శ్రీమతే రామానుజాయ నమః

శ్రీమచ్ఛ్రుతప్రకాశికాయుక్తశ్రీభాష్యమ్.

ఇది,

శ్రీమన్నారాయణుండు సకలచేతనోజ్జీవనార్థంబుగా నాజ్ఞాపించుటవలన

నిత్యసూరిశ్రేష్ఠులగు నశంతులు

శ్రీమద్భగవద్రామానుజాచార్యులై ఈలోకంబునందవతరించి

చేతనులు తత్త్వత్రయజ్ఞానంబుగలిగియుత్తరించుటకై నిర్మించినట్టి

శ్రీభాష్యంబను పేర వ్యవహరింపఁబడుచున్న

విశిష్టాద్వైతసిద్ధాంతసూత్రభాష్యంబు-

శ్రీరంగరాజదివ్యాజ్ఞాలబ్ధవేదవ్యాసాపరనామధేయులగు వ్యాసభట్టాచార్యపౌత్రులయిన

శ్రీసుదర్శనభట్టాచార్యులవారిచే లిఖియింపంబడిన

శ్రీమచ్ఛ్రుతప్రకాశికయను టీకతోడం జేర్చి ముద్రింపవలయునని

కొందరు పెద్దలడిగికొనిన ప్రకారము

పురాణఘట్టంబువరకు— శ్రీమదుభయవేదాంతప్రవర్తకులయిన

అళ్ళూరు. రాజగోపాలాచార్యులవారిచేతను,

తదనంతరగ్రంథంబు సాంతంబుగ

శ్రీమదుభయవేదాంత ప్రవర్తకులయిన

తిరుపతి గోమఠము. శ్రీనివాసాచార్యులవారిచేతను,

నాలుగైదుప్రతులచేతఁబరిశోధింపించి-

ఊవేరిపుత్తేరి. పెరుమాళ్లు నాయకులవారిపుత్రులగు

షాహండ్ షాస్ దుభాసి. మహారాజరాజశ్రీ.

వెంగల్వరాయనాయకులవారిచే

స్వీయ

వేదాంతవిద్యావిలాసముద్రాక్షరశాలయందచ్చుఁగూర్పించి

శాలివాహనశకవర్షంబులు ౧౮౫౦ వ విభవసంవత్సర చైత్రశుద్ధ విదియా గురువారంబునఁ

బ్రచురింపంబడియె.

౧౯౨౮ వ సం॥ మార్చి నెల ౨౨ వ తేది.

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః.

కవికేసరిత్వబిరుద- ఖ్యాతేనస్వామియజ్వ విదుషైతత్।
చెంగల్వరాయగోష్ఠ్యాం-సమర్పితంపఞ్చకంముదాసద్యః॥

శ్రీమాన్ వారిజలోచనోవసుమతీం త్వయ్యేవభూయాన్ తు మే
మత్ప్రీతేరివదన్ రహఃకమలయా ప్రచ్ఛన్నదేశస్థయా।
పృష్టః కేయమియంతు మేతిదయితే భక్తాపరాధేషుయా
నైవేత్యుత్తరయన్ ముదేస్తుభవత శ్చెంగల్వరాయప్రభో॥ ౧

లోకేతాదృగవగ్రహేణశిథిలే ప్రాప్యాపచారోజ్జ్వలం
కుర్వాణశ్శివభక్తపూర్ణమపియ స్తంవిష్ణుభక్తోపిసన్।
ప్రాదాః ప్రాణభృతాంకులాయకుతుకం చెంగల్వరాయప్రభో
తస్మై తేశుభమాతనోతుజగతాం మాతాన్నపూర్ణేశ్వరీ॥ ౨

శ్రుత్యన్తార్థవిబోధనాయవిదుషాం యేనస్ఫురద్బుద్ధినా
శ్రీభాష్యంప్రకటీకృతంస్ఫుటతరై ర్యుక్త్యాతురై రఞ్జితమ్।
భాతిస్వప్రతిపాద్యవస్త్వివసదా సర్వత్రరామానుజ
స్తస్మై తేముదమాతనోతుముదిత శ్చెంగల్వరాయప్రభో॥ ౩

క్షుద్బాధామ్బువిసృష్టవన్తమిహయే పాన్థాస్సరోజోద్భవం
నిన్దన్తఃపథిసత్రమేత్యవిపులం యస్యాతితృప్తింగతాః।
క్షుద్బాధాంస్సృజనస్సదామ్బుజభవే త్యాశాసతే తేభృశం
తస్మై తేకుశలందదాతుసహరి శ్చెంగల్వరాయప్రభో॥ ౪

సత్వంవాఙ్మయమోదితాఖిలబుధాన్ సన్తోషయన్ సత్కవీన్
సాహిత్యేనసయుక్తికేనవచసా సమ్ప్రీణయన్ పణ్డితాన్।
వేదాన్తార్థవిచారణాదృతమతే చెంగల్వరాయప్రభో
పుష్టైఃపూజితపార్థసారథిపదామ్భోజశ్చిరఞ్జీవతాత్॥ ౫

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః.

జయతి సమాయామానుషనటనో యస్త్వేకశతకయోజనదూరాం । లఙ్కాం విహాయ బహుశతయోజనగం ము
ముమోహ శరలక్ష్యమభాత్ ॥ ౧ ॥— శ్రీమద్భాష్యవిభాకరస్స జయతి స్వోద్భూతివిద్రావితధ్వాన్తస్తాసితబా
హ్యఘూకనికరో గర్జచ్ఛుకాదిద్విజః । యస్మాత్క్షిప్రకరాదశర్మవిజహో వజ్ఞానవన్నిర్గుణభ్రాన్తబ్రహ్మవచైః త్రయీక
మలినీ దోషాకరైః పీడితా ॥ ౨ ॥— వేదే బాహ్యకుదృష్టిదృష్టిమలినే లోకే నిరాలోకనే జఙ్ఞే శాస్త్రినృశంసనృణాం నిజవ
చస్సిద్ధాఙ్గనేనాఙ్గయన్ । లక్ష్మీప్రార్థితచక్రభృన్నియమనాచ్ఛ్రీభాష్యకృద్భూమికః శ్రీరామానుజయోగిరాట్స భగ
వానాకల్పమాకల్పతామ్ ॥ ౩ ॥— హరికరుణామరతటినీ యతివరగిరిసార్వభౌమమూర్ధ్నిచ్యుతతః । తస్మాత్క్షితిసన్త
కమిమామవతీర్య పునాతి సన్తతాలోకమిమమ్ ॥ ౪ ॥— వేదాన్తసారో వేదాన్తదీపో వేదార్థసఙ్గ్రహః । గద్యగీతాభా
ష్యసూత్రభాష్యనిత్యక్రమా ఇతి ॥ ౫ ॥— శ్రీభాష్యకారకురుకేశ్వరవిష్ణుచిత్తాచార్యక్రమేణ వరదార్యమవా
పురేతాః । తామర్థకానపి హృద్యైవ దధుశ్చ తేషాం శిష్యాః పరేపి సుగభీరనిగూఢభావాః ॥ ౬ ॥— తదానీం శ్రీవ్యాస
భట్టగురువరపౌత్రః శ్రీమాన్సుదర్శనార్యోభియయౌ । సచ్ఛాత్రైర్బహుభిస్సహ వరదగురుం శ్రీయతీన్ద్రమతమధిగ
న్తుమ్ ॥ ౭ ॥— గమ్భీరం బహుభావగర్భమమలం ధర్తుం హృదా నతు మనస్సూక్తం స్వం భవితేహ కోపి వికలాస్స్వ
స్థైన చార్థాః క్రమాత్ । తస్మాల్లేఖయితాస్మ్యనేన నిఖిలం భావం స్వమిత్యాదరాద్వ్యాచఖ్యౌ వరదం ప్రవిశ్య యతిరా
ట్తస్మై ముహుశ్శ్రీవ్రతే ॥ ౮ ॥— ఏవం యతీన్ద్రాద్వరదార్యమూర్తేః శ్రుత్వా చతుర్వింశతివారమర్థాన్ । సుద
ర్శనార్యస్తదనుజ్ఞయైవ బహూన్లిలేఖానుగమయ్య సర్వాన్ ॥ ౯ ॥— శ్రుతప్రకాశికాఖ్యాస్తా గ్రన్థానాం యతిభూ
పతేః । టీకాశ్శ్రుత్వా ముదారజ్జీవ్యాసం సదసితం జగౌ ॥ ౧౦ ॥— శ్రీరఙ్గే నగరే ధరాజకహతే నష్టేషు సైద్ధాన్తి
క గ్రన్థేష్వవ్యఖిలేషు ఘోరమయుతే శ్రీవైష్ణవానాం హతే । ఆచ్ఛాద్య స్వతనుం శవైశ్చ తదథ స్సం వేశ్య తత్పుస్త
కం శ్రీవేదాన్తగురూరరక్షత తతస్సంచారయామాసతాః ॥ ౧౧ ॥— లోకోజ్జీవనహేతవే యతిపతిః కారుణ్యవారాంని
ధిః పుత్రార్థాయ మహార్థరత్ననిచయం తాతో యథాయం న్యధాత్ । శ్రీభాష్యాదిషు తం గభీరనిహితం పితేలభే చాలభే
భక్షార్థం ప్రదదామి మాదృగపి హి వ్యాసార్యసూక్త్యఞ్జనాత్ ॥ ౧౨ ॥— అపి జీవేదపీత్వాపి స్తనం మాతుస్తనం
ధయః । నత్వపీత్వైవ వేదాన్తీ వ్యాసాచార్యవచస్సుధామ్ ॥ ౧౩ ॥— కిం బహునా ॥ ఉత్పేక్ష్యయశ్శక్యనకం
చ వార్థం క్వచిత్కదాచిన్మనుతే న వీనం । తం కల్పకం మన్యముపేతగర్వం వ్యాసార్యసూక్తిర్వితనోతి సద్యః ॥ ౧౪ ॥—
ఏనాం వేదాన్తజీవాతుం ప్రాప్య తద్గ్రాశ్చ వోధునా । బహ్వర్థా విపులా చేతి నాలిఖన్నాపఠన్నపి ॥ ౧౫ ॥— కిం
తు వ్యాసార్యసూక్త్యేకదేశలేశానునాదకైః । గ్రన్థైరాధునికైః పూర్ణం మన్యాః కథికతాం యయుః ॥ ౧౬ ॥—
గ్రన్థార్ణవః కిరిదిహోవ్యసూత్రావధిం చతుస్సూత్ర్యవధిం పరేతు । ఆచార్యపాదాదపరేన గృష్ణాన్యాన్తం పఠన్త్యశ్చి
దిహోస్తినోవా ॥ ౧౭ ॥— ఇత్యేవాద్య జనేవిలేఖనముఖవ్యాపారభారాలసే బాణశ్రీముఖమూషజోపవికలేస్వాద్యే
మకోశేషు చ । సిద్ధాన్తక్రమితామితశఙ్క యతిరాట్సఙ్కల్పకల్పాఙ్కురః సిద్ధాన్తర్ద్ధిఫలీదధారభవుకం చెంగల్వరాయప్ర
భుః ॥ ౧౮ ॥— సోఽంశః శ్రీపెరుమాళ్లనాయకమణేః శ్రీదేవయానామ్బికాగర్భాకాశవివృద్ధమూర్తిరుదయన్స్వాన్య
స్వహాయాహ్వయం । వహ్నిత్రకులం ప్రకాశ్య శతజిత్వాదామ్బుజం రఞ్జయన్ తద్గాథాశతగాయనేన వృథేబా
ల్యాదినేవోద్ధవః ॥ ౧౯ ॥— తతశ్చ ॥ శ్రీరఙ్గస్థితచక్రవర్తిగురుణా సద్వైష్ణవత్వం గతో దివ్యైరర్చనపారతింతి
దవళిశ్చేశ్వరం ప్రీణయన్ । కైఙ్కర్యైర్వివిధైర్యతీశ్వరమపి శ్రీభూతపుర్యాం స్థితం శ్రీమద్భాగవతాన్గురూంశ్చ జ

యతిశ్రీచెన్నపుర్యామయమ్॥ ౨౦॥— కించ శ్రీమత్కారిగిరిశిరోభూషణం సేవితుం యే సంప్రాప్తాస్తాంత్సుఖయితుమహో పూర్ణసర్వోపచారం। కాఞ్చ్యాం సత్రం స్థిరతరమవస్థాప్య చెంగల్వరాయః శ్రీమాన్ దైవేశ్వరమహరహః ప్రీణయత్యన్నదానాత్॥ ౨౧॥— దుర్భిక్షే బహుళం జనే న్నవిధురే హాహేతి కృత్వే ధావతి క్షేత్రయోరన్నం ఘృతసూపశాకదధిమచ్చాపి ప్రభూతం ప్రాస్తిమం। వృష్ట్వేవాభ్రమహో అహో అలమలం భూతే న్న హా మర్దితాత్యన్నే ప్రాపజనెన్నదానబిరుదం చెంగల్వరాయప్రభుః॥ ౨౨॥— ఏనం భాగవతప్రపన్నశిఖరం శ్రీవైష్ణవాగ్రేసరం దాన్తం కారుణికం గభీరమధురోదారస్వభావార్ణవం। సద్భిః లం శరణాగతాశ్రితజనత్రాణాభిమానోర్జితం లబ్ధ్వా భాష్యకృదధ్యవైత్సుఫలితం సంకల్పకల్పద్రుమమ్॥ ౨౩॥— తతస్స్వప్నే తస్మై యతిపతిరుదారాం బహుఫణావిశాలాస్యాం దివ్యాం శతముఖమణిశ్యామలదృశం। శశాఙ్కాభామాద్యాం యతిగృహిబహుచ్ఛాత్రమహితాం ప్రదర్శ్య స్వాం మూర్తిం తమిదమవదత్పూర్ణకృపయా॥ ౨౪॥— ఏహి వత్సేహ మద్గోష్ఠ్యాం మత్సిద్ధాన్తవివర్ధకః। వసమస్తాస్యనిరతస్తత్రైశ్రేయోభవిష్యతి॥ ౨౫॥— చెంగల్వరాయనాయక ఇత్యాజ్ఞప్తో థ దణ్డవన్నత్వా। ఉత్థాయ సాఞ్జలిస్స్వగానివిశ్యతత్పదసితత్సిణాచ్చుబుధే॥ ౨౬॥— అథస్మారం స్మారం పులకితశరీరో యతిపతేర్మహుర్దివ్యం రూపం తదనువిహితం శాసనమపి। విధిత్స్యైవం కర్తుం ప్రణిహితమనా నాయకమణిస్తదర్థం తద్గ్రంథాన్ప్రచురయితుమైచ్ఛత్సుఖలాన్॥ ౨౭॥— శాలాం ముద్రాక్షరాణాం విదధదథ చ వేదాన్తవిద్యావిలాసాభిఖ్యాం సంకల్ప్య తస్యాః ఫలమపి భగవద్భాష్యకృత్ప్రీణనార్థం। తస్యాం సంముద్రణార్థానపి నిగమశిరశ్శాస్త్రకోశాననేకాన్ నానాదేశ్యేషాం విశుద్ధ్యై పటుమపి విదుషాం సప్రభుర్న్యాకృతేస్మ॥ ౨౮॥— శేషార్యం వటుపూర్ణవంశజలధేశ్శీతాంశుమస్మద్గురుం మామానేతుమథ ప్రభుస్తిరుపతిప్రఖ్యాం పురీం ప్రైషయత్। ఉక్త్వా వృత్తమశేషమేనమమునా కార్యేత్ర శిష్టోపి తన్మన్యే హం బిసతంతు నామదకలస్యారేభ రాద్ధ్వనమ్॥ ౨౯॥— ఏవం వ్యజ్ఞాపయమపి గురుం యత్ర సంశేరతే వై పూర్వే విజ్ఞా అపి యతిపతి వ్యాసవర్యోక్తిజాలే। భిన్నైః పాఠైర్గ్రహనబహులైతస్య సంశోధనే హో అజ్ఞం మామాదిశత నుకథం ఖడ్గధారావతేహి॥ ౩౦॥— తదానీం॥ ఆహ వకుళాభరణరామానుజ యతిరాడ్యతీన్ద్రసిహ్మాసనగః। స్వప్నేమాం మాశఙ్కీర్వ్యాహ్యేవం కురు యతీన్ద్రకైంకర్యమిదమ్॥ ౩౧॥— అథాహం సమభ్యేత్య చెంగల్వరాయప్రభుం తేన సమ్మాన్య కార్యాధికారే। నియుక్తః పృథక్సాత్త్వికాన్పఞ్చకోశాన్యథామత్యవష్టభ్య పాఠాన్విశోధ్య॥ ౩౨॥— సంవాదోద్భిక్తిమర్థప్రకరణసరసంస్థాపయన్ పాఠభేదే శ్రుత్యన్యగ్రన్థసూత్రస్మృతివచన పదచ్ఛేదవాక్యాన్వయాదేః। అన్యవ్యాఖ్యానిరాసాధికరణగుణముఖ్యాఖ్యసూత్రాదిసఙ్ఖ్యా ప్రాక్పత్రైః తద్విదాదేః స్ఫుటమవగతయే జ్ఞాపకాంకాన్నివేశ్య॥ ౩౩॥— అస్త్వేపజ్ఞం యథాస్మద్గురువచనమపి ద్విత్రిరర్థాన్విచిన్త్య శ్రీభాష్యం ముద్రితం శ్రీయతితిలకముఖాచార్యకైంకర్యసిద్ధ్యై। సవ్యాసాచార్యటీకం తిరుపతినగరీగోపుర శ్రీనివాసే నేదం చెంగల్వరాయప్రభునియమనతస్స్యాదిహాచన్ద్రతారమ్॥ ౩౪॥— ఏవం స్వాప్నికశాసనాద్యతిపతేశ్చెంగల్వరాయప్రభోరస్య స్వప్నే చ మహాయతీశ్వరగిరా చాస్మద్గురోశ్శాసనాత్। కర్తుః కారయితుశ్చ సాహసమిదం వృత్తం తు మన్తాం బుధా భాష్యం భాష్యకృదీశ్వరశ్చ గురవః ప్రాంచశ్చ తేభ్యో నమః॥ ౩౫॥ ....

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః.

తత్రాదౌ శాస్త్రార్థసఙ్గ్రహాయ అధికరణార్థాః సఙ్గ్రహేణోపన్యస్యన్తే.

శ్రియఃపతిః పరమకారుణికో భగవాన్ సర్వేషాం పురుషాణాముపాదిత్సితజిహాసితేష్టానిష్టతత్సాధనానాం త్యాజ్యోపాదేయవిభాగార్థం *మహతమస్సదసద్వివేకముషి మోహానం ప్రదీపమివ కారుణికో దదాతీత్యుక్తరీత్యా వేదాన్తాఖ్యం ప్రమాణం ప్రదాయోపబృంహణాదియుతేన తద్విషయజ్ఞానం చోదపాదయత్. తచ్చ *నారాయణాత్సముత్పన్నం జ్ఞానం కృతయుగే స్థితమితి కృతయుగే తద్ధ్యేవావస్థితం. అనన్తరం కలౌ *కించిత్తదన్యథాభూతం త్రేతాయాం ద్వాపరేఽఖిలమిత్యుక్తరీత్యాఖిలేషు *సఙ్కీర్ణబుద్ధయో దేవా బ్రహ్మరుద్రపురస్సరాః। శరణ్యం శరణం జగ్ముర్నారాయణమనామయమ్ తైర్విజ్ఞాపితకార్యస్తు భగవాన్ పురుషోత్తమః। అవతీర్ణో మహాయోగీ సత్యవత్యాం పరాశరాత్। ఉత్సన్నాన్ భగవాన్ వేదానుజ్జహార హరిః స్వయమ్। చతుర్ధా వ్యభజత్తాంశ్చ చతుర్వింశతిధా పునః। శతధా చైకధా చైవ తథైవ చ సహస్రధా। కృష్ణో ద్వాదశధా చైవ పునస్తస్యార్థవిత్తయే। చకార బ్రహ్మసూత్రాణి యేషాం సూత్రత్వమఞ్జసా ఇత్యుక్తరీత్యా సఙ్కీర్ణజ్ఞానైః బ్రహ్మరుద్రాదిభిరర్థితో భగవాన్ వ్యాసరూపేణావతీర్య వేదానుద్ధృత్య తాన్ విభజ్య తదర్థజ్ఞానాయ సూత్రాణి ప్రణయిష్యన్ పూర్వభాగస్యైకదేశార్థం స్వశిష్యేణ జైమినినా సూత్రాణాం ప్రణీతత్వాత్ తదవశిష్టోత్తరభాగస్యైకదేశార్థం బ్రహ్మసూత్రాణి స్వయమేవ చకార. ఏవం చ *అథాతో బ్రహ్మజిజ్ఞాసేత్యారభ్య *అనావృత్తిశ్శబ్దాదనావృత్తిశ్శబ్దాదిత్యన్తం అధ్యాయచతుష్టయాత్మకం వేదాన్తప్రబన్ధవ్యాఖ్యానరూపమేకం శాస్త్రం. ఉక్తం చ వృత్తికృతా బోధాయనేన *సంహితమేతచ్ఛారీరకం జైమినీయేన షోడశలక్షణేనేతి శాస్త్రైకత్వసిద్ధిః తత్ర జైమినీయేన పశుపుత్రవృష్ట్యన్నస్వర్గాద్యైహికాముష్మికఫలసాధనం ధర్మో నిరూప్యతే. తత్ర ప్రథమేఽధ్యాయే వేదస్య విధ్యర్థవాదమన్త్రనామధేయాత్మకస్య ప్రవర్తననివర్తనప్రాశస్త్యజ్ఞాపనానుష్ఠేయార్థప్రకాశనధర్మవ్యవచ్ఛేదముఖేన ధర్మే ప్రామాణ్యం నిరూపితం. ద్వితీయే శబ్దాన్తరాభ్యాససఙ్ఖ్యాగుణప్రక్రియానామధేయభేదాత్ కర్మభేదో నిరూపితః. తృతీయే శ్రుతిలిఙ్గాదిభిః శేషత్వం విచారితం. చతుర్థే క్రత్వర్థపురుషార్థనిరూపణపూర్వకః ప్రయుక్తిర్నిరూపితా. పఞ్చమే శ్రుత్యాదిభిః క్రమో నిరూపితః. షష్ఠేఽధికారః. సప్తమే సామాన్యాతిదేశః. అష్టమే విశేషాతిదేశః. నవమే ఊహః. దశమే బాధః. ఏకాదశే తన్త్రం. ద్వాదశే ప్రసఙ్గః. తత్పరమధ్యాయచతుష్టయేన సఙ్కర్షకాణ్డసంజ్ఞితేన దేవతాస్వరూపం నిరూపితం. ఏవం జైమినీయేన ధర్మభాగప్రతిపాద్యం కర్మ నిరూపితం. తచ్ఛారీరకేణాధ్యాయచతుష్టయేనోత్తరభాగప్రతిపాద్యం బ్రహ్మ నిరూప్యతే. తత్ర పూర్వద్వికేన చేతనాచేతనవిలక్షణం నిఖిలజగదేకకారణం బ్రహ్మస్వరూపం నిరూప్యతే. ఉత్తరద్వికేన సోపాసనం ఫలం నిరూప్యతే. తత్ర సమన్వయాఖ్యే ప్రథమేఽధ్యాయే వాక్యతాత్పర్యపర్యాలోచనయా బ్రహ్మణః కారణత్వం నిరూప్యతే. తత్రాపి అయోగవ్యవచ్ఛేదార్థే ప్రథమపాదే బ్రహ్మ కారణమేవేతి సమర్థ్యతే. తత్ర ప్రథమం చతుస్సూత్ర్యా శాస్త్రస్యారమ్భణీయత్వశఙ్కా నిరాక్రియతే. తత్ర జిజ్ఞాసాధికరణే ప్రథమం వృద్ధవ్యవహారాదిష్వ వ్యుత్పత్తిసమ్భవాత్ వ్యవహారే చ కార్యపరతయైవ వ్యుత్పత్తేః సర్వశబ్దానాం కార్యార్థబోధకతయా సిద్ధవస్తుబోధనాసమ్భవాత్ సిద్ధరూపే బ్రహ్మణి వేదాన్తానాం ప్రామాణ్యం నాస్తీత్యప్రామాణికమిదం బ్రహ్మవిచారరూపం శాస్త్రమనారమ్భణీయమిత్యాశఙ్క్య- అఙ్గుల్యాదినిర్దేశపూర్వకబహుప్రయోగేణ సిద్ధే వ్యుత్పత్తిస్సమ్భవతీతి వృద్ధవ్యవహారాదన్యత్రాపి శబ్దానాం వ్యుత్పత్తిసమ్భవాత్, పితా తే సుఖమాస్త ఇత్యాదివృద్ధవ్యవహారే చ సిద్ధే వ్యుత్పత్తిసమ్భవాత్ శబ్దానాం సిద్ధవస్తుబోధనసామర్థ్యాద్వేదాన్తవాక్యానాం సిద్ధరూపే బ్రహ్మణి ప్రామాణ్యముపపన్నమితి తద్విచారరూపం శాస్త్రమారమ్భణీయమిత్యుక్తం.— యద్యపి శబ్దానాం పరినిష్పన్నవస్తుబోధనశక్తిరస్తి- తథాపి లక్షణైః ప్రతిపన్నస్యైవ శబ్దబోధ్యత్వాత్, విశేషణానాం విశేష్యభేదకత్వేన జన్మాదీనాం విశేషణతయా బ్రహ్మలక్షణత్వాసమ్భవాత్, పూర్వప్రతిపన్నాకారాన్తరాసమ్భవేన తేషాముపలక్షణతయాప్యసమ్భవాత్, న బ్రహ్మ వేదాన్తవేద్యమిత్యాశఙ్క్య- అవిరుద్ధవిశేషణానాం విశేష్యభేదకత్వేన, సార్వజ్ఞ్యాదేః పూర్వప్రతిపన్నాకారాన్తరస్య సమ్భవేన, జన్మాదీనాం విశేషణతయోపలక్షణతయా వా బ్రహ్మలక్షణత్వసమ్భవేన బ్రహ్మ వేదాన్తవేద్యమిత్యుక్తం ద్వితీయే జన్మాద్యధికరణే.——తృతీయే శాస్త్రయోనిత్వాధికరణే- యద్యపి బ్రహ్మ లక్షణైః ప్రతిపత్తుం శక్యం- తథాపి కారణభూతస్య బ్రహ్మణోఽనుమానవేద్యత్వేన, ప్రమాణాన్తరాగోచరస్యైవ శాస్త్రవేద్యత్వేన, బ్రహ్మ న వేదాన్తవేద్యమిత్యాశఙ్క్య- సామాన్యతోదృష్టానుమానస్య జీవవిలక్షణవిషయత్వాభావేన బ్రహ్మణః ప్రమాణాన్తరాగోచరత్వేన బ్రహ్మ వేదాన్తవేద్యమిత్యుక్తం.— చతుర్థే సమన్వయాధికరణే- యద్యపి ప్రమాణాన్తరాగోచరం బ్రహ్మ- తథాపి బ్రహ్మణః ప్రవృత్తినివృత్తిరూపత్వాభావేన ప్రయోజనరూపత్వాభావాత్ శాస్త్రప్రమాణకత్వం న సమ్భవతీత్యాశఙ్క్య- సిద్ధరూపస్యాప్యనవధికాతిశయానన్దరూపతయా నిరతిశయపురుషార్థత్వాత్ బ్రహ్మణః శాస్త్రప్రమాణకత్వం సమ్భవతీత్యుక్తం.—— ఏవం చతుస్సూత్ర్యా వేదాన్తవాక్యానాం బ్రహ్మణి ప్రామాణ్యసమర్థనరూపం పరీక్షణీయస్థాపనం తత్పరికరస్థాపనం చ కృతం- అథ ప్రమేయవిశేషపరీక్షా క్రియతే. ఈక్షత్యధికరణే *సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదిత్యత్ర సచ్ఛబ్దవాచ్యస్యేదంశబ్దవాచ్యం చేతనం ప్రతి కారణత్వేన కారణస్య చ కార్యసాజాత్యావశ్యంభావాదచేతనం ప్రధానమేవ సచ్ఛబ్దప్రతిపాద్యం కారణమిత్యాశఙ్క్య - ఈక్షతిశ్రవణాత్, చిదచిచ్ఛరీరకస్య పరస్య సర్వసాలక్షణ్యసమ్భవాచ్చ సచ్ఛబ్దవాచ్యః పరమాత్మేత్యుక్తం.—— ఆనన్దమయాధికరణే *తస్మాద్వా ఏతస్మాద్విజ్ఞానమయాదన్యోఽన్తర ఆత్మానన్దమయ ఇత్యత్ర ఆనన్దమయః ప్రత్యగాత్మా- *శారీర ఇతి జీవాసాధారణశరీరసమ్బన్ధశ్రవణాదిత్యాశఙ్క్య- నిరతిశయదశా

శిరస్కాద్యర్థస్య రూపాణాంత్వయోగాత్, పరమాత్మని చిదచిద్వస్తుశరీరతయా శారీరత్వసమ్భవాత్, చ ఆనన్దమయః పరమాత్మేతి సిద్ధాన్తితమ్.——అన్తరధికరణే- యద్యపి శరీరమాత్రేణ సమ్బన్ధమాత్రం పరమాత్మని సమ్భవతి - తథాపి కరచరణాదియుక్తశరీరవిశేషేణ ఉపకరణోపకరణిభావలక్షణసమ్బన్ధస్య జీవాసాధారణత్వాత్, అన్తరాదిత్యవిద్యాయాం *హిరణ్యశ్మశ్రురిత్యాదినా శరీరవిశేషసమ్బన్ధశ్రవణాత్, చ ఆదిత్యమణ్డలాన్తర్వర్తినో జీవత్వావగమాత్, *స యశ్చాయం పురుషే యశ్చాసావాదిత్యే స ఏక ఇత్యానన్దమయస్యాదిత్యమణ్డలాన్తర్వర్తినశ్చైకత్వావగమాత్, ఆనన్దమయో జీవ ఏవేత్యాశఙ్క్య - అన్తరాదిత్యవిద్యాయామేవ అపహతపాప్మత్వాదీనాం జీవేష్వసమ్భావితధర్మాణాం శ్రవణాత్, పరమాత్మనోఽపి కరచరణాదియుక్తాప్రాకృతనిత్యవిగ్రహసద్భావాత్, చ ఆదిత్యమణ్డలాన్తర్వర్తీ పరమాత్మేత్యానన్దమయోఽపి తదభిన్నః పరమాత్మేతి సిద్ధాన్తితమ్.——ఆకాశాధికరణే * సర్వాణి హ వా ఇమాని భూతాన్యాకాశాదేవ సముత్పద్యన్త ఇత్యాకాశశబ్దేనాభిధానాదాకాశ ఏవ కారణమిత్యాశఙ్క్య - సర్వాణి భూతానీతి సర్వశబ్దవాచ్యచేతనాచేతనాత్మకప్రపఞ్చం ప్రత్యాకాశస్య కారణత్వాసమ్భవాత్, ఆ సమన్తాత్కాశత ఇతి వ్యుత్పత్త్యా ఆకాశశబ్దస్య పరమాత్మపరత్వోపపత్తేః, ఆకాశశబ్దవాచ్యః పరమాత్మేతి సిద్ధాన్తితమ్.——ప్రాణాధికరణే కృత్స్నస్య భూతజాతస్య ప్రాణాయత్తస్థితికత్వేన ప్రసిద్ధప్రాణో జగత్కారణమిత్యాశఙ్క్య - శిలాకాష్ఠాదిష్వచేతనస్వరూపేష్వసమ్భవాత్, ప్రాణయతీతి వ్యుత్పత్త్యా బ్రహ్మణః ప్రాణం ప్రత్యపి ప్రాణత్వేన, తదసాధారణనిఖిలజగత్ప్రవేశనిష్క్రమణలిఙ్గాత్, చ ప్రాణశబ్దవాచ్యః పరమాత్మేత్యుక్తమ్.——జ్యోతిరధికరణే *అథ యదతః పరో దివో జ్యోతిర్దీప్యత ఇతి వాక్యే జ్యోతిశ్శబ్దశ్రవణాత్, స్వవాక్యే విరోధిలిఙ్గాభావాత్, చ ప్రసిద్ధజ్యోతిరేవ కారణమిత్యాశఙ్క్య - స్వవాక్యే విరోధిలిఙ్గాభావేఽపి పూర్వవాక్యే సర్వభూతపాదత్వరూపవిరోధిలిఙ్గశ్రవణాత్ జ్యోతిశ్శబ్దవాచ్యః పరమాత్మేతి సిద్ధాన్తితమ్.——ఇన్ద్రప్రాణాధికరణే * ప్రతర్దనో హ వై దైవోదాసిరితి వాక్యే * మాముపాస్స్వేతి హితతమోపాసనకర్మత్వోక్తస్య ఇన్ద్రస్యైవోపదేశాత్, ఉపక్రమ ఏవ త్వాష్ట్రవధాదిరూపలిఙ్గదర్శనాత్, చ హితతమోపాసనకర్మతయోక్తః ప్రసిద్ధేన్ద్ర ఏవేత్యాశఙ్క్య - బహుషు వాక్యేషు పరమాత్మలిఙ్గదర్శనాత్, స్వమహావాక్యాపేక్షయా ఉపక్రమస్య దుర్బలత్వాత్, చ ఇన్ద్రశబ్దనిర్దిష్ట ఇన్ద్రశరీరకః పరమాత్మేతి సిద్ధాన్తితమ్.——

ప్రథమస్యాధ్యాయస్య ప్రథమపాదః. ....

ఏవం ప్రథమే పాదే చిదచిద్విలక్షణకారణాస్తిత్వరూపాయోగవ్యవచ్ఛేదః కృతః. అథ త్రిపాద్యామన్యయోగవ్యవచ్ఛేదః క్రియతే. తత్ర అస్పష్టజీవాదిలిఙ్గకపాదే ద్వితీయే సర్వత్ర ప్రసిద్ధ్యధికరణే *సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మేతి వాక్యే సర్వమిదం బ్రహ్మేతి చతుర్ముఖాదిస్థావరాన్తసర్వతాదాత్మ్యోపదేశాత్, చతుర్ముఖాదితాదాత్మ్యస్య జీవేష్వపి సమ్భవాత్, బ్రహ్మశబ్దనిర్దిష్టో జీవ ఏవేత్యాశఙ్క్య - *తజ్జలానితి హేతుతయా జన్మాదీనాం ప్రసిద్ధవదుపదేశాత్, తేషాం చ పరమాత్మసమ్బన్ధితయా ప్రసిద్ధేః, సర్వశరీరకస్య పరస్య సర్వతాదాత్మ్యోపపత్తేః, చ బ్రహ్మశబ్దనిర్దిష్టః పరమాత్మేతి సిద్ధాన్తితమ్.——అత్త్రధికరణే *యస్య బ్రహ్మ చ క్షత్రం చోభే భవత ఓదన ఇత్యాదివాక్యే కర్మనిమిత్తభోక్తృత్వశ్రవణాదత్తా జీవ ఏవేత్యాశఙ్క్య - మృత్యూపసేచనత్వసామర్థ్యసిద్ధచరాచరాదనస్య జగదుపసంహారరూపత్వాత్, తస్య చ పరమాత్మాసాధారణత్వాదత్తా పరమాత్మేత్యుక్తమ్.——అన్తరాధికరణే *య ఏషోఽక్షిణి పురుషో దృశ్యత ఇత్యాదివాక్యే చక్షుష్యవస్థితస్య ప్రసిద్ధవన్నిర్దేశాత్, తత్ప్రసిద్ధేశ్చ ప్రత్యక్షయుక్త్యాగమైః ప్రతిబిమ్బజీవాదిత్యాదిషూపపత్తేః, అక్షిపురుషస్తేష్వన్యతమ ఇత్యాశఙ్క్య - సంయద్వామత్వాదీనాం పరమాత్మన్యేవోపపత్తేః, తస్య చ చక్షుష్యవస్థానస్య *యశ్చక్షుషి తిష్ఠన్నిత్యాదిషు ప్రసిద్ధత్వాత్, అక్షిపురుషః పరమాత్మేత్యుక్తమ్.——అన్తర్యామ్యధికరణే *యః పృథివ్యాం తిష్ఠన్నిత్యాదివాక్యోక్తోఽన్తర్యామీ *అదృష్టో ద్రష్టేతి వాక్యే కరణాయత్తజ్ఞానత్వావగమాద్యోగవిశేషయుక్తో జీవ ఏవేత్యాశఙ్క్య - ఏతస్మిన్నేవ వాక్యే సర్వనియమనస్య పరమాత్మధర్మస్య వ్యపదేశాత్, ద్రష్ట్రాదిశబ్దానాం రూపాదిసాక్షాత్కారపరతయా తేషాం పరమాత్మన్యుపపత్తేః, చ అన్తర్యామీ పరమాత్మేత్యుక్తమ్.——అదృశ్యత్వాదిగుణకాధికరణే *అథ పరా యయా తదక్షరమధిగమ్యత ఇత్యాదివాక్యే *అద్రేశ్యమిత్యాదినా నిషిధ్యమానస్య పృథివ్యాద్యచేతనగతదృశ్యత్వాదేః పృథివ్యాదిసజాతీయసూక్ష్మనిధిపర్యాపకత్వాదక్షరం ప్రధానం, అక్షరాత్పరతః పరశ్చ జీవ, ఇత్యాశఙ్క్య - సర్వజ్ఞత్వాదీనాం పరమాత్మధర్మాణాం ప్రతిపాదనాదక్షరః పరమాత్మా, *అక్షరాత్పరతః పర ఇతి - అక్షరాదవ్యక్తాత్పరో యః ప్రత్యగాత్మా - తస్మాదపి పరః పరమాత్మేతి సిద్ధాన్తితమ్.——వైశ్వానరాధికరణే *ఆత్మానమేవేమం వైశ్వానరమిత్యాదివాక్యే వైశ్వానరశబ్దస్య జాఠరభూతతృతీయదేవతాపరమాత్మస్వవిశేషేణ ప్రయోగదర్శనాత్పరమాత్మేత్యనిర్ణయ ఇత్యాశఙ్క్య - సాధారణస్య వైశ్వానరశబ్దస్య ద్యుమూర్ధత్వాదిభిః పరమాత్మలిఙ్గైర్విశేష్యమాణత్వాత్పరమాత్మేతి శబ్దనిర్ణయ ఇతి సిద్ధాన్తితమ్.——

ప్రథమస్యాధ్యాయస్య ద్వితీయః పాదః. ....

ఏవమస్పష్టజీవాదిలిఙ్గకాని వాక్యాని నిరూపితాని. తృతీయే స్పష్టజీవాదిలిఙ్గకపాదే ద్యుభ్వాద్యధికరణే *యస్మిన్ ద్యౌరిత్యాదివాక్యే *సంహతా యత్ర నాడ్య ఇతి నాడీసమ్బన్ధశ్రవణాద్ద్యుభ్వాద్యాయతనం జీవ ఇత్యాశఙ్క్య - *అమృతస్యైష సేతురిత్యమృతోపాయత్వస్య పరమాత్మాసాధారణస్య శ్రవణాత్, హృదయద్వారా నాడీసమ్బన్ధస్య పరమాత్మన్యుపపత్తేః, చ ద్యుభ్వాద్యాయతనం పరమాత్మేతి సిద్ధాన్తితమ్.——భూమాధికరణే *తరతి శోకమాత్మవిదితి ప్రక్రాన్తస్యాత్మోపదేశస్య ప్రాణపర్యవసాయిత్వాత్, ప్రాణాదూర్ధ్వం చ అస్తి భగవః ప్రాణాద్భూయ ఇత్యాదిప్రశ్నప్రతివచనాభావేన ప్రకరణస్యావిచ్ఛిన్నత్వాత్, ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టః ప్రత్యగాత్మైవ *యత్ర నాన్యత్పశ్యతీత్యాదివాక్యే భూమశబ్దనిర్దిష్ట ఇత్యాశఙ్క్య - *ఏష తు వా అతివదతి యః సత్యేనాతివదతీతి ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టాత్ప్రత్యగాత్మనోఽపి సత్యశబ్దవాచ్యస్య భూమ్నోఽధికతయా నిర్దేశాద్భూమా పరమాత్మేతి సిద్ధాన్తితమ్.—— అక్షరా

అధికరణార్థసఙ్గ్రహః.

(అక్షరా)ధికరణే * ఏతద్వై తదక్షరమిత్యాదివాక్యే అక్షరశబ్దస్య ప్రధానే జీవే చ ప్రయోగదర్శనాదక్షరశబ్దవాచ్యస్తయోరన్యతర ఇత్యాశఙ్క్య - కాలత్రయవర్తివికారాశ్రయస్యాకాశశబ్దవాచ్యస్య ప్రధానస్యాప్యాధారతయా నిర్దిష్టోఽక్షరః పరమాత్మేతి సిద్ధాన్తితం.—— ఈక్షతికర్మాధికరణే * యః పునరేతం త్రిమాత్రేణోమిత్యనేనైవాక్షరేణ పరమపురుషమభిధ్యాయీతేత్యాదివాక్యే * పరాత్పరం పురిశయం పురుషమీక్షత ఇతీక్షతికర్మతయా నిర్దిష్టః పురుషః - ద్విమాత్రముపాసీనస్య అన్తరిక్షలోకప్రాప్తిమభిధాయ త్రిమాత్రముపాసీనస్య ప్రాప్యతయోక్తస్య బ్రహ్మలోకస్య అన్తరిక్షలోకాత్పరత్వేన చతుర్ముఖలోకత్వాచ్చతుర్ముఖ ఇత్యాశఙ్క్య * యత్తచ్ఛాన్తమజరమమృతమిత్యాదినా ఈక్షతికర్మణః పరమాత్మత్వేన వ్యపదేశాత్, పరమవ్యోమ్న్యన్తరితోత్పరత్వసమ్భవాచ్చ పరమాత్మేత్యుక్తమ్.—— దహరాధికరణే * దహరోఽస్మిన్నన్తర ఆకాశ ఇత్యాదివాక్యే ఆకాశశబ్దస్య భూతాకాశే ప్రసిద్ధిప్రాచుర్యాదన్వేష్టవ్యాన్తరాభావాచ్చ దహరాకాశో భూతాకాశ ఇత్యాశఙ్క్య - ఉత్తరవాక్యే దహరాకాశసమ్బన్ధితయా అపహతపాప్మత్వాదిప్రతిపాదనాత్, తేషామేవాన్వేష్టవ్యత్వాచ్చ దహరాకాశః పరమాత్మేతి సిద్ధాన్తితం.—— ప్రమితాధికరణే అఙ్గుష్ఠమాత్రః పురుష ఇత్యాదివాక్యే అఙ్గుష్ఠమాత్రత్వశ్రవణాత్ * అఙ్గుష్ఠమాత్రో రవితుల్యరూప ఇత్యాదిషు జీవస్యాఙ్గుష్ఠమాత్రత్వశ్రవణాత్, అఙ్గుష్ఠప్రమితో జీవ ఇత్యాశఙ్క్య - * ఈశానో భూతభవ్యస్యేతి భూతభవ్యేశానత్వశ్రవణాత్, * అఙ్గుష్ఠప్రమితత్వస్య హృదయోపాధికస్య పరమాత్మన్యుపపత్తేః, అఙ్గుష్ఠమాత్రః పరమాత్మేత్యుక్తమ్.—— దేవతాధికరణే దేవాదీనాం నిర్దుఃఖానాం అశరీరత్వేన అర్థిత్వసామర్థ్యయోరభావేన బ్రహ్మవిద్యాయామధికారో నాస్తీత్యాశఙ్క్య - సృష్టిప్రకరణేషు ఉపాసనప్రకరణేషు చార్థవాదే శరీరప్రతిపాదనాత్తాపత్రయాభిభూతత్వాచ్చ అర్థిత్వసామర్థ్యయోస్సమ్భవాత్తేషామప్యధికారోఽస్తీతి సిద్ధాన్తితం.—— మధ్వధికరణే వస్వాదీన్ప్రతి వస్వాదీనాముపాస్యత్వాయోగాత్ మధ్వాదివిద్యాసు వస్వాదీనామనధికార ఇత్యాశఙ్క్య - వస్వాదిశరీరకబ్రహ్మణ ఏవోపాస్యత్వాత్, కల్పాన్తరే వస్వాదిత్వస్య ప్రాప్యత్వసమ్భవాచ్చ మధ్వాదివిద్యాసు వస్వాదీనామధికారోఽస్తీతి సిద్ధాన్తితం.—— అపశూద్రాధికరణే రైక్వేణ జానశ్రుతిం శూద్రేత్యామన్త్ర్య తస్మై బ్రహ్మవిద్యాయా ఉపదిష్టత్వాచ్ఛూద్రాదీనామపి బ్రహ్మవిద్యాయామధికారోఽస్తీత్యాశఙ్క్య - శూద్రశబ్దస్య శోచిత్వవాచకత్వాచ్ఛూద్రాదీనామధ్యయననిషేధేన సామర్థ్యాభావాచ్చ న శూద్రాదీనామధికార ఇత్యుక్తమ్. అర్థాన్తరత్వాదివ్యపదేశాధికరణే * ఆకాశో హ వై నామరూపయోర్నిర్వహితేత్యాదివాక్యే ఆకాశశబ్దనిర్దిష్టో ముక్తాత్మా - * అశ్వ ఇవ రోమాణి విధూయేత్యనన్తరవాక్యే ముక్తస్య ప్రకృతత్వాదిత్యాశఙ్క్య - * నామరూపయోర్నిర్వహితేతి నామరూపనిర్వోఢృత్వస్య పరమాత్మాసాధారణస్య శ్రవణాత్, * బ్రహ్మలోకమభిసమ్భవామీతి పరమాత్మనోఽప్యనన్తరప్రకృతత్వాచ్చాకాశః పరమాత్మేతి రాద్ధాన్తితమ్.—— ప్రథమాధ్యాయస్య తృతీయపాదః. ....

ఏవం స్పష్టజీవాదిలిఙ్గకాని వాక్యాని నిరూపితాని. చతుర్థే స్పష్టతరజీవాదిలిఙ్గకపాదే ఆనుమానికాధికరణే * ఇన్ద్రియేభ్యః పరా హ్యర్థా అర్థేభ్యశ్చ పరం మన ఇత్యాదివాక్యే * మహతః పరమవ్యక్తమవ్యక్తాత్పురుషః పర ఇతి తన్త్రసిద్ధప్రక్రియాప్రత్యభిజ్ఞానాత్ తన్త్రసిద్ధమబ్రహ్మాత్మకమవ్యక్తశబ్దవాచ్యం ప్రధానమిత్యాశఙ్క్య - * ఆత్మానం రథినం విద్ధీత్యాదినా రథిరథాదిభావేన రూపితాత్మశరీరాదిషు రథత్వేన రూపితస్య శరీరస్యైవ అవ్యక్తశబ్దేన గ్రహణాన్న బ్రహ్మాత్మకం ప్రధానమభిధీయత ఇతి సిద్ధాన్తితం.—— చమసాధికరణే * అజామేకామిత్యాదివాక్యే * ప్రజాస్సృజమానామితి స్వాతన్త్ర్యేణ స్రష్టృత్వాదిప్రతీతేరజాశబ్దేనాబ్రహ్మాత్మికా ప్రకృతిరభిధీయత ఇత్యాశఙ్క్య - అబ్రహ్మాత్మకాజాగ్రహణే విశేషహేత్వభావాత్, * అణోరణీయానిత్యాదిశాఖాన్తరవాక్యేనాజాయా బ్రహ్మాత్మకత్వావగమాత్, బ్రహ్మాత్మకప్రకృతిరేవ అజాశబ్దేనోచ్యత ఇత్యుక్తమ్.—— సఙ్ఖ్యోపసఙ్గ్రహాధికరణే * యస్మిన్పఞ్చ పఞ్చజనా ఇతి వాక్యే పఞ్చశబ్దవిశేషితాత్పఞ్చజనశబ్దాత్పఞ్చవింశతితత్త్వప్రతీతేరిదం వాక్యం తన్త్రసిద్ధతత్త్వప్రతిపాదకమిత్యాశఙ్క్య - యస్మిన్ప్రతిష్ఠిత ఇతి యచ్ఛబ్దనిర్దిష్టబ్రహ్మాశ్రయతయావగతానాం పఞ్చజనానాం తన్త్రసిద్ధేభ్యస్తత్త్వేభ్యః పృథగ్భావాన్నేదం తన్త్రసిద్ధతత్త్వప్రతిపాదకమిత్యుక్తమ్.—— కారణత్వాధికరణే * సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీత్ * అసద్వా ఇదమగ్ర ఆసీత్ ఇత్యాదిషు పరస్పరవ్యాహతార్థాభిధానాత్ బ్రహ్మైకకారణత్వం నిశ్చేతుమశక్యమిత్యాశఙ్క్య - * తస్మాద్వా ఏతస్మాదిత్యాదిషు సార్వజ్ఞ్యాదిగుణయుక్తస్యైవ కారణత్వేనోక్తత్వాత్ సదాదిశబ్దానామపి తత్పరత్వోపపత్తేః బ్రహ్మైకకారణత్వం నిశ్చేతుం శక్యమితి స్థితం.—— జగద్వాచిత్వాధికరణే * యో వై బాలాక ఏతేషాం పురుషాణాం కర్తేత్యాదివాక్యే * యస్య వైతత్కర్మేతి కర్మసమ్బన్ధశ్రవణాద్వేదితవ్యతయోక్తం న బ్రహ్మ - కిం తు జీవ ఇత్యాశఙ్క్య - క్రియత ఇతి వ్యుత్పత్త్యా కర్మశబ్దస్య జగద్వాచిత్వాత్ జగత్కారణభూతః పరమాత్మైవ వేదితవ్యతయోపదిష్ట ఇత్యుక్తం.—— వాక్యాన్వయాధికరణే * న వా అరే పత్యుః కామాయ పతిః ప్రియో భవతి ఆత్మనస్తు కామాయ పతిః ప్రియో భవతీత్యాదివాక్యే * ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్య ఇతి ద్రష్టవ్యతయోక్త ఆత్మా తన్త్రసిద్ధపురుషః - తస్యైవ ఆదిమధ్యావసానేషు ప్రతిపాదితత్వాదిత్యాశఙ్క్య * అమృతత్వస్య తు నాశాస్తీత్యాదినా అమృతత్వప్రాప్తిహేతుతయా ఉపాస్యత్వకారణత్వాదిప్రతిపాదకవాక్యానాం పరమాత్మపరత్వ ఏవ అన్వయసామఞ్జస్యాద్ద్రష్టవ్యతయోక్తః పరమాత్మేతి సిద్ధాన్తితం.—— ప్రకృత్యధికరణే లోకే నిమిత్తోపాదానయోర్భేదదర్శనాత్సర్వజ్ఞం బ్రహ్మ నిమిత్తమాత్రం నోపాదానమిత్యాశఙ్క్య - సర్వశక్తేర్బ్రహ్మణ ఉభయవిధకారణత్వోపపత్తేః, * బ్రహ్మ వనమిత్యాదిషూభయవిధకారణత్వప్రతిపాదనాచ్చ బ్రహ్మ ఉపాదానమపీత్యుక్తం.—— సర్వవ్యాఖ్యానాధికరణే పూర్వాధికరణానుదాహృతవాక్యగతేషు బహుషు జగత్కారణత్వమాత్రం శ్రుతం- న త్వీక్షణవిశేషాదయః పరమపురుషాసాధారణధర్మాః శ్రుతాః - తేషు యథాప్రతిపన్నవస్తుష్వ(?) విరోధాభావాత్ న పరత్వమాత్మపరమిత్యాశఙ్క్య - పరబ్రహ్మాసాధారణధర్మాన్తరాశ్రవణేఽపి జగత్కారణత్వస్యేక్షణవిశేషాదివత్ పరమపురుషాసా

అధికరణార్థసఙ్గ్రహః

ధారణ్యస్యవాలాన్తర్యాద్యధికరణత్రిస్థితత్వాత్ జగత్కారణత్వమేవ చిదచిద్విలక్షణసర్వవిధకారణభూతపరబ్రహ్మశబ్దవాచ్యత్వేనాధికరణాదిశబ్దపరత్వసాధక మితిశేషవిశేష్యేణానేనైవ ప్రతిపాద్యత ఇతి సిద్ధాన్తితమ్. ప్రథమాధ్యాయస్య చతుర్థః పాదః ....

ఇతి ప్రథమోఽధ్యాయః

ఏవం ప్రథమాధ్యాయే చిదచిద్విలక్షణం బ్రహ్మాఖిలజగదేకకారణమిత్యుక్తం - అనన్తరమస్యైవార్థస్య సమ్భావితసమస్తప్రకారదుర్ధర్షణత్వ ఖ్యాపనాయ ద్వితీయోఽవిరోధాధ్యాయ ఆరభ్యతే. తత్ర ప్రథమే స్మృతిపాదే స్వపక్షే కారణవిషయే పరోక్తదూషణపరిహారః క్రియతే. తత్ర ప్రథమే స్మృత్యధికరణే వేదాన్తవాక్యానాం బ్రహ్మకారణత్వపరత్వే మహర్షిప్రణీతాయాః సాఙ్ఖ్యస్మృతేః నిరవకాశత్వప్రసఙ్గాత్ ప్రధానమేవ జగత్కారణమితి త్యాశఙ్క్య - మన్వాదిమహర్షిప్రణీతానాం బహ్వీనాం స్మృతీనామనవకాశదోషప్రసఙ్గాత్ బ్రహ్మైవ కారణమిత్యుక్తమ్.—— యోగప్రత్యుక్త్యధికరణే యోగస్మృతేః సర్వవేదప్రవర్తనాధికృతహిరణ్యగర్భప్రణీతత్వాత్ తదనురోధేన వేదాన్తార్థనిర్ణయః కార్య ఇత్యాశఙ్క్య - హిరణ్యగర్భస్యాపి క్షేత్రజ్ఞభూతస్య రజస్తమోఽభిభవసమ్భవాత్తస్య తత్పురాణాన్తరవద్యోగస్మృతిరపేతమూలేతి నతయా వేదాన్తోపబృంహణం కార్యమిత్యుక్తమ్.—— విలక్షణత్వాధికరణే అచేతనస్య జగతః సర్వజ్ఞాత్ బ్రహ్మణో విలక్షణత్వాద్విలక్షణయోః కార్యకారణభావాసమ్భవాచ్చాచేతనం ప్రధానమేవ జగత్కారణమిత్యాశఙ్క్య - విలక్షణానామపి గోమయవృశ్చికాదీనాం కార్యకారణభావదర్శనాద్బ్రహ్మైవ జగత్కారణమిత్యుక్తమ్.—— శిష్టాపరిగ్రహాధికరణే కణాదాక్షపాదబుద్ధాదీనాం పరమాణుకారణవాదేన వాదాన్తరత్వాత్తదనురోధేన కారణం వక్తవ్యమిత్యాశఙ్క్య - తావన్మాత్రసంవాదేऽపి తర్కమూలకత్వావిశేషాత్ పరమాణుస్వరూపేऽపి వివదమానత్వాచ్చ వాదా అనాదరణీయా ఇత్యుక్తమ్.—— భోక్త్రాపత్త్యధికరణే చిదచిద్వస్తుశరీరకస్య బ్రహ్మణః కారణత్వే సశరీరత్వాత్ సుఖదుఃఖభోక్తృత్వప్రసఙ్గ ఇత్యాశఙ్క్య - సుఖదుఃఖానుభవస్య కర్మనిమిత్తత్వాదకర్మవశ్యస్య న సుఖదుఃఖభోక్తృత్వప్రసఙ్గ ఇత్యుక్తమ్.—— ఆరమ్భణాధికరణే బుద్ధిశబ్దాన్తరాదిభిః కార్యకారణయోరన్యత్వాత్ బ్రహ్మణోऽన్యజ్జగదిత్యాశఙ్క్య - వాచారమ్భణమిత్యాదిభిః కార్యకారణయోరనన్యత్వప్రతిపాదనాత్, బుద్ధిశబ్దాన్తరాదీనాం అవస్థాన్తరపరత్వేనోపపత్తేశ్చ బ్రహ్మణోऽనన్యజ్జగదిత్యుక్తమ్.—— ఇతరవ్యపదేశాధికరణే జగద్బ్రహ్మణోరనన్యత్వే జీవస్యాపి బ్రహ్మణోऽనన్యత్వాద్ధితరూపజగదకరణాహితరూపజగత్కరణాదిదోషప్రసఙ్గ ఇత్యాశఙ్క్య - య ఆత్మని తిష్ఠన్నిత్యాదిభిర్జీవబ్రహ్మణోర్భేదవ్యపదేశాత్ నహితాకరణాదిదోషప్రసక్తిరిత్యుక్తమ్.—— ఉపసంహారదర్శనాధికరణే కులాలాదీనాం ఘటాదినిర్మాణశక్తానామపి ఉపకరణసాపేక్షత్వదర్శనాత్ బ్రహ్మణ ఉపకరణరహితస్య కారణత్వం న సమ్భవతీత్యాశఙ్క్య - క్షీరాదీనాముపకరణరహితానామపి దధ్యాద్యారమ్భకత్వదర్శనేన విచిత్రశక్తేర్బ్రహ్మణ ఉపకరణరహితస్యాపి జగదారమ్భకత్వం సమ్భవతీత్యుక్తమ్.—— కృత్స్నప్రసక్త్యధికరణే నిరవయవస్య బ్రహ్మణః కారణత్వే కృత్స్నస్యాపి బ్రహ్మణ ఏకకార్యోపయుక్తత్వప్రసఙ్గాత్ బ్రహ్మకారణత్వమసమఞ్జసమిత్యాశఙ్క్య - బ్రహ్మణో నిరవయవత్వస్య విచిత్రజగత్కారణత్వస్య చ శ్రుతిప్రతిపన్నత్వాత్, శ్రుతిప్రతిపన్నస్యార్థస్య యుక్త్యా బాధాయోగాచ్చ బ్రహ్మకారణత్వం సమఞ్జసమిత్యుక్తమ్.—— ప్రయోజనవత్త్వాధికరణే బ్రహ్మణోऽవాప్తసమస్తకామస్య ప్రయోజనాభావాజ్జగత్సృష్టృత్వం న సమ్భవతీత్యుక్తే - అవాప్తసమస్తకామస్యాపి లీలారూపప్రయోజనసమ్భవాత్సృష్టృత్వం సమ్భవతీతి పరిహారః —— .. ద్వితీయస్యాధ్యాయస్య ప్రథమః పాదః. ....

ఏవం స్వపక్షే పరైరుద్భావితా దోషాః పరిహృతాః - అనన్తరం స్వపక్షస్థాపనాయ పరపక్షాః ప్రతిక్షిప్యన్తే ద్వితీయేన తర్కపాదేన. తత్ర రచనానుపపత్త్యధికరణే ప్రధానస్యాచేతనత్వాదచేతనానాం చేతనాధిష్ఠితానామేవ కార్యారమ్భకత్వస్యాన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం నిశ్చితత్వాత్, కేవలప్రధానకారణవాదే జగద్రచనానుపపత్తిరిత్యుక్తమ్. —— మహద్దీర్ఘాధికరణే పరమాణూనాం నిరవయవత్వేన ప్రదేశభేదమన్తరేణ సంయుజ్యమానానామణుపరిమాణద్వ్యణుకాద్యారమ్భకత్వానుపపత్త్యాదిభిః కాణాదపక్షోऽప్యసమఞ్జస ఇత్యుక్తమ్. —— అనన్తరం బౌద్ధాః ప్రతిక్షిప్యన్తే. సముదాయాధికరణే క్షణికానాం పరమాణ్వాదీనాం కార్యారమ్భకత్వానుపపత్త్యాదిభిర్వైభాషికసౌత్రాన్తికపక్షావపి అసమఞ్జసావిత్యుక్తమ్. —— ఉపలబ్ధ్యధికరణే యోగాచారాభిమతం జ్ఞానానామర్థశూన్యత్వమాశఙ్క్య - జ్ఞాతురర్థవిశేషసిద్ధిరూపతయైవ జ్ఞానస్యోపలబ్ధేః, స్వాప్నజ్ఞానవద్బాధాదర్శనాచ్చ తదయుక్తమిత్యుక్తమ్.—— సర్వథానుపపత్త్యధికరణే సత్త్వాసత్త్వయోరవస్థావిశేషరూపత్వావసితి ప్రతిజ్ఞాయామపి సతి ప్రతిజ్ఞాయామిత మాధ్యమికాభిమతతుచ్ఛత్వానుపపత్తేర్నన్తమనుపపన్నమిత్యుక్తమ్.—— ఏకస్మిన్నసమ్భవాధికరణే కృత్స్నం జగత్సత్త్వాసత్త్వాదిభిరనేకాన్తమితి జైనమతమాశఙ్క్య - ఏకస్మిన్ వస్తుని సత్త్వాసత్త్వాదీనాం విరుద్ధధర్మాణామనుపపత్తేః తదప్యనాదరణీయమిత్యుక్తమ్.—— పశుపత్యధికరణే వేదవిరుద్ధత్వాదసామఞ్జస్యాచ్చ పశుపతిమతమనాదరణీయమిత్యభాణి.—— ఉత్పత్త్యసమ్భవాధికరణే వాసుదేవాత్సఙ్కర్షణో నామ జీవో జాయత ఇత్యాదిషు వేదవిరుద్ధస్య జీవోత్పత్త్యాదేః ప్రతిపాదనాత్పఞ్చరాత్రతన్త్రమప్రమాణమిత్యాశఙ్క్య - జీవాదిశబ్దానాం జీవాద్యభిమానిపరబ్రహ్మవ్యూహపరత్వేన జీవోత్పత్తిప్రతిపాదనపరత్వాభావాత్ పరమాప్తనారాయణప్రణీతత్వాత్పఞ్చరాత్రశాస్త్రమపి ప్రమాణమిత్యుక్తమ్.—— ద్వితీయస్యాధ్యాయస్య ద్వితీయః పాదః ....

ఏవం పరపక్షాః ప్రతిక్షిప్తాః - అథ స్వపక్షస్య నిర్దోషత్వఖ్యాపనాయ చిదచిదాత్మకప్రపఞ్చస్య కార్యతాప్రకారో విశోధ్యతే అనన్తరపాదద్వయేన. తత్ర వియత్పాదే తృతీయే వియదధికరణే ఛాన్దోగ్యే అగ్న్యాదీనామివోత్పత్త్యశ్రవణాత్ వియదనుత్పద్యత ఇత్యాశఙ్క్య - తస్మాద్వా ఏతస్మాదా

అధికరణార్థసఙ్గ్రహః.

శ్యన ఆకాశస్సంభూతఇత్యాదౌ ఆకాశస్యోత్పత్తిశ్రవణాత్, ఛాన్దోగ్యేప్యేకవిజ్ఞానేనసర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞానేన వియదాదేరపి కార్యత్వావగమాచ్చ వియదుత్పద్యత ఇత్యుక్తం.——— తేజోఽధికరణే *వాయోరగ్నిరిత్యాదిషు వాయ్వాదిభ్య ఏవాగ్న్యాదీనాముత్పత్తిశ్రవణాత్ కేవలవాయ్వాదిభ్య ఏవాగ్న్యాద్యుత్పత్తిరిత్యాశఙ్క్య *తేజఐక్షత *ఆపఐక్షన్తేత్యాదిభిర్బ్రహ్మసాధారణభూతేషు శ్రవణాత్ తత్తచ్ఛరీరబ్రహ్మణ ఏవాగ్న్యాదీనాముత్పత్తిరిత్యుక్తమ్.——— ఆత్మాధికరణే *తోయేనజీవాన్ వ్యససర్జభూమ్యామిత్యాదివాక్యేషు జీవానాముత్పత్తిప్రతిపాదనాదాత్మోత్పద్యత ఇత్యాశఙ్క్య *నజాయతే మ్రియతేవా విపశ్చిదిత్యాదిషు జీవస్యోత్పత్తినిషేధాత్, ఉత్పత్తివాదినీనాం దేహసమ్బన్ధాభిప్రాయత్వాత్, నాత్మోత్పద్యత ఇత్యుక్తమ్.——— జ్ఞాధికరణే *యోవిజ్ఞానే తిష్ఠన్నిత్యాదినా జ్ఞానమాత్రత్వవ్యపదేశాత్ జ్ఞానమాత్రస్వరూప ఆత్మేత్యాశఙ్క్య *విజ్ఞాతారమరే కేనవిజానీయాదిత్యాదిషు జ్ఞాతృత్వప్రతిపాదనాత్, జ్ఞానస్యాపృథక్సిద్ధధర్మతయా శబ్దేన జ్ఞాతుర్వ్యపదేశోపపత్తేః, జ్ఞాతైవాత్మేత్యుక్తం.——— కర్త్రధికరణే *ప్రకృతేః క్రియమాణానీత్యాదిషు గుణానామేవ కర్తృత్వప్రతిపాదనాదాత్మా నకర్తేత్యాశఙ్క్య- *స్వర్గకామో యజేతేత్యాదీనాం భోక్తారమేవ కర్మసు నియుఞ్జానానాం శాస్త్రాణామర్థవత్త్వాత్, *ప్రకృతేః క్రియమాణానీత్యాదీనాం జీవస్య సాంసారికకర్మకర్తృత్వస్య గుణసంసర్గాయత్తత్వప్రతిపాదనపరత్వాచ్చ, ఆత్మా కర్తేత్యుక్తమ్.——— పరాయత్తత్వాధికరణే జీవస్య స్వతః ప్రవృత్తిశక్త్యభావే విధినిషేధశాస్త్రానర్థక్యప్రసఙ్గాత్ జీవస్య కర్తృత్వం స్వాయత్తమిత్యాశఙ్క్య- *అన్తః ప్రవిష్ట ఇత్యాదిభిః పరమాత్మాధీనత్వశ్రవణాత్, తదధీనత్వేపి ప్రథమప్రవృత్తౌ చేతనస్య స్వాయత్తత్వాత్ శాస్త్రానర్థక్యాభావాచ్చ పరాధీనమేవ కర్తృత్వమిత్యుక్తమ్.——— అంశాధికరణే *జ్ఞాజ్ఞౌ ద్వావజావీశనీశావిత్యాదివాక్యైర్జీవబ్రహ్మణోర్భేదదర్శనాత్ పరమపురుషాదత్యన్తభిన్నో జీవః- అథవా *తత్త్వమసీత్యాదివాక్యేషు జీవబ్రహ్మణోరైక్యోపదేశాదవిద్యోపహితం బ్రహ్మైవ జీవ ఇత్యాశఙ్క్య- నానాత్వవ్యపదేశాదైక్యోపదేశాచ్చ అత్యన్తంభేదస్వరూపైక్యయోరనుపపన్నత్వాత్, అవిద్యోపహితబ్రహ్మణ ఏవ జీవత్వే సుఖదుఃఖభోగిత్వప్రసఙ్గాచ్చ పరమాత్మనో విశేషణతయాంశో జీవ ఇత్యుక్తమ్.——— ద్వితీయస్యాధ్యాయస్య తృతీయః పాదః. ....

ఏవం వియదాదీనాముత్పత్తిర్నిరూపితా - అనన్తరం జీవోపకరణానాముత్పత్తిర్నిరూప్యతే చతుర్థేన ప్రాణపాదేన. తత్ర ప్రాణోత్పత్త్యధికరణే *అసద్వా ఇదమగ్ర ఆసీదిత్యాదివాక్యే ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టానామిన్ద్రియాణాం ప్రలయకాలేప్యవస్థానప్రతీతేరిన్ద్రియాణి నోత్పద్యన్త ఇత్యాశఙ్క్య *ఏతస్మాజ్జాయత ఇత్యాదివాక్యే ఇన్ద్రియాణాముత్పత్తిశ్రవణాత్, *అసద్వా ఇత్యాదివాక్యే ప్రాణశబ్దస్య పరమాత్మపరత్వాచ్చ ఇన్ద్రియాణ్యుత్పద్యన్త ఇత్యుక్తమ్.——— సప్తగత్యధికరణే *సప్త ఇమే లోకా యేషు చరన్తీత్యాదివాక్యే సప్తానామేవ జీవేన సహ గతిశ్రవణాత్ సప్తైవేన్ద్రియాణీత్యాశఙ్క్య *దశేమే పురుషే ప్రాణా ఆత్మైకాదశ ఇత్యత్ర ఏకాదశశ్రవణాత్ హస్తాదీనామపి దేహస్థజీవోపకరణత్వావిశేషాదేకాదశేత్యుక్తమ్.——— అణ్వధికరణే *సర్వ ఏవ సమాః సర్వేఽనన్తా ఇత్యాదినా ఆనన్త్యశ్రవణాత్ ఇన్ద్రియాణి విభూనీత్యాశఙ్క్య *ప్రాణమనూత్క్రామన్తం సర్వే ప్రాణా అనూత్క్రామన్తీత్యుత్క్రాన్తిశ్రవణాత్, ఉత్క్రాన్తికాలే పార్శ్వస్థైరనుపలభ్యమానత్వాత్, ఆనన్త్యశ్రుతేశ్చ ఉపాసనార్థకార్యానన్త్యపరత్వాచ్చ అణూనీత్యుక్తమ్.——— వాయ్వధికరణే *యః ప్రాణస్స వాయురిత్యుపదేశాత్ ప్రాణో వాయుః - యద్వా ఉచ్ఛ్వాసాదిషు ప్రాణప్రసిద్ధేః వాయుక్రియైవ ప్రాణ ఇత్యాశఙ్క్య- *ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణ ఇత్యాదివాక్యే పృథగుపదేశాత్, అవస్థావిశేషాపన్నస్యైవ వాయోః ప్రాణత్వేన యః ప్రాణస్స వాయురిత్యుపదేశోపపత్తేః, ప్రాణస్పన్దత ఇతి క్రియావతి ప్రాణప్రసిద్ధేః, న వాయుక్రియా ప్రాణ ఇత్యుక్తమ్.——— శ్రేష్ఠాణుత్వాధికరణే *సర్వంహీదం ప్రాణేనావృతమిత్యాదిశ్రవణాత్ ప్రాణో విభురిత్యాశఙ్క్య *తముత్క్రామన్తం ప్రాణోనూత్క్రామతీత్యుత్క్రాన్తిశ్రవణాత్, *సర్వంహీదమిత్యాదివాక్యస్య సర్వేషాం ప్రాణాధీనజీవనత్వప్రతిపాదనపరత్వాదణుత్వమిత్యుక్తమ్.———జ్యోతిరాద్యధిష్ఠానాధికరణే జీవస్యాగ్న్యాదిదేవతానాం చ ప్రాణవిషయమధిష్ఠానం స్వాధీనం- నైరపేక్ష్యప్రతీతేరిత్యాశఙ్క్య- *యస్యాగ్నిశ్శరీరమిత్యాదావగ్న్యాదీనాం పరమాత్మాధీనస్వరూపత్వప్రతిపాదనాత్ తేషామధిష్ఠానం పరమాత్మాధీనమిత్యుక్తమ్.——— ఇన్ద్రియాధికరణే సర్వేషాం ప్రాణశబ్దవాచ్యత్వాజ్జీవోపకరణత్వావిశేషాచ్చ సర్వే ప్రాణా ఇన్ద్రియాణీత్యాశఙ్క్య- *ఇన్ద్రియాణి దశైకం చేత్యాదిషు ముఖ్యప్రాణవ్యతిరిక్తానామేవ ఇన్ద్రియత్వవ్యపదేశాత్, *ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణ ఇత్యాదివాక్యే పృథఙ్నిర్దేశాచ్చ ముఖ్యప్రాణవ్యతిరిక్తానీన్ద్రియాణీత్యుక్తమ్.——— సంజ్ఞామూర్తిక్లృప్త్యధికరణే *అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణీతి నామరూపవ్యాకరణస్య జీవకర్తృకత్వశ్రవణాత్ వ్యష్టిసృష్టిర్హిరణ్యగర్భకర్తృకేత్యాశఙ్క్య- *నామరూపే వ్యాకరవాణి తాసాం త్రివృతం త్రివృతమేకైకాం కరవాణీతి త్రివృత్కరణస్యైవ నామరూపవ్యాకరణోపదేశాత్, త్రివృత్కరణస్య హిరణ్యగర్భకర్తృకత్వానుపపత్తేః, *అనేన జీవేనేతి జీవశబ్దస్య జీవశరీరకపరమాత్మపరత్వాచ్చ హిరణ్యగర్భశరీరకపరమాత్మకర్తృకైవ వ్యష్టిసృష్టిరిత్యుక్తమ్.——— ద్వితీయస్యాధ్యాయస్య చతుర్థః పాదః..........

ఇతి ద్వితీయోధ్యాయః.

ఏవమాద్యేన విషయద్విశాఖిక్యేనాధ్యాయద్వయేన చేతనాచేతనవిలక్షణం నిఖిలజగదేకకారణం బ్రహ్మేతి స్థాపితం. ఏవం యద్విశాఖిక్యేనానన్తరాధ్యాయద్వయేన బ్రహ్మప్రాప్త్యుపాయస్సహేతుప్రాప్తిప్రకారశ్చిన్త్యతే. తత్ర తృతీయే ఉపాసనాధ్యాయే ఉపాయభూతముపాసనం చిన్త్యతే. తత్ర జీవదోషపాదే ప్రబోధజాగ్రదాద్యవస్థస్య జీవస్య దోషాః, ఉభయలిఙ్గపాదే ద్వితీయే పరమాత్మనో నిర్దోషకల్యాణగుణాకరత్వం, చ ఉపాసనారమ్భాయ ప్రాప్యవ్యతిరిక్తవైతృష్ణ్యజననార్థం, ప్రాప్యతృష్ణాజననార్థం, చ ప్రతిపాద్యతే. తత్ర తదన్తరప్రతిపత్త్యధికరణే దేహాద్

హ స్తరంగచ్ఛతి జీవః తత్ర తత్ర భూతసూక్ష్మాణాం సులభత్వాత్ తైరసమ్పరిష్వక్త ఏవ గచ్ఛతీత్యాశఙ్క్య - * వేష్టయతీత్యాది ప్రశ్నప్రతివచనాభ్యాం భూతసూక్ష్మసమ్పరిష్వక్త ఏవ గచ్ఛతీత్యుక్తమ్.—— కృతాత్యయాధికరణే లోకాన్తరాత్ప్రత్యవరోహన్ జీవః * ప్రాప్యాన్తం కర్మణ ఇత్యాదిభిర్లోకాన్తరే కృత్స్నకర్మఫలానుభవస్యోక్తత్వాత్ కర్మశేషరహిత ఏవ ప్రత్యవరోహతీత్యాశఙ్క్య - * తద్య ఇహ రమణీయచరణా ఇత్యాదిభిః ప్రత్యవరూఢానాం [illegible] పుణ్యపాపసమ్పృక్తశ్రవణాత్, * ప్రాప్యాన్తమిత్యాదేశ్చ ఫలదానప్రవృత్తకర్మవిషయత్వాచ్చ కర్మశేషసహిత ఏవ ప్రత్యవరోహతీత్యుక్తమ్.—— అనిష్టాదికార్యధికరణే * యే వై కే చాస్మాల్లోకాత్ప్రయన్తి చన్ద్రమసమేవ తే సర్వే గచ్ఛన్తీతి అవిశేషేణ సర్వేషాం గతిశ్రవణాత్ పాపకారిణోఽపి చన్ద్రమసం గచ్ఛన్తీత్యాశఙ్క్య - * అథ య ఇమే గ్రామ ఇష్టాపూర్తే దత్తమిత్యుపాసతే ఇత్యుక్త్వా * తే ధూమమభిసమ్భవన్తీత్యాదినా ఇష్టాదికారిణామేవ పితృయాణవచనాత్, * చన్ద్రమసమేవ తే సర్వే గచ్ఛన్తీతి వచనస్యాపీష్టాదికారివిషయతయా నేయత్వాత్, పాపకారిణశ్చన్ద్రమసం న గచ్ఛన్తీత్యుక్తమ్.—— తత్స్వాభావ్యాపత్త్యధికరణే * అథైతమేవాధ్వానం పునర్నివర్తన్తే యథేతమాకాశమాకాశాద్వాయుం వాయుర్భూత్వా ధూమో భవతీత్యాదివాక్యే జీవస్యాకాశాద్యాపత్తిశ్శ్రవణాత్ సోమభావవదాకాశాదిశరీరకత్వాపత్తిరిత్యాశఙ్క్య - సోమభావవదాకాశాదౌ సుఖదుఃఖభోగాభావేన తచ్ఛరీరకత్వానుపపత్తేరాకాశాద్యాపత్తిర్నామ తత్సంయోగకృతతత్సాదృశ్యాపత్తిరిత్యుక్తమ్.—— నాతిచిరాధికరణే జీవస్యాకాశాదిప్రాప్తౌ తత్ర తత్రావస్థానే కాలవిశేషనియమో నాస్తి - విశేషహేత్వభావాదిత్యాశఙ్క్య - వ్రీహ్యాదిప్రాప్తౌ * అతో వై ఖలు దుర్నిష్ప్రపతరమితి విశిష్య కృచ్ఛ్రనిష్క్రమణత్వాభిధానాదాకాశాదిప్రాప్తావచిరేణ నిష్క్రమణమిత్యుక్తమ్.—— అన్యాధిష్ఠితాధికరణే * త ఇహ వ్రీహియవా ఓషధివనస్పతయస్తిలమాషా జాయన్త ఇత్యాదివాక్యే దేహో జాయత ఇత్యాదివత్ జాయన్త ఇతి వచనాదాత్మనో వ్రీహ్యాదిశరీరా జాయన్త ఇత్యాశఙ్క్య - ఆకాశాదిష్విహ పర్యన్తవత్ కేవలతద్భావాపత్తివచనాదన్యాధిష్ఠితేషు సంశ్లేషమాత్రమిత్యుక్తమ్.—— తృతీయస్యాధ్యాయస్య ప్రథమః పాదః. ..

సన్ధ్యాధికరణే * న తత్ర రథా న రథయోగా న పన్థానో భవన్తీత్యాదినా * స హి కర్తేతి ప్రకృతస్య జీవస్య కర్తృత్వశ్రవణాత్ స్వాప్నార్థసృష్టిస్తస్యైవేత్యాశఙ్క్య - జీవస్య సంసారదశాయాం సత్యసఙ్కల్పత్వాద్యనావిర్భావేన విచిత్రార్థసృష్ట్యశక్తత్వాత్, * య ఏషు సుప్తేషు జాగర్తీత్యాదౌ స్వాప్నసృష్టేః పరమాత్మకర్తృకత్వావధారణాత్ స్వాప్నసృష్టిః పరమాత్మకర్తృకైవేత్యుక్తమ్.—— తదభావాధికరణే * అథ యత్రైతత్పురుషస్స్వపితి ఇత్యాదివాక్యేషు * నాడీషు సుప్తః * పురీతతి శేతే * సతా సోమ్య తదా సమ్పన్న ఇతి నాడీపురీతద్బ్రహ్మణాం సుషుప్తిస్థానత్వశ్రవణాత్, యుగపజ్జీవస్యానేకత్రావస్థానాసమ్భవాచ్చ తేషాం సుషుప్తిస్థానత్వం వికల్పేనేత్యాశఙ్క్య - త్రయాణాం సుషుప్తిస్థానత్వశ్రవణాత్, ప్రాసాదఖట్వాపర్యఙ్కవత్ నాడ్యాదీనాం కార్యభేదాత్సముచ్చయసమ్భవే పాక్షికబాధగర్భవికల్పాసమ్భవాత్ సముచ్చయేనైవ స్థానత్వమిత్యుక్తమ్.—— కర్మానుస్మృతిశబ్దవిధ్యధికరణే సుషుప్తౌ సర్వోపాధివినిర్ముక్తస్య సతా సమ్పన్నస్య ముక్తాదవిలక్షణత్వాత్ ప్రబోధసమయే సుప్తాదన్య ఏవోత్తిష్ఠతీత్యాశఙ్క్య - పూర్వకృతపుణ్యాపుణ్యయోస్తేనైవానుభావ్యత్వాత్, య ఏవాహం సుప్తస్స ఏవ ప్రబుద్ధోఽస్మీతి ప్రత్యభిజ్ఞానాత్, స్వాపకాలే ముక్తత్వే మోక్షశాస్త్రానర్థక్యప్రసఙ్గాచ్చ స ఏవోత్తిష్ఠతీత్యుక్తమ్.—— ముగ్ధాధికరణే స్వాపాదిష్వనన్తర్భావే ప్రసిద్ధ్యుపపత్తేరవస్థాన్తరకల్పనే ప్రమాణాభావాచ్చ సుషుప్త్యాదిష్వన్యతమావస్థైవ మూర్చ్ఛేత్యాశఙ్క్య - జ్ఞానప్రసరాభావేన జాగరస్వప్నయోరనన్తర్భావాత్, హేతువైషమ్యాకారవైషమ్యాభ్యాం సుషుప్తిమరణయోరనన్తర్భావాచ్చ పారిశేష్యాదర్ధసమ్పత్తిరూపావస్థాన్తరం మూర్చ్ఛేత్యుక్తం.—— ఉభయలిఙ్గాధికరణే జాగ్రత్స్వప్నసుషుప్త్యధిష్ఠానేషు తత్తత్స్థానప్రయుక్తా జీవస్యేవ దోషాః తే పరమాత్మనోఽపి సమ్భవన్తి - తత్రావస్థానాదిత్యాశఙ్క్య - * అపహతపాప్మా * నిరవద్యం నిరఞ్జనమిత్యాదిభిరుభయలిఙ్గత్వశ్రవణాత్ తత్ర స్థితస్యాపి న దోషస్పర్శ ఇత్యుక్తమ్.—— అహికుణ్డలాధికరణే అచిద్వస్తునో బ్రహ్మరూపత్వం అహికుణ్డలవదవస్థాభేదేన - అభావాత్ప్రభాప్రభావతోరివ జాతియోగేన ఇత్యాశఙ్క్య - ఏషు ద్వయస్యాప్యనుపపన్నత్వాత్ జీవవదంశాంశిభావేనేత్యుక్తం.—— పరాధికరణే * ఏష సేతుర్విధరణ ఇతి పరబ్రహ్మణస్సేతుత్వవ్యపదేశాత్, సేతుశబ్దస్య చ లోకే నద్యాదిసీమాహేతౌ ప్రసిద్ధేః, తతోఽన్యత్ ప్రాప్యమస్తీత్యాశఙ్క్య - నేహ - బ్రహ్మాతిరిక్తస్య సర్వస్య చిదచిదాత్మనో బ్రహ్మజాతమిత్యుక్తత్వాత్ సేతుశబ్దస్య అసఙ్కరధారణపరత్వాత్, * యస్మాత్పరం నాపరమస్తీత్యాదినా పరాన్తరనిషేధాచ్చ బ్రహ్మణోఽన్యత్ప్రాప్యం నాస్తీత్యుక్తమ్.—— ఫలాధికరణే * యజేత స్వర్గకామ ఇత్యాదిశాస్త్రం స్వర్గకామకర్తవ్యతయా యాగాద్యభిధానాన్యథానుపపత్త్యా అపూర్వద్వారేణ ఫలసాధనత్వమవగమయతీతి ధర్మ ఏవ ఫలప్రద ఇత్యాశఙ్క్య - * అన్నాదో వసుదానః * ఏష హ్యేవానన్దయాతీత్యాదిభిస్తత్తత్కర్మభిరారాధితస్య పరమాత్మన ఏవ భోగాపవర్గరూపసకలఫలప్రదత్వశ్రవణాదశ్రుతాపూర్వాదికల్పనాయోగాచ్చ పరమాత్మైవ ఫలప్రద ఇత్యుక్తం.—— తృతీయాధ్యాయస్య ద్వితీయః పాదః. ..

బ్రహ్మోపాసనే త్యాజనార్థం జీవస్య సదోషత్వం పరస్య కల్యాణగుణాకరత్వం చోక్తం. అథ గుణోపసంహారపాదే తృతీయే బ్రహ్మోపాసనానాం గుణోపసంహారవికల్పనిర్ణయాయ విద్యాభేదాభేదచిన్తా క్రియతే. తత్ర సర్వవేదాన్తప్రత్యయాధికరణే అనేకాసు శాఖాసు శ్రూయమాణానాం వైశ్వానరవిద్యాదీనాం విభిన్నవిద్యాత్వం - ఉత నేతి సంశయే - అవిశేషపునశ్శ్రవణస్య ప్రకరణాన్తరస్య చ భేదకత్వాచ్ఛాఖాన్తరేతరాధికరణవర్జనీయత్వాచ్చ విద్యాభేద ఇత్యాశఙ్క్య - * వైశ్వానరముపాస్త ఇతి చోదనాయా అవిశిష్టత్వాత్, ధ్యేయైక్యాత్, ఆఖ్యారూపావిశేషాత్, అవిశేషపునశ్శ్రవణాదేః ప్రతిపత్తృభేదనిబన్ధనత్వాచ్చ న విద్యాభేద ఇత్యుక్తం.—— ఏవం చోదనాద్యవిశేషాద్విద్యైక్యముక్తం. అతః పరం శాఖాన్తరవిద్యాత

అధికరణార్థసఙ్గ్రహః

ధీకృత్యచోదనాద్యవిశేషాదస్తి నాస్తీతి విచార్యతే. తత్ర ప్రాణ్యథాత్వాధికరణే ఛాన్దోగ్యవాజసనేయకయోః * దేవా ఉద్గీథమాజహ్రురనేనైనానభిభవిష్యామ ఇత్యాదినా, * దేవా హ ఊచుః హన్తాసురాన్ యజ్ఞ ఉద్గీథేనాత్యయామేత్యాదినా, చామ్నాతయోరుద్గీథవిద్యయోః రథ్యన్తరప్రాణభావాదుద్గీథవిషయత్వాత్ రూపాద్యవిశేషాదేకవిద్యాత్వమిత్యాశఙ్క్య - ఛాన్దోగ్యే *ఓమిత్యేతదక్షరముద్గీథముపాసీతేతి ప్రస్తుతస్యైవ ప్రణవస్య ప్రాణదృష్ట్యోపాస్యత్వాత్, వాజసనేయకే తు కృత్స్నోద్గీథవిషయత్వాచ్చ రూపభేదాద్విద్యాభేద ఇత్యుక్తం.——— సర్వాభేదాధికరణే ఛాన్దోగ్యకౌషీతకిశాఖాయాం చ జ్యైష్ఠ్యశ్రైష్ఠ్యగుణకప్రాణోపాసనం విధీయతే - తత్ర ఛాన్దోగ్యే వసిష్ఠత్వాదిగుణాన్వితతయా ఉపాస్యత్వాత్, ఇతరత్ర తద్విధురతయోపాస్యత్వాత్, రూపభేదాద్విద్యాభేద ఇత్యాశఙ్క్య- కౌషీతకినాం త్వవసిష్ఠత్వాదీనాం ప్రాణసమ్బన్ధిత్వానుక్తావపి తత్సమ్బన్ధినాం వాగాదీనాం ప్రాణాయత్తస్థితిత్వాది ప్రతిపాదనేన వసిష్ఠత్వాదీనాం ప్రాణసమ్బన్ధస్యార్థసిద్ధత్వాద్రూపభేదాభావాద్విద్యైక్యముక్తం.——— ఆనన్దాద్యధికరణే అన్యప్రకరణశ్రుతానామన్యత్రోపసంహారే ప్రమాణాభావాత్ ఆనన్దాదయః న సర్వవిద్యానుయాయిన ఇత్యాశఙ్క్య సర్వవిద్యానుగుణినో బ్రహ్మణ ఏకత్వాత్, గుణానాం చ గుణ్యపృథగ్భావాత్, ఆనన్దాదీనాం స్వరూపనిరూపకత్వాచ్చ ఆనన్దాదయస్సర్వవిద్యానుయాయిన ఇత్యుక్తం.——— కార్యాఖ్యానాధికరణే ఛాన్దోగ్యవాజసనేయకయోః *స హోవాచ కిం మే వాస ఇత్యాదౌ, *తస్మాదశిష్యన్నాచామన్త్యశిత్వా చాచామన్తీత్యాదౌ, చాచమనే విధిప్రత్యయశ్రవణాత్ ప్రాణవిద్యాఙ్గత్వేనాచమనాన్తరం విధీయత ఇత్యాశఙ్క్య- *కిం మే వాసః *అద్భిః పరిదధతీత్యాదిభిరుపక్రమోపసంహారయోర్వాక్యస్యాపాం ప్రాణవాసోదృష్టిపరత్వప్రతీత్యా ఆచారప్రాప్తమాచమనమనూద్య ఆచమనీయాస్వప్సు ప్రాణవాసస్త్వానుసన్ధానం విధీయత ఇత్యుక్తం.——— సమానాధికరణే వాజసనేయకే అగ్నిరహస్యే బృహదారణ్యకే చ శాణ్డిల్యవిద్యామ్నాయతే- తత్రాగ్నిరహస్యే సత్యసఙ్కల్పత్వాదివిశిష్ట ఉపాస్యః- ఇతరత్ర వశిత్వాదిగుణక ఇతి రూపభేదాద్విద్యాభేద ఇత్యాశఙ్క్య - ఉభయత్రాపి మనోమయత్వాదికేన సమానేన వశిత్వాదేశ్చ సత్యసఙ్కల్పత్వగుణాదభిన్నత్వాద్రూపభేదాభావాన్న విద్యాభేద ఇత్యుక్తం.——— సమ్బన్ధాధికరణే బృహదారణ్యకే *తద్యత్సత్యమసౌ స ఆదిత్య ఇత్యాదినా ఆదిత్యమణ్డలే అక్షిణి చ సత్యస్య బ్రహ్మణో వ్యాహృతిశరీరకత్వేన ఉపాసనముక్త్వా *తస్యోపనిషదహరిత్యధిదైవతం *తస్యోపనిషదహమిత్యధ్యాత్మమితి ద్వే రహస్యనామనీ ఉపాసనవిషయతయామ్నాయేతే - తత్ర వ్యాహృతిశరీరకస్య సత్యస్యోభయత్రాప్యుపాస్యత్వేన రూపభేదాభావేన విద్యైక్యాన్నామద్వయమపి స్థానవిశేషానియమేన ఉభయత్రాప్యనుసన్ధేయమిత్యాశఙ్క్య - బ్రహ్మణ ఏకత్వేఽప్యేకత్రాదిత్యమణ్డలస్థానతయాఽన్యత్రాక్ష్యాధారతయా చోపాస్యత్వేన రూపభేదాద్విద్యాభేదే స్థానవిశేషవ్యవస్థయైవ నామద్వయమనుసన్ధేయమిత్యభిహితం.——— సమ్భృత్యధికరణే * బ్రహ్మజ్యేష్ఠా వీర్యా సమ్భృతానీతి రాణాయనీయఖిలవాక్యావగతయోః బ్రహ్మణి జ్యేష్ఠానాం వీర్యాణాం సమ్భృతిద్యువ్యాప్త్యోశ్చ విద్యావిశేషమనారభ్యాధీతత్వాత్ సమ్భృతిద్యువ్యాప్తీ సర్వవిద్యాసూపసంహార్యే ఇత్యాశఙ్క్య- హృదయాద్యల్పస్థానవిషయాసు విద్యాస్వైరుపసంహర్తుమశక్యత్వాత్, తత్సమ్భృతేశ్చ తత్సాహచర్యాత్, తయోర్న సర్వత్రోపసంహార ఇత్యుక్తమ్.——— పురుషవిద్యాధికరణే ఛాన్దోగ్యే తైత్తిరీయకే చ ఆమ్నాతయోః పురుషవిద్యయోరైక్యమాశఙ్క్య- రూపభేదాద్విద్యాభేద ఇత్యుక్తమ్.——— వేధాద్యధికరణే *శుక్రం ప్రవిధ్యేత్యాదిమన్త్రాణాం విద్యాఙ్గత్వమాశఙ్క్య - అన్యత్ర లిఙ్గాదిభిర్వినియోగాత్ న విద్యాఙ్గత్వమిత్యుక్తమ్.——— హాన్యధికరణే *పుణ్యపాపే విధూయ *సుహృదస్సాధుకృత్యామిత్యాదిషు ఆమ్నాతానాం హానాదిచిన్తనానాం ప్రతికల్పేనానుష్ఠానమిత్యాశఙ్క్య - ఉపాయనస్య హానిశేషత్వాత్ సముచ్చయేనైవ సర్వత్రానుష్ఠానమిత్యుక్తమ్.——— సామ్పరాయాధికరణే ఉపాసకస్య దేహవియోగకాలే, అర్చిరాదిమార్గే, చ కర్మనాశ ఇత్యాశఙ్క్య- దేహవియోగానన్తరం ఉపాసనఫలవ్యతిరేకేణానుభావ్యభోగాభావాత్ కృత్స్నకర్మణామపి దేహవియోగకాల ఏవ నాశ ఇత్యుక్తమ్.——— అనియమాధికరణే ఉపకోసలవిద్యాదిషు ఆమ్నాతార్చిరాదిగత్యాఽన్యస్థానామన బ్రహ్మప్రాప్తిరిత్యాశఙ్క్య * యే చేమేఽరణ్యే శ్రద్ధాం సత్యమిత్యాదిషు శ్రుతిస్మృతిషు సర్వబ్రహ్మనిష్ఠానామర్చిరాదిగతిప్రతిపాదనాత్ సర్వేషామర్చిరాదిగత్యైవ బ్రహ్మప్రాప్తిరిత్యుక్తం.——— అక్షరధ్యధికరణే అస్థూలత్వాదీనాం స్వప్రకరణశ్రుతవిద్యామాత్రసమ్బన్ధ ఇత్యాశఙ్క్య- వ్యావృత్తబ్రహ్మస్వరూపప్రతిపత్తేరస్థూలత్వాదిభిర్వినా అసమ్భవాదానన్దాదివత్తేషామపి సర్వవిద్యానుయాయిత్వమిత్యుక్తమ్.——— అన్తరత్వాధికరణే బృహదారణ్యకే ఉషస్తికహోళప్రతివచనశ్రుతయోర్విద్యాభేద ఇత్యాశఙ్క్య- ప్రష్టృకయోర్వ్యాప్యధిపస్యైక్యాచ్చ విద్యైక్యమిత్యుక్తమ్.——— కామాద్యధికరణే ఛాన్దోగ్యవాజసనేయకయోరామ్నాతా దహరవిద్యా భిద్యత ఇత్యాశఙ్క్య- రూపైక్యాద్విద్యా న భిద్యత ఇత్యుక్తం.——— తన్నిర్ధారణానియమాధికరణే ఉద్గీథాద్యాశ్రయాణ్యుపాసనాని కర్మసు నియమేనానుష్ఠేయానీత్యాశఙ్క్య- పృథక్ఫలత్వేన గోదోహనాదివదనియమేనానుష్ఠేయానీత్యుక్తమ్ ——— ప్రదానాధికరణే దహరవిద్యాయాం గుణచిన్తనే దహరచిన్తనం నావర్తనీయమిత్యాశఙ్క్య - దహరమాత్రస్య గుణవిశిష్టదహరస్య భిన్నత్వేన విశిష్టానుసన్ధానసిద్ధ్యర్థం గుణచిన్తనే దహరచిన్తనమావర్తనీయమిత్యుక్తమ్.——— లిఙ్గభూయస్త్వాధికరణే తైత్తిరీయకే నారాయణానువాకస్య ప్రకృతదహరవిద్యోపాస్యవిశేషనిర్ధారణార్థత్వమాశఙ్క్య - భూయసీషు విద్యాసు శ్రుతానక్షరాదీననూద్య నారాయణత్వవిధానాత్ సర్వవిద్యోపాస్యవిశేషనిర్ధారణార్థత్వమిత్యుక్తం.——— పూర్వవికల్పాధికరణే బృహదారణ్యకే *మనశ్చితో వాక్చిత ఇత్యాదినా విహితమనశ్చితాదయోఽగ్నయః క్రియామయక్రత్వనుప్రవేశిన ఇత్యాశఙ్క్య* తే హైతే విద్యాచిత ఏవేతి విద్యామయచితత్వవచనాత్ విద్యామయక్రత్వనుప్రవేశిన ఇత్యుక్తమ్.——— శరీరేభావాధికరణే ఉపాసనదశాయాం జీవస్య కర్తృత్వాద్యాకారేణానుసన్ధానమిత్యాశఙ్క్య- అపహతపాప్మత్వాద్యాకారేణైవానుసన్ధానం కర్తవ్యం-అపహతపాప్మత్వాద్యాకారస్యైవ ప్రాప్యత్వేన ప్రాప్యైశ్వర్యోపాసనభావ్యత్వాదిత్యుక్తమ్.——— అఙ్గావబద్ధాధికరణే ఉద్గీథోపాసనాని యాసు శాఖాసు- తాస్వేవ తేషామనుసన్ధానమిత్యాశఙ్క్య- సామాన్యేనోద్గీథాదిసమ్బన్ధితయా విహితత్వాత్, సర్వత్రోద్గీథాదేస్సన్నిహితత్వాచ్చ సర్వశాఖాసూద్గీథాద్యుపాసనాని సమ్బధ్యేరన్నిత్యుక్తమ్.——— భూమజ్యాయస్త్వాధికరణే త్రైలోక్యశరీరకవైశ్వా

నరోపాసనేద్యుమూర్ధత్వాదీనాంవ్యస్తోపాసనం - వ్యస్తస్యసమస్తస్యచోపాసనంకర్తవ్యంఇత్యాశఙ్క్య - *మూర్ధాతేవ్యపతిష్యదితివ్యస్తోపాసనే ప్రత్యవాయకథనాత్ సమస్తోపాసనమిత్యుక్తమ్.—— శబ్దాదిభేదాధికరణే సద్విద్యాదహరవిద్యాదీనామైక్యమాశఙ్క్య - శబ్దాదిభేదాద్విద్యాభేద ఇత్యుక్తమ్.—— వికల్పాధికరణే ఫలవిశేషార్థం విద్యానాంసముచ్చయ ఇత్యాశఙ్క్య - బ్రహ్మప్రాప్తిరూపఫలేవిశేషాభావాద్విద్యానాం వికల్పఇత్యుక్తమ్.—— యథాశ్రయభావాధికరణే పూర్వప్రకృతఏవోద్గీథాదివిద్యానామనుష్ఠానానియమః కైశ్చిత్కైశ్చిదాశఙ్క్యసమాహితః.—— తృతీయస్యాధ్యాయస్యతృతీయఃపాదః. ....

ఏవంవిద్యైక్యనానాత్వేచిన్తితే. సమనన్తరమఙ్గపాదేనవిద్యాఙ్గచిన్తనంక్రియతే. పురుషార్థాధికరణేవిద్యాక్రత్వర్థా నపురుషార్థ ఇత్యాశఙ్క్య *తమేవంవిద్వానమృతఇహభవతీతి శ్రవణాత్ కర్మాఙ్గకాద్వేదనాత్పురుషార్థావాప్తిరిత్యుక్తం.—— స్తుతిమాత్రాధికరణే * సఏషరసానాంరసతమఃపరార్ధ్యోష్టమోయదుద్గీథఇత్యాదివాక్యానాముద్గీథాదిస్తుతిపరత్వమాశఙ్క్య - రసతమత్వాదీనాంప్రమాణాన్తరాప్రాప్తత్వాదుద్గీథాదిషురసతమత్వాదిదృష్టివిధానార్థానీత్యుక్తం.—— పారిప్లవాధికరణే * ప్రతర్దనోహవైదైవోదాసిరిత్యాద్యాఖ్యానానాం*ఆఖ్యానానిశంసన్తీతిశంసనార్థత్వమాశఙ్క్య - *మనుర్వైవస్వతఇత్యాదినాశంసనేవినియుక్తానామాఖ్యానానాంవిశేషితత్వాత్ * ప్రతర్దనఇత్యాద్యాఖ్యానానివిద్యాశేషభూతానీత్యుక్తం.—— అగ్నీన్ధనాద్యధికరణేఊర్ధ్వరేతస్స్వాశ్రమేషుయజ్ఞాద్యభావాత్తదఙ్గికాబ్రహ్మవిద్యాతేషాంనసమ్భవతీత్యాశఙ్క్య * యదిచ్ఛన్తోబ్రహ్మచర్యంచరన్తి *ఏతమేవప్రవ్రాజినోలోకమిచ్ఛన్తఃప్రవ్రజన్తీత్యాదిశ్రుతేస్తేషామపిబ్రహ్మవిద్యావగమాత్తేషాంవిద్యాఅగ్నీన్ధనాద్యనపేక్షేత్యుక్తం.—— సర్వాపేక్షాధికరణేయద్యూర్ధ్వరేతసాంవిద్యాయజ్ఞాద్యనపేక్షా-తర్హిగృహస్థేష్వపియజ్ఞాద్యనపేక్షేత్యాశఙ్క్య-*యజ్ఞేనదానేనేతిశ్రుతేఃయజ్ఞాద్యపేక్షైవేత్యుక్తమ్.—— శమదమాద్యధికరణేయజ్ఞాదీనాం ప్రవృత్తిస్వరూపత్వాత్, శమాదీనాంనివృత్తిరూపత్వేనతద్విరోధిరూపత్వాత్, శమాదీనాంవిద్యాఙ్గత్వంనసమ్భవతీత్యాశఙ్క్య-విషయభేదేనవిరోధాభావాత్,*శాన్తోదాన్తఇత్యాదిశ్రవణాత్, శమాదీనామఙ్గత్వమస్తీత్యుక్తం.—— సర్వాన్నానుమత్యధికరణేప్రాణవిద్యాధికారిణాంసర్వాన్నానుమతిస్సర్వదేత్యాశఙ్క్య- బ్రహ్మవిద్యానిష్ఠానామపిప్రాణాత్యయఏవసర్వాన్నానుమతిదర్శనాత్ అన్యేషామపిసర్వాన్నానుమతిఃప్రాణాత్యయఏవేత్యుక్తం.—— విహితత్వాధికరణేవిద్యాఙ్గకర్మణామాశ్రమాఙ్గత్వం నాస్తీత్యాశఙ్క్య-విద్యాఙ్గానామేవాశ్రమాఙ్గతయావిహితత్వాదాశ్రమాఙ్గత్వమపీత్యుక్తం.—— విధురాధికరణేవిధురాదీనాంబ్రహ్మవిద్యాయామధికారో నాస్తీత్యాశఙ్క్య-రైక్వాదీనామనాశ్రమిణామపిబ్రహ్మవిద్యానిష్ఠత్వదర్శనాద్విధురాణామప్యధికారోఽస్తీత్యుక్తం.—— తద్భూతాధికరణేనైష్ఠికాద్యాశ్రమేభ్యఃప్రచ్యుతానాం విధురాదివత్ బ్రహ్మవిద్యాయామధికారోఽస్తీత్యాశఙ్క్య - నైష్ఠికాద్యాశ్రమభ్రష్టానాంపతితత్వాన్నాధికారఇత్యుక్తం.—— స్వామ్యధికరణేఉద్గీథాదివిద్యానాం యజమానకర్తృకత్వం-*యదేవవిద్యయాకరోతీత్యాదినాఋత్విక్కర్తృకత్వప్రతీతేరిత్యాశఙ్క్య-కర్మాఙ్గాశ్రయత్వాదుద్గీథాద్యుపాసనస్యకర్మవదృత్విక్కర్తృకత్వమేవేత్యుక్తం.—— సహకార్యన్తరవిధ్యధికరణే *బాల్యంచపాణ్డిత్యంచనిర్విద్యాథమునిరితిమౌనమనూద్యతఇత్యాశఙ్క్య-సహకార్యన్తరత్వేనవిధీయతఇత్యుక్తం.——అనావిష్కారాధికరణే *పాణ్డిత్యంనిర్విద్యబాల్యేనతిష్ఠాసేదితిబాల్యశబ్దేనకామచారిత్వమప్యుపాదేయతయావిధీయతఇత్యాశఙ్క్య- *నావిరతోదుశ్చరితాదిత్యాదినానిషేధాత్ స్వమహిమానావిష్కరణమాత్రమేవవిధేయమిత్యుక్తం.—— ఐహికాధికరణే ఐహికఫలవిద్యానాంస్వసాధనభూతకర్మానుష్ఠానానన్తరంఉత్పత్తిరిత్యాశఙ్క్య- ప్రతిబన్ధాభావేఽనన్తరముత్పత్తిః, తద్భావేతద్విగమ, ఇత్యుక్తం.—— ముక్తిఫలాధికరణే ముక్తిఫలవిద్యాఙ్గకర్మణాంప్రబలత్వేన తస్యాఃప్రతిబన్ధస్సమ్భవతీతితాసాం విద్యానాం స్వసాధనానుష్ఠానానన్తరమేవోత్పత్తిస్సమ్భవతీత్యాశఙ్క్య - తేషామపిబ్రహ్మవిదపచారైః ప్రతిబన్ధసమ్భవాత్ పూర్వవదనియమఇత్యుక్తమ్.—— తృతీయస్యాధ్యాయస్యచతుర్థఃపాదః. ....

ఇతితృతీయాధ్యాయః.

ఏవమఙ్గైస్సహవిద్యానిరూపణానన్తరంచతుర్థేనఫలాధ్యాయేనవిద్యాఫలంచిన్త్యతే. తత్రప్రథమేఆవృత్తిపాదేవిద్యాస్వరూపశోధనపూర్వకందేహావస్థితిసమయేసమ్భవద్విద్యాఫలంచిన్త్యతే. యద్యపిచతుర్థఃఫలనిరూపణపరఏవ - తథాపి భక్తిరూపాపన్నజ్ఞానస్యప్రీతిరూపతయా ఫలకోటినివేశజ్ఞాపనార్థం, అస్యేదంసాధనమితిసాధ్యసాధనసమ్బన్ధజ్ఞాపనార్థం, చవిద్యాస్వరూపమత్రవిశోధ్యతే. తత్రఆవృత్త్యధికరణే * బ్రహ్మవిదాప్నోతిపరమితివేదనమాత్రస్యైవవిధానా, దసకృదావృత్తౌప్రమాణాభావాత్,చసకృత్కృతమేవవేదనంశాస్త్రార్థఇత్యాశఙ్క్య-*మనోబ్రహ్మేత్యాదిషుఏకవిషయేవేదనోపాసనశబ్దయోఃప్రయోగాదవగతోపాసనశబ్దపర్యాయత్వేనవేదనశబ్దేనఉపదేశా, దుపాసనశబ్దస్యాసకృదావృత్తజ్ఞానవాచిత్వా,* దసకృదావృత్తమేవవేదనంశాస్త్రార్థఇత్యుక్తం ——ఆత్మత్వోపాసనాధికరణేజీవబ్రహ్మణోర్భిన్నత్వాత్ జీవాదన్యత్వేనబ్రహ్మోపాస్యమిత్యాశఙ్క్య- *త్వంవా అహమస్మీత్యాదిషుపూర్వోపాసకైఃబ్రహ్మణోఽహమిత్యనుసన్ధానదర్శనాత్, అర్థాన్తరభూతస్యాపితస్యాత్మనఃఅన్తర్యామిత్వేనాహమిత్యనుసన్ధానస్యావిరుద్ధత్వా, చ్చఆత్మత్వేనోపాసనమిత్యుక్తం.—— ప్రతీకాధికరణేప్రతీకోపాసనేఽపిబ్రహ్మణఏవోపాస్యత్వాదాత్మత్వేనోపాసనం కర్తవ్యమిత్యాశఙ్క్య - ఉత్కృష్టనికృష్టదృష్ట్యయోగేనబ్రహ్మణోదృష్టివిశేషణత్వేనప్రతీకానామేవోపాస్యత్వాన్నాత్మత్వేనోపాసనమిత్యుక్తం.—— ఆదిత్యాదిమత్యధికరణేఉద్గీథాదీనాంఫలసాధనతయోత్కృష్టత్వాదాదిత్యాదిషుఉద్గీథాదిదృష్టిఃకార్యేత్యాశఙ్క్య- ఆదిత్యాదిదేవతారాధనద్వారేణైవక

అధికరణార్థసఙ్గ్రహః.

ధ్యానాఙ్గత్వాత్సాధనత్వేన ఆదిత్యాదీనామౌత్కృష్ట్యాదుద్గీథాదావాదిత్యాదిదృష్టిః కార్యేత్యుక్తం.—— ఆసీనాధికరణే ఏవముపాసీతేత్యాదిషూపాసనానాం ధ్యానాత్మకత్వాదాసీనస్యైవ తదుపపత్తేరాసీనః సమ్భవాదాసీనస్యైవోపాసనమిత్యుక్తం.—— ఆప్రయాణాధికరణే ఏకస్మిన్నేవ జన్మని శాస్త్రార్థస్య కృతత్వాత్ తావతైవ వశీకరణీయమిత్యాశఙ్క్య-సకృత్కృతే విద్యాయా అప్యుపాసనీయమితి ఆప్రయాణాదనువర్తనీయమిత్యుక్తం.—— తదధిగమాధికరణే * ఏవంవిది పాపం కర్మ న శ్లిష్యతే * సర్వే పాప్మానః ప్రదూయన్త ఇత్యాదివాక్యోక్తాఽకృతకర్మణామశ్లేషవినాశౌ * నాభుక్తం క్షీయతే కర్మ ఇత్యాదినా విరోధాన్నోపపద్యేతే ఇత్యాశఙ్క్య - నాభుక్తవచనస్య కర్మణాం ఫలజననశక్తిదార్ఢ్యవిషయత్వాత్, దశ్లేషవినాశశ్రుతేర్విద్యయా కర్మణాం ఫలజననశక్తిప్రతిబన్ధోత్పన్నకర్మశక్తివినాశకరణవిషయత్వాత్, అవిరోధాభావాదుపపద్యేతే ఇత్యుక్తం.—— ఇతరాధికరణే సుకృతస్య శాస్త్రీయత్వాత్, తత్ఫలస్యేష్టత్వదర్శనాత్, పుణ్యస్య విద్యయా నవిరోధ ఇతి తదశ్లేషవినాశౌ న స్త ఇత్యాశఙ్క్య విద్యాఫలవిరోధిత్వసామ్యాత్ * సుకృతదుష్కృతే విధూనుత ఇతి వ్యపదేశాచ్చ సుకృతస్యాప్యశ్లేషవినాశావుక్తౌ.—— అనారబ్ధకార్యాధికరణే * సర్వే పాప్మానః ప్రదూయన్త ఇత్యవిశేషేణ శ్రవణాత్ ఆరబ్ధకార్యయోరప్యశ్లేషవినాశావిత్యాశఙ్క్య-* తస్య తావదేవ చిరమిత్యాదిశ్రవణాదనారబ్ధకార్యయోరేవేత్యుక్తం.—— అగ్నిహోత్రాద్యధికరణే అశ్లిష్టఫలత్వేన సుకృతవదగ్నిహోత్రాద్యాశ్రమధర్మాణామపి పుణ్యత్వావిశేషాత్ఫలాశ్లేషావశ్యంభావేన నిష్ఫలత్వేఽనుష్ఠానే ఇచ్ఛాయా అసమ్భవాత్ అగ్నిహోత్రాదీనామననుష్ఠానమిత్యాశఙ్క్య * తమేతం వేదానువచనేన బ్రాహ్మణా వివిదిషన్తీత్యాదావగ్నిహోత్రాదీనాం విద్యోత్పత్త్యర్థత్వస్య శ్రుతత్వాత్ఫలాశ్లేషేఽనన్యభావేన విద్యాఖ్యకార్యనిష్పత్త్యర్థమనుష్ఠేయానీత్యుక్తం.—— ఇతరక్షపణాధికరణే ప్రారబ్ధకర్మణః ఏకశరీరావసానతామాశఙ్క్య - తస్య భోగేనైవ క్షపయితవ్యతా నియమేనైకశరీరావసానానియమాన్నాస్తీత్యుక్తం.——

చతుర్థాధ్యాయస్య ప్రథమః పాదః. ....

ద్వితీయే ఉత్క్రాన్తిపాదే ఉత్క్రాన్తిప్రకారశ్చిన్త్యతే. తత్ర వాగధికరణే * వాఙ్మనసి సమ్పద్యత ఇత్యత్ర వాగ్వృత్తేర్మనసి సమ్పత్తిరిత్యాశఙ్క్య- వాక్శబ్దస్య వాగ్వృత్తివాచిత్వాభావాదిన్ద్రియస్యైవ మనసి సమ్పత్తిరిత్యుక్తం.—— మనోఽధికరణే * మనః ప్రాణ ఇత్యాదివాక్యేన మనసః ప్రాణే లయ ఇత్యాశఙ్క్య- ప్రాణస్య మనః ప్రకృతిత్వాభావాత్ ప్రాణేన సంయోగమాత్రమిత్యుక్తం.—— అధ్యక్షాధికరణే * ప్రాణస్తేజసీతి శ్రవణాత్ ప్రాణస్య తేజసి సమ్పత్తిరిత్యాశఙ్క్య - * ఆత్మానమన్తకాలే సర్వే ప్రాణా అభిసమాయన్తీతి జీవోపగమశ్రవణాత్, జీవేన సంయుజ్య తేన సహ తేజస్సమ్పత్తావపి * ప్రాణస్తేజసీతి నిర్దేశోపపత్తేః, ప్రాణో జీవే సమ్పద్యత ఇత్యుక్తం.—— భూతాధికరణే * ప్రాణస్తేజసీతి శ్రవణాత్ జీవేన సంయుక్తస్య ప్రాణస్య తేజోమాత్రేణ సమ్పత్తిరిత్యాశఙ్క్య - * పృథివీమయ ఆపోమయ ఇత్యాదినా సంచరతో జీవస్య సర్వభూతమయత్వశ్రుతేర్భూతాన్తరసంసృష్టతేజసి సమ్పత్తిరిత్యుక్తం.—— ఆసృత్యుపక్రమాధికరణే * అథ మర్త్యోఽమృతో భవతీత్యాదివాక్యే * బ్రహ్మ సమశ్నుత ఇతి బ్రహ్మప్రాప్తివచనాత్ విదుష ఉత్క్రాన్తిర్నాస్తీత్యాశఙ్క్య - * తయోర్ధ్వమాయన్నమృతత్వమేతీతి విదుషోఽప్యుత్క్రాన్తిదర్శనాత్, * అథ మర్త్య ఇత్యాదిశ్రవణస్యాదగ్ధదేహసమ్బన్ధస్య ఉత్తరపూర్వాఘయోరశ్లేషవినాశరూపామృతత్వప్రతిపాదనపరత్వాత్, విదుషోఽప్యుత్క్రాన్తిరస్తీతి సా చ నాడీప్రవేశాత్ విద్వదవిదుషోస్సమానేత్యుక్తం.—— పరసమ్పత్త్యధికరణే జీవసంయుక్తాని తేజః ప్రభృతిభూతాని యథాకర్మ యథావిద్యం చ స్వకార్యాయ గచ్ఛన్తీత్యాశఙ్క్య- * తేజః పరస్యాం దేవతాయామిత్యాదిశ్రవణాత్ తాని పరమాత్మని సమ్పద్యన్త ఇత్యుక్తం.—— అవిభాగాధికరణే తేజః ప్రభృతీనాం సర్వకారణభూతే పరమాత్మని లయ ఇత్యాశఙ్క్య - * మనసి సమ్పద్యత ఇత్యస్యానుషఙ్గాత్ తస్య చ సంయోగవాచిత్వాత్ పరమాత్మని తేషాం సంయోగ ఇత్యుక్తం.—— తదోకోఽధికరణే నాడీనాం దుర్వివేచత్వాత్ * తయోర్ధ్వమాయన్నమృతత్వమేతీతి మూర్ధన్యనాడ్యోత్క్రమణమనియతమిత్యాశఙ్క్య-పరమాత్మప్రసాదేన ప్రకాశితద్వారత్వాద్విదుషో మూర్ధన్యనాడ్యోత్క్రమణం నియతమిత్యుక్తం.—— రశ్మ్యనుసారాధికరణే * అథైతైరేవ రశ్మిభిరూర్ధ్వమాక్రమత ఇతి వాక్యేనోక్తం రశ్మ్యనుసారేణ గమనం నియతం-నిశి మృతస్య రశ్మ్యనుసారాసమ్భవాదిత్యాశఙ్క్య - నిదాఘసమయే నిశ్యపి ఊష్మోపలబ్ధ్యాత్ రశ్మిసద్భావావగమాత్ రశ్మ్యనుసారేణైవ గమనమిత్యుక్తం.—— నిశాధికరణే * దివా చ శుక్లపక్షశ్చేత్యాదౌ * విపరీతం తు గర్హితమితి నిశి మరణస్య గర్హితత్వాదధోగతిహేతుత్వాచ్చ నిశి మృతస్య న బ్రహ్మప్రాప్తిరిత్యాశఙ్క్య-విదుష ఉత్తరపూర్వాఘయోరశ్లేషవినాశౌ, ఆరబ్ధకార్యయోరనుభవేన వినష్టత్వాత్, బన్ధహేత్వభావాత్ * విపరీతం తు గర్హితమిత్యస్యావిద్విషయత్వాచ్చ నిశి మృతస్యాపి బ్రహ్మప్రాప్తిరస్తీత్యుక్తం.—— దక్షిణాయనాధికరణే* అథ యో దక్షిణే ప్రమీయత ఇతి వాక్యే దక్షిణాయనమృతస్య చన్ద్రప్రాప్తిశ్రవణాత్, చన్ద్రం ప్రాప్తానాం * అథైతమేవాధ్వానం పునర్నివర్తన్త ఇతి పునరావృత్తిశ్రవణాత్ దక్షిణాయనమృతస్య బ్రహ్మప్రాప్తిర్నాస్తీత్యాశఙ్క్య- అవిదుషామేవ చన్ద్రం ప్రాప్తానాం పునరావృత్తేః, విదుషాం తు చన్ద్రం ప్రాప్తానాం * తస్మాద్బ్రాహ్మణో మహిమానమాప్నోతీతి వాక్యశేషాత్ బ్రహ్మప్రాప్తిశ్రుతేః, దక్షిణాయనమృతానామపి బ్రహ్మప్రాప్తిరస్తీత్యుక్తం.—— చతుర్థాధ్యాయస్య ద్వితీయః పాదః.................

ఉత్క్రాన్తస్య స్థితా- అథ తృతీయే న గతిపాదే నమార్గశ్చిన్త్యతే. అర్చిరాద్యధికరణే ఛాన్దోగ్యకౌషీతకిప్రభృతిషు బహుధా మార్గామ్నానాత్ బ్రహ్మోపాసకానామర్చిరాదినైవ గతిరితి నియమో నాస్తీత్యాశఙ్క్య-సర్వత్రార్చిరాదిమార్గైకత్వప్రత్యభిజ్ఞానాత్ ఏక ఏవ మార్గ ఇతి తేనైవ సర్వే గచ్ఛన్తీత్యుక్తమ్.... వాయ్వధికరణే ఛాన్దోగ్యవాజసనేయకయోః ఆదిత్యాత్పూర్వముపదిష్టయోర్వాయుదేవలోకయోః క్రమవిశేషాదనియమేన ప్రాప్తిరిత్యాశఙ్క్య-వాయుదేవలోకశబ్దాభ్యాం సామాన్యవిశేషరూపాభ్యామేకస్యైవ ప్రతిపాదనాదర్థభేదాభావేన నానియమేన ప్రాప్తిరిత్యుక్తం.—— తటిదధికరణే కౌషీతకినాం * స వాయులోకం స వరుణలోకమిత్యాదివాక్యే వాయోరనన్తరనిర్దిష్టానాం వరుణాదీనాం యథాపాఠం తత్రైవ నివేశ ఇత్యాశఙ్క్య- తటిద్వరుణ

మూర్ధ్నిఘనాదరాపర్యన్తోర్ధ్వాధోభావావస్థానరూపసమ్బన్ధాత్తటితోనన్తరం వరుణాదీనాం నివేశ ఇత్యుక్తం.—— అతివాహికాధికరణే అర్చిరాదిప్రతిపాదకవాక్యానాం లౌకికమార్గోపదేశరూపత్వాదర్చిరాదయో మార్గచిహ్నభూతాః - అథవా అహరాదీనాం మార్గచిహ్నత్వాసమ్భవాత్తైః లోకశబ్దశ్రవణాచ్చ తత్తద్భోగభూమయ ఇత్యాశఙ్క్య- *తత్పురుషోఽమానవస్స ఏనాన్ బ్రహ్మ గమయతీత్యుపసంహారే గమయితృత్వశ్రవణాత్ పూర్వేష్వప్యవిశేషేణ శ్రుతానాం తదేవ న్యాయ్యమితి అర్చిరాదికా అతివాహికా ఇత్యుక్తం.—— కార్యాధికరణే హిరణ్యగర్భముపాసీనానాం అతివాహికా గమయన్తి- తస్యైవ దేశవిశేషవత్త్వయా గత్యుపపత్తేరితి బాదరిమతమనూద్య- *స ఏనాన్ బ్రహ్మ గమయతీతి బ్రహ్మశబ్దస్య పరమాత్మన్యేవ ముఖ్యవృత్తత్వాత్, పరమాత్మనస్సర్వగతత్వేఽపి నిరస్తశేషావిద్యానివృత్త్యర్థం దేశవిశేషగత్యుపపత్తేః, పరమేవ బ్రహ్మోపాసీనాన్నయన్తీతి జైమినిమతేనాపోద్య- *తద్య ఇత్థం విదుః యే చేమేఽరణ్యే శ్రద్ధాం సత్యమిత్యుపాసతే తేఽర్చిషమభిసమ్భవన్తీతి పఞ్చాగ్నివిద్యానిష్ఠానాం పరబ్రహ్మోపాసకానాం చ అర్చిరాదిశ్రవణాత్ ప్రతీకాలమ్బనవ్యతిరిక్తాన్నయతీతి స్వమతముపన్యస్తం.—— చతుర్థాధ్యాయస్య తృతీయః పాదః. ....

ఏవమర్చిరాదిగతిర్నిరూపితా.——అథ చతుర్థే ముక్తిపాదే ముక్తైశ్వర్యప్రకారశ్చిన్త్యతే. తత్ర సమ్పద్యావిర్భావాధికరణే *పరంజ్యోతిరుపసమ్పద్య స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యత ఇత్యభినిష్పత్తిశ్రవణాత్ సాధ్యేన రూపేణ ముక్తస్సమ్పద్యత ఇత్యాశఙ్క్య - *స్వేనరూపేణేతి స్వాభావికత్వశ్రవణాత్, అభినిష్పత్తిశబ్దస్యాభివ్యక్తావపి ప్రయోగాత్, స్వాభావికరూపేణావిర్భవతీత్యుక్తం.—— అవిభాగేన దృష్టత్వాధికరణే *నిరఞ్జనః పరమం సామ్యముపైతీతి ముక్తస్య సామ్యాపత్తిశ్రవణాత్ పృథక్త్వే సత్యేవ సామ్యసమ్భవాత్ ముక్తస్స్వాత్మపృథగ్భూతం పరమాత్మానమనుభవతీత్యాశఙ్క్య- ప్రత్యగాత్మస్వరూపస్య బ్రహ్మప్రకారతైకస్వభావత్వాత్, తస్య నిరస్తావిద్యాతిరోధానతయా యాథాత్మ్యేన దృష్టత్వాత్, ప్రకారభూతస్యాపి ముక్తస్య పృథక్కరణేన పరమాత్మసమ్భవాచ్చ అవిభాగేనానుభవతీత్యుక్తం.—— బ్రాహ్మ్యధికరణే *స్వేనరూపేణాభినిష్పద్యత ఇత్యత్ర అభినిష్పద్యత ఇత్యుక్తం కిమపహతపాప్మత్వాదికమేవ- ఉత జ్ఞానమాత్రమేవ- ఉతోభయమితి విశయే - ముక్తమధికృత్యాపహతపాప్మత్వాద్యుపన్యాసాత్ తేనైవ రూపేణావిర్భవతీతి జైమినిమతమనూద్య- *విజ్ఞానఘన ఏవేత్యాదిషు జ్ఞానమాత్రమేవాస్య స్వరూపమిత్యవగమాత్, అపహతపాప్మాదిశబ్దానాం శోకాద్యభావపరత్వాచ్చ జ్ఞానమాత్రస్వరూపేణావిర్భవతీత్యౌడులోమిమతముపన్యస్య - ఉభయోరప్యన్యతరశ్రుతిబాధాత్ *విజ్ఞానఘన ఏవేత్యవధారణస్యైకదేశజడత్వశఙ్కావ్యుదాసపరత్వేన గుణాన్తరప్రతిషేధకత్వాభావాత్, ఉభయరూపేణావిర్భవతీతి స్వమతేన మతద్వయం ప్రతిక్షిప్తం.—— సఙ్కల్పాధికరణే సత్యసఙ్కల్పత్వేన వ్యవహ్రియమాణానాం రాజ్ఞాం కార్యనిష్పాదనే ప్రయత్నసాపేక్షత్వదర్శనాత్ ముక్తస్యాపి ప్రయత్నసాపేక్షైవ పిత్రాదిసృష్టిరిత్యాశఙ్క్య * సఙ్కల్పాదేవాస్య పితరస్సముత్తిష్ఠన్తీత్యవధారణాత్ప్రయత్నాపేక్షత్వే ప్రమాణాభావాచ్చ సఙ్కల్పమాత్రాదేవ సృష్టిరిత్యుక్తం —— అభావాధికరణే శరీరస్య దుఃఖహేతుత్వాత్ ముక్తస్య శరీరం నేతి బాదరిమతమనూద్య-*స ఏకధా భవతీత్యాదిషు ముక్తస్యానేకధాభావశ్రవణాత్, తచ్చేదస్య నిరవయవస్య శరీరేణ వినా నైకీభావానుపపత్తేః, కర్మకృతశరీరస్యైవ దుఃఖహేతుత్వాచ్చ సశరీర ఏవాయమితి జైమినిమతేన ప్రతిక్షిప్య - సత్యసఙ్కల్పత్వశ్రుత్యా ఇచ్ఛానురోధేన కదాచిత్సశరీరః, అశరీరశ్చ కదాచిదితి స్వమతముపన్యస్తం.—— జగద్వ్యాపారవర్జాధికరణే ముక్తస్య భోగమాత్రపరమసామ్యాపత్తిశ్రవణాజ్జగన్నియమనాదికమపి ముక్తస్యైశ్వర్యమిత్యాశఙ్క్య - జగన్నియమనప్రతిపాదనేషు పరమాత్మనః ప్రకృతత్వాత్, ముక్తస్యాసన్నిహితత్వాత్, భోగమాత్రసామ్యలిఙ్గాచ్చ జగద్వ్యాపారవర్జమిత్యుక్తం.—— అనావృత్త్యధికరణే భగవత్సాలోక్యం ప్రాప్తస్య ముక్తస్య పునరావృత్తిస్సమ్భవతీత్యాశఙ్క్య-*ఇమం మానవమావర్తం నావర్తన్త ఇతి తదనావృత్తిశ్రవణాత్, ఆశ్రితవ్యామోహస్య భగవతస్తన్నివర్తనసఙ్కల్పాసమ్భవాచ్చ న ముక్తస్య పునరావృత్తిరిత్యుపసంహృతం.—— చతుర్థస్యాధ్యాయస్య చతుర్థః పాదః. ....

ఇతి చతుర్థాధ్యాయః.— శాస్త్రం చ సమాప్తమ్.

ఇత్యాచార్యరూపసన్దిష్టోఽధికరణార్థసఙ్గ్రహః.

శ్రీః

విషయసూచికా.

విషయసూచికా సమాప్తా.

ప్ర క ట న.

ఇందువలన దెలియజేయడమేమనిన - ఈపుస్తకము- దళసరపుకాగితముల - ప్రతి - ౧కి- రూ- ౧౪
సుమారుగానుండుకాగితముల ప్రతి - ౧కి- రూ- ౧౦

బయిండు- ౧-రూ. ఛార్జిగలదిగాను, ౪ రూ. ఛార్జిగలదిగాను, రెండువిధములుగా జేయబడుచున్నది. కాన బయిండుతోఁగావలసినవారలు- సదరహీఛార్జును చేర్చియివ్వబడును.

అయితే పయివివరించియుండుక్రయమునకు విభవసం॥ వైయాశినెల- ౩౦- తేమలకులోగా యివ్వబడును- తదనంతరము- దళసరపుకాగితముల ప్రతి-౧కి- ౧౬-రూ- గాను, సుమారుగానుండుకాగితముల ప్రతి-౧కి- ౧౪- రూ- గాను, విక్రయింపబడును.

ఈపుస్తకమును- గ్రంథఅక్షరములతో నచ్చుశేయుచున్నాముగనుక వలయువారలు యిప్పుడే-మొదటవివరించియుండుక్రయమునకుసమ్మతించిమాయొక్క- చందాపుస్తకమునందు- చేవ్రాలుజేయునెడల సిద్ధమయ్యేడుకాపీలను నెలనెలకు శీఘ్రముగానె పంపించబడును.

దశోపనిషత్తులకు విశిష్టాద్వైతభాష్యంబును, అద్వైతభాష్యంబును, ముద్రించుచున్నాము - దళసరపుకాగితము- ఫారం- ౧కి- అణా-౧- సుమారుగానుండు కాగితము-ఫారం-౧కి- పై-౯-యీక్రియమునకివ్వబడును.

కొనువారలకు- పయివివరించియున్నగ్రంథపుస్తకపురీతిగానే నెలనెలకు కాపీలుయివ్వబడును.

దేశాంతరములకు పంపించునెడల యేర్పడు పోష్టుభంగీఛార్జును పుస్తకముకొనువారలేయిచ్చుకొనవలయును.

ప్ర వి డ పు స్త క ము లు.

		రూ-	అ-
తిరుచ్ఛందవిరుత్తము సటీకతో బయిండుచేసి దళసరపుకాగితముల-	ప్రతి- ౧కి-	౦	౧౨.
సుమారుగానుండు కాగితములప్రతి- ౧కి- బయిండుసహితము.			౬.
తిరువాయ్మొళిప్రతిపదటీకతో-దళసరపుకాగితముల-ప్రతి-౧కి- బయిండుసహితము-		౨-	౪.
సుమారుగానుండుకాగితముల- ప్రతి- ౧కి- బయిండుసహితము.		౪.	

పైవిలాసము వ్రాసికొనుపత్థల.

చెన్నపురి, చూళ వేపేరిలో - డోరు-౨౧౭-నెంబరుగలగృహమునందు. మ॥ రా॥ రా॥ శ్రీ॥ షహాండ్హౌస్- ...బాసి- చెంగల్వరాయనాయకులవారిచే స్థాపింపబడియుండు వేదాంతవిద్యావిలాసముద్రాక్షరశాలకార్యదర్శియగు- క. వేదాంతఅరుణగిరిస్వామివారికి యిప్పించేదనివ్రాయవలయును.

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః.

శ్రీమచ్ఛ్రుతప్రకాశికాయుక్తశ్రీభాష్యమ్.

ప్రథమాధ్యాయే — ప్రథమపాదః.

శ్రుతప్రకాశికావతరణికా.

యతీన్ద్రకృతభాష్యార్థా యద్వ్యాఖ్యానేన దర్శితాః। వరం సుదర్శనార్యం తం వన్దే కూరకులాధిపమ్॥

వరదం ద్విరదాద్రీశం శ్రీనిధిం కరుణానిధిమ్। శరణ్యం శరణం యామి ప్రణతార్తిహరం హరిమ్॥ బహిరన్తస్తమశ్ఛిది జ్యోతిర్వన్దే సుదర్శనమ్। యేనావ్యాహతసఙ్కల్పం వస్తు లక్ష్మీధరం విదుః॥ సమ్యఙ్న్యాయకలాపేన మహతా భారతేన చ। ఉపబృంహితవేదాయ నమో వ్యాసాయ విష్ణవే॥ తస్మై రామానుజార్యాయ నమః పరమయోగినే। యశ్శ్రుతిస్మృతిసూత్రాణామన్తర్జ్వరమశీశమత్॥ వన్దేఽహం వరదార్యం తం వత్సాభిజనభూషణమ్। భాష్యామృతప్రదానాద్యస్సఞ్జీవయతి మామపి॥ ప్రపద్యే ప్రణవాకారం భాష్యం రఙ్గమివాపరమ్। పరస్య బ్రహ్మణో యత్ర శేషిత్వం స్ఫుటమీక్ష్యతే॥ శ్రుత్యన్తేషు శ్రుతం భాష్యే మతం ధ్యాతం హృదమ్బుజే। లక్ష్మీపతిం ప్రపద్యేఽహం దృష్టం శ్రీరఙ్గధామని॥ ప్రమాణఞ్చ ప్రమేయఞ్చ ప్రమాతారశ్చ సాత్త్వికాః। జయన్త్యపి కలిష్టం సహ సర్వత్ర సర్వదా॥ అపి స్మృతాస్సుగమ్భీరా రామానుజమునేర్గిరః। దర్శయన్తు ప్రసాదేన స్వం భావమఖిలం ద్రుతమ్॥ శ్రీరఙ్గేశాజ్ఞయా లబ్ధవ్యాససంజ్ఞం సుదర్శనమ్। వాచా విజయినః పుత్రం భాష్యభక్తిరచూచుదత్॥ గురుభ్యోఽర్థశ్శ్రుతశ్శబ్దైస్తత్ప్రయుక్తైశ్చ యోజితః। సౌకర్యాయ బుభుత్సూనాం సఙ్కలయ్య ప్రకాశ్యతే॥ కః కృత్స్నం వేత్తి భాష్యార్థం శ్రుతాం శిక్షితయేః కృతిః। అద్వైత్యః కాశనికానైపుణోపేష్యా భాష్యవిత్తమైః॥ భాష్యం చేద్వ్యవృణోత్స్వయం యతిపతిర్వ్యాఖ్యానవాచాం తథా గామ్భీర్యాద్వదనవక్షితిర్మితమతిర్దూరే జనస్తత్పరామ్। ప్రస్పష్టవ్యాకథమీశ్వరస్సహిష్ణునన్యత్ర త్యక్షరోపోద్ఘాతాం తద్భాష్యం సహ భాష్యకృత్స్వహృదిస్సన్ వ్యక్తం నిదధ్మసః॥ ....

సర్వేషాం పురుషాణాం ప్రమాణాధీనప్రమేయనిశ్చయానాముపాదిత్సితజిహాసితేష్టానిష్టతత్సాధనానామలౌకికపురుషార్థతత్సాధనరూపేవస్తుని శాస్త్రైకసమధిగమ్యే- తత్రాప్యపురుషశేముషీదోషముషీమాలిన్యస్య వేదాఖ్యాత్పరతరాతేరేవ ప్రధానతరప్రమాణతయా శ్రయణీయత్వేనిశ్చితే- తత్రచ పశుపుత్రవృష్ట్యన్నస్వర్గాద్యైహికాముష్మికార్వాచీనఫలతత్సాధనపరేవగతే పూర్వభాగే-పరమపురుషార్థావబోధకే చ తదుపరిభాగే పూర్వాచార్యాభిమతకుదృష్టిపక్షకణ్టకాయమానవివిధకుదృష్టిజనదుర్వచనశతోపప్లుతే- తదుపదర్శితకుపథప్రవృత్తిని జగతి చ మోముహ్యమానే- తదుజ్జీవయిషయా సదసద్వివేచనచతురపూర్వాచార్యపరిచితం ప్రాచీనమేవ సమీచీనమధ్వానం నిష్కణ్టకీకృత్య పరమపురుషార్థాభ్యర్థిజనసార్థం కృతార్థయితుం భగవద్యామునాచార్యసుజనభాగధేయవైభవభావితావతరణేన పరమకారుణికేన భగవతా భాష్యకారేణ శారీరకశాస్త్రం వ్యాచిఖ్యాసితం. పరమర్షిప్రణీతాని వ్యాఖ్యేయాని, తేషాం చ మహర్షిప్రణీతాని వ్యాఖ్యానాని, చ సన్తి చేత్తాన్యేవానురోద్ధవ్యాని-సహ్యస్య మేరుస్సాక్ష్యదర్శిత్వం-ఋషేరర్థప్రాయస్యర్షిరేవ నస్స్వతో వేదితుమర్హతి- నతు జడముర్ఖితరో జనః. ఋషివదసామేవాభిన్నవక్తృకాణాంమిథోవిరోధే పూర్వపక్షాభిప్రాయత్వైభవవాదాదిభిరవిరోధాసేయః- భిన్నవక్తృకాణాంతు విరోధే పరిహారే యుక్తియుక్తం గ్రాహ్యమితి న దోషః. యే పునస్సన్త్యపి తాన్యనాదృత్య వ్యాఖ్యేయాన్తరాణి, వ్యాఖ్యానాన్తరాణి, చ తద్విరుద్ధాన్యరచయన్-తేషామాగ్రహగృహీతహృదయత్వే, సన్దిగ్ధమూలత్వే, పాణ్డిత్యఖ్యాపనపరత్వే, చ తత్ప్రవృత్తిరేవ ప్రమాణం. ఇతరేషాం చ వ్యాఖ్యాతౄణాం మాద్ధ్వ్యాఖ్యానాదిజ్ఞత్వం-*ఉపాసాత్రైవిధ్యాత్-*సర్వత్ర ప్రసిద్ధోపదేశాత్-*భూమా సమ్ప్రసాదాదధ్యుపదేశాత్-*దహర ఉత్తరేభ్యః, ఇత్యాదిషు స్పష్టతరం. ఇహాతువృత్త్యనసారః ప్రతిజ్ఞాతః. న చ తత్ప్రతిజ్ఞానమప్యుదయమిలితజ్ఞానీయం-దుష్పరిహరబాధకానుషఙ్గాత్. యద్యపి కర్మమీమాంసాయాం క్వచిత్క్వచిదర్వాచీనవ్యాఖ్యాతృభిరాకులత్వమాపాదితం- తథాపి తత్ర ప్రయోగమాత్రేష్వలనాభావాదనుష్ఠానమాత్రానీనాయాః స్వర్గాదిఫలసిద్ధేర్దేవతాస్వరూపతద్యాథాత్మ్య సత్కార్యవాదాదిజ్ఞాననైరపేక్ష్యం, పరమపురుషార్థస్యజ్ఞానైకసాధ్యతయా జ్ఞానమాత్రస్ఖలనస్యాత్యన్తఫలకత్వేన తద్విపరీతజ్ఞానానామవశ్యపరిహర్తవ్యత్వం, ఉత్తరభాగే చ తత్తదర్థావయికతయా ప్రసక్తానాం పూర్వభాగార్థానాం ప్రదర్శితప్రదర్శితానామపి శిక్షణీయార్థాన్తరాణాం సుకరనిర్వాహత్వం, చాభిప్రేత్య బ్రహ్మసూత్రాణ్యేవ భగవాన్ భాష్యకారః ప్రారభతే వివరీతుమ్.

అఖిలభువనజన్మస్థేమభఙ్గాదిలీలే వినతవివిధభూతవ్రాత

ఏవం ప్రారిప్సితస్య ప్రబన్ధస్యావిఘ్నపరిసమాప్తిప్రచయగమనార్థం స్మృత్యాచారసిద్ధమిష్టదేవతోపాసనరూపం మఙ్గళం శాస్త్రకృదాచరతి· (అఖిలేత్యాదినా శ్లోకేన) *మఙ్గళాచారయుక్తానాంనిత్యంచ ప్రయతాత్మనామ్। జపతాంజుహ్వతాంచైవవినిపాతో నవిద్యతఇతిహిస్మర్యతే- ఆచర్యతేచ తత్తత్ప్రబన్ధకృద్భిః. శ్రోతృమనస్సమాధానార్థంశాస్త్రార్థసఙ్క్షేపశ్చాత్రక్రియతే- యథాచోదనాసూత్రేణ ధర్మస్వరూపం, ప్రమాణం,చ సూత్రద్వయాఖ్యాం నిరూపితం. ప్రసిద్ధంహి శ్రోతుఃప్రతిపత్తిసౌకర్యాయ వస్తుతత్త్వప్రతిపాదనస్య సఙ్క్షేపపూర్వకత్వం-*ఇష్టంహివిదుషాంలోకేసమాసవ్యాసధారణమితి. శాస్త్రార్థసఙ్క్షేపేణవస్తునిర్దేశో, భవత్విత్యాశీర్వాదశ్చకృతౌ భవతః.వినతేతి, భక్తిరూపేతి,చ బ్రహ్మణి ప్రహ్వీభావావగమాత్ప్రణతిరపిఫలితా-నను ప్రహ్వత్వఇతిహిధాతుః.ఏవం త్రివిధమఙ్గళమాచరితంభవతి. శ్లోకస్య ప్రథమపాదేన పూర్వస్యాధ్యాయద్వికస్యార్థస్సఙ్క్షిప్తః- ద్వితీయేనచోత్తరద్వికస్య. కర్మమీమాంసాయాం ప్రతిపాద్యభేదేన షట్కభేదవదత్రాపివిషయవిషయిరూప ప్రతిపాద్యభేదేనద్వికభేదః. శాస్త్రప్రతిపాద్యముపాయోపేయాత్మకం-సిద్ధోపాయ,ఉపేయం,చ బ్రహ్మ- సాధ్యోపాయో భక్తిః. తత్ర సప్తమ్యన్తపదైస్సిద్ధోపాయరూప, ముపేయం,చ బ్రహ్మోచ్యతే. భవతీతి(భువనం) కార్యవర్గః. రూఢిశక్త్యాతత్కారణస్యకులాలాదేర్వ్యావృత్తిః-భువనశబ్దోహివిపులతరకార్యవిశేషరూఢః. అఖిలశబ్దేనసకలదేశకాలవర్తిన్యణ్డజాతాని వివక్షితాని- తేన బ్రహ్మాదివ్యావృత్తిః. ఖిలంనాస్తీత్యఖిలం- కార్యేషు బ్రహ్మణస్సృష్ట్యాదివ్యాపారావిషయభూతం నకించిదస్తీత్యర్థః. అనయావ్యతిరేకోక్త్యాప్రాయికత్వనివృత్తిః-*అజ్ఞాతంనాస్తితే కించిదితివత్. అతః సకలమిత్యన్వయముఖేనానుక్తిః. అకారోపక్రమత్వసిద్ధయేనిషేధ్యముక్తిః. *అఇతి భగవతోనారాయణస్య ప్రథమాభిధానం భగవతోవాచకమకారం ప్రయుఞ్జానేనకింనామమఙ్గళంనకృతమితిచాభియుక్తైరభ్యధాయి. అత్ర భగవద్వాచిత్వా వివక్షాయామపి భగవద్వాచిత్వశక్తియోగాదకారోమాఙ్గళికః-*అఇఉఇత్యత్రాకారవత్. నఞోనిషేధవాచిత్వేపి నిషేధ్యవశాచ్ఛుభత్వాశుభత్వే-అతో *నిష్ప్రత్యూహముపాస్మహఇత్యాదినిష్టాశేస్యేవ శుభతరత్వం-వైకల్యనిషేధేన పౌష్కల్యపరత్వాత్. అఖిలశబ్దేన చిదచిద్భేదోప్యభిప్రేతః.(జన్మ)నిత్యనైమిత్తిక ప్రాకృతరూపం.(స్థేమా)స్థితిః. సాచాన్తర్యామివిష్ణ్వవతార లోకపాలమన్వాదిస్వరూపతాపిత్రాదిముఖేనక్రియమాణా బహువిధావివక్షితా.(భఙ్గః)నిత్యనైమిత్తిక ప్రాకృతరూపః. మోక్షస్యలయాన్తర్భావేపిశాస్త్రస్యపరమప్రయోజనత్వాదత్రసనాన్తర్భావితః. అతఏవాదిశబ్దేపి నాన్తర్భావ్యః- తస్యసాధారణతయాస్ఫుటప్రతిపత్తిహేతుత్వాభావాత్. పృథగేవహిపూర్వైర్మోక్షస్స్పష్టతరం నిర్దిష్టోమోక్షః-*జగదుద్భవస్థితిప్రణాశసంసారవిమోచనాదయఇతి-*జగజ్జన్మస్థితిధ్వంసమహానన్దైకహేతవఇతిచ-భగవాన్ భాష్యకారశ్చతథానిర్దిశతి- యథా వేదార్థసఙ్గ్రహే *ఉద్భవస్థితిప్రళయసంసారనివర్తనైకహేతుభూతఇతి- భాష్యేచ *నిఖిలజగదుదయవిభవవిలయమహానన్దైకకారణమితి.వినతేత్యాదిపదేనస్థేమాన్తర్భూతస్వర్గాది సాంసారికఫలప్రదత్వస్య పృథగుక్తిరనపేక్షితా- అసాధారణస్యపరమప్రయోజనస్యమోక్షస్యైవహిపృథగుక్త్యపేక్షా. ఆదిశబ్దేనసృష్ట్యాద్యౌపయికమన్తఃప్రవేశనియమనాదిగృహ్యతే- తథాచ భాష్యేస్వయమేవవక్ష్యతి-*జగదుత్పత్తిస్థితిసంహారాన్తఃప్రవేశనియమనాదిలీలమితి. జన్మస్థేమభఙ్గోక్త్యైవాన్తఃప్రవేశనియమనాదేరర్థసిద్ధత్వాచ్ఛ్రయణముపయుక్తం-అధ్యాసపరిణామపక్షయోస్తత్స్యార్థత్వాభావేనతద్వ్యావృత్త్యర్థంస్వమతేపృథగవక్తవ్యత్వాత్,నాబ్రహ్మేసమ్భవత్వార్థత్వకల్పనాయోగాత్,విస్తరేణోక్తస్యార్థస్యసఙ్క్షేపోక్త్యావివక్షితత్వోపపత్తేశ్చ. (లీలా) శబ్దేనభగవతస్సపూర్ణత్వానన్యప్రేర్యత్వస్వచ్ఛన్దచేష్టితత్వాదికమభిప్రేతం. యథోక్తంమహాభారతే-*అప్రమేయోనియోజ్యశ్చయత్రకామగమోవశీ। మోదతేభగవాన్భూతైర్బాలఃక్రీడనకైరివ॥అప్రమేయత్వం పరిపూర్ణత్వం-అనియోజ్యత్వమనితరచేతనప్రేర్యత్వం-యత్రకామగమఇత్యనేనవాయ్వాదకాది ప్రేరణాధీనాబుద్ధిపూర్వకస్పన్దాదిచేష్టావ్యావృత్తిః-స్వేచ్ఛాకృతప్రవృత్తివిషయస్యవాసౌవా-స్వాధీనలీలోపకరణత్వం వశిశబ్దార్థః-విశ్వంవశేయస్యసవశీ-ఇన్ద్రియపరాధీనచేష్టావ్యావృత్త్యర్థోవా వశిశబ్దః- బాలకదృష్టాన్తేనలీలాయాఃప్రయోజనాన్తరనైరపేక్ష్యమభిప్రేతం- అనేన రాజ్ఞాంపణబన్ధపూర్వకద్యూతాదివ్యావృత్తిః- కార్యవర్గాపేక్షయా భగవన్మహిమ్నో విపులతరత్వం క్రీడనకైరిత్యనేన ఫలితం. ననుప్రయోజకవ్యాపారోహిలీలా-అతోభఙ్గస్యలీలాత్వేయుక్తేపికథం ప్రయోజ్యవ్యాపారభూతయోర్జన్మస్థిత్యోర్లీలాత్వం- ఉచ్యతే-*బహుస్యాంప్రజాయేయేతిహిశ్రుతిః-అతఃప్రయోజకవ్యాపారవత్ ప్రయోజ్యవ్యాపారస్యచలీలాత్వకథనేనోపాదానత్వంఫలితం. లీలాశబ్దేననిమిత్తత్వంచ. భఙ్గాదీన్యన్తేన ప్రథమాధ్యాయార్థస్సఙ్క్షిప్తః. అవాప్తసమస్తకామస్య వ్యాపారానుపపత్తిం పరిహరతాలీలాశబ్దేనవిరోధపరిహారపరద్వితీయాధ్యాయార్థస్సూచితః. ఏవంపూర్వద్వికో క్తంకారణత్వరూపంపరత్వంసఙ్క్షిప్తం. తస్యైవసమాశ్రయణీయతాప్రతిపత్త్యర్థముత్తరద్వికోక్తమభిగమ్యత్వ మోక్షప్రదత్వేతద్గుణంసౌలభ్యంసఙ్క్షిప్యతే. (వినతేత్యాదిపదేన) కేవలంప్రకృష్టత్వం, కేవలంసౌలభ్యం,చ కేనచాపలలోకపరశకలదోరివనసమాశ్రయణీయత్వాయకల్పతఇతితదుభయవ్యావృత్త్యర్థమిదంపదద్వయం.విశేషేణనతావినతాః- ప్రహ్వీభూతాః-న్యాసోపాసనాత్మకాశేషవిద్యానిశేషనిష్ఠావివక్షితాః.వైవిధ్యంచ *పదపద్యపిబాదరాయణః *ఊర్ధ్వరేతస్సుచేత్యాదినావక్ష్యమాణదేవత్వమనుష్యత్వవర్ణాశ్రమాదిభేదేన,జన్మవృత్తగుణైశ్చాభిప్రేతం.భగవద్జ్ఞానేనలబ్ధసత్తాకత్వం భూతశబ్దార్థః- *అసన్నేవసభవతి అసద్బ్రహ్మేతిచేద్వేద అస్తిబ్రహ్మేతిచేద్వేదసన్తమేనంతతోవిదురితిహిశ్రుతిః.లబ్ధస్వరూపాణాంచ *తేషామేవానుకమ్పార్థమహమజ్ఞానజంతమః।నాశయామ్యాత్మభావస్థో *దదామిబుద్ధియోగంతం *అహంస్మరామిమద్భక్తమిత్యాద్యుక్తప్రకారేణసాక్షాత్కారవిరోధినివర్తనాదికంహిభగవతఏవభరఇతి నస్వరూపప్రచ్యుతిసమ్భవః. భూతసమ్బన్ధివ్రాతో (భూతవ్రాతః)సంశ్రితసమ్బన్ధినోపితతవివాకారణాద్భగవతోరక్ష్యాఇత్యభిప్రాయః-యథా *ఆసోటయ నిహితః

రక్షైకదీక్షే। శ్రుతిశిరసివిదీప్తే బ్రహ్మణి శ్రీనివాసే భవతు మమ పరస్మిన్ శేముషీ భక్తిరూపా॥ పారాశర్య

త్యన్తి పితామహాః। వైష్ణవో నః కులే జాతస్స నస్సన్తారయిష్యతీతి *పశుర్మనుష్యః పక్షీ వా యే చ వైష్ణవసంశ్రయాః। తేనైవ తే ప్రయాస్యన్తి తద్విష్ణోః పరమం పదమితి చ. నను షష్ఠ్యన్తనిర్దిష్టానతిరిక్తవిషయస్సముదాయశబ్దః- యథా బ్రాహ్మణసమూహ ఇతి- నైవం- రాజపురుష ఇత్యాదిష్వతిరిక్తస్యాపి దర్శనాత్, సమాసాన్తర్గతాయాష్షష్ఠ్యాస్సమ్బన్ధమాత్రవిషయత్వాత్, షష్ఠ్యన్తనిర్దిష్టానతిరిక్తత్వనియమస్యానుశాసనాభావాచ్చ. సముదాయశబ్దేన తేన సముదాయినః క ఇత్యపేక్షాయాం సన్నిహితశబ్దవాచ్యనిష్ఠస్సముదాయశ్శ్రుతం ప్రతీయత ఇతి బ్రాహ్మణసముదాయ ఇత్యాదిష్వనతిరేకప్రతీతిః. రాజపురుష ఇత్యాదిష్వతిరిక్తత్వస్యాపి దర్శనాత్ తత్తత్సముదాయగ్రాహకప్రమాణానురోధేనార్థవర్ణనం యుక్తమితి యథోక్త ఏవార్థః. ఏవం చ సతి వ్రాతశబ్దప్రయోగస్యార్థవత్త్వం స్యాత్. ఇష్టప్రాపణపర్యన్తానిష్టనివారణలక్షణా (రక్షా) తస్యా (మేకదీక్షః) ప్రధానదీక్షః దీక్షా-సఙ్కల్పః- స్వసత్తాయా అపి సంశ్రితరక్షాసఙ్కల్పనిర్వర్తనస్యాత్యన్తాభిమతత్వం ప్రాధాన్యం- *అప్యహం జీవితం జహ్యామితి హ్యుక్తం- *కామమాత్మానం భార్యాం పుత్రం వోపరున్ధ్యాన్న త్వేవ దాసకర్మకరమితి చాపస్తమ్బః. ఈదృశీయం స్థితిర్యదాజ్ఞా- తస్యాపి తథానుష్ఠానస్యాభిమతతరత్వమప్యహం జీవితం జహ్యామిత్యనేనావగమ్యతే. దీక్షాప్రాధాన్యేన రక్షాప్రాధాన్యం ఫలితం. దీక్షాశబ్దేనాశ్రితసంరక్షణస్య స్వప్రయోజనత్వం దర్శితం- వ్రతభ్రంశసమాప్త్యోరనర్థాభ్యుదయఫలత్వం హి వ్రతిన ఏవ. సంశ్రితరక్షణం చ తద్వ్రతం- యథా *దదామ్యేతద్వ్రతం మమేతి. వినతరక్షాశబ్దాభ్యాం తృతీయచతుర్థాధ్యాయార్థౌ సూచితౌ. ఏవం జగత్కారణత్వమోక్షప్రదత్వే కథితే. ఏతే హి రాజ్ఞశ్ఛత్రచామరవద్బ్రహ్మణోఽసాధారణం చిహ్నం. పరత్వసౌలభ్యే చ సంశ్రయణీయతానిమిత్తతయావగతే- యథా *య ఏనం విదురమృతాస్తే భవన్తీత్యుపక్రమ్య *సంబాహుభ్యాం ధమతి సంపతత్రైర్ద్యావాపృథివీ జనయన్దేవ ఏక ఇతి- *సర్వలోకమహేశ్వరమ్। సుహృదం సర్వభూతానాం జ్ఞాత్వా మాం శాన్తిమృచ్ఛతీతి చ. ప్రమేయశరీరం సాధీయః- యది ప్రమాణముపలభామహ ఇత్యపేక్షాయాం ద్వికద్వయశేషభూతచతుస్సూత్ర్యర్థం వదన్ ప్రమేయానురూపం ప్రమాణం దర్శయతి. (శ్రుతిశిరసివిదీప్త ఇతి) శ్రూయత ఏవ నిత్యమితి శ్రుతిః- అనేనాపౌరుషేయత్వాన్నిర్దోషత్వం వివక్షితం. అత ఏవ పూర్వమీమాంసాన్యాయానాం ప్రామాణ్యాద్యుపయోగినామత్రోపజీవ్యత్వం సూచితం. శిరశ్శబ్దేనాన్యపరత్వం వివక్షితం- పరతత్త్వప్రధానా మన్త్రబ్రాహ్మణభాగా హ్యుపనిషదః. (విదీప్తే) పూర్వభాగేష్వగ్న్యాదిరూపతయా బ్రహ్మణ ఏవ ప్రతిపాద్యత్వం *తదేవాగ్నిస్తద్వాయురిత్యాదినోపనిషద్వాక్యైరేవ జ్ఞాయత ఇతి విశేషేణ దీప్తం విదీప్తం- యద్వా- క్షుద్రసుఖసాధనభూతదుఃఖాత్మకప్రవృత్తినివృత్తిరూపం ప్రయోజనం పూర్వభాగే దీప్తం- బ్రహ్మ తు స్వయం నిరతిశయానన్దతయా పరమపురుషార్థభూతముపరితనభాగే విశేషేణ దీప్తమితి భావః. అనేన సమన్వయాధికరణార్థస్సూచితః. తత్పూర్వాధికరణత్రయార్థస్త్వర్థాల్లబ్ధో భవతి- వ్యుత్పత్తిలక్షణశాస్త్రాభావే శ్రుతిశిరోవేద్యత్వాయోగాత్, శ్రుతిశిరశ్శబ్దస్య ప్రమాణాన్తరవ్యావర్తకత్వాచ్చ. (బ్రహ్మణీతి) సామాన్యపదం సోపనిషదానాం సద్బ్రహ్మాత్మాదిసామాన్యశబ్దానాం ప్రదర్శనార్థం. (శ్రీనివాస ఇతి) విశేషపదం నారాయణాదివిశేషశబ్దానాం ప్రదర్శనార్థం. *పశునా యజేత *ఛాగస్య వపాయా మేదస ఇత్యత్ర *ఛాగో వా మన్త్రవర్ణాదితి సూత్రోక్తన్యాయేన పశుశబ్దస్య ఛాగపర్యవసాయిత్వనిర్ణయాత్- సామాన్యవాచిపదానాం విశేషవాచిపదేషు నిత్యపర్యవసాయిత్వాత్- సద్బ్రహ్మాత్మాదిసామాన్యశబ్దానాం నారాయణ ఏవ విశేషే పర్యవసానం సూచితం. శ్రీనివాసశబ్దస్యావయవశక్త్యా నిత్యనిర్ధారితత్వం సూచితం. రూఢిశక్త్యా త్రిమూర్తిసామ్యం, తదైక్యం, బ్రహ్మణస్తదుత్తీర్ణత్వం, చ నిషిద్ధం. ఈశ్వర ఏవ బ్రహ్మా- స త్రిమూర్త్యతిరిక్తస్సదాశివః- బ్రహ్మవిష్ణుశివాస్త్రిమూర్తయోఽనీశ్వరా ఇత్యపి పక్షో వ్యుదస్తః. (పరస్మిన్నితి) *పరమతస్సేతూన్మానేత్యధికరణార్థసూచనం- తేనోపాయాన్తరప్రాప్యత్వం- *బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమిత్యత్ర ప్రాప్యస్య పరశబ్దేనాభిధానాత్, యద్వా- కారణత్వశఙ్కితదోషవ్యుదాసాయ *న స్థానతోఽపీత్యధికరణసిద్ధం శోధకవాక్యోక్తముభయలిఙ్గతయా నైర్దుష్ట్యం సూచితం. అథోపాయస్వరూపం వదతి. (శేముషీతి) అయం సామాన్యశబ్దః. (భక్తిరూపేతి) విశేషశబ్దః. అత్రాపి *ఛాగో వా మన్త్రవర్ణాదితి న్యాయోఽనుస్మర్తవ్యః. శేముషీశబ్దోపాదానేన జ్ఞానకర్మసముచ్చయవ్యావృత్తిః. భక్తిరూపేతి వాక్యార్థజ్ఞానవ్యావృత్తిః. *స్నిగ్ధాపాంగితో భక్త్యా తోషితోఽసౌ జనార్దనః। *భక్త్యా త్వనన్యయా- *జ్ఞాతుం ద్రష్టుం చ తత్త్వేన ప్రవేష్టుం చేత్యుక్తప్రకారేణ జ్ఞానదర్శనప్రాప్తిసాధనభూతా భక్తిరత్ర వివక్షితా- అవిశేషేణ భక్తిరూపేత్యుక్తత్వాత్. *అహమస్మ్యపరాధానామాలయ ఇత్యాద్యుక్తప్రకారేణ స్వాత్మానమనుసన్ధాయాహ. (మమేతి) (భవత్వితి) భక్తేరేవ స్వాసుపతులయా ప్రార్థనీయతా సూచితా. యద్వా- నహి భక్తిస్స్వభ్యోఽపి స్వదత ఇత్యత్రాహ. (మమేతి) ప్రతిబన్ధకపాపరహితస్య. శాస్త్రపి తస్య హి క్షీరస్వాదుతమతాబుద్ధిరితి భావః. రక్షైకదీక్షే పరస్మిన్నిత్యనేన పరైరుపేయభూత ఏవ సిద్ధోపాయశ్చోక్తః- భక్తిరూపేతి సాధ్యోపాయః. అత్ర శ్లోకే శాస్త్రప్రతిపాద్యైకదేశభూతః పరపక్షప్రతిక్షేపోఽప్యర్థాత్సూచితో భవతి, జన్మక్షేమభఙ్గాదిశబ్దేన యుగపత్సర్గాదికమనభ్యుపగచ్ఛన్తో భాట్టప్రాభాకరా వ్యావర్తితాః. లీలాశబ్దేన సాఙ్ఖ్యమాత్రేశ్వరవాదిహైరణ్యగర్భవ్యుదాసః. వినతేత్యాదిపదేన జీవానాం పరస్పరం, బ్రహ్మణా, చాభేదమభ్యుపయన్తో బ్రహ్మజ్ఞానవాదినోఽపాస్తాః. శ్రుతిశిరసీత్యనేన వేదబాహ్యచార్వాకబౌద్ధార్హతనిరాసః. తేనైవ పదేనానుమానికేశ్వరవాదినో వ్యుదస్తాః. బ్రహ్మణీత్యనేనాబ్రహ్మాత్మకప్రధానపరమాణుకారణవాదిసాఙ్ఖ్యవైశేషికాదివ్యుదాసః. శ్రీనివాసశబ్దేన పాశుపతాదివ్యుదాసః. అనేనైవేశ్వరోత్తీర్ణబ్రహ్మవాదినో భేదాభేదవాదినో వ్యుదస్తాః- శేముషీశబ్దేన జ్ఞానకర్మసముచ్చయోపాయవాదివ్యుదాసః. భక్తిరూపేతి వాక్యార్థజ్ఞానమాత్రోపాయవాదివ్యుదాస ఇత్యేవమనుసన్ధేయం. శ్రుతేరిహోపాయోపేయావగతౌ సత్యాం కిం భవతోక్తవ్యమిత్యత్రాహ. (పారాశర్యేతి) ప్రథమశ్లోకేన స్వప్రబన్ధస్య పరమప్రయోజనతయా సిద్ధరూపపరమవిషయో దర్శితః. సాధ్యరూపం ప్రయోజనం చ

వచస్సుధాముపనిషద్దుగ్ధాబ్ధిమధ్యోద్ధృతాం సంసారాగ్నివిదీపనవ్యపగతప్రాణాత్మసంజీవినీమ్।
పూర్వాచార్యసురక్షితాం బహుమతివ్యాఘాతదూరస్థితా మానీతాంతునిజాక్షరైస్సుమనసో

రత్యుపదేశేనాశీస్సజ్ఞీప్తం. అథ ద్వితీయేనశ్లోకేన స్వగ్రన్థస్యావాన్తరవిషయః, పరంపరయా బ్రహ్మవిషయత్వం, స్వప్రబన్ధం ప్రతిసమ్యగ్జ్ఞానస్యావ్యవహితావాన్తరప్రయోజనత్వం, పరమ్పరయాముక్తేః పరమప్రయోజనత్వం, స్వవ్యాఖ్యేయస్య ప్రమాణమూలతాకథనేన వ్యాఖ్యేయాన్తరాణామప్రమాణమూలతా, స్వవ్యాఖ్యేయవిషయభాష్యాన్తరవ్యావృత్తిః, గ్రన్థస్యాస్య స్వప్రబన్ధస్య సామ్ప్రదాయికత్వమిత్యాది శ్రోతృరుచ్యర్థముచ్యతే. ప్రత్యాసన్నగురూపాసనరూపమఙ్గళాచారశ్చార్థతః క్రియతే. *జాయమానంహి పురుషం యం పశ్యేన్మధుసూదనః। *తద్విద్ధి ప్రణిపాతేన *దదామి బుద్ధియోగం తమిత్యాదిభిరాచార్యోపసత్తేరపి భగవత్కటాక్షహేతుకత్వావగమాత్ పరదేవతోపాసనాన్తరఙ్గత్వాద్గురూపాసనస్యోచితం-తథా చ శ్రుతిః- *యస్య దేవే పరా భక్తిర్యథా దేవే తథా గురావితి. పూర్వైరపి తథా చరితం-యథా భగవతా వైశమ్పాయనేన-*నమస్కృత్య హృషీకేశం-*నమో భగవతే తస్మై వ్యాసాయేతి-యథా చ ద్రమిడాచార్యైః-*నమః ప్రవరగుణైకాస్పదాయ స్థిరత్రసకులబీజకుక్షిభూతాయ భువనకోశస్య గోప్త్రే బ్రహ్మణేనమో నమో మునయే వేదరహస్యవిస్ఫుటనిగూఢవిస్తారయిత్రే న్యాయప్రజ్వలితచేతసే నమస్స్యాచ్చార్యేభ్య ఇతి-పాఞ్చరాత్రే చ-*విశుద్ధజ్ఞానదేహాయ-*అభివన్ద్య గురూనాదావితి-*ప్రణమ్య హేతుమీశ్వరం మునిం కణాదమన్వత ఇతి. పారాశర్యశబ్దేన జన్మోత్కర్షః-*స హోవాచ వ్యాసః పారాశర్య ఇతి శ్రుతిప్రసిద్ధిః- *తస్యైవ బాదరాయణసంజ్ఞత్వం వివక్షితం-యథోక్తం మహాభారతే-*ద్వీపే బదరికామిశ్రే బాదరాయణమచ్యుతం। పరాశరాత్సత్యవతీపుత్రం లేభే పరన్తపమితి. యద్యపి బుధ్యన్తరేపి బాదరాయణశబ్దప్రయోగః-తథాపి సూత్రకృద్విషయో బాదరాయణశబ్దః పారాశర్యగోచర ఏవ-తథా చ స్కాన్దే వ్యక్తముక్తం- *నారాయణాద్వినిష్పన్నం జ్ఞానం కృతయుగే స్థితమ్। కించిత్తదన్యథా భూతం త్రేతాయాం ద్వాపరేఖిలమ్। గౌతమస్య ఋషేశ్శాపాద్జ్ఞానేత్వజ్ఞానతాం గతే। సఙ్కీర్ణబుద్ధయో దేవాః బ్రహ్మరుద్రపురస్సరాః। శరణ్యం శరణం జగ్ముర్నారాయణమనామయమ్। తైర్విజ్ఞాపితకార్యస్తు భగవాన్ పురుషోత్తమః। అవతీర్ణో మహాయోగీ సత్యవత్యాం పరాశరాత్। ఉత్సన్నాన్ భగవాన్వేదానుజ్జహార హరిస్స్వయమ్। చతుర్ధా వ్యభజత్తాంశ్చ చతుర్వింశతిధా పునః। శతధా చైకధా చైవ తథైవ చ సహస్రధా। కృష్ణో ద్వాదశధా చైవ పునస్తస్యార్థవిత్తయే। చకార బ్రహ్మసూత్రాణి యేషాం సూత్రత్వమఞ్జసా। అల్పాక్షరమసన్దిగ్ధం సారవద్విశ్వతోముఖమ్। అస్తోభమనవద్యం చ సూత్రం సూత్రవిదో విదుః। నిర్విశేషితసూత్రత్వం బ్రహ్మసూత్రస్య చాప్యతః। సవిశేషాణి సూత్రాణి హ్యపరాణి విదో విదుః। ముఖ్యస్య నిర్విశేషేణ శబ్దో హ్యేషాం విశేషతః। ఇతి వేదవిదః ప్రాహుశ్శబ్దతత్త్వార్థవేదినః। ఏవం విధాని సూత్రాణి కృత్వా వ్యాసో మహాయశాః। బ్రహ్మరుద్రాదిదేవేషు మనుష్యపితృపక్షిషు। జ్ఞానం సంస్థాప్య భగవాన్ క్రీడతే పరమేశ్వర ఇత్యాదినా. (వచస్సుధాం) వచశ్శబ్దస్యాత్ర తాత్పర్యం-యథా వేదవిచ్ఛాస్త్రవిదిత్యాదౌ వేదాదిశబ్దానాం-అర్థాభిధాయకం హి వాక్యం. వచస్సుధామితి కేచిదాహురార్యాః-రూపకప్రకరణాత్సుధాశబ్దలక్షణయా, చ్వి-సుధేవ వచ ఇతి *ఉపమితం వ్యాఘ్రాదిభిరిత్యాదినా సమాసమపర ఆచార్యా ఆశ్రియన్తే. సుధాశబ్దేన భోగ్యత్వముక్తం ప్రేతం. ఏవమవాన్తరవిషయ ఉక్తః-తద్విష్ఠితం బ్రహ్మణో విషయత్వమితి శక్త్యాయాం సద్వారకం బ్రహ్మవిషయత్వమిత్యాహ. (ఉపనిషదితి) బ్రహ్మణ్యుపనిషణ్ణత్వాదుపనిషత్ -*ఉపనిషణ్ణత్వాద్వోపనిషదితి హి వాక్యం-*గుహా నిహితం యదిదం వ్యాసన్నిదిష్టేతి తద్విషయం ద్రమిడభాష్యం-*గుహా నై బ్రహ్మణ్యుపనిషణ్ణేతి భాష్యవిషయా వా పునష్టీకా-అద్వారకభగవత్ప్రతిపాదకత్వముపనిషత్త్వం. దుగ్ధశబ్దేన పూర్వభాగాదప్యుపనిషదస్సారత్వం వివక్షితం. యథా-*ఆరణ్యకం చ వేదేభ్య ఓషధిభ్యో యథామృతమితి. (అబ్ధి) శబ్దేనాలోచితానాముపనిషదామానన్త్యాది సూచితం. (మధ్య) శబ్దేన సర్వవాక్యానాం ముఖ్యార్థాపత్త్యా గోష్ఠీం ప్రేత్య-మధ్యస్య సర్వపర్యన్తదేశాపేక్షయా తుల్యాపేక్షత్వాత్. (ఉద్ధృత) శబ్దేనావిపర్యస్తదేశనిమగ్నోద్ధరణమప్యధికం తాని శ్మాసార్థగ్రహణం సూచ్యతే. స్వప్రబన్ధస్యావాన్తరవిషయః పారాశర్యసూత్రం-తస్యావాన్తరవిషయ ఉపనిషత్-తద్విషయభూతం బ్రహ్మేతి పరమ్పరయా బ్రహ్మణః ప్రతిపాద్యత్వం. బాదరాయణసూత్రాణాముపనిషన్మూలత్వకథనేన సాఙ్ఖ్యాదిగ్రన్థానామప్రమాణమూలత్వాత్ తదనాదరణీయత్వం వ్యాఖ్యానమితి సూచితం. ప్రమాణాద్యాశ్రితత్వం పరమప్రయోజనమాహ. (సంసారేతి) సంసారాగ్నిశబ్దేన సంసారస్యాధ్యాత్మికాదితాపత్రయరూపతా వివక్షితా. యథా-*స్వర్గేపి పాతభీతస్య క్షయిష్ణోర్నాస్తి నిర్వృతిరితి. (దీపన) శబ్దేనాగ్నేరుచ్చావచాభిజ్వలనవాచినా విద్యాలక్ష్యపూర్వకదాహ విషయస్యానివార్యత్వముక్తం ప్రేతం. వైవిధ్యరూపాధ్యాత్మికాదిరూపేణ, దేహత్రిష్వాకారస్యాపి శరీరరూపసాధిరూపేణ చ. ఆత్మనాం (ప్రాణ) పరమాత్మా-*సర్వాణి హ వా ఇమాని భూతాని ప్రాణమేవాభిసంవిశన్తి-*కో హ్యేవాన్యాత్కః ప్రాణ్యాదిత్యాది శ్రుతేః. (గత) శబ్దేన వియోగః. ఉపసర్గాభ్యాం తస్యానాదిత్వం, వివిధత్వం, చ వివక్షితం-జ్ఞానదర్శనప్రాప్తిష్వన్యతమస్యాప్యలాభాదలాభస్య వైవిధ్యం. (సంజీవినీమితి) జీవనం-ఉజ్జీవనం-సంసారోన్మోచనం-సమితి తైర్వ్యావృత్తిః. అథ సామ్ప్రదాయికత్వమాహ. (పూర్వేతి) పూర్వశబ్దేన శ్రీనాథమున్యాద్యర్వాచీనవ్యావృత్తిః. (సురక్షితాం) నోపదేశమాత్రేణ-గ్రన్థరూపేణ చేతి భావః. పూర్వాచార్యగ్రన్థైరర్థస్వరూపం ప్రతిపన్నం చేత్-కిం భవతః కృత్యమిత్యత్రాహ. (బహుమతీతి) బాహ్యానాం బహూనాం మతేరూవా- తాసాం పరస్పరవ్యాఘాతేన, తాభిస్సూత్రార్థవ్యాఘాతేన, చ అర్వాచీనజనైస్తరవగాహత్వమాహ. (దూరస్థితామితి) నయథావదప్రతీతిమాత్రం. అన్యథా చ ప్రతిపత్తిరాసీదితి భావః. సూత్రాద్యవాన్తరవిషయస్యవిషయోస్య గ్రన్థ ఇతి న పూర్వశ్లోకే వ్యక్తం. తదాహ (ఆనీతామితి) సుధాపక్షే (నిజాక్షరైః) గాయత్ర్యవయవభూతైరమృతాహరైరితి యోజనా. అతో మహాయత్నైరితి ద్యోతితం. (సుమనసః) *సారాసారవివేకజ్ఞా ఇత్యాద్యుక్తాః-అనేనాసదభిగ్రహేణాదోషాదేయత్వముక్తం భవతి. దేవానాం పక్షే ప్రతికారగ్రన్థాదిభిస్సుగ

భౌమాః పిబన్త్వన్వహమ్॥ భగవద్బోధాయనకృతాం విస్తీర్ణాం బ్రహ్మసూత్రవృత్తింపూర్వాచార్యాస్సంచిక్షిపుః.తన్మతానుసారేణసూత్రాక్షరాణివ్యాఖ్యాస్యన్తే.

౧॥ ॥అథాతో బ్రహ్మజిజ్ఞాసా॥ ॥ అత్రాయమథశబ్ద ఆనన్తర్యే భవతి.

ఉక్త్వాద్భౌమా ఇత్యుక్తం. (పిబన్త్వన్వహమితి) రస్యతాతిశయాన్నతృప్తికరీతి భావః. ఫలాన్తరాద్భగవత్ప్రీత్యుపాయ ఏవ హి స్వాదుతమః. యథోక్తం- *స్వనాకపృష్ఠగమనం పునరావృత్తిలక్షణమ్। స్వజపో వాసుదేవేతి ముక్తిబీజమనుత్తమమితి. యద్వా గభీరత్వాదన్వహం శీలనీయమితి భావః. ....

తస్మిపురాతనగ్రన్థా ఏవ వాచయితవ్యాః- కిము పూర్వగ్రన్థనిర్మాణతత్ప్రవర్తనయత్నగౌరవేణేత్యాశఙ్కాయామాహ (భగవదితి) భగవచ్ఛబ్దేన శఙ్కరాదివదనాప్తత్వం నాస్తీత్యభిప్రేతం. బోధాయనగ్రహణేన పూర్వాచార్యశబ్దో వ్యర్థాద్వివృతః. (విస్తీర్ణాంసంచిక్షిపురితి) అనేన వృత్త్యాదీనామత్రైవ్యవ్యలనజనైష్ఫల్యకార్యకరత్వం సూచితం. బోధాయనేన హ్యతివిస్తీర్ణా వృత్తిః కృతా. ద్రమిడభాష్యకారాదయో హి పరపక్షప్రతిక్షేపాద్యనాదరేణాతిసంక్షిప్తాన్ గ్రన్థాన్ రచయన్. అతివిస్తీర్ణాతిసంక్షిప్తగ్రన్థానాం సాఫల్యమాయుష్మత్పద్ధిమజ్జనప్రచురేషు దేశకాలాన్తరేషు భవతి. న హీదానీంతనపురుషాణాం సర్వేషాం శతాయుష్ట్వం, యావజ్జీవం గ్రన్థపరిశ్రమః, సహజధీవిశేషః, శ్చ సన్తి. తస్మాత్పరమతనిరాసాద్యర్థం, మనతివిస్తరతయా సుగ్రహత్వార్థం, చ సూత్రం వ్యాఖ్యాతవ్యమితి యావత్. (తన్మతానుసారేణ) న తు స్వోత్ప్రేక్షితమతాన్తరేణ. (సూత్రాక్షరాణి) సూత్రపదానాం ప్రకృతిప్రత్యయవిభాగానుగుణం పదార్థాః- న తు స్వోత్ప్రేక్షితార్థసూత్రాణి యథాకథంచిద్యోజయితవ్యానీతి భావః. (వ్యాఖ్యాస్యన్తే) వ్యాఙ్ఖ్యోరుపసర్గాభ్యామపేక్షితవిస్తరానపేక్షితసఙ్క్షేపౌ ద్యోత్యేతే. నను *సూత్రార్థో వర్ణ్యతే యత్ర వాక్యైస్సూత్రానుకారిభిః। స్వపదాని చ వర్ణ్యన్తే భాష్యం భాష్యవిదో విదురితి భాష్యలక్షణం. అతస్సూత్రవ్యాఖ్యానరూపత్వాభావాదఖిలేత్యాదికం న భాష్యాన్తర్భావీతి చేన్న- సూత్రతాత్పర్యార్థపరత్వాత్ భాష్యాన్తర్భావ్యేవ. సూత్రతాత్పర్యార్థపరత్వం చ శ్లోకవ్యాఖ్యానే స్పష్టం. కించ మఙ్గలాచరణమారిప్సితగ్రన్థపరిసమాప్త్యాద్యర్థతయా తదుపయోగిత్వాదన్తర్భావ్యేవ. శాబరశాఙ్కరాదిభాష్యేషు నమస్కారాదర్శనాదత్ర నమస్కారకథనమయుక్తమితి చేన్న- *నమస్కృత్య పరగుత్రైకాస్పదాయేతి ద్రమిడభాష్యే దేవతాగురునమస్కారశ్రవణాత్. శాబరశాఙ్కరయోస్త్వీశ్వరానభ్యుపగమాజ్జీవబ్రహ్మభేదానభ్యుపగమాచ్చ నమస్కారానాదరః. అత్ర తు సిద్ధాన్తానురూపాన్నమస్కారాత్యప్రసక్తేః. శాఙ్కరగ్రన్థోపక్రమే చ వ్యాఖ్యాతృభిర్నమస్కారాద్యభావాత్ శఙ్కరగ్రన్థత్వమాశఙ్క్య యుష్మదస్మదిత్యాదిగ్రన్థః ప్రత్యగర్థానుసన్ధానేనాశఙ్కరాచార్యకృత ఇతి పరిహృతమ్. ....

౧॥ ॥అథాతో బ్రహ్మజిజ్ఞాసా॥ ॥ పూర్వం పదాని వ్యాచిఖ్యాసుః ప్రథమమథశబ్దం వ్యాచష్టే (అత్రాయమథశబ్ద ఆనన్తర్యే భవతీతి) *పదచ్ఛేదః పదార్థోక్తిర్విగ్రహో వాక్యయోజనా। ఆక్షేపస్య సమాధానం వ్యాఖ్యానం పఞ్చలక్షణమితి హి వ్యాఖ్యానప్రకారః. నను నైతావతా తన్నిష్ఠా వ్యాఖ్యేయా ప్రయోజనాభావాత్. అజ్ఞానసంశయవిపర్యయనివృత్త్యర్థం హి వ్యాఖ్యానం. న తావదత్రాజ్ఞానం- ఆనన్తర్యే, ప్రకృతస్య హేతుభావే, చ తయోః ప్రసిద్ధత్వాత్. నాపి సంశయః- అర్థాన్తరేషు సత్స్వపి తయోరుక్తార్థపరత్వేన ప్రసిద్ధిప్రాచుర్యాత్. న హి గోశబ్దం శృణ్వతస్సాస్నాదిమతి సంశయో జాయతే. అత ఏవ న విపర్యయోఽపి మారోత్సారిత ఇతి. అత్ర బ్రూమః. ఆనన్తర్యవృత్తేర్హేతుభావపరత్వనిర్ణయస్య పూర్వవృత్తవిశేషావగమసాపేక్షత్వాత్, శ్రుతప్రతీత్యా ప్రసిద్ధిప్రాచుర్యస్య సాపవాదత్వాత్, దథశబ్దస్యాధికారాది, ష్వేతచ్ఛబ్దస్యైతదుక్తం భవతీత్యాదిషు పఞ్చమ్యర్థనేక్షే, తసేశ్చ సర్వవిభక్త్యర్థవాచిన ఇత ఇత్యాదిషు పఞ్చమ్యర్థవ్యతిరిక్తార్థేచ ప్రయోగదర్శనాత్, సంశయవిపర్యయౌ స్యాతామితి తన్నిరాసాయాథాతశ్శబ్దవ్యాఖ్యానం యుక్తమిత్యభిప్రాయః వ్యాఖ్యాయేతే. అత్ర తావదథశబ్దస్యాధికారార్థత్వమయుక్తమ్. అధికారో హి ప్రస్తావః. బ్రహ్మజిజ్ఞాసా ప్రస్తూయత ఇతి వచనం పునః ప్రయోజనం- ప్రారభ్యత ఇత్యుక్తిం వినాపి ప్రారమ్భాదేవ ప్రారభ్యమాణత్వావగమాత్. ఉచ్యమానం హి వచనం బ్రవీమీత్యుక్తిమన్తరేణాపి స్నిహితశ్రుతేః ఉచ్యత ఇత్యేవావగమ్యతే- న తు నోచ్యత ఇతి. ప్రస్తోతవ్యత్వముచ్యత ఇతి చేత్- తదానీమపి న్యాయప్రతిపాదకస్య సూత్రస్యోపదేశాజ్ఞాపనపరత్వాభావాదుక్తితః ప్రారమ్భయోగ్యత్వార్థస్య స్యాత్. యోగ్యత్వమశాబ్దం. న స్వధ్యాయవిధేరేణ యోజనా స్యాత్. ఆనన్తర్యపక్షేపి తర్హ్యన్వేతి హ్యాధ్యాహర్తవ్యమితి చేన్న- అధికారార్థత్వపక్షే ధ్యాహృతస్యాపి పదస్యాన్వయదార్ఢ్యాభావాత్. యథా- చ యోగ్యత్వముక్తైసముచ్చేయం యోగ్యత్వార్థోనశక్యాభిధానః. ఏవమథ యోగ్యత్వయుక్తైధికర్తుం యోగ్యత్వాభిధానం హి న శక్యం. అత ఏవ హి మహాభాష్యే *శబ్దానుశాసనం శాస్త్రమధికృతం వేదితవ్యమిత్యుక్తం- న త్వధికర్తుం యోగ్యమితి. అధికృతమిత్యపి ఫలితార్థకథనం, న తు వాచనికో క్తిః- చాదీనాం ద్యోతకత్వాత్- అత్రత్వధికృతమిత్యర్థపరత్వే వైయర్థ్యముక్తం. శబ్దానుశాసనోపక్రమేథాధికారార్థత్వముగత్యాశ్రితం. న హ్యుపనీతేన వేదమధీయానేనాధ్యేతవ్యస్య తదఙ్గభూతస్య వ్యాకరణస్యాసాధారణోక్త్యతిశేషస్సమ్భవతి. ఇహ తు ప్రయోజనవదర్థాన్తరసమ్భవాదధికారార్థత్వాశ్రయణమయుక్తం. ఆనన్తర్యపరత్వే ప్రయోజనవత్త్వం చ వక్ష్యతే. మఙ్గలం తు నాథశబ్దవాచ్యం- అపి తు శఙ్ఖస్వనాదివచ్ఛ్రూయమాణో థశబ్దో మఙ్గళావహ ఇత్యోఙ్కారస్యేవార్థాన్తరపరత్వేపి మఙ్గళం సిధ్యతి. ఓఙ్కారశ్చాథశబ్దశ్చ ద్వావేతౌ బ్రహ్మణః పురా। కణ్ఠం భిత్త్వా వినిర్యాతౌ తస్మాన్మాఙ్గళికావుభావితి ॥ మఙ్గళవాచిత్వాభ్యుపగమేపి మఙ్గళరూపా బ్రహ్మజిజ్ఞాసేతి బ్రహ్మజిజ్ఞాసాస్తుతాస్యాత్. తతశ్చ సూత్రస్యార్థవాదతా స్యాత్. న తు న్యాయనిబన్ధనత్వం. జిజ్ఞాసావిశేషణత్వాభావే మఙ్గళం భవతీతి వాక్యభేదస్స్యాత్. ప్రకృతాదర్థాదర్థాన్తరపరత్వం చాయుక్తం. తద్ధి ప్రకృతమపేక్ష్య వక్ష్యమాణస్యార్థాన్తరత్వజ్ఞాపనం. తచ్చ కల్పాన్తరోపన్యాసవిషయోదాహృతవ్యక్తం. అత్ర తు కల్పాన్త

అతశ్శబ్దోవృత్తస్య హేతుభావే.

రోపన్యాసాభావాత్తదనుపపన్నం. ప్రశ్నపరత్వమప్యయుక్తం-వచనవ్యక్తేః ప్రశ్నప్రతివచనరూపత్వాభావాత్. తథాహి- కిం బ్రహ్మజిజ్ఞాసాకర్తవ్యేత్యుక్తంస్యాత్. సాకర్తవ్యేతి వాక్యాన్తరేణ ప్రతివచనంస్యాత్. నచ ప్రతివచనరూపంవాక్యాన్తరముపలభ్యతే. అథ శబ్దస్య కార్త్స్న్యపరత్వే కార్త్స్న్యేనసాకర్తవ్యేత్యర్థస్స్యాత్. సోనుపపన్నః- ఏకదేశకర్తవ్యతాయాశ్శఙ్కితత్వాభావాత్. కర్తవ్యతామాత్రంహి సంశయ[illegible]మ్. తన్నిరాసార్థంచ సూత్రం. కించాధికారాద్యర్థాన్తరపరత్వమతశ్శబ్దాన్వయోఽపి నివారయతి. అతశ్శబ్దోహి ప్రకృతమర్థం హేతుతయాపరామృశన్నథశబ్దోపస్థాపితం బ్రహ్మజిజ్ఞాసాపదసామర్థ్యాక్షిప్తం పరామృశతి. తత్ర యద్యథశబ్దోపస్థాపితమధికృతత్వం హేతుతయా పరామృశేత్-తదాధికృతత్వాదధికర్తవ్యేతి హేతోస్సాధ్యావిశిష్టత్వంస్యాత్. మఙ్గలస్యానభిధేయతయానపదాన్తరపరామర్శయోగ్యతా. వాచ్యత్వాభ్యుపగమేపితస్య, ప్రకృతాపేక్షత్వస్య, చ కార్త్స్న్యస్య, చ పూర్వపక్షయుక్తిప్రత్యనీకత్వాభావాత్తానిన హేతుతయాపరామర్శనీయాని. సత్యమఙ్గలత్వప్రకృతాపేక్షత్వకార్త్స్న్యేఽపి పూర్వపక్షోత్థానం. నయసూత్రాణిచవిరుద్ధార్థవ్యుదసనపరాణి. ప్రశ్నవాక్యగతప్రశ్నస్తుతస్మిన్నేవవాక్యే హేతుతయాపరామర్శానర్హ ఏవ. కిం బ్రహ్మజిజ్ఞాసాకర్తవ్యేతివాక్యే అపరిసమాప్తే కథం కింశబ్దార్థో హేతుతయా పరామృశ్యేత. అతోఽతశ్శబ్దపరామర్శయోగ్యార్థశ్చేదథశబ్దోభ్యుపగమ్యతే-తదాధికారాద్యర్థత్వేన ఘటతే. యది బ్రహ్మజిజ్ఞాసాపదసామర్థ్యాక్షిప్తస్య పూర్వవృత్తత్వేనతద్వ్యాఖ్యానత్రిమతస్యవస్తునోఽతశ్శబ్దేనపరామర్శ ఇష్యేత-తదానీం జిజ్ఞాసానుపయోగినస్తదాక్షేప్యత్వాయోగాదుపయోగ్యర్థ ఏవ తదాక్షేప్య ఇతి తత్పరామర్శినాతశ్శబ్దేన జిజ్ఞాసోపయోగితయా తత్పూర్వభావ్యర్థవిశేషోపస్థాపనాదథశబ్దస్య స్వారసికానన్తర్యపరత్వే సమ్భవత్యస్వరసవిషయాన్తరస్వీకారోనఘటతే. తతశ్చాతశ్శబ్దవద్బ్రహ్మజిజ్ఞాసాపదసామర్థ్యమప్యధికారాద్యర్థపరత్వనివారకంస్యాత్. ఏవమర్థాన్తరాణామనుపపన్నతామర్థతోదర్శయన్నానన్తర్యార్థత్వమథశబ్దస్యోపపాదయతి (అత్రేతి) అథశబ్దఆనన్తర్యఇతి ప్రతిజ్ఞా-తదుపపాదకమత్రాయంభవతీతి పదత్రయం. తత్ర భవతీతిపదేనానన్తర్యే స్వారస్యంసూచ్యతే. స్వారస్యాపవాదికాం పూర్వమత్రాప్రతిపత్తింపరిహరతి (అత్రేతి) అత్ర-వేదస్యోత్తరభాగవిచారరూపబ్రహ్మమీమాంసారమ్భసూత్ర ఇత్యర్థః. బ్రహ్మజిజ్ఞాసాపదసామర్థ్యాత్పూర్వభాగవిచారరూపవృత్తవిశేషఆక్షిప్త ఇత్యభిప్రాయః. హేత్వన్తరమభిప్రయన్నాహ (అయమితి) అయం-అథశబ్దః. *అథశబ్దానుశాసనం* *అథయోగానుశాసనమిత్యాదిషూత్రాన్తరగతాథశబ్దవ్యావృత్త ఇత్యర్థః-అతశ్శబ్దశిరస్క ఇత్యుక్తంభవతి. వేదాన్తసారేప్యయమర్థఃకణ్ఠోక్తః. ప్రకృతపరామర్శినాతశ్శబ్దేనపూర్వవృత్తమభిహితమిత్యభిప్రాయః. ఏవం సమభివ్యాహృతోభయపదస్వారస్యాత్సానన్తర్యతోఽభిహితం, విశేషత ఆక్షిప్తం,చపూర్వవృత్తంసిద్ధమితివృత్తవిశేషాప్రతిపత్తిరూపస్య స్వారస్యాపవాదకస్యాభావాదథశబ్ద ఆనన్తర్యార్థఏవేతివాక్యార్థః. ఏవమథశబ్దస్యోత్తరభాగవిచారారమ్భసూత్రగతత్వ,మతశ్శబ్దశిరస్కత్వ,మానన్తర్యేస్వారస్యం,చ దర్శయద్భిరానన్తర్యోపపాదకైరత్రాయంభవతీతి పదైరేవాస్మిన్ సూత్రేర్థాన్తరాణాం గత్యభావస్వీకార్యాణామనాదరణీయత్వంఫలితం. అతశ్శబ్దంవ్యాచష్టే (అతశ్శబ్దోవృత్తస్య హేతుభావఇతి) వృత్తస్యేతి ప్రకృత్యర్థఉక్తః. హేతుభావఇతి ప్రత్యయార్థః. ఇయం ప్రతిజ్ఞా. అత్రాయంభవతీత్యనుషక్తం పదత్రయముపపాదకం. ప్రకృతిప్రత్యయయోరుక్తార్థపరత్వేన ప్రసిద్ధిప్రాచుర్యంభవతినాదర్శితం. అత్రేత్యస్యపూర్వవదర్థః. అనేనవృత్తవిశేష,స్తస్యహేతుభావార్హత్వం,చాక్షిప్తం. తదర్హత్వంచానన్తరమేవవ్యక్తంభవిష్యతి. అయం-ఆనన్తర్య స్వారసాథశబ్దపూర్వకః.అనేనవృత్తసామాన్యమాక్షిప్తం. నన్వథశబ్దార్థనిర్ణయోఽతశ్శబ్దార్థనిర్ణయసాపేక్షః-అతశ్శబ్దార్థనిర్ణయశ్చాథశబ్దార్థనిర్ణయసాపేక్ష ఇత్యన్యోన్యాశ్రయః. నైవం- అథశబ్దస్యానన్తర్యేస్వారస్యంహి నాతశ్శబ్దార్థనిర్ణయసాపేక్షం-అతశ్శబ్దస్యవృత్తహేతుభావపరత్వస్వారస్యంచనాథశబ్దార్థనిర్ణయసాపేక్షం. అథశబ్దఆనన్తర్యపరః-స్వస్వారస్యాత్,సమభివ్యాహృతపదాన్తరస్వారస్యా,చ్చ. అతశ్శబ్దోపివృత్తస్యహేతుభావపరః-స్వస్వారస్యా,త్సమభివ్యాహృతపదాన్తరస్వారస్యా,చ్చేతిభవత్యయంశబ్దాభ్యాందర్శితంభవతీతి చాభ్యూహ్యయుక్తిః. అత్రపదాభిప్రేతబ్రహ్మజిజ్ఞాసాపదసామర్థ్యాదేవపదద్వయస్యోక్తార్థపరత్వసిద్ధేః.అతస్స్వపరపదస్వారస్యా,ద్బ్రహ్మజిజ్ఞాసాపదసామర్థ్యా,చ్చాథాతశ్శబ్దాయథోక్తార్థపరావితిసఙ్క్షేపః. అథాతశ్శబ్దయోరన్యతర[illegible]మితిచేన్న-అథశబ్దస్యానన్తర్యకాలముపస్థాపయతోవక్ష్యమాణబ్రహ్మజిజ్ఞాసావిశేషణతయా,తశ్శబ్దస్య వృత్తహేతుభావపరతయా,చాపర్యాయత్వాత్, ప్రతిజ్ఞాహేతురూపేణపదయోర్భిన్నప్రయోజనత్వా,చ్చ. బ్రహ్మజిజ్ఞాసాకర్తవ్యేతిహి ప్రతిజ్ఞేతిచేన్న- బ్రహ్మజిజ్ఞాసేతిధర్మినిర్దేశః-అథేతిసాధ్యధర్మోక్తిః-నకర్తవ్యతామాత్రంసాధ్యధర్మః-అపిత్వానన్తర్యవిశిష్టకర్తవ్యత్వం. ఏవముభాభ్యాంపదాభ్యాం ప్రతిజ్ఞా[illegible]ర్వస్థత్వేనవిభాగోఽథాతో ధర్మజిజ్ఞాసేత్యత్రాపిసమానః. ఏవమర్థభేదస్యావివక్షితత్వేనహి *అథయోగానుశాసనం* *అథశబ్దానుశాసనమిత్యాదిష్వతశ్శబ్దస్యాప్రయోగః. నను బ్రహ్మజిజ్ఞాసాపదసామర్థ్యాక్షిప్తతయాబుద్ధిస్థస్యకర్మవిచారస్య హేతుభావాదతశ్శబ్దాదవగన్తవ్య ఇతికిమథశబ్దేన. నైవం-ఆనన్తర్యోక్తిముఖేనతస్యహేతోశ్శాస్త్రాన్తరశ్రవణవ్యవధాననైరపేక్ష్యద్యోతనార్థత్వాదథశబ్దస్య. తతశ్చ వేదాన్తశ్రవణాత్పూర్వంశాస్త్రాన్తరశ్రవణేనవినాసమ్పాదయితుమశక్యత్వా,చ్ఛాస్త్రాన్తరాణాంచానవసరగ్రస్తత్వా,చ్ఛాస్త్రాన్తరసాపేక్షాణాం నిత్యానిత్యవస్తువివేకాదీనాం పూర్వవృత్తత్వవ్యుదాసఃఫలితస్స్యాత్. నను నయత్కించిదపేక్షితంపూర్వవృత్తత్వేనవక్తవ్యం-అతిప్రసఙ్గాత్. అతోవక్ష్యమాణోపయుక్తమేవ పూర్వవృత్తమథశబ్దోపస్థాపితమితి తస్య హేతుత్వమపిశాస్త్రాన్తరశ్రవణనైరపేక్ష్యవత్తథైవ వస్తుసామర్థ్యసిద్ధమితికిమతశ్శబ్దేన. నైవం-అథశబ్దాక్షిప్తహేత్వసిద్ధిశఙ్కాపరిహారార్థత్వాదతశ్శబ్దస్య. హేతుశ్చవిశిష్టః. తస్యవిశేషణాంశవిశేష్యాంశయోరసిద్ధిశఙ్కాతత్పరిహారప్రకారౌ సూత్రకారాభిప్రేతౌ పరస్తాద్దర్శయిష్యేతే ఇతి ప్రయోజనవత్తరంపదద్వయమ్. అత్రేతిప

అధీతసాఙ్గసశిరస్కవేదస్యాధిగతాల్పాస్థిరఫలకేవలకర్మజ్ఞానతయా సఞ్జాతమోక్షాభిలాషస్యానన్తస్థిరఫలబ్రహ్మజిజ్ఞాసా హ్యనన్తరభావినీ. బ్రహ్మణో జిజ్ఞాసా బ్రహ్మజిజ్ఞాసా. బ్రహ్మణ ఇతి కర్మణి షష్ఠీ. *కర్తృకర్మణోః కృతీతి విశేషవిధానాత్. యద్యపి సమ్బన్ధసామాన్యపరిగ్రహేఽపి జిజ్ఞాసాయాః కర్మాపేక్షత్వేన కర్మార్థత్వసిద్ధిః- తథాప్యాక్షేపతః

పసూచితబ్రహ్మజిజ్ఞాసాపదసామర్థ్యసిద్ధం వృత్తం, వర్తిష్యమాణం, తయోశ్చ హేతుమద్భావం చ విశృణ్వన్ ఉక్తమానన్తర్యముపపాదయతి (అధీతేతి) కర్మజ్ఞానశబ్దేన వృత్తముక్తం. బ్రహ్మజిజ్ఞాసాపదేన వర్తిష్యమాణముక్తం. అల్పాస్థిరఫలానన్తస్థిరఫలశబ్దాభ్యాం హేతుహేతుమద్భావో దర్శితః. కేవలశబ్దేన బ్రహ్మజ్ఞానపూర్వకకర్మవ్యావృత్తిః. కర్మజ్ఞానస్యైవ పూర్వవృత్తత్వం కథం-అనన్తస్థిరఫలావాప్తప్రతీతిశ్చ కథమితి శఙ్కాయామధీతేత్యాదిపదేన తదుపపాదనం. సశిరస్కవేదశబ్దేన కృత్స్నాధ్యయనస్య వివక్షితత్వం, వ్యాఖ్యానపౌర్వాపర్యహేతుభూతవ్యాఖ్యేయపౌర్వాపర్యనియమో, భాగద్వయస్యైకప్రబన్ధత్వం చ సూచ్యతే. సాఙ్గశబ్దేనానన్తస్థిరఫలావాప్తప్రతీతిజనకత్వే హేతుర్దర్శితః. *కృష్ణపక్షే తథాఙ్గాని* *ఉపనీయ తు యశ్శిష్యం వేదమధ్యాపయేద్ద్విజః-సకల్పం సరహస్యం చ తమాచార్యం ప్రచక్షతే ఇత్యాదివచనాన్యధీతసాఙ్గసశిరస్కవేదస్యేత్యత్రాభిప్రేతాని. ఏవమధీతేత్యాది షష్ఠ్యన్తవిశేషణద్వయేన బ్రహ్మజిజ్ఞాసాపదసామర్థ్యానుగృహీతాథాతశ్శబ్దాభ్యాం స్థాపితో ఽధికారివిశేషః ప్రదర్శితో భవతి. సమధిగతకర్మసాంసారికఫలనిష్కర్షోఽనన్తస్థిరఫలాకాఙ్క్షీ హి శాస్త్రమధికరోతి. (అనన్తస్థిరఫలబ్రహ్మజిజ్ఞాసేతి) అనన్తస్థిరఫలరూపస్య బ్రహ్మణో జిజ్ఞాసేత్యర్థః. అనన్తస్థిరఫలత్వస్య జిజ్ఞాసావిశేషణత్వే జిజ్ఞాసాయాస్తథాత్వముపాసనమోక్షవివేకాదిజన్యజ్ఞానద్వారేణేతి ద్రష్టవ్యం. అనన్తరభావినీతి పదేనాథాతశ్శబ్దఫలితం హేతోశ్శాస్త్రానన్తర్యం వివక్షితం. కర్మవిచారానన్తరం బ్రహ్మవిచారస్య కర్తవ్యత్వే కర్మణామల్పాస్థిరఫలత్వనిర్ణయసహితానన్తస్థిరఫలావాప్తప్రతీతిరిత్యయం విశిష్టో హేతుః. అతశ్శబ్దేన వృత్తస్య కర్మవిచారస్య హేతుతయోక్తత్వాత్, కర్మవిచారస్య సాఙ్గాధ్యయనజన్యానన్తస్థిరఫలావాప్తప్రతీతిపూర్వకత్వాత్, తదావృత్తివిధానాదిభిః కర్మణామల్పాస్థిరఫలత్వావగమహేతుత్వాచ్చ. అయం విశిష్టో హేతురధిగతాల్పాస్థిరఫలకేవలకర్మజ్ఞానతయా సంజాతమోక్షాభిలాషస్యేత్యనేనోక్తః. అత్రాధిగతేతిపదేన కర్మణః ఫలద్వారా హానాయజ్ఞాతవ్యత్వం కణ్ఠోక్తం. స్వరూపేణోపాదానాయజ్ఞాతవ్యత్వమపి కర్మవిచారపూర్వవృత్తత్వే హేతుః. అపేక్షితకర్మస్వరూపజ్ఞానం, కేవలకర్మణామల్పాస్థిరఫలత్వజ్ఞానం చ కర్మమీమాంసావసేయమితి హి వక్ష్యతే. తత్ర స్వరూపేణోపాదేయతాప్రతీతిరనన్తస్థిరఫలావాప్తప్రతీత్యన్తర్భూతా. ఉపాయతదితికర్తవ్యతావిశేషైస్సహైవ హ్యనన్తస్థిరఫలావాప్తప్రతీతిరితి విశిష్టహేత్వన్తర్భావ, ఉపరితనగ్రన్థవిరోధశ్చ. నను కర్మవిచారో బ్రహ్మవిచారస్య నిరపేక్షహేతుశ్చేత్ కృతకర్మవిచారైస్సర్వైరపి బ్రహ్మవిచారః కర్తవ్య ఇతి స్వర్గార్థకర్మానుష్ఠానాభావప్రసఙ్గః. నైవం-అశ్రుతమీమాంసత్వేఽప్యుపాధ్యాయాదివచనాద్యేఽనుతిష్ఠన్తి-తేషాం స్వర్గార్థానుష్ఠానావిరోధాత్, శ్రుత్వాపి యే స్వర్గార్థినః-తేషామదృష్టవైగుణ్యాదసమీచీనవ్యాఖ్యానశ్రవణమూలస్య ముముక్షుత్వస్యాసమ్భవాచ్చ. సాఙ్గాధ్యయనం కర్మవిచారపూర్వవృత్తం చేత్-అధీతసాఙ్గవేదైస్సర్వైరపి కర్మవిచారః క్రియేత. న చ తథా క్రియతే-వేదాధీతేష్వశ్రుతకర్మమీమాంసా హి బహవో దృశ్యన్తే. తేషాం కర్మవిచారానధికారిత్వదృష్టదేశకాలాదివైగుణ్యాత్. నను సాఙ్గాధ్యయనస్య పూర్వవృత్తత్వాభావాదితి చేత్-తదిహాపి తుల్యం. తథా సాధనచతుష్టయాదిలాభేఽప్యనధిగతబ్రహ్మవిచారానేకపురుషదర్శనాత్సాధనచతుష్టయాదేర్బ్రహ్మవిచారం ప్రతి నియమేన హేతుత్వం కథమితి పరిచోదితే తత్పూర్వవృత్తత్వాదిభిరప్యదృష్టాదివైగుణ్యాదదోష ఇతి పరిహర్తవ్యం. తదిహాపి తుల్యం, దుష్పరిహరమాపణాన్తరసద్భావస్తేషాం నైవ సమ్యం. తస్మాద్ఘటనిర్వృత్తేః కులాలాదివద్బ్రహ్మవిచారస్య కర్మవిచారః పూర్వభావిత్వేన నియతః. దృష్టాదృష్టప్రతిబన్ధకవిరహితస్య పుంసస్సమీచీనః కర్మవిచారో బ్రహ్మవిచారసామగ్రీతి న కశ్చిద్దోషః. ఏవమథాతశ్శబ్దార్థో నిరూపితః. అథ బ్రహ్మజిజ్ఞాసాపదార్థం వివక్షుః తదైకపద్యస్య సమాసనిబన్ధనత్వాత్ ప్రథమం సమాసార్థం నిరూపయతి (బ్రహ్మణ ఇత్యాదినా) కర్తృత్వకరణత్వాదిసమ్బన్ధవిశేషేష్వితరవిభక్తయః *కర్మణి ద్వితీయేత్యాదిభిస్సూత్రైర్విహితాః. *షష్ఠీ శేషే ఇతి సూత్రేణ సమ్బన్ధసామాన్యే షష్ఠీ విహితా. అత్ర తస్యాస్సామాన్యవిషయత్వమ్ కర్మవిషయత్వం నిశ్చీయతే. తత్ర సామాన్యేన సమాసస్యానేకవిధశక్తిసాధారణత్వాద్విభక్త్యన్తరశఙ్కావ్యావృత్త్యర్థమిహ తేషామనుపపత్తిమభిప్రాయస్థాం విగృహ్ణాతి (బ్రహ్మణో జిజ్ఞాసేతి) చతుర్థీపక్షపరిగ్రహే ప్రయోజనత్వసిద్ధావపి ప్రకృతివికారభావాభావే చతుర్థీసమాసాయోగాత్ తదపరిగ్రహః. సప్తమీయోగవిభాగాద్బ్రహ్మణి జిజ్ఞాసేతి సమాసేఽపి బ్రహ్మణో విషయత్వమాత్రం స్యాన్న తు ప్రయోజనత్వమితి న సప్తమీపరిగ్రహః. శక్లలయాభిన్న ఇతివత్ తృతీయాసమాసే విషయత్వప్రయోజనత్వే న సిధ్యత ఇత్యభిప్రాయః. బ్రహ్మణ ఇతి శబ్దరూపస్య షష్ఠీపఞ్చమీసాధారణ్యాత్, పఞ్చమ్యాశ్చానైకాన్త్యాత్, తన్నిర్ణయార్థమాహ (బ్రహ్మణ ఇతీతి) కుత ఇత్యత్రాహ (కర్తృకర్మణోరితి) షష్ఠ్యాః కర్తృకర్మసాధారణ్యేఽపి జిజ్ఞాసాకర్తృత్వం తాపత్రయాతురస్యైవ. బ్రహ్మణస్తు కర్మత్వమిత్యభిప్రాయేణ బ్రహ్మణ ఇతి కర్మణి షష్ఠీత్యుక్తం. కర్మణి షష్ఠీస్వీకారే బ్రహ్మణో విషయత్వప్రయోజనత్వే సిధ్యేతాం. నను తర్హి కథం యద్యపీత్యాదేస్సమ్బన్ధసామాన్యపరిగ్రహశఙ్కావిషయస్య భాష్యస్యోత్థానం యుజ్యతే-ఉచ్యతే- సమ్బన్ధసామాన్యస్వీకారేఽపి జిజ్ఞాసాపదసామర్థ్యాద్బ్రహ్మణః కర్మత్వసిద్ధేః, పరమ్పరయా సమ్బన్ధినాముపాయోపాసకప్రతిబన్ధాదీనామపి జిజ్ఞాస్యత్వసిద్ధేః, ప్రతిపదవిహితషష్ఠ్యాస్సమాసనిషేధాచ్చ. తత్ర సామర్థ్యాక్షిప్తస్యైకర్మార్థత్వసిద్ధిం, బ్రహ్మానుబన్ధినామపి జిజ్ఞాస్యత్వసిద్ధిం చ శఙ్కతే (యద్యపీతి) సమ్బన్ధసామాన్యపరిగ్రహ ఇత్యత్ర పరిశిష్టబ్రహ్మానుబన్ధినామపి జిజ్ఞాస్యత్వసిద్ధిస్సూచ్యతే. పరితో గ్రహణేన హి పరితస్సితానామపి గ్రాహ్యత్వం లభ్యతే. అత ఏవ హ్యుత్తరత్ర గృహ్యత ఇత్యుక్తం- న తు పరిగృహ్యత ఇతి. తదుభయం పరిహరతి (తథాపీతి) అత్రాయమర్థః- ప్రధానస్య బ్రహ్మణః, ప్రధానానామన్యేషాం చ కర్మత్వస్యాక్షేపసిద్ధత్వాదపి ప్రధానకర్మత్వ

ప్రాప్తాదాభిధానికస్యైవ గ్రాహ్యత్వాత్ కర్మణి షష్ఠీ గృహ్యతే. నచ *ప్రతిపదవిధానా చ షష్ఠీ న సమస్యత ఇతి కర్మణి షష్ఠ్యాస్సమాసనిషేధశ్శఙ్కనీయః. *కృద్యోగా చ షష్ఠీ సమస్యత ఇతి ప్రతిప్రసవసమ్భవాత్. బ్రహ్మశబ్దేన చ స్వభావతో నిరస్తనిఖిలదోషోऽనవధికాతిశయాసఙ్ఖ్యేయకల్యాణగుణగణః పురుషోత్తమోऽభిధీయతే.

స్యాభిధానికత్వ,మితరేషాం ప్రధానసమ్బన్ధాకాఙ్క్షావశాచ్చ కర్మత్వస్య సామర్థ్యసిద్ధత్వం,చ స్వీకర్తుంయుక్తమితి. అతః ప్రతిపదవిహితా షష్ఠీ గ్రాహ్యా- విలమ్బితధీహేతోశ్శీఘ్రధీహేతుర్బలీయానితిన్యాయాత్. షష్ఠ్యాస్సమ్బన్ధసామాన్యవిషయత్వే హి కర్మత్వధీర్విలమ్బితా స్యాత్. కృద్యోగషష్ఠీవిషయే తు శీఘ్రభావినీ; నను కర్తృకర్మణోరుభయోరప్యర్థయోస్సూత్రప్రతిపన్నత్వాద్విలమ్బితా కర్మధీరితి చేన్న- కర్తుర్జిజ్ఞాసోరధిగతకర్మణః ప్రతిపన్నత్వాత్ కర్మాకాఙ్క్షత్వేనైవ హి ప్రథమతరం ధియమధిరోహేత్. సమాసనిషేధమాశఙ్క్య పరిహరతి (నచేతి) చశ్శఙ్కాసముచ్చయే. ప్రతిప్రసవోऽపవాదాపవాదః. సర్పిషోజ్ఞానమిత్యాది ప్రయోగేషు *జ్ఞోऽవిదర్థస్య కరణ ఇతి సూత్రవిహితాయాం షష్ఠ్యాం సమాసనిషేధస్య సావకాశత్వం. సర్పిషా ప్రవృత్తిరితి హితస్య వాక్యస్యార్థః. యద్యపి జ్ఞానపదం కృదన్తం, తథాపి సర్పిష ఇతి షష్ఠీ న కృద్యోగవిహితా- సర్పిషా జానీత ఇతి తిఙన్తపదాన్వయార్థత్వాత్, ధాతోర్విభక్త్యశ్చ ప్రవృత్తితత్కరణార్థత్వాచ్చ. నహి తత్సర్వం కృద్యోగనిహితత్వే సిధ్యతి. అతో నాత్ర ప్రతిప్రసవప్రాప్తిరితి నిషేధస్య సావకాశత్వం. నను నేయం షష్ఠీ వ్యాఖ్యేయా- అప్రయుక్తత్వాత్ సూత్రే. ప్రయుక్తపదవిహితా శబ్దబోధకాః- నత్వప్రయుక్తాః. బోధకశబ్దా ఏవ హి వ్యాఖ్యేయాః. అప్రయుక్తాపి స్మృతా విభక్తిర్బోధికేతి సా వ్యాఖ్యేయేతి చేన్న - తత్స్మరణే సవినాప్యర్థప్రతిపత్తేః. అర్థప్రతిపత్తిశ్చ ప్రాతిపదికేన లక్షణయా. లక్షణా చ యోగ్యతాదినా. అతోऽనుశాసనేన తద్వ్యాఖ్యానమయుక్తం. ఉచ్యతే-అప్రయుక్తవిభక్త్యర్థస్య ప్రాతిపదికేన లక్షణా హి సమాసః. అత్ర లక్ష్యోऽర్థో లక్షణతయా విభక్తిరనుప్రవిష్టా. అతో లక్ష్యార్థవిశేషనిర్ణయాయ విగ్రహవాక్యస్థా షష్ఠీ వ్యాఖ్యేయా. తచ్చానుశాసనేనైవ సా వ్యాఖ్యేయా. లాక్షణికార్థో హి యోగ్యతాదినావసీయతే. నహి గఙ్గాయాం ఘోష ఇత్యత్రానుశాసనవశాత్తీరం లక్ష్యతే. అపితు యోగ్యతాదిసైవేతి. నైవం-సర్వాసు లక్షణాసు యోగ్యతాదిసైవార్థనిర్ణయనియమాభావాత్. సతు నియమః ప్రాతిపదికేన ప్రాతిపదికాన్తరార్థలక్షణాయాం. ప్రాతిపదికేన విభక్త్యర్థలక్షణాయాం త్వేతద్విభక్త్యర్థో లక్ష్యః-నవిభక్త్యన్తరార్థ ఇతి హి నియమో భవతి. స చ శబ్దానుశాసనాధీన ఇతి తదనురోధేన తన్నిరూపణం యుక్తం. తత్ర సమ్బన్ధసామాన్యం లక్షయిత్వా తేన కర్మత్వస్యాక్షేపాదపి ప్రథమతఏవ కర్మత్వస్యైవ లక్షణా శబ్దానుశాసనానుమతా యుక్తా. అత స్సమస్తపదలక్ష్యార్థవిశేషనిర్ణయాయానుశాసనానురోధేన లక్ష్యార్థోపలక్షణభూతా విగ్రహవాక్యస్థా షష్ఠీ వ్యాఖ్యేయేతి. యద్వా లుప్తవిభక్తికశబ్దేన విభక్త్యర్థబోధనం ముఖ్యం స్యాత్. సమ్బద్ధినో హి లక్షణా దృష్టా- న సమ్బన్ధమాత్రస్య. విభక్త్యర్థశ్చ స్వయం సమ్బన్ధరూపః. నచ సమ్బన్ధస్య సమ్బన్ధాన్తరానపేక్షత్వేన స్వస్మిన్ సమ్బన్ధకార్యకరత్వాల్లక్షణాసమ్భవతీతి వాచ్యం- సమ్బన్ధస్య స్వపరనిర్వాహకత్వానభిజ్ఞానామపి విభక్త్యర్థప్రతీతేః. నహి సమ్బన్ధస్వరూపయోః లక్షణాహేతుః. కింతు జ్ఞాయమానతయైవ. నచ్చేదతిప్రసఙ్గాత్. ఏవం లక్షణానుపపత్త్యా ప్రయోగస్యానన్యథాసిద్ధత్వాత్ స ప్రశబ్దేన విభక్త్యర్థబోధనం ముఖ్యం. అముఖ్యత్వే వాऽకాఙ్క్షాతః. నను విగ్రహవాక్యే కథం కర్మత్వమాభిధానికం. ప్రయుజ్యమానాపి హ్యుపపదవిభక్తిర్నిర్దిష్టా. తద్విధానం దార్వాకశత్రమితివత్ ప్రయోగసాధుత్వాయ. అర్థస్త్వర్థసామర్థ్యాదేవ. అత ఏవ హి కారకవిభక్తేరుపపదవిభక్తిర్దౌర్బల్యం. సమాసేత్వప్రయుక్తాయాముపపదవిభక్తౌ కథన్తరాం కర్మాభిధాయకత్వమితి. ఉచ్యతే-ఆభిధానికవత్ కృదన్తపదప్రయోగేణ శీఘ్రధీవిషయత్వసామ్యాదాభిధానికత్వోక్తిః. పదాన్తరశ్రవణాపేక్షయా మాత్రాన్యాపేక్షాదివద్విలమ్బాధిక్యం. సామాన్యషష్ఠీపక్షే సమ్బన్ధసామాన్యం ప్రతిపద్య జిజ్ఞాసాశబ్దార్థగతసకర్మకత్వస్వభావాలోచనయార్థవిశేషావగమాదపేక్ష్య పదశ్రవణమాత్రభువః కర్మత్వధియశ్శీఘ్రత్వాదితి కశ్చిత్పరిహారః. *కర్మణి ద్వితీయేతివత్ *కర్తృకర్మణోః కృతీతి సమ్బన్ధస్యాప్రసిద్ధత్వాత్ కర్తృకర్మణోరర్థభేదయత్వమనుశాసనస్వారస్యానుగుణమితి భాష్యకారాభిప్రేతః పరిహార ఇతి సమ్ప్రదాయః. కారకవిభక్తేరుపపదవిభక్తేశ్చ షష్ఠ్యాం పదాన్తరయోగవిహితత్వరూపమస్త్యేవ. నచ పదాన్తరయోగానిగమ్యత్వమాభిధానికత్వవిరోధి- తస్యక్వచిన్ముఖ్యార్థవ్యవస్థాపకత్వదృష్టేః. యథా ఆదిత్యస్స గావః ప్రకాశయన్తీత్యాదిషు. నహి తత్రాదిత్యాదిపదాన్తరయోగేన గోశబ్దస్య కిరణపరత్వం లాక్షణికం. పదాన్తరపరామర్శసాపేక్షత్వేన విలమ్బితధీహేతురుపపదవిభక్తిః. కారకవిభక్తిస్తు తన్నిరపేక్షత్వాచ్ఛీఘ్రధీహేతురితి ప్రాబల్యదౌర్బల్యవిభాగ ఏవ. నను సార్థకత్వనిరర్థకత్వాభ్యాం వైషమ్యం. విభక్త్యశ్రవణాదముఖ్యత్వం తూపతిష్ఠతే. ఏవం సమాసాన్తర్గతవిభక్త్యర్థనిరూపితే సమస్తయోః పదయోః ప్రథమం బ్రహ్మశబ్దం వ్యాచష్టే (బ్రహ్మశబ్దేనచేతి) బ్రహ్మశబ్దస్య ప్రధానాప్యర్వాచీనార్థాన్తరేషు ప్రయోగదర్శనాదితరవ్యాఖ్యాతృభిరీశ్వరాతిరిక్తవస్తుపరత్వేన వ్యాఖ్యాతత్వాద్దేవతాన్తరపరత్వస్యకైశ్చిదభ్యుపగతత్వాచ్చ తద్వ్యావృత్త్యర్థం బ్రహ్మశబ్దేన పురుషోత్తమోऽభిధీయత ఇతి ప్రతిజానీతే. పురుషోత్తమశబ్దస్వరూపాద్బ్రహ్మశబ్దస్య దేవతాన్తరపరత్వాదిభ్యుదాసః. అవయవశక్త్యాబద్ధముక్తావస్థచేతనవైలక్షణ్యమర్థః. స్వేతరవైలక్షణ్యమాత్రం కృత్స్నాదేరప్యస్తీతి తద్వ్యావృత్త్యర్థం స్వభావత ఇత్యాదినా విశేషణద్వయేన వైలక్షణ్యం విశినష్టి. ఇదం చ విశేషణద్వయం శబ్దశక్తేరర్థసామర్థ్యాచ్చ బ్రహ్మశబ్దస్య పురుషోత్తమపరత్వప్రతిపాదనోపయోగితయోక్తం. నతు ప్రవృత్తినిమిత్తతయా. గుణతో హి బృహత్త్వే సతి శబ్దశక్త్యసఙ్కోచసిద్ధేః,ర్ముముక్షోరశేషదోషనివృత్తినిరతిశయానన్దప్రాప్తిహేతుత్వాచ్చ. వాద్యన్తరోక్తస్యావిద్యాదిదోషవత్త్వస్య,నిర్గుణత్వస్య,చ వ్యావృత్త్యర్థ,ముపాధ్యుపహిత బ్రహ్మస్వరూపస్యైవకర్మవశ్యత్వదుఃఖిత్వాదివ్యావృత్త్యర్థం,జ్ఞానాదిశక్తియోగ ఏవాస్య స్వాభావికః-సార్వజ్ఞ్యనిరతిశయానన్దాదియోగస్తు కాదాచిత్క ఇతి మతస్య చ వ్యావృత్త్యర్థ,మిదం విశేషణద్వయముక్తం.నిరస్తశబ్దేనాశేషదోషత్వం,నిరస్తనిఖిలదో

సర్వత్ర బృహత్త్వగుణయోగేన హి బ్రహ్మశబ్దః. బృహత్త్వం చ స్వరూపేణ గుణైశ్చ యత్రానవధికాతిశయం సోఽస్య ముఖ్యార్థః. స చ సర్వేశ్వర ఏవ. అతో బ్రహ్మశబ్దస్తత్రైవ ముఖ్యవృత్తః. తస్మాదన్యత్ర తద్గుణలేశయోగాదౌపచారికః అనేకార్థకల్పనాయోగాత్ భగవచ్ఛబ్దవత్.

షత్వం, చ కేషాంచిద్బద్ధానాం, ముక్తానాం, నిత్యానామప్యస్తీతి తద్వ్యావృత్త్యర్థం స్వభావతో నిరస్తనిఖిలదోష ఇత్యుక్తం. నిత్యసిద్ధానామపి భగవన్నిత్యసఙ్కల్పాధీనం హి నిత్యనిర్దోషత్వం. స్వభావత ఇత్యుత్తరత్రాప్యనుషజ్యతే. తేన గుణానామవిద్యాకల్పితత్వపక్షవ్యావృత్తిః. తేయేశతమిత్యత్ర పూర్వపూర్వగుణేభ్య ఉత్తరోత్తరగుణానామతిశయస్సావధిక ఇతి తద్వ్యావృత్త్యర్థమనవధికాతిశయశబ్దః. తత్ర హి బ్రహ్మగుణాతిశయస్య వాఙ్మనసాగోచరతయానవధికత్వముక్తం. సత్యసఙ్కల్పాన్తర్భూతావశిత్వాదిగుణా ఇతి హి వక్ష్యతే. అతః కస్మింశ్చిద్గుణే తద్విధాభేదరూపతయా గుణానాం బహూనామన్తర్భావాభిప్రాయో గణశబ్దః. నన్వనవధికాతిశయశబ్దస్య గుణవిశేషణత్వే గణశబ్దసామానాధికరణ్యాభావాద్బహువ్రీహిర్న స్యాత్. గణవిశేషణత్వమప్యయుక్తం. గుణస్వరూపస్య హ్యనవధికాతిశయత్వం-న తు గణస్వరూపస్య. నైవం. గణ ఏవ విశేష్య ఇతి బహువ్రీహిసిద్ధిః-తథాప్యర్థవశాద్గణాన్తర్భూతైకైకగుణవ్యక్తేరనవధికాతిశయత్వం ఫలితం స్యాత్. యద్వైషా పరిషదభిజనవతీ శ్రుతశాలినీత్యత్ర శ్రుతాదీనాం పరిషద్విశేషణత్వే ప్రతీతేపి తదన్తర్గతానామేవ శ్రుతాద్యన్వయః-న తు సమూహస్య-తతో నిర్గతానాం శ్రుతాద్యభావప్రసఙ్గాత్. అసఙ్ఖ్యేయత్వమపి గణవిశేషణం యుక్తం- గణాసఙ్ఖ్యేయత్వే గుణాసఙ్ఖ్యేయత్వం కైముత్యసిద్ధం. అనవధికాతిశయశబ్దేన నిత్యసిద్ధవ్యావృత్తిశ్చ- తద్గుణానాం జగద్వ్యాపారాననుగుణత్వేన భగవద్గుణాపేక్షయా సాతిశయత్వాత్. తేషామీశ్వరతద్గుణవిభూతిసాక్షాత్కారస్యాత్యన్తానుకూలస్య నిరవధికాతిశయత్వేపి తాదృశాసఙ్ఖ్యేయగుణాభావాత్తద్వ్యావృత్తిః. అనుక్తే న స్వభావత ఇతి పదేన వా నిత్యసిద్ధవ్యావృత్తిః. తేషాం తాదృశగుణకత్వం హి భగవన్నిత్యేచ్ఛాధీనం. స్వరూపేణానవధికాతిశయత్వాభావాచ్చ నిత్యసిద్ధవ్యావృత్తిః- తే హ్యణుస్వరూపాః. అత్ర స్వరూపస్యాప్యనవధికాతిశయత్వం గర్భితం-విభుత్వస్యాపి గుణాన్తర్భావాత్. బృహత్త్వం చ స్వరూపేణ గుణైశ్చేత్యుపపాదకగ్రన్థోక్తేః (అభిధీయతే) ముఖ్యవృత్త్యా బోధ్యతే. అస్మిన్ గ్రన్థే *యేనాక్షరం పురుషం వేద సత్యమితి శ్రుతిశ్చ తత్పూర్వత్రార్థానువాదిన్యనుసంహితా భవతి- తత్ర హి *ప్రోవాచ తాం తత్త్వతో బ్రహ్మవిద్యామితి పురుషపర్యాయతయా బ్రహ్మశబ్దః ప్రయుక్తః. ఏవం ప్రతిజ్ఞాతమర్థం శబ్దసామర్థ్యాత్ప్రథమముపపాదయతి (సర్వత్రేత్యాదినా) తత్రార్థాన్తరేషు బ్రహ్మశబ్దప్రయోగస్యాన్యథాసిద్ధిం వివక్షుః తదుపయుక్తం గుణయోగం దర్శయతి (సర్వత్రేతి) సర్వత్ర- బ్రహ్మశబ్దప్రయోగవిషయేషు సర్వేషు బృహత్త్వగుణయోగోస్తీత్యర్థః. పురుషోత్తమే గౌణత్వం-అన్యత్ర ముఖ్యత్వం చ కిం న స్యాదిత్యత్రాహ (బృహత్త్వం చేతి) బృహత్త్వగుణమాత్రయోగిషు సర్వేషు బ్రహ్మశబ్దప్రయోగాభావాత్స్వరూపతో గుణతశ్చానవధికాతిశయబృహత్త్వం ప్రవృత్తినిమిత్తమిత్యర్థః. నను *బృహతి బృంహయతి తస్మాదుచ్యతే పరం బ్రహ్మ *బృహత్త్వాద్బృంహణత్వాచ్చ తద్బ్రహ్మేత్యభిధీయత ఇతి శ్రుతిస్మృతిభ్యాం బృహత్త్వే, బృంహణత్వే, చ ప్రవృత్తినిమిత్తతయావగతే కథమిహ బృహత్త్వమాత్రం నిమిత్తముచ్యతే-గుణతో బృహత్త్వే బృంహణత్వస్యాన్తర్గతత్వాదితి బ్రూమః. *స వా అన్నాయ కల్పత ఇతి శ్రుతిప్రసిద్ధసకలసఙ్కోచనివృత్తిపూర్వకనిరవధికజ్ఞానవికాసరూపాపన్నత్వావహత్వం హి బృంహణత్వం. తద్ధి సకలహేయప్రత్యనీకత్వసత్యకారుణ్యాదిమోక్షప్రదత్వోపయికగుణగణవత్త్వం. అత ఏవ హి స్వభావతో నిరస్తనిఖిలదోష ఇత్యాదికం ప్రతిజ్ఞావాక్యే విహితం. నను స్వరూపతో బృహత్త్వమేవ నిమిత్తమస్తు- కిం గౌరవేణేతి చేన్న- బ్రహ్మగుణాదేరపి స్వరూపేణ బృహత్త్వాద్బ్రహ్మశబ్దవాచ్యత్వప్రసఙ్గాత్. తర్హి గుణతో బృహత్త్వమేవాస్తు నిమిత్తమితి చేన్న- శబ్దశక్తేరసఙ్కోచస్య స్వతః ప్రాప్తత్వాత్. స్వరూపేణ చ బృహత్త్వసద్భావాత్. *సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మేతి హి శ్రుతిః. గుణతో బృహత్త్వం నామ సద్వారకం బృహత్త్వం-గుణద్వారరహితత్. స్వరూపేణ గుణైశ్చ నిరతిశయబృహత్త్వవద్వస్తు పురుషోత్తమాదన్యదపి స్యాత్ - అన్యదేవ వా స్యాదిత్యత్రాహ (స చేతి) చశ్శబ్దాన్నివృత్తౌ. సర్వేశ్వరశబ్దేనైవకారేణ చ *తమీశ్వరాణాం పరమం మహేశ్వరం *న తత్సమశ్చాభ్యధికశ్చ దృశ్యత ఇతి వాక్యయుగళార్థో వివక్షితః. తతః కిమిత్యత్రాహ (అత ఇతి) అతః- అనవధికాతిశయబృహత్త్వే బ్రహ్మశబ్దస్య ముఖ్యత్వాత్, సర్వేశ్వరస్యైవ తాదృశబృహత్త్వగుణయోగిత్వాచ్చేత్యర్థః. కథం తత్రైవ ముఖ్యవృత్తిః- అన్యత్రాపి బ్రహ్మశబ్దః ప్రయుజ్యత ఇత్యత్రాహ (తస్మాదితి) తస్మాత్ - బ్రహ్మణః- సర్వత్ర ముఖ్యః కుతో న స్యాదిత్యత్రాహ (అనేకార్థేతి) పరబ్రహ్మణోఽన్యత్ర ప్రయోగస్యాన్యథాసిద్ధత్వాన్న తత్ర శక్తికల్పనం-అనన్యథాసిద్ధప్రయోగస్య శక్తికల్పకత్వమితి న్యాయాదిత్యర్థః. అనేకశక్తికల్పనం గౌణత్వం వా న స్యాత్ -బృహత్త్వగుణయోగిసర్వవ్యక్తిష్వేకయైవ శక్త్యా ముఖ్యత్వసమ్భవాదిత్యత్రాహ (భగవచ్ఛబ్దవదితి) తథా చ శ్రీమతి వైష్ణవే పురాణే భగవచ్ఛబ్దం ప్రకృత్యోక్తం *తత్ర పూజ్యపదార్థోక్తిపరిభాషాసమన్వితః। శబ్దోఽయం నోపచారేణ హ్యన్యత్ర హ్యుపచారత ఇతి. అనేన ప్రస్తుతచోద్యస్యైకః పరిహార ఉక్తో భవతి- ఉచ్యతే. బృహతిధాతోర్మనిన్ప్రత్యయాన్తత్వేన నిష్పన్నస్య బ్రహ్మశబ్దస్య ప్రధానాదిష్వప్యశ్వమానః ప్రయోగో నావయవశక్తినిబన్ధనః. తథా హి సతి బృహన్మహచ్ఛబ్దాదివదాపేక్షికబృహత్త్వయోగిషు సర్వవస్తుషు ప్రయోగస్స్యాత్ -న చ తథా ప్రయుజ్యతే. త్రసరేణుమపి హి తతో న్యూనతయాభిమతద్రవ్యాన్తరాపేక్షయా మహిమగుణశాలీతి వదన్తి-న చ త్ర్యణుకాదిషు బ్రహ్మశబ్దప్రయోగః. ఏవం సర్వత్రప్రయోగదర్శనాత్ పఙ్కజశబ్దవ్యవస్థాపకకుముదాదివ్యావృత్తతామరసానువృత్తపద్మత్వజాతివద్బ్రహ్మశబ్దప్రయోగవిషయపఞ్చషవ్యక్త్యనువృత్తాన్యవ్యావృత్తాకారాదర్శనాదనేకశక్తికల్పనే ప్రాప్తే అనన్యథాసిద్ధస్య ప్రయోగస్య శక్తికల్పకత్వాద్బ్రహ్మశబ్దప్రయోగవిషయేష్వన్యేషు చ బృహత్త్వగుణలేశయోగేన ప్రయోగస్యాన్యథాసిద్ధత్వాచ్చ నానేకశక్తికల్పనం యుక్తం. తస్మాత్పురుషోత్తమ ఏవ ప్రవృత్తినిమిత్తపౌష్కల్యవతి ముఖ్యత్వం, అన్యత్రౌపచారికత్వం, చ. ఔపచారికస్య ప్రయోగస్సఙ్కోచసహ ఇష్టః- న తు సార్వత్రికః ఇతి తమిమం న్యాయమభిప్రేత్య భగవచ్ఛబ్దస్య పురుషోత్తమ ఏవ ముఖ్యత్వే, అన్యత్రాము

తాపత్రయాతురైరమృతత్వాయ స ఏవ జిజ్ఞాస్యః. అతస్సర్వేశ్వర ఏవ జిజ్ఞాసాకర్మభూతం బ్రహ్మ. జ్ఞాతుమిచ్ఛా జిజ్ఞాసా. ఇచ్ఛాయా ఇష్యమాణప్రధానత్వాదిష్యమాణం జ్ఞానం

ముఖ్యత్వం,చ భగవతా పరాశరేణోక్తం. తథాహి జ్ఞానాదిమాత్రం వా నిరతిశయజ్ఞానాదికం వా భగవచ్ఛబ్దప్రవృత్తినిమిత్తం- ఆద్యే పిపీలికాదిష్వపి భగవచ్ఛబ్దః ప్రయుజ్యేత- ద్వితీయే తు సర్వత్ర నిరవధికజ్ఞానాద్యభావాత్ప్రవృత్తినిమిత్తాసిద్ధేరేకత్రాప్యసర్వత్ర ముఖ్యత్వం. అనేకశక్తికల్పనం చాయుక్తం. ప్రయోగాన్యథానుపపత్తేరితి భగవత్పరాశరాభిప్రాయః. నను *ఉత్పత్తిం ప్రలయం చైవ భూతానామాగతిం గతిం| వేత్తి విద్యామవిద్యాం చ స వాచ్యో భగవానితి (గ్రన్థోక్తే)ష్వౌపచారికభగవచ్ఛబ్దప్రయోగయోగ్యేషు యదలౌకికార్థసాక్షాత్కారిత్వముక్తం- తదేవ ప్రవృత్తినిమిత్తీకృత్య భగవచ్ఛబ్దస్సర్వత్ర ముఖ్యస్స్యాత్. నైవం- అలౌకికార్థసాక్షాత్కారమాత్రస్య ప్రయోగవిషయవ్యావృత్తత్వాభావాత్. న హి సమాధిపర్యన్తయోగకాష్ఠానిష్ఠేషు కేశిధ్వజఖాణ్డిక్యప్రహ్లాదాదిషు భగవచ్ఛబ్దః ప్రయుజ్యతే. కించ ప్రత్యక్షమూలవ్యుత్పత్త్యాగమాదిశబ్దానామివాగమమూలవ్యుత్పత్త్యా సమగ్రషాడ్గుణ్యాదిష్వేవ తస్య ముఖ్యత్వావగమాత్ *జ్ఞానశక్తిబలైశ్వర్యవీర్యతేజాంస్యశేషతః| భగవచ్ఛబ్దవాచ్యాని వినా హేయైర్గుణాదిభిరితి నిర్దోషత్వపర్యన్తానాం జ్ఞానాదీనాం ప్రవృత్తినిమిత్తతయా వాచ్యత్వముచ్యతే- నిర్దోషత్వం చ నిమిత్తతయా వాచ్యత్వేనోచ్యతే. అన్యథా తదుక్తినైయర్థ్యాత్ -న హ్యవాచ్యం సర్వం నిషేద్ధవ్యం. అనుక్త్యైవ హ్యవాచ్యత్వం సిధ్యతి. న చ జ్ఞానశక్త్యాదిష్వేకైకస్య ప్రవృత్తినిమిత్తత్వం- కింతు జ్ఞానాదిసముదాయస్యైవ. అన్యథా అశేషత ఇతి పదనైయర్థ్యాత్. ఐశ్వర్యస్య సమగ్రస్యేత్యుక్తత్వాద్గవాదిష్వతిప్రసజ్యమానత్వాచ్చ ప్రకర్షవిశేషవతాం జ్ఞానాదీనాం సముదాయస్యైవ ప్రవృత్తినిమిత్తత్వముక్తమిత్యభ్యుపేత్యం. ఏవం న్యాయసిద్ధార్థస్యాగమసిద్ధార్థో భాష్యదృష్టాన్తీకృతః భగవచ్ఛబ్దవదితి. తథా చ భగవతా పారాశర్యేణ *పరం జైమినిర్ముఖ్యత్వాత్ .*స్యాచ్చైకస్య బ్రహ్మశబ్దవదిత్యాదిసూత్రేషు బ్రహ్మశబ్దస్య భగవత్యేవ ముఖ్యత్వముత్తరత్రోక్తం. అతో యథోక్త ఏవార్థః. తథా చ స్పష్టోక్తం శ్రీమతి గారుడే పురాణే *వేదే భూరిప్రయోగాచ్చ గుణయోగాచ్చ శార్ఙ్గిణి| తస్మిన్నేవ బ్రహ్మశబ్దో ముఖ్యవృత్త్యా మహామునే ఇత్యారభ్య *యస్మిన్ ప్రయుజ్యమానే తు గుణయోగస్సుపుష్కలః| తత్రైవ ముఖ్యవృత్త్యాయమన్యత్ర హ్యుపచారత ఇతి. ఏవం శబ్దసామర్థ్యముపపాదితం అథ బ్రహ్మశబ్దస్యానేకార్థముఖ్యవృత్తిత్వేప్యత్రాప్రకృతస్య తస్యార్థస్వభావాత్పురుషార్థత్వముపరత్వముచ్యతే. (తాపత్రయాతురైరితి) స ఏవామృతత్వాయోపాస్యః *తమేవం విద్వానమృత ఇహ భవతి. నాన్యః పన్థా ఇత్యాది శ్రుత్యర్థో వివక్షితః- అత ఏవ హి పురుషార్థత్వమాభిధీయత ఇత్యుక్తం. శ్రుతేరపి పూర్వోక్తహేయప్రత్యనీకత్వకల్యాణగుణాకరత్వవిశిష్ట ఏవ తాపత్రయాతురైరుపాస్యః- న తు తేష్వన్యతమ ఇతి భావః. న హి కారాగారనిగళిత ఏవ తన్మోచనార్థిభిరభ్యర్థనీయః. తథా చ వైష్ణవే పురాణే నిర్దోషకల్యాణగుణాకరస్యైవ ముముక్షూపాస్యత్వముక్తం *స సర్వభూతప్రకృతిం వికారాన్ *సమస్తకల్యాణగుణాత్మకో సావిత్యాదినా *అజ్ఞానమతోన్యదుక్తమిత్యన్తేన. బ్రహ్మశబ్దవ్యాఖ్యానం నిగమయతి (అత ఇతి) నిర్దోషమఙ్గళగుణకస్య సర్వేశ్వరస్యైవ తాపత్రయాతురజిజ్ఞాస్యత్వాత్ అత్ర తాపత్రయాతురజిజ్ఞాస్యతయోక్తం బ్రహ్మ సర్వేశ్వర ఏవేత్యర్థః. యద్వా. అతః- ఉక్తశబ్దసామర్థ్యాదర్థసామర్థ్యాచ్చేత్యర్థః. నను బ్రహ్మశబ్దో వ్యుత్పన్నో ఽవ్యుత్పన్నో వా భగవతి ముఖ్యః. అవ్యుత్పన్నత్వే బోధకత్వవిరహేణ తస్య న క్వాపి ముఖ్యత్వం. నాపి వ్యుత్పన్నస్స ముఖ్యః-అలౌకికే ఽర్థే వ్యుత్పత్త్యసమ్భవాత్. కథమప్రతీతే వ్యవహారవిషయే బుద్ధిపూర్వికా, యాదృచ్ఛికీ, వా వ్యుత్పత్తిస్సమ్భవతి. ఉచ్యతే-యథా కామినీ చన్దనభవనాదిషు ప్రయోగేణ సుఖవిషయతయా వ్యుత్పన్నస్య స్వర్గశబ్దస్య *యస్మిన్నోష్ణమిత్యాద్యర్థవాదపదసమభివ్యాహారేణ లౌకికసుఖవిశేషవిషయతయా వ్యుత్పత్తిః-యథా లోకే క్వచిదవ్యుత్పన్నత్వేపి యూపాహవనీయస్స్వకపాలచషాలచాత్వాలాదిశబ్దానాం వాక్యాన్తరపదాన్తరసమభివ్యాహారాత్తత్తదర్థవిషయతావ్యుత్పత్తిః. ఏవం బ్రహ్మశ్రేశ్వరాదిశబ్దానాం చ లోకే కేషుచిదర్థేషు ప్రయోగాద్వ్యుత్పత్తౌ సత్యామసత్యామపి *యతో వా ఇమాని భూతాని జాయన్తే *సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మేత్యాదిప్రసిద్ధార్థవాక్యాన్తరపదాన్తరసమభివ్యాహారాదలౌకికపరమాత్మవిషయత్వవ్యుత్పత్తిరుపపద్యతే. అతో బ్రహ్మశబ్దస్యోక్తనీత్యా భగవత్యేవ ముఖ్యత్వం యుక్తం. అథ జిజ్ఞాసాశబ్దవాచ్యయత్వస్ఫోరణాయ ప్రకృతి ప్రత్యయవిభాగం దర్శయతి. (జ్ఞాతుమిచ్ఛా జిజ్ఞాసేతి) విషయవైలక్షణ్యాధీనాయా ఇచ్ఛాయాః కథం విధేయత్వమిత్యత్రాహ (ఇచ్ఛాయా ఇతి) జ్ఞానస్య విధానార్థతామాహ (ఇష్యమాణప్రధానత్వాదితి) సన్వాచ్యాయా ఇచ్ఛాయా ధాత్వర్థః కర్మ. కర్మణశ్చ క్రియాశేషభూతా-తన్నిష్ఠత్వార్థత్వాత్తస్యాః. యథా యాగీయవ్రీహ్యాదేః ప్రోక్షణాదిః. కర్తుః క్రియయాప్తుమిష్టతమత్వం హి కర్మత్వం. అతః ప్రకృత్యర్థభూతజ్ఞానకర్మికేచ్ఛా తత్సిద్ధ్యర్థా. అత ఇచ్ఛాయా ఇష్యమాణజ్ఞానప్రధానత్వాదిష్యమాణం జ్ఞానం విధేయమిత్యర్థః. జిజ్ఞాసాయాః కర్తవ్యత్వే ప్రతీయమానే కథం జ్ఞానస్య విధేయత్వం. ఉచ్యతే-యథా *స్నాత్వా భుఞ్జీత *ప్రాఙ్ముఖో భుఞ్జీతేత్యత్ర భుజిధాతోర్విధిప్రత్యయాన్తత్వాద్భోజనస్య కర్తవ్యత్వే ప్రతీతేపి స్నానప్రాఙ్ముఖత్వనియమయోరేవ విధేస్తాత్పర్యమిత్యర్థస్వభావాదభ్యుపగమ్యతే-తయోరప్రాప్తత్వాత్ .అప్రాప్తే హి శాస్త్రమర్థవత్. తత్ర భోజనం చాన్యతః ప్రాప్తమనూద్యతే. ఏవమిచ్ఛాయా విధేయత్వాసమ్భవాత్తద్విషయభూతం విచారాత్మకం జ్ఞానమేవ తాత్పర్యతో విధీయతే. ఇష్యమాణం జ్ఞానమిహాభిప్రేతమితి హోసా రేఖితం-సన్నన్తనిర్దేశశ్చ *నిదిధ్యాసితవ్యః *విజిజ్ఞాసితవ్యః *తద్విజిజ్ఞాసస్వేత్యాది శ్రుత్యనుసారేణ క్రియతే- శ్రుతిశ్చోపాయదశాప్రభృతి భగవజ్జ్ఞానస్య ప్రీతిరూపత్వేనేచ్ఛావిషయత్వాత్తథా నిర్దిశతి. యద్వా బ్రహ్మజిజ్ఞాసేతి సన్నన్తనిర్దేశో విచారస్యరాగప్రాప్తత్వజ్ఞాపనార్థః. ఏవముపదర్శజిజ్ఞాసేత్యత్రాపి- అత్ర తర్కరూపం జ్ఞానం విధేయం-తర్కానుగృహీతవాక్యజన్యప్రమితిరూపజ్ఞానం తు ఫలత్వాన్న విధేయం- ప్రమితిరూపం జ్ఞానం విధేయం-తర్కరూపం జ్ఞానమర్థమిత్యపి పక్షైరుక్తమయుక్తం విచారాత్మకం పరీక్షితం పాగుక్తపదస్సాధీయాన్. వేదాన్తార్థవిచారాత్మకన్యాయనిబన్ధనరూపం తు శాస్త్రం బ్రహ్మమీమాంసేతి ప్రసిద్ధిః. ప్రమితిశ్చ ఫలం,

మిహావిధీయతే. మీమాంసాపూర్వభాగజ్ఞాతస్య కర్మణోఽల్పాస్థిరఫలత్వాదుపరితనభాగావసేయస్య బ్రహ్మజ్ఞానస్యానన్తాక్షయఫలత్వాచ్చ పూర్వవృత్తాత్కర్మజ్ఞానాదనన్తరం తత ఏవ హేతోర్బ్రహ్మ జ్ఞాతవ్యమిత్యుక్తం భవతి. తదాహ వృత్తికారః-వృత్తాత్కర్మాధిగమాదనన్తరం బ్రహ్మ వివిదిషేతి. *వక్ష్యతి చ కర్మబ్రహ్మమీమాంసయోరైకశాస్త్ర్యం *సంహితమేతచ్ఛారీరకం జైమినీయేన షోడశలక్షణేనేతి శాస్త్రైకత్వసిద్ధిరితి.

అత ఏవ హి బ్రహ్మవిచారః కర్తవ్య ఇతి భాష్యే వక్ష్యతే. నన్వత్ర స్యాన్యజ్ఞాధాతోర్జ్ఞానసామాన్యవాచినో విశేషాకాఙ్క్షాయాం సముచితవిశేషపర్యవసానం హి న్యాయ్యం. బ్రహ్మణో జిజ్ఞాసా కర్తవ్యా-న తు కపిలసుగతాద్యభిమతానాం ప్రధానాదితత్త్వానామితి జ్ఞాతవ్యవిశేషనిర్ణయపరమిదం సూత్రం వ్యాఖ్యాతం యాదవప్రకాశాచార్యైః. తద్వ్యావృత్త్యర్థ ఇహ శబ్దః. (ఇహ) అస్మిన్నుపక్రమసూత్ర ఇత్యర్థః. బ్రహ్మణో జిజ్ఞాస్యత్వమాత్రే నిర్దిష్టే హి తస్యైవ జిజ్ఞాస్యత్వసిద్ధిః. న చోభయం సూత్రప్రతిపాద్యం- బ్రహ్మ జిజ్ఞాస్యమేవ బ్రహ్మైవ జిజ్ఞాస్యమితి వాక్యభేదప్రసఙ్గాత్. నను మumukshubhir్నియమేన బ్రహ్మణో జిజ్ఞాస్యత్వం తన్త్రాన్తరసిద్ధానాం ప్రధానాదీనామజిజ్ఞాస్యత్వే న వినా న సిధ్యతీతి బ్రహ్మజిజ్ఞాస్యత్వసమర్థనే ప్రధానా[illegible]జిజ్ఞాస్యత్వసమర్థనమర్థాదాపతతీతి న వాక్యభేద ఇతి చేన్న- అధీతక్రమేణ వేదార్థనిరూపయమాణే పూర్వభాగవిచారానన్తరముత్తరభాగవిచారస్య ప్రధానాదినిరాసనిరపేక్షత్వాత్. న హ్యేకస్య ప్రబన్ధస్యైకదేశే నిరూపితే తదేకదేశాన్తరనిరూపణస్య ప్రబన్ధాన్తరప్రమేయనిరాససాపేక్షతా భవతి. న హి పూర్వపక్షే నిరూపితే నత్యుత్తరపక్షనిరూపణం కపిలసుగతాదిమతవ్యుదసనేన వినా న సమ్భవతి. యది వేదాన్తార్థశ్రద్ధా ప్రథితేన్నైతదితరపక్షనిరసనముపేక్షితమిహ క్రియత ఇతి మతం- తదనుపపన్నం-కృతకరత్వప్రసఙ్గాత్. ఏతదుక్తం భవతి. ఇహ ప్రధానాదీనామజిజ్ఞాస్యత్వం కిం వేదాన్తానామతత్పరత్వోపపాదనేన సమర్థ్యతే. [illegible]కపిలసుగతాద్యాగమప్రామాణ్యతత్ప్రమేయదౌస్థ్యప్రతిపాదనేన సమర్థ్యతే. న ప్రథమః- ఈక్షత్యధికరణాదిభిర్వేదాన్తవాక్యానామతత్పరత్వస్య వక్ష్యమాణతయాత్ర వక్తవ్యాభావాత్. న ద్వితీయః- వేదవిరుద్ధస్మృతీనామప్రామాణ్యస్య పూర్వమీమాంసాయామేవ సమర్థితత్వాత్, సాఙ్ఖ్యయోగతాద్యాగమతత్ప్రమేయదౌస్థ్యస్య తర్కపాదే ప్రతిపాదయిష్యమాణత్వాత్, *విప్రతిషేధాచ్చాసమఞ్జసం। *ఇతరేషాం చానుపలబ్ధేః. *ఏతేన యోగః ప్రత్యుక్తః. *ఉదాసీనానామపి చైవం సిద్ధిః. *అన్యథానుమితౌ చ జ్ఞశక్తివియోగాత్. *ఉభయథాపి న కర్మాతస్తదభావః ఇత్యాదిభిః సూత్రైస్తదుక్తమోక్షతదుపాయనిరాసస్యాపి కరిష్యమాణతయాత్ర వక్తవ్యాభావాత్. కిఞ్చ *ఏతేన సర్వే వ్యాఖ్యాతా వ్యాఖ్యాతా ఇత్యత్ర, *అనావృత్తిః శబ్దాదితి శాస్త్రాన్తే, చ సూత్రాభ్యాసఫలమనుక్తాంశజ్ఞాపనం. అనుక్తాంశశ్చ సాఙ్ఖ్యయోగావగన్యు ఇతి వదతాం, మోక్షస్య సాఙ్ఖ్యయోగసముచ్చయసాపేక్షత్వం చ ప్రతిపాదయతాం, సుగతాదివత్సాఙ్ఖ్యాదినిరాసేన శారీరకస్యైవారమ్భణీయత్వప్రతిజ్ఞానమతివ్యాహతం. సాఙ్ఖ్యయోగయోర్విరుద్ధాంశాభిప్రాయమనాదరణీయత్వకథనమితి చేన్న-విరుద్ధాంశానాదరణీయత్వస్య విరోధాధికరణన్యాయసిద్ధత్వాదేవ. అతో యాదవప్రకాశకృతం సూత్రతాత్పర్యవర్ణనమనుపపన్నమితి హాశబ్దాభిప్రాయః (విధీయత ఇతి) అజ్ఞాతజ్ఞాపనం విధిరిహ వివక్షితం- న త్వప్రవృత్తప్రవర్తనం-రాగతః ప్రవృత్తేర్వక్ష్యమాణత్వాత్. రాగతః ప్రవృత్తస్యాపి పూర్వపక్షయుక్త్యా సారమ్భణీయతాబుద్ధ్యా సత్యామారమ్భణీయత్వజ్ఞాపనం హ్యజ్ఞాతజ్ఞాపనం-అతో విధీయత ఇత్యస్యాన్వయమేవ ప్రవర్తత ఇతి వక్ష్యమాణగ్రన్థేన న విరోధః. ఇత్థం పదార్థా వ్యాఖ్యాతాః. అథ సూత్రస్య వాక్యార్థమాహ (మీమాంసేతి) అత్ర (పూర్వవృత్తాత్కర్మజ్ఞానాదనన్తరం తత ఏవ హేతోః) ఇత్యథాతశ్శబ్దార్థ ఉక్తః. (బ్రహ్మ జ్ఞాతవ్యం) ఇతి బ్రహ్మజిజ్ఞాసాపదార్థః. జ్ఞాతవ్యం-విచారయోగ్యం. తత ఏవేత్యేవకారేణ శాస్త్రాన్తరాధిగమస్యానపేక్ష్యమథశబ్దఫలితమభిప్రేతం (ఉక్తం భవతి) శబ్దతోఽర్థతశ్చేతి భావః. కథమస్య సూత్రస్యాయమర్థ ఇతి శఙ్కాయాం తదుపపాదయతి (మీమాంసేత్యాదినా) అథాత ఇత్యాదిపదానాం యథోక్త ఏవార్థః. కర్మబ్రహ్మమీమాంసయోరైకశాస్త్ర్యాత్. ఐకశాస్త్ర్యం చ నియతపౌర్వాపర్యభాగద్వయాత్మకవేదార్థైక్యప్రబన్ధవ్యాఖ్యానరూపత్వాదిత్యర్థః. అత్ర వ్యాఖ్యేయస్య పూర్వాపరభావేనావస్థితభాగద్వయరూపత్వం, తద్ధేతుకం వ్యాఖ్యానస్య పౌర్వాపర్యవిశేషవిశిష్టభాగద్వయరూపత్వం, చోభయం పదయోజనాయాం, వాక్యయోజనాయాం, చ వక్తవ్యం. తథాపి గ్రన్థలాఘవార్థం పదయోజనాయామధీతసాఙ్గసశిరస్కవేదస్యేతి వ్యాఖ్యేయస్య నియతపౌర్వాపర్యభాగద్వయరూపత్వముక్తం. అత్ర తు వాక్యయోజనాయాం వ్యాఖ్యానస్య నియతపౌర్వాపర్యభాగద్వయరూపతయైకశాస్త్ర్యముక్తం. ఉభయత్రాన్యతరోక్తిరనుషఙ్గ్యా. భాగశబ్దాభ్యాం మీమాంసాద్వయస్యైకావయవిత్వం సూచితం. పూర్వోపరితనశబ్దాభ్యాం క్రమనియమ ఉక్తః. కర్మబ్రహ్మశబ్దాభ్యాం వృత్తవర్తిష్యమాణకథనం. అల్పాస్థిరఫలత్వానన్తస్థిరఫలత్వాభ్యాం తయోర్హేతుమద్భావోపపాదనం. ముక్త్యపాయోపయోగితయా కర్మణాం స్వరూపేణోపాదేయతాప్రతీతిరనన్తస్థిరఫలాపాతప్రతీత్యనర్హతా- అతః పృథగనుక్తిః. ఏవం క్రమవిశేషవిశిష్టైకవ్యాఖ్యేయవ్యాఖ్యానరూపతయా కర్మబ్రహ్మమీమాంసయోరైకశాస్త్ర్యాత్సూత్రస్య యథోక్త ఏవార్థ ఇత్యర్థః. పూర్వప్రతిజ్ఞాతం వృత్తికారమతానుసారం వృత్తిగ్రన్థేన సంవాదయతి (తదాహేతి) కర్మాధిగమస్యైవ పూర్వవృత్తత్వం న కేవలం కణ్ఠోక్తం-ఐకశాస్త్ర్యవ్యాఖ్యాతృత్వం చేత్యభిప్రాయేణాహ (వక్ష్యతి చేతి) వృత్తాదిత్యాది, సంహితమిత్యాదిశ్చ వృత్తిగ్రన్థః. (శారీరకం) బ్రహ్మమీమాంసా- జగచ్ఛరీరకః పరమాత్మా శారీరః-*తస్యైష ఏవ శారీర ఆత్మేతి శ్రుతేః. తద్విషయం శాస్త్రం శారీరకమిత్యుచ్యతే (షోడశలక్షణేన) షోడశాధ్యాయేన (సంహితమితి) నియతపౌర్వాపర్యైకవ్యాఖ్యేయవ్యాఖ్యానరూపతయా సఙ్గతమితి భావః. అర్థైకత్వాదేకం వాక్యమితి న్యాయేన ప్రతిపాద్యైక్యాద్వ్యాఖ్యేయస్య వేదస్యైకప్రబన్ధత్వం భవేత్-తచ్చోపపద్యతే పురుషార్థపరత్వాద్వేదస్య బ్రహ్మపరత్వాచ్చ *సర్వే వేదా యత్పదమామనన్తి *వేదైశ్చ సర్వైరహమేవ వేద్య ఇతి హి శ్రుతిస్మృతీ. వేదార్థవిచారస్యానుగతత్వాన్మీమాంసాయా ఏకప్రబన్ధత్వం. *[illegible]ఐకశాస్త్ర్యేణ కర్మాధిగమస్య పూర్వవృత్తత్వమూహ్యం. నను యదైకశాస్త్ర్యం కర్మబ్రహ్మవిచారయోః-తర్హి [illegible] సాధారణార్థః ప్రతిజ్ఞాయేత

అతః ప్రతిపిపాదయిషితార్థభేదేన షట్కభేదవ, దధ్యాయభేదవచ్చ

[illegible]థాతో వేదార్థజిజ్ఞాసేతి. నచైవం ప్రతిజ్ఞాతం. కింతు పూర్వభాగాసాధారణ ఏవ ప్రతిజ్ఞాతః *అథాతో ధర్మజిజ్ఞాసేతి. అత్ర బ్రూమః. అథాతో బ్రహ్మజిజ్ఞాసేత్యేవోభయభాగసాధారణార్థప్రతిజ్ఞా. కర్మవిచారస్తు బ్రహ్మమీమాంసాతృతీయలక్షణచతుర్థపాదేన జ్ఞాతః. బ్రహ్మవిచారాన్తర్భావేఽపి పృథక్కరణముపపద్యతే-యథా నిగ్రహస్థానాన్తర్భూతచ్ఛలజాత్యోరాహ్నికభేదేన పృథగుక్తిః. యథా చ నిగ్రహస్థానాన్తర్భూతహేత్వాభాసానామధ్యాయభేదేన పృథగుక్తిః. పృథక్కరణం చ బహుగ్రన్థప్రతిపాద్యత్వాత్. తత్ర చ పూర్వభావిత్వముపజీవ్యోపజీవకభావాదివక్ష్యమాణహేతునిబన్ధనం. ఏతదుక్తం భవతి. అత్ర మాద్ధ్యబ్రహ్మమీమాంసాతృతీయలక్షణచతుర్థపాదేన కర్మవిచారస్సఙ్గతః. ప్రతిపత్తిసౌకర్యలక్షణక్రమమాత్రే కర్మవిచారస్య పూర్వభావ ఇతి. ఏవం వా-సాధర్మ్యవైధర్మ్యయోరనయోర్జ్ఞాతయోః ఏకత్ర నేనయథా ప్రతిధర్మసమూహయాన్వయాయిన్యర్థసిద్ధా. ఏవం భాగద్వయాసాధారణార్థప్రతిజ్ఞాద్వయే కృతే సాధారణార్థప్రతిజ్ఞానమార్థం స్యాత్. సాధారణార్థప్రతిజ్ఞాతేష్వసాధారణార్థస్తు పృథగేవ ప్రతిజ్ఞాతవ్యః. ధర్మజిజ్ఞాసాయాం ప్రతిజ్ఞాతాయామపి *అథాతశ్శేషలక్షణం| *అథాతః క్రత్వర్థపురుషార్థయోర్జిజ్ఞాసేత్యాదావసాధారణార్థప్రతిజ్ఞా కృతా. అతో భాగద్వయాసాధారణార్థప్రతిజ్ఞానేన తదనుగతసాధారణార్థప్రతిజ్ఞానమార్థం స్యాదితి ప్రథమమథాతో ధర్మజిజ్ఞాసేతి ప్రతిజ్ఞాతం-నతు వేదార్థజిజ్ఞాసేతి. అథవా-అథాతో ధర్మజిజ్ఞాసేత్యేవ సాధారణప్రతిజ్ఞా. అలౌకికశ్రేయస్సాధనం హి ధర్మః. తదనుయాయి ప్రతిపాద్యం. ధర్మశ్చ సాధ్యసిద్ధభేదేన ద్వివిధః. సిద్ధరూపే వస్తుని ధర్మశబ్దప్రయోగో మహాభారతే దృష్టః-యథా *యే చ వేదవిదో విప్రా యే చాధ్యాత్మవిదో జనాః| తే వదన్తి మహాత్మానం కృష్ణం ధర్మం సనాతనమితి. తథాభియుక్తైశ్చ అలౌకికత్వే సతి శ్రేయస్సాధనత్వం ధర్మశబ్దప్రవృత్తినిమిత్తం మన్వానైస్సిద్ధరూపేఽర్థే ధర్మశబ్దః ప్రయుక్తః. *ద్రవ్యక్రియాగుణాదీనాం ధర్మత్వం స్థాపయిష్యతే| తేషామైన్ద్రియకత్వేఽపి న తాద్రూప్యేణ ధర్మతేత్యాదౌ. తత్ర ద్రవ్యాదిసద్భావేఽపి క్రియాప్రాధాన్యాత్సాధ్యధర్మపరః పూర్వభాగః. ఉపాసనతదఙ్గసద్భావేఽపి బ్రహ్మప్రధానత్వాత్సిద్ధధర్మపర ఊర్ధ్వభాగః. అత ఉభయభాగవిచారసాధారణీ ప్రథమప్రతిజ్ఞా. తత్ర ధర్మశబ్దస్య సాధ్యధర్మవిషయతయా ప్రసిద్ధిప్రాచుర్యేణ బుద్ధిస్థత్వాత్, పూర్వభాగప్రతిపన్నత్వేన ప్రాథమ్యాత్, ధర్మజిజ్ఞాసాపదేనైవ తస్మిన్నర్థే ప్రతిజ్ఞాతత్వోపపత్తేశ్చ తల్లక్షణముక్తం చోదనాసూత్రే. సిద్ధరూపధర్మవిశేషస్య చ సాధారణప్రతిజ్ఞయైవార్థతః ప్రతిజ్ఞాతత్వేఽపి తస్య బహుగ్రన్థవ్యవధానాత్, దృష్టాబోధ్యత్వశఙ్కాపరిజిహీర్షయా చ పునః ప్రతిజ్ఞా కృతా. తస్య లక్షణముక్తం జన్మాదిసూత్రమితి యుక్తమైకశాస్త్ర్యం. నను పూర్వభాగస్య సాధ్యధర్మప్రధానతోక్తిరుదాహృతవచనేన విరుధ్యతే- తత్ర పూర్వభాగేఽపి సిద్ధరూపస్య పరస్య కర్మారాధ్యతయా ప్రధానప్రతిపాద్యత్వావగమాత్. తస్మిన్వచనే వేదవిచ్ఛబ్దో హి పూర్వభాగాభిజ్ఞపరః-గోబలీవర్దనయాత్, *విష్ణునామా స వేదేషు వేదాన్తేషు చ గీయత ఇత్యనేనైకార్థ్యాచ్చ. న చ గుణభావేన కర్మణః ప్రతిపాద్యత్వమిత్యవిరోధః- ప్రాధాన్యేన ప్రతిపాద్యత్వస్య జైమినేరభిమతత్వాత్, భవద్భిరపి తథోక్తత్వాచ్చ. సత్యం. వస్తుతః ప్రాధాన్యం పరమాత్మన ఏవ-యథా రాజ్ఞస్సార్వభౌమగోచరత్వే లక్షణం. శాబ్దం ప్రాధాన్యం తు కర్మణ ఏవ-యథా రాజపురుషస్య. తచ్చాతిరస్కృతం-తత్ర తస్య పరమాత్మారాధనరూపత్వానవగమాత్. న చైతదవగమోఽవశ్యం సమ్పాద్యః. అనన్తస్వర్గాదిఫలప్రదత్వే కర్మణాం పరదేవతాజ్ఞాననైరపేక్ష్యం హి శ్రుతిస్మృతిభ్యామవగమ్యతే. *యో వా ఏతదక్షరం గార్గ్యవిదిత్వాస్మిన్లోకే జుహోతి యజతే తపస్తప్యతే బహూని వర్షసహస్రాణ్యన్తవదేవాస్య తద్భవతీతి. *అహం హి సర్వయజ్ఞానాం భోక్తా చ ప్రభురేవ చ| న తు మామభిజానన్తి తత్త్వేనాతశ్చ్యవన్తి తే ఇతి చ. అతస్స్వనైరపేక్ష్యలక్షణమపి ప్రాధాన్యమస్తి కర్మణః. అతః పూర్వభాగే కర్మణః ప్రాగవగతం ప్రాధాన్యం, పశ్చాదవగతత్వం పరమాత్మారాధనరూపత్వం, చావిరుద్ధం. అతః ప్రతిజ్ఞోపపత్త్యైకశాస్త్ర్యం యుక్తం. యద్యపి కర్మబ్రహ్మమీమాంసయోరైకశాస్త్ర్యమవివక్షితం జైమినినా. తథాపి తదఙ్గీకృత్య తదేకశాస్త్రతయా బాదరాయణేన బ్రహ్మసూత్రప్రణయనం యుక్తం. యతః *అతదర్థతయోక్తమపి [illegible]మపేక్షితం| తాదర్థ్యమర్హతి గ్రామైకలేఖ్యపూర్వపటాకవత్|| వివక్షితత్వం, సమ్భవశ్చ దర్శితః. అతశ్చైకశాస్త్ర్యం యుక్తం. నన్విదమయుక్తమైకశాస్త్ర్యం-శారీరకశబ్దసూచితాత్ప్రధానప్రతిపాద్యభేదాత్, జైమినీయశబ్దసూచితాత్కర్తృభేదాత్, తదుభయఫలితాత్ప్రయోజనభేదాత్, దర్శవిరోధాచ్చేత్యాశఙ్కాం పరిహరతి (అతః ప్రతిపిపాదయిషితేతి) అతః-వృత్తికారోక్తాదేకవాక్యత్వేయ వ్యాఖ్యానరూపసమ్బన్ధాదిత్యర్థః. షట్కభేదః. పూర్వమీమాంసాయాం అధ్యాయభేద, స్తత్రోత్తరత్ర చ నిదర్శనార్థముక్తౌ. అర్థభేదాభావే హ్యేకం షట్కమేకోఽధ్యాయో వా స్యాత్. అత ఏకావయవిత్వేఽపి సత్యవాన్తరార్థభేదేన మహావాక్యైకత్వనిరోధి-యథా పదార్థభేదో వాక్యైకత్వావిరోధీతి భావః. అనేన ప్రతిపాద్యభేదః పరిహృతః. ప్రయోజనభేదశ్చార్థాత్పరిహృతః. [illegible]ప్రయనిష్ఠప్రకృతివికృతిప్రయోజనభేదస్య శాస్త్రభేదకత్వాభావాత్. అనేన వృత్తిగ్రన్థగతషోడశలక్షణశబ్దతాత్పర్యం చ దర్శితం. పూర్వోత్తరమీమాంసాశబ్దేన జైమినీయశారీరకశబ్దౌ చ వివృతౌ. ప్రతిపిపాదయిషితశబ్దేనార్థవిరోధః పరిహృతః. ప్రతిపాదయితుమిష్టం హి ప్రతిపిపాదయిషితం, న చ తాత్పర్యవిషయార్థః విరుద్ధతయా ప్రతీయమానేషు దేవతానిరాసాదిషు న తాత్పర్యమిత్యభిప్రాయః. నన్వేవం కథమభిధీయతే. ఆమ్నాయస్య క్రియార్థత్వాత్సిద్ధపరవాక్యానాం తచ్ఛేషత్వం హి సూత్రకారేణ కణ్ఠోక్తం. తచ్చ విరుధ్యత ఏవ-అతశ్శాస్త్రభేద ఇతి. నైవం *పదే జుహోతి, *ఆహవనీయే జుహోతి. *న హింస్యాత్. *పశుమాలభేత ఇతివత్, శాస్త్రే *కర్మణ్యాత్. *అతోఽనుపన[illegible] ఇతివచోత్పత్త్యాపవాదనయేన శాస్త్రైక్యావిరోధాత్. సామాన్యేన సిద్ధపరవాక్యానాం క్రియాశేషత్వేఽభిహితే సిద్ధపరవాక్యవిశేషస్య కిం విధిశేషత్వం న వేతి విచార్య స్వయం పురుషార్థవిరహిణామేవ సిద్ధపరాణాం క్రియాశేషత్వం. స్వయం పురుషార్థపర్యవసాయినాం తు సిద్ధపరవాక్యానామతచ్ఛేషత్వమితి హి నిర్ణేతుం యుక్తం. యథా హోమస్య సామాన్యేనాహవనీయే ప్రాప్తత్వేఽపి హోమవిశేషస్య పదే కర్తవ్యత్వనిశ్చయః. యథా చ-సామాన్యతో హింసానిషేధేఽపి హింసావిశేషస్య కర్తవ్యతోక్తిః. యథా చ సామాన్యేన కర్మణ్యుపపదే

పూర్వోత్తరమీమాంసయోర్భేదః. మీమాంసాశాస్త్రమథాతో ధర్మజిజ్ఞా
సేత్యారభ్యావావృత్తిశ్శబ్దాదనావృత్తిశ్శబ్దాదిత్యేవమన్తం సఙ్గతివిశేషేణ

ఖాతోరథప్రాప్తిప్రకారాన్తార్థాతోఽత్ర ప్రత్యయవిధిః. నచ తత్రశాస్త్రభేదః. తద్వత్ దేవతానిరాకరణేఽనతాత్పర్యం. అశ్రుతవేదాన్తానాంకర్మ
ణ్యశ్రద్ధానివారణాయకర్మప్రాధాన్యపరత్వాత్తస్య. నహినిన్దానిన్ద్యంనిన్దితుం ప్రవర్తతే. అపితునిన్దితాదితరత్ప్రశంసితుమితిహిన్యాయవిదః. యద్వావే
దప్రామాణ్యకర్మావశ్యకర్తవ్యతాతాత్పర్యాతిశయాత్ తత్ప్రతిపక్షనిరాచికీర్షయాన్వారుహ్యవాదో దేవతానిరాసోక్తిస్స్యాత్-అభిమతతరార్థానాద
రేణాపిహివిపక్షఋణ్యదాసోదృశ్యతే. యథా-అభిస్తార్థన్యయోనాపిజయతిత్రైపురినంలబ్ధేత్రైర్నదుష్ప్రపన్నదర్థ ఇతినిశ్చయాత్. ఏవమఖిలు
తతరేశ్వరాద్యనాదరేణాపివేదప్రామాణ్యసమర్థనేపశ్చాదభిమతసిద్ధిరయత్నలభ్యేతిజైమినేరభిప్రాయః. తత్సిద్ధిప్రకారశ్చతదుత్తరాత్రిసత్రన్యాయై
ర్వ్యధీనఇత్యుత్తరత్రవ్యక్తీభవిష్యతి. నచ తత్సిద్ధిమభ్యుపగచ్ఛతస్తదనాదరవాదవ్యామాతః- తస్యాన్వారుహ్యకృతత్వాత్. కథమన్వారుహ్యవాదత్వనిశ్చ
యః. ఉచ్యతే *సమ్పత్తిరితిజైమినిః *పరంజైమినిర్ముఖ్యత్వాత్-*బ్రాహ్మేణజైమినిరిత్యాదిభిర్బ్రహ్మసూత్రైస్తేనజైమినేర్బ్రహ్మస్వరూపతద్గుణతదు
పాసనతత్ఫలాద్యభ్యుపగమస్యప్రతిపన్నత్వాత్,మహాభారతేచహయశిరఉపాఖ్యానాదిషుభగవద్వ్యాసోపదేశలబ్ధపరమాత్మజ్ఞానతావగమాచ్చేతి. అతో
విరుద్ధార్థతాత్పర్యాభావాన్నార్థవిరోధః. నన్వర్థవిరోధోదుష్పరిహరః. తథాహి-విశేషాతిదేశనిరూపణపరేష్టమాధ్యాయేవికృతిషుప్రకృతిధర్మాతిదేశస్య
త్వేనవికస్మిన్న్యాంకస్యకర్మణోధర్మాతిదేశఃప్రాప్తఇత్యపేక్షాయాం యస్యకర్మణోయేనకర్మణా ద్రవ్యసామ్యందేవతాసామ్యంవాభవతి-తస్మిం స్తద్ధ
ర్మాతిదేష్టవ్యఇతిస్థితం. తత్రయస్యకేనచిద్ద్రవ్యసామ్యం, కేనచిద్దేవతాసామ్యంచ భవతి. తస్మిన్ ద్రవ్యసామ్యవతఏవకర్మణోధర్మాతిదేశః. నతుదే
వతాసామ్యవతఇతి ద్రవ్యప్రాధాన్యముక్తం జైమినినా *ద్రవ్యదేవతాసామ్యే ద్రవ్యంబలీయఇతి- నచ ద్రవ్యప్రాధాన్యేక్తిరతివాదత్వం- అనుష్ఠా
నవిరోధాత్-ద్రవ్యప్రాధాన్యేనహ్యనుష్ఠానందృశ్యతే. అతో ద్రవ్యప్రాధాన్యంవదతో జైమినేర్దేవతానిరాసేతాత్పర్యమస్తీతి.అత్రోచ్యతే-నాత్ర
ద్రవ్యదేవతయోఃసద్భావాసద్భావాభ్యాం ప్రాధాన్యాప్రాధాన్యేవివక్షితే. అపితువిలమ్బితావిలమ్బితప్రవృత్తిప్రమాణవిషయతాధీనే. ద్రవ్యంహ్య
విలమ్బితప్రత్యక్షగమ్యం. దేవతాతువిలమ్బితశాస్త్రగమ్యా. విలమ్బావిలమ్బౌచేహ శ్రుతిలిఙ్గాదిషు, ప్రత్యక్షానుమానాదిషు,చపూర్వోత్తరప్రాబల్యదౌ
ర్బల్యహేతూ.ననుహవిష్ట్వంశాస్త్రైకగమ్యమితి న ద్రవ్యస్యాపి ప్రాధాన్యమితిచేత్. నైవం-చరుపురోడాశాదిక ద్రవ్యంహి ప్రత్యక్షం. హవిష్ట్వాఖ్యధ
ర్మమాత్రమేవతత్రశాస్త్రగమ్యం. దేవతాయాస్తుస్వరూపం, శ్రేయస్సాధనత్వాదిధర్మ, శ్చోభయమపిశాస్త్రగమ్యం. అతస్స్వరూపతో, ధర్మత,
శ్చ విలమ్బితమానగమ్యత్వాద్దేవతాయా అప్రాధాన్యం. ధర్మమాత్రస్యశాస్త్రగమ్యత్వేపిధర్మ్యంశేనావిలమ్బితమానగమ్యత్వాద్ధవిషః ప్రాధాన్యం.
అతః ప్రాధాన్యాప్రాధాన్యయోః ప్రమాణద్వారకత్వేనస్వరూపాసద్భావేతాత్పర్యంనాస్తీతిదేవతానిరాసోక్తిరన్యపరా. ఏవముదాహృతాన్యన్యాన్యప్యవిరో
ధేననేతుంశక్యానీతినార్థవిరోధః. నను బ్రహ్మసూత్రైరేవజైమినిపక్షమనూద్య ప్రతిక్షేపాదర్థవిరోధోదుష్పరిహరః. తథాహి. *ఫలమతఉపపత్తేరిత్యత్రే
శ్వరస్యఫలప్రదత్వోక్త్యా*ధర్మంజైమినిరితిధర్మస్యఫలప్రదత్వమనూద్యప్రతిక్షిప్తం.న. శ్రుతత్వోపపత్తిభ్యాంకాలాన్తరభావిఫలసాధనమాత్రేజైమి
న్యభిహితే. తాభ్యామేవాత్రఫలసాధనవిశేషనిష్ఠైరుక్తత్వాత్. నను *శేషత్వాత్పురుషార్థవాదోయథాన్యేష్వితిజైమినిరిత్యత్రవేదాన్తోదితాత్మజ్ఞాన
స్యకర్మశేషతయాత్మనాంకర్మశేషతోక్తిః *అధికోపదేశాత్తుబాదరాయణస్యైవంతద్దర్శనాదితి సిద్ధాన్తేనవిరుధ్యతే. నచవికల్పేననిర్వాహస్సమ్భవతి-వస్తునివికల్పాయోగాత్. నచజైమి
నినాపరమతముపన్యస్తమితివాచ్యం - జైమినిమతత్వేనసిద్ధాన్తినాప్రతిక్షేపాయోగాత్? నైవం. విపక్షనిరాసార్థస్యజైమినేరన్వారుహ్యవాదస్యతథోప
న్యాసప్రతిక్షేపోపపత్తేః. అన్యథాపరంజైమినిరిత్యాదిసూత్రాణాంమిథోవిరోధో,భారతోక్తిరోధశ్చ. జైమినేరన్వారుహ్యవాదమజానతాంతుతదు
క్తితత్త్వబుద్ధిస్స్యాదితితన్నివారణాయ బ్రహ్మసూత్రేతదుపన్యాసనిరాసౌకృతౌ. అతఏవ *పరామర్శంజైమినిరిత్యత్ర నైష్ఠికాద్యాశ్రమప్రతిక్షేపః
పరిహృతః. *తద్భూతస్యతున్నైష్ఠికాద్యాశ్రమభ్రంశస్యజైమినేరనభిమతత్వాభిధానాత్ - నహ్యాశ్రమానభిమతావర్ణ్యాంశానభిమతిసమ్భవః. అ
తోవీతరాగవ్యతిరిక్తానామగ్నిహోత్రాదిష్వశ్రద్ధానివారణార్థ ఆశ్రమాన్తరప్రతిక్షేపః పూర్వపక్షన్వారుహ్యవాదః. నచపూర్వమీమాంసాయా
ముత్రితః. తథాప్యాదులోప్యాదిమతవదనూద్యనిరస్తః. నచమధువిద్యాయాం వస్వాద్యనధికారోక్తిరధికారోక్త్యానిరుధ్యతఇతివాచ్యం- అనధి
కారోక్తేర్వస్వాదిదేవతాభ్యుపగమచిహ్నత్వేనశాస్త్రైక్యానిరుద్ధతయాతదుద్ఘాటనప్రయత్నార్థ్యాత్. *భావంజైమినిరితిసూత్రాన్తాశ్చపయోశ్చాస్త్రైక్యా
విరుద్ధాః. కర్మవిచారేతేషామసమర్థనాదితినతత్పర్యనుయోగావకాశః. తస్మాన్నార్థవిరోధః. కర్తృభేదపరిహారస్తుప్రసిద్ధత్వాన్నకణ్ఠోక్తః. అతఏవ-
చ శబ్దసూచితోవా. నహ్యాత్రస్వామికపర్దికర్తృకస్యాపస్తమ్బీయసూత్రవ్యాఖ్యానస్యవ్యాఖ్యేయైక్యాదేకప్రబన్ధత్వంహిదృష్టం. పాణినీయసూత్ర
పూర్వోత్తరవృత్త్యోశ్చ వామనజయాదిత్యకర్తృకయోర్వ్యాఖ్యేయైక్యాదేకవ్యాఖ్యానత్వందృష్టం. తస్మాదుపపన్నమైకశాస్త్ర్యం. అస్త్వైకశాస్త్ర్యం.
కథంపౌర్వాపర్యనియమఇత్యాశఙ్కాంపరిహరన్వృత్తిగ్రన్థసంహితమితిపదంవివృణోతి (మీమాంసేతి) క్రమవిశేషాన్వితమైకశాస్త్ర్యంసంహితమిత్య
నేనాభిప్రేతం. అరబ్ధైవమన్తమితిపౌర్వాపర్యనియమఉక్తః. (సఙ్గతివిశేషేణేతి) అత్రాభిసఙ్గతివిశేషాఅభిప్రేతాః. పాదక్రమః, చేతనానాం
త్రివర్గప్రథమప్రాప్తత్వాత్సప్తమరూపోఽర్థస్వభావః, ఔపనిషదేష్వఙ్గిభావప్రతిపాదకవాక్యేషు యజ్ఞాదికర్మణః పదార్థత్వేనసమ్బన్ధః, కామసుచి
ద్యావ్యాఘయజ్ఞతదుపకరణాదీనాం వృత్తివిశేషణతోక్తిః, కర్మబ్రహ్మవిద్యయోరర్ద్ధస్తద్దార్ష్టాన్తికభావః, విద్యాకర్మణోరుత్పాద్యోత్పాదకభావా
త్కర్మవిచారవిచారితాన్తర్ముఖాక్షేపవృత్తిః, వ్యాఖ్యానభూతమీమాంసాయాంపూర్వోత్తరభాగస్యపూర్వభాగోక్తన్యాయసాపేక్షత్వం,చేతి. ౫

విశిష్టక్రమం. తథాహి— ప్రథమం తావత్ స్వాధ్యాయోఽధ్యేతవ్య ఇత్యధ్యయనేనైవ స్వాధ్యాయశబ్దవాచ్యవేదాఖ్యాక్షరరాశేర్గ్రహణం విధీయతే. తచ్చాధ్యయనం కింరూపం కథంచ కర్తవ్యమిత్యపేక్షాయాం *అష్టవర్షం బ్రాహ్మణముపనయీత తమధ్యాపయేత్

ఇం పౌర్వాపర్యనియామకసజ్జాతివిశేషేణ (విశిష్టక్రమం) క్రమవిశేషవదిత్యర్థః. నను భవతు వేదప్రామాణ్యసిద్ధయే ప్రథమాధ్యాయస్య ... నిత్వం - ద్వితీయాధ్యాయాత్పూర్వం బ్రహ్మవిచారః కిం న స్యాదితి చేన్న - తత్ర తత్ర తత్సజ్జాతివిశేషైః షోడశలక్షణానుపూర్వీసిద్ధేస్తదన న్తరప్రాప్తత్వాద్బ్రహ్మవిచారస్యేత్యభిప్రేత్యసజ్జాతివిశేషేణవిశిష్టక్రమమిత్యుక్తం. ఏవమత్ర త్రికశాస్త్రస్య, పౌర్వాపర్యనియమ, శ్శాస్త్రస్యారమ్భణీయత్వం, చేతి త్రయం ప్రతిజ్ఞాతం. పూర్వోక్తస్య సాఙ్గసశిరస్కాధ్యయనస్య ప్రమాణం దర్శయన్సాధనచతుష్టయసమ్పాదనస్యానవసరగ్రస్తతాంచ దర్శయన్ప్రతిజ్ఞాతార్థత్రయముపపాదయితుమాహ (తథాహీతి) ప్రతిజ్ఞాతార్థత్రయోపపాదనార్థమధ్యయనవిధిం నిరూపయతి (ప్రథమమితి) నను వేదప్రామాణ్యసమర్థనమివ కర్మవిచారసిద్ధమధ్యయనవిధినిరూపణం కిం నోపజీవ్యత ఇతి చేన్న - అర్వాచీనవ్యాఖ్యాతృభిరర్థజ్ఞానపర్యన్తతాయాః సమర్థితత్వాత్. అక్షరరాశిగ్రహణపర్యన్తత్వం హి భగవద్బాదరాయణాభిమతం *అధ్యయనమాత్రవత ఇతి హి వక్ష్యతే. అతస్తత్ర వక్ష్యమాణోఽర్థః శాస్త్రారమ్భణీయత్వాయాత్ర ప్రతిపాద్యతే- అధ్యయనవిధేరక్షరరాశిగ్రహణమాత్రపర్యన్తత్వే నిరూపితే శాస్త్రారమ్భణీయత్వసిద్ధేః. కృత్స్నవిషయత్వనిరూపణేనైక శాస్త్ర్యపౌర్వాపర్యనియమసిద్ధిః. కథమక్షరగ్రహణమాత్రపరత్వే ఆరమ్భణీయత్వం. ఇత్థం-అధ్యయనవిధేరర్థజ్ఞానపర్యన్తత్వే సత్యర్థజ్ఞానస్య *అధీత్య స్నాయాత్ *ఆచార్యకులాద్వేదమధీత్యాభిసమావృత్త్యేతియజ్ఞాద్యనుష్ఠానశేషత్వేన వినియోగాదుపనిషద్గతస్య బ్రహ్మజ్ఞానస్యాపి కర్మశేషత్వాపత్తేః. తస్య చ జ్ఞానస్య *ఆత్మా వా ఇదం* బ్రహ్మ వా ఇదం *అయమాత్మా బ్రహ్మేతి త్రయ్యన్తస్య బ్రహ్మశబ్దస్యాత్మపర్యాయత్వేన ఆత్మవిషయత్వాదాత్మజ్ఞానస్య ప్రీత్యాదిద్వారా ప్రోక్షణాదేరివ కర్మశేషత్వే సతి ద్వారభూతప్రీత్యాదేర్వా ద్వారభూతాత్మనశ్చ కర్మశేషత్వం స్యాత్. న చ సముద్రాదిధ్యానవదాత్మజ్ఞానస్యాదృష్టాదిద్వారా కర్మశేషత్వాత్సముద్రవదాత్మనః కర్మశేషత్వమితి వాచ్యం- కర్మశేషతయాఽవగతస్యాత్మనో ద్వారభావే సమ్భవత్యదృష్టకల్పనాఽయోగాత్. సముద్రస్య తు క్రతూపకారకత్వాసమ్భవేనాదృష్టకల్పనం. నన్వాత్మనః ఫలప్రదతయా శేషత్వమస్త్వితి చేన్న- సమ్ప్రతిపన్నేనాత్మనాత్మజ్ఞానస్య కర్మశేషత్వే నిరూఢే వ్యసమ్ప్రతిపన్నాత్మకల్పనాఽయోగాత్. న హి జీవవిలక్షణ ఆత్మా సమ్ప్రతిపన్నః. అతోఽనుష్ఠానశేషభూత ఆత్మా కర్మానుకర్తృభూతో జీవ ఏవేతి వేదాన్తానాం జీవపరత్వేన తదతిరిక్తేశ్వరే ప్రమాణాభావాచ్చ ప్రామాణికేశ్వరవిచారరూపం శాస్త్రమనారమ్భణీయమితి ప్రాప్నుయాత్. అక్షరరాశిగ్రహణమాత్రపర్యన్తత్వే అర్థజ్ఞానస్యానుష్ఠానశేషత్వాభావేన కర్మానుకర్తృభూతజీవాత్మాతిరిక్తాత్మప్రతిపాదనసమ్భవాత్ప్రామాణికపరమాత్మవిచారరూపం శాస్త్రమారమ్భణీయం స్యాదితి. అతోఽధ్యయనవిధిర్నిరూప్యతే. తత్రాధ్యయనస్య సక్తుహోమవత్ప్రధానకర్మత్వం, స్వరూపేణ విధేయత్వ, మధ్యాపనవిధిప్రయుక్తత్వ, ముపనయనస్యాధ్యాపనాఙ్గత్వం, చ ప్రాభాకరాభిమతమనావృత్త్యాధ్యయనస్యావఘాతాదివద్గుణకర్మత్వం, నియమస్య విధేయత్వ, మధ్యయనస్య స్వవిధిప్రయుక్తత్వ, ముపనయనస్యాధ్యయనాఙ్గత్వం, చేతి శాబరాభిమతమర్థచతుష్టయ, ముభయాభిమతమక్షరరాశిగ్రహణమాత్రపర్యన్తత్వం, చ సఙ్గ్రహేణ ప్రతిజానీతే (ప్రథమమితి) ప్రథమం తావత్- ప్రథమత ఏవ *యావత్తావచ్చ సాకల్యేఽవధౌ మానేఽవధారణ ఇతి నైఘణ్టుకాః. ప్రాథమ్యం శాస్త్రశ్రవణయోగ్యావస్థాపేక్షయా పూర్వభావిత్వం. గర్భాష్టమోపనీతస్యాధ్యయనం- తతః పూర్వం శాస్త్రశ్రవణాసమ్భవాత్, దధ్యయనవిధిపరతన్త్రస్య సాఙ్గాధ్యయనానన్తరం కర్మవిచారావశ్యమ్భావస్య స్వరససిద్ధత్వా, చ్చ సాధనచతుష్టయాదిపూర్వవృత్తాన్తరనిష్పాదనస్యానవసరగ్రస్తత్వం ప్రథమం తావదిత్యనేన ఫలితం. లౌకికాక్షరరాశివ్యావృత్త్యర్థో వేదాఖ్యాశబ్దః. వేదాఖ్యాశబ్దేన కృత్స్నాధ్యయనం సూచితం. న హి వేదాన్తభాగమాత్రం స్వాధ్యాయశబ్దవాచ్యం. అధ్యయనేనేతి నిర్దేశేన గుణకర్మత్వం సూచితం- భావార్థస్యాన్యనిష్ఠత్వప్రతీతేః. యది ప్రధానకర్మత్వమవివక్షిష్యత్ -తదా హి స్వాధ్యాయేనాధ్యయనం సమ్పాదయ్యమితి వచనవ్యక్తిరభవిష్యత్. ఏవ కారేణ నియమవిధిత్వం ద్యోతితం- న తు పుస్తకనిరీక్షణాదినేత్యర్థః. *స్వాధ్యాయోఽధ్యేతవ్య ఇత్యధ్యయనవిధివాక్యోపాదానేన స్వవిధిప్రయుక్తత్వం సూచితం. న హ్యధ్యాపయేదితి వాక్యముపాత్తం. ప్రాథమ్యవచనాదధ్యయనస్యోపనయనాఙ్గకత్వం చ ఫలితం. శాస్త్రశ్రవణయోగ్యగర్భాష్టమవర్షాభిప్రాయేణ హి ప్రాథమ్యముక్తం. అధ్యయనస్య హి ప్రాథమ్యం *అష్టవర్షం బ్రాహ్మణముపనయీతేత్యుపనయనవిషయతదాక్తస్య కాలస్యోపనయనద్వారాధ్యయనశేషత్వే సత్యేవ హ్యుపపద్యతే. ఏవమర్థచతుష్కం సఙ్క్షేపేణ ప్రతిజ్ఞాతం భవతి. అస్మిన్నధ్యయనవిధివాక్యేఽధ్యయనస్య ప్రాథమ్యం, సాఙ్గత్వ, ముపనయనాఙ్గకత్వం, చ న ప్రతీతం. *ఉపనయీత తమధ్యాపయేదితి వాక్యాన్తరేణాధ్యయన స్యాధ్యాపనవిధిప్రయుక్తత్వ, మధ్యాపనస్యోపనయనాఙ్గకత్వం, చ ప్రతీయత ఇతి శఙ్కాయామాహ (తచ్చేతి) చ శబ్దః శఙ్కానివృత్త్యై. తత్- స్వాధ్యాయోఽధ్యేతవ్య ఇతి వాక్యప్రతిపాదితమిత్యర్థః. *ఆద్యేత్వధ్యయనేనైవ కాచిదస్తి ఫలశ్రుతిః। ధారణేజపయజ్ఞే చ యాసాప్యేవం నివారితేతి॥ జపాదేరప్యధ్యయనశబ్దవాచ్యత్వాత్తేషు ప్రస్తుతాధ్యయనస్యాధ్యయనత్వనిశ్చయాయాహ (కింరూపమితి) కిం సకృదుచ్చారణరూపం- ఆహోస్విదసకృదుచ్చారణరూపం-కింవా స్వతన్త్రోచ్చారణరూపం-ఉత పరతన్త్రోచ్చారణరూపమిత్యర్థః. పరతన్త్రాసకృదుచ్చారణరూపత్వేన హ్యధ్యయనత్వసిద్ధిః. (కథం) కిమఙ్గకమిత్యర్థః. (ఇత్యపేక్షాయాం) అపేక్షితాభిధీయత ఇత్యన్వయః. ప్రాథమ్యం, పరతన్త్రోచ్చారణరూపత్వ, ముపనయనాఙ్గకత్వం, చ దర్శయితుమాహ (అష్టవర్షమితి) అనేన ప్రాథమ్యం సిద్ధం- ఉపనయనద్వారాధ్యయనశేషత్వాత్కాలస్య. *బ్రాహ్మణముపనయీతేతి ద్వితీయాశ్రుత్యా మాణవకశేషత్వాద్గమ్యమానవకయనస్య ...

దిత్యనేన, *శ్రావణ్యాం ప్రోష్ఠపద్యాం వా ఉపాకృత్య యథావిధి। యుక్తశ్ఛన్దాంస్యధీయీత మాసాన్విప్రోऽర్ధపఞ్చమాని త్యాది *వ్రతనియమవిశేషోపదేశైశ్చాపేక్షితాని విధీయన్తే.

ధ్యయనాఙ్గత్వసిద్ధిః. ఉపనయనస్యాకర్త్రభిప్రాయసూత్రవిహితత్వాచ్చ నాధ్యాపనాఙ్గత్వసిద్ధిః. అధ్యాపయేదిత్యనేన పరతన్త్రోచ్చారణరూపత్వసిద్ధిః. *ద్వాదశాహేన ప్రజాకామం యాజయేత్. *అన్నాద్యకామం యాజయేత్. *నిషాదస్థపతిం యాజయేదితి. ప్రతిపన్నస్య యాజనస్యేవార్థార్జనార్థతయా రాగప్రాప్తస్యాధ్యాపనస్యాపి విధేయత్వాత్, అధ్యాపనే నియమవిశేషశ్రవణాచ్చాధ్యయనస్యాధ్యాపయితృపూర్వకత్వమప్యత ఇత్యయమధ్యయనాఙ్గవిధిరితి భావః. ఉపాకర్మాదివ్రతనియమాఙ్గకత్వం, సాఙ్గత్వం చ దర్శయితుమాహ (శ్రావణ్యామితి) (అర్ధపఞ్చమాన్మాసానిత్యాదీతి) ఆదిశబ్దోపాత్తైః * అత ఊర్ధ్వం తు ఛన్దాంసి శుక్లేషు నియతః పఠేత్। వేదాఙ్గాని చ సర్వాణి కృష్ణపక్షేషు సమ్పఠేదిత్యాదిభిర్వచనైరక్షరాధ్యయనస్య కాలో దర్శితః. (వ్రతం) ఉపాకర్మకాణ్డవ్రతాది (నియమః) *పద్యాపావితచ్ఛాత్రాణాం యద్యధ్యాయీ తస్మాచ్చ్యాऽపి సమాపేనాధ్యేతవ్యమిత్యాద్యుక్తదేశకాలభక్ష్యాభక్ష్యాది వ్యవస్థారూపః. అధ్యాపయేదిత్యనేన, వ్రతనియమవిశేషోపదేశైశ్చేతి పృథఙ్నిర్దేశశ్శ్రుతిత్వస్మృతిత్వవిభాగాద్, ద్విప్రతిపన్నత్వాప్రతిపన్నత్వవిభాగాచ్చ కృతః. ఉపాకర్మాదివ్రతనియమవదుపనయనమప్యధ్యయనాఙ్గమితి భావః. కిం రూపం కథం చ కర్తవ్యమిత్యపేక్షాయాం మీమాంసానిర్ణాయకవాక్యైరపేక్షితాని విధీయన్త ఇత్యర్థః. నన్వష్టవర్షం బ్రాహ్మణమిత్యత్రోపనయనస్యాధ్యయనాఙ్గత్వమవగమ్యత ఇత్యయుక్తం. తస్యోపనేయసంస్కారద్వారా ధ్యేతృసాకాఙ్క్షాధ్యాపనాఙ్గత్వం హ్యవగమ్యతే. *ఉపనీయ తు యశ్శిష్యమిత్యాదిస్మృతివచనాచ్చ తదవగమ్యతే. ఉచ్యతే. బ్రాహ్మణముపనయీతేత్యత్ర ద్వితీయాశ్రుతేరుపనయనస్య మాణవకశేషత్వమవగమ్యతే. మాణవకశేషముపనయనం, అధ్యయనం చ తత్స్థితం. తత్రాన్తరఙ్గబహిరఙ్గన్యాయాదుపనయనమధ్యయనాఙ్గమేవ. నను *ఉపనీయ తు యశ్శిష్యం వేదమధ్యాపయేద్ద్విజః। సకల్పం సరహస్యం చ తమాచార్యం ప్రచక్షతే॥ ఇతి వచనేన శ్రుతోపనయనస్యాధ్యాపనాఙ్గత్వం యుక్తం. అన్తరఙ్గత్వం హి వస్తు సానుగ్రహరూపం లిఙ్గం - తతః శ్రుతిర్బలీయసీతి చేన్న - అన్తరఙ్గత్వం హి ప్రత్యక్షశ్రుతిసిద్ధం. స్మార్తశ్రుతిస్తు స్మృతిగతానువాదవచనస్థా చ. అతోऽస్యాః స్మృతివచనస్థత్వాన్మూలశ్రుతిసాపేక్షత్వమనువాదరూపవచనగతత్వాద్విధ్యన్తరసాపేక్షత్వమితి విలమ్బప్రత్యయమస్తి - శ్రుతిలిఙ్గాదిసూత్రే విలమ్బితధీహేతుత్వం హి పరదౌర్బల్యహేతుః. అతో విలమ్బప్రత్యయోపహతా శ్రుతిర్న బలీయసీ. కించ. శ్రోత్రియోపాధ్యాయగుర్వాదినామవిధానవత్తత్ప్రకరణస్థమిదం వచనముపనీయాధ్యాపయితురాచార్యనామవిధానపరమితి న శ్రుతిరుపనయనస్యాధ్యాపనాఙ్గత్వే ప్రమాణం భవితుమర్హతి. కించ *స్వరితఞితః కర్త్రభిప్రాయే క్రియాఫల ఇత్యాత్మనేపదే ప్రాప్తేऽపి *సమ్మాననోత్సఞ్జనాచార్యకరణజ్ఞానభృతివిగణనవ్యయేషు నియ ఇతి పునర్విధానస్యాకర్త్రభిప్రాయార్థత్వాదుపనయనస్య నాధ్యాపనాఙ్గత్వం యుక్తం. *అకర్త్రభిప్రాయార్థోऽయమారమ్భ ఇతి హి తట్టీకాకారః. నను కర్త్రభిప్రాయత్వం కర్తృగామిఫలస్యాభిప్రేతత్వం. తదవధారణనిషేధార్థం పునర్విధానం. అతః ఫలముభయాన్వయి. అతో మాణవకద్వారేణాచార్యస్యాప్యుపనయనఫలమిత్యధ్యాపనాఙ్గత్వం యుక్తమితి చేన్న - *అగ్నీనాదధీతేత్యత్ర కర్త్రభిప్రాయసూత్రవిహితేऽప్యాత్మనేపదే ఫలస్యోభయాన్వయితయా పునర్విధానస్య నియమనిషేధార్థత్వాభావేన కర్త్రభిప్రాయత్వమాత్రస్య నిషేధార్థత్వాత్. అతో నాధ్యాపనాఙ్గత్వం. నను కర్త్రభిప్రాయశబ్దేన కర్తృవ్యతిరిక్తచేతనఫలానన్వయో వివక్షితః. అతో నాగ్నీనాదధీతేతి వ్యభిచారః - పునర్విధానస్య తన్నివారణార్థత్వే ఫలస్యాచార్యేऽప్యన్వయోపపత్తేరధ్యాపనాఙ్గత్వమితి చేన్న - *ఋత్విజో వృణీత ఇత్యత్ర స్వరితేద్యాదిసూత్రవిహితేऽప్యాత్మనేపదే ఫలస్య కర్తృవ్యతిరిక్తచేతనాన్వయదర్శనేన పునర్విధానస్య నియమనిషేధార్థత్వాభావాత్ - అతః కర్త్రభిప్రాయమాత్రనిషేధార్థం పునర్విధానమితి నాధ్యాపనాఙ్గముపనయనం. నను క్రియాఫలం నామ క్రియాన్తరభావిఫలం - తస్య కర్త్రన్వితత్వం కర్త్రభిప్రాయత్వం. అత ఆచార్యకస్యోపనయనక్రియాన్తరభావిత్వాభావాద్, వ్యవహితఫలస్య కర్తృగతత్వాభావాచ్చాత్మనేపదస్యాప్రాప్తావవ్యవహితఫలస్యాకర్త్రభిప్రాయత్వేऽప్యాత్మనేపదం సమ్మాననేత్యాదిసూత్రేణ విధీయతే. అతోऽకర్త్రభిప్రాయార్థత్వేऽపి వ్యవహితాచార్యకనిష్పత్త్యర్థతయాధ్యాపనాఙ్గత్వముపనయనస్యావిరుద్ధమితి చేత్. నైవం. అగ్నీనాదధీతేత్యత్ర స్వరితేదితి విహితేऽప్యాత్మనేపదేऽగ్నిసంస్కారవ్యవహితస్యాహితాగ్నిత్వాపత్తిరూపఫలస్య కర్త్రన్వయిత్వదర్శనాత్. అతోऽకర్త్రభిప్రాయార్థం సమ్మాననేత్యాదిసూత్రం ఫలమాత్రస్య కర్త్రన్వయనివారణార్థం. సంస్కారవిశిష్టాగ్నిః ఫలమిత్యాధానకర్తరి నవ్యవహితఫలాన్వయ ఇతి చేత్. తర్హ్యుపనయనసంస్కారవిశిష్టమాణవకసిద్ధిరేవావ్యవహితం ఫలమితి కర్త్రభిప్రాయసూత్రేణైవాత్మనేపదసిద్ధేరకర్త్రభిప్రాయసూత్రవైయర్థ్యం స్యాత్. యద్యేవం వ్యవహితమవ్యవహితం వా ఫలమాత్రమకర్త్రభిప్రాయసూత్రేణ నివార్యతే. తర్హ్యుపనేతుః ప్రవృత్తిర్నోపపద్యతే. యతః *ప్రయోజనమనుద్దిశ్య న మన్దోऽపి ప్రవర్తత ఇతి. నైవం. ఉపనయనఫలస్య మాణవకాన్వయిత్వేऽపి *ఆచార్యాయ వరో దేయ ఇతి విధ్యన్తరప్రాప్తదక్షిణాఫలలిప్సయా ప్రవృత్త్యుపపత్తేః. న చైతేనాకర్త్రభిప్రాయత్వవిరోధః - అసాధారణఫలానన్వయవిషయత్వాదకర్త్రభిప్రాయసూత్రస్య. అవ్యవహితక్రియాఫలస్య కర్త్రభిమతత్వం కర్త్రభిప్రాయత్వం. తదనభిమతత్వమకర్త్రభిప్రాయత్వమిత్యప్యయుక్తం - క్రియాఫలస్య కర్త్రనభిమతత్వాసమ్భవాత్. ఆచార్యకనిష్పత్త్యుపయోగినో మాణవకసంస్కారస్యాచార్యానభిమతత్వానుపపత్తేః. అత ఉపనయనమప్యేవం మాణవకాసక్తిముఖేన నాధ్యాపనాఙ్గం - అపిత్వధ్యయనాఙ్గమేవ. అధ్యయనం చ నాధ్యాపనవిధిప్రయుక్తం. అధ్యాపయేదితి తు *ద్వాదశాహేన ప్రజాకామం యాజయేదిత్యాదివదిత్యుక్తం. యద్యపి ప్రజాకామమన్నాద్యకామమితివత్ప్రయోజ్యవ్యాపారస్యాధ్యయనస్యాధికారివిశేషణ [illegible] ప్రయుక్తిః [illegible] స్వాధ్యాయసిద్ధికర్తృకారివిశేషణం స్యాత్. *స్వాధ్యాయోऽధ్యేతవ్య ఇతి స్వాధ్యాయస్యాధ్యయనసాధ్యత్వావగమాత్

ఏవం సత్కులప్రసూతసదాచారనిష్ఠాత్మగుణోపేత వేదవిదాచార్యోపనీతస్య వ్రతనియమవిశేషయుక్తస్యాచార్యోచ్చారణానూచ్చారణరూపమక్షరరాశిగ్రహణఫలమధ్యయనమిత్యవగమ్యతే. అధ్యయనంచ స్వాధ్యాయసంస్కారః-*స్వాధ్యాయోఽధ్యేతవ్య ఇతి స్వాధ్యాయస్య కర్మత్వావగమాత్. సంస్కారో హి నామ కార్యాన్తరయోగ్యతాకరణం. సంస్కార్యత్వంచ స్వాధ్యాయస్య యుక్తం - ధర్మార్థకామమోక్షరూప పురుషార్థచతుష్టయతత్సాధనావబోధిత్వాత్, జపాదినా స్వరూపేణాపి తత్సాధనత్వాచ్చ

యథా *అగ్నీనాదధీతేత్యత్రాగ్నీనామాధానసాధ్యత్వావగమాదగ్నిసిద్ధిరర్థాద్విశేషణం-తద్వత్. న చ స్వవిధిప్రయుక్తత్వేఽధ్యయనస్య అనుష్ఠాతృభావః-న హి ప్రబుద్ధాధ్యేతారః. తథా చ భగవానాపస్తమ్బః *తస్మిన్నభిజనవిద్యాసముదేతం సమాహితం సంస్కర్తారమీప్సేదితి. తేషు పరవిధిప్రయుక్తత్వే సత్యధ్యయనం నోపపద్యతే. అప్రబుద్ధవిషయే తు స్వతన్త్రస్యాధ్యయనవిధేర్మాణవకవిషయత్వం జ్ఞాత్వా హి నైషిణో మాణవకమధ్యయనాధికార యన్తి. అతః ప్రబుద్ధేష్వప్రబుద్ధేషు చ స్వవిధిప్రయుక్తత్వమధ్యయనస్య యుక్తం. పరవిధిప్రయుక్తత్వే నిత్యస్యాధ్యయనస్య కామ్యవిధిప్రయుక్తత్వం స్యాత్. తతశ్చానుష్ఠానం నియమేన న స్యాత్. ఆచార్యకకామో హ్యధ్యాపకః. తస్యాచార్యకకామనాయా అభావేఽధ్యయనాసిద్ధిః. అధ్యాపకబాహుల్యాత్తత్సిద్ధిరితి చేన్న-అధ్యాపకేభ్యోఽప్యధ్యేతృబాహుల్యదర్శనాత్. ఆధానస్యోత్తరక్రతువిధిప్రయుక్తత్వేఽపి న కామ్యవిధిమాత్రప్రయుక్తత్వం. *వసన్తే వసన్తే జ్యోతిషా యజేత *యావజ్జీవమగ్నిహోత్రం జుహోతీతి నిత్యవిధిసద్భావాదిత్యేవమాద్యనుసన్ధేయం. అతో యథోక్త ఏవార్థః. అఙ్గవిధ్యపేక్షితే స ప్రధానవిధినాఙ్గస్వరూపం, ముక్తిస్వరూపం చ కథం ప్రతిపన్నమిత్యత్రాహ (ఏవమితి) ఏవం-అఙ్గవిధిభిస్సహ ప్రధానవిధౌ నిరూపిత ఇత్యర్థః. (సత్కులప్రసూతేత్యాదినా) తస్మిన్నభిజనవిద్యేత్యాపస్తమ్బవచనార్థోఽనుసంహితః. ఆత్మగుణాః-అక్రోధాదయః. అనేన సమాహితశబ్దార్థ ఉక్తః. వేదవిచ్ఛబ్దేన విద్యాసముదేతశబ్దార్థ ఉక్తః-(వేదవిదాచార్యోపనీతస్య) ఆచార్యవిశేషణముపనయనద్వారా మాణవకార్థం. యథోపనయనస్యాధ్యాపనాఙ్గత్వే మాణవకవిశేషణమాచార్యార్థం-తద్వదితి భావః. (వ్రతనియమవిశేషయుక్తస్య) వ్రతనియమవిశేషవదాచార్యవిశేషణానుపి మాణవకార్థమితి భావః. ఆచార్యోచ్చారణానూచ్చారణమితి పరతన్త్రోచ్చారణరూపతా దర్శితా. అక్షరరాశిగ్రహణఫలమితి పదమసకృదావృత్తిరూపత్వస్యాపేక్షకం దర్శయతి. యథా వ్రీహీనవహన్తీత్యత్ర దృష్టఫలవత్స్యావృత్తిరూపత్వం జ్ఞాత్వైవావహననస్య నైతుష్యపర్యన్తత్వాత్ ప్రతాడ్యావృత్తిస్సిద్ధా-తద్వదత్రాపి సామర్థ్యాదావృత్తిస్సిద్ధా-దృష్టప్రయోజనాపరిత్యాగే నైవ నియమస్య విధేయత్వాత్. ఆచార్యోచ్చారణానూచ్చారణమిత్యనేన, వేదవిదాచార్యోపనీతస్యేత్యనేన, చ అధ్యయనస్యాధ్యాపయిత్రపేక్షత్వేన పరతన్త్రోచ్చారణరూపత్వం, స్వవిధిప్రయుక్తత్వ, ముపనయనాఙ్గకత్వం, చోక్తం. ఆచార్యోచ్చారణానూచ్చారణమక్షరరాశిగ్రహణఫలమిత్యనేన కింరూపమిత్యాకాఙ్క్షా శమితా. వేదవిదాచార్యోపనీతస్య వ్రతనియమవిశేషయుక్తస్యేత్యనేన కథం కర్తవ్యమిత్యపేక్షా పూరితా. అక్షరరాశిగ్రహణఫలమిత్యనేన స్వాధ్యాయగ్రహణకామస్యాధ్యయనాధికారి విశేషణమిత్యపి సూచితం. *సక్తూన్ జుహోతీత్యత్ర పురుషస్య సక్తుహోమాయజన్యాదృష్టభాక్త్వాత్-సక్తుహోమో యథా పురుషసంస్కారః. తద్వదధ్యయనస్య పురుషసంస్కారత్వే స్యాదక్షరరాశిగ్రహణఫలత్వం న స్యాత్-అపూర్వసిద్ధ్యర్థతయా స్వాధ్యాయసిద్ధ్యర్థత్వాభావాత్-అతశ్చాక్షరరాశిగ్రహణఫలత్వాభావేనావృత్త్యసిద్ధేస్సకృదుచ్చారణరూపమేవాధ్యయనం స్యాదిత్యాశఙ్క్యాహ (అధ్యయనంచేతి) ఉపనయనాఙ్గకత్వవత్స్వవిధిప్రయుక్తత్వవదిదంచోపపాదనీయమితి చార్థః. (స్వాధ్యాయసంస్కారః) న తు సక్తుహోమవదపూర్వవిషయతయా పురుషసంస్కార ఇత్యర్థః. కుత ఇత్యత్రాహ (స్వాధ్యాయ ఇతి) తవ్యప్రత్యయాత్కర్మత్వావగమః. స్వాధ్యాయస్య హి కర్మత్వావగమః-న పురుషస్య. కర్తుః క్రియయాప్తుమిష్టతమత్వం హి కర్మత్వం. అతోఽధ్యయనం స్వాధ్యాయసంస్కారః- న తు పురుషస్యేత్యర్థః. నిర్వర్త్యాదేరపి సాధారణం కర్మత్వం కథం సంస్కార్యత్వహేతుతయోచ్యత ఇత్యత్ర నిర్వర్త్యత్వవికార్యత్వానుపపత్తియుక్తిః ప్రేత్యస్వాధ్యాయస్యేతి పునః కీర్తనం. వస్తుసామర్థ్యసచివకర్మత్వావగమస్సంస్కార్యత్వే హేతురితి భావః. ఫలాన్తరేఽప్యవతి ప్రాప్యత్వమాత్రపర్యవసానం చాయుక్తం. నను కర్మత్వమాత్రావగమాత్సంస్కార్యత్వం. *సక్తూన్ జుహోతి*సువర్ణం భార్యమిత్యత్ర సక్తుసువర్ణయోస్సంస్కార్యత్వాభావాదిత్యశఙ్క్యాయం సంస్కారస్వరూపం శోధయతి (సంస్కారో హీతి) హి నామశబ్దాభ్యాం ప్రసిద్ధిః. ప్రతియోగ్యభ్యుపగమశ్చ సూచ్యతే. అపిచేతి వదనేకాన్వయతుల్యరూపపికశబ్దోవా. యద్యపి స్థితఉత్కర్షాధానం సంస్కార ఇతి భూతభావ్యుపయోగి సంస్కారానుగతం లక్షణం. తథాపి స్వాధ్యాయస్య భూతోపయోగిత్వాసమ్భవాద్భావ్యుపయోగి సంస్కారలక్షణమత్రోక్తం. సంస్కారలక్షణానుపపత్త్యా సక్తూన్ జుహోతీత్యాదిషు ప్రత్యయస్వారస్యావగతమపి కర్మత్వం భగ్నమితి భావః. అత్ర తు న తథానుపపన్నమిత్యాహ (సంస్కార్యత్వంచేతి) చశ్శఙ్కానివృత్త్యై. కుత ఇత్యత్రాహ (ధర్మార్థేతి) పురుషార్థచతుష్టయతత్సాధనేత్యనేన పూర్వోక్తవ్యాఖ్యేయత్వాత్మకత్వాయ ప్రయోజనవదర్థావబోధనమనుగతమితి దర్శితం భవతి. పురుషార్థపరత్వం చానుగతం- ధర్మాదిము హి పురుషార్థత్వమనుగతం- ఇష్టతత్సాధనయోరుభయోరపి పురుషార్థత్వాత్. యద్యప్యర్థకామతదుపాయేషు కేచిల్లోకసిద్ధాః. తథాపి ధనేశసురేశాదివిభూతిరూపాతిశయితార్థకామతత్సాధనానాం, లోకసిద్ధపశుపుత్రాన్నాదేశ్చిత్రాదిసాధ్యత్వస్య, చ లౌకికప్రమాణాగోచరత్వాత్ పురుషార్థచతుష్టయస్య వేదవేద్యత్వోక్తిర్యుక్తా (అవబోధిత్వాత్) అనుష్ఠానాపయికబోధజనకత్వాదితి భావః. అర్థావబోధకత్వస్య బహుమాదాకవ్యాప్తత్వాదాహ (జపాదినేతి) (స్వరూపేణాపి) అర్థజ్ఞానానుష్ఠానాభ్యామృతే జపస్యూనేనాక్షరమాత్రేణాపీత్యర్థః. ఆదిశబ్దాదధ్యాపనగ్రహణం. అనుష్ఠానానుగుణం జ్ఞానం, జపాది, చాధ్యయనసంస్కృతేన స్వాధ్యాయేనైవేత్యుక్తం భవతి. యద్వా పురుషార్థతత్సాధనావబోధిత్వేన సహ తత్సాధనత్వం చశబ్దేన సముచ్చీయతే. తత్సాధనత్వం ద్విధా జపాదినా, స్వ

ఏవమధ్యయనవిధిర్మన్త్రవత్ నియమవదక్షరరాశిగ్రహణమాత్రే పర్యవస్యతి- అధ్యయనగృహీతస్య స్వాధ్యాయస్య స్వభావత ఏవ ప్రయోజనవదర్థావబోధిత్వదర్శనాత్. గృహీతాత్స్వాధ్యాయాదవగమ్యమానాన్ ప్రయోజనవతోఽర్థానాపాతతో దృష్ట్వా తత్స్వరూప ప్రకారవిశేషనిర్ణయఫల వేదవాక్యవిచారరూప మీమాంసాశ్రవణేఽధీతవేదః

యమానేన స్వరూపేణ, చేతి. అతో వా నరసముచ్చేతవ్యసముచ్చయపరో హి శబ్దః. ఏవం నియమవిధిత్వం చోపపాదితం భవతి. అర్థజ్ఞానపర్యన్తత్వం కింశబ్దస్వారస్యాదభ్యుపగమ్యతే- ఉతార్థానుపపత్త్యేతి వికల్పముఖే ప్రత్యేత్ర శబ్దస్వారస్యం ప్రతిపన్నధ్యయనవిధిస్వరూపమనుపసంహరతి (ఏవమితి) మన్త్రవదితి పృథఙ్నిర్దేశో వ్రతాన్తర్భావేణ తదన్తర్భావేణ వాఽధ్యయనోపకారకమన్త్రాభిప్రాయః. అస్తి హి శన్నో మిత్రాదిమన్త్రాణాం వ్రతానుప్రవేశేనాపి జపమాత్రేణోపకారకత్వం. నియమవత్- పూర్వోక్తః. యద్వా యథా బాలస్యోపనయనకాలే, సన్ధ్యోపాసనాదికాలే, పఠనీయమన్త్రోచ్చారణం నియమవదక్షరపఠనమేవ- నార్థధీసమ్పాదనం, నహి బాలానాం పూర్వం మన్త్రార్థాపబోధసమ్భవః- తద్వదితి (అక్షరరాశిగ్రహణేతి) సనియమోచ్చారణమధ్యయనశబ్దస్య ముఖ్యార్థః. *వేదానాం కించిదధీత్య బ్రాహ్మణా ఏకాంశాధ్యాయ మధీత్య శ్రోత్రియః అఙ్గాధ్యాయ్యనూచానః కల్పాధ్యాయీ ఋషిః కల్పసూత్రప్రవచనాధ్యాయీ భ్రూణ ఇత్యాదిప్రయోగాత్. నహి స్వశాఖైకదేశాధ్యాయినోఽర్థజ్ఞానసమ్భవః. అఙ్గాధ్యయనస్య పృథగుపాదానేన తద్వ్యతిరేకార్థజ్ఞానప్రసక్త్యభావాత్. స్వాధ్యాయశబ్దశ్చ నార్థజ్ఞానవాచీ- అపి తు స్వశాఖామాత్రవాచీతి తత్కర్మత్వం స్వాధ్యాయస్య న యుక్తం- నత్వర్థజ్ఞానస్య. అధ్యయనస్య ప్రయోజనాకాఙ్క్షాయాం దృష్టసమ్భవత్వాదృష్టకల్పనాయోగాత్, అక్షరగ్రహణస్యాసన్నత్వాత్, శబ్దోపాదానత్వాత్, చ తత్ర శబ్దాకారోఽయముక్తః- వ్యవహితత్వాత్, అసార్వత్రికత్వాత్, చ నార్థజ్ఞానమిత్యభిప్రాయః. సకృదుచ్చారణాపాదకత్వస్యాన్యత్రాక్షరగ్రహణపర్యవసానముక్తం. మాత్రచా విధివ్యాపారస్యార్థజ్ఞానపర్యన్తత్వవ్యుదాసః. (పర్యవస్యతీతి) *యథాగ్నీనాదధీతేతి వాక్యమాధానమాత్రపరం. నతు తత్క్రతువినియోగపర్యన్తం. యథా చ *కారీర్యా వృష్టికామో యజేతేతి వాక్యం వృష్టిసిద్ధిపర్యన్తకర్మవిశేషపరం- నతు వృష్ట్యుపయోగపర్యన్తం, తథేతి భావః. ఏవం శబ్దస్వారస్యాదర్థజ్ఞానపర్యన్తత్వం నిరస్తం. అథార్థానుపపత్తిం పరిహరతి. (త్రిధా చానుపపత్తిశఙ్కా. విధేరక్షరగ్రహణమాత్రపరత్వే) గ్రహణశేషతయా వినియుక్తస్య స్వాధ్యాయస్యార్థపరత్వే ప్రమాణాభావాదవివక్షితార్థత్వం స్యాత్. మీమాంసాయాశ్చ ప్రవర్తకాభావాదనారమ్భణీయత్వం స్యాత్. అక్షరగ్రహణమాత్రస్య దుఃఖరూపతయా విధేః ప్రయోజనపర్యవసానం న స్యాదితి. ఏతత్పక్షత్రయనిరాకరణాయ తేనాధ్యయనవిధేరర్థజ్ఞానపర్యన్తతాం, తన్నిమిత్తాం బ్రహ్మవిచారానారమ్భశఙ్కాం, చ ప్రత్యస్య వేదార్థస్య ప్రసిద్ధవ్యాఖ్యానరూపతయా ధర్మబ్రహ్మవిచారయోః ప్రకారాన్తరం ప్రవృత్తిమపి దర్శయతి (అధ్యయనగృహీతస్యేతి) ఇహ సాఙ్గస్యాధ్యయనం వివక్షితం- అధీతసాఙ్గసశిరస్కవేదస్య, సను దసాఙ్గవేదాధ్యయనా, దితి పూర్వాపరానుగుణ్యాత్. తేన హి ప్రయోజనవదర్థాపాతప్రతీతిసిద్ధిః. అర్థాః- యజ్ఞోపాసనాదయః. తేష్వర్థమోక్షాదిప్రయోజనవత్త్వం. ప్రయోజనవదర్థశబ్దేన కాలపరిచ్ఛిన్నకాలపరిచ్ఛేద్యత్వశఙ్కా వ్యావృత్తిః. (ప్రయోజనవదర్థావబోధిత్వదర్శనాదితి) అనేన విధేః పరమ్పరయా పురుషార్థపర్యవసాయిత్వముక్తం భవతి. అధ్యయనస్య సాక్షాత్ప్రయోజనమక్షరరాశిగ్రహణమిత్యుక్తం అధ్యయనగృహీతస్యేతి పదేన. అయమర్థః. తస్య పరమ్పరయా పురుషార్థపర్యవసాయిత్వం విధేర్వివక్షితం- ఉత పరమ్పరయా. సాక్షాత్ప్రయోజనపర్యవసాయిత్వం విధేరర్థజ్ఞానపర్యన్తత్వే నోపపద్యతే. అనుష్ఠానాపూర్వద్వారా స్వర్గాద్యప్రయోజనత్వాత్, అధ్యయనవిధేః స్వర్గపర్యన్తత్వానభ్యుపగమాత్, చ. పరమ్పరయా చేత్ సర్వత్ర తథైవ సమ్భవతీతి. (స్వభావత ఇతి) శబ్దస్య బోధకత్వే స్వాభావ్యాదిత్యర్థః. వ్యుత్పన్నపదసముదాయం ప్రతి శబ్దస్యార్థావబోధకత్వం స్వాభావికమితి లోకసిద్ధం. ఏవం కారోఽపి నైరపేక్ష్యపరః. అన్యప్రయోగమపేక్ష్య న స్వాభావికం శబ్దస్యార్థపరత్వం రుణద్ధి జపవిధివత్. *యాజయిత్వా ప్రతిగృహ్యాన్నం తపస్స్వాధ్యాయం వేదమధీయీత త్రిరాత్రం తా సావిత్రీం *వేదమేవ జపేన్నిత్యమిత్యాదివిధానం హి న వేదస్యార్థపరత్వం నివారయతి. స్వాధ్యాయస్య స్వతోఽర్థబోధకత్వేఽపి మీమాంసయైవ ప్రాహ (గృహీతాదితి) గృహీతాత్- గృహీతమాత్రాత్- అధ్యయనగృహీతస్యేత్యుక్తేః. తేన మీమాంసాశ్రవణాత్ పూర్వకాలీనత్వం వివక్షితం. ఆపాతతః ప్రతీతేస్సంశయవిపర్యయసహత్వాత్ తన్నిరాకరణాయ మీమాంసేతి భావః. అధ్యయనగృహీతస్యేత్యాదినా వేదస్య బోధకత్వస్వభావత్వముక్తం. తత్ర ప్రయోజనవదర్థశబ్దః పరమ్పరయా- పురుషార్థపర్యవసానజ్ఞాపనాయ. ఉపాత్తన్నిమిత్తాపాతప్రతీతిజనకతాయాస్సమానాధికరణత్వమప్రయోజనత్వపరిహారముక్తం. నహి వేదస్యాపాతప్రతీతిజనకత్వం స్వభావః- ప్రమితిజనకత్వస్య స్వభావత్వాత్. మీమాంసాశ్రవణేన ప్రాగపి వేదః ప్రమితిజనకత్వస్వభావవిరోధీ. యథాఽఽలోకాదిసహకారివిరహే రూపాద్యనుపలమ్భశ్చక్షురాదీనాం రూపాదిసాక్షాత్కారజనకత్వస్య స్వాభావికత్వం న విహన్తి తద్వత్. ఆపాతప్రతీతావపి ప్రయోజనవత్త్వేన ప్రతిపత్తిరస్తీతి దర్శయితుం పునః ప్రయోజనవదర్థశబ్దః. ప్రయోజనవదర్థాపాతప్రతీతిస్తన్నిర్ణయరాగం జనయతి. నహి నిష్ప్రయోజనకాకదన్తాద్యాపాతప్రతీతిస్తన్నిర్ణయరాగం జనయతి. ఆపాతతః అవగమ్యమానాన్ దృష్ట్వేత్యన్వయః. అర్థానామవగమ్యమానత్వం దృష్ట్వేత్యర్థః- స్వాత్మనో బుద్ధ్యుత్పత్తిం దృష్ట్వేతివత్. ప్రయోజనవదర్థాపాతప్రతీతేస్స్వానుభవసిద్ధత్వాన్న తదపహ్నవశ్శక్య ఇతి భావః. వ్యాకరణాదిఫలస్వరూపవిలక్షణమీమాంసాఫలస్వరూపం దర్శయతి (తత్స్వరూపేతి) స్వరూపవిశేషః- అర్థః. ప్రకారవిశేషః- అర్థానాం. పూర్వపక్షోక్తస్వరూపప్రకారతత్సిద్ధాన్తితస్వరూపప్రకారయోర్వైషమ్యం విశేషశబ్దేన వివక్షితం. ప్రయోజనవదర్థస్వాధ్యాయవేదమీమాంసాశబ్దాః పూర్వోత్తరభాగసాధారణాః. (స్వయమేవ) నతు విధినా. తదుపపాదకమధీతవేదః పురుష ఇతి పదద్వయం. (అధీతవేద ఇతి) అధ్యయనవిధివ్యాపా

పురుషః స్వయమేవ ప్రవర్తతే

రస్యానుష్ఠితాంగోపర్యవసితత్వాన్మీమాంసాయాం తస్యాప్రవర్తకత్వం ద్యోతితం. చేతనత్వాత్ఫలవదర్థావాతప్రతీత్యా స్వయం ప్రవర్తత ఇతి పురుష
శబ్దస్యాభిప్రాయః. నన్వక్షరరాశిగ్రహణపర్యన్తత్వపక్షే రాగతః ప్రవృత్తిరపి నోపపద్యతే- *వేదాఙ్గాని సమస్తాని కృష్ణపక్షేషు సమ్పఠేత్ *నిష్కారణష్ష
డఙ్గో వేదోఽధ్యేయః. *వేదమధ్యాపయేద్ద్విజః। సకల్పం సరహస్యం చేత్యాదివిహితాఙ్గాధ్యయనస్యాప్యక్షరగ్రహణపర్యన్తతయా వ్యాకరణాదేరర్థా
వబోధాభావాత్ప్రకృతిప్రత్యయజ్ఞానాభావేనావాతప్రతీత్యభావాత్. నైవం. వ్యాకరణాదీనాం వేదాఙ్గత్వా, దత్తశ్చిత్కారస్యాఙ్గత్వాయోగా,ద్దృష్టకి
ఞ్చిత్కారేసమ్భవతి తత్ప్రహాణేనాదృష్టకల్పనాఽయోగా,త్పదాద్యవబోధరూపదృష్టకిఞ్చిత్కారపర్యవసాయికార్యత్వజత్వా న్యథానుపపత్త్యైవ వ్యాకర
ణాద్యర్థావగమసిద్ధేః, ప్రయోజనవదర్థావాతప్రతీతిసిద్ధ్యా మీమాంసారమ్భోపపత్తేః. అధీతవేదః పురుషః స్వయమేవ ప్రవర్తత ఇత్యనేనాథాతో ధర్మ
జిజ్ఞాసేతి సూత్రమప్యర్థాద్వ్యాఖ్యాతం భవతి. విధేరక్షరరాశిగ్రహణపర్యన్తత్వే ప్రవర్తకాభావాత్, స్వాధ్యాయస్యార్థపరత్వే ప్రమాణాభావా,చ్చ మీ
మాంసానారమ్భణీయేతి పూర్వః పక్షః. సాఙ్గాధ్యయనానన్తరం శబ్దస్య స్వతోఽర్థావబోధిత్వదర్శనా,త్ప్రవర్తకాన్తరాభావేఽపి రాగాత్ప్రవృత్త్యుపపత్తే,రా
రమ్భణీయేతి సిద్ధాన్త ఇతి. నను కర్మవిచారస్య రాగప్రాప్తత్వే *అధీత్య స్నాయాదితి సమావర్తనస్య శ్రుతిర్బాధితా స్యాత్. వైధత్వేఽపి స్మృతేరపి శ్రుతేర్బలీ
యస్త్వాత్స్మృతిరవకాశప్రదా స్యాత్. నైవం. అధ్యయనవిధేరక్షరరాశిగ్రహణపర్యన్తత్వాదర్థజ్ఞానపర్యన్తత్వయోః కిముత్ప్రేక్షైతదుక్తం. యద్యర్థజ్ఞాన
పర్యన్తత్వం- తర్హ్యధీత్య స్నాయాదితి స్మృతిగతాధ్యయనశబ్దస్య తత్తుల్యార్థత్వాన్న విరోధః. యద్యక్షరరాశిగ్రహణపర్యన్తత్వం- తతోఽపి తుల్యార్థత్వాన్న
విరోధః. కిఞ్చ- విరోధే సత్యపి ప్రత్యక్షశ్రుతిరస్తి. యథాహ భాష్యకారః *ఆచార్యకులాద్వేదమధీత్య యథావిధానం గురోః కర్మాతిశేషేణాభిసమావృత్య కు
టుమ్బే శుచౌ దేశ ఇత్యాదిః. తతశ్చ స్మృతివచనోపేతాస్నానశ్రుతిర్బలీయసీ. తస్మాచ్ఛ్రుతిస్మృతివచనయోః ప్రాబల్యదౌర్బల్యకథనం నిరర్థకం. నన్వేవం శ్రు
త్యాపి రాగతః ప్రవృత్తిర్బాధ్యత ఇతి చేన్న- సమావృత్తస్యాపి రాగతః శ్రవణోపపత్తేః. నన్వధ్యయనానన్తరభావిత్వే సమావర్తనస్య తత్పూర్వకగృహస్థకర్మా
నుష్ఠానావరుద్ధశ్రవణావసరాలాభాత్ మీమాంసానారమ్భః ప్రసజ్యతే. నైవం- సమావృత్తస్యాపి శ్రోతుశ్శ్రావయితుశ్చావసరసమ్భవాత్. ఆచార్యస్య
హ్యధ్యాపనం విహితం- న తు గృహస్థస్య శ్రవణమితి చేన్న *అధ్యాపనస్య యాజనప్రతిగ్రహవద్రాగప్రాప్తత్వాత్. రాగప్రాప్తమపి *ప్రతిగ్రహాదినా ధనమా
ర్జయేదిత్యాదిశాస్త్రానుమతమధ్యాపనమితి చేత్. శ్రవణమపి శాస్త్రానుమతం- అనిషిద్ధత్వా,ద్యజ్ఞానుష్ఠానోపయుక్తత్వాచ్చ. నను *సంవత్సరే సంవత్సరే
ద్వౌ ద్వౌ మాసౌ సమాహిత ఆచార్యకులే వసేద్భూయః శ్రుతమిచ్ఛన్నితి శ్వేతకేతురిత్యారభ్య *తచ్ఛాస్త్రైర్విప్రతిషిద్ధం నివేశే హి వృత్తే నైయమికాని శ్రూయ
న్తే అగ్నిహోత్రమతిథయ ఇత్యాదినా శ్రవణం గృహస్థస్య నిషిద్ధమితి చేన్న- సాకల్యేన మాసద్వయం గురుకులవాసస్యానుష్ఠానోపరోధిత్వేన తస్యైవ నిషిద్ధ
త్వాత్. *నివేశే హి వృత్తే నైయమికాని శ్రూయన్తే అగ్నిహోత్రమతిథయ ఇతి హ్యుచ్యతే. ఆచార్యస్యాప్యనుష్ఠానానుపరోధేన శ్రావణస్య హి శాస్త్రానుమత
త్వం. అతోఽనుష్ఠానానుపరోధాపరోధప్రయుక్తానుమత్యననుమతివిషయత్వం శ్రావణస్య, శ్రవణస్య చ తుల్యం. అత ఏవ హి యజ్ఞస్థిరాదీనాం గార్హస్థ్యా
నుష్ఠానామపి శిష్యేభ్యః శ్రవణం భారతాదిషు ప్రతిపాద్యతే. యద్యపి శ్రావణకాల ఏవ శ్రవణకాలః- తథాపి శ్రోతురుదకాహరణకాష్ఠసమ్పాదనాదిభిర
నుష్ఠానోపరోధ ఇతి చేన్న- అధ్యయనవిధిప్రయుక్తస్యోదకాహరణాదేస్తన్నివృత్త్యా నివృత్తత్వాత్. విద్యాభ్యాస్యాదిప్రయోజనాన్తరస్పృహయా, శిష్య
స్నేహేన చ గురోః శ్రావణముపపద్యతే. శ్రావయితుర్జ్ఞాతార్థత్వాదనుష్ఠానముపపద్యతే- శ్రోతురజ్ఞాతార్థత్వాన్నేతి చేన్న- ఉపనయనప్రభృత్యనుష్ఠాన
పద్ధతేర్హితైషివచనాదనుష్ఠానోపపత్తేః. తర్హి హితైషివాక్యమేవాస్తు- కిమర్థం మీమాంసాశ్రవణమితి చేత్. హితైషివచనస్య ప్రమాణమూలత్వనిశ్చయార్థం,
ప్రష్టౄణాముపదేష్టుం స్వయముపపాదనార్థం, చ. హితైషివచనాదనుష్ఠానసమ్భవే శూద్రాదీనామప్యనుష్ఠానప్రసఙ్గ ఇతి చేన్న- *న శూద్రాయ మతిం ద
ద్యాత్ *న చాస్యోపదిశేద్ధర్మం న చాస్య వ్రతమాదిశేత్। ఇత్యాదినిషేధవచనసద్భావాత్. న హి యజ్ఞాదికం బ్రాహ్మణాః శూద్రాయోపదిశన్తి. న చ తత్ శ్రు
తావిరహితశూద్రవిశేషవిషయత్వేనేదృశనిషేధవచనానాం సఙ్కోచః కార్యః- సఙ్కోచకాభావాత్- న హి శూద్రస్య యజ్ఞాద్యర్థత్వవిషయం వచనాన్తరం
దృశ్యతే. కిఞ్చ యజమానేన కృత్స్నవేదస్య, మన్త్రవిశేషాణాం, చ జప్యతావచనా, త్తేషామధ్యయనలభ్యత్వా, దధ్యయనస్యోపనయనసాపేక్షత్వా, దుప
నయనస్య త్రైవర్ణికాధికారత్వా,న్న శూద్రాద్యధికారప్రసఙ్గః. న చోపనయనవిధిస్త్రైవర్ణికాధ్యయనవిషయతయా నేతుం శక్యతే. అతశ్శూద్రస్యా
ధ్యయనముపనయననిరపేక్షమితి తస్య యజమానాద్యుచ్చారణసమ్భవ ఇతి చేన్న- *తస్మాచ్ఛూద్రసమీపే నాధ్యేతవ్యం *అథ హాస్య వేదముపశృణ్వత
స్త్రపుజతుభ్యాం శ్రోత్రప్రతిపూరణమిత్యాదినా శూద్రస్య వేదశ్రవణాదేర్నిషిద్ధత్వా, దధ్యయనం చేదుపనయనాఙ్గకం- తత్ త్రైవర్ణికాధికారమేవేతి న త
త్ర శూద్రాద్యధికార ఇతి మన్త్రవిశేషోచ్చారణానుపపత్తేః, న హి హితైషివచనాచ్ఛూద్రాదేః క్రత్వనుష్ఠానప్రసఙ్గ ఇతి నాపశూద్రాధికరణవిరోధః. కిఞ్చ-
యథా *యావజ్జీవమగ్నిహోత్రం జుహోతీత్యాదివిధిర్న స్వాఙ్గం స్వవ్యవధాయకమితి న్యాయాత్ స్వవిరోధినోఽర్థజ్ఞానాదే రాగప్రాప్తస్యాప్యవసర
ప్రదః. తథానుష్ఠానోపయోగిమీమాంసాశ్రవణస్య సమావర్తనవిధిరవకాశప్రదస్స్యాత్. స్నాత్వా ప్రత్యయస్యైవ సమానకర్తృకత్వపూర్వకాలీనత్వమా
త్రమర్థః- న త్వానన్తర్యం. నన్వానన్తర్యమేవ విధేయం- న చేద్విధినైరర్థక్యం- దుఃఖాత్మకగురుకులవాసనివృత్తేస్స్వతః ప్రాప్తత్వాదితి చేన్న- ఆనన్తర్యపర
త్వేఽపి విధినైరర్థక్యాత్. తచ్చ గురుకులవాసస్య దుఃఖాత్మకత్వాదేవ. అతస్స్నానియమకసంస్కారవిశేషవిధానమితి తద్విధేయం- న త్వానన్తర్యం, తస్మాదధీత్యే
తి స్మృతిశ్రుత్యోర్న విరోధః. తస్మాత్స్వయమేవ ప్రవర్తతే. నను *యో హ వా అవిదితార్షేయబ్రాహ్మణదైవతేన మన్త్రేణ యాజయతి వాధ్యాపయతి వా స్థా
ణుం వర్చ్ఛతి గర్తం వా పద్యతే ప్ర వా మీయతే పాపీయాన్ భవతి యాతయామాన్యస్య ఛన్దాంసి భవన్త్యథ యో మన్త్రే మన్త్రే వేద సర్వమాయురేతి శ్రేయాన్భ

తత్ర కర్మవిధిస్వరూపే నిరూపితే కర్మణామల్పాస్థిరఫలత్వం దృష్ట్వా-ధ్యయనగృహీతస్వాధ్యాయై కదేశోపనిషద్వాక్యేషు చామృతత్వరూపానన్తస్థిరఫలాపాతప్రతీతేస్తన్నిర్ణయఫలవేదాన్తవా క్యవిచారరూపశారీరకమీమాంసాయామధికరోతి. తథా చ వేదాన్తవాక్యాని కేవలకర్మఫలస్య క్షయిత్వం బ్రహ్మజ్ఞానస్య చాక్షయఫలత్వం దర్శయన్తి *తద్యథేహ కర్మచితో లోకః క్షీయతే *ఏవ మేవాముత్ర పుణ్యచితో లోకః క్షీయతే *అన్తవదేవాస్య తద్భవతి * నహ్యధ్రువైః ప్రాప్యతే

భవత్యయాతయామాన్యస్య ఛన్దాంసి భవన్తి తస్మాదేతాని మన్త్రవిద్యాదితి శ్రుత్యా *అవిదిత్వా ఋషిం ఛన్దో దైవతం యోగమేవ చ। యో-ధ్యాపయే జ్జపేద్వాపి పాపీయాఞ్జాయతే తు సః ఇతి॥ స్మృత్యుపబృంహితయార్థజ్ఞానవిధానం ఫలితం. మన్త్రప్రతిపాద్యదేవతాజ్ఞానస్యాత్ర విహితత్వాత్తద్వ్యాఖ్యానాయ తయా, దైవతశబ్దస్య మన్త్రప్రకాశ్యానుష్ఠేయార్థప్రదర్శనార్థతయా, చవిధ్యాదిభాగార్థజ్ఞానస్యాపి విధేయత్వాపత్తేః. యోగ-మన్త్రాణాం వినియోగ తజ్జ్ఞానస్య బ్రహ్మణభాగార్థజ్ఞానసాపేక్షత్వాచ్చేతి చేన్న- ప్రతిగ్రహస్యసంవేశనాదేరివ రాగప్రాప్తత్వాన్నివృత్తేః. నహి *బ్రాహ్మణస్య ప్రతిగ్రహాదినా ధనమా ర్జనేత్ *ఋతావుపేయాదిత్యాదివచనం రాగతః ప్రాప్తిం ప్రతిగ్రహాదేర్నియున్క్తే. కించ-అనేనైవ వాక్యేనార్థజ్ఞానం విహితమిత్యధ్యయనవిధౌ రథజ్ఞానపర్య న్తత్వం నాశ్రయణీయం. యథా క్రతూనాం విధ్యన్తరసిద్ధత్వాదాధానవిధౌ రుత్తరక్రతుపర్యన్తత్వం నాశ్రీయ- తేతద్వత్. న చేదం వాక్యమధ్యయనస్యా ర్థధీపర్యన్తత్వమవగమయతి. న చ స్వయమర్థజ్ఞానం విధత్తే-అర్థజ్ఞానస్యాన్యతస్సిద్ధత్వాత్. తత్ర మన్త్రమాత్రస్య ఋష్యాదిజ్ఞానవిధానప్రతీతేః, స్వ తతస్సిద్ధ స్యార్థజ్ఞస్య సాధుతయాఽధ్యేతవ్యత్వం సిద్ధ్యేత్- నత్వర్థజ్ఞానం. ఛన్దోదైవతాదిజ్ఞానస్య ఛన్దః కల్పవ్యాకరణనిరుక్తాదిసాపేక్షత్వాన్మీమాంసాసాపేక్షత్వాచ్చ. ఏవ యోగవిషయసన్దేహే సతి మీమాంసాపేక్షా స్యాదితి చేత్. తర్హి సన్దేహపాకరణాయ రాగతః ప్రవృత్తిస్స్యాత్. *యదధీతమవిజ్ఞాతం నిగదేనైవ శబ్ద్యతే। అనగ్నావివ శుష్కైధో న తజ్జ్వలతి కర్హిచిదితి వచనం నార్థజ్ఞానపర్యన్తత్వమధ్యయనవిధేరవగమయతి. అధీతమవిజ్ఞాతమిత్యత్రైవాధ్యయనార్థజ్ఞాన యోః పృథఙ్నిర్దేశాత్, రాగప్రాప్తస్య విధాతుమశక్యత్వాచ్చ. *వేదానాం కించిదధీత్య బ్రాహ్మణో విశేషం భాష్యమధీత్య శ్రోత్రియో-నూచానో ఇత్యాదయః కల్పసూత్రప్రయోగాశ్చాధ్యయనాదర్థజ్ఞానం పృథగ్భూతమవగమయన్తి. అతః శ్రవణస్య దుఃఖరూపత్వేన తత్ప్రతియాం వార్థజ్ఞానా ద్యన్యపరతయా నామానశృణోతి-తత్ప్రరోచనార్థమిదం యదధీతమిత్యాదివచనం. యథా అత్యైగ్నా దీవ్యః కృషిమిత్కృషస్వ విత్తే రమస్వ బహుమన్యమాన ఇతి వాక్యం తత్ప్రతిప్రరోచనార్థం. ప్రరోచనయా హి ప్రవృత్తిరుత్కటా స్యాత్. సహ్యేతావతా కృషేః రథార్జనస్య, చ రాగప్రాప్తత్వభఙ్గేన సర్వ త్రవైధత్వమేవ స్యాత్. తద్వదిదమపి వచనం శ్రవణస్య రాగప్రాప్తత్వం నయహన్తి. తస్మాద్రాగత ఏవ ప్రవర్తతే. ఏవమన్యతః ప్రవృత్తౌ సమ్భవన్త్యాం న శ్రుత్యర్థానేనమీమాంసాశ్రవణస్య విధేయత్వకల్పనమయుక్తం. ఏకశాస్త్ర్యం, రాగతః ప్రవృత్తిః, అస్తు-కథం పౌర్వాపర్యనియమ ఇత్యత్రాహ (తత్రేతి)

తత్ర-వేదే (కర్మవిధిస్వరూపే నిరూపిత ఇతి) కర్మభాగస్య వేదోపక్రమత్వాదధీతక్రమేణ తత్రైవ నిరూపణం ప్రాప్తమితి కర్మవిచారస్య పూర్వభావిత్వం నిరూపి తం. ననుసహి కర్మణామల్పాస్థిరఫలత్వమనన్తస్థిరఫలత్వం, చపూర్వపక్షసిద్ధాన్తరూపేణ క్వచిన్నిరూపితం-తత్కథమల్పాస్థిరఫలత్వావగతిరిత్యత్రాహ (స్వ రూపే నిరూపిత ఇతి) కేవలం కర్మవిధిస్వరూపమేవ నిరూపితం. అల్పాస్థిరఫలత్వజ్ఞానమూవ్న్తవిధానాదినా ఫలితమితి భావః. యద్వా కర్మవిధిస్వరూపం నిరూ పితం. నత్వారాధ్యపరదేవతేతి భావః. తదారాధనత్వేన కృతేహ్యనన్తస్థిరఫలత్వసిద్ధిః. (అధ్యయనగృహీతస్వాధ్యాయేతి) అధ్యయనస్య కృత్స్నస్వాధ్యా యవిషయత్వాదుపనిషదశ్చ స్వాధ్యాయశబ్దాన్తర్గతత్వాదితి భావః. ఏకదేశశబ్దేనైకప్రబన్ధాంశత్వం సూచితం. సాధారణవేదశబ్దనిర్దేశస్తు రాశ్యావసన్న పరం ప్రదేశం పృథఙ్నిర్దిశత్యుపనిషచ్ఛబ్దేన. వేదాన్తశబ్దేన విచారపౌర్వాపర్యనియమహేతుర్దర్శితః మీమాంసాశబ్దో న్యాయ్యాఖ్యానై ప్రదేశభేదం వివక్షతి శారీరకపదేన. *అన్నాదో నన్దో భవతి మహాన్ భవతి. ప్రజయా పశుభిర్బ్రహ్మవర్చసేనేత్యాద్యన్తానుషఙ్గికాల్పాస్థిరఫలవ్యావృత్త్యర్థమమృతత్వరూపేతి. అనుషఙ్గికానామల్పాస్థిరత్వేపి ప్రధానఫలస్యానన్తస్థిరత్వేనాపాతప్రతీతిరక్షతేత్యర్థః. కర్మమీమాంసాసంస్కృతమనస్కత్వాదత్రాప్యానుషఙ్గికం ప్రధానం చ ఫలం సమ్భవతీతి శ్రోతుః ప్రతీయత ఏవ. నను ఫలత్వాదివమప్యనిత్యమితి బుద్ధిస్స్యాత్. నైవం. విపక్షే బాధకాభావాత్. యథా భౌమసుఖా త్స్వర్గాదిసుఖం విలక్షణం ప్రతిపన్నం, తత్రాపి పరస్పరవైలక్షణ్యం దేశకాలస్వరూపభేదాత్ప్రతిపన్నం. తద్వదేవతస్మాదపి విలక్షణసుఖం సమ్భవతీత్యేవ రాగజననాయాస్యాపి ప్రతీతిస్స్యాత్. (అధికరోతి) అధికారీ భవతి. ఏవం కర్మవిచారకృదేవాధికారీ భవతి. ననుసాధనచతుష్టయవానిత్యభిప్రాయః. ఏవ మైకశాస్త్ర్యక్రమనియమ ఉపపాదితాని. కైర్వేదాన్తవాక్యైరారభ్యణీయత్వోపయికాపాతప్రతీతిరిత్యత్రాహ (తథా చేతి) యథా సూత్రం వ్యాఖ్యాతం తథేత్యర్థః. చశ్శఙ్కానివృత్తౌ ప్రసిద్ధౌ వా. కేవలశబ్దేన జ్ఞానాఙ్గకర్మవ్యావృత్తిః. నను కర్మవిచారేణ నిర్ణీతేపి కర్మఫలక్షయి త్వే పునశ్చాల్పాస్థిరఫలత్వప్రతీతిజనకవాక్యాని కిమర్థముదాహ్రియన్తే. అనన్తస్థిరఫలాపాతప్రతీతిజనకాన్యేవ హి వాక్యాన్యుదాహర్తవ్యాని. ఉ చ్యతే. అధిగతకర్మణః పురుషస్య హి నిర్ణీతార్థసంవాదివాక్యదర్శనాత్కర్మఫలాస్థిరత్వవద్బ్రహ్మజ్ఞానఫలాక్షయిత్వస్య ప్రామాణికత్వం సమ్భవతీతి ప్రత్యాస్థిరీకరణార్థం. (తద్యథేతి) లోక్యత ఇతి లోకః-ఫలం. అన్తవదేవాస్య తద్భవతీత్యనేనజ్ఞానవిధురకర్మణోఽనేకకాలానుష్ఠితస్య బహువిధస్యాపి క్షయిత్వముక్తం భవతి. * యో వా ఏతదక్షరం గార్గ్యవిదిత్వాస్మిల్లోకే జుహోతి యజతే తపస్తప్యతే బహూని వర్షసహస్రాణీత్యేతద్వాక్యపూర్వభాగత్వా త్తస్య వాక్యస్య. అన్తవదిత్యుక్తే క్రియాస్వరూపస్యాన్తవత్త్వం లోకసిద్ధతయానుపదేశ్యమితి ఫలస్యైవాన్తవత్త్వమర్థసిద్ధం స్ఫుటీకర్తుం పూర్వం తద్యథేతి వాక్యోపాదానం. సాంసారికఫలస్యాధ్రువత్వం స్యాత్-కర్మభిరేవ ధ్రువం ఫలం సమ్పాద్యతామితి శఙ్కాపహ్యుదాసాయోపాదత్తే నహ్యధ్రువైః ప్రాప్యత ఇ

*ప్లవా హ్యేతే అదృఢా యజ్ఞరూపాః *పరీక్ష్య లోకాన్ కర్మచితాన్ బ్రాహ్మణో నిర్వేదమాయాత్ నాస్త్యకృతః కృతేన తద్విజ్ఞానార్థం స గురుమేవాభిగచ్ఛేత్సమిత్పాణిశ్శ్రోత్రియం బ్రహ్మనిష్ఠం తస్మై స విద్వానుపసన్నాయ సమ్యక్ప్రశాన్తచిత్తాయ శమాన్వితాయ యేనాక్షరం పురుషం వేద సత్యం ప్రోవాచ తాం తత్త్వతో బ్రహ్మవిద్యామితి *ప్రోవాచ ప్రబ్రూయాదిత్యర్థః. బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరం *న పునర్మృత్యవే తదేకం పశ్యతి న పశ్యో మృత్యుం పశ్యతి *స స్వరాడ్భవతి *తమేవం విద్వానమృత ఇహ భవతి నాన్యః పన్థా అయనాయ విద్యతే *పృథగాత్మానం ప్రేరితారం చ మత్వా జుష్టస్తతస్తేనామృతత్వమేతీత్యాదీని. నను చ సాఙ్గ. వేదాధ్యయనాదేవ కర్మణాం స్వర్గాదిఫలత్వం, స్వర్గాదీనాం చ క్షయిత్వం, బ్రహ్మోపాసనస్యామృతత్వఫలత్వం, చ జ్ఞాయత ఏవ. అనన్తరం ముముక్షోర్బ్రహ్మజిజ్ఞాసాయామేవ ప్రవర్తతాం - కిమర్థా ధర్మవిచారాపేక్షా. ఏవం తర్హి

తి. *శ్రుతం తదితి వాక్యఖణ్డః. తదుపపాదకత్వేన ప్రతీయమానం వాక్యాన్తరముదాహరతి. *ప్లవా హ్యేతే అదృఢా యజ్ఞరూపా ఇతి. సంసారపారం తారయితుం నాలం-మధ్యే భఙ్గురత్వాదిత్యర్థః. సూత్రయోజనానుగుణతరం కర్మణామల్పాస్థిరఫలత్వం, బ్రహ్మోపాసనస్యాక్షయఫలత్వం, చ దర్శయద్వాక్యముపాదత్తే పరీక్ష్య లోకానితి. అస్మిన్వాక్యే న్యాయసిద్ధార్థానువాదేన గురూపసత్తిర్విధీయతే. కర్మచితాన్-కర్మసంచితాన్. పరీక్ష్య-మీమాంసాన్యాయైర్నిరూప్య. బ్రాహ్మణః-అధీతసాఙ్గసశిరస్కవేదః. యద్వా త్వధ్యాహార్యం- సఞ్ఞాయోత్తరత్ర శ్రవణాత్. అకృతః- నిత్యః. అత్ర పురుషవిశేష్యః. లిఙ్గవిశిష్టాత్పరం పురుషమిత్యనన్తరోక్తేః, కృతేన-కర్మణా. నాస్తి-నసిధ్యతి. ఇతి పరిగణయ్య ప్రష్టవ్యం ఇతి-యో నిర్వేదమాయాయాత్ స తద్విజ్ఞానార్థం గురుమేవాభిగచ్ఛేత్. ఏవకారేణ నియమవిధిత్వం గమ్యతే. సమిత్పాణిః-సరిక్తపాణిః. *రిక్తపాణిస్తు నోపేయాద్రాజానం దైవతం గురుమితి హి స్మర్యతే. శ్రోత్రియం-శ్రుతవేదాన్తం. బ్రహ్మనిష్ఠం- బ్రహ్మసాక్షాత్కారవన్తం. శ్రుతవేదాన్తోఽపి రుచిభేదాచ్చ బ్రహ్మనిష్ఠో నోపగన్తవ్య ఇతి భావః. అభిగచ్ఛేదిత్యన్వయః. శమః-బాహ్యేన్ద్రియనియమనరూపః- ప్రశాన్తచిత్తాయేత్యన్తఃకరణనియమనస్యోక్తతయా పారిశేష్యాత్. ఏతేన శ్రవణోపయుక్తమవధానం వివక్షితం. నమూపాసనోపయుక్తాత్యన్తేన్ద్రియజయాదిః. తస్మై స విద్వానితి ప్రోవాచేత్యన్వయః. యేనేతి నిర్దేశో విజ్ఞానాభిప్రాయః. తద్విజ్ఞానార్థమితి హి ప్రకృతం. సామాన్యతః కారణాభిప్రాయో వా-లిఙ్గవ్యత్యయో వా. అక్షరం- స్వరూపేణావికారం. సత్యం-గుణతోఽప్యవికారం. అథ్యాసు చిజ్జీవవ్యావృత్తిః. తాం బ్రహ్మవిద్యాం. ప్రోవాచ- ప్రబ్రూయాదిత్యర్థః. ఇతి వేదాన్తసారే వ్యాఖ్యాతం. ఛన్దసి లుఙ్లఙ్లిట ఇతి లిట్. నను ప్రశాన్తచిత్తాయ శమాన్వితాయేతి శమాదేః పూర్వవృత్తత్వం ప్రతీయతే న- శ్రవణోపయోగ్యవధానమాత్రస్య వివక్షితత్వాత్. నాత్రోపాసనాఙ్గభూతాత్యన్తవిషయవైతృష్ణ్యం వివక్షితం. తద్ధి *శమదమాద్యుపేతస్స్యాదితి నిరూపయిష్యతే. అతో నిరూప్యసమ్పాదనైస్సన్నిరూపణాత్ప్రాగేవ విశిష్టత్వమనుపపన్నం. శ్రుతిశ్చ శాస్త్రజన్యజ్ఞానవతః పురుషస్యోత్తరత్ర విశదమిత్యుక్తముపాసనం పర్యాయం *తస్మాదేవంవిచ్ఛాన్తో దాన్త ఉపరతస్తితిక్షుస్సమాహితో భూత్వాత్మన్యేవాత్మానం పశ్యేదితి. అత్ర హ్యేవంవిదితి శాస్త్రజన్యజ్ఞానవత్త్వముక్తం. భూత్వా పశ్యేదిత్యుపాసనస్య శమాద్యఙ్గకత్వం స్థాపితం. కేవలానన్తస్థిరఫలపరవాక్యాన్యుదాహరతి (బ్రహ్మవిదితి) అత్రానువాకే. *యతో వాచో నివర్తన్త ఇతి శ్రవణాదనన్తఫలత్వసిద్ధిః. ప్రాప్యస్య బ్రహ్మణోఽనన్తస్థిరత్వేఽపి ప్రాప్తేః కాదాచిత్కత్వశఙ్కావ్యావృత్త్యర్థమపునరావృత్తిమాహ నపునరితి. యద్వా విద్యయా అనన్తస్థిరఫలరూపబ్రహ్మప్రాప్తిమాహ బ్రహ్మవిదితి. విద్యయా బ్రహ్మప్రాప్తేః ప్రతిబన్ధనివృత్తిపూర్వకత్వమాహ నపునరితి. మృత్యుః ప్రమాదః-మోహో వా- *మోహో వా మృత్యుస్సమ్మతో యః కవీనాం. *ప్రమాదం వై మృత్యుమహం బ్రవీమీత్యుభయత్ర మృత్యుశబ్దవ్యపదేశాత్. ప్రమాదో యథావస్థితస్వస్వరూపస్యాజ్ఞానం. మోహః- భ్రాన్తిజ్ఞానం- దిఙ్మోహ ఇత్యాదివ్యపదేశాత్. నమృత్యునివృత్తిమాత్రమేవ-తత్కార్యమపి నివర్తత ఇత్యాహ నపశ్యో మృత్యుం పశ్యతీతి. అస్య వాక్యస్యోపరి. *నరోగం నోత దుఃఖతామితి హి శ్రూయతే. నపునరిత్యాదివాక్యం బ్రహ్మణి దృష్టే మృత్యుప్రముఖనివృత్తిరితి జ్ఞాపనార్థం. నపశ్యో మృత్యుమిత్యత్రాపి పశ్యశబ్దస్య బ్రహ్మదర్శిత్వమర్థః- తదేకం పశ్యతీత్యనన్తరోదాహృతవాక్యైకవిషయత్వాదస్మితత్వాత్. స స్వరాడ్భవతీతి- కర్మవశ్యో న భవతీత్యర్థః. *స్వరాట్ స్వతన్త్రో నిర్దేశ్య ఇతి నైఘణ్టుకాః. తమేవం విద్వానితి వాక్యేన నిశ్శేషవిద్యాత్మజ్ఞానదేవతాన్తరోపాసనాద్యుపాయాన్తరవ్యావృత్తిసిద్ధిః- పురుషసూక్తమోపాసనస్యైవోపాయతయోక్తత్వాత్. తదుపాసనరూపజ్ఞానం చ నాత్మైక్యవిషయం. అపితు పృథక్త్వవిషయమితి దర్శయతి పృథగాత్మానమితి- మత్వా-జ్ఞాత్వా. తతః- పృథక్త్వజ్ఞానాత్. తేన జుష్టః- ప్రీతివిషయీకృతః. అనుగృహీతోఽమృతత్వమేతీత్యర్థః. ఇత్యాదీని వేదాన్తవాక్యానీతి పూర్వేణాన్వయః. ఉదాహృతస్పష్టార్థవాక్యమాత్రతః ప్రష్టుకశ్చిచ్చోదయతి (నను చేతి) పూర్వత్ర చోద్యాన్తరాణాం కణ్ఠోక్త్యభావేఽపి పరిహారకణ్ఠోక్త్యా తాన్యభిప్రేతాని. అత శ్చశబ్దేన తైరస్య సిద్ధస్సమాసముచ్చయోక్తః (సాఙ్గేతి) కర్మజ్ఞానపూర్వవృత్తత్వవాదినాపి సాఙ్గాధ్యయనస్యాపేక్షితత్వం స్వీకృతమితి తదనువృత్త్యా సార్థ ఏవకారః. అధ్యయనస్య సాఙ్గత్వాదఙ్గానాం చార్థజ్ఞానహేతుత్వాన్మీమాంసానిరపేక్షం స్వర్గాదేరేవ కేవలకర్మఫలత్వం, స్వర్గాదేశ్చ క్షయిత్వం, బ్రహ్మోపాసనస్యాక్షయఫలత్వం, చ జ్ఞాయత ఇత్యర్థః. బ్రహ్మోపాసనస్యేత్యాది గ్రన్థో దృష్టాన్తాభిప్రాయః. జ్ఞాయత ఏవేత్యేవకారో జ్ఞాతృత్వసంప్రతిపత్తిసూచకః-జ్ఞానసామగ్రీసిద్ధేతి భావః. తత్కిమిత్యత్రాహ (అనన్తరమితి) కర్మణామల్పాస్థిరఫలత్వజ్ఞానేన ముముక్షుసిద్ధ్యర్థం హి కర్మవిచారః. తన్నిరపేక్షమేవాల్పాస్థిరఫలత్వజ్ఞానాన్ముముక్షుసిద్ధేర్బ్రహ్మజిజ్ఞాసైవ కర్తవ్యా-ధర్మవిచారే ప్రయోజనాభావాదిత్యర్థః. పరిహరతి (ఏవం తర్హీతి) ఏవం తర్హి- ఉదాహృతవాక్యమాత్రత్ర్యప్తోసి

శారీరకమీమాంసాయాః పునః ప్రవృత్తతాం - సాఙ్గాధ్యయనాదేవ కృత్స్నస్య జ్ఞాతత్వాత్. సత్యం - ఆపాతప్రతీతిర్విద్యత ఏవ - తథాపి న్యాయానుగృహీతస్య వాక్యస్యార్థనిశ్చాయకత్వాదాపాతప్రతీతోఽప్యర్థస్సంశయవిపర్యయౌ నాతివర్తతే. అతస్తన్నిర్ణయాయ వేదాన్తవాక్యవిచారః కర్తవ్య ఇతి చేత్ - తథైవ ధర్మవిచారోఽపి కర్తవ్య ఇతి పశ్యతు భవాన్. నను చ బ్రహ్మజిజ్ఞాసాయా ఏవ నియమేనాపేక్షితే - తదేవ పూర్వవృత్తం వక్తవ్యం. న ధర్మవిచారాపేక్షా బ్రహ్మజిజ్ఞాసాయాః - అధీతవేదాన్తస్యానధిగతకర్మణోఽపి వేదాన్తవాక్యార్థవిచారోపపత్తేః. కర్మాఙ్గాశ్రయాణ్యుద్గీథాద్యుపాసనాన్యత్రైవ చిన్త్యన్తే. తత్ అనధిగతకర్మణో న శక్యం కర్తుమితి చేత్ - అనభిజ్ఞో భవాన్ శారీరకశాస్త్రవిజ్ఞానస్య. అస్మిన్ శాస్త్రే అనాద్యవిద్యాకృతవివిధభేదదర్శననిమిత్తజన్మజరామరణాదిసాంసారికదుఃఖసాగరనిమగ్నస్య నిఖిలదుఃఖమూలమిథ్యాజ్ఞాననిబర్హణాయాత్మైకత్వవిజ్ఞానం ప్రతిపిపాదయిషితం.

చేత్. (కృత్స్నస్యేతి) బ్రహ్మణోఽపీతి భావః. వేదాన్తవాక్యాన్యపి స్ఫుటార్థాని హ్యస్మాభిరుదాహృతాని. తేషామర్థోఽపి మీమాంసానపేక్షం జ్ఞాయతే అతో న తస్థిరఫలజ్ఞానాయ న బ్రహ్మవిచారః కర్తవ్య ఇత్యర్థః. సత్యమిత్యర్ధాఙ్గీకారే. ఆపాతప్రతీతావభ్యుపగమః- బ్రహ్మవిచారస్తైరపేక్ష్యేన నభ్యుపగమః. (ఆపాతేతి) ఆపాతప్రతీతిః-అజ్ఞాననివృత్తిమాత్రేణ సంశయవిపర్యయసహజ్ఞానం. సంశయవిపర్యయౌ ద కారణ వాక్యగతస్యాపి హ్యాత్మాకాశప్రాణాదిశబ్దానరాదిశబ్దైరర్థతత్త్వస్య దుర్నిశ్చయత్వాత్. *విజ్ఞానఘన ఏవైతేభ్యో భూతేభ్యస్సముత్థాయ తాన్యేవానువినశ్యతి. *అసద్వా ఇదమగ్ర ఆసీదిత్యాదిభిరాత్మానిత్యత్వాదేః ప్రతీతేః, *అన్నవానన్నాదో భవతి ప్రజయా పశుభిర్బ్రహ్మవర్చసేనేత్యాదినాఽస్థిరఫలావగమాచ్చ స్యాతాం. అతస్సాఙ్గాధ్యయనమాత్రేణ నిర్ణయో న సిధ్యతే, న్యాయానుగృహీతవాక్యజ్ఞానత్వాచ్చ బ్రహ్మవిచారః కర్తవ్య ఇతి చేదిత్యర్థః. భవాన్-అనుదాహృతవాక్యాన్తరపర్యాలోచనాయామపి ప్రవృత్తస్స్యామితి భావః. (తథైవ) ఏతయా దృష్ట్యా అత్రాపి సంశయవిపర్యయనిరాసస్యాపేక్షితత్వం జానన్ అనుదాహృతవాక్యాని పశ్యేదిత్యర్థః. *అక్షయ్యం హ వై చాతుర్మాస్యయాజినస్సుకృతం భవతి. *పూర్ణాహుత్యా సర్వాన్కామానవాప్నోతి *సర్వాన్ లోకాన్ పశుబన్ధయాజీ జయతి. *అపామ సోమమమృతా అభూమ. *అనన్తం హ వై పారమక్షయ్యం లోకం జయతి. యోఽగ్నిం నాచికేతం చినుతే. *నాస్య స్వఃపూర్తిక్షీయతే యోఽగ్నిం నాచికేతం చినుతే। ఇత్యాదీని హి. *అమృతత్వం భజన్తే. *సోఽశ్నుతే సర్వాన్కామాన్. *ఇమాన్ లోకాన్ కామాన్నీ కామరూప్యనుసఞ్చరన్। ఇత్యాది బ్రహ్మవేదనఫలవాక్యైస్తుల్యాని వాక్యాని దృశ్యన్తే. అత ఔపనిషదవాక్యేష్వివానుదాహృతవాక్యేషు సంశయవిపర్యయబాహుల్యాత్ తన్నిరాసాయ కర్మవిచారః కర్తవ్య ఇత్యర్థః. ఏవం ధర్మవిచారస్య నిర్ణయాయాపేక్షితత్వముక్తం. అథ స్వరూపేణోపాదానాయ చ నియమేన కర్మజ్ఞానాపేక్షా నాస్తీతి దర్శయితుం ముముక్షోః కర్మణో నియమేనానపేక్షితత్వాత్ పూర్వపక్ష్యుపక్షిపతి (నను చేతి) నియమేనాపేక్షితత్వస్య వివక్షితత్వాత్ సాఙ్గాధ్యయనాదానన్తర్యం ప్రక్రమ ఏవ కార్యః. ద్వితీయస్తు నియమేనానపేక్షితస్య పూర్వవృత్తత్వాసమ్భవాదిత్యర్థః. తదేవమిత్యత్రాహ (న ధర్మేతి) కుత ఇత్యత్రాహ (అధీతేతి) యే బ్రహ్మవిద్యాధికారిణః- తేషాం సర్వేషామపేక్షితం హి నియమేనాపేక్షితం. వేదాన్తమాత్రాధ్యాయినస్తత్రైవాపాతప్రతీతిర్భూత్వా చ స్యాత్. తస్య కర్మవిషయాపాతప్రతీత్యభావాన్న కర్మవిచారస్య నియమేనాపేక్షేత్యర్థః. యద్వా-అధీతకృత్స్నవేదస్యాపి జన్మాన్తరసుకృతవశాద్వేదాన్తవాక్యేష్వేవ బుభుత్సా జాయతే చేత్ - తస్య న కర్మవిచారాపేక్షేతి. తదా అధీతవేదాన్తస్యేతి పదమయోగవ్యవచ్ఛేదపరం-నాన్యయోగవ్యవచ్ఛేదపరం. కృత్స్నవేదాధ్యయనాదపేక్షితవేదాన్తభాగోఽప్యధీతఏవేత్యర్థః. ఏవంహ్యనాధిగతకర్మణోఽజ్ఞాతస్యత్వం సిద్ధం. ఉపాదానార్థమపి నజ్ఞాతవ్యత్వమితి వ్యుత్పాదయితుం వేదాన్తమాత్రబుభుత్సోఽపి కర్మవిచారాపేక్షాం శఙ్కతే (కర్మాఙ్గేతి) ఏకస్య సామ్నః పఞ్చ భాగాస్స్యుః. తే ప్రస్తావోద్గీథప్రతిహారోపద్రవనిధనాఖ్యాః. ఏతే భాగాభక్తిశబ్దాభిధేయాః. తాను పఞ్చసు భక్తిషు ప్రస్తావో హిఙ్కారపూర్వం గీయతే. ఉద్గీథః ప్రణవపూర్వం గీయతే. తత్ర పఞ్చవిధసామోపాసనం క్వచిద్విధీయతే. *లోకేషు పఞ్చవిధం సామోపాసీతేతి క్వచిత్సామావయవేషు పఞ్చస్వేకైకావయవోపాసనం విధీయతే. తత్రోద్గీథావయవభూతప్రణవోపాసనం విధీయతే *ఓమిత్యేతదక్షరముద్గీథముపాసీతేతి। (కర్మాఙ్గాశ్రయాణి) కర్మాఙ్గభూతోద్గీథాదివిషయాణి అనధిగతకర్మణ ఉద్గీథాద్యుపాసనచిన్తనం న శక్యం కర్తుమితి ప్రతిజ్ఞా. కర్మాఙ్గాశ్రయాణీతి హేతుగర్భం విశేషణం. కర్మాఙ్గోద్గీథాద్యాశ్రయాణ్యుపాసనానీత్యుక్తే సతి హి తాభ్యుద్గీథశబ్దస్యైవార్థస్స్యాత్. ఉపాసనమాత్రస్య చ సకర్మకత్వం ప్రతీయతే. అతో యథోక్తైవ వచనవ్యక్తిర్గ్రాహ్యా. అనధిగతే కర్మణ్యుద్గీథాదివిషయోపాసనచిన్తాయా అశక్యత్వాత్ కర్మవిచారోఽపేక్షిత ఇతి చేదిత్యర్థః. సోపాలమ్భం పరిహరతి (అనభిజ్ఞ ఇతి) శాస్త్రే ప్రధానతయా ప్రతిపాద్యం జ్ఞానమిత్యత్రాహ (అస్మిన్నితి) భేదః-జ్ఞాతృజ్ఞేయజ్ఞానరూపః. వైవిధ్యం-తదవాన్తరభేదబాహుళ్యం. ఏవం వివిధభేదదర్శనస్య హేతురవిద్యా. తస్యాః కో హేతురిత్యనవస్థాపరిహారార్థమనాదిశబ్దః. ఏవమవిద్యాకృతభేదదర్శననిమిత్తకం జన్మజరామరణాదికమేవ సాంసారికదుఃఖం. ఆదిశబ్దేన నరకగర్భవాసాదిగ్రహణం. సంసారః- ప్రకృతిసమ్బన్ధః. తత్ప్రభవం సాంసారికం-తన్నిరసనీయత్వాయదుఃఖరూపత్వోక్తిః. సాగరశబ్దస్తదానన్త్యపరః-(నిమగ్నస్యేతి) దుఃఖనివృత్త్యుపాయాపేక్షా హేతుతయోక్తం-అధికారిస్వరూపముక్తం. ప్రయోజనమాహ (నిఖిలేతి) మిథ్యాజ్ఞానం-భ్రాన్తిజ్ఞానం. *దుఃఖజన్మప్రవృత్తిదోషమిథ్యాజ్ఞానానాముత్తరోత్తరాపాయే తదనన్తరాపాయాదితి ప్రయోగాత్. భ్రాన్తిజ్ఞానం చ భేదదర్శనం. యద్వా-మిథ్యాభూతమజ్ఞానం మిథ్యాజ్ఞానం. జ్ఞాననివర్త్యత్వాయ మిథ్యాశబ్దః. తస్య నిబర్హణాయ. తన్నిబర్హణమేవ మోక్ష ఇత్యభిప్రాయః. తత్సాధనం కిమిత్యత్రాహ (ఆత్మైకత్వవిజ్ఞానమితి) సర్పభ్రమస్య రజ్జుయాథాత్మ్యజ్ఞానం హి నివర్తకం- న తు కర్మవిశేషః. ఏవం భేదదర్శనస్యావిద్యాకృతత్వాదైక్యజ్ఞానస్యైవ

అస్యహి భేదావలమ్బికర్మజ్ఞానం క్వోపయుజ్యతే. ప్రత్యుతవిరుద్ధమేవ. ఉద్గీథాదివిచారస్తు కర్మశేషభూతోపాసనరూపత్వావిశేషాదిహైవక్రియతే. సతునసాక్షాత్సఙ్గతః-అతోయత్ప్రధానంశాస్త్రం-తదపేక్షితమేవపూర్వవృత్తం కిమపి వక్తవ్యం. బాఢం. తదపేక్షితంచ కర్మవిజ్ఞానమేవ. కర్మసముచ్చితాద్జ్ఞానాదపవర్గశ్రుతేః. వక్ష్యతిచ *సర్వాపేక్షాచ యజ్ఞాదిశ్రుతేరశ్వవదితి। అపేక్షితేచకర్మణ్యజ్ఞాతే కేనసముచ్చయః-కేననేతివిభాగోనశక్యతేజ్ఞాతుం. అతస్తదే

తస్మిన్వక్తవ్యమితిశఙ్కైవతాత్పర్యంవేదాన్తవాక్యానామిత్యర్థః. తత్రకిముత్యత్రాహ (అస్యహీతి) (క్వోపయుజ్యత ఇతి) నను క్వచిత్-జ్ఞానస్యస్వరూపోత్పత్త్యాతత్ఫలోత్పత్త్యాజ్ఞానోత్పత్తిసాధనానుగ్రహేవానోపయుజ్యతఇత్యర్థః. నకేవలమనుపయోగాభావః. ప్రత్యుతవిరుద్ధమిత్యాహ (ప్రత్యుతేతి) ద్వైతవాసనాజనకత్వాదిత్యభిప్రాయః. తథాప్యుపనిషత్స్వధీతత్వాత్ బ్రహ్మమీమాంసాయాంనిరూప్యమాణత్వాచ్చోద్గీథాద్యుపాసనం బ్రహ్మవిద్యాపేక్షితమిత్యుద్గీథాదివిచారస్యాపేక్షితఇత్యత్రాహ (ఉద్గీథాదీతి) తర్హి కథముపనిషత్స్వధ్యయనం, బ్రహ్మవిచారే తద్విచార, శ్చేత్యత్రాహ (జ్ఞానరూపత్వావిశేషాదితి) జ్ఞానరూపత్వసామ్యాద్బుద్ధిస్థతయాకృతః-నతుప్రధానార్థోపయోగిత్వాదిత్యర్థః. (తత్రకిముత్యత్రాహ) (సత్వితి) తుశబ్దస్త్వయంశఙ్కావ్యావర్తకం. ప్రధానప్రతిపాద్యోపయుక్తస్యైవపూర్వవృత్తత్వంనిగమయతి (అతఇతి) కిమపి-కర్మవిచారాదన్యదితిభావః. ప్రధానార్థోపయోగిత్వేనసఙ్గతిస్సాక్షాత్సఙ్గతిః. యేనకేనాప్యాకారేణసామ్యాద్బుద్ధిస్థత్వం ప్రసఙ్గాత్సఙ్గతిః. అతః ప్రాసఙ్గికోద్గీథాద్యుపాసనవిచారాపేక్షితస్యప్రధానార్థవిరుద్ధస్యకర్మవిచారస్యనపూర్వవృత్తతాయుక్తా- అపితుప్రధానప్రతిపాద్యాపేక్షితస్యబ్రహ్మజ్ఞానాపేక్షితమేవకిమపిపూర్వవృత్తంవక్తవ్యముక్తమిత్యుక్తంభవతి. అత్రభాష్యకారీయాంప్రత్యవస్థితిం (బాఢమితి) బాఢమిత్యర్థాఙ్గీకారః. యత్ప్రధానంశాస్త్రం-తదపేక్షితమేవపూర్వవృత్తమిత్యేతావన్మాత్రవిషయోఽఙ్గీకారః. తదపేక్షితంచేత్ప్రతిజ్ఞా. త్వయాయదపేక్షితమిత్యుక్తం-తదేవాపేక్షితమిత్యేవకారాభిప్రాయః. కుతఇత్యత్రాహ (కర్మసముచ్చితాదితి) సముచ్చితశబ్దస్సాహిత్యమాత్రపరః- నసముచ్చయపరః. *అన్యద్విద్యాన్యవిద్యాచైనసముచ్చిత్యోపదేశాదిత్యత్రసముచ్చితశబ్దవత్- కర్మజ్ఞానాభ్యామితినవివక్షితం- అపితుకర్మసముచ్చితాజ్జ్ఞానాదితివిశేషణవిశేష్యభావేనవివక్షితం. అతోజ్ఞానప్రాధాన్యమవగమ్యతే. కర్మాఙ్గకాజ్జ్ఞానాదిత్యర్థః. శ్రుతిశ్చ *యజ్ఞేనదానేనేత్యాదిర్వివక్షితా. కర్మణోవిద్యాఙ్గత్వేసూత్రకారాభిమతిందర్శయతి (వక్ష్యతిచేతి) చశ్శ్రుతిప్రతిపాదకసముచ్చయే. అజ్ఞాతయాకర్మణోఽనుష్ఠానమపేక్షితమస్తు-తజ్జ్ఞానస్యకథంపూర్వభావిత్వం. కర్మజ్ఞానంబ్రహ్మవిచారహేతుత్వేనకథంస్యాదిత్యత్రాహ (అపేక్షితేచేతి) ప్రయాజాదివన్నిష్పన్నస్యకరణస్యఫలోత్పత్తిదశాయామనుగ్రాహకత్వేనాఙ్గతయాపేక్షావివక్షితా. తృతీయస్యచతుర్థపాదే సమాప్తత్వాత్కృతదారవ్యాపారాదీనాం, మాత్రమవిశేషవర్తినాం, చబ్రహ్మవిద్యానిష్ఠానాంకర్మస్వనుష్ఠేయమనుష్ఠేయమితివిభాగస్యనిరూపయిష్యమాణత్వాదభిప్రేత్యోక్తం (కేనసముచ్చయః కేననేతి) యద్వా-నిత్యనైమిత్తికయోస్సముచ్చయః. నతుకామ్యనిషిద్ధయోరితివిభాగోనజ్ఞాయతఇత్యర్థః. ఆదయమర్థః-పదార్థజ్ఞానపూర్వకంహివాక్యార్థజ్ఞానం-యజ్ఞేనదానేనేత్యాదివాక్యేయజ్ఞాదికర్మణాంపదార్థభూతత్వాద్వాక్యార్థజ్ఞానస్యచ పదార్థజ్ఞానపూర్వకత్వాద్యజ్ఞాదికర్మవిచారస్యపూర్వభావిత్వం. నహి *వ్రీహీనవహన్తీత్యాదివాక్యార్థజ్ఞానం వ్రీహ్యాదిపదార్థజ్ఞానేనవినోపపద్యతే-పదార్థసంసర్గరూపత్వాద్వాక్యార్థస్య. నను గామానయేతివాక్యాద్వ్యుత్పత్త్యాగవానయనాదిరూపంవాక్యార్థంపూర్వంప్రతిపద్యానాపోద్వాపమభేదపశ్చాత్పదార్థప్రతిపత్తేర్నపదార్థధీపూర్వకత్వనియమోవాక్యార్థజ్ఞానస్య. ఉచ్యతే. వ్యుత్పన్నస్యపదార్థప్రతిపత్తౌసత్యాంతత్రపదార్థజ్ఞానపూర్వకమేవవాక్యార్థజ్ఞానం - వ్యుత్పత్తిదశాయామప్రమాణాన్తరేణశబ్దాన్తరేణవావాక్యార్థావగమఃపూర్వంస్యాత్-నతుతస్మాదేవశబ్దాత్-తస్యాగృహీతసమ్బన్ధత్వేనబోధకత్వాయోగాత్. వ్యుత్పన్నస్యైవవాక్యార్థధియఃపూర్వభావనియమః. అమ్బాతాతమాతులాదిపదానాంపదార్థాన్తరాసంస్పృష్టానామేవ[illegible]ప్రథమవ్యుత్పత్తిదర్శనాత్. అస్యశబ్దస్యాయమర్థఇతివ్యుత్పత్త్యావాక్యార్థజ్ఞానస్యపూర్వభావాభావాచ్చ. నచాస్మిన్నేవవాక్యేయజ్ఞాదిశబ్దవ్యుత్పత్తిసమ్భవః-వివిదిషన్తిపర్యన్తానాంవాక్యార్థస్యాప్రత్యక్షత్వేనగవానయనాదావివవ్యుత్పత్త్యనుపపత్తేః. అతఃపదార్థజ్ఞానపూర్వకత్వంవాక్యార్థజ్ఞానమిత్యుక్తం. బాఢమిత్యాదికంసిద్ధాన్తినశ్చోద్యపరమితిచ వ్యాఖ్యాతృభిర్వ్యాఖ్యాతం. తదాసీమపిపదార్థవాక్యార్థభావఃక్రమవిశేషహేతుతయావివక్షితః. కించ-అపేక్షితేత్యఙ్గతయాపేక్షితత్వస్య వివక్షితత్వాత్ కర్మణాంచజ్ఞానోత్పాదకతయాతదఙ్గత్వాదుత్పాదకోత్పాద్యయోఃపౌర్వాపర్యనియమాద్విచారవిషయయోఃకర్మజ్ఞానయోః పూర్వాపరభావేన తచ్ఛేషభూతయోర్విచారయోరపితత్క్రమభాక్త్వంన్యాయ్యమితి చాభిప్రాయః. శేషభూతస్యశేషిక్రమానురోధిత్వంహిన్యాయసిద్ధం-యథా *సారస్వతౌహోమౌభవతఇతియుగపదుత్పన్నయోరపిసారస్వతహోమయోర్యాజ్యాపురోనువాక్యామన్త్రానుసారేణసరస్వతీయాగస్యపూర్వభావే, సరస్వద్యాగస్యచపశ్చాద్భావే, చప్రాప్తేతదఙ్గానామపితేనైవక్రమేణానుష్ఠానంనిర్ణీతం. దృష్టాన్తే. దార్ష్టాన్తికే, చశేషిణోఃక్రమనిర్ణాయకహేతుర్వైషమ్య మేవ. తయోఃక్రమేనిశ్చితేశేషస్యశేషిక్రమానురోధిత్వంతత్ర, చాత్ర, చతుల్యం. ఏవంచోపాసనస్యేవవిచారంప్రతిశేషిత్వాత్తృతీయలక్షణేకృతస్యోపాసనచిన్తనస్యైవకర్మవిచారాపేక్షయాపశ్చాద్భావఇతినవాచ్యం. విద్యావిషయతత్ఫలచిన్తనస్యాపితదపేక్షితత్వేనకృత్స్నయా అపిబ్రహ్మమీమాంసాయాఃకర్మవిచారపశ్చాద్భావప్రాప్తేః. నిగమయతి (అతఇతి) బాఢమిత్యాదేస్సిద్ధాన్తిచోద్యపరత్వాదపిభాష్యకారమతపరత్వముచితం-కర్మసముచ్చితాజ్జ్ఞానాదపవర్గశ్రుతేరిత్యస్యగ్రన్థస్యభాష్యకారీయభాష్యశ్రుయమాణత్వాత్, దఙ్గభావస్యతదభ్యుపగతత్వేన తద్విషయమాత్రాపాదానాభిధా, శ్చశబ్దతో. గ్రథ, శ్చప్రత్యభిజ్ఞానాత్, సిద్ధాన్తిచోద్యస్యాపి తదన్తర్భావా, చ్ఛభాష్యకారపక్షం, యాదవప్రకాశపక్షం, చోపలక్ష్యభాష్యకారత్యాభిప్రాయవ్యక్తోక్త్యర్థమితిచనిర్వాహస్సమ్ప్రదాయికః. తత్రైకంమతంజానా-కర్మసముచ్చితాదితినసముచ్చయోవివక్షితః-కర్మసముచ్చితా[illegible]

వపూర్వవృత్తం. నైతద్యుక్తం- సకలవిశేషప్రత్యనీక చిన్మాత్రబ్రహ్మవిజ్ఞానాదేవావిద్యానివృత్తేః-అవిద్యానివృత్తిరేవహి మోక్షః. వర్ణాశ్రమవిశేషసాధ్యసాధనేతికర్తవ్యతాద్యనన్తవికల్పాస్పదం కర్మ సకలభేదదర్శన నివృత్తిరూపాజ్ఞాననివృత్తేః కథమివ సాధనంభవేత్. శ్రుతయశ్చకర్మణామనిత్యఫలత్వేన మోక్షవిరోధిత్వం,జ్ఞానస్యైవ మోక్షసాధనత్వం,చదర్శయన్తి *అన్తవదేవాస్యతద్భవతి *తద్యథేహకర్మచితోలోకఃక్షీయతే ఏవమేవాముత్రపుణ్యచితోలోకఃక్షీయతే

నాతిరిక్తవిశేషణవిశేష్యభావేననిర్దేశో జ్ఞానస్యమోక్షోపాయత్వప్రసిద్ధిప్రాచుర్యనిబన్ధనః. శ్రుతిశ్చ *విద్యాంచావిద్యాంచేత్యాదిః. అసిద్ధా న్వాక్యేషు న్యా శబ్దోక్తేయప్రాప్తివిరోధికర్మవాచీ. ప్రతిబన్ధనివృత్తి, ర్బ్రహ్మప్రాప్తి, శ్చేతిసాధ్యద్వయం, క్రమేణకర్మ, జ్ఞానం, చేతిసాధనద్వయ, మితి... ఏవ ప్రకాశైరభ్యుపగతం. అతోవిద్యాంచావిద్యాంచేతివాక్యేపూర్వఖణ్డస్సాధనద్విత్వపరః. ఉత్తరఖణ్డస్సాధ్యద్విత్వపరఇతితేషాంనిర్వాహః. (ఇతిస్వ తిచేతి) చశబ్దః ప్రతిపాద్యసముచ్చయే. అఙ్గభావంచవక్ష్యతీత్యర్థః. జ్ఞానోత్పత్తేఃపశ్చాత్కర్మణోబ్రహ్మప్రాప్తిప్రతిబన్ధనివర్తకత్వం, జ్ఞానోత్పత్తేఃపూర్వంకర్మణోజ్ఞానోత్పాదకతయాతదఙ్గత్వ,మపిహితద్భ్యుపగతం. అఙ్గభావపరసూత్రముపాదత్తే (సర్వాపేక్షేతి) సర్వాపేక్షేతిసూత్రమజ్ఞాఙ్గభావప ర. *సహకారిత్వేనచేతిసూత్రంసమసముచ్చయప్రతిపాదకమితిహితేషాంప్రక్రియా. అఙ్గభావే, సముచ్చయే, చశ్రుతివాక్యే, సూత్రే, చోదా హృతేప్యేకస్మిన్ననుషక్తార్థంసముచ్చయేశ్రుతి, రఙ్గభావేసూత్రం, చోదాహృతం. అఙ్గభావప్రతిపాదకవాక్యవిషయసూత్రోపాదానేన భాష్య... లంచావలమ్బితంభవతి. ఏవముభయథాకర్మణోపేక్షోదర్శితా. తత్రైకమిత్యత్రాహ (అపేక్షితేచేతి) సమప్రధానతయా, అఙ్గతయా, చాపేక్షితత్వ మిత్యర్థః. అన్యత్సర్వంపూర్వవత్. యద్యపియాదవప్రకాశమతేకర్మవిచారస్యపూర్వవృత్తత్వమనభిమతం. తథాపిసముచ్చయేనాఙ్గతయాచకర్మణో పేక్షితత్వస్యతదుపపాదితత్వాత్తావన్మాత్రముపజీవ్యపార్శ్వస్థేనపతద్వ్యయావలమ్బిచోదయిత్రాపూర్వవృత్తత్వాపాదనముఖేన చోదితమితిన గ్రన్థవిరోధః. సముచ్చయశబ్దస్య ప్రధానతయాన్వయేస్వారస్యా, దఙ్గత్వపరసూత్రోపాదానా, త్తదనన్తరం సాధ్యద్విత్వస్య, సాధనద్విత్వస్య, చనిరాకరిష్యమాణత్వా, చ్చమతద్వయావలమ్బనేనచోదితమితిపూర్వాచార్యైర్వ్యాఖ్యాతం. అత్ర ప్రతివచనం (నైతద్యుక్తమితి) ఉత్తరార్థంకర్మ ణాంజ్ఞాతవ్యత్వంప్రాగేవప్రతిక్షిప్తం. వేదాన్తసూత్రాధ్యాయినః కర్మనిషయాహాతప్రతీత్యభావేనకర్మసమర్థ్యవచనాత్, సుకృతవశాద్వేదాన్త మాత్రబుభుత్సావత్కర్మజ్ఞానానపేక్షావచనా, చ్చ. అత్రోపాదానార్థంకర్మణోజ్ఞాతవ్యత్వంనిరాచికీర్షస్సమసముచ్చయేనాఙ్గభావేన, చద్వివిధోప హాదానేసమసముచ్చయాఙ్గముపాదానంప్రథమంనిరాకర్తుంసాధనద్విత్వం,సాధ్యద్విత్వం, చవాక్యద్వయేనప్రతిక్షిపతి (సకలవిశేషేత్యాదినా) య థాబాధమిత్యాదిగ్రన్థోభాస్కరమతేనసిద్ధాన్తిమతేనవాచోద్యపరః. తదానీంపూర్వపక్షిసమ్మతసమస్తప్రకారేణకర్మణోపేక్షాంప్రతిక్షిప్య జాడ్యా కింత్వయాసమసముచ్చయోవివక్షితః-ఉతాఙ్గభావఇతివికల్పముఖేప్రత్యుత్ప్రథమంసముచ్చయపక్షంప్రతిక్షిపతీతినిర్వాహ్యం. సకలవిశేషాః-సజాతీయ విజాతీయస్వగతవ్యావృత్త్యన్వయరూపవిశేషాః. తేషాంప్రత్యనీకం. సర్వాద్యాకారాకారగర్జుత్వమివతేషాంనివర్తకమితిభావః.చిన్మాత్రమితిమాత్ర, చాజ్ఞాతృత్వజ్ఞేయత్వవ్యావృత్తిః. యద్వా-సకలవిశేషప్రత్యనీకశబ్దేనవిజాతీయసజాతీయభేదప్రత్యనీకత్వం,చిన్మాత్రమితిమాత్రచాస్వగతభేదశూన్య త్వం,చవివక్షితం. ప్రత్యనీకశబ్దేననిత్యానర్హత్వంవివక్షితం.నహిశుక్తికలంకదానివృత్తిప్రబలద్వయసమ్బన్ధః.నిత్యానర్హత్వాదేవహిశుక్తిజ్ఞానస్యరజతత్వనివ ర్తకత్వం.(బ్రహ్మవిజ్ఞానాదేవావిద్యానివృత్తేరితి) రజ్జుత్వజ్ఞానాదేవహిసర్పత్వనివృత్తిః-నతుకర్మణేతిభావః. ఏవంసాధనద్విత్వంనిరస్తం.కథంసాధనద్వి త్వపక్షోదాసః-సాధ్యద్విత్వంహివిద్యరఇతిశఙ్కాయాంసాధ్యద్విత్వంవ్యుదస్యతి(అవిద్యానివృత్తిరేవహిమోక్షఇతి)బ్రహ్మణోనిత్యప్రాప్తత్వాత్ప్రతిబన్ధని వృత్తిరేవసాధ్యా. నతత్ప్రాప్తిః. హితబన్ధస్యాయమభిప్రాయః.యాప్రతిబన్ధనివృత్తిఃకర్మసాధ్యత్వేనవిమోక్షః-సైవజ్ఞానసాధ్యాశ్రుతిస్మృతిసూత్రైరభిహితా *తమేవంవిదిత్వాతిమృత్యుమేతి. * జ్ఞాత్వాదేవంముచ్యతేసర్వపాశైః ॥నాన్యః॥ నిచాయ్యతంమృత్యుముఖాత్ప్రముచ్యతే. *క్షీయన్తేచాస్యకర్మాణితస్మిన్ దృష్టేపరావరే. *ఏవమేవం విదిపాపం కర్మనశ్లిష్యతే. *జ్ఞానాగ్నిస్సర్వకర్మాణిభస్మసాత్కురుతేతథా। *తదధిగ మఉత్తరపూర్వాఘయోరశ్లేషవినాశౌ తద్వ్యపదేశాదిత్యాదిభిః. తస్మాద్వాక్యద్వయేన నసాధ్యసాధనద్విత్వముక్తిర్యుక్తంభవతి. అవిద్యానివృత్తిరేవమోక్షోస్తు - తత్కింకర్మనా రపేక్ష్యస్యేత్యత్రాహ (వర్ణాశ్రమేతి) అనేనపదేనపూర్వోక్తం కర్మణోభేదావలమ్బిత్వంవివృతంభవతి. ఆదిశబ్దేన నిషిద్ధాని, ప్రాయశ్చిత్త కర్మాణి, చవివక్ష్యన్తే. అనన్తశబ్దేన వర్ణాదీనాంబాహుళ్యం. వికల్పః- భేదః. (సకలభేదదర్శననివృత్తిరూపాజ్ఞాననివృత్తేరితి) మూలాజ్ఞాన నివృ త్తేః ఫలంహిభేదదర్శననివృత్తిః. అతోభేదదర్శననివృత్తిరజ్ఞాన నివృత్త్యనన్తరభావిత్యర్థః. (కథమివసాధనం) నకథంచిదపిత్యర్థః. నహి వచనవి రోధన్యాయః శ్రుతివతీతిన్యాయాచ్ఛ్రుతిసిద్ధం కర్మణోపేక్షితత్వంన బాధ్యమితి శఙ్కాయాముక్తోపపత్తేః శ్రుత్యానుకూల్యం దర్శయతి (శ్రుతయ శ్చేతి) నకేవలోపపత్తిః. తదను గ్రాహ్యమప్యస్తీతి చశబ్దస్యభావః. పూర్వం భేదావలమ్బితయావిరోధఉక్తః. అత్రతుఫలానిత్యతయా విరోధశ్చ యుక్త్యన్తరత్వేనదర్శితః. (అనిత్యఫలత్వేనేతి) నిత్యఫలస్యమోక్షస్యకథమనిత్యఫలదం కర్మసాధనమిత్యర్థః. శ్రుతయఇత్యేకస్మాదనేకవాక్యానాం ప్రాబల్యంవివక్షితం. దర్శయన్తీత్యనేనాస్ఫుటార్థాత్ స్ఫుటార్థానాం. అన్తవదేవాస్యేతి - కర్మసాధ్యత్వేమోక్షస్యానిత్యత్వం- నిత్యత్వేకర్మణ స్తత్సాధనత్వంవాసస్యాత్. కర్మణో న్తవత్ఫలత్వనియమాదితిభావః. అనేనవాక్యేనకర్మణామనిత్యత్వముక్తం. తద్యథేత్యనేన కర్మతయస్యఫలద్వా రకత్వముక్తం. పూర్వవాక్యమనేకకాలానుష్ఠితసకలకర్మణామన్తవత్త్వజ్ఞాపనార్థం * అస్మిల్లోకేజ్యోతిష్టోమాదియజతేతస్య స్తస్యతేబహూనివర్షసహస్రా

* బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరం * బ్రహ్మవేద బ్రహ్మైవ భవతి * తమేవ విదిత్వాతిమృత్యుమేతీత్యాద్యాః.
యదపి చేదముక్తం యజ్ఞాదికర్మాపేక్షావిద్యేతి. తత్ వస్తువిరోధాత్, శ్రుత్యర్థపర్యాలోచనయా,
చాన్తఃకరణనైర్మల్యద్వారేణ వివిదిషోత్పత్తావుపయుజ్యతే-నఫలోత్పత్తౌ - వివిదిషన్తీతి శ్రవణాత్.
వివిదిషాయాం జాతాయాం జ్ఞానోత్పత్తౌ శమాదీనామేవాన్తరఙ్గోపాయతాం శ్రుతిరేవాహ * శా
న్తోదాన్త ఉపరతస్తితిక్షుస్సమాహితో భూత్వాత్మన్యేవాత్మానం పశ్యేదితి॥ తదేవం జన్మాన్తరశతానుష్ఠి
తానభిసంహితఫలవిశేషకర్మమృదితకషాయస్య వివిదిషోత్పత్తౌ సత్యాం * సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీత్ ।
ఏకమేవాద్వితీయం * సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ * నిష్కలం నిష్క్రియం శాన్తం * అయమాత్మా బ్రహ్మ

[illegible]

...ఫలవిశేషేత్యుక్తం. వివిదిషాసిద్ధ్యర్థమిదానీమనుష్ఠానాయకర్మజ్ఞానాపేక్షేత్యాహ తద్ధీజన్మాన్తరశ్రుతిః * అనేకజన్మసంసిద్ధ ఇత్యాది
వచనాదిదానీమప్యనుష్ఠేయమిత్యాశ[illegible] కార్యకల్పనం హి కారణం- ఇదానీం వివిదిషోత్పత్త్యర్థం సేవనజన్మాన్తరశతానుష్ఠానం క
ల్పనీయమితి భావః- తేన కర్మణా. మృదితకషాయస్య-నష్టపాపస్య * కషాయపక్తిః కర్మాణి జ్ఞానం తు పరమా గతిః * కషాయే కర్మభిః పక్వే తతో జ్ఞానం ప్ర
వర్తత ఇతి హి స్మృతిః. ఏవం వివిదిషోత్పత్తౌ సత్యాం జ్ఞానోత్పత్తికరణమాహ (సదేవేతి) సదేవేత్యాదికారణవాక్యం. సత్యం జ్ఞానమితి శోధకవాక్యం. సత్య
జ్ఞానాదివాక్యఫలితవ్యాప్తి[illegible]నిష్కలమిత్యాదివాక్యముపాత్తం. అయమాత్మా బ్రహ్మేత్యైక్యవాక్యం. ఉపక్రమాదిభిశ్చైతత్తాత్పర్యావ

తత్త్వమసీత్యాది వాక్యజన్యజ్ఞానాదవిద్యానివర్తతే, వాక్యార్థజ్ఞానోపయోగీని చ శ్రవణమనననిదిధ్యాసనాని. శ్రవణం నామ వేదాన్తవాక్యాని ఆత్మైకత్వవిద్యాప్రతిపాదకానీతి తత్త్వదర్శిన ఆచార్యాన్వయయుక్తార్థగ్రహణం. ఏవమాచార్యోపదిష్టస్యార్థస్య స్వాత్మన్యేవమేవ యుక్తమితి హేతుతః ప్రతిష్ఠాపనం మననం. ఏతద్విరోధ్యనాదిభేదవాసనానిరసనాయాస్యైవార్థస్యానవరతభావనా నిదిధ్యాసనం. శ్రవణాదిభిర్నిరస్తసమస్తభేదవాసనస్య వాక్యార్థజ్ఞానమవిద్యాం నివర్తయతీత్యేవంరూపస్య శ్రవణస్యావశ్యాపేక్షితమేవ పూర్వవృత్తం వక్తవ్యం. తచ్చ నిత్యానిత్యవస్తువివేకః, శమదమాదిసాధనసమ్పత్, ఇహాముత్రఫలభోగవిరాగః, ముముక్షుత్వం, చేత్యేతత్సాధనచతుష్టయం - అనేనవినా జిజ్ఞాసానుపపత్తేః. అర్థస్వభావాదేవేదమేవ పూర్వవృత్తమితి జ్ఞాయతే. ఏతదుక్తం భవతి - బ్రహ్మస్వరూపాచ్ఛాదికావిద్యామూలమపారమార్థికం భేదదర్శనమేవ బన్ధమూలం. బన్ధశ్చాపారమార్థికః. స చ సమూలోఽపారమార్థికత్వాదేవ జ్ఞానేనైవ నివర్త్యతే. నివర్తకం చ జ్ఞానం తత్త్వమస్యాదివాక్యజన్యం. తస్యైతస్య వాక్యజన్యస్య జ్ఞానస్య స్వరూపోత్పత్తౌ కార్యే వా కర్మణో నోపయోగః - వివిదిషాయామేవ తు కర్మణాముపయోగః. స చ పాపమూలరజస్తమోనిబర్హణద్వారేణ సత్త్వవివృద్ధ్యా భవతీతీమముపయోగమభిప్రేత్య 'బ్రాహ్మణా వివిదిషన్తీ'త్యుక్తమితి.

జ్ఞాపితమైక్యవాక్యం దర్శయతి (తత్త్వమసీతి) అస్మిన్వాక్యే బ్రహ్మణా జీవవిశేషస్యైక్యం శ్రుతం. శ్రుతమైక్యం సర్వాత్మనామితి జ్ఞాపనార్థమయమాత్మా బ్రహ్మేతి వాక్యం. ఇత్యాదివాక్యం జ్ఞానోత్పత్తౌ కరణం - న కర్మేత్యర్థః. వాక్యజన్యజ్ఞానమవిద్యానివర్తకం చేచ్ఛ్రవణాదిపూర్వకధ్యానవిధివైయర్థ్యమిత్యాశఙ్క్యాహ (వాక్యార్థేతి) పశ్చాజ్జ్ఞాప్యావర్తక. తేషాం స్వరూపమాహ (శ్రవణం నామేతి) ప్రతిపాదకాని - నిష్పాదనరూపాణి. వాక్యజన్యజ్ఞానాదితి హ్యుక్తం, ఏతద్విరోధి - ఆత్మైకత్వవిద్యానిరోధి. శ్రవణాదీన్యేవంరూపాణి యాని స్యుః - కథమేషాం వాక్యార్థజ్ఞానోపయోగ ఇత్యత ఆహ (శ్రవణాదిభిరితి) వాక్యార్థజ్ఞానోత్పత్తివిరోధినిరసనముపయోగ ఇత్యర్థః. ఇతి - ఉక్తహేతోః - జ్ఞానకర్మసముచ్చయం జ్ఞాప్తిభావానుపపత్తిహేతుభూత ఇత్యర్థః. ఏవంరూపస్య బన్ధనివృత్తౌ కర్మనిరపేక్షవాక్యార్థజ్ఞానోపక్రమభూతస్య - న తు ప్రాసఙ్గికార్థస్య. అవశ్యాపేక్షితం - నియమేనాపేక్షితం. అపేక్షితం చ కిమిత్యత ఆహ (తచ్చేతి) కుత ఏతదపేక్షితమిత్యత్రాహ (అనేనవినేతి) జిజ్ఞాసానుపపత్తేః - విచారానుపపత్తేః. అనుపపత్తిముపపాదయతి (అర్థస్వభావాదితి) కిమర్థస్వభావః, ఇత్థం - నిత్యానిత్యవస్తువివేకాదనిత్యసాంసారికఫలభోగవిరాగో, నిత్యపురుషార్థేచ్ఛా, చ స్యాత్ - తతః శ్రవణాదౌ ప్రవృత్తిః. మనోవిధానహేతుతయా తదుపయోగిని శమాదిసమ్పత్తిరితి. (అర్థస్వభావాదేవ) పూర్వప్రకృతాదేవేత్యేవకారాభిప్రాయః. జ్ఞానస్యైవోపాయత్వం, కర్మణోఽనపేక్షితత్వం, చార్థస్వభావాత్పూర్వముక్తం. యద్వా (అనేనవినా జిజ్ఞాసానుపపత్తేరితి) శమాద్యర్థస్వభావాదిత్యర్థః. శమాదిపూర్వవృత్తమస్తు. కర్మ చ పూర్వవృత్తం తదన్యదిత్యత ఆహ (అర్థస్వభావాదేవేతి) యేనార్థస్వభావేన శమాదేః పూర్వవృత్తత్వం. తేనైవార్థస్వభావేనాన్యస్య పూర్వవృత్తత్వనిషేధ ఇతి ప్రథమస్యైవకారస్య భావః. పూర్వవృత్తాన్తరస్యావ్యావృత్త్యర్థం ద్వితీయ ఏవకారః. అత్రార్థస్వభావశబ్దేన శమాద్యర్థస్వభావ ఉక్తః. జ్ఞానార్థస్వభావః, కర్మార్థస్వభావశ్చాభిప్రేతః. జ్ఞానస్య కర్మనిరపేక్షోపాయత్వస్వాభావ్యాత్, కర్మణో భేదావలమ్బిత్వేన విరుద్ధస్వభావత్వాచ్చ, శమాదేర్నివృత్తిరూపత్వేన ప్రవృత్తిరూపకర్మవిరోధస్వభావత్వాచ్చ సాధనచతుష్టయమేవ పూర్వవృత్తం - న త్వన్యదిత్యుక్తం భవతి. (ఇదమేవ పూర్వవృత్తమితి జ్ఞాయత ఇతి) ఇదమేవశబ్దావయోగాన్యయోగవ్యవచ్ఛేదపరౌ. ఇదంశబ్దో హి సాధనచతుష్టయపూర్వవృత్తత్వపరః. ఏవకారః కర్మవ్యుదాసపరః. శమాద్యర్థస్వభావాదయోగవ్యవచ్ఛేదః. తస్మాత్ జ్ఞానకర్మణోరర్థస్వభావాచ్చాన్యయోగవ్యవచ్ఛేదః. సకలవిశేషప్రత్యనీకం బ్రహ్మ చేత్కథం సంసారప్రవృత్తిః. కథం వా వాక్యార్థజ్ఞానాదేవావిద్యానివృత్తిః. అన్తఃకరణస్య కేన వా మాలిన్యం. కథం కర్మణా నైర్మల్యం. తే చాయోగాన్యయోగవ్యవచ్ఛేదహేతుభూతా అర్థస్వభావాః కిమితి శఙ్కాయాముత్థానం సఙ్గ్రహేణ దర్శయన్ శఙ్కాః పరిహరతి (ఏతదుక్తమితి) బ్రహ్మస్వరూపాచ్ఛాదికాశబ్దేన సకలవిశేషప్రత్యనీకత్వేఽపి స్వరూపతిరోధానాద్భేదదర్శనం సమ్భవతీత్యుక్తం. భేదః - జ్ఞాతృజ్ఞేయాదిః. అపారమార్థికం భేదదర్శనమేవ బన్ధమూలం - న కర్మేత్యర్థః. కర్మాపి తన్మూలమితి భావః. యద్వా - అపారమార్థికం భేదదర్శనమేవ - న సత్యభూతం కిఞ్చిదపీతి భావః - తథా సతి హి కర్మాపేక్షా. బన్ధః - జన్మజరామరణాదిః. (బన్ధశ్చాపారమార్థిక ఇతి) అవిద్యామూలాపారమార్థికభేదదర్శనకార్యత్వాదితి భావః. తతః కిం కర్మనైరపేక్ష్యస్యేత్యత్రాహ (స చేతి) (అపారమార్థికత్వాదేవేతి) పూర్వోక్తాదేవాపారమార్థ్యాత్కర్మనైరపేక్ష్యసిద్ధిరిత్యేవకారాభిప్రాయః. (జ్ఞానేనైవ) న కర్మణేత్యర్థః. న హ్యపరమార్థసర్పనివృత్తిః రజ్జుజ్ఞానేన వినా ... తదుపాసనకర్మాపేక్షా. ఏవం సముచ్చయః ప్రత్యుక్తః. జ్ఞానం ప్రత్యపి కర్మణోఽసాధనత్వమిత్యాహ (నివర్తకం చేతి) నివర్తకబోధః ప్రమాణజన్య ఇతి యావత్. ప్రమాణజన్యం హి శుక్తిజ్ఞానం రజతనివర్తకం. అత్ర శమాదేరితికర్తవ్యతాత్వేన కర్మణ ఇతికర్తవ్యతాత్వమపి విరోధాన్నేత్యభిప్రేతం. తతః కిమిత్యత్రాహ (తస్యేతి) తస్య - కర్మనిరపేక్షస్య. (ఏతస్య) అద్వైతవిషయస్య తదేతచ్ఛబ్దయోః ప్రస్తుతవాచిత్వావిశేషేఽపి ... విశేషణవిశిష్టపరామర్శిత్వం ప్రత్యుచితం. అద్వైతవిషయత్వే హేతుమాహ (వాక్యజన్యస్యేతి) తత్త్వమస్యాదివాక్యజన్యత్వాదద్వైతవిషయత్వమిత్యర్థః. (కార్యే) మోక్షే. తర్హి కుత్రోపయోగ ఇత్యత్రాహ (వివిదిషాయామితి) తుశబ్దేన కరణేతికర్తవ్యతాత్వవ్యుదాసః. ఉపయోగః కథమిత్యత్రాహ (స చేతి) పాపమూలేత్యాదినా అన్తఃకరణనైర్మల్యద్వారేణేతి పూర్వోక్తం వివృతం భవతి. రజస్తమోనిబర్హణాదికం నాస్మిన్వాక్యే శ్రుతమిత్యత్రాహ (ఇతీమమితి) అభిప్రేత్యేతిశబ్దేన శఙ్కా.

అతఃకర్మజ్ఞానస్యానుపయోగాదుక్తమేవసాధనచతుష్టయంపూర్వవృత్తమితివక్తవ్యం. *అత్రోచ్యతే-యదుక్తమవిద్యానివృత్తిరేవమోక్షః- సాచబ్రహ్మవిజ్ఞానాదేవభవతీతితదభ్యుపగమ్యతే. అవిద్యానివృత్తయేవేదాన్తవాక్యైర్విధిత్సితంజ్ఞానంకింరూపమితివివేచనీయం-కింవాక్యాద్వాక్యార్థజ్ఞానమాత్రం-ఉతతన్మూలముపాసనాత్మకంజ్ఞానమితి. నతావద్వాక్యజన్యంజ్ఞానం. తస్యవిధానమన్తరేణాపివాక్యాదేవసిద్ధేః, తావన్మాత్రేణావిద్యానివృత్త్యనుపలబ్ధేశ్చ. నచవాచ్యంభేదవాసనాయామనిరస్తాయాంవాక్యమవిద్యానివర్తకంజ్ఞానంనజనయతి- జాతేపిసర్వస్యసహసైవభేదజ్ఞానానివృత్తిర్నదోషాయ-చన్ద్రైకత్వజ్ఞానేపిద్విచన్ద్రజ్ఞానానివృత్తివత్. అనివృత్తమపిఛిన్నమూలత్వేన

పాహరః.ఇతిస్థితౌ. వస్తువిరోధాదివిరోధిత్వాన్నికరణత్వాద్వ్యవహితత్తిహేతుభ్య ఇత్యర్థః. ఇదం-ఉపయోగం. తస్మాన్మోక్షసాధనత్వనివర్తనరూపం పరమ్పరయోపయోగమిత్యర్థః. వివిదిషన్తీత్యుక్తిమత్త్వేన స్వభావతీత్యన్వయః. ప్రకృతముపసంహరతి (అతఃకర్మజ్ఞానస్యేతి) అతః-హానార్థముపాదానార్థం,చకర్మజ్ఞానస్యానపేక్షితత్వాదిత్యర్థః. అత్రవ్యాఖ్యాన్యస్సంగ్రహశ్లోకౌ. *విరోధాదప్రమాణత్వాచ్ఛిత్తశుద్ధ్యుపయోజనాత్। జ్ఞానమాత్రస్య హేతుత్వశ్రుతేస్సామర్థ్యతోపి చ। శమాద్యన్తస్య తావన్మాత్రాన్నైకాన్తసముచ్చయః। శ్రవణాదిక్రమోన్నిద్రవాక్యజాధీస్వహేతుకేతి॥ విరోధాదితి కర్మణామనిత్యఫలతయా,భేదవాసనాజనకతయా, చవిరోధాదపేక్షితి. సామర్థ్యతఇతి జ్ఞానస్యమిథ్యార్థనివర్తకత్వేకర్మనిరపేక్షత్వరూపం వస్తుసామర్థ్యంవివక్షితం. *సిద్ధాన్తమారభతే (అత్రోచ్యతఇతి) అస్మిన్పూర్వపక్షేసిద్ధాన్తఉచ్యతఇత్యర్థః. పూర్వపక్షోక్తస్య నైష్పన్నిరుద్ధాంశమభ్యుపగమం దర్శయతి (యదుక్తమితి) అవిద్యానివృత్తిప్రతిపత్తినిర్వృత్తిః. సాధ్యసాధనద్విత్వనిరాసోభిమతఇత్యర్థః. యచ్ఛ్రుతిసిద్ధసాధ్యసాధనముక్తం. తస్య *తమేవంవిదిత్వాతిమృత్యుమేతీత్యాదిషుజ్ఞానసాధ్యత్వేనశ్రుతిబ్రహ్మప్రాప్తిస్వరూపసిద్ధా ఏవకారాభ్యాంసాధ్యాన్తరంసాధనాన్తరంచవ్యావర్త్యతే. యద్వామృత్యునిస్తరణమ్,మిథ్యాప్రతిపత్తిరేవయద్బ్రహ్మప్రాప్తిస్స్వతస్సిద్ధాయాస్సాధ్యత్వాభావాత్ప్రతిబన్ధనివృత్తిరేవసాధ్యా.స్వతఏవసర్వసాక్షాత్కారరూపంజ్ఞానంప్రతిబన్ధకేనివృత్తేసతిబ్రహ్మస్వరూపరూపగుణవిభవాదికంసర్వంసాక్షాత్కరోతి.యథానేత్రాభిఘ్నేజలంస్వయమేవగమ్యలిఙ్గకేనదృష్టత్వం-తద్వత్.యథాజ్ఞానయమూర్తసమ్బన్ధవత్త్వాన్నిరోధేభిన్నస్యస్వస్యసాధ్యే-నతథేత్యర్థః.యద్వా-భావాన్తరస్యనాశావత్త్వాదవిద్యానివృత్తిరేవబ్రహ్మప్రాప్తిరిత్యర్థః. సాధ్యసాధనద్విత్వనిరాసోభ్యుపేతస్స్వీకృతఇతి నియతఇత్యత్రాహ (అవిద్యేతి)సాధనస్వరూపవిశేషవిప్రతిపత్తిరిత్యర్థః. (కింరూపం) కింవాక్యజన్యత్వాత్సర్వంభవతుక్తంజ్ఞానం-ఉతతద్వాక్యజన్యత్వాత్తన్మూలముక్తంజ్ఞానమిత్యర్థః. కింరూపమిత్యస్య ప్రైతంవివృణోతి (కిమితి) కింవాక్యాద్వాక్యార్థజ్ఞానమాత్రంవిధీయతే-నతుపరమతనిదిధ్యాసనంవాక్యంపరసమ్ప్రతిషేధ్యతే-స్వపక్షస్థాపనంతుపక్ష్యాదిత్యభిప్రేత్యాహ(నతావదితి)తన్మాత్రస్యనిర్వర్తకత్వంనిరస్యతే-విధేయత్వంచాహ(తస్యేతి)(విధానమన్తరేణాపీతి) ప్రమాణజ్ఞానం వస్తుతన్త్రం-నపురుషతన్త్రం- కర్తుమకర్తుమన్యథాకర్తుం,వాశక్యత్వాత్. అతఃపురుషతన్త్రత్వాభావాన్నవిధ్యాభేయమితిత్రైరోపోక్తమితిభావః. (వాక్యాదేవ) బ్రహ్మస్వరూపపరవాక్యాదేవ వ్యుత్పత్తిమతస్సంభవతః వ్యుత్పన్నన్యాయానుగృహీతస్యవాక్యస్యార్థబోధకత్వాత్స్వతస్సిద్ధం-నతువిధ్యధీనం. తత్ప్రత్తిపత్తౌపురుషస్యప్రవృత్తిశ్చరాగాదేవేత్యుపపాదితం. యత్వనిరాగాత్-తథాప్యధ్యయనవిధిరివాధీతత్వస్యవేదవాక్యవిచారేప్రవర్తకఇతి *ప్రజ్ఞాంకుర్వీతేత్యాదివిధిన్నిరర్థకఇతి.నచప్రమాణజ్ఞానస్యత్రైయస్యాపిసమ్భవాత్ప్రామాణ్యస్యవిధేయత్వం-శుక్తిరూప్యాదిభ్రమనివర్తకజ్ఞానస్యేవజన్యనివర్తకజ్ఞానస్యాపిస్వతస్సిద్ధత్వాదవిధేయత్వాత్. అతోవిధేయత్వం తేనాప్యదాహృతసాక్షాత్కారరూపత్వయాజ్ఞేయానుష్ఠాయత్వపరాణాం *యావన్నవిమోక్ష్యేఽథసమ్పత్స్యఇత్యాదీనాం మోక్షైకరసతాన్తరవిధానపరాణాంనాదివిశేషనిష్ఠమాణాదీనాం మార్గపరాణాం చానేకశ్రుతీనాంనైరర్థక్యంప్రసజ్యేతేతి. ఏవమానైకశ్రుతివిరోధస్యప్రత్యక్షనాన్తరస్యవిధానమన్తరేణాపీత్యుక్తం. అథప్రత్యక్షవిరోధందర్శయతి (తావన్మాత్రేణేతి) తావదంశస్తతోధికేన్ద్రియవిద్యానివృత్త్యనర్థంతాన్మాత్రేణేత్యుక్తం. అనుకూలశాస్త్రవిరోధప్రత్యక్షవిరోధరూపమిదం దూషణద్వయంవదతాభగవతావాదసక్తేనాపివాక్యార్థజ్ఞానమాత్రస్యమోక్షసాధనత్వంనిరస్తం *యథాబుద్ధ్యేమప్రాపణంతవ్యాప్తేస్సిద్ధం బుద్ధ్యేదైక్యమప్రాపణమిత్యాదనమనుపలభేత ఏతేనపరంవ్యాఖ్యాతమితిశాస్త్రమితి.మయవాసేన పూర్వోదాహృతానేకశ్రుతివిరోధోఽప్యుక్తః. విప్రతిషేధాత్ కబలేనప్రతిషేధః- నతుప్రకరణసమత్వబలేనప్రతిరోధః. అనుకూలశాస్త్రవిరోధప్రబలతరః-భూయసాంస్యాత్సధర్మత్వమితి న్యాయాదిత్యభిప్రాయేణవిప్రతిషిద్ధమిత్యుక్తం. యద్యపశ్యైరస్యదూషణస్యప్రతివచనంద్వేధాకృతం. తదనుభాష్యదూషయతి (నచవాచ్యమితి) వాక్యంజ్ఞానోత్పత్తిమిదానీంనజనయతీతికస్మిన్న్యాహ-తమాహ(భేదేతి) ఇదానీంజ్ఞానోత్పత్తిర్వ్యక్తేతఇతిచేత్తత్పరిహారాయాహ (అవిద్యానివర్తకమితి)పశ్చాదపివాక్యాదేవావిద్యానివర్తకవిశదజ్ఞానోత్పత్తిశ్చేదిదానీమేవజనయత్వితిత్యత్రాహ (భేదవాసనాయామితి) ప్రతిబన్ధకాభావశ్చసామగ్ర్యాన్తర్భూతః అతస్సామగ్ర్యైకల్యాద్జ్ఞానమనుత్పన్నం. ధ్యానాదివిధయఃప్రతిబన్ధనిరాసాపయికాఇతిభావః. అనేనశాస్త్రప్రత్యక్షవిరోధావుద్ధృతౌభవతః. సనకాదీనాంజ్ఞానాధికత్వేనశ్రుతిస్మృతిప్రసిద్ధానామపిజ్ఞానానుదయోనుపపన్నఇతిశఙ్కాయాంనిర్వాహాన్తరమాహ (జాతేపీతి) అవిద్యాయాఏకత్వాత్,ప్రపఞ్చప్రతిభాసస్యైకస్యబ్రహ్మణస్స్వప్నగూపత్వాచ్చసర్వస్యేత్యుక్తం. (నదోషాయ) అనివర్తకత్వందోషాయనభవతి. జ్ఞానోదయేపిభ్రమానివృత్తౌదృష్టాన్తందర్శయతి(చన్ద్రైకత్వఇతి)అనివృత్తంచేద్భేదదర్శనంబన్ధకంస్యాదిత్యతఆహ (అనివృత్తమపీతి) (ఛిన్నమూలత్వేన) ఛిన్నావిద్యాఖ్యమూలత్వేన అకార్యకరం. యథాదగ్ధపటః పూర్వసన్నివేశసప్రతీయమానోప్యాచ్ఛాదనాదికార్యాయోగ్యఃక్రమేణనివర్తేత్. యథాకులాలభ్రమితంచక్రం

నబద్ధాయభవతీతి. సత్యాం సామగ్ర్యాం జ్ఞానానుత్పత్త్యనుపపత్తేః. సత్యామపివిపరీతవాసనాయామాప్తోపదేశలిఙ్గాదిభిర్బాధకజ్ఞానోత్పత్తిదర్శనాత్. సత్యపివాక్యార్థజ్ఞానే అనాదివాసనయామాత్రయా భేదజ్ఞానమనువర్తతఇతిభవతానశక్యతేవక్తుం. భేదజ్ఞానసామగ్ర్యఅపివాసనాయా మిథ్యారూపత్వేనజ్ఞానోత్పత్త్యైవనివృత్తత్వాత్. జ్ఞానోత్పత్తావపి మిథ్యారూపాయాస్తస్యాఅనివృత్తౌనివర్తకాన్తరాభావాత్ కదాచిదపినాస్యావాసనాయానివృత్తిః- వాసనాకార్యం భేదజ్ఞానం ఛిన్నమూలమపిచానువర్తతఇతిబాలిశభాషితం. ద్విచన్ద్రజ్ఞానాదౌతుబాధకసన్నిధావపిమిథ్యాజ్ఞానహేతోఃపరమార్థతిమిరాదిదోషస్య జ్ఞానబాధ్యత్వాభావేనావినష్టత్వాత్ మిథ్యాజ్ఞానానివృత్తిరవిరుద్ధా. ప్రబలప్రమాణబాధితత్వేన భయాదికార్యంతునవర్తతే. అపిచభేదవాసనానిరసనద్వారేణ జ్ఞానోత్పత్తిమభ్యుపగచ్ఛతాం కదాచిదపిజ్ఞానోత్పత్తిర్నసేత్స్యతి- భేదవాసనాయా అనాదికాలోపచితత్వేనాపరిమితత్వాత్ తద్విరోధిభావనాయాశ్చాల్పత్వాదనయాతన్నిరసనానుపపత్తేః.

భ్రామయిత్వ్యాపారోపరమేపిపూర్వవేగవశాత్ [illegible] అత్ర [illegible] నాన్వయః. ప్రథమం జ్ఞానానుత్పత్తిం [illegible] (సత్యామితి) [illegible] చేత్తత్రాహ (సత్యామపీతి) [illegible]

అతో వాక్యార్థజ్ఞానాదన్యదేవ ధ్యానోపాసనాదిశబ్దవాచ్యం జ్ఞానం వేదాన్తవాక్యైర్విధిత్సితం. తథా చ శ్రుతయః. *విజ్ఞాయ ప్రజ్ఞాం కుర్వీత *అనువిద్య విజానాతి *ఓమిత్యేవాత్మానం ధ్యాయథ *నిచాయ్య తం మృత్యుముఖాత్ప్రముచ్యతే* ఆత్మానమేవ లోకముపాసీత *ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్యః శ్రోతవ్యో మన్తవ్యో నిదిధ్యాసితవ్యః *సోఽన్వేష్టవ్యస్స విజిజ్ఞాసితవ్య ఇత్యేవమాద్యాః॥ అత్ర నిదిధ్యాసితవ్య ఇత్యాదినైకార్థ్యాత్ అనువిద్య విజానాతి విజ్ఞాయ ప్రజ్ఞాం కుర్వీతేత్యేవమాదిభిర్వాక్యార్థజ్ఞానస్య ధ్యానోపకారకత్వాదనువిద్య విజ్ఞాయేత్యనూద్య ప్రజ్ఞాం కుర్వీత విజానాతీతి ధ్యానం విధీయతే. శ్రోతవ్య ఇతి చానువాదః-స్వాధ్యాయస్యార్థపరత్వేనాధీతవేదః పురుషః ప్రయోజనవదర్థావబోధిత్వదర్శనాత్తన్నిర్ణయాయ స్వయమేవ శ్రవణే ప్రవర్తత ఇతి శ్రవణస్య ప్రాప్తత్వాత్. శ్రవణప్రతిష్ఠార్థత్వాన్మననస్య మన్తవ్య ఇతి చానువాదః. తస్మాద్ధ్యానమేవ విధీయతే. వక్ష్యతి చ *ఆవృత్తిర

ధ్యాసనసహకృతత్వేఽపి స్పష్టత్వాదేవాపరోక్షధీహేతుత్వాయోగాత్ జ్యోతిష్టోమవాక్యవత్. ఏవం శాస్త్రప్రత్యక్షవిరోధాత్, తదవిరోధనిర్వాహానుపపత్త్యా చ వాక్యార్థజ్ఞానమాత్రస్య నివర్తకత్వాసమ్భవాత్పారిశేష్యాద్వాక్యార్థజ్ఞానాదన్యదేవ ముక్త్యుపాయజ్ఞానం విధిత్సితమిత్యాహ (అత ఇతి) న కేవలం పారిశేష్యం-తదనుగ్రాహ్యశ్రుతయశ్చ సన్తీత్యాహ (తథా చేతి) విజ్ఞాయేత్యాదివాక్యద్వయే జ్ఞానసామాన్యశబ్దః వాక్యద్వయోపాదానం చోపసర్గభేదేఽపి విధిప్రత్యయాన్తత్వతద్రాహిత్యయోర్వాక్యభేదేనాస్తీతి జ్ఞాపనార్థం. ధ్యాయథేతి విశేషశబ్దః. నిచాయ్యేతి ధ్యానస్య ప్రత్యక్షసమానాకారతా దర్శితా. *చాయృ దర్శన ఇతి హి ధాతుః. ఉపాసీతేత్యనేన జ్ఞానస్యోపాసనశబ్దవాచ్యత్వం సిద్ధం. అన్వేష్టవ్య ఇతి మననశిరస్కశ్రవణోక్తిః. నిదిధ్యాసితవ్యః విజిజ్ఞాసితవ్య ఇత్యుపాదానేన సన్నన్తత్వేఽపీష్యమాణజ్ఞానపరం వాక్యమితి దర్శితం. సన్నన్తపదద్వయస్యోపాదానం సామాన్యవిశేషశబ్దత్వాత్. (ఇత్యేవమాద్యా ఇతి) ఇతిశబ్ద ఉపాత్తశ్రుతివాక్యస్వరూపమాత్రపరః. ఏవంశబ్దస్సన్నన్తత్వవిధిప్రత్యయాన్తత్వతద్రాహిత్యోపసర్గభేదాదిప్రకారపరః. ఉదాహృతవాక్యేషు జ్ఞానసామాన్యవాచిపదానాం విశేషాకాఙ్క్షాయాం వాక్యార్థజ్ఞానస్వరూపో విశేషః పర్యవసానభూమిస్స్యాదితి శఙ్కానివృత్త్యర్థమాహ (అత్రేతి) అత్ర-ఉపాత్తేషు వాక్యేషు. ఇత్యేవమాదిభిర్ధ్యానం విధీయత ఇత్యన్వయః (నిదిధ్యాసితవ్య ఇత్యాదినేతి) ఆదిశబ్దేన సకారరహితజ్ఞానవిశేషవాచివాక్యాన్తరం వివక్షితం. ఏకార్థ్యం చ సర్వశాఖాప్రత్యయన్యాయాత్. సహ్యనుక్తాకాఙ్క్షితస్వీకారఫలః. తత్ర *భాగో వామన్త్రివర్ణాదితి న్యాయాత్ సామాన్యవాచిశబ్దానాం విశేషపర్యవసానం. *అనువిద్య విజానాతి*విజ్ఞాయ ప్రజ్ఞాం కుర్వీతేత్యత్రైకేన పదేన వాక్యార్థజ్ఞానమనూద్యతే. తేన వా ధ్యానం విధీయత ఇత్యపేక్షాయామాహ (అనువిద్య విజ్ఞాయేత్యనూద్యేతి) అనువాదః కిమర్థ ఇత్యత్రాహ (ధ్యానోపకారకత్వాదితి) ప్రజ్ఞాం కుర్వీత విజానాతీతి వాక్యద్వయోపాదానస్య పూర్వోక్తమేవ ఫలం. ఏవం స్మృతిష్వపి సామాన్యశబ్దస్య తద్విశేషపర్యవసానం దృష్టం-*నిషిద్ధభక్షణం జైహ్మ్యముత్కర్షే చ వచోఽనృతం. రజస్వలాముఖాస్వాదస్సురాపానసమాని తు ॥ ఇత్యత్ర నిషిద్ధసామాన్యస్య భక్షణసామాన్యం పాతిత్యహేతురవగతం. *ఛత్రాకం విడ్వరాహం చ లశునం గ్రామకుక్కుటం । పలాణ్డుం గృఞ్జనం చైవ మత్యా జగ్ధ్వా పతేద్ద్విజ ఇత్యత్ర నిషిద్ధవిశేషస్య భక్షణవిశేషః పాతిత్యహేతుర్దృష్టః. అత్ర పూర్వగ్రన్థశ్చరమగ్రన్థార్థపర్యవస్యతి. భవతు సామాన్యశబ్దో విశేషపర్యవసాయీ. అత్ర తు జ్ఞానసామాన్యవాచిశబ్దః శ్రోతవ్య ఇతి శ్రవణరూపజ్ఞానవిశేషపర్యవస్యత్విత్యత్రాహ (శ్రోతవ్య ఇతి చేతి) చశబ్దో నిశ్చయార్థః. సముచ్చయో వా. విజ్ఞాయానువిద్యేతి పదద్వయం చానువాద ఇత్యర్థః. తదుక్తం విశదయతి (స్వాధ్యాయస్యేతి) ఆపాతప్రతీత్యా స్వతః ప్రాప్తిశ్శ్రవణస్యాస్తీతి. మననస్య తాదృశహేత్వభావాత్తత్ర పర్యవసానమస్త్విత్యత్రాహ (శ్రవణప్రతిష్ఠార్థత్వాదితి) పూర్వవత్. (తస్మాద్ధ్యానమేవేతి) న తు వాక్యార్థజ్ఞానమిత్యర్థః. నను శ్రోతవ్య ఇతి పుస్తకనిరీక్షణాదివ్యావృత్త్యర్థో విధిః కిం న స్యాత్. నైవం. వేదాన్తవాక్యానామపి పుస్తకనిరీక్షణాదిభ్యో దానస్యాధ్యయనవిధినిషిద్ధత్వాత్, బ్రహ్మమీమాంసాయామపి లేఖనపఠనాదేః ప్రతిషిద్ధత్వాత్, గురూపసత్తౌ శ్రవణశబ్దస్య ముఖ్యార్థత్వాభావాత్, తస్యాశ్చ అత్రావిహితత్వేఽపి *గురుమేవాభిగచ్ఛేదితి వాక్యాన్తరసిద్ధత్వాచ్చ. నను న్యాయోపేతవాక్యమాత్రావగమ్యతత్త్వోపదేశగమ్యార్థవిశేషశ్రవణం శ్రోతవ్య ఇతి విధేయమితి చేన్న- మననపూర్వభావితయాస్య శ్రవణస్య న్యాయానుగృహీతవాక్యజన్యజ్ఞానరూపత్వావగమాచ్ఛబ్దస్వారస్యాచ్చ. నన్వమన్తవ్య ఇత్యన్ ... ప్రాప్తమననసంశీలనరూపమననవిధిరితి వాచ్యం- శ్రవణశబ్దస్య న్యాయోపేతవాక్యజన్యజ్ఞానవన్మన్తవ్యశబ్దస్య తత్ప్రతిష్ఠాపనే ప్రసిద్ధిప్రాచుర్యాత్తస్య చాపవాదాభావాత్, ఉభయోరప్రాప్తార్థద్వయవిధాయిత్వే వాక్యభేదప్రసఙ్గాత్, సతి తత్వన్తరేఽపి శిష్టవిధానాశయణస్యాన్యాయ్యత్వాచ్చ. విధిప్రపదావగతెప్యర్థేష్వేకత్రాపమీనశబ్దసాఘవాయత్వదితరేషు స్వతోఽనువాద మాపాతమాత్రప్రతాభావాద్విశిష్టతాత్పర్యం భజతే. అతస్త్వనువాదసమ్భవాన్నవిశిష్టవిషయత్వకల్పనం యుక్తం. తస్మాదనువాదః. అనేన శ్రవణశబ్దస్యాయం దృష్టమిశ్రోక్తనిర్వాహోఽపి గతః. అత్ర ద్రష్టవ్యశబ్దోపాదానే విధేయదర్శనసాధారణత్వాదుపరినియామకస్ఫుటార్థవాక్యాన్తరేణ సహ వ్యాఖ్యాస్యతే నను నసాధారణత్వం ద్రష్టవ్య ఇతి- తస్యతా దర్శనస్య విధేయత్వప్రతీతేః- ఫలస్య చావిధేయత్వాత్. ఉచ్యతే. నిదిధ్యాసనవద్దర్శనస్య చ విధానే వాక్యభేదప్రసఙ్గాత్, సన్నిహితానువాదశ్రవణమననసాహచర్యాచ్చ విధిత్వనిశ్చయప్రతిబన్ధాదుపాయస్య దర్శనరూపత్వావిషయప్రమాణాదర్శనే విశిష్టవిధిత్వాప్రయోజనాయోగాత్. *మనసైతాన్కామాన్పశ్యన్రమతే య ఏతే బ్రహ్మలోకే పరాత్పరం పురిశయం పురుషమీక్షత ఇత్యాదిభిః ఫలదశాయాం దర్శనస్య ప్రాప్తత్వాచ్చ. శ్రోతవ్య ఇతి వన్తవ్యవదర్థమనాదృత్య ఫలసమర్పకత్వం ద్రష్టవ్యశబ్దస్య శక్యం తుం యుక్తమిత్యత ఉపరిష్టాద్వ్యాఖ్యేయత్వం. అథోపాసనస్య విధిత్సితత్వం ద్రఢయిష్యన్ సూత్రకారోక్తిం దర్శయతి (వక్ష్యతి చేతి) తాదృశసూత్రాన్సమ్యక్ స్వయ్యదాసాయుః సూత్రముపాదత్తే (ఆవృత్తిరితి) ఉపాసన

సకృదుపదేశాదితి. తదిదముపవర్గోపాయతయా విధిత్సితం వేదనముపాసనమిత్యవగమ్యతే. విద్యుపాస్త్యోర్వ్యతిరేకేణోపక్రమోపసంహారదర్శనాత్. *మనో బ్రహ్మేత్యుపాసీతే*త్యత్ర *భాతి చ తపతి చ కీర్త్యా యశసా బ్రహ్మవర్చసేన య ఏవం వేద* *న స వేద అకృత్స్నో హ్యేష ఆత్మేత్యేవోపాసీత* *య స్తద్వేద యత్స వేద స మయైతదుక్త* ఇత్యత్ర *అను మ ఏతాం భగవో దేవతాం శాధి యాం దేవతాముపాస్స ఇతి*॥ ధ్యానం చ తైలధారావదవిచ్ఛిన్నస్మృతిసంతానరూపం. *ధ్రువా స్మృతిః। స్మృతిలమ్భే సర్వగ్రన్థీనాం విప్రమోక్ష* ఇతి ధ్రువాయాస్స్మృతేరపవర్గోపాయత్వశ్రవణాత్. సా చ స్మృతిర్దర్శనసమానాకారా *భిద్యతే హృదయగ్రన్థిశ్ఛిద్యన్తే సర్వసంశయాః । క్షీయన్తే చాస్య కర్మాణి తస్మిన్ దృష్టే పరావర* ఇత్యనేనైకార్థ్యాత్. ఏవం చ సతి *ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్య*ఇత్యనేన నిదిధ్యాసనస్య దర్శనసమానాకారతా విధీయతే.

సశబ్దశ్రవణాచ్ఛాత్రస్య తత్పరత్వమస్ఫుటమితి తస్యార్థమాహ (తదిదమితి) అపవృత్తిశ్చ యత్రయస్యావృత్తిర్గ్రహణం సకృదితి సూత్రాంశపదం. తస్యాప్యు-త్యపేక్షాయామాహ (తదిదం వేదనమితి) తదిదం-తృతీయాధ్యాయావసానే *ఏవం ముక్తిఫలానియమస్తదవస్థావధృతేస్తదవస్థావధృతే*రితి సూత్రితం మోక్షఫలం జ్ఞానమిత్యర్థః. యద్వా- ప్రజ్ఞాం కుర్వీతేత్యాదిసామాన్యశబ్దోక్తం వేదనమసకృదావృత్తిరూపముపాసనమిత్యర్థః. అపవర్గోపాయతయేత్యనేనావృత్తిరసకృదితి సూత్రాంశో వ్యాఖ్యాతః. ఉపదేశాదితిపదం వ్యాచష్టే (విద్యుపాస్త్యోరితి) స్థలత్రయముదాహరతి (మన ఇతి) మనో బ్రహ్మేతి వాక్యం *రాత్రీరుపేయాదితివత్* *ప్రతితిష్ఠన్తి హ వా య ఏతా రాత్రీరుపయన్తీ*త్యత్ర య ఏతా రాత్రీరితి సత్రానువాదవత్. *య ఏవం వేదే*తి పూర్వవిహితోపాసనస్య ఫలార్థమనువాదః. వితరణాదిక్రమాదిహేతుభేదాత్ కీర్త్యా యశసేత్యుభయం. మనో బ్రహ్మేత్యుపాసీతేత్యాదికే ప్రకరణే, య స్తద్వేదేత్యాదిప్రకరణే, చ వేదనోపాసనవాచినోర్మోక్షప్రకరణాత్ ప్రకరణైకత్వజ్ఞాపనాయ త్రైత్యుక్తం. అను మ ఇతి-యాం దేవతాముపాస్సే ఏతాం దేవతామనుశాధి. అనుపూర్వశ్శాస్తిర్విద్యాజ్ఞాపనార్థః. విద్యాజ్ఞాపయేత్యర్థః. *వ్యవహితాశ్చే*తి సూత్రేణ ఛన్దస్యుపసర్గాణాం వ్యవహితప్రయోగః. స స వేదేత్యత్ర సన్నికర్షాత్ తచ్ఛబ్దప్రయోగః. స వేదేత్యస్య *అథ యోఽన్యాం దేవతాముపాస్త* ఇత్యేతద్వాక్యపూర్వకత్వాదుపక్రమోపసంహారయోరుపాసనశబ్దః. మధ్యే వేదనశబ్దః. ఇదం చ పూర్వస్య వాక్యైకోపక్రమోపసంహారదర్శనాదిత్యేతేనాభిప్రేతం. య స్తద్వేద-తస్య బ్రహ్మణో వేదితా యో రైక్వః. యత్స వేద-తస్య రైక్వస్య వేద్యం యద్బ్రహ్మ. స వేదితా రైక్వ ఏతద్వేద్యం చోభయం మయోక్తమిత్యర్థః. సామాన్యవిశేషన్యాయేన ప్రకరణాన్తరోక్తజ్ఞానసామాన్యవాచిశబ్దానాం ప్రకరణాన్తరోక్తవిశేషపర్యవసాయిత్వం పూర్వమేవ స్వయమేవ హి భాష్యకారేణ వర్ణితం. సూత్రవ్యాఖ్యానే త్వేకైకప్రకరణే వ్యతిరేకేణోపక్రమోపసంహారదర్శనముపదేశాదితిపదస్యార్థత్వేనోక్తం. ఉభయత్రాప్యుభయం హేతుత్వేన వాచ్యం. తథాప్యవిస్తరార్థమేకైకముక్తం. అత ఏవ హి పదద్వయాభ్యాముభయమపి హేతుత్వేన వక్ష్యతే. తదిదమిత్యాదికం సూత్రవ్యాఖ్యానం. అన్యథా తదిదముపవర్గోపాయతయా విధిత్సితం వేదనమితి నోచ్యేత. కింతు ధ్యానముపాసనమిత్యేవోచ్యేత- ఇతరథా శృఙ్ఖలితోక్తిప్రకరణాసాఞ్చిత్యాత్. పశ్చాదపి ధ్యానం చ తైలధారావదవిచ్ఛిన్నస్మృతిసన్తానరూపమితి పూర్వప్రకృతధ్యానశబ్దేన నిర్దేశాత్. పూర్వగ్రన్థే ధ్యానస్యోపాసనరూపత్వం వివక్షితం చేత్ పశ్చాదుపాసనమవిచ్ఛిన్నస్మృతిసన్తానరూపమిత్యుపాసనశబ్దేనోచ్యేత. ఏవం ప్రస్తుతసూత్రార్థవదృత్తే పూర్వప్రకృతస్య ధ్యానస్య ధ్రువానుస్మృతిత్వముపపాదయతి (ధ్యానం చేతి) వేదనస్యాసకృదావృత్తిం వదతస్సూత్రకారస్యాయం భావః. యథా జ్ఞానసామాన్యవాచినాం శబ్దానాం విశేషపర్యవసాయిత్వేనాసకృదావృత్తిరూపజ్ఞానపరత్వం సిద్ధం. ఏవం విశేషాన్తరోపస్థాపకమనస్స్మృతశబ్దో విశేషపర్యవసాయిత్వం న్యాయ్యమితి. తస్య సూత్రకారేణ కణ్ఠోక్తజ్ఞానస్యాసకృదావృత్తిరూపతాముపపాదయతి నాభిప్రేతం తత్త్వాన్తరోపస్థాపితం విశేషాన్తరమాహ (ధ్యానం చేతి) అనేన గ్రన్థేనాసకృదావృత్తేర్జ్ఞానాన్తరాసాఙ్కర్యం విజాతీయప్రత్యయాన్తరావ్యవహితత్వముక్తం. అత్ర విచ్ఛిన్నావిచ్ఛిన్నస్మృతిసన్తతిసాధారణో ధ్యానశబ్దశ్చేత్. ధ్యానం చేత్యాదినా విశేషపర్యవసానముక్తం భవతి. ధ్యానస్యావిచ్ఛిన్నస్మృతిసన్తత్యసాధారణత్వే ధ్యానశబ్దో వ్యాఖ్యాతో భవతి. అవిచ్ఛిన్నస్మృతిసన్తతిత్వే ప్రమాణమాహ (ధ్రువేతి) స్మృతేర్ధ్రువత్వం నామ ఏకాగ్రత్వయాన్తరావ్యవహితసన్తతిత్వం- స్మృతివ్యక్తీనాం క్షణికత్వాత్. (అపవర్గోపాయత్వశ్రవణాదితి) తత్రాపవర్గోపాయభూతవేదనస్యాసకృదావృత్తిరుక్తా. అత్రాపి తదుపాయత్వప్రత్యభిజ్ఞానాత్ సైవావిచ్ఛిన్నసన్తతిరూపత్వం వివక్షితమితి భావః । తస్యా దర్శనరూపత్వమనువదతి (సా చేతి) సవిశేషణదర్శనమైక్యతస్సామ్యం-అపి త్వాపరోక్ష్యేణాపీత్యాకారశబ్దస్య భావః. హృదయగ్రన్థిః-మనసః గ్రన్థయః-రాగాదయః. యద్వా-హృదయస్థాః క్రోధాదయః. హృదయశబ్దస్తత్స్థజీవపరః. హృది స్థాననయతీతి వ్యుత్పత్తేర్వా. తస్య గ్రన్థిః ప్రకృతిసమ్బన్ధః హృదయగ్రన్థిరుపలక్షితం నాశరీరం గ్రన్థిః. సంశయశ్శబ్దోఽపి పర్యాయస్యాపి ప్రదర్శనార్థః. దేహాత్మాభిమానాదిరూపా అవిద్యేత్యర్థః. కర్మాణి-పుణ్యపాపరూపాణి అవిద్యాసఞ్చితకర్మకృతప్రకృతిసమ్బన్ధనిబన్ధనదర్శనసమానాకారోపాసనేనేత్యర్థః. (ఏవం చ సతీతి) ఉపాయవిశేషయాం జ్ఞానస్య దర్శనరూపత్వే స్ఫుటార్థవాక్యాన్తరసిద్ధే సతీత్యర్థః. దర్శనో ద్రష్టవ్యశబ్దస్య లబ్ధార్థత్వప్రాయత్వశబ్దానిబద్ధత్వాదర్థః. దర్శనశబ్దస్య జ్ఞానసామాన్యపరత్వసమ్భవేఽపి *ద్రష్టవ్యశ్శ్రోతవ్యో మన్తవ్యో నిదిధ్యాసితవ్యః* *ఆత్మని ఖల్వరే దృష్టే శ్రుతే మతే విజ్ఞాత ఇదం సర్వం విదితమితి*॥ శ్రవణాదీనాం పృథగుక్తత్వాద్ద్రష్టవ్య ఇతి పదం సాక్షాత్కారరూపత్వపరం. వృద్ధశబ్దశ్చేదనన్యార్థః. సచోపాయదశాభిప్రాయః-తస్మిన్ దృష్టే హృదయగ్రన్థిర్భిద్యత ఇత్యుక్తత్వాత్. *యేనాహం నామృతా స్యాం* *అమృతత్వస్య తు నాశాస్తి విత్తేన* ఇతి తావదేవ ఖల్వమృతత్వమితి పూర్వాపరవాక్యైకఫలస్య నిర్దిష్టత్వాత్ ప్రకరణాన్తరోక్తస్య సాక్షాత్కారత్వస్యైవాపేక్షితత్వాదపేక్షితవిశేషణాపేక్షితవిధా-

భవతి చ స్మృతేర్భావనాప్రకర్షాద్దర్శనరూపతా.

నచౌర్ఘ్యం వా చ. నను ధ్రువానుస్మృతేరేవ దర్శనరూపత్వవిధిరయుక్తః- ధ్రువానుస్మృతిదర్శనయోర్భిన్నప్రకరణామ్నాతయోః ప్రకరణాన్తర్యాదివేదనానామివ పరస్పరనిరపేక్షోపాయత్వం హి ప్రతీయతే. నైవం - ద్రష్టవ్యో నిదిధ్యాసితవ్య ఇత్యేకవాక్యనిహితత్వాత్. న చాత్రాపి విద్యాద్వయవిధానం శక్యం-రూపభేదాభావాత్. తదేవవాక్యైకత్వే సమ్భవతి వాక్యభేదాశ్రయణాయోగాత్, విద్యాన్తరాణామివ చానయోర్వికల్పప్రసక్తేశ్చ. తయోర్నిరపేక్షోపాయత్వవాదినో వికల్ప ఇష్ట ఇతి చేన్న- అష్టదోషదుష్టస్య తస్య గత్యన్తరే హ్యుపగన్తుమయుక్తత్వాత్. దృశ్యతే హి వ్రీహియవశాస్త్రయోస్స్వాష్టదోషదుష్టత్వం. వ్రీహ్యనుష్ఠానే యవశాస్త్రస్య ప్రామాణ్యత్యాగః, అదృష్టయా నాప్రామాణ్యకల్పనం, యవానుష్ఠానే తస్య త్యక్తప్రామాణ్యస్వీకారః, స్వీకృతాప్రామాణ్యత్యాగ, శ్చేతి. యవశాస్త్రే చత్వారో దోషాః. యవానుష్ఠానవేలాయామేవ ప్రథమప్రయోగే స్వీకృతవ్రీహిశాస్త్రప్రామాణ్యత్యాగః, తదప్రామాణ్యకల్పనం, చ తృతీయప్రయోగే వ్రీహ్యనుష్ఠానవేలాయాం ద్వితీయప్రయోగే స్వీకృతవ్రీహిశాస్త్రాప్రామాణ్యత్యాగః, త్యక్తప్రామాణ్యస్వీకార, శ్చేతి వ్రీహిశాస్త్రే చత్వారో దోషాః. ఇత్యష్టదోషసమ్భవం దోషప్రాప్తిః. యద్వా- శ్రుతిపత్తిబాధో, స్వస్థానబాధో, పూర్వబాధః, ఫలబాధ, శ్చేత్యేకైకత్ర శిరసి దోషచతుష్టయమిత్యష్టదోషదుష్టత్వం. అతో గత్యన్తరే సతి వికల్పాయోగాచ్చ. న ధ్రువానుస్మృతిదర్శనయోః పృథగుపాయత్వం- నాపి సముచ్చయః- దర్శనప్రయోజనస్మృతిశ్రవణాత్, దర్శపూర్ణమాసయోరివ ప్రత్యేకనిర్దేశాభావాచ్చ. పరమాత్మనోతీన్ద్రియత్వాత్, తత్సాక్షాత్కారస్య చాక్షుషాదిప్రమాణస్యైవ ప్రత్యక్షయోగిప్రత్యక్షస్యాభిధానాచ్చ శబ్దవిషయయోస్స్మరణచాక్షుషజ్ఞానయోరివ సముచ్చయోనుపపన్నః. నను పరమాత్మనో యోగపరిశుద్ధమనోగ్రాహ్యత్వాత్తత్ప్రదర్శనస్య చాక్షుషజ్ఞానతుల్యతేతి దర్శనోపాయభూతస్య ధ్యానస్య విధేయత్వోపపత్తేస్సముచ్చయస్సమ్భవతీతి. సత్యం. కిన్తు దర్శనోపాయః- * తతస్తు తం పశ్యతే నిష్కలం ధ్యాయమాన ఇతి శ్రుతే, ధ్యానమేవేతి చేత్- తర్హి ద్రష్టవ్యో నిదిధ్యాసితవ్యపదయోః పునరుక్తిస్స్యాత్- ఉభయోరపి దర్శనోపాయధ్యానవిధిపరత్వావిశేషాత్. ద్రష్టవ్య ఇతి దర్శనోపాయే విహితే కశ్చోపాయ ఇత్యపేక్షాయాం నిదిధ్యాసనం విధీయతే. ద్రష్టవ్యపదాభావే నిదిధ్యాసనస్య దర్శనోపాయత్వం న జ్ఞాయత ఇతి తద్జ్ఞాపనార్థత్వాన్న పునరుక్తిరితి చేన్న- ద్రష్టవ్యపదశ్రవణేపి దర్శనస్య ధ్యానసాధ్యత్వాప్రతీతేః. న హి దర్శనకామో నేతి శ్రూయతే. తథా సతి హి స్వర్గయాగయోరివ సాధ్యసాధనభావావగమస్స్యాత్. న చ ధ్యానం ప్రతి శ్రవణమననయోరివ దర్శనం ప్రతి ధ్యానస్య ప్రసిద్ధిరస్తి కారకః. అతో న మానాన్తరేణాపి తయోస్సాధ్యసాధనభావావగమ ఇతి వైయర్థ్యం. కించ- ధ్యానసాధ్యం దర్శనం చేద్ధ్యానదర్శనయోస్సముచ్చయశ్చ న సమ్భవతి. దర్శనం ప్రతి సముచ్చయే. దర్శనస్య దర్శనం సాధనమిత్యాత్మాశ్రయప్రసఙ్గాత్. న చ మోక్షం ప్రతి సముచ్చయస్సమ్భవతి- ధ్యానస్య స్వసాధ్యదర్శనవ్యవహితస్య మోక్షం ప్రతి దర్శనేన సహావ్యవహితకారిత్వాకారాయోగాత్. న హి యాగనిష్పత్త్యర్థానాం ప్రోక్షణావహననాదీనామపూర్వనిష్పత్తౌ యాగేన సహ సముచ్చయః. యది సాక్షాత్కారం ప్రతి ధ్యానేన సహావ్యవహితకారిత్వాద్యుపపత్తయే దర్శనసమానాకారం జ్ఞానాన్తరం విధేయమిత్యుచ్యతే. తదయుక్తం- స్వర్గం ప్రతి జ్యోతిష్టోమవ్రతస్యేవ నిదిధ్యాసనస్య సాధ్యం ప్రతి నిరపేక్షోపాయతా ప్రతీతిస్వారస్యభఙ్గప్రసఙ్గాత్. * న హి జ్యోతిష్టోమేన స్వర్గకామో యజేతేతి వాక్యప్రతిపన్నజ్యోతిష్టోమస్య స్వర్గసాధనత్వం క్రత్వన్తరసాపేక్షమవగమ్యతే. న చాత్ర చ శబ్దోపి ద్వన్ద్వసమాసో వా. అతో దర్శనసమానాకారతారూపవిశేషణస్య కిం విశేష్యమితి తాకాఙ్క్షాయాం విశేష్యాన్తరం వక్తవ్యం. నిదిధ్యాసనం చ సన్నిహితం. అతస్తదేవ దర్శనసమానాకారతయా విధిత్సితమితి యుక్తముపగన్తుం. తతశ్చ వాక్యభేదోపి న స్యాత్. నిదిధ్యాసనస్య నిరపేక్షోపాయతా ప్రతీతిస్వారస్యం చ న బాధ్యేత. నను విశిష్టవిధ్యాశ్రయణం చేదుపదేశాతిగమ్యార్థశ్రవణశ్శ్రూయమాణదర్శనరూపతావిశిష్టనిదిధ్యాసనవిధిః కిం న స్యాత్. నైవం. చతుర్ణ్వం శేషతాత్పర్యకల్పనాపేక్షయా తత్కల్పనస్య లఘుత్వాత్. లఘుపక్షసమ్భవే గురుపక్షాశ్రయణాయోగాచ్చ. న చాస్మిన్వాక్యే విధానాభావాదుపదేశార్థాగమాలమ్బనసంశీలనయోరనిష్టిశ్శఙ్కనీయా. * తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మనః స్మ్యం పాణ్డిత్యం నిర్విద్య బాల్యేన తిష్ఠాసేత్! బాల్యం చ పాణ్డిత్యం చ నిర్విద్యాథ మునిరిత్యన్యథాసిద్ధవాక్యస్య నస్సిద్ధత్వాత్. తద్విరూపయిష్యతే సహకార్యన్తరవిధిసూత్రేణ. తస్మాద్దర్శనసమానాకారత్వగుణవిశిష్టనిదిధ్యాసనవిధిః. న స్వేవమపి సర్వోపాసనానాం దర్శనసమానాకారనిదిధ్యాసనరూపతాసిద్ధిః. ద్రష్టవ్యో నిదిధ్యాసితవ్య ఇతి వాక్యస్య మైత్రేయీబ్రాహ్మణస్థత్వాత్. అతస్తత్ప్రతిపాద్యస్యైవోపాసనవిశేషస్య తాదృగ్రూపతా ప్రతిపాద్యా స్యాత్. నైవం * ఆత్మని ఖల్వరే దృష్టే శ్రుతే మతే విజ్ఞాత ఇదం సర్వం విదితమితి తత్రత్యేనైవ వాక్యేన జగత్కారణవిషయసర్వోపాసనానాం దర్శనసమానాకారనిదిధ్యాసనరూపతావగమాత్. న హీదం వాక్యం విద్యావిశేషవిధాయకం- కారణజ్ఞానేన సర్వజ్ఞాతతా ప్రతిజ్ఞానపరత్వాత్. కారణమేవ హి సర్వవిద్యోపాస్యం. * కశ్చ ధ్యేయ ఇత్యుపక్రమ్య * కారణం తు ధ్యేయ ఇతి కారణస్యైవ ధ్యేయత్వవిధానాత్. కారణవిషయం చోపాసనమత్ర దర్శనసమానాకారనిదిధ్యాసనరూపమవగమ్యతే. అస్మిన్నాత్మైకవిజ్ఞాతశబ్దో హి నిదిధ్యాసనపరః. ద్రష్టవ్యశ్శ్రోతవ్యో మన్తవ్యో నిదిధ్యాసితవ్యః దృష్టే శ్రుతే మతే విజ్ఞాత ఇతి స్థానప్రమాణాత్. అతోస్య వాక్యస్య సర్వవిద్యాసాధారణకారణమాత్రవిషయత్వాజ్జగత్కారణోపాసనం చేద్దర్శనసమానాకారనిదిధ్యాసనరూపమవగమ్యతే. కించ- నానావిద్యానాం వికల్పస్యావశ్యమాణత్వాత్, గురుపక్షవిషయతా స్త్రైవైయర్థ్యప్రసక్తేర్న గురులఘుయత్నవికల్పాయోగాత్, వస్తుసామర్థ్యస్య ప్రకరణాద్బలీయస్త్వాచ్చ, ధ్రువానుస్మృతిరూపత్వం, దర్శనరూపత్వం, వక్ష్యమాణభక్తిరూపత్వం, చ సర్వవిద్యాసాధారణాకారా భవితుమర్హన్తి. స్వస్విప్రియజన్మనోనుభవస్య వ్యాపరోక్షరూపత్వం-తత్కాఞ్క్షం స్మృతేస్సమ్భవతీత్యత్రాహ (భవతి చేతి) భావనా- వాసనా. దర్శనరూపతా- దర్శనసమానాకారతా. * వృత్తే వృత్తే చ పశ్యామి తాత్యాదిష్వపి దర్శనసమానాకారత్వం స్మృతేశ్చ దృష్టమితి భావః. తచ్చ విశదతరావభాసరూపత్వం. న త్వైతదనుభవాసా.

వాక్యకారేణ తత్సర్వం ప్రపఞ్చితం *వేదనముపాసనం స్యాత్తద్విషయే శ్రవణాదితి. సర్వాసూపనిషత్సు మోక్షసాధనతయా విహితం వేదనముపాసనమిత్యుక్తం * సకృత్ప్రత్యయం కుర్యాచ్ఛబ్దార్థస్య కృతత్వాత్ప్రయాజాదివదితి పూర్వపక్షం కృత్వా *సిద్ధం తూపాసనశబ్దాదితి వేదనమసకృదావృత్తం మోక్షసాధనమితి నిర్ణీతం *ఉపాసనం స్యాద్ధ్రువానుస్మృతిర్దర్శనాన్నిర్వచనాచ్చేతి తస్యైవ వేదనస్యోపాసనరూపస్యాసకృదావృత్తస్య ధ్రువానుస్మృతిత్వముపవర్ణితం. సేయం స్మృతిర్దర్శనరూపా ప్రతిపాదితా. దర్శనరూపతా చ ప్రత్యక్షతాపత్తిః. ఏవం ప్రత్యక్షతాపన్నామపవర్గసాధనభూతాం స్మృతిం విశినష్టి *నాయమాత్మా ప్రవచనేన లభ్యో న మేధయా న బహునా శ్రుతేన। యమేవైష వృణుతే తేన లభ్యస్తస్యైష ఆత్మా వివృణుతే తనూం స్వామితి॥ అనేన కేవలశ్రవణమనననిదిధ్యాసనానామాత్మప్రాప్త్యనుపాయత్వముక్త్వా యమేవైష ఆత్మా వృణుతే తేనైవ లభ్య ఇత్యుక్తం. ప్రియతమ ఏవ హి వరణీయో భవతి. యస్యాయం నిరతిశ

ధారణం. స్మృతేరపి తత్సన్నిధస్య ప్రామాణికత్వాత్. నను దర్శనసమానాకారత్వవిధానమయుక్తం-దర్శనస్యాచోదితస్యేన తత్సమానాకారోపస్థాపనస్యాను ష్ఠితత్వాత్. న విధేః పరశ్శబ్దార్థ ఇతి హి న్యాయవిద ఇతి చేన్న-తైలేప *దర్శపూర్ణమాసాభ్యాం స్వర్గకామో యజేతేత్యత్ర దర్శపూర్ణమాసశబ్దయోర్గుణయోః, శ్యేనాదివాక్యే శ్యేనాదిశబ్దానాం గౌణ్యా వృత్త్యా, చ కర్మనామధేయత్వాభ్యుపగమాత్, *అర్థమనన్వేతీనేనయా దర్శనం విధేర్వాదీప్స తాత్పర్యస్య దేశక తుణాయా అఙ్గీకృతత్వాచ్చ. విశదతరత్వస్య ఫలరూపత్వాదపురుషతన్త్రస్య కథం విధానమితి చేన్న- అభ్యాసేనైవ విధానోపపత్తేః. తత్రాపి సాక్షాత్కారహేతుభూతవ్యాపారవిషయో విధిరితి చేన్న - ఇహాపి విశదతరత్వాపాదనస్మృతిసన్తతివిషయమనోవ్యాపారవిధిత్వోపపన్నం. అథ సూత్రకారాభిప్రాయవిదాం వచనం దర్శయతి (వాక్యకారేణేతి) (ఏతత్సర్వమితి) సూత్రకారేణ కణ్ఠోక్తమభిప్రేతం చేత్యర్థః. (ప్రపఞ్చితమితి) పూర్వపక్షసిద్ధాన్తరూపేణోక్తమిత్యర్థః. ప్రపఞ్చనం చ *వేదనముపాసనం స్యాదిత్యాదినా వాక్యచతుష్టయేన. వాక్యద్వయైకం వ్యాచష్టే (సర్వాసూపనిషత్స్వితి) న కేవలం ఛాన్దోగ్య ఇత్యర్థః. మోక్షసాధనతయా విహితం వేదనమితి ఘటాదిజ్ఞానవ్యావృత్తిః- విహితమిత్యనూదితశ్రవణాదివ్యావృత్తిః. అస్యాగ్రిమ పూర్వపక్షసిద్ధాన్తరూపేణ స్ఫుటీకరణార్థం, సకృత్ప్రత్యయం కుర్యాదితి వాక్యశ్రవణేన వేదనముపాసనం స్యాదితి వాక్యస్య పూర్వపక్షపరత్వశఙ్కావ్యావృత్త్యర్థం, చ సకృదిత్యాదికం వ్యాచష్టే (సకృదితి) సకృదిత్యాదివాక్యమేవ పూర్వపక్షపరం- న తు వేదనముపాసనం స్యాదితి వాక్యం. అనన్తరమేవోపాసనరూపత్వస్య సిద్ధాన్తితత్వాదితి భావః. తథా సిద్ధాన్తితత్వాచ్ఛబ్దనయతి సిద్ధం త్వితి- సిద్ధం తు సిద్ధాన్తస్త్విత్యర్థః. యద్వా వేదనముపాసనం సిద్ధమిత్యర్థః. ఉపాసనశబ్దాదిత్యేతద్వ్యాచష్టే (వేదనమసకృదావృత్తమితి) అస్యాధిభిన్న స్మృతిసన్తతిరూపత్వం సూత్రకారాభిప్రేతం వాక్యకారేణ కణ్ఠోక్తం ప్రదర్శయతి (ఉపాసనం స్యాదితి) దర్శనాత్-లోకే దర్శనాత్. నిర్వచనాత్ - శ్రుతివాక్యాత్. తస్యైవేతి- మోక్షసాధనతయా విహితస్యేత్యర్థః. ఉపాసనరూపస్యేతి హేతుగర్భం. ఉపాసనరూపత్వాత్. ఉపాసనశబ్దవాచ్యత్వాదసకృదావృత్తస్యేత్యర్థః. అసకృదావృత్తం జ్ఞానం హ్యుపాసనం. ఏవమపి ధ్రువానుస్మృతిసన్తతిరూపత్వముపపాదితం. సూత్రకారకణ్ఠోక్తమసకృదావృత్తిరూపత్వం తదభిప్రేతం ధ్రువానుస్మృతిత్వం చ వాక్యకారస్యాభిప్రేతం భావః. ఏతత్తుల్యన్యాయతయా విశేషాన్తరోపస్థాపకవాక్యే సతి వేదనాదిశబ్దాస్తత్పర్యవసాన్నస్స్యురితి. తస్మాద్ధ్రువానుస్మృతిం దర్శనసమానాకారత్వమపి వాక్యకారాభిప్రేతమిత్యభిప్రయన్నాహ (సేయమితి) సేయం-అసకృదావృత్తిరూపా, ధ్రువానుస్మృతిరూపా, చేత్యర్థః. దర్శనశబ్దస్యార్థసన్నికర్షత్వాదిత్యాదిప్రయోగాత్పరోక్షాపరోక్షసాధారణ్యశఙ్కాం వ్యాహ (దర్శనరూపతా చ ప్రత్యక్షతాపత్తిరితి) ప్రత్యక్షసమానాకారతాపత్తిరిత్యర్థః. *అన్యస్మిన్నుపపత్త్యా శ్రుతేను తే విజ్ఞాతమిదం సర్వం విదితం *ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్యశ్శ్రోతవ్యో మన్తవ్యో నిదిధ్యాసితవ్య ఇతి శ్రవణాదిపరోక్షజ్ఞానపర్యన్తస్య పిపృథక్త్వైతాదితి భావః. సూత్రకారవాక్యకారయోరభిప్రేతం ఉపాయవిశేషం ప్రదర్శ్య దర్శనసమానాకారత్వస్యాపి శ్రుత్యభిప్రేతత్వాచ్చ సిద్ధాన్తసిద్ధం విశేషాన్తరముపస్థాపయతి (ఏవమితి) అనేన శ్రవణాదీనాముపాయత్వనిషేధాన్మోక్షాయోపాసనస్య మోక్షోపాయత్వమితి జ్ఞాపకత్వాదాహ్వయతి. ఏవం- ఉక్తేన ప్రకారేణ సామాన్యవిశేషన్యాయేన ప్రత్యక్షతాపన్నామిత్యర్థః. అపవర్గసాధనభూతామితి ప్రతీకోపాసనవ్యవచ్ఛేదః. (నాయమాత్మేతి) ప్రవచనశబ్దేన మననం లక్షయతి- మననఫలత్వాత్ప్రవచనస్య. మననస్యావార్యప్రవచనఫలత్వాద్వా. ప్రోచ్యతే నేనేతి కరణవ్యుత్పత్త్యా వా ప్రవచనం మననం. మేధా-నిదిధ్యాసనం. పరిశేషాత్. అస్మిన్వాక్యే శ్రవణాదీనాముపాయత్వం ప్రతీతం. ధ్రువానుస్మృతివిశేషణత్వేన కించిత్ప్రతిపన్నం. అతస్తద్వ్యాచష్టే (అనేనేతి) కేవలశ్రవణమనననిదిధ్యాసనానాం-వక్ష్యమాణవిశేషణరహితానామిత్యర్థః. యథా *న పృథివ్యామగ్నిశ్చేతవ్య ఇతి హిరణ్యోపధానరహితపృథివ్యాం చయనం నిషిధ్యతే- న తు పృథివీమాత్రే- తద్వదితి భావః. విశేషణం విశేషం వాక్యతాత్పర్యనిరూపణేన దర్శయిష్యన్ వాక్యస్యార్థాన్వయం దర్శయతి. యమేవైష ఆత్మా వృణుతే తేనైవ లభ్య ఇత్యుక్తమితి. వరణీయేన లభ్యోఽస్తు-తత్కథం ధ్రువానుస్మృతేర్విశేషితత్వమితి శఙ్కాయాం తద్దర్శయితుం లోకసిద్ధప్రతీతిమాహ. (ప్రియతమ ఏవ హీతి) ప్రీతివిషయమాత్రస్య న వరణీయత్వం. కింతు స్వయముపస్థితస్య స్వీకార ఏవ. అనన్తరవాక్యవృత్త్యర్థం ప్రియతమ ఇత్యుక్తం తతః కిమిత్యత్రాహ (యస్యేతి) యస్యోపాసకస్య అయం పరమాత్మా నిరతిశయప్రీతివిషయస్స ఏవాస్య పరమాత్మనో నిరతిశయప్రీతివిషయో భవతి. చేతనత్వే సతి భగవతా వరణీయత్వం భగవతి నిరతిశయప్రీతిమత ఏవ. యద్వా-స్వతః ప్రియత్వం వరణీయత్వం భగవత్యనిరతిశయ ప్రీతిమత ఏవ. పుణ్యాన్యేతాని భగవతః ప్రీతిస్సన్నిస్సీ ప్రీతిమత్సు రుపవరణార్థా. పత్రపుష్పఫలాదిమత్తత్సమ్బన్ధనిబన్ధనా. న చ వేద్యేవ తా

యః ప్రియస్స ఏవాస్య ప్రియతమో భవతి. యథాయం ప్రియతమ ఆత్మానం ప్రాప్నోతి తథా స్వయమేవ భగవాన్ ప్రయతత ఇతి భగవతైవోక్తం * తేషాం సతతయుక్తానాం భజతాం ప్రీతిపూర్వకం। దదామి బుద్ధియోగం తం యేన మాముపయాన్తి త ఇతి॥ ప్రియో హి జ్ఞానినోఽత్యర్థమహం స చ మమ ప్రియ ఇతి చ॥ అతస్సాక్షాత్కారరూపా స్మృతిస్స్మర్యమాణాత్యర్థప్రియత్వేన స్వయమప్యత్యర్థప్రియా యస్య స ఏవ పరేణాత్మనా వరణీయో భవతీతి తేనైవ లభ్యతే పర ఆత్మేత్యుక్తం భవతి. ఏవంరూపా ధ్రువానుస్మృతిరేవ భక్తిశబ్దేనాభిధీయతే - ఉపాసనపర్యాయత్వాద్భక్తిశబ్దస్య. అత ఏవ శ్రుతిస్మృతిభిరేవమభిధీయతే * తమేవం విదిత్వాతి మృత్యుమేతి * తమేవం విద్వానమృత ఇహ భవతి। నాన్యః పన్థా అయనాయ విద్యతే * నాహం వేదైర్న తపసా న దానేన న చేజ్యయా। శక్య ఏవంవిధో ద్రష్టుం దృష్టవానసి మాం యథా। భక్త్యా త్వనన్యయా శక్య అహమేవంవిధోఽర్జున। జ్ఞాతుం ద్రష్టుం చ తత్త్వేన ప్రవేష్టుం చ పరంతప। పురుషస్స పరః పార్థ భక్త్యా లభ్యస్త్వనన్యయేతి॥

రేణ కేవలశ్రవణాదిమద్వ్యావృత్తిః. భగవతి ప్రీతిమత ఏవ భగవత్ప్రీతివిషయత్వమితి కథమవగమ్యత ఇత్యపేక్షాయామత్ర ప్రమాణతయా స్మృతివచనము(పన్యాసపూర్వకం దర్శయితుం) వరణప్రకారమపి వివృణోతి (యథేతి) అయం- భగవన్నిరతిశయప్రీతిమాన్. ప్రియతమః-నిరతిశయభగవత్ప్రీతివిషయో భవన్నిత్యర్థః. దదామి బుద్ధియోగం తమిత్యస్యార్థవివరణాయాన్వయమేవ భగవాన్ప్రయతత ఇత్యుక్తం. అనేన వరణప్రకారో దర్శితః. భగవతైవోక్తమిత్యేవకారేణ భగవదాప్తత్వాతిశయస్సూచితః. సతతయుక్తానాం-సతతయోగం కాఙ్క్షమాణానాం. * అశంసాయాం భూతవచ్చేతి క్తప్రత్యయః. ప్రీతిపూర్వకం దదామీత్యన్వయః. అనేన పరస్పరవిషయప్రీతిరుపాస్యోపాసకయోర్దర్శితా. సతతయుక్తశబ్దార్థస్ఫుటీకరణాయాహ. ప్రియో హీతి. అత్యర్థం-అతి మాత్రం నాభిధేయం. ప్రియత్వం వాచామగోచరమిత్యర్థః. ధ్రువానుస్మృతిం విశినష్టీతి హి పూర్వముక్తం. అత్ర భగవతి ప్రీతిమాన్ భవతి-తస్మిన్నుపాసకే భగవతః ప్రీతిమత్త్వముక్తం. తత్స్వార్థం ధ్రువానుస్మృతేర్విశేషితత్వమిత్యత ఆహ (అత ఇతి) అతః-ఉక్తార్థస్య లోకన్యాయసిద్ధత్వాదిత్యర్థః. యద్వా-ధ్రువానుస్మృతివచనాద్వరణీయత్వవచనాద్వరణీయస్య చ భగవతి నిరతిశయప్రీతిమత్త్వవచనాచ్చేత్యర్థః. సాక్షాత్కారరూపా స్మృతిరిత్యనేన పూర్వోక్తాకారవిశిష్టాయా ఏవ విశేషణతయా వివక్షితం. (స్మర్యమాణాత్యర్థప్రియత్వేన స్వయమప్యత్యర్థప్రియేతి) * అత్యర్థప్రియశబ్దేన నిరతిశయానుకూలతయా అనుభావ్యత్వం స్వయమప్యత్యర్థప్రియా- అనుభూయమానోఽనుభవ ఇతి వదయం నిర్దేశ ఔపచారికః. అత్యర్థప్రీతిరూపేత్యర్థః. యద్వా-అత్యర్థప్రియా- అత్యన్తానుకూలరూపా. స్మర్యమాణస్య భగవద్విషయస్య నిరుపాధికనిరుపధికానుకూలత్వేన తద్విషయానుస్మృతిరపి నిరతిశయానుకూలా భవతి. యద్వా-ధ్రువానుస్మృతిస్స్వయమత్యన్తానుకూలత్వాదయుక్తావస్థాయామపి ప్రీతిరూపజ్ఞానేన ప్రతిసన్ధీయత ఇతి ప్రియా. అత ఏవ హి * యా ప్రీతిరవివేకానామిత్యాదినా సా ప్రార్థ్యతే. ప్రీతిరూపధ్రువానుస్మృతేరపవర్గోపాయత్వముక్తం. అన్యత్ర భక్తేరుపాయత్వం దృశ్యతే. కథమనయోరైకార్థ్యమిత్యత్రాహ (ఏవంరూపేతి) యద్వా-శేముషీ భక్తిరూపేతి భక్తిరూపజ్ఞానస్యోపాయత్వం ప్రాగుక్తం. కథమిదానీం ప్రీతిరూపధ్రువానుస్మృతేరుపాయత్వం ప్రతిపాద్యత ఇత్యత్రాహ ఏవంరూపేతి. ఏవంరూపా- సాక్షాత్కారత్వప్రీతిరూపత్వపర్యన్తా ధ్రువానుస్మృతిరేవ భక్తిశబ్దవాచ్యేత్యర్థః. కుత ఇత్యత్రాహ (ఉపాసనపర్యాయత్వాదితి) ఉపాసనాదిశబ్దానాం భక్తిశబ్దస్య చైకార్థ్యం తత్త్వం వివక్షితం. నను ఘటకుమ్భయోరివ పర్యాయత్వం వికార్థత్వం చ. * సేవాయాం భక్తిరుపాసకభక్తిరిత్యర్థః నిరుక్తోక్తేరవగమ్యతే. * స్నేహపూర్వమనుధ్యానం భక్తిరిత్యభిధీయతే। భజ ఇత్యేష ధాతుర్వై సేవాయాం పరికీర్తితః తస్మాత్సేవా బుధైః ప్రోక్తా భక్తిశబ్దేన భూయసీత్యాదివాక్యస్వారస్యం. యద్యపి సాక్షాత్కారరూపత్వభక్తిరూపత్వాది పరాణాం వాక్యానాం విద్యాన్తరేషు ప్రకరణపరిగృహీతత్వేపి సర్వోపాసనసాధారణత్వం లఘుగురుయత్నవికల్పానుపపత్తేః ప్రాప్తం. తథాపి ప్రవసనేతుః లఘుగురుయత్నవికల్పానుపపత్తిరూపన్యాయోపవచనబలప్రతిక్షేపః - సహి వచనవిరోధే న్యాయః ప్రభవతి. వచనవిరోధాభావాదుపాసనేషు తస్య ప్రవృత్తిః వేదాన్తేషూపాసనపదవాచ్యానాం వాక్యానామైకార్థ్యసిద్ధ్యర్థం భక్తిశబ్దవాచ్యస్యోపాసనస్యైవాపవర్గోపాయత్వేపి సత్త్వముక్తం. స్మృతివచనప్రదర్శనం చ శ్రుత్యర్థానువాదకత్వాత్. ఇదానీం తు శ్రుతిస్మృతిభ్యాం నైకార్థ్యేన ముముక్షూపాయవేదనస్య భక్తిరూపోపాసనత్వముపపాద్యతే (అత ఏవేతి) అత ఏవ-అపవర్గోపాయవేదనస్య భక్తిరూపోపాసనత్వాదేవేత్యర్థః తమేవం విదిత్వేతి వాక్యం శ్వేతాశ్వతరోపనిషది శ్రూయతే. తత్ర * తమస్య పర్యాయగతిస్మృతిశబ్దాగ్రహణా ... యత్ర ప్రకృతస్య చిన్తనీయస్యాదిత్యవర్ణత్వం * వేదాహమేతం పురుషం మహాన్తం * మహస్వి భగవాన్ పురుషస్స తస్య ... పరమపురుషపరత్వసోపనిషది పురుషసూక్తైకార్థ్యం దర్శయితుం తమేవం విద్వానితి వాక్యముపాత్తం. తమేవం విద్వానితి వాక్యేన నాన్యః పన్థా ఇతి పరమపురుషవేదనవ్యతిరిక్తోపాయనిషేధః కృతః. నాహం వేదైరిత్యాదినా భక్తివ్యతిరిక్తోపాయనిషేధః. భక్త్యా త్వనన్యయా ... ఏకార్థ్యం వేదనాదిశబ్దానాం భక్తిపర్యవసన్నత్వే సిద్ధ్యతీతి భావః. ఉపాయ ... నిషేధకత్వాత్ జ్ఞానదర్శనప్రాప్తీనాం భక్తిసాధ్యత్వకథనాద్వా. చ నాహం వేదైరితి వచనముపాత్తం. నను * భక్త్యా మామభిజానాతి * తతో మాం తత్త్వతో జ్ఞాత్వా విశతే తదనన్తరమితి భక్తిజన్యజ్ఞానస్యైవాపవర్గోపాయత్వమవగమ్యతే. నను భక్తేరితి శబ్దాద నాహం వేదైరిత్యనేన వచనేనాపి భవతి. ... జ్ఞానదర్శనప్రాప్తీనాం భక్తిసాధ్యత్వావగమాత్. భక్త్యా ప్రవేష్టుం చ శక్య ఇతి వ్యాన్వయః. భక్త్యామామభిజానాతి తతో మాం విశతే ఇతి చ ... ప్రాప్త్యుపాయత్వమవగమ్యతే. తత ఇతి భక్తిపరాకాష్ఠా వేదనస్తరమిత్యనేన పాఠక్రమప్రసఙ్గాత్. అతశ్చ భక్తిరూపోపా

ఏవంరూపాయా ధ్రువానుస్మృతేస్సాధనాని యజ్ఞాదీని కర్మాణీతి *యజ్ఞాదిశ్రుతేరశ్వవదిత్యభిధాస్యతే. యద్యపి వివిదిషన్తీతి యజ్ఞాదయో వివిదిషోత్పత్తౌ వినియుజ్యన్తే-తథాపి తస్యైవ వేదనస్య ధ్యానరూపస్యాహరహరనుష్ఠీయమానస్యాభ్యాసాధేయాతిశయస్యా ప్రయాణాదనువర్తమానస్య బ్రహ్మప్రాప్తిసాధనత్వాత్తదుత్పత్తయే సర్వాణ్యాశ్రమకర్మాణి యావజ్జీవమనుష్ఠేయాని. వక్ష్యతి చ *ఆప్రయాణాత్తత్రాపి హి దృష్టం *అగ్నిహోత్రాదితు తత్కార్యాయైవ తద్దర్శనాత్ *సహకారిత్వేన చేత్యాదిషు. వాక్యకారశ్చ ధ్రువానుస్మృతేర్వివేకాదిభ్య ఏవ నిష్పత్తిమాహ *తల్లబ్ధిర్వివేకవిమోకాభ్యాసక్రియాకల్యాణానవసాదానుద్ధర్షేభ్యస్సంభవాన్నిర్వచనాచ్చేతి॥

వర్ణసిద్ధిః తతః ప్రకృతస్య కర్మాపేక్షితత్వస్య కిమాయాతమిత్యత్రాహ (ఏవమితి) ఏవంరూపాయాః-అపరోక్ష్యశ్రీతిరూపత్వవిశేషణవిశిష్టాయాః. వాక్యకారసూత్రకారాభ్యామపి ప్రతిపాదితాయాః ... ధ్యానావస్థావిశేషాః కర్మసాధ్యా ఇతి భావః (ధ్రువానుస్మృతేస్సాధనానీతి) యథా సినాజిఘాంసతీత్యత్ర అసేర్హననసాధనత్వం- నత్విచ్ఛాసాధనత్వం తథా యజ్ఞేన వివిదిషన్తీత్యత్రాపి విద్యాసాధనత్వమేవోక్తం నతదిచ్ఛాసాధనం యజ్ఞాదేర్వేదనేచ్ఛాసాధనత్వేన వినియోగాయోగాదితి భావః. తథాహి-సర్వేషాం పురుషాణాం మహాస్వరసాభ్యేషాయాం ప్రవృత్తిః పరమసాధ్యేచ్ఛయా వినానోపపద్యతే యథా యాగాద్యుపాయభూతద్రవ్యార్జనాదౌ ప్రవృత్తిర్యాగాదిసాధ్యాపూర్వాదివిషయేచ్ఛయా వినానోపపద్యతే తథా ఇచ్ఛాసిద్ధ్యర్థమనుష్ఠానమిచ్ఛాసమ్పాద్యవేదనేచ్ఛయా వినానోపపద్యతే అతో వేదనేచ్ఛాయాం జాతాయాం వేదనోపాయభూతేచ్ఛాసిద్ధ్యర్థానుష్ఠానం తస్యాం జాతాయాం చ తదర్థమనుష్ఠానమనపేక్షితమితి తదనుష్ఠానవిధివైయర్థ్యం స్యాత్ కించ స్వసిద్ధిసాపేక్షస్వసిద్ధిరిత్యాత్మాశ్రయః వేదనేచ్ఛాయా ఇచ్ఛాసిద్ధ్యర్థకర్మానుష్ఠానం ఇచ్ఛాసిద్ధ్యర్థకర్మానుష్ఠానాచ్చ వేదనేచ్ఛాసిద్ధిరిత్యన్యోన్యాశ్రయణం వా అతో వివిదిషాసాధనత్వం కర్మణాం నయుక్తం ఇచ్ఛాసిద్ధ్యర్థకర్మానుష్ఠానస్యాత్మాశ్రయాదిగ్రస్తత్వే క్వచిదపీచ్ఛానసమ్భవేత్ ఇచ్ఛాహేతుభూతకర్మానుష్ఠానాయోగాత్ నచేచ్ఛాయా విషయలక్షణ్యజ్ఞానమాత్రాధీనత్వం వైలక్షణ్యజ్ఞానేపి కస్యచిదిచ్ఛానుత్పత్తిదర్శనాత్ అతః కస్యచిదిచ్ఛోత్పత్తౌ హేతుః త్వయా వక్తవ్యః ... ఉపపన్నం నైవం- భోగాదృష్టదోషదుష్టపూర్వవాసనాసచివాద్విషయవైలక్షణ్యజ్ఞానాదిచ్ఛోత్పత్త్యుపపత్తేః నచాజ్ఞాతసుకృతవశాత్ కస్యచిద్విద్యాదినా వేదనేచ్ఛాసిద్ధిరితివాచ్యం బహ్వర్థవ్యయాయాససాధ్యానాం యజ్ఞాదీనామజ్ఞాతసుకృతరూపత్వాసమ్భవాత్ యజ్ఞేన వివిదిషన్తీతి శ్రుతేస్తదర్థత్వాత్ అతో బుద్ధిపూర్వకమేవ యజ్ఞాద్యనుష్ఠానం తత్ర మోక్షోపాయవేదనేచ్ఛాయా అభావే ... సాధ్యకర్మణాం ఫలాన్తరాభిసన్ధిపూర్వకత్వే విధీయమానవివిదిషాం సాధయతు ఫలాన్తరాభిసన్ధివిధురం తు యజ్ఞాదికం వేదనేచ్ఛయా వినానోపపద్యతే ప్రయోజనమనుద్దిశ్య న మన్దోపి ప్రవర్తత ఇతి ప్రయోజనత్వేనాభిమతేచ్ఛావిరహే తదుపాయత్వాయోగాచ్చ అతో వా స్వరసాధ్యేచ్ఛాసిద్ధ్యర్థమనుష్ఠానం పరమసాధ్యవేదనేచ్ఛయా వినానోపపద్యతే ఇచ్ఛాసిద్ధ్యర్థకర్మానుష్ఠానస్య స్వసిద్ధిసాపేక్షత్వాదాత్మాశ్రయాదిదోషస్స్యాదేవ (అపిఘాన్యత ఇతి) తత్రాపి ఉపాదేయమిత్యర్థః వివిదిషాసాధనత్వే యజ్ఞాదేరాత్మాశ్రయాదిదోషాభావమభ్యుపగమ్యాహ (యద్యపీతి) తస్యైవ ఇచ్ఛావిషయభూతస్య ధ్యానరూపస్యైవ వాక్యార్థజ్ఞానరూపత్వాదానుష్ఠేయత్వమ్ ధ్యానస్యాప్యైకదినానుష్ఠేయత్వవ్యుదాసార్థమాహ (అహరహరితి) అహరహరభ్యస్యమానాభ్యాసాధేయాతిశయమాహ (అభ్యాసేతి) అహరహరనుష్ఠానేపి మాససంవత్సరాద్యవధిత్వవ్యావృత్త్యర్థమాహ (ఆప్రయాణాదితి) ఆప్రయాణాదనువర్తమానత్వే ఏకద్విదినాస్తమయాత్ప్రవృత్త్యర్థమహరహరనుష్ఠీయమానస్యేత్యుక్తం తత్రాపి స్మృతివిచ్ఛేదవ్యుదాసార్థం ధ్యానరూపస్యేత్యుక్తం (తదుత్పత్తయ) వివిదిషోత్పత్తయే వేదస్యాప్యవహితప్రకృతత్వేప్యర్థవశాత్ విధ్యభ్యాసవివిదిషాపర వివిదిషాసాధనత్వం వ్యాఖ్యాపరిమోచ్యతే ఆప్రయాణాదహరహరనుష్ఠానాపేక్షయా వర్ణితం కర్మణామపేక్షితత్వేన ప్రమాణమిత్యత్రాహ (వక్ష్యతీతి చేతి) చశ్శబ్దోనుక్తసమ్ముచ్చయార్థః సూత్రసన్దర్శనేనేతి ద్యోతయతి ... ఇతి ప్రాయే శోపాసనానువృత్తిపరం సూత్రమపేక్షితం (ఆప్రయాణాదితి) *సహకారిత్వేన చ ... ఇతి శ్రుతి॥ యదపేక్షణస్య సాధ్యత్వాదహరహరనుష్ఠానసిద్ధిః తావత్కర్మాపేక్షామాహ (అగ్నిహోత్రేతి) అత్రమధ్యం ... త్వేపి విద్యాత్వముపకారిత్వేనచేతి) ఇత్యాదిసూత్రేష్వియమర్థం వక్ష్యతీత్యర్థః ఉక్తం కర్మణో విద్యాజన్యముపాసనస్య ... అవిరోధానోపపత్తిః తత్త్వాన్తర విరోధం పరిజిహీర్షుస్తద్విషయశ్రుతివాక్యప్రదర్శనేనా ప్రమాణతాం చ పరిజిహీర్షు రాహ (వాక్యేతి) సూత్రకారాభిప్రాయజ్ఞైరప్యేవముక్తమితి భావ ధ్రువానుస్మృతిశబ్దేన తల్లబ్ధిరిత్యత్ర తచ్ఛబ్దో వ్యాఖ్యాతః వివేకాదిభ్య ఏవ నతు కేవలకర్మణా కేవలకామాదినా వేత్యర్థ వాక్యకారగ్రన్థపాఠీయతే (తల్లబ్ధిరితి) ఉపాసనం స్యాద్ధ్రువానుస్మృతిరితి హి ప్రకృతం అతో ధ్రువానుస్మృతిలబ్ధిరిత్యర్థ *వివేకవిమోకాభ్యాసక్రియాకల్యాణానవసాదానుద్ధర్షేభ్య ఇతి ద్వన్ద్వసమాసః సచేతరేతరయోగార్థే ఏష్వన్యతమే సతి లబ్ధేర్దుష్కరత్వాత్ సముచ్చయే సమ్భవతి పాక్షికబాధగ్రస్తవికల్పో వ్యాయ ... స్యాష్టదోషదుష్టత్వాత్ సముచ్చయస్యచాత్ర సమ్భవాత్ ఏవం వివేకాదివిధాయినాం వాక్యానాం సముచ్చయేతాత్పర్యమితి దర్శయితుమితరేతరయోగద్వన్ద్వత్వేన వాక్యకారనిర్దేశః. నను సముచ్చయాదన్యత్ర స్వరమితరేతరయోగః కర్తృత్వమితరేతరయోః ... నసముచ్చయలాభః ఉచ్యతే అన్వాచయసమాహారేతరేతరయోగ సముచ్చయాద్వికల్పశ్రుతిసమ్భన్ధిసముచ్చయో హ్యాస్తరం ఏకస్మిన్నేవ కార్యే మిథోనిరపేక్షసాధకానామన్వయోన్వాచయ సహసంభవః వికల్పసముచ్చయవ్యావృత్తిస్సముచ్చయస్త్వేకస్మిన్కార్యే మిథస్సాపేక్షాణామన్వయః సఏవేతరేతరయోగ ఇత్యవిరోధ ఇతి నివృత్తిరూపశమాదేః ప్రవృత్తిరూపయజ్ఞాదేశ్చ విరోధాన్న సముచ్చయ ఇతి చేన్న- భిన్నవిషయత్వేన విరోధాభావాత్ అవిహితప్రతిషిద్ధనిషిద్ధకామ్యవిషయాహి శమాదయః స

వివేకాదీనాం స్వరూపం చాహ *జాత్యాశ్రయనిమిత్తాదుష్టాదన్నాత్కాయశుద్ధిర్వివేక ఇతి॥ అత్ర నిర్వచనం- *ఆహారశుద్ధౌ సత్త్వశుద్ధిః సత్త్వశుద్ధౌ ధ్రువా స్మృతిరితి॥ *విమోకః కామానభిష్వఙ్గ ఇతి॥ *శాన్త ఉపాసీతేతి నిర్వచనం॥ *ఆరమ్భణసంశీలనం పునఃపునరభ్యాస ఇతి॥ నిర్వచనం చ స్మార్తముదాహృతం భాష్యకారేణ *సదా తద్భావభావిత ఇతి॥ *పఞ్చమహాయజ్ఞాద్యనుష్ఠానం శక్తితః క్రియేతి॥ నిర్వచనం *క్రియావానేష బ్రహ్మవిదాం వరిష్ఠః॥ *తమేతం వేదానువచనేన బ్రాహ్మణా వివిదిషన్తి యజ్ఞేన దానేన తపసాఽనాశకేనేతి చ॥ *సత్యార్జవదయాదానాహింసానభిధ్యాః కల్యాణానీతి॥ నిర్వచనం *సత్యేన లభ్యస్తేషామేవైష విరజో బ్రహ్మలోక ఇత్యాది॥ *దేశకాలవైగుణ్యాచ్ఛోకవస్త్వాద్యనుస్మృతేశ్చ తజ్జం దైన్యమభాస్వరత్వం మనసోఽవసాద ఇతి॥ తద్విపర్యయోఽనవసాదః. నిర్వచనం *నాయమాత్మా బలహీనేన లభ్య ఇతి॥ తద్విపర్యయజా తుష్టిరుద్ధర్ష ఇతి॥ తద్విపర్యయోఽనుద్ధర్షః. అతిసన్తోషశ్చ విరోధీత్యర్థః. నిర్వచనమపి *శాన్తో దాన్త ఇతి॥ ఏవం నియమయుక్తస్యాశ్రమవిహితకర్మానుష్ఠానేనైవ విద్యానిష్పత్తిరిత్యుక్తం భవతి.

ష్టత్వాత్-ఉపపన్నత్వాత్ నిర్వచనాచ్చ- శ్రుతివచనాచ్చ ప్రమాణోపపత్తిభ్యామిత్యర్థః. వివేకాదయః కింరూపాః-కథం వా శమాదేః కర్మణశ్చావిరోధ ఇత్యత్రాహ (వివేకాదీనాం స్వరూపం చాహేతి) న కేవలం పరిగణనామాత్రం. తత్స్వరూపం చ వాక్యకార ఏవాహేత్యర్థః. ప్రథమం వివేకస్వరూపవిషయ వాక్యముదాహరతి (జాత్యాశ్రయేతి) ఆహారవిషయవివేచనం వివేకశబ్దేన వివక్షితం భవతి. దుష్టాహారాత్ శిష్టాహారాణాం వివేచనం వివేకః. జాతిదుష్టాః కళఞ్జగృఞ్జనాదయః. ఆశ్రయః- ద్రవ్యస్వామీ పురుషః. అభిశస్తపతితచణ్డాలాదిద్రవ్యమాశ్రయదుష్టం. ఉచ్ఛిష్టకేశాద్యుపహతం నిమిత్తదుష్టం. ఏతత్త్రివిధదోషరహితాహారవివేచనఫలభూతకాయశుద్ధౌ వివేకశబ్ద ఉపచరితః. యద్వా-వివిక్తాహారసేవయా రాజసతామసాహారాప్యాయితదేహాత్స్వదేహస్య వివేచనం వివేకః. అశుద్ధేభ్యో వివేచనం హి శుద్ధిః. ఇతి శబ్దో భాష్యకారీయః. అత్ర నిర్వచనమితి చ భాష్యగ్రన్థః. నిర్వచనం- నిష్కృష్టవచనం. అప్రమాణేభ్యో నిష్కృష్టం ప్రమాణభూతం వచనమిత్యర్థః. ఆహారశుద్ధావిత్యాది నిర్వచనం. విమోకః కామానభిష్వఙ్గః-విషయమభుక్త్వా స్థాతుం న శక్నోతి యేన స వికారోఽభిష్వఙ్గః. *కామాత్క్రోధోఽభిజాయత ఇత్యాదివచనాత్ క్రోధాద్యభావశ్చాత్ర ఫలితః. శాన్త ఉపాసీతేతి నిర్వచనే శాన్తశబ్దేన రాగద్వేషాద్యభావో వివక్షితః. ఆరమ్భణం-ఆలమ్బనం. శుభాశ్రయః. తస్య సంశీలనం. కథమితత్సాధనం. సాధ్యం హీదం. న. *[illegible] ప్రతిష్ఠాప్యేత్యాద్యుక్తదేశకాలవిశేషాపేక్షణీయయోగశబ్దవాచ్యాద్ ధ్రువానుస్మృతిస్సాధ్యా. ఇదం తు యోగకాలాతిరిక్తధ్యానాసగ్రాహకం సదాసంశీలనం. *సదా తద్భావభావిత ఇతి హి వక్ష్యతి. సదా భగవత్సంశీలనాభావే యోగకాలేషు కాలాన్తరసంశీలితం విషయాన్తరం బుద్ధిస్థం స్యాత్-అతోఽస్య సాధ్యాద్విశిష్టత్వమారమ్భణసంశీలనస్య. నిర్వచనం చ స్మార్తముదాహృతం భాష్యకారేణేత్యనేన పూర్వోదాహృతనిర్వచనాన్యపి ద్రమిడభాష్యస్థానీతి జ్ఞాయతే. అథ మునిరితి శ్రౌతం నిర్వచనం. తస్య న్యాయోపన్యాససాపేక్షత్వేన సహకార్యన్తరవిధిరిత్యధికరణే వ్యాఖ్యేయత్వాత్, స్మార్తనిర్వచనస్య స్పష్టార్థత్వాచ్చ స్మార్తనిర్వచనముదాహృతం. *తస్మాత్సర్వేషు కాలేషు మామనుస్మర ఇత్యేవమన్తం వచనమిహాభిప్రేతం. (పఞ్చమహాయజ్ఞేతి) శక్తితః- సహితాస్త్రివిధశక్త్యం విదధాతి. (క్రియావానేష ఇతి) సన్నిహితవాక్యం బ్రహ్మవిదాం వరిష్ఠః- బ్రహ్మవిదాం మధ్యే వరిష్ఠః. న హి బ్రహ్మవివిదిషూణామిత్యుక్తం. క్రియాశబ్దార్థవిశదీకరణాయాహ (తమేతమితి) సత్యం-భూతహితం. ఆర్జవం-మనోవాక్కాయానామైకరూప్యం. దయా-స్వార్థనిరపేక్షపరదుఃఖాసహిష్ణుత్వం. అహింసా-త్రికరణైః పరపీడానివృత్తిః. దానం-లోభరాహిత్యం. అనభిధ్యా-పరకీయేషు స్వత్వబుద్ధిః. యద్వా నిష్ఫలచిన్తా. అథవా పరకృతాపకారచిన్తా. తద్రాహిత్యమనభిధ్యా. సత్యేనేత్యాదిశబ్దేనార్జవాదిప్రతిపాదకవాక్యజాతం క్రోడీకృతం. (దేశేత్యాది) అనవసాదానుద్ధర్షయోరవసాదోద్ధర్షవిపర్యయరూపత్వాదవసాదోద్ధర్షలక్షణమాత్రముక్తం వాక్యకారేణ తద్విపర్యయరూపానవసాదానుద్ధర్షావర్థాత్ప్రతిపత్తవ్యావితి వాక్యకారాభిప్రాయః. శోకవస్తు-శోకనిమిత్తం వస్తు. అతీతపుత్రమరణాది. ఆదిశబ్దేన భయనిమిత్తమాగామి వివక్షితం. అతీతవిషయో హి శోకః. ఆగామివిషయం చ భయం. అభాస్వరత్వమితి దైన్యశబ్దవివరణం. అభీష్టకార్యప్రవృత్త్యక్షమత్వరూపం దైన్యమిత్యుక్తం భవతి. భాస్వరత్వవిరోధీతి వా దైన్యవిశేషణం. చశబ్దో భిన్నక్రమః. తజ్జం చ- దైన్యజం దైన్యం చేత్యర్థః. ఏతజ్జనదైన్యే దృష్టే హి దైన్యం స్యాత్. దేశకాలవైగుణ్యశోకవస్త్వాద్యనుస్మృతిహేతుకం మనసోఽభాస్వరత్వాభావరూపం భాస్వరత్వవిరోధి వా దైన్యం. దైన్యజదైన్యం చ మనసోఽవసాద ఇత్యర్థః. యద్వా- భిన్నవాక్యతయా యోజనీయం. దేశకాలవైగుణ్యశోకవస్త్వాద్యనుస్మృతిజనితం మనసోఽభాస్వరత్వమవసాదః-కిముక్తం భవతీత్యత్రాహ (తజ్జం దైన్యమితి) తచ్చాభాస్వరత్వం. తజ్జం చోక్తహేతుజం దైన్యమితి వ్యాఖ్యేయవ్యాఖ్యానరూపం వాక్యద్వయమితి. తద్విపర్యయ ఇత్యాదిర్భాష్యగ్రన్థః. బలహీనేన- మనోబలహీనేన. తద్విపర్యయజా-దేశకాలసాద్గుణ్యప్రియవస్త్వాద్యనుస్మృతిజా. తుష్టిరుద్ధర్ష ఇత్యేతావదేవ వాక్యం. తద్విపర్యయోఽనుద్ధర్ష ఇత్యర్థసిద్ధం. కథం *స్వాధ్యాయశౌచసన్తోషతపాంసి నియమా ఇతి నియమపక్షే తస్య సన్తోషస్య త్యాజ్యత్వమిత్యత్రాహ (అతిసన్తోషశ్చ విరోధీత్యర్థ ఇతి) న కేవలమసన్తోష ఏవ విరోధీ అతిసన్తోషశ్చ విరోధీతి, చార్థః. యథాన్యవిషయేష్వప్రవృత్తిస్తథా సన్తోషాతిసన్తోషః. స త్యాజ్య ఇత్యుక్తం భవతి. నిర్వచనమపీత్యపిశబ్దః పూర్వనిర్వచనసముచ్చయే. ఏవం పదార్థాన్ వ్యాఖ్యాయ. తల్లబ్ధిరిత్యాదేర్వాక్యకారగ్రన్థస్యార్థమాహ (ఏవమితి) ఏవం నియమయుక్తస్య ఆశ్రమవిహితకర్మానుష్ఠానేనేతి పృథఙ్నిర్దేశేన ప్రవృత్తినివృత్తిరూపకోటిద్వయవిభాగో దర్శితః. ఏతేన పదద్వయేన కేవలశమాది కేవలకర్మ చ వ్యావర్తితం. శమాదిః కర్మ చ సముచ్చిత్యాఙ్గమిత్యర్థః. యద్వివిదిషాసాధనమిత్యవగతం- తేనైవ విద్యానిష్పత్తిరిత్యేవ వాక్యకారాభిప్రాయః. (ఇత్యుక్తం భవతి) ఇతి వాక్యార్థో భవతీత్యర్థః. *విద్యాం చావిద్యాం చేతి శ్రుతేశ్చ ఉక్తరీత్యా దేవ ప్రకాశాభిమతత్వాచ్చ

తథాచ శ్రుత్యన్తరం *విద్యాంచావిద్యాంచ యస్తద్వేదోభయంసహ । అవిద్యయామృత్యుంతీర్త్వా విద్యయామృతమశ్నుత ఇతి॥ అత్రావిద్యాశబ్దాభిహితం వర్ణాశ్రమవిహితం కర్మ. అవిద్యయా-కర్మణా. మృత్యుం-జ్ఞానోత్పత్తివిరోధి ప్రాచీనంకర్మ-తీర్త్వా-అపోహ్య. విద్యయా-జ్ఞానేన. అమృతం బ్రహ్మ. ప్రాప్నోతీత్యర్థః. మృత్యుతరణోపాయతయా ప్రతీతా అవిద్యా విద్యేతరద్విహితం కర్మైవ యథోక్తం.*ఇయాజసోపి సుబహూన్ యజ్ఞాన్ జ్ఞానవ్యపాశ్రయః। బ్రహ్మవిద్యామధిష్ఠాయ తర్తుంమృత్యుమవిద్యయేతి॥

సాఖ్యదాసార్థం తాం వ్యాచిఖ్యాసురుపాదత్తే (తథాచేతి) అనేనకర్మణోపేక్షితత్వే సన్నిహితశ్రుత్యన్తరంచ దర్శితం భవతి. తథాచ శ్రుత్యన్తరం-యా దన్యథా భవద్భిర్వ్యాఖ్యాతం- తచ్చాన్యదుక్తార్థానుగుణమితి తథాశబ్దః, మన్తరశబ్దం, చప్రయుక్తజ్ఞానస్యభావః. సన్నిహితతయా యజ్ఞాదివాక్యవైలక్షణ్యంచాన్తరశబ్దాభిప్రేతం. అస్మిన్వాక్యే నకర్మవాచిశబ్దః శ్రూయత ఇత్యత్రాహ (అత్రేతి) అత్ర-శ్రుతివాక్యే. *నత్వనాత్మన్యాత్మబుద్ధిరిత్యాదిషు. అవిద్యాశబ్దాభిహితంవర్ణాశ్రమవిహితంకర్మాస్తు-తత్రకిముక్తంభవతీత్యాశఙ్కాయాంపదాన్తరాణ్యపివివృణ్వన్వాక్యార్థమాహ (అవిద్యయేతి) అవిద్యయా- కర్మణా. విద్యయా- జ్ఞానేనేత్యత్ర చ కర్మజ్ఞానశబ్దాభ్యాం *కషాయపక్తిః కర్మాణి జ్ఞానంతు పరమాగతిః। కషాయే కర్మభిః పక్వే తతో జ్ఞానం ప్రవర్తత ఇతి స్మృతిసోపజీవ్యార్థాస్మారితా భవతి. కర్మాణి కషాయపక్తిః. కషాయపక్తినిమిత్తాని. కషాయశబ్దః పాపపరః *కర్మణాపాపమపనుదతీత్యనేనైకార్థ్యాత్. కషాయశబ్దస్య రాగాదిపరత్వేపి తత్పక్తిహేతుత్వంపాపనిరసనద్వారా. జ్ఞానంపరమాగతిః- పరమగత్యుపాయః. ఉభయత్ర కారణే కార్యోపచారః. కషాయేపక్వే తతో జ్ఞానం ప్రవర్తతే. ప్రసరతీత్యర్థః. అత్రోపాయవిరోధినిరాసకత్వం కర్మణస్స్పష్టం. నహి వివిదిషా ప్రవర్తతే మోక్షః ప్రవర్తత ఇతి చోక్తం. అపితు జ్ఞానం ప్రవర్తత ఇత్యేవోక్తం. అస్యవాక్యస్యార్థముపజీవ్యాహ మృత్యుం (జ్ఞానోత్పత్తివిరోధీతి) నతు బ్రహ్మప్రాప్తివిరోధి. నచ వివిదిషావిరోధీత్యర్థః. ఉపేయవిరోధికర్మణో జ్ఞాననివర్త్యత్వం శ్రుతిస్మృతిశతసిద్ధం. *యథాతమేవంవిదిత్వాతిమృత్యుమేతి నాన్యః పన్థాః *ఏవంమేవంవిది పాపంకర్మ న శ్లిష్యతే *క్షీయన్తే చాస్య కర్మాణి తస్మిన్ దృష్టే పరావరే।*నిచాయ్య తం మృత్యుముఖాత్ప్రముచ్యతే *జ్ఞాత్వా దేవం ముచ్యతే సర్వపాశైః।*జ్ఞానాగ్నిస్సర్వకర్మాణి భస్మసాత్కురుతే తథేతి॥ ఏవముపేయవిరోధినో జ్ఞాననివర్త్యత్వశ్రవణేన పరిశేషాన్నాన్యః పన్థా ఇత్యుపాయవిరోధినిరాసే ఉపాయాన్తరనిషేధస్వారస్యాత్, సముచ్చయపక్షే కర్మణోప్యుపాయతయా వేదనవ్యతిరిక్తకృత్స్నగోచరాన్యశబ్దస్య సఙ్కోచప్రసఙ్గాత్, యజ్ఞేన వివిదిషన్తీతి కర్మణ ఉపాయహేతుత్వస్య కణ్ఠోక్త్యా, కషాయే కర్మభిః పక్వే తతో జ్ఞానం ప్రవర్తత ఇతి స్మృత్యానుగుణ్యాచ్చ సామాన్యేన మృత్యుశబ్దేన ప్రతిపన్నమపి నిరసనీయముపాయవిరోధికర్మరూపే విశేషే పర్యవస్యతి. తథా వివిదిషాసాధనత్వస్య ప్రాగుక్తాన్యాన్యత్రయణాదినిరస్తత్వేన పరిశేషాద్, వివిదిషన్తీత్యత్ర చ ప్రకృతిప్రత్యయార్థయోర్వేదనతదిచ్ఛయోరవిశేషేణ యజ్ఞాదీనాం సాధనత్వే ప్రతీతేపి తతో జ్ఞానం ప్రవర్తత ఇతి స్మృత్యాద్యానుగుణ్యాద్, విద్యమానప్రకృత్యర్థప్రాధాన్యస్య సనీతి విధిశ్రుతికీర్తితత్వాచ్చ ప్రకృత్యర్థభూతవేదనసాధనత్వం సిద్ధం. తస్మాదుపాయవిరోధికర్మైవాత్ర మృత్యుశబ్దవాచ్యమవిద్యానివర్త్యమిత్యభిప్రాయః. ఉపాసనరూపం, న్యాసరూపం, చోపేయవిరోధినిరాసకం జ్ఞానముత్తరపూర్వాఘయోరశ్లేషవినాశరపి నిరాసకం స్యాదితి తద్వ్యావృత్త్యర్థం ప్రాచీనమిత్యుక్తం ఉపాయవిరోధినిరాసకత్వం ప్రాచీనమేవ పాపం శమయతి - నయుత్తరాఘమిత్యర్థః. తీర్త్వేతిపదం వ్యాచష్టే. (అపోహ్యేతి) *తత్వేతం సేతుం తీర్త్వాతిపత్త్వా ప్రాప్తిపచనవదిత్యర్థః. అవిద్యయా తీర్త్వేతి పదద్వయవ్యాఖ్యానేన సంసారమతితరణనాశ్యవృత్తిః. అజ్ఞానేన సంసారం ప్రాప్య స్థిత ఇతి హితద్యోజనా. తన్న తేఽవిద్యాయాజ్ఞాతవ్యత్వం చ హేయత్వేన. అవిద్యాశబ్దాభిధేయవిరోధినీ న కిం కర్మవాచీతి వా శఙ్కరాభిమతయోజనా స్యాత్. అవిద్యాశబ్ద ఉపేయవిరోధినివర్తకకర్మవాచీతి యాదవప్రకాశాభిమతయోజనా. జ్ఞానోత్పత్తివిరోధీతి మృత్యుశబ్దవ్యాఖ్యానేన తదుభయవ్యుదాసః. అయమవిద్యాశబ్దస్సంసారహేతుభూతాజ్ఞానపర్యవసితస్స్యాత్. కథం తస్య కర్మవాచిత్వమిత్యత్రాహ (మృత్యుతరణేతి) తరతేరుత్తరణవాచిత్వం స్వరససిద్ధం. ప్రాప్తివాచిత్వేతు స్వారస్యభఙ్గ ఇత్యభిప్రేతం. అవిద్యాశబ్దస్య కర్మవాచిత్వం నిర్ణయతి (విద్యేతరదితి) తదన్యార్థే నఞితి భావః. విహితం కర్మైవేత్యేవకారేణ జ్ఞానం అవిహితం కర్మ చ వ్యావర్త్యతే అత్ర విద్యాంచావిద్యాంచేతి చశబ్దావపి సముచ్చయపరౌ. విద్యానుబన్ధికర్మానుబన్ధి చ యదనుక్తం తత్సముచ్చేతవ్యం. విద్యానుబన్ధిశమదమాదికం. కర్మానుబన్ధి ఫలాభిసన్ధిరహిత్యాదికం. తదుభయం చశబ్దసముచ్చేతవ్యం. యద్వా-*ధర్మేచార్థే చ కామే చ మోక్షే చ భరతర్షభేత్యత్ర చశబ్దవత్ తావత్పర్యవసానాదవిరోధిసముచ్చయపరౌ చశబ్దౌ స్యాతాం. విద్యావిరోధి, కర్మవిరోధి, చ చశబ్దాభ్యాం హానార్థం జ్ఞాతవ్యతయా సముచ్చితే భవతః. విద్యా- బ్రహ్మవిద్యా. తద్విరోధి- తదితరవిషయజ్ఞానతద్విషయరాగద్వేషాదికం. అవిద్యా-విద్యాఙ్గం కర్మ-తద్విరోధి సంసరణహేతుభూతం ఫలాభిసన్ధ్యాదిసహితం కర్మ, పాపం, చ తదుభయం హానార్థం జ్ఞాతవ్యమితి చశబ్దయోరభిప్రాయః. యద్వా ప్రతిపదద్యోతకౌ చశబ్దౌ స్యాతాం. యథా ధర్మే చార్థే చ కామే చేతి ప్రతిపదం యదభిధేయం తస్య సముచ్చయద్యోతకత్వం ప్రతిపదద్యోతకత్వం. తదత్రాపి స్యాత్. అస్మిన్వాక్యే అవిద్యాతరణశబ్దయోరుక్తార్థపరత్వస్థాపనాయోపబృంహణవచనం దర్శయతి (యథోక్తమితి) జ్ఞానవ్యపాశ్రయః-అగమోక్తజ్ఞానవాన్. బ్రహ్మవిద్యామధిష్ఠాయ-ఉపాసనాత్మకజ్ఞానం సాధ్యత్వేనాలమ్బ్యేత్యర్థః. జ్ఞానవిద్యాశబ్దయోరర్థభేదబుభుత్సాయామాగమోత్థవివేకాదిజన్యజ్ఞానయోః ప్రకృతత్వాత్తత్పరత్వాశ్రయణం హి యుక్తం. తర్తుం మృత్యుమిత్యనేన తరతేః ప్రాప్తివాచిత్వశఙ్కా వ్యుదస్తా. నహి సంసారం ప్రాప్తుం బ్రహ్మవిదా కేశిధ్వజేన నృపేణ యజ్ఞాదికర్మానుష్ఠీయతే. మృత్యుశబ్దస్య వివిదిషా విరోధికర్మపరత్వమపి నశఙ్కనీయం. జ్ఞానవ్యపాశ్రయ ఇత్యనేన శాస్త్రజన్యజ్ఞానవత్తయాభిహితత్వాత్, బ్రహ్మవిద్యామధిష్ఠాయేత్యుక్తత్వాచ్చ. నహి బ్రహ్మవి

జ్ఞానవిరోధి చ కర్మ పుణ్యపాపరూపం - బ్రహ్మజ్ఞానోత్పత్తివిరోధిత్వేనానిష్టఫలతయా ఉభయో
రపి పాపశబ్దాభిధేయత్వం. అస్య చ జ్ఞానవిరోధిత్వం జ్ఞానోత్పత్తిహేతుభూతశుద్ధసత్త్వవిరో
ధిరజస్తమోవివృద్ధిద్వారేణ. పాపస్య చ జ్ఞానోదయవిరోధిత్వం *ఏష ఏవాసాధు కర్మ కార
యతి। తం యమధో నినీషతీతి శ్రుత్యావగమ్యతే. రజస్తమసోర్యథార్థజ్ఞానావరణత్వం. సత్త్వ
స్య చ యథార్థజ్ఞానహేతుత్వం భగవతైవ ప్రతిపాదితం *సత్త్వాత్సంజాయతే జ్ఞానమిత్యాదినా॥

దృష్టఫలస్థాయేత్యుక్తం. కథం జ్ఞానోత్పత్తివిరోధిప్రాచీనం కర్మేతి పుణ్యపాపసాధారణకర్మశబ్దేన కర్మమాత్రం నిరసనీయముక్తం. శ్రుతిష్వి *ధర్మేణ
పాపమపనుదతీతి పాపరూపకర్మవిశేషస్య నిరసనీయత్వమాహేతి శఙ్కాయామత్రాపి పాపశబ్దస్య పుణ్యపాపపరత్వం దర్శయితుం పుణ్యపాపయోరుభ
యోరపి పాపశబ్దవాచ్యత్వోపపాదనాయ తయోః జ్ఞానోత్పత్తివిరోధిత్వమాహ (జ్ఞానవిరోధి చేతి) చశబ్దానివృత్తౌ. పుణ్యపాపే ఉభే అపి జ్ఞానవిరోధినీ చేత్, కథం
తయోరన్యతరస్య పాపస్య నిరసనీయత్వం- అన్యతరస్య పుణ్యస్య నిరాసకత్వం చ శ్రూయత ఇత్యత్రాహ (ఉభయోరపీతి) తయోరుభయోరపి నివర్త్యత్వం,
ధర్మాదిశబ్దాదిరహితస్య ధర్మాన్తరస్యైవ నివర్తకత్వం, చ వివక్షితమితి భావః. కథముభయోః పాపశబ్దవాచ్యత్వమిత్యత్రాహ (బ్రహ్మజ్ఞానోత్పత్తీతి) అ
నిష్టఫలతయేతి ప్రవృత్తినిమిత్తకథనం. అతో నిత్యత్వే సత్యనిష్టఫలాసాధారణకారణత్వం పాపత్వమితి భావః. అతఏవ శాస్త్రాదౌ, దీక్షాదౌ, చనాతివ్యాప్తిః.
*... సుకృతే వేమనో యస్య జప హోమార్చనాదిషు । తస్యాన్తరాయా మైత్రేయ దేవేన్ద్రత్వాదికం ఫలం। ఏతేన నిరయాస్సాత్స్థానస్య పరమాత్మన ఇత్యా
దినా పుణ్యస్యాపి ముముక్షుం ప్రత్యనిష్టఫలత్వం సిద్ధం. శ్రుతిశ్చ దుష్కృతేన సహ పూర్వనిర్దిష్టం సుకృతమపి పాప్మశబ్దేన నిర్దిశతి సినిగమయతి. *నైతం
సేతుమహోరాత్రే తరతో న జరా న మృత్యుర్న శోకో న సుకృతం న దుష్కృతం సర్వే పాప్మానోఽతో నివర్తన్త ఇతి. న చాత్ర పాపాన్తరవిషయః పాప్మశబ్దః,
సుకృతశబ్దస్య సన్నిహితస్య సముక్తపాపసాధారణతయాను క్తపాపాన్తరాసన్నివేశనతద్విషయత్వాయోగాత్. సమ్యగేవినతన్నాత్ర పాపాన్తరవిష
యః పాప్మశబ్దః. ఉక్తసర్వహేయనివృత్తిసంవాదితయా పాప్మాతే *అపహతపాప్మా హ్యేష బ్రహ్మలోక ఇత్యనన్తరవాక్యే పాప్మశబ్దస్య సర్వహేయవిష
యత్వదర్శనాత్. న హ్యనుక్తకతిపయపాపనివృత్త్యుక్త్యానుక్తసర్వహేయనివృత్తిసంవాదసిద్ధిః. శోకాదిషు పాప్మశబ్దస్యాముఖ్యత్వేపి సుకృతదుష్కృత
యోః ప్రవృత్తినిమిత్తసద్భావాన్ముఖ్యత్వం న్యాయ్యం. క్వచిదముఖ్యస్య సర్వత్రాముఖ్యత్వనియమాభావాత్. అతస్సర్వే పాప్మాన ఇత్యత్ర జహల్ల
క్షణావృత్తిన్యాయాత్. *ధర్మేణ పాపమిత్యత్ర తు ముఖ్యత్వమేవ. కథం పాపస్య జ్ఞానవిరోధిత్వం-రజస్తమసోస్తిరవగమ్యత ఇతి శఙ్కాయాం ద్వార
ద్వారిభావాదవిరోధమాహ (అస్యేతి) పాపస్య రజస్తమసోశ్చ జ్ఞానవిరోధిత్వే ప్రమాణే క్రియతో ద్వారద్వారిభావః కల్ప్యత ఇత్యత్రాహ (పాపస్య చేతి)
నన్వయం శ్రుతిర్నిరయనినీషావిషయా కథం స్యాత్- ఉన్నయనప్రత్యనీకత్వాదధోనయనస్యేతి. బ్రూమః. అత్ర వివక్షితమున్నయనహేతుత్వముపా
సననిష్పాదనరూపం. న హ్యున్నయనమపి నాకాదినయనమితి శఙ్కనీయం. *య ఏభ్యో లోకేభ్య ఉన్నినీషతీత్యవగతస్య నష్టలోకేభ్య ఉన్నయనస్యా
పవర్గప్రాపణరూపత్వాత్. తస్మిన్ గర్భజన్మజరామరణాదిసంసారప్రాపణమధోనయనం స్యాన్న తూపాసనవిరోధ ఇతి చేన్న- ఉన్నయనస్య జ్ఞానోత్పా
దనద్వారకత్వావగమాత్. *యం త్వం మనుష్యాయ హితతమం మన్యస ఇత్యుపక్రమవాక్యేన మాముపాస్వేతి విధిత్సితస్యోపాసనస్య హ్యవ్యవహితోపా
యత్వమవగతం *నాన్యః పన్థా ఇత్యాదినివ శ్రుత్యన్తరాచ్చ తథావగమయ న్నీ. తచ్చ కర్మణాముపవర్గం ప్రత్యవ్యవహితోపాయత్వేనిరుక్తేత. అతఉప
క్రమాన్యవిరోధాత్సాధుకర్మణామపవర్గం ప్రత్యుపాయత్వముపాసనద్వారకమవసీయతే అతః కర్మణాముత్నయనహేతుత్వముపాసననిష్పాదనరూ
పమితి తద్విపరీతమధోనయనముపాసనప్రతిబన్ధరూపమితి స్ఫుటతరమవగమ్యతే. కిం చ-యద్యప్యున్నయనాధోనయనే స్వర్గనరకప్రాపణరూపే. తథాప్య
సాధుకర్మణాం జ్ఞానవిరోధిత్వం సిధ్యతి. తథాహి. ఉన్నినీషాధోనినీషయోస్తు హేతుకత్వే పరమాత్మనో నైఘృణ్యప్రసఙ్గాత్ సైతవ్యా చేతనగోచరం
యదన్యత్కిఞ్చిద్విషయం తత్ర నినీషా నిమిత్తభూతాతిప్రభూతపుణ్యపాపకర్మవిషయం విజ్ఞాయతే. తత్ర చ గతిద్వయమపశ్యామః పరోక్షతరసాధ్యసాధు
కర్మకారయితృత్వమీశ్వరస్య నభూతా వేశాదివజ్జీవబుద్ధ్యనపేక్షితం భవతి. తథా సతి జ్ఞానచికీర్షాప్రభావాద్వాయ్వాదకాదినున్నతృణాదేరివ సంసారి
ణాం శాస్త్రవశ్యత్వాభావేన కర్మఫలభోగానుపపత్తేః. ఏవం సంసారిణాం కర్మఫలభోక్తృత్వాన్యథానుపపత్తిరూపన్యాయానుగృహీతమిదం వాక్యా
దికం వాక్యద్వయం జ్ఞానప్రదానద్వారకకారయితృత్వవిషయమవసీయతే. తథా సతి స్మృత్యనుగ్రహశ్చ భవతి. *న దేవా యష్టిమాదాయ రక్షన్తి
పశుపాలవత్ యం తు రక్షితుమిచ్ఛన్తి బుద్ధ్యా సంయోజయన్తి తం। యస్మై దేవాః ప్రయచ్ఛన్తి పురుషాయ పరాభవం। బుద్ధిం తస్యాపకర్షన్తి సోఽవనీ
తో వినశ్యతీతి హ్యుచ్యతే. తథా *పుణ్యం ప్రజ్ఞాం వర్ధయతి క్రియమాణం పునః పునః। వృద్ధప్రజ్ఞః పుణ్యమేవ నిత్యమారభతే నరః। పాపం ప్ర
జ్ఞాం నాశయతి క్రియమాణం పునః పునః। నష్టప్రజ్ఞః పాపమేవ నిత్యమారభతే నర ఇతి చ తత్ర బుద్ధిమపకర్షన్తి. ప్రజ్ఞాం నాశయతీతి చ యథార్థజ్ఞానవినివృ
త్తికరత్వం విపరీతజ్ఞాననిష్పత్తిరూపవివక్షితా అన్యథా కర్మాన్తరప్రారభ్యానుపపత్తేః. యద్యపీదం వచనజాతం సర్వకర్మాదేవతాసామాన్యవిషయం. తథాపి
భగవద్ధ్యానస్య సమ్యగ్జ్ఞానసామాన్యాబహిర్భావాదసాధుకర్మణస్తద్విరోధిత్వసిద్ధిః. తథాపి శేషతశ్చోచ్యతే *దదామి బుద్ధియోగం తం యేన మాముపయా
న్తి తే। అహమేవ(?) తేషామనుకమ్పార్థమహమజ్ఞానజం తమః। నాశయామ్యాత్మభావస్థో జ్ఞానదీపేన భాస్వతా। *తేషామేవానుకమ్పార్థమితి చ॥ ఏవం న్యాయస్మృత్యనుగృహీత
యానయా శ్రుత్యా సామాన్యేన జ్ఞానవిరోధిత్వమసాధుకర్మణాం సిద్ధం. అస్మాదపి నిర్వాహాదర్వాచీనోక్తపక్షః ప్రకరణానుగుణ్యాత్. ఏవం పాపస్య
జ్ఞానవిరోధిత్వే ప్రమాణం దర్శితం. అథ రజస్తమసోర్జ్ఞానవిరోధిత్వే, సత్త్వస్య జ్ఞానహేతుత్వే, చ ప్రమాణం దర్శయతి (రజస్తమసోరితి) తత్రాపి ప్రస్త

అతశ్చ జ్ఞానోత్పత్తయే పాపం కర్మ నిరసనీయం. తన్నిరసనంచానభిసంహితఫలేనానుష్ఠితేన ధర్మేణ. తథాచ శ్రుతిః *ధర్మేణ పాపమపనుదతీతి. తదేవం బ్రహ్మప్రాప్తిసాధనం జ్ఞానం సర్వాశ్రమకర్మాపేక్షం. అతోఽపేక్షితకర్మస్వరూపజ్ఞానం, కేవలకర్మణామల్పాస్థిరఫలత్వజ్ఞానం,చ కర్మమీమాంసావసేయమితి సైవాపేక్షితా బ్రహ్మజిజ్ఞాసాయాః పూర్వవృత్తా వక్తవ్యా. అపిచ నిత్యానిత్యవస్తువివేకాదయశ్చ మీమాంసాశ్రవణమన్తరేణ న సంపత్స్యన్తే - ఫలకరణేతికర్తవ్యతాధికారివిశేషనిశ్చయాదృతే కర్మస్వరూప తత్ఫల తత్స్థిరత్వాస్థిరత్వాత్మనిత్యత్వాదీనాం దురవబోధత్వాత్.

తస్యకర్మాపేక్షితత్వస్యేత్యత్రాహ (అతశ్చేతి) అతః- పాపస్యజ్ఞానవిరోధిత్వవచనాత్. తతోఽపికిమిత్యత్రాహ (తన్నిరసనంచేతి) పాపశబ్దాభిధేయయోః పుణ్యపాపయోరుభయోరపినిరసనీయత్వేన పాపనిరాసకకర్మాసమ్భవమాశఙ్క్యోక్తం(అనభిసంహితఫలేనేతి)అనేనస్వర్గాదిఫలప్రదకర్మవ్యావృత్తిః. అనుష్ఠితేన-నతుజ్ఞాతమాత్రేణేతిభావః. తత్రకింప్రమాణమిత్యత్రాహ (తథాచ శ్రుతిరితి)ఇదానీంనిరాసకవిశేషప్రమాణతయోదాహృతస్యవాక్యస్యార్థనిర్ణయోపయోగితయైతద్వాక్యస్థనిరసనీయవాచిపదస్యార్థః పూర్వమేవశిక్షితః. నిరాసకవాచిపదస్యార్థోనిరస్యమానః. నన్వయంధర్మశబ్దః కృచ్ఛ్రచాన్ద్రాయణాదిప్రాయశ్చిత్తరూపధర్మమాత్రవిషయః కింనస్యాత్. అనభిసంహితఫలధర్మవిషయఇతికుతోనిశ్చీయతే. ఉచ్యతే *యజ్ఞేనదానేనతపసానాశకేన* *శాన్తోదాన్తఉపరతస్తితిక్షుః* *కషాయేకర్మభిఃపక్వేతతోజ్ఞానంప్రవర్తతే। యజ్ఞోదానంతపఃకర్మనత్యాజ్యంకార్యమేవతత్* *యజ్ఞోదానంతపశ్చైవపావనానిమనీషిణాం* *శమోదమస్తపశ్శౌచమిత్యాదిశ్రుతిస్మృతిభిర్ముముక్షోరపేక్షితత్వేనోక్తానాంయజ్ఞదానతపశ్శమాదీనామత్రత్రాయమాణత్వాత్, *విజ్ఞానాదానన్దో బ్రహ్మయోనిరిత్యాదినాస్యప్రకరణస్యబ్రహ్మవిద్యావిషయత్వాచ్చాయంధర్మశబ్దోముముక్ష్వపేక్షితానభిసంహితఫలధర్మవిషయఇత్యవగమ్యతే. అత్రయజ్ఞదానాదిపర్యాయేషు *దానేనద్విషన్తోమిత్రాభవన్తీత్యాదినాసాంసారికఫలకీర్తనం*అన్నపానస్నాతోభవతీత్యాదివత్ప్రీత్యావేదనానుగుణానుషఙ్గికఫలవిషయంమన్తవ్యం*భూయోనమృత్యుముపయాహివిద్వానితిప్రధానఫలశ్రవణాత్. కించ-యద్యపీదంవాక్యంనముముక్షుమాత్రవిషయం. తథాప్యముముక్షుమాత్రవిషయంచనభవేత్-ప్రవృత్తినిమిత్తసాధారణ్యాత్. నహికామ్యఫలదత్వంధర్మశబ్దార్థః-అలౌకికేష్టసాధారణసాధనేనఅలౌకికానిష్టసాధారణకారణమపనుదేదితిహ్యర్థస్స్యాత్. తతశ్చముముక్షుంప్రతికామ్యకర్మణోనిష్ఫలత్వేనధర్మశబ్దవాచ్యత్వాయోగాత్పాపశబ్దవాచ్యాన్తర్భావాచ్చపక్షధర్మతాబలాదనభిసంహితఫలేనధర్మేణపుణ్యపాపయోరుభయోరపనోద్యత్వముక్తంస్యాత్. జ్ఞానస్యకర్మసాపేక్షత్వంనిగమయతి (తదేవమితి) తత్- శ్రుతిస్మృతితదనుగ్రాహకోపపత్తిసూత్రవాక్యకారవచనేభ్యః. ఏవంఉపాయప్రతిబన్ధనిరాసార్థంసర్వాశ్రమిణాంతత్తదాశ్రమధర్మాఙ్గకోపాసనాధికారస్యవక్ష్యమాణత్వంహృదినిధాయసర్వాశ్రమకర్మాపేక్షమిత్యుక్తం. తతఃకింకర్మవిచారస్యబ్రహ్మవిచారపూర్వవృత్తత్వఇత్యపేక్షాయామనుష్ఠానస్యజ్ఞానాపేక్షత్వాజ్జ్ఞానస్యమీమాంసాధీనత్వాచ్చతదధిగమఃపూర్వవృత్తఇత్యాహ (అతఇతి)అతః-బ్రహ్మజ్ఞానస్యఫలాభిసన్ధిరహితాశ్రమకర్మసాపేక్షత్వాత్. జ్ఞానంహానార్థముపాదానార్థంవా-అత్రతూభయార్థమిత్యాహ. (అపేక్షితేతి)ఫలద్వారకంహానం. స్వరూపేణోపాదానం. మీమాంసాశబ్దస్యపూర్వోత్తరసాధారణత్వాత్కర్మమీమాంసావసేయమిత్యుక్తం. (సైవ)యాత్వయావిరుద్ధేతినిరస్తాసైవేత్యర్థః. యదనపేక్షితంపరేణోక్తంతదేవాపేక్షితమిత్యుక్తం. యత్తుపరేణాపేక్షితమిత్యుక్తంతస్యానపేక్షితత్వముచ్యతే(అపిచేత్యాదినా) (నిత్యానిత్యవస్తువివేకాదయశ్చేతి) చ త్వర్థః. ప్రత్యుతేతియావత్ (మీమాంసాశ్రవణమన్తరేణ)కర్మబ్రహ్మమీమాంసాశ్రవణమన్తరేణేత్యర్థః. నసమ్పత్స్యన్తఇత్యనేనపశ్చాద్భావిత్వముక్తం. కుతఇత్యత్రాహ(ఫలేతి)ఫలవిశేషః-భోగమోక్షరూపః. కరణవిశేషః-యజ్ఞోపాసనాదిః ఇతికర్తవ్యతావిశేషః- ప్రయాజాదిస్సాధనసప్తకంచ. అధికారివిశేషః-బుభుక్షుర్ముముక్షుశ్చ. ఏషాంనిశ్చయాదృతే. కర్మస్వరూపం-సాఙ్గంయజ్ఞాత్మకముపాసనాత్మకంచ. భాష్యకారశ్చయాగాత్మకముపాసనాత్మకంచకర్మేతిహివక్ష్యతి. *ప్రకాశశ్చకర్మణ్యభ్యాసాదితిచసూత్రంఉపాసనాత్మకేకర్మణీతిచతస్యభాష్యం. ఉపాసనస్యకర్మత్వంప్రీతిసన్తతిరూపతయా-తస్యప్రయత్నసాధ్యత్వాత్. *వాచికైఃపక్షిమృగతాంమానసైరన్త్యజాతితాం। శరీరజైఃకర్మదోషైర్యాతిస్థావరతాంనరఇత్యత్రమనుశ్చమానసైఃకర్మదోషైరిత్యుక్తవాన్. ఫలంచోభయంభోగోమోక్షశ్చ. (ఆత్మనిత్యత్వాదీనామితి)ఆదిశబ్దేనాత్మనాం *నిర్వాణమయఏవాయమిత్యుక్తజ్ఞానానన్దస్వరూపత్వాదికంవివక్షితం. అత్రసాధ్యావిశిష్టత్వంహేతోఃప్రతీయతఇతిచేన్నైవం-మీమాంసాయాంఫలకరణేతికర్తవ్యతాదీనాంప్రత్యధికరణంతత్తన్న్యాయైర్నిర్ణయఃక్రియతేసహేతుః. ఏవంతత్తదధికరణన్యాయానుగృహీతశ్రుతివాక్యసముదాయజన్యాయాప్రమితిరుపాయోపేయవిషయా- సాసాధ్యా. తత్తదవాన్తరవాక్యార్థనిశ్చయైస్తత్సముదాయరూపమహావాక్యార్థనిశ్చయస్సాధ్యఇత్యర్థః. యథాపదార్థనిశ్చయైర్వాక్యార్థనిశ్చయఇత్యుక్తేసతినసాధ్యావిశిష్టతా. తద్వత్. అతఏవహికరణేతికర్తవ్యతాదిశబ్దైఃపూర్వంపృథగుక్త్వాపశ్చాత్కర్మస్వరూపశబ్దేనోక్తం. ఫలకరణేత్యాదిభాష్యస్యకర్మమీమాంసామాత్రవిషయత్వేతత్ఫలస్థిరత్వాస్థిరత్వాత్మనిత్యత్వాదీనామితిపక్షమయుక్తం. నిరుపపదమీమాంసాశబ్దస్యమీమాంసాశాస్త్రమిత్యాదిభాష్యభాగద్వయవిషయతయాప్రయుక్తత్వాచ్చయథోక్తఏవార్థః. తస్మాత్కర్మబ్రహ్మవిచారానన్తరభావీనిత్యానిత్యవస్తువివేకఃతతఇహాముత్రఫలభోగవిరాగోముముక్షుత్వంచశమదమాదిసాధనసమ్పచ్చ. *శమదమాద్యుపేతస్స్యాదితిబ్రహ్మమీమాంసాయాంహిశమదమాదిస్వరూపంనిరూప్యతే. అస్మింశ్చచతుష్టయేసిద్ధేబ్రహ్మవిచారః-బ్రహ్మవిచారాత్తత్సిద్ధిరిత్యన్యోన్యాశ్రయస్స్యాత్. అతఃపశ్చాద్భావినఃపూర్వవృత్తత్వమనుపపన్నం. సాఙ్గాధ్యయనజన్యాపాతప్రతీతేరేవనిత్యానిత్యవస్తువివేకఇతిచేత్ తదయుక్తం- నహ్యాపాతప్రతీతిరిహాముత్రఫలభోగవిరాగముముక్షుత్వయోర్హేతుః- నిత్యా

నిత్యవిపర్యయప్రతీతేః. కించాపాతప్రతీతిరుభయభాగవిచారసాధారణీ. తత్ర ప్రథమం కర్మవిచారఏవ ప్రవృత్తిర్యుక్తా. ఉభయత్ర బుభుత్సాయా అవిశిష్టత్వాత్, ప్రథమాతిక్రమే కారణాభావాచ్చ. శాస్త్రాన్తరేణాపి నిత్యానిత్యవివేకాదిర్నోపపద్యతే. ప్రథమమేవాధ్యయనవిధివశ్యతయా పురుషస్య శాస్త్రాన్తరానవకాశాత్. కించ శాస్త్రాన్తరేషు పరమాణుకారణత్వ బ్రహ్మాత్మకప్రధానకారణత్వగగనాదినిత్యత్వనిమిత్తమాత్రేశ్వరత్వాదయో వేదాన్తవిరుద్ధా అప్యర్థా ఉపలభ్యన్తే. అతశ్శాస్త్రాన్తరజన్యో నిత్యానిత్యవస్తువివేకో వేదాన్తవిరుద్ధత్వాన్న తద్విచారం ప్రతి పూర్వవృత్తో భవితుమర్హతి. కించ శాస్త్రాన్తరేషు షట్పదార్థషోడశపదార్థజ్ఞానాదీనాం మోక్షసాధనత్వప్రతిపాదనేన వేదాన్తశ్రవణనైరపేక్ష్యాచ్చ తజ్జన్యవివేకస్య పూర్వవృత్తత్వం యుక్తం. యతోఽభ్యుదయనిశ్శ్రేయససిద్ధిః-స ధర్మః *ఛలజాతినిగ్రహస్థానానాం తత్త్వజ్ఞానాన్నిశ్శ్రేయసాధిగమ ఇతి హి తత్ర తత్రోచ్యతే. కించ *తస్మాదేవంవిచ్ఛాన్తో దాన్త ఉపరతస్తితిక్షుస్సమాహితో భూత్వాత్మన్యేవాత్మానం పశ్యేదితి శ్రుతిరేవంవిచ్ఛబ్దేన శాస్త్రజన్యజ్ఞానమనూద్య పశ్యేదితి ప్రతిపన్నస్యోపాసనస్యాఙ్గతయా శమాదీనుపదిశతి. అతశ్శమాదీనాం శ్రవణపూర్వవృత్తత్వం శ్రుతివిరుద్ధం. *ప్రశాన్తచిత్తాయ శమాన్వితాయేతి శ్రుతిస్తు శ్రవణోపయుక్తావధాననిష్పాదనార్థేత్యుక్తం. ఇతిహాసపురాణాదిశ్రవణాన్నిత్యానిత్యవివేక ఇతి చేత్ తర్హి తత ఏవ బ్రహ్మస్వరూపావగమాద్బ్రహ్మవిచారస్యానారమ్భణీయత్వం స్యాత్. ఇతిహాసపురాణయోరపి సంశయవిపర్యయబాహుల్యాత్తన్నిరాసాయ బ్రహ్మవిచారోఽపేక్షిత ఇతి చేత్ సంశయవిపర్యయబాహుల్యాదేవ నిత్యానిత్యవివేకోఽపి తత్ర దుస్సంపాద ఇతి న సాధనచతుష్టయస్య పూర్వవృత్తత్వం యుక్తం. యత్తు నిత్యానిత్యయోర్వస్తునోర్నిత్యానిత్యవస్తునిష్ఠధర్మాణాం ఇత్యారభ్య వాచస్పతినోక్తం నిత్యస్య ధర్మిణో నిత్యత్వం సత్యత్వం తత ఏవోపాదేయత్వం అనిత్యస్య ధర్మిణోఽనిత్యత్వమసత్యత్వం తత ఏవ హేయత్వమిత్యేవం నిత్యానిత్యయోర్ధర్మిణోస్తద్ధర్మాణాం చ వివేకో నిత్యానిత్యవస్తువివేక ఇతి. అత్ర బ్రూమః. అనిత్యస్య తావదసత్యత్వం వక్ష్యమాణప్రకారేణ నిరస్తం వేదితవ్యం. యన్నిత్యం తదుపాదేయం యదనిత్యం తద్ధేయమిత్యుభయమప్యనుపపన్నం-సుఖదుఃఖనివృత్తిత్వాత్ సాధనతదుపయోగినామేవోపాదేయత్వబుద్ధిదర్శనాత్, తద్వ్యతిరిక్తస్యైవానుపాదేయతాబుద్ధిదర్శనాచ్చ. నిత్యమపి దుఃఖరూపం దుఃఖనిమిత్తం వా యది స్యాద్ధేయమిత్యేవ ప్రతీయేత. అనుభయం చేదుపేక్ష్యేత. అనిత్యమపి సుఖరూపం సుఖనిమిత్తం వా భవతి చేత్ తదుపాదీయతే. నిరూపకస్య తు హేయమితి చేన్న-ప్రకృష్టసుఖాన్తరదర్శనాత్తస్య దుఃఖసాధ్యత్వదుఃఖోదర్కత్వాదిహేతునిరూపకస్యాపి తత్రోపాదేయతాబుద్ధిదర్శనాత్. క్షీరాదనలాభాత్కణస్త్యజ్యతే. అన్నరూపవిత్తాపహారికాతదుద్ధరణక్లేశస్వల్పలాభసుఖాపరితోషిత్వాత్త్యజ్యతే. విషమిశ్రమన్నం మరణభయాత్త్యజ్యతే. వ్రజన్నాదికుతశ్చిత్ప్రకృష్టసుఖాలాభాద్దాదన్యసహితోఽపి ప్రదుఃఖానుబన్ధాభావాచ్చ పరిమితమప్యుపాదీయతే. తస్మాదనిత్యస్య హేయత్వం నానిత్యత్వమాత్రప్రయుక్తం. యద్యప్యేతన్నిత్యస్య దుఃఖాసమ్భిన్నసుఖరూపత్వాదుపాదేయత్వం తదసమ్భవాదనిత్యస్య చ హేయత్వమితి. ఉచ్యతే. నిత్యస్య దుఃఖాసమ్భిన్నసుఖరూపత్వం కిం శాస్త్రాదవగమ్యతే-ఉత శాస్త్రాదితి. న ప్రథమః-నిత్యస్య కాలాదేః సుఖరూపత్వాదర్శనాత్, నిత్యస్యాత్మనో దుఃఖాసమ్భిన్నసుఖరూపత్వాదర్శనాచ్చ. ఆత్మనోఽపి దుఃఖముపలభ్యతే అహం దుఃఖీతి. శాస్త్రాదితి చేత్-యది వేదాన్తవేద్యం తన్నిత్యసుఖాత్మజ్ఞానం-ఉత ప్రమితిరూపం. ప్రథమే కర్మబ్రహ్మభాగసాధారణ్యాత్కర్మవిచారాతిక్రమేణ బ్రహ్మవిచారం ప్రతి తస్య పూర్వవృత్తత్వానుపపత్తిః. నిశ్చయరూపం చేత్ మీమాంసావైయర్థ్యం స్యాత్. ఆగమాన్తరమూలత్వే విరుద్ధతయానుపయోగాత్తస్యైతన్నైరపేక్ష్యాచ్చ పూర్వవృత్తత్వానుపపత్తిః. అథోచ్యేత యన్నిత్యం తదుపాదేయమితి నైవం ప్రతీతిః. కింతు నిత్యం సుఖం సమ్భవతి చేత్తదుపాదేయం. సతి తస్మిన్ననిత్యమనుపాదేయమితి. తత్ర తావన్నిత్యసుఖసమ్భవజ్ఞానస్య బ్రహ్మవిచారోపయోగో నిత్యఫలోపాదిత్వాద్వారేణేతి వక్తవ్యం-శాస్త్రాన్తరేషు కర్మకాణ్డే చ నిత్యఫలసమ్భవనాయా నివారకాభావాన్నిత్యానిత్యవివేకాన్తరం తేషామప్యారమ్భణీయతా స్యాత్. తేషు హి నిత్యం ఫలం ప్రతీయతే. తదసదితి చేత్. తదసత్త్వమప్రామాణ్యాదన్యపరత్వాద్వా భవేత్. తదుభయం కర్మమీమాంసాయా ఏవ నానసిద్ధ్యతీతి తస్యాః పూర్వవృత్తత్వమభ్యుపేతవ్యం. అన్యసూత్రం తదజ్ఞాపనపరమితి చేన్న-తస్య స్వశాస్త్రరక్షోపయోగివిషయప్రయోజనపరత్వేన శాస్త్రాన్తరాప్రామాణ్యాదిప్రతిపాదనపరత్వాభావాత్. స్వార్థోపయోగిత్వాత్తదప్రామాణ్యాదికమప్యర్థాదుక్తమితి చేత్-త్వన్మతస్యాప్యుపజీవ్యజ్ఞాపనమపేక్షితమితి కర్మవిచారస్య తదపాదస్య చ పూర్వవృత్తత్వమాపద్యేత. శాస్త్రాన్తరాప్రామాణ్యం హి కర్మమీమాంసాప్రథమపాదావసేయం. అన్యపరత్వం వాక్యాన్తరవిరోధాదిభిః. నిత్యఫలాభిధాయ్యవసాయశ్చ తత్రత్యన్యాయాధీనః. శాస్త్రాన్తరప్రమేయదౌస్థ్యం చ తర్కపాదే దర్శయిష్యతే. కించ అధ్యయనాత్ దేవశాస్త్రాన్తరగతనిత్యఫలాసత్త్వావగమశ్చేదన్యోన్యాశ్రయః- బ్రహ్మవిచారే ప్రవృత్తస్యాన్యత్ర నిత్యఫలాసత్త్వావగమః, తదవగమాద్బ్రహ్మవిచారే ప్రవృత్తిరితి. నచైవం సతి ధర్మజిజ్ఞాసాసూత్రేఽప్యన్యోన్యాశ్రయశ్శఙ్కనీయః-పిత్రాదిప్రేరణయా కృతసాఙ్గాధ్యయనస్య పురుషస్య ప్రయోజనవదర్థాపాతప్రతీత్యైవ ప్రవృత్త్యుపపత్తేః. యేషాం ధర్మవిచారో వైధస్తేషామప్యన్యోన్యాశ్రయః-వైధత్వజ్ఞానాద్విచారో విచారాద్వైధత్వజ్ఞానమితి. కించ అనిత్యఫలహేయతాజ్ఞానస్య స్వర్గాదిఫలజిహాసాద్వారేణ బ్రహ్మవిచారోపయోగో వక్తవ్యః. స్వర్గాదిఫలస్యానిత్యత్వం దుఃఖసమ్భిన్నత్వం చ కథమవగమ్యతే-శాస్త్రాన్తరేణ చేత్-తత్రైవ నిత్యపురుషార్థసిద్ధేర్నైరాకాఙ్క్ష్యేణ బ్రహ్మవిచారప్రవృత్త్యయోగాత్తత్పూర్వవృత్తత్వానుపపత్తిః. యత్కృతకం తదనిత్యమితి స్వోత్ప్రేక్షితతర్కమాత్రేణ చేత్తన్నైవ నిరస్తనిత్యపురుషార్థసమ్భావనతయా బ్రహ్మవిచారః ప్రతిబధ్యేత. దుఃఖనివృత్తేరసమ్భావితత్వాత్, స్వాభావికసుఖస్యానాదిభావత్వాద్వ సన్ధిరోధాపపత్తేః, కృతనిత్యపురుషార్థాసమ్భావనేతి చేన్న-దుఃఖనివృత్తిశ్చేద్దుఃఖానుబన్ధినీ దుఃఖనివృత్తిత్వాత్ సమ్ప్రతిపన్నవత్. సుఖం చేత్సుఖత్వాదేవ కృతకమిత్యేవంరూపకుతర్కోత్ప్రేక్షాసమ్భవేన కేవలతర్కశరణానాం నిత్యపురుషార్థసమ్భావనాయా దురుపపాదత్వాత్. శాస్త్రసిద్ధనిత్యేతరవిషయాభ్యాం తన్నిశ్చయ ఇతి చేన్న-వేదాన్తశ్రవణపూర్వకో హ్యాప్తనిశ్చయః-తత్పూర్వకం వేదాన్తశ్రవణమిత్యన్యోన్యాశ్రయప్రసఙ్గాత్. అతో బ్రహ్మవిచారం ప్రతి నిత్యానిత్యవస్తువివేకోపయోగాయ నిత్యానిత్యవిభాగే ప్రత్యక్షప్రవృత్తే, తర్కస్యాతిప్రసక్తే, శాస్త్రాన్తరాణాం బ్రహ్మవిచారసాధ్యాప్రామాణ్యాపాదకత్వాత్, తద్విరోధే

ఏషాం సాధనత్వం చ వినియోగావసేయం. వినియోగశ్చ శ్రుతిలిఙ్గాదిభ్యః- స చ తార్తీయః. ఉద్గీథాద్యుపాసనాని కర్మసమృద్ధ్యర్థాన్యపి బ్రహ్మదృష్టిరూపాణి బ్రహ్మజ్ఞానాపేక్షాణీతీహైవ చిన్తనీయాని. తాన్యపి కర్మాణ్యనభిసంహితఫలాని బ్రహ్మవిద్యోత్పాదకానీతి తత్సాధ్యాపాదనాన్యేతాని సుతరామిహైవ సఙ్గతాని.

సుపయోగా, చ్ఛ వేద ఏవ ప్రమాణీకర్తవ్యేతి తాత్పర్యం. పాతప్రతీతేరుభయభాగసాధారణ్యాన్నిత్యానిత్యనిశ్చయస్య మీమాంసాద్వయఫలత్వేనాన్యోన్యాశ్రయస్య దుస్తరత్వా, చ్చ నిత్యానిత్యగతహేయోపాదేయత్వజ్ఞానం నిత్యానిత్యవస్తువివేక ఇత్యయుక్తం. నను శాస్త్రాన్తరేషు నిత్యఫలసద్భావనాయాని వారణాభావాన్నిత్యానిత్యవివేకాదిమతస్తత్రాపి ప్రవృత్తిప్రసఙ్గ ఇతి యదుక్తం. తన్న- శాస్త్రాన్తరనివారకత్వాదాద్యసూత్రస్య బ్రహ్మైవ జిజ్ఞాస్యం న ప్రకృతిపురుషావితి హి సూత్రార్థ ఇతి. తదయుక్తం- సాధనచతుష్టయపూర్వవృత్తత్వవాదినః స్యార్థస్యానఙ్గీకృతత్వాత్. తాపత్రయజ్ఞానపూర్వవృత్తత్వవాదినస్త్రయమర్థ ఉక్తః- న చాయమర్థ ఉపపన్నః. తథా హి. న తావదయమర్థః సూత్రకృతోపదిశ్యతే న వా జ్ఞాప్యతే. కిం తూపపాద్యత ఇతి వక్తవ్యం న్యాయనిబన్ధనత్వాత్సూత్రాణాం. ఉపపత్తిశ్చ శాస్త్రాన్తరదౌర్బల్యమేవ వా స్వశాస్త్రప్రాబల్యమేవ వా సముచ్చితముభయం వా. న ప్రథమః- స్వశాస్త్రస్య దౌర్బల్యే బ్రహ్మణోऽప్యజిజ్ఞాస్యత్వాత్. న ద్వితీయః- శాస్త్రాన్తరస్య ప్రాబల్యే బ్రహ్మణ ఏవ జిజ్ఞాస్యత్వాసిద్ధేః. తృతీయే సూత్రవైయర్థ్యం పూర్వమీమాంసాయాం మీమాంసోపాఖ్యాసూత్రప్రభృతిభిస్తదుభయసిద్ధేః. తత ఏవ తస్యాః పూర్వవృత్తత్వానువృత్తిశ్చ అవశ్యాపేక్షితత్వాత్. వేదప్రామాణ్యమాత్రేసిద్ధేపి బ్రహ్మణి ప్రామాణ్యం న తావతా సిధ్యతీతి చేత్తర్హి మైమాంసైస్తు ఖిర్బ్రహ్మణి ప్రామాణ్యాసమ్భవశఙ్కాస్తైః పరిహర్తవ్యాః. తే చ న సిద్ధ్యుత్పత్త్యసుపపత్త్యాదయ ఇతి తత్పరిహారేణ బ్రహ్మణి వేదాన్తప్రామాణ్యసమర్థనపరత్వేన మదీయ ఏవ పక్షః పరిగృహీతః స్యాత్. అత ఏవ దుఃఖత్రయాగ్నినాతజ్ఞానస్య పూర్వవృత్తత్వమపి నిరస్తం. తథా హి. ఐహికదుఃఖజ్ఞానం పూర్వవృత్తం- ఉత నారకదుఃఖజ్ఞానం- ఉత స్వర్గాదేరప్యల్పాస్థిరతయా తాపత్రయాన్తర్గతత్వజ్ఞానం. న ప్రథమః- అయుక్త్వా దావిధి స్వన్నిరసనోపాయావగమాద్వా దాన్తవిచారం నైరపేక్ష్యాత్. న ద్వితీయః- నిరయదుఃఖహేతుభూతపాపనోదనకరవ్రతనియమవిధాయకశాస్త్రజ్ఞాపకత్వాద్వా దాన్తనైరపేక్ష్యాత్. తృతీయే తు కర్మవిచారాపేక్షా స్యాదేవ- ప్రథమత ఏవాధ్యయనవిధివశ్యస్య శాస్త్రాన్తరావగమానన్తరవిధురత్వాత్, నత్వ పృథక్ స్వర్గాద్యల్పాస్థిరత్వజ్ఞాపకత్వైస్తైరేవ శాస్త్రైర్ముముక్షుత్వోపాయస్యావగతత్వేన వేదాన్తనైరపేక్ష్యాద్వేదాన్తవిరుద్ధార్థాభిధాయినాం తేషాముపాదానస్య వేదాన్తజ్ఞానపూర్వవృత్తత్వాయోగాచ్చ, దాపాతప్రతీతేరితిహాసపురాణయోశ్చాల్పాస్థిరత్వాన స్థిరత్వవిపర్యయప్రతీతిహేతుత్వా, చ్చ. పూర్వం వ్యాఖ్యేయస్వభావాత్క్రమనియమ ఉక్తః. వ్యాఖ్యానస్వభావాదపి తద్వివరణమిదానీముచ్యతే (ఏషామితి) ఏషాం- శమాదీనాం. సాధనత్వం- వశ్యముచ్యతే. (వినియోగావసేయం) వినియోగః- అఙ్గత్వజ్ఞాపనం. తతః కిమిత్యత్రాహ (వినియోగశ్చేతి) తతోऽపి కిమిత్యత్రాహ (స చ తార్తీయ ఇతి) తృతీయాధ్యాయోక్త ఇత్యర్థః. ఇదం ప్రదర్శనార్థముక్తం- కర్మవిచారో హి కృత్స్నన్యాయసాపేక్షత్వాద్బ్రహ్మవిచారస్య. ఏతాని హి కర్మమీమాంసాధ్యాయానాం ప్రమేయాణి. ప్రథమే ధ్యాయే ప్రమాణలక్షణం వృత్తం. ద్వితీయేऽధ్యాయే శాస్త్రభేదః. కర్మభేదో వా. భేదహేతవశ్చ శబ్దాన్తరాభ్యాససఙ్ఖ్యాగుణప్రక్రియానామధేయాని. తృతీయేऽఙ్గనిరూపణం. అఙ్గత్వజ్ఞాపకాని ప్రమాణాని శ్రుతిలిఙ్గవాక్యప్రకరణస్థానసమాఖ్యానాని. చతుర్థే క్రత్వర్థపురుషార్థభేదనిరూపణం. పురుషార్థాః క్రత్వర్థానాం ప్రయుక్తిర్నిరూపితా. పఞ్చమే క్రమః. క్రమప్రమాణాని శ్రుత్యర్థపాఠప్రవృత్తిముఖ్యకాణ్డాని. షష్ఠే అధికారినిరూపణం. సప్తమే సామాన్యాతిదేశో నిరూపితః. అష్టమే విశేషాతిదేశః. నవమే ఊహః. దశమే బాధః. ఏకాదశద్వాదశయోస్తన్త్రప్రసఙ్గౌ. యథోక్తం *ధర్మమీమాంసభేదాఙ్గప్రయుక్తిక్రమకర్తృభిః సాతిదేశవిశేషోహబాధతన్త్రప్రసక్తిభిరితి. ఏతన్న్యాయసాపేక్షత్వం సఙ్కర్షసాపేక్షత్వం చ బ్రహ్మవిచారే తత్ర తత్ర ద్రష్టవ్యం. తస్మాత్స చ తార్తీయ ఇతి ప్రదర్శనార్థముక్తం. అథ కర్మవిచారాపేక్షత్వే అభ్యుచ్చయయుక్తిరుచ్యతే (ఉద్గీథాదీతి) పరేణ ప్రసక్తాత్సఙ్గతిరుక్తా. అత్ర తు సాక్షాత్సఙ్గతిరుపపాద్యతే (కర్మసమృద్ధ్యర్థాన్యపీతి) కర్మసమృద్ధ్యర్థత్వేన తద్విచారయోజనం తన్నిర్వచనాదితి వాక్యకారవచనం స్మారితం. (బ్రహ్మదృష్టిరూపాణీతి) అబ్రహ్మణి బ్రహ్మత్వేన దృష్టిర్బ్రహ్మదృష్టిః- బ్రహ్మదృష్టిరూపత్వాద్బ్రహ్మజ్ఞానసాపేక్షాణీత్యర్థః. ఇతిహేతౌ. (ఇహైవ చిన్తనీయాని) న తు కర్మవిచారే. (తాన్యపి కర్మాణి) యత్సమృద్ధ్యర్థాన్యుద్గీథాద్యుపాసనాని తాన్యపీత్యర్థః. (అనభిసంహితఫలాని) అనభిసంహితఫలత్వాద్బ్రహ్మవిద్యోత్పాదకానీత్యర్థః. (ఇతిహేతౌ) తత్సాధ్యాపాదనాని- సాద్గుణ్యం ప్రబలప్రతిబన్ధకే సత్యపి శీఘ్రఫలప్రదత్వం- తదాపాదనాని- బ్రహ్మవిద్యాం శీఘ్రం సమ్పాదయన్తీత్యర్థః. (ఏతాని) ఉద్గీథాద్యుపాసనాని. అత ఇహైవ సుతరాం సఙ్గతాని- ప్రధానానుపయోగిత్వేన సామ్పత్యాదినా దోషత్వం ప్రసఙ్గాత్సఙ్గతిః. అన్యతరాపేక్షయా ఉభయాపేక్షయా వా సఙ్గతిస్సాక్షాత్సఙ్గతిః. అత్ర తూభయోరపేక్షితత్వం ప్రతిపాదితం బ్రహ్మదృష్టిరూపాణీతి. ఉద్గీథాద్యుపాసనస్య బ్రహ్మజ్ఞానాపేక్షాభిహితా. బ్రహ్మవిద్యోత్పాదకానీతి బ్రహ్మజ్ఞానస్యోద్గీథాద్యుపాసనాపేక్షాభిహితా. ఏతదభిప్రాయేణ సుతరామిత్యుక్తం. (ఇహైవేతి) ఉభయాపేక్షయా అత్రైవ విద్యమానత్వాత్సుతరాం సఙ్గతిరిహైవ- న తు కర్మవిచార ఇత్యర్థః. నను కథముద్గీథాదివిచారస్య బ్రహ్మవిచారే ఏవ సుతరాం సఙ్గతిః. కర్మవిచారేపి సుతరాం సఙ్గతిరస్తి- ఉభయాపేక్షయా సఙ్గతిర్హి సుతరాం సఙ్గతిః- కర్మాఙ్గాశ్రయత్వాదుద్గీథాదిధియాం తద్విచారస్య కర్మాపేక్షాస్తి- కర్మణామపి స్వసమృద్ధ్యర్థోద్గీథాద్యుపాసనాపేక్షాస్తీత్యుభయాపేక్షయా విద్యమానత్వాత్. ఉచ్యతే- కర్మసమృద్ధ్యర్థోద్గీథాద్యుపాసనాపేక్షా కేవలకర్మణాం విద్యాఙ్గకర్మణాం చ తుల్యా. అతః కర్మసమృద్ధ్యర్థత్వహేతుస్సాధారణః. కర్మాఙ్గాశ్రయత్వం పూర్వభాగవిచారసఙ్గతేరసాధారణహేతుః. బ్రహ్మజ్ఞానసాపేక్షత్వముత్తరభాగవిచారసఙ్గతేరసాధారణహేతుః. ఏవం సాధారణాసాధారణహేతుద్వయవత్తాసామ్యేపి బ్రహ్మదృష్టిరూపాద్గీథాద్యుపాసనానాం బ్రహ్మజ్ఞానసాపేక్షత్వాత్తేన వినా తచ్చిన్తనమశక్యం పూర్వభాగవిచారే. న హి కర్మవిచారాత్పూర్వం బ్రహ్మవిచార ఉపపద్యతే- ప్రా

తేషాంచ కర్మస్వరూపాధిగమాపేక్షా సర్వసమ్మతా. యదప్యాహుః - అశేషవిశేషప్రత్యనీకచిన్మాత్రం బ్రహ్మైవ పరమార్థః. తదతిరేకి నానావిధజ్ఞాతృజ్ఞేయతత్కృతజ్ఞానభేదాది

గుణిసన్నిధివిశేషవిశిష్టత్వాత్తయోః. ఉత్తరభాగే తు బ్రహ్మజ్ఞానస్య ఫలభూతత్వాన్నిర్వృత్తకర్మవిచారస్యోద్గీథాద్యుపాసనచిన్తనం కర్తుం శక్యం. అత ఏవ శక్యత్వాదుద్గీథాద్యుపాసనాన్యుపనిషద్భాగే విహితాని. అత ఏవ బ్రహ్మమీమాంసాయాం నిరూపితాని చ. ఏవం వేదాన్తభాగవిహితత్వబ్రహ్మమీమాంసావిచారితత్వశక్యత్వరూపవైషమ్యత్రయవిశేషితాయా ఉభయాపేక్షాయా ఉత్తరభాగ ఏవ విద్యమానత్వాత్తన్నిబన్ధనానుతరాం సఙ్గతి స్తత్రైవేత్యభిప్రాయేణానుతరామిహైవ సఙ్గతానీత్యుక్తం. అయం చాత్ర ప్రయోగహేతుః - యదప్రధానస్యార్థస్యాపి సాపేక్షత్వం జ్ఞాతత్వాత్తస్యాప్యవశ్యాపేక్షితః కర్మవిచార ఇతి ప్రధానప్రతిపాద్యస్య నియమేనాపేక్షితత్వరూపః ప్రధానహేతుః పూర్వమేవోక్తః. తతః కిం ప్రకృతానన్తర్యస్యేత్యత్రాహ (తేషాంచేతి) తేషాం - ఉద్గీథాద్యుపాసనానాం. (సర్వసమ్మతా) తత్సాపేక్షత్వం జ్ఞాతత్వే హి విగానం - ఉద్గీథాద్యుపాసనే చ నైయ్యసతి తస్య కర్మజ్ఞానాపేక్షానర్వాక్ గీతా. యత్త్వధీతవేదాన్తస్య కర్మాధిగమాపేక్షా నాస్తీత్యుక్తం. తదయుక్తం - వేదాన్తేష్వప్యుపాయపరముక్తిపరవాక్యమాత్రాధ్యాయినః పురుషస్య బ్రహ్మవిచారే పి తృతీయచతుర్థాధ్యాయోక్తమాత్రశ్రవణప్రసఙ్గాత్. తృతీయచతుర్థయోః ప్రథమద్వితీయోక్తన్యాయసాపేక్షత్వమస్తీతి చేత్ తర్హి కృత్స్నస్య బ్రహ్మవిచారస్య కర్మవిచారన్యాయసాపేక్షత్వాత్తస్యైవ పూర్వవృత్తత్వం. జన్మాన్తరసుకృతవిశేషేణ కస్యచిద్బ్రహ్మవిచారమాత్రాపేక్షేతి చేత్తస్య సుకృతవిశేషేణ తృతీయచతుర్థమాత్రాపేక్షా కిం న స్యాత్. అథవా సుకృతాతిశయాత్కృత్స్నబ్రహ్మవిచారనిరపేక్షతా కిం న స్యాత్. కించ - వేదాన్తేషూపాయఫలపరవాక్యమాత్రాధ్యయనమశాస్త్రీయమితి త్వయాపి వక్తవ్యం. తద్వేదాన్తమాత్రాధ్యయనస్యాపి తుల్యం - కృత్స్నస్వాధ్యాయాధ్యయనస్య విహితత్వాత్. అతో విధ్యతిలఙ్ఘినాం యదపేక్షితం తదేవ పూర్వవృత్తమిత్యసఙ్గతం - కృత్స్నాధ్యాయినో పి సుకృతవశాత్ క్వచిత్కర్మావబోధాపేక్షాయాం పూర్వమేవ వృత్తముత్తరం. విరోధాదప్రమాణత్వాదిత్యాదిగ్రన్థసఙ్గృహీతాని దూషణాన్యత్ర వ్యక్త ఇత్యాదినా సిద్ధాన్తభాష్యేణ పరిహృతాని. తథాహి. కర్మణామనిత్యఫలత్వేన విరోధో నఖిసంహితఫలత్వాత్పరిహృతః. భేదవాసనాజనకత్వేనైక్యజ్ఞానవిరోధస్తు పృథగాత్మానమిత్యపృథక్త్వజ్ఞానస్య మోక్షోపాయత్వశ్రుత్యా పరిహృతః. అయం విరోధో వక్ష్యమాణవస్తుసామర్థ్యాన్తర్భూతశ్చ. మోక్షస్య సకలభేదదర్శననివృత్తిరూపతాయాః ప్రపఞ్చమిథ్యాత్వోపపాదనసాపేక్షత్వాత్. ఐక్యజ్ఞానస్యోపాయత్వే పి కర్మణామదృష్టద్వారేణోపయోగాదవిరోధః. అప్రమాణత్వం క్రియావానేష బ్రహ్మవిదాం వరిష్ఠ ఇత్యాదిసన్నిహితవినియోజకప్రమాణప్రదర్శనాత్పరిహృతం. వివిదిషార్థచిత్తశుద్ధ్యుపయోగస్తు వేదనోత్పత్త్యుపయుక్తమనోనైర్మల్యహేతుత్వోపపాదనేన వివిదిషార్థత్వే పి తస్యా అహరహరుత్పత్త్యపేక్షోపపాదనేన చ ప్రత్యుక్తః. జ్ఞానమాత్రస్య హేతుత్వే శ్రవణం చ సాధనద్విత్వానభ్యుపగమాద్దత్తోత్తరం. సామర్థ్యం నామ మిథ్యాభూతబన్ధస్య జ్ఞానైకనివర్త్యత్వరూపం వస్తుసామర్థ్యం. తత్తు ప్రపఞ్చమిథ్యాత్వదూషణేన ప్రతివక్ష్యతే. శమాద్యఙ్గతామ్నానకృతో విరోధః ప్రవృత్తిరూపయజ్ఞాదేర్నివృత్తిరూపశమాదేశ్చ భిన్నవిషయత్వేనావిరోధాత్పరిహృతః. శమాదయో హ్యవిహితప్రతిషిద్ధనిషిద్ధకామ్యవిషయా ఇత్యుక్తం. వాక్యార్థజ్ఞానస్యైవ మోక్షోపాయత్వం ప్రత్యక్షవిరోధశాస్త్రవిరోధాభ్యాం నిరస్తం. తత్ర నివర్త్యవాసనాయా నివర్తకోత్పత్తిప్రతిబన్ధకత్వాభావేన శ్రవణాదేర్భేదవాసనానిరాసార్థమనపేక్షితత్వాత్, తద్వైయర్థ్యపరిహారస్యానుపపన్నత్వాచ్ఛ్రవణాదిక్రమోన్నిద్రవాక్యార్థధీర్విమోచికేత్యేతదప్యపాస్తం. సాధనచతుష్టయస్య పూర్వవృత్తత్వే వస్తుసామర్థ్యం నామ హేతురుక్తః. స పూర్వం బ్రహ్మస్వరూపాచ్ఛాదికేత్యాదినా ప్రతిజ్ఞాతః. తదుపపాదనదూషణయోర్బహుగ్రన్థకార్యత్వాత్తదుభయం పూర్వం న కృతం. అథ తదుపపాదనాయోపక్రమతే. పూర్వముపాయోపదేశపరవాక్యపర్యాలోచనయా వస్తుసామర్థ్యవ్యతిరిక్తహేతవ ఉపన్యస్తా నిరస్తాశ్చ. విధిత్సితం జ్ఞానమితి హ్యుక్తం. వస్తుసామర్థ్యం తు సిద్ధపరవాక్యసిద్ధం - వస్తుస్వరూపోపదేశపరైరితి హి వక్ష్యతే. అతస్స్వరూపపరవాక్యపర్యాలోచనాముఖేన తదుపపాదయితుమారభతే (యదప్యాహురితి) అపినోపపాదయిష్యమాణస్యార్థస్య ప్రాధాన్యం సూచ్యతే. ఆహురితి గ్రన్థకారబహుత్వం. అనేనాస్య గ్రన్థస్య తత్ప్రబన్ధోక్తసకలార్థగర్భితత్వం చ దర్శితం. సర్వవేదాన్తార్థభ్రాన్త ఇతి యదప్యాహుస్తదనాదరణీయమిత్యుపర్యన్వయః. ప్రథమం బ్రహ్మైకమేవ సత్యమితి ప్రతిజానీతే (అశేషేతి) అశేషవిశేషాః - వక్ష్యమాణజ్ఞాత్రాదయః విజాతీయసజాతీయస్వగతా వా స్వగతేష్వప్యన్వయినో వ్యావృత్తిరూపాశ్చ విశేషా అశేషశబ్దేన వివక్షితాః. తత్ప్రత్యనీకం - స్వజ్ఞానేన నివర్తకం. శుక్తిరివ రజతస్యేత్యర్థః. నిర్విశేషత్వే శూన్యతా స్యాదిత్యత్రాహ (చిన్మాత్రమితి) చిత్త్వేన శూన్యత్వవ్యావృత్తిః. స్వయంప్రకాశత్వం హి చిత్త్వం. మాత్రచా జ్ఞేయత్వవ్యావృత్తిః. యద్వా ప్రత్యనీకత్వరూపధర్మో పి మాత్రచా వ్యావర్త్యతే. యద్వా మాత్రచా వస్తుతస్సమస్తవిశేషనిరాకరణం వివక్షితం. బ్రహ్మైవేత్యవధారణేన సగుణబ్రహ్మవ్యావృత్తిః. పరమార్థః - తత్త్వావేదకప్రమాణవిషయః. సగుణవాక్యానాం న తత్పరత్వం - ఫలవిశేషార్థముపాసనపరత్వాదితి భావః. కథం బ్రహ్మణ ఏవ సత్యత్వం - అన్యదపి హి ప్రతీయత ఇతి శఙ్కాయాం బ్రహ్మణ ఏవ పరమార్థత్వసిద్ధయే తద్వ్యతిరిక్తస్య తజ్జ్ఞాననివర్త్యత్వాయ చ విశ్వస్య మిథ్యాత్వం ప్రతిజానీతే (తదతి) * అథాత ఆదేశో నేతి నేతీత్యాది ప్రకృతైతావత్త్వమితి సూత్రవిషయే కృత్స్నస్య మిథ్యాత్వేన బ్రహ్మణో పి మిథ్యాత్వం ప్రాప్తే పూర్వపక్షే కృత్స్ననిరస్తమితి తదధి ప్రాయేణోక్తం (తదతిరేకీతి) నేహ నానాస్తీత్యాదినిషేధవాక్యస్య బ్రహ్మవ్యతిరిక్తనిషేధపరత్వం నిశ్చితమితి దర్శితం (నానావిధేతి) పూర్వమశేషవిశేషశబ్దోక్తవిశేషవివరణార్థం, నేహ నానాస్తీత్యాదివాక్యగతనానాశబ్దవివరణార్థం, చ నానావిధశబ్దో వ్యాఖ్యాతో వివృతః (జ్ఞాతృజ్ఞేయేతి) తత్కృతజ్ఞానభేదః - జ్ఞాతృజ్ఞేయావచ్ఛిన్నవృత్తిజ్ఞానభేదః. అనేన వృత్త్యపరిచ్ఛిన్నచైతన్యభేదస్య స్వరూపప్రయుక్తతా వ్యావృత్తిః. భేదశబ్దేనైకశబ్దేనాన్తరభేదా వివక్షితాః. ఆదిశబ్దేన

సర్వం తస్మిన్నేవ పరికల్పితమ్ మిథ్యాభూతం. *సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదేకమేవాద్వితీయం * అథ పరా యయా తదక్షరమధిగమ్యతే యత్తదద్రేశ్యమగ్రాహ్యమగోత్రమవర్ణమచక్షుశ్శ్రోత్రం తదపాణిపాదం నిత్యం విభుం సర్వగతం సుసూక్ష్మం తదవ్యయం యద్భూతయోనిం పరిపశ్యన్తి ధీరాః *సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ *నిష్కలం నిష్క్రియం శాన్తం నిరవద్యం నిరఞ్జనం। *యస్యామతం తస్య మతం మతం యస్య న వేద సః *అవిజ్ఞాతం విజానతాం విజ్ఞాతమవిజానతాం *న దృష్టేర్ద్రష్టారం పశ్యేర్న మతేర్మన్తారం మన్వీథాః *ఆనన్దో బ్రహ్మ *ఇదం సర్వం యదయమాత్మా *నేహ నానాస్తి కించన *మృత్యోస్స మృత్యుమాప్నోతి య ఇహ నానేవ పశ్యతి *యత్ర హి ద్వైతమివ భవతి తదితర ఇతరం పశ్యతి యత్ర త్వస్య సర్వమాత్మైవాభూత్ తత్కేన కం పశ్యేత్ తత్కేన కం విజానీయాత్ *వాచారమ్భణం వికారో నామధేయం మృత్తికేత్యేవ సత్యం *యదా హ్యేవైష ఏతస్మిన్నుదరమన్తరం కురుతే అథ తస్య భయం భవతి *న స్థానతోఽపి పరస్యోభయలిఙ్గం సర్వత్ర హి *మాయామాత్రం తు కార్త్స్న్యేనానభివ్యక్తస్వరూపత్వాత్ *ప్రత్యస్తమితభేదం యత్సత్తామాత్రమగోచరం।

నిరసనీయదుఃఖరూపజన్మజరామరణాన్యుచ్యన్తే (సర్వమితి) వక్ష్యమాణశ్రుతిగతసర్వశబ్దస్యాయమర్థ ఇతి భావః. తస్మిన్నితి నిరధిష్ఠానభ్రమపక్షవ్యుదాసః. ఏవకారేణాధిష్ఠానబహుత్వనిషేధః. తథా సతి హి ప్రపఞ్చస్య తజ్జ్ఞాననివర్త్యత్వసిద్ధిః. యద్వా తస్మిన్నిత్యేకవచనేనాధిష్ఠానైకత్వసిద్ధిః. నానాధ్యాసా నానాధిష్ఠానకా దృష్టాః- తత్కథమేకాధిష్ఠానకత్వమితి విరోధం, స్వయంప్రకాశవస్తునోఽధిష్ఠానత్వవిరోధం, చ స్ఫోరయత్యేవకారః. (మిథ్యాభూతం) మిథ్యాభావవత్- వక్ష్యమాణమిథ్యాత్వలక్షణవదిత్యర్థః. బ్రహ్మణ ఏవ సత్యత్వే వ్యతిరిక్తమిథ్యాత్వే చ కిం ప్రమాణమిత్యత్రాహ (సదేవేతి) సదేవేతి విజాతీయభేదో వ్యావర్త్యతే. ఏకమేవేతి సజాతీయభేదః. అద్వితీయమితి స్వగతభావాభావరూపభేదః. పక్షిద్వయతాత్పర్యలిఙ్గోపేతసద్విద్యాగతత్వాదిదం వాక్యం ప్రథమముపాత్తం. అద్వైతవకారఫలితనిషేధకత్వోక్తిముక్త్వా పరవిద్యావాక్యముపాదత్తే (అథేతి) ఇదం చ కారణత్వశఙ్కితదోషవ్యుదాసోపక్రమకకారణవాక్యం- భూతయోనిమిత్యుక్త్వానన్తరం తస్యైవ ప్రపఞ్చనాత్ అద్రేశ్యమగ్రాహ్యం- ప్రత్యక్షాగోచరోఽనుమానాగోచరః. అథవా చక్షురగోచర ఇన్ద్రియాన్తరాగోచరః. అగోత్రం- అనామకం. అవర్ణం- అస్థూలాదికం. అచక్షుశ్శ్రోత్రమపాణిపాదం- జ్ఞానకర్మేన్ద్రియరహితం. నిత్యం విభుం- కాలదేశాభ్యామపరిచ్ఛిన్నం. సర్వగతం- సర్వేణ జగతాధిష్ఠానతయా గతం- ఆశ్రితం. వస్తుపరిచ్ఛేదరహితమిత్యర్థః. సుసూక్ష్మం- అదృశ్యత్వం న తుచ్ఛత్వాతిదూరత్వాదినా. కిం తు సుసూక్ష్మత్వాదిత్యభిప్రాయః. వాక్యభేదాదనేకయత్తచ్ఛబ్దాన్వయోపపత్తిః. అథ శోధకవాక్యముపాదత్తే (సత్యమితి) అనృతజడపరిచ్ఛిన్నవ్యావృత్తనిర్విశేషవస్తుపరమిదం వాక్యం- కారణవాక్యైకార్థ్యాచ్ఛోధకవాక్యాన్తరైకార్థ్యాత్సామానాధికరణ్యాన్యథానుపపత్త్యా చేతి వక్ష్యతే. నిష్కలం- కలా అవయవాః- నిరవయవమిత్యర్థః. తత్ర లిఙ్గం నిష్క్రియత్వం శాన్తం- ఊర్మిషట్కరహితం- అశనాయాపిపాసే శోకమోహౌ జరామృత్యూ చోర్మయః. నిరవద్యం నిరఞ్జనం- కర్మసమ్బన్ధతత్ఫలరహితం. అనేన సత్యజ్ఞానాదివాక్యగర్భితవ్యావృత్తిస్స్పష్టీకృతా. అథ చిన్మాత్రశబ్దాభిప్రేతాం జ్ఞేయత్వవ్యావృత్తిమాహ (యస్యేతి) అమతమవిజ్ఞాతమితి శ్రవణమననాదిరూపజ్ఞానావిషయత్వోక్తిః. అథ జ్ఞాతృత్వనిషేధపరం వాక్యమాహ (న దృష్టేరితి) అత్రాపి పూర్వోక్తజ్ఞానావస్థాభేదో వివక్షితః. అస్య పురుషార్థత్వాయ సుఖాద్యావృత్తిరుచ్యతే (ఆనన్దో బ్రహ్మేతి) ఆనన్దశబ్దో దుఃఖాద్యావృత్తిమాత్రపరః. అత ఏవ హ్యానన్దీత్యనుక్తిః. ఇత్థం బ్రహ్మణో నిర్విశేషచిన్మాత్రత్వే శ్రుతివాక్యజాతముపన్యస్తం అథ వ్యతిరిక్తమిథ్యాత్వే ప్రమాణముపన్యస్యతే. తత్ర ప్రథమం మిథ్యాభూతస్య జగతో బ్రహ్మణ్యధిష్ఠానే అధ్యస్తత్వం దర్శయతి ఇదం సర్వం యదయమాత్మేతి సామానాధికరణ్యేన. అధిష్ఠానేనాధ్యస్తసామానాధికరణ్యం హి బాధార్థం దృష్టం. యథా రజ్జుస్సర్ప ఇతి. పూర్వం సర్వం తస్మిన్నేవేతి ప్రతిజ్ఞాతం బ్రహ్మణస్సర్వాధ్యాసాధిష్ఠానత్వం చానేన వాక్యేన దర్శితం. వ్యతిరిక్తనిషేధశ్శ్రుత్యోక్తం దర్శయతి (నేహ నానాస్తి కించనేతి) నానా పశ్యన్ మృత్యుమాప్నోతీతి దర్శయతి (మృత్యోరితి) అత్ర మృత్యురవిద్యా *తమసో వా ఏష తమః ప్రవిశతీతివత్. ఇవశబ్దేన నానాత్వస్యాపరమార్థత్వం దర్శితం. మిథ్యాభూతం చేత్కదాచిన్నివృత్తిస్స్యాదిత్యత్రాహ (యత్ర హీతి) యత్ర- యదా. ద్వైతమివ భవతి. ఇవశబ్దః పూర్వవత్. తత్- తదా. ఇతర ఇతరమితరేణ పశ్యతీత్యర్థః. కేనేతి వక్ష్యమాణత్వాదితరేణేత్యధ్యాహారః (యత్ర త్వితి) యత్ర- యదా. అస్య సర్వమాత్మైవాభూత్. తత్- తదా. కేన కం పశ్యేత్. క ఇత్యధ్యాహార్యం ఇతర ఇత్యుక్తత్వాత్. పశ్యేద్విజానీయాదితి జ్ఞానపర్వభేదోక్తిః. ఇదం కృత్స్నమిథ్యాత్వం దృష్టాన్తేనోపపాదయన్తీం శ్రుతిముదాహరతి (వాచేతి) వికారః- ఘటాదిసంస్థానం. నామధేయం చ- వాచారమ్భణం. వాగాలమ్బనం- వ్యావహారికమిత్యర్థః. తస్మాన్మృత్తికేత్యేవ సత్యం. బ్రహ్మణి నానాత్వం పశ్యతః పూర్వోక్తమృత్యుశబ్దాభిహితాజ్ఞానకార్యం భయం చ దర్శయతి (యదా హీతి) ఉదరం- ఉ అపగారణే. *తదేవ ఋతం తదు సత్యమాహుస్తదేవ బ్రహ్మ పరమం కవీనామితివత్. దరం- అల్పం. యద్వా ఉత్ అరం- ఉదిత్యస్య భవతీత్యనేనాన్వయః. *వ్యవహితాశ్చేతి సూత్రాత్. అరం- శీఘ్రం. యదా హ్యేవేత్యాదేః పశ్చాదుపాదానం సిద్ధాన్తే పరిహారసౌకర్యార్థం. తచ్చ పూర్వోక్తవాక్యానామేకన్యాయపరిహార్యత్వాత్. బ్రహ్మణో నిర్విశేషచిన్మాత్రత్వే వ్యతిరిక్తమిథ్యాత్వే చ శ్రుతిర్దర్శితా. తత్ర నిర్విశేషత్వే సూత్రం ప్రదర్శ్యతే (న స్థానత ఇతి) ఉభయలిఙ్గం- సాకారత్వం సాకారనిరాకారత్వం చ. సర్వత్ర స్థితస్యాపి బ్రహ్మణో నాస్తి. నిరాకారమిత్యర్థః. అన్యమిథ్యాత్వే సూత్రమాహ (మాయేతి) స్వాప్నమర్థజాతం కార్త్స్న్యేన మాయామాత్రం. కుత ఇతి చేత్. అనభివ్యక్తస్వరూపత్వాత్- దుర్నిరూపత్వాత్- బాధితత్వాదిత్యర్థః. స్వాప్నార్థమిథ్యాత్వం జగన్మిథ్యాత్వస్య దృష్టాన్తతయా దర్శితం. అస్మిన్నర్థద్వయే ఉపబృంహణవచనాని దర్శయతి (ప్రత్యస్తమితేతి) ప్రత్యస్తమితభేదం- సజాతీయవిజాతీయభేదరహితం. సత్తా

వచసామాత్మసంవేద్యం తజ్జ్ఞానం బ్రహ్మసంజ్ఞితం *జ్ఞానస్వరూపమత్యన్తనిర్మలం పరమార్థతః। తమేవార్థస్వరూపేణ భ్రాన్తిదర్శనతస్స్థితం *పరమార్థస్త్వమేవైకో నాన్యోస్తి జగతః పతే *యదేతద్దృశ్యతే మూర్తమేతజ్జ్ఞానాత్మనస్తవ। భ్రాన్తిజ్ఞానేన పశ్యన్తి జగద్రూపమయోగినః *జ్ఞానస్వరూపమఖిలం జగదేతదబుద్ధయః। అర్థస్వరూపం పశ్యన్తో భ్రామ్యన్తే మోహసంప్లవే *యే తు జ్ఞానవిదశ్శుద్ధచేతసస్తేఖిలం జగత్ । జ్ఞానాత్మకం ప్రపశ్యన్తి త్వద్రూపం పరమేశ్వర *తస్యాత్మపరదేహేషు సతోప్యేకమయం హి యత్ । విజ్ఞానం పరమార్థోసౌ ద్వైతినోతథ్యదర్శినః *యద్యన్యోస్తి పరః కోపి మత్తః పార్థివసత్తమ। తదైషోహమయం చాన్యో వక్తుమేవమపీష్యతే * వేణురన్ధ్రవిభేదేన భేదష్షడ్జాదిసంజ్ఞితః। అభేదవ్యాపినో వాయోస్తథాసౌ పరమాత్మనః *సోహం స చ త్వం స చ సర్వమేతదాత్మస్వరూపం త్యజ భేదమోహం। ఇతీరితస్తేన స రాజవర్యస్తత్యాజ భేదం పరమార్థదృష్టిః *విభేదజనకేజ్ఞానే నాశమాత్యన్తికం గతే। ఆత్మనో బ్రహ్మణో భేదమసన్తం కః కరిష్యతి *అహమాత్మా గుడాకేశ సర్వభూతాశయస్థితః॥ *క్షేత్రజ్ఞం చాపి మాం విద్ధి సర్వక్షేత్రేషు భారత * న తదస్తి వినా యత్స్యాన్మయా భూతం చరాచరం ॥ ఇత్యాదిభిర్వస్తుస్వరూపోపదేశపరైశ్శాస్త్రైర్నిర్విశేష చిన్మాత్రం బ్రహ్మైవ సత్యమన్యత్సర్వం మిథ్యేత్యభిధానాత్. మిథ్యాత్వం నామ ప్రతీయమానత్వపూర్వక యథావస్థిత వస్తుజ్ఞాననివర్త్యత్వం. యథా రజ్జ్వాద్యధిష్ఠాన సర్పాదేః. దోషవశాద్ధి తత్ర తత్కల్పనం.

మాత్రం-స్వగతభేదరహితం. అతఏవ వచసామగోచరం. తర్హి తుచ్ఛత్వం స్యాత్ నేత్యత్రాహ ఆత్మసంవేద్యమితి. స్వయంప్రకాశమిత్యర్థః. బ్రహ్మసంజ్ఞితమితి. బ్రహ్మేతి సంజ్ఞామాత్రమేవ న తు బృహత్త్వాదిగుణయోగ ఇతి భావః. నిర్విశేషం చేత్కథం జగదవభాస ఇత్యాకాఙ్క్షాయామాహ పాదత్రయేణ (జ్ఞానస్వరూపమితి) ప్రపఞ్చమిథ్యాత్వమనేన శ్లోకేనోచ్యతే. అత్యన్తనిర్మలం-సకలవిశేషరహితం. అర్థస్వరూపేణ-జడస్వరూపేణ. అర్థనానాత్వస్య భ్రాన్తిసిద్ధత్వాదేక ఏవ పరమార్థ ఇతి దర్శయతి (పరమార్థస్త్వమితి) ఏతద్వివృణోతి శ్లోకద్వయేన (యదేతదిత్యాదినా) భ్రాన్తిశ్చైతన్యస్య చిన్మాత్రతైక్యవిషయాం తే షాం చిత్తన్నివృత్తిం దర్శయతి (యేతు జ్ఞానవిద ఇతి) జ్ఞానసత్యత్వం జడమిథ్యాత్వం చోక్తం. అథ జ్ఞానాకారాణామాత్మనామైక్యం దర్శయతి (తస్యేతి) ఏకమయం-ఏకం. ఆత్మపరనిర్దేశకృతభేదశఙ్కామపి వ్యపనయతి (యద్యన్యోస్తీతి) అత్ర దృష్టాన్తమాహ (వేణురన్ధ్రేతి) అస్యోపపాదితస్యార్థస్యోపదేశం దర్శయతి (సోహమితి) యథోపదిష్టమకరోదిత్యాహ (తత్యాజేతి) అథాత్మనాం బ్రహ్మణైక్యం దర్శయతి (విభేదజనక ఇతి) అథ భగవద్గీతాయాం సర్వాత్మనాం పరస్పరం బ్రహ్మణా చ సహైక్యోక్తిముదాహరతి (అహమాత్మేతి) సర్వభూతశబ్దేన శరీరాణ్యుచ్యన్తే ఏతత్స్ఫుటయతి-(క్షేత్రజ్ఞం చేతి) సర్వక్షేత్రేష్విత్యనేన భూతశబ్దస్య శరీరపరత్వం స్ఫుటీకృతం. తద్వ్యతిరిక్తమిథ్యాత్వోక్తిం దర్శయతి (న తదస్తీతి) వస్తుస్వరూపోపదేశపరైః-న రూపాదయపరైః. అనన్యపరైరితి భావః నిర్విశేషచిన్మాత్రమితి. పూర్వవదర్థః. అభిధానాదిత్యస్యాశేషేత్యాదిపూర్వప్రతిజ్ఞావాక్యేన సహాన్వయః. నను కిమస్యత్ర నతోన్యత్ర ఖ్యాతత్వం మిథ్యాత్వం- ఉతాత్యన్తాసత్త్వం. పూర్వస్మిన్ కల్పే క్వచిత్పారమార్థ్యమభ్యుపగతం స్యాత్ ద్వితీయే తు నివర్త్యమేవ నాస్తీతి శాస్త్రవైయర్థ్యం. అత్యన్తాసత్త్వం చానుపపన్నం-ఖ్యాతేః. స్వయంప్రకాశస్య వస్తునో భ్రమాధిష్ఠానత్వం నోపపద్యతే. స్వయాథాత్మ్యప్రకాశమూలో హ్యధ్యాసః. పరాధీనప్రకాశస్య జడస్యైవ తత్సమ్భవః. అతః ప్రాక్ప్రతిజ్ఞాతం ప్రపఞ్చస్య మిథ్యాత్వం బ్రహ్మణో భ్రమాధిష్ఠానత్వం చాయుక్తమిత్యస్మిం శ్చోద్యద్వయే ప్రథమం పరిహర్తుం మిథ్యాత్వలక్షణమాహ (మిథ్యాత్వం నామేతి) నివర్త్యత్వమిత్యుక్తే ముద్గరాదినివర్త్యఘటాదావతివ్యాప్తిః-తత్పరిహారాయ జ్ఞానశబ్దః. తావతాపి శక్తిమదీశ్వరాదిసఙ్కల్పరూపజ్ఞాననివర్త్యవస్తున్యతివ్యాప్తిః. సాపి యథావస్థితవస్తుజ్ఞానమాత్రనివర్త్యత్వస్య వివక్షితత్వాత్పరిహృతా భవతి. ప్రబలభ్రాన్తిజ్ఞాననివర్త్యస్య రజతాదిష్వతివ్యాప్తిపరిహారాయ యథావస్థితశబ్దః. యథావస్థితజ్ఞాననివర్త్యత్వమిత్యుక్తే సమానాధికరణధీర్జాయేత-తదా భ్రాన్తిజ్ఞాననివర్త్యే వ్యభిచారప్రసఙ్గః. తత్ర జ్ఞానస్వరూపం హి యథావస్థితం విషయస్యైవ హ్యయథార్థత్వం. అతో యథావస్థితం జ్ఞానమితి సామానాధికరణ్యశఙ్కావ్యావృత్త్యర్థం యథావస్థితవస్తుజ్ఞాననివర్త్యత్వమిత్యుక్తం. జ్ఞానప్రాగభావే వ్యభిచార ఇతి తద్వ్యుదాసార్థం ప్రతీయమానత్వపూర్వకపదం. జ్ఞానప్రాగభావోపి కదాచిత్ప్రతీయమానత్వపూర్వకో నివర్త్యత ఇతి చేన్న- నియమస్య వివక్షితత్వాత్. యథా *సిద్ధశబ్దార్థసమ్బన్ధ ఇత్యత్ర నిత్యపదే త్యవధారణస్య వివక్షితత్వాన్నిత్యత్వసిద్ధిః. యథా *అభ్యుపేత్యాయం భఙ్క్త ఇత్యాదావపి ఏవ భక్షయతీత్యవధారణసిద్ధిః- తద్వత్. భూదళనజ్ఞాననివృత్తస్య రజ్జుసర్పస్య యథావస్థితవస్తుజ్ఞాననివర్త్యత్వాభావాదవ్యాప్తిరితి చేన్న - తస్యాపి యథావస్థితవస్తుజ్ఞానేన నివర్తయితుం యోగ్యత్వాత్. అతఏవ హి నివర్త్యత్వమిత్యుక్తం-న తు నివృత్తత్వమితి. న చ సర్పభ్రమజనితే రజ్జుధీనివర్త్యే పరమార్థభూతే భయే అతివ్యాప్తిరితి వాచ్యం- భయస్య క్షణికతయా స్వయమేవ నివృత్తస్య రజ్జుజ్ఞాననివర్త్యత్వాభావాత్. రజ్జుజ్ఞానం హ్యుత్తరభయోత్పత్తిం ప్రతిబధ్నాతి. అతః ప్రతీయమానత్వనియమపూర్వకయథావస్థితవస్తుగోచరజ్ఞానమాత్రనివర్త్యత్వం మిథ్యాత్వమిత్యర్థః. అనేన లక్షణేన సదసద్వైలక్షణ్యం ఫలితం. తత్ర ప్రతీయమానత్వపూర్వకత్వేన అసద్వ్యావృత్తిః. శేషేణ సద్వ్యావృత్తిః. అస్య మిథ్యాత్వలక్షణస్య సమ్ప్రతిపన్నమిథ్యాభూతేష్వనుగతత్వం దర్శయతి (యథేతి) అథోక్తలక్షణస్య తైతికర్తుముచితేతి స్వప్రకాశవస్తున్యధ్యాసానుపపత్తిరూపం ద్వితీయం చోద్యం పరిహర్తుమాహ (దోషవశాద్ధి తత్ర తత్కల్పనమితి) అతత్త్వజ్ఞత్వమపి నాధ్యాసప్రయోజకం-జడేపి దోషాభావే సత్యధ్యాసాదర్శనాత్. అతో దోష ఏవ హి సర్వత్ర కల్పకః-కల్పనే దోషాధీనే స్వతో...

ఏవం చిన్మాత్రవపుషి పరే బ్రహ్మణి దోషపరికల్పితమిదం దేవతిర్యఙ్మనుష్యస్థావరాదిభేదం సర్వం జగద్యథావస్థితబ్రహ్మస్వరూపావబోధబాధ్యం మిథ్యారూపం. దోషశ్చ స్వరూపతిరోధానవివిధవిచిత్రవిక్షేపకరీ సదసదనిర్వచనీయానాద్యవిద్యా. *అనృతేన హి ప్రత్యూఢాః *తేషాం సత్యానాం సతామనృతమపిధానం *నాసదాసీన్నో సదాసీత్తదానీం తమ ఆసీత్తమసా గూఢమగ్రే ప్రకేతం *మాయాం తు ప్రకృతిం విద్యాన్మాయినం తు మహేశ్వరం *ఇన్ద్రో మాయాభిః పురురూప ఈయతే *మమ మాయా దురత్యయా *అనాదిమాయయా సుప్తో యదా జీవః ప్రబుధ్యత ఇత్యాదిభిర్నిర్విశేషచిన్మాత్రం బ్రహ్మైవానాద్యవిద్యయా సదసదనిర్వాచ్యయా తిరోహితస్వరూపం స్వగతనానాత్వం పశ్యతీత్యవగమ్యతే. యథోక్తం *జ్ఞానస్వరూపో భగవాన్యతోऽసావశేషమూర్తిర్న తు వస్తుభూతః। తతో హి శైలాబ్ధిధరాదిభేదాఞ్జానీహి విజ్ఞానవిజృమ్భితాని। యదా తు శుద్ధం నిజరూపి సర్వకర్మక్షయే జ్ఞానమపాస్తదోషం। తదా హి సఙ్కల్పతరోః ఫలాని భవన్తి నో వస్తుషు వస్తుభేదాః।

-ప్రకాశో భ్రమాధిష్ఠానత్వోపయోగీ. పురోవర్తిని భాసమానే హి రజతభ్రమ ఇతి. దార్ష్టాన్తికే పరిహర్తుం దృష్టాన్తకల్పనస్య దోషాధీనత్వముక్తం. ఇత్థం ప్రతీయమానత్వపూర్వకం యథావస్థితవస్తుజ్ఞాననివర్త్యత్వం మిథ్యాత్వం, మిథ్యాభూతార్థకల్పనం చ దోషవశాదితి దృష్టాన్తే శిక్షితమర్థద్వయం దార్ష్టాన్తికే ఇతి శబ్దద్వయం చార్థాన్నిరాకరోతి (ఏవమితి) అత్యన్తవైసాదృశ్యరహితకతిపయాధ్యాస ఏకాధిష్ఠానే దృష్టః- యథా సర్పభూదలనామ్బుధారాద్యధ్యాసో రజ్జుమాత్రే. కథమేకస్మిన్నధిష్ఠానే యుగపన్మిథోऽత్యన్తవిసదృశానన్తప్రపఞ్చాధ్యాస ఇత్యేకా. యస్సర్వజ్ఞ ఇత్యాదిషు సర్వజ్ఞత్వాదిగుణకత్వేన ప్రతీతే బ్రహ్మణి కథం వాధ్యాస ఇతి ద్వితీయా. చిన్మాత్రవపుషీత్యనేన పూర్వోక్తాం స్వయంప్రకాశత్వకృతామధ్యాసానుపపత్తిం స్మారయతి. పరే బ్రహ్మణీతి శఙ్కాద్వయం పరిహృతం భవతి. విలక్షణాధిష్ఠానత్వాత్కృత్స్నాధ్యాస ఉపపన్న ఇతి- వైలక్షణ్యం చ సర్వసాధారణసన్మాత్రరూపత్వం. సర్వజ్ఞత్వాదిగుణా అపరే బ్రహ్మణి- పరే బ్రహ్మణి తు చిన్మాత్రతయా సర్వజ్ఞత్వాదిగుణానన్వయాదధ్యాస ఉపపన్న ఇతి చాభిప్రాయః. ఇదమితి ప్రతీయమానతాకారపరామర్శినా పదేన, యథావస్థితబ్రహ్మస్వరూపావబోధబాధ్యమితి పదేన, చ పూర్వోక్తమిథ్యాత్వలక్షణమనూదితం భవతి. దోషపరికల్పితమిత్యనేన దోషవశాదిత్యాదినోక్తమభిప్రేతం. వివిధకృత్స్నాధ్యాసం దర్శయతి (దేవేతి) మిథ్యారూపం- మిథ్యాత్వలక్షణోపేతత్వాద్రజ్జుసర్పవన్మిథ్యేత్యుక్తం భవతి. దోషః కః- స కిం పరమార్థః- ఉతాపరమార్థః- పరమార్థత్వే జ్ఞాననివర్త్యత్వం న స్యాత్- అపరమార్థత్వే ప్రపఞ్చవత్కల్పకాన్తరాపేక్షయానవస్థా. స కిం బ్రహ్మణ్యతిరోహితే కల్పయతి- ఉత తిరోహితే- అతిరోహితే చేదనుపపన్నం- రజ్జ్వాం ప్రకాశమానాయామధ్యాసోదయవిరోధాత్. అవిరోధే పశ్చాదప్యనివృత్తిః. తిరోహితే చేత్ తిరోధానం కిం స్వతః- కిం వా పరతః. యది స్వతః అనివర్త్యత్వం- నివృత్తౌ స్వరూపోచ్ఛేదో వా- యది పరతః- తత్పరం వాచ్యం. కిం చ నానాధ్యాసానాం నానాదోషమూలత్వం దృష్టం- అతోऽనేకదోషా అభ్యుపగన్తవ్యా ఇతీమాశ్శఙ్కాః పరిహర్తుమాహ (దోషశ్చేతి) చశ్శఙ్కానివర్తకః. కో దోష ఇత్యస్య ప్రతివచనమవిద్యేతి. తస్యాః పారమార్థ్యాపారమార్థ్యవికల్పే సదసదనిర్వచనీయేత్యపారమార్థ్యాభ్యుపగమః. అనవస్థాపరిహారోऽనాదీతి. తిరోహితాతిరోహితవికల్పస్య ప్రతివచనం స్వరూపతిరోధానశబ్దేన. తచ్చ కిం స్వతః పరత ఇత్యత్ర పరత ఇత్యఙ్గీకృతం- తిరోధానస్య హేతునిర్దేశాత్. నానాధ్యాసస్యైకదోషమూలత్వముక్తం వివిధేత్యాదినా. విక్షేపః- అధ్యాసః. ఆచ్ఛాదికావిద్యా విక్షేపికావిద్యేత్యవిద్యాయా ఏకస్యా ఏవావస్థాద్వయం తదభిమతం తిరోధానవిక్షేపహేతుత్వవచనాత్సూచితం. ఏవంభూతామవిద్యాం ప్రతిజ్ఞాయైతదనుగుణం ప్రమాణమాహ (అనృతేనేత్యాదినా) ప్రత్యూఢాః- ప్రతీపం నీతాః. ప్రత్యూఢశబ్దవైశద్యార్థముపాదత్తే (తేషామితి) నాత్ర బహువచనే తాత్పర్యం *అదితిః పాశాన్ప్రముమోక్త్వితివత్. అస్యాస్సదసదనిర్వచనీయత్వముచ్యతే (నాసదాసీన్నో సదాసీదితి) కిమాసీదిత్యత్రాహ (తమ ఇతి) తమశ్శబ్దేనాచ్ఛాదకత్వం వివక్షితం. తమో నామ *అక్షరం తమసి లీయత ఇతి ప్రకృతిరుచ్యత ఇతి శఙ్కాయాముదాహరతి (మాయాం తు ప్రకృతిమితి) వివిధాధ్యాసహేతుత్వం దర్శయతి (ఇన్ద్రో మాయాభిరితి) అస్యా ఐక్యజ్ఞానేన వినా అనివర్త్యత్వమాహ (మమేతి) అనాదిత్వమాహ (అనాదీతి) అత్రేశితవ్యసాపేక్షమహేశ్వరత్వేన్ద్రత్వబహువచనశ్రవణాద్విజాతీయసజాతీయస్వగతభేదసాహిత్యం ప్రతిపన్నమితి తదపనుత్తయే వ్యాచష్టే (నిర్విశేషేతి) సగుణత్వే ప్రతిపన్నేऽపి స్వరూపపరవాక్యానుగుణ్యాద్దోషప్రతిపాదనతత్పరాణాం వాక్యానాం న ప్రతిపన్నభేదే తాత్పర్యమితి భావః. బ్రహ్మైవ- ఇన్ద్రాదిశబ్దప్రతిపన్నమపి స్వరూపపరవాక్యోపదిష్టం బ్రహ్మైవేతి భావః. అనాదిత్వసదసదనిర్వచనీయత్వతిరోధాయకత్వవివిధాధ్యాసకరత్వాన్యుపాత్తతద్వాక్యప్రతిపన్నాన్యాహ (అనాద్యవిద్యయేత్యాదినా) స్వగతశబ్దేనాధిష్ఠానతయా సమ్బన్ధో వివక్షితః- న తు సజాతీయవిజాతీయసహపఠితస్వగతనానాత్వం. ఏవం దోషవాచివాక్యగతమిన్ద్రమహేశ్వరాదిపదజాతమర్థస్వారస్యేన స్వరూపపరవాక్యప్రాబల్యాన్నిర్విశేషవస్తుపరం వ్యాఖ్యాతం. అథ దోషవాచిభిరేవోపబృంహణవాక్యైర్నిర్విశేషస్య వస్తున ఏవ దోషసమ్బన్ధిత్వముక్తమితి దర్శయతి (యథోక్తమితి) చిన్మాత్రబ్రహ్మణోऽజ్ఞానవిజృమ్భితత్వం జగతః ప్రతిజ్ఞాయతే (జ్ఞానస్వరూప ఇతి) న తు వస్తుభూతః- వక్ష్యమాణశైలాబ్ధిధరాదివస్తుభూతో న భవతీత్యర్థః. విజ్ఞానశబ్దేన వివిధం జ్ఞాయతేऽనేనేతి కరణవ్యుత్పత్త్యా అవిద్యాభిధీయతే. ప్రతిజ్ఞాతం ప్రపఞ్చస్యావిద్యాకల్పితత్వం వ్యతిరేకముఖేనోపపాదయతి (యదేతి) శుద్ధం- అవిద్యారహితం. నిజరూపి- భేదదర్శనరహితం. తన్నిమిత్తకర్మక్షయే అపాస్తరాగాదిదోషం. సఙ్కల్ప్యతేऽనేనేతి సఙ్కల్పః- అవిద్యా. వస్తుషు- ధర్మిభూతపదార్థేషు. వస్తుభేదాః- ఆకారభేదాః. మధ్యేవర్తస్వస్తికం మహీఘటత్వమితి శ్లోకద్వయం జగదుపలబ్ధిప్రకారేణ వస్తుభేదాసత్యత్వోపపాదకత్వేనోపపాద్యప్రమేయాధిక్యాభావాదత్రానుపాత్తం. తచ్చ సిద్ధాన్తే దర్శయిష్యతే. విజాతీయ

తస్మాన్న విజ్ఞానమృతేఽస్తి కించిత్ క్వచిత్కదాచిద్ద్విజ వస్తుజాతం। విజ్ఞానమేకం నిజకర్మభేదవిభిన్నచిత్తైర్బహుధాఽభ్యుపేతం। జ్ఞానం విశుద్ధం విమలం విశోకమశేషలోభాదినిరస్తసఙ్గం। ఏకం సదైకం పరమః పరేశస్స వాసుదేవో న యతోఽన్యదస్తి। సద్భావ ఏవం భవతో మయోక్తో జ్ఞానం యథా సత్యమసత్యమన్యత్। ఏతత్తు యత్సంవ్యవహారభూతం తత్రాపి చోక్తం భువనాశ్రితం తే ఇతి. అస్యాశ్చావిద్యాయా నిర్విశేషచిన్మాత్రబ్రహ్మాత్మైకత్వవిజ్ఞానేన నివృత్తిం వదన్తి *న పునర్మృత్యవే*తదేకం పశ్యతి *న పశ్యో మృత్యుం పశ్యతి *యదా హ్యేవైష ఏతస్మిన్నదృశ్యేఽనాత్మ్యేఽనిరుక్తేఽనిలయనేఽభయం ప్రతిష్ఠాం విన్దతే అథ సోఽభయం గతో భవతి *భిద్యతే హృదయగ్రన్థిశ్ఛిద్యన్తే సర్వసంశయాః। క్షీయన్తే చాస్య కర్మాణి తస్మిన్ దృష్టే పరావరే *బ్రహ్మ వేద బ్రహ్మైవ భవతి *తమేవం విదిత్వాఽతిమృత్యుమేతి నాన్యః పన్థా ఇత్యాద్యాః శ్రుతయః॥ అత్ర మృత్యుశబ్దేనావిద్యాఽభిధీయతే. యథా సనత్సుజాతవచనం *ప్రమాదం వై మృత్యుమహం బ్రవీమి సదాఽప్రమాదమమృతత్వం బ్రవీమీతి *సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ *విజ్ఞానమానన్దం బ్రహ్మేత్యాదిశోధకవాక్యావసేయ నిర్విశేషస్వరూపబ్రహ్మాత్మైకత్వ విజ్ఞానం చ *అథ యోఽన్యాం దేవతాముపాస్తేఽన్యోఽసావన్యోఽహమస్మీతి న స వేద అకృత్స్నో హ్యేష ఆత్మేత్యేవోపాసీత *తత్త్వమసి*త్వం వా అహమస్మి భగవో దేవతే అహం వై త్వమసి భగవో దేవతే తద్యోఽహం సోఽసౌ యోఽసౌ సోఽహమస్మీత్యాదివాక్యసిద్ధం. వక్ష్యతి చైతదేవ *ఆత్మేతి తూపగచ్ఛన్తి గ్రాహయన్తి చేతి॥ తథా చ వాక్యకారః *ఆత్మేత్యేవ తు గృహ్ణీయాత్ సర్వస్య తన్నిష్పత్తేరితి॥ అనేన చ బ్రహ్మాత్మైకత్వవిజ్ఞానేన మిథ్యారూపస్య సకారణస్య

భేదాభావముపసంహరతి తస్మాదితి పూర్వార్ధేన. అథార్థబహుత్వస్య కాల్పనికత్వముచ్యతే విజ్ఞానమిత్యర్ధేన. పూర్వోక్తమాత్మైక్యమేకం సదైకమిత్య త్రైకాలికశబ్దేనానూద్య స్వగతనానాత్వం నిషిధ్య పరమపరేశాదిశబ్దానాముపవస్తుమాత్రపరత్వం ప్రతిపాదయతి (జ్ఞానమితి) విశుద్ధమిత్యాదిపదైరవిద్యారాహిత్యం తత్కృతభేదవర్జనం నైర్మల్యం తత్కృతశోకలోభాదివిధురతా చోచ్యతే. సదైకం-జన్మవృద్ధ్యాదిరహితం. యతోఽన్యన్నాస్తీత్యనేనోక్తస్వరూపమిత్యర్థః ఏతన్నపరమతమిత్యాహ (సద్భావ ఇతి) ఏతద్భువనాశ్రితం-భువనేనాధిష్ఠానతయాఽఽశ్రితం జ్ఞానం. సంవ్యవహారభూతం-సమస్తాద్వ్యవహారవిషయభూతం యద్వర్తతే తత్రాపి కారణమవిద్యేత్యుక్తం. తచ్చ న పరమతం-సద్భావ ఏవోద్యత ఇత్యర్థః. ఏవం సిద్ధపరవాక్యపర్యాలోచనయా బ్రహ్మణ ఏవ సత్యత్వం వ్యతిరిక్తస్యావిద్యాపరికల్పితత్వం చ తత్త్వమిత్యుక్తం. తతః కిం ప్రస్తుతస్య కార్యపరత్వాన్న వాక్యార్థజ్ఞానమాత్రోపాయత్వస్యేతి శఙ్కాయాముపాయపరవాక్యానామపి సిద్ధపరవాక్యప్రతిపన్నార్థానుగుణోపాయపరత్వమాహ (అస్యా ఇతి) చశబ్దోఽనువర్తతే. అస్యా ఇత్యనేన సదసదనిర్వచనీయత్వాదివిశేషణవిశిష్టతా వివక్షితా. తస్యా నివృత్తౌ ప్రమాణం దర్శయతి (న పునరితి) మృత్యురత్రావిద్యా. తన్నివృత్తిశ్చైక్యజ్ఞానాదిత్యాహ (తదేకం పశ్యతీతి) మృత్యుకార్యస్య రోగాదేరపి నివృత్తిం జ్ఞాపయతి (న పశ్యో మృత్యుమితి) న రోగం నోత దుఃఖతామితి తచ్ఛేషః. నిర్విశేషవస్తుజ్ఞానానన్తరభావిబాధయప్రాప్తిం దర్శయతి (యదా హీతి) అదృశ్యే- ప్రత్యక్షాద్యవిషయే. అనాత్మ్యే-ఆత్మ్యం-వ్యాప్యం-శరీరం. అశరీరే. అనిరుక్తే- అనిర్వచనీయే. అనిలయనే-అనాధారే. అభయం-అభయార్థం. అవ్యయీభావసమాసః. ప్రతిష్ఠా- నిష్ఠా. వాదికర్మసమూలత్వేనాభ్యుపగతస్య కర్మణోఽప్యవిద్యాకల్పితత్వాత్తస్యాపి జ్ఞానేన నివృత్తిమాహ (భిద్యత ఇతి) హృదయగ్రన్థిరవిద్యా. పూర్వవాక్యేఽమఙ్గిచిద్భేదః ప్రతీత ఇవ భవతీతి తద్వ్యావృత్తయే జ్ఞానస్యైక్యవిషయత్వజ్ఞాపనాయ ముక్త్యాపత్తిం ఫలం దర్శయతి (బ్రహ్మ వేదేతి) యథోపాసనం హి ఫలం. అత ఐక్యజ్ఞానమేవ బన్ధనివర్తకమితి భావః. ఉపాయాన్తరనిషేధార్థముదాహరతి (తమేవమితి) నాత్రావిద్యానివృత్తిః ప్రతీయతే- తద్వాచిశబ్దాశ్రవణాదిత్యత్రాహ (అత్రేతి) *మృత్యుర్ధావతి పఞ్చమ ఇత్యాదౌ మృత్యుశబ్దస్య యమాదిషు ప్రయోగదర్శనాత్తద్వ్యావృత్త్యర్థముక్తం (అత్రేతి) బన్ధనివృత్తిపరవాక్యేష్విత్యర్థః. తత్ర ప్రయోగం దర్శయతి (యథేతి) ప్రమాదం వై ఇతి వచనాత్పూర్వత్ర మోహో మృత్యుస్సమ్మతో య ఇహ కవీనామిత్యుక్తం. మోహో విపరీతజ్ఞానం-తన్మృత్యురితి పరమతం. సనత్సుజాతస్య తు ప్రమాదో మృత్యుర్మతః. ప్రమాదో యథావదప్రతిపత్తిః. స్వరూపాగ్రహణం-అన్యథా ప్రతిపత్తిః- తస్యాన్యోఽహమస్యాపి హేతురాత్మన్యనవధానరూపః ప్రమాద ఇతి తద్ధేతుభూతావిద్యైవ ప్రమాదశబ్దేన వివక్షితేతి నైవ మృత్యురిత్యభిప్రాయః. ఉపాత్తైర్వాక్యైర్జ్ఞానస్యావిద్యానివర్తకత్వం ప్రతిపన్నం. బ్రహ్మణో నిర్విశేషచిన్మాత్రత్వం తేనాత్మన ఏకత్వజ్ఞానం నివర్తకమితి చ న ప్రతిపన్నమిత్యత్రాహ (సత్యం జ్ఞానమితి) సత్యజ్ఞానాదివాక్యం సర్వతో వ్యావృత్తత్వజ్ఞాపనార్థముపాత్తం. పురుషార్థత్వాయ సుఖాద్వ్యావృత్తిజ్ఞాపనార్థముపాత్తం విజ్ఞానమానన్దమితి. ఆదిశబ్దేనాస్థూలమిత్యాది గృహ్యతే. ఏవం బ్రహ్మణో నిర్విశేషత్వే శోధకవాక్యాన్యుదాహృతాని. అథ బ్రహ్మాత్మైక్యప్రతిపత్తౌ శ్రుతిముపాదత్తే (అథ య ఇతి) అథ యోఽన్యామిత్యైక్యోపాసనవిధిర్భేదోపాసనానిరాసార్థః. విహితోపాసనస్యైక్యవిషయతాం జ్ఞాపయితుమైక్యోపదేశం దర్శయతి (తత్త్వమసీతి) ఉపదేశానుగుణముపాసకో దేవతాం ప్రత్యాహ (త్వం వేతి) ఉపదిష్టార్థమాత్మన్యనుసన్ధత్తే (తద్యోఽహమితి) అస్యార్థస్య శ్రుతివివక్షితత్వసిద్ధయే సూత్రం దర్శయతి (వక్ష్యతి చేతి) *ఆత్మేతి తూపగచ్ఛన్తి గ్రాహయన్తి చ *ఆత్మేత్యేవోపాసీత॥ తథా హ్యుపగచ్ఛన్తి-ముముక్షవ ఉపాసత ఇత్యర్థః. గ్రాహయన్తి-జ్ఞాపయన్తి చ తథా శాస్త్రాణీతి. సూత్రకారాభిప్రాయవిదాం వాక్యం దర్శయతి (తథా చేతి) తన్నిష్పత్తేః తత్కల్పితత్వాదిత్యర్థః. న కేవలం శ్రుతిః-తదనుగ్రాహకతర్కోఽప్యస్తీత్యాహ (అనేన చేతి) తచ్చ వక్ష్యతే. తత్త్వనిరపేక్షజ్ఞాననివర్త్యత్వాయాహ (మిథ్యారూపస్యేతి) హేతుత్వం గర్భితం. సకారణస్య-అవిద్యాభేదదర్శనసహితస్య.

బన్ధస్యనివృత్తిరుక్తా. ననుచ సకలభేదనివృత్తిః ప్రత్యక్షవిరుద్ధా కథమివ శాస్త్రజన్యవిజ్ఞానేన క్రియతే. కథం వా రజ్జురేషా న సర్ప ఇతి జ్ఞానేన ప్రత్యక్షవిరుద్ధా సర్పనివృత్తిః క్రియతే. తత్ర ద్వయోః ప్రత్యక్షయోర్విరోధః. ఇహ తు ప్రత్యక్షమూలస్య శాస్త్రస్య ప్రత్యక్షస్య చేతి చేత్ - తుల్యయోర్విరోధే వా కథం బాధ్యబాధకభావః- పూర్వోత్తరయోర్దుష్టకారణజన్యత్వతదభావాభ్యామితి చేత్ - శాస్త్రప్రత్యక్షయోరపి సమానమేతత్. ఏతదుక్తం భవతి - బాధ్యబాధకభావే తుల్యత్వసాపేక్షత్వ నిరపేక్షత్వాదినకారణం - జ్వాలాభేదానుమానేన ప్రత్యక్షోపమర్దాయోగాత్. తత్ర హి జ్వాలైక్యం ప్రత్యక్షేణావగమ్యతే. ఏవం చ సతి ద్వయోః ప్రమాణయోర్విరోధే యత్సమ్భావ్యమానాన్యథాసిద్ధి - తద్బాధ్యం. అనన్యథా సిద్ధమనవకాశమితరద్బాధకమితి సర్వత్ర బాధ్యబాధకభావనిర్ణయ ఇతి. తస్మాదనాదినిధనావిచ్ఛిన్నసమ్ప్రదాయాసమ్భావ్యమానదోషగన్ధా

న్ధస్యనివృత్తిరుక్తా-నహిమిథ్యాసర్పనివృత్త్యా నాయం సర్పో రజ్జురేషేతి జ్ఞానాదృతే కర్మాపేక్షేతి భావః. అథానుమానాగమయోర్వ్యాప్తిగ్రహణలిఙ్గదర్శనధర్మిప్రతిపన్నత్వాద్యపేక్షత్వ ప్రత్యక్షసాపేక్షత్వాదనుష్ఠేయమన్త్రవిత్యత్వాత్ *ఆదిత్యోయూపః *యజమానః ప్రస్తర ఇత్యాదిష్వనుమానాగమయోః ప్రత్యక్షవిరుద్ధార్థప్రతిపాదనాశక్తౌ దృష్టా. తస్మాన్న ప్రత్యక్షవిరుద్ధార్థప్రతిపాదనక్షమా శ్రుతిరిత్యభిప్రాయేణ భేదవాదీచోదయతి (ననుచేతి) శ్రుతివాక్యైష్వవాన్తరచోద్యము పరిహృతేష్విదమపిచోద్యముక్తమితి చార్థః. స్వప్నాదిషు సర్పభూదశనాదిషుచ కతిపయభేదనివృత్తిర్దృష్టా. తద్వ్యావృత్త్యర్థస్సకలశబ్దః. అత్ర కిం ప్రత్యక్షత్వాన్నబాధ్యత్వం- ఉత పరోక్షత్వా, న్మూలిత్వా, చ్చ నబాధకత్వమితి శఙ్కాద్వయం హృది నిధాయ ప్రథమం ప్రత్యక్షత్వాదబాధ్యత్వమిత్యేతత్పరిహరతి (కథంవేతి) సతు ప్రత్యక్షాభాస ఇతి చేత్. న- ప్రతీతి దశాయామాభాసత్వానవగమాత్. పశ్చాత్ప్రమాణబాధేనజ్ఞాయత ఇతి చేత్- తత్ ప్రకృత్యత్రాపి ప్రత్యక్షస్యాపి తుల్యం-భేదస్యశ్రుతిబాధాదిత్యేతదత్రాభిప్రేతం. మూలిత్వా, త్పరోక్షత్వా, చ్చ న బాధకం శాస్త్రమితి శఙ్క్యతే (తత్రేతి) (ఇహత్వితి) తుల్యత్వవ్యావృత్త్యర్థస్తుశబ్దః. (ప్రత్యక్షమూలస్యేతి) మూలిత్వాన్న శాస్త్రం బాధకమితి భావః. (శాస్త్రస్యేతి) పరోక్షత్వాన్న బాధకమితి భావః. తుల్యత్వే ప్రయోజకే సతి బాధ్యబాధకభావో విపర్యయేణాపి స్యాదితి తత్ప్రయోజకం. అతస్తత్ర బాధ్యబాధకభావే ప్రయోజకాన్తరం త్వయా వక్తవ్యం. తదేవాస్మాకమపి ప్రయోజకమిత్యభిప్రాయేణాహ (తుల్యయోరితి) బాధ్యబాధకభావానియమవ్యావృత్తయే భేదవాద్యభిమతత్వేన ప్రయోజకాన్తరం శఙ్క్యతే (పూర్వోత్తరయోరితి) పూర్వోత్తరయోః- బాధ్యబాధకయోః. త్వదుక్తం ప్రయోజకమత్రాపి తుల్యమిత్యాహ (శాస్త్రేతి) మూలమూలిత్వాదిసద్భావే మూలస్య ప్రత్యక్షస్య చ బాధకత్వ,మితరస్య బాధ్యత్వం,చ దృష్టం. అతో మూలమూలిత్వపరోక్షత్వాపరోక్షత్వాదినైష్ఫల్యాదాహిత్యే సతి దుష్టకారణజన్యత్వతదభావౌ బాధ్యబాధకభావే ప్రయోజకావితి శఙ్కాయామాహ (ఏతదుక్తమితి) తుల్యత్వే సతి దుష్టకారణజన్యత్వతదభావావప్రయోజకావిత్యభిప్రాయేణ తుల్యశబ్దః ప్రయుక్తః. విశిష్టస్య హేతుత్వే విశేషణాంశస్యాపి హేతుత్వాత్తుల్యశబ్దైకదేశోపాదానం. దుష్టకారణజన్యత్వతదభావవిశేషణీభూతం తుల్యత్వం వివక్షితం. తుల్యత్వే సతి- విపరీతప్రాబల్యదౌర్బల్యకారణాభావే సతి దుష్టకారణజన్యత్వతదభావావప్రయోజకావిత్యర్థః. సాపేక్షత్వం నిరపేక్షత్వం-మూలమూలిభావః. ఆదిశబ్దేన పరోక్షాపరోక్షభావవిలమ్బావిలమ్బౌ వివక్షితౌ. శ్రుతిలిఙ్గాదిషు విలమ్బావిలమ్బాభ్యాం హి ప్రాబల్యదౌర్బల్యే. యద్వా అప్రయోజకత్వేనోక్తం తుల్యత్వం దృష్టాన్తతయా నూదితం. నైష్ఫల్యాన్తరాభావే సతి దుష్టకారణజన్యత్వతదభావావప్యాదిశబ్దేన వివక్షితౌ. ఏతేషామప్రయోజకత్వమేకేన దృష్టాన్తేనోపపాదయతి (జ్వాలేతి) అన్యథేత్యధ్యాహర్తవ్యం. (ప్రత్యక్షోపమర్దాయోగాదితి) అయోగప్రసఙ్గాదిత్యర్థః. జ్వాలాభేదానుమానే హి మూలమూలిభావోఽస్తి విలమ్బావిలమ్బౌ చ- ప్రత్యక్షసాపేక్షత్వాదనుమానస్య. తుల్యత్వే సతి దుష్టకారణజన్యత్వతదభావయోః ప్రయోజకత్వమప్యనేన వ్యుదస్తం భవతి- తత్రాభావేఽపి బాధ్యబాధకభావదర్శనాత్. తత్ర కింవిషయం ప్రత్యక్షం బాధ్యమిత్యత్రాహ (తత్ర హీతి) ఐక్యగ్రాహి ప్రత్యక్షం బాధ్యమిత్యర్థః. తర్హి కిం ప్రయోజకమిత్యత్రాహ (ఏవంచేతి) తుల్యత్వాదీనాం ప్రయోజకత్వేనుపపన్నే సతి. (ద్వయోరితి) ప్రత్యక్షయోరనుమానయోరాగమయోః ప్రత్యక్షానుమానయోరనుమానాగమయోః ప్రత్యక్షాగమయోర్వేత్యర్థః. (యత్సమ్భావ్యమానాన్యథాసిద్ధీతి) సావకాశత్వాదన్యథాసిద్ధమిత్యర్థః. అనన్తరమనన్యథాసిద్ధమనవకాశమిత్యుక్తేః. విషయాన్తరలాభే ప్రమాణకోటినివేశో వా సావకాశత్వం. తేన స్వోపస్థాపితార్థవిషయప్రామాణ్యం వినాపి సమ్భావితోదయత్వమన్యథాసిద్ధత్వం. విరుద్ధార్థప్రమాణబాధేనాపి సమ్భవదుదయత్వమితియావత్. (అనన్యథాసిద్ధమనవకాశమితి) అనన్యథాసిద్ధత్వం నామ తదర్థప్రమాణతాం వినాఽనుదయత్వం. విరుద్ధార్థప్రమాణబాధేనానుదయత్వమితియావత్ - తచ్చానవకాశత్వాత్. అనవకాశత్వం నామ విషయాన్తరాలాభే ప్రమాణకోటినివేశాభావో వా. అప్రమాణకోట్యనన్తర్భావవిషయాన్తరాలాభాభ్యాం విరుద్ధార్థోపస్థాపకప్రమాణబాధేనానుదయత్వమిత్యర్థః. (ఇతి సర్వత్ర) ఉక్తప్రకారేణ సజాతీయయోర్విజాతీయయోర్వా ప్రమాణయోర్విరోధ ఇత్యర్థః. ఏవం బాధ్యబాధకభావే ప్రయోజకమస్తు-తతః కిం ప్రస్తుతశాస్త్రప్రాబల్యస్యేత్యత్రాహ (తస్మాదితి) తస్మాత్-అన్యథాసిద్ధత్వానన్యథాసిద్ధత్వయోరేవ బాధ్యబాధకభావే ప్రయోజకత్వాత్. (అనాదినిధనావిచ్ఛిన్నసమ్ప్రదాయేతి) అవిచ్ఛిన్నసమ్ప్రదాయత్వాదనాదినిధనం. సమ్ప్రదాయావిచ్ఛేదే సత్యస్మర్యమాణకర్తృకత్వం హ్యపౌరుషేయత్వసాధకం. *అనాదినిధనా హ్యేషా వాగుత్సృష్టా స్వయమ్భువా। ఆదౌ వేదమయీ దివ్యా యతస్సర్వాః ప్రవృత్తయః॥ *అనాదినిధనం బ్రహ్మేత్యాదివచనాని చానాదినిధనశబ్దేన స్మారితాని. అతఏవ అసమ్భావ్యమానదోషం. పౌరుషేయత్వప్రయుక్తం హి భ్రమవిప్రలిప్సాప్రమాదాశక్తిరూపదోషచతుష్టయవత్త్వం. అత

నవకాశశాస్త్రజన్యనిర్విశేషనిత్యశుద్ధముక్తబుద్ధస్వప్రకాశచిన్మాత్రబ్రహ్మాత్మభావావబోధేన సమూలస్య వ్యవహార దోషసావకాశప్రత్యక్షాదిసిద్ధవివిధవికల్పరూపబన్ధనివృత్తిర్యుక్తైవ. సంభావ్యతే చ వివిధవికల్పభేదప్రపఞ్చగ్రాహి ప్రత్యక్షస్యానాదిభేదవాసనాదిరూపావిద్యాఖ్యోదోషః. నను అనాదినిధనావిచ్ఛిన్నసమ్ప్రదాయతయా నిర్దోషస్యాపి శాస్త్రస్య *జ్యోతిష్టోమేన స్వర్గకామో యజేతేత్యేవమాదేర్భేదావలమ్బినో బాధ్యత్వం ప్రసజ్యేత. సత్యం-పూర్వాపరాపచ్ఛేదే పూర్వశాస్త్రవన్మోక్షశాస్త్రస్య నిరవకాశత్వాత్తేన బాధ్యత ఏవ. వేదాన్తవాక్యేష్వపి

ఏవ అనవకాశం. శాస్త్రజన్యశబ్దస్యావబోధశబ్దేనాన్వయః. బాధ్యబాధకభావాఙ్గీకారస్య విరోధసాపేక్షత్వాద్విరోధం దర్శయతి (నిర్విశేషేత్యాదినా) నిత్యం- కాలాసంచ్ఛిన్నం. శుద్ధం - అవిద్యారహితం. తత ఏవ ముక్తశబ్దోఽవిద్యాకృతజన్మాదిరాహిత్యపరః. బుద్ధం-భాసమానం. స్వప్రకాశశబ్దః పూర్వం బుద్ధశబ్దోక్తభాసమానత్వస్య పరాధీనత్వవ్యుదాసార్థః. స్వయమేవ ప్రకాశస్వభావత్వం స్వప్రకాశత్వం. తచ్చ చిన్మాత్రశబ్దవాచ్యత్వాత్- స్వయంప్రకాశత్వం హి చిత్త్వం. చిత్స్వరూపత్వం చ శ్రుతిసిద్ధం. మాత్రశబ్దో జ్ఞేయత్వవ్యుదాసపరః. బ్రహ్మాత్మభావావబోధేన- ఏవంభూతస్య బ్రహ్మణః స్వస్య చైక్యావబోధేనేత్యర్థః. (సమూలస్యేతి) సమూలత్వమానదోషత్వాత్ సావకాశం- అప్రమాణకోటౌ లబ్ధనివేశం. అత ఏవాన్యథాసిద్ధత్వమభిలపితం. అన్యథాసిద్ధత్వం విపరీతప్రమాణబాధితత్వాద్వాభ్యుదయసమ్భవః. (ప్రత్యక్షాదీతి) ఆదిశబ్దాదనుమానాదికముచ్యతే. (వివిధేతి) దేవాదిరూపేణ స్వకార్యజన్మజరామరణాదిరూపేణ చ వివిధా జ్ఞాతృజ్ఞేయాదివికల్పాః- స ఏవ బన్ధః- తన్నివృత్తిరిత్యర్థః. సమ్భావ్యమానశ్చ దోషః క ఇత్యత్రాహ (సమ్భావ్యతే చేతి) భేదప్రపఞ్చః- భేదసముదాయః. యద్వా భేదరూపః ప్రపఞ్చః. వివిధవికల్పశబ్దః ప్రపఞ్చవిశేషణం భేదవిశేషణం వా. భేదః-జ్ఞాతృజ్ఞేయాదిః. స చ బ్రాహ్మణాదిరూపేణ వివిధః. దేవమనుష్యాదిరూపేణ వికల్పవాన్. అన్యే తు కేచిత్ కాచతిమిరాదికం దోషమాచక్షతే. తదయుక్తం- తస్యాకాచిత్కత్వాత్. కాచాదిదుష్టప్రత్యక్షం సమక్షీకృత్య వ్యతిరిక్తస్య కాచాదిదుష్టత్వమనుమీయత ఇతి చేత్- న- అతిప్రసఙ్గాత్. అనాదినిధనత్వేన యచ్ఛాస్త్రముక్తం-తస్యాపి శబ్దత్వాదిత్యాదినా దుష్టకర్తృకత్వానుమానం హి సుకరం. తత్ర కర్త్రభావాన్నానుమానమ్పునిరస్త ఇతి చేత్- తదత్రాపి తుల్యమితి కాచాదేర్దోషత్వకల్పనానుపపత్త్యా తద్వ్యావృత్త్యర్థమాహ (అనాదీత్యాది) భేదవాసనాదిరూపా- ఆదిశబ్దేన భేదవాసనాహేతుభూతం భేదదర్శనం వివక్షితం. అనయోస్తు హేతుహేతుమద్భావే నాన్యోన్యాశ్రయపరిహారాయానాదిశబ్దః. బీజాఙ్కురన్యాయాదితి భావః. భేదదర్శనం భేదవాసనా చ హి కార్యావిద్యా-అత ఉక్తం భేదవాసనాదిరూపావిద్యేతి. ఆదిత్యో యూప ఇత్యాదిషు యూపాదిత్యాద్యైక్యాద్యప్రతిపాదనం న ప్రత్యక్షవిరోధాత్- కింత్వన్యపరత్వాత్. యత్పరశ్శబ్దస్స శబ్దార్థ ఇతి హి న్యాయవిదః. అన్యపరత్వం చ తాత్పర్యలిఙ్గాభావాదవగమ్యతే. ఆదిత్యో యూప ఇతి వాక్యం యూపాఞ్జనవిధిశేషత్వాదన్యపరమితి పరస్యాభిప్రాయః. యన్నిర్దోషముక్తం-తత్రాపి బాధ్యబాధకభావనిమిత్తభూతో విరోధోఽస్తి. అతోఽవశ్యమన్యతరస్య బాధ్యత్వం స్యాత్. తత్ర యద్బాధ్యత్వే ప్రయోజకం దుష్టకారణజన్యత్వం-తత్తు నాస్తి. కథమత్ర నిర్వాహ ఇత్యాశయేన చోదయతి (నన్వితి) ప్రాబల్యదౌర్బల్యహేతుర్నాస్తీత్యాహ (అనాదీతి) అపిర్విరోధసూచకః. అర్థవిరోధం దర్శయతి (భేదావలమ్బిన ఇతి) సత్యమిత్యర్థాఙ్గీకారే. భేదావలమ్బినో బాధ్యత్వమఙ్గీకృతం. దుష్టకారణజన్యత్వేనాఙ్గీకారో. అన్యథాసిద్ధత్వానన్యథాసిద్ధత్వయోరేవ బాధ్యబాధకభావే ప్రయోజకత్వం. పూర్వోక్తం దుష్టకారణజన్యత్వమప్యన్యథాసిద్ధత్వప్రకారవిశేషః. అత్రాపి ముఖ్యభేదేనాన్యథాసిద్ధిముపపాదయతి (పూర్వాపరేత్యాదినా)* అపచ్ఛేదన్యాయాద్బాధ్యత్వం ప్రత్యక్షస్యాపి తుల్యం. తత్ర దోషమూలత్వం చ బాధ్యత్వే అధికహేతుః. అపచ్ఛేదే పూర్వాపరశాస్త్రయోః పౌర్వాపర్యం ప్రమిత్యుత్పత్తిక్రమాత్- స హి తక్రమాత్ * పఞ్చర్త్విజస్సమన్వారభన్తే ప్రసర్పన్తి। అధ్వర్యుం ప్రస్తోతాన్వారభతే ప్రస్తోతారం ప్రతిహర్తా ప్రతిహర్తారముద్గాతా ఉద్గాతారం బ్రహ్మా బ్రహ్మాణం యజమాన ఇతి విహితస్యాన్వారమ్భణస్య విచ్ఛేదే ప్రాయశ్చిత్తముచ్యతే * బహిష్పవమానం ప్రసర్పతాం యద్యుద్గాతాపచ్ఛిద్యేత అదక్షిణస్స యజ్ఞస్సంస్థాప్యః తేన పునర్యజేత తత్ర తద్దద్యాత్ యత్పూర్వస్మిన్ దాస్యన్ స్యాత్ అథ ప్రతిహర్తాపచ్ఛిద్యేత సర్వవేదసం దద్యాదితి॥ తదిదం శాస్త్రద్వయం విషయః. అత్రోద్గాతృప్రతిహర్త్రోః ప్రయోగభేదేనాపచ్ఛేదే స్వం స్వం ప్రాయశ్చిత్తశాస్త్రం ప్రవర్తతే-ఏకస్మిన్ ప్రయోగే యౌగపద్యేనాపచ్ఛేదే సత్యుద్గాతుః ప్రాయశ్చిత్తం ప్రవర్తతే-తస్య వర్గప్రధానత్వాత్. ప్రధానాపచ్ఛేదస్యైవ సమాధేయత్వాత్. వికల్పేనానుష్ఠానం వా. ఏకస్మిన్నేవ పౌర్వాపర్యేణాపచ్ఛేదే పూర్వస్య ప్రాయశ్చిత్తశాస్త్రస్య దౌర్బల్యం పరస్య ప్రాబల్యం చ కర్మమీమాంసాయాముక్తం * పౌర్వాపర్యే పూర్వదౌర్బల్యం ప్రకృతివదితి॥ అత్ర సంజాతవిరోధిత్వేన పూర్వముదయాత్పూర్వస్య ప్రాబల్యం. పరస్య సప్రతిపక్షత్వాన్నోదయాద్దౌర్బల్యమితి పూర్వపక్షః. బాధకస్తు పూర్వస్యోత్పత్తికాలే విరోధ్యభావాత్తదబాధేనాభ్యుదయస్సమ్భవతి. ఉత్తరస్య తు స్వోత్పత్తికాలే విరోధిసద్భావాత్తదబాధేనోత్పత్త్యనుపపత్త్యా పూర్వం బాధిత్వైవోత్పన్నమిత్యనన్యథాసిద్ధత్వాదుత్తరస్య ప్రాబల్యమితి పూర్వాబాధనేనోత్పత్తిరుత్తరస్య హి న సిధ్యతీతి హి న్యాయవిదః. ననూత్తరశాస్త్రముదయేత చేత్-పూర్వాబాధనాసదయస్స్యాత్. పూర్వశాస్త్రముత్తరోత్పత్తిప్రతిబన్ధకం కిం న స్యాత్. నైవం-నిమిత్తస్యోత్పన్నత్వాన్నైమిత్తికం శాస్త్రముదితమేవేతి తత్రోత్తరస్యోదయః పూర్వాబాధేనోత్పత్త్యనుపపత్త్యా పూర్వం బాధిత ఏవ. కించ-యథోదితదక్షిణాకత్వేన కృత్స్నకామం హి శాస్త్రేణ పూర్వమేవాస్య ప్రాప్తం. తత్తు ప్రాయశ్చిత్తశాస్త్రేణాన్యథాకృతం. ఏవం పూర్వసిద్ధార్థాన్యథాకరణప్రకరణత్వాదత్రాపి పూర్వమేవ బాధ్యమితి కర్మవిచారే నిశ్చితం. ఏవముత్తరశాస్త్రస్యేవ మోక్షశాస్త్రస్య నిరవకాశత్వాద్భేదావలమ్బిశాస్త్రం పూర్వశాస్త్రవద్బాధ్యత ఇత్యర్థః. పరత్వం చ పాఠక్రమాదర్థక్రమాచ్చ. త్రివర్గఫలత్వేనాభికృతి ప్రథమప్రాప్యం. నిరూపకస్యోత్తరత్వపరస్యాభిమతం. బాధ్యశ పౌర్వాపర్యరహితే [illegible]

సగుణబ్రహ్మోపాసనపరాణాం శాస్త్రాణామయమేవ న్యాయః- నిర్గుణత్వాత్పరస్య బ్రహ్మణః. ననుచ *యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిత్ *పరాస్య శక్తిర్వివిధైవ శ్రూయతే స్వాభావికీ జ్ఞానబలక్రియా చ *సత్యకామస్సత్యసఙ్కల్పః ఇత్యాది బ్రహ్మస్వరూపప్రతిపాదనపరాణాం శాస్త్రాణాం కథం బాధ్యత్వం- నిర్గుణవాక్యసామర్థ్యాదితి బ్రూమః. ఏతదుక్తం భవతి- *అస్థూలమనణ్వహ్రస్వమదీర్ఘం *సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ *నిర్గుణం నిరఞ్జనమ్ ఇత్యాదివాక్యాని నిరస్తసమస్తవిశేషకూటస్థనిత్యచైతన్యం బ్రహ్మేతి ప్రతిపాదయన్తి- ఇతరాణి చ సగుణం. ఉభయవిధవాక్యానాం విరోధే తేనైవాపచ్ఛేదన్యాయేన నిర్గుణవాక్యానాం గుణాపేక్షత్వేన పరత్వాద్బలీయస్త్వమితి న కిఞ్చిదపహీనం. ననుచ- సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మేత్యత్ర సత్యజ్ఞానాదయో గుణాః ప్రతీయన్తే.

న్తవాక్యమసగుణోపాసనపరేషు కథం నిర్వాహ ఇత్యత్రాహ (వేదాన్తవాక్యేష్వపీతి) అపిస్సముచ్చయే. పూర్వోత్తరభాగయోర్విరోధః పరిహృతః. ఉత్తరభాగే చ విరోధః పరిహ్రియత ఇత్యర్థః. కథమపచ్ఛేదనయావతార ఇత్యత్రాహ (నిర్గుణత్వాదితి) పరశబ్దేనార్వాచీనసగుణబ్రహ్మవ్యావృత్తిః. అపచ్ఛేదన్యాయావతరణఫలభూతనిర్గుణత్వబోధదర్శనాదపచ్ఛేదనయావతీర్ణ ఇతి బోద్ధవ్యమిత్యర్థః. *జుష్టోऽదన్యమమాన ఇత్యాదిశ్రుతేస్తాత్త్వికత్వాత్తాత్త్వికత్వనిరూపణానాదరేణ ప్రథమం సగుణోపాసనే ప్రావణ్యం. నిరూపకో హి నిర్గుణపరబ్రహ్మవేదనాధికారీతి పౌర్వాపర్యమితి భావః. ఉపాసనపరసగుణనిర్గుణవాక్యయోః ఫలద్వారా పౌర్వాపర్యముక్తం- తత్స్వరూపపరసగుణనిర్గుణవాక్యయోర్నాస్తీతి కథం తత్ర బాధ్యబాధకభావ ఇతి చోదయతి (ననుచేతి) విధినిషేధరూపం పౌర్వాపర్యం హృది నిధాయాహ (నిర్గుణేతి) కాని నిర్గుణవాక్యాని- కథం తేషాం సామర్థ్యమిత్యత్రాహ (ఏతదుక్తమితి) అస్థూలేత్యాదివాక్యం గుణవిశేషనిషేధపరం. సత్యజ్ఞానాదివాక్యే వ్యావృత్తిర్దర్శితా. నిర్గుణమిత్యాదివాక్యం గుణసామాన్యనిషేధపరం. ఆదిశబ్దేన యత్తదద్రేశ్యమిత్యాదిర్గృహ్యతే. విరోధం స్ఫోరయతి (నిరస్తేతి) కూటస్థశబ్దో నిర్వికారత్వవాచీ సర్వాధిష్ఠానత్వవాచీ వా. కూటవత్తిష్ఠతీతి హి కూటస్థః. నిత్యచైతన్యమిత్యత్రైకపదైరుదాహృతనిర్గుణత్వత్వార్థస్సంక్షిప్తః. (ఇతరాణి) యస్సర్వజ్ఞ ఇత్యాదీని పూర్వోపాత్తాని వాక్యాని. చస్సముచ్చయే. సగుణనిర్గుణపరత్వాదుభయవిధవాక్యవిరోధః. (తేనైవ) పూర్వోత్తరభాగవిరోధయోరుత్తరస్య ప్రాబల్యహేతురుక్తస్తేనైవేత్యర్థః. నిర్గుణవాక్యబలీయస్త్వం కుత ఇత్యత్రాహ (గుణాపేక్షత్వేన పరత్వాదితి) నిషేధ్యవిషయో హి నిషేధ ఉదేతి. న హి నిర్విషయో నిషేధః. ప్రాగేవ ప్రసక్తస్య విషయస్య శ్రుతిషేధ్యత్వం. అతో నిషేధ్యసాపేక్షత్వేన నిషేధస్య పరత్వమిత్యర్థః. సగుణవాక్యవైయర్థ్యమప్యుపాసనవిషయత్వాత్పరిహృతమిత్యభిప్రాయేణ న కిఞ్చిదపహీనమిత్యుక్తం. యద్వా యస్సర్వజ్ఞ ఇత్యాదివాక్యానామప్యుపాసనశేషత్వాభిప్రాయేణాహ (వేదాన్తవాక్యేష్విత్యాది) (ఉపాసనపరాణామితి) తాన్యపి వాక్యాని ఫలవిశేషార్థముపాసనపరాణి- న తు తత్త్వపరాణీతి భావః. అపచ్ఛేదన్యాయావతారముపపాదయతి (నిర్గుణత్వాదితి) పూర్వవదర్థః. నిర్గుణత్వమసిద్ధం- పూర్వాపరభావాభావేనాపచ్ఛేదనయానవతారాద్గుణానాం బాధ్యత్వాసిద్ధిః. అత ఏవ సగుణవాక్యానాం వైయర్థ్యపరిహారశ్చ న ఘటతే. స్వరూపపరతయైవ ప్రతిపన్నానాం ఉపాసనపరత్వకల్పనం హి బాధ్యత్వసిద్ధ్యధీనమితి చోదయతి (ననుచేతి) పరిహరతి (నిర్గుణేతి) అన్యత్సర్వం పూర్వవదేవ. నిర్గుణవాక్యస్యాప్యుదాహృతస్య సత్యజ్ఞానాదివాక్యస్య సగుణపరత్వబుద్ధ్యా చోదయతి (ననుచేతి) చశ్చోద్యసముచ్చయే. సత్యజ్ఞానాదయో గుణాః ప్రతీయన్త ఇత్యత్ర సత్యజ్ఞానశబ్దౌ సత్యత్వజ్ఞానత్వపరౌ. యథా *ద్వ్యేకయోర్ద్వివచనైకవచనే ఇతి పాణినిసూత్రస్థద్వ్యేకశబ్దౌ ద్విత్వైకత్వపరౌ. అన్యథా ద్వ్యేకేష్వితి హి వక్తవ్యం. తథా శ్రీవత్సాఙ్కమిశ్రాః *గుణాస్సత్యజ్ఞానప్రభృతయ ఉతేతి॥ ఏతద్వాక్యవైశద్యాయ ప్రథమం సామానాధికరణ్యం నిరూప్యతే. తద్ధి విశదతరముపన్యస్తం ప్రమేయమాలాయామాచార్యపాదైః. తథా హి భగవతా పతఞ్జలినా *లటశ్శతృశానచావప్రథమాసమానాధికరణే *తత్పురుషస్సమానాధికరణః కర్మధారయ ఇత్యాదిసూత్రస్థసమానాధికరణశబ్దవివరణార్థం సామానాధికరణ్యలక్షణముక్తం *భిన్నప్రవృత్తినిమిత్తానాం శబ్దానామేకస్మిన్నర్థే వృత్తిస్సామానాధికరణ్యమితి॥ అస్యాయమర్థః. ప్రవృత్తేర్నిమిత్తం ప్రవృత్తినిమిత్తం. ప్రకృష్టా వృత్తిః ప్రవృత్తిః- శబ్దస్యార్థే వృత్తిర్నామ తద్బోధనం. తత్ర విశేష్యభూతప్రధానార్థవిషయా వృత్తిః ప్రవృత్తిః. విశేష్యప్రాధాన్యం చ గుణానాం ప్రతిపత్తిర్హి గుణిప్రతిపత్త్యర్థత్వేన సిద్ధం. తస్యాః ప్రవృత్తేః నిమిత్తం- ద్వారం. *నిమిత్తమాత్రం భవ సవ్యసాచిన్నిత్యాదిప్రయోగాత్. తచ్చ విశేషణీభూతజాతిగుణాదికం. సమానం- ఏకం. అధికరణం విశేషణానామాధారభూతం విశేష్యం. ఏకస్మిన్నర్థే వృత్తిరిత్యేకశబ్దేన సమానశబ్దస్య సదృశార్థపరత్వం వ్యుదస్తం- సమానశబ్దసామర్థ్యాదేకశబ్దస్సాధారణపరః. సమానశబ్దో హి సాధారణే ప్రయుజ్యతే *సమానకర్తృకయోః పూర్వకాల ఇతి॥ అర్థశబ్దశ్చ విశేష్యభూతప్రధానాభిధేయపరః. అనేనాధికరణశబ్దో విశేష్యపరత్వేన వ్యాఖ్యాతః. ఏతదుక్తం భవతి- త్రివిధాశ్శబ్దాః. కేచిద్విశేషణతో విశేష్యతశ్చైకార్థాః- యథా ఘటః కుమ్భః నీలం కృష్ణమిత్యాదయః. కేచిదుభయతశ్చ భిన్నార్థాః- యథా గౌరశ్వో మహిషః నీలం శుక్లం పట ఇత్యాదయః. కేచిచ్చ విశేషణతో భిన్నార్థాః విశేష్యతశ్చైకార్థాః- యథా నీలముత్పలం దేవదత్తశ్శ్యామో యువా లోహితాక్ష ఇత్యాదయః. తత్ర పూర్వకోటిద్వయవ్యావృత్త్యా తృతీయకోటినివిష్టానాం శబ్దానాం సామానాధికరణ్యం. తత్ర భిన్నప్రవృత్తినిమిత్తానామిత్యనేన విశేషణతో విశేష్యతశ్చైకార్థానాం ఘటః కుమ్భ ఇత్యాదీనాం న సామానాధికరణ్యమిత్యుక్తం. ఏకస్మిన్నర్థే వృత్తిరిత్యనేనోభయతో భిన్నార్థానాం గౌరశ్వో మహిష ఇత్యాదీనాం న సామానాధికరణ్యమిత్యుక్తం. తస్మాద్విశేషణతో భిన్నార్థానాం విశేష్యతశ్చైకార్థానాం నీలముత్పలమిత్యాదీనామేవ సామానాధికరణ్యమితి. తత్ర ప్రవృత్తినిమిత్తశబ్దయోరేవం వార్థః. ప్రవృత్తిరభిధానం, నిమిత్తమభిధేయం. అర్థశబ్దశ్చాభిధేయవచనః. భిన్నాభిధేయానాం శబ్దానామేకస్మిన్నభిధేయే వృత్తిస్సామానాధికరణ్యమితి భిన్నవిశేషణాభిధాయినాం శబ్దానామేకస్మిన్ విశేష్యే వృత్తిః పర్యవసానం సామానాధికరణ్యమిత్యుక్తం భవతి. భిన్నపదసామర్థ్యేన నిమిత్తశబ్దని

ద్విష్టం విశేషణభూతమభిధేయం ఏకశబ్దసామర్థ్యేన చార్థశబ్దనిర్దిష్టం విశేష్యభూతమభిధేయమిత్యవగమ్యతే. అత ఉభయథాప్యనేకవిశేషణాభిధాయి
నానాశబ్దానామేకస్మిన్ విశేష్యే పర్యవసానం సామానాధికరణ్యమితి భిన్నప్రవృత్తినిమిత్తానామిత్యాదినా సామానాధికరణ్యలక్షణవాక్యేనోక్తం భవతి.
ఉ[illegible]నావిభూ రోక్వక్తార్థస్యాధీయాంశే. సమానాధికరణపదేషు ప్రాతిపదికం విశేషణాన్వయపరం. తత్సమానవిభక్తిర్విశేష్యైక్యపరా. సమానవిభక్తిగ్ర
హణం సంవృత్తిశబ్దేన వివక్షితం. తేన రాజాతస్య పుత్రశ్చ దర్శనీయ ఇత్యత్ర రాజతచ్ఛబ్దయోస్సామానాధికరణ్యనివృత్తిః. తత్ర హి ప్రకృతపరామర్శిత
చ్ఛబ్దప్రాతిపదికార్థైక్యావగమః-న తు సమానవిభక్త్యా. నను నీలాన్యుత్పలానీత్యత్ర సామానాధికరణ్యం న స్యాత్-విశేష్యబహుత్వాదేకార్థవృత్తిత్వా
నుపపత్తేః. నైవం- ఏకస్మిన్నితిపదస్య సమభివ్యాహృతపదాన్తరోపస్థాపితాకారానధికరణత్వవ్యావృత్త్యర్థత్వాత్. తత్తత్పదోపస్థాపితానేకవిశేషణా
పేక్షయాసాధారణత్వం హ్యేకశబ్దార్థః. నహి నీలాన్యుత్పలానీత్యత్ర నీలత్వానధికరణేషూత్పలత్వం వర్తతే. అతస్తత్ర సామానాధికరణ్యముపపన్నం.
అతస్సామానాధికరణ్యలక్షణగ్రన్థస్య యథోక్త ఏవార్థ ఇతి. అత్ర మృషావాదిన ఆహుః. సామానాధికరణ్యవాక్యముఖ్యార్థం. తథాహి- సామానాధికర
ణ్యస్య తావదేకార్థపరత్వమఙ్గీకృతం. తత్ర సమానాధికరణపదాని కిం విశేషణమాత్రపరాణి-ఉత విశేషణవిశిష్టపరాణి-ఉత స్వరూపమాత్రపరాణీతి వి
వేచనీయం-న తావద్విశేషణమాత్రపరాణి- విశేషణానామనేకార్థత్వాదేకార్థత్వాసిద్ధేః. నాపి విశిష్టపరాణి-వికల్పాసహత్వాత్. కిం క్రమేణ యుగప
ద్వా విశిష్టార్థప్రతిపాదనం పదానాం. న తావత్క్రమేణ. తత్ర కిం ప్రథమపదప్రతిపన్న విశిష్టస్య పదాన్తరం స్వోపస్థాపిత విశిష్టేన తాదాత్మ్యం వి
దధాతి- ఉత విశేషణాన్తరాన్వయం. ప్రథమే విశిష్టైక్యే విధీయమానే విశేష్యాంశవద్విశేషణాంశభూతయోర్జాతిగుణయోరప్యైక్యం ప్రసజేత్.
ద్వితీయేఽపి విశేషణానామన్యోన్యసమవాయప్రసఙ్గః. ప్రథమపదోక్తేన విశేషణేన విశిష్టతయావగతస్య వస్తునః పశ్చాద్విశేషణాన్తరవిశిష్టతయా బోధనం హి
విశేషణాన్తరాన్వయప్రతిపాదనం. తత్ర విశిష్టం ప్రతి విశేషణతయాన్వీయమానం పూర్వవిశేషణస్యాపి విశేషణం భవతీతి విశేషణానామన్యోన్యవిశేష
ణవిశేష్యభావప్రసఙ్గో దుర్వారః అవర్జనీయం చ పదానాం క్రమేణార్థప్రతిపాదనం. కుతః- ఉద్దేశ్యోపాదేయవిభాగవత్త్వాత్సర్వవాక్యానాం. నా
పి యుగపత్ - ఉద్దేశ్యోపాదేయవిభాగహానిప్రసక్తేర్యుగపత్ప్రతిపాదనాసమ్భవాత్. సమ్భవేఽపి విశేషణానాం పరస్పరైక్యప్రసఙ్గాచ్చ. తథాహి- ప్రా
తిపదికానాం విశిష్టార్థపరత్వే ప్రాతిపదికార్థైక్యపరస్య సమానవిభక్తినిర్దేశస్య విశిష్టైక్యపరత్వమవశ్యాశ్రయణీయమితి విశేష్యైక్యవద్విశేషణానామప్యై
క్యం ప్రతిపాద్యం స్యాత్. తదనుపపత్త్యా విశేష్యస్యాపి నైక్యం ప్రతిపాదయితుమలం సమానవిభక్తినిర్దేశః. కించ-విశిష్టపరత్వే విశేషణవిశేష్యభావమనేకా
ర్థత్వం విశేషణబహుత్వాచ్చానేకార్థత్వం. తతశ్చ సామానాధికరణ్యం న సిధ్యతి. కించ- విశేషణానాం వ్యావర్తకత్వస్వాభావ్యాద్విశేషణభేదేన విశేష్య
భేదప్రసఙ్గో దుర్వారః. తథాహి- భేదకం విశేషణం భేద్యం విశేష్యమితి హి విశేషణవిశేష్యయోస్స్వరూపవివేకః. దృశ్యతే చ విశేషణానాం విశేష్యభేద
కత్వం-యథా ఖణ్డో ముణ్డః ఘటః పట ఇత్యాదిషు. నను నీలముత్పలం దేవదత్తశ్శ్యామో యువేత్యాదిషు విశేషణభేదేఽపి విశేష్యైక్యం దృశ్యతే. నైష దోషః-
అత్రాపి స్వతః ప్రాప్తం విశేషణానాం విశేష్యభేదకత్వం ప్రత్యక్షవిరోధేనాపోహ్యతే. ప్రత్యక్షాగోచరే తు బ్రహ్మణి విశేషణభేదప్రయుక్తో విశేష్యభే
దో కేన వార్యతే. తస్మాత్స్వరూపమాత్రపరమేవ సమానాధికరణవాక్యం. నీలముత్పలమిత్యాదివాక్యేష్వివ సత్యాది వాక్యేష్వేకవచనాన్తధర్మివాచిపదైక్యేన వి
శేష్యైక్యసిద్ధిరితి చేన్న- ఖణ్డో ముణ్డః పూర్ణశృఙ్గో గౌరిత్యత్ర విశేష్యభేదాత్. నను విశేషణభేదో న విశేష్యైక్యవిరోధీ-ప్రత్యక్షేఽపి తద్విరోధి- ప్రత్య
క్షాగోచరే త్విహ్యేకవచనాన్తధర్మివాచిపదైక్యేన స్వతః ప్రాప్తమైకత్వం దుర్నివారమితి చేన్న- ఖణ్డో ముణ్డః పూర్ణశృఙ్గో గౌరితి పరోక్షవిషయవాక్యేఽపి వి
శేష్యభేదప్రతీతేః. అతో న ధర్మివాచిపదైక్యం పరోక్షబ్రహ్మైక్యప్రతిపాదనక్షమం. తస్మాద్విశేషణభేదప్రయుక్తో విశేష్యభేదో దుర్వారః. తత
శ్చైకార్థత్వం న సిధ్యతి. అతః పారిశేష్యాత్సమానాధికరణపదానాం స్వరూపమాత్రప్రతిపాదనపరత్వమాస్థేయం. ఏవం తర్హి పదానాం పర్యాయత్వం, ఏ
కేనైవ పదేన స్వరూపం ప్రతిపన్నమితి పదాన్తరప్రయోగవైయర్థ్యం, ప్రవృత్తినిమిత్తభేదాభావేన సామానాధికరణ్యలక్షణహానిశ్చ ప్రసజేత్. నైవం- ఏ
కస్యైవార్థస్య తత్తదర్థవిరోధిప్రత్యనీకత్వపరత్వేన పదానామర్థవత్త్వ,మపర్యాయత్వం, నిమిత్తభేదలాభాత్సామానాధికరణ్యలక్షణసిద్ధిశ్చ. అత ఏవ జ
గత్కారణత్వశబ్దితాన్యతత్వజడత్వపరిచ్ఛిన్నత్వదోషవ్యావృత్తిస్సత్యజ్ఞానాదివాక్యేన క్రియతే. న చ వ్యావృత్తిరూపధర్మవత్త్వం బ్రహ్మణః ప్రసజ్యేత-
బ్రహ్మస్వరూపస్యైవ సకలేతరవ్యావృత్తిరూపత్వాత్ - యథా శౌక్ల్యాదేః కార్ష్ణ్యాదివ్యావృత్తిస్తత్తదర్థస్వరూపమేవ-న ధర్మాన్తరం-ధర్మాన్తరానుపల
మ్భాత్. అనభ్యుపగమేఽనవస్థానాచ్చ. అతః కార్ష్ణ్యవ్యావృత్తం రక్తిమవ్యావృత్తం శౌక్ల్యమితి పదానాం శౌక్ల్యస్వరూపమాత్రవిషయాణాం వ్యావర్త్యభే
దేన యథా న పర్యాయత్వమర్థవత్త్వమేకార్థత్వం చ. అత ఏవ సామానాధికరణ్యలక్షణవత్త్వం చ. తథా సత్యాదిపదానామపి వ్యావర్త్యభేదేన న పర్యాయత్వ
దోషప్రసక్తిః. నన్వేవం తత్తదర్థవిరోధివ్యావృత్తపరత్వే లక్షణా స్యాత్. నైవం- అవాచ్యోపస్థాపనే హి లక్షణా-యథా గఙ్గాయాం ఘోషః ప్రతివస
తీత్యత్ర గఙ్గాపదస్య హి లోపస్థాపనే-న హి హంసం గఙ్గాపదవాచ్యం. అత్ర తు సత్యాదిపదానాం వాచ్యైకదేశభూతవిశేషణపరిత్యాగేన వాచ్యప్రధానాం
శభూతవిశేష్యస్వరూపప్రతిపాదనాన్న లక్షణాప్రసక్తిః. తథాపి విశిష్టవాచినశ్శబ్దస్య విశేష్యమాత్రపరత్వే స్వారస్యభఙ్గ ఇతి చేత్ - నైష దోషః-సమానాధి
కరణవాక్యేష్వేకార్థపరత్వబలాద్విశేషణపరిత్యాగేన స్వరూపమాత్రపరత్వమేవ పదానాం స్వారసికం-తథా వ్యుత్పత్తేః. వ్యధికరణవాక్యేషు పదానాం వి
శిష్టపరతా స్వారసికీ-లక్షణాభ్యుపగమేఽపి న దోషః. వాక్యతాత్పర్యానుగుణా హి లక్షణా తద్విరోధిముఖ్యవృత్తేర్బలీయసీ దృష్టా-యథా గఙ్గాపదే సమానాధిక
రణవాక్యస్య స్వరూపైక్య ఏవ తాత్పర్యమితి సర్వసమ్మతం. నను సర్వపదానాం లక్షణా న దృష్టా అయుక్తా చ. కేనచిన్ముఖ్యవృత్తేన తాత్పర్యనిశ్చయే హి పదాన్తరలక్ష
ణాయుక్తా. సర్వపదలక్షణాశ్రీకారే కిం తాత్పర్యనిశ్చాయకం. ఉచ్యతే-దృష్టా తావద్విషం భుఙ్క్ష్వేత్యాదిషు సర్వపదలక్షణా. తత్ర విషభక్షణనిషేధో వాక్య
విషయః. భుఙ్క్ష్వేతి భోజననివృత్తిం. తత్ర తాత్పర్యం ప్రకరణాదిభిస్తాత్పర్యనిశ్చయః. సత్యాదివాక్యేషు సమానవిభక్తిబలాదైక్యతాత్పర్యనిశ్చయః

నేత్యుచ్యతే-సామానాధికరణ్యే హ్యైకార్థ్యప్రతీతేః. అనేకగుణవిశిష్టాభిధానేఽప్యైకార్థ్యమవిరుద్ధమితి చేత్ - అనభిధానజ్ఞో దేవానాంప్రియః. ఏకార్థ్యం నామ సర్వపదానామర్థైక్యం. విశిష్టపదార్థాభిధానే విశేషణభేదేన పదానామర్థభేదోఽవర్జనీయః-తతశ్చైకార్థ్యం న సిధ్యతి. ఏవం తర్హి సర్వపదానాం పర్యాయతా స్యాత్ - అవిశిష్టార్థాభిధాయిత్వాత్. ఏకార్థాభిధాయిత్వేఽప్యపర్యాయత్వమవహితమనాః శృణు- ఏకత్వతాత్పర్యనిశ్చయాదేకస్యైవార్థస్య తత్తత్ పదార్థవిరోధిప్రత్యనీకత్వపరత్వేన సర్వపదానామర్థవత్త్వమైకార్థ్యమపర్యాయతా చ. ఏతదుక్తం భవతి- లక్షణతః ప్రతిపత్తవ్యం బ్రహ్మ సకలేతరపదార్థవిరోధిరూపం. తద్విరోధిరూపం సర్వమనేన పదత్రయేణ ఫలతో వ్యుదస్యతే. తత్ర సత్యపదం వికారాస్పదత్వేనాసత్యాద్వస్తునో వ్యావృత్తబ్రహ్మపరం. జ్ఞానపదం చాన్యాధీనప్రకాశజడరూపాద్వస్తునో వ్యావృత్తపరం. అనన్తపదం చ దేశతః కాలతో వస్తుతశ్చ పరిచ్ఛిన్నవ్యావృత్తపరం. న చ వ్యావృత్తిర్భావరూపోఽభావరూపో వా ధర్మః.

తదవిరోధాయ ప్రాతిపదికానాం లక్షణా స్వీకృతా. ఏకపదలక్షణాయా అపి వాక్యతాత్పర్యవిరోధ ఏవ హి హేతుః. యథా గఙ్గాయాం ఘోష ఇత్యాదిషు. తదవిరోధే ఏకస్యాపి న దృష్టా. యథా గఙ్గాయాం మత్స్యాః ప్రతివసన్తీత్యాదిషు. అతో వాక్యతాత్పర్యావిరోధాదేకస్యైవ సర్వపదానాం లక్షణా న దోషః. తస్మాత్సామానాధికరణవాక్యం వస్తుమాత్రపరమేవేతి. ఏతదభిప్రాయేణ ప్రత్యవతిష్ఠతే (నేత్యుచ్యత ఇతి) సత్యజ్ఞానాదయో గుణాః ప్రతీయన్త ఇతి చోదితే నేత్యుచ్యత ఇతి వదతోఽయం భావః- ప్రతీయన్త ఇత్యాపాతప్రతీతిమాత్రవివక్షా చేత్తయా న కించిత్ప్రయోజనం. ప్రమితివివక్షా చేన్న తు ప్రమితిర్జాయత ఇత్యుపపాద్యత ఇతి. కుత ఇత్యత్రాహ (సామానాధికరణ్యే హ్యైకార్థ్యప్రతీతేరితి) శఙ్క్యతే (అనేకేతి) యథా వ్యధికరణవాక్యేషు భిన్నార్థపర్యవసాయికారకపదార్థాపరిత్యాగేఽపి ప్రధానార్థకార్యస్యైకత్వం అర్థైకత్వాదేకం వాక్యమిత్యత్ర నిశ్చీయతే- తథా సమానాధికరణవాక్యేష్వపి విశేషణభూతగుణవాచిశబ్దార్థాపరిత్యాగేఽపి విశేష్యైక్యం సిధ్యతీత్యర్థః. చోదయన్తముపాలభతే (అనభిధానజ్ఞ ఇతి) వ్యధికరణసమానాధికరణవాక్యయోరభిధానవిశేషానభిజ్ఞ ఇత్యర్థః. దేవానాంప్రియః-మూర్ఖః- అజ్ఞ ఇత్యర్థః. పరిహరతి (ఏకార్థ్యమితి) ఏకార్థ్యం నామ సర్వపదానామేకార్థపర్యవసానం. న తు వాక్యస్యేత్యర్థః. పృథక్పృథగర్థపర్యవసాయినాం పదానామేకప్రధానార్థాన్వయాదర్థైకత్వం వ్యధికరణవాక్య ఏవ. సమానాధికరణవాక్యే తు పదానామైకార్థపర్యవసాయిత్వమిత్యుక్తం భవతి. తతః కిమిత్యపేక్షాయాం సమానాధికరణపదానాం విశేషణమాత్రపరత్వే విశిష్టపరత్వే చ దూషణమేకగ్రన్థేనాహ (విశిష్టేతి) విశిష్టేత్యాదినా కృత్స్నవాక్యేన విశిష్టపక్షే దూషణముక్తం. విశేషణభేదేన-విశేషణానామన్యోన్యతో విశేష్యాచ్చ భేదేన. విశేషణైర్విశేష్యేణ చానైకార్థ్యం స్యాదిత్యర్థః. కించ-అర్థశబ్దో విశేష్యపరతయాపి వివక్షితః- తేన విశేషణభేదే విశేష్యభేదః స్యాదితి దూషణాన్తరముక్తం భవతి. కించ-విశేషణభేదేన విశేష్యభేద ఇత్యుక్తే వ్యతిరేకవశాద్విశేష్యాభేదే విశేషణాభేదశ్చ స్యాదిత్యుక్తం భవతి-విశిష్టైక్యప్రతిపాదికా సమానవిభక్తిరవిశేషేణ విశిష్టైక్యవద్విశేషణైక్యమపి ప్రతిపాదయతీత్యభిప్రాయః. ఏవం విశిష్టపరత్వే యుగపదభిధానపక్షే దూషణముక్తం భవతి. ఉద్దేశ్యోపాదేయవిభాగహానిప్రసఙ్గశ్చార్థసిద్ధః. క్రమేణాభిధానేఽన్యోన్యవ్యాఘాత అన్తర్భావాధికరణే వక్ష్యతే. విశేషణభేదే నార్థభేద ఇత్యేతావతాంశేన విశేషణమాత్రపరత్వే చ దూషణముక్తం భవతి-విశేషణానామనేకత్వాదైకార్థ్యహానిరిత్యర్థః. ఏవం పదానాం ప్రతిపాద్యభేదః ప్రసక్తః. తతః కిమిత్యత్రాహ (తతశ్చైకార్థ్యం న సిధ్యతీతి) సామానాధికరణ్యలక్షణాసిద్ధిరిత్యర్థః. అతో వస్తుమాత్రపరత్వమపి నిశ్చితం. తదనువాదేన చోదయతి (ఏవమితి) ఏవం తర్హి-వస్తుమాత్రపరత్వే. కుత ఇత్యత్రాహ (అవిశిష్టార్థాభిధాయిత్వాదితి) అనేన తతశ్చైకార్థ్యం న సిధ్యతీత్యత్ర ఫలితోఽర్థో వివృతః. అత్ర పర్యాయత్వచోద్యప్రవృత్తినిమిత్తభేదాభావాత్సామానాధికరణ్యలక్షణహానిరేకతరపదవైయర్థ్యం చేతి చోద్యద్వయమభిప్రేతం-పరిహరిష్యమాణత్వాత్. ఉక్తచోద్యత్రయం పరిహర్తుమాహ (ఏకార్థేతి) అవహితమనాః శృణు-ప్రతివచనస్యానేకవాక్యసాధ్యత్వాన్న ధ్యేన చోదనీయం-కింత్వర్థస్య గహనత్వాదవధాతవ్యమితి భావః. అనుపపత్తిత్రయం పరిహరతి (ఏకత్వేత్యాదినా) ఏకత్వతాత్పర్యనిశ్చయస్సమానవిభక్త్యా. అర్థవత్త్వం-ప్రయోజనవత్త్వం. వ్యావర్త్యభేదకృతవ్యావృత్తిభేదాదపర్యాయత్వం వ్యావృత్తిరూపప్రవృత్తినిమిత్తలాభాత్సామానాధికరణ్యసిద్ధిర్వ్యావృత్తిబహుత్వాత్పదానాం తద్వ్యావృత్తిరూపప్రయోజనవత్త్వం చేత్యర్థః. నను తత్త్వమస్యాదివాక్యవదన్వయముఖేనోపలక్షణం స్యాత్-కిమర్థా వ్యావృత్తిః. వ్యావృత్తిబహుత్వాదనైకార్థ్యమాపతితం. వ్యావర్త్యాకారానన్త్యాత్త్రిపదపదైర్న తద్వ్యావృత్తిశ్శక్యతే కర్తుం. బ్రహ్మణో యేభ్యో వ్యావృత్తిః-కాని తాని వస్తూని. బ్రహ్మణో నైకవ్యావృత్తిమత్త్వాత్సధర్మకత్వం. వ్యావృత్తీనాం ధర్మత్వానభ్యుపగమే పదానాం పర్యాయత్వమిత్యాద్యనేకశఙ్కాపరిహారార్థమాహ (ఏతదుక్తం భవతీతి) లక్షణతః-స్వరూపలక్షణతః. న తు తటస్థలక్షణతః. అనేన జగత్కారణత్వశక్తితటస్థలక్షణవ్యావృత్తయే. బ్రహ్మణస్సకలేతరవిరోధిత్వం ప్రతిపాదయదిదం శోధకవాక్యం వ్యావృత్తిపరం భవితుం యుక్తమిత్యుక్తం భవతి. బహువ్యావృత్తిభిరనైకార్థ్యప్రసఙ్గం పరిహరతి (తద్విరోధిరూపమితి) (ఫలతో వ్యుదస్యత ఇతి) ఇదం వాక్యం స్వరూపమాత్రపరమేవ. అత ఏకార్థ్యం. వ్యుదాసస్తు ఫలిత ఇతి భావః. వ్యావర్త్యాకారబహుత్వాత్త్రిపదపదైర్వ్యావృత్తిర్న శక్యేత్యేతత్పరిహరతి (సర్వమనేన పదత్రయేణ ఫలతో వ్యుదస్యత ఇతి) ప్రయోజకరూపేణాల్పేనానేన సర్వమపి వ్యుదస్తం భవతీత్యర్థః. విరోధీని కానీత్యత్రాహ (తత్రేతి) జగత్కారణత్వేన తు ప్రతీతాద్వ్యావృత్త్యా. కిమర్థమసత్యవ్యావృత్తిరిత్యత్రోక్తం వికారాస్పదత్వేనాసత్యాదితి. స్వభక్తితాపి సాధారణజడశబ్దవివరణార్థమన్యాధీనప్రకాశశబ్దః. యద్యపి సత్యాదిష్వేకైకపదేన సమస్తవ్యావృత్తిసిద్ధిః. తథాపి బ్రహ్మణి శక్తిసత్త్వేతరపదార్థగతవిరోధ్యాకారస్యైకపదేనానివర్తనాత్పదత్రయసాఫల్యం. వ్యావృత్తిభిస్సధర్మకత్వం పరిహరతి (న చేతి) ప్రాభాకరమతేఽతిరిక్తా భావా ఇతి చ భావరూపధర్మః. వైశేషికాదిమతే త్వభావరూపధర్మః. తస్మాద్భావరూపోఽభావరూపో వేత్యుక్తం. వ్యావృత్తిర్ధర్మో న చేత్-కింస్యాదిత్య

అపితు-సకలేతరవిరోధి బ్రహ్మైవ. యథాశౌక్ల్యాదేః కార్ష్ణ్యాదివ్యావృత్తిస్తత్పదార్థస్వరూపమేవ-నధర్మాన్తరం. ఏవమేకస్యైవవస్తునస్సకలేతరవిరోధ్యాకారతామవగమయదర్థవత్తరమేకార్థమపర్యాయంచ పదత్రయం. తస్మాదేకమేవబ్రహ్మస్వయంజ్యోతిర్నిర్ధూతనిఖిలవిశేషమిత్యుక్తంభవతి. ఏవంవాక్యార్థప్రతిపాదనే-సత్యేవ *సదేవసోమ్యేదమగ్రఆసీదేకమేవాద్వితీయమిత్యాదిభిరైకార్థ్యం *యతోవాఇమానిభూతానిజాయన్తే*సదేవసోమ్యేదమగ్రఆసీత్ *ఆత్మావాఇదమేకఏవాగ్రఆసీదిత్యాదిభిర్జగత్కారణతయోపలక్షితస్య బ్రహ్మణస్స్వరూపమిదముచ్యతే* సత్యంజ్ఞానమనన్తంబ్రహ్మేతి॥ తత్ర-సర్వశాఖాప్రత్యయన్యాయేనకారణవాక్యేషుసర్వేషు సజాతీయవిజాతీయవ్యావృత్తమద్వితీయంబ్రహ్మావగతం. జగత్కారణతయోపలక్షితస్యబ్రహ్మణోద్వితీయస్యప్రతిపిపాదయిషితంస్వరూపంతదవిరోధేనవక్తవ్యం. అద్వితీయత్వశ్రుతిర్గుణతోపి-సద్వితీయతాం నసహతే. అన్యథా *నిరఞ్జనంనిర్గుణమిత్యాదిభిశ్చవిరోధః. అతశ్చైతల్లక్షణవాక్యమఖణ్డైకరసమేవ ప్రతిపాదయతి. ననుచ-సత్యజ్ఞానాదిపదానాంస్వార్థప్రహాణేన

తత్రాహ (అపిత్వితి) శౌక్ల్యాదౌహిధర్మస్యవ్యావృత్తిత్వంరజతాదివిరోధిత్వాదభ్యుపగమ్యతే. ఏవంబ్రహ్మసకలేతరవిరోధిత్వాత్స్వయమేవవ్యావృత్తిరిత్యర్థః. స్వరూపస్యైవవ్యావృత్తిత్వేదృష్టాన్తమాహ(యథేతి)శౌక్ల్యాదేః కార్ష్ణ్యాదివ్యావృత్తిర్నధర్మాన్తరం-అనుపలబ్ధేః, ధర్మాన్తరత్వేఽనవస్థానాచ్చేత్యభిప్రాయః. త్రిపదానాంపర్యాయత్వంస్యాదిత్యాశఙ్క్య కార్ష్ణ్యవ్యావృత్తం పీతవ్యావృత్తంశౌక్ల్యమితివద్దృష్టాన్తవాక్యాభిప్రాయేణపరిహరతి(ఏకస్యేతి) వ్యవచ్ఛేదనీయవ్యవచ్ఛేదభేదేనపదానాంప్రయోజనవత్త్వం-అతఏవాపర్యాయత్వమిత్యర్థః. ప్రతియోగివ్యవచ్ఛిన్నవేషేణప్రవృత్తినిమిత్తలాభాత్సామానాధికరణ్యలక్షణసిద్ధిశ్చేత్యభిప్రేతం. పర్యాయత్వాదిప్రసఙ్గపరిహారాయైకార్థ్యావిరోధః కృతఇత్యభిప్రాయేణోక్తమైకార్థ్యమితి. స్వరూపమాత్రపరత్వాత్తదైకార్థ్యంవివక్షితం. (అర్థవత్తరమితి) తరప్ప్రత్యయేనదృష్టాన్తాచ్చోదనాద్వైదవాక్యనిమన్త్రణగుణపరత్వాచ్చప్రయోజనాధిక్యమభిప్రేతం-అపరోక్షభూతోహి శౌక్ల్యాదిదృష్టాన్తః. తత్ర స్పష్టార్థం కార్ష్ణ్యవ్యావృత్తమిత్యాదిపదప్రయోగః. ప్రత్యగగోచరేతుపరేబ్రహ్మణిసకలేతరవ్యావృత్తివచనమధికప్రయోజనమితిదృష్టాన్తాత్ప్రయోజనాధిక్యం. జగత్కారణభూతస్యబ్రహ్మణశ్శక్తితదోషవ్యావృత్తిరపేక్షితా-నతుగుణాన్తరమితిభేదవాదిపక్షాత్ప్రయోజనాధిక్యం. ఏవంసత్యజ్ఞానాదివాక్యస్యానుగ్రాహకస్తర్క ఉక్తః. తర్కానుగృహీతవాక్యేనార్థః ప్రతిపన్నఇత్యత్రాహ(తస్మాదితి)తస్మాత్-ఉక్తన్యాయానుగృహీతత్వాదస్యవాక్యస్యేత్యర్థః. (ఏకమితి) సమానవిభక్తినిర్దేశఫలితమైక్యముక్తం. ఏవకారేణస్వరూపతఐక్యం. గుణతోభేదఇత్యంశతోఽనేకార్థత్వవ్యావృత్తిః. ఏతద్విశదయతి(నిర్ధూతనిఖిలవిశేషమితి)నిర్విశేషస్యతుపృథగ్వ్యావృత్తస్వార్థంస్వయంజ్యోతిరితిపదం(ఇత్యుక్తమితి)సత్యజ్ఞానాదివాక్యేనేతిశేషః. ఇత్థం సామానాధికరణ్యాన్యథానుపపత్త్యాసత్యజ్ఞానాదివాక్యస్యవస్తుమాత్రపరత్వముపపాదితం. అథకారణవాక్యైకార్థ్యస్యశోధకవాక్యాన్తరైకార్థ్యస్యహేతుత్వేనవస్తుమాత్రపరత్వముపపాద్యతే(ఏవమిత్యాదినా)తత్రప్రథమంకారణవాక్యైకార్థ్యంహేతురుచ్యతే(ఏవమితి)ఏవం-నిర్విశేషపరత్వేసతివాక్యస్యైవ. కారణవాక్యైకార్థ్యమిత్యర్థః. కారణవాక్యైకార్థ్యంకుతోపేక్షితం-ఐకార్థ్యేసతికథంవానిర్విశేషపరత్వమిత్యత్రాహ(యతఇత్యాది)యతోవాఇమానీత్యాదిలక్షణవాక్యం. ఏతస్యకారణత్వానువాదేనలక్షణపరత్వాత్కారణత్వప్రాపకంవాక్యమాహ(సదేవేతి)ఉపలక్షితస్య-ఉపలక్షణంనామవ్యావృత్తస్యాభావేపితత్స్వరూపజ్ఞాపకం.(సత్యంజ్ఞానమనన్తంబ్రహ్మేతి)అనేనవాక్యేనేత్యర్థః. కారణవస్తునస్స్వరూపశోధకత్వాత్కారణవాక్యైకార్థ్యమస్యాపేక్షితమిత్యుక్తంభవతి. అస్తుకారణవాక్యైకార్థ్యం-తత్తుసగుణబ్రహ్మకారణత్వవాదిభిః*యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిద్యస్యజ్ఞానమయంతపఃతస్మాదేతద్బ్రహ్మనామరూపమన్నంచజాయతే తమీశ్వరాణాంపరమంమహేశ్వరం సకారణంకరణాధిపాధిపఇత్యాదివాక్యైరేవస్యాదిత్యత్రాహ (తత్రేతి)తత్ర-కారణవాక్యైకార్థ్యేపేక్షితే. సర్వశాఖాప్రత్యయన్యాయోనుసన్ధేయః-కారణైక్యాత్. తేనాత్రానుక్తస్యోపనిషదన్తరోక్తస్యార్థస్యస్వీకర్తవ్యత్వేపిసగుణమాత్రపరాణాముపనిషదాంనిర్గుణమపిబ్రహ్మోక్తంభవతి. తత్రాపచ్ఛేదన్యాయేననిర్గుణవాక్యానాంబలీయస్త్వాత్సర్వత్రసజాతీయవిజాతీయవ్యావృత్తమద్వితీయం బ్రహ్మైవప్రతిపాదితంభవతీత్యభిప్రాయః. తతఃకిమిత్యత్రాహ (జగదితి) జగత్కారణత్వాదిపదైఃకారణవాక్యోక్తమనూద్యతే. ప్రతిపిపాదయిషితం-తాత్పర్యభూమిః. వస్తుమాత్రమేవతాత్పర్యమిత్యర్థః. తదవిరోధేనవక్తవ్యం- కారణవాక్యప్రతిపన్నబ్రహ్మస్వరూపశోధకత్వాత్తదవిరోధినానేనవాక్యేనవక్తవ్యమిత్యర్థః. ననుపరత్రద్వితీయఇత్యాదివత్సమాభ్యధికరాహిత్యేప్యద్వితీయత్వముపపన్నమితితదైకార్థ్యేపిననిర్గుణపరత్వసిద్ధిరిత్యత్రాహ(అద్వితీయత్వశ్రుతిరితి) సదేవఏకమేవేతివిజాతీయసజాతీయవ్యావృత్తావధారణద్వయసమభివ్యాహృతత్వాదద్వితీయపదంగుణతోపిసద్వితీయతాంనసహతఇత్యభిప్రాయః. ఏవంకారణవాక్యైకార్థ్యాత్సత్యజ్ఞానాదివాక్యస్యవస్తుమాత్రపరత్వముపపాదితం. అథశోధకవాక్యాన్తరైకార్థ్యంహేతురుచ్యతే(అన్యథేతి) అన్యథా-సత్యజ్ఞానాదివాక్యస్యవిశిష్టపరత్వే. నిరఞ్జనంనిర్గుణమిత్యాదిభిర్విరోధస్స్యాత్ అతస్తదవిరోధాయేదంవాక్యంనిర్విశేషవస్తుమాత్రపరమిత్యర్థః. అన్యథా *నిరఞ్జనంనిర్గుణమిత్యాదిభిర్విరోధశ్చేత్యనేనాద్వితీయత్వశ్రుతేర్గుణతోపిసద్వితీయతానిషేధపరత్వంచార్థాదుపపాదితం. హేతుద్వయేనోపపాదితమర్థంనిగమయతి (అతశ్చేతి)అతః-పూర్వోక్తసామానాధికరణ్యాన్యథానుపపత్త్యా,పశ్చాదుక్తకారణవాక్యశోధకవాక్యాన్తరైకార్థ్యరూపహేతుద్వయేనచేత్యర్థః. ఏతల్లక్షణవాక్యం-స్వరూపలక్షణవాక్యం.అఖణ్డైకరసం- నిర్విశేషచైతన్యైకస్వభావమేవప్రతిపాదయతీత్యర్థః. అథపూర్వపక్షపరిత్యాగేనలక్షణావాద్యభిమతదోషముద్ఘాటయతి(ననుచేత్యాదినా)స్వార్థప్రహాణేన-స్వార్థోపాదానివిశేషణత్యాగరూపలక్షణావశ్యం-తత్ప్రతిపాదనేనేత్యర్థః.

స్వార్థవిరోధివ్యావృత్తవస్తుస్వరూపోపస్థాపనపరత్వే లక్షణా స్యాత్. నైష దోషః- అభిధానవృత్తేరపి తాత్పర్యవృత్తే
ర్బలీయస్త్వాత్. సామానాధికరణ్యస్య హ్యైక్య ఏవ తాత్పర్యమితి సర్వసమ్మతం. నను చ సర్వపదానాం లక్షణా న దృ
ష్టచరీ. తతః కిం- వాక్యతాత్పర్యావిరోధే సత్యేకస్యాపి న దృష్టా. సమభివ్యాహృతపదసముదాయస్యైతత్తాత్పర్యమి
తి నిశ్చితే సతి ద్వయోస్త్రయాణాం సర్వేషాం వా తదవిరోధాయ ఏకస్యేవ లక్షణా న దోషాయ. తథా చ శాస్త్రస్థైర
భ్యుపగమ్యతే. కార్యవాక్యార్థవాదిభిర్లౌకికవాక్యేషు సర్వేషాం పదానాం లక్షణా సమాశ్రీయతే- అపూర్వకార్య
ఏవ లిఙాదేర్ముఖ్యవృత్తత్వాత్. లిఙాదిభిః క్రియాకార్యం లక్షణయా ప్రతిపాద్యతే. కార్యాన్వితస్వార్థాభిధాయి
నాం చేతరేషాం పదానామపూర్వకార్యాన్విత ఏవ ముఖ్యార్థ ఇతి క్రియాకార్యాన్వితప్రతిపాదనం లాక్షణికమేవ.

కార్యమభ్యుపగమ్యాదోషతాం ప్రతిజానీతే (నైష దోష ఇతి) ముఖ్యార్థత్వముత్తరత్రాభిధాస్యతే. హేతుమాహ (అభిధానవృత్తేరపీతి) తాత్పర్యవృత్తిర్నామ
తాత్పర్యాదాగతా వృత్తిః. తత్పరత్వరూపా వా. సా చాత్ర లక్షణావృత్తిర్వివక్షితా- వాక్యతాత్పర్యవిరోధిముఖ్యవృత్తేరపి వాక్యతాత్పర్యానుగుణలక్షణావృ
త్తేర్బలీయస్త్వాదిత్యర్థః. కస్మిన్నర్థే తాత్పర్యం- యదనురోధాయ లక్షణాస్వీకార ఇత్యత్రాహ (సామానాధికరణ్యస్యేతి) (ఐక్య ఏవ తాత్పర్యమితి) తాత్పర్య
నిశ్చాయికా సమానవిభక్తిరితి భావః. అనన్తమయాధికరణే సిద్ధాన్తినా హ్యేతద్వక్ష్యతే. (సర్వసమ్మతం) విశిష్టైక్యవాదిభిరన్యైశ్చ సమ్మతమిత్యర్థః. గఙ్గాయాం
ఘోష ఇత్యాదిషు సర్వపదలక్షణా న దృష్టేతి చోదయతి (నను చేతి) తాత్పర్యనిశ్చాయకకతిపయముఖ్యవృత్త్యా తదనుగుణమన్యేషాం పదానాం లాక్షణి
కత్వమాశ్రయణీయం. సర్వపదలక్షణాయాం తు తన్న సమ్భవతీత్యభిప్రాయః. తాత్పర్యావిరుద్ధపదముఖ్యార్థస్వీకారస్తాత్పర్యవిరుద్ధపదలక్షణాస్వీకార
స్యావిరుద్ధ ఇత్యాశయేనాహ (తతః కిమితి) తతః కిమిత్యభిప్రేతం వివృణ్వన్ప్రతిబన్దీముఖేన వివక్షితార్థం దర్శయిత్వా పరిహర్తుం విపక్షే బాధకం ప్రతి
బన్దీమాహ (వాక్యతాత్పర్యేతి) యద్యవిరుద్ధపదముఖ్యార్థత్వం విరుద్ధపదలక్షణానిరోధి- తర్హి గఙ్గాయాం మత్స్యాః ప్రతివసన్తీత్యాదిష్వవిరోధే నైక
స్యాపి లక్షణానఙ్గీకారాద్గఙ్గాయాం ఘోష ఇత్యాదిష్వప్యేకస్యాపి పదస్య లక్షణా న స్యాదిత్యభిప్రాయః. గఙ్గాయాం మత్స్యా ఇతి వాక్యే విరోధాభావా
ల్లక్షణానఙ్గీకారః. గఙ్గాయాం ఘోష ఇత్యత్ర విరోధాల్లక్షణా న దోష ఇతి చేత్- తదత్రాపి తుల్యమిత్యాహ (సమభివ్యాహృతేతి) సర్వపదలక్షణా చ విషం
భుఙ్క్ష్వేత్యాదిషు దృష్టేత్యభిప్రాయః (ఏతత్తాత్పర్యమితి నిశ్చితే సతీతి) అపవాదకరహితసమానవిభక్తినిర్దేశో నిశ్చాయక ఇతి భావః. (ద్వయోస్త్రయాణా
మిత్యాది) అవిరోధవిరోధావేవ ముఖ్యలక్షణావృత్తిస్వీకారప్రయోజకౌ- న తు పదానామేకత్వద్విత్వాదికమిత్యర్థః. న కేవలం విషం భుఙ్క్ష్వేత్యాదిషు లౌకిక
ప్రయోగేష్వేవ సర్వపదలక్షణాఽఙ్గీకృతా. అన్యైరపి పరీక్షకైరాశ్రితేత్యాహ (తథా చేతి) తథా- సర్వపదలక్షణాయా అదోషత్వం. అభ్యుపగమ్య
తే- అభ్యుపగమహేతుసద్భావాదభ్యుపగమః ఫలిత ఇతి భావః. కైః పరీక్షకైః కేషు సర్వపదలక్షణాశ్రితేత్యత్రాహ (కార్యవాక్యార్థేతి) లౌకికవాక్యేషు స
ర్వపదలాక్షణికత్వముపపాదయతి (అపూర్వకార్య ఏవేతి) క్రియాకార్యం లాక్షణికమస్తు- తత్కథం సర్వపదలక్షణేత్యత్రాహ (కార్యాన్వితేతి) పదా
నామన్వితాభిధాయిత్వేన కారకపదానామపూర్వకార్యాన్వితాభిధాయినాం తదన్విత ఏవ ముఖ్యార్థ ఇతి తదన్వయపరిత్యాగే లక్షణైవేత్యర్థః. నను గఙ్గా
యాం ఘోషః ప్రతివసతీత్యాదిషు గఙ్గాపదస్య లాక్షణికార్థత్వేపి తదన్వితాభిధాయినాం పదాన్తరాణాం ముఖ్యత్వం న దృష్టమితి చేన్న- గఙ్గాపదలక్షితస్య
కూలస్య వాక్యార్థత్వాభావాత్. ఇహ తు వాక్యస్య ప్రధానప్రతిపాద్యభూతకార్యార్థసమర్పకపదస్య లాక్షణికత్వాత్తదన్వితాభిధాయినాం పదానాం లక్ష
ణా స్యాదేవ. అత ఏవ కార్యవాక్యార్థవాదిభిరిత్యుక్తం. నను *కమలాని నిమీలన్తి కుముదాన్యున్మిషన్తీతి వాక్యార్థభూతనిమీలనాదేర్లాక్షణికత్వేపి తదన్వి
తాభిధాయినాం కమలాదిపదానాం న లాక్షణికత్వం దృష్టమితి చేత్- అనభిప్రాయజ్ఞశ్చోదయతి భవాన్. సర్వపదానాం నిమీలనరూపవాక్యార్థపరత్వ
స్యాప్యైకైశ్చిద్వ్యవస్థాపితత్వాభావాన్నిమీలనోపస్థాపకపదలక్షణాయామపి న తదన్వితాభిధాయినాం లాక్షణికతాపత్తిః. త్వయా తు సర్వపదానాం కార్యప
రత్వాభ్యుపగమాత్తత్కార్యసమర్పకపదలాక్షణికత్వే తదన్వితార్థాభిధాయినాం లక్షణా ప్రాప్నోతి. తథా హి- కార్యవాక్యార్థవాదినా పదానాం కిం వి
శిష్టకార్యైకదేశే పదశక్తిర్నిశ్చీయతే- ఉత విశిష్టస్థాయికార్యైకదేశే. ప్రథమే విశిష్టకార్యైకదేశత్వావిశేషాత్సర్వేషు కారకపదానామివ లిఙాదేః
క్రియాకార్యే ముఖ్యత్వప్రసక్తిః. ద్వితీయే విశిష్టస్థాయికార్యైకదేశపరత్వప్రహాణస్య సర్వపదానామవిశిష్టత్వాల్లిఙాదేః క్రియాకార్య ఇవ
కారకపదానాం క్రియాకార్యాన్వితపరత్వే లక్షణా స్యాత్. పదానాం విశిష్టకార్యైకదేశపరత్వే తుల్యేపి లిఙాదేః క్రియాకార్యే లాక్షణికత్వం.
కార్యాన్వితమాత్రే కారకపదానాం ముఖ్యత్వమితి చేత్- యది కార్యాన్వితమాత్రే కారకపదానాం ముఖ్యత్వమిష్టం- క్రియాకార్యే లిఙాదే
ర్లాక్షణికత్వం కథం- స్థాయికార్యపరత్వేన వేదప్రయుక్తత్వనిశ్చయాల్లక్షణయాపి క్రియాకార్యబోధనసమ్భవాదితి చేత్- కారకపదానామపి స్థాయి
కార్యాన్వితపరత్వేన వేదప్రయోగదర్శనాల్లక్షణయాపి క్రియాకార్యాన్వితబోధనోపపత్తేః క్రియాకార్యాన్వితప్రతిపాదనం లాక్షణికం స్యాత్. నను
గోపదస్య సాస్నాదిమన్మాత్రముఖ్యత్వేపి ప్రమాణాన్తరేణ ఖణ్డాదిసిద్ధివల్లిఙాదేః కార్యమాత్రపరత్వే కార్యవిశేషస్య ప్రమాణాన్తరేణ సిద్ధ్యభావా, దుభ
యత్ర శక్తికల్పనాఽయోగాచ్ఛక్తిద్వయకల్పనే గౌరవాచ్చ లిఙాదేరపూర్వకార్యే ముఖ్యత్వమితి క్రియాకార్యప్రతిపాదనం లాక్షణికం. అన్యథా శబ్ద
శక్తేః కార్యమాత్రవిషయత్వాత్ప్రత్యక్షాద్యవిషయత్వాచ్చ కార్యవిశేషో నిష్ప్రమాణకః స్యాదితి చేన్న- కార్యవిశేషస్య ప్రామాణికత్వే తత్ర శక్తికల్పనం-
శక్తికల్పనే తస్య ప్రామాణికత్వమిత్యన్యోన్యాశ్రయప్రసఙ్గాత్. కిఞ్చ- యది కార్యవిశేషస్య ప్రామాణికత్వపరిహారాయ తత్ర శక్తికల్పనం- తర్హి కార
కపదానాం కార్యాన్వితమాత్రపరత్వే కార్యవిశేషాన్వయస్య ప్రమాణాన్తరాగోచరత్వాదుభయత్ర శక్తికల్పనే గౌరవాచ్చ కార్యవిశేషాన్వయే ప్రమా

అతో వాక్యతాత్పర్యావిరోధాయ సర్వపదానాం లక్షణాపి న దోషః. అత ఇదమేవార్థజాతం ప్రతిపాదయన్తో వేదాన్తాః ప్రమాణం. ప్రత్యక్షాదివిరోధే చ శాస్త్రస్య బలీయస్త్వముక్తం. సతి చ విరోధే బలీయస్త్వం వక్తవ్యం. విరోధ ఏవ న దృశ్యతే. నిర్విశేషసన్మాత్రబ్రహ్మగ్రాహిత్వాత్ ప్రత్యక్షస్య. నను చ ఘటోఽస్తి పటోఽస్తీతి నానాకారవస్తువిషయం ప్రత్యక్షం కథమివ సన్మాత్రగ్రాహీత్యుచ్యతే. విలక్షణగ్రహణాభావే సతి సర్వేషాం జ్ఞానానామేకవిషయత్వేన ధారావాహికవిజ్ఞానవదేకవ్యవహారహేతుతైవ స్యాత్. సత్యం. తథైవాత్ర వివిచ్యతే. కథం- ఘటోఽస్తీత్యత్రాస్తిత్వం తద్భేదశ్చ వ్యవహ్రియతే. న చ ద్వయోరపి వ్యవహారయోః ప్రత్యక్షమూలత్వం సంభవతి - తయోర్భిన్నకాలజ్ఞానఫలత్వాత్. ప్రత్యక్షజ్ఞానస్య చైకక్షణవర్తిత్వాత్. తత్ర స్వరూపం వా భేదో వా ప్రత్యక్షస్య విషయ ఇతి వివేచనీయః. భేదగ్రహణస్య స్వరూపగ్రహణతత్ప్రతియోగిస్మరణసవ్యపేక్షత్వాదేవ స్వరూపవిషయత్వమవశ్యాశ్రయణీయమితి న భేదః ప్రత్యక్షేణ గృహ్యతే. అతో భ్రాన్తిమూలక ఏవ భేదవ్యవహారః. కించ-భేదో నామ కశ్చిత్పదార్థో న్యాయవిద్భిర్నిరూప

ణం న స్యాదితి తత్పరిహారాయ కార్యవిశేషాన్వయే కారకపదానాం ముఖ్యత్వమితి క్రియాకార్యాన్వితపరత్వం లాక్షణికం స్యాత్. లిఙాదిసమభివ్యాహార బలాత్కారకపదానాం కార్యవిశేషాన్వయపరత్వసిద్ధిరితి చేత్ - తర్హి స్వర్గకామపదసమభివ్యాహారబలాల్లిఙాదేః కార్యవిశేషపరత్వసిద్ధిరితి లిఙాదిః కార్యమాత్రపరస్స్యాత్. తస్మాల్లిఙాదేరపూర్వకార్య ఏవ ముఖ్యవృత్తత్వేన క్రియాకార్యస్యాముఖ్యత్వే కారకపదానామపి క్రియాకార్యాన్వితపరత్వం లాక్షణికమిత్యేవాభ్యుపగన్తవ్యం. కారకపదానామన్వయాంశే లక్షణా-న సర్వత్రేతి చేత్ -సమానాధికరణవాక్యే పదానాం ప్రాతిపదికాంశే విలక్షణా-న సమాసవిభక్త్యాదితుల్యం. సర్వపదలక్షణానుపపత్తిపరిహారముపసంహరతి (అత ఇతి) అతః-సర్వపదలక్షణాయా ఉపపత్తిసిద్ధత్వాల్లౌకికైః పరీక్షకైరప్యఙ్గీకృతత్వాచ్చేత్యర్థః. యదప్యాహురిత్యారభ్యకృతాం శాస్త్రేణ స్వాభిమతార్థసిద్ధిముపసంహరతి (అత ఇదమేవేతి) అతః-నిర్విశేషవస్తునిత్యైవపారమార్థ్యవ్యతిరిక్తస్య మిథ్యాత్వే తస్య దోషపరికల్పితత్వే దోషస్య చ సదసదనిర్వచనీయత్వే జ్ఞానమాత్రనివర్త్యత్వే చోక్తైరుపపత్తిసహితైశ్శ్రుతివాక్యైరిత్యర్థః. ఇదమేవార్థజాతం- పూర్వోద్దిష్టమేవార్థజాతం. నతు సగుణవస్త్వాదికం. (ప్రతిపాదయన్తో వేదాన్తాః ప్రమాణమితి) వాక్యాన్తరాణాం కార్యనికార్థపరత్వేన తత్త్వావేదకత్వాభావాదుక్తార్థవిషయమేవ వాక్యజాతం తత్త్వే ప్రమాణమిత్యర్థః. పూర్వం ప్రత్యక్షవిరోధే శాస్త్రప్రాబల్యం, శాస్త్రే చ భేదావలమ్బినాం బాధ్యత్వం చోక్తం. అథ ప్రత్యక్షవిరోధో నాస్తీత్యుపపాదయితుం ప్రక్రమతే (ప్రత్యక్షాదీతి) శాస్త్రప్రత్యక్షవిరోధే శాస్త్రప్రాబల్యప్రతిపాదకగ్రన్థేన వక్ష్యమాణార్థస్సఙ్గతిరితి భావః. చస్సముచ్చయే. అవిరోధపక్షస్య బుద్ధిస్థత్వాత్తస్య చాన్వారుహ్యోక్తస్య చ సముచ్చయః-విరోధాభ్యుపగమేపీత్యర్థః. (సతి చేతి) అత్ర చశబ్దో హిశబ్దార్థః. అవిరోధం ప్రతిజానీతే (విరోధ ఏవ న దృశ్యత ఇతి) హేతుమాహ (నిర్విశేషేతి) విషయవిషయిభావరూపభేదవ్యావృత్త్యర్థం సన్మాత్రబ్రహ్మేత్యుక్తం. ప్రతీతివిరోధేన చోదయతి (నను చేతి) విరోధముపపాదయతి (ఘటోఽస్తీత్యాదినా) నహి కేవలమస్తీతి ప్రతీతిః అపితు ఘటోఽస్తి పటోఽస్తీత్యేవహి ప్రతీతిరిత్యర్థః. ప్రతీతేర్భిన్నరూపత్వసమ్భవాత్తద్వ్యవహారసాఙ్కర్యం వ్యవహారవిరోధమాహ (విలక్షణేతి) పరిహరతి (సత్యమితి. ఘటోఽస్తి పటోఽస్తీత్యత్రాస్తిత్వవ్యవహారస్యైకరూపత్వాత్తావన్మాత్రే భేదావభాసమాత్రే చాఙ్గీకారో భేదవ్యవహారస్య ప్రత్యక్షమూలత్వే భేదావభాసస్య ప్రత్యక్షత్వే చానఙ్గీకారశ్చ సూచ్యతే సత్యమిత్యర్ధాఙ్గీకారేణ. (తథైవ) యథా సన్మాత్రస్యైవ ప్రత్యక్షత్వమేకవ్యవహారహేతుతైవ చ స్యాత్తథైవేత్యర్థః. అత్ర-ఘటాదివిషయస్వరూపవిషయవ్యవహారసముదాయే. వివిచ్యతే-యథేదం రజతమిత్యత్రేదంవ్యవహారస్య ప్రత్యక్షమూలత్వం రజతవ్యవహారస్య భ్రాన్తిమూలత్వం-తథా వివిచ్యత ఇత్యర్థః. తత్రేదమంశరజతాంశవ్యవహారయోరబాధితత్వబాధితత్వాభ్యాం వివేకః. అత్ర స్వరూపవిషయభేదవిషయవ్యవహారయోరుభయోరప్యబాధితత్వావిశేషే కథం వివేక ఇత్యభిప్రాయేణాహ (కథమితి) యాన్త్రికబాధోఽస్తీత్యాశయేనాహ (ఘటోఽస్తీతి) కిమస్తిత్వం భేదశ్చైకః పదార్థః-ఉత ద్విత్వే చ కిం తదుభయవ్యవహారయోః ప్రత్యక్షమూలత్వం-ఉతాన్యతరస్య. ద్వయోరపి ప్రత్యక్షమూలత్వే ప్రత్యక్షం కిం యుగపదుభయగ్రాహి-ఉత క్రమేణేతి వికల్పాః కార్యాదినిధాయాస్తిత్వలక్షణస్వరూపతద్భేదయోరైక్యం న సమ్భవతి-భేదగ్రహణస్య స్వరూపగ్రహణప్రతియోగిస్మరణసాపేక్షత్వాత్, సన్మాత్రగ్రహణస్య తన్నిరపేక్షత్వాచ్చేత్యభిప్రాయేణాహ (అస్తిత్వం తద్భేదశ్చేతి) భిన్న ఇతి వ్యవహార ఇవ ఘట ఇత్యసాధారణవ్యవహారోఽపి ఘటస్య పటాదివ్యావృత్తతయా ప్రతీతౌ ప్రతియోగిసాపేక్షత్వాద్ఘటవ్యవహార ఏవ భేదవ్యవహార ఇత్యుచ్యతే. ద్విత్వే చ ద్వయోరపి ప్రత్యక్షమూలత్వం నేత్యాహ (న చ ద్వయోరపీతి) ద్వయోరపి వ్యవహారయోః-స్వరూపవిషయభేదవిషయవ్యవహారయోః. ప్రత్యక్షం యుగపదుభయగ్రాహి క్రమేణ వా మూలం స్యాదితి వికల్పమభిప్రేత్య యౌగపద్యం దూషయతి. (తయోరితి) ప్రతియోగ్యపేక్షానపేక్షారూపవైషమ్యాదిత్యభిప్రేతం. క్రమపక్షం ప్రతిక్షిపతి (ప్రత్యక్షజ్ఞానస్యేతి) చస్సముచ్చయే. ఏవం యుగపత్క్రమేణ చోభయవ్యవహారస్య ప్రత్యక్షమూలత్వమనుపపన్నమితి తయోరన్యతరస్య ప్రత్యక్షవిషయత్వమాహ (తత్రేతి) భేదః ప్రత్యక్షవిషయస్స్యాదిత్యత్రాహ (భేదేతి) అస్తిత్వభేదయోరైక్యాయోగే తద్వ్యవహారయోర్భిన్నకాలజ్ఞానఫలత్వే చ య ఏవ హేతుస్తైరేవేత్యేవకారాభిప్రాయః. ప్రత్యక్షస్య స్వరూపమాత్రవిషయత్వే కథం భేదవ్యవహారసమ్భవ ఇత్యత్రాహ (అతో భ్రాన్తీతి) తథా చ సందిగ్ధా* యౌగపద్యక్రమాభ్యాం వ్యవచ్ఛేదవిధానయోః। ఐక్యాయోగాచ్చ భేదోఽన ప్రత్యక్ష ఇతి యో భ్రమ ఇతి॥ వ్యవచ్ఛేదః-భేదగ్రహణం. విధానం- స్వరూపగ్రహణం. ఏవం భేదే ప్రమాణానుపపత్తిరుక్తా. అథ ప్రమేయానుపపత్తిమాహ (కించేతి) కించేత్యాదినా ప్రమాణానుగ్రాహకతర్కాభావోఽప్యుపపాదితో భవతి. దుర్నిరూపత్వం ప్రతిజానీతే (భేదో నామేతి) వికల్పాసహత్వాదితి భావః (న్యాయవిద్భిః) నత్వాపాతప్రతీతిమద్భిరితి భావః

యితుం న శక్యతే. భేదస్తావన్న వస్తుస్వరూపం. వస్తుస్వరూపే గృహీతే స్వరూపవ్యవహారవత్సర్వస్మాద్భేదవ్యవహారప్రసక్తేః. న చ వాచ్యం స్వరూపే గృహీతేఽపి భిన్న ఇతి వ్యవహారస్య ప్రతియోగిస్మరణసవ్యపేక్షత్వాత్ తత్స్మరణాభావేన తదానీమేవ న భేదవ్యవహార ఇతి. స్వరూపమాత్రభేదవాదినో హి ప్రతియోగ్యపేక్షా చ నోత్ప్రేక్షితుం క్షమా- స్వరూపభేదయోస్స్వరూపత్వావిశేషాత్. యథా స్వరూపవ్యవహారో న ప్రతియోగ్యపేక్షః. భేదవ్యవహారోఽపి తథైవ స్యాత్. హస్తః కర ఇతివత్ ఘటో భిన్న ఇతి పర్యాయత్వం చ స్యాత్. నాపి ధర్మః. ధర్మత్వే సతి తస్య స్వరూపాద్భేదోఽవశ్యాశ్రయణీయః. అన్యథా స్వరూపమేవ స్యాత్. భేదే చ తస్యాపి భేదస్తద్ధర్మస్తస్యాపీత్యనవస్థా. కించ- జాత్యాదివిశిష్టవస్తుగ్రహణే సతి భేదగ్రహణం. భేదగ్రహణే సతి జాత్యాదివిశిష్టవస్తుగ్రహణమిత్యన్యోన్యాశ్రయణం. అతో భేదస్య దుర్నిరూపత్వాత్ సన్మాత్రస్యైవ ప్రకాశకం ప్రత్యక్షం. కించ- ఘటోఽస్తి పటోఽస్తి ఘటోఽనుభూయతే పటోఽనుభూయత ఇతి సర్వే పదార్థాస్సత్తానుభూతిఘటితా ఏవ దృశ్యన్తే. అత్ర సర్వాసు ప్రతిపత్తిషు సన్మాత్రమనువర్తమానం దృశ్యత ఇతి తదేవ పరమార్థః. విశేషాస్తు వ్యావర్తమానతయా అపరమార్థాః - రజ్జుసర్పాదివత్. యథా రజ్జురధిష్ఠానతయానువర్తమానా పరమార్థసతీ. వ్యావర్తమానాస్సర్పభూదళనామ్బుధారాదయోఽపరమార్థాః.

వః స్వరూపధర్మవికల్పం హృది నిధాయ స్వరూపపక్షం దూషయతి (భేదస్తావదితి) కుత ఇత్యత్రాహ (వస్తుస్వరూప ఇతి) (స్వరూపవ్యవహారవత్సర్వస్మాద్భేదవ్యవహారప్రసక్తేరితి) ప్రతియోగినిరపేక్షభేదవ్యవహారప్రసక్తేరిత్యర్థః. స్వరూపగ్రహణస్య శబ్దవ్యుత్పత్తినిరపేక్షత్వేఽపి భిన్న ఇతి వ్యవహారస్తు తత్సాపేక్షో యథా భవతి- తథా ప్రతియోగిస్మరణమపి భేదవ్యవహారసామగ్ర్యన్తర్భూతం. అతస్తత్స్మరణాభావాత్తదానీమేవ భేదవ్యవహారాభావః. న తు భేదాగ్రహణాదితి పరమతమాశఙ్క్యాహ (న చేతి) కుత ఇత్యత్రాహ (స్వరూపేతి) యథా న స్వరూపగ్రహణే ప్రతియోగ్యపేక్షా- తథా భేదవ్యవహారే చేతి చ శబ్దార్థః. హిశబ్దో హేతౌ. స్వరూపగ్రహణ ఇవ భేదవ్యవహారే ప్రతియోగ్యపేక్షాయా అసమ్భవాదిత్యర్థః. అసమ్భవః కుత ఇత్యత్రాహ (స్వరూపేతి) స్వరూపభేదయోస్స్వరూపత్వమవిశిష్టమస్తు- తతః కిం ప్రతియోగినిరపేక్షభేదవ్యవహారప్రసక్తేరితి శఙ్కాయాం తద్వివృణోతి (యథేతి) స్వరూపపక్షే దూషణాన్తరమప్యాహ (హస్తః కర ఇతి) పర్యాయత్వే సతి సహప్రయోగస్త్యాజ్యస్స్యాదితి భావః. స్వరూపపక్షే స్వమతవాదిభిర్దూషణాన్తరాణ్యప్యుక్తాని. ఉదాహృతదూషణపరిహారేణ తాన్యపి ప్రత్యుక్తానీతి వస్తుతోఽప్యనవకాశోక్తాని. తాన్యుచ్యన్తే. స్వరూపపక్షే భిన్న ఇతి వ్యవహారస్తు నయుక్తం- భిన్నో హి భేదయోగీ. ఏతద్వ్యవహారసిద్ధయే యది స్వరూపభూతభేదాన్తరం స్వీక్రియతే. తత్రాపి భిన్న ఇతి వ్యవహారస్యాయుక్తత్వాత్ తత్స్వరూపభూతభేదాన్తరమాశ్రయణీయమిత్యనవస్థా. కించ- శబ్దాన్తరేణ ధర్మ ఇత్యుక్తం స్యాత్. తథా చ ధర్మపక్షదూషణాన్యాపతేయుః. కించ- భేదః కిమనువృత్తః - ఉత వ్యావృత్తః. వ్యావృత్తశ్చేత్. స కిం స్వరూపం- ఉత ధర్మః. ప్రథమే ఘటస్య భేదవ్యవహారే కృతే పటవిషయభేదవ్యవహారో న స్యాత్- వ్యావృత్తత్వాత్. ధర్మశ్చేత్ పూర్వోక్తదోషః, ధర్మత్వప్రయుక్తదూషణాని, చ స్యుః- యద్యనువృత్తః- స చ స్వరూపం చేత్-శబ్దాన్తరేణ సన్మాత్రమఙ్గీకృతం స్యాత్. ధర్మపక్షే పూర్వవత్. కించ-భిదిధాతోర్హి విదారణమర్థః. ఏకస్య వస్తునో భేదో నామ ద్విధాభావః. తత్ఖణ్డస్యాపి తథా స్యాత్. అతో వస్తుని భేదాభ్యుపగమే విదారణపరమ్పరయా నాశ ఏవ స్యాదిత్యేవమాదీని. అథ ధర్మపక్షం దూషయతి (నాపీతి) కుత ఇత్యత్రాహ (ధర్మత్వ ఇతి) స్వరూపాద్ధర్మస్య భేదాభావేఽనిష్టమాహ (అన్యథేతి) స్వరూపధర్మయోర్భేదోఽస్తు-తతః కిమిత్యత్రాహ (భేదే చేతి) తస్యాపి భేదస్తద్ధర్మః- తస్య- ధర్మతయా స్వీకృతస్యాపి భేదస్య- స్వరూపాపేక్షయా యో భేదస్సోఽపి- తస్య ధర్మతయా స్వీకృతస్య భేదస్య ధర్మః. యద్వా- స్వరూపాద్ధర్మస్య యో భేదః స్వీకృతః. తస్య ధర్మిభూతాద్ధర్మాద్భేదోఽపి ధర్మః. (అన్యథా స్వరూపమేవ స్యాత్) తథా చ స్వరూపపక్షదూషణాని స్యుః. సోఽపి భేదో ధర్మః తస్యాపి స్వరూపాద్భేద ఇత్యనవస్థేత్యర్థః. ఏవం ధర్మపక్షేఽనవస్థాముక్త్వాన్యోన్యాశ్రయణమాహ (కించేత్యాదినా) త్రిధా చ తత్. ధర్మిణి ప్రతియోగిని చ గృహీతే భేదగ్రహణం- భేదే గృహీతే ధర్మిప్రతియోగిగ్రహణమితి. ధర్మే ధర్మిణి చ గృహీతే భేదగ్రహణం- భేదే గృహీతే ధర్మధర్మిగ్రహణమితి. అయం ఘట ఇత్యత్రేదంశబ్దనిర్దిష్టస్య ఘటజాతీయత్వవిశిష్టగ్రహణం పటజాతీయాద్భేదగ్రహణపూర్వకం- అన్యథా ఘటజాతీయత్వవిరోధాత్. పటాద్భేదగ్రహణమిదంశబ్దనిర్దిష్టస్య ఘటజాతీయత్వగ్రహణపూర్వకం- అన్యథా పటత్వప్రసక్తాదితి. ఏవం ధర్మధర్మిగ్రహణే ధర్మితయా ప్రతియోగితయా చ గ్రహణే తజ్జాతీయత్వగ్రహణే చ త్రిధాన్యోన్యాశ్రయణముక్తం. సాధకప్రమాణాభావముపసంహరతి (అత ఇతి) అతః- స్వరూపధర్మపక్షయోస్త్రైధదూషణైర్దుర్నిరూపత్వాదిత్యర్థః. ఇత్థం సాధకప్రమాణాభావ ఉక్తః. ప్రమేయానుపపత్తిరూపస్తర్కశ్చ తచ్ఛేషభూతః. సామగ్రీవిషయేణార్థస్వభావవిషయేణ వా నిరూపణేన విషయవిశేషే ప్రమాణవ్యవస్థాపనం హి తర్కకృత్యం. అథ బాధకప్రమాణముపన్యస్యతి (కించేతి) తత్రానుమానం వివక్షుర్వ్యాప్తిం దర్శయతి (ఘటోఽస్తీత్యాదినా) * వైధర్మ్యాచ్చ న స్వప్నాదివదిత్యత్ర సూత్రకారేణైవ దృశ్యత్వానుమానస్య నిరాకరిష్యమాణత్వాత్తన్నిరాసస్య మిథ్యాత్వానుమానానాం సర్వేషాం దూష్యత్వప్రదర్శనార్థత్వాత్పూర్వపక్షే వ్యావర్తమానత్వహేతురుపన్యస్యతే. అనువృత్తత్వప్రదర్శనాయ ఘటోఽస్తి పటోఽస్తీత్యుక్తం. సదనుభూత్యోరేకత్వం వక్ష్యమాణం హృది నిధాయానుభూతేరనువృత్తిం దర్శయతి (ఘటోఽనుభూయతే పటోఽనుభూయత ఇతి) తతః కిమిత్యత్రాహ (అత్రేతి) వ్యావర్తమానతయా- ఉత్తరోత్తరప్రతిపత్తివిషయేష్వవిద్యమానతయా, రజ్జుసర్పాదివత్- రజ్జ్వాదివత్సర్పాదివచ్చేత్యర్థః. తద్వివృణోతి (యథేత్యాదినా) బాధితత్వాబాధితత్వాభ్యాం ద్వయోర్హేత్వోస్సోపాధి

ననుచ. రజ్జుసర్పాదౌ రజ్జురియం న సర్ప ఇత్యాదిరజ్జ్వాద్యధిష్ఠాన యాథార్థ్యజ్ఞానేన బాధితత్వాత్ సర్పాదేరపారమార్థ్యం-నవ్యావర్తమానత్వాత్. రజ్జ్వాదేరపి పారమార్థ్యం నానువర్తమానతయా-కింత్వబాధితత్వాత్. అత్రతుఘటాదీనామబాధితానాం కథమపారమార్థ్యం. ఉచ్యతే- ఘటాదౌ దృష్టా వ్యావృత్తిస్సా కింరూపేతి వివేచనీయం. కింఘటోస్తీత్యత్ర పటాద్యభావః. సిద్ధంతర్హి ఘటోస్తీత్యనేన పటాదీనాం బాధితత్వం. అతో బాధఫలభూతా విషయనివృత్తిర్వ్యావృత్తిః. సా వ్యావర్తమానానామపారమార్థ్యం సాధయతి. రజ్జువత్ సన్మాత్రమబాధితమనువర్తతే. తస్మాత్సన్మాత్రాతిరేకి సర్వమపరమార్థః. ప్రయోగశ్చ భవతి-సత్పరమార్థః- అనువర్తమానత్వాత్. రజ్జుసర్పాదౌ రజ్జ్వాదివత్. ఘటాదయోఽపరమార్థాః- వ్యావర్తమానత్వాత్ రజ్జ్వాద్యధిష్ఠాన సర్పాదివదితి. ఏవం సత్యనువర్తమానాఽనుభూతిరేవ పరమార్థః. సైవసతీ. ననుచ సన్మాత్రమనుభూతేర్విషయతయా తతో భిన్నం. నైవం- భేదోహి ప్రత్యక్షావిషయత్వాద్దుర్నిరూపత్వాచ్చ పురస్తాదేవ నిరస్తః. అత ఏవ సతోనుభూతివిషయభావోపి న ప్రమాణపదవీమనుసరతి. తస్మాత్సదనుభూతిరేవ. సా చ స్వతస్సిద్ధా- అనుభూతిత్వాత్. అన్యతస్సిద్ధౌ ఘటాదివదననుభూతిత్వప్రసఙ్గః. కించ-అనుభవాపేక్షా చానుభూతేర్నశక్యా కల్పయితుం-సత్తయైవ ప్రకాశమానత్వాత్. నహ్యనుభూతిర్వర్తమానా ఘటాదివదప్రకాశా దృశ్యతే- యేన పరాయత్తప్రకాశాభ్యుపగమ్యేత. అథైవం మనుషే- ఉత్పన్నాయామప్యనుభూతౌ విషయమాత్రమవభాసతే

తత్త్వం దర్శయన్ శఙ్కయతి (ననుచేతి) ఉపాధినివృత్త్యా పక్షే సాధ్యనివృత్తిమాహ (అత్రత్వితి) విపరీతోపాధిసద్భావాచ్చ వ్యాప్యత ఇతి చాభిప్రాయః. పరిహరతి (ఉచ్యత ఇత్యాదినా) ప్రథమం సంప్రతిపన్నాంశమాహ (ఘటాదౌ దృష్టా వ్యావృత్తిరితి) సపక్షేషు సర్వేషు విద్యమానః పక్షే అవిద్యమానో హ్యుపాధిః. తత్ర పరేణోపాధిత్వేనోక్తస్య ధర్మస్య పక్షే విద్యమానత్వకథనేన వ్యావర్తమానత్వహేతోస్సోపాధికత్వం దూషయిష్యన్ ప్రసఙ్గోపయోగిత్వేన ఘటాదిషు దృష్టా వ్యావృత్తిః కిం సంబాధఫలభూతా-ఉత బాధఫలభూతేతి వివేచనీయమిత్యాహ (సా కింరూపేతి) బాధఫలభూతత్వం దర్శయితుం వ్యావృత్తిస్వరూపమాహ (కింఘటోస్తీత్యత్రేతి) ఘటోస్తీతి ప్రతీతేర్విషయే పటాభావ ఇత్యర్థః. (సిద్ధంతర్హీతి) రజ్జౌ భుజఙ్గనాదీనామభావో హి బాధితత్వమితి భావః. తస్యాబాధఫలభూతత్వమేవేత్యాహ (అత ఇతి) బాధో నామ దుష్టకారణజాని షేధబుద్ధిః. తేన పురోవర్తిన్యభావో వ్యావృత్తిః. ఏవం నిరుపాధికత్వాద్వ్యావర్తమానత్వమపారమార్థ్యసాధకమిత్యాహ (సేతి) అబాధితత్వఫలభూతానువృత్తేః పరమార్థత్వప్రయోజకత్వాదనువర్తమానే పారమార్థ్యం దర్శయతి (రజ్జువదితి) అబాధానామవిరోధిత్వం. అనువృత్తిర్నామ తత్కృతో విషయతయాన్వయః- పురోవర్తిని సద్భావో వా. ఇత్థం వ్యాప్తిశ్శిక్షితా. స కేవలాన్వయీ. అనుగ్రాహ్యమస్యోక్త్యాహ (ప్రయోగశ్చ భవతీతి) మాయావేదాన్తినో హి జ్ఞానమాత్రపారమార్థ్యవాదినః. తత్కథం సతః పారమార్థ్యసాధనమిత్యత్రాహ (ఏవం సతీతి) వ్యావర్తమానత్వానువర్తమానత్వయోరపారమార్థ్యపారమార్థ్యే చ ప్రయోజకత్వే సిద్ధ ఇత్యర్థః. తర్హి పరమార్థద్వయం స్యాదిత్యత్రాహ (సైవ సతీతి) అథ సదనుభూత్యోర్విషయవిషయిభావరూపం భేదముద్ఘాటయన్ శఙ్కయతి (ననుచేతి) భిన్నత్వం సాధ్యం. విషయతయేతి హేతుః. పరిహరతి (నైవమితి) తత్ర సాధ్యాంశం దూషయతి (భేదో హీతి) పురస్తాదేవ- జ్ఞేయభేదనిషేధాదేవ జ్ఞానభేదోపి నిరస్త ఇత్యర్థః. హేత్వంశం దూషయతి (అత ఇతి) (న ప్రమాణపదవీమనుసరతీతి) విషయవిషయిభావో భ్రాన్తిసిద్ధ ఇత్యర్థః. భేదస్య భ్రాన్తిసిద్ధత్వమపి నాసమఞ్జసం ఉచ్యతే. శ్రుతిప్రతిపాద్యార్థస్యైకాత్మసాధయత్ విషయవిషయిభావేన నిరస్తే గ్రాహకాభావాద్వ్యాన్యత్వశఙ్కాం వ్యావర్తయత్ స్వప్రకాశత్వముపపాదయతి (సా చేతి) చక్షురాద్యాయానివృత్తౌ. తత్ర వ్యతిరేకిణం హేతుమాహ (అనుభూతిత్వాదితి) విపక్షే బాధం దర్శయతి (అన్యతస్సిద్ధావితి) యదన్యతస్సిద్ధం-తదననుభూతిర్దృష్టం. యథా ఘట ఇతి వ్యాప్తిరర్థాద్దర్శితా. అన్వయవ్యతిరేకిణః పరాభిమతం ప్రత్యనుమానం సోపాధికమితి దర్శయన్నర్థాదనుమానాన్తరమప్యాహ (కించేత్యాదినా) అనుమానాన్తరం కథోక్తం- అర్థః ప్రత్యనుమాననిరాసో వా స్యాత్. అనుమానాన్తరస్య కణ్ఠోక్తత్వే కించశబ్దస్స్వరసః. ప్రత్యనుమానస్య కణ్ఠోక్తత్వే నశక్యా కల్పయితుమితి నిర్దేశస్స్వరసః- (కించేతి) న కేవలం స్వమతోపపత్తిః- పరమతానుపపత్తిశ్చేత్యర్థః. అనుమానాన్తరం చేతి పాఠః (అనుభవాపేక్షా చేతి) పూర్వోక్తసముచ్చేతవ్యద్వయే కించశబ్దసముచ్చితాదన్యస్య సముచ్చయపరశ్చశబ్దః (న శక్యా కల్పయితుం) జ్ఞానం పరప్రకాశం- వస్తుత్వాద్భాసమానత్వాద్వా. ఘటాదివదితి ప్రత్యనుమానం. ఏవమాదిభిః పరప్రకాశత్వం నవక్తుం శక్యమిత్యర్థః. కుత ఇత్యత్రాహ (సత్తయైవేతి) సత్తయైవ ప్రకాశమానత్వాదితి హేతోరసిద్ధిశఙ్కానివృత్తయే తం వివృణోతి (నహీతి) విద్యమానదశాయాం కదాచిదప్రకాశమానత్వం పరాధీనప్రకాశత్వే ప్రయోజకం. అతః ప్రత్యనుమానం సోపాధికమిత్యర్థః. విద్యమానదశాయాం సర్వదా భాసమానత్వాదితి వ్యతిరేక్యనుమానాన్తరమితి స్ఫుటతరం. యథా సంవిత్సిద్ధౌ *యద్యప్రకాశమానార్థః కదాచిదవతిష్ఠత ఇత్యారభ్య *ఘటాదావివతత్రాపి కల్పనీయం ప్రకాశనమితి ॥ అనేన గ్రన్థేన స్వసత్తయైవ ప్రకాశమానత్వాదితి హేతోరసిద్ధిశఙ్కా పరిహృతా. విద్యమానత్వే సర్వదా ప్రకాశమానత్వం సుఖాదావప్యస్తీత్యనైకాన్త్యమితి చేన్న-సుఖాదివ్యతిరిక్తత్వే సతీతి విశేషణస్యాభిప్రేతత్వాత్. సిద్ధాన్తిమతే సుఖాదేరపి జ్ఞానవిశేషత్వేన పక్షే న్తర్భావాన్నానైకాన్త్యం. ఏవమనుమానాన్తరముక్తం, తత్రైవ ప్రత్యనుమానస్య సోపాధికత్వం చ దర్శితం. అథ ప్రాకట్యానుమేయపక్షం నిరాచికీర్షురనువదతి (అథైవం మనుష ఇత్యాదినా) ప్రథమం స్వసత్తయైవ ప్రకాశమానత్వాదితి హేతోరసిద్ధిముపపాదయతి (ఉత్పన్నాయామితి) అనేన సోక్తస్య వస్తుత్వాద్భాసమానత్వాదిత్యాది ప్రత్యనుమానస్య సోపాధికత్వవ్యాఘాతస్స్వేష్టస్య ఇతి భావః. ఉత్పన్నాయామప్యనుభూతౌ విషయమాత్రమవభాసత ఇత్యత్ర ఘటోయమితీత్యభ్యాహార్యం. ఘటోయమితి విషయమాత్రమవభాసత ఇత్య

ఘటోఽనుభూయత ఇతి. నహి కశ్చిత్ ఘటోఽయమితి జానంస్తదానీమేవావిషయభూతామనిదంభావామనుభూతిమప్యనుభవతి. తస్మాత్ ఘటాదిప్రకాశనిష్పత్తౌ చక్షురాదికరణసన్నికర్షవదనుభూతేస్సద్భావ ఏవ హేతుః. తదనన్తరమర్థగతకాదాచిత్కప్రకాశాతిశయలిఙ్గేనానుభూతిరనుమీయతే. ఏవం తర్హ్యనుభూతేరజడాయా అర్థవజ్జడత్వమాపద్యత ఇతి చేత్. కిమిదమజడత్వం నామ- న తావత్స్వసత్తాయాః ప్రకాశావ్యభిచారః- సుఖాదిష్వపి తత్సమ్భవాత్. నహి కదాచిదపి సుఖాదయస్సన్తో నోపలభ్యన్తే. అతోఽనుభూతిస్స్వయమేవ నానుభూయతే- అర్థాన్తరంస్పృశతో ఙ్గుల్యగ్రస్య స్వాత్మస్పర్శవదశక్యత్వాదితి. తదిదమనాకలితానుభవవిభవస్య స్వమతివిజృమ్భితం - అనుభూతివ్యతిరేకిణో విషయధర్మస్య ప్రకాశస్యరూపాదివదనుపలబ్ధేః.

ర్థః. ఘటోఽయమితి జానన్నితి హి వక్ష్యతే. యథాసంవిత్సిద్ధౌ *ఘటోఽయమితి విజ్ఞానే ఘటమాత్రం ప్రకాశతే। న విత్తిరితి యుష్మాకం గోష్ఠీ మునసఘుష్యత ఇతి॥ ఘటోఽనుభూయత ఇతీత్యస్యోత్తరత్రాన్వయః. పూర్వత్రాన్వయశ్చేద్విషయమాత్రమవభాసత ఇత్యనేన విరోధస్స్యాత్. కథం విషయమాత్రస్యావభాసః- ఘటోఽనుభూయత ఇత్యనుభవోఽపి ప్రకాశత ఇతి శఙ్కాయాం విషయమాత్రస్యైవావభాసముపపాదయతి (ఘటోఽనుభూయత ఇత్యాదినా) యదా ఘటోఽయమితి జానాతి- నహి తదానీమేవ ఘటోఽనుభూయత ఇతి జానాతి. కుత ఇత్యత్రాహ (అవిషయభూతామనిదమ్భావామితి) అవిషయభూతాం- ఘటశబ్దార్థవ్యతిరిక్తాం. అనిదమ్భావాం- అయంశబ్దార్థవ్యతిరిక్తాం- ఘటత్వవిశిష్టం పృథుబుధ్నోదరాకారద్రవ్యం ఘటశబ్దార్థః. సన్నిహితదేశవర్తమానకాలవిశిష్టత్వమయంశబ్దార్థః. ఉభయవ్యతిరిక్తో హ్యనుభవః. స తు ఘటోఽయమిత్యనుభవవేళాయాం నానుభూయత ఇత్యర్థః. అవిషయభూతామితి సాధారణనిర్దేశో ఘటాదీనామపి ప్రదర్శనార్థః- అత ఏవాఘటభూతామిత్యనుక్తిః. యద్వా ఘటోఽనుభూయత ఇతి పూర్వేణాన్వయః ఇతి క్త్వా. యతో ఘట ఏవానుభూతికర్మ. న త్వనుభూతిరపి తదానీమనుభూతికర్మ భవతి. తస్మాద్విషయమాత్రమవభాసత ఇత్యర్థః. అస్మిన్పక్షే వివరణం నహీతి. శబ్దలిఙ్గాలోకాదీనాం ప్రకాశకానాం జ్ఞాతతయైవ ప్రకాశకత్వం దృష్టం. అతోఽనుభూతేరప్రకాశమానత్వే ప్రకాశకత్వమపి న స్యాదిత్యత్రాహ (తస్మాద్ఘటాదీతి) సత్తయా ప్రకాశకం జ్ఞాయమానతయా ప్రకాశకం చ ద్వివిధం ప్రకాశకం. తత్ర సత్తయా ప్రకాశకకోటినివిష్టం జ్ఞానమిత్యర్థః. కిమిదం నియామకమిత్యత్రాహ (తస్మాదితి) స్వసత్తయైవ ప్రకాశమానత్వే హేతోరసిద్ధేః, రస్మదుక్తహేతోస్సోపాధికత్వనిరాసాచ్చేత్యర్థః. యద్యనుభూతిస్స్వయమేవ న ప్రకాశతే- తర్హి కిం తత్స్యాం ప్రమాణమిత్యత్రాహ (తదనన్తరమితి) (అర్థగతకాదాచిత్కప్రకాశాతిశయలిఙ్గేన) కాదాచిత్కత్వాత్కార్యం- కార్యత్వాత్సహేతుకమిత్యనుమానేన జ్ఞాయత ఇత్యర్థః. విషయగతప్రాకట్యలిఙ్గేన కథం స్వగతజ్ఞానమనుమీయత ఇతి చేత్ - స్వస్మిన్ప్రకాశమానత్వాత్స్వగతజ్ఞానానుమానముపపద్యతే. యదజ్ఞానపశ్చాద్భావినా ప్రకాశలిఙ్గేన జ్ఞానమనుమీయతే- తర్హి ఘటోఽనుభూయత ఇతి వక్తుమయుక్తం- ఘటోఽస్వభావీతి వక్తుమయుక్తమితి శఙ్కాయామనుక్తం తదనన్తరమితి. ప్రత్యాసత్త్యతిశయం వర్తమానవ్యపదేశ ఇత్యర్థః. అర్థాన్తరప్రియసంయోగసమనన్తరమేవ ఘటోఽనుభూయత ఇతి ప్రతీతేః. ప్రాకట్యలిఙ్గకజ్ఞానానుమానాసమకాలత్వశఙ్కా చానేన పరిహృతా. తదనన్తరమితి బహుపత్రవేధవదనుమానస్యాశుత్వాత్తథా ప్రతీతిరుపపద్యత ఇతి భావః. మృషావాదీన్వదర్శనప్రసిద్ధ్యానిష్టం ప్రసఞ్జయతి (ఏవం తర్హీతి) జడత్వం జ్ఞానవ్యతిరిక్తత్వం. అనిష్టత్వమిత్యర్థః. ఇహ చానుభూతిరజడేతి విపర్యయే పర్యవసానం. ప్రసఞ్జనీయస్య జడత్వస్యానిష్టత్వం ప్రతిషేధ్యమజడత్వం వికల్ప్య దూషయతి (కిమిదమితి) కిమిదం- న కిమపి. దుర్నిరూపమిత్యర్థః. అనన్తరం శిరోద్వయప్రదర్శనాభావాద్దుర్నిరూపత్వవివరణముత్తరగ్రన్థః. వికల్పపరో వా కింశబ్దః. అజడత్వం నామ కిం హేతుత్వేనోక్తం విద్యమానదశాయాం సర్వదా ప్రకాశమానత్వం- ఉత సాధ్యతయాభిమతం స్వయమేవ స్వస్య ప్రకాశకత్వమితి వికల్పో విభిన్నః. తత్ర ప్రథమే కల్పే కిముత్పత్తికాలేఽపి ప్రకాశావ్యభిచారో వివక్షితః- ఉతోత్పత్తేరూర్ధ్వం ప్రకాశావ్యభిచార ఇతి వికల్పో విభిన్నః. తత్రాద్యే హేత్వసిద్ధిః పూర్వమేవోక్తేతి మత్వా ద్వితీయే నైకాన్తికత్వమాహ (సుఖాదిష్వితి) తద్వివృణోతి (నహీతి) శిరోఽన్తరం దూషయతి (అత ఇతి) అత్ర హేతోరసిద్ధ్యనైకాన్తికత్వాభ్యాం సాధ్యమపి నేత్యర్థః. అనేన జడత్వం నానిష్టమితి పశ్చితం. అనుమానాన్తరేణ సాధయిష్యత ఇత్యత్రాహ (అర్థాన్తరమితి) వ్యాహతత్వాన్న కించిదపి ప్రమాణమిమమర్థం సాధయితుమలమిత్యర్థః. యథాహుః *అఙ్గుల్యగ్రం యథాత్మానం నాత్మనా స్ప్రష్టుమర్హతి। స్వాంశేన జ్ఞానమప్యేవం నాత్మానం జ్ఞాతుమర్హతీతి॥ ఏవం జడత్వప్రసఙ్గరూపతర్కస్య విపర్యయే పర్యవసానాభావో, వ్యాప్త్యభావ, ఇష్టప్రసఙ్గత్వం, వ్యాహతలక్షణప్రతితర్కపరాహతత్వం, చ దర్శితం. ఇత్థమేవమనుమ ఇతి పూర్వత్రాన్వయః. అథ స్వయంప్రకాశత్వవాదం వ్యాహ (తదిదమితి) (అనాకలితానుభవవిభవస్య) స్వవ్యతిరిక్తస్య కృత్స్నస్య ప్రకాశకస్సన్ననుభవస్స్వాత్మన్యన్యనపేక్ష ఇత్యేకో విభవః. ప్రాకట్యహేతుకో యో వ్యవహారః ప్రకాశత ఇతి తం చ జనయితుమయమేవ క్షమ ఇత్యపరః. ఏవం ద్వివిధోఽనుభవవిభవోఽనాకలితో యేన సోఽనాకలితానుభవవిభవస్తస్య. (స్వమతివిజృమ్భితం) ప్రమాణతర్కనిరపేక్షస్వోత్ప్రేక్షామాత్రవిజృమ్భితమిత్యర్థః. స్వమతిమాహాత్మ్యమిత్యధిక్షేపో వా. పారిశేష్యాత్స్వయంప్రకాశత్వమభ్యుపగమయితుం ప్రథమం ప్రాకట్యలిఙ్గం ప్రతిక్షిపతి (అనుభూతీత్యాదినా) అనుభూతివ్యతిరేకిణ ఇత్యనేనాసాధారణ్యప్రతిషేధః ఫలితః. విషయధర్మశబ్దేనాత్మధర్మవ్యుదాసః. తేన రూపాదివత్సాధారణ్యం ఫలితం. అనుభూతివ్యతిరేకీ విషయధర్మః ప్రకాశః ప్రత్యక్షయోగ్యో న వా- న చేత్ లిఙ్గజ్ఞానాభావాదనుమానానుదయః. యోగ్యశ్చేత్-అన్వయానుపలబ్ధ్యస్స్యాత్. రూపాదివదితి భావః. అపేక్షాబుద్ధిజన్యద్విత్వాదేర్యథా తత్తదేకపురుషవేద్యత్వం- తద్వత్ప్రాకట్యమపి తదేకపురుషవేద్యమితి చేన్న- ద్విత్వాదిసఙ్ఖ్యాయాః ప్రాగేవ సత్త్వ- యద్యేకత్ర సర్వాదిశః, తత్తదుపాధ్యపేక్షాబుద్ధ్యభివ్యఙ్గ్యా హి తాః- ఏవమపేక్షాబుద్ధ్యభివ్యఙ్గ్యద్విత్వాదితస్యైవ ప్రకాశతే. యద్గతమ

ఉభయాభ్యుపేతానుభూత్యైవాశేషవ్యవహారోపపత్తౌ ప్రకాశాఖ్యధర్మ
కల్పనానుపపత్తేశ్చ. అతో నానుభూతిరనుమీయతే. నాపిజ్ఞానాన్తరసిద్ధా.

నిత్యజ్ఞానం. అత్ర తు రూపాదివజ్జన్యధర్మత్వాభ్యుపగమాత్ సర్వైరుపలభ్యేత. అభివ్యఙ్గ్యత్వేఽభివ్యఞ్జకవశాదేవావభాసతే- సిద్ధాఞ్జనవతో నిధిరివ. న తు జన్యం న కస్యైచిదవభాసతే- న హి కుమ్భకారస్యైవ ఘటః ప్రకాశతే. కిం చ- రూపాదివదతీతధర్మస్య నిరాశ్రయోత్పత్త్యయోగాదతీతానాగతయోరర్థయోర్జ్ఞాయమానయోరపి ప్రాకట్యాయోగాత్ ప్రాకట్యాభావేఽపి జ్ఞానం ప్రతీయత ఇతి తత్ర రూపాదివత్ప్రాకట్యానుపలబ్ధేః ప్రాకట్యేన జ్ఞానానుమానం న సమ్భవతీతి భావః. యథాహ సంవిత్సిద్ధౌ *అతీతే నాగతే చార్థే కథం ప్రాకట్యసమ్భవః। న హి ధర్మిణ్యసత్యేవ ధర్మస్సమ్భవమృచ్ఛతి॥ అతీతానాగతయోరపి ద్విత్వాదివత్ప్రాకట్యం జన్యత ఇతి చేన్న- ద్విత్వాదేరపి నిరాశ్రయోత్పత్త్యయోగాత్. తత్ర ద్విత్వాద్యనుత్పత్తావపి ఘటాదేరివ ద్విత్వాదేరపి ధీస్థతయా వ్యవహారోపపత్తేశ్చ. యేషు న ద్విత్వాదికం నాభ్యుపగచ్ఛన్తి- న తాన్ప్రతి ద్విత్వాదికం ప్రతిబన్దీకార్యం. విషయవిషయిభావసమ్బన్ధస్య విద్యమానాశ్రయత్వనియమాభావాద్విషయవిషయిభావ ఏవ ప్రాకట్యమితి చేన్న- సమ్బన్ధస్య సమ్బన్ధిభ్యాం వినా ప్రతీత్యనుపపత్త్యా సమ్బన్ధిజ్ఞానం చ ప్రతీయత ఇత్యనుమేయమేవ న స్యాదితి ప్రాకట్యం లిఙ్గం న భవతి. ఏవం ప్రాకట్యాఖ్యం వస్త్వనుపలబ్ధమప్యన్యథానుపపత్త్యా కల్ప్యత ఇత్యాశఙ్క్య కల్పకస్యాన్యథాసిద్ధిం దర్శయతి (ఉభయేతి) అనుభూత్యేత్యుక్తే ప్రాకట్యస్య నామాన్తరమిత్యుక్తం స్యాదితి శఙ్కానిరాసార్థముభయాభ్యుపేతేతి శబ్దః. యాం ప్రాకట్యజనకత్వేనాభ్యధాః- తయైవేత్యేవకారాభిప్రాయః. అశేషవ్యవహారః- హానోపాదానాదిః. తస్యానుభూత్యైవ సమ్భవాన్న తేన ప్రాకట్యం కల్ప్యం. జ్ఞాతో ఘటః ప్రకటో ఘట ఇతి వ్యవహారశ్చేష్టో ఘటో ద్విష్టో ఘట ఇతివదన్యథాసిద్ధ ఇత్యశేషశబ్దాభిప్రాయః. న హీచ్ఛాజన్యేనార్థగతేష్టత్వేనేచ్ఛానుమీయతే. ఘటః ప్రకాశత ఇతి ఘటకర్తృకతయా ప్రకాశః ప్రతీయతే. ఘటమనుభవతీతి ఘటకర్మకతయాన్యకర్తృకతయా చానుభవః ప్రతీయతే. ఏవమేకస్యైవ కర్మకర్తృవ్యవహారానుపపత్త్యా కల్ప్యత ఇతి చేన్న- కారకభేదస్య ధాతుభేదనిబన్ధనత్వేనార్థభేదనిబన్ధనత్వాభావాత్. యథా పరశుముద్యమ్య వ్యాపారయతి నిపాతయతి పరశునా వృక్షం ఛినత్తీత్యుక్తౌ పరశోః కర్తృత్వకరణత్వే శ్రూయేతే. అథాపి నార్థభేదః. వృక్షస్యాపి కరణత్వకర్మత్వే శ్రూయేతే- తథాపి నార్థభేదః. తథా వ్యవహారభేదస్య ధాతుభేదనిబన్ధనత్వేనార్థభేదహేతుకత్వాభావాన్న వ్యవహారః ప్రాకట్యకల్పక ఇత్యభిప్రాయేణ చాశేషవ్యవహారోపపత్తావిత్యుక్తం. ఘటః ప్రకాశత ఇతి వ్యవహారో ఘటగతాతిశయేన వినా నోపపద్యతే- అన్యథా పటేఽపి తథావ్యవహారస్య ప్రసక్తాత్- స చాతిశయః ప్రాకట్యమితి చేన్న- కోఽతిశయో వ్యవస్థాపకః- స కథం ఘట ఏవ స్యాన్న పటే- ఇన్ద్రియసంయోగవశాదితి చేత్- తేన జ్ఞానమేవ వ్యవస్థాప్యతాం- కిమతిశయాన్తరాభ్యుపగమేనేత్యయమర్థోఽప్యశేషవ్యవహారశబ్దేనాభిప్రేతః. యత్తు ఘటోఽయమిత్యనుభవవేళాయాం నానుభూత్యనుభవ ఇతి. తన్న- అనుభూయత ఇతి శబ్దప్రయోగస్యావివక్షానిబన్ధనత్వేనాననుభవప్రయుక్తత్వాభావాత్. లోకో హ్యనుభూతకృత్స్నఘటవివక్షాస్తి చేత్ తం సర్వం వదతి. ఏకదేశవివక్షాస్తి చేత్- అనుభూతైకదేశం వదతి. ఏకదేశవివక్షాపి నాస్తి చేత్- న కించిదపి వదతి. అతో నానుభూయత ఇతి శబ్దప్రయోగో న తదప్రకాశత్వహేతుః- ఇదమప్యశేషవ్యవహారశబ్దేనాభిప్రేతం- సకలస్యాపి లౌకికస్యాపి వ్యవహారస్యాశేషశబ్దేన క్రోడీకర్తుం శక్యత్వాత్. ఏవం వ్యవహారస్యాన్యథాసిద్ధత్వాదనన్యథాసిద్ధస్యైవ కల్పకత్వాన్న ప్రకాశః కల్ప్య ఇత్యర్థః. ప్రాకట్యానుమేయత్వానుపపత్తిం నిగమయతి (అత ఇతి) అతః- అనుపలబ్ధివ్యవహారాన్యథాసిద్ధిభ్యాం ప్రాకట్యాభావాత్. అనుభూతిర్న ప్రాకట్యానుమేయేత్యర్థః. మానసప్రత్యక్షవేద్యత్వానుపపత్తిమభిప్రేత్యాహ (నాపిజ్ఞానాన్తరసిద్ధేతి) ఇదమత్ర పరోక్తమనుమానం- జ్ఞానం మానసప్రత్యక్షగ్రాహ్యం- క్షణికత్వే సత్యాత్మవిశేషగుణత్వాత్సుఖదుఃఖప్రయత్నాదివదితి- ఆత్మవిశేషగుణత్వాదిత్యుక్తే ధర్మాదిష్వనైకాన్త్యం స్యాదితి తద్వ్యావృత్త్యర్థం క్షణికత్వే సతీత్యుక్తం. క్షణికవిశేషగుణత్వాదిత్యుక్తే శబ్దే వ్యభిచారః. క్షణికాత్మగుణత్వాదిత్యుక్తే ఆత్మమనస్సంయోగే వ్యభిచారస్స్యాదితి తత్పరిహారార్థమాత్మవిశేషశబ్దః. తదిదమనుపపన్నం- క్షణికత్వగుణత్వయోరన్యతరాసిద్ధత్వాత్. దృష్టాన్తశ్చ సాధనవికలః. కిం చ- యన్మానసప్రత్యక్షవేద్యం- తద్బుభుత్సితగ్రాహ్యం దృష్టం- యథా సుఖాది. అతశ్చ తద్విషయం జ్ఞానం నియతమితి వక్తవ్యం. తస్మాద్ఘటాదిజ్ఞానవిషయం యజ్జ్ఞానం- తస్యాప్యబుభుత్సితగ్రాహ్యత్వాన్మానసప్రత్యక్షవేద్యత్వం స్యాత్- తద్విషయజ్ఞానస్యాపి తథేత్యనన్తసంవిదావలీసముదయస్యావర్జనీయత్వాజ్జ్ఞానాన్తరానవకాశస్స్యాత్- మానసగ్రాహ్యత్వస్యాబుభుత్సితగ్రాహ్యత్వవ్యాప్యత్వం నాస్తి- స్వాపాదావుచ్ఛ్వాసనిశ్వాసప్రయత్నే సత్యపి తద్గ్రహణాభావాదితి చేన్న- తదానీం జీవాత్మని ప్రయత్నస్యైవాభావాత్. దేహధారణాదయస్తు పరమాత్మసంకల్పాధీనాస్తదానీమితి హి వేదాన్తినః. *అన్తరాభూతగ్రామవదిత్యధికరణేఽయమర్థస్సునిర్ణయః. స్వాపే దేహపరివర్తనాదిస్త్వజ్ఞప్రత్యక్షతోఽదృష్టాంశమశకాదిజన్యదుఃఖాదినా వాత్యల్పబోధే సతి భవతి. తదానీం చ ప్రయత్నో ధీవిషయః. అతో హేతోరవ్యభిచారాన్మానసగ్రాహ్యం సర్వమబుభుత్సితగ్రాహ్యమిత్యనవస్థా స్యాదేవ. యది బుభుత్సితగ్రాహ్యం తర్హ్యన్యోన్యాశ్రయణం జ్ఞానే సతీచ్ఛా- ఇచ్ఛాయాం సత్యాం జ్ఞానమితి. కిం చ- మానసప్రత్యక్షవేద్యస్య బుభుత్సితగ్రాహ్యత్వేఽపి సుఖాదిషూపలబ్ధినియమదర్శనాదబుభుత్సానియమః కల్ప్య ఇతి తద్వదేవ జ్ఞానేఽపి బుభుత్సానియమనిర్ధేరుపలబ్ధిశ్చనియతా స్యాత్. అతో బుభుత్సాన్తరితజ్ఞానపరమ్పరాయా అవిరతిస్స్యాత్. జ్ఞానం బుభుత్సితగ్రాహ్యం- సుఖాదికం నేతి చేన్న- మానసప్రత్యక్షవేద్యత్వావిశేషే నియామకాభావాత్. సుఖాదిమఘటాదివిషయప్రథమజ్ఞానే చ బుభుత్సా- ద్వితీయాదౌ తు నేతి చేన్న- నియామకాభావాత్. మానసగ్రాహ్యత్వావిశేషాత్ప్రిష్టాం బుభుత్సాం కో వారయేత్. మానసగ్రాహ్యత్వే సతి హి బుభుత్సా- సుఖాదికం ఘటాదివిషయప్రథమజ్ఞానం చ మానసగ్రాహ్యం ద్వితీయాదిజ్ఞానం న మానసప్రత్యక్షవేద్యమితి చేన్న- తత్రాపి నియామకాభావాత్. కిం చ క్షణికాత్మవిశేషగుణత్వే సత్యపి ద్వితీయాదిజ్ఞానం న మానసగ్రాహ్యం చేత్ హేతోరనైకాన్త్యం. యదా ప్రత్యక్షేణ గృహ్యతే- తదా మానసగ్రాహ్యమితి చేత్- తర్హి పక్షే హేతుశ్చ ప్రత్యక్షగ్రాహ్య

అపితుసర్వంసాధయన్త్యనుభూతి స్స్వయమేవసిధ్యతి. ప్రయోగశ్చ - అనుభూతిర
నన్యాధీనస్వధర్మ వ్యవహారా- స్వసమ్బన్ధాదర్థాన్తరేతద్ధర్మ వ్యవహారహేతుత్వాత్.

త్వేనవిశేష్యస్యాత్తాం. కించ-అద్వైతపక్షేజ్ఞానమాత్రాణాం స్వరూపతోన్యత్వం. యదిద్వితీయజ్ఞానంసమానసగ్రాహ్యం-తస్యద్వితీయస్యస్వప్రకాశత్వేన
శూన్యతావస్యాత్. తతశ్చ ప్రథమస్యతల్లద్విషయఘటాదేరపిశూన్యతాస్యాత్. ద్వితీయాదిజ్ఞానంస్వతస్సిద్ధంచేత్ప్రథమజ్ఞానమపితథాస్యాదితి. ఏవ
మాద్యభిప్రాయేణనాపిజ్ఞానాన్తరసిద్ధేత్యుక్తం.అథపారిశేష్యాత్స్వయమ్ప్రకాశత్వంసిద్ధమిత్యాహ(అపిత్వితి)(సర్వమితి)అన్యథానంజ్ఞానస్యస్వేనాని
దధీనసిద్ధిసర్వంశూన్యంస్యాదితితత్పరిహారాయస్వయంప్రకాశత్వమవశ్యాభ్యుపగన్తవ్యమిత్యభిప్రాయేణసర్వంసాధయన్త్యనుభూతిస్స్వయమేవసిద్ధ్య
తీత్యుక్తం. యథాసంవిద్భిస్సా *పదేవాదృశ్యతాంసర్వశూన్యత్వాద్విభక్తాంసతాం| గతిస్స్వయమ్ప్రకాశత్వాత్తేనానోభ్యుపగమ్యతామితి॥
గ్రాహ్యంస్వయమ్ప్రకాశత్వే ప్రమాణముపన్యస్యతి(ప్రయోగశ్చేతి)న కేవలంపారిశేష్యాత్స్వతస్సిద్ధత్వం-సాధకప్రమాణమప్యస్తీతి భావః. అనుభూతి
త్వాదినానుమానద్వయం గ్రన్థేనోక్తం. అనుభూతిరనన్యాధీనస్వధర్మ-స్వసమ్బన్ధాదర్థాన్తరేతద్ధర్మహేతుత్వాత్. అనుభూతిరనన్యాధీ
నస్వవ్యవహారా-స్వసమ్బన్ధాదర్థాన్తరేతద్వ్యవహారహేతుత్వాదిత్యేవంవిభాగః.అతఏవహిపరత్రవ్యవహారవిశేషహేతోస్స్వస్మిన్స్వతఏవవ్యవహారహేతు
త్వమిత్యుత్తరత్రవక్ష్యతే. ప్రాకట్యమభ్యుపగన్తుర్జీవనేనప్రథమానుమానముక్తం. తదనుజీవ్యత్వాద్ద్వితీయం. ప్రాకట్యాభ్యుపగమేస్వప్రకా
శతావిరోధిత్వం-స్వజ్ఞానామనుమాపకత్వాదభ్యుపగమాత్. ధర్మపదేనస్వాధీనధర్మవత్త్వేసాధ్యేసిద్ధసాధ్యతాస్యాత్-అనుభూతిత్వాదిధర్మాణాం
హేత్వన్తరసాపేక్ష్యాత్. సత్తానుభూతిత్వజాతిస్త్వనధీనా- నిత్యత్వాత్. జాత్యనభ్యుపగమేప్యనుభూతిత్వస్యానుభూతి సామగ్ర్యన్తరహేత్వ
నపేక్షత్వాత్సిద్ధసాధ్యతా. అతో నన్యాధీనస్వధర్మేత్యుక్తం. స్వస్యధర్మస్స్వధర్మః స్వవ్యవహారయోగ్యత్వస్వసమ్బన్ధీధర్మస్స్వధర్మః. పరత్ర స్వసాధ్యధర్మా
న్తరసజాతీయధర్మస్సర్వ- అర్థాన్తరేతద్ధర్మహేతుత్వాదితిహేతూక్తేః. స్వధర్మశబ్దేనిష్టధర్మోహితి వ్యక్తోక్తేః. పరత్ర స్వసాధ్యస్యధర్మస్సజాతీయ
స్వస్మిన్నవశ్యమ్భావిధర్మస్సధర్మత్వేనవివక్షితః. అతఏవస్వస్మిన్నాపాదనా త్రాపస్యద్దృష్టాన్తస్యసాధ్యవికలత్వశఙ్కాస్యాత్. స
త్తాన్తరనిరపేక్షంస్వస్మిన్ప్రత్యక్షత్వమనాపాదయదప్రత్యక్షత్వాభిచారశ్చపరిహృతస్స్యాత్. అన్యశబ్దస్స్వాత్మసజాతీయం నరాదాతరం అన్యథా హేతుభా
త్రనిరపేక్షత్వేదృష్టాన్తస్యసాధ్యవికలత్వంస్యాత్. చక్షురాద్యపేక్షంరూపస్యచాక్షుషత్వం. తాదృశహేత్వపేక్షానియమరాహిత్యమనన్యాధీనత్వ
వివక్షితం-అన్యాపేక్షామాత్రనిరాసేసాధ్యేపరజ్ఞానస్యానుమేయత్వదర్శనేనబాధితత్వప్రసఙ్గాత్. నహిజ్ఞానాన్తరాగోచరత్వేతదనుమానసాధ్యం.
అపితుస్వాత్మసజాతీయానపేక్షప్రకాశాశ్రయత్వమాత్రం. తచ్చపరజ్ఞానస్యసమ్బన్ధితేనబాధితవిషయత్వం. అనన్యాధీనస్వవ్యవహారేత్యత్రాపివ్యవ
హారవత్త్వేసాధ్యేసిద్ధసాధ్యతా. అతోనన్యాధీనత్వం. అన్యశబ్దస్స్వాత్మసజాతీయపరత్వాద్వ్యాఘాతాద్యపేక్షయాణాం తత్త్వశఙ్కాపరిహృతాస్యాత్.
ఘటాదీనాంజ్ఞానాదివ్యవహారేస్వాత్మసజాతీయానపేక్షేహేతురనుభూతిరితిసిద్ధసాధ్యత్వస్యచాసాయస్వశబ్దః. స్వపరత్రస్వసాధ్యవ్యవహారాత్మ
స్వసజాతీయపరః. వ్యవహారస్యాత్మస్వసజాతీయత్వంనామాభిన్నప్రస్యప్రవృత్తిమిత్తకత్వం. వ్యవహారానుగుణ్యమాత్రంహిప్రకాశతఇతివ్యవహారస్యని
మిత్తం. పరజ్ఞానవ్యవహారేకాలాద్యపేక్షాపాదేనపరిహారాయస్వాత్మసాపేక్షానియమరాహిత్యవివక్షా. హేతుమాహ (స్వసమ్బన్ధాదితి) ధర్మహేతుత్వేవ్యవహార
హేతుత్వేచహేతౌవివక్షితేచైకాన్తంస్వాదివిశేషణాయ స్వసమ్బన్ధ స్వస్వసమ్బన్ధిగోచరవ్యవహారశ్చ-తద్వత్స్వసజాతీయధర్మోవ్యవహారశ్చ
వివక్షితః. స్వస్యాస్మిన్సమ్బన్ధాత్స్వస్మిన్పూర్వసజాతీయరూపానన్తరవ్యవహారహేతుఘటాదేస్సాపేక్షఇతిత్రయ్యభిచారపరిహారాయాన్తర
శబ్దయుక్తం. కించ-అర్థాన్తరశబ్దేనసజాతీయవిజాతీయపర. తేనపరస్మిన్ప్రత్యేకంసంయుక్తత్వేనవ్యవహారహేతోశ్చ్య్పన్యవరన్యస్యసాపేక్ష
యానైకాన్త్యంపరిహృతంస్యాత్. ప్రత్యక్షేప్రత్యక్షస్వాత్మసజాతీయం. ననుఘటాదిరూపభేదసంయుక్తత్వాదిసమాధానంస్వస్వతథాత్వేఘ
టాన్తరాపేక్షత్వనైకాన్త్యం నైవం-సజాతీయానపేక్షానియమవిరహరూపస్యసాధ్యధర్మస్యతత్రదర్శనాత్. నహిఘటస్యస్వసంయుక్తత్వా
దౌస్వాత్మసజాతీయఘటాన్తరాపేక్షేతినియమోస్తి పుత్రేపుత్రత్వతస్వవ్యవహారహేతౌపితరిస్వస్యపుత్రత్వవ్యవహారాయపితృన్తరాపేక్ష
వ్యభిచారపరిహారాయస్వసమ్బన్ధాదిత్యుక్తం. విద్యమానస్వసమ్బన్ధోవివక్షితః. పరత్రస్వసమ్బన్ధతుల్యకాలస్వగతధర్మాత్మసజాతీయధర్మాన్తరాపే
క్షవ్యవహారహేతుత్వాదిత్యర్థః. నహిపిత్రాదిప్రవాసనిధనయోః పుత్రాదౌపుత్రత్వంతద్వ్యవహారశ్చాపగచ్ఛతి. అతఏవస్వస్మిన్నన్యాపేక్షేద్వితీ
భావమనాపాదయదపరద్వితీభావహేతౌద్రవ్యేవ్యభిచారశ్చపరిహృతః. ననుసిద్ధాన్తినోప్యనుమితమనుమానం. చేతనస్యసమ్బన్ధతుల్యకాలం
శరీరత్వంశరీరేజనయతిస్వస్మిన్ చేతనత్వేనవ్యవహారయోరన్యానపేక్షః- అపితుపరమాత్మసాపేక్షః. పరమాత్మాచేతనత్వాదాత్మసజాతీయః.
అతస్తత్రానైకాన్త్యమితి. నైవం- స్వవ్యాపకస్యహేతుత్వస్యవివక్షితత్వాత్. నహిచేతనత్వవ్యాపకంశరీరత్వం-ఈశ్వరస్యచేతనస్యాపిశరీరత్వాభా
వాత్. అతస్స్వధర్మశబ్దాభిప్రేతేనస్వాపకత్వ్యభిచారేణపరిహారః. ఏతదుక్తంభవతి-ధర్మశబ్దఃప్రకాశపరోవా-ధర్మమాత్రపరోవా-అన్యశబ్దాన్స్వమా
త్రపరోవా- స్వాత్మసజాతీయఘటాన్యపరోవా. తత్రహేతుమాత్రానపేక్షప్రకాశత్వేదృష్టాన్తస్యసాధ్యవికలత్వం. రూపంహిచక్షురాద్యపేక్ష
ప్రకాశం. స్వాత్మసజాతీయానపేక్షప్రకాశత్వేసాధ్యేవ్యర్థవిశేషణత్వంహేతోః. హేతుత్వమాత్రేణసాధ్యసిద్ధేః. నహియస్యకస్యచిద్ధేతుస్స
ఘటాదిస్స్వప్రకాశేఘటాన్తరాదికమపేక్షతే. హేత్వనపేక్షధర్మత్వేనుభూతిత్వాదినాసిద్ధసాధ్యతా. పరకత్వాదిష్వనైకాన్త్యంచ. కాష్ఠద్వైతీభా
వేహేతోశ్చపరకత్వధర్మస్యద్వైతీభావేహేత్వన్తరసాపేక్షత్వాత్. స్వాత్మసజాతీయానపేక్షధర్మత్వేచానుభూతిత్వాదినాసిద్ధసాధ్యతా. విషయప్ర

యస్య స్వసమ్బన్ధాదర్థాన్తరే యద్ధర్మవ్యవహారహేతుత్వం తస్య తయోస్స్వస్మిన్ననన్యాధీనో దృష్టః. యథా రూపాదిశ్చాక్షుషత్వాదౌ. రూపాదిర్హి పృథివ్యాదౌ స్వసమ్బన్ధాచ్చాక్షుషత్వాదిజనయన్ స్వస్మిన్న రూపాదిసమ్బన్ధాధీనశ్చాక్షుషత్వాదౌ. అతోఽనుభూతిరాత్మనః ప్రకాశమానత్వే ప్రకాశత ఇతి వ్యవహారే చ స్వయమేవ హేతుః. సేయం స్వయంప్రకాశానుభూతిర్నిత్యా ప్రాగభావాద్యభావాత్. తదభావశ్చ స్వతస్సిద్ధత్వాదేవ. న హ్యనుభూతేస్స్వతస్సిద్ధాయాః ప్రాగభావస్స్వతోఽన్యతో వాఽవగన్తుం శక్యతే. అనుభూతిస్స్వాభావమవగమయన్తీ సతీ తావన్నావగమయతి. తస్యాస్సత్త్వే విరోధాదేవ తదభావో నాస్తీతి కథం సా స్వాభావమవగమయతి. ఏవమసత్యపి నావగమయతి. అనుభూతిస్స్వయమసతీ స్వాభావే కథం ప్రమాణం భవేత్. నాప్యన్యతోఽవగన్తుం శక్యతే-అనుభూతేరనన్యగోచరత్వాత్. అస్యాః ప్రాగ

కాశతే పరజ్ఞానేఽపి జ్ఞాపకేషు ప్రకాశత్వదర్శనాద్వ్యభిచారశ్చ. రూపే రూపాన్తరానపేక్షస్వగతరూపిత్వహేతుత్వాభావాద్దృష్టాన్తస్య సాధ్యవికలతా. పుత్రగతపుత్రత్వహేతౌ పితరి పుత్రాన్తరసాపేక్షపుత్రత్వధర్మే పితర్యనైకాన్త్యం చ. పరద్రవ్యగతసంయుక్తత్వహేతౌ ద్రవ్యాన్తరసాపేక్షసంయోగే ద్రవ్యే చానైకాన్త్యం. అత ఏవమాదిదోషపరిహారార్థమిత్థం ప్రయోక్తవ్యం- అనుభూతిస్స్వజన్యపరగతధర్మాత్యన్తసజాతీయధర్మభాక్త్వే స్వాత్యన్తసజాతీయాపేక్షానియమరహితేతి ప్రతిజ్ఞా. స్వవిసజాతీయే స్వావశ్యమ్భావిధర్మాత్యన్తసజాతీయస్వసమ్బన్ధతుల్యకాలధర్మహేతుత్వాదితి హేతుః. తథానుభూతిస్స్వజన్యపరగతవ్యవహారాత్యన్తసజాతీయవ్యవహారభాక్త్వే స్వాత్యన్తసజాతీయాపేక్షానియమరహితేతి ప్రతిజ్ఞా. స్వవిసజాతీయే స్వావశ్యమ్భావివ్యవహారాత్యన్తసజాతీయస్వసమ్బన్ధతుల్యకాలవ్యవహారహేతుత్వాదితి హేతుః. వ్యవహారస్య స్వావశ్యమ్భావిత్వం నామావశ్యమ్భావిధర్మనిబన్ధనత్వం. వ్యాప్తిప్రదర్శనపూర్వకం దృష్టాన్తమాహ (యస్యేతి) సాధ్యసాధనధర్మౌ సపక్షే దర్శయతి (రూపాదిర్హీతి) పక్షధర్మతాం పలనిర్దిష్టధర్మమాహ (అతోఽనుభూతిరితి) (ప్రకాశత ఇతి వ్యవహార ఇతి) అనుభూతిః ప్రకాశత ఇతి వ్యవహారే అనుభూతిరితి వ్యవహారే చేత్యర్థః. నను స్వసమ్బన్ధాదర్థాన్తరే తద్ధర్మవ్యవహారహేతుత్వం సోపాధికం-సమ్బన్ధవిశేషో హ్యర్థాన్తరే తద్ధర్మవ్యవహారహేతుత్వస్యైవ స్వస్మిన్ తద్ధర్మవ్యవహారయోరనన్యాధీనత్వే ప్రయోజకత్వాత్. స చ సమ్బన్ధవిశేష ఆశ్రయాశ్రయిభావరూపః. స తు రూపాదావస్తి-న తు పక్ష ఇతి. నైతత్-అస్య సాధ్యసమవ్యాప్త్యభావేనోపాధిత్వాభావాత్. ఆశ్రయాశ్రయిభావవిరహేఽపి సమ్బన్ధమాత్రాదర్థాన్తరే ప్రకాశత ఇతి వ్యవహారహేతోర్దీపస్య స్వస్మిన్నపి తద్వ్యవహారేఽత్యన్తసజాతీయానపేక్షత్వం హి దృష్టం. పూర్వం జ్ఞానస్య పరప్రకాశత్వాదిః స్వస్య ప్రకాశమానత్వాదితి హేతోరసిద్ధిర్వ్యాహతిశ్చోక్తా. తత్ర ఘటోఽయమిత్యనుభవవేలాయామనుభూయత ఇతి శబ్దస్యాప్రయోగాదసిద్ధిరుక్తా. శాబ్దవ్యవహారవైకల్యేఽపి ప్రత్యయోఽవిశేషహేతుకత్వేనార్థానుభవే స్వానుభవే చ ప్రయోజకత్వాభావవచనాదసిద్ధిః పరిహృతా-వ్యాహతిశ్చ నాస్తి తథా హి-అఙ్గుల్యగ్రస్య స్వాత్మస్పర్శాదివ్యాహతిరుపలబ్ధినిబన్ధనా. దీపాదిషు పరప్రకాశ్యత్వప్రకాశకత్వేఽపి దృశ్యతే. నిరాస్యమానే కర్మకర్తృభావవిరోధశ్చ నాస్తి. నిరాసకో దీపః నిరసనీయం తమః. దీపశక్త్యా కరణం జ్ఞానముత్పాద్యం. జ్ఞానముత్పాదకం, వ్యవహరణముత్పాద్యమితి. కించ-యస్యాపి కర్మకర్తృభావస్య స్వతో విరోధాదేకత్వముపలబ్ధిసిద్ధం. తథాపి జ్ఞాపకేషు విరోధనియమాభావశ్చోపలబ్ధిసిద్ధః. జ్ఞాతరి మనసి శబ్దశక్తౌ పదమిత్యపదేశతశ్చ శబ్దాన్తరేష్వపి విరోధోఽప్యుపలభ్యతే. ఉత్పాదకేష్వేవ తు విరోధనియమః. తత్ర చాకారాన్తరేణ చేన్న విరోధః. నను ఘటాదిషు వ్యవహారార్హత్వం స్వవ్యతిరిక్తజ్ఞానహేతుకం దృష్టం. జ్ఞానే వ్యాప్తిర్భజ్యతే చేద్వ్యవహారస్య జ్ఞానపూర్వకత్వవ్యాప్తిభఙ్గే నాజ్ఞాతస్యైవ జ్ఞానస్య వ్యవహారాస్పదత్వం స్యాత్. నైవం-ఘటాదిషు జ్ఞేయవ్యతిరిక్తజ్ఞాతృదృశ్యత్వేఽపి స్వేనైవ జ్ఞాతుర్జ్ఞాతృదృశ్యత్వమితి సర్వావిగీతమితి తత్రాపరేణాపి కర్మకర్తృవిరోధవ్యాప్తిభఙ్గో హ్యుపగన్తవ్యః. తథా ఘటాదౌ స్వవ్యతిరిక్తకరణజన్యజ్ఞానదృశ్యత్వేఽపి మనసి తదృష్టం-స్వానుమానే మనస ఏవ కరణత్వాత్. తథా సర్వవాచ్యానాం స్వవ్యతిరిక్తశబ్దవాచ్యత్వేఽపి శబ్దశక్తేః పదపదే దృష్టం. ఘటాదీనాం స్వవ్యతిరిక్తవాగ్వ్యవహార్యత్వేఽపి వాగిన్ద్రియే తదృష్టం-అతః కర్మకర్తృభావస్యావిరోధివ్యాప్తిర్నాస్తి. వ్యవహారస్య జ్ఞానపూర్వకత్వం నైకాన్తికమపి దృష్టం. జ్ఞానవ్యవహారస్య జ్ఞానకర్తృపూర్వకత్వవిరహః ప్రసజ్యతే చేన్నానిష్టః. అవభాసపూర్వకత్వస్యాభ్యుపగమాద్వ్యాప్తితత్త్వస్య తద్విరహప్రసఙ్గః. తస్మాదవభాసమానస్యైవ జ్ఞానస్య వ్యవహారాస్పదత్వం. అతస్స్వవిషయపరవిషయవ్యవహారానుగుణ్యం జ్ఞానస్య యుక్తం. అథ జ్ఞాతృజ్ఞేయనిరసనం జ్ఞానస్య స్వయంప్రకాశత్వం చ బౌద్ధపక్షేఽపి సమానమితి తద్వ్యావర్తకం జ్ఞానస్య నిత్యత్వం సాధయతి (సేయమితి) సేయం-పరమార్థభూతసన్మాత్రైకస్వప్రకాశవిషయభూతా చేత్యర్థః. యద్వా స్వయంప్రకాశత్వహేతుభూతధర్మవత్తయా ప్రసిద్ధేత్యర్థః. స్వయంప్రకాశత్వస్య నిత్యతాహేతుత్వవివక్షయా స్వయంప్రకాశేత్యుక్తం. చ సాధ్యసముచ్చయే. సౌగతసామ్యశఙ్కానివృత్త్యై వా. కుత ఇత్యత్రాహ (ప్రాగభావాదీతి) స చ కథమితి శఙ్కాయాం ప్రాగభావాదిత్యపి ప్రాయేణాహ (తదభావశ్చేతి) స్వతస్సిద్ధత్వేన ప్రాగభావాద్యభావం వికల్పముఖేన ప్రతిపాదయిష్యన్ వికల్పశిరోద్వయేఽనుపపత్తిం ప్రతిజానీతే (న హీతి) స్వతఃపక్షే-అనుభూతిః కిం సతీ స్వాభావమవగమయతి-ఉతాసతీతి వికల్పమపి ప్రత్యేకం సత్త్వపక్షం దూషయతి (అనుభూతిరితి) కుత ఇత్యత్రాహ (తస్యా ఇతి) గ్రాహ్యాభావాదిత్యర్థః. అనుభూతిః-కిమసుమిత్యాదిరూపా స్వాభావమవగమయతి-ఉత ప్రత్యక్షరూపేతి వికల్పే లిఙ్గాద్యభావాత్ప్రథమః కల్పో న సమ్భవతీత్యపి ప్రత్యద్వితీయః కల్పో గ్రాహ్యాభావాద్దూషితః. పూర్వాపి ప్రతివికల్పశిరసోఽసత్త్వపక్షం గ్రాహకాభావేన దూషయతి (ఏవమితి) పూర్వత్రాభిహితయోర్వికల్పశిరసోరన్యత ఇతిపక్షం దూషయతి (నాపీతి) అనుభూతిరనన్యగోచరా స్యాత్-తతః కిమభావాగ్రహణస్య. అభావో హ్యన్యగోచరత్వమర్థతీత్యత్రాహ (అస్యా ఇతి) అస్యాః-న హ్యన్యస్య ప్రాగభావో గ్రాహ్యః. అపి త్వనుభూతేరేవ. తస్మాత్తద్విషయా కృత్యైవ తదభావో గ్రాహ్యః-తస్యా విషయా

భావం సాధయత్ ప్రమాణమనుభూతిరియమితి విషయీకృత్య తదభావం సాధయేత్ - స్వతస్సిద్ధత్వేన ఇయమితి విషయాకారానర్హత్వాత్. న తత్ప్రాగభావోఽన్యతశ్శక్యావగమః. అతోఽస్యాః ప్రాగభావాభావాదుత్పత్తిర్న శక్యతే వక్తుమిత్యుత్పత్తిప్రతిబద్ధాశ్చాన్యేఽపి భావవికారాస్తస్యా న సన్తి. అనుత్పన్నేయమనుభూతిరాత్మని నానాత్వమపి న సహతే - వ్యాపకవిరుద్ధోపలబ్ధేః. న హ్యనుత్పన్నం నానాభూతం దృష్టం. భేదాదీనామనుభావ్యత్వేన చ రూపాదేరివానుభూతిధర్మత్వం న సమ్భవతి. అతోఽనుభూతేరనుభవస్వరూపత్వాదేవాన్యోఽపి కశ్చిదనుభావ్యో నాస్యా ధర్మః. యతో నిర్ధూతనిఖిలభేదా సంవిత్. అత ఏవ నాస్యాస్స్వరూపాతిరిక్త ఆశ్రయో జ్ఞాతా నామ కశ్చిదస్తీతి స్వప్రకాశరూపా సైవాత్మా - అజడత్వాచ్చ. అనాత్మత్వవ్యాప్తం జడత్వం సంవిదో వ్యావర్తమానమనాత్మత్వమపి హి సంవిదో వ్యావర్తయతి. నను చ అహం జానామీతి జ్ఞాతృతా ప్రతీతిసిద్ధా. నైవం. సా భ్రాన్తిసిద్ధా - రజతమేవ శుక్తిశకలస్య. అనుభూతేస్స్వాత్మని కర్తృత్వాయోగాత్. అతో మనుష్యో

భావానర్హత్వాన్న తత్ప్రాగభావగ్రహణం శక్యమిత్యర్థః. ఏవం ప్రాగభావాభావాదుత్పత్త్యభావః. తతశ్చ పరిణామాదిసర్వవికారాన్తరాభావముపపాదయతి (అతోఽస్యా ఇతి) అతః-స్వతః పరతః పదయోరుభయోరప్యభావస్యాగ్రహాత్వాదిత్యర్థః. వికారమాత్రనిరహే సాధ్యేఽనుత్పన్నత్వమనన్వవతి ప్రాగభావే నైకాన్తికం స్యాత్ - అతో భావరూపవికారనిరహస్య సాధ్యత్వజ్ఞాపనాయ భావశబ్దః. యద్వా-భావస్య వికార ఇతి షష్ఠీసమాసః. తతశ్చ భావాభావరూపవికారమాత్రవిరహే సాధ్యే ప్రాగభావే వ్యభిచారశఙ్కానివారణార్థం భావత్వే సత్యనుత్పన్నత్వం వికారాన్తరాభావే ప్రయోజకమితి ఫలితం. అనుభూతిర్నాస్తవతీ- భావత్వే సత్యనుత్పన్నత్వాత్ -యన్న స్తవత్తద్భావత్వే సత్యనుత్పన్నం న భవతి-యథా ఘట ఇతి. బౌద్ధాభ్యుపగతక్షణికత్వవ్యావృత్త్యర్థం నిత్యత్వానుత్పత్తిస్తద్వ్యాప్తవికారాన్తరాభావశ్చ సాధితా. అథ తదభ్యుపగతానేకత్వవ్యావృత్త్యర్థం సజాతీయభేదం వ్యుదస్యతి (అనుత్పన్నేయమితి) (వ్యాపకవిరుద్ధోపలబ్ధేః) నానాత్వవ్యాపకోత్పత్తివిరుద్ధానుత్పత్త్యుపలబ్ధేరిత్యర్థః. వ్యాప్తిం దర్శయతి (న హీతి) అస్య గ్రన్థస్య యదనుత్పన్నం-తన్నానాభూతం న దృష్టమిత్యర్థో వక్తుం న యుజ్యతే- బ్రహ్మవ్యతిరేకేణానుత్పన్నస్యానానాభూతస్య కస్యచిన్మాయావేదాన్తిభిరనభ్యుపగమాత్. యదనానాభూతం-తదనుత్పన్నమిత్యుక్తే వ్యాపకజన్యనివృత్త్యా వ్యాప్యనానాత్వనివృత్తిరుక్తా న స్యాత్. తస్మాదయమర్థః- యన్నానాభూతం- తదనుత్పన్నం న దృష్టం. ఉత్పత్తిమదేవ దృష్టమితి జన్యనానాత్వవ్యాపకత్వం దర్శితం. అనేనోత్పత్తినివృత్త్యా నానాత్వనివృత్తిరిత్యర్థసిద్ధిః. యద్వా- యథా న హ్యనగ్నిర్ధూమవద్దృష్ట ఇత్యుక్తే అగ్నిమదేవ ధూమవదిత్యుక్తం స్యాత్- తద్వదిహాప్యనుత్పన్నం నానాభూతం న దృష్టమిత్యుక్తే ఉత్పత్తిమదేవ నానాభూతమిత్యుక్తం స్యాత్.. తతశ్చోత్పత్తిర్వ్యాపికేత్యుక్తం భవతి. అనుభూతిర్నానా న భవతి- అనుత్పన్నత్వాత్. యన్నానాభూతం- తదుత్పత్తిమద్దృష్టం-యథా ఘట ఇతి వ్యతిరేక్యనుమానమనుభూతిం పక్షీకృత్యోక్తం. గగనాదిషు వ్యభిచారో దుర్వచః. తేషాముత్పత్తిమత్త్వేన వేదాన్తిభిరభ్యుపగమాదితి భావః. ఏవం సజాతీయభేదో నిషిద్ధః. అథాన్యస్థవికారాన్తరాభావే చ భేదం వికారాన్తరం చ పక్షీకృత్యాన్వయ్యనుమానమాహ (భేదాదీనామితి) ఆదిశబ్దేనోత్పత్త్యాదయో వివక్షితాః. భేదాదయో నానుభూతిధర్మాః- అనుభావ్యత్వాత్ రూపాదివదితి వ్యావృత్తిరూపధర్మోఽపి నాస్తీత్యుపపాదయతి (అతోఽనుభూతేరితి) అన్యోఽపి- వ్యావృత్తిరూపోఽపీత్యర్థః. యద్వా వికారనానాత్వజడత్వనిషేధాన్నిత్యత్వైకత్వస్వయంప్రకాశత్వరూపధర్మవత్త్వశఙ్కా-వ్యుదాసార్థం పూర్వోక్తనానాత్వాదివ్యుదాసార్థం చ వ్యతిరేక్యనుమానమాహ (అతోఽనుభూతేరితి) అన్యోఽపి- నిత్యత్వాదిరూపోఽపీత్యర్థః-అనుభూతిర్న వ్యావృత్తిరూపధర్మభాక్-అనుభవస్వరూపత్వాత్. యద్వ్యావృత్తిరూపధర్మభాక్-తదననుభూతిర్దృష్టం. యథా ఘటాదీతి వ్యతిరేకీ. యది వ్యావృత్తిరూపధర్మం పక్షీకృత్యానుభూతిధర్మత్వాభావస్సాధ్యస్స్యాత్తదానుభావ్యత్వం హేతుః. యథా రూపాదీతి సపక్షః. ఇదమన్వయి. ఏవం స్వగతభేదో నిరస్తః. పూర్వమేవ స్వజాతీయభేదో నిరస్తః. *అత్రాయం పురుషస్స్వయం జ్యోతిర్భవతీత్యాదిషు వేదాన్తవాక్యేష్వాత్మనో నిత్యత్వస్వయంప్రకాశత్వాదయః ప్రతిపన్నాః. అత్ర తు సంవిదో నిత్యత్వాదిరుచ్యతే- తత్కథం సంగచ్ఛత ఇత్యత్రాహ (యత ఇతి) నిర్ధూతనిఖిలభేదా-సకలభేదనిషేధేన విజాతీయభేదోఽపి నిరస్త ఇతి విజాతీయభేదస్య జ్ఞాతుర్ధ్యాత్వేన సంవిదాత్మా-ఆత్మైవ పరమార్థభూతా సంవిదేవాత్మేత్యర్థః. యద్వా- వేదాన్తైరాత్మనః ప్రతిపాదితం సజాతీయవిజాతీయస్వగతనానాత్వరాహిత్యం సంవిద ఏవోపపద్యత ఇతి సైవాత్మేత్యర్థః. (స్వరూపేతి) స్వరూపాతిరిక్త ఆశ్రయో హి జ్ఞాతా-స నాస్తి. సంవిత్స్వరూపాతిరిక్తత్వాదేవాపరమార్థ ఇతి స నాత్మేతి పరమార్థభూతా సంవిదేవాత్మేత్యర్థః. (స్వప్రకాశరూపా సైవాత్మేతి) వేదాన్తైరాత్మనః ప్రతిపాదితం స్వయంప్రకాశత్వం సంవిద ఉపపన్నమితి సైవాత్మేత్యర్థః. యద్వా-తుచ్ఛత్వశఙ్కానిరాసార్థముక్తం స్వప్రకాశరూపేతి- స్వయంప్రకాశత్వం స్వతన్త్రసాధకం చేత్యాహ (అజడత్వాచ్చేతి) ఇదం వ్యతిరేకి. సంవిదాత్మా-అజడత్వాత్. యన్నాత్మా తజ్జడం-యథా ఘటాదీతి. ఏతద్వివృణోతి(అనాత్మత్వేతి) అనాత్మత్వవ్యాప్తం- వ్యాప్తమితి కర్తరి క్తః. వ్యాపకమిత్యర్థః. ప్రసక్త ఇతివత్. తర్కేణ జ్ఞాతృత్వే ప్రతిషిద్ధే ఆత్మనోఽహంప్రత్యయగోచరత్వస్యానుభవప్రత్యక్షసిద్ధత్వేన చోదయతి(నను చేతి) చశ్చోద్యసముచ్చయే. ప్రతీతిసిద్ధా-స్వానుభవరూపప్రతీతిసిద్ధేత్యర్థః. అత్రాహ(నైవమితి) ప్రతీతేర్భ్రాన్తిత్వమాహ (సా భ్రాన్తిసిద్ధేతి) అనుభవవిషయత్వేన పూర్వం ప్రతీతా రజతతాయా ఆశుక్తిజ్ఞానబాధితత్వాద్భ్రాన్తిసిద్ధా భవతి-తథేత్యభిప్రాయేణాహ(రజతమేవ శుక్తిశకలస్యేతి) భ్రమాధిష్ఠానత్వోపపత్తయే శకలశబ్దః. అవికలవస్తునస్తత్ప్రత్యాస్పదత్వాయోగాత్. యద్వా-జ్ఞాతృత్వే ప్రతీయమానే తత్ర జ్ఞానాంశస్య పారమార్థ్యే కర్తృత్వాంశస్యాపారమార్థ్యే చ దృష్టాన్తతయా రజతమేవ శుక్తిశకలస్యేత్యుక్తం. తత్ర హీదమంశః పరమార్థః. రజతత్వాపరమార్థ ఇతి. భ్రాన్తిసిద్ధత్వముపపాదయతి(అనుభూతేరితి) తర్కం కిమిత్యత్రాహ (అతో మనుష్య

హమిత్యత్యస్తబహిరూప్యతయానుష్యతాదిభిః శిష్టసిద్ధాభిమానవత్ జ్ఞాతృత్వమప్యధ్యస్తం. జ్ఞాతృత్వం హి జ్ఞానక్రియాకర్తృత్వం. తచ్చ విక్రియాత్మకం జడం వికారిప్రకృత్యహంకారగ్రన్థిస్థం అవిక్రియస్య సాక్షిణశ్చిన్మాత్రాత్మనః కథమివ సంభవేత్. దృశ్యత్వేనసిద్ధత్వాదేవ రూపాదేరివ కర్తృత్వాదేర్నాత్మధర్మత్వం. సుషుప్తిమూర్ఛాదావహంప్రత్యయాపాయేఽప్యాత్మానుభవదర్శనేన నాత్మనోఽహంప్రత్యయగోచరత్వం. కర్తృత్వేఽహంప్రత్యయగోచరత్వే చాత్మనోఽభ్యుపగమ్యమానే దేహస్యేవ జడత్వపరాక్త్వానాత్మత్వాదిప్రసఙ్గో దుష్పరిహారః. అహంప్రత్యయగోచరాత్ కర్తృతయా ప్రసిద్ధాద్దేహాత్తత్ క్రియాఫలస్వర్గాదేర్భోక్తురాత్మనోఽన్యత్వం ప్రామాణికానాం ప్రసిద్ధమేవ. తథాఽహమర్థాత్ జ్ఞాతురపి విలక్షణస్సాక్షీ ప్రత్యగాత్మేతి ప్రతిపత్తవ్యం. ఏవమవిక్రియానుభవస్వరూపస్యైవాభివ్యఞ్జకో జడోఽప్యహంకారస్స్వాశ్రయతయా తమభివ్యనక్తి. ఆత్మస్థతయాభివ్యఙ్గ్యాభివ్యఞ్జనమభివ్యఞ్జకానాం స్వభావః. దర్పణజలఖణ్డాదిర్హి ముఖచన్ద్రబిమ్బగోత్వాదికమాత్మస్థతయాభివ్యనక్తి. తత్కృతోఽయం జానామ్యహమితి భ్రమః. స్వప్రకాశాయా అనుభూతేః కథమివ తదభివ్యఙ్గ్యజడరూపాహంకారేణాభివ్యఙ్గ్యత్వమితి మా వోచః. రవికరనికరాభివ్యఙ్గ్యకరతలస్య తదభివ్యఞ్జకత్వదర్శనాత్ - జాలక

ఇతి. కర్తృత్వాదేరనుపపత్తిమాహ (జ్ఞాతృత్వం హీతి) యద్వా-జ్ఞాతృత్వం నామ కిం బ్రహ్మస్వరూపభూతజ్ఞానాశ్రయత్వం- ఉతాన్తఃకరణక్రియా రూపజ్ఞానాశ్రయత్వమితి వికల్పమభిప్రేత్య ప్రథమం శిరో దూషయతి (అనుభూతేరితి) పూర్వోక్తయుక్తిభిరనుభూతేరేవ పరమార్థత్వసిద్ధేస్తస్యా జ్ఞాతృత్వం స్వాశ్రయకర్తృత్వం స్యాత్. తచ్చ వ్యాహతమిత్యర్థః. కర్తృత్వం ఆశ్రయత్వం. జ్ఞాతృత్వం ప్రాప్తపురుషప్రతీతిసిద్ధత్వాద్వ్యావర్త్యమితి [illegible] అభిప్రాయేణాహ (... ఇతి) [illegible] బహిర్భూతేత్యుక్తం. అథన కేవలం స్వాపేక్షయా కర్తృత్వమనుపపన్నం. అ[illegible] స్వపరసిద్ధాన్తే విశేషం కర్తృమాత్రమేవానుపపన్నమిత్యభిప్రాయేణ ద్వితీయం శిరో దూషయతి (జ్ఞాతృత్వం హీతి) తత్ర కిమిత్యత్రాహ (తచ్చేతి) విక్రి[illegible] ఉత్పత్తివినాశశాలి[illegible] క్రియాయాః [illegible] ఆశ్రయత్వమపి కాదాచిత్కమితి తద్వికారరూపమిత్యర్థః. జడం-జ్ఞేయం. అత ఏవ వికారిప్రకృత్యా హఙ్కారగ్రన్థిస్థం-జడత్వం క్రియాత్మకత్వసామ్యాదిత్యర్థః. గ్రన్థిర్నామ [illegible] అహఙ్కారస్య సర్వ[illegible] స్థితిర్యుక్తా. ఏతద్విరోధరూపమాహ (అవిక్రియస్యేతి) సాక్షిత్వాభ్యుపగమేన జ్ఞాతృత్వమభ్యుపగతం భవతీతి శఙ్కాయాం సాక్షిత్వమపి జ్ఞానస్వరూపత్వానుగుణమిత్యభిప్రాయేణ సాక్షిణ ఇత్యుక్తం. అవిద్యానుభవరూపత్వమేవ సాక్షిత్వమితి జ్ఞానత్వావిరోధ ఇతి భావః. చిన్మాత్రాత్మని- స్వయమ్ప్రకాశే. జడం జ్ఞాతృత్వమజడస్య న సమ్భవతీత్యర్థః. కర్తృత్వాదిర్నాత్మధర్మః- దృశ్యత్వేనసిద్ధత్వాత్- రూపాదివదిత్యనుమానమభిప్రేత్యాహ (దృశ్యత్వేనసిద్ధత్వాదేవేతి) కర్తృత్వాదేరిత్యాదిశబ్దేనాహమ్ప్రత్యయగోచరత్వం గృహ్యతే. యదివిశేషేదాదీనామనుభూతిధర్మత్వాభావే హేతుః- తేనైవేత్యేవకారాభిప్రాయః. అహమర్థాభావాత్. తేనసమానాధికరణతయా ప్రతీతో జ్ఞాతా తాత్పర్యాదిత్యత్రాహ (సుషుప్తిమూర్ఛాదావితి) నాహం ఖల్విత్యాది శ్రుత్యుక్తజీవనేనాహమ్ప్రత్యయాపాయేఽపీత్యుక్తం. అతః కర్తృత్వాహమ్ప్రత్యయగోచరత్వాభావేఽప్యలికత్వమనుమానద్వయం ప్రసక్తరూపం తదాహ (కర్తృత్వ ఇతి) అత్మానః కర్తానచాహమ్ప్రత్యయగోచర ఇతి ప్రతిజ్ఞాద్వయం. అజడత్వాప్రత్యక్త్వాదాత్మత్వాదితి హేతుత్రయం. యత్కర్తృ యదహమ్ప్రత్యయగోచరః తజ్జడం పరాక్ అనాత్మా చ యథా శరీరమితి. యద్వా-ఆత్మనః కర్తానచాహమ్ప్రత్యయగోచరః- జడత్వాదిప్రసఙ్గాత్ దేహవదితి. జడత్వం-దృశ్యత్వైకరూపత్వం పరాక్త్వం- పరస్మై భాసమానత్వం. అనాత్మత్వం-స్వస్మై భాసమానత్వం. దేహం ప్రతినియతతయా వ్యాపిత్వం వా తదభావోనాత్మత్వం. ఆదిశబ్దేన ఘటాదిత్వాదికం వివక్షితం. అహమ్ప్రత్యయగోచరస్య దేహస్యానాత్మత్వే సిద్ధే హ్యహమ్ప్రత్యయగోచరస్యానాత్మత్వం ప్రసిద్ధమిత్యత్రాహ (అహమ్ప్రత్యయగోచరాదితి) [illegible] దేహాదిత్యనేన దేహ ఇతి సిద్ధం. ప్రామాణికానాం- చార్వాకవ్యతిరిక్తానాం. అనాత్మనః-అహఙ్కారస్య కర్తృత్వే కథమాత్మనస్సంసార ఇత్యత్రాహ [illegible] స్వర్గాదిభోక్తురాత్మత్వేసిద్ధేజ్ఞాతైవాత్మాస్యాదిత్యత్రాహ (తథేతి) శరీరాతిరిక్తాత్మనోఽభ్యుపగమో ప్రమాణబలాత్ క్రియతే-తథాజ్ఞాతురపివిలక్షణత్వేన ప్రమాణసిద్ధత్వాత్తథాభ్యుపగన్తవ్యమిత్యర్థః. యద్వా-అప్రామాణికాహమ్ప్రత్యయగోచరత్వేన శరీరస్యానాత్మత్వాది. ప్రామాణికాహమ్ప్రత్యయగోచరస్య కథమనాత్మత్వాదీత్యత్రాహ (అహమ్ప్రత్యయగోచరాదితి) దేహస్య ప్రామాణికాహమ్ప్రత్యయగోచరత్వం ప్రమాణబాధాదేవహి జ్ఞాయతే. ఏవం కర్తృభోక్తురాత్మాధికాకారవతో జ్ఞాతురాత్మత్వం ప్రమాణబాధాదేవ ప్రద్విష్టత్వం స్వీకార్యమిత్యర్థః. అతః ప్రామాణికాప్రామాణికవిభాగాభావేనాహమ్ప్రత్యయగోచరత్వమాత్రమేవానాత్మత్వసాధకమితి భావః. [illegible] కథం జ్ఞాతృత్వసమ్భవ ఇత్యత్రాహ (ఏవమితి) యద్వా- జ్ఞాతృత్వమహంకారగ్రన్థిస్థమితి పూర్వముక్తం. కథమహఙ్కారస్య జ్ఞాతృత్వసమ్భవ ఇత్యత్రాహ (ఏవమితి) అభివ్యఞ్జకత్వప్రయుక్తోయమహఙ్కారస్య సంవిదాశ్రయభావ ఇతి భావః. అభివ్యఞ్జకో స్వహఙ్కారః. కథ [illegible] అభివ్యఞ్జకత్వమిత్యత్రాహ (ఆత్మస్థతయేతి) స్వభావశబ్దేనాత్మస్థకత్వం వివక్షితం. క్వచిత్ప్రమాణబాధస్సన్నితి భావః. (దర్పణేతి) [illegible] ప్రతిబిమ్బత్వప్రయుక్తం. నచ ప్రతిబిమ్బత్వప్రయుక్తం. అభివ్యఞ్జకత్వమాత్రప్రయుక్తమితిదర్శయితుం ఖణ్డాదిగ్రహణం. ఆదిశబ్దేన మణ్యాది. ఏవం వ్యఞ్జ్యవ్యఞ్జకభావస్థితో జ్ఞాతృత్వావభాసస్సంవిదిత్యాహ (తత్కృత ఇతి) జడస్యాభివ్యఞ్జకత్వమయుక్తం. స్వప్రకాశస్య వ్యఞ్జ్యత్వం చాయుక్తం. సంవిదభివ్యఙ్గ్యస్య చ విశేషేణ తదభివ్యఞ్జకత్వమయుక్తమితీమామాశఙ్కాం స్వయముద్భావ్య ప్రతిక్షిపతి (స్వప్రకాశాయా ఇతి) కుత ఇత్యత్రాహ (రవికరేతి) కరతలస్య కిరణాభివ్యఞ్జకత్వం క్వదృష్టమిత్యత్రాహ (జాలకేతి) ఏవం జ్ఞాతృత్వస్యాపారమార్థికత్వముక్తం. ఏతదేవ

రత్నాదిమహార్ఘ్యమణికిరణానాం తదభివ్యఞ్జకైర్నాపికరతలేనస్ఫుటతరప్రకాశో హి దృష్టచరః. యతోऽహంజానామీతి జ్ఞాతాऽయమహమర్థశ్చిన్మాత్రాత్మనో న పారమార్థికో ధర్మః. అతఏవసుషుప్తిముగ్ధమూర్ఛాస్వేతి. తత్రహ్యహమర్థోల్లేఖ విగమేనస్వాభావికానుభవమాత్రరూపేణాత్మావభాసతే. అతఏవ సుప్తోత్థితః కదాచిన్మామప్యహం నజ్ఞాతవానితి పరామృశతి. తస్మాత్పరమార్థతోనిరస్తసమస్తభేదవికల్పనిర్విశేషచిన్మాత్రైకరసకూటస్థనిత్యసంవిదేవ భ్రాన్త్యాజ్ఞాతృజ్ఞేయ జ్ఞానరూపవివిధవిచిత్రభేదావివర్తత ఇతితస్యాలభూతావిద్యానిబర్హణాయనిత్యశుద్ధబుద్ధముక్తస్వభావబ్రహ్మాత్మైకత్వ విద్యాప్రతిపత్తయే సర్వే వేదాన్తా ఆరభ్యన్త ఇతి. కితదిదమౌపనిషదపరమపురుషవరణీయతాహేతుగుణవిశేషవిరహిణా

పరమార్థవస్తుభాసనవేళాయామనవభాసనప్రతిపాదనేనోపపాదయతి (యతఇతి) అనేనాహంప్రత్యయాపాయేపి విభూర్వాక్తార్థోనివృత్తో భవతి యత ఇతి సాధ్యస్య హేతుతయానిర్దేశః. అగ్నిమత్త్వేన ధూమవత్త్వమితివత్. ముక్తిసమభివ్యాహారేణసుషుప్త్యవస్థాయామహంప్రత్యయాపాయస్యాగమసిద్ధత్వం సూచితం. తదాకథంభాసత ఇత్యత్రాహ (తత్రహీతి) *నాహంఖల్వయమేవం సంప్రత్యాత్మానం జానాత్యయమహమస్మీతి స్వాపవిషయాశ్రుతిః. *అహంకారంబలందర్పంకామంక్రోధంపరిగ్రహం। విముచ్యనిర్మమశ్శాన్తో బ్రహ్మభూయాయకల్పత ఇతి ముక్తివిషయాస్మృతిః. *మహాభూతాన్యహంకారో బుద్ధిరవ్యక్తమేవచేతి క్షేత్రాన్తర్భావశ్చోచ్యతేహంకారస్య. *అహంకారవిమూఢాత్మాకర్తాహమితిమన్యత ఇతితస్యభ్రాన్తినిబన్ధనత్వముచ్యతే. శ్రుతిస్మృతిప్రసిద్ధిద్యోతనార్థః. నకేవలంశ్రుతిస్సుషుప్తివిషయా. పరామర్శశ్చతథేత్యాహ (అతఏవచేతి) అతఏవేతి సాధ్యస్యహేతుత్వేన పరామర్శః. కథంసాధ్యసాధనయోర్విపరీతనిర్దేశః. ఇత్థం - జ్ఞప్త్యాయత్తాసాధ్యంతదుత్పత్త్యాసాధనం. యదుత్పత్త్యా సాధనంతజ్జ్ఞప్త్యా సాధ్యం. తస్మాదగ్నిమత్త్వాదేవహి ధూమోద్గమ ఇతివత్. ఉత్పత్త్యా హేతుత్వమపేక్ష్యైత ఏవేత్యుక్తం. తతఃకింప్రస్తుతపూర్వవృత్తత్వచిన్తాయా ఇత్యత్రాహ (తస్మాదితి) తస్మాదిత్యనేన యదవ్యాహుర్విశేషవిశేషేత్యారభ్యోక్తం ప్రమాణతర్కాభ్యాంస్వమతోపపాదనమభిప్రేతం. (నిరస్తసమస్తభేదవికల్పేతి) భేదవికల్పశబ్దేనజ్ఞాతృజ్ఞేయాదిభేదస్యావాన్తరవైవిధ్యంవివక్షితం. నిర్విశేషశబ్దేనస్వగతనిత్యత్వాదిభేదవ్యావృత్తిః. కుతఇత్యత్రాహ (చిన్మాత్రైకరసేతి) చిన్మాత్రత్వాదిత్యర్థః. అనేనశూన్యత్వవ్యుదాసశ్చ. కూటస్థం- నిర్వికారం. సర్వాధిష్ఠానంవా. (నిత్యసంవిదేవేతి) చిన్మాత్రశబ్దస్స్వయంప్రకాశత్వపరః, సంవిచ్ఛబ్దోవిశేష్యపర ఇత్యపౌనరుక్త్యం. చిన్మాత్రస్యకథంభేదసమ్భవ ఇత్యత్రాహ (భ్రాన్త్యేతి) భ్రాన్త్యావివర్తత ఇతికర్మకలభవన్నిర్దేశః. శుద్ధం- అవిద్యారహితం. బుద్ధం- స్వయంప్రకాశం. ముక్తం- పరమార్థతో భేదదర్శనజన్మాదిరహితం. ఏవంవిధబ్రహ్మాత్మైకత్వవిద్యాలబ్ధయే సర్వేవేదాన్తా ఆరభ్యన్త ఇత్యర్థః. వేదాన్తానామారమ్భణీయత్వంనామ తద్విచారస్యారమ్భణీయత్వం. సర్వేవేదాన్తా ఆరభ్యన్త ఇతి యదవ్యాహురితిపూర్వేణాన్వయః. బ్రహ్మమీమాంసాశాస్త్రం కిమనారమ్భణీయం- ఉతారమ్భణీయమితివిచారే బన్ధస్యపరమార్థత్వేన జ్ఞాననివర్త్యత్వాభావాద్జ్ఞానప్రతిపాదకవేదాన్తవాక్యవిచారరూపంశాస్త్రమనారమ్భణీయమితిపూర్వపక్షః. బన్ధస్యమిథ్యాత్వేనజ్ఞానమాత్రనివర్త్యత్వాద్జ్ఞానార్థం వేదాన్తవిచారరూపంశాస్త్రమారమ్భణీయమితిహి బ్రహ్మజ్ఞానపక్షే ప్రథమాధికరణార్థస్సిద్ధః. అతోబన్ధస్యమిథ్యాత్వేనజ్ఞానమాత్రనివర్త్యత్వాద్జ్ఞానప్రధానస్యశాస్త్రస్యకర్మవిచారానపూర్వవృత్తత్వముక్తంభవతీతి. నైష్కర్మ్యం ఉపాయ ఆత్మైకత్వవిజ్ఞానం. ఉపేయంనిర్విశేషచిన్మాత్రం బ్రహ్మ. నివర్త్యం ప్రపఞ్చమిథ్యాభూతమితి త్రయంకర్మవిచారస్యానపేక్షితత్వాయపూర్వం విస్తరేణోపపాదితంనిగమనగ్రన్థేసంక్షిప్తంభవతి. కర్మవిచారపూర్వవృత్తత్వవిరోధివస్తుసామర్థ్యనిరాసార్థం పరోక్తానాముపాయోపేయనివర్త్యానాం ప్రమాణతర్కాభాసమూలత్వం ప్రతిజానీతే (తదిదమితి) స్వాభిమతానామేవతేషాం ప్రమాణతర్కోపపన్నతాం చ సంక్షేపేణ ప్రతిజానాతి. అర్థాన్తరమశాస్త్రజ్ఞానాంబహుగ్రన్థకారాణామపి పరేషాంఫలనానుపపత్తిశ్చ సమ్యగ్జ్ఞానోత్పత్తిసామగ్రీవైకల్యప్రతిపాదనముఖేనపరిహరతి (తదిదమిత్యాదినా) పరమపురుషశబ్దేనోపేయం వరణీయతేత్యాదినోపాయమనాదీత్యాదినా నివర్త్యమనభిగతేత్యాదినాపరపక్షేనైష్ఫల్యంన్యాయానుగృహీతేత్యాదినాస్వపక్షస్యసమూలతామర్థతో నేకవిద్వత్పరిగ్రహంచ ప్రతిజానీతే. తదిదమిత్యనన్తరవాక్యప్రకృతంపరోక్తోపాయోపేయనివర్త్యత్రయంవివక్షితం. ఔపనిషదపరమపురుషశబ్దేన *తంత్వౌపనిషదంపురుషం పృచ్ఛామీతిశ్రుతింస్మారయతి. ఏతేనాస్మదభిమతప్రమాణప్రమేయవిశేషసంబన్ధశ్శ్రుత్యైవవ్యక్త ఇతిసూచయతి. పరమశబ్దేనేశ్వరాణామితి కృతత్వవ్యావృత్తిః. వరణీయతాహేతుగుణవిశేషవిరహిణామిత్యనేన *యమేవైషవృణుతే తేనలభ్య ఇత్యభిమతోపాయవిశేషకథనంఫలితం. అనేనపదేనబహుశాస్త్రజ్ఞబహుగ్రన్థకారాణాంప్రమాణోపపత్తిశక్యాచపరిత్యాజ్యతాభవతి- సమ్యక్శాస్త్రార్థజ్ఞానోత్పత్తౌభగవత్ప్రసాదస్యాపి సామగ్ర్యన్తర్భావేన కేవలశాస్త్రపరిశ్రమస్య విఫలహేతుత్వాత్. యథా *యస్యదేవేపరాభక్తిరిత్యాదికా శ్రుతిః. స్మృతిశ్చ *విద్యారాజన్న తేవిద్యామవిద్యానహీయతే।విద్యాహీనస్తమోధ్వస్తోనాభిజానాసికేశవం॥ ధృతరాష్ట్రః *గావల్గణేత్వంకావిద్యాయయాత్వమభిజానాసి త్రియుగం మధుసూదనం॥ సంజయః *మాయాంనసేవేభద్రంతేనవృథాధర్మమాచరే। శుద్ధభావంగతోభక్త్యాశాస్త్రాద్వేద్మిజనార్దనమితి॥ అత్రభక్త్యాశుద్ధభావంగతశ్శాస్త్రాద్వేద్మిజనార్దనమిత్యనేనయథావచ్ఛాస్త్రార్థజ్ఞానోదయస్యభక్తిసాపేక్షత్వంసిద్ధం. *జాయమానంహిపురుషంయంపశ్యేన్మధుసూదనః। సాత్త్వికస్సతువిజ్ఞేయస్సవైమోక్షార్థచిన్తకః॥ *వశ్యత్వేనంజాయమానంబ్రహ్మారుద్రౌఽథవాపునః।రజసాతమసాచాస్యమానసంసముపప్లుతమితి వచనాచ్చతత్త్వార్థజ్ఞానస్యభక్తిప్రీతభగవత్కటాక్షసాపేక్షత్వం జ్ఞాయతే. నను యయాత్వమభిజానాసి। భక్త్యావేద్మీతి ప్రశ్నప్రతివచనాభ్యాంవిద్యాభక్తిశబ్దయోరైకార్థ్యంప్రతీయతే. భక్తిరూపాచ విద్యాభగవత్ప్రసాదమితి ప్రాగుపపాదితం.తతశ్చశాస్త్రజ్ఞానమూలాభక్తిః. భక్తిమూలంశాస్త్రజ్ఞానమిత్యన్యోన్యాశ్రయ ఇతిచేత్ - నైవం- శ్రవణవేళాయా

మనాదిపాపవాసనాదూషితాశేషశేముషీకాణామనధిగతపదవాక్యస్వరూపతదర్థయాథాత్మ్యప్రత్యక్షాదిసకలప్రమాణవృత్తతదితికర్తవ్యతారూపసమీచీనన్యాయమార్గాణాం వికల్పాసహవివిధకుతర్కకల్కకల్పితమితి న్యాయానుగృహీతప్రత్యక్షాదిసకలప్రమాణవృత్తయాథాత్మ్యవిద్భిరనాదరణీయం. తథాహి— నిర్విశేషవస్తువాదిభిర్నిర్విశేషే వస్తునీదం ప్రమాణమితి న శక్యతే వక్తుం— సవిశేషవస్తువిషయత్వాత్ సర్వప్రమాణానాం.

మీవపదార్థతయావి. మన్వానా నేమూపరమాత్మగుణాదిష్వనుకూలబుద్ధిగోచరత్వాద్విద్యాభ్రాన్తిరిత్యాహుః. తేన సర్వ్యాగ్వాక్యార్థనిర్ణయలాభః. పూర్వపక్షితచోపపన్నస్వమానేపి సుగతాభిమతవేదాప్రామాణ్యాదౌ హి భవతి ప్రద్వేషాద్వైదికానాం. భగవద్గుణాదిష్వనురక్తచిత్తతా భవతి. నచైషా సాక్షాత్కారకల్పనిరన్తరధ్యానమాహాత్మ్యాద్భక్తిః. అతో నాన్యోన్యాశ్రయః. అథశాస్త్రార్థజ్ఞానోత్పత్తిహేతుభూతభక్తివిరోధినమాహ (అనాదీతి) యద్వా- సమ్యగ్జ్ఞానహేతుభూతభక్త్యభావాత్ సమ్యగ్జ్ఞానవిరోధిపాపానుబన్ధమాహ. (అనాదీతి) వాసనాశబ్దేన పాపస్యద్విధత్వమూలత్వేన దుష్పరిహరత్వముక్తం. వాసనయా పాపం పాపేన వాసనా. అజ్ఞానేన పాపవాసనా పాపవాసనయాఽజ్ఞానమిత్యన్యోన్యాశ్రయపరిహారాయ అనాదిశబ్దః శేముషీ- మోక్షోపయోగి జ్ఞానం. అశేషశబ్దో న్యాయమార్గానభిజ్ఞత్వవిషయా విశ్వా శేముషీ దూషితేతి భావః. అనేనార్థాత్స్వపక్షేపి దర్శంచోద్యం భవతి- కర్మణైవ మోక్షప్రతిబన్ధకత్వాత్ దూషితశేముషీకత్వం ఫలం సమ్యగ్జ్ఞానాభావమాహ (అనధిగతేతి) ప్రత్యక్షవిరోధేశాస్త్రప్రాబల్యస్య పరేణోక్తత్వాత్, పదశోపదముదాయే చ సవిశేషపరత్వప్రాధాన్యేన, చ ప్రథమం శబ్దప్రమాణమాహ (పదేతి) ప్రకృతిప్రత్యయయోగేన పదత్వం న జ్ఞాతమితి పదశబ్దస్య భావః. (వాక్యస్వరూపేతి) వాక్యమనేకపదార్థసంసర్గవిశేషాభిధాయీతి చ న జ్ఞాతమితి భావః. తదర్థయాథాత్మ్యం- తాత్పర్యవిషయః. ప్రత్యక్షాదిత్యాదినానుమానం. సకలశబ్దేన స్మార్తనచాక్షుషాది ప్రత్యక్షస్య నిరపేక్షావిషక్షితా అన్వయవ్యతిరేకాద్యనుమానానాం నిరపేక్షా చ వివక్షితా. యద్వా- తత్తద్వ్యాప్తిమత్తార్థాపత్త్యాది ప్రమాణాన్తరవిషయస్సకలశబ్దః. వృత్తం- బోధనం. (తదితికర్తవ్యతారూపేతి) తర్కేణ ప్రమాణబాధకవచనాత్ప్రమాణానుగ్రాహకస్తర్క ఇతి చ న జ్ఞాతమితి భావః. ప్రమాణానుగ్రాహకత్వేపి తర్కస్య స్వీకుర్య ఇత్యత్రాహ (సమీచీనన్యాయేతి) అనుగ్రాహకబుద్ధ్యా స్వీకృతస్యాపి తర్కస్య ప్రమాణవిరుద్ధత్వాత్సోపి సమీచీన ఇతి భావః. అవచ్ఛేదనయాదిసమీచీనన్యాయాపి హి స్వీకృతా ఇత్యత్రాహ (న్యాయమార్గాణామితి) అయం సామాన్యవిశేషన్యాయవిషయ ఇతి తన్న్యాయసంచారవిషయవిభాగోఽనవగత ఇతి భావః. తర్హి కిమనేన ప్రతిష్ఠాపితా ఇత్యత్రాహ (వికల్పాసహేతి) కుతర్కః- ప్రమాణవిరుద్ధానుకూలతర్కాభిధానవిరోధాదిదోషాన్తరాక్రాన్తాశ్చ తర్కాః. తే చ తత్ర తత్ర చతురపదస్థాయినో న భవన్తి- కిం తు వికల్పితాన్యతరకోటిపరిగ్రహేపి బాధకా ఇత్యాహ (వికల్పాసహేతి) తర్కస్య వికల్పాసహత్వం నామ లద్విషయసాధనాదివికల్పాసహత్వమేవ (వివిధేతి) బహూనామనుభవాన్తే నను భూతిత్వం ప్రత్యక్షం సన్మాత్రగ్రాహి. వేదాన్తవేద్యం బ్రహ్మ ప్రమాణాన్తరాగోచరమిత్యాదిరూపం కుతర్కాణామనేకత్వాహమితి తథ్యం వివక్షితం. ఈదృశకుతర్కా ఏవ కల్కం- అసారభూతం- పార్థ్యాంతరసారం. యుక్తేయుక్త్యర్థః. ఏతేన కల్పితం- ఉత్కీర్ణం. ఇతి హ్యాతో. కేషాంచిత్సమీచీనార్థాన్తరవిషయజ్ఞానేపి సత్యత్వస్య సమీచీనత్వనిశ్చయః కథమిత్యత్రాహ (న్యాయానుగృహీతప్రత్యక్షాదిసకలప్రమాణవృత్తయాథాత్మ్యవిద్భిరితి) అనేన పూర్వోక్తవిపరీతాకారస్సూక్తః. అనాదరణీయం స్వపక్షస్య భగవత్ప్రియనామ్నా నేకకల్పితాః ప్రహాస్సూచితః. (అనాదరణీయమితి) శిష్యాణాం పూర్వపక్షోపన్యాసకౌశలం దృష్ట్వా తద్గుణరాగ్యమిత్యర్థః. అశేషవిశేషప్రత్యనీకేత్యారభ్య సర్వే వేదాన్తా అర్థవ్యక్తా ఇత్యనేనైవ వ్యాఖ్యానమనాదరణీయమిత్యన్వయః. ఏవం సంక్షేపేణ ప్రతిపాదితమర్థం ప్రపంచయితుముపక్రమతే (తథాహీతి) నను పూర్వపక్షిణా ప్రథమం వేదాన్తవాక్యాన్యుదాహృత్య తత్ర నిరూపణీయం సర్వం నిరూప్య పశ్చాద్యుక్తిభిః ప్రమాణతర్కాః ప్రపంచితాః. అతః సిద్ధాన్తేపి తేన క్రమేణ నిరూపయితుం యుక్తః. తత్కథం ప్రథమం సకలప్రమాణానాం సవిశేషవిషయత్వనిరూపణం సంగచ్ఛతే. ఉత్తరత్ర చ కథం ప్రత్యక్షాదినిర్విశేషవిషయత్వనిరాసపూర్వకం వేదాన్తవాక్యయోజనా క్రియతే. ఉచ్యతే- ప్రత్యక్షవిరోధే శాస్త్రప్రాబల్యాభ్యుపగమాత్ పరేణ వేదాన్తవాక్యాని ప్రథమముదాహృత్య పశ్చాత్ తదన్యద్వక్తవ్యం సర్వముక్తం. ప్రబలతయాభిమతప్రమాణపురస్కారో హ్యుచితః. సిద్ధాన్తినా తు ప్రత్యక్షవిరోధే శాస్త్రప్రాబల్యానభ్యుపగమాత్ ప్రత్యక్షాదినిర్విశేషవిషయత్వవ్యుదసనపూర్వకం తదవిరోధేన వేదాన్తవాక్యాని స్వరసతో వ్యాఖ్యాస్యన్తే. తత్ర నిర్విశేషచిన్మాత్రపారమార్థ్యస్య పరేణ ప్రథమం ప్రతిజ్ఞాతస్య సామాన్యేన సకలప్రమాణబహిష్కృతత్వరూపం దూషణం ప్రథమం ప్రతిజానీతే (నిర్విశేష ఇతి) అర్థాత్ప్రమాణాభావశ్చ స్వపక్షానుగుణో నిరూపితో భవతి. ఖపుష్పమపి స్వానుభవసిద్ధమితి వక్తుం శక్యమితి తద్వ్యావృత్త్యర్థమిదం శబ్దః. పరసంప్రతిపత్తిపదం ప్రమాణం నశ్చంపి సిద్ధిరిత్యాహ. యద్వా- న కాచిదపి ప్రమాణస్య క్వచిన్నిర్విశేషగోచరత్వే కథం వచనాభిప్రాయః. కుత ఇత్యత్రాహ (సవిశేషేతి) నను విశేషా నిర్విశేషాః- తత్కథం నిర్విశేషవస్తునో ప్రామాణికత్వం. ఉచ్యతే- ధర్మేణ ధర్మీ సవిశేషః. ధర్మిణా చ ధర్మస్సవిశేషః. కస్యచిద్ధర్మభూతం ధర్మ్యపాయమన్యత్ భవతి- తత్ప్రమాణసామ్యమితిహీనర్థః. విశేష్యావగత్తః. ధర్మిచస్వగతధర్మస్య ఆశ్రయాన్తరగతధర్మవ్యవచ్ఛేదక ఇతి విశేషశబ్దవాచ్యః. కించ- విశేషా నిర్విశేషా ఇతి శబ్దాః కిం పర్యాయాః- న వా. ఆద్యే సహప్రయోగానుపపత్తిః. ద్వితీయే తు సనిర్విశేషత్వం. బోధ్యభేదముఖేనాపర్యాయత్వాదియోగాత్. నను కథం సర్వప్రమాణానాం సవిశేషవిషయత్వం. న హి గన్ధాదిగ్రాహిప్రమాణం గన్ధాదికం సాశ్రయమావేదయతి. నైవం- ఆశ్రయ ఏవ విశేష ఇతి నియమాభావాత్. సంవిదోపి సర్వవిశేషణతయా సర్వార్థవైశిష్ట్యం హ్యుపపద్యతే. అయం గన్ధోనుభూయత ఇతి కాలాదివిశేషావచ్ఛిన్నతయైవ గన్ధాదిప్రతీతేశ్చ సవిశేషవిషయత్వోపపత్తిః. తథా ప్రతీతిశ్చ వక్ష్యతే. తర్హి నవయం ప్రమాణాన్తరేణ నిర్విశేషసిద్ధిమభ్యుపగచ్ఛామః. స్వానుభవసిద్ధం హిత

యస్తు స్వానుభవసిద్ధ ఇతి స్వగోష్ఠీనిష్ఠస్సమయః. సోఽప్యాత్మసాక్షికసవిశేషానుభవాదేవ నిరస్తః. ఇదమహమదర్శమితి కేనచిద్విశేషేణ విశిష్టవిషయత్వాత్ సర్వేషామనుభవానాం. సవిశేషోఽప్యనుభూయమానోఽనుభవః కేనచిద్యుక్త్యాభాసేన నిర్విశేష ఇతి నిష్కృష్యమాణః సత్తాతిరేకిభిస్స్వాసాధారణైస్స్వభావవిశేషైర్నిష్క్రష్టవ్య ఇతి నిష్కృష్టహేతుభూతైస్సత్తాతిరేకిభిస్స్వాసాధారణైస్స్వభావవిశేషైస్సవిశేష ఏవావతిష్ఠతే. అతః కైశ్చిద్విశేషైర్విశిష్టస్యైవ వస్తునోఽన్యే విశేషా నిరస్యన్త ఇతి న క్వచిన్నిర్విశేషవస్తుసిద్ధిః. ధియో హి ధీత్వం స్వప్రకాశతా చ జ్ఞాతుర్విషయప్రకాశనస్వభావతయోపలబ్ధేః. స్వాపమదమూర్ఛాసు చ సవిశేష ఏవానుభవ ఇతి స్వావసరే నిపుణతరముపపాదయిష్యామః.

దిశ్యత ఆహ (యస్త్వితి) తుశబ్దేన సమయాద్విశేషః. సమయస్తైశిష్ట్యమూలం స్వానుభవలక్షణప్రమాణం తైరేవ మన్యమానైః ప్రవర్తిత ఇతి. స్వగోష్ఠీనిష్ఠ ఇత్యనేన పరవా... మతత్వం దర్శయతి. ఆత్మసాక్షికానుభవస్య సవిశేషత్వం దర్శయతి (ఇదమహమితి) (విశిష్టవిషయత్వాదితి) విశిష్టవిషయత్వాదయమనుభవ ఏవ... ప్రకృతస్య కరమితి వత్ అయం సిద్ధాన్తః. అన్యథా స్వానుభవనిర్విశేషత్వనిరాసే ఘటాదిసవిశేషత్వసాధనస్యానుపయోగాత్. అనుభూయమానోఽప్యనుభవ ఇత్యుపబృంహణస్రష్టస్యాప్యేవమేవార్థః- స్వానుభవసిద్ధమిత్యనేనైకార్థ్యాత్. న చానుభవశబ్దోఽనువ్యవసాయపరః- నహ్యనువ్యవసాయరూపం ప్రత్యక్షమిష్టం- అతీతవిషయతయా ప్రత్యక్షత్వానుపపత్తేః. పరజ్ఞానం ప్రముషితసంస్కారం స్వజ్ఞానం చానుమేయం. అన్యత్తు స్మృతివిషయః. నచ స్మృతివిషయత్వమిహ వివక్షితం- అనుభవశబ్దస్వారస్యభఙ్గాత్. అతోఽనుభూయమానత్వం అవభాసమానత్వం. ఇదమహమంశద్వాభ్యాం సకర్మకకర్తృకత్వమనుభవస్యేత్యుక్తం. అదర్శమిత్యనేన అపరోక్షత్వవిశేషోఽస్య సౌరాక్షిప్తః. అతీతత్వం త్వవివక్షితం- తదాస్వసిద్ధత్వాయోగాత్. (కేనచిద్విశేషేణేతి) ఏకైకస్య స్వతమవిశేషణమన్యతోఽగత్యావర్జనీయమితి భావః. యద్వా- అదర్శమిత్యత్ర తిఙ్ప్రకారవచనప్రకృతిసజాతీయమాసంవిశేషం యావన్నిర్భవం గృహ్ణాతి. తేన పరోక్షత్వవర్తమానత్వాదికం కేనచిదితి వివక్షితం స్యాత్. పరోక్షత్వం విషయద్వారా. నను సహైవ యమిదమహమదర్శమితి ప్రతీతిమాహమః. సా తు తర్కవ్యవస్థాపితవిషయా నిర్విశేషప్రమాణమిత్యత్రాహ (సవిశేషోఽపీతి) స్వవ్యాహతత్వదర్శయిష్యమాణత్వాద్యుక్త్యాభాసేనేత్యుక్తం. (నిర్విశేష ఇతి నిష్కృష్యమాణ ఇతి) యదా నిర్విశేష ఇతి నిష్కృష్యతే తదానీమేవం హి నిష్కృష్టవ్య ఇత్యర్థః. కేనాంశేన నిష్కృష్టవ్య ఇత్యత్రాహ (సత్తాతిరేకిభిస్స్వాసాధారణైరితి) సత్తానతిరేకే చేత్ పదార్థవిశిష్టహేతుస్స్యాత్. తదయుక్తం- పక్షవ్యావర్తకో హి హేతుః. కించ- అన్యస్య స్వవ్యావర్తకత్వాద్వ్యావర్తకధర్మస్యైవ వ్యావృత్తిరూపత్వసంభవః. స్వరూపే ప్రతిపన్నే స్వస్యాన్యతాదాత్మ్యభ్రమవిరోధస్య స్వరూపమవ్యావృత్తిః- యథాశుక్తిత్వాదేః. ప్రసక్తస్తు స్వస్య తరస్యాన్యస్యాద్వ్యావర్తకధర్మత్వాభావాత్ స్వరూపే భాసమానే భ్రమసహత్వాచ్చ న స్వరూపమవ్యావృత్తిరితి వక్ష్యమాణత్వాద్వ్యావృత్తిప్రాయేణ సత్తాతిరేకిభిరిత్యుక్తం. సాధారణశ్చేద్ధేతురనైకాన్తికో భ్రమాద్విరోధీ చ స్యాత్- యథా శాస్త్రాదిః. అసాధారణం తు ద్విత్వం... తద్భ్రమవిరోధి. అతస్స్వాసాధారణైరిత్యుక్తం. స్వభావైస్సమవ్యాకరణాన్నిష్కృష్టః. స్వభావవిశేషైః- ధర్మవిశేషైః. ఏవం సామాన్యేనార్థకథనముక్తం. ... తత్స్వరూపనిరాసకహేతుభూతానాం సత్తాతిరేకిత్వస్వాసాధారణత్వే అవర్జనీయే ఇత్యభిప్రాయేణ సత్తాతిరేకిభిస్స్వాసాధారణైరిత్యుక్తం. యేయే హేతవస్సవిశేషఘటాదివస్తువ్యావృత్తాస్స్వామాన్యేన సకలవిశేషాభావసాధకాః- తేషాం సామర్థ్యాత్సామాన్యనిగ్రహం స్వాత్మానమపి విగ్రహయేదితి వేత్యత్రాహ (అతః కైశ్చిదితి) అతః- తేషాం సత్తాతిరేకిత్వస్వాసాధారణత్వయోరవర్జనీయత్వాదిత్యర్థః. (కైశ్చిదితి) స్వాసాధారణైః ప్రామాణిత్వైరిత్యర్థః. (విశిష్టస్యైవేతి) నిర్విశేషత్వసాధకనివృత్త్యా నిర్విశేషత్వాసిద్ధిః ప్రసక్తత్వాత్ కేవలవిశేషనివృత్తిః ప్రసక్తా చేత్ప్రాయః. (అన్యే ఇతి) నిర్విశేషత్వసాధకా హేతవో యేభ్యో ఘటాదిభ్యో వ్యావృత్తాః- తద్గతా ఇహ ప్రామాణికా నూపాదానవిశేషాః కిన్తు రస్యన్తే- న తు సర్వవిశేషాః. అసన్నిహితవ్యావృత్తో ధూమోఽపతేష్యసన్నిమత్త్వమేవ నివర్తయతి- న త్వాకారాన్తరమిత్యర్థః. (నక్వచిదితి) స్వానుభవే ప్రత్యక్షాదిప్రమాణాన్తరే చ్వాపీత్యర్థః. స్వవ్యాహత ప్రసఙ్గేన సకలవిశేషనివృత్తిస్సాధయితుమశక్యత్వాత్ న నిర్విశేషవస్తుసిద్ధిరిత్యుక్తం భవతి. ఏవం కిర్మకర్తృకత్వాదానుభవస్య సవిశేషత్వముపపాదితం. అథ కర్మకర్తృనిరాసపరవిశేషకత్వాయాహ (ధియో హీతి) ధీత్వం- విషయప్రకాశకత్వం స్వప్రకాశతా- అనన్యాధీనప్రకాశత్వం. ఏతదుభయం స్వప్రకాశవాదే సాధనతయా సాధ్యతయా చ పరేణోపన్యస్తం. (జ్ఞాతుర్విషయప్రకాశనస్వభావతయోపలబ్ధేరితి) నియమేన స్వాశ్రయం ప్రతి విషయప్రకాశకతయా భాసమానత్వాద్ధీత్వస్వప్రకాశత్వే సిధ్యత ఇత్యర్థః. ధీత్వం విషయసాధనత్వం- తథా భాసమానత్వాదితి న సాధ్యావిశిష్టతా. యదుక్తవలబ్ధిసిద్ధం సకర్మకత్వం నాఙ్గీకురుషే- తర్హి సకర్మకత్వహేతుకం స్వప్రకాశత్వమపి న సిధ్యేదితి భావః. యద్వా- ధీత్వం- ధీస్వరూపమాత్రం. హేతుః ... పలబ్ధేస్సర్వసంప్రతిపత్తిం దర్శయతి. నను సకర్మకకర్త్రవచ్ఛిన్నం జ్ఞానమాత్మభూతం- అన్యదేవ తు స్వాపాదిష్వనుభూతం నిర్విశేషం సాధ్యత ఇత్యత్రాహ (స్వాపేతి) అనుభవః- ఆత్మస్ఫురణం. నహి తదాధర్మభూతజ్ఞానస్ఫురణం. స్వావసరే- అహమర్థస్యైవాత్మత్వసమర్థనే. నిపుణతరం- పరప్రయుక్తయుక్త్యైవేతి భావః. సుఖమహమస్వాప్సం మామప్యహం న జ్ఞాతవానిత్యాదినా పరోక్తపరామర్శైరేవేతి యావత్. యద్వా- నిపుణతరం. ఏతదుక్తం భవతి- త్వయా స్వానుభవాధీనం నిర్విశేషత్వం కర్మకర్త్రవచ్ఛిన్నస్వజ్ఞానస్యోచ్యతే- ఉతాహమితి భాసమానస్యాత్మస్వరూపభూతజ్ఞానస్య- ఉత తదవస్థాన్తరస్య వా. ఆద్యే కర్మకర్త్రవచ్ఛేదనియమాదేవ న నిర్విశేషత్వం. ద్వితీయే ప్రత్యక్త్వానుకూలత్వాదిభిస్సవిశేషత్వమవర్జనీయమితి వక్ష్యతే. తృతీయే తు స్వత్వాదేవ

స్వాభ్యుపగతాశ్చ నిత్యత్వాదయో హ్యనేకే విశేషాస్సన్త్యేవ. తే చ న వస్తుమాత్రమితి శక్యోపపాదనాః- వస్తుమాత్రాభ్యుపగమేఽప్యపి విధాభేద వివాదదర్శనాత్ స్వాభిమతతద్విధాభేదైశ్చ స్వమతోపపాదనాత్. అతః ప్రామాణికవిశేషైర్విశిష్టమేవ వస్త్వితి వక్తవ్యం. శబ్దస్య తు విశేషేణ సవిశేష ఏవ వస్తున్యభిధానసామర్థ్యం- పదవాక్యరూపేణ ప్రవృత్తేః. ప్రకృతిప్రత్యయయోగేన హి పదత్వం. ప్రకృతిప్రత్యయయోరర్థభేదేన పదస్యైవ విశిష్టార్థప్రతిపాదనమవర్జనీయం. పదభేదశ్చార్థభేదనిబన్ధనః. పదసఙ్ఘాతరూపస్య వాక్యస్యానేకపదార్థసంసర్గవిశేషాభిధాయిత్వేన నిర్విశేష వస్తుప్రతిపాదనాసామర్థ్యాత్ న నిర్విశేషవస్తుని శబ్దః ప్రమాణం. ప్రత్యక్షస్య నిర్వికల్పకసవికల్పక భేదభిన్నస్య న నిర్విశేషవస్తుని ప్రమాణభావః. సవికల్పకం జాత్యాద్యనేకపదార్థ విశిష్టవిషయత్వాదేవ సవిశేషవిషయం. నిర్వికల్పకమపి

సవిశేషత్వం సాధ్యమితి ముఖాన్తరేణ సవిశేషత్వమాహ (స్వాభ్యుపగతాశ్చేతి) ఆదిశబ్దేన స్వప్రకాశత్వైకత్వానన్తత్వాదయో వివక్షితాః. తే వస్తుమాత్రమితి శక్యోక్తిమిత్యత్రాహ (తే చేతి) ఉపపాదయతి (వస్త్వితి) బౌద్ధైః క్షణికత్వముక్తం. అనేన తు నిత్యత్వం. వైశేషికాదిభిశ్చ జడత్వబహుత్వే. అనేన తు స్వప్రకాశత్వైకత్వే. స్వరూపం తు తైస్సర్వైరభ్యుపేతం. అతో విప్రతిపత్తివిషయాః సంప్రతిపత్తివిషయాచ్చ కథం వస్తుమాత్రమిత్యర్థః. విమతి ... నేన చ స్వరూపాతిరిక్తతాం దర్శయతి (స్వాభిమతేతి) క్షణికవాదినం ప్రతి బ్రహ్మనిత్యత్వం సాధయతా త్వయా స్వరూపవ్యావృత్తేనేతరేణ కేనచిత్ సాధితమసి- న వా- అస్తి చేత్ సధర్మత్వం- నో చేత్- సిద్ధసాధనత్వం- స్వరూపమాత్రస్యాభిమతత్వాత్. సంవిన్నిత్యేతి ప్రతిజ్ఞావాక్య ... పర్యాయా- నవా. ఆద్యే సాధనాయాసో నిష్ఫలః. ద్వితీయే స్వరూపాతిరిక్తధర్మాన్తరస్వీకార ఇతి భావః. స్వమతోపపాదనాన్న వస్తుమాత్రమితి శక్యోపపాదనా ఇత్యన్వయః. పూర్వం సవిశేషత్వనిరాసక హేతుభిః సవిశేషత్వముక్తం. అనన్తరం సాధ్యధర్మైః. తత్ర తత్తద్విశేషసాధకహేతుభిః ... నిరాసకసాధ్యసాధనధర్మా అపరమార్థా ఇత్యత్రాహ (అత ఇతి) అతః- విశేషవ్యావర్తకత్వేన సాధ్యత్వేన సాధనత్వేన చ కేషాంచిద్ధర్మాణాం త్వయోక్తత్వాత్ పరమార్థభూతైస్తైస్సైర్విశిష్టమిత్యర్థః. ప్రామాణికైరిత్యనేన కైశ్చిదితి పూర్వోక్తస్యార్థస్యాపి విశేషో దర్శితః. (విశిష్టమేవేతి) పూర్వోక్తస్య సత్తాతిరేకిత్వస్యాసాధారణత్వాభావే భ్రమోచ్ఛేదో న స్యాత్. నిరాసకధర్మాపారమార్థ్యే శుక్తిత్వాపారమార్థ్యే రజతసత్యత్వవత్ నిరసనీయాకారసత్యత్వం ప్రసజేత్. సాధ్యధర్మాపారమార్థ్యే ప్రసనిత్యత్వాదివిపరీతాకారానిత్యత్వప్రసఙ్గః సాధనాపారమార్థ్యే చ సాధ్యనిత్యత్వాదివిపరీతాకారస్యసత్యత్వమాపద్యేతేతి భావః. ఇత్యనుభవప్రసక్త్యా తత్రాపి సవిశేషత్వముపపాదితం. అథ ప్రథమప్రతిజ్ఞాతం సర్వప్రమాణానాం సవిశేషవిషయత్వం వస్తుమారభతే. తత్ర ప్రత్యక్షాత్ బలీయస్త్వేనోక్తత్వాత్, సవిశేషబోధకత్వాతిశయస్యాస్పష్టత్వాచ్చ ప్రథమం శబ్దస్య సవిశేషవిషయత్వమాహ (శబ్దస్యేతి) తు ... విశేషేణేత్యుపదేశసవిశేషవస్తుబోధకత్వాతిశయ ఉచ్యతే. యద్వా- సర్వప్రమాణానాం సవిశేషగోచరత్వే ప్రతిజ్ఞాతే ... నిరూప్యత ఇతి ... ప్రత్యక్షాదిభ్యో న్తరజ్గత్వేన ... సవిశేషవిషయత్వమాహ (శబ్దస్యేతి) సవిశేషగోచరత్వే ప్రమాణాన్తరేభ్యోఽతిశయో విశేషేణేత్యుచ్యతే. తు శబ్దేన తద్ద్యోతయతి. శబ్దస్య సవిశేషగోచరప్రత్యక్షాదిపూర్వకత్వం విశేష ఉచ్యతే. ప్రతిజ్ఞాతస్య హేతుమాహ (పదవాక్యరూపేణేతి) తత్ కిం సవిశేషవిషయత్వస్యేతి శఙ్కాయాం పదరూపేణ ప్రవృత్తిం వివృణోతి (ప్రకృతీతి) తతః కిమిత్యత్రాహ (ప్రకృతిప్రత్యయయోరితి) (పదస్యైవేతి) వాక్యం తావదాస్తాం. పదమేవ సవిశేషపరమితి భావః. వాక్యరూపేణ ప్రవృత్తిం వివృణోతి (పదభేదశ్చేతి) పదభేదః- పదానాం పరస్పరభేదః. న కేవలం ప్రకృతిప్రత్యయభేదవిషయార్థభేదహేతుకః పదభేదోఽపీతి చార్థః. అన్యథా పర్యాయత్వాదితి భావః. పదభేదస్యార్థభేదనిబన్ధనత్వేఽపి వాక్యైకత్వాన్నిర్విశేషత్వసిద్ధిరితి శఙ్కాయాం వాక్యస్య సవిశేషవిషయత్వం వదన్ నిర్విశేషే ప్రమాణాభావముపసంహరతి (పదసఙ్ఘాతేతి) తత్తత్పదాభిధేయానాం సంసర్గవిశేష ఏవ వాక్యప్రతిపాద్యః- న తు తత్తత్పదార్థప్రహాణేన అర్థాన్తరమిత్యర్థః. న సు నిర్విశేషశబ్దేన నిర్విశేషం వస్తు ప్రతిపన్నం- ఉతాప్రతిపన్నం- ఉత సవిశేషం వస్తు ప్రతిపన్నం. ఆద్యే నిర్విశేషవస్తుని శబ్దేన ప్రతిపాదనాన్నిషేధో నుపపన్నః. ద్వితీయే తు నిషేధ్యాప్రతిపత్తేర్నిషేధో నుపపన్నః. తృతీయే తు సవిశేషనిరాసః కృతస్స్యాత్. నైవం- భ్రాన్తిప్రమితివిభాగాత్ నిర్విశేషవస్తుని శబ్దస్య ప్రమాణభావో హి నిషిధ్యతే - న తు ప్రథమహేతుత్వం. అతో నిర్విశేషశబ్దజనితామిథోన్వయా స్వార్థగోచరా భ్రాన్తిః ప్రమితిజనకత్వైర్నాస్త్యధ్యస్తేతి యుక్తం. అధికరణతదసాధారణనిషేధ్యప్రతిపత్తిధర్మతో విశేషశబ్దస్య సంకోచాన్నభ్యుపగమే వ్యధికరణాలాభాన్నిషేధకశబ్దస్యాన్వయ ... స్యాత్- న హి నిర్విశేషశక్తిః పదాన్తరానన్వితో నిర్విశేషశబ్దోఽర్థాభిధాయీ. అతస్సంకోచాభావే వ్యాఘాతః. యద్యపి కశ్చిద్విశేషః కత్యర్థో న వివక్షితః తథాపి నిర్విశేషపదస్య బహువ్రీహిత్వాదన్యపదార్థాభిధానమవర్జనీయం. తత్పురుషప్రయోగే చ అధికరణాభిధానమవర్జనీయం. అతో యదినిర్విశేషశబ్దః ప్రమాణభూతవాక్యస్థః- తదా విషయవిభాగో ద్రష్టవ్యః- సకలవిశేషశూన్యప్రతిపాదనాసామర్థ్యాత్. న గరే కో విశేష ఇత్యుక్తే న కశ్చిదపీత్యాదిషు సవిశేషనిషేధస్సంకుచితవిషయో దృష్టః. తథా శాస్త్రేష్వపి అవిశేషా న్తతో హిత ఇతి గన్ధాదిగుణాన్వితానాం పృథివ్యాదీనాం శాన్తత్వఘోరత్వమూఢత్వరూపకతిపయవిశేషవిరహవివక్షయా అవిశేషశబ్దః ప్రయుజ్యతే. ఏవం జ్ఞానస్వరూపాత్మనః అన్తరఙ్గతయా స్వానుభవసిద్ధా నిరూపితా. అథ వ్యతిరిక్తప్రమాణేషు ప్రమాభూతస్య ప్రత్యక్షస్య సవిశేషవిషయత్వముపపాదయతి (ప్రత్యక్షస్యేత్యాదినా) నిర్వికల్పకానుభూతార్థస్య సవికల్పకే ప్రతిసంధానస్యావశ్యంభావిత్వాత్ తదుపయోగిత్వేన చ సవికల్పకస్వరూపం ప్రదర్శితం. అథ నిర్వికల్పకస్య సవిశేషవిషయత్వం ప్రతిజానీతే (నిర్వికల్పకమపీతి) ఏకజా

సవిశేషవిషయమేవ - సవికల్పకే స్వస్మిన్ననుభూతపదార్థవిశిష్టప్రతిసంధానహేతుత్వాత్. నిర్వికల్పకం నామ కేనచిద్విశేషేణ వియుక్తస్య గ్రహణం. న సర్వవిశేషరహితస్య. తథాభూతస్య కదాచిదపి గ్రహణాదర్శనాద నుపపత్తేశ్చ. కేనచిద్విశేషేణేదమిత్థమితి హి సర్వా ప్రతీతిరుపజాయతే. త్రికోణసాస్నాదిసంస్థానవిశేషేణవినా కస్యచిదపి పదార్థస్య గ్రహణాయోగాత్. అతో నిర్వికల్పకమేకజాతీయద్రవ్యేషు ప్రథమపిణ్డగ్రహణం. ద్వితీయాదిపిణ్డగ్రహణం సవికల్పకమిత్యుచ్యతే. తత్ర ప్రథమపిణ్డగ్రహణే గోత్వాదేరనువృత్తాకారతా న ప్రతీయతే. ద్వితీయాదిపిణ్డగ్రహణేష్వేవానువృత్తిప్రతీతిః. ప్రథమప్రతీత్యనుసంహితవస్తుసంస్థానరూపగోత్వాదేరనువృత్తిధర్మవిశిష్టత్వం ద్వితీయాది పిణ్డగ్రహణావసేయమితి ద్వితీయాదిగ్రహణస్య సవికల్పకత్వం. సాస్నాదివస్తుసంస్థానరూపగోత్వాదేరనువృత్తిర్న ప్రథమపిణ్డగ్రహణే గృహ్యత ఇతి ప్రథమపిణ్డగ్రహణస్య నిర్వికల్పకత్వం. నపునస్సంస్థానరూపజాత్యాదేరగ్రహణాత్. సంస్థానరూపజాత్యాదేరైన్ద్రియకత్వావిశేషాత్, సంస్థానేనవినా సంస్థానినః ప్రతీత్యనుపపత్తేశ్చ ప్రథమపిణ్డగ్రహణేపి ససంస్థానమేవ వస్త్విత్థమితి గృహ్యతే.

తీయస్త్వాహ ద్వితీయాది పిణ్డగ్రహణస్య సవికల్పకత్వం ప్రథమపిణ్డగ్రహణస్య నిర్వికల్పకత్వం చ హృదినిధాయ హేతుమాహ (సవికల్పక ఇతి) విశిష్ట ప్రతిసంధానమితి షష్ఠీసమాసః కర్మధారయో వా. స్వస్మిన్ - నిర్వికల్పకే. అనుభూతజాత్యాదిపదార్థవిశిష్టవస్తువిషయస్య [illegible] ప్రతిసంధానస్య హేతుత్వాదిత్యర్థః. ప్రథమపిణ్డస్య విశిష్టవిషయత్వాభావే [illegible] ప్రథమపిణ్డజాతివిశిష్టతయా ప్రతీతే పి ద్వితీయాదిషు జాత్య[illegible] ప్రతిసంధానం సంఘటతే. కథం ప్రతిసంధానం - సకలవిశేషశూన్యవిషయం హి నిర్వికల్పకమిత్యాశఙ్కానిరాకరణాయాహ (నిర్వికల్పకం నామేతి) సకలవిశేష [illegible] గ్రాహ్యాభావముపపాదయతి (తథాభూతస్యేతి) సకలవిశేషశూన్యస్య గ్రహణం క్వచిదపి న దృశ్యత ఇత్యుచ్యతే - కిం వా [illegible] మిత్యాహ (కదాచిదపీతి) [illegible] (అనుపపత్తేశ్చేతి) నిర్విశేషజ్ఞానబాధకత్వేన అనుపపత్తిర్గృహ్యతే. తత్ర [illegible] ర్శయన్ వివృణోతి (కేనచిదితి) ప్రకారవిశేషనియమో నేతి భావః. ఉక్తరీత్యా గ్రహణాయోగాదితి [illegible] హేతుత్వం [illegible] శ్చ. ఇదమిత్థమితి ప్రతీతిముపపాదయన్ [illegible] సకలవిశేషశూన్యగ్రహణకల్పనానుపపత్తిం దర్శయతి (త్రికోణేతి) అనుపపత్తిం వివృణోతి (గ్రహణాయోగాదితి) అథ [illegible] గ్రహణాయోగాదితి [illegible] త్రికోణం - గోముఖం. గ్రహణాయోగాత్ - [illegible] సకలవిశేషశూన్యగ్రహణకల్పనస్యానుపపన్నత్వాదిత్యర్థః. అనుపపత్తేరిత్యనేన పరమతే [illegible] సవిశేషవిషయత్వాభావే ప్రత్యక్షత్వమేవ హీయేతేతి [illegible] ప్రమాణం ప్రత్యక్షం [illegible]. యద్వా - అనుపపత్తేరిత్యనేన సవిశేషవిషయత్వే సాధకం ప్రమాణం వివక్షితం. ప్రత్యక్షమపి సవిశేషవిషయం - జ్ఞానత్వాత్ సంప్రతిపన్నవదితి. [illegible] కతిపయవిశేషశూన్యగ్రహణం నిర్వికల్పకమిత్యుక్తం. అనేన నిర్వికల్పకత్వస్య [illegible] తదాహ (అత ఇతి) [illegible] ద్వితీయాదిపిణ్డగ్రహణస్య సవికల్పకత్వం నిర్వికల్పకత్వాసంకేతాత్. [illegible] పిణ్డగ్రహణస్య [illegible] (తత్రేత్యాదినా వాక్యద్వయేన) గోత్వాదేః [illegible] తో సవికల్పకనిర్వికల్పకశబ్దయోః ప్రవృత్తినిమిత్తం దర్శయతి (ప్రథమప్రతీత్యాదినా వాక్యద్వయేన) [illegible] విశేషితం. [illegible] సంస్థానరూప [illegible] సాస్నాది శబ్దేన నిర్దిశ్యతే. [illegible] నిర్వికల్పకత్వంచోక్తం. నానువృత్తిమాత్రగ్రహణాన్నిర్వికల్పకత్వం. [illegible] గ్రహణాత్. [illegible] (నపునస్సంస్థానాద్యగ్రహణాదితి) [illegible] ద్యోతకస్సంస్థానరూపశబ్దః. గోత్వాదేరసాధారణధర్మభూతానువృత్తేర్గ్రహణాత్ గోత్వాదిర్నగృహ్యత ఇతి [illegible] గ్రహణాసంభవ [illegible] ణోతి (సంస్థానరూపజాత్యాదేరపీతి) గ్రహణకారణభూతేన్ద్రియ [illegible] నిర్వికల్పకస్య సవిశేషవిషయత్వే ప్రమాణత్వేన సవికల్పకే నిర్వికల్పకానుభూతార్థవిశిష్ట ప్రత్యభిజ్ఞానం పూర్వము[illegible] పుష్కలం ప్రమాణం, తయోరనుగ్రాహకతర్క, శ్చ అనేనోక్తో భవతి. [illegible] ప్రమాణానుపపత్త్యా [illegible] మాత్రగ్రహణాభ్యుప మఇతి వికల్పముత్ప్రేక్ష్య ప్రమాణానుపపత్తిం ప్రథమం వ్యనక్తి (ఐన్ద్రియకత్వావిశేషాదితి) అనేన [illegible] ఐన్ద్రియకత్వం - సమవాయస్యానైన్ద్రియకత్వాత్ - [illegible] సవికల్పకే [illegible] గ్రహణమనుపపన్నం అతో నభిన్నేన్ద్రియగ్రాహ్యత్వ [illegible] ప్రమాణానుపపత్తిః. అసంనిహితత్వం ప్రమేయానుపపత్తిః. అపృథక్సిద్ధత్వేన [illegible] (సంస్థానేనేతి) అనేన చాక్షుషత్వేపి [illegible] నాదివ్యావృత్తిః. ఏకేన్ద్రియగ్రాహ్యత్వే సత్యపృథక్సిద్ధత్వాత్ ప్రమాణప్రమేయానుపపత్తిర్నాస్తీతి ససంస్థానమేవ వస్తు గృహ్యత ఇత్యర్థః. ఏవం [illegible] ర్థ్యం సంస్థానరూపశబ్దేనాభిప్రేతోర్థో నివృత్తో భవతి. అనువృత్త్యగ్రహణాన్న సంస్థానరూపజాత్యాదేరగ్రహణమ్ - [illegible] ప్రకారప్ర[illegible] గ్రహణోపపత్తేరితి భావః. ప్రథమపిణ్డగ్రహణే అనువృత్త్యగ్రహణాత్ గోత్వమగృహీతం చేత్ ద్వితీయపిణ్డేపి గోత్వం దుర్గ్రహం - అనువృత్త్యగ్రహాత్. [illegible] సాచాన్వయిన పదార్థస్య పూర్వవ్యక్తినిష్ఠతాపరామర్శనైవ ద్వితీయాదిము గృహ్యతే. అతః ప్రథమపిణ్డే గోత్వ

అతో ద్వితీయాదిపిణ్డగ్రహణేషు గోత్వాదేరనువృత్తిధర్మవిశిష్టతా సంస్థానివత్సంస్థానవచ్చ సర్వదైవ గృహ్యత ఇతి తేషు సవికల్పకత్వమేవ. అతః ప్రత్యక్షస్య కదాచిదపి న నిర్విశేషవిషయత్వం. అత ఏవ సర్వత్ర భిన్నాభిన్నత్వమపి నిరస్తం. ఇదమిత్థమితి ప్రతీతావిదమిత్థంభావయోరైక్యం కథమివ ప్రత్యేతుం శక్యతే.

గ్రహాత్ తదన్వయరూపదామిత్యనద్వితీయవ్యక్త్యన్వయరూపానువృత్తిః ద్వితీయే పిణ్డగ్రహే లిఙ్గ తత్రాపి గోత్వమగృహీతం. ఏవం ప్రథమద్వితీయవ్యక్త్యన్వయరూపానువృత్తిస్తృతీయేనువృత్తిగ్రహీతేతి గోత్వమగృహీతం. ఏవం వ్యక్త్యన్తరేష్వపి గోత్వం గృహీతం స్యాత్. అతః ప్రథమపిణ్డగ్రహణ ఏవ గోత్వగ్రహణమభ్యుపేయం. ఏవం సతి విశేషణాన్వవస్తుగ్రహణం ప్రవృత్తం జాత్యాదిరూపవిశేష్యం చ పృథక్త్వేన గృహీతం. సవికల్పక ఏవ విశిష్టతయా గ్రహణమిత్యనుపపన్నం. విశేషణం విశేష్యం చ పృథక్ పృథగ్గృహీతమితి కథమవగతం- దణ్డకుణ్డలాదిషు విశేషణవిశేష్యయోః పృథక్ పృథగ్గ్రహణపూర్వకత్వదర్శనాదితి చేత్. తత్ర సిద్ధపృథక్సిద్ధివేళాయాం పృథగ్గ్రహణం- ఉత పృథక్స్థితివేళాయాం- న ప్రసఙ్గః- విశిష్టస్యైవ గ్రహణాత్. పృథక్స్థితివేళాయాం తు విశిష్టగ్రహణమేవ నా[illegible] హేతుత్వం. అతః పృథగ్గ్రహణస్య విశిష్టగ్రహణహేతుత్వాభావాత్ న గోత్వాదౌ పృథగ్గ్రహణప్రసఙ్గః. నను విశేషణవిశేష్యభావస్య సప్రతియోగికత్వాత్ జ్ఞానస్య ప్రతియోగిస్వరూపజ్ఞానమపేక్షితమితి విశిష్టప్రతిపత్తౌ జాత్యాది పదార్థస్వరూపమాత్రగ్రహణపూర్వకత్వం స్వీకార్యం- ఉచ్యతే- ప్రతియోగిజ్ఞానాపేక్షా నామ విశిష్టజ్ఞానే ప్రతియోగ్యవభాసనియమః- ఉత తద్ధానస్య విశిష్టజ్ఞానహేతుత్వం. ప్రథమమభ్యుపగచ్ఛామః- ద్వితీయే దణ్డాద్యభావపదార్థాః ప్రథమమిభావాన్యత్వతయా గృహీతా న వ్యాపారాన్నచేత్- అన్యాన్యత్వతయా గృహీతానాం పూర్వోత్తరజ్ఞానానామివ విశేషణవిశేష్యభావప్రతియోగితా ప్రతీతిర్నోపపద్యతే- యది వ్యావృత్తతయా గృహీతాః- తదా వ్యావృత్త్యా విశేషణవిశేష్యభావేన వారణా[illegible] తదౌపయికాకారాన్తరేణ వా యది న స్యాత్- విశేషణవిశేష్యభావవ్యత్యాసప్రతీతిః ప్రసజ్యతే. వస్తుసామర్థ్యాద్వాస్తవ ఏవ విశేషణవిశేష్యభావః ప్రతీయత ఇతి చేత్- తర్హి వస్తుసామర్థ్యం నామ విశేషణవిశేష్యభావరూపం తదౌపయికాకారాన్తరరూపం వా స్యాత్. వస్తుస్వభావస్య తత్ప్రకాశకారకత్వే [illegible] స్వగ్రాహాదేవ విశిష్టప్రతీతిసంభవాత్ స్వరూపమాత్రగ్రహణకల్పనమయుక్తం. జ్ఞాతతయోపకారకత్వే తేన స్వభావేన వ్యావృత్తతయా విశేషణస్య ప్రాగవగతత్వేతి ప్రథమత ఏవ విశిష్టప్రతీతిరభ్యుపగతా స్యాత్. అతో వరం ద్రవ్యస్యైవ ప్రథమం విశిష్టతయా ప్రతీత్యభ్యుపగమః. తస్యాపి స్వభావస్య స్వవిశేష్యభూతం విశేషణం ప్రతి విశేషణత్వం న ప్రథమమవగతం- కిం తు స్వరూపమాత్రమితి చేత్ తర్హి విశేషణత్వస్వభావయోర్విశేషణవిశేష్యభావవ్యత్యాసః ప్రతీయేత. తత్పరిహారాయ తస్య వస్తుస్వభావస్యాకారాన్తరాభ్యుపగమే న వ్యవస్థా. యది వ్యత్యాసవిశిష్టప్రతీతిప్రాథమ్యప్రసఙ్గపరిహారాయ జాత్యాదీనాం స్వరూపమేవ విశేషణభావో విశేష్యభావశ్చ- న త్వాకారాన్తరమిత్యభ్యుపగమ్యతే. తదా ప్రథమప్రతిపత్తౌ విశేషణతయా విశేష్యతయా చ స్యాత్. తదప్రతిపత్తౌ స్వరూపస్యాగృహీతత్వప్రసఙ్గాత్. తథైవ ప్రతీతౌ ప్రథమత ఏవ విశిష్టప్రతీతిః స్యాత్. ఏకస్యాం ప్రతీతౌ విశేషణతయా విశేష్యతయా చ జాత్యాదీనాం ప్రతిపన్నత్వాత్. అతః ప్రథమత ఏవ పరస్పరసప్రతియోగికవిశేషణవిశేష్యభావప్రతీతిసంభవాత్ తదభ్యుపగన్తవ్యం. ఏవం సతి విశిష్టగ్రహణస్య పృథగ్గ్రహణపూర్వకత్వే భిన్నసామగ్రీకత్వం ప్రత్యక్షగోచరత్వముపాధిః స్యాత్. పక్షవ్యతిరిక్తత్వ[illegible] తర్కబలాత్ పక్షవ్యావచ్ఛేదకత్వసిద్ధ్యుపాధిత్వం యుక్తం. యథా ప్రధ్వంసాభావస్యానిత్యత్వాదనవత్త్వాభావరూపాదిషు [illegible] న ప్రసజ్యమానతర్కబలాత్. యథాగ్నిమత్త్వాద్ధూమానుమానే ఆర్ద్రేన్ధనముపాధిస్సర్వత్రాగ్నిమతి ధూమాభావప్రసఞ్జకతర్కబలాద్వ్యావర్తితవ్యాత్. అతః ప్రథమపిణ్డగ్రహణ ఏవ గోత్వం గృహ్యతే ద్వితీయాదిష్వనువృత్తిగ్రహణమభ్యుపేత్యం అతో యథోక్తస్వరూప ఏవ నిర్వికల్పకసవికల్పకే. అనువృత్తిగ్రహణాభావే సవికల్పకనిర్వికల్పకయోః ప్రమాణ[illegible] కథితా. తత్కథం ద్వితీయాదిగ్రహణస్య సవికల్పకత్వమిత్యత్రాహ (అతఇతి) అతః- ప్రథమగ్రహణ ఏవ సంస్థానవద్గ్రహణాత్. అనువృత్తిగ్రహణవిధుర ప్రథమేతరగ్రహణేష్వపి సవికల్పకత్వమిత్యత్రాహ (ద్వితీయాదీతి) ద్వితీయాదిపిణ్డగ్రహణేషు- ద్వితీయాదిత్వేన పిణ్డగ్రహణేషు అనేకసంస్కారసచివగ్రహణం సవికల్పకమితరన్నిర్వికల్పకమితి సిద్ధం. ఏతేన కేవలం జాత్యనువృత్త్యైవ సవికల్పకత్వం జాతిగుణాదిష్వసంభవమనువృత్తివిశిష్టగ్రహణమపి సవికల్పకమితి సిద్ధం. సర్వవిధానువృత్తివికలగ్రహణమేవ నిర్వికల్పకం. యథా ఏకస్యైవ ప్రథమాక్షసన్నిపాతజం జ్ఞానం. నన్వేకవ్యక్తావపి సంస్కారజన్యం దేశకాలాద్యనువృత్తివిశిష్టగ్రహణం సవికల్పకం స్యాత్. స్యాదేవ సంస్కారజన్యత్వానువృత్తిగోచరత్వావిశేషాత్. ఏకజాతీయద్రవ్యేషు ప్రథమపిణ్డగ్రహణమిత్యుక్తిస్తు జాత్యనువృత్తిప్రదర్శనార్థా. సంస్థానివత్ సంస్థానవదిత్యస్తా[illegible] ప్రదర్శనం స్పష్టీకరణార్థం పిణ్డధర్మస్సంస్థానం. తద్ధర్మోనువృత్తిరితి ధర్మిధర్మభావరూపసామ్యనిబన్ధనం చ దృష్టాన్తద్వయోపాదానం. ఏవం సవికల్పకనిర్వికల్పకయోః సంస్కారసచివత్వతద్విరహాభ్యాం వైషమ్యం. గోత్వాద్యనువృత్తితద్విరహాభ్యాం గ్రాహ్యాకారవైషమ్యమిత్యుక్తం భవతి. ద్వివిధస్యాపి ప్రత్యక్షస్య సవిశేషవిషయత్వం నిగమయతి (అతఇతి) ప్రసక్తాద్భేదాభేదం నిరాకరోతి (అతఏవేతి) అత ఏవ- ప్రథమపిణ్డగ్రహణస్య విశిష్టవిషయత్వసమర్థనేన. సర్వత్ర- పిణ్డద్వయజాతివ్యక్తిగుణక్రియాతద్వత్కార్యకారణేష్విత్యర్థః. కథమిత్యత్రాహ (ఇదమిత్థమితి) భేదాభేదవాదినా పిణ్డజాత్యోరన్యోన్యస్య భేదాభేదసమర్థనే ఇదమిదం న భవతీతి భేదః ఇదమిదం భవతీత్యభేద ఇత్యేకస్మిన్నేవ యుగపద్భావాభావరూపవ్యాహతిపరిహారార్థం జాత్యాత్మనా అభేదో వ్యక్త్యాత్మనా భేద ఇత్యాకారద్వయేన భేదాభేదావుపపాదితౌ. జాతిగతో భేదః వ్యక్తిగతో భేదశ్చేతి నైకస్య ద్వ్యాత్మకత్వమితి ప్రాప్తపరిహారాయ జాతివ్యక్త్యోరన్యోన్యభేదాభేదవత్త్వముక్తః. తన్నిర్వహణాయాకారాన్తరానన్వయదర్శనాత్ ప్రతీతిరేకాకారమిత్యాశ్రితా. అతస్తన్నిరాసాయ ప్రథమం జాతివ్యక్త్యోరైక్యే నైవ ప్రతీతేరభేదస్య ప్రతీతివిరోధం దర్శయతి (ఇదమిత్థమితి) ఇదం భావో విశేష్యం. ఇత్థం భావో విశేషణం. ఇత్థమిత్యుక్తే ఇద

తత్రేత్థంభావస్సంస్థానవిశేషః తద్విశేష్యం ద్రవ్యమిదమంశ ఇత్యనయోరైక్యం ప్రతీతిపరా
హతమేవ. తథాహి- ప్రథమమేవవస్తుప్రతీయమానం సకలేతరవ్యావృత్తమేవప్రతీయతే. వ్యావృత్తి
శ్చ గోత్వాది సంస్థానవిశేషవిశిష్టతయేత్థమితి ప్రతీతేః. సర్వత్ర విశేషణవిశేష్యభావప్రతిపత్తౌ తయోర
త్యన్తభేదప్రతీతిరేవసుస్ఫుటా [illegible] కిదాది
తిర్వాచిన్నివ్యావృత్తరవిశేషణతయా [illegible] వపదార్థభూత [illegible]
ద్రవ్యవిశేషణతయావస్థానాత్. ఉభయత్ర విశేషణవిశేష్య [illegible] తయోర్భేదప్రతిపత్తి
శ్చ. ఇయాంస్తువిశేషః. [illegible] గోత్వాదయస్తునియమేన [illegible]
ఇతి. అతోవస్తువిరోధనిబ్ [illegible] ప్రతీతిప్రకారనిహ్నవానోపద్యతే. ప్రతీతిప్రకారోహి
ఇదమిత్థమిత్యేవసర్వసమ్మతః. ఏతేనైకప్రకారేణ *నైకస్మిన్నసంభవాదితి సూత్రేఽపి [illegible] ప్రతిపాదితం.

మంశఇత్యత్రాహ (తత్రేతి) అత్ర జాతివ్యక్త్యోర్భేదాభేదవత్వాదిత్యనుపపన్నం ప్రథమపిణ్డగ్రహణేఽభేదేన గ్రహణం, ఏకశబ్దానువి
ద్ధప్రత్యయః, మత్వర్థీయప్రత్యయనిరపేక్షసామానాధికరణ్యప్రయోగః, సహోపలమ్భనియమశ్చేతి ఇత్థం సహోపలమ్భనియమసామానాధికరణ్యం
ప్రత్యయాభేదాభేదసాధకౌ. అన్యౌద్వావభేదసాధకౌ. ఇదం హేతుచతుష్టయమాశఙ్క్యాహ (తథాహీతి) తత్రాద్యం దిశతి ప్రథమపిణ్డగ్రహణే
అభేదేనగ్రహణంప్రదర్శయతి (ప్రథమమిత్యాదినా) సకలేతరవ్యావృత్తం- సకలవిజాతీయవ్యావృత్తమిత్యర్థః. తత్ర కింభేదేనగ్రహణస్యోక్తత్వాత్
(వ్యావృత్తిశ్చేతి) గోత్వాదిసంస్థానవిశేషవిశిష్టతయేత్థమితి ప్రతీతేః వ్యావృత్తిశ్చనిశ్చీయత ఇత్యర్థః. అనేనాఖణ్డాకారగ్రహణస్యోక్తత్వాభా
వే. శాబ్ల్యాదివైధర్మ్యస్యేహాగ్రహణత్వాత్ తచ్చపూర్వందర్శితం. గోత్వాదివిశిష్టతయా ప్రతీతిరస్తు- తథాపి అభేదస్య ప్రమాణేన ప్రసజ్యతేచేన్నేత్యర్థ
త ఇత్యత్రాహ (సర్వత్రేతి) సర్వత్ర- గోత్వతదాశ్రయాదిషు దణ్డకుణ్డలాదిషు చ- దణ్డవద్ధిసోఽవజాంతద్వతోరపి విశేషణవిశేష్యభావ ఏవ అభేదవి
రోధీత్యర్థః. (విశేషణవిశేష్యభావేతి) గోత్వవ్యక్త్యోరనువృత్తివ్యావృత్తత్వగ్రహేఽపి విశేషణవిశేష్యభావరూపేణాకారాన్తరేణ [illegible] సహై [illegible]
వాకారేణభేదగ్రహఇత్యస్తినియమఇతిభావః. ఉభయత్రాప్యత్యన్తభేదో స్తిచేత్ మత్వర్థీయప్రత్యయనిరపేక్షసామానాధికరణ్యం, ఏకశబ్దానువిద్ధప్ర
త్యయః, సహోపలమ్భనియమశ్చ కథమేకత్రదృశ్యతేనాన్యత్రేత్యతఆహ (తత్రేతి) తత్ర-గోత్వతదాశ్రయదణ్డదణ్డ్యాదిషు [illegible] సంస్థానవిశిష్ట
స్వపర్యవసితతాదాత్మ్య విశేషణభావో మత్వర్థీయప్రత్యయసాపేక్షసామానాధికరణ్యప్రత్యయేప్రయోజకః. ద్రవ్యసంస్థానవిశేషవపదార్థస్య
తత్పర్యన్తత్వాత్ తద్విశేషణతయైవస్థితిమత్వర్థీయప్రత్యయనిరపేక్షసామానాధికరణ్యే ప్రయోజకా. సహోపలమ్భనియమరథభావయోరపృథక్సిద్ధ్య
పృథక్సిద్ధ్యోరేవప్రయోజకే. నతుభేదాభేదావిత్యర్థః. సహోపలమ్భనియమేద్వయోరేవసంభావాత్ సహోపలమ్భస్యద్విత్వసాధకః. తన్నియమస్తు
స్త్రయోరేకస్మిన్నపినా స్తీత్యసాధారణానైకాన్తికత్వాదనుభయసాధకః. కించ-విరుద్ధశ్చ ద్విత్వసాధకసహోపలమ్భనియమో హి ద్విత్వస్యనియమ [illegible]
యతి. ఏకశబ్దానువిద్ధప్రత్యయస్తుపికోదన్తేత్యాదిషువిభిన్నస్తరవ్యాప [illegible] నేనధర్మ్యన్తరనిమిత్తపరత్వాత్ నధర్మధర్మిణోరభేదసాధకఇత్యాశ
యద్యేవం జాతికుణ్డలాదేరైక్యమస్తు. యదివిశేషణవిశేష్యభావసామ్యాదుభయత్రభేదస్స్యాత్తర్హి- తర్హి సహోపలమ్భనియమాదివైషమ్యాదైక్యం
స్యాదిత్యతఆహ (ఉభయత్రేతి) విశేషణవిశేష్యభావాదివిశేషాత్తత్ప్రయుక్తభేదప్రతిపత్తిరనివార్యా - విశేషణవిశేష్యభావేనభేదస్యోపపన్నత్వా
దిపత్తేః. సహోపలమ్భనియమైక్యంహేతువిమతం. అతోనసంప్రతిపన్నభేదవిరుద్ధాభేదస్య. యథాశతతో [illegible] స్తరనైయమ్యం న
వ్యత్వాదిసాధారణాకారవిరోధ్యద్రవ్యత్వకల్పకం. ఏవంసహోపలమ్భనియమోనభేదవిరోధ్యాకారకల్పకఇతిభావః. యద్వా-పృథక్సిద్ధానాం,
నాంలవిశేషణానామేవసతాంకదాచిత్సహభావమాత్రాద్విశేషణత్వమ్ [illegible] సమిత్యర్థః. [illegible] నిత్యాభావాద్విశేషణత్వంనాస్త్యత్ర భేదసాధనస
మర్థమిత్యత్రాహ (ఉభయత్రేతి) వ్యావృత్తప్రతీతౌ వ్యావర్తకతయోపయుజ్యమానత్వంవిశేషణత్వం తచ్చదణ్డాదివ్వపిసమమ్ [illegible] విశేషణత్వా
త్యన్తభేదోయుజ్యతఇతిభావః. గోత్వతదాశ్రయాదిష్వేవసహోపలమ్భనియమః నాన్యత్రేతివ్యవస్థాసిద్ధ్యర్థమైక్యంకల్పనీయమితిచేత్ [illegible]
యాంస్త్వితి) ఇయానేవ- నత్వధికంకల్పనీయమిత్యర్థః. యదిసహోపలమ్భనియమవ్యవస్థార్థమైక్యంకల్ప్యతే-తదయుక్తం. తథైక్యేనైక్యం నాన్యత్రే
తివ్యవస్థార్థమర్థాన్తరకల్పనప్రసక్తాత్-యదైక్యంతత్రస్వాభావికంతన్న సహోపలమ్భనియమస్స్వాభావికఇతినప్రతిపన్నవిరుద్ధార్థాన్తరకల్పనాగౌ
రవమాశ్రయణీయమితిభావః. యద్వా-విశేషణవిశేష్యభావప్రసక్తభేదప్రతిపత్తిర్యథోభయత్రతుల్యా-తథాసహోపలమ్భనియమోఽపి [illegible]
తావపిస్యాత్. జాతివ్యక్త్యోర్వాసనస్యాదిత్యత్రాహ(ఇయానితి)నహిసాధారణాకారేభ్యఃపృథగ్భావాన్తరభేదస్స్యాద్యుజ్యతఇత్యర్థః. ఘటేపటస్యాభావో భేదః
తత్రతస్యసద్భావోఽభేదఇతిభావాభావవిరోధస్యనహిదృష్టేనుపపన్నంనామేతిన్యాయాత్ ప్రతీతిపరాహతత్వమాశఙ్క్యాహ (అతఇతి) అతః-భిన్నే
దసామానాధికరణ్యేనఅభేదస్యప్రతీత్యభావాత్. కథంప్రతీతిప్రకారఇత్యత్రాహ (ప్రతీతిప్రకారోహీతి)యదివిశేషణవిశేష్యయోరైక్యమ [illegible]
న్యతరదేవప్రతీయేత. అన్యతరప్రతీతిర్వాస్తు-తథాపినైక్యం.యథా-పూర్వానుభూతయోః పురుషయోఃఏకస్మిన్దృష్టేనహిపురుషైక్యం జాత్యన్త
రైక్యస్యపృథక్సిద్ధనియమపినైక్యమితిచేత్- భేదసాధకసమ్బన్ధనియమస్యభేదనియతసమ్బన్ధనియమత్వాత్. ద్వయోర్హి సమ్బన్ధః. తన్నియమపినైక్యం వేత్ -
పూర్వోక్తస్వరూపభక్ష్యప్రసక్తః. ఏవంభేదాభేదనిరాసస్యమాత్రకారాభిమతత్వమాహ(తదేతదితి)అథప్రమాణాన్తరాణాం ప్రత్యక్షమూలత్వాత్తేషామ

అతః ప్రత్యక్షస్య సవిశేషవిషయత్వేన ప్రత్యక్షాదిదృష్టసమ్బన్ధవిశిష్టవిషయత్వాదనుమానమపి సవిశేషవిషయమేవ. ప్రమాణసఙ్ఖ్యావివాదేఽపి సర్వాభ్యుపగతప్రమాణానామయమేవ విషయ ఇతి న కేనాపి ప్రమాణేన నిర్విశేషవస్తుసిద్ధిః. వస్తుగతస్వభావవిశేషైస్తదేవ వస్తు నిర్విశేషమితి వదన్ జననీవన్ధ్యాత్వప్రతిజ్ఞాయామివ స్వవాగ్విరోధమపి న జానాతి. యత్తు ప్రత్యక్షం సన్మాత్రగ్రాహిత్వేన న భేదవిషయం. భేదశ్చ వికల్పాసహత్వాద్దుర్నిరూప ఇత్యుక్తం. తదపి జాత్యాదివిశిష్టస్యైవ వస్తునః ప్రత్యక్షవిషయత్వాజ్జాత్యాదేరేవ ప్రతియోగ్యపేక్షయా వస్తునస్స్వస్య చ భేదవ్యవహారహేతుత్వాచ్చ దూరోత్సారితమ్. సంవేదనవద్రూపాదివచ్చ పరత్ర వ్యవహారవిశేషహేతోస్స్వస్మిన్నపి తద్వ్యవహారహేతుత్వం యుష్మాభిరభ్యుపేతం భేదస్యాపి స్వస్యాపి త్వేవ. అత ఏవ చ నానవస్థాన్యోన్యాశ్రయణం చ. ఏకక్షణవర్తిత్వేఽపి ప్రత్యక్షజ్ఞానస్య తస్మిన్నేవ క్షణే వస్తు భేదరూప తత్సంస్థానరూప గోత్వాదేర్గృహీతత్వాత్ క్షణాన్తరగ్రాహ్యం న కించిదిహాస్తి.

[illegible] (అత ఇతి) [illegible] ప్రత్యక్షాదిదృష్టసమ్బన్ధ [illegible] ప్రమాణత్రయం ప్ర[illegible] సవిశేషవిషయమాహ (ప్రమాణసఙ్ఖ్యేత్యాదినా) ప్రమాణాని సవిశేషవిషయాణి [illegible] [illegible] [illegible] అర్థ[illegible] సర్వప్రమాణస్య సవిశేషవిషయత్వ [illegible] [illegible] తత్ర ప్రమాణనిర్విశేషవిషయ [illegible] [illegible] సర్వప్రమాణ సవిశేషగోచరత్వేన [illegible] ప్రమాణ [illegible] విశేష [illegible] ప్రమాణ [illegible] ప్రత్యక్షస్య సన్మాత్ర విషయత్వం [illegible] భేద [illegible] ప్రమాణానుపపత్తి [illegible] [illegible] [illegible]

[illegible] ప్రసఙ్గాత్ [illegible] [illegible] [illegible] ప్రత్యక్షబాధ [illegible] ప్రతియోగినిరపేక్ష జాత్యాదేరేవ భేదత్వేన తద్విశిష్టవిషయతయా [illegible] క్షణాన్తరగ్రాహ్యాభావాత్ [illegible] ప్రమాణానుపపత్తిః [illegible] ప్రతియోగినిరపేక్ష భేదవ్యవహార [illegible] [illegible] గోత్వాది [illegible] ప్రతియోగినిరపేక్షత్వాత్ [illegible] ప్రతియోగి [illegible] [illegible] గోత్వాది [illegible]

అపిచ సన్మాత్రగ్రాహిత్వే ఘటోఽస్తి పటోఽస్తీతి విశిష్టవిషయా ప్రతీతిర్విరుధ్యతే. యదిచ సన్మాత్రాతిరేకి వస్తుసంస్థానరూపజాత్యాదిలక్షణో భేదః ప్రత్యక్షేణ నగృహీతః - కిమిత్యశ్వార్థీ మహిషదర్శనే నివర్తతే. సర్వాసు ప్రతిపత్తిషు సన్మాత్రమేవ విషయశ్చేత్ - తత్తత్ప్రతిపత్తివిషయసహచారిణస్సర్వే శబ్దాస్తస్యామేకస్యామేవ ప్రతిపత్తౌ కిమితి న స్మర్యన్తే. కించ అశ్వే హస్తిని చ సంవేదనయోరేకవిషయత్వేన ఉపరితనస్య గృహీతగ్రాహిత్వాద్విశేషాభావాచ్చ స్మృతివైలక్షణ్యం న స్యాత్. ప్రతిసంవేదనం విశేషాభ్యుపగమే ప్రత్యక్షస్య విశిష్టార్థవిషయత్వమేవాభ్యుపగతం భవతి. సర్వేషాం సంవేదనానామేకవిషయతాయామేకేనైవ సంవేదనేనాశేషగ్రహణాదన్ధబధిరాద్యభావశ్చ ప్రసజ్యేత. నచ చక్షుషా సన్మాత్రం గృహ్యతే. తస్య రూపరూపైకార్థసమవేతపదార్థగ్రాహిత్వాత్. నాపి త్వచా-స్పర్శవద్వస్తువిషయత్వాత్. శ్రోత్రాదీనామపి న సన్మాత్రవిషయతా. కింతు శబ్దరసగన్ధలక్షణవిశేషవిషయతైవ. అతస్సన్మాత్రస్య గ్రాహకం న కించిదిహ దృశ్యతే. నిర్విశేషసన్మాత్రస్య ప్రత్యక్షేణైవ గ్రహణే తద్విషయాగమస్య ప్రాప్తవిషయత్వేనానువాదకత్వమేవ స్యాత్. సన్మాత్రబ్రహ్మణః ప్రమేయభావశ్చ. తతో జడత్వనాశిత్వాదయస్త్వయైవోక్తాః. అతో వస్తు

శాబ్దవ్యవహారవిశేషస్య ప్రతియోగ్యపేక్షత్వం శబ్దవిశేషస్వభావాధీనమిత్యన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం నిశ్చీయతే- శబ్దస్వభావశ్చ ప్రవృత్తినిమిత్తసాధారణ్యాత్తదవచ్ఛేదకోపాధిపురస్కారేణార్థవిశేషప్రతీతిహేతుత్వం. గోత్వశబ్దో హ్యసాధారణో గోత్వం స్వరూపేణ పర్యవస్యతి. భేదశబ్దస్తు వ్యావృత్తిబుద్ధిహేతుత్వరూపప్రవృత్తినిమిత్తసాధారణ్యాత్తదవచ్ఛేదకమహిషాది పదార్థాన్తరరూపోపాధిపురస్కారేణ గోత్వం పర్యవస్యతి. పర్యాయత్వప్రసక్తిశ్చ పరిహృతా. వ్యావృత్తిరూపేషు వేదాన్తేషు బ్రహ్మేతి బ్రహ్మశబ్దేన సహ స్వరూపశబ్దస్య ప్రయోగాసమ్భవాత్. ఉపాధిశబ్దానాం సహావ్యాప్యాతిరేకేపి తటస్థోపాధిభేదాత్ పర్యాయత్వముపపద్యతే. తత్త్రిచ్ఛప్రయోగాప్రయోగౌ. భేదస్య వ్యావృత్త్యనువృత్తిబుద్ధిహేతుత్వాత్. వ్యావృత్తఇత్యభ్యుపగమే స్వరూపవ్యావృత్తశబ్దయోరివ భేదశబ్దస్యాప్యపృథక్ప్రయోగాసంభవాత్. భిన్నోహి భేదయోగీత్యేతత్ స్వరూపస్యైవ జాత్యాదిభేదవిశిష్టత్వేన భిన్నశబ్దప్రయోగసమ్భవాత్ పరిహృతం. ధర్మభూతజాత్యాదిషు భిన్న ఇతి ప్రయోగో భవన్నతే వ్యావృత్తిరూపే బ్రహ్మస్వరూపే కల్పితస్య వ్యావృత్తికార్యాధ్యాసాదుపచారికః- ధర్మాన్తరం హి త్యేతిద్యోగకార్యవ్యావృత్తిబుద్ధిహేతుత్వాత్. ధర్మపక్షే సవస్థానోఽన్యోన్యాశ్రయత్వముపద్యతే- ప్రతియోగినిరపేక్షజాత్యాద్యేకభేదత్వాత్, స్వస్యైవ స్వపరనిర్వాహకత్వాభ్యుపగమాచ్చ. అవిద్యాయాం బ్రహ్మణో భేదోఽస్తి వా నవా- నచేత్ ప్రతియోగినో జడత్వాది ప్రసఙ్గః. అస్తిచేత్ స భేదః స్వరూపం వా ధర్మో వేతి వికల్పే స్వరూపపక్షే సాధారణ్యం దుస్త్యజం. కించ-స్వరూపధర్మవికల్పదూషణపరిహారాలభేదేపి తుల్యాః. అథైకస్వరూపం చేత్ ప్రతియోగినిరపేక్షో భేదవ్యవహారః ప్రసజ్యేత. *పరమార్థనాభవత్వభేదీ *ఘటత్వం నేఘటాకారోనభిన్నోనభాసాయనేత్యాదిషు భేదస్య ప్రతియోగికోఽధ్యవసీయతే బ్రహ్మాద్వితీయమిత్యాదిపదానాం పర్యాయత్వం స్యాత్. ధర్మశ్చేత్సవిశేషత్వం- తదకస్మాచ్ఛనిద్ధాన్తః. ఇన్ద్రియవిషయస్వరూపత్వపక్షే ప్రతిషిద్ధభేదప్రతీత్యనభ్యుపగమవిషయకీప్యాకారణమితి తన్నిరాకరోతి (అపిచేత్యాదినా) ప్రత్యక్షం ప్రతిపత్తివిరోధమాహ (యదిచేత్యాదినా) వ్యవహారవిరోధః సర్వాస్విత్యాదినా శబ్దవిరోధః. నన్వేకత్ర సర్వశబ్దాః సర్వప్రతీతీనాం సన్మాత్రవిషయత్వాభ్యుపగమాత్. నైవం-ఘటే ప్రతిపన్నే తత్ర పటవ్యవహారప్రతిషేధప్రసజ్యాతిరేకత్వాత్. అత్ర ప్రతియోగినాం సన్మాత్రశబ్దాసన్నిధానాద్ద్వయనేవేతిస్మరణాన్తా. కించేత్యాదినా ప్రతీత్యవాన్తరజాతివిశేషవిరోధః. అత్ర సన్మాత్రశబ్దప్రయోగః కింవశ్యేనస్యాత్ప్రతిసంధానాత్. ధారావాహికజ్ఞానేషు కాలభేదోఽస్తీతి ద్వావస్తత్రార్థం విశేషాభావాదిత్యుక్తం. (స్మృతివైలక్షణ్యం న స్యాదితి) జ్ఞాతతయా వపరాపర్యప్రసఙ్గ ఇత్యర్థః. ధారావాహికబుద్ధిష్వపి జ్ఞాతతాపరామర్శాభావోపపత్తిరితి చేన్న- తత్ర ప్రతిసంధానస్య తాదాత్వికముఖత్వాభావాధీనత్వాత్. అత్ర ముఖత్వాభావే జ్ఞాతతాపరామర్శాభావో విషయభేదమేవ వ్యవస్థాపయతి. (ప్రతిసంవేదనమితి) విశేషాభ్యుపగమే పక్షాన్తరస్య ధాన్తరానుపపత్తిర్న్యాయేనోక్తనార్థాః సర్వేషామిత్యాదినా కరణవ్యవస్థాభావప్రసఙ్గ ఉక్తః. కరణానాం వ్యవస్థాసిద్ధ్యర్థం విషయభేదానాహ (నచేత్యాదినా) అత్ర పూర్వోక్తవిషయప్రతిపత్తివిరోధవివరణముకారణత్వదుష్టిరూపకారణత్వనిరసనంచ కృతంభవతి. (రూపైకార్థసమవేతేతి) రూపసమానాశ్రయసమవేతేత్యర్థః. సమవేతశబ్దో విశేషణతైకస్వభావపరః. విశేష్యత ఇతి విశేషః. తేన సన్మాత్రవిలక్షణపరస్పరభిన్నవిషయత్వసిద్ధిః. ననుసర్వం ప్రత్యక్షం సవిశేషవిషయమిత్యుక్తం. శబ్దగన్ధరసానాం సామాన్యతయా ధర్మాన్తరవత్తయా గ్రహణాభావాత్ తద్గ్రాహిణః ప్రత్యక్షస్య కథం సవిశేషవిషయత్వం. నైతదేవం- గుణకర్మాకారపితత్వసంస్థానవత్తయా కాలవిశిష్టతయా న సవిశేషత్వేన గృహ్యమాణత్వాత్. ఏతచ్చ నిర్వికల్పకముపేక్ష్యోక్తం. సవికల్పకే తు దేశాదీనాం బహూనాం విశేషత్వం సంభవత్యేవ. ఇన్ద్రియాణాం లోకసిద్ధహేతుభిస్సన్మాత్రవిషయత్వప్రతిక్షేపముపసంహరతి (అతఇతి) ప్రత్యక్షస్య సన్మాత్రవిషయత్వం పరాభ్యుపగతార్థాన్తరవిరుద్ధం చేత్యాహ (నిర్విశేషేతి) శాస్త్రస్యాప్రాప్తవిషయతయార్థవత్త్వం లోకసిద్ధత్వాద్ద్వైతస్య శాస్త్రావిషయత్వం పదద్భిః పరైరేవాభ్యుపేతం. శ్రుతిప్రామాణ్యవిరోధ ఉక్తః. పరాభిమతార్థాన్తరవిరోధమాహ (సన్మాత్రబ్రహ్మణఇతి) తతః ఫలితమనిష్టమాహ (తతఇతి) ఏవముపపాదితం ప్రత్యక్షస్య సన్మాత్రగ్రాహిత్వప్రతిక్షేపం స్వాభిమతార్థాన్తరవ్యుత్పాదనాయ ప్రత్యక్షస్య విశిష్టవిషయత్వే పర్యవసాయయతి (అతఇతి) అతఇత్యాదిభాష్యేఽర్థద్వయముక్తం వస్తుసంస్థానరూపాజాతిః జ్ఞాత్యాదిరేవ భేద ఇతి చ. తత్ర ప్రథమం సంస్థానమేవ జాతిరిత్యుపపాదయ

సంస్థానరూపజాత్యాదిలక్షణభేదవిశిష్టవిషయమేవ ప్రత్యక్షం- సంస్థానాతిరేకిణో నైకేష్వేకాకారబుద్ధిబోధ్యస్యానభ్యుపగమాత్. తావతైవ గోత్వాదిజాతివ్యవహారోపపత్తేః. అతిరేకవాదేపి సంస్థానస్య సంప్రతిపన్నత్వాచ్చ సంస్థానమేవ జాతిః. సంస్థానం నామ స్వాసాధారణం రూపమితి యథావస్తు సంస్థానమనుసంధేయమ్.

తి (సంస్థానేత్యాదినా) సిద్ధాన్తేన జాత్యనుపపత్త్యా వా సంస్థానాతిరిక్తజాత్యభ్యుపగమ ఇతి వికల్పముఖే ప్రత్యర్థినం నేత్యాహ (సంస్థానాతిరేకిణ ఇతి) అయం సాస్నాదిమానయమపి సాస్నాదిమానయం పృథుబుధ్నోదరాకారః అయమపి తదాకార ఇతి సాస్నాదిరనువృత్తబుద్ధివ్యవహారవిషయో దృశ్యతే. తదతిరిక్తానువృత్తిబుద్ధివ్యవహారవిషయో న కశ్చిద్దృశ్యతే తస్మాదిత్యర్థః. యద్వా- జాతితయా స్వాభిమతాత్సంస్థానాత్ పరాభిమతజాతేరసాధారణరూపము సంస్థానాకారబుద్ధిబోధ్యస్యేతి. కల్పనముపపన్నమిత్యాహ (తావతేతి) వ్యక్త్యనుగత ప్రయోగశ్చ వ్యక్తిజాతివిశేషాది శబ్దానామివ గవాదిశబ్దానామపి సుసదృశోపాధికత్వాత్ ఉపపద్యత ఇతి భావః. నామాన్తరేణ పరాభిమతజాతేరభ్యుపగతత్వే శబ్దాన్తరవాదమాత్రమిత్యాహ (అతిరేకవాదేపీతి) ఘటాదేరవయవినోసమవాయికారణత్వేన సంస్థానం స్వీకృతం. కిమిదం సంస్థానం నామ- కిమవయవసంయోగవిశేషః- ఉత స్వరూపమాత్రం- ఉతాన్యత్. నాద్యః. ప్రథమానిరవయవేష్వాత్మసు సంస్థానాభావాదాత్మత్వజాతిర్న స్యాత్. ద్వితీయే ప్రత్యక్షస్య [illegible] విషయత్వం న స్యాత్. అనుగతవ్యవహారశ్చ న స్యాత్. జాతినాం త్రయాణాం చ స్వరూపత్వాత్. తృతీయేనుగతత్వాభావాదస్య తత్త్వే జాతికారణ ఇతి శబ్దాయోగాన్నిరవయవేష్వాత్మాదిషు జాతివ్యవహారసిద్ధ్యర్థం జాత్యజాతిసాధారణం సంస్థానమాహ (సంస్థానం నామేతి) ఘటస్య ద్రవ్యత్వం సంస్థానం మా భూదిత్యసాధారణశబ్దః. రూపం- అసాధారణవిశేషణం. తేన సర్వదా సాది వ్యవచ్ఛేదః. నను స్వాసాధారణమిత్యత్ర స్వశబ్దః కిం వ్యక్తిపరః- ఉత సజాతీయపరః- వ్యక్తిపరత్వే చ కిం ఏకవ్యక్తిపరః- ఉత సర్వవ్యక్తిపరః. ప్రథమే- ఏకవ్యక్త్యతిరిక్తేషు గోత్వం న స్యాత్. స్వశబ్దస్య సర్వవ్యక్తిపరత్వే మహిషవ్యక్తావపి గోత్వం స్యాత్. అసాధారణశబ్దశ్చ నిష్ఫలః- సజాతీయపరత్వే జాత్యేకసంస్థానవిశేషత్వాత్. సమానసంస్థానవిశేషాణామసాధారణం రూపం సంస్థానమిత్యుక్తం స్యాత్. తతశ్చాత్మాశ్రయః- సంస్థాననిరూపణస్య తత్ప్రతిపత్తిసాపేక్షత్వాత్. నైవం- స్వశబ్దస్య ప్రకృతపరత్వాత్. ప్రకృతత్వం చ తత్తద్వ్యవహారగోచరతయా బుద్ధిస్థత్వం. ఏవం తర్హి ఖణ్డబుద్ధిస్థే గోత్వం తదసాధారణమితి ముణ్డగోత్వం న స్యాత్. ఖణ్డస్యాపి గోత్వం సంస్థానం న స్యాత్- ముణ్డేపి విద్యమానతయా గోత్వస్య ఖణ్డాసాధారణత్వాభావాదితి చేన్న- ఖణ్డం ప్రతి గోత్వస్య సంస్థానరూపత్వాభావాత్. ఖణ్డత్వమేవ హి ఖణ్డస్య సంస్థానం. కిం తత్ఖణ్డో బుద్ధిస్థః- ఉత గౌః- ఉత ఖణ్డో గౌః- ప్రథమే ఖణ్డత్వమేవ ఖణ్డాసాధారణమితి ముణ్డగోత్వాభావప్రసఙ్గః. అత ఏవ ఖణ్డం ప్రతి గోత్వస్య సంస్థానరూపత్వాభావశ్చానిష్టః- ద్వితీయే గోత్వమసాధారణమితి మహిషాదౌ గోత్వం న భవతి- నో చేదవ్యక్తత ఇతి న కశ్చిద్దోషః- తృతీయే యథా నీలోత్పలస్య నీలత్వవిశేషితముత్పలత్వమసాధారణం. ఏవం ఖణ్డస్య గోః ఖణ్డత్వవిశేషితగోత్వమసాధారణమితి ముణ్డే ఖణ్డత్వవిశేషితగోత్వమేవ నివర్తతే న గోత్వమాత్రమితి న కాచిదనుపపత్తిః. నీలత్వవిశేషితముత్పలత్వమిత్యేకశబ్దప్రవృత్తినిమిత్తత్వాదేకం సంస్థానం ఖణ్డత్వగోత్వే తు మిథో విశేషణవిశేష్యభావేపి నైకం సంస్థానం. ఏకశబ్దప్రవృత్తినిమిత్తత్వాభావాదితి భిదా. అత్ర స్వాసాధారణరూపం సంస్థానం. కస్మాజ్జాతిరూపసంస్థానానాం గోత్వాదీనాం భేదః- స్వభావతారతమ్యాభావాదితి బ్రూమః- గోత్వాదిషు హి శుక్లం శుక్లతరమితి తారతమ్యం విద్యతే. శబ్దాదిష్వప్యుచ్చైరుచ్చైస్తర ఇతి తారతమ్యముపలభ్యతే. ఖరత్వమృదుత్వాదిస్వభావతారతమ్యం స్పర్శాదిష్వపి. సంఖ్యాస్వపి న్యూనాధికభావ ఉపలభ్యతే. పరిమాణేచ స్ఫుటతరః. ఏవం గోత్వాదిషు గోతరో గోతమ ఇతి తారతమ్యం నోపలభ్యతే. ఏవమాదిభిర్విశేషైర్జాతిరూపసంస్థానలక్షణమితి చేత్- ప్రకృతాకారేణ సుసదృశవ్యక్తయస్సమస్తాస్స్వశబ్దేన వివక్షితాః. ప్రకృతాకారేణేత్యాత్మాశ్రయః పరిహృతః. సంస్థాననిరూపణస్య సంస్థానప్రతిపత్తిసాపేక్షత్వాత్ సుసదృశశబ్దేన మహిషాదావతిప్రసఙ్గః పరిహృతః. సమస్తశబ్దేన ముణ్డాదిష్వభావప్రసఙ్గః పరిహృతః- ఖణ్డాసాధారణత్వాభావాత్ గోత్వస్య. నను వ్యావృత్తం సంస్థానం అనువృత్తవ్యవహారస్య కథం నిష్పాదకం. ఉచ్యతే- యథా వ్యక్తిర్జాతిపరశబ్దైరపి జాతివ్యక్తిశబ్దప్రయోగః. యథా గోత్వాశ్వత్వాదిజాతిషు జాత్యన్తరాభావేపి జాతిశబ్దప్రయోగః. భిన్నేషు భిన్నత్వజాత్యభావేపి భిన్నశబ్దప్రయోగః. ఖణ్డాదిషు ఖణ్డత్వాదిజాత్యభావేపి ఖణ్డాదిశబ్దప్రయోగః. యథా చ సర్వద్రవ్యేషు విశేషమిచ్ఛతాం విశేషేషు విశేషత్వాభావేపి విశేషశబ్దప్రయోగః. తద్వద్గవాదిశబ్దవ్యవహార ఉపపద్యత ఇతి. కించ- కోయమనువృత్తవ్యవహార ఇతి నిరూప్యం. గకారౌకారవిసర్జనీయానామానుపూర్వ్యా యావదాకాశభావినాం దేశతః కాలతశ్చోపపద్యత ఇతి తస్యోచ్చారణనిబన్ధనత్వాదుచ్చారణస్య భేదినాశిత్వాదానుపూర్వ్యాదిప్రతియోగివినాశినిత్యానుపూర్వీవిశేషవిశిష్టస్య శబ్దస్య కథమనువృత్తిః- సుసదృశత్వమేవ శబ్దానాం అనువృత్తిరితి చేత్ - అర్థానామపి గోత్వాదీనాం తథాభూతానువృత్తిరిత్యఙ్గీక్రియతాం. నను కిమిదం సాదృశ్యం ఉచ్యతే- సదృశవ్యవహారాసాధారణహేతుర్విషయధర్మః సాదృశ్యం. స చ ప్రాతిస్విక ప్రతియోగినిరూప్యపదార్థః ప్రతివ్యక్తివ్యావృత్తః. అతో న వృత్తిదశాపరికల్పనం. నిర్దిష్టాకారసామ్యం తత్సాదృశ్యం సాదృశ్యమితి విశేష్యవాచిశబ్దప్రవృత్తినిమిత్తసామ్యం వివక్షితం. సామ్యశబ్దేన గవయనిష్ఠగోసాదృశ్యం న గోసాదృశ్యమితి సిధ్యతి. నన్వేవం తర్హి ప్రథమేతరగోవ్యక్తిషు గవా సుసదృశ ఇత్యేవ ప్రయోగస్స్యాత్- న తు గౌరితి చేత్ - యదివా- తదా ప్రయుజ్యతాం- అయం గౌః అయం గవా సుసదృశ ఇతి ప్రయోగే దృఢబాధాభావాత్. కింతర్హి న ప్రయుజ్యత ఇతి చేత్- వ్యవహారగౌరవాదితి బ్రూమః. గౌరితి వ్యవహారే హి లాఘవాత్స్వారస్యమస్తి. నను తర్హి తత్ప్రవృత్తిశబ్దప్రయోగ ఏవ శబ్దపదౌపచారికస్స్యాత్- న. సాదృశ్యలక్షణానువృత్తేరాజానిబన్ధనత్వాదౌపచారికత్వస్య- న హి ముణ్డవద్గోస్సాదృశ్యం. కింతు సాదృశ్యలేశమాత్రం- పచేతు సాదృశ్యలక్షణానువృత్తిరుపలభ్యతే. తస్య తముఖ్యతాహేతుత్వం వ్యవహారసిద్ధం. యథా జాత్యాదిశబ్దానాం అతో ముఖ్యప్రయోగ ఉపపన్నః. కస్మింశ్చిదర్థే కస్యచిచ్ఛబ్ద

జాతిగ్రహణే నైవ భిన్న ఇతి వ్యవహారసంభవాత్, పదార్థాన్తరాదర్శనాత్, అర్థాన్తరవాదినాప్యభ్యుపగతత్వాచ్చ గోత్వాదిరేవ భేదః. నను చ గోత్వాదిరేవ భేదశ్చేత్ తస్మిన్ గృహీతే తద్వ్యవహారవద్భేదవ్యవహారస్స్యాత్. సత్యం- భేదశ్చ వ్యవహ్రియత ఏవ- గోత్వాదివ్యవహారాత్. గోత్వాదిరేవ హి సకలేతరవ్యావృత్తిః. గోత్వాదౌ గృహీతే సకలేతరసజాతీయబుద్ధివ్యవహారయోర్నివృత్తేః. భేదగ్రహణే నైవ హ్యభేదనివృత్తిః. అయమస్మాద్భిన్న ఇతి తు వ్యవహారే ప్రతియోగినిర్దేశస్య తదపేక్షత్వాత్. ప్రతియోగ్యపేక్షయా భిన్న ఇతి వ్యవహార ఇత్యుక్తం. యత్తు ఘటాదీనాం విశేషాణాం వ్యావర్తమానత్వేనాపారమార్థ్యముక్తం. తదనాలోచితబాధ్యబాధకభావవ్యావృత్త్యనువృత్తివిశేషస్య భ్రాన్తిపరికల్పితం.

స్వరూపత్వప్రతీతిస్తు సదృశేష్వనుసృతస్య తస్యైవ ... ప్రయోగహేతుకలీయథాదర్శనమభ్యుపగన్తవ్యం. అప్రతిపన్నపదార్థాన్తరకల్పయిత్వాద్వ్యావృత్తికల్పాదిదోషాణాం ప్రతీతిశరణతయా పరిహారాదపి సదృశప్రతీతివస్తుని ప్రతీతిబలేన చోద్యపరిహారో లాఘవన్యాయాదుపపద్యతే. వ్యాప్తిగ్రహణం చ సాసాదృశ్యలక్షణానువృత్తేరేవోపపద్యత ఇతి తదపి నిత్యవదేకమత జాతికల్పకం. అతస్సంస్థానాతిరిక్తా జాతిః. నను సంస్థానస్యాసాధారణాకారత్వాత్ సదినా సంస్థానే ప్రతీత్యనుపపత్తేః, శ్వేతకృష్ణాదౌ రజతాదిభ్రమో న స్యాత్- సహ్యసాధారణాకారస్స్యాత్ భ్రమస్సంభవతీతి చేత్- న. కేనాపి సంస్థానేన ప్రతిపన్నవస్తుని ప్రతిపన్నసంస్థానావిరోధ్యాకారవిషయభ్రమోపపత్తేః. ప్రతిపన్నసంస్థానవిరోధ్యాకారభ్రమస్త్వేవ హ్యుత్పత్త్యసంభవాత్. ... శుక్లమితి ప్రతీతౌ న కార్ష్ణ్యాదిభ్రమః. కార్ష్ణ్యం హి శుక్లస్యాసాధారణం. న శుక్తేః. అతో సాధారణాకారప్రతీతిర్భ్రాన్తిర్నోపపద్యతే. ఏవమాపేక్షికం చేదసాధారణ్యం తర్హ్యసాధారణశబ్దవైయర్థ్యం స్యాత్. న హి కిమపి రూపం కస్యచిదసాధారణం న భవతీతి చేన్న- శుక్త్యపేక్షయా శౌక్ల్యస్య సంస్థానస్య ...దసాధారణశబ్దస్య. అతస్స్వాసాధారణరూపం సంస్థానం. తతో నాతిరిక్తా జాతిరితి సిద్ధం. ఇత్థం సంస్థానమేవ జాతిరిత్యుపపాద్య గోత్వాదేరేవ భేదత్వం పూర్వం ప్రస్తుతముపపాదయతి (జాతిగ్రహణే నేతి) ప్రతియోగినిరపేక్షో గోత్వాదిః ప్రతియోగిసాపేక్షో భేదో భవితుం నార్హతి. అతః ప్రతియోగిసాపేక్షేతరేతరాభావో గోత్వాదివ్యతిరిక్తో భేదోఽభ్యుపగన్తవ్య ఇతి శఙ్కాయాముచ్యతే (జాతిగ్రహణే నైవ భిన్న ఇతి వ్యవహారసంభవాదితి) అయమర్థః- గోత్వాదివ్యతిరిక్తభేదమఙ్గీకుర్వతాప్యభావాభావే ప్రతియోగినిరపేక్షభావరూపపదార్థస్యైవ ప్రతియోగిసాపేక్షాభావత్వమఙ్గీకృతమన్యథానవస్థానాదనుపలమ్భాచ్చ. తద్వదత్రాపి సంభవతి- ప్రతియోగిసాపేక్షత్వస్య ప్రతియోగినిరూపితవేషప్రవృత్తినిమిత్తకశబ్దస్వభావాధీనత్వేనార్థస్వరూపభేదహేతుత్వాభావాదితి. ఏవమనుపపత్తిర్నాస్తీత్యుక్తం. దర్శనం చ నేత్యాహ (పదార్థాన్తరాదర్శనాదితి) నామాన్తరేణేతరేతరాభావాభ్యుపగమశాస్త్రాం ... (అర్థాన్తరేతి) అర్థాన్తరవాదినా- ఇతరేతరాభావరూపో భేదోఽస్తీతి వదతేత్యర్థః. పూర్వం ప్రతియోగ్యపేక్షయా భేదవ్యవహార ఇత్యుక్తం. అత్ర తన్నిరపేక్షగోత్వాదిభేద ఉక్తః. తస్మిన్ భేదవ్యవహారోఽపి ప్రతియోగినిరపేక్షః ప్రసజేదిత్యభిప్రాయేణ చోదయతి (నను చేతి) ... (సత్యమితి) ప్రతియోగ్యనపేక్షభేదస్వరూపవ్యవహారోఽభ్యుపగమ్యతే. ... (భేదశ్చ వ్యవహ్రియత ఏవేతి) న కేవలం గృహ్యతే- ప్రతియోగినిరపేక్షం వ్యవహ్రియతే చేతి చార్థః. ఉపపాదయతి (గోత్వాదివ్యవహారాదితి) కథం గోత్వాదివ్యవహారే సతి భేదవ్యవహార ఇత్యత్రాహ (గోత్వాదిరితి) గోత్వాదిరేవ కథం వ్యావృత్తిరిత్యత్రాహ (గోత్వాదావితి) విశిష్టసామాన్యస్య అపరసామాన్యాపేక్షయా తద్విశేషాణాం సజాతీయత్వం వివక్షితం. అత్ర తిర్యక్త్వేన సజాతీయా మహిషాదిర్గోత్వవ్యవచ్ఛేద్యః. ... హేతుత్వమస్తు- తత్ఫలం వ్యావృత్తేః ... భేదత్వ ఇత్యత్రాహ (భేదగ్రహణే నైవ హ్యభేదనివృత్తిరితి) అభేదనివృత్తిః- అభేదధీనివృత్తిః. ఏవం గోత్వాదేః ప్రతీతౌ ... గోత్వాదిశబ్దవ్యవహారే చ న ప్రతియోగ్యపేక్షేత్యుక్తం. తర్హి కథమయమస్మాద్భిన్న ఇత్యత్ర ప్రతియోగ్యపేక్షేతి శఙ్కాయామాహ (అయమస్మాదితి) సహానాదివ్యవహారే- ... వ్యవహారమాత్రే- అపితు శబ్దవ్యవహారవిశేష ఏవేతి జ్ఞాపయతి తుశబ్దః. భేదశ్చ వ్యవహ్రియత ఏవేత్యాదినా భేదగ్రహణే నైవ హ్యభేదనివృత్తిరిత్యన్తేన కస్యచిద్వస్తునో వస్త్వన్తరాద్వ్యావర్తకధర్మస్యైవ స్వస్య ... వ్యావృత్తిరూపత్వసంభవః- పరనిర్వాహకత్వాభావేఽపి స్వనిర్వాహకత్వాసంభవాత్. స్వరూపే ప్రకాశమానే భ్రమవిరోధినశ్చ వ్యావృత్తిరూపధర్మాన్తరాపేక్షేత్యుక్తం భవతి. ఏవం చ సతి బ్రహ్మణః కస్యచిద్వస్తునోఽపి వస్త్వన్తరాద్వ్యావర్తకధర్మరూపత్వాభావాత్, స్వరూపే భాసమానేఽధ్యాససహత్వాచ్చ న స్వరూపమేవ వ్యావృత్తిరితి సిధ్యతి. నను ధర్మిణః స్వరూపమేవ తత్ప్రతియోగ్యభావరూపసకలధర్మాన్తరాపేక్షయా భేద ఇత్యన్తతో గత్వాభ్యుపగన్తవ్యం- భేదాన్తరాభ్యుపగమే తస్యాప్యస్వరూపస్య భేదాపేక్షాయామనవస్థాప్రసఙ్గాత్. సత్యం- స తు స్వరూపభేదో నాధ్యాసవిరోధీ- తన్నివృత్త్యై ధర్మాన్తరాన్వయసాపేక్షత్వాత్. ఘటద్రవ్యస్వరూపావ్యతిరేకభ్రమో హి స్వర్ణసామానాధికరణ్యబుద్ధినివర్త్యః. అతో ధర్మిస్వరూపస్య స్వగతధర్మాపేక్షయా భ్రమవిరోధిభేదో ధర్మాన్తరాన్వయః. అతో ధర్మాణాం స్వరూపస్యైవ స్వాశ్రయస్య స్వనిరుద్ధధర్మాన్తరధర్మ్యన్తరాపేక్షయాఽధ్యాసవిరోధిభేదత్వసంభవః. విశిష్టస్య తు వస్తునః స్వరూపమేవ విశిష్టం స్వవిరుద్ధవిశేషణవిశిష్టవస్త్వన్తరాద్వ్యావృత్తిరిత్యుక్తం- అర్థాన్తరైక్యభ్రమవిరోధిత్వాత్. తత్ర విశేషణాపేక్షయా విశేష్యస్య స్వరూపమేవ భేదః. విశేష్యాపేక్షయా విశేషణస్య స్వరూపమేవ భేదః. తదుభయాపేక్షయా చ సంబద్ధస్య స్వరూపమేవ భేదః. విశిష్టస్య విశిష్టాన్తరాపేక్షయా స్వరూపమేవ భేదః. స్వరూపస్య భేద ఇతి నిర్దేశస్తు పదార్థస్వరూపమితి వదనతిరిక్తార్థః. తత్ర వసాధారణశబ్దవాచ్యం స్వరూపం. స చోక్త్యోర్వ్యుత్పత్తిసిద్ధః. ప్రతియోగితయాభిమతార్థాన్తరైక్యధీవిరోధివా స్వరూపం. అతః కస్యచిద్ధర్మత్వాభావా, ద్ధర్మవిశిష్టత్వాభావా, త్స్వరూపే భాసమానేఽపి భ్రమసహత్వాచ్చ బ్రహ్మణః స్వరూపమేవ జడత్వాద్యధ్యాసవిరోధినీ వ్యావృత్తిర్భవితుం నార్హతీతి సిద్ధం. ప్రమాణప్రమేయానుపపత్తిః పరిహృతే. అథ పరోక్తమనుమానమనూద్య దూషయతి (యత్పునరిత్యాదినా) పునశ్శబ్దః కేవలతర్కాదనుమానస్య వైష

ష్యం దోషతయా దృశ్యత్వానుమానస్య సూత్రకారైరేవ దూషయిష్యమాణత్వాత్, వక్ష్యమాణదూషణస్య మిథ్యాత్వవిషయసర్వానుమానానాం దూష్యత్వ ప్రదర్శనార్థత్వాచ్చ, వ్యాప్తిగ్రహణత్వానుమానమిహ దూష్యతే. సాధారణదూషణాని - కాలాత్యయాపదేశసోపాధికత్వాశ్రయాసిద్ధ్యాదీని. తత్రాశ్రయః ప్రతీతో న వా - న చేదాశ్రయాసిద్ధిః. ప్రతీతత్వే ప్రతీతస్య ప్రత్యక్షాదిప్రమాణప్రసిద్ధసత్యత్వేన తస్య మిథ్యాత్వసాధనం ధర్మిగ్రాహకప్రమాణబాధితం. ప్రతిపన్నోపాధౌ బాధితత్వస్య మిథ్యాత్వే ప్రయోజకతయా సోపాధికత్వం వక్ష్యతే. తత్ర దేశకాలవిషయభ్రమేష్వపి స్వస్వరూపస్యాబాధితత్వా, దనుదితబాధకజ్ఞానేషు భ్రాన్తిష్వపి బోధయితృపురుషజ్ఞానేన బాధితత్వా, చ్చ విశేషణవిశేష్యాంశసిద్ధ్యసిద్ధ్యుపాధిసిద్ధిరితి విస్తరేణ వక్ష్యామః. సాధ్యధర్మస్య పారమార్థ్యాపారమార్థ్యవికల్పేక్షితే పారమార్థ్యం చేదద్వైతహానిః. దృశ్యత్వహేతోరనైకాన్త్యం చ - పరమార్థాపితస్య వ్యావృత్తేరపారమార్థ్యే ప్రపఞ్చసత్యతా. బాధకబాధే బాధ్యస్వరూపాబాధ ఇతి న్యాయాత్ అత ఏవ హి ద్వౌ నఞౌ ప్రకృతమర్థం సూచయత ఇతి శాస్త్రప్రసిద్ధిః. ధర్మిధర్మాన్తరారోపణేన ప్రత్యవస్థానాదియం నిత్యసమా జాతిరితి వాచ్యం - అప్రామాణికధర్మపరంపరాపాదనేన హి నిత్యసమా. మిథ్యాత్వమిథ్యాత్వం ప్రామాణికం - మాధ్యమికోక్తస్య జ్ఞానబాధ్యత్వస్య తథైవ బాధ్యత్వాభ్యుపగమాత్. పరమార్థరజ్జుబుద్ధేః సర్పబుద్ధ్యా బాధ్యత్వస్య బాధ్యత్వదర్శనాచ్చ. తస్మిన్సత్యత్వేపి సత్యత్వం కిమస్తి - ఉత నాస్తి - న చేదసత్త్వం జగత్త్వ స్యాత్ - అస్తి చేత్తస్యాపి సత్యత్వమిత్యనవస్థేతి చేత్ - న - స్వపరనిర్వాహకత్వాభ్యుపగమాత్. యది త్వయా మిథ్యాత్వేపి స్వపరనిర్వాహకత్వమఙ్గీక్రియతే - తర్హి మిథ్యాత్వస్యాపి స్వమిథ్యాత్వనిర్వాహకత్వాన్మిథ్యాత్వం మిథ్యాత్వాన్తరమనపేక్ష్య స్వయమేవ మిథ్యేతి ప్రపఞ్చస్య సత్యత్వం స్యాత్. సాధనస్య పారమార్థ్యాపారమార్థ్యవికల్పేక్షితే పారమార్థ్యేఽద్వైతహానిః - అపారమార్థ్యే నామ బుద్ధ్యా ... వదసాధకత్వమితి వ్యాహతిః. భేదవాదినామపి హి ప్రపఞ్చసత్యత్వే హేతుః సత్యత్వసాధనపూర్వకమనుమానాన్యుపన్యస్తాని - తథాపి తదుపపద్యతే తద్వన్మమాపీతి చేన్న - సత్యత్వాసాధనేపి నాస్మాకం స్వాభ్యుపగమవ్యాహతిః. వయం మిథ్యాత్వాభ్యుపగమసాధకత్వాభ్యుపగమవ్యాహతిరితి వైషమ్యాత్. నను న సాధనధర్మపారమార్థ్యమపేక్షితం. నాశకేము ... నష్టే పూర్వసృష్టఘటో నష్ట ఏవ ... నోత్పన్నః. తద్వద్బాధకజ్ఞానస్య మిథ్యాత్వేపి తద్బాధితస్య మిథ్యాత్వం సిద్ధ్యత్యేవేతి చేన్న - కారకజ్ఞాపకయోర్వైషమ్యాత్. నాశకో హి కారకః ... నష్టేపి నాశ ఏవ - తథా దర్శనాత్. బాధకం చ జ్ఞాపకం. తస్మిన్ బాధితే తద్బాధ్యం చ సత్యమేవ స్యాత్. అపవరకస్థఘటాభావే కేనచిత్ ... న బాధితే ఘటసత్త్వదర్శనాత్ - బాధకబాధే పూర్వబాధితస్య సత్యత్వం వక్ష్యమాణక్రమం. వస్తువిషయభ్రమస్య భ్రమబాధేపి ... బుద్ధిబాధితస్య ... విషయాస్య భ్రమస్యాబాధితత్వదర్శనాదితి చేత్ - తత్ర కిం వస్తునివృత్తిర్నివృత్తిరిష్యతే - న ... పరమార్థభూతస్య ... దర్శనాత్. బుద్ధినివృత్తిశ్చేత్ - సా న బాధకాధీనా. జ్ఞానానాం క్షణికత్వాత్ స్వయం నివృత్తేః భ్రమబుద్ధిస్థాయిత్వకాలీనబాధబుద్ధ్యాత్వసిద్ధిప్రసిద్ధిః. తత్ప్రతిబన్ధకత్వం చ భ్రమపారమార్థ్యబుద్ధ్యైవ. అన్యథా ... నాశకస్థిత్యభావాత్ ... భ్రమనివృత్తిః. బుద్ధినివృత్తేర్బాధకవిజ్ఞానజన్యత్వపక్షేపి సర్వజ్ఞానానాం సర్వేషాం ... బాధకజ్ఞానాపేక్షాయాం ... ఉత్తరస్య కస్యచిద్జ్ఞానస్య స్వయం నాశే కాల్పనికఘటాదినాశస్యేవ తన్నాశస్య కాల్పనికత్వాత్ నాశకస్థాయిత్వ ... మిథ్యాత్వనిశ్చయ ... ఏవమాదివ్యాహతా అనుమానేయం. సోపాధికత్వం చానన్తరమేవ వక్ష్యతే. దృశ్యత్వస్య వ్యాప్తిగ్రహణత్వసాధారణదూషణం బ్రహ్మణ్యనైకాన్త్యం. అధ్యస్తం స్వాధిష్ఠానసమానాధికరణతయా వేద్యం ... ఘటస్స్ఫురతి సన్ఘటః ... ప్రపఞ్చస్యైకధీవేద్యత్వాత్ దృశ్యత్వమనైకాన్తికం ... తథాపి నాత్రస్య ప్రత్యక్ప్రాధాన్యం ... దృశ్యత్వనియమో ... సతో నాస్తి - సతస్స్వయం ప్రకాశత్వాత్. ... అన్యోన్యాశ్రయణాత్ - ... స్వయం ప్రకాశత్వేన దృశ్యత్వనియమ ... అనైకాన్తికత్వే ... ఇతి. ... తర్హ్యస్తి సిద్ధసాధ్యతా. ఏవం ... అనైకాన్త్యం ... *దృశ్యతే త్వగ్ర్యయా బుద్ధ్యా* *ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్య* ఇతి అనుభూతిత్వాదితా ... దృశ్యత్వాభావే సా ... *యత్తదద్రేశ్యమిత్యాది* ... ప్రతిర్యాప్త్యేతి చేన్న - దృశ్యత్వసామాన్యనిషేధపరత్వా, త్తస్య *...* ... ఇన్ద్రియగ్రాహ్యత్వవిశేషనిషేధపరత్వాచ్చ. *న చక్షుషా గృహ్యతే నాపి వాచా* *నాన్తః ప్రజ్ఞమ్* ... ఇత్యాదౌ దృశ్యత్వవిశేషనిషేధదర్శనాత్, అద్రేశ్యమిత్యాదిసామాన్యనిషేధస్య తత్పర్యవసాయిత్వా ... సామాన్యశబ్దత్వా, దృశ్యత్వాభావసాధకానుమానేన, చ బ్రహ్మణోఽదృశ్యత్వమితి చేన్న - తర్హి *...* ... సామాన్యనిషేధ ... హింసాత్వాదిత్యనుమానేన, ... హింసానివృత్తిప్రసఙ్గాత్. అతో దృశ్యత్వమనైకాన్తికం. అనైకాన్త్యే పరిజిహీర్షితే బ్రహ్మణో మిథ్యాత్వం వా ... స్యాత్. దృశ్యత్వైకస్వభావత్వం హి హేతుత్వాభిమతమితి నానైకాన్త్యం. బ్రహ్మ హి స్వయం ప్రకాశమితి న దృశ్యత్వైకస్వభావమితి చేన్న - తదానీం హేతోర్భాగాసిద్ధిః స్యాత్. చిదచిదాత్మకే ప్రపఞ్చే జీవాంశస్య స్వయంప్రకాశత్వాత్. అనిదంశమాత్రపక్షీకారే హేతోర్జీవగతనిత్యత్వాదిధర్మైరనైకాన్త్యం. తేహి ధర్మభూతజ్ఞానవేద్యా ఏవ. పరమార్థభూతాశ్చ. వ్యాప్తిగ్రహణత్వమపి బ్రహ్మణ్యనైకాన్తికం - అన్యథాదిభ్యో వ్యావృత్త్యైవాభ్యుపగమాత్. తచ్చ స్వరూపమాత్రమితి వక్తుం శక్యం. బ్రహ్మణః కస్యచిద్ధర్మత్వాభావా, దభ్యాససహత్వాచ్చ. వ్యాప్తిగ్రహణత్వస్య స్వరూపత్వేపి తత్త్వకార్యకరం అనుభూతిత్వవత్. హేతోః స్వరూపానతిరేకేపి సాధనదశాయాం కార్యకరత్వం న తు దూషణదశాయామితి యాదృచ్ఛికాభావాత్. కిం చ - బ్రహ్మణః స్వరూపం వ్యావృత్తిశ్చేత్ - ఘటాదిష్వపి తథాస్తు - యది బ్రహ్మణి స్వరూపాతిరిక్తా సా తర్హి ఘటాదిష్వపి తథా స్యాత్. సర్వథాఽనైకాన్త్యం

ద్వయోర్జ్ఞానయోర్విరోధేహి బాధ్యబాధకభావః. బాధితస్యైవవ్యావృత్తిః. అత్ర ఘటపటాదిషు దేశకాలభేదేన విరోధ ఏవ నాస్తి. యస్మిన్ దేశే యస్మిన్ కాలే యస్య సద్భావః ప్రతిపన్నః- తస్మిన్ దేశే తస్మిన్ కాలే తస్యాభావః ప్రతిపన్నశ్చేత్ తత్ర విరోధాత్ బలవతో బాధకత్వం బాధితస్య చ నివృత్తిః. దేశాన్తరకాలాన్తరసంబన్ధితయానుభూతస్యాన్యదేశకాలయోరభావప్రతీతౌ న విరోధ ఇతి కథమత్ర బాధ్యబాధకభావః. అన్యత్ర నివృత్తస్యాన్యత్ర నివృత్తిర్వా కథముచ్యతే. రజ్జుసర్పాదిషు తు తద్దేశకాలసమ్బన్ధితయైవాభావప్రతీతేర్విరోధో బాధకత్వం వ్యావృత్తిశ్చేతి దేశకాలాన్తరవ్యావర్తమానత్వస్య మిథ్యాత్వవ్యాప్తం న దృష్టమితి న వ్యావర్తమానత్వమాత్రమపారమార్థ్యహేతుః.

నను స్వనీయః జడాదివ్యావృత్తత్వం బ్రహ్మణోఽపరమార్థశ్చేద్వస్తుతో బ్రహ్మ జడమేవ స్యాత్. అపరమార్థశబ్దస్య నిష్ఫలః- ఘటాదావపి వ్యావర్తమానత్వస్య మిథ్యాత్వేన వ్యాప్తత్వాభావాత్. తతశ్చానైకాన్త్యం స్ఫుటం- అపరమార్థస్యైవ హేతుతయాఽభ్యుపగతత్వాత్. తస్య చ విపక్షేఽపి వర్తమానత్వాత్. [illegible]- అనువర్తమానస్య సన్మాత్రస్య వ్యావర్తమానేభ్యో ఘటాదిభ్యో వ్యావృత్తిరస్తి వా న వా. అస్తి చేత్ తత్రాపి వ్యావర్తమానత్వహేతుర్బ్రహ్మణ్యనైకాన్తికః. నో చేత్ ఘటాదిష్వపి వ్యావర్తమానత్వం బ్రహ్మణి స్యాత్- వ్యావర్తమానేభ్యో వ్యావృత్తవర్తమానత్వాభావాత్. యథా రజతాద్వ్యావృత్తత్వం [illegible]- తథా వ్యావృత్త[illegible] వ్యావర్తమానమేవ భవతి. అతశ్చోభయథాపి బ్రహ్మణ్యనైకాన్త్యం. నను బ్రహ్మజడాదివ్యావృత్తమేవ వ్యావర్తమానత్వం [illegible] తచ్చ స్వరూపమితి నాద్వైతహానిః. తస్య చ సత్యత్వాన్న జడత్వాది బ్రహ్మణః. తతశ్చ నానైకాన్త్యం. అపరమార్థభూతం ఘటాదిగతం వ్యావర్తమానత్వం హేతురితి చేత్- యస్యాపరమార్థభూతం వ్యావర్తమానత్వం హేతుతయా వివక్షితం తస్యాసిద్ధో హేతుః- ఘటాదీనాం మిథో వ్యావృత్తస్యైవ సత్యత్వోపగమాత్. (యత్పునరిత్యాదినా) సోపాధికత్వం ప్రతిజానీతే. పూర్వం పరేణ బాధస్యాపి పశ్చాద్వ్యావృత్త్యుపపాదనేన సోపాధికత్వం ప్రత్యుక్తం [illegible] తదేవోపాదాయ ప్రకృతే బాధాభావం దర్శయితుం బాధం శోధయతి (ద్వయోరితి) విరోధే సత్యేవ బాధ్యబాధకభావః. న త్వస్తి నాస్తీతి ప్రత్యయమాత్రేణేత్యర్థః. (బాధితస్యైవ వ్యావృత్తిరితి) ప్రతిపన్నోపాధౌ బాధితస్యైవ మిథ్యాత్వసాధకవ్యావృత్తిః- సత్త్వగృహీతత్వమాత్రం మిథ్యాత్వసాధకమిత్యర్థః. అత్ర [illegible] నిశ్చిత[illegible] వ్యావర్తమానత్వమాత్రమితి మాత్రపదం ప్రత్యయసద్భావాత్. తదేవోపపాదయతి బాధాభావస్వరూపం (అత్రేతి) దేశయోః కాలయోః భేదేనస్యవిరోధం దర్శయితుం [illegible] విరోధే బాధం దర్శయతి (యస్మిన్నితి) భావాభావవిరోధాదన్యతరస్య బాధ్యత్వేన [illegible] బలవతో బాధకత్వమితరస్య బాధితత్వాన్నివృత్తిశ్చేత్యర్థః. [illegible] బాధితస్యైవ [illegible] సామానాధికరణ్యాసత్త్వం విరోధః. [illegible] కారణజన్యత్వేన [illegible] బాధకత్వం. పురోవర్తిన్యాభాసే [illegible] ఘటాదౌ కాలభేదేన విరోధాభావముపపాదయతి (దేశాన్తరేతి) విరోధబాధాభావాత్ [illegible] అనుభూతనివృత్తిరపి నేత్యాహ (అన్యత్రేతి) అన్యత్ర నివృత్తస్య- విరోధబాధస్థలే నివృత్తస్య. అన్యత్ర- విరోధబాధరహితస్థలే. యద్వా- అన్యత్ర- స్వదేశకాలవ్యతిరిక్తదేశకాలయోః. అన్యత్ర- స్వదేశకాలయోః. [illegible] (రజ్జుసర్పాదిష్వితి) [illegible] ఇత్థం [illegible] వ్యాప్తిశ్చేతి. [illegible] (ఇతి దేశకాలాన్తరేతి) [illegible] మిథ్యాత్వం వ్యాపకం. వ్యావర్తమానత్వం వ్యాప్యం. వ్యావర్తమానత్వమాత్రమితి [illegible] విరోధబాధహేతుకవ్యావృత్తి [illegible] యద్వా- వ్యావర్తమానత్వహేతోరసిద్ధిం ప్రతిజానీతే (యత్పునరిత్యాదినా) తదసిద్ధిం [illegible] (ద్వయోరిత్యాది) [illegible] (అత్రేతి) విరోధాభావముపపాదయతి (యస్మిన్నితి) [illegible] (అన్యత్రేతి) [illegible] (రజ్జ్వితి) [illegible] (ఇతి దేశకాలాన్తరేతి) సోపాధికత్వమూహ్యం. అయమర్థః- కిం పటో నాస్తీత్యత్ర ఘటాభావః [illegible] ఘటో నాస్తి ప్రతిపన్నోపాధౌ [illegible] ద్వితీయే వ్యావర్తమానత్వస్యైకదేశత్వాన్న [illegible] మిథ్యాత్వహేతుతయా [illegible]- ఉపప్రతిపన్నోపాధౌ బాధితస్య వ్యావృత్తిః [illegible] సోపాధికత్వం. ద్వితీయే హేత్వసిద్ధ్యా ఘటాదేస్సత్యత్వమితి. నను బాధ్యబాధకత్వాభావేఽపి [illegible] మిథ్యాత్వసిద్ధిరితి బాధితత్వేన సోపాధికత్వం న స్యాత్. [illegible] సాధ్యసమవ్యాప్తిః [illegible] రజ్జుసర్పస్య [illegible] బాధితత్వాదితి చేత్- [illegible] జిజ్ఞాసేన బాధితత్వనియమాత్. అనభ్యుపగతేశ్వరాదీనాం పక్షే వ్యయముపాధిః [illegible] స్వరజ్జుసర్పస్య [illegible] ప్రమాణతో వగతం. నను- నచేత్స [illegible] సాధ్యసమవ్యాప్త్యభావాయ స్యాత్. [illegible] సాధ్యసమవ్యాప్తిసిద్ధిః. నను కిం ప్రతిపన్నోపాధౌ బాధో మిథ్యాత్వే ప్రయోజకః- ఉత కేవలబాధః- [illegible] దేశకాలభ్రమస్య దేశకాలో పాధికత్వాభావేన సర్వసపక్షానుయాయిత్వేన సాధ్యసమవ్యాప్త్యభావాత్. ప్రతిపన్నోపాధౌ బాధో నోపాధిస్స్యాత్ ద్వితీయేత్వస్య మిథ్యాత్వమితి. అత్రోచ్యతే- నహి దేశకాలావేవోపాధిరితి నియమః- కింతు వస్త్వన్తరమప్యుపాధిః. ఉపాధిరవచ్ఛేదకః. [illegible] దేశకాలాది ప్రతిపన్నోపాధౌ అబాధితత్వాదిత్యత్రానిశ్చితేన వస్త్వన్తరస్యాప్యుపాధిత్వం భాష్యకారైర్వక్ష్యతే. తస్మాన్నైకాలభ్రమేవ [illegible] దేశకాలభ్రమస్య వస్త్వన్తరోపాధికత్వేఽపి వస్తు భ్రమస్య దేశకాలోపాధికత్వే నాన్యోన్యాశ్రయః- భ్రమవ్యక్తిభేదాత్. తస్మాద్యదవచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నతయా ప్రతిపన్నం- తదవచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నస్య బాధో మిథ్యాత్వే ప్రయోజకః. యద్వా- ఆరోపితే[illegible]యం త్వాదినా తన్నివర్తకేన దివాత్వాదినా చ వినా క్రియా తత్రావచ్ఛిన్నకాలస్యత్రాప్యుపాధిత్వం. ఏవం దేశే పీతినకశ్చిద్దోషః. ఏవం విశిష్టోపాధౌ విశేషణవిశేష్యాంశయోరుపహితానుపపత్తికత్వేన విశిష్టోపాధిసిద్ధిః. అతో న వ్యావర్తమానత్వమాత్రమపారమార్థ్యహేతుః- కైశ్చిదేవముక్తం- ఘటోఽస్తీత్యత్ర కింఘటోఽస్తిశబ్దాపర్యాయౌ- ఉత న- పర్యాయత్వే సహ ప్రయోగో న స్యాత్. నో చే

*సర్వేనిమేషాజజ్ఞిరేవిద్యుతఃపురుషాదధి *నతస్యేశేకశ్చనతస్యనామమహద్యశః * యఏనంవిదురమృతాస్తేభవన్తీత్యాద్యనేకవాక్యవిరోధాత్. బ్రహ్మణస్సవిశేషత్వాదేవసర్వాణ్యపివాక్యాని సవిశేషజ్ఞానాదేవమోక్షంవదన్తి. శోధకవాక్యాన్యపి సవిశేషమేవ బ్రహ్మప్రతిపాదయన్తీత్యుక్తం. తత్త్వమస్యాదివాక్యేషు సామానాధికరణ్యంననిర్విశేషవస్త్వైక్యపరం- తత్త్వమ్పదయోస్సవిశేషబ్రహ్మాభిధాయిత్వాత్. తత్పదంహి సర్వజ్ఞంసత్యసంకల్పంజగత్కారణంబ్రహ్మపరామృశతి- *తదైక్షతబహుస్యామిత్యాదిషుతస్యైవప్రకృతత్వాత్. తత్సమానాధికరణంత్వమ్పదంచాచిద్విశిష్టజీవశరీరకంబ్రహ్మప్రతిపాదయతి-ప్రకారద్వయావస్థితైకవస్తుపరత్వాత్సామానాధికరణ్యస్య. ప్రకారద్వయపరిత్యాగేప్రవృత్తినిమిత్తభేదాసంభవేనసామానాధికరణ్యమేవపరిత్యక్తంస్యాత్,ద్వయోః పదయోర్లక్షణాచ. సోయందేవదత్తఇత్యత్రాపినలక్షణా- భూతవర్తమానకాలసంబన్ధితయైక్యప్రతీత్యవిరోధాత్.

త్సమానార్థత్వాదాహ (సర్వేనిమేషాఇతి) తత్రహి *అద్భ్యస్సంభూతోహిరణ్యగర్భ ఇత్యష్టావితి ప్రతీకోపాదానంకృతం. అనేనవిద్యుచ్ఛబ్దశ్చవ్యాఖ్యాతోభవతి. విద్యుతః - విద్యుద్వర్ణాదిత్యర్థః - * ఆదిత్యవర్ణమిత్యనేనైకార్థ్యాత్ * నతస్యేశేకఇత్యనేన ఉపాయభూతం జ్ఞానాన్తరంనాస్తీతిఫలితం - అధికజ్ఞేయాన్తరాభావాత్. ఉక్తాకారవిశిష్టపురుషవేదనస్య ఉపాయత్వందర్శయతి (యఏనంవిదురితి) ఏషామన్యేషామప్యాదిశబ్దగృహీతానాంచవాక్యానాముపాదానమనేకవాక్యవిరోధప్రదర్శనాయ. నను *సదేవైకమేవేత్యాదికారణవాక్యైర్నిర్విశేషస్య ప్రతిపన్నత్వాత్తజ్జ్ఞానమేవసాక్షాన్మోక్షోపాయఇతిసగుణజ్ఞానస్యోపాయత్వంతద్వ్యవధానేనస్యాత్-యద్వా-సగుణజ్ఞానోపాయత్వపరవాక్యేపినసగుణత్వేతాత్పర్యం- వస్తుమాత్రమేవలక్ష్యతఇతిచేత్తత్రాహ(బ్రహ్మణఇతి)సద్విద్యాదిష్వపిసగుణవిషయతోపపాదనాద్యథావస్థితస్వరూపవిషయజ్ఞానస్యైవమోక్షోపాయత్వాత్తాన్యపిసవిశేషజ్ఞానోపాయత్వపరాణీత్యర్థః. తర్హిశోధకవాక్యైర్విరోధఇత్యత్రాహ(శోధకేతి)ఏవంజ్ఞానస్యనిర్విశేషవిషయత్వంతద్విరుద్ధవచనోదాహరణేనప్రతిక్షిప్తం. అథతత్త్వమస్యాదిసామానాధికరణ్యస్యాన్యథానుపపత్త్యానిర్విశేషజ్ఞానమేవోపాయఇతిశఙ్కాయాంతస్య జీవపరైక్యవిషయత్వంవ్యుదస్యతి (తత్త్వమస్యాదీతి) శోధకవాక్యేషుసామానాధికరణ్యమతద్వ్యావృత్తిముఖేనవస్త్వైక్యపరం-*తత్త్వమస్యాదిషుజీవబ్రహ్మణోస్సామానాధికరణ్యమన్వయముఖేనోపలక్షితవస్త్వైక్యపరం-అచిద్బ్రహ్మణోస్తు*సర్వంఖల్విదంబ్రహ్మేత్యాదావతాత్త్వికరూపారోపణేనసామానాధికరణ్యం- *జ్యోతీంషివిష్ణురిత్యాదౌబాధార్థమితిచతుర్ధాహిపరైస్సామానాధికరణ్యంతత్రతత్రాభ్యుపేతం.తత్ర*తత్త్వమస్యాదివాక్యేఽన్వయముఖేనవస్తుమాత్రపరత్వంగత్యభావేబాధార్థత్వంచాశఙ్క్యనిరాక్రియతే. తత్రప్రథమంవస్త్వైక్యపరత్వందూషయితుమాహ(ననిర్విశేషవస్త్వైక్యపరమితి)కుతఇత్యత్రాహ(తత్త్వమితి)తచ్ఛబ్దకథమిత్యత్రాహ(తత్పదంహీతి)హిర్హేతౌ. సర్వజ్ఞత్వాదిగుణకప్రతిపాదనంకథమిత్యత్రాహ (తదైక్షతేతి)తచ్ఛబ్దస్యప్రకృతసర్వాకారవిశిష్టవస్తుపరామర్శిత్వంవ్యుత్పత్తిసిద్ధం- యథా-శుక్లాశోభనాక్షీమదీయాపూర్ణశృఙ్గాఘటోధ్నీగౌస్తామానయేతి. నను గౌస్తిష్ఠతితామానయేత్యాదావానయనాదిక్రియాన్వయస్థిత్యాదివిశేషణవిధురవస్తుపరామర్శిత్వందృశ్యతే-తచ్చముఖ్యం. నైవం- ఆనయనసమకాలాన్వయాయోగ్యస్యాపిస్థిత్యాదివిశేషణేనపూర్వకాలవైశిష్ట్యస్యవివక్షితత్వాత్ - అన్యథాధావతోపిగోపిణ్డస్యానయనప్రసఙ్గః. విశేషణంవిశేష్యవస్తునియథాన్వయార్హం-తథాన్వితస్యతస్యాపరిత్యాగోహివివక్షితత్వం. ప్రకృతసర్వవిశేషణేష్వేకస్యాపిపరిత్యాగేప్రకృతత్వహానిఃస్యాత్-శుక్లాశోభనాక్షీమదీయాపూర్ణశృఙ్గాఘటోధ్నీగౌస్తామానయేత్యుక్తేశౌక్ల్యేతరసమస్తవిశేషణాన్వితవ్యక్త్యానయనేపి ప్రకృతవ్యక్తేరానీతత్వాభావాత్. అతస్సవిశేషేప్రకృతేనిర్విశేషస్యప్రకృతత్వందూరోత్సారితం. నచప్రకృతసర్వవిశేషణపరిత్యాగేపిధర్మ్యైక్యేనప్రకృతత్వసిద్ధిః- సర్వాకారప్రహాణేప్రతిసంధానానర్హత్వాత్-నహ్యపవరకేఘటోస్తితమానయేత్యుక్తేఘటత్వానివృత్తౌమృన్మాత్రస్యసిద్ధిఃప్రకృతత్వసిద్ధిః.కథమాకారాకారపరిత్యాగేప్యసంభవత్ప్రకృతత్వంసర్వాకారపరిత్యాగేసంభవతి. అఙ్గులీయకత్వప్రహాణేపికనకంప్రతిసంధీయతఇతిచేత్. సత్యం-ప్రత్యక్షేణ. తచ్ఛబ్దస్తుప్రకృతాకారప్రహాణేప్రతిసన్ధానమేవజనయితుంనశక్నోతి. అతఏవహియదఙ్గులీయకంతదానయేత్యుక్తేకనకమాత్రంనానీయతే. అతః ప్రకృతసర్వాకారప్రహాణేప్రతిసంధానానర్హస్యవస్తునఃప్రకృతత్వమేవనాస్తీతితచ్ఛబ్దస్యవస్తుమాత్రపరత్వంలాక్షణికంస్యాత్. తత్పదోపస్థాపితసార్వజ్ఞ్యాదీనాంత్వమ్పదోపస్థాపితాజ్ఞత్వాదీనాంచవిరోధాన్నిర్విశేషపరత్వమితిచేత్తత్రాహ (తత్సమానాధికరణమితి) ఘటస్యశుక్ల ఇత్యాదివ్యధికరణవాక్యేషుధర్మవాచిపదస్యధర్మిపర్యన్తత్వాభావాత్తద్వ్యావృత్త్యర్థంతత్సమానాధికరణమిత్యుక్తం. (అచిద్విశిష్టజీవశరీరకమితి) అజ్ఞత్వాదిగుణానాం సర్వజ్ఞత్వాదిగుణకేపరమాత్మన్యవిరోధస్సద్వారకతయాపరిహృతఇత్యర్థః. త్వమ్పదప్రవృత్తినిమిత్తసంబోధనీయార్థత్వరూపాభిముఖ్యవిశేషప్రయోజకోపలక్షణాభిప్రాయేణఅచిద్విశిష్టజీవేత్యుక్తం. సమానాధికరణత్వేసతికథంత్వమ్పదంజీవవిశిష్టబ్రహ్మపరమిత్యత్రాహ (ప్రకారద్వయేతి) ప్రకారద్వయావస్థితం-ప్రకారద్వయవిశిష్టం. ప్రకృతతత్త్వంపదప్రవృత్తినిమిత్తపరఃప్రకారద్వయశబ్దోన్యూనత్వనివర్తకః-నతుప్రకారత్రిత్వాదివ్యవచ్ఛేదపరః. తదుపపాదయతి (ప్రకారద్వయపరిత్యాగఇతి) దూషణాన్తరమాహ (ద్వయోరితి)అవిరోధేనముఖ్యతయానిర్వాహసంభవత్యేకస్యాపిపదస్యలక్షణానయుక్తా-విరోధేసత్యప్యేకపదలక్షణయైవఅవిరోధస్సిద్ధ్యతీతిపదద్వయలక్షణానుపపన్నేత్యర్థః. నను పదద్వయలక్షణానదూషణం- సోయందేవదత్తఇత్యాదిషుదృష్టత్వాత్-తత్రహిదేశకాలవిశిష్టాకారేదేశకాలాన్తరాన్వయవిరోధాల్లాక్షణికమేవపదద్వయంతత్రాహ (సోయమితి)కిమేకస్యదేశద్వయసంబన్ధేవిరోధః-ఉతకాలద్వయసంబన్ధఇతివికల్పమభిప్రేత్యాహ (భూతేతి)నహివిశిష్టాకారేవిశేషణాన్తరాన్వయః-అపితువిశేష్యమాత్రే-అతఃకాలద్వయసంబన్ధోనవిరుద్ధః. యదివిరుద్ధః-

త్వమేతత్స్వభావవిరహాత్ నానుభావ్యత్వాత్ తథానుభూతేరననుభావ్యత్వేఽపి అనుభూతిత్వప్రసఙ్గో మా భూ
త్ గగనకుసుమాదేరననుభావ్యస్యానుభూతిత్వాత్ గగనకుసుమాదేరననుభూతిత్వం న త్వననుభావ్యత్వప్రయుక్తం నాన
నుభావ్యత్వప్రయుక్తమితి చేత్ ఏవం తర్హి ఘటాదేరప్యజ్ఞానావిరోధిత్వమేవాననుభూతిత్వసాధనం నానుభావ్యత్వ
మిత్యాస్థీయతాం అనుభూతేరననుభావ్యత్వే అజ్ఞానావిరోధిత్వం పితస్యాః ఘటాదేరివ ప్రసజ్యత ఇతి చేత్ అననుభా
వ్యత్వేఽపి గగనకుసుమాదేరివాజ్ఞానావిరోధిత్వమపి ప్రసజ్యత ఏవ అతోఽనుభావ్యత్వేఽననుభూతిత్వమిత్యుపహాస్య
యత్తు సంవిదః స్వతస్సిద్ధాయాః ప్రాగభావాద్యభావాదుత్పత్తిర్నిరస్యతే తదిదమ్ స్వజాత్యర్థనయ [illegible] ప్రమేయతే
ప్రాగభావస్య గ్రాహకాభావాదసిద్ధాభావో వక్తుమశక్య ఏవ అనుభూత్యైవ గ్రహణాత్ కథమనుభూతిః స్వసత్తాకాలే
వస్వాభావం విరుద్ధం విషయయేదితి చేత్ న హ్యనుభూతిః స్వసమకాలవర్తినమేవ విషయీకరోతీతి నియమః అతీ
తానాగతయోరపి విషయత్వప్రసఙ్గాత్ అథ మన్యసే అనుభూతిప్రాగభావో దేవదత్తస్య కాలభావనియమో
స్తీతి కింత్వయా దేవదత్తస్య దృష్టం యేన యథా ప్రతీపే హన్తవ్యం తత్తదేవ దర్శనాత్ ప్రాగభావాదసిద్ధేః సత
దుపహ్నవః ఇతి ప్రాగభావం చ తత్సమకాలవర్తినమనుపప్రకాశాసిద్ధ్యర్థేరితి ఇన్ద్రియసంసర్గ [illegible] వ్యాఘా

శుణమో అన్యతరదనుభూతిత్వం నతు సముచ్చితముభయం అన్యోన్యనిరపేక్షత్వాత్ వాచ్యప్రయోగా [illegible] అన్యతర
గుణరాహిత్యరూపమననుభూతిత్వం అన్యతరాకార రూపప్రయుక్తమిత్యుపాధికరస్య అథ పలితం [illegible] (ప్రాక్ప్రత్యగాత్మ) యద్వా
అభాసనమానయోగక్షేమత్వమాహ గగనకుసుమాదేరననుభూతిత్వస్యోపాధ్య రసమర్థత్వం శఙ్క్యతే (గగన) [illegible] స్వస్యోపాధ్యన్తరం
జ్ఞానావిరోధిత్వమాహ (ఏవంతర్హీతి) ప్రకాశనియమాభావావిరోధిత్వం అజ్ఞానావిరోధిత్వం న చ సుఖాదావ [illegible] నీయ
సుఖాదేర్జ్ఞానవిశేషత్వేనాననుభూతిత్వాభావాత్ అజ్ఞానావిరోధిత్వస్యోపాధిత్వనిరాసాయ పక్షేతత్ప్రసఞ్జయతి ([illegible]) [illegible] తుల్య
మిత్యాహ (అననుభావ్యత్వేఽపీతి) అనుభూతేరననుభావ్యత్వే అనుభూతిత్వస్య సాధకత్వేనోక్తమజ్ఞానావిరోధిత్వమనను [illegible] అనుభా
వ్యత్వేననుభూతిత్వమజ్ఞానావిరోధిత్వంచ యదుక్తం తదననుభావ్యత్వే గగనకుసుమాదేః ప్రసజ్యత ఇత్యుక్తం [illegible] సుఖాదౌ అనుభూతిత్వం అజ్ఞా
నావిరోధిత్వం చాసత్త్వప్రయుక్తం నాననుభావ్యత్వప్రయుక్తమితి చేత్ అననుభావ్యత్వే తద్వదసత్త్వమపి ప్రసజ్యతే గగనకుసుమాదేరసత్త్వం నానను
భావ్యత్వమాత్రప్రయుక్తం అపితు స్వయంప్రకాశత్వే సత్యననుభావ్యత్వవిరహప్రయుక్తమిత్యనుభూతేరననుభావ్యత్వమాత్రాన్నాసత్త్వప్రసక్తిరితి
చేత్ అననుభావ్యత్వే తద్వదస్వయంప్రకాశత్వమపి ప్రసజ్యతే అతః స్వయంప్రకాశత్వే సతి అననుభావ్యత్వప్రయుక్తమసత్త్వమనుభూతేరుర్వారం
అసత్త్వం తు ధర్మిగ్రాహకప్రమాణవిరుద్ధమితి చేత్ అనుభావ్యత్వేననుభూతిత్వమపి తథైత్యేవమనుసంధేయమితి భాష్యాభిప్రాయః ఖపుష్పోదాహరణేతు
నాశ్రయవైకల్యదోషః శఙ్కనీయః ఖ్యాతేరాన్తసదితివ్యతిరేకవ్యాప్తేః పక్షస్యపర్త్రైః స్వీకృతత్వాత్ *శబ్దజ్ఞానానుపాతీవస్తుశూన్యో వికల్పః సస్వ
భావస్స్వభాస ప్రతీతిరితి ఖ్యాతైరుచ్యతే తత్రాభాసప్రతీతిస్యాపి విషయాధికరణత్వం యుక్తమితి భాట్టాఙ్గీకృతంచ ఉత ఏరమతప్రక్రియయా ఖపుష్ప
ముదాహృతం ఉభయోస్సం సమీపస్థైరపిహాస్యమిత్యర్థః అథ పలౌకి నిత్యత్వం ప్రపఞ్చస్య (యత్త్విత్యాదినా) నను జ్ఞానానిత్యత్వే విమ ధ్యవయద్ధి కథం తన్నిర
సనం యుక్తం ఉచ్యతే జ్ఞానాశ్రయభూత ఆత్మా తదాశ్రితం చ సంకోచవికాసార్హం నిత్యం జ్ఞానద్రవ్యం పరస్యానభిమతం యత్తు ప్రస్తుతమిన్ద్రియసంయో
గాద్యన్వయవ్యతిరేకానువిధాయి ప్రత్యక్షత్వపరోక్షత్వప్రమాణత్వాద్యవస్థం లోకసిద్ధం జ్ఞానం తస్య యది నిత్యత్వముపపాద్యతే తదవ్యయస్యతే విషయనష్ట
జ్ఞానస్యహి స్వయంప్రకాశత్వం పరేణ సమ్మతం స్వయంప్రకాశత్వసమానాధికరణం చ నిత్యత్వం పరస్యేష్టం స్వతస్సిద్ధతయా నిత్యత్వసమర్థనాత్
అతస్తన్నిరాసోయుక్తః ఘటవద్ద్రవ్యస్యానిత్యత్వేఽపి ఘటత్వాదివనాశ్రవ్యనిత్యత్వవత్ జ్ఞానస్య [illegible] నిత్యత్వేఽపి [illegible] త్వాద్యవ
స్థజ్ఞానానిత్యత్వం యుక్తమిత్యనపత్తివిరోధః స్వయంప్రకాశత్వం దుపాదేయత్వమతీతిత్వాద్వ్య [illegible] (ఙానస్య [illegible] ప్రవీయ
ఇతి) అసిద్ధమత్యనానిశ్చన హేతునా సాధ్యత ఇత్యర్థః తత [illegible] గ్రాహకాభావాత్ గ్రాహ్యాభావా [illegible] గ్రాహ
స్తీత్యాహ (ప్రాగభావస్యేతి) తత్ర వికల్ప్య [illegible] కేసత్వే [illegible] యతిపు [illegible] స్థాపయితుం ప్రాక్తంవిరోధం శఙ్క్యతే (కథమిత్యాదినా) ఇదానీమిత్య
భావవిశేషణం న క్రియావిశేషణం పరాహతి (న హీతి) స్వసమకాల [illegible] నియమ [illegible] గ్రాహ్యసామాన్యప్రయుక్త [illegible] ఉత్తైరదా [illegible] వ్యానిశేష
ప్రయుక్త ఇతి వికల్పాభిప్రాయేణ ప్రథమం గ్రాహ్యసామాన్యప్రయుక్త [illegible] (నహ్యనుభూతిరితి) యద్వా వర్తమానగ్రహణనియమ
కం గ్రాహకానుభూతిస్వభావాత్ [illegible] గ్రాహ్యస్వభావాదితి వికల్పమభిప్రేత్య ప్రథమం [illegible] (నహీతి) హిశబ్దో హేతౌ నేతి ప్ర
తిజ్ఞార్థమాహ (తథా) గ్రాహ్యవిశేషపక్షం దూషయితుం శఙ్క్యతే (అథ మన్యస ఇతి) గ్రాహ్యవిశేషస్య సమకాలవర్తిత్వనియమో [illegible] దర్శనలా
భైవస్యాదిత్యభిప్రాయేణాహ (కింత్వయేతి) క్వచిత్ అనుభూతా [illegible] గ్రహణభూతత్వేనా భావస్యదృష్టత్వాత్ ప్రాగభావోపరహ్నానత
త్యాహ (హ స్తదర్శీతి) ప్రాగభావస్యసమకాలసిద్ధ్యావ్యాప్తిరనుభూతి ప్రా [illegible] వరూపేఽర్థేనిగృహీతే హి సిద్ధ్యతీత్యర్థః ఆదిశ [illegible] ప్రథమం సపర [illegible] సమకా
లవర్తిత్వనియమముభ్యుపగమ్య దూషణముక్తం సమకాలవర్తిత్వం చానుపపన్నమిత్యాహ (తత్ప్రాగభావం చేతి) యది స్వసమకాలవర్తిగ్రహణనియమోను
భూతేర్యా నిత్యవిద్యమానేషు తేషు చాక్షుషం జ్ఞానముపపద్యేత తత్రాహ (ఇన్ద్రియజన్యన ఇతి) ప్రత్యక్షశబ్దేన ప్రత్యక్షజ్ఞానముచ్యతే [illegible] యద

వనియమః- యత్స్వసమకాలవర్తినః పదార్థస్య గ్రాహకత్వం - న సర్వేషాం జ్ఞానానాం ప్రమాణానాం చ. స్మరణాను
మానాగమయోగిప్రత్యక్షాదీనాం కాలాన్తరవర్తినోఽపి గ్రహణదర్శనాత్. అత ఏవ చ ప్రమాణస్య ప్రమేయావినాభావః. న
హి ప్రమాణస్య స్వసమకాలవర్తినావినాభావోఽర్థసంబన్ధః. అపి తు యద్దేశకాలాదిసంబన్ధితయా యోఽర్థోఽవభాసతే త
స్య తథావిధాకారమిథ్యాత్వప్రత్యనీకతా. అత ఇదమపి నిరస్తం- స్మృతిర్న బాహ్యవిషయా నష్టేఽప్యర్థే స్మృతిదర్శనాదితి.
యత్తూక్తం- న తావత్సంవిత్ప్రాగభావః ప్రత్యక్షావసేయః- అవర్తమానత్వాత్. న చ ప్రమాణాన్తరావసేయః- లిఙ్గా
ద్యభావాత్. నహి సంవిత్ప్రాగభావవ్యాప్తమిహ లిఙ్గముపలభ్యతే. న చాగమస్తద్విషయో దృష్టచరః. అతస్తత్ప్రా
గభావః ప్రమాణాభావాదేవ న సేత్స్యతీతి; యద్యేవం స్వతస్సిద్ధత్వవిభవం పరిత్యజ్య ప్రమాణాభావే వదామశ్చేత్ -
యోగ్యానుపలబ్ధ్యైవాభావస్సుస్థిత ఇత్యుపశామ్యతు భవాన్. కించ- ప్రత్యక్షజ్ఞానం స్వవిషయం ఘటాదికం స్వస
త్తాకాలే సన్తం సాధయత్తస్య న సర్వదా సత్తామవగమయ దృశ్యత ఇతి ఘటాదేః పూర్వోత్తరకాలసత్తా న ప్రతీయతే.
న హి ప్రతీతిస్స్వసంవేదనస్య కాలపరిచ్ఛిన్నతయా ప్రతీతేః. ఘటాదివిషయమేవ సంవేదనం స్వయం కాలానవచ్ఛిన్నం*

---

* ప్రాయా- స్వసమకాలవర్తి గ్రాహకత్వనియమో న జ్ఞానమాత్రస్య. న చ పరపనాన్తరభేద ప్రమాణజ్ఞానస్య. న చ తదవాన్తరభేద ప్రత్యక్షస్య. అపి తు ప్ర [illegible] జ్ఞానస్యేతి. (న సర్వేషాం జ్ఞానానాం ప్రమాణానాం చేతి) వశకైన ప్రత్యక్షస్యచేత్యుక్తం భవతి- ఉపపాదక [illegible] గు ణ్యాత్. [illegible] త్యాహ (స్మరణానుమానేతి) స్మరణశబ్దేన సర్వజ్ఞానానాం సమకాలవర్తివిషయత్వనియమభ్యదాసః. అనుమానాగమశబ్దేన ప్రమా ణమాత్రస్య తన్నియమభ్యదాసః. యోగిప్రత్యక్షాదిశబ్దేన ప్రత్యక్షమాత్రస్య తన్నియమభ్యదాసః. ఆదిశబ్దేనేశ్వరప్రత్యక్షం గృహ్యతే. ప్రమేయస ద్భావేఽసతి చేత్ ప్రమాణా ప్రమాణజ్ఞాన [illegible] మిత్యత్రాహ (అత ఏవేతి) అత ఏవ- జ్ఞానమాత్రస్య సమకాలవర్తిగ్రాహకత్వనియమాభావేన. ప్రమేయావినా [illegible] అన్యథావగమానవచ్ఛిన్నసమకాలవర్తిగ్రాహకాణాం తత్త్వప్రమాణానాం ప్రమేయావినాభావో న సిద్ధ్యేది తి భావః. [illegible] (న హి ప్రమాణస్యేతి) ప్రమాణస్యార్థసంబన్ధత్వస్వరూపం. తర్హి ప్రమేయా వినా భావః క ఇత్యత్రాహ (అపి త్వితి) యద్దేశకాలాదీత్యాదిశబ్దేన సంస్థానముచ్యతే (మిథ్యాత్వప్రత్యనీకతా) మిథ్యాత్వస్య ప్రమాణం ప్రత్యనీకం భవతి తస్య భావ ఇత్యర్థః. యద్వా- మిథ్యాత్వప్రత్యనీకోఽర్థో భవతి తస్య భావో మిథ్యాత్వప్రత్యనీకతా- సా ప్రమాణస్యార్థసంబన్ధ ఇత్యన్వయః. అత ఏవేత్యాది వాక్యస్యైవం వాక్యం- అత ఏవ- ప్రమాణత్వేన సంప్రతిపన్నానాం కాలాన్తరవర్తిగ్రాహకత్వదర్శనాత్ తత్ప్రసిద్ధప్రమేయావినాభావః [illegible] ఇత్యర్థః. [illegible] తత్ప్రతినాభావప్రకారమిత్యత్రాహ (న హీత్యాది) అనేనైవ ప్రమాణప్రమేయావినాభావ [illegible] విషయిభావ [illegible] [illegible] (అత ఇదమపీతి) [illegible] ఉపపాదితం. [illegible] (యత్తూక్తేతి) [illegible] (న హీత్యాదినా) [illegible] (అత ఇతి) [illegible] సార్వత్రికం [illegible] అనుపన్యాసః. పరిహారః (యదీతి) యదిశబ్దః [illegible] ప్రమాణమాహ (యోగ్యానుపలబ్ధ్యైవేతి) పర [illegible] ప్రమాణస్య [illegible] యోగ్యానుపలబ్ధ్యైవ [illegible] అతో [illegible] పూర్వకాలీ [illegible] ఘటాదివిషయ [illegible] పూర్వకాలీనజ్ఞానా [illegible] ప్రాగభావనిరాసానుపపత్తేః. న [illegible] యోగ్యానుపలబ్ధ్యా [illegible] శక్యతే. యదిత్వయా [illegible] [illegible] సాధ్యత్వమనుసంధేయం. [illegible] ఏవం ప్రాగభావస్య యోగ్యానుపల [illegible] (కించేత్యాదినా) జ్ఞానస్య స్వావధానాసిద్ధి [illegible] [illegible] అవిశేషేణ జ్ఞానప్రాగభావస్య గ్రహణముపపన్నమిత్యుక్తం- [illegible] [illegible] స్వవిషయపక్షం దూషయతి (ప్రత్యక్షేత్యాది) సర్వదా- ఘటసత్తా [illegible] ప్రతీయత ఇత్యర్థః. ఘ టాదేః పూర్వోత్తరకాలసత్తా న ప్రతీయతాం. తతః కిమిత్యత్రాహ (తద ప్రతీతిశ్చేతి) అప్రతీతిః- జ్ఞానస్య ఘటవ్యవహారానుగుణ్యాభావః. అతో న సా ధ్యానిశ్చితా. నియమేన స్వసమకాలవర్తిగ్రాహిణః ప్రత్యక్షజ్ఞానస్య పూర్వోత్తరకాలయోర్విద్యమానేష్వపి తేషు [illegible] ప్రకాశకత్వం తదానీం స్వాభావా దేవేత్యర్థః. ఏవం విషయవ్యవహారానుగుణ్యాదాచిత్క్యాత్ అన్యథానుపపత్త్యా జ్ఞానానిత్యత్వముక్తం. అర్థాపత్త్యన్తరమాహ (ఘటాదివిషయమేవేతి) [illegible] విషయసమకాలవర్తినః ప్రత్యక్షసంవేదనస్య నిత్యత్వే ఘటాదేరపి నిత్యత్వాపత్తేః. అతో ఘటాద్యనిత్యత్వాన్యథానుపపత్త్యా జ్ఞానానిత్యత్వమిత్యర్థః. అథా

ప్రతీయతఇతినిత్యస్స్యాత్. నిత్యంచేత్సం వేదనంస్వతస్సిద్ధంనిత్యమిత్యేవప్రతీయేత. నచతథాప్రతీయతే. ఏవమనుమానాదిసంవిదోపి కాలానవఛిన్నాన్ప్రతీతాశ్చేత్ స్వవిషయానపి కాలానవచ్ఛిన్నాన్ ప్రకాశయంతీతి తేచ సర్వే కాలానవచ్ఛిన్నానిత్యాస్స్యుః-సంవిదనురూపస్వరూపత్వాత్ విషయాణాం. నచ నిర్విషయాకాచిత్ సంవిదస్తి-అనుపలబ్ధేః. విషయప్రకాశనతయైవోపలబ్ధేరేవహిసంవిదస్స్వయంప్రకాశతాసమర్థితా. సంవిదో విషయప్రకాశనతాస్వభావవిరహేసతిస్వయంప్రకాశత్వాసిద్ధేరనుభూతేరనుభవాన్తరాననుభావ్యత్వాచ్చ సంవిదస్తుచ్ఛతైవస్యాత్. నచస్వాపమదమూర్ఛాదిషుసర్వవిషయశూన్యా కేవలైవసంవిత్ పరిస్ఫురతీతివాచ్యం- యోగ్యానుపలబ్ధిపరాహతత్వాత్. తాస్వపిదశాస్వనుభూతిరనుభూతా చేత్ తస్యాఃప్రబోధసమయేనుసంధానంస్యాత్. నచతదస్తి. నన్వనుభూతస్యపదార్థస్య స్మరణనియమోనదృష్టచరః. అతస్స్మరణాభావః కథమనుభవాభావంసాధయేత్ -ఉచ్యతే-నిఖిలసంస్కారతిరస్కృతికరదేహవిగమాదిప్రబలహేతు విరహేప్య స్మరణ నియమోనుభవాభావమేవసాధయతి.

ప త్యస్తరమాహ(నిత్యంచేదితి)సంవిదోనిత్యత్వసాధనసంసిద్ధియమితివిషయాకృత్యైవవక్తవ్యం. స్వతస్సిద్ధ[illegible]యమితివిషయాకారాసర్గత్వాత్ స్వయమేవనిత్యమితి ప్రతీయేత. నచతథా ప్రతీయతే. తస్మాదనిత్యత్వమేవేత్యర్థః. ఏవం నిత్యతయానవభాసాన్యథానుపపత్త్యాజ్ఞానానిత్యత్వముక్తం. అనిత్యతయానవభాసాన్నిత్యత్వమితిచేన్న- పూర్వాపరావధిద్వయసాపేక్షస్య అనిత్యత్వస్యసద్భావేప్యవధిద్వయాస్వయంప్రకాశత్వాదేవ అనిత్యత్వాప్రకాశతోప్యుపపత్తేః. యద్వా-ఘటాదినిత్యత్వప్రసక్తో నిత్యత్వేనావభాసప్రసజ్జకస్వవిషయవ్యవహారానుగుణ్యాకాదాచిత్కత్వాన్యథానుపపత్తేరనుగ్రాహకతర్కాలంకారోభవతః. అథానుమానాదివిషయాణామపినిత్యత్వమనిష్టంప్రసఞ్జయతి (ఏవమేవేతి) ఏవం- ప్రత్యక్షజ్ఞాననిత్యత్వేవిషయనిత్యత్వప్రసక్తౌసత్యామిత్యర్థః. కుతోనిత్యత్వమత్రాహ(సంవిదనురూపేతి)యథాసంవిత్స్వవిషయందర్శయతి తథాభావాదిత్యర్థః. నను ప్రత్యక్షస్యసమకాలవర్తివిషయత్వనియమాత్తన్నిత్యత్వేవిషయనిత్యత్వప్రసఙ్గ ఉపపన్నః. అనుమానాదిస[illegible]విదాంఅతీతానాగతవిషయత్వసంభవాత్ కథం తన్నిత్యత్వేవిషయనిత్యత్వప్రసఙ్గః-ఉచ్యతే-అతీతతానాగతతేహ్యాపేక్షికేవస్తుతే. తతఃసంవిదపేక్షయాహివిషయస్యాతీతత్వానాగతత్వే. సంవిదోనిత్యత్వేతదపేక్షయావిషయస్యాతీతత్వానాగతత్వేసంవిన్నదర్శయతీతికాలానవచ్ఛిన్నతయాప్రతీతావిషయానిత్యాస్స్యురితి. కాలానవచ్ఛిన్నత్వమేవానుగతంనిత్యత్వలక్షణమిత్యభిప్రాయేణకాలానవచ్ఛిన్నానిత్యాఇత్యుక్తం. ననునసంవిదపేక్షయావిషయస్యాతీతత్వాగామిత్వే-కింతులిఙ్గాద్యర్థాన్తరాపేక్షయా. తతోవిషయస్యలిఙ్గాద్యపేక్షయాతీతత్వమాగామిత్వంచసంభవతీతినవిత్యత్వప్రసక్తిః. ఉచ్యతే- లిఙ్గాదేః ప్రత్యక్షజ్ఞానవిషయత్వాత్తన్నిత్యత్వేనతద్విషయభూతలిఙ్గాదేరపినిత్యత్వాపాతాత్ తదపేక్షయానుమానవిషయస్యాతీతత్వమాగామిత్వంచసంవిన్నదర్శయతీతికాలానవచ్ఛిన్నోనిత్యఏవవిషయస్స్యాదితి. ఏవంపూర్వోక్తదోషముపజీవ్యానుమానవిషయనిత్యత్వప్రసక్తిరిత్యభిప్రాయేణైవమిత్యుక్తం. ఏవంపూర్వోక్తవికల్పేన విషయానుభవస్యనిత్యత్వంనిరాకృతం. అథనిర్విషయానుభవస్యనిత్యత్వపక్షంనిరాకరోతి (నచేతి) కుతఇత్యత్రాహ (అనుపలబ్ధేరితి)నకేవలంనిర్విషయాసంవిదనుపలబ్ధేరేవ- సవిషయసంవిదఏవపరేణస్వయంప్రకాశత్వసమర్థనాత్ తదభ్యుపగమప్రకారేణాపినిర్విషయాసంవిన్నాస్తీత్యాహ (విషయేతి) తతఃకిమిత్యత్రాహ (సంవిదోవిషయేతి) సవిషయజ్ఞానోత్పత్తియాస్సంవిదః కదాచిదపివిషయసంబన్ధాభావేనస్వయంప్రకాశత్వాసిద్ధేః జ్ఞానాన్తరావేద్యత్వాచ్చతుచ్ఛతేత్యర్థః. ననుయదివిషయప్రకాశకతయాస్వయం[illegible]ప్రకాశత్వముపపాద్యతే-తదాయందోషస్స్యాత్. విషయసంబన్ధాభావేపిఅనుభూతిత్వాదిత్యనేనసాధ్యస్వప్రకాశత్వసిద్ధిరితిచేత్ - కిమిదమనుభూతిత్వంకింస్వతస్సిద్ధత్వం- తదాసాధ్యావిశిష్టతాస్యాత్. యదివిషయప్రకాశకత్వమనుభూతిత్వంతదానీముక్తదోషస్స్యాదేవ. విద్యమానదశాయాంసర్వదాభాసమానత్వమపినత్వయాహేతుత్వేనవాచ్యం- సుఖదుఃఖాద్యౌ జడత్వేనత్వదభిమతేవ్యభిచారాత్. అతోవిషయప్రకాశకత్వమనుపజీవ్యస్వయంప్రకాశత్వందుస్సాధనమిత్యుక్తదోషానతివృత్తిః. కథం స్వప్రకాశత్వరూపసాధ్యధర్మనివృత్త్యాధర్మిభూతసంవిదసిద్ధిరిత్యత్రాహ (అనుభూతేరనుభవాన్తరాననుభావ్యత్వాచ్చేతి) నస్వేకస్యాపిసంవిద అవ్యతిరణవృత్తిద్వారావిషయసంబన్ధఃకాదాచిత్కః- తద్విగమేపిస్వాపాదిదశాసుస్వప్రకాశసంవిద్వ్యక్తిస్థితేనతుచ్ఛతాప్రసక్తిరిత్యత్రాహ (నచేతి) కేవలశబ్దేననిరాశ్రయత్వముచ్యతేకుతఇత్యత్రాహ (యోగ్యేతి) తదేవోపపాదయతి (తాస్వపీతి) ఏవంపర్యవసానందర్శయతి (నచతదస్తీతి) వ్యాపకాభావోహివ్యాప్యాభావసాధకః స్మరణంచనానుభవవ్యాపకం అతస్తదభావోనానుభవాభావసాధకఇత్యాహ (నన్వితి) పదిగచ్ఛతాస్స్పృష్టతృణాదీనాం ప్రాగ్జన్మానుభూతార్థానాంచాస్మరణాదితిభావః. పరిహరతి (ఉచ్యతఇత్యాదినా) విషయాన్తరవ్యాసఙ్గాదిరస్మరణమాత్రహేతుః. విషయవైతృష్ణ్యవిరహః, నిష్ప్రయోజనతయాతాత్పర్యాభావ, స్తాదాత్వికతీవ్రసంవేదనాన్తర, మనుభవానభ్యాస, శ్చాస్మరణమాత్రహేతుతయాప్రసిద్ధాః. అతోనియమశబ్దః-అస్మరణనియమఇత్యుక్తిః. జన్మాన్తరానుభూతస్యాప్యనుభవాభావ[illegible]ప్రసక్త్యాత్తద్వ్యావృత్త్యర్థంనిఖిలసంస్కారేత్యుక్తం. దేహవిగమాదీత్యాదిశబ్దేననారకదుఃఖప్రసూతివ్యసనకాలవిప్రకర్షావివక్షితాః. యథాసంవిత్సిద్ధౌ * ప్రాయణాన్నరకక్లేశాత్ప్రసూతివ్యసనాదపి। చిరాదివృత్తాః ప్రాగ్జన్మశేషానస్మృతిగోచరాః॥ ఇతిదేహవిగమాదీనాంనిఖిలసంస్కారతిరస్కృతికరత్వంస్వభావః. పుణ్యవిశేషాదపవాదాత్ కస్య చిదేకస్యజాతి ప్రబలశబ్దావ్యాసఙ్గాద్యపేక్షయా ప్రాబల్యపరః. ఉక్తతిరస్కారకాభావేకదాపిస్మరణమనుభవవ్యాపకం. అతస్తదభావోనుభవాభావసాధ

న కేవలమస్మరణనియమాదనుభవాభావః-సుప్తోత్థితస్య ఇయన్తం కాలం న కించిదహమజ్ఞాసిషమితి ప్రత్యవమర్శేనైవ సిద్ధేః. నచ సత్యప్యనుభవే తదస్మరణనియమో విషయావచ్ఛేదవిరహాదహంకారవిగమాద్వేతి శక్యతే వక్తుం - అర్థాన్తరాననుభవస్యార్థాన్తరాభావస్య చానుభూతార్థాన్తరాస్మరణహేతుత్వాభావాత్. తాస్వపి దశాస్వహమర్థోనువర్తత ఇతి చ వక్ష్యతే. నను స్వాపాదిదశాస్వపి సవిశేషానుభవోస్తీతి పూర్వముక్తం. సత్యముక్తం-స త్వాత్మానుభవః. స చ సవిశేష ఏవేతి స్థాపయిష్యతే. ఇహ తు సకలవిషయవిరహిణీ నిరాశ్రయా చ సంవిన్నిషిధ్యతే. కేవలైవ సంవిదాత్మానుభవ ఇతి చేత్ -న- సా చ సాశ్రయేతి హ్యుపపాదయిష్యతే. అతోనుభూతిః స్వతః స్వయం స్వప్రాగభావం న సాధయతీతి ప్రాగభావాసిద్ధిర్న శక్యతే వక్తుం. అనుభూతేరనుభావ్యత్వస్వభావోపపాదనేనాన్యతోప్యసిద్ధిర్నిరస్తా. తస్మాన్న ప్రాగభావాద్యసిద్ధ్యా సంవిదోనుత్పత్తిరుపపత్తిమతీ. యదప్యస్యా అనుత్పత్త్యా వికారాన్తరనిరసనం - తదప్యనుపపన్నం- ప్రాగభావే వ్యభిచారాత్. తస్య హి జన్మాభావేపి వినాశో దృశ్యతే. భావేష్వితి విశేషణే తర్క-కుశలతావిష్కృతా భవతి. తథా చ భవదభిమతావిద్యానుత్పన్నా వివిధవికారాస్పదం తత్త్వజ్ఞానోదయాదన్తవతీ చేతి తస్యామనైకాన్త్యం. తద్వికారాస్తు మిథ్యాభూతా ఇతి చేత్ - కింభవతః పరమా

ఽపి వేత్యర్థః. న కేవలమనుభవసాధకాభావః-బాధకప్రమాణాన్తరమప్యస్తీత్యాహ (న కేవలమితి) (సిద్ధేరితి) అనుభవాభావస్యేత్యనుషఙ్గః. అథాస్మరణనియమస్యాన్యథాసిద్ధిమాశఙ్కతే (న చేతి) అహంకారవిగమః- అహంప్రత్యయవిగమః. పరిహరతి (అర్థాన్తరేతి) ఘటాననుభవః పటవినాశశ్చ అనుభూతకుడ్యాద్యస్మరణకారణం న దృష్టమిత్యర్థః. నను కుడ్యాదేస్స్మరణం ప్రతి ఘటాదేరకారణత్వాత్తదభావో నాస్మరణహేతుః. ఇహ తు స్మరణకారణస్యాభావో స్మరణహేతురేవ. నైవం- కుడ్యాదిస్మరణం ప్రతి ఘటాదేరివ జ్ఞాతృజ్ఞేయయోరపి స్మరణం ప్రత్యకారణత్వమకామేనాపి స్వీకార్యమిత్యభిప్రాయేణార్థాన్తరశబ్దః ప్రయుక్తః. అయమర్థః- జ్ఞాతృజ్ఞేయయోః స్మరణం ప్రతి కారణత్వం దృష్టత్వాదఙ్గీక్రియతే చేత్- దృష్టత్వాదేవానుభవేపి జ్ఞాతృజ్ఞేయయోః కారణత్వమఙ్గీకార్యం. యది జ్ఞాతృజ్ఞేయయోర్దృష్టత్వేప్యనుభవకారణత్వం నాఙ్గీక్రియతే-స్మృతావపి కారణత్వం న స్యాత్. అతస్తదభావాన్న స్మరణాభావ ఇతి. ఏతద్దూషణమహమర్థాభావమభ్యుపగమ్యోక్తం. అహమర్థాభావోపి నాస్తీత్యుపపాదయిష్యత ఇత్యాహ (తాస్వపీతి) అనువర్తతే- ప్రకాశతే. తతో హేతురసిద్ధశ్చేత్యర్థః. పూర్వం సవిశేషానుభవః స్వాపాదిదశాస్వస్తీత్యుక్తమితి తదాలస్యవ్యాఖ్యాతాభిప్రాయేణ చోదయతి (నన్వితి) అత్రాహ (సత్యముక్తమితి) స త్వాత్మానుభవః- నానుభూత్యనుభవ ఇత్యర్థః. అనుభూతివిరహేపి ఆత్మా నిర్విశేషస్స్యాదిత్యత్రాహ (స చేతి) ప్రత్యక్త్వానుకూలత్వవిశిష్ట ఇత్యర్థః. ఇహ కిం నిషిధ్యత ఇత్యత్రాహ (ఇహ త్వితి) శబ్దాన్తరేణాస్మదర్థమఙ్గీకృతమితి శఙ్కతే (కేవలైవసంవిదాత్మానుభవ ఇతి చేదితి) ఆత్మానుభవే- కేవలాత్మానుభవదశాయాం. స్వాపాదిదశాయాం యా సంవిత్ స్వయం నిత్యతయాభ్యుపేతా- సా ప్రసరణాభావేన విషయావచ్ఛేదవిరహాత్తదానీం కేవలా నిర్విశేషా అస్మదుక్తైవ స్యాదితి. పరిహరతి (సా చేతి) సా చ- ధర్మభూతా సంవిత్. విషయవిరహితావా సాశ్రయేత్యర్థః. కేవలైవేత్యాదేరేవం వార్థః. ఆత్మానుభవరూపా ఆత్మస్ఫురణరూపా యా సంవిత్ సా కేవలైవేతి చేత్- అస్మదుక్తసకలవిషయాదివిశేషశూన్యైవేతి చేదిత్యర్థః. పరిహరతి (సా చేతి) సా- ధర్మిస్ఫురణరూపా యా సంవిత్ సా సాశ్రయైవేతి వక్ష్యతే. స్ఫురణం హి స్ఫురతో ధర్మః. యథా ప్రభాశ్రయస్య దీపస్య స్ఫురణం ప్రభాద్వారా దీపాశ్రయధర్మః. తతో ధర్మి తద్వదిత్యర్థః. ధర్మిస్వరూపభూతజ్ఞానస్య స్ఫురణం నిత్యం. తచ్చ భాసమానతా. వ్యవహారానుగుణ్యం. ధర్మభూతజ్ఞానస్య స్ఫురణం విషయసంబన్ధజన్యం తదానీమేవ- సత్త్వస్సదా. తతపి వహి విషయప్రకాశవేళాయామితి పూర్వముక్తం. *పుంస్త్వాదివత్స్యేత్యత్ర వక్ష్యతే. స్వాపాదౌ తు తస్య సర్వవిషయసంబన్ధార్హతా ప్రతిబద్ధా వహ్నేర్దాహకత్వశక్తివత్. అతో న తదా స్ఫురణం. అథ ప్రాసఙ్గికమాత్మానుభవం పరిసమాప్య ప్రస్తుత ప్రాగభావసిద్ధిం నిగమయతి (అత ఇతి) అతః- నిర్విషయజ్ఞానస్యాప్రామాణికత్వాత్. తదవచ్ఛిన్నజ్ఞాననిత్యత్వస్యాప్యాసనుపపత్తిపరాహతత్వాత్, ప్రాగభావగ్రాహకసమర్థనాచ్చేత్యర్థః. కథమనుభూతిస్స్వతస్స్వప్రాగభావం సాధయేత్- ఇత్థం- స్వర్తావ్యస్మరణలిఙ్గేన ఇయన్తం కాలం న కించిదహమజ్ఞాసిషమితి సుప్తస్య స్వప్రత్యవమర్శనజ్ఞాన సామాన్యాభావగోచరేణ తదన్తర్గతస్వాభావోపి స్వేనైవ విషయీకృత ఇతి స్వప్రాగభావసిద్ధిరుక్తా. పరతోపి సిధ్యతీత్యాహ (అనుభూతేరితి) అథ ప్రాగభావాభావహేతుకానుత్పత్తిదూషణముపసంహరతి (తస్మాదితి) అథానుత్పత్త్యా వికారాన్తరనిరసనం దూషయతి (యదపీత్యాదినా) అనుత్పత్తిరూపహేత్వసిద్ధ్యా వికారాన్తరనిరాసోనుపపన్నః. తదభ్యుపగమేపి హేతోర్వ్యభిచారమాహ (ప్రాగభావ ఇతి) తద్వివృణోతి (తస్య హీతి) భావశబ్దోపాదానే తద్విరహేపి వ్యభిచారసామ్యాభిప్రాయేణ భావశబ్దోపాదానముపాలభతే (భావేష్వితీతి) నాత్ర ప్రతిజ్ఞాన్తరం దూషణముచ్యతే- కిన్తు ఉక్తిదూషణం- నత్వర్థదూషణం. భావరూపేపి వ్యభిచారం దర్శయతి (తథా చేతి) తథా శబ్దేన భావరూపత్వం వివక్షితం-తైర్భావరూపాజ్ఞానస్య సమర్థితత్వాత్. తత్ర పరిహారం శఙ్కతే (తద్వికారా ఇతి) అస్య విశేషణస్యాప్రయోజకత్వాత్ నైరర్థక్యమాహ (కింభవత ఇతి) వ్యావర్త్యమస్తి చేదద్వైతహానిః. న చేద్విశేషణనైరర్థక్యమిత్యర్థః. కింవికారమాత్రాభావః సాధ్యతే- ఉత పరమార్థవికారాభావః. ప్రథమేనైకాన్త్యం. ద్వితీయేనుభూతిః పరమార్థవికారరహితా అజత్వాదిత్యుక్తం స్యాత్. యత్పరమార్థవికారవత్ తదుత్పన్నం, యథా ఘట ఇతి వ్యతిరేకోదాహరణం వాచ్యం. యథా ఘటస్య పరమార్థవికారానభ్యుపగమాద్దృష్టాన్తస్య సాధ్యావ్యాప్త ఇతి హేతోర్వ్యాప్తి

ర్థభూతోఽప్యస్తి వికారః-యో నైతద్విశేషణమర్థవద్భవతి. న హ్యసావభ్యుపగమ్యతే. యదప్యనుభూతేరజత్వాత్ స్వస్మిన్ విభాగం న సహత ఇతి. తదపి నోపపద్యతే- అజస్యైవాత్మనో దేహేన్ద్రియాదిభ్యో విభక్తత్వాత్. అనాదిత్వేనాభ్యుపగతాయా అవిద్యాయా ఆత్మనో వ్యతిరేకస్యావశ్యాశ్రయణీయత్వాత్. స విభాగో మిథ్యారూప ఇతి చేత్-జన్మప్రతిబద్ధపరమార్థవిభాగః కిం క్వచిద్దృష్టస్త్వయా. అవిద్యాయా ఆత్మనః పరమార్థతో విభాగాభావే వస్తుతో హ్యవిద్యైవ స్యాదాత్మా. అబాధితప్రతిపత్తిసిద్ధదృశ్యభేదసమర్థనేన దర్శనభేదోఽపి సమర్థిత ఏవ ఛేద్యభేదాచ్ఛేదనభేదవత్. యదపి నాస్యాః స్వతో దృశిరూపాయా దృశ్యః కశ్చిదపి ధర్మోఽస్తి దృశ్యత్వాదేవ తేషాం న దృశిధర్మత్వమితి. తదపి స్వాభ్యుపగతైః ప్రమాణసిద్ధైర్నిత్యత్వస్వయంప్రకాశత్వాదిధర్మైరుభయమనైకాన్తికం. న చ తే సంవేదనమాత్రం-స్వరూపభేదాత్. స్వసత్తయైవ స్వాశ్రయం ప్రతి కస్యచిద్విషయస్య ప్రకాశనం హి సంవేదనం. స్వయంప్రకాశతా తు స్వసత్తయైవ స్వాశ్రయాయ ప్రకాశమానతా. ప్రకాశశ్చ చిదచిదశేషపదార్థసాధారణం వ్యవహారానుగుణ్యం.

ష్యత్వాన్నిర్విషయేతి భావః. అథాజత్వాన్నానాత్వనిషేధం ప్రతివదతి (యదపీతి) అత్ర కింభేదమాత్రం దూషయిషితం-ఉత విజాతీయభేదః-ఉత సజాతీయభేదః-ఉత స్వగతభేద ఇతి పక్షేషు హేత్వసిద్ధ్యా నిరస్తేష్వపి హేతుత్వాభ్యుపగమేన ప్రథమం ద్వితీయం చ శఙ్కితం దూషయతి. యథా చార్వాకవ్యతిరిక్తసర్వవాది సమ్మతస్థలే వ్యభిచారం దర్శయతి (అజస్యైవేతి) మృషావాదఙ్గీకృతస్థలే హేతోరనైకాన్త్యమాహ (అనాద్యాయా ఇతి) కేషాఞ్చిత్ ప్రకాశనాయ విముక్త్యభావ మోక్షేతరభావానుపపత్త్యా సత్త్వమితి హితద్రష్ట్రర్థః. తద్విభాగస్య మిథ్యాత్వమాశఙ్క్య తదభ్యుపగమేన పరిహరతి (సవిభాగ ఇత్యాదినా) జన్మప్రతిబద్ధ-ఉత్పత్తివ్యాప్తః. ఘటాదిషు పరమార్థవిభాగస్యైవోత్పత్తివ్యాప్తత్వాభ్యుపగమే ఘటాదివిభాగస్యాపారమార్థ్యప్రసఙ్గాత్ తస్యాపారమార్థ్యే విశేషణానర్థక్యాదనుక్తదోషస్స్యాదేవేత్యర్థః. హేతుమాషణస్య బుభుత్సాయాం దృష్టాన్తస్య సాధ్యవ్యావృత్తత్వముఖేన వ్యాప్యత్వాన్నిర్ధారణప్రేత్యానుసన్ధేయం. యత్పరమార్థవిభాగవత్ తదుత్పన్నం. యథా ఘట ఇతి హి వ్యతిరేకదృష్టాన్తః. ఘటస్య పరమార్థవిభాగవత్త్వానభ్యుపగమాత్ సాధ్యావ్యావృత్తత్వం హి స్పష్టం. విభాగస్య మిథ్యాత్వే దూషణాన్తరమాహ (అవిద్యాయా ఇతి) అథ సజాతీయభేదాభావం వ్యుదస్యతి (అబాధితేతి) పూర్వం ప్రమాణప్రమేయానుపపత్తిమిథ్యాత్వానుమాననిరాసముఖేన దృశ్యభేదస్య సమర్థితః. తత్తుల్యన్యాయతయా దర్శనభేదోఽపి సిద్ధ ఇత్యర్థః. అవచ్ఛేదకగతో భేదః స్వావచ్ఛేద్యగత ఇతి ఘటకరకాకాశదృష్టాన్తమాశఙ్క్యాహ (ఛేద్యభేదాదితి) యథాహ సంవిత్సిద్ధా *ప్రతిప్రమాతృవిషయం పరస్పరవిలక్షణాః అపరోక్షం ప్రకాశన్తే సుఖదుఃఖాదివద్ధియః॥ సంబన్ధివ్యఙ్గ్యభేదస్య సంయోగే చ్ఛాదికస్య తు। న హి భేదస్స్వతో నాస్తి నా ప్రత్యక్షశ్చ సమ్మత ఇతి॥ ప్రతిప్రమాతృవిషయం జ్ఞానభేదోఽపరోక్షః. పరజ్ఞానం పరోక్షతయాఽవభాసతే. స్వజ్ఞానమపరోక్షతయా. ఘటాదివిషయజ్ఞానానాం పరస్పరవైలక్షణ్యం చాపరోక్షం. అతస్తద్భేదాపలాపస్స్వానుభవప్రత్యక్షబాధిత ఇతి ప్రథమగ్రన్థార్థః. సర్వత్రైకం జ్ఞానం జ్ఞాతృజ్ఞేయరూపావచ్ఛేదకసంబన్ధభేదాత్ భేదేన ప్రతీయత ఇత్యత్రాహ సంబన్ధీతి. సంబన్ధివ్యఙ్గ్యభేదస్యేతి శఙ్కాబీజానువాదః. న చ జ్ఞాతృజ్ఞేయరూపసంబన్ధివ్యఙ్గ్యత్వమాత్రేణ జ్ఞానస్య భేదః సంబన్ధిభేదకృత ఇతి శఙ్కా సాధకస్స్యాత్. సంయోగాదేరపి సంబన్ధివ్యఙ్గ్యత్వమాత్రేణ ఘటకరకావచ్ఛిన్నాకాశవదేకత్వప్రసక్తేః. సంబన్ధీ హి ద్వేధా సత్తాహేతుర్వ్యక్తిహేతుశ్చేతి. యస్య సంయోగాదేస్సంబన్ధివ్యతిరేకేణ స్వరూపే ప్రమాణం నాస్తి-తస్య సంబన్ధీ సత్తాహేతుః. యస్య తు ఘటాకాశాదేరస్తి- తస్య తదుపాధికో భేదావభాసః- న స్వతః. తస్మాత్ జ్ఞాతృజ్ఞేయవ్యతిరేకేణాలబ్ధసద్భావస్య జ్ఞానస్య స్వాభావికవివేకః. తస్మాన్న సజాతీయభేదాపలాప ఇత్యర్థః. ఏతదభిప్రేత్య భేద్యభేదాదిత్యుక్తం. అథాస్వగతనైకత్వాదిభేదనిరాసార్థం పూర్వపక్షిణాఽనుభూతిం పక్షీకృత్యోక్తం అనుభూతిత్వాదితి వ్యతిరేకి, దృశ్యం పక్షీకృత్యోక్తం దృశ్యత్వాదిత్యన్వయి, చ దూషయతి (యదపీత్యాదినా) (అనైకాన్తికమితి) అనియతం-వ్యాప్తిశూన్యమిత్యర్థః. దృశ్యత్వాదిత్యస్యాన్వయిత్వపక్షే త్రయస్య నిత్యత్వలక్షణానుసంధానతత్వం. దృశిత్వాదివ్యతిరేకిణః సాధ్యవ్యాపృత్తావపి సాధనావ్యావృత్తిలక్షణమనియతత్వమాత్రం. అనుభూతిర్న దృశ్యధర్మవతీ దృశిత్వాద్ యద్దృశ్యధర్మవత్ తన్న దృశిః యథా ఘట ఇతి హ్యనుమానశరీరం. అత్ర దృశ్యధర్మవత్త్వస్యాదృశిత్వవ్యాప్తిరనుభూతౌ భగ్నా - తస్యాం దృశిత్వసత్యత్వాదిధర్మవత్త్వాదిభావః. నిత్యత్వాదిమిథ్యాత్వే నిత్యత్వాదివిపరీతాకారానిత్యత్వం ప్రసజేదితి తత్పరిహారాయ తేషాం స్వరూపమాత్రత్వమాశఙ్క్య పరిహరతి (న చేత్యాదినా) తేషాం స్వరూపమాత్రత్వం కిమన్వయరూపాణాం ఉత వ్యతిరేకరూపాణామితి వికల్పమభిప్రేత్య అన్వయముఖేన స్వరూపమాత్రత్వం సంభావితమిత్యభిప్రేత్య దూషితం-నతు పరాభ్యుపగమాత్. హేతుమాహ (స్వరూపభేదాదితి) స్వరూపాద్భేదస్తేషాం పరస్పరం భేదశ్చ వివక్షితః. అనేన పూర్వం విభాగాభావదర్శనాదిత్యుక్తం వివృతం భవతి. సంవేదనత్వస్వయంప్రకాశత్వయోః స్వరూపభేదమాహ (స్వసత్తయేత్యాదివాక్యద్వయేన) ప్రకాశ్యతేఽనేనేతి ప్రకాశనం-వ్యవహారానుగుణ్యాపాదకమిత్యర్థః. ఉభయత్రానుగతప్రకాశశబ్దార్థమాహ (ప్రకాశశ్చేతి) చిదచిదశేషపదార్థాః తదా హి వ్యవహారానుగుణాః- యదా తద్వ్యవహారహేతుభూతజ్ఞానం సంనిధత్తే. తత్రాచిదంశస్య స్వవ్యవహారసామగ్ర్యన్తర్భూతజ్ఞానవత్త్వం వ్యవహారానుగుణ్యం. వేద్యత్వే చిదంశస్యాప్యేవం. స్వప్రకాశత్వే తు స్వవ్యవహారసామగ్ర్యాం జ్ఞానాన్తరానపేక్షయా స్వస్యాన్తర్భావః. యద్వైవం చాహుః-వ్యవహారానుగుణ్యం వ్యవహర్తృప్రతిసంబన్ధిత్వం-ప్రకాశ ఇత్యర్థః. తచ్చ జ్ఞప్తిజ్ఞాతృగ్రస్వతః. జ్ఞేయస్య తు జ్ఞానాపాద్యం. అతః పురోవర్తినో ఘటాదేరపి తదేవ ప్రకాశః. న ప్రాకట్యం. తదతిరిక్తాభ్యుపగమేఽపి న జ్ఞానస్య స్వప్రకాశత్వవిరోధః. తస్య తన్నిరపేక్షసిద్ధితయా ప్రాకట్యస్య జ్ఞానానుమాపకత్వానభ్యుపగమాత్. యద్వా-జ్ఞానగతప్రకాశాసాధారణలక్షణమాహ (చిదచిదితి) చిదచిదశేషపదార్థాపేక్షయాఽసాధారణం జ్ఞానగతం చిద్వ్యవహారానుగుణ్యం చ ప్రకాశః- స్వపరవ్యవహా

సర్వకాలవర్తమానత్వంహినిత్యత్వం. ఏకత్వమేకసంఖ్యావచ్ఛేదఇతి. తేషాంజడత్వాద్యభావరూపాణామయాముపేతభావరూపైరపిచైతన్యధర్మభూతైస్సైరనైకాన్త్యముపరిహార్యం. సంవిదితుస్స్వరూపాతిరేకేణజడత్వాదిప్రత్యనీకత్వమితి అభావరూపోభావరూపోవాధర్మోనాభ్యుపేతశ్చేత్తత్సత్త్వనిషేధోక్త్యాకిమపినోక్తంభవేత్. అపిచసంవిత్సిధ్యతివానవా. సిధ్యతిచేత్-సద్ధర్మతాస్యాత్. నచేత్తుచ్ఛతాగగనకుసుమాదివత్. సిద్ధిరేవసంవిదితిచేత్-కస్యకంప్రతీతివక్తవ్యం- యదినకస్యచిత్కంచిత్ప్రతి-సాతర్హినసిద్ధిః. సిద్ధిర్హిపుత్రత్వమివకస్యచిత్కంచిత్ప్రతిభవతి. ఆత్మనఇతిచేత్కోయమాత్మా- ననుసంవిదేవేత్యుక్తం. సత్యముక్తం. అయుక్తంతుతత్. తథాహి-కస్యచిత్పురుషస్యకించిదర్థజాతంప్రతిసిద్ధిరూపతయా తత్సంబన్ధినీసాసంవిత్స్వయం కథమివాత్మభావమనుభవేత్. ఏతదుక్తం భవతి-

---

రానుగుణ్యం ప్రకాశఇత్యర్థః. నస్వచితోవిషయత్వమువిగీతం. తచ్చభాసమానత్వం. అచితోవ్యవహారానుగుణ్యంహిజ్ఞానగతంచేత్-ఘటఃప్రకాశతఇతివ్యవహారాముఖ్యత్వంస్యాత్. జ్ఞానగతప్రకాశస్యతత్సమ్బన్ధిన్యుపచరితత్వాత్. నచజ్ఞానసంబన్ధఏవఘటాదేర్వ్యవహారానుగుణ్యం- వ్యవహారానుగుణ్యాపాదనస్వభావత్వేజ్ఞానలక్షణకథనానుయోగాత్. సంబన్ధస్యద్విన్నిష్ఠతయాంఘురోవర్తినోఘటాదేరపితద్ధేతుత్వేనసంబన్ధరూపవ్యవహారానుగుణ్యాపాదకత్వంహిజ్ఞానజ్ఞేయసాధారణంస్యాత్. ఉచ్యతే- వ్యవహారకర్మత్వరూపంవ్యవహారానుగుణ్యంసాధారణం. తద్ధివ్యవహారప్రతిసంబన్ధిత్వం. తదేవభాసమానత్వం. ఘటఃప్రకాశతఇతివ్యవహారస్తన్నిబన్ధనఏవముఖ్యః. వ్యవహారప్రతిసంబన్ధిత్వం ప్రతిహేతుత్వరూపవ్యవహారానుగుణ్యం జ్ఞానస్యైవ. తత్రప్రత్యక్త్వానుకూల[illegible]కత్వలక్షణస్వస్వవ్యవహారప్రతిసంబన్ధితాంప్రతిహేతుత్వరూపంవ్యవహారానుగుణ్యం జ్ఞాతృస్వరూపభూతజ్ఞానస్యైవ. స్వస్వరూపస్వగతైకత్వపరాక్త్వానుకూలత్వాద్యాకారస్వాశ్రయతత్సంబన్ధస్వవిషయతత్సంబన్ధానాంవ్యవహారప్రతిసంబన్ధిత్వేహేతుత్వరూపంవ్యవహారానుగుణ్యంతుధర్మభూతజ్ఞానస్యైవ. అతస్స్వపరవ్యవహారానుగుణ్యంజ్ఞానాసాధారణప్రకాశలక్షణమితియుక్తం. అథనిత్యత్వమాహ(సర్వేతి)యద్యపికాలానవచ్ఛిన్నత్వంఅనుగతంనిత్యత్వలక్షణంప్రాగుక్తం. సదకారణత్వంచనిత్యత్వంప్రసిద్ధం. తథాపిసంవిదఃకాలవ్యతిరిక్తత్వాత్ కాలవ్యతిరిక్తార్థనిత్యత్వంకృత్స్నకాలసంబన్ధవ్యాప్తమితితేనాపిసవిశేషత్వాపాదనాయకాలవ్యతిరిక్తార్థనిత్యత్వలక్షణమత్రోక్తం. ధర్మాణామభావరూపత్వేప్యనైకాన్త్యమాహ (తేషామితి) అభావరూపాణామపిస్వరూపానతిరిక్తత్వేమాపద్యమానానాహ(సంవిదీతి) తుశబ్దేనప్రాగుక్తకాన్త్యాదిదృష్టాన్తవైషమ్యమిహాభిప్రేతం. తస్యతస్యచిద్ధర్మత్వేనస్వపరనిర్వాహకత్వాత్ స్వరూపేప్రతిపన్నేభ్రమవిరోధిత్వాచ్చస్వరూపమేవవ్యావృత్తిః. బ్రహ్మణస్తుకస్యచిద్ధర్మత్వేనానభ్యుపగమాత్ స్వరూపేప్రతిపన్నేపిభ్రమదర్శనాత్వాచ్చపురోవస్థితశుక్తికాస్వరశకలస్యేవనస్వరూపమేవవ్యావృత్తిరితి. సంవిదస్తీతిశబ్దోనిత్యస్వయంప్రకాశాదిశబ్దాశ్చకిమనికార్థాః- ఉతానేకార్థాః. అధికార్థత్వేసవిశేషత్వం. అన్యథాపదాన్తరవైయర్థ్యం- స్వరూపమాత్రస్యావిగీతత్వాత్. నిత్యత్వాదిసాధనైస్తైస్తుకిం సవిన్మాత్రంసాధ్యతే- ఉతతదతిరిక్తంకించిత్. ప్రథమేసిద్ధసాధ్యత్వం. ద్వితీయేసవిశేషత్వమిత్యేవంసమానాధికరణపదప్రయోగానుపపత్తిః, నిత్యత్వాదిసాధకహేతూనాంసిద్ధసాధనత్వం,చాభిప్రేతం.యథాసంవిత్సిద్ధాన వేత్యంవికల్పితధర్మస్య్రధితియత్వాభిగుదీరితం।తేనాపిసాధితంకించిత్సంవిదోతిరిక్తమత్వాయా। అన్యేచేత్సదుపాత్తస్య్రమచేత్తేవిఫలత్వమిఇతి॥ నిత్యత్వాదిధర్మాణాంపరస్పరభేదానభ్యుపగమే ఏకేనైవధర్మేణసాధితేనాలం- నతు ధర్మాన్తరంసాధ్యం - తస్యపూర్వప్రసాధితధర్మానతిరిక్తత్వాత్ - సహినిత్యత్వేప్రసాధితేకాలాపరిచ్ఛేదః పునరపిసాధ్యోవతిష్ఠతే. ఏవం నిత్యత్వాదీనాంస్వరూపాద్భేదఃపరస్పరభేదశ్చసిద్ధః. పరేణసంవిదోనిర్ధర్మకత్వాపాదనముఖేనసత్త్వాతత్త్వంసాధితం. అత్రనిర్ధర్మకత్వనిరాకరణముఖేనసంవిదాత్మత్వంనిరాకర్తుమారభతే(అపిచేత్యాదినా)తత్రసవిశేషత్వమాపాదయితుంవికల్పయతి(సంవిత్సిధ్యతివానవేతి)కింప్రతీతా- ఉతాప్రతీతేత్యర్థః. ప్రథమంశిరోనూషయతి(సిధ్యతిచేదితి)సర్వప్రమాణానాంసవిశేషవిషయత్వస్యపూర్వముపపాదితత్వాదితిభావః. యద్వా- సిధ్యత్వస్తుసిద్ధిరాశ్రయతయాసవిశేషంస్యాత్. సిద్ధిః- ప్రకాశః-వ్యవహారానుగుణ్యధర్మయోగిస్యాదిత్యర్థః. ద్వితీయమాపాదితదోషపరిహారాయపరోక్తంశఙ్కతే(సిద్ధిరేవేతి)సిద్ధేస్సిద్ధ్యన్తరానపేక్షత్వాత్ప్రతివిషయత్వప్రయుక్తంసిద్ధిసంబన్ధిత్వరూపంసవిశేషత్వంనస్యాత్. అథాపితుచ్ఛత్వంచనభవేత్.నదశశృఙ్గంసిద్ధిరూపమితిభావః.తత్రాపిసవిశేషత్వమాహ(కస్యేతి)సిద్ధిశ్చేత్కస్యచిదాశ్రయస్యకంచిద్విషయంప్రతిభవతితదుభయంవక్తవ్యమిత్యర్థః.విపక్షేబాధకమాహ(యదీతి)నద్వివక్షితేతి(సిద్ధిర్హీతి)సిద్ధిస్సాశ్రయావిషయాపుత్రత్వస్థానేఆశ్రయఃపుత్రత్వస్థానేసిద్ధిఃపుత్రత్వస్యహిపుత్రఆశ్రయఃకస్యచిదిత్యుక్తంజ్ఞాతాపేక్షప్రతిషేధంశఙ్కతే(ఆత్మనఇతిచేదితి)ఆత్మానంప్రతీత్యర్థః. ఆత్మశబ్దస్స్వవాచీ.అనేనప్రత్యక్త్వంఫలితం. సిద్ధిప్రతిసంబన్ధిస్వాత్మాహిప్రత్యక్. స్వస్మైభాసమానత్వంప్రత్యక్త్వమితిహివక్ష్యతే. తచ్చసంవిదోనుపపన్నమిత్యభిప్రాయేణాహ(కోయమాత్మేతి)అయంశబ్దస్సిద్ధిప్రతిసంబన్ధిత్వపరః. సిద్ధిప్రతిసంబన్ధ్యాత్మాకఃకింశబ్దఃక్షేపే. సంవిన్నసిద్ధిప్రతిసంబన్ధ్యాత్మా సంవిదఃప్రత్యక్త్వమనుపపన్నమిత్యర్థః.సంవిదాత్మత్వస్యోపపాదితత్వాన్నానుపపన్నమితిచోదయతి(నన్వితి)పరిహరతి(సత్యముక్తమితి)సంవిదాత్మత్వస్యదురుక్తత్వంసంవిదాత్మత్వనిరాకరణముఖేనఉపపాదయితుమారభతే(తథాహీతి)కర్తృనిర్దేశోద్వితీయార్థత్వేన. (అర్థజాతమితి)ధర్మధర్మిరూపపుఞ్జఏవప్రమితివిషయఇతిభావః. సిద్ధిరూపా- ప్రకాశరూపా. అతఏవతదుభయసంబన్ధినీ.(కథమితి)ఆత్మధర్మభూతాసంవిత్ స్వయంకథమాత్మైత్యర్థఃసిద్ధిశబ్దఃఉత్పత్తిజ్ఞప్తిసాధారణః.అయమాముఖ్యప్రకాశశ్చేదిహావివక్షితః-సకర్మకత్వకర్మకర్తృసంబన్ధిత్వేకింప్రమాణం. ఉత్పత్తిజ్ఞానంహిసకర్మకర్తృకం. సంవిత్తుకేవలా. ఇహకర్మనిర్దేశేకింఫలమితిశఙ్కాయామాహ(ఏతదుక్తంభవతీతి)

అనుభూతిరితి స్వాశ్రయం ప్రతి స్వసత్తయైవ కస్యచిద్వస్తునో వ్యవహారానుగుణ్యాపాదనస్వభావో జ్ఞానావగతి సంవిదాద్యపరనామా సకర్మకోऽనుభవితురాత్మనో ధర్మవిశేషో ఘటమహం జానామి ఇమమర్థమవగచ్ఛామి పటమహం సంవేద్మీతి సర్వేషామాత్మసాక్షికః ప్రసిద్ధః. ఏతత్స్వభావతయా హి తస్యాః స్వయంప్రకాశతా భవతాప్యుపపాదితా. అస్య సకర్మకస్య కర్తృధర్మవిశేషస్య కర్మత్వవత్ కర్తృత్వమపి దుర్ఘటమితి. తథాపి- అస్య కర్తుః స్థిరత్వం కర్తృధర్మస్య సంవేదనాఖ్యస్య సుఖదుఃఖాదేరివోత్పత్తిస్థితినిరోధాశ్చ ప్రత్యక్షమీక్ష్యన్తే. కర్తృస్థైర్యం తావత్ స ఏవాయమర్థః పూర్వం మయానుభూత ఇతి ప్రత్యభిజ్ఞాప్రత్యక్షసిద్ధం. అహం జానామి అహమజ్ఞాసిషం జ్ఞాతురేవ మమేదానీం జ్ఞానం నష్టమితి చ సంవిదుత్పత్త్యాదయః ప్రత్యక్షసిద్ధా ఇతి కుతస్తస్యా ఐక్యం. ఏవం క్షణభఙ్గిన్యాః సంవిద ఆత్మత్వాభ్యుపగమే పూర్వేద్యుర్దృష్టమపరేద్యురిదమహమదర్శమితి ప్రత్యభిజ్ఞా చ న ఘటతే- అన్యేనానుభూతస్య నహ్యన్యేన ప్రత్యభిజ్ఞానసంభవః. కిం చ- అనుభూతేరాత్మత్వాభ్యుపగమే తస్యా నిత్యత్వేऽపి ప్రతిసన్ధానాభావస్తదవస్థః. ప్రతిసన్ధానం హి పూర్వాపరకాలస్థాయినమనుభవితారముపస్థాపయతి - నానుభూతిమాత్రం- అహమేవేదం పూర్వమప్యన్వభూవమితి. భవతో హ్యనుభూతేర్నహ్యనుభవితృత్వమిష్టం. అనుభూతిరనుభూతిమాత్రమేవ. సంవిన్నామ కాచిన్నిరాశ్రయా నిర్విషయా వాత్యన్తానుపలబ్ధేర్న సంభవతీత్యుక్తం.

అనుభూతిరిత్యనేన జ్ఞప్తిపరత్వముక్తం. స్వాశ్రయం ప్రతి స్వసత్తయైవైకస్య చిద్వస్తునో వ్యవహారానుగుణ్యాపాదనస్వభావ ఇత్యనేన తత్స్వరూపముక్తం. ఏవం సిద్ధిశబ్దార్థ ఉక్తః. జ్ఞానావగతిసంవిదాద్యపరనామేత్యనేన జ్ఞానసంవిచ్ఛబ్దయోః పర్యాయతయాప్రతిజ్ఞానస్యంవిదోః విభాగస్యనిష్ప్రమాణకత్వం ఫలితం. ఘటమహం జానామీత్యాదినా ఆత్మసాక్షికః ప్రసిద్ధ ఇత్యన్తేన సకర్మకకర్తృసంబన్ధస్య స్వానుభవసిద్ధత్వం, జ్ఞానసంవిదోరేకార్థత్వం, చోక్తం. తత్ర పరాభ్యుపగతిమాహ (ఏతత్స్వభావతయేతి) ఆత్మస్వయంప్రకాశత్వం సాధయతా కర్మకర్తృసంబన్ధిజ్ఞానస్య స్వయంప్రకాశత్వం సాధితమితి సకర్మకం జ్ఞానం జడరూపమాత్మభూతజ్ఞానాదన్యత్ వృత్తిరూపమిత్యభ్యుపగమోऽనుపపన్న ఇతి భావః. అస్యేత్యాదినా కర్మనిర్దేశస్య ఫలం దర్శితం. నను నవయం సంవిదః కర్తృత్వమిచ్ఛామః ఇతి కథమయం ప్రసఙ్గః. ఉచ్యతే- సంవిద ఆత్మత్వం వదతా ప్రత్యక్షత్వమభ్యుపేతవ్యం. ప్రత్యక్షం చ జ్ఞానాశ్రయస్యైవేతి సంవిదో జ్ఞాతృత్వమవర్జనీయం. తచ్చ దుర్ఘటమిత్యర్థః. కర్తృత్వమాశ్రయత్వం- ధాత్వర్థాశ్రయో హి కర్తా. ఏవం ధర్మధర్మిభావేన ప్రతీత్యా సంవిదాత్మత్వం నిరాకృతం. అథ స్థిరత్వాస్థిరత్వవైధర్మ్యాత్ తయోర్భేద ఉచ్యతే (తథేతి) హి శబ్దార్థః. తథా శబ్దేన చార్థాన్తరహేత్వన్తరముచ్యతే. కర్తృస్థైర్యముపపాదయతి (కర్తృస్థైర్యం తావదితి) ప్రత్యభిజ్ఞాయమానత్వాద్ఘటాదేః స్థైర్యసిద్ధిః. తద్వత్ అత్ర ఘటప్రత్యభిజ్ఞాకాలే పూర్వం మయానుభూత ఇతి కర్తురపి ప్రత్యభిజ్ఞావిషయత్వాత్ స్థైర్యసిద్ధిరిత్యర్థః- అథ జ్ఞానస్యోత్పత్తిస్థితినిరోధాన్ దర్శయతి (అహమిత్యాదినా) జానామీత్యనేనోత్పత్తిస్థితీ సిద్ధే. అజ్ఞాసిషమిత్యతీతత్వప్రతీతిః. ఏతద్ద్వైశబ్ద్యాయాం స్తర పూర్వకాలసంజాతజ్ఞానవిశిష్టత్వపరామర్శద్యోతనార్థం జ్ఞాతురేవ మమేత్యుక్తం. ఉత్పత్త్యాదయ ఇత్యాదిశబ్దేన స్థితినిరోధగ్రహణం. సంవిద ఉత్పత్తిర్నామ త్రిచతురక్షణస్థాయిన్యాః ప్రథమక్షణయోగః. క్షణాన్తరసంబన్ధః స్థితిః. సంవిదః స్వప్రకాశత్వాత్ ప్రత్యక్షే. ఘటసంవిదో నిరోధో నామ పటసంవిత్. సా చ ప్రత్యక్షా. ఇతి స్థితౌ. స్థిరత్వాస్థిరత్వవైధర్మ్యాన్న తయోరైక్యమిత్యర్థః. ఏవం ప్రత్యభిజ్ఞావిషయత్వేనాత్మనః స్థైర్యముక్తం. అథ ప్రత్యభిజ్ఞాశ్రయత్వేన స్థైర్యముచ్యతే (ఏవమితి) పూర్వత్ర ప్రత్యభిజ్ఞాప్రత్యక్షసిద్ధమిత్యుక్తం. అత్ర ప్రత్యభిజ్ఞా న ఘటత ఇత్యుక్తం. అయమభిప్రాయః- ప్రత్యభిజ్ఞావిషయే జ్వాలాదావైక్యవిషయస్యాన్యథాసిద్ధిస్సంభవేత్- తత్ర న స్థైర్యసిద్ధిః. అత్ర ప్రత్యభిజ్ఞావిషయత్వస్యాన్యథాసిద్ధావపి ప్రత్యభిజ్ఞాశ్రయత్వస్యానన్యథాసిద్ధత్వాత్ భ్రాన్తిరూపప్రత్యభిజ్ఞాయామపి తదాశ్రయస్య స్థైర్యమనన్యథాసిద్ధమితి ప్రత్యభిజ్ఞాశ్రయత్వప్రయుక్తం స్థైర్యం దుష్పరిహరమితి. ప్రత్యభిజ్ఞాశ్రయతయా స్థైర్యం నిర్వహతి (అన్యేనేతి) ఏవం స్థిరస్య జ్ఞాతుర్ధర్మిత్వేన అస్థిరత్వేన చ ప్రతీతత్వాదస్థిరత్వనిబన్ధనాత్ ప్రతిసన్ధానాసంభవాచ్చ సంవిదాత్మత్వం నిరస్తం. అథ స్థిరత్వాభ్యుపగమేऽపి ప్రతిసన్ధానాసంభవాదాత్మత్వం దుర్వచమిత్యాహ (కిం చేతి) (అనుభూతేరాత్మత్వాభ్యుపగమే తస్యా నిత్యత్వేऽపీతి) ఆత్మత్వాభ్యుపగమోపయికతయా సంవిదో నిత్యత్వాభ్యుపగమేऽపీత్యర్థః. న కేవలమనిత్యత్వపక్ష ఏవ సంవిదాత్మత్వానుపపత్తిః- నిత్యత్వేऽపీత్యపిశబ్దార్థః. ఆత్మా హి ప్రతిసన్ధత్తే. ప్రతిసన్ధానమత్ర న సంభవతీత్యర్థః. తదసంభవముపపాదయతి (ప్రతిసన్ధానమితి) (తదుదాహరతి) (అహమితి) తత్ర ప్రతిసన్ధానశబ్దార్థాయాం తస్య పరానిష్టత్వమాహ (భవత ఇతి) న కేవలం భవదనభ్యుపగమః- అనుభూతేరనుభవితృత్వం గమనక్రియాయాం గన్తృత్వవదనుపపన్నం చేత్యభిప్రాయేణాహ (అనుభూతిరితి) మాత్రచా అనుభవితృత్వవ్యావృత్తిః. నను ధర్మత్వాస్థిరత్వాప్రతిసన్ధాతృత్వైః సంవిదో నాత్మత్వమయుక్తం- న వక్తవ్యం- అనుభవితృత్వస్యాత్మాకారత్వేన అనభ్యుపగమాత్, విషయాశ్రయశూన్యాయాః సంవిదో గుణభావాభావాత్, తదుభయసంబన్ధప్రయుక్తానిత్యత్వప్రసక్త్యభావాచ్చేత్యత్రాహ (సంవిన్నామేతి) నను కథం విషయాశ్రయశూన్యజ్ఞానాభావః- స్వరూపభూతం జ్ఞానం విషయాశ్రయశూన్యం త్వయేష్యతే. ఉచ్యతే- స్వవిరుద్ధమిదం చోద్యం- కిం త్వయా జ్ఞాతురేవ జ్ఞానశబ్దవాచ్యస్యాజడత్వనిత్యత్వాదికం విషయాశ్రయశూన్యత్వమాత్మత్వం చ సాధ్యతే- తత్సిద్ధసాధనం. యది జ్ఞాతృవ్యతిరిక్తస్య జ్ఞానస్య- తర్హి జ్ఞాతృవ్యతిరిక్తం విషయాశ్రయవిరహితం జ్ఞానం శూన్యమితి బ్రూమః. జ్ఞాతృతయైవ యత్ర నవచ్ఛిన్నజ్ఞానస్వరూపాతిరిక్తం జ్ఞానమనుపలబ్ధ్యా నిరస్తమిత్యర్థః. బౌద్ధైకదేశిభిః ధర్మికల్పనాతో వరం ధర్మకల్పనేతి లాఘవన్యాయాత్ జ్ఞాత్రాత్మ

ఉభయాభ్యుపేతా సంవిదేవాత్మేత్యుపలబ్ధిపరాహతం. అనుభూతిమాత్రమేవ పరమార్థ ఇతి నిర్విశేషకహేత్వాభాసాశ్చ నిరాకృతాః. నను చాహం జానామీత్యస్మత్ప్రత్యయేఽప్యనిదమంశః ప్రకాశైకరసశ్చిత్పదార్థస్స ఆత్మా. తస్మింస్తద్బలనిర్భాసితతయా యుష్మదర్థలక్షణోఽహం జానామీతి సిద్ధ్యన్నహమర్థశ్చిన్మాత్రాతిరేకీ యుష్మదర్థ ఏవ. నైతదేవమ్ - అహం జానామీతి ధర్మధర్మితయా ప్రత్యక్షప్రతీతివిరోధాదేవ. కించ - అహమర్థో న చేదాత్మా ప్రత్యక్త్వం నాత్మనో భవేత్। అహంబుద్ధ్యా పరాగర్థాత్ ప్రత్యగర్థో హి భిద్యతే ॥ నిరస్తాఖిలదుఃఖోఽహమనన్తానన్దభాక్ స్వరాట్। భవేయమితి మోక్షార్థీ శ్రవణాదౌ ప్రవర్తతే ॥ అహమర్థవినాశశ్చేన్మోక్ష ఇత్యధ్యవస్యతి । అపసర్పేదసౌ మోక్షకథాప్రస్తావగన్ధతః॥

వాదినాజ్ఞానాత్మవాదినా చ సంప్రతిపన్నా సంవిదేవాత్మేత్యుక్తమ్. తదాశఙ్క్య పరిహరతి (ఉభయేతి) కల్పనాయా ఏవ లాఘవన్యాయః. నను ఉపలబ్ధా- అన్యథాత్వకల్పనాగౌరవాత్ గ్రంథమాధ్యమికమతానుసారేణ జ్ఞానం చ త్యజ్యేత. కల్పనే తు లాఘవన్యాయః. సంవిత్తూపలభ్యత ఇతి చేత్ - జ్ఞాతాపి తథోపలభ్యతే. అత ఉపలబ్ధిపరాహతత్వాత్ సంవిదాత్మత్వమనుపపన్నమిత్యర్థః. సా చ స్వయమేవ సంవిదుపలభ్యతే తథాపి యుక్తిభిర్నిర్విశేషత్వం సాధితమిత్యత్రాహ (అనుభూతిమాత్రమితి) యద్వా - సంవిదః పరమార్థత్వేన ఉభయవాదిసంమతత్వాత్ సైవాత్మేత్యుక్తమిత్యాశఙ్క్య దూషయతి (ఉభయేతి) ఉపలబ్ధిపరాహతం - ప్రత్యక్త్వలక్షణస్యాత్మత్వస్య అహం జానామీతి జ్ఞాతృత్వసామానాధికరణ్యేనోపలబ్ధ్యా పరాహతమిత్యర్థః. జ్ఞాతురేవ ప్రత్యగాత్మత్వం చోపలబ్ధిసిద్ధమిత్యుక్తమ్. తస్యాశ్చ ఉపలబ్ధేర్నిర్విశేషసంవిదాత్మత్వసాధకయుక్తిభిర్బాధితత్వమాశఙ్క్యాహ (అనుభూతిమాత్రమితి) ప్రత్యగర్థో హ్యాత్మా. ప్రత్యక్త్వం చాహమర్థాత్మత్వే తు న సిధ్యతి - సంవిదాత్మత్వపక్ష ఏవ సేత్స్యతీతి చోదయతి (నను చేతి) అహం జానామీత్యస్మత్ప్రత్యయే - అస్మత్ప్రత్యయత్వేనాపరాభ్యుపగతే. యశ్చిత్పదార్థః స ఆత్మా. కుత ఇత్యత్రాహ (అనిదమంశ ఇతి) ఇదమంశవ్యతిరిక్తః - పరాగర్థవ్యతిరిక్తః ప్రత్యగర్థః. హేతుగర్భమిదమ్. ప్రత్యగర్థత్వాదిత్యర్థః. ప్రత్యక్త్వం చ కుత ఇత్యత్రాహ (ప్రకాశైకరస ఇతి) స్వయంప్రకాశత్వాదిత్యర్థః. హేత్వభిప్రాయశ్చ దృష్టః. జ్ఞానత్వాత్స్వయంప్రకాశత్వమిత్యర్థః. ప్రత్యక్త్వం స్వస్మై ప్రకాశమానత్వమ్. స్వయంప్రకాశత్వమనన్యాధీనప్రకాశత్వమ్. అహమర్థస్తు యుష్మదర్థలక్షణః. యుష్మదర్థలక్షణత్వాత్ పరాగర్థవిశేషోఽహమర్థ ఇత్యర్థః. యుష్మదర్థలక్షణత్వం కుత ఇత్యత్రాహ (తద్బలేతి) తద్బలనిర్భాసితత్వాత్ - జ్ఞానాధీనప్రకాశత్వాత్. తచ్చ చిన్మాత్రాతిరేకిత్వాదిత్యర్థః. అస్మింశ్చోద్యగ్రన్థే సంవిదాత్మత్వే వ్యతిరేకిత్రయమ్, అహమర్థానాత్మత్వేఽన్వయిత్రయమ్, చాభిప్రేతమ్. తత్ర వ్యతిరేకిణాం వ్యతిరేకిదృష్టాన్తోఽన్వయినాం సపక్షశ్చ యుష్మదర్థశబ్దేన సూచితః. అనుభూతిరాత్మా - ప్రత్యక్త్వాత్. యదనాత్మా తన్న ప్రత్యక్ యథా ఘటః. అనుభూతిః ప్రత్యక్చేతా - స్వయం ప్రకాశత్వాత్. యన్న ప్రత్యక్ తన్న స్వయం ప్రకాశం యథా ఘటః. అనుభూతిస్స్వయంప్రకాశా - అనుభూతిత్వాత్. యన్న స్వతస్సిద్ధిమత్ తదనుభూతిర్యథా ఘట ఇతి వ్యతిరేకిత్రయమ్. అహమర్థో జ్ఞానాధీనప్రకాశః - చిద్వ్యతిరిక్తత్వాత్. ఘటవత్. అహమర్థః పరాక్ - జ్ఞానాధీనప్రకాశత్వాత్ ఘటవత్. అహమర్థో నాత్మా - పరాక్త్వాత్ ఘటవదిత్యన్వయిత్రయమ్. స్వయం ప్రకాశత్వమేవ సంవిదాత్మత్వే సాధ్యహేతుతయా పూర్వముక్తం పూర్వపక్షోపన్యాసే. అత్ర తు తేన ప్రత్యక్త్వం సాధయిత్వా తేనాత్మత్వం సాధితమ్. ఏతత్పరిహరతి. (నైతదేవమితి) సంవిత్స్వయం ప్రకాశత్వమిష్టమ్. శిక్షణీయాంశశ్చోక్తః. అతస్స్వతస్సిద్ధత్వసాధకహేతోస్సిద్ధసాధ్యతా. జ్ఞాతురస్వతస్సిద్ధత్వసాధకహేతోశ్చ తదన్యత్వస్య అసిద్ధిర్వక్ష్యతే. ఇతరానుమానచతుష్టయమిహ నిరస్యతే. సంవిదాత్మత్వాది కిం ప్రతీత్యాభ్యుపగతమ్ - ఉత ప్రత్యక్షసిద్ధ్యనుపపత్త్యా - ఉత శ్రుత్యర్థాపత్త్యా - ఉత శ్రుతిస్మృతిసూత్రస్వారస్యాదితి వికల్పమభిప్రేత్య ప్రథమపక్షే ప్రత్యక్షప్రతీతివిరోధమాహ (అహం జానామీతి) ఏతేన పరోక్తానాం జ్ఞానప్రత్యక్త్వాత్మత్వజ్ఞాతృపరాక్త్వానాత్మత్వసాధకానామన్వయవ్యతిరేక్యనుమానానాం కాలాత్యయాపదేశ ఉక్తః. అహం జానామీత్యత్రాహమర్థస్స్వావభాసేఽపి ఘటావభాస ఇవ ప్రతిసంబన్ధితయాఽహమితి ప్రతీయతే. ధర్మితయావభాసాదేవ న జ్ఞానశేషతావభాసః. అతస్స ప్రత్యక్ ఆత్మా చ. జ్ఞానం ధర్మతయా ప్రతీయమానం సుఖాదివదన్యస్మై భాసత ఇతి న ప్రత్యక్ - నాప్యాత్మా. అపి తు పరాగనాత్మా చ. అతశ్చతుర్ణాం హేతూనాం ప్రత్యక్షబాధ ఉక్తో భవతి. అథ ప్రత్యక్త్వం విపరీతసాధకం చేత్యాహ (కించేతి) స్వస్మై ప్రకాశమానత్వరూపం ప్రత్యక్త్వమ్, పరస్మై ప్రకాశమానత్వం పరాక్త్వమ్, చాహమిదం బుద్ధిభ్యాం హి విభజ్యతే. తస్మాదహంబుద్ధివిషయే ప్రత్యక్త్వమేవ న సేత్స్యతీతి ప్రత్యక్త్వమహమర్థస్యైవాత్మత్వసాధకమిత్యర్థః. సంవిది ప్రత్యక్త్వాభావాదాత్మత్వసాధకహేతోరసిద్ధిశ్చ ఫలితా. అహమర్థస్య పరాక్త్వాభావాదనాత్మత్వసాధకహేతోరసిద్ధిశ్చ సిద్ధా. అహం బుద్ధ్యేత్యనేన యుష్మదస్మత్ప్రత్యయగోచరయోరితి స్వోక్తివిరోధశ్చ. కోఽహమిత్యేవ నిపుణశ్శ్రోహమితి బోధాయనాత్మన్యేవ ఇత్యాద్యాగమవిరోధశ్చ గర్భితః. హిశబ్దస్స్వప్రసిద్ధిపరత్వాద్యోతనార్థో వా. అనుభూతిః పరాచీ - అహమర్థవ్యతిరిక్తత్వాద్ఘటవదితి. ప్రత్యక్త్వహేతోరసిద్ధిదార్ఢ్యం, తత్ప్రత్యక్త్వసాధకస్య స్వయంప్రకాశత్వహేతోస్సత్ప్రతిపక్షత్వం, చ. అనుభూతిరనాత్మా - అహమర్థవ్యతిరిక్తత్వాద్ఘటాదివదితి సంవిదాత్మత్వసాధకస్య ప్రత్యక్త్వహేతోశ్చ సత్ప్రతిపక్షత్వం చాభిప్రేతమిత్యవగమ్యతే - అహంబుద్ధ్యా పరాగర్థాత్ప్రత్యగర్థస్యైవ భేదసమర్థనాత్. హిశబ్దాచ్చాత్ర సంవిత్ప్రత్యక్త్వహేతోరసిద్ధిశ్చ సిద్ధా. శ్రుత్యర్థాపత్తిం వక్తుం ముముక్షోరభిసన్ధిమాహ (నిరస్తేతి) తత్కిమిత్యత్రాహ (అహమర్థవినాశ ఇతి) యత్సంబన్ధిత్వేన దుఃఖజ్ఞానం యత్సంబన్ధినీ దుఃఖనివృత్తిః యత్సంబన్ధినీ సుఖప్రాప్తిశ్చ స్పృహ్యతే - తద్వినాశో మోక్షశ్చేదధికారివిరహాదప్రామాణ్యం భవేత్. ప్రమితిజనకత్వం హి శాస్త్రస్య ప్రామాణ్యమ్. బుభుత్సితప్రత్యయస్య శాస్త్రస్య పురుషార్థపర్యవసాయిత్వాభావే శ్రవణమననాద్యధికారీ న సిధ్యేత్. న హి శాస్త్రం శ్రవణాదినిరపేక్షం తత్త్వాదిదృష్టప్రమితిం జనయతి - అతోఽధికారివిరహాత్ప్రామాణ్యం న భవేదితి శాస్త్రప్రామాణ్యస్య తదనుపపత్తిరూపశ్రుత్యర్థాపత్తిరుక్తా. అహమర్థస్య స్వేష్టసిద్ధిః

మయినష్టేపిమత్తోన్యా కాచిద్జ్ఞప్తిరవస్థితా।ఇతితత్ప్రాప్త్యేయత్నోఽగికస్యాపినభవిష్యతి॥ స్వసంబన్ధితయాహ్యస్యా
స్సత్తావిజ్ఞప్తితాదిచ।స్వసంబన్ధి[illegible]గేతుజ్ఞప్తిరేవనసిధ్యతి॥ ఛేత్తుశ్ఛేద్యస్యచాభావే ఛేదనాదేరసిద్ధివత్ ।అతోఽహ
మర్థో జ్ఞాతైవప్రత్యగాత్మేతినిశ్చితం ॥ విజ్ఞాతారమరే కేనజానాత్యే వేతిచశ్రుతిః। ఏతద్యో వేత్తితం ప్రాహుః క్షేత్రజ్ఞః
ఇతిచస్మృతిః॥ నాత్మాశ్రుతేరిత్యారభ్యసూత్రకారోపివక్ష్యతి। జ్ఞోతఏవేత్యతోనాత్మాజ్ఞప్తిమాత్రమితిస్థితం॥ అహం
ప్రత్యయసిద్ధోహ్యస్మదర్థః. యుష్మత్ప్రత్యయవిషయోయుష్మదర్థః. తత్రాహంజానామీతిసిద్ధోజ్ఞాతాయుష్మదర్థ ఇతివ
చనంజననీమేవన్ధ్యేతివత్ వ్యాహతార్థంచ. నచాసౌజ్ఞాతాహమర్థోన్యాధీనప్రకాశః-స్వయంప్రకాశత్వాత్. చైతన్య
స్వభావతాహిస్వయంప్రకాశతా. యఃప్రకాశస్వభావఃసోనన్యాధీనప్రకాశఃదీపవత్ .నహిదీపాదేస్స్వప్రభాబలని
ర్భాసితత్వేనా ప్రకాశత్వమన్యాధీనప్రకాశత్వంచ. కింతర్హి-దీపఃప్రకాశస్వభావస్స్వయమేవప్రకాశతే. అన్యానపి

నిత్యాతిష్ఠతీత్యత్రాహ (మయినష్టేపీతి) నహిమయినష్టేపి స్తన్ముక్తిష్ఠతీతిస్వశిరశ్ఛేదః పురుషార్థస్స్యాదితిభావః. నహికేవలసంవిదః శ్రవణాదౌ ప్ర
వృత్తిః- అపిత్వహమర్థస్యైవ. అతః ప్రవర్తమానోఽయంస్వనాశాయనప్రవర్తతే. అహమర్థవిగమేజ్ఞప్త్యవస్థానమభ్యుపగమ్యదూషణముక్తం. అస
తదవస్థానమేవనాస్తీత్యాహ (స్వసమ్బన్ధితయేతి) సామాన్యాకారః సత్తా. విజ్ఞప్తితా- విషయప్రకాశత్వరూపవిశేషాకారః. ఆదిశబ్దేన స్వయం
ప్రకాశత్వంవివక్షితం. సత్తాయాఆశ్రయసంబన్ధాధీనత్వాత్, స్వరూపలాభేసతిజ్ఞప్తిత్వాదినస్సంభవా, చ్చసర్వంతదధీనమిత్యర్థః. అతోయస్సమ్బన్ధా
యత్తాసత్తా- తత్సమ్బన్ధివియోగేజ్ఞప్తిస త్తైవనేత్యాహ (స్వసమ్బన్ధేతి) ఘటకరకాకాశదృష్టాన్తవ్యావృత్త్యర్థంవిషయాశ్రయసంబన్ధస్యసత్తాహే
తుత్వేదృష్టాన్తమాహ (ఛేత్తురితి) ఛేదనాదేరిత్యాదినాసత్తాతత్ఫలంద్వైవనీభావఇత్యాదివివక్షితం. ఏవం ప్రత్యక్షవిరోధా, దసిద్ధత్వా, ద్విపరీతసాధక
త్వా,త్సత్ప్రతిపక్షత్వా,చ్చసంవిదాత్మత్వానుపపత్తేశ్శ్రుత్యర్థాపత్త్యాచాహమర్థాత్మత్వమాహ(అతఇతి)పూర్వోత్తరహేతూనామియం ప్రతిజ్ఞా. శ్రు
తిస్మృతిసూత్రాణ్యుదాహరతి (విజ్ఞాతారమితి) జ్ఞాతవ్యస్యాత్మనో జ్ఞాతృత్వముక్తం *విజ్ఞాతారమరేకేనవిజానీయాదితి. జ్ఞాతృత్వస్య స్వాభావికత
యాముక్తావపివిజ్ఞాతృత్వము క్తిరితిదర్శయతి- (జానాత్యేవేతి) జ్ఞోతఏవేత్యత్రజ్ఞశబ్దనిర్దిష్టఆత్మేతిజ్ఞాపనార్థం నాత్మాశ్రుతేరితిసూత్రముపాత్తం. త్వ
య్యాఽనిత్యతయాభ్యుపేతస్యాహమర్థస్యనిత్యత్వ కథనముపలక్ష్యైవాత్మత్వసాధకమితిచజ్ఞాపనార్థం. అతోనాత్మేతిసంవిదాత్మత్వప్రతిక్షేపసిగమనా
త్పూర్వోక్తాహమర్థాత్మత్వప్రతిజ్ఞాయాంసంవిదాత్మత్వప్రతిక్షేపేచయథాయథముక్తహేతవోఽనుసన్ధేయాః. దూషణాన్తరంవ్యాహతిరప్యస్తీత్యా
హ (అహంప్రత్యయేత్యాదినా) (అహంప్రత్యయసిద్ధఇతి) సిద్ధశబ్దేనస్వతస్సిద్ధిస్సూచితా. అతఏవహ్యన్యత్రయుష్మత్ప్రత్యయవిషయఇత్యుక్తం. అ
హంప్రత్యయసిద్ధాహీతిహిశబ్దేనా, స్మదర్థయుష్మదర్థశబ్దిత, శ్చయుష్మదస్మత్ప్రత్యయగోచరయోరితిభాష్యప్రసిద్ధిందర్శయతి. జ్ఞానమేవస్వయంప్ర
కాశం. తద్వ్యతిరిక్తత్వాదహమర్థోన్యాధీనప్రకాశః. అతోనాత్మేతిశఙ్కాయాం హేతోరసిద్ధిమభిప్రయన్నహమర్థస్యప్రకాశాన్తరనైరపేక్ష్యంప్ర
తిజానీతే (నచాసావితి) కుతఇత్యత్రాహ (స్వయంప్రకాశత్వాదితి) ప్రకాశః-వ్యవహారానుగుణ్యం. స్వతఏవవ్యవహారానుగుణ్యాశ్రయత్వా
దహమర్థఃప్రకాశాన్తరనిరపేక్షఇత్యర్థః. తచ్చ[illegible]మిత్యత్రాహ (చైతన్యస్వభావతాహిస్వయంప్రకాశతేతి) చేతనా-జ్ఞానం. తద్భావశ్చైతన్యం- జ్ఞా
నత్వం. తత్స్వభావత్వం- జ్ఞానత్వగుణకతేత్యర్థః. జ్ఞానత్వమేవహిజ్ఞానస్యస్వయంప్రకాశత్వం. తద్వదత్రాపిజ్ఞానత్వంప్రాయాణికంచేత్ తదేవస్వయం
ప్రకాశత్వంభవతీత్యుక్తంభవతి. అహమర్థస్యచైతన్యస్వభావత్వేశ్రుతింప్రమాణంవక్ష్యన్ తదనుగ్రాహకతర్కముపన్యస్యతి (యఃప్రకాశస్వభావ
ఇత్యాదినా) అత్రదీపధర్మభూతజ్ఞానప్రభయోస్సామ్యాద్వాప్రకాశ్యావాయాదృశవ్యవహారానుగుణ్యం తాదృశమిహప్రకాశశబ్దేనవివక్షితం. దీప
స్యతమోవిరోధిరూపమౌజ్జ్వల్యంప్రకాశః. జ్ఞానస్యతుస్ఫురణం. యస్తత్స్వభావః-తద్ధర్మకః-స్వవ్యవహారానుగుణ్యాపాదనశక్తియుక్తః.సోనన్యాధీన
ప్రకాశః- స్వధర్మనిరపేక్షప్రకాశఇత్యర్థః. ప్రకాశస్వభావత్వాసిద్ధిర్నశఙ్కనీయా- యథాప్రభాశ్రయస్యదీపస్యౌజ్జ్వల్యంప్రత్యక్షసిద్ధం.తథా
జ్ఞాతురపి. స్వతఏవ స్వవ్యవహారానుగుణ్యస్యవక్ష్యమాణశ్రుతిస్వారస్యావగతత్వాత్. ప్రకాశస్వభావస్య స్వధర్మభూతప్రకాశానపేక్షప్రకాశత్వ
ముపపన్నమిత్యేతావదేవహ్యుచ్యతేఽనేనగ్రన్థేన. అథచక్షుర్గ్రాహ్యత్వేసతిప్రభావ్యతిరిక్తత్వాత్ దీపోఘటాదివత్ప్రభాబలనిర్భాస్యఇతిదృష్టాన్తస్య
సాధ్యవైకల్యమాశఙ్క్యాహ (నహీతి) నచచక్షుర్గ్రాహ్యత్వేసతిప్రభాన్యత్వాత్ ఘటాదిరివదీపః ప్రభా[illegible]భాస్యః-అన్ధకారేవ్యభిచారాత్. అతోనదీపస్య
ప్రభాపేక్షేత్యభిప్రాయః. (అప్రకాశత్వమన్యాధీనప్రకాశత్వంచేతి) స్వయమౌజ్జ్వల్యధర్మకత్వాభావ స్తత్కృతప్రకాశాన్తరసాపేక్షత్వంచనాస్తీ
త్యర్థః. అర్థసిద్ధంవస్తుభూతాన్తం దర్శయతి (కింతర్హీతి) ఉత్తరమాహ(దీపఇతి) దీపోనకేవలంస్వాత్మానమేవ ప్రకాశయతి అపితు స్వవ్యతిరేకేణాన్యానపి
ప్రకాశయతీత్యతిశయమాహ (అన్యానపీతి) ఏవం వార్థః-దీపః ప్రభానిరపేక్షప్రకాశశ్చేత్ప్రభావద్విషయానపిప్రకాశయేదిత్యత్రాహ (అన్యానపీ
తి) విషయప్రకాశనతుమోపిస్వరూపస్యక్వాచిత్కతయావిషయసమ్బన్ధాభావాత్స్వరూపేణనప్రకాశయతి- కింతువిషయసమ్బన్ధిన్యాన్వపరికరభూ
తయాప్రభయేత్యర్థః.*యథాప్రకాశయత్యేకఃకృత్స్నంలోకమిమంరవిరిత్యాదిని ర్దేశోభిప్రేతః. యద్వాఽనుమానవివక్షయాఽహ(చైతన్యస్వభావ
తాహీతి) చైతన్యస్వభావతా-జ్ఞానధర్మకత్వం. ఏతదేవహిస్వయంప్రకాశత్వం. జ్ఞానధర్మత్వాత్స్వయంప్రకాశత్వమిత్యుక్తంభవతి. యథాధూమవ
త్త్వంహ్యగ్నిమత్త్వమిత్యుక్తేధూమవత్త్వాదగ్నిమత్త్వమిత్యుక్తంస్యాత్ తద్వత్. అయంచాన్వయీహేతుః. వ్యాప్తిందర్శయతి (యఇతి) ప్రకాశ
స్వభావః-ప్రకాశధర్మకః. ఔజ్జ్వల్యధర్మకస్యత్తరోపరోక్షవభానేసాక్షాద్వాపరంపరయావాభాసమానతయైవహేతుః సోనన్యాధీనప్రకాశశబ్దవివక్షితః. రూ

ప్రకాశయతి ప్రభయా. ఏతదుక్తం భవతి- యథైకమేవ తేజోద్రవ్యం ప్రభా ప్రభావద్రూపేణావతిష్ఠతే. యద్యపి ప్రభా ప్రభావదాశ్రయా గుణభూతా. తథాపి తేజోద్రవ్యమేవ- న శౌక్ల్యాదివద్గుణః, స్వాశ్రయాదన్యత్రాపి వర్తమానత్వాద్రూపవత్త్వాచ్చ. శౌక్ల్యాది వైధర్మ్యాత్ ప్రకాశవత్త్వాచ్చ తేజోద్రవ్యమేవ నార్థాన్తరం. ప్రకాశవత్త్వం చ స్వస్య స్వరూపస్యాన్యేషాం చ ప్రకాశకత్వాత్. అస్యాస్తు గుణత్వవ్యవహారో నిత్యతదాశ్రయత్వ తచ్ఛేషత్వనిబన్ధనః. న చాశ్రయావయవా ఏవ విశీర్ణాః ప్రసరన్తః ప్రభేత్యుచ్యన్తే మణిద్యుమణిప్రభృతీనాం వినాశప్రసఙ్గాత్.

ఏతత్సముపేతార్థవాచకత్వసిద్ధిస్తస్య స్వరూపస్య స్వాశ్రయేతర ద్రవ్యానుమాపకధూమాదేశ్చ ప్రకాశత్వవ్యపదేశాయధర్మ్యన్తరాపరోక్షశబ్దా. ఇన్ద్రియ వ్యవచ్ఛేదార్థమిత్యసమానవిషయ ... ఏవం సతి సాక్షాద్వా పరంపరయా వేత్యుక్తం. జ్ఞాతా స్వధర్మభూత ప్రకాశనిరపేక్షసిద్ధిః ప్రకాశధర్మకత్వాద్దీపవదిత్యనుమానశరీరం. భాసమానత్వం సాక్షాద్వా పరంపరయా వా ధర్మ్యన్తరాపరోక్షావభాసహేతుధర్మకత్వాదితి హేతువాచిశబ్దార్థః. దీపస్య స్వధర్మభూత ప్రభానపేక్ష ప్రకాశత్వవత్ జ్ఞాతురపి స్వధర్మభూతజ్ఞానానపేక్ష ప్రకాశత్వం సిద్ధమితి పక్షధర్మతాబలాత్ స్వయంప్రకాశత్వసిద్ధిః. దృష్టాన్తే సాధ్యాన్వయం దర్శయతి (సవితేతి) సాధనాన్వయం దర్శయతి (అన్యానపీతి) అనుమానపరత్వానపి గ్రన్థస్య శ్రుత్యనుగ్రాహకతర్కపరత్వం యుక్తం- ఉత్తరత్ర తథా హి శ్రుతిరిత్యభిధాస్యమానత్వాత్. పూర్వమనుమానం వివక్షితం చేత్తథా చేతి హి వక్తవ్యం. ఉపక్రమే చైతన్యస్వభావతా హ్యస్య ప్రకాశతయా సమానాధికరణనిర్దేశస్వారస్యాచ్చ. పశ్చాత్పక్షత్వే హి స్వారస్యం భజ్యతే. నిగమనేచ చిద్రూపతా హి స్వయంప్రకాశతేత్యుక్తం. చిద్రూపశబ్దో జ్ఞానస్వరూపత్వపరః- నను జ్ఞానధర్మకత్వపరః- అత ఏవ పూర్వగ్రన్థే చిద్రూపమేవ చైతన్యగుణ ఇతి జ్ఞానధర్మకత్వస్య పృథగుక్తత్వాత్. ఏవం నిగమనే స్వయం ప్రకాశతా సమానాధికరణస్య చిద్రూపతాశబ్దస్య జ్ఞానస్వరూపతాపరత్వదర్శనాత్, పూర్వమపి స్వయంప్రకాశతాయాః సమానాధికరణస్య చైతన్యస్వభావతేత్యస్య జ్ఞానస్వరూపతాపరత్వస్య సముచితత్వాచ్చ చైతన్యస్వభావతేత్యాది భాష్యం శ్రుత్యనుగ్రాహకతర్కపరం. ఏవమనుగ్రాహకతర్కస్య తాత్పర్యేణ స్వానుమానమపి సిద్ధం- జ్ఞానధర్మకత్వజ్ఞానస్వరూపత్వోక్తేః, ఏకజాతీయ ద్రవ్యయోర్నియతధర్మధర్మిభావే ప్రభా ప్రభావద్దృష్టాన్తోక్తేశ్చ. జ్ఞానస్య ద్రవ్యత్వే స్వరూపజ్ఞానయోర్నియమేన ధర్మధర్మిభావో నోపపద్యతే- అన్యత్రాదర్శనాత్. గుణత్వే తు న జ్ఞానాశ్రయత్వసమ్భవః - గుణానాం గుణత్వాత్. నచ ద్రవ్యత్వేపి నియతాశ్రయాశ్రయిభావః ప్రభాప్రభావతోర్దృశ్యత ఇతి వాచ్యం - ప్రభాయా విశీర్ణదీపావయవత్వాదిత్యాశఙ్క్యాహ (ఏతదుక్తమితి) యథైకమేవ తేజోద్రవ్యం ప్రభా ప్రభావద్రూపేణావతిష్ఠతే ఏవమాత్మా చిద్రూపశ్చైతన్యగుణ ఇతి యథాశబ్దస్యోత్తరత్రాన్వయః. ప్రకాశం ప్రభాయా విశీర్ణావయవాన్యత్వం ప్రతిజానీతే (ఏకమేవేతి) ఏకం- సజాతీయం. నియతధర్మస్వరూపం ద్రవ్యద్వయమిత్యత్రాహ (యద్యపీతి) గుణభూతా-పరతన్త్రభూతా. అయుతసిద్ధవిశేషణభూతేత్యర్థః. తేజోద్రవ్యమేవేతి ప్రతిజ్ఞాతద్రవ్యవిశేషత్వసిద్ధ్యర్థం ద్రవ్యత్వముపపాదయతి (స్వాశ్రయాదితి) ద్రవ్యత్వమస్తు తథాపి తేజస్త్వే కిం ప్రమాణమిత్యత్రాహ (ప్రకాశవత్త్వాదితి) ప్రకాశం- తమోవిరోధ్యాకారవిశేషః- ఔజ్జ్వల్యం. ప్రకాశవత్త్వముపపాదయతి (ప్రకాశవత్త్వం చేతి) స్వవిషయపరిచ్ఛేదకజ్ఞానవిరోధితమోనిరసనరూపకార్యదర్శనాదిత్యర్థః. తర్హి కథమస్యా గుణత్వవ్యవహార ఇత్యత్రాహ (అస్యాస్త్వితి) తుశబ్దః శౌక్ల్యాదివైషమ్యపరః. అథ విశీర్ణావయవానాం ప్రభాత్వం ప్రతిక్షిపతి (నచేతి) కుత ఇత్యత్రాహ (మణీతి) ప్రతిక్షణం వినాశప్రసఙ్గాదిత్యర్థః. తదభ్యుపగమే మణ్యాద్యనుపలమ్భప్రసఙ్గః. దీపస్యాపి ప్రతిక్షణోత్పత్తిరభ్యుపేతా. ప్రతిక్షణోత్పత్తివినాశాభ్యుపగమస్తు సుపపన్నః - దీపస్యేవోత్పత్తివినాశసామగ్ర్యనువృత్త్యభావాత్. తథాపి తేజస్త్వసామాన్యాత్ప్రసక్తప్రత్యభిజ్ఞాబాధేన ప్రతిక్షణం వినాశాదికల్పనే స తన్ద్రవ్యత్వాదిధర్మతాదావపి తుల్యత్వప్రసఙ్గ ఇతి భావః. రత్నే ముఖ్యికల్పం రత్నాదిష్వదృష్టం- కాలవిశేషేష్వనుపలక్షితత్వాన్న సఙ్గతే. ఆదిత్యాదిషు వినాశకత్వం శ్రుతిసిద్ధం- *సూర్యాచన్ద్రమసౌ ధాతా యథాపూర్వమకల్పయత్ *నాగ్నిర్నతారానసూర్యశ్చన్ద్రమా ఇత్యాదివిశేషప్రతిపత్త్యుత్పత్తివినాశావగతేః. నను సూర్యాదిసృష్టిప్రలయపరవాక్యానాం సన్తత్యుపక్రమోచ్ఛేదపరత్వం వాచ్యం- రత్నసూర్యాదిమాత్రదృష్టత్వే ప్రమాణాభావాత్. తేజస్త్వం తు తేజఃపరమాణూనామవృద్ధిః న హేతుతయా వాచ్యం- తేజఃపరమాణుషు వ్యభిచారాత్. సత్త్వాదిభిరపి తేజస్త్వేజగత్సన్తతిత్వం స్యాదిత్యుక్తం. నను కర్పూరాదీనాం దూరోపలభ్యగన్ధానాం గన్ధాశ్రయభూతావయవవిశరణస్యావశ్యకత్వాదుత్తరకాలోపలమ్భాచ్చ ప్రతిక్షణోత్పత్తివినాశావభ్యుపగన్తవ్యావిత్యాదిత్యపీతి. నైవం- సముద్గకసంపుటాదినివాతదేశనిహిత ద్రవ్యపిహితఘనసారాదేః దూరేగన్ధోపలమ్భాభావాదాశ్రయావయవవిశరణాభావేన యథాపూర్వం స్థిత్యుపలమ్భోపపత్తేర్న ప్రతిక్షణోత్పత్తివినాశకల్పనా. సవాతదేశస్థఘనసారాదీనాం దూరోపలభ్యమానగన్ధానామల్పావయవవిశరణమస్త్యేవ. అవయవినిచయస్య పరీక్షయా విద్యత ఏవ- తులయా పరీక్షణేప్యల్పాపచయదర్శనాత్. అతః ప్రతిక్షణమవయవాన్తరోపనిపాతవిశేషహేతుకోత్పత్తివినాశకల్పనా. కల్పనేపి పరిత్యక్తేషు చిదవయవానాముపలభ్యమానగన్ధాశ్రయత్వేనోభయవాదిసంప్రతిపన్నానాం మన్దస్థితిమాత్రం కల్ప్యం. తావతా గన్ధోపలబ్ధ్యుపపత్తేః, అనేకధర్మితదుత్పత్తివినాశాదిదృష్టతదుభయసామగ్రీకల్పనే గౌరవాచ్చ. యద్వా- ఘ్రాణస్యాపి చక్షుష ఇవ రశ్మిద్వారా సమ్బన్ధాత్ దూరస్థపదార్థగతగన్ధగ్రాహిత్వం కల్ప్యం- గౌరవాభావాత్. న కేవలం కల్ప్యం రశ్మిమత్త్వం. ఉక్తం చ భారతే *నహ్యాత్మా శక్యతే ద్రష్టుమిన్ద్రియైః కామగోచరైః। ప్రవర్తమానైరనయైర్దుర్ధరైరకృతాత్మభిః॥ తేషాం తు మనసా రశ్మీన్యదా సమ్యఙ్నియచ్ఛతి। తదా ప్రకాశతేఽస్యాత్మా దీపోదీప్యన్నిరాకృతిరితి॥ ఇన్ద్రియాణాం పఞ్చకృతభూతాప్యాయనత్వాత్ తేజః ప్రకృతిభిస్సమ్బన్ధాద్రశ్మిమత్త్వం చోపపద్యతే. నన్వగ్న్యాశ్రితధూమసమ్బన్ధాత్సలిలశిలాదేరాగ్నేయతారతమ్యోపలమ్భాగ్న్యాశ్రితపాద్యవయవసఙ్గాత్

దీపేష్వవయవిప్రతిపత్తిః కదాచిదపి న స్యాత్ - న హి విశరణస్వభావావయవా దీపాశ్చతురస్రాశమాత్రం నియమేన పిణ్డీభూతా ఊర్ధ్వముద్గమ్య తత ఊర్ధ్వం యుగపదేవ తిర్యగూర్ధ్వమధశ్చైకరూపా విశీర్ణా ప్రచరన్తీతి శక్యం వక్తుం. అతస్సప్రభాకాః ప్రదీపాః ప్రతిక్షణముత్పన్నా వినశ్యన్తీతి పుష్కలకారణక్రమోపనిపాతాత్తద్వినాశే వినాశాచ్చావగమ్యతే.

స్తి వినా నోపపద్యతే- సలిలాదేస్సతతౌష్ణ్యాభావాన్నిరాశ్రయధర్మసఙ్క్రమణాయోగాచ్చ. ఔష్ణ్యాశ్రయభూతాగ్న్యవయవసఙ్క్రాన్తిరనఙ్గీకార్యా. ఏవమవయవసఙ్క్రాన్తిశ్చ విశరణేన వినా నోపపద్యతే. గత్వరాణాం రశ్మీనాం చరణతలేనాభిఘాతం విశరణేన వినా క్వచిత్సఙ్క్రమః. అవయవతారతమ్యాచ్చౌష్ణ్యతారతమ్యమితి- ఉచ్యతే- అగ్నితప్తేష్వగ్న్యవయవసఙ్క్రాన్తిస్తైర్యవౌష్ణ్యోపలమ్భః. సలిలాదౌ సఙ్క్రాన్తిమన్తోఽగ్న్యవయవా ఏవ స్పర్శేన న చాక్షుష- దీపప్రభయా ఉపచారాత్ సంస్పృష్టేపి సలిలభూతలాదావౌష్ణ్యానుపలమ్భాత్. ఆతపతప్తేష్వపి న కిరణవిశరణాదవయవసంక్రమః- తుహినసలిలాదిమధ్యవర్తిరశ్మిసంతాపనాత్ తద్వత్. తథాహి విశరణస్య విశరణం ప్రతి తత్తదవయవానాం సంక్రమణాదుష్ణత్వముపపద్యతే. న చాత్ర కల్పకమన్యేష్టవ్యం. నాపి కల్పనాగౌరవం ప్రసఙ్గి- గమనసిద్ధత్వాదస్యార్థస్య. తథాహి మాత్స్యపురాణే కథ్యతే * పతన్త్యగ్నిష్వథ కేరశ్మిశతైస్సంతపతి త్రిభిః । శరద్యపి చతుర్భిస్తు చతుష్షష్ట్యా ప్రవర్షతి ॥ హేమన్తే శిశిరే చైవ హిమముత్సృజతే త్రిభిరితి ॥ యథావత్సస్వాను హేమన్తే చ రవికిరణముక్తాస్సలిలకణాస్తుహినరశ్మయశ్చ విశీర్ణకిరణావయవాః- కింతు కిరణవిశరణావయవా ఏవ. ఏవం గ్రీష్మే చ రవికిరణజన్యం సన్తాపనం తద్విశీర్ణావయవకార్యం. కింతు తత్తత్స్థానస్థావయవకార్యమితి ప్రతీయతే. తథా * అగ్నిం వా ఆదిత్యస్సాయం ప్రవిశతి తస్మాదగ్నిర్దూరాన్నక్తం దదృశే ఉభే హి తేజసీ సంపద్యేతే ఇత్యాదిత్యమగ్నిరనుసమారోహతీతి శ్రూయతే ॥ అత్ర చాదిత్యాదిప్రకాశానామవస్థానావచ్ఛిన్నకాలవిశేషపరా సాయం ప్రాతశ్శబ్దౌ. అస్తసాయంకాలప్రాతర్వ్యాపారవిప్రకృష్టసంనికృష్టతత్తద్దేశవర్తిపురుషాపేక్షయా నోపపద్యేతే ఇత్యయమప్యఘటనశేషస్సుపరః. తతశ్చ ప్రవిశతీత్యనేనాగ్న్యాదిత్యస్యావ్యక్తిరుద్వమనాదూరస్థితస్యస్వరూపేణ నోపలబ్ధిర్న కిరణద్వారా భవతి అగ్నిరనుసమారోహతీత్యనేనాగ్న్యవయవానామాదిత్యేనోపాదీయమానత్వముచ్యతే. న చాగ్న్యాదిత్యాత్మదేవతారోహణపరమితి వాచ్యం- * ఉద్యన్తం వావాదిత్యమగ్నిరనుసమారోహతీత్యనేన తద్వాక్యేనాగ్నేరాదిత్యోపసర్పణనిమిత్తతేజోవిశేషకథనాత్ అన్యథా సాయం ప్రాతస్సమయయోస్సర్వదాఽఽసంభవేనాగ్నేరాదిత్యే సర్వదారోహణమగ్న్యాదిత్యస్య సర్వదారోహణం చ ప్రసజ్యేత్. తతశ్చాగ్న్యాదిత్యయోస్థానవినిమయో నస్యాన్నిరుద్ధస్స్యాత్. సా చ ప్రమాణావగమవిరుద్ధా. అతోఽనిత్యస్యాగ్నికిరణద్వారా వ్యాప్తిరాదిత్యవయవోపాదానం చ వాక్యద్వయేనోక్తం అతశ్చైతస్మాదగ్న్యవయవక్షేపణాపనం వా తోష్ణ్యగుణసర్గస్య ప్రకరణస్యార్థస్స్యాత్. అతస్సహానేకనానావిధకిరణముక్తానామాగ్నేయావయవానాం విశీర్ణకిరణావయవత్వాభావాత్ ప్రతివిధేయమిత్యన్వయే ప్రతిక్షణవినాశోత్పత్తిక్లృప్తిరనుపపన్నా. అతోఽనేకావయవాః ప్రభా. దూషణాన్తరమాహ (దీపేష్వితి) అవయవప్రతిపత్తిర్న స్యాదిత్యర్థః (న హీతి) దీపశిఖావిశరణస్వభావా- ఊర్ధ్వగమనస్వభావా- విశరణస్వభావత్వే పిణ్డీభావోఽయుక్తః ప్రతిక్షణవినాశస్స్యాత్. స్థిరస్వభావత్వే విశరణం యుక్తం ప్రతిహన్తి హేతుకం స్యాత్. అత్ర ప్రభయానుపలభ్యమానం. విశరణస్వభావత్వే పిణ్డీభావో వా యుక్తోఽపి కృశత్వం చేత్తన్నివాసే పిణ్డీభావో న స్యాత్. స్థిరస్వభావాయునా పిణ్డీభావత్వే ద్విశరణం న స్యాత్. తచ్చ నాస్యవాయునా చేదేకస్య విరుద్ధస్వభావద్వయాయోగాత్ పిణ్డీభావవిశరణహేతుభూతౌ వాయూ స్వయమభ్యుపేయౌ. తదనన్తరం ప్రతిహతత్వాన్నస్యతరవిగమే పిణ్డీభావవిశరణమేవ స్యాత్ తత్ర రీత్యా వాయుపరస్పరాభిహతనిరుద్ధస్వభావవాయుద్వయపరంపరయా- సంనికర్షవిశేషకల్పనే గౌరవం స్యాత్. తత్కల్పనేపి తిర్యగూర్ధ్వచారిణాం వాయ్వవయవానాం నోదనమాత్రహేతూనాం ప్రతిహతత్వాద్యోగాత్పిణ్డీభావో న స్యాత్. నను స్తోభకప్రదీపభూతప్రాప్తావవయవసంబన్ధపిణ్డీభావః. తత్ర చ నవయవగతస్థితత్వాపగమే న సంబన్ధకత్వాభావాదగ్న్యవయవవిశరణమిత్యత్రాహ (న హి విశరణేతి) యస్యాగ్న్యవయవానామనవస్థానస్వభావా- తస్య విశరణే తిర్యగ్ తిర్యక్స్యాత్. యది తేఽర్ధ్వగతిస్వభావాః- తర్హి ప్రతిసమయమూర్ధ్వగతిర్న స్యాత్ -ఏకజాతీయద్రవ్యస్యోపాధినా వినా విరుద్ధస్వభావత్వాయోగాత్. ఉపాధిశ్చ న దృశ్యతే. దీపప్రభయోశ్చాన్యావయవిత్వేతు విరుద్ధస్వభావత్వముపపద్యతే. కించ- చతురశ్రాదిపరిమితాకారవ్యవస్థాయామకోపి నాస్తి. కించ పార్శ్వే విశరణం సంభవతి సమన్తతోఽయుగపద్విశరణనియమః కాకాభావాదిత్యభిప్రాయః. కించ-విశీర్ణానామవయవానాం వాయునానేకఋజుప్రసరణనియమనే న హేతుః - ప్రసరణస్యార్జవనియమశ్చ తిరోధాయకసంపదార్థం ప్రతిఋజుదేశే ప్రచ్ఛాయయోగాదిని దృశ్యతే. ఛాయాయాశ్చౌర్జ్యంతు నివార్యమాణరశ్మీనాం పృష్ఠగతత్వకృతం- నాఽనాగ్నవకృతం. ఛాయాకౌటిల్యంతు తిరోధాయకకౌటిల్యకృతం- నతు ప్రసారానార్జవకృతం. తచ్చ ఋజుప్రసారిత్వసాధకం. విశీర్ణావయవత్వే రేఖానామివ పవనానుసార్యమాణత్వం చ న ఘటతే. ప్రాచీనజాలకనిష్క్రాన్తా హి ప్రభా దక్షిణానిలేన నోత్సార్యతే. అన్యథా రజసామపి తత్రానోదనం ప్రసజేత్. జాలకనిష్క్రాన్తప్రభాయాశ్చ పవనానుత్సారితత్వం తతః పరస్మిన్ భిత్త్యాదౌ ప్రభాసంసర్గాదేవ గమ్యతే. అతో ధనుష్యాతతాయా మౌర్వ్యా ఇవ ప్రభాయా న విశీర్ణావయవత్వమితి. తతః కిమిత్యత్రాహ (అతస్సప్రభాకాః ప్రదీపాః ప్రతిక్షణముత్పన్నా ఇతి) తేజస్త్వేన మణ్యాదివినాశాభ్యుపగమ ఇతి ప్రసజ్యేత్, విశరణస్వీకారేపి పిణ్డీభావయుగపద్విశ్వవ్యాపిత్వకారణ ఋజుప్రసరణాద్యనేకనియమవ్యవస్థాపకాభావాద్, దృష్టాదృష్టాభ్యుపగమవిరోధాభావాద్, చ్చ సప్రభాకాః ప్రదీపాః ప్రతిక్షణముత్పన్నా ఇత్యర్థః. తర్హి కథం ప్రతిక్షణోత్పత్తివినాశౌ నిత్యపేక్షాయాం యథా మణ్యాదీనాం ప్రతిక్షణవినాశో న ప్రసజతి తథా దీపక్షణికత్వే హేతుద్వయమాహ (పుష్కలకారణక్రమోపనిపాతాత్తద్వినాశే వినాశాచ్చేతి) పృథక్స్థితదణ్డచక్రాదివ్యావృత్త్యర్థం పుష్కలశబ్దః. వర్త్యవయవాగ్నిసంయోగస్య దీపసామగ్రీత్వం ప్రత్యవర్త్యవయవాగ్నిసంయోగదృష్టం. న చ ప్రథమావయవాగ్నిసంయోగస్యైవ కారణత్వం శఙ్కనీయం- చరమమధ్యావయవయోరప్యగ్ని

ప్రభాయాస్స్వాశ్రయసమీపే ప్రకాశాధిక్యమౌష్ణ్యాధిక్యమిత్యాద్యుపలబ్ధివ్యవస్థా దృశ్యమగ్న్యాదీనామౌష్ణ్యాదివత్. ఏవమాత్మా చిద్రూప ఏవ చైతన్యగుణక ఇతి. చిద్రూపతా హి స్వయంప్రకాశతా. తథా హి శ్రుతయః *స యథా సైన్ధవఘనోఽనన్తరోఽబాహ్యః కృత్స్నో రసఘన ఏవ ఏవం వా అరేఽయమాత్మాఽనన్తరోఽబాహ్యః కృత్స్నః ప్రజ్ఞానఘన ఏవ విజ్ఞానఘన ఏవ *అత్రాయం పురుషస్స్వయం జ్యోతిర్భవతి *న విజ్ఞాతుర్విజ్ఞాతేర్విపరిలోపో విద్యతే *అథ యో వేదేదం జిఘ్రాణీతి స ఆత్మా *కతమ ఆత్మా యోఽయం విజ్ఞానమయః ప్రాణేషు హృద్యన్తర్జ్యోతిః పురుషః *ఏష హి ద్రష్టా శ్రోతా రసయితా ఘ్రాతా మన్తా బోద్ధా కర్తా విజ్ఞానాత్మా పురుషః *విజ్ఞాతారమరే కేన విజానీయాత్ *జానాత్యేవాయం పురుషః *న పశ్యో మృత్యుం పశ్యతి న రోగం నోత దుఃఖతాం *స ఉత్తమః పురుషో నోపజనం స్మరన్నిదం శరీరం *ఏవమేవాస్య పరిద్రష్టురిమాః షోడశ కలాః పురుషాయణాః పురుషం ప్రాప్యాస్తం గచ్ఛన్తి *తస్మాద్వా ఏతస్మాన్మనోమయాదన్యోఽన్తర ఆత్మా విజ్ఞానమయ ఇత్యాద్యాః. వక్ష్యతి చ *జ్ఞోఽత ఏవేతి. అతస్స్వయంప్రకాశోఽయమాత్మా జ్ఞాతైవ- న ప్రకాశమాత్రం.

సంయోగేఽపి దీపోత్పత్తిదర్శనాత్. అతః ప్రత్యవయవమగ్నిసంయోగాత్పుష్కలకారణ పరంపరాదృష్టేః ప్రత్యవయవమగ్నిసంయోగాద్దీపోత్ప స్యతే. తత్ర ప్రతిక్షణముత్పత్తౌ సత్యాం యుగపదనేకదీపానుపలమ్భాద్వినాశోఽపి సిద్ధః. ప్రతిక్షణవినాశస్య పృథగనుమాపకముచ్యతే తద్వినాశేఽపినాశా చ్చేతి. పర్యవయవవినాశస్య దీపవినాశసామగ్రీత్వం చరమపర్యవయవవినాశే దృష్టం. ఏవం వినాశకారణానువృత్తిదర్శనాత్ ప్రత్యవయవవినా శం దీపోఽపి నశ్యత్యేవ. ఏవముత్పత్తివినాశసామగ్ర్యనువృత్తిభ్యాం ప్రతిక్షణం తావదనుమీయత ఇత్యర్థః. ప్రభాయాశ్చావయవానపేక్షదీపసమీపేతస్యా ఔష్ణ్యాధిక్యాదికం కథం విశరణపక్షేఽప్యవయవబాహుల్యవైరళ్యాభ్యామౌష్ణ్యాధిక్యమాన్ద్యాదికముపపద్యత ఇత్యత్రాహ (ప్రభాయా-ఇతి) ప్రకాశాధిక్యమౌష్ణ్యాధిక్యమిత్యాదీత్యాదిశబ్దేనాశ్రయది ప్రకృష్టదేశే ప్రకాశమాన్ద్యమౌష్ణ్యమాన్ద్యం చ వివక్షితం. ఉపలబ్ధివ్యవస్థా దృశ్యత్వే దృష్టాన్తమాహ (అగ్న్యాదీనామితి) ఉక్తం దార్ష్టాన్తికే ఉపదిశతి (ఏవమితి) (చిద్రూప ఏవేతి) రూపశబ్దో ధర్మిస్వరూపపరః. తత్కిం స్వయంప్రకాశత్వం స్వేత్యాపే క్షాయాం చిద్రూపత్వం వివృణోతి (చిద్రూపతా హీతి) అనేన వక్ష్యమాణశ్రుతివాక్యే జ్ఞానాదిశబ్దో వివృతో భవతి. ఏవముగ్రాహకత్వముపస్య స్యప్రమాణమాహ (తథా హి శ్రుతయ ఇతి) స యథా సైన్ధవఘన ఇతి. అనన్తరః - అన్తరద్రవ్యరహితః. అబాహ్యః - బహిర్ద్రవ్యరహితః. ఏవం ద్వ యేన నిర్దేశేన నిశ్శేష గ్రహణం కృతం. తదేవాహ కృత్స్న ఇతి. దార్ష్టాన్తికవిషయో బాహ్యశబ్దో ధర్మపరః. అనన్తరశబ్దో ధర్మిపరః. కృత్స్నశబ్దస్సంయోగే క దేశజడత్వశఙ్కావ్యుదాసార్థః. అత్ర సర్వత్రైకరూప్యమేవ దృష్టాన్తోపజీవ్యం- న త్వన్యత్. దృష్టాన్తదార్ష్టాన్తికవిషయవాక్యద్వయేఽప్యనన్తరో బాహ్య ఇతి పునరుక్తం. శరీరిత్వావస్థాయామపి జ్ఞానాత్మకత్వపరం వాక్యముపాదత్తే విజ్ఞానఘన ఏవేతి. ఘనశబ్దోక్తిర్నైరన్తర్యస్య జడాంశముక్తత్వం వ్యావర్తయత్యే వకారః. జ్ఞానత్వం నామ స్వయంప్రకాశత్వమితి జ్ఞాపనార్థమత్రాయమితి వాక్యోపాదానం. ధర్మధర్మిభావం జ్ఞాపయతి న విజ్ఞాతురితి. జ్ఞాతృసంబన్ధిజ్ఞా నస్య నిత్యత్వే కథితే జ్ఞానమాత్రస్య నిత్యత్వశఙ్కావ్యుదాసార్థం జ్ఞాతురేవాత్మత్వం దర్శయతి అథ య ఇతి. జ్ఞానగుణకత్వస్స్వయంప్రకాశత్వయోః స్పష్ట ప్రతిపాదకం వాక్యమాహ కతమ ఇతి. జ్ఞానగుణకత్వజ్ఞానస్వరూపత్వ ప్రతిపాదకవాక్యమాహ ఏష హీతి. జ్ఞాతవ్యస్యాపి ద్రష్టృత్వస్వరూపస్య జ్ఞాతృ త్వమాహ విజ్ఞాతారమితి. అనేన జ్ఞాతృత్వం స్వాభావికమితి ఫలితం. న కేవలం సంసృతి దశాయామ్ ముక్తావపి జ్ఞాతృత్వం జ్ఞాపయతి జానాత్యేవాయమితి. అవధారణా సంకోచానుక్తావపి జ్ఞాతృత్వసిద్ధిః - ముక్తౌ జ్ఞానప్రతిషేధశ్రుతీనాం విషయవిభాగం దర్శయతి న పశ్య ఇతి స ఉత్తమ ఇతి చ. పురుషం ప్రాప్తస్య ముక్తస్య జ్ఞాతృత్వేఽనువర్తమాన ఏవ దేహేన్ద్రియవిలయం దర్శయతి ఏవమితి. అన్తఃకరణోక్తిరస్య జ్ఞాతృత్వమాహ తస్మాద్వా ఇతి. అస్యార్థస్య సూత్ర కారాభిప్రేతత్వమాహ (వక్ష్యతి చేతి) పూర్వం సూత్రోపాదానమహమర్థాత్మత్వం సూత్రకారాభిమతమితి జ్ఞాపనార్థం. అత్రోపాదానం జ్ఞానగుణకత్వ జ్ఞానస్వరూపత్వవాదినీనాం శ్రుతీనామవిరోధస్సూత్రకారాభిమత ఇతి జ్ఞాపనార్థం. జ్ఞానత్వాత్ జ్ఞానం న జ్ఞానాన్తరాశ్రయమితి చేత్- యది వ్యాప్త్యను రోధేనైవముచ్యతే- తర్హి ధర్మత్వేన స్వీకార్యం. యది శ్రుతిబలాత్స్వప్రకాశత్వం స్వీక్రియతే- తర్హి శ్రుతిబలాదేవ జ్ఞానాశ్రయత్వమపి స్వీక్రియతాం. న చ వ్యాప్తివిరోధః- ధర్మభూతజ్ఞానత్వప్రయుక్తత్వాత్ జ్ఞానాశ్రయత్వస్య. శ్రుత్యా జ్ఞాతృత్వస్స్వయంప్రకాశత్వసిద్ధం నిగమయతి (అత ఇతి) నను ఘ టమహం జానామీత్యత్ర జ్ఞానస్య జ్ఞాతృసంబన్ధః ప్రతీయత ఇత్యభ్యుపేత్యం- అన్యథా స్వజ్ఞానపరజ్ఞానవిభాగస్య దుర్గ్రహత్వప్రసఙ్గాత్. స్వసంబన్ధితయా ప్రతీతం జ్ఞానం సంబన్ధాప్రతీతౌ కథం స్వజ్ఞానమితి వ్యవహ్రియతే. అతస్స్వసంబన్ధః ప్రతీయత ఏవ. తత్ప్రతీతిర్న తావదహమర్థాపేక్షా. అహమర్థప్రత్యక్షే నానుకూలత్వేనైకత్వేన చ స్వతో భాతి. న వ్యర్థాన్తరమహమర్థో విషయీకర్తుమలమితి భవతాం ప్రక్రియా. అతో ధర్మభూతజ్ఞానేనైవ సంబన్ధప్రతీతిః. సం బన్ధశ్చ సంబన్ధిభ్యాం వినా న ప్రతీయత ఇతి జ్ఞాతృజ్ఞానయోరపి సంబన్ధప్రకాశకజ్ఞానాన్తరవేద్యత్వం స్యాత్. తతస్స్వతోఽవభాసో జ్ఞానాన్తరేణావభాసశ్చే త్యవభాసద్వయాభావాత్ జ్ఞానాన్తరేణైవ ప్రకాశ్యతయా స్వప్రకాశ్యత్వాసిద్ధేః జ్ఞాతుశ్చ జ్ఞానస్య చ జడత్వం స్యాత్. కించ- జ్ఞానాన్తరేణ సంబన్ధప్ర తీతిరవశ్యంభావినీ చేత్ - సంబన్ధవిషయజ్ఞానేన సహ జ్ఞాతృసంబన్ధస్యాపి జ్ఞానాన్తరేణ ప్రతీత్యవశ్యంభావాత్ సంబన్ధజ్ఞానపరంపరాప్రసఙ్గః. అవశ్యం భావాభావే సర్వజ్ఞానేష్వహం జానామీతి జ్ఞానజ్ఞాతృసంబన్ధప్రతీతిర్న స్యాత్. నైవం- స్వయంప్రకాశప్రత్యక్షేణైవ సంబన్ధప్రతీతేః. నియతవిశేషణ విశేష్యభావో హి సంబన్ధః. అహమర్థో విశేష్యతైకస్వభావం స్వాత్మానం ప్రకాశయతి. ధర్మభూతజ్ఞానం చ విశేషణతైకస్వభావం స్వాత్మానం ప్రకాశయ తి. విశేషణవిశేష్యభావస్య పరస్పరప్రతియోగికత్వం చ జ్ఞాతృజ్ఞానయోస్స్వావభాసాదేవ ప్రతీయతే. నను సంబన్ధప్రతీతౌ సంబన్ధినోస్స్వావభాసశ్చేదిత

ప్రకాశత్వాదేవ కస్యచిదేవ భవేత్ ప్రకాశః దీపాదిప్రకాశవత్. తస్మాన్నాత్మా భవితుమర్హతి సంవిత్. సంవిదనుభూతిజ్ఞానాదిశబ్దాస్సమ్బన్ధిశబ్దా ఇతి చ శబ్దార్థవిదః. నహి లౌకికవైదికయోర్జానాత్యాదేరకర్మకస్యాకర్తృకస్య చ ప్రయోగో దృష్టచరః. యచ్చోక్తమజడత్వాత్ సంవిదేవాత్మేతి. తత్రేదం ప్రష్టవ్యం-అజడత్వమితి కిమభిప్రేతం-స్వసత్తాప్రయుక్తప్రకాశత్వమితి చేత్-తథా సతి దీపాదిష్వనైకాన్త్యం. సంవిదతిరిక్తప్రకాశధర్మానభ్యుపగమే నాసిద్ధిర్విరోధశ్చ. అవ్యభిచరితప్రకాశసత్తాకత్వమపి సుఖాదిషు వ్యభిచారాన్నిరస్తం. యద్యుచ్యేత సుఖాదిరవ్యభిచరితప్రకాశోఽప్యన్యస్మై ప్రకాశమానతయా ఘటాదివజ్జడత్వేనానాత్మేతి. జ్ఞానం వా కిం స్వస్మై ప్రకాశతే- తదపి హ్యన్యస్యైవాహమర్థస్య జ్ఞాతురవభాసతే అహం సుఖీతివజ్జానామ్యహమితి. అతస్స్వస్మై ప్రకాశమానత్వరూపమజడత్వం సంవిద్యసిద్ధం. తస్మాత్స్వాత్మానం ప్రతి స్వసత్తయైవ సిధ్యన్నజడోఽహమర్థ ఏవాత్మా.

జ్ఞానగమ్యతయావినానోపపద్యత ఇతి జ్ఞాతృజ్ఞానయోర్జ్ఞానాన్తరవేద్యత్వం స్యాత్. సురభిపుష్పమిత్యాదౌ భిన్నసామగ్రీవేద్యయోరపి గన్ధపుష్పయోస్సం బన్ధప్రతీతివేళాయామేకజ్ఞానగమ్యత్వం హి దృశ్యత ఇతి చేన్న - తత్ర సంబన్ధినోస్సంబన్ధేన సహైకజ్ఞానగమ్యత్వస్య సహోపలంభ ప్రయుక్తత్వాత్. సంబన్ధినోర్జడత్వప్రయుక్తం హి తత్రైకజ్ఞానగమ్యత్వం. అత్ర స్వప్రకాశత్వాత్స్వయమేవ సహైవభాసమానయోర్జ్ఞాతృజ్ఞానయోర్విశేషణవిశేష్యభావ స్వభావత్వరూపసంబన్ధగ్రహో జ్ఞానాన్తరానపేక్ష ఉపపద్యతే. అతస్సంబన్ధాగ్రహస్వపరజ్ఞానవిభాగాభావసంబన్ధజ్ఞానపరంపరాప్రసక్త్యా ద్యసంభావిత త్వాత్. ఏవం జ్ఞాతృత్వస్వయంప్రకాశత్వోపపాదనేన చిన్మాత్రవ్యతిరిక్తత్వాదితి జడత్వసాధకహేతుర్నిరస్తో భవతి. జ్ఞానవ్యతిరిక్తత్వాజ్జడత్వం వదతాం స్వయంప్రకాశవ్యతిరిక్తత్వం హేతురుక్తః-ఉత విషయప్రకాశకాన్యత్వం. ప్రథమే సాధ్యావిశిష్టత్వం. ద్వితీయే గ్రాహ్యాణ్యనైకాన్తికం. శ్రుత్యాదిబాధ శ్చ. అథ సాశ్రయత్వేతర్కమాహ (ప్రకాశత్వాదేవేతి) ప్రకాశత్వాత్-విషయేణ సాపేక్షత్వం బధ్యసాపేక్షత్వ రంపరయా జ్ఞాయమానత్వే నాపరోక్షవ్యవహారానుగుణ్యహేతుత్వాదిత్యర్థః. అనేన స్వరూపభూతజ్ఞానేన్ద్రియలిఙ్గాదివ్యావృత్తిః. హేత్వన్తరమప్యాహ (సంవిదనుభూతీతి) సంబన్ధిశబ్దత్వం స్వ భావాయత్తమిత్యాశఙ్క్యాహ (నహి లౌకికవైదికయోరితి) యత్రార్థస్వరూపస్య అన్యథాత్వం దృశ్యతే-తత్ర శబ్దస్వభావాయత్తత్వమాశ్రయణీయం-యథా దారా ఇత్యాదిషు బహుత్వాదేః. యత్ర నాన్యథాత్వం-తత్రార్థస్వభావాయత్తత్వమేవ- యథా భార్యేత్యాదిష్వేకత్వాదేః. తథా లౌకికవైదికయోస్సకర్మ కర్తృత్వదర్శనాత్ అర్థస్వభావాయత్తమేవ సంబన్ధిశబ్దత్వమిత్యభిప్రాయః. యద్వా- కర్మకర్తృసంబన్ధిత్వం ప్రవృత్తినిమిత్తమస్తు న ప్రవృత్తినిమిత్తం తత్తు జ్ఞప్తిమాత్రమిత్యత్రాహ (నహి లౌకికేతి) ప్రయోగాధీనం హి ప్రవృత్తినిమిత్తాన్తరకల్పనం. ప్రయోగశ్చ సంబన్ధిన్యేవార్థ ఇతి నార్థాన్తరకల్పనా స్యాత్. స్వరూపభూతజ్ఞానవాచిశబ్దానాం సమ్బన్ధిశబ్దత్వం త్వన్మతేప్యనుపపన్నమితి చేన్న- స్వరూపగోచరాణాం స్వయంప్రకాశత్వేరూపాణాం జ్ఞానాదిశ బ్దానాం అనుభూత్యాదిశబ్దైక్యేః శబ్దాన్తరత్వాత్. అతస్సమ్బన్ధిశబ్దత్వోపదేశస్తు ధర్మభూతజ్ఞానేసావకాశోస్వన్మతే- విషయాశ్రయసమ్బన్ధిజ్ఞానస్యైవ విషయాశ్రయసమ్బన్ధబాధేన నిరాశ్రయత్వనిర్విషయత్వాభ్యుపగమాత్. త్వన్మతే సమ్బన్ధిశబ్దత్వోపదేశో నిరర్థక ఇతి భావః. అథాజడత్వాత్సంవిదాత్మత్వమను ర్థనం దూషయితుమనువదతి (యచ్చోక్తమితి) అజడత్వం కిం స్వసత్తాప్రయుక్తప్రకాశత్వం-ఉత అవ్యభిచరితప్రకాశసత్తాకత్వం-ఉత స్వస్మై ప్రకాశమాన త్వం-ఉత స్వస్మై స్వయంప్రకాశత్వం-ఉత స్వయంప్రకాశత్వమితి పఞ్చధా వికల్పమభిప్రేత్యాహ (అజడత్వమితి) (కిమభిప్రేతమితి) అహం జానామీతి ప్ర త్యక్షబాధస్సర్వసాధారణం దూషణం. ప్రథమం స్వసత్తాప్రయుక్తప్రకాశత్వపక్షం దూషయితుమాహ (స్వసత్తేతి) స్వసత్తాప్రయుక్తః ప్రకా శో యస్యేతి బహువ్రీహిః. వక్ష్యమాణాసిద్ధిమాషణోపయోగిత్వేదజ్ఞాపనార్థం స్వసత్తాప్రయుక్తశబ్దః అనైకాన్త్యమాహ (తథా సతీతి) స్వపక్షే జ్ఞాతురా త్మత్వాత్ సపక్షభూతే తస్మిన్ విపక్షే ఽనాత్మని దీపే చ వృత్త్యా ఽనైకాన్త్యం పక్షత్రయవృత్తిత్వలక్షణముక్తం పరపక్షే. అనియమస్సమేవానైకాన్త్యం. సపక్షాభావాత్సాధారణాన్తరత్వయనాభ్యుపగమాత్ (సంవిదతిరిక్తేతి) సంవిత్ప్రయోజకాప్రకాశః ప్రయోజ్య ఇతి తదతిరేకేణానభ్యుపగమాదసిద్ధిః. అభ్యుపగమే వి ర్విశేషత్వవిరోధః. ఇమావసిద్ధివిరోధౌ వికల్పసర్వశిరస్సాధారణావనుసంధేయా. యద్వా-విరోధః-పక్షవిపక్షయోరేవ వర్తమానత్వం-సపక్షభూతాత్మని విపక్షే దీపాదౌ చ వృత్తేః. పరమతమాత్రపర్యాలోచనాయాం విరోధ ఉక్తః. అత్ర స్వసత్తాప్రయుక్తప్రకాశత్వమిత్యత్ర ప్రకాశశబ్దేన సాక్షాద్వా పరంపరయా వా వ్యవహారానుగుణ్యం వివక్షితం-ఉత పరంపరయైవ-ఉత సాక్షాదేవేతి వికల్పోఽభిప్రేతః. ప్రథమం శిరస్స్వపరపర్యవసాన్యాలోచనే ఽభి హితయోరనైకాన్త్యవిరోధయోరన్యతరేణ నిరస్తం భవతి. ద్వితీయే త్వసిద్ధిః- పరంపరయైవ వ్యవహారానుగుణ్యస్య జ్ఞప్తావుభయవాద్యనభిమతత్వాత్. తృ తీయే సత్తాతిరిక్తప్రకాశానభ్యుపగమనిబన్ధనాసిద్ధిర్నిర్విశేషత్వవిరోధశ్చ స్యాతామిత్యభిప్రాయః. ద్వితీయం పక్షం ప్రతిక్షిపతి (అవ్యభిచరితేతి) నవ్య భిచరతి ప్రకాశో యస్య సత్తాయాం సోఽవ్యభిచరితప్రకాశసత్తాకః. ప్రయోజ్యప్రయోజకత్వాభావేఽపి విద్యమానదశాయాం సర్వదా ప్రకాశమానత్వమి త్యర్థః. తస్యానాత్మత్వేన సంప్రతిపన్నేషు సుఖదుఃఖాదిషు వ్యభిచార ఉక్తః. అథ తత్పరిహారముఖేన స్వస్మై ప్రకాశమానత్వపక్షముపక్షిపతి (యద్యుచ్యే తేతి) పరిహరతి (జ్ఞానం వేతి) కస్యేత్యత్రాహ (తదపీతి) పరస్మై భాసమానత్వముపపాదయతి (అహమితి) తస్మాదేవంరూపాజడత్వమసిద్ధమిత్యాహ (అత ఇతి) అథ చతుర్థం శిరో దూషయన్ అసిద్ధిమాహ (తస్మాదితి) స్వయంప్రకాశత్వపక్షేఽపి స్వయంప్రకాశత్వం నామ కిం జ్ఞానకర్మతామన్తరేణ వ్యవహారానుగు ణత్వం-ఉత జ్ఞానాన్తరనిరపేక్షప్రకాశత్వమిత్యభిప్రేతే వికల్పే ప్రథమశిరస్తస్మాదితి గ్రన్థేన దూషితం. ఇహ స్వాత్మవ్యావృత్త్యర్థం స్వాత్మానమిత్యుక్తం. స్వసత్తయైవ సిధ్యన్నిత్యనేన స్వయంప్రకాశత్వముక్తం. స్వస్మై స్వయంభాసమానత్వమహమర్థస్యాధికం. స్వస్మై స్వయం భాసమానస్య స్వయంభాసమా

జ్ఞానస్యాపి ప్రకాశతా తత్సంబన్ధాయత్తా. తత్కృతమేవ హి జ్ఞానస్య సుఖాదేరివ స్వాశ్రయచేతనం ప్రతి ప్రకటత్వమిత
రం ప్రత్యప్రకటత్వం చ. అతో నాహమర్థో జ్ఞప్తిమాత్రమాత్మా-అపి తు జ్ఞాతైవాహమర్థః. అథ యదుక్తమనుభూతిః పరమార్థతో
నిర్విషయా నిరాశ్రయా చ సతీ భ్రాన్త్యా జ్ఞాతృతయావభాసతే రజతతయేవ శుక్తిః నిరధిష్ఠానభ్రమానుపపత్తేరితి. తదయు
క్తం - తథా సత్యనుభవసామానాధికరణ్యేనానుభవితాహమర్థః ప్రతీయేత అనుభూతిరహమితి పురోవస్థితభాస్వరద్ర
వ్యాకారతయా రజతాదిరివ. అత్ర తు పృథగవభాసమానైవేయమనుభూతిరర్థాన్తరమహమర్థం విశినష్టి దణ్డ ఇవ దేవదత్తం.
తథా హ్యనుభవామ్యహమితి ప్రతీతిః. తదేవమస్మదర్థస్యానుభూతివిశిష్టం ప్రకాశయన్ననుభవామ్యహమితి ప్రత్యయో ద
ణ్డమాత్రావలమ్బీ దేవదత్త ఇతి ప్రత్యయవద్విశేషణభూతానుభూతిమాత్రావలమ్బన ఇతి కథమివ ప్రతిజ్ఞాయేత. యదప్యుక్తం
స్థూలోఽహమిత్యాదిదేహాత్మాభిమానవదపి జ్ఞాతృత్వప్రతిభాసనాత్ జ్ఞాతృత్వమపి మిథ్యేతి. తదయుక్తం-ఆత్మతయా
అభిమతాయా అనుభూతేరపి మిథ్యాత్వం స్యాత్ - తద్వదేవ ప్రతీతేః. సకలేతరోపమర్దితత్త్వజ్ఞానాబాధితత్వేనాను
భూతేర్న మిథ్యాత్వమితి చేత్ - హన్తైవం సతి తదబాధాదేవ జ్ఞాతృత్వమపి న మిథ్యా. యదప్యుక్తమవిక్రియస్యాత్మనో
జ్ఞానక్రియాకర్తృత్వరూపం జ్ఞాతృత్వం న సంభవతి. అతో జ్ఞాతృత్వం విక్రియాత్మకం జడం వికారాస్పదావ్యక్తపరిణామా
హఙ్కారగ్రన్థిస్థమితి న జ్ఞాతృత్వమాత్మనః. అపి త్వన్తఃకరణరూపస్యాహంకారస్య. కర్తృత్వాదిభిః రూపాదివద్దృశ్యధ
ర్మైః కర్తృత్వేఽహంప్రత్యయగోచరత్వే చాత్మనోఽభ్యుపగమ్యమానే దేహస్యేవానాత్మత్వపరాక్త్వజడత్వాది ప్రసజ్య
త ఇతి. నైతదుపపద్యతే. దేహస్యేవాచేతనత్వప్రకృతిపరిణామత్వదృశ్యత్వపరాక్త్వపరార్థత్వాదియోగాదన్తఃకర

నన్వనుభూతిప్రాయేణ స్వాత్మానం ప్రత్యస్య ప్రకటత్వం వేత్యతః. తేన జ్ఞానకర్తృతాయుక్తరూపేణ వ్యవహారానుగుణత్వం జ్ఞాతృత్వస్య సిద్ధమితి తద్వ్యతిరిక్తం
స్వప్రకాశం నాత్మనో జ్ఞాతృత్వమనుభూతేర్వ్యతిరిక్తం. జ్ఞానాన్తరసాపేక్షప్రకాశత్వం సంవ్యక్తం-తస్యాస్స్వరూపభూతజ్ఞానాధీనత్వాత్. అహ
మర్థస్య స్వపరవిషయప్రకాశస్య జ్ఞానవేద్యత్వేన సూచితం ఉపపాదయతి (జ్ఞానస్యాపీతి) తత్సంబన్ధాయత్తత్వముపపాదయతి (తత్కృతమేవ హీతి) జ్ఞా
నస్య స్వాశ్రయం ప్రత్యేవ ప్రకాశతయా ప్రకటత్వమితి భావః అజడత్వాత్స్వం ప్రత్యేవ ప్రకాశత్వమితి విషయం(అత ఇతి) అహమర్థస్య జ్ఞప్తిమాత్రత్వం దూ
షయిత్వా జ్ఞాతృత్వముపపాదయతి (అథ యదుక్తమిత్యాదినా) అనుభూతేర్మిథ్యాజ్ఞాతృత్వాదివ్యవహారం (నిరధిష్ఠానేతి) అనుభూతివ్యతిరిక్తాధారభూతస్యాధిష్ఠానస్యాభావేన
భ్రమోపపత్తిరుక్తా. దూషయతి (తదయుక్తమిత్యాదినా) అధిష్ఠానసామానాధికరణ్యేనాధ్యస్తప్రతీతిం దృష్టాన్తేనోపపాదయతి (పురోవస్థితేతి) వదేత
ద్విపర్యయం దర్శయతి (అత్ర త్వితి) పృథగవభాసమానా - వ్యతిరేకేణావభాసమానా. తథా ప్రతీ[illegible]తి) తత్రోపన్యస్తార్థ
(దణ్డ ఇవేతి) తదేవం-ఉక్తప్రకారేణ. ధర్మధర్మిభావప్రతీతౌ విశేషణమాత్రం ప్రతిపన్నం తద్విశేషణం ప్రత్యయ ఇత్యర్థః. తత్ర న సన్మా
త్రమాత్రాధ్యాసః-తథాప్యనుపపన్నో జ్ఞాతృత్వాధ్యాసప్రసఙ్గాత్. న చ తథాధ్యాసేతం. నను విశేషణే విశేష్యాధ్యాసోఽపి దృశ్యతే యథా ప్రభాయాం
మణ్యధ్యాస ఇతి. ఇత్యుచ్యతే పృథగవభాసమానేత్యనేనోచ్యతే. న హి తథాత్ర యోగ్యతాత్వేన విశేషణీభూతా ప్రభా. ఉత్త్వాయమణిరితి మణ్యధ్యా
సాధిష్ఠానభూతా ప్రభాయాం సామానాధికరణ్యం నైవ హి భాతి. నన్వనుభవసామానాధికరణ్యేన ప్రతీతిప్రసఙ్గమయుక్తం - నీలం మాలిన్యం నభసి రాగ
ఇతి వైయధికరణ్యేనాప్యధ్యాసదర్శనాత్. నైవం - పక్షే ప్రత్యగాత్మని ప్రతీయమానస్య నిత్యం హి సామానాధికరణ్యం. ఇత్యాది తద్వదాలిన్య
[illegible] వైయధికరణ్యంతు శబ్దగతం. దిశో మలినా ఇత్యాదిషు మాలిన్యనిత్యతక్షో
[illegible] అధ్యాసే మధ్యే వ్యధికరణప్రతీతిరవగన్తవ్యా. అతస్స్వేవమత్రాప్యుచ్యతే అనుభూతిరహమితి ప్రతీయేతేతి. నను అనుభూతిరహమితి ప్రసఙ్గోఽయు
క్తః- అనుభూతిత్వం హ్యధిష్ఠానాసాధారణాకారః. తస్స్ఫురణం భ్రమానుగుణమేవ. న హి శుక్తిరజతమితి ప్రతీయత ఇతి. ఏవం తర్హ్యనుభూతేర్వి
శేషతయా స్ఫురణాభావాదనుభూతిరిత్యస్ఫురణవిరోధాచ్చ తదధికరణాధ్యాసానుదయః. అవిరోధేన స్ఫురతా హ్యధ్యాసే గ్రన్థోక్తసా
మానాధికరణ్యప్రతీతిప్రసఙ్గో దుర్వారః. ఏతదభిప్రాయేణ హి పురోవస్థితభాస్వరద్రవ్యాకారతయా రజతాదిరివేత్యుక్తం. నన్వధ్యాసానుదయో దుర్వ
[illegible] అనుభూతిరహం జానామీత్యత్ర జ్ఞాతృత్వాధ్యాసే ప్రతీయతే- సా తు నాధిష్ఠానం. నిర్విషయా నిరాశ్రయానుభూతిరేవాధిష్ఠానం. తదప్ర
[illegible] అధ్యాసోదయ ఇతి. ఉచ్యతే- తత్ర ప్రతిపన్నస్యాధిష్ఠానత్వాయోగాత్, నిర్విషయానిరాశ్రయశూన్యసంవిదో యోగ్యానుపలబ్ధినిరస్తత్వాత్, విషయ
ప్రకాశకసంవిద ఏవ ఆత్మత్వాభ్యుపగమేన త్వయా స్వయంప్రకాశత్వసమర్థనా, చ్ఛన్నైవాధిష్ఠానమితి తదవభాసేతస్యాశ్చ శుక్తిత్వవత్ భ్రమవిరోధి
త్వే అధ్యాసానుదయ ఇతి. దేహాత్మాభిమానవతో జ్ఞాతృత్వప్రతిభాసాత్తన్మిథ్యేత్యుక్తమనూద్య దూషయతి (యదప్యుక్తమిత్యాదినా) (తదబాధాదేవేతి)
జ్ఞాతృత్వస్యాబాధితత్వం జ్ఞాతృత్వపరశ్రుతివాక్యాత్. జ్ఞాతృత్వస్యావిక్రియాత్మకత్వం నిరాకర్తుం తదనువదతి (యదప్యుక్తమవిక్రియస్యేతి)
జ్ఞానస్య ధాత్వర్థతయా క్రియాత్వం. తత్కర్తృత్వం చ వికారరూపం. అత ఏవ జడం. అవిక్రియస్యాజడస్యాత్మనో న సంభవతి. విక్రియాత్మకత్వాజ్జడ
త్వాచ్చ తదవ్యక్తాహంకారగ్రన్థిస్థమిత్యర్థః. సర్వాధ్యాసమూలత్వాత్ గ్రన్థిత్వం. అథ హేత్వన్తరేణ చ జ్ఞాతృత్వస్యాన్తఃకరణధర్మత్వముపపాదయతి
(కర్తృత్వాదిభిరితి) దృశ్యత్వాదిత్యర్థః. ఆత్మనో జ్ఞాతృత్వేఽనిష్టం ప్రసఞ్జయతి (కర్తృత్వ ఇతి) అత్ర వ్యతిరేక్యనుమానాన్యభిప్రేతానీతి పూర్వమేవో
క్తం. పరిహరతి (నైతదితి) దేహస్యేత్యాదినాఽన్తఃకరణస్య జ్ఞాతృత్వాభావోపపాదనం. ఆదిశబ్దాదన్తవత్త్వగ్రహణం. చేతనాసాధారణేత్యాదినా ఆ

ణరూపస్యాహఙ్కారస్య- చేతనాసాధారణస్వభావత్వాచ్చ జ్ఞాతృత్వస్య. ఏతదుక్తం భవతి - యథా దేహాదిర్దృశ్యత్వపరాక్త్వాదిహేతుభిస్తత్ప్రత్యనీకద్రష్టృత్వప్రత్యక్త్వాదేర్వివిచ్యతే - ఏవమన్తఃకరణరూపాహఙ్కారోపి తద్ద్రవ్యత్వాదేవ తైరేవ హేతుభిస్తస్మాద్వివిచ్యత ఇతి. అతో విరోధాదేవ న జ్ఞాతృత్వమహంకారస్య దృశ్యత్వవత్. యథా దృశ్యత్వం తత్కర్మణోహఙ్కారస్య నాభ్యుపగమ్యతే- తథా జ్ఞాతృత్వమపి న తత్కర్మణోభ్యుపగన్తవ్యం. న చ జ్ఞాతృత్వం విక్రియాత్మకం- జ్ఞాతృత్వం హి జ్ఞానగుణాశ్రయత్వం. జ్ఞానం చాస్య నిత్యస్య స్వాభావికధర్మత్వేన నిత్యం.

• త్మనో జ్ఞాతృత్వోపపాదనం. జ్ఞాతృత్వాభావస్యాభ్యోఽభిప్రేతః. అన్తఃకరణం ధర్మి. అచేతనత్వాదయో హేతవః. దేహస్యేవేతి సపక్షో దర్శితః. జ్ఞాతృత్వస్య చేతనాసాధారణస్వకథనాద్వ్యతిరేకవ్యాప్తిశ్చ కథితా. ఏవం పరోక్తవ్యతిరేకిణాం ప్రత్యనుమానాన్యుక్తానిభవన్తి. అన్తఃకరణం న జ్ఞాతృ-అచేతనత్వాత్. ప్రకృతిపరిణామత్వాత్. దృశ్యత్వాత్. పరాక్త్వాత్. పరార్థత్వాత్ దేహవదితి. నన్వచేతనత్వాత్ అజ్ఞాతృత్వే సాధ్యే సాధ్యావిశిష్టతా. నైవం- అచేతనశబ్దేనానాత్మత్వస్య వివక్షితత్వాత్. పురుషార్థప్రతిసంబన్ధిత్వం దేహం ప్రతినియన్తృతయా అన్తః ప్రవిష్టత్వం వా ఆత్మత్వం - తదభావోనాత్మత్వం. ప్రకృతిపరిణామత్వం - ప్రకృతికార్యత్వం. దృశ్యత్వం - నియమేన జ్ఞానాన్తరాధీనసిద్ధిత్వం. పరాక్త్వం- పరస్మై భాసమానత్వం. పరార్థత్వం- పరప్రయోజనైకఫలత్వం- జీవోపకరణత్వమిత్యర్థః. ఆత్మనో జ్ఞాతృత్వే సాధ్యే అమీ హేతవో యథాసంభవం తర్కా యోజనీయాః- ఆత్మనో జ్ఞాతృత్వాభావే దేహస్యేవానాత్మత్వప్రసఙ్గః పరార్థత్వప్రసఙ్గ ఇతి. నను యథా ఘటదేహగోచరచేతనత్వాదికేతుత్వేపి ఇన్ద్రియాశ్రయత్వాదికం దేహసాధారణం భవతి. తథా దేహాన్తఃకరణగోచరచేతనత్వాదికేతుత్వేపి జ్ఞాతృత్వమన్తఃకరణసాధారణధర్మస్స్యాత్. అత ఇన్ద్రియాశ్రయత్వాభావస్యేవ జ్ఞాతృత్వాభావస్యాప్యచేతనత్వాదికమప్రయోజకం. అచిద్విశేషత్వమేవ ప్రయోజకం. తథాత్మనో జ్ఞాతృత్వాభావేపి ప్రత్యక్త్వాదిరుపపద్యతామిత్యుభయత్రాపి విపక్షే బాధకాభావమాశఙ్క్య పరిహరతి (ఏతదుక్తమితి) యేన దృశ్యత్వాదివిరుద్ధధర్మేణ దేహస్య ద్రష్టృత్వాద్యనుపపత్తిః. తేనాన్తఃకరణస్యాపి తత్ప్రత్యక్త్వాద్యనుపపత్తిరిత్యర్థః. జ్ఞాతృత్వాభావం ప్రత్యచేతనత్వాదికమప్రయోజకం చేద్దేహస్య జ్ఞాతృత్వప్రసఙ్గః. తతశ్చ చార్వాకం ప్రతి దేహాత్మభేదసాధనాయా అనుపపాదః. న చ దేహస్య దేహత్వాదజ్ఞాతృత్వం- ఘటాదౌ దేహత్వాభావేపి జ్ఞాతృత్వాభావాత్. అతస్తత్రాచిత్త్వాదికస్యాజ్ఞాతృత్వాభావప్రయోజకత్వమభ్యుపగన్తవ్యమితి క్వచిజ్జ్ఞాతృత్వాభావప్రయోజకస్యాచిత్త్వాదేః క్వచిదప్రయోజకత్వమయుక్తం. అతోచిత్త్వాదిభిర్దేహస్యేవాన్తఃకరణస్య ద్రష్టృత్వాద్యనుపపత్తిరిత్యర్థః. ప్రత్యక్త్వాదేరిత్యాదిశబ్దాదజడత్వగ్రహణం. (వివిచ్యతే) ప్రత్యక్త్వాదిధర్మసంబన్ధరహితోవగమ్యత ఇత్యర్థః. (తైరేవ హేతుభిస్తస్మాద్వివిచ్యత ఇతి) పరాక్త్వాదిభిర్దేహస్య జ్ఞాతృత్వాభావే ఉక్తే పరాక్త్వం వ్యాప్యం జ్ఞాతృత్వాభావో వ్యాపక ఇతి సిద్ధ్యతి. తతశ్చ స్వాభావవ్యాప్తేనుపరాక్త్వ నిర[illegible]కాం జ్ఞాతృత్వం యది ప్రత్యగ్వస్తున్యపి న స్యాత్- తదా నిరాశ్రయం ప్రసజేదితి పూర్వోక్తవ్యాప్తిస్థాపనాయ విపక్షే బాధకస్తర్కోత్రాప్యభిప్రేతః. తస్మాద్వివిచ్యత ఇత్యేతదుక్తమిత్యన్వయః. అతో చేతనత్వజడత్వాదిస్వభావవిరోధాన్నాహంకారస్య జ్ఞాతృత్వమిత్యాహ (అత ఇతి) నహి వయం ద్రష్టృత్వాద్యనుపపత్త్యా దేహాత్మవివేకం బ్రూమః. సతు పరమతానుసారాత్కృతః. వయం తు దృశ్యత్వానుపపత్త్యేతి శఙ్కాయాం ద్రష్టృత్వాభావస్యాచేతనత్వాదిప్రయోజ్యత్వేన్యథా వ్యసాధారణప్రతిపత్తిమాహ (దృశ్యత్వవదితి) తదేవ వివృణోతి (యథేతి) దృశ్యత్వాద్యవిశేషేపి దేహస్య ఘటాదివిలక్షణస్యేన్ద్రియాశ్రయత్వవదన్తఃకరణస్య దృశ్యత్వముపపద్యతాం. అన్తఃకరణస్య దృశ్యత్వాదినా దేహస్యేవ దృశ్యత్వం నోపపద్యత ఇతి చేత్ - తథా దృశ్యస్యాన్తఃకరణస్య దృశ్యత్వాదినైవ దేహస్యేవ ద్రష్టృత్వమపి నోపపద్యతే. అతో దృశ్యత్వాభావ ఇవ ద్రష్టృత్వాభావేప్యచేతనత్వాదికం ప్రయోజకం - అన్వయవ్యతిరేకయోస్తుల్యత్వాదుపాధ్యన్తరాదర్శనాచ్చేతి భావః. అహం ప్రత్యయగోచరత్వమనాత్మత్వసాధకం దేహస్యేవేతి యదుక్తం తదయుక్తం - బాధితాహం ప్రత్యయగోచరత్వస్య పక్షేవృత్త్యభావాదబాధితాహం ప్రత్యయగోచరత్వస్య సపక్షే దేహాదావభావాచ్చ. యద్యహం ప్రత్యయగోచరత్వమాత్రేణాత్మనోనాత్మత్వాది ప్రసజ్యేత్- తర్హి రజతప్రత్యయగోచరత్వమాత్రేణ భ్రాన్తవత్ సమ్యగ్రజతేప్యరజతత్వాఙ్గులీయకనిర్మాణానర్హత్వప్రసఙ్గస్స్యాదిత్యసంగతం. శ్రుతిభిః ప్రత్యక్షేణ చ కాలాత్యయాపదేశశ్చ. అనాత్మత్వాదిప్రసఞ్జకం కర్తృత్వం కిం ప్రయత్నాధారత్వం- ఉత స్వతన్త్రరూపక్రియాశ్రయత్వం- ఉత ధాత్వర్థమాత్రాశ్రయత్వం. ప్రథమే వ్యాప్త్యభావః- ప్రయత్నాధారత్వానాత్మత్వయోస్సాహచర్యాదర్శనాభావాత్. పరమాత్మనోనాత్మత్వాదిప్రసఙ్గశ్చేత్ *కర్తారమీశం పురుషమిత్యాదినా కాలాత్యయాపదేశశ్చ. జీవే చేత్ *సాధుకారీ సాధుర్భవతి *కర్తా శాస్త్రార్థవత్త్వాత్ *యతః స్వకృతభుక్పుమానిత్యాదిభిః ప్రత్యక్షేణ చ కాలాత్యయాపదేశశ్చ. ద్వితీయే పరమాత్మన్యసిద్ధిః. జీవే తూక్తాభిః శ్రుతిభిః కాలాత్యయాపదేశః. తృతీయే భ్రమాశ్రయతయాఽస్వాభిమతాత్మనోనాత్మత్వప్రసఙ్గః. భేదపక్షసంతదాశ్రయత్వం చాపారమార్థికమితి చేత్ కిం పరమార్థభూతధాత్వర్థాశ్రయత్వమనాత్మత్వసాధకం - ఉతాపారమార్థభూతధాత్వర్థాశ్రయత్వం. ప్రథమే ఘటాదావపి పరమార్థభూతధాత్వర్థాన్వయానభ్యుపగమాత్ వ్యాప్త్యభావః. ద్వితీయే త్వదభిమతస్య భ్రమాశ్రయస్యాప్యాత్మనోఽనాత్మత్వప్రసఙ్గః. అథ విక్రియాత్మకత్వం నేత్యాహ (న చేతి) తదుపపాదయతి (జ్ఞాతృత్వం హీతి) గుణక్రియాశ్రయత్వేపి తత్కాదాచిత్కం చేత్ క్రియాశ్రయత్వవద్విక్రియాత్మకం స్యాదిత్యత్రాహ (జ్ఞానం చాస్యేతి) ధర్మస్య స్వాభావికత్వేపి ధర్మి అనిత్యశ్చేద్ధర్మోప్యనిత్యస్స్యాత్. ధర్మినిత్యత్వేపి ధర్మస్సోపాధికశ్చేదుపాధివిగమే ధర్మోనశ్యేత్యనిత్యస్స్యాత్. ఉభయవ్యావృత్త్యర్థా నిత్యస్వాభావికశబ్దా. అవస్థావిశేషేణ కాదాచిత్కత్వం తు ప్రామాణికత్వాదిష్టం. అనేన పదద్వయేన *నవిజ్ఞాతుర్విజ్ఞాతేర్విపరిలోపో విద్యతే అవినాశిత్వాదాత్మన ఇతి శ్రుత్యర్థ ఉక్తో భవతి. అస్యాశ్శ్రుతేరయమర్థః - జ్ఞాతృసమ్బన్ధి విజ్ఞానం నిత్యం - కుతః అవి

నిత్యత్వం చాత్మనో *నాత్మాఽశ్రుతేరిత్యాదిషు వక్ష్యతి. *జ్ఞోఽత ఏవేత్యత్ర జ్ఞ ఇతి వ్యపదేశేన జ్ఞానాశ్రయత్వం చ స్వాభావికమితి వక్ష్యతి. అస్య జ్ఞానస్వరూపస్యైవ మణిప్రభృతీనాం ప్రభాశ్రయత్వమివ జ్ఞానాశ్రయత్వమప్యవిరుద్ధమిత్యుక్తం. స్వయమపరిచ్ఛిన్నమేవ జ్ఞానం సఙ్కోచవికాసార్హమిత్యుపపాదయిష్యామః. అత ఏవ క్షేత్రజ్ఞావస్థాయాం కర్మణా సంకుచితస్వరూపం తత్తత్కర్మానుగుణతరతమభావేన వర్తతే. తచ్చేన్ద్రియద్వారేణ వ్యవస్థితం. తమిమమిన్ద్రియద్వారా జ్ఞానప్రసరమపేక్ష్యోదయాస్తమయవ్యపదేశః ప్రవర్తతే. జ్ఞానప్రసరే తు కర్తృత్వమస్త్యేవ. తచ్చ న స్వాభావికం- అపి తు కర్మకృతమిత్యవిక్రియస్వరూప ఏవాత్మా. ఏవం రూపవిక్రియాత్మకం జ్ఞాతృత్వం జ్ఞానస్వరూపస్యాత్మన ఏవేతి న కదాచిదపి జడస్యాహఙ్కారస్య జ్ఞాతృత్వసమ్భవః. జడస్వరూపస్యాప్యహఙ్కారస్య చిత్సన్నిధానేన తచ్ఛాయాపత్త్యా తత్సమ్భవ ఇతి చేత్ - కేయం చిచ్ఛాయాపత్తిః- కిమహఙ్కారచ్ఛాయాపత్తిస్సంవిదః - ఉత సంవిచ్ఛాయాపత్తిరహఙ్కారస్య. న తావత్సంవిదః- సంవిదిజ్ఞాతృత్వానభ్యుపగమాత్. నాప్యహఙ్కారస్య - ఉక్తరీత్యా తస్య జడస్య జ్ఞాతృత్వాయోగాత్, ద్వయోరప్యచాక్షుషత్వాచ్చ. న హ్యచాక్షుషాణాం ఛాయా దృష్టా. అథాగ్నిసంతప్తాయఃపిణ్డవచ్చిత్సంపర్కాదహఙ్కారే జ్ఞాతృత్వోపలబ్ధిరితి. నైతత్ - సంవిది వాస్తవజ్ఞాతృత్వానభ్యుపగమాదేవ న తత్సంపర్కాదహఙ్కారే జ్ఞాతృత్వం తదుపలబ్ధిర్వా.

నిత్యత్వాదాత్మనః. విశిష్టస్య నిత్యత్వేన విశేషణభూతజ్ఞానస్యాపి నిత్యత్వాత్. యద్వా - ధర్మినిత్యత్వేన తత్స్వాభావికధర్మస్యాపి నిత్యత్వాదితి. ఆత్మనో నిత్యత్వే జ్ఞానస్య తత్స్వాభావికధర్మత్వే చ ప్రమాణం స్మారయన్ పూర్వమేవ శ్రుతివాక్యోపాదానాత్సూత్రముదాహరతి (నిత్యత్వం చేతి) సూత్రోదాహరణేన తద్వివరణభూతా శ్రుతిరపి హ్యనన్తరోదాహృతా స్యాత్. సూత్రం చ పూర్వం జ్ఞానగుణకత్వప్రదర్శనాయోపాత్తం. ఇదానీం నిత్యత్వజ్ఞాపనాయోపాత్తం. *జ్ఞోఽత ఏవేత్యత్ర జ్ఞ ఇతి వ్యపదేశస్య నివరణం *యావదాత్మభావిత్వాచ్చ న దోష ఇతి సూత్రం. అత్ర స్వాభావికత్వసిద్ధిరితి భావః. జ్ఞానస్వరూపస్య జ్ఞానాశ్రయత్వం విరుద్ధమిత్యత్రాహ (అస్యేతి) జ్ఞానం స్వాభావికనిత్యధర్మశ్చేత్సర్వదా సర్వజ్ఞత్వప్రసక్తిరిత్యత్రాహ (స్వయమితి) స్వయం-స్వతః. *సంపద్యావిర్భావ ఇత్యాదిసూత్రే ఉపపాదయిష్యామ ఇత్యర్థః. అనన్తరమేవేతి వార్థః. తర్హి ఇదానీమపి కదాచిత్సర్వజ్ఞత్వం కుతో న? కదాచిజ్జ్ఞానసఙ్కోచః కిం న స్యాత్? యది క్షేత్రజ్ఞావస్థాయాం సఙ్కోచః-తర్హి సర్వేఽప్యజ్ఞాస్స్యురిత్యత్రాహ (అత ఏవ క్షేత్రజ్ఞేతి) అతః-సఙ్కోచవికాసార్హత్వాత్. కర్మణేతి సఙ్కోచకోపాధిః. (క్షేత్రజ్ఞావస్థాయామితి) తదానీమేవ సఙ్కోచ ఇత్యర్థః. సర్వేషామజ్ఞత్వప్రసక్తిశ్చ కర్మతారతమ్యాత్పరిహృతా. తారతమ్యశబ్దేన *తయా తిరోహితత్వాచ్చ శక్తిః క్షేత్రజ్ఞసంజ్ఞితా। సర్వభూతేషు భూపాల తారతమ్యేన వర్తత ఇతి వచనం స్మారితం భవతి. కర్మణేతిపదేన తదేతి పదం శ్లోకస్థం వ్యాఖ్యాతం భవతి. తయా- కర్మరూపావిద్యయేత్యర్థః. *అవిద్యాకర్మసంజ్ఞాన్యా తృతీయా శక్తిరిష్యతే। యయా క్షేత్రజ్ఞశక్తిస్సా వేష్టితా నృప సర్వగా॥ సంసారతాపానఖిలానవాప్నోత్యతిసన్తతానితి హి ప్రకృతం. జ్ఞానస్య నిత్యత్వేనానుత్పత్తికత్వాదిన్ద్రియనైరపేక్ష్యం స్యాదిత్యత్రాహ (తచ్చేతి) యద్వా- స్థావరేష్వపి జ్ఞానవికాసస్స్యాదిత్యత్రాహ (తచ్చేతి) ఇన్ద్రియద్వారకత్వం సఙ్కోచవికాసార్థమిత్యర్థః. తర్హి ఉత్పత్తివినాశవ్యపదేశోఽసన్ స్యాదిత్యత్రాహ (తమిమమితి) ప్రసరాన్వయవ్యతిరేకావపేక్ష్యోదయాస్తమయవ్యపదేశ ఇత్యర్థః. యద్వా- ప్రసృతాంశః ప్రసరః. తస్య ప్రసరణసఙ్కోచావుదయాస్తమయావిత్యర్థః. సఙ్కోచవికాసాభ్యుపగమేఽపి విక్రియాత్మకత్వం స్యాదిత్యత్రాహ (జ్ఞానప్రసరే త్వితి) తాదృశవిక్రియాత్మకత్వం స్వాభావికత్వాదిష్టమిత్యర్థః. అచేతనవత్పరిణామో హ్యనభ్యుపగత ఇత్యేవకారాభిప్రాయః. అనేనావికారశ్రుతీనాం విషయో దర్శితః. శుభాశుభకర్మణాం చ వికారశ్రుతీనాం నిర్వాహం దర్శయతి (తచ్చేతి) స్వాభావికవికారనిషేధపరా అవికారశ్రుతయ ఇత్యర్థః. స్వాభావికం రూపం కింరూపమిత్యత్రాహ (అవిక్రియేతి) స్వరూపం-స్వాభావికరూపం. అవికారిత్వవాక్యాన్యుపాధివిముక్తస్వాభావికరూపపరాణీత్యర్థః. ప్రసరణకర్తృత్వమపి వికారరూపత్వాదన్తఃకరణస్యైవేత్యత్రాహ (ఏవం రూపవిక్రియాత్మకమితి) స్వధర్మభూతజ్ఞానప్రసరణకర్తృత్వలక్షణవికారిత్వమేవం రూపశబ్దేన వివక్షితం. జ్ఞానస్వరూపస్య-జ్ఞానమేవ స్వాభావికో యః యస్య స జ్ఞానస్వరూపః. స్వధర్మభూతజ్ఞానప్రసరకర్తృత్వలక్షణవికారస్తద్ధర్మకస్యాత్మన ఏవ సంభవతి-న తు జడత్వాదతద్ధర్మకస్యాహంకారస్యేత్యర్థః. యద్వా-స్వరూపశబ్దో ధర్మిపరః. జ్ఞానస్వరూపస్యైవ జ్ఞానధర్మకత్వం సంభవతి-న తు జడరూపస్య. యథా ఘటాదేరితి. జ్ఞానస్వరూపత్వాత్ జ్ఞానధర్మకస్యైవ స్వధర్మభూతజ్ఞానప్రసరకర్తృత్వరూపవికారసంభవః-న తు జడస్వరూపత్వాదతద్ధర్మకస్యాహంకారస్యేత్యర్థః. ఏవం విక్రియాత్మకత్వాత్ జ్ఞాతృత్వస్యాత్మధర్మత్వానుపపత్తిర్నిరస్తా. అథ పరోక్తాన్ జ్ఞాతృత్వనిర్వాహప్రకారాన్ నిరస్యతి. జ్ఞాతృత్వం చిచ్ఛాయాపత్తికృతం, చిత్సంపర్కకృతం, చిదభివ్యఞ్జకత్వకృత, మితి త్రయః పక్షాః. తత్ర ప్రథమం చిచ్ఛాయాపత్తిపక్షమాశఙ్కతే (జడేతి) దూషయతి (కేయమితి) కేయం-కు త్ర రూపేత్యర్థః. వికల్పయతి (కిమితి) చిచ్ఛాయాశబ్దయోస్సమాసాన్తర్గతా విభక్తిః షష్ఠీ వా సప్తమీ వేతి భావః. అహంకారచ్ఛాయాపత్తిస్సంవిదః-అహంకారే సంవిద్గతజ్ఞాతృత్వచ్ఛాయాపత్తిరిత్యర్థః. (సంవిచ్ఛాయాపత్తిరహంకారస్యేతి) సంవిద్యహంకారగతజ్ఞాతృత్వచ్ఛాయాపత్తిరిత్యర్థః. ప్రథమం దూషయతి (న తావదితి) శిరో న్తరం వ్యుదస్యతి (నాపీతి) పూర్వమచేతనత్వప్రకృతిపరిణామత్వాదిభిరహంకారస్య జ్ఞాతృత్వవ్యుదాసముక్తం స్మారయతి (ఉక్తేత్యేతి) దూషణాన్తరమాహ (ద్వయోరపీతి) తద్వివృణోతి (న హీతి) చిత్సంపర్కం పక్షముద్భావయితుమాశఙ్కతే (అథేతి) పూర్వవద్వికల్ప్య దూషయతి (నైతదితి) ఇయం సాధారణీ ప్రతిజ్ఞా. అహంకారే సంవిత్సంపర్కాత్ జ్ఞాతృత్వం వ్యుదస్యతి (సంవిదీతి) అహంకారసంపర్కాత్సంవిది జ్ఞాతృత్వం దూషయతి

అహంకారస్యత్వచేతనస్యజ్ఞాతృత్వాసమ్భవాదేవసుతరాంనతత్సంపర్కాత్సంవిదిజ్ఞాతృత్వంతదుపలబ్ధిర్వా। యదపి ప్యుక్తముభయస్యనవస్తుతోజ్ఞాతృత్వమస్తి అహఙ్కారస్త్వనుభూతేరభివ్యఞ్జకస్స్వస్థమేవానుభూతిమభివ్యనక్తి ఆదర్శావదివదితి. తదయుక్తం-ఆత్మనస్స్వయంజ్యోతిషోజడస్వరూపాహఙ్కారాభివ్యఙ్గ్యత్వాయోగాత్. తదుక్తం *శాన్తాఙ్గారఇవాదిత్యమహఙ్కారోజడాత్మకః। స్వయంజ్యోతిషమాత్మానంవ్యనక్తీతిసయుక్తిమదితి ॥ స్వయంప్రకాశానుభవాధీనసిద్ధయోహి సర్వేపదార్థాః. తత్రతదాయత్తప్రకాశోచిదహఙ్కారోనుదితాస్తమిత స్వరూపప్రకాశమశేషార్థసిద్ధిహేతుభూతమనుభవమభివ్యనక్తీత్యాత్మవిదఃపరిహసన్తి. కించ-అహఙ్కారానుభవయోఃస్వభావవిరోధాదనుభూతేరననుభూతిత్వప్రసఙ్గాచ్చనవ్యఙ్గ్యవ్యఞ్జకభావః. యథోక్తం *వ్యఙ్గ్యవ్యఞ్జకత్వమన్యోన్యంనచస్యాత్ప్రతికూలతః। వ్యఙ్గ్యత్వేననుభూతిత్వమాత్మనిస్యాద్యథాఘటఇతి॥ నచరవికరనికరాణాంస్వాభివ్యఙ్గ్యకరతలాభివ్యఙ్గ్యత్వవత్ సంవిదభివ్యఙ్గ్యాహఙ్కారాభివ్యఙ్గ్యత్వం సంవిదస్స్యాదితియుక్తం - తత్రాపిరవికిరణనికరాణాంకరతలాభివ్యఙ్గ్యత్వాభావాత్. కరతలప్రతిహతగతయోహిరశ్మయోబహులాస్స్వయమేవస్ఫుటతరముపలభ్యన్తఇతి తద్బాహుల్యమాత్రహేతుత్వాత్ కరతలస్యనాభివ్యఞ్జకత్వం. కించ-అస్యసంవిత్స్వరూపస్యాత్మనోహంకారనిర్వర్త్యాభివ్యక్తిఃకింరూపా- నతావదుత్పత్తిః- స్వతస్సిద్ధతయానన్యోత్పాద్యత్వాభ్యుపగమాత్.

(అహంకారస్యత్వితి) (సుతరామితి) జ్ఞానస్యాజడత్వాజ్జ్ఞానాశ్రయత్వంస్వమతేనసంభవతి. అహంకారస్యజడత్వేనవస్తుతోజ్ఞానాశ్రయత్వాసంభవస్సరపక్షయోరుభయోరప్యసంభవాన్నతత్సంపర్కాత్సంవిదిజ్ఞాతృత్వమితిభావః. రుమాగతకాష్ఠాదీనాంలవణసంబన్ధాల్లవణత్వోత్పత్తిర్దృశ్యతే. అయఃపిణ్డస్య సంపర్కాదుష్ణత్వముపలభ్యతే. అతోజ్ఞాతృత్వంతదుపలబ్ధిర్వేతిపృథగుక్తం. ననుపూర్వోక్తేపక్షద్వయేజ్ఞాతృత్వస్యఛాయాపత్తిసంపర్కానిరస్తాః. జ్ఞానచ్ఛాయాపత్తిసంపర్కైకస్మిన్ననిరస్తే-వస్తుతోజ్ఞానాభివ్యక్తిపక్షోనిర్బాధఇతిభ్రమః. జ్ఞానస్యాహంకారేచ్ఛాయాపత్తిర్నాపదర్శనేముఖస్యేవబాధేయతయాభివ్యక్తతా. సంపర్కపక్షేప్యధిష్ఠానతయాసంపర్కోజ్ఞాతృత్వప్రతీత్యనుపయుక్తః. అతఆధేయతయాసంపర్కోపక్షిప్తః - సదంత్య[illegible]శ్చ్యక్తావస్థస్తః. అతస్తత్రానుపన్యాసః. కించ- ఛాయాపత్తిస్సంవిదోచాక్షుషత్వేనైవనిరస్తా. సంపర్కశ్చోపలభ్యానుగుణ్యేనవక్తవ్యత్వాత్ప్రత్యక్షధర్మధర్మిభావేనవక్తవ్యః. సచనోపపన్నః-అచేతనస్యచైతన్యస్యచతథావిధధర్మధర్మిభావాయోగాత్. దణ్డదేవదత్తయోరివజ్ఞానజ్ఞాత్రోఃపృథగవస్థానాదర్శనాదపృథగవస్థితయోస్సంపర్కశ్చానుపపన్నఇత్యనుసంధేయం. అథాభివ్యక్తిపక్షమనుభాషితుంఛాయాపత్తిసంపర్కపక్షయోరభిన్న[illegible]న్యోన్యవైషమ్యందర్శయతి (ఉభయత్రేతి) (వస్తుతఇతి) ఛాయాపత్త్యాదినాపాద్యమానాదధ్యాసాత్ పూర్వమేవసిద్ధత్వంవివక్షితం - సకుహారమాత్రికత్వం-అలాతచక్రాదేరపిప్రతిబిమ్బదర్శనాత్ ఉష్ణజలసంపర్కాదినుష్ణత్వోపలమ్భాచ్చ ఏకత్రపూర్వసిద్ధజ్ఞాతృత్వాధ్యాసాన్యత్ర[illegible] నిర్వాహః పూర్వస్మిన్పక్షద్వయే. అభివ్యక్తిపక్షేతుజ్ఞాతృత్వస్యపూర్వసిద్ధమనపేక్ష్యజ్ఞానాధ్యాసాత్ జ్ఞాతృత్వనిర్వాహఇతివైషమ్యం అభివ్యక్తి[illegible] పక్షమాహ (అహంకారస్త్వితి) దూషయతి (తదయుక్తమితి) కుతఇత్యపేక్షాయామాత్మనోభివ్యఞ్జకాపేక్షైవనాస్తి. అహంకారస్యాభివ్యఞ్జకత్వశక్తిరపినాస్తీత్యాహ (ఆత్మనఇత్యాదినా) స్వోక్తార్థస్యసాంప్రదాయికత్వదర్శనార్థం దృష్టాన్తేనతద్విశదీకరణార్థంచాత్మసిద్ధిగ్రన్థమాహ (తదుక్తమితి) శాన్తాఙ్గారఇత్యాదికంశ్లోకంవివృణోతి (స్వయమితి) స్వయంప్రకాశశబ్దేనాభివ్యఞ్జకాపేక్షాయాఅభావఉక్తః. అనుభవాధీనసిద్ధయఇత్యనేనఅహంకారస్యాభివ్యఞ్జకత్వాభావఉక్తః. అచిదహంకారఇత్యనేనచిన్మాత్రాతిరేకిత్వాత్తదాయత్తప్రకాశఇతిపరోక్తహేతుస్సూచితః. అనుదితాస్తమితస్వరూపప్రకాశంకదాచిదప్రకాశంచేత్తదాభివ్యఞ్జకాపేక్షాస్యాత్. తదభావాత్కదాచిదప్యభివ్యఞ్జకాపేక్షానాస్తీత్యర్థః. అశేషార్థసిద్ధిహేతుభూతం - త్వయాపియప్రకాశకత్వేనహిస్వయంప్రకాశత్వంసమర్థితమితిభావః. (పరిహసన్తీతి) ఈదృశమనుభవమహంకారోభివ్యనక్తీతిత్వదీయాభివదత్వత్సమీపస్థాఃపరిహసన్తీతిభావః. అహంకారానుభవయోరభివ్యఞ్జకత్వాభివ్యఙ్గ్యత్వాభ్యుపగమేననుభవయుక్తం. తయోరభివ్యఙ్గ్యత్వమభివ్యఙ్గ్యత్వంచాస్తు- తత్పరస్పరంనోపపద్యతఇత్యాహ (కించేతి) స్వభావవిరోధాత్ - అనుభవస్యాశేషార్థసిద్ధిహేతుత్వంతద్వ్యఙ్గ్యత్వేనాహంకారస్యతదధీనసిద్ధిత్వంచవిరోధః. యథాపితాపుత్రయోరన్యంప్రతిపుత్రత్వేపితృత్వేచసత్యపిపరస్పరంపితృత్వపుత్రత్వేనోపపద్యేతే. ఏవమన్యాపేక్షయాతయోర్వ్యఞ్జకవ్యఙ్గ్యభావసంభవేపిపరస్పరంనోపపద్యతఇత్యర్థః. దూషణాన్తరంచాహ (అనుభూతేరననుభూతిత్వప్రసఙ్గాచ్చేతి) అస్మిన్నర్థేప్యాత్మసిద్ధిగ్రన్థందర్శయతి (యథోక్తమితి) ప్రతికూలతః - పూర్వోక్తస్వభావవిరోధశబ్దేనప్రతికూల్యశబ్దోవ్యాఖ్యాతః. తద్వ్యఙ్గ్యస్యైవతద్వ్యఞ్జకత్వేపరోక్తదృష్టాన్తందూషయిష్యన్నాహ (నచేతి) దృష్టాన్తస్యసాధ్యవికలత్వమాహ (తత్రాపీతి) తత్రతథాత్వస్యాన్యథాసిద్ధిందర్శయతి (కరతలేతి) నహిబ్రహ్మప్రసరణస్వభావంద్రవ్యం. అతస్తద్బాహుల్యహేతుత్వమహంకారస్యానుపపన్నమిత్యర్థః. తథాహంకారేణాస్యాభివ్యక్తింత్రిధావికల్ప్యదూషయతి (కించేత్యాదినా) కింరూపా - కింశబ్దఃక్షేపార్థః. దుర్నిరూపేత్యర్థః. కుతఇత్యత్రాపేక్షాయామభివ్యక్తిర్నామ కిముత్పత్తిః - ఉతప్రకాశనం-ఉతానుభవసాధనానుగ్రహఇతిత్రిధావికల్పమభిప్రేత్యోత్పత్తిపక్షందూషయతి (నతావదితి) అనుత్పన్నస్యఘటాదేరభివ్యక్త్యసంభవాదుత్పాదకస్యాపిదణ్డచక్రాదేరుత్పాదనద్వారాభివ్యక్తిహేతుత్వాదుత్పత్తిరపివికల్పశరనినివేశితా. కించ-వ్యఙ్గ్యప్రకాశోత్పాదనంవ్యఞ్జనం. సంవిదశ్చస్వయమేవప్రకాశరూపత్వాత్తదుత్పత్తిరేవతత్ప్రకాశోత్పత్తిరూపాభివ్యక్తిరితివికల్పశరస్యుత్పత్తినివేశః.(స్వతస్సిద్ధతయేతి)

జ్ఞాపితత్వప్రకాశనం- తస్యా అనుభవాన్తరాననుభావ్యత్వాత్. అత ఏవ వచనం తదనుభవసాధనానుగ్రహః. సహి ద్విధా- జ్ఞేయస్యేన్ద్రియసమ్బన్ధహేతుత్వేన వా - యథా జాతినిజముఖాదిగ్రహణే వ్యక్తిదర్పణాదీనాం నయనాదీన్ద్రియసమ్బన్ధహేతుత్వేన. బోద్ధృగతకల్మషాపనయనేన వా-యథా పరతత్త్వావబోధనసాధనస్య శాస్త్రస్య శమదమాదినా. యథోక్తం *కరణానామభూమిత్వాన్న తత్సమ్బన్ధహేతుతేతి॥ కించ- అనుభూతేరనుభావ్యత్వాభ్యుపగమే హ్యహమర్థేన తదనుభవసాధనానుగ్రహస్సు వచః- స హ్యనుభావ్యానుభవోత్పత్తిప్రతిబన్ధనిరసనేన భవేత్ -యథా రూపాదిగ్రహణోత్పత్తినిరోధిసంతమసనిరసనేన చక్షుషో దీపాదినా. న చేహ తథావిధం నిరసనీయం సమ్భావ్యతే. న తావత్సంవిదాత్మగతం తజ్జ్ఞానోత్పత్తినిరోధి కించిదప్యహంకారాపనేయమస్తి. అస్తి హ్యజ్ఞానమితి చేన్న- అజ్ఞానస్యాహంకారాపోద్యత్వానభ్యుపగమాత్. జ్ఞానమేవ హ్యజ్ఞానస్య నివర్తకం. న చ సంవిదాశ్రయత్వమజ్ఞానస్య సమ్భవతి- జ్ఞానసమానాశ్ర

...ప్రాగభావాభావవదుక్తః. అనాదిత్వాదితివార్థః. అద్వితీయం భ్యవస్యేతి (నాపీతి) ప్రకాశనం-అనుభవవిషయప్రకాశోత్పత్తిః. అథ స్వరీయం ప్రతిపత్తిః (తత ఇతి) తత ఏవ ప్రకాశానుపపత్తేరేవ. నన్వనన్తరగ్రన్థోత్థానమనుపపన్నం- అనుగ్రాహకద్వైవిధ్యస్య తన్నిరాసానుపయోగిత్వాత్- ఉత్తరత్రాత్మసిద్ధిగ్రన్థోదాహరణం చ న సంగతం-ఇన్ద్రియాసంబన్ధవాచిత్వేనానుగ్రహద్వైవిధ్యానుపయోగాత్. అత్రోచ్యతే-పూర్వమనుగ్రాహ్యజన్యప్రకాశవిషయానుభూతిపర్యాలోచనయా తదనుభవసాధనానుగ్రహో దూషితః. ఇదానీమనుగ్రహప్రకారవిశేషపర్యాలోచనయా దూషణమాహ (స హీతి) ద్వివిధస్యాప్యనుపపత్తిం వర్ణయితుం ప్రథమం ద్వైవిధ్యమాహ (జ్ఞేయస్యేతి) శమదమాదేశ్శాస్త్రేన్ద్రియగ్రాహకత్వోక్తిః పరమతేన. తత్సహాసనాస గ్రాహకం. నను సహి ద్విధేతి వస్తుమయుక్తం-అనుగ్రహస్య కోటిద్వయేఽప్యనన్తర్భావాత్. అనుమానాదేర్వ్యాప్తిగ్రహాదిరనుగ్రహోఽస్తీతి. ఉచ్యతే-కరణానుగ్రాహకగ్రన్థనుగ్రహశ్చేతి కోటిద్వయమేవ. వ్యాప్తిగ్రహణమపి కరణానుగ్రహాన్తర్భూతం. యద్వా-దృష్టముఖేన చానుగ్రహోఽదృష్టముఖేన చేతి ద్విధా. వ్యాప్తిగ్రహణమపి దృష్టముఖేనానుగ్రహః. తస్మాదిన్ద్రియసంబన్ధహేతుత్వేనేత్యేతత్ కరణానుగ్రహస్య దృష్టముఖేనానుగ్రహస్య చోపలక్షణం. తత్రాహంకారాభివ్యఙ్గ్యాయాస్సంవిదోఽనుమానవిషయత్వాసంభవాదిన్ద్రియసంబన్ధహేతుత్వేనేత్యుక్తం. బోద్ధృగతకల్మషాపనయనేనేతి కర్త్రనుగ్రహస్యాదృష్టముఖేనానుగ్రహస్య చోపలక్షణముక్తం. ఆత్మసిద్ధిగ్రన్థస్యాయమేవ భావః. ఏవం ద్వైవిధ్యదర్శనేన ద్విధాభూతోఽప్యనుగ్రహోఽహంకారస్య న సంభవతీత్యనుషఙ్గేణ యోజనా. కథముభయవిధస్యాప్యనుగ్రహస్యానుపపత్తిరిత్యత్రాయం మాత్మసిద్ధిగ్రన్థమాహ (యథోక్తమితి) *కరణానామభూమిత్వాత్ న తత్సంబన్ధహేతుతేతి హేతుత్వలక్షణానుగ్రహోఽనుపపన్న ఇతి... బోద్ధృగతకల్మషాపనయనలక్షణానుగ్రహానుపపత్తిర్న గ్రన్థస్థా. అత్ర కేచిదాచార్యా ఏవం వ్యాచక్షతే-శమాదేరనుగ్రాహకత్వం శాస్త్రసిద్ధం. న తథాహంకారస్యాప్యనుగ్రాహకత్వం శాస్త్రసిద్ధమితి స్ఫుటత్వాన్న గ్రన్థే తదుక్త్యా నిరాస ఇతి. పూర్వార్థోదాహరణేన శ్లోకస్యోత్తరార్థబోద్ధృగతకల్మషాపనయనలక్షణానుగ్రహానుపపత్తిరప్యుక్తేత్యాచార్యాః. తదిదముత్తరార్థం *అహమర్థస్య భోక్తృత్వాన్న స తేనైవ శోధ్యత ఇతి॥ ఏకస్యైవాస్య ప్రతియోగితయా శోధ్యత్వం శోధకత్వం చానుపపన్నమిత్యర్థః. అయం తు భాష్యాభిప్రాయః-అహమర్థస్య బోద్ధృగతకల్మషాపనయనే కర్తృత్వం కిం స్వరూపేణ-ఉతాదృష్టకంచిద్వ్యాపారముఖేన. ప్రథమే కర్మకర్తృవిరోధః ఏకస్యైవ స్వాపేక్షయా శోధ్యత్వశోధకత్వానుపపత్తేః. ద్వితీయే నిష్ప్రమాణకత్వం. న హ్యన్తఃకరణస్యాదృష్టవశాదన్తఃకరణశుద్ధిరిత్యత్ర ప్రమాణమస్తీతి. పూర్వమిన్ద్రియగోచరత్వానభ్యుపగమేన దూషణముక్తం. అథానుభావ్యత్వాభ్యుపగమేన దూషణమాహ (కించేతి) అనుగ్రహస్వరూపం విశదయతి (స హీతి) వ్యక్తిదర్పణాదావనుగ్రహప్రకారాన్తరేష్వప్యేకం ప్రతిబన్ధనిరసనరూపానుగ్రహ ఏవ పరిశేషితః. ఉచ్యతే-జాతివ్యక్త్యోర్నియతధర్మధర్మిభావేన వ్యక్తిర్జాతేర్వ్యఞ్జికా. న తథాహంకారానుభవయోర్నియతధర్మిధర్మభావోఽస్తి. స తు పరైర్నైవ నిరస్తః. మూర్తద్రవ్యభూతశ్చాక్షుషరశ్మిః ప్రతిహతిహేతుర్దర్పణో మూర్తద్రవ్యభూతచాక్షుషరశ్మిముఖేన సంబన్ధయతి. న తథాహంకారో మూర్తద్రవ్యం కస్యచిత్ప్రతిహతిహేతురితి వక్ష్యమాణానుగ్రహప్రకారాన్తరానుపపత్తిమభిప్రేత్య ప్రతిబన్ధనిరసనరూపానుగ్రహ ఏవ పరిశేషితః. ఈదృశానుగ్రహే దృష్టాన్తమాహ (యథా రూపాదీతి) తత్కిమిత్యత్రాహ (న చేహేతి) తదుపపాదయతి (న తావదితి) కిం ప్రాగభావరూపమజ్ఞానం కింవా భావరూపం-ఉతాన్యన్నిరసనీయముచ్యత ఇతి వికల్పత్రయమభిప్రేత్య తావచ్ఛబ్దః ప్రయుక్తః. న తావదితి గ్రన్థేనాన్యన్నిరసనీయం నిరస్తం. యద్వా-అహంకారస్యాజ్ఞాననిరాసకత్వమజ్ఞానస్య సంవిత్సంబన్ధిత్వం చోభయమనుపపన్నమిత్యభిప్రేత్య ప్రథమమహంకారాపనేయత్వమజ్ఞానస్య ప్రతిక్షిపతి (న తావదితి) అహంకారాపనేయమజ్ఞానమస్తీతి శఙ్క్యతే (అస్తీతి) దూషయతి (నేతి) అజ్ఞానశబ్దో భావరూపస్య చాభావరూపస్య చ సాధారణః. దూషణమపి సాధారణం. ద్వివిధస్యాప్యజ్ఞానస్యాహంకారాపనోద్యత్వాభావాత్ కిం నివర్తకమిత్యత్రాహ (జ్ఞానమేవ హీతి) ప్రాగభావస్యాపి జ్ఞానోత్పత్తిర్నివర్తికా. భావరూపస్యాపి జ్ఞానం నివర్తకత్వం పరాభ్యుపేతం. ఏవమజ్ఞానస్య సంవిదాశ్రయత్వే సత్యప్యహంకారాపనోద్యత్వాయోగాత్ తన్నిరసనరూపానుగ్రహో న సంభవతీత్యుక్తం. అథాజ్ఞానస్య సంవిదాశ్రయత్వం చానుపపన్నమిత్యాహ (న చేతి) సంవిదాశ్రయత్వం-సంవిత్సంబన్ధిత్వమిత్యర్థః. ఆశ్రయణం-సంబన్ధః. సంబన్ధశ్చ కర్మత్వేనాశ్రయత్వేన చేత్యుభయవిధసంబన్ధపరః ఆశ్రయశబ్దః. *ఆశ్రయశ్చేతసో బ్రహ్మేత్యాది ప్రయోగాచ్చాశ్రయశబ్దేన విషయస్యాప్యుపస్థాపనం యుక్తం. సంవిదోఽజ్ఞానసంబన్ధః కిమాశ్రయతయా-కిం విషయతయా-ఉభయథాపి సంబన్ధోఽనుపపన్న ఇత్యర్థః. కుత ఇత్యత్రాహ (జ్ఞానేతి) తతః కిమిత్యత్రాహ

యత్వాత్ప్రత్యమానవిషయత్వాచ్చ జ్ఞాతృభావవిషయభావవిరహిణీజ్ఞానమాత్రసాక్షిణి నాజ్ఞానసంభవితుమర్హ
తి-యథాజ్ఞానాశ్రయత్వప్రసక్తిశూన్యత్వేనఘటాదేర్నాజ్ఞానాశ్రయత్వం-తథాజ్ఞానమాత్రేపిజ్ఞానాశ్రయ
త్వాభావేననాజ్ఞానాశ్రయత్వంస్యాత్. సంవిదోఽజ్ఞానాశ్రయత్వాభ్యుపగమేపి అస్మతయాభ్యుపగతాయాః
ప్రస్యాజ్ఞానవిషయత్వాభావేనజ్ఞానేన నతన్నిరతాజ్ఞాననివృత్తిః జ్ఞానంహిస్వవిషయపవాజ్ఞానంనివర్తయతి య
థారజ్జ్వాదౌ అతోనకేనాపికదాచిత్సంవిదాశ్రయమజ్ఞానముచ్ఛిద్యతే అస్యచసదసదనిర్వచనీయస్యాజ్ఞానస్య
స్వరూపమేవమన్నిరూపమిత్యుపరిష్టాద్వక్ష్యతే జ్ఞానప్రాగభావరూపస్యచాజ్ఞానస్యజ్ఞానోత్పత్తివిరోధిత్వాభా
వేనతన్నిరసనేనతజ్జ్ఞానసాధనానుగ్రహః అతోనకేనాపిప్రకారేణాహంకారేణానుభూతేరభివ్యక్తిః నచస్వా
శ్రయతయాభివ్యఙ్గ్యాభివ్యఞ్జనమభివ్యఞ్జకానాంస్వభావః ప్రదీపాదిష్వదర్శనాత్, యథావస్థితపదార్థప్రతీ
త్యనుగుణస్వాభావ్యా, చ్చజ్ఞానతత్సాధనయోరనుగ్రాహకస్యచ తచ్చస్వతఃప్రామాణ్యన్యాయసిద్ధం నచ
దర్పణాదిస్సుఖాదేరభివ్యఞ్జకః అపితుచాక్షుషతేజఃప్రతిఫలనరూపదోషహేతుః తద్దోషకృతశ్చతత్రన్యథా
భాసః అభివ్యఞ్జకస్త్వాలోకాదిరేవ నచేహతథాహంకారేణ సంవిదిస్వప్రకాశాయాంతాదృశదోషాపా
దనసంభవః వ్యక్తేష్టజాతిరాకారఇతి తదాశ్రయతయాప్రతీతిః నతువ్యక్తివ్యఙ్గ్యత్వాత్ అతోన్తఃకరణ
*భూతాహంకారస్థతయా సంవిదుపలబ్ధేర్వస్తుతోదోషతోవా నకించిదిహకారణమితి నాహంకారస్య జ్ఞాతృ
త్వంతథోపలబ్ధిర్వా తస్మాత్స్వతఏవ జ్ఞాతృతయాసిద్ధ్యన్నహమర్థఏవప్రత్యగాత్మా నజ్ఞప్తిమాత్రం

(జ్ఞాతృభావేతి) సాక్షిణి ద్రష్టురేవసాక్షిత్వం జ్ఞప్తేస్సాక్షిత్వమపివ్యాహతంభవతీత్యభిప్రాయ భవితుమర్హతీతినిర్దేశేనఆశ్రయతయావిషయ
తయావాసంబంధమాత్రంవివక్షితం అనేకవ్యతిరేకవ్యాప్తిస్సూచితాభవతి సంవిదాశ్రయత్వాభావేఅన్వయవ్యాప్తిందర్శయతి (యథేతి) అజ్ఞానాశ్ర
యత్వంహిజ్ఞానప్రాగభావాశ్రయత్వం నిర్వచనీయజ్ఞానాశ్రయత్వంవా తద్ఘటాదౌనాస్తీత్యర్థః (జ్ఞానాశ్రయత్వప్రసక్తీతి) సాక్షిణస్తుజ్ఞానా
యత్వంజ్ఞానాశ్రయత్వంచనాభేదాదవిరుద్ధమితిభావ జ్ఞానాత్మనోజ్ఞానాశ్రయత్వంహిఘటాదే జ్ఞానంనాజ్ఞానాశ్రయ నచాజ్ఞానవిషయ
అజ్ఞానాశ్రయత్వేతద్వి యత్వేచోభయ్యత్రజ్ఞాతృత్వజ్ఞేయత్వప్రసఙ్గ ఇతిప్రతికూలతర్కోఽభిభవతి ఏవమజ్ఞానాశ్రయత్వానభ్యుపగమేనదు
షణముక్తం అభ్యు పగమేదూషణ మాహ (సంవిద ఇతి) అవిచ్ఛిన్నజ్ఞానస్యానుగాన్యత్వేపి విచ్ఛిన్నస్యాత్మ ఉ స్య జ్ఞానస్యానుభావ్యత్వాన
భ్యుపగమాదిత్యభిప్రాయేణాహ(అత ఇతి) జ్ఞానవిషయస్యైవాజ్ఞాననివృత్తిరస్త్వితి నత్వాహ(జ్ఞానంహీతి)య విషయేస్యా
ననివృత్తి తత్త్వాతు జ్ఞానేన రజ్జ్వాదిష్వదిత్యభిప్రాయ ఏవంజ్ఞానవదజ్ఞానాశ్రయత్వేపి విషయత్వప్రసఙ్గోఽయుక్తంభవతి ఆశ్రయ
త్వాభ్యుపగమేనోక్తదూషణం నయతి (అత ఇతి) అయం కారాపో ... ర్వచనీయం జ్ఞానప్రాగభావరూపవి
తివికల్ప్యాహ (అస్యేతి) ద్వితీయం ప్రతివక్తి(జ్ఞానప్రాగభావేతి)విరోధిశబ్దేన ప్రతిబన్ధకత్వంవివక్షితం ... అభివ్యక్తేర్నిరూ
ప్యంవిగమయతి (అత ఇ) కేనాపిప్రకారేణ ... నాతిశయభవసాధనానుగ్రాహకత్వనవేత్యర్థ అథస్వాశ్రయతయ
భివ్యక్తిం దూషయతి (నచేతి) వ్యభిచారమాహ (ప్రదీపాదిష్వితి) హేత్వన్తరంచాహ (యథావస్థితేతి) ప్రతీతి వ్యవహారానుగుణస్య ... గుణా
జ్ఞానాదీనాంస్వభావ ... తచ్చేతిదేవోపపాదయతి ప్రామాణ్యాప్రామాణ్యయోశ్చత్వారపక్షా ప్రామాణ్యాప్రామాణ్యయో ... పరత ద్వేచ
స్వత ప్రామాణ్యంపరతోఽస్వత్వతః ప్రామాణ్యంస్వతో... స్వల్పరత ఇతి ... మనుపపన్నం ... స్వభావత్వాదిప్రసఙ్గాత్ ప్రామాణ్యాప్రామాణ్యే
అన్యత్రవిద్యేతేచేత్ తత్స్వం స్యాత్ జ్ఞానస్యతథాత్వంతత్స ... భావేఽనుభయత్వంచయుక్తం అనుపాకీతవత్ అన్యత్రతయోరవిద్యమానత్వాత్ పరం
స్త్వమనుపపన్నం ప్రామాణ్యబుభుత్సాపరమ్పరయానవస్థాప్రసఙ్గాచ్చ ద్వయోరపిస్వత స్త్వమనుపపన్నం విరుద్ధధర్మత్వేనాపాతాత్ ... భేదా
దిబాధ, ఇయంప్రామాణ్యాశ్రయవ్యక్తి ఇయంనేతినియమకాభావాత్ అప్రామాణ్యస్యైవస్వతస్త్వమనుపపన్నం ప్రామాణ్యస్యైవ యస్యాత్
అన్యస్యాఽభూయస్త్వా చ్చ భూయసాంస్వతస్త్వంఅల్పీయసఔపాధికత్వంచహియుక్తం ఘటపటాదిజ్ఞానేషు రజతాదిజ్ఞానానావి ష్టమంశేష్వ
పి ప్రామాణ్యదర్శనాత్ తస్యభూయస్త్వం అత స్వత ప్రామాణ్యంపరతోఽప్రామాణ్యమితి క్వచిదాత్మస్థతయాగిప ... వ్యభిచారఉక్త
అథక్వచిదపితన్నాస్తీత్యాహ (నచేతి) తత్ర సుఖదర్శనాయదర్పణాదికంనోపాదీయేతేత్యత్రాహ(అపిత్వితి) ప్రతిఫలనస్యదోషత్వమన్యథాజ్ఞానహే తు
త్వాదిత్యాహ(తద్దోషేతి)కస్తత్రాభివ్యఞ్జకఇత్యత్రాహ(అభివ్యఞ్జకస్త్వితి)అహంకారస్యమూర్తస్వచ్ఛస్థూలద్రవ్యత్వాభావాత్సంవిదోజ్ఞేయత్వా
భావచాక్షుషత్వాచ్చాహంకారేణసంవిద్యవిషయభూతాయాంతదాశ్రితకవస్తుప్రతిఫలనదోషానసంభవతీత్యాహ (నచేహేతి)వ్యక్త్యాజాతిప్రతీతిర్నియ
తధర్మధర్మిభావాన్నతువ్యఙ్గ్యత్వాదిత్యాహ (వ్యక్తేరితి)ఖితద్దర్పణవ్యక్తినిర్వాహద్వయంహృదినిధాయపూర్వంప్రతిబన్ధనిరసనరూపానుగ్రహమాషి
తః ధర్మధర్మిభావేనవస్తుతస్తాత్ స్థ్యేనోపలబ్ధిర్వ్యక్తౌ దర్పణేతుప్రతిఫలనరూపదోషాత్ ఏవంపరంతేనసంభవతీత్యాహ(అత ఇతి)వస్తుతఃకారణంధర్మధ
ర్మిభావః దోషస్తుతాత్స్థ్యేనోపలబ్ధికారణంమూర్తస్వచ్ఛస్థూలద్రవ్యత్వం ఉభయమప్యహంకారేనాస్తీత్యర్థః వస్తుతఃకారణాభావాన్నజ్ఞాతృత్వంవి
ద్యతే దోషరూపకారణాభావాన్నోపలభ్యతేచేత్యభిప్రాయేణాహ (నాహంకారస్యజ్ఞాతృత్వంతథోపలబ్ధిర్వేతి) జ్ఞాతురాత్మత్వంనిగమయతి(తస్మాదితి)

అహంభావవిగమే తు జ్ఞప్తేరపి న ప్రత్యక్త్వసిద్ధిరిత్యుక్తం. తమోగుణాభిభవాత్పరాగర్థానుభవాభావాచ్చాహమర్థస్య వివిక్తస్ఫుటప్రతిభాసాభావేఽప్యాప్రబోధాదహమిత్యేకాకారేణాత్మనస్స్ఫురణాత్ సుషుప్తావపి నాహంభావవిగమః. భవదభిమతాయా అనుభూతేరపి తథైవ ప్రథేతి వక్తవ్యం. నహి సుప్తోత్థితః కశ్చిదహంభావవియుక్తార్థాన్తరప్రత్యనీకాకారా జ్ఞప్తిరహమజ్ఞానసాక్షితయావతిష్ఠ ఇత్యేవంవిధాం స్వాపసమకాలామనుభూతిం పరామృశతి. ఏవం హి సుప్తోత్థితస్య పరామర్శః సుఖమహమస్వాప్సమితి. అనేన ప్రత్యవమర్శేన తదానీమప్యహమర్థస్యైవాత్మనస్సుఖిత్వం జ్ఞాతృత్వం చ జ్ఞా

జ్ఞప్తేరాత్మత్వమయుక్తం-అహంత్వాభావే ప్రత్యక్త్వాయోగాదిత్యాహ (అహంభావవిగమ ఇతి) అహమితి వ్యవహారానుగుణభాసనవిరహే స్వస్మై భాసమానత్వం న స్యాత్-అతః ప్రత్యక్త్వమప్యహమర్థస్యైవాత్మత్వసాధకమిత్యర్థః. అథ సుషుప్తావహమర్థస్ఫురణమస్తీతి సాధయితుం వేదాన్తావలమ్బిభిస్సర్వైస్స్వయంజ్యోతిష్ట్వశ్రుత్యనుసారాత్సుషుప్తావాత్మస్ఫురణమభ్యుపేత్యం. తత్ర *నాహం ఖల్వయమేవం సంప్రత్యాత్మానం జానాత్యయమహమస్మీతి శ్రుత్యా మామప్యహం న జ్ఞాతవానితి పరామర్శాచ్చ నాహమర్థానుభవః. అతోఽనుభూతిస్ఫురణమేవ తదానీమితి శఙ్కాయామహమర్థస్యావిశదస్ఫురణమస్తీతి సోపపత్తికం ప్రతిజానీతే (తమ ఇత్యాదినా) చన్వర్థశ్శఙ్కానివృత్త్యై. తమోగుణాభిభవహేతుకాత్ పరాగర్థానుభవాభావాత్ స్ఫుటావభాసాభావః. వివిక్తప్రతిభాసః-వ్యావృత్తప్రతిభాసః. అనేకవిశేషణవిశిష్టావభాసః స్ఫుటావభాసః. వ్యావర్తకబ్రాహ్మణత్వాదిబాహ్యధర్మవిశిష్టత్వేన బుద్ధిసుఖాద్యాన్తరధర్మవిశిష్టత్వేన చ ప్రతిభాసాభావాత్ సకలేతరవ్యావృత్తతయా స్ఫుటతయా చ ప్రతిభాసాభావః. కేనాకారేణ స్ఫురతీత్యత్రాహ (అహమిత్యేకాకారేణ స్ఫురణాదితి) అహమితి న శబ్దానుకారః-అపి త్వేతద్వాచ్యార్థానుకారః. ప్రత్యక్త్వాకారేణ స్ఫురణాదిత్యర్థః. ఏకశబ్దేనాహంభావావిగమో వివక్షితః. యద్వా- ఏకాకారేణ-సర్వాత్మసాధారణాకారేణేత్యర్థః. ప్రత్యక్త్వాదికం హి సర్వాత్మసాధారణం. సుఖదుఃఖాదయో దేవత్వాదయశ్చ న హి సర్వాత్మసాధారణాః. సుషుప్తౌ భాసమాన ఆత్మన్యహంభావస్సాధ్యః. తథా స్ఫురణం హేతుః. విశదావభాసాభావేఽప్యహమర్థస్ఫురణం నాస్తీత్యత్రాహ (భవదభిమతాయా అనుభూతేరపీతి) న కేవలమహమర్థస్ఫురణ ఏవాయం శఙ్కనీయో దోషః - అనుభూతిస్ఫురణేఽపి సతుల్యస్త్వయా వాచ్యః. అతో విశదావభాసాభావాన్నాస్తిత్వం చేత్ జ్ఞప్త్యాత్మనోఽపి తదానీం స్ఫురణం న స్యాత్. జ్ఞాతృజ్ఞేయోపశ్లేషవిరహాత్ స్ఫుటానవభాస ఇతి హి తవాభ్యుపగమ ఇత్యభిప్రాయః. మృషావాదిభిర్వాద్యన్తరైరపి జాగరితావస్థాయామేవ అవిశదావభాసో నిర్వికల్పకేఽఙ్గీకృతః. తే యది విశదావభాసాభావాదహమర్థాస్ఫురణం బ్రూయుః- తత్రాపి నిర్వికల్పకే పృథక్పృథగ్వస్తుమాత్రావభాసాభ్యుపగమో నోపపద్యతే. అవిశదవస్తుమాత్రావభాసః పరైః ప్రామాణికో నిర్వికల్పకే స్వీకృతః. అత్ర తు *అత్రాయం పురుషస్స్వయంజ్యోతిర్భవతీత్యాది శ్రుత్యనుసారాదవిశదావభాసః ప్రామాణికస్స్వీకృత ఇతి భిదా. అతస్సుషుప్తావాత్మస్ఫురణాభ్యుపగమే అవిశదావభాసాభ్యుపగమే చ తుల్యే మృషావాదిమతాదపి స్వపక్షే ప్రమాణానుగుణ్యం విపక్షే పరపక్షే ప్రమాణాననుగుణత్వం దర్శయతి (నహీతి) అహంభావవియుక్తార్థాన్తరప్రత్యనీకాకారా - జ్ఞాతృజ్ఞేయాదిసమస్తవిశేషరహితేత్యర్థః. ప్రత్యక్త్వసిద్ధ్యర్థం జ్ఞప్తిరహమిత్యత్రాహంశబ్దోపాదానం. స్వపక్షే పరామర్శానుగుణ్యమాహ (ఏవం హీతి) అయం పరామర్శః సుషుప్తికాలే సుఖరూపతయానుభూతాత్మగోచరః. అతీతకాలసంబన్ధస్వాపాత్పూర్వకాలానుభూతార్థప్రత్యభిజ్ఞానయోగ్యానుపలబ్ధ్యాఽనుమేయా. స్వతోఽనుకూలతయావభాసమానస్య అహమర్థస్యానుమానికకాలస్వాపవైశిష్ట్యగోచరప్రత్యభిజ్ఞావిశేషోఽయం పరామర్శః సుఖమహమస్వాప్సమితి. ఏవం స్వపక్షే పరామర్శానుగుణ్యాత్తదభావరూపత్వమప్యుక్తం. శ్రుతిస్వారస్యం చాస్మన్మతే *అత్రాయం పురుషస్స్వయంజ్యోతిరితి పురుషశబ్దశ్రవణాత్, పురుషశబ్దో న సంవిన్మాత్రపరః *ఏష హి ద్రష్టా శ్రోతా రసయితా ఘ్రాతా మన్తా బోద్ధా కర్తా విజ్ఞానాత్మా పురుష ఇతి జ్ఞాతృత్వేన పురుషత్వశ్రవణాత్, లోకే జ్ఞాతరి పురుషశబ్దప్రసిద్ధేశ్చ. ప్రత్యక్త్వసిద్ధిశ్చాస్మన్మత ఏవేతి వక్ష్యతే. ఉక్తపరామర్శఫలితమర్థమాహ (అనేనేతి) సుఖమహమస్వాప్సమితి పరామర్శే సుఖమిత్యనేన తదానీమనుకూలతయా భాసమానత్వమనుసంహితం భవతి. అహమిత్యనేన స్వస్మై భాసమానత్వరూపప్రత్యక్త్వం చానుసంహితం భవతి. యథా మష్టమగచ్ఛం మధురమగాయమితి పరామర్శేన పూర్వం గమనగానాభ్యాం సహ తదానీన్తనమష్టత్వమాధుర్యం చానుసంహితం భవతి తద్వదిత్యర్థః. స్వస్మై స్వయమనుకూలమిత్యానుకూల్యప్రతియోగిత్వాభిప్రాయేణ సుఖిత్వమిత్యుక్తం. స్వస్మై భాసత ఇతి భానప్రతిసంబన్ధిత్వరూపప్రత్యక్త్వాభిప్రాయేణ జ్ఞాతృత్వమిత్యుక్తం-న తు ధర్మభూతజ్ఞానస్ఫురణాత్. తస్య విషయప్రకాశనవేలాయాం జ్ఞాతురాత్మన ఏవ తథైవ న సర్వేషాం సర్వదాఽస్థైవేతి భాష్యస్వారస్యవిరుద్ధం. *పుంస్త్వాదివత్త్వస్య సతోఽభివ్యక్తియోగాదితి సూత్రస్వారస్యవిరుద్ధం చ. అన్యథా నియమాద్యుపపత్తివిరుద్ధం చ. సంసారదశాయాం మనోవ్యాపారవిరహే విజ్ఞానస్యాత్మవిషయత్వం తచ్చేన్ద్రియద్వారేణ వ్యవస్థితమితి భాష్యస్వారస్యవిరుద్ధం చ. అన్యథా హి తేషాం సూత్రభాష్యవచసాం సంకోచస్స్యాత్-స చ సంకోచకాభావాదనుపపన్నః. తస్మాత్తదానీమాత్మా ప్రత్యక్త్వేనానుకూలత్వేనానుసంహిత ఇతి పరామర్శఫలితార్థః. సుఖమహమస్వాప్సమితి సుఖస్య స్వాపక్రియావిశేషణత్వప్రతీతేర్నాత్మధర్మత్వవిశేషణత్వముచ్యత ఇతి చేత్ - నైవం- క్రియాయాస్సుఖాశ్రయత్వాయోగేన పురుషద్వారా క్రియావిశేషణత్వస్య యుక్తత్వాదితి. అస్మిన్నస్తదానీం న కించిదవేదిషమిత్యజ్ఞానసాక్షిత్వేన స్థితిం పరామృశత్యజ్ఞానాశ్రయభూతాహమర్థానుభవోఽభ్యుపగన్తవ్యః - యథా ప్రాతశ్చత్వరే గతోఽస్మీతి పరామర్శే పూర్వం గతాభావాశ్రయభూతం చత్వరమనుసంహితం భవతి తద్వత్. అస్వాప్సమితి పరామర్శేన మష్టమగచ్ఛమిత్యత్ర గమనవత్స్వాపోఽపి నానుసంహితః స్యాదితి చేన్న - యథా ప్రాతశ్చత్వరే గతోఽస్మీత్యత్ర పూర్వం గతాభావానుసంధానేఽప్యేవం పరామర్శోపపత్తిః. తద్వత్సకలజ్ఞాననివృత్తిరూపస్వాపస్య తదానీమననుసంహితత్వేఽప్యేవం పరామర్శోపపత్తిః. తత్ర హి ప్రాతశ్చ

యతే. నచవాచ్యంయథేదానీంసుఖంభవతితథాతదానీమస్వాప్సమిత్యేషాప్రతిపత్తిరితి - అతద్రూపత్వాత్ప్రతిపత్తేః. నచాహమర్థస్యాస్థిరత్వేనతదానీమహమర్థస్యసుఖిత్వానుసంధానానుపపత్తిః. యతస్సుషుప్తిదశాయాంప్రాగనుభూతం వస్తుసుప్తోత్థితోమయేదంకృతం మయేదమనుభూతమహమేతదవోచమితిపరామృశతి ఏతావన్తం కాలంనకించిదహమజ్ఞాసిషమితిచ పరామృశతీతిచేత్. తతః కిం-నకించిదితికృత్స్నప్రతిషేధఇతిచేత్ -న- అహమవేదిషమితివేదితురహమర్థస్యైవానువృత్తేః. వేద్యవిషయోహిసప్రతిషేధః. నకించిదితినిషేధస్యకృత్స్నవిషయత్వేభవదభిమతానుభూతిరపిప్రతిషిద్ధాస్స్యాత్. సుషుప్తిసమయేత్వనుసంధీయమానమహమర్థమాత్మానంజ్ఞాతారమహమితిపరామృశ్యనకించిదవేదిషమితి వేదనేతస్యప్రతిషిధ్యమానేతస్మిన్కాలేనిషిధ్యమానాయామవిత్తేస్సిద్ధిమనువర్తమానస్యజ్ఞాతురహమర్థస్యచాసిద్ధిమనేనైవ నకించిదహమవేదిషమితి పరామర్శేనసాధయంస్త్వమిమమర్థం దేవానామేవసాధయసి. మామప్యహంనజ్ఞాతవానితి అహమర్థస్యాపితదానీమననుసంధానంప్రతీయతఇతిచేత్ స్వానుభవస్వవచనయోర్విరోధమపినజానాతిభవాన్. అహంమాంనజ్ఞాతవానితిహ్యనుభవవచనే. మామితికింనిషిధ్యతఇతిచేత్ సాధుపృష్టంభవతా. తదుచ్యతే- అహమర్థస్యజ్ఞాతురనువృత్తేర్నస్వరూపంనిషిధ్యతే- అపితుప్రబోధసమయేనుసంధీయమానస్యాహమర్థస్యవర్ణాశ్రమాదివిశిష్టతా- అహంమాంనజ్ఞాతవానిత్యత్రవిషయోవివేచనీయః. జాగరితావస్థానుసంహితజాత్యాది విశిష్టోస్మదర్థోమామిత్యంశస్యవిషయః. స్వాప్యయావస్థాప్రసిద్ధవిశదస్వానుభవైకతానశ్చాహమర్థోహమిత్యంశస్యవిషయః.

త్వరమేవానుభూతం - నగజాభావః- ప్రతియోగిభూతగజాస్మరణాత్. పశ్చాద్గజః కిం స్థిత ఇతి పృష్టేన యోగ్యార్థానుస్మరణలింగేన అభావోనుమీయతే. తద్వత్సకలజ్ఞాననివృత్తిరూపస్వాపోపి యోగ్యాననుస్మరణలింగేనానుమీయతే. ననుసుఖమహమస్వాప్సమితిపరామర్శస్వరూపేసతిస్వాపాదేస్తదానీమననుభవస్సుఖిత్వాదేరనుభవశ్చకథముచ్యతే సర్వమప్యననుభూతంస్యాత్ నవాస్యాత్. నైతత్-సుఖమహమస్వాప్సమిత్యత్రయస్మిన్నంశే ప్రతీతిస్వారస్యాపవాదకమస్తి - తద్విషయప్రతిపత్తిస్వారస్యభంగేప్యనపోదితాంశవిషయప్రతిపత్తిస్వారస్యభంగాయోగాత్. తత్రస్వాపదశాయాంయోగ్యోనానుభవితుంశక్యః - తద్విషయప్రతిపత్తిస్వారస్యంభజ్యతే. యస్తుతదానీమనుభవయోగ్యః - తద్విషయప్రతిపత్తిస్వారస్యంతిష్ఠత్యేవ. బాహ్యాన్తఃకరణజన్యసమస్తజ్ఞానాభావరూపత్వాత్ స్వాపస్తదానుసంధాతుంనశక్యతే. అనుసంధానమస్తీతిచేత్ స్వాపవిపర్యస్స్యాత్ - ఐన్ద్రియికసమస్తజ్ఞాననివృత్త్యభావాత్. నైవంసుఖాదేః ప్రతిపత్త్యనుపపత్తిరితియథోక్తపివార్థః. అథాస్యపరామర్శస్యపరోక్తాన్యథాసిద్ధిమనూద్యపరిహరతి (నచేత్యాదినా) (అతద్రూపత్వాదితి) ఏవముక్తః - కిం ప్రతిపత్తిస్వారస్యాత్ - ఉతానుపపత్త్యాభ్యుపగమ్యతఇతివికల్ప్య అతద్రూపత్వాత్ప్రతిపత్తేరితి ప్రతిపత్తిస్వారస్యంపరిహృతం. యథా మన్దమగచ్ఛం మధురమగాయమితిపరామర్శవచనస్య నహి తత్రయథేదానీం మాన్ద్యంమాధుర్యంచభవతి తథాగచ్ఛమగాయమిత్యర్థ ఉపపద్యతే. అపితుగతిగానసమకాలత్వమేవమాన్ద్యమాధుర్యయోరుపపన్నం. తద్వత్ప్రతిపత్త్యా సుఖిత్వేపిస్వాపసమకాలీనేఇత్యర్థః. అథానుపపత్తింపరిహరతి (నచేత్యాదినా) అనుపపత్తిస్స్యాత్ యద్యస్థిరత్వమనుభవాభావోవా. తత్రపరామర్శేనస్థిరత్వమాహ (యతఇతి) మయేదంకృతమిత్యాదయోహ్యనేకవాచికకాయికత్రివిధవ్యాపారవిషయపరామర్శపరాః. అథాహమర్థానుభవసాధకనిషేధసామాన్యవిషయంపరామర్శంశఙ్క్యతే (ఏతావన్తమితి) అహమర్థస్యనిషేధవిషయత్వాభావాభిప్రాయేణాహ (తతఃకిమితి) పరపక్షీతంశఙ్క్యతే (నకించిదితి) పరిహరతి (నేతి) వేద్యవిషయః - వేద్యప్రతిభాసవిషయః. కృత్స్నవిషయత్వేఽనిష్టమాహ (నకించిదితి) నానుభూతినిషేధస్తస్యాఅనువృత్తేరిత్యాశఙ్క్యాహ (సుషుప్తిసమయేత్వితి) భవత్పక్షస్యవిపరీతోయంపరామర్శఇత్యర్థః. యథా ప్రాశ్నిక్యత్వేగజానుభవంపృష్టేనపశ్చాద్యోగ్యానుస్మరణలింగేనచత్వేగజాభావం వదతాపురుషేణపూర్వకాలీనచత్వరానుభవేనవినాగజాభావోనవక్తుంశక్యతే - తథాఅజ్ఞానాశ్రయమహమర్థంవదతాస్వాపవేలాయామహమర్థానుభవోభ్యుపగన్తవ్యః. అథాప్యహమర్థనివృత్తిర్జ్ఞానానువృత్తికథనంచత్వరనివృత్తిగజావస్థానవచనతుల్యమితిభావః. (దేవానామేవసాధయసి) అర్భరూపాహిదేవాః. ప్రతివచనమనుక్త్వాత్వమిత్యర్థః. ఈదృశతామితివా ప్రతివాద్యసన్నిధావితివాపూర్వోక్తమస్త్విమితివార్థః. అహనిషేధనిశేషవిషయంపరామర్శమాహ (మామపీతి) పరిహరతి (స్వానుభవేతి) స్వానుభవవచనయోర్హ్యన్యోన్యంవిరోధః - కింతూభయోరప్యహమర్థానువృత్తినిషేధశబ్దేనవిరోధఇత్యర్థః. అనుభవైకదేశయోర్వచనైకదేశయోశ్చమిథోవిరోధఇతివార్థః. విరోధమేవదర్శయతి (అహమితి) అహంనజ్ఞాతవానిత్యత్రఅజ్ఞానసాక్షిత్వేనఅహమర్థానువృత్తేః స్వానుభవసిద్ధావచనమపితదనుగుణమితిఅనుభవవచనాభ్యామహమర్థానువృత్తినిషేధవాక్యవిరోధఇత్యర్థః. నిషేధశబ్దతదర్థానుభవయోర్విరోధఇతివార్థః. తత్రమామితిపదస్యార్థంవక్తుంపరప్రశ్నమనుభాషతే (మామితీతి) పూర్వంవిరుద్ధార్థకథనమసాధు - అర్థతత్త్వప్రశ్నస్సాధురిత్యభిప్రాయేణాహ (సాధ్వితి) నిషేధానువృత్త్యోర్విషయవిభాగందర్శయతి (తదుచ్యతఇత్యాదినా) అహంమామిత్యుభయోరపిపదయోర్విశిష్టవిషయత్వేవోచితానీతిభేదప్రసఙ్గాదిత్యత్రాహ (అహంమామితి) విధినిషేధయోరేకవిషయత్వేవ్యాహతస్స్యాదితితన్నివృత్త్యర్థంవిషయవిభాగఃకార్యఇత్యర్థః. విషయవిభాగవిషయాసక్తాయాంవిషయవిభాగముచితందర్శయతి (జాగరితేతి) యత్ సాధుగత్యభావాత్తదానీంనప్రకాశతేతదేవనిషేధవిషయః. యదనస్యాపేక్షంస్వరూపంప్రకాశతేతదేవానువర్తతఇతిఅప్రకాశమానస్యానువృత్తిః ప్రకాశమానస్యనిషేధశ్చాత్రపరాస్తావిత్యర్థః.

అత్ర సుప్తోఽహమిత్యశోహమితి చ మామపి న జ్ఞాతవానహమిత్యేవ ఖల్వనుభవప్రకారః. కించ- సుషుప్తావాత్మైవ జ్ఞానసాక్షిత్వేనాస్త ఇతి హి భవదీయా ప్రక్రియా. సాక్షిత్వం చ సాక్షాజ్జ్ఞాతృత్వమేవ. న హ్యజానతస్సాక్షిత్వం. జ్ఞాతైవ హి లోకే వేదే యోఽస్సాక్షీతి వ్యపదిశ్యతే- న జ్ఞానమాత్రం. స్మరతి చ భగవాన్ పాణినిః *సాక్షాద్ద్రష్టరి సంజ్ఞాయామితి సాక్షాజ్జ్ఞాతర్యేవ సాక్షిశబ్దం. స చాయం సాక్షీ జానామీతి ప్రతీయమానోఽస్మదర్థ ఏవేతి కుతస్తదానీమహమర్థో న ప్రతీయేత. ఆత్మనే స్వయమవభాసమానోఽహమిత్యేవావభాసత ఇతి స్వాపాద్యవస్థాస్వప్యాత్మా ప్రకాశమానోఽహమిత్యేవావభాసత ఇతి సిద్ధం. యత్తు మోక్షదశాయామహమర్థో నానువర్తత ఇతి- తదపేశలం. తథా సత్యాత్మనాశ ఏవాపవర్గ ఇతి ప్రకారాన్తరేణ ప్రతిజ్ఞాతస్స్యాత్. న చాహమర్థో ధర్మమాత్రం- యేన తద్వి(గ)మేప్యవిద్యానివృత్తావివ స్వరూపమవతిష్ఠేత. ప్రత్యుత స్వరూపమేవాహమర్థ ఆత్మనః. జ్ఞానం తు తస్య ధర్మః - అహం జానామి జ్ఞానం మే జాతమితి చాహమర్థధర్మతయా జ్ఞానప్రతీతేరేవ. అపి చ యః పరమార్థతో భ్రాన్త్యా వాఽఽధ్యాత్మికాదిమనన్తదుఃఖతయాఽఽత్మానమనుసన్ధత్తే- ఽహం దుఃఖీతి. సర్వమేతద్దుఃఖజాతమపునర్భవమపోహ్య కథమహమనాకులస్స్వస్థో భవేయమిత్యుత్పన్నమోక్షరాగస్స ఏవ తత్సాధనే ప్రవర్తతే. స సాధనానుష్ఠానేన యద్యహమేవ న భవిష్యామీత్యవగచ్ఛేత్- అపసర్పేదేవాసౌ మోక్షకథాప్రస్తావాత్. తతశ్చాధికారివిరహాదేవ సర్వం మోక్షశాస్త్రమప్రమాణం స్యాత్. అహముపలక్షితం ప్రకాశమాత్రమపవర్గేఽవతిష్ఠత ఇతి చేత్ - కిమనేన. మయి నష్టేపి కిమపి ప్రకాశమాత్రమవతిష్ఠత ఇతి మత్వా న హి కశ్చిత్ బుద్ధిపూర్వకారీ ప్రయతతే. అతోఽహమర్థ ఏవ జ్ఞాతృతయా సిద్ధ్యతన్ ప్రత్యగాత్మత్వం. స చ ప్రత్యగాత్మా ముక్తావప్యహమిత్యేవ ప్రకాశతే- స్వస్మై ప్రకాశమానత్వాత్. యో యస్స్వస్మై ప్రకాశతే స సర్వోఽహమిత్యేవ ప్రకాశతే యథా. తథావభాసమానత్వేనో

ఏవం విషయవిభాగానుగుణమనుభవం దర్శయతి (అత్రేతి) శబ్దప్రయోగోఽప్యేవమేవేత్యాహ. ధీస్థం సర్వం వదతి వా- తదేకదేశం వదతి వా- న కించిదపి వదతి వా. అతశ్శబ్దప్రయోగే వైవక్షికేపి అనుభవైకరూప్యః. స పునరేవం విషయవిభాగానుగుణ ఏవేత్యర్థః. అనేన *నాహం ఖల్వయమేవం సంప్రత్యాత్మానం జానాత్యయమహమస్మీతి శ్రుతివాక్యస్థాయం శబ్దో వ్యాఖ్యాతః. పరమతే నేమమర్థముపపాదయతి (కించేత్యాదినా) సాక్షిత్వేనాత్మాభ్యుపగమ్యత- తతః కిమిత్యత్రాహ (సాక్షిత్వం చేతి) సాక్షాజ్జ్ఞాతృత్వం- సాక్షాత్కారరూపజ్ఞానాశ్రయత్వం. అసాక్షాత్కారిణి సాక్షిశబ్దః ప్రయుక్తశ్చేదౌపచారికః. ఉపపాదయతి (న హీతి) అజానతః- అజ్ఞాతురిత్యర్థః. కుత ఇత్యత్రాహ (జ్ఞాతైవ హీతి) శబ్దప్రయోగనియామకం లక్షణమాహ (స్మరతీతి) సాక్షిశబ్దం స్మరతీత్యన్వయః. తతః కిమహమర్థస్యాత్మత్వ ఇత్యత్రాహ (స చేతి) ఆత్మన్యర్థే అనుమానము క్తరత్ర విస్తరేణ వివక్షితం- అత్ర సంగ్రహేణాహ (ఆత్మనే స్వయమితి) ఆత్మనే స్వయమవభాసమానోఽహమిత్యేవావభాసత ఇతి వ్యాప్తివచనం. జాగ్రదాత్మా సపక్షః. స్వస్మై ప్రకాశమానత్వాదితి హేతుః. నిగమయతి (స్వాపాదీతి) అవిశదావభాసస్య సర్వాభ్యుపగతత్వాత్, శ్రుతిస్వారస్యాత్, పరామర్శస్వారస్యాత్, సాక్షిత్వోపపత్తేః, ప్రత్యక్షప్రసిద్ధేః, సుషుప్తావాత్మా అహమితి స్ఫురతీత్యుక్తం భవతి. అథ ముక్తావహమర్థాననువృత్తిమనూద్య దూషయతి (యత్త్విత్యాదినా) తురర్థగౌరవవిశేషే. అపేశలం- అసాధ్విత్యర్థః. కుత ఇత్యత్రాహ (తథా సతీతి) సౌగతానాం జ్ఞానసంతత్యుచ్ఛేదం మోక్షం వదతాం స్వరూపనాశస్య అపురుషార్థత్వేన దూషయతాం త్వయాపి శబ్దాన్తరేణ స్వరూపనాశ ఉక్తస్స్యాదిత్యర్థః. నైయాయికాద్యుక్తే మోక్షేపి అపురుషార్థత్వం తుల్యం. దుఃఖనివృత్తిస్సుఖప్రాప్తిశ్చోభయం పురుషార్థః. అత్ర పురుషార్థభూతదుఃఖాభావాత్పురుషార్థాన్వయః సుఖాభావాదపురుషార్థాన్వయశ్చేతి ముక్తేః పురుషార్థాపురుషార్థమిశ్రత్వం హి స్యాత్. అహమర్థోఽప్యారోపితః అతస్తద్విగమే స్వరూపనాశో న ప్రసజేదిత్యత్రాహ (న చేతి) కుత ఇత్యత్రాహ (అహమితి) అహమర్థధర్మతయా జ్ఞానప్రతీతేరేవ- పూర్వోక్తహేతోరేవేత్యర్థః. అహమర్థాత్మత్వసమర్థనోపజీవనేన స్వరూపనాశప్రసఙ్గ ఉక్తః. ఏవం ధర్మధర్మిభావేన ప్రతీత్యా అనువృత్తిరుపపాదితా. అథ శ్రుత్యర్థాపత్తిమాహ (అపి చేత్యాదినా) పూర్వమహమర్థస్యాత్మత్వసమర్థనాయ శ్రుత్యర్థాపత్తిరుక్తా. ఇదానీమహమర్థస్య ముక్తావనువృత్త్యుపపాదనాయ తామేవ శ్రుత్యర్థాపత్తిం విస్తరేణాహ. యస్స్వాత్మానం దుఃఖినమనుసంధత్తే - స ఏవ తన్నివృత్తిసాధనే ప్రవర్తతే. స చాహమర్థ ఏవ. దుఃఖిత్వం భ్రాన్తిసిద్ధమితి చేత్- యస్స్వాత్మానం భ్రమగ్రస్తమనుసంధత్తే- స ఏవ భ్రమనివృత్తిసాధనే ప్రవర్తతే. స చాహమర్థః. ద్విచన్ద్రజ్ఞానాదిభ్రాన్తిమతోఽపి స్వభ్రాన్తినివృత్తిరేవాపేక్షితా- న తు స్వవినాశః. అతోఽహమర్థవినాశో పురుషార్థ ఇత్యభిప్రాయేణ పరమార్థతో భ్రాన్త్యా వేత్యుక్తం. అనుసంధత్త ఇత్యన్తేన నిరస్తాఖిలదుఃఖోఽహమిత్యత్రాపేక్షితం వక్తవ్యముక్తం. నిరస్తేత్యాదిశ్లోకం వివృణోతి (సర్వమేతదిత్యాదినా) (అనాకులస్స్వస్థో భవేయమితి) అపునర్భవమపోహ్యేత్యేతత్ఫలముక్తమనాకుల ఇతి. ఆగామిదుఃఖశఙ్కయా మనఃక్షోభ ఆకులత్వం తదభావోఽనాకులత్వం. స్వస్థః - స్వస్మిన్ స్థితః స్వభావే స్థితః యథావస్థితాత్మానుభవపరః అనన్యానన్దభాగితి ఫలతి. స ఏవ- పూర్వదుఃఖిత ఏవ. యస్తత్సాన్నిధ్యనివృత్తిం ప్రాప్తుమభిలాష- స ఏవేత్యర్థః. శ్రవణాదావితి పూర్వముక్తత్వాదిహ తత్సాధన ఇత్యేతావదుక్తం. అపసర్పేదసావితి గ్రన్థేన ఫలితమర్థమాహ (తతశ్చాధికారీతి) శ్రవణాద్యాయాససాధ్యస్య శాస్త్రస్యాపురుషార్థపర్యవసాయిత్వే శ్రవణాద్యధికారివిరహాత్ శ్రవణాదిసాపేక్షస్య శాస్త్రస్య ప్రమితిజనకత్వలక్షణం ప్రామాణ్యం న స్యాదిత్యర్థః. మయి నష్టేపీత్యేతద్వివృణోతి (అహముపలక్షితమిత్యాదినా) బుద్ధిపూర్వకారీత్యనేన కస్యాపీతి పదం వివృతం. శ్రుత్యర్థాపత్తిం నిగమయతి (అత ఇతి) అహమర్థవిగమేఽపి నిర్వికారస్థిరప్రకాశానుసంధేయా. అనుమానమాహ (స చేతి) కించ- అనుమానమప్యస్తీతి చార్థః. అన్వయవ్యాప్తిమాహ (యోయ ఇతి) తథావభాసమానత్వేన- స్వస్మై

భయత్వాదిసమ్మతస్సంసార్యాత్మా. యద్యపునరహమితినచకాస్తి - నాసౌస్వస్మైప్రకాశతే యథాఘటాదిః. స్వస్మైప్రకాశతేచాయంముక్తాత్మా. సతస్మాదహమిత్యేవప్రకాశతే. నచాహమితిప్రకాశమానత్వేనతస్యాజ్ఞత్వసంసారిత్వాదిప్రసఙ్గః- మోక్షవిరోధాత్ అజ్ఞత్వాద్యహేతుత్వాచ్చాహంప్రత్యయస్య. అజ్ఞానంనామ స్వరూపాజ్ఞానమన్యథాజ్ఞానంవిపరీతజ్ఞానంవా. అహమిత్యేవాత్మనస్స్వరూపమితి స్వరూపజ్ఞానరూపోహంప్రత్యయో నాజ్ఞత్వమాపాదయతి- కుతస్సంసారిత్వం. అపితుతద్విరోధిత్వాన్నాశయత్యేవ. బ్రహ్మాత్మభావాపరోక్ష్యనిర్ధూతనిరవశేషావిద్యానామపి వామదేవాదీనామహమిత్యేవాత్మానుభవదర్శనాచ్చ. శ్రూయతేహి *తద్ధైతత్పశ్యన్నృషిర్వామదేవఃప్రతిపేదేఅహంమనురభవంసూర్యశ్చేతి *అహమేవపరస్తాద్భవిష్యామీత్యాది॥ సకలేతరాజ్ఞానవిరోధినస్సచ్చబ్దప్రత్యయమాత్రభాజనపరస్యబ్రహ్మణోవ్యవహారోప్యేవమేవ *హన్తాహమిమాస్తిస్రోదేవతాః *బహుస్స్యాంప్రజాయేయ *సఈక్షతలోకాన్నుసృజా ఇతి॥ తథా *యస్మాత్క్షరమతీతోహమక్షరాదపిచోత్తమః । అతోస్మిలోకేవేదేచప్రథితఃపురుషోత్తమః॥ *అహమాత్మాగుడాకేశ *నత్వేవాహంజాతునాసం *అహంకృత్స్నస్యజగతఃప్రభవఃప్రళయస్తథా *అహంసర్వస్యప్రభవోమత్తస్సర్వంప్రవర్తతే। తేషామహంసముద్ధర్తా మృత్యుసంసారసాగరాత్ ॥ *అహంబీజప్రదఃపితా। *వేదాహంసమతీతానీత్యాదిషు॥ యద్యహమిత్యేవాత్మనస్స్వరూపం.

ప్రకాశమానత్వేన. వ్యతిరేకవ్యాప్తిందర్శయతి (యదిపునరితి) ఉపనయమాహ (స్వస్మా ఇతి) నిగమనమాహ (తస్మాదితి) స్వస్మై ప్రకాశమానత్వం హేతుః. అహమితివ్యవహారార్హత్వంసాధ్యమితినసాధ్యావిశిష్టతా. అహమిత్యేవ ప్రకాశతే-అహమితివ్యవహారార్హం ప్రకాశత ఇత్యర్థః. సాధ్యే పరిపన్థిశేషసాధకతయానిశేషవిరుద్ధత్వంశఙ్క్యతే (నచేతి) ఆదిశబ్దాద్రాగద్వేషదుఃఖాదినివక్షితం. ననువ్యాపకంహి ప్రసఞ్జనీయం. నచ కార్యం కారణస్య వ్యాపకం. సత్యం - కారణజాతీయస్య తుకదాచిత్కార్యప్రసక్తిర్వ్యాపికా. అతోహంప్రత్యయేనాత్మనో ఽజ్ఞత్వాదిప్రసఞ్జనం. అజ్ఞత్వాదిప్రసక్తిర్నిష్టేతి విరుద్ధత్వాత్ (మోక్షేతి) *నపశ్యోమృత్యుంపశ్యతినరోగంనోతదుఃఖతామితిహిశ్రుతిః. అతోయథాసహదర్శనమాత్రేణపర్వతేనాగ్న్యాదిప్రసక్తిః ప్రత్యక్షబాధాద్వార్యతే- తద్వదాత్మాహంప్రత్యయోపదేశ ఇత్యర్థః. సోపాధికత్వమాహ (అజ్ఞత్వాదీతి) సంసారిత్వాహమర్థత్వయోస్సహదర్శనమాత్రేణ ముక్తావపిసంసారిత్వాదిప్రసక్తిశ్చేదనుభవస్యాపితత్సహభావదర్శనాత్తత్త్వత్వప్రసక్తిః. తత్ మోక్షశాస్త్రప్రమాణవిరోధాత్. ఆత్మన్యయుపదిష్టం. సంసారిత్వాదేరనుభవప్రయుక్తత్వాభావాత్సోపాధికత్వంచేతిచేత్ సహదర్శనమాత్రేణ ప్రసఙ్గోయుక్తః. అనేనాహమితి భాసనం స్వస్మై భాసమానత్వప్రయుక్తం- అపిత్వజ్ఞత్వప్రయుక్తమితి హేతోస్సోపాధికత్వంప్రత్యుక్తంభవతి. ఏవంకాలాత్యయాపదేశసోపాధికత్వే ఉక్తే. తత్రసోపాధికత్వముపపాదయితుమజ్ఞానత్వేనసంభావితశరీరాదీనిదర్శయతి (అజ్ఞానంనామేతి) తస్యత్రైవిధ్యప్రకారాన్తరాభావేనజ్ఞానమన్యథాజ్ఞానం-యథాపీతశ్శఙ్ఖ ఇతి. ఇదంరజతమిత్యాది. తస్య స్వరూపాజ్ఞానం విపరీతజ్ఞానం-యథాశుక్తావిదంరజతమితి. ఇదంతన్మతకార్యం *అయథావత్ప్రజానాతిబుద్ధిస్సాపార్థరాజసీ। అధర్మంధర్మమితియామన్యతేతమసావృతా। సర్వార్థాన్విపరీతాంశ్చబుద్ధిస్సాపార్థతామసీ॥ అహంప్రత్యయస్యస్వరూపజ్ఞానరూపత్వాత్తత్త్రైవిధ్యాన్యథాజ్ఞానవిపరీతజ్ఞానానవిరోధాదేవాపగతానీత్యాహ (అహమిత్యేవేతి) అహమిత్యేవాత్మనస్స్వరూపం-అహమితివ్యవహారబుద్ధ్యర్హమేవాత్మనస్స్వరూపమిత్యర్థః. అహంప్రత్యయస్యాజ్ఞత్వాదిప్రయోజకత్వాభావేనాజ్ఞత్వాదేరవిద్యాన్వయవ్యతిరేకానువిధాయిత్వం సంభవతి. అథవా కార్యకారణభావేనవ్యాప్తిమఙ్గీకృత్యాపరోక్షాజ్ఞత్వాదిప్రసఙ్గఉక్త ఇతివ్యాప్తిప్రతిక్షేపాయకార్యకారణభావంప్రతిక్షిపతి (అజ్ఞత్వాద్యహేతుత్వాచ్చేత్యాదినా) అజ్ఞత్వాదిప్రత్యాహ (కుతస్సంసారిత్వమితి) నివృత్తావిద్యానామపిఅహమిత్యాత్మప్రతిపత్తిదర్శనేనఅహంప్రత్యయస్యముక్తావనువృత్తిమాహ (బ్రహ్మాత్మభావేతి) తత్త్వసాక్షాత్కారకథనేననిర్ధూతనిరవశేషావిద్యత్వంగమ్యతే. బ్రహ్మణోపితథా ప్రతిపత్తిమాహ (సకలేతరేతి) సకలేతరాజ్ఞానవిరోధినః-నహిసకలేతరనివారణనిపుణస్యస్వైనతేయస్యనివశ్యత్వసంభవ ఇతిభావః. సచ్ఛబ్దప్రత్యయమాత్రభాజః- సచ్ఛబ్దస్యసదితిప్రత్యయస్యచవిషయభూతస్య. మాత్రచాపాశ్చాత్త్యనామరూపభాక్త్వవ్యావృత్తిః. అనేనాహంకారసృష్టేఃపూర్వమప్యహంప్రత్యయంజ్ఞాపయతి. అహంప్రత్యయస్య స్వీకరణాయ *అహమిమా ఇతివాక్యంపూర్వముపాదత్తే. *బహుస్స్యామితివాక్యే *అన్యద్యుత్తమ ఇత్యుత్తమపురుషబలాత్ అహమితిప్రత్యయస్సిద్ధః. అహమిమాస్తిస్ర ఇత్యత్ర అహంశబ్దఃకర్తోక్తః-నహ్యహంకారస్యనామరూపవ్యాకర్తృత్వమితిభావః. బహూపనిషత్స్వహమితినిర్దేశజ్ఞాపనాయోపాదత్తే (సఈక్షతేతి) సృజా ఇత్యుత్తమపురుషేణాహంశబ్దాకర్షసిద్ధిరితిభావః. స్మృతిందర్శయతి (తథాయస్మాదితి) యస్మాదిత్యవచనంక్షరాక్షరాతీతస్వాభావికరూపేణాహంప్రత్యయజ్ఞాపనార్థముపాత్తం. నహ్యహంకారఃక్షరాక్షరాతీతః. అతోస్మీత్యుత్తమపురుషేణాప్యహమర్థసిద్ధిః. ఆత్మనోహంప్రత్యయంజ్ఞాపయతిఅహమాత్మేతి. నహ్యహంకారశ్చిదచిదన్తరాత్మా. స్వాభావికనిత్యరూపేఽహంప్రత్యయందర్శయతినత్వేవాహమితి. నహ్యహంకారోనిత్యః. మృత్యువిరోధిముక్తిప్రదోప్యహంప్రత్యయవిషయ ఇత్యాహ తేషామితి- నహ్యహంకారోముక్తిప్రదః. ఏవమనేకశ్రుతిస్మృతివచనోపాదానంపరవివక్షితద్వైతశాబ్దికవచనాపనోదనార్థం.- ఏభిరహంశబ్దైశ్చాన్యత్రముపలక్ష్యతేచేదనేకవాక్యస్థాహంశబ్దలక్షణైవదోషః. *మహాభూతాన్యహంకార ఇతిక్షేత్రాన్తర్భావవచనాత్ *అహంకారంబలందర్పంకామంక్రోధంపరిగ్రహం। విముచ్యనిర్మమశ్శాన్తో బ్రహ్మభూయాయకల్పత ఇతి త్యా-

కథం తర్హ్యహంకారస్య క్షేత్రాన్తర్భావో భగవతోపదిశ్యతే * మహాభూతాన్యహంకారో బుద్ధిరవ్యక్తమేవ చేతి॥ ఉచ్యతే- స్వరూపోపదేశేషు సర్వేష్వహమిత్యేవోపదేశాత్ తథైవాత్మ స్వరూపప్రతిపత్తేశ్చాహమిత్యేవ ప్రత్యగాత్మనస్స్వరూపం. అవ్యక్తపరిణామభేదస్యాహంకారస్య క్షేత్రాన్తర్భావో భగవతైవోపదిశ్యతే. స త్వనాత్మని దేహేఽహంభావకరణహేతుత్వేన అహంకార ఇత్యుచ్యతే. అస్య త్వహంకారశబ్దస్యాభూత తద్భావే చ్విప్రత్యయముత్పాద్య వ్యుత్పత్తిర్ద్రష్టవ్యా. అయమేవ త్వహంకార ఉత్కృష్టజనావమానహేతుర్గర్వాపరనామా శాస్త్రేషు బహుశో హేయతయా ప్రతిపాద్యతే. తస్మాద్బాధకాపేతాహంబుద్ధిస్సాక్షాదాత్మగోచరైవ. శరీరగోచరా త్వహంబుద్ధిరవిద్యైవ. యథోక్తం భగవతా పరాశరేణ * శ్రూయతాం చాప్యవిద్యాయాః స్వరూపం కులనన్దన। అనాత్మన్యాత్మబుద్ధిర్యేతి॥ యది జ్ఞప్తిమాత్రమేవాత్మా - తదానాత్మన్యాత్మాభిమానే శరీరే జ్ఞప్తిమాత్రప్రతిభాసస్స్యాత్ - న జ్ఞాతృప్రతిభాసః. తస్మాజ్జ్ఞాతాహమర్థ ఏవాత్మా. తదుక్తం * అతః ప్రత్యక్షసిద్ధత్వాదుక్తన్యాయాగమాన్వయాత్। అవిద్యాయోగతశ్చాత్మా జ్ఞాతాహమితి భాసత ఇతి ॥ తథా చ * దేహేన్ద్రియమనః ప్రాణధీభ్యోఽన్యోఽనన్యసాధనః। నిత్యో వ్యాపీ ప్రతిక్షేత్రమాత్మా భిన్నస్స్వతస్సుఖీతి॥ అనన్యసాధనః - స్వప్రకాశః. వ్యాపీ- అతిసూక్ష్మతయా సర్వాచేతనాన్తః ప్రవేశస్వభావః. యదుక్తం దోషమూలత్వేనాన్యథాసిద్ధిసంభావనయా

బ్యత్వపరం వచనం ద్వితీయం. *అహంకారవిమూఢాత్మా ఇత్యపరం. ఏతత్త్రియమనుదాహృతమప్యభిప్రేతం ఉత్తరత్ర పరిహారాత్. పూర్వమేతద్వచనాభిప్రాయేణ సుముక్షిముక్త్యర్థాస్త్వేతీత్యుక్తం. ఇమమర్థమవలమ్బ్య చోదయతి (కథం తర్హీతి) పరిహరతి (ఉచ్యత ఇతి) అహమర్థాహంకారయోర్భేదబుద్ధ్యా పరేణ చోదితే ప్రకృతిప్రత్యయయోరర్థవిభాగవ్యుత్పాదనాయ ప్రకృత్యర్థభూతాత్మన్యహంబుద్ధేః ప్రామాణికత్వస్థైర్యం దర్శయతి (స్వరూపోపదేశేష్వితి) అన్యథాసిద్ధిం దర్శయన్ తత్రాహంకారశబ్దవివక్షితమాహ (అవ్యక్తేతి) (అవ్యక్తపరిణామభేదస్యేతి) స త్వహమర్థస్యేత్యర్థః *అథాతోఽహంకారాదేశ ఇత్యాదిముఖ్యశుద్ధస్వరూపస్యాహంకారశబ్దేనాభిధానాద్వ్యపగమేఽపి న విరోధః. స త్వహంకారశబ్దోఽహమర్థవిషయబుద్ధిపరః. యద్యహంకారశబ్దవాచ్యత్వమాత్రాత్ ప్రత్యగాత్మాపి క్షేత్రభేదస్స్యాత్ తర్హి హరిశబ్దవాచ్యత్వసామ్యాత్ సింహోఽప్యమణ్డూకస్స్యాత్. అనేకార్థాభిధాయిశబ్దైకత్వమర్థభేదావిరోధీతి భావః. యథా ఆగమప్రామాణ్యే *తథా చ హరిశబ్దస్య దృష్టా మణ్డూకవాచితా। ఇతి తచ్ఛబ్దవాచ్యత్వాత్సింహో మణ్డూక ఏవ కిం। తథా గోశబ్దవాచ్యత్వాచ్ఛబ్దశ్చాపి విషాణవానితి॥ అథాహంకారశబ్దస్యావ్యక్తపరిణామవిశేషవాచకత్వప్రకారం దర్శయతి (స త్వితి) అహంభావః- అహమితి బుద్ధిః. భావశబ్దస్య బుద్ధివాచకత్వమభిప్రాయపరతయా ప్రయోగాదవగమ్యతే. సర్వత్రాహంశబ్దార్థమేకరూపమఙ్గీకృత్యాహంకారశబ్దస్యావ్యక్తపరిణామవాచిత్వం శబ్దానుశాసనప్రక్రియయోపపాదయతి (అస్య త్వితి) చ్విప్రత్యయస్య సర్వలోపః. కృఞ్ కరణే ఘఞ్. క్షేత్రాన్తర్భావోపదేశస్య నిర్వాహః కృతః. అహంకారం బలం దర్పమిత్యాజ్యత్వోపదేశస్య నిర్వాహః క్రియతే (అయమేవ త్వితి) అయం శబ్దేన ప్రస్తుతాహంభావో వివక్షితః- న త్వహంభావకరణహేతుః- గర్వాపరనామేతి వచనాత్. న హి మమాహంకారయోరన్యతరోఽహంకారో గర్వాపరపర్యాయః. అతోఽత్రాహంభావ ఏవాయం శబ్దవివక్షితః. ప్రశస్తదేహేఽహంబుద్ధిరుత్కృష్టజనావమానే హేతురహంకారః అహంబుద్ధిః. మానసవ్యాపారవాచినః కరోతేః బుద్ధిపరత్వం యుజ్యతే. యథా *తదేకావయవం దేవం చేతసా హి పునర్బుధః। కుర్యాదితి॥ మనసా కరణం హి వేదనం. అతోఽహంబుద్ధిరహంకారః. చ్విప్రత్యయార్థగర్భత్వాదనహమ్యహంబుద్ధిగర్భాభిమానవహంభావాహంకారశబ్దౌ. అత్ర భావే వ్యుత్పత్తిః. పూర్వత్ర కరణే వ్యుత్పత్తిః- *గర్వోఽభిమానోఽహంకార ఇతి నైఘణ్టుకాః. నను కథం భావే వ్యుత్పన్నస్యాహంకారశబ్దస్యోపాదేయగోచరతయా ప్రయోగః * అథాతోఽహంకారాదేశ ఇతి॥ ఉచ్యతే- స త్వహంకారశబ్దస్సాక్షాదహమర్థబుద్ధివాచీ- న త్వనాత్మన్యాత్మబుద్ధిపరచ్విప్రత్యయార్థగర్భః. హేయోపాదేయరూపేణ శబ్దప్రతిపన్నయోరహంబుద్ధ్యోర్విషయవిభాగం నిగమయతి (తస్మాదితి) అస్మిన్నర్థే ప్రమాణమాహ (యథోక్తమితి) తత్రైవ పురాణే అనాత్మవిషయాహంబుద్ధివచనయోర్భ్రాన్తత్వమాత్మవిషయే త్వభ్రాన్తత్వం చ స్పష్టం. యథా *ఆకాశవాయ్వగ్నిజలపృథివీభ్యః పృథక్ స్థితే। ఆత్మన్యాత్మమయం భావం కః కరోతి కలేవరే॥ పఞ్చభూతాత్మకే దేహే దేహీ మోహతమోవృతః। అహం మమైతదిత్యుచ్చైః కురుతే కుమతిర్మతిమితి॥ ఆదిభరతచరితే *ఆత్మన్యేష న దోషాయ శబ్దోఽహమితి యో ద్విజ। అనాత్మన్యాత్మవిజ్ఞానం శబ్దో వా భ్రాన్తిలక్షణ ఇతి॥ ఏతద్వచనార్థమప్యహమర్థాత్మత్వహేతుత్వేనాహ (యదీతి) (అనాత్మనీతి) అనాత్మన్యహం ప్రతీతిః కథమాత్మాభిమాన ఇత్యర్థః. అహమర్థాత్మత్వం నిగమయతి (తస్మాదితి) అస్మిన్నర్థే ఆత్మసిద్ధిగ్రన్థముదాహరతి (తదుక్తమితి) ధర్మధర్మిభావేన ప్రతీతిః ప్రత్యక్షసిద్ధిః. స్థిరత్వాస్థిరత్వాదివైషమ్యం ప్రత్యభిజ్ఞాపత్తిశ్చ న్యాయః. ఆగమ ఉదాహృతోపనిషద్వాక్యాని. అవిద్యాయోగో నశ్వరోక్తభ్రాన్తియోగః. అహమర్థస్యానాత్మత్వే స్థూలోఽహమితి భ్రాన్తేరయోగ ఇతి భావః. జ్ఞాతురాత్మత్వే సంవాదిగ్రన్థో దర్శితః. జ్ఞప్తేరనాత్మత్వే చాత్మసిద్ధిగ్రన్థమాహ (తథా చేతి) ధీభ్యోఽన్య ఇత్యేతదత్రోపయుక్తం. సాధనశబ్దస్యోత్పాదకజ్ఞాపకసాధారణత్వాత్తద్వ్యాచష్టే (అనన్యేతి) జీవస్వరూపవిభుత్వశఙ్కావ్యుదాసార్థం వ్యాపీతిశబ్దం వ్యాచష్టే (అతీతి) పురాణేషు వ్యాప్తిశబ్దప్రయోగాత్ స ఏవాత్ర శ్లోకే ప్రయుక్తః. యత్ర యత్ర జీవస్య వ్యాప్తివాచినశ్శబ్దాః తత్ర తత్రాయమేవార్థో ద్రష్టవ్య ఇతి భావః. జీవస్య ధర్మభూతజ్ఞానేన వ్యాప్తిరాత్మసిద్ధావేవోచ్యతే *వ్యాప్తిరపి చైతన్యమాత్రేణైవ న రూపేణేతి. అతో యథోక్త ఏవార్థః. అథ శాస్త్రప్రత్యక్షవిరోధే శాస్త్రప్రాబల్యమనూద్య నిరస్యతి (యదుక్తమిత్యాదినా) పరేణ పూర్వం మూలమూలిభావపరోక్షాపరోక్షరూపత్వాదిభిర్బాధ్యబాధకభావే కారణం జ్వాలాభేదాను

సకలభేదావలమ్బిప్రత్యక్షస్య శాస్త్రబాధ్యత్వమితి. కోయం దోష ఇతి వక్తవ్యం- యన్మూలతయా ప్రత్యక్షస్యాన్యథాసిద్ధిః. అనాది భేదవాసనైవ హి దోష ఇతి చేత్ - భేదవాసనాయాస్తిమిరాదివద్యథావస్థితవస్తువిపరీతజ్ఞానహేతుత్వం కిమన్యత్ర జ్ఞాతపూర్వం - అనేనైవ శాస్త్రవిరోధేన జ్ఞాస్యత ఇతి చేత్ -న - అన్యోన్యాశ్రయణాత్. శాస్త్రస్య నిరస్తనిఖిలవిశేషవస్తుబోధిత్వనిశ్చయే సతి భేదవాసనాయా దోషత్వనిశ్చయః- భేదవాసనాయా దోషత్వనిశ్చయే సతి శాస్త్రస్య నిరస్తనిఖిలవిశేషవస్తుబోధిత్వనిశ్చయ ఇతి. కించ-యది భేదవాసనామూలత్వేన ప్రత్యక్షస్య విపరీతార్థత్వం - శాస్త్రమపి తన్మూలత్వేన తథైవ స్యాత్. అథోచ్యేత - దోషమూలత్వేపి శాస్త్రస్య ప్రత్యక్షావగతసకలభేదనిరసనజ్ఞానహేతుత్వేన పరత్వాత్తత్ ప్రత్యక్షస్య బాధకమితి. తన్న-దోషమూలత్వే జ్ఞాతే సతి పరత్వమకించిత్కరం. రజ్జుసర్పజ్ఞాననిమిత్తభయే సతి భ్రాన్తోయమితి పరిజ్ఞాతేన కేనచిత్ నాయం సర్పో మా భైషీరిత్యుక్తేపి భయానివృత్తిదర్శనాత్. శాస్త్రస్య చ దోషమూలత్వం శ్రవణవేలాయామేవ జ్ఞాతం. శ్రవణావగతనిఖిలభేదోపమర్దిబ్రహ్మాత్మైకత్వవిజ్ఞానాభ్యాసరూపత్వాన్మననాదేః.

మానే వ్యభిచారాత్. *ఆదిత్యో యూప ఇత్యాదావపి యూపాదిత్యైక్యాద్యప్రతిపాదనం దౌర్బల్యాత్ - అపితు యూపాఞ్జనవిధిశేషత్వేనైక్యతాత్పర్యాభావాదిత్యుక్తం. తత్ర జ్వాలాభేదానుమానాచ్ఛాస్త్రస్య త్రిధా వైషమ్యమస్తి. ప్రమాణాన్తరేణ దోషమూలత్వానిశ్చయాదన్యోన్యాశ్రయః, బాధ్యబాధకయోస్తుల్యదోషత్వం, మూలోచ్ఛేదిత్వం, చేత్యేతత్త్రయం జ్వాలాభేదానుమానే నాస్తి. తథాహి- ఏకవర్తికావర్తిత్వనిబన్ధనసాదృశ్యాఖ్యదోషస్యాసత్యత్వైక్యైక్యప్రతీతిహేతుత్వమచిరనిర్వాపితారోపితప్రదీపే దృష్టమితి చక్షుషా జ్వాలైక్యప్రతిపత్తేః క్వచిద్దోషమూలత్వనిశ్చయాదన్యత్రైక్యప్రతిపత్తావపి దోషమూలత్వసంభవాజ్జ్వాలైక్యప్రత్యక్షం శఙ్కితం సన్నిశ్చయజననక్షమం పరీక్షకస్య భవేత్. జ్వాలాయాం సాదృశ్యరూపదోషస్యాసత్యత్వైక్యైక్యప్రతీతిహేతుత్వం ప్రమాణాన్తరేణ న దృష్టం చేదన్యోన్యాశ్రయస్స్యాత్. అనుమానస్య ప్రాబల్యాత్ప్రత్యక్షస్యాన్యథాసిద్ధిః. తదన్యథాసిద్ధ్యానుమానస్య ప్రాబల్యమితి ఐక్యప్రతీతేరన్యథాసిద్ధిసంభవః ప్రమాణాన్తరదృష్ట ఇతి నాన్యోన్యాశ్రయః. అత్ర న తథా ప్రమాణాన్తరేణ భేదవాసనాయా దోషత్వం దృష్టం. కించ-దీపే బాధ్యస్య జ్వాలైక్యజ్ఞానస్య సాదృశ్యాఖ్యదోషమూలత్వే బాధకస్య జ్వాలాభేదానుమానస్య న సాదృశ్యదోషమూలత్వం దృష్టం. అత్ర తు బాధ్యస్య ప్రత్యక్షస్య బాధకస్య శాస్త్రస్య చోభయోః పరాభ్యుపేతదోషమూలత్వమవిశిష్టం విద్యత ఇతి తుల్యదోషత్వం. కించ-తత్ర జ్వాలాఖ్యధర్మిగ్రాహిణః ప్రత్యక్షస్య చ ప్రథమవర్త్యవయవాగ్నిసంయోగే చరమవర్త్యవయవస్య వినాశే చ ఉత్పత్తివినాశయోర్వ్యాప్తిగ్రాహిణః ప్రత్యక్షస్య ప్రత్యవయవమగ్నిసంయోగవర్త్యవయవవినాశాఖ్యలిఙ్గగ్రాహిణః ప్రత్యక్షస్య చ న భేదానుమానబాధ్యవిషయత్వం. ఐక్యప్రతిపత్తేరేవ తత్. అత్ర తు శబ్దాఖ్యధర్మిగ్రాహిణః తస్య నిర్దోషత్వసాధకలిఙ్గగ్రాహిణః తల్లిఙ్గవ్యాప్తిగ్రాహిణః ఏవంవిధతాత్పర్యలిఙ్గగ్రాహిణశ్చ ప్రత్యక్షస్య తేషాం తాత్పర్యలిఙ్గానాం చ శాస్త్రేణైవ బాధోపగమాత్ మూలోచ్ఛేదిత్వమితి త్రిధా వైషమ్యం. ఏతద్వైషమ్యత్రయముపపాదయిష్యన్ పూర్వపక్షమనువదతి (దోషమూలత్వేనేతి) (సకలభేదావలమ్బిప్రత్యక్షస్యేతి) అత్రాయం భావః- తత్త్వశుద్ధికారాదిభిరుక్తైశ్చ కాచతిమిరాదిరివ ప్రత్యక్షస్య దోష ఉక్తః. స నోపపద్యతే-కాచతిమిరాదేః క్వాచిత్కత్వాత్. ఏతేన ప్రత్యక్షాన్తరాణాం దోషమూలత్వమనుమీయత ఇతి చేత్ -శబ్దత్వాత్ శాస్త్రస్యాపి దోషమూలత్వమనుమీయతాం. శాస్త్రే దోషస్య యోగ్యానుపలబ్ధినిరాసశ్చేత్ప్రత్యక్షేపి తథైవ స్యాత్. కించ-ఆయుర్వేదే దోషాణాం స్వరూపం తన్నివృత్త్యుపాయాదికం చ నిరూపితం. సర్వప్రత్యక్షస్య దోషమూలత్వానుమానం తద్విరుద్ధం చ. కించ - సర్వప్రత్యక్షస్య దోషమూలత్వే సన్మాత్రగ్రాహిణః ప్రత్యక్షస్య దోషమూలత్వాత్ సన్మాత్రమపి మిథ్యా స్యాదితి. దూషయతి (కోయమిత్యాదినా) (కోయం దోష ఇతి వక్తవ్యమితి) కోయం దోష ఇత్యనయోర్వచనవ్యక్త్యా దోషరూపం మూలం యదుక్తం తత్కిమితి పృష్టే ఽయం దోష ఇతి వక్తవ్యమిత్యర్థః. యద్వా - యచ్ఛబ్దసామర్థ్యాత్తత్రేత్యాక్షేపసిద్ధం. దోషమూలత్వేనేత్యాదినా యదర్థజాతముక్తం తత్ర కోయం దోష ఇతి పృష్టే వక్తవ్యమిత్యర్థః. కుతో వక్తవ్యమిత్యత్రాహ (యన్మూలతయేతి) న హి దోషమనుక్త్వాన్యథాసిద్ధిస్సువచేత్యర్థః. దోషమాహ (అనాదీతి) స్వరూపసంప్రతిపత్తిపరమేవకారః. హిశబ్దేన దోషాన్తరాసంభవసిద్ధవత్కారః. స్వమతే దోషత్వసంప్రతిపత్త్యభిమానాద్వా హిశబ్దః. దోషత్వం హి విపరీతజ్ఞానహేతుత్వం. అతో విపరీతజ్ఞానహేతుత్వేన వ్యాప్తేరదృష్టతయా భేదవాసనాస్వరూపసంప్రతిపత్తావపి దోషత్వాసంప్రతిపత్తేః పృచ్ఛతి (భేదవాసనాయా ఇతి) తిమిరాదివదిత్యాదిశబ్దేన సాదృశ్యాదివివక్షితం. తద్ధి జ్వాలాయామైక్యభ్రమహేతుః. అన్యత్ర జ్ఞాతపూర్వత్వస్య దుర్వచత్వాచ్ఛఙ్కతే (అనేనైవేతి) దూషయతి (నేతి) ఏవం ప్రమాణాన్తరేణ దోషత్వానిశ్చయేనాన్యోన్యాశ్రయణాపత్తిరూపం వైషమ్యముక్తం. అథ తుల్యదోషత్వం బాధ్యబాధకయోరాహ (కించేతి) అథ దోషమూలత్వే తుల్యేపి పరత్వాద్బాధకత్వం శఙ్కతే (అథేతి) అపచ్ఛేదాదిష్విదం రజతం నేదం రజతమిత్యాదిషు చ పరం బాధకం దృష్టం. అతో నిషేధ్యోపస్థాపకమానాపేక్షయా నిషేధకస్య పరత్వాత్ బలీయస్త్వమిత్యర్థః. ఏవం బ్రహ్మప్రతిపాదకశాస్త్రస్యాపి ఉత్పత్త్యాదేః ప్రత్యక్షాదిమూలతయా తత్పూర్వకస్య తస్య ప్రత్యక్షాద్యపేక్షయా పరత్వాత్ తత్ప్రతిపాద్యనిర్విశేషవస్తుసత్యత్వమపి తుల్యన్యాయతయా సిద్ధం. తద్దూషయతి (తన్నేతి) పరత్వస్యాకించిత్కరత్వముపపాదయతి (రజ్జుసర్పేతి) ఉత్తరజ్ఞానస్య దోషమూలత్వేన ప్రామాణ్యానిశ్చయాద్భయానివృత్తిః- నను భ్రాన్తత్వే జ్ఞాతే పరత్వమకించిత్కరమస్తు- అత్ర తు భ్రాన్తత్వజ్ఞానం నాస్తీత్యత్రాహ (శాస్త్రస్య చేతి) జ్ఞాతత్వముపపాదయతి (శ్రవణావగతేతి) శాస్త్రస్య భేదవాసనామూలత్వం తావత్సంప్రతిపన్నం. తస్యాశ్చ దోషత్వం భేదమిథ్యాత్వజ్ఞానా

అపిచ-ఇదంశాస్త్రం.ఏతచ్చాసంభావ్యమానదోషం. ప్రత్యక్షంతుసంభావ్యమానదోషమితి కేనావగతంత్వయా. నతావత్ స్వతస్సిద్ధానిర్ధూతనిఖిల విశేషానుభూతిరిమమర్థమవగమయతి - తస్యాస్సర్వవిషయవిరక్తత్వాత్ శాస్త్రపక్షపాతవిరహాచ్చ. నాప్యైన్ద్రియకప్రత్యక్షం - దోషమూలత్వేనవిపరీతార్థత్వాత్. తన్మూలత్వాదేవనాన్యాన్యపి ప్రమాణాని. అతస్స్వపక్షసాధనప్రమాణానభ్యుపగమాత్ నస్వాభిమతార్థసిద్ధిః. నను వ్యావహారికప్రమాణప్రమేయవ్యవహారోస్మాకమస్త్యేవ- కోయంవ్యావహారికోనామ- ఆపాతప్రతీతిసిద్ధోయుక్తిభిర్నిరూపితోనతథావస్థితఇతిచేత్ - కింతేనప్రయోజనం- ప్రమాణతయాప్రతిపన్నేపియుక్తిబాధాదేవప్రమాణకార్యాభావాత్. అథోచ్యేత- శాస్త్రప్రత్యక్షయోరవిద్యామూలత్వేపి ప్రత్యక్షవిషయస్యశాస్త్రేణబాధోదృశ్యతే. శాస్త్రవిషయస్యసదద్వితీయబ్రహ్మణః పశ్చాత్తనబాధాదర్శనేననిర్విశేషానుభూతిమాత్రం బ్రహ్మైవపరమార్థఇతి. తదయుక్తం - అబాధితస్యాపిదోషమూలస్యాపారమార్థ్యనిశ్చయాత్. ఏతదుక్తంభవతి- యథాసకలేతరకాచాదిదోషరహితపురుషాగోచరగిరిగుహాసు వసతస్తైమిరికజనస్యాజ్ఞాతస్వతిమిరస్యసర్వస్యతిమిరదోషావిశేషేణద్విచన్ద్రజ్ఞానమవిశిష్టంజాయతే. నతత్రబాధకప్రత్యయోస్తీతినతన్మిథ్యానభవతీతి తద్విషయభూతం ద్విచన్ద్రత్వమపి మిథ్యైవ. దోషోహ్యయథార్థజ్ఞానహేతుః.

నను వ్యుత్పత్తి-తన్మిథ్యాత్వావగతిశ్చజ్ఞానని వర్తత్వావగమాత్. జ్ఞాననివర్త్యత్వావగమశ్చ బ్రహ్మైకత్వజ్ఞానస్యనిఖిలభేదాపహత్వావగతేః. అతశ్శుద్ధస్య నిర్విశేషజ్ఞానాఖ్యస్యరూపస్యసంసర్వతాశాస్త్రస్యదోషమూలత్వమనవగతమిత్యత్ర. ఏవం బాధ్యబాధకయోస్సమ్యగ్దోషదర్శనరూపం వైషమ్యముక్తం. అథమూలోచ్ఛేదిత్వమాహ(అపిచేతి)ఇదంశాస్త్రమితిశబ్దరాశిత్వాత్. అసంభావ్యమానదోషమితిబౌద్ధాగమాదివ్యావృత్తిః. త్వయా- ప్రమాణప్రమేయాదికం తాత్త్వికత్వేనానభ్యుపగచ్ఛతా. (నతావదితి) స్వతస్సిద్ధత్వేనస్వరూపసిద్ధౌ నిరపేక్షత్వం. [illegible]ద్విశేషణంనిర్విషయత్వప్రదర్శనార్థం. కుతోనావగమ్యత ఇత్యత్రాహ (తస్యా ఇతి) సర్వవిషయవిరక్తత్వాత్-నిర్విషయత్వాదిత్యర్థః. నహి విజ్ఞానమసంబద్ధవిషయం ప్రకాశయతి. వస్తుతో నిర్విషయాయాపి భ్రాన్త్యాతిపద్యమానమపిశాస్త్రప్రాబల్యమనవగమయతీత్యత్రాహ(శాస్త్రపక్షపాతవిరహాచ్చేతి)అసంబన్ధావిపద్యమానత్వావిశేషాత్ సౌగతాదిశాస్త్రేష్వపి ప్రామాణ్యమవగమయేదిత్యర్థః. ప్రత్యక్షాదికంనావగమయతీత్యాహ(నాపీతి)ఐన్ద్రియప్రత్యక్షదేరక్షైర్నిర్వృత్తిరిత్యైన్ద్రియకం ప్రత్యక్షమూలశాస్త్రజన్యజ్ఞానస్య అనుకార్యకార్యత్వాదైన్ద్రియక ప్రత్యక్షం ప్రథమముపాత్తం. తన్మూలత్వాత్ - భేదవాసనామూలప్రత్యక్షమూలత్వాత్. ఏవం ప్రకృతిగోచరతయోక్తం ప్రమాణాభావం పరాభిమతసర్వగోచరత్వేనోపసంహరతి (అత ఇతి) నస్వాభిమతార్థసిద్ధిః - స్వాభిమతం - ప్రత్యక్షదౌర్బల్యశాస్త్రప్రాబల్యాదికం. ఏవమ్ భ్రాన్తనకారాద్యుక్తప్రకారనిరసనే పరపక్షకార్యముక్తం. తత్ర ప్రమాణవాక్యేష్వపి భ్రాన్తిర్విత్యతే. తత్రేదం ప్రష్టవ్యం. స్వాభిమతవ్యర్థార్థపరం శాస్త్రం పరమార్థమిత్యభిప్రాయేణ కింతవ ప్రమితిస్స్వాత్మనిరాస - ఉత నాస్తి. అస్తి చేత్ప్రమాణాదిభేదః నాస్తి చేత్ కథమపి ప్రమాణాదిభేదః. ప్రమితిత్వాపాదనాదికమస్త్యేవ తద్వ్యావహారికమితి చేత్ వ్యావహారికత్వం-కిం పరమార్థత్వం-ఉతాపరమార్థత్వం. అపరమార్థసాధకం ప్రమాణం కింసాధకం-ఉతాసాధకం-సాధకం చేత్పరమార్థసంజ్ఞితమన్యేషాం ప్రమాణం కస్యచిత్సాధకమేవస్యాత్. అథాసాధకం-తతో నిరాకారం వా వ్యర్థాభ్యుపగతప్రమాణాదికంసాధకం భవేత్. త్వయోక్తం ప్రమాణాదికం పరమార్థభూతం వేత్యతీతి జయాస్స్యాదితి. స్వపక్షపరపక్షభేదోపి కింపరమార్థః- ఉతాపరమార్థః- పరమార్థశ్చేద్భేదమిథ్యాత్వం. అపరమార్థశ్చేత్పరపక్ష ఏవ స్వయం స్వీకృతస్స్యాదితి భేదపారమార్థ్యం వ్యవహారోక్తం స్యాదితి. ఏవమాదివ్యాఘాతిస్సర్వత్రానుసంధేయ ఇత్యభిప్రాయః. అనన్తరముక్తసాధనప్రమాణాభావం ప్రతివిపక్షోచ్ఛేదయతి (నన్వితి) కోయమిత్యాక్షేపః. వ్యావహారికస్వరూపం దర్శయతి (ఆపాతేతి) దూషయతి (కింతేనేతి) సాధ్యనిశ్చయరూపప్రయోజనం నేత్యర్థః. కుతఇత్యత్రాహ (ప్రమాణతయేతి) యుక్త్యా బాధో యుక్తిబాధః. భావబుద్ధ్యాగృహీతవాక్యాదిసాధ్యనిశ్చయరూపహేతుత్వదర్శనాదిత్యర్థః. ఏవం మూలోచ్ఛేదిత్వే వైషమ్యముపపాదితం. ఏవం పూర్వంపరోక్తంపరత్వాద్వైషమ్యమాక్షిప్తం. అథాస్మాత్పరస్య కస్యచిద్బాధకస్యాభావం బ్రహ్మప్రతిపాదకశాస్త్రస్య ప్రత్యక్షాద్వైషమ్యం శఙ్కతే (అథోచ్యేతేత్యాదినా) బాధదర్శనాభావరూపం వైషమ్యం శాస్త్రస్య స్పష్టం ప్రత్యక్షవిషయస్య బాధదర్శనమాహ (శాస్త్రేణ) ప్రత్యక్షవిషయాచ్ఛాస్త్రవిషయస్య వైషమ్యమాహ (శాస్త్రవిషయస్యేతి) పాశ్చాత్త్యబాధాదర్శనాభ్యవగమేన ముపయతి (తదయుక్తమితి) కుత ఇత్యత్రాహ (అబాధితస్యేతి) యస్య దుష్టం కారణం యస్య చ మిథ్యేతి ప్రత్యయః- స ఏవాసమీచీనః ప్రత్యయ ఇతి నిర్ణీతం. అతో దుష్టమూలత్వ బాధక ప్రత్యయౌ ప్రత్యేకం మిథ్యాత్వసాధకౌ. వ్యాహతమిదంయదబాధిత[illegible]వ్యపారమార్థ్యనిశ్చయ ఇతి. అపరమార్థత్వేన నిశ్చితత్వం హి బాధితత్వమిత్యత్రాహ (ఏతదుక్తమితి) జిజ్ఞాసాస్వతిమిరస్యేతి క్వచిత్పఠ్యతే. దోషజ్ఞాననిబన్ధనపరోక్షబాధకజ్ఞానోదయవ్యుదాసః ప్రయోజనం. జ్ఞాతస్వతిమిరస్యేతి తు పాఠో లేఖకస్ఖలనకృతః. సహిపురుషాన్తరాగోచర[illegible]ద్విరుద్ధః- బాధకాభావేకథం మిథ్యాత్వమిత్యత్రాహ (దోషోహీతి) భ్రాన్తిసమానాశ్రయబాధకజ్ఞానాభావేపి పురుషాన్తరజ్ఞానేనమిథ్యాత్వనిశ్చయోనవ్యాహత ఇత్యర్థః. తిరశ్చాం యావజ్జీవం బాధోదయాభావేపి దేహాత్మభ్రమే మిథ్యార్థవిషయః- తస్యాస్సంసర్గరూపదోషమూలత్వాత్. బాహ్య[illegible]మేవ స్పష్టోదాహరణస్య వివక్షితత్వా[illegible]దేవతదనుక్తిః. నను తిరశ్చాం దేహాత్మభ్రమో నాస్మాకం ప్రత్యక్షః. కార్యానవగమాత్ భ్రమకారణదోషోపి దురవగమః. తత్కథం దోషమూలత్వసంభావనా జ్ఞానమాత్రేణ మిథ్యాత్వనిశ్చయః - ఉచ్యతే-అస్మదాదేః శాస్త్రశ్రవణాత్పూర్వం దేహాత్మభ్రమదర్శనాత్తేషాం చ శాస్త్రాధికారాభావాద్దేహాత్మభ్రమస్తన్మూలదేహసంసర్గరూపదోషవత్త్వం చానుమీయతే. దోషమూలత్వనిశ్చ

తథా బ్రహ్మజ్ఞానమవిద్యామూలత్వేన బాధకజ్ఞానరహితమపి స్వవిషయేణ బ్రహ్మణా సహ మిథ్యైవేతి. భవన్తి చాత్ర ప్రయోగాః. వివాదాధ్యాసితం బ్రహ్మ మిథ్యా- అవిద్యావత ఉత్పన్నజ్ఞానవిషయత్వాత్ ప్రపఞ్చవత్. బ్రహ్మ మిథ్యా- జ్ఞానవిషయత్వాత్ ప్రపఞ్చవత్. బ్రహ్మ మిథ్యా- అసత్యహేతుజన్యజ్ఞానవిషయత్వాత్ ప్రపఞ్చవదేవ. న చ వాచ్యం స్వాప్నస్య హస్త్యాదివిజ్ఞానస్యాసత్యస్య పరమార్థశుభాశుభప్రతిపత్తిహేతుభావవదవిద్యామూలత్వేనాసత్యస్యాపి శాస్త్రస్య పరమార్థభూతబ్రహ్మవిషయప్రతిపత్తిహేతుభావో న విరుద్ధ ఇతి- స్వాప్నజ్ఞానస్యాసత్యత్వాభావాత్. తత్ర హి విషయాణామేవ మిథ్యాత్వం- తేషామేవ హి బాధో దృశ్యతే. న జ్ఞానస్య. న హి మయా స్వప్నవేలాయామనుభూతం జ్ఞానమపి న విద్యత ఇతి కస్యచిదపి ప్రత్యయో జాయతే. దర్శనం తు విద్యతే, అర్థా న సన్తీతి హి బాధకప్రత్యయః. మాయావినో మన్త్రౌషధాదిప్రభవం మాయామయం జ్ఞానం సత్యమేవ ప్రీతేర్భయస్య చ హేతుః- తస్యాపి జ్ఞానస్యాబాధితత్వాత్. విషయేన్ద్రియాదిదోషజన్యం రజ్జ్వాదౌ సర్పాదివిజ్ఞానం సత్యమేవ భయాదిహేతుః. సత్యైవాదష్టేపి స్వాత్మని సర్పసంన్నిధానాద్దష్టబుద్ధిః. సత్యైవ శఙ్కావిషబుద్ధిర్మరణహేతుర్భవతి. వస్తుభూత ఏవ జలాదౌ ముఖాదిప్రతిభాసో వస్తుభూతముఖాదివిశేషనిశ్చయహేతుః. ఏషాం సంవేదనానాముత్పత్తిమత్త్వాదర్థక్రియాకారిత్వాచ్చ సత్యత్వమవసీయతే. హస్త్యాదీనామభావే కథం తద్బుద్ధయస్సత్యా భవన్తీతి చేత్- నైతత్- బుద్ధీనాం సాలమ్బనత్వమాత్రనియమాత్. అర్థస్య ప్రతిభాసమానత్వమేవ హ్యాలమ్బనత్వేఽపేక్షితం. ప్రతిభాసమానతా చాస్త్యేవ దోషవశాత్. స తు బాధితోఽసత్య ఇత్యవసీయతే.

యాన్మిథ్యాత్వనిశ్చయః. ఏవం తైమిరికజనస్య తిమిరాపాయే ఆప్తవాక్యాదికమన్వేష్టవ్యం. తతో మిథ్యాత్వనిశ్చయః. ఏవం సపక్షే శిక్షితమర్థం గాఢానిశ్చితం నిగమయతి (తథేతి) జ్ఞానమిథ్యాత్వం పరమతాభ్యుపగమాదుక్తం. పాశ్చాత్యబాధాభావస్య నయుక్తిరప్రసరసీష్యతే. శాస్త్రస్యావిద్యామూలత్వాభ్యుపగమేఽనిష్టం ప్రసఞ్జయతి (భవన్తీత్యాదినా) వ్యాప్తిప్రదర్శనవచనత్వాత్ప్రయోగా ఇత్యుక్తం. ప్రతిజ్ఞాధ్యర్థే [illegible] హేతురూపేణ [illegible] ప్రసఙ్గ ఏవమపి న్యాయ్య ఇతి జ్ఞాపనార్థం. జ్ఞానవిషయత్వమాత్రమేకో హేతుః. ఏకో దుష్టపురుషజ్ఞానవిషయత్వం. ఏకో మిథ్యాభూతసామగ్రీజన్యజ్ఞానవిషయత్వమితి త్రిధా. పూర్వం సపక్షీభూతవివాదార్థోప్రసపదమిత్యేవకారార్థః. నన్వసత్యహేతుజన్యధీవిషయత్వమన్యతరాసిద్ధం. ప్రపఞ్చే [illegible] సాధ్యవికలః. కథమేవం ప్రసఙ్గః. ఉచ్యతే- బ్రహ్మణోఽననుభూతత్వం త్వదుక్త్యైవ ప్రసజ్యత ఇతివత్ ప్రసఙ్గః ప్రసఞ్జనీయసత్త్వాత్ [illegible] పరమతేనాభ్యుపగమ్య [illegible] విరోధః. నాసత్యహేతుజన్యజ్ఞానవిషయత్వాదసత్యత్వం బ్రహ్మణః. అసత్యాదపి సత్యప్రతిపత్తిర్దృశ్యత ఇతి శఙ్కామనూద్య పరిహరతి (న చేత్యాదినా) కిమసత్యస్య సత్యోత్పత్తిహేతుత్వానుపపత్తిః- ఉత తత్ప్రతిపత్తిహేతుత్వానుపపత్తిః [illegible] హేతుత్వే జ్ఞప్తిహేతుత్వే చోదాహరణాని దర్శితాని. తత్ర స్వాప్నవిషయాణాం సత్యత్వేఽపి మతే విషయాసత్యత్వమభ్యుపగమ్య పరిహరతి (స్వాప్నస్యేతి) జ్ఞానస్య సత్యత్వముపపాదయతి (తత్ర హీతి) అవధారణం కథమిత్యత్రాహ (తేషామేవేతి) జ్ఞానస్యాబాధం దర్శయతి (న హీతి) కథం జాయత ఇత్యత్రాహ (దర్శనం త్వితి) అన్యవిషయో బాధో నాన్యత్ర సంచారయితుం యుక్త ఇత్యర్థః. అత్రానేకోదాహరణప్రదర్శనం తత్తజ్జ్ఞానసామగ్రీవిశేషాణామసత్యత్వజ్ఞాపనార్థం. తత్తజ్జ్ఞానసత్యత్వనిర్వాహణార్థం. స్వాప్నకారణం పూర్వానుభవసంస్కారస్సత్యః. ప్రసిద్ధత్వాత్తదనుక్తిః. (మాయావిన ఇతి) అత్ర మన్త్రౌషధాదిప్రభవమిత్యనేన కారణసత్యత్వముక్తం. మాయామయం- మిథ్యావిషయమిత్యర్థః. విచిత్రవిషయం వా. (విషయేత్యాది) విషయదోషస్సాదృశ్యాదిః. ఇన్ద్రియదోషః కాచాదిః. ఆదిశబ్దేన దేశగతదూరత్వాదిదోష ఉచ్యతే. దోషస్సత్యః. (సత్యైవేతి) సర్పసన్నిధానం కారణం సత్యం. దష్టబుద్ధిశ్చ సత్యా. శఙ్కావిషబుద్ధావపి సామగ్రీ సత్యా. నిర్విషోరగదంశనం వా అన్ధకారే అశ్మలోష్టాదినిపీడనం వా సత్యం హి భవతి. (వస్త్వితి) జలాదిసత్యం. తత్కృతచాక్షుషతేజః ప్రతిహతిశ్చ సత్యా. సంవేదనానాం సత్యత్వే [illegible] ఉదాహరణేషు సత్యాత్ సత్యప్రతిపత్తిరిత్యత్రాహ (ఏషామితి) ఉత్పత్తిమత్త్వమర్థక్రియాకారిత్వం చ ద్వయమపి ప్రత్యేకం సత్యత్వసాధకం. న హి శుక్తిరజతముత్పత్తిమత్. న చ కార్యకరం. అత్ర జ్ఞానసత్యత్వం విషయసత్యతావ్యాప్తమితి తన్నివృత్త్యా జ్ఞానసత్యత్వనివృత్తిరితి శఙ్క్యతే (హస్త్యాదీనామితి) అభావే- ప్రతిపన్నోపాధౌ తథాత్వాభావే. జ్ఞానసత్యత్వం సాలమ్బనత్వమాత్రవ్యాప్తం. అబాధితత్వాదిపరిహరతి (నైతదితి) సాలమ్బనత్వమాత్రశబ్దేన సత్యాలమ్బనత్వవ్యావృత్తిః. మిథ్యాభూతస్యాలమ్బనత్వం కథమిత్యత్రాహ (అర్థస్యేతి) ఆలమ్బనం- విషయః. (ప్రతిభాసమానత్వమేవ హ్యాలమ్బనత్వేఽపేక్షితమితి) ప్రతిభాసమానత్వమేవ విషయత్వమిత్యర్థః. అవిద్యమానస్యాప్యతీతానాగతాదేః ప్రతిభాసమానస్యాలమ్బనత్వదర్శనాద్విద్యమానస్యాప్యప్రతిభాసమానస్య తదభావాచ్చేతి భావః. పత్తేః ప్రతిభాసమానత్వమప్యస్తీత్యాహ (ప్రతిభాసేతి) ప్రతిభాసమానతా సంవిదపేక్షయా ప్రతిసంబన్ధిత్వం. అవిద్యమానస్యావిద్యమానతయాభాసనాత్తేన రూపేణ సత్యతా. తథా సాదృశ్యాదవభాసమానో విషయో విజ్ఞానహేతుస్స్యాత్. సంప్రతిపన్నవిద్యమానవిషయవత్ విద్యమానతయాభాసమానత్వావిశేషాత్. అభాసస్య సత్యాత్సత్యోత్పత్తిరిత్యత్రాహ (దోషవశాదితి) అవిద్యమానస్యావిద్యమానతయాభాసనహేతుర్దోష ఏవ- న త్వవిద్యమానో విషయః. అవిద్యమానో విషయో మానజ్ఞానస్య హేతుతయాఽపేక్షితః కేవలం విషయతయా. విద్యమానస్తు త[illegible]త్వేన భాసమానో విషయతయా హేతుతయా చాపేక్షితః. అతో వస్తుతో విద్యమానత్వమేవ విషయస్య జ్ఞానహేతుత్వే ఉపాధిః. నియతపూర్వకాలవర్తినో హి హేతుత్వం దృష్టం. తస్మాదవిద్యమానస్య హేతుత్వాయోగాద్దోష ఏవ హేతురితి నాసత్యాత్సత్యోత్పత్తిరిత్యర్థః. ప్రతిభాసమానత్వే ద్వయోరప్యవిశిష్టే కథమన్యతరస్యాసత్యత్వనిశ్చయ ఇత్యత్రాహ (స త్వితి) బుద్ధిరప్య

అబాధితా హి బుద్ధిస్సత్యేత్యుక్తం. రేఖయా వర్ణప్రతిపత్తావపి నాసత్యాత్సత్యబుద్ధిః- రేఖాయాస్సత్యత్వాత్. నను వర్ణాత్మనా ప్రతిపన్నా రేఖా వర్ణబుద్ధిహేతుః- వర్ణాత్మతా త్వసత్యా. నైవం- వర్ణాత్మతాయా అసత్యాయా ఉపాయత్వాయోగాత్. అసతో నిరుపాఖ్యస్య హ్యుపాయత్వం న దృష్టమనుపపన్నం చ. అథ తస్యాం వర్ణబుద్ధేరుపాయత్వం. ఏవం తర్హి న సత్యాత్సత్యబుద్ధిర్న స్యాద్బుద్ధేస్సత్యత్వాదేవ. ఉపాయోపేయయోరేకత్వప్రసఙ్గశ్చ- ఉభయోర్వర్ణబుద్ధిత్వావిశేషాత్. రేఖాయామ విద్యమానవర్ణాత్మనోపాయత్వే నైకస్యామేవ రేఖాయామవిద్యమాన సర్వవర్ణాత్మకత్వస్య సులభత్వాదేకరేఖాదర్శనాత్ సర్వవర్ణప్రతిపత్తిస్స్యాత్. అథ పిణ్డవిశేషే దేవదత్తాదిశబ్దసంకేతవత్ చక్షుర్గ్రాహ్యరేఖావిశేషే శ్రోత్రగ్రాహ్యవర్ణవిశేష సంకేతవశాద్రేఖావిశేషో వర్ణవిశేషబుద్ధిహేతురితి. హన్త తర్హి సత్యాదేవ సత్యప్రతిపత్తిః- రేఖాయాస్సంకేతస్య చ సత్యత్వాత్. రేఖాగవయాదావపి సత్యగవయబుద్ధిస్సాదృశ్యనిబన్ధనా. సాదృశ్యం చ సత్యమేవ. న చైకరూపశబ్దస్యాపి విశేషేణార్థభేదబుద్ధిహేతుత్వే ప్యసత్యాత్ సత్యప్రతిపత్తిః- నానానాదాభివ్యక్త

సత్యాత్కిం న స్యాదిత్యత్రాహ (అబాధితేతి) విషయాబాధేన జ్ఞానస్యాసత్యతాకథనం కాలాత్యయాపదిష్టమిత్యర్థః. నను స్వాప్నాదివిషయజ్ఞానే కిం జ్ఞానమాత్రం శుభాశుభప్రతిపత్తిహేతుః- ఉత జ్ఞానవిశేషః. జ్ఞానమాత్రపక్షేఽతిప్రసఙ్గః. జ్ఞానవిశేషశ్చేత్ తస్యావచ్ఛేదకం- విషయశ్చేత్ విషయగతాకారవిశేషో వా విశేషణతయావచ్ఛేదకః- ఉత విశేషణతయా. యది విశేషణతయా- విశేష్యేణ సహాకార్యాన్వయి హి విశేషణం. అతో స్వాప్నాదేరపి శుభాశుభప్రతిపత్తిహేతుత్వాదసత్యాత్సత్యప్రతిపత్తిః. యద్యుపలక్షణతయా- ఉపలక్ష్యాద్బహిర్భూతముపలక్ష్యప్రతీత్యుపాయో హ్యుపలక్షణం. అతో విషయస్య జ్ఞానప్రతిపత్తిహేతుత్వాదసత్యాత్సత్యప్రతిపత్తిః. జ్ఞానానాం తత్తద్వ్యవహారానుగుణ్యలక్షణస్వభావవిశేషైర్నాన్వయవ్యతిరేకాత్ నాతిప్రసఙ్గ ఇతి న వాచ్యం. వ్యవహారానుగుణ్యమాత్రస్య వ్యావర్తకత్వేఽతిప్రసఙ్గాత్. వ్యవహారవిశేషానుగుణ్యస్య వ్యావర్తకత్వే తద్విశేషశ్చ తత్తద్గ్రాహకవిషయాధీన ఇతి వ్యవహారావచ్ఛేదకతయాఽసత్యస్య సత్యహేతుత్వమితి. ఉచ్యతే- వ్యాప్తిరేవ జ్ఞానం శుభాశుభాద్యనుమాపకం. వ్యాప్తిశ్చ స్వాలక్ష్యేన. అవిద్యమానస్యాప్యాలక్ష్యత్వం దోషవశాదిత్యుక్తం. అన్యథాఖ్యాతిపక్షే ప్యాలక్ష్యసత్యతా సర్వజ్ఞానానామిష్యత ఏవ- విశేషణవిశేష్యతత్సంసర్గాణాం క్వచిత్సత్త్వాత్. విశేషణవిశేష్యయోస్తథాత్వనిర్వాహకస్సంసర్గః స్వస్య తదీయత్వే సంసర్గాన్తరనిరపేక్షః. సతు సంసర్గః పురోవర్తిని శుక్త్యాదౌ స్థానే ప్రతీయమానః పురోవర్త్యపేక్షయా స్వయం స్వస్య సంసర్గరూపత్వనిర్వాహకసామర్థ్యాత్ పురోవర్తినా స్థితిపురోవర్త్యపేక్షయా సంసర్గోపరమార్థః. న తు స్వరూపేణ. అబ్యప్రత్యేవ సన్నిహితత్వరూపమనపేక్షితం- అసన్నిహితస్యాప్యాలక్ష్యసత్వదర్శనాత్. అతస్సత్యేన రూపేణాలక్ష్యసత్త్వమిత్యభిప్రాయో హీనాదిజ్ఞానస్యాపి సత్యభూతహస్త్యాద్యాలక్ష్యనావచ్ఛిన్నానిపరమార్థభూతయా స్వాప్నావస్థయావచ్ఛిన్నత్వాత్ జాగ్రదవస్థాజ్ఞానవిలక్షణాని శుభాశుభప్రతిపత్తినిమిత్తాని. అతో నాతిప్రసఙ్గః. నాసత్యాత్సత్యప్రతిపత్తిశ్చ. న చ ప్రతిబిమ్బాద్బిమ్బానుమితావసత్యాత్సత్యప్రతిపత్తిః- ప్రతిబిమ్బప్రతిభాసస్య సత్యస్యైవానుమాపకత్వాత్. పరమార్థతస్తు తత్ర నానుమాపకానుమేయవిభాగః. దర్పణాది ప్రతిహతైర్నాయనతేజోభిర్బిమ్బస్యైవ దర్పణస్థతయా గృహ్యమాణత్వాత్. అతః క్వచిదర్థప్రతిపత్తిః క్వచిత్తత్ప్రతిభాసా తత్తదర్థప్రతిపత్తిరితి నాసత్యస్య లిఙ్గత్వం. కించ- అసత్యాత్సత్యప్రతిపత్తిః కిం భవత్పక్షేణోచ్యతే- ఉతాన్యత్పక్షేణ. న తావద్భవత్పక్షే సా సిధ్యతి- శుభాశుభయోరపి మిథ్యాత్వేన అసత్యాదసత్యప్రతిపత్తిరేవ హి స్యాత్. న చాన్యత్పక్షే- యథార్థఖ్యాత్యన్యథాఖ్యాతిపక్షయోః సత్యాదేవ సత్యప్రతిపత్తేః. ఏవం స్వాప్నహస్త్యాదిజ్ఞానాదీనాం శుభాశుభప్రతిపత్త్యాదిహేతుభూతానాం పక్షాముదాహరణజ్ఞానానాం సంస్కారాదిసర్వసామగ్రీకత్వం స్పష్టం. జ్ఞానానాం సత్యత్వముపపాదితం. అతఉత్పత్తౌ జ్ఞప్తౌ చ హేతుసత్యత్వం సిద్ధం. అథ జ్ఞానవ్యతిరిక్తాసత్యహేతునాసత్యప్రతిపత్తౌ హేతుసత్యత్వకముపపాద్యతే (రేఖయేత్యాదినా) హేతోరసత్యత్వం దర్శయఞ్శఙ్కయతి (నన్వితి) పరిహరతి (నైవమితి) వర్ణాత్మతా కిం సత్తయా వర్ణప్రతిపత్తేరుపాయః- ఉత ప్రమితతయా- ఉత ప్రతీతతయేతి వికల్పమభిప్రేత్యాహ (అసత ఇతి) అభూతత్వాత్సత్తయోపాయత్వమనుపపన్నమిత్యసత ఇతిపదస్యాభిప్రాయః- అసతః- సద్వ్యతిరిక్తస్యేత్యర్థః. అసత్త్వాదేవ ప్రమితతయోపాయత్వం చానుపపన్నమితి నిరుపాఖ్యశబ్దాభిప్రాయః. ఉపాఖ్యా- ప్రమితిః. తదవిషయత్వం నిరుపాఖ్యత్వం. ప్రతీతివిషయతయోపాయత్వానుపపత్తిస్తు వక్ష్యతే. సత్తాప్రమిత్యోరభావేపి వర్ణాత్మతాయా ఉపాయత్వము స్వీకల్ప్యతే చేత్తదనుపపన్నం వ్యాప్తివిరోధాత్- వ్యాప్త్యనుగుణం హి కల్పనం ప్రవర్తత ఇత్యభిప్రాయేణాహ (అనుపపన్నం చేతి) అథ భ్రాన్తితః ప్రతీతాయా వర్ణాత్మతాయా వర్ణప్రతిపత్తిహేతుత్వపక్షే బుద్ధ్యంశస్య హేతుత్వే పరస్యానుపపత్తిం దర్శయితుమాహ (అథేతి) దూషయతి (ఏవం తర్హీతి) కుత ఇత్యత్రాహ (బుద్ధేరితి) దూషణాన్తరమాహ (ఉపాయేతి) తదుపపాదయతి (ఉభయోరితి) బుద్ధ్యంశస్య హేతుత్వే దూషణముక్తం. వర్ణాత్మతాంశస్య హేతుత్వే నిష్కృష్య లోకితేన దూషణమాహ (రేఖాయామితి) అవిద్యమానవర్ణాత్మనా- అవిద్యమానవర్ణాత్మత్వేనేత్యర్థః. అతిప్రసఙ్గపరిహారార్థం శఙ్కతే (అథేతి) తత్రాపి స్వమతసిద్ధిమాహ (హన్తేతి) తదుపపాదయతి (రేఖాయా ఇతి) ఉదాహరణాన్తరం పరిహరతి (రేఖాగవయాదపీతి) [illegible]టనాదాదావప్యనేనోచ్యమానముదాహరణాన్తరం పరిహరతి (న చైకరూపస్యేత్యాదినా) నానైస్స్ఫోటస్యేతి వ్యుత్పత్త్యా స్ఫోటపి కరూపశబ్దః. తదభివ్యఞ్జకనాదవిశేషబహుతః. తత్వఖత్వాదిభేదో వ్యఞ్జకగతశ్శబ్దే ఆరోపితోర్థవిశేషప్రతిపత్తిహేతుః. తత్రాసత్యాత్సత్యోత్పత్తిరిత్యపి నయుక్తమిత్యర్థః. కుత ఇత్యత్రాహ (నానానాదేతి) తత్వఖత్వాదివిశేషస్వతత్తన్నాదకృతోభివ్య

స్యైకస్యైవ శబ్దస్య తత్తన్నాదాభివ్యఙ్గ్యస్వరూపేణార్థవిశేషైస్సహ సంబన్ధగ్రహణవశాదర్థభేదబుద్ధ్యుత్పత్తి[హే]తుత్వాత్. శబ్దస్యైకరూపత్వమపి న సాధీయః- గకారాదేర్బోధకస్యైవ శ్రోత్రగ్రాహ్యత్వేన శబ్దత్వాత్.

క్తివిశేషస్సత్యః. తద్విశిష్టస్సత్యశ్శబ్దోऽర్థప్రతిపత్తిహేతురిత్యర్థః. యద్యపి కత్వఖత్వాదివైశిష్ట్యం శబ్దస్యారోపితం- తథాపి తద్జ్ఞానం సత్యమేవార్థప్రతిపత్తిహేతుః. జ్ఞానస్య చ సత్యత్వే నైవాలమ్బనేన స్వాప్నజ్ఞానవద్వ్యక్తిరనుసంధేయా. కత్వాద్యాలమ్బనాభివ్యక్తివిశిష్టరూపేణ స్ఫోటస్యార్థప్రతిపత్తిహేతుత్వసంభవాత్ కత్వాదివైశిష్ట్యస్యాసత్యస్యార్థస్య నార్థప్రతిపత్త్యుపయోగః- ఏవం శబ్దస్యైకరూపత్వమభ్యుపగమ్య పరిహృతం. అథ తదనభ్యుపగమేన పరిహరతి (శబ్దస్యైకరూపత్వమితి) కుత ఇత్యత్రాహ (గకారాదేరితి) ఏవకారేణైకరూపశ్శబ్దో వ్యావర్త్యతే- న రుచమస్తు శబ్దాదిః. సత్త్వే విశేషాకారో గకారాదిరేవ. * అథ గౌరిత్యత్ర కశ్శబ్దః గకారౌకారవిసర్జనీయా ఇతి హి భగవానుపవర్ష ఇతి గకారాదేరేవ బోధకత్వం వ్యాచఖ్యౌ. నను *తస్మింస్తస్మింస్తు తన్మాత్రం తేన తన్మాత్రతా స్మృతేతి శాస్త్రవశాదేకరూపం శబ్దమాత్రమభ్యుపగన్తవ్యం- తత్కథం తత్ప్రతిషేధః. నైవం- తన్మాత్రావస్థసూక్ష్మభూతకారణగుణానామిన్ద్రియగ్రాహ్యత్వాయోగాత్ పఞ్చీకృతభూతగుణానామేవేన్ద్రియగ్రాహ్యత్వాత్. కించ- స్థూలావస్థాయాం స్థావస్థైవ తన్మాత్రావస్థా. ఆకాశగుణభూతశబ్దతన్మాత్రం స్థూలాకాశసృష్టేః పశ్చాన్న విద్యతే. యథా మహాభూతసృష్టిసమయే తేజసి శుక్లకృష్ణాదిరూప వ్యతిరేకేణ రూపతన్మాత్రం కించిదపి శుక్లకృష్ణాదయశ్చాభివ్యఞ్జకగతా ఏకరూపే ఆరోపితా ఇతి చ వక్తుమయుక్తం. ఏవమిదానీమేకరూపశబ్దస్య నిత్యత్వం తత్రాభివ్యఞ్జకగతానాం కత్వఖత్వాదీనామారోపితత్వం చ సర్వప్రతిపాదకశాస్త్రానుసారిభిరభ్యుపేతుమయుక్తం. అత్రాయమభిసంధిః- వర్ణాతిరిక్తైకరూపశ్శబ్దః కిం స్ఫుటప్రతిపన్నత్వాదభ్యుపగమ్యతే- ఉత కల్పనావశాత్. న ప్రథమః- గకారాదివ్యతిరిక్తస్య కస్యచిదనుపలమ్భాత్. న ద్వితీయః- కల్పకాభావాదితి. నను వర్ణానాం వాచకత్వానుపపత్తిరేకం పదమిత్యాది ప్రత్యయస్య వర్ణేష్వనుపపత్తిశ్చ కల్పికేత్యత్ర శబ్ద ఇత్యనువృత్తిబుద్ధిశ్చ వర్ణాతిరిక్తపదస్ఫోటసిద్ధిః తత ఏవ న్యాయాత్ పదసంఘాతాతిరిక్తవాక్యస్ఫోటసిద్ధిశ్చేత్యత్రాహ (గకారాదేరితి) గకారాదివర్ణానామేవ సంహతానాం వాచకత్వం. ఏకం పదమేకం వాక్యమితి ప్రత్యయశ్చ వర్ణసముదాయవిషయః. శబ్దశ్శబ్ద ఇత్యనువృత్తిబుద్ధిశ్చ శ్రోత్రగ్రాహ్యత్వోపాధినిబన్ధనా. అతః కల్పకానామన్యథాసిద్ధత్వాన్నైకరూపశబ్దసిద్ధిరిత్యర్థః. నను న కల్పకానామన్యథాసిద్ధిః. తథాహి - న తావదేకైకస్య వర్ణస్య వాచకత్వం - వర్ణాన్తరవైయర్థ్యాత్, గకారమాత్రేణ గోగవయగజాద్యప్రతీతేశ్చ - నాపి వర్ణసముదాయో వాచకః - క్రమోచ్చారితక్షణికానాం వర్ణానాం యౌగపద్యాభావేన వృక్షాదీనామివ సముదాయభావానుపపత్తేః. న చ పూర్వపూర్వవర్ణశ్రవణజనితసంస్కారసచివోऽన్త్యవర్ణో వాచక ఇతి యుక్తం- వర్ణానుభవజన్యసంస్కారాణామనుభూతవర్ణవిషయస్మరణహేతుతయాऽననుభూతార్థాన్తరప్రతీతిహేతుత్వాభావేన అకించిత్కరత్వాత్ తత్సాచివ్యరహితాన్త్యవర్ణస్య చార్థప్రత్యాయకత్వాయోగాత్. తథా వర్ణానాం భిన్నత్వాదేకం పదమితి ప్రత్యయశ్చ తదతిరిక్తార్థవిషయో భవితుమర్హతి. న చ వనసేనాదిప్రత్యయవత్ సముదాయవిషయత్వమేకత్వప్రత్యయస్య యుక్తం - ఏకప్రదేశసంబన్ధిత్వాదిపదేకీకారనిమిత్తాపాధ్యభావాత్. ఏకస్యృత్వాదిరూప... ద్వేపదే త్రీణిపదాని బహూని వాక్యానీత్యనేకేష్వేక ప్రత్యయాభావదర్శనాత్. న చైకార్థావచ్ఛిన్నవర్ణసముదాయవిషయం - వర్ణానాం వాచకత్వానుపపత్తేరేవైకార్థప్రతిపాదనాభావాత్. కించ-బహువర్ణేష్వయం శబ్దోऽయం శబ్ద ఇత్యనువృత్తశ్శబ్దో వర్ణాతిరిక్తార్థవిషయో యుక్తః- ఘటకరకాపవరకాదిభేదేష్వేకార్థవిషయస్య[...]శబ్దస్య ఘటకరకాద్యతిరిక్తార్థవిషయత్వం దృష్టం. న చ శ్రోత్రగ్రాహ్యత్వోపాధినాऽనువృత్తి రితి యుక్తం - శ్రోత్రస్య శ్రోత్రగ్రాహ్యత్వాయోగేన శ్రోత్రగ్రాహ్యతాయా అపి శ్రోత్రేణ గృహీతుమశక్యత్వాత్. మానాన్తరేణ శ్రోత్రగ్రాహ్యతా ప్రతీతావవిలమ్బితశబ్దసామాన్యాకారానుపపత్తిః. అతః కల్పకానన్యథాసిద్ధ్యా వర్ణాతిరిక్తశ్శబ్దస్స్ఫోటః. అత్రోచ్యతే- న తావద్వర్ణానాం వాచకత్వానుపపత్త్యా స్ఫోటసిద్ధిః- తేషాం స్ఫోటాభివ్యఞ్జకత్వేऽపి చోద్యపరిహారయోస్తుల్యత్వాత్ లాఘవన్యాయేన వర్ణానామేవ వాచకత్వాశ్రయణస్య న్యాయ్యత్వాత్. తథాహి - న తావదేకైకవర్ణః స్ఫోటవ్యఞ్జకః- ద్వితీయవర్ణవైయర్థ్యాత్ గకారమాత్రేణ గవయాదిపదస్ఫోటాభివ్యక్తిప్రసఙ్గాచ్చ. నాపి వర్ణసముదాయో వ్యఞ్జకః- క్రమోచ్చరితక్షణికానాం వర్ణానాం యౌగపద్యాభావేన సముదాయభావానుపపత్తేః. న చ పూర్వపూర్వవర్ణజనితసంస్కారసచివోऽన్త్యవర్ణో వ్యఞ్జకః- వర్ణానుభవజన్యసంస్కారాణామనుభూతవర్ణస్మృతిమాత్రహేతుతయాऽననుభూతస్ఫోటప్రతీతిహేతుత్వాయోగేన తత్సంస్కారానుపకృతస్యాన్త్యవర్ణస్య చ తదభివ్యఞ్జకత్వాయోగాత్. యద్యుచ్యేత-పదం తావత్ప్రతీయతే - అనన్యథాసిద్ధత్వే తదనురూపం కారణం కల్ప్యం. క్రమభావినామపి సంస్కారాణాం యుగపత్కార్యకరత్వం యుక్తం- క్రమదృష్టఘటపటయోర్యుగపద్ఘటపటావితి స్మరణదర్శనాత్. అతో యుగపద్భావిపూర్వవర్ణస్మరణసచివోऽన్త్యవర్ణో వా యుగపత్స్మర్యమాణసర్వవర్ణసముదాయో వా స్ఫోటాభివ్యఞ్జక ఇతి. ఏవం తర్హి స్ఫోటాభివ్యఞ్జకతయాభ్యుపేతానాం తేషామర్థాభివ్యఞ్జకత్వమఙ్గీక్రియతాం - చోద్యపరిహారయోస్తుల్యత్వాత్, అన్యథాసిద్ధస్యార్థాన్తరకల్పకత్వాయోగాత్, వర్ణానామేవ వాచకత్వసంభవే తదతిరిక్తకల్పనానుపపత్తేః, లాఘవన్యాయస్య బలీయస్త్వాచ్చ. వర్ణానాం భిన్నత్వేऽపి యుగపద్బుద్ధిస్థైకవిధక్రమవ్యస్తానేకవర్ణసముదాయవిషయతయా పదైకత్వబుద్ధిరపి నార్థాన్తరకల్పికా. న చార్థైకత్వాత్పదైకత్వం పదైకత్వాదర్థైకత్వమిత్యన్యోన్యాశ్రయః - ఏకవిధక్రమవ్యస్తవర్ణసముదాయస్యైకపదత్వనిశ్చయాత్. *గుప్తి జనిత్యేకం పదమితి హి పదనిష్కర్షః తస్య చో[...]ప్రాయత్వే సత్యవ్యాప్తిర్నస్యాత్. ఏకత్వస్యోపపత్తిసిద్ధైకార్థప్రతీత్యుపయుక్తవర్ణసముదాయస్య వాచకత్వం. బహువర్ణేష్వయం శబ్దోऽయం శబ్ద ఇతి ప్రత్యయోऽపి శ్రోత్రగ్రాహ్యత్వోపాధినిబన్ధనత్వాదన్యథాసిద్ధ ఇతి నార్థాన్తరసిద్ధిః. న చ శ్రోత్రగ్రాహ్యతాయా అశ్రోత్రేణ గ్రహణాపేక్షా. యథా చాక్షుషాణాం ధవలిమనీలిమపీతిమ్నాం చాక్షుషత్వజ్ఞానేన చక్షురపే

అతో౽సత్యాచ్ఛాస్త్రాత్ సత్యబ్రహ్మవిషయప్రతిపత్తిర్దురుపపాదా. నను న శాస్త్రస్య గగనకుసుమవదసత్యత్వం-ప్రాగద్వైతజ్ఞానాత్సద్బుద్ధిబోధ్యత్వాత్. ఉత్పన్నే తత్త్వజ్ఞానే హ్యసత్యత్వం శాస్త్రస్య. న తదా శాస్త్రం నిరస్తనిఖిలభేదచిన్మాత్రబ్రహ్మజ్ఞానోపాయః. యదోపాయస్తదాస్త్యేవ శాస్త్రం-అస్తీతిబుద్ధేః. నైవం-అసతి శాస్త్రే అస్తి శాస్త్రమితి బుద్ధేర్మిథ్యాత్వాత్. తతఃకిం- ఇదం తతః. మిథ్యాభూతశాస్త్రజన్యజ్ఞానస్య మిథ్యాత్వేన తద్విషయస్యాపి బ్రహ్మణో మిథ్యాత్వం - యథా ధూమబుద్ధ్యా గృహీత బాష్పజన్యాగ్నిజ్ఞానస్య మిథ్యాత్వేన తద్విషయస్యాగ్నేరపి మిథ్యాత్వం. పశ్చాత్తనబాధాదర్శనం చాసిద్ధం. శూన్యమేవ తత్త్వమితి వాక్యేన తస్యాపి బాధదర్శనాత్. తస్య భ్రాన్తిమూలమితి చేత్ - ఏతదపి భ్రాన్తిమూలమితి త్వయైవోక్తం. పాశ్చాత్త్యబాధాదర్శనం తు తస్యైవేత్యలమప్రతిష్ఠితకుతర్కపరిహాసనేన. యదుక్తం వేదాన్తవాక్యాని నిర్విశేషజ్ఞానైకరసవస్తుమాత్రప్రతిపాదనపరాణి * సదేవసోమ్యేదమగ్ర ఆసీ

శ్రు. ఇదం చాక్షుషమిదం చాక్షుషమితి వ్యవహారశ్చ చాక్షుషత్వజ్ఞాననిబన్ధన ఏవ. ప్రమాణాన్తరావగతచక్షుశ్శ్రోత్రాద్యన్వయవ్యతిరేకానువిధాయిజ్ఞానగోచరత్వేన చాక్షుషశ్రావణత్వాదిజ్ఞానం. నహి సహసైవ శబ్దో౽యమితి జానన్తి. ప్రథమం గకారాదిరూపేణైవ శబ్దోపనీతేఽప్యుత్పన్నశబ్దస్మరణపూర్వకమేవ శబ్దఇత్యవగమ్యతే-అతః శబ్దేన స్మరణకృత విశిష్టవత్ శ్రోత్రానుమానవిశిష్టో౽పి వ్యాసపాటవకృతాచ్ఛైఘ్ర్యాన్న విదితం భవతే. అతో౽పన్నసముదాయవిషయ ఏవ సముదాయవిషయవాక్యమితి స్థితం. అసత్యాచ్ఛాస్త్రాత్ సత్యప్రతిపత్తినిరాకరణముపసంహరతి (అత ఇతి) సత్యప్రతిపత్తిహేతుతు సత్యతయా ... శాస్త్రస్యాప్యస్తీత్యభిప్రాయేణ చోదయతి (నన్వితి) గగనకుసుమవదితి యుక్తిబాధో హ్యుక్తః. నత్వేదానీమేవ లౌకికపురుషైః నాస్తీతి ప్రతిపన్నత్వం. అతస్తద్వదసత్యత్వం నేత్యర్థః. హేతుమాహ (సద్బుద్ధిబోధ్యత్వాదితి) సదితిబోధ్యత్వమేవ కార్యకరత్వానుగుణం- న సత్యత్వమిత్యర్థః. తర్హి సదద్వైతభఙ్గస్స్యాదిత్యత్రాహ (ఉత్పన్న ఇతి) తర్హి న బోధకమిత్యత్రాహ (నతదేతి) పరిహరతి (నైవమితి) నైవం-ఉపాయకాలే౽పి సత్యత్వం నాస్తీత్యర్థః. జ్ఞానస్య మిథ్యాత్వం మిథ్యార్థవిషయత్వాత్. జ్ఞానస్య దోషమూలత్వాద్విషయమిథ్యాత్వే నిదర్శనమాహ (యథేతి) పూర్వం పశ్చాత్తనబాధాదర్శనమభ్యుపేత్య దూషణముక్తం. ఇదానీం తదేవ నాస్తీత్యాహ (పశ్చాదితి) తదుపపాదయతి (శూన్యమితి) తద్వాక్యం తత్ప్రామాణ్యమపి భ్రాన్తిసిద్ధమితి శఙ్క్యతే (తస్యేతి) తుల్యత్వమాహ (ఏతదపీతి) పాశ్చాత్త్యబాధాదర్శనస్య ప్రామాణ్యహేతుత్వవచనం సర్వశూన్యవాదిన ఏవ సాధకం-తత్పరిహరణే మిథ్యాభావేన నిషేధానుదయాదిత్యాహ (పాశ్చాత్త్యేతి) ప్రమాణ్యాదీనాం దోషమూలత్వం ద్వయోరపి తుల్యం- పాశ్చాత్త్యబాధాదర్శనం తు శూన్యవాదినో౽ధికమిత్యర్థః. సర్వశూన్యవాదినో౽పి పరోక్షిప్తో౽స్తి. సర్వమస్తీతి వచనం నాస్తీతి నిషేధ ఇతి చేత్ తర్హి ప్రపఞ్చమిథ్యాత్వవచనస్యాపి ప్రపఞ్చసత్యతావచనం నిషేధస్స్యాత్. నాస్తీతి వచనమేవ నిషేధ ఇతి చేత్ తర్హి శూన్యవాదిన ఏవేతి భావః. ఇదం చ వేదాప్రామాణ్యం బౌద్ధానాం సౌగతానాం చ సమానం. యదాహుః * వేదస్యతో బుద్ధకృతాగమో౽స్య తు ప్రామాణ్యమేతస్య చ తస్య చాన్యతం! బోద్ధాన్యతో బుద్ధఫలే తథాన్యయాయం వబౌద్ధాశ్చ సమానసంసద ఇతి॥ నను విషయసత్యత్వరూపం శాస్త్రప్రామాణ్యం విస్తరేణ నిరూపితమితి చేన్న-కిం కతిపయవిషయసత్యత్వం వివక్షితం- ఉత కృత్స్నవిషయసత్యత్వం. కతిపయవిషయసత్యత్వం బుద్ధాగమస్యాప్యస్తి- సంవిత్స్వయంప్రకాశత్వాదేస్సంప్రతిపన్నత్వాత్. కృత్స్నవిషయసత్యత్వం తు భ్రాన్తేరపి త్వయా నస్వీకృతమితి. కించ-విషయసత్యత్వం దుర్వచం-సత్త్వస్య త్వయాభ్యుపేతస్య బ్రహ్మణః ప్రమాణవిషయత్వానభ్యుపగమాత్. యత్తు *అదితో౽న్యయూప ఇత్యత్ర యూపాదివైశ్యక్యాప్రతిపాదనం తాత్పర్యలిఙ్గాభావాత్-నతు ప్రత్యక్షప్రాబల్యాదిత్యుచ్యతే - తత్ర తాత్పర్యలిఙ్గాభావో౽భ్యుపేత ఏవ. తేన ప్రత్యక్షవిరుద్ధార్థప్రతిపాదనాక్షమత్వమపర్యాయతా- నహి వేదాన్తైకరసవాదాదేరన్యపరత్వే౽ప్యర్థప్రామాణ్యం త్యజ్యతే. మన్త్రార్థవాదానామపి స్వార్థప్రామాణ్యస్య భవద్భిరేవోపపాదితత్వాత్. అతస్స్తుతిపరత్వాద్యూపాదివైశ్యక్యాప్రతిపాదనత్యపసిద్ధాన్తః. అర్థవాదానాం స్వార్థప్రామాణ్యమస్తీతి కథం తద్యూపాదివైశ్యక్యాప్రతిపాదనమితి చేత్ -ఉచ్యతే- ప్రమాణాన్తరవిరోధశ్చ తాత్పర్యలిఙ్గం. ఉపక్రమోపసంహారాదివదపూర్వత్వమపి తాత్పర్యలిఙ్గత్వయాహ్యుక్తం *అభ్యాసో౽పూర్వతా ఫలమితి. అపూర్వత్వం సాధక బాధకప్రమాణాగోచరత్వం. తథాహుః *అసన్నికృష్టవాచా చద్వయమత్ర జిహాసితం! తామ్రాణ్యేణ పరిచ్ఛిన్నస్తద్విపర్యయతో౽పివేతి॥ అతః ప్రమాణాన్తరాగోచరత్వలక్షణం తాత్పర్యలిఙ్గమత్ర నాస్తీతి యూపాదివైశ్యక్యాప్రతిపాదనం-నత్వర్థవాదత్వేన స్వార్థాప్రామాణ్యాభావాదితి. అతస్తాత్పర్యలిఙ్గాభావో నామ ప్రత్యక్షాదివిరోధస్య పక్షే తదితి శాస్త్రం న తద్విరుద్ధార్థప్రతిపాదనక్షమం. శాస్త్రప్రాబల్యాభిరససంపాదనమాపయతి (అలమితి) యద్వా-యత్తు ప్రత్యక్షమిత్యాదినా స్వపక్షశేషస్యతం పరపక్షప్రతిక్షేపముపసంహరతి (అలమితి) ప్రమాణవిరుద్ధస్తర్కః కుతర్కః. అతఏవాప్రతిష్ఠితత్వం. స్వవిరుద్ధబాధకతో౽పయుక్తమక్తిః కథనాత్పరిహాసనీయత్వం. పరేణ ప్రత్యక్షాదపి శాస్త్రప్రాబల్యం వదతా ప్రబలతయాభిమతం శాస్త్రం పురస్కృత్య పశ్చాత్తర్కః ప్రతిపాదితః. ధ్యాసైతు ప్రబలతయాభిమతలౌకికప్రమాణగతిం ప్రథమం నిరూప్య పరోక్తదుస్తర్కం నిరస్య లౌకికప్రమాణవిరోధే శాస్త్రప్రాబల్యం చ ప్రతిక్షిప్తం. శాస్త్రస్య లౌకికప్రమాణవిరుద్ధార్థప్రతిపాదనాసామర్థ్యోపపాదనేన శాస్త్రస్య సవిశేషపరత్వం సామాన్యతస్సామర్థ్యాత్సిద్ధం. విశేషేణ శబ్దస్యపదవాక్యరూపేణ ప్రవృత్త్యా సవిశేషపరతోపపాదనాచ్చ శాస్త్రస్య సవిశేషపరత్వం సామాన్యేన సిద్ధం. అథాపి యే వాక్యవిశేషాః పరేణ నిర్విశేషపరత్వేనోదాహృతాః- తేషాం సవిశేషపరత్వం వాక్యతాత్పర్యపర్యాలోచనయా ప్రతిపాదయితుమారభతే (యదుక్తమిత్యాదినా) తత్ర నిర్విశేషపరత్వం సంగ్రహేణానువదతి (యదుక్తమితి) జ్ఞానైకరసత్వేన శోధకవాక్యైః ప్రతిపన్నత్వాన్నిర్విశేషత్వం. తచ్చ కారణవాక్యైః ప్రతిపన్నం. వస్తుమాత్రశబ్దేనా

దిత్యేవమాదీనీతి. తదయుక్తం- ఏకవిజ్ఞానేనసర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞోపపాదనముఖేనసచ్ఛబ్దవాచ్యస్యపరస్యబ్రహ్మణో

న్యత్రసగుణబ్రహ్మణితాత్పర్యాభావస్సూచ్యతే. ఇత్యాదీనీత్యుక్తేతస్యాముపోపనిషదిపర్యవస్యతీతితద్వ్యాఖ్యాతృత్వార్థమిత్యేవమాదీనీత్యుక్తం. తచ్ఛాన్దోగ్య
ఇతి (తదయుక్తమితి) కుతఇత్యత్రాహ (ఏకవిజ్ఞానేనేతి) యేనాశ్రుతమిత్యాదివాక్యేనఏకవిజ్ఞానేనసర్వవిజ్ఞానంప్రతిజ్ఞాయతే. అస్యాయమర్థః- యే
నశ్రుతేనమతేనవిజ్ఞాతేనఅశ్రుతమమతమవిజ్ఞాతంశ్రుతంమతంవిజ్ఞాతంభవతీతి- నతుబ్రహ్మణస్సత్తయాసర్వంజ్ఞాతంభవతీతి. దార్ష్టాన్తికసామర్థ్యాన్న,
దృష్టాన్తసామర్థ్యాచ్చ. నహిబ్రహ్మసత్తయామృత్పిణ్డసత్తయావాతత్కార్యంజ్ఞాయతే *కస్మిన్నుభగవోవిజ్ఞాతేసర్వమిదంవిజ్ఞాతంభవతీతిముణ్డకో
పనిషది* ఆత్మనిఖల్వరేదృష్టేశ్రుతేమతేవిజ్ఞాతఇదంసర్వంవిదితమితిబృహదారణ్యకేచశ్రవణాచ్చ. అతోయథోక్తఏవప్రతిజ్ఞావాక్యార్థః. నహిఘట
జ్ఞానేన పటజ్ఞానసంభవఇత్యేకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానంనసంభవతీతి *శఙ్కాయాం కార్యకారణయోః సదృష్టాన్తమిత్యాహ యథాసోమ్యేతి. తత్రాస్యసత్కా
ర్యవాదముఖేనఏకవిజ్ఞానేనసర్వవిజ్ఞానానుపపత్తిశఙ్కాంపరిహరతివాచారమ్భణమితి. వాచా- వాక్పూర్వకేణవ్యవహారేణహేతునాయావాపూర్వవ్యవహారపరః. వా
చేతితృతీయయాప్రయోజనతయాహేతుత్వంవివక్షితం. ఆరమ్భణమితికర్మణిల్యుట్. ఆరభ్యతేఆలభ్యతఇత్యారమ్భణం. *ఆలమ్భస్స్పర్శహింసయోః*
మృత్పిణ్డైనేత్యర్థసిద్ధం. వికారః- ఘటత్వద్రవ్యత్వాద్యవస్థా. వాక్పూర్వకహరణాదివ్యవహారార్థం మృత్పిణ్డేననామరూపేస్పృశ్యేతే. మృత్పిణ్డోనామరూప
భాగ్భవతీత్యర్థః. కార్యకారణయోరేకద్రవ్యత్వేప్రమాణమాహమృత్తికేత్యేవసత్యమితి. మృదయంఘటఇతిప్రత్యభిజ్ఞయామృణ్మయంఘటాదికమపి
మృద్ద్రవ్యత్వేనైవప్రామాణికమిత్యర్థః. బుద్ధిశబ్దాదిభేదాద్ఘటాదిషుద్రవ్యభేదేపిదృష్టాః. ఆస్తేశేతేసుఖ్యహందుఃఖ్యహమిత్యాదిషుద్రవ్యైక్యేపిదృష్టాః.
అతస్తేసాధారణాః. తత్ర ఆస్తేశేతేసుఖ్యహందుఃఖ్యహమిత్యాదిషు ద్రవ్యైక్యనియామికాప్రత్యభిజ్ఞా. సైవాత్రాపిద్రవ్యైక్యనియామికేతిభావః.
అత్ర మృత్తికామాత్రస్యపారమార్థ్యంవికారాసత్యత్వంచవివక్షితంచేదితిశబ్దవైయర్థ్యంస్యాదితితదామృత్తికైవసత్యేతిహివాచ్యం. వికారాంశస్యత్వ
దృష్టాన్తస్యాప్యవికలః- సత్యత్వప్రతిపత్తేః. ఘటాదిసత్యత్వంవ్యావహారికమితిచేత్ పిణ్డస్యాపిసత్యత్వంవ్యావహారికమితినకారణసత్యత్వసిద్ధిః. కారణ
స్యవ్యావహారికమేవ సత్యత్వమభిమతంచేత్ తద్ఘటాదేరపితుల్యంస్యాత్. కార్యకారణద్రవ్యైక్యాత్ కారణవిజ్ఞానేనకార్యవిజ్ఞానముపపన్నమిత్యర్థః.
తథాపిలోకేవివిధకార్యవర్గస్యవివిధోపాదానకత్వదర్శనాదేకవిజ్ఞానేనసర్వవిజ్ఞానమనుపపన్నమితిశఙ్కాయాంజగతోబ్రహ్మైకకారణతామాహసదేవ
సోమ్యేదమగ్రఆసీదితి. శ్రుతిగతసచ్ఛబ్దార్థమభిప్రేత్యాత్రసచ్ఛబ్దవాచ్యస్యేత్యుక్తం. సగుణబ్రహ్మపరమిత్యన్యథాసిద్ధిర్వ్యుదస్తా ప్రాయేణ పరస్య
బ్రహ్మణఇత్యుక్తం. అగ్రే- సృష్టేఃపూర్వమిత్యర్థః- అనన్తరంస్పష్టీకరిష్యమాణత్వాత్. విజాతీయసజాతీయస్వగతనానాత్వవ్యావృత్తిరత్రవివక్షి
తాచేదగ్రఇతివక్తుమయుక్తం- నహిబ్రహ్మణఃకాలవిశేషేనిర్విశేషత్వం నైయమ్యసిద్ధ్యర్థానుపరిహారాయజీవబహుత్వస్యప్రవాహతోనాదిత్వా
నామభ్యుపగన్తవ్యత్వాచ్చ. తద్బహుత్వమపారమార్థికమితిచేత్ పారమార్థికబహుత్వస్యఇదానీమప్యభావాదగ్రశబ్దవైయర్థ్యాత్. నచాగ్రశబ్దస్యానవ
క్షితార్థతా - అనన్తరంస్పష్టీకరిష్యమాణత్వాత్. అతః కాలరూపవిజాతీయభేదస్యేతరసజాతీయభేదస్యాప్యవ్యాప్యాదిసృష్టప్యనుగుణగుణరూపస్వగతభేదస్య
చానీమస్తీతివిజాతీయాదిత్రివిధభేదనిరాసపరత్వంవిరుద్ధం-కారణవాక్యత్వాత్. నచేదిదంకారణవాక్యం- ఈదృశానాంవాక్యానాంసర్వశాఖాప్రత్య
యనయాత్ విజాతీయాదిభేదనిరాసపరత్వేనకారణపరత్వాభావాత్ బ్రహ్మకారణత్వమప్రమాణంస్యాత్. అవధారణవాచిన ఏవకారస్యస్వయం
వ్యావర్త్యవిశేషోపస్థాపనాసమర్థస్య సమభివ్యాహృతపదాన్తరార్థవిరోధివ్యావర్తకత్వనియమదర్శనాత్ సదేవేత్యవధారణమసత్కార్యవాదవ్యుదాసప
రం. నహ్యయంవిద్వాన్నేవేత్యవధారణంబ్రాహ్మణత్వంవ్యావర్తయతి- అపిత్వవిద్వత్త్వమేవ. అతశ్శబ్దస్వారస్యాత్ సదేవేతినిరసనీయమసత్త్వమేవ-
నతువిజాతీయభేదః. యద్యపిసద్విజాతీయమసత్- తథాపితస్యవ్యావర్త్యత్వంనవిజాతీయత్వాకారేణ - అపితుసద్విరోధిత్వరూపేణ. సదేవ- నతుక
దాచిదసదిత్యర్థః- సచ్ఛబ్దోహిమానసంబన్ధయోగ్యతాలక్షణంసత్త్వం ప్రవృత్తినిమిత్తీకృత్యపరమాత్మనివర్తతే. అయంసచ్ఛబ్దోవిశేష్యభూతపరమాత్మ
వాచకోపికారణవిషయత్వసామర్థ్యాత్కారణత్వోపయికగుణవిశిష్టంప్రకృతిపురుషకాలశరీరకంపరమాత్మానముపస్థాపయతి. ఏకమేవేత్యవిభక్తనా
మరూపకారణావస్థంబ్రహ్మోచ్యతే - కారణత్వావస్థాయామేకత్వావధారణస్య బహుస్యామితిసృజ్యమానకార్యబహుత్వప్రతియోగ్యేకత్వపర
త్వాత్, *ఏకేనమృత్పిణ్డేనసర్వంమృణ్మయమిత్యుక్తదృష్టాన్తసామర్థ్యాత్, *తద్ధేదంతర్హ్యవ్యాకృతమాసీత్తన్నామరూపాభ్యాంవ్యాక్రియతేతిశ్రుత్యన్త
రైకార్థ్యాచ్చాయమేవార్థః. వైశేషికాదిభిర్నిత్యతయోక్తానామాకాశాదీనామపిసంహారాభిప్రాయఏవకారః. ఏవమవిభక్తనామరూపత్వాద్బ్రహ్మ
ణ ఉపాదానత్వంసిద్ధం-భావ్యవస్థావిశేషవతఃప్రాగవస్థాయోగోహ్యుపాదానత్వం. అద్వితీయమితినిమిత్తాన్తరనిషేధః- ఉపాదానస్యప్రస్తుతత్వేననిమి
త్తస్యబుద్ధిస్థత్వాత్, పరతన్త్రరూపనిశేషాణాంవిహితత్వాత్, నిషేధస్యచవిహితవ్యతిరిక్తవిషయత్వాత్, ఉపాత్తవాక్యసంగతేరపేక్షితత్వాచ్చ.
ఏకమేవేతిశబ్దస్యావిభక్తనామరూపతాపరత్వం బహుస్యామిత్యనేనావగమ్యతే. *తదైక్షతతత్తేజోసృజతేత్యనేన అద్వితీయపదస్యనిమిత్తాన్తరాభావపర
త్వమవగమ్యతే. పరస్యబ్రహ్మణః సర్వదాసత్త్వేనసదేవేత్యవధారణమసత్కార్యవాదవ్యుదాసపరమిత్యుపరితనేన *కథమసతస్సజ్జాయేతేత్యాదివాక్యే
నావగమ్యతే. కథమసతఇత్యాదివాక్యంవైశేషికమతనిరాసపరం- నతుక్షణికవాదినిరాసపరం- నశూన్యవాదినిరాసపరంచ- క్షణికశూన్యవాదినిరాసేక్యతే
ష్వేకవిజ్ఞానేనసర్వవిజ్ఞానస్యవైశేషికమతనిరాససాపేక్షత్వాత్, *తద్ధైకఆహురసదేవేదమగ్రఆసీదిత్యారబ్ధత్వాచ్చ. నహిక్షణికత్వంశూన్యత్వంచ
కాలవిశేషేభవతి. అతోఽసత్కార్యవాదనిరాసపరం తద్ధైక ఆహురిత్యాదివాక్యం. కుతస్తు ఖలుసోమ్యేవంస్యాదితి మృదుత్పన్నస్య మృదాత్మక
త్వవదసతఉత్పన్నస్యాసదాత్మకత్వప్రసఙ్గ ఇతిభావః. ఉత్పత్తిర్నామద్రవ్యస్యావస్థాన్తరాపత్తిరిత్యయమర్థోవాచారమ్భణమిత్యనేనశిక్షితః. తదుపజీ

జగదుపాదానత్వం జగన్నిమిత్తత్వం సర్వజ్ఞతా సర్వశక్తియోగః సత్యసంకల్పత్వం సర్వాన్తరత్వం సర్వాధారత్వం సర్వనియమనమిత్యాద్యనేకకల్యాణగుణవిశిష్టతాం కృత్స్నస్య జగతస్తదాత్మకతాం చ ప్రతిపాద్య ఏవంభూతబ్రహ్మాత్మకస్త్వమసీతి శ్వేతకేతుం ప్రత్యుపదేశాయ ప్రవృత్తత్వాత్ ప్రకరణస్య.

వ్యుచ్యతే కథమసతస్సజ్జాయేతేతి. కథం నిరాశ్రయావస్థాసంభవ ఇత్యర్థః. తదైక్షతేతి సర్వజ్ఞత్వం, అసృజతేతి నిమిత్తత్వం, బహు స్యామిత్యుపాదానత్వం, తదుభయానుగుణం సర్వశక్తిత్వం, సత్యసంకల్పత్వం చ అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్యేతి సర్వాన్తరత్వం చోక్తం భవతి. జీవేనాత్మనా-జీవశరీరకేణ మయేత్యర్థః *నిష్క్రాన్తభూతాద్బహవో మయూరా ఇతి వత్. సర్వజ్ఞత్వాదిగుణకస్య తద్విపరీతాకారజీవైక్యాసంభవాత్, *యస్యాత్మా శరీరమిత్యాదివచనాత్, *తదనుప్రవిశ్యేత్యచేతన ఇవ జీవేప్యనుప్రవేశశ్రవణాచ్ఛరీరవాచిశబ్దస్య శరీరిపర్యన్తత్వముఖ్యతాయా ఉపపన్నత్వాచ్చాయమేవార్థః. సదాయతనా ఇత్యనేన సర్వాధారతా. తత ఏవ సర్వనియమనం చ సిద్ధం-*ఏతస్య వా అక్షరస్య ప్రశాసనే గార్గి ద్యావా పృథివ్యౌ విధృతే తిష్ఠత ఇతి ప్రశాసనేన ధారకత్వశ్రవణాత్. ఏవం సర్వాధారత్వసర్వనియమనసర్వాన్తరత్వైశ్శరీరిత్వం జగచ్ఛరీరకత్వం బ్రహ్మణ ఉక్తం. అనిశ్చయేన స్వస్యాస్య సదాగిరః శ్రుత్యన్తరసిద్ధా గుణా గృహ్యన్తే. ఐతదాత్మ్యమిత్యనేన కృత్స్నస్య జగతస్తదాత్మకతా చావగమ్యతే. తత్సత్యమితి తదాత్మకత్వేన జగతః ప్రామాణికత్వం. జగతస్సత్యత్వేన ప్రతీతిః శ్రుతిసిద్ధేత్యర్థః. అతః కృత్స్నస్య జగతస్స ఆత్మా. ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వం స ఆత్మేతి నిర్దేశో *దాసోఽహమిత్యాదివదనన్యత్వసంబన్ధిత్వతాత్పర్యాతిశయకృతః. యద్వా- *స ఆత్మాన్తర్యామ్యమృత ఇతి వత్కృత్స్నస్య జగతోఽన్తర్యామిత్వాత్ తదాత్మా స ఇత్యర్థః. తస్మాత్త్వం శ్వేతకేతో తదాత్మకత్వాత్ తత్సర్వస్మాదిత్యతత్త్వమసీత్యస్యార్థ ఇత్యాహ (ఏవంభూతేతి) ఏవంభూతేతి శ్వేతకేతుపదస్య ప్రకృతపరామృష్టత్వం సూచితం. అస్యాప్యద్వితీయాస్పదనిశేషవస్తుస్వైకపద్వ్యధితాత్పర్యలిఙ్గం విద్యతే. ఉపక్రమేతావత్ *ఉత తమాదేశమప్రాక్ష్య ఇత్యత్ర ఆదేశశబ్దేన ప్రశాసితాభిధీయతే. అత్ర శ్లోకావాచార్యపాదైరుక్తౌ *భాష్యే కేచిదాహుస్తత్ర తిరుపతి మాదేశమప్రాక్ష్య ఇత్యత్ర పూర్వస్మాదుపదేశం ప్రకటయతి సతోఽన ప్రశాసనం ఘఞ్ న్తః। నోక్తార్థస్య తేక స్వాన్యాగతిఘఞ్ సహ కర్తృశాస్త్రానతిక్రమాత్ కృత్యర్థో పదేశేఽపి కుర్వతి మాదేశవాచో పదేశ్యం॥ అత్ర బ్రూమః ప్రశాస్తుం వదతి ఇరసాహాఞ్యుక్తానోపదేశం శాస్త్రసోఽతి ప్రసిద్ధానతిపరమహాచాపేక్షితార్థప్రసక్తః। యదుక్తౌ సాధారణోఽర్థో ఘఞాగతికరణేప్యత్రైవ పక్షే కల్పితం శాస్త్రోక్తం కారకాణామనుకరణత్వయా కర్తరి స్యాద్విపక్షేతి॥ ఆదేశశబ్దేనోపదేశ్యముచ్యతే. ప్రకృత్యర్థ ఉపదేశః ప్రత్యయార్థః కర్మత్వం. *అకర్తరి చ కారకే సంజ్ఞాయామితి కర్తృవ్యతిరిక్తకారకే ఘఞ్ విహితత్వాదుపదేశే ప్రయోగనికర్మత్వోపపత్తేశ్చ. ప్రశాసనేరు బ్రహ్మనికర్మ - అపి తు కర్తృ- కర్తృవ్యతిరిక్తకారకే హి ఘఞ్ ప్రత్యయవిధిః. నాత్ర కర్తరి ప్రత్యయ ఉపపద్యతే *శీలితి చేంగుణ ప్రతిషేధాదాదేశశబ్దరూపాసిద్ధేః. నాపి పచాద్యచ్ప్రత్యయ ఉపపద్యతే- దిశిధాతోరిగుపధత్వేన *ఇగుపధజ్ఞాప్రీకిరః క ఇత్యనేన సూత్రేణ కప్రత్యయప్రాప్తే గుణాభావాత్. అతో ఘఞ్ ప్రత్యయాన్త ఏవాయమాదేశశబ్దః. స చ ప్రత్యయః కర్తృవిహిత ఇతి కర్మార్థత్వస్యైవ యుక్తత్వాదుపదేశ్య ఏవ వాచ్యమితి. అత్రోచ్యతే- ప్రకృత్యర్థత్వాసనం ప్రసిద్ధిప్రాచుర్యాత్. అన్యథా స్వారస్యభఙ్గాత్. లిఙ్గాస్య ద్వివిధో హి నియోగః ప్రయోజకప్రయోజనవచనః. ఉపపూర్వస్తు నియోజ్యప్రయోజకవచన ఇతి హి న్యాసకారః. నియోగకర్తృప్రయోజనం యస్యత స్యార్థస్య వాచక ఇత్యర్థః. ఏవమస్యత్రాపి. కిం చ-ఉపదేశ్యత్వం లౌకికాలౌకికకర్తృబ్రహ్మాభాగాన్యసాధారణం. శాసితృత్వం తు బ్రహ్మణోఽసాధారణం-*అన్తః ప్రవిష్టశ్శాస్తా జనానాం *ఏతస్య వా అక్షరస్య ప్రశాసనే గార్గీత్యాది శ్రుతిభిర్నిరుపాధిక ప్రశాసనస్య బ్రహ్మాసాధారణత్వశ్రవణాత్. నిరుపాధికోపదేశ్యత్వం బ్రహ్మణోఽసాధారణమితి చేన్న-ఇష్టప్రాప్త్యనిష్టనివృత్తిరూపత్వేన సాధారణ్యాత్. యద్యప్యపరిమితసుఖప్రాప్తిదుఃఖనివృత్త్యాది సాధ్యముపదేశ్యం స్యాత్- తథాపి సంసారనివృత్తిబ్రహ్మతదుపాసనానాముపదేశ్యత్వం సాధారణం. ప్రష్టవ్యస్యోపదేశ్యత్వమర్థసిద్ధం. అత ఉపదేశ్యత్వస్య న ప్రష్టవ్యత్వం చ. నను *యేనాశ్రుతం శ్రుతమిత్యనేనైకవాక్యత్వాత్ స్వజ్ఞానేనాన్యజ్ఞానహేతుతావిశేషితముపదేశ్యత్వమసాధారణమితి చేత్- తథాపి తాదృశముపదేశ్యత్వం ప్రతిజ్ఞావాక్యేన ప్రష్టవ్యతో వక్త్యాచార్యసిద్ధమిత్యనపేక్షితోపదేశ్యత్వకథనాపేక్ష్యపేక్షితం ప్రశాసితృత్వమేవ వాచ్యమితి యుక్తం. యేనాశ్రుతమిత్యుపాదానత్వే సిద్ధే ప్రశాసితృత్వేన హి నిమిత్తత్వం సిధ్యేత్. నిమిత్తాన్తరే సత్యేకవిజ్ఞానాత్సర్వవిజ్ఞానం నోపపద్యతే. అతః ప్రతిపిపాదయిషితవస్తునో వివక్షితాసాధారణాకారవిశిష్టతయైవ ప్రతిపాదనముచితం. ఘఞ్ ప్రత్యయస్య కరణేప్యుపపన్నత్వాత్ *వివక్షాతః కారకాణాం ప్రవృత్తిరితి శాస్త్రోక్తన్యాయేన కర్తృత్వకరణాన్తరనైరపేక్ష్యేణ సాధకతమత్వవివక్షయా తథా ప్రయోగ ఉపపద్యతే. అకర్తరీతి సూత్రస్య ప్రయోజనం కరణత్వవివక్షయాపి నాకర్తృసాధుత్వేన ప్రయోగనివృత్తిః ఉపదేశపక్షే ప్రకృత్యర్థస్వారస్యం ప్రత్యయస్వారస్యం చ. ప్రశాసనపక్షే తు ప్రత్యయాస్వారస్యం ప్రధానభూతప్రకృత్యర్థస్వారస్యస్థాపితం చేతి వైషమ్యం. అతః ప్రశాసితైవాదేశశబ్దాభిధేయ ఇతి స్వీకర్తుం యుక్తం. ఏవముపక్రమే నిరుపాధికప్రశాసనగుణయోగ ఉక్తః. తథా జగదుపాదానత్వం నిమిత్తత్వం తదనుగుణసార్వజ్ఞ్యసర్వశక్తిత్వాదికం చావగతం. ఉపసంహారే చ తత్త్వమసీతి సామానాధికరణ్యేన జీవాన్తర్యామిత్వం నామగుణవిశేష ఉక్తః. అస్యైవార్థస్య బహుశ ఆవృత్తత్వాద్వా అభ్యాసోప్యస్తి. ఏవం బ్రహ్మణో జగత్కారణత్వజగదన్తరాత్మత్వాదిగుణానాం ప్రమాణాన్తరాప్రతిపన్నత్వాదపూర్వతా సిద్ధా. ఏవముపాసకస్య *తస్య తావదేవ చిరం యావన్న విమోక్ష్యే అథ సంపత్స్య ఇతి శరీరపాతానన్తరం మోక్షశ్రవణాత్ఫలమపి విద్యతే. పితుః పుత్రం ప్రతి శ్రుతివచనరూపత్వాదర్థవాదశ్చ లభ్యః. మృత్పిణ్డాదిదృష్టాన్తోపపాదనాదుపపత్తిశ్చేతి. అస్మిన్ దృష్టాన్తత్రయేపి వివర్తవాదసుగుణః కోఽపి దృష్టాన్తో న దృశ్యతే- అపి తు పరిణామపక్షానుగుణ ఏవ దృశ్యతే. దార్ష్టాన్తికవిషయవాక్యేపి తత్తేజోఽసృజతేత్యుక్తం- న తు తద్భ్రమతీతి. అతో

ప్రపఞ్చితశ్చాయమర్థో వేదార్థసంగ్రహే. అత్రాప్యారమ్భణాధికరణే నిపుణతరముపపాదయిష్యతే. *అథపరా యయాతదక్షరమిత్యత్రాపి ప్రాకృతాన్ హేయగుణాన్ ప్రతిషిధ్య నిత్యత్వవిభుత్వసూక్ష్మత్వసర్వగతత్వావ్యయత్వభూతయోనిత్వసార్వజ్ఞ్యాదికల్యాణగుణయోగః పరస్య బ్రహ్మణః ప్రతిపాదితః. *సత్యం జ్ఞానమనన్తం

స్యాది శ్రుతౌ వివర్తపక్షప్రసక్తోపి నాస్తి. శ్రుత్యన్తరేషు చ *తదాత్మానం స్వయమకురుతేత్యాదికం శ్రూయతే - నతు వ్యవర్తతేతి. సూత్రం చ *పరిణామాదితి- నతు వివర్తాదితి. స్మృతిషు చ * కటకమకుటకర్ణికాదిభేదైః కనకమభేదమపీష్యతే యథైకం| క్షితితలపరిణామతో నిలాద్యైస్త్వాదిము[illegible] పత్తావివదృశ్యన్తే. అతశ్శ్రుతిస్మృతిసూత్రస్వారస్యాత్పరిణామ ఏవాభ్యుపగన్తవ్యః. సచ పరిణామస్సద్వారక ఏవ భవితుమర్హతి - నిర్వికారత్వనిర్దోష[illegible] త్వానుప్రవేశశరీరశరీరిభావాదివిషయానేకశ్రుతిస్వారస్యాదన్యథా తద్విరోధప్రసఙ్గాచ్చేతి. ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞావాక్యం కిం కథముప[illegible] పాదనమిత్యాకాఙ్క్షాయాం తద్విస్తరో వేదార్థసంగ్రహాదిత్యాహ (ప్రపఞ్చితఇతి) అత్రాపేక్షితార్థః కిం జ్ఞాస్యత ఇత్యత్రాహ (అత్రాపీతి) నిపుణతరం-తస్యాధికరణస్యైతదర్థైకవిషయత్వాదితి భావః. అనన్తరోదాహృతాయాః పరవిద్యాయాస్సవిశేషపరత్వమాహ (అథపరేత్యాదినా) [illegible] పాదమిత్యన్తానాం పదానాం విషయమాహ (ప్రాకృతానితి) ప్రాకృతాః- ప్రకృతిసంబన్ధినః- అనేన కర్మవిశిష్టస్యాపి [illegible] [illegible] త్వాపి నిర్దిష్టా భవతి. ప్రకృతిగతాః, ప్రకృతిసంసర్గప్రయుక్తా జీవగతా దోషాః, తే ప్రాకృతాః. అద్రేశ్యమగ్రాహ్యం- ప్రత్యక్షగోచరం [illegible] నాద్యగోచరం. యద్వా- చక్షురగోచరమిన్ద్రియాన్తరాగోచరం. అగోత్రమవర్ణం-ప్రాకృతనామరూపరహితం. అచక్షుశ్శ్రోత్రం- ఇన్ద్రియాధీన జ్ఞానం న భవతి- అపాణిపాదం - ఇన్ద్రియాధీనచేష్టం న భవతి-* అపాణిపాదో జవనో గ్రహీతా * పశ్యత్యచక్షుస్సశృణోత్యకర్ణ ఇతి శ్రుతేః. అనేన [illegible] ద్వయేన జీవగతహేయనిషేధః. ఇన్ద్రియాధీనజ్ఞానత్వం తదధీనప్రవృత్తిత్వమపి జీవగతధర్మః. సర్వగతం సుసూక్ష్మమితి పాఠక్రమః- తథాప్యర్థక్రమేణ వ్యాఖ్యాతం సూక్ష్మత్వసర్వగతత్వేతి. సూక్ష్మతయా హి వ్యాప్తిః. నిత్యత్వేన కాలాపరిచ్ఛేదః. విభుం- ప్రభుం. ప్రభుత్వం నియన్తృత్వం - [illegible] త్వం ఫలితం. అనేన వస్త్వపరిచ్ఛేదసిద్ధిః. సర్వగతత్వేన దేశాపరిచ్ఛేదః. అవ్యయత్వం వ్యయశబ్దోపలక్షితషడ్భావవికారరహితత్వం [illegible] ల్యాణగుణైస్సహ తన్నిత్యైః. యద్వా-అవ్యయత్వం-ఏకరూపత్వం పూర్ణత్వం వా. భూతయోనిత్వం-జగత్కారణత్వం. ఏతత్ప్రకరణస్థేన యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిదిత్యనేన వాక్యేన సార్వజ్ఞ్యముక్తం. సర్వజ్ఞస్సర్వవిత్ - సర్వం స్వరూపతో వేత్తి సర్వం ప్రకారతశ్చ వేత్తీత్యర్థః. పరస్య బ్రహ్మణ ఇత్యనేన [illegible] అఖణ్డైకరసత్వపరత్వ[illegible] అథ శోధకవాక్యేషు సత్యజ్ఞానాదివాక్యస్యాఖణ్డార్థత్వం నిరస్యతి (సత్యం జ్ఞానమిత్యాదినా) సఖణ్డత్వమప్యుపపన్నం ప్రతిపత్తిసౌకర్యాయ[illegible] తథాహి-సత్యాదివాక్యం సత్యాదిగుణవిశిష్టమేవ బ్రహ్మ ప్రతిపాదయతి-నీలముత్పలమిత్యాదిషు సమానాధికరణవాక్యేషు విశిష్టైకార్థపరత్వదర్శనాత్. స త్యాదివాక్యస్య చ సమానాధికరణత్వాచ్చ. తథాచ సామానాధికరణ్యలక్షణం*భిన్నప్రవృత్తినిమిత్తానామిత్యాదినోక్తం శాస్త్రే. తత్ర యదుక్తం[illegible] సామానాధికరణ్యస్యైకార్థపరత్వవ్యుత్పత్తేరేకార్థే చ పదానాం విశేషణమాత్రపరత్వే విశిష్టపరత్వే చానిర్ణయే స్వరూపమాత్రైక్యపరత్వం సత్యాదిసమానాధికరణ [illegible] పదానామాస్థేయమితి. తదయుక్తం- వికల్పాసహత్వాత్. కిం సత్యాదిపదానితత్తత్పదార్థవిరోధివ్యావృత్తిమాత్రపరాణి- ఉత స్వరూపమాత్రపరాణి- ఉత విరోధివ్యావృత్తత్వవదచ్ఛిన్నస్వరూపపరాణీతి వివేచనీయం. న తావద్విరోధివ్యావృత్తిమాత్రపరాణి- వ్యావృత్తీనామనేకత్వేనైకార్థత్వాసిద్ధేః. [illegible] ద్యానేకత్వాద్వ్యావృత్తిరూపాణ్యనేకాన్యర్థాః. నాపి స్వరూపపరాణి- తథాసతి పదానాం పర్యాయత్వప్రసఙ్గాత్, ప్రవృత్తినిమిత్తభేదాభావేన సామానాధికరణ్యలక్షణహానిప్రసఙ్గాత్, ఏకతరపదవైయర్థ్యప్రసఙ్గాచ్చ. నాపి తదవచ్ఛిన్నస్వరూపపరాణి - వికల్పాసహత్వాత్. కిం విరోధివ్యావృత్తీనాం స్వరూపావచ్ఛేదకత్వముపలక్షణతయా విశేషణతయా వా. న తావదాద్యః కల్పః- ఏకోపలక్షణేనైవ స్వరూపం ప్రతిపన్నమితి ఉపలక్షణాన్తరవైయర్థ్యాత్. ఉపలక్ష్యైర్హ్యుపలక్షణప్రతీత్యపాయో ధర్మ ఉపలక్షణమితిహ్యుపలక్షణవిదః. తథాచ శాఖాదిషు దృశ్యతే. అతఏకతరవైయర్థ్యం ప్రసజ్యతే. [illegible] మిత్రభేదాభావేన సామానాధికరణ్యలక్షణహానిశ్చ. కథం తర్హి భవత్పక్షే జన్మాదిబహూపలక్షణత్వముక్తం స్యాత్ బ్రహ్మణోభ్యుపగమ్యతే ఇతి చేత్ -ఉచ్యతే. తత్ర హ్యుపలక్ష్యస్య ధర్మిణో బ్రహ్మణ ఏకత్వేపి ప్రత్యుపలక్షణముపలక్ష్యధర్మభేదోస్తి. జన్మాదిత్యాద్యనుగుణజ్ఞానశక్త్యాదిరూపోపస్థాపకత్వముపగమ్యతే. అన్యథా తత్రాప్యనేకోపలక్షణవైయర్థ్యం ప్రసజ్యత ఏవ. త్వత్పక్షే నేకోపలక్షణోపలక్ష్యధర్మభేదానభ్యుపగమాదుక్తదోషో దుర్వారః. తదభ్యుపగమే హి బ్రహ్మణస్సవిశేషత్వప్రసక్తిః. నాపి ద్వితీయః-విశేషణభూతానాం వ్యావృత్తీనామనేకత్వేనైకార్థత్వాసిద్ధేః. విశేష్యాన్తర్భూతో విశేష్యప్రతీత్యపాయోధర్మో విశేషణం. విశేష్యాన్తర్భావో నామజ్ఞాప్యాన్తర్భావః. విశేషణభూతార్థభేదేపి విశేష్యభూతప్రధానార్థైక్యాదేకార్థనిర్వాహ ఇతి చేత్ - తత్పక్ష [illegible] త్యార్థవాదినోపి సమానం. కస్తర్హి విశేష ఉపలక్షణాదితి చేత్ - అయమేవ విశేషః యదేకస్యైవ తేషు పదానాం లక్షణికత్వమితరస్య పక్షే తేషాం ముఖ్యత్వమి తి. యచ్చోక్తం విశేషణాన్తరవిశిష్టవస్తుని విశేషణాన్తరాన్వయాద్విశేషణానామన్యోన్యసమవాయప్రసఙ్గ ఇతి. తదసత్ - వికల్పాసహత్వాత్. *సం జాతం శ్రుతం సర్వం స్మారితాన్వితార్థకం| న్యాయసంపాదితవ్యక్తి పశ్చాద్వాక్యార్థబోధకమిత్యుక్తప్రక్రియయా హి వాక్యమర్థమవబోధయతి. తత్ర కిం పదానాం పదార్థస్మరణదశాయామన్యోన్యసమవాయప్రసఙ్గః- ఉత పరామర్శదశాయాం- ఆహోస్విద్వాక్యార్థాభిధానదశాయాం. న తావత్ప్రథమః కల్పః- స్మరణదశాయాం పృథక్పృథక్పదార్థస్మరణేన మిథోన్వయప్రసఙ్గాభావాత్. నాపి ద్వితీయః - ఏకస్మిన్వస్తున్యవిరుద్ధానేకవిశేషణసమవాయస్య ప్రత్యక్షాద్యవగతస్య యథావస్థితవస్తుపరామర్శదశాయాం పరామృశ్యమానత్వాత్. నాపి తృతీయః- వాక్యార్థాభిధానదశాయాం సర్వైః పదైః యుగపదనేకవిశేషణవిశిష్టైకవస్తువిషయైకజ్ఞానజనకత్వేన క్రమాభిధానప్రయుక్తాన్యోన్యసమవాయప్రసఙ్గాభావాత్. యత్తైవమాహుర్వై చక్షుషి జాతి

గుణాద్యనేకవిశేషణవిశిష్టైకవస్తువిషయాణామేకాన్తధియాం యుగపజ్జనయత్వం- తథైవానేకపదానియుగపదేవతత్తద్విశేషణవిశిష్టైకవస్తువిషయైకజ్ఞానజనకానిభవన్తి. క్రమేణాభిధానేపినాన్యోన్యసమవాయప్రసక్తిః-ఉదాహృతరోపాత్తైర్విశిష్టవిశేష్యాంశస్యైవపదానాం స్వరూపాత్తవిశేషణవిశేష్యమాత్రత్వాత్. నచ్చ్యయథావ్యపదేశయత్వాత్పదానాంవ్యుత్పత్తేః. అన్యథాభవత్పక్షేవ్యాప్తిరూపవిశేషణానామన్యోన్యవిశేషణవిశేష్యభావః క్రమాభిధానప్రయుక్తైకార్థ్యం. అతోయథోక్తవివిధపరిహారస్సవాపిశరణం. క్రమేణాభిధానానభ్యుపగమేకథముద్దేశ్యోపాదేయవిభాగసిద్ధిరితిచేత్ ఉచ్యతే - జ్ఞాతాజ్ఞాతవిభాగోద్దేశ్యోపాదేయవిభాగస్సమానాధికరణపదార్థప్రతిపాదనేపినాస్త్యేవ. ఏకేనవాక్యేనైకవస్తునో2నేకవిశేషణాన్వయోయుగపత్ప్రతిపాద్యతేతత్రైకవిశేషణాన్వయః ప్రాగేవజ్ఞాతః. విశేషణాన్తరాన్వయస్త్వజ్ఞాతఇతిజ్ఞాతాజ్ఞాతవిభాగపరామర్శపరామర్శదశాయాంసంభవత్యేవ. యదప్యుక్తంవిశిష్టస్యప్రతిపాదనేవిశేష్యైక్యవద్విశేషణైక్యం ప్రసజ్యతఇతి. తదపినసాధీయః-విశేష్యమాత్రైక్యపరత్వాత్ సమానవిభక్తేః. తచ్చవ్యుత్పత్తిసిద్ధం. వ్యుత్పత్తిశ్చ ప్రత్యక్షమూలా. ప్రత్యక్షంచవిశేష్యైక్యమవగమయతి- నతువిశేషణానామైక్యం. యథాగౌరిత్యాద్యేకపదప్రయోగేపి ప్రాతిపదికావగతవిశేషణవిశేష్యైక్యంతస్తత్పదేనావగమయతి- కింతువిశేష్యైక్యమేవావగమయతి. ప్రత్యక్షమూలావ్యుత్పత్తిరేవహితత్ర కారణం. తథాసమానాధికరణపదసంభూతస్యసమానవిభక్తిరపివిశేష్యైక్యమాత్రపరత్వేనైవనియామికా- అన్యథాభవత్పక్షేప్యసత్యాది ప్రతియోగివ్యావృత్తిరూపవిశేషణైక్యప్రసక్తేః. ప్రాతిపదికానాంతత్తత్ప్రతియోగివ్యావృత్తివిశిష్టస్వరూపపరత్వేపిసమానవిభక్తేః ప్రాతిపదికార్థైకదేశభూతవిశేష్యమాత్రైక్యపరత్వస్యస్థితత్వాద్విశేషణైక్యం ప్రసజ్యతఇతిచేత్ తదన్యత్రాపిసమానం. అవయోర్విశేషస్తు ప్రాగేవోక్తః. యచ్చోక్తంవిశేషణభేదే విశేష్యభేదప్రసక్తిరితి తదయుక్తం - విశేషణభేదమాత్రస్యవిశేష్యభేదకత్వాభావాత్. తచ్చదేశదత్తస్సోయం యువేత్యాదిషువిశేషణభేదేపివిశేష్యైక్యదర్శనాత్. విశేషణభేదస్యస్వతఃప్రాప్తవిశేష్యభేదకత్వం ప్రత్యక్షేణతత్రాపోద్యతఇతిచేత్తన్న- ధర్మివాచకపదైక్యాత్సమానవిభక్తినిర్దేశాచ్చైక్యప్రతీతేః. ఖణ్డోముణ్డఃపూర్ణశృఙ్గోగౌరిత్యత్రధర్మివాచకపదైక్యేసమానవిభక్తినిర్దేశేసత్యపివిశేషణభేదేవిశేష్యభేదఃప్రతీయతఇతిచేన్నైవం- స్వయం ప్రాప్తం విశేష్యైక్యస్యప్రత్యాయనత్వంప్రత్యక్షేణాపోదితం పరోక్షవిషయేఖణ్డోముణ్డఃపూర్ణశృఙ్గోగౌరిత్యాదివాక్యప్రయుక్తైఃఖణ్డత్వాదివిశేషణభేదేవిశేష్యభేదప్రతిపత్త్యభావఇతిచేత్ పరోక్షవిషయేపిదేవదత్తస్సోయంయువేత్యాదివాక్యప్రయుక్తేవిశేషణభేదేపివిశేష్యైక్యప్రతీతిర్దృశ్యతఇతిసమానశ్చర్చః-కోనిర్ణాయకఇతిచేత్ యజ్జాతీయవిశేషణానాంనియమేనసహానా శ్రయత్వందృష్టం ప్రత్యక్షేణ- తజ్జాతీయవిశేషణానాంపరోక్షత్వేపివిశేష్యభేదాపాదకత్వం-యథాఖణ్డత్వాదీనాం.యజ్జాతీయవిశేషణానాంభిన్నాశ్రయత్వనియమోనదృష్టః-తజ్జాతీయవిశేషణానాంధర్మివాచిపదైక్యేసమానవిభక్తినిర్దేశేనైకవిశేష్యనిష్ఠత్వంయుక్తం-యథానీలత్వాదీనామితి యచ్చోక్తంసమానవిభక్త్యవగతైక్యవిరోధాద్విశేషణపరిత్యాగఇతి.తదయుక్తం- ప్రాతిపదికాభిహితవిశేషణాన్వయవిరోధాదైక్యపరిత్యాగాపత్తేః. తథాహి-యదిసమానవిభక్త్యన్వయానుగుణత్వాదైక్యంనహాతుంశక్యతే- తర్హిప్రాతిపదికావగతవిశేషణాన్వయస్యాపిహాతుంశక్యతే యథానీలముత్పలమిత్యాదౌ. తత్రప్రత్యక్షసిద్ధత్వాదస్తి క్రియాపఇతిచేత్ తర్హిత్రైక్యప్రతీతిరపితథైవేతిసమానస్స్యాత్. సమానవిభక్తిశ్రవణేపరోక్షేప్యైక్యప్రతీతిర్దృశ్యతఇతిచేత్ తథైవప్రయోగేపరోక్షేపి ప్రాతిపదికాగతవిశేషణాన్వయప్రతీతిర్దృశ్యతఏవ. తస్మాదైక్యప్రతీతిర్యదినేత్ విశిష్టప్రతీతిరపినకస్యచిద్విశేషస్యత్యాగనివేశాత్. కించ- ప్రాతిపదికావగతవిశేషణాన్వయపరిత్యాగహేతుభూతసమానవిభక్త్యవగతైక్యంకింస్వరూపం - ఉతతదతిరిక్తం. అతిరిక్తపక్షేసవిశేషత్వప్రసక్తిః. అనతిరిక్తపక్షేహేత్వసిద్ధిః- ప్రాతిపదికావగతస్వరూపాతిరేకేణసమానవిభక్త్యాన్యస్యచిదైక్యస్యాప్రతిపాదనాత్. నహిస్వరూపమాత్రేవిరోధాత్ విశేషణపరిత్యాగః- వ్యధికరణవాక్యేష్వపితత్త్యాగప్రసఙ్గాత్. ప్రాతిపదికావగతంస్వరూపంనిర్విశేషమితిప్రతిజ్ఞాయసమానవిభక్తైరైక్యావగమాదిత్యుక్తైస్స్వరూపావగమాదిత్యుక్తం. తతశ్చైక్యావగమవిరోధమూలహేత్వసిద్ధిః.స్వరూపంతువిశేషణాన్వయానువిరుద్ధం వ్యధికరణవాక్యేషువిశేషణాన్వయాదిత్యుక్తం. కించ-సమానవిభక్త్యవగతైక్యం ప్రాతిపదికార్థైకదేశభూతవిశేష్యమాత్రస్యేత్యుక్తత్వాత్ తస్యచవిశేషణభేదావిరోధిత్వాన్న తద్విరోధనిబన్ధనవిశేషణత్యాగోయుక్తః. అతో ననిర్విశేషత్వంవస్తునః. కార్త్స్న్యాద్వ్యావృత్తంశాక్యమిత్యాదిషు ప్రతియోగిభేదస్య తత్తద్వ్యావృత్తస్వరూపస్యచశబ్దోపాత్తత్వాన్నలక్షణాప్రసక్తిః. సత్యాదివాక్యేష్వనతభేదవిశేషః. ఏవంశాస్త్ర్యాదిద్రష్టవ్యావాక్యాత్ సత్యాదిదార్ఢ్యైకవాక్యస్యశబ్దద్వారకంనైయమ్యముక్తం అర్థద్వారకం దత్తైషమ్యంపూర్వోక్తం ద్రష్టవ్యం. కథమితిచేత్ - ఇత్థం- శాక్యాదేతస్యపద్ధ్యస్యద్వ్యాన్తరాద్వ్యావృత్తధర్మత్వయాధర్మాన్తరానపేక్షత్వం యుక్తం. బ్రహ్మణస్తునతథాత్వమితి స్వరూపాతిరిక్తవ్యావృత్తధర్మాన్తరాపేక్షాస్త్యేవ. నహిపరనిర్వాహకత్వానభ్యుపగమేస్వనిర్వాహకత్వసంభవః. కించ-శాక్యాదిస్వరూపస్ఫురణేసతిసకాన్త్యాద్యధ్యాసప్రసక్తః. అతస్తత్రస్వరూపమేవవ్యావృత్తిరితియుక్తమభ్యుపగన్తుం. బ్రహ్మణస్స్వరూపస్ఫురణేసతితదధ్యాసాభ్యుపగమాద్రజతాదివ్యావృత్తశుక్తికాధిష్ఠానస్వరూపాతిరిక్తశుక్తిత్వాదివత్ సర్వాధ్యాసాధిష్ఠానబ్రహ్మస్వరూపాతిరిక్తనకలేతరవ్యావృత్తిరూపధర్మోవశ్యాభ్యుపగమనీయః. యచ్చోక్తంవాక్యప్రధానాంశస్యప్రతిపాదనాన్నలక్షణేతి. తదప్యసత్ - విశేషణద్వారేణవిశేష్యపర్యవసాయిశబ్దస్యద్వారాసభిధానేద్వార్యభిధానాసిద్ధేః. అలాక్షణికత్వేపివిశిష్టాభిధానస్వరసస్యశబ్దస్యవిశేష్యమాత్రపరత్వేస్వారస్యహానిరపరిహార్యా. సాచనవిరోధాభావేయుక్తా. యద్వవిషంభుఙ్క్ష్వేత్యాదిషుసర్వపదలక్షణాదృష్టేతి. తచ్చవిధిప్రత్యయాంశస్యముఖ్యత్వాదయుక్తం.తత్రవిధిప్రత్యయవ్యతిరిక్తశబ్దలక్షణావదముఖ్యార్థత్వేప్రమాణాన్తరవిరోధాత్స్వీక్రియతే. ప్రస్తుతేవిరోధాభావాన్నసాయుక్తా. విమతంవాక్యమఖణ్డార్థంసమానాధికరణవాక్యత్వాత్ సంప్రతిపన్నవదితీదృశ్యనుమానోక్తిరనుపపన్నా- వాక్యమఖణ్డార్థమితిపదయోరర్థభేదోక్తివానవా. అస్తి చేత్ప్రతిజ్ఞావాక్యఏవ హేతో

బ్రహ్మేత్యత్రాపి సామానాధికరణ్యస్యానేకవిశేషణవిశిష్టైకార్థాభిధానవ్యుత్పత్త్యా న నిర్విశేషవస్తుసిద్ధిః. ప్రవృత్తినిమిత్తభేదేనైకార్థవృత్తిత్వం హి సామానాధికరణ్యం. తత్ర సత్యజ్ఞానాదిపదముఖ్యార్థైర్గుణైస్తత్తద్గుణవిరోధ్యాకారప్రత్యనీకాకారైర్వైకస్మిన్నేవార్థే పదానాం ప్రవృత్తౌ నిమిత్తభేదోఽవశ్యాశ్రయణీయః. ఇయాంస్తు విశేషః: ఏకస్మిన్ పక్షే పదానాం ముఖ్యార్థతా. అపరస్మింశ్చ తేషాం లక్షణా. న చాజ్ఞానాదీనాం ప్రత్యనీకతా వస్తుస్వరూపమేవ- ఏకేనైవ పదేన స్వరూపం ప్రతిపన్నమితి పదాన్తరప్రయోగవైయర్థ్యాత్. తథా సతి సామానాధికరణ్యాసిద్ధిశ్చ- ఏకస్మిన్ వస్తుని వర్తమానానాం పదానాం నిమిత్తభేదానాశ్రయణాత్. న చైకస్యైవార్థస్య విశేషణభేదేన విశిష్టతాభేదాదనేకార్థత్వం పదానాం సామానాధికరణ్యవిరోధి. ఏకస్యైవ వస్తునోఽనేకవిశేషణవిశిష్టతాప్రతిపాదనపరత్వాత్ సామానాధికరణ్యస్య- *భిన్నప్రవృత్తినిమిత్తానాం శబ్దానామేకస్మిన్నర్థే వృత్తిః సామానాధికరణ్యమితి హి శాబ్దాః. యదుక్తం ఏకమేవాద్వితీయమిత్యత్రాద్వితీయపదం గుణతోఽపి సద్వితీయతాం న సహత ఇతి. అతస్సర్వశాఖాప్రత్యయన్యాయేన కారణవాక్యానామద్వితీయవస్తుప్రతిపాదనపరత్వమభ్యుపగమనీయం. కారణతయోపలక్షితస్యాద్వితీయస్య బ్రహ్మణో లక్షణమిదముచ్యతే సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మేతి. అతో లక్షణ్యభూతం బ్రహ్మ నిర్గుణమేవ. అన్యథా *నిర్గుణం నిరఞ్జనమిత్యాదిభిర్విరోధశ్చేతి. తదనుపపన్నం- జగదుపాదానస్య బ్రహ్మణస్స్వవ్యతిరిక్తాధిష్ఠాత్రన్తరనివారణేన విచిత్రశక్తియోగప్రతిపాదనపరత్వాదద్వితీయపదస్య. తథైవ విచిత్రశక్తియోగమేవావగమయతి *తదైక్షత బహు స్యాం ప్రజాయేయేతి *తత్తేజోఽసృజతేత్యాది. అవిశేషేణాద్వితీయమిత్యుక్తే నిమిత్తాన్తరమాత్రనిషేధః కథం జ్ఞాయత ఇతి చేత్ - సిసృక్షోర్బ్రహ్మణ ఉపాదానకారణత్వం

రసైకాన్త్యం. న చేదఖణ్డార్థత్వం ప్రతిజ్ఞాతమేవ న స్యాత్. దృష్టాన్తస్య చ సాధ్యవైకల్యమవర్జనీయం- ప్రకృతిప్రత్యయార్థాత్మకపదపుఞ్జరూపత్వాత్సర్వవాక్యానాం. యది భావరూపాఖణ్డార్థప్రతిపాదనాసమర్థమితి ప్రతిజ్ఞా- తర్హి సాధ్యధర్మవచనాన్తర్గతయోస్సమానాధికరణయోర్భావరూప[illegible]త్వం. తస్మాత్సత్యాదివాక్యం సత్యత్వాదివిశిష్టమేవ బ్రహ్మ ప్రతిపాదయతీతి సిద్ధం. తదిదముచ్యతే (సత్యం జ్ఞానమిత్యాదినా) తత్ర నిర్విశేషపరత్వాభావం సోపపత్తికం ప్రతిజానీతే (సత్యం జ్ఞానమితి) సామానాధికరణ్యలక్షణప్రత్యభిజ్ఞాపకత్వైశ్చ హ్యైకోహేత్వంశం వివృణోతి (ప్రవృత్తీతి) తత్రైకిమిత్యపేక్షాయాం అన్వయముఖేన వ్యాప్తిముఖేన వా ప్రవృత్తినిమిత్తభేదస్యావశ్యాశ్రయణీయత్వమాహ (తత్రేతి) తత్ర కో విశేష ఇత్యత్రాహ (ఇయానితి) అవశ్యాశ్రయణీయ ఇత్యత్రాభిప్రేతం వ్యాప్తినాం స్వరూపమాత్రత్వే దూషణమాహ (న చేతి) సామానాధికరణ్యాసిద్ధిముపపాదయతి (ఏకస్మిన్నితి) పర్యాయత్వం దూషణం స్పష్టమితి నకణ్ఠోక్తం. విశేషణభేదేనానేకార్థత్వాత్ సామానాధికరణ్యలక్షణహానిం నిరస్యతి (న చైకస్యేతి) విశిష్టతాభేదాత్- తద్విశేషణాన్వయభేదాత్. తథావిధమనేకార్థత్వం న విరోధి- ప్రత్యుతానుకూలమేవేత్యర్థః. కుత ఇత్యత్రాహ (భిన్నప్రవృత్తీతి) విశేషణతో భిన్నార్థత్వే విశేష్యతశ్చైకార్థత్వే సతి హి సామానాధికరణ్యలక్షణసార్థక్యమిత్యర్థః. సమానాధికరణం వాక్యం కిం విశేషణవిశేష్యసమ్బన్ధపరం- ఉత విశేష్యైక్యపరం- ఉతోభయపరం. ప్రథమే విశేష్యైక్యే ప్రమాణం న స్యాత్. ద్వితీయే విశేషణాన్వయో నిష్ప్రయోజనస్స్యాత్. తృతీయే సంబన్ధద్వయస్యైకవాక్యేన బోధయితుమశక్యత్వాత్ వాక్యభేదప్రసఙ్గ ఇతి కేచిచ్చోదయన్తి. తన్న- ప్రాతిపదికేనైవ విశేషణాన్వయస్య బోధ్యతయా సమానవిభక్తినిర్దేశేన విశేష్యైక్యప్రతిపాదనే వాక్యభేదప్రసక్త్యభావాత్. ఏవం సామానాధికరణ్యస్యాన్యథైవోపపత్త్యా సత్యజ్ఞానాదివాక్యస్య నిర్విశేషపరత్వం నిరస్తం. అథ కారణవాక్యైకార్థ్యాన్నిర్విశేషపరత్వం నిరాకర్తుం తదనువదతి (యదుక్తమిత్యాదినా) సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదేకమేవేతి విజాతీయసజాతీయభేదవ్యావర్తకావధారణద్వయసమభివ్యాహృతమద్వితీయపదం పారిశేష్యాత్ స్వగతభేదాభావపరమితి గుణతోఽపి సద్వితీయతాం న సహత ఇత్యర్థః. *యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిత్ యస్య జ్ఞానమయం తపః తస్మాదేతద్బ్రహ్మ నామ రూపమన్నం చ జాయత ఇత్యాది సగుణవిషయకారణవాక్యైకార్థ్యమనుస్తీత్యత్రాహ (అత ఇతి) సర్వశాఖాప్రత్యయన్యాయాత్ నిర్గుణకారణవాక్యైకార్థ్యాత్ సగుణత్వం సగుణకారణవాక్యేషు నిర్గుణత్వం చోక్తం స్యాత్. తత్రాపచ్ఛేదన్యాయేన నిర్గుణవాక్యప్రాబల్యాత్సర్వకారణవాక్యాని నిర్గుణపరాణీత్యర్థః. కారణవాక్యైకార్థ్యం కుతోఽపేక్షితమిత్యత్రాహ (కారణతయోపలక్షితస్యేతి) జగత్కారణత్వం తటస్థలక్షణం- సత్యాదిస్వరూపలక్షణమిత్యభిప్రాయేణ ఉపలక్షితస్యేత్యుక్తం. కారణత్వస్య శక్తితదాశ్రయవ్యావర్తకత్వాదైకార్థ్యమవర్జనీయమిత్యర్థః. అథ శోధకవాక్యానాం కార్యార్థ్యనిర్విశేషపరత్వం నిరాచికీర్షురనువదతి (అన్యథేతి) అనూదితమర్థం దూషయతి (తదనుపపన్నమిత్యాదినా) తత్ర ప్రథమం కారణవాక్యైకార్థ్యం సవిశేషవిషయత్వే సతీత్యాహ (జగదితి) (తథైవేతి) అద్వితీయపదం యథాధిష్ఠాత్రన్తరనివారణపరమేవ భవతి- తథైవేత్యర్థః (విచిత్రశక్తియోగమేవేతి) ఉత్తరవాక్యముపాదానభూతస్యైవ బ్రహ్మణోఽధిష్ఠాతృత్వశక్తియోగమేవావగమయతి- న తు నిర్గుణత్వమిత్యర్థః. శఙ్కతే (అవిశేషేణేతి) సర్వనిషేధస్య నిమిత్తాన్తరనిషేధస్య చ సాధారణమద్వితీయపదం- నిరుపపదత్వాత్. కించ- ఉపక్రమే సదేవైకమేవేతి సజాతీయవిజాతీయయోర్నిషిద్ధత్వాదేకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞాయాస్సజాతీయవిజాతీయభేదమాత్రమిథ్యాత్వేఽనుపపన్నత్వాచ్చ అద్వితీయపదముపక్రమానుగుణ్యేన స్వగతభేదనిషేధపరం స్యాత్- నతూత్తరవాక్యానుగుణం స్యాత్ ఉపక్రమప్రాబల్యాదితి సాఙ్ఖ్యపూర్వపక్షీ చోద్యం. నిమిత్తత్వోపాదానత్వే ఉభే అప్యుత్తరత్ర శ్రూయేతే. తత్రోపాదానాన్తరమద్వితీయపదేన నిషేధ్యం- న తు నిమిత్తాన్తరమితి పార్శ్వస్థచోద్యం. తత్రాహ (సిసృక్షోరితి) అనేన శఙ్కాద్వయం పరిహృతం భవతి. *తదైక్షతేత్యనన్తరోక్తత్వాదస్య వాక్యస్య

సదేవసోమ్యేదమగ్ర ఆసీదేకమేవాద్వితీయమ్ ఇత్యత్ర కార్యోత్పత్తిస్వభావాభిధానేన [illegible] అద్వితీయపదేన నిషిధ్యత ఇత్యవగమ్యతే. సర్వనిషేధే హి స్వాభ్యుపగతాస్సిషాధయిషితాస్త్రిత్వాదయశ్చ ప్రతిషిద్ధాస్స్యుః. సర్వశాఖాప్రత్యయన్యాయశ్చాత్ర భవతో విపరీతఫలః- సర్వశాఖానుసారేణ సర్వజ్ఞత్వాదీనాం గుణానామత్రోపసంహారహేతుత్వాత్. అతః కారణవాక్యస్వభావాదపి *సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మే*త్యనేన సవిశేషమేవ ప్రతిపాద్యత ఇతి విజ్ఞాయతే. న చ నిర్గుణవాక్యవిరోధః- ప్రాకృతహేయగుణవిషయత్వాత్తేషాం *నిర్గుణం నిరఞ్జనం *నిష్కలం నిష్క్రియం శాన్త*మిత్యాదీనామ్. జ్ఞానమాత్రస్వరూపవాదిన్యోఽపి శ్రుతయః బ్రహ్మణో జ్ఞానస్వరూపతామభివదన్తి న తావతా నిర్విశేషజ్ఞానమాత్రమేవ తత్త్వమ్- జ్ఞాతురేవ జ్ఞానస్వరూపత్వాత్. జ్ఞానస్వరూపస్యైవ తస్య జ్ఞానాశ్రయత్వం మణిద్యుమణిదీపాదివద్యుక్తమేవేత్యుక్తమ్. జ్ఞాతృత్వమేవ హి సర్వాశ్శ్రుతయో వదన్తి *యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిత్ *తదైక్షత *సేయం దేవతైక్షత *స ఈక్షత లోకాన్ను సృజా ఇతి *నిత్యో నిత్యానాం చేతనశ్చేతనానామేకో బహూనాం యో విదధాతి కామాన్ *జ్ఞాజ్ఞౌ ద్వావజావీశనీశౌ *తమీశ్వరాణాం పరమం మహేశ్వరం తం దేవతానాం పరమం చ దైవతమ్। పతిం పతీనాం పరమం పరస్తాద్విదామ దేవం భువనేశమీడ్యమ్ *న తస్య కార్యం కరణం

కారణపర[illegible]ంనాపలపనీయమిత్యభిప్రాయేణ సిస్పృక్షోరిత్యుక్తమ్. కారణపరత్వే చ సతి అగ్రశబ్దేన విజాతీయకాలసద్భావసిద్ధేః స్థావాదిత్వశ్రుతేః, తత్ర తాభ్యాం యుక్తితవిప్రణాశాదిశ్రుత్యర్థాపత్త్యా వైషమ్యనైర్ఘృణ్యపరిహారాయ జీవానాం కర్మసూక్ష్మభేదస్య స్వీకార్యతయా ఆపాద్యుపగమాదేకత్వావధారణస్య జీవయాత్మభేదసహత్వస్యపరైరభ్యుపగన్తవ్యత్వాత్, సార్వజ్ఞ్యసర్వశక్త్యాదీనాం సర్గోపయికత్వాచ్చ విజాతీయసజాతీయస్వగతభేదాభావస్య దుర్వచత్వాత్ ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞాయాశ్చోక్తార్థావిరోధేన నిర్వాహ్యత్వాచ్చ పరతన్త్రభేదస్యవిహితత్వాత్, నిషేధస్య చ విహితవ్యతిరిక్తవిషయత్వాత్, స్వతన్త్రరూపభేదవిశేషస్య *సతత్సమశ్చాభ్యధికశ్చ దృశ్యత ఇత్యాదిభిర్నిషిద్ధత్వాత్ సామాన్యనిషేధస్య చ తత్పర్యవసానస్యాన్యాయ్యత్వాచ్చ అద్వితీయపదస్య స్వతన్త్రభేదనిషేధపరత్వే ప్రాప్తే సతి అవిభక్తనామరూపతాప్రతిపాదకేనైకమితిపదేనోపాదానత్వస్య సిద్ధత్వాన్నిమిత్తాన్తరస్య బుద్ధిస్థత్వాచ్చ నిమిత్తాన్తరరూపస్వతన్త్రవస్తునిషేధపరమద్వితీయపదమిత్యర్థః. సర్వనిషేధేఽనిష్టమాహ (సర్వేతి) సర్వశాఖాప్రత్యయన్యాయస్య నిర్విశేషత్వవాదివిపరీతత్వమాహ (సర్వశాఖేతి) అత్ర నిర్గుణవాదే అత్రభవత ఇత్యుపాలమ్భో వా. సర్వశాఖాప్రత్యయన్యాయోఽనుక్తగుణస్వీకారఫలః న తూక్తగుణత్యాగఫల ఇత్యపి విపరీతఫల ఇత్యర్థః. సవిశేషపరత్వే కారణవాక్యైకార్థ్యం నిగమయతి (అత ఇతి) పదైః సామానాధికరణ్యాన్యథానుపపత్త్యా కారణవాక్యైకార్థ్యాచ్చ సవిశేషపరమిత్యపిశబ్దస్యాభావః. అథ శోధకవాక్యానన్తరైకార్థ్యం నిర్విశేషపరత్వహేతుం నిరస్యతి (న చేతి) పరిణామపరిచ్ఛేదన్యాయేన హి నిర్గుణవాక్యవిరోధ ఇత్యుపస్మృతః. అత్ర భిన్నవిషయత్వాద్విరోధ ఏవ నాస్తీత్యాహ (ప్రాకృతేతి) నిర్గుణమితి గుణసామాన్యనిషేధః నిష్కలమితి [illegible] రసామాన్యనిషేధః నిష్క్రియమితి క్రియాసామాన్యనిషేధః సగుణనిషేధస్సంకోచయితవ్యః. అర్థగుణనిషేధవాక్యేన సర్వగుణనిరాకరణాత్ జ్ఞానాద్యాశ్రయత్వానిర్వాహాత్ బ్రహ్మణో జ్ఞానమాత్రత్వప్రతిపాదనేన నిర్గుణత్వం హి ఫలితమితి శఙ్కాయామర్థగుణనిషేధం పరిహర్తుం శ్రుతిప్రత్యుపపన్నమనుమాపయతే (జ్ఞానమాత్రేతి) తత ఇత్యత్రాహ (న తావతేతి) కుత ఇత్యపేక్షాయాం తజ్జ్ఞానత్వాత్ జ్ఞానాశ్రయత్వముచ్యతే నిస్సజాతీయ[illegible]యయోర్ధర్మధర్మిభావానుపపత్తేరితి వికల్పే ప్రథమం ప్రతివక్తి (జ్ఞాతురేవ జ్ఞానస్వరూపత్వాదితి) అయమర్థః జ్ఞానస్య జ్ఞానాదిగుణాశ్రయత్వాభావనిర్వాహ్యతే [illegible] వ్యాప్త్యా చేత్ జ్ఞానాశ్రయభూతం విషయప్రకాశకం జ్ఞానం [illegible] చిద్ధర్మభూతమేవ దృష్టమితి ధర్మిత్వేనాశ్రయతాం యది శ్రుతి [illegible] స్వతన్త్రత్వేనాశ్రయతే తర్హి శ్రుతేరేవ జ్ఞానాశ్రయత్వమప్యశ్రయతామితి జ్ఞానాశ్రయత్వం ధర్మభూతజ్ఞానత్వప్రయోజకమ్ [illegible] జ్ఞానత్వమాత్రప్రయోజకమితి సోపాధికత్వమ్ అతో వ్యాప్తివిరోధశ్చ నాస్తి యద్వా జడస్య ఘటాదేరజ్ఞాతృత్వావయోగాత్ జ్ఞాతృత్వేనైవ జ్ఞాన[illegible]స్వరూపత్వమర్థసిద్ధం ద్వితీయం ప్రతివక్తి (జ్ఞానస్వరూపస్యేతి) ఏకజాతీయద్రవ్యయోర్నియతధర్మధర్మిభావోఽనుపపన్న ఇత్యర్థః శ్రుత్యా జ్ఞానాశ్రయత్వే సిద్ధే [illegible]భ్యుపగమ ఇత్యత్రాహ (జ్ఞాతృత్వమేవ హీతి) యద్వా (జ్ఞాతురేవ జ్ఞానస్వరూపత్వాదితి) జ్ఞాతుర్జ్ఞానస్వరూపత్వావిరోధాదిత్యర్థః ఏకజాతీయద్రవ్యయోర్నియతధర్మధర్మిభావానుపపత్త్యా విరోధం పరిహరతి (జ్ఞానస్వరూపస్యైవేతి) జ్ఞానత్వాద్జ్ఞానాశ్రయత్వం పరిహరతి (జ్ఞాతృత్వమేవ హీతి) పూర్వవదభిప్రాయః జ్ఞాతృత్వం యథార్థం లితం భవతి తాదృశగుణపరాశ్చ జ్ఞాతృత్వకర్తృత్వాదివ్యాఖ్యాశ్శ్రుతయస్సర్వ[illegible]విషయతాం [illegible] వచనేన బహూపనిషద్వాక్యాని వివక్షితాని ఏవకారేణ జ్ఞాతృత్వస్యాన్యథాసిద్ధిరపి ప్రోక్తా హిశబ్దో హేతౌ- జ్ఞాతృత్వస్య శ్రుతిసిద్ధత్వాన్న కాచిదప్యనుపపత్తిరిత్యర్థః కాః పునశ్శ్రుతయ ఇత్యపేక్షాయామర్థగుణనిషేధపరిహారార్థం, నిర్గుణశ్రుతిసంకోచసిద్ధ్యర్థం, సగుణశ్రుతీనాం మాఽద్విగుణవిషయత్వజ్ఞాపనార్థం శ్రుతీర్దర్శయన్ స్రాభిరేతచ్ఛ్రుతిరాజన్యయనిత్యం దర్శయతి (యస్సర్వజ్ఞ ఇత్యాదినా) యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిత్- సర్వం స్వరూపతః ప్రకారతశ్చ జానాతీత్యర్థః జ్ఞానస్య సర్వవిషయత్వం తస్య సమష్టివ్యష్టిసృష్ట్యుపయోగిత్వం అర్థసంబన్ధిత్వం చ దర్శయతి (తదైక్షతేత్యాదిత్రయేణ) నిత్యో నిత్యానామిత్యత్ర చేతనబహుత్వముక్తం కామప్రదత్వం చ జ్ఞాజ్ఞౌ ద్వావిత్యత్ర జ్ఞాతృత్వమీశ్వరత్వం చ తమీశ్వరాణామిత్యత్ర ఈశ్వరత్వదేవతాత్వపతిత్వాని ఈశ్వరత్వం నియన్తృత్వం నియామ్యవిషయజ్ఞానవత ఏవ నియన్తృత్వాత్, నియమనస్య జ్ఞానవిశేషరూపత్వాచ్చ నియన్తృత్వేన జ్ఞాతృత్వసిద్ధిః దేవతాత్వం కర్మారాధ్యత్వం, పతిత్వం శేషిత్వం న తస్యేతి కార్యం శరీరం కరణమిన్ద్రియాది *కార్యకారణ

[illegible]ర్త్యేన తత్సముచ్చ[illegible]త్యర్త్యతే *పరాస్యశక్తిర్వివిధైవశ్రూయతే స్వాభావికీజ్ఞానబల[illegible]
* సేన ఆత్మాపహతపాప్మావిజరోవిమృత్యుర్విశోకోవిజిఘత్సోపిపాసస్సత్యకామస్సత్యసంకల్ప ఇత్యాదావ
త్యాదిరహోజ్ఞాతృత్వప్రముఖానాం కల్యాణగుణానాం జ్ఞానస్వరూపస్యైవ బ్రహ్మణస్స్వాభావికత్వదర్శనాత్. సమస్త
హేయరహితతాంచ నిర్గుణవాక్యానాం సగుణవాక్యానాంచ విషయమపహతపాప్మేత్యాద్యపిపాస ఇత్యన్తేన
హేయగుణాన్ ప్రతిషిధ్య సత్యకామస్సత్యసంకల్ప ఇతి బ్రహ్మణః కల్యాణగుణాన్విదధతీయం శ్రుతిరేవవి
వినక్తీతి సగుణనిర్గుణవాక్యయో ర్విరోధాభావాదన్యతరస్యమిథ్యావిషయతాశ్రయణమపినా శఙ్కనీయం

త్తృత్వఇతి ప్రయోగాత్ సమాభ్యధికనిషేధశ్చాత్రశ్రూయతే తేనాద్వితీయమితిసామాన్యనిషేధస్య *భాగోవామ స్త్రివర్ణాదిన్యాయాదీశ్వరరూప
ద్వితీయవిశేషపర్యవసాయిత్వం న్యాయ్యం ఉచితం పరాస్యశక్తిర్జ్ఞానశక్త్యాదీనాంస్వాభావికత్వముక్తం క్రియా నియమనం విషయత్వేతి విశేషవిధానం విశేష
నిషేధశ్చ అర్థగుణనిషేధస్యపరిహర్తవ్యతామభిప్రేత్యజ్ఞానస్వరూపస్యైవేత్యుక్తం అవిద్యకత్వనిరాకరణాయస్వాభావికానిత్యుక్తం సమస్తహేయర
హితతాంచేత్యనేన అవిద్యకత్వశఙ్కాశ్చాత్రపరిహృతా కించ జ్ఞాతృత్వప్రముఖానాం కల్యాణగుణానాం సమస్త హేయరహితతాంచేత్యనేన నిర్గుణవాక్యస
ఙ్కుచితవృత్తిత్వం చోపపాదితం భవతి తథాహి కల్యాణగుణానాంనిత్యస్యాయమభిప్రాయః గుణవిశేషవిధానంగుణసామాన్యనిషేధేన బాధితుం న
భవతి అపితుతద్వ్యతిరిక్తవిషయ ఏవ భవతి అన్యథా *నహింస్యాత్సర్వాభూతానీతిసామాన్యనిషేధేన* [illegible] తేతిహింసావిశేష
విధానబాధప్రసఙ్గాదితి సమస్తహేయరహితతాంచేత్యస్యాయమర్థః యథా *పశునాయజేత *భాగస్యవపాయా ఇత్యాదిషు *భాగోవామ [illegible]
[illegible]దిత్యుక్తన్యాయాత్ సామాన్యశబ్దో విశేషదర్శనేసతి తత్రపర్యవస్యతి తథా గుణసామాన్యనిషేధో విశేషగుణవిషేషపర్యవస్యతీతి కించ [illegible]
శబ్దానాం విశేషపర్యవసాయిత్వం భ్రమాత్ ప్రసిద్ధం యథా గామానయ గాం బధాన ఇత్యాదిషు సామాన్యశబ్దో విశేషాయ [illegible] ప్రయోజకత్వేన ప్రయు
జ్యతే తత ఏవ హిత త్రప్రయోజ్యప్రధక్ష్యన సర్వా గోవ్యక్తీరానయతి కింతువివక్షితవ్యక్తివిశేషమేవానయతి తథైవహిత [illegible] ఏవం జ్ఞాతృత్వ
ప్రముఖానాం కల్యాణగుణానాంనిత్యత్వేనేన సమస్తహేయరహితతాంచేత్యనేనచ ఉత్సర్గాపవాదన్యాయస్సామాన్యవిశేషన్యాయశ్చ అభిప్రేత ఉపా [illegible]
వ్యతిరిక్తవిషయే సామాన్యశబ్దస్య విరోధపరిహారాయ సంకోచ ఉత్సర్గాపవాదన్యాయ అవిరోధే పి [illegible]
యం ఉపాత్తవిశేషవిషయే తస్య సంకోచస్సామాన్యవిశేషన్యాయ ఇతిభిదా కించ అధ్యాత్మశాస్త్రేషుగుణశబ్దస్సత్త్వర[illegible] *సమాతస్య
[illegible]స్సర్వేషామ్ [illegible] సత్త్వాద్యైరఖిలైర్గుణై । *సత్త్వం రజస్తమఇతిగుణాః ప్రకృతిసంభవా [illegible]
*గుణాగుణేషువర్తన్తే *కారణంగుణసఙ్గోస్య *నిర్గుణంగుణభోక్తృచ *నాన్యంగుణేభ్యః కర్తారం *ఏభిర్గుణమయైర్భావైః [illegible]
[illegible] *గుణాదిదోషాంశ్చ మునేవ్యతీతః *గుణకలుషస్య సదా తన [illegible] నేత్యాదిషు॥ ఏవం కేవలగుణశబ్దస్య సత్త్వాది [illegible]
ప్రసిద్ధిప్రాచుర్యాన్నిర్గుణశబ్దస్సత్త్వాదినిషేధపరః అయం విషయవిభాగోనకేవలం [illegible] గుణవిశేషవిధానగుణవిశేష
[illegible] ఏకనిష్ఠ [illegible] విషయవిభాగోదృష్టఇత్యాహ (నిర్గుణేతి) గుణసామాన్యనిషేధవత్ గుణసామాన్య [illegible]
నిర్గుణవాక్యానాం సగుణవాక్యానాం చేత్యుక్తం నహిశ్రుతిషుగుణసామాన్యవిధానంక్వచిచ్ఛ్రూయతే గుణవిశేషా ఏవహిశ్రూయన్తే [illegible]
[illegible]గుణశబ్దస్సూపాదేయగుణపర *వర్ణాయుతైర్యస్యగుణానశక్యా *[illegible] గుణానామయుతైకదేశం *నాన్తంగుణానాం [illegible]
[illegible]ప్రాయేణసగుణవాక్యానామిత్యుక్తం తత్రగుణశబ్దో [illegible] ప్రసిద్ధి [illegible] న్యాయేనక [illegible]
[illegible]పవిశేషపర్యవసానస్యన్యాయ్యత్వాచ్చ ఉక్తన్యాయద్వయేన విరోధాభావాదుపచ్ఛేదన్యాయస్య [illegible] (ఇతిసగుణనిర్గుణవాక్
యానీతి) ఇతిశబ్దేనపూర్వోక్తసర్వహేతవోవివక్షితా ఉత్సర్గాపవాదన్యాయాత్ సామాన్యవిశేషన్యాయ [illegible] గుణశబ్దస్యసత్త్వాది
ప్రసిద్ధిప్రాచుర్యాచ్చేత్యర్థః (సగుణనిర్గుణవాక్యయోరితి) అత్రతుల్యవిషయ [illegible]రోధఇతినాపచ్ఛేదన్యాయప్రవృత్తఇతిభావః (అన్యతరస్య
మిథ్యావిషయతాశ్రయణమపినాశఙ్కనీయమితి) సగుణవాక్యస్యేతిన [illegible] కింతుఅన్యతరస్యేత్యుక్తం నిర్గుణేననిర్గుణవాక్యస్యవానిర్గుణేనసగుణవా
క్యాబాధాశ్రయణమనుపపన్నమిత్యర్థః అత్రాయమభిప్రాయః పూర్వం విరోధోనాస్తీతి ప్రహృతం ఇదానీం విరోధాభ్యుపగమేపినాయమపచ్ఛే [illegible]
యవిషయః అపితువిరోధాధికరణన్యాయవిషయఏవేతి తథాహి అపచ్ఛేదన్యాయోహ్యనియతపౌర్వాపర్యవిషయ [illegible]గుణ
[illegible]రపచ్ఛేదనియమోనాస్తి తత్రాపిక్రమేణాపచ్ఛేదోప్యనియత తన్నియమేసతిసర్వస్వదక్షిణాకత్వాయుక్తిణాకత్వవిరోధనియమ ఉభయోరప్యప
చ్ఛేదస్యక్రమభావిత్వే ఉదాత్రపచ్ఛేదః పూర్వభావీ ఇతరస్తుపరభావీతివావిపర్యయేణేతివానియమో పినా[illegible] అతోపచ్ఛేదన్యాయవిషయం ప్రమా
ణద్వయాధికవిరోధః సగుణనిర్గుణవాక్యవిరోధస్తుస్వరూపప్రయుక్తః విధినిషేధరూపతయానియతపౌర్వాపర్యశ్చ అతోవిరోధాభ్యుపగమేప్యనియత
పౌర్వాపర్యవిషయోపచ్ఛేదనయోనాత్రప్రవర్తతే అపితువిరోధాధికరణన్యాయ ఏవ ప్రవర్తతే తద్విషయే నియతపౌర్వాపర్యమవిరోధనియమశ్చాపి
దృశ్యతే తథాహి *ఔదుమ్బరీంస్పృష్ట్వోద్గాయేదితి ప్రత్యక్షశ్రుతిః *ఔదుమ్బరీసర్వావేష్టయితవ్యేతి స్మృతిః తత్రశ్రుతిః ప్రథమతఏవప్రమితింజనయ
తి నిరపేక్షప్రమాణత్వాత్ స్మృతిస్తుస్వమూలభూతశ్రుత్యనుమానసాపేక్షతయావిలమ్బితప్రవృత్తి అతస్తత్రపౌర్వాపర్యంనియతం ఔదుమ్బరీస్పర్శ
వేష్టనయోర్విరోధశ్చనియతః తత్రపూర్వమేవప్రమిత్యాంజాతాయాంతద్విరుద్ధార్థః కాలాత్యయాపదిష్టస్స్యాత్ అతోవిలమ్బితధీహేతోః శ్రు[illegible]

* భీషాస్మాద్వాతః పవత ఇత్యాదినా బ్రహ్మగుణానారభ్య * తే యే శతమిత్యనుక్రమేణ తైత్తిరీయే జ్ఞానస్యాతిశయముక్త్వా

హేతుర్బలీయానితి న్యాయాత్ పూర్వస్యాః శ్రుతేర్బలీయస్త్వమిత్యుత్తరశాస్త్రానుదయ ఏవ. నన్వత్రాధీతమిదముత్తరశాస్త్రమితి చేత్ - తతః కిం - ప్రమిత్సానుదయో వా బాహ్యానుదయః - న తు శాస్త్రానుదయః - ఆదిత్యో యూప ఇతివత్. నను తత్ర స్మృతిత్వశ్రుతిత్వే హి బాధ్యబాధకభావప్రయోజకే. నైవం - స్మృతిత్వశ్రుతిత్వయోః పౌర్వాపర్యహేతుత్వాత్తేన సిద్ధం పౌర్వాపర్యమేవ బాధ్యబాధకభావహేతురితి న్యాయసామ్యాత్ నగుణవాక్యబలీయస్త్వమితి. యద్వా - మాభూద్విరోధాధికరణనయః. అత్రాపచ్ఛేదాధికరణన్యాయ ఏవ ప్రవర్తతే - విరోధే పౌర్వాపర్యనియమాత్. అతస్సగుణవాక్యప్రతిబద్ధత్వాన్నిర్గుణశాస్త్రానుదయ ఏవేతి. నను ప్రథమప్రవృత్తం విలమ్బితసోత్పత్తిప్రతిబన్ధకం చేత్ నేదం రజతమితి జ్ఞానోదయమిదం రజతమితి ధీః ప్రతిబధ్నాతీతి చేత్ - న - సత్తయా జ్ఞాయమానతయా చ జ్ఞాపకయోరత్యన్తవైషమ్యాత్. సత్తయా జ్ఞాపకం హి ప్రమాణం పూర్వాపరపరామర్శనిరపేక్షం జ్ఞానం జనయతి. తత్రోత్పన్నం జ్ఞానం * పూర్వాబాధేన నోత్పత్తిరుత్తరస్య హి సిధ్యతీతి న్యాయాత్ పూర్వం బాధిత్వైవోదేతి. జ్ఞాయమానతయా జ్ఞాపకం తు యోగ్యతాపరామర్శాదిసాపేక్షం ప్రమితిం జనయతి. తత్ర పరామర్శకాలాయాం పూర్వప్రమాణేన విరుద్ధార్థప్రమితిశ్చేత్సా ప్రమితిరుత్తరోత్పత్తిం ప్రతిబధ్నాతీతి. ఏవం తర్హి నేదం రజతమితి జ్ఞానస్య ఇదం రజతమితి పరామర్శసాపేక్షత్వాత్ పూర్వజ్ఞానేన ప్రతిబద్ధస్య నేదం రజతమితి జ్ఞానస్యానుదయప్రసఙ్గ ఇతి చేన్న - ఇన్ద్రియస్య ప్రత్యభిజ్ఞేతరజ్ఞానజననే పూర్వపరామర్శనిరపేక్షత్వాత్. ఇహాపి శుక్తిరియమితి శుక్తిత్వవిషయా హ్యుత్తరప్రమితిః. శుక్తిత్వప్రతీతేశ్చ న రజతప్రతిపత్తిసాపేక్షత్వం. శుక్తిత్వస్య హి తేషు రజతవ్యావర్తకధర్మతో నేదం రజతమితి వ్యవహారో నఞుల్లిఖితత్వాత్ ప్రతియోగిసాపేక్షః ప్రవర్తతే. తత్సాపేక్షత్వం చ శబ్దస్వభావాధీనం. అతస్సా శుక్తిజ్ఞానం రజతజ్ఞాననిరపేక్షమేవ జాయమానం పూర్వం బాధిత్వైవోదేతి. అతో నియతవిరోధపౌర్వాపర్యవిషయవిరోధాధికరణన్యాయ ఏవాత్ర ప్రవర్తతే - న త్వపచ్ఛేదనయః. స చేద్యత్ర శక్తిలేయ ఏవ ప్రవర్తతే - పశ్చాల్లబ్ధస్య న కర్తవ్యం స్యాత్ - చరమభావినో న హింస్యాదితి నిషేధస్య ప్రబలత్వాత్. తతశ్చానుష్ఠానవిరోధః. సగుణనిర్గుణవాక్యయోర్విరోధపౌర్వాపర్యనియమః స్పష్ట ఏవోక్తః. అతో విరోధాధికరణన్యాయవిషయత్వేనాత్రాపచ్ఛేదన్యాయానవకాశాత్ సగుణవాక్యానాం బలీయస్త్వం సిద్ధమితి. ఏతదపి క్రమేణాన్యతరస్యేత్యుక్తం. ఉపాధ్యనుక్తిపూర్వకశ్రుత్యుక్తానాం గుణానాం నిరుపాధికత్వస్య స్వతోఽప్రాప్తత్వాత్, స్వాభావికత్వశ్రుతేః, * నాన్యో హేతుర్విద్యత ఈశనాయ ఇతి ఈశనస్య హేతుత్వశ్రవణేన తదౌపాధికగుణానామపి నిరుపాధికత్వసిద్ధేః, జ్ఞానశక్త్యాదితారతమ్యోపాధిభూతకర్మసంబన్ధనిషేధపూర్వకసత్యకామత్వాద్యుక్తేః, * తథైవ సత్యాః కామా ఇతి స్వరూపవత్సత్యత్వశ్రుతేః, నరాద్యక్షక్తేః, * తే యే శతమిత్యాదినిర్గుణానామవచ్ఛిన్నత్వప్రతిపాదనేన కర్మసంబన్ధవ్యాపకపరిచ్ఛేదనివృత్త్యా వ్యాప్యకర్మసంబన్ధనివృత్తేరర్థసిద్ధత్వాత్, స్వాభావికత్వకణ్ఠోక్తిరహితగుణపరవాక్యేష్వపి సర్వశాఖాప్రత్యయన్యాయేన గుణానాం స్వాభావికత్వసిద్ధేః, * ఆనన్దం బ్రహ్మణ ఇత్యాదితాత్పర్యలిఙ్గప్రాచుర్యాత్, దుర్బలస్యాపవాదన్యాయసామాన్యవిశేషన్యాయాభ్యాం విషయవిభాగాదేశస్యాశ్రుతావేవ విషయవిభాగస్యదృష్టతయా వా విరోధాభావాదపచ్ఛేదన్యాయానవిషయత్వాద్విరోధే సత్యపి విరోధాధికరణన్యాయేన సగుణవాక్యప్రాబల్యాత్, * యస్సర్వజ్ఞ ఇత్యాదిషు ఉపాసనవిధిరహితేషు వాక్యేషు స్వరూపవత్ ప్రతిపన్నత్వాత్, న్యాయాన్తరాగోచరతయా అనువాదవిషయత్వాసంభవేన నిషేద్ధుమశక్యత్వాత్, * ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్యః * సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ యో వేద * ఆత్మానమేవ నిష్ప్రజస్యైతాంశ్చ సత్యాన్ కామాన్ ఇతి స్వవిదుపాస్యత్వశ్రవణాస్య స్వరూపే పితుల్యత్వాత్, దధ్యాత్మశాస్త్రేషు సత్యాదౌ గుణశబ్దస్య ప్రసిద్ధిప్రాచుర్యాచ్చ నిర్గుణవాక్యవిషయత్వాభావాత్ బాహ్యార్థానాం కాలాత్యయాపదిష్టత్వాత్, అవధారణప్రయనహితాద్వితీయశ్రుతిజ్ఞానానన్దస్వరూపత్వవాఙ్మనసనివృత్తిజ్ఞేయత్వనిషేధమాపార్థగుణనిషేధానాం పరిహృతత్వాచ్చ నిరుపాధికా బ్రహ్మగుణా ఇత్యుక్తవక్ష్యమాణార్థసంగ్రహః ప్రవృత్తిసౌకర్యాయ దర్శితః. సత్యం జ్ఞానమితి జ్ఞానపదేన సిద్ధస్వాభావికగుణనిషేధః పూర్వం పరిహృతః. అథైతదనువాకోపసంహారే * యతో వాచో నివర్తన్తే అప్రాప్య మనసా సహేతి వాఙ్మనసనివృత్త్యభిధానాత్ నిర్గుణత్వం ఫలితం. అతస్తదైకార్థ్యాచ్చ సత్యజ్ఞానాదివాక్యస్య నిర్విశేషపరత్వమితి శఙ్కాయాం మార్గగుణనిషేధపరతయా పరోక్తస్యాస్య వాక్యస్యోక్తార్థానుగుణ్యముపపాదయతి (భీషాస్మాదిత్యాదినా) భీషాస్మాదిత్యనేన ఆజ్ఞాపయితృత్వముచ్యతే. (క్షేత్రజ్ఞానస్యాతిశయముక్త్వేతి) అత్ర నిర్విశేషత్వం ప్రతిపిపాదయిషితం చేత్ గుణానాం క్రమేణ న్యూనతాం ప్రతిపాద్య సర్వాభావపర్యవసానమేవ యుక్తం. అత్ర తు క్రమేణ గుణానామాధిక్యముక్త్వా వాఙ్మనసనివృత్త్యభిధానమానన్త్యాదేవేత్యభిప్రాయః. యథా * సంఖ్యాతుం నైవ శక్యన్తే గుణా దోషాశ్చ శార్ఙ్గిణః ఆనన్త్యాత్ప్రథమో రాశిరభావాదేవ పశ్చిమ ఇతి॥ ప్రథమం మనుష్యానన్దమారభ్య క్రమేణానన్తశయో దర్శితః. సాధుయువాధ్యాయకః - సాధు - యథావిధి. సమ్యక్సంప్రదాయసిద్ధతయా స్వరవర్ణాదిభ్రంశరహితం వా. యువశబ్దేన ప్రత్యగ్రత్వం వివక్షితం. అపిస్మరణాన్నిత్యనపంయథా భవతి తథాఽధ్యయనవానిత్యర్థః. యద్వా - స్వసమవయస్కానాం సర్వేషామధ్యాపకః. తదధికజ్ఞాన ఇత్యర్థః. ఆశిష్ఠః - ఆశుతరక్రియః. యద్వా అశనక్షమః - అరోగ ఇత్యర్థః. యద్వా - ఆశీర్వాదవిషయభూతః - సర్వానుశాసక ఇత్యర్థః * సర్వాణి దేవాన్నమస్యన్తీతివత్. బలిష్ఠః - మనోబలవాన్ - ద్రఢిష్ఠ ఇతి శరీరబలస్యోక్తత్వాత్. యద్వా - ద్రఢిష్ఠః - దృఢతరః - సత్త్వవ్యవస్థితస్వభావ ఇత్యర్థః. బలిష్ఠః - శారీరమానససర్వవిధబలవాన్. విత్తస్యపూర్ణా - విత్తేన పూర్ణా - * పూరణగుణసుహితార్థసదవ్యయతవ్యసమానాధికరణే నేతి షష్ఠ్యనుజ్ఞానాత్. స ఏకో మానుష ఆనన్దః - ఏవం గుణసముదాయం విభూతిపౌష్కల్యం చోక్త్వా స ఏకో మానుష ఆనన్ద ఇతి శ్రుత్యా స్వారస్యతస్తస్యైవానన్దత్వముక్తం. అనుకూలత్వం హ్యానన్దత్వం. నివర్త్యానిష్టత్వేష్టసాధనత్వానపేక్షమిష్టత్వమనుకూలత్వం. ఉత్కలత్వగుణయోగాత్ గుణవిభూత్యోరానన్దత్వముపపద్యతే. తద్విషయజ్ఞానస్యాప్యనుకూలత్వం విషయానుకూలత్వకృతమిత్యన్వయవ్యతిరేకసిద్ధం. ఏవం చ సతి శ్రుతిస్వారస్యం చ నిర్వహతి. గుణవిభూతిప్రకర్షముక్త్వా స ఆనన్ద ఇతి హ్యుక్తం - న తు తద్విషయజ్ఞానమితి. యువత్వాదనేకగుణాన్ విభూతిముపుష్కలాం తత్సముదాయమానన

*యతో వాచో నివర్తన్తే అప్రాప్య మనసా సహ ఆనన్దం బ్రహ్మణో విద్వానితి బ్రహ్మణః కల్యాణగుణానామానన్త్యమత్యాదరేణ వదతీయం శ్రుతిః. *సోఽశ్నుతే సర్వాన్ కామాన్ సహ బ్రహ్మణా విపశ్చితేతి బ్రహ్మవేదనఫలమవగమయద్వాక్యం పరస్య విపశ్చితో బ్రహ్మణో గుణానన్త్యం బ్రవీతి. విపశ్చితా బ్రహ్మణా సహ సర్వాన్ కామాన్ సమశ్నుతే. కామ్యన్త ఇతి కామాః-కల్యాణగుణాః. బ్రహ్మణా సహ తద్గుణాన్ సర్వానశ్నుత ఇత్యర్థః.

శబ్దేన నిర్దిశ్యతస్యానన్దస్య నిరతిశయత్వప్రతిపాదనాత్సర్వగుణానాం విభూతేశ్చానవధికాతిశయత్వం ప్రతిపాదితం భవతి. అనుకూలజ్ఞానత్వేనైవానన్దత్వమితి గుణవిభూతివిషయజ్ఞానస్యానన్దత్వేఽపి తస్యానన్దస్య నిరవధికాతిశయతోక్త్యా గుణవిభూత్యోరప్యనవధికాతిశయత్వమర్థాదుక్తం భవతి- తదానన్త్యస్య గుణవిభూత్యానన్త్యనిబన్ధనత్వాదితి.(ఆరభ్యేతి) ఉపక్రమానుగుణముపసంహృతవాక్యం నేయమితి భావః. శ్రోత్రియస్య చాకామహతస్యేతి వాక్యస్య ముక్తానన్దస్య భగవదానన్దసామ్యముక్తం భవతి-బద్ధదశాయాం నిరతిశయానన్దాసమ్భవాత్. శ్రోత్రియః-బ్రహ్మనిష్ఠః. అకామహతః-నివృత్తావిద్యత్వాత్సమస్తసాంసారికభోగానుపహతః. *స ఏకః ప్రజాపతేరానన్ద ఇత్యనేన తత్రత్యజ్ఞానస్యాతిశయ ఉక్తః. *స ఏకో బ్రహ్మణ ఆనన్ద ఇతి భగవదానన్ద ఉచ్యతే- చతుర్ముఖానన్దపరత్వే బ్రహ్మశబ్దాస్వారస్యాత్ *పరం జైమినిర్ముఖ్యత్వాత్ *స్యాచ్చైకస్య బ్రహ్మశబ్దవదితి బ్రహ్మశబ్దస్య తత్రైవ ముఖ్యత్వవ్యుత్పత్తేస్సూత్రితత్వాత్, భాష్యే ప్రథమసూత్రస్థబ్రహ్మశబ్దవ్యాఖ్యానావసరే ప్రపఞ్చితత్వాచ్చ. *బ్రహ్మవిదాప్నోతి-*బ్రహ్మణా విపశ్చితా *ఆనన్దం బ్రహ్మణః *అసద్బ్రహ్మేతి వేద చేత్ *అస్తి బ్రహ్మేతి చేద్వేదేతి ప్రకరణస్థబ్రహ్మశబ్దానాం బ్రహ్మపరత్వాత్ప్రకరణవిరోధశ్చ. ఆనన్దం బ్రహ్మణో విద్వానితి పూర్వోత్తరత్ర చ ఆనన్దప్రతియోగిషష్ఠ్యన్తబ్రహ్మశబ్దస్వారస్యవిరోధశ్చ. *సైషానన్దస్యేతి ప్రక్రాన్తబ్రహ్మానన్దస్య చతుర్ముఖానన్దేనోపసంహారానుపపత్తిశ్చ. *తదప్యేష శ్లోకో భవతీతి బ్రహ్మానన్దం ప్రకృత్య వక్ష్యమాణస్య శ్లోకస్యోక్తవిషయత్వవిరోధశ్చ. *స ఏకః ప్రజాపతేరితి నిరుపపదైకవచనాన్తప్రజాపతిశబ్దస్వారస్యభఙ్గశ్చ. న చ తజ్జాత్యేకవచనం- బహుత్వైకత్వవివక్షాయాం బహువచనస్యైకవచనప్రకరణత్వాత్. దేవానాం దేవగన్ధర్వాణాం మనుష్యగన్ధర్వాణామిన్ద్రస్య బృహస్పతేః ప్రజాపతేరితి హి నిర్దిశ్యతే. అతః ప్రజాపతిశబ్దశ్చతుర్ముఖపరః. స ఏకో బ్రహ్మణ ఇత్యత్ర బ్రహ్మశబ్దో భగవత్పరః. *తే యే శతం *స ఏక ఇతి భగవదానన్దస్య కథం పరిచ్ఛిన్నత్వమితి చేత్- న- పరిచ్ఛిన్నత్వమేకగుణాద్బహూని యోజనాని గచ్ఛతో రవేః క్షిప్తేషురివ సర్వతీత్యాదిషు సాకల్యసంయతభాగతిమాత్రస్య నివృత్తిపరం- న తు పరిచ్ఛిన్నత్వపరం. తద్వత్తే యే శతం స ఏక ఇతి నిర్దేశోఽపి చతుర్ముఖానన్దాధిక్యాభిప్రాయః- న తు పరిచ్ఛేదపర ఇతి. యద్వా- తే యే శతమితి స ఏక ఇత్యస్య నిర్దేశస్య సంఖ్యావిశేషపరత్వే హ్యానన్దస్యాపరిచ్ఛిన్నత్వం ఫలితం. *అణ్డానాం తు సహస్రాణాం సహస్రాణ్యయుతాని చ। ఈదృశానాం తథా తత్ర కోటికోటిశతాని చ॥ రోమకూపేష్వనన్తాని బ్రహ్మాణ్డాని భ్రమన్తీత్యాదివచనైరణ్డానామనన్తత్వేన తత్ర తత్ర చతుర్ముఖానామాప్యనన్త్యాత్తావత్త్రయవర్తిసమస్తబ్రహ్మాణ్డగతచతుర్ముఖానన్దాపేక్షయా శతగుణత్వాత్, *పరోరివాణుర్యస్యైతద్బ్రహ్మాణ్డమఖిలం ముఖ ఇత్యుక్తత్రిపాద్విభూతిమత్త్వయా, చ భగవదానన్దస్యాత్యన్తమానన్త్యసిద్ధిరితి.(కల్యాణగుణానన్త్యమితి) న హి క్రమేణ గుణాపకర్ష ఉక్తః- కిం తు గుణానాం ప్రకర్ష ఏవోక్తః. అతో గుణప్రకర్షస్య నిరతిశయత్వాద్వాఙ్మనసనివృత్తిరితి భావః. (అత్యాదరేణేతి) బ్రహ్మస్వరూపాదపి తద్గుణేష్వాదరాతిశయ ఉక్తః-*ఆనన్దం బ్రహ్మణో విద్వానితి హి శ్రుతిః - సత్త్వానన్దాస్వితం బ్రహ్మవిద్వానితి భావః. (ఇయం శ్రుతిరితి) నిర్గుణపరత్వేన త్వయోక్తైతత్ప్రకరణస్థా శ్రుతిరప్యస్మదుక్తార్థానుగుణేతి భావః. ఏవమాగ్నగుణనిషేధనిరాసద్వారా ప్రకరణగతవాక్యాన్తరేణ గుణానన్త్యపరత్వాత్ సత్యజ్ఞానాదివాక్యస్య సవిశేషవిషయత్వముక్తం. అథ స్వవాక్యైకదేశేనాపి సవిశేషపరత్వముపపాదయతి (సోఽశ్నుత ఇత్యాదినా) (ఫలమవగమయద్వాక్యమితి) బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమితి బ్రాహ్మణే బ్రహ్మతద్వేదనం ప్రాప్తిః ప్రాప్యం చేతి చతుష్టయముక్తం. ఏతద్వివరణం సత్యం జ్ఞానమిత్యాదిమన్త్రేణ క్రియత ఇతి శ్రుతిరేవాహ తదేషాభ్యుక్తేతి. తదేవ బ్రహ్మాభిముఖీకృత్య బుధేషా ధ్యేత్ర్భిరుక్తేత్యర్థః. మన్త్రాణాం బ్రాహ్మణవివరణరూపత్వదర్శనాత్, ఉపక్రమాధికరణవిషయవాక్యయోరివ ఆపాతవిరోధప్రతీత్యభావాన్మన్త్రబ్రాహ్మణయోర్నిత్యనిర్దోషత్వావిశేషాచ్చ మన్త్రాపేక్షయా బ్రాహ్మణప్రాబల్యవాదోనుపపన్నః. స్వతన్త్రప్రతిపత్తిహేతుత్వతదభావాభ్యామేవ ప్రాబల్యదౌర్బల్యశబ్దవివక్షితౌ చేన్న విరోధః. *సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మేతి బ్రహ్మశబ్దోఽనివృత్తః. *యో వేద నిహితం గుహాయామితి విద్యాశబ్దః. *పరమే వ్యోమన్ సోఽశ్నుత ఇతి ప్రాప్తిః. *సర్వాన్కామానిత్యాదినా ప్రాప్యం. తత్ర పరశబ్దార్థవివరణం తదితి దర్శయితుం పరస్య విపశ్చితో బ్రహ్మణ ఇత్యుక్తం. విపశ్చిత్త్వమపి భోగ్యగుణత్వేనోక్తం. వాక్యస్యార్థం వక్తుం పదానామన్వయం దర్శయతి (విపశ్చితేతి) కిమత్ర గుణవాచిపదమితి శఙ్కాయాం *యదా సర్వే ప్రముచ్యన్తే కామా యేఽస్య హృది శ్రితా ఇతి త్యాజ్యతయోక్తకామవ్యావృత్త్యర్థమవయవశక్త్యా వ్యాచష్టే (కామ్యన్త ఇతి) బ్రహ్మవేదనఫలతయా ముక్తానుభావ్యత్వాదిహ త్యాజ్యకామపరత్వానుపపత్తేః, కామ్యత్వస్య బ్రహ్మస్వరూపేఽపి సమ్భవే సత్యపి వ్యతిరేకనిర్దేశాత్, బహువచనాన్తత్వాద్, అవయవశక్త్యైవ ముక్తభోగ్యత్వస్య చ గుణేషు సమ్భవాత్, *న వా ఏతేన దివ్యేన చక్షుషా మనసైతాన్ కామాన్ పశ్యన్ రమతే య ఏతే బ్రహ్మలోకే *య ఇహాత్మానమనువిద్య వ్రజన్త్యేతాంశ్చ సత్యాన్ కామాన్ *తదిమే సత్యాః కామా ఇతి శ్రుత్యన్తరైకార్థ్యాచ్చ కామశబ్దవాచ్యాః కల్యాణగుణా ఇత్యర్థః. కస్యేమే గుణాః సహభావశ్చ బ్రహ్మణః పుత్రేణ సహౌదనం భుఙ్క్త ఇత్యత్ర పుత్రస్యేవ కిం భోక్తృతయా- కిం క్షీరేణ సహౌదనం భుఙ్క్త ఇత్యత్ర క్షీరస్యేవ భోగ్యతయేతి శఙ్కాం చ పరిహరన్ వాక్యార్థమాహ (బ్రహ్మణేతి) అస్య వాక్యస్య ప్రాప్యవాచిపరశబ్దవివరణరూపత్వాత్, సర్వాన్ కామాన్ సహ బ్రహ్మణేతి భోగ్యవాచిపదేనావ్యవహితప్రయోగస్వారస్యాచ్చ సహశబ్దో భోగ్యసాహిత్యపరః. సన్నిహితం బ్రహ్మైవ చ గుణానామాశ్రయః. అతోఽనన్తగుణవిశిష్టం బ్రహ్మానుభవతీత్యర్థః. *సహయుక్తేఽప్రధాన ఇతి శబ్దానుశాసనవశాత్ సహశబ్దేనాప్రాధాన్యం బ్రహ్మ

దహరవిద్యాయాం *తస్మిన్యదన్తస్తదన్వేష్టవ్యమితివత్ గుణప్రాధాన్యంవ [illegible] ప్రకారైక్యం *యథాక్రతురస్మిఁల్లోకే పురుషో భవతి తథేతః ప్రేత్య భవతీతి శ్రుత్యైవసిద్ధం [illegible] *అవిజ్ఞాతంవిజానతామితి బ్రహ్మణో జ్ఞానావిషయత్వముక్తంచేత్ -*బ్రహ్మవిదాప్నోతిపరం* బ్రహ్మవేదబ్రహ్మైవ భవతీతి జ్ఞానాన్మోక్షోపదేశో నస్యాత్ .*అసన్నేవసభవతి అసద్బ్రహ్మేతి వేదచేత్ అస్తిబ్రహ్మేతి చేద్వేద సన్తమేనం తతోవిదురితి బ్రహ్మవిషయజ్ఞానాసద్భావసద్భావాఖ్యామాత్మనాశమాత్మసత్తాంచవదతి. అతో బ్రహ్మవిషయవేదన మేవాపవర్గాయసర్వాశ్శ్రుతయోవిదధతి. జ్ఞానంచోపాసనాత్మకం.ఉపాస్యంచబ్రహ్మసగుణమిత్యుక్తం. *యతో వాచోనివర్తన్తే అప్రాప్యమనసాసహేతి బ్రహ్మణోనన్తస్యాపరిచ్ఛిన్నగుణస్యవాఙ్మనసయోరేతావదితిపరిచ్ఛేదా యోగ్యత్వశ్రవణేన బ్రహ్మైతావదితిబ్రహ్మపరిచ్ఛేదజ్ఞానవతాం బ్రహ్మవిజ్ఞాతమమతమిత్యుక్తం-అపరిచ్ఛిన్నత్వాత్ బ్రహ్మణః. అన్యథా *యస్యామతంతస్యమతం*విజ్ఞాతమవిజానతామితిమతత్వవిజ్ఞాతత్వవచనంతత్రైవవిరుధ్యతే. యత్తు *నదృష్టేర్ద్రష్టారం పశ్యేర్నమన్తారమితి శ్రుతిర్దృష్టేర్మతేర్వ్యతిరిక్తం ద్రష్టారం మన్తారంచ ప్రతిషేధతీతి. తదా గన్తుకచైతన్యగుణయోగితయాజ్ఞాతురజ్ఞానస్వరూపతాం కుతర్కసిద్ధాం మత్వానతథాత్మానంపశ్యేర్నమన్వీథాః-.

౯౹అశక్యవ్యతిరేకాయసహాశబ్దప్రయోజనమాహ (దహరేతి) యోవేదేతివిహితే వేదనే గుణానాం ప్రాధాన్యసూచకస్సహాశబ్దః. దహరవిద్యాయాముపాసనేహిగుణప్రాధాన్యముక్తం.తథాత్రాప్యుపాసనేగుణప్రాధాన్యంవక్తుంసహాశబ్దఇత్యర్థః. ఫలదశాయాంగుణప్రాధాన్యశ్రవణాత్ ఉపాసనేగుణప్రాధాన్యంకథంసిద్ధ్యతీత్యత్రాహ (ఫలోపాసనయోరితి) ఫలోపాసనయోరుభయోరపిసగుణత్వంగుణప్రాధాన్యంచతుల్యప్రకారమిత్యర్థః. గుణప్రాధాన్యంవక్తుమిత్యనేనాపిసహాశబ్దస్యభోగ్యసాహిత్యపరత్వంనిరస్తం. అన్యథాభోక్తృప్రాధాన్యంహిసిద్ధ్యేత్-నతుభోగ్యగుణప్రాధాన్యమితి. శ్రుత్యైవేత్యేవకారేణ ఉక్తన్యాయస్యపురుషబుద్ధ్యుత్ప్రేక్షానిరపేక్షం శ్రుత్యాకణ్ఠోక్తత్వముక్తం భవతి. అథసగుణానామేవజ్ఞేయత్వం దృష్టమితిజ్ఞేయత్వనిషేధేననిర్గుణత్వంఫలితమితిజ్ఞేయత్వనిషేధపరత్వేనపరోక్తంవాక్యముపాదత్తే (యస్యేతి) కింజ్ఞానమాత్రావిషయత్వం - ఉతోపాసనాత్మకజ్ఞానావిషయత్వం- ఉతసగుణోపాసనాత్మకజ్ఞానావిషయత్వంవివక్షితమితివికల్పత్రయమభిప్రేత్యప్రథమంజ్ఞానమాత్రావిషయత్వందూషయతి (బ్రహ్మవిదితి) బ్రహ్మణోవేద్యత్వేశ్రుతేరాదరాతిశయందర్శయతి (అసన్నేవేతి) నబ్రహ్మవేదనముపవర్గోపాయః- అపితుప్రపఞ్చమిథ్యాత్వజ్ఞానమేవతదుపాయఇతిపక్షైరుచ్యతే- * విద్యయామృతమశ్నుతే* తదాత్మవిద్వాన్నామరూపాద్విముక్తః* తతోజ్ఞానంప్రవర్తతే* జ్ఞానాగ్నిస్సర్వకర్మాణీత్యాదిష్వనిర్దిష్టవిశేషవిషయేమవాక్యేష్వపవర్గోపాయతయాశ్రూయమాణస్యజ్ఞానస్యబ్రహ్మవిషయత్వప్రపఞ్చమిథ్యాత్వవిషయతాసాధారణ్యాత్. తదాశఙ్క్యాహ (అతఇతి) అతః- కేషుచిద్వాక్యేష్వపవర్గోపాయజ్ఞానస్యబ్రహ్మవిషయత్వదర్శనాత్. సర్వాశ్శ్రుతయః-అనిర్దిష్టవిషయవిశేషావిద్యయామృతమశ్నుతఇత్యాదికాశ్శ్రుతయోపిసర్వశాఖాప్రత్యయన్యాయేనబ్రహ్మవిషయమేవ వేదనమపవర్గోపాయతయావిదధతీత్యర్థః. యద్వా- కేషుచిద్బ్రహ్మవిషయత్వేశ్రుతేర్జ్ఞానమాత్రోపాయపరాశ్శ్రుతయశ్చసామాన్యవిశేషన్యాయాత్తత్రైవపర్యవస్యన్తీత్యభిప్రాయః. అథోపాసనాత్మకజ్ఞానావిషయత్వపక్షంనూషయతి (జ్ఞానంచేతి) *తదేవబ్రహ్మత్వంవిద్ధినేదంయదిదముపాసతఇతిశ్రుతిరుపాసనాత్మకజ్ఞానావిషయత్వశఙ్కాబీజం. వాక్యార్థజ్ఞానస్యోపాయత్వానుపపత్త్యుపపాదనాత్పరిహృతమిత్యర్థః. నేదంయదిదముపాసతఇత్యస్యాయమర్థః- యదిదంప్రతీకముపాసతే తన్న. తదేవపరంబ్రహ్మత్వముపాస్స్వేతి. అథసగుణోపాసనావిషయత్వపక్షంప్రతిక్షిపతి (ఉపాస్యంచేతి) నిర్గుణపరత్వేనపరోక్తాయాస్సద్విద్యాయాఏవసగుణవిషయత్వోపపాదనాదితిభావః. యద్వా- జ్ఞానంచోపాసనాత్మకమితిజ్ఞానవిశేషవిషయత్వకణ్ఠోక్త్యాజ్ఞేయత్వమాత్రనిషేధోదూరనిరస్తఇతిభావః. (ఉపాస్యంచేతి) జ్ఞేయత్వనివృత్త్యానిసాధయిషితాగుణనివృత్తిర్నిర్గుణవిధానబాధితా. తతశ్చాజ్ఞేయత్వంబాధితత్వాజ్ఞేయత్వమాక్షిపతీతిభావః. తర్హ్యవిజ్ఞాతత్వామతత్వశ్రుత్యోఃకోర్థఇత్యత్రాహ (యతోవాచఇతి) అనన్తశబ్దేనసత్యంజ్ఞానమిత్యాదివాక్యంస్మారితం. అనన్తస్యస్వరూపానన్త్యముక్తం. అపరిచ్ఛిన్నగుణస్యేతిగుణానన్త్యం. అన్యత్రాపి* నహితస్యగుణాస్సర్వేసగ్ర్యావర్ణయితుమపి వక్తుంశక్యావియుక్తస్యసత్త్వాదైన్యరతిమైర్గుణైః *నాన్తంగుణానాంగచ్ఛన్తితేనానన్తోయముచ్యతే *తవానన్తగుణస్యాపిషడేవప్రథమేగుణాః *వర్షాయుతైర్యస్యగుణానశక్యావక్తుంసమేతైరపిసర్వలోకైః* మహాత్మనశ్శఙ్ఖచక్రాసిపాణేర్విష్ణోర్జిష్ణోర్వసుదేవాత్మజస్య* చతుర్ముఖాయుర్యదికోటివక్త్రోభవేన్నరఃక్వాపివిశుద్ధచేతాః।స తేగుణానామయుతైకదేశంవదేన్నవాదేవవరప్రసీద *యథారత్నానిజలధేరసంఖ్యేయానిపుత్రక।తథాగుణాహ్యనన్తస్య అసంఖ్యేయామహాత్మనః *ఇయుషేయాన్నివర్తన్తే నాన్తరిషుక్షితిషుయాత్।మతిషుయాన్నివర్తన్తేనగోవిన్దగుణేషుయాదిత్యాది ద్రష్టవ్యం. పరిచ్ఛిన్నత్వజ్ఞానేకథంధర్మిణో బ్రహ్మణోజ్ఞాతత్వమిత్యత్రాహ (అపరిచ్ఛిన్నత్వాద్బ్రహ్మణఇతి) బ్రహ్మశబ్దవాచ్యస్యస్వరూపతోగుణతశ్చాపరిచ్ఛిన్నత్వాదిత్యర్థః. నకేవలంశ్రుత్యన్తరావిరోధార్థమేవమర్థఉక్తః-ఇతరథాస్వవాక్యవ్యాహతిప్రసఙ్గాచ్చేత్యాహ (అన్యథేతి) తత్రైవ-స్వవాక్యఏవ. జ్ఞేయత్వనిషేధపరిహృతేజ్ఞాతృత్వనిషేధం పరిహరతి(యత్త్విత్యాదినా) దృష్టేర్మతేరితిపఞ్చమ్యన్తత్వాభిప్రాయేణవ్యతిరిక్తపదాధ్యాహారేణకింయోజనా-ఉతషష్ఠ్యన్తతయావ్యతిరిక్తపదానధ్యాహారేణయోజనాస్వయాఽభిమతఇతివికల్పమభిప్రేత్యప్రథమమధ్యాహారపక్షమనువదతి (నదృష్టేరితి)పరిహరతి(తదితి) శ్రుతిః న కస్యాపి ప్రతిషేధఇతిశఙ్కాయాంప్రసక్తిందర్శయతి(కుతర్కసిద్ధామితి)కుతర్కైఃకథమిత్యపేక్షాయాంస్వరూపజడత్వేపరోక్తం హేతుద్వయంసంగ్రహేణోపపాదయతి(ఆగన్తుకచైతన్యగుణయోగితయేతి)ఆగన్తుకత్వాద్గుణత్వాచ్చేతిహేతుద్వయం.ఆగన్తుకత్వాత్-అనిత్యత్వాత్. జ్ఞానంనిత్యస్యాత్మనోనస్వరూపంక

...త్రస్తారకమస్తారకమప్యాత్మానం దృష్టిమతియానమేవ పశ్యేదిత్యభిదధాతీతి పరిహృతం. అథ వాద్య[illegible]స్తారకం ను జ్ఞాతృస్తారకం జీవాత్మానం ప్రతిషిధ్య సర్వభూతాన్తరాత్మానం పరమాత్మానమేవోపాస్స్వేతి వాక్యార్థః. అన్యథా *విజ్ఞాతారమరే కేన విజానీయాదిత్యాదిజ్ఞాతృత్వశ్రుతివిరోధశ్చ. *ఆనన్దో బ్రహ్మేతి ఆనన్దమాత్రమేవ బ్రహ్మస్వరూపం ప్రతీయత ఇతి యదుక్తం, తజ్జ్ఞానాశ్రయస్య బ్రహ్మణో జ్ఞానం స్వరూపమితి వదతీతి పరిహృతం. జ్ఞానమేవ హ్యనుకూలమానన్ద ఇత్యుచ్యతే *విజ్ఞానమానన్దం బ్రహ్మేత్యానన్దరూపమేవ జ్ఞానం బ్రహ్మేత్యర్థః అత ఏవ భవతామేకరసతా. అస్య జ్ఞానస్వరూపస్యైవ జ్ఞాతృత్వమపి శ్రుతిశతసమధిగతమిత్యుక్తం తద్వదేవ *స ఏకో బ్రహ్మణ ఆనన్దః *ఆనన్దం బ్రహ్మణో విద్వానితి వ్యతిరేకనిర్దేశాచ్చ నానన్దమాత్రం బ్రహ్మ. అపి త్వానన్ది. జ్ఞాతృత్వమేవ హ్యానన్దిత్వం. యదిదముక్తం *యత్ర హి ద్వైతమివ భవతి* నేహ నానాస్తి కించన *మృత్యోస్స మృత్యుమాప్నోతి య ఇహ నానేవ పశ్యతి *యత్ర త్వస్య సర్వమాత్మైవాభూత్ తత్కేన కం పశ్యేదితి భేదనిషేధో బహుధా దృశ్యత ఇతి॥ తత్

విత్తమస్మాతి గుణత్వాచ్చ న స్వరూపమితి యద్వా చైతన్యం నామ విషయప్రకాశః తన్నిత్యం స్వరూపం చేత్ సర్వదా విషయప్రకాశప్రసఙ్గ ఇతి భావః దృష్టిశ్రుతిమతినిదిధ్యాసనానాం జ్ఞానవిశేషాణాం కర్తురాత్మనస్స్వరూపస్య దృష్ట్యాదిరూపత్వే విధేయమానే ఆత్మస్వరూపస్య నజ్ఞానావాన్తరభేదైశ్చ జనీయ. తేషాం జ్ఞానవిశేషరూపాణాం స్వయం ప్రకాశత్వలక్షణం జ్ఞానత్వమవిశిష్టమితి తావన్మాత్రమేవ స్వరూపస్య విధి[illegible]ం భవతి [illegible] పర[illegible] సమానః సామాన్యోజనామాహ (అథవేతి) దృష్టిశ్రుతిమతినిదిధ్యాసనానాం కర్తారం జీవాత్మానం ప్రతిషిధ్య పరమాత్మానమేవోపాస్స్వేత్యయం [illegible]క్త ఇత్యర్థః. యద్వా అభిదధాతీత్యనుషఙ్గః జీవాత్మానం ప్రతిషిధ్య పరమాత్మానముపాస్స్వేత్యభిదధాతి శ్రుతిరితి వాక్యార్థ ఇతి వాక్యాన్తరం యద్వా ప్రతిషిధ్య పరిత్యజ్యేత్యర్థః. అతస్సమానకర్తృకతోపపత్తిః *యః ప్రాణేన ప్రాణితి స ఆత్మా సర్వాన్తర ఇతి ప్రస్తుతత్వాత్ ప్రాణేన ప్రాణిత్యాదిజీవాత్మనస్సంభవతీతి తదుపాస్యత్వశఙ్కావ్యావృత్త్యర్థం న దృష్టేర్ద్రష్టారం పశ్యేరిత్యాద్యుచ్యత ఇత్యయమభిప్రాయః అన్యథా శ్రుత్యన్తరవిరోధ[illegible] (అన్యథేతి) గుణత్వమసిద్ధం జ్ఞానస్య స్వరూపత్వేన శ్రుతిప్రతిపన్నత్వాత్ జ్ఞానం చేదాగన్తుకమితి న వాచ్యం ఈశ్వరజ్ఞానే వ్యభిచారాత్ అస్మదాదిజ్ఞానస్యాప్యాగన్తుకత్వం కాలాత్యయాపదిష్టం *న విజ్ఞాతుర్విజ్ఞాతేర్విపరిలోపో విద్యత ఇతి శ్రుతేః ఇతి హేతుద్వయపరిహార[illegible]విషయప్రవణత్వం ధర్మభూతజ్ఞానస్యైవ సర్వసాధారణం జ్ఞానత్వం స్వప్రకాశత్వం అతో న సర్వదా విషయప్రకాశప్రసఙ్గశ్చ జ్ఞేయత్వనిషేధపరిహారో నాన్తరం [illegible]జ్ఞాతృత్వవిధి పరిహృతః. అథార్థగుణనిషేధాన్తరం సంగృహ్యతే (ఆనన్ద ఇత్యాదినా) పూర్వోక్తం పరిహారమత్రాదిశతి (తజ్జ్ఞానాశ్రయస్యేతి) [illegible]తే నేదం పరిహృతమిత్యత్రాహ (జ్ఞానమేవ హీతి) తర్హి శ్రుతిషు విజ్ఞానానన్దశబ్దయోస్సమభివ్యాహారో నోపపద్యత ఇత్యత్రాహ (విజ్ఞానమితి) స్వప్రకాశత్వానుకూల[illegible]రూపప్రవృత్తినిమిత్తభేదాదుపపద్యత ఇతి భావః తథైవ భవద్భిరభ్యుపగతమిత్యాహ (అత ఏవేతి) అత ఏవ జ్ఞానానన్ద[illegible]కవిషయత్వాదేవేత్యర్థః [illegible]నన్దస్య ఆనన్దాశ్రయత్వాభావం కిం శ్రుత్యా ఉత వ్యాప్త్యా వ్యాప్త్యా చేత్ [illegible] ఇతి చేత్ తత ఏవానన్దాశ్రయత్వమభ్యు[illegible]గమ్యతాం ధర్మభూతానన్దస్య హి ఆనన్దాశ్రయత్వాభావో దృష్టః అతో వ్యాప్తివిరోధశ్చ నాస్తి అతస్స్వతన్త్రవిగుణాశ్రయత్వమపి శ్రుతిసిద్ధత్వాత్[illegible] కార్యమితి భావః ఉభయత్ర ప్రమాణే సతి హి న్యాయసంచార ఇత్యాశయః [illegible]మాణస్య [illegible]స్తీత్యాహ (అస్యేతి) [illegible] దర్శయతి (తద్వదితి) జ్ఞాతృత్వవదానన్దిత్వమపి కణ్ఠోక్తమిత్యర్థః జ్ఞాతృత్వ[illegible]నన్దిత్వే సమానమిత్యభిప్రేత్యాహ (జ్ఞాతృత్వమేవ హ్యానన్దిత్వ[illegible]) జ్ఞాతృత్వాతిరిక్తానన్దిత్వవ్యుదసనపర ఏవకార [illegible] జ్ఞానాశ్రయత్వమేవానన్దిత్వమిత్యర్థః [illegible] జ్ఞానాశ్రయత్వనిషేధస్య ఆనన్దాశ్రయత్వనిషేధస్య చ విరోధ ఇతి భావః అథ భేదనిషేధపరత్వేన పరోక్తవాక్యాని [illegible] (యదిదమితి) య[illegible]త్యాదినా భేదనిషేధః కృతః భేదప్రతిపత్తావనర్థం దర్శయతి (మృత్యోరితి) [illegible]త్యానువృత్తస్య [illegible] నిషేధ్యమిత్యత్రాహ (యత్ర త్వితి) ఉక్తవాక్యేషు వచనభఙ్గీ[illegible]ప్రాయేణ [illegible]భేదోక్తిం [illegible] ఇతి పరే [illegible] పరిహరతి (తదితి) తచ్ఛబ్దస్య పరిహృతమిత్యత్రాన్వయః సమస్తహేయ[illegible]కత్వేన సమస్తకల్యాణగుణాత్మకత్వేన చ [illegible] వికారాస్పదక్లేశకర్మాదిహేయపరవశజగదైక్యం వ్యాహతత్వాత్ శ్రుతిర్న ప్రతిపాదయతి సత్యాన్తి - హేయ[illegible] నామ [illegible]కత్వాదితి చేత్ [illegible] పారమార్థికత్వే తన్నిరసనీయం న వా- నచేత్- తన్నివృత్త్యర్థం శాస్త్రమనర్థకం స్యాత్ నిరసనీయం చేన్నిరసనీయ[illegible] హేయసం[illegible]తత్ప్రతి[illegible] నీకస్యతత్సంబన్ధిత్వం వ్యాహతం కించ బహు స్యామితి సంకల్పపూర్వకం బహుభవనం శ్రూయతే సర్వజ్ఞస్యైవ [illegible] హేయోపాదానమన[illegible]తమితి తత్ప్రతిపాదనమశక్యం అసర్వజ్ఞత్వే *పశ్యత్యచక్షుస్స శృణోత్యకర్ణః *స్వాభావికీ జ్ఞాన బలక్రియా చ *యస్సర్వజ్ఞ ఇత్యాదిశ్రుతివిరోధ హేయస్యాపారమార్థ్యే హి స్వసంకల్పేన స్వస్యానన్తపురుషార్థభ్రమాపాదనం సర్వజ్ఞస్య నోపపద్యతే సార్వజ్ఞ్యస్యావిద్యాపరికల్పితత్వాభ్యుపగమాత్ అవిద్యాపూర్వకమేవ బహుభవనభ్రమరూపం సార్వజ్ఞ్యమితి న వాచ్యం స్వాభావికీతి శ్రుతేః *సత్యకామస్సత్యసంకల్ప ఇతి సత్యత్వశ్రుతేశ్చ స్వసార్వజ్ఞ్యస్యావిద్యకత్వేన మిథ్యేతి న జానాతీతి చేత్ సార్వజ్ఞ్యం న స్యాత్ జానాతీతి చేత్ తేనైవ జ్ఞానేన బాధితత్వాత్ సార్వజ్ఞ్యం న స్యాత్ తతశ్చ పూర్వజగదాకారపర్యాలోచనేన స్వసంకల్పపూర్వకం జీవకర్మానుగుణసృష్టిర్నోపపద్యతే అతస్సార్వజ్ఞ్యస్యావిద్యకత్వమనుపపన్నమితి సర్వజ్ఞస్య స్వగతహేయ[illegible]పాదానం న ఘటతే కించ- హేయం స్వగతత్వేన జానతస్సర్వశక్తేస్సత్యసంకల్పస్య సహసైవ స్వగతహేయానిరాసకత్వమపి నోపపద్యతే అశక్తత్వే

కృత్స్నస్య జగతో బ్రహ్మకార్యతయా తదన్తర్యామికతయా చ

*పరాస్య శక్తిర్వివిధైవ శ్రూయతే స్వాభావికీత్యాది శ్రుతివిరోధః ఈదృశవిరోధో నాస్తి- శ్రుతిబలాదవిరుద్ధత్వస్యాభ్యుపగన్తవ్యత్వాదితి చేత్ తన్న *విజ్ఞా నఘనఏవైతేభ్యో భూతేభ్యస్సముత్థాయ తాన్యేవానువినశ్యతి *న జాయతే మ్రియతే వా విపశ్చిత్ *వాయుశ్చాన్తరిక్షం చైతదమృతం *ఆత్మన ఆకాశ స్సంభూతః *న నభో న భూమిర్న చ మే ద్యావాపృథివీ *అనన్తవదేవాస్య తద్భవతి *నాస్యేష్టాపూర్తే లిప్యేతే ఇత్యాది శ్రుత్యుక్తస్యాత్మనోఽనిత్యత్వా త్యత్వాదేరపి శ్రుతిప్రతిపన్నతయా విరోధాభావాదుభయమప్యుపగన్తవ్యం తతశ్చ సర్వత్ర యథా ప్రతిపన్నస్వీకారే హి మీమాంసారమ్భవైయర్థ్యం స్యాత్ ప్రస్తుతభేదాభేదశ్రుత్యోరపి పారమార్థికాపారమార్థికవిషయత్వేన సోపాధికనిరుపాధికవిషయత్వేన వా విభాగకల్పనమనుపపన్నం- తస్య విరోధపరిహారార్థత్వాత్ విరోధస్య చాభావాత్ తతశ్చ భేదపారమార్థ్యసిద్ధిః అతో విరోధోఽభ్యుపగన్తవ్యః ఇహ చ విరోధోఽవగమ్యతే *మృత్యోస్స మృత్యుమాప్నోతి య ఇహ నానేవ పశ్యతీతి భేదప్రతిపత్తేస్సంసారహేతుత్వం శ్రూయతే *పృథగాత్మానం ప్రేరితారం చ మత్వా జుష్టస్తతస్తేనామృతత్వమేతి *జుష్టం యదా పశ్యత్యన్యమీశమస్య మహిమానమితి వీతశోక ఇతి భేదజ్ఞానస్య మోక్షోపాయత్వం శ్రూయతే * ద్వైతినోఽత్యద్భిన్న ఇత్యాదిశ్రుతివిరుద్ధం *ద్వావిమౌ పురుషౌ *ఆవిశ్య బిభర్త్యవ్యయ ఈశ్వర *యస్మాత్క్షరమతీతోఽహమిత్యారభ్య *యో మామేవమసమ్మూఢో జానాతి పురుషోత్తమమితి భేదజ్ఞానవతోఽసమ్మోహత్వం స్మర్యతే ఏవమాదివచనప్రతిపన్నస్య భేదస్య లోకసిద్ధత్వాభావాత్ నిషేధార్థం భేదోఽనూద్యత ఇతి వాదోఽనుపపన్నః కించ- యది భేదమాత్రస్య లోకసిద్ధత్వాదప్రాప్తే హి శాస్త్రమర్థవదితి న్యాయాదభేద ఏవ శాస్త్రవేద్య ఇత్యుచ్యతే- తర్హి సోఽయం దేవదత్త ఇత్యాదావభేదమాత్రస్య లోకసిద్ధత్వాదప్రాప్తే శాస్త్రస్యార్థవత్త్వాచ్ఛాస్త్రేణాభేదప్రతిపాదనమయుక్తం- దేవదత్తాద్యైక్యం హి లోకసిద్ధం- న జీవపరయోః అత స్తయోరభేదః శాస్త్రసిద్ధ ఏవ ఇతి చేత్ తర్హి ఘటపటాదిభేదవదేవ లోకసిద్ధః- న తు జీవపరయోర్నియామ్యనియన్తృత్వధార్యత్వధారకత్వశేషత్వశేషిత్వవ్యాప్యత్వవ్యాపకత్వాదిలక్షణభేదో న లోకసిద్ధ ఇతి స భేదశ్శాస్త్రప్రతిపాద్య ఏవ యథోక్తమాచార్యపాదైః *నద్వైతం ప్రతిపాదయన్త్యుపనిషద్వాచో ప్రసిద్ధం హి తత్ కింత్వద్వైతమగోచరం తదితి యా తద్వేద్యమాశ్రీయతాం| అప్రాప్తే ఖలు శాస్త్రమర్థపదవీవ్యర్థః ప్రయాసోఽయతః ప్రఖ్యాతాదపరస్తు శాస్త్రవిషయో భేదః ద్వైతపదవీ|| అయం చార్థోఽనన్తరమేవ వక్ష్యతే అతోఽనువాద ఇతి నిర్వాహో నోపపద్యతే- భేదశ్రుతిరుపాసనార్థా న తు తత్త్వపరా- పృథగాత్మానం ప్రేరితారం చ మత్వా జుష్టం యదా పశ్యత్యన్యమీశమిత్యుపాసనవాచిపదశ్రవణాదితి చేత్- తథాపి తాత్త్విక ఏవ భేదః- తద్జ్ఞానస్య మోక్షోపాయత్వోక్తేః తత్త్వజ్ఞానేనైవ హి మోక్షః న హి ఫలవిశేషాయోపాసనార్థత్వాత్ భేదశ్రుతీనాం భేదస్యాతాత్త్వికత్వం వాచ్యం- ఐక్యస్యాప్యుపాసనార్థత్వాదనిత్యత్వప్రసఙ్గాత్ శ్రూయతే హ్యభేదస్యోపాసనార్థత్వం *అథ యోఽన్యాం దేవతాముపాస్తే అన్యోఽసావన్యోఽహమస్మీతి *న స వేద *ఆత్మేత్యేవోపాసీతేత్యైక్యస్యోపాసనార్థత్వం భేదస్య చ తాత్త్వికత్వం యుక్తం నను తే యథా శ్రవణమేవ హ్యారోపితం దృష్టం భేద ఏవ హి న చేత్ త్రైనతేయ యథోస్తాత్త్వికః కథితో భూతవ్యతిరిక్తేష్వపి వాక్యేష్వభేదః ప్రతీయత ఇతి తస్యాతాత్త్వికత్వమితి చేత్ తన్న *పరం ప్రధానమమృతాక్షరం హర *క్షరప్రధానమేరజ్ఞ ఏతిగ్ దేశ *జ్ఞాజ్ఞౌ ద్వౌ *అజావీశానీశౌ *ప్రధానక్షేత్రజ్ఞపతిర్గుణేశః *జ్ఞాజ్ఞౌ ద్వౌ *నిత్యో నిత్యానామిత్యాదివిధిశేషభూతవాక్యాపగతత్వాద్భేదస్యాపి తాత్త్వికత్వమవర్జనీయం ఉపాస్తిఫలభూతముక్తిదశాయామపి భేదస్య పారమార్థ్యం చేత్ ముక్తౌ యాయాం భేదశ్రవణాత్ భేదతాత్త్వికత్వసిద్ధిః అతఉపాసనార్థత్వాదపరమార్థవిషయత్వేన భేదశ్రుతినిర్వాహో నోపపద్యతే భేదాభేదశ్రుత్యోః పాదద్వయపర్యవిరోధవత్త్వాత్ పచ్ఛేదన్యాయవిషయత్వం సగుణత్వనిర్గుణత్వయోరివ సంభవతీతి విరోధసమాధిర్నిర్వాహ్యాపరమతభేదవిశేషోఽత్ర ప్రతిపన్నఏవ స్యాత్ ఇదం చ పూర్వమేవ ప్రపఞ్చితం ఏవం న్యాయానుగృహీతశ్రుత్యన్తరవిరోధస్యావశ్యకత్వే మహాపరిహాణాదనుపపన్నత్వం చ ప్రదేశాన్తరోక్తమిహ ఏ ప్రేత్య సమీక్ష్య నిర్వాహం పర్యయతి (తదితి) జగత ఇతి పదం బ్రహ్మపర్యన్తం తస్య బ్రహ్మకార్యతయేతి పదేనైక్యాదిపదేన చాస్వయ త అన్తర్యామికత్వమేతత్ తత్సామర్థ్యాజ్జగత ఇత్యధ్యాహారః తేన సకృత్ప్రయుక్తస్య చ జగచ్ఛబ్దస్య నిష్కృష్టకత్వానిష్కృష్టకత్వవిరోధపరిహార *సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మ తజ్జలానితి శాన్త ఉపాసీతేతి జగత ఐక్యం తజ్జత్వం చోపజీవ్యాహ (బ్రహ్మకార్యతయేతి) బ్రహ్మశబ్దః కారణావస్థ విదం విశిష్టపరః తదన్త్వముపజీవ్యాహ (తదన్తర్యామికతయేతి) తచ్ఛబ్దోఽవిశేష్యపరామర్శీ విశిష్టప్రకృతే విశేష్యాంశస్యాపి ప్రకృతత్వాత్ యథా *సన్మూలాస్సదాయతనాస్సత్ప్రతిష్ఠా ఇత్యత్ర పూర్వస్యాదిశ్శబ్దపరత్వం విశేష్యపరత్వం చ తద్వత్ తత్ ... అన్తర్యామి యస్య తత్ తదన్తర్యామికం తద్భావే ... కథం తిఙన్తత్వేన తదన్తర్యామికత్వసిద్ధి - ఉచ్యతే- అననన్స్థితిః బ్రహ్మణో జగత్స్థితిహేతుత్వం చాన్తః ప్రవిశ్య ప్రశాసనేన ధారకత్వం *సన్మూలాస్సోమ్యేమాస్సర్వాః ప్రజాస్సదాయతనాస్సత్ప్రతిష్ఠా ఇత్యత్ర సన్మూలాస్సత్ప్రతిష్ఠా ఇతి పదద్వయం సచ్ఛబ్దవాచ్యబ్రహ్మాధీనోత్పత్తిలయపరం ప్రతిష్ఠా నిష్ఠా పర్యవసానం- లయః న తు సదాధారత్వం- సదాయతనా ఇతి పునరుక్తిప్రసఙ్గాత్ ఏవం బ్రహ్మణ ఉత్పత్తిలయహేతుత్వవాచిపదద్వయమధ్యగతేన స్థితిహేతుత్వవాచినా సదాయతనా ఇతి పదేన ధారకత్వసిద్ధేః *ఏతస్య వా అక్షరస్య ప్రశాసనే గార్గి ద్యావాపృథివ్యౌ విధృతే తిష్ఠత ఇత్యత్ర స్థితిధాతూక్తౌ స్థితేః ప్రశాసనేన ధారణాధీనత్వావగమాత్ *అన్తః ప్రవిష్టశ్శాస్తా జనానామితి ధారణహేతుభూతప్రశాసనస్యాన్తః ప్రవిశ్య క్రియమాణత్వశ్రవణాత్ *యథా రథనాభౌ చ రథనేమౌ చారాస్సర్వే సమర్పితా ఏవమేవైతాసు భూతమాత్రాసు ప్రజ్ఞామాత్రాస్సమర్పితాః ప్రజ్ఞామాత్రాః ప్రాణేఽర్పితాః *మయి సర్వమిదం ప్రోతం సూత్రే మణిగణా ఇవేతి శ్రుతిస్మృతిభ్యామరనాభిమణిగణసూత్రదృష్టాన్తాభ్యాం అన్తఃస్థితస్య ధారకత్వావగమాత్, *తత్సృష్ట్వా తదేవానుప్రావిశదిత్యత్రానుప్రవేశస్య సృష్ట్యనన్తరభావిత్వాదుదాహృతశ్రుత్యైకార్థ్యాచ్చ స్థిత్యర్థత్వాత్, *స ఏష ప్రాణః ప్రభవ స్స్థిత్యాదినా క్త్యైకప్రక్రియయా సృష్టస్య జగతః *తేనేదం పూర్ణం పురుషేణ సర్వమితి వాక్యేన స్థితివేలాయాం వ్యాపకేన పరమపురుషేణ పూర్ణత్వావగమాత్, సర్వశాఖాప్రత్యయన్యాయేన వ్యాపననియమనధారణేష్వన్యతమాన్తావశ్యకమస్యసిద్ధత్వాచ్చాన్తః ప్రవిశ్య ప్రశాసనేన ధారకత్వం స్థితిహేతుత్వమిత్య

తదాత్మకత్వేనైక్యాత్ తత్ప్రత్యనీకనానాత్వం ప్రతిషిధ్యతే-నపునర్బహుస్యాం ప్రజాయేయేతి బహుభవనసంకల్పపూర్వకం బ్రహ్మణో నానాత్వం శ్రుతిసిద్ధం ప్రతిషిధ్యత ఇతి పరిహృతం

వగమ్యతే ఏతత్ తజ్జలానితి వాక్యము పజీవ్యోక్తం జగతో బ్రహ్మకార్యతయా తదన్తర్యామికతయా చేతి తదన్తర్యామికత్వముభయలిఙ్గస్య బ్రహ్మణః తదుక్తజగదుపాదానత్వాన్యథానుపపత్తిసిద్ధం ఘటకశ్రుతిసిద్ధం చ తచ్ఛబ్దస్యోత్తరత్రాన్వయ తదన్తర్యామికతయా తదాత్మకత్వేన చేతి సఆత్మాయః స్యేత్యుక్తతాదాత్మ్యకం తదన్తర్యామికత్వరూపేణ తదాత్మకత్వేనేత్యర్థః అన్తః ప్రవిశ్య నియన్తా హ్యాత్మా బ్రహ్మకార్యతయా తదన్తర్యామికతయా తదాత్మకత్వేన చేత్యుక్తే హేతు తయా శ్రుత్యాదితి తద్వ్యపదేశార్థ శ్చ్ఛబ్దస్య ప్రాక్ప్రతీతాః ఏవముభయవిశిష్టైక్యస్య విహితత్వాదిత్యర్థః నన్వైక్యస్య కార్యకారణ నిబన్ధనత్వే కార్యావస్థ జగద్విశిష్టస్య కారణావస్థ చిదచిద్విశిష్ట బ్రహ్మణా స్వరూపైక్యం యుక్తం తదన్తర్యామికత్వనిబన్ధనత్వే తు న బ్రహ్మణా జగత ఐక్యం కింతు ప్రకారిణో బ్రహ్మణ ఏకత్వసంఖ్యాన్వయ ఏవ తత్రైక్యశ [illegible] తతశ్చ జగత స్తదాత్మకత్వేనైక్యాదితి [illegible]

[illegible]

[illegible]

మపి ప్రదర్శనార్థం *ఏకస్సన్ బహుధా విచారః *ఏకో దేవో బహుధా [illegible] *స్సమో [illegible] *యో వ్యక్తమన్తరే సంచరన్ యస్యా వ్యక్తం శరీరం *యో క్షరమన్తరే సంచరన్ యస్యాక్షరం శరీరం *యో మృత్యుమన్తరే సంచరన్ యస్య మృత్యుశ్శరీరం ఏష సర్వభూతాన్తరాత్మాపహతపాప్మా దివ్యో దేవ ఏకో నారాయణ ఇతి ప్రకారనానాత్వం ప్రకార్యైక్యం చ హి స్పష్టం శ్రూయతే యద్వా [illegible] తైత్తిరీయే చ *ఏష స్యాన్ [illegible] నే *అనేన జీవేనాత్మనాను ప్రవిశ్య *తదను ప్రవిశ్య సచ్చ త్యచ్చాభవత్ నిరుక్తం చానిరుక్తం చ నిలయనం చానిలయనం చ విజ్ఞానం చావిజ్ఞానం చేతి చిదచిదను ప్రవేశపూర్వకనామరూపభాక్త్వశ్రవణాత్, ఉభయలిఙ్గత్వావ్యవస్థానేన జగదుపాదానత్వాదుపపత్తేశ్చ *బహుస్యామిత్యత్రాపి బ్రహ్మణో బహునామరూపభాక్త్వస్య సద్వారకత్వనిర్దేశః శరీరతయా ప్రకారభూతచిదచిన్నానాత్వమర్థసిద్ధమిత్యభిప్రాయేణ బహుస్యామితి వాక్యముదాహృతం ఏవం కార్యనా

నానాత్వనిషేధాదియమపరమార్థవిషయేతి చేత్ - న - ప్రత్యక్షాదిసకలప్రమాణా[illegible]ర్థత్వం. [illegible]బ్రహ్మణః ప్రతిపాద్యత ఏవ బాధ్యత ఇత్యుపహాస్యమిదం. *యదా హ్యేవైష ఏతస్మిన్నుదరమన్తరం కురుతే అథ తస్య భయం భవతీతి బ్రహ్మణి నానాత్వం పశ్యతో భయప్రాప్తిరితి యదుక్తం. తదసత్ - *సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మ తజ్జలానితి శాన్త ఉపాసీతేతి తన్నానాత్వానుసంధానస్య శాన్తిహేతుత్వోపదేశాత్. తథాహి - సర్వస్య జగతస్తదుత్పత్తిస్థితిలయకర్మతయా తదాత్మకత్వానుసంధానేనాత్ర శాన్తిర్విధీయతే. అతో యథావస్థిత దేవ తిర్యఙ్మనుష్య స్థావరాది భేదభిన్నం జగత్

నాత్వస్యప్రకారనానాత్వస్య చ విహితత్వాత్ సామాన్యనిషేధస్య చ విహితవ్యతిరిక్తవిషయత్వాచ్చ కుతర్కసిద్ధకార్యకారణభేదవిషయా లౌకికప్రతిపన్నభేదవిషయాశ్చ భేదనిషేధశ్రుతయ ఇత్యర్థః నానాత్వనిషేధాదపరమార్థవిషయత్వం శఙ్కతే (నానాత్వేతి) ఇయం శ్రుతిః భేదస్తు నిషేధార్థమనూద్యత ఇతి భావః. పరిహరతి (నేతి) అప్రాప్తస్యానువాదాయోగాదతో విషయవిభాగాదవిరోధ ఇతి న్యాయః ఏతదుక్తమాచార్యపాదైః *యద్బ్రహ్మణో గుణశరీరవికారభేదకర్మాదిగోచరవిధిప్రతిషేధవాచః అన్యోన్యభిన్నవిషయా న విరోధగన్ధమర్హన్తి తన్నవిధయః ప్రతిషేధవాచ్యా ఇతి॥ సమస్తహేయరహితస్య హేయాకారవత్త్వాసంభవాత్, హేయస్యాపారమార్థ్యే పితస్య నిరసనీయతయా హేయత్వస్యావగమనీయత్వాత్, తత్ప్రతిభటతయా క్తస్యతత్త్వం బన్ధార్హత్వ స్వైక్యవ్యాఘాతాత్, సర్వజ్ఞస్య బ్రహ్మణః స్వసంకల్పేన స్వగతహేయతద్విషయభ్రమాపాదనాయోగాదసర్వజ్ఞత్వే సార్వజ్ఞ్యశ్రుతివిరోధాత్, సర్వశక్తేస్స్వగతహేయనివారకత్వాయోగాదశక్తత్వే సర్వశక్తిశ్రుతివిరోధాత్, శ్రుతిబలాదీదృశవిరోధాభావే *తాన్యేవానువినశ్యతి *న జాయతే మ్రియతే వా ఇత్యాదివాక్యప్రతిపన్ననిత్యత్వానిత్యత్వనిర్గుణత్వసగుణత్వాదేశ్శ్రుతిబలాద్విరోధాభావే న క్వచిదపి న్యాయసంచారాన పేక్షతయామీమాంసాయా వైయర్థ్యాత్ భిన్నత్వాభిన్నత్వయోశ్చ విరోధాభావేన పారమార్థికాపారమార్థికత్వేన విభాగస్యానభ్యుపగన్తవ్యత్వాత్ *పృథగాత్మానం ప్రేరితారం చ మత్వా జుష్టస్తతస్తేనామృతత్వమేతి *జుష్టం యదా పశ్యత్యన్యమీశమితి పృథక్త్వజ్ఞానస్య మోక్షోపాయత్వశ్రవణాత్, *యస్మాత్క్షరమతీతోఽహమిత్యాదినా భేదజ్ఞానవతో సమూర్ధత్వస్మరణాత్ జీవపరయోర్నియన్తృత్వనియామ్యత్వాదిలక్షణభేదస్య ఘటపటభేదవత్ప్రమాణాన్తరాగోచరత్వేన అనువాదాసంభవాద్విహితస్య నిషేధాయోగాదుపాసనార్థత్వాశ్రయణస్య *అన్యోఽసావన్యోఽహమస్మీత్యాదివాక్యప్రతిపన్నైక్యేఽపి ప్రసఙ్గాదైక్యస్యాపి విశేషవాక్యప్రతిపన్నత్వే భేదస్య చ తుల్యత్వాన్నియతపౌర్వాపర్యవిరోధతయాపచ్ఛేదన్యాయావిషయత్వాద్విరోధాకరణన్యాయేన భేదశ్రుతేః పరభూతనిషేధాత్ప్రతిప్రతియోగిత్వాదైక్యవిశేషస్య భేదనిషేధస్య విహితైక్యవిరోధిభేదనిషేధకత్వోపపత్తేః తస్య ధానసామానాధికరణవాక్యప్రతిపన్నస్వాశేషభూతైక్యవిరోధిత్వప్రసఙ్గాత్ ఉత్సర్గాపవాదన్యాయేన నిషేధస్య విహితభేదవ్యతిరిక్తవిషయత్వాచ్ఛాగపశున్యాయేన సామాన్యేన భేదనిషేధస్య స్వతన్త్రభేదవిశేషనిషేధపర్యవసాయిత్వాచ్చ భేదనిషేధశ్రుతయో బ్రహ్మాత్మకనానాత్వనిషేధపరాః న తు భేదమాత్రనిషేధపరా ఇతి సంగ్రహః. యత్ర హీత్యాదివాక్యానామయమర్థః యత్ర యదా ద్వైతమివ భవతి స్వనిష్ఠభేదమివ భవతి ఇవశబ్దః స్వనిష్ఠభేదస్యాతాత్త్వికత్వద్యోతకః కర్మవిశేషవద్వాక్యభఙ్గిరిత్యపేక్షితార్థో వా తత్ తదా ఇతర ఇతరమితరేణ పశ్యతి కేనేతి వక్ష్యమాణత్వాదితరేణేత్యధ్యాహారః ఇతరః స్వనిష్ఠో ద్రష్టా ఇతరం స్వనిష్ఠం ద్రష్టవ్యం స్వనిష్ఠదర్శనసాధనేన పశ్యతి యత్ర తు యదా అస్య ఉపాసకస్య సర్వమాత్మైవాభూత్ పరమాత్మసామానాధికరణ్యేన సర్వం సాక్షాత్కృతం న హి పూర్వమనాత్మభూతమిదానీం సర్వమాత్మా భవతి అతస్సాక్షాత్కారాభిప్రాయోఽభూదితి నిర్దేశః అన్యేత్యుక్తే క ఇత్యధ్యాహార ఇతి రఙ్గిత్యుక్తత్వాత్ తత్ - తదా స్వనిష్ఠః కోఽపి పాస్వనిష్ఠేన కేన దర్శనసాధనేన స్వనిష్ఠం కం ద్రష్టవ్యమర్థం పశ్యేత్ జ్ఞాతృజ్ఞేయజ్ఞానసాధనేషు స్వనిష్ఠం కిం చిదపి నాస్తీత్యర్థః ప్రమితనిషేధాయోగాదపాతప్రతీతిసిద్ధస్యైవ నిషేధ్యత్వాల్లౌకికప్రతీతేశ్చ స్వనిష్ఠతావిషయత్వాత్తేన రూపేణ నిషేధవిషయత్వోపపత్తేః యది ద్రష్టృదృశ్యాదిమాత్రం నిషిధ్యతే తదానీం *తద్ధైతత్పశ్యన్ ఋషిర్వామదేవః ప్రతిపేదే అహం మనురభవం సూర్యశ్చేతి పరమాత్మసాక్షాత్కారదశాయామహమితి ద్రష్టురాత్మనో మనుసూర్యాదిదృశ్యపదార్థానాం చ సాక్షాత్కారశ్రవణం విరుధ్యతే తస్మాల్లౌకికప్రతీతౌ స్వనిష్ఠత్వాదికం ప్రకారీభూతపరమాత్మప్రతిపత్తౌ తత్సామానాధికరణ్యమన్తరేణ స్వనిష్ఠతయా భాతి యోగదశాయాం తు ప్రకారిణ పరమాత్మనః ప్రతీయమానత్వాదహంశబ్దాదేః పరమాత్మసామానాధికరణ్యేన ప్రకాశత ఇతి వైషమ్యం న తు ద్రష్టృదృశ్యాదీన్ ప్రతిషిధ్యన్త ఇత్యభ్యుపగన్తవ్యం అన్యథా వామదేవాదిదర్శనస్య భ్రాన్తిత్వప్రసఙ్గాత్ నేహ నానేతి ఇహ ప్రపఞ్చే లోకదృష్టప్రకారేణ నానాభూతం స్వనిష్ఠతయా భిన్నం కించిదపి నాస్తీత్యర్థః. స్వనిష్ఠదర్శనేన మృత్యోర్మృత్యుమాప్నోతి *తమసో వా ఏష తమః ప్రవిశతీతి వన్నిర్దేశః. నానేవ స్వనిష్ఠమివ అజ్ఞానాదజ్ఞానమాప్నోతీత్యర్థః దేహాతిరిక్తవిషయాజ్ఞానం ప్రాగేవ సిద్ధం తతోఽప్యతిశయితమజ్ఞానం స్వనిష్ఠతయాతద్వస్తుదర్శనమిత్యభిప్రాయః యదా హ్యేవైష ఇత్యాదిశ్రుతిముపాదాయ తత్ర బ్రహ్మణీత్యాదినా పూర్వపక్షోక్తమర్థమనూద్య దూషయతి (తదసదితి) తదసత్ భయప్రాప్తిహేతుత్వం నేత్యర్థః కుత ఇత్యత్రాహ (సర్వమితి) బ్రహ్మణః కార్యజగద్రూపేణ నానాత్వానుసంధానం ముక్తిహేతురితి సిద్ధాన్తార్థః ఇదానీం పరోక్తం శాన్తిహేతుత్వమభ్యుపగమ్యోక్తం కథం తత్ర నానాత్వానుసంధానప్రతీతిః కథం వా తస్య భయప్రాప్తిహేతుతావిరోధిత్వమితి శఙ్కాయాం తద్వివృణోతి (తథా హీతి) అత్ర నానాత్వానుసంధానప్రతీతిం దర్శయతి (సర్వస్యేతి) న హి కేవలం బ్రహ్మేత్యుక్తం అపి తు ఇదం సర్వం బ్రహ్మేత్యుక్తం సర్వశబ్దశ్చ వివిధభేదప్రపఞ్చపరః అతో నానాత్వవిశిష్టబ్రహ్మానుసంధానం ప్రతీతమిత్యర్థః తతః కిమిత్యత్రాహ (అత ఇతి) నానాత్వానుసంధానస్య శాన్తిహేతుత్వద్వారా సమస్తభయనివృత్తిరూపమోక్షోపాయత్వాత్ భేదబుద్ధేర్భయప్రాప్తిహేతుత్వోక్తిస్తద్విరుద్ధేత్యర్థః నను మణికృపాణదర్పణాదిగతప్రతిబిమ్బేష్వివ భేదో హేతురాగద్వేషాదినివృత్త్యర్థం సర్వస్య బ్రహ్మాత్మకత్వ

బ్రహ్మాత్మకత్వానుసంధానస్యాప్రాప్తిహేతుతయా అభయప్రాప్తిహేతుత్వేనభయహేతుత్వప్రసక్తేః కథంత
[illegible]తస్యభయంభవతీతికిముచ్యతే-ఇదముచ్యతే-*యదాహ్యేవైషఏతస్మిన్నదృశ్యేఽనాత్మ్యేఽనిరుక్తేఽనిల
యనేఽభయంప్రతిష్ఠాంవిన్దతే అథసోఽభయంగతోభవతీత్యభయప్రాప్తిహేతుత్వేనబ్రహ్మణియాప్రతిష్ఠాఽభి
హితా-తస్యావిచ్ఛేదేభయంభవతీతి. యథోక్తంమహర్షిభిః *యన్ముహూర్తంక్షణంవాపివాసుదేవోనచిన్త్య
తే। సాహానిస్తన్మహచ్ఛిద్రంసాభ్రాన్తిస్సాచవిక్రియేత్యాది॥ బ్రహ్మణిప్రతిష్ఠాయాఅన్తరమవకాశోవిచ్ఛేదఏవ.
యదుక్తం *నస్థానతోపీతిసర్వవిశేషరహితం బ్రహ్మేతిచవక్ష్యతీతి. తన్న- సవిశేషంబ్రహ్మేత్యేవహి తత్రవ
క్ష్యతి. *మాయామాత్రంత్వితిచ స్వాప్నానామర్థానాంజాగరితావస్థానుభూతపదార్థవైధర్మ్యేణ మాయా
మాత్రత్వ ముచ్యతఇతి జాగరి తావస్థానుభూతానామివ పారమార్థికత్వ మేవ వక్ష్యతి ॥ స్మృతిపురాణయో
రపినిర్విశేషజ్ఞానమాత్రమేవ పరమార్థోఽన్య దపారమార్థికమితి ప్రతీయతఇతి యదభిహితం తదసత్-

---

తానుసంధానవిధిఃకింనస్యాత్ నైవం- ప్రవృత్తినిమిత్తభేదేనైకార్థవృత్తిత్వంసామానాధికరణ్యమిత్యుపపాదితత్వాత్ బాధార్థత్వస్యవక్ష్యమాణదూ
షణోపహతత్వాచ్చ అథచోద్యపూర్వకమేతచ్ఛ్రుత్యర్థమాహ(ఇదముచ్యతఇతి)అదృశ్యఇత్యాదివాక్యవృత్తిః అనాత్మ్యఇతి ఛాన్దస్యవృత్తిః-సహిపరమా
త్మనావ్యాప్యః యద్వా- ఆత్మ్యం-వ్యాప్యంకర్మకృతశరీరం తద్రహితోఽనాత్మ్యః అనిరుక్తఇతిముక్తవ్యావృత్తిః [illegible]స్థాయాందేవాది
శబ్దైరుక్తః అనిలయనఇతినిత్యముక్తవ్యావృత్తిః- తేషామపిహిభగవానాధారః స్వోక్తార్థవిషయముపబృంహణం[illegible] (యథోక్తమితి) హరి [illegible]
హరిం. ఛిద్రం- అనిష్టప్రాప్తిరర్థః భ్రాన్తిః- తత్కృతచిత్తస్ఖలనం విక్రియా తేనాజ్ఞానామవశాదయథాయథవ్యాపారః * ఏకస్మిన్నప్యతి
క్రాన్తేముహూర్తేధ్యానవర్జితే। దస్యుభిర్ముషితేనేవయుక్తమాక్రన్దితుంభృశం* వరంహుతవహజ్వాలాపఞ్జరాన్తర్వ్యవస్థితిః। నశౌరిచిన్తావిముఖ[illegible]
సంవాసవైశసమిత్యాదివచనాన్యాదిశబ్దవివక్షితాని భేదవాచినోఽన్తరశబ్దస్యవిచ్ఛేదార్థకత్వంకథమిత్యత్రాహ(బ్రహ్మణీతి)అవిచ్ఛిన్నంహిధ్యానం
నిరన్తరమిత్యుచ్యతే అతోఽన్తరంవిచ్ఛేదఏవ సకస్యేత్యపేక్షాయాం ప్రతిష్ఠాయాః ప్రకృతత్వాత్తస్యావిచ్ఛేదః ప్రకృతబ్రహ్మవిషయేతదన్తే[illegible]
త్యుదాహృతేభీషాస్మాదిత్యనన్తరశ్లోకేవాయుసూర్యాదిసర్వచేతనప్రశాసితృత్వకథనాదన్తరశబ్దస్యోపాసనవిచ్ఛేదపరత్వమేవయుక్తం నతుభేదపరత్వం
అతోయమర్థః పూర్వాపరవాక్యశ్రుత్యన్తరానుగుణఉపబృంహణానుగుణశ్చ పరోక్తస్తుతదుభయవిరుద్ధఇతిభావః ॥ నను యదాహ్యేవైషఇత్యత్రప్ర
తిష్ఠావిచ్ఛేదార్థశ్చేదేతస్యామితిస్త్రీలిఙ్గతాస్యాత్ అదితిఃపాశానితిన్యాయాద్విభక్త్యవగతనపుంసకత్వావివక్షేతిచేత్ తథాప్యస్వారస్యమవర్జనీయం
తచ్చస్వరసార్థాసంభవతినోపపద్యతే సప్తమీచాస్వరసా-తస్యావిచ్ఛేదఇతిహ్యుక్తిస్స్వరసా-నతుతస్యాంవిచ్ఛేదఇతి ప్రాతిపదికాస్వారస్యంచప్రతి
ష్ఠాపరత్వేస్యాత్ పూర్వవాక్యేయదాహ్యేవైషఏతస్మిన్నదృశ్యేఽనాత్మ్యఇతి బ్రహ్మపరతయా[illegible]యుక్తస్య ఏతస్మిన్నితిపదస్యానన్తరవాక్యే[illegible]
ర్థావిపరివృత్తేః ఉచ్యతే నతావదన్తశ్శబ్దస్య సప్తమ్యాః ప్రాతిపదికస్యచాస్వారస్యం బ్రహ్మపరామర్శిత్వాదేతచ్ఛబ్దస్య అన్తరశబ్దస్యావకాశపర నిర
న్తరంసాన్తరమితి ప్రయోగాత్ అన్తరంచదేశతః కాలతశ్చభవతి కాలకృతంచాన్తరంవిచ్ఛేదఏవ సన్త్వేవంసాపేక్షస్యవిచ్ఛేదఇత్యపేక్షాయాం ప్రతి
ష్ఠాయాఅన్తరమిత్యధ్యాహారస్స్యాత్ తచ్చాయుక్తం అనధ్యాహారేణనిర్వాహసంభవాదితిచేన్న సన్నిధానస్యాధ్యాహారపరిహారకత్వాత్ [illegible]
థాప్యస్వారస్యమితిచేత్తద్వరం పక్షాన్తరేఽప్యస్వారస్యసంభవాత్ తథాహి భయహేతోరభయహేతుప్రతియోగిత్వాదభయహేతుపరప్రతి
ష్ఠాపదస్యైక్యవాచిత్వాభావాత్ వాక్యవృత్తేరసామఞ్జస్యం తత్సామఞ్జస్యాయప్రతిష్ఠాశబ్దస్యైక్యపరత్వేముఖ్యార్థహానిః [illegible] నోహిప్రతిష్ఠా-
యథా రాజ్యేప్రతిష్ఠితఇతి ప్రథమప్రతిపన్నప్రతిష్ఠాపదస్యార్థభఙ్గశ్చానుపపన్నః పూర్వసిద్ధైక్యపరత్వేపరత్వాద్విధ్యర్థత్వగస్యాస్వారస్యం[illegible]
సప్తమీచాస్వరసా-భేదప్రతియోగిత్వావధిత్వేన పఞ్చమ్యపేక్షాయాం తృతీయాపఞ్చమ్యోరేవస్వారస్యాత్ [illegible] ప్రతిపత్త[illegible]త్వాత్ [illegible]
స్యంచ మననీకురుతఇతిశ్రీరామానుజార్యామధ్యాహారః ఏషహ్యేవానన్దయాతీతిపూర్వవాక్యప్రతిపన్న[illegible]విరోధశ్చ అన్తరంబిభీషాస్మాదితిప్రకృ
త్యైవనభేదఉచ్యతే అతోఽముష్యభేదనిషేధశ్చానుపపన్నః * ఆనన్దంబ్రహ్మణోవిద్వాన్నబిభేతికుతశ్చనేతి దాదనేతిపూర్వాపరవాక్యగుణ[illegible]వే
దనస్యాభయహేతుత్వోక్తేః బ్రహ్మణిభేదనిషేధస్యాభయహేతుత్వకథనంచవిరుద్ధం బ్రహ్మవిదాప్నోతిపరమిత్యుపక్రమత్వాచ్చ బ్రహ్మణిప్రతిష్ఠా
యావేదనరూపత్వమేవయుక్తం- నత్వైక్యరూపత్వం నహ్యైక్యతద్బుద్ధ్యోరుభయస్యప్రతిష్ఠాశబ్దవాచ్యత్వం- పృథక్సంబన్ధవాచినః ప్రతిష్ఠాశబ్దస్య
రూపాస్యంబ్రహ్మప్రత్యుపాసకతయాసంబన్ధపర్యవసానంయుక్తం* బ్రహ్మణోనిర్విశేషత్వేవ్యతిరిక్తమిథ్యాత్వేచపరోక్తంసూత్రద్వయంపరిహరతి
(యదుక్తమితి)అథస్మృతిపురాణయోస్సవిశేషపరత్వముపపాదయతి(స్మృతిపురాణయోరితి)స్మృతీత్యాదినాసామాన్యేనప్రమాణస్యతదవాన్తరరూప
స్యశబ్దస్యచసవిశేషవస్తుపరత్వోపపాదనాచ్చాన్తిస్యప్రత్యక్షవిరుద్ధార్థప్రతిపాదనాసామర్థ్యోపపాదనాద్విశేషేణవేదాన్తవాక్యానాంసవిశేషప
రత్వోపపాదనేనస్మృతిపురాణయోశ్శ్రుతివిరుద్ధార్థప్రామాణ్యాసంభవాచ్చతయోస్సవిశేషపరత్వంసిద్ధం ఇదానీంస్మృతిపురాణయోరపిపరోదాహృ
తవచనానాంపూర్వాపరపర్యాలోచనయాసవిశేషపరత్వముపపాద్యతే యథాలౌకికప్రమాణశ్రుతివిరుద్ధానర్థాన్నేదంశాస్త్రంప్రతిపాదయతి ఏవ
మేతత్పూర్వాపరవాక్యవిరుద్ధమప్యర్థంనస్మృతిపురాణాని ప్రతిపాదయితుంశక్నువన్తీతిభావః పరేణసర్వస్యాప్యవిద్యకత్వావిశేషేణస్వాభావికవక్ష్య
నైషమ్యనఘృణ్యపగమాదసైన్యతస్పష్టతాభ్రమాచ్ఛపూర్వంపురాణవచనాన్యుపన్యస్యపశ్చాద్భగవద్గీతావచనాన్యుదాహృతాని అత్రతుస్వాభావికవక్ష్య

*యో మామజమనాదించ వేత్తి లోకమహేశ్వరం *మత్స్థాని సర్వభూతాని న చాహం తేష్వవస్థితః న చ మత్స్థాని భూతాని పశ్య మే యోగమైశ్వరం భూతభృన్న చ భూతస్థో మమాత్మా భూతభావనః *అహం కృత్స్నస్య జగతః ప్రభవః ప్రళయస్తథా। మత్తః పరతరం నాన్యత్ కించిదస్తి ధనంజయ। మయి సర్వమిదం ప్రోతం సూత్రే మణిగణా ఇవ *విష్టభ్యాహమిదం కృత్స్నమేకాంశేన స్థితో జగత్ *ఉత్తమః పురుషస్త్వన్యః పరమాత్మేత్యుదాహృతః। యో లోకత్రయమావిశ్య బిభర్త్యవ్యయ ఈశ్వరః। యస్మాత్ క్షరమతీతోఽహమక్షరాదపి చోత్తమః। అతోఽస్మి లోకే వేదే చ ప్రథితః పురుషోత్తమః॥ *స సర్వభూతప్రకృతిం వికారాన్ గుణాదిదోషాంశ్చ మునే వ్యతీతః। అతీతసర్వావరణో

స్తై ఏవం వ్యాఖ్యాస్యమానవచనగతగుణవిభూతిమత్త్వస్య స్పష్టతయా చ భగవద్గీతావచనాని పూర్వముపన్యస్య పశ్చాత్పురాణవచనాని ప్రదర్శ్యన్తే. అతస్స్మృతిపురాణయోరిత్యుక్తం. పరేణ స్వోదాహృతవచనప్రతిపాద్యతయా మోక్షోఽభిహితః- తద్విపరీతార్థపరత్వేన స్పష్టతయా నివచనాని ప్రథమం ప్రదర్శ్యన్తే [illegible] పరోక్తవచనానామర్థప్రతిపాదనార్థం యో మామితి- అత్రాజమితిపదేనాచిత్సంసృష్టచేతనవ్యావృత్తిః. అనాదిమితి ముక్తవ్యావృత్తిః- తస్యాజత్వం హ్యనాదిమత్ లోకమహేశ్వరమితి నిత్యముక్తవ్యావృత్తిః. లోక్యత ఇతి లోకః- ప్రమాణసిద్ధస్త్రివిధచేతనాచేతనవర్గః. అత్రాక్షరార్థోఽప్యనుసంధేయ [illegible] చేతనాచేతనవిలక్షణత్వేన జానన్ న ముహ్యతి ఇతి కథనాత్ సర్వస్మాద్వైలక్షణ్యం తాత్త్వికమిత్యుక్తం భవతీత్యభిప్రాయః. ధారకత్వాది [illegible] అత్ర శరీరలక్షణం సూచితం భవతి. సర్వభూతాని మదాయత్తస్థితీని- నాహం తదాయత్తస్థితిరిత్యర్థః. లోకవ్యవహారేణ నాహం [illegible] అపి తు సంకల్పమాత్రాదిత్యాహ న చేతి. నిషేధస్య విహితవ్యతిరిక్తవిషయత్వాదయమేవార్థః. యోగమైశ్వరం- ఈశ్వరాసాధారణం [illegible] న చ మత్స్థానీతి ధారకత్వపారమ్యస్య [illegible] యోగమైశ్వరం పశ్యేతి నిరుక్తం- మమాత్మా [illegible] పశ్యేతి హితదా [illegible] ఇత్యర్థః. [illegible] మమాత్మా- మమ సంకల్ప ఇత్యర్థః. [illegible] *యత్ [illegible] మహాత్మా [illegible] సంకల్పరూపజ్ఞానవాన్. మమాత్మా భూతభావన ఇత్యనేన చ మత్స్థాని భూతానీత్యస్యార్థస్స్పష్టీకృతః. భూతభావనః- భూతానాం [illegible] ఈశ్వరస్య హి సగుణత్వమితి [illegible] ప్రదర్శనార్థం చ జగత్కారణత్వమాహ అహమితి. ప్రభవః ప్రళయశ్చోక్తః. స్థితిస్తు ధారకత్వకథనేన సిద్ధేతి ధారకత్వం [illegible] మయీతి. విష్టభ్యాహమిత్యనేన నియన్తృత్వముక్తం. విష్టభ్య- [illegible] ఏకాంశేన- సంకల్పైకదేశేన. తచ్ఛరీరత్వలక్షణం. యో మామజమిత్యాదినాఽభిప్రేతచిదచిద్వైలక్షణ్యం [illegible] ఉత్తమ ఇతి. పూర్వస్మిన్ వచనే [illegible] కూటస్థః- నిర్వికారః [illegible] సర్వాణి భూతాని- [illegible] సర్వేషు లోకేషు [illegible] పరమాత్మేత్యుదాహృత ఇత్యనేన *పరమాత్మా వ్యవస్థిత ఇతి, తద్వాక్యాన్వితో నారాయణానువాకః [illegible] అక్షరాదపి చోత్తమ ఇత్యనేన [illegible] *సోఽక్షరః పరమస్స్వరాడిత్యుక్తం. జ్ఞానసంకోచరూపకర్మాధీన [illegible] క్షరః [illegible] - [illegible] - జీవగతావస్థాన్తరనివృత్త్యా [illegible] సర్వాణి [illegible] ప్రాయం. ఇతి [illegible] *స [illegible] ఇత్యత్ర [illegible] స్వరాడితి [illegible] జీవవాచిపదైస్సామానాధికరణ్యైకార్థ్యం [illegible] తత్ర *విశ్వమేవేదం పురుష ఇతి చ సామానాధికరణ్యావాక్యం శ్రూయతే. సామానాధికరణ్యహేతుశ్శరీరాత్మభావ ఉక్తః. *పతిం విశ్వస్యాత్మేశ్వరం *వ్యాప్య నారాయణస్స్థిత ఇతి చ వాక్యజాతే ధార్యత్వధారకత్వనియమ్యత్వనియన్తృత్వశేషత్వశేషిత్వ వ్యాప్యత్వవ్యాపకత్వాదికమేవ సామానాధికరణ్యనిబన్ధనం- న తు తదైక్యమితి స్పష్టం. తదత్రాప్యుచ్యతే- [illegible] వ్యాప్య నారాయణస్స్థిత ఇత్యస్యార్థ ఉక్తః. పతిం విశ్వస్యేత్యస్యార్థ ఈశ్వర [illegible] ఈశ్వరశబ్దో హి శేషివాచకః. అత ఏవ హి *పతిం విశ్వస్యాత్మేశ్వరమిత్య [illegible] *తద్విశ్వముపజీవతీ [illegible] తథా *వ్యాపనాచ్చరణాత్ [illegible] ఇతి * యో మామేవమసంమూఢ ఇతి కృత్స్నవైలక్షణ్యజ్ఞానవతోఽసంమూఢత్వముక్తం. *ఇతి గుహ్యతమం శాస్త్రమితి తస్యార్థస్య గుహ్యతమత్వముక్తం. అతోఽస్మిన్నర్థే తాత్పర్యమితి స్పష్టం. పురుషోత్తమశబ్దస్య సమాససాధుత్వమనుసన్ధేయం *నాగోత్తమాదివన్నిష్ఠం భవతీతి మహాభాష్యవచనాత్, పాణినివత్పురుషోత్తమశబ్దనిర్వాహకృతా [illegible] పురుషోత్తమ ఇతి [illegible] అక్షరాదపి చోత్తమ ఇతి [illegible] పూర్వనిపాతస్తు సామానాధికరణ్యవివక్షయైవ- న తు తత్పదవివక్షయా [illegible] విరోధశఙ్కా ప్రసజ్జేత. ఏతేనైక్యపరత్వం [illegible] చిదచిద్వైలక్షణ్యప్రతిపాదితత్వాత్ *క్షేత్రజ్ఞం చాపి మాం విద్ధీత్యాదేః తదవిరోధేనార్థో వర్ణనీయః. *యో లోకత్రయమావిశ్య బిభర్తీత్యాదినా కృత్స్నస్య భగవచ్ఛేషత్వధార్యత్వనియామ్యత్వవ్యాప్యత్వశరీరత్వాదేర్విహితత్వాత్, తస్య చ నిష్ప్రమేయకృత్వాత్, న [illegible] వినాయత్వాద్యత్యాదినా అతదాత్మకస్య నాస్తిత్వముచ్యతే. అవినాభావశబ్దస్య మిథ్యాత్వపరత్వేన ప్రసిద్ధ్యభావాచ్చ తథాభ్యుపేత్యమిత్యభిప్రాయః. వినాశబ్దో హి సంబన్ధవిరహపరః- అవినాభావశబ్దస్య సంబన్ధనియమవాచిత్వాత్. అథ పురాణవచనాన్యుపన్యస్యన్తే- తత్ర *ప్రత్యస్తమితభేదమిత్యస్య వచనస్యార్థం వ్యాచిఖ్యాసుస్తదుపయోగిత్వేన తదుపక్రమోపసంహారయోస్సవిశేషపరత్వం దర్శయిష్యన్ ఉపక్రమవాక్యాన్యుపాదత్తే (స సర్వేతి) తత్ర ప్రకృతిప్రస్తో హేయప్రత్యనీకత్వపరః. సర్వభూతప్రకృతిం- ప్రధానం. వికారాన్- మహదాదీన్. గుణాదిదోషాన్- సత్త్వరజస్తమోహేతుకాన్ దోషాన్. తేఽవశ్చాన్నాదయః. వ్యతీతః- విశేషేణాతీతః- నియమేన అతత్పరవశతయా సంబన్ధానర్హ ఇత్యర్థః. అతీతసర్వావరణః- ఆవరణం- ప్రకృతిసంబన్ధకర్మవాసనాదికం. తత్సర్వమతీతం యేన స ఇత్యర్థః. యద్వా- సర్వవిషయజ్ఞానావరణాదివర్జ్యావరణం- సర్వవిషయజ్ఞాన

ఽఖిలాత్మా తేనాస్తృతం యద్భువనాన్తరాలే *సమస్తకల్యాణగుణాత్మకోఽసౌ స్వశక్తిలేశోద్ధృతభూతసర్గః। ఇచ్ఛాగృహీతాభిమతోరుదేహస్సంసాధితాశేషజగద్ధితోఽసౌ। తేజోబలైశ్వర్యమహావబోధసువీర్యశక్త్యాదిగుణైకరాశిః। పరః పరాణాం సకలా న యత్ర క్లేశాదయస్సన్తి పరాపరేశే। స ఈశ్వరో వ్యష్టిసమష్టిరూపోఽవ్యక్తస్వరూపః ప్రకటస్వరూపః। సర్వేశ్వరస్సర్వదృక్సర్వవేత్తా సమస్తశక్తిః పరమేశ్వరాఖ్యః। సంజ్ఞాయతే యేన తదస్తదోషం శుద్ధం పరం నిర్మలమేకరూపం। సన్దృశ్యతే వాప్యధిగమ్యతే వా తత్ జ్ఞానమజ్ఞానమతోఽన్యదుక్తం *శుద్ధే

సంకోచాతీత ఇత్యర్థః. జ్ఞానశక్త్యాదిసర్వగుణసంకోచరహిత ఇతి వార్థః. అఖిలాత్మత్వం వివృణోతి తేనేతి. నను వ్యాప్తాత్మకో ఘట ఇతి వదిత్యర్థః. భువనాన్తరాలే-ఉభయవిభూత్యన్తరాలే. అథ దివ్యాత్మస్వరూపస్య ముఖ్యైకతానత్వమాహ సమస్తేతి. నను సమస్తకల్యాణగుణాత్మక ఇతి కల్యాణగుణవత్త్వముచ్యతే చేత్-ఆత్మశబ్దస్స్వభావవాచీ స్యాత్. ఏవం సంతీ స్వార్థస్య తేజోబలైశ్వర్యేత్యాదినా విస్తరః క్రియత ఇతి నిర్వాహః. అస్మాదపి నిర్వాహాత్ దివ్యాత్మస్వరూపపరత్వం యుక్తం- అపేక్షితవిధేరనపేక్షితవిధానం దుర్బలమితి న్యాయాత్. తదా కల్యాణశబ్దో భావప్రధానః. సమస్తకల్యాణత్వం గుణస్స్వభావో యస్య స సమస్తకల్యాణగుణః. యథా *ద్వ్యేకయోర్ద్వివచనైకవచనే ఇతి సూత్రస్థద్వ్యేకయోరితి పదం ద్విత్వైకత్వపరం వ్యాఖ్యాతం. అన్యథా ద్వ్యేకేష్వితి వాచ్యం స్యాత్ ద్వ్యేకయోరితి. తచ్చ భావప్రధాననిర్దేశస్య సాధుత్వజ్ఞాపనాయ కృతం. తత ఏవ హి *గుణాస్సత్యజ్ఞానప్రభృతయ ఇత్యభియుక్తైరుక్తం. సమస్తకల్యాణగుణా ఆత్మా ధర్మిస్వరూపం యస్య స సమస్తకల్యాణగుణాత్మకః. బహువ్రీహిరౌపచారికశ్శిలాపుత్రకస్య శరీరమితి నిర్దేశవత్. దివ్యాత్మస్వరూపమేవ స్తౌతి స్వశక్తీతి. స్వాంశలేశాద్ధృతభూతసర్గః. యద్వా-శక్తిః-సామర్థ్యం. స్వగుణలవధృతభూతజాత ఇత్యర్థః. భూతసర్గః-భూతసమూహః. యద్వా-సృజ్యత ఇతి సర్గః-కార్యవస్తుజాతమిత్యర్థః. అభిప్రాయవిశేషేణ షాడ్గుణ్యం పశ్చాద్వివృణ్వన్ ప్రథమం దివ్యవిగ్రహమాహ ఇచ్ఛేతి. అభిమతత్వం-అభిమతార్హత్వం. స్వానురూపత్వమితి యావత్. అర్హార్థే నిష్ఠా- యథా *అదృష్టో ద్రష్టా అశ్రుతః శ్రోతేతి. తత్ర హ్యర్హార్థీయః క్తః-అద్రశ్యమగ్రాహ్యమిత్యాద్యైకార్థ్యాత్. అభిమతస్యాననురూపత్వమనురూపస్యానభిమతత్వం చ లోకే దృశ్యతే. తద్వ్యావృత్త్యర్థమిచ్ఛాగృహీతాభిమతశబ్దౌ. నిరుపమదేచ్ఛాశబ్దా నిత్యేచ్ఛాయా అవతారసమయజన్యేచ్ఛాయాశ్చ సాధారణః-అసంకోచాత్. అథావతారద్వారేణ సాధ్యం విగ్రహప్రయోజనమాహ సంసాధితేతి. అత్ర షాడ్గుణ్యవక్తావ్యాహతే తేవ ఇతి. నాత్ర క్రమవివక్షా. మహాశబ్దస్సుశబ్దశ్చ సర్వగుణసాధారణౌ. మహత్త్వమపరిచ్ఛిన్నత్వం. యథా *మహాత్మా మహాబలః మహాబుద్ధిర్మహానిర్యో మహాశక్తిర్మహాద్యుతిరితి॥ యథా *ప్రకృష్టం విజ్ఞానం బలమతులమిత్యాది. సుశబ్దేన తేషాం ముఖ్యత్వముచ్యతే. ఏవం స్వరూపతో విగ్రహతో గుణతశ్చ పర ఇత్యాహ పర ఇతి. గుణాదిదోషానిత్యత్ర దోషశబ్దార్థం వివృణోతి న యత్రేతి. క్లేశాదయః-క్లేశకర్మవిపాకాశయాః. అవిద్యాస్మితారాగద్వేషాభినివేశాః క్లేశాః. కర్మ-పుణ్యాపుణ్యాత్మకం. జాత్యాయుర్భోగా విపాకాః. ఆశయాః-వాసనా-సంస్కారః. *క్లేశకర్మవిపాకాశయైరపరామృష్టః పురుషవిశేష ఈశ్వర ఇతి యోగసూత్రం స్మారయితుమీశ్వర ఇతి. యోగశాస్త్రేఽపి వేదాన్తార్థస్య వైషమ్యమాహ వ్యష్టీతి. పూర్వం భేదశ్రుత్యర్థ ఉక్తః- అథైక్యశ్రుతినిర్వాహార్థం ఘటకశ్రుత్యర్థ ఉచ్యతే వ్యష్టీతి. వ్యష్టిసమష్టిశబ్దాభ్యాం కార్యకారణభావావస్థశ్చేతనవర్గ ఉచ్యతే. రూపం-శరీరం. స్వరూపం-స్వాసాధారణం శరీరం. శరీరిలక్షణం సూచయితుం సర్వేశ్వర ఇతి. ఈశ్వరః-నియన్తా. అనేన నియామ్యత్వం శరీరత్వం సిద్ధం. నియామ్యవిశేషో హి శరీరం. సర్వదృక్సర్వవేత్తా-స్వరూపతః ప్రకారతశ్చ సర్వం జానాతీత్యర్థః. యద్వా-*విశ్వతశ్చక్షురిత్యాదిశ్రుతిప్రక్రియయా సర్వతో దృక్చ్వచక్షుః సర్వం వేత్తీత్యర్థః. యద్వా-సర్వేషాం దృక్ సర్వవేత్తా, చ-*చక్షుర్దేవానాముత మర్త్యానామితి శ్రుతేః. చక్షుః-జ్ఞానప్రదః. సర్వం వేత్తీతి వా సర్వవేత్తా-అవాప్తసమస్తకామ ఇత్యర్థః. సమస్తశక్తిః-శక్తిః- కార్యోపయోగ్యపృథక్సిద్ధవిశేషణం. ఉక్తప్రకారేణ సర్వశరీరకత్వాత్ అస్య సర్వమపృథక్సిద్ధవిశేషణమిత్యర్థః. పరమేశ్వరాఖ్య ఇతి పరమశబ్దేన అన్యేశ్వరత్వం నిషిద్ధం-పరో మాఽన్యేతి హి పరమః. ఏవంవిధేశ్వరవిషయజ్ఞానస్యైవాపవర్గోపాయవేదనత్వమాహ సంజ్ఞాయత ఇతి. సంజ్ఞాయత ఇతి పాఠే అస్తదోషమిత్యాది బ్రహ్మవిశేషణం. యేన శాస్త్రజన్యజ్ఞానేన విజ్ఞాయతే. యేనోపాసనాత్మకేన సన్దృశ్యతే. యేన పరభక్తిరూపేణానుభవరూపేణ చ ప్రాప్యతే అనుభూయత ఇత్యర్థః- *భక్త్యా త్వనన్యయా శక్య అహమేవంవిధోఽర్జున। జ్ఞాతుం ద్రష్టుం చ తత్త్వేన ప్రవేష్టుం చ పరన్తపేతి వచనాత్. సంజ్ఞాయత ఇతి పాఠే అస్తదోషమిత్యాది బ్రహ్మజ్ఞానవిశేషణం. *అర్థస్వైవ విశేషో హి నిరాకారతయా ధియామితి వచనాత్ జ్ఞానస్యాస్తదోషత్వాదికం విషయద్వారా. అస్తదోషమితి దోషస్పృదాచిద్విషయజ్ఞానాద్వ్యావృత్తిః. శుద్ధమితి *అశుద్ధాస్తే సమస్తాస్తు దేవాద్యాః కర్మయోనయ ఇత్యాద్యుక్తకర్మవశ్యాశుద్ధబద్ధజీవవిషయజ్ఞానాద్వ్యావృత్తిః. పరం నిర్మలం- అత్యన్తనిర్మలం. అనేన కదాచిత్కర్మసంబన్ధార్హతారూపమలాన్వితముక్తవిషయజ్ఞానాద్వ్యావృత్తిః. ఏకరూపమితి నిత్యముక్తవిషయానేకరూపజ్ఞానాద్వ్యావృత్తిః. అనయా దిశా బ్రహ్మవిశేషణత్వేఽపి వ్యావృత్తిర్దృష్టవ్యా. బ్రహ్మవిశేషణత్వే ఏకరూపమిత్యాశ్రయణీయతోపయోగి విశేషణం చ భవతి. స్థిరస్వభావం- ఆశ్రితసంరక్షణాదిప్రతిజ్ఞాయాం దృఢతరమిత్యర్థః. అజ్ఞానం-మోక్షోపాయజ్ఞానాదన్యత్ తద్విరోధి- *సావిద్యా యా విముక్తయే ఇతి వచనాత్. యద్వా-అజ్ఞానం- జ్ఞానాభావః - బ్రహ్మపర్యన్తత్వాభావేన అయథావస్థితవస్తువిషయత్వాత్. బ్రహ్మవిశేషణత్వే ఏకవాక్యం. జ్ఞానవిశేషణత్వే వాక్యద్వయం. *ప్రత్యస్తమితేత్యాదిశ్లోకే ప్రత్యస్తమితభేదపదం హృదినిధాయ సవిశేషత్వవచనాని దర్శితాని- అథా గోచరం వచసామిత్యేతద్వ్యాచిఖ్యాసయా శబ్దగోచరత్వవచనాని దర్శయతి శుద్ధ ఇత్యాదినా. తత్ర *అశబ్దగోచరస్యేత్యాదిశ్లోకే పూర్వశ్లోకే ముక్తాత్మని భగవచ్ఛబ్ద ఔపచారిక ఇత్యుక్తం. తత్కథమిత్యపేక్షాయాం- ముక్తాత్మవ్యావర్తకం భగవచ్ఛబ్దప్రవృత్తినిమిత్తమాహ శుద్ధ ఇతి. అత్ర ప్రవృత్తినిమిత్తసామ్యాల్యంతత్రైవ హి ముఖ్యత్వం-నాన్యత్రేతి భావః. శుద్ధే-సిద్ధే శబ్దార్థసంబన్ధ ఇత్యత్ర సిద్ధశబ్దవత్ శుద్ధశబ్దోఽవధారణగర్భః.

మహావిభూత్యాఖ్యే పరే బ్రహ్మణి శబ్ద్యతే। మైత్రేయ భగవచ్ఛబ్దస్సర్వకారణకారణే। *సంభర్తేతి తథా భర్తా భకారోఽర్థద్వయాన్వితః। నేతా గమయితా స్రష్టా గకారార్థస్తథా మునే। ఐశ్వర్యస్య సమగ్రస్య వీర్యస్య యశసశ్శ్రియః। జ్ఞానవైరాగ్యయోశ్చైవ షణ్ణాం భగ ఇతీరణా *వసన్తి తత్ర భూతాని భూతాత్మన్యఖిలాత్మని॥ స చ భూతేష్వశేషేషు వకారార్థస్తతోఽవ్యయః *జ్ఞానశక్తిబలైశ్వర్యవీర్యతేజాంస్యశేషతః। భగవచ్ఛబ్దవాచ్యాని వినా హేయైర్గుణాదిభిః। ఏవమేష మహాశబ్దో మైత్రేయ భగవానితి । పరమబ్రహ్మభూతస్య వాసుదేవస్య నాన్యగః। తత్ర పూజ్యపదార్థోక్తిపరిభాషాసమన్వితః । శబ్దోఽయం నోపచారేణ హ్యన్యత్ర హ్యుపచారతః॥

శుద్ధ ఏవ-నిత్యశుద్ధ ఇత్యర్థః. * అప్యుష్ణో వాయుర్భవ ఇతివత్ సిద్ధశబ్దస్యావధారణగర్భత్వాత్ సిద్ధశబ్దో నిత్యపరత్వేన హి వ్యాఖ్యాతః తద్వత్. అనేన నిత్యశుద్ధత్వేన సకలచేతనవ్యావృత్తిః - నిత్యసిద్ధానామపి నిత్యశుద్ధత్వస్య భగవన్నిత్యేచ్ఛాయత్తత్వాత్. మహావిభూత్యాఖ్యే-విభూతిభూతస్య మహావిభూతిత్వయోగాత్ ఉభయవిభూతిశేషిత్వం సమస్తచేతనవ్యావర్తకం. పరే బ్రహ్మణీత్యనేన చేతనవ్యావృత్తిస్సిద్ధా. అపరాత్మా కేవలబ్రహ్మశబ్దేనోక్తః * అశబ్దగోచరస్యాపి తస్య వై బ్రహ్మణో ద్విజేతి। ఉత్తరత్ర తు * పరమబ్రహ్మభూతస్యేతి హి పరమాత్మా వక్ష్యతే. ప్రదేశాన్తరేఽపి పరబ్రహ్మశబ్దః పరమాత్మపర ఏవ దృశ్యతే. అతో పరమాత్మవ్యావృత్త్యర్థం మహావిభూత్యాఖ్యే పరే బ్రహ్మణీత్యుక్తం. సర్వకారణకారణత్వం చ భగవత ఏవ- జగద్వ్యాపారరహితో హి ముక్తాత్మా. ఏవముక్తప్రవృత్తినిమిత్తసాకల్యాత్ సర్వేశ్వర ఏవ భగవచ్ఛబ్దో ముఖ్యవృత్తః- నాన్యత్రేత్యర్థః. ఇమమర్థం విస్తృణ్వన్ అక్షరశస్సముదాయశశ్చ భగవచ్ఛబ్దార్థమాహ సంభర్తేత్యాదినా. శుద్ధత్వం వినా హేయైరితి వివృతం. భోగ్యసంపద్వాచకైశ్వర్యస్యోక్తత్వాత్ శ్రీశబ్దేన భోగవిభూతేః, సంభరణాద్యుక్త్యా లీలావిభూతేశ్చ దర్శితత్వాత్ మహావిభూతిత్వం వివృతం. సర్వకారణకారణత్వం చోక్తం స్పష్టం. అత ఏవ జ్ఞానశక్త్యాదిభిశ్చ నిరతిశయబృహత్త్వాత్ పరబ్రహ్మత్వం స్ఫుటం. అత ఉత్తరగ్రన్థానాం శుద్ధ ఇత్యాదిశ్లోకవివరణరూపత్వం యుక్తం. భశ్చ గశ్చ వశ్చ తేషాం భగవ అర్థా ఉచ్యన్తే- ఏతేషాం పదానాం తద్ధాతుషు *అన్యేష్వపి దృశ్యత ఇతి డప్రత్యయే టిలోపే చ కృతే ఏవం రూపం భవతి. భార్థమాహ సంభర్తేతి. సంభర్తా-సంభరణం-ఉపకరణసంవిధానం- ప్రకృతిపురుషకాలాత్మకకార్యోత్పత్తియోగ్యాత్మకత్వేత్యర్థః. మహదాదిసృష్టిరణ్డరూపకార్యోత్పత్త్యుపయుక్తసంభరణమితి వా వివక్షితా. భర్తా-స్వామీ- ధారణస్య వకారవాచ్యత్వాత్, పోషకత్వస్య గకారవాచ్యనేతృత్వాన్తర్భావాత్, అపేక్షితవిధేరపేక్షితవిధానదౌర్బల్యాచ్చ స్వామిత్వమిహ వివక్షితం. యద్యపి ప్రత్యయవిశేషయుక్తస్య భరతేః స్వామినిరూఢత్వం. తథాపి పూర్వోక్తయుక్త్యా సవిభార్థ వచనబలాత్ ధాతుమాత్రస్య స్వామివాచిత్వం నిశ్చీయతే. ఇతికరణేన సంభర్తృత్వభర్తృత్వే ప్రవృత్తినిమిత్తే నిష్కృష్య వ్యాఖ్యాయేతే. అత ఏవార్థద్వయాన్విత ఇత్యుక్తం. ఉత్తరత్ర తు ప్రవృత్తినిమిత్తత్రయే సత్యపి ఇతికరణేన తేషామనిష్కృష్టత్వాత్ ప్రవృత్తినిమిత్తత్రయవిశిష్టాయ మేక ఏవార్థ ఉక్తః. గకారార్థమాహ నేతేతి. ఉపసర్గస్ఫుటీకృతానామర్థానాం ధాతులీనత్వాద్ర క్షమయితా గమయితా సంగమయితేత్యేవం రూపపదానామర్థమాహ నేతేతి. స్రష్టేత్యనేనోద్గమయితృశబ్దార్థ ఉక్తః. నేతేతి గమయితృశబ్దార్థ ఉక్తః. స్థితికర్తేత్యర్థః. గమయితృశబ్దేన సంగమయితృశబ్దార్థ ఉక్తః. స చ సంహర్తా. యథా *యస్మిన్నిదం సంచ విచైతి సర్వమిత్యత్ర వ్యేతిసమేతి సర్గసంహారావుచ్యేతే తద్వత్. యద్వా- కారణభూతం స్వాత్మానం గమయితా- స్వస్మిన్ కార్యవర్గస్య లయకర్తేత్యర్థః. ఉపసర్గప్రయోగేష్వర్థానాం ధాతులీనత్వాదేవం వ్యాఖ్యాతం భగవతా పరాశరేణ. అథ వకారవ్యాఖ్యానాత్పూర్వమేవ భకారగకారసముదాయస్యార్థమాహ ఐశ్వర్యస్యేతి. సమగ్రశబ్దస్సర్వత్రాన్వేతి. పరిచ్ఛిన్నచతుర్ముఖాద్యైశ్వర్యవ్యావృత్త్యర్థస్సమగ్రశబ్దః. యశః-గుణవత్తాప్రథా. శ్రీః-భోగ్యసంపత్. వైరాగ్యం-విరక్తిః పరిపూర్ణత్వాదనాదరేత్యర్థః. యథా *అవాక్యనాదర ఇతి. మమ్యప్రీత్యయస్య ప్రసిద్ధార్థత్వాత్ న తద్వ్యాఖ్యాతం. అథ వకారార్థమాహ వసన్తీతి. *అన్యేష్వపి దృశ్యత ఇతి డప్రత్యయస్యానేకార్థత్వాత్ అధికరణకర్తరి చ ప్రవృత్తిః. భూతాత్మని- భూతానామాత్మని. అఖిలాత్మని- అఖిలశరీరకే. యద్వా- భూతశబ్దేన కార్యముచ్యతే. తస్యాత్మని. అఖిలాత్మని- కార్యానన్తర్భూతానాం నిత్యముక్తానామప్యాత్మనీత్యర్థః. అథ సముదాయశక్తివిషయమర్థమాహ జ్ఞానశక్తీతి. పాఠక్రమేణ *ఏవమేష ఇత్యాదిశ్లోకద్వయానన్తరం *జ్ఞానశక్తిబలైశ్వర్యేత్యాదిశ్లోకః పఠ్యతే. తథాపి ప్రవృత్తినిమిత్తవాచిత్వసంగతివశాత్ *ఏవమేష ఇత్యాదిశ్లోకద్వయాత్పూర్వం *జ్ఞానశక్త్యాదిశ్లోక ఇహోపాత్తః. *ఉత్పత్తిం ప్రళయం చైవేత్యాదిశ్లోకస్య ప్రస్తుతానుపయుక్తత్వాచ్చైవముపాదానం కృతం. భగవచ్ఛబ్దవాచ్యాని- ప్రవృత్తినిమిత్తత్వేన వాచ్యానీత్యర్థః. అశేషతః- సప్రత్యేకం-అపి తు సముచ్చిత్యేత్యర్థః. అశేషశబ్దేన షాడ్గుణ్యావాన్తరభేదారూపం శీలాదిగుణజాతం చ క్రోడీకృతం. యద్యప్యైశ్వర్యవీర్యజ్ఞానాని పూర్వం కథితాని. తథాపి కతిపయసముదాయ వ్యావృత్త్యాపి ప్రయుక్తసముదాయభేదాద పునరుక్తిః. న చాత్ర సముదాయశక్తిః కల్ప్యతే-యేనానుక్తగుణమాత్రగోచరతా స్యాత్. వచనబలాదేవ శక్తిస్వీకారః. పూర్వముక్తార్థకథనేన భకారగకారవకారా వ్యాఖ్యాతాః. అథ అన్ ఇత్యస్యార్థమాహ వినేతి. కశ్యపః పశ్యకో భవతీతి న్యాయాత్ అన్ ఇత్యనేన నేత్యుక్తం భవతి. నిషేధ్యం చ హేయమిత్యర్థః. ఏవం ప్రవృత్తినిమిత్తసాకల్యాత్ భగవత్యేవ ముఖ్యవృత్తత్వమాహ ఏవమితి. మహార్థగర్భత్వాన్మహాశబ్దత్వం. ముక్తాత్మవ్యావృత్త్యర్థం పరమబ్రహ్మేత్యుక్తం. కథం తర్హి ఏవముఖ్యవృత్తత్వం- అన్యత్రాపి తత్ప్రయోగో దృశ్యత ఇత్యత్రాహ తత్రేతి. పూజ్యపదార్థోక్తిః- పూజ్యానామవయవార్థానాముక్తిః. పరిభాషా-రూఢిః. తాభ్యాం విశిష్టః. అత ఏవ నోపచారేణ- ముఖ్యవృత్త ఇత్యర్థః. అన్యత్రాముఖ్యత్వమిత్యాహ అన్యత్ర హీతి. ముక్తాత్మన్యాపచారికతో వ్యాఖ్యాన్తరప్రయోగేషు ఔపచారికత్వముక్తాద్దర్శితమితి హి శబ్దార్థః. భగవచ్ఛబ్దప్రయోగవిషయేషు సర్వేషు ప్రయోగేష్వన్యథాసిద్ధేష్వపి న హి శక్తిభేదకల్పనం యుక్తం. యత్ర జ్ఞానాదయో నిరతిశయాః న ఏవ ముఖ్యార్థః.

*సమస్తాశ్చ శక్తయశ్చైతాన్నృప యత్ర ప్రతిష్ఠితాః। తద్విశ్వరూపవైరూప్యం రూపమన్యద్ధరేర్మహత్। సమస్తశక్తిరూపాణి తత్కరోతి జనేశ్వర। దేవతిర్యఙ్మనుష్యాఖ్యా చేష్టావన్తి స్వలీలయా। జగతాముపకారాయ న సా కర్మనిమిత్తజా। చేష్టా తస్యాప్రమేయస్య వ్యాపిన్యవ్యాహతాత్మికా। ఏవం ప్రకారమమలం నిత్యం వ్యాపకమక్షయం। సమస్తహేయరహితం విష్ణ్వాఖ్యం పరమం పదం * పరః పరాణాం పరమః పరమాత్మాత్మసంస్థితః।

గుణలేశయోగాదపి ప్రయోగసంభవాత్ అన్యత్ర వృత్తిరౌపచారికీత్యర్థః. అథాస్మిన్నేవ యోగప్రకరణోపసంహారేఽపి సవిశేషపరవాక్యాని దర్శయతి ద్వ్యవిగ్రహవత్త్వం చాహ-సమస్తా ఇతి. ఏతాభిః శక్తిభిః కర్మరూపాః విద్యాచ శక్తయః, తత్తదభిమానిదేవతాద్వారేణ తత్ర తాసాం ప్రతిష్ఠితత్వం-యత్రేత్య నువాదస్య పురోవాదసాపేక్షత్వాదన్తర్భూతాః కాత్ర్యాయే యథోక్తప్రకారేణ పురోవాదాః, చ, తద్విశ్వరూపవైరూప్యమితి సన్నివేశవైలక్షణ్యముక్తం. అన్యదితి ప్రత్యాస్తరత్వముక్తం. మహదిత్యపరిచ్ఛేద్యత్వం. విలక్షణసన్నివేశస్యానేకలేతరవిసజాతీయస్య కథం విగ్రహయితుం శక్యత్వాదిత్యత్రాహ-సమస్తేతి. కేన హేతునేత్యత్రాహ-స్వలీలయేతి. లీలాయాః ప్రయోజనత్వాత్తదభిసంధానాత్ న తు కర్మణేత్యర్థః కిం ప్రయోజనమిత్యత్రాహ-జగతామితి. న చ స్వకర్మ ఫలభోగాయేత్యర్థః. ఏతద్విగ్రహగుణోఽలినస్యేతి. వ్యాపినీ- దేశనియమరహితా-యథా వైదికపుత్రాసయనాదిషు. వ్యాపనశక్తేర్నిష్ప్రతిహతత్వసంభవతీత్యత్రాహ- అవ్యాహతాత్మికా. న తస్యాః ప్రతిహతిరస్తీత్యర్థః యద్వా-వ్యాపినీ-సర్వావతారానుగుణా. అవ్యాహతా-దేశకాలాద్యనవచ్ఛిన్నా. ప్రతిహతిరహితా. ఏవం ప్రత్యస్తమితేతి శ్లోకస్య పరమాత్మపరత్వాభ్యుపగమేఽపి నిర్విశేషపరత్వనిరాచికీర్షయా ఉపక్రమోపసంహారయోః ప్రస్తుతస్యైవ ప్రతిపాద్యత్వమదర్శితం. అథాస్య శ్లోకస్య పరిశుద్ధజీవాత్మస్వరూపవిషయత్వం, ప్రత్యస్తమితభేదాదిపదానాం కతిపయవిషయత్వం, వచనవిశేషణం పరమాత్మవిషయత్వేఽపి నిషేధాదీనాం కతిపయవిషయత్వాభిధాయీని వాక్యాని దర్శయిష్యన్ పరమాత్మవిషయకతిపయభేదనిషేధపరవచనోదాహరణేన ముక్తాత్మవిషయేఽపి తథా యోజనీయమితి శక్యాయామనుక్తస్య పరమాత్మసామ్యప్రతిపత్తయే ముక్తగుణాన్ పరమాత్మన్యతిదిశన్ శ్లోకం దర్శయతి ఏవం ప్రకారమితి. ఏతచ్ఛ్లోకోదాహరణేన *ప్రత్యస్తమితేత్యాదిశ్లోకానన్తరం పూర్వపక్షేపఠితస్య *జ్ఞానస్వరూపమిత్యాదేః ప్రథమాంశోపక్రమశ్లోకస్య, చతుశ్శ్లోక్యాశ్చ సవిశేషపరత్వప్రతిపాదనాయ ప్రథమాంశోపసంహారేఽపి సవిశేషపరత్వం దర్శితం భవతి. ఉపసంహారవచనోపాదానముపసంహారస్య బుద్ధిస్థత్వాద్ద్రియతే. ఏవం ప్రకారం-ముక్తాత్మానం ప్రతి *నిర్వాణమయ ఏవాయమిత్యాదినాయః ప్రకారఉక్తః-తదుపేతమిత్యర్థః. ఏవం భగవతి ముక్తగుణాతిదేశః కృతః. భేదరాహిత్యస్య, సత్తామాత్రత్వస్య, వచసామగోచరత్వస్య, చ ముక్తగుణస్య నిర్వాణమయమిత్యాదినా ఉక్తస్య భగవత్యతిదిష్టత్వాత్, భగవతి చ తేషాం నిషేధానాం కతిపయవిషయత్వస్య ప్రామాణికత్వాచ్చ తేనిషేధా ముక్తాత్మన్యపి తథావిధా ఇతి కతిపయవిషయత్వం సిద్ధమితి భావః. అథ పరమాత్మనో నిరవద్యగుణానాహ. అమలం- మలప్రతిభటం. సోపాధికహేయవిరోధినమిత్యర్థః. నిత్యం-ఉత్పాద్యాకారేణానిత్యం. మలప్రతిభటత్వం నిత్యమిత్యర్థః. వ్యాపకం- స్వరూపేణ వ్యాపకం. అక్షయం- స్వత ఏవ ధర్మతోఽపి వికారరహితం. ముక్తస్య పూర్వావస్థాయాం జ్ఞానసంకోచవికాసరూపవికారోఽపి ద్యోతే - నిత్యసిద్ధానామపి తథాత్వం పరాయత్తమితి తద్వ్యవచ్ఛేదః. సమస్తహేయరహితం-పూర్వం హేయప్రత్యనీకత్వముక్తం. అత్ర హేయరాహిత్యముక్తం. స్వతో హేయాభావోఽపి ముక్తస్యాస్తి- పరమాత్మప్రసాదాధీనత్వాత్తస్య. పదమితి పదం-దివ్యాత్మస్వరూపం. పరమపదశబ్దస్య దివ్యలోకేము క్తాత్మని చ ప్రయోగాత్తద్వ్యావృత్త్యర్థం విష్ణ్వాఖ్యమిత్యుక్తం. అథ ప్రథమాంశోపక్రమేఽపి సవిశేషపరత్వం దర్శయతి పరః పరాణామితి. అనేన శాస్త్రోపక్రమస్యాపి సవిశేషపరత్వముక్తం భవతి. అనేన ప్రత్యస్తమితభేదమిత్యాదిపదానాం కతిపయభేదనిషేధపరత్వం చ సిద్ధమితి ద్విరాభిధం ప్రయోజనం. అనేన *పరః పరాణామిత్యాదిగ్రన్థజాతస్య *అవికారాయేత్యాదిసంగ్రహశ్లోకవివరణరూపత్వాత్ *జ్ఞానస్వరూపమిత్యాదిశ్లోకం ప్రత్యుపక్రమత్వమర్థక్రమేణ సిద్ధమితి వ్యాపి సవిశేషపరత్వసిద్ధిః. యద్వా- ప్రథమాంశోపక్రమోపసంహారయోస్సవిశేషపరత్వాదుపక్రమోపక్రమభూతస్యాపి *జ్ఞానస్వరూపమితిశ్లోకస్య ముపక్రమవాక్యస్వారస్యవిరోధేన వ్యాఖ్యేయ ఇతి తస్యాపి సవిశేషపరత్వం సిద్ధ్యతి. యద్వా-నమస్కారశ్లోకస్య శాస్త్రోపక్రమశేషభూతత్వాత్ తచ్ఛేషభూతస్తదనుగుణార్థో వర్ణనీయ ఇతి సిద్ధస్యోపక్రమోపక్రమభూతనమస్కారశ్లోకార్థానుగుణం *పరః పరాణామిత్యాదేరర్థో వర్ణనీయ ఇతి చేత్-న-తస్యాప్యుపక్రమభూతప్రశ్నోత్తరవరలాభక శ్లోకానుగుణం తదర్థస్య వాచ్యత్వాదిత్యభిప్రాయః. అత్ర బ్రహ్మణః కృత్స్నజగత్కారణత్వసిద్ధ్యర్థం వేదాన్తేషు *సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మేత్యాద్యైరానన్త్యముక్తం. తచ్చ త్రివిధపరిచ్ఛేదరాహిత్యం. నహి దేశకాలాదిభిః పరిచ్ఛిన్నానాం ఘటాదీనాం కృత్స్నస్య సర్వవిధకారణత్వం దృష్టం. కారణత్వం కార్యజాతకారణత్వే సర్వదేశగతకార్యకారణత్వే చ దేశతః కాలతోఽప్యపరిచ్ఛేదావపేక్షితౌ. ఉపాదానత్వసిద్ధ్యై వస్త్వపరిచ్ఛేదోఽపేక్షితః. న వస్తుతః పరిచ్ఛిన్నస్య కులాలస్యోపాదానం భవతి- మృత్పిణ్డకులాలయోస్సామానాధికరణ్యాసంభవాత్. అతః కృత్స్నకారణత్వసిద్ధ్యర్థం త్రివిధపరిచ్ఛేదరాహిత్యం విస్తరేణ వివక్షుః పరః పరాణామిత్యర్ధేన తత్సంగ్రహేణ ప్రతిజానీతే. పరః పరాణాం పరమ ఇతి-అనేన కాలానవచ్ఛేదస్సిద్ధః- అధికకాలవర్తిత్వస్యాపి బ్రహ్మవాచ్యత్వాత్. పరమాత్మేతి దేశాపరిచ్ఛేద ఉక్తః. ఆప్నోతీతి హ్యాత్మశబ్దవ్యుత్పత్తిః. ఆత్మసంస్థితః- సర్వేషామాత్మత్వేన సర్వవస్తుభిర్విశిష్టః. యద్వా-ఆత్మత్వేన సంస్థితతయా సర్వశరీరకత్వాత్ స్వస్మిన్నేవ పర్యవస్థితః- స్వనిష్ఠః. అన్యత్సర్వం తన్నిష్ఠం-శరీరతయా విశేషణత్వాత్. అతస్సర్వపర్యవసానభూతస్స్వనిష్ఠ ఇతి వస్త్వపరిచ్ఛేద ఉక్తః సర్వవస్తుసామానాధికరణ్యార్హత్వం హి వస్త్వపరిచ్ఛేదః- ఇదమిదం న భవతీతి హి వస్తుపరిచ్ఛేదః. యద్వా-నిత్యత్వాదిభిర్వ్యతిరిక్తగుణైస్సమాభ్యధికరహితత్వం వస్త్వపరిచ్ఛేదః. స్వనిష్ఠం పరమాత్మానమపేక్ష్య తన్నిష్ఠానామన్యేషాం సమత్వాభ్యధికత్వాసంభవాదాత్మసంస్థిత ఇత్యనేన వస్త్వపరిచ్ఛేదసిద్ధిః. ఏవం సంక్షిప్తమర్థముపపాదయతి రూపేత్యాదినా. తత్ర కాలాపరిచ్ఛేదం ప్రథమం వివక్షుః కాలపరిచ్ఛిన్నేషు వర్తమానత్

రూపవర్ణాదినిర్దేశవిశేషణవివర్జితః। అపక్షయవినాశాభ్యాంపరిణామర్ద్ధిజన్మభిః। వర్జితశ్శక్యతేవక్తుంయస్సదాస్తీతికేవలం *సర్వత్రాసౌసమస్తంచవసత్యత్రేతివైయతః। తతస్సవాసుదేవేతివిద్వద్భిఃపరిపఠ్యతే *తద్బ్రహ్మపరమంనిత్యమజమక్షరమవ్యయం। ఏకస్వరూపంచసదాహేయాభావాచ్చనిర్మలం। తదేవసర్వమేవైతద్వ్యక్తావ్యక్తస్వరూపవత్। తథాపురుషరూపేణకాలరూపేణచస్థితం *ప్రకృతిర్యామయాఖ్యాతావ్యక్తావ్యక్తస్వరూపిణీ। పురుషశ్చాప్యుభావేతౌలీయేతేపరమాత్మని।పరమాత్మాచసర్వేషామాధారఃపరమేశ్వరః। విష్ణునామాసవేదేషువేదాన్తేషుచగీయతే *ద్వేరూపేబ్రహ్మణస్తస్యమూర్తంచామూర్తమేవచ।క్షరాక్షరస్వరూపేతేసర్వభూతేషుచస్థితే। అక్షరంతత్పరంబ్రహ్మక్షరంసర్వమిదంజగత్ *ఏకదేశస్థితస్యాగ్నేర్జ్యోత్స్నావిస్తారిణీయథా। పరస్యబ్రహ్మణశ్శక్తిస్తథేదమఖిలంజగత్।

[illegible]కల్పనాస్వత్వం బ్రహ్మణినాస్తీత్యాహరూపేతి. రూపశబ్దేనజాతిరుచ్యతే-జాతిగుణాచరూపిణాంరూపేఇతిహినిఘణ్టుః. వర్ణశబ్దోరూపాఖ్యగుణవిశే[illegible]. అదిశబ్దేన[illegible]రసాదిః,ఆసనశయనాదిక్రియా,విషాణాద్యవయవత్త్వం,చవివక్షితం.రూపవర్ణాదీతిపాఠేరూపశబ్దోనీలపీతత్వాదిగుణపరః.వర్ణ[illegible]దేవమనుష్యాదినిర్దేశపరః. జాతిపరఇత్యర్థః. తన్నిబన్ధనస్తద్విషయోనిర్దేశశ్శబ్దః. శబ్దవాచ్యాస్తఏవవిశేషణం. తైర్వివర్జితః. యద్వా- రూపవర్ణాదిత[illegible]వివర్జితః. ఏవమనిత్యత్వవ్యాపకంకర్మకృతరూపాదిమత్త్వం బ్రహ్మణినాస్తీతికర్మకృతరూపాదినివృత్త్యాతద్వ్యాప్యకాలపరి[illegible]యద్వా-అనిత్యత్వవ్యాప్యకర్మకృతరూపాద్యభావాన్నానిత్యత్వం బ్రహ్మణ్యనుమాతుంశక్యమిత్యర్థః.అనేన* ప్రత్యస్తమితభేదమిత్య[illegible]. అథానిత్యత్వవ్యాపకత్వాద్వికారాణామనిత్యత్వనివృత్తయేతద్వ్యాపకవికారరాహిత్యమాహఅపక్షయేతి. జాయతేఅస్తీత్య[illegible]ద్వయంజన్మశబ్దేనవివక్షితం. ఉత్పత్తిస్థితినాశానామేకైకత్రనిధాద్వయేనవికారషట్కసిద్ధిః. తద్వర్జితత్వాత్ సదాస్తీతివక్తుంశక్యతే. సదాశబ్దేన[illegible]నతూత్పద్యతఇత్యాదిశబ్దైరితికేవలశబ్దాభిప్రాయః. అనేనసత్తామాత్రనిత్యస్యనిషయోదర్శితః. అగోచరంవచసామిత్య[illegible]లోకవివి. రూపవర్ణాదిప్రవృత్తినిమిత్తాభావాదుత్పత్త్యాదిప్రవృత్తినిమిత్తాభావాచ్చకల్పనావికారవాచిశబ్దైర్వక్తుంశక్యతఇతి తస్య[illegible]ప్రాయః. అగోచరంవచసామితిసర్వశబ్దాగోచరత్వముచ్యతేచేత్- వచసామగోచరంసత్తామాత్రనిత్యేవక్తుంనశక్యతే. అథ దేశాప[illegible]నామనిర్వచనముక్తేనాహసర్వత్రేతి. బ్రహ్మణఈశ్వరాతిరిక్తత్వనిషేధార్థందేవతాన్తరవ్యుదాసార్థంచనామనిర్వచనముపనతముక్తిః. [illegible] [illegible]ప్రత్యయస్యానేకార్థత్వాదనేకరణేకర్తరిచవ్యుత్పత్తిర్వాసుదేవశబ్దస్యోచ్యతేసర్వత్రేతి. వేదాన్తేషుపరబ్రహ్మణోహి నిర్వికారత్వాదికముక్తం-తస్య[illegible]వాసుదేవశబ్దోచ్యతఇత్యన్తాహతద్బ్రహ్మేతి. *నైత్యంహియత్నాన్తప్రకృతిర్గలస్యేతివత్తదితినిర్దేశః. నిర్దిశ్యమానప్రతినిర్దిశ్యమానయోరేకత్వ[illegible]నామానుపర్యాయేణవ్యాఖ్యామాహ ఇతిహిశాస్త్రా. నిత్యమితి కార్యమాత్రవ్యావృత్తిః. అజమక్షరమవ్యయం ఏకస్వరూపమితిపవి[illegible]రనిత్యప్రధానవ్యావృత్తిః ఏకస్వరూపశబ్దేనవృద్ధిపరిణామరాహిత్యంవివక్షితం. హేయాభావాచ్చనిర్మలమితిబద్ధవ్యావృత్తిః. సదేతిముక్తవ్యావృత్తిః. [illegible]మితినిత్యనిర్వ్యావృత్తిః యద్వా- ఏకస్వరూపమితిబద్ధవ్యావృత్తిః. సదేత్యాదినాముక్తవ్యావృత్తిరితి. ఏవంస్వవ్యతిరిక్తసమస్తవస్తువిలక్షణత్వేనో[illegible]వాసుదేవఏవేత్యర్థః. త్రివిధాపరిచ్ఛేదవాచినీశ్రుతిరపిదేవతావిశేషంనిరవినోతనన్తమితి. అనన్తశబ్దోఽత్రాంగభూతః. అతోనారా[illegible]శబ్దపర్యాయస్త్రివిధానన్త్యయోగినిభగవతిముఖ్యోవర్తతే *సత్యజ్ఞానాదివాక్యేఽనన్తమితిపదంపుల్లింగద్వితీయాన్తం-యోవేదేతివేదనశబ్దే[illegible]నాన్వయాత్. [illegible]త్వేతద్యోవేదేతితత్పదాధ్యాహారస్స్యాత్.వాక్యభేదశ్చస్యాత్.అతస్తత్రయథోక్తఏవార్థః. తస్మాత్తదనుసారేణఅత్రాప్య[illegible]పరిచ్ఛేదకస్ససమయేదేవతావిశేషానిర్దిష్టః. వస్తుపరిచ్ఛేదరహితమాహతదేవేతి. సర్వమేవైతదితివ్యక్తావ్యక్తపురుషకాలసముదాయఉచ్యతే. వ్యక్తావ్యక్త[illegible]స్వరూపమేతత్ సర్వంతత్ప్రకృతిర్ఇత్యర్థః.అనేనవస్తుపరిచ్ఛేదరహిత్యం-సర్వవస్తుసామానాధికరణ్యార్హత్వంహివస్తుపరిచ్ఛేదః. సర్వవస్తుసామానాధికరణ్యా[illegible]హేతుభూతవ్యాపనభరణాదిగుణతస్సమాభ్యధికరాహిత్యసిద్ధేశ్చవస్తుపరిచ్ఛేదసిద్ధిః. నహిబ్రహ్మవ్యతిరిక్తస్యకస్యచిత్సమస్త[illegible]కత్వసంభవః. ఏవంశాస్త్రోపక్రమేవాసుదేవాఖ్యముభయలిఙ్గంవస్తుప్రతిపాద్యముక్తం. శాస్త్రోపసంహారేచతథోక్తమితిదర్శయతిప్రకృ[illegible] పరమాత్మశబ్దస్యజీవేపిప్రయోగదర్శనాత్తద్వ్యావృత్త్యర్థంసాక్షాత్పరమాత్మలక్షణంజగత్కారణత్వముక్తం లీయేతేపరమాత్మనీతి. సచే[illegible]క్తఇతిజ్ఞాపనార్థఃపరమేశ్వరశబ్దః. ఈశ్వరశ్చనదేవతాన్తరమితిజ్ఞాపనాయవిష్ణునామేత్యుక్తం.అత్రపరమాత్మాఆధారఃపరమేశ్వరఇతిపదైశ్చ[illegible] ఏవంశాస్త్రోపక్రమోపసంహారయోఃఅవాన్తరప్రకరణోపక్రమోపసంహారయోశ్చ హేయప్రత్యనీకకల్యాణగుణాస్పదంనారా[illegible]ప్రతిపాద్యతఇతిదర్శితం. అథావిద్యాసంబన్ధాదయశ్చబ్రహ్మణఏవహిప్రతిపాద్యన్తే- తత్తథేంయథోక్తస్వరూపస్య బ్రహ్మణ[illegible]ఇతిశఙ్కాయాం*కార్త్స్న్యాదౌ పరిణతిరితివత్ ద్వారిద్వారభావేనోపపద్యతఇతివక్తుంపరమాత్మనో జీవానాంచఅత్రశరీరభావేనసంబన్ధంతే[illegible]ద్యాసంబన్ధాదికంచవక్ష్యన్ ప్రథమంజీవబ్రహ్మణోశ్శరీరశరీరిభావరూపసంబన్ధందర్శయతిద్వేరూపేఇత్యాదినా.మూర్తంచామూర్తమేవచేతి-బ[illegible]శ్చేత్యర్థః. ఏతస్మిన్నేవార్థేక్షరాక్షరస్వరూపేఇతి. జ్ఞానసంకోచాత్మకక్షరణవ, దసంకుచితజ్ఞానం, చేత్యర్థః. సర్వభూతేషుచస్థితే-అర్థాత్తత్తక్రః. సర్వభూతస్థితిర్నామ-సూక్ష్మతరతయావ్యాపనమేవ ఇత్యర్థః. యద్వా- బద్ధస్యస్వరూపేణసర్వభూతస్థితిః. ముక్తస్యతదుపకారభూతవిభుజ్ఞానద్వారేణేతి. అక్షరంతత్పరంబ్రహ్మేతి- తన్ముక్తస్వరూపమక్షరం. క్షరంసర్వమిదంజగత్- ఇదంబద్ధస్వరూపంక్షరమిత్యర్థః. రూపద్వయంవిశినష్టిఏకదేశేతి. శక్తిః - అ[illegible]భూతంకార్యోపయోగివిశేషణం. ఏకదేశస్థితస్యవిస్తారిణీతివిశేషణద్వయేన అసంకీర్ణస్వభావత్వముక్తం. అస్మిన్ శ్లోకేఅఖిలంజగదితిచిదచిదా

విష్ణుశక్తిః పరా ప్రోక్తా క్షేత్రజ్ఞాఖ్యా తథాపరా । అవిద్యాకర్మసంజ్ఞాన్యా తృతీయా శక్తిరిష్యతే।
యయా క్షేత్రజ్ఞశక్తిస్సా వేష్టితా నృప సర్వగా। సంసారతాపానఖిలానవాప్నోత్యతిసంతతాన్।
తయా తిరోహితత్వాచ్చ శక్తిః క్షేత్రజ్ఞసంజ్ఞితా। సర్వభూతేషు భూపాల తారతమ్యేన వర్తతే
*ప్రధానం చ పుమాంశ్చైవ సర్వభూతాత్మభూతయా। విష్ణుశక్త్యా మహాబుద్ధే వృతౌ సంశ్రయధర్మి
ణౌ। తయోస్సైవ పృథగ్భావకారణం సంశ్రయస్య చ। యథా సక్తం జలే వాతో బిభర్తి కణికాశతం।

త్మకం జగదుచ్యతే. తుల్యన్యాయత్వాదక్షరస్యాపి శక్తిత్వసిద్ధిః. యద్వా- అఖిలజగచ్ఛబ్దేనాక్షరస్యాపి క్రోడీకారః- త్రిపాద్విభూతేరపి లోకశబ్దాభిధేయత్వాత్, తత్సమానార్థత్వాత్ జగచ్ఛబ్దస్య, అఖిలశబ్దస్య సంకోచకాభావాచ్చ. అక్షరం సర్వమిత్యత్ర అక్షరసామానాధికరణ్యముపపాదయతి. [illegible] స్యాభిధానముపపద్యతే. ఇదంశబ్దస్య ప్రకృతవాచిత్వాత్ అక్షరపరత్వం యుజ్యతే. నన్వక్షరశబ్దః కార్యకారణరూపేణావస్థితపరబ్రహ్మపరః- పరబ్రహ్మశబ్దముఖ్యార్థసిద్ధేః. అన్యథా బ్రహ్మశబ్దానామేకప్రకరణస్థానామర్థవైరూప్యం చ స్యాత్. జగతో జ్యోత్స్నాస్థానీయత్వం చోపపద్యతే- ప్రభా[illegible] యాశ్చ [illegible] వయవత్వేన [illegible] కార్యత్వోపపత్తేః. నైవం- బ్రహ్మణో రూపే ఇతి వ్యతిరేకనిర్దేశస్వారస్యభఙ్గప్రసఙ్గాత్. సహ కార్యకారణయోర్బ్రహ్మవ్యతిరిక్తత్వాభావాత్. యచ్చోక్తం స్వారస్యాయ మూర్తత్వామూర్తత్వే వివక్షితే- తదా మూర్తామూర్తశబ్దస్వారస్యభఙ్గః. భావప్రధానత్వాదివిశేషణాయా[illegible] పశబ్దసామానాధికరణ్యాయోగః. యద్యప్యేతే బ్రహ్మణో ద్వే రూపే బ్రహ్మాభిహితమూర్తమమూర్తం చేతి- తదా ప్రతియుక్తబ్రహ్మశబ్దాభ్యాసకరదోషస్స్యాత్ - షష్ఠ్యన్తబ్రహ్మశబ్దస్య మూర్తామూర్తశబ్దసామానాధికరణ్యాయోగాత్. కించ - సర్వభూతేషు వర్తత ఇతి చానుపపన్నం- సర్వభూతశబ్దస్య కార్యమాత్ర[illegible] యాం తత్ర కార్యస్థితౌ [illegible] స్వస్మిన్ స్వవృత్తిప్రసఙ్గాత్, కారణస్యాపి కార్యాదినస్యతయా స్వవృత్తిప్రసఙ్గాచ్చ. [illegible] వస్థాద్వయస్య సర్వభూతస్థితిరితి వచనా[illegible] సర్వ[illegible] అక్షరశబ్దసామానాధికరణ్యాయోగా, తత్తదవస్థావస్థాపరత్వే స్వారస్యభఙ్గాత్, అవస్థావద్వాచిత్వే [illegible] శబ్దసామానాధికరణ్యాయోగాచ్చ. తస్మిన్ [illegible] కారణావస్థాయాం కార్యే విద్యమానత్వాభావాచ్చ శక్తిశబ్దస్య కార్యవాచిత్వాయోగాచ్చ [illegible] యమర్థః. ఉపచారతోపి కార్యోపయోగివిశేషణం శక్తిశబ్దేన వ్యపదేశ [illegible]- కార్యోపయోగివిశేషణత్వస్య సామాన్యాత్. [illegible] గ్భూతం కార్యోపయోగివిశేషణం. కార్యం తు న కారణస్యాపృథక్సిద్ధం విశేషణం కార్యోపయోగి చ భవతి - కార్యకారణయోరనన్యత్వాత్ స్వస్య స్వయమేవ విశేషణత్వాయోగాత్. కార్యత్వం విశేషణమితి చేత్సత్యం- తథాపి ధర్మివాచినో జగచ్ఛబ్దస్య కార్యతావాచిత్వాభావాత్ శక్తిశబ్దసామానాధికరణ్యముపచారతోపి నోపపద్యతే. కార్యోపయోగ్యపృథక్సిద్ధవిశేషణం [illegible] ముఖ్యత్వమస్య [illegible] వేత్. అక్షరశబ్దస్య కార్యపరత్వే [illegible] త్వం చ స్యాత్. [illegible] అవయవత్వాభావేనాగ్నికార్యత్వాభావాత్. న చ *అక్షరం ప్రధానమమృతాక్షరం హర ఇతి ప్రయోగానుసారేణ చేతనాచేతనపరత్వం యుక్తం- అచిదంశస్య స్వస్మిన్ స్వవృత్తిప్రసఙ్గేన సర్వభూతస్థిత్యనుపపత్తేః. చిదచిత్సంఘాతరూపేషు భూతేషు ద్వయోరవస్థానముపపన్నమితి చేన్న- సముదాయినోస్సముదాయనిష్ఠత్వానుపపత్తేః. సముదాయో హి సముదాయినిష్ఠః. ఉపక్రమే [illegible] వైరూప్యం చ స్యాత్. తత్ర హి [illegible] మూర్తమమూర్తం చేతి మూర్తామూర్తశబ్దాభ్యాం రూపద్వయ [illegible] *మూర్తమేతత్ [illegible] రూపం భావనాత్రిత యాన్వితమితి [illegible] యోస్సయకథనాత్. [illegible] బ్రహ్మభావనాద్వయ. *సోక్షరం పరమస్స్వరాడిత్యత్ర [illegible] త్వాత్, *సస్వరాడ్భవతీతి [illegible] స్వరాట్శబ్దసామానాధికరణ్యాచ్చ అక్షరశబ్దో ముక్తాత్మపరః. అత [illegible] అక్షరశబ్దోత్రాపి ముక్తాత్మపరః. బ్రహ్మశబ్దార్థవైరూప్యం తు *తపసా చీయతే బ్రహ్మ *తస్మాదేతద్బ్రహ్మ నామ రూపమన్నం చ జాయత ఇతి శ్రుతావివానేకోపపత్తిబలాద్యుజ్యతే. అత్రోయమర్థః- బ్రహ్మణోఽవిద్యాసంబన్ధద్వారభూతే జీవాత్మన్యవిద్యాద్వయం [illegible] విష్ణుశక్తిరిత్యాదినా. సర్వగా- చతుర్ముఖాదిపిపీలికాన్తసర్వశరీరస్థా. జాత్యేకవచనం. యద్వా - ధర్మభూతజ్ఞానేన స్వతస్సర్వవ్యాప్యం [illegible]. కర్మణా వేష్టితా- కర్మణా సంకుచితజ్ఞానేత్యర్థః. [illegible] ఇతి. కర్మతారతమ్యానుగుణం జ్ఞానతారతమ్యవతీ క్షేత్రజ్ఞశక్తిరిత్యర్థః. సర్వేషాం జ్ఞానసత్త్వేఽప్యస్య ముక్తౌ సర్వవిషయకత్వస్య ప్రామాణికత్వాద్బద్ధావస్థాయాం సంకోచకాసౌ సిద్ధా. తత్తారతమ్యం చ *పుంసశ్శక్త్యుపలక్షితః *[illegible] ఇతి స్పష్టీకృతం. జాతీనామపృథక్సిద్ధధర్మత్వేన [illegible] ప్రస్తుతం రూపత్వం నియామ్యత్వలక్షణమిత్యాహ- ప్రధానం చేతి చిదచితోః పరమాత్మనియామ్యత్వధార్యత్వవ్యాప్యత్వనిత్యత్వాదేః ప్రమాణాన్తరాగోచరతయా విహితత్వాన్నిషేధ్యత్వమయుక్తమితి నియామ్యత్వాదిధర్మాణాం పారమార్థ్యేన తద్ధర్మభూతయోశ్చిదచితోశ్చ పారమార్థ్యసిద్ధ్యత్యోక్తత్వాచ్చ తయోర్బ్రహ్మవిషయత్వాసంభవశ్చ దర్శితో భవతి. న హి ధర్మిసత్యత్వేన వినా ధర్మసత్యత్వం యుక్తం. నాపి బాధ్యస్య నిత్యత్వం యుక్తం. సర్వభూతాత్మభూతయా- సర్వభూతవ్యాపికయేత్యర్థః. విష్ణుశక్త్యా- విష్ణోర్నియమనశక్త్యా. అన్యథా *శక్తిస్సాపి తథా విష్ణోరిత్యనన్తరోక్తవిరోధాత్. తయా వృతౌ- వ్యాప్తౌ. నియమనేన చ ధారణం శ్రుతిసిద్ధం *ఏతస్య వా అక్షరస్య ప్రశాసనే గార్గి ద్యావాపృథివ్యౌ విధృతే తిష్ఠత ఇతి హి శ్రూయతే. అతో బిభర్తీత్యుత్తరశ్లోకసామఞ్జస్యం. సంశ్రయధర్మిణౌ- భగవదపృథక్సిద్ధధర్మకౌ. పృథగ్భావః- ఉపకరణోపకరణిత్వలక్షణసంబన్ధవిశేషరాహిత్యం- సంహారః- తత్ర హి కరణకలేబరం నాస్తి. సంశ్రయః- కరణకలేబరత్వేన సంబన్ధః- సృష్టిరిత్యర్థః. యద్వా- సంశ్రయః - తయోస్సంబన్ధః- సంసారః. పృథగ్భావః- మోక్షః. తత్సర్వం భగవన్నియమనాధీనమిత్యర్థః. అత్ర దృష్టాన్తమాహ- యథేతి. కారణాత్కార్యస్య విభాగే దృష్టాన్తః- జలస్య కణికాశతస్యాబ్ధేశ్చ [illegible] బిభర్తి వాయుః. సంయోజకత్వవియోజకత్వయోర్వా దృష్టాన్తః- పరస్య

శక్తిస్సాపి తథా విష్ణోః ప్రధానపురుషాత్మనః ॥ తదేతదక్షయం నిత్యం జగన్మునివరాఖిలం। ఆవిర్భావతిరోభావజన్మ
నాశవికల్పవత్ । ఇత్యాదినా పరం బ్రహ్మ స్వభావత ఏవ నిరస్తనిఖిలదోషగన్ధం సమస్తకల్యాణగుణాత్మకం జగదుత్ప
త్తిస్థితిసంహారాన్తఃప్రవేశనియమనాదిలీలం ప్రతిపాద్య కృత్స్నస్య చిదచిద్వస్తునస్సర్వావస్థావస్థితస్య పారమా
ర్థికస్యైవ పరస్య బ్రహ్మణశ్శరీరతయా రూపత్వం శరీరరూపతనుం శక్తివిభూత్యాదిశబ్దైస్తచ్ఛబ్దసామానాధికర
ణ్యేన చాభిధాయ తద్విభూతిభూతస్య చిద్వస్తునస్స్వరూపేణావస్థితిమచిన్మిశ్రతయా క్షేత్రజ్ఞరూపేణ స్థితిం చో
క్త్వా క్షేత్రజ్ఞావస్థాయాం పుణ్యపాపాత్మకకర్మరూపావిద్యావేష్టితత్వేన స్వాభావికజ్ఞానరూపత్వాననుసం
ధానమచి(త్రా)ప్రాగ్న్యాకారతయానుసంధానంచ ప్రతిపాదితమితి పరం బ్రహ్మ సవిశేషం, తద్విభూతిభూతం జ
గదపి పారమార్థికమేవే, తి జ్ఞాయతే. ప్రత్యస్తమితభేదమిత్యత్ర దేవమనుష్యాదిప్రకృతిపరిణామవిశేషసంసృష్ట
స్యాప్యాత్మనస్స్వరూపం తద్గతభేదరహితత్వేన తచ్ఛబ్దవాచిదేవాదిశబ్దాగోచరం జ్ఞానసత్తైకలక్షణం స్వసంవే
ద్యం యోగయుఙ్మనసో నగోచర ఇత్యుచ్యత ఇత్యనేన న ప్రపఞ్చాపలాపః. కథమిదమవగమ్యత ఇతి చేత్ -తదుచ్యతే-

---

రసంకలితాఽసంకలితాశ్చ విభక్తివాయః. యద్వా- ప్రకృతిపురుషగతదోషలేశరాహిత్యద్యోతనాయ- వాయుస్త్వాకాశకాలతం తత్స్వభావాస్స్వస్థిబి
భక్తిః. ప్రధానపురుషాత్మనః- ప్రధానపురుషయోరాత్మనః. సమస్తచిదచిద్వస్తుజాతమితి శర్మాధ్యాహర్తవ్యం. యద్వా- ప్రధానశబ్దాన్తరపురుషశ
బ్దో బద్ధపరః. ఆత్మశబ్దః ప్రకృతిసంసర్గరహితముక్తాత్మపరః. తాః- విభక్తీతి. ఏవంవిధస్య జగతః పరమార్థత్వమాహ తదేతదితి. మిథ్యాహి బాధ్యత్వేనానిత్యం,
పారమార్థ్యే సతి హి నిత్యత్వసంభవః. ఉదాహృతవచనార్థాన్ సంక్షేపేణాహ (ఇత్యాదినేతి) నిరస్తనిఖిలదోషత్వం కల్యాణగుణాత్మకత్వం చ ॥ సనర్వభూత
ప్రకృతిం॥ సమస్తకల్యాణేత్యాదిశ్లోకార్థః. జగదుత్పత్త్యాదిలీలత్వం భగవచ్ఛబ్దనిర్వచనసిద్ధం. అన్తః ప్రవేశనియమనాదీత్యాదిశబ్దేన అధ్యక్షత్వానుమన్తృ
త్వే ఉచ్యేతే. ఇత్యాదినేత్యాదిశబ్దేన క్రీడతో బాలకస్యేత్యాదివచనం వివక్షితం. తదర్థో లీలాశబ్దేన వివక్షితః. సర్వావస్థావస్థితస్య- కార్యకారణావస్థిత
స్య బద్ధముక్తావస్థితస్య చేత్యర్థః. ప్రమాణాన్తరగోచరస్యార్థస్య హి నిషేధార్థం భ్రాన్తిసిద్ధత్వేనానువాదసంభవః. పరమాత్మనియామ్యత్వాదికం తు ప్రమాణా
న్తరాగోచరత్వాద్విధిత్సితమేవేతి విహితస్య నిషేధోనుపపన్న ఇత్యభిప్రాయేణ పారమార్థికస్యైవేత్యుక్తం. నియన్తృత్వనియామ్యత్వాది ప్రతిపాదనని
ర్వాహకశరీరతయా రూపత్వం. ॥ తదేవ సర్వమేవైతదిత్యత్ర తచ్ఛబ్దసామానాధికరణ్యం. ॥ ద్వేరూపే బ్రహ్మణస్తస్యేత్యాదినోక్తమర్థమాహ (శరీరరూపతనుం
శేతి) (ప్రతిపాదితమితీతి) ఏవం శాస్త్రోపక్రమోపసంహారేష్వాన్తరప్రకరణోపక్రమోపసంహారేషు చ ప్రతిపాదితత్వాదిత్యర్థః. జ్ఞాయత ఇత్యన్తేనో
క్తవచనార్థసంగ్రహః కృతః. ఉదాహృతవచనైర్వస్తునస్సవిశేషత్వం జగతస్సత్యత్వం చ స్థితం. అథ పరోదాహృతవచనాని పూర్వోదాహృతవచనార్థానుగు
ణ్యేన వ్యాచిఖ్యాసుః ప్రథమం ప్రత్యస్తమితభేదమిత్యాదిశ్లోకం వ్యాచష్టే (ప్రత్యస్తమితేతి) ॥ దుఃఖాజ్ఞానమలా ధర్మాః ప్రకృతేస్తే న చాత్మన ఇతి ॥ పు
మాన్న దేవో న నరో న పశుర్న చ పాదపః। శరీరాకృతిభేదాస్తు భూపైతే కర్మయోనయ ఇత్యాదిషు ప్రకృతిత్వాదిశరీరం చోపాధిత్వేన ప్రతీయత ఇత్యుభయవి
ధవచనార్థం సంఘటయితుం దేవమనుష్యాదిప్రకృతిపరిణామవిశేషేత్యుక్తం. ప్రకృతేరిత్యత్ర ప్రకృతిశబ్దనిర్దేశః శరీరస్య ప్రకృతిపరిణామరూపత్వాదిత్య
భిప్రాయః. దేవమనుష్యాదిశబ్దేన ప్రతిషేధ్యభేదస్య శరీరే విద్యమానతాదర్శితానసుముక్తానాముపాస్యత్వాభావా,దుపాసకస్వరూపస్యాచిత్సంసృష్ట
తయా ప్రత్యస్తమితభేదత్వాయోగా,చ్చ తాదృక్స్వోపదేశాయోగాదస్య శ్లోకస్య పరిశుద్ధాత్మవిషయత్వానుపపత్తేః పరమాత్మవిషయత్వం స్యాదితి శఙ్కాపరి
హారాయ చోక్తం దేవమనుష్యాదిప్రకృతిపరిణామవిశేషసంసృష్టస్యాపీతి. ఇదానీం సంసరతోపి స్వాభావికాకారస్య తిరోహితస్య విద్యమానత్వాదావిర్భ
విష్యతస్తస్య తథానుసంధానాయ ఉపదేశ ఇతి భావః. ॥ తస్యాత్మపరదేహేషు సతోపీత్యేకత్వాకారయితుం సంసృష్టస్యాపీత్యు[illegible]. అపివిరోధః. పాతకినం
సంసర్గాత్పాతకిత్వం భవతి- రుమాసంసర్గాచ్చ దార్థానాం లవణత్వం భవతి. అతో విరోధః. తద్గతభేదరహితత్వేన-భేదో రూపవర్ణాదిః. అనేన ప్రత్యస్తమిత
భేదశబ్దో వ్యాఖ్యాతః. ప్రత్యస్తమితభేదశబ్దేన భేదస్యాపునరుదయవినాశోభిప్రేతః. తతశ్చ ప్రళయకాలవ్యావృత్తిః. తచ్ఛబ్దవాచిదేవాదిశబ్దాగోచర
మిత్యనేన అగోచరం వచసామితి పదం వ్యాఖ్యాతం. జ్ఞానసత్తైకలక్షణమితి-జ్ఞానపదం సత్తామాత్రమితి చ పదం వ్యాఖ్యాతం. సత్తైకలక్షణమిత్యత్ర ఏకశబ్దే
న సత్తామాత్రమితి పదగతమాత్రజర్థం వివృణ్వతా జాయతే- స్తీత్యాదివికారావ్యావృత్తాః. సత్తామాత్రమిత్యుక్తే కేనాకారేణ సత్తేత్యపేక్షాయాం జ్ఞా
నసత్తైకలక్షణమిత్యుక్తం. జ్ఞానత్వాకారేణ సత్తేత్యర్థః. వచసామగోచరత్వే సత్తా వ్యాఘాతపరిహారార్థం న్యాయవైశేషికోక్తజడస్వరూపతావ్యుదాసా
ర్థం చాత్మసంవేద్యమితి పదస్యార్థమాహ (స్వసంవేద్యమితి) యద్వా- అగోచరం వచసామిత్యస్యైః పదైః కల్పనావికారరాహిత్యే తద్వాచిశబ్దాగోచరత్వే
చోక్తే భేదకధర్మాభావాత్ కథం స్వవ్యావృత్తిగ్రహణమితి శఙ్కాయామాహ ఆత్మసంవేద్యమితి. ప్రత్యక్త్వేన భాసమానత్వం స్వవ్యావర్తకం. అన్యేషాం ద
ద్వయాభాసన్త ఇత్యర్థః. జ్ఞానపదం ధర్మధర్మిణోరవిశేషేణాజడత్వమాహ. ధర్మభూతజ్ఞానస్య బృహత్తయా పరిశుద్ధాత్మస్వరూపస్య బ్రహ్మశబ్దవాచ్య
త్వం-॥ బ్రహ్మణో హి ప్రతిష్ఠాహమిత్యాదిష్వివోపపద్యతే. యోగయుక్-ప్రత్యాహారయోగః. ॥ ఏవం ప్రకారమమలమితి వచనేన పరమాత్మని ముక్తస్వభావ
స్యాతిదిష్టత్వేన ముక్తస్య పరమాత్మసామ్యప్రతిపత్తేః, పరమాత్మనశ్చ ॥ అపక్షయవినాశాభ్యాం॥ రూపవర్ణాదినిర్దేశేత్యాదివచనైః కతిపయభేదరాహిత్య
స్య షడ్భావవికారరాహిత్యస్య చ స్పష్టత్వా,త్తదానుగుణ్యేన అనతివిస్తరం శ్లోకో వ్యాఖ్యాతః. అస్య శ్లోకస్య ముక్తాత్మవిషయత్వం తస్య చ ప్రత్యక్షయో
గస్యాగోచరత్వం చ కథం జ్ఞాయత ఇత్యభిప్రాయేణాహ (కథమిదమితి) ప్రకరణాదేవావగమ్యత ఇతి పరిహారః (తదుచ్యత ఇత్యాదినా) అస్మిన్ ప్రకర

అస్మిన్ ప్రకరణే సంసారైకభేషజతయా యోగమభిధాయ యోగావయవాన్ ప్రత్యాహారపర్యన్తాంశ్చోక్త్వా ధారణాసి
ద్ధ్యర్థం శుభాశ్రయం వక్తుం పరస్య బ్రహ్మణో విష్ణోశ్శక్తిశబ్దాభిధేయం రూపద్వయం మూర్తామూర్తవిభాగేన ప్రతిపాద్య
తృతీయశక్తిరూపకర్మాఖ్యావిద్యావేష్టితం అచిద్విశిష్టం క్షేత్రజ్ఞం మూర్తాఖ్యవిభాగం భావనాత్రయాన్వయాదశుభమి
త్యుక్త్వా ద్వితీయస్య కర్మాఖ్యావిద్యావిరహిణో చిద్వియుక్తస్య జ్ఞానైకాకారస్యామూర్తాఖ్యవిభాగస్య నిష్పన్నయోగి
ధ్యేయతయా యోగయుఙ్మనసోఽనాలమ్బనతయా, స్వతశ్శుద్ధివిరహాచ్చ శుభాశ్రయత్వం ప్రతిషిధ్య పరశక్తిరూపమిదమ
మూర్తమపరశక్తిరూపం క్షేత్రజ్ఞాఖ్యమూర్తం చ పరశక్తిరూపస్యాత్మనః క్షేత్రజ్ఞతాపత్తిహేతుభూతతృతీయశక్త్యాఖ్య
కర్మరూపావిద్యా చేత్యేతచ్ఛక్తిత్రయాశ్రయో భగవదసాధారణమాదిత్యవర్ణమిత్యాదివేదాన్తసిద్ధమప్రాకృతరూపం శు
భాశ్రయ ఇత్యుక్తం. అత్ర పరిశుద్ధాత్మస్వరూపస్య శుభాశ్రయతానర్హతాం వక్తుం ప్రత్యస్తమితభేదం యదిత్యుచ్యతే. త
థాహి- *న తద్యోగయుజా శక్యం నృప చిన్తయితుం యతః। ద్వితీయం విష్ణుసంజ్ఞస్య యోగిధ్యేయం పరం పదం॥ సమస్తాశ్శక్త
యశ్చైతా నృప యత్ర ప్రతిష్ఠితాః। తద్విశ్వరూపవైరూప్యం రూపమన్యద్ధరేర్మహత్ ఇతి చ వదతి *తథా చ ముముక్షుసనన్దనాదీ
నాం జగదన్తర్వర్తినామవిద్యావేష్టితత్వేన శుభాశ్రయతానర్హతాముక్త్వా బద్ధానామేవ పశ్చాద్యోగేనోత్పన్నబోధా
నాం స్వస్వరూపాపన్నానాం చ స్వతశ్శుద్ధివిరహాత్ భగవతా శౌనకేన శుభాశ్రయతా నిషిద్ధా *ఆబ్రహ్మస్తమ్బపర్యన్తా

ణే-న హ్యయం ముక్తకశ్లోకః-అపితు ప్రబన్ధస్థః. *అతః పూర్వాపరాపరామృష్టః శబ్దోఽన్యాం కురుతే మతిమితి తత్పరిహారాయ పూర్వాపరపరామర్శనేనైవార్థో
వర్ణనీయ ఇతి భావః. (సంసారైకభేషజతయా యోగమభిధాయేతి) ఏకశబ్దేన *క్లేశానాం చ క్షయకరం యోగాదన్యన్న విద్యత ఇత్యస్యార్థోఽభిప్రేతః. వాక్యార్థ
జ్ఞానమాత్రస్యాపవర్గోపాయత్వనిరాసశ్చ స్ఫోరితః. (యోగావయవాన్ ప్రత్యాహారపర్యన్తానితి) *ప్రాణాయామేన పవనం ప్రత్యాహారేణ చేన్ద్రియాణి వ
శీకృత్య తతః కుర్యాత్ స్థితం చేతశ్శుభాశ్రయ ఇత్యాదివచనార్థస్సంక్షిప్తః. (పరస్య బ్రహ్మణో విష్ణోశ్శక్తిశబ్దాభిధేయమితి) *విష్ణుశక్తిః పరా ప్రోక్తేత్యత్ర విష్ణో
రేవ శక్తిర్బ్రహ్మణ ఇతి కేచిద్వదన్తి. తద్వ్యావృత్త్యర్థే విష్ణోరితి వ్యాసః కృతః. *పరస్య బ్రహ్మణశ్శక్తిః *పరమబ్రహ్మభూతస్య వాసుదేవస్య *తతస్స వా
సుదేవేతి *సర్వబ్రహ్మ పరమం నిత్యం *పరమాత్మా చ సర్వేషాం *విష్ణునామా స వేదేషు వేదాన్తేషు చ *పరబ్రహ్మస్వరూపస్య విష్ణోశ్శక్తిసమన్వితం *శక్తి
స్స్వాపి తథా విష్ణోరిత్యాదిభిర్విష్ణోరేవ పరబ్రహ్మత్వం జగతస్తచ్ఛక్తిత్వం తచ్ఛక్తినియామ్యత్వం చోక్తమితి తత్ప్రతిపాదకతత్తద్వచనవిరోధాత్ తదయుక్తమి
త్యభిప్రాయః. శక్తిశబ్దాభిధేయం-అపృథక్సిద్ధవిశేషణం హి శక్తిః. బ్రహ్మ చ న కస్యచిద్విశేషణం. అతో విష్ణోరేవ శక్తిః-స హి బ్రహ్మశబ్దవాచ్య ఇత్యభిప్రాయః.
అత్ర *నారాయణః పరం బ్రహ్మ *విష్ణుస్సదా నీర్ధరిరేవ నిష్కళః *పతిం విశ్వస్యాత్మేశ్వరం *న తస్యేశే కశ్చన *న తత్సమశ్చాభ్యధికశ్చ దృశ్యతే *యస్మాత్ప
రం నాపరమస్తి కించిత్ *న త్వత్సమోఽస్త్యభ్యధికః కుతోఽన్యో లోకత్రయ ఇత్యాది శ్రుతిస్మృతయోఽనుసంధేయాః. శక్తిత్రయాశ్రయో దివ్యవిగ్రహ ఏవ శుభా
శ్రయత్వేనోచ్యతే. విష్ణోరేవ శక్తేస్త్రితయం విష్ణోర్విగ్రహైకదేశే విష్ణోరేవాశ్రయః. తదాశ్రయభూతో విగ్రహో న హి బ్రహ్మణోఽస్తీతి దంచనోపన్యాసఫలితం.
(శక్తిశబ్దాభిధేయం రూపద్వయమితి) పరాపరసంజ్ఞస్యాస్య రూపద్వయస్యోత్తరత్ర పరాపరశబ్దసమానాధికరణశక్తిశబ్దేన పరామర్శాత్ పరసంజ్ఞరూ
పగోచరశ్శక్తిశబ్దో న పరమాత్మవిషయ ఇత్యభిప్రాయః. *తచ్చ విష్ణోః పరం రూపం *విష్ణుశక్తిః పరా ప్రోక్తేతి హ్యుచ్యతే. *భూపమూర్తమమూర్తం చేత్యా
దివచనార్థమభిప్రేత్యాహ (మూర్తామూర్తవిభాగేనేతి) *అవిద్యాకర్మసంజ్ఞాన్యా తృతీయా శక్తిరిష్యత ఇత్యస్యార్థమాహ (తృతీయేతి) మూర్తామూర్తవిభాగే
నేత్యుక్తత్వాత్ మూర్తాఖ్యవిభాగమితి విభజ్య నిర్దేశః కృతః. (నిష్పన్నయోగిధ్యేయతయేతి) న విధ్యర్థే కృత్యప్రత్యయః-అపితు శక్యత్వాభిప్రాయః. యోగిధ్యే
యం పరం పదమిత్యత్రాభిప్రాయః. నిష్పన్నయోగిధ్యేయతయా ప్రవృత్తయోగస్య ధ్యాతుమశక్యత్వం ఫలితం. (స్వతశ్శుద్ధివిరహాదితి) అత్ర న శుద్ధేర
స్వాభావికత్వముచ్యతే-అపి త్వపహతదోషనిరాసే స్వయమశక్తత్వేన భగవత్ప్రసాదసాపేక్షత్వం వివక్షితం (శుభాశ్రయత్వం ప్రతిషిధ్యేతి) స్వతశ్శుద్ధి
విరహాదిత్యనేన శుభత్వం ప్రతిషిద్ధం. అనాలమ్బనతయేత్యనేనాశ్రయత్వం ప్రతిషిద్ధమితి శుభాశ్రయత్వప్రతిషేధః. శుభత్వం-హేయవిరోధిత్వం. న తు హేయ
రాహిత్యమాత్రం-*చిన్తయామాత్మవిశుద్ధ్యర్థం సర్వకిల్బిషనాశనమిత్యుక్తత్వాత్. శక్తిత్రయాశ్రయత్వకథనాయ శక్తిత్రయమనువదతి (పరేతి) అత్ర *స
మస్తాశ్శక్తయశ్చైతా ఇతి వచనార్థో వివక్షితః. ఏతాశ్శక్తయ ఇతి బహువచనే సత్యపి సమస్తపదం బహువ్యక్తిక్రోడీకారార్థం. పరశక్తేరపరశక్తేశ్చ నో
రూపమితి పరశక్తిరూపం. పరశక్త్యాత్మకం వా. ఏవముత్తరత్రాపి. భగవదసాధారణమితి చతుర్ముఖాదిశరీరవ్యావృత్తిః-భగవదధిష్ఠితత్వేపి తత్తజ్జీవవిశేషాభి
మానవిషయత్వాత్ తేషాం శరీరాణాం. శ్రుతిమూలతాం దర్శయతి (ఆదిత్యేతి) మూర్తరూపమిత్యనేన *మూర్తం భగవతో రూపమితి వచనార్థ ఉక్తః. ఉక్తే
ష్వర్థేష్వయం శ్లోకః కింవిషయ ఇత్యత్రాహ (అత్రేతి) శుభాశ్రయతానర్హత్వకథనార్థముచ్యతే చేదన్యత్రాస్యానర్హత్వకథనం వక్తవ్యం తర్హి తదనర్హత్వకథ
నం చ ద్రష్టవ్యమిత్యత్రాహ (తథాహీతి) అస్మిన్నర్థద్వయే వచనద్వయముపాదత్తే (న తదితి) యోగయుజా-ప్రవృత్తయోగేన. అనాలమ్బనత్వమనేనో
క్తం. స్వతశ్శుద్ధివిరహశ్చ ప్రకరణసిద్ధ ఇత్యభిప్రేతః- *అన్యే తు పురుషవ్యాఘ్ర చేతసో యే వ్యపాశ్రయాః। అశుద్ధాస్తే సమస్తాస్తు దేవాద్యాః కర్మయోనయ
ఇత్యాదినా భగవద్విగ్రహవ్యతిరిక్తానాం హి శుద్ధివిరహ ఉక్తః. అన్యస్వరూపస్యార్హతాకథనం చాస్యరూపస్యానర్హత్వవివక్షాసూచకమితి చ శబ్దార్థః. *అ
న్యేత్వితి గ్రన్థేన కర్మసంబద్ధత్వేనాశుద్ధికథనాత్ కర్మసంబద్ధవినిర్ముక్తానామపి స్వతశ్శుద్ధివిరహస్సూచితః. తేషామపి శుభాశ్రయపదస్థశుభశబ్దేన వ్యావ
ర్త్యత్వం స్పష్టయితుమాహ (తథేతి) పశ్చాదుత్పన్నబోధానాం చేత్యేతద్వ్యాఖ్యాతం స్వస్వరూపాపన్నానామితిపదేన. ఆబ్రహ్మస్తమ్బపర్యన్తా ఇత్యత్ర ౭.౭..

జగదన్తర్వ్యవస్థితాః। ప్రాచీనకర్మజనితసంసారవశవర్తినః। యతస్తతో న తే ధ్యానే ధ్యానినాముపకారకాః। అవిద్యాన్తర్గతాస్సర్వే తే హి సంసారగోచరాః। పశ్చాదుద్భూతబోధాశ్చ ధ్యానే నైవోపకారకాః। నైసర్గికో న వై బోధః తేషామప్యన్యతో యతః। తస్మాత్తదమలం బ్రహ్మ నిసర్గాదేవ బోధవదిత్యాదినా పరస్య బ్రహ్మణో విష్ణోస్స్వరూపం స్వాసాధారణమేవ శుభాశ్రయ ఇత్యుక్తం. అతో౽త్ర న భేదాపలాపః ప్రతీయతే. జ్ఞానస్వరూపమిత్యత్రాపి జ్ఞానవ్యతిరిక్తస్యార్థజాతస్య కృత్స్నస్య న మిథ్యాత్వం ప్రతిపాద్యతే- జ్ఞానస్వరూపస్యాత్మనో దేవమనుష్యాద్యర్థాకారేణావభాసో భ్రాన్తిరిత్యేతావన్మాత్రవచనాత్. నహి శుక్తికాయా రజతతయావభాసో భ్రాన్తిరిత్యుక్తే జగతి కృత్స్నం రజతజాతం మిథ్యా భవతి. జగద్బ్రహ్మణోస్సామానాధికరణ్యేనైక్యప్రతీతేః బ్రహ్మణో జ్ఞానస్వరూపస్యార్థాకారతా భ్రాన్తిరిత్యుక్తే సత్యర్థజాతస్య కృత్స్నస్య మిథ్యాత్వముక్తం స్యాదితి చేత్ -తదసత్ -అస్మిన్ శాస్త్రే పరస్య బ్రహ్మణో విష్ణోర్నిరస్తాజ్ఞానాది నిఖిలదోషగన్ధస్య సమస్తకల్యాణగుణాత్మకస్య మహావిభూతేః ప్రతిపన్నతయా తస్య భ్రాన్తిదర్శనాసంభవాత్. సామానాధికరణ్యేనైక్య ప్రతిపాదనం చ బాధాసహమవిరుద్ధం చేత్యనన్తరమేవోపపాదయిష్యతే. అతో౽యమపి శ్లోకో నార్థస్వరూపస్య బాధకః. తథా హి-

---

జగదితి- స్వస్వసమానవ్యాపారాత్. స్వస్యాప్యాహ కర్మవశ్యా- *పుమాన్న దేవ ఇత్యారభ్య *భూమైతే కర్మయోనయ ఇత్యుక్తేః. *తేషామప్యన్యతో యత ఇత్యే తదపన్యస్య ప్రయోజ్యత్వముక్తం. అత *తస్మాత్తదమలం బ్రహ్మేత్యాదేరర్థమాహ (పరస్యేతి) స్వాసాధారణమిత్యస్య పూర్వవదర్థః. ప్రత్యస్తమితేత్యాదిశ్లోకస్య భేదనిషేధపరత్వాభావం నిగమయతి (అత ఇతి) అథ జ్ఞానస్వరూపమిత్యాదిశ్లోకస్య భేదమిథ్యాత్వపరత్వాభావమాహ (జ్ఞానస్వరూపమితీతి) అపి స్వసముచ్చయే. కృత్స్నమిథ్యాత్వప్రతిపాదనాభావముపపాదయతి (జ్ఞానేతి) జ్ఞానస్వరూపస్యార్థాకారతయావభాసే భ్రమే సత్యర్థాకారస్య తథాత్వే నావభాసో న భ్రమో భవతీత్యాశఙ్కాం దృష్టాన్తేనోపపాదయతి (నహీతి) దృష్టాన్తాద్వైషమ్యముఖేన చోద్యం శఙ్కతే (జగద్బ్రహ్మణోరితి) తత్ర హి సర్వం రజతజాతం న శుక్తికాశకలేన సమానాధికరణం దృష్టం-అపితు వ్యధికరణత్వేన ప్రమాణప్రతిపన్నం. అతో న కృత్స్నస్య రజతజాతస్య శుక్తిత్వేన విరోధః- అపితు సమానాధికరణరజతస్యైవ విరోధః. తత్ర విరోధాత్సమానాధికృతరజతస్య మిథ్యాత్వం. అవిరుద్ధస్యాసమానాధికృతరజతస్య అమిథ్యాత్వం చ. అత్ర తు బ్రహ్మవ్యతిరిక్తం కృత్స్నం బ్రహ్మసమానాధికరణం ప్రతీయతే. అతో జ్ఞానాకారస్యార్థాకారస్య చ విరోధే కృత్స్నస్యార్థజాతస్య మిథ్యాత్వం ఫలితమితి. ఏతత్పరిహరతి (తదసదితి) శాస్త్రప్రతిపాదితపరబ్రహ్మస్వరూపప్రసిద్ధవాక్యార్థవిరోధమాహ (అస్మిన్నితి) బ్రహ్మణో౽విద్యాస్వరూపజగతో మిథ్యాత్వం చాత్ర విరుద్ధం- *సమస్తహేయరహితం విష్ణ్వాఖ్యం పరమం పదం *తతస్స వాసుదేవేతి *పరబ్రహ్మ పరం నిత్యం *హేయాభావాచ్చ నిర్మలం *తాని సర్వాణి తద్వపుః *విభూతిదానాహ చేతి తాస్సర్వాదివచనాదిత్యర్థః *భ్రాన్తిదర్శనతస్స్థలం *యస్మిన్ ప్రతిష్ఠితో వేత్తి విష్ణోస్సగుణస్య భ్రమాశ్రయత్వముచ్యతే. అత ఆహ స్వశాస్త్రే. పరబ్రహ్మణో నిర్దోషత్వమితి శాస్త్రే ప్రతిపన్నార్థం పరస్య బ్రహ్మణో విష్ణోరిత్యుక్తం. నిరస్తాజ్ఞానాదినిఖిలదోషగన్ధస్య సమస్తకల్యాణగుణాత్మకస్యేత్యాభ్యాం పదాభ్యామవిద్యాస్వరూపాయా అనుపపత్తిరుక్తా- అవిద్యాసంబన్ధే సతి నిరస్తసమస్తహేయత్వం సమస్తకల్యాణగుణాత్మకత్వమపి హ్యనుపపన్నం స్యాత్. మహావిభూతేరితి జగన్మిథ్యాత్వానుపపత్తిరుక్తా. జగతో భగవద్విభూతిత్వం హి స ప్రమాణాన్తరసిద్ధం. యేనసి [illegible] మనుపాదిస్స్యాత్. అతో విభూతిరేవ. విభూతిర్న భ్రమం జనయతి- తథా సతి [illegible] భేదస్యాసత్త్వవిషయబుద్ధిరూపభ్రమపరత్వస్యానివార్యత్వాత్. ప్రామాణ్యం హి వాక్యద్వయస్య సమానం. తస్మాద్విభూతో [illegible] మిథ్యాత్వమిత్యర్థః. సామానాధికరణ్యేనైక్యప్రతీతౌ సత్యాం జ్ఞానాకారార్థాకారయోర్విరోధాదన్యతరమిథ్యాత్వం స్యాత్ - తథా [illegible] (సామానాధికరణ్యేనేతి) బాధాసహం- న కేవలమాకారద్వయే౽న్యతరబాధ్యత్వే౽పి సామానాధికరణ్యం సంభవతీతి- కింతు బాధం న సహతే- ఆకారద్వయయోస్సిద్ధౌ సామానాధికరణ్యం ఘటతే సిద్ధేరిత్యర్థః. తర్హ్యేకస్మిన్ వస్తున్యాకారద్వయవిరోధః కథం పరిహ్రియత ఇత్యత్రాహ (అవిరుద్ధం చేతి) ఆకారద్వయయుక్తైకార్థైక్యప్రతిపాదనమవిరుద్ధం- సద్వారకత్వాదితి భావః. అనన్తరమేవ- సత్త్వధికరణాన్తర ఇత్యర్థః. ప్రథమశ్చశబ్దశ్శ్లోకసివ్యప్తిపరః. ద్వితీయస్సముచ్చయపరః. మిథ్యాత్వపరత్వాభావం నిగమయతి (అతో౽యమితి) ఏవం జ్ఞానస్వరూపమితి శ్లోకస్య ప్రసక్తమిథ్యాత్వపరత్వమనుపపత్త్యుద్ఘాటనేన నిరస్తం. అథ శ్లోకం స్వపక్షే వ్యాఖ్యాతుముపక్రమతే (తథా హీతి) అత్ర కిమర్థం ప్రశ్నశ్లోకవ్యాఖ్యానం- [illegible]త్యతే- జ్ఞానస్వరూపమితి శ్లోకే ద్వితీయాన్తపదానాం విశేష్యావిశేషితేన ప్రతీయతే. తేషాం ప్రశ్నశ్లోకపదేనాన్వయశ్చ న జ్ఞాయతే. శ్లోకస్య విశిష్టార్థపరత్వం చ ప్రకరణస్య విశిష్టపరత్వేన వినా నావగమ్యతే. అతో నమస్కారశ్లోకా వ్యాఖ్యాతవ్యాః. తే తు వ్యాఖ్యాతవ్యాః- ద్వితీయాధ్యాయారమ్భే నమస్కారకరణం కిం నిబన్ధనం- ప్రశ్నమత ఏవ హితత్కర్తవ్యమితి శఙ్కా జాయతే. శాస్త్రస్య ప్రశ్నప్రతివచనరూపేణావతీర్ణత్వాత్ ప్రథమం ప్రశ్నానాం సంక్షేపేణ ప్రతివచనం కృత్వా విస్తరవివక్షయా ద్వితీయాధ్యాయారమ్భే నమస్కారః కృతః- అన్యథా ప్రశ్నానన్తరమేవ నమస్కారో౽యం క్రియమాణో౽యం అస్యశ్శిష్యస్య [illegible]చ్యత ఇతి శిష్యబుద్ధేర్వ్యాకులతా స్యాదితి పూర్వోక్తశఙ్కానిరసనముఖేన నమస్కారశ్లోకసంగతిప్రదర్శనార్థం ప్రశ్నశ్లోకా వ్యాఖ్యాతాః. జ్ఞానస్వరూపమిత్యస్మిన్ పద్యే మధ్యస్థే నిర్విశేషవస్తువ్యతిరిక్తస్య భ్రాన్తిసిద్ధత్వదర్శనాత్తదనుగుణ ఏవార్థ ఉత్తరత్ర వర్ణనీయ ఇతి శఙ్కాపరిహారాయోపక్రమోపక్రమభూతైః ప్రశ్నోత్తరపరైశ్శ్లోకైశ్శాస్త్రప్రతిపాద్యస్సవిభూతికదేవతావిశేషః- న తు జ్ఞప్తిమాత్రమితి శాస్త్రతాత్పర్యజ్ఞాపనార్థం చ ప్రశ్నశ్లోకవ్యాఖ్యానం. వ్యాచిఖ్యాసితశ్లోకోక్తభ్రాన్తత్వస్య సద్వారకత్వసిద్ధయే సామానాధికరణ్యం శరీరశరీరిభావనిబన్ధనమితి [illegible].

* యతో వా ఇమాని భూతాని జాయన్తే యేన జాతాని జీవన్తి యత్ప్రయన్త్యభిసంవిశన్తి తద్విజిజ్ఞాసస్వ తద్బ్రహ్మేతి జగజ్జన్మాదికారణం బ్రహ్మేత్యవసితే సతి * ఇతిహాసపురాణాభ్యాం వేదం సముపబృంహయేత్। బిభేత్యల్పశ్రుతాద్వేదో మామయం ప్రతరిష్యతీతి శాస్త్రేణార్థస్యేతిహాసపురాణాభ్యాముపబృంహణం కార్యమితి విజ్ఞాయతే. ఉపబృంహణం నామ విదితసకలవేదతదర్థానాం స్వయోగమహిమసాక్షాత్కృతవేదతత్త్వార్థానాం వాక్యైస్స్వావగతవేదవాక్యార్థవ్యక్తీకరణం. సకలశాఖాగతస్య వాక్యార్థస్యాల్పభాగశ్రవణాద్దురవగమత్వేన తేన వినా నిశ్చయాయోగాదుపబృంహణం హి కార్యమేవ.

త్యయేనజ్ఞాపనార్థం చ ప్రశ్నశ్లోకావ్యాఖ్యాయన్తే. తత్ర కిమయం శ్రుతవేదాన్తప్రశ్నః-ఉతాశ్రుతవేదాన్తప్రశ్న ఇతి వికల్పే అశ్రుతవేదాన్తస్యాపి శేషప్రశ్నానుపపత్తిః. శ్రుతవేదాన్తస్య శ్రోతవ్యాభావాత్ప్రశ్నానుపపత్తిరితి శఙ్కాయాం శ్రుతవేదాన్తప్రశ్న ఇత్యాహ (యతో వా ఇమానీత్యాదినా) అవసితే సతీత్యనేన బ్రహ్మమీమాంసాశ్రవణం కృతమిత్యుక్తం. శ్రుతవేదాన్తస్య కథం ప్రశ్నోపపత్తిరితి శఙ్కాయాం శ్రుతవేదాన్తస్యేతిహాసపురాణశ్రవణవిధిం దర్శయతి (ఇతిహాసేతి) ఇతిహాసేత్యాదిశ్లోకే వేదశబ్దో వేదాన్తపరః. వేదోపబృంహణభూతేషు ధర్మశాస్త్రేతిహాసపురాణేషు ధర్మశాస్త్రాణి పూర్వభాగోపబృంహణాని-ఇతిహాసపురాణాన్యుపరితనభాగోపబృంహణపరాణీతి విభాగః. స చ స్మృత్యధికరణే వ్యక్తీభవిష్యతి. తత్ర ధర్మశాస్త్రేషు బ్రహ్మప్రతిపాదకసంకర్మణాం తదారాధనరూపత్వజ్ఞాపనార్థం. ఇతిహాసపురాణేషు కర్మప్రతిపాదనం కర్మణాం బ్రహ్మోపాసనాఙ్గత్వప్రతిపాదనార్థం. ఇతిహాసస్య పురాణాద్భ్యర్హితత్వం విశేషః- *అల్పాచ్తరమితి పురాణశబ్దస్య పూర్వనిపాతే ప్రాప్తే *అభ్యర్హితం పూర్వం ప్రయోక్తవ్యమితి పూర్వనిపాతితస్యేతిహాసస్యాభ్యర్హితత్వప్రతీతేః. అస్య శ్లోకస్య ప్రథమార్థం వ్యాచష్టే (ఉపబృంహణం నామేతి) పుష్ట్యర్థత్వాద్విశేషణస్వయోగమహిమ్నేత్యవికజంచజ్ఞానమస్తీత్యుక్తం. తత్త్వార్థానామితి బహువచనం కపిలసుతాదపీతిహాసాదీనాం ప్రాబల్యద్యోతనార్థం. వ్యక్తీకరణం-అజ్ఞాతవిశేషస్య స్వహస్వావగతార్థనిష్కర్షః. యథా వేదే సకర్తవ్యతయా విహితస్య సన్ధ్యోపాసనాదేః శరీరశుద్ధిప్రకారదన్తధావనస్నానాదివిశేషైస్సహ నిష్కర్షః. ఏవముపనిషద్భాగస్యార్థనిష్కర్షస్సంపాద్యః. ఉపనిషదర్థనిష్కర్షో బ్రహ్మవిచారసిద్ధ ఇతి నోపబృంహణాపేక్షేతి శఙ్కాయాముత్తరార్థం వ్యాచష్టే (సకలేతి) పూర్వార్ధవిహితోపబృంహణకార్యతోపపాదకముత్తరార్థం. ఉపబృంహణం నామానధీతశాఖాన్తరార్థైస్సహాధీతశాఖార్థనిష్కర్షః. అతో నోపబృంహణవిచారస్తైరపేక్ష్యమిత్యర్థః. నను యథా ఆపాతప్రతీత్యా ఫలవదర్థావగమాత్ కర్మవిచారే తదనన్తరం బ్రహ్మవిచారే చ రాగతః ప్రవృత్తిః-తథాఽధీయమానశాఖాన్తర్గతే న *అనన్తా వై వేదా ఇతి వాక్యేన వేదానామానన్త్యావగమాదధీతశాఖానవగతానాం తదవిరుద్ధానాం విరుద్ధానాం వార్థానాం సంభవాత్, *స్మృతేశ్చ *[illegible] పిస్మృత ఇత్యాదిసూత్రేషు వేదాన్తార్థనిర్ణయస్యోపబృంహణసాపేక్షత్వదర్శనాచ్చోపబృంహణశ్రవణే రాగతః ప్రవృత్తిరుపపద్యతే తత్ర పూర్వభాగోపబృంహణేషు ధర్మశాస్త్రేషు శ్రుతేషూపనిషద్భాగోపబృంహణరూపేతిహాసపురాణేష్వపి రాగాత్ప్రవృత్తిరితి విధిర్వ్యర్థః-అప్రాప్తే హి శాస్త్రమర్థవత్త్వం. న చ గురోరేవ శ్రోతవ్యమితి నియమవిధిః- అస్మిన్వచనే తద్వాచిశబ్దాభావాత్. ఇతిహాసపురాణయోః శ్రవణప్రవృత్తిసిద్ధ్యర్థత్వేనార్థజ్ఞానం- తస్మాదితిహాసపురాణశ్రవణే ప్రవృత్తిరిత్యన్యోన్యాశ్రయశ్చ. అత ఉపబృంహయేదితి విధిరనుపపన్న ఇతి. సత్యం- భారతాదిప్రబన్ధానాం సేవశ్రవణాయ తన్మధ్యగతేనానేన వచనేన న్యాయసిద్ధం సాపేక్షత్వముపబృంహణస్యాపేక్షితత్వమనూద్యతే. ఉపబృంహణం కార్యమితి జ్ఞాయత ఇత్యస్యాయమర్థః- న్యాయసిద్ధముపబృంహణస్య కరణీయత్వమనేన వచనేనాపి జ్ఞాయత ఇతి. ఉపబృంహణం నామేత్యాదిభాష్యేణ న్యాయప్రాప్తిరేవ ప్రదర్శ్యతే యద్వా-స మన్వయవిరోధపరిహారలక్షణాధ్యాయేనైవ తత్త్వనిష్కర్షసిద్ధత్వాత్. వస్తునివిరుద్ధాకారాసంభవాదధీయమానశ్రుతినిర్ణీతవిరుద్ధార్థప్రతిపాదకప్రదేశాన్తరసద్భావే వేదస్య భ్రాన్తజల్పితాయమానత్వప్రసఙ్గాచ్చ నిర్ణీతతత్త్వవిరుద్ధార్థప్రతిపాదకప్రసఙ్గాసంభవాత్ బ్రహ్మణ్యనవగతగుణవిభూతివిశేషసద్భావే ఽప్యుపబృంహణసహస్రైరపి తదీయత్తాప్రతిపాదనాయోగాత్, అవగతకతిపయగుణవిశేషోపాసనేనైవ సత్యమేవ నైవ పురుషార్థసిద్ధ్యుపపత్తేః, శ్చోపబృంహణశ్రవణనిరపేక్షం ప్రతి ఉపబృంహయేదితి విధానం యుజ్యతే. న స్వేవం తర్హి న్యాయానుగృహీతవాక్యావగతేష్వర్థేషూపబృంహణనిష్కృష్టవ్యాభావాన్నిష్కృష్టవ్యాంశస్య సూత్రాదాహృతవచనైరేవ నిష్కృష్టత్వాచ్చ ఉపబృంహణవిధేరదృష్టార్థత్వాత్ నదదృష్టే సంభవత్యదృష్టకల్పనం న్యాయ్యం. దృష్టార్థత్వంచ వచనం దర్శయతి *మామయం ప్రతరిష్యతీతి. వేదస్య ప్రతారణం నామ తదభిప్రేతవిపరీతార్థవర్ణనమేవ. అతస్తన్నివృత్తిరూపం దృష్టఫలం వాచనికం. తస్మిన్ సత్యదృష్టకల్పనమయుక్తం. తర్హి తదేవ దృష్టఫలమితి చేత్తదప్యయుక్తం - తత్త్వవిపర్యాసప్రతిపాదనాసంభవస్యోక్తత్వాత్, త్వాకల్యేన బ్రహ్మవిభూత్యవగమస్య సమస్తజనాన్తరవిశేషావగమస్య చ వేదప్రతారణరూపత్వాభావేన తన్నివృత్తేః ఫలత్వాయోగాచ్చ. ఉచ్యతే- యద్యపి పరతత్త్వ *[illegible] ప్రతిపాదనేషు విపర్యాసాసంభవః- తథాపి కిం తేకృణ్వన్తికీకటేషు గావో నాశిరం దుహ్రే న తపన్తి ఘర్మం। ఆనోభర ప్రమగన్దస్య వేదో నైచాశాఖం మఘవన్రన్ధయానః ఇత్యాదివాక్యప్రతిపన్నప్రమగన్దాదివృత్తాన్తస్యైవ పరమాత్మసృజ్యసురనరతిర్యగాదివిశేషతదుత్పత్తితద్వృత్తవిశేషాణాం శ్రుతిసామాన్యప్రతీతత్వేన వాక్యావివక్షితత్వం మన్యమానో ఽహల్యాజారాదివాక్యానాం పఙ్క్తిమానిభిరితరైరుక్తమర్థమివ వేదపూర్వభాగోపనిషద్భాగగతానాం మన్త్రార్థవాదానామన్యథార్థత్వం మన్యతే చేత్ శ్రుతోపబృంహణతయా వేదం ప్రతారయత్యేవాయమితి తత్పరిహారాయోపబృంహణవిధిరుపపద్యత ఇతి. నాన్యోన్యాశ్రయః-స్వాధ్యాయవిధివాక్యస్య స్వాధ్యాయోఽధ్యేతవ్య ఇత్యధ్యయనాద్విధ్యవగమఃవిధ్యవగమాదధ్యయనమితి యథా నాన్యోన్యాశ్రయః తద్వత్. తత్ర హి విధ్యభిజ్ఞపురుషప్రేరణాత్తదను

స్థానదర్శనాద్వ్యామోహవత్ప్రవృత్తిః. ఏవముపబృంహణవిధ్యభిజ్ఞశిష్టజనవాదప్రసిద్ధ్యా- తదభిజ్ఞస్వగురువచనేన వా- తేనోపబృంహణాధికారప్రవృత్తపురుషాన్తరదర్శనాద్వా- ఉపబృంహణజ్ఞానస్య సంపాద్యతాజ్ఞానాచ్ఛిష్యస్య ప్రశ్న ఉపపద్యతే. అత ఉపబృంహణవిధిరుపపన్నః. తత్ర స్వగురోః పరాశరస్య సార్వజ్ఞ్యప్రసిద్ధేః, తేనైవ సర్వవిద్యాస్థానేషు స్వస్య కృతశిక్షత్వాచ్చ, శాస్త్రే యస్య తత్ప్రణీతపురాణశ్రవణప్రవృత్త్యుపపత్తిః. పురాణాన్తరేభ్యోऽస్య పురాణస్య వైషమ్యం వదన్ ప్రశ్నానవతారయతి (తత్రేతి) అస్య తావత్పురాణరత్నస్య ప్రాచ్యోదీచ్యాదిసర్వవిద్వజ్జనవిదితస్య పురాణాన్తరేభ్యోऽపి ప్రసిద్ధిప్రాచుర్యాత్ ధర్మశాస్త్రే మానవస్యేవ వ్యాకరణేషు పాణినీయస్యేవ చ సజాతీయప్రబన్ధేభ్యః ప్రకర్షాతిశయోऽనాయాసాద్వక్తుం శక్యతే. తత ఏవ ప్రసిద్ధిప్రాచుర్యాత్ కౌర్మాదేరివ నష్టకోశత్వశఙ్కా దూరోత్సారితా. అనతివిస్తరత్వాచ్చ ప్రక్షేపశఙ్కా నావతరతి. అన్యపరోక్తిప్రసిద్ధపరిగ్రహాతిశయం చేదం *పఠయ పరాశరేదమితి. *అగ్నేః శివస్య మాహాత్మ్యం తామసేషు ప్రకీర్త్యతే। రాజసేషు చ మాహాత్మ్యమధికం బ్రహ్మణో విదుః॥ సాత్త్వికేష్వథ కల్పేషు మాహాత్మ్యమధికం హరేః। తేష్వేవ యోగసంసిద్ధా గమిష్యన్తి పరాం గతిమ్॥ యస్మిన్ కల్పే తు యత్ప్రోక్తం పురాణం బ్రహ్మణా పురా। తస్య తస్య తు మాహాత్మ్యం తత్స్వరూపేణ వర్ణ్యతే ఇతి సమ్యగ్జ్ఞాననిష్పాదకసత్త్వమూలత్వాదన్యథాజ్ఞానవిపరీతజ్ఞానహేతుభూతరజస్తమోమూలత్వాభావాద్వ్యష్టాకారణపురాణాన్తరసామ్యం న సంభావనీయమ్. సత్త్వస్య యథార్థజ్ఞానహేతుత్వం, రజస్తమసోశ్చాన్యథాజ్ఞానవిపరీతజ్ఞానహేతుత్వం, *సత్త్వాత్సంజాయతే జ్ఞానం *అయథావత్ప్రజానాతి బుద్ధిః సా పార్థ రాజసీ। సర్వార్థాన్విపరీతాంశ్చ బుద్ధిః సా పార్థ తామసీతి చ వచనాత్ సిద్ధమ్. *సత్త్వం లఘు ప్రకాశకమిష్టమ్। ఉపష్టమ్భకం చలం చ రజః। గురు వరణకమేవ తమ ఇతి *సర్వాస్తా నిష్ఫలాః ప్రేత్య తమోనిష్ఠా హి తాః స్మృతా ఇతి చ ప్రసిద్ధమ్. నను చతుర్ముఖశివాదిప్రతిపాదకపురాణానాం రజస్తమోమూలత్వపరవచనస్య రజస్తమోమూలత్వేన ప్రామాణ్యాభావాత్ సాత్త్వికపురాణప్రాబల్యాసిద్ధిః. అస్య వచనస్య సత్త్వమూలత్వే ప్రమాణం నాస్తి. అత ఏవ తద్వచనమాత్రస్య ప్రామాణ్యం వక్తుమయుక్తమ్- న బహూనాం పురాణానాం- భూయసాం బలీయస్త్వాత్. ఉచ్యతే- న తావదస్య వచనస్య ప్రామాణ్యే విమతిర్న్యాయ్యా - బాధకాదర్శనాత్స్వతస్సిద్ధప్రామాణ్యస్యానపోదితత్వాత్, *యోహ ఖలు వావాస్య రాజసోంశః సోసౌ బ్రహ్మచారిణో యోయం బ్రహ్మా। యోహ ఖలు వావాస్య సాత్త్వికోంశస్సోసౌ బ్రహ్మచారిణో యోయం విష్ణుః। యోహ ఖలు వావాస్య తామసోంశస్సోసౌ బ్రహ్మచారిణో యోయం రుద్ర ఇతి *మహాన్ ప్రభుర్వై పురుషస్సత్త్వస్యైష ప్రవర్తక ఇతి చ శ్రుత్యానుగుణ్యేన తత్తద్గుణమయత్వేనావగతస్య తత్తత్త్వస్య తత్తత్కల్పే తత్తద్గుణమయేన బ్రహ్మణా తేషు తేషు పురాణేషు ప్రతిపాదితత్వపరస్య వచనస్యోపపన్నార్థత్వాచ్చ, సకలశాస్త్రార్థవ్యవస్థాపకేషు మహాభారతే చ మోక్షధర్మే *జాయమానం హి పురుషం యం పశ్యేన్మధుసూదనః। సాత్త్వికస్స తు విజ్ఞేయస్స వై మోక్షార్థనిశ్చయ ఇత్యాదినా భగవత్కటాక్షేణ సత్త్వగుణమూలసమ్యగ్జ్ఞాననిశ్చయముక్త్వా *పశ్యత్యేనం జాయమానం బ్రహ్మా రుద్రోథవా పునః। రజసా తమసా చాస్య మానసం సమభిప్లుతమితి చతుర్ముఖశివయోః కటాక్షేణ రజస్తమోమూలకాలుష్యప్రతిపాదనాచ్చ చతుర్ముఖశివప్రతిపాదకప్రబన్ధానాం రజస్తమోమూలత్వముపపద్యతే. అస్య వచనస్య రజస్తమోమూలపురాణస్థత్వేపి నాప్రామాణ్యం శఙ్కనీయమ్- బ్రహ్మశివాదిప్రతిపాదనాభినివిష్టస్య ప్రబన్ధస్య భగవత్ప్రకర్షోక్త్యా వాగ్రహాసంభవేనాస్య వచనస్య తత్త్వపరత్వోపపత్తేః. స్వప్రతిపాద్యదేవతాయామేవ హి వక్తురాగ్రహసంభవః- న త్వన్యత్ర. తస్మాన్నాస్య వచనస్య కారణదోషసంభవః. యదుక్తమనేకపురాణప్రామాణ్యాదేతద్వచనమాత్రప్రామాణ్యమయుక్తం భూయసాం బలీయస్త్వాదితి తదయుక్తమ్- సాక్షాదర్థవిరోధాభావాత్. న హి విధిశివప్రతిపాదకప్రబన్ధానాం రజస్తమోమూలత్వం నేతి తేషు పురాణేష్వవగమ్యతే. తత్తత్ప్రబన్ధేష్వేవ ప్రమాణతయా ప్రతిపన్నానాం తేషాం ప్రామాణ్యం రజస్తమోమూలత్వం చ విరుద్ధమితి పరంపరయా విరోధః ఫలితః. తత్ర భూయసాం బలీయస్త్వమితి చేత్ - యది కేవలమేతద్వచనమాత్రవిరోధేన తేషామప్రామాణ్యం - తదా స్యాదయం దోషః. పురాణానాం పరస్పరవిరోధేన సర్వేషామవిశేషేణ ప్రామాణ్యేऽనుపపన్నే సర్వాప్రామాణ్యాదపి కతిపయప్రామాణ్యసిద్ధ్యనుగుణనిర్వాహే న్యాయ్యే సతి కస్య ప్రామాణ్యం కస్య చాప్రామాణ్యమిత్యపేక్షాయాం విషయవ్యవస్థామాత్రపరత్వాదస్య వచనస్య. అతో నేన సత్త్వాదిమూలత్వే జ్ఞాతే సత్యదుష్టమూలైః ప్రబన్ధైర్దుష్టమూలప్రబన్ధబాధః. అతో న భూయసాం బలీయస్త్వనయేన తద్వచనబాధః. భగవత్ప్రతిపాదకపురాణేభ్యో విధిశివప్రతిపాదకపురాణబాహుల్యాత్తదప్రామాణ్యమితి చేత్, ఇదం తావద్వచనమబాధితమ్- ఇహ భూయసాం బలీయస్త్వనయానవతారాత్. ఏవం బాధకరహితేనానేన వచనేన సత్త్వాదిమూలత్వే పురాణానామవగతే సతి దుష్టమూలపురాణబాహుల్యమదుష్టమూలమేకమపి పురాణం న బాధితుం ప్రభవతి. న హి భ్రాన్తపురుషసహస్రవచనైరేకస్యాభ్రాన్తస్య వచనం బాధ్యతే. అతో భగవత్ప్రతిపాదకత్వేన సత్త్వమూలత్వాన్న కారణదోషః. తథా పురాణాన్తరాణామివాస్య బాధకప్రత్యయో న దృశ్యతే- నారాయణస్యైవ పరమకారణత్వప్రతిపాదనాత్. ప్రత్యుత శ్రుతిషు హి నారాయణస్యైవ సామాన్యశబ్దవిశేషశబ్దాభ్యాం కారణత్వముక్త్వా *న చాస్య కశ్చిజ్జనితా న చాధిపః *న తత్సమశ్చాభ్యధికశ్చ దృశ్యతే *నేహ్యతస్మాదితి నేత్యన్యత్పరమస్తి *యస్మాత్పరం నాపరమస్తి కించిదితి కారణభూతాత్తస్మాదన్యస్య పరత్వం చ నిషిధ్యతే *న బ్రహ్మా నేశానః *తత్ర బ్రహ్మా చతుర్ముఖో జాయత *త్ర్యక్షశ్శూలపాణిః పురుషో జాయత *తతో జజ్ఞ ఉగ్రస్త్వేషనృమ్ణః *విరూపాక్షాయ బ్రహ్మణః పుత్రాయ *అజస్య నాభావధ్యేకమర్పితమ్ *స ప్రజాపతిరేకః పుష్కరపర్ణే సమభవత్ *యస్మాత్పద్మాదభవన్మహాత్మా ప్రజాపతిరితి బ్రహ్మశివయోశ్చ నారాయణాదుత్పత్తిః శ్రూయతే. వైశ్వే తు బ్రహ్మవిష్ణూ ప్రతి *యువాం ప్రసూతౌ గాత్రేభ్యో మమ పూర్వం సనాతనావితి రుద్రోక్త్యా రుద్రాద్ధరిచతుర్ముఖయోరుత్పత్త్యవగమాత్ పురాణాన్తరాణాం శ్రుతివిరోధస్స్ఫుటతరః. యద్యపి కైశ్చిత్ త్రయాణాం దేవానాం సామ్యమైక్యం చాభ్యుపగతం, తథాప్యయమవిరోధో దుష్పరిహరః- తుల్యానామేకీభూతానామపి తేషాముత్పత్తిప్రతిపాదనే భగవతశ్చతుర్ముఖశివయోరుత్పత్తిశ్రవణాత్, రుద్రాదితరయోరుత్పత్తేః క్వచిదపి శాస్త్రే శ్రవణాభావాచ్చ. కారణవాచిశివాదిశబ్దానామ్ ఆకాశాదీనామివ కార్యతయావగతప్రసిద్ధరుద్రాదిపరత్వాభావాచ్చ *సర్వే నిమేషా

వేదాః సర్వే విష్ణుపరాయణాః॥ నహి విష్ణుసమా కాచిద్గతిరన్యా విధీయతే॥ ఇత్యేవం సతతం వేదా గాయన్తే నాత్ర సంశయ ఇతి లైఙ్గాదావపి వేదానాంభగవత్పరత్వప్రతిపాదకత్వావ్యాఖ్యానమ్, చ. అతో నారాయణస్యైవ పరమకారణత్వపర్యాయైః ప్రత్యక్షశ్రుతిభిః బాధకప్రత్యయవద్భ్యో పురాణాన్తరేభ్యో వైలక్షణ్యం స్ఫుటం. తథా నారాయణమేవ పరమకారణం ప్రతిపాదయద్భిర్వ్యాసవాదిభిర్మశాస్త్రైరస్యైకార్థ్యం స్పష్టం- *ఆపో నారా ఇతి ప్రోక్తాః* తద్విసృష్టస్స పురుషః* విద్యాత్తు పురుషం పరం* నారాయణః పరోఽవ్యక్తాదిత్యాదిభిర్నారాయణస్యైవ హి కారణత్వం తేషూచ్యతే. పురాణాన్తరాణి తు ధర్మశాస్త్రవిరుద్ధాని చ. తథా వక్తృవైలక్షణ్యం చ ప్రత్యక్షశ్రుతిసిద్ధం- *స హోవాచ వ్యాసః పారాశర్య ఇతి. అత్ర పరాశరాత్మజత్వేన హి వ్యాసోత్కర్ష ఉచ్యతే. తథా లైఙ్గేఽపి పరాశరవైలక్షణ్యం ప్రతీయతే. యథా తత్ర ద్వితీయేఽధ్యాయే *పరాశరస్యావతారో వ్యాసస్య చ శుకస్య చ। వినాశం రాక్షసానాం తు కృతం వై శక్తిసూనునేతి॥ అత్ర పరాశరస్యావతార ఇత్యుక్తిః ప్రకర్షాతిశయార్థా. అన్యథా పరాశరస్య చోత్పత్తిర్వ్యాసస్య చ శుకస్య చేత్యపి హి వక్తుం శక్యతే. పులస్త్యవసిష్ఠవరదానలబ్ధదేవతాపారమార్థ్యజ్ఞానవత్త్వం చ మహద్వైలక్షణ్యం. వరదానే సత్యేతత్పురాణప్రామాణ్యం తత్ప్రామాణ్యే సతి తత్ప్రతిపన్నవరలాభసత్యత్వమిత్యన్యోన్యాశ్రయ ఇతి న వాచ్యం- వరలాభవచనస్య పరాశరో లబ్ధవర ఇతి బాధకప్రత్యయాభావేన స్వతస్సిద్ధప్రామాణ్యస్యానపోదితత్వాత్. లైఙ్గే చ దేవతాపారమార్థ్యజ్ఞానలాభః పరాశరస్యావగమ్యతే- యథా తత్ర ద్వితీయేఽధ్యాయే *దేవతాపారమార్థ్యం చ విజ్ఞానం చ ప్రసాదతః। పురాణకరణం చైవ పులస్త్యస్యాజ్ఞయా గురోరితి, తత్రైవ త్రిపఞ్చాశే *అథ తస్య పులస్త్యస్య వసిష్ఠస్య చ ధీమతః। ప్రసాదాద్వైష్ణవం చక్రే పురాణం వై పరాశర ఇతి, చ. తదనన్తరం చ *షట్ప్రకారం సమస్తార్థసాధకజ్ఞానసంశ్రయం। షట్సాహస్రమమితం సర్వవేదార్థసంయుతమిత్యనేనాస్య పురాణరత్నస్య సర్వవేదార్థసంయుతత్వమత ఏవ సమస్తపురుషార్థసాధకజ్ఞానప్రసాధకత్వం చోచ్యతే. అతో వక్తృవైలక్షణ్యం ప్రబన్ధవైలక్షణ్యం చ పురాణాన్తరసిద్ధమితి తద్గ్రహణం న్యాయ్యం. ఇదం చాపరం సుమహద్వైలక్షణ్యం- యత్సామాన్యప్రశ్నపూర్వకవిశేషనిష్ఠప్రతివచనరూపత్వం. *సోఽహమిచ్ఛామి ధర్మజ్ఞ శ్రోతుం త్వత్తో యథా జగత్। బభూవ భూయశ్చ యథా మహాభాగ భవిష్యతి॥ యన్మయం చ జగద్బ్రహ్మన్ యతశ్చైతచ్చరాచరమిత్యాదినా సామాన్యేన పృష్టే *విష్ణోస్సకాశాదుద్భూతమితి విశేషనిష్ఠప్రతివచనం హ్యవగమ్యతే. విశేషే పృష్టే సతి ప్రతివచనస్య స్తుతివిశేషపరత్వేనతదుత్కర్షకథనం ప్రశంసామాత్రం న తత్త్వపరమితి శఙ్కనీయం స్యాత్. సామాన్యేన పృష్టే సతి ప్రతివచనమర్థవశాద్విశేషపర్యవసితమితి తత్త్వపరత్వమేవ స్యాత్. అతశ్చ *తస్మాద్భవన్తం పృచ్ఛామః సూత పౌరాణికాద్య తు। పురాణసంహితాం పుణ్యాం లిఙ్గమాహాత్మ్యసంయుతామితి విశేషనిష్ఠప్రశ్నోపక్రమతత్ప్రతివచనరూపపురాణాన్తరేభ్యః ప్రకర్షాతిశయస్స్పష్టతరమ్. ఏతత్పురాణార్థస్య లైఙ్గాదిషు క్వచిత్ క్వచిదఙ్గీక్రియతే- యథా లైఙ్గే ద్వితీయే పురాణానుక్రమణే * సర్వావతారేషు విష్ణోశ్చ జననం లీలయా తు వై। విష్ణోః ప్రసాదాల్లిఙ్గస్య విష్ణోశ్చైవ తు సంభవః ॥ తత్ర, *లీలయా చైవ కృష్ణేన స్వకులస్య చ సంహృతిః। జరకాస్త్రచ్ఛలేనైవ గమనం స్వేచ్ఛయైవ త్వితి భగవదవతారస్య భూలోకపరిత్యాగస్య చ లీలామాత్రనిబన్ధనత్వం హి తత్రోచ్యతే. అత ఏతత్పురాణార్థస్యాన్యత్రాభ్యుపగతత్వాచ్చ ప్రకృష్టత్వమవగమ్యతే. తత్స్వీకృతార్థాన్యపి పురాణాని ప్రమాణాని స్యురితి చేన్న- కార్త్స్న్యేనావిరుద్ధత్వాభావాత్. భగవదుత్కర్షప్రతిపాదకాంశస్తు అగ్రహసంభవాదాదరణీయ ఇతి పూర్వమేవోక్తం- అస్య పురాణస్య కార్త్స్న్యేనాగ్రహమూలత్వం చోపక్రమగతప్రశ్నస్వాభావ్యాదవగతమితి చోక్తం. అతోఽస్య తద్బాధాగ్రహపరిహారపూర్వం ఆదరణీయస్య తాత్పర్యార్థత్వమనుప్రతిపత్తవ్యః. కిఞ్చ- పురాణాన్తరేష్వప్యస్య పురాణస్య నిర్వ్యాహతార్థప్రతిపాదకత్వం దృశ్యతే- కార్త్స్న్యేన భగవత్పరత్వస్యైవాపగమాత్. పురాణాన్తరేషు వ్యాహతిః ప్రతీయతే. యథా లైఙ్గే *యుగాన్తే ప్రసూతో గాత్రేభ్యో మమ పూర్వం సనాతనః। అయం కాలో విభుర్వాణోఽప్యహం ప్రత్యశ్వ బ్రహ్మలోకపితామహః। వామపార్శ్వే చ మే విష్ణుర్విశ్వాత్మా హృదయోద్భవ ఇతి॥ తత్ర *తతః ప్రహృష్టస్సుమనాః ప్రణిపత్య మహేశ్వరం। ప్రాహ నారాయణో దేవస్సలిఙ్గం లిఙ్గపూజితం। యది ప్రీతిస్సముత్పన్నా యది దేయో వరశ్చ నౌ భక్తిర్భవతు నౌ నిత్యం త్వయి చావ్యభిచారిణీతి హరివిరిఞ్చ్యోర్మహాదేవస్య తు ఉపాస్యత్వారాధనవరవరణాదికముక్తం. తత్ర క్వచిత్ *త్వత్తో హి సంభవో రుద్ర తవ ప్రసాదసమావృతః। త్వత్ప్రసాదాజ్జగద్ధాతా రజసా చ పితామహ ఇతి చతుర్ముఖస్య భగవత్ప్రసాదకోపసంభవత్వముక్తమితి స్వవ్యాహతిః. న చ వసుదేవాదేరుత్పత్తివత్ కైలాసయాత్రాదివచ్చ రుద్రానుత్పత్తిరారాధనరూపలీలోక్తిరిత్యవిరోధః- పురాణరత్నే భారతాదౌ *మనసైవ జగత్సృష్టిం సంహారం చ కరోతి యః। తస్యారిపక్షక్షపణే కియానుద్యమవిస్తరః ॥ తథాపి యో మనుష్యాణాం ధర్మస్తదనువర్తనం। కుర్వన్ బలవతా సన్ధిం హీనైర్యుద్ధం కరోత్యసౌ॥ సామ చోపప్రదానం చ తథా భేదప్రదర్శనం। కరోతి దణ్డపాతం చ క్వచిదేవ పలాయనం॥ మనుష్యదేహినాం చేష్టామిత్యేవమనువర్తతే। లీలా జగత్పతేస్తస్య ఛన్దతస్సంప్రవర్తతే ॥ ఈశోఽన్నపి మహాయోగీ సర్వస్య జగతః ప్రభుః। కర్మాణ్యారభతే కర్తుం కీనాశ ఇవ దుర్బలః॥ తేన పశ్యామి యత్తే లోకాన్ మాయయా మోహనేన కేశవః। యేన మేవ ప్రసర్పిన్త నితి మత్యా స్తిమానవా ఇత్యాదిభిరేవ తత్ర తత్ర ప్రసక్తాపకర్షపరిహారపరగ్రన్థదర్శనా, ద్భారతాదిషు దశరథవసుదేవాదీనాం రామకృష్ణాద్యపేక్షయాపరత్వస్య జగత్కారణత్వాదిమత్త్వేన ప్రతిపాదనాభావా, దిహ భగవదపేక్షయా రుద్రపరత్వస్య ప్రతిపాదనా, చ్చ. అతః స్వవ్యాఘాతో దుష్పరిహరః. న చ తథాత్ర స్వవ్యాహతిః ప్రతీయత ఇతి పఞ్చమహద్వైలక్షణ్యం. ఉక్తలక్షణప్రకరవతో వైష్ణవపురాణస్య కారణదోషబాధకప్రత్యయస్వవ్యాహతిమత్ప్రబన్ధాన్తరస్య చ విరోధే సతి పురాణరత్నస్య ప్రాబల్యమన్యేషాం దౌర్బల్యం చ సుస్పష్టం. ఏవం ప్రసిద్ధ్యతిశయలబ్ధసజాతీయప్రబన్ధప్రకర్షవత్త్వా, త్తత ఏవ నష్టకోశత్వాభావా, దనతివిస్తృతతయా ప్రత్యేకసంస్కారహితత్వా, దన్యపరోక్తిప్రసిద్ధపరిగ్రహాతిశయవత్త్వా, త్సామాన్యప్రశ్నపూర్వప్రతివచనరూపత్వేన అనాగ్రహమూలత్వా, దత ఏవ వక్తృవైలక్షణ్యరహితకారణదోషబాధకప్రత్యయస్వవ్యాహతిమత్ప్రబన్ధాన్తరాణాం తద్విరోధే సతి దౌర్బల్యస్యావర్జనీయత్వా, చ్చ శ్రీమద్వైష్ణవమిదం పురాణం ప్రమాణతమం. ఏతత్సర్వం హృది నిధాయ భగవానాహ-శ్రీభాష్యకారోఽపి ప్రధానభూతయుక్తింకణ్ఠోక్త్యా ప్రదర్శయన్ తన్ముఖేన ప్రబన్ధవైలక్షణ్యం వదన్ ప్రస్తౌ

తత్ర పులస్త్యవసిష్ఠవరప్రదానలబ్ధపరదేవతాపారమార్థ్యజ్ఞానవతో భగవతః పరాశరాత్స్వావగతవేదార్థోపబృంహణమిచ్ఛన్మైత్రేయః పరిపప్రచ్ఛ *సోఽహమిచ్ఛామి ధర్మజ్ఞ శ్రోతుం త్వత్తో యథా జగత్ । బభూవ భూయశ్చ యథా మహాభాగ భవిష్యతి। యన్మయం చ జగద్బ్రహ్మన్యతశ్చైతచ్చరాచరం। లీనమాసీద్యథా యత్ర లయమేష్యతి యత్ర చేత్యాదినా. అత్ర బ్రహ్మస్వరూపవిశేషతద్విభూతిభేదప్రకారతదారాధనస్వరూపఫలవిశేషాశ్చ పృష్టాః. బ్రహ్మస్వరూపవిశేషప్రశ్నే యతశ్చైతచ్చరాచరమితి నిమిత్తోపాదానయోః పృష్టత్వాత్ యన్మయమిత్యనేన సృష్టిస్థితిలయకర్మభూతం జగత్ కిమాత్మకమితి పృష్టం. తస్య చోత్తరం జగచ్చ స ఇతి. ఇదం చ తాదాత్మ్య

నవతారయతి (తత్రేతి) పులస్త్యవసిష్ఠవరప్రదానలబ్ధపరదేవతాపారమార్థ్యజ్ఞానవత ఇత్యత్ర దేవతాపారమార్థ్యశబ్దేన తమః కార్యం ధర్మ్యన్తరత్వేన ధర్మ్యన్తరస్య ప్రతీతిరూపం విపరీతజ్ఞానం వ్యావర్తితం. అనేన దేవతాపారమార్థ్యం చేతి వచస్స్మారితం. ప్రశంసార్థమతుప్ప్రత్యయేన రజః కార్యం ప్రకారాన్తరోపేతస్య తద్విరుద్ధప్రకారాన్తరవిశిష్టతాప్రతీతిరూపమన్యథాజ్ఞానం వ్యావర్తితం. అనేన యథావదిత్యస్యార్థస్సూచితో భవతి. దేవతాశబ్దేన కర్మకాణ్డోపాసనేన వా ఆరాధ్యత్వేన ప్రధానత్వం చ వివక్షితం. అనేన సవిశేషత్వసిద్ధిః, యథావదితి ప్రకారకథనేనాపి సవిశేషత్వసిద్ధిః, రీతివరలాభకథనం సవిశేషతత్త్వోపపాదకమిత్యభిప్రాయః. భగవచ్ఛబ్దేన జ్ఞానవత్త్వముక్తం. పరాశరాత్ తదతిశయసిద్ధిః. సోఽహమిత్యాది. సోఽహం- త్వయైవ సర్వవిద్యాసు శిక్షితపూర్వోఽహమితి భావః. ధర్మజ్ఞ- *విశేషతస్తనసతాం శిష్యపుత్రయోరిత్యేవంరూపధర్మజ్ఞ. యద్వా-*ఆనృశంస్యం పరో ధర్మ ఇతి ధర్మజ్ఞ. ఆనృశంస్యం-ఆశ్రితసంరక్షణపరత్వం. *ఆశ్రితేష్వానృశంస్యత ఇతి వచనాత్. మహాభాగ-మహాపూర్వకృత్యం హి పరసంరక్షణం. కించిత్ప్రత్యుపకారమప్యనపేక్ష్య రక్షకస్త్వమేవేతి భావః. యథా యతో బభూవ- బ్రహ్మరుద్రాదిషు కః కారణమితి జ్ఞాతుం యత ఇతి ప్రశ్నః. కిం వివర్తాధిష్ఠానత్వం కారణత్వం- ఉత పరిణామిత్వం. తత్రాపి కిం సద్వారకపరిణామిత్వం- ఉతాద్వారకపరిణామిత్వమితి ప్రకారభేదజిజ్ఞాసయా యథేతి ప్రశ్నః. కల్పభేదేన సృష్టివైషమ్యశఙ్కయా భవిష్యతీతి ప్రశ్నః. వృశ్చికస్య గోమయవృశ్చికోపాదానకత్వదర్శనాత్కల్పభేదేనోపాదానాదిభేదశఙ్కాప్యుపపద్యతే. తత్రాపి యతో యథేతిపదయోః పూర్వవదర్థః. యతో యథా బభూవేతి పృథక్ప్రశ్నత్వశఙ్కా యన్మయమితి ప్రశ్నాన్తరవ్యవధానేన నిరస్యతే. యథా కారణం జ్ఞాతవ్యం తథా సృష్టిప్రకారోఽపి పృథగ్జ్ఞాతవ్య ఇతి జ్ఞాపనార్థం. జ్ఞాతవ్యత్వేఽపి ప్రాధాన్యద్యోతనాయ ప్రకారప్రశ్నః పూర్వమేవ కృతః. యత ఇతి హేతౌ పఞ్చమీ. అతో నిమిత్తోపాదానయోస్తన్త్రేణ ప్రశ్నః. అన్తస్స్థిత్యాద్యుపయుక్తాత్మశరీరభావప్రశ్నో యన్మయమితి. మయట్ప్రత్యయః ప్రాచుర్యార్థః. అనేన వ్యాప్తిస్సూచితా. వ్యాప్యవ్యాపకప్రాచుర్యం హి ఘటాకాశాదౌ దృష్టం. ఆత్మతయా హి వ్యాప్తిః. ఆత్మత్వం చ ధారకత్వం. అతో అన్తర్యామికృతసత్తానువృత్తిరూపణస్థితి ప్రశ్నః ఫలితః. యన్మయం-యేనాన్తర్యామిణా ధారకేణ ప్రచురం జగత్స్థితమిత్యర్థ ఉక్తో భవతి. అన్తః ప్రవిశ్య ప్రశాసనేన ధారకత్వం స్థితిహేతుత్వమితి ప్రాగేవ విశదీకృతం. పశ్వాద్యభిహర్యాప్తపోషకాదికృతాపోషణాదిలక్షణాస్థితి, ర్మాతాపిత్రాదిభిః కార్యా ఇష్టప్రాపణానిష్టనివారణలక్షణాస్థితి, శ్చ పృష్టా భవతి. యత ఇత్యుపాదానస్యాపి పృష్టత్వాన్మయట్ప్రాచుర్యార్థ ఏవ. న చ గోబలీవర్దన్యాయేన యత ఇతి పఞ్చమ్యర్థస్సఙ్కోచయితవ్యః- బలీవర్దశబ్దవన్మయటోఽనన్యథాసిద్ధత్వాభావాత్సఙ్కోచకత్వానుపపత్తేః. యదాన్తరవైయర్థ్యపరిజిహీర్షయా యదాన్తరార్థసఙ్కోచో గోబలీవర్దన్యాయ ఇతి హి న్యాయవిదః. అత్ర మయటోఽర్థాన్తరసమ్భవాన్నాయం సఙ్కోచకః. యత ఇతి పదం నిమిత్తముపాదానం చ బోధయితుం శక్తం- స్థితిప్రశ్నోఽపేక్షితశ్చ. అతోఽపేక్షితవిధేరనపేక్షితవిధానం దుర్బలం. యతో వా ఇమానీత్యాదిశ్రుతావపి యత ఇతి పదేనైవ నిమిత్తోపాదానయోరుక్తత్వాచ్ఛ్రుతిచ్ఛాయానువిధానాచ్చ యత ఇతి తన్త్రేణ ప్రశ్న ఇతి యన్మయమితి స్థితిప్రశ్నః క్రియతే. అర్థాన్తరస్వీకారేఽపేక్షితావచనమనపేక్షితవచనం చ స్యాత్. నాపి స్వార్థికో మయట్- ప్రత్యయస్యార్థవత్త్వే సంభవతి తత్పరిత్యాగస్యాన్యాయ్యత్వాత్. అతో యథోక్త ఏవార్థః. లయస్థానప్రశ్నో లయప్రకారప్రశ్నశ్చ అనతీతకాలాన్తరేషు స్థానభేదప్రకారభేదశఙ్కయా కృతః. దేవతాన్తరస్య లయస్థానత్వం తత్రాపి సద్వారకత్వాద్వారకత్వకార్యభ్రమనివృత్తిరూపతాఖ్యప్రకారభేదశ్చ హి శఙ్కాస్పదం భవతి. భూతభవిష్యత్ప్రశ్నశ్చ కల్పభేదేన లయస్థానప్రకారభేదశఙ్కయా కృతః. చకారాల్లయకర్తృప్రశ్నశ్చ సూచితః. న చ కర్తృభేదశఙ్కానిబన్ధనః. స్వరూపప్రశ్నశ్లోకద్వయం వ్యాచిఖ్యాసితశ్లోకాపేక్షితత్వేనోదాహృత్య ఆదిశబ్దేన ప్రశ్నాన్తరపరశ్లోకాః క్రోడీకృతాః. విష్ణోస్సకాశాదితి శ్లోకస్యార్థాన్తరప్రశ్నోత్తరరూపత్వశఙ్కావ్యుదాసార్థం తేషాం శ్లోకానామర్థం సంగృహ్ణాతి (అత్రేతి) (బ్రహ్మస్వరూపేతి) స్వరూపశబ్దో విభూత్యాదివ్యావర్తకః. స్వరూపవిశేషశబ్దో బ్రహ్మాదివ్యావర్తకః. విభూతిభేదానాం ప్రకారో విభూతిభేదప్రకారః. స చ జ్యోతిశ్చక్రభువనకోశాదిప్రశ్నేష్వన్తర్గతః. వర్ణాశ్రమధర్మాదిప్రశ్నేన తదారాధనస్వరూపం పృష్టం. ప్రతివచనే ఫలవిశేషోక్తిదర్శనాత్ ప్రతివచనప్రకారేణ ప్రశ్నార్థో విజ్ఞాయత ఇతి నిత్యాఫలవిశేషస్యాత్ర పృష్టో భవతీతి పూర్వోక్తైస్తు ప్రశ్నైస్త్వన్తర్భావిత ఇత్యభిప్రాయేణ ఫలవిశేషాశ్చ పృష్టా ఇత్యుక్తం. సప్రయోజనమారాధనం పృష్టమితి తత్ర తదన్తర్భావః. అయమేవార్థస్సకలశ్రుతీతిహాసపురాణానాం ప్రతిపాద్య ఇతి భావః. తతః కిం ప్రస్తుతశ్లోకార్థస్యేత్యపేక్షాయాం యన్మయమితి పదస్యార్థం సోపపత్తికమాహ (బ్రహ్మస్వరూపేతి) సృష్టిస్థితిలయకర్మభూతమితి పదం సృష్టిప్రలయయోరుక్తత్వేన స్థితికథనస్యాపేక్షితత్వజ్ఞాపనార్థం. స్థితిలయశబ్దాభ్యాం రక్షణసంహారౌ వివక్షితౌ- స్థితిలయయోః ప్రయోజ్యవ్యాపారత్వేన తదాశ్రయత్వేన తత్కర్మత్వాభావాజ్జగతః. సృష్టిస్థితిలయకర్మభూతం జగత్స్థిత్యర్థం కిమాత్మకం భవతీతి ప్రశ్నార్థః. తతః కిమిత్యత్రాహ (తస్య చేతి) జగచ్చ స ఇతి సామానాధికరణ్యప్రతిపన్నం తాదాత్మ్యం స్వరూపైక్యలక్షణమాశఙ్క్య పరిహరతి (ఇదం చేతి) ఇదం-సామానాధికరణ్యప్రతిపన్నమిత్యర్థః. ౫౫నాదౌ వాక్యస్థితిమాత్రేణ తాదాత్మ్యం న దృష్టమితి తద్వ్యాఖ్యాతృత్వఽర్థాత్మ్యత్వం నిష్కృష్యేతి

మన్తర్యామిరూపేణాత్మతయా వ్యాప్తికృతం- నతు వ్యాప్యవ్యాపకయోర్వస్త్వైక్యకృతం-యన్మయమితి ప్రశ్నస్యోత్తరత్వాజ్జగచ్చ స ఇతి సామానాధికరణ్యస్య. యన్మయమితి మయడ్ ప్రనవికారార్థః - పృథక్ప్రశ్నవైయర్థ్యాత్. నాపి ప్రాణమయాదివత్ స్వార్థికః - జగచ్చ స ఇత్యుత్తరానుపపత్తేః. తదా హి విష్ణురేవేత్యుత్తరం భవిష్యత్. అతః ప్రాచుర్యార్థ ఏవ*తత్ప్రకృతవచనే మయడితి మయట్. కృత్స్నం చ జగత్తచ్ఛరీరతయా తత్ప్రచురమేవ. తస్మాద్యన్మయమిత్యస్య ప్రతివచనం జగచ్చ స ఇతి సామానాధికరణ్యం జగద్బ్రహ్మణోశ్శరీరాత్మభావనిబన్ధనమితి నిశ్చీయతే. అన్యథా నిర్విశేషవస్తుప్రతిపాదనపరే శాస్త్రేఽభ్యుపగమ్యమానే సర్వాణ్యేతాని ప్రశ్నప్రతివచనాని న సఙ్గచ్ఛన్తే. తద్వివరణరూపం కృత్స్నం చ శాస్త్రం న సఙ్గచ్ఛతే. తథా హి-సతి ప్రపఞ్చభ్రమస్య కిమధిష్ఠానమిత్యేవంరూపస్యైకస్య ప్రశ్నస్య నిర్విశేషజ్ఞానమాత్రమిత్యేవంరూపమేకమేవోత్తరం స్యాత్. జగద్బ్రహ్మణోరేకద్రవ్యత్వపరే చ సామానాధికరణ్యే సత్యసంకల్పత్వాదికల్యాణగుణైకతానతా నిఖిలహేయప్రత్యనీకతా చ బాధ్యేత. సర్వాశుభాస్పదం చ బ్రహ్మ భవేత్. ఆత్మశరీరభావ ఏవేదం సామానాధికరణ్యం ముఖ్యవృత్తమితి స్థాప్యతే. అతో

(అన్తర్యామిరూపేణేతి) అన్తః ప్రవిశ్య నియన్తృత్వం హ్యాత్మత్వం. (వ్యాప్యవ్యాపకయోరితి) జగద్బ్రహ్మణోర్వ్యాప్యత్వేన వ్యాపకత్వేన చ శ్రుతిసిద్ధత్వాదితి భావః. నను వస్త్వైక్యకృతమితి ప్రతిజ్ఞాముపపాదయతి (యన్మయమితి) వికారార్థత్వమాశఙ్క్య పరిహరతి (యన్మయమితి మయడితి) కుత ఇత్యత్రాహ (పృథగితి) వికారార్థత్వే ఉపాదానం పృష్టం స్యాత్. న చ తత్ప్రష్టవ్యం-యత ఇతి పఞ్చమ్యన్తపదేనోపాదానస్యాపి పృష్టత్వాత్-అతః పృథక్ప్రశ్నవైయర్థ్యం. న చ గోబలీవర్దన్యాయః-అర్థాన్తరసంభవాదితి. అపేక్షితనిర్ధారణమపేక్షితవిధానం చ ఫలమితి న్యాయశ్చాత్ర ప్రవృత్తః. బ్రహ్మజ్ఞానవాదినోఽభిమతం స్వార్థికపక్షం దూషయతి (నాపీతి) నను భేదాభేదపక్షాభ్యుపగమే - తత్తు దూషయిష్యతే. న హ్యర్థసంభవతి నిరర్థకత్వాశ్రయణముపపన్నమితి భావః. శ్రుతార్థస్వీకారేణ శ్రుతికల్పనం హ్యుచితం - న తు శ్రుతపరిత్యాగః. బ్రహ్మజ్ఞానవాదినాభ్యుపగతస్య స్వార్థికత్వస్యాసాధారణం దూషణమాహ (జగదితి) స్వార్థికత్వపక్షే యదిదం జగత్తత్కిమిత్యుక్తం స్యాత్. యదిదం జగత్తత్కిమిత్యుక్తే జ్ఞాతస్య జగద్రూపమాత్రస్య పునః ప్రశ్నవ్యాఘాతాత్ ప్రశ్నవైయర్థ్యాయ యత్కిఞ్చిత్సత్త్వం- ఉత మిథ్యేతి పృష్టం భవతీత్యభ్యుపేతవ్యం. తత్ర మిథ్యేత్యుత్తరం వక్తవ్యం. తత్రాన్యతరాకారోపస్థాపకేనాకారాన్తరనిషేధకేన శబ్దేన వక్తవ్యే ఆకారద్వయోపస్థాపకం సామానాధికరణ్యమనుపపన్నమిత్యర్థః. బాధార్థం సామానాధికరణ్యమితి చేత్ స్థా[illegible]తామేవ నేత్యేతివత్ సామానాధికరణ్యం బాధార్థమితి వ్యాహతత్వాదితి భావః. తర్హి కథముత్తరం స్యాదిత్యత్రాహ (తదా హీతి) విష్ణురిత్యన్యతరాకారో[illegible]పకశ్శబ్దః. ఆకారాన్తరనిషేధకశ్చ నిషేధకారః. సామర్థ్యమాహ (అత ఇతి) అతః-స్వార్థికత్వవికారార్థయోరనుపపన్నత్వాదిత్యర్థః. శబ్దానుశాసనానుమతిం దర్శయతి (తదితి) ప్రకృతం- ప్రకర్షేణ కృతం- ప్రభూతం- ప్రచురమిత్యర్థః. *అన్నమయో యజ్ఞః *శకటమయీ యాత్రేతి హి తస్యోదాహరణం. కిమత్ర ప్రాచుర్యమస్తీత్యత్రాహ (కృత్స్నం చేతి) *అన్తర్బహిశ్చ తత్సర్వం వ్యాప్యేత్యాది శ్రుతేస్తదుపపన్నమితి భావః. సామానాధికరణ్యస్య శరీరాత్మభావనిబన్ధనత్వం ప్రతిపిపాదయిషితముపసంహరతి (తస్మాదితి) యన్మయమిత్యస్య ప్రాచుర్యార్థత్వేన తస్యోత్తరత్వాజ్జగచ్చ స ఇతి సామానాధికరణ్యస్య శరీరాత్మభావనిబన్ధనత్వం. తేన స్వార్థికత్వనివృత్త్యా యన్మయమితి మయట్ప్రత్యయస్య ప్రాచుర్యార్థత్వమిత్యన్యోన్యాశ్రయ ఇతి చేత్ నైవం- మయట్ప్రత్యయస్య స్వా[illegible]ర్థికత్వనివృత్తేః ప్రాచుర్యార్థనిర్ణయస్య చ సామానాధికరణ్యస్య శరీరాత్మభావనిబన్ధనత్వానపేక్షత్వాత్. స్వార్థికత్వం తావత్-అర్థవత్త్వసంభవతి నిరర్థకత్వస్వీకారాయోగాదపాస్తం. జగచ్చ స ఇతి సామానాధికరణ్యైకవాక్యత్వాదపాస్తం- స్వార్థికత్వే సతి ఆకారద్వయోపస్థాపకసామానాధికరణ్యస్యోత్తరత్వాయోగాత్ న తు శరీరాత్మభావనిబన్ధనత్వాయోగాత్. న చ సామానాధికరణ్యస్య ప్రవృత్తినిమిత్తభూతాకారద్వయోపస్థాపకత్వం మయట్ప్రత్యయస్య స్వార్థికత్వనివృత్తిసాపేక్షం- సామానాధికరణ్యలక్షణస్వభావాదేవ తస్యాకారద్వయోపస్థాపకత్వసిద్ధేః. అతో మయట్ప్రత్యయస్య స్వార్థికత్వనివృత్తిస్సామానాధికరణ్యస్యాకారద్వయోపస్థాపకత్వాదిత్యత్ర నాన్యోన్యాశ్రయః. ఏవం స్వార్థికత్వే వ్యుదస్తే పృథక్ప్రశ్నవైయర్థ్యేన వికారార్థత్వేఽనుపపన్నే పరిశేషాచ్ఛిష్టేః ప్రష్టవ్యత్వే సతి శిష్టిస్వాభావ్యాదనుశాసనానురోధాచ్చ మయట్ప్రత్యయస్య ప్రాచుర్యరూపార్థవిశేషపరత్వసిద్ధిః. తతో జగచ్చ స ఇతి సామానాధికరణ్యస్య శరీరాత్మభావరూపప్రవృత్తినిమిత్తవిశేషసిద్ధిరితి నాన్యోన్యాశ్రయః. ఏవం సామానాధికరణ్యస్య వ్యాప్తిమత్త్వైక్యపరత్వే మయడానర్థక్యం సామానాధికరణ్యానుపపత్తిశ్చేతి దూషణద్వయం. స్వరూపైక్యపరత్వేఽర్థవిరోధో యన్మయమిత్యుక్తప్రశ్నోత్తరత్వానుపపత్తిశ్చేతి దూషణద్వయం చ దర్శితం భవతి. స్వోక్తార్థపరత్వానభ్యుపగమే దూషణమాహ (అన్యథేతి) అన్యథా కథం ప్రశ్నప్రతివచనే స్యాతామిత్యత్రాహ (తథా హి సతీతి) సామానాధికరణ్యస్య భేదాభేదవాద్యభ్యుపగతైకద్రవ్యతాపరత్వం దూషయతి (జగదితి) అస్మిన్నపి పక్షే జగద్యన్మయం జగద్ద్రవ్యమితి పృష్టం స్యాత్. తదానీం మయడ్వైయర్థ్యమస్తీతి ద్రష్టవ్యం-యత ఇత్యుపాదానస్య పృష్టత్వాత్. అధికం దూషణమాహ (సత్యేత్యాదినా) సత్యసఙ్కల్పత్వాదినా జీవగతదోషాస్సర్వాశుభేత్యాదినా ప్రకృతిగతదోషాశ్చ బ్రహ్మణి ప్రసజ్యత ఇత్యుక్తం. యద్వా- ఉభయలిఙ్గకత్వహానిర్విపరీతాకారప్రాప్తిశ్చేత్యర్థః. శరీరవాచిపదస్య శరీరిపరత్వే ముఖ్యత్వం న స్యాదిత్యత్రాహ (ఆత్మశరీరేతి) స్థాప్యతే - స్థాపయిష్యత ఇత్యర్థః. అనన్తరభావిత్వాత్ స్థాప్యత ఇత్యుక్తం. ఏవం ప్రకృతశ్లోకవ్యాఖ్యానోపయికార్థః ప్రపఞ్చితః. అథ శాస్త్రార్థసంగ్రహణానన్తరం వినరోపక్రమే స ప్రశ్లోకేన నమస్కారవిషయముపవర్ణ్య వ్యాఖ్యేయశ్లోకస్య నమస్కారశ్లోకాన్తరైస్సఙ్గతిం దర్శయితుమవికారాయేత్యాదీనాం పదానాం వాక్యార్థమాహ (అత ఇతి) అతః- ప్రశ్నప్రతివచనాదిభిశ్శాస్త్రస్య సవిశే

* విష్ణోస్సకాశాదుద్భూతం జగత్తత్రైవచస్థితం । స్థితిసంయమకర్తాసౌ జగతోఽస్య జగచ్చసః ఇతిసంగ్రహేణోక్తమర్థం *పరఃపరాణామిత్యారభ్యవిస్తరేణవక్తుం పరబ్రహ్మభూతంభగవన్తం విష్ణుం స్వేనైవ రూపేణావస్థితంఅవికారాయేతి శ్లోకేనప్రథమం ప్రణమ్యతమేవహిరణ్యగర్భస్యావతార శఙ్కరరూప త్రిమూర్తిప్రధానకాలక్షేత్రజ్ఞసమష్టివ్యష్టిరూపేణావస్థితంచనమస్కరోతి.

తికసగుణవస్తుపరత్వావగమాత్సామానాధికరణ్యస్యవిశిష్టవస్తునిష్ఠత్వ్యవృత్తత్వాచ్చేతిభావః. అతఇత్యస్యవ్యష్టిరూపేణావస్థితంచనమస్కరోతీత్యనేనాన్వయః. యద్వా-శాస్త్రవాక్యార్థస్యైవంరూపత్వాత్ *విష్ణోస్సకాశాదిత్యస్యసంగ్రహరూపత్వం *పరఃపరాణామిత్యాదీనాంవిస్తారరూపత్వంచసిద్ధమిత్యర్థః. విష్ణోస్సకాశాదిత్యత్రసకాశాదితిపదంపఞ్చమ్యాః పఞ్చమ్యర్థత్వసంపాదనార్థం. యథా అస్యకృతేఇత్యుక్తే కృతేఇతిశబ్దస్యచతుర్థ్యర్థత్వసంపాదకత్వంతద్వత్. యద్వా - సకాశాత్ - సనంకల్పాత్. కాశనం - ప్రకాశనం- సంకల్పరూపజ్ఞానం. తద్వతఇత్యర్థః. అనేననిమిత్తత్వసిద్ధిః. యద్వా-సకాశశబ్దః పార్శ్వపరః. తేనశరీరముపలక్షితం. *సోఽభిధ్యాయశరీరాత్స్వాదితివచ్ఛరీరాదిత్యర్థః. తత్రైవచస్థితమితిలయస్థానప్రశ్నోత్తరం. తత్ర స్థితమితి-స్థితం-నిష్ఠాంగతం. అనేనజగతోనిత్యత్వమవస్థానామాగమాపాయిత్వంచసూచితం. లయస్థానప్రశ్నస్యోత్తరముక్తం. అథలయకర్తృప్రశ్నస్య బాహ్యస్థితిప్రశ్నస్యచోత్తరమాహ(స్థితీతి)జగచ్చసఇతి-యన్మయమితిఫలితస్యకృత్స్నాన్తర్యామిరూపకృతసత్తానువృత్తిలక్షణస్థితిప్రశ్నస్యోత్తరం. యద్వా- యన్మయమితిఫలితస్థితిప్రశ్నస్యాపిస్థితిసంయమకర్తేత్యేవోత్తరం. జగచ్చసఇతితుయన్మయమితికణ్ఠోక్తస్యార్థస్యోత్తరం. ఇదం సామానాధికరణ్యమాత్మతయావ్యాప్తి నిబన్ధనమితిపూర్వమేవోపపాదితం. నను నిష్కర్షకశబ్దానాంశౌక్ల్యాదీనాంధర్మిపర్యన్తత్వంనదృష్టం. యన్మయంజగదిత్యనేనజగచ్ఛబ్దస్యనిష్కర్షకశబ్దత్వందృష్టమితిధర్మిపర్యన్తాభిధాయిత్వాభావాజ్జగచ్చసఇతిసామానాధికరణ్యమనుపపన్నమితిచేత్-ఉచ్యతే- నిష్కర్షకశబ్దాహిద్వివిధాః-నియతనిష్కర్షకాశ్చైవఐచ్ఛికనిష్కర్షకాశ్చ. తత్రశౌక్ల్యాదిశబ్దాః నియతనిష్కర్షకాః- మనుష్యత్వాదిశబ్దాస్త్వైచ్ఛికనిష్కర్షకాః- ప్రయోగస్యనియామకత్వాత్. అన్యథానిష్కర్షకానిష్కర్షకవిభాగోపినోపపద్యతే. తథాజగచ్ఛబ్దోపి వైచ్ఛికనిష్కర్షకఇతి. అతఏవయన్మయమితి వైయధికరణ్యేన ప్రశ్నస్యజగచ్చసఇతిసామానాధికరణ్యేనోత్తరమర్థభేదాభావాదుపపన్నం- శుక్లగుణస్యాశ్రయఃకఇతి ప్రశ్నస్యశుక్లఃపటఇత్యుత్తరవత్. ఏవంసంక్షేపేణోక్తస్యవక్ష్యమాణమహావిస్తరస్యార్థస్యైవద్విస్తరరూపేణశ్లోకైర్నమస్కారః క్రియతఇతినమస్కారశ్లోకసంగతిః. స్వేనైవరూపేణావస్థితం- నతుప్రకృత్యాదివిశిష్టమిత్యర్థః. పరబ్రహ్మణోహిహేయసంబన్ధాభావఃనతువిష్ణోరితిశఙ్కాయాం *విష్ణునామాసవేదేషు *సమస్తహేయరహితంవిష్ణ్వాఖ్యంపరమంపదమితివచనాత్ బ్రహ్మణఏవవిష్ణుశబ్దవాచ్యత్వాద్విష్ణోరేవభగవచ్ఛబ్దవాచ్యత్వాచ్చవిష్ణోర్హేయసంబన్ధోనుపపన్న ఇత్యభిప్రాయేణపరబ్రహ్మభూతమిత్యాదివిశేషణముక్తం. అవికారాయ-వికారశబ్దోధర్మిపరోధర్మపరశ్చ-*షోడశకశ్చవికారఇత్యాదిప్రయోగాత్. స్వయంకస్యచిద్వికారభూతః కార్యభూతోనభవతీత్యవికారః. అనేనకార్యాచిద్వ్యావృత్తిః. యద్వా-వికారః-అవస్థా-మహదహంకారత్వాదిః. నిత్యంతత్సంబన్ధవిరహాదవికారః. అతోఽవికారవతీప్రకృతిరవికారపదేనవ్యావర్త్యతే. ఏవంతత్పురుషబహువ్రీహిభ్యామవికారాయేతిపదేనకార్యకారణరూపోభయావస్థాచిద్వ్యావృత్తిః. శుద్ధాయేతిబద్ధవ్యావృత్తిః. నిత్యాయ-శుద్ధత్వేననిత్యాయ. అన్యథాఅవికారాయేత్యనేనపునరుక్తిస్స్యాత్. నిత్యపదంశుద్ధింవిశింషదేవశుద్ధిమద్వస్తువిశేషణం-యథామహోదారఇత్యత్రమహచ్ఛబ్దఔదార్యంవిశింషన్నేవదాతృవిశేషణం- తద్వత్. అతోముక్తవ్యావృత్తిః. పరమాత్మనఇతినిత్యముక్తవ్యావృత్తిః. తేహిపరవన్తః- నతుపరమాః - *ప్రధానపురుషవ్యక్తకాలానాం పరమమితివక్ష్యమాణత్వాత్ అవికారాయేత్యాదినా పదచతుష్టయేన ప్రధానపురుషావ్యక్తకాలవ్యావృత్తిరితికేచిత్ - నిమేషాద్యవస్థకాలస్యాశక్తస్యాప్యవికారపదవ్యావర్తితత్వాత్, పురుషత్రైవిధ్యస్యైవప్రామాణికత్వాత్, విశేషణానాంతద్వ్యావర్తనసమర్థత్వాచ్చయథోక్తానామేవార్థానాంవ్యావర్తితత్వముచితం. విలక్షణవిగ్రహవత్త్వయాపిసమస్తవైలక్షణ్యమాహ సదైకరూపరూపాయేతి. ప్రథమోరూపశబ్దఃస్వభావవాచీ. ఏకస్వభావమిత్యర్థః. పరవ్యూహవిభవాదిసర్వావస్థాసుసకలహేయప్రత్యనీకత్వమఙ్గళాస్పదత్వధ్యేయత్వాదిస్వభావోఽప్రచ్యుతఇత్యర్థః. యద్వా- ఏకరూపం-దివ్యాత్మస్వరూపేణసమానస్వభావం. తేనాపిహేయప్రత్యనీకత్వాదిసిద్ధిః. ఏభిఃపఞ్చభిరీక్షత్యానన్దమయాధికరణాన్తరాదిత్యవిద్యార్థావివక్షితాః. పూర్వోక్తమాత్మత్వంనమృదాత్మకోఘటఇతివద్భవతీతితద్వ్యవచ్ఛేద్యమవయవశక్త్యా క్రియతేవిష్ణుశబ్దేన, సర్వజిష్ణవఇతిపదేన, చ. పదద్వయేనన్యూనభావ్యావృత్తిః- అన్తఃప్రవిశ్యనియన్తృత్వంహిశరీరిత్వం. అతఏవమాత్మత్వంవివృతం భవతి. విష్ణుశబ్దస్యరూఢత్వాద్దేవతావిశేషనిర్ణయశ్చసిద్ధః. యద్వా - విష్ణుశబ్దేనైవనియమనపర్యన్తవ్యాప్తిరుక్తా. వ్యాప్తికృతతద్గతదోషస్పర్శశఙ్కాం వ్యుదస్యతిసర్వజిష్ణవఇతి. కథంవిష్ణోఃకారణత్వం-హిరణ్యగర్భాదీనాంహిసృష్ట్యాదికారణత్వమవగమ్యతఇత్యత్రాహనమఇతి. తత్తచ్ఛరీరకోవిష్ణురేవసృష్ట్యాదికంకరోతీత్యర్థః. *రక్షార్థంసర్వభూతానాంవిష్ణుత్వముపజగ్మివానిత్యుక్తవిష్ణ్వాఖ్యావతారవిగ్రహద్వారాభగవత్పర్యన్తౌహరిశబ్దః- హిరణ్యగర్భశఙ్కరశబ్దౌజీవద్వారాభగవత్పర్యన్తావితి- *బ్రహ్మాద్యాస్సకలాదేవామనుష్యాఃపశవస్తథా । విష్ణుమాయామహావర్తమోహాన్ధతమసావృతాఇతి *హిరణ్యగర్భాదిషుచబ్రహ్మకర్మాత్మికాద్విధేతి* హిరణ్యగర్భోభగవానిత్యారభ్య *మూర్తమేతద్ధరేరూపంభావనాత్రితయాత్మకం। అశుద్ధాస్తేసమస్తాస్తుదేవాద్యాఃకర్మయోనయఇత్యాద్యేతత్ప్రబన్ధస్థశ్లోకతాత్పర్యానురోధాత్, *ఏతౌద్వౌవిబుధశ్రేష్ఠౌప్రసాదక్రోధజౌస్మృతౌ । తదాదర్శితపన్థానౌసృష్టిసంహారకారకౌ *తవాన్తరాత్మామమచయేచాన్యేదేహిసంజ్ఞితాః । సర్వేషాంసాక్షిభూతోఽసౌనగ్రాహ్యఃకేనచిత్క్వచిదితిభారతాదివచస్సుకార్యార్థావ్యవనిశ్చీయతే. హిరణ్యగర్భాదిసామానాధికరణ్యంవ్యాప్తికృతమితిసూచయతివాసుదేవాయేతి. బ్రహ్మశివమధ్యస్థోప్యప్రచ్యుతస్వభావఇత్యాహతారా

తత్రజ్ఞానస్వరూపమిత్యయం శ్లోకః క్షేత్రజ్ఞవ్యష్ట్యాత్మనావస్థితస్య పరమాత్మనః స్వభావమాహ. తస్మాన్నాత్ర నిర్విశేషవస్తుప్రతీతిః. యదినిర్విశేషజ్ఞానరూపబ్రహ్మాధిష్ఠానభ్రమప్రతిపాదనపరం శాస్త్రం- తర్హి * నిర్గుణస్యాప్రమేయస్యశుద్ధస్యాప్యమలాత్మనః। కథం సర్గాదికర్తృత్వం బ్రహ్మణోభ్యుపగమ్యత ఇతి చోద్యం * శక్తయస్సర్వభావానామచిన్త్యజ్ఞానగోచరాః। యతోతో బ్రహ్మణస్తాస్తు సర్గాద్యాభావశక్తయః। భవన్తి తపతాం శ్రేష్ఠ పావకస్య యథోష్ణతేతి పరిహారశ్చ న ఘటతే. తథాహి- సతి నిర్గుణస్య బ్రహ్మణః కథం సర్గాదికర్తృత్వం. న బ్రహ్మణః పారమార్థికస్సర్గః - అపితు భ్రాన్తిపరికల్పిత ఇతి చోద్యపరిహారౌ స్యాతాం. ఉత్పత్త్యాదికార్యం సత్త్వాదిగుణయుక్తాపరిపూర్ణకర్మవశ్యేషు దృష్టమితి సత్త్వాదిగుణరహితస్య పరిపూర్ణస్యాకర్మవశ్యస్య కర్మసంబన్ధానర్హస్య

రమేతి. యద్వా- తేషు త్రిష్వప్యయమేవ మోక్షప్రద ఇత్యర్థః- * అథకస్మాదుచ్యతే తారం యస్మాదుచ్చార్యమాణ ఏవ గర్భజన్మజరామరణసంసారమహాభయాత్తారయతి తస్మాదుచ్యతే తారమితి శ్రుతేః. * బ్రహ్మావిష్ణుశివా బ్రహ్మన్ ప్రధానా బ్రహ్మశక్తయ ఇత్యాదిశ్లోకనిష్కర్షపరం వ్యాఖ్యానం, విష్ణోశ్చతుర్ముఖాదిసామ్యం, చ న శఙ్కనీయం. శక్తిరపృథక్సిద్ధవిశేషణం. తత్ర ధర్మిణ్యసమానవిభక్తినిర్దిష్టే ధర్మే పర్యవసానస్యాపి శబ్దస్య ధర్మమాత్రపరత్వం దృష్టం పటస్య శుక్ల ఇత్యాదిషు. తథా విష్ణుశబ్దో విశేషణభూతవిగ్రహమాత్రపరః- అసమానవిభక్తినా బ్రహ్మశబ్దేన ధర్మిణః ప్రతినిర్దిష్టత్వాత్. బ్రహ్మణశ్శక్తయోహి బ్రహ్మశక్తయః. అతోఽసమానవిభక్తినిర్దిష్టత్వమితి. యద్వా - భగవతో దేవమనుష్యాదిశబ్దవ్యపదేశవత్ శక్తివిభూత్యాదిశబ్దవ్యపదేశోపి విభూతిసాజాత్యాత్. యథాహుశ్శ్రీవత్సాఙ్కమిశ్రాః * సజాతీయస్తేషామితి తు విభవాఖ్యామపి భజన్తి॥ అతో యథోక్త ఏవార్థః. అథ కేవలప్రకృతికారణవ్యావృత్త్యర్థం ప్రకృతివిశిష్టం పరమాత్మానం నమస్కరోతి ఏకానేకేతి. కారణావస్థాయామేకః. కార్యావస్థాయామనేకః. అథ స్థూలం కార్యావస్థాయామాహ స్థూలేతి. తథా బుద్ధిస్థం కారణావస్థామాహ అవ్యక్తేతి. తత్రాప్యప్రచ్యుతస్వస్వభావత్వమాహ ముక్తిహేతవ ఇతి. అథ కాలవిశిష్టమాహ సర్గేతి. కాలస్య వక్ష్యమాణవిశేషణోపపత్తేః, ప్రకరణస్య విశిష్టపరత్వాత్, విశేషణాన్తరవిశిష్టతాయాః ప్రతిపాదితత్వేన కాలవిశిష్టతాకథనపారిశేష్యాత్, తత ప్రతిపాదనే అపేక్షితవిధ్యభావప్రసఙ్గాత్, కేవలం బ్రహ్మస్వరూపకారణపరత్వే అణ్డాన్తర్గతసర్గాదేరుక్తత్వాదణ్డబహిర్భూతతత్త్వసర్గాదేర్వక్ష్యమాణత్వాచ్చ పౌనరుక్త్యప్రసఙ్గాత్, విస్తరే చ * ప్రధానపురుషవ్యక్తకాలానాం * వ్యక్తం విష్ణుస్తథావ్యక్తం పురుషః కాల ఏవ చ * తథా పురుషరూపేణ కాలరూపేణ చ స్థితం * బ్రహ్మత్వేఽసౌ దయః కాల ఇత్యాదిభిర్వ్యక్తావ్యక్తాదిభిస్సహ వక్ష్యమాణత్వాచ్చ, అయం శ్లోకః కాలపర ఏవ. అనిరుద్ధవిశిష్టవాచిశ్లోకానన్తర్యాదస్య శ్లోకస్య కాలపరత్వముచితం. ఉత్తరశ్లోకస్సమష్టిజీవపరః - వ్యష్టిజీవపరశ్లోకసాహచర్యాత్. కాలస్య సర్గస్థితివినాశమూలభూతత్వం * బ్రహ్మత్వౌదయః కాలః * విష్ణుత్వాద్యాః కాలః * రుద్రః కాలాన్తకశ్చేత్యాదిసిద్ధం. జగన్మయః - అవచ్ఛేదకతయాఽవచ్ఛేద్యతయా చ జగత్ప్రచురః. క్షేత్రజ్ఞసమష్ట్యాత్మనావస్థితం నమస్యతి ఆధారభూతేతి. అచేతనస్య చేతనః స్వరూపేణాధారభూతః- * ఏవమేతే భూతమాత్రాః ప్రజ్ఞామాత్రాస్వర్పితాః * జీవభూతాం మహాబాహో యయేదం ధార్యతే జగదితి వచనాత్. అణీయస్త్వం- ప్రకృతేరపి వ్యాపనయోగ్యసూక్ష్మత్వం. యద్వా- * నీవారశూకవత్సాణుస్వరూపాస్తేభ్యశ్చ ప్రకారేణ సన్ధకాయామివ జ్ఞానవికాసాభావాదణీయస్త్వమేవేత్యర్థః. సర్వభూతస్థం- భవతీతి భూతం. పృథివ్యన్తేషు సర్వతత్త్వేష్వవస్థితం. అనన్తరం క్షేత్రజ్ఞవ్యష్టివిశిష్టం నమస్కరోతి జ్ఞానేతి. హిరణ్యగర్భేత్యాదిభాష్యనిర్దిష్టవిష్ణుపురాణస్థోఽయం శ్లోకః కింవిశిష్టపరమాత్మపర ఇతి శఙ్కాయాం సమాసాన్తర్గతం ప్రస్తుతశ్లోకార్థం. వివిచ్య దర్శయతి (తత్రేతి) పరమాత్మనస్సద్వారక ఏవ భ్రమాన్వయ ఇత్యర్థః. తతః కిమిత్యత్రాహ (తస్మాదితి) నిర్విశేషజ్ఞానపరత్వే ప్రశ్నోత్తరపరభాధకథనానుపపత్తిరుపక్రమోపసంహారవిరోధశ్చ ఉక్తః అథోపరితనాధ్యాయగతచోద్యపరిహారానుగుణత్వముచ్యతే (యదీతి) యద్వా - శాస్త్రారమ్భోపయోగిప్రశ్నోత్తరానుపపత్తిరుక్తా. ఇదానీం తత్ప్రశ్నోత్తరవిశేషానుపపత్తిరుచ్యతే (యదీతి) పూర్వాధ్యాయే * జుషన్ రజోగుణమిత్యాదినా గుణాన్వయే కథితేపి నిర్గుణస్యేతి చోదయతోఽయమభిప్రాయః- గుణాన్వయస్య సద్వారకత్వాత్స్వయం నిర్గుణ ఇతి. నిర్విశేషపక్షే అప్రమేయస్యేత్యాదిపదవైయర్థ్యం - నిర్గుణస్యేతి పదేనైవ నిర్విశేషత్వసిద్ధేః- పరిపూర్ణత్వాదిగుణానభ్యుపగమాచ్చ. అప్రమేయాది పదాన్తరసమభివ్యాహార ఏవ నిర్గుణపదోపస్థాపితనిషేధస్య సంకుచితవిషయత్వసాధకః. (నఘటత ఇతి) సర్గాద్యాభావశక్తయ ఇతి సర్వశక్తియోగేన చోద్యస్య పరిహారాన్నిర్విశేషపక్షే ననుగుణత్వమితి భావః. తర్హి కథం చోద్యపరిహారౌ స్యాతామిత్యత్రాహ (తథాహి సతీతి) నిర్గుణస్య బ్రహ్మణ ఇత్యనేన పదాన్తరవైయర్థ్యమభిప్రేతం. నిర్విశేషస్య కర్తృత్వానుపపత్తిచోద్యతే- కర్తృత్వస్యాపారమార్థ్యే సతి హి తదనుపపత్తిః - అపరమార్థత్వాద్దుర్ఘటత్వమేవ భూషణమితి పరిహారో వక్తవ్య ఇత్యర్థః. కిమర్థావిమౌ చోద్యపరిహారౌ - యద్వ్యయమర్థో న ప్రతిపాద్యత ఇతి శఙ్కాయాం స్వయమేవ తచ్చోద్యపరిహారశరీరమాహ (ఉత్పత్త్యాదీతి) నిర్గుణస్యేత్యాదివిశేషణానాం విపరీతాకారాః కర్తృత్వస్యాప్రాప్తిం కథమిత్యనేనాభిప్రేతాం దర్శయతి (సత్త్వాదిగుణయుక్తేత్యాదినా) సత్త్వాదిగుణయుక్తాపరిపూర్ణకర్మవశ్యత్వాని నిర్గుణత్వాదీనాం యథాక్రమం విపరీతాకారాః. అమలాత్మన ఇత్యస్య విపరీతాకారోపి కర్మవశ్యత్వ్యసేనార్థసిద్ధః. అమలాత్మత్వం - అమలస్వభావత్వం - కర్మసంబన్ధానర్హత్వం. తద్విపరీతాకారః కర్మసంబన్ధార్హత్వం. తచ్చ కర్మవశ్యశబ్దేనార్థసిద్ధం - కర్మసంబన్ధార్హత్వకార్యం హి కర్మవశ్యత్వం. నిర్గుణస్యేత్యాదిపదానాం యథాక్రమమర్థమాహ (సత్త్వాదిగుణరహితస్యేత్యాదిపదైః) కర్మసంబన్ధానర్హస్యేత్యనేనామలాత్మన ఇతి పదం వ్యాఖ్యాతం భవతి. అకర్మవశ్యత్వం ముక్తస్యాపి విద్యతే. సర్వావస్థాయాం కర్మసంబన్ధితోపి తదర్హః. అతస్తద్వ్యావర్తకం కర్మసంబన్ధానర్హత్వమమలాత్మత్వం. అకర్మవశ్యత్వం- కర్మకృతసుఖదుఃఖభోక్తృత్వాభావః.

కథం సర్గాది కర్తృత్వమభ్యుపగమ్యత ఇతి చోద్యం. దృష్టసకలవిసజాతీయస్య బ్రహ్మణో యథోదితస్వభావస్యైవ జలాదివిసజాతీయస్యాగ్న్యాదేరౌష్ణ్యాదిశక్తియోగవత్సర్వశక్తియోగో న విరుధ్యత ఇతి పరిహారః. * పరమార్థస్త్వమేవైక ఇత్యాద్యపి న కృత్స్నస్యాపారమార్థ్యం వదతి - అపి తు కృత్స్నస్య తదాత్మకతయా తద్వ్యతిరేకేణావస్థితస్యాపారమార్థ్యం. తదేవోపపాదయతి * తవైష మహిమా యేన వ్యాప్తమేతచ్చరాచరమితి. యేన త్వయేదం చరాచరం వ్యాప్తం - అతస్త్వదాత్మకమేవేదం సర్వమితి త్వదన్యః కోఽపి నాస్తి. అతస్సర్వాత్మతయా త్వమేవైకః పరమార్థః. అత ఇదముచ్యతే తవైష మహిమా యా సర్వవ్యాప్తిరితి. అన్యథా తవైషా భ్రాన్తిరితి వక్తవ్యం. జగతః పతే త్వమిత్యాదీనాం పదానాం లక్షణా, చ స్యాత్. లీలయా మహీముద్ధరతో భగవతో మహావరాహస్య స్తుతిప్రకరణవిరోధశ్చ. యతః కృత్స్నం జగత్ జ్ఞానాత్మనా త్వయా ఆత్మతయా వ్యాప్తత్వేన తవ మూర్తం - తస్మాత్ త్వదాత్మకత్వానుభవసాధనయోగవిరహిణః ఏతత్ కేవలదేవమనుష్యాదిరూపమితి భ్రాన్తిజ్ఞానేన పశ్యన్తీత్యాహ యదేతద్దృశ్యత ఇతి. న కేవలం వస్తుతస్త్వదాత్మకం జగద్దేవమనుష్యాద్యాత్మకమితి దర్శనమేవ భ్రమః. జ్ఞానాకారాణామాత్మనాం దేవమనుష్యాద్యర్థాకారత్వదర్శనమపి భ్రమ ఇత్యాహ జ్ఞానస్వరూపమఖిలమితి. యే పునర్బుద్ధిమన్తో జ్ఞానస్వరూపాత్మవిదస్సర్వస్య భగవదాత్మకత్వానుభవసాధనయోగయోగ్యపరిశుద్ధమనసశ్చ-

విగ్రహవత్త్వవిసజాతీయత్వం కర్మసంబన్ధానర్హత్వం. సర్గాదికర్తృత్వే గుణత్రయవశ్యత్వసాపేక్షత్వకర్మాధీనఫలభోక్తృత్వకర్మసంబన్ధార్హత్వప్రసఙ్గ ఇతి విశేషవిరోధప్రసఙ్గేన చోద్యం. అగ్నేర్దృశ్యత్వేఽనుష్ణత్వప్రసఙ్గ ఇతివదయం తర్కో ధర్మిగ్రాహకప్రమాణబాధితః. అతో విసజాతీయధర్మిణో విసజాతీయధర్మవత్త్వం యుక్తం- అగ్నిత్వే సత్యపి వైద్యుతాగ్నేర్జలనిర్వాప్యత్వాభావవత్. అతస్సర్వవిసజాతీయస్య బ్రహ్మణస్సర్వశక్తియోగ ఉపపద్యత ఇతి పరిహార ఇత్యర్థః. * శక్తయస్సర్వభావానామిత్యస్య గ్రన్థస్యాయమర్థః- అచిన్త్యజ్ఞానగోచరాః- అతర్క్యాః ప్రమితిసిద్ధాః. సర్గాద్యాః- సర్గాదిగోచరాః. భావశక్తయః- వస్తుశక్తయః. బ్రహ్మణో వస్తుశక్తయ ఇతి సిద్ధో బ్రహ్మతాదాత్మ్యమితివత్. యద్వా- బ్రహ్మణో భావశక్తయః- వస్తుశక్తయః. బ్రహ్మణో వస్తుత్వప్రయుక్తాస్సత్తాప్రయుక్తా నిరుపాధికాశ్శక్తయ ఇత్యర్థః. యద్వా- భావశబ్దస్స్వభావపరః. స్వాభావిక్యశ్శక్తయ ఇత్యర్థః. అథ దశమశ్లోకం వ్యాచష్టే (పరమార్థ ఇతి) కృత్స్నస్య బ్రహ్మపర్యన్తత్వేన తచ్ఛరీరత్వాత్కృత్స్నశరీరం బ్రహ్మైవ పరమార్థః- అతత్పర్యన్తో మిథ్యేత్యర్థః. జగతః పత ఇత్యాకాశవ్యాప్తిః. యేన వ్యాప్తమితి స్వరూపవ్యాప్తిః. అనేన జగతశ్శరీరలక్షణం సిద్ధం భవతి- నియామ్యత్వధార్యత్వశేషత్వేష్వన్యతమం వ్యాప్యత్వసహచరం హి శరీరలక్షణద్యోతకం. జగచ్ఛరీరక- త్వదన్యో మిథ్యేత్యుక్తే అతత్పర్యన్తస్స్వతన్త్రవస్త్వన్తరస్యైవ మిథ్యాత్వం స్యాత్ - న తు జగతస్తచ్ఛరీరభూతస్య- యథా- భూపతే త్వదన్యో నాస్తీత్యుక్తే న భూమిర్మిథ్యా భవతి- స తుల్యో రాజాన్తరస్యైవ తు మిథ్యాత్వం తద్వత్. యద్వా- ఏకశబ్దః ప్రాధాన్యపరః- * ఏకాదాకినిచ్చాసహాయ ఇత్యత్ర సహాయపదస్యావచ్ఛేద్యం హి ప్రాధాన్యం. బ్రహ్మణశ్చ ప్రాధాన్యం జగత్ప్రతి శేషిత్వరూపం. తదాసీం నాన్యః స్త్రీతి ప్రధానభూతోఽన్యో నిషిధ్యతే- సత్త్వప్రధానమర్థాన్తరం. ఉక్తార్థస్యోపపాదకం వ్యాప్యత్వప్రతిపాదకం ఉత్తరార్ధమిత్యాహ (తదేవేతి) తత్ఫలితమర్థమాహ (యేనేతి) యేన- యస్మాదిత్యర్థః. త్వదన్యః- అత్వదాత్మకః. త్వయా ఆత్మతయా వ్యాప్తత్వాత్ సర్వం త్వదాత్మకం త్వచ్ఛరీరమితి త్వదన్యః అత్వదాత్మకో నాస్తి. తస్మాత్సర్వశరీరస్త్వమేవ పరమార్థ ఇత్యర్థః. తవైష మహిమేతి శ్లోకార్ధైకదేశశ్చోక్తార్థోపపాదక ఇత్యాహ (అత ఇతి) మహిమ్నో వ్యాప్తిరూపత్వాత్- యా సర్వవ్యాప్తిరిత్యుక్తం- న తు వ్యాప్తౌ తాత్పర్యాత్. వ్యాప్త్యైశ్వర్యమహిమత్వ ఏవ తాత్పర్యం. యద్వా- వ్యాప్తేరుక్తార్థోపపాదకత్వం మహిమసమభివ్యాహారాదిత్యాహ (అత ఇదముచ్యత ఇతి) తస్య పరప్రాతికూల్యం దర్శయతి (అన్యథేతి) వ్యాప్యవ్యాపకాదేర్మిథ్యాత్వే సర్వవ్యాప్తిస్తవ మహిమేతి న వాచ్యం- అపి తు భ్రాన్తిరితి వక్తవ్యమిత్యర్థః. కృత్స్నాపారమార్థ్యపరత్వే దూషణాన్తరద్వయమాహ (జగతః పత ఇతి) లక్షణా- అధిష్ఠానలక్షణా. అబ్రహ్మాత్మకత్వేన స్వతన్త్రతాయాః ప్రత్యక్షసిద్ధత్వాత్తద్విరుద్ధం బ్రహ్మపర్యన్తత్వం శాస్త్రం ప్రతిపాదయతి * ఆదిత్యో యూప ఇతివదితి శఙ్కాయాం- అన్యథాసిద్ధాయా అపరోక్షరూపాయా అపి స్వాతన్త్ర్యప్రతిపత్తేః పరోక్షరూపాప్యనన్యథాసిద్ధా పారతన్త్ర్యప్రతిపత్తిర్బలీయసీత్యభిప్రాయేణ ద్వితీయశ్లోకమవతారయతి (యత ఇతి) పారతన్త్ర్యప్రతిపత్తిః పరమాత్మప్రతిపత్తిసాపేక్షా- తదభావాత్తత్ప్రతిపత్త్యభావ ఇత్యన్యథాసిద్ధా స్వాతన్త్ర్యప్రతిపత్తిరిత్యర్థః. (కేవలదేవమనుష్యాదిరూపమితి) పరమాత్మశరీరత్వరహితజగద్రూపమాత్రమిత్యర్థః. అయమర్థః- యథా దేహాత్మభ్రమోఽపరోక్షోఽపి పరోక్షశాస్త్రజ్ఞానేన బాధ్యతే- తథా స్వాతన్త్ర్యభ్రమోఽపీతి. దేహాతిరిక్తం స్వాత్మానమప్యజానతః పరమాత్మపారతన్త్ర్యప్రతిపత్తిః కిం పునర్నాన్వయసిద్ధేతి దర్శయితుం తృతీయశ్లోకారమ్భః. తం వ్యాచష్టే (న కేవలమితి) చిదచిదాత్మకే జగతి చేతనరూపం జగద్వివక్షితం జ్ఞానస్వరూపమఖిలం జగదితి జగచ్ఛబ్దేన- యథా * త్రిభిర్గుణమయైర్భావైరేభిస్సర్వమిదం జగత్ । మోహితం నాభిజానాతి మామేభ్యః పరమవ్యయమితి. అత్ర జ్ఞానస్వరూపస్య జడరూపార్థస్వరూపత్వబుద్ధిర్భ్రమ ఇత్యుక్తే అర్థస్వరూపస్యార్థస్వరూపత్వబుద్ధిర్న భ్రమస్స్యాదితి చ సిద్ధం. దేహాత్మభ్రమస్సంసర్గకృతః- జలముష్ణమితివత్. ఆత్మాసాధారణధర్మజ్ఞానస్ఫురణేఽపి తస్యాసాధారణత్వాజ్ఞానాద్భ్రమోపపత్తిః. చతుర్థం వ్యాచష్టే (యే పునరితి) విజ్ఞానం చావిజ్ఞానం చేతి విజ్ఞానశబ్దస్యాత్మవాచిత్వాత్ జ్ఞానస్వరూపాత్మవిద ఇత్యుక్తం. అబుద్ధయ ఇతి పూర్వశ్లోకోక్తార్థప్రతియోగిత్వేన జ్ఞానవిద ఇత్యుక్తమితి స్మారయతి (బుద్ధిమన్త ఇతి) అయోగిన ఇత్యస్య ప్రతియోగిత్వేన శుద్ధచేతస ఇత్యుక్తమితి సూచయతి (యోగయోగ్యపరిశుద్ధమనస ఇతి) యోగయోగ్యత్వే హేతుః పరిశుద్ధత్వం- మనసా తు విశుద్ధేన హి భగవత్సాక్షాత్కారరూ

తే దేవమనుష్యాదిప్రకృతిపరిణామవిశేషశరీరరూపమిదమఖిలం జగచ్ఛరీరాతిరిక్తజ్ఞానస్వరూపాత్మకం త్వచ్ఛరీరం చ పశ్యన్తీత్యాహ యే తు జ్ఞానవిద ఇతి. అన్యథా శ్లోకానాం పౌనరుక్త్యం, పదానాం లక్షణా, అర్థవిరోధః, ప్రకరణవిరోధః, శాస్త్రతాత్పర్యవిరోధశ్చ. తస్యాత్మపరదేహేషు సతోఽప్యేకమయమిత్యత్ర సర్వేషామాత్మనాం జ్ఞానైకాకారతయా సమానేషు సత్సు దేవమనుష్యాదిప్రకృతిపరిణామవిశేషరూపపిణ్డసంసర్గకృతమాత్మసు దేవాద్యాకారేణ ద్వైతదర్శనమతథ్యమిత్యుచ్యతే. పిణ్డగతమాత్మగతమపి ద్వైతం న ప్రతిషిధ్యతే. దేవమనుష్యాదివివిధవిచిత్రపిణ్డేష్వవస్థితమాత్మానం సర్వమాత్మవస్తు సమమిత్యర్థః-

పోహాసననిష్పత్తిః క్రియతే మనో విశుద్ధిశ్చ కర్మయోగేన. యోగేన యోగ్యతాపాదశుద్ధిరితి వార్థః. పూర్వశ్లోకే అఖిలజగచ్ఛబ్దేన దేవనరూపం జగద్వివక్షితం అస్మిన్ శ్లోకే అఖిలజగచ్ఛబ్దేనాచిద్రూపం జగద్వివక్షితం. కృత్స్నపారమార్థ్యం నివక్షితమితి పద్యే ప్రథమశ్లోకే సంక్షేపమనూద్య పునర్విస్తరేణ సర్వశ్లోకసాధారణమాహ (అన్యథేతి) స్వాతన్త్ర్యభ్రమో దేహాత్మభ్రమశ్చేతి ద్విధా గాథా వేత్యపౌనరుక్త్యమిత్యర్థః. లక్షణా- పరమేశ్వర-జగత్పతే-అవమహిమా-త్వం-ఇత్యాదిశబ్దానాం లక్షణా. త్వం శబ్దో హి స్వాశ్రయభూతాహమర్థాన్తరవాచీ. అతః స్వస్య లాక్షణికత్వం. అర్థవిరోధః-ప్రత్యక్షాదిభిరబాధ్యత్వేన సిద్ధస్యాసత్యత్వే ప్రమాణవిరోధః, తిరోధానానుపపత్త్యాది తర్కవిరోధః, ఉభయవిరోధశ్చ. ప్రకరణవిరోధః-స్తుతివిరోధః- దేవానాం నిర్గుణమనన్తవస్తువ స్తుతిర్హి ప్రకృతం. స్తోతౄణామద్వైతజ్ఞానవత్త్వే స్తుత్యనుపపత్తిః. తదభావే వనితరాం. శాస్త్రతాత్పర్యవిరోధః-ఉపక్రమోపసంహారావాన్తరప్రకరణోపక్రమోపసంహారాదివిరోధః. అథాదిభరతచతుశ్శ్లోకీం పరస్పరవ్యవహితాం వ్యాచష్టే (తస్యేత్యాదినా) బ్రహ్మాద్వైతం జీవాద్వైతం చేత్యద్వైతం ద్వివిధం శాస్త్రప్రతిపాద్యం. తత్ర బ్రహ్మాద్వైతం ప్రకార్యద్వైతం. జీవాద్వైతం ప్రకారాద్వైతం. కోఽత్ర నియామక ఇతి చేదుచ్యతే- బ్రహ్మప్రకరణేషు సామానాధికరణ్యేన బ్రహ్మాద్వైతప్రతిపాదనాత్, సామానాధికరణ్యస్య చ ప్రకారభేదవిశిష్టప్రకార్యైకత్వపరత్వాత్, ఏకస్సన్ బహుధా విచార ఇతి ప్రకారబహుత్వస్య కణ్ఠోక్తత్వాత్, ఐక్యవిధిశేషస్య నేహ నానాస్తీత్యాదిభేదనిషేధస్య విహితైక్యవిరోధిభేదవిషయత్వాత్, సామాన్యనిషేధస్య విశేషవిహితాన్యవిషయత్వేన ప్రకారిబహుత్వనిషేధపరత్వాత్, నతత్సమశ్చాభ్యధికశ్చ దృశ్యత ఇతి బ్రహ్మతుల్యప్రకార్యన్తరనిషేధస్య శ్రోతత్వాత్, ప్రకార్యద్వైతమేవ బ్రహ్మాద్వైతం. జీవాత్మబహుత్వస్య శ్రుతిసిద్ధత్వాత్, అన్యథా బద్ధముక్తవ్యవస్థానుపపత్తే, రుపదేశానుపపత్తేః, సుఖాదివ్యవస్థానుపపత్తేః, పుమాన్న దేవో న నరో న పశుర్న చ పాదపః। చతుర్విధోఽపి భేదోఽయం మిథ్యాజ్ఞాననిబన్ధనః॥ దేవాదిభేదేఽపధ్వస్త ఇత్యాదిభిశ్చ భేదవిశేషనిషేధస్య కణ్ఠోక్తత్వాత్, ముక్తానాం సామ్యవచనాత్, అహం త్వం చ తథాన్యే చ తత్ర త్వమహమప్యత్ర తన్నస్సముతాలమ్బ్యేత్యాది ప్రాకరణికవచనానురోధా, దేకోవ్రీహిరితివదేకశబ్దస్య ఏకజాతీయపరత్వోపపత్తే, ర్వక్ష్యమాణశ్లోకస్యైతత్స్వభావాచ్చ, జీవాద్వైతం ప్రకారాద్వైతమేవ. నిత్యో నిత్యానాం చేతనశ్చేతనానామేకో బహూనాం యో విదధాతి కామానిత్యస్య వాక్యస్య కామవిధానపరత్వాన్న నిత్యత్వబహుత్వయోస్తాత్పర్యమస్తి-అస్తి చేద్వాక్యభేదప్రసఙ్గాదితి చేత్-న- యదాగ్నేయోఽష్టాకపాల ఇత్యత్రాష్టాకపాలత్వవిశిష్టాగ్నేయపురోడాశవిధివద్విశిష్టవిధిపరత్వాద్వాక్యస్య. నిత్యబహుచేతనవిశిష్టకామప్రదానవిధిపరం హీదం ప్రతీయతే. అనిత్యానామల్పానాం కామప్రదానాదపి నిత్యానాం బహూనాం కామప్రదానే కథితే హి కామప్రదానస్యాతిశయో భవతి. జీవబహుత్వస్య లోకసిద్ధత్వాన్న తత్ర శాస్త్రస్య తాత్పర్యం-అప్రాప్తే హి శాస్త్రమర్థవదితి చేన్న- సంసృష్టస్య హి బహుత్వప్రతీతిర్లోకసిద్ధా- పరిశుద్ధానాం స్వరూపబహుత్వస్య లోకసిద్ధత్వాభావాత్ తత్ర హి శాస్త్రతాత్పర్యం సంభవతి. ... బహుత్వే ... పరిశుద్ధాత్మస్వరూపబహుత్వం ... సంభవతి. ఉపదేశోఽపి న సంభవతి-గురుశిష్యభేదే ... ఉపదేశః- అత్ర ... వాన్నితరాం. ... ప్రతిబిమ్బం ప్రతివిషయితస్య నోపదేశస్సంభవతీతి సుఖదుఃఖాదివ్యవస్థయా ... సుఖదుఃఖవ్యవస్థానామకిం సుఖదుఃఖాద్యాశ్రయబహుత్వం- ఉత తదాశ్రయబహుత్వం. ఏకస్మిన్నపి ... సుఖదుఃఖాద్యాశ్రయబహుత్వం నాత్మైక్యవిరోధీతి న వ్యవస్థా. ఆశ్రయభేదశ్చేత్తాదాత్మ్యానిష్టా హేతురితి చేన్న- ... ప్రకారవిశిష్టత్వాద్వ్యవస్థాయాః ... ప్రతిసన్ధానం ... సుఖదుఃఖాదిషు ప్రతిసన్ధానం దృష్టం. ప్రతిబన్ధకాభావేఽపి సత్యేకాశ్రయత్వేన సుఖదుఃఖప్రతిసన్ధానాభావోఽస్య వ్యవస్థితిపక్షే. ఏకమయమిత్యత్ర మయట్ స్వార్థికః యద్వా- ఏకశబ్దోఽభావప్రధానః- ఐక్యం. తత్ప్రచురమేకమయం. శుద్ధావస్థస్యాత్మనో జ్ఞానైకాకారత్వం-న తు సంసృష్టస్య-తస్య బుద్ధిసుఖదుఃఖాద్యాన్తరభేదేన దేవత్వాదిబాహ్యభేదేన వైషమ్యప్రాచుర్యాభావాత్. ఏకశబ్దస్య సమానవాచీ - ఏకో వ్రీహిః సుసమ్పన్నస్సుపుష్టం కురుతే ప్రజా ఇత్యాదిషు తథా ప్రయోగదర్శనాత్. దేవమనుష్యాదిప్రకృతిపరిణామవిశేషరూపేత్యనేన దుఃఖాజ్ఞానమలా ధర్మాః ప్రకృతేస్తే న చాత్మనః పుమాన్న దేవో న నరో న పశుర్న చ పాదపః। శరీరాకృతిభేదాస్తు భూపైతే కర్మయోనయ ఇతి వచనయోరైకార్థ్యం దర్శితం. పిణ్డః పృథగ్యతః పుంస ఇతి ప్రాకరణికవచనం స్మారయతి పిణ్డశబ్దః. ఏకమయమిత్యాత్మన్యేకత్వం విధాయ భేదే నిషిధ్యమానే ఆత్మస్వరూపభేదపివనిషిధ్యస్యాదితి చేత్- స్యాదేవం యది విధీయమానమేకత్వం వ్యక్త్యైక్యం స్యాత్-తత్తు ప్రకారైక్యం. అతో భేదనిషేధో న జాత్యనిషేధ ఏవేతి భావః. ద్వైతినోఽతథ్యదర్శన ఇతి సామాన్యేనోక్తే కథం దేవాదిద్వైతనిషేధ ఇత్యుచ్యత ఇతి చేత్- కథం సామాన్యేన ద్వైతనిషేధే ప్రతీతే ఆత్మద్వైతనిషేధ ఇత్యుచ్యతే- న పిణ్డాత్మనోర్భేదనిషేధః, పిణ్డాత్మనోర్భేదస్య ప్రామాణికత్వాదితి చేత్- ఆత్మభేదస్యాపి ప్రామాణికత్వాన్న తద్భేదనిషేధః- అపితు దేవాదిభేదనిషేధ ఇతి భావః. అత్రాపి ద్వైతమప్రతిషిద్ధం చేత్ ఆత్మా శుద్ధాక్షరశ్శాన్తః విజ్ఞానమయజ్ఞం తనుత ఇత్యేకవచనం నోపపద్యతే - జాతావేకవచనం చేద్దేహశబ్దేఽప్యేకవచనం స్యాది

యథోక్తం భగవతా "శుని చైవ శ్వపాకే చ పణ్డితాస్సమదర్శినః" "నిర్దోషం హి సమం బ్రహ్మే"త్యాదిషు, "తస్యాత్మపరదేహేషు సతోఽపీతి" దేహాతిరిక్తే వస్తుని స్వపరవిభాగస్యోక్తత్వాత్; "యద్యన్యోఽస్తి పరః కోఽపీ"త్యత్రాపి నాత్మైక్యం ప్రతీయతే - యది మత్తః పరః కోఽప్యన్య ఇత్యేకస్మిన్నర్థే పరశబ్దాన్యశబ్దయోః ప్రయోగాయోగాత్. తత్ర పరశబ్దస్స్వవ్యతిరిక్తాత్మవచనః. అన్యశబ్దస్తస్యాపి జ్ఞానైకాకారత్వాదన్యాకారత్వప్రతిషేధార్థః. ఏతదుక్తం భవతి- యది మద్వ్యతిరిక్తః కోఽప్యాత్మా మదాకారభూతజ్ఞానాకారాదన్యాకారోఽస్తి-తదాఽహమేవమాకారః అయం చాన్యాదృశాకార ఇతి శక్యతే వ్యపదేష్టుం - న చైవమస్తి-సర్వేషాం జ్ఞానైకాకారత్వేన సమానత్వాదేవేతి. "వేణురన్ధ్రవిభేదేనే"త్యత్రాప్యాకారవైషమ్యమాత్మనాం న స్వరూపకృతం-అపితు దేవాదిపిణ్డప్రవేశకృతమిత్యుపదిశ్యతే- నాత్మైక్యం. దృష్టాన్తే చానేకరన్ధ్రవర్తినాం వాయ్వంశానాం న స్వరూపైక్యం- అపి త్వాకారసామ్యమేవ. తేషాం వాయుత్వేనైకాకారాణాం రన్ధ్రభేదనిష్క్రమణకృతో హి షడ్జాదిసంజ్ఞాభేదః-ఏవమాత్మనాం దేవాదిసంజ్ఞాభేదః. తైజసాప్యపార్థివద్రవ్యాంశభూతానాం పదార్థానాం తత్తద్వ్యక్తిత్వేనైక్యమేవ న స్వరూపైక్యం - తథా వాయవీయానామంశానామపి స్వరూపభేదోఽవగమనీయః

తిశబ్దాచ్చ దేవమనుష్యాదిపదేన పరివృతా. దేవాదిష్వవాన్తరభేదవివక్షయా వివిధశబ్దః. తత్రాప్యనేకవిధత్వవివక్షయా విచిత్రశబ్దః. అత్ర స్త్రీజాత్యేకత్వాదేకవచనం ప్రసక్తం స్వవాన్తరజాతిబహుత్వాద్బహువచనమిత్యభిప్రాయః. సామ్యే ప్రమాణమాహ (యథోక్తమితి) బహుత్వస్యానిహితత్వాత్సామ్యప్రతిపాదనాదాత్మవ్యక్తిభేదనిషేధోఽనుపపన్న ఇత్యర్థః. హేత్వన్తరం చాహ (తస్యేతి) అన్యథార్థస్య దేహతచ్ఛ్లోకస్థపదానాం వ్యాహతత్వాదిత్యర్థః. (ఉక్తత్వాదితి) సమమిత్యర్థ ఇత్యన్వయః. ఏకవచనోక్తా హి జాతావేకవచనమితి నిర్వాహః- అన్యనిషేధపరస్య వచనస్యాన్యథా నిర్వాహాయోగాత్ ఆత్మైకత్వసిద్ధిరితి శఙ్కాయాం యద్యన్యోఽస్తీత్యాదేః శ్లోకస్యార్థమాహ (యదీతి) ఏకస్మిన్నర్థే ద్వావేవ శబ్దౌ ప్రయుక్తౌ స్థానత్రయే - తేనాన్యతరశబ్దస్యాకారపరత్వాన్నాత్మభేదనిషేధ ఇతి పరిహ్రియతే. తత్ర ద్వయోశ్శబ్దయోః కోఽర్థ ఇత్యత్రాహ (తత్రేతి) పరశబ్దేన ధర్మిణమనూద్య తస్య శబ్దాన్తరోపస్థాపితాకారాన్తరాన్వయో నిషిధ్యత ఇత్యర్థః. ఏషోఽహమయం చాన్య ఇతి వక్తుమశక్యత్వం కథం- ప్రత్యక్త్వపరాక్త్వభేదకధర్మా హి విద్యేతే ఇతి చేన్నైవం- ప్రత్యక్త్వపరాక్త్వయోస్స్వపరాపేక్షయా సర్వాత్మనాం సాధారణతయా వ్యావర్తకత్వాభావాత్. పూర్వం దేవాదిష్వన్యతమోఽయమిత్యభిప్రాయేణ తద్విశేషబుభుత్సయా హి సౌవీరరాజేనాభిభరతః పృష్టః. అతో దేవాద్యాకారనిషేధపరావిమౌ శబ్దావితి భావః. ఏవం పదార్థసహితశ్లోకేన కిముక్తం భవతీతి శఙ్కాయాం వాక్యార్థం యోజయతి (ఏతదుక్తమితి) ఏష ఇతి శబ్దస్యార్థమాహ (ఏవమాకార ఇతి) అన్యశబ్దార్థమాహ (అన్యాదృశాకార ఇతి) ఆకారైక్యం నామాకారాణాం సాదృశ్యమిత్యభిప్రాయేణ ఏవమాకార అన్యాదృశాకార ఇత్యుక్తం. అన్యథా స్వరూపమాత్రప్రతిపత్తిరేకేనైవ పదేన సిద్ధేతి పదాన్తరవైయర్థ్యప్రసఙ్గాత్ పదాన్తరమాకారపరమిత్యర్థః. అస్యార్థస్య విపర్యయే పర్యవసానముత్తరశ్లోకోక్తం. సోఽనుద్యాహ్రియతే. తదర్థమాహ (న చైవమితి) అయం హి స శ్లోకః "యదా సమస్తభూతేషు పుమానేకో వ్యవస్థితః। తదా హి కో భవాన్ సోఽహమిత్యేతద్విఫలం వచ" ఇతి. ఆకారైక్యపరః. స్వయంప్రకాశత్వనిత్యత్వాణుత్వాదిస్సర్వాత్మసాధారణః. వ్యావర్తకదేవాద్యాకారస్తు నాత్మనోఽస్తి. వ్యావర్తకాభావాత్ తద్వాచిశబ్దేన నిర్దేశోఽనుపపన్నః. ప్రత్యక్త్వపరాక్త్వపరోక్షత్వాపరోక్షత్వాదీని సవ్యావర్తకానీతి కో భవానితి ప్రశ్నస్తదతిరిక్తాకారాభిప్రాయః. నహి భవానితి ప్రశ్నః. భవచ్ఛబ్దో ధర్మిమాత్రపరః. కింశబ్దో వ్యావర్తకదేవాద్యాకారపరః. తస్మాత్తదతిరిక్తాకారాభావేన తద్వాచిశబ్దేన నిర్దేశ ఉపపద్యత ఇత్యర్థః. (జ్ఞానైకాకారత్వేన సమానత్వాదేవేతి) ఘార్థ్యోక్తాదేవేతి భావః. ఉక్తనిర్వాహాగోచరం దృష్టాన్తముఖేనాద్వైతపరత్వేన పరోక్తస్య శ్లోకస్యార్థమాహ (వేణురన్ధ్రేతి) స్వతఏకాకారాణాముపాధివశాదవాన్తరభేదసద్భావమాత్రే దృష్టాన్తోపన్యాసః. అన్యథా సర్వథా సాధర్మ్యాభ్యుపగమే హి ఆత్మనో ఛిద్రత్వాకాశకార్యత్వాదికమపి స్యాత్. తద్ధి ప్రమాణాన్తరవిరోధాత్త్యజ్యతే. తథా దృష్టాన్తగతమాకారాన్తరమపీతి భావః. తథా సా పరమాత్మన ఇత్యుక్తే షడ్జాదిసంజ్ఞాభేదో మా భూదిత్యభిప్రాయేణాహ (ఏవమాత్మనాం దేవాదిసంజ్ఞాభేద ఇతి) భేదష్షడ్జాదిసంజ్ఞిత ఇతి పాఠేన తు షడ్జాదిసంజ్ఞాభేద ఇతి వ్యాఖ్యాతం - దురవగమషడ్జాదిరూపభేదప్రతిపత్తిసౌకర్యస్య సంజ్ఞాభేదాధీనత్వాదితి భావః. దార్ష్టాన్తికేఽపి తథైవ. దృష్టాన్తే వ్యక్తిబహుత్వం కిమస్తీతి శఙ్కాయాం వాయ్వంశానామనేకత్వం తర్కేణ సాధయతి (తైజసేతి) స్పర్శవద్ద్రవ్యత్వాదితి భావః. యత్ర త్వాకాశదృష్టాన్త ఉక్తః తత్రాప్యేకస్యాత్మనో దృష్టాన్తత్వేనాకాశముక్త్వా ఆత్మాన్తరేతరథాత్వమితి మన్తవ్యం. "సితనీలాదిభేదేన యథైకం దృశ్యతే నభః। భ్రాన్తదృష్టిభిరాత్మాపి తథైకస్సన్పృథక్పృథగి"తి నభసః సితనీలాదిభేదశ్చ రత్నాద్యుపాధ్యసాన్నిధ్యే మేఘోపశ్లిష్టస్య తస్య యథా క్రమభావి- తథైకస్యాత్మనోఽపి దేవాదిభేదః క్రమభావీతి. యద్వా - తత్రాపి ప్రదేశభేదాత్కింకారేణ సర్వాత్మదృష్టాన్తస్స్యాత్. ఆకాశస్య ప్రదేశభేదానభ్యుపగమే ఘటాదేర్విభుత్వమాకాశస్యాల్పత్వం వా ప్రసజేత్. కిం ఘటాదిః కృత్స్నాకాశేన సంబద్ధః-ఉత ప్రదేశభేదేన. పూర్వస్మిన్ పక్షే ఘటాదేర్విభుత్వమాకాశస్యాల్పపరిమాణత్వం వా. ద్వితీయే ప్రదేశభేదాత్కిం కారణమితి. వేదాన్తిభిర్నభసో నిరవయవత్వాదేరనభిధానాత్- వేదాన్తేషు తస్యాంశభేదేన పఞ్చీకరణోపదేశాత్, దేశాంశేన వాయుత్వేన పరిణామవాదాత్, ఉత్పత్తిలయదర్శనాచ్చేతి. అతఏవ "ఘటధ్వంసే ఘటాకాశో న భిన్నో నభసా యథా। బ్రహ్మణా హేయవిధ్వంసే" ఇతి శ్లోకే తథా పూర్వమాకాశానవచ్ఛిన్నభస్యాంశభేదాభిప్రాయేణ జీవస్య పరమాత్మనా సహాధికవైషమ్యరహితదృష్టాన్తత్వసమర్పణపరం వేదితవ్యం- "యథాగ్నిరగ్నౌ సంక్షిప్తస్సమానత్వమనుప్రజేతి" ఇతి

* సోహం స చ త్వమితి సర్వాత్మనాం పూర్వోక్తం జ్ఞానాకారం తచ్ఛబ్దేన పరామృశ్యత త్సామానాధికరణ్యేనాహంత్వమిత్యాదీనామర్థానాం జ్ఞానమేవాకార ఇత్యుపసంహరన్ దేవాద్యాకారభేదే నాత్మసు భేదమోహం పరిత్యజేత్యాహ. అన్యథా దేహాతిరిక్తోపదేశ్యస్వరూపే అహంత్వం సర్వమేతదాత్మస్వరూపమితి భేదనిర్దేశో న ఘటతే. అహంత్వమాదిశబ్దానాముపలక్ష్యేణ సర్వమేతదాత్మస్వరూపమిత్యనేన సామానాధికరణ్యాదుపలక్షణత్వమపి న సంగచ్ఛతే. సోపి యథోపదేశ ఋభుకరోదిత్యాహ తత్త్యాజ భేదం పరమార్థదృష్టిరితి. కుత శ్చైష నిర్ణయ ఇతి చేత్ — దేహాత్మవివేకవిషయత్వాదుపదేశస్య. తచ్చ * పిణ్డః పృథగ్యతః పుంసః శిరః పాణ్యాదిలక్షణ ఇతి ప్రక్రమాత్. * విభేదజనకే జ్ఞాన ఇతి చ నాత్మస్వరూపైక్యపరం. నాపి జీవపరయోః. ఆత్మస్వరూపైక్యము క్తరీత్యా నిషిద్ధం. జీవపరయోరపి స్వరూపైక్యం దేహాత్మనోరివ న సంభవతి — తథా చ శ్రుతిః * ద్వా సుపర్ణా సయుజా సఖాయా సమానం వృక్షం పరిషస్వజాతే। తయోరన్యః పిప్పలం స్వాద్వత్త్యనశ్నన్నన్యో అభిచాకశీతి

సామ్యద్వ్యష్టాన్తాభిధానాత్. అథాధికరతనిగమనశ్లోకమాహ (సోహమితి) పూర్వోక్తం — అధ్యాయచతుష్టయోక్తం. సచ్ఛబ్దస్య జ్ఞానాకారపరత్వవచనాచ్చిత్వే విశేషణాంశే తాత్పర్యం దర్శయితుం సర్వాత్మనాం జ్ఞానాకారమితి విశేషణాంశస్య నిష్కృష్య నిర్దేశః — అన్యథా తత్సామానాధికరణ్యేనేత్యనయోక్తివిరోధాత్. (జ్ఞానమేవాకార ఇత్యుపసంహరన్నితి) సోహమిత్యాదిశ్లోకాత్ అనన్తరపూర్వశ్లోకే * ఏకః సమస్తం యదిహాస్తి కించిత్ తదచ్యుతో నాస్తి పరం తతోన్యత్ ఇత్యర్థేన సర్వాత్మనాం భగవచ్ఛరీరత్వస్యోక్తత్వాత్ సోహమిత్యాదిశ్లోకస్య భగవదాత్మకత్వనిగమనపరత్వశఙ్కాస్యాత్. [illegible] ప్రకరణస్య శరీరాత్మవివేకపరత్వాత్, తన్నిగమనస్యైవాపేక్షితత్వాత్, తన్నిగమనపరశ్లోకాన్తరాభావాత్, [illegible] ఆత్మనాం దేహవ్యావృత్తజ్ఞానైకాకారత్వనిగమనపరోయం శ్లోక ఇత్యభిప్రాయః. త్యజ భేదమోహమిత్యంశస్యార్థమాహ (దేవాద్యాకారభేదే నాత్మసు భేదమోహం పరిత్యజేతి) దేవాదిశబ్దో భేదశబ్దవివరణరూపః. దేహగతదేవత్వాద్యాకారభేద ఆత్మని భేదమోహహేతుః. తం భేదమోహం పరిత్యజేత్యర్థః. [illegible] భేదనిషేధపరత్వేఽనిష్టమాహ (అన్యథేతి) న చాహంత్వమాదిశబ్దా దేహపరాః — న హి తచ్ఛబ్దేనాత్మానం పరామృశ్య తేనాత్మనా దేహానామైక్యముపదిశ్యతే. నాప్యన్తఃకరణపరాః — న హ్యన్తఃకరణానాం పరమాత్మనైక్యం పరస్పరైక్యం వోపదిశ్యతే. నాపి దేహవిశిష్టాన్తఃకరణపరాః — న హి దేహవిశిష్టానామన్తఃకరణానామైక్యముపదిశ్యతే. అతోఽహంత్వమాదిశబ్దా దేహాతిరిక్తాత్మపరా ఇత్యభిప్రాయేణ దేహాతిరిక్తేత్యుక్తం. అహంత్వమిత్యాదిపదానాం [illegible] లక్షణత్వాదుపలక్ష్యవస్తుని న భేద ఇత్యాశఙ్క్య పరిహరతి (అహమితి) అహంత్వమాదీత్యాదిశబ్దేన సర్వశబ్దో వివక్షితః. ఉపలక్ష్యేణేత్యుపలక్షణస్య [illegible] పలక్ష్యవాచిపదేనేత్యర్థః. (సర్వమేతదాత్మస్వరూపమిత్యనేనేతి) అహంత్వం సర్వమితి త్రయాణామపి పదానామాత్మస్వరూపశబ్దేన సామానాధికరణ్యం [illegible] లితం — తేష్వన్యతమేనాహంత్వమర్థసజాతీయార్థవాచినా సర్వమేతదితిపదేనాత్మస్వరూపశబ్దస్య సామానాధికరణ్యనిర్దేశాదితి జ్ఞాపనార్థం సర్వమేతదాత్మస్వరూపమిత్యుపాదానం కృతం భాష్యే. శ్లోకే సర్వమేతదాత్మస్వరూపమితి ప్రదర్శనార్థముక్తం. అతోఽహంత్వమాదిశబ్దానాముపలక్ష్యవాచకాత్మస్వరూపశబ్దేన సామానాధికరణ్యాదహంత్వమాదిశబ్దవాచ్యానామర్థానాముపలక్షణత్వమసంగతం — న హి చన్ద్రశాఖా, సారసః కేదార, [illegible] లక్ష్యవాచిశబ్దానాం సామానాధికరణ్యం ముఖ్యతయా దృష్టమిత్యర్థః. లక్షణయాస్త్వితి చేత్ — లక్షణాదోష ఇతి భావః. [illegible] విశేషణం. సర్వమేతదాత్మస్వరూపమిత్యాత్మశబ్దనిర్దిష్టేనానేనోపలక్ష్యేణాహంత్వమాదిశబ్దానాం సామానాధికరణ్యాదుపలక్షణత్వమసంగతమిత్యర్థః. [illegible] స్యాం యోజనాయామహంత్వమాదిసజాతీయార్థవాచిసర్వపదసామానాధికరణ్యనిర్దేశస్య హేతుత్వమర్థసిద్ధం — యద్యహంత్వమాదిశబ్దా [illegible] వృత్త్యా తదానీమేవమర్థతయోపలక్ష్యవాచినాత్మస్వరూపమితిపదేన సహ సామానాధికరణ్యదర్శనాదుపలక్షణవాదః అహంత్వమాదిసామానాధికరణ్యాన్యథ్యమితి. అహంశబ్దస్యాపేక్షిక ప్రత్యక్త్వం ప్రవృత్తినిమిత్తం. త్వంశబ్దస్య చ చేతనత్వే సత్యభిముఖత్వం. ఆత్మశబ్దస్య చ వ్యాపకత్వమతత్వం [illegible] తిపదస్య ప్రకృతజ్ఞానాకారః. నను స చ సర్వమేతదాత్మస్వరూపమిత్యత్ర కథమాత్మస్వరూపవిశేషణస్య తచ్ఛబ్దస్య పుల్లింగత్వం — ఉచ్యతే — * ఆత్మా [illegible] శ్చాన్త ఇత్యాదిషు పరజ్ఞానమయత్వేన ప్రకృత ఆత్మా హి తచ్ఛబ్దేన పరామృశ్యతే — అతో న విరోధ ఇతి. అభిత్వం స్పష్టం దేవాదిరూపేణ ప్రతీయమానం సర్వమేతదాత్మస్వరూపం జ్ఞానైకాకారస్స ఆత్మేత్యర్థః. చతుర్థపాదం వ్యాచష్టే (సోపీతి) న జీవబ్రహ్మాద్వైతపరమిదం ప్రకరణం — న చాత్మస్వరూప [illegible] ధపరం — ప్రకారైక్యపరమితి కథం జ్ఞాయత ఇత్యభిప్రాయేణాహ (కుతశ్చేతి) పరిహరతి (దేహాత్మేతి) తదపి కుత ఇత్యత్రాహ (తచ్చేతి) దేహాత్మవివేకపరత్వోపపాదనేన జీవపరైక్యపరత్వమాత్మబహుత్వనిషేధపరత్వం చ దత్తోత్తరమేవ. అథ శాస్త్రోపసంహారగతస్య విభేదజనక ఇత్యాదిశ్లోకస్యార్థం వర్ణయన్ అద్వైత [illegible] రపరత్వం వ్యుదస్యతి (విభేదేత్యాదినా) ప్రథమం కిమాత్మస్వరూపైక్యపరం — ఉత జీవపరైక్యపరమితి వికల్ప్య దూష్యతే. అత్ర — చ శబ్దాభావాదాత్మబ్రహ్మశబ్ద యోస్సామానాధికరణ్యం సంభావితం. తథా సతి బ్రహ్మశబ్దః శుద్ధావస్థపరస్స్యాత్. ఏవం శుద్ధావస్థాజీవస్య భేదో నాస్తీతి జీవస్వరూపైక్యముక్తం స్యాత్. అత శ్శఙ్కాస్పదీభూతమాత్మైక్యపరత్వం దూషయతి (ఆత్మేతి) ఉక్తరీత్యా — శ్రుతిస్మృత్యర్థాపత్తిలౌకికార్థాపత్త్యాదిభిరిత్యర్థః. ద్వితీయం పక్షం దూషయతి (జీవేతి) (దేహాత్మనోరివేతి) విరుద్ధధర్మత్వాదిత్యర్థః. ప్రత్యక్త్వపరాక్త్వజడత్వాజడత్వనిత్యత్వపరిణామిత్వాదిభిర్విరుద్ధధర్మైర్యథా దేహాత్మనోర్నైక్యం — తథా జీవపరయోరపి హేయార్హత్వోభయలిఙ్గత్వనియామ్యత్వనియన్తృత్వాదివిరుద్ధధర్మైరైక్యం హి నోపపద్యతే. విరుద్ధధర్మత్వే ప్రమాణమాహ (తథా చేతి) తథా — విరుద్ధధర్మత్వ ఇత్యర్థః. భోక్త్రర్థః — హేతువాచీ. వక్ష్యమాణహేతూనాం పఞ్చమీ ప్రయుక్తా. తస్మాన్నియామ్యం — చశబ్దః. సమానం వృక్షం — శరీరం. పిప్ప

* ఋతం పిబన్తౌ సుకృతస్య లోకే గుహాం ప్రవిష్టౌ పరమే పరార్ధ్యే। ఛాయాతపౌ బ్రహ్మవిదో వదన్తి పఞ్చాగ్నయో యే చ త్రిణాచికేతాః॥ *అన్తః ప్రవిష్టశ్శాస్తా జనానాం సర్వాత్మేత్యాద్యా-, అస్మిన్నపి శాస్త్రే *స సర్వభూతప్రకృతిం వికారాన్ గుణాదిదోషాంశ్చ మునే వ్యతీతః। అతీతసర్వావరణోఽఖిలాత్మా తేనాస్తృతం యద్భువనాన్తరాలే। సమస్తకల్యాణగుణాత్మకోఽసౌ *పరః పరాణాం సకలా న యత్ర క్లేశాదయస్సన్తి పరావరేశే *అవిద్యాకర్మసంజ్ఞాన్యా తృతీయా శక్తిరిష్యతే। యయా క్షేత్రజ్ఞశక్తిస్సా వేష్టితా నృప సర్వగేతి భేదవ్యపదేశాత్,-*ఉభయేఽపి హి భేదేనైనమధీయతే *భేదవ్యపదేశాచ్చాన్యః *అధికం తు భేదనిర్దేశాత్ ఇత్యాదిసూత్రేషు చ *య ఆత్మని తిష్ఠన్నాత్మనోఽన్తరో యమాత్మా న వేద యస్యాత్మా శరీరం

లం-కర్మఫలం. అభిచాకశీతి-స్వయమనశ్నన్ త్వాదాశయితృత్వాచ్చ భృశం భాతీత్యర్థః. నను కథమస్య ద్వామన్త్రస్య జీవపరమాత్మభేదపరత్వం-అన్తఃకరణజీవపరోఽప్యయం మన్త్రః-పైఙ్గిరహస్యబ్రాహ్మణేనాస్య మన్త్రస్య తథా వ్యాఖ్యాతత్వాత్ యథా *తయోరన్యః పిప్పలం స్వాద్వత్తీతి సత్త్వం। అనశ్నన్నన్యోఽభిచాకశీతీతి జ్ఞః। తావేతౌ సత్త్వక్షేత్రజ్ఞావితి-స్వాద్వత్తీత్యనేన సత్త్వముక్తం అభిచాకశీతీత్యనేన వాక్యేనానశ్నన్నన్యో జ్ఞ ఇతి క్షేత్రజ్ఞోఽభిపశ్యతీత్యుక్తమితి వ్యాఖ్యాతత్వమవగమ్యతే. న చ సత్త్వశబ్దో జీవపరః- క్షేత్రజ్ఞశబ్దః పరమాత్మపర ఇతి వాచ్యం సత్త్వక్షేత్రజ్ఞశబ్దయోరన్తఃకరణజీవపరతయా ప్రసిద్ధత్వాత్, *తదేతత్సత్త్వం యేన స్వప్నం పశ్యతి। అథ యోఽయం శారీర ఉపద్రష్టా స క్షేత్రజ్ఞః। తావేతౌ సత్త్వక్షేత్రజ్ఞావితి సత్త్వక్షేత్రజ్ఞశబ్దయోరన్తఃకరణజీవపరత్వేన తత్రైవ వ్యాఖ్యాతత్వాచ్చ. యేన పశ్యతీతి కరణత్వప్రతీతేః సత్త్వం హ్యన్తఃకరణం. స్వప్నద్రష్టృత్వాదితరః క్షేత్రజ్ఞో హి జీవః. అతో ద్వా సుపర్ణా ఇతి మన్త్రోఽయమన్తఃకరణజీవపరః-న తు జీవపరమాత్మపర ఇతి. ఉచ్యతే-న తావజ్జీవపరమాత్మపరత్వమస్య మన్త్రస్యాపవదితుం శక్యతే-అనేన మన్త్రేణ తుల్యార్థతయా ప్రత్యభిజ్ఞాయమానే *సమానే వృక్షే పురుషో నిమగ్న ఇత్యనన్తరమన్త్రే జీవపరమాత్మనోః ప్రతిపన్నత్వాదస్య మన్త్రస్య తదైకార్థ్యాచ్చ. *సమానం వృక్షం పరిషస్వజాతే *సమానే వృక్షే పురుషో నిమగ్న ఇతి తయోరైకార్థ్యం హి ప్రతీయతే. *సమానే వృక్షే ఇతి మన్త్రే పురుషో జీవః-అన్తఃకరణస్య పురుషశబ్దవాచ్యత్వాభావాత్, *శోచతి ముహ్యమానః *పశ్యతి వీతశోక ఇతి పదానామస్వారస్యప్రసఙ్గాచ్చ. అన్యశ్చ పరమాత్మా - ఈశశబ్దవాచ్యత్వాత్, స్వవిషయజ్ఞానేన వీతశోకత్వహేతుత్వాచ్చ. న కేవలముత్తరమన్త్రైకార్థ్యాద్ ద్వా సుపర్ణేతి మన్త్రస్య జీవపరమాత్మపరత్వం- కింతు తస్మిన్నేవ స్వాద్వత్తి అనశ్నన్నన్య ఇతి భోక్తృత్వాభోక్తృత్వశ్రవణాచ్చ తదవసీయతే. చక్షుశ్శ్రోత్రాదీనాం ద్రష్టృత్వశ్రోతృత్వాదివత్ అన్తఃకరణస్యాపి కరణత్వాదేవ భోక్తృత్వం న సంభవతి. జీవస్య చ వృక్షశబ్దోక్తదేహపరిష్వఙ్గదశాయామేవానశ్నత్త్వమపి నోపపద్యతే. తర్హి పైఙ్గిరహస్యబ్రాహ్మణస్య కోఽర్థః- ఉచ్యతే- సత్త్వం-బద్ధజీవః- * ద్రవ్యాసువ్యవసాయేషు సత్త్వమస్త్రీ తు జన్తుషు ఇతి నైఘణ్టుకపాఠాత్ జన్తుపరత్వావగతేః, జన్తుః-చేతనః-* ప్రాణీ తు చేతనో జన్మీ జన్తుజన్యశరీరిణః ఇతి పాఠాత్ *నతదస్తి పృథివ్యాం వా దివి దేవేషు వా పునః। సత్త్వం ప్రకృతిజైర్ముక్తం యదేభిస్స్యాత్త్రిభిర్గుణైః ఇతి ప్రయోగాత్, *వన్యాన్వినేష్యన్నివ దుష్టసత్త్వానిత్యర్వాచీనప్రయోగాచ్చ. క్షేత్రజ్ఞశబ్దశ్చ పరమాత్మపరః - అధ్యక్షరప్రసిద్ధాకాశప్రాణశబ్దవదర్థానుపపత్త్యా పరమాత్మపరత్వోపపత్తేః, *క్షేత్రజ్ఞం చాపి మాం విద్ధి సర్వక్షేత్రేషు భారత *క్షేత్రజ్ఞోఽక్షర ఏవ చేతి ప్రయోగాత్, క్షేత్రం జానాతీత్యవయవార్థస్య తస్మిన్నేవ పుష్కలత్వాచ్చ. మోక్షధర్మే *తతస్తు త్రిగుణాతీతాస్తే పరమాత్మానమఞ్జసా। ప్రవిశన్తి ద్విజశ్రేష్ఠ క్షేత్రజ్ఞం నిర్గుణాత్మకం। *సర్వావాసం వాసుదేవం క్షేత్రజ్ఞం నిర్గుణత్వతః *విశ్వమూర్ధా విశ్వభుజో విశ్వపాదాక్షినాసికః। ఏకశ్చరతి క్షేత్రేషు స్వైరచారీ యథాసుఖం। క్షేత్రాణి హి శరీరాణి బీజాని చ శుభాశుభే। తాని వేత్తి స యోగాత్మా తతః క్షేత్రజ్ఞ ఉచ్యత ఇతి ప్రయోగాత్, *యోఽస్యోత్కృష్టః కారయితా తం క్షేత్రజ్ఞం ప్రచక్షతే। యః కరోతి చ కర్మాణి స భూతాత్మేతి చోచ్యత ఇతి ప్రయోగాచ్చ. యేన స్వప్నం పశ్యతీత్యత్ర యోగినేతి శేషః-స్వప్నం పశ్యతీత్యుచ్యతే. తత్ర * కారిన్యస్యాత్... ... స్వప్నద్రష్టృత్వం జీవాత్మద్వారా పరమాత్మని శేషిణం భవతీతి న విరోధః. శారీరశబ్దశ్చ *తస్యైష ఏవ శారీర ఆత్మేతివత్ స్వవ్యుత్పత్త్యా సముచితవిద్వచ్ఛరీరకే పరమాత్మన్యుపపద్యతే. ఉపద్రష్టృత్వం చ సర్వజ్ఞత్వాదేవోపపద్యతే. అతో ద్వా సుపర్ణేతి మన్త్రో జీవపరమాత్మపరః. ఋతం పిబన్తావితి మన్త్రోఽయం జీవపరమాత్మపరః ప్రయోజ్యప్రయోజకభావేనాన్వయః. పిబన్తావితి శతృప్రత్యయః కర్తృమాత్రపరః- న తు కర్తృవిశేషపరః. తేన ప్రయోజ్యప్రయోజకౌ ద్వావపి కర్తృవిశేషావవిశేషేణ క్రోడీకృతౌ భవతః. అన్యథా అనశ్నన్నిత్యాదివిరోధః స్యాత్. యద్వా- ఛత్రిణో గచ్ఛన్తీతివదజహల్లక్షణా. సుకృతస్య ఋతం- ఫలం. యద్వా- సుకృతస్య లోక ఇత్యన్వయః. ఋతం సుకృతం ఋతం. తత్ఫలము ద్వ్యతేలక్షణయా *ఏవం పుణ్యస్య కర్మణో మూర్తా ... వా తీత్యత్ర *ఏవమన్నతాదాత్మ్యం జుగుప్సేదితి పుణ్యప్రతియోగిత్వేనాన్యత్ర ప్రయోగాత్. గుహాం-హృదయగుహాం. పరమే పరార్ధ్య ఇతి లోకవిశేషణం. జీవపరవిశేషణం వా. ఛాన్దసత్వాల్లిఙ్గవ్యత్యయః. ఛాయాతపౌ- అజ్ఞసర్వజ్ఞౌ *జ్ఞాజ్ఞౌ ద్వావజావీశనీశావిత్యనేనైకార్థ్యాత్. బ్రహ్మవిదః- అధ్యాత్మవిదః. పఞ్చాగ్నయస్త్రిణాచికేతాశ్చ- కర్మవిశేషనిష్ఠాః. తే వదన్తి. యథా *యే చ వేదవిదో విప్రా యే చాధ్యాత్మవిదో జనాః। తే వదన్తి మహాత్మానం కృష్ణం ధర్మం సనాతనమితి. *ఋతం పిబన్తావిత్యేతద్వాక్యశాఖాయాం (అన్తః ప్రవిష్ట ఇతి) ఇత్యాద్యా శ్రుతిరిత్యన్వయః. న కేవలం శ్రుతిస్వారస్యాత్- అస్మిన్నపి ప్రబన్ధే దృశ్యత ఇత్యాహ (అస్మిన్నపీతి) *స స సర్వభూతేత్యాదినా హేయప్రత్యనీకత్వకల్యాణగుణాకరత్వే కథితే. జీవస్య హేయాస్పదత్వమవిద్యేత్యాదినోక్తం. సర్వగేతి భేదవ్యపదేశాదితి పూర్వేణ సంబన్ధః- న తు సూత్రోపాదానం- ఉపర్యస్య సూత్రస్య విషయవాక్యానుపాదానాత్, ఉదాహృతపురాణవచనానాం హేతుత్వకథనసాపేక్షత్వాచ్చ. శ్రుతివాక్యస్య హేతుత్వం హి చ శబ్దేనోక్తం. ఉభయేఽపీత్యాద్యుపాత్తసూత్రద్వయస్య విషయవాక్యం య ఆత్మని తి. అధికం త్విత్యాదిసూత్రస్య విషయవా

యతిజ్ఞానమశక్తతోఽయమయతి * ప్రాజ్ఞేనాత్మనాసంపరిష్వక్తః * ప్రాజ్ఞేనాత్మనాన్వారూఢ ఇత్యాదిభిరుభయోరన్యోన్యప్రత్యనీకాకారేణ స్వరూపనిర్ణయాత్, నాపిసాధనానుష్ఠానేననిర్ముక్తావిద్యస్యపరేణస్వరూపైక్యసంభవః - అవిద్యాశ్రయత్వయోగ్యస్యతదనర్హత్వాసంభవాత్. యథోక్తం * పరమాత్మాత్మనోర్యోగః పరమార్థ ఇతీష్యతే । మిథ్యైతదన్యద్ద్రవ్యంహి నైతి తద్ద్రవ్యతాంయత ఇతి. ముక్తస్యతు తద్ధర్మతాపత్తిరేవేతి భగవద్గీతాసూక్తం- * ఇదంజ్ఞానముపాశ్రిత్య మమసాధర్మ్యమాగతాః । సర్గేపినోపజాయన్తే ప్రలయేనవ్యథన్తిచేతి. ఇహాపి * ఆత్మభావంనయత్యేనం తద్బ్రహ్మధ్యాయినంమునే । వికార్యమాత్మనశ్శక్త్యాలోహమాకర్షకోయథేతి. ఆత్మభావం- ఆత్మనస్స్వభావం.

క్యం ప్రాజ్ఞేనేతి. సూత్రేప్యాభిః శ్రుతిభిరేవమర్థనిర్ణయాదిత్యర్థః. ఏవముపనిషత్పురాణసూత్రైర్జీవపరయోర్విరుద్ధధర్మత్వముపపాదితం. అథ * బ్రహ్మవేద బ్రహ్మైవభవతీత్యాదివాక్యాని హృది నిధాయాస్యాన్యథాసిద్ధింశఙ్కతే (నాపీతి) తన్నూపయతి (అవిద్యాశ్రయత్వేతి) అవిద్యాశ్రయత్వయోగ్యత్వం-అవిద్యాశబ్దస్సమస్తహేయప్రదర్శనార్థః- ఆశ్రయత్వశబ్దస్సంబన్ధపరః- హేయసంబన్ధార్హత్వాత్తదభావానధికరణత్వంతద్యోగ్యత్వం. హేయసంబన్ధాత్యన్తాభావాధికరణత్వంతదనర్హత్వం * అనశ్నన్నన్య ఇతిశ్రుత్యా పరమాత్మనస్తదనర్హత్వంసిద్ధం. దేశకాలసన్నికర్షే సత్యపితదన్వర్యో హి స్వభావసన్నికర్షాభావాత్. స్వభావసన్నికర్షాభావ ఏవహ్యయోగ్యత్వం- యథానభసః క్లేదనదహనాద్యనర్హత్వం. అతో హేయార్హతదనర్హయోర్న్యాయాపగమేపి నస్వరూపైక్యంసంభవతి- నిగ్రాహ్యస్యపశ్చాదనుగృహీతస్యహి నిగ్రాహ్యత్వాపగమేపి నిగ్రహానుగ్రహకర్త్రా పురుషేణ నైకత్వసంభవ ఇత్యర్థః. రాజ్యహానినిర్ముక్తస్యనియన్త్రా నరపతినా స్వరూపైక్యం న సంభవతీత్యర్థః. అస్మిన్నర్థే పురాణవచనమాహ (యథోక్తమితి) యోగశబ్ద ఐక్యపరః- అన్యథా అన్యద్ద్రవ్యంహి తద్ద్రవ్యతాం నైతీతి ప్రతిక్షేపానుపపత్తేః. నను మిథ్యైతదిత్యుత్తరత్రాన్వయః. పరమాత్మాత్మనోర్యోగః పరమార్థః- అన్యద్ద్రవ్యం తద్ద్రవ్యతాం నైతీత్యేతన్మిథ్యేత్యర్థ ఇతి చేత్. నైవం- అన్యస్యాన్యద్రవ్యతానాపత్తేస్సత్యత్వాత్. ఇతరథా జడాజడయోస్తాదాత్మ్యప్రసఙ్గః. * ఋగ్యజుస్సామనిష్పాద్యంయజ్ఞకర్మమతంతవేతివత్ ఇష్యత ఇత్యనేన పూర్వార్ధోక్తార్థస్యపరమతత్వద్యోతనాత్- అన్యథా ఇష్యత ఇతిపదవైయర్థ్యాత్. కించ- * పరమార్థస్తుభూపాలసంక్షేపాచ్ఛ్రూయతామితి వక్ష్యమాణపక్షవ్యతిరిక్తపక్షాణాం నిరాకరణపరత్వాచ్చ ప్రకరణస్య- ఏతచ్ఛ్లోకపూర్వార్ధోక్తైక్యసమర్థనపరత్వముత్తరార్ధస్యనోపపద్యతే. * ధర్మాయత్యజత ఇత్యాదిగ్రన్థేష్వుక్తార్థానాంపరమార్థత్వంహినిరస్యతే. స్వతః ప్రకృతార్థస్వరసస్యైతచ్ఛబ్దస్య ప్రకృతార్థసత్యపివక్ష్యమాణ పరత్వాశ్రయణమప్యయుక్తం. కించ- అన్యద్ద్రవ్యం తద్ద్రవ్యతాం నైతీయత్- ఏతన్మిథ్యేతి హి తదానీమర్థః- తథాసతి యతశ్శబ్దస్వారస్యభఙ్గః- యతశ్శబ్దస్యహి హేతుపరత్వం స్వరససిద్ధం- నతు యచ్ఛబ్దవత్ ప్రకృతార్థశరీరమాత్రపరామర్శిత్వం. అన్యద్ద్రవ్యం తద్ద్రవ్యతాం నైతీత్యేతన్మిథ్యేతి యతః- తత ఐక్యం పరమార్థ ఇత్యన్వయే- ఇతిశబ్దద్వయాధ్యాహారప్రసఙ్గః. సచానధ్యాహారేణ నిర్వాహే సతి నోపపద్యతే. యద్యుచ్యేత- పూర్వం పృథగ్భూతయోః పరమాత్మాత్మనోః ఐక్యం పరమార్థ ఇతీష్యత ఇతిచేత్ మిథ్యైతత్. అన్యద్ద్రవ్యంహి తద్ద్రవ్యతాం నైతీతి యతః - తస్మాత్పూర్వమపి పరమాత్మాత్మనోర్భేదో నాస్తీతి. నైవం - పూర్వం భ్రాన్త్యా పృథగ్భూతయోరిత్యస్యాశ్రుతత్వేన అధ్యాహారప్రసక్తాత్. సచానధ్యాహారేణ నిర్వాహసంభవతి నోపపద్యతే. కించ- తస్మాత్పూర్వమపి భేదో నాస్తీతి అశ్రుతవాక్యాన్తరాధ్యాహారేణ వాక్యస్య పూరణీయత్వంస్యాత్. తచ్చ తన్నిరపేక్షనిర్వాహసంభవతి నోపపద్యతే. తస్మాత్ప్రాగపి భేదో నాస్తీతి వాక్యం నాధ్యాహర్తవ్యం - పూర్వం భిన్నయోః పరమాత్మాత్మనోః పశ్చాదభేద ఇతి పక్షనిరాకరణమాత్రపరత్వాద్గ్రన్థస్యేతి చేత్. కింతేన ప్రయోజనం - పూర్వముక్త్యైక్యసిద్ధిరితిచేత్. న - పూర్వం పృథగ్భూతయోః పశ్చాదైక్యాయోగేఽభిహితే సతి పశ్చాదపి భేదసిద్ధేః. అతః స్వరససిద్ధ ఏవార్థస్స్వీకార్యః. అథ * బ్రహ్మవేద బ్రహ్మైవ భవతీత్యాది వాక్యనిర్వాహం బహుశ్రుత్యన్తరావిరోధేన వక్ష్యన్ముక్తస్యసామ్యాపత్తిమాహ (ముక్తస్యేతి) తదైక్యశ్రుతేః ప్రతికూలార్థసామ్యశ్రుతిర్దర్శయిష్యత ఇతి మత్వా వ్యాఖ్యేయతయా ప్రకృతస్యోపబృంహణవచనస్య సజాతీయం పరాభిమతార్థప్రతికూలార్థం స్మృతివచనం దర్శయతి (ఇదమితి) ముక్తపరత్వవైశద్యాయోపాదానం సర్గేపీతి. న కేవలం శాస్త్రాన్తరే- అత్రాపి ముక్తస్యభేదప్రతిపత్తిరస్తీత్యాహ (ఇహాపీతి) ఇహ- యోగప్రకరణే సంక్షేపకథనారంభ ఇత్యర్థః. * సంక్షేపవిస్తరాభ్యాం తు కిమన్యచ్ఛ్రోతుమిచ్ఛసీత్యుక్తం. ఆత్మనః శక్త్యా వికార్యం - అవస్థాన్తరం నేయం. ధ్యాయినమేనం తద్బ్రహ్మ ఆత్మభావం నయతి - ఆత్మనః శక్త్యా వికార్యం లోహమాకర్షకో యథేత్యన్వయః. ఆకర్షకో వహ్నిః - దోషమాకర్షతీతి వ్యుత్పత్త్యా. * యథాగ్నిరుద్ధతశిఖః కక్షం దహతి సానిలః । తథాచిత్తస్థితో విష్ణుర్యోగినాం సర్వకిల్బిషమితి హ్యుత్తరత్ర వక్ష్యతే. శ్రీవిష్ణుధర్మే చ- * యథాగ్నిసంగాత్కనకమపదోషం ప్రజాయత ఇతి. సోగ్నిః ఆత్మభావం- ఆత్మనః స్వభావం- నిర్దోషత్వం- లోహం నయతి తథేత్యర్థః. అయం సమ్యగర్థః. యద్వా- ఆత్మశబ్దః స్వవాచీ సన్నన్యయోగవ్యతిరేకపరః. యథాగ్నిర్లోహమాత్మభావం- స్వభావం- స్వతస్సిద్ధరూపం- నయతి తద్వదిత్యర్థః. యద్వా - ఆకర్షకః- అయస్కాన్తః. లోహమాత్మభావం నయతి- స్వవ్యాపారం లోహం కారయతి- స్వమనుకారయతి. * స్థితస్స్థితాముచ్చలితః ప్రయాతానితివదయస్కాన్తసన్నిధౌ తిష్ఠతి చేల్లోహ తిష్ఠతి- ధావతి చేత్తమనుధావతి - ఏవం * కామాన్నీ కామరూప్యనుసంచరన్ * సర్వేషులోకేషు కామచారోభవతీత్యాది శ్రుత్యనుగుణం పరమాత్మా ఉపాసకం స్వచేష్టామనుకారయతి - సమానచేష్టితం కరోతీత్యర్థః. యద్వా- ఆత్మశబ్దస్స్వవాచీ- నిష్కృష్టస్వరూపపరః. ఉపాసకం పరమాత్మా ఆత్మభావం నయతి- ప్రకృతిసంబన్ధరాహిత్యేన శుద్ధతాం నయతి- కేవలతాం నయతి- యథా అయస్కాన్తో దారునిమగ్నం లోహం తస్మాద్దారుణ ఉద్ధృత్య కేవలతాం నయతి తద్వదిత్యర్థః. యద్వా- * భూ ప్రాప్తావాత్మనేపదమితి వచనాత్ భావశబ్దః ప్రాప్తివచనః. ఆత్మప్రాప్తిం నయతి- యథా లోహమయస్కాన్తః స్వప్రాప్తిం నయతీత్యర్థః. ప్రాప్తిం నయతీతి నిర్దేశ ఓదనపాకం పచతీ

నహ్యేకర్మకస్వరూపాపత్తిరాకృష్యమాణస్య. వక్ష్యతిచ * జగద్వ్యాపారవర్జం ప్రకరణాదసన్నిహితత్వాచ్చ *భోగమాత్రసామ్యలిఙ్గాచ్చ*ముక్తోపసృప్యవ్యపదేశాచ్చేతి. వృత్తిరపి *జగద్వ్యాపారవర్జంసమానోజ్యోతిషేతి. ద్రమిడభాష్యకారశ్చ *దేవతాసాయుజ్యాదశరీరస్యాపిదేవతావత్సర్వార్థసిద్ధిస్స్యాదిత్యాహ. శ్రుతయశ్చ *య హాత్మానమనువిద్య వ్రజన్త్యేతాంశ్చసత్యాన్ కామాం స్తేషాంసర్వేషులోకేషు కామచారోభవతి*బ్రహ్మవిదా ప్నోతిపరం *సోఽశ్నుతేసర్వాన్ కామాన్ సహ। బ్రహ్మణావిపశ్చితా *ఏతమానన్దమయమాత్మానముపసంక్రమ్య మాన్ లోకాన్ కామాన్నీ కామరూప్యనుసంచరన్ *సతత్రపర్యేతి *రసోవైసః। రసంహ్యేవాయంలబ్ధ్వానన్దీభ వతి*యథానద్యస్స్యన్దమానాస్సముద్రేఽస్తంగచ్ఛన్తినామరూపేవిహాయ।తథావిద్వాన్నామరూపాద్విముక్తఃపరా త్పరంపురుషముపైతిదివ్యం *తథావిద్వాన్ పుణ్యపాపేవిధూయనిరఞ్జనః పరమంసామ్యముపైతీత్యాద్యాః.

. జీవస్యపరమాత్మశక్త్యావికార్యత్వంయుక్తం-జీవస్యజన్మమోక్షయోః జ్ఞానసంకోచవికాసరూపవికారార్హత్వాత్. అత్రశ్లోకేతాదాత్మ్యప్రతిప త్తింవదర్శయతి(నహీతి)అకర్మకస్వరూపాపత్తిరాకృష్యమాణస్యేతినిర్దేశః ఉక్తసర్వార్థసాధారణః- అగ్నిసువర్ణదృష్టాన్తవివక్షయాదృష్టా వికార్యపరః. (సమానోజ్యోతిషేతి) జ్యోతిః-పరంబ్రహ్మ-*పరంజ్యోతిరుపసంపద్య *అథయదతఃపరోదివోజ్యోతిర్దీప్యతఇతిశ్రుతేః (ద్రమి అశరీరః-ముక్తః-కర్మకృతశరీరాభావాత్. సిద్ధిః-అనుభవః. ముక్తౌజీవపరయోర్భేదశ్రుతీర్దర్శయతి (శ్రుతయశ్చేతి) ఆప్నోతి- పరమనుభవతి ఏతద్వివరణరూపంవాక్యందర్శయతి(సోఽశ్నుతఇతి)అనుసంచరన్నిత్యనేనభేదోదర్శితః. రసోవైసఇత్యనేనసామ్యమానన్దిత్వాకారేణేత్యుక్తంభ పరమసామ్యాపయోగినింనైర్ధర్మ్యనివృత్తిందర్శయతి(యథానద్యఇతి)నదీనాంనదీత్వాకారప్రహాణేనసముద్రసంసర్గాద్వైధర్మ్యప్రహాణేనసం సృష్టాన్తేఽపజీవ్యః- ప్రాకృతనామరూపప్రహాణపూర్వికాహిపరమాత్మప్రాప్తిః. నచతావతాభేదనివృత్తిః- *పురుషముపైతీతికర్మకర్తృభావా త్. సామ్యాపత్తిందర్శయతి (తథేతి) ననుపరమంసామ్యముపైతీత్యైక్యాపత్తిరుచ్యతే- సమశబ్దస్యసమానపర్యాయత్వాత్సమానశబ్దవదైక్యేప్ర గాచ్చ. సమశబ్దస్యైక్యేప్రయోగోదృశ్యతేసమకాలవర్తీత్యాదిషు. తథాసమశబ్దపర్యాయతయావగతసమానశబ్దోప్యైక్యేప్రయుజ్యతే. *సమా నంపవిషస్వజాతఇతి *ఏకస్మిన్నర్థేవృత్తిస్సామానాధికరణ్యమితిచ. ఏకాధికరణ్యంహిసామానాధికరణ్యం- ఏకస్మిన్నర్థఇత్యుక్తేః. తత్పర్యాయ సశబ్దః. యద్యపిసాదృశ్యస్యాపిసమశబ్దోవాచకః- తథాపిముక్తివాక్యస్థసామ్యశబ్దఐక్యపరః- *బ్రహ్మవేదబ్రహ్మైవభవతీత్యాదిశ్రుత్యన్తరైః కా , లయసాయుజ్యశబ్దశ్రవణాత్, నదీసముద్రఘటాకాశమహాకాశాదిదృష్టాన్తశ్రవణాచ్చ. *సాధర్మ్యమాగతాఇతిస్మృతిస్తుసగుణప్రాప్తివి -అన్యథా ప్రత్యక్షశ్రుతివిరోధేస్వరూపైక్యవిషయబహుశ్రుతివిరోధేచతద్దౌర్బల్యాత్. అతఐక్యాపత్తిరేవానేన వాక్యేన ప్రతిపాదితా. ఐక్య పారమ్యంనామపునర్భేదభ్రమప్రరోహవిరహితత్వమితి. అత్రోచ్యతే-అత్రసామ్యశబ్దఃసాదృశ్యమేవాభిధత్తే-నత్వైక్యం-ఐక్యస్యముఖ్యార్థత్వేఽ భ్యుపగతేపిస్వారస్యాభావాత్. సాదృశ్యఏవహిసమశబ్దస్యప్రాచుర్యం. తస్యచాపవాదాభావేసత్యస్వరసార్థస్వీకారోఽనుపపన్నః. అపవాదహేతవశ్చ త్వదుక్తాఅనన్తరమేవపరిహ్రియన్తే. నచసమాదిశబ్దానామైక్యంముఖ్యార్థః - ఏకత్వవివక్షయామేకోఘటఇత్యాదౌ ప్రయోగాభావాత్. ముఖ్యత్వే హ్యేకశబ్దస్యేవప్రతియోగినిరపేక్షప్రయోగః ప్రాప్నోతి. యస్తుసామానాధికరణ్యం, సమకాలవర్తీ, త్యాదిషుసమాదిశబ్దప్రయోగః- సతుసాధారణ్యా ర్థః- నత్వైక్యార్థః. సాధారణ్యేపిప్రయోగోఽముఖ్యః- ప్రయోగేస్యథాసిద్ధేశక్తికల్పనానుపపత్తేః.తథాహి- అనేకప్రతియోగికైకరూపసంబన్ధవత్త్వం సాధారణ్యం - యథాధనందేవదత్తయజ్ఞదత్తౌప్రతిశేషత్వేన సంబన్ధితయా సాధారణం - తయోశ్చధనం ప్రతిశేషితయా సాదృశ్యం - తాభ్యాం సంబన్ధిధనం. తథానీలత్వోత్పలత్వేఅపేక్ష్యాధారతయాసంబన్ధిద్రవ్యంసాధారణం-తయోశ్చద్రవ్యంప్రత్యాధేయతయాస్తిసాదృశ్యం - తాభ్యాంసం బన్ధిద్రవ్యం. తథాద్వాభ్యాం సంయోగిత్వేనావచ్ఛేద్యావచ్ఛేదకభావేనవా సంబన్ధీకాలస్తయోస్సాధారణః - తత్కాలసంబన్ధిత్వాకారేణతయోరపి సాదృశ్యమస్తి- తాభ్యాంసంబన్ధీకాలః. అతోమిథస్సదృశార్థసంబన్ధితయా ద్రవ్యకాలాదిషుసమసమానాదిశబ్దాలక్షణయావర్తన్తఇతినముఖ్యాః. అత ఐక్యేప్రయోగాభావాత్ సమశబ్దస్యైక్యంనముఖ్యార్థః. ముఖ్యార్థేనంభవతిలాక్షణికార్థస్వీకారోనోపపద్యతే.అతస్సామ్యశబ్దస్సాదృశ్యమేవాభిధత్తే. ముక్తాత్మగోచరసామానాధికరణ్యోపపత్తిశ్చానన్తరమేవభాష్యేవక్ష్యతే. యదుక్తం - సాయుజ్యశబ్దేనముక్తాభేదఇతి. తదయుక్తం - సాయుజ్యశ బ్దస్య సమానగుణయోగవాచిత్వాత్. యుజ్యతఇతి యుక్శబ్దోగుణపరః - ధర్మిణిహి గుణస్సంబధ్యతే. సమానగుణకస్సయుక్ - తస్యభావస్సాయు జ్యమితిహివ్యుత్పత్తిః. ప్రయోగవిరోధాచ్చ నైక్యంసాయుజ్యం. * ఏతాసామేవదేవతానాం సాయుజ్యం సార్ష్టితాం సమానలోకతామాప్నోతీతి బహ్వీభిర్దేవతాభిరేకస్యసాయుజ్యాపత్తిశ్శ్రూయతే. నహ్యేకస్యనిరవయవస్యాచ్ఛేద్యస్యాత్మనో బహ్వీభిర్దేవతాభిరైక్యం సంభవతి. క్రమభావిత్వాద విరోధఇతిచేత్ - తర్హ్యగ్నైక్యభూతస్య వరుణసాయుజ్యాపత్తౌ అగ్నిత్వాపాయః ప్రహాణాదగ్నిదేవతాయా అభావస్స్యాత్. అగ్నిత్వోపాధ్యాధి తేవరుణైక్యాపత్త్యనుపపత్తిః- ఔపాధికభేదప్రహాణంహ్యైక్యాపత్తిః-నతుపూర్వమవిద్యమానమైక్యముత్పద్యతే. అగ్నౌస్థితఏవతతోపృథగ్భూతస్యవ రుణసాయుజ్యమితిచేత్ - ఏకీభూతస్యపృథగ్భావోప్యుపాధితస్స్యాత్ - ఉపాధిశ్చదేహేన్ద్రియకరణాదిః. తత్సంబన్ధస్యాహేతుకత్వేఽతిప్రసఙ్గాద్ధేతుర్వా చ్యః. కర్మైవహేతురితిచేత్. అగ్నిసాయుజ్యాపత్తిదశాయాంతత్క్షీణత్వంనష్టం-నవా. నష్టంచేత్పునరుపాధ్యనుదయేనాగ్నితఃపృథగ్భావాభావాదగ్నితోఽ పాధేస్సాప్రహాణాత్ పూర్వోపాధిప్రహాణరూపవరుణసాయుజ్యాపత్తిః క్రమేణాపినోపపద్యతే. అనష్టంచేత్తత్కృతోపాధేరనష్టత్వాన్ముక్తిరేవ[illegible]

పరవిద్యాసు సర్వాసు సగుణమేవ బ్రహ్మోపాస్యం, ఫలం చైకరూపమేవ, అతో విద్యావికల్ప ఇతి సూత్రకారేణైవ *ఆనన్దాదయః ప్రధానస్య *వికల్పోఽవిశిష్టఫలత్వాదిత్యాదిషూక్తం. వాక్యకారేణ చ సగుణస్యైవోపాస్యత్వం విద్యావికల్పశ్చోక్తః *యుక్తం తద్గుణకోపాసనాదితి.

పత్తిసంభవః- ఔపాధికభేదస్య తత్ప్రహాణరూపైక్యాపత్తివిరోధిత్వాత్. అనష్టమపి తత్కార్యాగ్నిసాయుజ్యాపత్తిదశాయామన్తతో భేదకముపాధిం న జనయతి- కర్మణాం కార్యకారిత్వస్య కాలవిశేషనియతత్వాదితి చేత్. తథాపి వ్యవస్థితకర్మవిశేషపరిష్వక్తస్య జీవస్య తత్కార్యాపరిష్వక్తాదగ్నితస్తదేవ కర్మ భేదకమితి నాగ్నినైక్యాపత్తిరుపపన్నా. కించ- పృథివ్యైకీభూతపృథక్స్థితఘటస్యేవాగ్నినైకీభూతపృథక్స్థితజీవస్యాణుత్వనిత్యత్వాభ్యాముపపత్తిశ్చ. అతో భేదస్థిత ఏవాగ్న్యాదిసాయుజ్యం. సమానలోకతా సాహచర్యం చ నైక్యం సాయుజ్యం. న హ్యేకస్య స్వేన సమానలోకత్వసంభవః. అతస్సమానలోకత్వవద్భేదే సిద్ధ ఏవ సాయుజ్యం భవతి. సమానలోకతాప్రాప్త్యనన్తరం సాయుజ్యాపత్తిః- న తు యుగపదేవ- అతస్తయోరవిరోధ ఇతి చేత్. న- *సాయుజ్యం సార్ష్టితాం సమానలోకతామితి సాయుజ్యస్య పూర్వశ్రుతత్వాత్. అర్థక్రమేణ పాఠక్రమబాధ ఇతి చేత్. న- అవయవశక్త్యుపస్థాపితార్థస్య పాఠక్రమానుగుణత్వాదర్థాన్తరకల్పనస్యాహేతుకత్వాచ్చ. యది పాఠక్రమబాధార్థం సాయుజ్యశబ్దస్యైక్యాపత్తిలక్షణార్థవిషయా రూఢిశ్శక్తిః కల్ప్యతే - తదాన్యోన్యాశ్రయస్స్యాత్- సాయుజ్యస్యైక్యాపత్తిలక్షణత్వనిశ్చయే పాఠక్రమబాధః- పాఠక్రమబాధే సతి సాయుజ్యస్యైక్యాపత్తిలక్షణత్వనిశ్చయ ఇతి. *ఏతేషామేవ సలోకతాం సాయుజ్యమశ్నుత ఇతి వాక్యాత్పూర్వోదాహృతవాక్యస్థక్రమబాధ ఇతి చేత్. న - విరుద్ధార్థవిషయాయా రూఢిశక్తేరస్ఫురతయా విరోధాస్ఫురణాత్. కించ - *అగ్నేర్వా ఏతాని నామధేయాని అగ్నేరేవ సాయుజ్యం సలోకతామాప్నోతి వాయోరేవేన్ద్రస్యైవ బృహస్పతేరేవ ప్రజాపతేరేవ బ్రహ్మణ ఏవ సాయుజ్యం సలోకతామాప్నోతీతి భూయసాం వాక్యానాం బలీయస్త్వాత్ తద్గతక్రమ ఏవ బాధ్యః. కించ- *ఏతేషామేవ సలోకతాం సాయుజ్యమశ్నుతే *అగ్నేరేవ సాయుజ్యం సలోకతామాప్నోతీత్యాదివాక్యాని కర్మవిధిశేషార్థవాదరూపాణి. కర్మఫలత్వాచ్చాగ్న్యాదిత్యాదిదేవతాసాయుజ్యమనిత్యం. అతః కర్మఫలావసానేఽగ్న్యాదిభ్యస్తత్సాయుజ్యం ప్రాప్తానాం పృథగ్భావస్యావర్జనీయత్వాత్, దామోదజ్జీవభేదస్థితేర్భవతామపీష్టత్వాత్, తదగ్న్యాదిసాయుజ్యదశాయామపి భేదస్థితిరవర్జనీయా. అగ్న్యాదిసాయుజ్యగతానాం తతః పృథగ్భావః పునరప్యసాధిత ఇతి చేత్ - దత్తముత్తరం. న చాగ్న్యాదిసాయుజ్యోక్తిరర్థవాదత్వాదనాదరణీయేతి వాచ్యం- వేదాన్తిభిరర్థవాదానాం ప్రలీయమానార్థప్రామాణ్యాభ్యుపగమాత్. అతో న సాయుజ్యమైక్యం- అపి తు సమానగుణయోగ ఏవ. లయోఽపి న స్వరూపైక్యం - లయశబ్దస్య తదర్థత్వాభావాత్. ప్రయోగానుగుణం శబ్దార్థవ్యవస్థాపనం కార్యమితి. నిత్యనైమిత్తికమహాప్రలయేష్వపి లయశబ్దః ప్రయుజ్యతే- న తత్ర స్వరూపైక్యాపత్తిః. న తావన్నిత్యప్రలయే - స్వర్గనరకాదిగమనాగమనశాస్త్రాత్. నాపి నైమిత్తికే- పూర్వకల్పప్రలీనానాం నారదాదీనాం ప్రాగ్జన్మప్రత్యభిజ్ఞానవతామేవ పునరుత్పత్త్యవగమాత్. నారదేన పూర్వకల్పే స్వజన్మవృత్తాదికమిహ కల్పేఽభిహితమితి పురాణేష్వవగమ్యతే. నాపి మహాప్రలయే. వైషమ్యనైర్ఘృణ్యపరిహారాయ జీవనిత్యత్వబహుత్వకర్మవాసనానాం తదానీం విద్యమానతాయా అభ్యుపగన్తవ్యత్వాత్. తథా *ప్రకృతిర్యా మయాఖ్యాతా వ్యక్తావ్యక్తస్వరూపిణీ । పురుషశ్చాప్యుభావేతౌ లీయేతే పరమాత్మనీతి వదతా భగవతా పరాశరేణైవ *హింస్రాహింస్రే మృదుక్రూరే ధర్మాధర్మావృతానృతే । తద్భావితాః ప్రపద్యన్తే తస్మాత్తత్తస్య రోచతే *ప్రధానకారణీభూతా యతో వై సృజ్యశక్తయః *తేషాం యే యాని కర్మాణి ప్రాక్సృష్ట్యాం ప్రతిపేదిరే ఇత్యాదిభిస్తదానీం సవాసనకర్మాన్వితజీవబహుత్వముపదర్శితం. అత ఏవ భేదప్రహాణం చ న లయశబ్దార్థః. న చ ప్రాకృతప్రతిసంచరమోక్షవిషయప్రలయశబ్దయోరర్థనైరూప్యం వక్తుముచితం- శక్తిభేదవికల్పనాఽముఖ్యత్వయోరన్యతరప్రసక్తేః. న చ తత్రాపి మహాప్రలయాదిషు లయశబ్దస్య అముఖ్యత్వం వాచ్యం- బహుష్వర్థేష్వముఖ్యత్వాశ్రయణాదపి ముక్తిమాత్రవిషయప్రలయశబ్దస్యైవాముఖ్యత్వాశ్రయణోపపత్తేః. అతస్సర్వప్రయోగానుగుణోఽర్థః స్వీకార్యః. అతో విసదృశావస్థాప్రహాణేన కారణత్వధర్మిణా ద్రవ్యేణ విభాగస్యాపాదానభూతేన సంశ్లేషో లయః. తస్మాదైక్యం న లయశబ్దార్థః. ఘటాకాశాదిదృష్టాన్తోపన్యాసశ్చౌపాధికనైషమ్యాభావనిబన్ధనః- ఆకాశాదితత్త్వానామపి సాంశత్వాత్తేషాం పఞ్చీకరణవచనేన ప్రదేశభేదవత్త్వాభివేదాన్తిభిరభ్యుపేత్యా. అతో మోక్షవిషయాసు శ్రుతిషు స్వరూపైక్యం క్వచిదపి నావగమ్యతే. నిర్గుణప్రాప్తివిషయా శ్రుతిః కాచిదపి నాస్తీత్యయమర్థః అనన్తరమేవోపపాద్యతే. అతః- సాధర్మ్యస్మరణస్య సగుణప్రాప్తివిషయత్వాన్న పరమమోక్షవిషయత్వం- అన్యథా నిర్గుణప్రాప్తివిషయశ్రుతివిరోధేన స్మృతేర్దౌర్బల్యప్రసఙ్గాదిత్యపి దురుక్తం. తస్మాత్ *యదా పశ్య ఇతి వాక్యే సామ్యశబ్దస్సాదృశ్యపరః. యేనాకారేణ సామ్యం తస్యాకారస్య నిరవధికత్వం పరమశబ్దాభిప్రేతం. అత ఇదం వాక్యం పరబ్రహ్మప్రాప్తిరూపం పరమమోక్షం తత్సామ్యాపత్తిలక్షణమేవ ప్రతిపాదయతి. అథ సగుణోపాసకస్య సగుణబ్రహ్మప్రాప్తిం వదన్త్యేతాశ్శ్రుతయః - న తు పరబ్రహ్మవిదః పరబ్రహ్మప్రాప్తిమితి శఙ్కాయామాహ (పరవిద్యాస్వితి) బ్రహ్మవిద్యాస్విత్యర్థః. సర్వాసు - పరేణ సగుణవిషయత్వేన నిర్గుణవిషయత్వేన చోక్తాసు దహరవిద్యాసద్విద్యాఽక్షరవిద్యాదిష్విత్యర్థః. *అదృశ్యత్వాదిగుణక ఇతి పరవిద్యావాక్యవిషయసూత్రస్వారస్యాత్తస్యాః సగుణవిషయత్వం ప్రతీయతే. *ఆనన్దాదయః ప్రధానస్యేతి సూత్రముపాస్యస్య సగుణత్వోదాహృతం. *వికల్పోఽవిశిష్టఫలత్వాదితి సూత్రం ప్రాప్యస్య సగుణత్వరూపోక్తం. అయమర్థః- పరేణ నిర్గుణవిషయత్వేనాభిమతానాం *సత్యం జ్ఞానం *ఆనన్దో బ్రహ్మేత్యాదివాక్యానామానన్దాదిగుణవిశిష్టవిషయత్వం, తేషాం చ గుణానాం సర్వవిద్యానుయాయిత్వం, చోక్త్వా తాస్వేకైకవిద్యాఫలాయాలమితి విద్యావికల్పశ్చోక్తః. అతః పరేణ నిర్గుణవిషయత్వేనాభిమతాసు సద్విద్యాదహరవిద్యాదిషూపాస్యం ఫలం చ సగుణమితి సగుణప్రాప్త్యతిరేకేణ నిర్గుణప్రాప్తిః ప్రమాణశూన్యా. అతో ముక్తాభేదపరాణాం శ్రుతీనామన్యథాసిద్ధిర్నోపపద్యతే- ప్రాప్యనైషమ్యాభావాదితి. సూత్రకారాభిప్రాయవిచారముక్త్వా దర్శయతి(వాక్యేతి) (యుక్తం తద్గుణకోపాసనాదితి)

భాష్యకృతా వ్యాఖ్యాతం చ *యద్యపి సచ్చిత్త ఇత్యాదినా. *బ్రహ్మ వేద బ్రహ్మైవ భవతీత్యత్రాపి *నామరూపాద్విముక్తః పరాత్పరం పురుషముపైతి దివ్యం *నిరఞ్జనః పరమం సామ్యముపైతి *పరం జ్యోతిరుపసంపద్య స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యత ఇత్యాదిభిరైకార్థ్యాత్ ప్రాకృతనామరూపాభ్యాం వినిర్ముక్తస్య నిరస్తతత్కృతభేదస్య జ్ఞానైకాకారతయా బ్రహ్మప్రకారతోచ్యతే. ప్రకారైక్యే చ తత్త్వవ్యవహారో ముఖ్య ఏవ - యథా సేయం గౌరితి. అత్రాపి *విజ్ఞానం ప్రాపకం ప్రాప్యే పరే బ్రహ్మణి పార్థివ। ప్రాపణీయస్తథైవాత్మా ప్రక్షీణాశేషభావన ఇతి- పరబ్రహ్మధ్యానాదాత్మా పరబ్రహ్మవత్ ప్రక్షీణాశేషభావనః- కర్మభావనా బ్రహ్మభావనోభయభావనేతి భావనాత్రయరహితః- ప్రాపణీయ ఇత్యభిధాయ * క్షేత్రజ్ఞః కరణీ జ్ఞానం కరణం తస్య వై ద్విజ। నిష్పాద్య ముక్తికార్యం హి కృతకృత్యం నివర్తయేదితి- కరణస్య పరబ్రహ్మధ్యానరూపస్య ప్రక్షీణాశేషభావనాత్మస్వరూపప్రాప్త్యా కృతకృత్యత్వేన నివృత్తివచనాద్ధ్యానసిద్ధ్యనుష్ఠేయమిత్యుక్త్వా *తద్భావభావమాపన్నస్తదాసౌ పరమాత్మనా। భవత్యభేదీ భేదశ్చ తస్యాజ్ఞానకృతో భవేదితి - ముక్తస్య స్వరూపమాహ. తద్భావః- బ్రహ్మణో భావః- స్వభావః. నతు స్వరూపైక్యం- *తద్భావభావమాపన్న ఇతి ద్వితీయభావశబ్దానన్వయాత్ పూర్వోక్తార్థవిరోధాచ్చ. యద్బ్రహ్మణః ప్రక్షీణాశేషభావనత్వం తదాపత్తిస్తద్భావభావాపత్తిః. యదైవమాపన్నస్తదాసౌ పరమాత్మనా అభేదీ భవతి- భేదరహితో భవతి.

యుక్తం - గుణయుక్తమేవ ప్రాప్యం. కుతః- తద్గుణకోపాసనాదిత్యర్థః. విద్యావికల్పశ్చ తత్రైవ ద్రష్టవ్యః. సచ్చిత్తః- సద్విద్యానిష్ఠః. తర్హి ముక్తావభేదశ్రుతేః కోఽర్థ ఇత్యత ఆహ (బ్రహ్మేతి) * స యో హ వై తత్పరం బ్రహ్మ వేద బ్రహ్మైవ భవతీతి ప్రకృతస్య వేదితుః బ్రహ్మపర్యన్తస్వరూపావిర్భావపరమిదం వాక్యమితి యథా చైతత్తథా వక్ష్యతే - ఇహ త్వర్థాన్తరముచ్యతే. ప్రాకృతనామరూపప్రహాణజ్ఞాపనాయ *నామరూపాద్విముక్త ఇతి శ్రుతిరుదాహృతా. సామ్యప్రతిపత్త్యర్థం *నిరఞ్జన ఇతి వాక్యముపాత్తం. తస్యైవ సామ్యస్య స్వాభావికత్వజ్ఞాపకం *పరం జ్యోతిరితి వాక్యం. తర్హ్యముఖ్యత్వం స్యాదిత్యత్రాహ (ప్రకారైక్యే చేతి) సోఽయం వ్రీహిరిత్యాదేరుపలక్షణమిదముదాహరణం* యథర్తుష్వృతులిఙ్గాని నానారూపాణి పర్యయే। దృశ్యన్తే తాని తాన్యేవ తథా భావా యుగాదిష్విత్యాది ప్రయోగో భారతాదిషు ద్రష్టవ్యః. దృష్టాన్తే ప్రకారైక్యేఽపి తత్త్వవ్యవహారో ముఖ్యోఽప్యస్వరసః - పూర్వదృష్టగవివ్యక్త్యంశప్రహాణాదస్వారస్యం. జాత్యంశస్య సాదృశ్యలక్షణైక్యాన్ముఖ్యత్వం. దార్ష్టాన్తికే తు గఙ్గాయాం ఘోష ఇతి గఙ్గాపదవత్ కార్త్స్న్యేన ప్రవృత్తినిమిత్తప్రహాణాభావాత్, పరమాత్మనీవ ప్రవృత్తినిమిత్తహాన్యభావాచ్చ ప్రవృత్తినిమిత్తైకదేశాన్వయిని ముక్తాత్మని ముఖ్యకోటిత్వప్రాయేణ ముఖ్య ఏవేత్యుక్తం. లాక్షణికగఙ్గాపదవన్నాత్యన్తాముఖ్య ఇత్యర్థః. న హి ముక్తస్యాపరిచ్ఛిన్నజ్ఞానానన్దత్వేఽపి జగత్కారణత్వాద్యనుగుణగుణబృహత్త్వం స్వరూపబృహత్త్వం చాస్తి. ఆకారైక్యేఽపి తత్త్వవ్యవహారస్యాత్యన్తాముఖ్యత్వాభావే సోఽయం గౌరితి దృష్టాన్తః. న కేవలం యోగసంగ్రహాదిష్వ-విస్తరేష్వప్యవహితేషు పూర్వశ్లోకేషు భేదప్రతిపత్తిరస్తీత్యాహ (అత్రాపీతి) న కేవలం ముక్తవిషయప్రకరణాన్తరేషు- అస్మిన్ ప్రకరణేఽపీతి వార్థః. అస్మిన్ శ్లోకే తత్త్వే వేతి బ్రహ్మసాధర్మ్యోపదేశ ఉపయుజ్యతే. తత్త్వేత్యేతద్వ్యాఖ్యానం పరబ్రహ్మవదిత్యాది. ప్రక్షీణాశేషభావనశబ్దం వ్యాచష్టే (కర్మభావనేతి) పరబ్రహ్మవత్ప్రక్షీణాశేషకర్మభావన ఇతి హి తే కర్మశబ్దో యాగాదిక్రియోపాసనసాధారణానుష్ఠేయమాత్రపరః. తదాకర్మశబ్దేన *త్రివిధా భావభావనేత్యత్ర భావశబ్దో వ్యాఖ్యాతో భవతి. అత్రాయమర్థః- ప్రాప్యపరబ్రహ్మవిషయజ్ఞానస్య ప్రాపకత్వాత్ శుద్ధస్వస్వరూపమపి ప్రాప్యమితి తదనుసన్ధేయమితి. *అయం చ వ్యతిరేకస్తద్భావభావిత్వాదిత్యధికరణార్థః- తత్ర బద్ధస్వరూపం చిన్త్యమితి పూర్వపక్షీకృత్య ముక్తస్వరూపం చిన్త్యమితి హి సిద్ధాన్తితం. అస్య శ్లోకస్యైకప్రకరణత్వజ్ఞాపనాయానన్తరశ్లోకోఽపి వ్యాఖ్యాయతే (క్షేత్రజ్ఞ ఇతి) యావత్క్షేత్రజ్ఞావస్థస్తావత్కరణీ ఉపాసకః - తస్య కరణం జ్ఞానం- కరణభూతం జ్ఞానం- ముక్తికార్యం నిష్పాద్య నివర్తయేత్ - న తు ముక్తేః పూర్వమేవ నివర్తయేదిత్యర్థః. న హి ముక్తస్యోపాసననివృత్తిర్విధేయా- అతో యావన్మోక్షమనుష్ఠేయత్వముక్తమితి భావః. తద్భావభావశబ్దేన బ్రహ్మసామ్యాపత్తిజ్ఞాపనార్థం *విభేదజనకేఽజ్ఞాన ఇత్యత్ర జ్ఞానే ఇతి పదచ్ఛేదశఙ్కావ్యుదాసార్థం చ తద్భావభావమితి శ్లోకో వ్యాఖ్యాయతే. తద్భావేతి శ్లోకే తద్భావ ఇత్యుపమానబహువ్రీహిః. తద్భావ ఇతి పదాన్తర్గతౌ తచ్ఛబ్దభావశబ్దౌ వ్యాఖ్యాతుమాహ (తద్భావ ఇతి) భాష్యస్థతద్భావశబ్దో న బహువ్రీహిః- కిం తు తత్పురుషః. సమాసే వ్యాచిఖ్యాసితే సతి హి బహువ్రీహివిశిష్టరూపేణ పదోపాదానం- తచ్ఛబ్దభావశబ్దమాత్రస్య వ్యాచిఖ్యాసితత్వాత్ బహువ్రీహివిశిష్టరూపేణ పదస్యానుపాదానం. తచ్ఛబ్దేన బ్రహ్మోచ్యతే. ప్రథమభావశబ్దేన స్వభావ ఉచ్యత ఇత్యర్థః. *భావో లీలా క్రియా చేష్టా భూత్యభిప్రాయజన్తుషు। పదార్థమాత్రే సత్తాయామాత్మయోనిస్వభావయోరితి నైఘణ్టుకాః. యద్వా- భాష్యస్థస్తద్భావశబ్దోఽపి బహువ్రీహివిశిష్టః. (తద్భావో బ్రహ్మణో భావః స్వభావ ఇతి) తద్భావ ఇతి పదే తచ్ఛబ్దవాచ్యబ్రహ్మసంబన్ధితయా ప్రతిపన్నో భావః స్వభావ ఇత్యర్థః. అథవా- శ్లోకేఽపి తద్భావశబ్దస్తత్పురుషః. ద్వితీయభావశబ్దస్సత్తావాచీ. వ్యావర్త్యమాహ (నత్వితి) కుత ఇత్యత్రాహ (తద్భావేతి) హేత్వన్తరమాహ (పూర్వోక్తార్థవిరోధాచ్చేతి) హేయప్రత్యనీకత్వహేయార్హత్వాదివిరోధోఽర్థవిరోధః. ఏవం శబ్దపర్యాలోచనయా అర్థపర్యాలోచనయా చ భావశబ్దస్య స్వభావవాచిత్వముపపాదితం. స్వభావశబ్దవాచ్యం చ పూర్వశ్లోకోక్తం ప్రక్షీణాశేషభావనత్వమిత్యాహ (యదితి) తచ్ఛబ్దసామర్థ్యాత్ యద్వృత్తమాక్షిప్యాహరతి (యదైవమితి) అభేదీత్యత్ర భేదశబ్దవ్యాఖ్యానార్థం భేదశబ్దం నఞ్ప్రత్యయాభ్యాం విభజ్య నిర్దిశతి (భేదరహితో భవతీతి) యద్వా- భేదరహితో భవతి- న తాదాత్మ్యమాపన్న ఇతి భావః. అన్యథా *భేదశ్చ తస్యాజ్ఞానకృత ఇత్యనన్తరనిర్దేశో న ఘటతే. దేవాదిభే

జ్ఞానైకాకారతయా పరమాత్మనైకప్రకారస్యాస్యతస్మాత్ భేదో దేవాదిరూపః. తదన్వయోఽస్య కర్మరూపాజ్ఞానమూలః- న స్వరూపకృతః. స తు దేవాదిభేదః పరబ్రహ్మధ్యానేన మూలభూతాజ్ఞానరూపే కర్మణి వినష్టే హేత్వభావాన్నివర్తత ఇత్యభేదీభవతి. యథోక్తం *ఏకస్వరూపభేదస్తు బాహ్యకర్మవృతిప్రజః। దేవాదిభేదేఽపధ్వస్తే నాస్త్యేవావరణో హి సః ఇతి. ఏతదేవవివృణోతి * విభేదజనకేఽజ్ఞానే నాశమాత్యన్తికం గతే। ఆత్మనో బ్రహ్మణో భేదమసన్తం కః కరిష్యతీతి. విభేదః- వివిధో భేదః- దేవతిర్యఙ్మనుష్యస్థావరాత్మకః. యథోక్తం శౌనకేనాపి *చతుర్విధోఽపి భేదోఽయం మిథ్యాజ్ఞాననిబన్ధన ఇతి. ఆత్మని జ్ఞానరూపే దేవాదిరూపవివిధభేదహేతుభూతకర్మాఖ్యాజ్ఞానే పరబ్రహ్మధ్యానేనాత్యన్తికనాశం గతే సతి హేత్వభావాదసన్తం పరస్మాత్ బ్రహ్మణ ఆత్మనో దేవాదిరూపభేదం కః కరిష్యతీత్యర్థః. * అవిద్యాకర్మసంజ్ఞాన్యేతి హ్యత్రైవోక్తం* క్షేత్రజ్ఞం చాపి మాం విద్ధీత్యాదినాన్తర్యామిరూపేణ సర్వస్యాత్మతయైక్యాభిధానం- అన్యథా* క్షరః సర్వాణి భూతాని కూటస్థోఽక్షర ఉచ్యతే। ఉత్తమః పురుషస్త్వన్య ఇత్యాదిభిర్విరోధః. అన్తర్యామిరూపేణ సర్వేషామాత్మత్వం తత్రైవ భగవతాభిహితం- *ఈశ్వరః సర్వభూతానాం హృద్దేశేఽర్జున తిష్ఠతీతి* సర్వస్య చాహం హృది సన్నివిష్ట ఇతి చ.

దాభావః కథమితి శఙ్కాయాం భేదశ్చ తస్యేత్యాదివ్యాచష్టే (జ్ఞానైకాకారతయేతి) *పరమాత్మనా భవత్యభేదీతి పరమాత్మనః ప్రస్తుతత్వాదాత్మనో బ్రహ్మణ ఇత్యత్రాపి షష్ఠ్యా వివక్షయా చ తస్మాద్భేద ఇత్యుక్తం. బ్రహ్మణో ముక్తాత్మనశ్చాకారాన్తరేణ భేదస్య ప్రమాణసిద్ధత్వాన్నిరసనీయభేదవిశేషస్య వచనాన్తరసిద్ధత్వాచ్చ భేదో దేవాదిరూప ఇత్యుక్తం. కర్మరూపశబ్దేనాజ్ఞానశబ్దో వ్యాఖ్యాతః. జ్ఞానవిరోధీతి వ్యుత్పత్తిరిత్యర్థః- *అవిద్యయా మృత్యుం తీర్త్వేతి హి శ్రుతిః, అత్రాపి *అవిద్యాకర్మసంజ్ఞాన్యేతి హి పఠ్యతే, తతః కిం భేదరాహిత్యస్యేతి శఙ్కాయాం భేదశ్చ తస్యాజ్ఞానస్య తతో భవేదిత్యనేనార్థసిద్ధమభిప్రేతం కారణాభావం వివిదయన్ కార్యాభావముపపాదయతి (స త్వితి) భేదస్య దేవాదిరూపత్వేఽజ్ఞానశబ్దస్య చ కర్మపరత్వే ప్రమాణమాహ (యథోక్తమితి) ఆదిభరతచరితేఽయం శ్లోకః. తత్ర పూర్వం దేహేన్ద్రియాదిబాహ్యభేదరహితత్వమాత్మన ఉక్తం *సితనీలాదీత్యాదినా. అనన్తరశ్లోకేఽభ్యన్తరసుఖదుఃఖేచ్ఛాద్యాన్తరభేదోఽపి నాస్తీత్యుచ్యతే. ఏకస్వరూపేతి. కర్మావృతిః కర్మవృతిః. బాహ్యమాన్తరం చ కర్మద్వివిధం. ఆన్తరం నామాన్తఃప్రావణ్యహేతుః కర్మ. బాహ్యం బహిర్విషయప్రావణ్యహేతుః కర్మ. యద్వా- బాహ్యమస్వాభావికం కర్మ. తదేవ వృతిః. తయా ప్రకర్షేణ జాయత ఏకస్వరూపభేదః. బాహ్యకర్మశరీరద్వారకం ఏకస్వరూపస్యాత్మన ఆన్తరం భేదం కరోతీత్యర్థః. ద్వారభూతదేవాదిశరీరభేదేన ధ్వస్తే సతి ఆన్తరో భేదో నాస్తి. కథం వా దేవాదిభేదనష్టే కర్మవృతిహేతుకాన్తరభేదనాశ ఇత్యత్రాహ అనావరణో హి స ఇతి. సః- నివృత్తదేవాదిభేద ఆత్మా- కర్మావరణరహితో హీత్యర్థః. యద్వా- కర్మవృతిః- కర్మజన్యావృతిః- దేవాదిశరీరం. తత్సంబన్ధజ ఆన్తరభేదః. దేవాదిభేదేఽపధ్వస్తే సనాస్తి. కథం కర్మజన్యవృతిహేతుకాన్తరభేదో దేవాదిభేదాపధ్వంసేనాస్తీత్యత్రాహ అనావరణో హి స ఇతి. కర్మజన్యవృతిర్దేవాదిశరీరభేదరూపేత్యర్థః. ఏతదేవ- *భేదశ్చ తస్యాజ్ఞానస్య తతో భవేదిత్యుక్తమేవార్థం *విభేదజనక ఇత్యాదిశ్లోకేన * అనాప్య త్రిశ్లోకాదిత్యధికరణార్థశ్చ వ్యతే. పరస్మాద్బ్రహ్మణ ఆత్మనో దేవాదిభేదస్య ప్రణష్టస్య పునరాపత్తిం కః కరిష్యతీత్యుచ్యతే. విభేదశబ్దం వ్యాచష్టే (విభేదో వివిధో భేద ఇతి) భేదస్య దేవాదిరూపత్వే ప్రమాణాన్తరమాహ (యథోక్తమితి) మిథ్యాజ్ఞాననిబన్ధనః- మిథ్యాజ్ఞానం- ఆత్మవిషయభ్రాన్తిజ్ఞానం- తత్కార్యద్వారా ఉత్తరోత్తరదేహాదిభేదహేతురిత్యర్థః. అస్యోత్తరార్ధం *దేవతిర్యఙ్మనుష్యాఖ్యస్థావరాన్తశ్చ నారద ఇతి. వ్యాఖ్యేయశ్లోకస్య వాక్యార్థమాహ (ఆత్మనీతి) బ్రహ్మణ ఇతి పదస్య పఞ్చమ్యన్తత్వసూచనాయ పరస్మాదిత్యుక్తం. ఉభయోరపి పదయోర్వైయధికరణ్యేన షష్ఠ్యన్తత్వమయుక్తం- చశబ్దాభావాత్, అనన్తరపూర్వశ్లోకే *పరమాత్మనా భవత్యభేదీతి పరమాత్మనః ప్రతియోగిత్వేనోపాదానాచ్చ. అత ఏవ సమానాధికరణషష్ఠ్యన్తత్వమప్యయుక్తం- పూర్వప్రసక్తతావదర్థవిరోధాచ్చ. పఞ్చమ్యన్తత్వం షష్ఠ్యన్తత్వం చ విపర్యయేణ స్యాదితి చేన్న- పరబ్రహ్మణోఽపి హేయాపత్త్యాపత్తేస్స్వాభావికత్వప్రసక్తాత్. అతః పరస్మాద్బ్రహ్మణ ఇత్యుక్తం. అసన్తం- సచ్ఛబ్దః పరమార్థపర్యాయః- *అనాశీ పరమార్థశ్చేత్యత్రైవ హ్యుక్తం- అనిత్యమిత్యర్థః. తేన స్వాభావికనిత్యభేదవ్యావృత్తిః. అనిత్యత్వం కాదాచిత్కత్వం. అనిత్యత్వాద్ధ్వస్తమపి దేవాదిభేదం పునః కరిష్యతి- న కశ్చిదపి. హేత్వభావాత్- కర్మరూపహేత్వభావాదిత్యర్థః. న కేవలమేకార్థవిషయే *బాహ్యకర్మవృతిప్రజః *అజ్ఞానస్య తతో భవేదిత్యజ్ఞానకర్మశబ్దయోః ప్రయోగాదజ్ఞానశబ్దస్య కర్మార్థత్వం- అస్మిన్ ప్రకరణే చ కణ్ఠోక్తమిత్యాహ (అవిద్యాకర్మసంజ్ఞాన్యేతిహ్యత్రైవోక్తమితి) అత్ర నఞౌపాధికభేదపాధ్యపగమే నశ్యతీతి శ్లోకార్థః. ఉపాధ్యభావాదవిద్యమానం భేదం క ఉత్పాదయేదితి వార్థః. అయం శ్లోకో మృషావాదినామప్యత్యన్తాస్వరసః. తథా హి- విభేదజనక ఇత్యత్ర జనకశబ్దఘటితత్వాదకేస్వరసః- న త్వధ్యాసహేతౌ. అజ్ఞానశబ్దస్యానిర్వచనీయపరత్వం లోకతశ్శాస్త్రతశ్చ నపుంసకత్వాన్నం. కర్మవాచిత్వప్యత్ర త్రిరస్మిన్ ప్రబన్ధ ఏవ దర్శితా. నాశశబ్దస్య బాధవాచిత్వమముఖ్యం. అసన్తమితి పదం చ వ్యవచ్ఛేద్యాభావాదఫలం- సతో భేదస్యానభ్యుపగమాత్. తదభ్యుపగమే హి తత్సాఫల్యం. కరిష్యతీతి పదమప్యస్వరసం- అధ్యాసవాచిత్వాభావాత్. అథాద్వైతపరత్వేన పరోక్తం గీతావచనం వ్యాచష్టే (క్షేత్రజ్ఞం చాపీతి) పరాభిమతార్థస్య పూర్వాపరవిరోధం దర్శయతి (అన్యథేతి) న కేవలం *ఉత్తమః పురుషస్త్వన్య ఇతి భేదప్రతిపాదనాత్తద్విరోధేన స్వరూపైక్యపరత్వాభావః- సామానాధికరణ్యోపపాదకమన్తర్యామిత్వం కణ్ఠోక్తమపీత్యాహ (అన్తర్యామీతి) *ఈశ్వరః సర్వభూతానాం హృద్దేశేఽర్జున తిష్ఠతీత్యత్ర భూతశబ్దస్యాత్మపర్యన్తదేహపరత్వం *భ్రామయన్ సర్వభూతానీత్యస్యోత్తరార్ధేనావగమ్యతే- *న హింస్యాత్సర్వా భూతానీత్యాదిప్రయోగాచ్చ. *సర్వస్య చాహం హృది సన్నివిష్ట ఇత్యత్రాపి సర్వశబ్దస్యాత్మపర్యన్తత్వం *మత్తస్స్మృతిర్జ్ఞానమపోహనం చేత్యనేనావగమ్యతే. హృద్దేశే- హృద్దేశస్థ ఆత్మని త్య

*అహమాత్మా గుడాకేశ సర్వభూతాశయస్థిత ఇతి చ తదేవోచ్యతే. భూతశబ్దో హ్యత్ర పర్యన్తదేహవచనః అతస్సర్వేషామయమాత్మా తత ఏవ సర్వేషాం తచ్ఛరీరతయా పృథగవస్థానం ప్రతిషిధ్యతే *నతదస్తి వినా యత్స్యాదితి. భగవద్విభూత్యుపసంహారశ్చాయమితి తథైవాభ్యుపగన్తవ్యం. తత ఇదముచ్యతే * యద్యద్విభూతిమత్సత్త్వం శ్రీమదూర్జితమేవ వా। తత్తదేవావగచ్ఛ త్వం మమ తేజోంశసంభవం *విష్టభ్యాహమిదం కృత్స్నమేకాంశేన స్థితో జగదితి. అతశ్శాస్త్రీయ నిర్విశేషవస్తుప్రతిపాదనమస్తి. నాప్యర్థజాతస్య భ్రాన్తత్వప్రతిపాదనం. నాపి చిదచిదీశ్వరాణాం స్వరూపభేదనిషేధః. యదప్యుచ్యతే- నిర్విశేషస్వయంప్రకాశవస్తుని దోషపరికల్పితమీశ్వరేశితవ్యాద్యనన్తవికల్పం సర్వం జగత్. దోషశ్చ స్వరూపతిరోధానవివిధవిచిత్రవిక్షేపకరీ సదసదనిర్వచనీయాఽనాద్యవిద్యా. సా చావశ్యాభ్యుపగమనీయా- *అనృతేన హి ప్రత్యూఢా ఇత్యాదిభిః శ్రుతిభిః, బ్రహ్మణస్తత్త్వమస్యాది వాక్యసామానాధికరణ్యావగతజీవైక్యానుపపత్త్యా చ. సా తు న సతీ- భ్రాన్తిబాధయోరయోగాత్. నాప్యసతీ- ఖ్యాతిబాధయోశ్చాయోగాత్. అతః కోటిద్వయవినిర్ముక్తేయమవిద్యేతి తత్త్వవిద ఇతి. తదయుక్తం- సా హి కిమాశ్రిత్య భ్రమం జనయతి. న తావజ్జీవమాశ్రిత్య- అవిద్యాపరికల్పితత్వాజ్జీవభావస్య. నాపి బ్రహ్మాశ్రిత్య- తస్య స్వప్రకాశజ్ఞానస్వరూపత్వేనావిద్యావిరోధిత్వాత్. సా హి జ్ఞానబాధ్యాభిమతా. *జ్ఞానరూపం పరం బ్రహ్మ తన్నివర్త్యం మృషాత్మకం। అజ్ఞానం చేత్తిరస్కుర్యాత్కః ప్రభుస్తన్నివర్తకః॥ జ్ఞానం బ్రహ్మేతి చేత్ జ్ఞానమజ్ఞానస్య నివర్తకం। బ్రహ్మవత్తత్ ప్రకాశత్వాత్తదపి హ్యనివర్తకం॥ జ్ఞానం బ్రహ్మేతి విజ్ఞానమస్తి చేత్ స్యాత్ ప్రమేయతా। బ్రహ్మణోऽనుభూతిత్వం త్వదుక్త్యైవ ప్రసజ్యతే॥ జ్ఞానస్వరూపం బ్రహ్మణో జ్ఞానం తస్యా అవిద్యాయా బాధకం- న స్వరూపభూతం జ్ఞానమితి చేత్. న- ఉభయోరపి బ్రహ్మస్వరూపప్రకాశత్వే సత్యన్యతరస్యావిద్యావిరోధిత్వమన్యతరస్య నేతి విశేషానవగమాత్.

ర్థః. *సర్వస్య చాహం హృదీత్యపి తథా. తథా *అహమాత్మా గుడాకేశేత్యత్రాప్యన్తర్యామిత్వపరతామాహ (అహమితి) కుత ఇత్యత్రాహ (భూతశబ్దో హీతి) పూర్వదర్శితసర్వశబ్దైకార్థ్యాచ్చేతి భావః. అన్వయరూపేణోక్తస్య సర్వేషాం భగవదాత్మకత్వస్య శేషభూతోయం *నతదస్తీతి వ్యతిరేకనిర్దేశస్తదనుగుణ ఏవేత్యభిప్రాయేణాహ (యతస్సర్వేషామితి) అవినాభావశబ్దస్య సంబన్ధనియమవాచిత్వాదితి భావః. హేత్వన్తరం చాహ (భగవదితి) *ఏతాం విభూతిం యోగం చేతి ప్రక్రమాద్విభూతిపరత్వమవగమ్యతే- అత ఉపక్రమానుగుణ ఏవోపసంహార ఇత్యర్థః. న హి విభూతిత్వం విధాయ తదేవ నిషేద్ధుం శక్యమితి భావః. ప్రకరణస్య విభూతిపరత్వం దర్శయతి (యద్యదితి) విభూతిమత్-నియామ్యవత్. శ్రీమత్-భోగ్యసమృద్ధిమత్. ఊర్జితం-బలవత్-కల్యాణగుణారంభేష్వాద్యుక్తం. తేజః-పరాభిభవనసామర్థ్యం-ప్రశాసనం. తేజోంశసంభవం-నియమనశక్తిమదాజ్ఞాలవాధీనమిత్యర్థః. శాస్త్రస్య పరోక్తార్థపరత్వాభావముపసంహరతి (అత ఇతి) అతః-శ్రుతియోజనాప్రభృతి ప్రతిపాదితైర్న్యాయైరిత్యర్థః. భ్రాన్తత్వం-భ్రాన్తిసిద్ధత్వం. జగన్మిథ్యాత్వే చేతరద్రవ్యత్వవత్ బ్రహ్మణస్సవిశేషత్వం జగత్సత్యత్వం చోపపన్నమితి శఙ్కాయామన్తర్యామితయా సార్థమాహ (నాపీతి) చేతనేష్వచిద్ధర్మబుద్ధిః పరతన్త్రేషు స్వతన్త్రబుద్ధిశ్చ భ్రమః- న తు స్వరూపభేదధీరిత్యభిప్రాయేణ న స్వరూపభేదనిషేధ ఇత్యుక్తం. అథవా- మృషావాదిసమ్మతద్విత్వజీవపరయోస్స్వరూపభేదనిషేధాభావమాహ (నాపీతి) అచిదుపాదానం దృష్టాన్తతయా. అథాఽవిద్యాం దూషయితుం తద్విషయే పరోక్తమర్థమనువదతి (యదపీతి) నిర్విశేషస్య కథం భ్రమసంభవ ఇత్యత్రాహ (దోషేతి) బ్రహ్మవ్యతిరిక్తదోషోస్తి చేదద్వైతహానిరిత్యత్రాహ (దోషశ్చేతి) అస్మిన్నర్థే పరోక్తాః శ్రుతిస్మృత్యర్థాపత్తీర్దర్శయతి (అనృతేనేతి) పద సద్విలక్షణత్వముపపాదయతి (సాత్వితి) భ్రాన్తిబాధయోరయోగాత్- భ్రాన్తివిషయత్వబాధవిషయత్వయోరయోగాత్. ప్రమితిభ్రాన్తిబాధాన్యథానుపపత్త్యా సదసదనిర్వచనీయత్వమిత్యర్థః. *సద్భావ ఏవం భవతో మయోక్త ఇతి వన్న పరమతమితి దర్శయితుం తత్త్వవిద ఇత్యుక్తం. దూషయతి (తదయుక్తమితి) ఆశ్రయానుపపత్తితిరోధానానుపపత్తిస్వరూపానుపపత్త్యనిర్వచనీయత్వానుపపత్తిప్రమాణానుపపత్తినివర్తకానుపపత్తినివృత్త్యనుపపత్తిభిర్దూషయిష్యన్ ప్రథమమాశ్రయానుపపత్తిమాహ (సా హీతి) కిమాశ్రిత్య- న కించిదపీత్యర్థః. కిం జీవమాశ్రిత్య- ఉత బ్రహ్మేతి వికల్పాభిప్రాయేణాహ (న తావదితి) జీవసిద్ధేరవిద్యాసిద్ధిః- అవిద్యాసిద్ధౌ జీవసిద్ధిరిత్యన్యోన్యాశ్రయ ఇత్యర్థః. జీవాజ్ఞానవాదనిరాసస్తు ఉత్తరత్ర విస్తరేణ వక్ష్యత ఇత్యత్ర సంక్షేపః. అథ బ్రహ్మాశ్రయత్వం దూషయతి (నాపీతి) విరోధిత్వం కథమిత్యత్రాహ (సా హీతి) బ్రహ్మవిషయాజ్ఞానస్య తత్ప్రకాశబాధ్యత్వాద్విరోధః. అత్ర నాథమునిభిరుక్తాన్ శ్లోకానాహ (జ్ఞానరూపమితి) స్వప్రకాశత్వం వివక్షితం. జ్ఞాననివర్త్యత్వే హేతుమాహ (మృషాత్మకమితి) న హి స్వరూపజ్ఞానమజ్ఞానవిరోధి- అపి తు ప్రమాణజ్ఞానమేవేతి పక్షమనూద్య దూషయతి (జ్ఞానమితి) బ్రహ్మవత్ తత్ప్రకాశత్వాత్ - స్వరూపానతిరిక్తప్రకాశత్వాదిత్యర్థః. న హి శుక్లభాస్వరద్రవ్యస్యాపి తేజస్త్వవాక్యాదిభిః శుక్లభాస్వరం ద్రవ్యమిత్యేవావలోకితః ప్రతిపన్నేపి భ్రమనివృత్తిః. దూషణాన్తరం చాహ (జ్ఞానమితి) తతః కిమిత్యత్రాహ (బ్రహ్మణ ఇతి) ఏతచ్ఛ్లోకద్వయం ప్రథమశ్లోకస్యార్థః పూర్వం జ్ఞానబాధ్యాభిమతేత్యన్తేన భాష్యేణోక్తః. ద్వితీయశ్లోకం వ్యాచష్టే (జ్ఞానస్వరూపమితి) బ్రహ్మస్వరూపప్రకాశత్వే సతి- స్వరూపవిషయజ్ఞానత్వే సతీత్యర్థః. విశేషానవగమాత్- విషయైక్యాద్భావాభావాదిత్యర్థః. కథం విశేషానవగమః ప్రమాణజన్యత్వాదతిశయోస్తీతి చేత్- తేన- విషయైక్యం హీనవిద్యతే. కిం స్వరూపభూతజ్ఞానస్యానివర్తకజ్ఞానవ్యతిరిక్తవిషయమస్త్యథ- న వా. అస్తి చేత్సవిశేషత్వం. నో చేత్స్వరూపభూతవదనివర్తకం స్యాత్ - ప్రమాణజన్యజ్ఞానమపి నివర్తకం నస్యాత్ - పురోవస్థితవస్తుని

ఏతదుక్తం భవతి- జ్ఞానస్వరూపం బ్రహ్మైక్యజ్ఞానేన బ్రహ్మణి యత్స్వభావోఽవగమ్యతే- స బ్రహ్మణస్స్వయంప్రకాశత్వేన స్వయమేవ ప్రకాశత ఇత్యవిద్యావిరోధిత్వేన కశ్చిద్విశేషస్స్వరూపతద్విషయజ్ఞానయోరితి. కించ- అనుభవస్వరూపస్య బ్రహ్మణోఽనుభవాన్తరానుభావ్యత్వేన భవతో న తద్విషయజ్ఞానమస్తి- అతో జ్ఞానమజ్ఞానవిరోధి చేత్ స్వయమేవ విరోధి భవతీతి నాస్యాజ్ఞానాశ్రయత్వసంభవః. శుక్త్యాదయస్తు స్వయాథాత్మ్యప్రకాశే స్వయమసమర్థాస్స్వాజ్ఞానావిరోధినస్తన్నివర్తనే చ జ్ఞానాన్తరమపేక్షన్తే- బ్రహ్మ తు స్వానుభవసిద్ధస్వయాథాత్మ్యమితి స్వాజ్ఞానవిరోధ్యేవ. తత ఏవ నివర్తకాన్తరం చ నాపేక్షతే. అథోచ్యేత- బ్రహ్మవ్యతిరిక్తస్య మిథ్యాత్వజ్ఞానమజ్ఞానవిరోధీతి. న- ఇదం బ్రహ్మవ్యతిరిక్తమిథ్యాత్వజ్ఞానం కిం బ్రహ్మయాథాత్మ్యజ్ఞానవిరోధి- ఉత ప్రపఞ్చసత్యత్వరూపాజ్ఞానవిరోధీతి వివేచనీయం. న తావత్ బ్రహ్మయాథాత్మ్యజ్ఞానవిరోధి- అతద్విషయత్వాత్ - జ్ఞానాజ్ఞానయోరేకవిషయత్వే హి విరోధః. ప్రపఞ్చమిథ్యాత్వజ్ఞానం తత్సత్యత్వరూపాజ్ఞానేన విరుధ్యతే. తేన ప్రపఞ్చసత్యత్వరూపాజ్ఞానమేవ బాధితమితి బ్రహ్మస్వరూపాజ్ఞానం తిష్ఠత్యేవ. బ్రహ్మస్వరూపాజ్ఞానం నామ తస్య సద్వితీయత్వమేవ- తత్తు తద్వ్యతిరిక్తస్య మిథ్యాత్వజ్ఞానేన నివృత్తం- స్వరూపం తు స్వానుభవసిద్ధమితి చేత్. న- బ్రహ్మణోఽద్వితీయత్వం స్వరూపం స్వానుభవసిద్ధమితి తద్విరోధి సద్వితీయత్వరూపాజ్ఞానం తద్బాధకం చ న స్యాతాం. అద్వితీయత్వం ధర్మ ఇతి చేత్. న- అనుభవస్వరూపస్య బ్రహ్మణోఽనుభావ్యధర్మవిరహస్య భవతైవ ప్రతిపాదితత్వాత్. అతో జ్ఞానరూపస్య బ్రహ్మణో విరోధాదేవ నాజ్ఞానాశ్రయత్వం. కించ- అవిద్యయా ప్రకాశైకస్వరూపం బ్రహ్మ తిరోహితమితి వదతా స్వరూపనాశ ఏవోక్తస్స్యాత్. ప్రకాశతిరోధానం నామ ప్రకాశోత్పత్తిప్రతిబన్ధో విద్యమానస్య వినాశో వా- ప్రకాశస్యానుత్పాద్యత్వాభ్యుపగమేన ప్రకాశతిరోధానం ప్రకాశనాశ ఏవ.

షయజ్ఞానవత్. ప్రమాణజన్యజ్ఞానత్వం న నివర్తకత్వే ప్రయోజకం- ఇదం శుక్లభాస్వరద్రవ్యమితి వాక్యజన్యస్య జ్ఞానస్య నివర్తకత్వాభావాత్. తస్మాద్భ్రమసహకారాదతిరిక్తాకారవిషయత్వం నివర్తకత్వే ప్రయోజకం. నను విషయైక్యే సమ్యగ్భావే పి కస్యచిజ్జ్ఞానస్య భ్రమవిరోధిత్వం కస్యచిద్భ్రమావిరోధిత్వం చ దృష్టమభిజ్ఞాప్రత్యభిజ్ఞయోః. అయమేకో దేవదత్త ఇత్యభిజ్ఞాయా ఏకవిషయత్వేపి పూర్వదృష్టాదయమన్య ఇతి పురుషద్విత్వభ్రమో దృష్టః. ప్రత్యభిజ్ఞాయాస్తు సోఽయమేకో దేవదత్త ఇతి దేవదత్తైక్యవిషయత్వేపి ద్విత్వవిరోధిత్వం దృష్టమితి విషయైక్యే సమ్యగ్భావేపి ప్రమాణజ్ఞానస్య భ్రమనివర్తకత్వం యుక్తమితి శఙ్కాయామాహ (ఏతదుక్తమితి) సత్యత్వజ్ఞానత్వాదిస్వభావాస్తీతి చేత్- స చ స్వరూపానతిరిక్త ఇతి దర్శయితుం స్వభావశబ్దః. అనేనాభిజ్ఞాప్రత్యభిజ్ఞయోరపి విషయైక్యే సమ్యక్త్వముక్తం భవతి - అభిజ్ఞాయామేకస్య ధర్మిణ ఏకదేశకాలసంబన్ధిత్వం ప్రతిపన్నం - న తు కాలద్వయదేశద్వయసంబన్ధిత్వం- తత్తు ప్రత్యభిజ్ఞాయాం ప్రతిపన్నం. ఏకదేశకాలసంబన్ధిత్వప్రతీతిర్న ద్విత్వవిరోధినీ. ఏకస్య ధర్మిణః కాలద్వయదేశద్వయసంబన్ధిత్వం హ్యైక్యం- తత్తు ద్విత్వవిరోధీతి తత్ప్రతీతిస్సిద్ధిత్వభ్రమం నివర్తయతి. అత స్తత్రాపి విషయైక్యే సమ్యక్త్వమస్తీతి ఫలితం. అద్వితీయజ్ఞానస్య పర్యవసానమాహ (కిఞ్చేతి) ప్రమాణజ్ఞానత్వం నివర్తకత్వవ్యాపకం. అతోఽధిష్ఠానభూతబ్రహ్మస్వరూపస్య ప్రమాణజ్ఞానత్వాభావాన్న భ్రమనివర్తకత్వం. అధిష్ఠానత్వాచ్ఛుక్త్యాదివత్ బ్రహ్మస్వరూపం న భ్రమవిరోధీతి ప్రమాణాన్తరజ్ఞానమపేక్షత ఇతి శఙ్కాయామాహ (శుక్త్యాదయ స్త్వితి) అధిష్ఠానత్వం స్వజ్ఞానాన్తరవిషయత్వం వ్యాపకం. అతో వ్యాపకనివృత్త్యాఽధిష్ఠానత్వనివృత్తిరితి- అధిష్ఠానత్వాదేవ బ్రహ్మస్వరూపస్ఫురణేపి ప్రమాణాన్తరమపేక్షేత. నైవం- జడత్వాదేవ హి శుక్త్యాదేస్స్వరూపస్ఫురణేపి ప్రమాణాన్తరాపేక్షా- నాధిష్ఠానత్వాత్ - అతోఽధిష్ఠానత్వం సోపాధికం. అత్ర త్వజడత్వాత్స్వరూపస్ఫురణే ప్రమాణాన్తరాపేక్షా నాస్తీతి చేత్. తర్హి జడత్వాదేవ భ్రమనివృత్తౌ శుక్త్యాదేర్జ్ఞానాన్తరాపేక్షా- నాధిష్ఠానత్వాత్ - అతస్తత్సోపాధికం. తస్మాదజడే తు ప్రమాణాన్తరాపేక్షా భ్రమనివృత్తౌ చ న స్యాదిత్యభిప్రాయః. శుక్త్యాదయ స్త్విత్యత్ర -తుశబ్దో బ్రహ్మణః శుక్త్యాదివ్యావృత్తిపరః. ద్వయోర్హ్యనయోర్న తిష్ఠాంగతిః- బ్రహ్మవిషయప్రమాణజ్ఞానం భ్రమనివర్తకం - ప్రపఞ్చమిథ్యాత్వవిషయజ్ఞానం భ్రమనివర్తకమితి వా. తత్ర ప్రథమపక్షో దూషితః అథ ద్వితీయపక్షం దూషయితుం శఙ్కతే (అథోచ్యేతేతి) దూషయతి (నేత్యాదినా) (ఇదమితి) నను కథం ప్రపఞ్చసత్యత్వమజ్ఞానమిత్యుచ్యతే- అజ్ఞానం హి జ్ఞానప్రతిబన్ధకం- న హి ప్రపఞ్చసత్యత్వం కస్యచిజ్జ్ఞానం ప్రతిబధ్నాతి. సత్యం- ఆచ్ఛాదకాజ్ఞానమేవంభూతం. ప్రపఞ్చసత్యత్వం తత్ప్రతిభాసశ్చ విపరీతరూపాజ్ఞానమితి పరాభ్యుపగమాదేవముక్తం. ప్రథమం శిరో దూషయతి (అతదితి) కథమతద్విషయత్వాత్ బ్రహ్మస్వరూపాజ్ఞానావిరోధిత్వమిత్యత్రాహ (జ్ఞానాజ్ఞానయోరితి) విరోధే హి నివృత్తిరిత్యర్థః. ద్వితీయం శిరో దూషయతి (ప్రపఞ్చేతి) ప్రపఞ్చమిథ్యాత్వజ్ఞానేన బ్రహ్మస్వరూపాజ్ఞాననివృత్తేః ఫలితత్వమాశఙ్కతే (బ్రహ్మస్వరూపేతి) సద్వితీయత్వం - సద్వితీయత్వజ్ఞానమిత్యర్థః. న హి సత్తయా సద్వితీయత్వం బ్రహ్మస్వరూపాజ్ఞానం భవతి - అపారమార్థ్యాత్. సద్వితీయత్వవిశిష్టబ్రహ్మగోచరజ్ఞానే నివృత్తే విశేష్యాంశగోచరమపి జ్ఞానం నివృత్తమితి స్వరూపసిద్ధిః కథమిత్యత్రాహ (స్వరూపం త్వితి) దూషయతి (నేతి) అద్వితీయత్వం కిం స్వరూపం- ఉత ధర్మ ఇతి వికల్పాభిప్రాయేణ ప్రథమం స్వరూపపక్షం దూషయతి (నేతి) ధర్మపక్షే అపసిద్ధాన్తమాహ (అద్వితీయత్వమితి) ఆశ్రయానుపపత్తిం నిగమయతి (అత ఇతి) విరోధాదేవ-పూర్వోక్తాదేవేత్యర్థః. ఏవమాశ్రయానుపపత్తిరుక్తా. అథ తిరోధానానుపపత్తిమాహ (కిఞ్చేతి) ననుభవతః పక్షేపి తేషాం జ్ఞానాం నిత్యం స్ఫురణమస్తి- తథాపి తేషాం స్వరూపతిరోధానేన వినాశనసేన బుద్ధ్యా భ్రమ ఇతి తుల్యానుపపత్తిః. సత్యం- స్వరూపస్ఫురణమస్త్యేవ- న తస్య తిరోధానమభ్యుపగమ్యతే. న చ స్వరూపస్ఫురణం భ్రమ

అపిచ - నిర్విషయా నిరాశ్రయా స్వప్రకాశేయమనుభూతి స్స్వాశ్రయదోషవశాదనన్తాశ్రయా బహువిషయా చానుభూయత ఇత్యత్ర కిమయం స్వాశ్రయదోష: పరమార్థభూత: - ఉత అపరమార్థభూత ఇతి వివేచనీయం. న తావత్పరమార్థ: - అనభ్యుపగమాత్. నాప్యపరమార్థ: - తథా సతి హి ద్రష్టృత్వేన వా దృశ్యత్వేన వా దృశిత్వేన వాభ్యుపగమనీయ: - న తావద్దృశి:- దృశిస్వరూపభేదానభ్యుపగమాత్, భ్రమాధిష్ఠానభూతాయాస్తు సాక్షాద్దృశేర్మాధ్యమికపక్షప్రసఙ్గేనాపారమార్థ్యానభ్యుపగమాచ్చ. ద్రష్టృదృశ్యయోస్తదవచ్ఛిన్నాయాశ్చ దృశేశ్చ కాల్పనికత్వేన మూలదోషాన్తరాపేక్షయాఽనవస్థా స్యాత్. అథైతత్పరిజిహీర్షయా పరమార్థసత్యానుభూతిరేవ బ్రహ్మరూపా దోష ఇతి చేత్. బ్రహ్మైవ చేద్దోష: - ప్రపఞ్చదర్శనస్యైవ తన్మూలం స్యాత్ - కిం ప్రపఞ్చతుల్యావిద్యాన్తరపరికల్పనేన. బ్రహ్మణో దోషత్వే సతి తస్య నిత్యత్వేనానిర్మోక్షశ్చ స్యాత్. అతో యావద్భ్రాన్తివ్యతిరిక్తపారమార్థికదోషానభ్యుపగమ: - న తావద్భ్రాన్తిరుపపాదితా భవతి.

విరోధి - కింతు నిత్యత్వాణుత్వనిరవయవత్వాదీన్యేవ భ్రమవిరోధీని. తాన్యాగమగమ్యాని. తేషాం తిరోధి: తద్విషయజ్ఞానప్రసరాభావరూపస్సంకోచ:. ఆత్మస్వరూపాతిరిక్తాకారాన్తరతిరోధానాభ్యుపగమాన్నాత్మనో నాశప్రసంగ:. జ్ఞానస్యాత్మాసాధారణాకారస్యాస్ఫురణాద్భ్రమానుపపత్తిరితి చేన్న - తస్యాసాధారణత్వాస్ఫురణాత్. అసాధారణతయాఽస్ఫురతో హి ధర్మస్య భ్రమవిరోధిత్వం దృష్టం - యథా శుక్తిత్వాదే:- శుక్తిత్వం హి శుక్త్యసాధారణతయా పూర్వం జ్ఞాతం పశ్చాద్భ్రమం నివర్తయతి. న తావద్జ్ఞానం దేహాతిరిక్తాత్మాసాధారణధర్మత్వేన కస్యచిద్దృష్టచరం - అతో భ్రమస్సంభవతి. ఆత్మాసాధారణధర్మత్వాదర్శనాదధ్యాస:- అధ్యాసాదసాధారణధర్మత్వాగ్రహణమిత్యన్యోన్యాశ్రయోఽనాదితయా పరిహృత:. ధర్మభూతజ్ఞానస్య నిత్యత్వం తిరోధానం చ భవద్భిరభ్యుపగమ్యతే - తదాజ్ఞాననాశప్రసఙ్గ ఇతి చేన్న - జ్ఞానం హి ద్రవ్యం - తస్య స్వరూపాతిరేకేణ సంకోచవికాసాత్మకమవస్థాద్వయమభ్యుపేతం. అతస్తత్తిరోధానం - కర్మణా తత్సంకోచ:. తన్నివృత్తిస్తు ప్రసర:- స ఏవ ప్రకాశ:. న చానిత్య:. తస్యానిత్యత్వేఽపి నిత్యస్య జ్ఞానద్రవ్యస్య స్వప్రకాశత్వవాద: - స్వప్రకాశనరూపప్రసరణార్హత్వనిబన్ధన:. అతోఽవస్థాద్వయస్యాగమాపాయిత్వాద్ద్రవ్యం నిత్యమేవ. అస్మదవస్థాస్థానీయో హి భవత: ప్రకాశ:. స ఏవ స్వరూపం. తస్మాత్తిరోధానం తన్నివృత్తిరేవ. ఇతీమమర్థమభిప్రేత్య ప్రకాశైకస్వరూపం బ్రహ్మేత్యుక్తం. అత: స్వరూపాతిరేకిప్రకాశతిరోధానాఖ్యావస్థాద్వయానభ్యుపగమాత్స్వరూపనాశ ఏవ తిరోధానం స్యాదిత్యర్థ:. అథ స్వరూపానుపపత్తిమాహ (అపిచేతి) జ్ఞాతృత్వాదీనామపరమార్థతయా హి దోషాన్తరాపేక్షా- తద్వదిహాపి దృష్టాన్తతయా వక్ష్యమాణానవస్థోపయోగిత్వేన నిర్విషయేత్యాదిపరిపాటీప్రకటనం కృతం. యద్వా- విషయాశ్రయభేదానామసత్త్వప్రతిభాసయోరుక్తోఽకల్పనాకారణత్వేన కృతా. (అనభ్యుపగమాదితి) పరమార్థత్వే హ్యద్వైతహానిప్రసఙ్గ ఇతి భావ:. అపరమార్థపక్షం దూషయితుం- కోటిత్రయమేవ సంభావితమిత్యాహ (తథా సతీతి) అపరమార్థత్వాన్మూలదోషాన్తరాపేక్షయాఽనవస్థేతి దూషణం కోటిత్రయస్యాపి సాధారణం. దృశిత్వపక్షేఽధికం దూషణమస్తీతి దర్శయతి (న తావదితి) కిమనవచ్ఛిన్నా దృశి:- ఉతావచ్ఛిన్నా. దృశేరనవచ్ఛిన్నత్వే కిం స్వరూపాతిరిక్తా- ఉత స్వరూపమేవేతి వికల్పమభిప్రేత్యానవచ్ఛిన్నపక్షే స్వరూపవ్యతిరిక్తపక్షం దూషయతి (దృశిస్వరూపభేదానభ్యుపగమాదితి) అనవచ్ఛిన్నదృశిద్వయానభ్యుపగమాదిత్యర్థ:. అనవచ్ఛిన్నపక్షే స్వరూపదృశిపక్షం దూషయతి (భ్రమేతి) అవచ్ఛిన్నదృశిదూషణత్వేన వక్ష్యమాణానవస్థాఽనవచ్ఛిన్నపక్షేఽపి సమానా- అత్రాధికదూషణద్వయసద్భావాత్సా నోక్తా. అవచ్ఛిన్నదృశిత్వేన ద్రష్టృత్వేన దృశ్యత్వేన చాభ్యుపగమం దూషయతి (ద్రష్టృదృశ్యయోరితి) కాల్పనికత్వేన- అపరమార్థత్వేనేత్యర్థ:. దోషాన్తరాపేక్షాహేతురిదం కాల్పనికత్వం. అవచ్ఛిన్నదృశిపక్షేఽపి స్వరూపతద్వ్యతిరిక్తవికల్పే స్వరూపపక్షేఽపి తుల్యమనభ్యుపగమరూపదూషణం - బ్రహ్మస్వరూపస్యావచ్ఛిన్నత్వాపారమార్థ్యానభ్యుపగమాత్. అతోఽవచ్ఛిన్నపక్షే-న వికల్పితం. స్వరూపాతిరిక్తపక్షేఽనవస్థోక్తా (అథైతదితి) అపారమార్థికత్వేఽనవస్థా- పరమార్థత్వేఽద్వైతహానిరిత్యేతద్దోషపరిజిహీర్షయేత్యర్థ:. అనుభూతేరేవ దోషత్వాన్నాద్వైతహాని:- తస్యా: పారమార్థ్యాన్నానవస్థేతి చ భావ:. ఏతద్దూషయతి (బ్రహ్మైవేతి) అపారమార్థ్యదోషాన్తరసాపేక్షత్వసామ్యమభిప్రేత్య ప్రపఞ్చతుల్యేత్యుక్తం. అత:- ప్రతిశరీరభిన్నైర్దోషైర్భావ్యమిత్యర్థ:. అనిర్మోక్షప్రసఙ్గపరిహారాయ బ్రహ్మవ్యతిరిక్తత్వం- అనవస్థాపరిహారాయ పారమార్థికత్వం. పరైరనవస్థా త్రిధా పరిహృతా. జీవాజ్ఞానవాదినా బీజాఙ్కురన్యాయాత్ప్రవాహానాదిత్వేన పరిహృతా- అవిద్యయా జీవ:- జీవాదవిద్యేతి హి తన్మతం. బ్రహ్మాజ్ఞానవాదినా స్వరూపానాదిత్వేన పరిహృతా. ఉభాభ్యాం చ దుర్ఘటత్వేన పరిహృతా- దుర్ఘటత్వమవిద్యాయా భూషణం- న తు దూషణమితి. పరమార్థస్య హ్యుపపత్త్యపేక్షా- ప్రాసాదనిగరణాదిష్వల్పాస్యేన విపులప్రాసాదనిగరణమనుపపన్నమితి యుక్తిర్న ప్రవర్తతే. అత ఉపపత్తినిరపేక్షత్వమపారమార్థ్యసాధకం. దోషస్య స్వపరనిర్వాహకత్వేన దోషాన్తరనైరపేక్ష్యాచ్చ నానవస్థేతి. అత్రోచ్యతే- ప్రవాహానాదిత్వం బ్రహ్మాజ్ఞానవాదినైవ దత్తోత్తరం- జీవనిత్యత్వశ్రుతిభి: కృతాభ్యాగమకృతవిప్రణాశాదిరూపయుక్త్యాపత్త్యా చ ఆమోక్షాజ్జీవస్య స్థాయిత్వమిష్టం హీయేతేతి. అపారమార్థ్యస్వరూపానాదిత్వమపి నానవస్థాపరిహార:- తథా సతి మాధ్యమికపక్షవిజయప్రసఙ్గాత్. తత్రాధిష్ఠానస్య భ్రాన్తిసిద్ధత్వే తస్యా: భ్రాన్తేరధిష్ఠానాన్తరాపేక్షా స్యాత్- తస్యాపి భ్రాన్తిసిద్ధత్వేఽనవస్థా స్యాదిత్యనవస్థయా హ్యధిష్ఠానపారమార్థ్యం సాధితం. మాధ్యమికేన అపరమార్థాధిష్ఠానస్య స్వరూపానాదిత్వే స్వీకృతేఽనవస్థాపరిహృతేత్యధిష్ఠానాపారమార్థ్యమేవ స్యాత్. కించ- స్వరూపానాదిత్వేఽపి మూలదోషాపేక్షాస్త్యేవ- జీవస్యానాదిత్వేఽప్యవిద్యాపరికల్పితత్వస్య భవద్భిరఙ్గీకృతత్వాత్. దుర్ఘటత్వం చానుపపన్నం. దుర్ఘటత్వం నామోపపత్తినిరపేక్షత్వం. తదపారమార్థ్యసాధకం చేదపరమార్థస్య ప్రపఞ్చస్య దుర్ఘటత్వేనోపపత్తిని

అనిర్వచనీయత్వం చ కిమభిప్రేతం — సదసద్విలక్షణత్వమితి చేత్ — తథావిధస్య వస్తునః ప్రమాణశూన్యత్వేనానిర్వచనీయత్వైవ స్యాత్. ఏతదుక్తం భవతి — సర్వం హి వస్తుజాతం ప్రతీతివ్యవస్థాప్యం. సర్వా చ ప్రతీతిస్సదసదాకారా. సదసదాకారాయాస్తు ప్రతీతేస్సదసద్విలక్షణం విషయ ఇత్యభ్యుపగమ్యమానే సర్వం సర్వప్రతీతేర్విషయస్స్యాదితి. అథ స్యాత్ —

తదపేక్షత్వాన్మూలదోషాపేక్షా న స్యాత్. నివర్తకజ్ఞానే సత్యపి సా వర్తిష్యత. విరోధాన్నతిష్ఠతీతి చేత్ — తర్హ్యుపపత్త్యనువర్తిన్యవిద్యా స్యాదితి. పరమార్థత్వప్రయుక్తోపపత్తిరపరమార్థత్వప్రయుక్తోపపత్తిరితి ద్వివిధోపపత్తిః — తత్ర దుర్ఘటత్వం నామ పరమార్థత్వప్రయుక్తోపపత్తినిరపేక్షత్వం — అపరమార్థత్వప్రయుక్తోపపత్తిర్నిర్దోషాపేక్షా — అతః ప్రపఞ్చస్య మూలదోషపరికల్పనం యుక్తమితి చేత్. తర్హ్యపరమార్థత్వప్రయుక్తోపపత్తిరూపదోషాపేక్షా అపరమార్థభూతదోషస్యాపి స్యాత్ — తతోఽనవస్థా తదవస్థైవ. దుర్ఘటత్వమనవస్థాపరిహారశ్చేత్ అధిష్ఠానాపారమార్థ్యేఽప్యనవస్థాపరిహృతా స్యాత్. తత్రాపారమార్థ్యప్రయుక్తోపపత్తిరవర్జనీయేత్యధిష్ఠానాపేక్షా స్యాదేవేత్యనవస్థితిరితి వక్తవ్యం. తదత్ర దోషేఽపి తుల్యమిత్యనవస్థా దుష్పరిహారా. ప్రవాహానాదిత్వేన దోషేష్వధిష్ఠానాపారమార్థ్యేఽప్యనవస్థానుపరిహారా — పితృపుత్రాదిపరమ్పరావదధిష్ఠానపరమ్పరానాదిత్వాభ్యుపగమాత్. జీవాజ్ఞానవాదినం ప్రతి బ్రహ్మాజ్ఞానవాదినా యద్దుర్ఘటత్వే దూషణముక్తం తద్బ్రహ్మాజ్ఞానవాదేఽపి తుల్యం. యథా — అవిద్యయా దుర్ఘటత్వం చేదుక్తాక్షరబ్రహ్మాచాశ్రయేదవిద్యా. శుద్ధస్వరూపం బ్రహ్మ అశుద్ధరూపాఽవిద్యా విరోధాన్నాశ్రయతీతి చేత్ — తర్హ్యుపపత్తిమత్యవిద్యా. తస్మాదుక్తాన్యోన్యాశ్రయణాదిదూషణాన్యాపతేయురితి యదుక్తం. తత్రాపి తుల్యం. జీవేష్వపి బ్రహ్మాశ్రయేదవిద్యా. నహి బాధకజ్ఞానే సత్యపరమార్థభూతా అవిద్యా తిష్ఠతీతి చేత్ — బాధకసన్నిధానబాధ్యనివృత్త్యేవం రూపోపపత్తిమత్త్వే వా విద్యేత్యన్యదుక్తాన్యనవస్థాది దూషణాన్యాపతేయురితి హి వక్తుం శక్యతే. దోషస్య స్వపరనిర్వాహకత్వే అధిష్ఠానమపి తథా స్యాత్. పరం ప్రత్యధిష్ఠానత్వే సిద్ధే హి స్వనిర్వాహకత్వమితి చేత్ — పరం ప్రతి దోషత్వే సిద్ధే హి స్వనిర్వాహకత్వం — తదేవ నాస్తీతి తుల్యం స్యాత్. అధిష్ఠానారోప్యయోః క్వచిదోదృష్టః — తత్రాధిష్ఠానస్య స్వపరనిర్వాహకత్వే అధిష్ఠానాధ్యస్తయోరైక్యప్రసఙ్గ ఇతి చేత్. దోషతత్కార్యయోరపి తిమిరదర్శనద్విత్వయోర్భేదో దృష్టః — దోషస్య స్వపరనిర్వాహకత్వే దోషాధ్యస్తయోరైక్యప్రసఙ్గ ఇతి తుల్యమితి. ఏతదభిప్రాయేణ — యావద్బ్రహ్మవ్యతిరిక్తపారమార్థికదోషానభ్యుపగమేనతావద్భ్రాన్తిర్నిరుపపాదితా భవతీత్యుక్తం. యథోక్తమాచార్యపాదైః ✱స్వరూపానాదిత్వస్వపరఘటనేదుర్ఘటనతా ప్రవాహానాదిత్వం పునరిహ తత్రోహిగతయః| అసత్యావిద్యాయాం గతిరనవస్థా పరిహృతౌ మతాస్త్వేతాస్తుల్యాస్స్ఫుటమసదధిష్ఠానసరణావితి. అథానిర్వచనీయత్వానుపపత్తిమాహ (అనిర్వచనీయత్వం చేతి) అనిర్వచనీయతా — విద్వత్సన్నిధౌ దురుపపాదత్వం — కథం ప్రమాణశూన్యత్వమిత్యత్రాహ (ఏతదుక్తమితి) (సర్వం సర్వప్రతీతేర్విషయస్స్యాదితి) సదసద్విలక్షణమితి యా ప్రతీతిస్తత్రాపి సదసదేవ విషయస్స్యాదిత్యర్థః. ప్రతీత్యనుగుణం హి నీలపీతాదివ్యవస్థాప్యతే — తస్మాత్సదసదాకారాయాః ప్రతీతేస్సదసదాకార ఏవ విషయః — న సదసద్విలక్షణః. యథా — ఖ్యాతినివేకే ✱నహ్యన్యదవభాస్యమన్యో విషయః — అవభాసనవ్యవస్థాప్యత్వాద్విషయస్యేతి. ఏకస్య విషయస్య సదసదాకారత్వమనుపపన్నం — వ్యాప్తివిరోధాదితి చేత్. సదసద్విలక్షణత్వం చ వ్యాప్తివిరోధాదనుపపన్నం — సతోఽసద్విలక్షణత్వమసతస్సద్విలక్షణత్వం చ హి దృష్టం — న త్వేకస్యోభయవైలక్షణ్యం దృష్టమితి వ్యాప్తివిరోధః. అయం విశేషః — సదసద్విలక్షణత్వం క్వచిదపి న దృష్టం — సదసదాత్మకత్వం దృష్టమితి. యథా సంవిత్సిద్ధౌ ✱నాసత్ప్రతీతేర్బాధాచ్చ న సదిత్యపి యన్మతం | ప్రతీతేరేవ సత్త్వేన బాధాన్నాసత్త్వతో జగదితి. అర్థస్థితౌ — సత్త్వమసత్త్వం వా స్యాన్న తద్విలక్షణత్వం. సతో ఘటాదేస్సదసద్విలక్షణత్వం దృష్టమితి చేన్న — తథా సతి ప్రాక్ప్రాణోఽపి సదసద్విలక్షణత్వప్రసఙ్గాత్. అన్యతరత్వసహం సదసద్విలక్షణత్వమిష్టమేవేతి చేత్ తుల్యం. ఉభయాంశసదసద్వైలక్షణ్యం వా తాత్పర్యాన్తరేణాసత్త్వమేవాఙ్గీకృతం భవతి. అత ఏవ దభిమతం సదసద్విలక్షణత్వం విరోధాదపాస్తం. అస్తీతి ప్రతిపన్నత్వం సత్త్వం — నాస్తీతి ధీవిషయత్వం బాధితత్వమిత్యేకస్యైవ సత్త్వాసత్త్వవిరోధస్సదసద్విలక్షణత్వకల్పకశ్చేత్ — సర్వత్ర పూర్వపక్షసిద్ధాన్తప్రతీత్యోః పరస్పరవిరుద్ధాకారవిషయత్వాదుభయోరాకారవిలక్షణ ఏవార్థస్స్యాదితి సిద్ధాన్తసమర్థనమైయర్థ్యం స్యాత్. తతశ్చ భేదస్సునిరూప ఇతి పూర్వపక్షీకృత్య దుర్నిరూప ఇతి త్వయా సిద్ధాన్తితే ప్రతీతిద్వయవిరోధాత్సునిరూపదుర్నిరూపవిలక్షణస్స్యాత్. ఏవం సంవిత్సత్యత్వమిథ్యాత్వజడత్వాజడత్వనిత్యత్వానిత్యత్వాదివాదేషు పూర్వపక్షసిద్ధాన్తాకారవిలక్షణత్వం సంవిదస్స్యాత్. తచ్చానభిమతం. అతః పరస్పరవిరుద్ధాకారప్రతీత్యోః ప్రతిపన్నాకారవైలక్షణ్యకల్పకత్వం వ్యాప్తివిరుద్ధమితి సదసద్వైలక్షణ్యాసిద్ధిః. తర్హి ఖ్యాతిబాధాన్యథానుపపత్త్యైకః పరిహారః ఉక్త ఇతి చేదన్యథైవోపపత్తిరుక్తా భవతి — సత్త్వేఽసత్యన్యథాఖ్యానాదిభిః న తద్వ్యాదృత్తిమత్త్వే ఏవ ఖ్యాతిబాధోపపత్తేః. సతః కథం బాధః. అన్యత్ర ఖ్యాతత్వాత్. నన్వన్యత్ర సచ్చేన్న బాధః — న సచ్చేదసత్ఖ్యాతిప్రసఙ్గ ఇతి చేన్న — అన్యత్ర సత్త్వాత్ — అన్యత్ర సతోఽన్యత్ర ఖ్యాతత్వం హ్యన్యథాఖ్యాతత్వం. అన్యత్ర సతోఽన్యత్ర ఖ్యాతిర్దోషవశాత్. దోషస్యాన్యత్ర ఖ్యాతిహేతుత్వం న దృష్టమితి చేత్ — దోషస్యానిర్వచనీయావభాసహేతుత్వం చ న క్వచిద్విమతిపదాదన్యత్ర దృష్టమితి తుల్యం. మిథో విరుద్ధప్రతిపన్నాకారద్వయవైలక్షణ్యమేకస్యావిరుద్ధమిత్యేతత్తద్వాధకం. అఖ్యాతిపక్షే సత్త్వేన తిభేదాగ్రహేణ ఖ్యాతిబాధోపపత్తిః. సత ఏవాగృహీతభేదతయా ఖ్యాతిః. భేదగ్రహాచ్చ బాధః. బాధ్యత్వం చ ప్రవృత్తిః. యథార్థఖ్యాతిపక్షే తు శుక్తిరజతస్య పూర్వాభాసత్వాత్ ప్రాచుర్యాభావాఙ్గీకరత్వతదేకానుభావ్యత్వగ్రహాచ్చ ఖ్యాతిబాధోపపత్తిః. పురోవర్తిని సత ఏవ రజతస్య ఖ్యాతిః. శుక్తిప్రాచుర్యగ్రహాద్బాధః. తేన ప్రవృత్తిర్బాధ్యా. తద్బాధశ్చ ప్రవృత్త్యనుత్పత్తిః. అలాతచక్రాదావప్యఖ్యాతిపక్ష ఇవోపపత్తిః. అతోఽన్యథైవోపపత్తిసిద్ధేత్యనిర్వచనీయత్వకల్పనమయుక్తం. ఏవమాశ్రయతిరోధానస్వరూపానిర్వచనీయత్వానుపపత్తయ ఉక్తాః. అథ సమాధ్యసమనుపపన్నం నామేతి న్యాయాత్ ప్రమాణసిద్ధార్థస్య తర్కేణ బాధో న యుక్త ఇత్యభిప్రాయవతా పరేణ ప్రమాణప్రతిజ్ఞా కల్ప్యతే (అథ స్యాదితి)

వస్తుస్వరూప తిరోధానకరమాన్తరబాహ్యరూప వివిధాధ్యాసోపాదానం సదసదనిర్వచనీయమవిద్యాజ్ఞానాదిపదవాచ్యం వస్తు యాథాత్మ్యజ్ఞాననివర్త్యం జ్ఞానప్రాగభావాతిరేకేణ భావరూపమేవ కించిద్వస్తు ప్రత్యక్షానుమానాభ్యాం ప్రతీయతే. తదుపహితబ్రహ్మోపాదానశ్చావికారే స్వప్రకాశ చిన్మాత్రవపుషి తేనైవ తిరోహితస్వరూపే ప్రత్యగాత్మన్యహఙ్కారజ్ఞానజ్ఞేయవిభాగరూపోఽధ్యాసః, తస్యైవావస్థావిశేషేణాధ్యాసరూపే జగతి జ్ఞానబాధ్యసర్పరజతాదివస్తుతత్తజ్జ్ఞానరూపాధ్యాసోఽపి జాయతే. కృత్స్నస్య మిథ్యారూపస్య తదుపాదానత్వం చ - మిథ్యాభూతస్యార్థస్య మిథ్యాభూతమేవ కారణం భవితుమర్హతీతి హేతుబలాదవగమ్యతే. కారణాజ్ఞానవిషయం ప్రత్యక్షం తావదహమజ్ఞో మామన్యం చ న జానామీత్యపరోక్షావభాసః. అయం తు న జ్ఞానప్రాగభావవిషయః- స హి షష్ఠప్రమాణగోచరః- అయం తు అహం సుఖీతివదపరోక్షః. అభావస్య ప్రత్యక్షత్వాభ్యుపగమేఽప్యయమనుభవో నాత్మని జ్ఞానాభావవిషయః- అనుభవవేలాయామపి జ్ఞానస్య విద్యమానత్వాత్, అవిద్యమానత్వే జ్ఞానాభావప్రతీత్యనుపపత్తేశ్చ. ఏతదుక్తం భవతి-అహమజ్ఞ ఇత్యస్మిన్ననుభవే అహమిత్యాత్మనోఽభావధర్మితయా జ్ఞానస్య చ ప్రతియోగితయాఽవగతిరస్తి వా న వా- అస్తి చేద్విరోధాదేవ న జ్ఞానాభావానుభవసంభవః- నో చేద్ధర్మిప్రతియోగిజ్ఞానసవ్యపేక్షో జ్ఞానాభావానుభవస్సుతరాం న సంభవతి. జ్ఞానాభావస్యానుమేయత్వే అభావాఖ్యప్రమాణవిషయత్వే చేయమనుపపత్తిస్సమానా.

పూర్వమాశఙ్కితాకారాన్ సాధయితుమాహ (వస్తుస్వరూపేతి) అనేన తిరోధానముక్తం. ఆన్తరబాహ్యేత్యాదిస్వరూపముక్తం- అధ్యాసోపాదానత్వేన హి మిథ్యాత్వం ఫలితం. సదసదిత్యనిర్వచనీయత్వముక్తం. శాస్త్రేష్వేతత్ప్రతిపాదకశబ్దప్రత్యభిజ్ఞానార్థం అవిద్యాజ్ఞానాదిపదవాచ్యమిత్యుక్తం. నిర్ధారిష్యమాణాకారాన్తరమపి సాధ్యత్వేనాహ (వస్తుయాథాత్మ్యజ్ఞానేతి) తదుపహితేత్యాశ్రయశ్చ. ఆన్తరాధ్యాసః కః- బాహ్యః కః- కథం చావిద్యోపాదానత్వే బ్రహ్మణ ఉపాదానత్వమిత్యత్రాహ (తదుపహితేతి) నిష్కృష్టబ్రహ్మణ ఉపాదానత్వానుపపత్తిం సూచయతి (అవికారే స్వప్రకాశచిన్మాత్రవపుషి ప్రత్యగాత్మనీతి) అవికారత్వాత్, స్వప్రకాశత్వాత్, ప్రత్యక్త్వాచ్చ వికారాస్పదజడపరాగ్రూపపరిణామో నోపపద్యత ఇత్యర్థః. స్వప్రకాశస్య కథమధ్యాససంభవ ఇత్యత్రాహ (తిరోహితస్వరూప ఇతి) తిరోధాయకం కిమిత్యత్రాహ (తేనైవేతి) తేనైవ - అధ్యాసహేతునైవేత్యర్థః. అహఙ్కారో జ్ఞానం చాన్తరాధ్యాసః- జ్ఞేయం బాహ్యాధ్యాసః. అధ్యాసరూపే-అధ్యస్తరూపే. కర్మణి ఘఞ్. తస్యైవ-దోషస్యైవ. అవస్థావిశేషేణ - కాదాచిత్కావస్థావిశేషేణ. రజ్జుసర్పాద్యధ్యాసః. ఏవం నిష్కృష్టబ్రహ్మణ ఉపాదానత్వానుపపత్తిరుక్తా. దోషస్యోపాదానత్వే ఉపపత్తిమాహ (కృత్స్నస్యేతి) సువర్ణజాతీయస్య భూషణస్య స్వర్ణమేవ హ్యుపాదానం దృష్టం - తద్వదితి భావః. హేతుబలాత్ - కార్యకారణయోస్సజాతీయత్వదర్శనాత్. అథ ప్రత్యక్షమాహ (కారణేతి) అహమజ్ఞ ఇత్యస్య వివరణం మామన్యం చ న జానామీతి. అహమజ్ఞ ఇత్యజ్ఞానస్వరూపకీర్తనం. తన్మామన్యం చ న జానామీత్యాచ్ఛాదనరూపకార్యకథనం. కారణశబ్దేన కార్యరూపజ్ఞానవ్యావృత్తిః- తస్మాత్సౌషుప్తికమజ్ఞానం వివక్షితం. జాగరితావస్థాయాం ఘటాద్యవచ్ఛిన్నమజ్ఞానం ప్రతీయతే సవికల్పక ప్రత్యక్షేణ- సుషుప్తావనవచ్ఛిన్నకారణాజ్ఞాన ప్రతీతిరితి తత్త్వశుద్ధికారాదిభిరుక్తం. జాగరితావస్థాయామేవ అజ్ఞానానుభవోఽయమితి సంప్రదాయః - అన్యం చ న జానామీత్యుక్తిః - స్వాపేఽన్యపరామర్శః. న జానామీత్యాచ్ఛాదకతయా ప్రతీయమానస్యాజ్ఞానస్య కారణత్వాత్ కారణాజ్ఞానవిషయమిత్యుక్తం. అపరోక్షావభాస ఇతి పరోక్షరూపానుమానాదిప్రమాణవ్యావృత్త్యర్థముక్తం. జ్ఞానప్రాగభావవిషయత్వమాశఙ్క్య పరిహరతి (అయం త్వితి) భవత్వయమపి షష్ఠప్రమాణవిషయ ఇత్యాశఙ్క్యాహ (అయం త్వితి) పరోక్షప్రమాణాని ప్రత్యక్షవ్యతిరిక్తాని- తస్మాత్ పరోక్షప్రమాణవిషయః ప్రాగభావో నాపరోక్షప్రమాణవిషయభూతమజ్ఞానం భవితుమర్హతీత్యర్థః. భావగ్రాహిప్రమాణేన అభావస్యావేద్యత్వేఽపి దూషణమాహ (అభావస్యేతి) హేతుమాహ (అనుభవేతి) అభావస్యానుభవవేలాయాం జ్ఞానం విద్యతే- న వా. విద్యతే చేత్ గ్రాహ్యాభావాన్నాభావప్రతీతిః. న చేత్ గ్రాహకాభావాన్న తదభావ ప్రతీతిరిత్యర్థః. భావాభావయోరేకవిషయత్వే హి విరోధః- అత్ర విరోధో నాస్తి- అభావవిషయకజ్ఞానస్య విద్యమానస్య గ్రాహకత్వాత్, ఇతరవిషయజ్ఞానస్యాభావ ప్రతియోగిత్వేనావిద్యమానత్వాత్, ఇతి శఙ్కాం పరిహరన్ అనుభవవేలాయాం జ్ఞానస్య విద్యమానత్వం, అవిద్యమానత్వే జ్ఞానాభావ ప్రతీత్యనుపపత్తిం, భావరూపత్వే విరోధాభావం,చ వివృణోతి (ఏతదుక్తం భవతీతి) జ్ఞానప్రాగభావస్య గ్రాహ్యత్వే అనిచ్ఛయాపి భావాభావయోరేకవిషయత్వమాపతితమిత్యభిప్రాయేణాహ (అహమితి) జ్ఞానస్య చేతి జ్ఞానశబ్ద ఆత్మఘటాదిజ్ఞానసాధారణః. ఇహ భూతలే ఘటో నాస్తీత్యాదిషు అభావగ్రహణే ప్రతియోగిధర్మిణోర్జ్ఞానాపేక్షా దృష్టా - తస్మాదత్రాప్యభావధర్మితయాత్మనో జ్ఞానమస్తీతి వక్తవ్యం- అభావవ్యతిరిక్తవ్యక్త్యా - అతస్తద్విషయజ్ఞానే సత్యపి అభావవ్యతిరిక్తవిషయజ్ఞానమభావప్రతియోగీతి వచనం వ్యాహతం స్యాత్. అభావధర్మిప్రతియోగిరూపత్రితయవ్యతిరిక్తవిషయజ్ఞానమభావప్రతియోగి చేత్ - తదానీమభావప్రతియోగితయా జ్ఞానస్యాపి ప్రతీతిరస్తీతి వక్తవ్యం- ప్రతీయమానం జ్ఞానం స్వవిషయావచ్ఛిన్నం ప్రతీయత ఇతి విషయాణామపి ప్రతీతిరస్తి - ఏవమభావప్రతియోగిజ్ఞానావచ్ఛేదకతయా విషయేషు జ్ఞాయమానేషు తద్విషయజ్ఞానాభావోఽనుపపన్న ఇతి భావః. అభావస్య ప్రమాణాన్తరవిషయత్వేఽప్యుక్తదూషణమతిదిశతి (జ్ఞానాభావస్యేతి) ప్రమాణాన్తరాణాం విద్యమానవిషయత్వనియమాభావేఽపి విద్యమానతయాఽదర్శనమశక్యమితి భావః- అహమజ్ఞ ఇతి వర్తమానతయాఽస్యాజ్ఞానం ప్రతీయతే. అస్మిన్ పక్షే అధికం దూషణాన్తరం పూర్వముక్తం

అజ్ఞానస్యాభావరూపత్వే ధర్మిప్రతియోగిజ్ఞానసద్భావేపి విరోధాభావాదయమనుభవో భావరూపాజ్ఞానవిషయ ఏవాభ్యుపగన్తవ్య ఇతి. నను చ భావరూపమప్యజ్ఞానం వస్తుయాథాత్మ్యావభాసరూపేణ సాక్షిచైతన్యేన విరుధ్యతే. నైవం- *సాక్షిచైతన్యం న వస్తుయాథాత్మ్యవిషయం-అపి త్వజ్ఞానవిషయం- అన్యథా మిథ్యార్థావభాసానుపపత్తేః. నహ్యజ్ఞానవిషయేణ జ్ఞానేనాజ్ఞానం నివర్త్యత ఇతి న విరోధః. నను చేదం భావరూపమప్యజ్ఞానం విషయవిశేషవ్యావృత్తమేవ సాక్షిచైతన్యస్య విషయో భవతి- సవిషయస్య ప్రమాణానధీనసిద్ధేరితి కథమివ సాక్షిచైతన్యేనాస్మదర్థవ్యావృత్తమజ్ఞానం విషయీక్రియతే. నైష దోషః-సర్వమేవ వస్తుజాతం జ్ఞాతతయాఽజ్ఞాతతయా వా సాక్షిచైతన్యస్య విషయభూతం తత్ర జడత్వేనజ్ఞాతతయా సిధ్యతః ప్రమాణవ్యవధానాపేక్షా - అజడస్య తు ప్రత్యగ్వస్తునస్స్వయంసిధ్యతో న ప్రమాణవ్యవధానాపేక్షేతి సదైవాజ్ఞానస్య వ్యావర్తకత్వేనావభాసో యుజ్యతే. తస్మాన్న్యాయోపబృంహితేన ప్రత్యక్షేణ భావరూపమేవాజ్ఞానం ప్రతీయతే. తదిదం భావరూపమజ్ఞానమనుమానేనాపి సిధ్యతి- వివాదాధ్యాసితం ప్రమాణజ్ఞానం స్వప్రాగభావవ్యతిరిక్తస్వవిషయావరణస్వనివర్త్యస్వదేశగతవస్త్వన్తరపూర్వకం-అప్రకాశితార్థప్రకాశకత్వాత్ - అన్ధకారే ప్రథమో

---

*అపరోక్షస్యాపరోక్షరూపప్రమాణవిషయత్వానుపపత్తిరూపమర్థసిద్ధం. భావరూపత్వేతు క్రమేణ మానాస్తీత్యాహ (అస్యేతి) ధర్మిప్రతియోగివిషయజ్ఞానం ధర్మిప్రతియోగిజ్ఞానం. న తేన భావరూపాజ్ఞానస్య విరోధః. ఘటాచ్ఛాదకమజ్ఞానం ఘటజ్ఞానేన హి విరుధ్యతే- న తు ఘటజ్ఞానవిషయజ్ఞానేన ధర్మిజ్ఞానేన చేత్యర్థః. వస్తుయాథాత్మ్యజ్ఞాననివర్త్యమజ్ఞానం వస్తుయాథాత్మ్యావభాసరూపేణ సాక్షిచైతన్యేన నిరుధ్యత ఇతి చోదయతి (నను చేతి) పరిహరతి (నైవమితి) యాథాత్మ్యశబ్దేన నిష్ప్రపఞ్చమద్వితీయత్వలక్షణం స్వరూపం వివక్షితం. ప్రపఞ్చమిథ్యాత్వసిద్ధవత్కారేణ హేతుమాహ (అన్యథేతి) అన్యథా- స్వసాక్షిస్వరూపప్రకాశమాత్రస్యైవ వస్తుయాథాత్మ్యవిషయత్వ ఇత్యర్థః. అజ్ఞానవిషయత్వమస్తు తతః కిమిత్యత్రాహ (నహీతి) న హి రజతవిషయజ్ఞానేన రజతం నివర్త్యమిత్యర్థః. దృశ్యవిశేషణస్వరూపాదేరపి దృశ్యత్వం దృష్టం-దృశ్యాజ్ఞానావచ్ఛేదకస్యాస్మదర్థస్య దృశ్యత్వానభ్యుపగమాత్ అస్మదర్థావచ్ఛిన్నమజ్ఞానం న విషయీక్రియత ఇత్యభిప్రాయేణ పునశ్చోదయతి (నను చేదమితి) విషయవిశేషః - అవచ్ఛేదకవిశేషః. స ఇతి సవిశేష ఏవ గృహ్యతే. పరిహరతి (నైష దోష ఇతి) అస్మదర్థోపి సర్వశబ్దవాచ్యాన్తర్భూతః. జ్ఞాతతయాఽజ్ఞాతతయా వా - జ్ఞానాన్తరసాపేక్షం తన్నిరపేక్షం వా. సాక్షిచైతన్యస్య విషయభూతం- సాక్షిచైతన్యేన ప్రతిభాతీత్యర్థః. అస్మదర్థస్య సాక్షిచైతన్యవిషయత్వమౌపచారికం - స్వయంప్రకాశస్య విషయత్వాయోగాత్. జడస్య స్వయంప్రకాశత్వాయోగాత్ ప్రమాణాధీనసిద్ధిః సత్ దృశ్యవిశేషణం భవతి - అస్మదర్థస్తు స్వయంప్రకాశతయా స్వయమేవ సిధ్యన్ అజ్ఞానావచ్ఛేదక ఇత్యర్థః. దృశ్యావచ్ఛేదకత్వాద్దృశ్యమితి చోద్యం- తజ్జడత్వప్రయుక్తమితి సోపాధికమితి పరిహారః. తస్మాత్ - అభావరూపత్వపక్షే ఉక్తవిరోధాద్భావరూపత్వపక్షే తదభావాచ్చేత్యర్థః. (న్యాయోపబృంహితేనేతి) పక్షద్వయేపి విరోధతదభావరూపన్యాయానుగృహీతేనేత్యర్థః. ఏవం ప్రత్యక్షేణ న్యాయానుగృహీతేన అజ్ఞానస్య భావరూపత్వం, న జానామీత్యనేనాత్మాశ్రయత్వం, చ సిద్ధం- శాస్త్రీయజ్ఞానశబ్దవాచ్యతయా పరాభిమతకర్మాద్యావృత్తిః ప్రత్యక్షతయా సిద్ధా-అస్య శాస్త్రీయజ్ఞానాదిశబ్దవాచ్యత్వం జ్ఞానవిరోధిత్వాదహమజ్ఞ ఇతి ప్రతిపన్నతయా చ సిద్ధం. అథ స్వవిషయావరణత్వస్వనివర్త్యత్వాన్యాంశ విశిష్టం చాజ్ఞానమనుమానేనాపి సాధ్యతే (వివాదాధ్యాసితమిత్యాదినా) జ్ఞానమిత్యుక్తే బ్రహ్మస్వరూపస్యాపి వస్త్వన్తరపూర్వకత్వాసంభవాత్తద్వ్యావృత్త్యర్థం ప్రమాణజ్ఞానమిత్యుక్తం. తథాపి ధారావాహికజ్ఞానేషూత్తరోత్తరవిజ్ఞానానాం సిసాధయిషితవస్త్వన్తరపూర్వకత్వాభావాత్తద్వ్యావృత్త్యర్థం వివాదాధ్యాసితమిత్యుక్తం. తద్జ్ఞానం కిమిత్యపేక్షాయాం వ్యక్త్యర్థం ప్రమాణజ్ఞానమిత్యుక్తం. అయం ధర్మినిర్దేశః. అథ సాధ్యధర్మమాహ (స్వప్రాగభావేతి) వస్త్వన్తరపూర్వకమిత్యుక్తే ఘటాదిస్వవిషయపూర్వకత్వేన సిద్ధసాధనం స్యాదితి తద్వ్యావృత్త్యర్థమాహ (స్వదేశగతేతి) స్వాశ్రయగతేత్యుక్తే దృష్టాన్తస్య సాధ్యవైకల్యం- న హి తమోదీపగతం- అతః స్వదేశగతేత్యుక్తిః. ధర్మాధర్మవ్యావృత్త్యర్థమాహ (స్వనివర్త్యేతి) నను కథం స్వనివర్త్యశబ్దేన ధర్మాధర్మవ్యావృత్తిః - జ్ఞానోత్పత్తిహేతుభూతమదృష్టం జ్ఞానోత్పత్త్యా హి న శ్యతి. నైవం - సర్వేషాం ధర్మాధర్మాణాం జ్ఞానఫలకత్వాభావాత్, జ్ఞానోత్పాదకవ్యతిరిక్తధర్మాదీనాం పూర్వక్షణే స్వదేశే విద్యమానత్వాచ్చ. యద్వా. స్వనివర్త్యపదేన సంస్కారవ్యావృత్తిః - న హి సంస్కారో జ్ఞానేన నివర్త్యః. భయాదివ్యావృత్త్యర్థమాహ (స్వవిషయావరణేతి) ప్రాగభావస్యైవంవిధత్వాత్తద్వ్యావృత్త్యర్థమాహ (స్వప్రాగభావవ్యతిరిక్తేతి) ఇయం ప్రతిలోమవ్యావృత్తిః. వస్త్వన్తరపూర్వకమిత్యుక్తే అభావస్యాపి పదార్థత్వేన వస్తుశబ్దవాచ్యత్వాత్తద్వ్యావృత్త్యర్థమాహ (స్వప్రాగభావవ్యతిరిక్తేతి) ఘటాదిస్వవిషయవ్యావృత్త్యర్థమాహ (స్వవిషయావరణేతి) కుడ్యాదివ్యావృత్త్యర్థమాహ (స్వనివర్త్యేతి) వేద్యగతవిత్త్యభివ్యక్తిప్రాగభావవ్యావృత్త్యర్థమాహ (స్వదేశగతేతి) ప్రమాణజ్ఞానేనాజ్ఞానే నిరస్తే వేద్యగతచైతన్యమభివ్యక్తం భవతీతి హి తత్పరిపాటీ. అభివ్యక్తిప్రాగభావస్య విషయావరణత్వం ప్రకాశవిరోధిత్వం- న తు తత్ప్రతిబన్ధకత్వం. ఇత్యనులోమవ్యావృత్తిః. హేతుమాహ (అప్రకాశితేతి) సాక్షాద్వా పరంపరయా వా అబాధ్యవ్యవహారానుగుణ్యహేతుత్వం ప్రకాశకత్వమి[illegible]క్షితం - సాక్షాద్వా పరంపరయా వేత్యుక్తే హి దీపప్రభాయాం జ్ఞానే చ హేత్వనుగమసిద్ధిః. ఇదం రజతమితి జ్ఞానే ఽతివ్యాప్తిపరిహారాయాబాధ్య[illegible]రానుగుణ్యహేతుత్వమిత్యుక్తం. ప్రకాశకత్వాదిత్యుక్తే ధారావాహికజ్ఞానేషూత్తరోత్తరజ్ఞానానాం ప్రకాశకత్వేపి సిసాధయిషితధర్మాభావాద్వ్యభిచారః అనైకాన్తికత్వం స్యాదితి తద్వ్యావృత్త్యర్థమాహ (అప్రకాశితార్థప్రకాశకత్వాదితి) ఇన్ద్రియేష్వనైకాన్తికత్వవ్యావృత్త్యర్థం జ్ఞానరూపత్వే సతీతి హేతుర్విశేష్యత ఇతి మన్తవ్యం. దృష్టాన్తమాహ (అన్ధకార ఇతి) దీపప్రభావదిత్యుక్తే ఉత్తరోత్తరప్రభాణామప్రకాశితార్థప్రకాశ

త్పన్నప్రదీపప్రభావదితి. ఆలోకాభావమాత్రం [illegible] దర్శనాభావమాత్రం [illegible] జ్ఞానసాధనేనిదర్శనతమోవన్యాస్యత ఇతి చేత్. ఉచ్యతే - బహుళత్వ విరళత్వాద్యవస్థా [illegible] ద్రవ్యాన్తరమేవ తమ ఇతినిరవద్యమితి. అత్రోచ్యతే- అహమజ్ఞో మామన్యం చ న జానామీత్యత్ర [illegible] రేనచ ప్రత్యక్షేణ నభావరూపమజ్ఞానం ప్రతీయతే- యస్తుజ్ఞాన ప్రాగభావవిషయత్వే విరోధ ఉక్తః- సహిభావరూపాజ్ఞానేపితుల్యః విషయత్వేనాశ్రయత్వేన చాజ్ఞానస్య వ్యావర్తకతయా ప్రత్యగర్థః ప్రతిపన్నో వా౽ప్రతిపన్నో వా. ప్రతిపన్నశ్చేత్తత్స్వరూపజ్ఞాననివర్త్యం తదజ్ఞానం తస్మిన్ ప్రతిపన్నే కథమివతిష్ఠతి. అప్రతిపన్నశ్చేద్వ్యావర్తకాశ్రయవిషయజ్ఞానశూన్యమజ్ఞానం కథమనుభూయేత. అథ విశదస్వరూపావభాసో౽జ్ఞానవిరోధీ - అవిశదస్వరూపంతు ప్రతీయత ఇత్యాశ్రయ విషయజ్ఞానేసత్యపినాజ్ఞానానుభవవిరోధ ఇతి. హన్తతర్హి జ్ఞానప్రాగభావోపి విశదస్వరూపవిషయః-

---

[illegible] త్సానానాత్సాధనవికలతా స్యాత్, స్వనివర్త్యవస్త్వన్తరపూర్వకత్వాభావాత్సాధ్యవికలతా చ స్యాత్, దితిరదృష్టాన్తసార్థం ప్రకటమోత్పన్న ప్రదీపప్రభావదిత్యుక్తం తథాపి దినాదీప ప్రభాయామతథావిధత్వాదర్శనాత్ తద్వ్యావృత్త్యర్థమన్ధకారఇత్యుక్తం దృష్టాన్తస్యసాధ్యవికలతా [illegible] పరిహారః [illegible] ఆలోకేత్యాదినా) ఆలోకేసత్యులూకాదీనామన్ధకారసంభవాదనుయాయినమాకారమాహ (రూపదర్శనాభావమాత్రం వేతి) యద్వా-నిమీలితా [illegible] ప్రతిపత్తిరిత్యాశఙ్క్యమాహ (రూపదర్శనేతి) అత్రనైయాయికాదిభిరుక్తం దూషణమనుసన్ధత్తే తత్ర ఉత్పాదకజ్ఞాపకానుపపత్త్యా ద్రవ్యా [illegible] రూపవత్త్వేపి పరమాణూనాం [illegible] అనుత్పాద్యత్వం- తమసస్తురూపవత్త్వాత్ బృహత్త్వాచ్చోత్పాద్యత్వం స్యాత్ తత్ర రూపవత్త్వాత్ [illegible] హితా [illegible] వాయ్వాకాశాదినోత్పాదకానిభవన్తి స్పర్శరసగన్ధవిరహాన్నాన్యాన్యపి ద్రవ్యాణి- కారణగుణప్రక్రమేణహి కార్యేవైశేషికగుణారమ్భః ఇత్యయముత్పత్త్యనుపపత్తిః ఆలోకానను గృహీతత్వాచ్చక్షుర్న గ్రాహకం - ఆలోకసంనిధానవస్థానాన్నాస్య గ్రాహ్యత్వం రూపవత్త్వ ప్రతీతిస్తు [illegible] నీలప్రతిభాసవదితి జ్ఞప్త్యనుపపత్తిః అత్రపరిహారో వార్తికకారైరుక్తః- తమఃఖలుచలం నీలం పరాపరవిభాగవత్ । ప్రసిద్ధధర్మవైధర్మ్యాన్నవభ్యోభేత్తుమర్హతీతి స ఏవాత్రోచ్యతే తత్ర పరాపరశబ్దార్థో బహుళత్వవిరళత్వశబ్దేనోక్తః ఆదిశబ్దేన చలత్వం రూపవత్త్వమేవ నీలశబ్దార్థ ఉక్తః [illegible] ద్రవ్యాన్తరశబ్దేన దశమద్రవ్యత్వము [illegible] నవద్రవ్యస్వీకారోహి తేషాం పృథివ్యాదీనాం ద్రవ్యాణామన్యోన్యవైధర్మ్యాత్ స్వీక్రియతే- అన్యథా పృథివ్యేవ [illegible] [illegible] ద్రవ్యాణాం పరస్పరవైధర్మ్యాత్ -ఏవం నవద్రవ్యవైధర్మ్యాత్ [illegible] నీలనైసిల్యప్రతిభాసం బాధిరవిషయం ఇదంత్వబాధితత్వాన్నతథాభవితుమర్హతి తథాపి రూపోపలబ్ధివేళాయామనుప లబ్ధౌ [illegible] ప్రత్యక్షమితిచేత్ ఉలూకాదీనామన్యదాదిరూపోపలబ్ధి వేళాయాం రూపానుపలబ్ధౌ తద్రూపోపలబ్ధౌ రపి శక్తి తత్త్వాపాతాత్ [illegible] వేళాయామన్యదాద్యైరూపానుపలబ్ధ్యా అన్యదాదిరూపోపలబ్ధౌరపి శక్తి తత్త్వప్రసఙ్గాత్ ఆగమస్వారస్యాచ్చ [illegible]

త్వాత్ [illegible] ప్రత్యక్షమవసీయతే *తమస్సమగభగవాన్ *నాహానరాత్రిర్నభోనభూమిర్నాసీత్తమోజ్యోతిరభూన్నచాన్యత్ *యస్యతేజః శరీరం యస్యతమః [illegible] త్వసంహర్తృత్వశరీరత్వాదిహి శ్రూయన్తే ఆలోకనైరపేక్ష్యం యథాజాత్యవిశేషప్రయుక్తం దృశ్యతే- తథా జ్ఞేయ [illegible] ప్రయుక్తమపి [illegible] తే యథాలోకేహి కార్యం ప్రతీతం తథా కారణకల్పనాయాం ప్రమాణం- నపున స్ఫుటావధారితం కార్యం కారణానిరూపణానుపపత్త్యా [illegible] న్యాయాత్ అబాధితప్రతీతిసిద్ధస్యతమసఉత్పాదకం కల్ప్యమితినోత్పాదకానుపపత్తిర్నావకాశానుపపత్తిర్వా యథా*తమోనా [illegible] ద్రవ్యం [illegible] ప్రతీతం కేనాపి [illegible] అత [illegible] హేతుః ప్రమితి [illegible] విజయతేనిరాలోకం చక్షుః ప్రకాశయతి [illegible] దర్శనవశాత్ ॥తమో [illegible] స్త్యేవ భాష్యకారమతం-సిద్ధానేతిస్యాదూషితత్వాత్ సృజ్యత్వసంహర్తృత్వశరీరత్వశ్రవణాచ్చ స్వచ్ఛద్రవ్యత్వాదాకాశ [illegible] కార్యం [illegible] పఞ్చీకరణాగ ఉపపద్యతే యద్వా తేజఃకార్యం [illegible] రూపవత్త్వాత్ స్పర్శానుపలమ్భస్వచ్ఛత్వాదిభి (ఇతినిరవద్యమితి) [illegible] సిద్ధత్వేన [illegible] ఉపపత్త్యా నిరవద్యమిత్యర్థః అథసిద్ధాన్తం వక్తుముపక్రమతే (అత్రోచ్యత ఇతి) కేవలేన వ్రత్యక్షేణేతి దృష్టాన్తతదాభాసం [illegible] తే కేవల ప్రత్యక్షం న సాధకమిత్యర్థః [illegible] జ్ఞాన ప్రాగభావవిషయత్వే విరోధః- సభావరూపత్వేపితుల్య ఇత్యాహ (యస్త్వితి) తు [illegible] ముపపాదయతి (విషయత్వేనేతి) ప్రతిపన్నశబ్దేనభాసనముచ్యతే (తత్స్వరూపజ్ఞాననివర్త్యమితి) స్వరూపజ్ఞానం స్వరూపావభాసః- స్వతో [illegible] ప్రమాణాన్తరేణవాస్వరూపావభాసనివర్త్యమిత్యర్థః ఇదం రజతమిత్యత్ర ఇదం శుక్లభాస్వరమిత్యేవంరూప ప్రమాణజ్ఞాన [illegible] భ్రమానివృత్తిదర్శనాత్ ప్రమాణజ్ఞానత్వమప్రయోజకమితి సిద్ధవత్కారేణ తత్స్వరూపజ్ఞాననివర్త్యమిత్యుక్తం వ్యావర్తకాశ్రయవిషయజ్ఞానశూన్యం - ఆశ్రయత [illegible] విషయతయా చ వ్యావర్తకః ప్రత్యగర్థః- తదవభాసశూన్యం విషయత్వేనేత్యాదినాభాష్యేణ స్వాశ్రయవిషయాజ్ఞాన ప్రతిపత్త్యా విరోధతుల్యత్వం దర్శితం ఘటాదివిషయాజ్ఞాన ప్రతీతావపిఅజ్ఞానస్య విషయత్వేన వ్యావర్తకతయా ఘటః ప్రతిపన్నో నవా- ప్రతిపన్నశ్చేద్ఘటస్వరూపజ్ఞాననివర్త్యం ఘటాజ్ఞానం తస్మిన్ ఘటే ప్రతిపన్నే కథమివతిష్ఠతి- ఘటోప్రతిపన్నశ్చేత్ వ్యావర్తకవిషయజ్ఞానశూన్యమజ్ఞానం కథమనుభూయేత [illegible] సిద్ధావిరోధో ద్రష్టవ్యః ఏవం పరేణ భావాభావయోర్విరోధేదర్శితే తత్ప్రతిబన్దిత్వేన నివర్త్యనివర్తకవిరోధ ఉక్తః అథావిశదావిశదవిభాగాదవిరోధ [illegible] తే (అథేతి) ప్రత్యగర్థస్య ప్రమాణజ్ఞానేనావభాసో విశదావభాసః సస్వపక్షేపితుల్య ఇత్యాహ (హన్తతర్హీతి) విశదస్వరూపమవచ్ఛేదకం యస్య సవిశదస్వరూపవిషయః- విశదస్వరూపస్య ప్రాగభావావచ్ఛేదకత్వం స్వవిషయజ్ఞానద్వారా- జ్ఞాన ప్రాగభావోపివిశదస్వరూపజ్ఞానావచ్ఛిన్న ఇత్యర్థః. జ్ఞానస్యచాభావా

అత ఏవ ప్రతియోగిజ్ఞానం త్వవిశదస్వరూపవిషయమితి న కశ్చిద్విశేషోఽన్యత్రాపి నివేశాత్. భావరూపాజ్ఞాన
స్యాపి ప్రత్యక్షజ్ఞానమితి సిధ్యతః ప్రాగభావసిద్ధావివ సాపేక్షత్వమస్త్యేవ. తథాహి - అజ్ఞానమితి జ్ఞానాభావస్తదన్యస్త
ద్విరోధి వా ఆశ్రయాదావపి తత్స్వరూపజ్ఞానాపేక్షాఽవశ్యాశ్రయణీయా. యద్యపి తమస్స్వరూపప్రతిపత్తౌ ప్ర
కాశాపేక్షా న విద్యతే. తథాపి ప్రకాశవిరోధిత్వేనాకారేణ ప్రతిపత్తౌ ప్రకాశప్రతిపత్త్యపేక్షాస్త్యేవ భవదభి
మతాజ్ఞానం న కదాచిత్స్వరూపేణ సిధ్యతి - అపి త్వజ్ఞానమిత్యేవ. తథా సతి జ్ఞానాభావవత్తదపేక్షత్వం సమానం

చ్ఛేదకత్వం ప్రతియోగితయా - విశదస్వరూపజ్ఞానం ప్రాగభావప్రతియోగితయావత్ అవిరోధసిద్ధయే విద్యమానజ్ఞానస్య తతోఽర్థాన్తరత్వమాహ (ఆ శ్రయేతి) ఆశ్రయప్రతియోగినోర్జ్ఞానమాశ్రయప్రతియోగిజ్ఞానం (అవిశదస్వరూపవిషయమితి) ఆశ్రయజ్ఞానస్యావిశదస్వరూపవిషయత్వం అవిశదప్రత్యగర్థవిషయత్వం ప్రతియోగిజ్ఞానస్యావిశదస్వరూపవిషయత్వం - అభావప్రతియోగిభూతావిశదజ్ఞానవిషయత్వం సవిషయం నివర్తకజ్ఞానం అభావప్రతియోగిత్వేనేదానీం జ్ఞానమవలమ్బ్యతే - తత్ర నివర్తకజ్ఞానవిషయస్య ప్రత్యగర్థస్యేదానీమవిశదత్వాత్, నివర్తకజ్ఞానస్యేదానీమవిద్యమానత్వాత్, చ ప్రతియోగినోర్జ్ఞానస్యావిశదత్వం విద్యమానం హి సాశ్రయం జ్ఞానమపరోక్షావభాసరూపం - అత స్తస్యావిశదత్వమవిద్యమానతయాఽభవతి ఏవమాశ్రయతయాఽవభాసమానం స్వరూపమవిశదం - ప్రతియోగితయా స్మర్యమాణం జ్ఞానమిదానీమవిశదవిషయత్వాదవిద్యమానత్వాచ్చావిశదమితి ఉభయవిషయం జ్ఞానమవిశదస్వరూపవిషయం - తచ్చ విద్యతే - విశదజ్ఞానం త్వవిద్యమానం అభావప్రతియోగీతి న విరోధ ఇత్యర్థః అయమర్థః - అజ్ఞాననివర్తకాభిమతప్రమాణజ్ఞానాభావస్తావత్త్వయాఽభ్యుపగన్తవ్యః - అన్యథా ప్రమాణజ్ఞాననివర్త్యాజ్ఞానానుభవాసంభవాత్ తతశ్చ త్వదభ్యుపగత ప్రమాణజ్ఞానాభావ ఏవ అజ్ఞానమజ్ఞ ఇతి ప్రతిపత్తేర్విషయోఽభిధీయతామర్హతీతి నాభావగ్రహణానుపపత్త్యా భావరూపత్వం కల్ప్యమితి పూర్వపక్షోక్తవిరోధః కథం పరిహృతో భవతీతి చేత్ ఇత్థం - తత్ర హి యద్రూపావచ్ఛిన్నం జ్ఞానమభావప్రతియోగితయోచ్యతే - అభావప్రతియోగిజ్ఞానావచ్ఛేదకతద్గ్రహే సత్త్వాంతర్జ్ఞానాభావోఽనుపపన్న ఇతి హి విరోధః - తత్రాయం పరిహారః, అభావప్రతియోగిజ్ఞానం స్మృత్యారూఢం ప్రతిషిధ్యతే యథా ఘటసాక్షాత్కారో నాస్తీతి నిషేధే ఘటసాక్షాత్కారః స్మర్యతే - స్మర్యమాణస్య స్మృతిసమకాలవర్తిత్వనియమాభావాన్నిషేధవేలాయాం స్మర్యమాణస్య నాభావప్రతియోగిత్వవిరోధః - త్వయా చ స్మృత్యారూఢస్య నివర్తకజ్ఞానస్య స్మృతిసమకాలవర్తిత్వాభావాదజ్ఞానావచ్ఛేదకతయా ప్రతిపత్తావపి న స్మృత్యారూఢనివర్తకజ్ఞానం నాజ్ఞానవిరోధీతి వక్తవ్యం తస్మాదాత్మవిషయం ఘటాదివిషయకం చ ప్రమాణజ్ఞానం స్వవిషయేణాత్మనా ఘటాదినా చ సహ స్మృత్యారూఢమవిశదతయా ప్రతిపన్నమభావప్రతియోగి భవతీత్యుపపన్నతరమితి అనుభూతస్య హి స్మరణసంభవః - ప్రమాణజ్ఞానం కేనానుభూతమితి చేత్ భవతోఽపి నివర్తకజ్ఞానం కేనానుభూతం - ఆగమాదితి చేత్ అస్మాకమప్యాత్మసాక్షాత్కారస్తద్విధాయకవాక్యావగతః - ఘటాదిసాక్షాత్కారస్తు ప్రత్యక్షాదియోగ్యేన కేనాప్యనుభూతః మేరుసాక్షాత్కారః కథం నిషిధ్యతే - స హి న కేనాపి మానేన పూర్వమనుభూతః ఉచ్యతే ఇహ అదృష్టచరద్విరదేన పురుషేణ కథమిహ చత్వరే గజో నాస్తీత్యుచ్యతే - సంసర్గాననుభవేఽపి సంసర్గిణోరనుభవమాత్రేణాన్యత్రాన్యతరనిషేధ ఉపపద్యత ఇతి చేత్ - ఏవం తర్హి మేరుసాక్షాత్కారసంసర్గాననుభవేఽపి మేరుసాక్షాత్కారయోః కేనాప్యవగమాత్తత్సంసర్గనిషేధ ఉపపద్యతే ప్రమాణజ్ఞానానామభావప్రతియోగిత్వాదభావస్యేదానీం గ్రాహకం నాస్తీతి యదుక్తం - తత్సర్వప్రమాణజ్ఞానాభావానాం యుగపదనుభవాసంభవాత్, కతిపయమానజ్ఞానాభావస్య మానాన్తరేణ గ్రహణోపపత్తేశ్చ పరిహృతం ఏవం భావరూపపక్షే విరోధపరిహారసామ్యం దర్శితం నను విరోధసామ్యం వక్తుమశక్యం అజ్ఞానస్య నహ్యర్థప్రతియోగ్యవచ్ఛిన్నతయైవావగన్తవ్యత్వే సతి హి నహ్యర్థప్రతియోగినస్తస్య జ్ఞానస్య స్వవిషయాశ్రయభూతప్రత్యగర్థావచ్ఛిన్నత్వేన భాతత్వాత్ విషయాశ్రయభూతప్రత్యగర్థజ్ఞానే సతి తన్నివర్త్యాజ్ఞానస్యాతివిరోధ నహి భావరూపస్యాజ్ఞానస్య జ్ఞానప్రతిపత్త్యపేక్షా - స్వరూపేణైవ ప్రతిపత్తిసంభవాత్ - నహి భావరూపస్య ఘటస్యాశ్రయప్రతియోగిజ్ఞానసాపేక్షత్వం దృష్టమిత్యత్రాహ (భావరూపస్యేతి) కథం సాపేక్షత్వమిత్యత్రాహ (తథాహీతి) అభావస్య నహ్యర్థత్వసంభవాత్తదుక్తిః ప్రమాణజ్ఞానాదన్యత్ ప్రమాణజ్ఞానవిరోధి వా - తత్ప్రతిపత్తిః - తదాతస్యజ్ఞానస్య స్వవిషయావచ్ఛిన్నత్వేన ప్రతిపన్నత్వాత్ ప్రత్యగర్థస్య ఘటాదేర్వా జ్ఞానే సతి తన్నివర్త్యమజ్ఞానం న గృహ్యేతేత్యర్థః యథా ప్రకాశవిరోధిత్వేఽపి తమసః - తత్ప్రతిపత్తౌ న ప్రకాశాపేక్షా - తద్వదిహాపీత్యత్రాహ (యద్యపీతి) భావరూపమజ్ఞానమపి స్వరూపేణ సిధ్యతీత్యత్రాహ (భవదభిమతేతి) ముగ్ధోఽస్మి మూఢోఽస్మీతి స్వరూపేణ సిద్ధిరితి చేత్ న - కస్యచిత్పురుషస్య కస్మింశ్చిద్విషయే మోహో మోహః *సవిషులమతిరేతి నాత్మమోహం *దిఙ్మోహాలాతచక్రాదిభ్రాన్తయశ్చ కదంబునరిత్యాదిషు విషయాశ్రయావచ్ఛిన్నత్వేన హి మోహ ఉపలభ్యతే ముగ్ధోఽస్మీత్యనేన ఆశ్రయావచ్ఛిన్నత్వం ప్రతీయతే - విషయోఽప్యర్థవశాత్సిద్ధః ఇదం దూషణం సంవిత్సిద్ధ్యతి వా న వేత్యత్ర ఉక్తం యాదిశాఫలితం తతశ్చ స్వాశ్రయవిషయాజ్ఞానం విషయాశ్రయభూతప్రత్యగర్థప్రతిపత్తిసద్భావహతం ఘటాద్యజ్ఞానం తు విషయభూతఘటాద్యవగమవిరుద్ధం మాయాశబ్దాదిభిరజ్ఞానప్రతిపత్తౌ విషయాశ్రయాపేక్షా నేతి చేన్న - మాయాదిశబ్దానామపి వ్యుత్పత్తినైరపేక్ష్యేణ బోధకత్వాసంభవాత్, అజ్ఞానాదిపదపర్యాయత్వేన చ వ్యుత్పన్నత్వాత్, స్వరూపేణ సిద్ధిర్యద్యపి ప్రాయేణ న కదాచిత్స్వరూపేణ సిధ్యతీత్యుక్తం నను స్వరూపావచ్ఛిన్నాజ్ఞానప్రతీతౌ నహ్యర్థప్రతియోగిజ్ఞానావచ్ఛిన్నత[illegible]సిద్ధావపి న నివర్తకనివర్తకవిరోధః - స్వరూపభూతజ్ఞానాదన్యతయా తత్సిద్ధేః స్వరూపజ్ఞానం హి నావిద్యానివర్తకం కింతు ప్రమాణజ్ఞానమేవ - అతో న విరోధ ఇతి నైవం - మామన్యం చ న జానామీతి విషయాశ్రయసంబన్ధిజ్ఞానావచ్ఛిన్నతయా ప్రతీతేః - నహి స్వరూపభూతజ్ఞానం సాశ్రయం సవిషయం చ తవ మతం. స్వరూపం కిమాశ్రయతయైవాజ్ఞానస్యావచ్ఛేదకం - ఉత విషయతయాపి ఆద్యే న త్వదభిమతసిద్ధిః - తదానీం ప్ర

జ్ఞానప్రాగభావస్తు భవతాప్యభ్యుపగమ్యతే- ప్రతీయతే చేత్యుభయాభ్యుపేతో జ్ఞానప్రాగభావ ఏవా-
హమజ్ఞో మామన్యం చ న జానామీత్యనుభూయత ఇత్యభ్యుపగన్తవ్యం. నిత్యముక్తస్వప్రకాశచైతన్యైకస్వ-
రూపస్య బ్రహ్మణోఽజ్ఞానానుభవశ్చ న సంభవతి- స్వానుభవస్వరూపత్వాత్. స్వానుభవస్వరూపమపి
తిరోహితస్వరూపమజ్ఞానమనుభవతీతి చేత్. కిమిదం తిరోహితస్వస్వరూపత్వం. అప్రకాశితస్వరూపత్వ-
మితి చేత్. స్వానుభవస్వరూపస్య కథమప్రకాశితస్వరూపత్వం. స్వానుభవస్వరూపస్యాప్యన్యతోఽప్ర-
కాశితస్వరూపత్వముపపద్యత ఇతి చేత్. ఏవం తర్హి ప్రకాశాఖ్యధర్మానభ్యుపగమేన ప్రకాశస్యైవ స్వ-
రూపత్వాదన్యతస్స్వరూపనాశ ఏవ స్యాదితి పూర్వమేవోక్తం. కించ- బ్రహ్మస్వరూపతిరోధానహేతుభూ-
తమేతదజ్ఞానం స్వయమనుభూతం సద్బ్రహ్మ తిరస్కరోతి - బ్రహ్మ తిరస్కృత్య స్వయం తదనుభవవిష-
యో భవతీత్యన్యోన్యాశ్రయణం. అనుభూతమేవ తిరస్కరోతీతి చేత్. యద్యతిరోహితస్వరూపమేవ బ్ర-
హ్మాజ్ఞానమనుభవతి - తదా తిరోధానకల్పనా, నిష్ప్రయోజనా స్యాత్ అజ్ఞానస్వరూపకల్పనా, చ -

త్యగర్థస్య స్వస్మాదన్యేన కేనాపి విశిష్టత్వమేవ హి సిధ్యతి. విషయతయావచ్ఛేదకత్వే ప్రత్యగర్థస్యాజ్ఞానమావరణం స్యాత్ - ఆవరణత్వం చ తద్విషయక-
జ్ఞానప్రతిబన్ధకత్వం- అతస్తద్విషయప్రమాణజ్ఞానప్రతీత్యవశ్యం భావాదుక్తవిరోధాఽనతివృత్తిః. అతః స్వరూపభూతజ్ఞానావచ్ఛిన్నప్రతీత్యభ్యుపగ-
మోఽనుపపన్నః. ఉభయత్ర సాధనదూషణయోస్తుల్యత్వాత్ భావరూపమజ్ఞానం పరిగృహ్యతామిత్యాశఙ్క్య లాఘవన్యాయేన పరిహరతి (జ్ఞానప్రాగభావ
స్త్వితి) అభ్యుపగమ్యతే - అహమజ్ఞ ఇతి ప్రతిపన్నస్య అభావరూపత్వే హి విప్రతిపత్తిః - న తద్భావానభ్యుపగమః - అన్యథా ప్రమాణజ్ఞానస్య ప్రాగభా-
వాభావాదనాదిత్వేన తన్నిరసనీయభావరూపాజ్ఞానానుదయప్రసఙ్గాత్ - అతో జ్ఞానాభావస్త్వయాభ్యుపగత ఇత్యర్థః. ప్రతీయతే చ - లోకే తత్తజ్జ్ఞా-
నాభావదశాయాం జ్ఞానం నాస్తీతి వ్యవహారదర్శనాత్ అప్రతిపన్నే చ విషయేఽనుపపత్తేః జ్ఞానాభావప్రతీతిరస్త్యేవేత్యర్థః. అతః సంప్రతిపన్నే జ్ఞానాభావే
నైవాహమజ్ఞ ఇతి ప్రతీత్యుపపత్తేరతిరిక్తకల్పనే గౌరవభావాల్లాఘవేన స ఏవ అహమజ్ఞ ఇతి ప్రతీతేర్విషయతయాఽభ్యుపగన్తవ్య ఇత్యర్థః. ననూభయాభ్యు-
పగతోఽభావో నామ కశ్చిన్నాస్తి- భావాన్తరమభావః స్వమతే- పరమతే తు భావాతిరిక్తః - తత్కథముభయాభ్యుపగతేనాహమజ్ఞ ఇతి ప్రతీత్యుపపత్తిః.
ఉచ్యతే- న హ్యుభయాభ్యుపగత ఇత్యుక్తం- కింతు భవతాఽభ్యుపగమ్యత ఇత్యుక్తం- అభావశబ్దవాచ్యత్వేన -కశ్చిదర్థ ఉభాభ్యామభ్యుపగతః- స చ భావరూ-
పస్తదతిరిక్త ఇతీయదేవ విమతం - అత్ర భావత్వేన యః స్వాభిమతః యశ్చ తదతిరిక్తత్వేన అభావశబ్దవాచ్యతయా పరాభిమతః, తయోరన్యతరేణాహమజ్ఞ
ఇతి ప్రతీత్యుపపత్తేస్తదుభయాతిరిక్తార్థకల్పనమనుపపన్నమిత్యుక్తం భవతీతి న విరోధః. నను భావాన్తరమభావమిచ్ఛతా త్వయాఽజ్ఞానప్రాగభావశబ్దేన భా-
వరూపాజ్ఞానమఙ్గీకృతం స్యాత్. నైవం - సిద్ధాన్తద్వయానభిజ్ఞానకృతమిదం చోద్యం - స్వయంప్రకాశస్యైవ జ్ఞానస్య సంకోచరూపమవస్థాన్తరం
ప్రాగభావశబ్దవాచ్యతయాఽస్మదభిమతం - స్వప్రకాశజ్ఞానవ్యతిరేకేణ భావరూపమజ్ఞానం పరాభిమతం - అతస్తయోః కథమైక్యం. తర్హి జ్ఞానసంకో-
చరూపావస్థాం పరిత్యజ్యాజ్ఞానశబ్దవాచ్యత్వేన పరోక్తం భావరూపమజ్ఞానం స్వీక్రియతాం- భావరూపత్వావిశేషాదితి చేత్. ప్రామాణికం పరిత్యజ్యా-
ప్రామాణికం స్వీక్రియతామితీదమనుపపన్నం- *న విజ్ఞాతుర్విజ్ఞాతేర్విపరిలోపో విద్యతే *విద్యతే *సర్వం హ పశ్యః పశ్యతి *తయా తిరోహితత్వాచ్చ
శక్తిః క్షేత్రజ్ఞసంజ్ఞితా । సర్వభూతేషు భూపాల తారతమ్యేన వర్తతే *అప్రాణిమత్సు స్వల్పా సేత్యాదరశ్య *హిరణ్యగర్భోఽతితరాం పుంసః శక్త్యుపలక్షి-
తః ఇతి శ్రుతిస్మృతిసిద్ధత్వాత్ జ్ఞాననిత్యత్వం తత్సంకోచాదికం చ ప్రామాణికం కథం త్యజ్యేత- భావరూపాజ్ఞానం తు కల్ప్యం- కల్పకం చాన్యథాసిద్ధమితి తద-
ప్రామాణికం కథం స్వీక్రియతే. కల్పనాయాం హి లాఘవన్యాయః ప్రవర్తతే- న తు ప్రమాణప్రతిపన్నేఽర్థే అతోఽహమజ్ఞ ఇతి జ్ఞానప్రాగభావ ఏవ
ప్రతీయతే. ఏవమహమజ్ఞ ఇతి ప్రత్యయస్య భావరూపాజ్ఞానవిషయత్వే - భావరూపపక్షోపపత్త్యభావరూపపక్షానుపపత్తిరూపానుకూలతర్కాభావ ఉక్తః.
అథ ప్రతికూలతర్కపరాహతిరుచ్యతే (నిత్యేతి) నిత్యముక్తస్వప్రకాశచైతన్యైకస్వరూపస్యేతి పదం హేతుగర్భం. నిత్యముక్తత్వం- పరమార్థతో దో-
షాసంస్పృష్టత్వం. అతః పరమార్థదోషో న సంభవతి- స్వానుభవస్వరూపత్వాదపరమార్థపరానుభవో న సంభవతీత్యర్థః. అన్యానుభవరూపప్రదేశభే-
దాభావాచ్చేత్యేకశబ్దాభిప్రాయః. ఏకశబ్దేన జ్ఞేయత్వాభావశ్చ వివక్షితః. అథ ప్రత్యగ్హేతుగర్భత్వం వివృణోతి (స్వానుభవస్వరూపత్వాదితి) అవి-
ద్యానివృత్తిదశాయామనువర్తమానం అవిద్యావభాసప్రత్యనీకం స్వానుభవైకస్వభావత్వం హేతుతయా వివక్షితం- న తు భ్రమవేళాయామపి విద్యమా-
నం స్వయంప్రకాశత్వమాత్రం- అతః స్వానుభవైకస్వభావత్వస్య ప్రాగవిద్యమానత్వాదిత్యర్థః. స్వానుభవస్వరూపస్యాపి తిరోధానాదజ్ఞానానుభవ-
స్సంభవతీతి శఙ్కతే (స్వానుభవేతి) అభిప్రేతం వివరితుం తిరోధానశబ్దస్యార్థాన్తరం నాస్తీతి జ్ఞాపనార్థం ప్రశ్నపూర్వకం తిరోధానశబ్దార్థమాహ (కిమిదంతి-
రోహితస్వస్వరూపత్వం అప్రకాశితస్వరూపత్వమితి చేదితి) స్వానుభవస్వరూపస్య అప్రకాశితత్వం వ్యాహతమితి బుద్ధ్యా దూషయతి (స్వానుభవేతి) అ-
న్యత ఇతి పరిహారం శఙ్కతే (స్వానుభవేతి) అన్యతోఽప్రకాశితస్వరూపత్వే పూర్వోక్తదూషణమతిదిశతి (ఏవం తర్హీతి) దూషణాన్తరమాహ (కించేతి)
అపరమార్థత్వాన్న సత్తయా తిరస్కారకం- అపి తు ప్రతీయమానతయా తిరస్కారకమిత్యనుభవపూర్వకస్తిరస్కారః- తిరస్కారపూర్వకోఽనుభవః - అతిరస్కృ-
తస్య స్వానుభవస్వరూపస్య బ్రహ్మణోఽజ్ఞానానుభవాసంభవాదిత్యన్యోన్యాశ్రయణమిత్యర్థః. ఏతత్పరిజిహీర్షయాఽనుభవపూర్వకం తిరస్కారం శ-
ఙ్కతే (అనుభూతమేవేతి) తత్ర దూషణమాహ (యదీతి) అతిరోహితస్యాప్యజ్ఞానానుభవసంభవే తదర్థతిరోధానకల్పనా, తదర్థమాచ్ఛాదకాదివ్యా

బ్రహ్మణోఽజ్ఞానదర్శనవత్ అజ్ఞానకార్యతయాఽభిమతప్రపఞ్చదర్శనస్యాపి సమ్భవాత్. కించ-బ్రహ్మణోఽజ్ఞానానుభవః కిం స్వతోఽన్యతో వా. స్వతశ్చేదజ్ఞానానుభవస్య స్వరూపప్రయుక్తత్వేనానిర్మోక్షస్స్యాత్ - అనుభూతిస్వరూపస్య బ్రహ్మణోఽజ్ఞానానుభవస్వరూపత్వే మిథ్యారజతబాధకజ్ఞానేన రజతానుభవస్యాపినివృత్తివన్నివర్తకజ్ఞానేనాజ్ఞానానుభూతిరూపబ్రహ్మస్వరూపనివృత్తిర్వా. అన్యతశ్చేత్ -కింతదన్యత్. అజ్ఞానాన్తరమితిచేత్ -అనవస్థా స్యాత్. బ్రహ్మతిరస్కృత్యైవ స్వయమనుభవవిషయో భవతీతి చేత్. తథా సతీదమజ్ఞానం కాచాదివత్ స్వసత్తయా బ్రహ్మతిరస్కరోతీతి జ్ఞానబాధ్యత్వమజ్ఞానస్య న స్యాత్. అథేదమజ్ఞానం స్వయమనాది-బ్రహ్మణస్స్వసాక్షిత్వం, బ్రహ్మస్వరూపతిరస్కృతిం, చ యుగపదేవకరోతి-అతో నానవస్థాదయో దోషా ఇతి. నైతత్ -స్వానుభవస్వరూపస్య బ్రహ్మణస్స్వరూపతిరస్కృతిమన్తరేణసాక్షిత్వాపాదనాయోగాత్. హేత్వన్తరేణతిరస్కృతమితిచేత్ -తస్యాప్యనాదిత్వమాపన్నం,అనవస్థా చపూర్వోక్తా. ,అతిరస్కృతస్వరూపస్యైవసాక్షిత్వాపాదనే స్వానుభవైకతానతా చ న స్యాత్. అపిచ-అవిద్యయా బ్రహ్మణి తిరోహితే తత్ర బ్రహ్మ న కించిదపి ప్రకాశతే - ఉతకించిత్ప్రకాశతే. పూర్వస్మిన్ కల్పే ప్రకాశమాత్రస్వరూపస్య బ్రహ్మణోఽప్రకాశే తుచ్ఛతాపత్తిరసకృదుక్తా. ఉత్తరస్మిన్ కల్పే సచ్చిదానన్దైకరసే బ్రహ్మణి కోయమంశస్తిరస్క్రియతే-కో వా ప్రకాశతే- నిరంశే నిర్విశేషే ప్రకాశమాత్రే వస్తున్యాకారద్వయాసమ్భవేన తిరస్కారప్రకాశౌ యుగపన్న సంగచ్ఛేతే. అథ సచ్చిదానన్దైకరసం బ్రహ్మావిద్యయా తిరోహితస్వరూపమవిశద మివలక్ష్యత ఇతి. ప్రకాశమాత్రస్వరూపస్య విశదతాఽవిశదతా వా కింరూపా. ఏతదుక్తం భవతి-యస్యాంశస్సవిశేషస్య ప్రకాశవిషయః - తస్య సకలావభాసో విశదావభాసః - కతిపయవిశేషరహితావభాసశ్చావిశదావభాసః. తత్ర యదాకారోఽప్రతిపన్నస్తస్మిన్నంశే ప్రకాశాభావాదేవ ప్రకాశావైశద్యం న విద్యతే- యశ్చాంశః ప్రతిపన్నస్తస్మిన్నంశే తద్విషయప్రకాశో విశద ఏవ. అతస్సర్వత్ర ప్రకాశాంశే అవైశద్యం న సంభవతి. విషయేపి స్వరూపే ప్రతీయమానే తద్గతకతిపయవిశేషాప్రతీతిరేవావైశద్యం. తస్మాదవిషయే నిర్విశేషే ప్రకాశమాత్రే బ్రహ్మణి స్వరూపే ప్రకాశమానే కతిపయవిశేషాప్రతీతిరూపావైశద్యం నామాజ్ఞానకార్యం న సంభవతి.

కల్పనా చ నిష్ఫలేత్యర్థః. తదుపపాదయతి (బ్రహ్మణ ఇతి) యథాఽతిరోహితస్వరూపస్యాప్యపరమార్థభూతాజ్ఞానానుభవస్సమ్భవః- తథా అపరమార్థభూతప్రపఞ్చానుభవోఽప్యతిరోహితస్య సమ్భవతీతి తదర్థాతిరోధానకల్పనా తదర్థాచ్ఛాదకావిద్యాకల్పనా చ నిష్ఫలేత్యర్థః. అనుభవపూర్వకతిరస్కారపక్ష ఏవ వికల్పముఖేన దూషణమాహ (కించేతి) స్వతఃపక్షే దూషణద్వయం- అనిర్మోక్షో బ్రహ్మస్వరూపనివృత్తిశ్చ. రజతానుభవస్యాపీత్యపిశబ్దేన రజతస్య చ నివృత్తిస్సూచితా. అన్యతఃపక్షేఽనవస్థా. తిరస్కారపూర్వకానుభవపక్షం శఙ్కతే (బ్రహ్మేతి) తిరస్కృత్యానుభవవిషయ ఇత్యుక్తే సత్తయా తిరస్కారకమిత్యుక్తం స్యాత్- న తు ప్రతీయమానతయా- తదానీం కాచాదివత్పరమార్థత్వేన జ్ఞాననివర్త్యత్వం న సిధ్యతీత్యర్థః. అథ తిరస్కారానుభవయోర్యౌగపద్యం శఙ్కతే (అథేదమితి) నైతదిత్యాదినా దూషయతి. స్వానుభవస్వరూపస్యేతి హేతుగర్భవిశేషణం. స్వానుభవస్వరూపత్వం స్వాభావికమితి పరానుభవో హేతునా వినా నోపపద్యత ఇత్యర్థః. హేత్వన్తరేణ తిరస్కృతిమాశఙ్క్య దూషయతి (హేత్వితి) యౌగపద్యపక్షే పూర్వోక్తపక్షద్వయదూషణమప్యాపతతీత్యభిప్రాయేణాహ (అనవస్థా చ పూర్వోక్తేతి) జ్ఞాననివర్త్యత్వదూషణస్యాప్యుపలక్షణమియమనవస్థా- అనన్తరపూర్వోక్తేతి. స్వరూపతిరస్కృతిమన్తరేణ సాక్షిత్వాపాదనేఽనిష్టమాహ (అతిరస్కృతేతి) పూర్వం విశదావిశదావభాసముఖ్యోపగమ్య దూషణముక్తం - ఇదానీం తు తమేవ దూషయితుముపక్రమతే (అపిచేతి) వికల్పయతి (అవిద్యయేతి) పూర్వోక్తం దూషణమతిదిశతి (పూర్వస్మిన్నితి) (ఉత్తరస్మిన్నితి) కింశబ్దః క్షేపే- అనుపపన్నమిత్యర్థః. సచ్చిదానన్దాదిశబ్దానామపి స్వరూపమాత్రపరత్వేనాభ్యుపగమాత్తిరస్కృతాతిరస్కృతవిభాగోఽనుపపన్న ఇతి భావః. (కోయమంశస్తిరస్క్రియతే కో వా ప్రకాశత ఇతి) కో వా విశేషస్తిరస్క్రియతే - కో వా ప్రకాశత ఇత్యస్యాప్యుపలక్షణార్థమిదం - నిరంశనిర్విశేష ఇత్యనన్తరోక్తేః. (కోయమంశ ఇతి) అంశభేదో వక్తుమశక్య ఇత్యభిప్రాయః. తదుపపాదయతి (నిరంశ ఇతి) ప్రకాశమాత్రే- మాత్రచా అవిషయత్వం వివక్షితం- అవిషయభూత ఇత్యర్థః. (యుగపన్న సంగచ్ఛేతే ఇతి) న హి త్వయా కాలభేదేన ప్రకాశతిరస్కారావుచ్యేతే- అపి తు యుగపదేవ- తదానీమంశభేదాభావాదాకారభేదాభావాచ్చ తౌ న సంగచ్ఛేతే ఇతి భావః. ఏవం ప్రకాశతిరస్కారయోర్యౌగపద్యానుపపత్త్యా సత్యాముపపత్తౌ విశదశబ్దేన ప్రత్యవతిష్ఠతే (అథేతి) అథశబ్దోఽనుమతిప్రదానే వర్తతే. దూషయతి (ప్రకాశేతి) కింరూపా- అనుపపన్నేత్యర్థః. కథమనుపపత్తిరితి శఙ్కాయాం వైశద్యావైశద్యస్వరూపం శిక్షయితుం అత్ర తదనుపపత్తిం చ దర్శయితుమాహ (ఏతదుక్తమితి) వైశద్యావైశద్యస్వరూపం శిక్షయతి (యస్యాంశ ఇత్యాదినా) జ్ఞానే తదనుపపత్తిమాహ (తత్రేతి) (ప్రకాశాభావాదేవ ప్రకాశావైశద్యం న విద్యత ఇతి) ధర్మ్యభావాద్ధర్మాభావ ఇత్యర్థః. జ్ఞేయే విజ్ఞాతాంశస్య విశదత్వాదజ్ఞాతాంశస్యాజ్ఞాతత్వాచ్చ క్వచిదప్యవైశద్యం న సంభవతీత్యాహ (విషయేపీతి) ఏకస్మిన్వస్తుని కతిపయాంశస్య కతిపయాకారస్య వాఽనవభాసస్సముదితరూపస్యావైశద్యం- న తు తత్రాపి ప్రకాశమానాంశస్యేత్యర్థః. (తస్మాదితి) స్వరూపే ప్రకాశమాన ఇత్యస్య న బ్రహ్మణీతి పూర్వేణాన్వయః- అవిషయే ప్రకాశమాత్రే- స్వరూపే ప్రకాశమానే కతిపయవిశేషాప్రతీతిరూపమవైశద్యం బ్రహ్మణి న సంభవతీత్యర్థః. కతిపయవిశేషాప్రతీతిశబ్దః కతిపయాంశా

అపిచ-ఇదమవిద్యాకార్యమవైశద్యం తత్త్వజ్ఞానోదయాన్నివర్తతే నవా. అనివృత్తావపవర్గాభావః. నివృత్తౌ చ వస్తుకిం రూపమితి వివేచనీయం. విశదస్వరూపమితి చేత్. తద్విశదస్వరూపం ప్రాగస్తి-నవా. అస్తి చేదవిద్యాకార్యమవైశద్యం తన్నివృత్తిశ్చ న స్యాతాం. నో చేన్మోక్షస్య కార్యతయా అనిత్యతా స్యాత్. అస్యాజ్ఞానస్యాశ్రయానిరూపణాదేవాసంభవశ్చ పూర్వమేవోక్తః. అపిచ- అపరమార్థదోషమూలభ్రమవాదినా నిరధిష్ఠానభ్రమాసమ్భవోఽపి దురుపపాదః-భ్రమహేతుభూతదోషదోషాశ్రయత్వవదధిష్ఠానాపారమార్థ్యేఽపి భ్రమోపపత్తేః. తతశ్చ సర్వశూన్యత్వమేవ స్యాత్. యదుక్త

ప్రతిపత్తైరప్యుపలక్షణార్థః. ముఖాన్తరేణ దూషణమాహ(అపిచేతి) (అవిద్యాకార్యం తన్నివృత్తిశ్చ న స్యాతామితి) విశదస్వరూపస్యావిద్యావిరోధిత్వాదితి భావః. (మోక్షస్య కార్యతయేతి) మోక్షస్య- ముక్తస్వరూపస్య. భావరూపత్వే సతి కార్యం హ్యనిత్యం- వైశద్యం చ భావరూపం- అతః పరముక్తేత్వరూపం తన్నైవాపతతీత్యర్థః. ప్రాగసతః పశ్చాదుత్పన్నస్య వైశద్యస్యానిత్యత్వప్రసఙ్గః కాలాత్యయాపదిష్టః- శాస్త్రేణ తస్య నిత్యతయా ప్రతిపాదితత్వాదితి చేత్- తదా బ్రహ్మణస్సవిశేషత్వం స్యాదిత్యభిప్రాయః. పూర్వోక్తామాశ్రయానుపపత్తిం పరోక్తప్రత్యక్షప్రమాణస్య ప్రతికూలతర్కత్వేనాహ (అస్యేతి) స్వరూపానాదిత్వాదిముఖేన పరిహారాణాం ప్రతిబన్దీత్వం హృది నిధాయ దూషణాన్తరమాహ (అపిచేతి) యథా దోషదోషాశ్రయత్వాదేరపారమార్థ్యేఽపి భ్రమసమ్భవః- తద్వదధిష్ఠానాపారమార్థ్యేఽపి భ్రమస్సంభవతి. అధిష్ఠానాపారమార్థ్యే తస్యాపి ప్రపఞ్చవదపారమార్థ్యేన అధిష్ఠానాన్తరాపేక్షయాఽనవస్థా స్యాదితి చేత్-తర్హి దోషస్యాపి ప్రపఞ్చవదపారమార్థ్యేన దోషాన్తరాపేక్షయాఽనవస్థా స్యాత్. దోషస్యాపారమార్థ్యేఽపి స్వరూపానాదిత్వాన్నానవస్థితి చేత్- తర్హి అధిష్ఠానాపారమార్థ్యేఽపి స్వరూపానాదిత్వాన్నానవస్థేతి. ప్రవాహానాదిత్వేన దుర్ఘటత్వేన చ పరిహారోఽపి తుల్యః. దోషః ప్రపఞ్చదర్శనస్య స్వదర్శనస్య చ స్వయమేవ నిర్వాహక ఇతి న దోషాన్తరాపేక్షయాఽనవస్థేతి చేన్న- అపరమార్థస్యాన్యస్వపరనిర్వాహకత్వాసంభవాత్- న హి స్వప్నాద్యవస్థాజ్ఞానహేతుభూతో జుగుప్సాదిః స్వకల్పనే దోషనిరపేక్షః. అపరమార్థస్య స్వపరనిర్వాహకత్వం సంభవతు - తథాఽప్యధిష్ఠానాపారమార్థ్యేఽపి స్వపరనిర్వాహకత్వాదనవస్థా న స్యాత్. అపరమార్థస్య పరం ప్రత్యధిష్ఠానత్వే సిద్ధే హి స్వనిర్వాహకత్వసిద్ధిరితి చేత్- అపరమార్థస్య పరం ప్రతి దోషత్వే సిద్ధే హి స్వనిర్వాహకత్వమితి తుల్యం. మిథ్యాభూతజగదవభాసాద్దోషత్వం సిద్ధమితి చేత్- తర్హి తత ఏవాధిష్ఠానత్వమపి సిద్ధమితి స్వపరనిర్వాహకత్వమధిష్ఠానస్య సిధ్యతి. అధిష్ఠానాపారమార్థ్యే భ్రమో న దృష్ట ఇతి చేత్- దోషదోషాశ్రయత్వాపారమార్థ్యేఽపి భ్రమో న దృష్ట ఇతి తుల్యశ్చర్చ ఇత్యభిప్రాయః. తతః కిమిత్యత్రాహ (తతశ్చేతి) ఏవమహమజ్ఞో మామన్యం చ న జానామీతి ప్రత్యక్షస్య ప్రతికూలతర్కపరాహతిరుక్తా. అత్ర కేచిదాహుః- సుషుప్తోత్థితస్య న కించిదవేదిషమితి పరామర్శాన్యథానుపపత్తిః భావరూపాజ్ఞానే ప్రమాణం. కథమన్యథానుపపత్తిః- ఇత్థం. న కించిదవేదిషమితి పరామర్శో న జ్ఞానాభావవిషయః - స్వాపే జ్ఞానాభావస్యానసుభూతత్వాత్. జ్ఞానాభావానుభవే హి ప్రతియోగిభూతజ్ఞానస్య విషయావచ్ఛిన్నస్యావభాసోఽభ్యుపగన్తవ్యః- తదభ్యుపగమే సుషుప్తివ్యాహతిః. న చాస్మరణలిఙ్గజన్యం జ్ఞానాభావవిషయమనుమితిరూపజ్ఞానమిదమితి వాచ్యం - అస్మరణస్యానుభవవ్యాప్యత్వాభావాత్- పథి గచ్ఛతా స్పృష్టం తృణాదికం న స్మర్యతే. అతస్సుషుప్తావనుభూతం భావరూపమజ్ఞానం స్మృత్యా తేన కించిదవేదిషమితి. అతస్తదన్యథానుపపత్త్యా భావరూపాజ్ఞానసిద్ధిరితి. నైతదుపపద్యతే- భావరూపత్వేఽప్యజ్ఞానస్య ప్రతియోగ్యపేక్షత్వోపపాదనాత్, ప్రతియోగినశ్చ సుషుప్తావనవభాసాత్, అజ్ఞానానుభవాభావేన తత్స్మరణానుపపత్తేః. ప్రతియోగ్యవభాసే సుషుప్తివ్యాహతస్త్వయైవోక్తః. న చ తదన్యథాచిన్మాత్రప్రతియోగిస్వరూపభూతం జ్ఞానం తదానీమవభాతమితి వాచ్యం- న కించిదవేదిషం- మామన్యం చ న జానామీతి విషయావచ్ఛిన్నజ్ఞానస్య ప్రతియోగిత్వావగమాత్ - అతస్తదనవభాసే అజ్ఞానానుభవాయోగాత్ తత్స్మరణానుపపత్తిః. కించ- సుషుప్తౌ నిర్వికల్పకేన వా సవికల్పకేన మనోవ్యాపారేణ వా భావరూపాజ్ఞానానుభవః. ప్రథమే స్వాభిమతనిర్వికల్పకస్య సాక్షిచైతన్యావభాసరూపస్య సంస్కారాధాయకత్వానభ్యుపగమాత్ ప్రతిసంధానదురుపపన్నం. న ద్వితీయః - సుషుప్తివిరోధేన తదా మనోవ్యాపారాసంభవాత్. అతో న కించిదవేదిషమితి జ్ఞానం న స్మరణం- కింత్వస్మరణలిఙ్గకం జ్ఞానాభావవిషయమనుమితిరూపం. న చ పథి గచ్ఛతా స్పృష్టతృణాద్యస్మరణేన వ్యభిచారః- అన్యవ్యాసఙ్గాదిసంస్కారవిరోధ్యభావవిశేషితస్యాస్మరణస్య వ్యభిచారాభావాత్. తదన్యధీరతాత్పర్యం పటుత్వేతరమోహాదయః। దుఃఖాదితీవ్రమున్మాదోఽనభ్యాసో దీర్ఘకాలతా। ఏతైశ్చాదృష్టవైగుణ్యం కల్ప్యం సంస్కారరోధిను। ఏతేష్వసత్స్వస్మరణాత్ జ్ఞానాభావోఽనుమీయతే॥ పథి గచ్ఛతా స్పృష్టతృణాదికం పటుతరసంస్కారోదయవిరోధిసద్భావాన్న స్మర్యతే-పథి గచ్ఛతో హి గన్తవ్యదేశకార్యచిన్తాదివ్యాసక్తో భవతి. తృణాదావాదరశ్చ నాస్తి- ప్రయోజనాభావాత్. తదభావేఽపి గజాదిదర్శనస్యేవ న పటుతరత్వం తృణాదిజ్ఞానస్య-విషయవైపుల్యవైచిత్ర్యాద్యభావాత్. జన్మాన్తరానుభవజసంస్కారస్తు ప్రాయణనరకప్రసూతిజన్యతీవ్రదుఃఖాభిభవాదనుద్బుద్ధః. ఉన్మాదశ్చ సంస్కారోద్బోధవిరోధీ. అనభ్యాసశ్చ తథా- తస్యావిస్మరణహేతుత్వాదర్శనాత్. కాలదైర్ఘ్యమపి తత్ప్రయోజకం దృష్టం - బాల్యేఽనుభూతానాం వృద్ధావస్థాయామస్మరణాత్. న చైతే హేతవస్సుషుప్తౌ సన్తి. న చాదృష్టం సంస్కారోద్బోధవిరోధి కల్ప్యం- కల్పకాభావేన సౌషుప్తికజ్ఞానస్య తద్విషయార్థస్మరణవిరోధ్యదృష్టస్య చ కల్పనాయోగాత్. యది కించిత్కల్పకతయోత్ప్రేక్ష్యేత - తదాప్యక్లృప్తాదృష్టనిర్వాహసంభవతి న కల్పనముపపద్యతే. ఏవమన్యపరత్వాది సంస్కారనిరోధకహేతువిరహవిశేషితాస్మరణలిఙ్గేన జ్ఞానాభావానుమితిరూపమిదం న కించిదవేదిషమితి జ్ఞానం. త్వయాఽపి జ్ఞానాభావస్సుషుప్తావభ్యుపగతః-స చోక్తలిఙ్గానుమేయ ఏవేత్యభ్యుపగన్తవ్యః- తదస్మాకమపి తుల్యం. అతః స్మృతిత్వానుపపత్తేరనుమితిరూపత్వోపపాదనాచ్చ న కించిదవేదిషమితి జ్ఞానమన్యథాఽప్యుపపన్నమితి న తతో భావరూపాజ్ఞానసిద్ధిరితి. ఉద్భృతదుర్వాదానామనుపపన్నత్వం భావరూపాజ్ఞానవిషయప్రత్యక్షప్రతిక్షేపణే సిద్ధం. అథానుమానం దూషయతి (యదుక్తమిత్యాదినా)

మనుమానేనాపి భావరూపమజ్ఞానం సిధ్యతీతి- తదయుక్తం- అనుమానాసంభవాత్. నన్వుక్తమనుమానం. సత్యముక్తం- దురుక్తం తు తత్- అజ్ఞానేష్వనభిమతాజ్ఞానాన్తరసాధనేన విరుద్ధత్వాద్ధేతోః. తత్రాజ్ఞానాన్తరాసాధనే హేతోరనైకాన్త్యం. సాధనే చ తదజ్ఞానమజ్ఞానసాక్షిత్వం నివారయతి. తతశ్చాజ్ఞానకల్పనా నిష్ఫలా స్యాత్. దృష్టాన్తశ్చ సాధనవికలః- దీపప్రభాయా అప్రకాశితార్థప్రకాశకత్వాభావాత్. సర్వత్ర జ్ఞానస్యైవ హి ప్రకాశకత్వం- సత్యపి దీపే జ్ఞానేన వినా విషయప్రకాశాభావాత్. ఇన్ద్రియాణామపి జ్ఞానోత్పత్తిహేతుత్వమేవ- న ప్రకాశకత్వం. ప్రదీపప్రభాయాస్తు చక్షురిన్ద్రియస్య జ్ఞానముత్పాదయతో విరోధితమోనిరసనద్వారేణోపకారకత్వమాత్రమేవ. ప్రకాశకజ్ఞానోత్పత్తౌ వ్యాప్రియమాణ చక్షురిన్ద్రియోపకారక హేతుత్వమపేక్ష్య దీపస్య ప్రకాశకత్వవ్యవహారః. నాస్మాభిర్జ్ఞానతుల్యప్రకాశకత్వాభ్యుపగమేన దీపప్రభా నిదర్శితా- అపి తు జ్ఞానస్యైవ స్వవిషయావరణనిరసనపూర్వకప్రకాశకత్వమఙ్గీకృత్యేతి చేత్. న- న హి విరోధినిరసనమాత్రం ప్రకాశకత్వం- అపి త్వర్థపరిచ్ఛేదః- వ్యవహారయోగ్యతాపాదనమితి యావత్. తత్తు జ్ఞానస్యైవ. యద్యుపకారకాణామప్యప్రకాశితార్థప్రకాశకత్వమఙ్గీకృతం- తర్హీన్ద్రియాణాముపకారకతమత్వేనాప్రకాశితార్థప్రకాశకత్వమఙ్గీకరణీయం. తథా సతి తేషాం స్వనివర్త్యవస్త్వన్తరపూర్వకత్వాభావాద్ధేతోరనైకా

(అనుమానాసంభవాదితి) త్వదుక్తమనుమానమాభాస ఇతి భావః. కథం దురుక్తత్వమిత్యత్రాహ (అజ్ఞానేష్వితి) కథమజ్ఞానాన్తరసాధనమవశ్యం భావి- తస్య కథమనభిమతత్వమిత్యాశఙ్కాయాం తదవశ్యంభావముపపాదయతి (తత్రేతి) అజ్ఞానస్యానభిమతత్వముపపాదయతి (సాధనే చేతి) తతః కిమిత్యత్రాహ (తతశ్చేతి) అస్య ప్రమాణజ్ఞానస్య అప్రకాశితార్థప్రకాశకత్వాత్ స్వవిషయావరణాజ్ఞానాన్తరసాధకత్వే సతి తదజ్ఞానం బ్రహ్మస్వరూపాచ్ఛాదకం సిద్ధం యుష్మదభిమతమజ్ఞానమావృణోతి- తేనావృతత్వాత్తదజ్ఞానం బ్రహ్మణా న సాక్షాత్క్రియతే- అపరమార్థస్య ప్రతీయమానస్య కార్యకరత్వాసంభవాత్ అజ్ఞానకల్పనా నిష్ఫలా - తిరోధానరూపకార్యార్థం హి తత్కల్పనా. యద్యసాక్షాత్కృతమేవ కార్యకరం- తదా సత్తయా కార్యకరత్వం ... ప్రత్యక్షత్వాత్ జ్ఞాననివర్త్యం న స్యాత్. ఏవమజ్ఞానస్య జ్ఞాననివర్త్యత్వనిష్ఫలత్వే, కారణతయా అనభిమతాజ్ఞానాన్తరసాధకత్వం, అసాధనే చానైకాన్త్యముక్తం. నన్వుక్తహేతుజన్యం జ్ఞానం సమ్యగ్జ్ఞానశ్చయరూపం చేత్- తద్విరోధాదేవ న హేతోరనైకాన్త్యం. యది న సమ్యక్ తథాపి న హేత్వనైకాన్త్యం - అప్రకాశితార్థప్రకాశకత్వహేతోస్తత్రాప్యభావాత్. ఉచ్యతే- హేత్వనైకాన్త్యపరిహారస్సాధ్యవిషయజ్ఞానస్య ప్రమాణరూపత్వం ప్రతిక్షిపతి- జ్ఞానసమ్యక్త్వం తు హేత్వనైకాన్త్యపరిహారం ప్రతిక్షిపతి. అతో జ్ఞానస్య సమ్యక్త్వే తథోక్తహేతుజన్యత్వం వ్యాహతం- హేతోరనైకాన్త్యాత్- న హి సమ్యగ్జ్ఞానం దుష్టహేతుజన్యం. ఉక్తహేతోరనైకాన్త్యం న చేత్ తస్యాసమ్యగ్జ్ఞానశ్చయరూపజ్ఞానజనకత్వం వ్యాహతం - అదుష్టహేతోరసమ్యగ్జ్ఞానజనకత్వాయోగాత్. ఏవం హేత్వనైకాన్త్యపరిహారజ్ఞానసౌష్ఠవయోః పరస్పరవిరోధేన తయోరిహ సముచ్చిత్యాసిద్ధేరన్యతరాభావేపి సాధ్యసిద్ధ్యభావాదనుమానమసమఞ్జసమిత్యభిప్రాయ ఇతి. నను న హేత్వనైకాన్త్యం- సాధ్యవిషయజ్ఞానే హేతోర్వృత్తేః- న హ్యప్రకాశితమజ్ఞానం తేన ప్రకాశ్యతే. కిం త్విష్టం- సాక్షిచైతన్యసిద్ధస్యైవాజ్ఞానస్యాభావాద్వివేచనమాత్రం క్రియతే. నైవం- అననుగతధర్మ్యభావాత ప్రకాశోక్తిర్న స్వరూపసాక్షిత్వేన అజ్ఞానసిద్ధావనుమానప్రామాణ్యం- తత్ప్రామాణ్యేన భావరూపాజ్ఞానసిద్ధిః- తత్సిద్ధౌ జ్ఞాతురపి తత్ప్రతిపత్త్యా తస్య స్వసాక్షిచైతన్యేన అజ్ఞానానుభవసిద్ధిరితి చక్రకాపత్తేర్దుస్తరత్వాత్. దూషణాన్తరమాహ (దృష్టాన్తశ్చేత్యాదినా) తత్ర కిం సాక్షాత్ప్రకాశకత్వం - ఉత పరంపరయా - ఉత సాక్షాద్వా పరంపరయా వా ప్రకాశకత్వమాత్రం- ఉత స్వవిషయావరణనిరాసకత్వం ప్రకాశకత్వమితి చత్వారః కల్పాః. తత్ర ప్రథమకల్పే దృష్టాన్తస్సాధనవికలః. ద్వితీయే తు పక్షే అసిద్ధిః. తృతీయే త్విన్ద్రియేష్వనైకాన్త్యం- తేషాం స్వనివర్త్యవస్త్వన్తరపూర్వకత్వాభావాత్- సాక్షాద్వా పరంపరయా వా ప్రకాశకయోరన్యతరత్వాత్తేషాం ఇన్ద్రియాణ్యపి పక్షీకృత్య తేషామపి తథావిధవస్త్వన్తరపూర్వకత్వకల్పనమయుక్తం- అహఙ్కారికాణామిన్ద్రియాణాముత్పత్తేః స్వవిషయావరణస్వదేశగతవస్త్వన్తరపూర్వకత్వాభావాత్. ఆలోక ఏవ హి తాదృశః. చతుర్థపక్షే తు సాధ్యావిశిష్టతేత్యభిప్రేత్య ప్రథమకల్పే దూషణమాహ (దృష్టాన్తశ్చ సాధనవికల ఇతి) కథం జ్ఞానస్యైవ సాక్షాత్ప్రకాశకత్వమితి శఙ్కాయాం తదుపపాదయతి (సత్యపీతి) జ్ఞానస్యైవ ప్రకాశకత్వమిత్యనేన ద్వితీయకల్పే హేతోః పక్షే అసిద్ధిః ఫలితా. ఇన్ద్రియాణామిత్యనేన తృతీయపక్షే ఇన్ద్రియేష్వనైకాన్త్యం వివక్షితం. దీపప్రభాయాః పరంపరయాపి ప్రకాశకత్వం నాస్తీత్యాహ (ప్రదీపేతి) ప్రకాశకత్వవ్యవహారః కథమిత్యత్రాహ (ప్రకాశకేతి) చతుర్థపక్షం శఙ్కతే (నాస్మాభిరితి) (నిరసనపూర్వకేతి) నిరసనద్వారకేత్యర్థః. సాధ్యావిశిష్టత్వమాహ (న హీతి) జ్ఞానస్య విషయావరణనిరసనరూపం ప్రకాశకత్వం న హ్యస్తి- తద్ధి సాధ్యం- న సంప్రతిపన్నమిత్యర్థః. మాత్రచా అర్థపరిచ్ఛేదవ్యుదాసః. హి శబ్దేన విషయావరణనిరాసకత్వస్య సాధ్యత్వం ఫలితం. తత్ర సంప్రతిపన్నప్రకాశకత్వమాహ (అపి త్వితి) పరిచ్ఛేదశబ్దస్య పరిమితత్వశఙ్కావ్యావృత్త్యర్థమాహ (వ్యవహారేతి) వ్యవహారయోగ్యతా- వ్యవహారప్రతిసంబన్ధిత్వం. నను న సాధ్యావిశిష్టత్వం హేతోః- స్వప్రాగభావనిరాసకత్వం స్వవిషయావరణనిరసనశబ్దేన వివక్షితం - తేన భావరూపనిరసనీయపూర్వకత్వం సాధ్యమితి. న - స్వప్రాగభావనిరాసకత్వస్య హేతోరిన్ద్రియసంయోగే అనైకాన్తికత్వాత్. భాసమానత్వే సతి అప్రకాశితార్థప్రకాశకత్వాదితి హేతౌ విశేషితేపి పూర్వవద్వికల్పస్స్యాత్. తత్ర సాక్షాత్పక్షే దృష్టాన్తస్సాధనవికలః. ప్రణాడ్యేతి పక్షే హేత్వసిద్ధిః. తృతీయే లిఙ్గాదౌ వ్యభిచారః. చతుర్థే సాధ్యావిశిష్టతా- భాసమానత్వవిశేషితస్వవిషయావరణనిరాసకత్వ

ర్త్యమిత్యలమనేన. ప్రతిప్రయోగాశ్చ - వివాదాధ్యాసితమజ్ఞానం నజ్ఞానమాత్రబ్రహ్మాశ్రయం - అజ్ఞానత్వాత్ - శుక్తికాద్యజ్ఞానవత్ - జ్ఞాత్రాశ్రయంహితత్. వివాదాధ్యాసితమజ్ఞానం నజ్ఞానమాత్రబ్రహ్మావరణం - అజ్ఞానత్వాత్ - శుక్తికాద్యజ్ఞానవత్ - విషయావరణంహితత్. వివాదాధ్యాసితమజ్ఞానం నజ్ఞాననివర్త్యం - జ్ఞానవిషయానావరణత్వాత్ - యత్ జ్ఞాననివర్త్యంఅజ్ఞానంతత్ జ్ఞానవిషయావరణం - యథాశుక్తికాద్యజ్ఞానం. బ్రహ్మనాజ్ఞానాస్పదం - జ్ఞాతృత్వవిరహాత్ - ఘటాదివత్. బ్రహ్మనాజ్ఞానావరణం - జ్ఞానావిషయత్వాత్ - యదజ్ఞానావరణంతజ్జ్ఞానవిషయభూతం - యథాశుక్తికాది. బ్రహ్మనజ్ఞాననివర్త్యాజ్ఞానం - జ్ఞానావిషయత్వాత్ - యజ్జ్ఞాననివర్త్యాజ్ఞానం - తజ్జ్ఞానవిషయభూతం - యథాశుక్తికాది. వివాదాధ్యాసితంప్రమాణజ్ఞానంస్వప్రాగభావాతిరిక్తాజ్ఞానపూర్వకంనభవతి - ప్రమాణజ్ఞానత్వాత్ - భవదభిమతాజ్ఞానసాధనప్రమాణజ్ఞానవత్. జ్ఞానంనవస్తునోవినాశకం - శక్తివిశేషోపబృంహణవిరహేసతిజ్ఞానత్వాత్ - యద్వస్తునోవినాశకంతచ్ఛక్తివిశేషోపబృంహితజ్ఞాన, మజ్ఞానం, చదృష్టం - యథేశ్వరయోగిప్రభృతిజ్ఞానం, - యథాచముద్గరాది. భావరూపమజ్ఞానంనజ్ఞానవినాశ్యం - భావరూపత్వాత్ - ఘటాదివదితి. అథోచ్యేత - బాధకజ్ఞానేనపూర్వజ్ఞానోత్పన్నానాం భయాదీనాం వినాశోదృశ్యతఇతి. నైవం నహి జ్ఞానేనతేషాంవినాశః - క్షణికత్వేనతేషాంస్వయమేవవినాశాత్ - కారణనివృత్త్యాచపశ్చాదనుత్పత్తేః. క్షణికత్వంచతేషాంజ్ఞానవదుత్పత్తికారణసన్నిధానపవోపలబ్ధేః అన్యదానుపలబ్ధేశ్చావగమ్యతే. అక్షణికత్వేచభయాదీనాం భయాదిహేతుభూతజ్ఞానసంతతావవిశేషేణసర్వేషాంజ్ఞానానాం భయాద్యుత్పత్తిహేతుత్వేనానేకభయోపలబ్ధిప్రసఙ్గాచ్చ.

స్యాసంప్రతిపత్తేః. అథాస్యానుమానస్యప్రతికూలతర్కపరాహతిమాహ (ప్రతిప్రయోగాశ్చేతి) తర్కస్యాపివ్యాప్తిమూలత్వాత్ ప్రయోగాఇత్యుక్తం. స్వదేశగతత్వస్వవిషయావరణత్వస్వనివర్త్యత్వానాంప్రతికూలంయథాక్రమమనుమానత్రయంఅజ్ఞానంపక్షీకృత్యోచ్యతే. వివాదాధ్యాసితం - బ్రహ్మాశ్రయమతదాశ్రయమితివివాదాధ్యాసితమిత్యర్థః. తతశ్చశుక్త్యాద్యజ్ఞానవ్యావృత్తిః - తద్ధిజీవాశ్రయం. అప్రామాణికమపిభావరూపమజ్ఞానం జ్ఞానమాత్రంబ్రహ్మచాభ్యుపగమ్యప్రతికూలతర్కాఉచ్యన్తే. శుక్త్యాద్యజ్ఞానస్యజ్ఞానాశ్రయత్వంకథమిత్యత్రాహ (జ్ఞాత్రాశ్రయమితి) ఏవం వ్యాప్తిర్దర్శితా. అజ్ఞానత్వేజ్ఞానాశ్రయత్వప్రసఙ్గఇత్యుక్తంభవతి. ప్రతికూలతర్కాన్తరమాహ (వివాదేతి) వ్యాప్తిందర్శయతి (విషయావరణమితి) అజ్ఞానత్వే జ్ఞానానావరణత్వ ప్రసఙ్గఇత్యర్థః. తృతీయేపి ప్రయోగేజ్ఞేయానావరణత్వే జ్ఞానానివర్త్యత్వ ప్రసఙ్గఇత్యర్థః. అథ బ్రహ్మపక్షీకృత్య ప్రతికూలతర్కత్రయముచ్యతే (బ్రహ్మేత్యాదినా) అజ్ఞానాశ్రయత్వే బ్రహ్మణో జ్ఞాతృత్వప్రసఙ్గఇత్యర్థః. ద్వితీయేపి ప్రయోగే బ్రహ్మణో అజ్ఞానావరణత్వే జ్ఞేయత్వప్రసఙ్గఇత్యర్థః. తృతీయేపి బ్రహ్మణోజ్ఞాననివర్త్యాజ్ఞానత్వే జ్ఞేయత్వప్రసఙ్గఇత్యర్థః. అథ ప్రమాణజ్ఞానం పక్షీకృత్య ప్రాగభావవ్యతిరిక్తత్వస్యప్రతితర్కమాహ (వివాదాధ్యాసితమితి) ప్రమాణజ్ఞానత్వే ప్రాగభావాతిరిక్తాజ్ఞానపూర్వకత్వాభావప్రసఙ్గఇత్యర్థః. యద్వా - అనుమానమేవేదం - ధారావాహికజ్ఞానేషు ప్రథమస్యపక్షత్వముత్తరోత్తరజ్ఞానానాంసపక్షత్వమపిహ్యుపపద్యతే. జ్ఞానంనవస్తునోవినాశకమిత్యాదినా వ్యతిరేక్యనుమానముక్తం. వ్యతిరేకవ్యాప్తిందర్శయతి (యద్వస్తునఇతి) శక్తివిశేషోపబృంహణవిరహేసతిజ్ఞానత్వాదితి విశిష్టోహిహేతుః - తత్రశక్తివిశేషానుపబృంహితజ్ఞానవ్యతిరిక్తత్వావిశేషాత్ శక్తివిశేషోపబృంహితంజ్ఞానంశక్తివిశేషానుపబృంహితమజ్ఞానంచద్వయమపివ్యతిరేకవ్యాప్తిభూమిరిత్యుభయత్రవ్యాప్తిర్దర్శితా. భావరూపమజ్ఞానంపక్షీకృత్యాహ (భావరూపమితి) భావరూపత్వేజ్ఞానమాత్రనివర్త్యత్వంనస్యాదిత్యర్థః. భావరూపత్వజ్ఞానానివర్త్యత్వయోర్వ్యాప్తిః - భయాదేర్భావరూపస్యజ్ఞాననివర్త్యత్వదర్శనాదితివ్యాప్తిభఙ్గమాశఙ్కతే (అథోచ్యేతేతి) పూర్వజ్ఞానోత్పన్నానాం - పూర్వభ్రాన్తిజ్ఞానోత్పన్నానామిత్యర్థః. బాధకజ్ఞానోదయాత్ప్రాగ్భయానువృత్తే, స్తదుత్పత్తేః పశ్చాద్భయాదినివృత్తే, శ్చేతిభావః. పరిహరతి (నైవమితి) ఫలవినాశ్యానిహిస్వాశ్రయవినాశాధీనస్వరవ్యతిరిక్తక్షణికాని - ఉక్తవిశేషణేనజ్వాలావ్యావృత్తిః. తథాభయాద్యపికమ్పాదికార్యంజనయిత్వాస్వయంనశ్యతీత్యర్థః. నభయాదేః క్షణికత్వం - చిరోపలబ్ధేరితిచేన్న - కారణభూతభ్రాన్తిజ్ఞానాద్యనువృత్త్యాభయాదిసన్తత్యుత్పత్తేశ్చిరోపలబ్ధిః. తర్హి నదాభయసన్తతిరుపలభ్యేతేతిచేత్ అత్రాహ (కారణనివృత్త్యాచపశ్చాదనుత్పత్తేరితి) కారణభూతభ్రాన్తిజ్ఞానాదినివృత్త్యాకార్యభూతభయాదిసన్తత్యనుత్పత్తేఃనసదోపలబ్ధిరిత్యర్థః. పశ్చాదనుత్పత్తేరితిపఞ్చమ్యాః క్షణికత్వేనేతిపూర్వత్రాన్వయః. కారణనివృత్త్యాచపశ్చాదనుత్పత్తేఃసిద్ధేనక్షణికత్వేనస్వయమేవవినాశాదిత్యర్థః. యద్వా - నక్షణికత్వమితిశఙ్కాయాంఉపపన్నంక్షణికత్వమిత్యర్థవశాదాకృష్టేనవాక్యేనాన్వయః. ఏవంక్షణికత్వానుబన్ధిచోద్యపరిహారః కృతః. యద్వా - నైవమితిదూషణప్రతిజ్ఞాముపపాదయితుంయావద్బాధంభయస్వరూపానువృత్తేరసిద్ధిమాహ (క్షణికత్వేనేతి) బాధకజ్ఞానానన్తరనివృత్తేఃఅన్యథాసిద్ధిమాహ (కారణనివృత్త్యాచేతి) తత్క్షణికత్వంకుతస్సిద్ధమితిశఙ్కాయాంతదుపపాదయతి (క్షణికత్వంచేతి) స్థాయినోహిఘటాదయోదణ్డచక్రాదికారణనివృత్తావప్యుపలభ్యన్తే - నతథాజ్ఞానదీపజ్వాలాదిః - తథాభయాదేరపికారణసన్నిధానతన్నివృత్త్యనువిధాయిసద్భావాసద్భావతయాక్షణికత్వంనిశ్చితమిత్యర్థః. విపక్షేబాధమాహ (అక్షణికత్వేచేతి) స్థాయినోహిఘటాదయః ప్రతిక్షణముత్పాద్యమానాబహవోయుగపదుపలభ్యన్తే - తథాత్రాపిప్రసజేదితిభావః. అతోనభయాదికంజ్ఞాననివర్త్యం - స్వయమేవక్షణికతయానశ్యతి. భయసన్తత్యుచ్ఛేదోభ్రాన్తిజ్ఞానపరంపరారూపకారణనివృత్త్యా. తన్నివృత్తిశ్చదోషనివృత్త్యా. నాయంసర్పోరజ్జురేషేతిజ్ఞానంస్వవిషయవ్యవహారహేతుః - నతుసాక్షాద్భయాదినివృత్తిహేతుః. రజ్జుత్వంహ్యస

స్వప్రాగభావవ్యతిరిక్తవస్త్వన్తరపూర్వకమితివ్యర్థవిశేషణోపాదానేనప్రయోగకుశలతాచావిష్కృతా. అతో౽నుమానేనాపినభావరూపాజ్ఞానసిద్ధిః. శ్రుతితదర్థాపత్తిభ్యామజ్ఞానాసిద్ధిరనన్తరమేవవక్ష్యతే. మిథ్యార్థస్యమిథ్యైవోపాదానంభవితుమర్హతీత్యేతదపినవిలక్షణత్వాదిత్యధికరణన్యాయేనపరిహ్రియతే. అతో౽నిర్వచనీయాజ్ఞానవిషయానకాచిదపిప్రతీతిరస్తి. ప్రతీతిభ్రాన్తిబాధైరపినతథాభ్యుపగమనీయం-ప్రతీయమానమేవహిప్రతీతిభ్రాన్తిబాధవిషయః. అభిః ప్రతీతిభిః ప్రతీత్యన్తరేణచానుపలబ్ధమాసాంవిషయఇతి నయుజ్యతేకల్పయితుం. శుక్త్యాదిషురజతాదిప్రతీతేః, ప్రతీతికాలేపితన్నాస్తీతిబాధేన, చాన్యస్యాన్యథాభానాయోగాచ్చ సదసదనిర్వచనీయమపూర్వమేవేదం రజతందోషవశాత్ ప్రతీయతఇతికల్పనీయమితిచేత్. న - తత్కల్పనాయామప్యన్యస్యాన్యథాభానస్యావశ్యాశ్రయణీయత్వాత్, అన్యథాభా

ర్వవ్యావృత్తిః-అతస్సర్వవ్యావృత్తిరూపరజ్జుత్వజ్ఞానాభావేనసర్వబుద్ధ్యనువృత్త్యాపాశ్చాత్త్యభయానువృత్తిః. సర్వవ్యావృత్తిరూపరజ్జుత్వజ్ఞానేనసర్పాకారభ్రాన్తిమాననివృత్త్యాభయనివృత్తిరితిసర్వాభ్యుపగతప్రకారేణదూషణముక్తం. స్వపక్షేతుజ్ఞానవిశేషవిషయభయాదేః విశేషావగమేననివృత్తిః. భయాదిరూపజ్ఞానానువృత్తిస్తుదోషాత్ సర్పాదిభ్రమానువృత్తిమూలా. తన్నివృత్త్యాచతత్సన్తతినివృత్తిరితిపరిహారః. ఏవమనుమానదూషణముక్త్వా ప్రయోగదూషణమాహ(స్వప్రాగభావేతి)స్వశబ్దః ప్రాక్ఛబ్దాభావవ్యతిరిక్తశబ్దోత్తరశబ్దశ్చనిరర్థకాః-వస్తుశబ్దోహిభావవాచీ. అనుమానేనభావరూపాజ్ఞానాసిద్ధిం నిగమయతి(అతఇతి) శ్రుత్యర్థాపత్తిభ్యాంతత్సిద్ధిమాశఙ్క్యాహ (శ్రుతీతి)అనిర్వచనీయత్వేపరోక్తహేతుంవిస్తరేణదూషయతి(ప్రతీతీతి) ప్రతీతిః-భ్రాన్తిః భ్రాన్తిసాధారణరూపా. భ్రాన్తిః- వివిచ్యమానభేదాగ్రహణపూర్వకసాధారణాకారగ్రహణజన్యాస్వవిషయాన్యథాత్వనిశ్చితా ప్రవృత్త్యాదిహేతుభూతా. బాధః- ఆరోపితవిరుద్ధాధిష్ఠానాకారావగాహినీబుద్ధిః. నతథాభ్యుపగమనీయం - నానిర్వచనీయత్వేనాభ్యుపగమనీయమిత్యర్థః. ప్రతీతిభ్రాన్తిబాధానాంస్వవిషయోల్లేఖమాత్రేణవాఅన్యథానుపపత్త్యావా౽నిర్వచనీయసిద్ధిరితివికల్పముఖేప్రత్యప్రశమందూషయతి (ప్రతీయమానమితి) ప్రతీయమానం- ప్రతీత్యుల్లిఖ్యమానం. నహినీలోల్లేఖంపీతోల్లేఖతయాజ్ఞేకార్యః- తథాసతిసర్వోపప్లవప్రసక్త్యాదితిభావః. ద్వితీయందూషయతి (అభిరితి)అభిః- ప్రతీతిభ్రాన్తిబాధశబ్దోపాత్తాభిః ప్రత్యక్షప్రతీతిభిః. ప్రతీత్యన్తరేణ- ప్రమాణాన్తరజన్యేన. యద్వా-అభిః-లౌకికప్రతీతిభిః ప్రతీత్యన్తరేణ- ఆగమజన్యేన. యద్వా- అభిః ప్రతీతిభిః- ఏకాధిష్ఠానేసర్పభూదళనామ్బుధారాదిబహుత్వాత్ప్రాయంబహువచనం. ప్రతీత్యన్తరేణ-బాధజ్ఞానేన. సంక్షిప్తస్యదూషణస్యవిస్తరార్థంపరమతమనువదతి(శుక్త్యాదిష్వితి) (అన్యస్యాన్యథాభానాయోగాచ్చేతి) ననుకథమన్యథాభానాయోగఃఉచ్యతే నతావద్ధర్మధర్మిణోర్మిథస్తాదాత్మ్యభానంఅన్యథాఖ్యానం- పురోవస్థితశుక్లభాస్వరశకలంనరజతత్వజాతితయాప్రతీయతే-రజతత్వంచనభాస్వరశకలతయాప్రతీయతే- శకలంచశకలత్వేన-జాతిశ్చజాతిత్వేనప్రతీయతే-తస్మాన్నానయోరన్యతరస్యతదితరత్వభానమితి. నాపిధర్మ్యన్తరస్యధర్మ్యన్తరతాదాత్మ్యంఅన్యథాత్వం. తత్కిం విషయగతం-ఉతజ్ఞానగతం. విషయేతదన్యథాత్వమస్తిచేత్ యథార్థావప్రతీతిః. నాస్తిచేదసత్ఖ్యాతిప్రసక్తిః.యదిజ్ఞానగతం-విషయోన్యఃజ్ఞానమప్యన్యదేవేతినోపపద్యతే. నహిఘటజ్ఞానస్యపటజ్ఞానత్వసంభవః. ఆత్మఖ్యాతిప్రసక్తిశ్చ-జ్ఞానాకారత్వాద్రజతాదేః. స్వస్మిన్నసతాఆకారేణఖ్యానమన్యథాఖ్యానమితిచెన్న- అసత్ఖ్యాతిప్రసక్తేః. అన్యత్రసతోన్యత్రఖ్యానంఖ్యానస్యాన్యథాత్వమితిచెన్న- ఖడ్గేప్రతిబిమ్బితస్యముఖస్యదర్శనస్యాపిభ్రమత్వాపాతాత్. అన్యత్రైవసతోన్యత్రఖ్యానమన్యథాత్వమితిచేత్. అన్యత్రైవసత్త్వంకథంనిశ్చీయతే-ఇహబాధాదితిచెన్న-భ్రాన్తిజ్ఞానబాధితస్యసత్యరజతస్యాప్యన్యత్రాసత్త్వనిశ్చయప్రసక్తేః. ప్రవృత్తిబాధాదన్యత్రైవసత్త్వనిశ్చయఇతిచెన్న-మన్త్రౌషధాదిప్రతిబద్ధస్యఅగ్నేరపిస్ఫోటజననాదిప్రవృత్తిబాధేనమిథ్యాత్వనిశ్చయప్రసక్తేః. దుష్టకారణజన్యజ్ఞానవిషయత్వాదిహబాధ్యతఇతిచేత్. కథందుష్టకారణజన్యత్వనిశ్చయః- బాధకజ్ఞానోదయాదితిచేత్-పూర్వజ్ఞానమేవబాధకంస్యాత్-పరత్వస్యాకించిత్కరత్వంహినిశ్చితం. పూర్వజ్ఞానస్యదుష్టకారణజన్యత్వేనిశ్చితేపాశ్చాత్యజ్ఞానస్యబాధకత్వనిశ్చయః- తస్యబాధకత్వేనిశ్చితేపూర్వస్యదుష్టకారణజన్యత్వనిశ్చయఇత్యన్యోన్యాశ్రయశ్చస్యాత్. కించ- యజ్జ్ఞానరజతంపురోవర్తినిభాతం-తస్యైవాన్యత్రసత్త్వేకింప్రమాణం. నతావత్పూర్వజ్ఞానం-అత్రసత్త్వేనహితదవగమయతి. నబాధకజ్ఞానంచ- అగ్రిమపురోవర్తిన్యసత్త్వమవగమయతి. నాపిరజతగ్రాహకప్రమాణం-తత్సల్లాపనేరజతసత్తామవగమయతి-నతుతస్యపురతఃఖ్యాతస్యచైక్యం. క్వచిదస్యసతఃఖ్యానాయోగాత్ అన్యత్రసతఏవఖ్యాతత్వంనిశ్చీయతఇతిచెన్న-అసతఃఖ్యాన[illegible]యోగస్యసంబన్ధపరిత్యక్తత్వాత్-నహిపురోవర్తిరజతధర్మసంబన్ధోరజతత్వజాతిసంబన్ధోవాన్యత్రవిద్యతే. నన్వన్యత్రసంబన్ధమాత్రమస్తి-తదిహప్రకాశతఇత్యన్యత్రసతఏవాన్యత్రఖ్యానమితిచెన్న-సంబన్ధద్వయానవధారణాత్-అన్యత్రసతఃసంబన్ధస్యఅన్యత్రఖ్యానేసంబన్ధినఇవసంబన్ధాన్తరమపేక్షితం. సంబన్ధాన్తరావభాసేచఅన్యత్రసతఃఖ్యానంనస్యాత్-ద్వితీయసంబన్ధస్యక్వచిదసత్త్వాత్. సంబన్ధస్యసంబన్ధాన్తరానపేక్షత్వాత్సంబన్ధాన్తరాభావేపిపురోవర్తినిభానంయుక్తమితిచేత్. ఏవంతర్హిసంబన్ధస్యాన్తరసంబన్ధఃపురోవర్తిచనిరన్తరంభాతమితియథార్థఖ్యాతిరేవోక్తాస్యాత్ - ఖ్యాతాంశస్యసత్త్వాత్ అసతఃక్వచిత్ఖ్యాతత్వాభావాచ్చ. కించ - శుక్తిశకలస్యైవరజతజ్ఞానవిషయత్వంరజతోపాయాన్యత్వేసతిరజతార్థప్రవృత్తివిషయత్వాదితిసాధయితుమప్యయుక్తం. తథాహి- ఇదమర్థస్యరజతత్వజాతివిశిష్టతాజ్ఞానవిషయత్వంహిసాధ్యం- తదబాధితప్రవృత్తివిషయత్వప్రయుక్తమితిహేతోస్సోపాధికత్వం. శుక్తిర్నరజతతయాభాతి-శుక్తిత్వాత్సంప్రతిపన్నవదితిచబాధః. ఏవమాదిదూషణాభిప్రాయేణాన్యస్యాన్యథాభానాయోగాచ్చేత్యుక్తం. దూషయతి(నేతి) అన్యత్రైవసతాఆకారేణపురోవర్తినోవిశిష్టతాజ్ఞానంఅన్యథాభానం. ప్రతిపన్నాకారస్యపురోవర్తిన్యభావనిశ్చయశ్చప్రవృత్తిబాధసచివాన్నాస్తీతిప్రత్యయాత్. నహి ప్రతిబద్ధాగ్నేరగ్నిత్వంనాస్తీతిప్రత్యయః

భానాభ్యుపగమాదేవఖ్యాతిప్రవృత్తిబాధభ్రమత్వానాముపపత్తేరత్యన్తాపరిదృష్టాకారణకవస్తుకల్పనాయోగాత్,. కల్ప్యమానంహీదమనిర్వచనీయం-నతావదనిర్వచనీయమితిప్రతీయతే-అపితుపరమార్థరజతమిత్యేవ.అనిర్వచనీయమిత్యేవప్రతీతంచేత్ - భ్రాన్తిబాధయోః ప్రవృత్తేరప్యసంభవః.అతోఽన్యస్యాన్యథాభానవిరహే ప్రతీతిప్రవృత్తిబాధభ్రమత్వానామనుపపత్తేః, తస్యాపరిహార్యత్వాచ్చ, శుక్త్యాదిరేవరజతాద్యాకారేణావభాసతఇతిభవతాభ్యుపగన్తవ్యం. ఖ్యాత్యన్తరవాదినాంచసుదూరమపిగత్వాఽన్యథావభాసోఽవశ్యాశ్రయణీయః - అసత్ఖ్యాతిపక్షేఽసదాత్మనా - ఆత్మఖ్యాతిపక్షేఽర్థాత్మనా-అఖ్యాతిపక్షేఽప్యన్యవిశేషణమన్యవిశేషణత్వేన, జ్ఞానద్వయమేకత్వేన,చ-విషయాఽసద్భావపక్షేఽపివిద్యమానత్వేన. కించ-అనిర్వచనీయమపూర్వంరజతమత్రజాతమితివదతాతస్యజన్మకారణంవక్తవ్యం. నతావత్తత్ప్రతీతిః-తస్యాస్తద్విషయత్వేనతదుత్పత్తేః ప్రాగాత్మలాభాయోగాత్. నిర్విషయాజాతాతదుత్పాద్యతదేవవిషయాకరోతీతిమహతామిదముపపాదనం.అథేన్ద్రియాదిగతోదోషః. తన్న- తస్యపురుషాశ్రయత్వేనార్థగతకార్యస్యోత్పాదకత్వాయోగాత్. నాపీన్ద్రియాణి-తేషాంజ్ఞానకారణత్వాత్. నాపిదుష్టానీన్ద్రియాణి-తేషామపిస్వకార్యభూతేజ్ఞానఏవహివిశేషకరత్వం. అనాదిమిథ్యాజ్ఞానోపాదానత్వంతుపూర్వమేవనిరస్తం.

ఇతి ప్రసిద్ధం. కథంచిత్కల్ప్యమానాయామప్యన్యథాభానస్యావర్జనీయత్వమిత్యపేక్షాయామాహ(కల్ప్యమానంహీతి)అనిర్వచనీయమిత్యేవప్రతీత్యభ్యుపగమే ప్రతీతేర్భ్రమరూపత్వంబాధః ప్రవృత్తిశ్చనస్యుః-అనిర్వచనీయంనిర్వచనీయత్వేనప్రతీతంచేదన్యస్యాన్యథావభాసోఽవర్జనీయఃస్యాదిత్యర్థః (తస్యాపరిహార్యత్వాచ్చేతి)తస్య-అన్యథాభానస్య.అయమభిప్రాయః- నాన్యస్యాన్యథాభానం-విద్యమానస్యైవప్రతీతేః-అలౌకికంసల్లౌకికంసచ్చేతిద్వివిధంసత్ - అనిర్వచనీయేచాలౌకికంసత్త్వమస్తి-అత్రతదలౌకికంసద్రజతంప్రతీయతఇతిచేత్. కిమలౌకికంసదలౌకికసత్త్వేనప్రతీయతేఉతలౌకికసత్త్వేన.ప్రథమేభ్రమత్వబాధప్రవృత్త్యసంభవః.అలౌకికంలౌకికంసదితిప్రతీతంచేత్అన్యస్యాన్యథాఖ్యానంస్యాత్. అలౌకికసతోలౌకికసతాభేదాగ్రహాత్ప్రవృత్త్యాదిసంభవఇతిచేత్ -తర్హితత్రానిర్వచనీయంవస్తుకల్పయిత్వాతద్భేదాగ్రహేణప్రవృత్తిబాధభ్రమత్వోపపాదనాదపిప్రథమతఏవసంప్రతిపన్నరజతాచ్ఛుక్తిస్వరూపభేదాగ్రహేణప్రవృత్తిబాధభ్రమత్వోపపాదనేకల్పనాలాఘవాదనిర్వచనీయంవస్తు అనుపపన్నమిత్యాదిపదకదంబకరామభిప్రేత్య తస్యాపరిహార్యత్వాచ్చేత్యుక్తం. యథార్థఖ్యాతివ్యతిరిక్తపక్షేష్వన్యథాఖ్యాతిపక్షఃప్రబలఇత్యభిప్రాయేణాహ (ఖ్యాత్యన్తరేతి)సుదూరమపిగత్వా-పదకదంబకపరాముష్ట్వాపీత్యర్థః. తదుపపాదయతి(అసదితి)అయంమాధ్యమికపక్షః. కిమసదిత్యేవప్రతీయతే-ఉతసదితి. అసదితీతిచేత్ భ్రమత్వబాధప్రవృత్త్యసంభవః సదితిచేత్ అన్యస్యాన్యథాభానంస్యాదిత్యర్థః(ఆత్మేతి)అయంయోగాచారపక్షః.ఆత్మశబ్దోజ్ఞానపరః. కింజ్ఞానమిత్యేవప్రతీతం-ఉతార్థఇతి. ప్రథమేప్రవృత్తిబాధభ్రమత్వాసంభవః. ద్వితీయేఽన్యస్యాన్యథాభానమిత్యర్థః(అఖ్యాతిపక్షఇతి)ఇదంరజతమితికిమేకజ్ఞానం-ఉతజ్ఞానద్వయమితివికల్పమభిప్రేత్యైకజ్ఞానమితిపక్షేజ్ఞేయేఽన్యథాఖ్యాతింప్రసఞ్జయతి(అన్యవిశేషణమన్యవిశేషణత్వేనేతి)ఇదంరజతమిత్యేకత్వేనసంప్రతిపన్నసమ్యగ్రజతవదాకారోపస్థితిస్థానువిధాయిప్రయోగానుగుణసామానాధికరణ్యేనప్రతీతత్వాదన్యవిశేషణమన్యవిశేషణత్వేనప్రతీయతఇత్యాపాదితం - నచతత్త్వేఽనుపపన్నమ్.జ్ఞానద్వయమితిపక్షేజ్ఞానేఽన్యథాఖ్యాతింప్రసఞ్జయతి(జ్ఞానేతి)జ్ఞానద్వయంకింజ్ఞానద్వయమిత్యేవప్రతీతం-ఉతైకమితీతివికల్పేపూర్వవద్దూషణం(విషయాసద్భావేతి)కిమవిద్యమానత్వేనప్రతీయతే-ఉతవిద్యమానత్వేనప్రతీయతే. ప్రథమేప్రవృత్త్యాద్యసంభవః. ద్వితీయేఽన్యస్యాన్యథాభానమిత్యర్థః.అథఅకారణత్వముపపాదయతి(కించేతి)తస్యాః-ప్రత్యక్షప్రతీతేః.తద్విషయత్వేన-విద్యమానవిషయకారణకత్వేన. కారణంహినియతపూర్వభావీతిభావః. (మహతామిదముపపాదనమితి) తస్యవృత్తిజ్ఞానస్యవిషయరహితావస్థాస్వీకారేణకారణత్వాభ్యుపగమేఅపసిద్ధాన్తాపాతాత్,నిర్విషయఖ్యాతివాదినామివతత్ప్రతిభావేనప్రవృత్త్యాదిసిద్ధావనిర్వచనీయస్యసిద్ధ్యయోగాత్,విషయరూపకారణేనవినోత్పత్తివచనా, ద్వారమ్యవ్యాపారవచనా, చ్చాత్యన్తమనుపపన్నమిత్యర్థః.(అథేన్ద్రియాదీతి)ఆదిశబ్దేనవిషయగతదోషఃపురుషస్యానవధానంవాగృహ్యతే. (తస్యపురుషాశ్రయత్వేనేతి)దూరత్వాదిదోషస్యవిషయగతత్వేపిపురుషగతత్వస్యాపిసంభవాదుభయత్రకార్యముత్పాద్యం-నవిషయమాత్రే-నియామకాభావాత్-అతఃపురుషఇవవిషయేపినసంభవతీత్యభిప్రాయః. ననుచక్షుషఃపురుషాశ్రయత్వేపిచాక్షుష[illegible]ప్రవృత్తస్యవిషయసంబన్ధస్యతత్రకార్యకరత్వందృష్టం.న-తత్రార్థస్యజ్ఞానస్యపురుషాశ్రితత్వాత్, దోషాంశస్యాకార్యకరత్వాత్,. ననువిషయమాత్రగతాస్సాదృశ్యాదయోదోషాస్సన్తి-తేషాంతత్రైవకార్యకరత్వముపపద్యతే. నైవం - సాదృశ్యాదేర్వ్యావర్తేర్వ్యథావినష్టదోత్పాదకత్వప్రసఙ్గాత్, అఙ్గారస్యతత్రాదృష్టేః, ఇన్ద్రియసంయోగస్య పురుషగతజ్ఞానాతిరిక్తహేతుత్వాసిద్ధేః, దృష్టివిషాదిన్యాయస్యాత్రాసంభవా[illegible], సంభవేపిసర్వైరుపలమ్భప్రసఙ్గాచ్చ. నన్విన్ద్రియాణియథాపురుషవిశేషసంబద్ధాతత్రైవకార్యవిశేషముత్పాదయన్తి - ఏవంవిషయవిశేషసంబద్ధాతత్రైవకించిజ్జనయన్త్విత్యత్రాహ (నాపీన్ద్రియాణీతి) పురుషగతజ్ఞానాఖ్యకార్యకరత్వమన్వయవ్యతిరేకావసితం - విషయేత్విన్ద్రియజన్యంకార్యాన్తరంనదృష్టం- తత్క్లృప్తిరన్యథైవోపపత్త్యానిరస్తేతిభావః. తథాపిదుష్టపురుషసంనిధానాద్యథాదేశాదిషుదోషాఃప్రాదుష్యుః-తథాదుష్టేన్ద్రియసంనిధానాద్విషయేకార్యవిశేషఃస్యాదిత్యత్రాహ(నాపిదుష్టానీతి)అన్వయవ్యతిరేకాధికమతిలఙ్ఘ్యదృష్టాన్తమాత్రేణనకించిత్సాధయితుంశక్యమితిభావః. కిమత్రహేత్వన్తరగవేషణయా-అనాదిభావరూపాజ్ఞానమేవవిశ్వోపాదానభూతంశుక్తిరజతాద్యపిచిత్రకార్యంజనయేదిత్యత్రాహ(అనాదీతి)తస్యస్వరూపానాదిత్వాత్తత్కార్యమపిప్రాగేవస్యాత్,ప్రమాణాభావేనకల్పనీయమిన్ద్రియాది

కించ- అపూర్వమనిర్వచనీయమిదంవస్తుజాతం రజతాదిబుద్ధిశబ్దాభ్యాంకథమివవిషయీక్రియతే-నఘ
టాదిబుద్ధిశబ్దాభ్యాం.రజతాదిసాదృశ్యాదితిచేత్ -తర్హి తత్సదృశమిత్యేవప్రతీతిశబ్దౌస్యాతాం. రజతాది
జాతియోగాదితిచేత్ - సాకింపరమార్థభూతా-అపరమార్థభూతా వా. నతావత్పరమార్థభూతా-తస్యాఅ
పరమార్థాన్వయాయోగాత్. నాప్యపరమార్థభూతా-పరమార్థాన్వయాయోగాత్, అపరమార్థే పర
మార్థబుద్ధిశబ్దయోర్నిర్వాహకత్వాయోగా, చ్చేత్యలమపరిణతకుతర్కనిరసనేన. అథవా-యథార్థం
సర్వవిజ్ఞానమితి వేదవిదాంమతం।శ్రుతిస్మృతిభ్యస్సర్వస్యసర్వాత్మత్వప్రతీతితః॥*బహుస్యామితిసంక
ల్పపూర్వసృష్ట్యావ్యుపక్రమే। తాసాంత్రివృతమేకైకామితిశ్రుత్యైవచోదితం।త్రివృత్కరణమేవంహి
ప్రత్యక్షేణోపలభ్యతే॥ యదగ్నేరోహితంరూపం తేజసస్తదపామపి।శుక్లంకృష్ణంపృథివ్యాశ్చేత్యగ్నా
వేవత్రిరూపతా। శ్రుత్యైవదర్శితాతస్మాత్ సర్వేసర్వత్రసంగతాః॥పురాణేచైవమేవోక్తిర్వైష్ణవేస్ప

కంతునిరస్తం, మిథ్యాభూతస్యచార్థక్రియాకారిత్వమయుక్తం, ఆశ్రయానుపపత్త్యాదయశ్చపూర్వమేవోక్తా, ఇతిభావః. ఏవమనిర్వచనీయస్యరజ
తాదేరుత్పాదకానుపపత్తిముక్త్వాతదుత్పత్తావపిరజతాదిబుద్ధిశబ్దాన్వయనియమానుపపత్తిమాహ(కించేతి)తద్వ్యవస్థాపకంశఙ్కతే (రజతాదీతి) ప్రా
తిభాసికస్యరజతాదేః అర్థక్రియాకారివ్యావహారికరజతాదిసాదృశ్యాదిత్యర్థః. ఉక్తస్య వ్యవస్థాపకత్వాభావమభిప్రేత్యసాదృశ్యస్యయథాదర్శనంసా
ధ్యాన్తరమాహ(తర్హీతి) యదితత్సదృశేతద్బుద్ధిఃతదాగవయేగోబుద్ధివదన్యథాఖ్యాతిస్స్యాదిత్యేవకారాభిప్రాయః. సాదృశ్యస్యానిర్వాహకత్వేపిలజ్జా
తియోగస్యతద్బుద్ధినిర్వాహకత్వందృష్టమితిశఙ్కతే(రజతాదీతి)సా- రజతాదిజాతిః. అపరమార్థాన్వయాయోగాత్ -అపరమార్థవ్యక్త్యన్వయాయోగాది
త్యర్థః. వ్యక్తిబాధేపిజాతేరబాధితత్వప్రసఙ్గ ఇతిభావః. జాతిరపిహిబాధ్యతే-నహివ్యక్తిర్నాస్తిజాతిస్త్వస్తీతి ప్రతీతిః-జాతిరపినాస్తీత్యేవహి ప్రతిపత్తిః. న
చప్రాక్ప్రతిపన్నాయాఅపిజాతేఃపశ్చాదప్రతీతిరభివ్యఞ్జకవ్యక్త్యభావాత్ - నతుజాత్యభావాదితివాచ్యం-అభివ్యఞ్జకవతిపూర్వకాలేప్రతిపన్నాయాఅ
పిజాతేఃతత్కాలసంబన్ధితయైవనాస్తితాగోచరత్వాద్బాధకప్రత్యయస్య- ప్రతిపన్నోపాధౌ నాస్తీతి ప్రత్యయోహిబాధః.అపరమార్థపక్షందూషయతి(నాపీతి)
పరమార్థాన్వయాయోగాత్ -ఆపణస్థరజతవ్యక్త్యన్వయాయోగాదిత్యర్థః.వ్యక్త్యవస్థానేపిజాతేఃకదాచిద్బాధితత్వప్రసఙ్గ ఇతిభావః. నహికదాచిదప్యా
పణస్థరజతేరజతత్వంబాధ్యతే. పరమార్థవ్యక్త్యనన్వయేబాధకమాహ(అపరమార్థ ఇతి)పరమార్థబుద్ధిశబ్దయోః-పరమార్థవిషయబుద్ధిశబ్దయోః. పరమార్థవ్య
క్త్యా జాతిరనన్వితా చేత్ -తస్యాఃక్వచిదపిపరమార్థబుద్ధిశబ్దహేతుత్వాదర్శనాత్ ప్రాతిస్వికేపిపరమార్థబుద్ధిశబ్దనిర్వాహకత్వంనస్యాదిత్యర్థః. యద్వా-జాత్య
పారమార్థ్యఏవదూషణాన్తరంబుద్ధిశబ్దాన్వయానుపపత్తిమాహ(అపరమార్థ ఇతి)తదానీం-పరమార్థబుద్ధిశబ్దయోః-పరమార్థభూతబుద్ధిశబ్దయోరిత్యర్థః.అస
త్ఖ్యాతిపక్షోక్తదూషణనిరాసముపజీవ్యఇదందూషణముచ్యతే వ్యక్తేస్తన్నిర్వాహకత్వాయోగందర్శయితుంఅపరమార్థ ఇత్యుక్తిః అపరమార్థజాతేఃపరమార్థ
భూతబుద్ధిశబ్దనిర్వాహకత్వాయోగాజ్జాత్యపారమార్థ్యమయుక్తమిత్యర్థః.బుద్ధిశబ్దయోశ్చపారమార్థ్యంతద్బాధకాదర్శనాదేవసిద్ధం.అథవత్యనూ ణాయ.
యథార్థఖ్యాతేఃస్వసిద్ధాన్తత్వందర్శయతి(అథవేతి)తస్యాస్సాంప్రదాయికత్వందర్శయన్ తాం ప్రతిజానీతే(యథార్థమితి) వేదవిదాం-భగవద్బోధా
యననాథమునిమిశ్రాదీనామిత్యర్థః. కుతఇత్యత్రాహ(శ్రుతిస్మృతిభ్య ఇతి) శ్రుతిందర్శయతి (బహుస్యామితీతి)అదిశ్యతేనామరూపవ్యాకరణముచ్య
తే. యద్వా- సన్మూలా ఇత్యాదివాక్యోక్తంస్థితిప్రలయాదికంగృహ్యతే. సృష్ట్యాదిరుపక్రమోయస్యప్రకరణస్యతస్మిన్ సృష్ట్యాద్యుపక్రమే. ఇదం
శ్లోకార్ధంకిమర్థమితిచేత్. ఉచ్యతే- పాఠక్రమేణాణ్డసృష్టేఃపశ్చాత్త్రివృత్కరణమితిజాయతే. అణ్డసృష్టేః ప్రాగపి త్రివృత్కరణమస్తి-అణ్డసృష్టవ్యగ్ర
త్వాత్త్రివృత్కరణస్య. త్రివృత్కరణముపాయః- అణ్డసృష్టిఃఫలం. ఉత్పత్తౌఫలంపశ్చాద్భవతి- సఙ్కల్పేతుపూర్వభావి. ఉపాయస్తూత్పత్తౌపూర్వభావీ-
సఙ్కల్పేపశ్చాద్భావీతిలోకసిద్ధంకింకేనకథమిత్యాదౌ. అతో *నామరూపేవ్యాకరవాణితాసాం త్రివృతం త్రివృతమేకైకాంకరవాణీత్యస్మిన్ వ్యష్టి
సృష్టిసఙ్కల్పవాక్యేపశ్చాన్నిర్దిష్టమణ్డసృష్ట్యుపాయభూతంత్రివృత్కరణం. *నామరూపేవ్యాకరోత్తాసాం త్రివృతం త్రివృతమేకైకామకరోదిత్యుత్ప
త్తివాక్యేపూర్వనిర్దిష్టస్యాపినామరూపవ్యాకరణస్యఫలభూతత్వాత్ - త్రివృత్కరణస్యఫలరూపసృష్టేఃపూర్వభావోనిశ్చీయతే- అర్థక్రమేణపాఠక్రమ
బాధస్యన్యాయ్యత్వాత్ *అగ్నిహోత్రంజుహోతియవాగూంపచతీతివత్.అస్మిన్నర్థేనిదర్శనముపక్రమే *బహుస్యాంప్రజాయేయేతివాక్యం-అ
త్ర బహుస్యామితిఫలసఙ్కల్పః - ప్రజాయేయేతితదుపాయసఙ్కల్పః. అనేననకేవలంకింకేనకథమిత్యాదిలోకప్రసిద్ధ్యాఅత్రత్రివృత్కరణస్యఫల
భూతసృష్టేఃపూర్వభావిత్వనిశ్చయః- ఉపక్రమభూతసఙ్కల్పవాక్యానుగుణ్యాచ్చేతిజ్ఞాపితం. ఏవం త్రివృత్కరణస్యాణ్డసృష్టేఃప్రాక్సద్భావంజ్ఞాప
యితుం ఉపక్రమగతసఙ్కల్పవాక్యస్యతదనుగుణత్వజ్ఞాపనాయబహుస్యామిత్యర్ధముపాత్తం. అణ్డాన్తర్వర్త్యగ్న్యాదిషు త్రివృత్కరణస్యప్రదర్శ
నాత్ అణ్డసృష్టేఃపశ్చాత్త్రివృత్కరణమితిశఙ్కాయాంశ్రుతేరర్థమాహ(ఏవంహి ప్రత్యక్షేణోపలభ్యత ఇతి) అగ్న్యాదిషుకతిపయవ్యక్తిషు త్రిరూపత్వ
ప్రదర్శనం నేయత్తాబుద్ధ్యా- అపిత్వణ్డాన్తర్భూతస్యైవప్రత్యక్షయితుంయోగ్యత్వాత్ పూర్వోక్తత్రివృత్కరణసంభావనాప్రదర్శనార్థమితిభావః.అణ్డ
సృష్టేఃప్రాగేవ త్రివృత్కరణమస్తీతిస్పష్టంజ్ఞాపయతి (పురాణేచేతి) అస్యాముపనిషదిభూతత్రయస్యసృష్టేరుక్తత్వాత్పఞ్చీకరణోక్తానాంమిశ్రణము
క్తం-ఇదంతత్త్వాన్తరసృష్టిప్రతిపాదనపరకరణేషుతేషాంమిశ్రణస్యప్రదర్శనార్థమితిజ్ఞాపనాయపురాణవచనోదాహరణం. వైష్ణవఇత్యనేనసా త్త్విక
త్వాత్ప్రామాణ్యంసూచితం-*నానావీర్యాఃపృథగ్భూతాస్తతస్తేసంహతింవినా నాశక్నువన్ప్రజాస్స్రష్టుమసమాగమ్యకృత్స్నశః. సంహతత్వంసమాగతత్వంచేతిఅవస్థాద్వయముక్తం. స్వయాత

ష్ట్యుపక్రమే॥ *నానావీర్యాః పృథగ్భూతా స్తతస్తే సంహతిం వినా। నాశక్నువన్ ప్రజాస్స్రష్టుమసమాగమ్య కృత్స్నశః॥ సమేత్యాన్యోన్యసంయోగం పరస్పరసమాశ్రయాః। మహదాద్యా విశేషాన్తా హ్యణ్డమిత్యాదినా తతః॥ సూత్రకారోఽపి భూతానాం త్రిరూపత్వం తథావదత్।*త్ర్యాత్మకత్వాత్తు భూయస్త్వాదితి తేనాభిధాభిదా॥ సోమాభావే చ పూతీకగ్రహణం శ్రుతిచోదితమ్। సోమావయవసద్భావాదితి న్యాయవిదో విదుః॥ వ్రీహ్యభావే చ నీవారగ్రహణం వ్రీహిభావతః॥ తదేవ సదృశం తస్య యత్తద్ద్రవ్యైకదేశభాక్॥ శుక్త్యాదౌ రజతాదేశ్చ భావశ్శ్రుత్యైవ బోధితః॥ రూప్యశుక్త్యాదినిర్దేశభేదో భూయస్త్వహేతుకః॥ రూప్యాదిసదృశశ్చాయం శుక్త్యాదిరుపలభ్యతే। అతస్తస్యాత్ర సద్భావః ప్రతీతేరపి నిశ్చితః॥ కదాచిచ్చక్షురాదేస్తు దోషాచ్ఛుక్త్యంశవర్జితః। రజతాంశో గృహీతోఽతో రజతార్థీ ప్రవర్తతే॥ దోషహానౌ తు శుక్త్యంశే గృహీతే తన్నివర్తతే॥ అతో యథార్థం రూప్యాదివిజ్ఞానం శుక్తికాదిషు॥ బాధ్యబాధకభావోఽపి భూయస్త్వేనోపపద్యతే। శుక్తిభూయస్త్వవైకల్యసాకల్యగ్రహరూపతః॥ నాతో మిథ్యార్థసత్యార్థవిషయత్వనిబన్ధనః॥ ఏవం సర్వస్య సర్వత్వే వ్యవహారవ్యవస్థితిః॥

త్వం నామ పృథక్స్థితత్వం. సంయోగమాత్రం సమాగతత్వం పృథక్స్థిత్యనర్హసంశ్లేషవిశేషః. ఏతద్ద్వయాభావాత్ స్రష్టుం నాశక్నువన్నిత్యాహ (నానావీర్యా ఇతి) ఏతదుభయప్రాప్త్యా స్రష్టుం శక్నువన్నిత్యాహ (సమేత్యేతి) ఏకైకస్మిన్ భూతే సర్వభూతాని సన్తి చేత్ సర్వే శబ్దాః సర్వత్ర ప్రయుజ్యేరన్నిత్యత్రాహ (పరస్పరసమాశ్రయా ఇతి) అన్యేషాం భూతానాం సమాశ్రితానామేకం భూతం సమాశ్రయః- ఆశ్రితాశ్రయభావశ్చ న్యూనాధికభావనిబన్ధనః- తత్కృతా శబ్దవ్యవస్థేతి భావః ఉపాత్తవచనానన్తరం *సంప్రాప్యైక్యమశేషత ఇతి కృత్స్నశః సమాగతత్వముక్తం మహదాదయ ఇతి పాఠే సత్యపి వృత్తభఙ్గపరిహారాయ స్వసన్దర్భే మహదాద్యా ఇత్యుక్తం భాష్యకారైః అయమేవ శ్రుత్యభిప్రాయ ఇతి స్థాపయితుం సూత్రకారోక్తిం దర్శయతి (సూత్రేతి) తతస్సూత్రకారోఽప్యవదదిత్యన్వయః. తతః- అస్యార్థస్య శ్రుతిస్మృతిసిద్ధత్వాదిత్యర్థః. ఏవం ప్రథమం భూతే భూతాన్తరసద్భావ ఉక్తః- వక్ష్యమాణస్య సదృశే సదృశాన్తరసద్భావస్యోపయోగిత్వాత్. తేనాభిధాభిదా- భూయస్త్వేనాభిధానవ్యవస్థేత్యర్థః. సదృశే సదృశాన్తరసద్భావమాహ (సోమేతి) న్యాయవిదః- పరీక్షకాః *సోమాభావే పూతీకానభిషుణుయాదిత్యయం విధిర్నియమార్థః- సోమాభావే తత్సదృశద్రవ్యాన్తరేషు స్వతః ప్రవృత్తేః ఏతత్తుల్యన్యాయసిద్ధార్థమాహ (వ్రీహీతి) వ్రీహిభావతః- వ్రీహ్యవయవసద్భావతః. తతః కథం సదృశే సదృశాన్తరసద్భావ ఇత్యత్రాహ (తదేవేతి) అనేన శుక్త్యాదౌ రజతాద్యవయవసద్భావః ఫలిత ఇత్యాహ (శుక్త్యాదావితి) శ్రుత్యైవ బోధితః- ప్రతినిధిశ్రుత్యైవాభిమతత్వేన ఫలితః యద్వా- త్రివృత్కరణశ్రుత్యైవ బోధితత్వం ఫలితం- తేజః ప్రచురరూప్యాంశః శుక్తౌ త్రివృత్కరణాత్సిద్ధ్యతీత్యర్థః కథం శబ్దవ్యవస్థేత్యత్రాహ (రూప్యేతి) శుక్తిరూప్యయోస్సాదృశ్యే సతి హి శుక్తౌ రూప్యసద్భావసిద్ధిః, శబ్దవ్యవస్థాయా భూయస్త్వహేతుకత్వసిద్ధిః, శ్చేత్యత్రాహ (రూప్యాదీతి) యద్వా- శుక్తౌ రజతైకదేశసద్భావే ప్రమాణాన్తరమాహ (రూప్యాదీతి) తతః కిమిత్యత్రాహ (అత ఇతి) ప్రతీతేః- రూప్యసదృశతయా ప్రతీతేః. శుక్త్యాదౌ రజతాద్యవయవసద్భావశ్చేత్ సదా గృహ్యేత, ప్రవృత్తిశ్చ సదా స్యాత్, బాధశ్చ నోపపద్యేత, ఇత్యత్రాహ (కదాచిదితి) దోషః శుక్త్యంశాగ్రహహేతుః. ప్రచురగ్రహణాభిభూతత్వాభావాత్ అదృష్టవశాచ్చ రజతగ్రహణం- అదృష్టవశాచ్చ అప్సు నో గ్రహణాదితి హి వక్ష్యతే- ఉదాహరణాన్తరేష్వప్యుపజీవ్యత్వాయ హి తత్ర తదుక్తిః (భూయస్త్వేన బాధ్యబాధకభావ ఇతి) శుక్తిభూయస్త్వేన తజ్జ్ఞానస్య బాధకత్వం- తత ఏవ రజతాల్పత్వం సిద్ధం- తేన రజతజ్ఞానస్య బాధ్యత్వమిత్యర్థః. భూయస్త్వేనేత్యుక్తే శుక్తిజ్ఞానస్య రజతభూయస్త్వాత్తేన శుక్తిజ్ఞానస్య బాధ్యత్వశఙ్కా స్యాత్, తదర్థం భూయస్త్వేన బాధ్యబాధకత్వముపపాదయతి (శుక్తీతి) నను సాకల్యస్యాపి వైకల్యం గృహీతం చేత్ అన్యథాఖ్యాతిరితి. నైవం- న హి వైకల్యస్య గ్రహణం వైకల్యగ్రహః- కింతు శుక్తిభూయస్త్వవైకల్యేన గ్రహః- తద్విరహేణ గ్రహః- తదగ్రహ ఇతి ఫలితం భూయస్త్వసాకల్యేన గ్రహః- తత్సహితతయా గ్రహః తయోర్గ్రహయో రూపాహానిః -స్వభావాత్ -తథావిధగ్రహణాత్మకత్వాదిత్యర్థః బహువ్రీహిర్వా- భావప్రధానో నిర్దేశః- పూర్వోత్తరజ్ఞానయోస్తథారూపత్వాత్ బాధ్యబాధకభావ ఇత్యర్థః జ్ఞానస్య బాధ్యత్వం న స్వరూపతః -నచ విషయతః- కింతు బాధ్యప్రవృత్తికత్వం. ఉత్తరజ్ఞానస్య చ బాధకత్వం పూర్వజ్ఞానజన్యప్రవృత్తినివారకత్వం. అన్యథాఖ్యాతివాదే హి జ్ఞానస్య స్వరూపేణ బాధ్యత్వమనభిమతం- కింతు విషయబాధ్యత్వమేవాభిమతం. అస్మాకం తు జ్ఞానఫలభూతప్రవృత్తేః బాధ్యత్వమితి భిదా ప్రవృత్తేశ్చ బాధితత్వం ప్రతిబద్ధోత్పత్తికత్వం విఫలత్వం వా (నాత ఇతి) మిథ్యార్థసత్యార్థశబ్దాభ్యాం పరాభిమతమిథ్యాత్వసత్యత్వే వివక్షితే (ఏవమితి) సర్వస్య సర్వత్వేఽపి వ్యవహారవ్యవస్థితిః- హానోపాదానాదినియమః. ఏవం- భూయస్త్వసాకల్యవైకల్యాభ్యామిత్యర్థః. సాధారణాకారగ్రహణభేదాగ్రహదోషాదృష్టాని సర్వవాదిభిరభ్యుపేతవ్యాని- తావతా ప్రవృత్త్యాదిసమ్భవే వ్యధికకల్పనాయామన్యేషాం గౌరవం స్యాత్. తత్రేష్టరూపపరామర్శినిరన్తరభానాత్ ప్రవృత్తిః- ద్విష్టరూపపరామర్శినిరన్తరభానాన్నివృత్తిః. రూపపరామర్శిర్థస్యాన్తరనిష్ఠత్వవిరోధి ధర్మాన్తరాశ్రితత్వభానవిరహేణ భానం నిరన్తరభానం. అత ఏవ భేదాగ్రహాత్ ప్రవృత్తిశ్చేద్రజ్జుసర్పభేదాగ్రహే నివృత్తిర్న స్యాదిత్యాదీని చోద్యాని నావకాశం లభన్తే. యథార్థమతే ఖ్యాత్యన్తరహేతురభ్యుపేతః- స ఏవాస్మాకం ప్రవృత్త్యాదిహేతుః. ప్రాభాకరైర్యథార్థవాక్తత్వాత్ ఖ్యాత్యభ్యుపగమాత్ కేవలభేదాగ్రహైకనిర్వాహ్యః కృతః- అత్ర తు యథార్థవాదమతే ప్రతీయమానార్థప్రామాణ్యాభ్యుపగమాదుపనిషద్భాగావగతం త్రివృత్కరణం, తత్ప్రదర్శితం పఞ్చీకరణం, ఈశ్వరకృతం సర్గవిశేషం, తథా ప్రతినిధిన్యాయం, భేదాగ్రహం, మధ్యపతితత్వనిర్వాహ్యత్వ ఇతి వైషమ్యం. తత్ర భూతే భూతాన్తరస్య త్రివృత్కరణేన నిర్వాహః స్పష్టః. సదృశే సదృశాన్తరస్య తు ప్రతినిధిన్యాయేనైవ నిర్వాహః-

స్వప్నే చ ప్రాణినాం పుణ్యపాపానుగుణం భగవతైవ తత్తత్పురుషమాత్రానుభావ్యాస్తత్తత్కాలావసానాః తథాభూతాశ్చార్థాస్సృజ్యన్తే - తథాహి శ్రుతిస్స్వప్నవిషయా * న తత్ర రథా న రథయోగా న పన్థానో భవన్తి।

నను త్రివృత్కరణేనోపయోగ ఇతి కేచిదాచార్యాః. త్రివృత్కరణమపి విజాతీయభూతాంశసద్భావే విజాతీయభూతాంశసదృశాన్తరభ్రమనిర్వాహకోపయుక్తమితి చ సంప్రదాయః- శ్రుతిస్మృతిభ్యస్సర్వస్యేత్యాదిగ్రన్థానాం స్వారస్యాత్తథావగమ్యతే. అత్ర త్రివృత్కరణశ్రవణపఞ్చీకరణస్మరణాభ్యాం ప్రతినిధిన్యాయాచ్చ సదృశే సదృశాన్తరబుద్ధియాథార్థ్యం నిరూప్యతే. నను కథం సదృశే సదృశాన్తరభ్రమస్య త్రివృత్కరణేనోపయోగః- నహి త్రివృత్కరణాత్పూర్వం రజతాద్యవయవాస్సన్తి- తథా సతి హి త్రివృత్కరణనిబన్ధనం శుక్తౌ రజతాదిసంమిశ్రణం స్యాత్ - న చైతదస్తి - త్రివృత్కరణస్యాణ్డసృష్టేః పూర్వభావిత్వాత్. ఉచ్యతే - పాఞ్చభౌతికేష్వపి పదార్థేషు కిఞ్చిత్కార్యం కేనచిత్ప్రచురేణ భూతేన పరిణామవిశేషవతా ఆరబ్ధం - తత్ర చ ... పరిణామయుక్తయద్భూతప్రచురం యత్కార్యం - తస్య తాదృశపరిణామవతో భూతస్య కార్యాన్తరేష్వపి విద్యమానత్వాత్తేషు తథావిధతద్భూతప్రచురతత్కార్యవిషయబుద్ధిరుపపద్యతే. యద్యప్యవాన్తరాకారవిశేషః త్రివృత్కరణదశాయాం నాస్తి- తథాపి త్రివృత్కరణేన కార్యానురూపతయా ... తస్య కార్యాన్తరావయవసమానపరిణామసంభవాత్ భౌతికాన్తరే భౌతికాన్తరబుద్ధేర్యాథార్థ్యం ఘటతే. తథా త్రివృత్కరణేన ... తేజోంశస్య శుక్తిభాస్వరరూపేణ పరిణామవతో రజతసాదృశ్యాద్రజతావయవత్వముపపన్నం - తాదృశాకారయుక్తతద్వ్యవసాయవిశేషస్య ... సమ్యగ్రజతాదయో నిర్దిశ్యన్తే- అతశ్శుక్త్యాదౌ రజతాద్యవయవసద్భావ ఉపపద్యతే. నను కథం శుక్త్యాదిషు ప్రతీయమానానామవయవానాం రజతాద్యవయవత్వం- న హి తే రజతాదిభ్యో ఽనిర్వచనీయనివేశితాః. ఉచ్యతే- సంప్రతిపన్నరజతాద్యవయవసదృశాకారత్వమేవ తేషాం రజతాద్యవయవత్వం- న తు రజతాదిభ్యో ఽనిర్వచనీయనివేశితత్వం- యథా సంప్రతిపన్నరజతాద్యవయవానాం- న హ్యపణస్థరజతాద్యవయవాః శుక్తిభ్యో రజతాన్తరాదేర్వా నిర్వచనీయనివేశితాః. ఏవమేవ పూతీకాదిషు ప్రతీయమానానాం సోమలతాద్యవయవానామపి సోమాద్యవయవత్వం నామ సంప్రతిపన్నసోమలతాద్యవయవసదృశత్వమేవ. తచ్చ స్ఫుటతరప్రతీతిసిద్ధమబాధితం చ- న హి శుక్తిశకలపూతీకాదిషు రజతసోమలతాదిసాదృశ్యం నాస్తీతి బాధకప్రత్యయ ఉదేతి. తేషామవయవానాం నిజాతీయావయవప్రాచుర్యాదకార్యకరత్వం- ప్రచురక్షీరనివిష్టాల్పసలిలస్యేవ ప్రచురకనకసంసృష్టాల్పరజతస్యేవ చ సంభవతి. న త్వేవం శుక్తయ ... శుక్తిత్వమపుష్కలం స్యాత్ - విజాతీయావయవసంసర్గాత్ -పురుషమృగే పురుషత్వవత్. పురుషమృగత్వం నామ పురుషత్వమృగత్వవిలక్షణం జాత్యన్తరం- న తు వికలం పురుషత్వం మృగత్వం చేతి చేత్. తర్హి శుక్తితయాభిమతపుఞ్జస్యాపి శుక్తిత్వరజతత్వవిలక్షణజాత్యన్తరవత్త్వం స్యాత్. తతశ్చ పురుషమృగే పురుషవ్యవహారవత్ శుక్తివ్యవహారో న ముఖ్యః స్యాత్ -విజాతీయసంసృష్టాయాః భ్రమాధిష్ఠానభూతాయాశ్శుక్తేః పురుషేణ పురుషమృగస్యేవ శుక్త్యన్తరేణ సౌసాదృశ్యాభావాత్- సౌసాదృశ్యే సతి హి తద్వ్యవహారస్య ముఖ్యత్వం- తదభావాద్ధిసింహో దేవదత్త ఇత్యస్యాముఖ్యత్వం. శుక్త్యవయవప్రాచుర్యాచ్ఛుక్తిత్వం పుష్కలం- అత ఏవ తద్వ్యవహారశ్చ ముఖ్య ఇతి చేత్. తర్హి రజతాంశస్యాప్రచురత్వాదేవ రజతత్వం నాస్తీతి రజతబుద్ధేర్యాథార్థ్యం న స్యాత్. ఉచ్యతే- పురుషత్వవత్ శుక్తిత్వస్యావయవసంఘాతవిశేషవృత్తిత్వాభావాత్ అణుమాత్రేపి శుక్తిత్వం పుష్కలం. పురుషత్వస్య తు సంఘాతవిశేషవృత్తితయా సంఘాతవైకల్యాత్తదపుష్కల్యం జాత్యన్తరం వా తత్ర స్యాత్ - శుక్తిత్వం తు న తథేత్యుక్తం. అతః శుక్త్యవయవేషు శుక్తిత్వ తద్వ్యవహారావుపపన్నౌ- తత్ర విరుద్ధజాత్యన్వయాభావాత్. శుక్తితయాభిమతసంఘాతేషు శుక్త్యవయవప్రాచుర్యాద్ధక్రియావ్యవస్థాశబ్దవ్యవస్థా చోపపద్యతే- ప్రచురశుక్త్యభిభూతత్వేన రజతాంశస్యాగృహీతత్వాత్ గృహీతశుక్తివిషయతయా తద్విషయత్వేన ప్రయుక్తశ్శబ్దో ముఖ్య ఇత్యుపపన్నం. స చ భ్రమాధిష్ఠానభూతాయాశ్శుక్తేర్విజాతీయావయవయోగిత యా శుక్త్యన్తరసౌసాదృశ్యహానిః- శుక్త్యన్తరస్యాప్యల్పరజతాంశమిశ్రత్వాత్ రజతాంశాభిభవేన శుక్త్యన్తరసౌసాదృశ్యప్రతీతిరుపపద్యతే. శుక్త్యవయవానాం తు పరస్పరసౌసాదృశ్యముపపన్నతరం- ఉక్తరీత్యా రజతాంశస్య చ రజతత్వం ముఖ్యం- తస్మిన్నంశే విరుద్ధజాత్యన్వయాభావాత్ రజతాన్తరావయవసౌసాదృశ్యం చ. భ్రమదశాయాం గృహ్యమాణస్య తస్య ప్రచురశుక్తిగ్రహణాభిభూతత్వాభావాద్రజతాన్తరావయవసౌసాదృశ్యప్రతీతిరుపపద్యతే. అత ఏవ రజతవ్యవహారశ్చ ముఖ్యః. అతశ్శుక్త్యాదౌ రజతాదిబుద్ధేర్యాథార్థ్యముపపన్నం అల్పస్య రజతస్య ప్రచురతయా గ్రహణే అన్యథాఖ్యాతిప్రసఙ్గ ఇతి చేన్న - ప్రాచుర్యగ్రహణాభావాత్ - అల్పత్వాగ్రహణమేవ హి తత్ర విద్యతే. ప్రాచుర్యస్య ప్రతియోగ్యపేక్షత్వాత్ప్రతియోగిభూతశుక్త్యగ్రహణాత్తద్గ్రహణే ప్రవృత్త్యసంభవాచ్చ శుక్త్యపేక్షయా రజతాంశస్య ప్రాచుర్యం న గృహీతమితి నాన్యథాఖ్యాతిః. నన్వల్పత్వాగ్రహణం నామ ప్రచురత్వగ్రహణం స్యాత్ - భవన్మతే హి భావాన్తరమభావః - అతో ఽన్యథాఖ్యాతిత్వమితి చేన్న అల్పత్వాగ్రహణం నామ న ప్రాచుర్యగ్రహణం- అపి త్వల్పత్వవిషయజ్ఞానసఙ్కోచ ఇత్యన్యథాగ్రహాభావాత్. నేదం రజతమిత్యత్ర నఞర్థః క ఇతి చేత్ - శుక్తిత్వమేవేతి బ్రూమః. యదాకారగ్రహణేన పూర్వజ్ఞానోత్పన్నాయాః ప్రవృత్తేర్నివృత్తిర్భవతి తాదృశాంశ ఏవాకారో నఞర్థః- స చాకారః ప్రతియోగిసాపేక్షః నేదం రజతమిత్యాదిశబ్దైః తదనపేక్షైః శుక్త్యాదిశబ్దైశ్చ వ్యవహ్రియతే. ఏవంభూతే భూతాన్తరసద్భావాత్సదృశే సదృశాన్తరసద్భావాచ్చ శుక్తిరూప్యాదిబుద్ధేర్యాథార్థ్యముపపాదితం. నహి స్వప్నార్థానాం సదృశే సదృశాన్తరసద్భావో భూతే భూతాన్తరసద్భావో వా వక్తుం శక్యత ఇత్యత్రాహ (స్వప్నే చేతి) కథం కేచిత్సుఖరూపాః కేచిద్దుఃఖరూపా ఇత్యత్రాహ (పుణ్యపాపానుగుణమితి) భగవతైవ - జగత్సృష్టావివ. తద్వ్యతిరేకేణ కర్త్రనుపలబ్ధేః - సర్వైరనుపలభ్యమానత్వం కథమిత్యత్రాహ (తత్తదితి) కథం దృష్టవిసజాతీయా ఇత్యత్రాహ (తథాభూతా ఇతి) శ్రుతిం దర్శయతి (తథాహీతి) స్వప్నవిషయత్వమస్య వాక్యస్య కథమిత్యత్రాహ ... స్వప్నం పశ్యతీతి పూర్వవాక్యం స్మారయతి (స్వప్నవిషయేతి) రథరాగాః - అశ్వాదయః. న తత్ర సన్తి- దృష్టసజాతీయా న భవన్తీత్యర్థః.

అథరథాన్రథయోగాన్పథస్సృజతే। నతత్రానన్దాముదః ప్రముదో భవన్తి। అథానన్దాన్ముదః ప్రముదస్సృజతే। నతత్ర వేశాన్తాః పుష్కరిణ్యస్స్రవన్త్యో భవన్తి। అథవేశాన్తాన్పుష్కరిణీస్స్రవన్తీస్సృజతే। సహికర్తేతి. యద్యపి సకలేతరపురుషానుభావ్యతయా తదానీం న భవన్తి - తథాపి తత్తత్పురుషమాత్రానుభావ్యతయా తథావిధానర్థానీశ్వరస్సృజతి- సహికర్తా-తస్య సత్యసంకల్పస్యాశ్చర్యశక్తేస్తథావిధం కర్తృత్వం సంభవతీత్యర్థః. *య ఏషు సుప్తేషు జాగర్తి [illegible]కామం కామం పురుషో నిర్మిమాణః। తదేవ శుక్రం తద్బ్రహ్మ తదేవామృతముచ్యతే। తస్మిన్ల్లోకాశ్శ్రితాస్సర్వే తదు నాత్యేతి కశ్చన* ఇతి చ. సూత్రకారోపి *సన్ధ్యే సృష్టిరాహ హి* *నిర్మాతారం చైకే పుత్రాదయశ్చ* ఇతి సూత్రద్వయేన స్వాప్నేష్వర్థేషు జీవస్య స్రష్టృత్వమాశఙ్క్య *మాయామాత్రం తు కార్త్స్న్యేనానభివ్యక్తస్వరూపత్వాత్* ఇత్యాదినా-న జీవస్య సంకల్పమాత్రేణ స్రష్టృత్వముపపద్యతే- జీవస్య స్వాభావికసత్యసంకల్పత్వాదేః కృత్స్నస్య సంసారదశాయామనభివ్యక్తస్వరూపత్వాత్ - ఈశ్వరస్యైవ తత్తత్పురుషమాత్రానుభావ్యతయా ఆశ్చర్యభూతా సృష్టిరియం *తస్మిన్ల్లోకాశ్శ్రితాస్సర్వే తదు నాత్యేతి కశ్చన* ఇతి పరమాత్మైవ తత్ర స్రష్టేత్యవగమ్యత ఇతి పరిహరతి. అపవరకాదిషు శయానస్య స్వప్నదృశస్స్వదేహేనైవ దేశాన్తరగమనరాజ్యాభిషేక శిరశ్ఛేదాదయశ్చ పుణ్యపాపఫలభూతాశ్శయానదేహసరూపసంస్థానదేహాన్తరసృష్ట్యోపపద్యన్తే. పీతశఙ్ఖాదౌ తు నయనవర్తిపిత్తద్రవ్యసంభిన్నా నాయనరశ్మయశ్శఙ్ఖాదిభిస్సంయుజ్యన్తే-తత్రపిత్తగతపీతిమాభిభూతశ్శఙ్ఖగతశుక్లిమా న గృహ్యతే-అతస్సువర్ణానులిప్తశఙ్ఖవత్ పీతశ్శఙ్ఖ ఇతి ప్రతీయతే.। పిత్తద్రవ్యం తద్గతపీతిమా చాతిసౌక్ష్మ్యాత్ పార్శ్వస్థైర్న గృహ్యతే-పిత్తోపహతేన తు స్వనయననిష్క్రాన్తతయాఽతిసామీప్యాత్ సూక్ష్మమపి గృహ్యతే-తద్గ్రహణజనితసంస్కారసచివనాయనరశ్మిభిర్దూరస్థమపి గృహ్యతే. జపాకుసుమసమీపవర్తిస్ఫటికమణిరపి తత్ప్రభాభిభూతతయా రక్త ఇతి గృహ్యతే- జపాకుసుమప్రభావితతాపి స్వచ్ఛద్రవ్యసంయుక్తతయా స్ఫుటతరముపలభ్యత ఇత్యుపలబ్ధివ్యవస్థాప్యమిదం. మరీచికాజలజ్ఞానేపి తేజఃపృథివ్యోరప్యమ్బునో విద్యమానత్వాదిన్ద్రియదోషేణ

(ఆనన్దాముదః ప్రముదఇతి) సాధారణభోగ్యదర్శనజా ప్రీతిర్ముత్-అసాధారణభోగ్యత్వజ్ఞానజా ప్రీతిః ప్రముత్-వినియోగజా ప్రీతిరానన్దః. యద్వా-విలక్షణవిషయదర్శనజా ప్రీతిర్ముత్-తస్య స్వవినియోగార్హత్వజ్ఞానజన్యా ప్రీతిః ప్రముత్ - వినియోగజా ప్రీతిరానన్ద ఇతి. ఏతైశ్శబ్దైర్విషయా లక్ష్యన్తే-ముఖ్యార్థస్యాదృష్టవిసజాతీయత్వాయోగాత్. వేశాన్తాః-గృహాః. యద్వా-వేశాన్తాః-పల్వలానీత్యర్థః. కథముపపద్యత ఇత్యత్రాహ(సహికర్తేతి)సర్వశక్తిః కర్తా-కిమనుపపన్నమితి భావః. తచ్ఛబ్దో న ప్రకృతజీవపరః- అపితు ప్రసిద్ధపరమాత్మపరః. వ్యాఘాతపౌనరుక్త్యశఙ్కాపరిహారార్థమస్యాశ్శ్రుతేరర్థమాహ (యద్యపిసకలేతి)సృజత ఇతిపదవిరోధపరిహారాయ నభవన్తీతి నిషేధస్య సఙ్కోచో హ్యుత్సర్గాపవాదన్యాయేన కృతః-అతః కాలాన్తరస్థాయిత్వపురుషాన్తరానుభావ్యత్వాకారవిషయో నిషేధః-నతు తత్కాలతత్పురుషమాత్రానుభావ్యతయా స్వరూపనిషేధః-అతో జాగ్రదవస్థానుభూతవస్తుసజాతీయా అనేకపురుషానుభావ్యాః కాలాన్తరస్థాయినశ్చ న భవన్తీత్యర్థః. సహికర్తేత్యేతత్ తద్ఘటకార్థోపపాదకత్వేన వ్యాచష్టే(తస్యేతి)స్వాప్నార్థసృష్టేరీశ్వరకర్తృకత్వస్ఫుటీకరణార్థం శ్రుత్యన్తరమాహ(యఏషుసుప్తేష్వితి)స్వాప్నార్థానాం పారమార్థ్యం పూర్వపక్షీకృత్యాపారమార్థ్యం సూత్రకారేణ సిద్ధాన్తితమితి వ్యాఖ్యాతృమతభేదేనాస్యాశ్శ్రుతేర్నాయమర్థ ఇతి శఙ్కావ్యుదాసార్థముక్తార్థస్య సూత్రకారాభిమతత్వమాహ (సూత్రేతి)సూత్రార్థమాహ(స్వాప్నేష్వితి) జీవస్యాపి స్వప్నదశాయాం సత్యసఙ్కల్పత్వాద్యావిర్భావః కల్ప్యత ఇత్యత్రాహ(తస్మిన్ల్లోకా ఇతి)అనన్యథాసిద్ధస్యైవ హి కల్పకత్వం-పరమాత్మలిఙ్గశ్రవణేన స్వాప్నార్థసృష్టేః పరమాత్మన్యేవోపపన్నత్వాన్న జీవస్య స్వరూపావిర్భావః కల్ప్య ఇత్యర్థః. కథమపవరకే శయానస్య దేశాన్తరగమనాదేః పారమార్థ్యముపపద్యత ఇత్యత్రాహ(అపవరకాదిష్వితి) స్వయ[illegible]స్వదుఃఖావహవస్తుసృష్ట్యనుపపత్తేశ్చ న తదా జీవస్య స్వరూపావిర్భావః కల్ప్య ఇతి చార్థసిద్ధం-శిరశ్ఛేదాదయ ఇత్యుక్తత్వాత్. సరూపే దేహాన్తరే శయానదేహవ్య[illegible]భేదాగ్రహకృతః-నత్వన్యథాఖ్యాతికృతః. ఏవం స్వాప్నార్థము తత్తదేకపురుషానుభావ్యత్వతత్కాలావసాయిత్వరూపభేదాగ్రహశ్శ్రీవృత్త్యాదిర్భవతి-పీతశఙ్ఖాదావీశ్వరసృష్టత్వశ్రుతిర్న యుక్తుం న శక్యత ఇత్యత్రాహ (పీతేతి) పీతిమవచ్ఛౌక్ల్యమపి ప్రతీయేతేత్యత్రాహ(తత్రేతి) [illegible]స్థైరపి పిత్తద్రవ్యం గ్రాహ్యమిత్యత్రాహ (పిత్తేతి)తర్హి సూక్ష్మత్వాత్తేనాపి న పిత్తం గ్రాహ్యమిత్యత్రాహ(పిత్తోపహతేనత్వితి) దూరస్థశఙ్ఖస్యాతిసామీప్యాభావాత్కథం తత్రస్థం పిత్తద్రవ్యం గృహ్యత ఇత్యత్రాహ(తద్గ్రహణేతి)యథా అతిదూరముత్పతితః పతగో న ద్రష్టుం శక్యతే- తథాపి సన్నికర్షోత్పతనకాలాదారభ్య నిరన్తరముపేక్ష్యమాణః తజ్జనితసంస్కారవద్భ్యాం చక్షుర్భ్యాం [illegible]గృహ్యతే తద్వదిత్యర్థః. ప్రాభాకరైః అపి తత్పీతిమా శఙ్ఖద్రవ్యం చ నిరన్తరం గృహ్యేతే ఇత్యుక్తం-అత్ర తు రూపవద్ద్రవ్యే చక్షుష సామర్థ్యాత్పిత్తద్రవ్యం గృహ్య[illegible]మితి విశేషః. సువర్ణానులిప్తశఙ్ఖవదితి దృష్టాన్తే చాయం భావః-ననుయదపి పిత్తద్రవ్యశఙ్ఖయోర్భేదాగ్రహః-పీతశఙ్ఖవ్యవహారః- తర్హి [illegible] కథం న స్యాత్. అన్యథాఖ్యాతౌ వా కథం [illegible]వ్యవహారాభావః. భ్రమే సతి [illegible]నిరూపణా కార్యా- నతు సర్వత్ర భ్రమ[illegible]. జపాకుసుమస్ఫటికాదౌ చాక్షుషదోషసంసర్గో దుర్వచ ఇత్యత్రాహ(జపేతి)జపాకుసుమస్ఫటిక, మరీచికాజల, అలాతచక్ర, [illegible] ణసంబన్ధాద్యథార్థప్రతీతిరితి నిర్వాహః. జపాకుసుమప్రభాసంబన్ధాద్రక్తప్రతీతిశ్చేత్ తత్సంబన్ధా[illegible]ఇత్యత్రాహ (స్వచ్ఛేతి) (మరీచీతి) అదృష్టస్య నియామకత్వ[illegible]

తేజఃపృథివ్యోరగ్రహణాదదృష్టవశాచ్చాప్సునో గ్రహణాద్యథార్థత్వం. అలాతచక్రేఽప్యలాతస్య ద్రుతతరగమనేన సర్వదేశసంయోగాదన్తరాలాగ్రహణాత్తథాప్రతీతిరుపపద్యతే. చక్రప్రతీతావప్యన్తరాలాగ్రహణపూర్వకతద్దేశసంయుక్తతద్వస్తుగ్రహణమేవ. క్వచిదన్తరాలాభావాదన్తరాలాగ్రహణం - క్వచిచ్ఛైఘ్ర్యాదగ్రహణమితి విశేషః. అతస్తదపి యథార్థం. దర్పణాదిషు నిజముఖప్రతీతిరపి యథార్థా. దర్పణాదిప్రతిహతగతయో హి నాయనరశ్మయో దర్పణాదిదేశగ్రహణపూర్వకం నిజముఖాది గృహ్ణన్తి - తత్రాప్యతిశైఘ్ర్యాదన్తరాలాగ్రహణాత్తథాప్రతీతిః. దిఙ్మోహేఽపి దిగన్తరస్యాస్యాం దిశి విద్యమానత్వాదదృష్టవశేనైతద్దిగంశవియుక్తో దిగన్తరాంశో గృహ్యతే - అతో దిగన్తరప్రతీతిర్యథార్థైవ. ద్విచన్ద్రజ్ఞానాదావపి అఙ్గుల్యవష్టమ్భతిమిరాదిభిర్నాయనతేజోగతిభేదేన సామగ్రీభేదాత్సామగ్రీద్వయమన్యోన్యనిరపేక్షం చన్ద్రగ్రహణద్వయహేతుర్భవతి. తత్రైకా సామగ్రీ స్వదేశవిశిష్టం చన్ద్రం గృహ్ణాతి - ద్వితీయా తు కిఞ్చిద్వక్రగతిశ్చన్ద్రసమీపదేశగ్రహణపూర్వకం చన్ద్రం స్వదేశవియుక్తం గృహ్ణాతి - అతస్సామగ్రీద్వయేన యుగపద్దేశద్వయవిశిష్టచన్ద్రగ్రహణే గ్రహణభేదేన గ్రాహ్యాకారభేదాదేకత్వగ్రహణాభావాచ్చ ద్వౌ చన్ద్రావితి భవతి ప్రతీతిః. విశేషణస్య దేశాన్తరస్య తద్విశేషణత్వం - దేశాన్తరస్యాగృహీతస్వదేశచన్ద్రస్య చ నిరన్తరగ్రహణేన భవతి. తత్ర సామగ్రీద్విత్వం పారమార్థికం - తేన దేశద్వయవిశిష్టచన్ద్రగ్రహణద్వయం చ పారమార్థికం - గ్రహణద్విత్వేన చన్ద్రస్యైవ గ్రాహ్యాకారద్విత్వం చ పారమార్థికం. తత్ర విశేషణద్వయవిశిష్టచన్ద్రగ్రహణద్వయస్యైకవిషయత్వేఽపి చన్ద్రో గ్రాహ్య ఇతి గ్రహణే ప్రత్యభిజ్ఞానవత్ కేవలచక్షుషస్సామర్థ్యాభావాచ్చాక్షుషజ్ఞానం తథైవావతిష్ఠతే. ద్వయోశ్చక్షుషోరేకసామగ్ర్యన్తర్భావేఽపి తిమిరాదిదోషభిన్నం చాక్షుషం తేజస్సామగ్రీద్వయం భవతీతి కార్యకల్ప్యం. అపగతే తు దోషే స్వదేశవిశిష్టస్య చన్ద్రస్యైక[illegible]గ్రహణవేద్యత్వాదేకశ్చన్ద్ర ఇతి భవతి ప్రత్యయః - దోషకృతం తు సామగ్రీద్విత్వం తత్కృతం గ్రహణద్విత్వం తత్కృతం గ్రాహ్యాకారద్విత్వం చేతి నిరవద్యం. అతస్సర్వం విజ్ఞానజాతం యథార్థమితి సిద్ధం. ఖ్యాత్యన్తరాణాం తూపపాదనాని తైస్తైర్వాదిభిరేవ ప్రపఞ్చితానీతి న తత్ర యత్నః క్రియతే. అథవా - కిమనేన బహునోపపాదనప్రకారేణ. ప్రత్యక్షాను

కదాచిదపి భ్రమాభావప్రసఙ్గాచ్చ. (అలాతేతి) అన్తరాలాగ్రహణాత్ - పూర్వోత్తరకాలభావినో స్తత్తత్ప్రదేశవిశేషాలాతసంయోగస్యాన్తరాలాగ్రహణాత్ - క్రమాగ్రహణాదిత్యర్థః. అన్తరాలాగ్రహణే సతి తత్సంయోగాయాథార్థ్యమిత్యత్రాహ (చక్రేతి) చక్రప్రతీతిః. సమ్యక్చక్రప్రతీతిః. కో విశేష ఇత్యత్రాహ (క్వచిదితి) (దర్పణాదిష్వితి) సవ్యదక్షిణవిపర్యాసః కథమితి చేదుచ్యతే- ఆపేక్షికో హి సవ్యదక్షిణభావః- తత్ర స్వాభిముఖతయా విపర్యస్తసవ్యదక్షిణభావస్య దర్పణస్య ముఖస్య చాన్తరాలాగ్రహణమేవ - విపర్యాసో దర్పణదేశగతః - తేనాగృహీతాన్తరాలం ముఖమితి అభిముఖస్య దర్పణస్య ముఖస్య చాన్తరాలాగ్రహణాదాభిముఖ్యప్రతీతేర్యాథార్థ్యం. ఏవం మలినత్వాల్పత్వాదిశ్చ. (దిఙ్మోహేపీతి) సర్వదిక్షు ప్రాచ్యాదివ్యవహారః ప్రతియోగ్యపేక్షయా. తత్ర దిగన్తరప్రతియోగినో దిగన్తరస్య చ నిరన్తరభానం. అతో యథార్థవిషయత్వమితి. దిశాం బహుత్వం చ * పద్భ్యాం భూమిర్దిశశ్శ్రోత్రాదిత్యవగమ్యతే (ద్విచన్ద్రేతి) తతః కిమిత్యత్రాహ (తత్రైకేతి) స్వతః ఋజుప్రసారిణోఽపి చాక్షుషతేజసో వక్రత్వం సంభవతి- దర్పణాదినా తద్దర్శనాత్. ఇహాప్యఙ్గుల్యవష్టమ్భాదృష్టాదినా తదుపపత్తిః. తతః కిమిత్యత్రాహ (అత ఇతి) చన్ద్రదేశద్వావితి ప్రతీత్యభావహేతుస్సన్నికర్షాత్ గ్రహణం. దేశాన్తరగతస్య తద్విశేషణకత్వం కథమిత్యత్రాహ (దేశేతి) తతః కిం ప్రతీతేర్యాథార్థ్యస్యేత్యత్రాహ (తత్ర సామగ్రీతి) (తేన దేశద్వయవిశిష్టచన్ద్రగ్రహణద్వయం చ పారమార్థికమితి) గ్రహణద్వయమపి తైక్ష్ణ్యాదగృహీతక్రమం- అత ఏవాగృహీతపరస్పరభేదం చేతి భావః. విశేషణద్వయవిశిష్టవిషయగ్రహణద్వయేఽపి విశేష్యైక్యం కథం న ప్రతీయత ఇత్యత్రాహ (తత్రేతి) న హి కేవలం చక్షురైక్యప్రతి[illegible]సమర్థం దృష్టం దేవదత్తాదిషు- అపి తు సంస్కారసంస్కృతమేవ సమర్థం దృష్టం - సంస్కారస్య విలమ్బితభావిత్వాన్న తదానీమైక్యప్రతిపత్తిరిత్యర్థః. (చాక్షుషజ్ఞానం తథైవావతిష్ఠత ఇతి) అగృహీతైకత్వచన్ద్రమాత్రవిషయమవతిష్ఠత ఇత్యర్థః. తస్యైవేతి సా చేచ్చన్ద్రమాత్రస్యైవ గ్రాహకతయావతిష్ఠతేత్యర్థః. ఏకసామగ్రీభూతయోశ్చక్షుషోః కథం ద్విసామగ్రీత్వమిత్యత్రాహ (ద్వయోశ్చక్షుషోరితి) స్వతో నిర్దోషస్యైకస్య సదోషత్వం హి కార్యకల్ప్యం [illegible] సామగ్రీద్విత్వమపీతి భావః. తర్హి సదైవ చన్ద్రద్విత్వం గృహ్యేతేత్యత్రాహ (అపగతే త్వితి) కథం దోషాపగమే ఐక్యప్రతిపత్తిరితి శఙ్కాయాం ద్విత్వప్రతిపత్తేరౌపాధికత్వమాహ (దోషకృతమితి) (గ్రాహ్యాకారద్విత్వమితి) స్వదేశవిశిష్టత్వమేక ఆకారః- అగృహీతాన్తరాలం తద్దేశాన్తరమేక ఆకారః. తస్యాకారత్వం విశేషణత్వం. న చానాకారస్యాకారత్వేనాన్యథాఖ్యాతిః- అగృహీతాన్తరాలత్వే సత్యప్రధానతయా భాతస్యైవ విశేషణత్వాత్. నేత్రవృత్తిద్విత్వగతద్విత్వం చన్ద్రం చాగృహీతభేదం గృహ్ణాతీతి ప్రాభాకరాః - యథా- సంవిత్సిద్ధౌ ప్రాభాకరమతోపన్యాసే - * నేత్రవృత్తిద్వయాభాసాద్ద్వౌ తు వితీర్ణవత్ । ద్విత్వం చన్ద్రం చ యుగపన్నిర్భానం [illegible] దేశగతద్విత్వం చన్ద్రం చాగృహీతభేదం గృహ్ణాతీతి తతోఽత్ర వైషమ్యం. చాక్షుషతేజోగతిభేదరూపసామగ్రీద్వయజన్యమపి తైక్ష్ణ్యాదగృహీతక్రమమగృహీతభేదం జ్ఞానద్వయమగృహీతైకత్వం చన్ద్రమగృహీతాన్తరాలం దేశాన్తరం చ నిరన్తరం గృహ్ణాతి- తతో ద్విచన్ద్రవ్యవహార ఇత్యర్థః. ఇతి నిరవద్యం - యథార్థఖ్యాతిసమర్థనమిత్యర్థః. ఖ్యాత్యన్తరవాదినామన్యేషాం [illegible] స్వాభిమతత్వాత్తత్ర యత్నాభావమాహ (ఖ్యాత్యేతి) అథవా కిమ [illegible] బహునోపపాదనేనేత్యుచ్యతే - వ్యాఖ్యాతృభిర్వ్యాఖ్యాతత్వాచ్చ, తత్ర పరార్థవిషయోపరో[illegible] నైవ [illegible] ప్రకారేణ [illegible]

మానాగమాఖ్యం ప్రమాణజాతం, మాగమగమ్యం చ నిరస్తనిఖిలదోషగన్ధమనవధికాతిశయాసంఖ్యేయ కల్యాణగుణగణం సర్వజ్ఞం సత్యసంకల్పం పరం బ్రహ్మ, అభ్యుపగచ్ఛతాం కిం న సేత్స్యతి కిం నోపపద్యతే- భగవతాహి పరేణ బ్రహ్మణా క్షేత్రజ్ఞపుణ్యాపాపానుగుణం తద్భోగ్యత్వాయాఖిలం జగత్సృజతా సుఖదుఃఖోపేక్షాఫలానుభవానుభావ్యాని పదార్థాస్సర్వసాధారణానుభవవిషయాణి, కేచన తత్తత్పురుషమాత్రానుభవవిషయాస్తత్తత్కాలావసానాస్తథా [illegible]నుభావ్యాః సృజ్యన్తే. తత్ర బాధ్యబాధకభావస్సర్వానుభవవిషయతయా తద్రహితతయా చోపపద్యత ఇతి సర్వం సమఞ్జసం. యత్పునస్సదసదనిర్వచనీయమజ్ఞానం శ్రుతిసిద్ధమితి- తదసత్ -*అనృతేన హి ప్రత్యూఢా ఇత్యాదిష్వనృతశబ్దస్యానిర్వచనీయానభిధాయిత్వాత్. ఋతేతరవిషయో హ్యనృతశబ్దః. ఋతమితి కర్మవాచి - *ఋతం పిబన్తావితి వచనాత్. ఋతం- కర్మఫలాభిసంధిరహితం పరమపురుషారాధనవేషం తత్ప్రాప్తిఫలం. అత్ర తద్వ్యతిరిక్తం సాంసారికఫలం కర్మానృతం బ్రహ్మప్రాప్తివిరోధి-*ఏతం బ్రహ్మలోకం న విన్దన్తి అనృతేన హి ప్రత్యూఢా ఇతి వచనాత్. *నాసదాసీన్నో సదాసీదిత్యత్రాపి సదసచ్ఛబ్దౌ చిదచిద్వ్యష్టివిషయౌ- ఉత్పత్తివేలాయాం సత్త్యచ్ఛబ్దాభిహితయోశ్చిదచిద్వ్యష్టిభూతయోర్వస్తునోరప్యయకాలే అచిత్సమష్టిభూతే తమశ్శబ్దాభిధేయే వస్తుని ప్రలయప్రతిపాదనపరత్వాదస్య వాక్యస్య. నాత్ర కస్యచిత్సదసదనిర్వచనీయతోచ్యతే - సదసతోః కాలవిశేషే అసద్భావమాత్రవచనాత్. అత్ర తమశ్శబ్దాభిహితస్యాచిత్సమష్టిత్వం శ్రుత్యన్తరాదవగమ్యతే *అవ్యక్తమక్షరే లీయతే అక్షరం తమసి లీయత ఇతి. సత్యం- తమశ్శబ్దేనాచిత్సమష్టిరూపాయాః ప్రకృతేస్సూక్ష్మావస్థోచ్యతే- తస్యాస్తు *మాయాం తు ప్రకృతిం విద్యాదితి మాయాశబ్దేనాభిధానాదనిర్వచనీయత్వమితి చేత్. నైతదేవం- మాయాశబ్దస్యానిర్వచనీయవాచిత్వం న దృష్టమితి.

వతి. కిం న సేత్స్యతీత్యనేన ప్రమాణే సిద్ధిత్వముక్తం. కిం నోపపద్యత ఇత్యనేనోపపత్తిరుక్తా. కిం ప్రమాణం - కథముపపత్తిరిత్యత్రాహ (భగవతాహీతి) అఖిలం జగత్సృజతేత్యనేనాస్యార్థస్య శ్రుతిమూలత్వం సూచితం- కృత్స్నకార్యకారణత్వాద్బ్రహ్మణః- *ఇదం సర్వమసృజతేతి హి శ్రుతిః- ప్రతీయమానత్వావిశేషాదిదమపి తత్సృష్టమిత్యర్థః. తర్హి బాధ్యబాధకభావవ్యవస్థా కథమిత్యత్రాహ (తత్రేతి) సహి తత్తదేకపురుషానుభావ్యానాం తత్తత్కాలావసాయినాం చ సుఖాదీనాం మిథ్యాత్వమితి భావః. అథ శ్రుతిస్మృత్యర్థాపత్తిభ్యామనిర్వచనీయసిద్ధిం దూషయితుం ప్రథమం శ్రుతివాక్యాని యోజయతి (యత్పునరితి) అనృతేనేత్యాది శ్రుతిం వ్యాచష్టే (అనృతేనేతి) పూర్వనిరస్తప్రకారేణానిర్వచనీయస్యాప్రామాణికత్వాత్తత్ర వ్యుత్పత్తిర్నాస్తీతి భావః. అనృతశబ్దం వ్యాచష్టే (ఋతేతరవిషయో హ్యనృతశబ్ద ఇతి) హిశబ్దేన ఋతేతరవిషయత్వసంప్రతిపత్తిస్సూచితా - ఋతాభావస్య ఋతవిరోధినశ్చ ఋతభూతబ్రహ్మాశ్రయత్వానుపపత్త్యా తదన్యవిషయత్వమర్థస్వభావాదేవ వక్తవ్యమితి భావః. అనృతశబ్దార్థం నిష్కృష్టుం ఋతశబ్దార్థమాహ (ఋతమితీతి) కర్మవాచి- పుణ్యకర్మవాచీత్యర్థః- నతు సత్యవాచీతి భావః. కుత ఇత్యత్రాహ (ఋతం పిబన్తావితి) అస్మిన్వాక్యే సుకృతస్య లోక ఇతి హ్యుక్తమితి భావః. ఏవంవిధవాక్యాన్తరేషు ప్రసిద్ధిశ్చాభిప్రేతా - *యథా వృక్షస్య సంపుష్పితస్య దూరాద్గన్ధో వాత్యేవం పుణ్యస్య కర్మణో దూరాద్గన్ధో వాతీత్యుక్త్వా *ఏవమనృతాదాత్మానం జుగుప్సేదితి పుణ్యప్రతియోగిన్యనృతశబ్దః ప్రయుక్తః- తస్మాదృతశబ్దః పుణ్యవాచీ. పుణ్యమపి హి మోక్షవిరోధి- తత్కథమనృతశబ్దోక్తపాపమాత్రప్రత్యూఢత్వమితి శఙ్కాయాం మోక్షప్రకరణోక్తం పుణ్యం విశినష్టి (ఋతం కర్మేతి) ముముక్షోస్సుకృతం దుష్కృతముభయం హి విరోధీత్యతస్తద్ద్వయం పాపం- అతోఽనర్థసమానార్థతయా ఋతశబ్దోఽనభిసంహితఫలకర్మపర ఇత్యర్థః. పరమపురుషారాధనవేషం తత్ప్రాప్తిఫలమిత్యనేన *స్వకర్మణా తమభ్యర్చ్య సిద్ధిం విన్దతి మానవ ఇత్యేతత్సూచితం. అనృతశబ్దస్య బ్రహ్మప్రాప్తివిరోధిపరత్వే సతి ఋతశబ్దస్య తదితరకర్మవాచిత్వసిద్ధిరితి తదర్థం తత్పూర్వవాక్యేనోపపాదయతి (ఏతమితి) ఋతానృతశబ్దయోః *ఏవమనృతాదాత్మానం జుగుప్సేదిత్యాదిషు శ్రుతిషు పుణ్యపాపపరత్వేన ప్రసిద్ధత్వాత్, *న సుకృతం న దుష్కృతం సర్వే పాప్మానోఽతో నివర్తన్తే * క్షీయన్తే చాస్య కర్మాణీత్యాదిషు సుకృతదుష్కృతయోరుభయోరపి మోక్షవిరోధిత్వశ్రవణాత్, మోక్షప్రకరణేషు ముముక్షోస్సంసారాఖ్యానిష్టప్రదత్వేనోభయోరపి పాపశబ్దాభిధేయత్వాత్, తదస్యానృతశబ్దస్యాస్మిన్వాక్యే ఏవ బ్రహ్మప్రాప్తివిరోధిత్వశ్రవణాత్, *తస్యాన్తరాయో హి తే స్మేత్యాదిషు పుణ్యపాపకర్మణోః మోక్షవిరోధిఫలత్వశ్రవణాత్, అనృతశబ్దస్యానిర్వచనీయవాచిత్వే వ్యుత్పత్త్యభావాచ్చానృతశబ్దస్తదన్యవ్యుత్పత్త్యా మోక్షవిరోధికర్మపర ఇత్యర్థః. (నాసదాసీదిత్యాది) అత్ర *అనాది మత్పరం బ్రహ్మ న సత్తన్నాసదుచ్యత ఇతి బ్రహ్మశబ్దవాచ్యశుద్ధాత్మస్వరూపవిషయస్సదసచ్ఛబ్దప్రయోగః ప్రతిబద్ధత్వేనానుసన్ధేయః. సదసచ్ఛబ్దయోశ్చిదచిద్వ్యష్టివిషయత్వముపపాదయతి (ఉత్పత్తీతి) ఉత్పన్నస్య హి ప్రలయః- ఉత్పత్తిశ్చ చిదచిద్వ్యష్ట్యోః శ్రుతిసిద్ధా- అతస్తయోరత్ర ప్రలయ ఉచ్యత ఇత్యర్థః. సత్త్యచ్ఛబ్దాభ్యాం *సచ్చ త్యచ్చాభవదితి వాక్యం స్మారితం- కార్యావస్థచేతనస్య సచ్ఛబ్దోక్తత్వాదిహాసచ్ఛబ్దేన, తదన్యవాచకేనాసచ్ఛబ్దేన, చ కార్యావస్థచేతనాచేతనవిషయత్వం- తాభ్యామన్తరైకార్థ్యాదిత్యర్థః. *తమ ఆసీత్తమసా గూఢమితి తదనన్తరవాక్యాభిప్రాయేణాచిత్సమష్టిభూతే తమశ్శబ్దాభిధేయే వస్తునీత్యుక్తం. [illegible] (సదసతోరితి) న హి కాలవిశేషే అనిర్వచనీయమభ్యుపగమ్యతే. అచిత్సమష్టేస్తమశ్శబ్దవాచ్యత్వముపపాదయతి (అత్రేతి) *తమ ఆసీత్. *మాయాం తు ప్రకృతిమిత్యనయోర్వాక్యయోః పూర్వం శఙ్కోపాదానవిషయం చోద్యరూపేణ దర్శయతి (సత్యమితి) [illegible] పరిహరతి (నైతదేవమితి) కుత ఇత్యత్రాహ (మాయేతి) ఇతి [illegible]. మాయాశబ్దవాచ్యా ప్రకృతిరిత్యభిప్రాయః, [illegible]

మాయాశబ్దస్య మిథ్యాపర్యాయత్వేనానిర్వచనీయవాచిత్వమితి చేత్. తదపి నాస్తి-న హి సర్వత్ర మాయాశబ్దో మిథ్యావిషయః-ఆసురరాక్షసాస్త్రాదిషు సత్యేష్వేవ మాయాశబ్దప్రయోగాత్. యథోక్తం-* తేన మాయాసహస్రం తచ్ఛంబరస్యాశుగామినా । బాలస్య రక్షతా దేహమైకైకశ్యేన సూదితమితి. అతో మాయాశబ్దో విచిత్రార్థసర్గకరాభిధాయీ. ప్రకృతేశ్చ మాయాశబ్దాభిధానం విచిత్రార్థసర్గకరత్వాదేవ. *అస్మాన్మాయీ సృజతే విశ్వమేతత్తస్మింశ్చాన్యో మాయయా సన్నిరుద్ధ ఇతి మాయాశబ్దవాచ్యాయాః ప్రకృతేర్విచిత్రార్థసర్గకరత్వం దర్శయతి. పరమపురుషస్య చ తద్వత్తామాత్రేణ మాయిత్వముచ్యతే-నాజ్ఞత్వేన. జీవస్యైవ హి మాయయా నిరోధః శ్రూయతే * తస్మింశ్చాన్యో మాయయా సన్నిరుద్ధ ఇతి,*అనాదిమాయయా సుప్తో యదా జీవః ప్రబుధ్యత ఇతి,చ.*ఇన్ద్రో మాయాభిః పురురూప ఈయత ఇత్యత్రాపి విచిత్రాశ్శక్తయోఽభిధీయన్తే- అత ఏవ హి *భూరి త్వష్టేవ రాజతీత్యుచ్యతే- న హి మిథ్యాభూతైః కశ్చిద్విరాజతే. * మమ మాయా దురత్యయేత్యత్రాపి గుణమయీతి వచనాత్సైవ త్రిగుణాత్మికా ప్రకృతిరుచ్యత ఇతి న శ్రుతిభిస్సదసదనిర్వచనీయాజ్ఞానప్రతిపాదనం. నాప్యైక్యోపదేశానుపపత్త్యా- న హి *తత్త్వమసీతి జీవపరయోరైక్యోపదేశే సతి సర్వజ్ఞే సత్యసఙ్కల్పే సకలజగత్సర్గస్థితివినాశహేతుభూతే తచ్ఛబ్దావగతే ప్రకృతే బ్రహ్మణి విరుద్ధాజ్ఞానపరికల్పనాహేతుభూతా కాచిదప్యనుపపత్తిర్దృశ్యతే. ఐక్యోపదేశస్తు త్వంపదేనాపి జీవశరీరకస్య బ్రహ్మణ ఏవాభిధానాదుపపన్నతరః-*అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణీతి సర్వస్య వస్తునః పరమాత్మపర్యన్తస్యైవ హి నామరూపభాక్త్వముక్తం. అతో న బ్రహ్మాజ్ఞానపరికల్పనం. ఇతిహాసపురాణయోరపి న బ్రహ్మాజ్ఞానవాదః క్వచిదపి దృశ్యతే. నను *జ్యోతీంషి విష్ణురితి బ్రహ్మైకమేవ తత్త్వమితి ప్రతిజ్ఞాయ *జ్ఞానస్వరూపో భగవాన్యతోఽసావితి శైలాబ్ధిధరాదిభేదభిన్నస్య జగతో జ్ఞానైకస్వరూపబ్రహ్మాజ్ఞానవిజృమ్భితత్వమభిధాయ *యదా తు శుద్ధం నిజరూపీతి జ్ఞానస్వరూపస్యైవ బ్రహ్మణః స్వస్వ

త్వప్రయోగదర్శనాత్ మాయామిథ్యాశబ్దయోః పర్యాయత్వాదనిర్వాచ్యస్య చ మిథ్యాత్వాచ్చ మాయాశబ్దవాచ్యమిత్యభిప్రాయేణ శఙ్కతే (మాయేతి) పరిహరతి (తదపి నాస్తీతి) మాయాశబ్దస్య మిథ్యాపర్యాయత్వమేవ నాస్తి - తథాభ్యుపగమేఽప్యన్యథాఖ్యాతిభేదాగ్రహయోరన్యతరేణైవోపపన్నత్వాన్న తద్విషయత్వం యుక్తమిత్యనిర్వచనీయవాచిత్వం నాస్తీతి భావః. తదుపపాదయతి (న హీతి) మాయాశబ్దప్రయోగవిషయేషు సర్వేషు మిథ్యాత్వాననువృత్తేరిత్యర్థః. సత్యేషు మాయాశబ్దప్రయోగం దర్శయతి (యథోక్తమితి) న హి జ్ఞానబాధ్యానామైకైకశ్యేన సూదితత్వమస్తి - తస్మాదైకైకశో మాయానాం భేద్యత్వవచనాన్మాయాశబ్దస్య సత్యపరత్వమితి. అనుయాయిన ఏవ ప్రవృత్తినిమిత్తత్వాన్మాయాశబ్దప్రయోగవిషయేషు సర్వేష్వనుగతమాశ్చర్యత్వమేవ మాయాశబ్దప్రవృత్తినిమిత్తమిత్యాహ (అత ఇతి) ఆశ్చర్యత్వం- విస్మయనీయత్వం-తచ్చ విచిత్రార్థసర్గకరత్వాత్. విచిత్రశబ్దో నానావిధవాచీ- నానావిధకార్యకరత్వాత్ప్రకృతేర్విస్మయనీయత్వం. మాయాశబ్దో హ్యాశ్చర్యవాచీతి వక్ష్యతే-తస్మాదాశ్చర్యత్వమేవ ప్రవృత్తినిమిత్తం. అసత్యేషు సత్యేష్వపి మాయాశబ్దప్రయోగవిషయేష్వాశ్చర్యత్వం విద్యతే- ప్రకృతేరాశ్చర్యత్వమేవ మాయాశబ్దాభిధేయత్వనిబన్ధనమిత్యాహ (ప్రకృతేరితి) తదుపపాదయతి (అస్మాదితి) విచిత్రకార్యకరత్వాత్ప్రకృతేరాశ్చర్యరూపత్వమితి న మాయామాత్రసూత్రవిషయభాష్యవిరోధః. ఏవం మాయాశబ్దార్థ ఉక్తః. అథ భగవతో మాయాసంబన్ధశ్రవణాత్ తద్వశ్యత్వశఙ్కా స్యాదితి మాయీతి పదగతమత్వర్థీయప్రత్యయార్థమాహ (పరమపురుషస్య చేతి) మాయీతి పదోక్తో మాయాసంబన్ధో న తత్తిరోభావ్యత్వం- అపి తు తచ్ఛేషిత్వం. జీవస్యైవ తు తత్తిరోధేయత్వం - తస్యైవ లభ్యత్వశ్రవణాదిత్యర్థః. మాయాభిర్భావా జీవస్యైవేత్యేతస్మిన్నర్థే పరోక్తమేవ వచనమాహ (అనాదీతి) *ఇన్ద్రో మాయాభిరిత్యత్ర అనేకవిచిత్రశక్త్యభిధాయిత్వం బహువచనాదేవ గమ్యతే. (మమేతి) స్పష్టం. నిగమయతి (ఇతీతి) మాయాశబ్దస్య మిథ్యాభూతవిషయేషు ప్రయోగో దృశ్యతే చేత్ తత్ర లాక్షణికస్స్యాత్ - అర్థస్య సత్యత్వాభావేన తస్యాశ్చర్యత్వాభావాత్ - ప్రతిభాసస్తు ద్విత్వాదివిషయత్వాదాశ్చర్యరూపః - మన్త్రౌషధాదిష్వాశ్చర్యరూప ఇతి తత్సంబన్ధాల్లాక్షణికత్వం. అథ శ్రుత్యర్థాపత్త్యా అనిర్వచనీయసిద్ధిం దూషయతి (నాపీతి) ప్రతిజ్ఞాతముపపాదయతి (న హీతి) అజ్ఞానపరికల్పనే అనుపపత్తిర్నాస్తి- తత్కల్పనవినానుపపత్తిః- విరుద్ధధర్మశ్రవణాదిత్యభిప్రాయేణ తచ్ఛబ్దావగతవిశేషణాన్యుక్తాని, సమానవిభక్తిశ్రుతిసిద్ధతయా ఐక్యస్యాపరిత్యాగః- తథా శ్రుతహానస్యాన్యాయ్యత్వాత్ తచ్ఛబ్దావగతవిశేషాస్స్వీకార్యా ఇతి భావః. ఐక్యోపదేశానుపపత్తిరితి చేత్ తత్రాహ (ఐక్యేతి) జీవపరయోర్వ్యాప్యసంబన్ధపదనర్హత్వాభ్యాం హ్యైక్యవిరోధః- జీవశరీరకస్య పరమాత్మన ఐక్యాభిధానే హేయసంబన్ధస్య జీవద్వారకతయా విరోధః పరిహృత ఇత్యర్థః. ఉపపన్నతరః- ముఖ్యతయోపపన్న ఇతి భావః. జీవవాచిశబ్దేన తచ్ఛరీరకపరబ్రహ్మాభిధానమముఖ్యమితి చేత్ తత్రాహ (అనేనేతి) శ్రుత్యర్థాపత్త్యసిద్ధిం నిగమయతి (అత ఇతి) ఇతిహాసపురాణయోర్బ్రహ్మాజ్ఞానపరత్వాభావం ప్రతిజానీతే (ఇతిహాసేతి) (నన్విత్యాది) (బ్రహ్మైకమేవ తత్త్వమితి ప్రతిజ్ఞాయేతి) జడాజడయోస్స్వరూపైక్యాయోగేన సామానాధికరణ్యస్య బాధార్థత్వాత్, ఉత్తరశ్లోకేషు తద్వ్యతిరిక్తస్య మిథ్యాత్వకథనాచ్చేత్యభిప్రాయః. విజ్ఞానవిజృమ్భితాని- వివిధం జ్ఞాయతే యేన-విపరీతం జ్ఞాయతే యేనేతి వా కరణే వ్యుత్పత్తిః. విజ్ఞానమవిద్యా- * యదా తు శుద్ధమిత్యాదినా తస్య హి వ్యతిరేకో వక్ష్యతే. విజ్ఞానేన విజృమ్భితానీతి తృతీయాసమాసాశ్రయణే- అస్వారస్యాత్, విజృమ్భితానీతి నపుంసకాన్తపదస్య పుల్లిఙ్గభేదశబ్దవిశేషణత్వాయోగేన విజృమ్భితశబ్దస్య భావార్థప్రత్యయాన్తత్వస్య యుక్తత్వేన షష్ఠీసమాసస్య యుక్తత్వాచ్చ. బ్రహ్మవ్యతిరిక్తస్యావిద్యాపరికల్పితత్వం వ్యతిరేకముఖేన స్థిరీకరోతీత్యాహ (యదా త్వితి) శు

రూపావస్థితివేళాయాం వస్తుభేదాభావదర్శనేనాజ్ఞానవిజృమ్భితత్వమేవ స్థిరీకృత్య *వస్త్వస్తి కిం *మహీ ఘటత్వమితిశ్లోకద్వయేన జగదుపలబ్ధిప్రకారేణాపి వస్తుభేదానామసత్యత్వముపపాద్య *తస్మాన్న విజ్ఞానమృత ఇతి ప్రతిజ్ఞాతం బ్రహ్మవ్యతిరిక్తస్యాసత్యత్వముపసంహృత్య *విజ్ఞానమేకమితి జ్ఞానస్వరూపే బ్రహ్మణి భేదదర్శననిమిత్తాజ్ఞానమూలం నిజకర్మైవేతి స్ఫుటీకృత్య *జ్ఞానం విశుద్ధమితి జ్ఞానస్వరూపస్య బ్రహ్మణస్స్వరూపం విశోధ్య *సద్భావ ఏవం భవతో మయోక్త ఇతి జ్ఞానస్వరూపస్య బ్రహ్మణ ఏవ సత్యత్వం - నాన్యస్య - అన్యస్య చాసత్యత్వమేవ - తస్య భువనాదేస్సత్యత్వం వ్యావహారికమితి తత్త్వం తవోపదిష్టమితి హ్యుపదేశో దృశ్యతే. నైతదేవం - అత్ర భువనకోశస్య విస్తీర్ణం స్వరూపముక్త్వా - పూర్వమనుక్తం రూపాన్తరం సంక్షేపతః శ్రూయతామిత్యారభ్యాభిధీయతే. చిదచిన్మిశ్రే జగతి చిదంశో వాఙ్మనసాగోచరస్స్వసంవేద్యస్స్వ

స్థం-అవిద్యారహితం. నిజరూపి-తత్కృతభేదదర్శనరహితం. అపాస్తదోషం-రాగాదిదోషరహితం. సఙ్కల్పతరోః-సమస్తాత్కల్ప్యతే నేనేతి సఙ్కల్పః-దోషః. వస్తుషు వస్తుభేదా ఇత్యత్ర వస్తుష్విత్యబహువచనేన తాత్పర్యం-జడోపలక్షితే వస్తుని జడగతభేదానసంభవ ఇత్యర్థః. యద్వా-ఏకో వస్తుశబ్దః ఆకారపరః. జడగతాకారభేదాసంభవ ఇత్యర్థః. *వస్త్వస్తి కిం *మహీ ఘటత్వమితి శ్లోకద్వయే ప్రథమేనార్థస్వభావ ఉక్తః- ద్వితీయేనోదాహరణం దర్శితమితి భిదా. తత్ర కుతోఽహితత్వం- ఏవం సతి కుతః పరమార్థ ఇత్యర్థః. కృత్స్నం అపరమార్థత్వేనోపలబ్ధం చేత్కథం తత్ప్రామాణ్యమితి శఙ్కాయాముచ్యతే స్వకర్మస్తిమితాత్మనిశ్చయైరితి. తత్త్వార్థనిశ్చయవిరోధికర్మవశాదిత్యర్థః. యద్వా - న కేవలమాత్మవిత్త్వైరేవ అసత్యత్వముపలభ్యతే-అపి త్వన్యైరపీతి భావః. న కేవలం శాస్త్రప్రమాణేన - లౌకికజడగ్రాహిప్రమాణేనాపి తస్య మిథ్యాత్వం సిధ్యతీత్యుక్తం భవతి. *తస్మాన్న విజ్ఞానమృత ఇతి శ్లోకార్ధమనాత్మభూతవిజాతీయభేదనిషేధముపసంహరతీత్యాహ (తస్మాదితి) *విజ్ఞానమేకమిత్యర్థం సజాతీయరూపాత్మభేదనిషేధపరం (భేదదర్శననిమిత్తాజ్ఞానమూలం నిజకర్మైవేతి) భేదదర్శనం- సజాతీయభేదదర్శనం. తదుత్తరోత్తరభావికార్యాజ్ఞానహేతుః. తస్యాపి పూర్వకర్మైవేత్యర్థః. యద్వా దేవాదిశరీరభేదహేతుస్సవివేక్యేవకారాభిప్రాయః. యద్వా- దేవాదిశరీరభేదప్రతీతిహేతుకాజ్ఞానమూలం దేవత్వాద్యాకారారోపణరూపం- తస్య హేతుః కర్మైవేత్యర్థః. అనాత్మన్యాత్మబుద్ధిరప్యజ్ఞానశబ్దవాచ్యత్వం యుక్తం- తస్యా అపి మూలాజ్ఞానకార్యత్వాత్, *శ్రూయతాం చాప్యవిద్యాయాస్స్వరూపం కులనన్దన। అనాత్మన్యాత్మబుద్ధిర్యేతి తస్యా అజ్ఞానపర్యాయావిద్యాశబ్దవాచ్యత్వాచ్చ. *జ్ఞానం విశుద్ధమితి స్వగతభేదనిషేధః. విశుద్ధం విమలమితి - అవిద్యాతత్కృతభేదదర్శనరహితమిత్యర్థః. తత్కృతశోకాదిరహితమిత్యాహ విశోకమితి. ఏకం సదైకమితి సజాతీయవిజాతీయభేదవిరహానువాదః. యద్వా - ఏకమితి సజాతీయభేదనిషేధానువాదః - సదైకమిత్యుక్తప్రకారేణ స్వగతభేదరాహిత్యముచ్యతే. పరమపదశబ్దవాచ్యం చిన్మాత్రమేవేత్యాహ పరమమితి. నేదం పరమతం తత్త్వమేవోక్తమిత్యాహ సద్భావ ఇతి. సంవ్యవహారభూతం-సమస్తాద్వ్యవహారార్హభేదం. భువనాశ్రితం - భువనేనాధిష్ఠానతయాశ్రితమేతన్నైతద్వ్యర్థతే. తత్రాపి హేతురజ్ఞానమేవోక్తమిత్యర్థః. యద్వా- భువనాశ్రితం-భువనమాశ్రితం. సంవ్యవహారభూతం-వ్యావహారికం. ఏతత్-లోకసిద్ధం సత్యత్వం యత్. తత్రాపి కారణమవిద్యేత్యుక్తమిత్యర్థః. ఏతదభిప్రాయేణ హి తస్య భువనాదేస్సత్యత్వం వ్యావహారికమితీత్యుక్తం. (ఇతి హ్యుపదేశో దృశ్యత ఇతి) తస్మాదితిహాసపురాణయోర్బ్రహ్మజ్ఞానవాదోఽనదృశ్యత ఇతి వక్తుం న శక్యమిత్యర్థః. ఏతత్ప్రతిక్షిపతి (నైతదేవమిత్యాదినా) నైతత్-చిన్మాత్రబ్రహ్మణోఽవిద్యాసంబన్ధిత్వం, అవిద్యాకల్పితత్వేన ప్రపఞ్చస్య మిథ్యాత్వం, చ యదుక్తం న తత్ప్రామాణికమిత్యర్థః. తథా సత్యర్థవిరోధః, ఉపక్రమవిరోధః, చోపసంహారతాత్పర్యవిరోధః, దశేషమూర్తిర్భగవానిత్యాదిపదానాం లాక్షణికత్వాత్, ప్రపఞ్చగ్రాహకప్రమాణవిరోధః, చ స్మృతేస్సవిశేషవస్తుపరత్వోపపాదనేన స్మృతే స్తద్విరుద్ధార్థపరత్వాపాతాత్, పూర్వోక్తతర్కవిరోధః, చ తదభావః. అత్రార్థవిరోధో నామ - సర్వజ్ఞత్వాదిగుణకస్యాజ్ఞానాదిప్రసక్తివిరోధః, అవిద్యాయా ఆశ్రయతిరోధానాద్యనుపపత్తిః, చ. ప్రపఞ్చస్య విస్తరేణ ప్రతిపాదనవైయర్థ్యం ప్రకరణవిరోధః. అన్యత్తు స్పష్టం. దశశ్లోక్యామస్తి నాస్తి సత్యాసత్యజ్ఞానాజ్ఞానాదిశబ్దా ఆత్మానాత్మవిషయా ఇతి నాత్ర వివాదః. తత్ర నాస్త్యసత్యశబ్దయోః కిం జ్ఞానబాధ్యత్వం ప్రవృత్తినిమిత్తం- ఉత పరిణామిత్వమితి విచారే- పరిణామిత్వపక్షే స్వారస్యమస్తి- *మహీ ఘటత్వమిత్యుపపాదనాత్. అజ్ఞానశబ్దస్య చ నానిర్వచనీయపరత్వం- అపి తు కర్మపరత్వమేవ *యజ్ఞః పశురిత్యాదిస్వారస్యాత్, అన్యత్ర *శరీరాకృతిభేదాస్తు భూపైతే కర్మయోనయః *అవిద్యా కర్మసంజ్ఞాన్యా *బాహ్యా కర్మవృత్తి ప్రజ ఇత్యాదివచనాచ్చ. చిదచిద్వివేకోఽత్ర క్రియత ఇత్యభిప్రేత్య తదనుగుణసఙ్గతిమాహ (అత్రేతి) అత్ర - అస్మిన్ ద్వితీయాంశే. విస్తీర్ణమితి స్వరూపవిశేషణం. విస్తీర్ణశబ్దేన స్థౌల్యం వివక్షితం. సంసృష్టస్థూలరూపముక్త్వా వియుక్తం సూక్ష్మరూపముచ్యత ఇతి భావః. యద్వా- విస్తీర్ణమితి క్రియావిశేషణం. ఉత్తరత్ర మిథ్యాత్వం వివక్షితం చేత్పూర్వం విస్తరేణ కథనమనుపపన్నం- న హి పూర్వమేవ శాస్త్రస్య ప్రమాణ స్తరాపాదనం కార్యం- తస్మాత్పూర్వం విస్తరేణ భువనకోశస్య కథితత్వాన్న మిథ్యాత్వం వక్ష్యత ఇతి భావః. వక్ష్యమాణమాదిభరతచరితం పూర్వం విస్తరరూపం- తత్సంక్షేపశ్చాయం. వక్ష్యమాణసంక్షేప ఉక్తసంక్షేపశ్చ దృశ్యతే- అత ఉక్తసంక్షేపశఙ్కావ్యావృత్త్యర్థమాహ (అనుక్తమితి) అనుక్తం సంక్షిప్తరూపాన్తరం కథ్యత ఇతి శఙ్కావ్యావృత్త్యర్థమాహ (రూపాన్తరమితి) వియుక్తమిత్యర్థః. మిథ్యాత్వవ్యతిరేకేణైవ వక్తవ్యం సకలముక్తం - తస్మాదనుక్తం వక్తవ్యం రూపాన్తరం నామ మిథ్యాత్వం- నాన్యదితి శఙ్కాయాం- మిథ్యాత్వం వినాఽనుక్తం రూపాన్తరమాహ (చిదచిన్మిశ్ర ఇతి) చిదచిన్మిశ్ర ఇత్యనేన *సంక్షేపతశ్శ్రూయతామితి పునరిత్యత్ర పునశ్శబ్దాభిప్రాయో వ్యాఖ్యాతో భవతి. చిదచిదాత్మకే జగతి స్థూలరూపముక్తం- తస్మిన్నేవ జగతి వియుక్తరూపాన్తరం కథ్యత ఇతి భావః. *సత్యాదీనాం ప్రమాణగోచరం। వచసామాత్మసంవేద్యమిత్యాదివాక్యోక్తం విశేషణమాహ (చిదంశో వాఙ్మనసేతి) *జ్ఞానస్వరూపో

రూపభేదో జ్ఞానైకాకారతయా — స్పష్టప్రాకృతభేదో ఽవినాశిత్వేనాస్తిశబ్దవాచ్యః- అచిదంశస్తు చిదంశకర్మనిమిత్తపరిణామభేదో వినాశితినాస్తిశబ్దాభిధేయః - ఉభయం తు పరబ్రహ్మభూతవాసుదేవశరీరతయా తదాత్మకమిత్యేతద్గ్రన్థసంక్షేపేణాత్రాభిహితం. తథాహి *యదమ్బు వైష్ణవః కాయస్తతో విప్ర వసున్ధరా। పద్మాకారా సముద్భూతా పర్వతాబ్ధ్యాదిసంయుతేత్యమ్బునో విష్ణోశ్శరీరత్వేనామ్బుపరిణామభూతం బ్రహ్మాణ్డమపి విష్ణోఃకాయః - తస్య చ విష్ణురాత్మేతి సకలశ్రుతిగతతాదాత్మ్యోపదేశోపబృంహణరూపస్య సామానాధికరణ్యస్య *జ్యోతీంషి విష్ణురిత్యారభ్య వక్ష్యమాణస్య శరీరాత్మభావ ఏవ నిబన్ధనమిత్యాహ. అస్మిన్ శాస్త్రే పూర్వమప్యేతదసకృదుక్తం *తాని సర్వాణి తద్వపుః *తత్సర్వం వై హరేస్తనుః *స ఏవ సర్వభూతాత్మా విశ్వరూపో యతో ఽవ్యయ ఇతి. తదిదం శరీరాత్మభావాయత్తం తాదాత్మ్యం సామానాధికరణ్యేన వ్యపదిశ్యతే * జ్యోతీంషి విష్ణురితి. అత్రాస్త్యాత్మకం నాస్త్యాత్మకం చ జగదన్తర్గతం వస్తు విష్ణోఃకాయతయా విష్ణ్వాత్మకమిత్యుక్తం. ఇదమస్త్యాత్మకం-ఇదం నాస్త్యాత్మకం - అస్య చ నాస్త్యాత్మకత్వే హేతురయమిత్యాహ * జ్ఞానస్వరూపో భగవాన్యతో ఽసావితి. అశేషక్షేత్రజ్ఞాత్మనావస్థితస్య భగవతో జ్ఞానమేవ స్వాభావికం రూపం-

---

దస్మిన్నిత్యాదివాక్యానాం భేదనిషేధపరాణామర్థం వ్యాదిని ధాయాహ (అస్పృష్టేతి) యదిచిదంశస్య జ్ఞానైకాకారత్వమచిదంశస్య పరిణామాస్పదత్వం చ వివక్షితం- తర్హ్యస్తినాస్తి నత్యాసత్యాదిశబ్దప్రవృత్తినిమిత్తత్వేన కిమర్థముచ్యత ఇతి చేత్. ఉచ్యతే-శాఖావిశేషేషు *సచ్చత్యచ్చాభవత్ *విజ్ఞానం చావిజ్ఞానం చ సత్యం చానృతం చ సత్యమభవదిత్యాదివాక్యేష్వస్తినాస్తి సత్యాసత్యాదిశబ్దానాం ప్రయుక్తానామనధీతశాఖాగతానాం చ కిం జ్ఞానబాధ్యత్వాబాధ్యత్వే ప్రవృత్తినిమిత్తభూతే- ఉత పరిణామిత్వాపరిణామిత్వే ఇతి శఙ్కాం నిరాకర్తుం- పరిణామిత్వాపరిణామిత్వే ఏవనాస్త్యస్త్యాదిశబ్దార్థః- నతు జ్ఞానబాధ్యత్వాబాధ్యత్వే ఇత్యధీతానధీతశాఖార్థజ్ఞాపనార్థమితి. పృథివ్యాదితత్త్వానాం సంస్కారవిశేషావస్థాయామేవ జీవం ప్రతిశరీరత్వం దృష్టం- నత్వైకైకస్య. మనుష్యాదిశరీరాణామపి తాదృశపిణ్డావస్థాయామేవ శరీరత్వం దృష్టం- నభస్మాద్యవస్థాయామితి చిదచితోః ప్రత్యేకమవస్థావిశేషేషు భగవచ్ఛరీరత్వాభావశఙ్కావ్యావృత్త్యర్థమాహ (ఉభయమితి) చిదచిద్రూపమన్యోన్యసంసృష్టం నిష్కృష్టం చ భగవచ్ఛరీరమిత్యర్థః. నిష్కృష్టస్య భగవచ్ఛరీరత్వప్రతిపాదనాద్భగవన్తం ప్రతిశరీరత్వస్య నిరుపాధికతయా స్వరూపప్రయుక్తత్వం ఫలితమితి ముక్తావస్థాయామపి జీవస్య భగవచ్ఛరీరత్వసిద్ధిః. ఏతద్రూపం- అయమాకార ఇత్యర్థః. ఏతదుపపాదయతి (తథాహీత్యాదినా) దశశ్లోక్యాం న భగవదాత్మకత్వమసాధారణం ప్రతిపాద్యం- తస్య సర్వప్రకరణసాధారణం. అసాధారణప్రతిపాద్యం తు ప్రకృతిపురుషవివేక ఏవ. శాస్త్రస్యోపనిషదర్థోపబృంహణపరత్వాచ్ఛాస్త్రాదిమత్వావ్యావృత్త్యర్థం సర్వప్రకరణేషు భగవదాత్మకత్వముచ్యతే- అత్ర అసాధారణప్రతిపాద్యః ప్రకృతిపురుషవివేక ఏవేత్యభిప్రాయేణ హి పూర్వమనుక్తం గూఢాన్తరమిత్యుక్తం. భగవదాత్మకత్వస్య సర్వప్రకరణసాధారణ్యం హి- పూర్వమప్యేతదసకృదుక్తమిత్యుత్తరత్ర చ వక్ష్యతే. దశశ్లోకీస్థసామానాధికరణ్యం శరీరాత్మభావనిబన్ధనమితి జ్ఞాపయితుం పూర్వశ్లోకముపాదత్తే (యదమ్బ్వితి) ఋషిణాభిప్రేతం ఫలితమర్థమాహ (అమ్బునో విష్ణోరితి) న హి బాల్యావస్థాయాం శరీరభూతస్య వస్తునో ఽవస్థాన్తరే చేతనేన స్వరూపైక్యమస్తి- అపి తు సర్వావస్థమపి తద్వస్తు శరీరమేవేతి భావః. (తస్య చ విష్ణురాత్మేతి) అభిప్రేత్యేత్యర్థః. ఏవం రూపశరీరాత్మభావ ఇతి వార్థః (సకలశ్రుతిగతతాదాత్మ్యోపదేశోపబృంహణరూపస్యేతి) అనధీతశాఖాస్వపి తాదాత్మ్యోపదేశో ఽస్తి- తస్యాయమేవార్థ ఇతి జ్ఞాపనం తాదాత్మ్యోపదేశస్యోపబృంహణం. యద్వా- ప్రత్యక్షసకలశ్రుతిగతతాదాత్మ్యోపదేశోపబృంహణం నామ- అనధీతశాఖాసు తద్విరుద్ధార్థప్రతిపాదనం నాస్తీతి జ్ఞాపనం. అత్ర ఇతిశబ్దత్రయస్య- అనేన శ్లోకేన భగవానిమమర్థమభిప్రేత్య అయమర్థ ఇత్యాహేత్యన్వయప్రకారః. న కేవలమత్ర సమష్టిసృష్టిశ్లోకగతవ్యధికరణనిర్దేశేన వ్యష్టిశ్లోకగతసామానాధికరణ్యం శరీరశరీరిభావనిబన్ధనమితి విజ్ఞాయతే - అపి తు ప్రదేశాన్తరేషు వ్యష్టివ్యవస్థానాం భగవన్తం ప్రతిశరీరత్వం, సామానాధికరణ్యస్య శరీరశరీరిభావనిబన్ధనత్వం, చాసకృదుక్తమిత్యాహ (అస్మిన్నితి) శరీరాత్మభావస్య సామానాధికరణ్యహేతుత్వం కణ్ఠోక్తం *విశ్వరూపో యతో ఽవ్యయ ఇతి- తథా ఽన్యత్రాపి *సర్వగత్వాదనన్తస్య స ఏవాహం *సర్వం సమాప్నోషి తతో ఽసి సర్వ ఇత్యాది ద్రష్టవ్యం. తదిదమిత్యాదినా జ్యోతీంషీత్యాదిశ్లోకే పాదత్రయస్యార్థ ఉచ్యతే. సంసృష్టస్య భగవదాత్మకత్వముక్తమిత్యర్థః. *ప్రధానాదివిశేషాన్తం చేతనాచేతనాత్మకమిత్యుక్తత్వాత్ జ్యోతిరిత్యాదిశబ్దాః సంసృష్టజీవవాచినః. అథ చ ఉత్తరశ్లోకసఙ్గత్యర్థం విశిష్టవాక్యార్థానువాదేన చతుర్థపాదార్థం దర్శయతి (అత్రాస్త్యాత్మకమితి) *యదమ్బ్విత్యాదిశ్లోకే వైయధికరణ్యేన సముష్టివ్యవస్థయోర్భగవదాత్మకత్వముక్తం- వ్యష్టివ్యవస్థయోరసంసృష్టయోస్సంసృష్టయోరపి తయోస్సామానాధికరణ్యేన భగవదాత్మకత్వముచ్యతే జ్యోతీంషీత్యాదిశ్లోకేన. తత్ర పాదత్రయేణ వ్యష్టివ్యవస్థయోస్సంసృష్టయోస్తదాత్మకత్వముక్తం- చతుర్థపాదేన తు నిష్కృష్టయోరపి తదాత్మకత్వముక్తమిత్యర్థః. అనన్తరశ్లోకమవతారయతి (ఇదమితి) అచిదంశస్య నాస్త్యాత్మకత్వనిబన్ధనమేవ తాత్పర్యవిషయః- అచిదంశస్య హి మిథ్యాత్వశఙ్కావ్యుదసనీయా- అతస్తస్య పరిణామిత్వాన్నాస్త్యాత్మకత్వ ఏవ తాత్పర్యం - చిదంశస్యాత్వపరిణామిత్వాదస్త్యాత్మకత్వం ఫలితం స్యాదిత్యభిప్రాయేణ అస్య చ నాస్త్యాత్మకత్వే హేతురయమిత్యాహేత్యుక్తం. వ్యాఖ్యేయం ప్రతీకముపాదత్తే (జ్ఞానస్వరూప ఇతి) అత్ర జ్ఞానస్వరూపో భగవానితి సామానాధికరణ్యస్య శరీరశరీరిభావనిబన్ధనత్వం న కేవలం పూర్వశ్లోకే *యదమ్బు వైష్ణవః కాయ ఇత్యుక్తత్వాదవగమ్యతే- అస్మిన్నపి శ్లోకే అశేషమూర్తిరిత్యనేనావిజ్ఞాయత ఇత్యభిప్రాయేణ వ్యాచష్టే (అశేషేతి) అశేషశబ్దేన అచితో ఽపి వివక్షితత్వే భగవన్తం ప్రతి తస్య మూర్తిత్వం విహితం స్యాత్- అప్రస్తుతత్వాత్- తత్కృతన తు వస్తుభూతా ఇతి దేవమనుష్యశైలాబ్ధిధరాదివస్తుభావనిషేధో ఽనుపపన్నః-అతో ఽశేషశబ్దేన క-

సంస్థానరూపజాత్యాదిలక్షణభేదవిశిష్టవిషయమేవప్రత్యక్షం- సంస్థానాతిరేకిణో నేకేష్వేకాకారబుద్ధిబో
ధ్యస్యాదర్శనాత్. తావతైవగోత్వాదిజాతివ్యవహారోపపత్తేః. అతిరేకవాదేపిసంస్థానస్య సంప్రతిపన్న
త్వాచ్చసంస్థానమేవజాతిః. సంస్థానంనామస్వాసాధారణంరూపమితియథావస్తుసంస్థానమనుసంధేయం.

తి (సంస్థానేత్యాదినా) ఇందర్శనస్య తత్ర నుపపత్త్యావాసంస్థానాతిరిక్తజాత్యభ్యుపగమఇతివికల్పముఖే ప్రత్యదర్శనం నేత్యాహ (సంస్థానాతిరేకిణఇతి) అయంసాస్నాదిమాన్ అయమపిసాస్నాదిమాన్ అయంపృథుబుధ్నోదరాకారః అయమపితదాకారఇతిసాస్నాదిరనువృత్తిబుద్ధివ్యవహారవిషయోదృ శ్యతే. తదతిరిక్తానువృత్తిబుద్ధివ్యవహారవిషయో నకశ్చిద్దృశ్యతే తస్మాదిత్యర్థః. యద్వా- జాతితయాస్వాభిమతాత్సంస్థానాత్ పరాభిమతజాతేరసాధార ణంరూపము స్వంపిన్నాకారబుద్ధిబోధ్యస్వేన కల్పనమప్యనుపపన్నమిత్యాహ (తావతేతి) వ్యక్తిష్వనుగతప్రయోగశ్చవ్యక్తిజాతివిశేషాదిశబ్దానామి వగవాదిశబ్దానామపి సుసదృశోపాధివశాత్ ఉపపద్యతఇతిభావః. నామాన్తరేణపరాభిమతజాతేరభ్యుపగతత్వశఙ్కాంవ్యుదాసాయాహ (అతిరేకవాదే పీతి) పర్యాయోక్తిరుపవాయికారణత్వేనసంస్థానంస్వీకృతం. కిమిదంసంస్థానంనామ-కిమవయవసంయోగవిశేషః- ఉతస్వరూపమాత్రం-ఉతాన్య త్కించిత్. ప్రథమేనిరవయవేష్వభావప్రసఙ్గః సంస్థానాభావాదాత్మత్వజాతిర్నస్యాత్. ద్వితీయే ప్రత్యక్షస్యవిశిష్టవిషయత్వంనస్యాత్. అనుగతవ్యవహారశ్చన స్యాత్. జాతిరూపస్యాభావప్రసఙ్గః. తృతీయేనుగతత్వాభావప్రసఙ్గః. ఏకాకారఇతిశఙ్కాయాం నిరవయవేష్వపిజాతివ్యవహారసిద్ధ్యర్థంజాత్యజాతిసాధారణం సంస్థానమాహ (సంస్థానంనామేతి) ఘటస్యద్రవ్యత్వంసంస్థానంమాభూదిత్యసాధారణశబ్దః. రూపం-అసాధారణవిశేషణం. తేనసర్వదాసాది వ్యావృత్తిః. ననుస్వాసాధారణమిత్యత్రస్వశబ్దఃకింవ్యక్తిపరః-ఉతసజాతీయపరః-వ్యక్తిపరత్వేచ కిమేకవ్యక్తిపరః- ఉతసర్వవ్యక్తిపరః. ప్రథమే-ఏకవ్య క్త్యవృత్తిత్వస్య గోత్వంనస్యాత్ స్వశబ్దస్యసర్వవ్యక్తిపరత్వేపిచవ్యక్త్యావపిగోత్వంస్యాత్. అసాధారణశబ్దశ్చనిష్ఫలః- సజాతీయపరత్వేజాత్యేవ సంస్థానవిశేషత్వాత్. సమానసంస్థానవిశేషాణామసాధారణంరూపంసంస్థానమిత్యుక్తంస్యాత్. తతశ్చాత్మాశ్రయః- సంస్థాననిరూపణస్యతత్ప్రతిపత్తి సాపేక్షత్వాత్. నైవం- స్వశబ్దస్యప్రకృతపరత్వాత్. ప్రకృతత్వంచతత్తద్వ్యవహారగోచరతయాబుద్ధిస్థత్వం. ఏవంతర్హిఖణ్డబుద్ధిస్థేగోత్వంతదసాధా రణమితిముణ్డగోత్వంనస్యాత్- ఖణ్డస్యాపిగోత్వంసంస్థానంనస్యాత్- ముణ్డేపివిద్యమానతయాగోత్వస్యఖణ్డాసాధారణత్వాభావాదితిచేన్న- ఖణ్డం ప్రతిగోత్వస్యసంస్థానరూపత్వాభావాత్. ఖణ్డత్వమేవహిఖణ్డస్యసంస్థానం. కింతత్ఖణ్డబుద్ధిస్థః-ఉతగౌః-ఉతఖణ్డోగౌః- ప్రథమేఖణ్డత్వస్యేవఖణ్డాసా ధారణమితిపునర్గోత్వాభావప్రసఙ్గః. అతఏవఖణ్డంప్రతిగోత్వస్యసంస్థానరూపత్వాభావశ్చానిష్టః-ద్వితీయేగోత్వమసాధారణమితిముణ్డాదౌగో త్వంనస్యాత్- నోచేదవ్యాప్తఇతిచేన్న- తృతీయేయథానీలోత్పలస్యనీలత్వవిశేషితముత్పలత్వమసాధారణం. ఏవంఖణ్డస్యగోఖణ్డత్వవిశేషితగోత్వ మసాధారణమితిముణ్డఖణ్డాదివిశేషితగోత్వమేవనిషక్తతేనగోత్వమాత్రమితినకాచిదనుపపత్తిః. నీలత్వవిశేషితముత్పలత్వమిత్యత్రశబ్దప్రవృత్తినిమిత్త త్వాదేకంసంస్థానం ఖణ్డత్వగోత్వేతుమిథోవిశేషణవిశేష్యభావేపినైకంసంస్థానం. ఏకశబ్దప్రవృత్తినిమిత్తత్వాభావాదితిభిదా. అత్రస్వాసాధారణరూపం సంస్థానం. న హ్యత్రజాతిరూపసంస్థానానాంశాబ్లేయాదిభేదః-స్వభావతారతమ్యాభావాదితిబ్రూమః- శాబ్లేయాదిషుహిశుక్లంశుక్లతరమితితారతమ్యంవిద్యతే. శబ్దాదిష్వప్యుత్కర్షాపకర్షతారతమ్యముపలభ్యతే. ఖరత్వమృదుత్వాదిస్వభావతారతమ్యంస్పర్శాదిష్వప్యస్తి. సంఖ్యాస్వపిన్యూ నాధికభావఉపపద్యతే పరిమాణేచస్ఫుటతరః. ఏవంగోత్వాదిషుగోతరోగోతమఇతితారతమ్యంనోపలభ్యతే. ఏవమాదివైషమ్యం సిద్ధమ్. జాతిరూపసంస్థా నలక్షణమిత్యాశఙ్కితంచేత్- ప్రకృతాకారేణసుసదృశవ్యక్తయస్సమస్తాస్స్వశబ్దేనవివక్షితాః. ప్రకృతాకారేణేత్యాత్మాశ్రయపరిహృతః. సంస్థాననిరూ పణస్యసంస్థానప్రతిపత్తిసాపేక్షత్వాత్ సుసదృశశబ్దేనముణ్డాదావతిప్రసఙ్గోపరిహృతః సమస్తశబ్దేనఖణ్డాదిష్వభావప్రసఙ్గపరిహృతః-ఖణ్డాసాధార ణత్వాభావాత్ గోత్వస్య. ననుత్వయాప్యనుగతంసంస్థానంఅనువృత్తవ్యవహారస్యకథంనిష్పాదకం. ఉచ్యతే- యథా వ్యక్తిత్వజాతిపరైరపిబహుష్వనువృత్తివ్య క్తిశబ్దప్రయోగః. యథాగోత్వాశ్వత్వాదిజాతిషుజాత్యన్తరాభావేపిజాతిశబ్దప్రయోగః. భిన్నేషుభిన్నత్వజాత్యభావేపిభిన్నశబ్దప్రయోగః. ఖణ్డాదిషు ఖణ్డత్వాదిజాత్యభావేపిఖణ్డాదిశబ్దప్రయోగః. యథాచనిత్యద్రవ్యేషువిశేషమిచ్ఛతాంవిశేషేషువిశేషత్వాభావేపివిశేషశబ్దప్రయోగః. తద్వద్గవాది శబ్దవ్యవహారఉపపద్యతఇతి. కించ-కోయమనువృత్తవ్యవహారఇతినిరూప్యం. గకారౌకారవిసర్జనీయానామానుపూర్వీ యావదాకాశభావినాందేశత శ్చానుగతత్వాదుపపద్యతఇతిచేత్స్యాత్ ఉచ్చారణనిబన్ధనత్వాదుచ్చారణస్యచేతినాశిత్వాదానుపూర్వీచప్రతియోగివినాశినీత్యానుపూర్వీవిశేషవిశిష్టస్యశబ్దస్య కథమనువృత్తిః- సుసదృశత్వమేవశబ్దానాంఅనువృత్తిరితిచేత్- అర్థానామపిగోత్వాదీనాంతథాభూతానువృత్తిరితిఅఙ్గీక్రియతాం. ననుకిమిదంసా సాదృశ్యం ఉచ్యతే- సదృశవ్యవహారాసాధారణహేతుర్విషయధర్మఃసాదృశ్యం. సచప్రాత్యక్షవత్ ప్రతియోగినిరూప్యపదార్థః ప్రతివ్యక్తివ్యావృ త్తః. అతోనవ్యాప్త్యాదికల్పనా. నిర్దిష్టాకారసామ్యాత్సాదృశ్యంసాసాదృశ్యమితి విశేష్యవాచిశబ్దప్రవృత్తినిమిత్తసామ్యాంవివక్షితం. సామ్యశబ్దేనగవయనిష్ఠగోసాదృశ్యంనసాసాదృశ్యమితిసిధ్యతి. నన్వేవంతర్హిప్రథమేతరగోవ్యక్తిషుగవాసుసదృశఇత్యేవప్రయోగస్స్యాత్- నతు గౌరితిచేత్-యదివిపరీతం-తదాప్రయుజ్యతాం-అయంగౌః అయంగవాసుసదృశఇతిప్రయోగేర్థభేదాభావాత్. కింతర్హినప్రయుజ్యతఇతిచేత్-వ్య వహారగౌరవాదితిబ్రూమః. గౌరితివ్యవహారేహిలాఘవాత్సౌకర్యమస్తి. ననుతర్హితత్ప్రవృత్తశబ్దప్రయోగవశేస్మిన్ శబ్దవదౌపచారికస్స్యాత్-న. సాసాదృ శ్యలక్షణసాముఖ్యత్వాభావనిబన్ధనత్వాదౌపచారికత్వస్య-నహిగవయగోసాదృశ్యంసాసాదృశ్యం. కింతుసాదృశ్యలేశమాత్రం- సతుసాసాదృశ్యలక్షణాను వృత్తిరుపలభ్యతే. తస్యచముఖ్యతాహేతుత్వంవ్యవహారసిద్ధం. యథాజాత్యాదిశబ్దానాం అతోనుపపన్నప్రయోగ ఉపపన్నః. కస్మింశ్చిదర్థకస్యచిత్

తత్తత్ కిమిత్యత్రాహ యన్నాన్యథాత్వమితి. యద్వస్తు ప్రతిక్షణమన్యథాత్వం యాతి తదుత్తరోత్తరావస్థాప్రాప్త్యా పూర్వపూర్వావస్థాం జహాతీతి తస్య పూర్వావస్థస్యోత్తరావస్థాయాం న ప్రతిసంధానమస్తి- అతస్సర్వదా తస్య నాస్తిశబ్దాభిధేయత్వమేవ. తథాప్యుపలభ్యత ఇత్యాహ *మహీఘటత్వమితి. స్వకర్మణా దేవమనుష్యాదిభావేన స్తిమితాత్మనిశ్చయైస్స్వభోగ్యభూతమచిద్వస్తు ప్రతిక్షణమన్యథాభూతమాలక్ష్యతే- అనుభూయత ఇత్యర్థః. ఏవం సతి కిమపి చిద్వస్తు అస్తిశబ్దార్థమాదిమధ్యపర్యన్తహీనం సతతైకరూపమాలక్షితమస్తి కిం- నహ్యస్తీత్యభిప్రాయః. యస్మాదేవం- తస్మాత్ జ్ఞానస్వరూపాత్మవ్యతిరిక్తమచిద్వస్తు కదాచిత్క్వచిత్కేవలాస్తిశబ్దవాచ్యం న భవతీత్యాహ *తస్మాన్న విజ్ఞానమృత ఇతి. ఆత్మా తు సర్వత్ర జ్ఞానైకాకారతయా దేవాదిభేదప్రత్యనీకస్వరూపోఽపి దేవాదిశరీరప్రవేశహేతుభూతస్వకృతవివిధకర్మమూలదేవాదిభేదభిన్నాత్మబుద్ధిభిస్తైస్తైస్తేన తేన రూపేణ బహుధానుసంహిత ఇతి తద్భేదానుసంధానం నాత్మస్వరూపప్రయుక్తమిత్యాహ విజ్ఞానమేకమితి. ఆత్మస్వరూపం తు కర్మరహితం- తత ఏవ మలరూపప్రకృతిస్పర్శరహితం-

---

యత్స్యేతి శ్లోకయోరుత్తరార్ధమవతారయతి (తత్తత్కిమిత్యత్రాహేతి) యాతీతి వర్తమాననిర్దేశస్యాభిప్రాయమాహ (ప్రతిక్షణమితి) భూతానాగతత్ణేత్యస్యార్థమాహ (తదితి) ఉత్తరోత్తరావస్థాప్రాప్త్యేతి భూయశ్శబ్దార్థః. నతత్తథేత్యస్యార్థమాహ (పూర్వపూర్వావస్థాం జహాతీతి) తత్తేత్యస్యార్థమాహ (పూర్వావస్థస్యోత్తరావస్థాయామితి) కుతస్తత్త్వమిత్యస్యార్థమాహ (న ప్రతిసంధానమితి) తత్త్వం- తస్యభావః. తదిదమితి ప్రతిసంధానానర్హత్వం ఫలితమిత్యర్థః. నను- తత్త్వం కుతః- పూర్వావస్థత్వం కుతః ఇత్యుక్తం- క[illegible] ప్రతిసంధాననిషేధః. ఉచ్యతే- కుతశ్శబ్దః ప్రమాణప్రతిక్షేపపరః- పర్వతోఽగ్నిమానిత్యుక్తే కుత ఇతి ప్రమాణాకాఙ్క్షా హి నోద్యతే- అతః ప్రతిక్షేపపరః కుతశ్శబ్దోఽపి ప్రమాణప్రతిక్షేపపరః. కుతః ప్రమాణాదిత్యర్థః. పూర్వావస్థస్యభూయస్తథాత్వే ప్రమాణం చ ప్రత్యభిజ్ఞా - అతః ప్రమాణప్రతిక్షేపే ప్రతిసంధానం నిషిద్ధం భవతీతి భావః. అన్యథా నతత్తథేత్యనేన పౌనరుక్త్యం స్యాత్. హిశబ్దేన ఫలితమర్థమాహ (అత ఇతి) నాస్తిశబ్దవాచ్యత్వే ప్రయోజకతోక్తా. శిక్షితమర్థముదాహరణేన దర్శయత్యనన్తరశ్లోక ఇత్యభిప్రాయేణాహ (తథాహీతి) *మహీఘటత్వమితి శ్లోకం వ్యాచష్టే (స్వకర్మణేత్యాదినా) మహీఘటత్వమిత్యత్ర యాతీతి పూర్వశ్లోకాదనుషఙ్గః. కర్మణాఽఽత్మనిశ్చయవిరోధిత్వం సద్వారకమిత్యాహ (దేవమనుష్యాదిభావేనేతి) దేవాదిదేహసంసర్గేణేత్యర్థః. స్తిమితం- ప్రతిబద్ధం. అస్థిరభోగ్యత్వబుద్ధిః స్థిరతరసుఖరూపాత్మనిశ్చయస్తైమిత్యాదితి భావః. యద్వా - ఆత్మజ్ఞానరహితైరప్యచిద్వస్తునోఽస్థిరత్వమాలక్ష్యత ఇత్యాహ (తథాహీతి) ఆలక్ష్యత ఇతి చాక్షుషజ్ఞానే ప్రయోగప్రాచుర్యాత్తద్వ్యావృత్త్యర్థమనుభూయత ఇత్యుక్తం. శ్లోకవ్యాఖ్యానపరిసమాప్తిం ద్యోతయతి (ఇత్యర్థ ఇతి) బ్రూహీత్యాదేరర్థమాహ (ఏవం సతీతి) అనేన అత్రేతి పదం వ్యాఖ్యాతం. అచిద్వస్త్వితి పదేన శ్లోకస్థవస్తుశబ్దో వ్యాఖ్యాతః. అస్తిశబ్దార్థమిత్యాదివిశేషణం సామర్థ్యసిద్ధతయోక్తం. అథవా- శ్లోకద్వయాభిప్రాయమాహ (ఏవం సతీతి) *నతు వస్తుభూత ఇతి పురాణగ్రన్థే- కిమప్యచిద్వస్తు- అచిద్వస్తు కించిదితి భాష్యే, చాచిద్విషయవస్తుశబ్దప్రయోగాత్ *తద్వస్తు న్యపరత్ కిమితి గ్రన్థస్థవస్తుశబ్దతుల్యత్వం న శఙ్కనీయం. అస్తి కిమిత్యనేన శ్లోకస్థస్యాస్తిశబ్దస్య భవత్యర్థత్వముక్తం. అత ఏవ యదస్తీత్యస్తిశబ్దవన్నాత్మస్వరూపపరత్వం శఙ్కనీయం. ఫలితమాహ (నహీతి) అస్తి కిం నహ్యస్తీతి భాష్యస్వారస్యేన- శ్లోకద్వయోపక్రమగతస్యాస్తి కిమితి వాక్యస్య ప్రత్యభిజ్ఞాతస్య భవత్యర్థతయా వ్యాఖ్యాతత్వం ప్రతీయతే. యద్వా - అస్తిశబ్దాభిధేయ ఇత్యనేన వస్త్వస్తి కిమిత్యత్రాస్తిశబ్దో వ్యాఖ్యాతః - *యదస్తి *తస్మాన్న విజ్ఞానమృతే స్తీత్యాదినైకరూప్యాత్. ఏవం వస్త్వస్తి కిం, మహీఘటత్వమితి శ్లోకద్వయస్య ప్రత్యేకముక్తావాక్యార్థః పూర్వపక్షయోజనాయాముపజీవ్యః. ఉత్తరశ్లోకస్య ప్రథమార్ధం వ్యాచష్టే (యస్మాదితి) (యస్మాదేవం తస్మాత్) పరిణామిత్వాదేవ - న తు జ్ఞానబాధ్యత్వాదిత్యర్థః అచిద్వస్తుశబ్దేన వస్తుజాతశబ్దార్థ ఉక్తః. జాతశబ్దశిరస్కో వస్తుశబ్దో న నిత్యవాచీతి భావః. (కేవలాస్తిశబ్దవాచ్యమితి) ఏతచ్ఛ్లోకస్థాస్తిశబ్దో న భవత్యర్థః- జ్ఞానవ్యతిరిక్తస్య *తదేతదక్షయం నిత్యమిత్యాదినా నిత్యత్వేనోక్తస్య నిషేధ్యత్వాయోగాత్, యదస్తీత్యాద్యుపక్రాన్తస్యోపసంహారౌచిత్యాచ్చేతి భావః. ప్రాగభావప్రధ్వంసాభావవతోఽచిద్వస్తునః నాస్తిశబ్దాభిధేయత్వముపచ్ఛిన్నాస్తిశబ్దవాచ్యత్వం చేతి తద్వ్యావృత్త్యర్థం కేవలశబ్దః. ఏవమాత్మవ్యతిరిక్తవస్తునో నాస్తిశబ్దాభిధేయత్వముపసంహృతం. విజ్ఞానమిత్యాదివ్యాచష్టే (ఆత్మాత్వితి) తుశబ్దోఽచేత[illegible]వ్యావృత్త్యర్థః. సర్వత్ర- సర్వశరీరేషు. ఏకశబ్దం వ్యాచష్టే (జ్ఞానైకాకారతయేతి) *ఏకో వ్రీహిస్సునిష్పన్నః సుభిక్షం కురుతే ప్రజా ఇతివదయమేకశబ్దః ఆకారైక్యపరః- స చాకారో విజ్ఞానశబ్దోక్తం జ్ఞానత్వమిత్యభిప్రాయేణోక్తం జ్ఞానైకాకారతయేతి. భావప్రధానో నిర్దేశః. జ్ఞానైకాకారతయేత్యర్థః- స్వరూపతో ధర్మతశ్చావిశేషేణ జ్ఞానత్వం సద్వారకమద్వారకం చాకారో హి భవతి. జ్ఞానైకాకారతయేత్యనేనైకశబ్దేన సఙ్కోచవికాస దుఃఖరూపత్వాదివ్యుదాసశ్చ. (దేవాదిభేదప్రత్యనీకస్వరూపోఽపీతి) ఏకరూపత్వాద్భేదప్రత్యనీకత్వం. నిజకర్మాదిపదం వ్యాచష్టే (దేవాదీతి) భేదశబ్దార్థమాహ (వివిధేతి) బుద్ధిశబ్దేన చిత్తశబ్దార్థ ఉక్తః. బుద్ధేర్భేదశ్చ ఆత్మన్యారోప్యమాణదేవాద్యాకారరూపవిషయభేదాత్. బహుధా - దేవత్వాదిబహుప్రకారవిశిష్టతయా అభ్యుపేతమిత్యర్థః. బహుధాశబ్దేన ఏకశబ్దస్యాకారైక్యపరత్వం స్పష్టం. ఫలితమర్థమాహ (నాత్మస్వరూపప్రయుక్తమితి) ఔపాధికమిత్యర్థః. ఉపాధివిగమే తు కీదృశం స్వరూపమిత్యపేక్షాయామనన్తరశ్లోకం వ్యాచష్టే (ఆత్మేతి) విశుద్ధపదం వ్యాచష్టే (కర్మరహితమితి) విమలపదం వ్యాచష్టే (తత ఏవేతి) విమలపదవ్యాఖ్యానమితి స్పష్టీకర్తుం మలరూపశబ్దః. మలరూపప్రకృతిస్పర్శరహితమిత్యనేన * సర్వకర్మక్షయే జ్ఞానమపాస్తదోషమిత్యస్యార్థో వగతః - శక[illegible]యవాచిపదానన్తరపదస్య శరీరసంబన్ధవిరహపరత్వేన వ్యాఖ్యాతత్వాత్. తథా చ శ్రుతిః *అశ్వ ఇవ రోమాణి విధూయ పాపం చన్ద్ర ఇవ రాహోర్ముఖాత్ప్రముచ్య ధూత్వా శరీరమకృ

తతశ్చ తత్ప్రియుక్తశోకమోహలోభాద్యశేషహేయగుణాసఙ్గి- ఉపచయాపచయానర్హత్వాదేకం- తత ఏవ సదైకరూపం - తచ్చ వాసుదేవశరీరమితి తదాత్మకం-అతదాత్మకస్య కస్యచిదప్యభావాదిత్యాహ *జ్ఞానం విశుద్ధమితి. చిదంశస్సదైకరూపతయా సర్వదాఽస్తిశబ్దవాచ్యః- అచిదంశస్తు క్షణపరిణామిత్వేన సర్వదా నాశగర్భ ఇతి సర్వదా నాస్తిశబ్దాభిధేయః - ఏవంరూపచిదచిదాత్మకం జగద్వాసుదేవశరీరం తదాత్మకమితి జగద్యాథాత్మ్యం సమ్యగుక్తమిత్యాహ *సద్భావ ఏవమితి. అత్ర సత్యమసత్యమితి *యదస్తి యన్నాస్తీతి ప్రక్రాన్తస్యోపసంహారః. ఏతత్ జ్ఞానైకాకారతయా సమమశబ్దగోచరస్వరూపభేదమేవాచిన్మిశ్రం భువనాశ్రితం దేవమనుష్యాదిరూపేణ సమ్యగ్వ్యవహారార్హభేదం యద్వర్తతే- తత్ర హేతుః కర్మైవేత్యుక్తమిత్యాహ ఏతత్తు యదితి. తదేవ వివృణోతి* యజ్ఞః పశురితి. జగద్యాథాత్మ్యజ్ఞానప్రయోజనం మోక్షోపాయయతనమిత్యాహ *యచ్చైతదితి. అత్ర నిర్విశేషపరే బ్రహ్మణి, తదాశ్రయే సదసదనిర్వచనీయే చాజ్ఞానే, జగతస్తత్కల్పితత్వే, వాఽనుగుణం కించిదపి పదం న దృశ్యతే- అస్తినాస్తిశబ్దాభిధేయం చిదచిదాత్మకం కృత్స్నం జగత్ పరమస్య పరేశస్య పరస్య బ్రహ్మణో విష్ణోః కాయత్వేన తదాత్మకం- జ్ఞానైకాకారస్యాత్మనో దేవాదివివిధాకారానుభవేఽచిత్పరిణామే చ హేతుర్వస్తుయాథాత్మ్యజ్ఞానవిరోధి క్షేత్రజ్ఞానాం కర్మైవేతి ప్రతిపాదనాత్, అస్తినాస్తిసత్యాసత్యశబ్దానాం చ సదసదనిర్వచనీయవస్త్వభిధానాసామర్థ్యాచ్చ. నాస్త్యసత్యశబ్దావస్తిసత్యశబ్దవిరోధినా- అతశ్చ తాభ్యామ

తం కృతాత్మా బ్రహ్మలోకమభిసంభవానీతి- అత్ర హి పాపం విధూయేత్యుక్త్వా ... త్వా శరీరమిత్యుక్తం. ఉపరితనపదాని వ్యాచష్టే (తతశ్చేతి) తత ఏవేత్యర్థః. హేతోర్నైరపేక్ష్యసూచకశ్చశబ్దః. నిరస్తాశేషలోభాదిసఙ్గమిత్యర్థః. ఏకమితిపదం వ్యాచష్టే (ఉపచయాపచయానర్హత్వాదేకమితి) ఉపచయాపచయౌ - వృద్ధిక్షయౌ. తదర్హత్వం - సావయవత్వం. సావయవత్వాభావాదేవైకశబ్దవాచ్యత్వం. నిరవయవత్వమేకత్వమిత్యర్థః. (తత ఏవ సదైకరూపమితి) నిరవయవత్వాత్సావయవత్వప్రయుక్తవృద్ధిక్షయరహితమిత్యర్థః. సామానాధికరణ్యం వ్యాచష్టే(తచ్చేతి)*యదమ్బు వైష్ణవః కాయః *అశేషమూర్తిరిత్యుక్తత్వాదయమేవార్థః. నయతోఽన్యదస్తీత్యేతద్వ్యాచష్టే(అతదితి) యతః- యస్మాద్వాసుదేవాత్, అన్యత్ - స్వాపృథక్సిద్ధం వస్తు నాస్తీత్యర్థః. యద్వా - వాసుదేవాదితి పదమధ్యాహృత్య యోజనా. వాసుదేవాదన్యన్నాస్తీతి యతః - తత ఇత్యర్థః. అస్యాం యోజనాయాం తచ్ఛబ్దః ప్రసిద్ధపరామర్శీ. అతోఽపి పూర్వయోజనా సాధీయసీ - తద్వ్యతిరిక్తస్య యద్వ్యతిరిక్తప్రతినిర్దేశరూపత్వస్వారస్యాత్పఞ్చమ్యన్తాధ్యాహారానపేక్షత్వాచ్చ. జ్ఞానస్వరూపో, యదాత్మా, తిశ్లోకౌ చిదచిత్సాధారణౌ - వన్యస్తీత్యాదిసార్ధశ్లోకద్వయమచిదసాధారణం - విజ్ఞానమిత్యాది సార్ధశ్లోకశ్చిదసాధారణ ఇతి విభాగః. నపరమతే ముక్తం - తత్త్వమేవోక్తమిత్యభిప్రాయేణ సద్భావ ఇత్యాద్యర్థముక్తం. తత్ర యథాశబ్దార్థమాహ (చిదంశ ఇతి) యథా - యేన ప్రకారేణ. పరిణామిత్వాపరిణామిత్వరూపేణ - నజ్ఞానబాధ్యత్వాబాధ్యత్వరూపేణేత్యర్థః. (ఏవంరూపేతి) శరీరశరీరిభావరూపేణ యేన ప్రకారేణ భగవదాత్మకత్వం - నతు స్వరూపైక్యేనేత్యర్థః. శ్లోకే యథాశబ్దప్రతియోగ్యేవంశబ్దః. సత్యం జ్ఞానం అసత్యమన్యచ్చ యథాఽవస్థితం - ఏవం సద్భావ ఉక్త ఇత్యన్వయోఽభిప్రేతః. అతస్సత్యాసత్యశబ్దవాచ్యత్వనిర్వాహకాపరిణామిత్వపరిణామిత్వే భగవదాత్మకత్వం చ యథాశబ్దవివక్షితం భవతి. అన్యదుపక్రాన్తమన్యదుపసంహృతం భవతి - అస్తినాస్తిశబ్దైరుపక్రమ్య సత్యాసత్యశబ్దైరుపసంహారాదిత్యత్రాహ (అత్రేతి) ఉపక్రమోపసంహారయోశ్శబ్దాన్తరనిర్దేశస్య అయమభిప్రాయః - అన్యైష్వపి శబ్దైరుక్తవిదేవం శ్రుతేషు తేషామపి ప్రవృత్తినిమిత్తమిదమేవేతి. ఉత్తరార్ధస్యార్థమాహ (ఏతదితి) *ప్రత్యస్తమితభేదం*అగోచరం వచసామిత్యనయోరర్థమభిప్రేత్యాహ (జ్ఞానైకాకారతయా సమమశబ్దగోచరస్వరూపభేదమితి) ఏవకారేణ విరోధస్సూచితః. భువనాశ్రితత్వస్య ఘటకం పదమాహ (అచిన్మిశ్రమితి) భువనాశ్రితం - అణ్డాన్తర్గతం- భోగస్థానగతమిత్యర్థః. సంవ్యవహారశబ్దం వ్యాచష్టే(సమ్యగ్వ్యవహారార్హభేదమితి)సమ్యక్ఛబ్దస్స్పష్టత్వపరః. తత్కర్మకమిత్యాకాంక్షాయాముత్తరశ్లోకస్య తద్వివరణపరత్వమాహ (తదేవ వివృణోతీతి)స్వర్గమయశ్చ కామః-స్వర్గవిషయేచ్ఛేత్యర్థః. ఫలస్య వక్ష్యమాణత్వాద్దేవతాయాః ఫలస్య చ యష్టవ్యత్వేన సాధ్యత్వేన చ కర్మాన్తర్భావః. ఇత్యాదిశబ్దేన దానహోమాదికం చ పాపం చోక్తం భవతి. ఘోరాదిశబ్దేన పాపఫలముపయుక్తం భవతి. పశ్వాదిపరికరయుక్తో యజ్ఞ ఏకం కర్మ - ఏవంవిధయజ్ఞాత్మకం దానహోమాద్యాత్మకం చ కర్మ తత్ర హేతుః. ఆశ్రితమార్గదృష్టం-నైస్సైరాశ్రితమార్గా వర్ణాశ్రమాః-తేషు దృష్టమిత్యర్థః. అనన్తరశ్లోకార్థమాహ (జగదితి) కర్మవశ్యస్సర్వత్ర వ్రజతి హి. యద్వా - కర్మవశో హి సర్వత్ర వ్రజతి - తస్మాదేవం కుర్యాదిత్యర్థః నిగళిత ఏవ హి సర్వత్ర కారాగృహే చరతి - అతస్తన్మోచనాయ యతేతేతి భావః. ధ్రువమచలం సదైకరూపం - స్వరూపతో రూపతో గుణతశ్చైకరూపమిత్యర్థః. యద్వా - స్వరూపతో గుణతో రూపతశ్చైకరూపమిత్యర్థః. తస్మాన్నైతదేవమితి పూర్వేణాన్వయః. ఏవం శ్లోకానాం స్వోక్తార్థానుగుణ్యముపపాద్య పరోక్తార్థాననుగుణత్వముపపాదయతి(అత్రేత్యాదినా)కించిదపి పదం న దృశ్యత ఇతి న వాచ్యం - నాస్త్యాదిశబ్దానాం సామానాధికరణ్యమజ్ఞానవాచిపదజాతం చానుగుణమితి శఙ్కత్రాహ(అస్తీతి) (పరమస్యేత్యాది)పరమపరేశాదిశబ్దానాం భవత్పక్షే వ్యర్థతాప్రసక్తిరితి భావః. హేత్వన్తరం చాహ (అస్తినాస్తిసత్యాసత్యేతి) ప్రథమశ్చస్త్వర్థః. స్వోక్తయోజనాయామనుగుణస్య శబ్దస్య పరపక్షేఽననుగుణత్వరూపం వైషమ్యమస్తీతి భావః. అస్తిసత్యశబ్దౌ దృష్టాన్తార్థౌ. యథాఽస్తిసత్యశబ్దౌ న సద్విలక్షణపరౌ-తథా నాస్త్యసత్యశబ్దావపి నాసద్విలక్షణపరావిత్యర్థః. కథమనిర్వచనీయవస్త్వభిధానాసామర్థ్యమిత్యత్రాహ (నాస్తీతి)అర్థద్వారకో విరోధః. తతః కిమిత్యత్రాహ (అతశ్చేతి) యద్వా-అనిర్వచనీయవస్త్వభిధానాసామర్థ్యాదిత్యుక్త్వా తత్ర హేతుక్తిః-పరస్పరవిరుద్ధార్థత్వాదత్ర

సత్త్వం హి ప్రతీయతే- నానిర్వచనీయత్వం, అత్ర చాచిద్వస్తుని నాస్త్యసత్యశబ్దౌ న తుచ్ఛత్వమిథ్యాత్వపరౌ ప్రయుక్తౌ- అపితు వినాశిత్వపరౌ- *వస్త్వస్తి కిం *మహీఘటత్వమిత్యత్ర వినాశిత్వమేవ హ్యుపపాదితం. న నిష్ప్రమాణకత్వం జ్ఞానబాధ్యత్వం వా- ఏకేనాకారేణైకస్మిన్ కాలేఽనుభూతస్య కాలాన్తరే పరిణామవిశేషేణాన్యథోపలబ్ధ్యా నాస్తితోపపాదనాత్. తుచ్ఛత్వం హి ప్రమాణసంబన్ధానర్హత్వం. బాధోపి యద్దేశకాలాదిసంబన్ధితయా యదస్తిత్వోపలబ్ధం- తస్య తద్దేశకాలాదిసంబన్ధితయా నాస్తిత్వోపలబ్ధిః. నతు కాలాన్తరే అనుభూతస్య కాలాన్తరే పరిణామాదినా నాస్తిత్వోపలబ్ధిః- కాలభేదేన విరోధాభావాత్. అతో న మిథ్యాత్వం. ఏతదుక్తం భవతి - జ్ఞానస్వరూపమాత్మవస్త్వాదిమధ్యపర్యన్తహీనం సతతైకస్వరూపమితి స్వత ఏవ సదాస్తిశబ్దవాచ్యం- అచేతనం తు క్షేత్రజ్ఞభోగ్యభూతం తత్కర్మానుగుణపరిణామి వినాశి సర్వదా నాస్త్యర్థగర్భమితి నాస్త్యసత్యశబ్దాభిధేయమితి. యథోక్తం *యత్తు కాలాన్తరేణాపి నాన్యసంజ్ఞాముపైతి వై। పరిణామాదిసంభూతాం తద్వస్తు నృప తచ్చ కిం। అనాశీ పరమార్థశ్చ ప్రాజ్ఞైరభ్యుపగమ్యతే। తత్తు నాస్తి న సన్దేహో నాశిద్రవ్యోపపాదితమితి. దేశకాలకర్మవిశేషాపేక్షయా అస్తిత్వనాస్తిత్వయోగిని వస్తుని కేవలాస్తిబుద్ధిబోధ్యత్వం పరమార్థ ఇత్యుక్తం- ఆత్మన ఏవ కేవలాస్తిబుద్ధిబోధ్యత్వమితి స పరమార్థ ఇత్యుక్తం. శ్రోతుశ్చ మైత్రేయస్య- *విష్ణ్వాధారం యథా చైతత్త్రైలోక్యం సమవస్థితం । పరమార్థశ్చ మే ప్రోక్తో యథాజ్ఞానం ప్రధానత ఇత్యనుభాషణాచ్చ- *జ్యోతీంషి విష్ణురిత్యాది సామానాధికరణ్యస్యాత్మశరీరభావ ఏవ నిబన్ధనం - చిదచిద్వస్తునోశ్చాస్తినాస్తిశబ్దప్రయోగనిబన్ధనం జ్ఞానస్యాకర్మనిమిత్తస్వాభావికరూపత్వేన ప్రాధాన్యం, అచిద్వస్తునశ్చ తత్కర్మనిమిత్తపరిణామిత్వేనాప్రాధాన్యమితి ప్రతీయతే. యదుక్తం నిర్విశేషబ్రహ్మవిజ్ఞానాదేవావిద్యానివృత్తిం వదన్తి శ్రుతయ ఇతి- తదసత్ - *వేదాహమేతం పురుషం మహాన్తం ఆదిత్యవర్ణం తమసః పరస్తాత్ । తమేవం విద్వానమృత ఇహ భవతి నాన్యః పన్థా విద్యతేఽయనాయ

హేత్వన్తరతయోక్తం. చస్సముచ్చయే. తథాపి సత్త్వాభావాత్తుచ్ఛత్వం మిథ్యాత్వం వోక్తం భవతీతి చేత్తత్రాహ (అత్రేతి) కథం వినాశిత్వపరావిత్యత్రాహ (వస్త్వితి) వినాశిత్వమేవ హి మిథ్యాత్వమితి శఙ్కాయాం వినాశిత్వస్వరూపం శోధయతి (ఏకేనేతి) ఏకేనాకారేణ కాలాన్తరేఽనుభూతస్య కాలాన్తరే ఆకారాన్తరేణోపలబ్ధిరస్తు - తతః కథం వినాశిత్వం తుచ్ఛత్వమిథ్యాత్వవ్యావృత్తమితి శఙ్కాయాం తుచ్ఛత్వాదిస్వరూపం శోధయతి (తుచ్ఛత్వం హీతి) (పరిణామాదినేతి) పరిణామశబ్దః పరిణామసామాన్యపరః తద్విశేషపరశ్చ.- యథా వాదశబ్దః సర్వకథాసాధారణో వీతరాగకథామాత్రపరశ్చ తద్వత్. అత్రాయం పరిణామశబ్దో వర్ధమానావస్థావాచీ- *పరిణామర్ద్ధిజన్మభిరితి ప్రయోగాత్. *యత్తు కాలాన్తరేణాపి నాన్యసంజ్ఞాముపైతి వై। పరిణామాదిసంభూతామితి వక్ష్యమాణవచనకటాక్షేణైవముక్తం. పరిణామశబ్దస్య వికారమాత్రపరత్వే ఆదిశబ్దః ప్రదేశాన్తరగమనపరః. కాలాన్తరానుభూతస్య కాలాన్తరే నాస్తిత్వోపలబ్ధిః కథం న బాధ ఇత్యత్రాహ (కాలభేదేనేతి) విరోధే హి బాధః - బాధ్యత్వం హి మిథ్యాత్వమిత్యభిప్రాయేణాహ (అత ఇతి) పరిణామిత్వాపరిణామిత్వయోరర్థమాత్రహీనాస్త్యస్త్యాదిశబ్దాః పారిభాషికాః- తత్కథం తదభిధానప్రకారః. పరిణామాస్పదస్యాపి వస్తునో నిత్యత్వాన్నాస్తిశబ్దాభిధేయత్వం చానుపపన్నమిత్యత్రాహ (ఏతదుక్తం భవతీతి) సతతైకరూపత్వమస్తిశబ్దప్రవృత్తినిమిత్తం- వినాశగర్భత్వం నాస్తిశబ్దప్రవృత్తినిమిత్తమిత్యర్థః. ఘటావస్థాయాం పిణ్డో నాస్తి - కపాలావస్థాయాం ఘటో నాస్తి- చూర్ణావస్థాయాం న కపాలః సన్తీతి సదా నాశగర్భత్వం. ఉత్తరావస్థాప్రాప్తిర్హి పూర్వావస్థస్య వినాశః. తదవస్థస్యైవోత్పత్తిః. తస్మాన్నాస్తిశబ్దాభిధేయత్వమచిద్వస్తునః. చిద్వస్తున స్త్వవస్థాన్తరాపత్త్యవస్థాన్తరప్రహాణాభావే సైకరూపత్వాన్న వినాశగర్భత్వం- అత స్సదస్తిశబ్దవాచ్యమేవ. యత్సదాస్త్యేవ తదస్తిశబ్దవాచ్యం - సిద్ధశబ్దార్థసంబన్ధ ఇత్యత్ర సిద్ధశబ్దవదవధారణగర్భోయం శబ్దః. తత్ర హి సిద్ధ ఏవేతి వ్యాఖ్యాతం అబ్భక్షో వాయుభక్ష ఇత్యాదిదృష్టాన్తీకృత్య - తథాత్రాపీత్యర్థః అస్తినాస్తిశబ్దానాం ప్రవృత్తినిమిత్తమిదమేవేత్యస్మిన్నర్థే ప్రమాణమాహ (యథోక్తమితి) అసదసత్యసత్యాదిశబ్దానాం మిథ్యాత్వామిథ్యాత్వయోః ప్రసిద్ధిస్వారస్యముక్తి శఙ్కాయాం మిథ్యాగర్భత్వమపి దర్శయతి (దేశేతి) (కర్మవిశేషాపేక్షయేతి) పాలనరక్షణాదిసద్భావాసద్భావాభ్యాం రాజత్వపితృత్వాదిరూపేణ అస్తిత్వం నాస్తిత్వం చ కర్మాపేక్షం. ఔపాధికాస్తిత్వయోగిని వస్తుని స్వాభావికాస్తిత్వయోగిత్వబుద్ధివిషయత్వం న పరమార్థ ఇత్యర్థః. అపరమార్థత్వగర్భాఽనర్థాపేతత్వాదచితో నాస్త్యనత్యాదిశబ్దవాచ్యత్వమిత్యుక్తం. ఆత్మనస్స్వాభావికాస్తిత్వయోగాత్తత్తద్బుద్ధివిషయత్వం పరమార్థ ఇత్యాహ (ఆత్మన ఏవేతి) పదశోదశశ్లోక్యాముక్తమర్థం శ్రోతురనువాదప్రకారేణ ద్రఢయతి (శ్రోతుశ్చేతి) ప్రధానతః-*ద్వ్యేకయోరితివద్భావప్రధానో నిర్దేశః. ప్రాధాన్యేనేత్యర్థః. ప్రాధాన్యం- ఉత్కర్షః. అనుభాషణశ్లోకపూర్వార్ధఫలితమర్థమాహ (జ్యోతీంషీతి) తదేకధార్యద్రవ్యత్వం హి శరీరలక్షణం- అతో విష్ణ్వాధారమిత్యనేనాత్మశరీరభావః సిద్ధః. ఉత్తరార్ధఫలితమర్థమాహ (చిదచిదితి) జ్ఞానప్రాధాన్యం కణ్ఠోక్తం - తేనాచిద్వస్తునోఽప్రాధాన్యస్యార్థసిద్ధత్వాదాహ (అచిద్వస్తునశ్చేతి) ప్రాధాన్యాప్రాధాన్యే- ఉత్కర్షాపకర్షౌ. తౌ చాపరిణామిత్వపరిణామిత్వలక్షణౌ-నామిథ్యాత్వమిథ్యాత్వలక్షణౌ - ధర్మిణి సతి హి ప్రాధాన్యాప్రాధాన్యే- ప్రతీతిమాత్రసిద్ధం హి మిథ్యా-అతో న తత్రాప్రాధాన్యశబ్దః స్వరస ఇత్యభిప్రాయః. అథ నిర్విశేషబ్రహ్మాత్మైక్యజ్ఞానస్యైవ నివర్తకత్వపరత్వేన పరోక్తశ్రుతీనామతదర్థత్వం వక్తుం పరోక్తమనువదతి (యదుక్తమితి) పరిహరతి (తదసదితి). తత్ర జ్ఞానస్య నిర్విశేషవస్తువిషయత్వం తేనాత్మైక్యవిషయత్వం చ పరిహర్తుం ప్రథమం నిర్విశేషవస్తువిషయత్వం వ్యుదసితుముపాదత్తే (వేదాహమితి) అనేన విగ్రహాదివిశిష్టవిషయజ్ఞానమేవోపాయః- నాన్య ఇత్యుక్తం. ఏత

*సర్వేనిమేషాజజ్ఞిరే విద్యుతః పురుషాదధి *నతస్యేశే కశ్చన తస్యనామమహద్యశః * యఏనం విదురమృతాస్తేభవన్తీత్యాద్యనేకవాక్యవిరోధాత్. బ్రహ్మణస్సవిశేషత్వాదేవ సర్వాణ్యపి వాక్యాని సవిశేషజ్ఞానాదేవ మోక్షంవదన్తి. శోధకవాక్యాన్యపి సవిశేషమేవ బ్రహ్మప్రతిపాదయన్తీత్యుక్తం. తత్త్వమస్యాదివాక్యేషు సామానాధికరణ్యంననిర్విశేషవస్త్వైక్యపరం- తత్త్వంపదయోస్సవిశేషబ్రహ్మాభిధాయిత్వాత్. తత్పదంహి సర్వజ్ఞంసత్యసంకల్పంజగత్కారణంబ్రహ్మపరామృశతి- *తదైక్షతబహుస్యామిత్యాదిషుతస్యైవప్రకృతత్వాత్. తత్సమానాధికరణంత్వంపదంచాచిద్విశిష్టజీవశరీరకంబ్రహ్మప్రతిపాదయతి- ప్రకారద్వయావస్థితైకవస్తుపరత్వాత్సామానాధికరణ్యస్య. ప్రకారద్వయపరిత్యాగే ప్రవృత్తినిమిత్తభేదాసంభవేనసామానాధికరణ్యమేవపరిత్యక్తంస్యాత్, ద్వయోః పదయోర్లక్షణాచ. సోయందేవదత్తఇత్యత్రాపినలక్షణా- భూతవర్తమానకాలసంబన్ధితయైక్యప్రతీత్యవిరోధాత్.

త్సమానార్థత్వాదాహ (సర్వేనిమేషాఇతి) తత్రహి *అద్భ్యస్సంభూతోహిరణ్యగర్భ ఇత్యష్టావితి ప్రతీకోపాదానంకృతం. అనేనవిద్యుద్భ్యశ్చేత్యన్వయోభవతి. విద్యుతః - విద్యుద్వర్ణాదిత్యర్థః - * ఆదిత్యవర్ణమిత్యనేనైకార్థ్యాత్ * నతస్యేశేకఇత్యనేన ఉపాయభూతం జ్ఞానాన్తరంనాస్తీతిఫలితం - అధికజ్ఞేయాన్తరాభావాత్. ఉక్తాకారవిశిష్టపురుషవేదనస్య ఉపాయత్వందర్శయతి (యఏనంవిదురితి) ఏషామన్యేషామప్యాదిశబ్దగృహీతానాంచవాక్యానాముపాదానమనేకవాక్యవిరోధప్రదర్శనాయ. నను *సదేవైకమేవేత్యాదికారణవాక్యైర్నిర్విశేషస్య ప్రతిపన్నత్వాత్తజ్జ్ఞానమేవసాక్షాన్మోక్షోపాయఇతిసగుణజ్ఞానస్యోపాయత్వంతద్వ్యవధానేనస్యాత్-యద్వా-సగుణజ్ఞానోపాయత్వపరవాక్యేష్వపిసగుణత్వేతాత్పర్యం- వస్తుమాత్రమేవలక్ష్యతఇతిచేత్తత్రాహ (బ్రహ్మణఇతి) సద్విద్యాదిష్వపిసగుణవిషయతోపపాదనాద్యథావస్థితస్వరూపవిషయజ్ఞానస్యైవమోక్షోపాయత్వాత్తాన్యపిసవిశేషజ్ఞానోపాయత్వపరాణీత్యర్థః. తర్హిశోధకవాక్యైర్విరోధఇత్యత్రాహ (శోధకేతి) ఏవంజ్ఞానస్యనిర్విశేషవిషయత్వంతద్విరుద్ధవచనోదాహరణేనప్రతిక్షిప్తం. అథతత్త్వమస్యాదిసామానాధికరణ్యస్యాన్యథానుపపత్త్యానిర్విశేషజ్ఞానమేవోపాయఇతిశఙ్కాయాంతస్య జీవపరైక్యవిషయత్వంవ్యుదస్యతి (తత్త్వమస్యాదీతి) శోధకవాక్యేషుసామానాధికరణ్యమతద్వ్యావృత్తిముఖేనవస్త్వైక్యపరం-*తత్త్వమస్యాదిషుజీవబ్రహ్మణోస్సామానాధికరణ్యమన్వయముఖేనోపలక్షితవస్త్వైక్యపరం-అచిద్బ్రహ్మణోస్తు*సర్వంఖల్విదంబ్రహ్మేత్యాదావతాత్త్వికరూపారోపణేనసామానాధికరణ్యం-*జ్యోతీంషివిష్ణురిత్యాదౌ బాధార్థమితిచతుర్ధాహిపరైస్సామానాధికరణ్యంతత్రతత్రాభ్యుపేతం.తత్ర*తత్త్వమస్యాదివాక్యేఽన్వయముఖేనవస్తుమాత్రపరత్వంగత్యభావేబాధార్థత్వంచాశఙ్క్యనిరాక్రియతే. తత్రప్రథమంవస్త్వైక్యపరత్వందూషయితుమాహ(ననిర్విశేషవస్త్వైక్యపరమితి)కుతఇత్యత్రాహ(తత్త్వమితి)తచ్చకథమిత్యత్రాహ(తత్పదంహీతి)హిర్హేతౌ. సర్వజ్ఞత్వాదిగుణకప్రతిపాదనంకథమిత్యత్రాహ (తదైక్షతేతి)తచ్ఛబ్దస్యప్రకృతసర్వాకారవిశిష్టవస్తుపరామర్శిత్వంవ్యుత్పత్తిసిద్ధం- యథా-శుక్లాశోభనాక్షీమదీయాపూర్ణశృఙ్గాఘటోధ్నీగౌస్తామానయేతి. నను గౌస్తిష్ఠతితామానయేత్యాదావానయనాదిక్రియానర్హస్థిత్యాదివిశేషణవిధురవస్తుపరామర్శిత్వందృశ్యతే-తచ్చముఖ్యం. నైవం- ఆనయనసమకాలాన్వయాయోగ్యేనాపిస్థిత్యాదివిశేషణేనపూర్వకాలవైశిష్ట్యస్యవివక్షితత్వాత్ - అన్యథాధావతోపిగోపిణ్డస్యానయనప్రసఙ్గః. విశేషణంవిశేష్యవిస్తునియథాన్వయార్హం-తథాన్వితస్యతస్యాపరిత్యాగోహివివక్షితత్వం. ప్రకృతసర్వవిశేషణేష్వేకస్యాపిపరిత్యాగే ప్రకృతత్వమేవహీయేత-శుక్లాశోభనాక్షీమదీయాపూర్ణశృఙ్గాఘటోధ్నీగౌస్తామానయేత్యుక్తేశాక్ల్యేతరసమస్తవిశేషణాన్వితవ్యక్త్యానయనేపి ప్రకృతవ్యక్తేరానీతత్వాభావాత్. అతస్సవిశేషే ప్రకృతేనిర్విశేషస్య ప్రకృతత్వందూరోత్సారితం. నచప్రకృతసర్వవిశేషణపరిత్యాగేపిధర్మ్యైక్యేన ప్రకృతత్వసిద్ధిః- సర్వాకారప్రహాణే ప్రతిసంధానానర్హత్వాత్-నహ్యపవరకేఘటో స్తితమానయేత్యుక్తేఘటత్వావిశేషోయాంమృన్మాత్రస్యసిద్ధిః ప్రకృతత్వసిద్ధిః.కథమేకాకారపరిత్యాగేప్యసంభవత్ప్రకృతత్వంసర్వాకారపరిత్యాగేసంభవతి. అఙ్గులీయకత్వప్రహాణేపికనకంప్రతిసంధీయతఇతిచేత్. సత్యం-ప్రత్యక్షేణ. తచ్ఛబ్దస్తుప్రకృతాకారప్రహాణే ప్రతిసన్ధానమేవజనయితుంనశక్నోతి. అతఏవహియదఙ్గులీయకంతదానయేత్యుక్తేకనకమాత్రంనానీయతే. అతః ప్రకృతసర్వాకారప్రహాణే ప్రతిసంధానానర్హస్యవస్తునః ప్రకృతత్వమేవనాస్తీతితచ్ఛబ్దస్యవస్తుమాత్రపరత్వంలాక్షణికంస్యాత్. తత్పదోపస్థాపితసార్వజ్ఞ్యాదీనాంత్వంపదోపస్థాపితాజ్ఞత్వాదీనాంచవిరోధాన్నిర్విశేషపరత్వమితిచేత్తత్రాహ (తత్సమానాధికరణమితి) ఘటస్యశుక్ల ఇత్యాదివ్యధికరణవాక్యేషుధర్మవాచిపదస్యధర్మిపర్యన్తత్వాభావాత్తద్వ్యావృత్త్యర్థంతత్సమానాధికరణమిత్యుక్తం. (అచిద్విశిష్టజీవశరీరకమితి) అజ్ఞత్వాదిగుణానాం సర్వజ్ఞత్వాదిగుణకైపరమాత్మనివిరోధస్సద్వారకతయాపరిహృతఇత్యర్థః. త్వంపదప్రవృత్తినిమిత్తసంబోధనీయార్థత్వరూపాభిముఖ్యవిశేషప్రయోజకోపలక్షణాభిప్రాయేణఅచిద్విశిష్టజీవేత్యుక్తం. సమానాధికరణత్వేసతికథంత్వంపదంజీవవిశిష్టబ్రహ్మపరమిత్యత్రాహ (ప్రకారద్వయేతి) ప్రకారద్వయావస్థితం-ప్రకారద్వయవిశిష్టం. ప్రకృతతత్త్వంపదప్రవృత్తినిమిత్తపరః ప్రకారద్వయశబ్దోన్యూనత్వనివర్తకః-నతుప్రకారత్రిత్వాదివ్యవచ్ఛేదపరః. తదుపపాదయతి (ప్రకారద్వయపరిత్యాగఇతి) దూషణాన్తరమాహ (ద్వయోరితి)అవిరోధేనముఖ్యతయానిర్వాహేసంభవత్యేకస్యాపిపదస్యలక్షణానయుక్తా-విరోధేనత్వేకస్యైకపదలక్షణయైవాఽవిరోధసిద్ధ్యతిపదద్వయలక్షణానుపపన్నేత్యర్థః. ననుపదద్వయలక్షణాన దూషణం- సోయందేవదత్తఇత్యాదిషుదృష్టత్వాత్-తత్రహిదేశకాలవిశిష్టాకారేదేశకాలాన్తరాన్వయవిరోధాల్లాక్షణికమేవపదద్వయంతత్రాహ (సోయమితి)కిమేకస్యదేశద్వయసంబన్ధోవిరోధః-ఉతకాలద్వయాసంబన్ధఇతివికల్పమభిప్రేత్యాహ (భూతేతి)నహివిశిష్టాకారవిశేషణాన్తరాన్వయః-అపితువిశేష్యమాత్రే-అతఃకాలద్వయసంబన్ధోనవిరుద్ధః,యదివిరుద్ధః-

దేశభేదవిరోధశ్చ కాలభేదేన పరిహృతః. *తదైక్షత బహు స్యామిత్యుపక్రమవిరోధశ్చ, ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞానం చ న ఘటతే, జ్ఞానస్వరూపస్య నిరస్తనిఖిలదోషస్య సర్వజ్ఞస్య సమస్తకల్యాణగుణాత్మకస్యాజ్ఞానం తత్కార్యానన్తాపురుషార్థాశ్రయత్వం చ భవతి, బాధార్థత్వే చ సామానాధికరణ్యస్య త్వన్తత్పదయోరధిష్ఠానలక్షణానివృత్తిలక్షణా చేతి లక్షణాదయస్త ఏవ దోషాః. ఇయాంస్తు విశేషః- నేదం రజతమితివత్ప్రతిపన్నస్యైవ బాధస్యాగత్యా పరికల్పనం, తత్పదేనాధిష్ఠానాతిరేకిధర్మానుపస్థాపనేన బాధానుపపత్తిశ్చ. అధిష్ఠానం తు ప్రాక్తిరోహితమతిరోహితస్వరూపం తత్పదేనోపస్థాప్యత ఇతి చేన్న - ప్రాగధిష్ఠానాప్రకాశే తదాశ్రయభ్రమబాధయోరసంభవాత్. భ్రమాశ్రయమధిష్ఠానమతిరోహితమితి చేత్ - తదేవాధిష్ఠానస్వరూపం భ్రమవిరోధీతి తత్ప్రకాశే సుతరాం న తదాశ్రయభ్రమబాధౌ. అతోఽధిష్ఠానాతిరేకిపారమార్థికధర్మతిరోధానానభ్యుపగమే భ్రాన్తిబాధావనుపపాదౌ.

తథా చౌద్గాత్రం క్షణికత్వమాపద్యేత, అనేకకాలసాధ్యధర్మనిధానం ఫలప్రాప్తిశ్చ నోపపద్యేయాతామితి భావః. (దేశభేదేతి) యద్యేకస్య దేశద్వయసంబన్ధవిరోధః- తర్హి విష్ణుక్రమణతీర్థస్నానాదివిధిర్నోపపద్యతే, ప్రత్యభిజ్ఞావిరోధశ్చేతి భావః. యౌగపద్యం కథం సంభవతీతి చేదుచ్యతే - దేశద్వయసంబన్ధస్య కాలద్వయసంబన్ధస్య వా న యౌగపద్యాద్భావః- తత్ప్రతిపత్తేరేవ హి యౌగపద్యం. ప్రతిపత్తిస్తు దేశద్వయకాలద్వయసంబన్ధం క్రమభావినమేవ దర్శయతి- అతో న విరోధః- అన్యథా- అతీతానాగతవిషయజ్ఞానేష్వతీతానాగతవిషయయోర్వర్తమానత్వం జ్ఞానస్యాతీతానాగతత్వం వా ప్రసజ్యేతేతి. దూషణాన్తరమప్యాహ (తదైక్షతేతి) ఉపక్రమాధికరణే హ్యుపక్రమస్య ప్రాబల్యముక్తమితి భావః. ఉపక్రమోపక్రమే ఐక్యస్యాప్రతిపన్నత్వాదుపక్రమవిరోధః- ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞావాక్యం హి *తదైక్షత బహు స్యామితి వాక్యాత్పూర్వమిత్యత్రాహ (ఏకవిజ్ఞానేనేతి) తత్ర నిమిత్తోపాదానత్వతదనుగుణసార్వజ్ఞ్యసర్వశక్త్యాదిగుణసిద్ధిరిత్యర్థః. విశిష్టమేవ కారణం తదేవ స్థూలావస్థం కార్యమితి ద్రవ్యాన్తరత్వాభావాత్కారణజ్ఞానేన కార్యజ్ఞానముపపద్యతే. మృషావాదినస్తు కారణజ్ఞానే కార్యస్య విషయతయాన్తర్భావోఽభిమతశ్చేద్విరోధః- సత్యవిషయజ్ఞానే మిథ్యార్థస్య విషయత్వాయోగాత్. మిథ్యాత్వే నేత్యధ్యాహారశ్చ స్యాత్. అనన్తర్భావే త్వజ్ఞాతే జ్ఞాతత్వవ్యవహారో న ముఖ్యః స్యాత్. అతోఽస్మత్పక్ష ఏవ ప్రతిజ్ఞావాక్యం స్వరసం. శ్రుత్యన్తరవిరోధమాహ (జ్ఞానస్వరూపస్యేతి) జ్ఞానస్వరూపస్య సర్వజ్ఞస్యేత్యనేన ధర్మిధర్మభూతజ్ఞానే వివక్షితే. సర్వజ్ఞస్యాజ్ఞత్వం, నిరస్తనిఖిలదోషస్య సమస్తకల్యాణగుణాత్మకస్య అనన్తాపురుషార్థాశ్రయత్వమితి విరోధః. జ్ఞానస్వరూపస్యేత్యనేన తిరోధానానుపపత్తిశ్చ సూచితా. ఇత్థం సామానాధికరణ్యస్య నిర్విశేషవస్త్వైక్యపరత్వం దూషితం. అథ బాధార్థత్వం దూషయతి (బాధార్థత్వే చేతి) రజ్జుః సర్ప ఇత్యేవంరూపం బాధార్థం సామానాధికరణ్యమేవ నాస్తి- సామానాధికరణ్యస్య ఏకస్మిన్విశేష్యే ప్రకారద్వయోపస్థాపకతయా బాధార్థత్వవిరోధాత్. అతః పదద్వయముఖ్యార్థత్వేఽభిమతే బాధార్థం సామానాధికరణ్యం న సిధ్యేత్. సర్పశబ్దేన సర్పజ్ఞానం లక్షయిత్వా అసర్పో రజ్జురితి నిర్వాహం దృష్టాన్తవాక్యస్యాశఙ్క్య దార్ష్టాన్తికవాక్యస్య తతోఽప్యధికం దూషణమాహ (బాధార్థత్వే చేతి) త్వన్తత్పదయోరిత్యత్ర న క్రమవివక్షా. తత్పదమధిష్ఠానమాత్రం లక్షయతి- త్వమ్పదం జీవభావనివృత్తిం లక్షయతి. యద్వా- త్వమ్పదేనాధిష్ఠానలక్షణా- తత్పదేన నివృత్తిలక్షణా. ఆదిశబ్దేన సామానాధికరణ్యలక్షణహానిరుపక్రమవిరోధః, ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞానుపపత్తిః, శ్రుత్యన్తరవిరోధశ్చేతి దూషణాని వివక్షితాని. ఉక్తదృష్టాన్తాదుపలక్ష్యసామానాధికరణ్యాచ్చ దూషణమతిరిక్తమిత్యాహ (ఇయాంస్తు విశేష ఇతి) బాధార్థత్వే విశేషేణ పూర్వోక్తదూషణహానిః- అపి తు తైస్సహావశ్యమాధికదూషణద్వయాపాత ఏవ విశేష ఇత్యర్థః. అధికం దూషణమాహ (నేదం రజతమితివత్ప్రతిపన్నస్యైవ బాధస్యాగత్యా పరికల్పనమితి) శుక్తిరేవ రజతమిత్యత్ర ప్రమాణాన్తరేణ నేదం రజతమితి బాధస్య ప్రతిపన్నత్వాద్బాధకల్పనం- అత్ర బాధస్యాప్రతిపన్నత్వేఽప్యగత్యా బాధకల్పనమిత్యర్థః. (తత్పదేనాధిష్ఠానాతిరేకిధర్మానుపస్థాపనేన బాధానుపపత్తిశ్చేతి) శుక్తిరేవ రజతమిత్యత్ర శుక్తిత్వరూపం విరుద్ధధర్మం శబ్ద ఏవోపస్థాపయతి- అతస్తత్ర బాధకల్పనం. అత్ర త్వధిష్ఠానమాత్రం లక్షయతా తత్పదేన శుక్తిత్వవద్విరుద్ధధర్మానుపస్థాపనాద్బాధకల్పనమనుపపన్నమిత్యర్థః. విరోధపరిహారార్థం లక్షణా చేదన్యతరపదలక్షణయైవ విరోధపరిహారాయాలం- తదా సవిశేషత్వప్రసఙ్గ ఇతి చార్థసిద్ధః. ప్రమాణాన్తరేణ బాధస్య ప్రతిపన్నత్వాచ్ఛబ్దేన విరుద్ధధర్మోపస్థాపనాచ్చ బాధకల్పనం- అత్ర తూభయాభావాత్తదనుపపన్నమిత్యుక్తం. తత్ర విరుద్ధాకారోపస్థాపనం శఙ్కతే (అధిష్ఠానం త్వితి) తదధిష్ఠానమతిరోహితస్వరూపం యథా భవతి తథోపస్థాప్యత ఇతి క్రియావిశేషణం. అప్రకాశితవిరోధిప్రకాశనం హి బాధకల్పనం- న తు ధర్మోపస్థాపనమేవ బాధకల్పనమితి నియమోఽస్తి- అతస్తత్పదేన ప్రాగప్రకాశితవిరోధ్యధిష్ఠానస్వరూపప్రకాశనాద్బాధకల్పనమిత్యర్థః. అత్రాహ (నేతి) కిం విరోధిరూపమధిష్ఠానం ప్రకాశతే- ఉత నేతి వికల్ప్య అప్రకాశపక్షే దూషణమాహ (అధిష్ఠానేతి) తదాశ్రయేత్యాశ్రయశబ్దో విషయపరః. యద్వా- తదధిష్ఠానకభ్రమబాధయోరిత్యర్థః. ప్రకాశపక్షం శఙ్కతే (భ్రమేతి) భ్రమాశ్రయమధిష్ఠానమిత్యత్ర పాఠో నిరీక్షణీయః. ఆశ్రయశబ్దో విషయపరః. భ్రమాశ్రయమిత్యత్ర భ్రమస్యాశ్రయణం విషయీకరణం అత్రేతి వైయధికరణ్యేన వా- భ్రమ ఆశ్రయ ఆశ్రయణీయః [illegible] నేతి సామానాధికరణ్యేన వా కథంచిద్బహువ్రీహిత్వమపి నిర్వోఢుం శక్యం. ఆరోప్యాకారాధికరణభూతమధిష్ఠానమితి వార్థః. భ్రమాశ్రయత్వాయాతిరోహితమితి చేదిత్యర్థః. దూషయతి (తదేవేతి) కిమిదమధిష్ఠానం విరోధిరూపం- ఉతావిరోధీతి వికల్ప్యాభిప్రాయేణ విరోధీతి పక్షే దూషణముక్తం. అవిరోధిత్వపక్షే బాధకల్పనానుపపత్తిః భ్రమానుచ్ఛేదశ్చేతి దూషణం స్పష్టమితి న తదుక్తం. (అత ఇతి) పారమార్థికశబ్దస్యాయమభిప్రాయః- భ్రమవిరోధ్యాకారస్యాపారమార్థికత్వే తస్య స్వరూపమేవ సత్యం న స్యాత్ - యథా శుక్తిత్వాపారమార్థ్యే రజతత్వం సత్యం భవతీతి. యదిదం బోధ్యం- విరోధ్యాకార

అధిష్ఠానే హి పురుషమాత్రాకారే ప్రతీయమానే తదతిరేకిణి పారమార్థికే రాజత్వే తిరోహితే సత్యేవ వ్యాధత్వభ్రమః. రాజత్వోపదేశేన చ తన్నివృత్తిర్భవతి- నాధిష్ఠానమాత్రోపదేశేన- తస్య ప్రకాశమానత్వేనానుపదేశ్యత్వాత్, భ్రమానుపమర్దిత్వాచ్చ. జీవశరీరకజగత్కారణబ్రహ్మపరత్వే ముఖ్యవృత్తం పదద్వయం, ప్రకారద్వయవిశిష్టైకవస్తుప్రతిపాదనేన సామానాధికరణ్యం చ సిద్ధం, నిరస్తనిఖిలదోషస్య సమస్తకల్యాణగుణాత్మకస్య బ్రహ్మణో జీవాన్తర్యామిత్వమప్యైశ్వర్యమపరం ప్రతిపాదితం భవతి, ఉపక్రమానుకూలతా చ. ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞోపపత్తిశ్చ- సూక్ష్మచిదచిద్వస్తుశరీరస్యైవ బ్రహ్మణః స్థూలచిదచిద్వస్తుశరీరత్వేన కార్యత్వాత్. *తమీశ్వరాణాం పరమం మహేశ్వరం *పరాస్య శక్తిర్వివిధైవ శ్రూయతే *అపహతపాప్మా *సత్యకామస్సత్యసంకల్పః ఇత్యాదిశ్రుత్యన్తరావిరోధశ్చ. తత్త్వమసీత్యత్రోద్దేశ్యోపాదేయవిభాగః కథమితి చేత్. నాత్ర కించిదుద్దిశ్య కిమపి విధీయతే- *ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వమిత్యనేనైవ ప్రాప్తత్వాత్- అప్రాప్తే హి శాస్త్రమర్థవత్.

స్యాపారమార్థ్యేఽపి భ్రమనివృత్తిరుపపద్యతే- యథా- పలాశపుష్పవిషయదావభ్రమవతో భ్రమరస్య వృన్తవిషయభ్రమరభ్రమేణ పలాశపుష్పం శ్లిష్యతః పలాశపుష్పవిషయదావభ్రమో వృన్తవిషయభ్రమరభ్రమశ్చ నివృత్త ఇతి. యథాహుః- *భ్రమరీ భ్రమరభ్రమేణ వృన్తే యదదావభ్రమమాశ్లిషత్పలాశమితి. తదయుక్తం- తత్రాపి పరమార్థవిరోధ్యాకారేణైవ భ్రమవిషయనివృత్తేః- దావత్వవిరోధిపలాశపుష్పత్వాకారః పరమార్థః- భ్రమరత్వవిరోధివృన్తత్వాకారశ్చ పరమార్థః. అపరమార్థత్వే దావత్వం భ్రమరత్వం చ సత్యం స్యాత్- శుక్తిత్వే అపరమార్థే రజతత్వమివ. వృన్తవిషయభ్రమరభ్రమేణ దావత్వభ్రమనివృత్తిరితి చేత్. తతః కిం- దావత్వబుద్ధినివృత్తిః భ్రమరత్వస్యాసత్యత్వప్రతిపత్తికృతా. తతశ్చాసత్యే సత్యత్వవిషయభ్రమాన్తరం తిష్ఠతి- తన్నివృత్తిరప్యసత్యవిషయసత్యత్వభ్రమాన్తరేణేతి భ్రమపరంపరయాఽనిశ్శేషావిద్యానివృత్త్యనుపపత్తిః. కించ- దావత్వవిషయధీనివృత్తావపి దావత్వనివృత్తిర్న భ్రమరభ్రమేణ- అపి తు పరమార్థపుష్పత్వాకారేణైవ- అన్యథా పరమార్థరజతే అపరమార్థశుక్తిత్వబుద్ధ్యా రజతధీనివృత్త్యా రజతస్యాపి శుక్తిత్వప్రసఙ్గాత్. భ్రమాన్తరేణ భ్రమాన్తరనివృత్తావనవస్థా చ స్యాత్- నివర్తకభ్రమాన్తరస్యాపి నివర్తకాన్తరాపేక్షత్వాత్- యథా రజ్జువిషయసర్పభూదళనామ్బుధారాభ్రమపరమ్పరాయాః. కించ- భ్రమరభ్రమనివృత్త్యనన్తరం నివర్తకాపారమార్థ్యజ్ఞానాదాపతద్దావభ్రమః పరమార్థపలాశపుష్పత్వగ్రహణేనైవ ప్రతినివృత్తః. అతో నిశ్శేషావిద్యానివృత్తిలక్షణమోక్షవాదినా భ్రమపరమ్పరాపర్యవసానార్థమన్తతో గత్వా పరమార్థాకారోఽభ్యుపగన్తవ్యః- రజ్జుత్వవత్. చరమభ్రమస్స్వయమేవ నశ్యతీతి చేన్న- స్వయం స్వబాధకత్వే కర్మకర్తృవిరోధప్రసఙ్గాత్. కించ- బాధకస్య సత్యాత్మకత్వాద్బాధ్యస్య మిథ్యాత్వాదేకస్యైవ నివర్త్యనివర్తకత్వాభ్యుపగమే తస్యైవ మిథ్యాత్వం సత్యత్వం చేతి విరోధస్స్యాత్. కించ- ప్రపఞ్చోఽపి బాధకానపేక్షస్స్వయమేవ స్వాత్మానం నివర్తయేత్. స్వయం నాశే వినాశస్యావస్థాన్తరరూపత్వాదవిద్యాసూక్ష్మరూపేణ స్థితా స్యాత్. నాశకల్పకావిద్యాన్తరం చ స్యాత్. పరమార్థవిరుద్ధధర్మతిరోధానాభావే భ్రమబాధాసంభవం దృష్టాన్తేనోపపాదయతి (అధిష్ఠానే హీతి) అత్ర రాజకుమారసమాధిర్భగవతో భాష్యకారస్య. ఏవం బాధార్థత్వం దూషితం. అథ స్వపక్షే ఇమాని దూషణాని న సన్తీత్యాహ (జీవశరీరకేతి) ముఖ్యవృత్తమిత్యనేన లక్షణాహానిరుక్తా. (ప్రకారద్వయేతి) అనేన సామానాధికరణ్యసిద్ధిః. నిరస్తనిఖిలదోషస్యేత్యాదినా తత్పదోక్తగుణావిరోధః. (ఉపక్రమానుకూలతా చేతి) *సదేవ సోమ్యేదం *తదైక్షతేత్యుపక్రమావిరోధ ఉక్తః. ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞోపపత్తిః కథమిత్యత్రాహ (సూక్ష్మేతి) విశిష్టం కారణం- తదేవ కార్యమితి ప్రతిజ్ఞోపపత్తిరిత్యర్థః. శ్రుత్యన్తరావిరోధమాహ (తమీశ్వరాణామితి) వాక్యం చేదుద్దేశ్యోపాదేయవిభాగవత్. ఉద్దేశ్యం హ్యవగతం ఉపాదేయం విధేయమనవగతం. అత్ర తత్పదం నోద్దేశ్యసమర్పణపరం- సార్వజ్ఞ్యాదిగుణకత్వస్య ప్రత్యక్షాద్యగోచరత్వాత్. త్వమ్పదస్యాన్తర్యామిపరత్వే సత్యుద్దేశ్యసమర్పకత్వమనుపపన్నం- అన్తర్యామిణః ప్రత్యక్షాద్యవిషయత్వాత్. తస్మాత్త్వంశబ్దేన జీవమాత్రముద్దిశ్య తస్య తత్పదేన బ్రహ్మభావో విధీయత ఇత్యభ్యుపగన్తవ్యం. తత్ర విరోధాన్నిర్విశేషవస్త్వైక్యపరం సామానాధికరణ్యం భవతీత్యభిప్రాయేణ చోదయతి (తత్త్వమసీత్యత్రోద్దేశ్యోపాదేయవిభాగః కథమితి చేదితి) పరిహరతి (నాత్రేతి) ప్రమాణాన్తరాగోచరార్థస్య కథమవిధానమిత్యపేక్షాయాం- న కేవలం ప్రత్యక్షాద్యవగతార్థవిషయమేవ వాక్యమనువాదకం- అపి తు వాక్యాన్తరప్రతిపన్నార్థవిషయమప్యనువాదకమిత్యభిప్రాయేణ వాక్యాన్తరప్రాప్తిం దర్శయతి (ఐతదాత్మ్యమితి) అస్మిన్నేవ ప్రకరణే ప్రథమప్రతిపన్ననామరూపవ్యాకరణశ్రుత్యైవ పరమాత్మశరీరభూతచిదచిద్వాచకశబ్దానాం పరమాత్మపర్యన్తాభిధాయిత్వం చ జ్ఞాతమితి భావః. తతః కిమిత్యత్రాహ (అప్రాప్తే హీతి) అప్రతిపన్నార్థవిషయం శాస్త్రమజ్ఞాతజ్ఞాపనరూపప్రయోజనవదిత్యర్థః. అతః తదేవోద్దేశ్యోపాదేయవిభాగవత్- న తు ప్రకృతనిగమనరూపం వాక్యం. అతో న నిగమనవాక్యస్య ప్రతిపన్నార్థవిషయత్వాన్నోద్దేశ్యోపాదేయవిభాగవత్త్వమితి భావః. నను నిగమనవాక్యస్యాప్యుద్దేశ్యోపాదేయవిభాగవత్త్వం ప్రతీయతే- యథా- తస్మాచ్ఛబ్దోఽనిత్యః, తస్మాదయమగ్నిమానితి. అత్ర శబ్దపర్వతాద్యుద్దేశేన అనిత్యత్వాగ్నిమత్త్వాదికం హి విధేయతయా ప్రతీయతే. నైతద్యుక్తం- ప్రతిపాదితార్థవిషయస్య నిగమనవాక్యస్యాప్రతిపన్నార్థవిషయత్వవ్యాఘాతాత్. ప్రతీతిస్తు విధాయకవాక్యస్థోద్దేశ్యోపాదేయసమర్పకపదప్రత్యభిజ్ఞానాన్నిర్దేశే ప్రథమచరమభావాదిసారూప్యాచ్చోద్దేశ్యోపాదేయవిభాగవత్త్వభ్రాన్తిరేవ- *యద్వృత్తయోగః ప్రాథమ్యమిత్యాద్యుద్దేశ్యలక్షణమితి హి విదః. నను సర్వత్రోద్దేశ్యానుగుణాభివ్యక్తిః- అత ఏవ హి యుష్మదస్మదోః పదాన్తరసామానాధికరణ్యే న పరస్పరసామానాధికరణ్యే చ ప్రథమోద్దేశ్యానుగుణా మధ్యమోత్తమపురుషవ్యవస్థా దృశ్యతే *త్వం భూతానామధిపతిరసి *అహమస్మి ప్రథమజా ఋతస్య- తథా- *యదగ్నే స్యామహం త్వం

ఇదం సర్వమితి సజీవం జగన్నిర్దిశ్య ఐతదాత్మ్యమితి తస్యైష ఆత్మేతి తత్ర ప్రతిపాదితమ్. తత్ర చ హేతురుక్తః *సన్మూలాస్సోమ్యేమాస్సర్వాః ప్రజాస్సదాయతనాస్సత్ప్రతిష్ఠా ఇతి. *సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మ తజ్జలానితి శాన్త ఇతివత్. తథా శ్రుత్యన్తరాణి చ బ్రహ్మణస్తద్వ్యతిరిక్తస్య చిదచిద్వస్తునశ్చ శరీరాత్మభావమేవ తాదాత్మ్యం వదన్తి *అన్తః ప్రవిష్టశ్శాస్తా జనానాం సర్వాత్మా *యః పృథివ్యాం తిష్ఠన్ పృథివ్యా అన్తరో యం పృథివీ న వేద యస్య పృథివీ శరీరం యః పృథివీమన్తరో యమయతి స త ఆత్మాన్తర్యామ్యమృతః *య ఆత్మని తిష్ఠన్నాత్మనోన్తరో యమాత్మా న వేద యస్యాత్మా శరీరం య ఆత్మానమన్తరో యమయతి స త ఆత్మాన్తర్యామ్యమృతః *యః పృథివీమన్తరే సఞ్చరన్నిత్యారభ్య *యస్య మృత్యుశ్శరీరం। యం మృత్యుర్న వేద। ఏష సర్వభూతాన్తరాత్మా-ఽపహతపాప్మా దివ్యో దేవ ఏకో నారాయణః

త్వం వా స్యా అహం స్యా స్ప్రష్టసత్యా ఇహాశిష ఇత్యాదిషు. అగ్నే అహం త్వం యది స్యాం - త్వమిద్దేవతా స్యాం. త్వమహం యది స్యాః - అహమివాగ్నిస్స్యాః. తదా తే-తవాశిషస్సత్యాస్స్యురిత్యర్థః. తస్మాత్తత్త్వమసీత్యత్రాపి మధ్యమపురుషప్రయోగాత్ త్వంపదస్యోద్దేశ్యసమర్పకత్వం తత్పదస్య చోపాదేయసమర్పకత్వమకామేనాపి స్వీకార్యం. నైవం - పదద్వయావగతార్థస్య పూర్వవాక్యప్రాప్తత్వాదేవ. తర్హి మధ్యమనిర్దేశః కథమితి చేత్. ఉచ్యతే-తత్త్వంపదయోరుభయోరపి ప్రయుక్తత్వాదుద్దేశ్యోపాదేయవిభాగాభావాచ్చ ప్రథమమధ్యమపురుషయోరవిశేషేణ ప్రాప్తౌ - నిగమనవాక్యస్య ప్రాపకవాక్యానురోధిత్వస్య న్యాయ్యత్వాత్, తత్ర చేదం సర్వమితి నిర్దిష్టజగదన్తర్గతచిద్విశేషవిశిష్టపరమాత్మవాచినః త్వంపదస్య ప్రాపకవాక్యస్థోద్దేశ్యవాచిపదవాచ్యైకదేశవిషయత్వాత్, తదనురోధేన మధ్యమనిర్దేశ ఇతి. నను *ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వమితి అచేతనే బ్రహ్మానుప్రవేశముక్త్వా *తత్త్వమసీతి జీవబ్రహ్మణోః స్వరూపైక్యముచ్యత ఇతి శఙ్కాయామాహ (ఇదం సర్వమితి సజీవం జగన్నిర్దిశ్యేతి) సర్వశబ్దో నాచేతనమాత్రపరః - సఙ్కోచకాభావేపి స్వారస్యభఙ్గప్రసఙ్గాత్, *సన్మూలాస్సోమ్యేమాస్సర్వాః ప్రజాస్సదాయతనాస్సత్ప్రతిష్ఠా ఇతి పూర్వవాక్యే సర్వశబ్దేన ప్రజానాం విశేషితత్వాత్, ప్రజాశబ్దస్య చాచిత్సంసృష్టచేతనవిశేషపరత్వాత్, *ఇదం సర్వమసృజతేత్యాదివాక్యాన్తరే విజ్ఞానావిజ్ఞానశబ్దవాచ్యచిదచిదాత్మకస్య జగతస్సర్వశబ్దేన నిర్దేశాచ్చేతి భావః. ఐతదాత్మ్యమితి పదం వ్యాచష్టే (తస్యైష ఆత్మేతి) ఇదం సర్వమితి పదద్వయముద్దేశ్యసమర్పకం. ఐతదాత్మ్యం - ఏతదాత్మకత్వం విధేయం. విశిష్టస్య బ్రహ్మణః కారణతయా ప్రకృతత్వేపి ఏతచ్ఛబ్దః చిదచిద్విలక్షణవిశేష్యాంశపరః-అర్థవశాత్. తదాత్మకత్వం మృదాత్మకో ఘట ఇతివత్ స్వరూపైక్యపరం స్యాత్ ఇత్యత్రాహ (తత్ర చ హేతురుక్త ఇతి) సదాయతనా ఇత్యనేనాధారాధేయభావ ఉక్తః. అనేన శరీరశరీరిభావస్సిద్ధః- చేతనేన యావదాత్మభావినియ ధార్యద్రవ్యం హి శరీరం. అస్మిన్వాక్యే హేతుత్వను ప్రకటమితి తద్విశదయన్నాహ (సర్వం ఖల్వితి) అత్రాపి ప్రాణనేన సదాయతనత్వం ఫలితం- *సన్మూలా ఇత్యాదివాక్యైకార్థ్యాత్. తత్ర సన్మూలా ఇతి తజ్జత్వం, సత్ప్రతిష్ఠా ఇతి తల్లత్వం, సదాయతనా ఇతి తదనత్వం చోచ్యతే. తథాన్తః ప్రవిశ్య ప్రశాసనేన ధారకతయా స్థితిహేతుత్వం - *అన్తః ప్రవిష్టశ్శాస్తా జనానాం *ఏతస్య వా అక్షరస్య ప్రశాసనే గార్గి సర్వమిదం విధృతం తిష్ఠతీత్యాది శ్రుతేః. ఏవం నిష్కృష్టబ్రహ్మస్వరూపస్యోపాదానత్వలయస్థానత్వాయోగాత్ సర్వస్య తదనత్వోక్త్యా చ చిదచిచ్ఛరీరకత్వం సిద్ధం. అతస్సర్వశబ్దః కార్యావస్థచిదచిచ్ఛరీరకపరమాత్మపరః. బ్రహ్మశబ్దస్యాసఙ్కోచేన స్వరూపరూపగుణైర్నిరవధికబృహత్త్వవాచిత్వాత్, నిష్కృష్టబ్రహ్మణః కారణత్వానుపపత్తిరూపార్థసామర్థ్యాచ్చ బ్రహ్మశబ్దః కారణావస్థచిదచిద్విశిష్టపరః. ఏవముభయావస్థచిదచిత్ప్రకారిణో బ్రహ్మణ ఏకత్వం సామానాధికరణ్యప్రతిపాద్యమితి [illegible]ర్య కారణావస్థప్రకారైకత్వమస్య వాక్యస్యార్థః. చిదచిత్ప్రకారిత్వం ప్రాతిపదికబోధ్యం - అవస్థాద్వయవిశిష్టవస్త్వైకత్వం సామానాధికరణ్యబోధ్యమితి న వాక్యభేదః. అతో యథోక్త ఏవార్థః. అథ *సర్వం ఖల్వితి వాక్యప్రతిపన్నస్య తాదాత్మ్యస్య శరీరశరీరిభావనిబన్ధనత్వం నియన్తృత్వనియామ్యత్వాదినా శరీరశబ్దేన చ విశదయితుం శ్రుతివాక్యాని దర్శయతి (తథేతి) *అన్తః ప్రవిష్టశ్శాస్తేత్యేతత్సర్వాత్మశబ్దవ్యాఖ్యానరూపం. అనేన శరీరాత్మభావ ఉక్తః- అన్తః ప్రవిశ్య నియామ్యత్వం హి శరీరత్వం. తత్స్పష్టీకరణార్థముదాహరతి (యః పృథివ్యామితి) *యః పృథివ్యాం *య ఆత్మనీతి పర్యాయద్వయేన చేతనాచేతనయోర్భగవన్తం ప్రతి శరీరత్వముక్తం. ఆత్మని తిష్ఠన్నిత్యుక్తే వేద్యాత్మని స్థితిః, తిలే తైలం తిష్ఠతీతివద్బహిరబహిస్స్థితిసాధారణ్యాత్ తద్వ్యవచ్ఛేదార్థమాహ ఆత్మనోన్తర ఇతి. అన్తరో యమయతీత్యనేన శరీరలక్షణముక్తం. తస్మాత్తన్నియామ్యం తచ్ఛరీరమిత్యర్థః. న చ శిలాపుత్రకస్య శరీరమితివదయం నిర్దేశః-అపవాదకాభావే వ్యతిరేకనిర్దేశస్వారస్యభఙ్గాయోగాత్ *యస్య పృథివీ శరీరమితి వ్యతిరేకనిర్దేశస్వారస్యభఙ్గాభావస్య ప్రకరణసిద్ధత్వాత్, తదపవాదాభావేత్రాప్యుపచారికత్వాశ్రయణాయోగాత్, అధికరణాధికర్తవ్యభావ, వ్యాప్యవ్యాపకభావ, జ్ఞప్రాజ్ఞభావ, నియామ్యనియన్తృభావ, రూపవిరుద్ధధర్మైః స్వారస్యభఙ్గస్యాత్యర్థముపోదితత్వాచ్చ. యం పృథివీ న వేదేతి దృష్టాన్తార్థం. యథా అచేతనం న వేత్తి తథా చేతనోపీతి భావః. య ఆత్మనీతి పర్యాయేణ పరిశుద్ధాత్మనో భగవచ్ఛరీరత్వముచ్యతే- నక్షత్రచన్ద్రాదిత్యాదీనామచిత్సంసృష్టచేతనవిశేషాణాం పరమాత్మశరీరత్వస్య పృథగుక్తత్వాత్, *యస్సర్వేషు భూతేషు తిష్ఠన్నిత్యనుక్తానామపి సంసృష్టజీవానాం పరమాత్మశరీరత్వస్య పృథగుక్తత్వాచ్చ. న చ భూతశబ్దః పృథివ్యాద్యచిన్మాత్రపరః- *యస్య పృథివీ శరీరం *యస్యాపశ్శరీరమిత్యాదినా పృథివ్యాదీనాం భూతానాం పృథగుక్తత్వాత్. యమాత్మా న వేదేతి ఇయత్తయా వేదననిషేధః- భగవత్ప్రసాదేన వినా జ్ఞానస్యాశక్యత్వనిషేధో వా క్రియతే. కారణావస్థమపి భగవతశ్శరీరం - శరీరీ చ నారాయణాఖ్యో దేవతావిశేష ఇతి జ్ఞాపయితుమాహ (యః పృథివీమన్తరే సఞ్చరన్నితి) మృత్యుః-తమశ్శబ్దవాచ్యా ప్రకృతిః- తైత్తిరీయే తమశ్శబ్దస్థానే మృత్యుశబ్దపాఠాత్. శరీరశరీరిభావ ఏవ తత్త్వమాదివాక్యనిర్వాహక ఇత్యా

*తత్సృష్ట్వా తదేవానుప్రావిశత్। తదనుప్రవిశ్య సచ్చ త్యచ్చాభవదిత్యాదీని. అత్రాపి *అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణీతి బ్రహ్మాత్మకజీవానుప్రవేశేనైవ సర్వేషాం వస్తుత్వం శబ్దవాచ్యత్వం చ ప్రతిపాదితం. *తదనుప్రవిశ్య సచ్చ త్యచ్చాభవదిత్యనేనైకార్థ్యాజ్జీవస్యాపి బ్రహ్మాత్మకత్వం బ్రహ్మానుప్రవేశాదేవేత్యవగమ్యతే. అతశ్చిదచిదాత్మకస్య సర్వస్య వస్తుజాతస్య బ్రహ్మతాదాత్మ్యమాత్మశరీరభావాదేవేత్యవగమ్యతే. తస్మాత్ బ్రహ్మవ్యతిరిక్తస్య కృత్స్నస్య తచ్ఛరీరత్వేనైవ వస్తుత్వాత్తస్య ప్రతిపాదకోపి శబ్దస్తత్పర్యన్తమేవ స్వార్థమభిదధాతి. అతస్సర్వశబ్దానాం లోకవ్యుత్పత్త్యవగతతత్తత్పదార్థవిశిష్టబ్రహ్మాభిధాయిత్వం సిద్ధమిత్యైతదాత్మ్యమిదం సర్వమితి ప్రతిజ్ఞాతార్థస్య తత్త్వమసీతి సామానాధికరణ్యేన విశేష ఉపసంహారః.

హ (తత్సృష్ట్వేతి) న కేవలం శ్రుత్యన్తరానురోధాదైతదాత్మ్యశబ్దార్థో నిశ్చీయతే- స్వప్రకరణవాక్యాదపీత్యాహ (అత్రాపీతి) అనేన జీవవాచిశబ్దస్య పరమాత్మపర్యన్తత్వమపి శ్వేతకేతునావగతమితి సిద్ధం. జీవేనాత్మనా- జీవశరీరకేణ మయా. *వ్యాఘ్నేణ భూత్వా బహవో మయా త్రాతా ఇతివత్. నామరూపే ఇతి పదం వ్యాచష్టే (వస్తుత్వం శబ్దవాచ్యత్వం చేతి) తత్తద్దేవాదివస్తుత్వం దేవాదిశబ్దవాచ్యత్వం చేత్యర్థః. అచిద్బ్రహ్మణోస్తాదాత్మ్యమనుప్రవేశకృతమస్తు- జీవబ్రహ్మణోస్తు స్వరూపైక్యకృతమేవ స్యాత్- జీవేన మయేతి శ్రవణాదిత్యత్రాహ (తదనుప్రవిశ్యేతి) నను జీవమనుప్రవిష్టస్యాపి బ్రహ్మణో నామవాచ్యత్వం న వ్యాకరణాత్సిధ్యతి- నామరూపవ్యాకరణశ్రుతేర్నామవాచ్యత్వప్రతిపాదనపరత్వాభావాత్. యథా రూపవ్యాకరణం రూపనిష్పాదనమాత్రం- న తు స్వస్య తద్బోధ్యత్వాపాదనం- ఏవం నామవ్యాకరణమపి శబ్దసృష్టిరేవ- న తు తద్బోధ్యత్వాపాదనమితి. నైవం- *తద్ధేదం తర్హ్యవ్యాకృతమాసీత్తన్నామరూపాభ్యాం వ్యాక్రియతేతి సమానవాక్యే ఇదంశబ్దవాచ్యజగదాత్మబ్రహ్మణః ప్రళయదశాయాముపసంహృతనామరూపస్య సృష్టిదశాయాం నామరూపాభ్యాం వ్యాకృతత్వశ్రవణాత్. నామరూపాభ్యామిత్థంభావే తృతీయా. నామరూపాభ్యాం విశిష్టమక్రియతేత్యర్థః. న చ నామకర్తృత్వమేవ నామవిశిష్టత్వం- న తు నామవాచ్యత్వమితి వక్తుం యుక్తం - సంజ్ఞాసంజ్ఞిసంబన్ధవ్యుత్పాదకేనాప్యుచ్చరితరిచపురుషే ఘటాది నామవిశిష్టత్వాప్రసిద్ధేః. నామవాచ్యస్యైవ హి నామవిశిష్టత్వప్రసిద్ధిః. ఉచ్చారయితుశ్శబ్దోపాదానత్వాభావాన్నామవిశిష్టత్వాప్రసిద్ధిః - కృత్స్నోపాదానస్య తు బ్రహ్మణశ్శబ్దోపాదానత్వయోగాద్రూపవిశిష్టత్వవన్నామవిశిష్టత్వోపపత్తిరితి చేన్న- నభసి ఘటాదినామవిశిష్టత్వాప్రసిద్ధేః. న హి ఘటాదినామవిశిష్టత్వే కథితే నభసో నామిత్వం స్వరసతః ప్రతీయతే - వాచ్యత్వేన శబ్దసంబన్ధిన్యేవ హి నామిత్వప్రతీతిస్వారస్యం. న చ లక్షణావృత్త్యాపి తన్నామబోధ్యత్వం బ్రహ్మణస్సంభవతీతి వాచ్యం- లక్షణాగౌణవృత్తిగోచరయోః కూలమాణవకయోర్గఙ్గాగ్నిపదాపేక్షయా నామిత్వాప్రసిద్ధేః. నను శ్యేనశబ్దస్య యాగవిశేషం ప్రతి గౌణనామత్వం నిర్ణీతం. సత్యం- తదగత్యాశ్రితం- ప్రాణహారిత్వగుణసామ్యాత్ప్రయోగాన్యథాసిద్ధేః - *యథా వై శ్యేనో నిపత్యాదత్త ఇతి హి శ్రుతిః. ముఖ్యస్యైవ హి శబ్దస్య నామత్వప్రతీతిస్స్వతః ప్రాప్తా- అత్ర తు స్వతః ప్రాప్తస్య ముఖ్యత్వస్యాపవాదాభావాన్న తత్పరిహారో యుక్తం. అతోऽనేన వాక్యేన నామవాచ్యత్వం శబ్దస్వారస్యాదవగమ్యతే. ఏతదైకార్థ్యాత్ * నామరూపే వ్యాకరవాణీత్యత్రాపి బ్రహ్మపర్యన్తం నామరూపవ్యాకరణమేవ వివక్షితం. కించ- నతావద్వర్ణసృష్టిప్రతిపాదనశఙ్కాపి భవితుమర్హతి- నామశబ్దస్య వర్ణమాత్రపర్యాయత్వాభావాత్. బ్రహ్మవ్యతిరిక్తసమస్తతత్తత్పదార్థస్వరూపనిష్పాదనస్య రూపవ్యాకరణోక్తిసిద్ధత్వేన గగనాసాధారణరూపశబ్దనిష్పాదనస్యాపి రూపవ్యాకరణోక్త్యైవ సిద్ధత్వాత్తత్ప్రతిపాదనవైయర్థ్యం చ స్యాత్. న చ రూపశబ్దస్య గోబలీవర్దన్యాయేన సంకోచః- సంకోచకస్య నామవ్యాకరణనిర్దేశస్యాన్యథాసిద్ధత్వాత్. అతో నిష్పాద్యమానతత్తద్రూపవాచకశబ్దవ్యుత్పాదనమేవ నామవ్యాకరణం స్యాత్. తత్ర *బహు స్యామిత్యనేన ప్రత్యుచ్యమానబహుత్వస్య బ్రహ్మవిశేషణత్వావగమాత్, అస్మిన్వాక్యేపి వ్యాకరణస్యానుప్రవేశపూర్వకత్వప్రతిపాదనాచ్చ వ్యాక్రియమాణరూపస్య బ్రహ్మవిశేషణత్వమవగమ్యతే. అతో బ్రహ్మవిశేషణరూపసమభివ్యాహారాన్నామ్నోపి బ్రహ్మవిశేషణత్వమవగమ్యతే. నామ్నో విశేషణత్వం వాచకతయైవేత్యుపపాదితం. కృత్స్నస్వరూపస్య బ్రహ్మవిశేషణత్వావగమాత్, తత్తద్రూపప్రవృత్తినిమిత్తకత్వాచ్చ నామ్నాం, బ్రహ్మవిశేషణత్వం తస్య వాచకతయైవేత్యవగమ్యతే. ప్రత్యుచ్యమానబహుత్వవిషయస్య బహుశబ్దస్యోపక్రమే బ్రహ్మపర్యన్తత్వేన ప్రయోగదర్శనాదుపక్రమోక్తబహుత్వావాన్తరభిదారూపతత్తద్రూపవాచినాం చ నామ్నాం బ్రహ్మవాచకతయా తద్విశేషణత్వమవగమ్యతే. *తత్తేజ ఐక్షత *తా ఆప ఐక్షన్తేతి ప్రకరణే తేజః ప్రభృతిశబ్దానాం పరమాత్మవిషయతయా ప్రయోగదర్శనాచ్చ నామ్నాం బ్రహ్మవిశేషణత్వం తద్వాచకతయైవేత్యవగమ్యతే. *వచసాం వాచ్యముత్తమం *హరిరఖిలాభిరుదీర్యతే తథైకః *నతాస్స్మ సర్వవచసాం ప్రతిష్ఠా యత్ర శాశ్వతీత్యాదిస్మృతిస్వారస్యాచ్చ నామవాచ్యత్వమవగమ్యతే. తతశ్చ *నామరూపే వ్యాకరవాణీతి శ్రుతిః చిదచిద్విశిష్టస్య బ్రహ్మణ స్తన్నామవాచ్యత్వమేవ ప్రతిపాదయతీతి సిద్ధం. ఐతదాత్మ్యశబ్దార్థవ్యాఖ్యానం నిగమయతి (అత ఇతి) శరీరవాచిశబ్దానాం శరీరిపర్యన్తత్వం నిగమయతి (తస్మాదితి) తస్మాత్ -ఉక్తాత్ తదాత్మ్యశరీరశరీరిభావప్రతిపాదనాత్తస్య తన్నామభాక్త్వనిర్వాహకత్వాచ్చేత్యర్థః. నను న తత్పర్యన్తాభిధానముపపద్యతే - లోకేతత్తద్వస్తుమాత్రపర్యన్తత్వేన వ్యుత్పన్నతయా వ్యుత్పత్తిభఙ్గప్రసఙ్గాత్, బ్రహ్మణ ఏకత్వేన ద్విత్వబహుత్వానుపపత్తేశ్చేత్యత్రాహ (అతస్సర్వశబ్దానామితి) లోకవ్యుత్పత్తిశబ్దస్యాయం భావః- నాత్ర వ్యుత్పత్తివిరోధః-వ్యుత్పన్నార్థాపరిత్యాగాత్. బ్రహ్మణో లౌకికప్రమాణాగోచరతయా తత్పర్యన్తవ్యుత్పత్త్యభావః- న త్వవాచకతయేతి సాన్యథాసిద్ధః. యథా లిఙాదేరపూర్వవాచిత్వం వేదవ్యుత్పత్త్యావగమ్యం లోకతో వ్యుత్పత్త్యభావపరిహారః కార్యవాక్యార్థవాదిభిరుచ్యతే- తద్వత్. తత్తత్పదార్థవిశిష్టశబ్దేన బ్రహ్మణో ద్విత్వబహుత్వాదికం సద్వారకముపపన్నమిత్యుక్తం భవతి. తత్త్వమసీత్యస్యోపసంహారవాక్యత్వమాహ (ఇదైతదాత్మ్యమితి) (సామానాధికరణ్యేన విశేష ఉపసంహార ఇతి) వైయధికరణ్యేన ప్రతిజ్ఞాతస్య సామానాధికరణ్యేనోపసంహారః - సామాన్యేన ప్ర

అతో నిర్విశేషవస్త్వైక్యవాదినో భేదాభేదవాదినశ్చ కేవలభేదవాదినశ్చ వైయధికరణ్యేన సామానాధికరణ్యే న చ బ్రహ్మాత్మభావోపదేశాస్సర్వే పరిత్యక్తాస్స్యుః. ఏకస్మిన్వస్తుని కస్య తాదాత్మ్యముపదిశ్యతే - తస్యైవేతి చేత్. తత్స్వవాక్యేనైవావగతమితి న తాదాత్మ్యోపదేశావసేయమస్తి కించిత్. కల్పితభేదనిరసనమితి చేత్ - తత్తు న సామానాధికరణ్య తాదాత్మ్యోపదేశావసేయమిత్యుక్తం. సామానాధికరణ్యం తు బ్రహ్మణః ప్రకారద్వయప్రతిపాదనేన విరోధమేవావహేత్. భేదాభేదవాదే తు బ్రహ్మణ్యేవోపాధిసంసర్గాత్తత్ప్రయుక్తా జీవగతా దోషా బ్రహ్మణ్యేవ ప్రాదుష్యురితి నిరస్తనిఖిలదోషకల్యాణగుణాత్మక బ్రహ్మాత్మభావోపదేశా హి విరోధాదేవ పరిత్యక్తాస్స్యుః. స్వాభావికభేదాభేదవాదేపి బ్రహ్మణస్స్వత ఏవ జీవభావాభ్యుపగమాత్ గుణవద్దోషాశ్చ స్వాభావికా భవేయురితి నిర్దోష బ్రహ్మతాదాత్మ్యోపదేశో విరుద్ధ ఏవ. కేవలభేదవాదినాం చాత్యన్తభిన్నయోః కేనాపి ప్రకారేణైక్యాసంభవాదేవ బ్రహ్మాత్మభావోపదేశా న సంభవన్తీతి సర్వవేదాన్తపరిత్యాగస్స్యాత్. నిఖిలోపనిషత్ప్రసిద్ధం కృత్స్నస్య బ్రహ్మశరీరభావమాతిష్ఠమానైః కృత్స్నస్య బ్రహ్మాత్మభావోపదేశాస్సర్వే సమ్యగుపపాదితా భవన్తి. జాతిగుణయోరివ ద్రవ్యాణామపి శరీరభావేన విశేషణత్వేన గౌరశ్వో మనుష్యో దేవో జాతః పురుషః కర్మభిరితి సామానాధికరణ్యం లోకవేదయోర్ముఖ్యమేవ దృష్టచరం.

జిజ్ఞాస్యవిశేషస్యోపసంహార ఇత్యర్థః. *తద్వై తదేతదిత్యాదినా తచ్ఛబ్దార్థః ప్రతిపన్నః- *ఐతదాత్మ్యమిత్యాదినా జీవస్య బ్రహ్మాత్మకత్వం ప్రతిపన్నం- *అనేన జీవేనేత్యాదినా జీవవాచిశబ్దానాం బ్రహ్మపర్యన్తత్వం చ ప్రతిపన్నమితి నాత్రోద్దేశ్యోపాదేయవిభాగః. అయం హ్యప్రాప్తార్థప్రతిపాదక[illegible]వాక్యానాం- నతు నిగమనవాక్యానాం- తేషాం ప్రాప్తవిషయత్వాత్. నిగమనం చోక్తార్థప్రతిష్ఠార్థత్వాదపేక్షితం దృశ్యతే. తస్మాన్నిగమనవాక్యేస్మిన్నుద్దేశ్యోపాదేయవిభాగాభావేన చోద్యస్యానవకాశ ఇతి పరిహార ఉక్తో భవతి. యత్ర త్వప్రాప్తార్థపరవాక్యే జగద్బ్రహ్మణోస్సామానాధికరణ్యం- తత్ర బ్రహ్మణ స్తద్రూపతా ముఖ్యం విధేయం జ్ఞాతవ్యం. ఏవం భేదశ్రుతిఘటకశ్రుత్యవిరోధార్థం తత్త్వమసీతి వాక్యసామానాధికరణ్యం శరీరశరీరిభావేనోపపాదితం. శరీరవాచిశబ్దానాం శరీరిపర్యన్తాభిధానం జాతిగుణపదయోర్వ్యక్తిగుణిపర్యన్తాభిధానవత్సమ్భవతీత్యాకృత్యధికరణన్యాయేనోపపిపాదయిషుః శరీరవాచిశబ్దానామాకృత్యధికరణన్యాయవిషయతానిరూపణరూపస్య *అంశో నానావ్యపదేశాదిత్యధికరణస్య పూర్వపక్షభూతేష్వన్యమతేషు దూషణమాహ (అత ఇతి) అతః- జగద్బ్రహ్మణోశ్శ్రుతిఖిలశరీరశరీరిభావప్రతిపాదనాత్, తస్య చ తత్తన్ముఖ్యత్వనిర్వాహకత్వాచ్చేత్యర్థః. భేదాభేదవాదిశబ్దేనౌపాధికస్వాభావికభేదాభేదవాదినోర్ద్వయోరపి తన్త్రేణోక్తిః. కేవలభేదశబ్దేన స్వపర్యవసితభేదో వివక్షితః. తద్వాదినశ్చ వైశేషికాదయః. వైయధికరణ్యం చాస్యైషు ఆత్మైక్యేపి ఏవం రూపత్వాదుపదేశస్య. బ్రహ్మాత్మభావోపదేశపరిత్యాగః కథమితి శఙ్కాయాం వృషావాదిపక్షే తదనుపపత్తిం వక్తుమాహ (ఏకస్మిన్నితి) శఙ్క్యతే (తస్యైవేతి) ప్రతివక్తి (తదితి) స్వవాక్యేన- *సత్యం జ్ఞానమిత్యాదినా స్వవాక్యేన. స్వరూపపరవాక్యేన ప్రతిపన్నాదధికార్థప్రతిపత్తిరస్తి- నహి- ప్రపఞ్చోపసవిశేషత్వం-ట్వలీయేత తాదాత్మ్యోపదేశవైయర్థ్యమితి భావః. పునశ్శఙ్కతే (కల్పితేతి) దూషయతి (తదితి) ప్రకారద్వయోపస్థాపకత్వాదితి భావః. (సామానాధికరణ్య తాదాత్మ్యేతి) సామానాధికరణ్యేన తాదాత్మ్యోపదేశావసేయమిత్యర్థః. న కేవలమసాధకత్వం- విరుద్ధమపీత్యాహ (సామానాధికరణ్యం త్వితి) ఔపాధికభేదాభేదవాదే తదనుపపత్తిమాహ (భేదాభేదేతి) క్లేశకర్మాద్యసంస్పృష్టస్సార్వజ్ఞ్యాదిగుణకో హీశ్వరః- అత ఈశ్వరస్య నిర్దోషస్య తదనర్హానీశ్వరతాదాత్మ్యస్య[illegible] వ్యాఖ్యాతాదీశ్వరతాదాత్మ్యోపదేశో విరుద్ధ ఇత్యర్థః. పరిత్యక్తాస్స్యుః- పరిత్యాగః ఫలిత ఇత్యర్థః. స్వాభావికభేదాభేదపక్షే తదనుపపత్తిమాహ (స్వాభావికేతి) (గుణవద్దోషాశ్చ స్వాభావికా భవేయురితి) బ్రహ్మణ ఈశ్వరాంశేన సార్వజ్ఞ్యాదిగుణా ఇవ జీవాంశేన దోషాశ్చ స్వాభావికా భవేయుః- *అనాదిర్భగవాన్ కాలో నాన్తోఽస్య ద్విజ విద్యతే । అవ్యుచ్ఛిన్నాస్తతస్త్వేతే సర్గస్థిత్యన్తసంయమా ఇతి సంసారప్రవాహస్యానాదిత్వాద్దోషా నిత్యాస్స్యురిత్యర్థః. యద్వా- తత్తద్దోషసంబన్ధార్హత్వం స్వాభావికం స్యాదిత్యర్థః. తతః కిమిత్యత్రాహ (ఇతి నిర్దోషేతి) నద్బ్రహ్మాత్మాదిశబ్దానాం నారాయణశబ్దపర్యవసాయిత్వేనేశ్వరాతిరిక్తవస్తునిషేధాదిభిరీశ్వరస్యైవ బ్రహ్మత్వం సిద్ధం కృత్వా *నిరవద్యం నిరఞ్జనమిత్యాదిశ్రుత్యుక్తం బ్రహ్మణో నిర్దోషత్వం చాభిప్రేత్య నిర్దోషబ్రహ్మతాదాత్మ్యోపదేశ[illegible]విరోధ ఉక్తః. నిర్దోషశ్రుతివిరోధః ఫలితః. తర్హి నిర్దోషశ్రుతివిరోధ ఇతి వక్తవ్యే కిమర్థం నిర్దోషబ్రహ్మతాదాత్మ్యోపదేశో విరుద్ధ ఇత్యుక్తం. ఉచ్యతే- హేయానర్హతాదాత్మ్యం హి పురుషార్థః. స్వరూపైక్యే చ బ్రహ్మణో హేయార్హత్వాద్ధేయార్హబ్రహ్మతాదాత్మ్యధీర్న హేయాపహతతాదాత్మ్యానుభవాఖ్యపురుషార్థశ్చ తదుపాయత్వప్రాప్త్యవిరోధాత్తాదాత్మ్యోపదేశపరవాక్యస్య ప్రయోజనపర్యవసానం న స్యాత్. న హ్యాశీనాచ్ఛిద్యమానస్య కాలాగ్నినా దహ్యమానస్య చ పురుషస్యోపాసనం ఉపాసకానర్థం పరిహరతి- న చ తత్తాదాత్మ్యధీః కస్యచిత్పురుషార్థః- తద్వదితి జ్ఞాపనాయ తాదాత్మ్యోపదేశో విరుద్ధ ఇత్యుక్తం. స్వనిష్ఠభేదపక్షం దూషయతి (కేవలేతి) అత్యన్తభిన్నయోః- ప్రకారప్రకారిభావరహితయోరిత్యర్థః. కేనాపి ప్రకారేణ- విశేష్యాంశతోపి ఐక్యాసిద్ధిరిత్యర్థః. ఏవం పూర్వపక్షచతుష్టయేష్వనుపపత్తిముక్త్వా స్వపక్షే వైషమ్యమాహ (నిఖిలేతి) సమ్యక్త్వేన ముఖ్యత్వం వివక్షితం. కథం ముఖ్యత్వమిత్యత్రాహ (జాతిగుణయోరితి) దణ్డాదివ్యావృత్త్యర్థమాహ (శరీరభావేన విశేషణత్వేనేతి) కథం ముఖ్యమేవ దృష్టచరమిత్యుచ్యతే- అముఖ్యత్వే హి ప్రయోగస్సంభవతి- అముఖ్యత్వం చ శరీరస్య ద్రవ్యత్వాత్- న హి దణ్డకుణ్డలాదిశబ్దానాం విశేష్యపర్యన్తాభిధానం దృష్టం- తస్మాద్ద్రవ్యత్వేపి అవిశేషణత్వం జాతిగుణయోరన్యతరత్వే సతి విశేషణత్వం వా ముఖ్యవృత్తీయప్రత్యయనిరపేక్షసామానాధికరణ్యప్రయోజకమితి శరీరవాచి

జాతిగుణయోరపి ద్రవ్యప్రకారత్వమేవ ఖణ్డో గౌః శుక్లః పట ఇతి సామానాధికరణ్యనిబన్ధనమ్. మనుష్యత్వాదివిశిష్టపిణ్డానామప్యాత్మనః ప్రకారతయైవ పదార్థత్వాత్ మనుష్యః పురుషః షణ్డో యోషిదాత్మా జాత ఇతి సామానాధికరణ్యం సర్వత్రానుగతమితి ప్రకారత్వమేవ సామానాధికరణ్యనిబన్ధనమ్. న పరస్పరవ్యావృత్తా జాత్యాదయః. స్వనిష్ఠానామేవ హి ద్రవ్యాణాం కదాచిత్ క్వచిద్ద్రవ్యవిశేషణత్వే మత్వర్థీయప్రత్యయో దృష్టః దణ్డీ కుణ్డలీతి. న పృథక్ప్రతిపత్తిస్థితియోగ్యానాం ద్రవ్యాణామ్. తేషాం విశేషణత్వం సామానాధికరణ్యావసేయమేవ. యది గౌరశ్వో మనుష్యో దేవః పురుషో యోషిత్ షణ్డ ఆత్మా కర్మభిర్జాత ఇత్యత్ర - ఖణ్డో ముణ్డో గౌః శుక్లః పటః కృష్ణః పట ఇతి జాతిగుణవదాత్మప్రకారత్వం మనుష్యాదిశరీరాణామిష్యతే - తర్హి జాతివ్యక్త్యోరివ ప్రకారప్రకారిణోశ్శరీరాత్మనోరపి నియమేన సహప్రతిపత్తిస్స్యాత్ - న చైవం దృశ్యతే - న హి నియమేన గోత్వాదివదాత్మాశ్రయతయైవాత్మనా సహ మనుష్యాదిశరీరం పశ్యన్తి - అతో మనుష్య ఆత్మేతి సామానాధికరణ్యం లాక్షణికమేవ. నైతదేవమ్ - మనుష్యాదిశరీరాణామప్యాత్మైకాశ్రయత్వం, తదేకప్రయోజనత్వం, తత్ప్రకారత్వం, చ జాత్యాదితుల్యమ్. ఆత్మైకాశ్రయత్వమాత్మవిశ్లేషే శరీరవినాశాదవగమ్యతే. ఆత్మైకప్రయోజనత్వం చ తత్కర్మఫలభోగార్థతయైవ సద్భావాత్. తత్ప్రకారత్వమపి దేవో మనుష్య ఇత్యాత్మవిశేషణతయైవ ప్రతీతేః. ఏత ఏవ హి గవాదిశబ్దానాం వ్యక్తిపర్యన్తత్వే హేతుః - ఏతత్స్వభావవిరహాదేవ దణ్డకుణ్డలాదీనాం విశేషణత్వే దణ్డీ కుణ్డలీతి మత్వర్థీయప్రత్యయః. దేవమనుష్యాదిపిణ్డానామాత్మైకాశ్రయత్వ తదేకప్రయోజనత్వ తత్ప్రకారత్వ స్వభావాద్దేవో మనుష్య ఆత్మేతి లోకవేదయోః సామానాధికరణ్యేన వ్యవహారః. జాతివ్యక్త్యోర్నియమేన సహప్రతీతిరుభయోశ్చాక్షుషత్వాత్ -

---

శబ్దస్య విశేష్యపర్యన్తాభిధానమముఖ్యమిత్యత్రాహ (జాతిగుణయోరపీతి) ఏవకారేణ జాతిగుణయోరన్యతరత్వాదేః ప్రయోజకత్వవ్యుదాసః. తత్కిమిత్యత్రాహ (మనుష్యత్వాదీతి) అత్ర ప్రకారశబ్దో విశేషణమాత్రపరః. ఏవకారేణ దణ్డకుణ్డలాదివ్యావృత్తిరభిప్రేతా. (సామానాధికరణ్యమనుగతమితీతి) సామానాధికరణ్యస్యానుగతత్వాదనుగతమేవ తత్ప్రయోజకం వాచ్యమిత్యర్థః. జాతిత్వగుణత్వాదేః ప్రయోజకత్వం కిం న స్యాదిత్యత ఆహ (న పరస్పరేతి) పరస్పరవ్యావృత్తాః - పరస్పరాననుయాయినః. జాత్యాదయః - జాతిత్వాదయః. అయమభిప్రాయః - గఙ్గాయాం ఘోష ఇత్యాదిషు ప్రవాహకూలయోర్లక్షణాపదప్రవృత్తినిమిత్తభూతస్యానుయాయినః ఆకారస్యాదర్శనాత్తత్ర లాక్షణికత్వమ్ - అత్ర తు యత్ర యత్ర విశేష్యపర్యన్తాభిధాయిత్వేన ప్రయోగో దృష్టచరః - తత్ర తత్ర ప్రయోగేష్వనువృత్తాకారదర్శనాదననుగతాకారప్రయోజకత్వాశ్రయణేన క్వచిల్లాక్షణికత్వం వక్తుమయుక్తమ్. అన్యథా అద్రవ్యత్వే సతి విశేషణత్వం విశేష్యపర్యన్తాభిధానే ప్రయోజకమిత్యపి న వక్తవ్యమ్ - జాతిత్వం గుణత్వం వా ప్రయోజకమస్తు - అన్యల్లాక్షణికం స్యాత్. న చ తథా భవదభిమతమ్ - జాతిగుణవాచినాముభయేషామపి హి శబ్దానాం విశేష్యపర్యవసాయిత్వేన ప్రయోగదర్శనాత్. తస్మాచ్ఛరీరవాచిశబ్దానామపి విశేష్యపర్యన్తాభిధాయిత్వేన ప్రయోగదర్శనాత్, త్రిప్రయోగేషు సర్వేష్వనువృత్తైకాకారదర్శనాత్, వ్యావృత్తాకారాన్తరస్య ప్రయోజకత్వకల్పనేనాన్యతరస్య అముఖ్యత్వకల్పనాయోగాత్ అయుక్తత్వాదిదమపి సామానాధికరణ్యం జాతిగుణవాచిశబ్దానామివ ముఖ్యమేవేతి. నను ప్రకారభూతద్రవ్యవాచిపదానాం మత్వర్థీయప్రత్యయనిరపేక్షవిశేష్యపర్యన్తాభిధాయిత్వం దణ్డాదిశబ్దానాం తథాత్వాదర్శనాదనుపపన్నమితి శఙ్కాయాం ప్రకారతయైవేతి పూర్వమభిప్రేతం వివృణోతి (స్వనిష్ఠానామేవ హీతి) అపృథక్సిద్ధప్రకారవాచిత్వమేవ మత్వర్థీయప్రత్యయనిరపేక్షసామానాధికరణ్యప్రయోజకమిత్యర్థః. యత్ర యత్ర నియతప్రకారత్వం తత్ర తత్ర సహోపలమ్భనియమో దృష్టః - శరీరే తు సహోపలమ్భనియమాభావాదపృథక్సిద్ధవిశేషణత్వమనుపపన్నమ్ - తస్మాత్సామానాధికరణ్యం లాక్షణికమిత్యభిప్రాయేణ చోదయతి (యది గౌరశ్వ ఇతి) పక్షే వ్యాపకవిపర్యయం దర్శయతి (న చైవమితి) తద్వివృణోతి (న హీతి) తత్కిమిత్యత్రాహ (అత ఇతి) పరిహరతి (నైతదేవమితి) సహోపలమ్భనియమస్య నియతప్రకారత్వప్రయోజకత్వే దూషణం వక్ష్యన్ ప్రథమం శరీరస్యాపృథక్సిద్ధవిశేషణత్వం ప్రతిపన్నమితి దర్శయతి (మనుష్యాదీతి) ఆత్మైకాశ్రయత్వ తదేకార్థత్వయోరన్యతరాన్వితం ప్రకారత్వమపృథక్సిద్ధవిశేషణత్వమిత్యర్థః. యద్వా - ప్రకారత్వశబ్దేన ప్రకారతయైవ ప్రతీతిర్వివక్షితా - ఉత్తరత్ర ప్రకారత్వవివరణే ఆత్మవిశేషణతయైవ ప్రతీతేరితి వక్ష్యమాణత్వాత్. తేన విశేష్యప్రతిపత్తిసమ్భవే దణ్డకుణ్డలాదివత్పృథగవస్థితత్వేన ప్రతిపన్నత్వాభావః ఫలితః. తదేకాశ్రయత్వం, తదేకప్రయోజనత్వం, విశేష్యప్రతీతిసమ్భవే పృథక్సిద్ధత్వేనాప్రతీతత్వం, చాపృథక్సిద్ధవిశేషణత్వే ప్రయోజకమిత్యర్థః. తేషు త్రిష్వాత్మైకాశ్రయత్వం పక్షే దర్శయతి (ఆత్మైకాశ్రయత్వమితి) తదేకప్రయోజనత్వం దర్శయతి (ఆత్మైకేతి) న చ దుఃఖైకఫలనారకశరీరేష్వవ్యాప్తిః - దుఃఖస్యాప్రయోజనత్వేఽపి తేషాం పాపక్షయరూపప్రయోజనహేతుత్వాత్. న చ పత్యాదిప్రీతిహేతుభృత్యాదిదేహేషు తదేకప్రయోజనత్వాదతివ్యాప్తిః శఙ్కనీయా - తత్ప్రయోజనసాధనత్వేన వినాస్థిత్యభావస్య వివక్షితత్వాత్ - క్రయవిక్రయాద్యుక్తస్య తదేకప్రయోజనత్వం హి న సిధ్యతి. తత్కర్మఫలభోగార్థతయైవ సద్భావాదితి హ్యుక్తమ్ - అతస్తదేకప్రయోజనశబ్దస్యాయమేవార్థః. అథ తత్ప్రకారత్వం దర్శయతి (తత్ప్రకారత్వమపీతి) విశేష్యప్రతీతినిష్ఠా తత్పృథక్సిద్ధత్వేన ప్రతీత్యభావస్తత్ప్రకారత్వశబ్దేన వివక్షిత ఇత్యర్థః. [illegible] యద్వా - తత ఏవ తత్ప్రకారత్వేనోక్తమిత్యర్థః. అథవా - పృథక్సిద్ధత్వప్రతీత్యభావే ప్రతీతివిశేషో హేతుతయోపాదీయతే. ఏతత్తదేకాశ్రయత్వాది త్రితయం సపక్షేఽపి దర్శయతి (ఏత ఏవ హీతి) విపక్షవ్యావృత్తత్వం దర్శయతి (ఏతత్స్వభావేతి) ఈదృశప్రకారత్వమేవ పక్షే మత్వర్థీయప్రత్యయనిరపేక్షసామానాధికరణ్యహేతురిత్యాహ (దేవమనుష్యాదీతి) సహోపలమ్భనియమస్య అన్యథాసిద్ధిమాహ (జాతివ్యక్త్యోరితి) సహోపలమ్భనియమస్త్వత్ర

ఆత్మనస్త్వచాక్షుషత్వాచ్చక్షుషా శరీరగ్రహణవేలాయామాత్మా న గృహ్యతే. పృథగ్గ్రహణాయోగ్యస్య ప్రకారతైకస్వరూపత్వం మర్కటమితి మా వోచః - జాత్యాదివత్తదేకాశ్రయత్వతదేకప్రయోజనత్వతద్విశేషణత్వైశ్శరీరస్యాపి తత్ప్రకారతైకస్వభావత్వావగమాత్. సహోపలమ్భనియమస్త్వేకసామగ్రీవేద్యత్వనిబన్ధన ఇత్యుక్తం. యథా చక్షుషా పృథివ్యా దేర్గన్ధరసాదిసంబన్ధిత్వం స్వాభావికమపి న గృహ్యతే - ఏవం చక్షుషా గృహ్యమాణం శరీరమాత్మప్రకారతైకస్వభావమపి న తథా గృహ్యతే - ఆత్మగ్రహణే చక్షుషస్సామర్థ్యాభావాత్. నైతావతా శరీరస్య తత్ప్రకారత్వస్వభావవిరహః. తత్ప్రకారతైకస్వభావత్వమేవ సామానాధికరణ్యనిబన్ధనం. ఆత్మప్రకారతయా ప్రతిపాదనసమర్థస్తు శబ్దస్సహైవ ప్రకారతయా ప్రతిపాదయతి. నను చ లోకే వ్యవహారే శరీరశబ్దేన శరీరమాత్రం గృహ్యత ఇతి నాత్మపర్యన్తతా శరీరశబ్దస్య. నైవం - ఆత్మప్రకారభూతస్యైవ శరీరస్య పదార్థవివేకప్రదర్శనాయ నిరూపణాన్నిష్కర్షకశబ్దోఽయం - యథా గోత్వం శుక్లత్వమాకృతిర్గుణ ఇత్యాదిశబ్దాః. అతో గవాదిశబ్దవద్దేవమనుష్యాదిశబ్దా ఆత్మపర్యన్తాః.

సామగ్రీవేద్యత్వప్రయుక్తః - న త్వపృథక్సిద్ధవిశేషణత్వప్రయుక్త ఇత్యర్థః. చాక్షుషత్వం ప్రదర్శనార్థం. ఉపాధేరపక్షధర్మత్వం దర్శయతి (ఆత్మనస్త్వితి) ఏకసామగ్రీవేద్యత్వమపృథక్సిద్ధవిశేషణత్వే ప్రయోజకమితి తదభావాన్నాపృథక్సిద్ధవిశేషణత్వమిత్యాశఙ్క్యాహ (పృథగ్గ్రహణేతి) స్వరూపం - ధర్మః. ప్రకారత్వమేవ ధర్మో యస్య తత్ప్రకారతైకస్వరూపం. ఏకశబ్దేన కదాచిదప్రకారత్వస్య వ్యుదాసః - తతశ్చ దణ్డకుణ్డలాదివైషమ్యం. కిమపృథక్సిద్ధవిశేషణత్వే ప్రయోజకాన్తరాభావాదేకసామగ్రీవేద్యత్వం ప్రయోజకముచ్యతే - ఉతాస్యానుయాయిత్వాదిదమపి ప్రయోజకముచ్యత ఇతి వికల్పమభిప్రేత్య ప్రథమంశరః ప్రతివదతి (జాత్యాదీతి) ప్రకారతైకస్వభావత్వావగమాదిత్యత్ర స్వభావశబ్దేనైవ ప్రకారత్వనియమే సిద్ధే ఏకశబ్దప్రయోగ ఏకసామగ్రీవేద్యతాస్వభావత్వవ్యావృత్త్యర్థః. యది తదేకాశ్రయత్వాదిరేవాపృథగ్విశేషణత్వే ప్రయోజకః - కథం తర్హి జాత్యాదౌ సహోపలమ్భనియమ ఇత్యత్రాహ (సహోపలమ్భేతి) అనేన పూర్వం చాక్షుషత్వోక్తిరేకసామగ్రీవేద్యత్వప్రదర్శనార్థేతి స్పష్టం. అథ పూర్వోక్తవికల్పే ద్వితీయశిరసి చాపృథగ్విశేషణత్వప్రయోజకతయోచ్యమానమిదం కిం మత్వర్థీయప్రత్యయనిరపేక్షసామానాధికరణ్యప్రయోగవిషయేషు సర్వేష్వనుయాయి - ఉత భవదభిమతజాతిగుణేష్వేవానుయాయీతి వికల్పోఽభిప్రేతః. తత్ర న ప్రథమః - దేహాత్మనోరేకసామగ్రీవేద్యత్వాభావాత్ - తతశ్చానుగతప్రయోజకసద్భావాదపృథగ్విశేషణత్వస్యాప్యనుగతత్వేన సామానాధికరణ్యప్రయోగాణాం సర్వేషాం ముఖ్యత్వే సంభవత్యప్యననుగతమాకారం ప్రయోజకత్వేనాఙ్గీకృత్య అపృథగ్విశేషణత్వమపి సంకుచితం కృత్వా తద్ద్వారా సామానాధికరణ్యప్రయోగాణామముఖ్యత్వాశ్రయణమనుపపన్నమిత్యర్థసిద్ధం - ప్రకారతైకస్వభావత్వావగమాదిత్యత్రైకశబ్దేనైకసామగ్రీవేద్యతాస్వభావత్వస్య వ్యుదస్తత్వాత్. అథ పరాభిమతస్థలానుయాయిత్వరూపే ద్వితీయశిరసి గన్ధాదౌ వ్యభిచారేణ దూషణం వదన్నేకసామగ్రీవేద్యత్వస్యాపృథగ్విశేషణత్వావ్యాపకత్వమాహ (యథేతి) న హ్యచాక్షుషస్యాపి గన్ధస్య పృథివీనియతప్రకారత్వహానిః. ఏవంశబ్దో యథాశబ్దప్రతినిర్దేశరూపః. కస్మాదగ్రహణమిత్యత్రాహ (ఆత్మగ్రహణ ఇతి) వ్యాపకత్వాభావఫలమాహ (నైతావతేతి) ఏతావతా - చక్షుషా గ్రహణాభావమాత్రేణ. న తత్ప్రకారత్వస్వభావహానిః - ఏకసామగ్రీవేద్యత్వస్య అపృథగ్విశేషణతావ్యాపకత్వాభావాత్తదేకాశ్రయత్వాదిప్రయోజకాన్తరసద్భావాచ్చేతి భావః. తతః కిమిత్యత్రాహ (తత్ప్రకారతేతి) ఏకశబ్ద ఏకసామగ్రీవేద్యతాస్వభావత్వవ్యుదాసపరః. ఏవకారస్సహోపలమ్భనియమవ్యుదాసార్థః. అపృథగ్విశేషణత్వేన శరీరస్య - కేనాపి ప్రమాణేన తథోపలభ్యేతేత్యత్రాహ (ఆత్మేతి) శబ్దోఽపి న శరీరపర్యన్తాభిధాయీతి చోదయతి (నను చేతి) పరిహరతి (నైవమితి) ఇమౌ చోద్యపరిహారావాకృత్యధికరణేఽపి సమానావిత్యభిప్రాయేణాహ (యథా గోత్వమితి) నిష్కర్షకశబ్దానాం విశేష్యపర్యన్తాభిధాయిత్వాభావే చేతనాచేతనవాచినశ్శబ్దా న బ్రహ్మపర్యన్తాభిధాయినో భవన్తి - *యస్యాత్మా శరీరం *యః పృథివీ శరీరమిత్యాదిష్వాత్మాదిశబ్దానాం నిష్కర్షకశబ్దత్వావగమాదితి చేత్. ఉచ్యతే - నిష్కర్షకశబ్దో ద్వివిధః - నైవతికనిష్కర్షకో నియతనిష్కర్షకశ్చేతి. తత్ర శరీరాదిశబ్దా నియతనిష్కర్షకాః - ఆత్మాదిశబ్దా నైవతికనిష్కర్షకాః - గోత్వాదిశబ్దవచ్ఛుక్లాదిశబ్దవచ్చ - ప్రయోగస్య వ్యవస్థాపకత్వాత్. నిష్కర్షకానిష్కర్షకవిభాగోఽపి హి ప్రయోగాధీనః - తద్వదయమపి విభాగస్తన్మూలః. నను శుక్లాదిశబ్దా నియతనిష్కర్షకా ఏవ - గుణిపర్యన్తతా తు *గుణవచనేభ్యో మతుపో లుగిష్టః ఇతి స్మరణాత్. మైవం - జాతివాచిశబ్దవదపృథక్సిద్ధవిశేషణవాచిత్వావిశేషాచ్ఛుక్లాదిశబ్దానాం. ప్రత్యయస్తు ద్విశబ్దస్థద్వివచనవత్ప్రకృత్యనతిరిక్తార్థః - త్రిలిఙ్గతయా శబ్దసాధుత్వాయ స్వరవిశేషాయ చ భవతి. తత ఏవ హి *గుణే శుక్లాదయః పుంసి గుణిలిఙ్గాస్తు తద్వతి ఇతి నైఘణ్టుకాః. యతస్స్వతో గుణిపర్యన్తానామేవ గుణవాచిపదానాం లిఙ్గస్వరార్థం మతుబ్లోపస్మరణం - న తు గుణ్యభిధానశక్తివిరహిణాం గుణ్యభిధానార్థం - అత ఏవ హి రాగపదస్య రక్తపదతుల్యతయా ప్రయోగాభావః. అతశ్శుక్లాదిశబ్దా నైవతికనిష్కర్షకాః. నియతనిష్కర్షకాణామపి తథాత్వం ప్రతియోగివిశేషసాపేక్షం - న తు సార్వత్రికం - *రసోఽహమప్సు కౌన్తేయ ప్రభాస్మి శశిసూర్యయోః *పుణ్యో గన్ధః పృథివ్యాం చేతి గన్ధాదిశబ్దానామపి పరమాత్మపర్యన్తతయా ప్రయోగాత్. అతః పృథివ్యాద్యపేక్షయైవ గన్ధాదిశబ్దానాం నియతనిష్కర్షకత్వం. శరీరవాచిశబ్దానాం శరీరిపర్యన్తతాం నిగమయతి (అతో గవాదీతి) ఆత్మపర్యన్తాః - ఆత్మపర్యన్తశక్తయః. శరీరవాచిశబ్దైరాత్మబోధనం శక్తినిబన్ధనతయా ముఖ్యమిత్యర్థః. నను యద్యపి శరీరవాచిశబ్దా ఆకృతినయగోచరాః - తథాపి తైశ్శరీరిబోధనం లాక్షణికం - గవాదిశబ్దైరపి వ్యక్తిబోధనస్య లాక్షణికత్వాత్. సంబన్ధానుపపత్తిభ్యాం హి లక్షణా - జాతిమాత్రస్యానయనాద్యనర్హత్వాద్వ్యక్తిసంబన్ధాచ్చ గవాదిశబ్దైర్వ్యక్తిర్లక్షణయా బోధ్యతే - ప్రయోగేఽన్యథాసిద్ధే శక్తికల్పనానుపపత్తేః. నైవం - అయుతసిద్ధవిశేషణవాచిశబ్దస్య విశేష్యలక్షణాప్రతిబన్ధకత్వాత్. అన్యథా - జాత్యాదిశబ్దానామపి సంబన్ధానుప

ఏవం దేవమనుష్యాదిపిణ్డవిశిష్టానాం జీవానాం పరమాత్మశరీరతయా తత్ప్రకారత్వాత్ దేవాదిశబ్దానాం [illegible]

పత్త్యవిశేషేణ క్వచిద్వ్యక్తిపర్యన్తప్రయోగప్రసఙ్గః అకృతిరేవశబ్దశక్తివిషయః- వ్యక్తిబోధస్త్వర్థసామర్థ్యాత్ - ప్రత్యభిజ్ఞాయమానంసామర్థ్యవదితి ద్రియవదర్థసామర్థ్యసచివాఽశబ్దశక్తిర్విశిష్టబోధసామగ్రీత్యపి నయుక్తం - జాత్యాదిశబ్దశ్రవణేపి విశిష్టబోధప్రసఙ్గాదేవ నహిసహకారిసామగ్ర్యం కార్యానుదయముపపద్యతే ననుగవాదిశబ్దాః జాతేర్వ్యక్తిపరతన్త్రతారూపమపి దధతి - అతస్తైర్వ్యక్తిపర్యన్తబోధః - జాత్యాదిశబ్దాస్తు జాతిస్వరూపమాత్రం- అతస్తైర్వ్యక్తిపర్యన్తబోధాభావః నైవం- జాత్యాదిశబ్దైర్ద్రవ్యపారతన్త్ర్యప్రతిపత్తౌ ద్రవ్యవిలక్షణతయా జాతిప్రతీత్యనుపపత్తేః ననునజాతేర్ద్రవ్యప్రకారతైకస్వభావత్వరూపపారతన్త్ర్యబోధనం వివక్షితం- కింతు విశేషణాన్తరాన్వయకారకభావానర్హత్వరూపపారతన్త్ర్యబోధనమితి ఉచ్యతే- గవాదిశబ్దైస్తాదృక్త్వబోధనముఖేనైవ విశేష్యాభిధాననిబన్ధనం - నహికుణ్డలీత్యుక్తే కుణ్డలస్య రుచిరత్వాదివిశేషణాన్వయః, కుణ్డలేన భూషిత ఇతివత్కారకభావ, శ్చభవతి ఏవంచసతి పారతన్త్ర్యబోధనాద్వ్యక్త్యబోధనేఽభ్యుపగమ్యమానే అన్యోన్యాశ్రయస్స్యాత్ - పారతన్త్ర్యబోధనాద్విశేష్యాబోధనం తదబోధనాత్పారతన్త్ర్యబోధనమితి కించగవాదిశబ్దానాం విశేష్యబోధనశక్తివిరహే జాత్యాదిశబ్దానామివ పారతన్త్ర్యబోధనాసామర్థ్యప్రసఙ్గః ధర్మిబోధనాసామర్థ్యవ్యాపకతయా జాత్యాదిశబ్దేషు దృష్టం పారతన్త్ర్యబోధనాసామర్థ్యం గవాదిశబ్దేభ్యోనివర్తమానం స్వవ్యాప్యంధర్మిబోధనాసామర్థ్యంకథంననివర్తయేత్ ద్రవ్యాంశేశక్తిరాహిత్యాత్ - జాతేర్వ్యక్తిపారతన్త్ర్యమపిగవాదిశబ్దాబోధయేయురితినవాచ్యం- ద్రవ్యాంశేశక్తివిరహేతైర్జాత్యాదిశబ్దైరపి ద్రవ్యపారతన్త్ర్యబోధనప్రసఙ్గాత్ అతశ్శబ్దశక్తినిబన్ధనైవగవాదిశబ్దైర్ద్రవ్యప్రతీతిః కించ- యదిజాతిమాత్రమేవముఖ్యార్థః తర్హ్యముఖ్యభూతద్రవ్యపర్యన్తప్రయోగాదపి జాతిమాత్రే గవాదిశబ్దానాం ప్రచురప్రయోగప్రసఙ్గః- ముఖ్యార్థగుణసంబన్ధివిషయప్రయోగాదపిముఖ్యార్థే ప్రచురప్రయోగదర్శనాత్ గఙ్గాగ్నిసింహాదిశబ్దానాంకూలమాణవకాదివిషయప్రయోగాదపిముఖ్యార్థే ప్రచురప్రయోగోదృష్టః - నతువ్యక్తినిష్ఠా గోత్వవ్యక్తినిష్ఠమహిషఇతిప్రయోగః జాతిరేవముఖ్యార్థశ్చేద్గవాదిశబ్దానాం జాతిమాత్రవిషయప్రయోగే గోత్వతలాదినైరపేక్ష్యంచస్యాత్ - నహిగఙ్గాదిశబ్దాః ప్రవాహాదివిషయప్రయోగేభావప్రత్యయాన్తాః ప్రయుజ్యన్తే ప్రచురప్రయోగాభావోభావప్రత్యయాపేక్షత్వంచగవాదిశబ్దానాంవ్యక్తౌనిరూఢలక్షణాయోగాదితిచేన్న- ప్రచురప్రయోగానుగతిర్హిలక్షణాయానిరూఢిః తతశ్చప్రచురప్రయోగాభావాత్ప్రచురప్రయోగాభావఇతిపరిహారోనఘటతే- ప్రసఙ్గస్యప్రసఞ్జనీయాభావపరిహార్యత్వాభావాత్ నహ్యగ్నిముత్త్వప్రసఙ్గోఽగ్న్యభావాత్పరిహ్రియతే భావప్రత్యయానపేక్షత్వప్రసఙ్గశ్చదుష్పరిహరః -శుక్లాదిశబ్దానాంగుణిబోధనేనిరూఢలక్షణాభ్యుపగమేపిపటస్యశుక్ల ఇతిగుణమాత్రపరప్రయోగేభావప్రత్యయానపేక్షత్వదర్శనాత్ శుక్లాదిశబ్దానాంహిలుప్తమతుబర్థలక్షణాపరైరభ్యుపగతా- యథాసమానేషు ప్రాతిపదికేనాప్రయుక్తవిభక్త్యర్థలక్షణేష్యతే లక్షణాయానిరూఢిర్నామసర్వప్రయోగానుగతిరితిచేన్న - గోశబ్దైతదభావప్రసఙ్గాత్- అనువృత్తాగోవ్యవహారఇతి గోత్వమాత్రేపిహిగోశబ్దః క్వాపిప్రయుజ్యతే కించ-సర్వప్రయోగానుగతావ్యక్తిర్లక్షణైవనస్యాత్- ఆకృతివిషయవ్యక్తివత్ నన్వనన్యథాసిద్ధావ్యక్తిర్ముఖ్యా సత్యం- అనన్యథాసిద్ధిశ్చదర్శితా- అయుతసిద్ధవిశేషణవాచిశబ్దానాంవిశేష్యలక్షణాసామర్థ్యాభావస్యోపపాదితత్వాత్ ననుత్వత్పక్షేధర్మవాచిపదానాంభావప్రధాననిర్దేశేముఖ్యైకదేశలక్షణాశ్రితా - అస్మాకంతుగవాదిశబ్దానాంవ్యక్తౌలక్షణా - తత్ర శక్త్యైవశేషణవిశేష్యగోచరత్వకల్పనేభవతాంగౌరవంస్యాత్ స్యాదేవ - నతునాత్రదోషః - లాఘవేననిర్వాహాయోగ్యస్థలేగౌరవస్యాదోషత్వాభావాత్ లక్షణాశ్రయణానుపపత్తిర్హిదర్శితా కించ-గామానయేత్యాదిషువ్యక్తిప్రతీతిరర్థసామర్థ్యాత్ప్రవర్తతేచేత్ - తర్హి వివక్షితాయాజాతేః ప్రతిసంబన్ధిభూతంద్రవ్యముపసర్జనతయా ప్రతీయేత తతశ్చపుత్రః పితేతివత్ ఖణ్డోగౌరయమితిసామానాధికరణ్యంనస్యాత్ - పుత్రమానయేత్యత్రమపిత్యుక్తేపి అర్థవశాద్వివక్షితపితృప్రతిసంబన్ధిపిత్వేనప్రతీయమానోదేవదత్తః పుత్రగుణతయా ప్రతీయతే నతు విశేష్యత్వేన ప్రధానతయా - తపవశ్చేదార్థత్వాత్తస్య గవాదిశబ్దేషుతుద్రవ్యమేవప్రధానతయా ప్రతీయతే గఙ్గాయాంఘోషఇత్యత్రప్రవాహస్యావివక్షితత్వాత్తూలస్యతదుపసర్జనతయా ప్రతీత్యభావః [illegible] గచ్ఛన్తీత్యత్రత్వచ్ఛత్రిణాం ఛత్రిప్రతిసంబన్ధితయా ప్రతీయమానత్వాభావాచ్ఛత్రిగుణభావేనప్రతీత్యభావః అతో వివక్షితార్థప్రతిసంబన్ధితయా ప్రతీయమానత్వేపి ప్రధానతయా ప్రతీయమానం ద్రవ్యం శబ్దశక్త్యైవప్రతీయతే - అయంపుత్రీత్యత్ర పుత్రిశబ్దేనప్రతీయమానపుత్రివత్ కించ- శేష్యాంశేశక్తిమతారూపిశబ్దేనరూపప్రతిపత్తిదర్శనాత్, తద్రహితేనరూపశబ్దేనవిశేష్యప్రతిపత్తిదర్శనాభావా, చ్చశబ్దవిశేషణపక్షేష్టవిశేష్యప్రతీతిరన్వయవ్యతిరేకాభ్యాంశబ్దశక్తినిబన్ధనేత్యధ్యవసీయతే అతోగవాదిశబ్దానాంవిశేష్యబోధకత్వంశక్తినిబన్ధనం ననువ్యక్తీనామానన్త్యాదాభిస్సంబన్ధగ్రహణానుపపన్నః ఏకస్యాంవ్యక్తౌ శబ్దవాచ్యతావ్యుత్పత్తిశ్చేద్వ్యక్త్యన్తరస్యగోశబ్దవాచ్యత్వంనస్యాత్ నైవం- యత్రజాతిస్తత్రాయంశబ్ద ఇత్యేవంరూపతాద్వ్యుత్పత్తేః అతోవాచ్యతానిమిత్తస్యైకత్వాత్ప్రత్యేకవ్యుత్పత్త్యనపేక్షా, యుగపత్సర్వవ్యక్తీనాం వాచ్యతావ్యుత్పత్తి, రేకైకవ్యక్తౌవాచ్యతానిమిత్తస్యపుష్కలత్వాదేకైకవ్యక్తేర్వాచ్యత్వసిద్ధి, శ్చఘటతే కథమనన్తానాంవ్యక్తీనాంబుద్ధావారోపణంశక్యమితిచేత్ వ్యక్తీనాం శబ్దవాచ్యత్వం ప్రతిషేధతాత్వయావ్యక్తయః ప్రతిపన్నాః- నవా నచేత్ - తాసు శబ్దవాచ్యత్వనిషేధోనుపపన్నః - * లబ్ధరూపే క్వచిత్కించిత్తాదృగేవనిషిధ్యతే ప్రతిపన్నాశ్చేత్- కింకతిపయవ్యక్తయః ప్రతిపన్నాః- ఉతసర్వాః ప్రథమేసర్వవ్యక్తీనాంశబ్దవాచ్యత్వనిషేధాయోగః ద్వితీయేత్వమివ సర్వేసర్వావ్యక్తీః ప్రతిపద్యేరన్ వ్యుత్పద్యేరంశ్చ అతోగవాదిశబ్దాఃస్వశక్త్యైవవ్యక్తిబోధకాః తద్వచ్ఛరీరవాచిశబ్దానామపిస్వశక్త్యైవశరీరిపర్యన్తబోధకత్వంసిద్ధం ఏవంశరీరవాచిశబ్దాఃశరీరిపర్యన్తాస్స్యుః-తతఃకింపరమాత్మచిదచిద్వాచిశబ్దానాంసామానాధికరణ్యస్యేత్యత్రాహ (ఏవమితి)

తత్త్వమస్యాదిషు తదర్థవిశిష్టం తద్వాచిపదం ప్రయుజ్యత ఇతి చిదచిద్వస్తుశరీరకత్వేన బ్రహ్మణః తత్సామానాధికరణ్యేన ప్రయోగః. అయమర్థో వేదార్థసఙ్గ్రహే సమర్థితః. ఇదమేవ శరీరాత్మభావలక్షణం తాదాత్మ్యం॥ ఆత్మేతి తూపగచ్ఛన్తి గ్రాహయన్తి చేతి వక్ష్యతి. ॥ ఆత్మేత్యేవ తు గృహ్ణీయాదితి చ వాక్యకారః.

ప్రయోజకాకారం దర్శయతి (అత ఇతి) ఏవం తత్త్వమసీతి వాక్యేన చిదచిచ్ఛరీరకస్య కారణావస్థస్య కార్యావస్థస్య చ బ్రహ్మణ ఏకత్వం ప్రతిపాదితం నచ ప్రకారైక్యం కార్యకారణైక్యం చేత్యర్థభేదాద్వాక్యభేదః శఙ్కనీయః - ప్రకారిణ్యస్య పదావగమ్యత్వాత్ తత్పదం హి ప్రకృతవాచకం ప్రకృతం హి సార్వజ్ఞ్యాదిగుణకం జగచ్ఛరీరకం కారణం ॥ తదైక్షత ॥ ఏకమేవ ॥ బహు స్యాం ॥ తత్తేజోఽసృజత ॥ అనుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణి ॥ సదాయతనాస్సత్ప్రతిష్ఠా ఇత్యాదిభిరీక్షితృత్వైక్యత్వానుప్రవేశపూర్వకనామరూపవ్యాకరణధారణశ్రవణాత్ అతస్తత్పదం సార్వజ్ఞ్యాదిగుణకజగచ్ఛరీరకబ్రహ్మపరం త్వంపదం చ కార్యాచిత్సంసృష్టజీవవిశేషవిశిష్టబ్రహ్మపరం అత ఉభయావస్థస్య బ్రహ్మణశ్చిదచిత్ప్రకారవత్త్వం పదావగతం పదద్వయస్య సమానవిభక్త్యా కారణావస్థస్య కార్యావస్థస్య చ బ్రహ్మణ ఏకత్వమవగమ్యతే అతో న వాక్యభేదః అతః కార్యకారణావస్థప్రకారైకత్వం తత్త్వమసీతి వాక్యేన ప్రతిపాదితం పరమాత్మానం ప్రతి జగతశ్శరీరత్వం కథం- అస్మిన్ నిర్దేశే శరీరత్వప్రయుక్తావ్యపదేశోఽస్య- ఉక్తస్యానుగ్రాహకస్య న్యాయస్య కిమనుగ్రాహ్యం ప్రమాణం- కథం వ్యుత్పత్తివిరోధపరిహార ఇత్యాదిశఙ్కాయామాహ (అయమర్థ ఇతి) పరేణాస్యాగామైక్యపరత్వేనోదాహృతం సూత్రం వాక్యకారవచనం చ వ్యాచష్టే (ఇదమేవేత్యాదినా) అత్రాయమర్థస్సంకలయ్యానుసన్ధేయః- మృషావాదిభిస్సామానాధికరణ్యనిర్వాహాయ బహుధా కృతాః తత్ర సామానాధికరణ్యస్య లక్షణావృత్తిముఖేన వస్తుమాత్రపరత్వం సత్యాదివాక్యనిరూపణేన నిరస్తం- వ్యావృత్తినాముపలక్షణతాపక్షే పదాన్తరవైయర్థ్యాత్, విశేషణత్వాభ్యుపగమే ముఖ్యసంభవతి లాక్షణికార్థస్వీకారాయోగాత్, చ తత్త్వమసీతి వాక్యే చాన్వయముఖేన స్వరూపమాత్రపరత్వే తత్పదస్య ప్రకృతపరామర్శిత్వభఙ్గః, పదద్వయలక్షణా, ప్రవృత్తినిమిత్తభేదాభావాత్ సామానాధికరణ్యలక్షణహానిః, ముఖ్యలక్షణరూపప్రవృత్తినిమిత్తాశ్రయణే పదాన్తరవైయర్థ్యం, ॥ తదైక్షతేత్యాద్యుపక్రమవిరోధః, ఉపక్రమోపక్రమవిరోధః ప్రత్యక్షాదివిరోధః, తిరోధానాద్యనుపపత్తిరూపతర్కవిరోధః, శ్చేతి దూషణాన్యుక్తాని బాధార్థత్వే చ స్వరూపలక్షణానపగ్రహలక్షణా చేతి ఏవ ద్వయదోషః, ప్రత్యక్షేణ బాధాదర్శనాద్బాధపరత్వానుపపత్తిః - పదాన్తరేణ విరోధిధర్మానుపస్థాపనేన విరోధాభావాత్ బాధకల్పనానుపపత్తిరిత్యధికం దూషణద్వయం, చోక్తం తథా ॥ సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మేత్యత్ర సామానాధికరణ్యస్య చాతదాకారారోపేణ నిర్వాహకత్వముపయుక్తం- సర్వత్వబ్రహ్మత్వయోరేకాశ్రయత్వాభావేన సామానాధికరణ్యలక్షణాభావాత్, పరమార్థవికాధికరణ్యసంభవత్య పరమార్థైక్యవిషయత్వాశ్రయణానుపపత్తేః, చ ఏకవ్యాపారమాత్రేణసామానాధికరణ్యవాక్యప్రామాణ్యం హీయతే- ప్రతిపిపాదయిషితస్యైక్యస్య మిథ్యాత్వాత్ ఏవముచ్ఛిన్నైకసామానాధికరణ్యం సత్యానృతయోరైక్యాభావాదయుక్తం అన్తఃకరణచిన్మాత్రయోరైక్యాభావాత్ ॥ బ్రహ్మాహమస్మీతి సామానాధికరణ్యం న ఘటతే అహంశబ్దస్యాన్తఃకరణోపహితజ్ఞప్తివాచిత్వాత్తదుపపత్తిరితి చేన్న-అహంశబ్దస్యాన్తఃకరణోపహితజ్ఞప్తివాచిత్వాభావాత్ యథా-అహమిచ్ఛామి ద్వేష్మీత్యాదిరహమర్థవిశేషణతయా వ్యవహారాత్ అహంశబ్దస్యాన్తఃకరణోపహితేచ్ఛాదివాచిత్వం- ఏవమహం జానామీతి ప్రయోగాత్తదుపహితజ్ఞప్తివాచిత్వమప్యహంశబ్దస్యానుపపన్నం నహి జ్ఞప్తిరేవ జ్ఞస్యావిశేష్యతే జ్ఞాతృజ్ఞేయతదవచ్ఛిన్నజ్ఞానాతిరిక్తస్యకస్యచిద్జ్ఞానస్య శవిషాణాయమానస్య లౌకికబుద్ధ్యగోచరత్వాన్న తద్విషయోఽహంశబ్దప్రయోగోపపత్తిః అతోఽహం బ్రహ్మాస్మీతి సామానాధికరణ్యమయుక్తం అన్తఃకరణద్వయాభావాత్, దృశ్యమానాదిశబ్దానాం పూర్వోక్తన్యాయేన తదుపహితజ్ఞప్తివాచిత్వాభావాత్, చ ॥ అహం మనురభవమిత్యాదిసామానాధికరణ్యం చానుపపన్నం ప్రాణాద్యచేతనజీవయోరైక్యాభావాత్ ॥ ప్రాణోఽస్మి ప్రజ్ఞాత్మా ॥ అహమేవేదం సర్వం ॥ మత్తస్సర్వమహం సర్వమిత్యాదిచాయుక్తం ॥ అహం హరిస్సర్వమిదం జనార్దన ఇతి జీవేశ్వరవాచినోరచిదీశ్వరవాచినోశ్చ శబ్దయోస్సామానాధికరణ్యమయుక్తం - జీవేశ్వరయోరైక్యగిర్యాదీనాం చ చిన్మాత్రైకత్వాత్ నహి రజ్జుకల్పితసర్పభూదళవాద్యమ్బుధారావాచినాం శబ్దానాం మిథస్సామానాధికరణ్యం అహం సర్వమిత్యాదిశబ్దానామధ్యస్తవాచినామధిష్ఠానభూతపరబ్రహ్మపరత్వాదేకార్థవృత్తిత్వమితి చేన్న- ఆకృతివాచినాం వ్యక్తిపర్యన్తతయేవ అధ్యస్తవాచినాం శబ్దానామధిష్ఠానవాచిత్వేన వ్యుత్పత్త్యభావాత్ నహి రజతశబ్దస్య శుక్తిత్వాశ్రయద్రవ్యవాచిత్వేన వ్యుత్పత్తిః తదభావశ్చ శుక్తిశకలాదౌ రజతాదిశబ్దప్రవృత్తినిమిత్తభూతరజతత్వాదేరభావాత్ నను అధ్యస్తవాచినశ్శబ్దా అధిష్ఠానే ముఖ్యవృత్తాః - ఇదం రజతమితి వృద్ధవ్యవహారమూలవ్యుత్పత్తిసద్భావాదితి చేత్ ఉచ్యతే యదధ్యవసాయమూలశబ్దప్రయోగోఽనన్యథాసిద్ధః-తస్య తద్వాచిత్వనిశ్చయః తత్రేదం వక్తవ్యం అధ్యస్తవాచినశ్శబ్దస్యాధిష్ఠానపర్యన్తత్వే కిం భ్రాన్తప్రయోగో మూలం ఉత ప్రబుద్ధప్రయోగః నప్రథమః రజతపురోవర్తినోరనధ్యస్తత్వానధిష్ఠానత్వబుద్ధ్యైవ తత్ర రజతశబ్దప్రయోగ ఇతి తస్యాధ్యస్తవాచినోఽధిష్ఠానపర్యన్తత్వాసాధకత్వాత్ నద్వితీయః అతత్త్వాజ్ఞానాద్వైపదత్తశబ్దప్రయోగో దేవదత్తశబ్దస్య యజ్ఞదత్తవాచిత్వే మూలం భవతి ద్వితీయే చ రజ్జుస్సర్ప ఇతి ప్రయోగస్సర్పశబ్దస్య ప్రాగనారోపితబుద్ధిమూలప్రయోగానువాదరూపత్వాదారోపితవిషయత్వకల్పనే మూలం న స్యాత్ నన్వపృథక్సిద్ధవిశేషణవాచిశబ్దానాం విశేష్యపర్యన్తత్వమిష్టం- అధ్యస్తం చాధిష్ఠానస్యాపృథగ్విశేషణం- తస్మిన్ సత్యవభాసాత్తేన వినా తదనవభాసాచ్చేతి చేన్న - అన్యత్ర సతో విశేషణస్య పురోవస్థితం ప్రత్యపృథక్సిద్ధ్యభావాత్, అఖ్యాతిపక్షే చాధ్యస్తత్వాధిష్ఠానత్వయోరేవాభావాత్, మృషావాదిపక్షే మృద్వివక్షస్య ఘటాదేః కనకిం ప్రతీకాదిత్యాఖ్యదోషవిత క్షస్య రజతస్య పురోవస్థితం ప్రత్యపృథగ్విశేషణత్వాయోగాచ్చేతి. అతో జీవేశ్వరసామానాధికరణ్యమయుక్తం కించ-తత్త్వమ

స్యాదివాక్యేషు బ్రహ్మవాచకపదసమభివ్యాహృతంత్వమాదిజీవవాచిపదంకింముఖ్యార్థ ప్రతిపాదనపరసామానాధికరణం-ఉతశక్యత్రిపాదేన, ప్రథమేవతునస్య విశేషత్వం,దోషార్హతదనర్హయోరైక్యానుపపత్తిః, న ద్వితీయోజీవబ్రహ్మణోరైక్యంనసిధ్యేత్, జీవభావస్యమిథ్యాత్వేనాధిష్ఠానమాత్రపారమార్థ్యం చనసిధ్యేత్,- ప్రకృత్యంశ వివక్షితార్థైకత్వపరాయాస్సమానవిభక్తేస్తదవివక్షితార్థైకత్వప్రతిపాదనాసామర్థ్యాత్తదవివక్షితవిశేషణమిథ్యాత్వప్రతి పాదనాసామర్థ్యాచ్చ నహిప్రకృష్టజనపదఃఅగ్నిర్మాణవకఇత్యత్ర జనపదప్రాచుర్యవతోఽగ్నిమాణవక[illegible]కత్వం, జనపదత్వాగ్నిత్వయోర్మిథ్యా త్వేనతదధిష్ఠానమాత్రపారమార్థ్యం, చసిధ్యతి జనపదశబ్దేనవాచ్యబహిర్భూతోలక్ష్యతే - త్వంశబ్దేనతువాచ్యైకదేశోలక్ష్యతఇతిచేస్యతస్తాదిభానేఽధి ష్ఠానైక్యంవిరోధాజ్జీవభావమిథ్యాత్వంచసిధ్యతీతిచెన్న - త్వమాదిశబ్దానాంజ్ఞాతృపదసమానాధికరణానాంజ్ఞప్తివైయధికరణ్యేసజ్ఞప్తివాచిత్వాసిద్ధ్యాభా వైక్యదేశలక్షణాయాదుర్వచత్వాత్ తత్సిద్ధావపినాధిష్ఠానైక్యమితరాకారమిథ్యాత్వంచసిధ్యేత్ - నహిదూరస్థస్యపర్వతస్యఅగ్రేజ్వాలసత్రుస్నిందృ ష్ట్వాపర్వతోజ్వలితఇత్యుక్తేపర్వతాగ్న్యోరేకత్వం, సానుప్రదేశాన్తరమిథ్యాత్వేనాధిష్ఠానమాత్రపారమార్థ్యం, చసిధ్యతి అతోవివక్షితైకత్వజీవ భావమిథ్యాత్వాసిద్ధిః అతస్సర్వంసామానాధికరణ్యంమృషావాదినాంవిరుద్ధం ఔపాధికభేదాభేదపక్షేపిముఖ్యయావృత్త్యాసామానాధికరణ్యమనుపప న్నం తథాహి-ఈశ్వరఏవహిబ్రహ్మతన్మతే- జీవేశ్వరయోరచిదీశ్వరయోశ్చక్లేశకర్మాద్యర్హత్వతదనర్హత్వపరిణామిత్వాపరిణామిత్వలక్షణవిరుద్ధస్వభావ యోగాత్తద్వాచిశబ్దానాంఘటపటాదిశబ్దానామివనసామానాధికరణ్యం భేదవదభేదస్యాపివిద్యమానత్వాత్తదుపపత్తిరితిచెన్న- సత్యపితేనాప్యాకారే ణైక్యేప్రవృత్తినిమిత్తభావాభావలక్షణవిశేష్యాంశభేదే ప్రతీయమానేసమానవిభక్తేరేకత్వప్రతిపాదనాసామర్థ్యాత్ యతఃప్రథమపదప్రతిపన్నవిశే ష్యాత్పదాన్తరవిశేష్యస్యాంశతోపిభేదాసహమభిన్నత్వమేవసామానాధికరణ్యావబోధ్యం- తతఏవహిఖణ్డముణ్డయోర్వ్యక్తిజాత్యాత్మనా - ఘటశరా వయోఃకార్యకారణరూపేణ- గోపుచ్ఛయోరేకదేశైకదేశిభావేన - భిన్నత్వవదభిన్నత్వేప్యుపగమ్యమానేపి ఖణ్డోముణ్డోఘటశ్శరావోగౌః పుచ్ఛమితి సామానాధికరణ్యాభావః ననుచిదచితోః బ్రహ్మైకదేశత్వాచ్ఛుక్లఃకృష్ణోరక్తశ్చాయంపటఇతివత్ *వ్యక్తంవిష్ణుస్తథావ్యక్తంపురుషఃకాలఏవచేత్యా దిసామానాధికరణ్యముపపద్యతే నైవం - ఏకదేశైకదేశిభావేసత్యపిఅఙ్గులిఃపురుషఇతి సామానాధికరణ్యాదర్శనాత్ ననుశుక్లాదిశబ్దతుల్యత్వం కింన స్యాత్ ఉచ్యతే- పటస్యాంశభేదే, శుక్లాదిశబ్దానాంపటశబ్దశ్రవణాత్ప్రాక్ మిథస్సామానాధికరణ్యాభావే, చసత్యపిశుక్లాదీనామపృథక్సిద్ధవిశేష ణతయాశుక్లాదిశబ్దైర్విశేష్యపర్యన్తైస్సంహత్యచిత్రశబ్దేనేవాభిహితాద్విశేష్యాత్పటశబ్దాభిహితవిశేష్యస్యాంశతోప్యనతిరేకాత్సామానాధికరణ్యం హస్తాదీనాముకదేశానాంభేదనాద్యర్హాణాంఏకదేశినంప్రత్యపృథక్సిద్ధవిశేషణత్వంనాస్తి- భేదనాదావపీన్ద్రియాణామవినాశిత్వాత్తద్ద్వారకస్యాప్ర చ్యుతస్వరూపత్వాచ్చ ఏవంచసతిభిన్నహస్తాదివన్మృతశరీరస్యాపి అప్రచ్యుతస్వరూపోపలమ్భాదాత్మానంప్రతితస్యాపృథక్సిద్ధిస్స్యాదితిచెన్న- శరీ రాణ్యసంఘాతశైథిల్యాన్తరమేవఆత్మోత్క్రమణాత్, పశ్చాచ్ఛరీరబుద్ధేర్ఘటబుద్ధిన్యాయేనత్రా న్నిరూపత్వాత్, హస్తాదీనాం తుచ్ఛేదనదశా యాంఅశిథిలస్యాంశానాంపశ్చాన్నైధిల్యమితివిశేషః అత ఏవతద్వాచిశబ్దానాంహస్తాదిమాత్రవాచిత్వాద్ధస్తాద్యవయవసంఘాతాత్మకస్యైకదేశినోహస్తా దిమాత్రాతిరేకాదనతిరేకలక్షణైకత్వం ప్రమాణవిరుద్ధతయాసమానవిభక్తిర్న ప్రతిపాదయితుంశక్నోతి నను హస్తత్వాదయోధర్మాశ్శుక్లాదివద పృథక్సిద్ధాఃఘటస్యేవశరీరాదేరేకదేశేవ ర్తన్తే- అతఃశుక్లఃకృష్ణఃపటఇతివద్ధస్తః పాదోమనుష్యఇతియుక్తంవక్తుం - యుక్త్యనభిజ్ఞత్వాల్లోకోనప్రయు ఙ్క్తే ఉచ్యతే- యుక్త్యనభిజ్ఞోవిజ్ఞోవాలోకశ్శుక్లాదిశబ్దాన్విశేష్యపర్యన్తాన్ ప్రయుఙ్క్తే- నతుహస్తాదిశబ్దానేకదేశపర్యన్తాన్ - అతోఽభిజ్ఞానభిజ్ఞప్ర యోగానుగుణవ్యవస్థాపకంవక్తవ్యం తద్బ్రూమః - కేచిదపృథక్సిద్ధధర్మాఃకస్యచిదేకదేశఏవనియమేనవర్తన్తే - ఏకదేశేవాన్యత్రవాకేచిదనియమే నవర్తన్తే తత్రనియతైకదేశవృత్తిధర్మవాచినశ్శబ్దాస్తదేకదేశభూతద్రవ్యమాత్రేవర్తన్తే - ఏకదేశత్వప్రతీత్యుత్పాదననియమాత్ ఏకదేశతయైవ హిహస్తాదయఃప్రతీయన్తే ఏకదేశవృత్తినియమరహితధర్మవాచినశ్శబ్దాఏకదేశత్వప్రతీతినియమమపహాయవిశేష్యేవవర్తన్తే - అతశ్శుక్లాదిశబ్దైరేకదే శత్వంహిత్వాతదాశ్రయమాత్రోపస్థాపనాత్తదుపస్థాపితాశ్రయాత్పటత్వాశ్రయస్యానతిరేకాత్పటశబ్దస్యసామానాధికరణ్యంయుక్తం ఏకదేశ మాత్రోపస్థాపకైర్హస్తాదిశబ్దైరేకదేశినోఽనుపస్థాపితత్వేనహస్తాదిప్రాతిపదికప్రతిపన్నవిశేష్యాతిరేకాత్సామానాధికరణ్యమయుక్తం యదిక్వచి త్సామానాధికరణ్యంవిద్యతే- తత్రహస్తాదిశబ్దస్యతద్వతిలక్షణయావా- మనుష్యాదిశబ్దస్యతదేకదేశలక్షణయావా - ప్రాధాన్యాద్వధిప్రాయేణోప చారేణవాస్యాత్ ఛిద్రమాకాశఇత్యత్రత్వాకాశత్వస్యసముదాయవృత్తిత్వాదభావేనచ్ఛిద్రపుష్కలతయానైకదేశలక్షణా జీవత్వాచిత్త్వాదిధర్మా శ్చత్వన్మతేబ్రహ్మణఏకదేశవృత్తయఇతితద్వాచిశబ్దైరీశ్వరవాచిశబ్దానాంముఖ్యయావృత్త్యాసామానాధికరణ్యం ననుశిరఃపాణిరుదరంపాద శ్శరీరమితివ్యక్తేప్రయోగః సత్యం-ప్రభూతకృత్స్నావయవోపాదానేఽవయవినస్తదనతిరేకాత్సామానాధికరణ్యసంభవః-ప్రత్యేకంసామానా ధికరణ్యంత్వేకదేశలక్షణాప్రసఙ్గాదముఖ్యమేవ ఏవంచిదచిద్విశేషవాచిశబ్దేష్వేకైకస్యేశ్వరవాచిపదసామానాధికరణ్యమయుక్తంస్యాత్ - ఏకదే శవాచిశబ్దానాంఏకదేశినిశక్త్యభావాత్ *వ్యక్తంవిష్ణుస్తథావ్యక్తం *జ్యోతీంషివిష్ణుర్భువనానివిష్ణుః *భూతానివిష్ణుర్భువనానివిష్ణురితిహిప్రత్యేకంసా మానాధికరణ్యం *అహంసర్వమిత్యచిజ్జీవవాచిపదయోరపితద్వదేవసామానాధికరణ్యమయుక్తం సర్వత్రాముఖ్యయావృత్త్యాబ్రహ్మోవస్థాపనేన సామానాధికరణ్యసఏవదోషః-ముఖ్యసామానాధికరణ్యేసమ్భవత్యముఖ్యవృత్త్యాశ్రయణస్యాన్యాయ్యత్వాత్ స్వాభావికభేదాభేదపక్షేపిభోక్తృభో గ్యనియన్తౄణాంత్రయాణామపిబ్రహ్మాంశత్వాభ్యుపగమాదచిజ్జీవయోరచిదీశ్వరయోర్జీవేశ్వరయోశ్చ సామానాధికరణ్యంఘటశ్శరావఇతివదనుపప న్నమిత్యేతదవస్థితం అంశతోపివిశేష్యభేదాసహస్యైవాభేదస్య సామానాధికరణ్యబోధ్యత్వాత్తేషాంబ్రహ్మసామానాధికరణ్యమపిచిన్త్యం బ్రహ్మ వాచిపదానాంసత్త్వద్రవ్యత్వాదిసాధారణాకారఃప్రవృత్తినిమిత్తంచేత్-*తత్త్వమసీత్యుక్తే-సదసి- ద్రవ్యమసీత్యుక్తంస్యాత్-తదానీముపదేశనై

అత్రేదంతత్త్వం-అచిద్వస్తునః చిద్వస్తునః పరస్య చ బ్రహ్మణో భోగ్యత్వేన భోక్తృత్వేన చేశితృత్వేన చ స్వరూపవివేకమాహుః కాశ్చన శ్రుతయః * అస్మాన్మాయీ సృజతే విశ్వమేతత్తస్మింశ్చాన్యో మాయయా సన్నిరుద్ధః * మాయాం తు ప్రకృతిం విద్యాన్మాయినం తు మహేశ్వరం * క్షరం ప్రధానమమృతాక్షరం హరః క్షరాత్మానావీశతే దేవ ఏకః - అమృతాక్షరం హర ఇతి భోక్తా నిర్దిశ్యతే - ప్రధానమాత్మనో భోగ్యత్వేన హరతీతి హరః * స కారణం కరణాధిపాధిపో న చాస్య కశ్చిజ్జనితా న చాధిపః * ప్రధానక్షేత్రజ్ఞపతిర్గుణేశః * పతిం విశ్వస్యాత్మేశ్వరం శాశ్వతం శివమచ్యుతం * జ్ఞాజ్ఞౌ ద్వావజావీశనీశౌ * నిత్యో నిత్యానాం చేతనశ్చేతనానామేకో బహూనాం యో విదధాతి కామాన్ * భోక్తా భోగ్యం ప్రేరితారం చ మత్వా * తయోరన్యః పిప్పలం స్వాద్వత్త్యనశ్నన్నన్యో అభిచాకశీతి * పృథగాత్మానం ప్రేరితారం చ మత్వా జుష్టస్తతస్తేనామృతత్వమేతి * అజామేకాం లోహితశుక్లకృష్ణాం బహ్వీం ప్రజాం జనయన్తీం సరూపాం । అజో హ్యేకో జుషమాణోఽనుశేతే జహాత్యేనాం భుక్తభోగామజోఽన్యః * సమానే వృక్షే పురుషో నిమగ్నోఽనీశయా శోచతి ముహ్యమానః । జుష్టం యదా పశ్యత్యన్యమీశమస్య మహిమానమితి వీతశోక ఇత్యాద్యాః. స్మృతావపి - * అహఙ్కార ఇతీయం మే భిన్నా ప్రకృతిరష్టధా । అపరేయమితస్త్వన్యాం ప్రకృతిం విద్ధి మే పరాం । జీవభూతాం మహాబాహో యయేదం ధార్యతే జగత్ * సర్వభూతాని కౌన్తేయ ప్రకృతిం యాన్తి మామికాం । కల్పక్షయే పునస్తాని కల్పాదౌ విసృజామ్యహం । ప్రకృతిం స్వామవష్టభ్య విసృజామి పునః పునః ।

యర్థ్యం. న హి కశ్చిదహమసదహమద్రవ్యమితి మన్యతే. సదన్తరైకత్వముపదేష్టవ్యమితి చేన్న - తస్య సామానాధికరణ్యబోధ్యత్వాభావాత్. సామానాధికరణ్యం హి పూర్వనిర్దిష్టస్య విశేష్యస్య పదాన్తరోపస్థాపితవిశేషణాన్వయమవగమయతి - న తు తద్విశేషణాన్వితవస్త్వన్తరైక్యం. న హి బ్రాహ్మణస్స్వనీత్యుక్తే త్వంశబ్దనిర్దిష్టస్య బ్రాహ్మణాన్తరైక్యం ప్రతిపాదితం భవతి - కిం తు తస్య బ్రాహ్మణత్వవిశేషణవైశిష్ట్యమేవ. అతో వివక్షితైకత్వాసిద్ధేరుపదేశవైయర్థ్యమేవ. యద్యంశవిశేషసాధారణాకారః ప్రవృత్తినిమిత్తం - తదా బ్రహ్మాదిశబ్దానాం తదితరాంశవాచిపదసామానాధికరణ్యేఽపి ఫలం స్యాత్ యదా నిరతిశయబృహత్త్వం ప్రవృత్తినిమిత్తం తదా * తత్త్వమసీత్యుక్తే నిరతిశయబృహదసీత్యుక్తం స్యాత్ - తతశ్చాణోర్జీవస్య నిరతిశయబృహత్త్వవిరోధః. త్వం నిరతిశయబృహద్వస్తునోంఽశ ఇత్యర్థశ్చేదేకదేశలక్షణా - న హి బ్రహ్మశబ్దస్య బృహదేకదేశో ముఖ్యార్థః. ఏవమసాధారణాకారాన్తరస్య ప్రవృత్తినిమిత్తత్వేఽప్యనుపపత్తిర్ద్రష్టవ్యా. అతః శ్రుతిత్రయప్రత్యనీకం సామానాధికరణ్యం భాష్యకారపక్ష ఏవ ముఖ్యం. వ్యాఖ్యానాన్తరోక్తనిర్వాహాత్ భవదుక్తనిర్వాహస్య కిం వైషమ్యం - కిం చాత్మభేదే సిద్ధే హి శరీరశరీరిభావః - స ఏవ నాస్తి - కాలవిశేషైక్యప్రతిపాదనాత్, * పురుషశ్చాప్యథాపేతాలీయతే పరమాత్మని * సకాశాదాత్మనస్తద్వదాత్మానః ప్రభవన్తి హీత్యాదిభిశ్చిదచితోరుత్పత్తిప్రలయప్రతిపాదనాత్, కార్యకారణయోరేకద్రవ్యత్వాచ్చ - స హ్యేకమేవ వస్తు శరీరం శరీరి చ భవతి - తస్మాత్స్వరూపపరిణామపక్షే నైవ నిర్వాహో వరమితి శఙ్కాపరిహారార్థం, సకలశ్రుతీనాం ముఖ్యార్థత్వజ్ఞాపనార్థం, తేషు తేషు ప్రదేశేషు విప్రకీర్ణముక్తానామర్థానాం సంకలయ్య ప్రదర్శనేన సుగ్రహత్వాపాదనార్థం, చారభతే (అత్రేదంతత్త్వమితి) భోగ్యత్వేన భోక్తృత్వేన చేతి చశబ్ద ఈశితవ్యత్వేన తయోరేకకోటినివేశాత్. * అస్మాన్మాయీత్యత్ర మాయాశబ్దార్థం నిష్కృష్టముపాదత్తే (మాయాం తు ప్రకృతిమితి) అన్యశబ్దవాచ్య ఆత్మేతి స్పష్టయితుమాహ (క్షరం ప్రధానమితి) అర్థాన్తరభ్రమహేతుత్వాత్ హరశబ్దం వ్యాచష్టే (ప్రధానమితి) అత్ర * వ్యక్తావ్యక్తం భరతే విశ్వమీశ ఇతి పూర్వవాక్యే శ్రవణాద్ధార్యత్వధారకత్వలక్షణభేదోఽపి సిద్ధః. ఈశ్వరేశితవ్యతారూపభేదం దర్శయతి (స కారణమితి) కరణాధిపాధిపశబ్దవ్యాఖ్యానార్థమాహ (ప్రధానేతి) గుణేశః - గుణానాం సత్త్వరజస్తమసాం నియన్తా. అనన్యేశ్వరత్వం దర్శయతి (పతిమితి) అనేన శేషశేషిత్వలక్షణభేదోఽపి సిద్ధః. న చ * పారక్షణ ఇతి ధాతోర్నిష్పన్నత్వాత్పతిశబ్దో రక్షకవాచీ - న తు శేషివాచీతి వాచ్యం - శేషిణి రూఢత్వాత్. అన్యథా * గమేర్డో ఇతి డోప్రత్యయాన్తగమిధాతోర్నిష్పన్నత్వాద్గోశబ్దస్య మనుష్యాదివాచకత్వప్రసఙ్గః. గతిమత్సు సర్వేషు ప్రయోగాభావాత్, తిష్ఠత్స్వపి గవి ప్రయోగాత్, తత్ర రూఢిశక్త్యాశ్రయ ఇతి చేత్. ఏవం * వృద్ధౌ చ మాతాపితరౌ సాధ్వీ భార్యా సుతః శిశుః। అప్యకార్యశతం కృత్వా భర్తవ్యా మనురబ్రవీదితి న్యాయేన పితృసంరక్షకే పుత్రేఽపి తాదృశేష్వపి యాచకేపు పతిశబ్దాప్రయోగాత్, గృహద్వారరక్షకేఽపి స్వామిని పతిశబ్దప్రయోగాచ్చ శేషిణి పతిశబ్దో రూఢః. తథా * దాసభూతాస్స్వతస్సర్వే హ్యాత్మానః పరమాత్మనః। తథా * న స్తవ్యః పరమశ్శేషీ శేషాణాం నారకారిణాం। నస్త్వనస్తవ్యభావోఽయం నప్రయోజనపూర్వక ఇతి దాసశేషశేషిశబ్దప్రయోగో భగవచ్ఛాస్త్రే దృశ్యతే. పత్యాదిశబ్దాభావేఽపి - * హ్రీశ్చ తే లక్ష్మీశ్చ పత్న్యావిత్యాదావిద్వితీయా శ్రుత్యా ప్రోక్షణాదేర్వ్రీహ్యాది శేషత్వవత్ * యస్యాత్మా శరీరమిత్యాదినా జగతః పరమాత్మశరీరత్వావగమాత్, శరీరపారార్థ్యస్య చ * సంహతపరార్థత్వాదిత్యాదిభిః ప్రసిద్ధత్వాచ్చ జగద్బ్రహ్మణోశ్శేషశేషిభావస్సిద్ధః. అతో యథోక్త ఏవార్థః. ముఖాన్తరేణాపి భేదసిద్ధిం దర్శయతి (జ్ఞాజ్ఞావితి) ఉత్పత్తిప్రలయాభావప్రతిపాదనం దర్శయతి (నిత్యో నిత్యానామితి) ఆకారాన్తరేణాపి భేదమాహ (భోక్తేతి) భగవతోఽస్పృష్టదోషత్వం దర్శయతి (తయోరితి) భేదజ్ఞానస్య మోక్షహేతుత్వమాహ (పృథగితి) ముక్తౌ భేదమాహ (అజామితి) జీవేశ్వరయోః స్వతో భేదం సవిశేషత్వం చ స్పష్టయితుమాహ (సమాన ఇతి) పృథక్త్వజ్ఞానస్య మోక్షోపాయత్వపరస్య వాక్యద్వయస్యమధ్యే * అజామేకామిత్యాదివాక్యముపాత్తం * సమానే వృక్షే * అజామేకామితి ప్రధానప్రసఙ్గో పేతత్వసామ్యాత్. జుష్టం - ప్రియమాణం. (స్మృతావపీతి) అష్టధా భిన్నా ప్రకృతిర్మమైవేత్యనేన కారణావస్థాయామపి భేదసిద్ధిః. మామికాం ప్రకృతిం కల్పక్షయే యాన్తీత్యత్రాపి తథా. ప్రకృతిం స్వా

భూతగ్రామమిమం కృత్స్నమవశం ప్రకృతేర్వశాత్ *మయాధ్యక్షేణ ప్రకృతిస్సూయతే సచరాచరం । హేతునాఽనేన కౌన్తేయ జగద్విపరివర్తతే *ప్రకృతిం పురుషం చైవ విద్ధ్యనాదీ ఉభావపి *మమ యోనిర్మహద్బ్రహ్మ తస్మిన్ గర్భం దధామ్యహం । సమ్భవస్సర్వభూతానాం తతో భవతి భారతేతి. జగద్యోనిభూతం మహద్బ్రహ్మ మదీయం - ప్రకృత్యాఖ్యం భూతసూక్ష్మమచిద్వస్తు యత్. తస్మింశ్చేతనాఖ్యం గర్భం యత్సంయోజయామి - తతో మత్కృతాచ్చిదచిత్సంసర్గాద్దేవాదిస్థావరాన్తానామచిన్మిశ్రాణాం సర్వభూతానాం సమ్భవో భవతీత్యర్థః. ఏవం భోక్తృభోగ్యరూపేణావస్థితయోస్సర్వావస్థావస్థితయోశ్చిదచితోః పరమపురుషశరీరతయా తన్నియామ్యత్వేన తదపృథక్స్థితిం పరమపురుషస్య చాత్మత్వమాహుః కాశ్చన శ్రుతయః *యః పృథివ్యాం తిష్ఠన్ పృథివ్యా అన్తరో యం పృథివీ న వేద యస్య పృథివీ శరీరం యః పృథివీమన్తరో యమయతీత్యారభ్య *య ఆత్మని తిష్ఠన్నాత్మనోఽన్తరో యమాత్మా న వేద యస్యాత్మా శరీరం య ఆత్మానమన్తరో యమయతి స త ఆత్మాన్తర్యామ్యమృత ఇతి - తథా *యః పృథివీమన్తరే సంచరన్ యస్య పృథివీ శరీరం యం పృథివీ న వేదేత్యారభ్య *యోఽక్షరమన్తరే సంచరన్ యస్యాక్షరం శరీరం యమక్షరం న వేద యో మృత్యుమన్తరే సంచరన్ యస్య మృత్యుశ్శరీరం యం మృత్యుర్న వేద ఏష సర్వభూతాన్తరాత్మాఽపహతపాప్మా దివ్యో దేవ ఏకో నారాయణః - అత్ర మృత్యుశబ్దేన తమశ్శబ్దవాచ్యం సూక్ష్మావస్థమచిద్వస్త్వభిధీయతే - అస్యామేవోపనిషది *అవ్యక్తమక్షరే లీయతే అక్షరం తమసి లీయత ఇతి వచనాత్ - *అన్తః ప్రవిష్టశ్శాస్తా జనానాం సర్వాత్మేతి చ. ఏవం సర్వావస్థావస్థితచిదచిద్వస్తుశరీరతయా తత్ప్రకారః పరమపురుష ఏవ కార్యావస్థకారణావస్థజగద్రూపేణావస్థిత ఇతీమమర్థం జ్ఞాపయితుం కాశ్చన శ్రుతయః కార్యావస్థం కారణావస్థం చ జగత్ స ఏవేత్యాహుః *సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదేకమేవాద్వితీయం తదైక్షత బహు స్యాం ప్రజాయేయేతి తత్తేజోఽసృజతేత్యారభ్య *సన్మూలాస్సోమ్యేమాస్సర్వాః ప్రజాస్సదాయతనాస్సత్ప్రతిష్ఠాః । ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వం తత్సత్యం స ఆత్మా తత్త్వమసి శ్వేతకేతో ఇతి - తథా *సోఽకామయత బహు స్యాం ప్రజాయేయేతి । స తపోఽతప్యత స తపస్తప్త్వా ఇదం సర్వమసృజతేత్యారభ్య *సత్యం చానృతం చ సత్యమభవదిత్యాద్యాః. అత్రాపి శ్రుత్యన్తరసిద్ధశ్చిదచితోః పరమపురుషస్య చ స్వరూపవివేకస్స్మారితః *హన్తాహమిమాస్తిస్రో దేవతా అనేన జీవేనాత్మనాఽనుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణీతి, *తత్సృష్ట్వా తదేవానుప్రావిశత్ తదనుప్రవిశ్య సచ్చ త్యచ్చాభవత్ *విజ్ఞానం చావిజ్ఞానం చ సత్యం చానృతం చ సత్యమభవదితి, చ. *అనేన జీవేనాత్మనాఽనుప్రవిశ్యేతి జీవస్య బ్రహ్మాత్మకత్వం *తదనుప్రవిశ్య సచ్చ త్యచ్చాభవత్ *విజ్ఞానం చావిజ్ఞానం చేత్యనేనైకార్థ్యాత్ ఆత్మశరీరభావనిబన్ధనమితి విజ్ఞాయతే. ఏవంభూతమేవ నామరూపవ్యాకరణం *తద్ధేదం తర్హ్యవ్యాకృతమాసీత్ తన్నామరూపాభ్యాం వ్యాక్రియతేత్యత్రాప్యుక్తం. అతః కార్యావస్థః కారణావస్థశ్చ స్థూలసూక్ష్మచిదచిద్వస్తుశరీరః పరమపురుష ఏవేతి కారణాత్కార్యస్యానన్యత్వేన కారణవిజ్ఞానేన కార్యస్య జ్ఞాతతయైకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానం

మవష్టభ్య విసృజామీత్యత్రాపి తత్సిద్ధిః. మయాధ్యక్షేణేత్యత్ర తు స్వభావాసంకరః కారణావస్థాయాం భేదశ్చ సిధ్యతః. ప్రకృతిమిత్యత్రానాదిత్వకథనోక్తిః. మమేత్యత్రాపి కారణావస్థాయాం భేదసిద్ధిః. ఉదాహృతస్మృతివచనేషు వ్యాఖ్యేయాంశం వ్యాచష్టే (జగద్యోనీతి) జగద్యోనిశబ్దేన *త్రిగుణం తజ్జగద్యోనిరితి వచనం స్మార్యతే. కార్యావస్థవ్యావృత్త్యర్థం భూతసూక్ష్మమిత్యుక్తం. ఏవం చిదచిదీశ్వరభేదే సతి కథమైకత్వావధారణముపపద్యత ఇతి శఙ్కాయాం ఘటకశ్రుతీరవతారయతి (ఏవమితి) *యః పృథివీమన్తరే సంచరన్నితి సుబాలోపనిషది శ్రూయతే. మరణయమాదివ్యావృత్త్యర్థం మృత్యుశబ్దం వ్యాచష్టే (అత్రేతి) లీయత ఇతి వచనాత్ - క్రమప్రత్యభిజ్ఞానాదిత్యర్థః. *యస్యావ్యక్తం శరీరం యస్యాక్షరం శరీరం యస్య మృత్యుశ్శరీరమితి క్రమో హి *అవ్యక్తమక్షరే లీయతే అక్షరం తమసి లీయత ఇతి క్రమేణ సంగచ్ఛతే. తమస ఏకీభావమాత్రం శ్రుతం - న లయః - తమస్స్వప్రహాణాభావాత్. కార్యానుపయుక్తతమశ్శరీరకే దేవే కార్యోపయుక్తస్య తస్యైకీభావః. మృత్యుసంజ్ఞస్య తమసశ్శరీరత్వశ్రవణాత్ విశేషణభూతతమసా తమస ఏకీభావోఽయుక్తః. సర్వాత్మత్వవివరణాయాహ (అన్తః ప్రవిష్ట ఇతి) అనేనాపి శరీరాత్మభావః ఫలితః - అన్తః ప్రవిశ్య నియామ్యత్వం హి శరీరత్వం. అన్తః ప్రవేశశాస్తృత్వాభ్యాం నృపగగనవ్యావృత్తిరితి. ఏతదపి శరీరలక్షణం భాష్యకారాభిప్రేతం. భేదశ్రుతిఘటకశ్రుత్యవిరోధేనైక్యవాక్యానామర్థమాహ (ఏవమితి) ఘటకతయోపాత్తం సన్మూలా ఇతి. (అత్రాపీతి) ఛాన్దోగ్యప్రకరణే తైత్తిరీయప్రకరణే చేత్యర్థః. హన్తాహమిత్యాది ఛాన్దోగ్యే. తత్సృష్ట్వేత్యాది తైత్తిరీయే. జీవేనాత్మనేత్యస్య వ్యాఖ్యానార్థమాహ (అనేనేతి) అనుప్రవేశశ్రవణాభావేఽపి సామాన్యేనోక్తం నామరూపవ్యాకరణమనుప్రవేశపూర్వకనామరూపవ్యాకరణే పర్యవస్యతి సామాన్యవిశేషన్యాయాదిత్యాహ (ఏవంభూతమేవేతి) యద్వా - సర్వశాఖాప్రత్యయన్యాయేన క్వచిదనుక్తస్యాన్యతో గ్రాహ్యత్వాత్ క్వచిద్ఞాతోఽనుప్రవేశః కార్యోపయోగితయాఽపేక్షితత్వాదన్యత్రాపి స్వీకార్య ఇత్యాహ (ఏవమితి) ఏవంభూతశబ్దోఽనుప్రవేశపూర్వకత్వపరః. అనేన నామరూపవ్యాకరణశ్రుత్యుపాదానేన జీవానాముత్పత్తిప్రక్రియా నామరూపవ్యాకరణరూపతయా - న తు స్వరూపనిష్పత్తివినాశాభ్యామిత్యుక్తం భవతి. అనేన పూర్వోక్తశఙ్కా చ పరిహృతా - కాలవిశేషయుక్తత్వాదైక్యం నామరూపవ్యాకరణాభావమాత్రం - న తు స్వరూపైక్యమిత్యవగమాత్. అథ సర్వశ్రుతీనామవిరోధేన స్వార్థముఖ్యత్వం దర్శయన్ ప్రథమమేకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానం పరమతేఽనుపపన్నమితి ప్రాగుక్తం స్వమతే ఉపపన్నమిత్యాహ (అత ఇతి) కార్యకారణ

వచనముపపన్నతరమ్. * అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణీతి- తి స్రో దేవతా ఇతి సర్వమచిద్వస్తు నిర్దిశ్య తత్ర స్వాత్మకజీవానుప్రవేశేన నామరూపవ్యాకరణవచనాత్ సర్వే వాచకాః శబ్దాః అచిద్విశిష్టజీవవిశిష్టపరమాత్మన ఏవ వాచకా ఇతి కారణావస్థపరమాత్మవాచినా శబ్దేన కార్యవాచినః శబ్దస్య సామానాధికరణ్యం ముఖ్యవృత్తమ్. అతః స్థూలసూక్ష్మచిదచిత్ప్రకారం బ్రహ్మైవ కార్యం కారణం చేతి బ్రహ్మోపాదానం జగత్. సూక్ష్మచిదచిద్వస్తుశరీరకం బ్రహ్మైవ కారణమితి బ్రహ్మోపాదానత్వేపి సంఘాతస్యోపాదానత్వేన చిదచితోర్బ్రహ్మణశ్చ స్వభావాసంకరోప్యుపపన్నతరః. యథా శుక్లకృష్ణరక్తతన్తుసంఘాతోపాదానత్వేపి చిత్రపటస్య తత్తత్తన్తుప్రదేశ ఏవ శౌక్ల్యాదిసంబన్ధ ఇతి కార్యావస్థాయామపి న సర్వత్ర వర్ణసంకరః - తథా చిదచిదీశ్వరసంఘాతోపాదానత్వేపి జగతః కార్యావస్థాయామపి భోక్తృత్వభోగ్యత్వనియన్తృత్వాద్యసంకరః. తన్తూనాం పృథక్స్థితియోగ్యానామేవ పురుషేచ్ఛయా కదాచిత్ సంహతానాం కారణత్వం కార్యత్వం చ- ఇహ తు చిదచితోః సర్వావస్థయోః పరమపురుషశరీరత్వేన తత్ప్రకారతయైవ పదార్థత్వాత్ తత్ప్రకారః పరమపురుషః సర్వదా సర్వశబ్దవాచ్య ఇతి విశేషః. స్వభావభేదస్తదసంకరశ్చ తత్ర చాత్ర చ తుల్యః. ఏవం చ సతి పరస్య బ్రహ్మణః కార్యానుప్రవేశేపి స్వరూపాన్యథాభావాభావాదవికృతత్వముపపన్నతరమ్. స్థూలావస్థస్య నామరూపవిభాగవిభక్తస్య చిదచిద్వస్తున ఆత్మతయావస్థానాత్ కార్యత్వమప్యుపపన్నతరమ్- అవస్థాన్తరాపత్తిరేవ హి కార్యతా. నిర్గుణవాదాశ్చ పరస్య బ్రహ్మణో హేయగుణాసంబన్ధాదుపపద్యన్తే * అపహతపాప్మా విజరో విమృత్యుర్విశోకో విజిఘత్సోపిపాస ఇతి హేయగుణాన్ ప్రతిషిధ్య *సత్యకామః సత్యసంకల్ప ఇతి కల్యాణగుణాన్విదధతీయం శ్రుతిరేవాన్యత్ర సామాన్యేనావగతం గుణనిషేధం హేయగుణవిషయం వ్యవస్థాపయతి. జ్ఞానస్వరూపం బ్రహ్మేతి వాదశ్చ సర్వజ్ఞస్య సర్వశక్తేర్నిఖిలహేయప్రత్యనీకకల్యాణగుణాకరస్య బ్రహ్మణః స్వరూపం జ్ఞానైకనిరూపణీయం, స్వయంప్రకాశతయా జ్ఞానస్వరూపం, చేత్యభ్యుపగమాదుపపన్నతరః

యోరైక్యప్రతిపాదనా, ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞా, సామానాధికరణ్యం చేతి త్రిధా హ్యాగ్నేత ప్రశ్నే అత్ర పూర్వోక్తద్వయము క్తప్రకారేణోపపన్నమితి అత ఇత్యాది భాష్యేణోక్తం భవతి విశిష్టం కారణం తదేవ కార్యమితి కారణాత్కార్యస్యానన్యత్వం అత కార్యకారణయోరైక్యపరాణాం శ్రుతీనాం తయోరేకద్రవ్యత్వమేవ ప్రతిపాద్యం న తు విశిష్టత్వనిషేధః - తస్యావిహితత్వాత్ ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానమప్యేవమేవ యథా మృత్పిణ్డే జ్ఞాతే కార్యజ్ఞానేపి పిణ్డగతరూపాదినిషేధో న క్రియతే తద్వత్ ఉపపన్నతరమితి తరప్ప్రత్యయేన ముఖ్యత్వం సర్వత్రాభిప్రేతం ఏవం సద్విద్యోపక్రమగతస్యైకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానస్య ముఖ్యత్వముక్తం అథ తదుపసంహారగతస్య తత్త్వమసి సామానాధికరణ్యస్య ముఖ్యత్వమాహ (అనేనేతి) ఉపాదానత్వస్వభావాసంకరౌ కథముపపద్యేతే ఇత్యత్రాహ (అతస్థూలేతి) [illegible] ప్రాగవస్థాయో [illegible] హ్యుపాదానత్వం అతోఽవస్థావిశేషౌ స్థూలసూక్ష్మశబ్దాభ్యాం [illegible] అనేన [illegible] విశేషాపత్తిః [illegible] నామరూపవిభాగాభావాత్ [illegible] యమితి ఫలితం ఉపాదానత్వేపి స్వభావాసంకరమాహ (సూక్ష్మేతి) దృష్టాన్తేనేమమర్థముపపాదయతి (యథేతి) నను శుక్లకృష్ణాదితన్తూనాం కారణావస్థాయామపి భిన్నానాం న చ తేష్వన్యతమం ప్రత్యన్యతమస్య కారణత్వం అత న తత్ర స్వభావాసంకరః అత్ర తు [illegible] సంఘాతోపాదానత్వేపి కారణావస్థాయాం పరమాత్మైక ఏవ స్వశక్త్యా [illegible] యతే - న తు చేతనాచేతనౌ కించ పరమాత్మనస్తత్ర [illegible] త్వం [illegible] యోర్ద్వయోరప్యాత్మత్వాదికం [illegible] యతే అతో న స్వభావాసంకర ఇత్యత్రాహ (తన్తూనామితి) న హి తన్తూనాం అన్యోన్యగుణప్రధానభావో [illegible] న తత్రాన్యతమస్య విశేషేణ సముదాయ [illegible] తే- అత్ర తు సర్వప్రకారస్య భగవతః సర్వశబ్దవాచ్యత్వముపపన్నమితి అన్యతమవాచిశబ్దేనాపి [illegible] వాచ్యత్వమిత్యర్థః [illegible] కారణత్వాత్ ప్రాగసిద్ధో [illegible] స్వభావాసంకర ఉపపన్న ఇత్యర్థః కేనాకారేణ సాధర్మ్యమిత్యత్రాహ (స్వభావేతి) [illegible] తత్తత్పదార్థానాం [illegible] భావమాశఙ్క్యాహ (ఏవం చేతి) తర్హ్యుపాదానత్వమేవానుపపన్నమిత్యత్రాహ (స్థూలావస్థస్యేతి) ఆత్మతయావస్థానాత్ [illegible] కార్యత్వమిత్యత్రా [illegible] (అవస్థేతి) అవికారశ్రుతీనాం ప్రకృతిగతస్వరూపాన్యథాభావరూపవికారా [illegible] ణ్యనిషేధే తాత్పర్యం [illegible] కార్యావస్థచిదచిన్నియమనరూపావస్థాన్తరాపత్తిర్బ్రహ్మణః కార్యత్వమితి కార్యత్వవాదినీనాం శ్రుతీనామర్థః న హి కారణావస్థనియమనం కార్యావస్థనియమనం భవతి [illegible] చిదచిన్నియమనరూపవిశేషా ఏవ బ్రహ్మణోఽద్వారకావస్థా. స్వరూపాన్యథాభావజ్ఞానసంకోచాదిరూపవికారాస్తు సద్వారకావస్థా ఇత్యర్థః యథా గ్రాహకగ్రహణేన సన్నిధిసమాన్నాతేషు వస్తుషు పరమాపూర్వశేషతయావగతేషు యాగశ్రీహ్యాదేరద్వారకశేషత్వం ప్రోక్షణాదేస్సద్వారకశేషత్వం చ ముఖ్యమేవావగమ్యతే తథా బహు స్యామితి గ్రాహకగ్రహణేన సర్వావస్థాసు పరమాత్మీయతయావగతాసు స్వరూపాన్యథాభావజ్ఞానసంకోచాదిరూపసద్వారకావస్థాయాం తన్నియమనరూపాద్వారకావస్థాయాశ్చ పరమాత్మీయత్వం ముఖ్యమేవేతి భావః (నిర్గుణేతి) అపహతపాప్మేత్యాది చాత్ర కించిద్వివృతం (శ్రుతిరేవేతి) ముఖాన్తరోక్తనిర్వాహే తు శ్రుతహానిరశ్రుతకల్పనం చాస్తి- అత్ర తు నిర్వాహః శ్రౌత ఏవ శ్రుతానుగుణశ్చేతి నైవ దుష్యమితి భావః అథార్థగుణనిషేధపరత్వేన కథితానాం శ్రుతీనామర్థమాహ (జ్ఞానస్వరూపమితి) సర్వజ్ఞస్యేత్యాది ఉదాహృతగుణవిశేషవిధాయివాక్యస్మరణార్థాని *తదుణసారత్వాదిత్యాదిసూత్రసిద్ధమత్ర నిర్వాహద్వయముక్తం. ఈశ్వరస్య జ్ఞాతృత్వాత్ జ్ఞానైకనిరూపణీయత్వముక్తం - జ్ఞాతుర్హి జ్ఞానం నిరూపకం తరప్

*యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిత్ *పరాస్యశక్తిర్వివిధైవశ్రూయతే స్వాభావికీజ్ఞానబలక్రియాచ *[illegible]
యాదిత్యాదికాః జ్ఞాతృత్వమావేదయన్తి- *సత్యంజ్ఞానమిత్యాదికాశ్చ జ్ఞానైకనిరూపణీయతయా స్వప్రకాశతయా [illegible]
జ్ఞానస్వరూపతాం.*సోకామయతబహుస్స్యాం *తదైక్షతబహుస్స్యాం *తన్నామరూపాభ్యాం వ్యాక్రియతేతి బ్రహ్మైవ
స్వసంకల్పాద్విచిత్రస్థిరత్రసరూపతయా నానాప్రకారమవస్థితమితి తత్ప్రత్యనీకాఽబ్రహ్మాత్మకవస్తునానాత్వం అతత్త్వ
మితి తత్ప్రతిషిధ్యతే *మృత్యోస్సమృత్యుమాప్నోతి య ఇహ నానేవ పశ్యతి* నేహనానాస్తికించన *యత్ర హి ద్వైతమి
వ భవతి తదితర ఇతరం పశ్యతి। యత్రత్వస్య సర్వమాత్మైవాభూత్ తత్కేన కం పశ్యేత్ తత్కేన కం విజానీయాదిత్యాదినా-
నపునః *బహుస్స్యాం ప్రజాయేయేత్యాదిశ్రుతిసిద్ధం స్వసఙ్కల్పకృతం బ్రహ్మణో నానానామరూపభాక్త్వేన నానాప్ర
కారత్వమపి నిషిధ్యతే. *యత్రత్వస్య సర్వమాత్మైవాభూదిత్యాది నిషేధవాక్యాదౌ చ తత్స్థాపితం *సర్వం తం పరాదా
ద్యోన్యత్రాత్మనస్సర్వం వేద *తస్య హ వా ఏతస్య మహతో భూతస్య నిశ్వసితమేతద్యదృగ్వేద ఇత్యాదినా. ఏవం చిదచిదీ
శ్వరాణాం స్వరూపభేదం స్వభావభేదం చ వదన్తీనాం, కార్యకారణభావం కార్యకారణయోరనన్యత్వం చ వదన్తీనాం, స
ర్వాసాం శ్రుతీనామవిరోధః - చిదచితోః పరమాత్మనశ్చ సర్వదా శరీరాత్మభావం, శరీరభూతయోః కారణదశాయాం
నామరూపవిభాగానర్హసూక్ష్మదశాపత్తిం, కార్యదశాయాం చ తదర్హస్థూలదశాపత్తిం, వదన్తీభిశ్శ్రుతిభిరేవ జ్ఞాయత ఇ
తి బ్రహ్మాజ్ఞానవాదస్యౌపాధికబ్రహ్మభేదవాదస్యాన్యస్యాప్యపన్యాయమూలస్య సకలశ్రుతివిరుద్ధస్య న కథం చిదప్యవకా
శో దృశ్యతే. చిదచిదీశ్వరాణాం పృథక్స్వభావతయా తత్తచ్ఛ్రుతిసిద్ధానాం శరీరాత్మభావేన ప్రకారప్రకారితయా శ్రుతి
భిరేవ ప్రతిపన్నానాం శ్రుత్యన్తరేణ కార్యకారణభావప్రతిపాదనం కార్యకారణయోరైక్యప్రతిపాదనం చ హ్యవిరుద్ధం.
యథా- ఆగ్నేయాదీనాం షడ్యాగానాముత్పత్తివాక్యైః పృథగుత్పన్నానాం సముదాయానువాదివాక్యద్వయేన సముదాయ
ద్వయత్వమాపన్నానాం *దర్శపూర్ణమాసాభ్యామిత్యధికారవాక్యం కామినః కర్తవ్యతయా విదధాతి-తథా- చిదచిదీశ్వరా
ణ్వివిక్తస్వరూపస్వభావాన్ *క్షరం ప్రధానమమృతాక్షరం హరః క్షరాత్మానావీశతే దేవ ఏకః * పతిం విశ్వస్యాత్మేశ్వ
రం*ఆత్మా నారాయణః పర ఇత్యాదివాక్యైః పృథక్ ప్రతిపాద్య- *యస్య పృథివీ శరీరం* యస్యాత్మా శరీరం *యస్యా
వ్యక్తం శరీరం యస్యాక్షరం శరీరం * ఏష సర్వభూతాన్తరాత్మాఽపహతపాప్మా దివ్యో దేవ ఏకో నారాయణ ఇత్యాదిభి
ర్వాక్యైశ్చిదచితోః సర్వావస్థావస్థితయోః పరమాత్మశరీరతాం, పరమాత్మనస్తదాత్మతాం, చ ప్రతిపాద్య-శరీరిభూతప
రమాత్మాభిధాయిభిస్స్రుతిభిః బ్రహ్మాదిశబ్దైః కారణావస్థః కార్యావస్థశ్చ పరమాత్మైక ఏవేతి పృథక్ ప్రతిపన్నం వస్తుత్రి
యం *సదేవసోమ్యేదమగ్ర ఆసీత్ *ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వం *సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మేత్యాదివాక్యం ప్రతిపాదయతి.

ముఖ్యత్వమర్థః. జ్ఞానస్వరూపత్వజ్ఞానగుణకత్వపరాః శ్రుతీర్దర్శయతి (యస్సర్వజ్ఞ ఇతి) జ్ఞానస్వరూపతాం - ఉభయథాపి జ్ఞానవ్యపదేశయోగ్యతాం
జ్ఞానగుణకత్వస్య జ్ఞానస్వరూపత్వస్య చ విహితత్వాదుభయమప్యుపపన్నమిత్యర్థః జ్ఞానస్యజ్ఞానాశ్రయత్వానుపపత్తిచోద్యపరిహారః పూర్వమేవకృతః
భేదనిషేధశ్రుతీనామవగమమాహ (సోకామయతేతి) విచిత్రస్థిరత్రసరూపతయా- విచిత్రస్థిరత్రసశరీరతయా అబ్రహ్మాత్మకేతి బ్రహ్మాన్తర్యామికత్వ
రహితత్వముక్తం విహితవ్యతిరిక్తస్యనిషిద్ధవస్తునానాత్వమిత్యర్థః యద్వా- స్థిరత్రసరూపతయా- స్థిరత్రసాత్మకత్వాత్ (అబ్రహ్మాత్మకేతి) అబ్ర
హ్మభూతమిత్యర్థః తథాసతి కార్యకారణభేదనిషేధః కృతః స్యాత్- ఐక్యశ్రుతీనాం ప్రకారైక్యపరత్వాదైక్యశ్రుతిశేషభూతభేదనిషేధో పీతదను
రోధేన ప్రకారిభేదనిషేధ ఏవ భవితుమర్హతీత్యర్థః నిషేధసామాన్యం హి విశేషనిషేధే దృష్టే తద్వ్యతిరిక్తవిషయం దృష్టం *నహింస్యాదిత్యాదిషు విశే
షవిధానం సామాన్యనిషేధో బాధతే చేత్ వైధహింసాయా అధర్మత్వప్రసఙ్గ ఇత్యభిప్రాయేణాహ (నపునరితి) ఉక్తమర్థముపక్రమే నైవోపపాదయతి
(యత్రత్వస్యేతి) (యోన్యత్రాత్మన ఇతి)అన్యత్రేత్యవ్యయం వినాశబ్దపర్యాయం బ్రహ్మణః పృథక్భూతం తదవినాభావరహితం నాస్తీత్యర్థః భేదవిశే
షనిషేధదర్శనాత్ సామాన్యేన భేదనిషేధోపి తత్ప్రతిపర్యవస్యతి * భాగో నామ న్యవరాదితి న్యాయాదితి భావః ఇతరవ్యాఖ్యాతృభిర్యద్భిరపినిర్వాహ
ప్రకారాః కృతాః- తత్ర కో విశేష ఇత్యత్రాహ (ఏవమితి) అస్మదుక్తనిర్వాహః శ్రుతిభిరేవోక్తః శ్రుత్యనుగుణశ్చ-తత్కృతనిర్వాహః శ్రుతివిరుద్ధః అ
శ్రుతస్వర్గాభాసమూలశ్చేత్యర్థః అపన్యాయమూలస్య సకలశ్రుతివిరుద్ధస్యేతి సర్వత్రాన్వేతి అన్యస్యేతి స్వాభావికభేదాభేదం స్వనిష్ఠభేదం చాహ ఇ
మమర్థం వైదికదృష్టాన్తేనోపపాదయతి (చిదచిదీశ్వరాణామితి) ఆగ్నేయః అగ్నీషోమీయోపాంశుయాజౌ ఐన్ద్రాగ్నోద్వావైన్ద్రాగ్నశ్చేతి షడ్యాగాః ఉత్పత్తి
వాక్యమితి- ప్రథమప్రతిపత్తిజనకం వాక్యం పృథగుత్పన్నాన్ - పృథక్ప్రతిపాదితాన్ ఉత్పత్తివాక్యైః - *యదాగ్నేయోష్టాకపాలోమావాస్యా
యాం చ పౌర్ణమాస్యాం చాచ్యుతో భవతీత్యేవమాదిభిః సముదాయానువాదివాక్యద్వయేన- *య ఏవం విద్వాన్ పౌర్ణమాసీం యజతే *య ఏవం విద్వా
నమావాస్యాం యజత ఇత్యేతాభ్యాం *దర్శపూర్ణమాసాభ్యామితి స్వర్గసాధనత్వాకారేణైకీకృత్య తత్కర్తవ్యతయా విదధాతీత్యర్థః తథా త్రార్థశ్రుతి
పాదనం దర్శయతి (తథేతి) (శరీరిభూతేతి) కారణావస్థః కార్యావస్థశ్చ పరమాత్మైక ఏవేతి వచనభఙ్గ్యా పృథక్ప్రతిపన్నం వస్తుత్రయం ప్రతిపాదయతీత్య
ర్థః ఆగ్నేయాదిసముదాయేఽన్యత్రమావాస్యాదిశబ్దైస్సముదాయాభిధానం దృష్టం- అత్ర తు పరమాత్మవాచిశబ్దేన సముదాయాభిధానం కథమిత్యత్రా

తదవస్థబ్రహ్మశరీరతయా పరమాత్మనః ప్రకారభూతాత్మశబ్దాభిధానేఽపి నాస్తి విరోధః- యథా మనుష్యపిణ్డశరీరకస్యాత్మనో విశేషస్య మనుష్యాత్మశబ్దాభిధానమిత్యలమతివిస్తరేణ.యత్పునరిదముక్తం-బ్రహ్మాత్మైకత్వవిజ్ఞానేనైవావిద్యానివృత్తి ర్ముక్తిరితి-తదయుక్తం-బన్ధస్య పారమార్థికత్వేన జ్ఞాననివర్త్యత్వాభావాత్.పుణ్యాపుణ్యరూపకర్మనిమిత్తదేవాదిశరీరప్రవేశతత్ప్రయుక్తసుఖదుఃఖానుభవరూపస్య బన్ధస్య మిథ్యాత్వం కథమివ శక్యతే వక్తుం.ఏవంరూపబన్ధనివృత్తిశ్చ భక్తిరూపాపన్నోపాసనప్రీతపరమపురుషప్రసాదలభ్యేతి పూర్వమేవోక్తం. భవదభిమతస్యైక్యజ్ఞానస్య యథావస్థితవస్తువిపరీతవిషయస్య మిథ్యారూపత్వేన బన్ధవివృద్ధిరేవ ఫలం భవతి-*మిథ్యైతదన్యద్ద్రవ్యం హి నైతి తద్ద్రవ్యతాం యతః ఇతి శాస్త్రాత్,*ఉత్తమః పురుషస్త్వన్యః*పృథగాత్మానం ప్రేరితారంచ మత్వా ఇతి జీవాత్మవిసజాతీయస్య తదన్తర్యామిణో బ్రహ్మణో జ్ఞానం పరమపురుషార్థలక్షణమోక్షసాధనమిత్యుపదేశాచ్చ.అపి చ-భవదభిమతస్యాపి నివర్తకజ్ఞానస్య మిథ్యారూపత్వాత్తస్య నివర్తకాన్తరం మృగ్యం.నివర్తకజ్ఞానమిదం స్వవిరోధి సర్వం భేదజాతం నివర్త్య తత్క్షణికత్వాత్ స్వయమేవ నశ్యతీతి చేన్న- తత్స్వరూపతదుత్పత్తివినాశానాం కాల్పనికత్వేన వినాశతత్కల్పనాకల్పకరూపావిద్యాయా నివర్తకాన్తరమన్వేషణీయం.తద్వినాశో బ్రహ్మస్వరూపమేవేతి చేత్. తథా సతి నివర్తకజ్ఞానోత్పత్తిరేవ న స్యాత్ -తద్వినాశేతిస్థితతదుత్పత్త్యసమ్భవాత్.

హ (చిదచిద్వస్త్వితి) దృష్టాన్తమాహ(యథేతి)తత్రాన్యోన్యం ప్రకారప్రకారిభావాభావాదన్యతమవాచిశబ్దేన సముదాయాభిధానం- అత్ర తుత థాభావాదుపపన్నం. కథం. ఉచ్యతే - అర్థసామర్థ్యాత్ శబ్దసామర్థ్యాచ్చ. చిదచితోరపృథక్సిద్ధప్రకారత్వాన్నిష్కృష్టబ్రహ్మణః కారణత్వానుపపత్త్యా ప్రకారివాచిశబ్దేన విశిష్టోపస్థాపనసిద్ధిః. సద్బ్రహ్మశబ్దావిశిష్టస్య సత్త్వబృహత్త్వయోగాద్విశిష్టోపస్థాపనసమర్థౌ- ఆత్మశబ్దస్యవ్యాప్తిరూపప్రవృత్తినిమిత్తస్య వ్యాప్యసాపేక్షత్వాద్విశిష్టోపస్థాపకత్వమితి. యద్వా- *అక్షరాత్సంభవతీహ విశ్వం *యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిద్యస్య జ్ఞానమయం తపః తస్మాదేతద్బ్రహ్మ నామరూపమన్నం చ జాయతే *ఆత్మన ఆకాశస్సంభూత ఇత్యాదిషు పరమాత్మవాచిశబ్దైః కారణముచ్యతే-తేషాం విశేషణభూతచిదచిదభిధానేశక్తిర్నాస్తి- లక్షణాయాం స ఏవ దోషః- అతస్సర్వత్ర స్వరూపపరిణామ ఏవ స్వరసప్రాప్త ఇత్యత్రాహ (చిదచిదితి) శ్రుత్యన్తరబలేన స్వరూపవికారాసంభవాత్కార్యోపయుక్తమనుక్తమపి విశేషణం ప్రసిద్ధాజ్యనయాదర్థస్వభావేన సంనిధాపితమనుసన్ధేయమితి భావః. తదేవ లోకప్రయోగేణ సిద్ధయతి (యథేతి) అయమాత్మా సుఖీత్యాత్మవిశేషస్య సుఖిత్వాభిధానే శరీరరహితస్యాత్మనో నైషయిక సుఖాసంభవాత్తాదృశసుఖోపయుక్తమనుష్యాదిపిణ్డవిశిష్టత్వమర్థతస్సిధ్యతి- తద్వదితి భావః. నివృత్త్యనుపపత్తిం వక్తుమనువదతి(యత్పునరితి)దూషయతి(తదయుక్తమిత్యాదినా) ప్రపఞ్చస్యజ్ఞానబాధ్యత్వం జ్ఞానస్యైక్యవిషయత్వం చోభయమపి పరాభిమతం- తత్ర ప్రథమం జ్ఞానబాధ్యత్వానుపపత్తిమాహ(బన్ధస్యేతి)సర్వప్రమాణానుగుణం పారమార్థ్యముపపాదయతి (పుణ్యాపుణ్యేతి) ప్రతీతిమాత్రసిద్ధస్య హేతుహేతుమద్భావనియమోఽనుపపన్నః - పరమార్థస్యైవార్థక్రియాకారిత్వాత్ ఉత్పత్తిమత్త్వాచ్చ. అసత్యస్య హేతుత్వాసంభవముత్పత్త్యసంభవం చ ప్రాగుపపాదితముపజీవ్యోక్తం. నహి ప్రతీతిమాత్రసిద్ధమస్యత్రవిద్యమానం వస్త్విహ కిమప్యుత్పాదయతి- నాపి స్వయమిదానీముత్పాద్యతే. కించ- అపరమార్థస్య భ్రాన్తిజ్ఞానసామగ్రీవ్యతిరిక్తహేతుసాపేక్షత్వం చ న దృష్టం. న చాఙ్కురాదిసామగ్ర్యేవ భ్రమసామగ్రీ- గిరిశిఖరగతమృత్సలిలబీజసంబన్ధేన అపవరకగతస్యాఙ్కురభ్రమప్రసఙ్గాత్. న చ పదార్థానామర్థక్రియాకారిత్వం తుత్పత్తిమత్త్వం చ మిథ్యేతి వాచ్యం- జ్ఞానబాధ్యత్వాభావాత్. కించ మిథ్యాత్వే పాపకరణేఽపి న ప్రాయశ్చిత్తాపేక్షా- మిథ్యేతి బుద్ధిరేవాలమితి భావః. భవతాపి జ్ఞాననివర్త్యత్వమవిద్యాయా వక్తవ్యం-తచ్చ సత్యత్వే కథముపపద్యత ఇత్యత్రాహ(ఏవంరూపేతి) పరమార్థస్యజ్ఞాననివర్త్యత్వం దృష్టద్వారా నోపపద్యతే- అపిత్వదృష్టద్వారా. యథా- సత్యసర్పదష్టవిషస్యోపాసనప్రీతగరుడప్రసాదాన్నివృత్తిః - న తు మిథ్యేతి జ్ఞానాదిత్యర్థః. ప్రపఞ్చస్య జ్ఞాననివర్త్యత్వముక్తం. ఐక్యజ్ఞానస్యోపాయత్వానుపపత్తిమాహ(భవదభిమతస్యేతి) తత్త్వజ్ఞానం హి మోక్షోపాయః - భిన్నవిషయస్యాభేదజ్ఞానస్యాతత్త్వజ్ఞానరూపత్వాత్ విపరీతఫలత్వమిత్యర్థః.అద్వైతస్యాతథ్యత్వే ప్రమాణమాహ (మిథ్యైతదితి) ఐక్యస్యాతాత్త్వికత్వకథనోక్తిర్దర్శితా. ఐక్యస్యాసత్యత్వం యథాఫలితతథాభేదజ్ఞానస్యైవ మోక్షహేతుత్వమాహ (ఉత్తమ ఇతి) స్మృతివచసోస్సఙ్గత్యర్థం శ్రుతేః పశ్చాదుపాదానం. ఐక్యజ్ఞానస్య నివర్తకత్వే ప్రమాణవిరోధ ఉక్తః. అథ తర్కవిరోధమాహ (అపిచేతి) దావానలవిషనాశకవిషదృష్టాన్తాభిప్రాయేణ శఙ్కతే (నివర్తకజ్ఞానమితి) నివర్తకజ్ఞానం తద్వినాశశ్చ కిం బ్రహ్మవ్యతిరిక్తం- ఉత స్వరూపమితి వికల్పమభిప్రేత్యాహ (నేతి) బ్రహ్మవ్యతిరిక్తత్వాద్ఘటాదేరివ వినాశస్య కాల్పనికత్వం- యథా స్వప్నపదార్థస్వరూపతదుత్పత్తిస్థితీనాం కాల్పనికత్వాన్నాశశ్చ కాల్పనిక స్తథేతి భావః. (వినాశతత్కల్పనాకల్పకరూపావిద్యాయా ఇతి)వినాశో కల్ప్యః.తద్విషయత్రభ్రమబుద్ధిః కల్పనా. కల్పకో భ్రమాశ్రయాదిః. ఏవంరూపావిద్యాయా ఇత్యర్థః. స్వరూపపక్షం దూషయతి(తథా సతీతి) పూర్వపక్షికాపత్తేః దూషణం ప్రకారాన్తరేణాప్యుక్తం వేదార్థసంగ్రహే- భావరూపస్య నాశో హి ఉత్తరావస్థాప్రాప్తిః- సా చాత్రానుపపన్నా- బ్రహ్మవ్యతిరిక్తస్యావస్థావత్త్వే స్వస్యస్థిత్యభ్యుపగమే అద్వైతహాని ప్రసఙ్గాదితి. భావాన్తరం హ్యభావః. ఘటస్య ప్రాగభావః పిణ్డత్వాదిపూర్వావస్థా. ప్రధ్వంసః కపాలత్వాద్యుత్తరావస్థా ఇతరేతరాభావో వ్యక్త్యన్తరస్య గోత్వాభావః అశ్వత్వం- గోవ్యక్త్యన్తరత్వాభావః గోత్వం. సంసర్గాభావే కథం భావరూపత్వం- యది మహీమాత్రే ఘటసంసర్గాభావః స్యాత్ -యద్వ్యతిరిక్తత్వప్రతీత్యా... ఇతి.ఉచ్యతే-భవత్పక్షే అభావాశ్రయస్య యద్వైలక్షణ్యం తదేవ సంసర్గాభావః. యది మహీమాత్రే ... అభావాశ్రయః- తర్హి భావాశ్రయభూతశేష్యభావాశ్రయత్వప్రసఙ్గః- తత్రాపి మహీమాత్రసద్భావాత్. యది కేనచిద్విశేషణ వి

అపిచ-చిన్మాత్రబ్రహ్మవ్యతిరిక్తకృత్స్ననిషేధవిషయజ్ఞానస్య కోయం జ్ఞాతా- అధ్యాసరూప ఇతి చేత్. న-తస్యాపి నిషేధ్యతయా నివర్తకజ్ఞానకర్మత్వాత్ తత్కర్తృత్వానుపపత్తేః. బ్రహ్మస్వరూపమితి చేత్ బ్రహ్మణో నివర్తకజ్ఞానం ప్రతి జ్ఞాతృత్వం కిం స్వరూపం- ఉతాధ్యస్తం. అధ్యస్తం చేదయమధ్యాసస్తన్మూలావిద్యాన్తరం చ నివర్తకజ్ఞానావిషయతయా తిష్ఠత్యేవ. నివర్తకజ్ఞానాన్తరాభ్యుపగమే తస్యాపి త్రిరూపత్వాత్ జ్ఞాత్రపేక్షయానవస్థా స్యాత్. బ్రహ్మస్వరూపస్యైవ జ్ఞాతృత్వేఽస్మదీయపక్ష ఏవ పరిగృహీతస్స్యాత్. నివర్తకజ్ఞానస్వరూపం స్వస్య జ్ఞాతా చ బ్రహ్మవ్యతిరిక్తత్వేనాస్య నివర్త్యాన్తర్గతమితి వచనం భూతలవ్యతిరిక్తం కృత్స్నం దేవదత్తేన ఛిన్నమిత్యస్యామేవ ఛేదనక్రియాయామస్య ఛేత్తురస్య ఛేదనక్రియాయాశ్చ ఛేద్యానుప్రవేశవచనవదుపహాస్యం. అధ్యస్తో జ్ఞాతా స్వనాశహేతుభూతనివర్తకజ్ఞానే స్వయం కర్తా చ న భవతి- స్వనాశస్యాపురుషార్థత్వాత్. తన్నాశస్య బ్రహ్మస్వరూపత్వాభ్యుపగమే భేదదర్శనతన్మూలావిద్యాదీనాం కల్పనమేవ న స్యాదిత్యలమనేన దిష్టహతముద్గరాభిఘాతేన. తస్మాదనాదికర్మప్రవాహరూపాజ్ఞానమూలత్వాద్బన్ధస్య - తన్నిబర్హణముక్తలక్షణజ్ఞానాదేవ. తదుత్పత్తిశ్చాహరహరనుష్ఠీయమానపరమపురుషారాధనవేషాత్మయాథాత్మ్యబుద్ధివిశేషసంస్కృతవర్ణాశ్రమోచితకర్మలభ్యా. తత్ర కేవలకర్మణామల్పాస్థిరఫలత్వం, అనభిసంహితఫలపరమపురుషారాధనవేషాణాం కర్మణాం ఉపాసనాత్మకజ్ఞానోత్పత్తిద్వారేణ బ్రహ్మయాథాత్మ్యానుభవరూపానన్తస్థిరఫలత్వం, చ కర్మస్వరూపజ్ఞానాదృతే న జ్ఞాయతే,- కేవలాకారపరిత్యాగపూర్వకయథోక్తస్వరూపకర్మోపాదానం చ న సమ్భవతీతి, కర్మవిచారానన్తరం తదపవాహితోః బ్రహ్మవిచారః కర్తవ్య ఇత్యథాత ఇత్యుక్తం..................

శిష్టం భూతలమభావాశ్రయః- స ఏవ విశేషస్సంసర్గాభావ ఇతి. కాలవిశేషవిశిష్టత్వే సతి దేశవిశేషత్వమేవ స చ విశేషః. తదానీమేవ ఘటసహితప్రదేశాన్తరవ్యావృత్త్యర్థం దేశవిశేషత్వమిత్యుక్తం. తస్యైవ దేశస్య కాలాన్తరే ఘటసహితస్య వ్యావృత్త్యర్థం కాలవిశేషవిశిష్టత్వే సతీత్యుక్తం. యథాహుః *సంసర్గాభావమేవం విదురిహ సుధియో భావమేవ త్వభావం మన్వానాః కుమ్భవద్భూతలత ఇతరభూభాగభేదస్స్వభావః । యస్తత్తత్కాలభేదవ్యతికరితగృహప్రాఙ్గణాదిప్రదేశః కుమ్భాభావాశ్రయో నైయ్యాయికైస్స ఇహ నః క్వాధికస్యోపలమ్భ ఇతి. నాశస్యావస్థాన్తరత్వాత్ కర్మనాశం వదతస్తవాపి చోద్యం తుల్యమితి చేన్న- కర్మణ్యస్మత్పక్షే భగవత్ప్రీత్యప్రీతిరూపం. తత్ర యః సంసారఫలానుగుణస్సంకల్పః తద్వినాశ్యం కర్మ - యస్తు మోక్షానుగుణస్సంకల్పస్స ఏవ పూర్వస్య నాశ ఇత్యుపపన్నమేవ *ధాతుః ప్రసాదాన్మహిమానమీశమిత్యాదిభిః. అథ నివర్తకజ్ఞానస్య జ్ఞాత్రనుపపత్తిమాహ (అపిచేతి) న హి స్వరూపభూతజ్ఞానస్య జ్ఞాత్రన్తరాపేక్షా-అతస్తద్వ్యావృత్త్యర్థం కృత్స్ననిషేధవిషయజ్ఞానస్యేత్యుక్తం. ప్రమాణజన్యజ్ఞానం హి సాశ్రయమేవ దృష్టం. జ్ఞాతా కిం బ్రహ్మవ్యతిరిక్తః- ఉతానతిరిక్త ఇతి వికల్పాభిప్రాయేణాహ చిన్మాత్రేతి ప్రథమం. ధర్మిప్రశ్నః కోయమితి. బ్రహ్మవ్యతిరిక్తత్వపక్షే దూషణమాహ (నేతి) కర్మకర్తృత్వవిరోధాదితి భావః. నివర్త్యత్వేన తిహి కర్మకర్తృవిరోధః-అతస్తత్పరిహారార్థం స్వరూపపక్షం శఙ్కతే (బ్రహ్మేతి) జ్ఞాతృత్వధర్మవికల్పోయం కిం స్వరూపమితి. స్వరూపం- స్వాభావికమిత్యర్థః. పాశ్చాత్త్యత్వేన బుద్ధిస్థతయా అధ్యస్తపక్షం దూషయతి (అధ్యస్తం చేదితి) (నివర్తకజ్ఞానావిషయతయా తిష్ఠత్యేవేతి) జ్ఞాతృత్వాధ్యాసస్య తన్మూలావిద్యాన్తరస్య చ నివృత్తౌ నివర్తకాన్తరసాపేక్షత్వాన్నివర్తకాన్తరస్య చ భవద్భిరనభ్యుపగమాత్తదుభయం తిష్ఠత్యేవేతి నిశ్శేషావిద్యానివృత్తిర్న స్యాదిత్యర్థః. నివర్తకజ్ఞానాన్తరాభ్యుపగమే తస్యాపి కస్యచిత్కంచిత్ప్రతి సిద్ధిరూపతయా జ్ఞాత్రపేక్షయానవస్థా స్యాదిత్యాహ (నివర్తకేతి) ఆద్యం శిరో దూషయతి (బ్రహ్మస్వరూపస్యేతి) నిరుపాధికస్యైవ బ్రహ్మస్వరూపస్యాభ్యుపగమ్యమానం జ్ఞాతృత్వం స్వాభావికమితి భవతామపి సిద్ధాన్తస్స్యాదిత్యర్థః. బ్రహ్మవ్యతిరిక్తస్య జ్ఞాతుర్నివర్తకజ్ఞానస్య చ బ్రహ్మవ్యతిరిక్తత్వరూపోపాధిక్రోడీకారబలేన ప్రపఞ్చతన్మూలావిద్యానివర్తకజ్ఞానేనైవ నివృత్తిర్భవిష్యతీత్యాశఙ్క్య వ్యాఘాతేన దూషయతి (నివర్తకజ్ఞానస్వరూపమితి) జ్ఞాతురపి నివర్తకజ్ఞాననివర్త్యత్వే నివర్తకజ్ఞానార్థం శ్రవణాదౌ ప్రవృత్తిశ్చ న స్యాదిత్యాహ (అధ్యస్తో జ్ఞాతేతి) జ్ఞాతృనాశస్య పరమపురుషార్థరూపబ్రహ్మస్వరూపత్వాన్నాపురుషార్థతేత్యాశఙ్క్యాహ (తన్నాశస్యేతి) పూర్వపక్షనిరాకరణముపసంహరతి (ఇతీతి) ఏవం బ్రహ్మవ్యతిరిక్తకృత్స్నమిథ్యాత్వనిరాకరణేన బన్ధస్య సత్యత్వసిద్ధేస్తన్నివృత్తిః కర్మసాపేక్షోపాసనాత్మకజ్ఞానాదేవేతి కర్మవిచారపూర్వవృత్తత్వం యుక్తమిత్యాహ (తస్మాదితి) తస్మాత్ - సాధనచతుష్టయస్య బ్రహ్మవిచారం ప్రతి పూర్వవృత్తత్వే వస్తుసామర్థ్యం నామ హేతురుక్తః- తచ్చ నిర్విశేషబ్రహ్మవ్యతిరిక్తప్రపఞ్చస్య కర్మనిరపేక్షజ్ఞాననివర్త్యత్వం- తచ్చానుపపన్నమిత్యుపపాదనేన వస్తుసామర్థ్యాసిద్ధిరిత్యర్థః. స్వరూపానాదిత్వవ్యావృత్త్యర్థం ప్రవాహశబ్దః. అనిర్వచనీయవ్యావృత్త్యర్థః కర్మశబ్దః. ఉక్తలక్షణజ్ఞానాదేవ-ఉపాసనాత్మకాదేవ. తదుత్పత్తిర్వర్ణాశ్రమోచితకర్మలభ్యాస్తు- తతః కిముపాసనాదిస్వరూపజ్ఞానం ప్రతి ప్రస్తుతకర్మవిచారపూర్వవృత్తత్వస్యేత్యత్రాహ (తత్రేతి) కర్మవిచారాదేవ తస్యాల్పాస్థిరఫలత్వజ్ఞానం ఫలితమితి భావః. (అనభిసంహితఫలేతి) *యజ్ఞేన దానేనేత్యాదికర్మవినియోజకవాక్యార్థజ్ఞానస్య పదార్థజ్ఞానపూర్వకత్వాత్ పదార్థభూతకర్మస్వరూపాఖ్యవిశేష్యజ్ఞానాదృతే ఉపాసనద్వారానన్తస్థిరఫలత్వరూపం విశేషణం చ న జ్ఞాయత ఇతి భావః. తతః కిమిత్యత్రాహ (కేవలేతి) కేవలాకారః-ఆత్మయాథాత్మ్యబుద్ధిసంస్కారశూన్యాకారః. హానార్థముపాదానార్థం చ హేతోస్స్యచిజ్జ్ఞానం. తత్ర ఫలద్వారా కర్మ త్యాజ్యం-స్వరూపేణోపాదేయం. ఉభయార్థం జ్ఞానం కర్మవిచారాదృతే న సిద్ధ్యతి. తస్మాత్ కర్మవిచారనివృత్తౌ తజ్జ్ఞానఫలం హానముపాదానం చ న సంభవతీత్యర్థః. అథాతశ్శబ్దార్థం నిగమయతి (ఇతి కర్మవిచారానన్తరమితి) బ్రహ్మవిచారః కర్తవ్య ఇత్యనేన బ్రహ్మజిజ్ఞాసాశబ్దార్థ ఉక్తః. విచారస్య కర్తవ్యతాయాం నాతివివాదః- శబ్దార్థ ఇత్యేతావదేవ హి వక్తవ్యం. అథాతశ్శబ్దవివక్షితవివాదః- అతోఽథాత ఇత్యేతావదుక్తం. ఏవం సూత్రస్యాక్షరయోజనా కృతా. .....

అత్ర పూర్వపక్షవాదీ మన్యతే — వృద్ధవ్యవహారాదన్యత్ర శబ్దస్య బోధకత్వశక్త్యవధారణాసమ్భవాత్, వ్యవహారస్య చ కార్యబుద్ధిపూర్వకత్వేన కార్యార్థ ఏవ శబ్దస్య ప్రామాణ్యమితి కార్యరూప ఏవ వేదార్థః. అతో న వేదాన్తాః పరినిష్పన్నే పరే బ్రహ్మణి ప్రమాణభావమనుభవితుమర్హన్తి

అథ తాత్పర్యార్థ ఉచ్యతే తత్రేత్యాదినా అక్షరయోజనాయాం పరేణాన్యథోక్తోఽక్షరార్థశ్చ నిరస్తః. తన్నిరసనసమయ ఏవ పరేణాన్యథా కృతస్తాత్పర్యార్థోఽపి నిరస్తః పరేణ హి ప్రపఞ్చస్య సత్యత్వేన జ్ఞాననివర్త్యత్వాభావాజ్జ్ఞానాయ బ్రహ్మవిచారో నారమ్భణీయ ఇతి పూర్వపక్షం కృత్వా ప్రపఞ్చస్య మిథ్యాత్వేన జ్ఞాననివర్త్యత్వాత్ జ్ఞానాయ స ఆరమ్భణీయ ఇతి సిద్ధాన్తితం - తచ్చ పూర్వం నిరస్తం అథ సూత్రకారాభిప్రేతాం నిరసనీయశఙ్కాముపన్యస్య తదభిప్రేతం తత్పరిహారం చ వక్తుమారభతే (తత్రేత్యాదినా) కర్మవిచారానన్తరం తత ఏవ హేతోః బ్రహ్మవిచారః కర్తవ్య ఇత్యుక్త్వా నిర్దిష్టస్య నిష్ఫలవ్యుత్పత్తిసంభవాత్ బ్రహ్మవిచారః కర్తవ్య ఇతి వచనం వ్యాహతమితి పరిచోదనం పూర్వమీమాంసానఙ్గీకృత్య కృతం *అథాతో ధర్మజిజ్ఞాసేతి అధ్యయనానన్తర్యమేవ హేతోర్ధర్మవిచారః కర్తవ్య ఇత్యుక్త్వా ప్రాభాకరైరధ్యయనస్యాచార్యకాధికారకత్వాన్న ధర్మవిచారః కర్తవ్య ఇతి పూర్వపక్షం కృత్వా అర్థబోధాధికారత్వాత్ కర్తవ్య ఇతి సిద్ధాన్తితం భాట్టైః స్వాధ్యయనస్య స్వార్థత్వాన్న ధర్మవిచారః కర్తవ్య ఇతి పూర్వపక్షం కృత్వా అర్థజ్ఞానార్థత్వాత్స కర్తవ్య ఇతి సిద్ధాన్తితం తచ్చ వ్యాహతం భవత్పక్షే తత్ర హి సూత్రాక్షరాణి యోజయిత్వా తాత్పర్యార్థ ఉక్తః అత్రాప్యక్షరాణ్యుక్త్వా తాత్పర్యార్థ ఉచ్యత ఇత్యుపపన్నం. అక్షరయోజనాయాం బ్రహ్మవిచారారమ్భే విశిష్టో హేతురుక్తః కర్మణోఽల్పాస్థిరఫలత్వనిశ్చయవిశిష్టానన్తస్థిరఫలాపాతప్రతీతిః అనన్తస్థిరఫలాపాతప్రతీతిర్నాస్తి చేత్ అల్పాస్థిరఫలే ప్రవృత్తస్యాపి అల్పాస్థిరఫలత్వనిశ్చయో నాస్తి చేన్న నిర్వేదస్స్యాదితి విశిష్టో హేతుః అనన్తాపాతప్రతీతిః సంభావితప్రామాణ్యా వివక్షితా తాదృశీ హి సా ప్రవృత్తిహేతుః తత్ర బ్రహ్మజ్ఞానస్యానన్తస్థిరఫలాపాతప్రతీతేః ప్రామాణ్యసంభావనాఽనుపపన్నా సిద్ధవస్తుని శబ్దస్య బోధకత్వనిశ్చయాభావాదితి విశిష్టహేతౌ విశేష్యాంశాసిద్ధిమాశఙ్క్య సిద్ధవస్తుని వ్యుత్పత్తిసంభవాత్ అనన్తస్థిరఫలాపాతప్రతీతిరస్తీతి పరిహ్రియతే అత్ర పూర్వపక్షవాదీ ప్రాభాకరః సూత్రకారైర్భవిష్యద్దర్శనవేదిత్వాత్, తైశ్చ తదనుక్తత్వేఽపి సంభావ్యమానానాం ప్రతికూలపక్షాణామాశఙ్క్య నిరసనీయత్వాచ్చైవం పూర్వపక్షీకరణం యుక్తం యద్వా జైమినిమతం హీదం చోదనాలక్షణోఽర్థ ఏవ వేదప్రతిపాద్య ఇతి చోదనాచ ... కం వచనం తమాశఙ్క్య సిద్ధవస్త్వపి వేదప్రతిపాద్యమితి సూత్రకారైస్సాధయితుం యుజ్యతే అక్షరయోజనాయాం బ్రహ్మవిచారః కర్తవ్య ఇత్యుక్తత్వాత్, బ్రహ్మవిచారారమ్భోఽయుక్త ఇతి పూర్వపక్షసమాప్త్యుక్తత్వాత్, బ్రహ్మవిచారారమ్భో యుక్త ఇతి సిద్ధాన్తస్యోపసంహృతత్వాచ్చ యదీపేక్షణోక్తా విషయసంశయశ్చ హార్దసిద్ధా బ్రహ్మవిచార ఇత్యుక్తత్వాత్ బ్రహ్మమీమాంసా విషయ ఇతి సిద్ధం ఆరమ్భో యుక్తః అయుక్త ఇతి చోక్తత్వాత్సంశయసిద్ధిః- బ్రహ్మమీమాంసా కిమారమ్భణీయా- ఉత నారమ్భణీయేతి తదర్థం చిన్త్యతే కిం వేదాన్తా బ్రహ్మణి ప్రమాణం ఉత నేతి తదర్థం పరిష్క్రియతే- శబ్దస్య సిద్ధవస్తుబోధనసామర్థ్యావధారణం సంభవతి నేతి తదర్థం విచార్యతే కిం వృద్ధవ్యవహారాదన్యత్ర శబ్దార్థసంగత్యవధారణం సంభవతి నేతి వృద్ధవ్యవహారే చ శబ్దస్య సిద్ధవస్తుబోధకత్వావధారణం సంభవతి నేతి చ న సంభవతీతి పూర్వపక్షః - సంభవతీతి సిద్ధాన్తః యదా వ్యవహారాదన్యత్ర న వ్యుత్పత్తిః వ్యవహారే చ శబ్దస్య సిద్ధరూపార్థబోధకత్వావధారణం న సంభవతి తదా శబ్దస్య సిద్ధవస్తుబోధనసామర్థ్యాభావాద్వేదాన్తానాం బ్రహ్మణి పరినిష్పన్నరూపే ప్రామాణ్యాభావనిశ్చయవతః పురుషస్యానన్తస్థిరఫలాపాతప్రతీతేః ప్రామాణ్యసమ్భావనాయా అసిద్ధ్యా విశిష్టహేత్వభావాదనారమ్భణీయేతి పూర్వపక్షే ఫలఫలిభావః రాద్ధాన్తే తు యదా వ్యవహారాదన్యత్ర వ్యుత్పత్తిః వ్యవహారే సిద్ధవస్తుపరత్వావధారణం చ సంభవతి తదా శబ్దస్య సిద్ధరూపార్థసామర్థ్యాద్వేదాన్తానామపి బ్రహ్మణి పరినిష్పన్నరూపే ప్రామాణ్యాత్ ప్రామాణ్యాభావనిశ్చయరహితపురుషస్యానన్తస్థిరఫలరూపబ్రహ్మవిషయాపాతప్రతీతిప్రామాణ్యసంభావనాసిద్ధేః విశిష్టహేతుసిద్ధ్యా బ్రహ్మమీమాంసారమ్భణీయేతి విచారాణాం ఫలిభావః పూర్వపక్షముపక్షిపతి (తత్రేతి) పూర్వం ప్రపఞ్చాద్యుక్తం సూత్రతాత్పర్యం వ్యుదస్తం- తద్వ్యావృత్తిం సూచయతి తత్రశబ్దేన తత ప్రపఞ్చసత్యత్వేఽస్తి లేశ ఇత్యర్థః పూర్వపక్షముపపాదయతి (వృద్ధవ్యవహారాదితి) వృద్ధైః వ్యుత్పన్నైః ప్రయోజ్యైః, ప్రయోజకైశ్చ తయోర్వ్యవహారః వాచికః కాయికశ్చ వ్యవహారాదన్యత్ర శక్త్యవధారణాసంభవాత్ -తతః కిమిత్యత్రాహ (వ్యవహారస్య చేతి) కార్యబుద్ధిపూర్వకత్వఫలమాహ (కార్యార్థ ఏవేతి) తతః ఫలితమాహ (కార్యరూప ఇతి) వేదస్య శబ్దాత్మకత్వాచ్ఛబ్దస్య చ వ్యుత్పత్తేః కార్యైకనిష్ఠత్వాదితి భావః తతః కిమిత్యత్రాహ (అత ఇతి) ఉత వేదార్థస్య కార్యరూపత్వాదిత్యర్థః న ప్రమాణభావమనుభవితుమర్హన్తి- ప్రామాణ్యసమ్భావనాపి నాస్తి- అయోగ్యత్వాదిత్యర్థః ప్రథమవ్యుత్పత్తిం వృద్ధవ్యవహారాదన్యత్ర న సంభవతి న హి ఘటోఽస్తీత్యుక్తే ప్రవృత్త్యభావే సతి తస్య బోధకత్వం జ్ఞాయతే గామానయేత్యాదిశబ్దప్రయోగానన్తరం ప్రయోజ్యప్రవృత్తిం దృష్ట్వా ప్రవృత్తేః కార్యబుద్ధిపూర్వకత్వం జానన్ వ్యుత్పిత్సుః అయం శబ్దః కార్యరూపార్థబోధక ఇతి నిశ్చినోతి తత్ర బహుప్రయోగేష్వనువృత్తశబ్దస్యానువృత్తార్థేన సంబన్ధం వ్యావృత్తశబ్దస్య వ్యావృత్తార్థేన సమ్బన్ధం గృహీత్వా ఆవాపోద్వాపాభ్యాం తేన అర్థవిశేషైః శబ్దవిశేషసంబన్ధం నిశ్చినోతీతి ప్రథమం వ్యుత్పత్తిం కార్యార్థ ఏవ న హి ప్రథమత ఏవాస్య శబ్దస్యాయమర్థ ఇత్యుక్తే - అస్య శబ్దస్యాయమర్థ ఇత్యేతద్వాక్యస్థపదానామర్థప్రతీతిః ఏవం కార్యార్థ ఏవ వ్యుత్పత్తిం కృతవతః పురుషస్యాస్య శబ్దస్యాయమర్థ ఇతి శబ్దాత్ శక్తిరపి - ప్రథమం కార్యార్థపరతయా వ్యుత్పన్నకతిపయపదసమభివ్యాహారదర్శనాత్ ప్రథమవ్యుత్పత్త్యవిరోధేన తచ్ఛబ్దార్థసంబన్ధగ్రహణాత్ సర్వే శబ్దాః కార్యార్థపరా ఏవేతి వ్యుత్పత్తిః అతో *య ఏవ లౌకికాస్త ఏవ వైదికా ఇతి న్యాయాద్వేదాన్తాః సిద్ధవస్తుని న బోధకా భవన్తీత్యర్థః. వేదాన్తానాం సంస్కృతశబ్దత్వాదప్యమేతరేణ ప్రథమం వ్యుత్పన్నస్య పురుషస్య సంస్కృతే శబ్దేఽస్య శబ్దస్యాయమర్థ ఇతి వ్యుత్పాద్యమానే

నచపుత్రజన్మాది సిద్ధవస్తువిషయవాక్యేషు హర్షహేతూనాం కాలత్రయవర్తినామనుక్తానామసత్త్వాత్. సులగ్నసుఖప్రసవాది హర్షహేత్వన్తరోపనిపాతసమ్భావనయా, చ ప్రియార్థప్రతిపత్తినిమిత్తముఖవికాసాదిలిఙ్గేనార్థవిశేషబుద్ధిహేతుత్వనిశ్చయః. నాపి వ్యుత్పన్నేతరపదవిభక్త్యర్థస్యపదాన్తరార్థనిశ్చయేన ప్రకృత్యర్థనిశ్చయేనవా శబ్దస్యసిద్ధవస్తున్యభిధానశక్తినిశ్చయః-జ్ఞాతకార్యాభిధాయిపదసముదాయస్యతదంశవిశేషనిశ్చయరూపత్వాత్తస్య. నచసర్పాద్భీతస్యనాయంసర్పోరజ్జురేషేతిశబ్దశ్రవణసమనన్తరంభయనివృత్తిదర్శనేనసర్పాభావబుద్ధిహేతుత్వనిశ్చయః-అత్రాపి నిశ్చేష్టంనిర్విషమచేతనమిదంవస్త్విత్యాద్యర్థబోధేషుబహుషుభయనివృత్తిహేతుషు సత్సువిశేషనిశ్చయాయోగాత్. కార్యబుద్ధిప్రవృత్తివ్యాప్తిబలేనశబ్దస్యప్రవర్తకార్థావబోధిత్వమవగతమితిసర్వపదానాంకార్యపరత్వేనసర్వైఃపదైః కార్యస్యైవవిశిష్టస్య ప్రతిపాదనాన్నాన్యాన్వితస్వార్థమాత్రేపదశక్తినిశ్చయః. ఇష్టసాధనతాబుద్ధిస్తుకార్యబుద్ధిద్వారేణప్రవృత్తిహేతుః-నస్వరూపేణ-అతీతానాగతవర్తమానేష్టోపాయబుద్ధిషుప్రవృత్త్యనుపలబ్ధేః. ఇష్టోపాయోహిమత్ప్రయత్నాదృతేనసిధ్యతి-అతోమత్కృతిసాధ్యఇతిబుద్ధిర్యావన్నజాయతే- తావన్నప్రవర్తతే. అతః కార్యబుద్ధిరేవ ప్రవృత్తిహేతురితిప్రవర్తకస్యైవశబ్దవాచ్యతయాకార్యస్యైవవేదవేద్యత్వాత్ పరినిష్పన్నరూపబ్రహ్మప్రాప్తిలక్షణానన్తస్థిరఫలాప్రతిపత్తేః,*అక్షయ్యంహవైచాతుర్మాస్యయాజినస్సుకృతంభవతీత్యాదిభిఃకర్మణామేవస్థిరఫలత్వప్రతిపాదనాచ్చకర్మఫలాల్పాస్థిరత్వబ్రహ్మజ్ఞానఫలానన్తస్థిరత్వజ్ఞానహేతుకోబ్రహ్మవిచారారమ్భోనయుక్తఇతి.........

ప్రథమమేవసిద్ధవస్తునివ్యుత్పత్తిఃకృతాస్యాదితిచేన్న - కార్యార్థపరత్వేనప్రథమంవ్యుత్పన్నభాషాన్తరశబ్దానాంపర్యాయత్వేనవ్యుత్పాద్యమానత్వాత్ సంస్కృతశబ్దాఅపికార్యార్థపరత్వేనైవహివ్యుత్పన్నాస్స్యుః. సిద్ధవస్తునివ్యుత్పత్తేఃభాష్యైరుక్తముదాహరణంవ్యుదస్యతి(నచేతి) కాలత్రయవర్తినామితిపఞ్చికాయాముక్తం- తదత్రాభిప్రేతం. దేశకాలయోగ్యతాదిభిఃపుత్రజన్మజ్ఞానాతిత్యత్రాహ(సులగ్నేతి)సులగ్నసుఖప్రసవాదినాన్యథాసిద్ధిర్న్యాయవివేకోక్తా. ఆదిశబ్దేనాపిత్రాద్యరిష్టాభావోభావిసమృద్ధ్యాదికంచవివక్షితం. వ్యుత్పత్తిర్నామశబ్దస్యార్థవిశేషైస్సహసంబన్ధగ్రహణం- నత్వర్థమాత్రేణేత్యేవంభూషణముక్తం. నైయాయికాదిభిరుక్తముదాహరణంవ్యుదస్యతి(నాపీతి)వ్యుత్పన్నేతరపదస్యపదాన్తరార్థనిశ్చయోదాహరణమిదం- కః కూజతీతిప్రశ్నస్యపికఃకూజతీతికేనచిదుక్తేవ్యుత్పన్నకూజతిశబ్దేనవ్యుత్పిత్సునాపికశబ్దార్థోజ్ఞాయతే. వ్యుత్పన్నేతరపదవిభక్త్యర్థస్యప్రకృత్యర్థనిశ్చయోదాహరణమిదం- కామ్ఠైఃస్థాల్యామోదనంపచతీత్యుక్తేవ్యుత్పన్నవిభక్తిపచతిశబ్దార్థేనవ్యుత్పిత్సునాకాష్ఠాదిప్రకృత్యర్థోజ్ఞాయతఇతి.(జ్ఞాతేతి)ఇదానీంశ్రుతేస్మిన్వాక్యేపూర్వంకార్యపరతయావ్యుత్పన్నవాక్యస్థకతిపయపదదర్శనాదయమపిపదసముదాయఃకార్యాభిధాయీతిజ్ఞాయతఇత్యభిప్రాయేణ జ్ఞాతకార్యాభిధాయిపదసముదాయస్యేత్యుక్తం. తదంశవిశేషః-కార్యాంశవిశేషః. కార్యంహ్యనేకకారకవిశిష్టం-తస్యకార్యస్యవిశేషణాంశనిశ్చయరూపత్వాత్. తస్య-పదాన్తరార్థనిశ్చయస్యప్రకృత్యర్థనిశ్చయస్యచేత్యర్థః. యద్వా-తదంశవిశేషః-కార్యాభిధాయిపదసముదాయాంశవిశేషః. వృద్ధవ్యవహారాదిభిరుక్తముదాహరణందూషయతి(నచేతి)వాచస్పతినోక్తముదాహరణమాశఙ్క్యపరిహరతి (కార్యేతి)తేనఖల్వేవంసిద్ధవస్తునిప్రామాణ్యముపపాదితం- సర్వశబ్దానామర్థోఽనుయాయీవక్తవ్యః- కింకార్యరూపార్థాభిధాయిత్వమనుయాయి-ఉతకార్యాన్వితస్వార్థాభిధాయిత్వం-ఉతకారకాన్వితస్వార్థాభిధాయిత్వం. ప్రథమేకారకపదేషువ్యభిచారః-తేషాంకార్యాభిధాయిత్వాభావాత్. ద్వితీయేలిఙాదిషువ్యభిచారః-తేషాంకార్యాన్వితస్వార్థాభిధాయిత్వాభావాత్. తృతీయేచకారకపదేషువ్యభిచారః- తేషాంకారకాన్వితస్వార్థాభిధాయిత్వాభావాత్. తస్మాదన్యాన్వితస్వార్థాభిధాయిత్వంపదానామనుయాయీతివక్తవ్యమన్వితాభిధాయిత్వవాదినా. అన్యాన్వితత్వంసిద్ధవస్తున్యపిస్యాదితి కార్యరూపార్థఏవవ్యుత్పత్తిరితినిర్బన్ధోనుపపన్నఇతి. ఇమాంశఙ్కామభిప్రేత్యపరిహరతి(కార్యబుద్ధీతి)కార్యబుద్ధిప్రవృత్తివ్యాప్తిబలేనేతి- ఉత్తరత్రసర్వపదానాంకార్యపరత్వేనేత్యనేనాన్వయః. శబ్దప్రయోగానన్తరంప్రవృత్తిదర్శనాచ్ఛబ్దస్యప్రవర్తకార్థావబోధకత్వాత్ కార్యబుద్ధేః ప్రవృత్తేశ్చవ్యాప్తిబలేనప్రవర్తకస్యచకార్యరూపత్వాత్సర్వైఃపదైఃకార్యమేవవిశిష్టంప్రతిపాద్యతే. తస్మాన్నాన్యాన్వితస్వార్థమాత్రేపదశక్తినిశ్చయః - అపితువిశిష్టకార్యాంశవిశేషేపదశక్తినిశ్చయఇత్యర్థః. నను కార్యమేవప్రవర్తకంచేత్ ప్రవర్తకస్యశబ్దార్థత్వాత్సర్వశబ్దానాంకార్యపరత్వంస్యాత్. తన్న- ఇష్టసాధనతాబుద్ధేఃప్రవర్తకత్వాదితిభాట్టోక్తమర్థమాశఙ్క్యాహ(ఇష్టసాధనతేతి) స్వప్రయోజనోపాయఃపరేణసాధ్యతేచేత్తత్రాపినప్రవృత్తిరితివర్తమానాయామపీష్టోపాయతాబుద్ధౌనప్రవర్తకత్వం దృష్టం- అతఃకార్యబుద్ధిఃప్రవృత్తివ్యాప్యేత్యర్థః. ననుకార్యబుద్ధిరపిప్రవృత్తింవ్యభిచరతి- నిర్ధనస్యద్విజస్యయాగకర్తవ్యతాబుద్ధిమత్త్వేపిప్రవృత్త్యభావాత్. నైవం-మయైవాద్యసాధయితుంశక్యమితిబుద్ధిర్హి కార్యబుద్ధిః-నతస్యాఃప్రవృత్తివ్యభిచారః. నిర్ధనస్యహినైవంవిధాప్రతిపత్తిః-కింతుయాగోకర్తవ్యఃఅర్థాదిబాధాదనుష్ఠానేసతిఫలప్రాప్తిరస్తీతి. అతోనదోషః. తతఃకిమిత్యపేక్షాయాంఉపపాదితహేతుశరీరంవదన్శబ్దాన్తరంచపరిహరన్పూర్వపక్షంనిగమయతి (అతఇత్యాదినా) బ్రహ్మవిచారారమ్భవిశిష్టహేతురుక్తః-తత్రవిశేష్యాంశస్యానన్తస్థిరఫలావాప్తప్రతీతిరూపస్యాసిద్ధిరుక్తా. అత్రతదుపపాదితం- మన్త్రార్థవాదేషూపాసనవిధిశేషభూతేష్వనన్తస్థిరఫలావాప్తప్రతీతిసిద్ధేః నవిశేష్యాంశాసిద్ధిరితివిశిష్టఏవహేతురితి. [illegible] (అక్షయ్యంహవాఇతి) అయమర్థః- యదిమన్త్రార్థవాదేష్వనన్తస్థిరఫలప్రతీత్యాబ్రహ్మవిచారారమ్భః - తర్హి పూర్వభాగేపి అక్షయ్యంహవైచాతుర్మాస్యయాజినస్సుకృతంభవతీత్యాదిష్వనన్తస్థిరఫలప్రతీత్యాఽల్పాస్థిరఫలత్వనిర్ణయరూపవిశేషణాంశాసిద్ధేర్బ్రహ్మవిచారారమ్భోనయుక్తఇతి. అతః ప్రత్యేకం విశేషణవిశేష్యయోరన్యతరాంశాసిద్ధ్యభిప్రాయేణకర్మఫలాల్పాస్థిరత్వబ్రహ్మజ్ఞానఫలానన్తస్థిరత్వజ్ఞాన[illegible]ఉక్తం.

అత్రాభిధీయతే-నిఖిలలోకవిదితశబ్దార్థసమ్బన్ధావధారణప్రకారమనుసృత్య సర్వశబ్దానామలౌకికైకార్థావబోధిత్వావధారణం ప్రామాణికా న బహుమన్యన్తే. ఏవం హి బాలాశ్శబ్దార్థసంబన్ధమవధారయన్తి-మాతాపితృప్రభృతిభిరమ్బాతాతమాతులాదీన్ శశిపశుసరీసృపగవాదీంశ్చైనమవేహి, ఇమం చావధారయేత్యభిప్రాయేణాఙ్గుల్యా నిర్దిశ్య నిర్దిశ్య తైస్తైశ్శబ్దైస్తేషు తేష్వర్థేషు బహుశశ్శిక్షితాశ్శనైశ్శనైస్తైస్తైరేవ శబ్దైస్తేషు తేష్వర్థేషు స్వాత్మనాం బుద్ధ్యుత్పత్తిం దృష్ట్వా శబ్దార్థయోస్సంబన్ధాన్తరాదర్శనాత్ సంకేతయితృపురుషాజ్ఞానాచ్చ తేష్వర్థేషు తేషాం శబ్దానాం ప్రయోగో బోధకత్వనిబన్ధన ఇతి నిశ్చిన్వన్తి. పునశ్చ వ్యుత్పన్నేతరశబ్దేష్వస్య శబ్దస్యాయమర్థ ఇతి పూర్వవృద్ధైశ్శిక్షితాస్సర్వశబ్దానామర్థమవగ

(అత్రాభిధీయత ఇతి) అస్మిన్ పూర్వపక్షే సూత్రకారాద్యైః పరిహారోఽభిధీయత ఇత్యర్థః. (నిఖిలేతి) అన్యథావదతా భవతాపి వక్ష్యమాణప్రకారేణైవ శబ్దవ్యుత్పత్తిః కృతేతి నిఖిలలోకశబ్దస్యభావః. ప్రామాణికాః- ప్రమాణేనార్థం స్వీకుర్వన్త ఇత్యర్థః. కథం సంబన్ధావధారణమిత్యత్రాహ (ఏవం హీతి) (మాతాపితృప్రభృతిభిరితి) అయం భావః-యదా స్వయమేవ బాలో వ్యుత్పత్తిమాన్ భవతి-తదానీమప్యేనం వృద్ధా ఉపాధ్యాయాదిభిః వ్యుత్పాదయితుం శబ్దభావనాయాం మాతాపిత్రాదయో న హి స్వయం వ్యుత్పత్త్యయోగ్యదశాయాముపేక్షన్తే-కింతు అతిశయితోద్యమయోగినీశ్శిక్షితాః ప్రథమత ఏవ స్వబుద్ధిపూర్వకం కుర్వన్తీతి. అమ్బాతాతప్రభృతిః సప్రతియోగికశ్శబ్దగణః-. శశిపశుప్రభృతిరప్రతియోగికశ్శబ్దగణ ఇతి విభాగః. అసంబన్ధిశబ్దవ్యుత్పత్తేః పూర్వమేవ అమ్బాదిశబ్దవ్యుత్పత్తిర్దృశ్యతే- సా చ త్వదభిమతశబ్దార్థసంబన్ధగ్రహహేతుర్నోపపద్యతే. న హి కంచిత్ప్రతిపిత్రా ఽన్యస్యాపి పితా భవతి. తస్మాద్వ్యుత్పత్తేః పూర్వం మాతాపిత్రాదిషు అసత్స్వన్తః తచ్ఛబ్దప్రయోగానన్తరభావాత్ ప్రథమమమ్బాదిశబ్దార్థవ్యుత్పత్తిః త్వన్మతేన సంభవతి. అతో బుద్ధిపూర్వికైవ ప్రథమవ్యుత్పత్తిరితి జ్ఞాపనార్థం కోటిద్వయం శబ్దైరుదర్శితం. యాదృచ్ఛికవృద్ధవ్యవహారేణాన్తశ్శబ్దవ్యుత్పత్త్యనుపపత్తిశ్చ. సర్వలోకసంప్రతిపన్నవ్యుత్పత్తిప్రకారాపహ్నవశ్చ. (ఏనమవేహి ఇమం చావధారయేతి) ఏనం-బోధకం శబ్దం, ఇమం-బోధ్యమర్థం, చావేహీత్యర్థః. (బహుశ ఇతి) యావదఙ్గులినిర్దిష్టశబ్దప్రయోగసాహచర్యదర్శనజనితవాసనా భూయస్త్వోదయేన స్వయమేవ తత్తదర్థమతత్తచ్ఛబ్దాప్రయోక్తు, మర్థమాత్రదర్శనేన శబ్దం స్మర్తుం, శబ్దమాత్రశ్రవణేన అర్థం స్మర్తుం, చ ప్రభవన్తి-తావదిత్యర్థః. శిక్షితాః-తైస్తైశ్శబ్దైస్తేషు తేష్వర్థేషు మాత్రాదిభిర్జ్ఞానాః. ఏవం తర్హ్యఙ్గుల్యా నిర్దిష్టేష్వర్థేషు అభియోక్తారః సంకేతితా ఇతి మన్యేరన్నితి చేత్. యద్వా-లిఙ్గవజ్జన్యజనకభావాదిసంబన్ధాన్తరాద్బోధకా ఇతి మన్యేరన్నితి చేత్తత్రాహ (సంబన్ధాన్తరాదర్శనాత్సంకేతయితృపురుషాజ్ఞానాచ్చేతి) అయమర్థః-యాదృచ్ఛికవ్యుత్పత్తావపి తుల్యం చోద్యం. శబ్దప్రయోగానన్తరం ప్రయోజ్యప్రవృత్తిం దృష్టవతో వ్యుత్పిత్సోరియం శఙ్కా భవతి-ఏతచ్ఛబ్దప్రయోగానన్తరమస్య ప్రవృత్తిః కిం జన్యజనకభావాదిసంబన్ధాత్-ఉత సంకేతాదితి. తత్ర సంబన్ధాన్తరశఙ్కా త్వదర్శనాదేవ న జాయత ఇతి చేత్-బుద్ధిపూర్వకవ్యుత్పత్తావప్యయం పరిహారస్సమానః. సంకేతబుద్ధ్యుత్పత్తిశ్చ నోపపద్యతే. కిమేతేఽస్మన్మాతాపిత్రాదయః సంకేతయన్తి-ఉత పూర్వమేవ కశ్చిత్సంకేతితవానితి. న తావత్ప్రథమపక్షః-అన్యైః పురుషైస్తేష్వేవార్థేష్వేకరూపశబ్దప్రయోగదర్శనాత్. నాపి ద్వితీయః-అనేన పూర్వం సంకేతితాశ్శబ్దా ఇతి సంకేతయితుః పురుషస్యాజ్ఞానాదితి పరిహారస్తవాపి వక్తవ్యః. సోఽస్మాకమపి సమానః. సర్వప్రమాణానాం బోధకత్వే అవిశిష్టేఽపి ప్రత్యక్షస్యైవ స్వయం సత్తయా జ్ఞానజనకత్వం. అనుమానాగమయోస్తు జ్ఞాతతయా జ్ఞాపకత్వం. తత్రానుమానం జన్యజనకభావాదిసంబన్ధాన్తరజ్ఞానేన బోధ్యవిషయబోధజనకం- శబ్దస్తు బోధ్యబోధకభావరూపసంబన్ధజ్ఞానాదేవ బోధ్యం బోధయతి. ఏవం సంబన్ధాన్తరశఙ్కా సంకేతితత్వశఙ్కా చ నిరస్తా. సంబన్ధాన్తరాభావాత్సంకేతయితృపురుషాజ్ఞానాచ్చ బోధ్యబోధకభావ ఏవ సంబన్ధ ఇతి బాలైర్జ్ఞాతుం న శక్యమితి చేత్-తత్తవాపి తుల్యం. కించ-శబ్దోచ్చారణానన్తరం ప్రయోజ్యవృద్ధస్య ప్రవృత్తిం దృష్ట్వా ప్రవృత్తేశ్చ కార్యబుద్ధిపూర్వకత్వమనుమాయ యదనన్తరం యద్భవతి తత్తస్య కారణమితి న్యాయాచ్ఛబ్దోచ్చారణేన కార్యబుద్ధిరన్యజానేతి కార్యరూపశ్శబ్దార్థ ఇతి బోద్ధుం బాలైరతివేన శక్యతే. అశక్యత్వం దృశ్యతే చ-న హి బాలాః ఉక్తప్రకారేణ కార్యార్థపరత్వం శబ్దస్య నిశ్చిన్వన్తి. అతో బాలైర్దురవగమత్వాచ్చోద్యం భవత్పక్ష ఏవాతీవ ప్రసజతి. కాలపరిపాకాత్ జ్ఞాయత ఇతి చేత్-అయం పరిహారో ఽన్యత్పక్షేఽనుసంగత ఇతి (పునశ్చేతి) అస్య శబ్దస్యాయమర్థ ఇతి వ్యుత్పత్తిశ్చేదన్వితాభిధానభఙ్గప్రసఙ్గ ఇతి చేన్న-ప్రాతిస్వికవ్యుత్పత్తేః సముదాయజ్ఞానార్థత్వాత్. న హి కావ్యాదిషు వాక్యార్థజ్ఞానోపయోగిత్వేన సంపాద్యమానం పదార్థజ్ఞానం వాక్యార్థజ్ఞానవిరోధి, న హ్యాతురశిక్షా చ పదార్థజ్ఞానవిరోధినీ,- ఏవం తైస్తైః పదైః పరస్పరాన్వితస్వార్థాభిధానవ్యుత్పత్తేః ప్రతిపదమర్థవ్యుత్పత్తిర్న విరోధినీ- అపి తూపయుక్తైవ. యథా-భవత్పక్షే ఆవాపోద్వాపరూపేణ ప్రతిపదార్థవ్యుత్పత్తిర్వాక్యార్థజ్ఞానోపయోగిత్వాన్న విరోధినీ-తద్వత్. భవత్పక్షే తు ప్రాతిస్వికవ్యుత్పత్తిః పశ్చాద్భావినీ-అత్ర తు పూర్వభావినీతి విశేషః. వాక్యార్థజ్ఞానోపయోగిత్వం సమానం. శబ్దైనాన్వయపర్యన్తాభిధానం హ్యన్వితాభిధానం- ప్రాతిస్వికవ్యుత్పత్తావపి తైస్తైర్వ్యుత్పత్తిః క్రియత ఇతి న విరోధః. అభిహితాన్వయపక్షే అర్థానాం పరస్పరాన్వయబోధనయోగ్యత్వం, శబ్దానాం స్వార్థబోధనశక్తిః, శబ్దైరపి పరస్పరాన్వయయోగ్యత్వేనార్థాభిధాన, మితి త్రయమపి కల్పనీయం-అన్వితాభిధానపక్షే తు శబ్దానాం స్వార్థబోధనశక్తిరేవాన్వయపర్యన్తత్వాభ్యుపగమాత్కల్పనాలాఘవమస్తీతి స ఏవాత్ర స్వీకృతః. అన్వితాభిధానభఙ్గప్రసఙ్గశ్చ పరిహృతః. అన్యశబ్దస్యాయమర్థ ఇత్యత్రాపి అయమర్థ ఇతి బుధ్యస్వేతి వాక్యం భవతి - తస్మాత్కార్యార్థ ఏవ వ్యుత్పత్తిరితి చేత్. ఏవం తర్హి యాదృచ్ఛికవ్యుత్పత్తావపి సిద్ధవస్తున్యేవ వ్యుత్పత్తిస్స్యాత్-ప్రయోజ్యవృద్ధస్య కార్యబుద్ధిజ్ఞానేతి హి వ్యుత్పిత్సుర్జానాతి. శబ్దబోధ్యత్వం కార్యస్యైవ- న బుద్ధేః- బుద్ధిర్హి శబ్దజన్యా-న తు శబ్దవాచ్యేతి చేత్. అత్రాపి శబ్దబోధ్యత్వం తత్తత్పదార్థస్యైవ న బుద్ధేః. న హి ఘటబుద్ధిః ఘటశబ్దవాచ్యా- అపి తు ఘటః - వాక్యస్తు ఘట ఏవేతి తుల్యః పరిహార ఇత్యభిప్రేత్య ఏనమవేహి ఇమం చావధారయే

ఖ్యాపరప్రత్యాయనాయ తత్తదర్థావబోధివాక్యజాతం ప్రయుఞ్జతే. ప్రకారాన్తరేణాపి శబ్దార్థసమ్బన్ధావధారణం శక్యం- కేనచిత్పురుషేణ హస్తచేష్టాదినా పితా తే సుఖమాస్త ఇతి దేవదత్తాయ జ్ఞాపయేతి ప్రేషితః కశ్చిత్ తజ్జ్ఞాపనే ప్రవృత్తః పితా తే సుఖమాస్త ఇతి శబ్దం ప్రయుఙ్క్తే- పార్శ్వస్థోఽన్యో వ్యుత్పిత్సుర్మూకవచ్చేష్టావిశేషజ్ఞస్తజ్జ్ఞాపనే ప్రవృత్తమిమం జ్ఞాత్వాఽనుగతస్తజ్జ్ఞాపనాయ ప్రయుక్తమిమం శబ్దం శ్రుత్వాఽయం శబ్దస్తదర్థబుద్ధిహేతురితి నిశ్చినోతీతి కార్యార్థ ఏవ వ్యుత్పత్తిరితి నిర్బన్ధో నిర్నిబన్ధనః. అతో వేదాన్తాః పరినిష్పన్నం పరం బ్రహ్మ తదుపాసనం చాపరిమితఫలం బోధయన్తీతి తన్నిర్ణయఫలో బ్రహ్మవిచారః కర్తవ్యః. కార్యార్థత్వేపి వేదస్య బ్రహ్మవిచారః కర్తవ్య ఏవ. కథం. * ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్యః శ్రోతవ్యో మన్తవ్యో నిదిధ్యాసితవ్యః * సోఽన్వేష్టవ్యః స విజిజ్ఞాసితవ్యః * విజ్ఞాయ ప్రజ్ఞాం కుర్వీత * దహరోఽస్మిన్నన్తర ఆకాశస్తస్మిన్యదన్తస్తదన్వేష్టవ్యం తద్వావ విజిజ్ఞాసితవ్యం * తత్రాపి దహ్రం గగనం విశోకస్తస్మిన్యదన్తస్తదుపాసితవ్యమిత్యాదిభిః ప్రతిపన్నోపాసనవిషయ కార్యాధికృతఫలత్వేన * బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమిత్యాదిభిర్బ్రహ్మప్రాప్తిః శ్రూయత ఇతి బ్రహ్మస్వరూపం తద్విశేషణానాం దుఃఖాసంభిన్నదేశవిశేషరూపస్వర్గాదివత్,

---

త్యర్థిప్రాయేణాభ్యాసనిర్దేశ ఇత్యుక్తం. (తత్తదర్థావబోధివాక్యజాతం ప్రయుఞ్జత ఇతి) యాదృచ్ఛికవ్యుత్పత్తౌ కతిపయశబ్దానాం కార్యార్థపరత్వేన వ్యుత్పత్తిదర్శనాత్ వ్యుత్పాదకాః పురుషా అపి కార్యార్థ ఏవ వ్యుత్పత్తిం కృతవన్తో గామానయేత్యాదివాక్యం ప్రయుఞ్జత ఇతి చేత్. అనేకశబ్దానాం సిద్ధవస్తుపరత్వేన వ్యుత్పత్తిదర్శనాత్ వ్యుత్పాదకాః పురుషా అపి తథైవ వ్యుత్పత్తిం కృత్వా తత్తదర్థవివక్షయా శబ్దాన్ ప్రయుఞ్జతే- వ్యుత్పత్తిదర్శనం ప్రయోగదర్శనమపి హ్యుభయమత్రావిశిష్టమితి భావః. ఏవం బుద్ధిపూర్వకవ్యుత్పత్త్యా శబ్దానాం సిద్ధవస్తుపరత్వముక్తం. యాదృచ్ఛికవ్యుత్పత్తావపి సిద్ధార్థేపి వ్యుత్పత్తిరస్తీత్యాహ (ప్రకారాన్తరేణాపీతి) శబ్దనిరపేక్షం తత్తదర్థజ్ఞానం చేష్టాదినా సంభవతీతి దర్శయతి (మూకవదితి) పరోక్తయాదృచ్ఛికవ్యుత్పత్తౌ వ్యుత్పిత్సువ్యతిరేకేణ పురుషద్వయాపేక్షా గవాద్యపేక్షా చ- అస్యాం తు వ్యుత్పిత్సువ్యతిరేకేణ పురుషత్రయాపేక్షేతి వైషమ్యం. కించ- పుత్రస్తే జాత ఇత్యాదివాక్యస్య గామానయేత్యాదివాక్యస్య చ వైషమ్యం దురుపపాదం. కాలత్రయవర్తిహర్షహేతుబాహుల్యసంభావనయా హి పుత్రజన్మవాక్యే వ్యుత్పత్తిరశక్యత్వముక్తం. తన్న- సంనిహితం పుత్రజన్మదృష్ట్వా తజ్జ్ఞాపనాయ ప్రవృత్తే పురుషే జ్ఞాతే పశ్చాచ్చ జాతకర్మాదౌ దృష్టే తతః పూర్వమనుల్లసితముఖత్వాదసంభావితపుత్రజన్మవిజ్ఞానస్య పురుషస్యైతద్వాక్యశ్రవణానన్తరభావినో ముఖవికాసస్య అతీతాగామిహర్షహేత్వన్తరశ్రవణమూలత్వాశఙ్కానుదయాత్. నహి సంనిహితహేతుపరిత్యాగేన అదృష్టహేతుశఙ్కాధియమధిరోహతి. సులగ్నసుఖప్రసవాదిహేత్వన్తరశఙ్కా స్యాదితి చేత్. నైవం- సులగ్నాదిమాత్రస్య హర్షహేతుత్వాయోగాత్. న ఖల్వన్యదీయపుత్రజన్మాద్యనుబన్ధిసులగ్నత్వాదీనాం హర్షహేతుత్వం. అతః స్వపుత్రజన్మవిశేషణీభూతానాం సులగ్నత్వాదీనామేవ హర్షహేతుత్వం. అతః స్వపుత్రజన్మన్యజ్ఞాతే సులగ్నత్వాదీనాం హర్షహేతుత్వాయోగాదస్య వాక్యస్య స్వపుత్రజన్మజ్ఞాపకత్వమవశ్యం విదితం స్యాత్. ప్రాగేవ పుత్రజన్మజ్ఞానసంభవాదస్య వాక్యస్య సులగ్నత్వాదిపరత్వశఙ్కా స్యాదితి చేన్నైవం- తతః పూర్వం ముఖవికాసవిరహేణ ప్రాగేవ పుత్రజన్మజ్ఞానశఙ్కానుదయాత్. అతః పుత్రజన్మనః సంనిహితత్వాత్పూర్వం ముఖవికాసాభావాచ్చ ప్రాథమికముఖవికాసహేతోరస్య వాక్యస్య పుత్రజన్మజ్ఞాపకత్వం వ్యుత్పిత్సుర్మన్యతే. తత్రైవం శఙ్కా సంభవతి- కిం పుత్రజన్మాదిమాత్రజ్ఞాపకమిదం వాక్యం- ఉత సులగ్నత్వాదివిశిష్టపుత్రజన్మాదిజ్ఞాపకమితి. ఈదృశశఙ్కాగ్రస్తత్వం గామానయేత్యాదివాక్యస్యాపి తుల్యం- కిమిదం వాక్యం గవానయనమాత్రప్రతిపాదకం- ఉత పురోవర్తినిపిణ్డయోగ్యత్వాదివిశేషాదృశ్యస్యైవ శిష్టగవానయనప్రతిపాదకమితి శఙ్కోపపత్తేః. ప్రయోగభేదేనావాపోద్వాపాభ్యాం శఙ్కాపాకరణముభయత్ర తుల్యం. పుత్రజన్మవాక్యాదపి గవానయనాదివాక్యస్యానేకార్థాన్తరశఙ్కాగ్రస్తత్వం సుతరాం దృశ్యత ఇతి అర్థవిశేషావధారణమతీవ కర్తుమశక్యం- గామానయేతి శబ్దప్రయోగానన్తరం వ్యాపారాన్తర విధురం గవిసమానీతాయామపి గాం సందర్శయ గాం పురస్తాన్నయ గాం దేహి గాం విక్రీణీహీత్యాద్యనేకార్థశఙ్కాహేతుత్వాత్ ప్రయోజ్యవృద్ధప్రవృత్తేః. కించ- గామానయేత్యాదిశబ్దప్రయోగానన్తరం సమానయనాత్పూర్వమేవోత్థానోపరివాసఆచ్ఛాదనదణ్డగ్రహణయాదృచ్ఛికజనసంభాషణగమనాద్యనేకాన్తరవ్యాపారాశ్చ బహవో యస్య పురుషస్యాద్యవ్యుత్పత్తావుపలభ్యన్తే- తస్య తేష్వన్యతమార్థవాచకత్వశఙ్కా గామానయేత్యాదివాక్యస్య జాయతే. పశ్చాద్గవానయనమపి యాదృచ్ఛికం కృతం స్యాత్ -నతు వాక్యప్రేరితత్వాదితి చ శఙ్కా సంభవతి. అతో నార్థవిశేషసంబన్ధావధారణసంభవ ఇతి. బహుభిః ప్రయోగైరర్థవిశేషనిశ్చయోఽన్వయవ్యతిరేకాభ్యామితి చేత్- ఏవమేవ పుత్రస్తే జాత ఇత్యాదివాక్యస్యార్థవిశేషనిశ్చయః సుతరాం సంభవతి. ఏవం సిద్ధవస్తుని శబ్దవ్యుత్పత్తిం వ్యుత్పాదనేన వేదాన్తానాం పరబ్రహ్మపరత్వముపపన్నమిత్యాహ (అతో వేదాన్తా ఇతి) అథ కార్యార్థపరత్వమభ్యుపగమ్య బ్రహ్మవిచారస్య కర్తవ్యతామాహ (కార్యార్థత్వేపీతి) కార్యార్థత్వాభ్యుపగమేపి ప్రస్తావకత్వసిద్ధిహేతుత్వేన ఫలసాధనత్వేన చ ప్రకారద్వయేన సిద్ధవస్తుని తాత్పర్యముత్తరత్రోపపాదయిష్యతే- అత్ర తు ప్రకారాన్తరేణోపపాద్యతే. అనన్తస్థిరఫలాపాతప్రతీతేః నిషేధయిషితత్వాత్ ఫలత్వేన తాత్పర్యకథనముత్రాచితమితి ఫలతయా సిద్ధిరత్రోచ్యతే. అనేకవాక్యోపాదానముపాసనే తాత్పర్యాతిశయజ్ఞాపనార్థం, ఉపసర్గవిశేషసన్నిధ్యంతరయోగాభోగపృథక్ఛేదోనాస్తీతి జ్ఞాపనార్థం, చ. (ఉపాసనవిషయకార్యాధికృతేతి) ఉపాసనావచ్ఛిన్నకృతిసాధ్యాపూర్వాధికృతస్య. విశేషణానీతి. ఉపయుజ్యతే. (బ్రహ్మస్వరూపం తద్విశేషణానామితి) విశేషణాని- గుణాన్విభూతింశ్చ, ఇతివాక్యోక్తస్య ఫలస్యార్థవాదోక్తవిశేషణవాక్యార్థత్వం జ్ఞాపనార్థం ...

రాత్రిసత్రప్రతిష్ఠావత్, దణ్డగోరణశతయాతనాసాధ్యసాధనభావవచ్చ కార్యోపయోగితయైవసిద్ధః. గామానయేత్యాదివ్యుత్పత్త్యాక్యేషు సకార్యార్థైవ్యుత్పత్తిః - భవదభిమతకార్యస్య దుర్నిరూపత్వాత్. కృతిభావభావికృత్యుద్దేశ్యంహి భవతఃకార్యం. కృత్యుద్దేశ్యత్వంచ- కృతికర్మత్వం. కృతికర్మత్వంచ- కృత్యాప్రాప్తుమిష్టతమత్వం. ఇష్టతమంచ - సుఖంవర్తమానదుఃఖస్యతన్నివృత్తిర్వా. తత్రైష్టసుఖాదినాపురుషేణస్వప్రయత్నాన్నిర్వర్త్యతేయదితదసిద్ధిఃప్రతీతా-తతఃప్రయత్నేచ్ఛుఃప్రవర్తతేపురుషఇతినక్వచిదపీచ్ఛావిషయస్యకృత్యధీనసిద్ధిత్వవ్యతిరేకేణకృత్యుద్దేశ్యత్వం నామకించిదప్యుపలభ్యతే. ఇచ్ఛావిషయస్యప్రేరకత్వంచ- ప్రయత్నాధీనసిద్ధిత్వమేవ-తతఏవప్రవృత్తేః. నచపురుషానుకూలత్వంకృత్యుద్దేశ్యత్వం- యతస్సుఖమేవపురుషానుకూలం. నచదుఃఖనివృత్తేఃపురుషానుకూలత్వం - పురుషానుకూలంసుఖం- తత్ప్రతికూలం దుఃఖమితిహిసుఖదుఃఖయోః స్వరూపవివేకః. దుఃఖస్యప్రతికూలతయాతన్నివృత్తిరిష్టాభవతి - నానుకూలతయా. అనుకూలప్రతికూలాన్వయవిరహే స్వరూపేణావస్థితిర్హిదుఃఖనివృత్తిః. అతస్సుఖవ్యతిరిక్తస్యక్రియాదేరనుకూలత్వంనసంభవతి. నసుఖార్థతయా తస్యాప్యనుకూలత్వం-దుఃఖాత్మకత్వాత్తస్య. సుఖార్థతయాపితదుపాదానేచ్ఛామాత్రమేవభవతి. నచకృతింప్రతిశేషిత్వంకృత్యుద్దేశ్యత్వం-భవత్పక్షేశేషిత్వస్యానిరూపణాత్.

స్వదేశవిశేషరూపస్వర్గాదివదిత్యుక్తం-*యస్మిన్నోష్ణంనశీతంనారతిరితిహిశ్రుతిః. స్వర్గాఖ్యఫలంవిధిగతం-విశేషణమన్యత్ర. ఫలస్యవిధివాక్యగతత్వాభావేపిఅన్యపరార్థవాదోక్తఫలేవిధ్యపేక్షితేతాత్పర్యమస్తీతిదర్శయితుంరాత్రిసత్రప్రతిష్ఠావదిత్యుక్తం.*రాత్రీరుపేయాత్ప్రతితిష్ఠన్తిహవాయేతారాత్రీరుపయన్తీతిహిశ్రుతిః. ప్రతిష్ఠాకామఉపేయాదితివచనాభావేప్యర్థవాదోక్తఫలేతాత్పర్యమఙ్గీకృతమిత్యర్థః. నిషేధోపకారకేవిరోధిఫలేపితాత్పర్యమస్తీతిజ్ఞాపనార్థంఅపగోరణశతయాతనాసాధ్యసాధనభావవచ్చేత్యుక్తం-*తస్మాద్బ్రాహ్మణాయనాపగురేతయదపగురేతశతేనయాతయేదితిహిశ్రుతిః.అనేనమాత్సోపాయవిరోధిఫలేపితాత్పర్యంసిద్ధమిత్యభిప్రాయః.అనయాయిహేతుఃకార్యోపయోగిత్వమేవనిర్ధార్యేత్యుక్తం.ఉపాసనవిషయకార్యోపయోగిత్వాత్ ఫలభూతబ్రహ్మస్వరూపేతద్విశేషణగుణాదౌవిధివిరోధినిఫలేసంసారహేయత్వాదౌచవివక్షాకార్యేత్యర్థః. ప్రవర్తకవాక్యేషునవ్యదభిమతసిద్ధిరిత్యాహ(గామితి)కార్యార్థ-ప్రాధాన్యేనత్వదభిమతేకృత్యుద్దేశ్యలక్షణకార్యార్థే. కుతఇత్యత్రాహ (భవదభిమతేతి)స్వేదశబ్దాదానకృతిసాధ్యత్వాత్తద్వ్యావృత్త్యర్థంక్రియాకార్యేప్యుద్దేశ్యత్వమఙ్గీకార్యం- త్వదుక్తోద్దేశ్యత్వస్యదుర్నిరూపతయాత్వల్లక్షణకార్యస్యదుర్నిరూపత్వాదిత్యర్థః. దుర్నిరూపత్వంకథమిత్యత్రాహ(కృతీతి)కృతిభావభావి-కృతిః-అనన్తరప్రయత్నః. తత్సద్భావానన్తరభావి. కృతిసాధ్యత్వంభావార్థాదిష్వప్యస్తీతితద్వ్యావృత్త్యర్థంకృత్యుద్దేశ్యమిత్యుక్తం. కృత్యుద్దేశ్యత్వం-కృతిప్రధానత్వమిత్యర్థః. కార్యస్యకృతిసాధ్యత్వమిష్టత్వంకృత్యుద్దేశ్యత్వమితిత్రయమపితన్మతేభ్యుపగతం. ఇష్టత్వకృతిసాధ్యత్వేఫలభావార్థసాధారణే-కృతిప్రధానత్వంప్యకారద్వయవిలక్షణంఫలభావార్థవ్యావర్తకంవర్ణ్యతే. యథా *టీకాయాముక్తం*కార్యమర్థంప్రతిపాదయతోవేదస్యప్రామాణ్యమితి.అత్రార్థశబ్దేనప్రాధాన్యంవివక్షితం-యథాపఞ్చికాయాం *కార్యమర్థంప్రధానతయాప్రతిపాదయతోవేదస్యప్రామాణ్యంతత్రైవప్రామాణ్యశబ్దవ్యుత్పత్తేఃవ్యుత్పత్త్యాయత్తత్వాత్తస్యేతి. ప్రకరణపఞ్చికాయాం *కృతిసాధ్యంప్రధానంయత్తత్కార్యమభిధీయతఇతి. తత్రతృతీయాకారతయాభిమతంకృత్యుద్దేశ్యత్వంకృతిసాధ్యత్వేష్టత్వాకారయోరన్యతరాకారేపర్యవస్యతీత్యభిప్రాయేణదూషయితుమాహ(కృత్యుద్దేశ్యత్వంచేతి)పాణిన్యుక్తప్రకారేణకర్తృత్వంవివృణోతి(కృతికర్తృత్వంచేతి) ఇష్టతమత్వంచకార్యేనాస్తీత్యాహ(ఇష్టతమంచేతి)కృతికర్మత్వంనామప్రవర్తకత్వమిత్యత్రాహ(తత్రేతి)తదపీష్టస్యస్వప్రయత్నసాధ్యత్వమేవేత్యర్థః.ఆదిశబ్దేనదుఃఖనివృత్తిరుచ్యతే. స్వప్రయత్నాన్నిర్వర్త్యతేయదిత్యాదేరయంభావః- కృతిసాధ్యత్వాతిరేకికృతికర్తృత్వంనామేష్టతమత్వేపర్యవస్యతీతి. ప్రయత్నేచ్ఛుః - చికీర్షుః. ప్రవర్తతే-అనన్తరప్రయత్నమిచ్ఛాజన్యతయోత్పాదయతీత్యర్థః. ఇష్టతమస్యైవరూపద్వయమస్తి- ఇచ్ఛావిషయత్వంప్రేరకత్వంచేతి. తత్రప్రేరకత్వంకృత్యుద్దేశ్యత్వమిత్యత్రాహ (ఇచ్ఛావిషయస్యేతి) కుతఇత్యత్రాహ (తతఏవేతి) పురుషానుకూలత్వంకృత్యుద్దేశ్యత్వమిత్యత్రాహ (నచేతి) సుఖమేవపురుషానుకూలమితినవాచ్యం- సుఖవ్యతిరిక్తస్యాప్యనుకూలత్వదర్శనాదిత్యత్రాహ (నచదుఃఖనివృత్తేఃపురుషానుకూలత్వమితి)నహిదుఃఖనివృత్తిస్సుఖంభవతీత్యర్థః. ఏతదుపపాదయతి(పురుషానుకూలమితి)తర్హిదుఃఖనివృత్తేరిచ్ఛావిషయత్వంకథమిత్యత్రాహ (దుఃఖస్యేతి) స్వతఇష్టత్వమనుకూలత్వం-నత్విష్టాన్తరహేతుతయాఅనిష్టనివృత్తిరూపతయావేష్టత్వం. ఏవంస్వతోనిష్టత్వంప్రతికూలత్వం - నత్వనిష్టాన్తరహేతుతయాఇష్టనివృత్తిరూపతయావా2 నిష్టత్వం. అతో దుఃఖనివృత్తేరిష్టత్వం దుఃఖస్యప్రతికూలత్వాత్ - నానుకూలతయేత్యర్థః. దుఃఖనివృత్తేరనుకూలత్వాభావ ముపపాదయతి (అనుకూలప్రతికూలేతి) స్వరూపేణావస్థితిః - సుఖనివృత్తిరూపాదుఃఖనివృత్తిరూపాచ. అనుకూలప్రతికూలాన్వయ విరహరూపాయాం స్వరూపేణావస్థితౌ దుఃఖనివృత్త్యంశస్యసామానాధికరణ్యేనవ్యపదేశః. దుఃఖనివృత్తిరేవసుఖంచేద్దుఃఖనివృత్త్యాసుఖనివృత్తిర్నస్యాత్ - తదాసుషుప్తావపిసుఖాన్వయప్రసఙ్గః. అన్యతరనివృత్తిరన్యతరసంయోగశ్చేత్ స్వాపేపిసుఖదుఃఖాన్వయఃప్రసజేదితిభావః. అపూర్వస్యానుకూలత్వాసంభవేదృష్టాన్తాభిప్రాయేణ క్రియాద్యుపాదానం. క్రియాదేరిత్యాదిశబ్దేన ప్రయత్నోవివక్షితః. సుఖసాధనత్వాదనుకూలత్వమిత్యత్రాహ (నేతి) కుతఇత్యత్రాహ (దుఃఖాత్మకత్వాదితి) తస్య- క్రియాదేః. ప్రతికూలరూపతయాభాసమానంవాతద్విషయజ్ఞానంవాదుఃఖం- నతద్వ్యతిరిక్తమాత్మగుణాన్తరమిత్యభిప్రేత్యదుఃఖాత్మకత్వాదిత్యయంహేతురుక్తః. (సుఖార్థతయేతి) నహిదణ్డచక్రాదిష్వనుకూలతేత్యర్థః. అసుఖాత్మకస్యసుఖార్థస్యకింరూపమిత్యత్రాహ (సుఖార్థతయేతి) కృతిశేషిత్వంకృత్యుద్దేశ్యత్వమితిపక్షందూషయతి (నచేతి) అనిరూపణాత్ - దుర్నిరూపత్వాదిత్యర్థః. పరోద్దేశప్రవృత్తకృతివ్యాప్యత్వస్య

నచపరోద్దేశప్రవృత్తికృతివ్యాప్త్యర్హత్వం శేషత్వమితి తత్ప్రతిసంబన్ధీ శేషీత్యవగమ్యతే - తథాసతి కృతేరశేషత్వేన తాం ప్రతి తత్సాధ్యస్య శేషిత్వాభావాత్. నచపరోద్దేశప్రవృత్త్యర్హతాయాశ్శేషత్వే నపరశ్శేషీ - ఉద్దేశ్యత్వస్యైవ నిరూప్యమాణత్వాత్, ప్రధానస్యాపి భృత్యోద్దేశప్రవృత్త్యర్హత్వదర్శనాచ్చ. ప్రధానస్తు భృత్యపోషణేపి స్వోద్దేశేన ప్రవర్తత ఇతి చేన్న - భృత్యోపి హి ప్రధానపోషణే స్వోద్దేశేనైవ ప్రవర్తతే. కార్యస్వరూపస్యైవానిరూపణాత్ కార్యప్రతిసంబన్ధీ శేషః తత్ప్రతిసంబన్ధీ శేషీత్యప్యసంగతం.

త్వం శేషత్వమితి పక్షమనూద్య దూషయతి (నచపరోద్దేశప్రవృత్తేత్యాదినా) (నచపరోద్దేశప్రవృత్త్యర్హతాయా ఇతి) ఉత్పత్తిశ్చ ప్రవృత్తిమాత్రాన్వయి పారః- అతః ప్రవృత్త్యర్హత్వముత్పత్త్యర్హత్వం. పరోద్దేశప్రవృత్త్యర్హతాయాశ్శేషత్వరూపత్వే ఇత్యర్థః (ఉద్దేశ్యత్వస్యైవ నిరూప్యమాణత్వాదితి) అయమర్థః- కృత్యుద్దేశ్యత్వం- కృతిశేషిత్వం. శేషిత్వంచ- శేషప్రతిసంబన్ధిత్వం. శేషత్వం- పరోద్దేశప్రవృత్త్యర్హత్వమిత్యుక్తే సత్యుద్దేశ్యత్వం నామోద్దేశ్యత్వమిత్యుక్తం భవతీత్యాత్మాశ్రయః - ఉద్దేశ్యనిరూపణోపయుక్తస్య శేషత్వనిరూపణస్య ఉద్దేశ్యనిరూపణసాపేక్షత్వాదితి. కింపరోద్దేశప్రవృత్త్యయోగవ్యవచ్ఛేదో వివక్షితః- ఉతాన్యయోగవ్యవచ్ఛేద ఇతి వికల్పే ప్రథమే శిరసి రాజన్యతివ్యాప్తిమాహ (ప్రధానస్యాపీతి) అత్రాద్దేశ్యశబ్దేన ప్రయోజనభావాభిసంధిర్వివక్షితః. తత్పరిహారముఖేన ద్వితీయం శిరశ్శఙ్కతే (ప్రధానస్త్వితి) పరోద్దేశేన ప్రవృత్త్యన్యయోగవ్యవచ్ఛేదో వివక్షితః - సతు ప్రధానస్య నాస్తి- స్వోద్దేశేనాపి తస్య ప్రవృత్తేః. అతో నాతివ్యాప్తిరిత్యర్థః. పరిహరతి (నేతి) భృత్యేప్యవ్యాప్తిమాహ (భృత్యోపి హీతి) కార్యప్రతిసంబన్ధిత్వం శేషత్వమితి పక్షం దూషయతి (కార్యస్వరూపస్యేతి) కార్యస్వరూపేనిరూప్యమాణే ఫలభావార్థవిలక్షణాకారేణ తన్నిరూపణార్థం కార్యత్వం కృత్యుద్దేశ్యత్వమిత్యుక్తం. ఉద్దేశ్యత్వం - శేషిత్వం. శేషిత్వంచ - శేషప్రతిసంబన్ధిత్వం. శేషత్వంచ- కార్యప్రతిసంబన్ధిత్వమిత్యుక్తే సత్యాత్మాశ్రయస్స్యాత్ - కార్యనిరూపణోపయుక్తశేషత్వనిరూపణస్య కార్యనిరూపణసాపేక్షత్వాదిత్యర్థః. భాష్యకారాభిమతం శేషత్వలక్షణం స్వీకృత్య కృత్యుద్దేశ్యత్వసమర్థనమపి దుశ్శకం. తథాహి- *పరగతాతిశయాధానేచ్ఛయోపాదేయత్వమేవ యస్య స్వరూపం స శేషః- పరశ్శేషీతి భగవాన్ భాష్యకారో వేదార్థసంగ్రహే శేషిలక్షణమభాషిష్ట.* శేషః పరార్థత్వాదితి శేషశేషిభావలక్షణపరస్య జైమినీయసూత్రస్యాపరైరన్యథా వ్యాఖ్యాతత్వాత్తద్వ్యావృత్త్యర్థం తస్య సూత్రస్యార్థోऽనేనలక్షణగ్రన్థేన యథావత్ప్రదర్శ్యతే. అస్యార్థ ఉచ్యతే- అన్యస్య ప్రయోజనమేవ యస్య పరమప్రయోజనం స శేషః- అన్యశ్శేషీతి వాక్యార్థః. అత్ర పరశబ్దోన్యపర్యాయః. పరాతిశయశబ్దయోః కర్మధారయశబ్దాన్నివృత్త్యర్థో గతశబ్దః. తేన స్వగతాతిశయాధాయకే శేషిణ్యతివ్యాప్తిర్వ్యుదాసః. అతిశయశబ్దః ప్రతికూలేతరాకారపరః - నికృష్టేతరాకారపరో వా - తేన పరగతవినాశాధాయక శస్త్రాగ్నికణ్టకాదీనాం వినాశ్యం ప్రతి శేషత్వవ్యుదాసః. నచ దుఃఖహేతుతయా తేనాశరీరేష్వవ్యాప్తిః- తేషామపి దుఃఖజననద్వారా పాపక్షయలక్షణాతిశయహేతుత్వాత్. నచానుత్పన్నేऽపూర్వే బ్రీహ్యాదిభిరతిశయాధానాయోగాత్ తేష్వవ్యాప్తిః- సత్తాలాభస్యాతిశయరూపత్వాత్ - నికర్షాత్మకధర్మేతరాకారో హ్యతిశయః. ననుమాన సంబన్ధార్హం వ్యవహారార్హం వా యత్స్వరూపం తదేవ నదితి హి భవన్మతం- సత్తాజాత్యభావాత్ - తత్కథం స్వరూపమేవాకార ఇత్యుచ్యతే. న- స్వరూపస్యైవ సత్తారూపత్వేపి తల్లాభస్యాకారత్వోపపత్తేః. సత్తాలాభో హ్యతిశయ ఇత్యుక్తం. సత్తాలక్షణస్వరూపస్య చ లాభో నామ ప్రథమక్షణసంబన్ధః. స్వరూపస్యావిద్యమానత్వేపి ధీస్థతయా పరాతిశయాధానవ్యవహార ఉపపన్నః. ఇచ్ఛయేతిపదేన పరగతాతిశయస్యేచ్ఛావిషయతయా ప్రయోజనత్వమవగమ్యతే ఇచ్ఛాపదస్య చ నిరుపపదత్వాత్ సాక్షాదేవేచ్ఛావిషయత్వమభిప్రేతం. సాక్షాదిచ్ఛావిషయశ్చ పరమప్రయోజనం- అవాన్తరప్రయోజనస్య హితదర్శితయేష్టత్వమితి న సాక్షాదిచ్ఛావిషయత్వం. అతః పరమప్రయోజనజ్ఞాపకేనేచ్ఛయేతిపదేన పరార్థత్వాదిత్యర్థశబ్దో వ్యాఖ్యాతో భవతి. అర్థ్యత ఇతి హ్యర్థః- ఇష్యత ఇతి యావత్. నిరుపపదశ్చార్థశబ్దః స్వతః పరమప్రయోజనపరః. అనేన స్వాతిశయాధాయకే భృత్యాదౌ లక్షణస్యావ్యాప్తిశఙ్కా వ్యుదాసః- భృత్యో హి స్వాలఙ్కారాదికమపి స్వామ్యతిశయాయ భవతీతి హి స్వబుద్ధ్యా స్వాతిశయమాధత్తే - అతో భృత్యేన స్వాతిశయాధానస్య పరాతిశయః పరమప్రయోజనమితి నావ్యాప్తిః. ఉపాదేయత్వం- స్వీకార్యత్వం. వ్యవహర్తవ్యత్వమితి యావత్. ఇచ్ఛాస్వీకారౌ యథాయోగ్యం సంభవతః. శేషశేషిణోరుభయోరన్యతరస్మిన్వా సంభవతశ్చేదిచ్ఛాస్వీకారౌ తద్గతౌ స్తః- యథా రాజభృత్యరాజతద్భవనాదౌ. ఉభయమచేతనంచేదుభయవ్యతిరిక్తచేతనగతావిచ్ఛాస్వీకారౌ- యథా ప్రభాప్రభావద్యాగతదఙ్గాదికే. ఉపాదేయత్వం- ఉపాదాతుమర్హత్వం. తేనాకించిత్కరదశాయామవ్యాప్తిపరిహారః. ఏవకారేణ కదాచిత్స్వార్థనిరపేక్షపరప్రయోజనసాధకేషు ప్రకృష్టకృపాస్నేహాన్వితేష్వతివ్యాప్తివ్యుదాసః. అథవా- కేనచిదాకారేణోపహితస్య శేషత్వే సతి తదనుపహితస్య శేషత్వవ్యావృత్త్యర్థ ఏవకారః- అనుపహితస్య ప్రయోజనాన్తరసాధకత్వేన పరాతిశయైకప్రయోజనత్వాభావాత్. స్వరూపం- స్వం రూపం - అసాధారణధర్మః- నిరూపకధర్మ ఇత్యర్థః. నచ నిరూపకశబ్దస్యవ్యుత్పాదసార్థత్వాద్వ్యవర్త్యధర్మాపేక్షా. పరాతిశయ ఏవ పరమప్రయోజనం యస్య స పరం ప్రతి శేష ఇతి లక్షణముక్తం భవతి. యతః పరాతిశయస్యైవ పరమప్రయోజనస్యాధాయకత్వం లక్షణం - అత ఏవ పరగతాతిశయాధానాయోగాన్యయోగవ్యవచ్ఛేదవికల్పేన రాజన్యభృత్యయోరతివ్యాప్త్యవ్యాప్తిప్రసఞ్జనమప్యత్ర నావతరతి - పరాతిశయమాత్రాధాయకత్వస్య లక్షణత్వాభావాత్. నచ ద్వారశేషిగతాతిశయస్య పరమశేషిగతాతిశయం ప్రతి ప్రయోజకత్వే సత్యపి తస్య పరమప్రయోజనత్వాభావాద్ద్వారశేషిణం ప్రతి శేషభూతవస్తునిలక్షణస్యావ్యాప్తిశ్శఙ్కనీయా - శేషభూతవస్తుగతాతిశయాపేక్షయా శేషిగతాతిశయస్య పారమ్యమాత్రస్యావివక్షితతయా పరమశేషిగతాతిశయరూపపరమప్రయోజనత్వస్యావ్యవసనీయత్వాభావాత్. తతశ్చ ద్వారశేషిగతాతిశయస్య శేషభూతవస్తుగతాతి

స్యాపికృతిప్రయోజనత్వాత్కృత్యుద్దేశ్యత్వం - పురుషస్యకృత్యారమ్భప్రయోజనమేవహికృతిప్రయోజనం- సచేచ్ఛావిషయః. తస్మాదిష్టత్వాతిరేకికృత్యుద్దేశ్యత్వానిరూపణాత్ కృతిసాధ్యతాకృతిప్రధానత్వరూపం కార్యం దుర్నిరూపమేవ. నియోగస్యాపిసాక్షాదిష్టవిషయభూతసుఖదుఃఖనివృత్తిభ్యామన్యత్వాత్తత్సాధనతయైవేష్టత్వం కృతిసాధ్యత్వం చ.

తయాన్తరాభావకత్వేన ప్రయోజనత్వం పరమశబ్దవ్యుదసనీయం. నను * పురుషశ్చకర్మార్థత్వాదితి పురుషస్య కర్మశేషత్వం తన్త్రమీమాంసాయాం రాద్ధాన్తితం- పురుషశ్చస్వర్గకామ ఇతి తస్యపరాతిశయనిష్పాదనమేవపరమప్రయోజనం భవతీత్యవ్యాప్తిరితిచేన్న- తస్యకర్తృత్వోపహితవేషేణ శేషత్వా, దుపహితస్య కర్మనిష్పాదనైకప్రయోజనత్వా, చ్చ కర్మశేషతోపపత్తేః. నన్వేతల్లక్షణమసంభవవహతం. నఖలుచేతయమానః కశ్చిత్పరగతాతిశయం స్వస్యపరమప్రయోజనం మత్వా ప్రవర్తతే- కింతుపరప్రయోజనమపిస్వప్రయోజనార్థం మత్వాహి ప్రవర్తతే. ఉచ్యతే- నైవమసంభవః- అచేతనేషు పరాతిశయైకప్రయోజనత్వదర్శనాత్. యద్యపిచేతనస్స్వపరస్యైనస్వప్రయోజనమేవపరమప్రయోజనం మన్యతే- తథాపి నలక్షణస్యహానిః- జన్మప్రభృతి కైన్కర్యైకపరాతిశయనిష్పాదనైకప్రయోజనతయా ప్రతిపత్తుం శక్యత్వాత్. ఇచ్ఛాస్వీకారాద్యథాసంభవమితిహ్యుక్తం. తథా ప్రలపన్తి యోగ్యత్వమనిష్టమప్యవర్జనీయం స్వయమపిభృత్యోజానాతి. అపిచ- పరాతిశయస్యపరమప్రయోజనత్వావగతిస్స్వరసతశ్చేతనస్యాపిసంభవతి- ప్రకృష్టస్య పాన్నేహానీతి తేమతద్దర్శనాత్- దయాహిస్వార్థనిరపేక్షపరదుఃఖాసహిష్ణుతా. అత్రానుకూలేతరజన్యపర ఇతివివక్షితః. అర్థాదికామనయా పరదుఃఖం శమయితుం న్త్వదుఃఖానువృత్తిరనిష్టాస్యాదితితద్వ్యుదాసాయస్వార్థానపేక్షశబ్దః. యద్యపికృపయాపరం రక్షతశ్శాస్త్రసిద్ధమదృష్టం- తథాప్యదృష్టాభిసన్ధివిరహితస్యైవపరదుఃఖదర్శనానన్తరమవశాత్ప్రపాతాదిమత్త్వదర్శనాత్, తద్రక్షణదశాయామప్యదృష్టాభిసన్ధిరాహిత్యదర్శనా, చ్చ స్వార్థానపేక్షతాయుక్తా. పరదుఃఖదర్శనజనితతాదాత్వికస్వదుఃఖనివృత్తిరూపఫలార్థత్వాత్ప్రవృత్తిరితినస్వార్థానపేక్షత్వమితిచేత్- ఈదృశం స్వార్థత్వం శేషస్యాప్యస్తి. తద్ధిస్వార్థానపేక్షత్వం నవిహన్తి- కింతుతదనుకూలమేవ- పరదుఃఖజ్ఞానరూపదుఃఖనివృత్తిం పరాభ్యుదయజ్ఞానరూపప్రీతిమత్త్వం చవినా స్వార్థానపేక్షత్వస్య వివక్షితత్వాత్. తథా- మిత్రాదిషుస్నేహప్రకర్షాచ్చస్వార్థానపేక్షప్రవృత్తిః బన్ధుద్రవిణయశోధర్మహానికరీ ప్రాణవ్యయకరీచదృశ్యతే. సంసృష్టవిశేషాన్వితేషుప్రీతిః స్నేహః- యస్యవిహాకాలస్థానభయశక్తిత్వం, దోషానవభాసో, దోషేపిగుణబుద్ధి, రిత్యాదయః. స్నిగ్ధశ్చజనస్స్వసత్తామపవేక్ష్యపుత్రాదిదుఃఖనివృత్త్యర్థం ప్రవర్తమానోదృశ్యతే- తచ్చతద్గతదుఃఖాసహత్వకృతం. యస్యదుఃఖాతిశయదర్శనం స్వసత్తానపేక్షతామాపాదయేత్- నచనిరతిశయప్రీతివిషయః- పరానర్థనిమిత్తాప్రీతితారతమ్యస్యతద్విషయప్రీతితారతమ్యనిబన్ధనత్వాత్. యశ్చనిరతిశయప్రియః- తదభ్యుదయోపినిరతిశయప్రియః- తత్ప్రీతితారతమ్యస్యతత్సన్నిధిప్రీతితారతమ్యహేతుత్వాత్. తదభ్యుదయశ్చపరమప్రయోజనంభవతి- స్వప్రీతిహేతుభూతస్వగతార్థాన్తరసాధనత్వనైరపేక్ష్యేణస్వేచ్ఛావిషయత్వాత్. అతఃకృపయాస్నేహేన వాపరదుఃఖాసహిష్ణుత్వదర్శనాత్ పరప్రయోజనస్యపరమప్రయోజనత్వం సిద్ధమితినశేషలక్షణస్యాసంభవః. నచపరమప్రయోజనరూపపరాతిశయాధాయకత్వస్యమిత్రాదిష్వపిసంభవాత్ లక్షణస్యాతివ్యాప్తిశ్శఙ్కనీయా- తేషాం పరాతిశయైకప్రయోజనత్వనియమాభావాత్. తద్ధితేషామాకారవిశేషోపహితరూపేణ వాయావజ్జీవం వా పురుషవిశేషం ప్రతినియతం, పురుషభేదేనాప్యనియతం, చ. భృత్యేషుతుతన్నియతం- శేషివిశేషనియమాభావేపియంకంచిత్ప్రతిపరార్థ్యం భృత్యాదేర్యావదాత్మభావీతి. యదీదృక్త్వం నదృశ్యతే- తేషాం నభృత్యత్వం. యద్వా- యద్యపిగర్భదాసాదయస్స్వేషాం పరార్థైకప్రయోజనత్వమజానన్తశ్శేషిణ్యతిశయాధానమపిస్వార్థం మన్యన్తే- తథాపి స్థూలోహమిత్యాత్మనోదేహాద్వ్యతిరిక్తత్వబుద్ధివత్ సాభ్రాన్తిరితినలక్షణావ్యాప్తిః - స్వార్థత్వబుద్ధేరాత్మస్థూలత్వధీయఇవప్రమాణబాధితత్వాత్. నచస్వార్థత్వభ్రాన్తిమాత్రేణపారార్థ్యహానిః- నహ్యాత్మనస్స్థూలోహమితిభ్రాన్త్యాదేహాచ్ఛైలక్షణ్యహానిః. ఏవంచిదచితోరపిస్వాతన్త్ర్యబుద్ధేః భ్రాన్తిబాధితత్వాన్నలక్షణావ్యాప్తిః- నఖలుశ్రీమత్యాదీనాం యోగీయత్వాజ్ఞానేపియాగశేషత్వహానిః. స్వాతన్త్ర్యభిమానవతః పరమప్రయోజనరూపం పరగతాతిశయం సియాస్యతోనాఽనాదధతః కథంలక్షణవత్త్వమితిచేన్న- ఏతద్బుద్ధ్యాతథాత్వానవగమేపివస్తుతః పరమాత్మలీలోపకరణతయాపరమాత్మనిలీలారసరూపాతిశయస్యసియమేనసిద్ధేః. తత్త్వజ్ఞైరీశ్వరపరికరత్వేననియమేనజ్ఞాయమానత్వం చాస్యకించిత్కార. తేనైతత్పరికరవత్తయాజ్ఞాయమానత్వరూపాతిశయః పరస్యసిద్ధ్యేత్. తదుక్తం నీతివిద్భిః * మనాగుపకారితాసర్వస్యాస్యైవతత్పరికరత్వేనజ్ఞాయమానత్వాదితి. శేషభూతవస్త్వాహితలీలారసాద్యతిశయథాక్త్వం నపరమాత్మనోవాప్తసమస్తకామత్వనిరోధి- ఇచ్ఛాయాం సత్యామభిమతవినియోగానుగుణపరికరసంపత్తిర్హ్యవాప్తసమస్తకామత్వం. యథాహభగవాన్భాష్యకారోవేదార్థసంగ్రహే * అస్యాత్మత్వప్రస్యావాప్తసమస్తకామత్వం నామసదాభిమతసకలభోగోపకరణసద్భావ ఇతి. అతోయథోక్తశేషలక్షణమనుపపన్నం.

ఏవమస్మదుక్తం శేషలక్షణమఙ్గీకృత్యకృతింప్రతిశేషిత్వం కృత్యుద్దేశ్యత్వమితిపక్షాన్తరం వక్తుం నశక్యతే- వికల్పాసహత్వాత్. కింత్వయాద్వారశేషిత్వం కృత్యుద్దేశ్యత్వమభిమతం- ఉతపరమశేషిత్వం. ప్రథమేభావార్థస్యాపికృతిశేషిత్వం స్యాత్- తస్యకృతిసాధ్యత్వాత్. ద్వితీయేస్వర్గస్యకృతింప్రతిశేషిత్వం స్యాత్- కృతిసాధ్యాపూర్వస్యాపిస్వర్గసాధనత్వాత్. అతఃకృతిశేషిత్వరూపం కృత్యుద్దేశ్యత్వం ఫలభావార్థవిలక్షణాకారేణనసిధ్యతి. అథకృతిప్రయోజనత్వం కృత్యుద్దేశ్యత్వమితిపక్షం దూషయతి (నాపీతి) నహికృతిర్నామచేతయమానాకాచిత్ప్రయోజనవతీ- తస్మాత్కృతిప్రయోజనం నామకృతిమత్పురుషప్రయోజనమిత్యర్థః. తతఃకిమిత్యపేక్షాయాం తచ్చేష్టత్వేపర్యవస్యతీత్యాహ (సచేతి) (కృతిసాధ్యతాకృతిప్రధానత్వరూపం కార్యం దుర్నిరూపమేవేతి) కృతిప్రధానత్వశబ్దేనస్వోద్దేశాదివ్యావృత్తిః. కృతిసాధ్యతాశబ్దేనాత్మవ్యావృత్తిః- తస్యహికృతిశేషిత్వమస్తి. విశిష్టస్యలక్షణత్వాత్తత్ర విశేష్యేదుర్నిరూపేసతివిశిష్టమేవాసిద్ధమిత్యర్థః. ఏవం తృతీయాకారరూపం ప్రయోజనత్వం దూషితం. అథస్వతఇష్టత్వరూపం ప్రయోజనత్వం తత్ప్రయుక్తకృతిసాధ్యత్వం చదూషయతి (నియోగస్యాపీతి) ఇష్టిః- ఇచ్ఛా. అత్రేచ్ఛావిషయభూతార్థాన్తరసాధనత్వవిరహేణేష్టత్వం స్వతఇష్టత్వం వివక్షితం- తచ్చసుఖస్యదుఃఖనివృత్తే

అతఏవహితస్యక్రియాతిరిక్తతా-అన్యథా క్రియైవ కార్యంస్యాత్ -స్వర్గకామపదసమభివ్యాహారానుగుణ్యేనలిఙాదివాచ్యంకార్యంస్వర్గసాధనమేవేతిక్షణభఙ్గికస్మృతిరేకస్థిరం స్వర్గసాధనమపూర్వమేవకార్యమితిస్వర్గసాధనతోల్లేఖేనైవహ్యపూర్వవ్యుత్పత్తిః. అతః ప్రథమమనన్యార్థతయాప్రతిపన్నస్య కార్యస్యానన్యార్థత్వనిర్వహణాయాపూర్వమేవ పశ్చాత్స్వర్గసాధనంభవతీత్యుపహాస్యం - స్వర్గకామపదాన్వితకార్యాభిధాయిపదేన ప్రథమమన్యనన్యార్థతానభిధానాత్, సుఖదుఃఖనివృత్తితత్సాధనేభ్యోఽన్యస్యానన్యార్థస్యకృతిసాధ్యతాప్రతీత్యనుపపత్తేశ్చ. అపిచ-కిమిదంనియోగస్యప్రయోజనత్వం. సుఖవన్నియోగస్యాప్యనుకూలత్వమేవేతిచేత్. కింనియోగస్సుఖం - సుఖమేవహ్యనుకూలం. సుఖవిశేషవన్నియోగాపరపర్యాయంవిలక్షణంసుఖాన్తరమితిచేత్. కింతత్రప్రమాణమితివక్తవ్యం. స్వానుభవశ్చేన్న-విషయవిశేషానుభవసుఖవన్నియోగానుభవసుఖమిదమితిభవతాపినానుభూయతే. శాస్త్రేణనియోగస్యపురుషార్థతయాప్రతిపాదనాత్ పశ్చాత్సుఖోత్ప్రేక్షేతిచేత్. కింతన్నియోగస్యపురుషార్థత్వవాచిశాస్త్రం. నతావల్లౌకికంవాక్యం - తస్య దుఃఖాత్మకక్రియావిషయత్వాత్, తేనసుఖాదిసాధనతయైవకృతిసాధ్యతామాత్రప్రతిపాదనాత్, నాపివైదికం-తేనాపిస్వర్గాదిసాధనతయైవకార్యస్యప్రతిపాదనాత్. నాపినిత్యనైమిత్తికశాస్త్రం - తస్యాపితదభిధాయిత్వంస్వర్గకామవాక్యస్థాపూర్వవ్యుత్పత్తిపూర్వకమిత్యుక్తరీత్యాతేనాపిసుఖాదిసాధనకార్యాభిధానమవర్జనీయం. నియతైహికఫలస్యకర్మణోఽనుష్ఠితస్యఫలత్వేనతదానీమనుభూయమానాన్నాద్యరోగతాదివ్యతిరేకేణనియోగరూపసుఖానుభవా

శ్చసమానం. స్వతఇష్టత్వంస్వతఇష్టత్వప్రయుక్తకృతిసాధ్యత్వంచతయోరేవ - తస్మాత్స్వతఇష్టత్వతత్ప్రయుక్తకృతిసాధ్యత్వే తత్సాధనతయేష్టస్యనియోగస్యనసిధ్యత ఇత్యర్థః. సాధనతయేష్టత్వముపపాదయతి (అతఏవహీతి) సాధనత్వేనసిద్ధ్యనఙ్గీకారేధాత్వర్థఏవకార్యంస్యాదిత్యాహ (అన్యథేతి) ఏతద్వివృణోతి (స్వర్గకామేతి) (అతఇతి) స్వర్గకామపదాన్వయాత్పూర్వంధాత్వర్థమాత్రస్యైవకార్యతాప్రతిపత్తేస్తదన్వయేతత్సాధనతయైవప్రతిపత్తేశ్చేత్యర్థః. (ప్రథమమనన్యార్థతయాప్రతిపన్నస్యకార్యస్యానన్యార్థత్వనిర్వహణాయాపూర్వమేవపశ్చాత్ స్వర్గసాధనంభవతీతి) అయమర్థః- యథాస్వప్రాధాన్యనిర్వహణాయానుజీవినామభిమతంప్రభుః ప్రదదాతి- తద్వదపూర్వమపిస్వయంప్రధానతయాప్రతిపన్నంస్వప్రాధాన్యనిర్వహణాయస్వంసాధయతఃపురుషస్యస్వర్గందదాతీతి. యథా- పఞ్చికాయాం ✻ఆత్మనిర్ధ్యనుకూలస్యనియోజ్యస్యప్రసిద్ధయే। కుర్వత్స్వర్గాదికమపి ప్రధానంకార్యమేవనఇతి. ఉపహాస్యం- సమీపస్థైరపిహాస్యం. అతఇత్యుక్తమర్థంవివృణోతి (స్వర్గకామేతి) ప్రాధాన్యేనకార్యప్రతిపత్తిఃకిమేకపదశ్రవణవేళాయాం- ఉతస్వర్గకామపదాన్వితవేళాయామితివికల్పమభిప్రేత్యప్రథమేకల్పేదూషణంఅన్యథాక్రియైవకార్యంస్యాదిత్యనేనోక్తంభవతి. తస్మిన్నేవపక్షేఽభ్యుపగమేనదూషణాన్తరంచ- ఏకపదేనకార్యమనన్యార్థంప్రతిపన్నమస్తు- తథాప్యన్వితాభిధానవశాయాంప్రతిపన్నఏవార్థస్స్వర్గర్థః- అతోనానన్యార్థత్వమితి. ద్వితీయేకల్పేదూషణముచ్యతే (స్వర్గకామపదాన్వితేతి) స్వర్గకామపదాన్వితలిఙాదినాతత్సాధనతయైవాభిధానాత్ప్రథమమనన్యార్థతయాప్రతిపన్నమితినవక్తుంయుక్తమిత్యర్థః. వ్యుత్పత్తిదశాయామపూర్వస్యసాధనతయావ్యుత్పత్తిః - అభిధానదశాయాంతుఅనన్యార్థంస్థాయికార్యమిత్యేవప్రతీయతఇతిశఙ్కాయాం - అపూర్వవ్యుత్పత్తిమతోఽపిపురుషస్యఏకపదశ్రవణవేళాయామనన్యార్థత్వప్రతీత్యనుపపత్తిమాహ (సుఖేతి) నని్వ్విశేషంసామాన్యమితిన్యాయాత్ సాధ్యమితిసామాన్యేనాభిధీయమానమపివిశేషనిష్ఠతయాప్రతీయతే. సుఖందుఃఖనివృత్తిస్తత్సాధనంవాక్రియైవకృతిసాధ్యాని- తస్మాదేషుత్రిష్వన్యతమేనసాధ్యేనభవితవ్యం. తత్ర సుఖత్వదుఃఖనివృత్తిత్వాయోగాత్తత్సాధనతయైవసాధ్యమితిప్రతీయతే- కృతిర్హిత్రిష్వన్యతమమేవగోచరయతి- తథాదర్శనాత్. దర్శనానురోధేనచాభ్యుపగన్తవ్యం- కృతేఃక్రియాతిరిక్తగోచరత్వాదర్శనేనహికృత్యపూర్వయోర్ఘటకత్వేనభావార్థోనివేశితః. తస్మాత్త్రిష్వన్యతమత్వాభావేసాధ్యమితిప్రతీతిరేవనస్యాదిత్యర్థః. కించ - అన్వితాభిధానవాదినాస్వర్గకామపదాన్వితఏవలిఙాదిఃకార్యమభిదధాతీతివక్తవ్యం - తదానీంతత్సన్నిధానబలేనతత్సాధనతయైవప్రతీతిస్స్యాదితినానన్యార్థతయాప్రతిపత్తిరితి. సుఖేత్యాదేరేవంవార్థః - సుఖదుఃఖనివృత్త్యన్యత్వాత్ స్వతఇష్టతయాకృతిసాధ్యత్వమయుక్తం, తత్సాధనాదన్యతయాపరంపరయేష్టత్వేన కృతిసాధ్యత్వమప్యయుక్తమితి. పూర్వంతృతీయాకారరూపంప్రయోజనత్వంనిరస్తం. అథస్వతఇష్టత్వరూపంప్రయోజనత్వంచసుఖదుఃఖనివృత్త్యన్యత్వాన్నిరస్తం. ఇదానీంస్వతఇష్టత్వసిద్ధయేఽనన్యార్థత్వగ్రహేస్మిన్నసంభావనీయంసుఖరూపప్రయోజనత్వందూషయితుముపక్రమతే (అపిచేతి) (కిమిదంనియోగస్యప్రయోజనత్వమితి) కిం- క్షేపే. శఙ్క్యతే (సుఖవదితి) అనుకూలత్వంసుఖేతరస్యానుపపన్నందుర్భణంపృచ్ఛతి (కిమితి) అభిప్రేతంవివృణోతి (సుఖమేవహీతి) పునశ్శఙ్క్యతే (సుఖవిశేషవదితి) నియోగాపరపర్యాయం- పర్యాయశబ్దబాహుల్యసంభావాదపరశబ్దః. (సుఖాన్తరమితి) యథాగ్రామసుఖాద్విలక్షణంస్వర్గాదిసుఖంసంభావ్యతే- తథాతతోఽపివిలక్షణంసుఖాన్తరమిదమిత్యర్థః. ప్రమాణాభావంవక్తుమాహ (కింతత్రేతి) చన్దనాదిసుఖంహిస్వానుభవసిద్ధం- అతస్స్వానుభవో, లౌకికవాక్యం, వేదేచకామ్యవిధివాక్యం, నిత్యనైమిత్తికవాక్యమర్థవాదా, శ్చ యథాక్రమంనియోగస్యసుఖరూపతాంప్రతిప్రమాణానినభవన్తీత్యుచ్యతే (స్వానుభవశ్చేదిత్యాదినా) (తస్యదుఃఖాత్మకక్రియావిషయత్వాత్తేనసుఖాదిసాధనతయైవకృతిసాధ్యతామాత్రప్రతిపాదనాదితి) దుఃఖాత్మకస్యసుఖాదిసాధనభూతధాత్వర్థమాత్రస్యకర్తవ్యతాప్రతిపాదనాదిత్యర్థః. నియతైహికఫలస్యేత్యాదినాయోగ్యానుపలబ్ధిరుచ్యతే. నియతైహికఫలస్యకర్మణః- అప్రస్తుతప్రతిబన్ధస్యకర్మణఇత్యర్థః. అనేనాస్త్యేవసాతిశయపరమాత్మా.

నుపలబ్ధేశ్చ నిరోగస్సుఖమిత్యప్రతీతేశ్చ నప్రమాణ ముపలభామహే. అర్థవాదాదిష్వపి స్వర్గాదిసుఖప్రకారకీర్తనవన్నిరోగరూపసుఖప్రకారకీర్తనం భవతామపినదృష్టచరం. అతో విధివాక్యేష్వపిధాత్వర్థస్యకర్తృవ్యాపారసాధ్యతామాత్రంశబ్దానుశాసనసిద్ధమేవలిఙాదేర్వాచ్య మిత్యధ్యవసీయతే. ధాత్వర్థస్యచయాగాదేరగ్న్యాది దేవతాన్తర్యామిపరమపురుషసమారాధనరూపతా, సమారాధితాత్పరమపురుషాత్ ఫలసిద్ధి, శ్చేతిఫలమనఉపపత్తేరిత్యత్ర ప్రతిపాదయిష్యతే. అతో వేదాన్తైఃపరినిష్పన్నంపరంబ్రహ్మబోధయన్తీతిబ్రహ్మోపాసనఫలానన్త్యంస్థిరత్వంచసిద్ధం. చాతుర్మాస్యాదికర్మస్వపి కేవలస్యకర్మణఃక్షయిఫలత్వోపదేశాదక్షయఫలశ్రవణం * వాయుశ్చాన్తరిక్షంచైతదమృతమిత్యాదివదాపేక్షికంమన్తవ్యం. అతః కేవలానాంకర్మణామల్పాస్థిరఫలత్వాత్, బ్రహ్మజ్ఞానస్యచానన్తస్థిరఫలత్వా, త్తన్నిర్ణయఫలోబ్రహ్మవిచారారమ్భోయుక్తఇతిస్థితమ్. ....

ర్థవ్యాప్తిః. అథకృతిసాధ్యత్వందూషయతి (అతోవిధివాక్యేష్వపీతి) కింభ్యత్పత్తిసిద్ధత్వాద్ధాత్వర్థాతిరిక్తార్థస్సీక్రియతే - ఉతపురుషార్థతాసిద్ధ్యర్థం- ఉతసుఖసాధనత్వలక్షణవ్యవహితపురుషార్థత్వసిద్ధ్యర్థమితివికల్పంహృదినిధాయప్రథమద్వితీయకల్పౌనిరస్యతి.....(అతఇతి) అయమర్థః-ఉక్తప్రకారేణధాత్వర్థాతిరిక్తేభ్యుత్పత్త్యభావాత్ తథావిధస్యస్వతఃపురుషార్థత్వాభావాచ్చేతి. కర్తృవ్యాపారః- ప్రయత్నః. శబ్దానుశాసనస్యానన్యపరత్వద్యోతనాయ ఇత్యాహ (శబ్దానుశాసనసిద్ధమేవేతి) సాధనత్వసిద్ధ్యర్థం క్రియాతిరిక్తార్థస్వీకారఇత్యత్రాహ (ధాత్వర్థస్యచేతి) *యజదేవపూజాదావితిహి ధాతురితిభావః. ప్రకృతబ్రహ్మవిచారారమ్భహేతుస్సిద్ధఇత్యాహ (అతఇతి) సిద్ధవస్తునిబుద్ధిపూర్వకంయద్వచ్ఛయాచావ్యుత్పత్తిసంభవాత్, అన్యథాపివిధిశేషతయాసిద్ధే, శ్చేత్యర్థః అథవిశేషణాంశాసిద్ధింపరిహరతి (చాతుర్మాస్యాదీత్యాదినా) కర్మణామాన్ప్రతినిధానాచ్చక్షయిఫలత్వమవగతమితిసిద్ధమిత్యనుసన్ధేయం. *తద్యథేహకర్మచితోలోకఃక్షీయతఇత్యాదివాక్యముక్తిప్రత్యాహ (క్షయిఫలత్వోపదేశాదితి) అక్షయఫలశ్రవణనిర్వాహమాహ (వాయుశ్చేతి) నహిచాతుర్మాస్యాదివాక్యేష్వక్షయఫలశ్రవణమర్థవాదోక్తత్వాత్త్యజ్యతే-అపితుకర్మణామాన్ప్రతినిధానాత్ క్షయిఫలత్వోపదేశాచ్చ. తస్మాత్కర్మణాంక్షయిఫలత్వనిర్ణయసిద్ధిః- అతో హేతౌవిశేషణాంశస్సిద్ధః. అధికరణార్థముపసంహరతి (అతఇతి) అస్యాధికరణస్యబ్రహ్మమీమాంసావిషయః. సాకిమారమ్భణీయా- ఉతనేతిసంశయః సిద్ధవస్తునిశబ్దవ్యుత్పత్తిర్నాస్తీతివిచారః. అస్తీతినిర్ణయః. ఆరమ్భఃప్రయోజనమిత్యధికరణాఙ్గపఞ్చకం. యథాహుః * విషయస్సంశయశ్చైవవిచారోనిర్ణయస్తథా । ప్రయోజనేనసహితమధికరణ్యాదఙ్గపఞ్చకమితి. *పరీక్ష్యలోకానిత్యాదివాక్యంప్రథమసూత్రస్థన్యాయసిద్ధానువాదపూర్వకంగురూపసదననియమవిధిపరం - గురుమేవాభిగచ్ఛేదిత్యుక్తత్వాత్ రాగతః ప్రవృత్తౌసత్యాంవిధియాథావాదస్యసూత్రస్యవాక్యత్వంనఘటతే- ఉద్దేశ్యోపాదేయవిభాగవద్ధివాక్యం- విధేయంహ్యుపాదేయమితినవాచ్యం-అజ్ఞాతజ్ఞాపకత్వాత్. ప్రాగజ్ఞాతంవాక్యజ్ఞాప్యంహ్యుపాదేయం. రాగతో బ్రహ్మవిచారేప్రవృత్తస్యాపిసిద్ధవస్తునివ్యుత్పత్తిర్నాస్తీతివాక్యేనఅనారమ్భణీయత్వంజ్ఞాయతే- తంప్రతిసిద్ధవస్తునివ్యుత్పత్తిసంభవాదారమ్భణీయత్వజ్ఞాపనముజ్ఞాతజ్ఞాపనమేవేత్యుద్దేశ్యోపాదేయవిభాగవత్త్వంసూత్రస్య. అతః, పూర్వరాగతఃప్రవృత్తిమతఃపూర్వపక్షహేతునానివృత్తౌప్రసక్తాయామనుప్రతిపన్నసత్పరిహారోవిధీయతే. ....

సమాప్తిమగమజ్జిజ్ఞాసాధికరణమ్.

కింపునస్తద్బ్రహ్మ - యజ్జిజ్ఞాస్యముచ్యత ఇత్యత్రాహ.

౨॥ సూత్రమ్. ॥ జన్మాద్యస్య యతః ॥

(జన్మాదీతి) సృష్టిస్థితిప్రళయం. తద్గుణసంవిజ్ఞానో బహువ్రీహిః. (అస్య) అచిన్త్య

౨॥ సూత్రమ్. ॥ జన్మాద్యస్య యతః ॥ అథశాస్త్రైకాణ్ద్యద్వికాధ్యాయపాదపేటికాధికరణరూపసంబన్ధభేదేన స్తుతిభాగుసఙ్గతిమసఙ్గత్యన్తరాణాం స్పష్టత్వాదధికరణసఙ్గతిమాహ (కింపునరితి) శాస్త్రసఙ్గతిస్తు వేదార్థవిచారరూపతయా స్పష్టతరా. వేదాన్తార్థవిచారరూపత్వాత్కాణ్డసఙ్గతిః. కారణవిషయత్వాద్వికసఙ్గతిః. కారణవిషయవాక్యతర్కరూపత్వాదధ్యాయసఙ్గతిః. అయోగవ్యవచ్ఛేదవిశ్రాన్తేః పాదసఙ్గతిః. శాస్త్రారమ్భార్థత్వాత్పేటికాసఙ్గతిః. అతోఽవాన్తరసఙ్గతిః కింపునరిత్యాదిభాష్యేణోచ్యతే. జిజ్ఞాస్యం- విచార్యం. సకలేతరపురుషార్థత్వాధనపరిత్యాగపూర్వకం ప్రాప్యత్వేనోపాయత్వేన చ యజ్జిజ్ఞాస్యముక్తమిత్యర్థః. ప్రాప్యతయా ప్రాపకతయా చ హి బ్రహ్మపాతతః ప్రతిపన్నం. అనేన జిజ్ఞాస్యమితిపదేన ప్రణవవేదప్రధానాద్యుపచారికార్వాచీనబ్రహ్మశబ్దార్థవ్యావృత్తిః - తచ్చవ్యావర్తకస్యలక్షణస్యవక్తవ్యతయాఽభిమానసిధ్యతి. బ్రహ్మశబ్దవాచ్యం స్వరూపేణగుణైశ్చ నిరతిశయబృహత్త్వయోగి- *బృహతిబృంహయతి*బృహత్త్వాద్బృంహణత్వాచ్చ బ్రహ్మేతి పరిపఠ్యత ఇతి శ్రుతిస్మృతినిర్వచనాత్. తత్ర *బ్రాహ్మణో వై సర్వా దేవతాః *న వై దేవా ఇన్ద్రో ఽభ్యస్త్రరః *అగ్నిస్సర్వా దేవతాః *ఏక ఏవ రుద్రః *సోమః పవతే జనితా మతీనాం జనితా దివో జనితా పృథివ్యాః జనితాగ్నేర్జనితా సూర్యస్య జనితేన్ద్రస్య జనితోత విష్ణోః *ఆపో వా ఇదం సర్వమిత్యాదిభిర్బ్రహ్మణాగ్నీన్ద్రాదీనామపి సమాభ్యధికరహితత్వప్రతీతేరర్థతత్త్వం వ్యాకులం- అతస్తేషు తాపత్రయాతురజిజ్ఞాస్యం తత్ బ్రహ్మ కింలక్షణకమిత్యర్థః. సర్వేషాం సమాభ్యధికరాహిత్యే ప్రతీతే పితద్వ్యాహతమన్యపరవాక్యావగతం చేత్యనాదరణీయం- తత్త్వప్రధానేషు సృష్టిప్రళయప్రకరణేషు యదేవ నిరతిశయబృహదుక్తం తదేవ జిజ్ఞాస్యమిత్యభిప్రాయేణాహ *యతో వా ఇమానీత్యాదిశ్రుతిరేవ మహర్షిణ్యాదినిధాయ సూత్రకారేణ జన్మాదిసూత్రం ప్రణీతమిత్యభిప్రాయవతోక్తం కింపునస్తద్బ్రహ్మ యజ్జిజ్ఞాస్యముచ్యత ఇతి- నహి కింపునర్బ్రహ్మేత్యుక్తం సూత్రముపాదత్తే(జన్మాద్యస్య యత ఇతి) ప్రథమం పదం వ్యాచష్టే(జన్మాదీతి సృష్టిస్థితిప్రళయమితి) అన్యత్పదద్వయం వాక్యార్థయోజనాయాం వ్యాఖ్యాస్యతే - ప్రథమపదవ్యాఖ్యానస్య సమాసార్థనిర్ణయార్థం వాక్యాన్తరసాపేక్షత్వేన వాక్యార్థయోజనాయామన్తర్భావయితుమశక్యత్వాత్తస్య పృథగ్వ్యాఖ్యానం. సృష్టిస్థితి ప్రళయమిత్యత్ర సృష్టిశబ్ద ఉత్పత్తిపరః- *సృష్టిస్థిత్యన్తకాలేషు *సృష్టిస్థిత్యన్తకరణీమిత్యాదిప్రయోగాత్. ప్రయోజ్యప్రయోజకవ్యాపారవాచిశబ్దానాం వ్యతికరేణ ప్రయోగో బ్రహ్మణ ఏవ నిమిత్తోపాదానత్వాభిప్రాయ ఇత్యవధేయః. సృష్టిస్థితిప్రళయమితి సమాహారద్వన్ద్వః. ఏకస్మిన్కార్యేఽన్యోన్యసాపేక్షతయా తుల్యనిష్పాదకత్వేనాన్వయ ఇతరేతరయోగః- యథా దర్శపూర్ణమాసయోరన్వగ్గం ప్రతి. అత్ర సముదితవివక్షా. అయమేవ సముదాయవివక్షాయాం సమాహారః. తత్కృతమేకవచనత్వం నపుంసకత్వం చ. అతోఽత్ర సృష్టిస్థితిప్రళయమితి సమాహారద్వన్ద్వస్వీకృతః- వాక్యార్థయోజనాయాం సృష్టిస్థితిప్రళయా ఇతీతరేతరయోగద్వన్ద్వస్వీకృతః- ఉభయోరపి ఫలైక్యాత్. జన్మాదీత్యత్రేతి కరణే నతత్రైకవచనేతాత్పర్యం గమ్యతే. తత్ర పదార్థయోజనాయాం సృష్టిస్థితిప్రళయమిత్యేకవచనాన్తపదేన సూత్రపదస్యైకవచనమనుసృతం. తత్రాప్యేకవచనం సృష్టిస్థితిప్రళయానాం సముదాయోపలక్షణత్వే తైకమితి జ్ఞాపనార్థం. సముదాయస్యలక్షణత్వం శ్రుతిస్వారస్యాదవసీయతే *యతో వా ఇమాని భూతాని జాయన్తే। యేన జాతాని జీవన్తి । యత్ప్రయన్త్యభిసంవిశన్తీత్యత్ర హి సప్రతివాక్యం తద్బ్రహ్మేత్యుక్తం. అన్యథా కతరలక్షణమైయర్థ్యం చ స్యాత్. నచ సముదితం లక్షణం- వ్యావర్త్యాభావాత్ - నహి జగదుత్పత్తినిమిత్తోపాదానభూతం స్థిత్యాదికారణత్వవ్యవచ్ఛేద్యం కిమపి వస్త్వస్తీతి చేత్. సత్యం- వ్యవచ్ఛేద్యం నేష్యతే- తథాపి శ్రుత్యనురోధాత్సూత్రకారేణైవముక్తం. శ్రుతిశ్చ *తద్విజిజ్ఞాసస్వేతి విధిత్సితోపాసనోపయోగినిరతిశయబృహత్త్వవిశిష్టబ్రహ్మశబ్దవ్యవచ్ఛేదార్థం సముదాయమాహ. శక్తివ్యవచ్ఛేదేనాపి హి సప్రయోజనత్వం స్యాత్ - లఘ్వ్యాకారవిపరీతశజ్ఞానిరాకరణేన నాలఘ్వ్యాకారసిద్ధ్యయోగాత్. నచ జన్మాదిష్వేకైకకారణత్వం లఘ్వ్యాకారవిపరీతశజ్ఞానిరాకరణక్షమం. తథాహి- ఉత్పత్తికారణత్వేఽభిహితేపి స్థిత్యాదికారణత్వం న చేత్ - తదనుగుణజ్ఞానశక్తివిరహాత్, స్థితిప్రళయకారణభూతవస్త్వన్తరసద్భావాచ్చ జన్మమాత్రకారణస్య నిరతిశయబృహత్త్వం న స్యాత్. ముక్తేర్లయాన్తర్భావాన్నోక్షప్రదతయోపాస్యస్యైవ ప్రాప్యత్వాచ్చ మోక్షప్రదత్వప్రాప్యత్వానుగుణైర్గుణైశ్చ బృహత్త్వం న సిధ్యతి. అతో జన్మకారణత్వమాత్రస్య సమస్తవస్తువ్యవచ్ఛేదక్షమత్వేపి జన్మాదిసముదాయకారణత్వస్యైవ నిరతిశయబృహత్త్వోపయికత్వాత్ సృష్టిస్థితిప్రళయసముదాయకారణత్వం లక్షణమితి జ్ఞాపితం. సముదాయస్య లక్షణత్వమిహ వివక్షితం- జన్మాదీతి బహువ్రీహేరన్యపదార్థప్రధానత్వేన జన్మనోనన్తర్భూతత్వాదిత్యత్రాహ (తద్గుణేతి) బహువ్రీహిర్ద్వివిధః- తద్గుణసంవిజ్ఞానోఽతద్గుణసంవిజ్ఞానశ్చేతి. తత్ర ప్రథమస్యోదాహరణం *సర్వాదీని సర్వనామాని, లమ్బకర్ణమానయ, ఇత్యాది. ద్వితీయస్యోదాహరణం చిత్రగుమానయేతి. తచ్ఛబ్దేన విశేష్యం, గుణశబ్దేన విశేషణం, చ వివక్షితం. సమిత్యేకీకారే. విశేషణం విశేష్యం చైకకార్యాన్వితత్వేన సమాజ్ఞాపయతీత్యర్థః. ఏవమపి బహువ్రీహేరన్యపదార్థప్రధానత్వభఙ్గః- స్వపదవాచ్యవిశిష్టసముదాయస్య తత్సముదాయినో వాఽన్యపదార్థతయా వివక్షితత్వోపపత్తేః. సమాసస్థపదవాచ్యస్యాపి విశిష్టసముదాయాన్తర్గతత్వాకారేణ హ్యన్యపదార్థత్వం యుజ్యతే- స్వపదమాత్రస్యతేనాకారేణ తద్వాచకత్వాభావాత్. అస్యేతి వ్యాఖ్యేయపదోపాదానం. అచిన్త్యేత్యాదినా తద్వ్యాచష్టే. అస్యేతి పదస్య జగత ఇత్యేతావన్మాత్రేవక్తవ్యే కిమర్థో విస్తర ఇతి చేత్ - సూత్రకారవివక్షితార్థకథనార్థః. తద్వివక్షా చ శ్రుతివివక్షయా. శ్రుతివివక్షా కథం జ్ఞాయత ఇతి చేత్. ఉచ్యతే - *యతో వా ఇమాని భూతాని జాయన్త ఇత్యత్ర భూతశబ్దేన కార్యవర్గోఽభిహితే పీమానీతి పదం కార్యవర్గస్య

వివిధవిచిత్రరచనస్య నియతదేశకాలఫలభోగబ్రహ్మాది స్తమ్బపర్యన్త క్షేత్రజ్ఞ
మిశ్రస్య జగతః (యతః) యస్మాత్సర్వేశ్వరా న్నిఖిలహేయప్రత్యనీకస్వరూ
పాత్సత్యసంకల్పాత్ జ్ఞానానన్దాద్యనన్తకల్యాణగుణాత్ సర్వజ్ఞాత్ సర్వశక్తేః

ప్రాకృతప్రమాణసిద్ధాకారవిశేషపరం. తత్ర జగతఆభాసతాపరత్వం బ్రహ్మణో జిజ్ఞాస్యతానుపయోగీతి వైచిత్ర్యపరమిమానీతిపదం. ఈదృశకార్యని ష్పాదనానుగుణగుణోత్కర్షం బ్రహ్మేతి జ్ఞాపనార్థం. శ్రుతివాక్యస్థేదంశబ్దేననిర్దిశతస్సూత్రకారస్యాపీయమేవవివక్షా. జగతఇమానీతి శ్రుతౌ బహు వచనేసత్యపిసూత్రఏకవచనం కృత్స్నస్యభువనస్యైక కార్యతావిశేషేణైకకర్తృకత్వజ్ఞాపనార్థం, భూతశబ్దస్యదేవాది చతుర్విధభూతమాత్రపరత్వ వ్యావర్తనేనభవనక్రియాయోగికృత్స్నకార్యసముదాయాత్మకజగద్విషయత్వజ్ఞాపనార్థం, చ. అతఏవహి భాష్యేజగత ఇత్యుక్తం. తత్ర కార్యవర్గ స్యచిదచిదాత్మకత్వాత్ తత్తత్ప్రమాణసిద్ధచిదచిద్వైచిత్ర్యమచిన్త్యేత్యాదిపదద్వయేనాహ. నను గృహాధికరణే *గృహంసంమార్ష్టీత్యత్ర ఉద్దేశ్యగతవిశే షణవివక్షాభావాదేకవచనేతాత్పర్యాభావఉక్తః- తేనన్యాయేన ప్రసిద్ధవన్నిర్దేశరూపతయా అనువాదరూపస్య ఇదంశబ్దస్యోద్దేశ్యవిశేషణతాత్పర్యాభావే- నైవంవ్యాఖ్యాతవ్యం. నైవం- గృహాధికరణే హ్యుద్దేశ్యవిశేషణమాత్రవివక్షానిషిద్ధా- అపిత్వనువాదస్యమూలభూతప్రాపకవాక్యోక్తాకారవిరుద్ధవిశే షణతాత్పర్యాభావఉక్తః. ఉత్పత్తివాక్యసిద్ధస్యగృహబహుత్వస్యవిరుద్ధం హ్యేకత్వం. అన్యథా *అష్టవర్షం బ్రాహ్మణముపనయీతేత్యత్రాప్యష్టవ ర్షత్వాదివిశేషణతాత్పర్యాభావప్రసఙ్గాత్. అత్రతుప్రాపకవాక్యేజగద్వైచిత్ర్యమేవస్పష్టం. యద్వా - యత్రప్రయుక్తస్యశబ్దస్యార్థావివక్ష యామన్వయానుపపత్త్యాఆనర్థక్యం- తత్రోద్దేశ్యవిశేషణవివక్షాతత్రత్యా జ్ఞేకృతా- తస్మాదేవంవ్యాఖ్యాతుంయుక్తం. తత్రాచిదంశవైచిత్ర్య మాహ (అచిన్త్యేత్యాదినాపదేన) జీవకర్తృకతయాచిన్తయితుమశక్యత్వమచిన్త్యత్వం. ఆకాశవాయ్వాదిభేదేనవివిధత్వం. ప్రత్యేకంతత్తదవస్థా శాఖాభేదేనవిచిత్రత్వం. ఈదృశరచనస్యేత్యర్థః. అత్రరచనాసంస్థానం. అథచిద్వైచిత్ర్యమాహ (నియతేతి) అస్మిన్దేశేఽస్మిన్కాలేఇదంఫలమనేనభో క్తవ్యమితినియమో బ్రహ్మాదిపిపీలికాన్తానామవిశేషేణభవతి - బ్రహ్మణోపిహిస్వమానపరిమితవర్షశతాదధికంజీవితుం, అన్యస్మిన్దేశేప్రవేష్టుం, సుకృతాధి పత్యాదధికంఫలంభోక్తుం, చాశక్యం. ఏవంచిదచిద్వైచిత్రీకథనేనక్షేత్రజ్ఞమాత్రస్యకర్తృత్వానుపపత్తిస్సూచితా. తృతీయంపదముపాదత్తే (య త ఇతి) పూర్వస్యపదస్యశ్రుతివివక్షానుసారేణవ్యాఖ్యానంకృతం- అత్రతుతాదృశపదశ్రవణాభావేపికథమనేకవిశేషణోక్తిః. ఉచ్యతే *యతో *యేన *యదితి ప్రసిద్ధవన్నిర్దేశోహి ప్రాపకవాక్యసాపేక్షః. తత్రప్రాపకవాక్యేషుజగత్కారణత్వజిజ్ఞాస్యత్వోపయోగిత్వాదృశవిశేషణవిశిష్టతయాధ ర్మివిశేషఉక్తః- తాదృశవిశేషణవిశిష్టస్యఏవాత్రశ్రుతౌయచ్ఛబ్దేనవివక్షితఇతిసూత్రకారాభిప్రాయఇతికృత్వాతత్తద్విశేషణవిశిష్టతద్ధర్మివిశేషపర త్వంసూత్రస్యయతశ్శబ్దస్యోక్తం. యతఇత్యత్రతసిప్రత్యయస్యసార్వవిభక్తికత్వాద్విభక్త్యన్తరసమానార్థత్వాత్ - తేనజగజ్జన్మాద్యుపాదానత్వభవస్థితిదే శకాలాదివదధికరణత్వేనాపి బ్రహ్మలక్షణమిత్యపిశఙ్కితుంశక్యం. ఏవంతసిలోప్యేకద్విబహువచనసాధారణత్వాత్, కారణవాక్యేషునప్రత్యయస్యానేకశబ్ద రభిధానాచ్చకారణానేకత్వశఙ్కాస్యాదితితదుభయవ్యుదాసార్థం యస్మాదిత్యుక్తం. ఉపాయతయోపేయతయాపి జిజ్ఞాస్యత్వే కారణత్వేచోపయుక్తా నితత్తత్ప్రాపకవాక్యసిద్ధాన్యేతచ్ఛ్రుతివివక్షితానివిశేషణానిదర్శయతి(సర్వేశ్వరాదినా)తి ప్రోక్తమూర్తయోరంశాః- బ్రహ్మంశేతియాఽపవప్రకాశపదమ్. ప్ర ధానపురుషయోః కారణత్వం కేషాంచిన్మతం. ఈదృశన్యూనాధికతత్త్వవ్యవచ్ఛేదార్థం *తమీశ్వరాణాంపరమంమహేశ్వరం *సకారణంకరణాధిపా ధిప ఇత్యాదిశ్రుత్యనుసారేణసర్వేశ్వరాదిత్యుక్తం. కారణవాక్యశేషభూతశోధకవాక్యసిద్ధంజిజ్ఞాస్యత్వోపయోగిసంచిదనిద్యానుగ్రహాకారమాహ (నిఖిలహేయప్రత్యనీకస్వరూపాదితి)నిఖిలశబ్దేనాచిద్గతహేయాష్షడ్భావవికారాః, చిద్గతహేయాఃక్లేశకర్మవిపాకాశయాః, చవివక్షితాః. హేయ ప్రతిభటత్వేసతితద్వియుక్తత్వంప్రత్యనీకత్వంప్రత్యనీకశబ్దేన. ప్రత్యనీకశ్చేజ్జగదుపాదానత్వంనోపపద్యతఇత్యత్రాహ (స్వరూపాదితి)అద్వారకహేయసం బన్ధోవ్యుదస్తః- నతుసద్వారకఇత్యర్థః. హేయప్రత్యనీకత్వేవిశేషణాంశేపిహేయాసంభవః - తత్సంబన్ధవిరోధిత్వాత్ స్వప్రకృతిలోత్పాదకత్వా యోగాచ్చేత్యత్రాహ (సత్యసంకల్పాదితి) స్వసంకల్పానురూపంహేయసంబన్ధంసంత్రిలేమతద్వియోగంచకర్తుంసమర్థః. నచ హేయంసర్వమీశ్వరా పేక్షయాహేయం- తత్సఙ్కల్పనివర్త్యత్వేనతల్లీలారసావహత్వాదితిభావః. సత్యసంకల్పత్వంహేయప్రత్యనీకతోపపాదకం, కారణత్వజిజ్ఞాస్యత్వో పయోగి, చ. హేయప్రత్యనీకాత్సత్యసంకల్పాదితిపదద్వయేన *అపహతపాప్మేత్యాదివాక్యంస్మారితం. జిజ్ఞాస్యత్వోపయోగిసీంధర్మిస్వరూపస్యక ల్యాణతామాహ (జ్ఞానేతి) ఆనన్దత్వంస్వానుకూలత్వం. ఆదిశబ్దేనసత్యత్వమానన్త్యంచవివక్షితం. హేయప్రత్యనీకత్వంపూర్వముక్తం. జ్ఞానానన్దేతి భావప్రధాననిర్దేశః- *ద్వ్యేకయోర్ద్వివచనైకవచనేఇతివత్. జ్ఞానత్వానన్దత్వసత్యత్వానినప్రాదేశికానీత్యనన్తశబ్దార్థః. ఆదిశబ్దేనానన్త్యస్యగృహీత త్వేపిసర్వవ్యాపిత్వస్యకాలానన్త్యకథనం, నిత్యత్వస్యసార్వత్రికత్వకథనం, సర్వవస్తుసామానాధికరణ్యార్హత్వస్యచసత్యత్వస్యకృత్స్నప్రదేశవృత్తిత్వకథ నం, వావిరుద్ధం. కల్యాణత్వమన్యేషామనుభవితౄణామప్యనుకూలత్వం. జ్ఞానత్వాదయఃకల్యాణగుణాయస్యతస్మాదిత్యర్థః.యథా ప్రభాశ్రయేదీపే ప్రభాంవినాఆశ్రయాంశస్యైవచతురశ్రత్వరూపవత్త్వోజ్జ్వలత్వగుణాః - తథా బ్రహ్మణోపిజ్ఞానత్వానన్దత్వసజాతీయరూపత్వానిస్వరూపస్యగుణాః. ధర్మిణోధర్మస్యచజ్ఞానత్వేవ్యక్తిభేదాదవిరోధః, ధర్మధర్మిణోస్సాధారణాకారోజ్ఞానత్వానన్దత్వాదిః,- యథా- నరస్యైవసతోరాజ్ఞానరాఃపరికరాఇ త్యత్రైవ్యక్తిభేదాదవిరోధః, నరత్వంచోభయసాధారణాకారః,- తద్వత్. ధర్మభూతజ్ఞానవత్తామాహ (సర్వజ్ఞాదితి) సర్వజ్ఞత్వంనిమిత్తతోపయో గి. సర్వశక్తిత్వంఉపాదానతోపయోగి. అనేనచిదచిచ్ఛరీరకత్వముపృథిక్ప్రతంభవతి- అన్యథోపాదానత్వాయోగాత్. కించ- సర్వజ్ఞత్వముపాసనా

పరమకారుణికాత్పరస్మాత్పుంసః-సృష్టిస్థితిప్రళ
యాః ప్రవర్తన్తే - తత్ బ్రహ్మేతి సూత్రార్థః.

పేక్షితత్వాదితి బన్ధతన్నిరసనప్రకారజ్ఞానోపయోగి. సర్వశక్తిత్వం తద్విరోధినిరసనోపయోగి. పరమకారుణికత్వం చ జిజ్ఞాస్యత్వకారణతోపయోగి- ప్రళయదశాయామసత్కల్పం చేతనజాతం నిరీక్ష్య దయయా హి సృష్టిః. సంశ్రితసౌలభ్యం చ దయయైవ- యథా *మాతా పితా భ్రాతా నివాసశ్శరణం సుహృత్ గతిర్నారాయణ ఇతి. ఈదృశేశ్వర ఉపాయభూతః- ఉపేయమన్యదిత్యత్రాహ (పరస్మాదితి) అత్ర మాతా పితేత్యనుసన్ధేయం. దేవతావిశేషనిర్ణయార్థమాహ (పుంస ఇతి) కారణవాక్యేషు *ఛాగో వా మన్త్రవర్ణాదితి సూత్రన్యాయాత్ సద్బ్రహ్మాత్మాదిసామాన్యశబ్దానాం పురుషనారాయణాదివిశేషపర్యవసాయిత్వాత్ సర్వశ్రుతీనాం నారాయణ ఏవ పర్యవసానభూమిరితి *యతో వా ఇమానీత్యాదిశ్రుతేర్హృదయమితి సూత్రకారస్య భావ ఇతి భాష్యకారాభిప్రాయః. పుంస ఇత్యనేన కారణభూతస్య వస్తునస్త్రిపాద్విభూతిమత్త్వమపి సూచితం- పురుషసూక్తే *త్రిపాదస్యామృతం దివీతి శ్రవణాత్. (సూత్రార్థ ఇతి) అక్షరార్థస్తాత్పర్యార్థశ్చేత్యర్థః. నను యదీశ్వరోऽభిలక్షయిషితః- తర్హి తదసాధారణసర్వజ్ఞత్వాదిప్రతిపాదకసత్యజ్ఞానాదివాక్యానాదరేణ జన్మాదికారణత్వం కిమర్థం సూత్రితం. ఉచ్యతే- గుణైస్స్వరూపస్య లక్ష్యమాణత్వే తదపేక్షయా బహిష్ఠాయా విభూతేరుపాస్యాన్తర్భావః ప్రతీయేత- స్వర్గాదివిషయభూతయా తు విభూత్యా స్వరూపే లక్ష్యమాణే తన్నియమనధారణాద్యపేక్షితత్వాదేవ గుణానామన్తర్భావో న శక్యశఙ్కః- అతో గుణానామివ విభూతేశ్చ జిజ్ఞాస్యాన్తర్భావజ్ఞాపనార్థం జన్మాదిలక్షణం సూత్రితం. విభూతేశ్చ జిజ్ఞాస్యాన్తర్భావః ఉపాసాత్రైవిధ్యతత్క్రతున్యాయాభ్యాం నేష్యతి. నన్వేవమపి కృత్స్నవిభూతేర్జిజ్ఞాస్యాన్తర్భావో న సిధ్యతి- త్రిపాద్విభూతేర్జన్మాద్యస్పృష్టత్వాత్. నైవం- తస్యాః జన్మాద్యస్పృష్టత్వేపి *యత్ప్రయన్తీతి ప్రళయవాక్యస్థయచ్ఛబ్దనిర్దిష్టముక్తప్రాప్యే బ్రహ్మణ్యన్తర్భావసిద్ధేః. తథా హి- ప్రయన్తీత్యేతదవిశేషేణాత్యన్తికలయరూపం మోక్షమపి ప్రతిపాదయతీతి యచ్ఛబ్దేన ముక్తప్రాప్యతయాపి బ్రహ్మనిర్దిష్టం భవతి. ప్రాప్యాకారవిశిష్టం చ బ్రహ్మ ప్రమాణాన్తరసిద్ధమిహానూద్యతే. ప్రమాణాన్తరాణి చ విభూతిద్వయవిశిష్టం బ్రహ్మ ప్రాప్యం వదన్తి. ప్రాప్యాకారస్య చోపాస్యత్వం తత్క్రతున్యాయసిద్ధం. తదేవం లక్షణాన్తర్భూతేన లయాంశేనోపలక్షితాయాస్త్రిపాద్విభూతేరపి జిజ్ఞాస్యాన్తర్భావసిద్ధిస్సూత్రితా భవతి. నను యత ఇతి సూత్రపదస్థాయాః పఞ్చమ్యా ఉపాదానార్థత్వాత్ బ్రహ్మోపాదానమితి- నిమిత్తాన్తరసద్భావాత్ *ఉపాదానం తు భగవాన్నిమిత్తం తు మహేశ్వర ఇత్యుక్తవ్యోమాతీతపక్షావకాశః ప్రసజేత్. నైవం - యత ఇతి పఞ్చమ్యా హేతుమాత్రవిషయత్వాత్. హేత్వర్థత్వం చ జనిస్థితిలయసాధారణత్వాదవగమ్యతే- న తు *జనికర్తుః ప్రకృతిరిత్యపాదానసంజ్ఞావిధానవత్ స్థితికర్తుర్లయస్థానస్య చాపాదానసంజ్ఞావిధానం దృశ్యతే. తస్మాదియం హేతౌ పఞ్చమీ. తతశ్చ నిమిత్తోపాదానయోరుభయోరపి హేతుత్వావిశేషాత్ యత ఇతి పదేనోభయవిధకారణత్వమపి క్రోడీకృతం భవతి. *యతో వా ఇమానీత్యాదివాక్యే యత ఇతి పదస్యోభయవిషయత్వాత్ సౌత్రపదస్యాప్యుభయవిషయత్వోపపత్తేః. నను *యతో వా ఇమానీతి వాక్యే యతో యేన యదితి యచ్ఛబ్దస్యావృత్తత్వాద్యత ఇతి పదస్య జనిస్థితిలయసాధారణ్యం నాస్తీతి తత్ర యత ఇతి పఞ్చమ్యుపాదానమాత్రవిషయా- జాయన్త ఇత్యనేనైవాన్వయాత్. పఞ్చమ్యర్థో హి *జనికర్తుః ప్రకృతిరిత్యేవ ప్రతీయతే. కిం చ- హేతుమాత్రవిషయాయా అపి సౌత్రపదపఞ్చమ్యాః శ్రుతివాక్యస్థపఞ్చమ్యా హి తోపాదానరూపహేతువిశేషపర్యవసానం స్యాత్- సూత్రస్య శ్రుత్యైకార్థ్యోపపత్తేః. అతశ్శ్రుతిసూత్రయోరుభయోరపి పఞ్చమ్యా ఉపాదానమాత్రవిషయత్వాత్ బ్రహ్మోపాదానం- న తు నిమిత్తమితి. నైవం - శ్రుతౌ యత ఇతి పదస్య జనిస్థితిలయసాధారణత్వాభావేపి యచ్ఛబ్దస్యానువాదరూపత్వాత్, అనువాదస్య చ ప్రాపకవాక్యసాపేక్షతయా తద్విరుద్ధార్థపరత్వాసంభవాత్, ప్రాపకవాక్యేషు చ *ఏకమేవాద్వితీయం తదైక్షత బహు స్యాం *తత్తేజోऽసృజతేత్యుపాదానభూతస్యైవ బ్రహ్మణో నిమిత్తాన్తరం నిషిధ్యాహమేవ జగద్రూపేణ బహు స్యామితి సంకల్పయుక్తత్వాద్యథా సంకల్పం తత్కర్తృకసృష్టేశ్చ ప్రతిపాదనాత్, తదనువాదినిలక్షణవాక్యే యత ఇతి పదముభయవిషయం. శ్రుత్యనువిధాయిత్వాజ్జనిస్థితిలయసాధారణత్వాచ్చ సౌత్రం చ యత ఇతి పదముభయవిషయమేవేతి నిమిత్తాన్తరవాదో వేదవిరుద్ధత్వాదనాదరణీయ ఏవేతి. ఏవం తర్హి ప్రకృత్యధికరణే పౌనరుక్త్యం స్యాదితి చేన్న- తత్ర హి నిమిత్తోపాదానైక్యస్య శ్రుతిప్రతిపాద్యత్వం సమర్థ్యతే- అత్ర తు నిమిత్తోపాదానైక్యసిద్ధవత్కారేణ తస్యోభయవిధకారణత్వస్య లక్షణత్వానుపపత్తిః పరిహ్రియత ఇతి నైష దోషః స్యాత్. నన్వీశ్వర ఏవ బ్రహ్మ చేత్ సత్యజ్ఞానాది- లక్షణత్వేనవక్తవ్యం- న తు జన్మాది- ఈశ్వరస్య సర్వవిధకారణత్వాయోగాత్. నిమిత్తకారణముపాదానం చైకమేవ హి వేదాన్తే ను మతం. తస్మాదీశ్వరాదతిరిక్తం బ్రహ్మ భవ్యోపగచ్ఛతో భేదాభేదవాదినోऽనుకూలమిదం జన్మాదిలక్షణకథనం. నైవం - చిదచిద్విశిష్టతయా సత్యసంకల్పతయా చేశ్వరస్యైవ బహు స్యామితీక్షణయుక్తత్వేన సర్వవిధకారణత్వోపపత్తేః. సన్మాత్రస్య చిన్మాత్రస్య చ సత్యసంకల్పత్వాయోగాత్, ఈశ్వరస్య చ బ్రహ్మాంశతయాऽధ్యస్తతయా చాభిమతస్యాంశాన్తరాధ్యస్తాన్తరసమానాధికరణశబ్దవాచ్యత్వాయోగాత్, భేదాభేదపక్షే మృషావాదిపక్షే చ *బహు స్యామితి సంకల్పపూర్వక కారణత్వం న ఘటత ఇత్యేతల్లక్షణం పరేషామేవానుపపన్నం. కిం చ - బుభుత్సితస్య లక్షణం వాచ్యం. బుభుత్సితం చోపాస్యం. ఈశ్వర ఏవోపాస్యః ప్రాప్యశ్చ. ఉపాసనం చ విశిష్టవిషయం- ఉపాసాత్రైవిధ్యస్య వక్ష్యమాణత్వాత్. ప్రాప్తిశ్చ విశిష్టవిషయా- యథోపాసనం భావిత్వాత్తస్యాః. జన్మాది చోపాస్యలక్షణం- *తద్విజిజ్ఞాసస్వేతి ప్రతిపాదనాత్. సత్యజ్ఞానాదితు విశేష్యాంశస్య లక్షణం - న తు విశిష్టస్య. అతో విశిష్టస్యైవోపాస్యత్వాజ్జిజ్ఞాస్యబ్రహ్మలక్షణం జన్మాద్యేవ. యత ఇత్యస్యానువాదరూపత్వాత్ విజిజ్ఞాసస్వేతి జిజ్ఞాస్యత్వవచనాచ్చ జిజ్ఞాస్యతోపయోగిశోధకవాక్యార్థశ్చ యచ్ఛబ్దైర్గృహీతః. తస్మాద్యస్మాదిత్యాదివిశేషణాన్యుక్తాని. అథ జన్మాదీనాం లక్షణత్వే తత్ర జన్మనోऽన్తర్భావే తత్రోపి సముదితస్య లక్షణత్వే చ కిం తే ప్రమాణమిత్యాకాఙ్క్షాయాం- సూత్రకారై

*భృగుర్వై వారుణిః। వరుణం పితరముపససార। అధీహి భగవో బ్రహ్మేత్యారభ్య *యతో వా ఇమాని భూతాని జాయన్తే। యేన జాతాని జీవన్తి। యత్ప్రయన్త్యభిసంవిశన్తి। తద్విజిజ్ఞాసస్వ। తద్బ్రహ్మేతి శ్రూయతే. తత్ర సంశయః- కిమస్మాద్వాక్యాత్ బ్రహ్మ లక్షణతః ప్రతిపత్తుం శక్యతే-న వేతి. కిం ప్రాప్తం- న శక్యమితి. న తావజ్జన్మాదయో విశేషణత్వేన బ్రహ్మ లక్షయన్తి-అనేకవిశేషణవ్యావృత్తత్వేన బ్రహ్మణోఽనేకత్వప్రసక్తేః. విశేషణత్వం హి వ్యావర్తకత్వం. నను దేవదత్తశ్శ్యామో యువా లోహితాక్షస్సమపరిమాణ ఇత్యత్ర విశేషణబహుత్వేఽప్యేక ఏవ దేవదత్తః ప్రతీయతే - ఏవమత్రాప్యేకమేవ బ్రహ్మ భవతి. నైవం - తత్ర ప్రమాణాన్తరేణైక్యప్రతీతేరేకస్మిన్నేవ విశేషణానాముపసంహారః - అన్యథా

ర్విషయత్వేనాభిప్రేతాం శ్రుతిం దర్శయతి (భృగురితి) శాస్త్రం ప్రకాశాద్యావిషయః. *యతో వా ఇమానీత్యాదిమాత్రే ఉదాహర్తవ్యేఽప్యర్థనాగా పతాత్పర్యలిఙ్గజ్ఞాపనార్థం, ప్రకరణస్య బ్రహ్మోపక్రమత్వేనానన్యపరత్వజ్ఞాపనార్థం, చ భృగుర్వా ఇత్యాద్యుదాహృతం. అన్నప్రాణాదివస్తుష్వపి సర్వోత్కృష్టతయాఽఽపాతప్రతీతేషు సర్వేషాం సర్వోత్కృష్టత్వస్యానుపపన్నత్వేన తత్త్వస్య దుర్నిశ్చయతయా నిరతిశయబృహత్త్వాశ్రయవ్యక్తివిశేషజిజ్ఞాసయా హి *అధీహి భగవో బ్రహ్మేతి ప్రశ్నః. తత్ర వ్యక్తివిశేషస్య లక్షణముచ్యతే *యతో వా ఇమానీతి. యతో యేన యదితి [illegible] కారణత్వమనూద్యతే- తద్బ్రహ్మేతి కారణస్య బ్రహ్మత్వం విధీయతే- తేన కారణత్వస్య బ్రహ్మలక్షణత్వం సిద్ధం భవతి. *తద్విజిజ్ఞాసస్వేతి సవిచారస్యోపాసనస్య విధిః. విచారాత్మకజ్ఞానం రాగప్రాప్తత్వాన్న విధేయం. ఉపాసనాత్మకస్య తు జ్ఞానస్య *బ్రహ్మవిదాప్నోతీతి ప్రాకరణికవాక్యాన్తరసిద్ధత్వాత్, ఉపక్రమే *అధీహి భగవో బ్రహ్మేతి ప్రశ్నస్య తత్త్వపరత్వేనోపాయవిషయత్వాభావాచ్చ నోపాసనాత్మకజ్ఞానమిహ విధేయం. అతో విజిజ్ఞాసస్వేత్యుపదిశ్యమానార్థే అవధానార్థం సన్నైహనివృత్త్యర్థం వోక్తం. యాగస్వతీ - తాం పృథివీం విద్ధీతివత్. అతః కారణత్వస్య బ్రహ్మలక్షణత్వమేవాస్య వాక్యస్య విధేయం- యథా-యత్ర సారసస్స దేవదత్తకేదార ఇత్యుక్తే సారససంబన్ధస్య దేవదత్తకేదారలక్షణత్వముక్తం స్యాత్-తద్వత్. దేవదత్తకేదారో బుభుత్సితో ధీస్థః. సారససంబన్ధశ్చ దృష్టః. తస్య దేవదత్తకేదారలక్షణత్వం హ్యజ్ఞాతం- అతస్తదేవ వాక్యస్య విధేయం. ఏవం నిరతిశయబృహత్త్వం బహుష్వస్థాప్యాపాతతః ప్రతీతం. కారణత్వం చ ప్రాపకవాక్యావగతం. తస్య నిరతిశయబృహద్వస్తులక్షణత్వమనవగతమితి తత్ర విధేయం. లక్షణస్య చ సజాతీయవిజాతీయవ్యావర్తనస్వభావత్వాదన్యేషాం నిరతిశయబృహత్త్వశఙ్కావ్యుదాసః ఫలితః. అతో నారాయణాదివిశేషశబ్దవాచ్యవస్తువిశేషస్యైవ నిరతిశయబృహత్త్వసిద్ధిః. అత ఏవ హి పరస్సాత్త్వం స ఇత్యుక్తం. ప్రాపకవాక్యైరేవ కారణభూతవస్తువిశేషస్య నిరతిశయబృహత్త్వం జ్ఞాయత ఇతి కిమనేన లక్షణవాక్యేనేతి చేత్. న- అగ్న్యాదీనామపి కర్మభాగవాక్యేషు సర్వోత్కృష్టత్వావగమాత్ తేషు బృహత్త్వశఙ్కావ్యుదాసాయ కారణవాక్యానామపి తద్వదన్యపరత్వాభావేన తత్త్వపరత్వజ్ఞాపనపరత్వాదస్య వాక్యస్య. అథ శ్రుతిరేవ లక్షణం ప్రతిపాదయతి చేత్ కిం సూత్రేణేతి శఙ్కాయాం - సూత్రతాత్పర్యార్థం వివక్షుః సంశయం దర్శయితుం శ్రుతిగతహేతునైవ సంశయోత్పత్తిం దర్శయతి (తత్రేతి) తత్ర- తాదృశ ఇత్యర్థః. పూర్వపక్షానుగుణేన విశేషణబహుత్వేన సిద్ధాన్తానుగుణేనైకవచనాన్తబ్రహ్మశబ్దైక్యేన చ విశిష్టత్వం సంశయహేతుత్వేనాభిప్రేత్య తత్రేత్యుక్తం. సంశయస్వరూపం దర్శయతి (కిమస్మాదితి) బ్రహ్మమీమాంసా కిమారమ్భణీయా - ఉతానారమ్భణీయేతి ప్రథమవిచారః, తదర్థం వేదాన్తా బ్రహ్మణి ప్రమాణం- ఉత నేతి ద్వితీయవిచార, స్తన్నుస్యాత్ సాధారణః- సిద్ధస్వరూపం బ్రహ్మ న శాస్త్రం ప్రతిపాదయతీత్యాశఙ్క్యాహ, తచ్ఛాస్త్రప్రమాణకత్వం బ్రహ్మణస్సంభవత్యేవ, ఇతి సమన్వయాధికరణోపక్రమే తస్యాధికరణస్య శాస్త్రారమ్భహేతుభూతప్రామాణ్యసమర్థనార్థత్వస్య భాష్యకారైరేవ వక్ష్యమాణత్వాత్. తథా చాహుః *వ్యుత్పత్త్యభావః ప్రతిపత్తిదౌస్స్థ్యమన్యేన సిద్ధత్వమథాఫలత్వం। ఏతాని వై సూత్రచతుష్టయేనానారమ్భకాలాని నిరాకృతానీతి. అతస్తద్విచారయోగ్యతయా ప్రాప్తసిద్ధమభిప్రేత్యైతదధికరణాసాధారణం సంశయశరీరం దర్శితం కిమస్మాదితి. యతో వా ఇమానీత్యాదివాక్యం బ్రహ్మ లక్షణతః ప్రతిపాదయితుం శక్నోతి- ఉత నేతి సంశయః. తదర్థం సంశయ్యతే- కిం సృష్ట్యాదీనాం విశేషణత్వేనోపలక్షణత్వేన చ బ్రహ్మలక్షణత్వం సంభవతి- నేతి. తదర్థం విశేషణపక్షే కిం విశేషణభేదేన విశేష్యభేదోఽస్తి- నేతి. తదర్థం కిం విశేషణస్య విశేషణత్వం స్వాశ్రయసర్వధర్మవ్యావర్తకతయా- ఉత విరోధిధర్మవ్యావర్తకతయేతి. ఉపలక్షణపక్షే కిమాకారాన్తరప్రతిపత్తిరస్తి-ఉత నాస్తీతి. సర్వధర్మవ్యావర్తకతయా విశేషణత్వం, ఆకారాన్తరప్రతిపత్తిశ్చ నాస్తి, ఇతి పూర్వపక్షః. విరోధిధర్మవ్యావర్తకతయైవ విశేషణత్వం, ఆకారాన్తరప్రతిపత్తిశ్చాస్తీతి రాద్ధాన్తః. సర్వధర్మవ్యావర్తకతయా విశేషణత్వే విశేష్యభేదప్రసఙ్గేన జన్మాదీనాం విశేషణత్వాయోగా, దాకారాన్తరప్రతిపత్త్యభావే చోపలక్షణత్వాయోగా, దుభయథాపి లక్షణత్వాసంభవాదిదం వాక్యం బ్రహ్మ లక్షణతః ప్రతిపాదయితుం న శక్నోతీతి లక్షణదౌస్స్థ్యేన బ్రహ్మణి శాస్త్రప్రామాణ్యాభావాత్తద్విచారో నారమ్భణీయ ఇతి పూర్వపక్షే ఫలితం. విరోధిధర్మవ్యావర్తకతయైవ విశేషణత్వే విశేష్యభేదాభావాజ్జన్మాదీనాం విశేషణత్వోపపత్తే, రాకారాన్తరప్రతిపత్తిసద్భావాదుపలక్షణత్వోపపత్తేశ్చోభయథాపి లక్షణత్వసంభవాదిదం వాక్యం బ్రహ్మ లక్షణతః ప్రతిపాదయితుం శక్నోతీతి లక్షణసౌష్ఠవేన బ్రహ్మణి శాస్త్రప్రామాణ్యోపపత్తేస్తద్విచారస్యారమ్భణీయత్వం సిద్ధాన్తే ఫలితం. తత్ర పూర్వపక్షముపపాదయితుం ప్రతిజానీతే (న శక్యమితి) జన్మాదీనాం బ్రహ్మలక్షణత్వం కిం విశేషణతయా- ఉతోపలక్షణతయేతి వికల్పమభిప్రేత్య ప్రథమం దూషయతి (న తావదితి) కథం విశేషణత్వేన న లక్షయన్తీత్యత్రాహ (అనేకేతి) అనేకత్వప్రసక్తిః వ్యావర్తకత్వం వా కథమిత్యత్రాహ (విశేషణత్వం హీతి) విశేష్యతేఽనేనేతి నిర్వచనానుసారేణ భేదకం విశేషణం భేద్యం విశేష్యమితి ప్రసిద్ధిః, ఖణ్డో ముణ్డః పూర్ణశృఙ్గః నీలం శుక్లం పీతమశ్వో గౌర్మహిష ఇత్యాదిషు తథా దర్శనా, చ్చేతి భావః. సిద్ధాన్తిచ్ఛాయయా చోదయతి (నన్వితి) పరిహరతి (నైవమితి) ఉపసంహారః- పర్యవసానం. అన్యథా- ప్రమాణాన్తరేణైక్యప్రతీత్య

తత్రాపి వ్యావర్తకత్వేనానేకత్వమపరిహార్యం. అత్ర త్వనేనైవ విశేషణేన లిలక్షయిషితత్వాత్ బ్రహ్మణః ప్రమాణాన్తరేణైక్యమనవగతమితి వ్యావర్తకభేదేన బ్రహ్మబహుత్వమవర్జనీయం. బ్రహ్మశబ్దైక్యాదత్రాప్యైక్యం ప్రతీయత ఇతి చేన్న- అజ్ఞాతగోవ్యక్తేః జిజ్ఞాసోః పురుషస్య ఖణ్డో ముణ్డః పూర్ణశృఙ్గో గౌరిత్యుక్తే గోపదైక్యేపి ఖణ్డత్వాదివ్యావర్తకభేదేన గోవ్యక్తిబహుత్వప్రతీతేః బ్రహ్మవ్యక్తయోపి బహ్వ్యస్స్యుః. అత ఏవ లిలక్షయిషితే వస్తున్యేషాం విశేషణానాం సంభూయ లక్షణత్వమప్యనుపపన్నం. నాప్యుపలక్షణత్వేన లక్షయన్తి - ఆకారాన్తరాప్రతిపత్తేః. ఉపలక్షణానామేకేనాకారేణ ప్రతిపన్నస్య కేనచిదాకారాన్తరేణ ప్రతిపత్తిహేతుత్వం హి దృష్టం యత్రాయం సారసస్స దేవదత్తకేదార ఇత్యాదిషు. ననుచ *సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మేతి ప్రతిపన్నాకారస్య జగజ్జన్మాదీన్యుపలక్షణాని భవన్తి. న- ఇతరేతరప్రతిపన్నాకారాపేక్షత్వేన ఉభయోర్లక్షణవాక్యయోరన్యోన్యాశ్రయణాత్. అతో న లక్షణతో బ్రహ్మ ప్రతిపత్తుం శక్యత ఇతి. ...

ఏవం ప్రాప్తేఽభిధీయతే- జగత్సృష్టిస్థితిప్రళయైరుపలక్షణభూతైర్బ్రహ్మ ప్రతిపత్తుం శక్యతే. న చోపలక్షణోపలక్ష్యాకారవ్యతిరిక్తాకారాన్తరాప్రతిపత్తేర్బ్రహ్మప్రతిపత్తిః- ఉపలక్ష్యం హ్యనవధికాతిశయబృహత్, బృంహణం, చ- బృహతేర్ధా

త్వాపేక్షత్వార్థః. తత్రాపి దేవదత్తాదావపి. పక్షే నైక్యమాహ (అత్రత్వితి) ప్రమాణాన్తరేణైక్యమనవగతమితి వదతోయం భావః- *ఏకమేవాద్వితీయమిత్యాదిభిరపి నైకత్వనిశ్చయః- తత్రాప్యేకత్వాదివిశేషణభేదేన బహుత్వాపత్తేః, ఏకమిత్యాదిపదానామేకో వ్రీహిరిత్యాదివన్నిర్వాహసంభవాచ్చేతి. ననున కేవలం ప్రమాణాన్తరేణైక్యప్రతీతిః- శాబ్దీ చ విద్యతే. తస్యాం సత్యాం ధర్మిబహుత్వం న స్యాత్. అత్ర చైకవచనాన్తధర్మివాచిపదైక్యం విశేష్యైక్యజ్ఞాపకమితి శఙ్కతే (బ్రహ్మశబ్దేతి) తద్బ్రహ్మ తద్బ్రహ్మేతి ముహుర్ముహురుక్తిర్వా- తాని బ్రహ్మాణీతి బహువచనం వా- నాస్తీతి భావః. పరిహరతి (నేతి) తత్కథమిత్యత్రాహ (అజ్ఞాతేతి) ఏకవచనాన్తధర్మివాచిపదైక్యం- విశేషణబహుత్వాధీనం విశేష్యబహుత్వం న బాధతే- ఖణ్డో ముణ్డః పూర్ణశృఙ్గో గౌరిత్యత్ర బహుత్వప్రతీతేః. ఏకవచనాన్తధర్మివాచిపదైక్యం స్వతో విశేష్యైక్యప్రతిపాదకం- ఖణ్డాదిషు ప్రత్యక్షబాధాత్ బహుత్వప్రతీతిరితి చేన్న- అప్రత్యక్షేష్వపి గోషు ఖణ్డ ఇత్యాదివాక్యప్రయుక్తైః బహుత్వప్రతీతేః. తస్మాద్విశేషణబహుత్వం చేద్విశేష్యభేదాపాదకమిత్యభిప్రాయేణోక్తం అజ్ఞాతగోవ్యక్తేరితి. అజ్ఞాతగోవ్యక్తేః- ప్రత్యక్షేణాదృశ్యమానగోవ్యక్తేరిత్యర్థః. ఖణ్డో ముణ్డ ఇత్యాదివాక్యప్రయోగాసంభవప్యుదాసాయ జిజ్ఞాసోరిత్యుక్తం. గోసామాన్యజ్ఞానేసత్యదృష్టగోవ్యక్తిత్వాజ్జిజ్ఞాసాసంభవాత్ప్రయోగసంభవః. సృష్టిస్థితిప్రళయాః కిం ప్రత్యేకలక్షణాని- ఉత సంభూయేతి వికల్పమభిప్రేత్య ప్రత్యేకపక్షే దూషణముక్తం. సంభూయేతిపక్షే దూషణమాహ (అత ఏవేతి) అత ఏవ- విశేషణభేదస్య స్వతో విశేష్యభేదాపాదకత్వాదిత్యర్థః. ఉపలక్షణపక్షం దూషయతి (నాపీతి) కుత ఇత్యత్రాహ (ఆకారాన్తరేతి) వ్యాపకనివృత్త్యా వ్యాప్యనివృత్తిరితి భావః. వ్యాపకత్వమేవోపపాదయతి (ఉపలక్షణానామితి) ఉపలక్షణేనోపలక్ష్యప్రతిపత్తావుపలక్షణముపలక్ష్యాకారః పూర్వప్రతిపన్నాకారశ్చేత్యాకారత్రయమపేక్షణీయం - సంప్రతిపన్నస్థలేషు తద్దర్శనాత్. యథా- సారససంబన్ధ ఉపలక్షణం. దేవదత్తసంబన్ధిత్వముపలక్ష్యం. కేదారత్వం పూర్వప్రతిపన్నాకారః. అతో త్ర తృతీయాకారప్రతిపత్త్యభావాదుపలక్షణత్వమనుపపన్నమిత్యర్థః. శాఖాగ్రే చన్ద్ర ఇత్యత్ర కథమాకారత్రయమితి చేత్. ఉచ్యతే- కాలవిశేష-దేశవిశేషసంబన్ధః ఉపలక్ష్యాకారః. శాఖాగ్రముపలక్షణం. శాఖాచన్ద్రయోశ్చ ఋజుప్రదేశవర్తిత్వం సంబన్ధః- స చ సంబన్ధో వాక్యావగతః. ఆదిత్యాదివ్యావర్తకం చన్ద్రశబ్దబోధ్యం చన్ద్రసంస్థానం ప్రతీయమానాకారః. కేదారత్వాద్యాకారః ప్రత్యక్షప్రతీతః- చన్ద్రత్వం తు పూర్వానుభూతత్వాద్గృహీతం. కుత్ర చన్ద్ర ఇతి బుభుత్సాయామేవం. కశ్చన్ద్ర ఇతి బుభుత్సాయాం శబ్దవాచ్యత్వముపలక్ష్యం. స్వారసికేన వాశబ్దేనాపి తద్బుభుత్సాభావేన వా ప్రత్యక్షేణ ప్రతీతో వక్రతాదిః పూర్వప్రతిపన్నాకారః. అనేన నిర్విశేషవస్తువాదే తూపలక్షణత్వమపి నోపపద్యత ఇత్యుక్తం భవతి. తృతీయాకారప్రతిపత్తిరస్తీతి చోదయతి (ననుచేతి) దూషయతి (నేతి) సత్యత్వాదయః కిం విశేషణతయా లక్షణభూతాః- ఉతోపలక్షణతయా. పూర్వస్మిన్పక్షే పూర్వదూషణముక్తం. అన్యత్ర చాకారాన్తరప్రతిపత్త్యపేక్షాయాం వాక్యాన్తరేణ చేదనవస్థా- స్వేన చేదాత్మాశ్రయ ఇతి. అతో *యతో వా ఇమానీత్యాదివాక్యేన ఆకారాన్తరప్రతిపత్తిర్వక్తవ్యా- తతశ్చాన్యోన్యాశ్రయ ఇతి భావః. (అత ఇతి) విశేషణత్వోపలక్షణత్వాయోగాదిత్యర్థః........................

సిద్ధాన్తమవతారయతి (ఏవం ప్రాప్తేఽభిధీయత ఇతి) ఏవం సూత్రకారాభిప్రేతే పూర్వపక్షే ప్రాప్తే తదభిప్రేతసత్పరిహార ఉచ్యత ఇత్యర్థః. జ్ఞాప్యబహిర్భూతో జ్ఞాప్యప్రతీత్యుపాయః ఉపలక్షణం. జ్ఞాప్యాన్తర్భూతో జ్ఞాప్యప్రతీత్యుపాయో విశేషణం. న చైకస్య జ్ఞాప్యజ్ఞాపకత్వవిరోధః - ఘటాదేరిన్ద్రియసంయోగప్రతిసంబన్ధిత్వేన జ్ఞానోత్పత్తిహేతుత్వస్య విషయత్వస్య చ దర్శనాత్. ఏవం శబ్దతో ధీస్థతయా స్వవిశిష్టప్రతీతౌ హేతుభూతం విశేషణమితి ఉభయథాపి లక్షణత్వోపపత్తిం వక్ష్యన్ *ఏకానేకస్వరూపాయ స్థూలసూక్ష్మాత్మనే నమ ఇతివచ్చరమోక్తముపలక్షణపక్షం బుద్ధిస్థతయా ప్రథమముపపాదయితుం ప్రతిజానీతే (జగదితి) నన్నూపలక్షణపక్షేనుపపత్తిరుక్తేత్యత్రాహ (న చేతి) ఆకారాన్తర- ఆకారవిశేషః. న చోపలక్షణోపలక్ష్యాకారాతిరిక్త ఇత్యపునరుక్తిః. పృథక్తృతీయాకారం దర్శయితుమాకారద్వయం వివక్షన్ పూర్వముపలక్ష్యాకారమాహ (ఉపలక్ష్యం హీతి) అథర్వశిరసి *బృహతి బృంహయతి తస్మాదుచ్యతే పరం బ్రహ్మేతి - శ్రీమతి వైష్ణవే పురాణే చ *బృహత్త్వాద్బృంహణత్వాచ్చ బ్రహ్మేతి పరిపఠ్యత ఇత్యాది నిర్వచనప్రసిద్ధిద్యోతకో హిశబ్దః. ఆకారత్రయపృథక్త్వద్యోతనార్థాః చశబ్దాస్తత్ర తత్ర జ్ఞేయాః. కథం నిరతిశయబృహత్త్వబృంహణత్వప్రతిపత్తిరిత్యత్రాహ (బృహతేరితి) మనిన్ప్రత్యయాన్తస్య రూఢిసహకృతస్య బృహతిధాతోస్తదర్థత్వాదిత్యర్థః. యద్వా- బ్రహ్మశబ్దేన బృహత్త్వబృంహణత్వావగతిః కథమిత్య

తోఽస్తదర్థత్వాత్. తదుపలక్షణభూతాశ్చ జగజ్జన్మస్థితిలయాః. యతో యేనయదితి ప్రసిద్ధవన్నిర్దేశేన యథాప్రసిద్ధి జన్మాదికారణమనూద్యతే - ప్రసిద్ధిశ్చ *సదేవసోమ్యేదమగ్రఆసీదేకమేవాద్వితీయం తదైక్షత బహుస్యాం ప్రజాయేయేతి తత్తేజోఽసృజత ఇత్యేకస్యైవ సచ్ఛబ్దవాచ్యస్య నిమిత్తోపాదానరూపకారణత్వేన - తదపి సదేవేదమగ్రఏకమేవాసీదిత్యుపాదానతాం ప్రతిపాద్య అద్వితీయమిత్యధిష్ఠాత్రన్తరం ప్రతిషిధ్య తదైక్షత బహుస్యాం ప్రజాయేయేతి తత్తేజోఽసృజత ఇత్యేకస్యైవ ప్రతిపాదనాత్. తస్మాద్యన్మూలా జగజ్జన్మస్థితిలయాః తద్బ్రహ్మేతి - జన్మస్థితిలయాః స్వనిమిత్తోపాదానభూతం వస్తు బ్రహ్మేతి లక్షయన్తి. జగన్నిమిత్తోపాదానతాక్షిప్తసర్వజ్ఞత్వ సత్యసంకల్పత్వ విచిత్రశక్తిత్వాద్యాకారబృహత్త్వేన ప్రతిపన్నం బ్రహ్మేతి చ జన్మాదీనాం తథాప్రతిపన్నస్య లక్షణత్వేన నాకారాన్తరాప్రతిపత్తిరూపానుపపత్తిః. జగజ్జన్మాదీనాం విశేషణతయా లక్షణత్వేపి న కశ్చిద్దోషః. లక్షణభూతాన్యపి విశేషణాని స్వవిరోధివ్యావృత్తం వస్తు లక్షయన్తి. అజ్ఞాతస్వరూపే వస్తున్యేకస్మిన్ లిలక్షయిషితే పి పరస్పరావిరోధ్యనేకవిశేషణలక్షణత్వం న భేదమాపాదయతి - విశేషణానామేకాశ్రయతయా ప్రతీతేరేకస్మిన్నేవోపసంహారాత్.

త్రాహ(బృహత్త్వేతి) బృహత్త్వస్య స్వరూపతో గుణతశ్చ వివక్షితత్వాత్ బృంహణత్వరూపబృహత్త్వమపి ధాత్వర్థాన్తర్గతమితి భావః- ఉపలక్షణాకారమాహ (తదుపలక్షణేతి) ననుసారసస్య కేదారేణేవ జన్మాదీనాం బ్రహ్మణా సహ సంబన్ధో వక్తవ్యః. కించ- బ్రహ్మణ ఉపాదానత్వే బాహ్యాభిమతఇవనిమిత్తాన్తరాపత్తేః. యథా ప్రసక్తేన సత్యసంకల్పత్వాదిగుణాన్వయలక్షణబృంహణత్వాసిద్ధిశ్చ స్యాదిత్యేతచ్ఛఙ్కాద్వయం పరిహరం స్తృతీయాకారోపస్థాపకం వాక్యం వాపతారయతి (యతో యేనేత్యాదినా) కుత్రకథం ప్రసిద్ధిరిత్యత్రాహ (ప్రసిద్ధిశ్చేతి) తచ్చకథమిత్యపేక్షాయాం తత్ప్రతిపాదనం పదానామన్వయముఖేన దర్శయతి (తదపీతి) తత్ -నిమిత్తోపాదానత్వరూపకారణత్వం. ఉపాదానత్వాధిష్ఠాత్రన్తరనివారణయోరుపపాదనం కృతం *తదైక్షత బహుస్యాం* అసృజతేతి. రామకృష్ణాదిరూపేణ బహుభవనవ్యావృత్త్యర్థం జగద్రూపేణ బహుభవనమితి దర్శితం *తత్తేజోఽసృజతే*త్యనేన. అత్ర ఫలితం సంబన్ధమాహ (తస్మాదితి) యథా ఉపలక్షణేన సారసేనాధికరణత్వేన సంబన్ధిత్వం కేదారస్య, యథా చన్ద్రదేశస్య శాఖాయాశ్చ ఋజుభావస్సంబన్ధః- తథా బ్రహ్మణ ఉపలక్షణభూతజన్మాదిభిర్హ్యేతుహేతుమద్భావస్సంబన్ధ ఇత్యుక్తం భవతి- యథా ప్రసిద్ధ్యనువాదరూపతయా వాక్యస్య. నిమిత్తాన్తరశఙ్కాచార్థాపత్తిః ప్రత్యుక్తా భవతి. ఏవం తృతీయాకారస్యాక్షేపకముపలక్షణసంబన్ధాత్మకం నిమిత్తోపాదానరూపకారణత్వముక్తం. అథ తదాక్షిప్తం తృతీయాకారమాహ (జగదితి) యతశ్శబ్దస్మారితకారణవాక్యైముఖ్యేన సార్వజ్ఞ్యాద్యవగమః - అతో జగన్నిమిత్తోపాదానతాక్షిప్తేత్యుక్తం. గుణానామపరిచ్ఛిన్నతయా తద్విశిష్టస్య బ్రహ్మశబ్దవాచ్యతాయోగ్యత్వజ్ఞాపనార్థమాకారబృహత్త్వేనేత్యుక్తం. *యస్సర్వజ్ఞ ఇత్యాదివాక్యావగతసార్వజ్ఞ్యాదీనాముపలక్షణత్వాభావాన్నాన్యోన్యాశ్రయః. విశేషణబహుత్వం తు న విశేష్యభేదాపాదకమితి వక్ష్యత ఇతి న విరోధః. ఉపలక్షణపక్షేనుపపత్తిపరిహారముపసంహరతి (ఇతి చేతి) ఇతి చ-అతశ్చేత్యర్థః. ఉపలక్ష్యం హీత్యాదిభాష్యస్యైవం వాయోజనా - అనవధికాతిశయశబ్దైతాత్పర్యం. ఉపలక్ష్యమనవధికాతిశయబృహత్త్వం బృంహణత్వం చ. నిరవధికబృహత్త్వం చ స్వరూపతో గుణతో విభూతితశ్చానవధికబృహత్త్వం. బృహత్త్వబృంహణత్వవిశేషః ఉపలక్ష్య ఇత్యుక్తం భవతి. తతశ్చోపలక్ష్యాన్తర్గతైకదేశభూతం బృహత్త్వబృంహణత్వమాత్రం పూర్వప్రతిపన్నాకారో భవతీతి ఫలితం- లోకే తథాదర్శనాత్. దేవదత్తకేదారత్వం హ్యుపలక్ష్యం- నచ దేవదత్తసంబన్ధిత్వమాత్రం- ఘటపటాదిష్వతిప్రసఙ్గాత్. తదేకదేశభూతకేదారత్వమాత్రేణ చ పూర్వప్రతిపత్తిః. తస్మాదుపలక్ష్యైకదేశభూతబృహత్త్వబృంహణత్వాకారేణ పూర్వప్రతిపత్తిః. అనవధికాతిశయబృహత్త్వం బృంహణత్వముపలక్ష్యమిత్యభిప్రాయేణ హ్యనవధికాతిశయబృహద్బృంహణం చేత్యుక్తం. బృహత్త్వబృంహణత్వవిశేషస్యోపలక్ష్యత్వాత్ బృహత్త్వబృంహణత్వమాత్రం పూర్వప్రతిపన్నాకార ఇత్యర్థసిద్ధమితి- హిశబ్దేన సూచితం, కథం తత్ప్రతిపత్తిరిత్యత్రాహ(బృహత్త్వేతి) బృహత్త్వమాత్రం పూర్వప్రతిపన్నాకార ఇత్యధ్యాహృత్యేన వాక్యేన తదర్థత్వాదితి పఞ్చమ్యా అన్వయః. యద్వా- న చేత్యాదిపూర్వవాక్యేనాన్వయః. ఉపలక్షణాకారమాహ (తదుపలక్షణేతి) తృతీయాకారమన్యదుక్తివశేన తత్ప్రతిపాదకం వాక్యమవతారయన్నుపలక్షణస్యోపలక్ష్యేణ సంబన్ధం వదన్నిమిత్తాన్తరశఙ్కాం చ వ్యుదస్యతి (యతో యేనేత్యాదినా) పూర్వవదర్థః. వివక్షితమన్యం తృతీయాకారమాహ(జగదితి) ఇదానీం-చశబ్దస్తృతీయాకారాన్తరసముచ్చయే. యథా కేదారత్వం సారసాధికరణత్వే దేవదత్తసంబన్ధిత్వే చ ఉపయోగి-తథా సర్వజ్ఞత్వాదయోఽప్యనవధికాతిశయబృహత్త్వబృంహణత్వ జన్మాదికారణత్వోపయోగినః. అథ విశేషణతయా లక్షణత్వముపపాదయతి(జగజ్జన్మాదీనామితి) కథం న దోషః-అపవాదకప్రమాణాభావే విశేషణభేదస్య విశేష్యభేదావహత్వం దోషత్వేనహ్యుక్తమిత్యత్రాహ(లక్షణభూతాన్యపీతి) లక్షణభూతాని-వ్యావర్తకభూతానీత్యర్థః. యద్వా - లక్షణభూతానాం విశేషణానాం సజాతీయవిజాతీయవ్యావర్తనస్వభావత్వేపీత్యర్థః. స్వవిరోధివ్యావృత్తం- నియతభిన్నాశ్రయవిశేషణాశ్రయాద్వ్యావృత్తం-నత్వవిరుద్ధవిశేషణాశ్రయాద్వ్యావృత్తమిత్యర్థః. అయం గ్రన్థః పక్షవిషయః. బహుత్వాపవాదకప్రమాణాభావేపి విశేషణత్వమేవ విరోధిత్వమిత్యత్రాహ (అజ్ఞాతేతి) అయం తు సపక్షవిషయః. దేవదత్తశ్శ్యామో యువేత్యాద్యుదాహరణమత్రాభిప్రేతం. అప్రత్యక్షవిషయేప్యేకవచనాన్తధర్మివాచిపదైకార్థ్యాద్విశేష్యైక్యం ప్రతీయత ఇత్యర్థః. అత్ర విశేష్యైక్యవ్యవస్థాపకం కిమిత్యపేక్షాయాం సపక్షే విశేష్యైక్యముపపాదయతి (విశేషణానామితి) శబ్దస్వారస్యాద్విశేషణానామేకాశ్రయాన్వయప్రతీతేరవిరుద్ధవిశేషణానామేకాశ్రయవృత్తిత్వోపపత్తేరిత్యర్థః. అవిరుద్ధవిశేషణత్వం విశేష్యైక్యవ్యవస్థాపకమిత్యుక్తం భవతి. యద్వా - అజ్ఞాతస్వరూప ఇత్యపి గ్రన్థః పక్షవిషయః. పూర్వస్మి

ఖణ్డత్వాదయస్తు విరోధాదేవ గోవ్యక్తిభేదమాపాదయన్తి- అత్ర తు కాలభేదేన జన్మాదీనాం న విరోధః. *యతో వా ఇమాని భూతాని జాయన్తే ఇత్యాది కారణవాక్యేన ప్రతిపన్నస్య జగజ్జన్మాదికారణస్య బ్రహ్మణస్సకలేతరవ్యావృత్తం స్వరూపమభిధీయతే *సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మేతి. తత్ర సత్యపదం నిరుపాధికసత్తాయోగి బ్రహ్మాహ. తేన వికారాస్పదమచేతనం తత్సంసృష్టశ్చేతనశ్చ వ్యావృత్తః- నామాన్తరభజనార్హావస్థాన్తరయోగేన తయోర్నిరుపాధికసత్తాయోగరహితత్వాత్. జ్ఞానపదం నిత్యాసంకుచితజ్ఞానైకాకారమాహ.

నన్వేవం విశేషణానాం విరుద్ధవిశేషణాశ్రయాత్ స్వాశ్రయభేదకత్వముక్తం. అప్రత్యక్షత్వే సతి భిన్నవిశేషణత్వమేవ భేదకత్వమిత్యత్రాహ (అజ్ఞాతేతి) తత్రాప్యవిరుద్ధవిశేషణభేదో న విశేష్యభేదక ఇత్యర్థః. కుత ఇత్యత్రాహ (విశేషణానామితి) దేవదత్తః శ్యామో యువా లోహితాక్ష ఇత్యాదావవిరుద్ధవిశేషణానామేకాశ్రయత్వదర్శనాత్ ప్రతీకృతేష్వేకస్మిన్నేవ విశేషణానామన్వయోపపత్తేరిత్యర్థః- అవిరుద్ధవిశేషణానాం విశేష్యభేదానాపాదకత్వముక్తం. విపక్షభూతఖణ్డాదిషు బహుత్వనియామకమాహ (ఖణ్డత్వాదయస్త్వితి) తతః పక్షస్య వైషమ్యమాహ (అత్ర త్వితి) కాలభేదేనేత్యస్యాయమభిప్రాయః- విశేష్యబ్రహ్మాబహుత్వేపి జగజ్జన్మాదీనాం యౌగపద్యవ్యాఘాతాత్ కాలభేదేనావిరోధ ఆశ్రయణీయః- విశేష్యైక్యేపి తస్య హ్యవిరోధ ఇతి. అత్రాయమర్థోనుసన్ధేయః- విశేషణబహుత్వం స్వత ఏవ విశేష్యభేదాపాదకం- ఖణ్డో ముణ్డ ఇత్యాదిషు దర్శనాత్. దేవదత్తః శ్యామో యువేత్యాదిషు ప్రత్యక్షబాధాదైక్యప్రతీతిః. తస్మాత్ప్రత్యక్షాగోచరే బ్రహ్మణి విశేషణబహుత్వాయత్తం విశేష్యబహుత్వమవర్జనీయమితి చేత్. ఏకవచనాన్తధర్మివాచిపదైక్యస్య స్వతో విశేష్యైక్యపరత్వం దేవదత్తః శ్యామో యువేత్యాదిషు దృష్టం- ఖణ్డో ముణ్డ ఇత్యాదిషు ప్రత్యక్షబాధాత్ బహుత్వప్రతీతిః. అతః ప్రత్యక్షాగోచరే బ్రహ్మణి ఏకవచనాన్తధర్మివాచిపదైక్యాదైక్యం సిద్ధమేవ. నైవం- విశేషణభేదాయత్తం విశేష్యబహుత్వమేకవచనాన్తధర్మివాచిపదైక్యం న బాధతే- అపితు ప్రత్యక్షమేవ బాధతే- అదృశ్యమానగోవ్యక్తేః పురుషస్య ఖణ్డో ముణ్డ ఇత్యాదివాక్యప్రయోగే సత్యేకవచనాన్తధర్మివాచిపదైక్యేపి బహుత్వప్రతీతేరితి హి పూర్వపక్షస్థితిః. తత్రోత్తరముచ్యతే అజ్ఞాతేత్యాదినా. ఏకవచనాన్తధర్మివాచిపదైక్యం బహుత్వం బాధత ఏవ - అదృశ్యమానేపి దేవదత్తే దేవదత్తః శ్యామో యువేత్యాదివాక్యప్రయోగే విశేషణబహుత్వే సత్యపి విశేష్యైక్యప్రతీతేః. ఏవం ప్రత్యక్షే ప్రత్యక్షవిభాగవిధురం బహుత్వప్రతీతిరైక్యప్రతీతిశ్చ భవతః- అత్ర తు బహుత్వైకత్వయోః కో నిర్ణాయక ఇతి చేత్. నియతభిన్నాశ్రయదృష్టవిశేషణబహుత్వం విశేష్యైక్యవిరోధి - అనియతభిన్నాశ్రయదృష్టవిశేషణబహుత్వం నైక్యవిరోధీతి. అథ సత్యజ్ఞానాదీనాం లక్షణత్వోపపత్తిం పూర్వోక్తాన్యోన్యాశ్రయణపరిహారం చాహ (యతో వా ఇతి) లక్షణవాక్యానానేన కారణత్వమేవ లక్షణత్వేనోక్తమిత్యస్య కారణవాక్యత్వం. ఆదిశబ్దేన *సదేవేత్యాదీని కారణత్వప్రాపకవాక్యాని గృహ్యన్తే. నను లక్షణభూతేనైవ జన్మాదికారణత్వేన బ్రహ్మణస్సజాతీయవిజాతీయవ్యావృత్తిస్సిద్ధా- అన్యథా తస్య లక్షణత్వాయోగాత్. తత్కథం సత్యాదివాక్యేన సకలేతరవ్యావృత్తాభిధానోక్తిః. ఉచ్యతే-వ్యావృత్తిర్ద్వివిధా- వ్యక్త్యన్తరేష్వసంభావితధర్మయోగరూపా, తజ్జాతీయాసాధారణధర్మాన్వయరూపా, చ. తత్ర విలక్షణధర్మయోగే వ్యక్త్యన్తరేభ్యోన్యత్వం సిధ్యతి - న త్వతజ్జాతీయత్వం- తజ్జాతీయత్వవ్యఞ్జకధర్మాన్వయాధీనతజ్జాతీయత్వశఙ్కాయా అనపగమాత్. తదనన్వయే తు తజ్జాతీయతావ్యావృత్తిస్సిధ్యతి. యథా-ఘటస్య సంస్థానవిశేషేణ స్వేతరసమనన్తవైలక్షణ్యసిద్ధావపి పృథివీత్వవ్యవస్థాపకగన్ధవత్త్వయోగాత్ పృథివీజాతీయత్వం నాపైతి - తదయోగాదబాదిషు తజ్జాతీయత్వాపగమః - ఏవం జగత్కారణత్వరూపవిలక్షణధర్మాన్వయే సత్యపి బ్రహ్మణోచిజ్జాతీయత్వజీవజాతీయత్వశఙ్కావశిష్టత ఇతి తజ్జాతీయతావ్యావృత్తిస్సత్యాదివాక్యేన ప్రతిపాద్యత ఇతి తస్య సకలేతరవ్యావృత్తస్వరూపబోధకత్వోక్తిర్యుక్తైతి. కథం వ్యావృత్తస్వరూపాభిధానమిత్యత్రాహ (తత్రేతి) కేనాపి పరిణామవిశేషేణ తదవస్థస్య సత్తా సోపాధికసత్తా - అతో నిరుపాధికసత్తా నిర్వికారత్వం. సత్యపదవ్యావర్త్యమాహ (తేనేతి) కథమిత్యత్రాహ (నామాన్తరేతి) నిరుపపదం సత్యపదమసంకోచాత్ స్వరూపతో ధర్మతశ్చైకరూపత్వం జ్ఞాపయతీత్యచిత్తత్సంసృష్టజీవవ్యావృత్తిః. జ్ఞానశబ్దార్థమాహ (జ్ఞానపదమితి) ఇదానీమస్మిన్విషయ ఇత్యాద్యుపపదరహితం జ్ఞానపదం అసంకుచితత్వం నిత్యత్వం చ జ్ఞానస్య దర్శయతి. నిత్యాసంకుచితజ్ఞానత్వమేవాకారో యస్య తన్నిత్యాసంకుచితజ్ఞానైకాకారం. తేన బ్రహ్మణః కదాచిత్ క్వచిదపి ప్రదేశే జడత్వవ్యావృత్తిః. నిత్యాసంకుచితజ్ఞానత్వం అద్వారకం ధర్మద్వారకం చ పరమాత్మన ఆకారో భవతి- *ఆత్మజ్యోతిస్సమ్రాడితి హోవాచ *బ్రహ్మణా విపశ్చితా *విజ్ఞాతారమరే కేన విజానీయాదిత్యాదిభిస్స్వరూపస్య ధర్మస్య చ జ్ఞానత్వావగమాత్. జ్ఞానశబ్దాసంకోచేన సద్వారకాద్వారకజ్ఞానాకారత్వసిద్ధిః- నన్వస్య జ్ఞానశబ్దస్య కిం ప్రవృత్తినిమిత్తం. విషయావగాహిజ్ఞానాఖ్యద్రవ్యత్వం చేత్ - అపర్యవసానాత్ జ్ఞానధర్మకత్వముక్తం స్యాత్ - న తు జ్ఞానస్వరూపతా. స్వప్రకాశతారూపం జ్ఞానత్వం ప్రవృత్తినిమిత్తం చేత్ - జ్ఞానస్వరూపత్వముక్తం స్యాత్ - న తు జ్ఞానధర్మకత్వం. తతశ్చ *తద్గుణసారత్వాదితి సూత్రవిరోధశ్చ. న చ గవాదిశబ్దానాం పరమాత్మపరత్వే గోత్వసంస్థానపిణ్డజీవానామివ ద్వారద్వారిభావాత్ జ్ఞానాఖ్యద్రవ్యజ్ఞానత్వగుణయోర్ద్వయోరపి ప్రవృత్తినిమిత్తత్వం ఘటతే- న హి ధర్మభూతజ్ఞానం స్వరూపభూతజ్ఞానగతజ్ఞానత్వగుణేన సమైతి- యేన ద్వారద్వారిభావస్స్యాత్. ధర్మభూతజ్ఞానే స్వరూపే చానుగతం జ్ఞానత్వమేవ ప్రవృత్తినిమిత్తం చేత్ - గోశబ్దేన ఖణ్డముణ్డపిణ్డద్వయవత్ జ్ఞానవ్యక్తిద్వయముక్తం స్యాదితి ద్వారద్వారిభావేనాభిధానాత్ తయోర్జ్ఞానయోర్ధర్మధర్మిభావప్రతీతిః. జ్ఞానత్వగుణవిశేషితజ్ఞానద్రవ్యవిశిష్టతయా జ్ఞానత్వగుణవిశిష్టతయా చ స్వరూపస్యాభిధానే శబ్దస్య యుగపద్వ్యాపారభేదః ప్రసజేత్. అతో జ్ఞానపదేన స్వరూపతో ధర్మతశ్చ జ్ఞానాకారత్వమాత్మనో న సిధ్యేత్. ఉచ్యతే- జ్ఞానశబ్దస్య స్వప్రకాశతారూపం జ్ఞానత్వం ప్రవృత్తినిమిత్తం. న చ *తద్గుణసారత్వాదితి సూత్రవిరోధః- ధర్మభూతజ్ఞానద్రవ్యాభిధానేపి జ్ఞానత్వస్య ప్రవృత్తినిమిత్తత్వాత్. స్వరూపస్య చ జ్ఞానత్వం *ప్రకాశవచ్చా

తేనకదాచిత్సంకుచితజ్ఞానత్వేనముక్తా వ్యావృత్తాః. అనన్తపదం దేశకాలవస్తుపరిచ్ఛేదరహితం స్వరూపమాహ. సగుణత్వాత్స్వరూపస్య-స్వరూపేణగుణైశ్చానన్త్యం. తేనపూర్వపదద్వయవ్యావృత్తకోటిద్వయవిలక్షణాస్సాతిశయస్వరూపస్వగుణానిత్యా వ్యావృత్తాః-విశేషణానాంవ్యావర్తకత్వాత్. తతః *సత్యంజ్ఞానమనన్తంబ్రహ్మేత్యనేన వా

వైయర్థ్యాదితిసూత్రితం. నచసద్వారకమద్వారకంచస్వరూపస్యాభిధానేపిశబ్దస్యయుగపద్వ్యాపారభేదః-సాక్షాద్వాపరంపరయావేతివిశేషసునపేక్ష్యజ్ఞానత్వమాత్రస్యప్రవృత్తినిమిత్తత్వేసతిశబ్దశక్త్యసఙ్కోచాత్ సాక్షాత్ప్రతిపాద్యంచజ్ఞానత్వవిశిష్టతాపన్నమేవజ్ఞానధర్మకత్వజ్ఞానస్వరూపత్వసిద్ధేః నచద్వారద్వారిభావేనానభిధానాత్ ఖణ్డముణ్డవ్యక్త్యోరివధర్మధర్మిభావాసిద్ధిః-*ఆత్మజ్యోతిస్సమ్రాట్* బ్రహ్మణావిపశ్చితా *అత్రాయంపురుషస్స్వయంజ్యోతిర్భవతి *ఏషహిద్రష్టాశ్రోతారసయితాఘ్రాతామన్తాబోద్ధాకర్తావిజ్ఞానాత్మాపురుషఇత్యాదిభిఃపరమాత్మనోజీవస్యచజ్ఞానధర్మకత్వస్యజ్ఞానస్వరూపత్వస్యచసిద్ధేః, జ్ఞానశబ్దస్యచాసఙ్కోచేనజ్ఞానాత్మనోర్విశేషణాంశవిశేష్యాంశేచజ్ఞానత్వేనైవశబ్దబోధనసామర్థ్యాచ్చ. యథా- సపరికరోరాజాదృష్టః, సపరిచ్ఛదంగృహంక్రీతం, సవత్సాగౌఃక్రీతే, త్యాదౌవిశేషణాంశస్యవిశేష్యాంశస్యచదృష్టత్వక్రీతత్వాన్వయఏకవ్యాపారేణశబ్దేనప్రతీయతే- తద్వత్. నచవిశేషణాంశవిశేష్యాంశవాదృష్టత్వక్రీతత్వాన్వయఆర్థః - విశేషణాంశవిశేష్యాంశయోరన్యతరేణవినాన్యతరస్యదృష్టత్వక్రీతత్వాన్వయప్రతీత్యనుపపత్త్యభావాత్. నహిప్రాసాదస్యమహీయస్త్వంప్రతివాసస్త్వవద్విశేషణాంశేనవినావిశేష్యాంశస్యదృష్టత్వక్రీతత్వాదికమనుపపన్నం. నచదర్శనక్రియాదియోగ్యతాలక్షణార్థసామర్థ్యేనవిశేషణాంశస్యతదన్వయప్రతీతిః- మణ్డపస్థేత్రగోదోహనాదీనాందర్శనక్రియాదియోగ్యానామపితదన్వయాప్రతీతేః. తదప్రతీతిశ్చబుభుత్సాయాఅసత్త్వాంసందేహాభావాచ్చసిద్ధా. నచసమభివ్యాహారబలాద్విశేషణాంశస్యతదన్వయసిద్ధిః- ధార్మికోరాజాదృష్టఇత్యత్రధర్మస్యదృష్టత్వాప్రతీతేః. నహిధర్మశ్చక్షుర్విషయః-యోగ్యత్వేసతిసమభివ్యాహారబలాత్తదన్వయసిద్ధిరితిచేత్. తర్హివిశేషణాంశేపితదన్వయస్యశాబ్దత్వముక్తంస్యాత్-నహ్యాకాఙ్క్షాసన్నిధియోగ్యతాన్వయేనప్రతిపన్నత్వంశాబ్దత్వంనివారయతి. ననుసపరికరోరాజాదృష్టఇత్యాదిషువిశేషణాంశస్యవిశేష్యాంశస్యచశబ్దేనోపస్థాపనాత్తత్రవిశేషణాంశేపివిధిత్సితాకారాన్వయఉపపన్నః- అత్రతుతథాభావాదుభయత్రవిధిత్సితాకారాన్వయానుపపత్తిరితి. నైవం-బ్రహ్మశబ్దేనైవవిశిష్టవస్తూపస్థాపనాత్. తథాహి-*తద్విజిజ్ఞాసస్వ*తిముముక్షోర్జిజ్ఞాస్యతయోక్తంబ్రహ్మ *తదైక్షతే*త్యాదీనివాక్యానినిత్యసంకల్పత్వాదివిశిష్టంకారణంవదన్తి-తచ్ఛోధనప్రవృత్తసత్యాదివాక్యగతబ్రహ్మశబ్దస్సత్యసఙ్కల్పత్వాదివిశిష్టకారణవిషయః. బృంహణత్వమపిహిబ్రహ్మశబ్దార్థః- తచ్చస్వసంకల్పేనాచేతనస్యస్థూలపరిణామహేతుత్వం, చేతనానాం*సచానన్త్యాయకల్పత*ఇత్యుక్తజ్ఞానబృంహణహేతుత్వం, చ. తతశ్చసత్యసఙ్కల్పత్వాదివిశిష్టార్థోపస్థాపకబ్రహ్మశబ్దప్రతిపన్నవిశిష్టవస్తువిశేషకత్వాత్ జ్ఞానపదమసఙ్కుచితశక్తితయావిశేష్యాంశేవిశేషణాంశేచస్వప్రవృత్తినిమిత్తభూతజ్ఞానత్వాన్వయంప్రతిపాదయతి. సపరికరోరాజాదృష్టఇత్యాదిషుపదాన్తరసమభివ్యాహృతశబ్దైనవిశిష్టోపస్థాపనం. అత్రతుస్స్వోపజీవ్యవాక్యాన్తరస్థనిర్వచనసాపేక్షబ్రహ్మశబ్దేనేతిభిదా. విశిష్టవస్తున్యుపస్థాపితేసతివిశేషణాంశస్యవిశేష్యాంశస్యచవిధిత్సితాకారాన్వయిత్వంతుల్యం. స్వోపజీవ్యవాక్యాన్తరసాపేక్షశబ్దేనవిశిష్టవస్తున్యుపస్థాపితేవిధిత్సితాకారస్యోభయాన్వయిత్వంచదృష్టం-యథా- సానుచరోరాజాసమా[illegible]మరియాచరాజాసత్కృతఇతి,సవత్సాగౌస్సితాసాచదత్తేతి. అతఃపరమాత్మనోజ్ఞానశబ్దేనజ్ఞానధర్మకత్వజ్ఞానస్వరూపత్వాభిధానంయుక్తం అనన్తాదిశబ్దేష్వప్యేషఏవన్యాయఃస్వతఃప్రవర్తతే-ప్రమాణాన్తరవిరోధేనతునివర్తతే.అతోయథోక్తార్థఉపపన్నః.అతస్సాక్షాత్ప్రతిపాద్యనిత్యాసఙ్కుచితజ్ఞానాకారత్వందర్శయతాజ్ఞానపదేనముక్తవ్యావృత్తిసిద్ధిమాహ(తేనేతి)అనన్తపదస్యార్థమాహ(అనన్తేతి)ఇహేదం-నాన్యత్రేతిపరిచ్ఛేత్తుమశక్యత్వందేశాపరిచ్ఛేదః. ఇదమిదానీం-నాన్యదేతిపరిచ్ఛేదాయోగ్యత్వంకాలాపరిచ్ఛేదః. నతుదేశకాలాభావః. ఏవమేవవస్త్వపరిచ్ఛేదోపినవస్త్వన్తరాభావః-కిన్త్విదమిదంనభవతీతిపరిచ్ఛేదానర్హత్వమేవ. సర్వవస్తుసామానాధికరణ్యార్హత్వంవస్త్వపరిచ్ఛేదఇతియావత్. బ్రహ్మవ్యతిరిక్తభావరూపాజ్ఞానతత్కార్యజాతేఙ్గీక్రియతేసతివస్త్వన్తరాభావరూపోవస్త్వపరిచ్ఛేదఃపరస్యానుపపన్నః. సత్యేవవస్త్వన్తరాభావఃసఇతిచేత్. తర్హిస్వనిష్ఠవస్త్వన్తరాభావస్యఇత్యభ్యుపగమోపరప్రమాణాన్తరావిరోధాత్. సత్యేవవస్త్వన్తరాభావోహితద్ధర్మిగ్రాహకప్రమాణవిరుద్ధః. గుణతోప్యానన్త్యమాహ (సగుణత్వాదితి)గుణానాందేశకాలాపరిచ్ఛేదోవిద్యతే- నతూక్తలక్షణవస్తుపరిచ్ఛేదాభావః. సతుస్వరూపస్యైవ. యద్వా-ప్రకారాన్తరేణవస్తుపరిచ్ఛేదాభావమాహ(సగుణత్వాదితి) ఇదమియదితివస్తుస్వభావతఃపరిచ్ఛేదాభావోవస్త్వపరిచ్ఛేదః. యథా - తుల్యకాలత్వేతుల్యపరిమాణత్వేపిదశవర్ణస్వర్ణాపేక్షయాషడ్వర్ణస్వర్ణంతదపేక్షయాకలధౌతాదిచాపకృష్టం- సోపకర్షోవస్తుపరిచ్ఛేదః.తత్తదపేక్షయాగురుత్వోజ్జ్వలత్వపవిత్రత్వాదిభిర్దశవర్ణస్వర్ణాదికంప్రకృష్టం- తస్యప్రకర్షస్యనిరతిశయత్వంవస్త్వపరిచ్ఛేదః. ఈదృశవస్త్వపరిచ్ఛేదఃస్వరూపస్యగుణానాంచయుజ్యతే - తేషామపిహేయప్రత్యనీకత్వాదిస్వభావోత్కర్షస్యనిరవధికత్వాత్. సమాభ్యధికరాహిత్యనిదానభూతోగుణైర్నిరతిశయప్రకర్షోవస్త్వపరిచ్ఛేదఇత్యుక్తంభవతి. సర్వవస్తుసామానాధికరణ్యార్హత్వంచాస్మిన్నర్థేగతం- తద్ధిసర్వశరీరకత్వం- తచ్చనియమనధారణశేషిత్వకార్యమితి. అనన్తపదవ్యవచ్ఛేద్యమాహ (తేనేతి) (సాతిశయస్వరూపస్వగుణాఇతి) స్వరూపమణుత్వాత్ సాతిశయం. జ్ఞానవ్యతిరిక్తాఐశ్వర్యాదిగుణాశ్చజగద్వ్యాపారానర్హతయాసాతిశయాః. జ్ఞానంచనిత్యంసర్వగతమపిధర్మభూతంస్వపరమాత్మనిత్యేచ్ఛాధీనత్వాత్ సాతిశయం- అపర[illegible]నత్వరూపస్యాతిశయస్యపరస్మిన్విద్యమానత్వాత్. స్వాభావికత్వేపిగుణానాంసాతిశయత్వమితిజ్ఞాపనార్థఃస్వశబ్దః. ఏవంవ్యావృత్తికథనస్యహేతుమాహ (విశేషణానామితి) అన్యోన్యాశ్రయస్యపరిహారత్వందర్శయతి (తతఇతి) తతః- ఏవంవ్యా

క్యేన జగజ్జన్మాదినాఽవగతస్వరూపం బ్రహ్మ సకలేతరవస్తువిసజాతీయమితి లక్ష్యత ఇతి నాన్యోన్యాశ్రయణం. అతస్సకలజగజ్జన్మాదికారణం నిరవద్యం సర్వజ్ఞం సత్యసంకల్పం సర్వశక్తి బ్రహ్మ లక్షణతః ప్రతిపత్తుం శక్యత ఇతి సిద్ధమ్.—— యే తు నిర్విశేషవస్తు జిజ్ఞాస్యమితి వదన్తి - తన్మతే *బ్రహ్మజిజ్ఞాసా* *జన్మాద్యస్య యతః* ఇత్యసఙ్గతం స్యాత్ - నిరతిశయబృహత్ బృంహణం చ బ్రహ్మేతి నిర్వచనాత్, తచ్చ బ్రహ్మ జగజ్జన్మాదికారణమితి వచనాచ్చ. ఏవముత్తరేష్వపి సూత్రగణేషు సూత్రోదాహృతశ్రుతిగణేషు చ ఈక్షణాద్యన్వయదర్శనాత్ సూత్రాణి సూత్రోదాహృతశ్రుతయశ్చ న తత్ర ప్రమాణం. తర్కశ్చ సాధ్యధర్మావ్యభిచారిసాధనధర్మాన్వితవస్తువిషయత్వాన్న నిర్విశేషవస్తుని ప్రమాణం. జగజ్జన్మాదిభ్రమో యతస్తద్బ్రహ్మేతి స్వోత్ప్రేక్షితపక్షేఽపి న నిర్విశేషవస్తుసిద్ధిః - భ్రమమూలమజ్ఞానం - అజ్ఞానసాక్షి బ్రహ్మేత్యభ్యుపగమాత్. సాక్షిత్వం హి ప్రకాశైకరసతయైవోచ్యతే - ప్రకాశత్వం తు జడాద్వ్యావర్తకం స్వస్య పరస్య చ వ్యవహారయోగ్యతాపాదనస్వభావేన భవతి. తథా సతి సవిశేషత్వం. తదభావే ప్రకాశతైవ న స్యాత్ - తుచ్ఛతైవ స్యాత్. ...

జగజ్జన్మాదికారణం బ్రహ్మ వేదాన్తవేద్యమిత్యుక్తం. తదయుక్తం-
తద్ధి నవాక్యప్రతిపాద్యం - అనుమానేన సిద్ధేరిత్యాశఙ్క్యాహ.

స్వ...నిర్దిష్టః. అవగతస్వరూపం - అవగతాసాధారణాకారం. జన్మాదికారణత్వం హ్యసాధారణాకారః - తల్లక్షణకత్వేనావగతమిత్యర్థః. వస్తు - విశేష్యస్వరూపం. బ్రహ్మేతి వా పాఠః. కారణతయోపలక్షితస్య బ్రహ్మణః కారణత్వశక్తితదోషవ్యావర్తకత్వాచ్ఛోధకవాక్యానాం లక్షణవాక్యపూర్వకత్వమస్తి - న తు తస్య శోధకవాక్యపూర్వకత్వమితి నాన్యోన్యాశ్రయణమిత్యర్థః. సూత్రకారైస్సత్యజ్ఞానాదీనాం లక్షణత్వేనానుక్తినిదానం చానేనైవ దర్శితం భవతి. విశేష్యాంశస్య లక్షణం సత్యజ్ఞానాది - న తు విశిష్టస్య. విశిష్టస్యైవోపాస్యత్వాత్ ప్రాప్యత్వాచ్చ జిజ్ఞాస్యబ్రహ్మలక్షణం జన్మాద్యేవేతి సూత్రకారాభిప్రాయః. జగత్కారణం బ్రహ్మ జిజ్ఞాస్యమిత్యుక్తే కారణత్వశక్తితదోషవ్యావర్తకతయా తచ్ఛేషభూతశోధకవాక్యార్థస్యాప్యన్తర్భావాత్ సూత్రకారాభిప్రేతః - జిజ్ఞాస్యత్వానుగుణస్య కారణత్వస్యైవ లక్షణతయా వివక్షితత్వాత్, స్వరూపేణ హేయరూపస్య జిజ్ఞాస్యత్వానుపపత్త్యా జిజ్ఞాస్యతాయాః శోధకవాక్యార్థసాపేక్షత్వాత్, సత్యజ్ఞానాదివాక్యవిషయసూత్రాన్తరాభావాత్, *ప్రాజ్ఞవత్* *ప్రకాశవచ్చ* *ప్రకాశాదివచ్చేతి* సూత్రాణాం సత్యాదివాక్యం దృష్టాన్తతయోపజీవ్యాన్యత్రారోపపాదనపరత్వాచ్చ సత్యజ్ఞానాదివాక్యార్థస్యాపి సూత్రేష్వభిప్రేత ఇత్యపి ప్రాయేణ భాష్యకారైర్నిఖిలహేయప్రత్యనీకస్వరూపాదిత్వాదవిశేషణముక్తం. అధికరణార్థముపసంహరతి (అత ఇతి) అతః - జన్మాదీనాం విశేషణతయోపలక్షణతయా చ లక్షణత్వోపపత్తేః. జిజ్ఞాస్యత్వోపయోగిశోధకవాక్యావగతాకారవిశిష్టమేవ కారణవస్తు *యతో వా ఇమాని* ఇత్యాదివాక్యలక్ష్యమిత్యభిప్రాయేణాహ (నిరవద్యమితి) సర్వజ్ఞత్వాదిగుణజాతం కారణత్వాపేక్షితం - యత ఇత్యత్రానూద్యత ఇత్యభిప్రాయేణ తదుక్తిః.—— అస్య సూత్రద్వయస్య నిర్విశేషవాదిపక్షే నసఙ్గతిమాహ (యే త్వితి) ఆద్యసూత్రాసఙ్గతిముపపాదయతి (నిరతిశయేతి) అథర్వశిరసి శ్రీవిష్ణుపురాణే చోక్తనిర్వచనమభిప్రేతం. న నిర్విశేషం బ్రహ్మేతి నిరుక్తమితి భావః. ద్వితీయసూత్రాసఙ్గతిం వివృణోతి (తచ్చేతి) న హి జగతోఽధ్యాసో యత ఇతి లక్షయిషితమితి భావః. ఏవం సూత్రాసఙ్గతికథనేన తద్విషయవాక్యాసఙ్గతిరపి ఫలితా. ఉత్తరేషాం సూత్రాణాం తద్విషయవాక్యానామపి నిర్విశేషపక్షేఽననుగుణత్వమాహ (ఏవమితి) (గణేష్వితి) నైకైకం సూత్రం వాక్యం వా విరుద్ధం - అపి తు తత్తదధికరణశరీరం తత్తద్విషయవాక్యజాతం చ విరుద్ధమితి భావః. తర్కాననుగుణత్వమాహ (తర్కశ్చేతి) తర్కశబ్దోఽనుమానపరః - ప్రమాణానుగ్రాహకతర్కపరో వా. పరాభిమతయోజనాయామపి నిర్విశేషవస్త్వసిద్ధిమాహ (జగజ్జన్మాదీతి) (స్వోత్ప్రేక్షితపక్షేఽపీతి) అయమభిప్రాయః - *యథా సోమ్యైకేన మృత్పిణ్డేన సర్వం మృణ్మయం విజ్ఞాతం స్యాత్* *తదాత్మానం స్వయమకురుత* *కటకమకుటకర్ణికాదిభేదైః* *ఆత్మకృతేః* *పరిణామాత్* ఇతి శ్రుతిస్మృతిసూత్రేషు పరిణామవచనతదనుగుణదృష్టాన్తతదుపపాదనాని దృశ్యన్తే - న తు వివర్తానుగుణం కిమపి దృశ్యతే. న హి యథా సోమ్యైకేన శుక్తిశకలేన సర్వం రజతజాతం విజ్ఞాతం స్యాదితి శ్రుతిర్వివర్తాదితి సూత్రం వా దృశ్యతే. తస్మాజ్జగజ్జన్మాదిభ్రమో యతస్తద్బ్రహ్మేత్యయమర్థః స్వయమూర్జితః - న తు శ్రుతిసిద్ధ ఇతి. పరోత్ప్రేక్షితపక్షే తన్నిర్విశేషత్వాసిద్ధిముపపాదయతి (భ్రమమూలమితి) తతః కిమిత్యత్రాహ (సాక్షిత్వం హీతి) తతోఽపి కిమిత్యత్రాహ (ప్రకాశత్వం త్వితి) ప్రకాశత్వం - ప్రకాశశబ్దవాచ్యత్వం. (వ్యవహారయోగ్యతాపాదనస్వభావేనేతి) వ్యవహారయోగ్యతాపాదనమేవ స్వభావః - తేన భవతి. స్వపరవ్యవహారయోగ్యతాపాదనరూపస్వభావ ఏవ ప్రకాశత్వమిత్యర్థః. తథాభ్యుపగమే సవిశేషపరత్వమాహ (తథేతి) అనభ్యుపగమే దూషణమాహ (తదభావ ఇతి) సమాప్తిమగమజ్జన్మాద్యధికరణం. ....

అథావాన్తరసఙ్గతిమాహ (జగజ్జన్మాదీతి) కథమయుక్తమిత్యత్రాహ (తద్ధీతి) సామాన్యేన శబ్దప్రతిపాద్యత్వే సిద్ధే హి శబ్దవిశేషరూపవేదాన్తవేద్యత్వసిద్ధిరితి భావః. తచ్చ కుతః - న హి ప్రత్యక్షేణ తదీక్ష్యత ఇత్యత్రాహ (అనుమానేనేతి) నన్వీశ్వరానుమాననిరాసార్థం నేదమధికరణమారమ్భణీయం - సాధకబాధకప్రమాణాన్తరగోచరస్య శాస్త్రైకప్రతిపాదనాయోగాద్ధి తన్నిరాసః - న చాయమపేక్షితః అనుమానేన కర్తృమాత్రే సిద్ధేఽపి తదప్రతిపన్నస్య నిమిత్తోపాదానైక్యస్య గగనాదిసర్గస్య చ ప్రతిపాదనోపపత్తేః. అనుమానవిరుద్ధాంశం న శాస్త్రం ప్రతిపాదయతీతి తత్ప్రతిపాదనాయానుమాననిరాస

౩॥ సూ. ॥ శాస్త్రయోనిత్వాత్ ॥

శాస్త్రంయస్యయోనిః- కారణం - ప్రమాణం - తచ్ఛాస్త్రయోని. తస్యభావశ్శాస్త్రయోనిత్వం. తస్మాత్. బ్రహ్మజ్ఞానకారణత్వాత్ శాస్త్రస్య-తద్యోనిత్వంబ్రహ్మణః. అత్యన్తాతీన్ద్రియత్వేనప్రత్యక్షాది ప్రమాణావిషయతయా బ్రహ్మణశ్శాస్త్రైకప్రమాణకత్వాత్ ఉక్తస్వరూపంబ్రహ్మ * యతోవా ఇమానిభూతానీత్యాదివాక్యం బోధయత్యేవేత్యర్థః.——— నను శాస్త్రయోనిత్వంబ్రహ్మణోనసంభవతి-ప్రమాణాన్తర వేద్యత్వాద్బ్రహ్మణః. అప్రాప్తేతుశాస్త్రమర్థవత్.——— కింతర్హి తత్రప్రమాణం. నతావత్ ప్రత్యక్షం- తద్ధిద్వివిధం ఇన్ద్రియసంభవంయోగసంభవంచేతి. ఇన్ద్రియసంభవంచబాహ్యసంభవమాన్తరసంభవంచేతిద్విధా. బాహ్యేన్ద్రియాణివిద్యమానసంనికృష్ట

ఇతిచేన్న - ఆగమవిరోధస్యైవానుమానదూషణతయాఽనుమానేనాగమప్రతిబన్ధాయోగాదితి. ఉచ్యతే-శాస్త్రంహిసాధకాన్తరనిర్ణ్యంబాధకాన్తరబాధితంచనప్రతిపాదయతి- యథాహుః *అసన్నికృష్టవాచాచద్వయమత్రజిహాసితం। తాత్పర్యేణపరిచ్ఛిత్తిస్తద్విపర్యయతోపివేతి. తత్రనిమిత్తోపాదానత్వేచశాస్త్రేణప్రతీయేతే. తత్రనిమిత్తమాత్రస్యానుమానసిద్ధత్వాత్తత్రానువాదస్స్యాత్-అనువాదస్యప్రమాణాన్తరసిద్ధిసాపేక్షత్వాన్నిమిత్తానువాదోఽనుమానసాపేక్షఏవభవతి.అనుమానంచామూర్తద్రవ్యేతరనిష్ఠోపాదానవ్యతిరిక్తకర్తృకత్వవ్యాప్తిమూలమితిగ్రాహకానుమానవిరోధేననిమిత్తోపాదానైక్యంగగనాద్యుత్పత్తించశాస్త్రంనప్రతిపాదయితుమలం. ఏవంకారణవాక్యానాంఅంశేప్రాప్తవిషయత్వాదంశాన్తరేబాధితవిషయత్వాచ్చనిమిత్తోపాదానైక్యాదికంనసిధ్యేదితితత్సిద్ధయేనిమిత్తమాత్రానుమాననిరాసార్థమిదమధికరణమారభ్యణీయమితి. నన్వనుమానవాదిభిరపీశ్వరస్యాగమగమ్యత్వమఙ్గీకృతం-ఆగమానుగ్రాహకతయాచానుమానముచ్యతఇతినతన్నిరాసోయుక్తఇతిచేత్. పరతఃప్రామాణ్యవాదిభిర్వైషంవక్తుంయుక్తం. అనుమానస్యశాస్త్రానుగ్రాహకత్వేశాస్త్రమేవప్రాధాన్యేనేశ్వరేప్రమాణంభవతి- అనుగ్రాహ్యంహిప్రధానం.ఈశ్వరప్రోక్తతయాచతైర్వేదప్రామాణ్యమఙ్గీక్రియతే- అతఈశ్వరేసిద్ధేతత్ప్రణీతత్వాద్వేదప్రామాణ్యసిద్ధిః- తత్సిద్ధావీశ్వరసిద్ధిరిత్యన్యోన్యాశ్రయస్స్యాత్. ననుమహాజనపరిగ్రహాద్వేదప్రామాణ్యం- వేదాదీశ్వరసిద్ధిరితినాన్యోన్యాశ్రయఇతిచేత్. న- తత్పరిగ్రహస్యభ్రాన్తిమూలత్వశ్చ్యుదాసార్థంనిర్దోషత్వజ్ఞానమూలత్వంవాచ్యం- నిర్దోషత్వజ్ఞానంచగుణవద్వక్తృకత్వజ్ఞానాదిత్యన్యోన్యాశ్రయస్స్యాదేవ. ఆప్తోక్తత్వమనుమానతస్సిద్ధమితినాన్యోన్యాశ్రయఇతిచేత్-తతఏవానుమానాద్వేదవక్తృత్వేనేశ్వరసిద్ధేః కింవేదేనేతిశాస్త్రైయర్థ్యపరిహారాయతన్నిరాసః కార్యఇత్యధికరణారమ్భోయుక్తః. ....

౩॥సూ.॥ శాస్త్రయోనిత్వాత్ ॥ వ్యాఖ్యాత్రన్తరాభిమతషష్ఠీతత్పురుషయోజనావ్యావృత్త్యర్థమాహ(శాస్త్రంయస్యేతి)యోనిశబ్దస్యోపాదానపరత్వవ్యావృత్త్యర్థంకారణమాత్రపరత్వమాహ(కారణమితి)కథంసర్వకారణస్యబ్రహ్మణశ్శాస్త్రంకారణమితిశఙ్కాయాంయుత్పత్తికారణపరత్వవ్యావృత్త్యర్థమాహ(ప్రమాణమితి)కారణవాచినోయోనిశబ్దస్యకథంప్రమాణవాచిత్వమిత్యత్రాహ(బ్రహ్మజ్ఞానేతి)ఉత్పాదకఇవజ్ఞాపకేపి-హేతుశబ్దఃప్రయుజ్యతే-తద్వద్దేత్వర్థప్రాయేణయోనిశబ్దప్రయోగసంభవఇతిభావః. ప్రమాణాన్తరవేద్యత్వాత్ బ్రహ్మనశాస్త్రవేద్యమితిపూర్వపక్షేసతిశాస్త్ర

౨ వేద్యత్వాదితిసిద్ధాన్తహేతోస్సాధ్యావిశిష్టత్వంస్యాదితిశఙ్కాంపరిహరన్ పక్షవ్యావృత్తస్యహేతువాచిపదస్యసాధ్యవాచిపదాన్వయందర్శయతి (అత్యన్తేతి) బ్రహ్మణస్స్వరూపేణేన్ద్రియసంబన్ధోనాస్తి-నవతల్లిఙ్గస్య-నాపిలిఙ్గలిఙ్గస్యచేత్యభిప్రాయేణోక్తంఅత్యన్తాతీన్ద్రియత్వేనేతి.అతఏవహిప్రత్యక్షాదిప్రమాణావిషయతయేత్యుక్తం. యద్వా-వ్యక్తిరూపేణదృష్టత్వం, వ్యాప్యాపయికందృష్టసజాతీయత్వం, చనాస్తీతిభావః.ఇన్ద్రియప్రత్యక్షశబ్దయోనికరణత్వలభూతజ్ఞానవిషయయాభిన్నార్థతా.(శాస్త్రైకప్రమాణకత్వాదితి)అయ్ఞ్ఞఇతివదవధారణగర్భశ్శాస్త్రయోనిశబ్దఇతిభావః. తతశ్చప్రమాణాన్తరావిషయత్వంనిర్వ్యతీతి(ప్రమాణాన్తరాగోచరత్వేనశబ్దేనప్రతిపాదయితుంయోగ్యత్వాత్ బ్రహ్మ*యతోవాఇమానీత్యాదివాక్యవిశేషబోధయతీత్యుక్తంభవతి. పూర్వస్మిన్సూత్రేయత్సాధ్యం- తదేవాస్మిన్సూత్రేహేతుభేదేనసాధ్యతఇత్యేవకారాభిప్రాయః. అత్రాపి *యతోవాఇమానీత్యాదివాక్యద్వారాశాస్త్రంవిషయః. సంశయోప్యర్థసిద్ధః. సాధారణవిచారద్వయమనుసన్ధేయం. * యతోవాఇమానీత్యాదివాక్యంకింబ్రహ్మణిప్రమాణం- ఉతనేతిసంశయః. తదర్థంకింబ్రహ్మమానాన్తరగోచరః- నవేతి. తదర్థంకింసామాన్యతోదృష్టమనుమానంజీవవిలక్షణమవగమయతి- నేతి- యదాఽవగమయతి- తదామానాన్తరగోచరత్వాత్ *యతోవాఇమానీత్యాదివాక్యంనబ్రహ్మప్రతిపాదయతీతివేదాన్తానాంబ్రహ్మణిప్రామాణ్యాభావాత్తద్విచారానారమ్భఃపూర్వపక్షేఫలితః. రాద్ధాన్తేతు-సామాన్యతోదృష్టానుమానస్యజీవవిలక్షణేప్రమాణత్వాభావేనబ్రహ్మణోమానాన్తరాగోచరత్వాత్ *యతోవాఇమానీత్యాదివాక్యంబ్రహ్మణిప్రమాణమితిసర్వవేదాన్తవాక్యానాంతత్ప్రామాణ్యాద్విచారస్యారమ్భణీయత్వంఫలితం.——— సూత్రార్థకరయోజనాయాంసఙ్గ్రహేణోక్తమర్థమసహమానఃపూర్వపక్షీచోదయతి (నన్వితి)శాస్త్రయోనిత్వం-శాస్త్రప్రమాణకత్వం. ప్రమాణాన్తరవేద్యత్వేకథంశాస్త్రయోనిత్వానుపపత్తిరిత్యత్రాహ (అప్రాప్తేతుశాస్త్రమర్థవదితి) తుశబ్దోఽవధారణే-*న్యుత్కేవతుపునర్వైచేత్యవధారణవాచినఇతిహిస్మరన్తి. వైషమ్యేవా. అబుభుత్సితగ్రాహిత్వేనాయత్నసాధ్యత్వాత్ ప్రత్యక్షస్యజ్ఞాతాప్రయోజనబోధకత్వంనదూషణం- శాస్త్రస్యతుబుభుత్సితగ్రాహిత్వేనయత్నసాధ్యత్వాత్ జ్ఞాతాప్రయోజనబోధకత్వందూషణం-తథాసతివిఫలాధ్యయనాయాసదస్సంఖ్యాకాక్యేష్వివశ్రవణాదిప్రవృత్త్యనుపపత్తేః.——— అస్మిన్పూర్వపక్షేసిద్ధాన్త్యేకదేశిమీమాంసకశ్చోదయతి(కింతర్హీతి) ఈశ్వరానుమాననిరాసేనసిద్ధాన్తిత్వం-ఈశ్వరమాత్రానభ్యుపగమేనవిశేషశేషిత్వం, కింతర్హి-నకించిదిత్యర్థః. కథమిత్యత్రాహ(నతావదితి)సర్వస్యాపిప్రత్యక్షస్యాసామర్థ్యందర్శయితుంతద్ద్వైవిధ్యమాహ(తద్ధీతి)ప్రథమస్యద్వైవిధ్యమాహ(ఇన్ద్రియసంభవమితి)అన్తరశబ్దేనమనోవివక్షితం. ప్రథమస్యానుపపత్తిమాహ(బాహ్యేన్ద్రియాణీతి)దేశసన్నికర్షంవిశింషన్తివిద్య

యోగ్యస్వవిషయబోధజననానీతి న సర్వార్థసాక్షాత్కారతన్నిర్మాణసమర్థపురుషవిశేషవిషయబోధజననాని. నాప్యాన్తరం- ఆన్తరసుఖదుఃఖాదివ్యతిరిక్తబహిర్విషయేషు తస్య బాహ్యేన్ద్రియానపేక్షప్రవృత్త్యనుపపత్తేః. నాపి యోగజన్యం- భావనాప్రకర్షపర్యన్తజన్మనస్తస్య విశదావభాసత్వేపి పూర్వానుభూతవిషయస్మృతిమాత్రత్వాన్న ప్రామాణ్యమితి కుతః ప్రత్యక్షతా- తదతిరిక్తవిషయత్వే కారణాభావాత్. తథా సతి తస్య భ్రమరూపతా. నాప్యనుమానం విశేషతో దృష్టం సామాన్యతో దృష్టం వా - అతీన్ద్రియే వస్తుని సంబన్ధావధారణవిరహాన్న విశేషతో దృష్టం. సమస్తవస్తుసాక్షాత్కారతన్నిర్మాణసమర్థపురుషవిశేషనియతం సామాన్యతో దృష్టమపి న లిఙ్గముపలభ్యతే. నను చ జగతః కార్యత్వం తదుపాదానోపకరణసంప్రదానప్రయోజనాభిజ్ఞకర్తృకత్వవ్యాప్తం - అచేతనారబ్ధత్వం జగతశ్చైకచేతనాధీనత్వేన వ్యాప్తం - సర్వం హి ఘటాదికార్యం తదుపాదానోపకరణసంప్రదానప్రయోజనాభిజ్ఞకర్తృకం దృష్టం. అచేతనారబ్ధమరోగం స్వశరీరమేకచేతనాధీనం చ. సావయవత్వేన జగతః కార్యత్వం. ఉచ్యతే- కిమిదమేకచేతనాధీనత్వం. న తావత్తదాయత్తోత్పత్తిస్థితిత్వం- దృష్టాన్తో హి సాధ్యవికలస్స్యాత్. న హ్యరోగం స్వశరీరమేకచేతనాయత్తోత్పత్తిస్థితి- తచ్ఛరీరస్య భోక్తౄణాం భార్యాదిసర్వచేతనానామదృష్టజన్యత్వాత్తదుత్పత్తిస్థిత్యోః. కించ - శరీరావయవినస్స్వావయవసమవేతతారూపా స్థితిరవయవసంశ్లేషవిశేషవ్యతిరేకేణ న చేతనమపేక్షతే- ప్రాణనలక్షణా తు స్థితిః పక్షత్వాభిమతే క్షితిజలధిమహీధరాదౌ న సంభవతీతి పక్షసపక్షానుగతామేకరూపాం స్థితిం నోపలభామహే. తదాయత్తప్రవృత్తిత్వం తదధీనత్వమితి చేత్ - అనేకచేతనసాధ్యేషు గురుతరరథశిలామహీరుహాదిషు వ్యభిచారః. చేతనమాత్రాధీనత్వే సిద్ధసాధ్యతా. కించ- ఉభయవాదిసిద్ధానాం జీవానామేవ లాఘవేన కర్తృత్వాభ్యుపగమో యుక్తః.

మానశబ్దేన కాలసన్నికర్షశ్చ సిద్ధః. యోగ్యశబ్దేన స్వభావసన్నికర్ష ఉక్తః. అనేన ధర్మాధర్మాదివ్యావృత్తిః. స్వశబ్దేన చక్షురాదికం ప్రతి శబ్దాదివ్యావృత్తిః. యద్వా- స్వవిషయశబ్దేనైవాతీన్ద్రియస్యేన్ద్రియాన్తరవిషయస్య చ వ్యవచ్ఛేదః. యోగ్యశబ్దేన తు తత్తదిన్ద్రియప్రతినియతరూపాదిజాతీయేష్వప్యనుద్భూతత్వాదివశాదయోగ్యస్య వ్యవచ్ఛేదః. ద్వితీయం ప్రతివక్తి (నాపీతి) మనశ్చ న తద్విషయబోధజనకమిత్యర్థః. ఆన్తరసుఖదుఃఖాదీత్యత్రాన్తరశబ్దః ఆత్మతద్ధర్మపరః. తద్గ్రాహిత్వాదేవ హి మనసోప్యాన్తరత్వం. సుఖదుఃఖాదీత్యాన్తరశబ్దవివరణం. ఆదిశబ్దేనేచ్ఛాద్వేషాదేరాత్మనశ్చ పరిగ్రహః. వ్యతిరిక్తేత్యనేన రూపాదీనాం బహిష్ట్వముపపాదితం. యోగజన్యస్యానుపపత్తిం దర్శయితుమాహ (నాపి యోగేతి) యోగిప్రత్యక్షం కిం పూర్వానుభూతానధికవిషయం ప్రమాణం- ఉతానుభూతాధికవిషయమితి వికల్పమభిప్రేత్యానధికవిషయత్వే దూషణమాహ (భావనేతి) అనధికవిషయతయా స్మృతిమాత్రత్వాన్న ప్రమాణత్వమితి ప్రమాణాన్తరవిశేషత్వం దూరోత్సారితమిత్యర్థః. అనధికవిషయత్వముపపాదయతి (తదతిరిక్తవిషయత్వే కారణాభావాదితి) కారణం- ఇన్ద్రియసంబన్ధః. ప్రమితికారణాభావాన్న ప్రామాణ్యమిత్యర్థః. అధికవిషయత్వే దూషణమాహ (తథా సతీతి) ఇన్ద్రియసంబన్ధాభావేప్యనుభూతాధికవిషయత్వే తస్య దోషమూలకత్వేన భ్రాన్తిత్వైవేత్యర్థః. ద్వివిధానుమానాగోచరత్వమాహ (నాపీత్యాదినా) నియతం- వ్యాప్తం. సిద్ధాన్తిచ్ఛాయయా చోదయన్తం వాదినం పూర్వపక్ష్యేకదేశీ చోదయతి (నను చేతి) నైయాయికైకదేశిభిరుక్తానుమానవక్తృత్వాత్ పూర్వపక్ష్యేకదేశిత్వం. సంప్రదానం- భోక్తా. ప్రయోజనం- వినియోగః. ఏకకర్తృకత్వసిద్ధ్యర్థమనుమానాన్తరమాహ (అచేతనేతి) ఉపాదానాద్యభిజ్ఞకర్తృకత్వే దృష్టాన్తమాహ (సర్వం హీతి) ఏకచేతనాధీనత్వే చ దృష్టాన్తమాహ (అచేతనేతి) రుగ్ణపరశరీరవ్యావృత్త్యర్థావరోగస్వశబ్దౌ. కార్యత్వే సిద్ధే హ్యుపాదానాద్యభిజ్ఞకర్తృకత్వసిద్ధిరిత్యత్రాహ (సావయవత్వేనేతి) అనేనాచేతనారబ్ధత్వహేతోశ్చాసిద్ధిశఙ్కాపరిహారోపి ఫలితః. ఏవం పూర్వపక్ష్యేకదేశినోక్తమర్థం సిద్ధాన్త్యేకదేశీ దూషయతి (ఉచ్యత ఇత్యాదినా) బుద్ధిస్థత్వాత్ పాశ్చాత్త్యమనుమానం దూషయతి (కిమిదమితి) ఏకచేతనాధీనత్వం నామ కిం తదాయత్తోత్పత్తిస్థితిత్వం- ఉత తదాయత్తప్రవృత్తిత్వమితి వికల్పః ప్రథమేపి- తదాయత్తోత్పత్తిస్థితిత్వం నామ కిం తదిచ్ఛాధీనోత్పత్తిస్థితిత్వం - ఉత తదదృష్టాధీనోత్పత్తిస్థితిత్వమితి వికల్పోభిప్రేతః. తేషాం వికల్పానాం తే పార్థః కింశబ్దః. తత్ర తదిచ్ఛాధీనోత్పత్తిస్థితిత్వం న దృష్టమితి సాధ్యవైకల్యం దూషణం ప్రసిద్ధమితి బుద్ధ్వా ద్వితీయం శిరో దూషయతి (దృష్టాన్తో హీతి) సాధ్యవికలత్వం వివృణోతి (న హీతి) కుత ఇత్యత్రాహ (తచ్ఛరీరస్యేతి) యద్వా- న తావదిత్యాదిగ్రన్థః తదిచ్ఛాధీనోత్పత్తిస్థితిత్వతదదృష్టాధీనోత్పత్తిస్థితిత్వయోస్సాధారణః. తత్రేచ్ఛాధీనత్వపక్షే సాధ్యవైకల్యం స్ఫుటమితి తదదృష్టాధీనత్వపక్షే సాధ్యవైకల్యం వివృణోతి (న హీతి) ఉత్పత్తిస్థితీ హి సహ దూషితే. అథ స్థితిం పృథగ్వికల్ప్య దూషయితుమాహ (కించేతి) స్వావయవసమవేతతారూపస్థిత్యుక్తిర్వైశేషికాదిమతానుసారేణ. (న చేతనమపేక్షత ఇతి) చేతనాపేక్షా హి స్వరూపతో వా స్యాత్-అదృష్టద్వారేణ వా- ఇచ్ఛాద్వారేణ వా. తత్ర స్వరూపమాత్రమకించిత్కరం-తత్సద్భావేపి వినాశదర్శనాత్. అదృష్టాధీనత్వే ప్రాగేవోత్తరం దత్తమితీచ్ఛాధీనత్వపక్షోऽనేన దూషితః. చేతనేచ్ఛాం నాపేక్షత ఇత్యర్థః. అవినాశకాలాదర్శితలక్షణా స్థితిరప్యనేన దత్తోత్తరేత్యభిప్రాయేణ తదనుక్తిః. అథోక్తప్రకారవికల్పదూషణనిరస్తమపి శిరోన్తరం దూషణాన్తరసద్భావాదుపాదాయ దూషయతి (ప్రాణనేతి) ప్రాణనలక్షణా- పక్షవృత్తిప్రాణసహితత్వలక్షణా. (నోపలభామహ ఇతి) కాలాత్యయాపదేశ ఇత్యభిప్రాయః. తదాయత్తప్రవృత్తిత్వమేకచేతనాధీనత్వమితి పక్షం శఙ్కతే (తదాయత్తేతి) అచేతనారబ్ధత్వహేతోరనైకాన్త్యమాహ (అనేకేతి) అనేకచేతనసాధ్యేషు- అనేకచేతనప్రవర్త్యేష్విత్యర్థః. చేతనైకత్వావివక్షాయాం సిద్ధసాధ్యత్వమాహ (చేతనమాత్రేతి) ఏవమేకచేతనాధీనత్వం నిరస్తం. కార్యత్వహేతోర్లాఘవతర్కముఖేన సిద్ధసాధ్యతామాహ (కించేతి) ఉభయవాదిసిద్ధానామితి లాఘవస్య హేతురుక్తః- క్లృప్తకల్ప్యవిరోధే తు యుక్తః క్లృప్తపరిగ్రహ ఇతి న్యాయః. సంభవత్యాం గతౌ హి లాఘవతర్కః [illegible]

నచ జీవానాముపాదానాద్యనభిజ్ఞతయా కర్తృత్వాసంభవః- సర్వేషామేవ చేతనానాం పృథివ్యాద్యుపాదానయాగా ద్యుపకరణసాక్షాత్కారసామర్థ్యాత్. యత్తేదానీంపృథివ్యాదయో యాగాదయశ్చ ప్రత్యక్షమీక్ష్యన్తే. ఉపకరణభూత యాగాదిశక్తిరూపాపూర్వాదిశబ్దవాచ్యాదృష్టసాక్షాత్కారాభావేపి చేతనానాంనకర్తృత్వానుపపత్తిః- తత్సాక్షా త్కారానపేక్షణాత్కార్యారమ్భస్య. శక్తిమత్సాక్షాత్కార ఏవ హి కార్యారమ్భోపయోగీ. శక్తేస్తు జ్ఞానమాత్రమే వోపయుజ్యతే- నసాక్షాత్కారః - నహి కులాలాదయః కార్యోపకరణభూతదణ్డచక్రాదివత్తచ్ఛక్తిమపి సాక్షాత్కృత్య ఘటమణికాదికార్యమారభన్తే. ఇహ తు చేతనానామాగమావగతయాగాదిశక్తివిశేషాణాం కార్యారమ్భో నానుపప న్నః. కించ- యచ్ఛక్యక్రియం శక్యోపాదానాదివిజ్ఞానంచ - తదేవ తదభిజ్ఞకర్తృకం దృష్టం. మహీమహీధరమహార్ణ వాదిత్వశక్యక్రియమశక్యోపాదానాదివిజ్ఞానం చేతి న చేతనకర్తృకం. అతో ఘటమణికాదిసజాతీయశక్యక్రియశక్యో పాదానాది విజ్ఞానవస్తుగతమేవ కార్యత్వం బుద్ధిమత్కర్తృపూర్వకత్వసాధనే ప్రభవతి. కించ- ఘటాదికార్యమనీశ్వ రేణాల్పజ్ఞానశక్తినా సశరీరేణ పరిగ్రహవతా ఽనాప్తకామేన నిర్మితం దృష్టమితి తథావిధమేవ చేతనం కర్తారం సాధయన్న యం కార్యత్వహేతుస్సిసాధయిషితపురుషసార్వజ్ఞ్యసర్వైశ్వర్యాదివిపరీతసాధనాద్విరుద్ధస్స్యాత్. న చైతావతా ఽస ర్వానుమానోచ్ఛేదప్రసఙ్గః- లిఙ్గిని ప్రమాణాన్తరగోచరే లిఙ్గబలోపస్థాపితా విపరీతవిశేషాస్తత్ప్రమాణప్రతిహతగత యో నివర్తన్తే. ఇహ తు సకలేతరప్రమాణావిషయే లిఙ్గిని నిఖిలనిర్మాణచతురే అన్వయవ్యతిరేకావగతావినాభావనియ మాధర్మాస్సర్వ ఏవావిశేషేణ ప్రసజ్యన్తే- నివర్తకప్రమాణాభావాత్ తథైవావతిష్ఠన్తే. అత ఆగమాదృతే కథమీశ్వర స్సేత్స్యతి.—— అత్రాహుః- సావయవత్వాదేవ జగతః కార్యత్వం న ప్రత్యాఖ్యాతుం శక్యతే. భవన్తి చ ప్రయోగాః వివాదాధ్యాసితం భూభూధరాది- కార్యం- సావయవత్వాత్ ఘటాదివత్. తథా- వివాదాధ్యాసితమవనిజలధిమహీధరా ది- కార్యం- మహత్త్వే సతి క్రియావత్త్వాత్ ఘటవత్. తనుభువనాది- కార్యం- మహత్త్వే సతి మూర్తత్వాత్ ఘటవదితి.

రాసంభవేత్యధికకల్పనం న దోషాయేత్యత్రాహ (నచేతి) కుత ఇత్యత్రాహ (సర్వేషామితి) పూర్వకాలే చేతనానాం సాక్షాత్కారసామర్థ్యం దృశ్యమాన నీత్యోపపాదయతి (యత్తేతి) (ఇదానీమితి) ఏవం పూర్వకాలేపీతి భావః. ధర్మాధర్మసాక్షాత్కారాభావాత్ కర్తృత్వాసంభవమాశఙ్క్యాహ (ఉపకరణేతి) (యాగాదిశక్తిరూపేతి) యాగాదిజన్యస్వాత్మాతిశయరూపేత్యర్థః. కుత ఇత్యత్రాహ (తత్సాక్షాత్కారేతి) తర్హి ఘటాదినిర్మాణే మృదాదిసాక్షాత్కార నియమః కథమిత్యత్రాహ (శక్తిమదితి) శక్తిమచ్ఛబ్దేన శక్తిసంబన్ధ్యుచ్యతే. జన్యజనకభావస్య చ సంబన్ధవిశేషరూపత్వాత్ శక్తిరూపాదృష్టజనకయాగా దిషు శక్తిమచ్ఛబ్దప్రయోగః. శక్తేరప్యపేక్షితత్వసామ్యాత్ తత్సాక్షాత్కారోపేక్షితః - అన్యథా ఽనవగతవస్తుశక్తయోఽపి పురుషాస్తత్కార్యం కుర్యురిత్య త్రాహ (శక్తేస్త్వితి) తుశబ్దశ్శక్తిమత ఇవ శక్తేరపి జ్ఞాతవ్యత్వేపి విశేషద్యోతనార్థః. శక్తిసాక్షాత్కారానుపయోగముపపాదయతి (నహీతి) శక్తిసాక్షాత్కా రానపేక్షత్వేపి శక్తిజ్ఞానమాత్రమపేక్షితం- తచ్చ దణ్డచక్రాదిష్వన్వయవ్యతిరేకవశాత్సిధ్యతి - యాగాదౌ తు కథమిత్యత్రాహ (ఇహ త్వితి) ఏవం సిద్ధ సాధనత్వముక్తం- అథ కార్యత్వహేతోరుపాధిద్వయేన సోపాధికత్వమాహ (కించేతి) సాధనావ్యాపకత్వమాహ (మహీమహీధరేతి) సాధ్యసమవ్యాప్త త్వమాహ (అత ఇతి) సోపాధికత్వే సతి సాధ్యేన హేతోర్వ్యాప్త్యసిద్ధిస్స్యాదిత్యుపాధేర్దూషణత్వం. అదృష్టవజ్జీవకర్తృకత్వావ్యావృత్త్యర్థం బుద్ధిమత్క ర్తృపూర్వకత్వసాధన ఇత్యుక్తం. అథ కార్యత్వహేతోర్విశేషవిరుద్ధత్వమాహ (కించేతి) అనీశ్వరేణ- కర్మవశ్యేన. పరిగ్రహవతా- ఉపకరణవతేత్య ర్థః. సర్వానుమానోచ్ఛేదమాశఙ్క్యాహ (నచేతి) కథమిత్యత్రాహ (లిఙ్గినీతి) పక్షేపి తథా స్యాదిత్యత్రాహ (ఇహ త్వితి) తుశబ్దాభిప్రేతం వైషమ్యమా హ (నివర్తకేతి) సిద్ధాన్త్యేకదేశిమతముపసంహరతి (అత ఇతి) సిధ్యతి చేన్నాగమాదృతేయమానమిత్యర్థః. అతః- సిద్ధసాధనత్వసోపాధికత్వవిరుద్ధత్వైర్దూషి తత్వాదిత్యర్థః.—— అథ సాక్షాత్పూర్వపక్షిణం ప్రస్తౌతి (అత్రాహురితి) కార్యత్వహేతోస్స్వరూపాసిద్ధిమాశఙ్క్య వ్యుదస్యతి (సావయవత్వాదితి) (సావయవత్వాదేవేతి) పూర్వం ప్రస్తుతాదేవేత్యర్థః. అనేన హేత్వన్తరసద్భావోపి సూచితః. ఏవం కర్తోస్త్యభిప్రాయేణ చ సిద్ధాన్త్యుక్తాన్ప్రయోగాన్వి వృణోతి (భవన్తీతి) వివాదాధ్యాసితపదవివరణం భూభూధరాదిపదం. ఆదిశబ్దోపాత్తవ్యక్తిసంగ్రాహకం వివాదాధ్యాసితపదం. యద్వా- పక్షీకృతేష్వ వసంప్రతిపన్నాంశవ్యవచ్ఛేదాయ వివాదాధ్యాసితశబ్దః- సన్తి హి భూతపూరణనిష్పాద్యాః పృథివ్యంశాః, సగరసుతాదినిష్పాద్యాస్సముద్రాంశాః, అ స్త్రాదినిష్పాద్యాః పర్వతాదయశ్చ. ప్రలయేపి జలధేరవస్థానాత్, సర్వాభావేపి స్రష్టుశ్శరీరావస్థానాచ్చ తయోరకార్యత్వశఙ్కాద్యోతనాయ ప్ర తిజ్ఞావాక్యావర్తనేన జలధితనుశబ్దోపాదానం. ద్వితీయతృతీయప్రయోగయోర్మధ్యే మహత్త్వపదేన పరమాణువ్యావృత్తిః. క్రియావత్త్వమూర్తత్వ శబ్దాభ్యాం గగనాదివ్యావృత్తిః. అవనిమహీధరశబ్దమధ్యే జలధిశబ్దనివేశస్తద్వత్తయోరపి తత్సద్భావజ్ఞాపనార్థః. ప్రసిద్ధ్యాపచ్యుత్యాతాదా భూభూధర శబ్దౌ. తనుతనుపక్షీకారో నయుక్తః- అస్మదాదిశరీరే సిద్ధసాధనా, దీశ్వరశరీరే త్వాశ్రయాసిద్ధేః. నైవం- తనోర్విశేషతః పక్షీకారనిర్బన్ధాభావాత్. తదుపాదానం తు స్వపక్షసంప్రతిపన్నస్యేశ్వరశరీరస్యాపి కార్యతాజ్ఞాపనార్థం. యద్వా- సావయవత్వాదేవేత్యాదేరయమాశయః- న సావయవత్వా దుత్పత్తిమత్త్వం ప్రసాధ్యతే తస్య కర్తృకత్వం సాధ్యతే- అపి తు సావయవత్వేనైవ కృతిసాధ్యత్వరూపకార్యత్వం సాధ్యతే- కృతిశ్చ నిరాశ్రయేతి తదాశ్ర యః కర్తా సామాన్యతస్సిధ్యతీతి. న స్వేవం తర్హి కార్యత్వాత్ సకర్తృకత్వసాధ్యే హేతోస్సాధ్యావిశిష్టతా స్యాత్. న- కృతిసాధ్యత్వం హేతుః - ఉపాదా

సావయవేషు ద్రవ్యేష్విదమేవ క్రియతే నేతరదితి కార్యత్వస్య నియామకం సావయవత్వాతిరేకిరూపాన్తరం నోపలభామహే. కార్యత్వప్రతినియతం శక్యక్రియత్వం శక్యోపాదానాదివిజ్ఞానత్వం చోపలభ్యత ఇతి చేత్. న- కార్యత్వేనానుమితేపి విషయే జ్ఞానశక్తీ కార్యానుమేయే ఇత్యన్యత్రాపి సావయవత్వాదినా కార్యత్వం జ్ఞాతమితి తే చ ప్రతిపన్నే ఏవేతి న కశ్చిద్విశేషః. తథాహి- ఘటమణికాదిషు కృతేషు కార్యదర్శనానుమితకర్తృగతతన్నిర్మాణశక్తిజ్ఞానః పురుషోఽదృష్టపూర్వం విచిత్రసన్నివేశం నరేన్ద్రభవనమాలోక్యావయవసన్నివేశవిశేషేణ తస్య కార్యత్వం నిశ్చిత్య తదానీమేవ కర్తుస్తజ్జ్ఞానశక్తివైచిత్ర్యమనుమినోతి. అతస్తనుభువనాదేః కార్యత్వే సిద్ధే సర్వసాక్షాత్కారతన్నిర్మాణాదినిపుణః కశ్చిత్పురుషవిశేషస్సిధ్యత్యేవ. కించ- సర్వచేతనానాం ధర్మాధర్మనిమిత్తేపి సుఖదుఃఖోపభోగే చేతనానధిష్ఠితయోస్తయోరచేతనయోః ఫలహేతుత్వానుపపత్తేః సర్వకర్మానుగుణసర్వఫలప్రదానచతురః కశ్చిదాస్థేయః - వర్ధకినానధిష్ఠితస్య వాస్యాదేరచేతనస్య దేశకాలాద్యనేకపరికరసన్నిధానేపి యూపాదినిర్మాణసాధనత్వాదర్శనాత్. బీజాఙ్కురాదేః పక్షాన్తర్భావేణ నైర్వ్యభిచారాపాదనం శ్రోత్రియవేతాళానామనభిజ్ఞతావిజృమ్భితం. తత ఏవ సుఖాదిభిర్వ్యభిచారవచనమపి నిరస్తమ్. న చ లాఘవేనోభయవాదిసంప్రతిపన్నక్షేత్రజ్ఞానామేవ ఈదృశాధిష్ఠాతృత్వకల్పనం యుక్తం- తేషాం సూక్ష్మవ్యవహితవిప్రకృష్టదర్శనాశక్తినిశ్చయాత్. దర్శనానుగుణ్యేన హి సర్వత్ర కల్పనా. న చ క్షేత్రజ్ఞవదీశ్వరస్యాశక్తినిశ్చయోస్తి. అతః ప్రమాణాన్తరతో న తత్సిద్ధ్యనుపపత్తిః. సమస్తకర్తృపూర్వకత్వనియతకార్యత్వహేతునా సిద్ధ్యన్ స్వాభావికసర్వార్థసాక్షాత్కారతన్నియమనశక్తిసంపన్న ఏవ సిధ్యతి. యత్తు నైశ్వర్యాద్యాపాదనేన ధర్మవిశేషవిపరీతసాధ

నాద్యనిజకర్తృకత్వం సాధ్యమితి వైషమ్యాత్. అతఏవ పశ్యత్తిరత్రక్రియత ఇత్యుక్తం- నోత్పద్యత ఇతి, కార్యత్వం నిశ్చిత్య తదానీమేవ కర్తుస్తజ్జ్ఞానశక్తివైచిత్ర్యమనుమినోతీత్యాది, చ. ఏవం దర్శితసాధ్యత్వలక్షణసాధ్యైశ్వరస్యాపి వివాదపదత్వాత్ పక్షతోపపత్తిః. అథ సోపాధికత్వం సామాన్యేన ప్రతిక్షిపతి (సావయవేష్వితి) సావయవద్రవ్యమిత్యుపలక్షణం- మహత్త్వే సతి క్రియావత్త్వం మహత్త్వే సతి మూర్తత్వం చ సావయవత్వసమానాశ్రయం తత్సమవ్యాప్తమితి తయోరప్యుపాధిపరిహారసిద్ధిః. రూపాన్తరం- ఆకారాన్తరం. ఉపాధిం శఙ్కతే (కార్యత్వేతి) పరిహరతి (నేతి) కార్యత్వేనానుమితే- సపక్షే. అన్యత్ర- పక్షే. సపక్షేపి యథా కార్యత్వానుమేయే జ్ఞానశక్తీ- తద్వత్ పక్షేపి కార్యత్వస్య ప్రతిపన్నత్వాత్ జ్ఞానశక్తీ అనుమీయేతే ఇతి నాశక్యక్రియత్వమశక్యజ్ఞానత్వం చేత్యర్థః. తదేవ దర్శయతి (తథాహీతి) కిం తదకర్తురపి శక్యక్రియత్వం శక్యోపాదానాదిజ్ఞానత్వముపాధిః- ఉత తత్కర్తుః శక్యక్రియత్వం శక్యోపాదానాదిజ్ఞానత్వం. ప్రథమకల్పే సపక్షానుయాయిత్వాభావాన్నోపాధిత్వం. ద్వితీయే కల్పే పక్షేపి విద్యమానత్వాన్నోపాధిత్వం. సర్వసపక్షానుయాయి సపక్షేష్వవిద్యమానో హ్యుపాధిరిత్యభిప్రాయః. కర్తుస్తజ్జ్ఞానశక్తివైచిత్ర్యమిత్యనేనాభిప్రేతోయం వికల్పః. తత్ఫలమిత్యత్రాహ (అత ఇతి) అతః- సావయవత్వాదిహేతోర్నిరుపాధికత్వాదిత్యర్థః. ఏవం సావయవత్వాత్ కృతిసాధ్యత్వరూపే కార్యత్వే సాధ్యే శక్యక్రియత్వాదిక ఉపాధిః పరిహృతః. అనేనోత్పత్తిమత్త్వాత్ సకర్తృకత్వే సాధ్యే ఉత్పత్తిమత్త్వహేతురపి నిరుపాధికో భవతి. సావయవత్వాదుత్పత్తిమత్త్వే సాధ్యే తూపాధేర్దూరాపాస్తత్వాద్వ్యభిచారశ్చ నిరస్తః- సహేతుకత్వాదిరుత్పద్యమానో ఘటాదేశ్శక్యక్రియః. సిద్ధసాధనస్యానిరాసార్థమనుమానాన్తరప్రదర్శనార్థం చాహ (కించేతి) ధర్మాధర్మనిమిత్తేపీతి సిద్ధసాధనత్వశఙ్కాసూచనం. అనధిష్ఠితయోరనుపపత్తేరితి- అన్వయవ్యాప్తిః సిద్ధే వ్యతిరేకవ్యాప్త్యుక్తిః. దృష్టాన్తమాహ (వర్ధకినేతి) వాస్యాదేర్యూపాద్యకరణత్వస్య చేతనస్యాతిరిక్తసహకార్యన్తరాభావప్రయుక్తత్వశఙ్కావ్యావృత్త్యర్థం దేశకాలాద్యనేకపరికరసన్నిధానేపీత్యుక్తం. ధర్మాధర్మౌ స్వసాక్షాత్కారిచేతనాధిష్ఠితావేవ కార్యకరౌ- అచేతనత్వాత్ వాస్యాదివదిత్యనుమానశరీరం. జీవైస్తద్ధర్మాధర్మసాక్షాత్కారతత్పూర్వకతదధిష్ఠానాభావాజ్జీవవిలక్షణసిద్ధిః. అనధిష్ఠితస్య కార్యకరత్వాయోగాత్, జీవైస్సాక్షాత్కారపూర్వకాధిష్ఠానాయోగా, చ్చ సిద్ధసాధనం చ పరిహృతం. కర్తురభావే కార్యానుత్పత్తిప్రసఙ్గరూపస్య విపక్షే బాధకతర్కస్య పురుషసుఖాది ప్రయోజకాదృష్టేన కార్యోత్పత్త్యుపపత్తిరిత్యన్యథాసిద్ధిస్సాప్యనేనైవ పరిహృతా భవతి. అచేతనస్యాప్యనధిష్ఠితస్య బీజాదేరఙ్కురోత్పాదకత్వదర్శనాద్వ్యభిచార ఇతి శఙ్కాం పరిహరతి (బీజాఙ్కురేతి) కార్యత్వహేతోరఙ్కురాదౌ వ్యభిచారపరిహారశ్చాఙ్కురశబ్దోపాదానేన ఫలితః. చేతనానధిసంహితపురీషాద్యుత్పాదకత్వాదన్నస్య చేతనానధిష్ఠితైస్స్వయమచేతనైస్సుఖాదిభిరచేతనత్వహేతోర్వ్యభిచారమాశఙ్క్య పరిహరతి (తత ఏవేతి) ఆదిశబ్దేన దుఃఖాదికం, చేతనానధిష్ఠితం సుఖాద్యుత్పాదకం మనః ప్రభృతి, చ వివక్షితం. ఏతేన స్వేచ్ఛాధీనస్త్రీగర్భోత్పద్యమానైస్సుఖదుఃఖవిశేషైః, స్వయంభూత్యైశ్చ పురీషాఙ్కురకమ్బాదిభిః, కార్యత్వహేతోర్వ్యభిచారశ్చ పరిహృతో భవతి. లాఘవన్యాయేన హేతోరన్యథాసిద్ధిస్సిద్ధసాధనత్వమాశఙ్క్య పరిహరతి (న చేతి) కుత ఇత్యాకాఙ్క్షాయామీదృశశబ్దాభిప్రేతం హేతుం వివృణోతి (తేషామితి) ఏకేన్ద్రియకల్పనస్య లాఘవేప్యేకేన్ద్రియస్యశబ్దాదిసకలవిషయగ్రహణాశక్తేర్హ్యనేకేన్ద్రియకల్పనం- తస్మాల్లాఘవార్థమశక్తస్య కార్యకరత్వకల్పనమయుక్తమితి భావః. తదేవోపపాదయతి (దర్శనేతి) ఉపపన్నమేవ హి కల్పనీయం- న చ జీవానాం సూక్ష్మవ్యవహితాదిదర్శనశక్తిర్దృష్టేత్యర్థః. శక్తిమత్సాక్షాత్కార ఏవ అపేక్షితో న తు శక్తిసాక్షాత్కార ఇతీదమపి ప్రత్యుక్తం భవతి సూక్ష్మవ్యవహితేత్యాదినా- శక్తిమతామపి పరమాణ్వాదీనాం క్షేత్రజ్ఞైస్సాక్షాత్కారాసిద్ధేః. ఈశ్వరేణ తథాభావ ఉపపత్తిరిత్యాహ (న చేతి) అనాన్తరానుమానే నేశ్వరసిద్ధిం నిగమయతి (అత ఇతి) వ్యాప్తిబలాత్కార్యానుగుణజ్ఞానశక్తిమత్కర్తృసిద్ధ్యుపపత్తేశ్చ కథం క్షేత్రజ్ఞైరిత్యర్థః- జ్ఞానం హి దేహేన్ద్రియాదిసాపేక్షమితిశఙ్కాయాం పక్షధర్మతాబలసిద్ధమర్థమాహ (సమస్తేతి) అస్వాభావికత్వే కర్మానుగుణజ్ఞానశక్తిమత్త్వం స్యాదితి తద్వ్యావృత్త్యర్థః స్వాభావికసర్వార్థసాక్షాత్కారశబ్దః. అథ కార్యత్వహేతోర్విరుద్ధత్వం వ్యుదస్యతి (యత్త్వత్యాదినా) కథమిత్యత్రా

నత్వమున్నీతం - తదనుమానవృత్తానభిజ్ఞత్వనిబన్ధనం- సపక్షే సహదృష్టానాం సర్వేషాం కార్యస్యాహేతుభూతానాం చ ధర్మాణాం లిఙ్గేన్యప్రాప్తేః. ఏతదుక్తం భవతి - కేనచిత్ కించిత్ క్రియమాణం స్వోత్పత్తయే కర్తుస్స్వనిర్మాణసామర్థ్యం స్వోపాదానోపకరణజ్ఞానం చాపేక్షతే - నత్వన్యస్యాసామర్థ్యమన్యాజ్ఞానం చ- హేతుత్వాభావాత్. స్వనిర్మాణసామర్థ్యస్వోపాదానోపకరణజ్ఞానాభ్యామేవ స్వోత్పత్తావుపపన్నాయాం సంబన్ధితయా దర్శనమాత్రేణాకించిత్కరస్యార్థాన్తరాజ్ఞానాదేర్హేతుత్వకల్పనాయోగాదితి. కించ- క్రియమాణవస్తువ్యతిరిక్తార్థాజ్ఞానాదికం కిం సర్వవిషయం, క్రియోపయోగి-ఉత కతిపయవిషయం. న తావత్సర్వవిషయం- నహి కులాలాదిః క్రియమాణవ్యతిరిక్తం కిమపి న జానాతి. నాపి కతిపయవిషయం - సర్వేషు కర్తృషు తత్తదజ్ఞానాశక్త్యోర్నియమేన సర్వేషామజ్ఞానాదీనాం వ్యభిచారాత్. అతః కార్యత్వస్యాసాధకానామనీశ్వరత్వాదీనాం లిఙ్గేన్యప్రాప్తిరితి న విపరీతసాధనత్వం. కులాలాదీనాం దణ్డచక్రాద్యధిష్ఠానం శరీరద్వారేణైవ దృష్టమితి జగదుపాదానోపకరణాధిష్ఠానమీశ్వరస్యాశరీరస్యానుపపన్నమితి చేత్. న- సంకల్పమాత్రేణైవ పరశరీరగతభూతవేతాళగరళాద్యపగమవినాశదర్శనాత్. కథమశరీరస్య పరప్రవర్తనరూపస్సంకల్ప ఇతి చేత్. న శరీరాపేక్షస్సంకల్పః - శరీరస్య సంకల్పహేతుత్వాభావాత్. మన ఏవ హి సంకల్పహేతుః. తదభ్యుపగతమీశ్వరేపి కార్యత్వేనైవ జ్ఞానశక్తివన్మనసోపి ప్రాప్తత్వాత్. మానసస్సంకల్పస్సశరీరస్యైవ- సశరీరస్యైవ సమనస్కత్వాదితి చేత్. న - మనసో నిత్యత్వేన దేహాపగమేపి మనసస్సద్భావేనానైకాన్త్యాత్. అతో విచిత్రానన్తసన్నివేశవిశేషతనుభువనాది కార్యనిర్మాణే పుణ్యపాపపరవశః పరిమితశక్తిజ్ఞానః క్షేత్రజ్ఞో న ప్రభవతీతి నిఖిలభువననిర్మాణచతురోఽచిన్త్యాపరిమితజ్ఞానశక్త్యైశ్వర్యోఽశరీరస్సంకల్పమాత్రసాధనపరినిష్పన్నానన్తవిస్తారవిచిత్రరచనప్రపఞ్చః పురుషవిశేష ఈశ్వరోఽనుమానేనైవ సిధ్యతి. అతః ప్రమాణాన్తరావసేయత్వాద్బ్రహ్మణః నైతద్వాక్యం బ్రహ్మ ప్రతిపాదయతి. కించ - అత్యన్తభిన్నయోరేవ మృద్ద్రవ్యకులాలయోర్నిమిత్తోపాదానత్వదర్శనేన

హ (సపక్ష ఇతి) కిం సహదర్శనమాత్రాద్వ్యభిచారాదిప్రాప్తిః- ఉత హేతుత్వాత్. నాద్యః- అతిప్రసఙ్గాత్. న ద్వితీయః- హేతుత్వాసిద్ధేరిత్యభిప్రాయః. కార్యస్యాహేతుభూతానామితి వ్యాప్త్యభావోప్యభిప్రేతః. నను సర్వసపక్షేషు సహదృష్టత్వాత్ కార్యహేతుత్వం చ కల్ప్యం- తథా సతి కథం తదిత్యనుప్రాప్తిః కతిపయప్రాప్తిశ్చోచ్యత ఇత్యత్రాహ (ఏతదుక్తమితి) విశేషవిరోధం పరిహర్తుమపేక్షితానపేక్షితాంశవివేకమాహ (కేనచిదితి) సపక్షే సహదృష్టత్వాత్ అజ్ఞానాదేరపి హేతుత్వం కల్ప్యతామిత్యత్రాహ (స్వనిర్మాణేతి) (అకించిత్కరస్యేతి) అనన్యథాసిద్ధాన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం హి హేతుత్వనిశ్చయః. తత్రజ్ఞానశక్తినిర్వర్త్యాత్ కించిత్కారాదధికశ్చేత్ తదన్యాజ్ఞానాసామర్థ్యసినిర్వర్త్యః కించిత్కారోపి దృష్టశ్చేత్ స్యాదనన్యథాసిద్ధిః- న చాధికః కించిత్కారోపి దృష్టః. న చ కల్ప్యః- అజ్ఞానాసామర్థ్యహేతువ్యతిరేకే కార్యనివృత్త్యభావాత్. స్వవిషయసామర్థ్యోపాదానాదిజ్ఞానాభ్యాం వినా యథా కార్యానుదయః - తథాఽన్యాసామర్థ్యాజ్ఞానాభ్యాం వినా కార్యానుదయో న దృష్టః. అతో న తస్య హేతుత్వం కల్ప్యం- నహి సతి భావమాత్రం హేతుత్వం- కింతు సత్యేవ భావ ఇతి భావః. అకించిత్కరత్వమేవ వికల్ప్య దూషణేనోపపాదయతి (కించేతి) (సర్వేష్వితి) నహి కుడ్యాదినిర్మాణానుగుణజ్ఞానసామర్థ్యాభావో ఘటనిష్పత్తిహేతుః- తదనుగుణజ్ఞానసామర్థ్యవతో పి ఘటాదినిష్పాదకత్వదర్శనాదిత్యర్థః. యత్తు సపక్షే సహదృష్టత్వేన లిఙ్గేన ప్రాప్తవిపరీతవిశేషాణాం ధర్మిగ్రాహకప్రమాణప్రతిహతానాం న వృత్తిః- న త్వితరేషామితి- ఇదమపి కార్యత్వస్యాసాధకానామిత్యనేన ప్రత్యుక్తం - సాధ్యానుపయోగిత్వేనాన్యథాసిద్ధానాం సహదృష్టానామపి ధర్మాణాం వ్యతిరేకాభావేన వ్యాప్తిశూన్యత్వాద ప్రాప్తేః. సహదృష్టేష్వపి కార్యానుపయోగినాం ప్రాప్తిర్నాస్తీతి - శరీరం హి కార్యోపయోగితి శఙ్క్యతే (కులాలాదీనామితి) పరిహరతి (నేతి) కథమిత్యత్రాహ (సంకల్పేతి) శఙ్క్యతే (కథమితి) పరిహరతి (నేతి) కో హేతురిత్యత్రాహ (మన ఏవేతి) తత్కిమస్తీత్యత్రాహ (తదితి) కుత ఇత్యత్రాహ (కార్యత్వేనేతి) ఈశ్వరస్య మనస్సంబన్ధో నిర్వాహ్యః ఏకదేశమతేన. పునశ్శఙ్క్యతే (మానస ఇతి) పరిహరతి (నేతి) అనైకాన్త్యాత్ - వ్యాప్త్యభావాత్. అశరీరేపి మనస్సంబన్ధస్య విద్యమానత్వాద్వ్యాప్త్యనైకాన్త్యం. మనసో నిత్యత్వేపి చేతనస్య కార్యకరత్వే శరీరసంబన్ధసాపేక్షత్వమస్తి- మనసి నిత్యేపి ముక్తాత్మనః కార్యకరత్వాభావాత్ - నహి ముక్తాత్మనో బుద్ధిసుఖదుఃఖాదికం మనో జనయతీతి చోద్యమస్తి. అత్ర మీమాంసకం ప్రతి ప్రతిబన్ద్యా పరిహారం వ్యాదినిధాయ పక్షధర్మతాబలం దర్శయన్నీశ్వరసిద్ధిం నిగమయతి (అతో విచిత్రానన్తసయ వేతి) అశరీరస్సంకల్పమాత్రసాధనపరినిష్పన్నానన్తవిస్తారవిచిత్రరచనప్రపఞ్చ ఇత్యాభ్యాం పదాభ్యాం ప్రతిబన్ద్యా పరిహారాభిప్రాయో జ్ఞాతః. విభుద్రవ్యసంయోగినః పరిస్పన్దవతో ఘటాదేస్స్పర్శవత్త్వనియమేపి- విభుద్రవ్యసంయోగినః పరిస్పన్దవతోపి మనసోఽస్పర్శవత్త్వమఙ్గీక్రియతే. అయం ప్రాభాకరం ప్రతి పరిహారః. మహిమగుణశాలినస్సైజనస్యరూపోపలమ్భనియమేదృష్టేపి- చక్షుషి రూపోపలమ్భో నాఙ్గీకృతః, కార్యారమ్భకస్య సావయవత్వవ్యాప్తిః పరమాణుషు భగ్నా,- తస్మాదనేకవిరోధపరిహారార్థైకవ్యాప్తిభఙ్గో న్యాయ్యః. అతః మనసః కార్యకరత్వే శరీరసంబన్ధసాపేక్షత్వం భోగసాధనమనస్త్వప్రయుక్తమిత్యఙ్గీకార్యమితి భావః. ఏవం సాధకాన్తరసిద్ధత్వాజ్జగత్కారణవస్తుని శాస్త్రస్యాప్రామాణ్యం నిగమయతి (అతః ప్రమాణేతి) నిమిత్తోపాదానైక్యస్య గగనాదిస్పృష్టేశ్చానుమానావిషయత్వేన శాస్త్రస్యాధికవిషయత్వాత్ బ్రహ్మణి ప్రామాణ్యమాశఙ్క్య తత్ర బాధకాన్తరబాధితత్వాచ్ఛాస్త్రాప్రామాణ్యముచ్యతే (కించేతి) నిమిత్తమాత్రమనుష్ఠపదతశ్శాస్త్రస్యానుమానసాపేక్షత్వాత్తద్విరుద్ధనిమిత్తోపాదానైక్యం న శాస్త్రం ప్రతిపాదయతి.

ఆకాశాదేర్నిరవయవద్రవ్యస్యకార్యత్వానుపపత్త్యాచ నైకమేవబ్రహ్మకృత్స్నస్యజగతో నిమిత్తముపాదానంచ ప్రతిపాదయితుంశక్నోతీతి. ....

ఏవంప్రాప్తేబ్రూమః- యథోక్తలక్షణంబ్రహ్మజన్మాదివాక్యంబోధయత్యేవ. కుతః- శాస్త్రైకప్రమాణకత్వాత్ బ్రహ్మణః. యదుక్తంసావయవత్వాదినాకార్యంసర్వంజగత్ - కార్యంచతదుచితకర్తృవిశేషపూర్వకందృష్టమితినిఖిలజగన్నిర్మాణ, తదుపాదానోపకరణవేదన, చతురఃకశ్చిదనుమేయ ఇతి - తదయుక్తం - మహీమహార్ణవాదీనాంకార్యత్వేప్యేకదైవైకేననిర్మితా ఇత్యత్రప్రమాణాభావాత్. నచైకస్యఘటస్యేవసర్వేషామేకంకార్యత్వం - యేనైకదైవైకఃకర్తాస్యాత్. పృథగ్భూతేషుకార్యేషుకాలభేదకర్తృభేదదర్శనేనకర్తృకాలైక్యనియమాదర్శనాత్. నచ క్షేత్రజ్ఞానాంవిచిత్రజగన్నిర్మాణాశక్త్యాకార్యత్వబలేన తదతిరిక్తకల్పనాయాంఅనేకకల్పనానుపపత్తేశ్చైకఃకర్తాభవితుమర్హతీతి- క్షేత్రజ్ఞానామేవోపచితపుణ్యవిశేషాణాం శక్తివైచిత్ర్యదర్శనేన తేషామేవాతిశయితాదృష్టసంభావనయాచ తత్తద్విలక్షణకార్యహేతుత్వసంభవాత్ తదతిరిక్తాత్యన్తాదృష్టపురుషకల్పనానుపపత్తేః. నచ యుగపత్ సర్వోత్పత్తిస్సర్వోచ్ఛిత్తిశ్చప్రమాణపదవీమధిరోహతః- అదర్శనాత్, క్రమేణైవోత్పత్తివినాశదర్శనాచ్చ, కార్యత్వేనసర్వోత్పత్తివినాశయోః కల్ప్యమానయోర్దర్శనానుగుణ్యేనకల్పనాయాంవిరోధాభావాచ్చ. అతోబుద్ధిమదేకకర్తృకత్వేసాధ్యే కార్యత్వస్యా

పక్షీకృతేషుక్షిత్యాదిషు ద్రవ్యేషుసావయవత్వస్యైవ కార్యత్వప్రయోజకతయానిరవయవద్రవ్యస్యాకార్యత్వంపూర్వమేవ ప్రతిపన్నమితిపశ్చాచ్ఛాస్త్రైంనిరవయవద్రవ్యోత్పత్తింన ప్రతిపాదయతి. శ్రుతిలిఙ్గాదిష్వపి పౌర్వాపర్యంహి ప్రాబల్యదౌర్బల్యహేతురితిభావః. పూర్వపక్షపరిసమాప్తావితిశబ్దః.

సిద్ధాన్తంవక్తుముపక్రమతే (ఏవంప్రాప్తఇతి) పరమసాధ్యంప్రతిజానీతే (యథోక్తేతి) ఆకాఙ్క్షాపూర్వకంహేతుమాహ (కుతఇతి) శాస్త్రైకప్రమాణకత్వాత్- శాస్త్రేతరప్రమాణాగోచరత్వాదిత్యర్థః. హేత్వసిద్ధింపరిహర్తుంపూర్వపక్షమనుభాషతే(యదుక్తమితి)దూషయతి(తదయుక్తమితి) పక్షధర్మతాబలాత్ క్షేత్రజ్ఞవైలక్షణ్యంవదతాఽతివిపులకార్యాణాంకర్తృకాలైక్యనియమమప్యర్థాద్వ్యక్తమిత్యుచ్యతే - ఉతవిపులత్వమాత్రేణ- ఉతాతీన్ద్రియోపాదానాదిదర్శనవశాత్ - అశరీరాన పేక్షసృష్టివశాదితివికల్పమభిప్రేత్యప్రథమందూషయతి (మహీతి) ఏకదైవైకేననిర్మితత్వాభావముపపాదయతి (నచైకస్యేత్యాదినా) ఏకంకార్యత్వంఘటాదేరివయుగపదేకకర్తృకత్వయోగ్యమితిశబ్దాద్యోతకమేకమితిపదం. కార్యత్వస్యైకత్వంనామఏకసామగ్రీపూర్వకత్వం. తత్సిద్ధ్యర్థమేకస్యేత్యుక్తం. నహ్యనేకావ్యక్తిరనేకసామగ్రీసాధ్యా- ఏకకార్యావచ్ఛిన్నస్యసర్వస్యహేతోరేకసామగ్రీత్వాత్. ఏకత్వేప్యనేకకర్తృకగోపురాదివ్యవచ్ఛేదార్థమేకదైవైకకర్త్రన్వయయోగ్యత్వంఘటశబ్దేనవివక్షితం. ఏకఘటస్యైకంకార్యత్వంయాదృశందృశ్యతే తాదృశంపరిమితైకావయవినిష్ఠంకార్యత్వమేవైకదైవైకకర్తృకత్వసంభావనాపాదకం- తచ్చమహీమహీధరాదీనాంనదృశ్యతఇత్యర్థః. స్యాదితిసంభావితత్వమాత్రముచ్యతే. నహ్యేకఘటస్యాప్యేకకర్తృకత్వనియమః- అనేకైరప్యేకఘటనిష్పాదనసంభవాత్. తత్కిమిత్యపేక్షాయాంబహుషువిపులేషు చకార్యేషుతద్విపర్యయమాహ (పృథగ్భూతేష్వితి) పృథగ్భూతేష్విత్యత్రవిపులత్వమభిప్రేతం- ఘటస్యేవేతిపూర్వమక్తేః. బహుషువిపులేషుచకార్యేషుకర్తృకాలైక్యనియమాదర్శనాత్ మహ్యాదయోప్యేకదైవైకేననిర్మితా ఇత్యత్రప్రమాణాభావః - ప్రమాణాభావాత్తదయుక్తమిత్యధ్యాహారేణగ్రన్థాన్వయః. నచకార్యత్వమేవకర్తృకాలైక్యేప్రమాణం - వికల్పాసహత్వాత్. కింకార్యత్వమాత్రం- ఉతవిపులకార్యత్వం - ఉతాసంభావితజీవకర్తృకంపక్షసాధారణకార్యత్వం. ప్రథమేఽనైకాన్త్యం. ద్వితీయేవిరుద్ధత్వం-విపులకార్యేషుకాలద్వైధ్యస్యకర్తృబహుత్వదర్శనాత్. యద్వా-అనైకాన్త్యమేవ. తృతీయేచాసాధారణానైకాన్త్యమితిభావః. కార్యత్వబలేనకర్తరికల్పనీయేవిపులతరసూక్ష్మతరపక్షధర్మతాబలాత్ క్షేత్రజ్ఞవైలక్షణ్యంలాఘవన్యాయాత్ కర్తురేకత్వంచసిధ్యతీత్యత్రాహ (నచేతి) విచిత్రశబ్దేనాస్మదాద్యశక్యత్వార్థమతివిపులత్వమతిసూక్ష్మత్వంచవివక్షితం. కుతఇత్యత్రాహ (క్షేత్రజ్ఞానామేవేతి) క్షేత్రజ్ఞాతిరిక్తైకకల్ప్యస్యపిహ్యనేకకల్పనాదేకకల్పనస్యన్యాయ్యత్వం - క్షేత్రజ్ఞానామేవకర్తృత్వోపపత్త్యాతదతిరిక్తోనకల్పయితవ్యఇత్యర్థః. ఉపచితపుణ్యవిశేషాణామితిసపక్షేశక్తివైచిత్ర్యోపపాదనార్థముక్తం. అతిశయితాదృష్టసంభావనయేతిపక్షవిషయముక్తం. సర్వేభ్యఃకామేభ్యోజ్యోతిష్టోమఇత్యాదిభిఃక్షిత్యాదిస్రష్టృత్వానుగుణాతిశయితాదృష్టసంభావనా. క్షేత్రజ్ఞానామేవయోగేనసూక్ష్మవ్యవహితాదిదర్శనంపరాభ్యుపేతం. అస్మదాదిష్వదేవేషుచజ్ఞానశక్తివైచిత్ర్యందృశ్యతే. నచపక్షధర్మతాబలమన్వయవ్యతిరేకసిద్ధాన్ ధర్మాన్నివర్తయితుమీష్టే- తస్యాన్వయవ్యతిరేకసిద్ధధర్మప్రకర్షాపకర్షమాత్రహేతుత్వాత్- ఇతరథాజ్ఞానచికీర్షాద్యపహానప్రసఙ్గాత్. (తదతిరిక్తేతి) ధర్మికల్పనాతోవరంధర్మకల్పనేతిన్యాయాదీశ్వరకల్పనాదదృష్టవిశేషకల్పనమేవవరమితిభావః. అచేతనత్వాచ్చేతనాధిష్ఠితావేవధర్మాధర్మౌకార్యకరౌ- వాస్యాదివదిత్యనుపపన్నం- ఈశ్వరజ్ఞానప్రయత్నాదావ్యభిచారేణాన్యతరానైకాన్త్యాత్. అథక్షేత్రజ్ఞస్యసశరీరసాపేక్షత్వాత్ తస్యసర్వసంహారదశాయాంశరీరాభావాత్ఖదానీంశరీరానపేక్షఃకర్తాజీవవిలక్షణస్స్యాదిత్యత్రాహ(నచేతి)ఇదానీంక్రమేణోత్పత్తివినాశాదృశ్యేతే- తదానీముత్పత్తివినాశయోర్యౌగపద్యకల్పనమిత్యత్రాహ (కార్యత్వేనేతి) అత్రకార్యత్వంకృతిసాధ్యత్వం. తృతీయాచేత్థమ్భావార్థా. విరోధాభావాత్- వ్యాప్తివిరోధాభావాదిత్యర్థః. ఏవంపరమతదూషణోపయుక్తార్థశిక్షా కృతా. అథఫలితందూషణందర్శయతి (అతఇతి) తదయుక్తమిత్యారభ్యోక్తార్థానాంహేతుత్వపరోఽతఃశబ్దః. చలనాదిమత్త్వాదేవక్రియామాత్రయత్వమాత్రలక్షణకర్తృత్వవ్యాప్త్యర్థేబుద్ధిమచ్ఛబ్దః. కింబుద్ధిమదేకకర్తృకత్వంసాధ్యం- ఉతసకర్తృకత్వమాత్రం. ప్రథమేకింశాస్త్రజన్యజ్ఞానశూన్యతోబుద్ధిమదేకకర్తృకత్వమాత్రంసాధ్యం- ఉతసర్వజ్ఞసర్వశక్త్యేకకర్తృకత్వమితివికల్పమభిప్రేత్యప్రథమేకల్పేఽనైకాన్త్యం- అనేకకర్తృకత్వ

నైకాన్త్యం. పక్షస్యాప్రసిద్ధవిశేషణత్వం, సాధ్యవికలతా చ దృష్టాన్తస్య — సర్వనిర్మాణచతురస్యైకస్యాప్రసిద్ధేః. బుద్ధిమత్కర్తృకత్వమాత్రే సాధ్యే సిద్ధసాధనతా. సార్వజ్ఞ్యసర్వశక్తియుక్తస్యైకస్య చ ఏకస్య సాధకమిదం కార్యత్వం కిం యుగపదుత్పద్యమానసర్వవస్తుగతమ్ — ఉత క్రమేణోత్పద్యమానసర్వవస్తుగతమ్. యుగపదుత్పద్యమానసర్వవస్తుగతత్వే కార్యత్వస్యాసిద్ధతా. క్రమేణోత్పద్యమానసర్వవస్తుగతత్వే అనేకకర్తృకత్వసాధనాద్విరుద్ధతా. అత్ర హ్యైకకర్తృకత్వసాధనే ప్రత్యక్షానుమానవిరోధః శ్రుతివిరోధశ్చ — కుమ్భకారో జాయతే రథకారో జాయత ఇత్యాదిశ్రవణాత్. అపి చ — సర్వేషాం కార్యాణాం శరీరాదీనాం సత్త్వాదిగుణకార్యరూపసుఖాద్యన్వయదర్శనేన సత్త్వాదిమూలత్వమవశ్యాశ్రయణీయం. కార్యవైచిత్ర్యహేతుభూతాః కారణగతా విశేషాః సత్త్వాదయః. తేషాం కార్యాణాం తన్మూలత్వాపాదనం వ్యక్తపురుషాన్తఃకరణవికారద్వారేణ. పురుషస్య చ తద్యోగః కర్మమూల ఇతి కార్యవిశేషారమ్భాయైవ జ్ఞానశక్తివతః స్రష్టుః కర్మసంబన్ధః కార్యహేతుత్వేనైవావశ్యాశ్రయణీయః. జ్ఞానశక్తివైచిత్ర్యస్య చ కర్మమూలత్వాత్. ఇచ్ఛాయాః కార్యారమ్భహేతుత్వేఽపి విషయవిశేషవిశేషితాయాస్తస్యాః సత్త్వాదిమూలత్వేన కర్మసంబన్ధోఽవర్జనీయః. అతః క్షేత్రజ్ఞా ఏవ కర్తారః — న తద్విలక్షణః కశ్చిదనుమానాత్సిధ్యతి. భవన్తి చ ప్రయోగాః — తనుభువనాదికం క్షేత్రజ్ఞకర్తృకం — కార్యత్వాద్ఘట

గోపురాదిషు కార్యత్వస్య విద్యమానత్వాదితి భావః. సర్వజ్ఞసర్వశక్తికత్వపక్షే దూషణమాహ (పక్షస్యేతి) న హ్యన్యత్ర సర్వజ్ఞసర్వశక్తికర్తృకత్వం అన్యత్ర దృష్టం. దృష్టాన్తస్య సాధ్యవికలతా — కార్యేషు ఘటాదిష్వదర్శనాత్. అప్రసిద్ధవిశేషణత్వసాధ్యవైకల్యద్వే ఉపపాదయతి (సర్వేతి) సర్వనిర్మాణచతురస్యేత్యుక్తత్వాదిదం దూషణద్వయం సర్వజ్ఞసర్వశక్తికర్తృకత్వపక్షే ఇతి జ్ఞాయతే. పూర్వస్మిన్నేవ పక్షే నేవ ప్రసిద్ధవిశేషణత్వం న ఘటతే — న హ్యేకకర్తృకత్వమప్రసిద్ధం. సకర్తృకత్వమాత్రపక్షే దూషణమాహ (బుద్ధిమదితి) సిద్ధసాధనత్వం వేదాన్తినా సవివ్యం — క్షేత్రజ్ఞకర్తృకత్వాభ్యుపగమాదితి చేన్న — క్షేత్రజ్ఞానామపి ద్వారకర్తృత్వాభ్యుపగమాత్. సముపస్థితత్వేఽపి న ద్వారకర్తేతి చేత్. న చ తత్పక్షీకరణం. లౌకికప్రమాణావిషయత్వాత్. ఆగమైకసిద్ధానాం తేషామపి పక్షీకార ఇతి చేత్ — తేన కర్తాపి సిద్ధ ఇతి సిద్ధసాధ్యతేతి. ముఖాన్తరేణ దూషయితుం హేతుం వికల్పయతి (సార్వజ్ఞ్యేతి) అయమభిప్రాయః — కర్తృమాత్రవ్యాప్త్యేన కార్యత్వమాత్రేణ న కర్తృవిశేషసిద్ధిరితి ప్రాగేవోక్తం. అతః పక్షవిశేషధర్మేణ కార్యత్వవిశేషేణ కర్తృవిశేషస్సాధ్యః — కుమ్భాదికార్యవిశేషేణ హి కులాలాదికర్తృవిశేషానుమానం — న తు కార్యత్వమాత్రేణ. అతః పక్షధర్మోపేతకార్యత్వే విశేషనిరూప్యత ఇతి. (కిం యుగపదితి) పక్షప్రకర్షాధీనం హేతుప్రకర్షం ద్విధా సంభవేత్ — పరిదృశ్యమానమహ్యాదివిపులకార్యాణాం యుగపదుత్పన్నానాం వా — క్రమభావినాం త్రైకాల్యవర్తినాం కార్యాణాం మానస్యేన వా. తత్ర కీదృశేన పక్షప్రకర్షేణ హేతువిశేషో వివక్షిత ఇత్యర్థః. ప్రథమం దూషయతి (యుగపదితి) కృత్స్నప్రక్రియాసిద్ధేః భూధరాదీనాం యుగపదుత్పత్తౌ ప్రమాణాభావాత్తన్నిబన్ధనం కర్తృవైలక్షణ్యసాధకహేతువైలక్షణ్యమసిద్ధమిత్యర్థః. ద్వితీయం దూషయతి (క్రమేణేతి) యద్యప్యేకేనైవ కులాలాదినా జన్మసహస్రేణాప్యనన్తకార్యనిష్పాదనసంభవః — తథాపి తత్తజ్జన్మసమానకాలీనవిరుద్ధాదికృతానాం కార్యాణాం తత్కర్తృకత్వాభావాత్ సర్వకార్యాణామేకకర్తృకత్వం నాస్తి. అతస్త్రైకాల్యవర్తిసమస్తవస్తునిష్ఠత్వవిశేషితం కార్యత్వం కర్తృభేదేనైవ వ్యాప్తమితి కర్త్రైక్యసాధనే విరుద్ధమిత్యర్థః. (అత్ర హ్యైకకర్తృకత్వసాధన ఇతి) విశిష్టకార్యత్వవ్యాపకతయా గృహీతమతిస్వఘటపటరథాదిషు ప్రసక్తస్యైకకర్తృకత్వస్య ప్రతిషేధ ఇత్యర్థః. భిన్నకర్తృకతయా ప్రత్యక్షసిద్ధేషు ప్రత్యక్షవిరోధః. అనుమానవిరోధమాహ — ద్వీపాన్తరవర్తిఘటః ఏతద్వ్యతిరిక్తకులాలకర్తృకః — ఏతద్వ్యాపారాగోచరహేతుకత్వే సతి ఘటత్వాత్ — సంప్రతిపన్నకులాలాన్తరోత్పాదితఘటవత్. ద్వీపాన్తరవర్తిఘటహేతూనాం దణ్డాదీనాం ఏతద్వ్యాపారాగోచరత్వమేతస్య తత్రాగమనాభావనిర్ణయాత్. అత ఏవ పూర్వాదిభిరనుమానైర్విరోధః. శాస్త్రవిరోధముపపాదయతి (కుమ్భకార ఇతి) కుమ్భకారో జాయతే రథకారో జాయత ఇత్యర్థోపాదానం — న తు పాఠక్రమః. న హి కుమ్భరథయోరేకకర్తృకత్వే కుమ్భకారరథకారయోరుత్పత్తిః పృథగ్వక్తవ్యా — ఏకస్యైవ జ్ఞాత్వేన పునరుక్తిప్రసఙ్గాదితి భావః. ప్రకారాన్తరేణ విరుద్ధత్వమాహ (అపి చేతి) సుఖాదేస్సత్త్వాదిగుణకార్యత్వం శాస్త్రదృష్టమితి తచ్ఛాస్త్రప్రామాణ్యవాదినా శక్యం కార్యమితి మత్వా అనిష్టమాపాదయతి — న తు పరాభ్యుపగమాత్. సుఖాదిశబ్దేన సుఖదుఃఖమోహా వివక్షితాః. సుఖాద్యన్వయశ్శరీరాదీనాం — సుఖాదిహేతుత్వావస్థానన్వయః. సత్త్వాదిమూలత్వం — సత్త్వాదిగుణకద్రవ్యోపాదానత్వమిత్యర్థః. కే తే సత్త్వాదయః — కథం చ తేషాం సుఖాదిహేతుత్వమిత్యత్రాహ (కార్యవైచిత్ర్యేతి) కారణగతా విశేషాః — కారణశబ్దో నిమిత్తోపాదానసాధారణః. తతః కిం కర్తుర్గుణవశ్యత్వస్యేత్యత్రాహ (తేషాం కార్యాణామితి) పురుషేణ కార్యాణాం తన్మూలత్వాపాదనం సత్త్వాదియుక్తస్వకీయాన్తఃకరణవికారద్వారేణేత్యర్థః. తతః కిమిత్యత్రాహ (పురుషస్య చేతి) కార్యానుపయోగినో హి ధర్మాన్న ప్రాప్నువన్తీతి పూర్వపక్షిణోక్తం — సత్త్వాదీనాం తు కార్యోపయోగిత్వాత్తదధీనఃకరసంబన్ధోఽవర్జనీయ ఇతి భావః. నాహ (జ్ఞానశక్తివదితి) సుఖదుఃఖమోహాదీనాం సత్త్వరజస్తమోహేతుకత్వం శాస్త్రసిద్ధం. సుఖాదిహేతుభూతశరీరాద్యుపాదానస్సమితస్య చ కర్తుస్సత్త్వాదిగుణాన్వయశ్శాస్త్రసిద్ధః. నిర్గుణస్యాప్రమేయస్య శుద్ధస్యాప్యమలాత్మనః। కథం సర్గాదికర్తృత్వం బ్రహ్మణోఽభ్యుపగమ్యత ఇత్యాదిభిర్దృశ్యతే. అతస్సత్త్వాదిగుణకం శరీరాద్యుపాదానం ద్రవ్యం సత్త్వాదిగుణాన్వయవికృతాన్తఃకరణః పురుషోఽధితిష్ఠతి — గుణాన్వయశ్చ కర్మమూల ఇతి కర్మవశ్యత్వప్రసఙ్గ ఇత్యర్థః. హేత్వన్తరేణాపి కర్మసంబన్ధమాహ (జ్ఞానేతి) న జ్ఞానశక్తివైచిత్ర్యాద్వైచిత్ర్యస్య — అపి త్విచ్ఛామాత్రాదితి చేత్ తత్రాహ (ఇచ్ఛాయా ఇతి) విషయవిశేషవిశేషితాయా ఇచ్ఛాయాస్స్రష్టవ్యాదివిషయత్వం, తత్రాపి విచిత్రసర్గాదివిషయత్వం, చ సత్త్వాదిమూలత్వేన కర్మమూలమిత్యర్థః. ఏవం కర్తృత్వే క్షేత్రజ్ఞత్వ హేతోర్వ్యాప్తిదర్శనాన్న తద్విలక్షణసిద్ధిరిత్యాహ (అత ఇతి) ప్రతిజ్ఞామాహ (భవన్తి చేతి) (తనుభువనాదీతి) ఇదం ప్రత్యనుమానం — ప్రతితర్కో వా. అన్యే ప్రతిత

వత్. ఈశ్వరః కర్తా న భవతి-ప్రయోజనశూన్యత్వాత్ ముక్తాత్మవత్. ఈశ్వరః కర్తా న భవతి- అశరీరత్వాత్ తద్వదేవ. న చ క్షేత్రజ్ఞానాం స్వశరీరాధిష్ఠానే వ్యభిచారః-తత్రాప్యనాదేస్సూక్ష్మశరీరస్య సద్భావాత్. విమతివిషయః కాలో న లోకశూన్యః- కాలత్వాత్ వర్తమానకాలవదితి. అపి చ-కిమీశ్వరస్సశరీరోఽశరీరో వా కార్యం కరోతి. న తావదశరీరః- అశరీరస్య కర్తృత్వానుపలబ్ధేః. మానసాన్యపి కార్యాణి సశరీరస్యైవ భవన్తి-మనసో నిత్యత్వేఽప్యశరీరేషు ముక్తేషు తత్కార్యాదర్శనాత్. నాపి సశరీరః-వికల్పాసహత్వాత్. తచ్ఛరీరం కిం నిత్యం-ఉతానిత్యం. న తావన్నిత్యం-సావయవస్య తస్య నిత్యత్వే జగతోఽపి నిత్యత్వావిరోధాదీశ్వరాసిద్ధేః. నాప్యనిత్యం-తద్వ్యతిరిక్తస్య తచ్ఛరీరహేతోస్తదానీమభావాత్. స్వయమేవ హేతురితి చేత్. న-అశరీరస్య తదయోగాత్. అన్యేన శరీరేణ సశరీర ఇతి చేత్. న-అనవస్థానాత్. స కిం సవ్యాపారో-నిర్వ్యాపారో వా. అశరీరత్వాదేవ న సవ్యాపారః, నాపి నిర్వ్యాపారః కార్యం కరోతి,-ముక్తాత్మవత్. కార్యం జగదిచ్ఛామాత్రవ్యాపారకర్తృకమిత్యుచ్యమానే పక్షస్యాప్రసిద్ధవిశేషణత్వం, దృష్టాన్తస్య చ సాధ్యహీనతా,. అతో దర్శనానుగుణ్యేనేశ్వరానుమానం దర్శనానుగుణ్యపరాహతమితి శాస్త్రైకప్రమాణకః పరబ్రహ్మభూతస్సర్వేశ్వరః పురుషోత్తమః. శాస్త్రం తు సకలేతరప్రమాణపరిదృష్టసమస్తవస్తువిసజాతీయం సార్వజ్ఞ్యసత్యసఙ్కల్పత్వాదిమిశ్రానవధికాతిశయాపరిమితోదారగుణసాగరం నిఖిలహేయప్రత్యనీకస్వరూపం ప్రతిపాదయతీతి న ప్రమాణాన్తరావసితవస్తుసాధర్మ్యప్రయుక్తదోషగన్ధప్రసఙ్గః. యత్తు నిమిత్తోపాదానయోరైక్యమాకాశాదేర్నిరవయవద్రవ్యస్య కార్యత్వం, చానుపలబ్ధం అశక్యప్రతిపాదనమిత్యుక్తం- తదప్యవిరుద్ధమితి * ప్రకృతిశ్చ ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తానుపరోధాత్ * న వియదశ్రుతేరిత్యత్ర ప్రతిపాదయిష్యతే. అతః ప్రమాణాన్తరాగోచరత్వేన శాస్త్రైకవిషయత్వాత్ - * యతో వా ఇమాని భూతానీతి వాక్యముక్తలక్షణం బ్రహ్మ ప్రతిపాదయతీతి సిద్ధమ్. ....

ధ్యాదివ. కార్యత్వే పక్షే లిఙ్గస్య కృతకత్వప్రసఙ్గః, కర్తృత్వే సావయవత్వప్రసఙ్గః, కర్తృత్వే సశరీరత్వప్రసఙ్గ, ఇత్యర్థః. అశరీరత్వహేతోర్వ్యభిచారమాశఙ్క్య పరిహరతి (నచేతి) అనాదేః-బీజాఙ్కురవత్ ప్రవాహానాదేరిత్యర్థః. అధిష్ఠానం దేహస్య ప్రయత్నసంబన్ధశ్చేత్ సూక్ష్మస్థూలశరీరప్రవాహానాదితయా పరిహృతః-యథా బాలశరీరవిశిష్టస్య యువశరీరపరిగ్రహః-తద్వదేవ. అధిష్ఠానం ప్రేరణం చేత్ స్వపరనిర్వాహకన్యాయేన పరిహృతః-శరీరవ్యతిరిక్తప్రేరణస్యాశరీరాపేక్షా-సశరీరస్యేతి. శరీరత్వప్రయుక్తం శరీరాన్తరనిరపేక్షప్రేరణత్వం. తథా జగతః ఈశ్వరశరీరత్వే-సశరీరత్వాత్ కర్మవశ్యత్వప్రసఙ్గః. యథా దేహస్య జ్ఞానోత్పత్త్యాకరణాం కర్మ చ భవతి, యథా చ ఘటాదేః స్వవిషయజ్ఞానోత్పత్త్యా స్వసత్తయా హేతుత్వం తద్విషయస్య భవతి,-తథా స్వవిషయప్రేరణేపి శరీరము సేన కర్మకర్తృవిరోధః. న చాఙ్కురాదౌ శరీరస్యానుపలబ్ధిః-పిశాచసిద్ధాదిశరీరవదదృశ్యత్వోపపత్తేః, దేహాన్తరస్థేన వా శరీరేణ సఙ్కల్పద్వారా విమాదేరివ ప్రేరణోపపత్తేః, … ప్రమితర్కాన్తరమాహ (విమతీతి) అత్ర సూర్యసృష్టిసంఖ్యాని శేషపవ్ఛేదాత్ పూర్వత్వేన పరత్వేన చ కాలస్యాపక్షీకృతత్వాత్ నాశ్రయాసిద్ధిః. అనుమానం తర్కాన్తరేణ దూషయతి (అపిచేత్యాదినా) దూషణం వక్తుం వికల్పయతి (కిమితి) ప్రథమం చరమపక్షో దూషయతి (నతావదితి) అశరీరస్య మానసానాం కర్తృత్వం స్యాదితి ప్రాగుక్తం దూషయతి (మానసానీతి) కుత ఇత్యత్రాహ (మనస ఇతి) అపిశబ్దేన స్వపక్షే నిత్యత్వానభ్యుపగమస్సూచితః. సశరీరత్వపక్షం దూషయతి (నాపీతి) వికల్పాసహత్వం వికల్ప్య దర్శయతి (తదితి) ప్రథమం దూషయతి (నతావదితి) జగతః- భూభూధరాదేః. ద్వితీయం దూషయతి (నాపీతి) హేతుమాహ (తద్వ్యతిరిక్తస్యేతి) తస్య శరీరహేతోశ్శరీరాన్తరస్యాభావాదిత్యర్థః. దూషణపరిహారాయ పరోక్తం శఙ్కతే (స్వయమేవేతి) స్వయంశబ్ద ఈశ్వరపరః. పరిహరతి (నేతి) తదయోగాత్-హేతుత్వాయోగాత్. పునశ్శఙ్కతే (అన్యేనేతి) అనవస్థయా దూషయతి (నేతి) ప్రామాణికపరంపరా న దోష ఇతి చేత్ శరీరత్వప్రయుక్తకర్మవశ్యత్వం స్యాదితి భావః. కర్మవశ్యత్వప్రసఙ్గస్య ప్రాగుక్తత్వాత్ ఇహాప్యనవస్థాదూషణస్య కర్మవశ్యత్వప్రసఙ్గపర్యవసానమభిప్రేతమిత్యవగమ్యతే. తర్కాన్తరేణ వికల్ప్య దూషయతి (సకిమితి) అశరీరస్య నిర్వ్యాపారత్వే నిర్వ్యాపారస్యాకార్యకరణే చ … ముక్తాత్మా. వ్యాపారశ్చ ప్రయత్నో వివక్షితః. ఇచ్ఛాదిశేషస్య హేతుత్వే హి గుణవశ్యతా ప్రసక్తా పూర్వపక్షిణః. ఇచ్ఛామాత్రమేవ వ్యాపార ఇత్యత్రాహ (కార్యం జగదితి) మాత్రశబ్దేన సత్త్వాదిగుణాన్వయ … సంజన్య వ్యావృత్తిః. ననుకర్మవశ్యత్వాదికం న కర్తుః ప్రసఞ్జనీయం-అవ్యాపకత్వాత్. న హి స్వపక్షేణా … ఈశ్వరేత్వయా మయా చ తదనభ్యుపగమాత్. నైవం- ఆగమాదృతే హీశ్వరస్యేత్థంభావప్రత్యాగమమనపేక్ష్య … వ్యమానత్వాత్. యదీశ్వరప్రతిపాదకాగమబలాన్మదుక్తవ్యాప్తిభఙ్గే నేశ్వరానుమానం స్థాప్యతే-తదానీమనుమానస్యాగమాపేక్షప్రామాణ్యాన్నిరిత్యప్రాప్త … హిత్వమాగమస్యైవ సిధ్యేత్. యద్వా-అలౌకికప్రమాణైకవేద్యత్వాభావేన లిఙ్గకర్తృత్వస్య కర్మవశ్యత్వాదివ్యాప్యత్వాత్. శాస్త్రయోగిముక్తేశ్వరప్రత్యక్షాణ్యలౌకికశబ్దోక్తానీతి. అనుమానదూషణముపసంహరతి (అతఇతి) పరస్య బ్రహ్మణ ఈశ్వరానతిక్రమజ్ఞాపనార్థస్సర్వేశ్వరశబ్దః. అనేన * తమీశ్వరాణాం పరమం మహేశ్వరమితి శ్రుతిస్స్మారితా భవతి. దేవతావిశేషనిర్ణయార్థం * మహాన్ప్రభుర్వై పురుషస్సత్త్వస్యైష ప్రవర్తకః ఇతి శ్రుతిస్మారణార్థః పురుషోత్తమశబ్దః. ఉక్తదోషాస్తదానీమపి ప్రాప్నుయురిత్యత్రాహ (శాస్త్రం త్వితి) సర్వవిజాతీయత్వం దర్శయతి (సార్వజ్ఞ్యేతి) సార్వజ్ఞ్యసత్యసఙ్కల్పత్వాదిమిశ్రశబ్దో బ్రహ్మవిశేషణం. గుణవిశేషణం వా- తద్వ్యతిరూపత్వాదన్యేషాం గుణానాం. ఏకైకమనవధికాతిశయా గుణా అపరిమితాః- నిస్సంఖ్యాతా ఇత్యర్థః .... శాస్త్రయోనిత్వాధికరణం సమాప్తిముగమత్. ....

యద్యపి ప్రమాణాన్తరాగోచరం బ్రహ్మ - తథాపి ప్రవృత్తినివృత్తిపర
త్వాభావేన సిద్ధరూపం బ్రహ్మ న శాస్త్రం ప్రతిపాదయతీత్యాశఙ్క్యాహ.

౪॥ సూ. ॥ తత్తు సమన్వయాత్ ॥

ప్రసక్తాశఙ్కానివృత్త్యర్థస్తుశబ్దః. (తత్) శాస్త్రప్రమాణకత్వం బ్రహ్మణస్సంభవత్యేవ. కుతః-(సమన్వయాత్) పరమపురుషార్థతయాన్వయస్సమన్వయః. పరమపురుషార్థభూతస్యైవ బ్రహ్మణోఽభిధేయతయాఽన్వయాత్. ఏవమి వసమన్వితో హ్యౌపనిషదః పదసముదాయః *యతో వా ఇమాని భూతాని జాయన్తే *సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదేకమేవా ద్వితీయం తదైక్షత బహు స్యాం ప్రజాయేయేతి తత్తేజోఽసృజత * బ్రహ్మ వా ఇదమేకమేవాగ్ర ఆసీత్ *ఆత్మా వా ఇదమేక

యథా మృత్తికాయా ఘటనిష్పాదనశక్తత్వేపి కులాలస్య చ నిర్మాణశక్తౌ సత్యామపి దణ్డచక్రాదిపరికరాపేక్షాస్త్యేవ - తథా శబ్దస్యాపి నిష్ప్రపఞ్చ బ్రహ్మప్రతిపాదనశక్తత్వేపి బ్రహ్మణోపి శక్తేన ప్రతిపత్తుం శక్యత్వేపి బుభుత్సాఖ్యపరికరాపేక్షా ప్రమిత్యుత్పాదనే విద్యతే. యఙ్నసాధ్యత్వాత్ బుభు త్సాపేక్షితా. సా చాజ్ఞాతత్వపురుషార్థత్వప్రయుక్తా. తత్రావాన్తరపేటికారూపేణ ప్రథమేన సూత్రద్వయేన శబ్దద్వారకం పదద్వారకం చాజ్ఞాతత్వం ప్రతిపాదితం. అథ సూత్రద్వయావాన్తరమవాన్తరపేటికాన్తరం బుభుత్సాహేతునిరూపణపరం. తత్ర ప్రథమేన తృతీయసూత్రేణాజ్ఞాతత్వరూపో బుభుత్సాహేతురుక్తః. అథ ప్రయోజనత్వరూపో బుభుత్సాహేతురుచ్యతే చతుర్థేన. అత్ర ప్రతిపన్నే హి ప్రయోజనాప్రయోజనత్వచిన్తా - ప్రతిపత్తి లక్షణతత ఇతి జన్మాదిసూత్రం ద్వితీయమభూత్. జన్మాదికం లక్షణం చేన్మానాన్తరాత్ తత్సిద్ధిస్స్యాదితి శఙ్కాయామస్పష్టత్వాచ్ఛాస్త్రయోనిత్వాదితి సూత్రం తృతీయమభూత్. అజ్ఞాతత్వేప్యప్రయోజనే బుభుత్సానుదయాత్ ప్రయోజనరూపత్వమత్ర నిరూప్యత ఇతి క్రమో ద్రష్టవ్యః...............

* ౪॥ సూ. ॥ తత్తు సమన్వయాత్ ॥ తత్రావాన్తరసఙ్గతిమాహ (యద్యపీతి) అజ్ఞాతత్వం నామ బుభుత్సాహేతుర్వ్యస్య సిద్ధస్య ...ః. ప్రయోజనం సుఖం దుఃఖనివృత్తిశ్చ. శాస్త్రస్య తత్పర్యవసాయిత్వం తదుపాయప్రవృత్తినివృత్తిబోధనద్వారా. తచ్చ న సిద్ధపరత్వే. కిం- తస్య ప్రవృ త్తినివృత్తిరూపత్వాభావాత్. తస్మాత్ప్రయోజనపర్యవసాయిత్వాభావేన బుభుత్సాఖ్యపరికరాభావాత్ సిద్ధే శాస్త్రం న ప్రమితిం జనయతీత్యర్థః. ఏవం శ ఙ్కాయాం సూత్రముదాహరతి (తత్తు సమన్వయాదితి) ఇహాపి సాధారణవిచారస్వ్యయమర్థసిద్ధం. బ్రహ్మణశ్శాస్త్రప్రమాణకత్వం సంభవతి న వేత్యపి విచారః. తదర్థం ప్రవృత్తినివృత్తిరూపప్రయోజనశూన్యానాం వేదాన్తవాక్యానాం బ్రహ్మపరతయాన్వయస్సంభవతి- నేతి. తదర్థం శబ్దస్య ప్రామా ణ్యం ప్రవృత్తినివృత్తిపరతయా--ఉత పురుషార్థపరతయేతి. శబ్దస్య ప్రవృత్తినివృత్తిపరతయైవ ప్రామాణ్యే బ్రహ్మణస్సిద్ధరూపస్య శాస్త్రప్రమాణకత్వాభా వాత్తద్విచారానారమ్భః. శబ్దస్య పురుషార్థపరతయైవ ప్రామాణ్యే పురుషార్థభూతబ్రహ్మణశ్శాస్త్రప్రమాణకత్వాత్తద్విచారస్యారమ్భణీయత్వం ఫలితం. ఏ వమర్థసిద్ధావిషయసంశయావధి ప్రేత్యసూత్రం వ్యాచిఖ్యాసుస్తత్ర కార్యార్థప్రయోజనాయామేవ పదపదార్థయోజనామన్తర్భావయన్ పృథగాహ్వర్యో యం- తుశబ్దం వ్యాచష్టే (ప్రసక్తేతి) సర్వేషాం సూత్రాణాం తత్తచ్ఛఙ్కాయామవతరణేప్యస్మిన్ తత్ప్రాయత్యే తుశబ్దప్రదర్శనార్థః తదితి వ్యాఖ్యేయం పదం. తద్వ్యాఖ్యా చష్టే (శాస్త్రప్రమాణకత్వం బ్రహ్మణ ఇతి) సంభవత్యేవేత్యేతత్తుశబ్దఫలితం. హేతుపదస్యాకాఙ్క్షాం దర్శయతి (కుత ఇతి) సమన్వయశబ్దస్యో పసర్గమన్తరేణ వ్యాఖ్యాస్యమానత్వాదిదానీం సంక్షేపేణ వ్యాచష్టే (పరమపురుషార్థతయేతి) కస్య కేన కీదృశోఽన్వయ ఇత్యపేక్షాయామాహ (పరమేతి) శాస్త్రేణ పరమపురుషార్థభూతస్య బ్రహ్మణోఽభిధేయతయాఽన్వయాదిత్యర్థః. శాస్త్రస్యార్థాత్వాచ్ఛాస్త్రేతి కర్తృత్వాక్షిప్తభావః. బ్రహ్మ శాస్త్రప్రమాణకమితి ప్ర తిజ్ఞాతే సతి పక్షనిష్ఠతయా హేతోర్వక్తుముచితత్వాత్ సమన్వయో బ్రహ్మకర్తృకతయా వ్యాఖ్యాతః- న తు శాస్త్రకర్తృకతయా. కథం తద్ధావిధాన్వయ ఇ త్యపేక్షాయాం తదుపపాదయతి (ఏవమితి) ఇవశబ్దః ఏవార్థః. ఏవమేవేత్యర్థః. ఔపనిషదః పదసముదాయః పరమపురుషార్థభూతే బ్రహ్మణి ప్రతిపాద కత్వేన సమన్విత ఏవ హీత్యర్థః. పదసముదాయః- వాక్యమిత్యర్థః. ఔపనిషదవాక్యబహుత్వేపి తేషాం వాక్యైకవాక్యభావేనైకార్థపరత్వేనైకరాశిత్వస్యాభి నానైకవచనం. సమన్విత ఇతి వాక్యకర్తృకత్వేనోక్తిః ఫలితార్థాభిప్రాయా- న తు సూత్రయోజనాభిప్రాయా. బ్రహ్మణి సమన్వితానా నిత్యుక్తత్రాత్మేవా మేవ. ప్రతిపత్తిక్రమానురోధేన ప్రథమం లక్షణవాక్యముపాదత్తే (యతో వా ఇతి) అథ ప్రాపకం కారణవాక్యమాహ (సదేవేత్యాది) సచ్ఛబ్దస్య బృహ బృహత్వాసాధారణత్వాద్విశేషకవాక్యముపాదత్తే (బ్రహ్మ వా ఇతి) యత్కారణం తద్బ్రహ్మేతి లక్షణవాక్యేనోక్తే సతః కారణత్వే ప్రతిపన్నే సతో బ్రహ్మ త్వం సిధ్యతీతి న బృహత్త్వనిశ్చయః *బ్రహ్మ వా ఇతి వాక్యాధీన ఇతి చేత్. న- లక్షణవాక్యస్య కారణానువాదిత్వేన ప్రాపకవాక్యోపజీవిత్వాదుపజీవ్యేషు ప్రాపకవాక్యేష్వేవ విశేషనిర్ధారణజ్ఞాపనార్థం హి *బ్రహ్మ వా ఇతి వాక్యముపాత్తం. సద్బ్రహ్మశబ్దయోరీక్షణాన్వయలిఙ్గాదచిద్వ్యావృత్తవస్తుపర త్వేపి తయోశ్శబ్దయోస్సాధారణతయా శబ్దసామర్థ్యాదచిద్వ్యావృత్తినిశ్చయస్తత్ర నాస్తీతి శబ్దశక్త్యైవ విశేషజ్ఞాపనార్థం *ఆత్మా వా ఇతి వాక్యోపాదా నం. బ్రహ్మశబ్దస్య సాధారణత్వం నామ బహుష్వర్థేషు ప్రయుజ్యమానత్వం- న తు ప్రవృత్తినిమిత్తసాధారణ్యం. ప్రవృత్తినిమిత్తభూతస్య నిరతిశయబృహ త్త్వస్య భగవద్వ్యతిరిక్తగామిత్వసందేహాసహత్వం వా. న హి స్వారసికాత్మశబ్దైకార్థ్యప్రతిపన్నే సతి నిరతిశయబృహత్త్వస్యాచిద్గామిత్వసందేహః. సద్విద్యా యాం *స ఆత్మేత్యాత్మశబ్దః ఉపసంహారస్థ ఇత్యుపక్రమస్థైనైవాత్మశబ్దేన విశేషనిశ్చయార్థం *ఆత్మా వా ఇతి వాక్యముపాత్తం. *యతో వా ఇమాని ఇత్యాది ప్రకరణ ఏవ *ఆనన్దాద్ధ్యేవ ఖల్విమాని భూతాని జాయన్త ఇత్యానన్దశబ్దేన కారణే నిర్దిష్టేపి *యదేష ఆకాశ ఆనన్దో న స్యాదిత్యాకాశశబ్దసామానాధికరణ్యా దానన్దశబ్దస్యాచిద్వ్యావృత్తినిశ్చయః ప్రతిబద్ధ ఇత్యభిప్రాయేణాచిద్వ్యావృత్తైస్సుకేన ప్రతిపత్త్యర్థం *ఆత్మా వా ఇతి వాక్యోపాదానం. సర్వశాఖాప్రత్య

ఏవాగ్ర ఆసీత్ *తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశస్సంభూతః *ఏకో హ వై నారాయణ ఆసీత్

యన్యాయేన నాపి ప్రకరణాదేవ బ్రహ్మశబ్దాత్మపరత్వజ్ఞాపనార్థం, మితదధికరణాపేక్షితానన్తరూపతా ప్రతిపాదక ప్రకరణద్వయాత్తద్భావనార్థం, భో సావై (తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఇతి) *సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మేత్యభిహిత ప్రకృతం, *అన్యోఽన్తర ఆత్మానన్దమయః *ఆనన్దం బ్రహ్మణో విద్వాని [illegible] వక్ష్యతే. అథ *హ్యాగోవాము [illegible] దిత్యాయుల్ సామాన్యశబ్దానాం దేవతావిశేషే పర్యవసానం దర్శయతి (ఏకో హ వా ఇతి) *నేయం దేవతైషేత *మో బ్రహ్మణం [illegible] పూర్వం [illegible] వేదాంశ్చ ప్రహిణోతి [illegible] దేవం *స ఏకో [illegible] జగతో నిత్యమేవనాన్యో హేతుర్విద్యత ఈశ నాయ *[illegible] *ఏమి [illegible] పరమం [illegible] త్వాదిషు [illegible] తానాం దేవతాదిశబ్దానాం పూర్వపూర్వాపేక్షయా విశేషశబ్దా నామపి సాపేక్షత్వా [illegible] వాత్, తేషు [illegible] దేవతాదిశబ్దానాం [illegible] రూఢత్వాభావా, దీశాదిశబ్దానాం చ జగత ఈశో నా [illegible] హేతుత్వ [illegible] యవాన్ [illegible] స్ఫుటతరత్వేన నిమగ్న రూఢితయా సాధారణత్వా, చ్చ చ రమవిశేషః [illegible] త్వ [illegible] యేణ వ *నేయం దేవతేత్యాది [illegible] *ఏకో హ వై నారాయ ణ ఇత్యాది [illegible] సాధారణా ఇతి [illegible] *[illegible] ర్వత్వాత్ *[illegible] పూర్వత్వాదిన్యాయేన *యదా [illegible] *[illegible] దేవ [illegible] ధారయ [illegible] ప్రస్థాపకత్వా, దాకాశ [illegible] ణాది వాక్యవ [illegible] గ్యార్థోపస్థాపకత్వాభా [illegible] *సన్నన్న [illegible] విరోధాదితి [illegible] *సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఇతి వాక్యవిరోధేన *[illegible] వాక్యస్య [illegible] ప్రసఙ్గాత్. సాధారణస్య [illegible] పర్యవసానాద్విరోధాత్ నా [illegible] త్వ [illegible] సాధారణస్య నారాయణపర్యవసానావిరోధాత్ నా [illegible] గ్యత్వం. బ్రహ్మశివాదీనాం [illegible] కార్యత్వమన్యాదీనామివ [illegible] ప్రతిపాద్యతే. యజుషి *[illegible] యస్మిన్నిదం [illegible] విశ్వకర్మా [illegible] *స ప్రజాపతిః [illegible] *[illegible] *తత్ర బ్రహ్మా చతుర్ముఖో జా యత- మహోపనిషది *[illegible] త్వాద్వి [illegible] విరోధ [illegible] మేవ [illegible] స [illegible] పురుష [illegible] *[illegible] మూలానాం [illegible] ఏవ వేదేతి, అత్ర పరమపురుషాత్మన పురుష [illegible] యుత్పన్న [illegible] పురు [illegible] శ్వేతాశ్వతరే *వేదాహమేతం పురుషం మహాన్తం *మ హత్ప్రభుర్వై పురుషస్సత్త్వస్యైష ప్రవర్తకః *[illegible] బ్రహ్మాణం విదధాతి పూర్వమితి, [illegible] తే. తథా- మహోపనిషది *త్ర్య [illegible] పురుష జాయత- మహోపనిషది *[illegible] జాయత- [illegible] దారకౌ [illegible] *[illegible] ఏకో హ వై నారాయణ ఆసీత్ తదేకం [illegible] సోమ [illegible] ఇతి. తథా- [illegible] *[illegible] *భూతానాం [illegible] పతి [illegible] త్యాదిక [illegible] *భూతానాం [illegible] సంవత్సర [illegible] ప్రజాపతిర [illegible] యచ్ఛ్రిమా [illegible] సీత్ [illegible] నామానామ [illegible] సీద్రుద్రా [illegible] సీతి [illegible] తస్యాతిన్నా [illegible] కరోత్ అగ్ని [illegible] రుద్ర వాక్యాదేవా [illegible] త్వం [illegible] *ప్రజాపతేర్వై ప్రజాః [illegible] దేవతా [illegible] దేవా [illegible] *[illegible] ప్రజాపతేః క్రుద్ధస్య [illegible] సంభవత్వం మన్యు [illegible] *[illegible] పతన్నా ప్రవి ష్టవః. [illegible] త్రాహ్మణే *ప్రజాపతి [illegible] ప్రజా [illegible] తస్య [illegible] అగ్నిర్వాయ్వాది [illegible] తేషాం రేతస్స్కన్నం చోక్త్వా *స ప్రజాపతి [illegible] రేతస్సమని ష్ఫుట్ తత్ [illegible] సహస్రాక్షస్సహస్రపాత్ [illegible] ప్రజాపతి [illegible] యచ్ఛనీతి నామానం [illegible] బ్రవీత్ నవా ఇదమపి హితేన నామ్నా అన్నమత్స్యామీతి [illegible] బ్రవీత్ భవ ఏతి [illegible] ధ్యభవ [illegible] నామకరణం సలిలాది [illegible] ప్రదానం చోక్త్వా *నవై మష్టనామాన్యష్టధా విహితో మహాదేవ ఇతి నామాష్టక [illegible] ప్రజాపతినా విహితమిత్యష్టతరముక్తం. తలవ కారిణాం కర్మాన్తే *ఇదం కర్మ కరిష్యామి [illegible] ఉపపద్యతాం విరూపాక్షో య [illegible] బ్రహ్మణః పుత్రాయ జ్యేష్ఠాయ శ్రేష్ఠా య [illegible] ఇతి, తథా- ఛన్దోగానాం కర్మాన్తే *[illegible] విరూపాక్షో య [illegible] విశ్వవేదాయ సహస్రాక్షా య బ్రహ్మణః పుత్రాయ నమ ఇతి, చతుర్ద్వయేన రుద్రస్య బ్రహ్మపుత్రత్వమభిహితం. స్మృతస్మాత్రై చ *యో బ్రహ్మ బ్రహ్మణ ఉజ్జహార ప్రాణైర్వ [illegible] బ్రహ్మణ ఉద్భూతత్వం రుద్రస్యోక్తం. ఉజ్జహార- ఉద్బభూ వేత్యర్థః. అతో హిరణ్యగర్భాదీనాం కార్యత్వావగమేన తద్వాచిశబ్దా నామయోగ్యార్థత్వాన్నారాయణ ఏవ సచ్చాదిశబ్దా పర్యవస్యన్తి సను *హిరణ్యగర్భస్సమవర్తతాగ్రే *నసన్న చాసచ్ఛివ ఏవ కేవలః *ఏకో హ వై నా

* సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ *ఆనన్దో బ్రహ్మేత్యేవమాదిః.

రాయణ ఆసీత్ * బ్రహ్మా విష్ణురుద్రేన్ద్రాస్తే సర్వే సంప్రసూయన్త ఇతి [illegible] కారణత్వం కార్యత్వం [illegible] త్వశక్త్యా [illegible] తుల్యత్వాత్, జన్యత్వనిబన్ధకత్వేనాయోగ్యత్వహానస్య [illegible] కారణైకత్వావధారణస్యానురోధ్యత్వాత్. [illegible] త్వేనానుపపత్తేః [illegible] కారణత్వశ్రవణాభావాదేవ [illegible] త్వశక్త్యా [illegible] త్వాత్ [illegible] రత్వమనూద్యతే. అనువాదశ్చ [illegible] నుసారేణ స్యాత్. [illegible] నారాయణానువాకే [illegible] [illegible] ఇత్యాదిష్వపి [illegible]

[illegible]

విషయాస్తుతేషామిత్యపి [illegible] కారణేష్వ [illegible] స్యాత్. [illegible]

[illegible] వ్యాప్యనుతః । ఉక్తవాక్యేష్వపి [illegible] నాం ప్రసిద్ధరుద్ర పరత్వమయుక్తం. కారణవిషయాణాం నారాయణాదిశబ్దానాం [illegible] ప్రమాణస్యదర్శితత్వాదర్థభేదాభావాత్. అర్థభేదే [illegible] కార్యకారణవిషయనారాయణాదిశబ్దస్య ప్రసిద్ధార్థతా [illegible] చారసంభవః. కార్యకారణభూతయోః [illegible] భేదాత్ కారణేన కారణవిషయశబ్దానాం ప్రసిద్ధార్థవిషయాణామితి నారాయణశబ్దో [illegible] - నారాయణాదిశబ్దానాం ప్రసిద్ధార్థ [illegible] ఉర్థభేదాభావాత్, ధర్మైక్యస్య ప్రమాణప్రతిపన్నత్వాత్. [illegible] అతో [illegible] ప్రతిపాదితేన నారాయణ [illegible] వః. అథ కారణతయా [illegible] బ్రహ్మణః [illegible] దోషహానాయ [illegible] వాక్యమాహ (సత్యమితి) [illegible] బ్రహ్మణః [illegible] రుషార్థత్వజ్ఞాపనాయాహ (ఆనన్దో బ్రహ్మేతి) ఆనన్దత్వం హ్యనుకూలత్వం. అనుకూలత్వం చ స్వగోచరత్వం. తదపి చ సాధనత్వనివృత్త్యా [illegible] ల్యాభ్యాం వినాపీష్టత్వం. తచ్చ విషయగతం. తద్విషయజ్ఞానస్యాప్యనుకూలత్వాదానన్దత్వం. భగవతో ముక్తానాం నిరతిశయభోగ్యత్వేనానుకూలతయా స్వరూపతో ధర్మతశ్చానన్దత్వం, స్వవిషయజ్ఞానస్య స్వరూపస్య చ స్వాత్మానం ప్రత్యనుకూలత్వాచ్చానన్దత్వం, ఇత్యేవమాదిరానన్దవిషయః [illegible] సముదాయ ఇతి పూర్వేణాన్వయః. ఏవమన్వితేషు వాక్యేషు ప్రస్తుతపురుషార్థత్వోపయోగిత్వేనకోర్థః ప్రతిపన్నః. సచ కిమూహాత్ ప్రతిపన్నః - ఉత శాస్త్రార్థభూమ్నః. న ప్రథమః - తస్య తాత్త్వికత్వనిశ్చయాయోగాత్. న ద్వితీయః - ప్రవృత్తినివృత్త్యభావే సతి తద్యోగాదితి శఙ్కాయాం - ప్రవృత్తినివృత్త్యన్వయః ప్రామాణ్యాపాదకః - అత స్తదన్వయం ప్రామాణ్యం తద్విరహే న సిద్ధ్యతీతి కిముచ్యతే - కిం వా ప్రవృత్తినివృత్త్యన్వయః ప్రయోజనవ్యాపకః - ప్రయో

నచవ్యుత్పత్తిసిద్ధిః పరి నిష్పన్నవస్తుప్రతిపాదనసమర్థానాం పదసముదాయానామఖిలజగదుత్పత్తిస్థితివినాశహేతుభూతాశేషదోషప్రత్యనీకాపరిమితోదారగుణసాగరానవధికాతిశయానన్దస్వరూపే బ్రహ్మణి సమన్వితానాం ప్రవృత్తినివృత్తిరూపప్రయోజనవిరహాదన్యపరత్వం-స్వవిషయావబోధపర్యవసాయిత్వాత్సర్వప్రమాణానాం. నచ ప్రయోజనానుగుణా ప్రమాణప్రవృత్తిః- ప్రయోజనం హి ప్రమాణానుగుణం. నచ ప్రవృత్తినివృత్త్యన్వయవిరహిణః ప్రయోజనశూన్యత్వం-పురుషార్థాన్వయప్రతీతేః. తథా-స్వరూపపరేష్వపి పుత్రస్తే జాతో, నాయం సర్పః, ఇత్యాదిషు హర్షభయనివృత్తిరూపప్రయోజనవత్త్వం దృష్టం.—— అత్రాహ- న వేదాన్తవాక్యాని బ్రహ్మ ప్రతిపాదయన్తి- ప్రవృత్తినివృత్త్యన్వయవిరహిణః శాస్త్రస్యానర్థక్యాత్. యద్యపి ప్రత్యక్షాదీని వస్తుయాథాత్మ్యావబోధే పర్యవస్యన్తి- తథాపి శాస్త్రం ప్రయోజనపర్యవసాయ్యేవ - న హి లోకే వేదయోః ప్రయోజనరహితస్య కస్యచిదపి వాక్యస్య ప్రయోగ ఉపలబ్ధచరః. నచ కించిత్ ప్రయోజనమనుద్దిశ్య వాక్యప్రయోగః శ్రవణం వా సంభవతి. తచ్చ ప్రయోజనం ప్రవృత్తినివృత్తిసాధ్యేష్టానిష్టప్రాప్తిపరిహారాత్మకముపలబ్ధం అర్థార్థీ రాజకులం గచ్ఛేత్, మన్దాగ్నిర్నామ్బు పిబేత్, స్వర్గకామో యజేత, న కలఞ్జం భక్షయేత్, ది

జనకత్వ ప్రామాణ్యవ్యాపకమితి ప్రవృత్తినివృత్త్యన్వయవిరహితత్వాద్వ్యాపకస్య ప్రయోజనాభావాత్తద్వ్యాప్యం ప్రామాణ్యం న సిధ్యతీత్యుచ్యత ఇతి వికల్పమభిప్రేత్య ప్రవృత్తినివృత్త్యన్వయస్య ప్రామాణ్యవ్యాపకత్వం నాస్తీత్యాహ (నచేతి) వ్యుత్పత్తిసిద్ధేతి ప్రథమసూత్రార్థానువాదః. సిద్ధవస్తునోఽపురుషార్థత్వాత్తన్న ప్రతిపాదయితుం శక్నోతి- ప్రతిపన్నే సతి తాత్పర్యం-సిద్ధే వ్యుత్పత్త్యభావాదితి వా ద్వయం-సిద్ధే వస్తుని వ్యుత్పత్త్యుపపాదనాదితి భావః. ప్రమాణాన్తరగోచరత్వప్రయుక్తాన్యపరత్వశఙ్కావ్యుదాసాయోదాహృతకారణవాక్యప్రతిపన్నమర్థమాహ (అఖిలేతి) శోధకవాక్యప్రతిపన్నం కారణవాక్యైకార్థ్యసిద్ధమర్థమాహ (అశేషేతి) సాంఖ్యాద్యభిమతప్రకృతిపురుషపరత్వం దుర్వచమితి భావః. పురుషార్థపరత్వాభావాదన్యపరత్వవ్యుదాసాయాహ (ఆనన్దస్వరూపఇతి) అన్యపరత్వం- తాత్పర్యాభావః- బ్రహ్మణి ప్రామాణ్యాభావ ఇత్యర్థః. ప్రవృత్తినివృత్త్యన్వయవిరహే కథం ప్రామాణ్యమిత్యత్రాహ (స్వవిషయేతి) ప్రమాణాని హి స్వస్వవిషయావబోధే పర్యవస్యన్తి- న తు ప్రవృత్తినివృత్త్యోరిత్యర్థః. అథ ప్రవృత్తినివృత్త్యన్వయస్య ప్రయోజనవ్యాపకత్వమభ్యుపగమ్య ప్రయోజనస్య ప్రామాణ్యవ్యాపకత్వాభావమాహ (నచ ప్రయోజనేతి) తదుపపాదయతి (ప్రయోజనం హీతి) హిశబ్దో హేతౌ. యద్వా- ప్రయోజనస్య ప్రామాణ్యవ్యాపకత్వాభావప్రసిద్ధిః శబ్దార్థప్రేతా- యథా- తత్త్వటీకాయాం * నహి లోకోష్టం పశ్యత సద్దర్శనం నిష్ప్రయోజనమితి నువర్ణదర్శనతాత్పర్యతేతి. తదా హేతుత్వమర్థసిద్ధం. ప్రయోజనవ్యాపకత్వం ప్రవృత్తినివృత్త్యన్వయస్యాస్తు- తేన తన్నివృత్తౌ ప్రయోజనమేవ నివర్తతే- న తు ప్రామాణ్యం- ప్రయోజనస్య ప్రామాణ్యవ్యాపకత్వాభావాదిత్యర్థః. న చేత్యత్ర చశబ్దో వ్యాపకద్వయనిషేధసముచ్చయే. యథా ప్రవృత్తినివృత్త్యన్వయస్య ప్రామాణ్యవ్యాపకత్వమయుక్తం - తథా ప్రయోజనస్య చ ప్రామాణ్యవ్యాపకత్వమయుక్తమిత్యర్థః. ప్రత్యక్షాదిషు ప్రయోజనస్య ప్రామాణ్యవ్యాపకత్వాభావేఽపి శాస్త్రే ప్రయోజనస్య ప్రామాణ్యవ్యాపకత్వమస్తీతి శఙ్కాయాం- ప్రయోజనవ్యాప్యత్వం శాస్త్రప్రామాణ్యస్యాస్తు- తథాపి ప్రయోజనస్య ప్రవృత్తినివృత్త్యన్వయవ్యాప్యత్వం నాస్తీత్యాహ (నచ ప్రవృత్తీతి) వాక్యస్యేత్యధ్యాహారః. కుత ఇత్యత్రాహ (పురుషార్థాన్వయప్రతీతేరితి) ఇదం పక్షవిషయం. ప్రవృత్తినివృత్తిరూపత్వాభావేఽపి పురుషార్థభూతస్యైవ బ్రహ్మణోఽభిధేయతయాఽన్వయప్రతీతేరిత్యర్థః. న చేత్యత్ర చశబ్దో వ్యాప్యత్వనిషేధద్వయసముచ్చయే. యథా ప్రామాణ్యస్య ప్రవృత్తినివృత్త్యన్వయవ్యాప్యత్వం నాస్తి- తథా ప్రయోజనస్యాపి ప్రవృత్తినివృత్త్యన్వయవ్యాప్యత్వం నాస్తీత్యర్థః. ప్రామాణ్యస్య ప్రవృత్తినివృత్త్యన్వయవ్యాప్యత్వాభావస్స్వవిషయావబోధేత్యాదినా సిద్ధః. సపక్షత్వాభిమతే లౌకికేఽపి సిద్ధపరవాక్యే పురుషార్థాన్వయం దర్శయతి (తథేతి) యథా ప్రవృత్తిపరత్వం నివృత్తిపరత్వం వా న ప్రయోజనపర్యవసాయిత్వం- కింతు పురుషార్థపరత్వమేవ- తథా ప్రవృత్తినివృత్తిపరత్వం సిద్ధవస్తుపరత్వం వా న ప్రయోజనపర్యవసాయిత్వం- అపి తు సాధ్యేన వా సిద్ధేన వా పురుషార్థేనాన్వితత్వమేవ వాక్యస్య ప్రయోజనపర్యవసాయిత్వమిత్యుక్తం భవతి- పురుషార్థాన్వయప్రతీతేరిత్యుక్తత్వాత్. ఏవం సూత్రోక్తప్రయోజనార్థం సంక్షేపేణార్థ ఉక్తః.———

అథ తాత్పర్యాన్తం వక్తుం పూర్వపక్షం విస్తరేణావతారయతి (అత్రాహేతి) ఏతావత్యధికరణార్థ ఉక్తే స్వరూపస్య ప్రసక్తః పూర్వపక్షో హీత్యర్థః. బ్రహ్మణి శాస్త్రప్రతిపాద్యత్వాభావం ప్రతిజానీతే (న వేదాన్తేతి) సూత్రే తచ్ఛబ్దేన శాస్త్రయోనిత్వస్య పరామృష్టత్వాత్ పూర్వపక్షే తదభావోఽపి ప్రతిజ్ఞాత ఇతి హి జ్ఞాయతే. ప్రతిజ్ఞాముపపాదయతి (ప్రవృత్తినివృత్త్యన్వయవిరహిణ ఇతి) తదన్వయాభావే ప్రతిపాదనమేవ న పూర్యత ఇతి భావః. తథా చ వార్తికం * యావన్తో ప్రమాతౄణాం ప్రవర్తననివర్తనే। శబ్దా న కుర్వతే తావన్న నిరాకాఙ్క్షబోధనమితి. (శాస్త్రస్యేతి) శాసనాద్ధి శాస్త్రం. శాసనం చ ప్రవర్తననివర్తనాత్మకం- తత్ర వార్తికం * ప్రవృత్తిర్వా నివృత్తిర్వా నిత్యేన కృతకేన వా। పుంసాం యేనోపదిశ్యేత తచ్ఛాస్త్రం తూపపద్యత ఇతి. పూర్వోక్తం ప్రమాణానాం స్వవిషయావబోధిత్వమాశఙ్క్య తత్ప్రమాణవిశేషవ్యవస్థాపయన్ శాస్త్రస్య ప్రయోజనపర్యవసానావశ్యంభావమాహ (యద్యపీతి) తదుపపాదయతి (నహీతి) న కేవలమనుపలబ్ధిరేవ- అనుపపత్తిరప్యస్తీత్యాహ (నచ కించిదితి) కించిత్-స్వసంబన్ధిపరసంబన్ధి వా- అల్పం ప్రభూతం వా. వాక్యప్రయోగాదేర్యత్నసాధ్యత్వాత్, యత్నస్య చ ప్రయోజనేన వినానుపపన్నత్వాదిత్యర్థః. వాక్యానాం ప్రయోజనపర్యవసాయిత్వే దేవహి పునరుక్తిః ప్రయోజనాభావాద్దూషణత్వం. నిష్ప్రయోజనవాక్యప్రయోగస్తచ్ఛ్రవణం వాఽనుపపన్నం స్యాత్- తతః కిం ప్రస్తుతస్య ప్రయోజనపర్యవసాయినాం వాక్యానాం ప్రవృత్తినివృత్తిపరత్వస్య- సిద్ధపరత్వేఽపి హి ప్రయోజనపర్యవసాయిత్వముపపద్యత ఇత్యత్రాహ (తచ్చేతి) ప్రవృత్తినివృత్తిపరత్వేన లోకవేదయోః ప్రయోగం దర్శయతి (అర్థార్థీత్యాదినా) ప్రవృత్తినివృత్తిపరత్వాభావేఽపి ప్రయోజనపరం వాక్యం దృష్టమితి శఙ్కాయాం సిద్ధపరత్వేనోక్తం

త్యేవమాదిషు. యత్పునస్సిద్ధవస్తుపరేష్వపి పుత్రస్తే జాతః నాయం సర్పో రజ్జురేషేత్యాదిషు హర్షభయనివృత్తిరూపపురుషార్థాన్వయో దృష్ట ఇత్యుక్తం - తత్ర కిం పుత్రజన్మాద్యర్థాత్ పురుషార్థావాప్తిః - ఉత తజ్జ్ఞానాదితి వివేచనీయం. సతోప్యజ్ఞాతస్యార్థస్యాపురుషార్థత్వేన తజ్జ్ఞానాదితి చేత్ - తర్హ్యసత్యప్యర్థే జ్ఞానాదేవ పురుషార్థసిద్ధ్యతీత్యర్థపరత్వాభావేన ప్రయోజనపర్యవసాయినోపి శాస్త్రస్య నార్థసద్భావే ప్రామాణ్యం. తస్మాత్సర్వత్ర ప్రవృత్తినివృత్తిపరత్వేన జ్ఞానపరత్వేన వా ప్రయోజనపర్యవసానమితి కస్యాపి వాక్యస్య పరినిష్పన్నే వస్తుని తాత్పర్యాసంభవాన్న వేదాన్తాః పరినిష్పన్నం బ్రహ్మ ప్రతిపాదయన్తి.—— అత్ర కశ్చిదాహ - వేదాన్తవాక్యాన్యపి కార్యపరతయైవ బ్రహ్మణి ప్రమాణభావమనుభవన్తి. కథం. నిష్ప్రపఞ్చమద్వితీయం జ్ఞానైకరసం బ్రహ్మ అనాద్యవిద్యయా సప్రపఞ్చతయా ప్రతీయమానం నిష్ప్రపఞ్చం కుర్యాదితి. బ్రహ్మణః ప్రపఞ్చప్రవిలయద్వారేణ విధివిషయత్వమితి. కోసౌ ద్రష్టృదృశ్యరూపప్రపఞ్చప్రవిలయద్వారేణ సాధ్యజ్ఞానైకరసబ్రహ్మవిషయో విధిః * న దృష్టేర్ద్రష్టారం పశ్యేః నమతేర్మన్తారం మన్వీథా ఇత్యాదిః. ద్రష్టృదృశ్యరూపభేదశూన్యం దృశిమాత్రం బ్రహ్మ కుర్యాదిత్యర్థః. స్వతస్సిద్ధస్యాపి బ్రహ్మణో నిష్ప్రపఞ్చతారూపేణ కార్యత్వమవిరుద్ధమితి.—— తదయుక్తం - నియోగవాక్యార్థవాదినా హి నియోగో, నియోజ్యవిశేషణం, విషయః, కరణ, మితికర్తవ్యతా, ప్రయోక్తా, చ వక్తవ్యాః. తత్ర హి నియోజ్యవిశేషణమనుపాదేయం. తచ్చ నిమిత్తం ఫలమితి ద్విధా. అత్ర కిం నియోజ్యవిశేషణం. తచ్చ కిం నిమిత్తం ఫలం వేతి వివేచనీయం. బ్రహ్మస్వరూపయాథాత్మ్యానుభవశ్చేన్నియోజ్యవిశేషణం - తర్హి న తన్నిమిత్తం - జీవనాదివత్తస్యాసిద్ధత్వాత్. నిమిత్తత్వే చ తస్య నిత్యత్వే నాపవర్గోత్తరకాలమపి జీవననిమిత్తాగ్నిహోత్రాదివత్ నిత్యతద్విషయానుష్ఠానప్రసఙ్గః. నాపి ఫలం - నైయోగికఫలత్వేన స్వర్గాదివదనిత్యత్వప్రసఙ్గాత్. కశ్చాత్ర నియోగవిషయః. బ్రహ్మైవేతి చేత్. న - తస్య నిత్యత్వే నాభవ్యరూపత్వాత్ అభావార్థత్వాచ్చ.

వాక్యం దూషయితుమనువదతి (యత్పునరితి) వికల్పయతి (తత్రేతి) ప్రథమకోట్యనుపపత్త్యా ద్వితీయకోట్యభ్యుపగమం శఙ్కతే (సతోపీతి) దూషయతి (తర్హీతి) తస్మాదితి పూర్వపక్షోపసంహారః.—— జరన్మాయావాదిపక్షాద్వైలక్షణ్యాయ తన్త్రైకదేశిమతమాహ - అత్రేత్యాది - తత్రైకో నిష్ప్రపఞ్చీకరణనియోగవాదః. అన్యో ధ్యాననియోగవాదః. ఏతన్మతద్వయం, ధ్యాననియోగవాదిమతే సన్తి శాఙ్కరాదిమతం, చ దూషితవన్తమధికరణపూర్వపక్షిణం ప్రతినిర్దిష్టాన్తం పశ్యన్నిదానీం నిష్ప్రపఞ్చీకరణనియోగవాదం ప్రస్తౌతి (అత్ర కశ్చిదాహేతి) తం ప్రతిజానీతే (వేదాన్తేతి) కార్యపరస్య వాక్యస్య సిద్ధవస్తుని ప్రమాణభావః కథమిత్యత్ర ప్ర యస్నాహ (కథమితి) ఉత్తరమాహ (నిష్ప్రపఞ్చమితి) కుర్యాదిత్యత్రేతిశబ్దః ప్రకారపరః. నిష్ప్రపఞ్చీకరణవిధినా బ్రహ్మణః కోన్వయ ఇత్యపేక్షాయామన్వయమాహ (బ్రహ్మణ ఇతి) విషయత్వేనాన్వయ ఇత్యర్థః. సిద్ధస్వరూపస్య బ్రహ్మణో విధివిషయత్వానుపపత్తిశఙ్కాపరిహారార్థం ప్రపఞ్చప్రవిలయద్వారేణేత్యుక్తం. అత్ర సిద్ధస్య సాధ్యత్వమాకారభేదాదవిరుద్ధమితి గర్భితం. ఇహాస్మిన్ శఙ్కాసమాప్తౌ. కథమిత్యస్యోత్తరత్వేన ఇత్యర్థ ఇతి వాక్యార్థః. విధిం దర్శయితుమాకాఙ్క్షాముత్థాపయతి (కోసావితి) కతిపయనాశే ప్యశక్యస్య విశ్వప్రపఞ్చనాశనవిధిరశక్య ఇత్యభిప్రాయః. విధిః - విధివాక్యం. ఆవిద్యకస్య ప్రపఞ్చస్య బుద్ధినివృత్తిమాత్రరూపో విలయశ్శక్య ఇత్యభిప్రాయేణ వాక్యముపాదత్తే (న దృష్టేరితి) దృష్టివ్యతిరిక్తత్వావిశేషాత్ జ్ఞేయస్యోపలక్షణమేతత్, ఆదిశబ్దోపాత్తశ్రుత్యన్తరాణ్యుత్కత్వాత్ యశ్చ. ఆత్యన్తికనివృత్తేరసిద్ధత్వాద్విధేయత్వం చ యుక్తమితి భావః. శూన్యతా ప్రసఙ్గాత్ ఆత్యన్తికనివృత్తిర్వివక్షితా. మాత్రశబ్దేన ద్రష్టృదృశ్యకల్పకావిద్యానివృత్తిః - తత ఏవహ్యాత్యన్తికత్వసిద్ధిః. సిద్ధస్య బ్రహ్మణో విధేయత్వం కథమితి శఙ్కాయాం ప్రపఞ్చప్రవిలయద్వారేణేతి పూర్వం వివక్షితమర్థం విస్తరేణాహ (స్వతస్సిద్ధస్యాపీతి) యద్వా - పూర్వం భావార్థవ్యతిరిక్తస్య విధివిషయత్వానుపపత్తిః పరిహృతా - ఇహ తు స్వతస్సిద్ధస్యేత్యాదినా ప్రపఞ్చవిలయద్వారేణ సిద్ధరూపస్యాపి విధివిషయత్వానుపపత్తిః పరిహృతేతి భిదా. భావార్థాదన్యత్వం స్వర్గాదేరప్యస్తి - న తస్య సిద్ధత్వం - సాధ్యం హి తత్.——
అధికరణపూర్వపక్షీమీమాంసకస్తం దూషయతి (తదయుక్తమితి) కథమిత్యత్రాహ (నియోగేతి) విశింషన్తి విషయ ఇతి వ్యుత్పత్త్యా విషయో యాగాదిః. కృతిసాధ్యాపూర్వప్రతిపత్తివేలాయాం కృత్యవచ్ఛేదకత్వేన సవిషయః - స ఏవ కార్యనిష్పత్తౌ కరణం. వక్తవ్యాః - నత్వయా వక్తుం శక్యన్త ఇతి భావః. ప్రథమం నియోజ్యవిశేషణం దూషయితుమాహ (తత్రేతి) తత్ర - తేషు వక్తవ్యేషు. నియోజ్యవిశేషణమనుపాదేయం - ఉపాదేయం - విధేయం. తదన్యదిత్యుక్తమిత్యర్థః. వికల్పం దూషయితుం విశేషణద్వైవిధ్యమాహ (తచ్చేతి) తతః కిమిత్యత్రాహ (అత్రేతి) అత్ర - నిష్ప్రపఞ్చీకరణనియోగే. నియోజ్యవిశేషణస్వరూపం శఙ్కతే (బ్రహ్మస్వరూపేతి) నిమిత్తతాం దూషయతి (తర్హీతి) కుత ఇత్యత్రాహ (జీవనాదివదితి) * యావజ్జీవమగ్నిహోత్రం జుహోతీత్యత్ర జీవనస్య సిద్ధత్వాద్యథా నిమిత్తత్వం న తథేత్యర్థః. పుత్రజన్మాదివద్యదాసిద్ధ్యేత్ తదా నిమిత్తం భవిష్యతీత్యత్రాహ (నిమిత్తత్వే చేతి) అపవర్గోత్తరకాలమపి నానుష్ఠానప్రసఙ్గః - యావన్నిమిత్తమనుష్ఠాననియమాభావాత్. పరికరహాన్యేమతన్నియమాభావో దృష్టః. తస్మాత్కరణకళేబరవిరహేణ న తదానీమనుష్ఠానమితి చేత్. హన్త స్వదూషణమేవ స్వయమావిష్కరోషి. తథాహి - సప్రపఞ్చతయానుభవస్య యథార్థానుభవరూపత్వాభావాదపవర్గోత్తరభావ్యేవ యాథార్థ్యానుభవః తదానీం కరణకళేబరాభావేపి విషయానుష్ఠానం శక్యం - న వా. అశక్యత్వే విధేయత్వమేవ న స్యాత్. అతశ్శక్యమితి వక్తవ్యం. అతో నిమిత్తస్య నిత్యత్వాన్నిమిత్తికస్య నిత్యం శక్యత్వాచ్చ నిత్యం తదనుష్ఠానప్రసఙ్గ ఇతి భావః. ఫలతయా విశేషణత్వే దూషణమాహ (నాపీతి) నియోగవిషయానుపపత్తిం వక్తుమాహ (కశ్చేతి) శఙ్కతే (బ్రహ్మైవేతి) దూషయతి (నేతి) హేతుమాహ (తస్యేతి) అభవ్యరూపత్వాత్ - అసాధ్యత్వాత్. అభావార్థత్వాచ్చ - భావార్థః - కర్మశబ్దాః.

నిష్ప్రపఞ్చం బ్రహ్మ సాధ్యమితి చేత్ - సాధ్యత్వేఽపి ఫలత్వమేవ. అథావార్థత్వాన్న విధివిషయత్వం. సాధ్యత్వం చాస్య. కిం బ్రహ్మణః ఉత ప్రపఞ్చనివృత్తేః. న తావద్బ్రహ్మణః-సిద్ధత్వాత్ అనిత్యత్వప్రసక్తేశ్చ. అథ ప్రపఞ్చనివృత్తేః- నతర్హి బ్రహ్మణః సాధ్యత్వం. ప్రపఞ్చనివృత్తిరేవ విధివిషయ ఇతి చేత్. న-తస్యాః ఫలత్వేన విధివిషయత్వాయోగాత్. ప్రపఞ్చనివృత్తిరేవహి మోక్షః- స చ ఫలం. అస్య చ నియోగవిషయత్వే నియోగాత్ప్రపఞ్చనివృత్తిః-ప్రపఞ్చనివృత్త్యా నియోగ ఇతీతరేతరాశ్రయత్వం. అపిచ-కిం నివర్తనీయః ప్రపఞ్చః మిథ్యారూపః-సత్యో వా. మిథ్యారూపత్వే జ్ఞాననివర్త్యత్వాదేవ నియోగేన న కిఞ్చిత్ ప్రయోజనం. నియోగస్తు నివర్తకజ్ఞానముత్పాద్య తద్ద్వారేణ ప్రపఞ్చస్య నివర్తక ఇతి చేత్ - తత్స్వవాక్యాదేవ జాతమితి నియోగేన న ప్రయోజనం, వాక్యార్థజ్ఞానాదేవ బ్రహ్మవ్యతిరిక్తస్య కృత్స్నస్య మిథ్యాభూతస్య ప్రపఞ్చస్య బాధితత్వాత్ సపరికరస్య నియోగస్యాసిద్ధిశ్చ. ప్రపఞ్చస్య నివర్త్యత్వే ప్రపఞ్చనివర్తకో నియోగః కిం బ్రహ్మస్వరూపమేవ - ఉత తద్వ్యతిరిక్తః. యది బ్రహ్మస్వరూపమేవ - నివర్తకస్య నిత్యతయా నివర్త్యప్రపఞ్చసద్భావవపవనసంభవతి, నిత్యత్వేన నియోగస్య విషయానుష్ఠానసాధ్యత్వం చ న ఘటతే. అథ బ్రహ్మస్వరూపవ్యతిరిక్తః-తస్య కృత్స్నప్రపఞ్చనివృత్తిరూపవిషయానుష్ఠానసాధ్యత్వేన ప్రయోక్తా చ నష్ట ఇత్యాశ్రయాభావాదసిద్ధిః. ప్రపఞ్చనివృత్తిరూపవిషయానుష్ఠానే నైవ బ్రహ్మస్వరూపవ్యతిరిక్తస్య కృత్స్నస్య నివృత్తత్వాత్ న నియోగనిష్పాద్యమోక్షాఖ్యం ఫలం. కిఞ్చ-ప్రపఞ్చనివృత్తేర్నియోగకరణస్య ఇతికర్తవ్యతాఽభావాత్, అనుపకృతస్య చ కరణత్వాయోగాత్, న కరణత్వం. కథమితికర్తవ్యతాఽభావ ఇతి చేత్. ఇత్థం అస్యేతికర్తవ్యతా భావరూపా - అభావరూపా వా. భావరూపా చ కరణశరీరనిష్పత్తితదనుగ్రహకార్యభేదభిన్నా. ఉభయవిధా చ న సంభవతి-నహి ముద్గరాభిఘాతాదివత్ కృత్స్నస్య ప్రపఞ్చస్య నివర్తకః కోపి దృశ్యత ఇతి దృష్టార్థా న సంభవతి. నాపి నిష్పన్నస్య కరణస్య కార్యోత్పత్తావనుగ్రహః సంభవతి - అనుగ్రాహకాంశసద్భావే న కృత్స్నప్రపఞ్చనివృత్తిరూపకరణస్వరూపాసిద్ధేః.

క్రియారూపత్వాభావాదిత్యర్థః. సాధ్యత్వం ఫలస్యాప్యస్తీతి తద్వ్యావర్తకం థావార్థత్వం. తదుభయాభావాదిలియాంశత్. నిష్ప్రపఞ్చతాకారేణ సాధ్యత్వం శఙ్కతే (నిష్ప్రపఞ్చమితి) ప్రతివదతి (సాధ్యత్వేపీతి) (ఫలత్వమేవేతి) విషయత్వం చేత్ ఫలవ్యతిరిక్తత్వం స్యాత్ - ఫలవ్యతిరిక్తత్వాభావాద్విషయత్వమయుక్తమితి తాత్పర్యం. హేత్వన్తరం కణ్ఠోక్త్యాదర్శయన్విషయత్వం దూషయతి (అథావార్థత్వాన్న విధివిషయత్వమితి) విశిష్టస్య విషయత్వానుపపత్తిరుక్తా. అథ విశేష్యాంశస్య విశేషణాంశస్య చ విషయత్వానుపపత్తిం వక్ష్యన్వికల్పయతి (సాధ్యత్వం చేతి) యద్వా- విశిష్టస్య సాధ్యత్వాభ్యుపగమే న విషయత్వం దూషితం. అథ విశిష్టస్య సాధ్యత్వం దూషయితుం వికల్పయతి (సాధ్యత్వం చేతి) విశిష్టస్య సాధ్యత్వానుపపత్తిర్హి విశేషణస్య విశేష్యస్యోభయస్య చ సాధ్యత్వానుపపత్త్యా స్యాత్ - తత్రోభయస్యేతి వికల్పానుక్తిర్దోషద్వయేన తుల్యదూషణత్వాత్. ప్రథమం దూషయతి (న తావదితి) కుత ఇత్యత్రాహ (సిద్ధత్వాదనిత్యత్వప్రసక్తేశ్చేతి) సిద్ధత్వాన్న సాధ్యత్వం - సాధ్యత్వాఙ్గీకారే తు భావరూపత్వే సతి సాధ్యత్వాదనిత్యత్వప్రసక్తేశ్చేత్యర్థః. ద్వితీయం శఙ్కతే (అథేతి) దూషయతి (నతర్హీతి) ప్రపఞ్చనివృత్తేస్సాధ్యత్వే బ్రహ్మణస్సాధ్యత్వాభావాన్న విధివిషయత్వమిత్యర్థః. ప్రపఞ్చనివృత్తేర్విధివిషయత్వమాశఙ్క్య దూషయతి (ప్రపఞ్చేత్యాదినా) తస్యాః ఫలత్వముపపాదయతి (ప్రపఞ్చనివృత్తిరేవహీతి) ప్రపఞ్చనివృత్తిర్మోక్షోస్తు - తతః కిం విషయత్వానుపపత్తేరిత్యత్రాహ (స చేతి) ప్రపఞ్చనివృత్తేర్మోక్షరూపత్వాన్మోక్షస్య చ ఫలత్వాత్ ఫలభూతాయా న విషయత్వమిత్యర్థః. దూషణాన్తరమాహ (అస్య చేతి) అస్యా ఇతి వక్తవ్యేపి ఫలత్వవివక్షయా అస్యేత్యుక్తిః. ఫలత్వం విషయత్వం చేత్యాకారద్వయాభ్యుపగమే ప్రపఞ్చనివృత్తేః ఫలత్వాన్నియోగసాధ్యా - విషయత్వాత్ ప్రపఞ్చనివృత్త్యా నియోగసిద్ధిరిత్యన్యోన్యాశ్రయ ఇత్యర్థః. నిష్ప్రపఞ్చీకరణపక్షే ముఖాన్తరేణ దూషణమాహ (అపిచేతి) యద్వా- నియోగవిషయదూషణేనాన్యోన్యాశ్రయేణ నియోగశ్చ దూషితో భవతి. ముఖాన్తరేణాపి నియోగం దూషయతి (అపిచేతి) దూషయితుం వికల్పయతి (కిమితి) ప్రథమం దూషయతి (మిథ్యేతి) సాఫల్యం శఙ్కతే (నియోగస్త్వితి) దూషయతి (తదితి) స్వవాక్యాత్ - ప్రపఞ్చమిథ్యాత్వబ్రహ్మనిర్విశేషత్వపరవాక్యాదిత్యర్థః. నియోగస్య నిష్ఫలత్వదూషణోక్త్యా నియోజ్యవిశేషణం చ దూషితం భవతి-నియోగసాధ్యఫలస్యైవ ఫలతయా నియోజ్యవిశేషణత్వాదిహ తదయోగాచ్చ. దూషణాన్తరమాహ (వాక్యార్థజ్ఞానాదేవేత్యాదినా) పూర్వం వికల్పితశిరోద్వయే ద్వితీయం శిరో దూషయితుమాహ (ప్రపఞ్చస్యేతి) ప్రపఞ్చస్య సత్యత్వే న నియోగనివర్త్యత్వ ఇత్యర్థః. కిమిత్యాదినా వికల్ప్య ప్రథమం దూషయతి (యదీత్యాదినా) ద్వితీయం దూషయితుం తదభ్యుపగమం శఙ్కతే (అథేతి) దూషయతి (తస్యేతి) తస్యేత్యాదినా నష్ట ఇత్యన్తేన ప్రయోక్తృదూషణం చ కృతం భవతి. ప్రపఞ్చనివృత్తీత్యాదినా ప్రపఞ్చసత్యత్వేపి ఫలాభావోక్తిముఖేన నియోగో దూషితః. కరణమితికర్తవ్యతాం చ దూషయతి (కిఞ్చేతి) ఇతికర్తవ్యతాయా అభావం వివరితుమాహ (కథమితి) ప్రతివక్తి (ఇత్థమితి) భావరూపత్వపక్షే ద్వైవిధ్యమాహ (భావరూపా చేతి) కరణశరీరనిష్పత్తిరవఘాతవత్ ప్రోక్షణవచ్చ దృష్టాదృష్టార్థతయా ద్విధేతి చాభిప్రేతం. తతః కిమిత్యత్రాహ (ఉభయవిధేతి) ఉభయవిధా-నిష్పాదికా అనుగ్రాహికా చ. నిష్పాదకపక్షే ప్రథమం దృష్టార్థత్వే దూషణమాహ (నహీతి) కృత్స్నప్రపఞ్చనివృత్తిరూపకరణశరీరనిష్పాదికా భావరూపా దృష్టార్థా న సంభవతీత్యర్థః. అదృష్టార్థాఽస్తి చేత్ ప్రపఞ్చసత్యత్వప్రసక్తిః, అప్రామాణికత్వం, చేతిస్ఫుటమితి న కణ్ఠోక్తం. అథానుగ్రహం దూషయతి (నాపీతి) తదసంభవముపపాదయతి (అనుగ్రాహకేతి) అనుగ్రా

బ్రహ్మణోఽద్వితీయత్వజ్ఞానం ప్రపఞ్చనివృత్తిరూపకరణశరీరం నిష్పాదయతీతి చేత్ - తేనైవ ప్రపఞ్చనివృత్తిరూపో మోక్షః సిద్ధ ఇతి న కరణాదినిష్పాద్యమవశిష్యత ఇతి పూర్వమేవోక్తం. అభావరూపత్వే చాఽభావాదేవ న కరణశరీరం నిష్పాదయతి, నాప్యనుగ్రాహకః. అతో నిష్ప్రపఞ్చబ్రహ్మవిషయో విధిర్న సంభవతి———— అన్యోప్యాహ-యద్యపి వేదాన్తవాక్యానాం న పరినిష్పన్నబ్రహ్మస్వరూపపరతయా ప్రామాణ్యం - తథాపి బ్రహ్మస్వరూపం సిధ్యత్యేవ. కుతః. ధ్యానవిధిసామర్థ్యాత్. ఏవమేవ హి సమామనన్తి- *ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్యః *నిదిధ్యాసితవ్యః *య ఆత్మా అపహతపాప్మా సోన్వేష్టవ్యః స విజిజ్ఞాసితవ్యః *ఆత్మేత్యేవోపాసీత *ఆత్మానమేవ లోకముపాసీతేతి. అత్ర ధ్యానవిషయో హి నియోగః స్వవిషయభూతధ్యానం ధ్యేయైకనిరూపణీయమితి ధ్యేయమాక్షిపతి. స చ ధ్యేయః స్వవాక్యనిర్దిష్ట ఆత్మా. స కింరూప ఇత్యపేక్షాయాం తత్స్వరూపవిశేషసమర్పణద్వారేణ *సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ *సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదిత్యేవమాదీనాం వాక్యానాం ధ్యానవిధిశేషతయా ప్రామాణ్యమితి విధివిషయభూతధ్యానశరీరానుప్రవిష్టబ్రహ్మస్వరూపేపి తాత్పర్యమస్త్యేవ. అతః *ఏకమేవాద్వితీయం *తత్సత్యం స ఆత్మా తత్త్వమసి శ్వేతకేతో *నేహ నానాస్తి కించనేత్యాదిభిర్బ్రహ్మస్వరూపమేకమేవ సత్యం- తద్వ్యతిరిక్తం సర్వం మిథ్యేత్యవగమ్యతే. ప్రత్యక్షాదిభిర్ద్యావలమ్బినా చ కర్మశాస్త్రేణ భేదః ప్రతీయతే- భేదాభేదయోః పరస్పరవిరోధే సత్యనాద్యవిద్యామూలత్వేనాపి భేదప్రతీత్యుపపత్తేరభేద ఏవ పరమార్థ ఇతి నిశ్చీయతే. తత్ర బ్రహ్మధ్యాననియోగేన తత్సాక్షాత్కారఫలేన నిరస్తసమస్తావిద్యాకృతవివిధభేదాద్వితీయజ్ఞానైకరసబ్రహ్మభావరూపమోక్షః ప్రాప్యతే. న చ వాక్యాద్వాక్యార్థజ్ఞానమాత్రేణ బ్రహ్మభావసిద్ధిః- అనుపలబ్ధేః, వివిధభేదదర్శనానువృత్తేశ్చ. తథా చ సతి శ్రవణాదివిధానమనర్థకం స్యాత్ ————

కాకోహికరణానన్తరభావి-కృత్స్నప్రపఞ్చనివృత్తిరూపకరణానన్తరమనుగ్రాహకస్థితిశ్చేత్కారణమేవ న సిద్ధం స్యాత్. యదా కరణసిద్ధిర్న తదానీమనుగ్రాహకోపి ద్యుత ఇత్యనుగ్రాహకాసంభవ ఇత్యర్థః. ఇతికర్తవ్యతాసద్భావముఖేన కరణసిద్ధిం శఙ్కతే (బ్రహ్మణ ఇతి) దూషయతి (తేనైవేతి) కరణాదినిష్పాద్యం- కరణనిష్పాద్యో నియోగః. నియోగనిష్పాద్యం ఫలమిత్యాదిశబ్దార్థః. కరణం చేత్ న స్వకార్యకరం స్యాత్ - తదభావాత్ కరణత్వమయుక్తమిత్యర్థః. అభావాభావరూపేతికర్తవ్యతాం దూషయతి (అభావరూపత్వ ఇతి) అభావాదేవ - అభావరూపేతికర్తవ్యతాయా అప్రామాణికత్వాదేవేత్యర్థః. నివృత్తిరూపశమాదీనాం నాభావరూపేతికర్తవ్యతాత్వం - తేషాం జ్ఞాననిష్పాదకత్వేన ప్రపఞ్చనివృత్తిరూపకరణనిష్పాదకత్వాభావాదితి భావః. అత్రాభావాదేవేత్యవకారేణ పూర్వమపుష్టార్థభావరూపేతికర్తవ్యతాయా అప్రామాణికత్వస్యాప్రతీతిత్వం గమ్యతే. దూషణముపసంహరతి (అత ఇతి) విధిః-నియోగః. నిష్ప్రపఞ్చీకరణవిషయో నియోగ ఇత్యర్థః. అతః ప్రవర్తకవాక్యైర్నైవ బ్రహ్మస్వరూపసిద్ధిరితి వస్తుం న శక్యమితి ఫలితం.————అథ ధ్యాననియోగవాదిపక్షముపక్షిపతి (అన్యోప్యాహేతి) బ్రహ్మణి వేదాన్తవాక్యానాం స్వాతన్త్ర్యేణ ప్రామాణ్యాభావమఙ్గీకృత్యాహ (యద్యపీతి) తర్హి కథం తత్సిద్ధిరిత్యత్రాహ (తథాపీతి) వ్యాఖ్యాతాభిప్రాయేణాహ (కుత ఇతి) హేతుమాహ (ధ్యానవిధీతి) ధ్యానవిధేః-తస్య సామర్థ్యం కిమిత్యత్రాహ (ఏవమేవ హీతి) యథా వాక్యానాం ధ్యానపరత్వేపి పరినిష్పన్నం సిధ్యతి తథైవేత్యర్థః. ధ్యానవిధివాక్యాన్యాహ (ఆత్మా వా ఇతి) నిదిధ్యాసితవ్య ఇత్యుపాసనముక్తం- ద్రష్టవ్య ఇతి తస్య దర్శనరూపత్వం. విజిజ్ఞాసితవ్య ఇతి సామాన్యశబ్దః. ఆత్మేత్యేవోపాసనముక్తం. ఆత్మానమితి స్వస్య జగతా తాదాత్మ్యోపాసనం. సామర్థ్యం దర్శయతి (అత్రేతి) ధ్యేయమాక్షిప్తమస్తు- తద్విశేషః కథం జ్ఞాయత ఇత్యత్రాహ (స చ ధ్యేయ ఇతి) ఆకాఙ్క్షాయాం సన్నిహితమేవ యోగ్యం చేత్ తత్ పరిత్యజ్య న యుక్తం-గామానయేత్యాదిషు హి తథా దృష్టమితి భావః. స్వరూపమాత్రప్రతిపాదకానాం కారణశోధకవాక్యానామపి విధ్యపేక్షితసమర్పకత్వేనైవ ప్రామాణ్యమిత్యాహ (స కింరూప ఇతి) శోధితస్వరూపస్య ధ్యేయత్వాత్ సత్యాదివాక్యం ప్రథమముపాత్తం. తదనుగుణార్థతయా సదేవేతి కారణవాక్యం పశ్చాదుదాహృతం. (ధ్యానశరీరానుప్రవిష్టేతి) *అస్థూలమనణ్విత్యాదినిషేధవాక్యానాం తు విశేషహీనాకారతయా ధియామితి భావః. (అస్త్యేవేతి) స్వవాక్యప్రతిపన్నస్వర్గాదిఫలవిషయస్య *యస్మిన్నోష్ణమిత్యాదివాక్యస్యేవ విధిశేషతయా ప్రామాణ్యమితి భావః. ధ్యేయబ్రహ్మస్వరూపం హి ధ్యానశరీరానుప్రవిష్టం- ప్రపఞ్చమిథ్యాత్వస్య ధ్యానశరీరాననుప్రవేశాత్ కథం భేదనిషేధతాత్పర్యమిత్యత్రాహ (అత ఇతి) అతః-విధిశేషభూతస్య సిద్ధార్థే తాత్పర్యసద్భావాత్. అద్వితీయం బ్రహ్మ ధ్యేయం- భేదనిషేధశ్రుతయశ్చ బ్రహ్మణోఽద్వితీయత్వపరాః- బ్రహ్మణోఽద్వితీయత్వమేవ భేదమిథ్యాత్వమితి ధ్యానశరీరానుప్రవిష్టే భేదనిషేధే తాత్పర్యమస్తీత్యర్థః. భేదగ్రాహిప్రమాణవిరోధాన్న శాస్త్రమద్వితీయం బ్రహ్మ ప్రతిపాదయతి- *ఆదిత్యో యూప ఇత్యాదివదితి శఙ్కాం పరిహర్తుం ప్రత్యక్షాదిభిర్విరుద్ధప్రతీతిమభ్యుపగచ్ఛతి (ప్రత్యక్షాదిభిరితి) శఙ్కాం పరిహరతి (భేదాభేదయోరితి) భేదప్రతీతేరన్యథాసిద్ధత్వాదనన్యథాసిద్ధశాస్త్రార్థ ఏవ తత్ప్రాబల్యం తాత్త్వికమిత్యర్థః. తర్హి విషయః, కరణం, ప్రయోక్తా, ఫల, మిత్యాదివక్తవ్యం- నియోగనిర్వర్త్యత్వే ప్రపఞ్చసత్యత్వప్రసఙ్గః-నిత్యప్రాప్తత్వాత్ బ్రహ్మభావో న ఫలమిత్యత్రాహ (తత్రేతి) ధ్యాననియోగేనేతి ధ్యానస్య విషయత్వముక్తం. నియోగాన్మోక్షశ్చేన్న జ్ఞానాన్మోక్ష ఇతి శఙ్కాం వ్యుదస్యతి (తత్సాక్షాత్కారఫలేనేతి) నియోగస్యోపాయత్వం జ్ఞానద్వారకమిత్యర్థః. నిరస్తేత్యాదినా అవిద్యానివృత్తిః ఫలమిత్యుక్తం. తదేవ ఫలతయా నియోజ్యవిశేషణం. ఉపాసకః ప్రయోక్తా. శమాదిరితికర్తవ్యతేత్యాద్యస్మాకం సిద్ధమితి భావః. వాక్యార్థజ్ఞానమాత్రాన్మోక్షవాదినం దూషయతి (న చేతి) ప్రత్యక్షవిరోధమాహ (అనుపలబ్ధేర్వివిధభేదదర్శనానువృత్తేశ్చేతి) శాస్త్రవిరోధమాహ (తథా చ సతీతి)————అథ సాక్షాన్న్యాయవాదినా స్వమతం పశ్చాద్వివక్షతా ప్రథమం

అథోచ్యేత- రజ్జురేషా న సర్ప ఇత్యుపదేశేన సర్పభయనివృత్తిదర్శనాత్ రజ్జుసర్పవత్ బన్ధస్య చ మిథ్యారూపత్వాత్ జ్ఞానబాధ్యతయా తస్య వాక్యజన్యజ్ఞానేనైవ నివృత్తిరుక్తా- న నియోగేన. నియోగసాధ్యత్వే మోక్షస్యానిత్యత్వం స్యాత్ స్వర్గాదివత్. మోక్షస్య నిత్యత్వం హి సర్వవాదిసంప్రతిపన్నం. కించ- ధర్మాధర్మయోః ఫలహేతుత్వం స్వఫలానుభవానుగుణశరీరోత్పాదనద్వారేణేతి బ్రహ్మాదిస్థావరాన్తచతుర్విధశరీరసంబన్ధరూపసంసారఫలత్వమవర్జనీయం. తస్మాన్న ధర్మసాధ్యో మోక్షః. తథా చ శ్రుతిః * న హ వై సశరీరస్య సతః ప్రియాప్రియయోరపహతిరస్తి। అశరీరం వావ సన్తం న ప్రియాప్రియే స్పృశత ఇతి. అశరీరత్వరూపే మోక్షే ధర్మాధర్మసాధ్యప్రియాప్రియవిరహశ్రవణాత్ న ధర్మసాధ్యమశరీరత్వమితి విజ్ఞాయతే. న చ నియోగవిశేషసాధ్యఫలవిశేషవత్ ధ్యాననియోగసాధ్యమశరీరత్వం - అశరీరత్వస్య స్వరూపత్వేనాసాధ్యత్వాత్. యథాహుశ్శ్రుతయః * అశరీరం శరీరేష్వనవస్థేష్వవస్థితం। మహాన్తం విభుమాత్మానం మత్వా ధీరో న శోచతి * అప్రాణో హ్యమనాశ్శుభ్రో- సఙ్గో హ్యయం పురుష ఇత్యాద్యాః. అతోఽశరీరత్వరూపో మోక్షో నిత్య ఇతి న ధర్మసాధ్యః. తథా చ శ్రుతిః * అన్యత్ర ధర్మాదన్యత్రాధర్మాదన్యత్రాస్మాత్కృతాకృతాత్। అన్యత్ర భూతాచ్చ భవ్యాచ్చ యత్తత్పశ్యసి తద్వదేతి. అపి చ- ఉత్పత్తిప్రాప్తివికృతిసంస్కృతిరూపేణ చతుర్విధం హి సాధ్యత్వం మోక్షస్య న సంభవతి. న తావదుత్పాద్యః- మోక్షస్య బ్రహ్మస్వరూపత్వేన నిత్యత్వాత్. నాపి ప్రాప్యః- ఆత్మస్వరూపత్వేన బ్రహ్మణో నిత్యప్రాప్తత్వాత్. నాపి వికార్యః- దధ్యాదివదనిత్యత్వప్రసఙ్గాదేవ. నాపి సంస్కార్యః - సంస్కారో హి దోషాపనయనేన వా గుణాధానేన వా సాధయతి. న తావద్దోషాపనయనేన - నిత్యశుద్ధత్వాద్బ్రహ్మణః. నాప్యతిశయాధానేన- అనాధేయాతిశయస్వరూపత్వాత్. నిత్యనిర్వికారత్వేన స్వాశ్రయాయాః పరాశ్రయాయాశ్చ క్రియాయా అవిషయతయా న నిఘర్షణేనాదర్శాదివదపి సంస్కార్యత్వం. న చ దేహాశ్రయయా స్నానాదిక్రియయా ఆత్మా సంస్క్రియతే- కింత్వవిద్యాగృహీతస్తత్సంహతోఽహంకర్తా. తత్ఫలానుభవోఽపి తస్యైవ. న చాహంకర్తైవాత్మా- తత్సాక్షిత్వాత్. తథా చ మన్త్రవర్ణః

ధ్యాననియోగవాదిపక్షప్రతిక్షేపమాశఙ్కతే (అథోచ్యేతేతి) బన్ధస్య జ్ఞాననివర్త్యత్వం సోపపత్తికమాహ (రజ్జురేషేతి) నివర్త్యమిథ్యాత్వం హ్యుభయసంమతం. అత ఏవ న నియోగస్తైరపేక్ష్యమాహ (నేతి) అన్యథాఽనిష్టమాహ (నియోగేతి) మోక్షో నిత్యత్వస్య తదనిష్టతామాహ (మోక్షస్యేతి) నియోగో విపరీతఫలప్రదశ్చేత్యాహ (కించేతి) ద్వారేణేత్యన్తేన ప్రసఞ్జనీయప్రసఞ్జకయోర్వ్యాప్తిర్దర్శితా. అవర్జనీయమిత్యన్తేన ప్రసఙ్గః. తతః కిమిత్యత్రాహ (తస్మాదితి) తస్మాత్ - సంసారఫలత్వప్రసఙ్గాత్. వ్యాపకస్య సంసారఫలత్వస్య నివృత్త్యా వ్యాప్యస్య ధర్మసాధ్యత్వస్య చ నివృత్తిరిత్యర్థః. మోక్షస్యాశరీరరూపత్వశ్రుత్యా చ నియోగాసాధ్యత్వమాహ (తథా చేతి) అశరీరత్వరూపే మోక్షే ధర్మాధర్మఫలరూపప్రియాప్రియసంబన్ధవిరహశ్రవణాత్ మోక్షస్య ధర్మసాధ్యత్వాభావః ఫలిత ఇత్యాహ (ఇత్యశరీరత్వరూప ఇతి) ఏవం నియోగసాధ్యత్వే మోక్షస్య ధర్మాధర్మఫలసంబన్ధరాహిత్యశ్రవణానుపపత్తిరితి శ్రుత్యర్థాపత్తిరుక్తా భవతి. యథా నియోగవిశేషస్య పాపనివృత్తిః ఫలముచ్యతే- తద్వన్నియోగవిశేషస్య బన్ధనివృత్తిఫలత్వం సంభవతీత్యత్రాహ (న చేతి) నియోగవిశేషఫలవిశేషశబ్దాభ్యాం ప్రాయశ్చిత్తపాపక్షపణే వివక్షితే. కుత ఇత్యత్రాహ (అశరీరత్వస్యేతి) అశరీరత్వస్య స్వరూపత్వే శ్రుతిమాహ (యథాహురితి) (అప్రాణ ఇతి) ప్రాణమనస్సంబన్ధాభావాదశరీరత్వం సిద్ధం- సశరీరస్య హి ప్రాణమనస్సంబన్ధ ఇతి భావః. అతః- అశరీరత్వస్యాత్మస్వరూపత్వావగమాదిత్యర్థః. న కేవలం కర్మఫలసంబన్ధవిరహాదశరీరత్వస్య స్వాభావికత్వాద్వా నియోగసాధ్యత్వాభావసిద్ధిః- అపితు కణ్ఠోక్త్యా చేత్యాహ (తథా చ శ్రుతిరితి) అన్యత్ర ధర్మాత్ - ధర్మాదన్యత్ర- ధర్మేణ వినా. అనేన ధర్మసంబన్ధరాహిత్యముక్తం. సంబన్ధశ్చ సాధ్యసాధనభావ ఇతి భావః. అత్ర కృతాకృతశబ్దేన క్రియమాణముచ్యతే. భూతభవ్యశబ్దాభ్యాం భూతభవిష్యతీ. ముఖాన్తరేణ మోక్షస్య నియోగసాధ్యత్వం దూషయతి (అపి చేతి) సాధ్యత్వస్య వైవిధ్యం వదంస్తదసంభవమాహ (ఉత్పత్తీతి) మోక్షశబ్దేన కిం నివృత్తావిద్యం స్వరూపం వివక్షితం- ఉతావిద్యానివృత్తిరితి వికల్పే స్వరూపస్య వివక్షితత్వే చతుర్విధసాధ్యత్వానుపపత్తిమాహ (న తావదిత్యాదినా) నివృత్తేరుత్పాద్యత్వేఽప్యవినాశిత్వం ప్రధ్వంసాభావరూపత్వాదితి వక్ష్యతే (సంస్కారో హీత్యాది) అత్ర నిత్యశుద్ధశబ్దేన పరమార్థదోషాసత్త్వమభిప్రేతః. నిత్యశుద్ధస్య నిర్విశేషస్య వస్తునో దోషాపనయనగుణాధానరూపసంస్కారవిషయత్వం నిత్యశుద్ధత్వానాధేయాతిశయత్వాభ్యాం నాస్తీత్యుక్తం. అథ క్రియావిషయత్వాభావాత్ సంస్కారవిషయత్వాభావ ఉచ్యతే (నిత్యేత్యాదినా) నిర్వికారత్వేన క్రియావిషయత్వాభావః కథం. ఇత్థం- యద్యత్క్రియావిషయభూతం తత్తత్సవికారం దృష్టం. యదాదర్శనో హస్తతలేన నిఘృష్యతే- తదాదర్శనాశ్రయా క్రియా. యదాదర్శనే పాణిర్నిఘృష్యతే - తదా హస్తాశ్రయా క్రియేతి స్వాశ్రయపరాశ్రయక్రియయోర్దర్పణోదాహరణం. క్రియావిషయత్వాభావేఽపి సంస్కార్యత్వం దృష్టమిత్యత్రాహ (న చేతి) తర్హి కస్సంస్క్రియత ఇత్యత్రాహ (కింత్వితి) అవిద్యాగృహీతః- అవిద్యాకల్పితః. తేనాతిశయాధానానుగుణవికారిత్వం సూచితం. యద్వా- అవిద్యాగృహీత ఇతి శుద్ధస్య శుద్ధ్యాదిభ్రమవత్తయా శుద్ధిసాపేక్షత్వం దర్శితం. అహఙ్కర్తురపి దేహాద్విలక్షణత్వాత్ కథం దేహగతస్నానాదిభిస్సంస్కార్య ఇత్యత్రాహ (తత్సంహత ఇతి) తత్సంహతః - దేహసంహతః. ఆత్మనః ఫలభోక్తృత్వాత్ స ఏవ సంస్కార్య ఇత్యత్రాహ (తత్ఫలేతి) ఫలభోక్తా [illegible]శ్చేత్స ఏవాత్మేత్యత్రాహ (న చాహమితి) హేతుమాహ (తదితి) తస్యాయస్య సాక్షీ - స హి న తద్భవతీతి భావః. సాక్షిత్వే మానమాహ (తథా చేతి)

*తయోరన్యః పిప్పలం స్వాద్వత్త్యనశ్నన్నన్యో అభిచాకశీతీతి. *ఆత్మేన్ద్రియమనోయుక్తం భోక్తేత్యాహుర్మనీషిణః *ఏకో దేవస్సర్వభూతేషు గూఢస్సర్వవ్యాపీ సర్వభూతాన్తరాత్మా। కర్మాధ్యక్షస్సర్వభూతాధివాసస్సాక్షీ చేతా కేవలో నిర్గుణశ్చ *సపర్యగాచ్ఛుక్రమకాయమవ్రణమస్నావిరం శుద్ధమపాపవిద్ధమితి చ అవిద్యాగృహీతాదహఙ్కర్తురాత్మస్వరూపమనాధేయాతిశయం నిత్యశుద్ధం నిర్వికారం నిరూప్యతే. తస్మాదాత్మస్వరూపత్వేన న సాధ్యో మోక్షః. యద్యేవం - కిం వాక్యార్థజ్ఞానేన క్రియత ఇతి చేత్ - మోక్షప్రతిబన్ధనివృత్తిమాత్రమితి బ్రూమః. తథా చ శ్రుతయః *త్వం హి నః పితా యోఽస్మాకమవిద్యాయాః పరం పారం తారయసీతి *శ్రుతం హ్యేవ మే భగవద్దృశేభ్యస్తరతి శోకమాత్మవిదితి సోఽహం భగవశ్శోచామి తం మా భగవాన్ శోకస్య పారం తారయతు *తస్మై మృదితకషాయాయ తమసః పారం దర్శయతి భగవాన్ సనత్కుమార ఇత్యాద్యాః. తస్మాన్నిత్యస్యైవ మోక్షస్య ప్రతిబన్ధనివృత్తిర్వాక్యార్థజ్ఞానేన క్రియతే. నివృత్తిస్తు సాధ్యాపి ప్రధ్వంసాభావరూపా న వినశ్యతి. *బ్రహ్మ వేద బ్రహ్మైవ భవతి *తమేవం విదిత్వాతిమృత్యుమేతీత్యాదివచనం మోక్షస్య వేదనానన్తరభావితాం ప్రతిపాదయన్నియోగవ్యవధానం ప్రతిరుణద్ధి. న చ విదిక్రియాకర్మత్వేన వా ధ్యానక్రియాకర్మత్వేన వా కార్యానుప్రవేశః - ఉభయకర్మత్వప్రతిషేధాత్ *అన్యదేవ తద్విదితాదథో అవిదితాదపి *యేనేదం సర్వం విజానాతి తం కేన విజానీయాదితి *తదేవ బ్రహ్మ త్వం విద్ధి నేదం యదిదముపాసత ఇతి చ. న చైతావతా శాస్త్రస్య నిర్విషయత్వం - అవిద్యాకల్పితభేదనివృత్తిపరత్వాచ్ఛాస్త్రస్య. న హీదన్తయా బ్రహ్మ విషయీకరోతి శాస్త్రం - అపి తు అవిషయం ప్రత్యగాత్మస్వరూపం ప్రతిపాదయదవిద్యాకల్పితజ్ఞానజ్ఞాతృజ్ఞేయవిభాగం నివర్తయతి. తథా చ శాస్త్రం *న దృష్టేర్ద్రష్టారం పశ్యేరిత్యేవమాది. న చ జ్ఞానాదేవ బన్ధనివృత్తిరితి శ్రవణాదివిధ్యానర్థక్యం - స్వభావప్రవృత్తసకలేతరవికల్పవిముఖీకరణద్వారేణ వాక్యార్థావగతిహేతుత్వాత్తేషాం. న చ జ్ఞానమాత్రాత్ బన్ధనివృత్తిర్న దృష్టేతి వాచ్యం - బన్ధస్య మిథ్యారూపత్వే న జ్ఞానోత్తరకాలం స్థిత్యనుపపత్తేః. అత ఏవ న శరీరపాతాదూర్ధ్వమేవ బన్ధనివృత్తిరితి వక్తుం యుక్తం. న హి మిథ్యారూపసర్పభయనివృత్తిః రజ్జుయాథాత్మ్యజ్ఞానాతిరేకేణ సర్పవినాశమపేక్షతే. యది శరీరసంబన్ధః పారమార్థికః - తదా హి తద్వినాశాపేక్షా - స తు బ్రహ్మవ్యతిరిక్తతయా న పారమార్థికః.

తయోరన్య ఇత్యాదేరయమర్థః - అహఙ్కారజ్ఞస్తాత్త్వికో నేతరః ఫలభోక్తా - అన్యః అనశ్నన్నితి. అహఙ్కారస్య భోక్తృతిస్పష్టం దర్శయతి (ఆత్మేన్ద్రియేతి) ఆత్మా - దేహః. దేహాదిసంబన్ధస్య భోక్తృత్వా, దాత్మనోఽశరీరత్వాత్ ప్రాణత్వానుసన్ధానాది శ్రవణాదనశ్నన్నిత్యభోక్తృత్వశ్రవణాచ్చ భోక్తృత్వాలక్షణ ఆత్మేత్యభిప్రాయః. యద్వా - ఆత్మశబ్దస్సంనిధాతృపరః. తతశ్చ తస్య భోక్తృత్వా తస్య భోక్తృత్వం నాస్తీత్యహఙ్కారస్యైవ భోక్తృత్వమిత్యభిప్రాయః. ఏకో దేవ ఇత్యత్ర కేవలశబ్దేన సజాతీయరాహిత్యం వివక్షితమితి తస్యాత్రోపయోగః. నిర్గుణః - అగుణవత్త్వాద్వభోక్తేత్యర్థః. సాక్షీ - అహఙ్కారేణాప్రియమాణేనాయం సాక్షీ మాత్రతయా వస్థానాన్న భోక్తేతి భావః. (సపర్యగాదితి) శుక్రం - అవిద్యారహితం. వాసనారహితం వా. శుద్ధమపాపవిద్ధం - కర్మఫలరహితం కర్మరహితం చ. పర్యగాత్ - గత్వా గాబుద్ధ్యర్థాః. అపునర్భవేత్యర్థః. ఉదాహృతశ్రుతిప్రతిపన్నాకారోపేతమాత్మస్వరూపం వదతి (అవిద్యేతి) అహఙ్కర్తుర్విలక్షణమిత్యన్వయః. ముక్తేరసాధ్యత్వం నిగమయతి (తస్మాదితి) జ్ఞానవైయర్థ్యం శఙ్కతే (యద్యేవమితి) పరిహరతి (మోక్షేతి) ప్రతిబన్ధనివృత్తేరేవ సాధ్యత్వం శ్రుతిసిద్ధమాహ (తథా చేతి) ప్రతిబన్ధనివృత్తేస్సాధ్యత్వం నిగమయతి (తస్మాదితి) ప్రతిబన్ధనివృత్తేస్సాధ్యత్వే నానిత్యత్వం స్యాదిత్యత్రాహ (నివృత్తిస్త్వితి) అయం పరిహారో నియోగసాధ్యత్వపక్షేఽపి తుల్య ఇతి చేత్. న - నియోగసాధ్యత్వే ప్రపఞ్చసత్యత్వం స్యాదిత్యభిప్రేతమిత్యుక్తత్వాత్. నియోగసాధ్యత్వపక్షే శ్రుతిస్వారస్యహానిమాహ (బ్రహ్మేతి) శ్రుతిస్వారస్యమేవం విశదయన్ సహేతుకం భావః. కథం నియోగవ్యవధానప్రతిరోధః - విశేషణవశాదేవ బ్రహ్మణస్సిద్ధిః - తత్సిద్ధ్యర్థం నియోగస్వీకారో న యుజ్యతే - నియోగశేషత్వం విదికర్మత్వేన ధ్యానకర్మత్వేన చా యథాపి న సంభవతీత్యాహ (న చ విదీతి) వేదనం - జ్ఞానం. ఉపాసనం - జ్ఞానవిశేషః అత్ర వేదనశబ్దో నిష్ప్రపఞ్చీకరణజ్ఞానవిశేషపరః - విషయాశాత్. అతో నిష్ప్రపఞ్చీకరణనియోగవాదస్యాపి దూషణం ఫలితం. విదుపాసికర్మత్వాభావే శ్రుతిమాహ (అన్యదితి) విదితాత్ - జ్ఞేయాత్. అవిదితాత్ - అజ్ఞేయాదిత్యర్థః. అన్యదేవేతి విదికర్మత్వనిషేధః. తదేవేతి ధ్యానకర్మత్వనిషేధః. విదికర్మత్వాభావే శాస్త్రవైయర్థ్యం స్యాదిత్యాశఙ్క్య పరిహరతి (న చేతి) *బ్రహ్మ వేద *బ్రహ్మవిదిత్యాదిభిర్బ్రహ్మణో వేద్యత్వం ప్రతీయత ఇత్యత్రాహ (న హీదన్తయేతి) ఇదన్తయా - ప్రమేయతయా. (అపి త్వితి) ప్రత్యగాత్మస్వరూపం నిర్విశేషమవిషయతయా ప్రతిపాదయదిత్యర్థః. శాస్త్రస్య భేదనివృత్తిపరత్వం దర్శయతి (తథా చేతి) జ్ఞానాదేవ బన్ధనివృత్తిశ్చేచ్ఛాస్త్రప్రత్యక్షవిరోధస్స్యాదిత్యాశఙ్క్య శాస్త్రవిరోధం తావత్పరిహరతి (న చ జ్ఞానాదితి) (శ్రవణాదివిధ్యానర్థక్యమితి) శ్రవణమననయోరపి విధేయత్వం పూర్వపక్షిణోక్తమితి న విరోధః. కుత ఇత్యత్రాహ (స్వభావేతి) స్వభావప్రవృత్తశబ్దేనానాదిప్రవృత్తత్వం వివక్షితం. అథ ప్రత్యక్షవిరోధం పరిహరతి (న చ జ్ఞానమాత్రాదితి) కథమిత్యత్రాహ (బన్ధస్యేతి) కథం స్థిత్యనుపపత్తిః - బన్ధో హ్యయమవగత ఇతి న్యాయస్య కుబన్ధ ఇత్యాది నాభిహితం స్యాత్. ఉక్తాదేవ హేతోశ్శరీరపాతానపేక్షత్వమాహ (అత ఏవేతి) దృష్టాన్తేనోపపాదయతి (న హీతి) దృష్టాన్తే తదన్వితమర్థం వ్యతిరేకముఖేన దార్ష్టాన్తికే వివృణోతి (యదీతి) పారమార్థికత్వవిపర్యయమాహ (స త్వితి) విప్రతిపన్నమపారమార్థికం - బ్రహ్మవ్యతిరిక్తత్వాత్ శుక్తిరూప్యవదితి భావః. జ్ఞా

యస్య తు బన్ధో న నివృత్తః తస్య జ్ఞానమేవ న జాతమిత్యవగమ్యతే - జ్ఞానకార్యాదర్శనాత్. తస్మాత్ శరీరస్థితిర్భవతు వా మా వా - వాక్యార్థజ్ఞానసమనన్తరం ముక్త ఏవాసౌ. అతో న ధ్యాననియోగసాధ్యో మోక్ష ఇతి న ధ్యానవిధిశేషతయా బ్రహ్మణస్సిద్ధిః - అపి తు *సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ *తత్త్వమసి *అయమాత్మా బ్రహ్మేతి తత్పరైరేవ పదసముదాయైస్సిధ్యతీతి ——— తదయుక్తం - వాక్యార్థజ్ఞానమాత్రాత్ బన్ధనివృత్త్యనుపపత్తేః. యద్యపి మిథ్యారూపో బన్ధో జ్ఞానబాధ్యః - తథాపి బన్ధస్యాపరోక్షత్వాత్ న పరోక్షరూపేణ వాక్యార్థజ్ఞానేన స బాధ్యతే. రజ్జ్వాదావపరోక్షసర్పప్రతీతౌ వర్తమానాయాం నాయం సర్పో రజ్జురేషేత్యాప్తోపదేశజనితపరోక్షసర్పవిపరీతజ్ఞానమాత్రేణ భయానివృత్తిదర్శనాత్. ఆప్తోపదేశస్య తు భయనివృత్తిహేతుత్వం వస్తుయాథాత్మ్యాపరోక్షనిమిత్తప్రవృత్తిహేతుత్వేన. తథా హి - రజ్జుసర్పదర్శనభయాత్ పలాయమానః పురుషో నాయం సర్పో రజ్జురేషేత్యాప్తోపదేశేన తద్వస్తుయాథాత్మ్యదర్శనే ప్రవృత్తస్తదేవ ప్రత్యక్షేణ దృష్ట్వా భయాన్నివర్తతే. న చ శబ్ద ఏవ ప్రత్యక్షజ్ఞానం జనయతీతి వక్తుం యుక్తం - తస్యానిన్ద్రియత్వాత్. జ్ఞానసామగ్రీష్విన్ద్రియాణ్యేవ హ్యపరోక్షసాధనాని. న చాస్యానభిసంహితఫలకర్మానుష్ఠానమృదితకషాయస్య శ్రవణమనననిదిధ్యాసనవిముఖీకృతబాహ్యవిషయస్య పురుషస్య వాక్యమేవాపరోక్షజ్ఞానం జనయతి - నివృత్తప్రతిబన్ధే తత్పరేపి పురుషే జ్ఞానసామగ్రీవిశేషాణామిన్ద్రియాదీనాం స్వవిషయనియమాతిక్రమాదర్శనేన తదయోగాత్.

నోత్తరకాలస్థితిరనుపపన్నా చేత్ కిం బన్ధస్యానువృత్తిరిత్యత్రాహ (యస్యత్వితి) యస్య త్వనివృత్తః - అనివృత్త ఇతి ప్రతీతిః - తస్య జ్ఞానమేవ న జాతం - తత్కార్యాదర్శనాదితి. కార్యాభావస్య కారణాభావమాత్రవ్యాప్యత్వాభావేపి సామగ్ర్యభావవ్యాప్యత్వాత్ భ్రమనివృత్తిం ప్రతి తత్త్వజ్ఞానస్య సామగ్రీత్వాత్తదభావేన జ్ఞానాభావసిద్ధ్యన్తర ఇతి న ప్రత్యక్షవిరోధ ఇత్యర్థః. జ్ఞానోత్పత్త్యనన్తరం బన్ధనివృత్తిం నిగమయతి (తస్మాదితి) (శరీరస్థితిర్భవతు వా మా వేతి) దగ్ధపటపటప్రతిభాసవచ్ఛరీరప్రతిభాసోఽనువర్తతాం వా నివర్తతాం వేత్యర్థః (ముక్త ఏవాసావితి) బన్ధస్యచ్ఛిన్నమూలతయా దగ్ధపటవదకార్యకర ఇతి భావః. బన్ధనివృత్తేర్నియోగనైరపేక్ష్యసాధకహేతుర్విధిశేషతయా న బ్రహ్మణస్సిద్ధిరిత్యాహ (అత ఇతి) అతః - వాక్యార్థజ్ఞానమాత్రసాధ్యత్వాత్. తర్హి బ్రహ్మణః కథం సిద్ధిరిత్యత్రాహ (అపిత్వితి) (తత్పరైరేవేతి) భేదనిషేధపరైర్వాక్యైర్నిర్విశేషతయా సిధ్యతీత్యర్థః. యద్వా - సిద్ధరూపార్థపరైరేవేత్యర్థః. (సిధ్యతీతి) బ్రహ్మేత్యన్వయః. ——— ఏతద్ధ్యాననియోగవాదిమతం దూషయతి (తదయుక్తమిత్యాదినా) కుత ఇత్యత్రాహ (వాక్యార్థేతి) ప్రపఞ్చమిథ్యాత్వవాదినా జ్ఞానాద్బన్ధనివృత్త్యనుపపత్తిః కథముచ్యత ఇత్యత్రాహ (యద్యపీతి) జ్ఞాననివర్త్యత్వోపగమేపి దూషణమాహ (తథాపీతి) పరోక్షజ్ఞానస్యాపరోక్షభ్రమాబాధకత్వే దృష్టాన్తమాహ (రజ్జ్వాదావితి) ఆదిశబ్దేన శుక్తిరజతాదిర్గృహ్యతే. సర్పవిపరీతజ్ఞానం - రజ్జుజ్ఞానం. తేన భయానివృత్తిశ్చేదాప్తోపదేశానర్థక్యం స్యాదిత్యత ఆహ (ఆప్తోపదేశస్యేతి) అనేన ప్రత్యక్షమాత్రే ప్రబలప్రమాణబాధితత్వేన భయాదికార్యం తు నివర్తత ఇతి భాష్యార్థో జ్ఞాయతే - ఆప్తోపదేశస్య భయాదికార్యనివృత్తిహేతుత్వం వస్తుయాథాత్మ్యాపరోక్ష్యనిమిత్తప్రవృత్తిద్వారకమితి హి తస్య భాష్యస్యార్థః. ఇమమర్థం దృష్టాన్తే దర్శయతి (తథాహీతి) అపరోక్షజ్ఞానమేవ తాదృశభ్రమనిరోధి - శబ్ద ఏవాపరోక్షజ్ఞానం జనయతీత్యాశఙ్క్యాహ (న చేతి) హేతుమాహ (తస్యేతి) వ్యాప్తిం దర్శయతి (జ్ఞానేతి) న చానిన్ద్రియత్వేప్యాలోకాదేరపరోక్షజ్ఞానజనకత్వం దృష్టమితి హేతోర్వ్యభిచారః. ఇన్ద్రియప్రధానకసామగ్ర్యననుప్రవిష్టత్వస్య వివక్షితత్వాత్. ఏతచ్చ జ్ఞానసామగ్రీష్విత్యనేన సూచితం. జ్ఞానసామగ్రీషు - సహకారిష్విన్ద్రియలిఙ్గశబ్దసద్భావానుపపత్త్యనుపలబ్ధిష్విత్యర్థః. (ఇన్ద్రియాణ్యేవేతి) ఆలోకాదిసహకృతానీతి శేషః. ఇన్ద్రియమేవ యోగినో వ్యవహితాదికం జ్ఞాపయతి - తథావివక్షితపురుషవిశేషస్య వాక్యమపరోక్షజ్ఞానం జనయతీత్యాశఙ్క్య పరిహరతి (న చేతి) అస్య పురుషస్య. హేతుమాహ (నివృత్తేతి) అనభిసంహితేత్యాదిపదద్వయం హృది నిధాయ విశేషణద్వయమాహ (నివృత్తప్రతిబన్ధే తత్పరేపీతి) స్వవిషయనియమాతిక్రమాదర్శనేనేత్యత్ర విషయశబ్దస్సాధ్యపరః. స్వసాధ్యజ్ఞానానతిక్రమదర్శనేనేత్యర్థః. శబ్దసాధ్యం జ్ఞానం పరోక్షమేవ - శబ్దస్స్వసాధ్యం పరోక్షజ్ఞానం నాతిక్రమతీతి యావత్. మనసః పరోక్షాపరోక్షజ్ఞానసాధారణహేతుత్వాత్, శబ్దస్య తు లిఙ్గస్యేవ పరోక్షజ్ఞానమాత్రహేతుత్వాన్న యోగిమనస్సామ్యమితి భావః. నను శబ్దేనాప్యపరోక్షజ్ఞానం జాయతే - దశమస్త్వమసీతి వాక్యేన దశమోఽహమిత్యపరోక్షజ్ఞానోత్పత్తిదర్శనాదితి. తన్న - ఉపదేశానన్తరం దశమభావిప్రత్యక్షసామగ్రీజన్యేన జ్ఞానేన పూర్వజ్ఞానస్యాభేదాగ్రహేణ ప్రత్యక్షత్వారోపాత్. తదా హ్యుపదేశాత్ పూర్వభావివిపరిసంఖ్యానజనితసంస్కారవశేనావిశిష్టాపేక్షాబుద్ధిర్జాయతే. యథా ఘటోఽయమిత్యుక్తే ఘటం పశ్యతోఽపరోక్షప్రతీతిరిన్ద్రియజన్యా - న తు ఘటోఽయమితి వాక్యజన్యా - వాక్యం త్వాపరోక్ష్యనిమిత్తచక్షుర్వ్యాపారహేతుః - తథా దశమస్త్వమసీతి వాక్యం దశమోఽహమితి బుద్ధినిమిత్తస్య పూర్వవాసితాపేక్షణీయవస్తుప్రతిసన్ధానస్య హేతుః - న త్వపరోక్షావభాసహేతుః - తత్రేన్ద్రియేతి సామగ్రీవ్యవహితస్య వాక్యస్య తత్సామగ్రీత్వాభావాత్. వివాదితం ప్రత్యక్షజ్ఞానం న వాక్యజన్యం - ప్రత్యక్షజ్ఞానత్వాత్ అనుపదిష్టవాక్యస్య దశమోఽహమితి ప్రత్యయవత్. వివాదితం వాక్యం న ప్రత్యక్షజ్ఞానజనకం - వాక్యత్వాత్ సంప్రతిపన్నవదితి. ఏవం సామగ్ర్యాః శబ్దస్య తస్యాన్యథాసిద్ధ్యా పరిహారః వస్తుయాథాత్మ్యాపరోక్ష్యనిమిత్తప్రవృత్తిహేతుత్వేనేతి భాష్యాభిప్రేతః. న చ వాక్యజన్యేపి జ్ఞానే విశేష్యభూతాహమర్థప్రత్యక్షతామాత్రేణ విశిష్టానుప్రవిష్టవిశేషణాంశస్యాపి ప్రత్యక్షతేతి వాచ్యం. అహం సుఖీ నాధికృతః శబ్దోల్లిఖితప్రతీతేరపరోక్షత్వనియమశ్చ నాస్తి - సుఖదుఃఖాద్యనుమితపుణ్యపాపస్య పురుషస్య పుణ్యకృదహం పాపకృదహమిత్యాది ప్రతీతేః పుణ్యపాపయోరాపరోక్ష్యాదర్శనాత్. ధర్మిప్రత్యక్షతామాత్రేణ ధర్మప్రత్యక్షత్వే జైనోపర్వతోఽగ్నిమానితి జ్ఞానేఽప్యగ్ని

నచధ్యానస్య వాక్యార్థజ్ఞానోపాయతా-ఇతరేతరాశ్రయత్వాత్-వాక్యార్థజ్ఞానేజాతే తద్విషయధ్యానం-ధ్యానేనిర్వృత్తే వాక్యార్థజ్ఞానమితి. నచధ్యానవాక్యార్థజ్ఞానయోర్భిన్నవిషయత్వం- తథాసతి ధ్యానస్య వాక్యార్థజ్ఞానోపాయతా నస్యాత్. నహ్యన్యధ్యానమన్యస్మృతిముత్పాదయతి. జ్ఞాతార్థస్మృతిసంతతిరూపస్య ధ్యానస్య వాక్యార్థజ్ఞానపూర్వకత్వమవర్జనీయం- ధ్యేయబ్రహ్మవిషయజ్ఞానస్య హేత్వన్తరాసంభవాత్. నచధ్యానమూలం జ్ఞానం వాక్యాన్తరజన్యం- నివర్తకజ్ఞానం *తత్త్వమస్యాదివాక్యజన్యమితియుక్తం. ధ్యానమూలమిదం వాక్యాన్తరజన్యం జ్ఞానం *తత్త్వమస్యాదివాక్యజన్యజ్ఞానేనైకవిషయం- భిన్నవిషయం వా. ఏకవిషయత్వే తదేవేతరేతరాశ్రయత్వం. భిన్నవిషయత్వే ధ్యానేన తదౌన్ముఖ్యాపాదనాసంభవః. కించ-ధ్యానస్య ధ్యేయధ్యాత్రాద్యనేకప్రపఞ్చాపేక్షత్వాన్నిష్ప్రపఞ్చబ్రహ్మైకత్వవిషయవాక్యార్థజ్ఞానోత్పత్తౌ దృష్టద్వారేణనోపయోగ ఇతి వాక్యార్థజ్ఞానమాత్రాదవిద్యానివృత్తింవదతః శ్రవణమనననిదిధ్యాసనవిధీనామానర్థక్యమేవ. యతో వాక్యాదాపరోక్ష్యజ్ఞానాసంభవాద్వాక్యార్థజ్ఞానేనావిద్యా ననివర్తతే- తతఏవ జీవన్ముక్తిరపి దూరోత్సారితా. కాచేయం జీవన్ముక్తిః. సశరీరస్యైవ మోక్షఇతిచేత్. మాతామేవన్ధ్యేతివదసఙ్గతార్థం వచః- యతస్సశరీరత్వం బన్ధః- అశరీరత్వమేవ మోక్షఇతిత్వయైవ శ్రుతిభిరుపపాదితం. అథసశరీరత్వప్రతిభాసేవర్తమానే యస్యాయం ప్రతిభాసో మిథ్యేతి ప్రత్యయః - తస్యాసశరీరత్వనివృత్తిరితి. న- మిథ్యేతిప్రత్యయేనాసశరీరత్వనివృత్తంచేత్- కథం సశరీరస్య ముక్తిః-అజీవతోపిముక్తిస్సశరీరత్వమిథ్యాప్రతిభాసనివృత్తిరేవేతికోయం జీవన్ముక్తిరితి విశేషః. అథసశరీరత్వప్రతిభాసాబాధితోపి యస్య ద్విచన్ద్రజ్ఞానవదనువర్తతే-సజీవన్ముక్తఇతిచేత్. న. బ్రహ్మవ్యతిరిక్తసకలవస్తువిషయత్వాద్బాధకజ్ఞానస్య - కారణభూతావిద్యాకర్మాదిదోషస్సశరీరత్వప్రతిభాసేనసహ తేనైవ బాధితఇతిబాధితానువృత్తిర్నశక్యతే వక్తుం. ద్విచన్ద్రాదౌతు తత్ప్రతిభాసహేతుభూతదోషస్యబాధకజ్ఞానభూతచన్ద్రైకత్వజ్ఞానావిషయత్వేనాబాధితత్వాత్ ద్విచన్ద్రప్రతిభాసానువృత్తిర్యుక్తా.

ప్రత్యక్షత్వప్రసఙ్గః. తదేతదఖిలం స్వవిషయనియమాతిక్రమాపర్యన్తేన తపోయోగాదిత్యన్తేనాభిప్రేతం. ఏవం శబ్దస్యాపరోక్షజ్ఞానహేతుత్వం దూషితం. అథధ్యానస్యవాక్యార్థజ్ఞానోపాయతామన్యోన్యాశ్రయణేన దూషయతి (నచేత్యాదినా) అన్యోన్యాశ్రయణపరిహారాయ ధ్యానపూర్వభావిజ్ఞానమర్థాన్తరవిషయం-పాశ్చాత్త్యజ్ఞానమర్థాన్తరవిషయమితి భిన్నవిషయతాశ్రయణమయుక్తమిత్యాహ (నచధ్యానేతి) కుత ఇత్యత్రాహ (తథాసతీతి) కథమనుపాయత్వమిత్యత్రాహ (నహ్యన్యధ్యానమితి) ఏకవిషయత్వేపి నివర్తకస్య వాక్యార్థజ్ఞానస్య ధ్యానాపేక్షాస్యాత్- ధ్యానస్య వాక్యార్థజ్ఞానాపేక్షా కిమిత్యత్రాహ (జ్ఞాతార్థేతి) ధ్యానహేతుభూతం జ్ఞానం హేత్వన్తరజన్యం - నతు ధ్యానం పశ్చాద్భావివాక్యజన్యజ్ఞానమూలమిత్యేవం ధ్యానవాక్యార్థజ్ఞానయోస్సామగ్రీభేదేనాన్యోన్యాశ్రయణపరిహారమాశఙ్క్య సామగ్రీభేదో న సంభవతీత్యాహ (ధ్యేయేతి) హేత్వన్తరాసంభవాత్ - బ్రహ్మణః ప్రత్యక్షాద్యగోచరత్వాదితి భావః. తత్పరిహారాయ వాక్యభేదమాశఙ్క్య తథాపద్యమయుక్తమిత్యాహ (నచేతి) వికల్ప్య దూషయతి (ధ్యానమూలమితి) (ఏకవిషయత్వే తదేవేతరేతరాశ్రయత్వమితి) వాక్యాన్తరేణ జ్ఞానోత్పత్తౌ తస్య తత్త్వమసివాక్యజన్యజ్ఞానతుల్యవిషయత్వాత్తస్యాపి జ్ఞానస్య నిదిధ్యాసనాపేక్షాస్యాత్-ధ్యానస్య చ వాక్యార్థజ్ఞానాపేక్షాస్యాదిత్యన్యోన్యాశ్రయణమిత్యర్థః. వాక్యయోర్భిన్నవిషయత్వే దూషణమాహ (భిన్నేతి) ధ్యానస్య చ వాక్యార్థజ్ఞానవిరోధిత్వమపి వేత్యాహ (కించేతి) ధ్యాత్రాదీత్యాదిశబ్దేన శమాదిర్గృహ్యతే. (దృష్టద్వారేణేతి) అదృష్టద్వారేణోపయోగస్తత్త్వ నఙ్గీకృతః ప్రపఞ్చనిరసనీయద్వైతవాసనాయాస్సత్యత్వప్రసఙ్గభయాత్ పరిత్యక్త ఇతి ధ్యాననియోగవాదినోఽభిప్రాయః. వాక్యార్థజ్ఞానమాత్రాదవిద్యానివృత్తినిరాసేన జీవన్ముక్తినిరాసస్సిద్ధ్యతీత్యాహ (యత ఇతి) దూరోత్సారితా- వాక్యాదపరోక్షజ్ఞానసంభవేపి వ్యాహతాదినా జీవన్ముక్తిరుత్సారితా-వాక్యాదాపరోక్ష్యాసంభవాద్దూరోత్సారితేతి భావః. (కాచేయమితి) కింశబ్దః క్షేపే. వికల్పాభిప్రాయేణ ప్రశ్నపరో వా. తత్స్వరూపం శఙ్కతే (సశరీరస్యేతి) వ్యాహతిమాహ (మాతేతి) వ్యాహతిముపపాదయతి (యత ఇతి) వ్యాహతిపరిహారార్థం తన్త్రాన్తరం శఙ్కతే (అథేతి) సశరీరత్వనివృత్తిరితి నిష్కర్షేణ సశరీరత్వస్యాచ్ఛిన్నమూలతా జీవన్ముక్తివాదినాఽభిప్రేతా. దూషయతి (నేతి) శరీరస్యసత్యత్వానభ్యుపగమాత్ తస్య ప్రధ్వంసరూపాస్వరూపనివృత్తిరనభిమతా-అతః ప్రతిభాసనివృత్తిర్వా ప్రతిభాసతాత్త్వికతాభిమాననివృత్తిర్వా వివక్షితా స్యాదిత్యభిప్రాయేణ ప్రథమం కల్పమనూద్యాభిమతాసిద్ధ్యా దూషయతి (మిథ్యేతి) సశరీరత్వం-సశరీరత్వప్రతిభాసః. అనన్తరక్షణే ప్రతిభాసనివృత్తేః. (కథం సశరీరస్య ముక్తిరితి) సశరీరస్య ముక్తిరుక్తా స్యాదిత్యర్థః. తదేవోపపాదయతి (అజీవతోపీతి) మిథ్యాప్రతిభాసశబ్దేన భ్రాన్తిజ్ఞానం వివక్షితం. జీవదజీవన్ముక్త్యోర్విశేషాభావాన్న సశరీరస్య ముక్తిరుక్తా స్యాదిత్యర్థః. ద్వితీయం కల్పం శఙ్కతే (అథేతి) అత్రపూర్వం సశరీరత్వప్రతిభాసే వర్తమాన ఇత్యాదిగ్రన్థాభిప్రేతార్థో వివృతో భవతి. దూషయతి (నేతి) కథమిత్యత్రాహ (బ్రహ్మేతి) అవిద్యాకర్మాదీత్యాదిశబ్దేన వాసనా గృహ్యతే. తేనైవ బాధితః- బాధకజ్ఞానేన బాధిత ఇత్యర్థః. ద్విచన్ద్రజ్ఞానాదౌ హి బాధితానువృత్తిర్దృష్టేత్యత్రాహ (ద్విచన్ద్రాదావితి) నహి రజ్జుయాథాత్మ్యజ్ఞానేన శుక్తౌ రజతభ్రమో నివర్తత ఇతి భావః. ప్రథమసూత్రే బాధితానువృత్తినిరాకరణే దోషస్యాపారమార్థికత్వేన జ్ఞానబాధ్యత్వాభావాత్ భ్రమానువృత్తిరుక్తా-అత్ర తు చన్ద్రైకత్వజ్ఞానావిషయత్వేన దోషస్యాబాధితత్వాత్ ద్విత్వజ్ఞానానువృత్తిరుక్తేతి భిదా. జరన్మాయా

కించ- *తస్య తావదేవ చిరం యావన్న విమోక్ష్యే అథ సంపత్స్యే ఇతి సద్విద్యానిష్ఠస్య శరీరపాతమాత్రమపేక్షతే మోక్ష ఇతి వదన్తీయం శ్రుతిః జీవన్ముక్తిం వారయతి. సైషా జీవన్ముక్తిరాపస్తమ్బేనాపి నిరస్తా *వేదానిమం లోకమముం చ పరిత్యజ్యాత్మానమన్విచ్ఛేత్ । బుద్ధే క్షేమప్రాపణం తచ్ఛాస్త్రైర్విప్రతిషిద్ధం। బుద్ధే చేత్ క్షేమప్రాపణమిహైవ న దుఃఖముపలభేత । ఏతేన పరం వ్యాఖ్యాతమితి. అనేన జ్ఞానమాత్రాన్మోక్షశ్చ నిరస్తః. అతస్సకలభేదనివృత్తిరూపా ముక్తిర్జీవతో న సంభవతి. తస్మాద్ధ్యాననియోగేన బ్రహ్మాపరోక్ష్యజ్ఞానఫలేనైవ బన్ధనివృత్తిః. న చ నియోగసాధ్యత్వే మోక్షస్యానిత్యత్వప్రసక్తిః- ప్రతిబన్ధనివృత్తిమాత్రస్యైవ సాధ్యత్వాత్. కించ- న నియోగేన సాక్షాత్ బన్ధనివృత్తిః క్రియతే- కింతు నిష్ప్రపఞ్చబ్రహ్మైకవిషయాపరోక్ష్యజ్ఞానేన. నియోగస్తు తదాపరోక్ష్యజ్ఞానం జనయతి. కథం నియోగస్య జ్ఞానోత్పత్తిహేతుత్వమితి చేత్ - కథం వా భవతో ఽనభిసంహితఫలానాం కర్మణాం వేదనోత్పత్తిహేతుత్వం. మనో నైర్మల్యద్వారేణేతి చేత్ -మమాపి తథైవ. మమ తు నిర్మలే మనసి శాస్త్రేణ జ్ఞానముత్పద్యతే. తవ తు నియోగేన మనసి నిర్మలే జ్ఞానసామగ్రీ పుష్టా భవతీతి చేత్ -ధ్యాననియోగనిర్మలం మన ఏవ సాధనమితి బ్రూమః. కేనావగమ్యత ఇతి చేత్ - భవతో వా కర్మభిర్మనో నిర్మలం భవతి నిర్మలే మనసి శ్రవణమనననిదిధ్యాసనైస్సకలేతరవిషయవిముఖస్యైవ శాస్త్రం నివర్తకజ్ఞానముత్పాదయతీతి కేనావగమ్యతే. *వివిదిషన్తి యజ్ఞేన దానేన తపసానాశకేన* *శ్రోతవ్యో మన్తవ్యో నిదిధ్యాసితవ్యః* *బ్రహ్మవేద బ్రహ్మైవ భవతి* ఇత్యాదిభిశ్శాస్త్రైరితి చేత్ -మమాపి *శ్రోతవ్యో మన్తవ్యో నిదిధ్యాసితవ్యః* *బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరం* *న చక్షుషా గృహ్యతే నాపి వాచా* *మనసా తు విశుద్ధేన* *హృదా మనీషా మనసాభిక్లృప్తః ఇత్యాదిభిశ్శాస్త్రైర్ధ్యాననియోగేన మనో నిర్మలం భవతి-నిర్మలం చ మనో బ్రహ్మాపరోక్ష్యజ్ఞానం జనయతీత్యవగమ్యత ఇతి నిరవద్యం.* నేదం యదిదముపాసత ఇత్యుపాస్యత్వం ప్రతిషిద్ధమితి చేత్ . నైవం-

---

వాదినో ఽపి ప్రవృత్తస్య మిథ్యాత్వస్యాభ్యుపగతత్వాత్ ఏవం వైషమ్యముక్తం. జీవన్ముక్తేశ్శ్రుతివిరోధమాహ (కించేతి) స్మృతివిరోధమాహ (సైషేతి) వేదశబ్దేన త్రివర్గసాధనకర్మాణ్యుచ్యన్తే. తత్ఫలముచ్యతే ఇమం లోకమముం చేతి. బుద్ధే- వాక్యార్థజ్ఞానే జాతే సతి. క్షేమప్రాపణం మోక్షః. తచ్ఛాస్త్రైర్విప్రతిషిద్ధం- శాస్త్రైరితి బహువచనస్యాయం భావః- వాక్యార్థజ్ఞానోత్తరభావ్యుపాసనవిధిపరైః, *ఏవం వర్తయన్ యావదాయుషమిత్యాప్రయాణాదనువృత్తిపరైః, మోక్షస్య శరీరపాతమాత్రసాపేక్షత్వపరైః, *తయోర్ధ్వమాయన్నమృతత్వమేతి నాడీవిశేషనిష్క్రమణపరైః, అర్చిరాదిమార్గేణ దేశవిశేషప్రాప్తిపరైః, బ్రహ్మసామ్యాపత్తిపరైశ్చేతి. (విప్రతిషిద్ధమితి) విశేషేణ ప్రతిషిద్ధం. [illegible] ప్రతిరుద్ధం-అపితు ప్రబలైః పరాహతం. ప్రాబల్యం [illegible] న్యాయాదితి భావః. ప్రత్యక్షవిరోధమపి స్మృతిరేవాహ (బుద్ధేచేదితి) ఏతేన పరం వ్యాఖ్యాతం- ఏతేన- శాస్త్రప్రత్యక్షవిరోధేన [illegible] పరం వ్యాఖ్యాతం- [illegible]. యద్వా- యదిదానీం దుఃఖోపలబ్ధిః-తథా ప్రేత్యాపీత్యర్థః. యద్వా- యథా [illegible] ఫలానుపలభ్యతే- తథా [illegible] జీవన్ముక్తినిరాసార్థముదాహృతేన వచనేన వాక్యార్థజ్ఞానమాత్రాన్మోక్షశ్చ నిరస్త ఇత్యాహ (అనేనేతి) జీవన్ముక్తినిరాసముపసంహరతి (అత ఇతి) జీవన్ముక్తినిరాసేన స్వసిద్ధాన్తస్థైర్యసిద్ధిమాహ (తస్మాదితి) వాక్యార్థజ్ఞానమాత్రాన్మోక్షవాదినో [illegible] తుల్యత్వాదాహ (న చ నియోగేతి) నియోగసాధ్యత్వే ప్రపఞ్చసత్యత్వం స్యాదిత్యాశఙ్క్యాహ (కించేతి) ధ్యాననియోగపదేనోపాసనస్య [illegible] వివక్షితత్వాత్ [illegible]. నియోగస్యైవ [illegible] జ్ఞానద్వారకమితి నైవ [illegible] సత్యత్వమిత్యర్థః. నియోగస్య జ్ఞానోత్పత్తౌ [illegible] (కథమితి) [illegible] జ్ఞానే [illegible] నియోగేన సంభవతి- అతస్స [illegible] ఇతి భావః. ప్రతిబన్ద్యా పరిహరతి (కథం వేతి)(వేదనోత్పత్తిహేతుత్వమితి) ఇచ్ఛాద్వారా వేదనోత్పత్తిహేతుత్వం [illegible] ప్రేతం- *వివిదిషన్తీత్యుదాహరిష్యతే. పరిహారం శఙ్కతే (మన ఇతి) తత్రాప్యాహ (మమాపీతి) పున శ్శఙ్కతే (మమ త్వితి) మనో ఽసాధారణకారణం- [illegible] సాధారణకారణముపేక్షితం - తవ [illegible] త్వ [illegible] నేదితి [illegible] ప్రత్యక్షే [illegible] మనోమాత్ర కారణకే *తత్సర్వం [illegible] యథావత్సం ప్రపశ్యతీత్యాదినిర్దిష్టః [illegible] ప్రత్యక్ష ఇవ, [illegible] అసాధారణకారణమితి [illegible] (ధ్యానేతి) మనో మాత్రస్యాసాధారణకారణత్వేపి నిర్మలతరస్య మనో విశేషస్యాసాధారణకారణత్వం [illegible] ఇతి భావః. [illegible] ప్రశ్నం శఙ్కతే (కేనేతి) జ్ఞాపకస్యారస్యలక్షణం స్వపక్షే సమ్యం దర్శయితుం [illegible] (భవతో వేతి) నిదిధ్యాసనేన విషయవిముఖీకృతమనస్క [illegible] శాస్త్రేణ [illegible] జ్ఞానోత్పత్తౌ ప్రమాణతయోపరాభిమతాని శ్రుతివాక్యాని శఙ్కతే (వివిదిషన్తీతి)* [illegible] భవతీతి వేదనశబ్దేన వాక్యార్థజ్ఞానం వివక్షితమితి పరాభిప్రాయః. మనసో జ్ఞానసాధనత్వే ప్రమాణం దర్శయతి (మమాపీతి) *న చక్షుషేత్యాది వాక్యం మనస ఏవ సాధనత్వే స్వరసం* బ్రహ్మవేదేత్యత్ర వేదనశబ్దస్య వాక్యార్థజ్ఞానపరత్వం తు నస్వరసతః ప్రతీయతే. న చ శ్రుత్య [illegible] వాక్యార్థజ్ఞానస్యోపాయత్వకల్పనే [illegible] మిథ్యాత్వనిబన్ధనాస్స ర్వే చోద్యపరిహారాః సమానాః - పరోక్షజ్ఞానస్యాప్యపరోక్షభ్రమనివర్తకత్వం, శాస్త్రప్రత్యక్షవిరోధా, శ్రుతిస్వారస్యహాని, శ్చ భవతాం పక్షే ఽధికం దూషణమితి [illegible]. [illegible] మిత్యాదినా ప్రతిబన్ద్యుత్తరత్వేన తచ్ఛఙ్కాపరిహారః కృతః. ఇతి శబ్దో నాన న్తరవాక్యశేషః - అపితు ప్రకరణశేషః- ఉపాస్యత్వప్రతిషేధం శఙ్కతే (నేదమితి) పరిహరతి (నైవమితి) తస్య వాక్యస్యైవం నిర్వాహో నాయుక్త ఇత్యర్థః. ఉపాస్యత్వనిషేధః ప్రతీయత ఇత్యత్రాహ

త్ర బ్రహ్మణ ఉపాస్యత్వం ప్రతిషిధ్యతే- అపితు బ్రహ్మణో జగద్వైరూప్యం ప్రతిపాద్యతే. యదిదం జగదుపాసతే ప్రాణినః- నేదం బ్రహ్మ. తదేవ బ్రహ్మ త్వం విద్ధి -యద్వాచానభ్యుదితం యేన వాగభ్యుద్యత ఇతి వాక్యార్థః. అన్యథా తదేవ బ్రహ్మ త్వం విద్ధీతి విరుధ్యతే, ధ్యానవిధివైయర్థ్యం చ స్యాత్,. అతో బ్రహ్మసాక్షాత్కారఫలేన ధ్యాననియోగేనైవాపరమార్థభూతస్య కృత్స్నస్య ద్రష్టృదృశ్యాదిప్రపఞ్చరూపబన్ధస్య నివృత్తిః——

యదపి కైశ్చిదుక్తం- భేదాభేదయోర్విరోధో న విద్యత ఇతి. తదయుక్తం- నహి శీతోష్ణతమఃప్రకాశాదివద్భేదాభేదావేకస్మిన్వస్తుని సంగచ్ఛేతే. అథోచ్యేత- సర్వం హి వస్తుజాతం ప్రతీతివ్యవస్థాప్యం. సర్వం చ భిన్నాభిన్నం ప్రతీయతే- కారణాత్మనా జాత్యాత్మనా చాభిన్నం - కార్యాత్మనా వ్యక్త్యాత్మనా చ భిన్నం. ఛాయాతపాదిషు విరోధః సహానవస్థానలక్షణో భిన్నాధారత్వరూపశ్చ- కార్యకారణయోర్జాతివ్యక్త్యోశ్చ తదుభయమపి నోపలభ్యతే. ప్రత్యుత ఏకమేవ వస్తు ద్విరూపం ప్రతీయతే- యథా మృదయం ఘటః ఖణ్డో గౌః ముణ్డో గౌరితి. న హ్యేకరూపం కిఞ్చిదపి వస్తు లోకే దృష్టచరం. న చ తృణాదేర్జ్వలనాదివదభేదో భేదోపమర్దీ దృశ్యత ఇతి న వస్తువిరోధః- మృత్సువర్ణగవాశ్వాద్యాత్మనావస్థితస్యైవ ఘటమకుటఖణ్డబడబాద్యాత్మనా చావస్థానాత్. న చాభిన్నస్య భిన్నస్య చ వస్తునోఽభేదో భేదశ్చ ఏక ఏవాకార ఇతీశ్వరాజ్ఞా - ప్రతీతత్వాదైకరూప్యం చేత్ ప్రతీతత్వాదేవ భిన్నాభిన్నత్వమితి ద్వైరూప్యమప్యభ్యుపగమ్యతాం. నహి విస్ఫారితాక్షః పురుషో ఘటశరావఖణ్డముణ్డాదిషు వస్తూపలభ్యమానేషు ఇయం మృదయం ఘటః ఇదం గోత్వమియం వ్యక్తిరితి వివేక్తుం శక్నోతి- అపితు మృదయం ఘటః ఖణ్డో గౌరిత్యేవ ప్రత్యేతి. అనువృత్తిబుద్ధిబోధ్యం కారణమాకృతిశ్చ- వ్యావృత్తిబుద్ధిబోధ్యం కార్యం వ్యక్తిశ్చేతి వివినక్తీతి చేత్. నైవం - వివిక్తాకారానుపలబ్ధేః. నహి సుసూక్ష్మమపి నిరీక్షమాణైరిదమనువర్తమానమిదం చ వ్యావర్తమానమితి పురోఽవస్థితే వస్తున్యాకారభేద ఉపలభ్యతే. యథా సంప్రతిపన్నైక్యే కార్యే విశేషే చైకత్వబుద్ధిరుపజాయతే - తథైవ సకారణే ససామాన్యే చైకత్వబుద్ధిరవిశిష్టోపజాయతే. ఏవమేవ దేశతః

(నాత్రేతి) కస్తర్హ్యర్థ ఇత్యత్రాహ (అపిత్వితి) కథం వైరూప్యప్రతిపాదనమిత్యత్రాహ (యదిదమితి) *యదిదముపాసత ఇత్యత్ర ఇదమంశో నిషేధస్య తాత్పర్యమితి భావః. *మనో బ్రహ్మేత్యుపాసీతేత్యాదినా విహితప్రతీకోపాసనోపాస్యాని హి పరిచ్ఛిన్నాని- నేదం బ్రహ్మ. కింత్వపరిచ్ఛిన్నం తదేవ పరం బ్రహ్మేత్యర్థః. అనేన *అన్యదేవ తద్విదితాదిత్యాదికమపి జగద్వైరూప్యపరమితి వ్యాఖ్యాతం భవతి. యద్వాచాఽనభ్యుదితం- వక్తుమశక్యం- అపరిచ్ఛిన్నం. అన్యథేతి స్వవాక్యవిరోధ ఉక్తః. ధ్యానవిధివైయర్థ్యమితి వాక్యాన్తరవిరోధ ఉక్తః. స్వపక్షముపసంహరతి (అత ఇతి)——— అథాయమేవ ధ్యాననియోగవాదీ భాస్కరమతం దూషయితుం తదభిమతం భేదాభేదావిరోధమనువదతి (యదపీత్యాదినా) ప్రథమం సంక్షేపేణ దూషయతి (తదయుక్తమితి) నియమేన భిన్నాధారత్వలక్షణః సహానవస్థానలక్షణశ్చేతి విరోధో ద్విధా. ఆదిశబ్దేన తృణదహనాదేర్నాశ్యనాశకభావో వివక్షితః. తద్వద్భేదాభేదయోరపి విరోధోఽస్తీత్యాహ (నహీతి) అథ భేదాభేదమతం విస్తరేణ ప్రస్తౌతి (అథోచ్యేతేతి) ప్రత్యవస్థాపయితుమర్థం దర్శయతి (సర్వం హీతి) శీతోష్ణాదిష్వపి విరోధః ప్రతీత్యధీన ఇతి భావః. తతః కిమిత్యత్రాహ (సర్వం చేతి) కథం భిన్నాభిన్నత్వమిత్యత్రాహ (కారణాత్మనేతి) పూర్వోక్తద్వివిధవిరోధోపలబ్ధిస్థలవైరూప్యం వక్తుమాహ (ఛాయేతి) తతః కిమిత్యత్రాహ (కార్యేతి) అవిరోధేనోపలబ్ధిమాహ (ప్రత్యుతేతి) ఉపలబ్ధిముఖేన యేన దర్శయతి (యథేతి) అద్విరూపవస్త్వనుపలబ్ధిమాహ (నచేతి) నాశ్యనాశకత్వలక్షణస్తృతీయోఽపి విరోధో నాస్తీత్యాహ (నచతృణాదేరితి) వస్తువిరోధశబ్దేన నాశ్యనాశకలక్షణవిరోధో వివక్షితః. తాదృశవిరోధాభావముపపాదయతి (మృత్సువర్ణేతి) జాతిగతోఽభేదః - వ్యక్తిగతశ్చ భేద ఇతి కథమేకస్య భేదాభేదావితి శఙ్కాయాం జాతివ్యక్త్యోః పరస్పరభేదాభేదముపపాదయతి (నచాభిన్నస్యేతి) అభిన్నస్య- జాతేః. భిన్నస్య- వ్యక్తేరిత్యర్థః. జాతేరభేద ఏవాకారః వ్యక్తేర్భేద ఏవాకార ఇతి కిమీశ్వరాజ్ఞయాఽఙ్గీక్రియతే- నహి ప్రమాణతర్కానాదరేణ హఠాత్కశ్చిదర్థః స్వీకార్య ఇతి భావః. ప్రతీతిబలాదభ్యుపగతిం శఙ్కతే (ప్రతీతత్వాదితి) తథా స్వమతస్యాభ్యుపగన్తవ్యతామాహ (ప్రతీతత్వాదేవేతి) త్వదుక్తాదేవేత్యేవకారాభిప్రాయః. (ద్వైరూప్యమపీతి) అనిష్టమపీత్యపిశబ్దస్యాభిప్రాయః. ప్రతీతత్వమేవోపపాదయతి (నహీతి) ఇయం జాతిః ఇయం వ్యక్తిరితి వివిక్తౌ హి- అత్రాభేదః అత్ర చ భేద ఇతి వక్తుం యుక్తం- న తథా వివిచ్యత ఇత్యర్థః. తర్హి కథం ప్రతీతిరిత్యత్రాహ (అపిత్వితి) ఏకమేవ వస్తు జాత్యాత్మనా వ్యక్త్యాత్మనా చ భిన్నమభిన్నం చ ప్రతీయత ఇత్యర్థః. మృదయం ఘట ఇత్యనేన మత్వర్థీయప్రత్యయనిరపేక్షసామానాధికరణ్యప్రత్యయో భేదాభేదసాధకయుక్తిరుక్తా భవతి. అనువృత్తివ్యావృత్తిభ్యాం వివేకం శఙ్కతే (అనువృత్తీతి) పరిహరతి (నైవమితి) వివిక్తాకారానుపలబ్ధిం వివృణోతి (నహి సుసూక్ష్మమపీతి) వివిక్తాకారోపలబ్ధౌ సత్యామస్మిన్నంశే అనువృత్తిబుద్ధిబోధ్యత్వం అస్మిన్నంశే వ్యావృత్తిబుద్ధిబోధ్యత్వమితి జ్ఞాతుం శక్యమిత్యర్థః. ఆకారభేదః- అంశభేదః. తర్హి కథముపలమ్భ ఇత్యత్రాహ (యథా సంప్రతిపన్నేతి) విశేషః - వ్యక్తిః. యథా కార్యైకత్వం వ్యక్త్యైకత్వం చ సంప్రతిపన్నం - తథా కార్యకారణయోశ్చ జాతివ్యక్త్యోశ్చ ఏకత్వబుద్ధిర్జాయత ఇత్యర్థః. ఏకత్వబుద్ధిరిత్యనేన ఏకశబ్దానువిద్ధప్రత్యయ ఉక్తో భవతి. సహోపలమ్భనియమః, ప్రథమపిణ్డగ్రహణేఽభేదేన గ్రహణం, చార్థాదుక్తం భవతి- న వివేక్తుం శక్నోతీత్యుక్తైః. ఏవం జాతివ్యక్త్యోరన్యోన్యభేదాభేద ఉక్తః. అథ పిణ్డానాం పరస్పరభేదాభేద ఉచ్యతే (ఏవమేవేతి) దేశకాలవైల

కాలతశ్చాకారతశ్చాత్యన్తవిలక్షణేష్వపి వస్తుషు తదేవేదమితి ప్రత్యభిజ్ఞా జాయతే. అతో ద్వ్యాత్మకమేవ వస్తు ప్రతీయత ఇతి కార్యకారణయోర్జాతివ్యక్త్యోశ్చాత్యన్తభేదోపపాదనం ప్రతీతిపరాహతం. అథోచ్యేత- వ్యదయం నటః ఖణ్డో గౌరితివద్దేవోఽహం మనుష్యోఽహమితి సామానాధికరణ్యేనైక్యప్రతీతేరాత్మశరీరయోరపి భిన్నాభిన్నత్వం స్యాత్ - అత ఇదం భేదాభేదోపపాదనం నిజసదననిహితహుతవహజ్వాలాయత ఇతి. తదిదమనాకలితభేదాభేదసాధనసామానాధికరణ్యతదర్థయాథాత్మ్యావబోధవిలసితం. తథాహి- అబాధిత ఏవ ప్రత్యయః సర్వత్రార్థం వ్యవస్థాపయతి. దేవాద్యాత్మాభిమానస్తు ఆత్మయాథాత్మ్యగోచరైస్సర్వైః ప్రమాణైర్బాధ్యమానో రజ్జుసర్పాదిబుద్ధివన్నాత్మశరీరయోరభేదం సాధయతి. ఖణ్డో గౌః ముణ్డో గౌరితి సామానాధికరణ్యస్య న కేనచిత్ క్వచిద్బాధో దృశ్యతే. తస్మాన్నాతిప్రసఙ్గః. అత ఏవ జీవోఽపి బ్రహ్మణో నాత్యన్తభిన్నః. అపి తు బ్రహ్మాంశత్వేన భిన్నాభిన్నః. తత్రాభేద ఏవ స్వాభావికః- భేదస్త్వౌపాధికః. కథమవగమ్యత ఇతి చేత్. *తత్త్వమసి *నాన్యోఽతోఽస్తి ద్రష్టా *అయమాత్మా బ్రహ్మే*త్యాదిభిః శ్రుతిభిః, *బ్రహ్మేమే ద్యావాపృథివీ ఇతి ప్రకృత్య *బ్రహ్మ దాశా బ్రహ్మ దాసా బ్రహ్మేమే కితవా ఉత। స్త్రీపుంసౌ బ్రహ్మణో జాతౌ స్త్రియో బ్రహ్మోత వా పుమానిత్యాథర్వణికానాం సంహితోపనిషది బ్రహ్మసూక్తే, అభేదశ్రవణాచ్చ *నిత్యో నిత్యానాం చేతనశ్చేతనానామేకో బహూనాం యో విదధాతి కామాన్ *జ్ఞాజ్ఞౌ ద్వావజావీశనీశౌ *క్రియాగుణైరాత్మగుణైశ్చ తేషాం సంయోగహేతురపరోఽపి దృష్టః *ప్రధానక్షేత్రజ్ఞపతిర్గుణేశః *సంసారమోక్షస్థితిబన్ధహేతుః *స కారణం కరణాధిపాధిపః *తయోరన్యః పిప్పలం స్వాద్వత్త్యనశ్నన్నన్యోఽభిచాకశీతి *య ఆత్మని తిష్ఠన్ *ప్రాజ్ఞేనాత్మనా సంపరిష్వక్తో న బాహ్యం కించన వేద *ప్రాజ్ఞేనాత్మనాన్వారూఢః ఉత్సర్జన్యాతి *తమేవం విదిత్వాతిమృత్యుమేతీత్యాదిభిర్భేదశ్రవణాచ్చ జీవపరయోర్భేదాభేదావవశ్యాశ్రయణీయౌ. తత్ర *బ్రహ్మ వేద బ్రహ్మైవ భవతీత్యాదిభిర్మోక్షదశాయాం జీవస్య బ్రహ్మస్వరూపాపత్తివ్యపదేశాత్, *యత్ర త్వస్య సర్వమాత్మైవాభూత్ తత్కేన కం పశ్యేదితి తదానీం భేదే నేశ్వరదర్శననిషేధాచ్చ, అభేదస్స్వాభావిక ఇత్యవగమ్యతే. నను చ *సోఽశ్నుతే సర్వాన్ కామాన్ సహ బ్రహ్మణా విపశ్చితేతి సహశ్రుత్యా తదానీమపి భేదః ప్రతీయతే,-వక్ష్యతి చ *జగద్వ్యాపారవర్జం ప్రకరణాదసన్నిహితత్వాచ్చ *భోగమాత్రసామ్యలిఙ్గాచ్చేతి, నైతదేవం - *నాన్యోఽతోఽస్తి ద్రష్టేత్యాదిశ్రుతిశతైరాత్మభేదప్రతిషేధాత్. *సోఽశ్నుతే సర్వాన్ కామాన్ సహ బ్రహ్మణా విపశ్చితేతి సర్వైః కామైస్సహ బ్రహ్మాశ్నుతే- సర్వగుణాన్వితం బ్రహ్మాశ్నుత ఇత్యర్థో భవతి- అన్యథా బ్రహ్మణా సహేత్యప్రాధాన్యం బ్రహ్మణః ప్రసజ్యేత. *జగద్వ్యాపారవర్జమిత్యత్ర ముక్తస్య భేదేనావస్థానే సత్యైశ్వర్యన్యూనతాప్రసఙ్గో వక్ష్యతే-

---

మణ్యం స్పష్టం. నీలత్వఖణ్డత్వాదిరాకారవైలక్షణ్యం. అత్యన్తభేదః- అభేదాసహభేద ఇత్యర్థః. అత్ర చోద్యమాశఙ్క్యతే (అథోచ్యేతేతి) దేహాత్మనోస్సద్వ్యాప్యత్వైకత్వేఽభిమతేఽపి దేహరూపేణాత్మరూపేణ చానయోరైక్యస్య ప్రామాణికత్వాత్తయోర్భిన్నాభిన్నత్వమనిష్టమితి భావః. పరిహరతి (తదిదమితి) అబాధితం సామానాధికరణ్యం భేదాభేదసాధకం, అబాధితస్య భేదాభేదవస్తుత్వ, మిత్యజానతోక్తమిత్యర్థః. తదుపపాదయతి (తథాహీతి) పరిహారోపయికమర్థం శిక్షయతి (అబాధిత ఇతి) తతః కిమిత్యత్రాహ (దేవాదీతి) జాతివ్యక్త్యాదిభిరపి తథాత్వాదిత్యత్రాహ (ఖణ్డ ఇతి) ఏవం తావత్ కార్యార్థానాం భేదాభేదఉక్తః. తదుపజీవ్యనైదికేష్వప్యర్థేషు జీవబ్రహ్మణోర్భేదాభేదమాహ (అత ఏవేతి) అతః - భేదాభేదయోరవిరుద్ధత్వాదిత్యర్థః. బ్రహ్మాంశత్వేనేత్యత్ర, *అంశో నానావ్యపదేశాదితి సూత్రం స్మారితం. అచిద్బ్రహ్మణోర్భేదాభేదః స్వాభావిక ఇతి భాస్కరయాదవయోరుభయోరప్యభిమతం. చిద్బ్రహ్మణోస్తు భేదాభేదౌ స్వాభావికావితి యాదవమతవ్యావృత్త్యర్థమాహ (తత్రేతి) (కథమితి) భేదాభేదసద్భావేఽపి తత్రాభేదస్యైవ స్వాభావికత్వే చ కిం ప్రమాణమిత్యర్థః. అభేదస్య స్వాభావికత్వేన ప్రాధాన్యాత్ ప్రథమమన్యథా చేతి సూత్రాంశవిషయవాక్యమాహ (తత్త్వమసీతి) దాసకితవేత్యాద్యంశవిషయమాహ (బ్రహ్మేమ ఇతి) నానావ్యపదేశాదిత్యంశస్య విషయమాహ (నిత్యో నిత్యానామితి) (క్రియాగుణైరాత్మగుణైశ్చేతి) క్రియాగుణాః- సంసారహేతుగుణాః. ఆత్మగుణాః- మోక్షహేతుగుణాః. తైస్సంయోగహేతురిత్యర్థః. అత్ర భేదస్యౌపాధికత్వం కథమవగమ్యత ఇత్యత్రాహ (తత్రేతి) తత్స్వరూపాపత్తివ్యపదేశో భేదనిషేధశ్చాభేదస్యానౌపాధికత్వజ్ఞాపకావిత్యర్థః. ముక్తౌ భేదనిషేధాదేవ భేదస్యౌపాధికత్వమప్యర్థసిద్ధం. ముక్తౌ భేదం దర్శయం శ్చోదయతి (నను చేతి) సహశబ్దాభోక్తృసాహిత్యపర ఇతి చోదయితురభిప్రాయః. భోగ్యసాహిత్యబుద్ధ్యా పరిహారతి (నైతదితి) భేదప్రతీతిం పరిహరిష్యన్ ముక్తౌ భేదస్య శ్రుతివిరుద్ధతాం దర్శయతి (నాన్యఇతి) భేదప్రతీతిం పరిహారతి (సోఽశ్నుత ఇతి) సోఽశ్నుత ఇతి వాక్యేనోక్తం భవతీత్యన్వయార్థః. బ్రహ్మణా సహ గుణానశ్నుతే- గుణాంశ్చ బ్రహ్మ చానుభవతీతి. కిం బ్రహ్మ పృథగ్భూతోఽశ్నుతే- ఉతాపృథగ్భూత ఇత్యపేక్షాయాం తద్వాక్యాన్తరావగమ్యం- అతో నాత్ర భేదప్రతీతిరితి యావత్. ఏతదుపపాదయతి (అన్యథేతి) అప్రాధాన్యం భోక్తృత్వరాపేక్షయా దోషః- భోగ్యభూతస్వగుణాపేక్షయా తు న దోష ఇతి భావః. పరోదాహృతసూత్రస్య స్వాభిమతమర్థమాహ (జగదితి) బ్రహ్మణో ముక్తస్య చ భేదే సతి జగద్వ్యాపారవర్జత్వప్రసఙ్గాన్న భేద ఇతి సూత్రార్థ ఇ

అన్యథా * సంపద్యావిర్భావస్స్వేనశబ్దాత్ ఇత్యాదిభిర్విరోధాత్. తస్మాదభేద ఏవ స్వాభావికః- భేదస్తు జీవానాం పరస్మాత్ బ్రహ్మణః, పరస్పరం, చ బుద్ధీన్ద్రియదేహోపాధికృతః. యద్యపి బ్రహ్మ నిరవయవం సర్వగతం చ తథాప్యాకాశ ఇవ ఘటాదినా బుద్ధ్యాద్యుపాధినా బ్రహ్మణ్యపి భేదస్సంభవత్యేవ. న చ భిన్నే బ్రహ్మణి బుద్ధ్యాద్యుపాధిసంయోగః - బుద్ధ్యాద్యుపాధిసంయోగాద్బ్రహ్మణి భేద ఇతీతరేతరాశ్రయత్వం- ఉపాధేస్తత్సంయోగస్య చ కర్మకృతత్వాత్, తత్ప్రవాహస్య చానాదిత్వాత్. ఏతదుక్తం భవతి - పూర్వకర్మసంబద్ధాజ్జీవాత్ స్వసంబద్ధ ఏవోపాధిరుత్పద్యతే - తద్యుక్తాత్తత్కర్మ- ఏవం బీజాఙ్కురన్యాయేన కర్మోపాధిసంబన్ధస్యానాదిత్వాన్న దోష ఇతి. అతో జీవానాం పరస్పరం బ్రహ్మణా చాభేద ఏవ స్వాభావికః- భేదస్త్వౌపాధికః. ఉపాధీనాం పునః పరస్పరం బ్రహ్మణా చాభేదవత్ భేదోఽపి స్వాభావికః- ఉపాధీనాముపాధ్యన్తరాభావాత్, తదభ్యుపగమేఽనవస్థానాత్. అతో జీవకర్మానురూపం బ్రహ్మణోఽభిన్నాభిన్నస్వభావా ఏవోపాధయ ఉత్పద్యన్త ఇతి.——— అత్రోచ్యతే అద్వితీయసచ్చిదానన్దబ్రహ్మధ్యానవిషయవిధిపరం వేదాన్తవాక్యజాతమితి వేదాన్తవాక్యైరభేదః ప్రతీయతే. భేదావలమ్బిభిః కర్మశాస్త్రైః ప్రత్యక్షాదిభిశ్చ భేదః ప్రతీయతే - భేదాభేదయోః పరస్పరవిరోధాత్ అనాద్యవిద్యామూలతయాపి భేదప్రతీత్యుపపత్తేరభేద ఏవ పరమార్థ ఇత్యుక్తం. తత్రేదముక్తం భేదాభేదయోరుభయోరపి ప్రతీతిసిద్ధత్వాన్న విరోధ ఇతి. తదయుక్తం- కస్మాచ్చిత్ కస్యచిద్విలక్షణత్వం హి తస్మాత్తస్య భేదః. తద్విపరీతత్వం చాభేదః. తయోస్తథాభావాతథాభావరూపయోరేకత్ర సంభవమనున్మత్తః కో బ్రవీతి. కారణాత్మనా జాత్యాత్మనా చాభేదః. కార్యాత్మనా వ్యక్త్యాత్మనా చ భేదః ఇత్యాకారభేదాదవిరోధ ఇతి చేత్. న వికల్పాసహత్వాత్. ఆకారభేదాదవిరోధం వదతః కిమేకస్మిన్నాకారే భేదః- ఆకారాన్తరే చాభేద ఇత్యభిప్రాయః ఉతాకారద్వయయోగివస్తుగతావుభావపీతి. పూర్వస్మిన్ కల్పే వ్యక్తిగతో భేదః- జాతిగతస్త్వభేద ఇతి నైకస్య ద్వ్యాత్మకతా. జాతిర్వ్యక్తిరితి చైకమేవ వస్త్వితి చేత్ - తస్యాకారభేదాదవిరోధః పరిత్యక్తస్స్యాత్. ఏకస్మింశ్చ విలక్షణత్వతద్విపర్యయావిరుద్ధావిత్యుక్తం. ద్వితీయే తు కల్పే అన్యోన్యవిలక్షణమాకారద్వయం, తదాశ్రయభూతం వస్తు, ఇతి తృతీయాభ్యుపగమేఽపి త్రయాణామన్యోన్యవైలక్షణ్యమేవోపపాదితం స్యాత్ - న పునరభేదః. ఆకారద్వయనిరూపణావిరోధం తదాశ్రయభూతే వస్తుని భిన్నాభిన్నత్వమితి చేత్ - స్వస్మాద్విలక్షణం స్వాశ్రయమాకారద్వ

త్యర్థః. తదుపపాదయతి (అన్యథేతి) అభేదస్య స్వాభావికత్వం నిగమయతి (తస్మాదితి) ముక్తౌ భేదనిషేధాదస్థిరత్వం భేదస్యౌపాధికత్వమేవ కారణేనాభిప్రేతం. ఉపాధికత్వప్రకారమాహ (భేదస్త్వితి) ఔపాధికత్వరూపవైషమ్యపరస్తుశబ్దః. శక్త్యాద్యోతకో వా. బ్రహ్మణో విభుత్వనిరవయవత్వాభ్యామవగతౌపాధిబ్రహ్మణ్యేవేతి తదసంస్పృష్టప్రదేశాభావాత్ జీవేశ్వరభేదోఽసంభవీత్యత్రాహ (యద్యపీతి) అన్యోన్యాశ్రయమాశఙ్క్యాహ (న చేతి) జీవేశ్వరాంశకర్మకృతబుద్ధ్యాద్యుపాధిసంబన్ధాభావాత్ ఉపాధిసంయోగస్య భేదపూర్వకత్వం ప్రవాహానాదిత్వయోరుదాహరతి (ఉపాధేరితి) [illegible] త్వం యోగకర్మణాం ప్రవాహానాదిత్వం- తేన చాన్యోన్యాశ్రయపరిహారః కథమిత్యాశఙ్కాయాం తద్వివృణోతి (ఏతదుక్తమితి) (తద్యుక్తాత్కర్మేతి) కర్మవత్త్వం హి జీవత్వం- ఉపాధినా జీవత్వం జీవభావాదుపాధ్యన్తరమిత్యనాదిత్వార్థః. ఫలితముపసంహరతి (అత ఇతి) [illegible] వైషమ్యమాహ (ఉపాధీనాం పునరితి) పునస్త్వర్థః. వైషమ్యే హేతుద్వయమాహ (ఉపాధీనామితి) భిన్నాభిన్నత్వపక్షముపసంహరతి (అతో జీవకర్మేతి) ——— భేదాభేదపక్షం ధ్యాననియోగవాదీ దూషయతి (అత్రోచ్యత ఇత్యాదినా) పూర్వం యదపి కైశ్చిదుక్తమితి ప్రత్యాసన్నస్వపక్షస్థాపకం దర్శయితుమాహ (అద్వితీయేతి) తత్సఙ్గతిస్థలం దర్శయతి (తత్రేదముక్తమితి) భేదాభేదవిషయప్రతీతిం దూషయిష్యన్ స్వాభాసాన్తరయోర్విరోధముపపాదయితుం తత్స్వరూపమాహ (కస్మాచ్చిదితి) విలక్షణత్వం- అన్యత్వం ఇదమిదం న భవతి- ఇదమిదం భవతీతి హి భేదాభేదవిషయప్రతీతిః. తత్ర కిమిత్యత్రాహ (తయోరితి) భేదాభేద ఇతి న కస్యచిద్ధర్మస్య సంజ్ఞా- లోకప్రసిద్ధ్యనుగుణోఽర్థో భేదాభేదశబ్దస్య స్వీకృతశ్చేత్ భావాభావయోర్విరోధోఽవర్జనీయ ఇత్యర్థః. కిం చ- అనేన స్వవిషయవిరోధోఽపి తివక్తుం న శక్యం- త్రివిధవిరోధోపలబ్ధేః. యది భావాభావయోర్న విరోధః- తర్హి భిన్నాభిన్నత్వం భవతి న భవతీతి స్వపరవచసోరపి విరోధాభావస్స్యాత్. పరోక్తం పిణ్డద్వయభేదాభేదస్యాకారభేదాదవిరోధమనువదతి (కారణాత్మనేతి) వికల్పం దూషయతి (నేత్యాదినా) (ఏకస్మిన్నాకార ఇతి) ఆకారశబ్దోపదార్థపరః. (పూర్వస్మిన్ కల్ప ఇతి) తత్ర జాతివ్యక్త్యోః కిం పరస్పరం భేదః- ఉతాభేదః- ఉత భేదాభేద ఇతి వికల్పత్రయమభిప్రేత్య ప్రథమం శిరో దూషయతి (వ్యక్తిగత ఇతి) ద్వితీయమనువదతి (జాతిరితి) దూషయతి (తస్మాదితి) విరోధస్తిష్ఠత్యేవేత్యర్థః. తృతీయం దూషయతి (ఏకస్మింశ్చేతి) జాతిర్వ్యక్తిశ్చ భవతి న భవతీతి భావాభావవిరోధస్థిత ఏవేత్యర్థః. కల్పోక్తపూర్వవికల్పే ద్వితీయం శిరో దూషయతి (ద్వితీయే తు కల్ప ఇతి) అత్ర తృతీయస్య జాతివ్యక్తివ్యతిరిక్తస్య వస్తునోఽప్రతిపన్నత్వం నాస్త్యైకం దూషణమధికం. తదిదమప్రతిపన్నం చేత్యనేనాభిప్రేతం. ప్రతిపన్నత్వాభ్యుపగమేఽపి దూషణమాహ (తృతీయాభ్యుపగమేఽపీతి) (న పునరితి) అన్యథా త్రిత్వాభావాదిత్యర్థః. అథ తృతీయే వస్తున్యాకారద్వయేన భేదాభేదయోర్నిర్వాహ్యత్వేనావిరోధిత్వం శఙ్క్యతే (ఆకారద్వయేతి) ఇదమాకారద్వయం స్వాశ్రయేణ భిన్నం- ఉతాభిన్నం- ఉత భిన్నాభిన్నమితి వికల్పమభిప్రేత్య ప్రథమం శిరో దూషయతి (స్వస్మాదితి) స్వశబ్దత్రయమప్యాశ్రయపరం. భేదా

యం స్వస్మిన్విరుద్ధధర్మద్వయసమావేశనిర్వాహకం కథం భవేత్. అవిలక్షణం తు కథంతరాం. ఆకారద్వయతద్వతోశ్చ ద్వ్యాత్మకత్వాభ్యుపగమే నిర్వాహకాన్తరాపేక్షయాఽనవస్థా స్యాత్. న చ సంప్రతిపన్నైక్యవ్యక్తిప్రతీతివత్ సామాన్యేఽపి వస్తున్యేకరూపా ప్రతీతిరుపజాయతే- యత ఇదమిత్థమితి సర్వత్ర ప్రకారప్రకారితయైవ సర్వా ప్రతీతిః. తత్ర ప్రకారాంశో జాతిః- ప్రకార్యంశో వ్యక్తిరితి నైకాకారా ప్రతీతిః. అత ఏవ జీవస్యాపి బ్రహ్మణో భిన్నాభిన్నత్వం న సమ్భవతి. తస్మాదభేదస్యానన్యథాసిద్ధశాస్త్రమూలత్వాదనాద్యవిద్యామూల ఏవ భేదప్రత్యయః. నన్వేవం బ్రహ్మణ ఏవాజ్ఞత్వం, తన్మూలాశ్చ జన్మజరామరణాదయో దోషాః, ప్రాదుష్యుః. తతశ్చ *యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిత్ *ఏష ఆత్మాపహతపాప్మేత్యాదీని శాస్త్రాణి బాధ్యేరన్. నైవం- అజ్ఞానాదిదోషాణామపరమార్థత్వాత్. భవతస్తూపాధిబ్రహ్మవ్యతిరిక్తం వస్త్వన్తరమనభ్యుపగచ్ఛతో బ్రహ్మణ్యేవోపాధిసంసర్గ, స్తత్కృతాశ్చ జీవత్వాజ్ఞత్వాదయో దోషాః, పరమార్థత ఏవ భవేయుః. న హి బ్రహ్మణి నిరవయవే అచ్ఛేద్యే సమ్బధ్యమానా ఉపాధయస్తచ్ఛిత్త్వా భిత్త్వా వా సమ్బధ్యన్తే- అపి తు బ్రహ్మస్వరూప ఏవ సంయుజ్య తస్మిన్నేవ స్వకార్యాణి కుర్వన్తి. యది మన్యేత- ఉపాధ్యుపహితం బ్రహ్మ జీవః - స చాణుపరిమాణః. అణుత్వం చావచ్ఛేదకస్య మనసోఽణుత్వాత్. స చావచ్ఛేదోఽనాదిః. ఏవముపాధ్యుపహితేంశే సమ్బధ్యమానా దోషా అనుపహితే పరే బ్రహ్మణి న సమ్బధ్యన్త ఇతి. అయం ప్రష్టవ్యః - కిముపాధినాచ్ఛిన్నో బ్రహ్మఖణ్డోఽణురూపో జీవః - ఉతాచ్ఛిన్న ఏవాణురూపోపాధిసంయుక్తో బ్రహ్మప్రదేశవిశేషః - ఉతోపాధిసంయుక్తం బ్రహ్మస్వరూపం - అథోపాధిసంయుక్తం చేతనాన్తరం- అథోపాధిరేవేతి. అచ్ఛేద్యత్వాద్బ్రహ్మణః ప్రథమః కల్పో న కల్పతే, ఆదిమత్త్వం చ జీవస్య స్యాత్,- ఏకస్య సతో ద్వైధీకరణం హి చ్ఛేదనం. ద్వితీయే తు కల్పే బ్రహ్మణ ఏవ ప్రదేశవిశేషే ఉపాధి

భేదయోరేకాశ్రయత్వేన హి విరోధః- అవిరోధనిర్వాహకాకారద్వయం హి న భేదాభేదయోరాశ్రయభూతం- అతో న తదవిరోధనిర్వాహకం. అగ్నిగతం హైమ్యమౌజ్జ్వల్యం చాకారద్వయం అగ్నౌ శీతోష్ణత్వరూపవిరుద్ధధర్మద్వయసమావేశనిర్వాహకం న భవతీత్యర్థః. ద్వితీయం శిరో దూషయతి (అవిలక్షణమితి) పూర్వమాకారద్వయే సంభవతి తస్య విరుద్ధధర్మద్వయనిర్వాహకత్వాయోగ ఉక్తః- అత్ర త్వాకారద్వయమేవ నాస్తీతి నితరాం విరుద్ధధర్మసమావేశాయోగ ఇత్యభిప్రాయేణ కథంతరామిత్యుక్తం. తృతీయం శిరో దూషయతి (ఆకారద్వయతద్వతోరితి) ఆకారద్వయస్య తదాశ్రయస్య చ భిన్నాభిన్నత్వనిర్వాహకమాకారద్వయాన్తరమపేక్షితం- తస్యాపి స్వాశ్రయేణ భిన్నాభిన్నత్వమస్తి చేత్- తదవిరోధనిర్వాహకాకారద్వయాన్తరమపేక్షితమిత్యనవస్థా స్యాదిత్యర్థః. అథ కిం ప్రత్యక్షానుపపన్నం నామేతి శఙ్కాయాం భేదాభేదవిషయప్రతీతిం దూషయతి (న చేతి) హేతుమాహ (యత ఇతి) తస్యాం ప్రతీతౌ ప్రకారప్రకారిణౌ వివిచ్య దర్శయతి (తత్రేతి) అనేనైవమపి పరిహృతం- మత్వర్థీయప్రత్యయనిరపేక్షసామానాధికరణ్యం, సహోపలమ్భనియమః, ఏకశబ్దానువిద్ధప్రత్యయః, ప్రథమపిణ్డగ్రహణే జాతివ్యక్త్యోరభేదప్రతీతిశ్చేతి హేతుచతుష్టయం. అపృథక్సిద్ధవిశేషణత్వం మత్వర్థీయప్రత్యయనిరపేక్షసామానాధికరణ్యహేతుః- అపృథక్సిద్ధిశ్చ ప్రకారప్రకారిణోస్సంబన్ధనియమాదేవోపపన్నా- అతః ప్రకారప్రకారిభావప్రతిపన్నభేదవిరుద్ధాభేదకల్పనాయా నావకాశః. సంబన్ధనియమ ఏవ సహోపలమ్భనియమహేతుశ్చ. ఏకోఽయం గౌరితి ప్రత్యయోఽప్యేకో దణ్డీతివద్విశేష్యైక్యవిషయః- న తు విశేషణవిశేష్యైక్యవిషయః- ప్రథమపిణ్డగ్రహణేఽపి ప్రకారప్రకారిభావాత్ భేదే నైవ ప్రతీతిః. కించ- సహత్వమపి భేదసాధకం- ద్వయోరేవ హి సాహిత్యం. న హి సహోపలమ్భనియమశ్చ సంప్రతిపన్నే భిన్నే అభిన్నే చ న దృష్ట ఇత్యసాధారణానైకాన్తికత్వాన్నోభయసాధకః. భిన్నేష్వభిన్నేషు వా దృష్టస్య భేదాభేదసాధకత్వేఽభ్యుపగమ్యమానే- నిత్యేభ్యోఽనిత్యేభ్యశ్చ వ్యావృత్తం గన్ధవత్త్వం పృథివ్యా నిత్యత్వానిత్యత్వసాధకం స్యాత్. కించ- సాధననియమస్సాధ్యనియమహేతురితి సహత్వనియమోఽభేదనియమహేతురేవ. అత్ర జాతిరత్ర వ్యక్తిరితి ప్రదేశభేదాగ్రహణం జాతేః పిణ్డవ్యాప్యవృత్తిత్వాత్. తచ్చ సహోపలమ్భనియమాన్తర్గతం- దేశతః కాలతశ్చోపలమ్భనియమో హి సహోపలమ్భనియమః. అతో దేశతః కాలతశ్చ సంబన్ధనియమకృతస్సహోపలమ్భనియమః. కించ- సహోపలమ్భనియమోఽసిద్ధః- ఇదం రజతమిత్యత్ర శుక్తిత్వజాతివ్యతిరేకేణాధిష్ఠానభూతవ్యక్తిప్రతీతేః. అతో నైక్యసాధకత్వమితి. లౌకికవస్తుని భేదాభేదయోర్విరుద్ధత్వముపజీవ్యైదిశేపి తత్ప్రాప్యమాహ (అత ఏవేతి) భేదాభేదయోర్విరోధేనైకస్మిన్వస్తుని తయోరనుపపన్నత్వాదిత్యర్థః. భేదాభేదనిరాసముపజీవ్య భేదస్యైవతాత్త్వికతామాహ (తస్మాదితి) దోషసంబన్ధముఖేన చోదయతి (నన్వితి) అపరమార్థతయా పరిహరతి (నైవమితి) పరోక్తదోషః పరస్యైవేత్యాహ (భవతస్త్వితి) తదుపపాదయతి (న హీతి) అఙ్గుల్యాదేరివ చ్ఛేదో న సంభవతీతి అచ్ఛేద్యత్వం బ్రహ్మణః. తస్య హేతుర్నిరవయవత్వం. భిత్త్వా - అచ్ఛిన్నత్వేఽపి పాణిపాదాదివత్ ప్రతినియతప్రదేశభేదేనేత్యర్థః. ప్రదేశభేదేన చ్ఛేదనేన వా బ్రహ్మణి సంబన్ధముపాధయో నార్హన్తి- నిరవయవత్వాదచ్ఛేద్యత్వాచ్చేత్యర్థః. నిరవయవత్వేఽప్యచ్ఛేద్యత్వేఽపి గగనవదుపహితానుపహితాంశభేదేన సదోషత్వనిర్దోషత్వోపపత్తిం శఙ్కతే (యది మన్యేతేతి) ఉపాధ్యవచ్ఛేదాజ్జీవభావః- జీవభావాదుపాధ్యవచ్ఛేదః, కర్మణా జీవభావః- తస్మాత్కర్మేతి, చాన్యోన్యాశ్రయపరిహారాయానాదిరిత్యుక్తం. దూషయితుమాహ (అయం ప్రష్టవ్య ఇతి) వికల్పయతి (కిమితి) అణుశబ్దస్య సూక్ష్మపరత్వాభిప్రాయసంభవాత్ తృతీయకల్పోదయః. చతుర్థపఞ్చమకల్పావాభ్యాం వినాగతిర్నాస్తీత్యభిప్రాయేణ కృతౌ- న తు పరాభ్యుపగత్యా. బ్రహ్మశబ్దస్య జీవే వ్యుపచారవ్యక్త్యై చతుర్థః కల్పః. ఉపాధిబ్రహ్మణోర్భిన్నాభిన్నత్వాభ్యుపగమాత్ పఞ్చమః. ప్రథమం శిరో దూషయతి (అచ్ఛేద్యత్వాదితి) దూషణాన్తరమాహ (ఆదిమత్త్వమితి) తదుపపాదయతి (ఏకస్య సత ఇతి) ద్వితీయం దూషయతి (ద్వితీయే త్వితి) దూషణాన్తరమా

సంబన్ధాదౌపాధికాస్సర్వే దోషాస్తస్యైవస్యుః. ఉపాధౌగచ్ఛత్యుపాధినాసంయుక్తబ్రహ్మప్రదేశాకర్షణాయోగాదనుక్షణముపాధిసంయుక్తబ్రహ్మప్రదేశభేదాత్ క్షణేక్షణేబన్ధమోక్షౌచస్యాతాం, ఆకర్షణేచాచ్ఛిన్నత్వాత్ కృత్స్నస్యబ్రహ్మణఆకర్షణంస్యాత్. నిరంశస్యవ్యాపినఆకర్షణంనసమ్భవతీతిచేత్-తర్హి ఉపాధిరేవ గచ్ఛతీతిపూర్వోక్తఏపదోషస్స్యాత్. అచ్ఛిన్నబ్రహ్మప్రదేశేషుసర్వోపాధిసంసర్గేసర్వేషాంజీవానాంబ్రహ్మణఏవప్రదేశత్వేనైకత్వేనప్రతిసన్ధానంస్యాత్. ప్రదేశభేదాదప్రతిసన్ధానేచైకస్యాపిస్వోపాధౌగచ్ఛతిప్రతిసన్ధానంనస్యాత్. తృతీయేతుకల్పేబ్రహ్మస్వరూపస్యైవోపాధిసమ్బన్ధేనజీవత్వాపాతాత్ తదతిరిక్తానుపహితబ్రహ్మసిద్ధిస్స్యాత్, సర్వేషుచదేహేష్వేకఏవజీవస్స్యాత్, తురీయేతుకల్పేబ్రహ్మణోఽన్యఏవజీవఇతి జీవభేదస్యౌపాధికత్వంపరిత్యక్తంస్యాత్. చరమేచార్వాకపక్షఏవపరిగృహీతస్స్యాత్. తస్మాదభేదశాస్త్రబలేనకృత్స్నస్యభేదస్యావిద్యామూలత్వమేవాభ్యుపగన్తవ్యం. అతః ప్రవృత్తినివృత్తిప్రయోజనపరత్వాభావేశాస్త్రస్యప్రామాణ్యేపిధ్యానవిధిశేషతయా వేదాన్తవాక్యానాంబ్రహ్మస్వరూపేప్రామాణ్యముపపన్నమితి.— తదప్యయుక్తం-ధ్యానవిధిశేషత్వేపి వేదాన్తవాక్యానామర్థసత్యత్వేప్రామాణ్యాయోగాత్. ఏతదుక్తంభవతి బ్రహ్మస్వరూపగోచరాణి వాక్యానికింధ్యానవిధినైకవాక్యతామాపన్నాని బ్రహ్మస్వరూపేప్రామాణ్యంప్రతిపద్యన్తే-ఉతస్వతన్త్రాణ్యేవ. ఏకవాక్యత్వే ధ్యానవిధిపరత్వేనబ్రహ్మస్వరూపేతాత్పర్యంనసమ్భవతి. భిన్నవాక్యత్వేప్రవృత్తినివృత్తిప్రయోజనవిరహేణానవబోధకత్వమేవ. నచవాచ్యం- ధ్యానంనామస్మృతిసన్తతిరూపం - తచ్చస్మర్తవ్యైకనిరూపణీయమితిధ్యానవిధేస్స్మర్తవ్యవిశేషాకాఙ్క్షాయాం *ఇదంసర్వంయదయమాత్మా *బ్రహ్మాసర్వానుభూః*సత్యంజ్ఞానమనన్తంబ్రహ్మేత్యాదీనిస్వరూపతద్విశేషాదీనిసమర్పయన్తితేనైకవాక్యతామాపన్నాన్యర్థసద్భావేప్రమాణమితి- ధ్యానవిధేస్స్మర్తవ్యవిశేషాపేక్షత్వేపి *నామబ్రహ్మేత్యాదిష్వసద్విషయవిధసత్యేనాప్యర్థవిశేషేణ ధ్యాననిర్వృత్త్యుపపత్తేః ధ్యేయసత్యత్వానపేక్షణాత్. అతో వేదాన్తవాక్యానాం ప్రవృత్తినివృత్తిప్రయోజనవిధురత్వాద్, ధ్యానవిధిశేషత్వేపి ధ్యేయవిశేషస్వరూపసమర్పణమాత్రపర్యవసానాత్, స్వాతన్త్ర్యేపిబాలాతురాద్యుపచ్ఛన్దనవాక్యవత్ జ్ఞానమాత్రేణైవపురుషార్థపర్యవసానాసిద్ధేః, శ్చపరినిష్పన్నవస్తుసత్యతాగోచరత్వాభావాత్ బ్రహ్మణిశాస్త్రప్రమాణకత్వంనసమ్భవతీతిప్రాప్తం॥ ....

తత్తుసమన్వయాత్ (తత్తుసమన్వయాదితి) సమన్వయః-సమ్యగన్వయః. పురుషార్థతయాన్వయఇత్యర్థః. పరమపురుషార్థభూతస్యానవధికాతిశయానన్దస్వరూపస్య బ్రహ్మణోఽభిధేయతయాన్వయాత్ -

హ (ఉపాధావితి) ఆకర్షణేనవినాతత్పరిహారాసంభవాత్తదాశఙ్క్యాహ (ఆకర్షణేచేతి) అనుపపత్త్యాతదనభ్యుపగమమాశఙ్క్యపూర్వోక్తమాపాదేనప్రసఙ్గ ఇతి (నిరంశస్యేతి) మాపణాన్తరమాహ (అచ్ఛిన్నేతి) తత్పరిహారమాశఙ్క్యాహ (ప్రదేశభేదాదితి) తృతీయంకోటిందూషయతి (తృతీయేత్వితి) (అనుపహితబ్రహ్మసిద్ధిస్స్యాదితి) నిర్దోషమస్యాశేషగుణకత్వశ్రుతీనామనుపహితబ్రహ్మవిషయత్వంహిపరాభ్యుపేతం. జీవేశ్వరభేదాభావప్రసక్తో, జీవానాంపరస్పరభేదాభావప్రసక్తిశ్చేత్యర్థః. చతుర్థపక్షందూషయతి (తురీయేత్విత్యాదినా) (చరమఇతి) అచిద్రూపస్యైవచేతనత్వవచనాత్తస్యచేతనబ్రహ్మతాదాత్మ్యానుపపత్తిశ్చేత్యభిప్రాయః. భేదాభేదదూషణముపసంహరన్ స్వమతసిద్ధిమాహ (తస్మాదితి) ధ్యానవిధిశేషతయా బ్రహ్మణస్సిద్ధిముపసంహరతి (అతఇతి)———ధ్యాననియోగవాదిపక్షంమీమాంసకోదూషయతి (తదప్యయుక్తమితి) నకేవలంసిద్ధపక్షేకరణవిధివాదఏవానుపపన్నః- ఇదమపి మతమనుపపన్నమిత్యపిశబ్దస్యభావః. కుతఇత్యత్రాహ (ధ్యానేతి) ధ్యానవిధిశేషత్వేతదర్థసత్యత్వేతాత్పర్యాయోగః-విధిశేషత్వంహితాత్పర్యాభావేపిబ్రహ్మణి ప్రామాణ్యంస్యాదిత్యత్రాహ (ఏతదుక్తమితి) దూషయితుంవికల్పయతి (బ్రహ్మస్వరూపేతి) ప్రథమంకోటిందూషయతి (ఏకేతి) ఏకవాక్యత్వంమహావాక్యైకత్వం. ద్వితీయందూషయతి (భిన్నేతి) అనవబోధకత్వందుఃఖసాధ్యప్రవణాదౌప్రవృత్త్యయోగాత్. ఏకవాక్యత్వపక్షేవిధిశేషతయా బ్రహ్మణస్సిద్ధిమాశఙ్క్యాహ (నచవాచ్యమితి) కుతఇత్యత్రాహ (ధ్యానవిధేరితి) *నామబ్రహ్మేత్యుపాసీతేత్యాదిదృష్టివిధిషువిశేష్యసత్యత్వేపివిశేషణాసత్యత్వేనవిశిష్టాసత్యత్వమవర్జనీయం-ఇహచతథైవేత్యర్థః. సార్థసంగ్రహంపూర్వపక్షముపసంహరతి (అతఇతి) నను ప్రథమసూత్రేవిధిశేషతయా బ్రహ్మణిప్రామాణ్యసమర్థనమేతదధికరణపూర్వపక్షేవిధిశేషతయాతత్సిద్ధిప్రతిక్షేపశ్చకథంఘటతే. ఇత్థం - తత్రతుఫలత్వేనసిద్ధిరుక్తా - ఫలతయాసిద్ధస్యతత్పారమార్థ్యాభావేస్వర్గాదేరప్యసత్యత్వప్రసక్త్యాత్తత్పారమార్థ్యంసిధ్యతీతి- ఫలతయాతత్సిద్ధిసమర్థనంసాధీయః. అత్రతుధ్యానవిధికర్మత్వేనతత్సిద్ధిర్వ్యుదస్తా-నతుఫలతయాతత్సిద్ధిరిత్యవిరోధః. ....

ఏవముపన్యస్తంపూర్వపక్షమధిక్షేప్తుంసూత్రకారేణైతత్సూత్రంప్రణీతమిత్యాహ (తత్రేతి) ప్రతిపద్యతే-సిద్ధాన్తఇతి ప్రాప్నోతి. జ్ఞాయతఇతివార్థః-సమన్వయశబ్దంవిస్తరేణవ్యాచష్టే (సమన్వయఇత్యాదినా) తస్యకేనాన్వయఇత్యపేక్షాంపూరయన్వాక్యార్థంయోజయతి (పరమేతి) పరమపురుషార్థతోల్లాసాదకమనవధికేతిపదం-పురుషైరర్థ్యత ఇతిపురుషార్థత్వం-ఆనన్దరూపతయాపురుషార్థత్వం-తస్యానవధికాతిశయత్వాత్ పరమపురుషార్థత్వమి

తత్ - శాస్త్రప్రమాణకత్వం సిద్ధ్యత్యేవేత్యర్థః. నిరస్తనిఖిలదోషనిరతిశయానన్దస్వరూపతయా పరమప్రాప్యం బ్రహ్మ బోధయన్ వేదాన్తవాక్యగణః ప్రవృత్తినివృత్తిపరతావిరహేఽపి న ప్రయోజనపర్యవసాయీతి బ్రువాణో రాజకులవాసినః పురుషస్య కౌలేయకకులానుప్రవేశేన ప్రయోజనశూన్యతాం బ్రూతే. ఏతదుక్తం భవతి - అనాదికర్మరూపావిద్యావేష్టనతిరోహితపరావరతత్త్వయాథాత్మ్యస్వస్వరూపావబోధానాం దేవాసురగన్ధర్వసిద్ధవిద్యాధరకిన్నరకిమ్పురుషయక్షరాక్షసపిశాచమనుజపశుశకునిసరీసృపవృక్షగుల్మలతాదూర్వాదీనాం స్త్రీపున్నపుంసకభేదభిన్నానాం క్షేత్రజ్ఞానాం వ్యవస్థితధారకపోషకభోగ్యవిశేషాణాం ముక్తానాం స్వస్య చావిశేషేణానుభవసమ్భవే స్వరూపరూపగుణవిభవచేష్టితైరనవధికాతిశయానన్దజననం పరం బ్రహ్మాస్తీతి బోధయద్దేవవాక్యం ప్రయోజనపర్యవసాయి - ప్రవృత్తినివృత్త్యన్వయంతు యావత్పురుషార్థాన్వయబోధం న ప్రయోజనపర్యవసాయి. ఏవంభూతం బ్రహ్మ కథం ప్రాప్యత ఇత్యపేక్షాయాం *బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరం *ఆత్మానమేవ లోకముపాసీతేతి వేదనాదిశబ్దైరుపాసనం బ్రహ్మప్రాప్త్యుపాయతయా విధీయతే. యథా - స్వవేశ్మని నిధిరస్తీతి వాక్యేన నిధిసద్భావం జ్ఞాత్వా తృప్తస్సన్ పశ్చాత్తదుపాదానే చ ప్రయతతే,- యథా చ - కశ్చిద్రాజకుమారో బాలక్రీడాసక్తో నరేన్ద్రభవనాన్నిష్క్రాన్తో మార్గాద్భ్రష్టో నష్ట ఇతి రాజ్ఞా విజ్ఞాతస్స్వయం చాజ్ఞాతపితృకః కేనచిద్ద్విజవర్యేణ వర్ధితోఽధిగతవేదశాస్త్రష్షోడశవర్షస్సర్వకల్యాణగుణాకరస్తిష్ఠన్ - పితా తే సర్వలోకాధిపతిః

తిభావః. స్వయమననుకూలస్యానుఖసాధనస్యాపి పురుషార్థత్వమస్తీతి ద్యోతయితుం ప్రవృత్తిశ్చానవధికేత్యాదిపదేన సిద్ధా. తచ్ఛబ్దం వ్యాచష్టే (శాస్త్రప్రమాణకత్వమితి) పూర్వపక్షవ్యావర్తకమనుశబ్దలబ్ధమర్థమాహ (సిద్ధ్యత్యేవేతి) *తత్త్వమస్యాదిస్వరూపోపదేశపరవాక్యార్థజ్ఞానమాత్రేణావిద్యానివృత్తిం తన్ముఖేన వాక్యస్య ప్రయోజనపర్యవసానం చ వదతోఽప్యుపాయవాదినో ధ్యానవిధ్యానర్థక్యం స్యాత్ - వాక్యార్థజ్ఞానోపయోగిత్వస్య దూషితత్వాత్. మీమాంసకపక్షే బ్రహ్మణోఽసిద్ధిరిత్యుభయవిధదోషాస్పృష్టేనాకారేణ వేదాన్తవాక్యానాం బ్రహ్మణి ప్రామాణ్యముపపాదయితుం తత్ర ప్రథమం బ్రహ్మణస్స్వతస్సర్వేషాం సర్వప్రకారభోగ్యత్వేన పురుషార్థత్వాధిక్యం, ప్రవృత్తినివృత్త్యోర్దుఃఖాత్మకత్వేన పురుషార్థత్వవైకల్యం, చాభిప్రయన్ ప్రవృత్తినివృత్తిపరత్వవిరహవతః పురుషార్థపర్యవసానాభావనిబన్ధనామప్రామాణ్యశఙ్కాం పరిహరతి (నిరస్తేతి) రాజకులవాసీ- రాజకులప్రసూతః. రాజకులాన్తరజ్ఞో వా. కౌలేయకాః- శ్వానః. శ్వోపజీవినో వా శ్వపచా వా లక్ష్యన్తే. యద్యపి వాక్యగణస్థానే రాజకులవాసీపురుషః ప్రతీయతే- తథాప్యర్థవశాద్వాక్యార్థస్థానీయత్వేన పురుషస్థానే తన్నిర్దిష్ట ఇత్యర్థః. స్వతో నిరవధికపురుషార్థపరవాక్యస్య ప్రయోజనశూన్యత్వకథనమనుపపన్నమిత్యర్థః. బ్రహ్మణః కథమనవధికానన్దరూపతయా పురుషార్థత్వాధిక్యం- కథం చ ప్రవృత్తినివృత్త్యోః పురుషార్థత్వవైకల్యం- స్వరూపపరవాక్యస్య పురుషార్థపర్యవసానం కుత్ర దృష్టం- తథా సతి కథం ధ్యానవిధిసాఫల్యమిత్యాకాఙ్క్షాయామాహ (ఏతదుక్తమితి) బ్రహ్మణః పురుషార్థతాధిక్యమాహ (అనాదీత్యాదినా) కర్మకృతానుభవప్రతిబన్ధాత్ క్షేత్రజ్ఞానాం తస్య పురుషార్థత్వజ్ఞానాభావః- సతు తత్తద్వైకల్యాదిత్యభిప్రాయేణోక్తమనాదికర్మేతి. దేవాసురాదిపరిగణనం తేషాం వ్యవస్థితభోగ్యత్వప్రదర్శనార్థం. యోగ్యానుపలబ్ధిశఙ్కాప్యదాసాయానుభవసమ్భవ ఇత్యుక్తం. తద్విషయజ్ఞానానుకూలత్వం హి తదనుకూలత్వేన వినాన సమ్భవతి- అతోఽనవధికాతిశయానన్దజననలోక్త్యా బ్రహ్మణోఽనవధికాతిశయానుకూలత్వం సిద్ధ్యతీత్యానన్దస్వరూపసాధిపం భవతి. స్వరూపేత్యాదినా సర్వప్రకారభోగ్యత్వముక్తం. తేన పురుషార్థత్వాధిక్యం సిద్ధం. ప్రవృత్తీత్యాదినా ప్రవృత్తినివృత్త్యోః పురుషార్థత్వవైకల్యముక్తం- ఇష్టసుఖసాధనతయోపాదేయత్వాత్, దుఃఖాత్మకతయా స్వతో భోగ్యత్వాభావాత్, ధ్యానాదివిధ్యానర్థక్యం పరిహరతి (ఏవంభూతమితి) పరోక్షజ్ఞానస్యాపి సుఖరూపత్వాత్ స్వరూపపరాణి వాక్యాని పురుషార్థపర్యవసాయీన్యేవ- తదాపరోక్ష్యాకాఙ్క్షిణస్తత్సాధనజ్ఞాపకత్వాత్ ధ్యానవిధాయీని వాక్యాన్యపి న నిష్ఫలానీత్యర్థః. ఇమమర్థం దృష్టాన్తేన దర్శయతి (యథేతి) ఏవం పరోక్షజ్ఞానజనకస్యైవ వాక్యస్య పురుషార్థపర్యవసాయిత్వే ఫలవిశేషేచ్ఛయా ధ్యాన ప్రవృత్తిర్యుక్తా- యథా *దర్శపూర్ణమాసాభ్యాం స్వర్గకామో యజేత *జ్యోతిష్టోమేన స్వర్గకామో యజేత *అగ్నిహోత్రం జుహుయాత్ స్వర్గకామ ఇత్యాదిషు దర్శపూర్ణమాసాదీనామేకైకస్య స్వర్గసాధనత్వే ఫలవిశేషాపేక్షయా కర్మాన్తరారమ్భ ఏకస్యైవ కర్మణ ఆవృత్తిశ్చోపపద్యతే, యథా పుత్రజన్మశ్రవణసఞ్జాతహర్షస్యాపి పశ్చాత్తన్ముఖావలోక్యసుఖాశయా ప్రవృత్తిరుపపద్యతే, తథా త్రాపీత్యభిప్రాయః. అత్ర నిధిరాజకుమారదృష్టాన్తద్వయం చిదచిద్విభాగాదుక్తం- ఉభయగతం భోగ్యత్వం బ్రహ్మణ్యస్తీతి జ్ఞాపనాయ. *తద్యథా హిరణ్యనిధిం నిహితమక్షేత్రజ్ఞా ఉపర్యుపరి సఞ్చరన్తో న విన్దేయురితి హి శ్రుతిః. నిధిరస్తీతి వాక్యస్య పురుషార్థపరత్వం దర్శయతి (తృప్తస్సన్నితి) *అవిజ్ఞాతాః కుమారకాః *భగవతోఽహం పుత్రః ప్రేష్యశ్శిష్యశ్చ *మాతా పితా భ్రాతా *భూతానాం యోఽవ్యయః పితా *ఏకశ్చ జ్యోతిర్జగతో బభూవ *రాజాధిరాజస్సర్వేషామిత్యాది శ్రుతిస్మృత్యనుసారేణ సర్వవిధభోగ్యత్వప్రదర్శనాయ రాజకుమార ఇతి భగవతో రాజత్వం చేతనేషు పుత్రత్వం చోపన్యస్తం. అత్రకుశేవసమాధిర్ద్రష్టవ్యః. బాలక్రీడాసక్త ఇత్యనేన చేతనానాం బాహ్యవిషయప్రావణ్యం సూచితం. నరేన్ద్రభవనాన్నిష్క్రాన్త ఇత్యనేన భగవత్సకాశబహిష్కృతత్వం, దర్శితం పరమవ్యోమలాభశ్చ. మార్గాద్భ్రష్ట ఇత్యనేన కర్మజ్ఞానాద్యుపాయానన్వయః ఖ్యాపితః. ద్విజవర్యేణ వర్ధిత ఇత్యనేన భగవజ్జ్ఞానసమ్పత్తియోగ్యతాసిద్ధిహేతుభూతాధ్యయనాదినిష్పాదకాచార్యసమ్బన్ధోఽభిప్రేతః. షోడశవర్షః- భోక్తృత్వావస్థాభోగ్యతాఽవస్థోచితాభావః. సర్వకల్యాణగుణాకరః- *నిర్వాణమయ ఏవాయమాత్మా జ్ఞానమయోఽమలఇత్యాద్యుక్తైర్భగవదభిమతైర్గుణైః పూర్ణతా సూచితా. పితా త ఇత్యాదినా సకల

గాంభీర్యౌదార్యవాత్సల్యసౌశీల్యశౌర్యవీర్యపరాక్రమాదిగుణసమ్పన్నస్త్వామేవనష్టంపుత్రందిదృక్షుః పురవరేతిష్ఠతీతి కేనచిదభియుక్తతమేనప్రయుక్తంవాక్యంశృణోతిచేత్ -తదానీమేవాహంతావత్ జీవతఃపుత్రోమత్పితా చ సర్వసమ్పత్సమృద్ధఇతినిరతిశయహర్షసమన్వితోభవతి- రాజాచస్వపుత్రంజీవన్తమరోగమతిమనోహరదర్శనంవిదితసకలవేద్యంశ్రుత్వాఽవాప్తసమస్తపురుషార్థోభవతి-పశ్చాత్తముపాదానేచప్రయతతే, పశ్చాత్తావుభౌసఙ్గచ్ఛేతే, చేతి. యత్పునఃపరినిష్పన్నవస్తుగోచరస్యవాక్యస్యతజ్జ్ఞానమాత్రేణాపి పురుషార్థపర్యవసానాత్ బాలాతురాద్యుపచ్ఛన్దనవాక్యవన్నార్థసద్భావేప్రామాణ్యమితి- తదసత్ - అర్థసద్భావాభావేనిశ్చితే జ్ఞాతోఽప్యర్థఃపురుషార్థాయనభవతి. బాలాతురాదీనామప్యర్థసద్భావభ్రాన్త్యాహర్షాద్యుత్పత్తిః - తేషామేవతస్మిన్నేవజ్ఞానేవిద్యమానేయద్యర్థాభావనిశ్చయోజాయేత-తతస్తదానీమేవహర్షాదయోనివర్తేరన్. ఔపనిషదేష్వపివాక్యేషు బ్రహ్మాస్తీత్యత్రతాత్పర్యాభావనిశ్చయే బ్రహ్మజ్ఞానేఽసత్యపిపురుషార్థపర్యవసానంనస్యాత్.

గతాస్సూచితాః. గామ్భీర్యాదయ ఉపాసకం ప్రతి సౌలభ్యోపయుక్తా గుణాః. శౌర్యాదయః పరత్వానుగతాః. గామ్భీర్యం-సంప్రదానలఘుమదీయమానగౌరవానపేక్షత్వం. ఔదార్యం - దాతృప్రతిగృహీతృవిభాగబుద్ధినిరపేక్షేణ ప్రాప్తసంకృతమిష్టప్రతిపత్తిమత్త్వం. అత్యార్తీ యమపిత్వాపి ఋణం ప్రవృద్ధమివమత్త ఇతిస్థితిర్వా. వాత్సల్యం - దోషేష్వపి గుణత్వబుద్ధిః. యథా మాతుర్వత్సే. సుశీలం హి నామ మహతో మన్దైస్సహ నీరన్ధ్రేణ సంశ్లేషస్వభావత్వం. తద్వత్తా సౌశీల్యం. శౌర్యం- శత్రుమధ్యే స్వగృహ ఇవ ప్రవేశసామర్థ్యం. * శూరం ధీరం కిం బిజడమిమం ధీరమస్య ప్రసిద్ధం హి శౌర్యం. వీర్యం- అశ్రాన్తిః. పరాక్రమః - విక్రమణం. అత్రానుక్తమపి స్థైర్యమనుసన్ధేయం. తచ్చ శత్రుభిర్గర్హితేఽప్యనవస్థానత్వం. తస్య స్తుతి * సమహాత్మా సుదుర్లభ ఇతి భగవదభిప్రాయస్సూచితః. పురవర ఇత్యనేన బ్రహ్మపురాఖ్యశరీరాన్తస్స్థితిరభిప్రేతా. త్రిపాద్విభూతిసంస్థో వా. అభియుక్తతమశబ్దేన భగవజ్జ్ఞానప్రదో గురుర్వివక్షితః. తస్యేతరవైలక్షణ్యం కేనచిదిత్యభిప్రేతం. యదా అధ్యయనాధికారయితా గురురేవ బ్రహ్మోపదేష్టా సంభవతి-తదాయమభియుక్తతమశబ్దః పూర్వనిర్దిష్టద్విజవర్యమేవాభిధత్తే-తదసంభవే బ్రహ్మోపదేష్టృపురుషమాత్రాభిప్రాయః. అత కేనచిదిత్యనేనపూర్వోక్తాదన్యేనైవ వేతి చ తాత్పర్యం గ్రాహ్యం. శృణోతి చేదిత్యనేన భగవజ్జ్ఞానస్య దుర్లభత్వమభిప్రేతం. నిరతిశయహర్షసమన్వితో భవతీత్యనేన వాక్యస్య పురుషార్థపరత్వం దర్శితం. రాజా చేతి రాజస్థానీయోపాసకో వివక్షితః. అనేన సర్వవిధభోగ్యత్వస్య భగవతి పుష్కలత్వాత్ గుణవత్త్వస్య భగవద్భోగ్యత్వమపి తత్ర విద్యత ఇతి జ్ఞాపితం. స హి భగవతో జ్ఞానం పరోక్షరూపం. అవాప్తసమస్తపురుషార్థో భవతీత్యనేన చ వాక్యస్య ప్రయోజనపర్యవసాయిత్వం దర్శితం. రాజాదేర్వాదిగ్రన్థస్యాపాతప్రతిపన్నార్థోఽప్యవిరుద్ధః. ధ్యానవిధేరవైయర్థ్యం దృష్టాన్తద్వయేనాపి సిద్ధమితి జ్ఞాపయితుముక్తం పశ్చాత్తదుపాదానే చ ప్రయతత ఇతి, పశ్చాత్తావుభౌ సంగచ్ఛేతే చేతి, చ. అత్ర పూర్వమేవ అర్థాప్తిరాజకులం గచ్ఛేత్ పుత్రాన్విద్యాత్ పిబేదితివాక్యోదాహరణాదిహ నిర్దిష్టస్తాత్పర్యసామ్యమప్యర్థోఽర్థసిద్ధిః-కింక్రియాతిర్థకార్యపరత్వమపి వాక్యస్య ప్రయోజనపర్యవసాయిత్వం-ఉత్క్రియాకార్యం వాతను సిద్ధం ప్రవర్తకమిష్టసిద్ధిపర్యవసాయిత్వమితిమతం. న ప్రథమః-అర్థాప్తిరాజానంసేవేతేత్యాదీనాం స ప్రయోజనత్వాత్. న ద్వితీయః-నిధిమప్యాగతః శరణాపరాణాం శాస్త్రాణాం ప్రయోజనశాలిత్వాత్. న చ తత్రాపి ఖననవిధానాదినా పర్యవసానం వాక్యానాం కల్ప్యం-తిమిరాదిప్రాప్తత్వాత్ ఖననాదిప్రకారస్య లోకసిద్ధత్వాచ్చ. అప్రాప్తేహి శాస్త్రమర్థవత్. మున్దరక్షణదర్శనమప్యర్థజననాప్రాప్తం. వాక్యాని తు నిష్పత్త్యగుణాదేర్జ్ఞాపకత్వపర్యవసాయీని. అతః ప్రవర్తకార్థపరత్వమేవ ప్రయోజనపర్యవసానమితి నియమో భగ్న ఇతి. అథ పూర్వపక్షీ శ్రోతి మనుభాషతే (యత్పునరితి) వేదాన్తవాక్యానాం నార్థసద్భావే ప్రామాణ్యమస్తీతి ప్రతిజ్ఞా- తదర్థమర్థసద్భావాభావేఽపి పురుషార్థపర్యవసానాదితి హేతుర్వివక్షితః. దూషయతి (తదసదితి)తత ఇత్యత్రాహ (అర్థసద్భావాభావ ఇతి) ఇదం వాక్యం పక్షవిషయం. పక్షదృష్టాన్తసాధారణం వా. హేతుత్వం గచ్ఛతి. అర్థసద్భావాభావనిశ్చయే సతి పురుషార్థపర్యవసానాభావాదిత్యర్థః. అర్థాసద్భావేఽపి పురుషార్థోత్పత్తిరిత్యత్ర దృష్టాన్తే తత్రార్థాసద్భావనిశ్చయాభావమపాదయమాహ (బాలాతురాదీనామితి) తదేవోపపాదయతి (తేషామేవేతి)తతః కిమిత్యపేక్షాయాం సపక్షే దర్శితముక్తం పక్షే స్ఫుటీకరోతి (ఔపనిషదేష్వపీతి) బాలాతురాద్యుపచ్ఛన్దనవాక్యేష్వివాత్రాప్యర్థసద్భావభ్రాన్త్యా పురుషార్థపర్యవసానం స్యాదితి చేత్-పయఃపిబ కషాయం పిబ ఇత్యేవమాదిష్వివ్యతే, పాంసుభిశ్శిశూన్ దృష్ట్వా దృష్టే, ఇత్యాదీనాం ప్రవృత్తినివృత్తిపరవాక్యానామివ *స్వర్గకామో యజేత *సకలజ్ఞం భక్షయేదిత్యాదివాక్యానామప్యర్థసద్భావభ్రాన్త్యా పురుషార్థపర్యవసానం కిం న స్యాత్. అపౌరుషేయత్వాద్వేదవాక్యస్య నిరస్తసమూలవాక్యస్యైవ భ్రాన్తకతయా పురుషార్థపర్యవసానమయుక్తం - తథా సతి శాస్త్రస్య నిరూపకాధిగన్తవ్యత్వాత్ స్వపుత్రశిష్యాదీనామధ్యాపనాదౌ ప్రవృత్తిర్నోపపద్యత ఇతి చేత్- అపౌరుషేయత్వమధ్యాపనాదిప్రవృత్తివైయర్థ్యం చ వేదాన్తవాక్యేష్వపి తుల్యం. కర్మవిధీనాం దేహాతిరిక్తాత్మజ్ఞానసాపేక్షత్వాత్ వేదాన్తవాక్యానాం కర్మవిధిశేషత్వేనాధ్యాపనాదిప్రవృత్త్యుపపత్తిరితి చేత్-న- అసత్యపి దేహాత్మభేదే తత్సద్భావభ్రాన్తిహేతుత్వశక్త్యాయాం సత్యాం తన్మూలేన ప్రరోచనానుపపత్త్యా విధిశేషతయాఽధ్యాపనాద్యుపపత్తేః. తర్కానుగృహీతనిర్దోషశ్రుతిసిద్ధదేహాత్మభేదస్తాత్త్విక ఇతి చేత్- తత్పురుషార్థభూతస్య పరమాత్మనః ప్రతిపాద్యత్వేఽపి తుల్యం. దేహాత్మభేదసాధకహేతూనాం త్వనుసన్ధానాదాన్తరభ్రాన్తిహేతుత్వనిశ్చయ ఇతి చేత్- తర్హి తేనైవ హేత్వన్తరేణ దేహాత్మభేదస్సిద్ధ ఇతి తద్జ్ఞాపనాయ వేదాన్తవాక్యానామనపేక్షితత్వాద్విధిశేషతయా తదధ్యాపనాదికం నోపపద్యతే. ఏవం నిరూపకాధికారస్యశాస్త్రస్యార్థసద్భావభ్రాన్త్యా పురుషార్థపర్యవసానానుపపత్త్యా ప్రవర్తక

అతః * యతో వా ఇమాని భూతాని జాయన్త ఇత్యాదివాక్యం నిఖిలజగదేకకారణం నిరస్తనిఖిలదోషగన్ధం సార్వజ్ఞ్యసత్యసఙ్కల్పత్వాద్యనన్తకల్యాణగుణాకరమనవధికాతిశయానన్దం బ్రహ్మేతి బోధయతీతి సిద్ధమ్॥

సమాప్తం సమన్వయాధికరణమ్.

వాక్యానాం ప్రతిబన్ధిత్వముక్తి ప్రత్యక్త్వౌపనిషదేష్వపీత్యాదిభాష్యం ప్రవృత్తమ్. ఉక్తస్య హేతోర్ద్విపర్యయే పర్యవసానం దర్శయన్నధికరణార్థముపసంహరతి (అత ఇతి) కారణవాక్యానామర్థమాహ (నిఖిలేతి) నిఖిలశబ్దః సర్వైర్నిత్యతయాభిమతానామాకాశాదీనామపి కార్యత్వజ్ఞాపనార్థః ఏకశబ్దో నిమిత్తోపాదానైక్యద్యోతకః. *యతో వా ఇమానీత్యాదివాక్యశోధకవాక్యార్థశ్చ గృహీత ఇత్యభిప్రాయేణాహ (నిరస్తేతి) అత్ర నిఖిలశబ్దేన చిదచిద్గతాః క్లేశకర్మాదయో జన్మాదయశ్చ వివక్షితాః. కదాచిద్దోషసంబన్ధాభావస్త్వాద్యావర్తకేన గన్ధశబ్దేన సదాతత్ప్రత్యనీకత్వముక్తం భవతి. కారణత్వోపయికాన్ గుణానాహ (సార్వజ్ఞ్యేతి) ఏతదధికరణసిద్ధమర్థమాహ (అనవధికేతి) (బోధయతీతి) అధ్యాపనాద్యుపపత్తయే పురుషార్థపర్యవసానస్యాపేక్షితత్వాత్, శ్రుతావనధికార్యస్య శాస్త్రస్యార్థసద్భావాభావనిశ్చయే సతి పురుషార్థపర్యవసానానుపపత్తేస్తదుపపత్త్యర్థం ప్రవర్తక వాక్యానామివ అర్థసద్భావే ప్రామాణ్యమఙ్గీకార్యమితి యథోక్తలక్షణం బ్రహ్మ *యతో వా ఇమానీత్యాదివాక్యం ప్రతిపాదయతీత్యర్థః. ....

శాస్త్రారమ్భసిద్ధ్యర్థమేవ చతుస్సూత్రీ మృషావాదినాం పక్షేన సఙ్గచ్ఛతే - తత్పక్షే విషయప్రయోజనానుపపత్త్యా శాస్త్రస్యానారమ్భణీయత్వాత్. తథాహి- విషయః కిం బ్రహ్మ- ఉత భేదమిథ్యాత్వం- ఉత జీవబ్రహ్మణోరైక్యం. న ప్రథమః- బ్రహ్మణో వేద్యత్వానభ్యుపగమాత్, వేద్యత్వే ఘటాదేరివాననుభూతిత్వప్రసఙ్గస్య స్వోక్తత్వాచ్చ. వ్యావహారికం వేద్యత్వమస్తీతి చేత్ - ఘటస్యాపి వేద్యత్వం వ్యావహారికమితి తద్వదేవాననుభూతిత్వప్రసఙ్గో దుర్వారః. వాస్తవవేద్యత్వాభావస్య బ్రహ్మణి సాధ్యత్వే ఘటస్య వ్యతిరేకదృష్టాన్తత్వం న ఘటతే- ఘటస్య వాస్తవవేద్యత్వాభావవిరహాభావాత్. అనుభూతిః పరమార్థతో న వేద్యా- అనుభూతిత్వాత్ - యత్పరమార్థతో వేద్యం తన్నానుభూతిః- యథా ఘట ఇత్యుక్తే వ్యతిరేకదృష్టాన్తస్సాధ్యావ్యావృత్తో హి స్యాత్- న హి ఘటః పరమార్థతో వేద్యః. వేద్యత్వేऽననుభూతిత్వప్రసఙ్గస్యానావృత్త్యై బ్రహ్మణో వేద్యత్వాఙ్గీకారేऽపి బ్రహ్మణశ్శాస్త్రవిషయత్వమయుక్తం- ప్రత్యక్షస్య సన్మాత్రగ్రాహిత్వమభ్యుపగచ్ఛతస్తవ మతే శాస్త్రానర్థక్యప్రసఙ్గాత్. అప్రాప్తే హి శాస్త్రమర్థవత్. న ద్వితీయః- దృశ్యత్వాదినా లిఙ్గేన భేదమిథ్యాత్వముపపన్నమానస్య తవ శాస్త్రానర్థక్యప్రసఙ్గాత్. తత్పక్షే గ్రాహకప్రత్యక్షాదిప్రమాణవిరుద్ధస్య ప్రపఞ్చమిథ్యాత్వస్య యథావాదిత్వైక్యస్యేవ శాస్త్రేణ ప్రతిపాదనాయోగాత్ శాస్త్రస్య నిర్విషయత్వం స్యాత్- అప్రాప్తే హి శాస్త్రమర్థవత్. సాధకస్యైవ బాధకస్యాప్యగోచరత్వం హ్యప్రాప్తత్వం. జ్వాలాభేదానుమానవైషమ్యం చ త్రివిధం ప్రాగేవ ప్రపఞ్చితం. ప్రమాణాన్తరవిరోధశ్చ తాత్పర్యలిఙ్గమితి తద్విరుద్ధార్థతాత్పర్యాऽసంభవశ్చ ప్రాగేవోక్తః. అతో భేదమిథ్యాత్వస్య విషయత్వమయుక్తం. తృతీయశ్చ కల్పోऽనుపపన్నః- బ్రహ్మణోऽపి వేద్యత్వప్రసఙ్గాత్. న హి ఘటపటయోరేకత్వముచ్యతే శాస్త్రేణ- అపి తు జీవబ్రహ్మణోరేకత్వం- తదానీం బ్రహ్మశబ్దేన బ్రహ్మణ్యనవబోధితే కథం తస్య జీవస్యైక్యం వక్తుం శక్యతే. న హి జీవ ఏక ఇత్యుక్తే జీవబ్రహ్మణోరైక్యం సిధ్యతి- ఘట ఏక ఇత్యుక్తే ఘటపటైక్యవత్. యద్యైక్యోపదేశవాక్యేషు *అయమాత్మా బ్రహ్మేత్యాదిషు బ్రహ్మణశ్శబ్దబోధ్యత్వం సోఢవ్యం- తర్హి ప్రాధాన్యేన బ్రహ్మణ ఏవ శాస్త్రప్రతిపాద్యత్వం కిమితి నాభ్యుపగమ్యతే. *సర్వే వేదా యత్పదమామనన్తీత్యారభ్య *తద్విష్ణోః పరమం పదమిత్యాది శ్రుత్యస్వారస్యమేవ తదనభ్యుపగమఫలం. కిం చ- ఉపదిశ్యమానమైక్యం కిం బ్రహ్మస్వరూపానతిరిక్తం- ఉతాతిరిక్తం. అనతిరిక్తత్వే స్వరూపవేద్యత్వపక్ష ఏవ స్యాత్. తథా చోపదేశవైయర్థ్యాదిదోషప్రసఙ్గః- స్వరూపమాత్రస్య ప్రతిపన్నత్వాత్. అతిరిక్తత్వే తత్కిం పరమార్థభూతం- ఉతాపరమార్థభూతం. ప్రథమే నిర్విశేషత్వభఙ్గః. ద్వితీయే జ్వాలైక్యదేహాత్మైక్యాపారమార్థ్యజ్వాలాభేదదేహాత్మభేదపారమార్థ్యవజ్జీవబ్రహ్మభేదపారమార్థ్యం స్యాత్. కిం చ- జీవబ్రహ్మణోరైక్యం నామ కిమన్తఃకరణస్య సంవిదశ్చైక్యం- ఉత సంవిదవచ్ఛిన్నాన్తఃకరణస్య సంవిదశ్చ- ఉతాన్తఃకరణావచ్ఛిన్నసంవిదః కేవలసంవిదశ్చ. న ప్రథమః- జడాజడయోరైక్యానుపపత్తేః. నాపి ద్వితీయతృతీయౌ- విశిష్టైక్యేऽభ్యుపగమ్యమానే విశేషణత్వేన విశేష్యత్వేన వా తదన్తర్భూతస్యాన్తఃకరణస్యాపి సంవిదైక్యప్రసఙ్గాత్. తయోశ్చ అజడత్వజడత్వాభ్యాం సత్యత్వానృతత్వాభ్యాం చైక్యమయుక్తమిత్యుక్తం. అన్తఃకరణోపలక్షితజ్ఞప్త్యైక్యం విషయ ఇతి చేత్- తదుపలక్షితజ్ఞప్తేః కేనైక్యముపదిశ్యతే. కిం స్వాత్మనైవ- ఉత జ్ఞప్త్యన్తరేణ. న ప్రథమః- ఉపదేశవైయర్థ్యాత్. న హి కస్యచిద్వస్తునః స్వస్మాదభిన్నత్వముపదేష్టవ్యం- స్వస్మాద్భేదప్రసఙ్గాభావాత్. జ్ఞప్త్యన్తరేణ చేత్. కిం పరమార్థతోऽభిన్నేన- ఉతాభిన్నేన. న ప్రథమః- అనభ్యుపగమాదనుపపన్నత్వాచ్చ. అభిన్నేన చేత్. భేదప్రతీతిరస్తి వా- న వా. న చేదైక్యోపదేశవైయర్థ్యం. అస్తి చేద్భేదమిథ్యాత్వోపదేశ ఏవైక్యోపదేశస్స్యాత్. భేదమిథ్యాత్వస్యానుమానసిద్ధత్వాభిమానాత్ శాస్త్రస్య నిర్విషయత్వం స్యాత్. భేదపారమార్థ్యే దృశ్యత్వానుపపత్తిరిత్యాదితర్కానుగృహీతం శాస్త్రం భేదమిథ్యాత్వే ప్రమాణమితి న శాస్త్రస్య నిర్విషయత్వమితి చేత్. న- తర్కస్య బుద్ధిం సాత్మ్యం న స్యాదితి తర్కానుగృహీతేన *నహింస్యాదితి శాస్త్రేణ వైధహింసాయామప్రసక్తాయాం ప్రతిపాదనానుపపత్తివచ్చాప్రసిద్ధభేదస్య శాస్త్రేణ మిథ్యాత్వప్రతిపాదనానుపపత్తేః, సంబన్ధిభేదభిన్నానాం సంబన్ధానాం చ [illegible]

భేదస్య ప్రత్యక్షాదిసిద్ధత్వాత్ తద్విరుద్ధత్వాదద్వైతశ్రుతేః శ్రుతిభేదమిథ్యాత్వస్యశాస్త్రేణ ప్రతిపాదనానుపపత్తేశ్చ. నాహంబ్రహ్మేతి ప్రత్యక్షా ... ఇతి. యదాసు పశ్యః పశ్యతే రుక్మవర్ణం కర్తారమీశం పురుషం బ్రహ్మయోనిమ్ ... ప్రత్యక్షాదేర్భేదవిషయత్వం. శ్రోత్రాదీనీన్ద్రియాణి ... సంవిదః. విషయాదిశాస్త్రసిద్ధః ప్రత్యక్షాదిసిద్ధశ్చ కాలతో విషయతశ్చ క్రియాకర్త్రాదిభేదః అన్తఃకరణవృత్తిభేదవిషయా సా శ్రుతిరితి చేన్న. స్వాప్నశ్రుతేర్వృత్తిగోచరత్వే సతి సంవిదైక్యం. సంవిదైక్యే సతి భేదశ్రుతేర్వృత్తిగోచరత్వమిత్యన్యోన్యాశ్రయప్రసఙ్గాత్, జ్ఞాతృజ్ఞేయావచ్ఛిన్నతయా ప్రతీయమానస్య జ్ఞానస్యాన్తఃకరణక్రియాత్వే వృత్తరూపేణ జ్ఞానస్య శకలవిషాణాయమానత్వాచ్చ. తథైవ మిథ్యాత్వప్రతిపాదనం శకలవిషాణభేదమిథ్యాత్వప్రతిపాదనతుల్యమితి న శాస్త్రస్య నిర్విషయత్వసిద్ధిః. సంప్రతిపన్నజ్ఞానానామేవ మిథ్యాభేదస్య మిథ్యాత్వం శాస్త్రవిరోధాత్ ప్రత్యక్షవిరోధాచ్చ పశ్వాలమ్భనాధర్మత్వవత్ యూపాదిత్యైక్యవచ్చ న శాస్త్రం ప్రతిపాదయితుం శక్నోతి. అతశ్శాస్త్రస్య విషయాభావాత్ అనారమ్భణీయత్వం తథా - ప్రయోజనం చ న ఘటతే. తథాహి - ప్రయోజనం ద్వివిధం శాస్త్రస్య - ఉపాయభూతమవాన్తరప్రయోజనం, తత్సాధ్యం పరమప్రయోజనం, చేతి. తత్ర బన్ధనివర్తకజ్ఞానసిద్ధిరవాన్తరం - మోక్షస్తు పరమం ప్రయోజనం. తత్రేదానీముపజాయమానం వాక్యజన్యజ్ఞానమనిత్యకమిత్యవిగీతం - వసిష్ఠపరాశరకృష్ణద్వైపాయనాదీనాం పూర్వముత్పన్నం జ్ఞానమస్యైషాముత్పత్స్యత ఇత్యత్యైనా సంభావితం తేషాముత్పన్నం చేత్ భేదప్రతిభాసో న స్యాత్ సనివర్తిష్యత ఇతి చేత్ - తత ఏవ తదనీన్తనానామన్యేషామపి నివర్తిష్యత ఇతి న శాస్త్రమారమ్భణీయం స్యాత్. ప్రపఞ్చస్య సత్యత్వాదేవ జ్ఞాననివర్త్యత్వాభావాదనివర్తకం జ్ఞానం నావాన్తరఫలమితి న తదర్థం శాస్త్రమారమ్భణీయం. పరమప్రయోజనం చ న సిద్ధ్యతి ... యభేదస్యాసత్యస్య నివృత్తేరసమ్భావితత్వాత్. కించ - శాస్త్రశ్రవణాధికారోజ్జీవితోత్పన్నా - జ్ఞాతుర్వా న ప్రథమః - జ్ఞాతుః ... నాశత్వాత్ న ద్వితీయః - జ్ఞాతుస్స్వనాశస్యాపురుషార్థత్వేన శ్రవణాదౌ ప్రవృత్త్యనుపపత్తేః యత్సమ్బన్ధి సుఖం దుఃఖనివృత్తిశ్చ పురుషార్థః - స హి ప్రత్యగర్థః - అహం నిర్దుఃఖః సుఖీ స్యామితి హి ప్రతీతిః తస్య పురుషార్థవతో నాశః కథం పురుషార్థః - పురుషార్థాన్తరం వా తిరస్కృత్యయితు నస్యాద్వేపురుషార్థభావేత్ అథోచ్యేత - భవత్యథైష స్వనాముక్తిస్సహాశాస్త్రాధికారః. ప్రథమే స్వనాశసాం పురుషార్థత్వాదప్రవృత్తిః - ఉపాధి ... ప్రపనాశోహి స్వనాశః ద్వితీయే తు ముక్తస్య శాస్త్రానపేక్షత్వాదనధికార ... వినాశో నాపురుషార్థః ... స్థానాదితి చేత్ తర్హి జ్ఞాతృత్వస్యాపాధికత్వాత్ తన్నివృత్తౌ స్వరూపం తిష్ఠతీతి నాపురుషార్థ ఇతి. నైవం - సంవిదితా ... దారోపితత్వస్య తత్సిద్ధేరవశ్యంభావాత్, అన్యస్య చ జ్ఞాతురప్రతిధర్మత్వాభావాత్, యది జ్ఞప్తిస్వరూపం - జ్ఞాతా ... తదానీం ... స్యాత్ అహం సుఖీ దుఃఖీ ... జానామీత్యాత్మనః ... ధర్మతా ప్రతీతే ... తయా ప్రతీతే, ... త్వాత్ సుఖదుఃఖ ... స్యాత్మనాశో పురుషార్థ ఏవ - ... అచేతనప్రకృతి ... లినోఽహమితి ప్రత్యయస్య పురుషస్య ... అత్యన్తాసత్ ... స్వరూపానన్దస్థితిత్వాదభ్య ... నుకాలిక ప్రతీత్యా నిరూపక ప్రతీత్యా ... స్వరూపత్వం - ప్రాగపి ... ప్రతిపన్నత్వాత్ ... దేహాదివ్యతిరిక్తపుమర్థస్స్యాత్ ద్వితీయే ... జ్ఞాతా ... స్వరూపపరిలసన్నాశో పురుషార్థః. నైవం - ముముక్షోర్పహ ... దిత్యేతి లోకదృష్ట్యా ... దేశ్యస్య ... రేక ప్రతీతే, అహమర్థస్య ... ప్రాగేవ ... తయా నిరూపక ప్రతీతాపత్తు ముక్తస్యైవ స్వరూపతా ప్రతీతే, ... నాపురుషార్థత్వస్య ... వారత్వాత్ అతో విషయప్రయోజనాభావాచ్చ శాస్త్రస్యానారమ్భణీయత్వం పూర్వపక్షిణాం పక్షేణితం పక్షాద్భావినో నిత్యానిత్యవివేకాదేర్భావ్యత్వాత్ యోగాదే ... పరోక్షోపపన్న ఇతి పూర్వమేవోక్తం. శాస్త్రానర్థస్య నిత్యానిత్యవివేకస్య వేదాన్తశ్రుత్వా, ... విచారస్య నిరాకాఙ్క్షత్వాచ్చ ... చారస్య తు త్వాభావాత్, నిత్యానిత్యవిషయాపాత ప్రతీతేః ఉభయసాధారణత్వాదేకాన్తతో ... నిచారహేతుత్వాభావాత్, ఇతిహాసపురాణాదిభ్యః ... యవిపర్యయగ్రస్తతయానిత్యానిత్యాది ప్రతీతేః ... జిజ్ఞాసాజనకత్వాభావేన ... విచారం ప్రతి హేతుత్వాభావాత్, ... స్తః యన్నిత్యం తదుపాదేయం - యదనిత్యం తద్ధేయమితి వివేకో నిత్యానిత్యవివేక ఇత్యుత్పత్తి ... వేదాన్తైరపి పురుషార్థప్రతిపాదనావగమాత్తదారమ్భః - తదారమ్భాత్తైర్ముని ... పురుషార్థప్రతిపాదనాత్ ... మిత్యన్యోన్యాశ్రయప్రసఙ్గాత్, శాస్త్రానపి ... పురుషార్థ ... యా బ్రహ్మవిచారం ప్రత్యేకాన్తతో హేతుత్వాభావాత్, శాస్త్రస్య ... తదభావస్య వేదాన్తైరుత్పన్నాపరనిశ్చయస్య ... దన్యోన్యాశ్రయప్రసఙ్గాత్, వేదాన్తదితరశాస్త్రే ... పురుషార్థసద్భావాసద్భావ ... వచనాదవగమ్యత్వేన శారీరకమీమాంసాశాస్త్రపేక్షేణ తదనారమ్భణీయత్వప్రసఙ్గాచ్చ జీవబ్రహ్మణోరైక్యస్య శాస్త్రవిషయత్వాఙ్గీకారే బ్రహ్మజిజ్ఞాసాపదం చ న సఙ్గచ్ఛతే. బ్రహ్మణో జిజ్ఞాస్యత్వం హి - శబ్దాదవగమ్యతే - న జీవబ్రహ్మణోరైక్యస్య యథా ధర్మజిజ్ఞాసాపదం ధర్మమాత్రస్య జిజ్ఞాస్యతాం వక్తి - న తు ధర్మాధర్మయోరైక్యస్య జిజ్ఞాస్యత్వం - తద్వదేవ హి బ్రహ్మజిజ్ఞాసాపదం నిర్విశేషస్యనబ్రహ్మణో లక్షణం కిఞ్చన ఘటతే - విశేషణతయా లక్షణత్వే సవిశేషత్వప్రసఙ్గాత్, ఉపలక్షణతయా లక్షణత్వే పూర్వప్రతిపన్నాకారాన్తరస్య ఉపలక్షణస్య ఆకారాన్తరస్యాభావేనోపలక్షణ ... తదభ్యుపగమే సవిశేషత్వప్రసఙ్గాచ్చ స్వరూపమేవోపలక్షణమిత్యుపమితి చేత్ తత్స్వరూపం ప్రాక్ప్రతిపన్నం- నవా ప్రతిపన్నం చేత్ ఉపలక్షణవైయర్థ్యం అప్రతిపన్నత్వే స్వప్రకాశతాహానస్యాత్, ఉపలక్షయితుమశక్యతా, చ ... దారత్వాకారేణావగతస్య దేవదత్తస్య ... జ్ఞాప్యత్వం హ్యుపలక్ష్యత్వం ప్రాగనవగతా ప్రపఞ్చవ్యావృత్తిరుపలక్ష్యాకార ఇతి చేత్ - ప్రపఞ్చవ్యావృత్తేః స్వరూపా

తిరిక్తత్వే సవిశేషత్వప్రసఙ్గాత్. అనతిరిక్తత్వే తత్స్వరూపం ప్రాగేవ భాతమిత్యుపలక్షణవైయర్థ్యం. కించ - కథం కారణత్వోపలక్షితేఽపి ప్రపఞ్చవ్యావృత్తిః. కారణత్వం నామ కార్యజగదధ్యాసాధిష్ఠానత్వం- అతోఽధ్యస్తాదనృతాత్ ప్రపఞ్చాదధిష్ఠానస్య బ్రహ్మణస్సత్యతయా వ్యావృత్తిరితి చేత్, న- ఘటాద్యధిష్ఠానస్య మృద ఇవ బ్రహ్మణోఽప్యనృతత్వేన వ్యావృత్త్యప్రసక్తేః. ఘటాదికారణస్యాపి మృదాదేః కారణాన్తరేఽధ్యస్తత్వాదసత్యత్వం- నాత్ర యవన్త్రికృత్స్నకార్యాధిష్ఠానస్య బ్రహ్మణోఽన్యత్రాధ్యస్తత్వాభావాన్నాసత్యత్వమితి చేత్. న - *ఇదమగ్ర ఆసీదితీదంశబ్దవాచ్యం కార్యమాత్రం ప్రత్యధిష్ఠానత్వశ్రవణేన బ్రహ్మణోఽపి కారణాన్తరాధ్యస్తత్వావిరోధాత్, బీజాఙ్కురన్యాయేన ప్రవాహానాదిత్వోపపత్తేశ్చ. కృత్స్నకార్యకారణస్య బ్రహ్మణః కారణాన్తరప్రతిషేధేనాకార్యత్వాత్సత్యత్వమితి ప్రపఞ్చవ్యావృత్తిరితి చేత్. తర్హ్యకార్యత్వమాత్రేణ బన్ధాద్వ్యావృత్తిసిద్ధేః కారణత్వోక్తివైయర్థ్యాదకార్యత్వశ్రుతిరేవ లక్షణవాక్యత్వేనోదాహర్తవ్యా స్యాత్ -నతు *యతో వా ఇమానీత్యాది శ్రుతిః. అకార్యత్వశ్రుతిరేవ వివక్షితేతి చేత్- తర్హి *స కారణం కరణాధిపాధిపో న చాస్య కశ్చిజ్జనితా న చాధిప ఇత్యకార్యత్వశ్రుతేః కరణాధిపాధిపశబ్దవాచ్యేశ్వరవిషయత్వాల్లక్ష్యవస్తునో నిర్విశేషత్వం న సిధ్యేత్. కించ- జగత్కారణత్వరూపలక్షణవిశేషోఽప్యస్య నిర్విశేషత్వవిరోధీ - సార్వజ్ఞ్యాదిగుణాక్షేపకత్వాత్తస్య. ఆక్షిప్తమపి సార్వజ్ఞ్యాదికం వస్తుమాత్రోపలక్షణమితి చేత్. న - సార్వజ్ఞ్యేన వస్తున్యుపలక్షితే సతి సర్వశక్తిత్వాద్యుపలక్షణాన్తరవైయర్థ్యాత్. న హి శాఖయా చన్ద్ర ఉపలక్షితే ప్రాసాదాగ్రేణ ప్రయోజనం. సార్వజ్ఞ్యేన నిర్విశేషవస్తూపలక్షణం వ్యాహతం చ- స్వేన సవిశేషస్యాశ్రయస్య నిర్విశేషత్వజ్ఞాపనాయోగాత్, సర్వశక్తిత్వాదివిశేషాన్తరరాహిత్యజ్ఞాపనాసామర్థ్యాచ్చ. అతో లక్షణసూత్రం నిర్విశేషపక్షవిరుద్ధం. తృతీయం సూత్రమపి న ఘటతే- నిర్విశేషవస్తుని తాత్పర్యవిషయే సతి కారణత్వాక్షిప్తసార్వజ్ఞ్యాదిసమర్థనం క్వోపయుజ్యతే. ప్రసఙ్గాదపి న తత్సమర్థనం న్యాయ్యం- నిర్విశేషత్వవిరోధాత్. కించ-ఋగ్వేదాదిశాస్త్రం స్వవిషయాదధికవిషయజ్ఞానవదుపాదానకం- వాక్యత్వాదిత్యనుమానమప్యసంగతం. తథా హి - కిమధికవిషయజ్ఞానవదుపాదానకత్వం సాధ్యం- ఉత తదభివ్యక్తకత్వం- ఉత తదుచ్చారితత్వం. ప్రథమే దృష్టాన్తస్సాధ్యవికలః- ఆకాశగుణస్య శబ్దస్య కాళిదాసాద్యుపాదానకత్వాభావాత్. న ద్వితీయః- వేదస్య పౌరుషేయత్వప్రసఙ్గాత్. న తృతీయః- అనైకాన్తికత్వాత్. న హి వైదికమన్యద్వా వాక్యముచ్చారయతాం బాలాదీనాం తద్విషయాదధికవిషయజ్ఞానమస్తి. శాస్త్రప్రమాణకత్వం సూత్రార్థ ఇతి చ వ్యాఖ్యా బ్రహ్మణోఽనుభావ్యత్వమనభ్యుపగచ్ఛతాం న ఘటతే. చతుర్థసూత్రే బ్రహ్మణః ప్రాధాన్యేన శాస్త్రయోనిసూత్రనిర్దిష్టత్వాభావాత్తచ్ఛబ్దస్య బ్రహ్మపరత్వం న స్వారసికం. వేదాన్తవాక్యానాం భ్రమనివర్తకసాక్షాత్కారజ్ఞానజనకతయా ప్రయోజనపర్యవసాయిత్వం- వాక్యార్థజ్ఞానమాత్రేణ బన్ధనివృత్తేశ్శాస్త్రప్రత్యక్షవిరోధధ్వస్తత్వాదనుపపన్నం. తదన్యథాసిద్ధిప్రతివిధానేన చ పూర్వమేవ కృతం. కించ - కస్య భ్రమనివృత్తిః. కిం బ్రహ్మణః- ఉత చేతనస్య. న తావద్బ్రహ్మణః - తస్యాఽచేతనత్వేన భ్రమాశ్రయత్వాభావాత్. చేతనో హి భ్రాన్త్యాశ్రయః. జడత్వం భ్రమానాశ్రయత్వే ప్రయోజకమితి చేత్ - త్వయా జడత్వేనాభిమతే జ్ఞాతరి భ్రమానాశ్రయత్వాభావేన సాధ్యసమవ్యాప్త్యసిద్ధేః. చేతనస్య భ్రమనివృత్తిరపి భవత్పక్షే న పురుషార్థస్స్యాత్ - జ్ఞాతురపి నివర్త్యకోటినివిష్టత్వాత్తం ప్రతి స్వనాశస్యాపురుషార్థత్వాచ్చ. రాజ్ఞశ్శత్రునివృత్తివజ్జ్ఞానరూపస్యాత్మనో జ్ఞాతృనివృత్తిః పురుషార్థ ఇతి చేత్. న- జ్ఞాతురేవాత్మత్వాత్, జ్ఞాతృధర్మతయాఽవగతస్య జ్ఞానస్యేచ్ఛాద్వేషాదేరివాత్మత్వాభావాత్, ఆత్మత్వాభ్యుపగమేఽపి తస్య పురుషార్థాన్వయిత్వాభావేన పురుషార్థప్రతిసంబన్ధిత్వానుపపత్త్యా జ్ఞానం ప్రతి జ్ఞాతృనివృత్తేః పురుషార్థత్వాయోగాత్. పురుషేణార్థనీయస్య హి పురుషార్థత్వం. జ్ఞానస్యాత్మత్వపురుషార్థప్రతిసంబన్ధిత్వాభ్యుపగమేఽపి తదపేక్ష్యజ్ఞాతృనివృత్తేః పురుషార్థత్వమయుక్తం- జ్ఞానం ప్రతి జ్ఞాతుర్దుఃఖతద్ధేతుత్వయోరన్యతమత్వాభావాత్. సుఖదుఃఖభోక్తారం ప్రతి సుఖతద్ధేతూనాం దుఃఖతద్ధేతునివృత్తేరపి హి పురుషార్థత్వం. న హి జ్ఞాతా జ్ఞప్తేర్దుఃఖరూపః, న చ దుఃఖజనయితా,- జ్ఞానస్య దుఃఖానుభవితృత్వాయోగాత్. ప్రవృత్తినివృత్తిపరత్వేన ప్రయోజనపర్యవసానం త్వయైవాపాస్తం ధ్యాననియోగవాదప్రతిక్షేపే. అతోఽనుపపన్నం శాస్త్రస్య త్వదుక్తం ప్రయోజనపర్యవసాయిత్వం.——— యాదవప్రకాశీయాస్తు - దుఃఖత్రయాభిభూతజ్ఞానానన్తరం తదుపశమోపాయే పురుషప్రవృత్తేరేవ హేతోర్బ్రహ్మైవ జిజ్ఞాస్యం- న తు ప్రధానాదీనీతి ప్రథమసూత్రార్థం వర్ణయన్తి. అస్తు బ్రహ్మణో జిజ్ఞాస్యత్వం- నైతావతా ప్రధానాదీనామజిజ్ఞాస్యత్వం- తేష్వన్యతమస్యైవ బ్రహ్మశబ్దార్థత్వాత్. శాస్త్రేణ హి బ్రహ్మానూద్య తజ్జ్ఞానం విధీయతే. ఏకేన వాక్యేనైకస్యార్థస్య విధానానువాదాయోగాత్ అనువాదః ప్రమాణాన్తరసాపేక్షః. ప్రమాణాన్తరైశ్చ వాదిభిస్సంభావితాస్తత్త్వప్రకారవిశేషాస్సర్వే పరికల్పితా ఇతి తత్త్వాన్తరోత్ప్రేక్షణాశక్యా. అతస్తేష్వన్యతమస్యైవ జ్ఞాతవ్యత్వవిధానాయ శాస్త్రేణానువాదః క్రియత ఇతి శఙ్కాపరిహారార్థం జన్మాదిసూత్రం. సన్మాత్రవపుషోఽనేకశక్తిశాలిన ఏకస్మాదద్వితీయాత్ బ్రహ్మణః కృత్స్నస్య చిదచిత్ప్రపఞ్చస్య జన్మస్థితిలయం ప్రతిపాద్యం- అతశ్చ దృశ్యన్త ఏవం వాద్యన్తరైరపరికల్పితమితి న తత్పరికల్పితానామన్యతమస్య బ్రహ్మశబ్దార్థత్వమితి సూత్రార్థమాహుః. ఏవం తర్హి ప్రమాణాన్తరాసిద్ధత్వాచ్ఛాస్త్రేణానువాదాసంభవ ఇతి శఙ్కాయాం శాస్త్రయోనిత్వాదిత్యుచ్యతే. వేదాన్తైర్హ్యేకేనాపి వాక్యేన ప్రతిపాదితస్య వాక్యాన్తరేణానువాదయోగ్యత్వం - ప్రమాణాన్తరానాఘ్రాతచరవస్తుప్రతిపాదనక్షమత్వం శబ్దస్య హి నేతి సూత్రతాత్పర్యం వదన్తి. తథాపి సిద్ధవ్యుత్పత్త్యభావాత్, ప్రవృత్తినివృత్తిరహితవాక్యస్య ప్రయోజనాభావాచ్చ బ్రహ్మణశ్శాస్త్రప్రతిపాద్యత్వాయోగశఙ్కాపరిహారపరం సమన్వయసూత్రం వ్యాచక్షతే. తత్ర తావత్ప్రథమసూత్రే దుఃఖత్రయాభిభూతజ్ఞానస్య పూర్వవృత్తత్వం ప్రాగేవ ప్రతిక్షిప్తం- ప్రత్యక్షాదినా తజ్జ్ఞానేఽపి వివక్షితేతరపరిహారస్యాయుర్వేదాదిసిద్ధత్వాత్, స్వర్గాదేరపి తాపత్రయాన్తర్భావజ్ఞానస్య చ సాఙ్ఖ్యాదిశాస్త్రాన్తరాధీనత్వే మోక్షోపాయస్యాపి తత్రైవ సులభతయా వేదాన్తైరపేక్ష్యత్వాద్వేదేన తజ్జ్ఞానస్య తత్కర్మవిచారసాపేక్షతయా తత్పూర్వవృత్తత్వాపాతాచ్చేతి. ప్రధానాదీనామజిజ్ఞాస్యతాపరత్వం చ పూర్వమేవ నిరస్తం- శ్రుత్యవిరుద్ధాంశే కాపిలాద్యాదిశాస్త్రస్య భవద్భిరఙ్గీకృతత్వాత్, విరుద్ధాంశే చాప్రామాణ్యస్య విరోధాధికరణన్యాయసిద్ధత్వాత్, తత్ప్రమేయదౌస్థ్యస్య తర్కపాదే దర్శయిష్య

మాణత్వాత్, వేదాన్తవాక్యానాం అతత్పరత్వస్య ఈక్షత్యధికరణాదిషు వక్ష్యమాణత్వా, చ్ఛాస్త్రస్య కృతకరత్వప్రసఙ్గాదితి. జన్మాదిసూత్రస్య వాక్యస్తరాపాదితకల్పితత్రయాకారోపనిషదతత్త్వవైలక్షణ్యాత్ బ్రహ్మశబ్దస్య తత్పరికల్పితప్రధానాద్యన్యతమవిషయత్వనిరాసపరత్వం చాయుక్తం- విశేషణభేదాయత్తవిశేష్య బహుత్వపరిహారాభావే సత్యద్వితీయవస్తునస్సమస్తజగత్కారణత్వప్రతిపాదనానుపపత్తేః. చిదచిత్ప్రపఞ్చస్యాద్వితీయకారణతయాభిహితస్య నరకస్థత్వైశ్వర్యపౌపనిషదతత్త్వవైలక్షణ్యం భవద్భిరుక్తం. వేదాన్తవేద్యతత్త్వస్యోక్తప్రకారేణ ప్రధానాదివైలక్షణ్యం చేక్షత్యధికరణాదిన్యాయనైరపేక్ష్యేణ న సిధ్యతి- ఇహ వక్ష్యమాణవ్యతిరిక్తన్యాయాన్తరానుక్తేః, వక్ష్యమాణానుకూలత్రీనాం వక్ష్యమాణన్యాయోపన్యాసాభావాద్యోగా, చ్చ. వక్ష్యమాణోపజీవనే చ తత ఏవ తత్త్వవైలక్షణ్యం ప్రధానాదేరజిజ్ఞాస్యత్వం చ సిధ్యతీతి కృతకరత్వం స్యాత్. వాక్యాన్తరేణ ప్రతిపాదితస్య వాక్యాన్తరేణానువాదసంభవపరత్వం చ శాస్త్రయోన్యధికరణస్యాయుక్తం- కృతకరత్వాదేవ. *అగ్నిహోత్రం జుహోతీతి వాక్యాన్తరేణ విహితస్య హోమస్య *దధ్నా జుహోతీతి వాక్యాన్తరేణానువాదః పూర్వకాణ్డే ప్రసిద్ధః, ఆగ్నేయాదిషట్కాంతదుత్పత్తివాక్యవిహితం *య ఏవం విద్వాన్ పౌర్ణమాసీం యజతే * య ఏవం విద్వానమావాస్యాం యజత ఇతి వాక్యాభ్యామనూద్యత ఇతి చ తత్ర తత్ర ప్రసిద్ధం,. అతో వాక్యభేదేన విధానానువాదసంభవో నాత్ర వ్యుత్పాద్యః. సమన్వయసూత్రస్య చ ప్రవృత్తినివృత్తిపరత్వాభావే వి శాస్త్రస్య ప్రయోజనవత్తా ప్రతిపాదనపరత్వమిష్టం. సిద్ధేవ్యుత్పత్తిప్రతిపాదనపరత్వం త్వయుక్తం - ప్రథమసూత్రే నైవ సిద్ధార్థవ్యుత్పత్తేస్సమర్థితత్వాత్. తత్ర చ తత్సమర్థనాభావే న త్వదుక్తార్థపరత్వే తత్సూత్రస్యానయక్యస్యోపపాదితత్వా, చ్చ సిద్ధవస్తుమాత్రే శబ్దశక్తిసమర్థనాభావే సతి సిద్ధవస్తువైలక్షణ్యతద్విధానానువాద తత్ప్రయోజనాదినిరూపణస్యానపేక్షితత్వేన జన్మాదిసూత్రత్రయోపాత్తానన్యతత్త్వపూర్వకతావశ్యంభావాత్, వక్ష్యమాణోపజీవనే నోత్థానే ప్రతిపత్తిక్రమసామఞ్జస్యాభావా, దాద్యసూత్రస్యాపేక్షితభేదనపేక్షితవిధానపరత్వాయోగా, చ్చ. అతో భాష్యకారోక్తార్థపరత్వమేవ చతుస్సూత్ర్యా ఉపపన్నమ్. ....*

సమాప్తం సమన్వయాధికరణమ్.

చతుస్సూత్రీ వృత్తా.

౫॥ సూ. ఈక్షతేర్నాశబ్దమ్.

యతో వా ఇమానీత్యాదిజగత్కారణవాదివాక్యప్రతిపాద్యం సర్వజ్ఞం సర్వశక్తి సమస్తహేయప్రత్యనీక కల్యాణైకతానం బ్రహ్మ జిజ్ఞాస్యమిత్యుక్తమ్. ఇదానీం జగత్కారణవాదివాక్యానామానుమానికప్రధానాదిప్రతిపాదనానర్హతోచ్యతే (ఈక్షతేర్నాశబ్దమిత్యాదినా) ఇదమామ్నాయతే ఛాన్దోగ్యే - సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదేకమేవాద్వితీయం తదైక్షత బహు స్యాం ప్రజాయేయేతి తత్తేజోఽసృజతేత్యాది. తత్ర సన్దేహః - కిం సచ్ఛబ్దవాచ్యం జగత్కారణం పరోక్తమానుమానికం ప్రధానమ్- ఉతోక్తలక్షణం బ్రహ్మేతి.

౫॥ సూ. ఈక్షతేర్నాశబ్దమ్॥ ప్రథమే సూత్రే ఉద్దేశః కృతః. ద్వితీయే లక్షణముక్తమ్. తృతీయచతుర్థాభ్యాం లక్ష్యస్య బ్రహ్మణః పరీక్ష్యత్వసిద్ధ్యర్థం లక్షణస్వభావాత్ సిద్ధరూపలక్ష్యస్వభావాచ్చోత్థితే జ్ఞాతత్వాప్రయోజనత్వశఙ్కే పరిహృతే. అథ లక్ష్యం వస్తు కిం చిదచిద్విలక్షణమ్- ఉతావిలక్షణమితి పరీక్ష్యతే. యద్వా- పూర్వం కారణత్వమనూద్య తస్య లక్షణత్వముక్తమ్. లక్షణలక్ష్యస్వభావనిబన్ధనం శఙ్కాద్వయం చ పరిహృతమ్. అథ లక్షణభూతకారణత్వప్రాపకవాక్యాని నిరూప్యన్తే. యద్వా - చతుస్సూత్ర్యా వేదాన్తవాక్యానాం బ్రహ్మణి ప్రామాణ్యరూపపరీక్ష్యతా పరికరస్థాపనం కృతమ్. అథ ప్రమేయవిశేషపరీక్షా క్రియత ఇతి పేటికాసఙ్గతిః. నన్వీక్షత్యధికరణమనారమ్భణీయమ్- సమన్వయాధికరణే పురుషార్థభూతస్యైవ బ్రహ్మణః ప్రతిపాద్యత్వనిశ్చయేన హేయాస్పదస్య ప్రధానస్య ప్రసక్త్యభావాదితి. నైవమ్- పురుషార్థభూతస్య బ్రహ్మణః ప్రతిపాద్యత్వం న సంభవతి - అపురుషార్థభూతస్య ప్రధానాదేః ప్రతిపాదనాదితి సమన్వయాధికరణోక్తార్థస్యాక్షేపేణోత్థానాదితి. ఇయమవాన్తరసఙ్గతిః. ఇత్యేతదభిప్రాయేణ పేటికాభేదతత్సఙ్గత్యవాన్తరసఙ్గతీరాహ (యతో వా ఇమానీత్యాది) ఉద్దిష్టస్య బ్రహ్మణో లక్షణముక్తమ్- లక్షితస్య పరీక్షణం క్రియత ఇత్యభిప్రాయేణ లక్షణవాక్యముపాత్తమ్. కారణత్వానువాదేన తస్య లక్షణత్వవిధానాత్ కారణస్య చిదచిద్విలక్షణ్యనిర్ణయస్య కారణత్వప్రాపకవాక్యనిరూపణసాపేక్షత్వాదస్మిన్నధికరణే కారణవాక్యాని నిరూప్యన్త ఇతి చ జ్ఞాపనార్థం లక్షణవాక్యోపాదానమ్. ఆదిశబ్దేన కారణత్వప్రాపకవాక్యాని గృహ్యన్తే. అత ఏవ వక్ష్యమాణానువాదపురోవాదసాధారణ్యేన జగత్కారణవాదీత్యుక్తమ్. సమన్వయాధికరణార్థాక్షేపహేతుకావాన్తరసఙ్గత్యుపయోగీని సర్వజ్ఞత్వాదివిశేషణాని. (జిజ్ఞాస్యమిత్యుక్తమితి) ప్రామాణికతయా పరీక్ష్యమిత్యుక్తమిత్యర్థః. తదనన్తరం పరీక్షా హి సఙ్గతేత్యభిప్రాయేణాహ (ఇదానీమితి) అనేన చతుస్సూత్ర్యాఽనన్తర్యం, బ్రహ్మణః పురుషార్థతాప్రతిపాదనపరసమన్వయాధికరణానన్తర్య, మప్యుక్తమ్. ఆనుమానికప్రధానాదీత్యనేనానన్తరోక్తసమన్వయాక్షేపేణోత్థానాదవాన్తరసఙ్గతిరితి సూచ్యతే. ప్రధానాదీత్యాదిశబ్దేన క్షేత్రజ్ఞమాత్రం, చిద్విశేషః, అచిద్విశేషశ్చ గృహ్యన్తే. (ఈక్షతేర్నాశబ్దమిత్యాదినేతి) పాదశేషేణాధ్యాయశేషేణ చేత్యర్థః. విషయముదాహరతి (ఇదమితి) ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తోపేతం సంకల్పప్రతిపాదకం సామాన్యశబ్దవత్కారణవాక్యం విషయః. తత్ర సద్విద్యావాక్యమేవాస్యాధికరణస్య సాక్షాద్విషయః- సద్విద్యాద్వారేణేతరకారణవాక్యానాం విషయత్వమ్- న తు సాక్షాదేవ - విషయవాక్యోపాదానసమయే వాక్యాన్తరాణామనుపాదానాత్, దీపసారయోశ్చ తేషామనుపాత్తత్వాత్, ప్రతిజ్ఞావిరోధస్యాప్యుభయోరత్రత్యయోరేవ సూత్రితత్వాత్, క్షపసు ప్రాహపి త్వేనోపనిషదన్తరగతసామాన్యస్య అస్యాముపనిషది విద్యాన్తరేషు శ్రుతత్వస్యాపి సూత్రితత్వాత్, బుద్ధ్యవతరణక్రమేణ ప్రథమముపాదానత్వోచితాచేతనత్వశఙ్కాయాః ప్రతిక్షేప్యత్వాత్, సద్బ్రహ్మాత్మాదిపదచిహ్నితేషు వాక్యేషు సామాన్యశబ్దచిహ్నితవాక్యస్య ప్రథమనిరూపణీయత్వాచ్చ. సామాన్యద్వారా హి విశేషబుద్ధిమధిరోహతి. సామాన్యపరిగ్రహే ప్రతిక్షేపే చ విశేషవిషయసంశయానవకాశాత్ - విశేషేషు ప్రతిపన్నే హి సామాన్యాకాఙ్క్షా న స్వరసవాహినీ. స్పష్టార్థేఽన్యాయ స్పష్టః-అతస్సంశయసద్భావమాహ (తత్రేతి) కారణస్యైవ సచ్ఛబ్దవాచ్యకార్యసాలక్షణ్యావశ్యంభావాపేక్షిత్వాత్సంశయః. సంశయశరీరం దర్శయతి (కిమితి) సచ్ఛబ్దవాచ్యమితి ధర్మివాచిపదస్య సాధారణతయా సంశయసహత్వం దర్శితమ్. జగత్కారణమిత్యుపాదానత్వాత్ కార్యసాలక్షణ్యం ద్యోతితమ్- నిమిత్తత్వాన్యత్వేఽపేక్షితత్వం చేతి సంశయహేతుస్థిరీకరణమ్. (పరోక్తమితి) విప్రతిపత్తిరపి సంశయహేతురిత్యభిప్రాయః. పూర్వపక్షబీజస్మారణపరం తత్ర పదద్యోతనార్థమానుమానికమితిపదమ్. ఉక్తలక్షణం- సర్వజ్ఞత్వాదిలక్షణమ్. ఆనుమానికోక్తలక్షణపదాభ్యాం సంశయహేతుద్వయసూచనమ్. కిం జగత్కారణవాదివేదాన్తవాక్యాని ప్రధానాదిప్రతిపాదనపరాణి- ఉత తద్విలక్షణబ్రహ్మపరాణీతి పాదశేషసాధారణో విచారః. అత్ర తు- తదర్థం సద్విద్యావాక్యాని కిం ప్రధానప్రతిపాదనపరాణి- ఉతోక్తలక్షణబ్రహ్మపరాణీతి విచారః. తదర్థం కిమత్రేక్షణం గౌణమ్- ఉత ముఖ్యమితి. తదర్థం కిమనుమానాకారతా, గౌణేక్షణసాహచర్యం, చ విద్యతే- నేతి. తదర్థం ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తౌ కిం హేతోరాక్షేపకౌ- నేతి,. తేజః ప్రభృతిశబ్దాః కిం తేజః ప్రభృతిమాత్రవాచినః- ఉత పరమాత్మపరా ఇతి, చ. తదర్థమాత్మశబ్దస్తేజః ప్రభృతిశబ్దానామబ్రహ్మపరత్వస్యావిరోధీ- ఉత విరోధీతి. తదర్థమాత్మశబ్దస్వారస్యభఙ్గహేతవోఽనురోద్ధవ్యాః- ఉత తదనుగ్రాహకహేతవ ఇతి విచారః. తత్స్వారస్యభఙ్గహేతవోఽనురోద్ధవ్యా ఇతి పూర్వః పక్షః. తదనుగ్రాహకా ఏవానురోద్ధవ్యా ఇతి సిద్ధాన్తః. యదా స్వారస్యభఙ్గహేతోరనురోద్ధవ్యత్వేనాత్మశబ్దస్య తేజః ప్రభృతిశబ్దానామబ్రహ్మపరత్వావిరోధితయా తేజః ప్రభృతిశబ్దాస్తేజః ప్రభృతిమాత్రవాచినః, ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తౌ చ యదా హేత్వాక్షేపకౌ,- తదా హేత్వాక్షేపో గౌణేక్షణసాహచర్యం చాస్తీతి ప్రథమశ్రుతేక్షణస్య గౌణత్వేన సద్విద్యావాక్యానాం ప్రధానపరత్వాత్తదేకార్థతయా సర్వాణి కారణవాక్యాని ప్రధానపరాణీతి పూర్వపక్షే ఫలభిభావః. యదాఽఽత్మశబ్దస్వారస్యానుగ్రాహకహేతోరనురోద్ధవ్యత్వేనాత్మశబ్దస్య తేజః ప్రభృతిశబ్దానామబ్రహ్మపరత్వవిరోధిత్వేన తేజః ప్రభృతిశబ్దాః పరమాత్మపరాః, ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తౌ చ యదా న హేత్వాక్షేపకౌ,- తదాఽను

కిం ప్రాప్తం? ప్రధానమితి. కుతః? *సదేవసోమ్యేదమగ్ర ఆసీదేకమేవేతీదంశబ్దవాచ్యస్య చేతనభోగ్యభూతస్య సత్త్వరజస్తమోమయస్య వియదాదినానారూపవికారావస్థస్య వస్తునః కారణావస్థాం వదతి. కారణభూతద్రవ్యస్యావస్థాన్తరాపత్తిరేవ హి కార్యతా - అతో యద్ద్రవ్యం యత్స్వభావం చ కార్యావస్థం. తత్స్వభావం తదేవ ద్రవ్యం కారణావస్థం. సత్త్వాదిమయం చ కార్యమితి గుణసామ్యావస్థం ప్రధానమేవ కారణం తదేవోపసంహృతసకలవిశేషం సన్మాత్రమితి *సదేవసోమ్యేదమగ్ర ఆసీదేకమేవాద్వితీయమిత్యభిధీయతే. తత ఏవ చ కార్యకారణయోరనన్యత్వం. తథా సత్యేవైకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞోపపత్తిః అన్యథా *యథా సోమ్యైకేన మృత్పిణ్డేనేత్యాదిమృత్పిణ్డతత్కార్యదృష్టాన్తదార్ష్టాన్తికయోర్వైరూప్యం చేతి జగత్కారణవాదివాక్యేన మహర్షిణా కపిలేనోక్తం ప్రధానమేవ ప్రతిపాద్యతే ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తరూపేణానుమానవేషమేవ చేదం వాక్యమితి సచ్ఛబ్దవాచ్యమానుమానికమేవ

మానా కారత్వగౌణేక్షణసాహచర్యయోరసిద్ధ్యా ప్రాథమికేక్షణస్య గౌణత్వాత్ సద్విద్యావాక్యానిపర [illegible] హ్మపరా [illegible] పర [illegible] కార్యాత్ సం [illegible] రణవాక్యాని పరబ్రహ్మపరాణీతి సిద్ధాన్తేఫలమితి భావః. తత్ర పూర్వపక్షం వక్తుమనన్తర శిరసో యుక్తిమత్త్వేన సిద్ధాన్తాగ [illegible] ం దర్శయతి (ప్రాప్తమితి) ప్రాప్తం యుక్తం యుక్తిమదిత్యర్థః పూర్వపక్షీ స్వపక్షం యుక్తిమత్త్వేన ప్రతిజానీతే (ప్రధాన [illegible]) [illegible] తేశిరోద్వయే ప్రధానమితి శిరో యుక్తిమదిత్యర్థః యుక్తివిశేషాన్ [illegible] దర్శయతి (కుత ఇతి) తదుపపా [illegible] (సదేవేతి) కారణస్య ప్రధానత్వసిద్ధ్యుపయికాం తద్విలక్షణపురుషవిశేషత్వవిరోధిం చ విశేషణాన్యాహ (ఇదం శబ్దేత్యాదినా) (ఇదం శబ్దవాచ్యస్యేతి) [illegible] రస్యం - న తు ప్రత్యగ్రూపే చేతన ఇతి భావః జగతశ్చిదచిదాత్మకతయా చేతనస్యాపీదంశబ్దవాచ్యాన్తర్భావభ్రమదాసా [illegible] (చేతన [illegible]స్యేతి) ఇదంశబ్దస్య కార్యత్వకారణత్వాయోగాత్ న తస్య కార్యాన్తర్భావ ఇతి భోక్తృతయా [illegible] న ఏవ తస్య [illegible] ఇ చేతనస్య క్షేత్రజ్ఞైకస్వభావ జగద్రూపత్వమయుక్తమితి, చాభిప్రాయ కార్యస్య భోగ్యత్వోపయిక [illegible] చ విశేషణమాహ (సత్త్వరజస్తమోమయస్యేతి) సత్త్వాది కార్యసుఖదుఃఖమోహాన్వయహేతుత్వ [illegible] ధం గుణమయస్య కారణమితి చాభిప్రాయః భోగ్యత్వోపపాదనాయ [illegible] (వియదాదీతి) యద్వా ఇదంశబ్దవా [illegible] కారణత్వే కార్యత్వకారణత్వయోః కో భేద ఇత్యత్రాహ (వియదాదీతి) ఏకత్వావస్థా కారణం [illegible] కార్యమితి భేద ఇత్యర్థః ఏకరూప [illegible] నానారూప [illegible] ర్యభావోఽనుపపన్న ఇతి భావః కారణస్య కార్యసాలక్షణ్యావశ్యం భావే [illegible] ఇదంశబ్దవాచ్య [illegible] కారణత్వాత్ [illegible] కారణ [illegible] పాదానభూతద్రవ్యాన్తర [illegible] సాలక్షణ్యావశ్యం భావ ఇతి [illegible] కార్యకారణయోః [illegible] (కారణ [illegible] స్యేతి) తత్కి [illegible] త్యపేక్షాయా కార్యకారణసాలక్షణ్యనియమం ఘటయతి (అత ఇతి) [illegible] కార్యస్య ప్రధానసాలక్షణ్యమాహ (సత్త్వాది [illegible] చేతి) ప్రధానస్య కార్యసారూప్యమాహ (గుణసామ్యావ [illegible]) [illegible] గుణ [illegible] దర్శనాత్ కారణ [illegible] తథావిధసత్త్వాదిత్రి [illegible] రణార్థం గుణసామ్యావస్థమిత్యుక్తం న తు గుణ [illegible] సర్వస్య కార్యస్య [illegible] దర్శనాత్ కారణస్యాపి తథాత్వే కారణా [illegible] ప్రధానస్య గుణసామ్యావత్త్వసిద్ధిరితి భావః అస్తే గుణసామ్యావ [illegible] స్య ప్రధానస్య కారణత్వే [illegible] త్వావధారణ [illegible] కారణత్వేనోపపన్నమిత్యత్రాహ (తదేవోపసంహృతేతి) ఏకమేవేతి నామరూపవిభాగ [illegible] ద్వితీయమితి గుణ [illegible] ఉపసంహృతసకలవిశేషమిత్యుక్తం (సన్మాత్రమితి) సదేవేతి [illegible] సత్త్వ [illegible] సన్మాత్రమిత్యర్థః [illegible] ప్రధానకారణత్వమేవ యుక్త్యన్తరేణోపపాదయితుమాహ (తత ఏవేతి) ఇ [illegible] కారణస్య గుణాత్మనః ప్రధానస్య [illegible] కార్యకారణయోరనన్యత్వసిద్ధిః నహి విజాతీయయోరనన్యత్వమితి భావ [illegible] మాదిత్యత్రాహ (తథా సతీతి) [illegible] ర్వవిజ్ఞానసిద్ధిః తచ్చిదచిద్విలక్షణకారణత్వపక్షే న సంభవతీతి భావ ఏవం ప్రతిజ్ఞాసిద్ధిరూపయుక్తిరుక్తా భవతి యద్వా [illegible] కరణాత్, *తద్ధైక ఆహురిత్యసత్కార్యవాదప్రతిక్షేపాచ్ఛానన్యత్వసిద్ధి పూర్వకం [illegible] హేత్వన్తరం చాహ (తథా సతీ [illegible] ప్రధానకారణత్వే సతీత్యర్థః కార్యకారణయోరనన్యత్వే ప్రతిజ్ఞావాక్యతాత్పర్యాత్ [illegible] గుణసముదాయ [illegible] ఇతి [illegible] యుక్త [illegible] మాహ (అన్యథేతి) అచేతనమృత్పిణ్డలోహమణ్యాదిదృష్టాన్తశ్చేతనకారణస్య దార్ష్టాన్తికత్వే న సజ్ఛచ్ఛత ఇత్యభిప్రాయ యద్వా [illegible] ర్యకారణదృష్టాన్తో న విరూపకార్యకారణయోర్దార్ష్టాన్తికత్వే ఘటత ఇతి భావః కపిలస్మృతేః [illegible] హేతుత్వేనాభిప్రాయన్నాహ (జగత్కారణేతి) [illegible] న్యాయేన శ్రుత్యవిరోధాత్ స్మృతినిరాసో న యుక్త ఇతి భావః మహర్షిణేతి పదేన *ఋషిం ప్రసూతం కపిలం [illegible] ఇతి శ్రుతిస్మారితా [illegible] హేత్వన్తరమాహ (ప్రతిజ్ఞేతి) ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తయోర్వైదాత్త్వా [illegible] పకత్వాభిప్రాయేణోక్తమనుమానవేషమేవేతి నను సకారణవిషయా ప్రతిజ్ఞా అపిత్వేకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానవిషయా అతోఽనుమానవేషత్వేపి న ప్రధానకారణత్వసిద్ధిరితి న వాచ్యం ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞాయాస్సర్వస్యైకస్య చానన్యత్వైకనిర్వాహ్యత్వాత్, అనన్యత్వస్య కార్యకారణభావనిబన్ధనత్వాత్, చ ప్రధానకారణత్వ ప్రతిజ్ఞానస్య ఫలితత్వాత్ అత్రాయం ప్రయోగోఽభిమతో వేదితవ్యః - జగత్ప్రధానోపాదానకం కార్యత్వాద్ఘటవత్ యద్వా ఇదం జగత్స్వకారణైకజ్ఞానేన జ్ఞాతం భవితుమర్హతి కార్యత్వాత్ ఏకమృత్పిణ్డజ్ఞానజ్ఞాప్యఘటాదివదితి పూర్వపక్షం నిగమయన్ (ఇతీతి) ఇతి వ్యాఖ్యాతే సుఖదుఃఖమోహాత్మనో యుగపత్సత్త్వరజస్తమోమయస్యేదంశబ్దవాచ్యస్యకా

ఇత్యేవం ప్రాప్తేఽభిధీయతే (ఈక్షతేర్నాశబ్దమితి) యస్మిన్ శబ్దఏవ ప్రమాణం న భవతి తదశబ్దం-ఆనుమానికం. ప్రధానమిత్యర్థః. న తజ్జగత్కారణవాదివాక్యప్రతిపాద్యం. కుతః. ఈక్షతేః- సచ్ఛబ్దవాచ్యసమ్బన్ధివ్యాపారవిశేషాభిధాయిన ఈక్షతేర్ధాతోః శ్రవణాత్ *తదైక్షత బహుస్యాం ప్రజాయేయేతి. ఈక్షణక్రియాయోగశ్చాచేతనే ప్రధానే న సమ్భవతి- అత ఈదృశేక్షణక్షమశ్చేతనవిశేషస్సర్వజ్ఞస్సర్వశక్తిః పురుషోత్తమస్సచ్ఛబ్దాభిధేయః. తథా చ సర్వేష్వేవ సృష్టిప్రకరణేష్వీక్షాపూర్వికైవ సృష్టిః ప్రతీయతే *స ఈక్షత లోకాన్ను సృజా ఇతి స ఇమాఁల్లోకానసృజత *స ఈక్షాఞ్చక్రే స ప్రాణమసృజతేత్యాదిషు. నను చ కార్యానుగుణేనైవ కారణేన భవితవ్యం. సత్యం-సర్వకార్యానుగుణఏవ సర్వజ్ఞస్సర్వశక్తి

రణత్వమేకః పూర్వపక్షహేతుః. కార్యకారణానన్యత్వఫలభూతమేకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞానం తదుత్తమ్భకం. అనుమానాకారప్రతీతిశ్చాన్యో హేతుః. ....

అస్మిన్పూర్వపక్షే సిద్ధాన్తస్థాపనాయ సూత్రస్యావతీర్ణత్వం దర్శయతి (ఇత్యేవం ప్రాప్తఇతి) ఉచ్యమానాధికరణవిషయసంశయపూర్వపక్షౌ అస్యాధికరణస్యేతి జ్ఞాపనాయ పూర్వం సూత్రోపాదానం- అస్య రాద్ధాన్తసూత్రత్వజ్ఞాపనార్థమక్షరవ్యాఖ్యానార్థం చేదానీం తదుపాదానమితి వైషమ్యం. శబ్దవేద్యతయాఽభిమతస్య కథమశబ్దత్వమితి శఙ్కాయామాహ (యస్మిన్నితి) అబ్భక్షో వాయుభక్ష ఇతివదవధారణగర్భితమితి భావః. శబ్దైకప్రమాణకత్వం న చేత్తత్ర కిమన్యత్ప్రమాణమిత్యత్రాహ (ఆనుమానికమితి) తర్హి ప్రమాణాన్తరప్రాప్తం శాస్త్రం న ప్రతిపాదయతీతి చేన్న- సామాన్యతో దృష్టానుమానేన కారణమాత్రే ప్రతిపన్నే పి తద్విశేషాణామప్రతిపన్నతయా తద్విశిష్టస్యరూపేణ శాస్త్రప్రతిపాద్యత్వాత్. అప్రాప్తే హి శాస్త్రమర్థవదితి మీమాంసకానాం మతం- న తు సాంఖ్యానామితి పూర్వపక్షిణోఽభిప్రాయః. తస్యానుపపన్నతాం జ్ఞాపయితుం ఆశబ్దశబ్దప్రయోగః. ఆనుమానికత్వమిన్ద్రియాణాం పరమాణూనామప్యవిశిష్టమితి తద్వ్యావృత్త్యర్థం సామర్థ్యమేకవచనమిత్యభిప్రాయేణాహ (ప్రధానమితి) ప్రధానం హ్యేకం సదనేకేషాం కారణం. పరమాణవస్త్వనేకే సన్తః ప్రత్యేకం స్వకార్యస్య కారణం- ఇన్ద్రియాణి తు బహూని జ్ఞానకారణాని- న త్వర్థకారణానీతి తద్వ్యవచ్ఛేదసిద్ధిః. నేతిపదస్య ప్రధానస్వరూపప్రతిషేధపరత్వశఙ్కాం వ్యుదస్యన్ వాక్యార్థం యోజయతి (న తదితి) ధర్మినిషేధపరత్వే హి శాస్త్రస్య వాక్యనిరూపణపరత్వాభావాత్, హేతుపదేన ధాతుస్వరూపోపాదానాచ్చ ప్రతిపాద్యతావచ్ఛేదకనిషేధ్యత్వం వివక్షితమితి భావః. వాక్యప్రతిపాద్యత్వాభావః ప్రమాణాన్తరప్రతిపన్నత్వబాధితత్వాభ్యాం వాక్యస్యాన్యపరత్వాద్వా స్యాత్- యోగ్యానుపలమ్భాద్యభావాదప్రతిపన్నాకారశ్రైశిష్ట్యసద్భావాచ్చ బాధితత్వప్రతిపన్నత్వాసంభవః- అన్యపరత్వం తు పూర్వపక్షయుక్తిభిరేవ నిరస్తం- అతో హేత్వసంభవ ఇత్యభిప్రాయేణ హేత్వాకాఙ్క్షాం దర్శయతి (కుతఇతి) హేతోరసిద్ధిమన్యథాసిద్ధిం చ వ్యుదసితుం వ్యాచష్టే (సచ్ఛబ్దవాచ్యేతి) సచ్ఛబ్దవాచ్యసంబన్ధిత్వవ్యధికరణాసిద్ధివ్యుదాసః. ప్రకృతం సదేవ హి *తదైక్షతేతి తచ్ఛబ్దేన పరామృశ్యత ఇతి భావః. వ్యాపారవిశేషశబ్దేనాభిధాయిశబ్దేన చాన్యథాసిద్ధివ్యుదాసః. న హి చేతనాచేతనసాధారణం కార్యానుకూల్యమాత్రమీక్షతిధాత్వభిధేయం- అపి తు చేతనరూపకర్త్రసాధారణో వ్యాపారవిశేషః. న చ ముఖ్యేసంభవతి ఉపచారో యుక్త ఇతి భావః. *ఇక్ శ్తిపౌ ధాతునిర్దేశ ఇతి వక్తవ్యాదితి ప్రక్రియయా ఈక్షతిశబ్దేన ధాతూపాదానం- నార్థోపాదానం- తథా సతీక్షితేరితి హి వక్తవ్యం స్యాత్. అనేన చ- శబ్దస్య వివక్షితార్థస్వారస్యం సూచితమిత్యభిప్రాయేణాహ (ధాతోరితి) శ్రవణాదిత్యజ్ఞానాసిద్ధిపరిహారః. శ్రూయమాణాదీక్షతేరితి సూత్ర వివక్షితం. తత్ఫలితం తు శాస్త్రస్యైవ ప్రకృత్యాన్యవ్యాఖ్యాతం. ఈక్షితృశబ్దేనేక్షణం లక్షితమితి వా స్తదీపే వ్యాఖ్యాతమర్థస్వారస్యాయ- అత్ర తు- శబ్దస్వారస్యేన వ్యాఖ్యాతం. నను *తత్తేజ ఐక్షత *తా ఆప ఐక్షన్తేతి వాక్యద్వయగతమీక్షణముపచరితం స్థితయా ప్రతీయతే. *సేయం దేవతైక్షతేత్యత్రాపీక్షణముపచరితము చితం- దేవతాశబ్దస్య *హన్తాహమిమాస్తిస్రో దేవతా ఇత్యాసన్నవాక్యస్థదేవతాశబ్దవిరూపార్థత్వాయోగాత్. ప్రథమేక్షణం చ సేయమితి తచ్ఛబ్దపరామృష్టసత్సంబన్ధిత్వాదనిర్ధారితమేవేత్యాకాఙ్క్షాయామాహ (తదైక్షతేతి) చరమవాక్యానురోధేనోపక్రమస్వారస్యభఙ్గో న యుక్త ఇతీదం తావదీక్షణం ముఖ్యమితి భావః. ధాత్వర్థానాం క్రియాత్వాదచేతనస్య చ క్రియాయోగసంభవాన్నాత్రానుపపత్తిరిత్యత్రాహ (ఈక్షణక్రియేతి) అయం క్రియావిశేషో న సంభవతీత్యర్థః. తత్ కిమిత్యత్రాహ (అతఇతి) అతః- అచేతనస్యాసమ్భావితత్వే నేక్షణస్యత్వత్పక్షవిరుద్ధత్వాదిత్యర్థః. (ఈదృశేక్షణక్షమఇతి) అనేనాబిద్యాద్యవ్యావృత్తిరుక్తా. ఈదృశశబ్దేన చేతనవిశేషశబ్దేన చేక్షణస్వభావఫలితాచ్చేతనమాత్రాదపివ్యావృత్తిరుక్తా. యచ్చేతనమాత్రేపి న సంభవతి- తత్కథమచేతనే సంభవతీతి భావః. *తదైక్షతేతి సిద్ధం గుణమాహ (సర్వజ్ఞ ఇతి) *బహుస్యామితి ఫలితమర్థమాహ (సర్వశక్తిరితి) చిదచిద్వ్యావృత్తకల్యాణగుణనిష్ఠం సదితి సామాన్యశ్రుతేః పర్యవసానస్థలం దర్శయతి (పురుషోత్తమఇతి) *సేయం దేవతేతి దేవతాశబ్దోపీక్షణవిశేషసామర్థ్యాచ్ఛాగపశున్యాయేన వానుగృహీతః ప్రకరణాన్తరోక్తదేవతావిశేషవిషయ ఇతి భావః. సద్విద్యావాక్యస్యోక్తార్థపరత్వమనేకశ్రుత్యన్తరస్వారస్యేనోపపాదయతి (తథా చేతి) నాత్ర విషయవాక్యతయా శ్రుత్యన్తరోపాదానం. సర్వేష్వేవ - సర్వేష్వపి. అనేన ప్రాచుర్యమభిప్రేతం. ఈక్షణస్య గౌణత్వాశ్రయణే అనేకశ్రుతిస్వారస్యభఙ్గప్రసఙ్గ ఇతి భావః. (ప్రతీయతఇతి) ప్రతీతిః తావదపేక్షితేతి భావః. స్వపక్షసాధకముక్త్వా పూర్వపక్షయుక్తిం పరిహర్తుం చోద్యముపక్షిపతి (నను చేతి) కార్యకారణయోస్సాలక్షణ్యం తావదపేక్షితం కార్యం - మృత్తత్కార్యాదిషు దర్శనాత్. తచ్చ సాలక్షణ్యం బ్రహ్మణి త్రిగుణాత్మకత్వాదియోగేన వా జగతస్తద్విధురత్వేన వా నిర్వాహ్యం. ఆద్యే శబ్దాన్తరేణ ప్రధానాఙ్గీకారః. ద్వితీయే సుఖదుఃఖమోహాన్వయాద్యుపలమ్భవిరోధ ఇతి భావః. పరిహరతి (సత్యమితి) అర్థాఙ్గీకారే సత్యశబ్దః. కార్యానుగుణ్యమఙ్గీకృతం - న తు ప్రధానత్వమితి. (సర్వేతి) ప్రధానస్యైవ హి సర్వకార్యాననుగుణత్వం - కార్యానుప్రవిష్టచిదపేక్షయా తస్య కారణత్వాపాయికాకారవిరహాదితి భావః. కార్యానుగుణనిమిత్తోపాదానభావసిద్ధ్యర్థం సర్వజ్ఞసర్వశక్తిపదద్వయం. తదుభయభవిత

స్సత్యసఙ్కల్పః పురుషోత్తమస్సూక్ష్మచిదచిద్వస్తుశరీరకః- యథాహ *పరాస్య శక్తిర్వివిధైవ శ్రూయతే స్వాభావికీ జ్ఞానబలక్రియా చ *యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిద్యస్య జ్ఞానమయం తపః *యస్యావ్యక్తం శరీరం యస్యాక్షరం శరీరం యస్య మృత్యుశ్శరీరం ఏష సర్వభూతాన్తరాత్మేతి. తదేతత్ *నవిలక్షణత్వాదిత్యాదిషు ప్రతిపాదయిష్యతే. అత్ర సృష్టివాక్యాని న ప్రధానప్రతిపాదనయోగ్యానీత్యుచ్యతే- వస్తువిరోధస్తు తత్రైవ పరిహరిష్యతే. యత్తూక్తం ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తయోగాదనుమానరూపమేవేదం వాక్యమితి- తదసత్ - హేత్వనుపాదానాత్. *యేనాశ్రుతం శ్రుతమిత్యేకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానే ప్రతిపిపాదయిషితే సర్వాత్మనా తదసమ్భవం మన్వానస్య తత్సమ్భవమాత్రప్రదర్శనాయ హి దృష్టాన్తోపాదానం. ఈక్షత్యాదిశ్రవణాదేవ హ్యనుమానగన్ధాభావోఽవగతః............

అథ స్యాత్ - న చేతనగతం ముఖ్యమీక్షణమిహోచ్యతే - అపితు ప్రధానగతం గౌణమీక్షణం - *తత్తేజ ఐక్షత *తా ఆప ఐక్షన్తేతి గౌణేక్షణసాహచర్యాత్. భవతి చాచేతనేష్వపి చేతనధర్మోపచారః- యథా వృష్టిప్రతీక్షాశ్శాలయః, *వర్షేణ బీజం ప్రతిసఞ్జహృష్టేతి. అతో గౌణమీక్షణమితీమామాశఙ్కామనుభాష్య పరిహరతి.

౬॥ సూ. ॥ గౌణశ్చేన్నాత్మశబ్దాత్. ॥ యదుక్తం గౌణేక్షణసాహచర్యాత్ సతోఽపీక్షణవ్యపదేశస్సర్గనియతపూర్వావస్థాభిప్రాయో గౌణ ఇతి- తన్న - *ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వం తత్సత్యం స ఆత్మేతి సచ్ఛబ్దప్రతిపాదితస్య ఆత్మశబ్దేన వ్యపదేశాత్.

మాహ (సత్యసఙ్కల్ప ఇతి) సర్వశక్తిత్వాసఙ్కోచాన్న తస్య సఙ్కల్పప్రతిబన్ధసమ్భావనేతి భావః. వికారాదీనాం సద్వారకత్వేఽపి స్వగతం సూక్ష్మత్వాదిపదం - ఉక్తాకారవిరహే కారణత్వాయోగాత్. తదుక్తే శ్రుతివాక్యాని దర్శయతి (పరాస్యేతి) చిదచితోశ్శరీరత్వం కథం - శరీరత్వే తద్వత్ ... శ్యత్వాదిదోషస్స్యాదిత్యత్రాహ (తదేతదితి) *నవిలక్షణత్వాదిత్యాదిసూత్రేషు తేషాం సూత్రాణాం ... (అత్ర సృష్టీతి) వస్తువిరోధః- అర్థసామర్థ్యవిరోధః. అత్ర వాక్యతత్త్వార్థనిష్కర్షః - తత్ర ... ప్రకృత ... ర్ష ఇతి భేదేత్యర్థః. ఏవం సత్త్వాదిగుణమయస్యేదంశబ్దవాచ్యస్య కారణత్వం, తద్వత్ ... కవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞానం ... భవతి. అథ పరోక్తం హేత్వన్తరమనువదతి (యత్తూక్తమితి) తస్యానుపపన్నత్వమాహ (తదసదితి) కథమిత్యత్రాహ (హేత్వనుపాదానాదితి) ... ప్రధానావయవో హేతురవశ్యోపాదేయః- తదభావాన్న తద్వివక్షేతి భావః. ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తాభ్యాం హేత్వాక్షేపోఽస్త్విత్యత్రాహ (యేనాశ్రుతమితి) అనన్యథాసిద్ధం హ్యాక్షేపకం- సర్వప్రమాణసాధారణత్వాత్ప్రతిజ్ఞాయా అన్యథాసిద్ధేతి ... దృష్టాన్తస్య హేత్వాక్షేపకత్వాయోగ ఉచ్యతే. న కేవలం వ్యాప్తిప్రదర్శనార్థ ఏవ దృష్టాన్తోపన్యాసః- అపి త్వసమ్భవవ్యావృత్తిప్రదర్శనాయాపి సమ్భవతీత్యన్యథాసిద్ధత్వాత్ నాక్షేపక ఇత్యర్థః (సర్వాత్మనా తదసమ్భవమితి) ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానం ... ఘటపటాదిషు ... సమ్భవతి- ఘటపటాదిషు ... సమానాకారయోగస్య ... భావః. ... ప్రదర్శనార్థత్వే చ సాధారణ్యం- తథా సత్యన్యథాసిద్ధస్స్యాదిత్యత్రాహ (ఈక్షత్యాదీతి) ... ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తయోస్సాధారణ్యేనానుమానత్వం శఙ్కితం- ఈక్షత్యసాధారణహేతుసద్భావాత్ ... ప్రయోగోక్తమనుమానగన్ధాభావ ఇతి ॥

ఉత్తరసూత్రమవతారయితుమీక్షణస్య గౌణత్వం శఙ్కతే (అథస్యాదితి) చేతనగతం- చేతనత్వానుగుణం. (ఇహేతి) ప్రకరణమాలోచనీయమితి భావః. ప్రధానగతం- అచేతనత్వానుగుణమిత్యర్థః. ప్రధానమీక్షణస్య తేజః ప్రభృతికార్యాన్వితత్వాయోగాత్ ప్రధానశబ్దః. హేతుమాహ (తత్తేజ ఇతి) ప్రాయదర్శనాయ వాక్యద్వయముపాత్తం. అత్ర ప్రాయన్యాయోఽపి బాధకాభావే జీవతీతి భావః. *సేయం దేవతేతి దేవతాశబ్దోఽప్యనేనైవ న్యాయేన *ఇమాస్తిస్రో దేవతా ఇతివత్ అచిద్విషయత్వాన్నిత్యాన్న గౌణత్వబాధక ఇతి భావః. గౌణప్రయోగం దర్శయతి (భవతి చేతి) ఈక్షణతుల్యయోగక్షేమహర్షాదిధర్మాన్తరసఙ్గ్రహాయ చేతనధర్మశబ్దః. లోకశాస్త్రే వ ప్రయోగద్వయం దర్శితం. గౌణత్వం నిగమయన్నుక్తశఙ్కాపరిహారాయ సూత్రస్యావతీర్ణత్వమాహ (అత ఇతి) శఙ్కాయా ఉత్సూత్రత్వాభావాత్ అనుభాష్యేత్యుక్తమ్.

౬॥ సూ. ॥ గౌణశ్చేన్నాత్మశబ్దాత్ ॥ కేన గుణయోగేన గౌణత్వమితి శఙ్కాం పరిహరన్ సూత్రం యోజయతి (యదుక్తమితి) ... గౌణశబ్దవిశేష్యః ప్రకృత ఈక్షతిరిత్యభిప్రాయేణోక్తమీక్షణవ్యపదేశ ఇతి. గౌణ ఈక్షతిర్నేత్యుక్తే విశేష్యప్రతిక్షేపశఙ్కావ్యుదాసాయ ... విశేషణనిషేధపరత్వేన వ్యాఖ్యాతం. యద్గౌణత్వముక్తం- తన్నేత్యర్థః. (సర్గేతి) గౌణోఽర్థస్సర్గప్రాగవస్థా- తత్ర నియతపూర్వత్వలక్షణం కార్యానురూప్యం గుణయోగ ఇత్యర్థః. ఆత్మశబ్దాదితి సామాన్యపదేనావిశేషేణ *ఐతదాత్మ్యం *స ఆత్మేతి వాక్యద్వయగతాత్మశబ్దో వివక్షిత ఇత్యభిప్రాయేణ వాక్యద్వయముపాత్తం. (సచ్ఛబ్దప్రతిపాదితస్యేతి) ఐతదాత్మ్యమిత్యత్ర ఏతచ్ఛబ్దస్య స ఆత్మేత్యత్ర స ఇతి పదస్య చ ప్రకృతపరామర్శిత్వాదితి భావః. అ

ఏతదుక్తంభవతి- *ఐతదాత్మ్యమిదంసర్వం *ఇతి శ్రుతౌ చేతనాచేతనప్రపఞ్చోద్దేశేన సతఆత్మత్వోపదేశోఽయం నాచేతనే ప్రధానే సఙ్గచ్ఛత ఇతి. అతస్తేజోఽబన్నానామపి పరమాత్మైవాత్మేతి తేజఃప్రభృతయోఽపిశబ్దాః పరమాత్మన ఏవ వాచకాః. తథాహి- *హన్తాహమిమాస్తిస్రో దేవతా అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణీతి పరమాత్మానుప్రవేశాదేవ తేజఃప్రభృతీనాం వస్తుత్వం తత్తన్నామభాక్త్వం చేతి *తత్తేజ ఐక్షత *తా ఆప ఐక్షన్తేత్యపి ముఖ్యప వేక్షణవ్యపదేశః. అతస్సాహచర్యాదపి *తదైక్షతేత్యత్ర గౌణత్వాశఙ్కా దూరోత్సారితేతి సూత్రాభిప్రాయః. ....

ఇతశ్చ న ప్రధానం సచ్ఛబ్దప్రతిపాద్యం.

౭॥ సూ. *[illegible]* తన్నిష్ఠస్య మోక్షోపదేశాత్ ॥ *[illegible]* ముముక్షోశ్శ్వేతకేతోః *తత్త్వమసీతి సదాత్మకత్వానుసన్ధానముపదిశ్య తన్నిష్ఠస్య *తస్య తావదేవ చిరం యావన్న విమోక్ష్యే అథ సమ్పత్స్య ఇతి

త్యశఙ్కోపి మృదాత్మకో ఘటః ఘటస్సమృదాత్మేతివత్ స్వరూపానతిరిక్తార్థస్స్యాదిత్యత్రాహ (ఏతదుక్తమితి) (చేతనాచేతనప్రపఞ్చోద్దేశేనేతి) *ఇదం సర్వమితి సర్వశబ్దాసఙ్కోచస్య స్వతః ప్రాప్తత్వాత్, *సన్మూలాస్సర్వాః ప్రజా ఇతి పూర్వవాక్యైకార్థ్యాత్, *ఇదం సర్వమసృజత *సచ్చ త్యచ్చాభవత్ *విజ్ఞానం చావిజ్ఞానం చేతి శ్రుత్యన్తరైకార్థ్యాచ్చ సర్వశబ్దశ్చిదచిదాత్మకజగద్వాచక ఇతి భావః. (నాచేతన ఇతి) నహి చేతనస్యాచేతనేన స్వరూపైక్యం సంభవతీత్యర్థః. ఏవం గౌణేక్షణసాహచర్యమభ్యుపగమ్య దూషణముక్తం. అథ తదేవ నాస్తీత్యాహ (అత ఇతి) అతః-చిదచిదాత్మకప్రపఞ్చస్యాత్మత్వాదిత్యర్థః. కిమర్థమీక్షణోపదేశరహితస్యాన్నస్యోపాదానం. ఉచ్యతే- ఈక్షణోపదేశవిరహనిబన్ధనాబ్రహ్మాత్మకత్వశఙ్కానిరాకరణార్థం. అన్యథా సర్వస్య కార్యస్య బ్రహ్మాత్మకత్వానవగమాదిదం సదితి సామానాధికరణ్యాయోగ్యత్వే సైకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞానం నఘటేత - అతస్తదుపాదానేన ప్రతిజ్ఞాసిద్ధ్యుపయుక్తమనుప్రవేశశ్రుతిసిద్ధమన్నస్య బ్రహ్మాత్మకత్వమిహానుషజ్జితం దర్శితం. నహి కించిదప్యతదాత్మకమితి అపిశబ్దాభిప్రాయః. అతదాత్మకత్వేన త్వదభిమతానామపీతి వా. యదా శ్రూయతయా ప్రథమమీక్షణం ముఖ్యం- సఏవేత్యేవకారాభిప్రాయః. (తేజఃప్రభృతయోఽపీతి) సచ్ఛబ్దవదిత్యపిశబ్దస్యభావః. లోకే తేజఃప్రభృతిమాత్రపరత్వేన వ్యుత్పన్నా అపీతి వా. (పరమాత్మన ఏవేతి) విశేష్యతయా ప్రాధాన్యేన ప్రతిపాద్యః పరమాత్మైవ- తేజఃప్రభృతయస్తుద్వారమాత్రమితి భావః. పరమాత్మవాచిత్వముపపాదయతి (తథాహీతి) వస్తుత్వం- తద్రూపవత్త్వం. తేజసో వస్తుత్వం తేజస్త్వం. అపాం వస్తుత్వం అప్త్వం. పృథివ్యా వస్తుత్వం పృథివీత్వం. దేవమనుష్యాదీనాం వస్తుత్వం దేవత్వమనుష్యత్వాదికం. తత్తదవస్థాభాక్త్వమిత్యర్థః. నామభాక్త్వం- నామవాచ్యత్వం. ననుకథం పరస్య నామవ్యాకర్తృత్వశ్రవణాన్నామవాచ్యత్వసిద్ధిః. ఉచ్యతే-*తన్నామరూపాభ్యాం వ్యాక్రియతేతి సమానవాక్యే వ్యాకృతత్వశ్రవణాత్. నామ్నా విశేషితత్వం హి నామవ్యాకృతత్వం. నామవిశేషితత్వం చ నామవాచ్యత్వరూపమితి ప్రసిద్ధం- నతు తదుత్పాదకత్వమాత్రం- నహ్యకాశస్య వా మాతాపిత్రాదేర్వా దేవదత్తాదినామవిశేషితత్వప్రసిద్ధిః. అతో నామవ్యాకృతత్వం- నామవాచ్యత్వం. అతస్తదైకార్థ్యాదిహాపి నామవాచ్యత్వం వివక్షితం. *వచసాం వాచ్యముత్తమమితి చాయమర్థ ఉచ్యతే. ఏవం తేజఃప్రభృతిశబ్దానాం పరమాత్మవాచిత్వోపపాదనఫలమాహ (ఇతి తత్తేజ ఐక్షతేతి) ఇతిశబ్దో హేతుపరః. ముఖ్యత్వఫలమాహ (అత ఇతి) అపిశబ్దో గౌణత్వశఙ్కాహేతుసముచ్చయపరః. ఇదం శబ్దవాచ్యజగత్కారణత్వాదినా గౌణత్వశఙ్కాపోహ్యతా - గౌణేక్షణసాహచర్యాచ్చ గౌణత్వశఙ్కా నిరస్తేత్యర్థః. యద్వా- ఋష్యన్తరసాధకాదపి త్వన్మతం నిరస్తమితి భావః. (దూరోత్సారితేతి) గౌణసాహచర్యే సత్యపి సర్వశబ్దతత్ప్రతిసంబన్ధివాచకాత్మశబ్దస్వారస్యేన *తదైక్షతేత్యత్ర గౌణత్వాశఙ్కోత్సారితా- గౌణసాహచర్యాసిద్ధ్యా దూరోత్సారితేత్యర్థః. గౌణేక్షణసాహచర్యే సత్యపి ఆత్మశబ్దాత్ ప్రథమేక్షణమగౌణం, ఆత్మశబ్దాదేవ గౌణేక్షణసాహచర్యమసిద్ధం, చేత్యర్థద్వయం కథమేకేన వాక్యేనోచ్యత ఇత్యత్రాహ (ఇతిసూత్రాభిప్రాయ ఇతి) ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తయోస్సామర్థ్యేనాక్షేపకత్వం, ముఖ్యాముఖ్యార్థానుగ్రాహకేషు ముఖ్యానుగ్రాహకస్యానురోద్ధవ్యత్వం, చాస్మిన్నధికరణేఽప్యుపాద్యమితి సూత్రద్వయేఽస్పష్టం. ....

అథాక్షరసాధ్యవిషయత్వశఙ్కాం వ్యుదస్యన్నుత్తరసూత్రమవతారయతి (ఇతశ్చేతి) కారణత్వోపయుక్తేక్షణధర్మనిరూపణేన పరమాత్మత్వం సతస్సమర్థితం- అథ *కారణం తు ధ్యేయ ఇతి కారణవస్త్వసాధారణమోక్షప్రదత్వధర్మేణ పరమాత్మత్వం సాధ్యత ఇతి సఙ్గతిః.

౭॥ సూ. *[illegible]* తన్నిష్ఠస్య మోక్షోపదేశాత్ ॥ *[illegible]* *తస్య తావదితి శ్రుతౌ తస్యేతిపదస్య వ్యాఖ్యానం సూత్రే తన్నిష్ఠస్యేతిపదమితి దర్శయం స్తచ్ఛబ్దనిష్ఠాశబ్దయోరర్థం వివృణ్వంస్సూత్రార్థమాహ (ముముక్షోరితి) అర్వాచీనఫలకదృష్టివిధిసంభవాత్ చేతనేకృత్స్నజగదుపాదానతయోక్తప్రధానదృష్టివిధిరయమితి శఙ్కా ముముక్షోరితిపదేన వ్యుదస్తా. (తత్త్వమసీతి సదాత్మకత్వానుసన్ధానముపదిశ్యేతి) సదాత్మకత్వోపదేశవాక్యగతస్తచ్ఛబ్దః ప్రకృతసద్విషయ ఇతి జ్ఞాపనపరస్సూత్రే తచ్ఛబ్ద ఇత్యభిప్రాయేణ సదాత్మకత్వేత్యుక్తం. అనుసన్ధానశబ్దేన నిష్ఠాశబ్దార్థ ఉక్తః. ఇహోపదేశస్యానుసన్ధానార్థత్వం కథమవగతం. ఉచ్యతే- ఉపక్రమే *యేనాశ్రుతం శ్రుతం భవత్యమతం మతమవిజ్ఞాతం విజ్ఞాతమితి శ్రవణమననసమనన్తరభావివిజ్ఞానశబ్దితోపాసనపర్వ- *శ్రోతవ్యో మన్తవ్యో నిదిధ్యాసితవ్య ఇత్యనేనైకార్థ్యాత్. ఉపసంహారే చ *తద్ధాస్య విజజ్ఞావితి తత్సులాభ్యర్థం విజజ్ఞావితిపదమావర్తితం. ముఖ్యేతి *అథా

శరీరపాతమాత్రాన్తరాయో బ్రహ్మసమ్పత్తిలక్షణో మోక్ష ఇత్యుపదిశతి. యదిచ ప్రధానమచేతనం కారణము పదిశ్యేత తదా తదాత్మకత్వానుసన్ధానస్య మోక్షసాధనత్వోపదేశో నోపపద్యేత * యథాక్రతురస్మిఁల్లోకే పురుషో భవతి తథేతః ప్రేత్య భవతీతి తన్నిష్ఠస్యాచేతనసమ్పత్తిరేవ స్యాత్ నచ మాతాపితృసహస్రేభ్యోపి వత్సలతరం శాస్త్రమేవంవిధతాపత్రయాభిహతిహేతుభూతామచిత్సమ్పత్తిముపదిశతి ప్రధానకారణవాదినోపి హి ప్రధాననిష్ఠస్య మోక్షం నాభ్యుపగచ్ఛన్తి

ఇతశ్చ న ప్రధానం

౭॥ సూ ॥ హేయత్వావచనాచ్చ ॥ యది ప్రధానమేవ కారణం సచ్ఛబ్దాభిహితం భవేత్ తదా ముముక్షోః శ్వేతకేతోస్తదాత్మకత్వం మోక్షవిరోధిత్వాద్ధేయత్వేనైవోపదేశ్యం స్యాత్ న తథా [illegible] యిన్తే ప్రత్యుతోపాదేయత్వేనైవ * తత్త్వమసి * తస్య తావదేవ చిరమిత్యుపదిశ్యతే

ఇతశ్చ న ప్రధానం

౮॥ సూ ॥ ప్రతిజ్ఞావిరోధాత్ ॥ ప్రధానకారణత్వే ప్రతిజ్ఞావిరోధశ్చ భవతి [illegible] వాక్యోపక్రమే హ్యే

ర్యవాక్ పురుషో వేదేత్యాచార్యవతా ఫలత్వేన ప్రతిపాదితార్థవిశేషవేదనం వచనమాచార్యోపదిష్టస్యానుసంగేయత్వాదిజం [illegible] కారణం ప్రధాన తత్త్వోపదేశస్యోపాసనార్థత్వావగమ (శరీరపాతమాత్రాన్తరాయ ఇతి) [illegible] నరాయశ్చ [illegible] శరీరపాతావధి [illegible] * ము [illegible] మోక్ష్య ఇత్యుక్తే కథం శరీరాన్మోక్షసిద్ధిరుచ్యతే మోక్ష ఇత్యుక్తే కిమన్మోక్ష ఇతి నకం [illegible] తం తచ్చ [illegible] స్యా [illegible] విద్యా [illegible] * [illegible] యథా [illegible] సంపద్యత ఇత్యాదినా [illegible] * అస్మాచ్ఛరీరాత్ సముత్థాయ పరంజ్యోతి [illegible] * ధూత శరీరం * అశరీరం వావసన్తం న ప్రియాప్రియే స్పృశత ఇతి శ్రవణాత్ * [illegible] దేహం పునరన్యత్ [illegible] చ్ఛరీరమి [illegible] ([illegible] సంపత్తిలక్షణ ఇతి) * [illegible] సంపద్య ఇతి సంపత్తే * సతా సోమ్య తదా సంపన్నో భవతి [illegible] (మో [illegible] ఇతి) సౌత్రస్య మోక్షశ [illegible] స్య శరీరపాత [illegible] సంపత్తివాక్య [illegible] శరీరపాత [illegible] తమిత్యభిప్రాయ [illegible] ప్రధానవే [illegible] యాం ముముక్షోరితిపదే నాభిప్రేతం [illegible] (యదిచేతి) [illegible] సేవాది [illegible] పాసనస్య మోక్షోపయోగిత్వం [illegible] స్యాదితి శబ్దాయాం [illegible] (యథా [illegible] తురితి) ఉపాసనానురూప [illegible] తత్ [illegible] సనా [illegible] ణానపు [illegible] అచేతనసంపత్తి అచిత్ప్రాప్తి [illegible] కర్మకృత [illegible] సంసార సంప [illegible] గత్వం తాపత్ర [illegible] నసంపత్తిమిత్యన [illegible] అచేతనసంపత్తిర [illegible] మిత్యత్రాహ (నచేతి) అత్ర * [illegible] తరం మాతా [illegible] పురాణవచనం [illegible] (మాతాపితృసహస్రేభ్య ఇతి) మాతాపిత [illegible] మాత్రపర [illegible] నే [illegible] కసర్వవిధ [illegible] (తాప [illegible] యేతి) [illegible] పర్యవసానం న స్యాదిత్యభిప్రాయ [illegible] రోధ [illegible] జనపర్యవసానాభావా [illegible] సం అ [illegible] పరమతసంవాదం [illegible] (ప్రధానకారణేతి) (ప్రధా [illegible]) * [illegible] కావ్యక్తజ్ఞవిజ్ఞానాదితి [illegible] ప్రధానస్య [illegible] పరిజ్ఞానమాత్ర [illegible] వివక్షితం [illegible]

నను * తత్త్వమసీతి సదాత్మకత్వానుసన్ధానోపదేశ [illegible] ఇత్యాదిదేశత్వ [illegible] అతస్స చ్ఛ వాక్యాచేతనస్య ముముక్షోః [illegible] వ్యత్వం [illegible] యాలన [illegible] ప్రయన్నాహ (ఇతశ్చేతి)

౭ సూ ॥ హేయత్వావచనాచ్చ ॥ * [illegible] ప్రత్యా [illegible] ([illegible] తం ఛాలోహమిత్యాద్యనుసన్ధాన [illegible] సదాత్మకత్వానుసన్ధానస్య హేయత్వం ప్రతిపాద్య [illegible] పాదేయత్వమేవో [illegible] తచ్చ [illegible] ఉపపన్నం * అనాదిమాయయా సుప్తః * మాయయా సన్నిరుద్ధ * అనీశయా శోచతి ముహ్యమాన * జహాత్యేనాం [illegible] భోగా [illegible] త్యాదిషు ప్రధానప్రసావేమ [illegible] స్య హేయత్వేనైవ ప్రతిపాదనాదిత్యర్థ ఏవం * తదైక్షతేత్యాదివాక్య [illegible] తద [illegible] వాక్యావగత [illegible] తేషాం [illegible] మూర్తాదశ్చ [illegible] యద్వా ఉపాదేయతో [illegible] సుపాదేయతా [illegible] ప్రతిపాదితయోరన్వయవ్యతిరేకాత్మనా పరస్పర [illegible] రేకికారార్థ ఇహ చశబ్దః అతఏవ మాప్రత్యుతేత్యాదినా పూర్వసూత్రార్థనిగమనం కృతం

అథోపక్రమవిరోధే సత్యుత్తరవాక్యగతహేతూనాం దౌర్బల్యాత్ ప్రధానమేవ ప్రతిపాద్యమితి శఙ్కాం పరిహరతి

౮॥ సూ ॥ ప్రతిజ్ఞావిరోధాత్ ॥ * కస్మిన్నర్థవిరోధ ఇత్యపేక్షాం పూరయన్వ్యాచష్టే (ప్రధానకారణత్వ ఇతి) త్వస్య కారణత్వేన యదుక్తం తదేవత్వన్మత ప్రతికూలమితి సూత్రకారహృదయమితి భావః. కథమిత్యత్రాహ (వాక్యోపక్రమేహీతి) ప్రతిజ్ఞావాక్యేస

కవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానం ప్రతిజ్ఞాతం- తచ్చ కార్యకారణయోరనన్యత్వేన కారణభూతసద్విజ్ఞానాత్ తత్కార్యభూతచేతనాచేతనప్రపఞ్చస్య జ్ఞాతతయైవోపపాదనీయం. తత్తు ప్రధానకారణత్వే చేతనవర్గస్య ప్రధానకార్యత్వాభావాత్ ప్రధానవిజ్ఞానేన చేతనవర్గవిజ్ఞానాసిద్ధేర్విరుధ్యతే.······

ఇతశ్చ న ప్రధానం.

౧౦॥ సూ. స్వాప్యయాత్ ॥ తదేవ సచ్ఛబ్దవాచ్యం ప్రకృత్యాహ *స్వప్నాన్తం మే సోమ్య విజానీహీతి యత్రైతత్పురుషస్స్వపితి నామ సతా సోమ్య తదా సమ్పన్నో భవతి స్వమపీతో భవతి తస్మాదేనం స్వపితీత్యాచక్షతే స్వం హ్యపీతో భవతీతి- సుషుప్తం జీవం సతా సమ్పన్నం స్వమపీతః- స్వస్మిన్ ప్రలీన ఇతి వ్యపదిశతి. ప్రలయశ్చ స్వకారణే లయః. న చాచేతనం ప్రధానం చేతనస్య జీవస్య కారణం భవితుమర్హతి. *స్వమపీతో భవతి* ఆత్మానమేవ జీవోఽపీతో భవతీత్యర్థః. చిద్వస్తుశరీరకం తదాత్మభూతం బ్రహ్మైవ జీవశబ్దేనాభిధీయత ఇతి నామరూపవ్యాకరణశ్రుత్యోక్తం. తజ్జీవశబ్దాభిధేయం బ్రహ్మ సుషుప్తికాలేఽపి ప్రలయకాల ఇవ నామరూపపరిష్వఙ్గాభావాత్ కేవలసచ్ఛబ్దాభిధేయమితి * సతా సోమ్య తదా సమ్పన్నో భవతి స్వమపీతో భవతీత్యుచ్యతే.

ద్వశబ్దాభావేఽపి * కస్మిన్ను భగవో విజ్ఞాతే సర్వమిదం విజ్ఞాతం భవతి *ఆత్మని ఖల్వరే దృష్టే శ్రుతే మతే విజ్ఞాత ఇదం సర్వం విజ్ఞాతమితి సమాన ప్రకరణవాక్యైకార్థ్యాత్, * సర్వాః ప్రజా ఇతి పద్యమాన స్వారస్యాచ్చ సర్వవిజ్ఞానం ప్రతిజ్ఞాతమిత్యుక్తం. న చ సర్వం స్పష్టతయా ఇతి వత్ కార్యభూతసర్వాచిద్విజ్ఞానమేవ సర్వవిజ్ఞానమితి వాచ్యం- *సన్మూలాస్సోమ్యేమాస్సర్వాః ప్రజా ఇతి సర్వశబ్దసమానాధికరణ ప్రజాశబ్దస్వారస్యాత్ చేతనానామపి సన్మూలతయా జ్ఞాతవ్య సర్వకార్యాన్తర్భావాదితి భావః. తర్హి కిమిత్యత్రాహ (తచ్చేతి) (కార్యకారణయోరనన్యత్వేనేతి) సమానాధికరణతోఽనన్యత్వమితి భావః. న స్వనన్యత్వే స్యాదేకవిజ్ఞానాత్ సర్వవిజ్ఞానం ఘటతే- స్వధిష్ఠానాం కార్యతయా నిదంశస్యాకార్యతయా తద్జ్ఞానసంభవాదిత్యత్రాహ (తత్కార్యభూతచేతనాచేతనప్రపఞ్చస్యేతి) ప్రకృతివత్కార్యాణి ప్రస్తుతత్వాత్, *సన్మూలాస్సర్వాః ప్రజా ఇతి వాక్యే ప్రజాశబ్దస్వారస్యాచ్చ చేతనస్యాపి కార్యతయైవ జ్ఞాతవ్యం వక్తవ్యమితి భావః. (జ్ఞాతతయైవోపపాదనీయమితి) ఏకవిజ్ఞానేన ప్రాధానవిజ్ఞానవన్మాత్ర సర్వవిజ్ఞానమౌపచారికం- ఔపచారికత్వే సర్వవిజ్ఞానస్య లోకదృష్టత్వేన కథం న భగవ ఇతి ప్రశ్నాయోగాత్, అనన్యభూతస్య తత్కార్యాదివ్యుత్పన్నముఖేన ముఖ్యతయైవ సర్వవిజ్ఞానోపపాదనదర్శనాచ్చేతి భావః. ఉక్తవిపర్యయేణ ప్రతిజ్ఞావిరోధం విగ్రహయతి (తత్త్వితి)॥ ······

ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞానం కార్యకారణభావనిబన్ధనం- సుషుప్త్యపరమాత్మని చేతనస్య ప్రలయశ్చ తన్నిబన్ధన ఇతి కార్యకారణభావనిబన్ధనత్వసామ్యాత్ సఙ్గతం సుషుప్తౌ లయం హేతుత్వేనాహేత్యభిప్రాయేణాహ (ఇతశ్చేతి)

౧౦॥ సూ. స్వాప్యయాత్ ॥ *సచ్ఛబ్దస్య జీవాపత్తి పరిస్వక్తసమానవిషయత్వనిబన్ధనామర్థాన్తరత్వశఙ్కాం వ్యుదస్యతి (తదేవ సచ్ఛబ్దవాచ్యమితి) జగత్కారణవస్తువిషయ ఏవాత్రాపి సచ్ఛబ్ద ఇత్యభిప్రాయః. యత్ర - యదేత్యర్థః. నను సతా సమ్పత్తిః ప్రకృతిసంసర్గో వా- స్వాప్యయోఽపి జీవస్య స్వస్వరూపేఽవస్థానమితి స్వసచ్ఛబ్దయోర్ఘన్మాత్రస్వార్థ్యదితి నైతద్వాక్యం ప్రధానకారణతావిరోధీతి. తదేతత్పరిహారాయ వ్యాచష్టే (సుషుప్తమితి) * స్వమపీత ఇత్యేతం వివృణోతి (స్వస్మిన్ ప్రలీన ఇతి) స్వమితి ద్వితీయా- సతేతి తృతీయా చ ఫలతస్సతి సంపద్యేతి సప్తమ్యనుగుణార్థా - వ్యపదేశభేదస్తు ధాతుస్వభావభేదాదిత్యభిప్రాయః. అపీతేః ప్రాప్తిరూపత్వాత్ ద్వితీయానిర్దేశః * బ్రహ్మైవ సన్ బ్రహ్మాప్యేతి * యత్ప్రియయా స్త్రియా సంపరిష్వక్తో హి ఇత్యుత్తరం. సాహిత్యసద్భావాత్ తృతీయానిర్దేశః. సంపన్న ఇతి కర్మణి నిష్ఠా వా - తదా సంసంపత్తేః ప్రాప్తిరూపత్వాత్ సతేతి కర్తృత్వవివక్షయా తృతీయా- * ప్రాజ్ఞేనాత్మనా సంపరిష్వక్త ఇతివత్. అప్యయస్య స్థానసాపేక్షత్వాత్ సప్తమీనిర్దేశః. ఘన త్వన్యతినశేన ప్రలయవాచినాం శబ్దానాం స్థానాపేక్షయా ఉత్కటత్వాత్ సప్తమ్యనురోధేన వ్యాఖ్యాతం. ఏవం సంపత్త్యప్యయశబ్దయోః ప్రలయపరతయైకార్థ్యముక్తం - స్వసచ్ఛబ్దయోశ్చ ప్రలయస్థానపరతయైకార్థ్యముక్తం. అయమభిప్రాయః - *సతా సోమ్య తదా సంపన్నః *సతి సంపద్యేతి ప్రతిజ్ఞానిగమనవాక్యమధ్యగతస్య స్వాప్యయవాక్యస్యానపేక్షితార్థాన్తరపరత్వే నైఘట్యం స్ఫుటం. *అథైతదభియ ఆసన్తతః *బ్రహ్మైవ సన్ బ్రహ్మాప్యేతి *తదా సంపద్యతే బ్రహ్మేత్యాది ప్రయోగప్రాచుర్యాదప్యయసంపత్తిశబ్దస్వారస్యాదుపస్థాపితస్య ప్రలయస్థాన ప్రతిపాదకత్వాత్ స్వసచ్ఛబ్దయోరేకార్థపర్యవసాయిత్వం తూచితం. *జీవేనాత్మనా *తత్త్వమసీతి జీవాత్మశబ్దయోస్త్వన్తచ్ఛబ్దయోరివ చ స్వసచ్ఛబ్దయోరపి జీవరూపేణ స్వేనరూపేణ చావస్థితకారణవస్తువిషయతయైకార్థపరత్వం ప్రకరణవశాదప్యుచితం. జీవాదర్థాన్తరే సలిలస్యలయానుపపత్తిశఙ్కాపరిహారార్థం స్వశబ్దాభిధేయస్య తస్య సర్వాన్తరతా ప్రతిపాదనస్యాపేక్షితత్వాచ్చ తయోరేకార్థత్వం యుక్తమితి. అస్తు లయస్థానోపస్థాపకయోస్స్వసచ్ఛబ్దయోరైకార్థ్యం- తత్తు స్వశబ్దస్య స్వీయపరత్వేన స్వసచ్ఛబ్దయోరుభయోరపి ప్రధానపరత్వేఽప్యుపపద్యత ఇత్యత్రాహ (ప్రలయశ్చేతి) కార్యతారూపవిసదృశావస్థాప్రహాణేన కారణాన్తర్భావో హి లయః. తత్కిమిత్యత్రాహ (న చేతి) అచేతనం - అచిత్త్వాదిత్యర్థః. స్థూలావస్థస్య జీవస్య సూక్ష్మావస్థేస్వ కారణీభూ

తథా సమానప్రకరణే నామరూపపరిష్వఙ్గాభావేన ప్రాజ్ఞేనైవ పరిష్వఙ్గాత్ *ప్రాజ్ఞేనాత్మనా సమ్పరిష్వక్తో న బాహ్యం కించన వేద నాన్తరమిత్యుచ్యతే- అయమర్థః జీవస్య నామరూపపరిష్వఙ్గాదేవ హి స్వవ్యతిరిక్తవిషయజ్ఞానోదయః. సుషుప్తికాలే హి నామరూపే విహాయ సతా సమ్పరిష్వక్తః పునరపి జాగరదశాయాం నామరూపే పరిష్వజ్య తత్తన్నామరూపో భవతీతి శ్రుత్యన్తరే స్పష్టమభిధీయతే-*యదా సుప్తః స్వప్నం న కథంచన పశ్యత్యథాస్మిన్ ప్రాణ ఏవైకధా భవతి *తస్మాదాత్మనః ప్రాణా యథాయతనం విప్రతిష్ఠన్తే-తథా *త ఇహ వ్యాఘ్రో వా సింహో వా వృకో వా వరాహో వా కీటో వా పతఙ్గో వా దంశో వా మశకో వా యద్యద్భవన్తి తథా భవన్తీతి. తథా సుషుప్తం జీవం * ప్రాజ్ఞేనాత్మనా సమ్పరిష్వక్త ఇతి చ వదతి.

తే సత్తాయోగిని స్వాత్మని లయోపపత్తేః స్వచ్ఛన్దస్య తత్పరత్వం సంభవతీతి శఙ్కాం వ్యుదస్యన్నాహ (తథా సుషుప్తమితి) స్వజ్యదేహే [illegible] నపేక్షేషు [illegible] ణకపరమకారణవిషయత్వాత్ తత్సంవాద శ్రుత్యన్తరానుగుణ్యాచ్చ నాత్ర సచ్ఛబ్దో [illegible] జీవమాత్రవిషయ ఇత్యభిప్రాయః. న [illegible] నిత్యస్య జీవస్య లయో [illegible] నుపపన్నః. కార్యకారణయోరనన్యత్వాత్, జీవ [illegible] స్య పరస్య తత్కారణత్వాయోగాత్, [illegible] నుపపన్నః [illegible] నం- సర్వదా జీవవిశిష్టస్య పరమాత్మనో [illegible] వస్థావిశేషరూపకార్యకారణభావోపపత్తేః. తథా హి- *స్వమపీతో భవతి [illegible] జీవమాత్రపరః- *సతా సోమ్య తదా సంపన్నో భవతి స్వమపీతో భవతీతి [illegible] సచ్ఛబ్దసమానవిషయత్వాత్, సచ్ఛబ్దస్య [illegible] పరమాత్మవిషయత్వాత్,. నాపి [illegible] ష్టబ్రహ్మపరః- నిత్యనిర్వికారస్య [illegible] పాదానత్వాయోగేనాప్యయస్థానత్వాయోగాత్. కార్యస్య హి [illegible] తపరమాత్మపరత్వం వక్తవ్యం. [illegible] జీవస్య స్వరూపనివృత్తిప్రసఙ్గాత్. [illegible] హద్యసాధేరవస్థితత్వాత్. నాపి [illegible] జీవత్వస్య ప్రహాణే జీవస్య [illegible] హాణాయోగా, [illegible] జీవభావస్య [illegible] అన్యథా [illegible] జ్ఞాత్, ప్రత్యభిజ్ఞావిరోధాత్, * ప్రాజ్ఞేనాత్మనా సంపరిష్వక్తో న బాహ్యం కించన వేద నాన్తరమితి తదానీ [illegible] సర్వజ్ఞత్వా [illegible] జీవత్వే స్థిత ఏవ స్వాప్యయస్య [illegible] అతో భేదాదేవ [illegible] జీవవిశిష్టపరమాత్మపరః. [illegible] * [illegible] వ జీవో పీతో భవతీత్యర్థః జీవస్వరూపో హి [illegible] నామరూపవ్యాకరణశ్రుతేరితి. [illegible] జ్ఞానప్రసర [illegible] నం. నిగ్రహో నామ బహిర్ముఖజ్ఞానప్రసరః. నను కథం దేహవిశిష్టస్య సతో జీవస్య [illegible] రాగద్వేషా [illegible] స్వయవత్ తత్త్రైవ ప్రలయరూపావస్థా [illegible] నను [illegible] దేహధారణాభావాత్, [illegible] త్వా, [illegible] జీవం ప్రత్యపృథక్సిద్ధ [illegible] న - జీవస్య దేహ [illegible] త్వాయోగాత్, దేహస్య [illegible] ద్ధి దేహలక్షణోపపత్తేః. అతో మనుష్యాదినామరూపాభిమాన రాగలోభాద్యనుగుణ [illegible] జ్ఞానప్రసర [illegible] జీవవిశిష్టః పరమాత్మా- [illegible] మనుష్యాదినామరూపరాగద్వేషలోభమోహాద్యుపాధిక బాహ్యభ్యన్తర [illegible] జీవశరీర [illegible] త్యర్థః. అప్యయస్య ప్రాప్తిరూపత్వాత్ సారూప్యాన్న మితి ద్వితీయో [illegible] అప్యయస్య స్థాన సాపేక్షత్వాత్ [illegible] ప్రతీత [illegible] ఏకస్య పరమాత్మనః స్థానస్థానిభావవ్యపదేశశ్చాంశభేదాభిప్రాయః. [illegible] కారణ [illegible] త్వాత్ కారణత్వం- బ్రహ్మణి తు జీవవిశేషవిశిష్టతదితరాంశభేదేన స్థానస్థానిభావో, [illegible] కారణత్వం,. కారణ [illegible] ర్వత్ర సమానః. [illegible] పాధికాకారాభిమానానుగుణజ్ఞానవికాస [illegible] జీవవిశిష్టతా కార్యావస్థా- [illegible] జీవవిశిష్టతా కారణావస్థా. [illegible] తస్య పరమాత్మనః కారణావస్థా [illegible] నామరూపాద్యుపాధికాకారాభిమానానుగుణజ్ఞానప్రసరవజ్జీవవిశిష్టతా- తస్మాదుపాధికాకారానభిమానజీవవిశిష్టతారూపకారణావస్థా [illegible] స్వాప్యయత్వముపపన్నం. అత ఏవ జీవస్య నిత్యత్వావిరోధః [illegible] జ్ఞానసఙ్కోచవికాసవిశేషవ్యతిరేకేణ జీవత్వప్రహాణాభావాత్. అయమర్థః [illegible] నీయః. తదానీం * ప్రాజ్ఞేనాత్మనా సంపరిష్వక్త ఇతి భేదప్రతిపాదనావిరోధశ్చైవం సంభవతి. ఏవం చ ఏవ ప్రలయో మహాప్రలయే [illegible] జీవబహుత్వానాదిత్వకర్మవాసనాది [illegible] దేహ [illegible] త్వాత్. న చ *నహి విజ్ఞాతుర్విజ్ఞాతేర్విపరిలోపో విద్యత ఇతి జ్ఞాననిత్యత్వశ్రుతివిరోధః- తస్య సఙ్కోచమాత్రవత్త్వాత్ [illegible] న చ ప్రసరోపలమ్భ [illegible] జ్ఞానప్ర [illegible] సీయం - [illegible] తరత్న ప్రభాయాః ప్రసరోపలమ్భాభావాన్నాస్తిత్వం. *యథా [illegible] దోష ప్రహాణాన్న జ్ఞానమాత్మనః [illegible] యతేతత్కృతః [illegible] కృతిః. ఆత్యన్తికప్రలయేఽపి యథోక్తప్రకారఉపపద్యతే - తదానీం నామరూపాద్యుపాధికాకారాభిమానరూపనిస్సరదశాప్రహాణేన కారణావస్థే పరమాత్మన్యవస్థానాత్. [illegible] పాధికాకారాభిమాన [illegible] కార్యావస్థావిరహితజీవవిశిష్టత్వం హి పరస్య కారణావస్థత్వం. [illegible] హిత జీవవిశిష్టత్వమితి యావత్. తన్మహాప్రలయే ముక్తౌ చ సమానం. నను * ప్రాజ్ఞేనాత్మనా సంపరిష్వక్తో న బాహ్యం కించన వేద నాన్తర మితి సుషుప్తప్రాజ్ఞత్వాజ్ఞత్వరూపవైషమ్యావగమా, న్మోక్షే చేశ్వరత్వేఽపి వ్యాత్వావైషమ్యస్థిత్యభ్యుపగమాత్, భవదభిమతప్రలయప్రకారో నుపపన్న ఇతి. నైవం- కారణావస్థాయామపేక్షితవిసదృశావస్థాయా అవివక్షితత్వాత్. నామరూపాద్యుపాధికాకారాభిమానవిరహితజీవవిశిష్టతా కారణావస్థా- తదపేక్షయా [illegible]

తస్మాత్ సచ్ఛబ్దవాచ్యః పరం బ్రహ్మ సర్వజ్ఞః పరమేశ్వరః పురుషోత్తమ ఏవ. తదాహ వృత్తికారః * సతా సోమ్య తదా సమ్పన్నో భవతీతి సమ్పత్త్యసమ్పత్తిభ్యామేతదధ్యవసీయతే. ప్రాజ్ఞేనాత్మనా సమ్పరిష్వక్త ఇతి చాహేతి.

ఇతశ్చ న ప్రధానం.

౧౧॥ సూ. గతిసామాన్యాత్ ॥ ఆత్మా వా ఇదమేక ఏవాగ్ర ఆసీన్నాన్యత్ కిఞ్చన మిషత్ స ఈక్షత లోకాన్ను సృజా ఇతి స ఇమాన్ లోకానసృజత * తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశస్సమ్భూతః ఆకాశాద్వాయుః వాయోరగ్నిః అగ్నేరాపః అద్భ్యః పృథివీ * తస్య హ వా ఏతస్య మహతో భూతస్య నిశ్వసితమేతద్యదృగ్వేద ఇత్యాదిసృష్టివాక్యానాం యా గతిః ప్రవృత్తిః తత్సామాన్యాత్ – తత్సమానార్థత్వాదస్య. తేషు చ సర్వేషు సర్వేశ్వరః కారణమవగమ్యతే. తస్మాదత్రాపి సర్వేశ్వర ఏవ కారణమితి నిశ్చీయతే. ....

ఇతశ్చ న ప్రధానం.

౧౨॥ సూ. శ్రుతత్వాచ్చ ॥ శ్రుతమేవ హ్యస్యాముపనిషది అస్య సచ్ఛబ్దవాచ్యస్య ఆత్మత్వేన నామరూపయోర్వ్యాకర్తృత్వం, సర్వజ్ఞత్వం, సర్వశక్తిత్వం, సర్వాధారత్వ, మపహతపాప్మత్వాదికం, సత్యకామత్వం, సత్యసఙ్కల్పత్వం, చ * అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణి * సన్మూలాస్సోమ్యేమాస్సర్వాః ప్రజాస్సదాయతనాస్సత్ప్రతిష్ఠాః ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వం తత్సత్యం స ఆత్మా * యచ్చాస్యేహాస్తి యచ్చ నాస్తి సర్వం తదస్మిన్ సమాహితం * తస్మిన్ కామాస్సమాహితాః * ఏష ఆత్మాపహతపాప్మా విజరో విమృత్యుర్విశోకో విజిఘత్సోఽపిపాసస్సత్యకామస్సత్యసఙ్కల్ప ఇతి. తథా చ శ్రుత్యన్తరాణి * న తస్య కశ్చిత్పతిర

శావస్థా చ తాదృగభిమానవజ్జీవవిశిష్టతా. తత్ప్రహాణస్య చాత్ర విద్యమానత్వాత్ సుషుప్తౌ లయ ఉపపన్నః. మోక్షే చేశితవ్యత్వాకారేణ వైషమ్యం నాత్యన్తిక ప్రళయవిరోధి- ఈశితవ్యతాయా అవస్థారూపత్వాభావాత్. కాదాచిత్కధర్మో హ్యవస్థా. ఈశితవ్యత్వాదిస్తు నిత్యం- * స ఈశేఽస్య జగతో నిత్యమేవ నాన్యో హేతుర్విద్యత ఈశనాయ * యస్యాత్మా శరీరం య ఆత్మానమన్తరో యమయతీత్యాది శ్రుతేః. అతో నేశితవ్యత్వాదికమవస్థితిః ధర్మ్యరూపస్యాపితస్య ప్రహాణం న దోషః. అతో యథోక్త ఏవ స్వాప్యయః. సూత్రం హేతుం పరమసాధ్యేన సఙ్గమయతి (తస్మాదితి) అప్యయస్థానస్య పరమకారణత్వాయాహ (పరం బ్రహ్మేతి) జీవవ్యావృత్త్యర్థం సర్వజ్ఞశబ్దః. * ప్రాజ్ఞేనాత్మనేతి హి శ్రుతిః * తద్యైడతేత్యే తత్సంవాదినీ. అప్యయేఽపి జీవనియన్తృత్వజ్ఞాపనార్థమీశ్వరోక్తిగత త్వప్యదాసార్థం చ పరమేశ్వరశబ్దః. ముక్తపురుషనైరపేక్ష్యపరో దేవతావిశేషపరశ్చ పురుషోత్తమశబ్దః. వ్యాఖ్యానాన్తరవ్యావృత్త్యర్థమాహ (తదాహేతి) (సమ్పత్త్యసమ్పత్తిభ్యామితి) * సతి సమ్పద్య న విదుస్సతి సమ్పత్స్యామహ ఇతి సత ఆగమ్య న విదుస్సత ఆగచ్ఛామహ ఇత్యుక్తాభ్యాం సమ్పత్తినిర్గమాభ్యామిత్యర్థః. యద్వా- పరమాత్మని సమ్పత్త్యా, అన్యత్రాసమ్పత్త్యా, చేత్యర్థః. స్వాప్యయశబ్దేనా సమ్పత్తిరప్యుక్తా ఇతి సూత్రకారస్య భావః. ఏతత్- పరబ్రహ్మకారణత్వమిత్యర్థః. ....

పూర్వసూత్రే * ప్రాజ్ఞేనాత్మనేత్యాదేస్సుషుప్తివిషయస్య శ్రుత్యన్తరస్య ప్రకృతార్థోపపాదకతయా బుద్ధిస్థత్వాత్ కారణస్య పరమాత్మత్వమపి కారణవిషయైకశ్రుత్యన్తరైరుపపాద్యతే.

౧౧॥ సూ. గతిసామాన్యాత్ ॥ పూర్వం * గౌణశ్చేన్నాత్మశబ్దాదిత్యుక్తత్వాదాత్మశబ్దవతీః శ్రుతీరుదాహరతి (ఆత్మా వా ఇత్యాదినా) తస్య హ వా ఏతస్యేత్యత్రాప్యాత్మశబ్దస్స్మర్యతే * ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్యః * ఆత్మని ఖల్వరే దృష్టే * ఇహాన్యత్రాత్మనస్సర్వం వేదేతి చ. గతిశబ్దం వ్యాచష్టే (ప్రవృత్తిరితి) బోధనవ్యాపారపరః ప్రవృత్తిశబ్దః- * భిన్నప్రవృత్తినిమిత్తానామిత్యత్ర ప్రవృత్తిశబ్దవత్. సమానత్వమర్థద్వారకమిత్యాహ (తత్సమానేతి) తతః కిమిత్యత్రాహ (తేషు చేతి) తతోఽపి కిమిత్యత్రాహ (తస్మాదితి)॥ ....

న కేవలముపనిషదన్తరేషు- అత్రైవ సర్వేశ్వరకారణత్వం స్ఫుటమిత్యాహ.

౧౨॥ సూ. శ్రుతత్వాచ్చ ॥ ఆత్మత్వేన నామరూపవ్యాకర్తృత్వం దర్శయతి (అనేన జీవేనేతి) సర్వజ్ఞత్వసర్వశక్తిత్వే * తదైక్షత బహు స్యామిత్యాదివాక్యేన పూర్వమేవ దర్శితే, సన్మూలా ఇతి సూచితే, చ. ఆధారత్వం దర్శయతి సదాయతనా ఇతి, యచ్చాస్యేతి, చ. ధారకత్వం చాత్మత్వేనేతి దర్శయతి (ఐతదాత్మ్యమితి) న హ్యత్ర కారణతయా కార్యాధారత్వమాత్రం వివక్షితమితి భావః. యచ్చేత్యాదికం సత్యకామత్వప్రతిపాదనోపయుక్తం చ. అపహతపాప్మత్వాదిగుణాన్దర్శయతి (ఏష ఆత్మేతి) ఉక్తగుణానాం శబ్దార్థం, అనుక్తగుణదర్శనార్థం, తద్వత ఈశ్వరత్వదేవతావిశేషత్వస్ఫుటీకరణార్థం, చ పూర్వసూత్రాభిప్రేతాన్యనుదాహృతాని శ్రుత్యన్తరాణ్యుదాహరతి (తథా చేతి) న త్వేతత్సూత్రవిషయవాక్యత్వేన - అస్య సూత్రస్య

స్తిలోకే న దేశితా నైవ చ తస్య లిఙ్గం * స కారణం కరణాధిపాధిపో న చాస్య కశ్చిజ్జనితా న చాధిపః * సర్వాణి రూపాణి విచిత్య ధీరో నామాని కృత్వాఽభివదన్ యదాస్తే * అన్తః ప్రవిష్టశ్శాస్తా జనానాం సర్వాత్మా * విశ్వాత్మానం పరాయణం * పతిం విశ్వస్యాత్మేశ్వరం * యచ్చ కిఞ్చిజ్జగత్యస్మిన్ దృశ్యతే శ్రూయతేఽపి వా। అన్తర్బహిశ్చ [illegible] వ్యాప్య నారాయణస్స్థితః * ఏష సర్వభూతాన్తరాత్మాఽపహతపాప్మా దివ్యో దేవ ఏకో నారాయణః [illegible] తా కారణవాదివాక్యం న ప్రధానాదిప్రతిపాదనయోగ్యం। అతస్సర్వజ్ఞః సర్వశక్తిః సర్వేశ్వరః [illegible]

[illegible]

తన్న- తత్క్రమత్వం హి తత్సామర్థ్యమేవ- సామర్థ్యగుణయోగే హి నిర్విశేషవాదః పరిత్యక్తస్స్యాత్. అథ శ్రుతిప్రామాణ్యాదయమేకో విశేషోఽభ్యుపగమ్యత ఇతి చేత్ - హన్త తర్హి తత ఏవ సర్వజ్ఞతా, సర్వశక్తిత్వం, సర్వేశ్వరేశ్వరత్వం, సర్వకల్యాణగుణాకరత్వం, సకలహేయప్రత్యనీకతే, త్యాదయ స్సర్వేఽభ్యుపగన్తవ్యాః. శక్తిమత్త్వం చ కార్యవిశేషానుగుణత్వం- తచ్చ కార్యవిశేషైకనిరూపణీయం. కార్యవిశేషస్య నిష్ప్రమాణకత్వే తదేకనిరూపణీయశక్తిమత్త్వమపి నిష్ప్రమాణకం స్యాత్. కించ - నిర్విశేషవస్తువాదినో వస్తుత్వమపి నిష్ప్రమాణం- ప్రత్యక్షానుమానాగమస్వానుభవాస్సవిశేషగోచరా ఇతి పూర్వమేవోక్తం. తస్మాద్విచిత్రచేతనాచేతనాత్మకజగత్సర్గేణ బహుస్యామితీక్షణతః కః పురుషోత్తమ ఏవ జిజ్ఞాస్య ఇతి సిద్ధం॥ ....

సామర్థ్యగుణయోగే (హన్నేతి) పరస్యాభిమతత్వం సర్వజ్ఞత్వాదయః (సర్వే) సహితాః (హన్త తర్హీతి) తత్ర యుక్త్యుపపన్నా స్తీత్యాహ (శక్తిమత్త్వం చేతి) కార్యవిశేషస్య నిష్ప్రమాణకత్వే- స్వపరస్యాపి తదభావాత్ తదభావే. నిరూపకాభావే నిరూప్యాభావ ఇత్యర్థః. వస్తుత్వే సంభవత్యపి ప్రధానతుల్యత్వముక్తం, ఆశ్రయస్య తత్త్వమేవ నసిద్ధ్యతీత్యాహ (కించేతి) వస్తుత్వం- అబాధ్యత్వం సత్త్వం. తదుపపాదనత్యాహ (ప్రత్యక్షేతి) ప్రత్యక్షాద్యర్థాపత్త్యాపి స్వానుభవస్య పృథక్ప్రమాణత్వం పరమతాభ్యుపగమేనోక్తం. సవిశేషగోచరాః - వస్తుమాత్రస్య సవిశేషతయా తద్గోచరా ఇత్యర్థః. వస్తుత్వం విచిత్రత్వాధార ... తత్త్వమపి నిర్విశేషత్వం. తన్నిషేధ్యమిత్యర్థః. పరమపురుషోత్తమ ఏవ జిజ్ఞాస్య ఇతి సిద్ధమిత్యాహ (తస్మాదితి)॥ ....

పూర్వస్మిన్ సూత్రే యోజనాన్తరం- ప్రధానం న ప్రతిపాద్యం- అశబ్దం హి యత్- శబ్దేన ప్రతిపాదయితుమశక్యం హి యత్. అశక్యత్వం చ ఈక్షతిశ్రవణాదిభిః ప్రదర్శితం- ప్రతిజ్ఞావాక్యైకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞాసామర్థ్యాభావాత్, అశబ్దం హి తదిత్యుక్తేపి హేత్వన్తరసాకాఙ్క్షత్వాచ్చ. *నానుమానమపృష్టత్వాత్ *ఆనుమానికమప్యేకేషామిత్యాదిసూత్రేష్వనుమానాదిశబ్దవదశబ్దశబ్దస్యాప్యానయవార్థముఖేన ధర్మివ్యపస్థాపకత్వముతయాఽ వ్యాఖ్యానమపేక్షత్వాత్, పదయోజనయా క్లిష్టత్వానుమానాకారాదిప్రయోగపూర్వపక్షిణస్సమానత్వేన వ్యాఖ్యాతమానత్వసిద్ధేః, శ్రుతభాష్యకారాభిమతయోజనాసాధీయసీ. *గౌణశ్చేన్నాత్మశబ్దాదిత్యత్రాత్మశబ్దస్య సఙ్గోపసరత్వమాత్రత్వ- జీవం ప్రతిశ్రవణాత్ స్వరూపత్వేన వ్యపదేశాద్గౌణత్వమిత్యుక్తం- తస్యామోఘసూత్రాణామానాగ్రసూత్రాత్స్వాతన్త్ర్యాచ్చ. నహి గౌణశ్చేన్న జీవశబ్దాదిత్యుక్తం. స్వరూపపరఆత్మశబ్దస్యాపేక్షా- జీవవాచకనిర్వాహకేణాతనస్యావిద్యాసంసర్గనాసామర్థ్యాత్. చేతనపరస్యాత్మశబ్దస్య *ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వమితి చిదచిదాత్మకసమస్తప్రపఞ్చం ప్రత్యాత్మత్వాభిధానస్య చిదాత్మపదర్శనే ఽచేతనం ప్రాకారకం- జీవస్యాకాఙ్క్ష్యహేతునిర్దేశాదపి నిరాకాఙ్క్ష్యహేతునిర్దేశో వరమితి తస్యాపి సూత్రస్య యథోక్తిర్వాక్యః. చిదచిదాత్మకసమస్తజగదన్తరాత్మవాచిన ఆత్మశబ్దస్య ముఖ్యార్థత్వానుపపత్త్యభావేన గౌణత్వశఙ్కానుదయాత్, ఆత్మశబ్దేన గౌణత్వప్రతిజ్ఞావాక్యాన్తరనిరపేక్షత్వాత్, తృతీయసూత్రమపి పరమసాధ్యహేతువాచీత్యుక్తం. సర్వవేదాన్తానామైకకణ్ఠ్యం దర్శయతా ఇతిసామాన్యసూత్రేణైవ శ్వేతాశ్వతరవాక్యస్యాపి క్రోడీకృతత్వాచ్ఛ్వేతాశ్వతరవాక్యస్య *శ్రుతత్వాచ్చేతిసూత్రవిషయత్వాశ్రయణమయుక్తం.— యథోక్తయోజనయైవ ప్రకాశితా- సతా సంపన్న ఇతి సత్త్వాత్ప్రతిపాదనమయుక్తం- నహి తేషాం- సద్బ్రహ్మణః ప్రధానపరత్వేపి సతిసంపత్తిర్ఘటతే. స్వాప్యయస్య సత్త్వే షాం జీవానాం పృథక్ పృథక్ స్వస్వనిష్ఠత్వస్య సుషుప్తౌ సర్వజీవానాం స్వస్వరూపస్వరూపైకత్వం, తత్ర సతి తేషామైక్యాపత్తిః, శ్రుతిసామాన్యసూత్రేణోచ్యతే. విషయస్య *యథా సోమ్య మధు మధుకృతో నిస్తిష్ఠన్తి నానాత్యయానాం వృక్షాణాం రసాన్ సమవహారమేకతాం రసం గమయన్తి తే యథా తత్ర న వివేకం లభన్తే అముష్యాహం వృక్షస్య రసోస్మి అముష్యాహం వృక్షస్య రసోస్మీతి ఏవమేవ ఖలు సోమ్యేమాస్సర్వాః ప్రజాస్సతి సంపద్య న విదురితి వాక్యమితి. తదప్యయుక్తం- తథాహి-దృష్టాన్తానుగృహీతమైకతామవగమయత్ *సతి సంపద్యేత్యాదివాక్యం కిం కారణత్వముపజీవ్య సతః ప్రధానత్వవ్యుదాసకం- ఉత కారణత్వమనుపజీవ్య. ప్రథమే గతిసామాన్యసూత్రవైయర్థ్యం స్యాత్ - స్వాప్యయస్య కారణత్వాపత్తిరూపతయా స్వాప్యయసూత్రేణైవ ప్రధానత్వవ్యుదాససిద్ధేః. దృష్టాన్తవైఘట్యం చ- బహూనాం రసానామైకత్వం కారణేలయస్యానిదర్శితత్వాభావాత్. రసవతామవయవానాం మధుత్వరూపేణ సమానరసతాపత్తిరేవ హి తత్ర దృశ్యతే. ద్వితీయే చ జీవానామేకత్వమైకత్వం సతః ప్రధానత్వవ్యుదాసకం. నతావజ్జీవస్య ప్రహాణేన సతైకత్వం- జీవత్వప్రహాణస్యభవతాఽనభ్యుపగమాత్, జీవనిత్యత్వశ్రుతివిరోధాత్, *ప్రాజ్ఞేనాత్మనా సంపరిష్వక్తో న బాహ్యం కించన వేద నాన్తరమిత్యాత్మనో జీవస్య తదా ప్రాజ్ఞాధిష్ఠితత్వశ్రవణవిరోధాత్, పునరపి వ్యవస్థితకర్మఫలభోగాద్యనుపపత్తేశ్చ. న చ సద్రూపేణైకత్వం- తజ్జాగ్రదవస్థాయామప్యవిశిష్టత్వాదనిమిత్తజీవానాం స్వాపే స్వస్వరూపావస్థానప్రధానసంసర్గాభావాదభిమతాసిద్ధేః. న చ దేవత్వమనుష్యత్వరాగద్వేషాదిబాహ్యాభ్యన్తరపరిచ్ఛిన్నాభిమానవిరహేణైకత్వం- తస్యాపి స్వస్వరూపావస్థానప్రధానసంసర్గాభావవిరోధిత్వేన సంపత్త్యప్యయాధికరణస్య స్వస్వరూపప్రధానవ్యతిరేకాసిద్ధేః. అతస్సూత్రవైయర్థ్యశఙ్కాపరిహారాసిద్ధ్యా, రస్యతరావశ్యంభావాత్ పరోక్తార్థపరత్వం సూత్రస్యాయుక్తం. యచ్చ *శ్రుతత్వాదితిసూత్రస్య ప్రతిజ్ఞావాక్యప్రభృతి *సయ ఏషోఽణిమైతదాత్మ్యమిత్యాదివాక్యజాతం విషయతయోపాత్తం - తదప్యయుక్తం - *ప్రతిజ్ఞావిరోధాత్ *నాత్మశబ్దాదిత్యాదిభిస్సూత్రైస్తస్య పునరుక్తిప్రసఙ్గాత్. అతస్సూత్రాణాం యథోక్త ఏవార్థః. ఈక్షత్యధికరణం సమాప్తమ్. ....

ఏవం జిజ్ఞాసితస్య బ్రహ్మణశ్చేతనభోగ్యభూతజడరూపసత్త్వరజస్తమోమయప్రధానాద్వ్యావృత్తిరుక్తా. ఇదానీం కర్మవశ్యాత్త్రిగుణాత్మకప్రకృతిసంసర్గనిమిత్తనానావిధానన్తదుఃఖసాగరనిమజ్జనేనాశుద్ధాచ్ఛుద్ధాచ్చ ప్రత్యగాత్మనోఽన్యన్నిఖిలహేయప్రత్యనీకనిరతిశయానన్దం బ్రహ్మేతి ప్రతిపాద్యతే.

౧౩॥ సూ. ॥ ఆనన్దమయోఽభ్యాసాత్ ॥

తైత్తిరీయా అధీయతే *స వా ఏష పురుషోఽన్నరసమయ ఇతి ప్రకృత్య *తస్మాద్వా ఏతస్మాద్విజ్ఞానమయాత్ అన్యోఽన్తర ఆత్మాఽఽనన్దమయ ఇతి తత్ర సన్దేహః- కిమయమానన్దమయో బన్ధమోక్షభాగినః ప్రత్యగాత్మనో జీవశబ్దాభిలపనీయాదన్యః పరమాత్మా- ఉత స ఏవేతి. కిం యుక్తం. ప్రత్యగాత్మేతి. కుతః. *తస్యైష ఏవ శారీర ఆత్మేత్యానన్దమయస్య శారీరత్వశ్రవణాత్. శారీరో హి శరీరసమ్బన్ధీ జీవాత్మా. నను చ జగత్కారణతయా ప్రతిపాదితస్య బ్రహ్మణస్సుఖప్రతిపత్త్యర్థమన్నమయాదీననుక్రమ్య తదేవ జగత్కారణమానన్దమయ ఇత్యుపదిశతి. జగత్కారణం చ *తదైక్షత బహు స్యామితీక్షణశ్రవణాత్సర్వజ్ఞస్సర్వేశ్వర ఇత్యుక్తం. సత్యముక్తం- స తు జీవాన్నాతిరిచ్యతే- *అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య *తత్త్వమసి శ్వేతకేతో ఇతి కారణతయా నిర్దిష్టస్య జీవసామానాధికరణ్యనిర్దేశాత్. సామానాధికరణ్యం హ్యైకత్వప్రతిపాదనపరం- యథా సోఽయం దేవదత్త ఇత్యాదౌ. ఈక్షాపూర్వికా చ సృష్టిశ్చేతనస్య జీవస్యోపపద్యత ఏవ. అతః * బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమితి జీవస్యాదిత్సంసృష్టియుక్తం స్వరూపం బ్రహ్మేత్యుపపద

శ్రు॰ ఉత్తరాధికరణస్య పూర్వాధికరణసఙ్గతిమాహ (ఏవం జిజ్ఞాసితస్యేతి) జగత్కారణస్యానన్దమయస్య దనుపూర్వత్వాన్నిర్ధారణత్వ ఆదిసిద్ధతయా ప్రసిద్ధ్యతిశయాదచేతనే ప్రథమమపగతసంబుద్ధ్యాదికారణ్యానుపర్తోవ్యావర్త్య చేతనవత్త్వస్య సుఖ్యత్వా. ఇదానీమచేతనా చేతనయోః ప్రసిద్ధిమాత్రేణ పరమాత్మాచేతనయోః ప్రసిద్ధ్యుపజ్జీవనం ప్రత్యయసిద్ధే ప్రత్యగాత్మనసహ సంబుద్ధ్యాదిత్వప్రసఙ్గ ఇత్యర్థః.

౧౩॥ సూ. ॥ ఆనన్దమయోఽభ్యాసాత్ ॥ కారణవిషయస్య *తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశస్సమ్భూత ఇత్యుపసంహారానుగుణోదాహరిష్యమాణత్వాత్ ప్రథమమాదివాక్యవ్యాఖ్యానోపక్రమ ఉపన్యస్తం * స వా ఏష పురుష ఇత్యాదికముపాత్తం. అతఏవాన్నమయాన్ * తస్మాద్వా ఇత్యాదికముదాహృతం. (తత్రేతి) శారీరత్వానన్దప్రాచుర్యాభ్యాం సంశయ ఇత్యభిప్రాయః. సద్విద్యాస్వరూపం *జీవేనాత్మనేతి సామానాధికరణ్యమత్ర పూర్వపక్షోత్థానబీజమితి సూచనార్థం జీవశబ్దాభిలపనీయాదితి పదం. కిం కారణవాదిన స్వోదితాదానన్దమయస్య ప్రత్యగాత్మత్వే స్వరూపపరత్వే ఉత తద్విలక్షణపరా ఇతి ప్రథమవిచారః. తదర్థమానన్దమయః కిం సంసారీ ప్రత్యగాత్మా- ఉత పరమాత్మేతి. తదర్థమపి ప్రతిపన్నశరీరసంబన్ధీ జీవాత్మా సాధారణః- ఉతన. తదర్థం మయట్ కిం స్వార్థికత్వవికారార్థకత్వాదౌ రస్యరతమా- ఉత ప్రాచుర్యార్థః. తదర్థం కిం వికారార్థానుగుణహేతవోఽనుపోర్థ్య వ్యాః- ఉత ప్రాచుర్యార్థానుగుణహేతవః, విజ్ఞానమయశబ్దః కిం విజ్ఞానమాత్రపరః- ఉత జీవపరః. తదర్థం తత్ర మయట్ కిం స్వార్థికః- ఉతన తదర్థం *విజ్ఞానం యజ్ఞం తనుత ఇతి విజ్ఞానశబ్దః కిం జ్ఞానమాత్రేణ గతే- ఉత జ్ఞానగుణకే ప్రత్యగాత్మనీతి, పూర్వోక్తరీత్యా పూర్వపక్షే- ఇత్యేతదర్థానాం. యదా వికారార్థత్వాద్యనుగుణహేతోరనురోధ్యత్వే నమయట్ స్వార్థకోవికారార్థోవాభవతి- తదానన్దనిలయప్రాచుర్యాప్రతిపత్తేరానన్దమయస్య జీవే సంభవాత్ స్వతో జీవానుగుణతయా ప్రతిపన్నస్య శరీరసంబన్ధస్య జీవాసాధారణత్వేన రోధాభావాదానన్దమయో జీవః. యదా విజ్ఞానశబ్దో జ్ఞానమాత్రపరః- తదా విజ్ఞానమయశబ్దస్యాపి స్వార్థికమయడన్తత్వేన విజ్ఞానమాత్రపరత్వాద్విజ్ఞానస్య స్వబుద్ధిపరత్వాసంభవాత్ తదన్తర ఆనన్దమయః ప్రత్యగాత్మేతి పూర్వపక్షే ఫలఫలిభావః. రాద్ధాన్తే తు యదా ప్రాచుర్యార్థానుగుణహేతోరనురోధ్యత్వేనానన్దమయశబ్దస్థమయట్ ప్రాచుర్యార్థః- తదానీమానన్దప్రాచుర్యస్య నిరవధికతయా నియతస్య శ్రుతినిరుద్ధాన్తోపాధికల్పనాయోగేన స్వతో నిరతిశయస్య జీవాన్యస్య సంభవాత్ ద్వితీయోపి శరీర సంబన్ధస్య జీవాసాధారణకర్మమూలత్వాభావాచ్చ నానన్దమయః ప్రత్యగాత్మా, యదా చ శ్లోకస్థవిజ్ఞానశబ్దో విజ్ఞానగుణకే ప్రత్యగాత్మని గతే- తదా విజ్ఞానమయశబ్దస్యాపి ప్రాచుర్యార్థమయడన్తతయా ప్రత్యగాత్మవాచిత్వాత్ తదన్తర ఆనన్దమయః పరమాత్మేతి ఫలితార్థః. పూర్వపక్షోత్థానమాహ-(నను చేతి) (సుఖప్రతిపత్త్యర్థమన్నమయాదీననుక్రమ్యేతి) అనేన జగత్కారణప్రకరణస్యావిచ్ఛిన్నత్వమితి. (తదేవ జగత్కారణమితి) సర్వేశ్వరాలోచనయావిభూతిప్రకర్షాధీనాతిశయితానన్దస్యాశ్రయత్వోపపాదకం సకలజగత్కారణత్వమితి భావః. తద్విశేషణత్వమాహ (జగత్కారణం చేతి) జ్ఞానశక్త్యుపయోగజ్ఞాపనాయ జగత్కారణమితి పునరుపాదానం. పరిహారం (సత్యమితి) చేతనత్వాదావభ్యుపగమః- జీవాదతిరేకే నివారితః సామానాధికరణ్యనిర్దేశో స్తు- తతః కిం జీవాదన్యైర్లక్షణ్యస్యైర్యత్రాహ (సామానాధికరణ్యమితి) సంజ్ఞాతిశ్రవణాజ్జీవదితి గత్వాభ్యుపగమః (ఈక్షేతి) ఉపపద్యత ఏవేత్యేవ కారః అస్వారస్యసూచకః. సాక్షిత్వమవేక్షితృత్వమితి భావః. *భేదవ్యపదేశాచ్చేతి భేదవ్యపదేశనిర్ధారణహేతుం వదతా సూత్రకారేణ భేదవ్యపదేశస్య పూర్వపక్షహేతుత్వం వివక్షితమిత్యవగమ్యతే. ఏవముత్థానోపపత్తేస్సాత హేతువశాదైక్యవ్యపదేశః పూర్వపక్షహేతుతయా న్యస్తః. ఏవం పూర్వాధికరణే నజీవవ్యతిరేకాసిద్ధేరధికరణాన్తరమారబ్ధణీయమితి భావః. నను* బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమిత్యత్ర బ్రహ్మప్రాప్యం శ్రూయతే- ఆనన్తర్యం చ లక్షణం కథ్యతే- తత్ర సత్యత్వమానన్త్యం చాన్తర్భూతం. జీవస్యనిత్యప్రాప్తత్వాత్ ప్రాప్యత్వమనుపపన్నం. జాడత్వాలక్షణం చ న వాచ్యం, సత్యత్వాన్తర్గతత్వాదయం లక్షణవిశేషశ్చ స్థిరరూపజ్ఞానస్యావచ్ఛిన్నస్యానోపపద్యతే, అతః పరమాత్మైవ ప్రతిపాద్యత ఇతి శఙ్కాం పరిహరన్ పూర్వపక్షమాహ (అతో బ్రహ్మవిదితి) అత్ర- శారీరత్వశ్రవణాత్, సామానాధికరణ్యబలేనైక్యస్య ప్రతిపన్నత్వాచ్చాబిద్వియుక్తస్వరూపప్రాప్యతాపరత్వం కల్ప్యమిత్యర్థః. లక్షణరక్షణం తత్ప్రతి

శ్యతే. అవిద్యాయుక్తస్వరూపస్యలక్షణమిదముచ్యతే *సత్యంజ్ఞానమనన్తంబ్రహ్మేతి. తద్రూపప్రాప్తిరేవహి మోక్షః-నహవై సశరీరస్య సతః ప్రియాప్రియయోరపహతిరస్తి। అశరీరంవావసన్తంనప్రియాప్రియేస్పృశత ఇతి. అతోజీవస్యావిద్యావియుక్తంస్వరూపంప్రాప్యతయాప్రక్రాన్తమానన్దమయఇత్యుపదిశ్యతే. తథాహి- శాఖాచన్ద్రన్యాయేనాత్మస్వరూపందర్శయితుం *అన్నమయఃపురుషఇతి శరీరంప్రథమంనిర్దిశ్యతదన్తరభూతం తస్యధారకంపఞ్చవృత్తిప్రాణం, తస్యాప్యన్తరభూతంమనః, తదన్తరభూతాంచబుద్ధిం, *ప్రాణమయో *మనోమయో *విజ్ఞానమయఇతితత్రతత్రబుద్ధ్యవతరణక్రమేణనిర్దిశ్యసర్వాన్తరభూతంజీవాత్మానం *అన్యోఽన్తరఆత్మానన్దమయఇత్యుపదిశ్యాన్తరాత్మపరమ్పరాంసమాపయతి. అతోజీవాత్మస్వరూపమేవ *బ్రహ్మవిదాప్నోతిపరమితిప్రక్రాన్తంబ్రహ్మ తదేవానన్దమయఇత్యుపదిష్టమితినిశ్చీయతే.——— ననుచ *బ్రహ్మపుచ్ఛంప్రతిష్ఠేత్యానన్దమయాదన్యద్బ్రహ్మేతిప్రతీయతే. నైవం- బ్రహ్మణస్స్వస్వభావవిశేషేణపురుషవిధత్వరూపితంశిరఃపక్షపుచ్ఛరూపేణవ్యపదిశ్యతే. యథాఽన్నమయాదేర్దేహాద్యవయవీస్వస్మాదనతిరిక్తైః స్వావయవైరేవ *తస్యేదమేవశిర ఇత్యాదినాశిరఃపక్షపుచ్ఛవత్తయానిరూపితః తథా ఆనన్దమయంబ్రహ్మాపిస్వస్మాదనతిరిక్తైః ప్రియాదిభిర్నిరూపితం-తత్రావయవత్వేనరూపితానాంప్రియమోదప్రమోదానన్దానామాశ్రయతయాఽఖణ్డరూపమానన్దమయం *బ్రహ్మపుచ్ఛంప్రతిష్ఠేత్యుచ్యతే. యదిచానన్దమయాదన్యద్బ్రహ్మభవిష్యత్ -తస్మాద్వాఏతస్మాదానన్దమయాదన్యోఽన్తర ఆత్మాబ్రహ్మేత్యపినిరదేక్ష్యత - నచైవంనిర్దిశ్యతే. ఏతదుక్తంభవతి- *బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమితిప్రక్రాన్తంబ్రహ్మ * సత్యంజ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మేతిలక్షణ తస్సకలేతరవ్యావృత్తాకారం ప్రతిపాద్య

పత్త్యర్థం,తద్విశేషణత్వావిద్యాయుక్తస్వరూపస్యభవతీత్యాహ (అవిద్యాయుక్తేతి)నకేవలంశరీరత్వసామానాధికరణ్యాభావఅవిద్యాయుక్తస్వరూపస్య ప్రాప్యత్వం-కింతుకర్త్రాపిక్తంచేత్యాహ (తద్రూపేతి) హికార్యత్ప్రుతిప్రసిద్ధిద్యోతకః. యద్వా-స్వరూపస్యైవాపాధికాకారని[illegible]త్తిమాత్రపరమోక్షశబ్దస్వారస్యసూచకః. శ్రుతిమేవదర్శయతి (నహవాఇతి) ఇతి- శ్రవణాదివిశేషః. ప్రాప్యత్వానుగుణపురుషార్థతాందర్శయన్నిగమయతి (అతఇతి) ననునాత్రావిద్యాయుక్తజీవస్వరూపముపదిశ్యతే- *సవాఏషపురుషోన్నరసమయఇతిశరీరసంబన్ధశ్రవణాదవచ్ఛిన్నానన్దత్వశ్రవణాచ్చేత్యత్రాహ (తథాహీతి) శరీరముపలక్షణమాత్రం - నతువిశేషణమితితద్విశిష్టేనాపచ్ఛిన్నానన్దత్వాదికముపదిశ్యతఇత్యర్థః. (తదన్తరభూతాంచబుద్ధిమితి) ప్రాణమయమనోమయయోర్మయట్ప్రత్యయస్యస్వార్థికత్వాద్విజ్ఞానమయఇత్యత్రాపిమయట్స్వార్థికః - *విజ్ఞానంయజ్ఞంతనుతఇతిమయడన్తత్వంవినావక్ష్యమాణత్వాత్,*విజ్ఞానసారథిర్యస్తు*బుద్ధింతుసారథింవిద్ధీతిబుద్ధివిజ్ఞానశబ్దయోరేకార్థత్వేనప్రయోగాత్,వ్యవిజ్ఞాయతేఽనేనేతివ్యుత్పత్త్యావిజ్ఞానంబుద్ధిరితిభావః. ఏవమర్థమన్నమయాదినిర్దేశఇత్యత్రాహ (తత్రతత్రబుద్ధ్యవతరణేతి) అపచ్ఛిన్నానన్దత్వమపిపరిశుద్ధాత్మస్వరూపస్యసంభవతీత్యర్థసిద్ధిం. శారీరత్వశ్రవణా, జీవసామానాధికరణ్యా, ద్విజ్ఞానమయశబ్దస్యాన్తఃకరణపరత్వాత్, ప్రాప్యత్వాదేశపరిశుద్ధస్వరూపేప్యుపపన్నత్వా, చ్ఛరీరస్యోపలక్షణత్వేనతద్విద్యాయుక్తస్వరూపేణప్రాప్యత్వాదిసంభవాత్, మయట్ప్రత్యయస్యస్వార్థికత్వేనవికారపరత్వాభావా, చ్ఛపరిశుద్ధప్రత్యగాత్మస్వరూపవిషయమిదంవాక్యమితిపూర్వపక్షసఙ్గ్రహః. తత్రద్వావేతౌసాధకౌ - అన్యేతుశక్తితదుపపత్త్యాన్యథాసిద్ధిరూపౌ.——— ఏవమానన్దమయశబ్దస్యప్రత్యగాత్మపరత్వాదిసంపూర్వపక్షిణంసాంఖ్యంప్రత్యాహాదిపక్షస్థఃశఙ్కయతి (ననుచేతి) తస్యపుచ్ఛమితిషష్ఠ్యాఽవయవిసంబన్ధప్రతీతేస్సంబన్ధస్యద్విష్ఠత్వాద్బ్రహ్మ ప్రతిష్ఠాతత్వద్భావేన, చన్యతిరేకానుగమాత్ అన్యత్వమిత్యర్థః. పరిహరతి (నైవమితి) * అన్వయంపురుషవిధఇతిశ్రుతివాక్యస్వరసాద్గంపురుషవిధత్వరూపితమిత్యుక్తం- పురుషవిధత్వేనరూపితం. అనతిరిక్తత్వముపపాదయతి (యథేతి) ప్రకరణేస్వస్మాదనతిరిక్తైస్స్వావయవైఃపుచ్ఛప్రతిష్ఠారూపణదర్శనాత్ అత్రాపిపుచ్ఛప్రతిష్ఠాత్వేనరూపితంబ్రహ్మఆనన్దమయాదనతిరిక్తమిత్యర్థః. షష్ఠీనిర్దేశస్తుద్రాయతదేకదేశత్వనిబన్ధనతయోపపన్నఇతిభావః. నను*ఆనన్దఆత్మేత్యానన్దస్యాఽవయవిత్వేనరూపితత్వ-న్నత్వవయవత్వేన- తత్రాహ ముఖ్యేఽవయవత్వేనరూపితానాం ప్రియమోదప్రమోదానన్దానామితి. నైవమదోషః- ఆత్మశబ్దస్యస్వవాచిత్వాభావాత్. కాయస్యమధ్యభాగోఽప్యాత్మశబ్దవాచ్యః *మధ్యహ్యేషామఙ్గానామాత్మేత్యాద్యౌపవాద్యాద్వాభ్యాగూద్వౌబాహూపక్షసింశఆత్మాఇత్యాదౌతథాప్రయోగదర్శనాత్. అతఏవతస్యానన్దఆత్మేతిషష్ఠ్యావ్యతిరేకనిర్దేశస్వారస్యంసిధ్యతి. తస్మాదానన్దోమధ్యభాగత్వేనరూపితః. నన్వేవమపి పుచ్ఛతయానిర్దిష్టంబ్రహ్మేత్యఙ్గీకృతంస్యాత్. తతఃకిం. తర్హికింసరసనీయం. ఆనన్దమయస్యబ్రహ్మత్వం. అతస్సన్నిధానముఖేనపుచ్ఛస్యతదవయవత్వమ్మారార్థ్యాభిధీయతే. హేత్వన్తరమాహ (యదిచేతి)ననుతస్మాద్వాఏతస్మాదానన్దమయాదన్యోఽన్తరఆత్మాబ్రహ్మేత్యన్తరాత్మతదన్యత్వేఽపవక్తవ్యఇతినహ్యన్తినియమః-*పృథగాత్మానంప్రేరితారం *మత్వాజుష్టస్తతస్తేనామృతత్వమేతీత్యాదివద్వ్యవహారకారాన్తరేణాప్యస్యత్వప్రతిపాదనసంభవాదిత్యాశఙ్క్యాహ (ఏతదుక్తమితి) ప్రకరణస్యతత్తదన్తరతత్తద్వానన్యత్వప్రతిపాదనపరత్వాత్తత్ప్రకరణస్థేనవాక్యేనతాదృశేనభవితవ్యమిత్యర్థః. ఆత్మశబ్దస్యశ్రుత్యైవవ్యాఖ్యానంకృతమితికథముపగమ్యతఇతిశఙ్కాయాంసోఽవక్తస్యస్వయమేవవ్యాఖ్యానంప్రకరణసిద్ధమితిదర్శయితుం,మాన్యశ్చని సప్రేవబ్రహ్మతోఽప్యుపపాదనోపయోగితయా,చ- *బ్రహ్మవిదాప్నోతీత్యాద్యుక్తం. తత్రబ్రహ్మశబ్దవ్యాఖ్యానంసత్యజ్ఞానాదివాక్యం. ఆత్మశబ్దవ్యాఖ్యానమానన్దమయేసమాప్తమస్తుతలకిమానన్దమయస్యైవబ్రహ్మత్వఇతిశఙ్కాయాంబ్రహ్మశబ్దేనప్రకృతస్యైవాత్మశబ్దేననిర్ది

తదేవ *తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఇత్యాత్మశబ్దేన నిర్దిశ్య తస్య సర్వాన్తరత్వేనాత్మత్వం వ్యఞ్జయద్వాక్యమన్నమ
యాదిషు తత్తదన్తరతయా ఆత్మత్వేన నిర్దిష్టాన్ ప్రాణమయాదీనతిక్రమ్య *అన్యోఽన్తర ఆత్మాఽఽనన్దమయ ఇత్యాత్మశ
బ్దేన నిర్దేశమానన్దమయే సమాపయతి- అత ఆత్మశబ్దేన ప్రక్రాన్తం బ్రహ్మానన్దమయ ఇతి నిశ్చీయత ఇతి. ననుచ *బ్రహ్మ
పుచ్ఛం ప్రతిష్ఠేత్యుక్త్వా *అసన్నేవ స భవతి అసద్బ్రహ్మేతి వేద చేత్। అస్తి బ్రహ్మేతి చేద్వేద సన్తమేనం తతో వి
దురితి బ్రహ్మజ్ఞానాజ్ఞానాభ్యామాత్మనస్సద్భావాసద్భావౌ దర్శయతి- నానన్దమయజ్ఞానాజ్ఞానాభ్యాం. న చానన్ద
మయస్య ప్రియమోదాదిరూపేణ సర్వలోకవిదితస్య సద్భావాసద్భావజ్ఞానాశఙ్కా యుక్తా. అతో నానన్దమయ
మధికృత్యాయం శ్లోక ఉదాహృతః - తస్మాదానన్దమయాదన్యద్బ్రహ్మ. నైవం *ఇదం పుచ్ఛం ప్రతిష్ఠా *పృథివీ పు
చ్ఛం ప్రతిష్ఠా *అథర్వాఙ్గిరసః పుచ్ఛం ప్రతిష్ఠా *మహః పుచ్ఛం ప్రతిష్ఠేత్యుక్త్వా తత్ర తత్రోదాహృతాః *అన్నా
ద్వై ప్రజాః ప్రజాయన్తే ఇత్యాదిశ్లోకా యథా న పుచ్ఛమాత్రప్రతిపాదనపరాః అపి త్వన్నమయాదిపురుషప్రతి
పాదనపరాః - ఏవమత్రాప్యానన్దమయస్యాయం *అసన్నేవేతి శ్లోకః నానన్దమయవ్యతిరిక్తస్య పుచ్ఛస్య. ఆన
న్దమయస్యైవ బ్రహ్మత్వేఽపి ప్రియమోదాదిరూపేణ రూపితస్యాపరిచ్ఛిన్నానన్దస్య సద్భావాసద్భావజ్ఞానాశఙ్కా
యుక్తైవ- పుచ్ఛబ్రహ్మణోఽప్యపరిచ్ఛిన్నానన్దతయైవ హ్యప్రసిద్ధతా. శిరః ప్రభృత్యవయవిత్వాభావాచ్చ బ్రహ్మణో
నానన్దమయో బ్రహ్మేతి చేత్ - బ్రహ్మణః పుచ్ఛత్వప్రతిష్ఠాత్వాభావాత్ పుచ్ఛమపి బ్రహ్మ న భవేత్. అథావిద్యా
పరికల్పితస్య వస్తునస్తస్యాశ్రయభూతత్వాత్ బ్రహ్మణః పుచ్ఛం ప్రతిష్ఠేతి రూపణమాత్రమిత్యుచ్యేత- హన్త తర్హి
తస్యాసుఖాద్వ్యావృత్తస్యానన్దమయస్య బ్రహ్మణః ప్రియశిరస్త్వాదిరూపణం భవిష్యతి. ఏవం చ *సత్యం జ్ఞానమ
నన్తం బ్రహ్మేతి వికారాస్పదజడపరిచ్ఛిన్నవస్త్వన్తరవ్యావృత్తస్యాసుఖాద్వ్యావృత్తిరానన్దమయ ఇత్యుపదిశ్య
తే. తతశ్చాఖణ్డైకరసానన్దరూపే బ్రహ్మణ్యానన్దమయ ఇతి మయట్ ప్రాణమయ ఇవ స్వార్థికో ద్రష్టవ్యః.

ప్రత్వం దర్శయతి (తదేవేతి) *తస్మాద్వా ఏతస్మాదితి తదేతద్వృష్ట్యా ప్రకృతపరామర్శినా వితస్వాత్ ప్రాయః. పునశ్చోదయతి (ననుచేతి) పూర్వం ప్రా
న్యేనోక్తానామన్నమయాదీనాం శ్లోకే ముఖతః పుచ్ఛస్యైవ నిర్దేశో దృష్టః- ఏవమత్రాప్యానన్దమయప్రధానశ్లోకత్వేన తద్విషయశ్లోకే పుచ్ఛస్యైవ నిర్దేశః
యద్వా- యద్యానన్దమయ ఆత్మశబ్దవ్యాఖ్యానపరిసమాప్తిః- తస్యాత్మశబ్దేన నిర్దేశః. తథా చ స్మృతం- అపి తు బ్రహ్మశబ్దేన నిర్దిష్టం. తస్మాదానన్దమ
యస్య న ప్రాధాన్యం- అతః పుచ్ఛబ్రహ్మైవ ప్రధానప్రతిపాద్యమిత్యర్థః. బ్రహ్మశబ్దస్యానన్దమయవిషయత్వసిద్ధౌ బ్రహ్మశబ్దేన నిర్దిష్టో నష్టో భవతి శఙ్కా
మర్థాత్పరిహరన్ యుక్త్యన్తరమాహ (న చానన్దమయస్యేతి) ఆశఙ్కాశబ్దేనోదాహృత శ్రుతివాక్యద్వయస్థం వేదపదం వ్యాఖ్యాతః సర్వలోకప్రసిద్ధస్యాన
ర్థపహ్నవత్వేనాసద్భావ ఇవ సద్భావేఽప్యాశఙ్కావాదో న యుక్త ఇత్యర్థః పరిహరతి (నైవమితి) బ్రహ్మణ్యానన్దమయశబ్దానామైకార్థ్యసిద్ధే తేఽనన్దమయ
శబ్దనిర్దేశసమో బ్రహ్మశబ్దనిర్దేశ ఇతి స్ఫుటమితి బుద్ధ్వానన్దమయప్రాధాన్యే యుక్తిమాహ (ఇదం పుచ్ఛమితి) ప్రకరణస్థపూర్వశ్లోకానాం పుచ్ఛమా
త్రప్రతిపాదనపరత్వాభావాదయమపి శ్లోకో న పుచ్ఛమాత్రప్రతిపాదనపర ఇత్యర్థః. ప్రసిద్ధానన్దస్య సద్భావాసద్భావశఙ్కానుపపత్తిం పరిహరతి (ఆన
న్దమయస్యేతి) ప్రతిబన్దిమపి ప్రత్యాహ (పుచ్ఛబ్రహ్మణోఽపీతి) *విజ్ఞానమానన్దం బ్రహ్మ *ఆనన్దో బ్రహ్మేత్యాదివాక్యేన బ్రహ్మణ ఆనన్దరూపత్వస్యావి
త్వాదానన్దస్య చ ప్రసిద్ధత్వాన్న తస్య సద్భావాసద్భావజ్ఞానాశఙ్కాయుక్తేతి చోదితే - తస్యానన్దరూపస్య బ్రహ్మణోఽవధిత్వమపరిచ్ఛిన్నానన్దత్వాదే
కత్వయోపపాదనీయం- తదత్రాపి తుల్యమిత్యర్థః. శఙ్కతే (శిరః ప్రభృతీతి) పరిహరతి (బ్రహ్మణ ఇతి) పుచ్ఛత్వం. అవయవవిశేషత్వం. ప్రతిష్ఠా
త్వం- ఆధారత్వం. బ్రహ్మణోఽవయవిత్వమనుపపన్నమితి చేత్ అవయవత్వమప్యనుపపన్నమిత్యర్థః. అవయవత్వం రూపణమాత్రమితి శఙ్కతే (అథే
తి) పరిహరతి (హన్త తర్హీతి) (అసుఖాదితి) అసుఖవ్యావృత్తివిశేషాః శిరఃప్రభృతిత్వేన రూపితా ఇత్యర్థః. సత్యజ్ఞానాదివాక్యేన సకలేతరవ్యావృత్తిప్రసి
ద్ధేః కిమత్ర క్రియత ఇత్యత్రాహ (ఏవం చేతి) సత్యశబ్దనిర్దిష్టస్య బ్రహ్మణః కస్యచిద్వికారత్వాభావాదానన్దమయశబ్దావ్యుత్పత్త్యయుక్తమిత్యత్రా
హ (తతశ్చేతి) తతః- ఉక్తానుపపత్తీనాం పరిహృతత్వాదుపపత్త్యన్తరసద్భావాచ్చేత్యర్థః. కించ- *సోఽకామయతేతి వాక్యేన ఇతి పుల్లిఙ్గతచ్ఛబ్దేన శ్రు
వస్తునిర్దేశాచ్చానన్దమయః పరం బ్రహ్మ. *తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఇత్యాత్మశబ్దనిర్దిష్టాత్ప్రాయోఽయం పుల్లిఙ్గనిర్దేశ ఇతి చేన్న - వ్యవహితాన
వ్యవహితస్య గ్రాహ్యత్వేనానన్దమయస్య గ్రాహ్యత్వాత్. *బ్రహ్మ పుచ్ఛం ప్రతిష్ఠేతి వాక్యాత్ పశ్చాత్పఠితస్య *తస్యైష ఏవ శారీర ఆత్మేతి వా
క్యస్థస్యాత్మశబ్దస్య వ్యవధానాభావాత్తదపి ప్రాయస్స ఇతి పుల్లిఙ్గనిర్దేశః - ఆనన్దమయస్త్వేతద్వాక్యాపేక్షయా వ్యవహిత ఇతి స సపరామృశ్యత ఇతి చే
న్న - *తస్యైష ఏవ శారీర ఆత్మేతి వాక్యస్థస్యాత్మనస్సర్వపర్యాయసాధారణత్వేన తత్ పర్యాయస్య ప్రధానప్రతిపాద్యత్వాభావాత్, సర్వనామ
శబ్దస్య ప్రధానపరామర్శిత్వస్వారస్యాచ్చ స ఇత్యానన్దమయ ఏవోచ్యతే. *విజ్ఞానం బ్రహ్మేతి వ్యజానాత్ *ఆనన్దో బ్రహ్మేతి వ్యజానాదిత్య
త్ర, *విజ్ఞానమయమాత్మానముపసంక్రమ్య *ఆనన్దమయమాత్మానముపసంక్రమ్యేత్యత్ర, చ స్థానప్రమాణేన నానన్దానన్దమయశబ్దయోరేకా
ర్థత్వావగమాదానన్దశబ్దస్య పరబ్రహ్మవిషయత్వప్రసిద్ధేశ్చానన్దమయః పరం బ్రహ్మ. న చ *ఆనన్దో బ్రహ్మేత్యత్రానన్దశబ్దోఽప్యానన్దమయశబ్ద
వత్ ప్రాణ్యకోశపర ఇతి వాచ్యం - *అన్నం బ్రహ్మ *ప్రాణో బ్రహ్మేత్యాది విజ్ఞానానన్తరమివ *ఆనన్దో బ్రహ్మేతి విజ్ఞానానన్తరం భృగోర్వ

తస్మాదవిద్యాపరికల్పితవివిధవిచిత్రదేవాదిభేదభిన్నస్య జీవాత్మనస్స్వాభావికం రూపముఖణ్డైకరసం సుఖైకతాన
మానన్దమయ ఇత్యుచ్యత ఇత్యానన్దమయః ప్రత్యగాత్మా. ……………………………
ఏవం ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే (ఆనన్దమయోఽభ్యాసాత్) ఆనన్దమయః పరమాత్మా. కుతః. అభ్యా
సాత్ - * సైషానన్దస్య మీమాంసా భవతీత్యారభ్య * యతో వాచో నివర్తన్తే ఇత్యేవమన్తేన వాక్యేన శత

గుణోపసత్త్యభావాత్. నహి *తద్విజ్ఞాయ పునరేవ వరుణం పితరముపససారేతి పునశ్శ్రూయతే. ఏతదుక్తం భవతి-*అన్నం బ్రహ్మేతి వ్యజానాదిత్యత్ర కిమన్నాద్యుపలక్షితబ్రహ్మవేదనముక్తం- ఉతాన్నమయాదౌ బ్రహ్మబుద్ధ్యవతరణం. ఆద్యేఽన్నం బ్రహ్మేతి జ్ఞానానన్తరం వరుణోపసత్తిర్న స్యాత్- ఉపలక్షణభూతేన తేన బ్రహ్మణః ప్రతిపన్నత్వాత్. ద్వితీయే త్వానన్దమయబ్రహ్మబుద్ధేర్యథార్థత్వం స్యాత్ - పునర్వరుణోపసత్త్యభావాదితి. కించ- * ఆనన్దో బ్రహ్మేత్యత్రానన్దశబ్దస్య బ్రహ్మపరత్వం యస్మాన్నిర్దేశవ్యాఖ్యాతం - ఉక్తం హి * యా తు భార్గవీ వారుణీ విద్యా ఆనన్దో బ్రహ్మేతి వ్యజానాదితి తస్యాం మయడభావశ్రవణాత్ ప్రియశిరస్త్వాద్యశ్రవణాచ్చ యుక్తమానన్దస్య బ్రహ్మత్వమితి. అతశ్చ *ఆనన్దో బ్రహ్మేత్యస్య వాక్యస్య పరమాత్మపరత్వాత్ తేన ప్రమాణేన *ఆనన్దమయమాత్మానముపసంక్రామతీత్యానన్దమయశబ్దోఽపి పరమాత్మపరః. ఆనన్దమయస్య శోధ్యత్వం చ తదనుగుణసంసారనివర్తనాదిరూపమితి చానుసన్ధేయం. ప్రత్యగాత్మస్వరూపమపరిచ్ఛిన్నానన్దరూపం చేత్ కథం జీవానాం దుఃఖిత్వసుఖిత్వతారతమ్యం చోపలభ్యత ఇతి శఙ్కాం చ పరిహరన్ పూర్వపక్షముపసంహరతి (తస్మాదితి) *తస్య ప్రియమితి సంబన్ధవాచిన్యాః షష్ఠ్యా వ్యతిరేకప్రతీతేః, బ్రహ్మవిషయస్యోపరితనశ్లోకస్య ఆనన్దమయవిషయత్వాభావేన పుచ్ఛతయోక్తబ్రహ్మణ ఏవ ప్రధానత్వావగమాత్, ప్రియమోదాదిరూపేణ లోకవిదితస్యానన్దమయస్య సద్భావాసద్భావజ్ఞానాశఙ్కానుపపత్తేః, నిరవయవస్య పరమాత్మనోఽవయవిత్వానుపపత్తేః, వికారస్య వికారిత్వానుపపత్తేః, *తస్యైష ఏవ శారీర ఆత్మేత్యానన్దమయవిషయవాక్యావగతస్యాన్తరస్య పరమాత్మతయాఽఽనన్దమయస్య పరమాత్మత్వానుపపత్తేః, *అన్నమయప్రాణమయమనోమయవిజ్ఞానమయానన్దమయా మే శుధ్యన్తామితి శ్రుతిస్థశోధ్యత్వస్య నిత్యశుద్ధపరమాత్మన్యనుపపత్తేశ్చ నానన్దమయః పరమాత్మా - అపి తు పుచ్ఛతయా నిర్దిష్టమేవ బ్రహ్మ పరమాత్మేతి పుచ్ఛబ్రహ్మవాదహేతుసంగ్రహః. ప్రకరణస్య స్వవ్యాఖ్యానతయోక్తస్యావయవైశ్వర్యపఞ్చకరూపణపరత్వా, త్తదనన్తరతయా ఆత్మశబ్దవ్యాఖ్యానస్యానన్దమయే పర్యవసితత్వా, దన్నమయాద్యవయవానాం ప్రకరణస్థశ్లోకానాం పుచ్ఛవద్విషయత్వాత్, కారణత్వప్రతిపాదకే * సోఽకామయతేత్యనన్తరవాక్యే సన్నిహితప్రధానప్రస్తుతార్థపరామర్శినా తచ్ఛబ్దేనావ్యవహితస్యానన్దమయస్యైవ వక్తుం యుక్తత్వాత్, *ఆనన్దో బ్రహ్మేత్యానన్దశబ్దస్య బ్రహ్మపరత్వాభ్యుపగమాత్ * ఆనన్దో బ్రహ్మేతి వ్యజానాత్ * ఆనన్దమయమాత్మానముపసంక్రామతీత్యానన్దస్యానన్దమయస్యాపరోక్షార్థత్వేనానన్దమయశబ్దస్యాపి పరబ్రహ్మపరత్వాత్, ఆనన్దమయశబ్దతుల్యార్థానన్దశబ్దవాచ్యబ్రహ్మజ్ఞానానన్తరం వరుణోపసత్త్యశ్రవణాత్, సూత్రస్వారస్యాత్, స్వస్మాదనతిరిక్తస్యావయవైరేవ శిరఃపక్షపుచ్ఛాదిరూపణపరప్రకరణానుగుణ్యేన షష్ఠీనిర్దేశస్య సముదాయసముదాయిభావనిబన్ధనత్వోపపత్తే, రానన్దమయాత్మబ్రహ్మశబ్దానామైకార్థ్యేన లోకవ్యవహారేణ తద్విషయశ్లోకేన నిర్దేశస్య యుక్తత్వా, దపరిచ్ఛిన్నానన్దస్యాప్రసిద్ధత్వేన *ఆనన్దో బ్రహ్మేత్యుక్తతయాఽభ్యుపేతపుచ్ఛబ్రహ్మణ ఇవ సద్భావాసద్భావశఙ్కాసంభవా, దవయవత్వవదవయవిత్వేన రూపణసంభవా, దానన్దమయ ఇత్యత్ర మయటప్రత్యయస్య స్వార్థికత్వేన ప్రాచుర్యార్థత్వేన వా వికారపరత్వాభావేన బ్రహ్మణోఽవికారత్వావిరోధాత్, *తస్యైష ఏవ శారీర ఆత్మేతి వాక్యస్యానన్యాత్మత్వప్రతిపాదనపరత్వాత్, * అన్నమయప్రాణమయమనోమయవిజ్ఞానమయానన్దమయా మే శుధ్యన్తామిత్యత్ర శోధనం తద్భావానుగుణం కార్యమితి ప్రత్యగాత్మత్వపక్షే సంసారనిర్వర్తనేన శోధ్యత్వా, త్తదతిరిక్తత్వపక్షే భగవదతిశయాపాదనరూపశోధ్యత్వస్య ప్రపదనసాధ్యస్యోపపన్నత్వా, చ్చానన్దమయాదతిరిక్తం పుచ్ఛం బ్రహ్మేత్యానన్దమయ ఏవ పరమాత్మేతి పుచ్ఛబ్రహ్మవాదనిరాకరణయుక్తిసంగ్రహః. అత్రాద్యం హేతుషట్కం సిద్ధాన్తసాధకం- ఇతరహేతుగణశ్శఙ్కితనిషేధమాత్రపరిహారపరః ……………………

అస్మిన్పూర్వపక్షే ప్రాప్తే సిద్ధాన్తసూత్రమవతారయతి (ఏవం ప్రాప్త ఇతి) తత్ర ప్రతిజ్ఞాంశం సాధ్యసమర్పకపదేన పూరయన్ వ్యాచష్టే (ఆనన్దమయ ఇతి) ఉత్తరాధికరణే *భేదవ్యపదేశాచ్చాన్య ఇత్యన్యశబ్దః ప్రయుక్తః- ఇహ తదాకర్షణలభ్యోఽర్థ ఉక్తః పరమాత్మేతి. యద్వా - పూర్వాధికరణసూత్రస్థయోరశబ్దమితిపదయోరనుషఙ్గలభ్యోఽర్థమాహ (పరమాత్మేతి) యస్మిన్ శబ్ద ఏవ ప్రమాణం న భవతి సహ్యశబ్దః- స్వయంప్రకాశప్రత్యక్షానుమానాదిసిద్ధతో జీవస్యాపి తచ్ఛబ్దత్వముపపద్యతే. యథా అత్ర సిద్ధా * ఏవమాత్మా స్వతస్సిద్ధ్యన్నాగమేనానుమానతః। యోగాభ్యాసభువా స్పష్టం ప్రత్యక్షేణ ప్రకాశత ఇతి. యద్వా- ఏతదధికరణసూత్రస్థ ఏవ నేతర ఇతి సాధ్యాంశోఽత్రాపి వివక్షిత ఇత్యభిప్రాయేణోక్తం పరమాత్మేతి. అన్తరాత్మపరం పరాసమాసిద్ధ్యోతనాయాత్ర పరమాత్మశబ్దేన ధర్మినిర్దేశః. అభ్యాసాదానన్దమయత్వం శ్రుతౌ ప్రతీతం- అత ఆనన్దమయత్వాపేక్షయా హేతునిర్దేశశఙ్కావ్యుదాసాయ సాధ్యాంశే హేత్వాకాఙ్క్షాం దర్శయతి (కుత ఇతి) నను భేదవ్యపదేశస్య జీవాదన్యత్వే స్ఫుటతరతయా నిరపేక్షహేతుత్వాత్ స్వవాక్యస్థత్వాచ్చ స ఏవ ప్రథమం వక్తవ్యః - నతు వాక్యాన్తరస్థోఽనుగ్రాహకయుక్త్యపేక్షోఽభ్యాసః. నైవం - స్వవాక్యస్థాద్భేదవ్యపదేశాదపి స్వపక్షైకదేశమయడ్వాచ్యస్య ప్రాచుర్యస్యోపపాదనసాపేక్షస్యాభ్యాసస్యాన్తరత్వా, త్తద్వివరణరూపస్య నిరతిశయదశాశిరస్కస్యాభ్యాసస్యైవ ప్రథమం హేతుతయా వక్తుం యుక్తత్వాత్. కస్యాభ్యాసాదిత్యాకాఙ్క్షాం పూరయన్ హేతుపదం వ్యాచష్టే (సైషానన్దస్యేతి) అభ్యాసః - గుణనం. ఆవృత్తిః. *యతో వాచో నివర్తన్త ఇత్యస్యార్థమభిప్రేత్య నిరతిశయదశాశిరస్క ఇత్యుక్తం. *స ఏకో బ్రహ్మణ ఇతి వాక్యస్యార్థమభిప్రేత్యాభ్యాసస్య మాన ఇత్యుక్తం. శత

గుణితోత్తరక్రమేణనిరతిశయదశాశిరస్కోఽభ్యస్యమానఆనన్దోఽనన్తదుఃఖమిశ్రపరిమితసుఖలవభాగినిజీవాత్మన్యసమ్భవన్నిఖిలహేయప్రత్యనీకకల్యాణైకతానం సకలేతరవిలక్షణంపరమాత్మానమేవస్వాశ్రయమావేదయతి. యథాహ *తస్మాద్వా ఏతస్మాద్విజ్ఞానమయాదన్యోఽన్తరఆత్మానన్దమయఇతి. విజ్ఞానమయోహిజీవః - న బుద్ధిమాత్రం-మయట్ప్రత్యయేనవ్యతిరేకప్రతీతేః.

గుణితోత్తరక్రమేణగుణితత్వాదిత్యర్థః. *సఏకో బ్రహ్మణఆనన్దఇతివాక్యస్యచతుర్ముఖానన్దవిషయత్వేన *యతోవాచఇత్యాదివాక్యస్యైవబ్రహ్మానన్దవిషయత్వాఙ్గీకారేఽభ్యాసాదితిహేతోర్వ్యధికరణతాస్యాత్. కించ-అయంబ్రహ్మశబ్దఃపరమాత్మవాచకః- బ్రహ్మశబ్దస్యభగవత్యేవముఖ్యత్వాత్, *బ్రహ్మవిదాప్నోతి *అస్తిబ్రహ్మేతిత్యాదిషువాక్యేషుపరబ్రహ్మపరత్వేనైవబ్రహ్మశబ్దస్యప్రయోగప్రకరణాత్, *యతోవాచోనివర్తన్తఇతి పూర్వోత్తరయోర్వాక్యయోరానన్దప్రతిసంబన్ధివాచిన్యస్య బ్రహ్మశబ్దస్యపరబ్రహ్మపరత్వదర్శనాత్, *సైషానన్దస్యమీమాంసేతి ప్రస్తుతబ్రహ్మానన్దనిగమనస్యాపేక్షితత్వాత్, *సయశ్చాయంపురుషఇతి ప్రకృతపరామర్శినాఽనన్తరవాక్యస్థేనకారణపరత్వేనపూర్వవాక్యస్థస్యాస్యబ్రహ్మశబ్దస్యపరబ్రహ్మపరత్వనిశ్చయాత్, అన్యథాచతుర్ముఖస్యసర్వాన్తరాత్మత్వపరమకారణత్వప్రసఙ్గాత్, *తదప్యేషశ్లోకోభవతీతిభగవదానన్దవిషయశ్లోకోత్థానస్య భగవదానన్దప్రసఙ్గసాపేక్షత్వాత్, నిరుపపదప్రజాపతిశబ్దస్య చతుర్ముఖస్వరసత్వాత్, ద్విత్వాదిపరత్వే ఏకవచనస్యాస్వారస్యాభావాత్, *దేవానాం *దేవగన్ధర్వాణాం *ఇన్ద్రస్య *బృహస్పతేరితివన్ముఖ్యస్థానీయవచనస్యవ్యక్తివ్యక్తిష్వేకవచనస్యప్రకరణేప్రయుజ్యమానత్వాచ్చ. తథా * సఏకః ప్రజాపతేరానన్దో యశ్చశ్రోత్రియోఽవృజినోఽకామహతోఽథయేశతం ప్రజాపతేరానన్దాస్సఏకో బ్రహ్మలోకఆనన్దో యశ్చశ్రోత్రియోఽవృజినోఽకామహతోఽథైషఏవపరఆనన్దఏష బ్రహ్మలోకస్సమ్రాడితి హోవాచేతిబృహదారణ్యకవాక్యేఽప్యర్థాత్ *సఏకో బ్రహ్మణఆనన్దఇతివాక్యస్యపరమాత్మానన్దపరత్వంసిద్ధం. నచ *సఏకఇతిసఙ్ఖ్యాబ్రహ్మానన్దస్యపరిచ్ఛిన్నత్వం - ఆధిక్యమాత్రేవాక్యతాత్పర్యాత్. యథా *తేజస్వీవసర్వఇతివాక్యంసూర్యాభిమానస్యనివృత్తిపరం-నత్వీశసామ్యపరం- సూర్యస్యనిమేషమాత్రేణయోజనానాంసహస్రద్వయగమనసిద్ధత్వాత్. తథాఽత్రాపిపూర్వాపరవాక్యాదిభిరపరిచ్ఛిన్నానన్దస్యసిద్ధేః *సఏకఇతివాక్యస్యచతుర్ముఖానన్దాదాధిక్యేతాత్పర్యమిత్యవగమ్యతే. యద్వా *రోమకూపేష్వనన్తానిబ్రహ్మాణ్డానిభ్రమన్తితే *అణ్డానాంతుసహస్రాణాంసహస్రాణ్యయుతానిచ । ఈదృశానాంతథాతత్రకోటికోటిశతానిచ *ఇత్యాదినాఽనేకబ్రహ్మాణ్డానాంతత్రతత్రచతుర్ముఖానాంచాసంఖ్యేయత్వావగమాన్నియామ్యానియన్తృతగుణానన్త్యేకథితేచతుర్ముఖేభ్యః సంఖ్యాతేభ్యఃశతగుణానన్దతయాఽవగతస్యభగవతః అపరిచ్ఛిన్నానన్దత్వముక్తసిద్ధమితి. అతో యథోక్తఏవార్థః. (అభ్యస్యమానఇతి) అభ్యాసశబ్దఃశతగుణత్వప్రాయః. యద్వా-భావార్థత్వేఽప్యానన్దస్యాభ్యస్తత్వం ఫలితమితితథోక్తం. తచ్చహేతోర్నైయాయికరణ్యశఙ్కాప్యుదాసార్థం. ననుగుణనం- వర్ధనం. ప్రాజాపత్యానన్దోహిశతగుణత్వేనవర్ధతే - నతుబ్రహ్మానన్దః. సత్యం - తథాపిగుణితఃప్రాజాపత్యానన్దఏవబ్రహ్మానన్దఇత్యుపచారేణోక్తిః - వ్రీహిరయంపుష్టయంగుష్ఠమితివత్. గుణితత్వాదానన్దస్యదశశిరస్కతయాప్రతిపాద్యమానో బ్రహ్మానన్దఇత్యర్థః. యద్వా - ముహుర్ముహురావర్తనమభ్యాసః. తేనతాత్పర్యవిషయత్వంసూచితం. అస్యానన్దస్యాపరిచ్ఛిన్నత్వం- తతఃకిమిత్యత్రాహ (అనన్తదుఃఖేతి) అనేననిరతిశయానన్దవిరుద్ధధర్మయోగఉక్తః. పరిమితేతినిరతిశయానన్దాభావఉక్తః. విరుద్ధధర్మోపలమ్భాదభావోపలమ్భాచ్చాసంభవఇత్యర్థః. కథమసంభవః- ముక్తస్యాపరిచ్ఛిన్నానన్దత్వం శ్రుతమిత్యత్రాహ(నిఖిలహేయేతి) ప్రత్యనీకత్వమత్రనిత్యసిద్ధత్వం వివక్షితం. ముక్తస్యాపిపరమాత్మప్రసాదాదేవహిహేయనివృత్తిపూర్వకనిరతిశయానన్దప్రాప్తిః- ఇహాదస్వతఏవాపరిచ్ఛిన్నానన్దత్వమవగమ్యతే- హేతుత్వశ్రవణాన్నిరతిశయత్వశ్రవణవిరోధేనహేతుకల్పనాయోగాచ్చ. నచముక్తస్యస్వతోఽపరిచ్ఛిన్నానన్దత్వం- *అథసోఽభయంగతోభవతి *ఏషహ్యేవానన్దయాతి *రసంహ్యేవాయంలబ్ధ్వానన్దీభవతీతిపరమాత్మాయత్తత్వశ్రుతేః. నహ్యేవంపరమాత్మానన్దస్యాన్యాధీనత్వంశ్రుతం. *శ్రోత్రియస్యచాకామహతస్యేతిముక్తఃపృథఙ్నిర్దిశ్యతే. శ్రోత్రియః - శ్రుతవేదాన్తః. అకామహతః- ఉపాసనాన్నివృత్తసముస్తకామః. *యశ్చశ్రోత్రియోఽవృజినోఽకామహతఇతిశ్రుత్యన్తరం. ముక్తస్యజగద్వ్యాపారాభావాద్భోగసామ్యస్యైవస్వతోనిరతిశయానన్దయోగః. ఏవంనిరతిశయానన్దస్యజీవాత్మన్యయోగ్యతారూపతర్కానుగృహీతఆనన్దమయశబ్దఃపరమాత్మవిషయఇత్యుక్తంభవతి. నకేవలంనిరతిశయానన్దత్వరూపవస్తుసామర్థ్యానుగృహీతత్వాదేవాఽస్యానుపపన్నత్వమవగతం- తత్ప్రత్యుక్తంచేత్యాహ (యథాహేతి) నను *భేదవ్యపదేశాదితిసూత్రస్యవిషయవాక్యంహీదం - తత్రవ్యాఖ్యాస్యమానస్యాస్యేహోపాదానమర్థోపపాదనంచ. ఉచ్యతే- నిరతిశయానన్దస్యజీవాత్మన్యయోగ్యతారూపతర్కోపబృంహ్యానన్దమయశబ్దస్యపరమాత్మవిషయత్వవ్యవస్థాపకఉక్తః-అస్యతర్కస్యానేనవాక్యేనగన్ధితత్వాత్తత్సూచకత్వేనేదంవాక్యముపాత్తం. అత్రహ్యేతస్మాదితిపదే*విజ్ఞానంయజ్ఞంతనుతే కర్మాణితనుతేపిచేతిపూర్వవాక్యప్రకృతకర్మవశ్యత్వాదినైశిష్ట్యంజీవస్యాభిప్రేతం- ధర్మివాచినావిజ్ఞానమయశబ్దేనసర్వోపాధివినిర్ముక్తంస్వాభావికరూపమసఙ్కుచితజ్ఞానమిత్యవయవశక్త్యాదర్శితం- అనేనవాక్యేనస్వభావపరిశుద్ధస్యాపిజీవస్యకర్మకృతానన్తదుఃఖభాజనస్యనిరతిశయానన్దాసంభవాత్తత్కథంపరమాత్మనోవిలక్షణత్వంప్రతిపాదితమిత్యత్రేదముపాత్తం. అస్మిన్వాక్యేవిజ్ఞానమయశబ్దస్యబుద్ధిమాత్రపరత్వంవ్యుదస్యతి(విజ్ఞానమయోహీతి) *యోఽయంవిజ్ఞానమయఃప్రాణేషుహృద్యన్తర్జ్యోతిఃపురుషఇతిశ్రుతిప్రసిద్ధిద్యోతకోహిశబ్దః. శబ్దస్వారస్యానుగ్రాహకప్రత్యక్షప్రసిద్ధిద్యోతకోవా- అహంజానామీతిజ్ఞాతృత్వంహ్యాత్మనఃప్రతీయతే. జ్ఞప్తివాచినోవిజ్ఞానమయశబ్దస్యజాయతేనేనేతివ్యుత్పత్త్యాఽన్తఃకరణపరత్వమస్వరసమిత్యభిప్రాయన్నాహ (నబుద్ధిమాత్రమితి)మాత్రచాఽభిప్రేతంప్రత్యయవైయర్థ్యంవిశదయతి (మయట్ప్రత్యయేనేతి) ప్రకరణవశాత్స్వార్థికత్వమాశఙ్క్యాహ

ప్రాణమయేష్వగత్యాస్వార్థికతాశ్రీయతే- ఇహతుతద్వతోజీవస్యసమ్భవాన్నానర్థక్యంన్యాయ్యం. బద్ధోము
క్తశ్చప్రత్యగాత్మాజ్ఞాతైవేత్యభ్యధిష్మహి. ప్రాణమయాదౌచమయడర్థసమ్భవోఽనన్తరమేవవక్ష్యతే. కథంత
ర్హివిజ్ఞానమయవిషయశ్లోకే *విజ్ఞానంయజ్ఞంతనుతఇతికేవలవిజ్ఞానశబ్దోపాదానముపపద్యతే. జ్ఞాతురేవాత్మన
స్స్వరూపమపి స్వప్రకాశతయా,విజ్ఞానమిత్యుచ్యతఇతినదోషః. జ్ఞానైకనిరూపణీయత్వాచ్చజ్ఞాతుస్స్వరూప
స్య,-స్వరూపనిరూపణధర్మశబ్దాహిధర్మముఖేనధర్మిస్వరూపమపిప్రతిపాదయన్తి- గవాదిశబ్దవత్. *కృత్యల్యు
టోబహుళమితివాకర్తరిల్యుడాశ్రీయతే. నన్ద్యాదిత్వంవాశ్రిత్య *నన్దిగృహీత్యాదినాకర్తరిల్యుః. అతఏవ
చ *విజ్ఞానంయజ్ఞంతనుతేకర్మాణితనుతేపిచేతియజ్ఞాదికర్తృత్వంవిజ్ఞానస్యశ్రూయతే- బుద్ధిమాత్రస్యహినక
ర్తృత్వంసమ్భవతి. అచేతనేషుహిచేతనోపకరణభూతేషువిజ్ఞానమయాత్పూర్వేష్వన్నమయాదిషు నచేతన
ధర్మభూతంకర్తృత్వంశ్రూయతే. అతఏవచేతనమచేతనంచస్వాసాధారణైర్నిలయనత్వానిలయనత్వాదిభిర్ధ
ర్మవిశేషైర్విభజ్యనిర్దిశద్వాక్యం *విజ్ఞానంచావిజ్ఞానంచేతివిజ్ఞానశబ్దేనతన్మిణంచేతనంవదతి. తథాఽన్తర్యామి
బ్రాహ్మణే *యోవిజ్ఞానేతిష్ఠన్నిత్యస్యకాణ్వపాఠగతస్యపర్యాయస్యస్థానే *యఆత్మనితిష్ఠన్నితిపర్యాయమధీ
యానామాధ్యన్దినాఃకాణ్వపాఠగతంవిజ్ఞానశబ్దనిర్దిష్టంజీవాత్మేతిస్ఫుటీకుర్వన్తి. విజ్ఞానమితిచనపుంసకలిఙ్గంవస్తు
త్వాభిప్రాయం. తదేవంవిజ్ఞానమయాజ్జీవాదన్యస్తదన్తరఃపరమాత్మాఆనన్దమయః. యద్యపి *విజ్ఞానంయజ్ఞం

(ప్రాణమయేష్వితి) అగత్యా- వికారప్రాచుర్యార్థయోరన్తరాసంభవాత్. పక్షేతదైవషష్ఠ్యమాహ(ఇహత్వితి) (తద్వతఇతి) ప్రాచుర్యార్థత్వంసంభవతీ
త్యర్థః. నాత్రమయడర్థస్సంభవతి - జ్ఞప్తిమాత్రస్వరూపోహ్యాత్మా- జ్ఞాతృత్వంహికాల్పనికం - ముక్తావస్థాయాంతదపినాస్తీత్యత్రాహ (బద్ధఇతి)
ప్రాణమయాదౌస్వార్థికత్వమభ్యుపగమ్యపరిహారఉక్తః. అథతదేవనాస్తీత్యాహ (ప్రాణమయాదావితి) విజ్ఞానమయశబ్దస్యతద్విషయశ్లోకస్థవిజ్ఞాన
శబ్దసమానార్థత్వాన్మయట్స్వార్థికఇత్యభిప్రాయేణపృచ్ఛతి (కథంతర్హీతి) ఉపపద్యతే- నహివిజ్ఞానస్యవిజ్ఞానాన్తరాశ్రయత్వంసంభవతీతిభావః. వి
జ్ఞానమయశబ్దస్యజ్ఞాతరిప్రవృత్తౌనిమిత్తందర్శయతి (జ్ఞాతురేవేతి) ఏవకారశ్శఙ్కితవిరోధాభావద్యోతకః. అపిశబ్దఃస్వరూపధర్మయోర్నిమిత్తసాధార
ణ్యపరః. జ్ఞాతృశబ్దతుల్యార్థతయాపినిర్వాహందర్శయతి (జ్ఞానైకేతి) తత్కిమిత్యత్రాహ (స్వరూపేతి) స్వరూపనిరూపణధర్మశబ్దాః- అయుతసిద్ధధ
ర్మవాచిశబ్దాః. ఆకృతినయవిషయతయాసంప్రతిపన్నంశబ్దంనిదర్శయతి (గవాదీతి) ఏవంసౌత్రన్యాయాభ్యాం ద్విధానిర్వాహఉక్తః. అథశాబ్దమ
ర్యాదయాద్విధానిర్వాహమాహ (కృత్యేతి) ప్రథమేపక్షేకర్తృపరత్వంకల్పనీయం - ద్వితీయేగణాన్తర్భావఃకల్పనీయఇత్యుభయత్రాశ్రయణశబ్ద
ప్రయోగః. ప్రత్యయానుగుణ్యాత్, శ్రుత్యన్తరప్రత్యభిజ్ఞానాత్, ప్రథమశ్రుతత్వాత్, ప్రకృతిస్వారస్యాత్, ప్రత్యయానర్థక్యానుపపత్తేశ్చప్రబల
విజ్ఞానమయశబ్దానురోధేనవిజ్ఞానశబ్దోనిర్వాహ్యఇతిభావః. స్వవాక్యస్థంయుక్త్యన్తరమాహ (అతఏవేతి) అతఏవ - విజ్ఞానశబ్దస్యచేతనపరత్వాదేవే
త్యర్థః. యజ్ఞాదికర్తృత్వశ్రుతేఃకథంవిజ్ఞానశబ్దవాచ్యస్యచేతనత్వమిత్యత్రాహ (బుద్ధిమాత్రస్యేతి) బోద్ధురేవహికర్తృత్వంప్రత్యక్షశ్రుతిభిస్సాత్రి
శ్వసిద్ధమితిభావః. ననుసర్వేషాంస్వవ్యాపారకర్తృత్వమస్తి. సత్యం- నాత్రతావన్మాత్రంవివక్షితం - కింతుచేతనాసాధారణఃకర్తృత్వవిశేషఃప్రయ
త్నాధారత్వలక్షణః-యజ్ఞాదికర్తృత్వమితిహ్యుక్తం. అత్రవిజ్ఞానశబ్దస్వారస్యముభయోరప్యవిశిష్టం-యజ్ఞాదికర్తృత్వస్వారస్యంతుపరస్యాధికం.
నను *అద్యతేత్తిచభూతానీత్యన్నమయస్యైవప్రాకరణికమౌపచారికంకర్తృత్వముపకరణత్వావిశేషాద్బుద్ధేరపిస్యాదిత్యత్రాహ (అచేతనేష్వితి) బా
ధకాభావేనహ్యుపచారఏవదోషః- నచప్రకరణానువృత్తిశ్చేత్యోభయస్యాప్యాత్. నచాత్రానువృత్తిః - ప్రాణమయమనోమయేచతస్యవిచ్ఛిన్నత్వాదిత్య
భిప్రాయః. విజ్ఞానశబ్దస్యచేతనపరత్వేప్రయోగాన్తరందర్శయతి (అతఏవచేతనమితి) అతఏవ- విజ్ఞానశబ్దస్యచేతనపరత్వాదేవేత్యర్థః.(చేతనమచేతన
ఞ్చేతి)నహ్యన్తఃకరణానన్తఃకరణవిభాగోత్రక్రియతే-కింతుచిదచిద్విభాగఏవేతిభావః.కుతఇత్యత్రాహ (నిలయనత్వేతి)అచిద్వికారవిశేషస్యాన్తఃకరణ
స్య *జీవభూతాంమహాబాహోయయేదంధార్యతేజగదితిప్రకారేణచేతనధార్యస్యవిశ్వనిలయనత్వాయోగాత్, పరేణతస్యసత్యత్వానభ్యుపగమా
చ్చేతిభావః. విజ్ఞానశబ్దస్యసంవిత్పరత్వమప్యయుక్తం-*అనుప్రవిశ్యేత్యనేనానుప్రవేశశ్రవణాత్. నహిసంవిద్రూపఆత్మాఆత్మాన్తరవ్యాప్యతయా
ఽభిమతఃపరస్య.విజ్ఞానశబ్దస్యచేతనపరత్వేప్రయోగాన్తరందర్శయతి(తథేతి)విజ్ఞానశబ్దస్యాత్మశబ్దస్థానేశ్రుతత్వాదన్తఃకరణపరత్వమనుపపన్నం. న
చాత్మశబ్దోప్యన్తఃకరణపరః- విజ్ఞానశబ్దవత్తస్యాపితత్రాస్వరసత్వాత్. యథాజ్ఞాయతేనేనేతివ్యుత్పత్త్యాశ్రయణంవిజ్ఞానశబ్దస్యక్లిష్టం- తద్వచ్చేతన
వ్యతిరిక్తేష్వాత్మశబ్దోపిహ్యస్వరసః. అన్తఃకరణపరత్వేవిజ్ఞానాత్మశబ్దయోర్ద్వయోరప్యస్వారస్యం- చేతనపరత్వేతువిజ్ఞానశబ్దమాత్రాస్వారస్యంనతుద్వ
యోరితివిశేషః. అత్రాత్మశబ్దస్యపరమాత్మతయాస్వాభిమతసంవిత్పరత్వంచపరేణదుర్వచం- *యఆత్మనితిష్ఠన్నిత్యత్రాత్మాన్తరస్థితిశ్రవణాత్- ఆ
త్మాన్తరవ్యాప్యస్యపరమాత్మత్వాసిద్ధేః. సర్వత్రప్రయుక్తస్యవిజ్ఞానశబ్దస్యల్యుట్ప్రత్యయాన్తత్వేవిశేష్యానుగుణలిఙ్గత్వాదాత్మవిషయస్యతస్యకథంన
పుంసకత్వమిత్యత్రాహ(విజ్ఞానమితి) ఉపపాదితమర్థంపరమసాధ్యేనఘటయతి (తదేవమితి) తత్-ఉక్తోపపత్తిభిః. ఏవం-విజ్ఞానశబ్దస్యచేతనపరత్వసిద్ధే
రిత్యర్థః. శ్లోకస్థవిజ్ఞానశబ్దస్యజ్ఞాతృపరత్వోపపాదనేనవిజ్ఞానమయశబ్దస్యజ్ఞాతృపరత్వముక్తం. అథశ్లోకస్యజ్ఞాతృపరత్వాభావేపివిజ్ఞానమయశబ్దస్యజ్ఞా
తృపరత్వమాహ(యద్యపీతి)మయడ్గ్రహితవాక్యేతదర్థఃపరిత్యక్తఇతితద్వత్యపివాక్యేసనత్యాజ్యఇత్యర్థః. తర్హిబ్రాహ్మణస్యశ్లోకస్యచకథమైకార్థ్యమి

తనుత ఇతి శ్లోకేన-జ్ఞానమాత్రమేవోపాదీయతే-న జ్ఞాతా-తథాపి *అన్యోన్తర ఆత్మా విజ్ఞానమయ ఇతి తద్వాక్యజ్ఞాతైవోపదిశ్యతే. యథా *అన్నాద్వై ప్రజాః ప్రజాయన్త ఇత్యత్ర శ్లోకే కేవలాన్నోపాదానేపి *స వా ఏష పురుషోన్నరసమయ ఇత్యత్ర నాన్నమాత్రం నిర్దిష్టం అపి తు తన్మయః-తద్వికారః. ఏతత్సర్వం హృది నిధాయ సూత్రకారస్స్వయమేవ *భేదవ్యపదేశాదిత్యనన్తరమేవ వదతి. యదుక్తం జగత్కారణతయా నిర్దిష్టస్య *అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య *తత్త్వమసీతి చ జీవసామానాధికరణ్యనిర్దేశాజ్జగత్కారణమపి జీవస్వరూపాన్నాతిరిచ్యత ఇతి కృత్వా జీవస్యైవ స్వరూపం *బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమితి ప్రక్రాన్తమసుఖాద్వ్యావృత్తత్వేనానన్దమయ ఇత్యుపదిశ్యత ఇతి-తదయుక్తం- జీవస్య చేతనత్వే సత్యపి *తదైక్షత బహు స్యాం ప్రజాయేయేతి తత్తేజోऽసృజతేతి స్వసఙ్కల్పపూర్వకానన్తవిచిత్రసృష్టియోగానుపపత్తేః. శుద్ధావస్థస్యాపి హి తస్య సర్గాది జగద్వ్యాపారాసమ్భవో *జగద్వ్యాపారవర్జం *భోగమాత్రసామ్యలిఙ్గాదిత్యత్రోపపాదయిష్యతే. కారణభూతస్య బ్రహ్మణో జీవస్వరూపత్వానభ్యుపగమే *అనేన జీవేనాత్మనా *తత్త్వమసీతి సామానాధికరణ్యనిర్దేశః కథముపపద్యత ఇతి చేత్. కథం వా నిరస్తనిఖిలదోషగన్ధస్య సత్యసఙ్కల్పస్య సర్వజ్ఞస్య సర్వశక్తేరనవధికాతిశయాసంఖ్యేయకల్యాణగుణగణస్య సకలకారణభూతస్య బ్రహ్మణః నానావిధానన్తదుఃఖాకరకర్మాధీనదుస్థితనిమిషితాదిసకలప్రవృత్తిజీవస్వరూపత్వం. అన్యతరస్య మిథ్యాత్వే నోపపద్యత ఇతి చేత్-కస్య భోః. కిం హేయసమ్బన్ధస్య-కిం వా హేయప్రత్యనీకకల్యాణైకతానస్వభావస్య. హేయప్రత్యనీకకల్యాణైకతానస్య బ్రహ్మణోऽనాద్యవిద్యాశ్రయత్వేన హేయసమ్బన్ధమిథ్యాప్రతిభాసో మిథ్యారూప ఇతి చేత్. విప్రతిషిద్ధమిదమభిధీయతే-బ్రహ్మణో హేయప్రత్యనీకకల్యాణైకతానత్వమనాద్యవిద్యాశ్రయత్వేనానన్తదుఃఖవిషయమిథ్యాప్రతిభాసాశ్రయత్వం చేతి. అవిద్యాశ్రయత్వం తత్కార్యదుఃఖప్రతిభాసాశ్రయత్వం చైవ హి హేయసమ్బన్ధః. తత్సమ్బన్ధిత్వం తత్ప్రత్యనీకత్వం చ విరుద్ధమేవ. తథాపి తస్య మిథ్యాత్వాన్న విరోధ ఇతి మా వోచః-మిథ్యాభూతమప్యపురుషార్థ ఏవ- యన్నిరసనాయ సర్వే వేదా

న్త్యత్రాహ (యథేతి) పూర్వవాక్యోక్తార్థైకదేశవిషయత్వాచ్ఛ్లోకస్యేతి దైకార్థ్యం-యథాऽన్నమయవిషయశ్లోకస్యేత్యర్థః. తన్మయ ఇతి శ్రుతివాక్యగతమయడర్థానువాదః. తద్వికార ఇతి తద్వ్యాఖ్యానం. ఉత్తరార్థజాతస్య ఉత్సూత్రత్వశఙ్కాం పరిహరన్ వ్యాఖ్యాస్యమానసూత్రోపయోగిత్వం చ దర్శయితుమాహ (ఏతత్సర్వమితి) *తస్మాద్వా ఏతస్మాద్విజ్ఞానమయాదితి వాక్యం జీవపరయోర్భేదప్రతిపాదకం పశ్యన్ సూత్రకారో విజ్ఞానశబ్దస్య జ్ఞాతృపరత్వం తదుపపత్తిశ్చ హృది నిదధదేవ వదతీత్యర్థః. పూర్వపక్షే జీవసామానాధికరణ్యం శారీరత్వశ్రవణం చ హేతుద్వయముక్తం - తత్ర సామానాధికరణ్యస్యాభేదావహత్వముపపాదయితుం యదుక్తమిత్యాదినోపదిశ్యత ఇత్యన్తేనానూదితం పూర్వపక్షహేతుం దూషయతి (తదయుక్తమితి) ప్రాకరణికవాక్యైస్సమానాధికరణపదప్రతిపాదితాంశేన చ విరుద్ధధర్మాధ్యాసప్రతిపత్త్యా భేదసిద్ధిః కాలాత్యయాపదిష్టహేతుర్విపరీతః కహేతుర్న సాధ్యసాధక ఇతి దూషణం వక్తుం తత్ప్రదోషస్థాప్యవిశేషణమర్పకైః ప్రాకరణికవాక్యైః పరాభిమతైక్యవిరుద్ధభేదసిద్ధిం దర్శయతి (జీవస్యేతి) ప్రక్రియమాణయోరుపసంహృతికరణకశేవరస్య కర్మవశ్యస్య సంకల్పమాత్రేణ విచిత్రజగత్స్రష్టుయోగాద్బద్ధస్య స్రష్టృత్వమనుపపన్నమిత్యర్థః. శుద్ధావస్థస్య సంభవతీత్యత్రాహ (శుద్ధేతి) ఉక్తం విపరీతం శఙ్కతే (కారణేతి) సమానవిభక్త్యవగతైక్యోపపత్తిః కథమిత్యర్థః (కథం వేతి) ప్రాతిపదికావగతవిశేషణాన్వయః కథమిత్యర్థః. సిగక్తేత్యాదినైస్తత్పదప్రాతిపదికావగతవిశేషణాన్వయో దర్శితః. *తదైక్షత *అసృజతేతి యథాసంకల్పం జగత్సృష్టిశ్రవణేన సత్యసంకల్పత్వగుణానాం మతిరోతత్త్వావగమాత్తిరోధాయకహేయసంబన్ధానర్హత్వమర్థసిద్ధమిత్యభిప్రాయేణ నిరస్తనిఖిలదోషగన్ధత్వముక్తం. జగద్వ్యాపారోపయికగుణాన్తరాణాం స్వత్రకణ్ఠోక్తానాం తద్విద్యాయాం గతిసామాన్యన్యాయావగతసిద్ధత్వమభిప్రేత్యోక్తమనవధికేతి. త్వమ్పదప్రాతిపదికావగతవిశేషణాన్వయోపస్థితనానావిధేతి. జీవస్వరూపత్వం - జీవేన సహ స్వరూపైక్యం. జీవత్వమిత్యుక్తే జీవశరీరకత్వప్రతిపత్తిశ్చ సంభవతీతి తద్వ్యావృత్త్యర్థం జీవస్వరూపత్వమిత్యుక్తం. సామానాధికరణ్యపదద్వయావగతవిశేషణపరిత్యాగపక్షం దూషయిష్యన్ సంభావితం పక్షద్వయం శఙ్కతే (అన్యతరస్యేతి) తత్త్వంపదప్రతిపన్నవిశేషణయోరన్యతరస్యేత్యర్థః. వికల్పయతి (కస్యేతి) ప్రత్యక్షసిద్ధాగమసిద్ధత్వప్రత్వదావగతవిశేషణజాతం దుస్త్యజమితి సహేతుకమనురుద్ధం పరేణ ప్రథమశిరఃపరిగ్రహం శఙ్కతే (హేయప్రత్యనీకేతి) హేయం - దుఃఖం. మిథ్యాప్రతిభాసః - భ్రాన్తిజ్ఞానం. స్వాతన్త్ర్యస్యపటుసోపాధికమాలిన్యవత్పరమార్థతో నిర్మలస్య స్ఫటికస్యాధ్యాసాదరుణిమవచ్చ బ్రహ్మణో నిర్దోషకల్యాణైకతానత్వం హేయసంబన్ధశ్చ స్వాభావికౌపాధికవిభాగేన పరమార్థాపరమార్థవిభాగేన వాऽవిరుద్ధం-ఉభయోరపి స్వాభావికత్వసత్యత్వాభ్యుపగమే హి విరోధ ఇతి శఙ్కాऽభిప్రేతా. దూషయతి (విప్రతిషిద్ధమితి) విప్రతిషేధముపపాదయతి (అవిద్యాశ్రయత్వమితి) న కేవలం దుఃఖమేవ హేయం-అపి తు తద్ధేతుతత్ప్రతిభాసావపి హేయావిత్యర్థః. తత్సమ్బన్ధిత్వ్యత్రాహ (తత్సంబన్ధిత్వమితి) అవిద్యా తత్కార్యదుఃఖతత్ప్రతిభాసరూపహేయానామాశ్రయత్వం తత్ప్రత్యనీకత్వం చ విరుద్ధమిత్యర్థః. సంబన్ధస్య మిథ్యాత్వాదవిరోధం శఙ్కతే (తథాపీతి) తథాపి- అవిద్యాదీనాం హేయత్వేపి. తస్య- ఆశ్రయత్వస్వరూపసంబన్ధస్యేత్యర్థః. దూషయతి (మిథ్యాభూతమపీతి) ఆశ్రయత్వం మిథ్యాభూతమప్యపురుషార్థ ఇత్యర్థః. అపురుషార్థత్వముపపాదయతి (యన్నిరసనాయేతి) తతః కిమిత్యత్రాహ

స్తాఆరభ్యన్త ఇతి బ్రూమః. నిరసనీయాపురుషార్థయోగశ్చ హేయప్రత్యనీకకల్యాణైకతానతయా విరుధ్యతే. కింపునః - *యేనాశ్రుతం శ్రుతం భవతీత్యేకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానం ప్రతిజ్ఞాయ *సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదిత్యాదినా నిఖిలజగదేకకారణతాం, *తదైక్షత బహు స్యామితి సత్యసఙ్కల్పతాం, చ ప్రతిపాద్య తస్యైవ బ్రహ్మణః *తత్త్వమసీతి సామానాధికరణ్యేనానన్తదుఃఖాశ్రయజీవైక్యం ప్రతిపాదితం. తదన్యథానుపపత్త్యా బ్రహ్మణ ఏవావిద్యాశ్రయత్వాది పరికల్పనీయమితి చేత్. శ్రుతోపపత్త్యోరప్యనుపపన్నం విరుద్ధం చ న కల్పనీయం. అథ హేయసమ్బన్ధ ఏవ పారమార్థికః. కల్యాణైకస్వభావతా తు మిథ్యాభూతా. హన్తైవం తాపత్రయాభిహతచేతసో జీవవిషయాత్ ప్రవృత్తం శాస్త్రం - తాపత్రయాభిహతిరేవ తస్య పారమార్థికీ - కల్యాణైకస్వభావస్తు భ్రాన్తిపరికల్పిత ఇతి బోధయత్ సుష్ఠుజ్జీవయతి. అథ తద్దోషపరిజిహీర్షయా బ్రహ్మణో నిర్విశేషచిన్మాత్రస్వరూపాతిరిక్తజీవత్వదుఃఖిత్వాదికం, సత్యసఙ్కల్పత్వకల్యాణగుణాకరత్వజగత్కారణత్వాద్యపి మిథ్యాభూతమితి కల్పనీయమితి చేత్. అహో భవతాం వాక్యార్థపర్యాలోచనకుశలతా. ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞానం సర్వస్య మిథ్యాత్వే సర్వస్య జ్ఞాతవ్యస్యాభావాన్న సేత్స్యతి. యత్రైకవిజ్ఞానం పరమార్థవిషయం తత్రైవ సర్వవిజ్ఞానమపి యది పరమార్థవిషయం, తదన్తర్గతం, చ - తదా తజ్జ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానమితి శక్యతే వక్తుం. న హి పరమార్థశుక్తికాజ్ఞానేన తదాశ్రయః పరమార్థరజతం జ్ఞాతం భవతి. అథోచ్యేత - ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞాయా అయమర్థః - నిర్విశేషవస్తుమాత్రమేవ సత్యమ్ అన్యదసత్యమితి. న తథా *యేనాశ్రుతం శ్రుతం భవత్యమతం మతమవిజ్ఞాతం విజ్ఞాతమితి శ్రూయేత. యేన శ్రుతేనాశ్రుతమపి శ్రుతం భవతీతి హ్యస్య వాక్యస్యార్థః. కారణతయోపలక్షితనిర్విశేషవస్తుమాత్రస్యైవ సద్భావశ్చేత్ ప్రతిజ్ఞాతః - *యథా సోమ్యైకేన మృత్పిణ్డేన సర్వం మృన్మయం విజ్ఞాతమితి దృష్టాన్తోఽపి న ఘటతే - మృత్పిణ్డవిజ్ఞానేన హి తద్వికారస్య జ్ఞాతతా నివర్త్యతా. తత్రాపి వికారస్యాసత్యతా ప్రతిపన్నేతి చేత్ - మృద్వికారస్య రజ్జుసర్పాదివదసత్యత్వం శుశ్రూషోరసిద్ధమితి ప్రతిజ్ఞాతార్థసమ్భావనాప్రదర్శనాయ *యథా సోమ్యేతి ప్రసిద్ధవదుపన్యాసో న యుజ్యతే. న చ *తత్త్వమస్యాదివాక్యజన్యజ్ఞానోత్పత్తేః ప్రాగ్వికార

(నిరసనీయేతి) ఏతదుక్తం భవతి - మిథ్యాత్వే నిరస్యస్యాభావాత్ - ఉత జ్ఞానబాధ్యత్వం. ప్రపఞ్చస్య నిరసనీయత్వాభావాత్ తన్నిరాసాయ శాస్త్రారమ్భో న స్యాత్. సత్యత్వే మిథ్యాభూతస్యాపురుషార్థత్వమస్తి - న వా. న చేన్నిరసనీయత్వాభావాచ్ఛాస్త్రారమ్భవైయర్థ్యం. అపురుషార్థత్వమస్తి చేద్ధేయప్రత్యనీకత్వవ్యాఘాతో న పరిహార ఇతి. తద్విరోధేఽపి హేయసమ్బన్ధస్య శ్రుతిబలాదభ్యుపగన్తవ్యత్వం శఙ్క్యతే (కింపునరితి) పరిహరతి (శ్రుతోపపత్త్య ఇతి) అనుపపన్నం - తర్కపరాహతం. విరుద్ధం - ప్రమాణవిరుద్ధం. *అపహతపాప్మా *విశోకో విజిఘత్సః *ఏష హి సర్వేభ్యః పాప్మభ్య ఉదితః *అనశ్నన్నన్యః *అనీశయా శోచతి ముహ్యమానః। జుష్టం యదా పశ్యత్యన్యమీశం *అస్మాన్మాయీ సృజతే *తస్మింశ్చాన్యో మాయయా సన్నిరుద్ధః *తమక్రతుం పశ్యతి *అనాద్యన్తం దేవతానాం ప్రపద్యే ఇత్యాది శ్రుతివిరోధః. ఏకస్మిన్ హేయప్రత్యనీకత్వ హేయాస్పదత్వాదివిరుద్ధధర్మాన్వయానుపపత్తిస్తర్కవిరోధః. ఇతరో నిరంశం శఙ్క్యతే (అథేతి) సాధయతి (హన్తైవమితి) శాస్త్రస్య ప్రయోజనపర్యవసాయిత్వాభావాదప్రామాణ్యం ప్రసజేదిత్యర్థః. పరస్య సిద్ధాన్తమనూద్యోభయప్రమాణం శఙ్క్యతే (అథేతి) పరిహరతి (అహో భవతామితి) అర్థనిష్కర్షోపయుక్తపదద్వయ, వాక్యైక్య, తత్ప్రకరణ, ప్రకరణాన్తర, వచనాన్తర, ప్రమాణాన్తర, తర్క, సామానాధికరణ్య, నిరూపణం పర్యాలోచనం. ప్రథమమేవ తత్ప్రకరణోపక్రమవిరోధం దర్శయతి (ఏకేతి) సర్వస్య మిథ్యాత్వేఽపి కథం న సేత్స్యతీత్యత్రాహ (యత్రైకేతి) పరమార్థవిషయమిథ్యావిషయత్వే జ్ఞానయోర్వైరూప్యం స్యాదితి భావః. (తదన్తర్గతం చేతి) ఘటజ్ఞానేన తద్గతాన్యపురుషాదిజ్ఞాతా భవన్తి - న తు తత్స్పృహీభిస్తా ఇతి భావః. జ్ఞానస్య తదన్తర్గతత్వం తద్విషయాన్తర్గతత్వం. యద్వా - తదన్తర్గతం - సర్వవిశేషణం. పరమార్థవిషయం తదన్తర్గతమిత్యుక్తమర్థం వ్యతిరేకేణోపపాదయతి (న హి పరమార్థేతి) న హి శుక్తిరజతయోరేకధీవిషయత్వమిత్యర్థః. ఏకస్య సర్వస్య చావస్థాభేదే సత్యపి ధర్మ్యైక్యాదేకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానముపపద్యతే - జ్ఞాతత్వసర్వత్వే హ్యేకాశ్రయవర్తినీ. న హి జ్ఞాతత్వవిశిష్టాకారేణ సర్వత్వం - సర్వత్వవిశిష్టాకారేణ జ్ఞాతత్వం వా. ప్రాగేవాయం మయా జ్ఞాత ఇత్యపి హి ధర్మిమాత్రస్యైవ జ్ఞాతత్వం - న త్వేతదవస్థావిశేషవిశిష్టస్య - దేశకాలాదిభేదాత్. న హి పూర్వమితస్థానాదివిశిష్టతయా జ్ఞాతత్వం. బ్రహ్మైకమేవ సత్యమితి జ్ఞాతేఽన్యస్య మిథ్యాత్వేన జ్ఞాతం స్యాదితి శఙ్క్యతే (అథోచ్యేతేతి) పరిహరతి (న తథేతి) సర్వం మిథ్యాత్వేన జ్ఞాతం భవతీతి వా సర్వం నివృత్తం భవతీతి వా శ్రూయేతేత్యర్థః. ఏవం చాశ్రుతమిథ్యాత్వే నేతిపదస్యాధ్యాహారః, ధర్మ్యన్తరవిషయతయా జ్ఞానశబ్దయోర్వైరూప్యం,- స్వరసతః ప్రాప్తం జ్ఞానైకరూప్యం - భజ్యతే. జ్ఞాతం భవతీతి జ్ఞాతృజ్ఞేయతదవచ్ఛిన్నజ్ఞానాధారాన్నివృత్తిలక్షణా, చేతి దోషత్రయమభిప్రేతం. శ్రూయమాణాన్వయప్రకారస్య పరవిరుద్ధతామాహ (యేనేతి) ఏవం ప్రతిజ్ఞావాక్యస్వారస్యముక్తం. అథ దృష్టాన్తవాక్యానుగుణత్వమాహ (కారణతయేతి) అఘటితత్వముపపాదయతి (మృత్పిణ్డేతి) న హి శుక్తిజ్ఞానాద్రజతనివృత్తివత్ మృత్పిణ్డజ్ఞానాద్ఘటాదినివృత్తిర్దృశ్యత ఇతి భావః. దృష్టాన్తావిరోధం శఙ్క్యతే (తత్రాపీతి) ప్రసిద్ధవదుపన్యాసానుపపత్త్యా దూషయతి (మృద్వికారస్యేతి) మృద్వికారాసత్యత్వమనుమానాదినావగతమిత్యత్రాహ (న చేతి) అననుగృహీత

జాతస్యాసత్యతామాపాదయన్తస్తర్కాః అనుగృహీతమననుగృహీతం వా ప్రమాణముపలభామహ ఇతి. అయమర్థః *తదనన్యత్వమారమ్భణశబ్దాదిభ్యః* ఇత్యత్ర వక్ష్యతే. తథా *సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదేకమేవాద్వితీయం* *తదైక్షత బహు స్యాం ప్రజాయేయేతి తత్తేజో... త* *హన్తాహమిమాస్తిస్రో దేవతా అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణి* *సన్మూలాస్సోమ్యేమాస్సర్వాః ప్రజాస్సదాయతనాస్సత్ప్రతిష్ఠాః ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వమ్* ఇత్యాదినాఽస్య జగతస్సదాత్మకతా, సృష్టేః పూర్వకాలే నామరూపవిభాగప్రహాణం, జగదుత్పత్తౌ సచ్ఛబ్దవాచ్యస్య బ్రహ్మణస్స్వవ్యతిరిక్తనిమిత్తాన్తరానపేక్షత్వం, సృష్టికాలేఽహమేవానన్తస్థిరత్రసరూపేణ బహు స్యామిత్యనన్యసాధారణసఙ్కల్పవిశేషో, యథాసఙ్కల్పమనన్తవిచిత్రతత్త్వానాం విలక్షణక్రమవిశేషవిశిష్టా సృష్టిః, స్వసృష్టేష్వచేతనేషు వస్తుషు స్వాత్మకజీవానుప్రవేశేనానన్తనామరూపవ్యాకరణం, స్వవ్యతిరిక్తస్య సమస్తస్య స్వమూలత్వం, స్వాయతనత్వం, స్వప్రవర్త్యత్వం, స్వేనైవ జీవనం, స్వప్రతిష్ఠత్వమిత్యాద్యనన్తవిశేషాశ్శాస్త్రైకసమధిగమ్యాః ప్రతిపాదితాః. తత్సమ్బన్ధితయా ప్రకరణాన్తరేష్వపహతపాప్మత్వాదినిరస్తనిఖిలదోషతా సర్వజ్ఞతా సర్వేశ్వరత్వసత్యకామత్వసత్యసఙ్కల్పత్వసర్వానన్దకరణనిరతిశయానన్దయోగాదయస్సకలేతరప్రమాణావిషయాస్సహస్రశః ప్రతిపాదితాః. ఏవమనన్యగోచరానన్తవిశేషవిశిష్టప్రకృతబ్రహ్మపరామర్శితచ్ఛబ్దస్య నిర్విశేషవస్తుమాత్రోపదేశపరత్వమసఙ్గతత్వేనోన్మత్తప్రలపితాయేత. త్వంపదం చ సంసారిత్వవిశిష్టజీవవాచి- తస్యాపి నిర్విశేషస్వరూపోపస్థాపనపరత్వే స్వార్థః పరిత్యక్తస్స్యాత్. నిర్విశేషప్రకాశస్వరూపస్య చ వస్తునో హ్యవిద్యయా తిరోధానం స్వరూపనాశప్రసఙ్గాదిభిర్న సమ్భవతీతి పూర్వమేవోక్తం. ఏవం చ సతి సమానాధికరణవృత్త్యోస్తత్త్వమితి ద్వయోరపి పదయోర్ముఖ్యార్థపరిత్యాగేన లక్షణా చ సమాశ్రయణీయా. అథోచ్యేత- సమానాధికరణవృత్త్యా నామైకార్థప్రతిపాదనపరతయా విశేషణాంశే తాత్పర్యాసమ్భవాదేవ విశేషణనివృత్తేర్వస్తుమాత్రైక్యప్రతిపాదనాన్న లక్షణాప్రసఙ్గః. యథా నీలముత్పలమితి పదద్వయస్య విశేష్యైక్యప్రతిపాదనపరత్వేన నీలత్వోత్పలత్వరూపవిశేషణద్వయం న వివక్ష్యతే- తద్వివక్షాయాం హి నీలత్వవిశిష్టాకారేణోత్పలత్వవిశిష్టాకారస్యైకత్వప్రతిపాదనం ప్రసజ్యేత. తచ్చ న సమ్భవతి - న హి నైల్యవిశిష్టాకారేణ తద్వస్తూత్పలపదేనాపి శేష్యతే- జాతిగుణయోరన్యోన్యాసమవాయప్రసఙ్గాత్.

మితి జ్ఞాత్వైక్యబుద్ధివదాపాతప్రతీతిమాత్రజనకం వివక్షితం. ఉపాసనవాక్యపర్యాలోచనాం దర్శయతి (తథేతి) సదాయతనత్వోపలక్షితం స్వప్రవర్త్యత్వం స్వేనైవ జీవనం చ- ప్రశాసనేన హి ధారణం- భృత్యాదివత్ జీవనం. నిషేధాయ గుణానువాద ఇతి శఙ్కాయామపూర్వతామాహ (శాస్త్రైకేతి) సమాధిభిరనువాదిత్వమితి భావః. శ్రుత్యన్తరపర్యాలోచనాం దర్శయతి (తత్సమ్బన్ధితయా ప్రకరణాన్తరేష్వపీతి) అపహతపాప్మత్వాదిరూపాణి నిరస్తనిఖిలదోషతేత్యర్థః. అపూర్వతాలక్షణం గుణేషు తాత్పర్యలిఙ్గం దర్శయితుం సకలేతరప్రమాణావిషయా ఇత్యుక్తం. తత్త్వమిత్యాదివాక్యాంశానూరయన్ పదద్వయపర్యాలోచనాభావం దర్శయతి (ఏవమితి) ఏవమనన్యగోచరానన్తవిశేషవిశిష్టప్రకృతేత్యనేన ప్రాకరణికవాక్యవిరోధోఽభివక్షితః. ప్రకృతబ్రహ్మపరామర్శితచ్ఛబ్దస్యేత్యనేన యత్ర క్వాపి ప్రకృతాకారవిశిష్టపరామర్శితయా తచ్ఛబ్దస్వభావవిరోధ ఉక్తః. త్వంపదస్యాపి స్వమాత్రపరత్వే ముఖ్యార్థప్రహాణమాహ (త్వంపదం చేతి) స్వార్థో ముఖ్యశ్చేతనస్త్వంశబ్దార్థః. ... స్వవాక్యబోధ్యత్వం. బోధ్యత్వం వాక్యస్య సంసారిణస్స్వతః ప్రాప్తమితి భావః. తస్మాద్బోధనార్థం తోపయోగ్యాకారవిశిష్టస్స్వార్థః- అతస్స ముఖ్యో భవతి. ప్రమాణతర్కపర్యాలోచనా పూర్వోక్తేత్యాహ (నిర్విశేషేతి) పదద్వయనిమిత్తప్రహాణే నిర్విశేషత్వస్య బుద్ధిస్థత్వాత్ తదనుపపత్తిరూపతర్కపర్యాలోచనం దర్శితం. సామానాధికరణ్యబలాన్నిర్విశేషవస్తుభ్యుపగమ ఇతి శఙ్కాయాం పదద్వయలక్షణాలక్షణం దూషణమాహ (ఏవం చేతి) ఏవం చ సతి- నిర్విశేషస్వరూపోపస్థాపనపరత్వే ముఖ్యార్థసంస్థితయా వస్తుమాత్రావబోధనేఽభ్యుపగతే లక్షణాస్వీకార ఇత్యర్థః. అథపరమతముపన్యస్యతి (అథోచ్యేతేతి) సమానాధికరణవృత్త్యా నామేత్యాదిగ్రన్థః పదద్వయ సంగ్రహరూపః. (విశేషణాంశే తాత్పర్యాసమ్భవాదితి) అన్యథా విశేషణబహుత్వాదేకార్థత్వాసిద్ధేరితి భావః. పూర్వపక్షప్రాదేవేత్యేవకారాభిప్రాయః. ప్రథమసూత్రే హి బహుశ ఉక్తః. యద్వా- అన్యనైరపేక్ష్యపర ఏవకారః. (న లక్షణాప్రసఙ్గ ఇతి) వాచ్యాపరిత్యాగాత్ ప్రతిపాదనాదితి భావః. ఏవం పక్షనిషేధేసంక్షేపేణోక్తమర్థముపపాదయతి (యథేత్యాదినా) తత్ర మహాభాష్యకైయ్యటాదికారనివిశేషణాంశే తాత్పర్యాసమ్భవం సిద్ధం కృత్వోదాహృతః. కథం తత్ర విశేషణాంశావివక్షేత్యత్రాహ (తద్వివక్షాయామితి) ప్రసక్తస్యానిష్టతాం దర్శయతి (తచ్చేతి) యుగపదభిధానే ఉద్దేశ్యోపాదేయవిభాగహాని ప్రసఙ్గా, తదద్వయప్రకృత్యుపస్థాపితవిశిష్టైక్యేన సమానవిభక్త్యా ప్రతిపాద్యమానే విశేష్యాంశస్యేవ విశేషణభూతజాతిగుణాంశయోరప్యైక్యప్రసఙ్గా, చక్రమేణాభిధానపక్షోఽభ్యుపగన్తవ్య ఇతి హృది నిధాయాహ (న హీతి) క్రమపక్షేఽపి పూర్వపదప్రతిపన్నాకారవిశిష్టస్య పదాన్తరప్రతిపన్నాకారవిశిష్టవస్తుతాదాత్మ్యం కిం సమానవిభక్త్యా బోధ్యం- ఉత పూర్వపదప్రతిపన్నవిశిష్టవిశేషణాన్తరాన్వయ ఇతి వికల్పమభిప్రేత్య ప్రథమే విశేషణభూతజాతిగుణయోరప్యైక్యప్రసఙ్గం సిద్ధం బుద్ధ్వా ద్వితీయే తయోరన్యోన్యసమవాయప్రసఙ్గమాహ (జాతిగుణయోరితి) తాత్పర్యబ

అతో నీలత్వోత్పలత్వోపలక్షితవస్త్వైకత్వమాత్రం సామానాధికరణ్యేన ప్రతిపాద్యతే. తథా సోఽయం దేవదత్త ఇత్యతీతకాలవిప్రకృష్టదేశవిశిష్టస్య తేనైవ రూపేణ సన్నిహితదేశవర్తమానకాలవిశిష్టతయా ప్రతిపాదనానుపపత్తేరుభయదేశకాలోపలక్షితస్వరూపమాత్రైక్యం సామానాధికరణ్యేన ప్రతిపాద్యతే. యద్యపి నీలమిత్యాద్యేకపదశ్రవణే ప్రతీయమానం విశేషణం సామానాధికరణ్యవేలాయాం విరోధాన్న ప్రతిపాద్యతే- తథాపి వాక్యార్థప్రధానాంశస్య ప్రతిపాదనాన్న లక్షణా - అపితు విశేషణాంశస్యావివక్షామాత్రం. సర్వత్ర సామానాధికరణ్యస్యైష ఏవ స్వభావ ఇతి న కశ్చిద్దోష ఇతి. తదిదమసారం. సర్వేష్వేవ వాక్యేషు పదానాం వ్యుత్పత్తిసిద్ధార్థసంసర్గవిశేషమాత్రం ప్రత్యాయ్యం. తత్ర సమానాధికరణవృత్తీనామపి నీలాదిపదానాం నైల్యాదివిశిష్టపదార్థో వ్యుత్పత్తిసిద్ధః పదాన్తరార్థసంసృష్టోఽభిధీయతే. యథా నీలముత్పలమానయేత్యుక్తే నీలిమాదివిశిష్టమేవానీయతే, యథా చ విన్ధ్యాటవ్యాం మదముదితో మాతఙ్గగణస్తిష్ఠతీతి పదద్వయావగతవిశేషణవిశిష్టపదార్థః ప్రతీయతే.- ఏవం వేదాన్తవాక్యేష్వపి సమానాధికరణనిర్దేశేషు తత్తద్విశేషణవిశిష్టమేవ బ్రహ్మ ప్రతిపత్తవ్యం. న చ విశేషణవివక్షాయామితరవిశిష్టాకారవత్త్వేనైవ విశేష్టవ్యం - అపితు సర్వైర్విశేషణైః స్వరూపమేవ విశేష్యం. తథా హి *భిన్నప్రవృత్తినిమిత్తానాం శబ్దానామేకస్మిన్నర్థే వృత్తిస్సామానాధికరణ్యం.

హేతుస్యాపి విశేషణస్యోపయోగం దర్శయన్ ఫలితమాహ (అత ఇతి) నీలోత్పలమిత్యత్ర విశేషణాన్వయో న్యూనే పి తాత్పర్యాభావ ఉక్తః. తత్ర విశేషణాన్వయస్యాస్ఫుటత్వాద్విశేషణాన్వయే స్పష్టతాత్పర్యాభావముదాహరణాన్తరం దర్శయతి (తథేతి) విశిష్టవాచినశ్శబ్దస్య విశిష్టపరిత్యాగేన విశిష్టైకదేశతయా తత్సంబన్ధినివిశేష్యస్వరూపమాత్రే వృత్తిర్లక్షణైవ స్యాదిత్యత్రాహ (యద్యపీతి) పరిహరతి (తథాపీతి) వాక్యార్థ- న హి శక్తివిషయాద్విశిష్టాద్బహిర్భూతం విశేష్యమితి భావః. (ప్రధానాంశస్యేతి) తాత్పర్యవిషయతయా ధర్మితయా చ ప్రధానస్య విశేష్యాంశస్యావర్జనాదప్రధానవిశేషణత్యాగే ప్యజహల్లక్షణాదివికలే పురుషశబ్దస్యేవ న లక్షణేతి భావః. ముఖ్యార్థత్వే తు త్యేపి విశిష్టప్రతిపాదనదశాతో పైలక్షణ్యం దర్శయతి (అపిత్వితి) (అవివక్షామాత్రమితి) అ[illegible]క్యత్వనిద్వ్యాపారాభావాత్ వ్యాపారవిషయాంశేపి నక్యాశక్తిరితి భావః. పూర్వం పక్షే లక్షణాఽభావ ఉక్త ఇదానీం సపక్షే విశదీకృతో భవతి. విశేషణావివక్షాయామస్వారస్యం స్యాదిత్యత్రాహ (సర్వత్రేతి) సామానాధికరణ్యవ్యుత్పత్తేరీదృశత్వాన్నాస్వారస్యం- వ్యుత్పత్త్యనసురోధే సతి హ్యస్వారస్యం. అత ఏకార్థ్యవ్యుత్పత్తివిరోధివిశేషణవివక్షాయాం హి వాస్వారస్యమితి భావః. ఇమం పూర్వపక్షం ప్రతిక్షిపతి (తదిదమసారమితి) ప్రథమం చరమోక్తతయా బుద్ధిస్థం వ్యుత్పత్త్యన్తరాశ్రయణం నిరస్యతి (సర్వేష్వేవేతి) సర్వేషు- సమానాధికరణేషు వ్యధికరణేషు చ వాక్యేష్విత్యర్థః. గామానయ గాం బధానేత్యాదివ్యధికరణవాక్యేషు న హి ప్రతివాక్యం పదానామర్థభేదవ్యుత్పత్తికల్పనం- *క్లృప్తకల్ప్యవిరోధే తు యుక్తః క్లృప్తపరిగ్రహః ఇతి న్యాయేన క్లృప్తవ్యుత్పత్త్యైవ స్వార్థబోధనసంభవే వ్యుత్పత్త్యన్తరకల్పనానుపపత్తేః. తథా సమానాధికరణవాక్యేష్వపి న పదానాం వ్యుత్పత్త్యన్తరం ప్రవృత్తినిమిత్తావిశిష్టార్థవిషయం కల్పనీయమితి భావః. వ్యుత్పత్త్యన్తరాభావే పి వాక్యానాం పరస్పరవైషమ్యసంభవోపపాదనపరం వ్యుత్పత్తిసిద్ధార్థసంసర్గవిశేషమాత్రమితి పదం. వ్యుత్పత్తిసిద్ధార్థసంసర్గవిశేషాద్వాక్యవైషమ్యం - న తు ప్రకృత్యంశస్య వ్యుత్పత్త్యనవగతార్థాన్తరకల్పనాదిత్యభిప్రాయః. ఏవం సర్వవాక్యసాధారణం రూపముక్తం. అనేన సమానాధికరణవాక్యేషు ఫలితమర్థమాహ (తత్రేతి) తత్ర- తేషు వాక్యేషు. సమానాధికరణపదానాం విశిష్టైకార్థప్రతీతిహేతుత్వముదాహరణేన దర్శయతి (యథేతి) ప్రత్యక్షవిషయం పరోక్షవిషయం చోదాహరణద్వయం- అత ఏవ హ్యానీయతే ప్రతీయత ఇత్యుక్తం. కారకవిభక్త్యన్తత్వం న సామానాధికరణ్యవిరోధీత్యభిప్రాయేణ నీలముత్పలమానయేత్యుక్తం. (నీలిమాదివిశిష్టమేవానీయత ఇతి) సమానాధికరణపదసముదాయో వస్తుమాత్రప్రత్యాయకశ్చేద్వస్తుమాత్రత్వావిశేషాదనీలమప్యానీయేతేత్యభిప్రాయః. కించ - సమానాధికరణపదానాం విశేషణపరిత్యాగే కో హేతుః. సమానవిభక్త్యవగతమైక్యమితి చేన్న- ప్రాతిపదికావగతవిశేషణాన్వయబలాత్సమానవిభక్తిరైక్యం న ప్రతిపాదయేత్. తదేవోక్తం - విభక్త్యర్థాదపి ప్రాతిపదికార్థప్రాధాన్యాత్. *అదితిః పాశాన్ *గృహం సంమార్ష్టీత్యాదిషు హి విభక్త్యర్థోఽనాదృతః. ఐక్యవిషయప్రయోగదర్శనాత్తైక్యపరమితి చేత్ - విశేషణాన్వయేపి ప్రయోగదర్శనాద్విశేషణాన్వయమపి ప్రతిపాదయతి. శాబ్దప్రతీతిర్వస్తుమాత్రస్యైవ- విశేషణాన్వయస్తు ప్రత్యక్షబలాత్స్వీక్రియతే- ప్రత్యక్షగోచరే రుయథా శబ్దం న విశేషణప్రతీతిరితి చేన్న- విశేషణాన్వయస్యాపి శబ్దప్రతీతివిషయః- ఐక్యం తు ప్రత్యక్షబలాదఙ్గీక్రియత ఇతి కిం న స్యాత్. ప్రత్యక్షగోచరేపి దేవదత్తశ్శ్యామో యువేత్యాది ప్రయోగేష్వైక్యధీదర్శనాదైక్యం శాబ్దప్రతీతివిషయ ఇతి చేత్ - తత్రైవ పరోక్షవిషయప్రయోగే విశేషణాన్వయస్యాపి ప్రతీతేర్విశేషణాన్వయశ్శాబ్ద ఏవ - న ప్రత్యక్షసిద్ధ ఇతి. ఇత్థం ప్రత్యక్షపరోక్షవిభాగరహితం సమానాధికరణపదానామనేకవిశేషణవిశిష్టైకార్థబోధకత్వం దృశ్యత ఇతి చరమపర్యాప్త్యభిప్రాయేణోదాహరణద్వయం దర్శితం. తస్మాత్ *యదపి వలౌకికా న్యేవ వైదికాః ఇతి లౌకికవైదికాధికరణన్యాయేన వేదాన్తవాక్యేష్వపి పదద్వయావగతవిశేషణాపరిత్యాగేనైవార్థః ప్రతిపత్తవ్య ఇత్యాహ (ఏవం వేదాన్తేతి) అన్యోన్యసక్షువాయ ప్రసఙ్గం పరిహరతి (న చేతి) అరుణాధికరణే విస్తరేణ పరిహరిష్యత ఇత్యత్ర సంక్షిప్తః. న హి యథాఽనుపపత్తిస్స్యాత్తథా వక్తవ్యమితి భావః. యుగపదభిధానసంభ్యాదినిభాయ సర్వైర్విశేషణైః స్వరూపమేవ విశేష్యమిత్యుక్తం. సర్వవిశేషణైః స్వరూపస్యైవ విశేష్యత్వేఽనుగుణం సామానాధికరణ్యలక్షణమిత్యాహ (తథా హీతి) న హి విశేషణాన్తరవిశిష్టాకారవిశేషణాన్తరాన్వయప్రతిపాదనం సామానాధికరణ్యమిత్యుక్త

అన్వయేననివృత్త్యా వా పదాన్తరప్రతిపాద్యాకారాదాకారాన్తరయుక్తతయా తస్యైవ వస్తునః పదాన్తరప్రతిపాద్యత్వం సామానాధికరణ్యకార్యం- యథా దేవదత్తశ్శ్యామో యువా లోహితాక్షోఽదీనోఽకృపణోఽనవద్య ఇతి. యత్ర త్వేకస్మిన్ వస్తుని సమన్వయాయోగ్య[illegible]విశేషణద్వయం సమానాధికరణపదనిర్దిష్టం- తత్రాన్యతరత్పదముఖ్యవృత్త్యమాశ్రీయతే- నద్వయం- యథా గౌర్వాహీక ఇతి. నీలోత్పలాదిషు తు విశేషణద్వయాన్వయావిరోధాదేకమేవోభయవిశిష్టం ప్రతిపాద్యతే. అథమనుషే-ఏకవిశేషణప్రతిసమ్బన్ధిత్వేన నిరూప్యమాణం విశేషణాన్తరప్రతిసమ్బన్ధిత్వాద్విలక్షణమితి ఘటపటయోరివైకవిభక్తినిర్దేశస్యైక్యప్రతిపాదనాసమ్భవాత్సమానాధికరణశబ్దస్య న విశిష్టప్రతిపాదనపరత్వం - అపితు విశేషణముఖేన స్వరూపముపస్థాప్య తదైక్యప్రతిపాదనపరత్వమేవేతి. స్యాదేతదేవం- యది విశేషణద్వయప్రతిసమ్బన్ధిత్వమాత్రమేవైక్యం నిరున్ధ్యాత్ - న చైతదస్తి. ఏకస్మిన్ధర్మిణ్యుపసంహర్తుమయోగ్యధర్మద్వయవిశిష్టత్వమేవ హ్యైకత్వం నిరుణద్ధి. అయోగ్యతా చ ప్రమాణాన్తరసిద్ధా ఘటత్వపటత్వ

మిత్యర్థః. సామానాధికరణ్యలక్షణగ్రన్థం వివృణోతి (అన్వయేనేనివృత్త్యా వేతి) అన్వయరూపార్థస్య వ్యావృత్తిరూపార్థత్వం వికల్ప్యతే- యథార్థవృత్త్యా ప్ర న్వయముఖేన వ్యావృత్తిముఖేన వా వస్తునః పదాన్తరప్రతిపాద్యాకారాదాకారాన్తరయుక్తతా ప్రతిపాదనం సమానాధికరణపదసముదాయకార్యమి త్యర్థః. తత్రోదాహరతి (యథేతి) అన్వయముఖేనానేకప్రవృత్తినిమిత్తవైశిష్ట్యోదాహరణం శ్యామో యువేతి. వ్యావృత్తిముఖేనానేకాకారాన్వయో దాహరణమదీన ఇత్యాది. దీనత్వం - అస్వస్థమనస్కత్వం. కృపణత్వం- నిర్ధనత్వం. అత్రాయమర్థః- క్రమేణాభిధానే వ్యధికరణవాక్యే ప్యేకైకాధికరణ కారకవిశిష్టేఽధికరణకారకాన్వయస్స్యాత్ -తద్విశిష్ట ఇతరకారకాన్వయో వా ప్రసజ్యేతేత్యన్యోన్యస్య విశేషణవిశేష్యభావవ్యాప్త్యైకాధికరణవాక్యే విశే షానం. తత్ర యుగపదభిహారస్సమిహారోఽపి. తథాహి- *పదజాతం శ్రుతం సర్వం స్మారితానన్వితార్థకం। న్యాయసంపాదితవ్యక్తి పశ్చాద్వాక్యార్థబోధకమి మిత్యుక్తప్రకారేణ స్మరణదశాయాం సర్వైః పదైః పృథక్ పృథక్ స్వార్థస్మరణాన్న విశేషణానామన్యోన్యసమవాయప్రసక్తిః. పరామర్శదశాయాంచో పపన్నం భవతి యథా- తథా పరామర్శాన్న్యాయం ప్రసక్తిః. పశ్చాద్యుగపత్సర్వైః పదైర్వాక్యార్థబోధనాన్న మిథస్సమవాయప్రసక్తిః. తస్మాత్సమానా ధికరణపదైర్యుగపత్తత్తత్ప్రవృత్తినిమిత్తవిశిష్టైకవిశేష్యప్రతిపాదనేన క్రమాభావాన్నాన్యోన్యసమవాయ ఇతి. సర్వైర్విశేషణైః స్వరూపావి శేష్యమితి గ్రన్థే అయమర్థోఽభిప్రేతః. అత్ర సామానాధికరణ్యలక్షణగ్రన్థోపాదానేన అన్యదపి చోద్యం పరిహృతం భవతి- యుగపదభిధానే విశిష్టయోరై క్యం సమానవిభక్తిః ప్రతిపాదయతీతి విశిష్టైక్యవద్విశిష్టైక్యమపి స్యాదితి చోద్యం. అత్ర పరిహారః - *ఏకస్మిన్నర్థే వృత్తిస్సామానాధికరణ్యమితి సమాన విభక్త్యా విశేష్యస్యైవైక్యప్రతిపాదనాన్న విశేషణైక్యమితి. నను విశేషణే విశేష్యే చాంశే ప్రాతిపదికేనావగతే సతి సమానవిభక్త్యా విశేష్యమాత్రైక్య పరా- న విశేషణైక్యపరేతి కిం నియామకమితి చేత్ -సమానవిభక్తిరైక్యబోధికా-నను భేదబోధికేతి కిం నియామకం. వ్యుత్పత్తిరితి చేత్- సాఽత్రాపి తు ల్యా. కించ-పదాన్తరాసమానాధికృతే ఘట ఇతి పదే ప్రయుక్తైకత్వా విభక్తిః ప్రాతిపదికావగతానాం విశేషణవిశేష్యతత్సంబన్ధానామైక్యం న ప్రతిపా దయతి విశేష్యమాత్రైక్యమేవ ప్రతిపాదయతీతి కిం నియామకం. ప్రత్యక్షమూలా హి వ్యుత్పత్తిః- ప్రత్యక్షం చ విశేష్యమాత్రైక్యం దర్శయతి- నతు విశేష విశేష్యతత్సంబన్ధానామైక్యం- అతః ప్రత్యక్షమూలా వ్యుత్పత్తిర్నియామికేతి చేత్ -సైవాత్రాపి నియామికేతి తుల్యమితి. ఏవం సర్వత్ర వ్యుత్పత్తిసిద్ధార్థ ఏవ స్వీకార్యశ్చేన్న క్వచిదపి వృత్త్యన్తరకల్పనం వ్యుత్పత్త్యన్తరకల్పనం వా స్యాదిత్యత్రాహ (యత్ర త్వితి) విశేషణద్వయమిత్రిత్వాదేరప్యుపలక్షణం వ్యుత్పత్తిసిద్ధార్థస్వీకార ఏవ సర్వత్ర స్వతః ప్రాప్తః-తస్య ప్రమాణవిరోధాదన్వయాయోగ్యత్వే సతి వృత్త్యన్తరకల్పనం ప్రాప్తం-తదసంభవే వ్యుత్పత్త్యన్త రకల్పనం- గోశబ్దస్య కిరణవాచిత్వే వృత్త్యన్తరాభావాద్ధిశక్తికల్పనం. యదా వృత్త్యన్తరకల్పనం తదాపి మధ్యస్థతరపదస్యాముఖ్యత్వకల్పనం- తావతైవ విరోధశమనాత్. నపునస్సర్వేషాం పదానాం-తాత్పర్యనిశ్చాయకాభావప్రసక్తాత్. గౌర్వాహీక ఇతి ప్రయోగే గోపదస్యైవ హ్యముఖ్యత్వం-నతు వా హీకపదస్యాపి. అన్యతరపదస్య వృత్త్యన్తరకల్పనేపి న నిర్విశేషవస్తుపరత్వం-ముఖ్యవృత్త్యుపనీతవిశేషణాన్వయేపి వృత్త్యన్తరోపనీతవిశేషణాన్వయ ఇ త్యభిప్రాయః. నీలోత్పలాదివాక్యేషు వృత్త్యన్తరకల్పనహేతురేవనాస్తీత్యాహ (నీలేతి) విశేషణభేదేన విశేష్యభేదం శఙ్కతే (అథమనుషఇతి) విశేషణ ప్రతిసంబన్ధిత్వం - విశేషణవిశిష్టతా. ఏకవిశేషణప్రతిసంబన్ధిత్వేన నిరూప్యమాణమితి భావప్రధాననిర్దేశః-నిరూప్యమాణత్వం వివక్షితం. ఏకవిశేషణ ప్రతిసంబన్ధిత్వం విశేషణాన్తరప్రతిసంబన్ధిత్వాద్విలక్షణమిత్యర్థః. యద్వా-ఏకవిశేషణప్రతిసంబన్ధిత్వేన నిరూప్యమాణం వస్తు విశేషణాన్తరప్రతిసంబన్ధి త్వావస్థితాత్ తస్మాద్విశేషణాన్తరవిశిష్టాత్పదార్థాద్విలక్షణమిత్యర్థః. విశేషణప్రతిసంబన్ధిత్వభేదాద్విశేష్యస్వరూపభేదం నిదర్శయతి(ఘటపటయోరివే తి) యథా ఘటత్వవిశిష్టతాయాః పటత్వవిశిష్టతాయాశ్చ భేదేన తద్విశిష్టయోర్ఘటపటయోర్విశేష్యయోర్భేదః- తథా విశేషణాన్తరాన్వయస్యాన్యవిశేష

౨. ణాన్వయస్య చ భేదేన తద్విశేష్యయోశ్చ భేదః సమానవిభక్తినిర్దేశస్త్వౌపచారిక ఇతి సామానాధికరణ్యం న విశిష్టైక్యప్రతిపాదనక్షమమిత్యర్థః. (న విశిష్ట ప్రతిపాదనపరత్వమితి) విశేషణాన్వయప్రతీతేరవర్జనీయత్వేపి న తత్ర తాత్పర్యమితి భావః. విశేషణత్యాగే తత్ప్రతిసంబన్ధివిశేష్యోపస్థాపనాయోగాత్తదై క్యమపి దుష్ప్రతిపాదమిత్యత్రాహ (అపితు ఇతి) తాత్పర్యావిషయస్యాపి విశేషణస్యోపరామర్శదశాప్రతీతిమాత్రేణ తద్విశేష్యప్రతీతిసిద్ధేస్తదైక్యప్రతిపా దనం సంభవతీత్యర్థః. పరిహరతి (స్యాదేతదితి) యత్రాయోగ్యత్వమభ్యుపగతం-తత్రాపి విశేషణత్వమేవ హ్యయోగ్యత్వే ప్రయోజకం-అతో నీలత్వాదివి శేషణమపి విరుద్ధం స్యాదిత్యత్రాహ (అయోగ్యతా చేతి) (ప్రమాణాన్తరసిద్ధేతి) నపునర్విశేషణత్వప్రయుక్తమయోగ్యత్వమితి భావః. ప్రమాణాన్తరమ

యోః నీలముత్పలమిత్యాదిషు తు దణ్డిత్వకుణ్డలిత్వవద్రూపవత్త్వరసవత్త్వగన్ధవత్త్వాదివచ్చ విరోధో నోపలభ్యతే. న కేవలమవిరోధ ఏవ - ప్రవృత్తినిమిత్తభేదేనైకార్థనిష్ఠత్వరూపం సామానాధికరణ్యముపపాదయత్యేవ ధర్మద్వయవిశిష్టతా. అన్యథా స్వరూపమాత్రైక్యే అనేకపదప్రవృత్తినిమిత్తాభావాత్ సామానాధికరణ్యమేవ న స్యాత్. విశేషణానాం స్వసమ్బన్ధానాదరేణ వస్తుస్వరూపోపలక్షణపరత్వే సత్యేకేనైవ వస్తూపలక్షితమిత్యుపలక్షణాన్తరమనర్థకమేవ. ఉపలక్షణాన్తరోపలక్ష్యాకారభేదాభ్యుపగమే తేనాకారేణ సవిశేషత్వప్రసఙ్గః. సోఽయం దేవదత్త ఇత్యత్రాపి లక్షణాగన్ధో న విద్యతే, విరోధాభావాత్. దేశాన్తరసమ్బన్ధితయాఽతీతస్య సన్నిహితదేశసమ్బన్ధితయా వర్తమానత్వావిరోధాత్. అత ఏవ హి సోఽయమితి ప్రత్యభిజ్ఞయా కాలద్వయసమ్బన్ధినో వస్తున ఐక్యముపపాద్యతే వస్తుస్థిరత్వవాదిభిః. అన్యథా ప్రతీతివిరోధే సతి సర్వేషాం క్షణికత్వమేవ స్యాత్. దేశద్వయసమ్బన్ధవిరోధస్తు కాలభేదేన పరిహ్రియతే. యతః సామానాధికరణపదానామనేకవిశేషణవిశిష్టైకార్థవాచిత్వం.

[illegible] - నీలత్వోత్పలత్వయోరపి న విరోధస్తుల్య[illegible] దేశయోర్దర్శనాదిత్యత్రాహ (నీలముత్పలమిత్యాదిష్వితి) [illegible] విరోధః [illegible]. న చ నీలత్వోత్పలత్వయో రూపస్పర్శవిరోధః క్వచిత్సహప్రతీతత్వాదిత్యభావః. (దణ్డిత్వేతి) దణ్డాదికం యుతసిద్ధం, రూపాదికమయుతసిద్ధం. యుతసిద్ధత్వాయుతసిద్ధత్వాదివద్విశేషణత్వమపి విరోధాప్రయోజకమితి భావః. [illegible] రసస్తు రూపం పరిత్యజ్యైవ గచ్ఛతే. తత్ర రూపాపహారిణో రసస్య రూపస్యాపి విరోధో [illegible]. [illegible] నీలత్వోత్పలత్వయోః క్వచిత్ [illegible] విరోధ ఇత్యభిప్రాయః. [illegible] (న కేవలమితి) [illegible] ఏకార్థవృత్తౌ ని[illegible] విశేషణస్య [illegible]. ఉపపాదకత్వమేవ విశదయతి (అన్యథేతి) అన్యథా - [illegible]. [illegible] (విశేషణానామితి) [illegible] తాత్పర్యాభావః. యథోపలక్షణ[illegible] తాత్పర్యం - [illegible]. న నూపలక్షణాన్తరవైయర్థ్యం [illegible] ప్రసజేత్ - ఏకస్మిన్నుపలక్షితే [illegible] (ఉపలక్షణాన్తరేతి) [illegible] జ్ఞానశక్త్యాద్యాకారభే[illegible] (తేనాకారేణేతి) [illegible] నీయం సవిశేషత్వం - ఏవం [illegible] ఉపలక్ష్యాకారాన్తరాభ్యుపగమేన [illegible] విశేషణత్వాత్ [illegible]. పూర్వం లక్షణాఙ్గీకారపక్షేఽన్యతరపదాముఖ్యత్వాదిదూషణాన్యుక్తాని [illegible] - తత్రాపి లక్షణాస్యాదేవ - ద్వారభూతప్రవృత్తినిమిత్తాభావేన [illegible]. [illegible] ప్రవృత్తినిమిత్తాభావాదితి [illegible]. [illegible] విశేషణవిశిష్టయోరపి సామానాధికరణ్యం సోఽయం దేవదత్త [illegible] - [illegible] (సోఽయమిత్యాదినా) విరోధాభావాత్ - ముఖ్యార్థభూతవిశేషణద్వయసమ్బన్ధే విరోధాభావాత్ [illegible] విరోధాభావముపపాదయతి (దేశాన్తరేతి) [illegible] దేశాన్తరసమ్బన్ధసన్నిహితదేశసమ్బన్ధావపి [illegible]. అతీతవర్తమానశబ్దావతీతవర్తమానకాల[illegible] దేశాన్తరసమ్బన్ధితయాఽతీతస్య - దేశాన్తరసమ్బన్ధ[illegible] అతీతకాలసమ్బన్ధినః. సన్నిహితదేశసమ్బన్ధా[illegible] వర్తమానకాలసమ్బన్ధావిరోధాదిత్యర్థః. [illegible] - ఉభయకాలానుగతవస్త్వపేక్షయా. ఏతదుక్తం భవతి - ఏకస్య కాలద్వయసమ్బన్ధే [illegible] విరోధో వివక్షితః - సకిం ప్రధ్వంసస్య వర్తమానత్వవిరోధో వివక్షితః - స నాస్తి - ప్రధ్వంసానభ్యుపగమాత్. యద్యతీతత్వే [illegible] వర్తమానత్వవిరోధ ఉచ్యతే - తన్నిరూప్యం. కిం స్వాపేక్షయాఽతీతత్వే [illegible] సమ్బన్ధిత్వం - ఉతాన్యాపేక్షయాఽతీతత్వే [illegible]. [illegible] - స్వాపేక్షయాఽతీతత్వే [illegible] సమ్బన్ధిత్వాభావాత్. న ద్వితీయః - [illegible] సమ్బన్ధస్యావిరోధప్రసఙ్గాత్. [illegible] అపేక్షయాఽతీతో భవతి. అతోఽన్యాపేక్షయాఽతీతో [illegible] సమ్బన్ధో [illegible] సన్నిహితకాలసమ్బన్ధస్యైవ విరుద్ధత్వాత్, అన్యాపేక్షయాఽతీ[illegible] సమ్బన్ధస్యావిరోధాత్, [illegible] కాలద్వయసమ్బన్ధ[illegible] వస్తున ఉపపన్న ఇతి. యుక్త్యన్తరం చాహ (అత ఏవేతి) అత ఏవ - కాలద్వయసమ్బన్ధావిరోధాదేవ. ఉపపాద్యతే - సౌగతాన్ ప్రతీతి శేషః. సౌగతమతనిరాసకస్య కాలద్వయసమ్బన్ధవిరోధాభ్యుపగమో విరుద్ధ ఇత్యర్థః. [illegible] ఉపపాదయతి (అన్యథేతి) అన్యథా - కాలద్వయసమ్బన్ధవిరోధేన. ప్రతీతివిరోధే - వస్తుస్థిరత్వవిషయప్రతీతివిరోధే. (సర్వేషాం క్షణికత్వమేవ స్యాదితి) ఏకస్య దేశద్వయకాలద్వయసమ్బన్ధవిరోధే దేశకాలాన్తరసాధ్యఫలసాధనవిధానమాత్మనిత్యత్వోపదేశశ్చ ప్రమాణం స్యాదిత్యభిప్రాయః. దేశద్వయసమ్బన్ధవిరోధం పరిహరతి (దేశద్వయేతి) పరిచ్ఛిన్నస్య వస్తునః స్వావచ్ఛిన్నదేశసమ్బన్ధో యౌగపద్యేన విరుధ్యతే - న తు క్రమభావిత్వ ఇత్యర్థః. ఏవం లోకసిద్ధస్య నీలోత్పలాదిసమానాధికరణపదప్రయోగస్య విశేషణవిశిష్టపరత్వం స్థాపితం. ఏవం ప్రవృత్తినిమిత్తభేదేనైకార్థపర్యవసాయిత్వం సామానాధికరణపదానాం వైదికప్రయోగసిద్ధం చేత్యాహ (యత ఇతి) అనేన వస్తుమాత్రపరత్వే అరుణాధికరణసిద్ధాన్తన్యాయవిరోధశ్చోక్తః స్యాత్. య

అతఏవ *అరుణయైకహాయన్యా పిఙ్గాక్ష్యా సోమం క్రీణాతీత్యారుణ్యాదివిశిష్టైకహాయన్యాః క్రయసాధ్యతయా విధీయతే———తదుక్తం *అర్థైకత్వే ద్రవ్యగుణయోరైకకర్మ్యాన్నియమస్స్యాదితి. తత్రైవం పూర్వపక్షీ మన్యతే- యద్యప్యరుణయేతి పదమాకృతేరివ గుణస్యాపి ద్రవ్యప్రకారతైకస్వభావత్వాద్ద్రవ్యపర్యన్తమేవారుణిమానమభిదధాతి; తథాప్యేకహాయన్యన్వయనియమో ఽరుణిమ్నో న సమ్భవతి- ఏకహాయన్యా క్రీణాతి, తచ్చారుణయా, ఇత్యర్థద్వయవిధానాసమ్భవాత్. తతశ్చారుణయేతి వాక్యం భిత్త్వా ప్రకరణవిహితసర్వద్రవ్యపర్యన్తమేవారుణిమానమవిశేషేణాభిదధాతి. అరుణయేతి స్త్రీలిఙ్గనిర్దేశః ప్రకరణవిహితసర్వలిఙ్గకద్రవ్యాణాం ప్రదర్శనార్థః. తస్మాదేకహాయన్యన్వయనియమో ఽరుణిమ్నో న స్యాదితి. అత్రాభిధీయతే (అర్థైకత్వే ద్రవ్యగుణయో-

---

తః- అతఏవేతి లౌకికప్రయోగసిద్ధపద్ధతాలోక్త్యా పూర్వోక్తస్వపక్షపరపక్షసాధనదూషణాన్యరుణాధికరణే వివక్షితానీతి భావః.— — *అరుణయైకహా-యన్యేత్యాదివాక్యే పదానాం సామానాధికరణ్యమిత్యత్రాహ (తదుక్తమితి) *అర్థైకత్వ ఇత్యాదిసూత్రస్యాన్యథా వ్యాఖ్యాతత్వాన్న సామానాధికరణ్యపరత్వమిత్యత్రాహ (తత్రైవమితి) (ఏవమితి) అన్యథాస్థాపేవ పూర్వపక్షసిద్ధాన్తౌ సూత్రకారాభిప్రేతావితి భావః. కిమత్రారుణయేతిపదస్యై-కహాయన్యామేకహాయనీమాత్రాన్వయి- ఉత ప్రాకరణికసర్వద్రవ్యాన్వయీతి ప్రథమవిచారః. తత్రారుణయేతిపదమేకహాయన్యేత్యాదిపదైకవాక్యతయాన్వేతి - ఉత భిన్నవాక్యతయాన్వేతీతి తదర్థవిచారః. ఇదం విచారద్వయం పూర్వమీమాంసావ్యాఖ్యాతృభిర్దర్శితం. అన్యే తు ప్రథమవిచార-మాచక్షతే- కిమరుణయేత్యాదిపదాని వ్యధికరణాని- ఉత సమానాధికరణానీతి. పునస్తదర్థవిచారః - కారకవిభక్తీనాం సామానాధికరణ్యవిరోధ- ఉతావిరోధ ఇతి. విరోధ ఇతి పూర్వపక్షః- అవిరోధ ఇతి సిద్ధాన్తః. యదా విరోధః- తదా సామానాధికరణ్యాభావేనైకవాక్యత్వాభావాత్ ప్రాకరణికసర్వద్రవ్యాన్వయీతి పూర్వపక్షే ఫలమితి భావః. అవిరోధే సామానాధికరణ్యేన వాక్యభేదాభావాదేకహాయన్యన్వయనియమ ఇతి సిద్ధాన్తే ఫలమితి భావః. అస్మాకం తు పూర్వపక్షే సిద్ధాన్తే చారుణయేతిపదస్య ద్రవ్యపర్యన్తత్వమనుమతం- పరేషాం తు గుణమాత్రపర్యన్తత్వముభయత్రాప్యనుమతం. అస్మత్పక్షే రక్తగుణవా-చిశుక్లాదిపదానాం జాతివాచిగవాదిశబ్దవద్ద్రవ్యపర్యన్తత్వం నిర్వ్యూఢం- *శుక్లాదిషు ద్రవ్యే గుణజాతీ ఇతి హి టీకాకారః. తత్ర చాత్ర పక్షోపన్యాసే ప్రకరణస్య ప్రాతిపదికార్థనిరూపణమాత్రత్వాదధికరణ- అత్ర త్వనేక ప్రాతిపదికార్థసమానవిభక్తికత్వనిరూపణమితి భేదః. నను గుణవాచిపదస్య ద్రవ్యపర్యన్తత్వేఽప్యధికరణపూర్వపక్షోత్థానం న స్యాత్. గుణమాత్రపర్యన్తత్వే హి గుణస్య కారకవిభక్త్యనుపపత్తిర్న స్యాత్ క్రియాన్వయస్య ద్రవ్యాన్వయస్య చైకవాక్యత్వేనాసమ్భవాదితరమశక్యత్వేన వాక్యభేదాత్ ప్రాకరణికసర్వద్రవ్యాన్వయీతి పూర్వపక్షోత్థానం స్యాత్- ద్రవ్యపర్యన్తత్వే త్వేకహాయనీపదసామానాధికరణ్యేన విశిష్టకరణత్వాత్ తస్య క్రియాన్వయమాత్రస్యైకవాక్యేన బోధయితుం శక్యత్వేన వాక్యభేదాభావాదేకహాయనీమాత్రాన్వయీతి వాక్యభేదాయోగాత్ పూర్వపక్షానుదయ ఇత్యాశఙ్క్యాహ (యద్యపీతి) ఆకృతేరివ గుణస్యాపి ద్రవ్యప్రకారతైకస్వభావత్వాత్ ద్రవ్యాభిధాయిత్వేఽపి ద్రవ్యమాత్రపర్యన్తతాయా-మేకహాయనీత్వాత్ క్రియద్రవ్యవిశేషపర్యన్తత్వం న సిద్ధ్యతీత్యర్థః. కుత ఇత్యత్రాహ (ఏకహాయన్యా క్రీణాతి తచ్చారుణయేత్యర్థద్వయవిధానాస-మ్భవాదితి) న చ వాచ్యమరుణయేతిపదం క్రీణాతినాన్వేతి- ద్రవ్యవిశేషాకాఙ్క్షాయాం సన్నిహితత్వాదేకహాయనీపదోపస్థాపితం ద్రవ్యమాత్రమపి క్రియయైవైకహాయన్యవరుద్ధత్వాత్- అరుణాపదవిభాగే సాకాఙ్క్షత్వాభావాదాకాఙ్క్షోత్థాపకవశేనైవాన్వయాభావాత్. అత అరుణ్యస్య ద్రవ్యద్వారైకహాయన్యన్వయః. సమానపదోపస్థాపనాధికరణ్యేన- ఏకస్యాయధికరణ్యేన స్వవాక్యస్థతయా. న తావత్ప్రతిపత్త్యన్వయసామానాధికరణ్యేనైకహాయన్యన్వయనియమ ఆరుణ్యస్య సమ్భవతి- కారకవిభక్తిప్రత్యయప్రయోగానుపపత్త్యా విశేషణవిశేష్యభావానుపపత్త్యా చ సామానాధికరణ్యాయోగాత్. తత్ర యద్యపి విశేషణవిశేష్యయోర్విశేషణభేదేన విశేష్యభేదోఽజనాదధికరణన్యాయేన పరిహృతః - విశేష్యక్రియాన్వయస్య సమవాయసమ్బన్ధేన విశేష్యపరత్వం- తథాపి కారకవిభక్తిద్వయప్రయోగానుపపత్తిః స్థితా- కారకవిభక్త్యోః క్రియాన్వయబోధాపేక్షిణత్వాత్ పరస్పరాన్వయబోధ-జనయితుం శక్నోతి. పరస్పరాన్వయోఽపి విశేష్యత్వం. ఏవం విశేషణవిశేష్యభావేన కారకవిభక్తిద్వయప్రయోగానుపపత్తేర్న సామానాధికరణ్యం. అతో ఽరుణయైకహాయన్యేతిపదద్వయం పృథక్కారణవాచిత్వేనాన్వితం క్రియాత్వాన్నైయధికరణ్యేన స్వవాక్యస్థతయా. ఆరుణ్యస్యైకహాయన్యన్వయనియమోఽనుపపత్తిరుచ్యతే. ఏకహాయన్యా క్రీణాతీతి వాక్యేనైకహాయన్యాః క్రయసాధనత్వం ప్రతిపన్నం. తచ్చ క్రయణమరుణయేత్యనేన ద్రవ్యాన్తరవాక్యేనైకహాయనీసాధ్యత్వవిశిష్టరూపేణ క్రయణమరుణద్రవ్యసాధ్యమితి ప్రతిపన్నం- తత్పదం హ్యేకహాయనీసాధ్యత్వవిశిష్టక్రియాయామనుపస్థాపకం. తత్ర ద్రవ్యాంశస్యతత్సాధ్యక్రయణస్య చ పూర్వప్రతిపన్నత్వేనానూదితత్వాదేకహాయనీద్రవ్యస్యారుణిమసంబన్ధ ఏవ విధేయః. ఏవం చైకహాయన్యాః క్రయసాధ్యః- తయా చారుణయా భవితవ్యమిత్యుక్తం భవతి. తతశ్చైకహాయన్యాః క్రయసంబన్ధో ఽరుణిమసంబన్ధశ్చేత్యర్థద్వయమేకవాక్యేన విధానాసంభవాదిత్యర్థః. తతః కిమిత్యత్రాహ (తతశ్చేతి) వాక్యభేదే సతి స్వవాక్యస్థత్వాభావాదవాన్తరప్రకరణేన మహాప్రకరణేన వా ద్రవ్యవిశేషనిశ్చయే వాసా యజమానాదిసర్వద్రవ్యాణాం ప్రకరణాన్వయావిశేషాత్ క్రీణాతీతి వాక్యం భిత్త్వా ఽరుణయేతిపదం ప్రాకరణికసర్వద్రవ్యపర్యన్తం స్వార్థమరుణిమానమభిదధాతీత్యర్థః. అరుణయేతి స్త్రీలిఙ్గనిర్దేశః కథమిత్యత్రాహ (అరుణయేతీతి) పూర్వపక్షముపసంహరతి (తస్మాదితి) (అత్రాభిధీయత ఇతి) అస్మిన్పూర్వపక్షే ప్రాక్తసూత్రకారస్వసిద్ధాన్తమాహేత్యర్థః. సూత్రముపాదత్తే (అర్థైకత్వ ఇతి) సూత్రస్యార్థమాహ

నైకకర్మ్యాన్నియమస్స్యాత్) *అరుణయైకహాయన్యేత్యారుణ్యవిశిష్టద్రవ్యైకహాయనీ ద్రవ్యవాచిపదయోః స్సామానాధికరణ్యేనార్థైకత్వే సిద్ధే సత్యేకహాయనీద్రవ్యారుణ్యగుణయోరరుణయేతిపదేనైవ విశేషణవిశేష్యభావేన సమ్బన్ధితయాఽభిహితయోః క్రియాయామైకకర్మ్యాన్వయావిరోధాదరుణిమ్నః క్రియాసాధనభూతైకహాయన్యన్వయనియమస్స్యాత్. యద్యేకహాయన్యాః క్రియాసమ్బన్ధవదరుణిమ్నస్సమ్బన్ధోఽపి వాక్యావసేయస్స్యాత్ - తదా వాక్యస్యార్థద్వయవిధానం స్యాత్ - న చైతదస్తి. అరుణయేతిపదేనైవారుణిమవిశిష్టద్రవ్యమభిహితం- ఏకహాయన్యేతిపదసామానాధికరణ్యేన తస్యైకహాయనీత్వమాత్రమవగమ్యతే - న గుణసమ్బన్ధః. విశిష్టద్రవ్యైక్యమేవ హి సామానాధికరణ్యస్యార్థః- *భిన్నప్రవృత్తినిమిత్తానాం శబ్దానామేకస్మిన్నర్థే వృత్తిస్సామానాధికరణ్యమితి హి సామానాధికరణ్యలక్షణం. అత ఏవ హి రక్తః పటో భవతీత్యాదిష్వైకార్థ్యాదేకవాక్యత్వం. పటస్య భవనక్రియాసమ్బన్ధే హి వాక్యవ్యాపారః - రాగసమ్బన్ధస్తు రక్తపదేనైవాభిహితః- రాగసమ్బన్ధిద్రవ్యం పట ఇత్యేతావన్మాత్రం సామానాధికరణ్యావసేయం. ఏవమేకేన గుణేన ద్వాభ్యాం బహుభిర్వా తేన తేన పదేన సమస్తేన వ్యస్తేన వా విశిష్టముపస్థాప్య సామానాధికరణ్యేన సర్వవిశేషణవిశిష్టోఽర్థ ఏక ఇతి జ్ఞాపయిత్వా తస్య క్రియాసమ్బన్ధ

(అరుణయేత్యాదినా) పదయోరర్థైకత్వ ఇత్యాకాఙ్క్షాయాం శబ్దస్యార్థప్రతిసంబన్ధిత్వాత్, తత్పదవిశేషయోస్సన్నిహితవిషయవాక్యస్థత్వాచ్చారుణ్యవిశిష్టద్రవ్యైకహాయనీద్రవ్యవాచిపదయోరిత్యధ్యాహృతం. పదద్వయసన్నిధిజ్ఞాపనార్థం అరుణయైకహాయన్యేతీత్యుక్తం. ఆరుణ్యవిశిష్టమేకహాయనీత్వవిశిష్టం చ ద్రవ్యం. తద్వాచిపదయోస్సామానాధికరణ్యేన తత్తద్విశేషణద్వారైకవిశేష్యవృత్తిత్వాదర్థైకత్వే సిద్ధ ఇత్యర్థః. ద్రవ్యగుణయోరైకకర్మ్యాదిత్యేతద్వ్యాచష్టే (ఏకహాయనీద్రవ్యారుణ్యగుణయోరిత్యాదినా) గుణాన్వయస్య క్రియాన్వయస్య చ వాక్యబోధ్యత్వే వాక్యభేదప్రసఙ్గో విరోధ ఉక్తః- గుణాన్వయస్య ప్రాతిపదికసిద్ధత్వాన్న వాక్యబోధ్యత్వం నార్థసిద్ధత్వం చ - అతః క్రియాన్వయబోధనమేవ వాక్యకృత్యమిత్యభిప్రాయేణారుణయేతిపదేనైవేత్యుక్తం. (క్రియాయామైకకర్మ్యాన్వయావిరోధాదితి) వాక్యభేదప్రసఙ్గరూపవిరోధాభావాదిత్యర్థః. నియమస్స్యాదిత్యేతద్వ్యాచష్టే (అరుణిమ్న ఇత్యాది) సర్వద్రవ్యసాధారణప్రకరణానపేక్షత్వాద్వాక్యస్థత్వేన నియమసిద్ధిరిత్యర్థః. అత్ర గుణద్రవ్యయోర్విశేషణవిశేష్యభావః ప్రాతిపదికావసేయః. విశేష్యైక్యం సామానాధికరణ్యావసేయం- క్రియాన్వయో వాక్యావసేయ ఇతి వాక్యస్య క్రియాన్వయబోధనమేవ కృత్యం- తస్మాదేకస్మిన్వాక్యేఽర్థద్వయవిధానప్రసఙ్గాభావాద్వాక్యభేదాభావేన ఆరుణ్యం న ప్రాకరణికసర్వద్రవ్యాన్వయి- అపి త్వేకహాయనీమాత్రాన్వయీతి సూత్రార్థః. వైయధికరణ్యేన పదయోరర్థభేద ఇతి పూర్వపక్షే ప్రాప్తే అర్థైకత్వ ఇత్యుక్తం. ద్రవ్యగుణయోః క్రియాన్వయే ద్వారద్వారిభావేన వినా తత్పరయోగాద్ద్వారాన్వయద్వార్యన్వయరూపార్థద్వయాభిప్రసక్త్యా వాక్యభేదప్రసఙ్గరూపవిరోధస్స్యాదితి శఙ్కాయామైకకర్మ్యాదిత్యుక్తం. ఏకహాయన్యన్వయానియమ ఇతి పూర్వపక్షే నియమస్స్యాత్ ఇత్యుక్తమితి. అత్ర గుణసంబన్ధః ప్రాతిపదికావసేయోఽస్తు - తతః కిం వాక్యభేదాయత్తానియమపరిహారస్యేతి శఙ్కాయాం సూత్రాక్షరయోజనాయాం సంగ్రహేణోక్తమర్థం వివృణోతి (యదీత్యాదినా) కిమారుణ్యస్య ద్రవ్యమాత్రాన్వయో వా ద్రవ్యవిశేషాన్వయో వా వాక్యబోధ్యేతద్భేదశ్చ్యుత ఇతి వికల్పే ద్రవ్యమాత్రాన్వయస్య ప్రాతిపదికావసేయత్వమాహ (అరుణయేతి) యది గుణగుణిసంబన్ధః ప్రాతిపదికావసేయః- తర్హి సామానాధికరణ్యస్య కిం కృత్యమిత్యపేక్షాయాం ద్వితీయాంశః ప్రతిపత్తి (ఏకహాయనీపదేతి) తస్యైకహాయనీత్వమాత్రం- అరుణిమవిశిష్టద్రవ్యస్యైకహాయనీత్వాశ్రయత్వం. విశేష్యైక్యమిత్యర్థః. అనేన అరుణాధికరణాకృత్యధికరణయోః ప్రతిపాద్యభేదశ్చోక్తో భవతి. ప్రాతిపదికస్యార్థపర్యన్తత్వమాకృత్యధికరణార్థః- అనేకప్రాతిపదికానాం సమానవిభక్తీనాం విశేష్యైక్యపరత్వప్రతిపాదకమరుణాధికరణమితి. కథం గుణసంబన్ధో న సామానాధికరణ్యావసేయ ఇత్యత్రాహ (విశిష్టద్రవ్యైక్యమేవ హి సామానాధికరణ్యస్యార్థ ఇతి) విశిష్టైక్యమిత్యుక్తే విశేషణాంశస్యైక్యం మా భూదితి విశిష్టద్రవ్యైక్యమిత్యుక్తం. ద్రవ్యశబ్దేన విశేష్యాంశో వివక్షితః. ఏతదుపపాదకత్వేన సామానాధికరణ్యలక్షణగ్రన్థమాహ (భిన్నేతి) న హి విశేషణవిశేష్యవాచినోః పదయోః విశేషణవిశేష్యభావసంబన్ధే వృత్తిస్సామానాధికరణ్యమిత్యుక్తమిత్యర్థః. ఏవం ప్రాతిపదికేన గుణాన్వయః, సమానవిభక్త్యా పరస్పరాన్వయో, వాక్యేన క్రియాన్వయ, శ్చ బోధ్యత ఇతి కృత్యత్రయముక్తం. ఏతత్ప్రసిద్ధ్యుపేతమిత్యాహ (అత ఏవేతి) కిం చ - ద్రవ్యపర్యన్తాభిధానే ఏకహాయనీపదేన వాక్యస్య నిరాకాఙ్క్షత్వాదరుణయేతిపదం న తత్రాన్వేతీతి శఙ్కా చ పరిహృతా భవతి - అర్థవాదాధికరణే అర్థవాదనైరపేక్ష్యేణ విధేరేవ ప్రవర్తకత్వాద్విధివాక్యేనార్థవాదస్య నైకవాక్యత్వమితి శఙ్కాయాం - అర్థవాదస్య శ్రూయమాణత్వాత్తత్రాపి విధేరాకాఙ్క్షాస్తీతి కల్ప్యం- తస్మాదుత్థాపితాకాఙ్క్షోఽర్థవాదో విధినైకవాక్యతయాఽన్విత ఇతి నిశ్చితః. తత్ర తైరేవోక్తముదాహరణమిదం రక్తః పటో భవతీతి. తత్ర హి పటో భవతీత్యేతావతా నిరాకాఙ్క్షత్వేఽపి వాక్యస్య- ప్రయుక్తం రక్తపదం కీదృశః పట ఇత్యుత్థాపితాకాఙ్క్షమన్వేతి - ఏవమత్రాప్యరుణయేతిపదం శ్రూయమాణముత్థాపితాకాఙ్క్షత్వాదేకవాక్యతయాఽన్వితమితి భావః. అత ఏవ- కృత్యత్రయస్యాపి యథోక్తప్రకారత్వాదేవ. రక్తః పటో భవతీతి వాక్యే యథోక్తప్రకారేణ కృత్యత్రయం దర్శయతి (పటస్యేతి) రక్తః పట ఇత్యాది వాక్యే విశేషణస్యైకత్వాత్తదుత్థాపితాకాఙ్క్షమన్వేతి. బహూని విశేషణాని సమస్తపదోక్తాని చేదన్వితాని స్యుః - న తు వ్యస్తపదోక్తాని - అత్ర తు పదాని వ్యస్తాని. తత్ర ప్రథమాన్తత్వాత్సామానాధికరణ్యం - అత్ర తు పదాని కారకవిభక్త్యన్తాని- తస్మాన్నాత్ర సామానాధికరణ్యమితి శఙ్కాత్రయమభిప్రేత్యాహ (ఏవమేకేనేతి) (పదేన సమస్తేన వ్యస్తేన వేతి) కారకవిభక్త్యన్తేన ప్రథ

భిధానమవిరుద్ధం- దేవదత్తశ్శ్యామో యువా లోహితాక్షో దణ్డీ కుణ్డలీ తిష్ఠతి, శుక్లేన వాససా యవనికాం సమ్పాదయేత్, నీలముత్పలమానయ, నీలోత్పలమానయ, గామానయ శుక్లాం శోభనాక్షీం, *అగ్నయే పథికృతే పురోడాశమష్టాకపాలం నిర్వపేత్, ఇతి- ఏవం *అరుణయైకహాయన్యా పిఙ్గాక్ష్యా సోమం క్రీణాతీతి. ఏతదుక్తం భవతి- యథా కాష్ఠైః స్థాల్యామోదనం పచేదిత్యనేకకారకవిశిష్టైకా క్రియా యుగపత్ప్రతీయతే- తథా సమానాధికరణపదసఙ్ఘాతాభిహితమేకైకం కారకం తత్తత్కారకప్రతిపత్తివేళాయామేవానేకవిశేషణవిశిష్టం యుగపత్ప్రతిపన్నం క్రియాయామన్వేతీతి న కశ్చిద్విరోధః- ఖాదిరైశ్శుష్కైః కాష్ఠైః స్వసమపరిమాణే భాణ్డే పాయసం శాల్యోదనం సమర్థః పాచకః పచేదిత్యాదిష్వితి.

మాస్తేన నేతి చాత్రాభిప్రేతం. తత్ర ప్రథమాన్తబహువిశేషణాన్వయే ఉదాహరణమాహ (దేవదత్త ఇతి) దేవదత్తశ్శ్యామ ఇత్యాదికముదాహరతోఽయం భావః - రక్తః పట ఇతి పదద్వయమపి ద్రవ్యవాచకం - అరుణయేతి పదం చేతనవాచకమితి వైషమ్యం యథా న ప్రయోజకం - తథా ప్రథమాన్తత్వకారకవిభక్త్యన్తత్వవైషమ్యమప్యప్రయోజకమితి. అన్తరఙ్గబహిరఙ్గవిశేషణేష్వప్యేవమిత్యభిప్రాయేణ దణ్డీ కుణ్డలీత్యుక్తం- కారకవిభక్త్యన్తైకపదాన్వయోదాహరణమాహ (శుక్లేన వాససేతి) కర్మకారకముదాహరతి (నీలముత్పలమితి) సమస్తోదాహరణమాహ (నీలోత్పలమితి) కారకవిభక్త్యన్తానేకపదాన్వయోదాహరణమాహ (గామితి) సమ్ప్రదానకారకవిషయం వైదికం చోదాహరణమాహ (అగ్నయ ఇతి) పురోడాశమష్టాకపాలమితి కర్మకారకమపి సిద్ధం. ఏవం *అరుణయేత్యాదివాక్యేపి తుల్యమిత్యాహ (ఏవమితి) నను కారకవిభక్తేః క్రియాన్వయబోధోపక్షీణత్వాన్న పరస్పరాన్వయబోధకత్వం. ఉచ్యతే- కారకవిభక్తేః క్రియాన్వయబోధకత్వం స్యాత్- కిమత్రాయోగవ్యవచ్ఛేద ఏవ- ఉతాన్యయోగస్య వ్యవచ్ఛేదశ్చ. అయోగవ్యవచ్ఛేదమాత్రం న విరుద్ధం. అన్యయోగవ్యవచ్ఛేదశ్చేత్ త్వన్మతే క్రియాన్వయబోధోపక్షీణా కారకవిభక్తిః *పశునా యజేతేత్యాదిషు సంఖ్యాన్వయమపి న బోధయేత్. కారకవిభక్తిత్వాకారాత్ క్రియాన్వయబోధనం- ఏకవచనత్వద్వివచనత్వాద్యాకారాత్సంఖ్యాన్వయబోధనమిత్యాకారభేదాదవిరోధ ఇతి చేత్. సమానవిభక్తిత్వాకారవిశేషేణ తద్వత్పరస్పరాన్వయమపి బోధయేత్. నన్వేకపదస్థా కారకవిభక్తిర్యుగపత్సంఖ్యాన్వయం క్రియాన్వయం చ బోధయతీతి తుల్యబలత్వాన్నాన్యోన్యాపహార్త్వం- పరస్పరాన్వయస్తు పదాన్తరపరామర్శసాపేక్ష ఇతి విలమ్బితత్వాత్ బాధిత ఇతి చేత్. కిం విలమ్బితత్వావిలమ్బితత్వమాత్రమేవ ప్రాబల్యదౌర్బల్యహేతుః- తర్హి ప్రత్యక్షమేకమేవ ప్రమాణమన్యత్సర్వబలం స్యాత్- తస్యాపేక్షత్వేన విలమ్బితత్వాత్. తస్మాద్విజయాలోకాయతికః. కించ- శ్రుతిరేవ ప్రమాణం- న స్మృతిః- విలమ్బాత్. శ్రుతిలిఙ్గాదిష్వపి శ్రుతిరేవ ప్రమాణం- న లిఙ్గాది- విలమ్బాదేవ. ప్రథమావిభక్త్యన్తేషు చైకపదస్థైకవచనాదినా ప్రాగేవ సఙ్ఖ్యాన్వయప్రతీతేః పదాన్తరస్థసమానవిభక్తిపరామర్శసాపేక్షసామానాధికరణ్యాసిద్ధిస్స్యాత్. ఇహాపి ద్రవ్యగుణయోః పరాభిమతఅర్థః పరస్పరాన్వయో న సిధ్యేత్ - శబ్దతః ప్రథమావగతక్రియాన్వయాపేక్షయా తస్యార్థత్వేన చరమావగతిత్వాభ్యుపగమాత్. నైవం - విరోధే సతి హి విలమ్బితావిలమ్బితయోర్బాధ్యబాధకభావ ఇతి చేత్. తర్హ్యత్రాపి క్రియాన్వయసంఖ్యాన్వయవత్ పరస్పరాన్వయస్యాపి విరోధాభావాత్ విలమ్బావిలమ్బావకించిత్కరౌ అత్రావిరోధః పరైరభ్యుపేతః - పశ్చాదర్థాన్వయస్సిధ్యతీతి సిద్ధాన్తోక్తేః. న కేవలమవిరోధమాత్రాత్పరస్పరాన్వయసిద్ధిః- ప్రయోగస్య నియామకత్వాత్ - కారకవిభక్త్యన్తపదానాం సంఖ్యాన్వయేన సహ క్రియాన్వయబోధనే హి ప్రయోగో దృశ్యత ఇతి చేత్. తథా పరస్పరాన్వయబోధనమపి ప్రయోగసిద్ధమితి చరమయుక్త్యభిప్రాయేణ ప్రథమాన్తకారకవిభక్త్యన్తబహూదాహరణముదాహృతం దేవదత్తశ్శ్యామ ఇత్యాదికం. యథైకవచనాదీనామేకత్వాదిసంఖ్యాన్వయబోధకత్వం ప్రథమాన్తేషు కారకవిభక్త్యన్తేషు చావిశిష్టమఙ్గీక్రియతే- ఉభయత్రావిశేషేణ ప్రయోగదర్శనాత్ - సమానవిభక్తైరప్యవిరుద్ధార్థైక్యబోధకత్వముభయత్రావిశేషేణ ప్రయోగదర్శనాదఙ్గీకరణీయమిత్యర్థః. ఏవం కారకవిభక్తిప్రయుక్తానుపపత్తిః పరిహృతా. తథా విశేషణవివక్షాయామయమనుపపత్తిత్రయం- తత్ర విశేషణభేదే విశేష్యభేదోజన్యాద్వ్యధికరణన్యాయేన పరిహృత ఇతి నాత్ర వివక్షితః. విశేషణైక్యపరిహారః ప్రాగుక్తోత్రానుసన్ధేయః. అథాన్యోన్యసమవాయోపరిహర్తవ్యః- విశిష్టత్వముపస్థాప్య, విశిష్టార్థ ఏక ఇతి జ్ఞాపయిత్వే, తిల్యబన్తత్వాన్ననిర్దేశనకృత్యత్రయస్య క్రమభావిత్వం ప్రతీయతే - తతశ్చాన్యోన్యసమవాయప్రసఙ్గ ఇతి తత్పనోద్యం. కరణకారకవిభక్త్యన్తసామానాధికరణ్యం వదతః సూత్రకారస్య తావన్నాత్రాభిప్రాయత్వశఙ్కావనివార్యా. అతస్తదర్థమాహ (ఏతదుక్తం భవతీతి) *పదజాతం శ్రుతం సర్వం స్మారితానన్వితార్థకం ఇతి న్యాయేన యుగపద్బోధనాత్ప్రతిముఖావిత్వాభావాన్న విశేషణాన్తరవిశిష్టే విశేషణాన్తరాన్వయవిధానేన విశేషణానామన్యోన్యసమవాయప్రసఙ్గ ఇత్యర్థః. యౌగపద్యకథనేన పూర్వం ల్యబన్తనిర్దేశకృతక్రమభేదనిర్వాహకపరామర్శక్రమప్రకటనార్థమిత్యుక్తం భవతి. తత్తత్కారకప్రతిపత్తివేళాయామిత్యనేన ఇదం సూత్రం సర్వకారకవిభక్త్యన్తప్రదర్శనార్థమితి దర్శితం. ఇత్యాదిమనకశ్చిద్విరోధ ఇత్యన్వయః. విరోధోఽన్యోన్యసమవాయాదిర్వివక్షితః- యుగపత్ప్రతిపన్నమిత్యనేన తత్పరిహారో వివక్షితః. యథా కాష్ఠైరిత్యాదికం వదతా సమానాధికరణపదవిషయచోద్యపరిహారావ్యధికరణవాక్యేపి సమానా ఇతి ప్రతిబద్ధ్యభిప్రేతా. అయమర్థః- వ్యధికరణాని పదాని తత్తత్కారకవిశిష్టాం క్రియాం కిం యుగపత్క్రమేణ వా ప్రతిపాదయన్తి. యౌగపద్యే ఉద్దేశ్యోపాదేయవిభాగాభావప్రసఙ్గః, అనేకకారకవిశిష్టక్రియైక్యే విశేష్యక్రియైక్యవద్విశేషణభూతకారకైక్యమపి స్యాత్,. క్రమేణ చేత్కారకాన్తరవిశిష్టక్రియాయాం కారకాన్తరాన్వయవిధానం స్యాత్ - తదా కాష్ఠస్థాల్యాదేరన్యోన్యసమవాయప్రసక్త్యా కాష్ఠస్య స్థాల్యధికరణం స్థాల్యాః కాష్ఠమధికరణం వా స్యాత్. న తదస్తి- విశేష్యభూతక్రియాయా ఏకైకత్వం వాక్యప్రతిపా

యత్తూపాత్తద్రవ్యకవాక్యస్థగుణశబ్దః కేవలగుణాభిధాయీత్యరుణయేతిపదేన కేవలగుణస్యైవాభిధానమితి- తన్నోపపద్యతే- లోకవేదయోర్ద్రవ్యవాచిపదసమానాధికరణస్య గుణవాచినః క్వచిదపి కేవలగుణాభిధానాదర్శనాత్. ఉపాత్తద్రవ్యకవాక్యస్థం గుణపదం కేవలగుణాభిధాయీత్యప్యసఙ్గతం - పటశ్శుక్ల ఇత్యాదిష్వపాత్తద్రవ్యకేపి గుణవిశిష్టస్యైవాభిధానాత్. పటస్య శుక్ల ఇత్యత్ర శౌక్ల్యవిశిష్టపటాప్రతిపత్తిరసమానవిభక్తినిర్దేశకృతా- న పునరుపాత్తద్రవ్యకత్వకృతా- తత్రైవ పటస్య శుక్లో భాగ ఇత్యాదిషు సమానవిభక్తినిర్దేశే శౌక్ల్యవిశిష్టద్రవ్యం ప్రతీయతే. యత్పునః క్రియయైకహాయన్యవరుద్ధతయారుణిమ్నః క్రియాన్వయో న సమ్భవతీతి- తదపి విరోధిగుణరహితద్రవ్యవాచిపదసమానాధికరణగుణపదస్య తదాశ్రయగుణాభిధానేన క్రియాపదాన్వయావిరోధాదసఙ్గతం. రాద్ధాన్తే చోక్తన్యాయేనారుణిమ్న శ్శబ్దాద్ద్రవ్యాన్వయే సిద్ధే ద్రవ్యగుణయోః క్రియసాధనత్వానుపపత్త్యాఽర్థాత్పరస్పరాన్వయస్సిధ్యతీత్యప్యసఙ్గతం. అతో యథోక్త ఏవార్థః—

త్వం- న తు విశిష్టస్య- అతో న విశేషణభూతకారకైకదేశప్రసఙ్గః సర్వకారకైః క్రియాయా ఏకవిశేష్యత్వేన నాన్యోన్యసమవాయప్రసఙ్గ ఇతి చేత్. తథా సమానవిభక్తేర్విశేష్యవిశేషణైక్యపరత్వాన్న విశేషణైక్యం- ప్రత్యయనియమాభావాత్ తత్ర తన్నియామకా. యథా పట ఇత్యేకపదప్రయోగే తత్స్వరూప వచనేన విశేషణావిశేష్యైక్యం ప్రతిపాదయతి- కిం తు విశిష్టైక్యమేవ- ప్రత్యయనియామకాభావాత్ తత్ర- ఇహాపి తద్వత్. యుగపత్సర్వైర్విశేషణైరేకస్యైవావిశేష్యస్య విశిష్టస్య న విశేషణానామన్యోన్యసమవాయప్రసఙ్గః స్యాత్. ఏవం సూత్రకారాభిప్రేతపూర్వపక్షరాద్ధాన్తావభిహితౌ అథ పరోక్తపూర్వపక్షరాద్ధాన్తయోరసామఞ్జస్యమాహ (యత్త్విత్యాదినా) స్పష్టోర్థః. ***శ్వేతమాలభేతేత్యాదిషు గుణవాచిపదానాం గుణిపర్యన్తత్వం తైరన్యైరప్యుపపాదితమితి. తత్రోపాత్తద్రవ్యకవాక్యస్థత్వం గుణవాచిపదానాం గుణమాత్రపర్యవసానత్వే ప్రయోజకమభ్యుపేతం- పటస్య శుక్ల ఇత్యాదిషు పరిగృహీతమ్. పటశ్శుక్ల ఇత్యాదిష్వపాత్తద్రవ్యకవాక్యస్థత్వేపి విశేష్యసామానాధికరణ్యాత్ గుణిపర్యన్తాభిధానమితి చాభ్యుపేతం. తత్ర గుణమాత్రపర్యవసానత్వే యత్ప్రయోజకముక్తం- తదభ్యుపగమ్య నిరస్యతే గుణమాత్రపర్యవసానత్వం నోపపద్యతే (తన్నోపపద్యత ఇతి) కుత ఇత్యత్రాహ (లోకవేదయోరితి) ద్రవ్యవాచిపదసమానాధికరణస్య సామానాధికరణ్యావిరోధితత్త్వోపపాదనముపజీవ్య వచనమాహితమ్. గుణిపర్యవసానత్వాపవాదకముపాత్తద్రవ్యకవాక్యస్థగుణవాచిపదస్య గుణమాత్రపర్యవసానత్వాపవాదకసామానాధికరణ్యస్య ***అరుణయేత్యాదినా విద్యమానతత్త్వోపపాదనాత్ కేవలగుణాభిధాయిత్వానుపయుక్తమిత్యర్థః. ఏవం పరోక్తప్రయోజకాభ్యుపగమేన తదాభిప్రాయాద్గుణమాత్రపర్యవసానత్వం దూషితమ్. అథ తదుక్తం ప్రయోజకం దూషయతి (ఉపాత్తద్రవ్యకేతి) తత్రోదాహరణమాహ (పటశ్శుక్ల ఇత్యాదిష్వితి) గుణమాత్రపర్యవసానత్వే గుణిపర్యవసానత్వేపి సాధారణముపాత్తద్రవ్యకవాక్యస్థగుణవాచిత్వం గుణమాత్రపర్యవసానత్వాయుక్తం ప్రయోజకం న భవతీత్యర్థః. నను తస్య ప్రయోజకస్య సామానాధికరణ్యేన బాధః- ఇతి శఙ్కాయామాహ (పటస్యేతి) అసమానవిభక్తినిర్దేశః ప్రయోజక ఇత్యర్థః. అసమానవిభక్తినిర్దేశే అసమానాధికరణ్యేన నిర్దేశః. సమానవిభక్తినిర్దేశాభావ- శ్వేతో యాతీత్యాదిష్వపి గుణమాత్రపర్యవసానప్రసఙ్గాత్. వ్యభిచారేణ ప్రయోజకత్వకల్పనం, వ్యభిచారస్థలే అపవాదకల్పనం, చాయుక్తం- అవ్యభిచారిప్రయోజకసద్భావాదిత్యభిప్రాయః. గుణమాత్రపర్యవసానత్వే- నేదముపాత్తద్రవ్యకత్వం ప్రయోజకమసాధారణం- పటస్య శుక్లో భాగ ఇత్యసమానవిభక్తినిర్దేశేపి గుణిపర్యవసానత్వాదితి చేత్ తత్రాహ (తత్రైవ పటస్యేతి) అయమర్థః- పటశబ్దేనాసమానవిభక్తినిర్దేశేపి శుక్లస్య విశేష్యవాచిభాగశబ్దేన సమానవిభక్తినిర్దేశాభావాన్న తస్య గుణమాత్రపర్యవసానత్వే ప్రయోజకత్వభఙ్గః- యథా శ్వేతో ధావతీత్యాదిషు గుణమాత్రపరత్వాపవాదికాకాఙ్క్షాయా విశేష్యసామానాధికరణ్యాన్న తస్య ధర్మిపర్యవసానత్వాత్ప్రయోజకత్వహానిరితి. కించ- న కేవలముపాత్తద్రవ్యకవాక్యస్థతా ప్రయోజకత్వేనాభిమతా, అపి తు న గౌరవమప్యస్తి పరమతే. ***శ్వేతమాలభేతేత్యాదిషు గుణవాచిపదస్య గుణిపర్యవసానత్వముక్తం - పటస్య శుక్ల ఇత్యాదిషు తదపవాదకత్వేనోపాత్తద్రవ్యకవాక్యస్థత్వమభ్యుపేతం- తస్యాప్యపవాదకత్వేన పటశ్శుక్ల ఇత్యాదిషు సామానాధికరణ్యముక్తమితి ప్రయోజకత్రయకల్పనా స్యాత్. అస్మత్పక్షే తు ***శ్వేతమాలభేత పటశ్శుక్ల ఇత్యాది ప్రయోగేష్వపృథక్సిద్ధధర్మవాచిత్వాదేవ గుణిపర్యవసానత్వం సిద్ధం- పటస్య శుక్ల ఇత్యత్ర అసమానవిభక్తినిర్దేశకృతం గుణపర్యవసానత్వమితి ప్రయోజకద్వయమేవేతి. ఇదమర్థసిద్ధమితి కల్పనాగౌరవం న కణ్ఠోక్తం. ఏవం పరస్య పూర్వపక్షసిద్ధాన్తానుగతమరుణయేతిపదస్య గుణమాత్రపరత్వం నిరస్తం. అథ పూర్వపక్షసాధారణార్థస్య స్వసిద్ధాన్తయుక్త్యా పరిహృతత్వం వక్తుమాహ (యత్పునరితి) ఏకహాయన్యవరుద్ధతయా- ఏకహాయన్యా నిరాకాఙ్క్షత్వాత్. విభాగే సాకాఙ్క్షత్వేన తత్రైవ హ్యేకవాక్యత్వం - ఇహ తదభావాన్న క్రియాన్వయ ఇత్యర్థః. తస్య పరిహృతత్వం పర్యాయతి (తదపీతి) నీలం శుక్లమిత్యాదివ్యావృత్త్యర్థం విరోధిగుణరహితశబ్దప్రయోగః. గుణపదస్యైవ గుణిపర్యవసానత్వేన గుణవిశిష్టమేకం కరణమితి అరుణిమ్నో ద్రవ్యద్వారా క్రియాన్వయోక్త్యా క్రియాన్వయాసంభవో నోపపన్న ఇత్యర్థః. రాద్ధాన్తాసాధారణమర్థం దూషయతి (రాద్ధాన్తే చేతి) ***సంభవత్యేకవాక్యత్వే వాక్యభేదస్తు నేష్యత ఇతి న్యాయేన వాక్యైకత్వే కథంచిత్సంభవతి వాక్యభేదాశ్రయణాయోగాత్ ***గుణే ద్రవ్యవ్యపేక్షే చ ద్రవ్యే చ గుణకాఙ్క్షిణి ఇతి న్యాయేన ద్రవ్యగుణయోః పరస్పరాపేక్షత్వాన్న ష్టాశ్వదగ్ధరథన్యాయేనార్థాదన్వయ ఇతి తద్రాద్ధాన్తోక్తం- శాబ్దాన్వయసిద్ధిరిత్యర్థః. స్వోక్తాధికరణార్థముపసంహరతి (అతో యథోక్త ఏవార్థ ఇతి) కించ- ***గుణేశుక్లాదయః పుంసీతి గుణవాచ్యత్వే పుల్లిఙ్గతాయాః ప్రాప్తత్వాదరుణయేతి స్త్రీలిఙ్గపదస్య గుణమాత్రపరత్వం దుర్వచం. కించ- పూర్వపక్షశ్చాత్యన్తాభాసః - భిన్నవాక్యమితి హి పూర్వపక్షః- తథా సత్యరుణయేతి పదం నోపాత్తద్రవ్యకవాక్యస్థం భవతి. ఉపాత్తద్రవ్యకవాక్యస్థత్వే సిద్ధే హి గుణమాత్రపర్యవసానత్వసిద్ధిరితి. వాక్యభేదే తు ***అరుణ

తస్మాత్. తత్త్వమస్యాదిసామానాధికరణ్యేపదద్వయాభిహితవిశేషణావరిత్యాగేనైవైక్యప్రతిపాదనంవర్ణనీయం-తత్త్వమాద్యవిద్యోపహితానవధికదుఃఖభాగినశ్శుద్ధ్యశుద్ధ్యభయావస్థాచ్చేతనాదర్థాన్తరభూతమశేషహేయప్రత్యనీకానవధికకల్యాణైకతానంపరమాత్మానమభ్యుపగచ్ఛతోనసమ్భవతి. అభ్యుపగచ్ఛతోఽపిసమానాధికరణపదానాంయథావస్థితవిశేషణవిశిష్టైక్యప్రతిపాదనపరత్వాశ్రయణేత్వమ్పదప్రతిపన్నసకలదోషభాగిత్వం పరస్యప్రసజ్యేతేతిచేత్. నైతదేవం-త్వమ్పదేనాపిజీవాన్తర్యామిణఃపరస్యైవాభిధానాత్. ఏతదుక్తంభవతి-సచ్ఛబ్దాభిహితంనిరస్తనిఖిలదోషగన్ధం-సత్యసఙ్కల్పమిశ్రానవధికాతిశయాసఙ్ఖ్యేయకల్యాణగుణగణంసమస్తకారణభూతం పరంబ్రహ్మబహుస్యామితి సఙ్కల్ప్య తేజోఽబన్నప్రముఖంకృత్స్నంజగత్సృష్ట్వాతస్మిన్ దేవాదివిచిత్రసంస్థానసంస్థితేజగతిచేతనంజీవవర్గంస్వకర్మానుగుణేషుశరీరేష్వాత్మతయాప్రవేశ్యస్వయంచస్వేచ్ఛయైవజీవాన్తరాత్మతయాఽనుప్రవిశ్యైవమ్భూతేషు స్వపర్యన్తేషు దేవాద్యాకారేషుసఙ్ఘాతేషు నామరూపేవ్యాక

రిష్యామీతి ప్రత్యాసత్త్యతిశయాదేకవాక్యత్వబ్యుత్పత్త్యా తత్ర వ్యక్తివాక్యస్యత్వమితిచేత్. సన్నిహితశేషాదేకవాక్యత్వఫలభూతగుణమాత్రపర్యన్తత్వసిద్ధిశ్చేత్ - తతఏవైకవాక్యస్థలాభలభూతైకహేయస్య స్వయమేవ మాఽపిస్యాదితివాక్యభేద హేతుకస్య పూర్వపక్షస్యానుపయుక్తఏవస్యాదితి. రాద్ధాన్తోఽపిదుస్థః- ఏకహేయన్యాయతుల్యేన వక్ర్యస్యాభ్యఇత్యేకక్రియాయాం కరణద్వయసాకాఙ్క్షత్వకల్పనేస్వచశబ్దస్యస్వద్వయసమాసస్యచాన్యవణాత్. అతఇమౌ పూర్వపక్షరాద్ధాన్తావతిదుస్థతయాసూత్రకారాభిమతావితిపక్తుమయుక్తం. అతోఽస్యాధికరణస్య యథోక్తావేవపూర్వపక్షరాద్ధాన్తౌసూత్రకారాభిమతౌ.——————ఏవమస్తుతత్ఃకింప్రస్తుతసామానాధికరణ్యస్యేత్యత్రాహ (తస్మాదితి) తస్మాత్- సామానాధికరణ్యస్యానేకవిశేషణవిశిష్టైకార్థపరత్వస్యలోకవేదసిద్ధత్వాత్. ఉపపన్నంసామానాధికరణ్యంపరపక్షేనసంభవతి- పదద్వయోపగతగుణహానాదిత్యాహ(తత్త్వమితి) జీవబ్రహ్మభేదమనభ్యుపగచ్ఛతోన సంభవతీతిప్రతిజ్ఞాయాం ఉపపాదనార్థమనాద్యవిద్యేత్యాదిక, మశేషహేయప్రత్యనీకేత్యాదికం, చవిశేషణమభయత్రప్రవృత్తినిమిత్తఫలతయోక్తం. తద్వశోఽస్వనిగ్రాహ్యాః సుగ్రాహ్యాశ్శజీవాఽనిగ్రాహకోఽసుగ్రాహకశ్చపరమాత్మాభేదమన్నాద్యేత్యేవమాదిశేషణానామభిప్రాయః. శుద్ధ్యశుద్ధ్యభయావస్థాదిత్యుక్తం. సమస్తనిగ్రహాదికాయోంనిగ్రహానుగ్రహసమర్థపురుషోఽనుగ్రహవిశేషాన్ సుగ్రాహ్యాయనుగ్రహకృతాతేనస్వవేణానిస్స్వభావతిభావః. స్వేతరకైలస్ఫ్యాన్వాదేవస్యస్థితద్వాద్వస్త్వద్వయం ఉభయలిఙ్గత్వేనశేషమన్యతఃకింఅశేషేత్యాదినా. నిర్విశేషవాదిభిరిత్యేతావతాపర్యాప్తత్వేఽపిస్వపక్షమనభ్యుపగచ్ఛతోదూషణమదసందుష్టేస్తిషత్రయేఽపిదూషణసామ్యజ్ఞాపనార్థం. తచ్ఛబ్దాభిలవిశేషణాభ్యుపగమవతత్వశబ్దావగతవిశేషణమభ్యుపగన్తవ్యం-తథాసతిబ్రహ్మణోఽగతిత్యాది ప్రసజ్యఇతిశఙ్కతే (అభ్యుపగచ్ఛతోఽపీత్యాదినా) పరిహరతి (నైతదితి)ముక్తఇత్యత్రాహ (త్వమితి) (ఏవేతి)త్వత్పదప్రతిపన్నస్యజీవవిశేషణస్యేవ పరిభావః. జీవవాచిత్వేనవ్యుత్పన్నస్యపదస్యతదన్తర్యామిపరత్వంలాక్షణికం- తత్కథంపరస్యైవాభిధానాదిత్యుక్తిరిత్యత్రాహ (ఏతదుక్తమితి) ద్వారద్వారిభావవిపర్యయశఙ్కాప్యదాసార్థాయమారమ్భః. వేదవ్యుత్పత్తిసిద్ధంసర్వశబ్దానాంపరమాత్మవాచిత్వమప్యుపపాదయతి (సచ్ఛబ్దేత్యాదినా) సామానాధికరణ్యబలాత్తత్త్వం పదావగతవిశేషాస్స్వీకార్యాః, బ్రహ్మణోఽసర్వోపయుక్తత్వంపఙ్క్తిశేషస్యాదిత్యాదిశ్రుత్యర్థఃసిద్ధం, చ - అత ఏవపదయోర్థానన్తర్యామిపరత్వంయుక్తమితితత్త్వంపదసామానాధికరణ్యముఖ్యత్వ, నిర్దోషత్వశ్రుత్యర్థస్యార్థానుపపత్తిప్రాయేణనిరస్తనిఖిలేత్యాదివిశేషణముక్తం. (సచ్ఛబ్దాభిహితమితి)కారణవస్తువాచిసచ్ఛబ్దః కారణత్వానుగుణగుణాన్వితవస్తుపరఇతిభావః (బహుస్యామితీతి)యథా*సర్వపూర్వమాసోఽదఃస్వర్గకామోయజేతేత్యత్రలిఙ్గాద్యేన గ్రాహకేణపరమాపూర్వేణాన్వితసమస్తేషుపదార్థేష్వపిశేషణాన్వితయాన్వితేషు తత్రప్రతిపాదనాపూర్వలోత్వాదేఃపరమాపూర్వంప్రతిశేషత్వంలిఙ్గాదిద్వారకం, యాగాదేస్తుతచ్ఛేషత్వముద్వారకం, చాకేశ్విస్నిశ్చీయతే-తథా*బహుస్యామితి గ్రాహకగ్రహణేనతేజఃప్రభృతిసర్వనామరూపేషుసామాన్యేనపరమాత్మీయతయాఽవగతేషుతత్రానుప్రవేశపూర్వకనామరూపవ్యాకరణశ్రుత్యాదిభిస్తద్వారకమధ్యవసీయతఇత్యనుసన్ధేయం. యథోపబృంహణేషు *గుణవాన్ *వేదంగుణసంపన్నమిత్యనిశేషక్షేత్రేషుభగవద్గుణేషు *సనుస్సమరిభక్తాజస్నిగ్ధవర్ణఇత్యుక్తానాంస్నిగ్ధవర్ణాదీనాం *ధర్మజ్ఞస్సత్యసన్ధశ్చేత్యుక్తానాంసత్యసన్ధత్వాదీనాంచగుణానాందివ్యవిగ్రహద్వారకత్వముద్వారకత్వంచదృశ్యతే- తథేహాపీశ్వరశరీరభూతచిదచిద్ద్వారకోఽద్వారకశ్చగుణాన్వయోయథాశ్రుతిస్స్వీకార్యఇతిభావః (బహుస్యామితి) బహునామరూపభాగ్భవేయమిత్యర్థః. (తేజోఽబన్నప్రముఖమితి) ప్రముఖశబ్దేనతత్త్వాన్తరసృష్టిర్వివక్షితా. దేవాదివిచిత్రసంస్థానసంస్థితఇతిపదద్వయేనాణచిదచిదంశవిభాగార్థంజగదాకారకథనం-నతుజీవానుప్రవేశపూర్వావస్థాకథనం. పరమాత్మనఏవకృత్స్నజగచ్ఛరీరిత్వంచేత్కథంజీవాత్మనఃశరీరిత్వమితిశఙ్కాఽపనోద్యతేచేతనమితిశబ్దేన- చేతనత్వంశరీరిత్వేప్రయోజకమిత్యర్థః. చేతనమిత్యనేన *విజ్ఞానంచావిజ్ఞానంచేత్యత్రవిజ్ఞానశబ్దస్యజ్ఞాతృవాచిత్వందర్శితం.జీవవర్గశబ్దేన *విజ్ఞానం *జీవేనేతిశైకవచనం *నిత్యోనిత్యానాంచేతనశ్చేతనానామేకోబహూనాంయోవిదధాతికామానిత్యాదిభిరైకార్థ్యాజ్జాతావితివ్యాఖ్యాతంభవతి. *అనేనజీవేనేత్యత్రానేనేతినిర్దిష్టస్యాపిప్రాయవివరణంస్వకర్మానుగుణేష్వితి- జీవవిశిష్టపరమాత్మవిశేషణదేవంశబ్దస్యజీవద్వారకవైచిత్ర్యపరత్వాజ్జీవవైచిత్ర్యస్యకర్మవైచిత్ర్యాధీనత్వాత్,. జీవకర్తృకప్రవేశవ్యావృత్త్యర్థంస్వేచ్ఛయైవేత్యుక్తం-పారతన్త్ర్యంస్వాతన్త్ర్యంచ అనుప్రవేశహేతునైవమిత్యర్థః. ఏవంభూతేషు-ద్వారద్వారిభావేనవ్యవస్థితేషుచిదచిదాత్మకేష్విత్యర్థః. స్వపర్యన్తేషుదేవాద్యాకారేషుసంఘాతేషు

రోత్-ఏవంరూపసఙ్ఘాతస్యైవవస్తుత్వంశబ్దవాచ్యత్వంచాకరోదిత్యర్థః.అనేనజీవేనాత్మనా-జీవేనమమేతినిర్దేశో జీవస్యబ్రహ్మాత్మకత్వందర్శయతి. బ్రహ్మాత్మకత్వంచజీవస్యజీవాన్తరాత్మతయాబ్రహ్మణోఽనుప్రవేశాదిత్యవగమ్యతే-*ఇదంసర్వమసృజతయదిదంకించతత్సృష్ట్వాతదేవానుప్రావిశత్ తదనుప్రవిశ్యసచ్చత్యచ్చాభవత్ ఇత్యత్రేదంసర్వమితినిర్దిష్టంచేతనాచేతనవస్తుద్వయంసత్త్యచ్ఛబ్దాభ్యాంవిజ్ఞానావిజ్ఞానశబ్దాభ్యాంచవిభజ్యనిర్దిశ్యచిద్వస్తున్యపిబ్రహ్మణోఽనుప్రవేశాభిధానాత్. అతఏవం నామరూపవ్యాకరణాత్సర్వేవాచకశబ్దాఅచిజ్జీవవిశిష్టపరమాత్మవాచినఇత్యవగతమితి. కించ- *ఐతదాత్మ్యమిదంసర్వమితిచేతనమిశ్రంప్రపఞ్చమిదంసర్వమితినిర్దిశ్యతస్యైష ఆత్మేతిప్రతిపాదితం-ఏవంచసర్వంచేతనాచేతనంప్రతిబ్రహ్మణ ఆత్మత్వేనసర్వంసచేతనంజగత్తస్యశరీరంభవతి. తథాచశ్రుత్యన్తరాణి *అన్తఃప్రవిష్టశ్శాస్తాజనానాంసర్వాత్మా *యఃపృథివ్యాంతిష్ఠన్పృథివ్యాఅన్తరోయంపృథివీనవేదయస్య పృథివీశరీరంయఃపృథివీమన్తరోయమయతిసతఆత్మాన్తర్యామ్యమృతఇతి ప్రారభ్య *యఆత్మనితిష్ఠన్నాత్మనోఽన్తరోయమాత్మానవేదయస్యాత్మాశరీరంయఆత్మానమన్తరోయమయతిసతఆత్మాన్తర్యామ్యమృతఇత్యాది *యఃపృథివీమన్తరేసఞ్చరన్యస్యపృథివీశరీరంయోఽపామన్తరేసఞ్చరన్యస్యాపశ్శరీరమిత్యారభ్య *యోఽక్షరమన్తరేసఞ్చరన్యస్యాక్షరంశరీరంయమక్షరంనవేదఏషసర్వభూతాన్తరాత్మాపహతపాప్మాదివ్యోదేవ ఏకోనారాయణఇత్యాదీనిసచేతనం జగత్తస్యశరీరత్వేననిర్దిశ్యతస్యాత్మత్వేనపరమాత్మానముపదిశన్తి. అతశ్చేతనవాచినోఽపిశబ్దాశ్చేతనస్యాప్యాత్మభూతంచేతనశరీరకంపరమాత్మానమేవాభిదధతి-యథాఅచేతనదేవాదిసంస్థానపిణ్డవాచినశ్శబ్దాస్తత్తచ్ఛరీరకజీవాత్మనఏవవాచకాః * చత్వారఃపఞ్చదశరాత్రాన్దేవత్వంగచ్ఛన్తీత్యాదిషు-దేవాభవన్తీత్యర్థః. శరీరస్యశరీరిణంప్రతిప్రకారత్వాత్,ప్రకారవాచినాంచశబ్దానాంప్రకారిణ్యేవపర్యవసానాత్,శరీరవాచినాంశబ్దానాంశరీరిపర్యవసానంన్యాయ్యం. ప్రకారోహినామఇదమిత్థమితిప్రతీయమానేవస్తునిఇత్థమితిప్రతీయమానోంఽశః- తస్యతద్వస్త్వపేక్షత్వేనతత్ప్రతీతేస్తదపేక్ష

తత్తద్దేవాద్యవస్థాస్తత్తద్వాచిశబ్దాంశ్చాకరోదిత్యర్థః. *నామరూపేవ్యాకరోదిత్యుక్తేనామరూపవ్యాకరణస్యపరమాత్మపర్యన్తత్వస్యాస్ఫుటత్వాత్తద్విశదయతి (ఏవమితి) పూర్వంల్యబన్తనిర్దిష్టానాం క్రియాణాం క్రమవివక్షారాహిత్యంచానేనప్రదర్శ్యతే. ఏవంరూపసంఘాతస్య- చిదచిదీశ్వరాత్మకస్యసంఘాతస్యేత్యర్థః. ఏవంస్వరూపసంఘాతస్యేతిపాఠేఽయమర్థః-స్వంరూపంచస్వరూపం. తస్యసంఘాతః. స్వశబ్దేనశరీరీఈశ్వరఉచ్యతే. రూపశబ్దేనచిదచిద్వస్తునీ. శరీరిశరీరరూపసంఘాతస్యేత్యర్థః. వస్తుత్వం- దేవాదివస్తుత్వం. *జీవేనాత్మనేత్యత్రజీవవైలక్షణ్యస్యాస్పష్టత్వాత్, ఆత్మశబ్దస్యానేకార్థసాధారణ్యాచ్చతద్వ్యర్ణ్యాత్ స్వపరపక్షసాధారణమన్వయార్థంతావదాహ (అనేనేతి) మమేత్యాత్మశబ్దవ్యాఖ్యానం- ఆత్మశబ్దస్యాన్యద్వాచిత్వేసతిహిబ్రహ్మాత్మకత్వందర్శితంభవతి. స్వరూపైక్యశఙ్కాంవ్యుదస్యతి (బ్రహ్మాత్మకత్వంచేతి) ఇదంసర్వమితినిర్దిష్టంచేతనాచేతనవస్తుద్వయమిత్యత్రసర్వశబ్దస్యాసఙ్కోచోఽభిప్రేతః. *తదనుప్రవిశ్యసచ్చత్యచ్చాభవత్ *విజ్ఞానంచావిజ్ఞానంచేత్యనన్తరవాక్యేనసర్వశబ్దస్యస్వతఃప్రాప్తమసఙ్కుచితత్వంస్థాపితమిత్యాహ (ఇదంసర్వమితి) *అనుప్రవిశ్యనామరూపేవ్యాకరవాణీత్యత్రనామరూపవ్యాకరణస్యానుప్రవేశపూర్వకత్వంగమ్యతే- *తత్సృష్ట్వాతదేవానుప్రావిశదిత్యనుప్రవేశస్యసృష్టిపూర్వకత్వంగమ్యతే- తస్మాన్నాత్రపౌర్వాపర్యవివక్షా- సమానకర్తృకత్వమాత్రవివక్షితం-*తస్యత్వష్టావిదధద్రూపమేతివాక్యేసృష్ట్యనుప్రవేశయోస్సమానకాలీనత్వావగమాత్. తస్మాద్భాష్యేప్యనుప్రవిశ్యేతిల్యబన్తనిర్దేశోఽనుప్రవేశసృష్ట్యోర్విభిచ్యజ్ఞాపనార్థఇత్యవగన్తవ్యం. సృష్ట్వానుప్రావిశదితిశ్రుత్యర్థానుప్రవేశోవా. ఏవంనామరూపవ్యాకరణప్రకారఉక్తః. తతఃకింప్రస్తుతస్యేత్యత్రాహ (అతఏవమితి) అతః- ఉదాహృతశ్రుతివాక్యాత్. ఏవం- పరమాత్మపర్యన్తనామరూపవ్యాకరణప్రతిపాదనాత్. సర్వశబ్దానాంపరమాత్మపర్యన్తత్వమాసన్దర్శితం. దేహవాచిశబ్దేష్వాకృతినయసంచారణేనపరమాత్మపర్యన్తత్వముపపాదయిష్యన్ శరీరత్వాక్షేపకంవాక్యందర్శయతి (కించేతి) తతఃకిమిత్యత్రాహ (ఏవంచేతి) నకేవలమాత్మశబ్దేనశరీరత్వంగమ్యం- అపితుశరీరత్వంశరీరలక్షణనర్థోక్తంచేత్యాహ (తథాచశ్రుత్యన్తరాణీతి) *అన్తఃప్రవిష్టశ్శాస్తేతిసర్వాత్మశబ్దవివరణం. విశేషణద్వయేనన్యూనభావ్యావృత్తిః. భగవతోనియన్తృత్వకథనాత్తదేకనియామ్యత్వంశరీరలక్షణముక్తంభవతి. జగత్పరమాత్మశరీరమస్తు-తతఃకింప్రస్తుతసామానాధికరణ్యస్య-శరీరాత్మభావోహిభేదరూపతయాసామానాధికరణ్యస్యవిరోధీత్యత్రాహ (అతశ్చేతనవాచినఇతి)అతః-చిదచిదాత్మకజగతఃపరమాత్మశరీరత్వాత్. శరీరభూతచేతనవాచిపదానాంతచ్ఛరీరిపరమాత్మవాచిత్వంకథమితిశఙ్కాయాంశరీరవాచిపదానాంశరీరిపర్యన్తాభిధాయిత్వదర్శనాదిత్యాహ(యథేతి)శరీరిపర్యన్తంవైదికప్రయోగందర్శయతి(చత్వారఇతి)దేవశబ్దస్యశరీరిపర్యన్తత్వంస్పష్టయతి(దేవాభవన్తీతి) దేవత్వంగచ్ఛన్తీత్యుక్తం-నతుదేవంగచ్ఛన్తీతి. దేవశబ్దస్యశరీరమాత్రపరత్వేశరీరత్వంగచ్ఛన్తీత్యుక్తంస్యాత్-తతశ్చదేహాత్మైక్యముక్తంస్యాత్.అతశ్శరీరిత్వంగచ్ఛన్తీత్యభ్యుపగన్తవ్యం-అతోభావప్రత్యయాన్తత్వంప్రకృతిభూతదేవశబ్దస్యశరీరిపర్యన్తత్వజ్ఞాపకమిత్యర్థః.శరీరవాచిపదానాంశరీరిపర్యన్తబోధకత్వమపిలాక్షణికమిత్యత్రాహ(శరీరస్యేతి)శరీరవాచినాంప్రకారిపర్యన్తత్వంజాతిగుణవాచిపదానామివఆకృత్యధికరణన్యాయసిద్ధమిత్యర్థః. జాతిగుణవాచినాంద్రవ్యపర్యన్తవాచిత్వంకథమిత్యపేక్షాయామాకృత్యధికరణన్యాయంవివక్షుస్తదర్థంప్రథమంప్రకారప్రకారిణౌవివిచ్యదర్శయతి(ప్రకారోహినామేతి)తద్వాచిశబ్దస్యప్రకారిపర్యన్తత్వముపపాదయతి(తస్యేతి)తస్యతద్వస్త్వపేక్షత్వేన-ప్రకారస్యప్రకార్యపేక్షస్వరూప

త్వాత్ తస్మిన్నేవ పర్యవసానం యుక్తమితి తస్య ప్రతిపాదకోఽపి శబ్దస్తస్మిన్నేవ పర్యవస్యతి. అత ఏవ గౌరశ్వో మను ష్య ఇత్యాది ప్రకారభూతాకృతివాచినశ్శబ్దాః ప్రకారిణి పిణ్డే పర్యవస్యన్తః పిణ్డస్యాపి చేతనశరీరత్వేన తత్ప్రకార త్వాత్, పిణ్డశరీరకచేతనస్యాపి పరమాత్మప్రకారత్వాచ్చ పరమాత్మన్యేవ పర్యవస్యన్తీతి సర్వశబ్దానాం పరమా త్మైవ వాచ్య ఇతి పరమాత్మవాచిశబ్దైస్సామానాధికరణ్యం ముఖ్యమేవ. నను ఖణ్డో గౌః శుక్లః ఇతి జాతిగుణవాచి నామేవ పదానాం ద్రవ్యవాచిపదైస్సహ సామానాధికరణ్యం దృష్టం - ద్రవ్యాణాం తు ద్రవ్యాన్తరప్రకారత్వే మత్వర్థీయప్రత్యయో దృష్టః యథా దణ్డీ కుణ్డలీతి. నైవం - జాతిర్వా గుణో వా ద్రవ్యం వా నైతేష్వేకమేవ సామా నాధికరణ్యే ప్రయోజకం - అన్యోన్యస్మిన్ వ్యభిచారాత్. యస్య పదార్థస్య కస్యచిత్ప్రకారతయైవ సద్భావః తస్య తదపృథక్సిద్ధిస్థితిప్రతీతిభిస్తద్వాచినాం శబ్దానాం స్వాభిధేయవిశిష్టద్రవ్యవాచిత్వాద్ద్రవ్యాన్తరవిశిష్టతద్ద్రవ్యవాచి నా శబ్దేన సామానాధికరణ్యం యుక్తమేవ. యత్ర పునః పృథక్సిద్ధస్య స్వనిష్ఠస్యైవ ద్రవ్యస్య కదాచిత్క్వచిద్ద్రవ్యా న్తరప్రకారత్వమిష్యతే - తత్ర మత్వర్థీయప్రత్యయ ఇతి నిరవద్యం. తదేవం పరమాత్మనశ్శరీరతయా తత్ప్రకారత్వా దచిద్విశిష్టజీవస్యాపి జీవనిష్ఠశేషరూపాహంత్వమిత్యాదిశబ్దాః పరమాత్మన ఏవ వాచకా ఇతి *తత్త్వమసి

స్థితిత్వేన, తత్ప్రకారత్వే- ప్రకారస్య యథావస్థితస్వరూపప్రతీతేః. తదపేక్షత్వాత్ - ప్రకారిసాపేక్షత్వాత్. (తస్మిన్నేవ పర్యవసానం యుక్తమితి) ప్రకా రప్రతీతేః ప్రకారిణ్యేవ పర్యవసానం యుక్తమితి. (ప్రకారవాచిశబ్దాః ప్రకారిణి పర్యవస్యన్తీత్యర్థః. శబ్దశక్తేర్విశేషణమాత్రవిషయత్వే స్వార్థసామాన్యాన్వి తవిశేష్యాంశబోధనం- అతోఽర్థసామర్థ్యస్య [illegible] శబ్దశక్తేర్విశిష్టార్థసామర్థ్యే - [illegible] - యథా సంస్కారస్య [illegible] జన్యత్వా ప్రత్యభిజ్ఞానస్య [illegible] - సన్నికర్షస్య [illegible] - తథాత్ర ముఖ్యత్వం- [illegible] పర్యవస్యతి - విశేష్య బోధనమర్థసామర్థ్యాదితి కేచిదాహుః. ఏవముక్తం - శబ్దశక్తేర్విశేష్యపర్యన్తత్వాభావే [illegible] శబ్దస్యార్థసామర్థ్యాద్విశేష్యపర్యన్తప్రసఙ్గాత్. రూ ప [illegible] రూపవిజ్ఞానమర్థసామర్థ్యజన్యం స్యాత్. తదపేక్షస్య [illegible] సామర్థ్యాత్ [illegible] ప్రతిపత్తిశ్చ స్యాత్. స ఏవ తథా ప్రతీతిరస్తి. జాత్యాదిశబ్దానాం [illegible] జాత్యాదివిషయత్వేన [illegible] ఇతి చేత్. తర్హి శబ్దశక్తేః ప్రకారివిషయత్వమభ్యుపగతం స్యాత్ - [illegible] ప్రతిపత్తిసాపేక్షత్వాత్ [illegible] హేతుత్వాచ్చ. కించ- *ఏకమేవాద్వితీయం *సదాయతనాః *సత్ప్రతిష్ఠాః [illegible] ఇత్యాదివచనస్వారస్యం చ శబ్దశక్తేర్విశేష్యపర్య న్తత్వే సిధ్యతి. అతో విశేష్యపర్యన్తా శబ్దశక్తిరిత్యభిప్రాయః. ఏవం న్యాయస్సిద్ధః. ఇత్థం ప్రమాణోపపత్తిసిద్ధత్వాత్సర్వశబ్దానాం పరమాత్మైవ వాచ్య ఇతి పరమాత్మవాచిశబ్దేన సామానాధికరణ్యం ముఖ్యమిత్యాహ (అత ఏవేతి) పర్యవస్యన్తః- పూర్వం [illegible] సుపరమ్పరయా [illegible] పర్యవసానమిహాభిప్రేతం- న తు వ్యాపారోపరమః. వ్యాపారోపరమవాచిత్వే సత్యపర్యవస్యన్త ఇత్యర్థః. [illegible] పర్యవస్యన్తః- పర్యవస్థాతుం ప్రవృత్తా ఇత్యర్థః. పరమాత్మప్రకారత్వాచ్చేత్యనేన పూర్వోక్తన్యాయస్య [illegible]. నామరూపవ్యాకరణశ్రుతి ప్రమాణత్వేన పూర్వోదాహృతాః - [illegible]. విశేషణానాం విశిష్టవిశేష్యపర్యన్తత్వే - నను విశేషణవాచిశబ్దస్య [illegible] విశేష్యవాచిశబ్దేన సామానాధి కరణ్యం దృష్టమితి చేత్. ఉచ్యతే- యథా నైల్యగుణస్తద్వాన్ ద్రవ్యాన్తరజాతిర్వా [illegible] నైల్యగుణద్వారా తద్విశిష్టపర్యవసితశబ్దేన సామానాధికరణ్యం దృశ్యతే, యథా గవాదిశబ్దా గోత్వాదిజాతివాచినస్తద్విశేష్యపిణ్డద్వారా తద్విశిష్టచేతనపర్యవసితాః [illegible] సామానాధికరణ్యం దృశ్యతే, తద్వత్. [illegible] క్తం ప్రయోజకమవ్యాప్త్యాదినా [illegible] (నన్వితి) పరిహరతి (నైవమితి) ప్రయోగదర్శనమవిశిష్టమిత్యభిప్రాయేణ [illegible] సా మానాధికరణ్యే- మత్వర్థీయప్రత్యయానపేక్షే ఇతి భావః. హేతుమాహ (అన్యోన్యస్మిన్నితి) వ్యభిచారాత్ - సామ్యస్య సామానాధికరణ్యస్య జాతిగుణ [illegible] త్రం గుణవాచిమాత్రం చాతిలఙ్ఘ్య వృత్తేరిత్యర్థః. జాతిర్వా గుణో వా మత్వర్థీయప్రత్యయనిరపేక్షసామానాధికరణ్యే ప్రయోజకమితి [illegible]. మత్వర్థీయప్రత్యయనిరపేక్షసామానాధికరణ్యస్య జాతిగుణవాచిశబ్దయోరవిశేషేణ ప్రయోగదర్శనాదితి చేత్ - [illegible] శరీరవాచిశబ్దానామపి మత్వర్థీయ ప్రత్యయనిరపేక్షసామానాధికరణ్యేన ప్రయోగదర్శనాత్సర్వప్రయోగవిషయానుయాయి ప్రయోజకం వాచ్యమితి భావః. జాతిగుణాకారస్య [illegible] చావ్యాప్తమిత్యర్థః. ఇదమవ్యాప్తం- ప్రకారత్వం చాతివ్యాప్తం- తర్హి కిం ప్రయోజకమిత్యత్రాహ (యస్యేతి) (తదపృథక్సిద్ధిస్థితిప్రతీతిభిః) సి ద్ధిః-సత్తా. ప్రమాణసమ్బన్ధయోగ్యత్వరూపా. స్థితిః-తదనువృత్తిః. అపృథక్సిద్ధిస్థిత్యాదిసాధారణః. ప్రతీతిశబ్దేనాప్యపృథక్ప్రతీతిస్స్వాతన్త్ర్యేణ [illegible] తం. ప్రకారతైకస్వభావవస్తువాచిశబ్దత్వం మత్వర్థీయప్రత్యయనిరపేక్షసామానాధికరణ్యే ప్రయోజకమిత్యర్థః. [illegible] మత్వర్థీయప్రత్యయసాపేక్షసామానాధికరణ్యహేతుం ప్రసఙ్గాత్ తదభావజ్ఞాపనాయ సర్వమాహ (యత్ర పునరితి) (ఇతి నిరవద్యమితి) మత్వర్థీయప్రత్యయసా పేక్షదణ్డకుణ్డలాదివ్యావృత్తం మత్వర్థీయప్రత్యయనిరపేక్షసర్వప్రయోగవిషయానుయాయి ప్రయోజకం నిర్ణీతమితి నావ్యాప్త్యాదిదోష ఇత్యర్థః. [illegible] వద్యమిత్యనేన [illegible] ప్రయోజకత్వశఙ్కాపరిహారాదిః ప్రథమసూత్రోక్తాఽభిప్రేతః. పరిహృతచోద్యస్మారకత్వేన న్యాయమనపరముపసా ధ్యసిద్ధిమాహ (తదేవమితి) తత్ - చోద్యస్య పరిహృతత్వాత్. ఏవం- పూర్వం శిక్షిత ప్రకారేణ. *ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వమితి పూర్వమేవ [illegible] యథాధికరణ్యేన [illegible] తదాత్మకత్వం సర్వస్య విహితం- తస్య సామానాధికరణ్యేన జీవవిశేషే ఉపసంహారః- యథా *స ఆత్మా తత్త్వమసి శ్వేతకేతో ఇతి జీవవిశేషే [illegible]

తిసామానాధికరణ్యేనోపసంహృతం. ఏవంచ సతి పరమాత్మానం ప్రతి జీవస్య శరీరతయాఽన్వయాజ్జీవగతా ధర్మాః పరమాత్మానం న స్పృశన్తి- యథా స్వశరీరగతా బాలత్వయువత్వాదయో ధర్మాః జీవం న స్పృశన్తి. అతః *తత్త్వమసీతి సామానాధికరణ్యే తత్పదం జగత్కారణభూతం సత్యసఙ్కల్పం సర్వకల్యాణగుణాకరం నిరస్తసమస్తహేయగన్ధం పరమాత్మానమాచష్టే- త్వమితి చ తమేవ సశరీరజీవశరీరకమాచష్ట ఇతి సామానాధికరణ్యం ముఖ్యవృత్తం, ప్రకరణావిరోధ, స్సర్వశ్రుత్యవిరోధో, బ్రహ్మణో నిరవద్యైకకల్యాణైకతానే అవిద్యాదిదోషగన్ధాభావ, శ్చ. అతో జీవసామానాధికరణ్యమపి విశేషణభూతాజ్జీవాదన్యత్వమేవాపాదయతీతి విజ్ఞానమయాజ్జీవాదన్య ఏవానన్దమయః పరమాత్మా. యదుక్తం *తస్యైష ఏవ శారీర ఆత్మేత్యానన్దమయస్య శారీరత్వశ్రవణాజ్జీవాదన్యత్వం న సమ్భవతీతి- తదయుక్తం. అస్మిన్ ప్రకరణే సర్వత్ర *తస్యైష ఏవ శారీర ఆత్మా యః పూర్వస్యేతి పరమాత్మన ఏవ శారీరాత్మత్వాభిధానాత్. కిఞ్చ. *తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశస్సమ్భూత ఇత్యాకాశాదిసృజ్యవర్గస్య పరమకారణత్వేన ప్రజ్ఞాతజీవవ్యతిరేకిస్వపరస్య బ్రహ్మణ ఆత్మత్వేన వ్యపదేశాత్తద్వ్యతిరిక్తాకాశాదీనామన్నమయపర్యన్తానాం తచ్ఛరీరత్వమవగమ్యతే- *యస్య పృథివీ శరీరం యస్యాపశ్శరీరం యస్య తేజశ్శరీరం యస్య వాయుశ్శరీరం యస్యాకాశశ్శరీరం యస్యాక్షరం శరీరం యస్య మృత్యుశ్శరీరం ఏష సర్వభూతాన్తరాత్మాపహతపాప్మా దివ్యో దేవ ఏకో నారాయణ ఇతి సుబాలశ్రుత్యా సర్వతత్త్వానాం పరమాత్మశరీరత్వం స్పష్టమభిధీయతే- అతః *తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఇత్యత్రైవాన్నమయస్య పరమాత్మైవ శారీర ఆత్మేత్యవగతః. ప్రాణమయం ప్రకృత్యాహ *తస్యైష ఏవ శారీర ఆత్మా యః పూర్వస్యేతి- పూర్వస్యాన్నమయస్య యశ్శారీర ఆత్మా శ్రుత్యన్తరసిద్ధః పరమకారణభూతః పరమాత్మా- స ఏవ తస్య ప్రాణమయస్యాపి శారీర ఆత్మేత్యర్థః. ఏవం మనోమయవిజ్ఞానమయయోర్ద్రష్టవ్యం. ఆనన్దమయే తు *ఏష ఏవ శారీర ఆత్మేత్యనన్యాత్మత్వం దర్శయితుం. తత్కథం.

రణ్యం నైయమికత్వేనోపసంహృతమిత్యర్థః. అనేనోక్తవ్యాపారేణ యన్త్రాగనిష్పన్నచోద్యపరిహారోఽపి ప్రతిపత్తవ్యః. ఏవఞ్చ సతి పరస్య దోషాభావప్రసఙ్గస్య పరిహృతత్వం దర్శయతి (యథా- ఇతి) యథా బాల్యాదయో ధర్మాః స్వశరీరగతాః జీవం న స్పృశన్తి- తథాపి తత్సంసర్గాత్ ప్రసక్త ఇత్యత్రాహ (ఏవఞ్చ సతి) జీవశరీరకతయా సామానాధికరణ్యాదితి శేషః పరమాత్మానం న స్పృశన్తి ఇత్యర్థః. పూర్వం యోఽసౌ పరమాత్మోపన్యస్తస్తాని తాని స్వపక్షే నాయుక్తానీత్యాహ (అతః తత్త్వమిత్యాదినా) ఇదం సామానాధికరణ్యస్య శరీరశరీరిభావనిబన్ధనత్వోపపాదనం. అయం హేతుః ప్రకరణావిరోధాదీనామపి సాధారణః. పదద్వయ... సామానాధికరణ్యస్య ముఖ్యత్వసిద్ధిః (ప్రకరణావిరోధ ఇతి) *తత్త్వమసి *ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వం *అనుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణీత్యాదివాక్యావిరోధ ఇత్యర్థః. సర్వశ్రుత్యవిరోధ ఇతి భేదశ్రుతిఘటకశ్రుత్యవిరోధః ఉక్తః అవిద్యాదిదోషగన్ధాభావశ్చేత్యుభయమప్యుభయప్రతిపత్తిస్తావన్నోపపద్యతే... పూర్వోక్త... సావధానతయా సపరుక్తం. పూర్వపక్షే జీవానతిరేకసాధకతయోక్తస్య జీవసామానాధికరణ్యస్యాన్యథాసిద్ధిమాహ (అత ఇతి) అతః- తత్త్వంపదయోః ప్రవృత్తినిమిత్తస్యావశ్యం స్వీకరణీయత్వాత్, త్వం... ద్వారా... జీవాన్తర్యామిణో బ్రహ్మణో ద్వైలక్షణ్యసాధకం సామానాధికరణ్యమిత్యర్థః. ఉక్తమిత్యాదిపరిహారప్రకృతేన సఙ్గమయతి (విజ్ఞానమయాదితి) ఇతి శఙ్కాపూర్వకం. పూర్వపక్షే జీవానతిరేకసాధకతయోక్తస్య జీవసామానాధికరణ్యస్య శేషత్వాభావాత్... సాధ్యమానన్దమయస్య జీవాదన్యత్వం సుస్థమిత్యర్థః. ఆనన్దమయస్య శారీరత్వశ్రవణం పూర్వపక్షహేతుమనువదతి (యదుక్తమితి) పరిహరతి (అస్మిన్ ప్రకరణ ఇతి) నను ప్రాణమయపర్యాయస్థశారీరాత్మశబ్దో మనోమయపరః- మనోమయపర్యాయస్థస్తు విజ్ఞానమయపరః- తత్తదనన్తరసద్భావజ్ఞాపనార్థత్వాచ్ఛారీరాత్మశబ్దస్య. అతస్సర్వత్ర శారీరాత్మత్వం పరమాత్మన ఏవేతి కథమవగతమిత్యపృచ్ఛతి (కథమితి) ప్రతివక్తి (తస్మాద్వా ఇత్యాదినా) అన్నమయశారీరాత్మత్వస్య... *తస్యైష ఏవ శారీర ఆత్మా యః పూర్వస్యేత్యుక్తత్వాత్, శ్రుతస్య వాక్యస్యార్థం వివృణ్వన్నన్యం ఘటయతి (తస్మాద్వా ఇతి) ఆకాశాదిసృష్టిః జీవకరణకర్తృకేతి సృష్టిః- అతస్తతః పూర్వం జీవస్య స్రష్టృత్వాభావాదాకాశాదిస్రష్టృత్వం జీవాదన్యస్య సాధకం. తస్య జీవవిలక్షణస్యాత్మశబ్దేనాభిధానాదాత్మశబ్దస్య పుత్రాదివత్ప్రతియోగికత్వాదన్నమయాదీనాం పరమాత్మశరీరత్వమ... ఇత్యర్థః. శరీరత్వం కణ్ఠోక్తం చేత్యాహ (యస్య పృథివీతి) (అత ఇతి) శ్రుత్యన్తరే ముఖశరీరత్వస్య కణ్ఠోక్తత్వాత్, *తస్మాద్వా ఇత్యాది వాక్యే... నాన్నమయాదీనాం శరీరత్వస్యార్థసిద్ధత్వాత్, స పరమాత్మైవాన్నమయస్యాత్మేత్యవగత ఇత్యర్థః. ఏవమాత్మశబ్దనిర్దిష్టః పరమాత్మైవాన్నమయస్యాత్మేతి *యః పూర్వస్యేత్యుత్తరత్ర అనువాదస్యోపపాదనమిత్యాహ... ఉపాదిత్సితస్య *తస్యైష ఇతి వాక్యస్య ప్రాణమయపరత్వజ్ఞాపనాయాహ (ప్రాణమయం ప్రకృత్యేతి) తద్వ్యాచష్టే (పూర్వస్యేతి) య ఇతి ప్రసిద్ధవన్నిర్దేశః శ్రుత్యన్తరసిద్ధిమేతత్ప్రకరణసిద్ధిం చ జ్ఞాపయతీత్యభిప్రాయేణ శ్రుత్యన్తరసిద్ధః పరమకారణభూత ఇతి విశేషణద్వయముక్తం. ఉక్తమర్థం మనోమయాదావతిదిశతి (ఏవమితి) ఆనన్దమయస్య పరమాత్మత్వమయుక్తం- తస్యాత్మాన్తరశ్రవణాదిత్యత్రాహ (ఆనన్దమయే త్వితి) అనన్యాత్మత్వం దర్శయితుం- *పతిం విశ్వస్యాత్మేశ్వరం *న తస్యేశే కశ్చన *నాన్యోఽతోఽస్తి ద్రష్టేత్యాదివదయం నిర్దేశ ఇత్యర్థః. అత్రోపపత్తిజిజ్ఞాసయా పృచ్ఛతి (తత్కథమితి) అనన్యాత్మత్వప్రదర్శనార్థత్వం కథమిత్యర్థః. పరిహరతి

విజ్ఞానమయస్యాపి పూర్వోక్తయా నీత్యా పరమాత్మైవ శారీరఆత్మేత్యవగతః- ఏవం సతి విజ్ఞానమయస్యాయశ్శారీర ఆత్మా స ఏవానన్దమయస్యాపి శారీర ఆత్మేత్యుక్తే ఆనన్దమయస్యాభ్యాసావగతపరమాత్మభావస్య పరమాత్మనస్స్వయమేవాత్మేత్యవగమ్యతే. ఏవం చ స్వవ్యతిరిక్తం చేతనాచేతనవస్తుజాతం స్వశరీరమితి స ఏవ నిరుపాధికశ్శారీర ఆత్మా. అత ఏవేదం పరం బ్రహ్మాధికృత్య ప్రవృత్తం శాస్త్రం శారీరకమిత్యభియుక్తైరభిధీయతే. అతో విజ్ఞానమయాజ్జీవాదన్య ఏవ పరమాత్మానన్దమయః. ....

ఆహ- నాయమానన్దమయో జీవాదన్యః- వికారశబ్దస్య మయట్ప్రత్యయస్య శ్రవణాత్. *మయడ్వైతయోరితి ప్రకృత్య * నిత్యం వృద్ధశరాదిభ్య ఇతి వికారార్థే మయట్ స్మర్యతే. వృద్ధశ్చాయమానన్దశబ్దః. నను ప్రాచుర్యేఽపి మయడస్తి *తత్ప్రకృతవచనే మయడితి స్మృతేః- యథా అన్నమయో యజ్ఞ ఇతి. స ఏవాయం భవిష్యతి. నైవం అన్నమయ ఇత్యత్ర ప్రకృతే వికారార్థత్వం దృష్టం- అత ఔచిత్యాదస్యాపి వికారార్థత్వమేవ యుక్తం. కిం చ ప్రాచుర్యార్థత్వేఽపి జీవాదన్యత్వం న సిధ్యతి. తథా హి- ఆనన్దప్రచుర ఇత్యుక్తే దుఃఖమిశ్రత్వమవసీయతే. ఆనన్దస్య హి ప్రాచుర్యం దుఃఖస్యాల్పత్వమవగమయతి. దుఃఖమి

(విజ్ఞానమయస్యాపీతి) ఆనన్దమయం ప్రతి శ్రూయమాణే *య పూర్వస్యేతి వా [illegible] పూర్వశ[illegible]పరత్వార్థం విజ్ఞానమయస్యాపి [illegible]. విజ్ఞానమయ [illegible] శారీరాత్మనః పరమాత్మత్వే సిద్ధే హ్యానన్దమయశారీరాత్మనః పరమాత్మత్వసిద్ధిరితి [illegible] విజ్ఞానమయస్యాపీత్యుక్తం. పూర్వోక్తయేతి- ప్రాణమయ [illegible] దావుక్తయా. తతః కిమిత్యత్రాహ (ఏవం సతీతి) (అభ్యాసావగతపరమాత్మభావస్యేతి) *ఆనన్దం బ్రహ్మణో విద్వానితి పూర్వ [illegible] సమ్బన్ధిత్వనిర్దేశాత్, ద్వ్యభ్యాణశ్చ *ఆనన్దో బ్రహ్మేతి వ్యజానాదిత్యానన్దశబ్దాభ్యాసాత్, *ఆనన్దో బ్రహ్మేతి వ్యజానాదిత్యానన్దశబ్దాభ్యాసేన *ఏతమానన్దమయమాత్మానముపసంక్రామతీత్యానన్దమయశబ్దనిర్దేశేనానన్దానన్దమయశబ్దయోః పర్యాయత్వాచ్చానన్దమయస్య పరమాత్మభావోఽవగత ఇత్యభిప్రాయ అభ్యాసావగతపరమాత్మభావస్యేత్యుక్తం [illegible]. *బ్రహ్మపుచ్ఛం ప్రతిష్ఠేతి పుచ్ఛబ్రహ్మప్రాధాన్యే [illegible] చేత్- *సోఽకామయతేత్యనన్తరవాక్యస్థితపుచ్ఛబ్రహ్మపరామర్శనీయం- [illegible]. *ఆనన్దా [illegible] శ్రుత్యా [illegible] ప్రాయః [illegible] ఆనన్దమయస్యైవ పరామర్శనీయత్వాత్. * తస్యైష ఏవ శారీర ఆత్మా [illegible] ఉక్తస్యాత్మనః [illegible] తస్యాన్నమయాదిసర్వపర్యాయసాధారణత్వేన [illegible] ప్రధానప్రతిపాద్యత్వాభావాత్. అతః ప్రధానప్రతిపాద్యత్వవ్యవహితానన్దమయ ఏవ సఙ్గిప రామృశ్యతే. అన్యకారణభూతస్య ఏవ పరమాత్మేతి. ఏవం విజ్ఞానమయస్య జీవస్యానన్తరాత్మతయా వ్యపదేశాత్, అభ్యాసావగతపరమాత్మభావ, [illegible] వ్యాఖ్యానసమ్భవాత్, [illegible] దాసకారణత్వేనోక్తత్వాదనన్తరకారణవాక్యే *సోఽకామయతేతి [illegible] బ్రహ్మణో ఆనన్దమయస్యోక్తత్వాత్, [illegible] ఆనన్దమయః పరమాత్మేత్యవగతం- తస్య చ పరమాత్మన ఆత్మాన్తరవత్త్వం *ఆత్మేశ్వరం *నతస్యేశే కశ్చన *నాన్యోఽతోఽస్తి [illegible] ద్ధముపపత్తివిరుద్ధం చ. ఆకాశాదిసృష్టిసర్వపరమకారణత్వాదినా శారీరాత్మనః పరమాత్మత్వమవగతం. ఏవమానన్దమయస్య శారీరాత్మనః పరమాత్మత్వేన తిపరమాత్మద్విత్వాసమ్భవాత్, పరమాత్మన ఆత్మాన్తరవత్త్వాయోగాత్, [illegible] *తస్యైష ఏవ శారీర ఆత్మేత్యుక్తి *ఆత్మేశ్వరమిత్యాదివిరుక్తిస్సామానాధికరణ్యజ్ఞాపనార్థత్వసామర్థ్యాదవగమ్యత ఇత్యర్థః. శారీరాత్మత్వం పరమాత్మన ఏవ ముఖ్యమిత్యాహ (ఏవం చేతి) (నిరుపాధిక ఇతి) [illegible] తద్ధర్మానుగుణం హి కశ్చిదాత్మా భవతి- అయం తు సర్వేషాం సర్వదా సర్వత్రాత్మేతి [illegible] నిరుపాధిక ఇతి భావః. తదేవోపపాదయతి (అత ఏవేతి) అభియుక్తైః- భగవద్బోధాయనాదిభిః. *సంహితమేతచ్ఛారీరకమితి హి వృత్తికారవచః. సూత్రార్థముపసంహరతి (అత ఇతి) ....

ముఖాన్తరేణానన్దమయశబ్దస్య పరమాత్మపరతామాక్షిప్య ప్రతివక్తి వికారేత్యాదినా సూత్రేణ - తత్ర పూర్వపక్షముపన్యస్యతి (ఆహేత్యాదినా) మయటో వికారవాచిత్వముపపాదయతి (మయడ్వైతయోరిత్యాదినా) వికారార్థత్వస్య జ్ఞాపనార్థం *మయడ్వైతయోరిత్యుక్తం. ఏతయోః- *తస్య వికారః *అవయవే చ ప్రాణ్యోషధివృక్షేభ్య ఇతి ప్రకృతయోర్వికారావయవయోరభిహితస్యార్థః [illegible] మర్థః- * ప్రాగ్దీవ్యతోఽణిత్యధికారసూత్రం- అస్మిన్నధికారే వృద్ధసంజ్ఞానాం శరాదిగణాన్తర్గతానాం చ మయడేవ నాన్యః ప్రత్యయ ఇత్యవదతి *నిత్యం వృద్ధశరాదిభ్య ఇతి సూత్రం. *వృద్ధిర్యస్యాచామాదిస్తద్వృద్ధమితి సూత్రేణానన్దశబ్దస్య వృద్ధసంజ్ఞత్వాద్వికారార్థే మయట్ప్రత్యయో విహిత ఇతి. సిద్ధాన్తచ్ఛాయయా చోదయతి (నన్వితి) (స ఏవాయం భవిష్యతీతి) వికారార్థత్వేఽపి జీవాన్యనివికారాసమ్భవాద్వికారపరత్వం త్వన్యతేత్యనుపపన్నమితి భావః. అగ్రహణప్రాయన్యాయేన పరిహరతి (నైవమితి) అతః - ఉపక్రమదర్శనాత్. ఔచిత్యాత్ - ఉపక్రమప్రతిపన్నస్వీకారౌచిత్యాత్. ప్రాచుర్యార్థత్వేఽప్యభిమతాసిద్ధిమాహ (ప్రాచుర్యేతి) జీవాదన్యత్వే హేతుమాహ (తథా హీతి) దుఃఖమిశ్రత్వే హేతుమాహ (ఆనన్దస్యేతి) ప్రాచుర్యార్థస్య స్వభావాత్ప్రతియోగ్యపేక్షితేస్సుఖప్రతిసమ్బన్ధితయా సాహచర్యప్రసిద్ధదుఃఖగతాల్పత్వస్య ప్రతియోగిత్వమితి భావః. తతః కిమిత్యత్రాహ (దుఃఖేతి) ఉభయథాఽపి జీవత్వసిద్ధౌ కిమితి వికారార్థత్వమాద్రియత ఇత్య

త్రత్వమేవహిజీవత్వం. అతఔచిత్యప్రాప్తవికారార్థత్వమేవయుక్తం. కించ - లోకేమృణ్మయంహిరణ్మయందారుమయమిత్యాదిషు, వేదేచపర్ణమయీజుహూః *శమీమయ్యస్స్రుచః *దర్భమయీరశనేత్యాదిషు, మయటోవికారార్థేప్రయోగబాహుళ్యాత్సఏవప్రథమతరంధియమధిరోహతి. జీవస్యచానన్దవికారత్వమస్త్యేవ-తస్యస్వతఆనన్దరూపస్య సతస్సంసారిత్వావస్థాతద్వికారఏవేతి. అతోవికారవాచినోమయట్ప్రత్యయస్యశ్రవణాదానన్దమయోజీవాదనతిరిక్తఇతి. తదేతదనుభాష్యపరిహరతి.

. ౧౪॥ సూ. ॥ వికారశబ్దాన్నేతిచేన్నప్రాచుర్యాత్ ॥ నైతద్యుక్తం. కుతః. (ప్రాచుర్యాత్) పరస్మిన్బ్రహ్మణ్యానన్దప్రాచుర్యాత్, ప్రాచుర్యార్థేచమయటస్సమ్భవాత్,. ఏతదుక్తంభవతి-శతగుణితోత్తరక్రమేణాభ్యస్యమానస్యానన్దస్యజీవాశ్రయత్వాసమ్భవాత్ప్రకృష్టోయమానన్దఇతినిశ్చితే సతితస్మిన్బ్రహ్మణివికారాసమ్భవాత్ ప్రాచుర్యేపిమయడ్విధిసమ్భవాచ్చానన్దమయః పరంబ్రహ్మేతి. ఔచిత్యాత్ప్రయోగప్రాచుర్యాచ్చమయటోవికారార్థత్వమర్థవిరోధాన్నసమ్భవతి. కించ-ఔచిత్యంప్రాణమయఏవపరిత్యక్తం- తత్రవికారార్థత్వాసమ్భవాత్. అతస్తత్రపఞ్చవృత్తేర్వాయోః ప్రాణవృత్తిమత్తామాత్రేణప్రాణమయత్వం. ప్రాణాపానాదిషుపఞ్చసువృత్తిషుప్రాణవృత్తేః ప్రాచుర్యాద్వా. నచప్రాచుర్యేమయట్ప్రత్యయస్యప్రాశస్త్యంనాస్తి అన్నమయోయజ్ఞఃశకటమయీయాత్రేత్యాదిషుదర్శనాత్. యదుక్తమానన్దప్రాచుర్యంనామాల్పదుఃఖసద్భావమవగమయతీతి-తదసత్-తత్ప్రచురత్వంహితత్ప్రభూతత్వం- తచ్చేతరస్యసత్తాంనావగమయతి-అపితుతస్యాల్పత్వంనివర్తయతి. ఇతరసద్భావాసద్భావౌతుప్రమాణాన్తరావసేయౌ. ఇహచప్రమాణాన్తరేణతదభావోవగమ్యతే *అపహతపాప్మేత్యాదినా.

త్రాహ (అతఇతి) అయం- ప్రాచుర్యేపిజీవాంశత్వాన్నిష్టానిత్యస్యాధికత్వాచ్చ. వికారార్థత్వమేవగ్రాహ్యమిత్యర్థః. ప్రయోగప్రాచుర్యమాహ (కించేతి) లోకవేదయోర్వాపిప్రాచుర్యార్థప్రయోగబాహుళ్యాత్తద్వ్యుత్పత్త్యర్థం ప్రథమతరమితిభావః ప్రయోగః. ప్రసిద్ధమప్యయోగ్యంనగ్రాహ్యమితిశఙ్కాయాం జీవస్యవికారత్వముపపాదయతి (జీవస్యచేతి) తద్వ్యజత్వనిత్యత్వాదివిరోధఇత్యత్రాహ (తస్యేతి) స్వతఆనన్దరూపస్యాస్యదుఃఖిత్వావస్థాయోగోజీవత్వం - అతఆనన్దవికారోజీవః. ఆనన్దాత్మకస్వరూపాపేక్షయానిత్యత్వాదివాదఇత్యర్థః. శఙ్కాయామన్యత్రస్థత్వాదనుభాష్యేత్యుక్తం.

౧౪॥ సూ. ॥ వికారశబ్దాన్నేతిచేన్నప్రాచుర్యాత్ ॥ సూత్రముపాదత్తే (వికారశబ్దాన్నేతిచేన్నప్రాచుర్యాదితి) ద్వితీయస్యనఞః ప్రథమపూర్వపక్షనిరసనపరత్వమిత్యభిప్రాయేణనైతద్యుక్తమిత్యుక్తం. ప్రతిజ్ఞాంహేతుముదేశఘటయితుమాకాఙ్క్షాందర్శయతి (కుతఇతి) కస్మిన్కస్యప్రాచుర్యమిత్యపేక్షాయామాహ (పరస్మిన్నితి) నకేవలంప్రాచుర్యరూపార్థసద్భావేనాలం-శబ్దశక్తిరప్యపేక్షితేతిశఙ్కాయాంసూత్రార్థప్రతిపత్త్యర్థమాహ (ప్రాచుర్యార్థేచేతి) మయట్ప్రత్యయస్యప్రాచుర్యార్థత్వమపిసంభవతు- తథాపివికారార్థత్వపరిత్యాగేకోహేతురిత్యత్రాహ (ఏతదుక్తమితి) అభ్యస్యమానానన్దయోరుత్తరసూత్రగతానామన్యేషామపిహేతూనాం ప్రదర్శనార్థః. అయోగ్యత్వంత్యాగహేతురిత్యర్థః. బాధకసద్భావాద్వికారార్థత్వంత్యజ్యతేచేత్ పూర్వోక్తసాధకసద్భావాత్ తత్స్వీక్రియతామితిశఙ్కాయాంపరేణవికారార్థత్వస్వీకారసాధకతయోక్తమప్రాయన్యాయం ప్రయోగప్రాచుర్యంచపరిహరతి (ఔచిత్యాదితి) ఔచిత్యం - ప్రకరణౌచిత్యం. తల్లిఙ్గబాధ్యం. ప్రయోగప్రసిద్ధిరపిశఙ్కాపదాదిష్వర్థవిరోధేనబాధితా. అతఉభయమపిప్రమాణాన్తరాబాధితత్వేసత్యేవార్థసాధకం- అత్రత్వర్థవిరోధాన్నసాధకమిత్యర్థః. అర్థవిరోధాత్ - ఆనన్దమయేజీవత్వవికారత్వయోఃపూర్వోక్తయోరసంభవాదిత్యర్థః. ప్రకరణరూపమౌచిత్యమేవనాస్తీత్యాహ (కించేతి) అర్థాన్మయట్ప్రత్యయస్యవికారవాచిత్వంప్రకరణవివక్షితమితిశఙ్కాంశమయన్ప్రాణమయశబ్దస్యార్థమాహ (అతఇతి) ప్రాణశబ్దోఽత్రప్రాణరూపవృత్తిమాత్రపరః. మయట్ప్రత్యయః ప్రాచుర్యేణసహాసంబన్ధముభయథాపి. తత్రసంబన్ధమాత్రపరత్వేనప్రథమయోజనాయాం ప్రాణవృత్తిమానిత్యర్థః. కృత్స్నముఖ్యార్థత్యాగావపిముఖ్యార్థైకదేశాఙ్గీకారోన్యాయ్యఇతిభావః. యద్వా- ప్రాణాఖ్యవృత్తివిశేషసంబన్ధిత్వమాత్రేణ ప్రత్యయస్యానర్థక్యాదముఖ్యార్థత్వంవరమితిభావః. ఉచితతమయోజనాన్తరమాహ (ప్రాణాపానాదిష్వితి) పూర్వపక్ష్యుక్తమనువదతి (యదుక్తమితి) ఆనన్దప్రాచుర్యప్రతియోగితత్సమానాశ్రయందుఃఖాల్పత్వమేవ- ఆశ్రయాన్తరగతస్యానన్దప్రాచుర్యస్యాశ్రయాన్తరగతదుఃఖాల్పత్వంనప్రతియోగితామర్హతి - స్వాశ్రయగతదుఃఖాల్పత్వస్యైవాన్తరఙ్గత్వేనగ్రాహ్యత్వాదితిపరాభిప్రాయః. దూషయతి (తదసదితి) ప్రమాణాన్తరనిరుద్ధప్రతియోగ్యపేక్షత్వంనయుక్తం- అపితుప్రమాణాన్తరసిద్ధప్రమాణాన్తరావిరుద్ధప్రతియోగ్యపేక్షత్వమేవయుక్తమితిపరిహర్తుం ప్రచురశబ్దస్యార్థాన్తరసద్భావవ్యావృత్త్యర్థమాహ (తత్ప్రచురత్వంహీతి) తదసిద్ధిరిత్యత్రాహ (తచ్చేతి) తర్హివ్యవచ్ఛేద్యాభావేప్రత్యయవైయర్థ్యమిత్యత్రాహ (అపిత్వితి) యదిప్రాచుర్యవాచిమయట్ప్రత్యయస్స్వయంనార్థాన్తరసద్భావేప్రమాణం- తర్హితత్సద్భావఃకేనావగమ్యతఇత్యత్రాహ (ఇతరేతి) తతః కిమిత్యపేక్షాయాంపరాభిమతప్రతియోగ్యభావోబ్రహ్మణిప్రమాణసిద్ధఇత్యాహ (ఇహచేతి) తర్హిబ్రహ్మణిప్రమాణవిరుద్ధప్రతియోగిదుఃఖాన్వయద్యోతకోమయడర్థస్త్యజ్యతాం- ఇతరథాతస్యానన్దప్రా

తత్రైతావదేవ వక్తవ్యం — బ్రహ్మానన్దస్య ప్రభూతత్వమన్యానన్దస్యాల్పత్వమపేక్షత ఇతి — ఉచ్యతే చ తత్ *స ఏకో మానుష ఆనన్ద ఇత్యాదినా జీవానన్దాపేక్షయా బ్రహ్మానన్దో నిరతిశయదశాపన్నః ప్రభూత ఇతి. యచ్చోక్తం జీవస్యానన్దవికారత్వం సమ్భవతీతి — తదపి నోపపద్యతే — జీవస్య జ్ఞానానన్దస్వరూపస్యైకేన చిదాకారేణ మృద ఇవ ఘటాద్యాకారేణ పరిణామస్సకలశ్రుతిస్మృతిన్యాయవిరుద్ధః. సంసారదశాయాం తు కర్మణా జ్ఞానానన్దౌ సఙ్కుచితావిత్యుపపాదయిష్యతే. అతశ్చానన్దమయో జీవాదన్యః పరం బ్రహ్మ. ....

ఇతశ్చ జీవాదన్య ఆనన్దమయః.

౧౫॥ సూ. తద్ధేతువ్యపదేశాచ్చ॥ కో హ్యేవాన్యాత్ కః ప్రాణ్యాత్ యదేష ఆకాశ ఆనన్దో న స్యాత్ ఏష హ్యేవానన్దయాతీతి — ఏష ఏవ జీవానానన్దయతీతి జీవానామానన్దహేతురయం వ్యపదిశ్యతే — అతశ్చానన్దయితవ్యాజ్జీవాదానన్దయితాయమన్య ఆనన్దమయః పరమాత్మేతి విజ్ఞాయతే. ఆనన్దమయ ఏవాత్ర ఆనన్దశబ్దేనోచ్యత ఇతి చానన్తరమేవ వక్ష్యతే. ....

ఇతశ్చ జీవాదన్య ఆనన్దమయః.

౧౬॥ సూ. మాన్త్రవర్ణికమేవ చ గీయతే॥ *సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మేతి మన్త్రవర్ణోదితం బ్రహ్మైవానన్దమయ ఇతి గీయతే — తచ్చ జీవస్వరూపాదన్యత్ పరం బ్రహ్మ. తథాహి — *బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమితి జీవస్య ప్రాప్యతయా బ్రహ్మ నిర్దిష్టం.

చుర్యస్య ప్రతియోగికిమిత్యత్రాహ (తత్రైతావదితి) ప్రమాణాన్తరసిద్ధాన్యానన్దప్రతియోగికం ప్రాచుర్యమభిమతో మయట్ప్రత్యయస్య స్వయమన్యాన్తరసాధకత్వాభావాత్, బ్రహ్మణి దుఃఖసమ్బన్ధస్య ప్రమాణబాధితత్వాత్, జీవానన్దాల్పత్వస్య లోకసిద్ధత్వాచ్చ బ్రహ్మానన్దప్రాచుర్యప్రతియోగి జీవానన్దాల్పత్వమిత్యర్థాత్ సిద్ధమిత్యర్థః. జీవానన్దాల్పత్వస్య ప్రతియోగిత్వం న కేవలమర్థసిద్ధం — అపి తు కణ్ఠోక్తం చేత్యాహ (ఉచ్యతే చేతి) అయమర్థః — యది సజాతీయాల్పత్వం సమానాశ్రయం ప్రతియోగి — తద్వ్యాహతం. యది విజాతీయం సమానాశ్రయం — తత్ప్రమాణాన్తరాధీనసద్భావాసద్భావం అన్యాశ్రయమపి సజాతీయం విజాతీయం వా ప్రతియోగి — మానాన్తరాపనేయం. తత్ర యథా తేజఃప్రచురో గభస్తిమాలీత్యుక్తే తేజఃప్రాచుర్యస్య చన్ద్రాదిగతం సజాతీయతేజోమాన్ద్యం ప్రతియోగి — న తు గభస్తిమద్గతతిమిరాల్పత్వాది — తద్ధి ప్రమాణబాధితం — ఇతరత్ప్రమాణసిద్ధం. తారతమ్యవాచిశబ్దస్య సజాతీయప్రతియోగిజ్ఞాపనపరత్వం స్వారసికం — బలవత్తర ఇత్యుక్తే పురుషాన్తరబలం హి ప్రతియోగితయా ప్రతీయతే — న తు స్వగతం విజాతీయం జ్ఞానం. అతోऽన్తరజ్ఞత్వం విఫలం. ఏవం బ్రహ్మణి సమానాశ్రయమానన్దవిజాతీయదుఃఖాల్పత్వరూపం ప్రతియోగి శ్రుతినిషిద్ధం — అన్యాశ్రయసజాతీయాల్పత్వలక్షణం ప్రతియోగి శ్రుత్యైవ సిద్ధమితి. జీవస్యానన్దవికారత్వమనువదతి (యచ్చోక్తమితి) ఆనన్దవికారత్వం — మయడ్వాచ్యమిత్యర్థః. దూషయతి (తదపీతి) స్వరూపాన్యథాభావలక్షణవికారార్థత్వమేవ మయటోऽత్ర ప్రతిషిద్ధం — తచ్చాత్ర నాస్తీత్యర్థః. జ్ఞానానన్దాభావస్య స్వరూపం చేత్ కిం సంసారే జ్ఞానసఙ్కోచసమ్భవ ఇత్యత్రాహ (సంసారదశాయాం త్వితి) సూత్రార్థం ప్రకృతార్థేన సంగమయతి (అత ఇతి) ప్రసిద్ధతరముఖ్యార్థాసమ్భవే తదనుగ్రాహకహేత్వనురోధేన సమ్భవదనతిప్రసిద్ధముఖ్యార్థానుగ్రాహకహేతూనామనురోద్ధవ్యత్వమస్మిన్ప్రకరణే ప్రత్యేతవ్యమితి స్ఫుటం. ....

హేత్వన్తరం చాహ సూత్రకారః.

౧౫॥ సూ. తద్ధేతువ్యపదేశాచ్చ॥ పూర్వోక్తమానన్దప్రాచుర్యమప్యనేనోపపాదితం భవతి — అనితరసుకరమోక్షప్రదానక్షమత్వం హి నితరామానన్దహేతుర్భవతి. కిం చ — ధనప్రచురో హి పురుషోऽన్యస్మై తదభిప్రేతం ధనం దదాతీతి సూత్రతాత్పర్యం. అస్య సూత్రస్య విషయవాక్యమాహ (కో హ్యేవేతి) శ్రుతేరర్థమాహ (ఏష ఏవేతి) అన్యాత్ ప్రాణ్యాదితి భోగాపవర్గసుఖహేతుత్వముక్తం. యద్వా — సత్తాహేతుత్వం సుఖహేతుత్వం చోక్తం. పూర్వోక్త ఏవ సమ్యగర్థః. ఫలితహేతుమాహ (అతశ్చేతి) కర్మకర్త్రైక్యం న సమ్భవతీతి హేతుః. ఆనన్దశబ్దవాచ్యస్య హ్యానన్దయితృత్వముక్తం — న త్వానన్దమయస్యేత్యత్రాహ (ఆనన్దమయ ఏవేతి) ....

ఏవమానన్దమయపదప్రకృతిప్రత్యయార్థవిషయం సూత్రత్రయం ప్రవృత్తం. అథానన్దవల్లీమాదిమధ్యాన్తతోऽనుసన్ధాయార్థం నిర్ణేతుకామః ప్రథమముపక్రమస్థహేతుమవతారయతి (ఇతశ్చేతి)

౧౬॥ సూ. మాన్త్రవర్ణికమేవ చ గీయతే॥ అక్షరార్థమాహ (సత్యమితి) శబ్దేవార్థః — న కేవలం చ శబ్దః ఫలిత ఇతి జ్ఞాపయితుం పరశ్శబ్దః. తతః కిమిత్యత్రాహ (తచ్చేతి) బ్రాహ్మణస్థపరశబ్దప్రత్యభిజ్ఞానాయ పరం బ్రహ్మేత్యుక్తం. మాన్త్రవర్ణికస్య జీవాదన్యత్వం కథమిత్యత్రాహ (తథాహీతి) ప్రాప్యత్వమస్తు — తతః కిం మాన్త్రవర్ణికబ్రహ్మణో జీవాదన్యత్వ ఇత్యపేక్షాయాం బ్రాహ్మణమన్త్రయోర్ఘటకం వాక్యమాహ

*తదేషాభ్యుక్తేతి- తత్-బ్రహ్మ అభిముఖీకృత్య - ప్రతిపాద్యతయాపరిగృహ్య. ఋగేషా-అధ్యేతృభిరుక్తా. బ్రహ్మణోక్తస్యార్థస్యవైశద్యమనేనమన్త్రేణక్రియతఇత్యర్థః. జీవస్యోపాసకస్యప్రాప్యంబ్రహ్మతస్మాద్విలక్షణమేవ. అనన్తరంచ * తస్మాద్వాఏతస్మాదాత్మనఆకాశస్సమ్భూతఇత్యారభ్యోత్తరోత్తరైర్బ్రాహ్మణైర్మన్త్రైశ్చతదేవవిశదీక్రియతే. అతోజీవాదన్యఆనన్దమయః. ....

అత్రాహ- యద్యప్యుపాసకాత్ప్రాప్యస్యభేదేనభవితవ్యం- తథాపినవస్త్వన్తరంజీవాన్మాన్త్రవర్ణికంబ్రహ్మ- కింతుతస్యైవోపాసకస్యనిరస్తసమస్తావిద్యాగన్ధనిర్విశేషచిన్మాత్రైకరసంశుద్ధంస్వరూపం. తదేవ * సత్యంజ్ఞానమనన్తంబ్రహ్మేతిమన్త్రేణవిశోధ్యతే. తదేవచ *యతోవాచోనివర్తన్తే అప్రాప్యమనసాసహేతివాఙ్మనసాగోచరతయానిర్విశేషమితిగమ్యతే. అతస్తదేవమాన్త్రవర్ణికమితి తస్మాదనతిరిక్తఆనన్దమయఇతి. అతఉత్తరంపఠతి.

౧౭॥ సూ. ॥ నేతరోఽనుపపత్తేః॥ పరమాత్మనఇతరోజీవశబ్దాభిలప్యోముక్తావస్థోఽపినభవతిమాన్త్రవర్ణికః. కుతః.(అనుపపత్తేః) తథావిధస్యాత్మనోనిరుపాధికంవిపశ్చిత్త్వంనోపపద్యతే. ఇదమేవహినిరుపాధికంవిపశ్చిత్త్వం *సోకామయతబహుస్యాంప్రజాయేయేతి సత్యసఙ్కల్పత్వప్రదర్శనేనవివరిష్యతే. వివిధంపశ్యచ్చిత్త్వంహివిపశ్చిత్త్వం. పృషోదరాదిత్వాత్పశ్యచ్ఛబ్దావయవస్య యచ్ఛబ్దస్యలోపంకృత్వావ్యుత్పాదితోవిపశ్చిచ్ఛబ్దః. యద్యపిముక్తస్యవిపశ్చిత్త్వంసమ్భవతి- తథాపితస్యైవాత్మనస్సంసారదశాయామవిపశ్చిత్త్వమప్యస్తీతినిరుపాధికవిపశ్చిత్త్వం నోపపద్యతే. నిర్విశేషచిన్మాత్రతాపన్నస్యముక్తస్యవివిధదర్శనాభావాత్సుతరాంవిపశ్చిత్త్వంనసమ్భవతీతి.

(తదేషాభ్యుక్తేతి) తద్వ్యాచష్టే (తదితి)తత్పదంబ్రహ్మవాచి. అభిముఖీకరణంచేతసఏకాగ్ర్యమిత్యాహ(ప్రతిపాద్యతయేతి)ఏషేతి పదస్యవిశేష్యమాహ (ఋగితి) ఉక్తేతికర్తృతేపౌరుషేయత్వశఙ్కాస్యాదితితద్వ్యుదాసార్థమాహ (అధ్యేతృభిరితి) కిముక్తంభవతీత్యత్రాహ (బ్రాహ్మణేతి) శ్రుతీనామన్యోన్యాంప్రాధాన్యంకేచిద్వదన్తి- తద్వ్యుదాసార్థమాహ (బ్రాహ్మణోక్తేతి) బ్రాహ్మణోక్తార్థవిశదీకరణరూపోమన్త్రఇతి ప్రయోజకం సంగ్రహేణోక్తస్యవిస్తరేణకథనం, విస్మృతస్యప్రతిపత్తిసౌకర్యాయసంగ్రహేణకథన, మపివైశద్యావహం. నిత్యనిర్దోషత్వావిశేషాన్మన్త్రబ్రాహ్మణయోఃప్రాబల్యదౌర్బల్యవిభాగోఽనుపపన్నఇతిభావః. ఏవంమన్త్రోక్తస్యజీవబ్రహ్మభేదసిద్ధింఫలితాం దర్శయతి (జీవస్యేతి) ప్రాప్తురస్యోపాసకాత్మస్వరూపస్యప్రాప్యస్యపరబ్రహ్మణశ్చకథమైక్యమిత్యర్థః. మాన్త్రవర్ణికంబ్రహ్మజీవాదన్యదస్తు- ఆనన్దమయస్యతత్త్వంకథమిత్యత్రాహ (అనన్తరంచేతి) పూర్వస్మిన్ననన్తరసూత్రే- చశబ్దోహేతుసముచ్చయే. *వికారశబ్దాదితిసూత్రేస్వతన్త్రహేత్వన్తరాభావాత్ న-చశబ్దః. తద్ధి *ఆనన్దమయోఽభ్యాసాదితిసూత్రశేషం. ....

ఉత్తరసూత్రస్యశఙ్కామాహ (అత్రాహేతి) అత్ర- ఉపాసకప్రాప్యభేదేఽభిహితేసతీత్యర్థః. (తస్యైవేతి) కారణావిద్యా ఆచ్ఛాదికాఽవిద్యా, కార్యావిద్యావిక్షేపికాఽవిద్యాచ, బివక్షితాసమస్తశబ్దేన. గన్ధశబ్దేనాపారమార్థ్యంఫలితం. ఆపునస్సంబన్ధోవాఽభిప్రేతః. శుద్ధం- తిరస్కృతత్వలాన్వయరహితం. నిర్విశేషత్వమేవోపపాదయతి (తదేవేతి) జ్ఞానపదేననిర్విశేషత్వమర్థసిద్ధం- జ్ఞానస్యజ్ఞానాన్తరాశ్రయత్వాయోగాత్. వాఙ్మనసనివృత్తివచనాచ్చనిర్విశేషత్వసిద్ధిమాహ (తదేవచేతి) తదేవ-శుద్ధస్వరూపమేవ. ఉపాసకప్రాప్యభేదోఽవస్థాభేదేనాప్యుపపన్నఇతినజీవవిలక్షణత్వసిద్ధిరిత్యర్థః.

౧౭॥ సూ. ॥ నేతరోఽనుపపత్తేః॥ ఇతరశబ్దస్యసప్రతియోగికత్వాత్ పరమాత్మనఇత్యుక్తం. అనుపపత్తేరిత్యస్మిన్పదేపఞ్చమ్యర్థంపశ్చాద్వక్ష్యన్ననుపపత్తిస్వరూపమాహ(తథేతి) (నిరుపాధికంవిపశ్చిత్త్వమితి) కర్మవిశేషేన్ద్రియాద్యనపేక్షత్వంనిరుపాధికత్వం. ఇహాచోపాధ్యన్తరస్తిచేత్ సవక్తవ్యః- తదభావాదేవతదనుక్తిరితికేవలవిపశ్చిచ్ఛబ్దోనిరుపాధికంవిపశ్చిత్త్వమాహేత్యర్థః. నకేవలంనిరుపపదత్వాద్విపశ్చిత్త్వస్యనిరుపాధికత్వమర్థసిద్ధం- శ్రుతిసిద్ధమపీత్యాహ (ఇదమేవేతి) ముక్తస్యనిరుపాధికవిపశ్చిత్త్వంసంభవతీతిశఙ్కాయాంకింభవదభిమతముక్తస్యవిపశ్చిత్త్వాపపత్తిః- ఉతాన్యదభిమతస్యేతివికల్పమభిప్రేత్యస్వాభిమతస్యముక్తస్యతదనుపపత్తిరిదమెవేత్యాదిభాష్యేణోచ్యతే. విపశ్చిచ్ఛబ్దాజ్ఞాతేహిజీవేతదనుపపత్తిర్జ్ఞాస్యేతేత్యత్రాహ (వివిధమితి) తర్హివిపశ్యచ్చిదితివక్తవ్యమిత్యత్రాహ (పృషోదరాదిత్వాదితి) *పృషోదరాదీనియథోపదిష్టమితిపాణినిః. పృషచ్ఛబ్దావయవతకారలోపవద్యచ్ఛబ్దలోపః. పాణినివచనాస్తతమమునిభిఃకృతనిర్వాహత్వాదీదృశశబ్దానాం సాధుత్వస్యపాణిన్యభిమతత్వమనేనజ్ఞాతం భవతి- అతోవివిధంపశ్యచ్చేతనత్వంవిపశ్చిత్త్వమిత్యర్థః. చిచ్ఛబ్దస్యజ్ఞానవాచిత్వేవివిధంపశ్యచ్చిత్త్వమితిబహువ్రీహిః. స్వమతేముక్తస్యనిరుపాధికవిపశ్చిత్త్వాయోగఉక్తః. అథపరాభిమతముక్తస్యవిపశ్చిత్త్వాయోగమాహ (నిర్విశేషేతి)విపశ్చిత్త్వమాత్రమేవనసంభవతీత్యభిప్రాయేణసుతరామిత్యు

న కేనాపి ప్రమాణేన నిర్విశేషం వస్తు ప్రతిపాద్యత ఇతి చ పూర్వమేవోక్తం. *యతో వాచో నివర్తన్త ఇతి వాక్యం యది వాఙ్మనసయోర్బ్రహ్మణో నివృత్తిమభిదధీత- న తతో నిర్విశేషతాం వస్తునోఽవగమయితుం శక్నుయాత్ -అపి తు వాఙ్మనసయోస్తత్ర ప్రమాణతాం వదేత్ - తథా చ సతి తస్య తుచ్ఛత్వమాపద్యతే. *బ్రహ్మవిదాప్నోతీత్యారభ్య బ్రహ్మణో విపశ్చిత్త్వం, జగత్కారణత్వం, జ్ఞానానన్దైకతానతా, మితరాన్ప్రత్యానన్దయితృత్వం, కామాదేవ చిదచిదాత్మకస్య కృత్స్నస్య స్రష్టృత్వం, సృజ్యవర్గానుప్రవేశకృత తదాత్మకత్వం, భయాభయహేతుత్వం, వాయ్వాదిత్యాదీనాం ప్రశాసితృత్వం, శతగుణితోత్తరక్రమేణ నిరతిశయానన్దత్వం, మన్యత్వాప్యనేకం, ప్రతిపాద్య వాఙ్మనసయోర్బ్రహ్మణి ప్రవృత్త్యభావేన నిష్ప్రమాణకం బ్రహ్మ స్యాదితి భ్రాన్తజల్పితం. *యతో వాచో నివర్తన్త ఇతి యచ్ఛబ్దనిర్దిష్టమానన్దం *ఆనన్దం బ్రహ్మణో విద్వానిత్యానన్దశబ్దేన ప్రతినిర్దిశ్య తస్య బ్రహ్మసమ్బన్ధిత్వం బ్రహ్మణ ఇతి వ్యతిరేకనిర్దేశేన ప్రతిపాద్య తదేవ వాఙ్మనసాగోచరం విద్వానితి తద్వేదనమభిదధద్వాక్యం జరద్గవాదివాక్యవదనర్థకం వ్యాహతం చ స్యాత్. అతశ్శతగుణితోత్తరక్రమేణ బ్రహ్మానన్దస్యాతిశయేయత్తాం వక్తుముద్యుక్తస్యేయత్తాయా అభావాదేవ వాఙ్మనసయోస్తతో నివృత్తిః *యతో వాచో నివర్తన్త ఇత్యుచ్యతే- ఏవమియత్తారహితం బ్రహ్మణ ఆనన్దం విద్వాన్ కుతశ్చన న బిభేతీత్యుచ్యతే. కిం చ- అస్య మాన్త్రవర్ణికస్య విపశ్చితః *సోఽకామయతేత్యారభ్య వక్ష్యమాణస్య సఙ్కల్పావక్లృప్తజగజ్జన్మస్థితిజగదన్తరాత్మత్వాదేర్బ్రహ్మాత్మస్వరూపాదన్యత్వం సుస్పష్టమేవ.

క్తం. న సంభవతీత్యత్ర తత్ర శబ్దః సూత్రస్థపఞ్చమ్యా వ్యాఖ్యానం. న కేవలం పఞ్చ స్పష్టమాత్రాసంగతిః- సర్వప్రమాణవిరోధశ్చేత్యాహ (న కేనాపీతి) అర్థగుణనిషేధపరస్య సత్యజ్ఞానాదివాక్యస్య పరిహారః ప్రథమసూత్రోక్తోఽనుసన్ధేయః. *యతో వాచ ఇత్యస్య వాక్యస్య నిర్విశేషపరత్వం [illegible] (యతో వాచ ఇత్యాదినా) యదీత్యనుజ్ఞాన ప్రదర్శనం. [illegible] న కేవలమిన్ద్రియాగోచరత్వం- కింత్వనిష్టబోధకత్వం చేత్యభిప్రాయ[illegible] యన్నాహ (అపి త్వితి) కథమస్యానిష్టత్వమిత్యత్రాహ (తథా చ సతీతి) మనసోఽప్యగోచరత్వేన సర్వప్రమాణాగోచరత్వం నిర్ధంశ్చిత్వాత్ ప్రమాణా[illegible] గోచరత్వమప్యుపజీవ్య తుచ్ఛత్వమాపాదితం. కిం సర్వథా వాఙ్మనసనివృత్తిరుచ్యతే- ఉతేయత్తాగోచరవాఙ్మనసనివృత్తిః. ద్వితీయశ్చేత్ సోఽస్మాభిరుపపాద్యత ఇతి ప్రథమశ్చేత్ తుచ్ఛత్వముక్తం. *బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమితి పూర్వాపరవాక్యవిరోధాత్ బ్రహ్మణస్తుచ్ఛత్వం వ్యాహతమిత్యత్రాహ (బ్రహ్మవిదితి) వ్యాహతార్థం శ్రుతిర్న ప్రతిపాదయతీతి చేత్ నిర్విశేషపరత్వే తత్తుల్యమిత్యభిప్రాయేణ తద్వాక్యప్రతిపన్నాన్ గుణానాహ (విపశ్చిత్త్వమిత్యాదినా) *బ్రహ్మణా విపశ్చితా *ఆకాశస్సంభూతః *రసో వై సః *ఏష హ్యేవానన్దయాతి *సోఽకామయత బహు స్యాం ప్రజాయేయ *తదనుప్రవిశ్య *అథ సోఽభయం గతో భవతి *భీషాస్మాద్వాతః పవతే *స ఏకో మానుష ఆనన్ద ఇత్యేతేషాం వాక్యానామర్థో విపశ్చిత్త్వమిత్యాదినోక్తః (శతగుణితోత్తరక్రమేణేతి) నిర్విశేషత్వం వివక్షితం చేత్ గుణాపకర్షో వాచ్యః- గుణప్రకర్షముక్త్వా వాఙ్మనసనివృత్త్యభిధానభూమ్న ఇవ [illegible] ప్రాయః.(అన్యచ్చేతి) ఆదిత్యమణ్ణలాన్తర్వర్తిత్వాదికం వివక్షితం. ఏవం పూర్వాపరవాక్యవ్యాహతిపరిహారార్థం స్వరూపమనుక్త్వా యతే చేత్ తద్వన్- గుణాశ్చ స్వీకార్యా ఇత్యుక్తం భవతి. ఏవం ప్రకరణవిరోధ ఉక్తః. అథ స్వవాక్యవిరోధమాహ (యతో వాచ ఇతి) యచ్ఛబ్దనిర్దిష్టమానన్దమిత్యత్ర *యద్ ప్రమాణః *యతో న వేదా ఇతి సన్తత్సుజాతోక్తశ్లోకద్వయైకార్థ్యమనుసన్ధేయం. వ్యతిరేకనిర్దేశేన- భేదనిర్దేశేన. వైయధికరణ్యేనేత్యర్థః. యచ్ఛబ్దేనానన్దనిర్దేశః, ఆనన్దశబ్దేన ప్రతినిర్దేశః, బ్రహ్మసంబన్ధిత్వనిర్దేశః, వాగవిషయత్వే వ్యాహతాన్యపి- విద్వానితి వేదనాభిధానం మనోగోచరత్వాభావే వ్యాహతం స్యాదిత్యర్థః. (అనర్థకం వ్యాహతం చ స్యాదితి) అనర్థకం- వ్యాహతార్థం స్యాత్. వ్యాహతిపరిహారాయ [illegible] బ్రహ్మనశబ్దవాచ్యం తీదం సముద్రఘోషాదివద్వాక్యమేవ స్యాదిత్యర్థః. వాక్యత్వే వ్యాహతిరసవాక్యత్వేఽభావః. బ్రహ్మణోఽశబ్దగోచరత్వం బ్రహ్మనశబ్దగోచరమిత్యనేనాపి శబ్దేన వ్యాహతం స్యాదితి చాభిప్రాయః. *సత్యం జ్ఞానమితి స్వరూపస్య సత్యత్వం కణ్ఠోక్తం- సగుణానాం- అత ఏవ నిషేధ ఇతి చేత్. న- తత్ర సత్యపదేన హ్యవికారిత్వముక్తం- న తు మిథ్యాత్వవ్యావృత్తిః. మిథ్యాత్వవ్యావృత్తిరుక్తాప్యత్ర- తథాపి గుణానాం చ సత్యత్వం కరపన్నం- ప్రమాణసిద్ధత్వాత్ ప్రామాణికత్వం హి సత్యత్వం. కిం చ - గుణానాం సత్యత్వం కణ్ఠోక్తం *సత్యకామస్సత్యసంకల్పః *త ఇమే సత్యాః కామాః *నిత్యాంశ్చ సత్యాన్ కామాన్ ఇత్యాదిభిః - అతస్స్వరూపవద్గుణా అపి స్వీకార్యాః- ప్రమాణోపపత్తిసామ్యాత్. అతో వాఙ్మనసనివృత్తిర్న నిర్విశేషత్వసాధనా. నను సత్యశబ్దేన ముఖ్యవృత్త్యా ప్రతిపాద్యతే బ్రహ్మ- అపి తు లక్షణయా - అతో *యతో వాచ ఇతి ముఖ్యవృత్తివిషయనిషేధ ఇతి విషయవిభాగాన్న వ్యాహతిరితి చేన్న- నివర్తన్త ఇత్యేకస్య వాక్యస్య ముఖ్యత్వాయానేకవాక్యలక్షణాశ్రయణాయోగాత్. భూయసాం స్యాద్బలీయస్త్వమితి న్యాయాదేకవాక్యస్వారస్యభఙ్గేనానేకవాక్యస్వారస్యం హ్యనువర్తనీయం. కిం చ-అత్ర *న హింస్యాత్సర్వా భూతాని *అగ్నీషోమీయం పశుమాలభేతేతివద్విషయవిభాగేనోభయముఖ్యత్వం సిధ్యతి చేత్ తదేవ హి యుక్తం- లోకే చ గామానయ బలీవర్దం వినేతి విషయవిభాగో ముఖ్యత్వానురోధీ దృశ్యతే. అవిరుద్ధార్థక ఇత్యపేక్షాయాం విషయవిభాగం దర్శయతి (అత ఇతి) వాఙ్మనసనివృత్తిరస్తి చేత్ కథం వేదనవచనమిత్యత్రాహ (ఏవమితి) ఇయత్తారహితత్వేన వేదనముచ్యత ఇత్యర్థః. *అనుపపత్తేస్తు న శారీర ఇతి సూత్రపదస్య విపశ్చిచ్ఛబ్దోక్తసర్వజ్ఞత్వానుపపత్తిరర్థ ఉక్తః. అథ సర్వశక్తిత్వానుపపత్తిమర్థాన్తరమాహ (కిం చేతి) ఇదం సూత్రం మాన్త్రవర్ణికసూత్రోక్తహేత్వన్యథాసిద్ధిపరిహారపరతయా తచ్ఛేషమితి స్వతన్త్రహేతుపరత్వాభావాత్ చకారాప్రయోగః.......................................

*ఇతశ్చోభయావస్థాత్ప్రత్యగాత్మనోఽన్య ఆనన్దమయః.

౧౮॥ సూ. ॥ మూ ॥ భేదవ్యపదేశాచ్చ॥ ॥ భా ॥ *తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశస్సమ్భూతః* ఇత్యారభ్య *అన్నమయ* ఇతి ప్రకృతస్య ... ప్రాణమనోభ్య ఇవ జీవాదపి తస్య భేదం వ్యపదిశతి *తస్మాద్వా ఏతస్మాద్విజ్ఞానమయాదన్యోఽన్తర ఆత్మాఽఽనన్దమయ* ఇతి. అతో జీవాద్భేదస్య వ్యపదేశాచ్చాయమానన్దమయ ఆనన్దమయోఽన్య ఏవేతి జ్ఞాయతే. ....

ఇతశ్చ జీవాదన్యః.

౧౯॥ సూ. ॥ మూ ॥ కామాచ్చ నానుమానాపేక్షా॥ ॥ భా ॥ జీవస్యావిద్యాపరవశస్య జగత్కారణత్వే హ్యనర్హణీయా ఆనుమానికప్రధానాదిశబ్దాభిధేయాచిద్వస్తుసంసర్గాపేక్షా- తథైవ హి చతుర్ముఖాదీనాం కారణత్వం. ఇహ చ *సోఽకామయత బహు స్యాం ప్రజాయేయ* ఇత్యచిత్సంసర్గరహితస్య స్వకామాదేవ విచిత్రచిదచిద్వస్తునస్సృష్టిః * ఇదం సర్వమసృజత యదిదం కిం చ* ఇత్యామ్నాయతే - అతోఽస్యానన్దమయస్య జగత్సృజతో నానుమానికాచిద్వస్తుసంసర్గాపేక్షా ప్రతీయతే. ....

ఇతశ్చ జీవాదన్య ఆనన్దమయః.

౨౦॥ సూ. ॥ మూ ॥ అస్మిన్నస్య చ తద్యోగం శాస్తి॥ ॥ భా ॥ (అస్మిన్) ఆనన్దమయే. (అస్య) జీవస్య. (తద్యోగం) ఆనన్దయోగం. (శాస్తి) శాస్త్రం *రసో వై సః రసం హ్యేవాయం లబ్ధ్వాఽఽనన్దీ భవతీతి. రసశబ్దాభిధేయానన్దమయలాభాదయం జీవశబ్దాభిలపనీయ ఆనన్దీ భవతీత్యుచ్యమానే- యల్లాభాద్యయమానన్దీ భవతి స సప ఏవేత్యనుస్మృతః కో ప్రతీతీత్యర్థః. ఏవమానన్దమయః పరం బ్రహ్మేతి నిశ్చితే సతి *య ఏష ఆకాశ ఆనన్దః *విజ్ఞానమానన్దం బ్రహ్మే*త్యాదిష్వానన్దశబ్దేనానన్దమయ ఏవ పరామృశ్యతే- యథా విజ్ఞానశబ్దేన విజ్ఞానమయః.

ఏవమనేన సూత్రద్వయేనోపక్రమస్థహేతురనుసంహితః అథ మధ్యగతం స్ఫుటతరం హేతుమనుసంధత్తే ఽనన్తరసూత్రేణ ఆనన్దమయస్య జీవాదన్యత్వం స్వవాక్యైకదేశమయడన్తపదవాచ్యతిరిక్తాయానన్దయోగేన ప్రకృతసూత్రేణోపపాదితం- అతోఽత్ర స్వవాక్యస్థహేతుశ్చోక్తో భవతి

౧౮॥ సూ ॥ మూ ॥ భేదవ్యపదేశాచ్చ॥ ॥ శ్రు ॥ యది జీవాత్మస్వరూపం శుద్ధావస్థం బ్రహ్మ- తర్హ్యన్నమయాదేరివ తస్యాపి కావస్థాయాం భేదవ్యపదేశో న సంభవతి- తస్మాదన్నమయాదిష్విప జీవే నైక్యం బ్రహ్మణో న సంభవతీత్యర్థః. విజ్ఞానశబ్దస్యాన్తఃకరణపరత్వానుపపత్త్యాదికం పూర్వోక్తమిహానుసన్ధేయం ....

అథోపసంహారస్థహేతుమాహ

౧౯॥ సూ ॥ మూ ॥ కామాచ్చ నానుమానాపేక్షా॥ ॥ శ్రు ॥ ప్రకృతిప్రధానవ్యావృత్తిపరమిదం సూత్రం వ్యాఖ్యాతం - తత్ప్రయోఽఽతిదుష్టత్వాన్నానూద్య దూషితః, పూర్వాధికరణే అచిద్వ్యావృత్తిః కృతా, ప్రధానశఙ్కాహేతుశ్చాస్మిన్ననువాకే నాస్తి, అపేక్షాశబ్దో యథ్యంచ స్యా, దితి (జీవస్యేతి) అత్ర నియమనిదర్శన పెక్షత్వే స్వరూపపరిణామప్రసఙ్గః - దేహాతిరిక్తాచిదపేక్షత్వం దేవాది సృష్టౌ చతుర్ముఖాదీనామప్యస్తి- అత స్తత్పరిహారార్థమాహ (ఇహ చేతి) సంకల్పహేతుభూతకరణకలేబరావస్థాచిత్సంసర్గాపేక్షా నేత్యర్థః ....

దేహానపేక్షం సత్యసంకల్పత్వ కార్యం న ప్రత్యభావిర్భూతగుణాష్టకస్య ముక్తస్యాపి శ్రూయత ఇతి శఙ్కాం పరిహరన్ * సోఽకామయతే*తి వాక్యాదుపరితనహేత్వన్తరమాహ

౨౦॥ సూ ॥ మూ ॥ అస్మిన్నస్య చ తద్యోగం శాస్తి॥ ॥ శ్రు ॥ కిస్మిన్కస్య కేన యోగం కిం శాస్తీత్యపేక్షాయాముత్తరార్థమాహ (అస్మిన్నానన్దమయ ఇతి) అస్మిన్నితి విషయసప్తమీ- బ్రహ్మానుభవరూపానన్దస్య హ్యవచ్ఛేదకం బ్రహ్మ శాస్తిశబ్దార్థః కః- శాస్త్రం కిం- ఏతస్యా శ్రౌతార్థస్య హేతుత్వం కథమిత్యత్రాహ (రసో వై స ఇతి) *రసో వై స ఇతి శాస్త్రముక్తం ఉచ్యమాన ఇతి శాస్త్రశబ్దార్థ ఉక్తః హేతుత్వముపపాదయతి (యల్లాభాదితి) హేతుత్వస్యాస్ఫుటతరత్వాత్ సూత్రే హేతుత్వానిర్దేశ ఇత్యభిప్రాయేణానన్యత్వతో ప్రతీత్యుక్తం మానత్రివర్ణకసూత్రే హి హేతుత్వానిర్దేశస్యాయమేవాభిప్రాయః కథమానన్దమయే జీవస్యానన్దయోగం వదతి శాస్త్రం- ఆనన్దే హ్యానన్దయోగం వదతీతి శఙ్కాయామానన్దానన్దమయశబ్దయోరేకవిషయత్వమాహ (ఏవమితి) కథమానన్దశబ్దస్యానన్దమయవాచిత్వమిత్యపేక్షాయాం విజ్ఞానశబ్దనిర్వాహ పూర్వోక్తన్యాయమిహాతిదిశతి (యథా విజ్ఞానేతి) అత్ర పూర్వోక్తహేతవోఽనుసన్ధేయాః స్వరూపస్యానుకూలవేదనీయత్వాదానన్దశబ్దో ధర్మిపరః - ధర్మపరత్వేఽప్యపర్యవసానాద్ధర్మిపర ఇతి భావః వ్యతిరేకనిర్దేశం హేతుమాహ

అత ఏవ * [illegible] అత ఏవచ * ఆనన్దమయమాత్మానముపసఙ్క్రామతీతి [illegible] అన్నమయాదీనాం * అన్నం బ్రహ్మేతి వ్యజానాత్ * ప్రాణో బ్రహ్మేతి వ్యజానాత్ * మనో బ్రహ్మేతి వ్యజానాత్ * విజ్ఞానం బ్రహ్మేతి వ్యజానాత్ ఇతి ప్రతిపాదనాత్ * ఆనన్దో బ్రహ్మేత్యప్యానన్దమయస్యైవ ప్రతిపాదనమితి విజ్ఞాయతే తత ఏవ చ తత్రాపి * ఆనన్దమయమాత్మానముపసఙ్క్రామతీత్యుపసంహృతం అతః ప్రధానశబ్దాభిలప్యాదర్థాన్తరభూతస్య పరస్య బ్రహ్మణో జీవశబ్దాభిలపనీయాదపి వస్తునోఽర్థాన్తరత్వం సిద్ధమ్ ఆనన్దమయాధికరణం సమాప్తమ్

(అత ఏవేతి) అత ఏవ ఆనన్దానన్దమయశబ్దయోరేకవిషయత్వేనైవేత్యర్థః హేత్వన్తరమాహ (అత ఏవేతి) స్థానప్రమాణమాహ (ఉత్తరీచేతి) పూర్వానువాకే ఏతదనువాకోర్ధ్వభాగే చ మయడన్తపదవిశిష్టానామన్నమయ ప్రాణమయ [illegible] ప్రకరణే ఆనన్దశబ్దేన ప్రతిపాదనాదానన్దమయ ఏవానన్దశబ్దవాచ్య ఇత్యర్థః ఆనన్దశబ్దవాచ్యస్య పరమాత్మత్వం వాపరాఙ్గీకృతం * తద్ధేతువ్యపదేశాచ్చ * అస్మిన్నస్య చ తద్యోగం శాస్తీతి సూత్ర [illegible] పూర్వత్ర సామాన్యేన సమస్తసుఖహేతుత్వం ఉత్తరత్ర మోక్షసుఖహేతుత్వం చోక్తమితి తదా * కో హ్యేవాన్యాత్కః ప్రాణ్యాత్ ఇత్యత్రాన్యాత్ ప్రాణ్యాదితిపదాభ్యాం సత్తాహేతుత్వం సుఖహేతుత్వం చోక్తం భవతి యద్వా పూర్వవాక్యముపాయపరం ఏతద్ధ్యేవేయం [illegible] * ఆనన్దయాతి * రసో వై స ఇతి తాదృశత్వప్రతీతేః తదా అన్యాత్ ప్రాణ్యాదితిపదాభ్యాం సాంసారికసుఖహేతుత్వం మోక్షసుఖహేతుత్వం చోక్తం భవతి అథవా అన్యాదితి సత్తాహేతుత్వం ప్రాణ్యాదిత్యవిశేషేణ [illegible] సకలసుఖహేతుత్వం [illegible] ముపసంహరతి (అత ఇతి) జీవసాధారణాధికరణం శరీరసమ్బన్ధః [illegible] వికారశ్రవణం ప్రాప్యత్వానన్త్యాదీనామవశ్యం భేదేనోపపత్తిః జ్ఞానస్వరూపత్వాద్యసమ్భవః [illegible] గుణవిశిష్టస్యానన్దమయస్య ప్రత్యగాత్మవ్యతిరిక్తత్వే హేతుః స్వతస్సిద్ధ [illegible] ఆనన్దయితృత్వం భయాభయహేతుత్వం [illegible] ప్రకాశిత్వత్వం ప్రాప్యత్వం నిరుపాధికవిపశ్చిత్త్వం [illegible] జగత్కారణత్వం [illegible] విజ్ఞానమయాజ్జీవాత్ భేదవ్యపదేశః కరణకళేబరాద్యనపేక్షసత్యసఙ్కల్పత్వం [illegible] నిరతిశయభోగ్యత్వం చ [illegible] శరీరశరీరి [illegible] నిరుపాధికత్వం ప్రసాద్యత్వం ప్రాచుర్యసమ్భవః [illegible] భేదవ్యపదేశస్యావశ్యం [illegible] నిర్వాహ [illegible] ప్రా [illegible] రూపతో ధర్మతశ్చ జ్ఞానత్వేన [illegible] పూర్వపక్షయ [illegible] హేతవః * [illegible] తత్ర [illegible] శోధ్యత్వం వికార [illegible] ప్రధాన [illegible] రూపణం చాప్యన [illegible] న [illegible] రూపణాదాపరూపాస్యాత్ [illegible] వచనతయా [illegible] హేతుః పరా [illegible] బ్రహ్మవాదతన్మిరాసస [illegible]

[illegible] యేతు [illegible] శబ్దాభ్యాసాదిత్య [illegible] రణవిషయత్వాన్నిరతిశయానన్దవిషయత్వాచ్చేతివక్తవ్యం అత్ర హేత్వన్తరసా [illegible] హేతుత్వే [illegible] హేతుత్వపరత్వేయుక్తం * నేతరోఽనుపపత్తేః [illegible] జీవాన్యత్వోపపాదన యుక్తం నిరతిశయానన్దయోగి [illegible] సంసారిత్వ [illegible] వాత్ * భేదవ్యపదేశాచ్చేతి సూత్రస్యాపి * రసం హ్యేవాయం లబ్ధ్వానన్దీ భవతీతి [illegible] భేదోపపాదకత్వముక్తం అతోఽపి విజ్ఞానమయ [illegible] ఇత్యన్యత్వవ్యపదేశస్యైవ హేతుత్వోపపరత్వమత్యన్తోచితం భేదవ్యపదేశ [illegible] * కామాచ్చేత్యాదిసూత్ర [illegible] ప్రధాన [illegible] పరం [illegible] శబ్దవైయర్థ్యాత్ నిరతిశయానన్దయోగిన ప్రధానత్వశఙ్కాయా హేత్వభావాత్ తృతీయ [illegible] పర [illegible] ఏకరూపార్థవాచిత్వం యుక్తం * యదా హ్యేవైష ఇత్యాదివాక్యవిషయ [illegible] నిర్వాహ [illegible] యం —— యాదవప్రకాశీయే చాభ్యాసాదితి పదస్య [illegible] విజ్ఞానమయపర్యాయేపి * [illegible] విజ్ఞానం బ్రహ్మ చేద్వేదేతి [illegible] హేత్వనైకాన్త్యాత్ * తద్ధేతువ్యపదేశాచ్చేత్యస్య ప్రాచుర్యస్య హేతు [illegible] యుక్తః తద్విషయస్య * ఏష హ్యేవానన్దయాతీతివాక్యస్యానన్దహేతుత్వప్రతిపాదకస్య ప్రాచుర్య హేతువ [illegible] ప్రకృతస్య సాధ్యస్య హేత్వన్తరవాచిత్వాభావేన [illegible] చ * నేతరః * భేదవ్యపదేశాదిత్యనయోరనుపపత్తిః [illegible] * కామాచ్చేత్యాదిసూత్రే [illegible] * అధీహి భగవో బ్రహ్మేతి బ్రహ్మవిషయాయాం విద్యాయాం * సైషా భార్గవీ వారుణీ విద్యా పరమే వ్యోమన్ ప్రతిష్ఠితేతి పరమవ్యోమవిషయత్వావగమాత్, పరమాకాశస్య చాచేతనస్య ప్రధానావిలక్షణత్వాదచేతనస్య స్వకార్యాపేక్షయా కారణత్వసమ్భవాచ్చ బ్రహ్మశబ్దవాచ్యం ప్రధానమిత్యాశఙ్కానిరాక్రియత ఇతి యదుక్తం తదయుక్తం పరమవ్యోమప్రతిష్ఠితత్వమాత్రేణ తద్విషయత్వాసిద్ధేః [illegible] బ్రాహ్మణభాగే [illegible] వేదవిద్యాప్రతిష్ఠితేత్యుక్తత్వస్యాన్తర్దేశ ప్రతిపాదకత్వం * పరమే వ్యోమన్ సోఽశ్నుతే సర్వాన్కామాన్సహ బ్రహ్మణా విపశ్చితేతి పరమాకాశస్య బ్రహ్మాధారత్వావగమాత్తస్య బ్రహ్మత్వశఙ్కానిరాకరణమస్మిన్ సూత్రే క్రియత ఇత్యప్యయుక్తం * మాన్త్రవర్ణికమేవ చ గీయత ఇతి మన్త్రవర్ణవిషయాకుర్వతా సూత్రేణైవా

యద్యపిమన్దపుణ్యానాంజీవానాంకామాజ్జగత్సృష్టిరతిశయితానన్దయోగో
భయాభయహేతుత్వమిత్యాదినసమ్భవతి- తథాపివిలక్షణపుణ్యానామాదిత్యే
న్ద్రప్రజాపతిప్రభృతీనాం సమ్భవత్యేవేతీమామాశఙ్కాంనిరాకరోతి.

౨౧॥ సూ. అన్తస్తద్ధర్మోపదేశాత్॥ ఇదమామ్నాయతేచ్ఛాన్దోగ్యే *య
ఏషోన్తరాదిత్యే హిరణ్మయఃపురుషోదృశ్యతే హిరణ్యశ్మశ్రుర్హిరణ్యకేశ ఆప్రణఖాత్సర్వఏవ సువర్ణ

స్యాశఙ్కాయాః ప్రతిహతోదయత్వాత్. నాపిసత్యత్వజ్ఞానత్వత్రివిధపరిచ్ఛేదవిరహోదయఃపరమాకాశస్యసామర్థ్యేనసంభవన్తి. అపేక్షాశబ్దైశ్చ
గ్యంచపూర్వవత్. చరమసూత్రమప్యేవంవ్యాఖ్యాతం-అస్మిన్నస్యాణి ప్రతిబుద్ధస్యాస్యజీవస్యతద్యోగంపరమాత్మప్రాప్తిందర్శయతి *సోశ్నుతేస
ర్వాన్కామాన్సహ బ్రహ్మణావిపశ్చితేతి, తథా *యదాహ్యేవైషఇత్యాదివాక్యైస్తస్యాస్మిన్ప్రతిష్ఠాంగతస్యాస్య *అథసోభయంగతోభవతీతి బ్రహ్మ
ప్రాప్తిరుచ్యత,ఇతి. తదనుపపన్నం- మన్త్రవర్ణోదితాయాఃపరమాత్మవిదన్తప్రాప్తేః *మాన్త్రవర్ణికమేవచగీయతఇతిసూత్రేణైవదర్శితత్వాదిహతదు
క్త్యనపేక్షణాత్. యదాహ్యేవైషఇత్యాదివాక్యోక్తాభయప్రాప్తిహేతుత్వంచ *తద్ధేతువ్యపదేశాచ్చేతిసూత్రేణైవదర్శితమితీహతదుక్తిరనపేక్షితా.
తద్విషయభూతవాక్యోక్తమానన్దయిత్వంహిమోక్షానన్దహేతుత్వం- మోక్షానన్దశ్చసంసారభయనివృత్తిపూర్వకః. తస్మాదానన్దయిత్వవాక్యాస
న్తరవాక్యోక్తమభయప్రాప్తిహేతుత్వంమోక్షప్రదత్వాన్తర్భూతమితినపృథక్తత్తుః. *అనన్దయాతీతివాక్యే ఆనన్దహేతుత్వముక్తం - బ్రహ్మప్రా
ప్తస్యైవచానన్దః అతోస్మిన్వాక్యేఽభయశబ్దవాచ్యబ్రహ్మప్రాప్తిరుచ్యతఇతిచేన్న- తస్యబ్రహ్మశబ్దసామానాధికరణ్యాభావాత్, *అథతస్యభయం
భవతీత్యుక్తభయాభావప్రాప్తేరేవ *అథసోభయంగతోభవతీత్యుచ్యమానత్వాచ్చ. అతోభయనివృత్తిపూర్వకనిరతిశయానన్దహేతుత్వం *తద్ధే
తువ్యపదేశాదిత్యన్తర్భూతమితినపృథగ్వక్తవ్యం- అతోమోక్షప్రదత్వేఽభిహితేముక్తప్రాప్యత్వకథనం ప్రాప్తేర్నిరతిశయానన్దత్వరూపవిశేషకథనం
చాత్యన్తాపేక్షితమితితదేవవక్తవ్యం. అతఃసూత్రాణాంయథోక్తఏవార్థః. సమాప్తమానన్దమయాధికరణమ్……………………

అథాన్తరసఙ్గతిమాహ (యద్యపీతి) కారణవాదివాక్యానాంపరమాత్మపరత్వంహినిరూప్యతే-కారణవాక్యత్వాభావేకథం
అన్తరాదిత్యవిద్యాత్రనిరూప్యతఇతిచేత్. ఉచ్యతే- ఆనన్దమయాధికరణశేషతయేతి. కథముపనిషద్భేదేసత్యపితచ్ఛేషతయానిరూప
ణం. ఇత్థం- ఆనన్దవల్ల్యాం *సయశ్చాయంపురుషేయశ్చాసావాదిత్యేసఏకఇత్యానన్దమయస్యైవాదిత్యమణ్డలవర్తిత్వముక్తం- ఛాన్దో
గ్యశ్రుతిపఠితస్యాదిత్యాన్తర్వర్తినోదేహసంబన్ధేన జీవానతిరేకేసత్యానన్దవల్ల్యామపిజీవానతిరిక్త ఆదిత్యాన్తర్వర్తిపురుషఉక్తః స్యాది
త్యానన్దమయోజీవఏవేతిశఙ్కాయాం తచ్ఛేషత్వేనోత్తరాధికరణారమ్భఇతి. అధికరణశేషత్వఉక్తన్యాయావిషయభూతోపనిషద్భేదహే
తుకః. నను *తస్యైషఏవశారీరఆత్మేతివాక్యప్రతిపన్నశరీరసంబన్ధస్యపరిహృతత్వాత్ శారీరత్వశ్రవణహేతుకజీవత్వశఙ్కానోపపద్యత
ఇతిచేత్. ఉచ్యతే-తత్రహ్యన్నమయాదీనాంశరీరత్వముక్తం- నహితేప్రత్యేకంకరచరణాదిసంస్థానవన్తః, తైస్సమ్బన్ధశ్చాధిష్ఠాతృధిష్ఠే
యభావలక్షణశ్శేషశేషిభావలక్షణోవాయేనకేనాపిప్రకారేణోపపద్యతే,. అత్రతు *హిరణ్యశ్మశ్రుర్హిరణ్యకేశఇత్యాదినాకరచర
ణాదిసంస్థానకంశరీరంశ్రూయతే- తస్యచకర్మకృతత్వంలోకప్రసిద్ధం. అతఉపకరణోపకరణిత్వలక్షణస్సంబన్ధశ్చార్థసిద్ధః. నను తత్రా
ప్యన్నమయస్యాత్మత్వశ్రవణాదాత్మప్రతిసంబన్ధినః శరీరస్య కరచరణాదిమత్త్వాత్తత్ప్రతిజీవత్వశఙ్కాపితత్రైవనిరస్తేతిచేన్న- ప్రాణమ
యాదీనాంకరచరణాదిమత్త్వాభావాత్, అన్నమయస్యతుతథావిధత్వేసత్యపితంప్రతివిజ్ఞానమయస్యైవశరీరిత్వాత్,. విజ్ఞానమయం
ప్రతిశరీరిణఆనన్దమయస్యకరచరణాదిమచ్ఛరీరకత్వాభావాత్ శరీరమాత్రేణసంబన్ధమాత్రనిబన్ధనశఙ్కైవతత్రనిరస్తా- అత్రత్వానన్దమ
యస్యైవాదిత్యాన్తర్వర్తినఃకరచరణాదిమత్త్వంప్రతీయతే- అతఃపూర్వాధికరణే శరీరమాత్రేణసంబన్ధమాత్రశ్రవణాదుత్థితాయాం
జీవత్వశఙ్కాయాంనిరస్తాయాంపునఃకరచరణాదిసంస్థానకదేహవిశేషేణోపకరణోపకరణిత్వలక్షణసంబన్ధవిశేషావగమేన జీవత్వశఙ్కా
స్యాదితితన్నిరాసార్థమానన్దమయాధికరణశేషత్వేనైతదధికరణారమ్భఇతి. అయమర్థోయద్యపీత్యాదిసఙ్గతిగ్రన్థేఽభిప్రేతః.

౨౧॥ సూ. అన్తస్తద్ధర్మోపదేశాత్॥ విషయందర్శయతి (ఇదమితి) యఏషఇతిప్రసిద్ధవన్నిర్దేశాన్మానుపాదరూపతాశ
ఙ్కా- అస్యార్థస్యప్రమాణాన్తరాప్రాప్తత్వాత్- *యదాగ్నేయోష్టాకపాలఇతివత్. ఆదిత్యశబ్దః *దిత్యదిత్యాదిత్యపత్యుత్తరపదాణ్ణ్యఇతిణ్యప్ర
త్యయాన్తోమణ్డలవాచీ- * యఏషఏతస్మిన్మణ్డలేపురుషోయశ్చాయందక్షిణేక్షన్నితిబృహదారణ్యకే, * యఏషఏతస్మిన్మణ్డలేర్చిషిపురుషఇతితైత్తిరీయ
కే, చపురుషస్యమణ్డలవర్తిత్వశ్రవణాత్. హిరణ్మయశబ్దోరమణీయత్వపరః- *హిరణ్మయఇతిరూపసామాన్యాత్ చన్ద్రముఖవదితిహివాక్యకారః. దృశ్య
తే - యోగిభిరిత్యర్థః- *దృశ్యతేత్వగ్ర్యయాబుద్ధ్యాసూక్ష్మయాసూక్ష్మదర్శిభిరితిశ్రుత్యైకార్థ్యాత్. *యఏవంవేదేత్యుత్తరత్రోపాసనవిధానాదు
పాసనార్థమారోపితరూపపరమిదం వాక్యమితినాశఙ్కనీయం - *నసందృశేతిష్ఠతిరూపమస్యేత్యుక్త్వా *హృదామనీషామనసాభిక్లృప్తోయఏనంవిదుర
మృతాస్తేభవన్తీతి,*యదాపశ్యఃపశ్యతేరుక్మవర్ణమితిప్రకరణే *మనసాతువిశుద్ధేనేతి, చవిశుద్ధమనోగ్రాహ్యత్వేనోక్తేః. ఆరోపితాకారోహిదుష్టమ
నోగ్రాహ్యః. నచ * రూపమస్యేతిస్వరూపముచ్యతే- షష్ఠీస్వారస్యభఙ్గప్రసఙ్గాత్. అతోవిగ్రహవిశిష్టస్యవిశుద్ధమనోగ్రాహ్యత్వాద్విగ్రహాకార

స్తస్య యథా కప్యాసం పుణ్డరీకమేవమక్షిణీ తస్యోదితి నామ స ఏష సర్వేభ్యః పాప్మభ్య ఉదితః ఉదేతి హ వై సర్వేభ్యః పాప్మభ్యో య ఏవం వేద తస్యర్క్చ సామ చ గేష్ణౌ ఇత్యధిదైవతమథాధ్యాత్మమపి అథ య ఏషోన్తరక్షిణి పురుషో దృశ్యతే సైవర్క్ తత్సామ తదుక్థ్యం తద్యజుస్తద్బ్రహ్మ తస్యైతస్య తదేవ రూపం యదముష్య రూపం యావముష్య గేష్ణౌ తౌ గేష్ణౌ యన్నామ తన్నామేతి. తత్ర సన్దిహ్యతే- కిమయమక్ష్యాదిత్యమణ్డలాన్తర్వర్తీ పురుషః పుణ్యోపచయనిమిత్తైశ్వర్య ఆదిత్యాదిశబ్దాభిలప్యో జీవ ఏవ- ఆహోస్విత్ తదతిరిక్తః పరమాత్మేతి. కిం యుక్తం.

మౌర్ఖ్యం. కించ- దృశ్యత ఇతి వర్తమానవ్యపదేశాచ్చ ఉపాసనాయారోపితత్వమయుక్తం. అశ్మన్యారోప్యమాణం హి గరుడత్వం న తతః పూర్వం కేనాప్యవగమ్యతే- ఇహ తూపాసనవిధానాత్ ప్రాగేవ విద్యమానతాఽనేన వర్తమానవ్యపదేశేన ప్రతీయతే- అతో వాస్తవత్వం. దృశ్యత ఇత్యనేన పూర్వపూర్వోపాసకప్రవాహారారోపేణానుసన్ధీయమానత్వముచ్యత ఇతి చేన్న- అశాబ్దత్వాత్. న హ్యారోప్యం దృశ్యత ఇతి శ్రూయతే. దృశ్యత్వమేవారోపితత్వమితి చేన్న- వ్యుత్పత్తివిరోధాత్, *దృశ్యతే త్వగ్ర్యయా బుద్ధ్యేతి దృశ్యతయోక్తపరమాత్మస్వరూపస్యాప్యవాస్తవత్వప్రసఙ్గాచ్చ. తన్మిథ్యాత్వం ప్రమాణవిరుద్ధమితి చేత్- తుల్యం- *ఆదిత్యవర్ణం తమసః పరస్తాదితి స్థితస్య విగ్రహస్య స్వరూపస్యైవ మిథ్యాత్వం హి ప్రమాణనిరుద్ధం. అతో వాస్తవత్వసిద్ధిః. అశరీరత్వశ్రుతేరవకాశో వక్ష్యతే. (తస్య యథేతి) అస్య వాక్యస్య వాక్యకారేణ షడర్థాః పూర్వపక్షతయా సిద్ధాన్తత్వేన చోక్తాః- తత్రార్థత్రయస్య పూర్వపక్షత్వం తత్స్వభావాదేవావగతం. కపిః- ఆదిత్యః. *కపి చలన ఇతి ధాతోర్నిష్పన్నః కపిశబ్దః. కం పిబతీతి చ. *కపిర్నిధ స్తిక్తేజనమితి వైదికప్రయోగః. తస్య ఆసం- మణ్డలం. కప్యాసం. యథా ఆదిత్యమణ్డలం హృదయపుణ్డరీకం చ పరమాత్మన ఉపాసనస్థానం - తథా తస్యోపాసకస్యాక్షిణీ అప్యుపాసనస్థానమిత్యేకోఽర్థః. అయం నోపపద్యతే. తథా హి- *అగ్నిశ్చేద్రిశ్చేతి వదవపాదకచశబ్దాన్యథా వేపిసమానవిభక్తిక్షయోగస్య వశాత్ ప్రాప్తసామానాధికరణ్యస్వారస్యభఙ్గః. పుణ్డరీకసదృశి హృదయే పుణ్డరీకశబ్దో గౌణః స్యాత్. హృదయపుణ్డరీకమితి ప్రయోగస్తు పురుషవ్యాఘ్ర ఇతివత్ *ఉపమితం వ్యాఘ్రాదిభిః సామాన్యాప్రయోగ ఇతి సూత్రవిహితసమాసత్వాదుపమానోపమేయవాచకశబ్దసద్భావాచ్చ ముఖ్యైవ - అత్ర తు తదభావాత్ గౌణత్వమవర్జనీయం. ఉపాసనస్థానమితి ప్రథమాన్తపదాధ్యాహారః, ఉపాసకస్యేతి షష్ఠ్యన్తపదాధ్యాహారశ్చ. తత్పరిహారాయ తస్యేత్యుపాసకపరత్వే సత్యప్రకృతపరామర్శిత్వం, మనన్తరవాక్యస్థషష్ఠ్యన్తశబ్దవిరూపార్థతా, చ స్యాత్. దివ్యాఙ్గవర్ణనప్రకరణానౌచిత్యం చ- నామవిధివాక్యాత్పూర్వం ఉపాసకగసంబన్ధానౌచితం. *య ఏష ఏతస్మిన్మణ్డలే పురుషో యశ్చాయం దక్షిణేఽక్షన్నితి దక్షిణస్యాక్ష్ణ ఉపాసనస్థానత్వశ్రవణాదక్షిణీ ఇతి ద్వివచనవిరోధశ్చ. ఊర్ధ్వమక్షివిద్యాయాముక్తత్వాదిహ తదుక్త్యనపేక్షణాదస్య వాక్యస్య పునరుక్తిశ్చ. అన్తరాదిత్యవిద్యాయాం *య ఏషోఽన్తరాదిత్య ఇతి స్థానస్యోక్తత్వాదక్షివిద్యాయాం చ *య ఏషోఽన్తరక్షిణీతి స్థానస్యోక్తత్వాదుభయత్ర స్థానవిధ్యపేక్షా నాస్తీత్యనాకాఙ్క్షితత్వాదిదం వాక్యమనన్వితం స్యాత్. *అన్తరాదిత్య ఇత్యాదిత్యమణ్డలస్య స్థానతయాఽవిహితత్వాత్ *ఏవమక్షిణీ ఇత్యక్ష్ణః స్థానత్వే విహితే సతి స్థానభేదాద్రూపభేదేన విద్యాభేదాదేకవాక్యత్వేన విద్యాద్వయస్య విధాతుమశక్యత్వాచ్చ వాక్యభేదః స్యాత్- స త్వేకవాక్యత్వే సంభవతి నోపపద్యతే. కప్యాసం పుణ్డరీకం చ దృష్టాన్తతయాఽనూద్య *ఏవమక్షిణీ ఇత్యక్ష్ణః స్థానత్వస్య విధేయత్వం గమ్యత ఇతి చేత్- తథా చ *అన్తరాదిత్య ఇత్యుపక్రమవిరోధః. ఉపక్రమేఽపి ఆదిత్యమణ్డలస్యానువాద ఇతి చేత్- తథా సతీయమక్షివిద్యైవ స్యాత్. తథా చాన్తరాదిత్యవిద్యేత్యాఖ్యావిరోధః, అక్షివిద్యాయామేతద్విద్యోక్తరూపాద్యతిదేశానుపపత్తిశ్చ. న కేవలం కప్యాసవాక్యమాత్రస్య- అపి తు కృత్స్నాయా అన్తరాదిత్యవిద్యాయాః పునరుక్తిశ్చ స్యాత్ - ఉభయోరప్యక్షివిద్యాత్వావిశేషాత్ రూపాదివైషమ్యాభావాచ్చ. తస్మాదస్య వాక్యస్యోపాసనస్థానవిధిపరత్వమనుపపన్నం. కపిః- మర్కటః. తస్య ఆసం- జఘనప్రదేశః. మర్కటపృష్ఠసామ్యముచ్యత ఇతి యోజనాత్. తదప్యయుక్తం- మర్కటపృష్ఠం పుణ్డరీకం చ కిముపమానద్వయం- ఉతైకోపమా. తత్రోపమాద్విత్వమయుక్తం- స్వతః ప్రాప్తసామానాధికరణ్యపరిత్యాగప్రసఙ్గాత్, శ్లాఘ్యార్థేన నిర్వాహే సంభవత్యపి హీనోపమాశ్రయణాయోగాచ్చ. యద్యేకోపమా- తథా సతి మర్కటపృష్ఠసదృశపుణ్డరీకసదృశే ఇత్యుక్తం స్యాత్- తదా కప్యాసపదస్య గౌణతా స్యాదితి. కప్యాసం- ఈషద్వికసితమిత్యపరోఽర్థః. తత్రాత్యన్తార్థానౌచిత్యం నాస్త్యేవ- తథాప్యవయవశక్త్యా వా రూఢ్యా వేషద్వికాసపరత్వం నాస్తీతి సోఽప్యయుక్తః. ఏవం శబ్దార్థస్వభావపర్యాలోచనాయామిదమర్థత్రయం పూర్వపక్షతయా వాక్యకారాభిప్రేతమిత్యవగతం. అర్థాన్తరత్రయం తూపపన్నం. కం పిబతీతి కపిః- ఆదిత్యః. తేన అస్యతే- క్షిప్యతే- వికాస్యత ఇతి కప్యాసం. తథాహ వాక్యకారః *ఆదిత్యక్షిప్తం వా శ్రీమత్త్వాదితి. కం పిబతీతి కపిః- నాళం. తస్మిన్నాస్త ఇతి కప్యాసం. అపచితాదపి పఙ్కజాన్నాళస్థపుణ్డరీకస్య శోభాతిశయోఽస్తీతి స్తోత్రవివక్షితః. కం- జలం. *అస ఉపవేశన ఇతి ధాతురపిపూర్వకః. *వష్టి భాగురిరల్లోపమవాప్యోరుపసర్గయోః ఇతి వచనాదపేరకారలోపః. కప్యాసం- సలిలస్థమిత్యుక్తం భవతి. ఏవమస్యార్థత్రయస్యోపపన్నతయా వాక్యకారేణ సిద్ధాన్తతయోక్తత్వమభిప్రేత్య హి భగవతా భాష్యకారేణ వేదార్థసంగ్రహేఽభిహితం *గమ్భీరామ్భస్సముద్భూతసుమృష్టనాళరవికరవికసితపుణ్డరీకదళామలాయతేక్షణ ఇతి. గేష్ణౌ- గానవిశేషౌ. అధిదైవతం- దేవతాయాముపాసనం. అధ్యాత్మం- ఆత్మన్యుపాసనం. ఆత్మశబ్దో దేహవచనః. అముష్య- ఆదిత్యస్థస్య. ఆదిత్యే తద్ధర్మోపదేశాదితి వా అక్షిణి తద్ధర్మోపదేశాదితి వా సూత్రితం- అపి త్వన్తఃశబ్దః సూత్రకారేణ ప్రయుక్తః- అన్తఃశబ్దస్య *అన్తరాదిత్యే *అన్తరక్షిణీత్యుభయత్ర శ్రవణాద్విద్యాద్వితయమపి సంగృహీతమిత్యభిప్రాయేణాక్షివిద్యావాక్యమప్యుదాహృతం. సంశయం దర్శయతి (తత్రేతి) శరీరసంబన్ధాపహతపాప్మత్వాదియోగాత్ సంశయః. (ఆదిత్యాదిశబ్దాభిలప్యో జీవ ఏవేతి) యత్ర యత్ర ప్రకరణే ముకరణకళేబరావస్థశరీరసంబద్ధేన జీవత్వశఙ్కా- తేషాం ప్రకరణానాం సర్వేషాం పరమాత్మపరత్వస్య ప్రదర్శనార్థమయమధికరణారమ్భ ఇత్యభిప్రాయేణాదిశ

ఉపచితపుణ్యో జీవ ఏవేతి. కుతః. సశరీరత్వశ్రవణాత్. శరీరసమ్బన్ధో హి జీవానామేవ సమ్భవతి- కర్మానుగుణప్రియాప్రియయోగాయ హి శరీరసమ్బన్ధః. అత ఏవ హి కర్మసమ్బన్ధరహితస్య మోక్షస్య ప్రాప్యత్వమశరీరత్వేనోచ్యతే *నహ వై సశరీరస్య సతః ప్రియాప్రియయోరపహతిరస్తి। అశరీరం వావ సన్తం న ప్రియాప్రియే స్పృశత ఇతి. సమ్భవతి చ పుణ్యాతిశయాజ్జ్ఞానాధిక్యం శక్త్యాధిక్యం చ- అత ఏవ లోకకామేశత్వాదితస్యైవోపపద్యతే- తత ఏవ నోపాస్యత్వం, ఫలదాయిత్వం, చ పాపక్షపణకరత్వేన మోక్షోపయోగిత్వం, చ. మనుష్యేష్వప్యుపచితపుణ్యాః కేచిజ్జ్ఞానశక్త్యాదిభిరధికతరా దృశ్యన్తే. తతశ్చ సిద్ధగన్ధర్వాదయః. తతశ్చ దేవాః. తతశ్చేన్ద్రాదయః. అతో బ్రహ్మాదిష్వన్యతమ ఏవైకస్మిన్కల్పే పుణ్యవిశేషేణైవమ్భూతమైశ్వర్యం ప్రాప్తో జగత్సృష్ట్యాద్యపి కరోతీతి జగత్కారణత్వజగదన్తరాత్మత్వాదివాక్యమప్యస్మిన్నేవోపచితపుణ్యవిశేషే సర్వజ్ఞే సర్వశక్తౌ వర్తతే. అతో న జీవాతిరిక్తః పరమాత్మా నామ కశ్చిదస్తి. ఏవం చ సతి *అస్థూలమనణ్వహ్రస్వమిత్యాదయో జీవాత్మనః స్వరూపాభిప్రాయా భవన్తి. మోక్షశాస్త్రాణ్యపి తత్స్వరూపతత్ప్రాప్త్యుపాయోపదేశపరాణీతి. ....

ఏవం ప్రాప్తేఽభిధీయతే (అన్తస్తద్ధర్మోపదేశాత్) అన్తరాదిత్యేఽన్తరక్షిణి చ యః పురుషః ప్రతీయతే- స జీవాదన్యః పరమాత్మైవ. కుతః. తద్ధర్మోపదేశాత్- జీవేష్వసమ్భవంస్తదతిరిక్తస్యైవ పరమాత్మనో ధర్మోఽయమపహతపాప్మత్వాదిః *స ఏష సర్వేభ్యః పాప్మభ్య ఉదిత ఇత్యాదినోపదిశ్యతే. అపహతపాప్మత్వం హ్యపహతకర్మత్వం-

[illegible]ప్రయుక్తః. అత ఏవ హిరణ్యగర్భాదిజీవేభ్యోఽన్య ఇతి అధికరణోపసంహారే, మర్త్యేష్వపీత్యాదిజీవవ్యతిరిక్త ఇతి, చోక్తం. వేదాన్తవేద్యం కారణం బ్రహ్మ కిం ప్రకృష్టపుణ్యో జీవః- ఉత నేతి విచారః. తదర్థమానన్దమయః కిం జీవః- ఉత పరమాత్మేతి. తదర్థమన్తరాదిత్యేఽన్తరక్షిణి చ వర్తమానః కిం జీవః- ఉత పరమాత్మా. తదర్థం సశరీరత్వం కిం జీవస్యైవ- ఉత పరమాత్మనోఽపి సంభవతీతి. తదర్థం శరీరసంబన్ధస్యైచ్ఛికత్వం సంభవతి - నేతి. తదర్థం పాప్మోదితత్వాదిశ్రుతిః *అజాయమాన ఇత్యాదిశ్రుతిరాదిత్యవర్ణత్వాదిశ్రుతిశ్చ కిమైచ్ఛికత్వం జ్ఞాపయతి- నేతి. తదర్థమిహ పాప్మశబ్దః కిం పాపమాత్రపరః- ఉత పుణ్యపాపరూపకర్మపరః. అపహతశబ్దః కిం ప్రధ్వంసపరః - ఉతాత్యన్తాభావపరః. అజత్వాదిశ్రుతిః కిం కర్మకృతజన్మవిషయతయా వ్యవస్థాపయితుం శక్యతే- నేతి. ఆదిత్యవర్ణత్వాదిశ్రుతిర్విగ్రహస్య ప్రకృతిప్రాకృతవిలక్షణత్వప్రాపికా- న వేతి, చ- చతుర్థాసంశయః. అత్ర పూర్వే కల్పాః పూర్వపక్షః- అపరే తు సిద్ధాన్తః. యదా పాప్మశబ్దః పాపమాత్రపరః, అపహతిః ప్రధ్వంసః, జన్మనిషేధశ్చ కర్మమూలజన్మవిషయః, విగ్రహశ్చ న ప్రాకృతవిలక్షణః,- తదానీం విగ్రహసంబన్ధస్యేచ్ఛామాత్రమూలత్వాసంభవేన కర్మనిబన్ధనతయా పరస్మిన్నసంభవేన జీవాసాధారణ్యాదాదిత్యాదివర్తీ పురుషో జీవ ఇత్యన్తరాదిత్యవాక్యైకార్థ్యాదానన్దవల్లీవాక్యేఽపి జీవస్య ప్రతిపాద్యత్వాత్ సర్వాణి కారణవాక్యాని ప్రకృష్టపుణ్యోపచయజీవపరాణీతి పూర్వః పక్షః. యదా పాప్మశబ్దః కర్మమాత్రపరః, అపహతశబ్దోఽత్యన్తాభావపరః, జన్మనిషేధశ్చ కర్మమూలజన్మవిషయః, విగ్రహశ్చ ప్రాకృతవిలక్షణః,- తదానీం విగ్రహస్యైచ్ఛికతయా తస్య జీవాత్ పరస్మిన్సంభవాచ్చాదిత్యాద్యన్తర్వర్తీ పురుషః పర ఇతి తదైకార్థ్యాదానన్దవల్లీప్రతిపాద్యస్య పరమాత్మత్వమవిచాల్యమితి తదైకకణ్ఠ్యాత్ సర్వాణి కారణవాక్యాని పరమాత్మపరాణీతి రాద్ధాన్తః ఫలభేద ఇతి భావః. పూర్వపక్షమాహ (ఉపచితేతి) జీవానామేవ శరీరసంబన్ధముపపాదయతి (కర్మానుగుణేతి) కర్మకృతప్రియాప్రియయోగార్థత్వం వ్యతిరేకేణోపపాదయతి (అత ఏవ హీతి) అత ఏవ- శరీరసంబన్ధస్య కర్మమూలప్రియాప్రియయోగార్థత్వాదేవ హి కర్మసంబన్ధరహితో మోక్షోఽశరీరతయా ప్రాప్యత్వేనోచ్యత ఇత్యర్థః. జ్ఞానశక్త్యాదికం లోకకామేశిత్వాదికం చ కథం జీవస్య స్యాదిత్యత్రాహ (సంభవతి చేతి) తథా దర్శయతి (మనుష్యేష్వపీతి) అత్ర *స ఏకో మానుష ఆనన్ద ఇత్యాద్యభిప్రేతం. ఆదిత్యేష్వపి ప్రజాపతిప్రభృతీనాం సర్వేషాం కారణత్వశ్రవణాద్వ్యాహతిస్స్యాత్, పుణ్యహేతుత్వాత్ క్షయిత్వం చ స్యాత్, ఇత్యత్రాహ (అతో బ్రహ్మాదిష్వితి) సర్వవిధవాక్యానాం జీవపరత్వమాహ (జగదిత్యాదినా) అపహతపాప్మత్వాదిశ్రుతయో నాకరణవశ్యతాం[illegible]- అపి తు కేవలపుణ్యహేతుకశరీరవతః పాపరాహిత్యం- పాపహేతుకం, పుణ్యహేతుకం, మిశ్రహేతుకం, చేతి త్రివిధం శరీరం ఇత్యభిప్రాయేణోపచితపుణ్యవిశేష ఇత్యుక్తం. మోక్షశాస్త్రాణి- ఉపాయపరాణ్యుపేయపరాణి చేత్యర్థః...

రాద్ధాన్తే- సూత్రం ప్రతిజ్ఞాపరమన్తఃశబ్దం వ్యాచష్టే (అన్తరాదిత్య ఇతి) ద్వితీయసూత్రస్థాన్యశబ్దాన్వయలబ్ధం సాధ్యధర్మమాహ (స జీవాదన్య ఇతి) తేన ఫలితమాహ (పరమాత్మేతి) హేత్వంశమవతార్య వ్యాచష్టే (కుత ఇత్యాదినా) *తద్ధర్మోపదేశాదితి తచ్ఛబ్దః పరమాత్మపరః. పరమాత్మనిసిద్ధధర్మోపదేశః- తద్ధర్మోపదేశాత్ పరమాత్మసిద్ధిరితి పరస్పరాశ్రయశఙ్కాయామాహ (జీవేష్వసంభవన్నితి) జీవేష్వసమ్భవన్నయం ధర్మో జీవాతిరిక్తస్యాశ్రయప్రతిపాదకత్వం శ్రుత్యైవ జ్ఞాపయతి. [illegible] శ్రుతిః పరమాత్మానమభిధత్త ఇత్యర్థః. అపహతపాప్మత్వం పాపహేతుకమిశ్రహేతుకశరీరవత్త్వవ్యావర్తకమిత్యత్రాహ (అపహతేతి) యద్యపి *సర్వేభ్యః పాప్మభ్య ఉదిత ఇతి విషయవాక్యం - తథాప్యపహతపాప్మశబ్దప్రయోగః శ్రుత్యన్తరస్మరణార్థః. (అపహతకర్మత్వమితి) పాప్మభ్య ఇతి పాప్మశబ్దః పుణ్యపాపరూపోభయవిధకర్మపర ఇత్యర్థః. హిశబ్దః పరమాత్మప్రకరణే పాపశబ్దస్య పుణ్యపాపపరత్వప్రసిద్ధిం సూచయతి- *నైతం సేతుమహోరాత్రే తరతో న జరా న మృత్యుర్న శోకో న సుకృతం న దుష్కృతం సర్వే పాప్మానోఽతో నివర్తన్త ఇతి *స న సాధునా కర్మణా భూయాన్నో ఏవాసాధునా కనీయాన్ *న కర్మణా వర్ధతే నో కనీయానిత్యాది శ్రుతయో హ్యస్మిన్నర్థే ప్రమాణం స్యుః *పాప్మానః కాలజరామృత్యుశోకాదయః సంఖ్యాతత్వాదితి వాక్యకారవచః. అలౌకికత్వే సత్యనిష్టఫలసాధనత్వరూపప్రవృత్తినిమిత్త[illegible]

కర్మవశ్యతాగన్ధరహితత్వమిత్యర్థః. కర్మాధీనసుఖదుఃఖభాగిత్వేన కర్మవశ్యా హి జీవాః-అతోఽపహతపాప్మత్వం జీవాదన్యస్య పరమాత్మన ఏవ ధర్మః. తత్పూర్వకం స్వరూపోపాధికం లోకకామేశత్వం, సత్యసఙ్కల్పత్వాదికం, సర్వభూతాన్తరాత్మత్వం, చ తస్యైవ ధర్మః. యథాహ * ఏష ఆత్మాపహతపాప్మా విజరో విమృత్యుర్విశోకో విజిఘత్సోఽపిపాసస్సత్యకామస్సత్యసఙ్కల్ప ఇతి-తథా *ఏష సర్వభూతాన్తరాత్మాపహతపాప్మా దివ్యో దేవ ఏకో నారాయణ ఇతి. *సోఽకామయత బహు స్యాం ప్రజాయేయేతీత్యాది సత్యసఙ్కల్పత్వపూర్వక సమస్తచిదచిద్వస్తుసృష్టియోగో, నిరుపాధికభయాభయహేతుత్వం, వాఙ్మనసపరిమితికృతపరిచ్ఛేదరహితానవధికాతిశయా

పపన్నం చ పుణ్యస్యాపి పాపశబ్దాభిధేయత్వం. ఉక్తం హి ముముక్షోరపేక్షయా స్వర్గాదీనామనిష్టఫలత్వం *[illegible] నిష్ఠానాని దేవానాం పరమాత్మన ఇత్యారభ్య *ఏతే వై నిరయాస్తాత స్థానస్య పరమాత్మన ఇతి, *స్వనాకపృష్ఠగమనం పునరావృత్తిలక్షణం [illegible] దేవేతి [illegible] ఉక్తమితి, పాప్మశబ్దవ్యాఖ్యానముఖేన ఉభయాన్వయ ఉపపద్యతే. అథాపహతశబ్దవ్యాఖ్యానముఖేన ముక్తవ్యావృత్తిమాహ (కర్మేతి) జీవవ్యావృత్తిం స్ఫుటయతి (కర్మాధీనేతి) అపహతపాప్మశబ్దోఽసద్భావాత్ స్వసిద్ధిపర ఉత పాప్మనామపహతకత్వం స్వతస్సిద్ధమపహతిరపి యత్ప్రత్యయసిద్ధ్యర్థా. న స్వపమా శబ్దః ప్రధ్వంసపరః. ఉత్పన్నస్యైవ ప్రధ్వంసః- అతః ప్రాగ్వర్తిపాప్మత్వశ్రవణాత్ పరమాత్మనః కర్మసంబన్ధస్య ప్రాగ్విద్యమానత్వం గమ్యతే. అతశ్చ ప్రాగ్వర్తిపాప్మనః పరమాత్మనో ముక్తాదవైలక్షణ్యం స్యాత్. యది నిత్యాసంస్పృష్టపాప్మత్వం వివక్షితం-తదపహతమసూచ్యం. పరస్య సర్వతోఽపి స్వతోఽపహప్మాసంస్పృష్టత్వం. ప్రసిద్ధమేవ్యాసూత్రః- కర్తృత్వసమవేతత్వాత్ క్రియా [illegible]. ద్వితీయేత్వస్మదాదేరవైలక్షణ్యం- [illegible] ఉచ్యతే- పరస్య తావత్ పాప్మాభావపరాణి వాక్యాని విధానాని శ్రూయన్తే- *సర్వపాప్మభ్య ఉదిత ఇతి పాప్మభ్య ఉదయశ్శ్రూయతే, *అపహతపాప్మేతి పాప్మనామపహతిశ్శ్రూయతే, *నైతం సేతుమహోరాత్రే తరతో న జరా న మృత్యుర్న శోకో న సుకృతం న దుష్కృతం సర్వే పాప్మానోఽతో నివర్తన్త ఇతి తిరతేః ప్రాప్తివాచిత్వాత్ ప్రాప్తినిషేధశ్శ్రూయతే, *స న సాధునా కర్మణా భూయాన్నో ఏవాసాధునా కనీయానితి కర్మసంస్పర్శశ్చ న్యస్యతే. తత్ర ప్రాగుదితశబ్దస్య ముఖ్యార్థోఽనుపపన్నః- ఊర్ధ్వం పరస్య పాప్మభ్య ఉపరిదేశావస్థానాయోగాత్. తస్మాదతిక్రమణే [illegible]. తత్ర ప్రకృతకర్మ[illegible] సర్వసాధారణస్య ప్రతిపాదనవైయర్థ్యం స్యాత్- అతః కృతానాం పాపకర్మణాముత్తీర్ణపరత్వం [illegible] వాక్యస్యాభ్యుపగన్తవ్యం. [illegible] త్వేన స్వరూపాసంశ్లేషస్య వ్యాహతత్వాదేవ ఫలాసంశ్లేషపరత్వమాశ్రయణీయం. తత్ర హేత్వాకాఙ్క్షా, తిరోధానాదిర్నా[illegible] ప్రమాణత్వాత్. ప్రకృతస్య స్వాభావికత్వం నిత్యానిర్ధూతత్వం వసిద్ధం. అపహతశబ్దశ్చ హింసారూపఘాతస్య ప్రసంభవాద్వినాశం లక్షయేత్- క్రియాయాస్స్వరూపస్య నశ్వరతయా స్వరూపనాశప్రతిపాదనవైయర్థ్యాత్ ఫలజననశక్తివిశిష్టరూపేణ నాశం ప్రతిపాదయతి-యథా *సర్వస్మై [illegible] దానమ[illegible] దానస్య ఫలజననశక్తిహ్రాసం ప్రతిపాదయతి-తద్వత్. అత ఈశ్వరేణ కృతాని పుణ్యపాపసజాతీయాని కర్మాణి [illegible] శుభాశుభఫలజననశక్తాని న స్యుః. అతశ్చ [illegible] పహతపాప్మత్వం చ పూర్వోక్తన్యాయాన్నిరుపాధికం నిత్యానిర్ధూతత్వం చాభ్యుపగన్తవ్యం. *స న సాధునా కర్మణేత్యత్ర [illegible] సాధుకర్మఫలాస్పర్శ [illegible] శ్చిత్తరూపసాధుకర్మనిబన్ధన ఇతి శఙ్కా [illegible] సాధుకర్మప్రతిషేధేనైవ నిరస్తా. న చ సాధుకర్మ[illegible] విద్యా[illegible] - ధ్యానని[illegible] త్వానుక్తేః. *ఉదేతి హ వై సర్వేభ్యః పాప్మభ్యో య ఏవం వేదేతి తస్య ధ్యేయత్వ[illegible]. సాధుకర్మ[illegible] ధ్యానక[illegible] భవతి-యజ్ఞాదికముపాసనాత్మకం చ కర్మ హి సాధుకర్మశబ్దాభిలాప్యం. అతః ప్రాయశ్చిత్తాదిభిర్న [illegible] కర్మఫలాఽ[illegible] ఇత్యపహతపాప్మశబ్దోఽపి [illegible] న ప్రధ్వంసపరః. *నైతం సేతుమిత్యత్ర [illegible] కృతానామేవ కర్మణాం ఫలజననశ[illegible] ప్రాప్త్యభావ ఉచ్యతే. అతో నిరుపాధికమపహతపాప్మత్వం నామ కర్మవశ్యతాగన్ధరహితత్వం. న చ పరమాత్మనిష్ఫలజననాసమర్థస్వతత్త్[illegible] ప్రతిన పాప్మత్వమితి శ్రుతివాక్యస్థపాప్మశబ్దస్యాముఖ్యత్వమితి వాచ్యం- *అనశ్నన్నన్యో అభిచాకశీతి [illegible] *జపన్వి[illegible] ఇత్యాదిషు [illegible] ప్రతివిషయశబ్దస్యైవ ముఖ్యత్వోపప త్తేః. [illegible] ప్రత్యవాయకరపాపసజాతీయానాం కర్మణాం స్వలీలాకృతానామపి ఫలజననశక్తిప్రతిఘటకత్వం నామ [illegible] ఈశ్వరస్య స్వభావవిశేషః. పరిశుద్ధాత్మస్వరూపవిషయస్యాప్యపహతపాప్మశబ్దస్యాయమేవార్థః. స తు తస్య తిరోధానార్హః ప్రతిబన్ధ[illegible] ఆవిర్భవతి - ఈశ్వరస్య తు తిరోధానానర్హో నిత్యానిర్ధూత ఇతి విశేషః. అతోఽపహతపాప్మత్వవిషయశ్రుతీనామయమర్థ ఇతి తేన [illegible] న్తరాదిత్యే[illegible] భగవతో జీవవైలక్షణ్యసిద్ధిః. గుణాన్తరాణామపి జీవేష్వసంభవం దర్శయతి (తత్పూర్వకం స్వరూపోపాధికమితి) అపహతపాప్మత్వపూర్వకత్వాత్ స్వరూపోపాధికం - స్వాభావికమిత్యర్థః. ఏవం ప్రసిద్ధాప్రసిద్ధయోరర్థయోరేకనిమిత్తసంభవే ప్రసిద్ధవాచినైకేనైవ శబ్దేనోపాదానార్హత్వమిహాప్యత్యాదితం. ఆదిత్యాన్తర్వర్తినోఽపహతపాప్మత్వగుణయోగేనానన్దవల్లీదహరవిద్యాసుబాలోపనిషత్ప్రతిపాద్యస్యైవ ప్రత్యభిజ్ఞానాత్ తత్ర తత్రోక్తాగుణా అప్యస్యైవ హిరణ్మయపురుషస్య ధర్మా ఇత్యభిప్రాయేణ సత్యసంకల్పత్వాదికం సర్వభూతాన్తరాత్మత్వం చేత్యుక్తం. అపహతపాప్మత్వపూర్వకసత్యసంకల్పత్వాదౌ శ్రుతిం దర్శయతి (ఏష ఆత్మేతి) తత్పూర్వకసర్వభూతాన్తరాత్మత్వే శ్రుతిముదాహరతి (ఏష సర్వభూతాన్తరాత్మేతి) తత్రదన్తరత్వేనాత్మత్వవ్యాఖ్యానపరస్యానన్దవల్లీవాక్యస్య నారాయణపరత్వజ్ఞాపనార్థం చ *ఏష సర్వభూతాన్తరాత్మేతి వాక్యోపాదానం. కేషు చిద్వాక్యేష్వపహతపాప్మత్వపూర్వకగుణవిధానాత్ సర్వశాఖాప్రత్యయన్యాయేన వాక్యాన్తరేష్వపి తత్పూర్వకత్వం వివక్షితమిత్యభిప్రాయేణాహ (సోఽకామయతేతి) జగత్కారణత్వమేవ వేదాన్తవేద్యస్య బ్రహ్మణో లక్షణం- కారణం చేత్ సత్యసంకల్పం- సత్యసంకల్పత్వం చేదపహతపాప్మత్వపూర్వకం- తచ్చ నారాయణప్రత్యభిజ్ఞాపకం- సుబాలోప

నష్టమోగ, ఇత్యాదయో హ్యకర్మసమ్బన్ధాద్యాస్స్వాభావికా ధర్మా జీవస్య న సమ్భవన్తి. యత్తు శరీరసమ్బన్ధాన్న జీవాతిరిక్త ఇత్యుక్తం- తదసత్ - న హి సశరీరత్వం కర్మవశ్యతాం సాధయతి - సత్యసఙ్కల్పస్యేచ్ఛయాపి శరీరసమ్బన్ధసమ్భవాత్. అథోచ్యేత - శరీరం నామ త్రిగుణాత్మకప్రకృతిపరిణామరూపభూతసఙ్ఘాతః - తత్సమ్బన్ధశ్చాపహతపాప్మనస్సత్యసఙ్కల్పస్య పురుషస్యేచ్ఛయా న సమ్భవతి - అపురుషార్థత్వాత్. కర్మవశ్యస్య తు స్వస్వరూపానభిజ్ఞస్య కర్మానుగుణఫలోపభోగాయానిచ్ఛతోఽపి తత్సమ్బన్ధోఽవర్జనీయ ఇతి. స్యాదేతదేవం- యది గుణత్రయమయః ప్రాకృతోఽస్య దేహస్స్యాత్ - స తు స్వాభిమతస్స్వానురూపోఽప్రాకృత ఏవేతి సర్వముపపన్నం. ఏతదుక్తం భవతి - పరస్యైవ బ్రహ్మణో నిఖిలహేయప్రత్యనీకానన్తజ్ఞానానన్దైకస్వరూపతయా సకలేతరవిలక్షణస్య స్వాభావికానవధికాతిశయాసఙ్ఖ్యేయకల్యాణగుణగణాశ్చ సన్తి- తద్వదేవ స్వాభిమతానురూపైకరూపాచిన్త్యదివ్యాద్భుతనిత్యనిరవద్యనిరతిశయౌజ్జ్వల్యసౌన్దర్యసౌగన్ధ్యసౌకుమార్యలావణ్యయౌవనాద్యనన్తగుణగణనిధిదివ్యరూపమపి స్వాభావికమస్తి - తదేవోపాసకానుగ్రహేణ తత్తత్ప్రతిపత్త్యనురూపసంస్థానం కరోత్యపారకారుణ్యసౌశీల్యవాత్సల్యౌదార్యజలనిధిర్నిరస్తనిఖిలహేయగన్ధోఽపహతపాప్మా పరమాత్మా పరం బ్రహ్మ పురుషో

సమ్భవన్తీత్యర్థః వా. జన్మనాశేతి వాచ్యేతి భావః. పూర్వపక్షముపదిశతి (యత్త్వితి) పరిహరతి (తదసదితి) శాస్త్రైకప్రమాణకే వస్తుని లోకదృష్టవ్యాప్తిమూలస్తర్కో న కర్మవశ్యత్వసాధక ఇత్యభిప్రాయేణాహ (నహీతి) కల్పకస్యాన్యథాసిద్ధిమాహ (సత్యసఙ్కల్పస్యేతి) సత్యసఙ్కల్పస్య కర్మనైరపేక్ష్యముపబృంహణత్వపూర్వకసత్యసఙ్కల్పస్యేచ్ఛయోపపాదనేన సమర్థితం. అతఏవ *స ఏష యే చాముష్మాత్ పరాఞ్చో లోకాస్తేషాం చేష్టే దేవకామానాం చ *స ఏష యే చైతస్మాదర్వాఞ్చో లోకాస్తేషాం చేష్టే మనుష్యకామానాం చేత్యాదిత్యాక్షిపురుషవిషయవాక్యద్వయేన ప్రతిపన్నమైశ్వర్యమనవచ్ఛిన్నం- తదవచ్ఛేదశఙ్కాయామేవాపి సోఽవచ్ఛేదోఽస్య కర్మఫలరూపస్యాన్యథాసిద్ధ ఇతి ఫలితత్వాన్న క్షోద్యం. విగ్రహవిషయాయా ఇచ్ఛాయా అసమ్భవం శఙ్కతే (అథోచ్యేతేతి) హేయత్వమాహ (త్రిగుణాత్మకశబ్దః-*సత్త్వం లఘు ప్రకాశకమిష్టముపష్టమ్భకం చలం చ రజః గురు వరణకమేవ తమ ఇత్యుక్తేః. ఇచ్ఛాయా అథాపేక్షితకర్మపారవశ్యాత్ జీవస్య తత్సమ్బన్ధసమ్భవమభిప్రేత్యాహ (కర్మేతి) కర్మాచరణహేతుస్వస్వరూపానభిజ్ఞస్యేతి విశేషణం. పరిహరతి (స్యాదితి) స్వాభిమతేత్యనేనాభిమతత్వముక్తం. యోగ్యేపి సాధ్వభిమతత్వాన్తరవ్యావృత్త్యర్థమాహ (అనురూపేతి) కుత ఇత్యత్రాహ (అప్రాకృత ఇతి) పరమాత్మస్వరూపం హి నిరతిశయానన్దరూపం- సర్వజ్ఞత్వాత్తదిచ్ఛా నాత్యేవేతి స్వస్వరూపానురూపభోగ్యత్వజ్ఞానం సమస్తమయుక్తం- అతస్సర్వజ్ఞస్య తస్య విగ్రహస్స్వప్రహాణీయస్వరూపస్య భోగ్యతావైకల్యం స్యాదిత్యత్రాహ (సర్వముపపన్నమితి) కథముపపన్నమిత్యత్రాహ (ఏతదుక్తమితి) స్వతస్సర్వజ్ఞస్య సర్వశక్తేర్జ్ఞానార్థం ప్రవృత్త్యర్థం చ కరణానపేక్షత్వాత్ న దేహాపేక్షా, రూపాదిమత్త్వేన ప్రాకృతత్వం స్యాత్, నిత్యత్వే చానిత్యబహ్వవతారాసమ్భవః, తిర్యగాదిరూపపరిగ్రహే *వాచి క్లేశతిర్యగ్గతామిత్యాదిప్రకారేణ బన్ధుకర్మసమ్బన్ధస్స్యాత్, దివ్యశబ్దాపహారోఽర్థం నైతదుక్తమిత్యారమ్భః. యథా పరస్య బ్రహ్మణో ధర్మిస్వరూపం స్వాభావికా గుణాశ్చ ప్రామాణికత్వాదఙ్గీక్రియన్తే- తథా విలక్షణశరీరమభ్యుపగన్తవ్యమిత్యభిప్రాయేణాహ (పరస్యైవేతి) (స్వాభిమతేతి) కరణానపేక్షజ్ఞానక్రియస్యాపి పరస్య భోగార్థో విగ్రహః. నిరతిశయానన్దస్యాపి సస్పృహత్వవిశేషాపేక్షా ఘటతే- ప్రభూతానన్దానామప్యనన్తానామపేక్షావర్ణనాదితి భావః. (ఏకరూపేతి) హేయప్రతిభటత్వముజ్జ్వలాకారత్వాద్యాకారైకరూప్యం. శరీరత్వాదస్మదాదిశరీరవద్దుఃఖావహమిత్యాదితర్కాగోచరత్వమభిప్రయన్నాహ (అచిన్త్యేతి) అచిన్త్యత్వే హేతుమాహ (దివ్యేతి) అనేన దివ్యశబ్దేన విలక్షణద్రవ్యత్వముక్తం. రూపాదిమత్త్వాత్ప్రాకృతత్వం ధర్మిగ్రాహకమానబాధితమితి భావః. ద్వితీయేన దివ్యశబ్దేన విలక్షణసన్నివేశత్వం- యథా *తద్విశ్వరూపవైరూప్యం రూపమన్యద్ధరేర్మహదితి. అద్భుతత్వం- ప్రతిక్షణమభినవత్వం. (నిత్యేతి) సావయవత్వాదనిత్యమిత్యాద్యనుమానం ధర్మిగ్రాహకప్రమాణబాధితమితి భావః. కల్యాణాకరత్వేపి హేయమిశ్రత్వశఙ్కావ్యుదాసార్థో నిరవద్యశబ్దః నిరతిశయౌజ్జ్వల్యమాణసర్వగుణాః. ఆదిశబ్దేన పరాక్రమాదయో వివక్షితాః. నిత్యత్వే కథమనిత్యబహ్వవతారసమ్భవః, కథం చ నికృష్టదేవాదిసాజాత్యమిత్యత్రాహ (తదేవేతి) తదేవ- అప్రచ్యుతసన్నివేశమేవేత్యర్థః. సంస్థానాశ్రయత్వేపి దివ్యానేకదేహోత్పాదకత్వం చతుర్ముఖదేహోత్పత్తిం కరమాత్మవిగ్రహే యుజ్యత ఇతి భావః. *నిత్యాతిఙ్కాస్వభావసంసిద్ధిరిష్టా యథా కారాజ ప్రత్యఙ్గవ్యఞ్జనవతీ *ఉజ్జహారాత్మనః కేశౌ సితకృష్ణౌ *అంశాంశేనావతీర్యోర్వ్యాం *సమస్తశక్తిరూపాణి తత్కరోతి జనేశ్వర *కల్పే కల్పే జాయమానస్స్వమూర్త్యా *సోఽంశో విష్ణుమయం స్థానమిత్యాద్యత్రానుసన్ధేయం. ఉపాసకానుగ్రహోపయుక్తా గుణా ఉచ్యన్తే (అపారేతి) కారుణ్యం- పరదుఃఖాసహిష్ణుత్వం. సౌశీల్యం- మహతో మన్దైస్సహ నీరన్ధ్రేణ సంశ్లేషస్వభావత్వం. వాత్సల్యం- దోషానాదరహేతుస్స్నేహః- యథా మాతుః పుత్రే. ఔదార్యం- దాతృప్రతిగ్రహీతృవిభాగబుద్ధిరహితం దాతృత్వం. ఏతే సంశ్రయణోపయుక్తా గుణాః. అథ పరత్వముచ్యతే (నిరస్తేతి) పరత్వం సౌలభ్యేఽప్యుపాస్యత్వోపయోగినీ. మనుష్యాదిసాజాత్యేపి తత్ప్రయుక్తశోకమోహాదిస్పర్శాభావం ప్రదర్శయన్నాహ (నిరస్తేతి) జీవానుప్రవేశముఖేనాపాదకా జీవాంశగతాః- సాక్షాదవతారేష్వభినయమాత్రం. నిఖిలశబ్దేన చిదచిద్గతా దోషా వివక్షితాః. శోకాద్యస్పర్శహేతుమాహ (అపహతేతి) అర్వాచీనాత్మవ్యావృత్త్యర్థః పరమాత్మశబ్దః. ప్రధానవ్యావృత్త్యర్థస్సత్యమానాధికరణ్యపరబ్రహ్మశబ్దః. పురుషోత్తమశబ్దో వైలక్షణ్యపరః. నారాయణశబ్దో ఘటకః. యథా పరమాత్మపరబ్రహ్మశబ్దాః సామాన్యశబ్దా ఏకవిషయా యథా పురుషోత్తమనారాయణశబ్దా విశేషశబ్దా ఏకవిషయాః,- తథా సామాన్యవిశేషశబ్దా ఏకవిషయా ఇతి భావః. అత్ర స్వరూపస్య భోగ్యత్వవైకల్యశఙ్కా చ

స్తమో నారాయణ ఇతి. *యతో వా ఇమాని భూతాని జాయన్తే *సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీత్ *ఆత్మా వా ఇదమే
క ఏవాగ్ర ఆసీత్ *ఏకో హ వై నారాయణ ఆసీన్న బ్రహ్మా నేశాన ఇత్యాదిషు నిఖిలజగదేకకారణతయాఽవగతస్య
పరస్య బ్రహ్మణః *సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ *విజ్ఞానమానన్దం బ్రహ్మేత్యాదిష్వేవమ్భూతం స్వరూపమిత్యవ
గమ్యతే. *నిర్గుణం నిరఞ్జనం అపహతపాప్మా విజరో విమృత్యుర్విశోకో విజిఘత్సోఽపిపాసస్సత్యకామస్సత్యస
ఙ్కల్పః *న తస్య కార్యం కరణం చ విద్యతే న తత్సమశ్చాభ్యధికశ్చ దృశ్యతే *పరాస్య శక్తిర్వివిధైవ శ్రూయతే
స్వాభావికీ జ్ఞానబలక్రియా చ *తమీశ్వరాణాం పరమం మహేశ్వరం తం దైవతానాం పరమం చ దైవతం *స కా
రణం కరణాధిపాధిపో న చాస్య కశ్చిజ్జనితా న చాధిపః *సర్వాణి రూపాణి విచిత్య ధీరో నామాని కృత్వాభివదన్యదా
స్తే *వేదాహమేతం పురుషం మహాన్తమాదిత్యవర్ణం తమసః పరస్తాత్ *సర్వే నిమేషా జజ్ఞిరే విద్యుతః పురుషాదధీ
త్యాదిషు పరస్య బ్రహ్మణః ప్రాకృతహేయగుణాన్ ప్రాకృతహేయదేహసమ్బన్ధం తన్మూలకర్మవశ్యతాసమ్బ
న్ధం చ ప్రతిషిధ్య కల్యాణగుణాన్ కల్యాణరూపం చ వదన్తి. తదిదం స్వాభావికమేవ రూపముపాసకానుగ్రహేణ త
త్ప్రతిపత్త్యనుగుణాకారం దేవమనుష్యాదిసంస్థానం కరోతి స్వేచ్ఛయైవ పరమకారుణికో భగవాన్. తదిదమాహ
శ్రుతిః *అజాయమానో బహుధా విజాయత ఇతి. స్మృతిశ్చ *అజోఽపి సన్నవ్యయాత్మా భూతానామీశ్వరోఽపి సన్।
ప్రకృతిం స్వామధిష్ఠాయ సమ్భవామ్యాత్మమాయయా। పరిత్రాణాయ సాధూనాం వినాశాయ చ దుష్కృతామి
తి. సాధవో హ్యుపాసకాః. తత్పరిత్రాణమేవోద్దేశ్యం- ఆనుషఙ్గికస్తు దుష్కృతాం వినాశః సఙ్కల్పమాత్రేణా
పి తదుపపత్తేః. ప్రకృతిం స్వామితి- ప్రకృతిః- స్వభావః. స్వమేవ స్వభావమాస్థాయ- న సంసారిణాం స్వభావ
మిత్యర్థః. ఆత్మమాయయేతి- స్వసఙ్కల్పరూపేణ జ్ఞానేనేత్యర్థః. *మాయా వయునం జ్ఞానమితి జ్ఞానపర్యాయమ

పరిహృతా భవతి- స్వసమ్బన్ధిభోగ్యత్వం స్వస్య స్వభోగ్యతానిరోధి- అపి తు స్వభోగ్యత్వాతిశయావహం- యథా స్వసన్నిధిగుణాః భోగ్యత్వం. నహి స్వస
మ్బన్ధినామపి హ్యామోదకరస్య కస్తూరికాదేరామోదవైకల్యం- అపి తు [illegible]- తథా స్వసమ్బన్ధాద్విగ్రహభోగ్యత్వమపి స్వభోగ్యత్వా[illegible]
హమితి. అథోక్తార్థే ప్రమాణాన్యాహ (యతో వా ఇమానీత్యాది) జగత్కారణత్వవిశిష్టస్వరూపవిషయప్రమాణోపన్యాసోఽత్ర ప్రస్తావార్థః. [illegible]
సమ్పాదినివాదశమనార్థం దృష్టాన్తార్థం చ. విద్యుతః- విద్యుద్వర్ణాత్. *ఆదిత్యవర్ణం *రుక్మవర్ణమిత్యాదిభ్యః [illegible]. ఆదిత్యవ
ర్ణో విగ్రహశ్చ న ప్రాకృతః- *తమసః పరస్తాదితి శ్రుతేః. [illegible]
సంస్యాత్- తదానీం పరస్తాదిత్యస్తాతి ప్రత్యయస్యాదిత్యవర్ణో [illegible] అతో విగ్రహవిశిష్టస్య [illegible] విగ్రహ[illegible]
తుణ్యాసిద్ధిః. (ప్రాకృతహేయేతి) క్వచిత్సతో హి క్వచిన్నిషేధః- అతో నిషేధ్యహేయగుణానాం ప్రకృతితత్త్వం [illegible] ప్రాకృత[illegible]
బనాశక్త్యేన దర్శితం. విగ్రహవిశేషవిధానదర్శనాద్విగ్రహసామాన్యనిషేధస్తస్య [illegible]- *నహి సంస్యాదిత్యత్ *నిర్గుణమితి [illegible]
థదర్శనాద్దేహసామాన్యనిషేధో విశేషపర్యవసన్నః- *పశునా యజేతేతి [illegible] తాత్పర్యం. పూర్వోక్తమర్థం [illegible]
దర్శవిషయతాజ్ఞాపనార్థమనువదన్ పూర్వోక్తసంస్థానశబ్దం నిర్వృణోతి (తదిదమితి) (పరమకారుణిక ఇతి) దేవాదిసాజాత్యం [illegible]
నుగ్రహార్థత్వాదిత్యర్థః. శ్రుతిం దర్శయతి (తదిదమితి) అజాయమాన ఇతి కర్మహేతుక[illegible] ప్రాకృతదేహ[illegible]నిషేధః- [illegible]
ఇతి చేచ్ఛాహేతుకజగద్రక్షణార్థా ప్రాకృతవిగ్రహ[illegible]. నను అజాయమాన ఇతి పరమార్థజన్మనిషేధః- బహుధా విజాయత ఇ[illegible]
మార్థజన్మవిధిః స్యాత్. న- కృత్స్నమిథ్యాత్వవాదిపక్షే ప్రయోజనాభావాత్. ప్రపఞ్చమిథ్యాత్వవచనేనైవ ఈశ్వరరూపమిథ్యాత్వమపి [illegible]
షతోఽభిధానేన. విహితస్య నిషేధాయోగాచ్ఛాయుక్తం- మానాన్తరాగోచరం జన్మాభిధాయ తదేవ [illegible] నిషిధ్యతే స్వరూపస్యాజత్వం, శరీరద్వారా
మనుభవనం, చోద్యత ఇతి చేన్న- స్వరూపనిత్యత్వ దేహద్వారక జన్మనోః జీవానామపి సమానతయా *తస్య ధీరాః పరిజానన్తి యోనిమితి [illegible]
పన్నవైలక్షణ్యానుపపత్తేః. సర్వసాధారణలోకవిదితజన్మప్రకారత్వే [illegible] ఇత్యుక్తం. [illegible]
ఇతివక్తవ్యం- యజ్ఞదత్తజన్మనో వైలక్షణ్యాభావాత్. స్వరూపేణాజస్య విచిత్రసమస్తజగద్రూపేణ బహుభవనముచ్యతే- [illegible] చేన్న-
*సర్వాణి రూపాణి విచిత్య ధీరో నామాని కృత్వాభివదన్ యదాస్త ఇతి పూర్వానువాకేఽభిధాయ *తస్య ధీరాః పరిజానన్తి యోనిమితి [illegible] జగద్రూ
పేణ బహుభవనస్యోక్తత్వాత్. ఏవమర్థాన్తరపరత్వే సత్యానర్థక్య ప్రసఙ్గాత్తత్పరిహారాయాస్యాః శ్రుతేః అవతారపరత్వమభ్యుపగన్తవ్యం. తథాఽస్యా
శ్రుతేరవతారవిషయత్వే సత్యేవ *అజోఽపి సన్నిత్యాద్యుపబృంహణైకార్థ్యం సిధ్యేత్- అతోఽస్య వాక్యస్య యథోక్త ఏవార్థః. ఉపబృంహణైకార్థ్యం
దర్శయతి (స్మృతిశ్చేతి) అజోఽపి సన్ సమ్భవామీతి విధినిషేధయోరపి యథోక్త ఏవార్థః. ఉపాసకానుగ్రహార్థత్వం కథమత్రావగమ్యత ఇత్యత్రాహ
(సాధవ ఇతి) (ఆనుషఙ్గిక ఇతి) *వినాశాయ చ దుష్కృతామితి చశబ్దోఽన్వాచయపర ఇతి భావః. సముచ్చయస్సమప్రధానయోః- అన్వాచయః ప్ర
ధానానుషఙ్గికయోః. దుష్కృద్వినాశస్యానుషఙ్గికత్వముపపాదయతి (సఙ్కల్పేతి) ప్రకృతిసమ్బన్ధభ్రమనివృత్త్యర్థం వ్యాచష్టే (ప్రకృతిం స్వామితి)
స్వభావః- నిరుపాధికధర్మః, అనేన విగ్రహశ్చ స్వాభావిక ఇత్యుక్తం భవతి. అపారమార్థికత్వభ్రమనివృత్త్యర్థం వ్యాచష్టే (ఆత్మమాయయేతి) నైఘణ్టుకా-

పి మాయాశబ్దం నైఘణ్టుకా అధీయతే. ఆహ చ భగవాన్ పరాశరః- *సమస్తాశ్శక్తయశ్చైతా నృప యత్ర ప్రతిష్ఠితాః। తద్విశ్వరూపవైరూప్యం రూపమన్యద్ధరేర్మహత్ । సమస్తశక్తిరూపాణి తత్కరోతి జనేశ్వర। దేవతిర్యఙ్మనుష్యాఖ్యాచేష్టావన్తి స్వలీలయా। జగతాముపకారాయ న సా కర్మనిమిత్తజేతి. మహాభారతే చావతారరూపస్యాప్యప్రాకృతత్వముచ్యతే *న భూతసఙ్ఘసంస్థానో దేహోఽస్య పరమాత్మన ఇతి. అతః పరస్యైవ బ్రహ్మణ ఏవం రూపరూపవత్త్వాదయమపి తస్యైవ ధర్మః- అత ఆదిత్యమణ్డలాక్ష్యధికరణ ఆదిత్యాదిజీవవ్యతిరిక్తః పరమాత్మైవ. ......

౨౨॥ సూ. ॥భేదవ్యపదేశాచ్చాన్యః॥ ఆదిత్యాదిజీవేభ్యో భేదో వ్యపదిశ్యతేఽస్య పరమాత్మనః. *య ఆదిత్యే తిష్ఠన్నాదిత్యాదన్తరో యమాదిత్యో న వేద యస్యాదిత్యశ్శరీరం య ఆదిత్యమన్తరో యమయతి *య ఆత్మని తిష్ఠన్నాత్మనోఽన్తరో యమాత్మా న వేద యస్యాత్మా శరీరం య ఆత్మానమన్తరో యమయతి *యస్యాక్షరం శరీరం యమక్షరం న వేద యో మృత్యుమన్తరే సఞ్చరన్ యస్య మృత్యుశ్శరీరం యం మృత్యుర్న వేద ఏష సర్వభూతాన్తరాత్మాఽపహతపాప్మా దివ్యో దేవ ఏకో నారాయణ ఇతి చాస్యాపహతపాప్మనః పరమాత్మనః సర్వాన్ జీవాన్ శరీరత్వేన వ్యపదిశ్య తేషామన్తరాత్మత్వేనైనం వ్యపదిశతి - అతస్సర్వేభ్యో హిరణ్యగర్భాదిజీవేభ్యోఽన్య ఏవ పరమాత్మేతి సిద్ధమ్. అన్తరధికరణం సమాప్తమ్. ....

యతో వా ఇమాని భూతాని జాయన్త ఇతి జగత్కారణం బ్రహ్మేత్యవగమ్యతే- కిం తజ్జగత్కారణమిత్యపేక్షాయాం *సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీత్ *తత్తేజోఽసృజత *ఆత్మా వా ఇదమేక ఏవాగ్ర ఆసీత్ *స ఇమాల్లోఁకానసృజత *తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశస్సమ్భూత ఇతి సాధారణైశ్శబ్దైర్జగత్కారణే

వేదనిఘణ్టుకారాః. తన్మాత్రభూత స్వరూపశ్చ *యావన్తః... సంఖ్యాతా దేవమాయయేతి. స్వోక్తార్థసంవాదార్థమాహ (ఆహ చేతి) అయమపి తస్యైవ ధర్మః- ఏవం రూపరూపమపి జీవాదన్యత్వసాధకమిత్యర్థః. *తస్యర్ష్యుపదేశాదితి సూత్ర ధర్మశబ్దేనైవం రూపరూపవత్త్వమపి వివక్షితమితి భావః. సూత్రార్థముపసంహరతి (అత ఇతి) ....

శ్రుతప్రకాశికా.

౨౨॥ సూ. ॥భేదవ్యపదేశాచ్చాన్యః॥ అయమన్యశబ్దః పూర్వాపరసూత్రేష్వప్యన్వేతవ్యః. ఆదిత్యాఖ్యజీవాత్ భేదవ్యపదేశం శ్రుతిమాహ (య ఆదిత్య ఇతి) ఆదిత్యపర్యాయోపాదానం ప్రకరణస్థజీవాన్తరవిషయపర్యాయాణాం ప్రదర్శనార్థం. ఆదిత్యాదీత్యత్రాదిశబ్దోపాత్తదేవతావిశేషేభ్యో భేదవ్యపదేశశ్చాత ఏవ దర్శితో భవతి- తత్ప్రకరణే *యస్సర్వేషు దేవేషు తిష్ఠన్నితి పర్యాయే సర్వదేవతాభ్యో భేదో వ్యపదిశ్యతే. ఆసాం దేవతానాం ముక్తావస్థాయామపి తాభ్యః పరమాత్మనో భేదజ్ఞాపనార్థం నిష్క్రాన్తస్య పరమాత్మనియామ్యత్వాదిప్రతిపాదకం పర్యాయముదాహరతి (య ఆత్మనీతి) కారణావస్థాయామపి భేదజ్ఞాపనార్థమాహ (యస్యాక్షరమితి) అక్షరం- అచిత్సమష్టిసంసృష్టపురుషసమష్టిః. మృత్యుః- చిత్సమష్టిసంసృష్టాచిత్సమష్టిః.——— *దేవ కామానాం చేశ ఇతి వాక్యమస్య సూత్రస్య విషయతయోపాత్తం యాదవప్రకాశైః. తన్నాత్యన్తోచితం- ఇన్ద్రాదీనామపి స్వావరదేవ కామనిష్పాదకత్వసంభవేన మోక్షప్రదత్వైలక్షణ్యసాధకత్వాభావాత్ దేవకామేశనస్య. ఆదిత్యపురస్కారేణోక్తే పూర్వపక్షే తమాదిత్యం కర్తృత్వాన్నిర్దిశ్య తదితరదేవతానాం తస్య చ నియామ్యత్వం వ్యాప్యత్వమజ్ఞత్వం చోక్త్వానియన్తృత్వవ్యాపిత్వసార్వజ్ఞ్యైః పరమాత్మనస్తేభ్యస్స్ఫుటతరభేదవ్యపదేశపరప్రకరణస్య విషయతయోదాహరణం హ్యత్యన్తోచితం.——— శరీరసమ్బన్ధావచ్ఛిన్నైశ్వర్యశ్రవణసిద్ధకర్మవశ్యత్వాత్, బ్లాకతా ... త్వాదీనాం సుకృతప్రకర్షేణోపపత్తేః, పాపోదయశ్రవణస్య పాపసంబన్ధనివర్తకత్వేన పుణ్యసంబన్ధనివర్తకత్వాభావాచ్చ పూర్వపక్షః. ... ప్రకరణేషూభయకర్మవిషయపాప్మశబ్దప్రయోగశ్రుత్యన్తరైకార్థ్యప్రవృత్తినిమిత్తయోగైః పాప్మశబ్దస్యోభయపరత్వేన కర్మవశ్యత్వనిషేధాత్, తత్తత్పూర్వకగుణాన్తరాణామపి జీవేష్వసంభవాత్, స్థితిరఃఫలతో ద్రవ్యతశ్చ విలక్షణవిగ్రహయోగస్య జీవవైలక్షణ్యసాధకత్వాత్, ఆదిత్యాదిజీవేభ్యో భేదవ్యపదేశాచ్చ పరమాత్మేతి రాద్ధాన్తః. అధికరణార్థముపసంహరతి (అత ఇతి) సమాప్తమన్తరధికరణమ్. ....

అథ చిదచిద్విలక్షణస్య వస్తునో వేదాన్తవేద్యత్వనిర్ణయాత్తదుత్తరాధికరణమనారమ్భణీయమితి శఙ్కాం పరిహరన్నేవ టీకాభేదతత్సఙ్గతీ ఆహ (యతో వా ఇమానీత్యాదినా) సచ్ఛబ్దాత్మాదిసాధారణశబ్దానాం జగత్కారణవాచినామర్థస్వభావాదభిమతవిశేషపర్యవసానం కృతం-వక్ష్యమాణవిశేషాసాధారణత్వేన వ్యుత్పన్నైరపి శబ్దైర్జగత్కారణే నిర్దిష్టే తేషామప్యర్థస్వభావాదభిమతవిశేషపర్యవసానం క్రియత ఇత్యర్థః. పూర్వం సంశయవ్యుదాసః కృతః-అథ విపర్యయవ్యుదాసః క్రియత ఇతి యావత్. లిఙ్గాచ్ఛ్రుతేర్బలీయస్త్వాత్ కారణవిశేషే,ఆకా

నిర్దిష్టలక్షణవిశేషానన్యవిశేషరూపవిశేషార్థస్వభావాభిధానయే(?) ప్రజ్ఞాదివ్యతిరిక్తం బ్రహ్మేత్యుక్తం. ఇదానీమాకాశాదివిశేషశబ్దైర్నిర్దిశ్య జగత్కారణత్వజగదైశ్వర్యాదివాదేష్వాకాశాదిశబ్దాభిధేయతయా ప్రసిద్ధచిదచిద్వస్తునోఽర్థాన్తరముక్తలక్షణమేవ బ్రహ్మేతి ప్రతిపాద్యతే ఆకాశస్తల్లిఙ్గాదిత్యాదినా పాదశేషేణ.

౨౩॥ సూ. ఆకాశస్తల్లిఙ్గాత్ ॥

ఇదమామ్నాయతే ఛాన్దోగ్యే *అస్య లోకస్య కా గతిరిత్యాకాశ ఇతి హోవాచ సర్వాణి హ వా ఇమాని భూతాన్యాకాశాదేవ సముత్పద్యన్తే ఆకాశం ప్రత్యస్తం యన్త్యాకాశో హ్యేవైభ్యో జ్యాయానాకాశః పరాయణ మితి. తత్ర సన్దేహః కిం ప్రసిద్ధాకాశ ఏవాత్రాకాశశబ్దేనాభిధీయతే ఉతోక్తలక్షణమేవ బ్రహ్మేతి. కిం ప్రాప్తం. ప్రసిద్ధాకాశ ఇతి. కుతః. శబ్దైకసమధిగమ్యే వస్తుని యథా వాక్యోత్పత్తి ప్రసిద్ధశబ్దేన ప్రతీయతే స ఏవ గ్రహీతవ్యః అతః ప్రసిద్ధాకాశ ఏవ చరాచరభూతజాతస్య కృత్స్నస్య కారణం. అతస్తస్మాదనతిరిక్తం బ్రహ్మ. నన్వసౌ పూర్వోక్తైః సృష్ట్యాదిభిరచేతనాజ్జీవాచ్చ వ్యతిరిక్తం బ్రహ్మేత్యుక్తం. సత్యముక్తం-అయుక్తం తు తత్. తథాహి *యతో వా ఇమాని భూతాని జాయన్తే తద్బ్రహ్మేత్యుక్తే- కుత ఇమాని భూతాని జాయన్త ఇత్యాదివిశేషాపేక్షాయాం *సర్వాణి హ వా ఇమాని భూతాన్యాకాశాదేవ సముత్పద్యన్త ఇత్యాదినా విశేషప్రతీతేర్జగత్కారణమాకాశ ఏ

కాది పదశ్రుత్యా నిశ్చితేసతి లిఙ్గాత్తద్విరుద్ధవిశేషనిశ్చయోఽనుపపన్న ఇతి పూర్వపక్షోత్థానాద్యధికరణస్యారబ్ధవ్యత్వం సిద్ధమితి భావః (పాదశేషేణేతి) పాదశేషోఽధికరణచతుష్టయాత్మకః. తత్ర ప్రథమే ప్రసిద్ధశబ్దవిశేషేణ ప్రత్యవస్థానం - అర్థవిరోధేన పరిహారః. అర్థవిరోధశఙ్కయా ప్రత్యవస్థానం ద్వితీయే- విరోధోద్ఘాటనముఖేన పరిహారః. విరోధలిఙ్గాభావేనాన్యపరత్వలిఙ్గసద్భావేన చ ప్రత్యవస్థానం తృతీయే- స్వవాక్యే విరోధిలిఙ్గాభావేఽప్యుపక్రమవాక్యస్థవిరోధిలిఙ్గప్రదర్శనేన సిద్ధాన్తః. ఉపక్రమస్థవాక్యలిఙ్గాభ్యామన్యస్యైవ ప్రత్యవస్థానం చతుర్థే- తన్నిరాసేన సిద్ధాన్త ఇతి భిదా. అనేనాధికరణసఙ్గతిశ్చ కథితా.

౨౩॥ సూ. ఆకాశస్తల్లిఙ్గాత్ ॥ సిద్ధాన్తే కారణత్వానువాదస్య విధేయత్వాద్విధేయనిర్ధారణాయాం... గ్రహణాపనార్థం *అస్య లోకస్య కా గతిరిత్యాదికముపాత్తం. కిం- ప్రాప్తం. సంశయబీజమాహ (తత్రేతి) భూతాకాశే ప్రసిద్ధశ్రుతిబలాద్యుక్తత్వాద్విశ్వకారణత్వాదిలిఙ్గాభ్యాం సంశయః.——— భూతాకాశే పరమాత్మని చాకాశశబ్దప్రయోగాత్సంశయ ఇత్యన్యే. ... *సర్వాణి హ వా ఇమాని భూతానీతి వాక్యస్థాకాశశబ్దవత్ *ఆకాశో హ వై నామరూపయోర్నిర్వహితేత్యాదివాక్యస్థాకాశశబ్దస్య పరమాత్మపరత్వాత్ ... తదేవాస్యసంశయబీజం, ... చిదచిద్విలక్షణకారణాస్తిత్వాదావన్యస్య శబ్దో హి ప్రమాణం... సర్వజ్ఞత్వం... ఇతరేషాం... *సదేవ *బ్రహ్మ... *ఆత్మన ఆకాశస్సంభూత ఇత్యాదిషు కారణ... నామరూపాదిశబ్దానాం సాధారణానామాకాశప్రాణేన్ద్రాదివిశేషపర్యవసానే నైవ చిదచిద్విలక్షణకారణాస్తిత్వాసిద్ధేః, ... విశేషణాగాయగుణతయా నేయత్వే సత్యేవ పరిసిద్ధిః. అతో యథోక్తహేతునిబన్ధనః సంశయః ——— జగత్కారణవాదివాక్యప్రతిపాద్యం వస్తు కిమాకాశః - ఉత పరమాత్మేతి విచారః. తదర్థం *అస్య లోకస్య కా గతిరిత్యాకాశస్య ... ప్రసిద్ధ - ఉత ... ప్రాధ్యావక్తతే - ఉతావయవశక్త్యా. తదర్థం జ్యాయస్త్వాదిగుణాః కిం ముఖ్యతయా నేయాః - ఉత న. తదర్థం *ఆత్మన ఆకాశస్సంభూత ఇత్యాది శ్రుతిః కిం కారణాకాశపరః - ఉత పరమాత్మపరః. తదర్థం కిమయమాకాశశబ్దస్స్వరూపపరః - ఉత దేశ ప్రత్యాసత్తిపరః ఇతి విచారః. యదాస్వరూపపరః తదా *ఆత్మన ఆకాశ ఇత్యత్రాకాశశబ్దస్య కారణాకాశపరతయా జ్యాయస్త్వాదిగుణానాముపపత్తిః ... ఇత్యాద్విషయవాక్యస్థాకాశశబ్దః ప్రసిద్ధాకాశపర ఇతి వేదాన్తవేద్యం వస్తు ప్రసిద్ధాకాశ ఇతి పూర్వపక్షఫలమితి భావః. యదా ... ప్రతిసంబన్ధపరః తదా *ఆత్మన ఆకాశ ఇత్యత్రాకాశశబ్దస్య పరమాత్మపరతయా జ్యాయస్త్వాదిగుణానాముపముఖ్యత్వాద్వాక్యైకవాక్యత్వాద్విషయవాక్యస్థాకాశశబ్దః పరమాత్మపర ఇతి కారణవాక్యప్రతిపాద్యః పరమాత్మేతి రాద్ధాన్తఫలమితి భావః. పూర్వపక్షసమర్థనాయ యుక్తం ప్రమాణకండయతి (శబ్దైకేతి) ప్రమాణాన్తరసిద్ధానువాదేన విరోధానురోధాయ సిద్ధిగత్యా... స్యాత్ -*ఆదిత్యో యూప ఇత్యాదిషు యూపాదేః ప్రమాణాన్తరగోచరతయా ... ప్రమాణాన్తరాగోచరే వస్తుని ప్రతిపాద్యే న తథా వ్యుత్పత్తిసిద్ధార్థత్యాగః - అనురోధ్యాన్తరాభావేన శబ్దస్యాతస్త్ర... ఇత్యాదిభావః. తథైకమిత్యత్రాహ (అత ఇతి) (ప్రసిద్ధాకాశ ఏవేతి) అర్థాన్తరపరత్వే హి యౌగికవృత్తిరాశ్రయణీయా-న తథాయుక్తం-రూఢిర్యోగమపహరతీతి భావః. అర్థవిరోధాద్ధి ... ప్రసిద్ధార్థస్త్యజ్యత ఇతి చోదయతి(నన్వితి)పరిహరతి(సత్యమితి)ఇత్యాదీత్యాదిశబ్దేన కిం ప్రయన్త్యభిసంవిశన్తీత్యపేక్షావిషయేతా. విశేషప్రతీతేరితి విశేషప్రతిపత్తితస్తద్వాక్యస్య విశేషేణ వస్తువిశేషప్రతీతిర్హేతుతయోక్తా. (జగజ్జన్మాదికారణమాకాశ ఏవేతి నిశ్చిత ఇతి)సద్విద్యాదిప్రతిపన్నకారణానువాదిలక్షణవాక్యోక్తం బ్రహ్మ ఆకాశ ఏవేతి నిశ్చిత ఇత్యర్థః. యద్వా - ఆపాతప్రతీతిః పూర్వముక్తా- నిశ్చిత ఇతి యుక్తితో నిర్ణయ ఉక్తః. నను * యతో వా ఇమానీత్యాదివాక్యప్రకరణ ఏవ *అనన్తం బ్రహ్మేత్యానన్తశబ్దేన విశేషనిర్ణయోఽస్తి. నైవం-*యదేష ఆకాశ ఆనన్దో న స్యాదిత్యాకాశశబ్దసామానాధికరణ్యాదానన్దశబ్దః కిమా

వేతి నిశ్చితే సతి * సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీత్ * ఇత్యాదిష్వపి సదాదిశబ్దాః సాధారణాకారాస్తమేవ విశేషమాకాశమభిదధతి. * ఆత్మా వా ఇదమేక ఏవాగ్ర ఆసీత్ * ఇత్యాదిష్వాత్మశబ్దోఽపి తత్రైవ వర్తతే- తస్యాపి హి చేతనైకాన్తత్వం న సమ్భవతి- యథా మృదాత్మకో ఘట ఇతి. ఆప్నోతీత్యాత్మేతి వ్యుత్పత్త్యా సుతరామాకాశేఽప్యాత్మశబ్దో వర్తతే. అత ఏవమాకాశ ఏవ కారణం బ్రహ్మేతి నిశ్చితే సతీక్షణాదయస్తదనుగుణా గౌణా వర్ణనీయాః. యది హి సాధారణశబ్దైరేవ సదాదిభిః కారణమభ్యధాయిష్యత- ఈక్షణాద్యర్థానురోధేన చేతనవిశేష ఏవ కారణమితి నిరచేష్యత- ఆకాశశబ్దేన తు విశేష ఏవ నిశ్చిత ఇతి నార్థస్వాభావ్యాన్నిర్ణేతవ్యమస్తి. నన్వాత్మన ఆకాశస్సమ్భూత ఇత్యాకాశస్యాపి కార్యత్వం ప్రతీయతే. సత్యం- సర్వేషామేవాకాశవాయ్వాదీనాం సూక్ష్మావస్థా స్థూలావస్థా చేత్యవస్థాద్వయమస్తి- తత్రాకాశస్య సూక్ష్మావస్థా కారణం- స్థూలావస్థా తు కార్యం. * ఆత్మన ఆకాశస్సమ్భూత ఇతి - స్వస్మాదేవ సూక్ష్మరూపాత్స్వయం స్థూలరూపస్సమ్భూత ఇత్యర్థః. * సర్వాణి హ వా ఇమాని భూతాన్యాకాశాదేవ సముత్పద్యన్తే * ఇతి సర్వస్య జగత ఆకాశాదేవ ప్రభవాప్యయాదిశ్రవణాత్తదేవ హి కారణం బ్రహ్మేతి నిశ్చితం. యత ఏవం ప్రసిద్ధాకాశానతిరిక్తం బ్రహ్మ. అత ఏవ చ * య ఏష ఆకాశ ఆనన్దో న స్యాత్ * ఆకాశో హ వై నామరూపయోర్నిర్వహితా * ఇత్యేవమాదినిర్దేశోఽప్యుపపన్నతరః. అతః ప్రసిద్ధాకాశానతిరిక్తం బ్రహ్మేతి. ....

ఏవం ప్రాప్తే బ్రూమః (ఆకాశస్తల్లిఙ్గాత్) ఆకాశశబ్దాభిధేయః ప్రసిద్ధాకాశాదచేతనాదర్థాన్తరభూతో యథోక్తలక్షణః పరమాత్మైవ. కుతః. (తల్లిఙ్గాత్) నిఖిలజగదేకకారణత్వం, సర్వస్మాజ్జ్యాయస్త్వం, పరాయణత్వమిత్యాదీని పరమాత్మలిఙ్గాన్యుపలభ్యన్తే. నిఖిలకారణత్వం హ్యాదిమద్వస్తునః ప్రసిద్ధాకాశశబ్దాభిధేయస్య నోపపద్యతే- చేతనవస్తునస్తత్కార్యత్వాసమ్భవాత్. పరాయణత్వం చ- చేతనానాం పరమప్రాప్యత్వం. తచ్చాచేతనస్య హేయస్య సకలపురుషార్థవిరోధినో న సమ్భవతి.

కాశపరః- ఆకాశశబ్దః కిమాకాశపర ఇతి సంశయస్స్యాత్- లిఙ్గాదాకాశశబ్దసామానాధికరణ్యరహితాత్ * ఆకాశాదేవ సముత్పద్యన్త ఇతి వాక్యాదేవ విశేషనిర్ణయ ఇత్యభిప్రాయేణాకాశ ఏవేతి నిశ్చిత ఇత్యుక్తం. సాధారణాకారాః- సాధారణరూపాః. * భాగో వా మహస్త్రివర్షాదితి న్యాయోఽభిప్రేతః. ఆత్మశబ్దేనైవ విశేషనిర్ణయశఙ్కాం నిరస్యతి (ఆత్మా వా ఇత్యాదినా) తత్రైవ- ఆకాశే. ఆకాశశబ్దాపేక్షయాఽఽత్మశబ్దోఽపి సాధారణ ఇత్యర్థః. ఆత్మశబ్దస్యాప్యయశబ్దస్యాప్యాకాశపరత్వం దర్శయతి (ఆప్నోతీతి) వ్యవస్థితయౌగికశబ్దైరాకాశశబ్దస్య రూఢిభఙ్గాదపి నానార్థసాధారణరూఢిశబ్దైరాత్మశబ్దస్య రూఢిభఙ్గ ఉచిత ఇతి భావః. ఈక్షణాదీనాం గౌణత్వేన నిర్వాహ్యత్వమాహ (అత ఏవమితి) శ్రుతిప్రాబల్యాల్లిఙ్గం తదనుగుణం నేయమిత్యర్థః. ఈక్షణాదియుక్త్యానురోధేన సదాదిశబ్దైః చేతనవిశేషనిర్ణయ ఇతి శఙ్కాయాం సదాదిశబ్దేభ్య ఆకాశాదిపదశ్రుతేః ప్రాబల్యముపపాదయతి (యదిహీతి) సాధారణశబ్దైరేవ) న తు విశేషశబ్దాన్తరేణ సహేతి భావః. యదీత్యభిప్రేతం విపర్యయేణ విశేషశబ్దాయకసద్భావం దర్శయతి (ఆకాశశబ్దేనత్వితి) రూఢిర్యోగమపహరతీతి న్యాయాద్యౌగికస్యైవ ప్రతిపన్నత్వాద్యోగికాదపి శ్రుతినిమయేన స్వార్థ ఏవాకాశశబ్దస్యపరాహ్యా- సదాదిశబ్దానామీక్షణాదిలిఙ్గపరామర్శసాపేక్షత్వేన విలమ్బితప్రవృత్తితయాఽతిశీఘ్రప్రవృత్తిత్వాత్ ప్రబలతరాకాశపదశ్రుత్యా ఉపేక్షితే విశేషేఽలబ్ధే అర్థస్వభావనిర్ణేతవ్యవిశేషాభావాదీక్షణాదయస్తదనురోధేన వర్ణనీయాః- అతో న చేతనవిశేషకారణత్వసిద్ధిరిత్యర్థః. కార్యత్వేనావగతస్య పరమకారణత్వానుపపత్తిముఖేన చోదయతి (నన్వితి) పరిహరతి (సత్యమితి) కార్యత్వేఽపి మద్వ-తస్య కారణత్వభఙ్గకత్వేఽనఙ్గీకారః. వాయ్వాద్యుపాదానం నిదర్శనతయా. సూక్ష్మావస్థాశబ్దేనతన్మాత్రావస్థా కథ్యతే. * ఆత్మన ఆకాశ ఇతి వాక్యే ఆత్మశబ్దస్స్వవాచీత్యర్థః. కుత ఇత్యత స్వారస్యేనార్థో వర్ణ్యత ఇత్యత్రాహ (సర్వాణీతి) ప్రభవాప్యయాదీత్యాదిశబ్దేనావకాశప్రదానేన స్థితిహేతుత్వముచ్యతే * పరాయణమితి వ్యాప్త్యుక్తం. నామరూపయోర్నిర్వహితేత్యేవమాదీత్యాదిశబ్దేన * కం బ్రహ్మ ఖం బ్రహ్మ * ప్రాణం చాస్మై తదాకాశం చోచుః * పరమే వ్యోమన్ప్రతిష్ఠితేతి వాక్యాన్యభిప్రేతాని. పూర్వపక్షముపసంహరతి (అత ఇతి) ....

రాద్ధాన్తమారభతే (ఏవమితి) పూర్వాధికరణ ఇవ నాత్ర తత్ప్రక్రియోపదేశాదిత్యుక్తం- అపి తు తల్లిఙ్గాదిత్యుక్తం- వాక్యాన్తరప్రసిద్ధార్థస్యానూదితస్య హేతుతయా వివక్షితత్వాత్. లిఙ్గసంబన్ధిత్వేన ప్రమాణాన్తరోపలబ్ధం హి లిఙ్గం భవతి. లిఙ్గం చ కిమిత్యత్రాహ (నిఖిలజగదితి) * సర్వాణి హ వా ఇమాని భూతాని * ఇత్యస్మిన్విషయవాక్యే సర్వశబ్దస్యాసఙ్కోచమభిప్రేత్య నిఖిలేత్యుక్తం. భూతశబ్దస్య వాయ్వాదిచతుష్టయమాత్రపరత్వభ్రమదాసాయ జగచ్ఛబ్దః. మహాభూతపఞ్చకస్య పృథివ్యాదిశబ్దసమభివ్యాహారాభావే భూతశబ్దస్యాచిత్సంసృష్టచేతనపరత్వం స్వతః ప్రాప్తం- * యతో వా ఇమాని భూతాని జాయన్తే యేన జాతాని జీవన్తి యత్ప్రయన్త్యభిసంవిశన్తి * న హింస్యాత్సర్వా భూతాని * భూతానాం ప్రాణినశ్శ్రేష్ఠా ఇత్యాదిప్రయోగస్వారస్యాత్. అతస్సర్వభూతకారణత్వే స్వాచిదచిదాత్మకసమస్తప్రపఞ్చకారణత్వముక్తం భవతీత్యభిప్రాయేణ నిఖిలజగదిత్యుక్తం. తత్ర నిమిత్తాన్తరాశ్రవణాద్వాక్యాన్తరాదాకాశాచ్ఛ్రవణాన్నిమిత్తోపాదానాదిరూపసర్వవిధకారణత్వాభిప్రాయేణైకకారణత్వమిత్యుక్తం. ఆకాశస్య తల్లిఙ్గానుపపత్తిమాహ (నిఖిలకారణత్వమితి) అనేనైకకారణత్వానుపపత్తిశ్చాభిప్రేతా- న హ్యాకాశో నిమిత్తకారణం భవితుమర్హతి. హేయత్వాత్ పురుషార్థవిరోధిత్వాచ్చ ప్రాప్యత్వం చ న సంభవతీత్యాహ (పరాయణత్వం చేతి) అచేతనస్య- అచేతనత్వేన స్వరూపానన్తర్భూతత్వాద్ధేయత్వమిత్యర్థః. సకలపురుషార్థవిరోధినః- సకలానాం పురుషాణాం సాక్షాత్పు

సర్వస్మాజ్జ్యాయస్త్వం చ నిరుపాధికం-సర్వైః కల్యాణగుణైస్సర్వేభ్యో నిరతిశయోత్కర్షః. తదేవ్యం విలోక్యత్ప్రసిద్ధవన్నిర్దేశోప్పవద్యతే. యదుక్తం జగత్కారణవిశేషాకాఙ్క్షాయామాకాశశబ్దేన విశేషసమర్పణాదన్యత్సర్వం తదనురూపమేవ వర్ణనీయమితి-తదయుక్తం-*సర్వాణి హ వా ఇమాని భూతాన్యాకాశాదేవ సముత్పద్యన్త ఇతి ప్రసిద్ధవన్నిర్దేశాత్. ప్రసిద్ధవన్నిర్దేశో హి ప్రమాణాన్తరప్రాప్తిమపేక్షతే-ప్రమాణాన్తరాణి చ *సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదిత్యేవమాదీన్యేవ వాక్యాని - తాని చ యథోదితప్రకారేణైవ బ్రహ్మ ప్రతిపాదయన్తీతి తత్ప్రతిపాదితం బ్రహ్మైవాకాశశబ్దేన ప్రసిద్ధవన్నిర్దిశ్యతే. సమ్భవతి చ పరస్య బ్రహ్మణః ప్రకాశకత్వాదాకాశశబ్దాభిధేయత్వం ఆకాశతే, ఆకాశయతి, చేతి. కిఞ్చ- అనేనాకాశశబ్దేన విశేషసమర్పణమకుర్వతాపి చేతనాంశం ప్రత్యసమ్భావితకారణభావమచేతనవిశేషమభిదధానేన *తదైక్షత బహు స్యాం ప్రజాయేయ *సోఽకామయత బహు స్యాం ప్రజాయేయేత్యాదివాక్యశేషావధారితసార్వజ్ఞ్యసత్యసఙ్కల్పత్వాదివిశిష్టాపూర్వార్థప్రతిపాదనసమర్థవాక్యాన్యథాకరణం న ప్రమాణపదవీమధిరోహతి. *ఏవమపూర్వానన్తవిశేషణవిశిష్టాపూర్వార్థప్రతిపాదనసమర్థానేకవాక్యగతిసామాన్యం చైకేనానువాదసరూపేణాన్యథాకర్తుం న శక్యతే. యత్త్వాత్మశబ్దశ్చేతనైకాన్తో న భవతి - *యదాత్మకోఽసుమ ఇత్యాదిదర్శనాదిత్యుక్తం-తత్రోచ్యతే-యద్యపి చేతనాదన్యత్రాపి క్వచిదాత్మశబ్దః ప్రయుజ్యతే - తథాపి శరీరప్రతిసమ్బన్ధిన్యాత్మశబ్దస్య ప్రయోగప్రాచుర్యాత్ *ఆత్మా వా ఇదమేక ఏవాగ్ర ఆసీత్ *ఆత్మన ఆకాశస్సమ్భూత ఇత్యాదిషు శరీరప్రతిసమ్బన్ధిచేతన ఏవ ప్రతీయతే-యథా గోశబ్దస్యానేకార్థవాచిత్వేపి ప్రయోగప్రాచుర్యాత్సాస్నాదిమానేవ స్వతః ప్రతీయతే. అర్థాన్తరప్రతీతిస్తు తదసాధారణనిర్దేశాపేక్షా. తథా స్వతః ప్రాప్తం శరీరప్రతిసమ్బన్ధిచేతనాభిధానమేవ *స ఈక్షత లోకాన్ను సృజా ఇతి *సోఽకామయత బహు స్యాం ప్రజాయేయేత్యాదితత్తద్వాక్యవిశేషావస్థిరీకృతమ్.

రుషార్థో మోక్షః- బన్ధహేతుతయా తస్య నిరోధిన ఇత్యర్థః. యద్వా-మోక్షవిరోధితయా హేయస్య. శబ్దాదినిషిద్ధవిషయప్రావణ్యజననార్థాసులభ రుషార్థవిరోధినః. సర్వవిధసుఖస్య మోక్షస్ప్రాప్యత్వాత్ సకలపురుషార్థరూపో మోక్షః- తద్విరోధిన ఇతి వార్థః. యద్వా- కారణావస్థాయాంమపి స్వజ్ఞానసఙ్కోచహేతుతయా చతుర్ణామపి పురుషార్థానాం విరోధిన ఇత్యర్థః. జ్యాయస్త్వముపపాదయతి నాహ (సర్వస్మాదితి) అత్ర పూర్వపక్షయుక్తేకదేశానాక ఉద్భోధవతీత్యపేక్షాయాం సూత్రాభిప్రేతార్థం వద్యన్ పూర్వపక్షమనువదతి (యదుక్తమితి) పరిహరతి (తదయుక్తమితి) ప్రథమం పురోవాదసాపేక్షానువాదేన పురోవాదివాక్యవిరుద్ధార్థప్రతిపాదనాయోగం పక్తుం అనువాదనిర్ణయ త్వమాహ (సర్వాణీతి) ప్రసిద్ధవన్నిర్దేశః-తత్రకిమిత్యత్రాహ (ప్రసిద్ధవదితి) సాపేక్షత్వమస్తు-తతః కిమిత్యత్రాహ (ప్రమాణాన్తరాణి చేతి) కథమాకాశశబ్దస్య పరబ్రహ్మణ్యవిరోధిత్యత్రాహ (సంభవతి చేతి) ప్రకాశకత్వాత్- అన్యేషాం సర్వార్థప్రకాశకత్వాత్. ఆకాశతే- స్వయమేవ ప్రకాశతే. ఆకాశయతి-అన్యం ప్రకాశయతి స్వాత్మనేత్యర్థః. యద్వా- ప్రకాశకత్వాదితి నిజనైర్యేన చానిజనైర్యేన చ ఉభయస్యాపి వ్యవస్థితత్వమ్. అస్యైవ వివరణమాకాశత ఇత్యాది రూఢిప్రాబల్యం మహావిరోధే సతీత్యపి పక్షాధికరణసమోపజీవనే నాత్రావయవశక్త్యా నిర్వాహః కృతః. రూఢ్యపహారేణాపర్యవసానప్రస్త్యా ఆకాశశబ్దస్యాకాశశరీరకపరమాత్మపరతయా నిర్వాహో వ్యభిమతః - వైశ్వానరాధికరణే వైశ్వానరశబ్దస్యేవ యథాపి పరమాత్మపరత్వస్యానవకాశత్వాత్, ఆకాశాదిశబ్దానాం తచ్ఛరీరకపరమాత్మవాచిత్వస్యానన్తరపాదే ఉపపాదయిష్యమాణత్వాచ్చ. అకాశశబ్దస్యావ్యాకృతశరీరకపరమాత్మపరత్వం తు యాదవప్రకాశోక్తం నిరస్యత్వంచ వక్ష్యామ ఇతి పేక్షితం. న కేవలం ప్రసిద్ధవన్నిర్దేశమాత్రమనువాదకత్వసాధకం- *యదాగ్నేయోఽష్టాకపాలః *ఉపాంశుయాజేభ్యో ధారయతీత్యాదావపర్యవసానాదిశక్తాయామయోగ్యత్వే నిశ్చితే సతి ప్రసిద్ధవన్నిర్దేశోఽనువాదకత్వసాధక ఇత్యభిప్రాయేణాహ (కించేతి) (విశేషసమర్పణమకుర్వతాపీతి) విశేషసమర్పణవేళాయాం విశేషసమర్పణమకుర్వతాపి. పరామర్శదశాయామయోగ్యతయా నిశ్చితోఽర్థోన ప్రతిపాదయితుం శక్యత ఇత్యభిప్రేత్యాసమ్భావితకారణభావమిత్యుక్తం. *తదైక్షతేతి సద్విద్యావాక్యశేషః *సోఽకామయతేతి *బ్రహ్మవిదాప్నోతీత్యనువాకవాక్యశేషః. బ్రహ్మణోఽయోగ్యార్థత్వజ్ఞాపనాయ సార్వజ్ఞ్యాదికముక్తం. (న ప్రమాణపదవీమధిరోహతీతి) అయోగ్యార్థానువాదరూపేణ వాక్యేన యోగ్యాపూర్వార్థవాక్యానామన్యథాకరణమయుక్తమిత్యర్థః. ఉక్తవైషమ్యద్వయానువాదేనానేకవాక్యాన్యేకేన వాక్యేన బాధయితుమశక్యానీత్యాహ (ఏవమితి) గతిసామాన్యం- ప్రవృత్తిసామాన్యం. *అస్య లోకస్య కా గతిరిత్యుపక్రమవశాత్ అన్యపరత్వం స్ఫుటం. ఏవమాకాశకారణపక్షే అన్యపరత్వ, మేకవాక్యత్వ, మయోగ్యార్థత్వ, మనువాదరూపత్వం, -స్వపక్షే అనన్యపరత్వం, వాక్యబహుత్వం, యోగ్యార్థత్వ, మపూర్వత్వం, చేతి వైషమ్యచతుష్టయముక్తం. ఏవం యోగ్యార్థశ్రుతిమూలం లిఙ్గం అయోగ్యార్థశ్రుతితః ప్రబలమితి సిద్ధాన్తన్యాయ ఉక్తో భవతి. యథాగ్నిశబ్దస్యార్థసమర్పణమయోగ్యతయా ప్రత్యక్షసిద్ధయోగ్యతాపాదక గణత్వలిఙ్గవిరోధే నాన్వయాయోగ్యస్యార్థప్రతిపాదనమత్వాభావాచ్ఛ్రుత్యాభాసః- ఏవం యోగ్యార్థశ్రుతిమూలలిఙ్గాపేక్షయాకాశశ్రుతిః శ్రుత్యాభాస ఇతి. ఆత్మశబ్దానైకాన్త్యం యత్త్విత్యాదినానూద్య పరిహరతి (తత్రేతి) స్వతః ప్రాప్తః ఆత్మశబ్దో విశేషవాచీత్యర్థః. ప్రకృతబ్రహ్మవాచితచ్ఛబ్దసామానాధికరణ్యాచ్చ స్వరూపపరత్వమిత్యర్థసిద్ధం. న కేవలమర్థాన్తరసాధకనిర్దేశాభావః-స్వతః ప్రాప్తార్థసాధకనిర్దేశోప్యస్తీత్యాహ (స ఈక్షతేతి)

ఏవం వాక్యశేషావధారితానన్యసాధారణానేకాపూర్వార్థవిశిష్టం నిఖిలజగదేకకారణం *సదేవ సోమ్యేత్యాది వాక్యసిద్ధం బ్రహ్మైవాకాశశబ్దేన ప్రసిద్ధవత్ *సర్వాణి హ వా ఇమాని భూతానీత్యాదివాక్యేన నిర్దిశ్యత ఇతి సిద్ధమ్.

సమాప్తమాకాశాధికరణమ్.

౨౩॥ సూ. ॥౧।౧।౨౩॥ అతఏవ ప్రాణః॥ ౧।౧।౨౩॥

ఇదమామ్నాయతే ఛాన్దోగ్యే *ప్రస్తోతర్యా దేవతా ప్రస్తావమన్వాయత్తేతి ప్రస్తుత్య *కతమా సా దేవతేతి ప్రాణ ఇతి హోవాచ సర్వాణి హ వా ఇమాని భూతాని ప్రాణమేవాభిసంవిశన్తి ప్రాణమభ్యుజ్జిహతే సైషా దేవతా ప్రస్తావమన్వాయత్తా తాం చేదవిద్వాన్ ప్రాస్తోష్యో మూర్ధా తే వ్యపతిష్యదితి. అత్ర ప్రాణశబ్దోఽప్యాకాశశబ్దవత్ప్రసిద్ధప్రాణవ్యతిరిక్తే పరస్మిన్నేవ బ్రహ్మణి వర్తతే- తదసాధారణనిఖిలజగత్ప్రవేశనిష్క్రమణాదిలిఙ్గాత్ప్రసిద్ధవన్నిర్దిష్టాత్. అధికాశఙ్కా తు - కృత్స్నస్య భూతజాతస్య ప్రాణాధీనస్థితిప్రవృత్త్యాదిదర్శనాత్ ప్రసిద్ధ ఏవ ప్రాణో జగత్కారణతయా నిర్దిశ్యత ఇతి. ....

పరిహారస్తు శిలాకాష్ఠాదిషు చేతనస్వరూపే చ తదభావాత్ *సర్వాణి హ వా ఇమాని భూతాని ప్రాణమేవాభిసంవిశన్తి ప్రాణమభ్యుజ్జిహత ఇతి నోపపద్యత ఇతి. అతః ప్రాణ ఇతి సర్వాణి భూతానీతి కృత్వా పరం బ్రహ్మైవ ప్రాణశబ్దేనాభిధీయతే. అతః ప్రసిద్ధాకాశప్రాణాదేరన్యదేవ నిఖిలజగదేకకారణమపహతపాప్మత్వ సార్వజ్ఞ్య సత్యసఙ్కల్పత్వాద్యనన్తకల్యాణగుణగణం పరం బ్రహ్మైవాకాశప్రాణాదిశబ్దాభిధేయమితి సిద్ధమ్. ....

సమాప్తం ప్రాణాధికరణమ్.

అధికరణార్థముపసంహరతి (ఏవమితి) యోగాద్రూఢేః ప్రాబల్యాత్ ప్రసిద్ధార్థపరత్వే సతి శ్రుతివిరోధాద్వ్యవస్థితలిఙ్గాదితదనురోధేన నేయమితి పూర్వపక్షయుక్తిః. యోగార్థశ్రుతిరూపలిఙ్గాదయోగ్యార్థస్యాపదస్య శ్రుత్యాసత్త్వాద్యోగ్యార్థస్సైవ కార్య ఇతి రాద్ధాన్తయుక్తిః. ఆకాశాధికరణం సమాప్తమ్.

ఉక్తాధికరణన్యాయమతిదిశతి.

౨౩॥ సూ. ॥౧।౧।౨౩॥ అతఏవ ప్రాణః॥ ౧।౧।౨౩॥ విషయమాహ (ఇదమితి) మూర్ధా తే వ్యపతిష్యత్ - అశ్మసత్తాసంశయేత్యర్థః. కిం వేదాన్తవేద్యః ప్రసిద్ధప్రాణః- ఉత పరమాత్మా. తదర్థం *ప్రాణ ఇతి హోవాచ *ప్రాణమేవాభిసంవిశన్తీత్యుక్తః ప్రాణః కిం ప్రసిద్ధః - ఉత పరః. తదర్థం కిం ప్రాణశబ్దారూఢః- ఉత యౌగికః. తదర్థం భూతజాతస్య ప్రసిద్ధప్రాణాయత్తస్థితిప్రవృత్తిత్వమస్తి- ఉత నేతి విచారః. యదాఽస్తి- తదా యోగ్యత్వాద్విషయవాక్యస్థప్రాణశబ్దః ప్రసిద్ధప్రాణపర ఇతి సర్వవేదాన్తవేద్యః ప్రసిద్ధప్రాణ ఇతి పూర్వపక్షఫలితం. రాద్ధాన్తే తు- యదా ప్రాణాయత్తస్థితిప్రవృత్తిత్వం నాస్తి- తదాఽయోగ్యత్వాద్విషయవాక్యస్థప్రాణశబ్దః పరమాత్మపర ఇతి సర్వవేదాన్తవేద్యః పరమాత్మేతి ఫలితో భావః. అధికారార్థమాహ (అత్రేతి) ఆకాశశబ్దవదిత్యత్ర గూఢాభిప్రాయత్వే పరిహారాదికం పూర్వోక్తం సర్వమనుసన్ధేయం. సహి ప్రత్యుదాహరణం న్యాయో నాఽతిదేష్టవ్యః- అతిదేశస్య హి ప్రయోజనం అధికాశఙ్కాపరిహారః- అతస్సూత్రకారాభిమతామధికాశఙ్కాం దర్శయతి (కృత్స్నస్యేతి) అత్రాపి విరోధశఙ్కయా ప్రత్యవస్థానం విరోధస్ఫుటీకరణం చానుసన్ధేయం. స్థితిప్రవృత్త్యాదీత్యాదిశబ్దేన నివృత్తిరుచ్యతే ప్రవృత్తిహేతుభూతజ్ఞాననివృత్తిశ్చ. స్థితిప్రవృత్తిహేతుత్వే నోత్పత్తికారణత్వమర్థసిద్ధమితి భావః. యద్వా- *యదా వై పురుషః స్వపితి ప్రాణం తర్హి వాగప్యేతి ప్రాణం చక్షుః ప్రాణం శ్రోత్రం ప్రాణం మనః యదా ప్రబుధ్యతే ప్రాణాదేవాధిపునర్జాయన్త ఇతి ప్రసిద్ధవన్నిర్దేశరహితయా శ్రుత్యా ప్రాణస్యాప్యయోద్గమనహేతుత్వావగమాచ్చాదిశబ్దేన వివక్షితః. అస్మిన్నధికరణే ఉద్గీథప్రతిహారయోర్దేవతాత్వేనాన్నాదిత్యావుక్తౌ - తయోశ్చాబ్రహ్మత్వాత్ ప్రాణోఽపి బ్రహ్మవ్యతిరిక్తః ప్రసిద్ధ ఏవ గ్రాహ్య ఇతీదం భాష్యే నాదృతం- ప్రకరణోక్తానామన్నమయాదీనామబ్రహ్మత్వేఽపి కారణస్య పరబ్రహ్మత్వమానన్దవల్ల్యాం సమర్థితమితి ప్రకరణమాత్రస్య పూర్వపక్షదౌర్బల్యహేతుత్వేన బుద్ధ్వా నారోపితః. (జగత్కారణతయేతి) సంసృష్టం ప్రతి కారణత్వం సంభవతీతి భావః.

అధికం పరిహారం దర్శయతి (పరిహారస్త్వితి) ఆదిశబ్దోక్త ఆకాశాదిః. *ప్రాణం తర్హి వాగప్యేతీతి శ్రుతిరిన్ద్రియవ్యాపారవిషయా. ప్రాణశబ్దస్య పరబ్రహ్మవాచిత్వం కథమితి శఙ్కాం పరిహరన్నధికరణార్థముపసంహరతి (అత ఇతి) వృత్తాధికరణద్వయస్యావాన్తరపేటికాత్వం దర్శయతి (అతః ప్రసిద్ధేతి) ప్రాణాధికరణం సమాప్తమ్.......................................

అతః పరం జగత్కారణత్వవ్యాప్తేన యేన కేనాపి నిరతిశయోత్కృష్టగుణేన జుష్టం జ్యోతిరిత్యాదిశబ్దైరర్థాన్తరప్రసిద్ధైరప్యభిధీయమానం పరం బ్రహ్మైవేత్యభిధీయతే జ్యోతిశ్చరణాభిధానాదిత్యాదినా.

౨౫ ॥ సూ. ॥ జ్యోతిశ్చరణాభిధానాత్ ॥ ౧-౧-౨౫ ॥

ఇదమామ్నాయతే ఛాన్దోగ్యే * అథ యదతః పరో దివో జ్యోతిర్దీప్యతే విశ్వతః పృష్ఠేషు సర్వతః పృష్ఠేష్వనుత్తమేషూత్తమేషు లోకేష్విదం వావ తద్యదిదమస్మిన్నన్తః పురుషే జ్యోతిరితి. తత్ర సంశయః కిమయం జ్యోతిశ్శబ్దనిర్దిష్టో నిరతిశయదీప్తియుక్తోఽర్థః ప్రసిద్ధమాదిత్యాదిజ్యోతిరేవ కారణభూతం బ్రహ్మ, ఉతాసమస్తచిదచిద్వస్తుజాతవిసజాతీయః పరమకారణభూతోఽమితభాస్సర్వజ్ఞస్సత్యసఙ్కల్పః పురుషోత్తమ ఇతి. కిం యుక్తం. ప్రసిద్ధమేవ జ్యోతిరితి. కుతః. ప్రసిద్ధవన్నిర్దేశేన హ్యాకాశప్రాణాదివత్స్వవాక్యోపాత్తపరమాత్మవ్యాప్తలిఙ్గవిశేషాదర్శనాత్ పరమపురుషప్రత్యభిజ్ఞానాసమ్భవాత్. కౌక్షేయజ్యోతిష్యైక్యోపదేశాచ్చ ప్రసిద్ధమేవ జ్యోతిః కారణత్వవ్యాప్తనిరతిశయదీప్తియోగాజ్జగత్కారణం బ్రహ్మేతి. ....

వక్ష్యమాణాధికరణద్వయస్య పేటికాన్తరత్వమాహ (అతఃపరమితి) వస్తువ్యవహారే సాధారణశబ్దైరర్థాన్తరప్రసిద్ధైః [illegible] కారణత్వాభిధాయినాం వాక్యానాం విశేషపర్యవసానం స్థితం. అథ కారణత్వవ్యాప్తలిఙ్గాభిధాయినాం వాక్యానాం [illegible] విశేషపర్యవసానమ [illegible] ఇత్యవాన్తరపేటికాభేదః స్పష్టం ప్రతిపాద్యతే. జ్యోతిశ్శబ్దో నామ ప్రసిద్ధిశబ్దో జ్యోతిరాదిః [illegible] ప్రాణో వాయువిశేషః - ఆదిత్యాదిజ్యోతిస్తేజోవిశేషః. అత ఆకాశప్రాణజ్యోతిషాం త్రయాణాం [illegible] [illegible] తథాపి ప్రసిద్ధస్యానుసారి [illegible] పూర్వపక్షః [illegible] యేన కేనాపీత్యనేన [illegible] - కిం రూపా [illegible] విషయవాక్యస్య [illegible] యమేవ గుణః కారణత్వవ్యాప్త ఇతి గుణవిశేషానియమ ఇతి భావః. [illegible]

(అర్థాన్తరప్రసిద్ధైరపీతి)

౨౫ ॥ సూ. ॥ జ్యోతిశ్చరణాభిధానాత్ ॥ ౧-౧-౨౫ ॥ (ఇదమిత్యాది) పృష్ఠేషు - ఉపరి దేశేషు. * త్రిపాదస్యామృతం దివి * పాదోఽస్య విశ్వా భూతాని ఇత్యాదిశ్రుతిభ్యః. వ్యష్టిసమష్టివిషయాభ్యాం విశ్వతః సర్వత ఇత్యుక్తిం. అనుత్తమేషు - స్వస్మాదన్యస్య ఉత్తమో నాస్తీత్యనుత్తమేషు. [illegible] ప్రదేశాత్. సర్వతః - కృత్స్నాత్ ప్రదేశాత్. పృష్ఠేషు - ఉపరి దేశేషు. ఇతి [illegible] పూర్వపక్షసిద్ధాన్తం - ఆదిత్యాదిజ్యోతిర్లోకే [illegible] (తత్రేతి) లోకప్రసిద్ధిభూతచరణత్వాద్వ్యంసంశయః. నిరతిశయదీప్తియుక్తోఽర్థ ఇతి పూర్వపక్షసిద్ధాన్తసాధారణనిర్దేశః. నిరతిశయదీప్తిరేవ కారణత్వవ్యాప్తలిఙ్గం * న తత్ర సూర్యో భాతి * తస్య భాసా సర్వమిదం విభాతీతి ప్రతిపాదితే * తథాపి [illegible] నిరతిశయదీప్తియుక్తస్యవస్తునః కారణత్వశ్రవణాత్. తత్ప్రకరణస్య కారణవిషయత్వం [illegible] - పరమాత్మవిషయత్వే [illegible] నిరతిశయదీప్తిగుణాత్ కారణభూతం బ్రహ్మ భవతి జ్యోతిశ్శబ్దనిర్దిష్టోఽర్థః కిం ప్రసిద్ధమాదిత్యాదిజ్యోతిరేవేత్యన్వయః. [illegible] సమస్తచిదచిద్వస్తుజాతశబ్దః. వ్యావృత్తస్వభావోపనిషత్ప్రసిద్ధం విశేషణమాహ (సర్వజ్ఞస్సత్యసఙ్కల్ప ఇతి) * యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిత్ యస్య జ్ఞానమయం తప ఇతి హి శ్రూయతే. అస్యాముపనిషది పురుషసూక్తప్రత్యభిజ్ఞానాత్ పురుషోత్తమ ఇత్యుక్తిం. * [illegible] పరో దివో జ్యోతిర్దీప్యత ఇత్యత్ర జ్యోతిశ్శబ్దేన కిం ప్రసిద్ధాదిత్యాదిజ్యోతిర్విషయః - ఉత పరమాత్మపర ఇతి. [illegible] పూర్వవాక్యస్య [illegible] స్వపరమాత్మ [illegible] ప్రత్యభిజ్ఞానం [illegible] ఉతాస్తి. తదర్థం కౌక్షేయజ్యోతిష్యైక్యోపదేశోపదేశభేదస్య కిం ప్రత్యభిజ్ఞావిరోధః ఉతావిరోధః, పూర్వస్మిన్ [illegible] గాయత్రీ [illegible] కిం ప్రసిద్ధగాయత్రీపరః - ఉత నేతి విచారః. యదావిరోధః, గాయత్రీశబ్దో [illegible] ప్రసిద్ధః - తదా [illegible] పరమాత్మప్రత్యభిజ్ఞాభావాత్ [illegible] జ్యోతిః ప్రసిద్ధాదిత్యాదిజ్యోతిరేవేతి పూర్వపక్షఫలితార్థః. యదా కౌక్షేయజ్యోతిష్యైక్యోపదేశోపదేశభేదస్య న ప్రత్యభిజ్ఞావిరోధః, గాయత్రీశబ్దశ్చ బ్రహ్మపరః - తదా పూర్వవాక్యోక్తద్యుసంబన్ధపరమాత్మనః ప్రత్యభిజ్ఞానాత్ [illegible] జ్యోతిః పరమాత్మైవేతి [illegible] ననుకథం స్వవాక్యే పరమాత్మలిఙ్గాభావః. నిరతిశయదీప్తియోగాత్ స్వం కారణత్వం పరమాత్మలిఙ్గం. [illegible] కారణత్వవ్యాప్తం పరమాత్మలిఙ్గం అపితు కారణత్వవిశేషవివక్షితం - కృత్స్నచేతనాచేతనం ప్రతి సర్వవిధకారణం హి పరమాత్మా, పూర్వాధికరణద్వయవిషయవాక్యేపి * సర్వాణి హ వా ఇమాని భూతానీతి సమస్తచేతనాచేతనం ప్రతి కారణత్వరూపం పరమాత్మలిఙ్గం స్వవాక్యస్థం - నతథాత్ర పరమాత్మలిఙ్గభూతకారణత్వవిశేషః స్వవాక్యే దృశ్యత ఇత్యభిప్రాయేణోక్తం పరమాత్మవ్యాప్తలిఙ్గవిశేషాదర్శనాదితి. తతః కిమిత్యత్రాహ (పరమపురుషేతి) హేత్వన్తరమాహ (కౌక్షేయేతి) ప్రాకృతతేజస్తత్త్వకార్యతయా ఆదిత్యాదేః కౌక్షేయజ్యోతిషశ్చ ఏకజాతీయత్వం సామానాధికరణ్యనిర్దేశ ఐక్యోపదేశః. కౌక్షేయజ్యోతిషశ్చ భౌతికత్వం [illegible] త్వఘోషగుణకత్వమననాత్సిద్ధం - * తస్యైషా దృష్టిర్యత్రైతదస్మిన్ఛరీరే సంస్పర్శేనోష్ణిమానం విజానాతి తస్యైషా శ్రుతిర్యత్రైతత్కర్ణావపిగృహ్య నినదమివ నదథురివాగ్నేరివ జ్వలత ఉపశృణోతీతి హి శ్రూయతే. (ప్రసిద్ధమేవ జ్యోతిరితి) ఆదిత్యాదౌ జ్యోతిశ్శబ్దస్య ప్రసిద్ధత్వాదితి భావః. ఏవం స్వవాక్యే [illegible] త్యాదినా కాక్షేయేత్యాదినా చ స్వవాక్యే నిరోధిలిఙ్గాభావాత్ అనుకూలలిఙ్గసద్భావాదప్యసౌ భవతి * దీప్యత ఇతి శ్రూయమాణా దీప్తిశ్చ రూపవత్స్వాద్ [illegible] భవతీత్యభిప్రేతం - అస్యాపి హేతోః పరిహరిష్యమాణత్వాత్. —— సర్వగతస్య బ్రహ్మణో ద్యుమర్యాదత్వాసంభవస్తుపరైః పూర్వపక్షహేతుతయా

ఏవం ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే (జ్యోతిశ్చరణాభిధానాత్) ద్యుసమ్బన్ధితయా నిర్దిష్టం నిరతిశయదీప్తియుక్తం జ్యోతిః పరమపురుష ఏవ. కుతః. *పాదోఽస్య సర్వా భూతాని త్రిపాదస్యామృతం దివి* ఇత్యస్యైవ ద్యుసమ్బన్ధినశ్చరణత్వేన సర్వభూతాభిధానాత్.

కౌక్షేయస్యానాదృతః- భౌతికజ్యోతిషో విద్యుమర్యాదత్వాసంభవాత్. సర్వత్ర భౌతికాని జ్యోతీంషి హి విద్యన్తే. ఉపాసనార్థప్రదేశవిశేషపరిగ్రహస్తు బ్రహ్మణోఽప్యుపపద్యతే. లోకేష్విత్యధికరణబహుత్వప్రతీతిశ్చ సర్వత్ర సతో బ్రహ్మణ ఉపపన్నా. *తదేతద్దృష్టం చ శ్రుతం చేత్యుపాసీత చక్షుష్యః శ్రుతో భవతి య ఏవం వేద* ఇత్యల్పఫలత్వే శ్రవణం తు బ్రహ్మవిద్యాసు ఏవ విద్యానుకూలసకలఫలప్రదత్వాత్ పరమాత్మన ఉపపద్యతే. ఏవమేతేషాం హేతూనామన్యథాసిద్ధత్వాత్ కరణాన్తరపరిహార్యత్వాదనాపూర్వపక్షేనాదృతాః. ....

(ఏవం ప్రాప్త ఇతి) చరణత్వేన సర్వభూతాభిధానం కారణస్య జీవస్యైవ లిఙ్గం న్యాయ్యమితి న్యాయకం- జీవమాత్రస్య సర్వభూతపాదవత్త్వానుపపత్తేః. తత ఏవ పురుషసూక్తప్రత్యభిజ్ఞాపకలిఙ్గయోగ దేవతావిశేషనిశ్చయః, ద్వారాదీక్షితిరాఙ్గిరసస్య భౌతికజ్యోతిష్ట్వహేతుతాపరిహారశ్చ భవతి. పురుషసూక్తం కేవలం త్రికారణసమాపితం సంశయహేతుత్వాభావాదితి బ్రహ్మసూత్రస్యైతస్య న్యాయ్యః ప్రవృత్తిః. పురుషసూక్తే చ జ్యోతిశ్శబ్దస్య శోభాభిధానాదికం ప్రథమతః త్రయ్యా సాధారణలిఙ్గాన్తరం వాక్యాన్తరే దృశ్యతే. సర్వభూతపాదవత్త్వాదిధర్మాశ్చ తే మోహసన్ధానితాః. తస్మిన్ వివదిష్యమాణకారణాన్తిత్వవిషయస్య ప్రసక్తమపాదస్యానారమ్భః స్యాదితి చేన్న- బహూనాం వేదాన్తవాక్యానాం ప్రకృతిపురుషకారణమాత్రవాదత్వే తద్విరోధేనాత్రాపి సంశయప్రసఙ్గాత్, తేషాం భూయసాం బలీయస్త్వేన విపరీతనిశ్చయప్రసఙ్గాచ్చ, తత్సమన్వయదాసాయోగ్యత్వనిర్ణయత్వాత్. తేషు చ ప్రకృతిపురుషవిలక్షణవిషయత్వేన న్యాయతో నిశ్చితేషు సంశయవిపర్యయాభావాత్ పురుషసూక్తస్య నిర్విశేషపరబ్రహ్మణి ప్రామాణ్యం ప్రతిభటమవతిష్ఠతే- అతో నాత్ర నిరూపణీయం. తస్య చ తత్త్వపరత్వం, తత్రాపి మహాపురుషసంజ్ఞదేవతావిశేషపరత్వం, ముఖ్యగతిం చానేకోపపత్తిసిద్ధం చ. తథా హి- ఇదం తావత్- *అగ్నిమీడే పురోహితం* *అగ్న ఆయాహి వీతయే* *అగ్నిర్మూర్ధా* ... ఇత్యాదివాక్యానాం స్తుతిపరత్వమవగమ్యతే. *ఋగ్భిః సామభిర్యజుర్భిః* ... *తతో దేవా ఊర్ధ్వబాహవో రుద్రమస్తువన్* ఇత్యాదివాక్యానాం న రేణాస్య స్తుతిపరత్వం నావగమ్యతే. నాపి స్తుతిపరత్వేఽపి జగత్కారణత్వం శ్రూయతే. *స ఏకాకీ న రమేత* ... *దేహో మే ఇదం* ... ఇత్యాదివాక్యానాం స్తుతిపరత్వేఽపి ప్రార్థనా వా దృశ్యతే. *విశ్వస్మాదిన్ద్ర ఉత్తరః* *తస్య వా ఏతస్య* ... *బ్రహ్మా హన్తి* *అగ్నిస్సర్వా దేవతాః* *అగ్నిం వై జాతం పాప్మా జగ్రాహ* ఇత్యాదిభిరగ్నీన్ద్రాదీనామపి ప్రతిపన్నస్య ప్రకర్షస్య బాధకశ్చ నష్టశ్శ్రూయతే- స హి పరమపురుషస్య కార్యత్వకర్మవశ్యత్వాదికంచ ప్రతిపన్నస్య పరవాక్యేనావగమ్యతే *ఆకాశో హ వై నామ* *యతో వా ఇమాని* ఇత్యాదివాక్యానామిహాసుమనమ్యపతయాఽనాస్యసాకాఙ్క్షత్వం ప్రతీయతే. *తదేష శ్లోకః* *తదేతదృచాభ్యుక్తమ్* ఇతి వక్ష్యమాణప్రమాణాన్తరానుపస్థాపనాద్వ్యైరపేక్ష్యమవగమ్యతే. *తదేతదృచాభ్యుక్తం తావానస్య మహిమా* ఇత్యాదిభిస్సాక్షిత్వేనోదాహృతత్వాచ్చ స్వయమన్యానపేక్షస్య ప్రమాణాన్తరోపజీవ్యత్వం చ ప్రతీయతే. *ఇదం పురుషసూక్తం హి సర్వవేదేషు పఠ్యతే* ఋతం సత్యం చ విఖ్యాతం ఋషిసింహేన చిన్తితమితి మోక్షధర్మే తత్త్వనిష్కర్షకతయా వ్యాసేనోదాహృతం. అత్ర చ సర్వవేదేషు పఠితతయా సన్నిహితత్వాత్ తత్తచ్ఛాఖాగతానాం తత్త్వపరవాక్యానామాకాఙ్క్షితవిశేషసమర్పకతయా తదనురోధిత్వమిదమిత్యవగమ్యతే. ఏవం తత్త్వపరస్యాస్య సూక్తస్య దేవతావిశేషపరత్వం చ రహస్యామ్నానం- *పురుషో హ వై నారాయణోఽకామయత* ఇతి బృహదారణ్యకే పురుషశబ్దస్య నారాయణపరత్వదర్శనాత్. కిం చ- ఛాన్దోగ్యే *ఏషా వై వైష్ణవీ నామ సంహితా ఏతాం ప్రయుఞ్జానో విష్ణుం ప్రీణాతి* ఇత్యుక్తం. అథర్వణే అష్టాదశమహాశాన్తిప్రకరణే తత్తద్దైవత్యశాన్తిషు తత్తద్దైవత్యమన్త్రవినియోగావసరే *వైష్ణవ్యాం పురుషసూక్తమితి* వైష్ణవ్యాం శాన్తౌ పురుషసూక్తం వినియుజ్యతే. తథా *ఆద్యయా వాహయేద్దేవమృచా తు పురుషోత్తమమ్* ఇత్యాదినా శౌనకేన భగవత్సమారాధనే *జితన్త* ఇత్యాదిమన్త్రతుల్యం వినియుజ్యతే. మహాపురుషశబ్దశ్చ కల్పసూత్రకారైర్దేవతావిశేష ఏవ ప్రయుక్తః *మహాదేవం వా మహాపురుషం వాఽర్చయేత్* ఇతి. ఇహ చ *వేదాహమేతం పురుషం మహాన్తమ్* ఇత్యుచ్యతే. అతశ్చ భగవదసాధారణ్యం. తథా *పురుషస్య హరేస్సూక్తం స్వర్గ్యం ధన్యం యశస్కరమ్* ఇతి చ స్మర్యతే. *మోనూచానం ద్విజం మన్యే హతపాపం గతాగ్రతః* సపతేత్పౌరుషం సూక్తం స్మరన్విష్ణుం జలే సకృదితి యమన్యతౌరహస్య ప్రాయశ్చిత్తేషూక్తం. తథా యోగయాజ్ఞవల్క్యే *ఆసీనః ప్రాఙ్ముఖశ్చ ధ్యాత్వా* ... నమస్సాహరిం। పౌరుషేణ తు సూక్తేన జుహుయాద్ధవ్యవాహన ఇత్యుక్తం. లక్ష్మీపతిప్రతిపాదకోత్తరనారాయణసమానప్రకరణం చేదం. *సహస్రశీర్షా పురుషః* *పురుష ఏవేదం సర్వమ్* ఇతి నారాయణానువాకైకార్థ్యం చ ప్రతీయతే. *పురుష ఏవేదం సర్వమ్* ఇతి వాక్యస్య సుబాలోపనిషదైకార్థ్యం చ ప్రతీయతే- తత్ర హి *దివ్యో దేవ ఏకో నారాయణ* ఇతి నారాయణపరత్వమవగమ్యతే- తత్ర చ *పురుష ఏవేదం సర్వమ్* ఇత్యుపసంహృతం. తథా పాద్మే పురాణే *బ్రహ్మహత్యాదిపాపానాం సర్వేషామపనుత్తయే। పఠేత్తు పౌరుషం సూక్తం మేకాన్తే సంస్మరన్హరిమ్* ఇత్యుచ్యతే. తథా స్కాన్దే *యథా భాస్కరశబ్దోఽయమాదిత్యే ప్రతితిష్ఠతి। యథా వాగ్నౌ బృహద్భానుః యథా వాయుః సదాగతిః। యథా పురుషశబ్దోఽయం వాసుదేవే ప్రతిష్ఠితః। తథా శఙ్కరశబ్దోఽయం మహాదేవే ప్రతిష్ఠిత* ఇతి శఙ్కరశబ్దదృష్టాన్తత్వేన పురుషశబ్దస్య భగవదసాధారణత్వకథనాచ్చ పురుషసూక్తస్య తదసాధారణ్యం ప్రతీయతే. పాద్మే పురాణే నామనిర్వచనాధ్యాయే *పూస్సంజ్ఞే తు శరీరేఽస్మిన్ శయనాత్పురుషో హరిః। శకారస్య షకారోఽయం వ్యత్యాసేన ప్రయుజ్యతే। యద్వా పురే శరీరే స్మిన్నాస్తే స పురుషో హరిః। యది వా పురవాసీతి పురుషః ప్రోచ్యతే హరిః। యది వా పూర్వమేవాసమిహేతి పురుషం విదుః। యది వా బహుదానాద్వై విష్ణుః పు

ఏతదుక్తంభవతి- యద్యపి * అథయదతఃపరోదివోజ్యోతిరిత్యస్మిన్వాక్యేపరమపురుషాసాధారణలిఙ్గం నోపలభ్యతే- తథాపిపూర్వవాక్యేద్యుసమ్బన్ధితయాపరమపురుషస్యనిర్దేశాదిదమపిద్యుసమ్బన్ధిజ్యోతిస్సఏవేతి ప్రత్యభిజ్ఞాయత ఇతి. కౌక్షేయజ్యోతిషైక్యోపదేశశ్చ ఫలాయతదాత్మకత్వానుసన్ధానవిధిరితి నకశ్చిద్దోషః. కౌక్షేయజ్యోతిషశ్చతదాత్మకత్వంభగవతాస్వయమేవోక్తం * అహంవైశ్వానరోభూత్వాప్రాణినాందేహమాశ్రితఇతి. ....

రుషఉచ్యతే। పూర్ణత్వాత్పురుషోవిష్ణుఃపురాణత్వాచ్చశార్ఙ్గిణః। పురాణభజనాచ్చాపివిష్ణుఃపురుషఉచ్యతే। యద్వాపురుషశబ్దోయంరూఢ్యావర్ణిజనార్దనమితిచయోగరూఢత్వమవగమ్యతే. అతఃపురుషస్త్రిపాదకంసూక్తంభగవదసాధారణమితి * చరణాభిధానాదితివదతాసూత్రకారేణదేవతావిశేషనిష్కర్షఃకృతః. సారేచైవంవిశదతమముక్తంభగవతాభాష్యకారేణ. అతోయథోక్తార్థఉపపన్నః. ——— అత్ర *పాదోస్యేతిమన్త్రే *త్రిపాదస్యామృతందివీతిద్యుశబ్దేనద్యోతమానసంపదాత్మస్వరూపముచ్యతేఇతికేచిదాహుః- తదానీమస్యదివీతివ్యతిరేకనిర్దేశస్యాప్యుపపత్తేరస్వరసః. కించ- ద్యుసమ్బన్ధిప్రత్యభిజ్ఞాపకతయాతదేకార్థత్వేనసూత్రకారోదాహృతే * అథయదతఃపరోదివోజ్యోతిర్దీప్యతఇతివాక్యేపఞ్చమ్యన్తతయాప్రయుజ్యమానేదివశబ్దేనవిరోధశ్చస్యాత్ -నహిద్యోతమానమాత్మస్వరూపంస్వస్వరూపాత్పరంభవతి. దివిస్థానమాకాశోక్తిరమితిభాష్యార్థః తదయుక్తం- *అథయదతోదివోజ్యోతిర్దీప్యతేవిశ్వతఃపృష్ఠేషుసర్వతఃపృష్ఠేష్వనుత్తమేషూత్తమేషులోకేష్వితిశ్రుతివిరోధాత్. నహిద్యుదయేనాకాశోదివఉపరితనేషులోకేషువర్తతే. పరమాత్మనఆదిత్యమణ్డలేప్యవస్థానాత్తద్విషయంతద్వాక్యమితిచేన్న - రవిమణ్డలస్యభూమేర్ద్యుతౌపఞ్చలత్వేవస్థితస్యవిశ్వప్రపఞ్చబహిర్భావాభావాత్, విశ్వసర్వశబ్దయోర్బ్రహ్మస్థానమాత్రపరత్వేస్వారస్యభఙ్గాచ్చ. కించ- సప్తమ్యన్తపఞ్చమ్యన్తయోర్వ్యధికరణత్వావిరోధేనార్థైక్యంవక్తుమాత్రేసముత్థితం- తచ్చతయోర్వ్యధికరణయోరుభయత్రైకపరత్వేఽనుపపన్నం. విశ్వసర్వశబ్దస్వారస్యభఙ్గప్రసఙ్గాదేవద్యుశబ్దస్యప్రసిద్ధార్థపరత్వం చాయుక్తం. జాగ్రత్స్వప్నసుషుప్త్యవస్థాసుజీవసంచారభూమితయాత్రేధావిభక్తాకాశార్థ్యాకాశప్రదేశవిశేషాస్త్రయఃపాదాః-తదుపరితనంతు కారణబ్రహ్మస్వరూపంత్రిపాదమృతముచ్యతఇతిచాయుక్తం- అస్యత్రిపాదిత్యవ్యతిరేకనిర్దేశస్యాయుక్తత్వాత్. జీవస్యజాగ్రదవస్థాయాంబాహ్యాకాశస్సంచారభూమిరితిచాయుక్తం- తదానీమపిశరీరాన్తర్వర్తిత్వాత్. స్వప్నేశరీరాకాశవర్తిత్వమప్యయుక్తం- ఈశ్వరసృష్టశరీరాద్బహిరవస్థానాత్, తదనభ్యుపగమేపిపూర్వసంస్కారసహకృతమనోవ్యాపారమాత్రేణహృదయావస్థానేపిజీవస్యస్వాప్నభ్రమోపపత్తేః, స్వప్నేజీవస్యహృదయాన్నిష్క్రమణస్యనిష్ప్రమాణకత్వాచ్చ. * హృదిహ్యయమాత్మేతిజీవస్యస్వతోహృదయస్థానంశ్రూయమాణం స్వప్నావస్థాయాంకథంవదసేనకస్యాఽపోహ్యతే.——— తస్మాదృచోఽయమర్థః-సర్వాణిభూతానికార్యజగదన్తర్గతానిస్వంసృష్టచేతనాఉచ్యన్తే. ద్యుశబ్దస్సమష్టిసమష్టిత్వబహిర్భూతస్థానవిశేషపరః- *విశ్వతఃపృష్ఠేషుసర్వతఃపృష్ఠేష్వితిశ్రవణాత్. విశ్వశబ్దవివరణంసర్వశబ్దఇతిగత్యభావలిఙ్గం *తథాపరాత్సంభవతీమావిశ్వానిభూతాని సర్వత్రివ్యష్టిజాతేవిశ్వశబ్దప్రయోగాత్ విశ్వశబ్దోవ్యష్టిపరః. సర్వశబ్దఃపరిశేషాత్సమష్టితత్త్వపరః. అతఏవహిగద్యేపిఇతిభాష్యకారైః *సమస్తకార్యకారణజాతమతీత్యవర్తమానఇతి. పురుషసూక్తే * తేహనాకంమహిమానస్సచన్తఇతిముక్తప్రాప్యదేశస్యనాకశబ్దేనోక్తత్వాత్, ముక్తస్యచదుఃఖమిశ్రకార్యలోకానాంహేయత్వాన్నాస్మాకంభవతీత్యవయవార్థప్రాప్యుపపత్తేః, తత్రైవ *తమసఃపరస్తాదితివిశేషితత్వాత్, *క్షయంతమస్యరజసఃపరాకఇతినివాసశబ్దాత్, *వేదాహమేతంపురుషం *విశ్వంపురాణంతమసఃపరస్తాదితిముక్తపరస్యస్థానస్యస్థానినోబ్రహ్మణశ్చ వ్యతిరేకనిర్దేశాత్, తస్యతమసఃపరత్వవిశేషణేనపురుషసూక్తప్రత్యభిజ్ఞానాచ్చదివీత్యప్రాకృతంస్థానముచ్యతే. త్రిపాత్త్వంచాప్రాకృతలోకస్యభోగోపకరణభోగస్థానవిశేషైర్వాభూమఖ్యాతిరూపేణజగదన్తర్గతవస్త్వపేక్షయాతిశయేన, పృథగవస్థానుభవమాత్రపరత్వేనసత్యసిద్ధిః, ముక్తైశ్చాన్యేషు, భోగ్యసంభవతి. ఏవంచాస్యదివీతివ్యతిరేకనిర్దేశోఽమృతత్వంచముఖ్యంభవతీతి. ఏవంపూర్వవాక్యేద్యుసంబన్ధినశ్చరణాభిధానేనసవికేనముక్తస్యపరమాత్మపరత్వం. ఏకవిషయత్వాదితిచేత్ -కథమేకవిషయత్వమిత్యత్రాహ(ఏతదుక్తమితి)జ్యోతిశ్శబ్దశ్రుత్యపేక్షయాస్వవాక్యస్థంపూర్వవాక్యప్రత్యభిజ్ఞాపకంద్యుసంబన్ధిత్వలిఙ్గం ప్రకరణంచదుర్బలమితిచేన్న - అనువాదలక్షణయచ్ఛబ్దసమభివ్యాహారేణాస్యసాపేక్షత్వాజ్జ్ఞాపకేనజ్యోతిశ్శబ్దస్య దుర్బలత్వావగమాత్, ప్రథమప్రతిపన్నయచ్ఛబ్దశ్రుత్యానపాకృతస్యద్యుసంబన్ధిత్వలిఙ్గస్యప్రబలత్వాచ్చ. ఇదం జ్యోతిశ్శబ్దస్యాదిత్యాద్యసాధారణ్యాభ్యుపగమేనోక్తం. తచ్చన- అవభాసకత్వనిమిత్తకత్వాత్ జ్యోతిశ్శబ్దస్య, *నారాయణపరోజ్యోతిరిత్యాదిప్రయోగాచ్చ. ఉక్తంపూర్వపక్షహేతుంపరిహరతి (కౌక్షేయేతి) (ఫలాయేతి) *చక్షుష్యశ్శ్రుతోభవతీత్యుక్తఫలాయేత్యర్థః. (తదాత్మకత్వేతి) *తదేతద్దృష్టంచశ్రుతంచేత్యుపాసీతేత్యత్రతదేతచ్ఛబ్దౌతదాత్మకజ్యోతిర్విషయౌ- తదాత్మకత్వేనప్రకృతత్వాదితిభావః. *అన్నాదోవసుదానః *చతుర్విధాభజన్తేమాం *సకలఫలప్రదోహివిష్ణుఃఇత్యాదిశ్రుతిస్మృతివశాత్ సకలఫలప్రదస్యపరమాత్మనశ్చక్షుష్యత్వాదివిద్యానుగుణఫలహేతుత్వమత్రయుక్తమిత్యభిప్రాయేణాహ (నకశ్చిద్దోషఇతి) తదాత్మకత్వేప్రమాణందర్శయతి (కౌక్షేయజ్యోతిషశ్చేతి) వేదనస్యయథార్థవిషయత్వేసంభవత్యతస్మింస్తద్బుద్ధిరూపతాశ్రయణంపరోక్తమయుక్తమితిభావః. ....

౨౬॥ సూ. ॥ఛన్దోభిధానాన్నేతిచేన్న తథాచేతోర్పణనిగమాత్తథాహిదర్శనం॥ పూర్వస్మిన్వాక్యే *గాయత్రీవా ఇదం సర్వమితి గాయత్ర్యాఖ్యం ఛన్దోఽభిధాయ *తదేతదృచాభ్యనూక్తమిత్యుదాహృతాయాః *తావానస్య మహిమేత్యస్యామృచోఽపి ఛన్దోవిషయత్వాన్నాత్ర పరమపురుషాభిధానమితి చేత్. తన్న (తథాచేతోర్పణనిగమాత్) న గాయత్రీశబ్దేన ఛన్దోమాత్రమిహాభిధీయతే- ఛన్దోమాత్రస్య సర్వాత్మకత్వానుపపత్తేః. అపితు బ్రహ్మణ్యేవ గాయత్రీచేతోర్పణమిహ నిగమ్యతే - బ్రహ్మణి గాయత్రీసాదృశ్యానుసన్ధానం ఫలాయోపదిశ్యత ఇత్యర్థః. సమ్భవతి చ *పాదోఽస్య సర్వా భూతాని త్రిపాదస్యామృతం దివీతి చతుష్పదో బ్రహ్మణశ్చతుష్పదా గాయత్ర్యా చ సాదృశ్యం. చతుష్పదా చ గాయత్రీ క్వచిద్దృశ్యతే-తద్యథా- *ఇన్ద్రశ్శచీపతిః। వలేన పీడితః । దుశ్చ్యవనో వృషా । సమిత్సు సాసహిరితి. తథా హ్యన్యత్రాపి సాదృశ్యాచ్ఛన్దోఽభిధాయీ శబ్దోఽర్థాన్తరే ప్రయుజ్యమానో దృశ్యతే-యథా సంవర్గవిద్యాయాం *తేవా ఏతే పఞ్చాన్యే పఞ్చాన్యే దశ సన్తస్తత్కృతమిత్యారభ్య *సైషా విరాడన్నాదీత్యుచ్యతే........

ద్యుసంబన్ధివిషయస్య పూర్వవాక్యస్య పరమాత్మపరత్వమాక్షిప్య సమాధత్తే.

౨౬॥ సూ. ॥ఛన్దోభిధానాన్నేతి చేన్న తథాచేతోర్పణనిగమాత్తథాహిదర్శనం॥ సూత్రే శఙ్కోపన్యాసపరమంశం వ్యాచష్టే (పూర్వస్మిన్నితి) పరిహారభాగస్థం నేతిపదం సపూరకం వ్యాదత్తే (తన్నేతి) ఛన్దోఽభిధానం నేత్యర్థః. *తథాచేతోర్పణనిగమాదితి స్వాభిమతనిర్వాహం వదతా సూత్రకారేణాభిప్రేతాం ఛన్దోమాత్రపరత్వానుపపత్తిమాహ (న గాయత్రీతి) కుత ఇత్యత్రాహ (ఛన్దోమాత్రస్యేతి) పూర్వసూత్రే *చరణాభిధానాదితి స్వపక్షసాధకతయోక్తస్య హేతోః పూర్వపక్షేఽనుపపత్తిః సూత్రకారాభిప్రేతేతి భావః. నను గాయత్ర్యాం బ్రహ్మదృష్టిరితి దృష్టివిశేషణభూతబ్రహ్మణశ్చరణాభిధానోపపత్తిరితి చేన్న- *మనో బ్రహ్మేతివద్దృష్టివిశేషణభూతబ్రహ్మవాచిపదసామానాధికరణ్యాభావాత్, దృష్టివిధానాభ్యుపగమేపి *తావానితి మన్త్రస్య దృష్టివిశేషణబ్రహ్మపరత్వేనోత్తరవాక్యే బ్రహ్మప్రత్యభిజ్ఞానోపపత్తేస్తదభ్యుపగమవైయర్థ్యాత్, అతో గాయత్ర్యాం బ్రహ్మదృష్టిశ్చోదయితురశక్యమితి.———యాదవప్రకాశైస్తు *గాయత్రీవా ఇత్యాది బ్రాహ్మణోక్తసర్వభూతవాక్పృథివీశరీరహృదయప్రాణాత్మకత్వాభిధానాన్న ఛన్దోమాత్రమితి వ్యాఖ్యాతం. తతోపీదమనుచితం-అశ్రుతం హేతుం కల్పయిత్వా తదనుపపత్త్యా ఛన్దఃపరత్వప్రతిక్షేపాదపి పూర్వసూత్రశ్రుతహేతోరేవానుపపత్త్యా తత్ప్రతిక్షేపోపపత్తేః. స్వవాక్యస్థహేతుపరిత్యాగో న్యాయ్య ఇతి చేత్. సత్యం-స తు హేతురనన్తరసూత్రే వివక్షితః. భూతాదిపాదవ్యపదేశోక్తహేతుత్వం తత్ర వివక్షితమితి చేన్న- స్వపక్షసాధనాయ తస్యానన్తరసూత్రే కణ్ఠోక్తత్వాత్, ఛన్దఃపరిహారాయ తన్నేత్యత్ర తస్యైవాభిప్రేతత్వాశ్రయణోపపత్తేః. క్వచిదుక్తస్య హ్యన్యత్రాపజీవ్యత్వం న్యాయ్యం - అన్యత్రానుక్తస్య చ క్వచిదుక్తిరపేక్షితా- సా చేత్సిద్ధ్యతి- తదనుగుణో సర్వోపి హేతురన్వాయ్యః.——— ఏవం ఛన్దఃపరత్వేఽనుపపన్నే సతి తస్య వాక్యస్య కోర్థ ఇత్యత్రాహ (అపిత్వితి) చేతోర్పణశబ్దం నిగమశబ్దం చ వివృణ్వన్ కస్మిన్నర్థమిత్యాకాఙ్క్షాం చ పూరయతి (బ్రహ్మణీతి) అనుసన్ధానోపదేశశబ్దాభ్యాం చేతోర్పణనిగమశబ్దౌ వివృతౌ. కేనాకారేణ సాదృశ్యమిత్యత్రాహ (సంభవతి చేతి) గాయత్రీసాదృశ్యం చతుష్పాత్త్వలక్షణం. చతుష్పాత్త్వమేవానుసన్ధేయం. సన్నిధానానుసన్ధేయత్వం ఫలం చ శ్రూయతే. న- *పూర్ణమప్రవర్తినీం శ్రియం లభతే య ఏవం వేదేతి శ్రవణాత్. పూర్ణత్వం - అపరిచ్ఛిన్నత్వం. అప్రవర్తిత్వం - అచలత్వం స్థిరత్వం. అనన్తస్థిరాం శ్రియమైశ్వర్యం. నను హార్దాకాశవిశిష్టపరమాత్మోపాసనఫలం హి తత్ర వ్యాఖ్యాయతే- *యద్వై తద్బ్రహ్మేతీదం వావ తద్యోయం బహిర్ధా పురుషాదాకాశో యో వై స బహిర్ధా పురుషాదాకాశోఽయం వావ స యోయమన్తః పురుష ఆకాశో యో వై సోన్తః పురుష ఆకాశోఽయం వావ స యోయమన్తర్హృదయ ఆకాశస్తదేతత్పూర్ణమప్రవర్తీతి హి శ్రూయతే అతో న గాయత్రీసాదృశ్యానుసన్ధానఫలమిదమితి. ఉచ్యతే స్వతోఽపరిచ్ఛిన్నత్వేపి బ్రహ్మణః పరిచ్ఛిన్నస్థానపదార్థైశ్చతుష్పాత్త్వోపదేశస్యోపాసనార్థత్వాభావే వైయర్థ్యాత్, ప్రకరణతస్య ఫలాన్తరావిధానాచ్చ గాయత్రీసాదృశ్యరూపస్య చతుష్పాత్త్వస్యానుసన్ధేయతా ప్రతీయతే. తత్ర భూతపృథివీశరీరహృదయైశ్చతుష్పాత్త్వేఽభిహితే బ్రహ్మణోఽపూర్ణత్వాస్థిరత్వశఙ్కావ్యావృత్త్యర్థం పూర్ణత్వాప్రవర్తిత్వగుణకత్వమేవ చతుష్పాద్బ్రహ్మణ ఉపాసనం విధీయత ఇతి *త్రిపదా గాయత్రీతి హి శ్రుతిః- తత్కథం చతుష్పాత్త్వమిత్యత్రాహ (చతుష్పదా చేతి) గాయత్రీశబ్దస్య ముఖ్యార్థావివక్షా కథమితి శఙ్కాయాం *తథా హి దర్శనమితి సూత్రఖణ్డం వ్యాచష్టే (తథా హ్యన్యత్రాపీత్యాదినా) వాయ్వగ్నిసూర్యచన్ద్రసలిలాని ప్రాణవాక్చక్షుశ్శ్రోత్రమనాంసి చ దశసంఖ్యత్వాద్విరాట్. సదృశే సదృశాన్తరవాచిశబ్దప్రయోగశ్శ్రుతిసమాధిరిత్యర్థః. అన్నాత్- అన్నం చ తత్ అత్తి చేత్యన్నాత్. నను జ్యోతిర్వాక్యే పరమాత్మలిఙ్గాభావాత్ ఆద్యం సూత్రం తస్య పరమాత్మపరత్వసమర్థనార్థమితి సప్రయోజనం. ద్వితీయం తు కిమర్థం - ఛన్దోమాత్రప్రసిద్ధస్యాపి గాయత్రీశబ్దస్య పరమాత్మాసాధారణసర్వాత్మకత్వలిఙ్గబలాత్ పరమాత్మవిషయత్వం హ్యాకాశాధికరణనయేన సిద్ధం. ఉచ్యతే- గాయత్రీశబ్దస్య స్వార్థప్రహాణేన బ్రహ్మపరత్వే చతుష్పాత్త్వమవివక్షితం స్యాత్- తచ్చోపపాద్యతే. గాయత్ర్యవచ్ఛిన్నబ్రహ్మపరత్వే సర్వాత్మకత్వమనుపపన్నం. గాయత్ర్యవచ్ఛిన్నబ్రహ్మణస్సర్వాత్మకత్వోక్తిస్తుతిరితి చేత్ - తతోపి గాయత్ర్యా ఏవ స్తుతిస్సర్వాత్మకత్వోక్తిరితి వరమిత్యభిప్రాయశఙ్కాపరిహారపరం సూత్రం. గాయత్రీశబ్దస్య తత్సదృశబ్రహ్మపరత్వాచ్చతుష్పాత్త్వసర్వాత్మకత్వోపపత్తిరితి పరిహారః. ....

ఇతశ్చ గాయత్రీశబ్దేన బ్రహ్మైవాభిధీయతే

౨౬॥ సూ భూతాదిపాదవ్యపదేశోపపత్తేశ్చైవమ్॥ భూతపృథివీశరీరహృదయాని నిర్దిశ్య 'సైషా చతుష్పదా' ఇతి వ్యపదేశో బ్రహ్మణ్యేవ గాయత్రీశబ్దాభిధేయ ఉపపద్యతే

[illegible]

సైషా చతుష్పదా షడ్విధా గాయత్రీతి న స్వేవం తర్హి బ్రహ్మణః పరిచ్ఛిన్నత్వం స్యాదితి శఙ్కాయామాహ [illegible]

[illegible] తదేతదితి। బ్రహ్మాభిప్రాయేణ నపుంసకత్వం తదేతత్-చతుష్పాత్ షడ్విధం చ బ్రహ్మేత్యర్థః 'స భూమిం విశ్వతో వృత్వా' [illegible]

౭౮

స్యమహిమా అతో జ్యాయాంశ్చ పూరుష ఇతి పురుషసూక్తే శ్రూయతే. ఇహ చ పృథివ్యాం భూతశరీరహృదయాన్యన్తర్గతాని- అతః * తావానస్య మహిమే త్యనేన పృథివీతదన్తర్గతపదార్థైశ్చతుష్పాత్త్వరూపమహిమానువాదః. తావత్త్వం ప్రతిషేధతి అతో జ్యాయానితి. పాదోऽస్యేతి- ఇహోక్తం పాదచతుష్టయమేకపాదస్థానీయం- అతోऽతిరిక్తా త్రిపాద్విభూతిః - తస్మాదతో జ్యాయానిత్యుపపన్నమిత్యర్థః. ఏవమస్యా ఋచః పరిచ్ఛిన్నత్వశఙ్కావ్యుదాసార్థత్వం యుక్తం - అనన్తరమపి * తదేతత్పూర్ణమప్రవర్తి పూర్ణామప్రవర్తినీం శ్రియం లభతే య ఏవం వేదేతి పూర్ణత్వాదిగుణకతయోపాసనవిధానాత్. నన్వేవం సతి బ్రాహ్మణోక్తచతుష్పాత్త్వవిషయత్వాభావేన బ్రాహ్మణస్యర్చశ్చైకార్థ్యం న సిధ్యేత్. న- ఉభయోర్బ్రహ్మవిషయత్వాత్. యదీయమృగుక్తచతుష్పాత్త్వవిషయా న భవతి - తర్హి కిమర్థం తదుదాహరణం. పరిచ్ఛిన్నత్వశఙ్కావ్యుదాసార్థమిత్యుక్తం. తథా సత్యేవార్థవత్త్వం- న హ్యుక్తమాత్రజ్ఞాపనే ప్రయోజనం. న చేయమృక్ పూర్వోక్తవివరణరూపా దృశ్యతే. కించ- ఋచశ్చతుష్పాత్త్వాన్తరపరత్వం పరేషామప్యవర్జనీయం- జాగ్రదాద్యవస్థాత్రయోపలక్షితం బాహ్యశారీరహార్దరూపేణ త్రేధా విభక్తకార్యాకాశోపలక్షితం వా కారణస్వరూపం త్రిపాదుచ్యత ఇతి హి తత్ప్రయోజనా- తత్ర కిఞ్చిత్ సర్వభూతైర్జాగ్రదాద్యవస్థాత్రయత్రివిధాకాశోపలక్షితరూపేణ చతుష్పాత్త్వం, భూతపృథివీశరీరహృదయైశ్చతుష్పాత్త్వం, చైకరూపం భవతి. చతుష్పాత్త్వం హి బహువిధం శ్రూయతే- * చతుష్పాద్బ్రహ్మ వాక్పాదః ప్రాణః పాదశ్చక్షుః పాదశ్శ్రోత్రం పాద ఇతి- తథా * అగ్నిః పాదో వాయుః పాద ఆదిత్యః పాదో దిశః పాద ఇతి చ. ఏవం జ్ఞాతమాత్రజ్ఞాపనే ప్రయోజనాభావాత్, పురుషసూక్తప్రక్రియానుగుణ్యాచ్చ, వచనాన్తరవాక్యానుగుణ్యాత్, బ్రహ్మణో వివిధచతుష్పాత్త్వసంభవాచ్చ, చతుష్పాత్త్వభేదస్య పరపక్షేऽప్యవర్జనీయత్వాచ్చ యథోక్త ఏవాస్యా ఋచోऽర్థః. అథ చతుర్థపాదత్వేనోక్త హృదయస్థాకాశస్య మహత్త్వం వక్తుం బాహ్యాకాశస్య బ్రహ్మతుల్యత్వం సామానాధికరణ్యేనాహ యద్వై తద్బ్రహ్మేతీదం వావ తద్యోऽయం బహిర్ధా పురుషాదాకాశ ఇతి - ఆకాశస్య స్వకార్యవ్యాపిత్వామూర్తత్వాచేతత్వాదిభిః బ్రహ్మతుల్య ఇత్యర్థః. అయం వావ స యోऽయమన్తః పురుష ఆకాశః అయం వావ స యోऽయమన్తర్హృదయ ఆకాశ ఇతి నిర్దేశో బాహ్యాకాశాభిప్రాయః. ఏవం హార్దాకాశమాహాత్మ్యేన హృదయం స్తుతం భవతి. ఏవం చతుష్పదః షడ్విధస్య బ్రహ్మణః ప్రపఞ్చనగర్భావేన పరిచ్ఛిన్నత్వాతిరిక్తత్వశఙ్కావ్యుదాసార్థం పూర్ణత్వాప్రవర్తిత్వగుణకతయోపాసనం సాతిఫలకం విదధాతీతి దేవదితి. తదేతత్-చతుష్పాత్ షడ్విధమిత్యర్థః. నాత్ర హృదయమాత్రే బ్రహ్మోపాసనవిధిః-సప్తమ్యశ్రవణాత్. అథ బ్రహ్మోపాసనాఙ్గత్వేన ద్వారపోపాసనం విధీయతే తస్య హ వా ఏతస్య హృదయస్యేత్యాదినా. తత్ర చ ప్రాణవ్యానాదిశేషాపాయిత చక్షురాద్యనుగ్రాహకా ఆదిత్యాదయ ఉపాస్యాః. స చ హృదయస్యేత్యుక్తత్వాత్ ద్వారపోపాసనం హృదయోపాసనాఙ్గమితి వాచ్యం- కింతు ప్రకృతచతుష్పాద్బ్రహ్మోపాసనాఙ్గం. హృదయస్యేతి నిర్దేశస్తు చతుర్థపాదత్వేన హృదయస్యావ్యవహిత ప్రకృతత్వాత్, నాడీద్వారా చక్షురాదీనాం తత్సంబన్ధిత్వాచ్చ కృతః. ఏవం గాయత్రీవిద్యాప్రకృతస్య సకలఫలప్రదస్య ద్యుసంబన్ధినః పరస్య జ్యోతిష ఆభియాప్యకీర్తిమత్త్వరూపఫలవిశేషార్థం కౌక్షేయజ్యోతీరూపత్వేన ఉపాసనవిధానాయాథ యదతః పరో దివో జ్యోతిరిత్యాద్యారభ్యతే. ఏవం హి వాక్యానయోరన్వార్థముదాహృతత్వాత్, నిగమనవాక్యస్వారస్యాచ్చ భూతపృథివీశరీరహృదయానామేవ పాదాః-గానత్రాణభూతప్రతిష్ఠాత్వతదనతిశయప్రాణప్రతిష్ఠాత్వతదనతిశయాః షడ్విధాః. నను * నైషా త్యాదివాక్యస్య షడ్విధానువాదేన చతుష్పాత్త్వవిధానపరత్వే సతి బుద్ధశ్చతుష్పాత్త్వోపదేశపరత్వం సిధ్యతి- తతశ్చ * తదేతదృచాభ్యనూక్తమితి ఘటకవాక్యస్వారస్యం భవేదితి చేత్. తదయుక్తం- ప్రథమశ్రుతస్య బ్రాహ్మణవాక్యనిగమనస్య స్వారస్యభఙ్గేన పాశ్చాత్త్యసందంశకవాక్యానురోధానుపపత్తేః, అన్వార్థతయా ప్రస్తుతయోర్వాక్యార్థయోర్భూతపృథివ్యాదితుల్యతాపరికల్పనస్యోపక్రమస్వారస్యవిరుద్ధత్వాచ్చ. ఋగుపన్యాసస్య ప్రయోజనం తత్రోపపత్తయశ్చ దర్శితాః. న హ్యేకరూపమేవ బ్రహ్మణశ్చతుష్పాత్త్వమితి నియన్తుం శక్యం- చతుష్పాత్త్వవైవిధ్యస్యాన్యత్రాపి శ్రుతత్వాత్. కించ- త్రిపాచ్ఛబ్దనిర్దిష్టాశ్చ నిరూపణీయః. తథా హి- మనోమయవాఙ్మయప్రాణమయాస్త్రయ ఈశ్వరవ్యూహాః - త్రైప్రకారమవస్థితం బ్రహ్మ త్రిపాదమృతం దివి వక్షితమిత్యుచ్యతే. తత్ర తావత్ప్రసిద్ధమనోవాక్ప్రాణానాం ముదిద్విర్కారత్వాన్నేశ్వరవ్యూహత్వమమృతత్వం చ సంభవతి. సప్తాన్నబ్రాహ్మణోక్తానాం మనోవాక్ప్రాణానుగ్రాహకానామగ్న్యాదిత్యచన్ద్రాణాం చ కర్మవశ్యత్వాత్ సృజ్యత్వాచ్చ నేశ్వరవ్యూహత్వమమృతత్వం చ యుజ్యతే- * చన్ద్రమా మనసో జాతః చక్షోః సూర్యో అజాయత ముఖాదిన్ద్రశ్చాగ్నిశ్చ * భీషాస్మాద్వాతః పవతే భీషోదేతి సూర్యః భీషాస్మాదగ్నిశ్చేన్ద్రశ్చ * అసౌ యో నపత్యయతి అసాయ ఆపూర్యతి ఇతి తేషాం సృజ్యత్వకర్మవశ్యత్వే హి శ్రూయేతే. మనోవాక్ప్రాణశబ్దవాచ్యతయాऽభిమతానాం సత్త్వతమోరజసాం శక్తిరూపాణాం ప్రజ్ఞాశక్తివాక్శక్తిక్రియాశక్తిశబ్దవాచ్యానాం ద్యుపృథివ్యప్శబ్దవాచ్యతయాऽభిమతానాం స్థూలానాం సవికారాణాం సత్త్వతమోరజసాం చాధిష్ఠాతార ఈశ్వరాంశాస్త్రయ ఈశ్వరవ్యూహా ఇతి చేత్. తైరపి త్రిపాత్త్వం దుర్వచం-వాఙ్మయప్రాణమయయోర్మనోమయాదల్పత్వాభ్యుపగమేన త్రయాణామనిత్యత్వాయోగేన త్రిపాదమృతమితి నిర్దేశానుపపత్తేః. తేషాం శక్తిరూపేణామృతత్వమితి చేత్-శక్తిరూపేణామృతత్వం * పాదోऽస్య సర్వా భూతానీతి పాదత్వేనోక్తానాం సర్వభూతానాం సప్రకృతికానామప్యస్తీతి * త్రిపాదస్యామృతం దివీతి వచనం వైయర్థ్యం స్యాత్. కించ-* ఈశ్వరః పర ఆత్మా తపో బ్రహ్మ మనోమయ ఇత్యారభ్య * తిస్రో ద్వే వ్యూహా వా కాశశరీరః ప్రాణశరీరశ్చ తయోరన్యే ప్రత్యేకమసంఖ్యాతాః ప్రతిజీవమవస్థితా వ్యూహా ఇత్యుపనిషత్కల్పేభవద్భిరుచ్యతే. కిం సఙ్ఖ్యేయానామీశ్వరవ్యూహానాం జీవానామివ స్వత ఏవ స్వరూపగతో భేదః - ఉతాధిష్ఠేయగత భేద ఏవేశ్వరవ్యూహభేద ఇత్యుపచారాదుచ్యతే. ప్రథమే జీవబహుత్వేశ్వరైకత్వశ్రుతీనాం వైయర్థ్యం- సమష్ట్యైక్యస్య వ్యష్టిభేదస్య చ జీవేశ్వరయోస్తుల్యత్వాత్. శ్రూయతే హి * త్వమేకోऽసి బహూననుప్రవిష్టః * అన్తః ప్రవిష్టః శాస్తా జనానాం * ఏకస్సన్ బహుధా విచారః * ఏకో దేవః సర్వభూతేషు గూఢః * ఏకో వశీ నిష్క్రియాణాం బహూనాం ఏకం బీజం బహుధా యః కరోతి * ఏకో బహూనాం యో విదధాతి కామాన్ * యః పృథివీమన్తరే సంచరన్నిత్యారభ్య బహుష్వవస్థానము

త్వా॰ ఏష సర్వభూతాన్తరాత్మా అపహతపాప్మా దివ్యో దేవ ఏకో నారాయణ ఇత్యాది. ద్వితీయే చ సత్యే కిమీశ్వరవ్యూహాధిష్ఠేయా గుణాః- ఉత గుణాః క్రియః. ప్రథమేఽసత్త్వతమోరజసాముక్తత్వే పూర్వం నిర్గుణానాం తేషామవస్థానవాదో న ఘటతే. ఉక్తం హి తత్త్వవిచారణాయాం భవద్భిః ॰యస్మాదేషాం ప్రళయకాలేష్వవస్థానమామ్నాయతే తస్మాద్గుణోత్పత్తేః ప్రాగప్యేషామవస్థానాన్నిర్గుణా ఏతే ఇతి. ద్వితీయే చ గుణప్రళయోత్పత్త్యోర్గుణాః శ్రీనామీశ్వరాధిష్ఠేయత్వం నోపపద్యతే- తాసామధిష్ఠానం హి కార్యాభిముఖీకరణలక్షణం ప్రేరణం- తత్తదానీమశక్తిచేదాసర్గకాలాద్గుణానుత్పత్తిరనుపపన్నా. కార్యానుత్పాదనమపీశ్వరాధిష్ఠానాధీనమితి చేత్- తర్హి పరమాత్మనస్స్వాపే గుణాః శ్రీనాం తదధిష్ఠితత్వాభావాత్కార్యోత్పత్తిప్రసఙ్గః. స్వాపప్రబోధావపి ఈశ్వరస్య త్వదభ్యుపగతౌ- అతః కార్యానుత్పాదనస్యేశ్వరాధిష్ఠానానపేక్షత్వేన గుణాః శ్రీనామధిష్ఠాతృత్వాభావేన వ్యూహభేదాభావాద్గుణోత్పత్తేః ప్రాక్ నిర్గుణత్వేన త్రయాణాం వ్యూహానాం కించిత్కాలమవస్థానమయుక్తం. అధిష్ఠేయభేదమనపేక్ష్య స్వత ఏవ భేదశ్చేత్- త్రిత్వస్యానాదిత్వాన్నోదయా॰ దితరయోరుత్పత్తిరనుపపన్నా. కించ- త్రిష్వప్యేషీశ్వరవ్యష్టిషు కిం ప్రమాణం. ✱ఏతన్మయో వా అయమాత్మా వాఙ్మయో మనోమయః ప్రాణమయ ఇతి శ్రుతిరితి చేత్. న- జీవస్య మనోవాక్ప్రాణోపకరణత్వప్రతిపాదనపరత్వాత్తస్యాః. తథా హి - ✱యత్సప్తాన్నాని మేధయా తపసాజనయత్పితేత్యుపక్రమాత్మనస్సంకల్పాద్దేహినాముపజీవ్యత్వాదన్నశబ్దవాచ్యానాం సప్తానాముత్పత్తిముక్త్వా తత్ర ప్రసిద్ధాన్నం దర్శపూర్ణమాసౌ పయశ్చేత్యన్నచతుష్టయస్య మానుషదేవపితృపశుషు వినియోగముక్త్వా ✱ త్రీణ్యాత్మనేఽకురుతేత్యవశిష్టాన్నత్రయస్య సర్వవిధప్రవృత్తిహేతుత్వాత్ సామాన్యేన సర్వభోక్త్రర్థత్వే షమకరోదిత్యుక్త్వా ✱ అన్యత్రమనా అభూవం నాదర్శమన్యత్రమనా అభూవం నాశ్రౌషం కామస్సంకల్పో విచికిత్సా శ్రద్ధాఽశ్రద్ధా ధృతిరధృతిర్హ్రీర్ధీర్భీరిత్యేతత్సర్వం మన ఏవేతి ప్రసిద్ధం మన ఏవ ప్రతిపాదితం. కామాదీనాం మనఃకార్యత్వాత్సామానాధికరణ్యం. ✱యః కశ్చ శబ్దో వాగేవ సేతి సామానాధికరణ్యమపి శబ్దస్య వాగిన్ద్రియాధీనోచ్చారణత్వనిబన్ధనం - అతశ్శబ్దోచ్చారణకారణం ప్రసిద్ధవాగిన్ద్రియమేవోక్తం. ✱ ప్రాణోఽపానో వ్యాన ఉదానస్సమాన ఇత్యేతత్సర్వం ప్రాణ ఏవేతి పఞ్చవృత్తిప్రాణ ఏవ స్పష్టమభిహితః. ✱ ఏతన్మయ ఇత్యేతచ్ఛబ్దశ్చ ప్రకృతమనోవాక్ప్రాణపరః. ✱ అయమాత్మేత్యయంశబ్దవిశేషిత ఆత్మా చ ప్రసిద్ధో జీవః- న తు పరమప్రకృత్యపరమాత్మా. తస్య జీవస్య త్రివిధోపకరణవత్త్వమేతన్మయ ఇతి ప్రతిపాదితం. పశ్చాత్ ✱ త్రయో లోకా ఏత ఏవేత్యాదినా తేషాం ప్రశంసా కృతా. ✱ యత్కించ విజ్ఞాతం వాచస్తద్రూపం వాగ్ఘి విజ్ఞాతా వాగేనం తద్భూత్వావతీతి- యద్వాగ్వ్యవహారాద్విజ్ఞాతం తత్సర్వం వాచో రూపం- అవచ్ఛేదకం. వాగ్విజ్ఞాతా- విజ్ఞాయమానం సర్వం వాగధీనం. ఉపచారాత్సామానాధికరణ్యం. వాగేవైనం తద్భూత్వావతి - యద్వాచా విజ్ఞాతం వస్తు పురుషస్యోపకరోతి- తద్భూత్వా తత్స్వరూపేణ వాగేవోపకరోతీత్యర్థః. ॰విజిజ్ఞాస్యమితి- చిన్తనీయం. పూర్వవద్యోజనా. యన్మనసా చిన్తితం దేవతాదికం తదుపకరోతి- తద్భూత్వా మన ఏవోపకరోతీత్యర్థః. ॰అవిజ్ఞాతమితి- పూర్వవద్యోజనా. పూర్వసుకృతవశాదచిన్తితం యదుపకరోతి - తద్భూత్వా ప్రాణ ఉపకరోతీత్యర్థః. ఏవం ప్రశస్య త్రయాణామధిష్ఠానాన్యధిష్ఠాతౄంశ్చ దర్శయతి ✱తస్యై వాచః పృథివీ శరీరం - ఆయతనం. జిహ్వాగోళకస్థం పార్థివాంశమాశ్రిత్య వాగిన్ద్రియం తిష్ఠతీత్యర్థః. ✱జ్యోతీరూపమయమగ్నిః- జ్యోతిర్మయమధిష్ఠాతృదేవతాస్వరూపమగ్నిరిత్యర్థః. ✱యావత్యేవ వాక్ తావతీ పృథివీ తావానయమగ్నిరితి- యత్ర యత్ర వాగిన్ద్రియం తత్ర తత్ర తదధిష్ఠానతయా పృథివ్యస్తి- అధిష్ఠాతృతయాఽగ్నిరస్తీత్యర్థః. ✱అథైతస్య మనసో ద్యౌశ్శరీరమితి- ఇహ ద్యుశబ్ద ఆకాశమాత్రపరః- న తు లోకవిశేషపరః- అనుపపత్తేః. న హి స్వర్గలోక ఏవ మనసోఽధిష్ఠానం- మనుష్యాణాం అమనస్కత్వప్రసఙ్గాత్. ద్యుశబ్దో హి లోకవిశేషే నభోమాత్రేఽపి వర్తతే- ✱సురలోకో ద్యోదివౌ ద్వే స్త్రియాం ✱ద్యోదివౌ ద్వే స్త్రియామభ్రం వ్యోమ పుష్కరమమ్బరమితి హి నామానుశాసనం. అత ఆకాశమాత్రేఽపి వృత్తౌ. తత్రాపి సామర్థ్యాత్ హృదయాకాశే పర్యవస్యతి. హృదయచ్ఛిద్రరూపాకాశ ఆయతనమిత్యర్థః. ✱జ్యోతీరూపమిత్యాద్యేకం పూర్వవత్. తౌ- అగ్న్యాదిత్యౌ. మిథునం సమైతాం- మిథునీభావమగచ్ఛతాం. తతః ప్రాణోఽజాయత. అయమస్యాభిప్రాయః- ఆదిత్యాధిష్ఠేయస్య మనసో వాగ్న్యధిష్ఠేయవాక్ప్రవృత్తిః- తదుభయపూర్వికా పఞ్చవృత్తిప్రాణాధీనా శరీరప్రవృత్తిరితి. ప్రాణస్యాసపత్నత్వం - చక్షురాదిష్వసదృశస్య ప్రతిస్పర్ధివిరహితత్వం. ✱అథైతస్య ప్రాణస్యాపశ్శరీరమితి- ✱ ప్రాణా వా ఆప ఇతి శ్రుతిః, ✱పానీయం ప్రాణినాం ప్రాణా విశ్వమేవ చ తన్మయమిత్యాయుర్వేదవిదః.- అతః ప్రాణస్యాప ఆయతనం. ✱జ్యోతీరూపమిత్యాదిపూర్వవత్. మనఃప్రాణయోరభిమానిదేవతా చన్ద్రశ్చ ... సంభవతీత్యభ్యుపగన్తవ్యం. ఆనన్త్యం ప్రతిశరీరం మనఆదివ్యష్టిభేదాత్. ✱స ఏష సంవత్సర ఇత్యాదినా- ✱ చన్ద్రమాష్షోడశకళ ఇత్యయం ... ప్రకారేణ సర్వర్తుప్రవర్తకతయా సంవత్సరసంజ్ఞస్య రాత్ర్యధీనోపచయాపచయాస్వతిథికలామయస్య ప్రాణాధిదేవస్య చన్ద్రస్య ప్రజారక్షకత్వం, ✱సౌమ్యా వై దేవతయా పురుష ఇతి ప్రక్రియయా పురుషస్య చన్ద్రాధీనత్వం, తద్వేదనఫలం, చోక్తం. పశ్చాన్మనోవాక్ప్రాణానాం వ్యాపారస్య పరలోకేఽభ్యధికత్వం వక్తుం ✱అథ త్రయో లోకా ఇత్యాదినా లోకత్రయం ప్రస్తుత్య పుత్రేవిద్యస్తథా ... లోకాదర్శప్రాప్తిం, కేవలకర్మణా స్వర్గస్తుప్రాప్తిం, కామ్యవిద్యావిశేషేణ దేవలోకప్రాప్తిం, చాభిధాయ ప్రైష్యతో మనుష్యస్యాధ్యయనయజ్ఞాదికం శ్రేయస్సర్వం పుత్రేణ సంపాద్యమితి తస్మిన్నిహితభరత్వముక్త్వా ✱అయం యద్వై వంవిదస్మాల్లోకాత్ప్రైత్యథైభిరేవ ప్రాణైస్సహ పుత్రమావిశతీత్యుక్తం- పుత్రో భూత్వా యజ్ఞాదికమయమేవ కరోతి- పుత్రకృతం సర్వం పరలోకగతస్య పితుస్స్వానుష్ఠితసుకృతవదుపకారకం భవతీత్యర్థః. ✱అథైనమేతే దేవాః ప్రాణా అమృతా ఆవిశన్తీతి- ఏవం పుత్రే నిక్షిప్తభరం పరలోకగతం పుణ్యకర్మాణం పురుషం దేవాః ప్రాణశబ్దవాచ్యాః మన ఆదయ ఆవిశన్తీత్యర్థః. తదేవ ప్రపఞ్చయతి॰ పృథివ్యై చైనమిత్యాదినా- శాపానుగ్రహసమర్థా వాగ్దైవీ వాక్. అమోఘసంకల్పరూపనైకకారణం మనో దైవం మనః. అప్రతిహతగగనగమనాదివ్యాపారహేతుః ప్రాణో దైవః ప్రాణః. ఏతే పృథివీద్యుసలిలరూపాధిష్ఠానేభ్యోఽగ్న్యాదిత్యచన్ద్రరూపాధిష్ఠాతృదేవతాభ్యశ్చాస్య సంభవన్తి- దేవతాప్రసాదాదేవాస్య మనోవాక్ప్రా

తావదేవం విభాగ ఇత్యర్థః. ఏవం తేజోఽబన్నానాం తేషాం వరలోకేశ త్రివృత్కరణముక్త్వా *సహైవం విశ్వరూపాణాం భూతానాం ... వాగిన్ద్రియాది
దేవతావిజ్ఞానప్రకర్షకార్యసర్వభూతాన్తర్వర్తిజ్ఞానసామర్థ్యం, తేన్య దుఃఖాసంస్పర్శం చాభిధాయావరణం చ్యుతం. అత్ర వ్యష్టిపృథివ్యప్తేజసాం సోమా
గ్నిశబ్దానాం చ సత్త్వతమోరజోవాచిత్వాభావాత్, ప్రజ్ఞాశక్తివాక్శక్తిక్రియాశక్తివాచిత్వాభావాచ్చ తదధిష్ఠాతృశ్వరవ్యూహప్రతిపాదకత్వమను
పపన్నం. శబ్దస్వారస్యాభావేఽప్యర్థానుపపత్త్యా తాదృగర్థపరత్వమాశ్రయణీయమితి చేత్. తాదృశార్థానుపపత్తిః. *యావదీవాక్ తావదీపృథివీత్యాది
వాక్యైః పృథివ్యాదీనాం వ్యాప్త్యవగమాత్ ప్రసిద్ధపృథివ్యాదిపరత్వమనుపపన్నమితి చేన్న-వాగిన్ద్రియాదివ్యవదధిష్ఠానభూతానాం పృథివ్యాదీనాం తుల్యాదే
శత్వమాత్రప్రతిపాదనాత్. ఇన్ద్రియసమష్టేరపి హీనవ్యాప్తిమత్త్వం-కార్యాణాంతత్త్వానాం దశగుణకారణపరిచ్ఛిన్నత్వే నేన్ద్రియసమష్టేరహఙ్కారత
త్త్వపరిచ్ఛిన్నత్వాత్. నను తలవకారిణాం శ్రుతౌ *నాసదాసీన్నో సదాసీత్తదానీం నాసీద్రజో నో వ్యోమాపరో యత్ కిమావరీవః కుహ కస్య శర్మన్నమ్భః
కిమాసీద్గహనం గభీరమితి తస్మిన్ సలిలే సలిలే కస్మింశ్చన సత్యం జ్యోతిష్మదుదప్లవత సత్యం జ్యోతిష్మదుదప్లవత తపో జ్యోతిష్మదుదప్లవత తద్వ్యదృశ్యమితి వాక్యా
యశస్త్వమితి ప్రాణస్య తపఇతి మనస్తత్త్వేషామన్నమేవ జ్యోతిరాసీత్తాన్యేకమభవంస్తదేకం భూత్వాఽన్నే సజ్యోతిషా ప్యాయతే తద్యథా మధ్వష్ఠీలా వా
స్వాసీత్తా స్యావృతిర్వైవ తద్ధై స తపస్స ప్రాణం కరవా ఇత్యాదినా తేషామృతసత్యతపః శబ్దవాచ్యానాం వాక్ప్రాణమనసాం ప్రలయే వ్యవస్థానాత్ సత్త్వా
ద్యధిష్ఠాతారః ఈశ్వరవ్యూహా ఏవ మనఆదిశబ్దవాచ్యా ఇతి చేన్న- అస్యాం శ్రుతౌ ప్రళయే వ్యవస్థానాప్రతీతేః. ఉదప్లవతేతి హి శ్రూయతే. ఉత్ప్లవనం చ నస్థితిః-
కింతూద్గమనం. తేనోత్పత్తిరేవావగమ్యతే-యథా ప్లైన్దరక్తోద్గమ ఇతి, కారణాత్ కార్యోదయ ఇతి, చ. నహ్యుద్గమనాదిశబ్దైః క్వచిదవ్యవస్థానం ప్రతీయతే.
అత్ర ప్రసిద్ధవాగాద్యుత్పత్త్యై ప్రతిపాద్యమానాయామాఖ్యాతపదానాం కారకపదానాం చ స్వరసతా స్యాత్-ఇతరథాఽస్వారస్యమేవ. *తేషామన్నమే
వ జ్యోతిరాసీదిత్యత్ర జ్యోతిశ్శబ్దో జిశ్శబ్దవత్ ప్రవృత్తిసామర్థ్యపరః. త్రివిధకరణానామప్యన్నమేవ ప్రవృత్తిసామర్థ్యహేతురిత్యర్థః. *తాన్యేకమభవన్ని
తి-ఏకకార్యోత్పత్తిం ప్రత్యేకసామగ్రీత్వమభజన్నిత్యర్థః. కరణత్రయేణాపి హి యజ్ఞాదికర్మనిష్పత్తిః. అనన్తరం *తద్ధై స తేజీతచ్ఛబ్దశ్చ సృష్టిప్రతిపాద
నాత్ ప్రకారణబ్రహ్మపరః ఏవం ప్రళయదశాయామవ్యవస్థానశ్రవణరూపాపవాదాభావాత్ మనఆదిశబ్దానేశ్వరవ్యూహపరః. యత ఏవం తస్మాత్
సత్తాన్నసృష్టా *తామిథునం సమైతాంతతః ప్రాణోఽజాయత సఇన్ద్రః సఏష సపత్న ఇతి వాఙ్మయవ్యూహపత్నీ కాన్యనోమయాదీశ్వరాత్ ప్రాణమ
యవ్యూహోత్పత్తిరుచ్యత ఇతి చానుపపన్నం. నను బృహదారణ్యక ఏవ షష్ఠేధ్యాయే *ఇన్ధో హ వై నామైష యోఽయం దక్షిణేఽక్షన్ పురుషస్తం వా ఏతమి
న్ధం సన్తమిన్ద్ర ఇత్యాచక్షతే పరోక్షేణ పరోక్షప్రియా ఇవ హి దేవాః ప్రత్యక్షద్విషః అథైతద్వామేఽక్షణి పురుషరూపమేషాస్య పత్నీ విరాట్ తయోరేష సం
స్తావో య ఏషోఽన్తర్హృదయ ఆకాశ ఇత్యత్ర దక్షిణాక్షిప్రతిష్ఠితస్య పురుషస్య వామాక్షిగతం పురుషరూపం పత్నీత్వేనోచ్యతే - అతోఽత్ర వాఙ్మయపత్నీ
కో మనోమయః ప్రతిపాదితోఽన్ని. స- *తతః ప్రాణోఽజాయత సఇన్ద్ర ఇతి మిథునోత్పన్నస్యేన్ద్రశబ్దవాచ్యత్వావగమాత్. ఇహ చ పత్నీపతిః పురుష స్యేన్ద్ర
శబ్దవాచ్యత్వావగమాచ్చ. తతశ్చేన్ద్రశబ్దవాచ్యప్రాణమయస్య వాఙ్మయపత్నీప్రసజేత్- నతు మనోమయస్య. మనోమయస్య వాఙ్మయపత్నీకత్వం
ప్రాణమయస్య తదుత్పన్నత్వమపి హి భవదభిమతం. తస్మాదత్రాయమర్థః- దక్షిణాక్షిస్థః పురుషోత్తమః- *య ఏష ఏతస్మిన్మణ్డలే పురుషో యశ్చాయం
దక్షిణేఽక్షన్నితి దక్షిణాక్షిస్థస్యాదిత్యాన్తరవస్థితత్వశ్రవణాత్తస్య చ పుణ్డరీకాక్షత్వాత్. *ఇన్ద్రం నిచిక్యుః పరమే వ్యోమన్ *ఇన్ద్రో మాయాభిరిత్యాదిషు
పరమపురుషస్యేన్ద్రశబ్దవాచ్యత్వం చ సిద్ధం. వామాక్షిస్థా తత్పత్నీ సా హ్యోల్ లక్ష్మీరేవ- ఇన్ద్రశబ్దవాచ్యస్య పత్నీత్వేన ప్రతీతేః, తైత్తిరీయకే చ రాడసి బృహతీ
శ్రీరసీన్ద్రపత్నీ ధర్మపత్నీతీన్ద్రపత్న్యాః శ్రీశబ్దవాచ్యత్వావగమాత్,. కించ-హృదయగుహాయామవస్థానమనయోరిహ శ్రూయతే *తయోరేష సంస్తా
వో య ఏషోఽన్తర్హృదయ ఆకాశ ఇతి. సంస్తావః-అధికరణే ఘఞ్. సంస్తావః-స్థానం. సంస్తవః-పరిచయః. సహవాసః. *పద్మకోశప్రతీకాశమిత్యారభ్య
*తస్యాశ్శిఖాయా మధ్యే పరమాత్మా వ్యవస్థిత ఇతి నారాయణస్య హృదయస్థితి శ్రవణాదత్రాపి శ్రియఃపతిర్నారాయణ ఏవ ప్రతిపాదిత ఇతి వాఙ్మయపత్నీ
కపురుషప్రతిపాదనమసఙ్గతం. తలవకారిశ్రుతావపీశ్వరవ్యూహత్రయప్రతిపాదనాభావాత్ అఘుమర్షణసూక్తేపి నతత్ప్రతిపాదనమితి వాఙ్మయపత్నీక
పురుషప్రతిపాదనమసఙ్గతం. అపితు తపశ్శబ్దః పరమాత్మపరః- *యస్య జ్ఞానమయం తప ఇతి తపశ్శబ్దస్య జ్ఞానవాచిత్వాత్, పరస్య జ్ఞానగుణసారత్వేన జ్ఞానశ
బ్దస్యైవ ధర్మిపర్యన్తాభిధానోపపత్తేః,. తస్మాదృతశబ్దసత్యశబ్దవాచ్యయోర్యజ్ఞాదికర్మతత్ఫలభోక్తృచేతనవర్గయోరుత్పత్తిః. వాక్ప్రాణయోర్వా. *తద్యదృత
మితి వాక్సా యశస్త్వమితి ప్రాణస్స ఇతి శ్రుతేః. యద్వా-ఋతం-యథార్థశబ్దః. సత్యం-అబాధోఽర్థః. నామరూపే ఉత్పన్నే ఇత్యర్థః. అతో మిథః కార్య
కారణభావేనావస్థితం వాఙ్మయాదివ్యూహత్రయం నిష్ప్రమాణకం. కించ-వాఙ్మయపత్నీకాన్మనోమయాత్ ప్రాణమయోత్పత్తిః కిం ప్రళయదశాయాం
మహదాదిసర్గాత్ పూర్వభావినీ-ఉత మహదాదిసర్గానన్తరభావినీ. తత్ర ప్రథమశ్శిరోనిష్ప్రమాణకత్వాన్నిరస్తం. ద్వితీయేతు బ్రూమః-*వాఙ్మయోఽపృథివీ
శరీరోలయపరిణామశక్తిమధిష్ఠితమః పృథివీత్యుచ్యతేలయపరిణామశక్తిర్వాగితి మోక్షస్థానమితి చేత్యుక్తము ఖనిషత్కల్పే. తత్రైవ *ప్రాణమయోఽప్శ
రీరః క్రియాశక్తిమధిష్ఠితజలరూపః ఉచ్యతే క్రియాశక్తిః ప్రాణ ఇతి చోక్తం. యది తయోరబశ్శక్త్యధిష్ఠాతారౌ వాఙ్మయప్రాణమయౌ- తదా వాఙ్మయప
త్నీకాన్మనోమయాత్ప్రాణమయోత్పత్తిం వదతా చతుర్ముఖోత్పత్తేః పూర్వమేవ రుద్రోత్పత్తిరుక్తా స్యాత్. తచ్ఛ్రుతివిరుద్ధం-మహోపనిషది *తత్ర బ్ర
హ్మా చతుర్ముఖోఽజాయతేతి బ్రహ్మసృష్టిముక్త్వా *అథ పునరేవ నారాయణస్సోఽన్యం కామం మనసా ధ్యాయీత తస్య ధ్యానాన్తస్థస్య లలాటాత్ త్ర్యక్షః
శూలపాణిః పురుషో జాయతేతి రుద్రసృష్టేరుక్తత్వాత్తనత్వశ్రవణాత్, సుబాలోపనిషది *లలాటాత్క్రోధజో రుద్రో జాయతేతి రుద్రస్య చతుర్ముఖలలా
టోత్పన్నత్వశ్రవణాత్, శైలాలిబ్రాహ్మణే రుద్రస్య చతుర్ముఖసృష్టాగ్న్యాదిజీవవదుత్పత్తిశ్రవణాత్, శతపథే చాష్టమూర్తిబ్రాహ్మణే సంవత్సరశ
బ్దవాచ్యేన ప్రజాపతినా రుద్రసృష్టేశ్శ్రుతత్వాత్, తత్ర రుదనపరివాలాయతే సతస్య నామకమాదక్షత్ప్రదాన ప్రతిపాదనా, చ్చ. నను శ్వేతాశ్వతరే

*విశ్వాధికో రుద్రో మహర్షిః హిరణ్యగర్భం జనయామాస పూర్వమితి శ్రూయత ఇతి చేత్. తదపి భవత్పక్షే విరుద్ధం-అనన్తరమేవ *వేదాహమేతం పురుషం మహాన్తమాదిత్యవర్ణం తమసః పరస్తాత్ *మహాన్ ప్రభుర్వై పురుషః సత్త్వస్యైష ప్రవర్తకః *అఙ్గుష్ఠమాత్రః పురుషోఽన్తరాత్మా *సహస్రశీర్షా పురుషః ఇత్యాదిషు వాక్యేషు *ఏతం మహాన్తం పురుషం *మహాన్ ప్రభుర్వై పురుష ఇతి ప్రకృతస్య పరామర్శినా తచ్ఛబ్దేన మహాపురుషశబ్దసామానాధికరణ్యాత్, *యదేష ఆకాశ ఆనన్దో న స్యాత్ ఇత్యానన్దశబ్దసామానాధికరణ్యాత్ ఆకాశశబ్దస్య ప్రసిద్ధాకాశప్రహాణేన పరమాత్మపరత్వవత్ ప్రసిద్ధార్థప్రహాణేన మహాపురుషపరతాయా న్యాయ్యత్వాత్, సత్త్వప్రవర్తకవిషయస్య వాక్యస్య తమోఽధిష్ఠాతృవాక్యవిషయపరత్వాభావాత్, పురుషసూక్తవాక్యే హి దానేన పురుషోత్తమవిషయత్వస్య స్ఫుటత్వాచ్చ పరమపురుషాదేవ హిరణ్యగర్భోత్పత్తేః ప్రతిపాదనాత్ [illegible] వాక్యయపత్తి [illegible].

యథా *మృత్యునైవేదమావృతమాసీత్ అశనాయయా అశనాయా హి మృత్యుః తన్మనోఽకురుత ఆత్మన్వీ స్యామితి సోఽర్చన్నచరత్ తస్యార్చత ఆపోఽజాయన్త ఇత్యాదౌ అశనాయా లక్షణాత్ మృత్యోః పృథివ్యగ్న్యాదిసృష్టిప్రతీతావపి ప్రసిద్ధమృత్యోర్న [illegible] కారణత్వం ముఖ్యముపగమ్యతే-*స ఏవ సోఽస్మాదగ్నేశ్చన్ద్రశ్చ మృత్యుర్ధావతి పఞ్చమః *మృత్యుర్యస్యోపసేచనం *యచ్చ [illegible] ఇత్యాదిషు [illegible] దేవతా ప్రాణేన్ద్రో విరుణః సోమో రుద్రః పర్జన్యో యమో మృత్యురీశాన ఇతి పరమాత్మసృజ్యత్వసంహార్యత్వనియామ్యత్వశ్రవణాత్-ఏవం [illegible] సృష్టస్య [illegible] త్వమిహాప్యవగన్తవ్యం. [illegible] విరోధేన కల్పనానుపపత్తేః. అతో వాక్యయ [illegible] ప్రాణమయ హిరణ్యగర్భోత్పత్తి [illegible]. [illegible]

[illegible] ద్యానస్థేతి చ భవద్భిరుచ్యతే- తథా తత్త్వవిచారణాయాం [illegible] *పరమాకాశో [illegible] *సోఽయం [illegible] పరస్మాదాత్మనో [illegible] కారణం ప్రతిపద్యతే [illegible] తేఽక్షరమితి చేత్. యద్యప్యక్షరశబ్దః [illegible] *తస్మాత్ [illegible] ఇతి [illegible] శ్రవణాత్. [illegible] నీలీయత ఇతి లయశ్రవణవిరుద్ధా, చ. [illegible] స్థానం-తస్యాన్తర్యామి [illegible] శ్రవణాభావాత్, *అక్షరాత్పరతః పరః [illegible] శ్రవణాభావాత్. [illegible] క్షరమేవ తత్ [illegible] ప్రత్యభిజ్ఞాప్యత ఇతి చేన్న- [illegible] ప్రకాశకత్వార్థస్య ప్రత్యభిజ్ఞానాభావాత్. [illegible] *ఆదిత్యవర్ణం తమసః పరస్తాత్ [illegible] శ్రవణాత్ [illegible] *తమసః పరస్తాదితి [illegible].

న- [illegible] ప్రత్యయస్య [illegible] త్వాత్, [illegible] వత్త్వానాం [illegible] శ్రవణాత్ [illegible] ప్రత్యభిజ్ఞానాభావాత్ తమో [illegible] పరమాత్మస్థానం. [illegible] *యః పృథివీమన్తరో యం పృథివీ న వేద [illegible] *యోఽక్షరమన్తరే సఞ్చరన్ [illegible] *ఏష సర్వభూతాన్తరాత్మా [illegible] *దివ్యో దేవ ఏకో నారాయణ ఇతి [illegible] నారాయణస్య [illegible] అత ఏవ హిరణ్యగర్భస్య ప్రాణమయస్యాన్తర్యామిత్వం [illegible] నారాయణస్యైవ [illegible] న్తర్యామిత్వం శ్రుతం. హిరణ్యగర్భస్య మహాభూతాభిమానిత్వం తు [illegible] అగ్న్యాదీనాం వాక్యాద్యభిమానిత్వవత్. *సర్వభూతాన్తరాత్మేత్యత్ర [illegible] *తస్మాద్విరాడజాయత విరాజో అధిపూరుషః *తస్మాద్ [illegible] పురుషాత్ జాయత *ఇన్ద్రో వరుణః సోమో రుద్రః *స [illegible] శ్రవణాత్. ఏవమేవ [illegible] భగవతా వ్యాసేన బ్రహ్మరుద్రసంవాదే *మమాన్తరాత్మా [illegible] లోకానాం [illegible] *అహం బ్రహ్మా ఆద్య ఈశః ప్రజానాం తస్మాజ్జాతస్త్వం [illegible] దాస్పరమస్యాశ్చ [illegible]. అత ఏవ మానవే ధర్మశాస్త్రేఽపి *సోఽస్యాత్మనః కారయితేత్యాదివచనాని చ [illegible] ప్రాణమయవిషయా-శ్రుత్యనుసారిత్వాత్ స్మృతివచనానాం. అత ఏవ *మనోమయః ప్రాణశరీరో భారూపః సత్యసఙ్కల్ప ఆకాశాత్మా * [illegible] బ్రహ్మైకం బ్రహ్మాణం [illegible] త్యాది శ్రుతయశ్చ [illegible] ప్రతిపాదికాః- స్వవాక్యస్వారస్యాభావాత్ శ్రుత్యన్తరవిరోధావసముపపన్నత్వాచ్చ. యదశక్యస్వరస్య [illegible] ప్రతీయకాలే వ్యాహృత్రయం ప్రామాణికం- అత ఏవ బ్రహ్మరుద్రయోర్వాక్యయ ప్రాణమయవ్యాహృత్వం [illegible]. స్మృతయశ్చ శ్రుత్యనురోధేన వర్ణనీయాః- అశక్యవర్ణనాశ్చేదనాదరణీయాః. ఏవం వాక్యయాదివ్యాహృత్రయకల్పనస్య నిర్మూలత్వాత్ *త్రిపాదస్యామృతం దివీతి వాక్యస్య యావత్ప్రకాశైరభిహితార్థానుపపన్నః. తస్మాత్ *భూతాదిపాదేత్యాదిసూత్రస్య భాష్యకారాభిమత ఏవార్థ ఉపపన్న ఇతి స్థితమ్. ……………

౨౭॥ సూ. ఉపదేశభేదాన్నేతిచేన్నోభయస్మిన్నప్యవిరోధాత్ ॥ పూర్వవాక్యే *త్రిపాదస్యామృతం దివీతి దివోఽధికరణత్వేన నిర్దేశాత్, దివః పర ఇత్యవధిత్వేన నిర్దేశాదుపదేశస్య భిన్నరూపత్వేన పూర్వవాక్యోక్తం బ్రహ్మ పరస్మిన్న ప్రత్యభిజ్ఞాయత ఇతి చేత్. తన్న- (ఉభయస్మిన్నపి) ఉపదేశే అర్థస్వభావైక్యేన ప్రత్యభిజ్ఞాయా అవిరోధాత్ -యథా వృక్షాగ్రే శ్యేనో వృక్షాగ్రాత్పరతః శ్యేన ఇతి. తస్మాత్పరమపురుష ఏవ నిరతిశయతేజసోఽ-దివః పరో జ్యోతిర్దీప్యత ఇతి ప్రతిపాద్యతే. *ఏతావానస్య మహిమా అతో జ్యాయాంశ్చ పూరుషః। పాదోఽస్య విశ్వా భూతాని త్రిపాదస్యామృతం దివీతి ప్రతిపాదితస్య చతుష్పదః పరమపురుషస్య *వేదాహమేతం పురుషం మహాన్తమాదిత్యవర్ణం తమసస్తు పార ఇత్యభిహితాప్రాకృతరూపస్య తేజోఽప్యప్రాకృతమితి తద్వ్యక్త్యా స ఏవ జ్యోతిశ్శబ్దాభిధేయ ఇతి నిరవద్యమ్. సమాప్తం జ్యోతిరధికరణమ్.................

నిరతిశయదీప్తియుక్తం జ్యోతిశ్శబ్దాభిధేయం ప్రసిద్ధవన్నిర్దిష్టం పరమపురుష ఏవేత్యుక్తం. ఇదానీం కారణత్వవ్యాప్తామృతత్వప్రాప్త్యుపాయతయోపాస్యత్వేన శ్రుత ఇన్ద్రప్రాణాదిశబ్దాభిధేయోఽపి స ఏవ పురుష ఏవేత్యాహ.

౨౮॥ సూ. ప్రాణస్తథానుగమాత్ ॥

కౌషీతకిబ్రాహ్మణే ప్రతర్దనవిద్యాయాం *ప్రతర్దనో హ వై దైవోదాసిరిన్ద్రస్య ప్రియం ధామోపజగామ యుద్ధేన చ పౌరుషేణ చేత్యారభ్య *వరం త్వం వృణీష్వేత్యుక్తవన్తమిన్ద్రం ప్రతి *త్వమేవ మే వరం వృణీష్వ యం త్వం మనుష్యాయ హితతమం మన్యస ఇతి ప్రతర్దనేనోక్తే *స హోవాచ ప్రాణోఽస్మి ప్రజ్ఞాత్మా తం మామాయురమృతమిత్యుపాస్స్వేతి శ్రూయతే. తత్ర సంశయః కిమయం హితతమోపాసనకర్మతయేన్ద్రప్రాణశబ్దనిర్దిష్టో జీవ ఏవ-

---

౨౭॥ సూ. ఉపదేశభేదాన్నేతిచేన్నోభయస్మిన్నప్యవిరోధాత్ ॥ (యథా వృక్షాగ్రే శ్యేన ఇతి) సప్తమ్యా వ్యవహారభరోర్ధ్వభాగస్థితిసాధారణీ - పఞ్చమీ తూపరిస్థితిసాధారణీ - అతశ్చ వాక్యద్వయం సమానవిశేషమధ్యస్థితిరేవ వివక్షితేతి భావః. సూత్రార్థం పరమసామర్థ్యేన ఘటయతి (తస్మాదితి) నను జ్యోతిశ్శబ్దస్య స్వరూపదీప్తిరస్తి-తత్కథం *జ్యోతిర్దీప్యత ఇత్యుక్తజ్యోతిశ్శబ్దాభిధేయత్వమితి శఙ్కాం పరిహరన్నధికరణార్థం నిగమయతి (ఏతావానితి) పురుషసూక్తవాక్యోపాదానం విగ్రహవిశేషజ్ఞాపనార్థం. జ్యోతిరధికరణం సమాప్తమ్.......................................

అవాన్తరసఙ్గతిమాహ (నిరతిశయేతి) (జ్యోతిశ్శబ్దాభిధేయమితి) ఆకాశప్రాణతేజసాం క్రమోపపత్తేః *అత ఏవ ప్రాణ ఇత్యస్యానన్తరం *జ్యోతిశ్చరణాభిధానాదిత్యధికరణం సఙ్గతమితి భావః. (ప్రసిద్ధవన్నిర్దిష్టమితి) అనేనాధికరణయోః పౌర్వాపర్యనియమ ఉక్తః. *సర్వాణి హ వా ఇమాని భూతానీతి పూర్వస్మాత్పూర్వాధికరణద్వయవిషయవాక్యయోః ప్రసిద్ధవన్నిర్దేశో దృశ్యతే- అత్రాపి *అభయదక్షుసర ఇతి యచ్ఛబ్దేన ప్రసిద్ధవన్నిర్దేశో దృశ్యతే - తస్మాత్ జ్యోతిరధికరణం పూర్వాధికరణద్వయేన సఙ్గతం. ఏవం సత్యుత్తరాధికరణస్య జ్యోతిరధికరణానన్తర్యం ప్రాప్తమితి భావః. అవాన్తరపేటికానుగతమర్థమాహ (కారణత్వవ్యాప్తేతి) పూర్వాధికరణే పరమపురుషస్య జ్యోతిశ్శబ్దాభిధేయత్వముక్తం- తదయుక్తం - పరమపురుషాదన్యస్యేన్ద్రాదిశబ్దవాచ్యస్య వేదాన్తప్రతిపాద్యత్వాదితి శఙ్కాయాః సఙ్గతిరిత్యర్థః. తత్ర కారణత్వాక్షేపకలిఙ్గభూయస్త్వమనుసన్ధేయం. ....

౨౮॥ సూ. ప్రాణస్తథానుగమాత్ ॥ (తత్రేతి) *ఇన్ద్రస్య ప్రియం ధామోపజగామేత్యుపక్రమ ఇన్ద్రశబ్దనిర్దిష్టత్వాత్, *ప్రాణోఽస్మి ప్రజ్ఞాత్మా *స ఏష ప్రాణ ఏవ ప్రజ్ఞాత్మానన్దోఽజరోఽమృత ఇతి ప్రాణశబ్దేన నిర్దిష్టత్వాచ్చేన్ద్రప్రాణశబ్దనిర్దిష్ట ఇత్యుక్తం. ప్రాణశబ్దస్య పరమాత్మలిఙ్గప్రతిపాదకవాక్యస్థత్వేన సిద్ధాన్తహేతుద్యోతకత్వాత్ సూత్రే ప్రాణశబ్దేన ధర్మినిర్దిష్టః- సర్వత్రేన్ద్రశబ్దేన. ఇన్ద్రశబ్దనిర్దిష్టస్య విచారవిషయత్వమూహ్యమితి సూత్రకారాభిప్రాయ ఇతి భావః. జీవమాత్రలిఙ్గసద్భావేఽపి విశేషాకాఙ్క్షాయాం జీవధర్మస్యేన్ద్రశబ్దవాచ్యప్రకృతజీవవిశేషనిష్ఠత్వప్రతీతేర్జీవో విశిష్టో నిరన్తరం పరోక్షమయుక్తమితి భావః. ప్రాణలిఙ్గే సత్యపి *ప్రాణోఽస్మీతి సామానాధికరణ్యేన ప్రాణస్య జీవవిశేషణత్వప్రతీతేః ప్రాధాన్యేన ప్రతిపాద్యత్వశఙ్కాయా అసంభవాత్ ప్రాణో వేతి చానుపపన్నం. కారణవాక్యప్రతిపాద్యం బ్రహ్మ కిం ప్రసిద్ధజీవభావ ఇన్ద్రః- ఉత పరమాత్మేతి విచారః. తదర్థం హితతమోపాసనకర్మతయేన్ద్రప్రాణశబ్దనిర్దిష్టః కిం ప్రసిద్ధ ఇన్ద్రః- ఉత పరమాత్మేతి. తదర్థమానన్దాదిగుణాః కిం గౌణాః-ఉత ముఖ్యాః. తదర్థం కిముపక్రమానుగతత్వాష్ట్రహననాదిలిఙ్గానురోధేనానన్దాదివర్ణనం - ఉతానన్దాదిలిఙ్గానుగుణతయా త్వాష్ట్రహననాదివర్ణనం. తదర్థం *మాముపాస్స్వేతి కిం స్వోపాసనముచ్యతే - ఉత స్వావస్థపరమాత్మోపాసనమితి విచారః. యదా స్వోపాసనోక్తిః-తదా త్వాష్ట్రవధాద్యనుగుణమానన్దాదేర్వర్ణనీయత్వేనానన్దాదిగుణానామముఖ్యత్వాద్ధితతమోపాసనకర్మతయోక్త ఇన్ద్ర ఇతి జగత్కారణం ప్రసిద్ధజీవభావ ఇన్ద్ర ఇతి పూర్వపక్షే ఫలమితి భావః. యదా స్వావస్థపరమాత్మోపాసనోపదేశః- తదా ఆనన్దాదిగుణానుగుణం త్వాష్ట్రవధాదేర్వర్ణనీయత్వాత్ ఆనన్దాదిగుణానాం ముఖ్యత్వాద్ధితతమోపాసనకర్మభూత ఇన్ద్రప్రాణ

ఉత తదతిరిక్తః పరమాత్మేతి. కిం యుక్తం. జీవ ఏవేతి. కుతః. ఇన్ద్రశబ్దస్య జీవవిశేష ఏవ ప్రసిద్ధేః, తత్సమానాధికరణస్య ప్రాణశబ్దస్యాపి తత్రైవ వృత్తేః,. అయమిన్ద్రాభిధానో జీవః ప్రతర్దనేన *త్వమేవ మే వరం వృణీష్వ యం త్వం మనుష్యాయ హితతమం మన్యస ఇత్యుక్తః *మాముపాస్స్వేతి స్వాత్మోపాసనం హితతమముపదిదేశ- హితతమశ్చామృతత్వప్రాప్త్యుపాయ ఏవ. జగత్కారణోపాసనస్యైవామృతత్వప్రాప్తిహేతుతా *తస్య తావదేవ చిరం యావన్న విమోక్ష్యే అథ సమ్పత్స్య ఇత్యవగతా. అతః ప్రసిద్ధజీవభావ ఇన్ద్ర ఏవ కారణం బ్రహ్మ. ......

ఇత్యాశఙ్కాయామభిధీయతే (ప్రాణస్తథానుగమాదితి) అయమిన్ద్రప్రాణశబ్దనిర్దిష్టో న జీవమాత్రం- అపితు జీవాదర్థాన్తరభూతం పరం బ్రహ్మ. * స ఏష ప్రాణ ఏవ ప్రజ్ఞాత్మా ఆనన్దోఽజరోఽమృత ఇతీన్ద్రప్రాణశబ్దాభ్యాం ప్రస్తుతస్యానన్దాజరామృతశబ్దసామానాధికరణ్యేనానుగమో హి తథా సత్యేవోపపద్యతే............

౩౦॥ సూ. న వక్తురాత్మోపదేశాదితి చేదధ్యాత్మసమ్బన్ధభూమా హ్యస్మిన్॥ యదుక్తమిన్ద్రప్రాణశబ్దనిర్దిష్టస్య *ఆనన్దోఽజరోఽమృత ఇత్యనేనైకార్థ్యాదయం పరం బ్రహ్మేతి తన్నోపపద్యతే *మామేవ విజానీహి * ప్రాణోఽస్మి ప్రజ్ఞాత్మా తం మామాయురమృతమిత్యుపాస్స్వేతి వక్తా హీన్ద్రః * త్రిశీర్షాణం త్వాష్ట్రమహనమిత్యేవమాదినా త్వాష్ట్రవధాదిభిః ప్రజ్ఞాతజీవభావస్య స్వాత్మన ఏవోపాస్యతాం ప్రతర్దనాయోపదిశతి. అత ఉపక్రమే జీవవిశేష ఇత్యవగతే సతి *ఆనన్దోఽజరోఽమృత ఇత్యాదిభిరుపసంహారస్తదనుగుణ ఏవ వర్ణనీయ ఇతి చేత్. పరిహరతి (అధ్యాత్మసమ్బన్ధభూమా హ్యస్మిన్) ఆత్మని యస్సమ్బన్ధస్సోఽధ్యాత్మసమ్బన్ధః. తస్య భూమా- భూయస్త్వం. బహుత్వమిత్యర్థః. ఆత్మన్యాధేయతయా సమ్బధ్యమానానాం బహుత్వేన సమ్బన్ధబహుత్వం. తచ్చాస్మిన్ వక్తరి పరమాత్మన్యేవ హి సమ్భవతి. * తద్యథా రథస్యారేషు నేమిరర్పితా నాభావరా అర్పితా ఏవమేవైతా భూతమాత్రాః ప్రజ్ఞామాత్రాస్వర్పితాః ప్రజ్ఞామాత్రాః ప్రాణేఽర్పితాః స ఏష ప్రాణ ఏవ

శబ్దనిర్దిష్టః పరమాత్మేతి సర్వవేదాన్తవేద్యం జగత్కారణం బ్రహ్మ పరమాత్మేతి రాద్ధాన్తే ఫలితార్థః. (జీవవిశేష ఏవ ప్రసిద్ధేరితి) అనేన జీవమాత్రపక్షస్యానుదయస్సూచితః. ప్రాణశబ్దస్య కథం జీవపరత్వమిత్యత్రాహ (తత్సమానాధికరణస్యేతి) అనేన ప్రాథమ్యేన ప్రాణపరత్వశఙ్కానుత్థానమప్యర్థాత్సూచితం. ఇన్ద్రస్య జీవత్వే కథం కారణస్య జీవానతిరిక్తత్వమిత్యత్రాహ (అయమితి) స్వాత్మోపాసనం హితతమముపదిష్టమస్తు- తత్కిమిన్ద్రస్య జగత్కారణత్వ ఇత్యత్రాహ (హితతమ ఇతి) తత్కిమిత్యపేక్షాయాం ముముక్షూపాస్యత్వస్య కారణత్వవ్యాప్తిం దర్శయతి (జగదితి) అత ఇతి పూర్వపక్షోపసంహారః...

రాద్ధాన్తం ప్రతిజానీతే (అయమితి) ఉపపాదయతి (స ఏష ఇతి) అనుగమః- పూర్వవాక్యప్రకృతస్యోత్తరవాక్యసంబన్ధః. స్వవాక్యాన్తరాభివ్యక్తస్య సిద్ధాన్తహేతోరుత్తరవాక్యాభివ్యక్తతయా అనుగమ ఇత్యుక్తం. ఆకాశాధికరణే జ్యోతిరధికరణే చ సిద్ధాన్తహేతోస్స్వవాక్యపూర్వవాక్యాభివ్యక్తతయా అనుగమ ఇత్యనుక్తిః. సూత్రం తథాపదం సాధకాకారపరామర్శిత్వేన వ్యాచష్టే (ఆనన్దాజరేతి) ప్రాణః పరమాత్మా- తథానుగమాత్- పరమాత్మత్వానుగుణ్యేనానుగమాదితి సూత్రయోజనా. తథాశబ్దస్య సాధ్యాకారపరామర్శిత్వమప్యభిప్రయన్నాహ (తథా సత్యేవేతి) తథా సతి- ఇన్ద్రప్రాణశబ్దనిర్దిష్టే పరస్మిన్ బ్రహ్మణి సత్యేవేత్యర్థః. ప్రాణః పరమాత్మా- తథానుగమాత్ - పరమాత్మతయాఽనుగమాదితి యోజనా. అనుగమప్రకారవిశేషణం తథాశబ్దః. బుద్ధిస్థసాధ్యసాధకధర్మవత్తయాఽనుగమో వివక్షిత ఇత్యభిప్రాయః. అద్యసూత్రం *స ఏష ప్రాణ ఏవేత్యాదివాక్యమాత్రవిషయం వ్యాఖ్యాతం- న తు పస్తైరివ వాక్యాన్తరస్థహేతవోఽప్యత్ర వివక్షితత్వేనోక్తాః- *అధ్యాత్మసంబన్ధభూమేతి ద్వితీయసూత్ర ఏవ బహువాక్యస్థహేతుబాహుళ్యస్య వివక్షితత్వావగమాత్. ఆనన్దాదిగుణప్రతిపాదకవాక్యస్య ప్రాణశబ్దచిహ్నితత్వాత్ లిఙ్గహేతుపరత్వేన హి ప్రాణశబ్దచిహ్నితసూత్రవ్యాఖ్యానం యుక్తం. ప్రాణశబ్దచిహ్నితస్యాపి *ప్రాణోఽస్మీత్యాదేరత్రానుదాహరణమన్యవిశేషణభూతపరమాత్మలిఙ్గత్వాత్. *ప్రాణేఽర్పితా ఇత్యస్యానుదాహరణం తు సూత్రాన్తరైకార్థ్యాత్ ....

౩౦॥ సూ. న వక్తురాత్మోపదేశాదితి చేదధ్యాత్మసంబన్ధభూమా హ్యస్మిన్॥ నిషేధ్యాధ్యాహారేణ సఙ్గమయతి (యదుక్తమితి) త్వాష్ట్రవధాదీత్యత్రాదిశబ్దేన సాలావృకయతిప్రదానదైత్యాభిసంధానపౌలోమనిరాసేన్ద్రశబ్దా వివక్షితాః. తతః కిమిత్యత్రాహ (అత ఇతి) ఉపక్రమో బలీయానిత్యర్థః. *వికారశబ్దాన్నేతి చేన్నేతివత్ సూత్రే సిద్ధాన్తఖణ్డనిషేధవాచిశబ్దాభావాత్ ఖణ్డాన్తరస్య సిద్ధాన్తపరత్వద్యోతనాయ పరిహరతీత్యుక్తం. భూమశబ్దో భూయస్త్వశబ్దేన వ్యాఖ్యాతః. భూమశబ్దప్రకృతిం దర్శయితుం బహుత్వమిత్యుక్తం. ఆపేక్షికం హి బహుత్వం- పూర్వపక్షే యత్కిఞ్చిద్బహుత్వాదపి బహుతరమితి భావః. సంబన్ధబహుత్వనిబన్ధనమాహ (సంబధ్యమానానామితి) సంబన్ధః కీదృశ ఇత్యత్రాహ (ఆధేయతయేతి) అస్మిన్నితి పదం వ్యాచష్టే (తచ్చేతి) ఆధేయతయా సంబన్ధే శ్రుతిమాహ (తద్యథేతి) న కేవలముపసంహారవచనమాత్రం కిం తు పూర్వమప్యస్తీతి బహుత్వాభిప్రాయేణ *స

ప్రజ్ఞాత్మనస్తాఽజరోఽమృత ఇతి భూతమాత్రాశబ్దేనాచేతనవస్తుజాతమభిధాయ ప్రజ్ఞామాత్రాశబ్దేన

ఏష ప్రాణ ఏవేత్యాదికముపాత్తం. పూర్వోపాత్తశ్రుత్యర్థమాహ (భూతమాత్రేతి) నను కథం ప్రజ్ఞామాత్రాశబ్దేన చేతనవర్గాభిధానం-వాక్ప్రాణచక్షుశ్శ్రోత్రజిహ్వాః పాణిపాదోపస్థశరీరమనాంసి చ ప్రతిపాద్య * తా వా ఏతా దశైవ భూతమాత్రా అధిప్రజ్ఞం దశ ప్రజ్ఞామాత్రా అధిభూతం యద్ధి భూతమాత్రా న స్యుః న ప్రజ్ఞామాత్రాస్స్యుః యద్ధ్యేవ ప్రజ్ఞామాత్రాస్స్యుః న భూతమాత్రాస్స్యురితి భూతమాత్రాః ప్రజ్ఞామాత్రాశ్చ ప్రత్యేకం దశసంఖ్యాః పరస్పరసాపేక్షా ఉక్తాః. తత్ర ప్రజ్ఞామాత్రా శబ్దాదిగన్ధాదివచస్తు [illegible] దివ్యాపారదశకం [illegible] శారీరసుఖదుఃఖమన్యత్ర [illegible] యద్వా - భోగ్యాగన్ధాదయః శరీరానుప్రవిష్టభూతాంశాశ్చ భూతమాత్రాః. దశేన్ద్రియాణి ప్రజ్ఞామాత్రాః. ప్రత్యేకం దశసంఖ్యా [illegible] పదార్థాశ్చ [illegible] ఇత్యభ్యుపేత్యం ప్రజ్ఞామాత్రాశబ్దస్య జీవపరత్వే దశసంఖ్యావిరోధాత్. ఏవం *తాశ్చ తాశ్చ [illegible] తన్నానేత్యాసాముభయ విధానామపి పరస్పరాపినాభావము [illegible] నచ వాక్యం *యో వై ప్రాణః సా ప్రజ్ఞా యా వా ప్రజ్ఞా స ప్రాణ [illegible] శరీరే వసతః [illegible] ప్రజ్ఞామాత్రాశబ్దః [illegible] కేవల ప్రజ్ఞాశబ్దనిర్దిష్ట జీవ ప్రత్యభిజ్ఞానాభావాత్, [illegible] ప్రత్యభిజ్ఞాయమానత్వాత్, [illegible] అగ్నవిరోధాత్, [illegible] ప్రత్యభిజ్ఞాన [illegible] శరీరమే [illegible] తథా *నహ్యేవం [illegible] ప్రజ్ఞామాత్రా [illegible] భూతమాత్రాస్స్యుః [illegible] ప్రజ్ఞామాత్రా భూత[illegible] ప్రాణశ్చ పర[illegible] ప్రత్యభిజ్ఞానబ[illegible] ప్రజ్ఞామాత్రాశబ్ద[illegible]

[illegible] ప్రజ్ఞాశబ్దో [illegible] ప్రజ్ఞాశబ్దో జీవపర [illegible] ప్రాణశబ్దేన ప్రజ్ఞాశబ్దస్య [illegible] సాక్షాద్జీవపర [illegible] తథా *యస్మిన్ [illegible] తథా చ [illegible] ప్రాణాయనాయకత్వం [illegible] ప్రాణశబ్దః [illegible] నవలోకశబ్దో [illegible] ప్రాణసాహచర్యాత్ జీవపరః. ప్రాణసాహచర్యాజ్జీవే ప్రయోగః. పరమా[illegible] తథా ప్రజ్ఞాశబ్దో జీవే [illegible] తథా * యో వై ప్రాణస్సా ప్రజ్ఞా [illegible] సహ హ్యేతావస్మిన్ శరీరే వసతః [illegible]

[illegible] *సమానో [illegible] జీవపరః. * [illegible] ప్రజ్ఞాత్మ [illegible] * వాగేవాస్యా ఏకమఙ్గం [illegible] ప్రాణ ఏవాస్యా ఏకమ[illegible] అత్ర హ్యస్యా ఇతి చతు[illegible] జీవపరమ్ [illegible] *నీలిమాం [illegible] *సమనోవిజ్ఞానీత [illegible] జీవపర [illegible] ప్రజ్ఞాశబ్దో [illegible] బుద్ధిపరత్వమస్యనుపప[illegible] న్నం. [illegible] ప్రజ్ఞాశబ్దః ప్రయుజ్యతే * సహి ప్రజ్ఞా [illegible] ప్రజ్ఞాపయే దస్యత్ర * మే మనోభూ[illegible] ప్రజ్ఞానిమే తథేన్ద్రియేషు *దశ ప్రజ్ఞామాత్రా ఇతి, అతః పూర్వం ప్రజ్ఞాశబ్దనిర్దిష్టో జీవ ఏవ ప్రజ్ఞామాత్రాశబ్దో క్తః. జా[illegible] ప్రాయేణైకవచనప్రయోగా [illegible] బహువచనం [illegible] యథా *సతా సోమ్య తదా సంపన్నో భవతి *సతి సంపద్య న విదుస్సతి

తదాధారతయా చేతనవర్గం చాభిధాయ తస్యాప్యాధారతయా ప్రకృతమిన్ద్రప్రాణశబ్దాభిధేయం నిర్దిశ్య తమేవానన్దోఽజరోఽమృత ఇత్యుపదిశతి. తదేతచ్చేతనాచేతనాత్మకకృత్స్నవస్త్వాధారత్వం జీవాదర్థాన్తరభూతేఽస్మిన్ పరమాత్మన్యేవోపపద్యత ఇత్యర్థః. అథవా- (అధ్యాత్మసమ్బన్ధభూమా హ్యస్మిన్) పరమాత్మాసాధారణధర్మసమ్బన్ధోఽధ్యాత్మసమ్బన్ధః. తస్య భూమా - బహుత్వం హి అస్మిన్- ప్రకరణే విద్యతే. తథాహి - ప్రథమం *త్వమేవ మే వరం వృణీష్వ యం త్వం మనుష్యాయ హితతమం మన్యసే ఇతి * మాముపాస్స్వేతి చ పరమాత్మాసాధారణమోక్షసాధనోపాసనకర్మత్వం ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టస్యేన్ద్రస్య ప్రతీయతే. తథా-*ఏష ఏవ సాధుకర్మ కారయతి తం యమేభ్యో లోకేభ్య ఉన్నినీషత ఏష ఏవాసాధుకర్మ కారయతి తం యమధో నినీషతే ఇతి సర్వస్య కర్మణః కారయితృత్వం చ పరమాత్మధర్మః. తథా- *తద్యథా రథస్యారేషు నేమిరర్పితా నాభావరా అర్పితా ఏవమేవైతా భూతమాత్రాః ప్రజ్ఞామాత్రాస్వర్పితాః ప్రజ్ఞామాత్రాః ప్రాణేఽర్పితాః ఇతి సర్వాధారత్వం చ తస్యైవ ధర్మః. తథా-*స ఏష ప్రాణ ఏవ ప్రజ్ఞాత్మానన్దోఽజరోఽమృత ఇత్యేతేఽపి పరమాత్మన ఏవ ధర్మాః. *ఏష లోకాధిపతిరేష సర్వేశ ఇతి చ పరమాత్మన్యేవ సమ్భవతి. తదేవమధ్యాత్మసమ్బన్ధభూమ్నోఽత్ర విద్యమానత్వాత్ పరమాత్మైవాత్రేన్ద్రప్రాణశబ్దనిర్దిష్టః.

సంపత్స్యామహ ఇతి చ. యద్వా- మాభూత్ ప్రజ్ఞామాత్రాశబ్దస్యార్థనైరూప్యాశ్రయణం - అరనాభిదృష్టాన్తవాక్యే ప్రజ్ఞామాత్రాశబ్దస్య భూతేన్ద్రియాభిమానిదేవతారూపదశవిధచేతనపరత్వం స్యాత్. తదానీమపి తదాధారతయా చేతనాధారత్వం పరస్యార్థసిద్ధం. ఏవమేతత్ప్రకరణపర్యాలోచనానులభ్యముపపత్తిజాతం సర్వం భాష్య ఏవ వ్యక్తీభవిష్యతి (ప్రజ్ఞామాత్రాశబ్దేన తదాధారతయేతి) నహీన్ద్రియాణాం పృథివ్యాదిభూతాధారత్వం యుక్తమితి భావః. (చేతనవర్గమితి) ప్రాకరణికప్రజ్ఞాశబ్దైకవచనం జాత్యభిప్రాయమితి భావః. (తస్యాప్యాధారతయా ప్రకృతమిన్ద్రప్రాణశబ్దాభిధేయం నిర్దిశ్యేతి) *తా వా ఏతా ఇత్యాదిపూర్వవాక్యోక్తైః పరస్పరసాకాఙ్క్షత్వేన దృష్టాన్తత్వం న ఘటతే - ప్రజ్ఞామాత్రాణామాధారాన్తరకథనాదితి భావః. తస్య చ పరమాత్మత్వం కథమిత్యత్రాహ (తమేవానన్దోఽజర ఇతి) ఏవముపక్రమనిరోధ, దృష్టాన్తదార్ష్టాన్తికభావనైఘట్య, ముఖ్యత్వ, ప్రాకరణికప్రయోగసాధారణ్యై, రనుగృహీతస్య శ్రుతివాక్యస్యార్థముపన్యస్య సూత్రార్థముపసంహరతి (తదేతదితి) ఏవం ప్రథమయోజనాయాం * తద్యథా రథస్యారేష్విత్యాదివాక్యమేకమేవ విషయస్స్యాత్. *స ఏష ప్రాణ ఏవేత్యేతద్వాక్యోదాహరణం వాక్యాన్తరాణ్యపి సర్వాణి పరాణి సన్తీతి ప్రదర్శనార్థం. తేనోపక్రమస్వారస్యాదపి సముదాయస్వారస్యం ప్రబలమితి ఫలితం. ఏవమవయవిస్వారస్యప్రాబల్యస్యార్థసిద్ధత్వాదధికశ్లోకత్వం యుక్తమితి మనుభాష్యకారేణ యోజయతి (అథవేతి) పూర్వయోజనాయామధ్యాత్మశబ్దస్యాత్మనీత్యర్థః. అస్యాం త్వాత్మనీవ ధర్మానుపకోఽధ్యాత్మశబ్దః. ఉపసంహారవాక్యముపక్రమవాక్యాదపి పూర్వపక్షిణోక్తం-తత్త్రైదను స్థిరముక్తం భవతి- ఉపక్రమోపసంహారావాక్యావయవౌ-తయోరవయవభూతయోః పరస్పరవిరోధే ఉపక్రమప్రాబల్యం- న త్వవయవివిరోధే. అత్ర త్వనేకావాన్తరవాక్యపర్యాలోచనైః ప్రతిపన్నస్య మహావాక్యార్థస్యావయవినో విరోధే అవయవభూతోపక్రమో దుర్బలః- యథా గర్గత్రిరాత్రన్యాయే ఘోరః ప్రతివసతీత్యాదిషు ఘోరః ప్రతివసతీతి పదార్థాన్వయం ప్రతిపన్నవాక్యార్థముపక్రమస్థగిర్ఘోపదం న బాధతే- పితుస్స్వాయం తదనుగుణార్థం భవతి- తద్వదితి. తదేతదభిప్రాయేణ పరమాత్మాసాధారణధర్మభూయస్త్వం దర్శయతి (తథాహీతి) *హితతమం మన్యస ఇతి వాక్యం త్వాష్ట్రవధాదేరప్యుపక్రమగతం- ఉపక్రమోపక్రమస్యాపి మహావాక్యాన్తర్భావాత్తు ... - న తు తావన్మాత్రస్య సాధకత్వాభిప్రాయేణ. లోకాధిపతిః- లోకస్వామీ. సర్వేశః-సర్వనియన్తా. నను *పారమేష్ఠ్య ఇతి ధాతోః పతిశబ్దః-తత్కథమస్య శేషిత్వం. ఉచ్యతే- నహి సర్వత్రావయవశక్తిరేవ- రూఢిశక్తిరపి హ్యస్తి- అన్యథా *గమేర్డో ఇతి వ్యుత్పత్త్యా గోశబ్దస్య సర్వజఙ్గమవాచిత్వప్రసఙ్గాత్, స్థితాయాం గోరవాచకత్వప్రసఙ్గాచ్చ. అతశ్శేషిణి పతిశబ్దో రూఢః- అన్యథా *వృద్ధౌ చ మాతాపితరౌ సాధ్వీ భార్యా సుతశ్శిశుః అప్యకార్యశతం కృత్వా భర్తవ్యా మనురబ్రవీదితి న్యాయేన పితుస్సంరక్షకత్వే పుత్రే పితరం ప్రతి పతిశబ్దప్రయోగప్రసక్త్యాదితి. సూత్రార్థం నిగమయతి .... (తదేవమితి) *అధ్యాత్మసంబన్ధభూమా హ్యస్మిన్నితి సూత్రాంశః పరైరేవం వ్యాఖ్యాతః-అధ్యాత్మసంబన్ధః- ప్రత్యగాత్మసంబన్ధః. తస్య భూమా- బాహుళ్యముపలభ్యతేఽస్మిన్నధ్యాయే- ఆయుష్ట్వప్రభుత్వ, మిన్ద్రియాశ్రయత్వం, శరీరోత్థాపకత్వం, విషయేన్ద్రియాదివిజ్ఞానప్రతిక్షేపేణ ప్రత్యగాత్మవేదనం చోపదిశ్యత ఇతి. అపవ్యాఖ్య- ప్రజ్ఞాదేహేన్ద్రియమనః ప్రాణాత్మనాం సంబన్ధోఽధ్యాత్మసంబన్ధః- స భూయానితి వ్యాఖ్యాతం. తదయుక్తం-ఆయురభిపతిత్వాదీనాం మనః ప్రాణసంబన్ధత్వాదీనాం చ పరమాత్మసాధకత్వాభావాత్. ఇన్ద్రసంజ్ఞదేవతావిశేషతాత్పర్యనిషేధపరం సూత్రమితి చేన్న - ఇన్ద్రస్య శరీరేఽపి ప్రాణేన్ద్రియమనః ప్రభృతీనాం విద్యమానతయా తత్ప్రతిక్షేపాసామర్థ్యాత్. *అస్మిన్ శరీర ఇతి నిర్దేశో హీన్ద్రశరీరేఽపి సంభవతి - *సదేవ సోమ్యేదమితీదంశబ్దవత్ సర్వనామపదస్య సాధారణత్వాత్. ప్రత్యగర్థవిషయస్యోపదేశస్య పరాధీనదేవతావిషయత్వమయుక్తమితి చేన్న-ఇన్ద్రస్యాపి స్వాత్మానం ప్రత్యహమితి ప్రత్యక్తయాఽవభాసాత్. * ప్రాణోఽస్మి *మాముపాస్స్వేతి హితతద్వాక్యం. ఇన్ద్రమాత్రస్య ప్రాధాన్యతః ప్రతిపాద్యతా ప్రతిక్షిప్యత ఇతి చేన్న- ప్రాణేన్ద్రియమన ఆదిసంబన్ధానాం తత్ప్రతిక్షేపాసామర్థ్యాత్. శాస్త్రప్రవచనవ్యక్త్యనుగుణతా చ న స్యాత్- ప్రాణః పరమాత్మేతి ప్రతిజ్ఞాతమాద్యే సూత్రే- ద్వితీయసూత్రస్థేన స ఖాపరమాత్మత్వమేవ నిషేధ్యం - న పరమాత్మేతి పూర్వపక్షితే తత్ప్రతిసమాధానపరేణ పరమాత్మైవ ప్రాణ ఇతి ప్రతిజ్ఞాయ సమర్థనీయం. న పరమాత్మేతి వదన్తం

కథం తర్హి ప్రజ్ఞాతజీవభావస్యేన్ద్రస్య స్వాత్మన ఉపాస్యత్వోపదేశ స్సఙ్గచ్ఛత ఇత్యత్రాహ.

౩౧ ॥ సూ. శాస్త్రదృష్ట్యా తూపదేశో వామదేవవత్ ॥ ప్రజ్ఞాతజీవభావేనేన్ద్రేణ *మామేవ విజానీహి* *మాముపాస్స్వ* ఇత్యుపాస్యస్య బ్రహ్మణ స్స్వాత్మత్వేనోపదేశోఽయం న ప్రమాణాన్తరప్రాప్తస్వాత్మావలోకనకృతః - అపి తు శాస్త్రేణ స్వాత్మదృష్టికృతః. ఏతదుక్తం భవతి - *అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణి* *ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వం* *అన్తః ప్రవిష్టశ్శాస్తా జనానాం సర్వాత్మా* *య ఆత్మని తిష్ఠన్నాత్మనోఽన్తరో యమాత్మా న వేద యస్యాత్మా శరీరం య ఆత్మానమన్తరో యమయతి* *ఏష సర్వభూతాన్తరాత్మా అపహతపాప్మా దివ్యో దేవ ఏకో నారాయణః* ఇత్యేవమాదినా శాస్త్రేణ జీవాత్మశరీరకం పరమాత్మానమవగమ్య జీవాత్మవాచినామహంత్వమాదిశబ్దానామపి పరమాత్మన్యేవ పర్యవసానం జ్ఞాత్వా *మామేవ విజానీహి* *మాముపాస్స్వ* ఇతి స్వాత్మశరీరకం పరమాత్మానమేవోపాస్యత్వేనోపదిదేశేతి. (వామదేవవత్) యథా వామదేవః పరస్య బ్రహ్మణ స్సర్వాన్తరాత్మత్వం, సర్వస్య చ తచ్ఛరీరత్వం, శరీరవాచినాం చ శబ్దానాం శరీరిణి పర్యవసానం, పశ్యన్నహమితి స్వాత్మశరీరకం పరం బ్రహ్మ నిర్దిశ్య తత్సామానాధికరణ్యేన మనుసూర్యాదీన్ వ్యపదిశతి *తద్ధైతత్పశ్యన్నృషిర్వామదేవః ప్రతిపేదే అహం మనురభవం సూర్యశ్చాహం కక్షీవానృషిరస్మి విప్రః* ఇత్యాదినా. యథా చ ప్రహ్లాదః *సర్వగత్వాదనన్తస్య స ఏవాహమవస్థితః। మత్తస్సర్వమహం సర్వం మయి సర్వం సనాతనే* ఇత్యాదివదతి..........

అస్మిన్ ప్రకరణే జీవవాచిభిశ్శబ్దై రచిద్విశేషాభిధాయిభిశ్చోపాస్య
భూతస్య పరస్య బ్రహ్మణోఽభిధానే కారణం చోద్యపూర్వకమాహ.

౩౨ ॥ సూ. జీవముఖ్యప్రాణలిఙ్గాన్నేతి చేన్నోపాసాత్రైవిధ్యాదాశ్రితత్వాదిహ తద్యోగాత్ ॥ న

(ప్రతి నేన్ద్ర) ఇత్యుక్తేః ప్రతిక్షేపః - న ఘటోఽస్తీత్యుక్తే - న పట ఇతివత్ తయోర్విరోధాభావాత్. పరమాత్మత్వే ప్రతిజ్ఞాతే మనః ప్రాణసంబన్ధాదయస్తు న పరమాత్మత్వసాధనసమర్థాః. నను నాయం పరమాత్మా - అపి త్విన్ద్ర ఇతి ప్రతిజ్ఞాతే నేతి నేన్ద్ర ఇతి ప్రతివిధానం యుక్తమితి చేన్న - త్వదుక్తయుక్తేరిన్ద్రప్రతిక్షేపకత్వాభావాత్. అస్తు వా తత్ప్రతిక్షేపః - తతః కిం. న తు పరమసాధ్యస్య పరమాత్మపరత్వస్యోపయోగీతి చేన్న - పరమసాధ్యస్యావ్యవహితసాధకహేతూపస్థాపకత్వే సంభవతి పరమ్పరయా సాధకాఙ్గపరత్వేన నిర్వాహో నోపపద్యతే..........

ఉత్తరసూత్రం శఙ్కయాఽవతారయతి (కథం తర్హీతి) (ప్రజ్ఞాతజీవభావస్యేతి) *ఇది పరమైశ్వర్యే* ఇత్యాది ప్రకృతిప్రత్యయవిభాగేన పరమాత్మపరత్వమిన్ద్రాదిశబ్దానామయుక్తం - త్వాష్ట్రవధాదిలిఙ్గనిర్వాహానుపపత్తేః. తత్కథమిన్ద్రశబ్దేన పరమాత్మనిర్దేశ ఇతి భావః. పూర్వం పరమాత్మపరత్వసాధకహేతురుక్తః - పూర్వపక్షయుక్తేః పరిహార ఇత్యపేక్షాయాం సూత్రావతార ఇత్యర్థః.

౩౧ ॥ సూ. శాస్త్రదృష్ట్యా తూపదేశో వామదేవవత్ ॥ కీదృశ ఉపదేశ ఇత్యత్రాహ (ప్రజ్ఞాతేతి) శాస్త్రదృష్టిశబ్దస్య వ్యవచ్ఛేద్యమాహ (న ప్రమాణాన్తరేతి) శాస్త్రస్య దృష్టిః - శాస్త్రరూపా దృష్టిరితి వా ప్రతీతిస్స్యాదితి తద్వ్యావృత్త్యర్థమాహ (శాస్త్రేణేతి) కస్య దృష్టిరిత్యపేక్షాయాం స్వాత్మశబ్దః. స్వానుభవప్రత్యక్షేణాత్మావలోకనే జీవమాత్రప్రకాశః - శాస్త్రేణ తు సమ్యగ్యోగేన చాత్మానుభవే పరమాత్మపర్యన్తతయా ప్రకాశ ఇతి భావః. న హి ప్రమాణవిశేషేణాన్యత్ ప్రమేయమన్యత్ భవతి - తచ్ఛాస్త్రం కిమిత్యత్రాహ (ఏతదుక్తమితి) జీవవాచిపదానాం పరమాత్మసామానాధికరణ్యోపపాదికాం శ్రుతిరుదాజహార - నామరూపవ్యాకరణశ్రుతిమాహ (అనేనేతి) జీవేఽనుప్రవేశం దర్శయితుమాహ (ఐతదాత్మ్యమితి) జీవం స్పష్టయతి (అన్తః ప్రవిష్ట ఇతి) శరీరత్వం తల్లక్షణం దర్శయతి (య ఆత్మనీతి) పర్యవసానం జ్ఞాత్వేతి నామరూపవ్యాకరణశ్రుతిలబ్ధార్థ ఉక్తః. ఉపదిదేశేత్యన్తేన *శాస్త్రదృష్ట్యా తూపదేశ* ఇత్యంశో వ్యాఖ్యాతః. *వామదేవవత్* ఇత్యంశం వ్యాచష్టే (యథేతి) శరీరిణి పర్యవసానం పశ్యన్నిత్యన్తేన *తద్ధైతత్పశ్యన్* ఇత్యేతద్వ్యాఖ్యాతం. ఉక్తార్థవిశదీకరణాయాహ (యథా చ ప్రహ్లాద ఇతి)..........

ఉత్తరసూత్రమవతారయతి (అస్మిన్నితి) (జీవవాచిభిరిత్యాది) త్వాష్ట్రవధాదిలిఙ్గప్రతిపాదనకారణమపి కథనీయమిత్యభిప్రేతం - ఉపరితనగ్రన్థానుగుణ్యాత్. కారణం - ప్రయోజనరూపం. ఉపదేష్టుమితి హి వక్ష్యతే. చోద్యపూర్వకమాహ - న సూత్రార్థప్రతిక్షేపార్థకం చోద్యం - విశేషణాంశే తాత్పర్యం ప్రతీయత ఇతి తస్య ప్రయోజనమేవ ప్రష్టవ్యం - తచ్చోద్యమూలేన పృష్టవానిత్యర్థః.

౩౨ ॥ సూ. జీవముఖ్యప్రాణలిఙ్గాన్నేతి చేన్నోపాసాత్రైవిధ్యాదాశ్రితత్వాదిహ తద్యోగాత్ ॥ న వాచం విజిజ్ఞాసీత వక్తా

వాచం విజిజ్ఞాసీత వక్తారం విద్యాత్ * త్రిశీర్షాణం త్వాష్ట్రమహనం అరున్ముఖాన్యతీన్ సాలావృకేభ్యః ప్రా
యచ్ఛమిత్యాదిజీవలిఙ్గాత్, యావద్ధ్యస్మిన్ శరీరే ప్రాణో వసతి తావదాయుః * అథ ఖలు ప్రాణ ఏవ ప్రజ్ఞాత్మే
దం శరీరం పరిగృహ్యోత్థాపయతీతి ముఖ్యప్రాణలిఙ్గాత్, చ నాధ్యాత్మసమ్బన్ధభూమేతి చేన్న- (ఉపాసా
త్రైవిధ్యాత్) హేతోః. ఉపాసనాత్రైవిధ్యముపదేష్టుం తత్తచ్ఛబ్దైనాభిధానం - నిఖిలకారణభూతస్య
బ్రహ్మణస్స్వరూపేణానుసన్ధానం, భోక్తృవర్గశరీరకత్వానుసన్ధానం, భోగ్యభోగోపకరణశరీరకత్వాను
సన్ధానం, చేతి త్రివిధమనుసన్ధానముపదేష్టుమిత్యర్థః. తదిదం త్రివిధం బ్రహ్మానుసన్ధానం ప్రకరణాన్తరేష్వ
ప్యాశ్రితం. * సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ *ఆనన్దో బ్రహ్మేత్యాదిషు స్వరూపానుసన్ధానం, *తత్సృష్ట్వా త
దేవానుప్రావిశత్ తదనుప్రవిశ్య సచ్చ త్యచ్చాభవత్ నిరుక్తం చానిరుక్తం చ నిలయనం చానిలయనం చ విజ్ఞా
నం చావిజ్ఞానం చ సత్యం చానృతం చ సత్యమభవదిత్యాదిషు భోక్తృశరీరతయా, భోగ్యభోగోపకరణశరీర
తయా, చానుసన్ధానం. ఇహాపి ప్రకరణే త్రివిధమనుసన్ధానం యుజ్యత ఏవేత్యర్థః. ఏతదుక్తం భవతి-యత్ర

రం విద్యాదితి- న కేవలం మద్వచనమేవ విజిజ్ఞాసీహి వక్తారం మాం చ విజానీహీత్యర్థః. ముఖ్యప్రాణః- పఞ్చవృత్తిః. ముఖ్యశబ్దః ప్రస్తుతియాదిభ్యో వ్యావృత్త్యర్థః. నఞో నిషేధ్యాకాఙ్క్షాయామనతిప్రకృష్టం సూత్రం పదమధ్యాహృతం అధ్యాత్మేతి. హేతుత్వం వివృణోతి (ఉపాసనేతి) ఉపదేష్టుమిత్యనేన ప్రయోజనతయా హేతుత్వం స్పష్టం. త్రైవిధ్యం వివృణోతి (నిఖిలేతి) స్వరూపేణానుసన్ధానం- అపారకగుణవిశిష్టానుసన్ధానం. త్రివిధానుసన్ధానస్య ప్రమాణమూలత్వే సిద్ధే హ్యయం నిర్వాహ ఉపపన్నస్స్యాదితి శఙ్కాయామాశ్రితత్వాదిత్యేతద్వ్యాచష్టే. (తదిదమితి) మన్త్రైత్యపేక్షాయాం ప్రకరణాన్తరేష్వపీత్యుక్తం. ఆశ్రితం- ప్రతిపన్నమిత్యర్థః. (తత్సృష్ట్వేత్యాది) *సత్యం జ్ఞానమనన్తమితి దేశకాలవస్తుపరిచ్ఛేదరహితస్య బ్రహ్మణః *బ్రహ్మవిదాప్నోతీతి వేద్యత్వవిధానాత్ ప్రకరణస్య వేద్యబ్రహ్మప్రతిపాదనపరత్వాత్, *స య ఏవం విదితి నిగమనవాక్యేపి పూర్వోక్తసమస్తప్రకారవిశిష్టవేదనప్రతీతేః, చిదచిచ్ఛరీరకత్వానుసన్ధానమత్ర వివక్షితమితి భాష్యాభిప్రాయః. నను *స యశ్చాయం పురుషే. యశ్చాసావాదిత్యే స ఏక ఇత్యుక్త్వాఽనన్తరం *స య ఏవం విదితి వాక్యేన జీవాన్తర్యామిణ ఆదిత్యాన్తర్వర్తినశ్చోపాసనముచ్యత ఇతి చేన్న- స్థానభేదేన విద్యాభేదప్రసఙ్గాత్. నహ్యనుపపన్నః- *ఏతమానన్దమయమాత్మానముపసంక్రామతీత్యానన్దమయప్రాప్తిఫలశ్రవణేన *బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరం *తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఇత్యాదినా ప్రతిపాదితానన్దమయవిషయవిద్యైక్యకత్వావగమాత్, ప్రకరణస్య సంభవత్యేకవాక్యత్వే వాక్యభేదానుపపత్తేశ్చ. *స యశ్చాయమిత్యాదివాక్యే కిముచ్యత ఇతి చేత్. త్రివిధానుసన్ధానరూపైకవిద్యాయా మోక్షఫలకత్వేన వివక్షితత్వేఽపి తత్ర స్వరూపేణావస్థితస్యానుసన్ధానే జ్ఞానాదిగుణవత్త్వస్య ప్రహాయోగస్యాపి అనుసన్ధేయతాసిద్ధ్యర్థం పుణ్డరీకాక్షప్రాకృతవపురితి దిశ్యతే. తత్ర *స యశ్చాయం పురుష ఇతి విజ్ఞానమయాద్యన్తరస్యానన్దమయస్యానువాదః- *యశ్చాసావాదిత్య ఇతి విగ్రహాతిదేశః. కిఞ్చ- ఆనన్దమయప్రతిపాదనానన్తరం *బ్రహ్మవిదాప్నోతీత్యుపక్రమాభిహితప్రాప్తివిశదీకరణార్థం *అథాతోఽనుప్రశ్నా ఇతి ప్రశ్నా ఉపక్షిప్తాః. పూర్వప్రతిపాదనస్యానుభూతత్వాద్ధేతుత్వమతశ్శబ్దేనోచ్యతే. *ఉతావిద్వానితి. ఉత- వి ద్వానితి పదం. *నిపాతస్యేతి ఛాన్దసో దీర్ఘః- *అథాస ఏత్యా నిత్యవత్. అవిద్వానితి పదచ్ఛేదసతి హ్యద్వైదాత్ప్రత్యం స్యాత్- *తద్ధ్యరూహేతుల్యాన్తరాత్వాన్ స్మరణాత్- *అవిద్వాన్ ప్రతిగృహ్ణతీతీవత్. అన్తాదాత్తం చేదం పదం- తస్మాద్విద్వానితి పదం. కశ్చన- అతి ప్రకృష్టహృదయాదిస్థానస్థమనశ్చిన్తనం చ బ్రహ్మోపాసీనోఽవిద్వాన్ కిమతః ప్రేత్య అముం లోకం- *పరమేవ్యోమన్నిత్యుక్తం లోకం గచ్ఛతీత్యేకః ప్రశ్నః. ఉపగత్య న పేక్షమిహైవ బ్రహ్మప్రాప్నోతీత్యర్థసిద్ధః ప్రశ్నః. *ఆహో విద్వానితి. సముచ్చితా ఇతి భోక్తృత్వం వివక్షితం. కశ్చిత్ - అహం గ్రాహకోపాసీనోఽపి విద్వానముం లోకం గత్వా కిం సమశ్నుతే- భోగ్యభూతం బ్రహ్మానుభవతీత్యేకః ప్రశ్నః. ఉత బ్రహ్మస్వరూపేణైకీభవతీత్యర్థసిద్ధః ప్రశ్నః. ఏవం శాస్త్రైవైవిధ్యమూలాంగతివిశేషస్వరూపభేదభావాభావవిషయాః ప్రశ్నా బహువచనవివక్షితాః. ఏతాన్ప్రతివక్తుం జగత్కారణత్వోపయికగుణవిశిష్టస్యైవ సేవకాలక్షణస్య బ్రహ్మణః ప్రాప్యత్వాపి జ్ఞాపనాయ *సోఽకామయతేత్యాదినా జగత్కారణత్వాదికం నిరతిశయానన్దపర్యన్తం సుమహిమానముక్త్వా *స యశ్చాయమిత్యాదివాక్యం పఠతి - సన్నికృష్టహృదయస్థం వాఽతిప్రకృష్టరవిమణ్డలాదిస్థానస్థం వా పూర్వోక్తం సత్యత్వాదిలక్షణమానన్దాదిగుణకం వా బ్రహ్మోపాసీనస్సర్వోఽపి విద్వానస్మాల్లోకాత్ ప్రేత్యాన్నమయాదిసమష్టివ్యష్టివిభూతికం నిరతిశయానన్దం పరమాత్మానం భోగ్యభూతం భోక్తా సన్ననుభవతీతి ప్రశ్నస్యోత్తరముక్తం. అతస్తద్వేషాం విద్యావిశేషనిష్ఠానామర్చిరాదిగతిమత్త్వం భోక్తృభోగ్యభావేనావస్థానం చ ప్రతిపాదయితుం సన్నికృష్టవిప్రకృష్టస్థానవిశేషోపలక్షణార్థం స యశ్చాయమిత్యుక్తం- తస్మాదాదిత్యాన్తర్వర్తితయోపాసనమానన్దవల్ల్యాం న వివక్షితం. అత ఉక్తలక్షణత్రివిధోపాసనమేవాత్ర వివక్షితం. ఏవం *భోక్తా భోగ్యం ప్రేరితారం చ మత్వా సర్వం ప్రోక్తం త్రివిధం బ్రహ్మమేతదిత్యాదీని సదృశాని శ్రుత్యన్తరాణి చ వివక్షితాని- త్రివిధోపాసనస్యాస్ఫుటతరత్వాత్ భోక్తృభోగ్యయోరీశ్వరవిధాత్వం కథమిత్యపేక్షాయాం చిదచిదనుప్రవేశాదీశ్వరస్య తత్ప్రకారిత్వమితి త్రివిధోపాసనపరశ్రుత్యన్తరార్థవిశదీకారహేతుత్వాదానన్దవల్లీవాక్యమిహోదాహృతం- అన్యత్తత్పరిశ్రితం. *ఇహ తద్యోగాదిత్యేతద్వ్యాచష్టే (ఇహాపీతి) *ఆనన్దో జరోఽమృత ఇత్యనేన స్వరూపేణానుసన్ధానం *ప్రాణోఽస్మీత్యచిద్విశిష్టానుసన్ధానం *మాముపాస్స్వేతి చిద్విశిష్టానుసన్ధానమితి త్రివిధానుసన్ధానమిహోపపద్యత ఇత్యర్థః. త్రివిధానుసన్ధానేకత్వవ్యపత్ర చిద్విశేషాచిద్విశేషవిశిష్టతోక్తిః కథం- సామాన్యేన చిదచిద్విశిష్టానుసన్ధానం హి ప్రకరణాన్తరోక్తమిత్యపేక్షాయాం ప్రశమయన్నస్య న్యాయస్య ప్రతర్దనవిద్యామాత్రవిషయత్వం చ నివారయన్ విశిష్టోపాసనపరత్వచిహ్నం చ దర్శయతి (ఏతదుక్తం భవతీతి) (యత్రేతి) అయం న్యాయో

హిరణ్యగర్భాదిజీవవిశేషాణాం ప్రకృత్యాద్యచేతనవిశేషాణాంచ పరమాత్మాసాధారణధర్మయోగః తదభిధాయినాంశబ్దానాంపరమాత్మవాచిశబ్దైస్సామానాధికరణ్యంవా దృశ్యతే- తత్రపరమాత్మనస్తత్తచ్చిదచిద్విశేషాన్తరాత్మత్వానుసన్ధానం ప్రతిపిపాదయిషితమితి. అతోఽత్రేన్ద్రప్రాణశబ్దనిర్దిష్టో జీవాదర్థాన్తరభూతః పరమాత్మైవేతిసిద్ధమ్. సమాప్తమిన్ద్రప్రాణాధికరణమ్.........................

ఇతి శ్రీమద్భగవద్రామానుజవిరచితే శారీరకమీమాంసాభాష్యే
ప్రథమస్యాధ్యాయస్య ప్రథమః పాదః.

న ప్రతర్దనవిద్యామాత్రవిషయః- అపితు ఈదృశసర్వప్రకరణవిషయ ఇతి భావః. సామాన్యేన చిదచిద్విశిష్టోపాసనంహి విహితత్వాత్ స్వీక్రియతే విధేరన్యథార్థ్యార్థం- తథా చిదచిద్విశేషవిశిష్టోపాసనం విహితం చేత్ తత్ర తత్ర చిదచిద్విశేషాన్తర్యామిత్వమనుసన్ధేయమిత్యభిప్రాయేణాహ (హిరణ్యగర్భాదీతి) హిరణ్యగర్భాదిజీవవిశేషాణామితిపదేన పరమాత్మశబ్దేన చ *పరమాత్మా వ్యవస్థితః స బ్రహ్మ స శివస్సేన్ద్ర ఇతి శ్రుతిస్స్మర్యతే- అనన్యపరేణ నారాయణానువాకేన సర్వవిద్యాసూపాస్యో నారాయణ ఏవేతి నిర్ణీతత్వా దిన్ద్రాద్యుపాసనేపి తదన్తర్యామీ నారాయణ ఏవోపాస్య ఇతి భావః. పాశుపతాధికరణే తథాఽనువదిష్యమాణత్వాత్. పరమాత్మపర్యన్తత్వవివక్షాజ్ఞాపకం ద్వివిధం ప్రదర్శయతి (పరమాత్మాసాధారణేతి) పరమాత్మాసాధారణధర్మయోగాత్ తద్వాచిశబ్దసామానాధికరణ్యాచ్చ విశిష్టోపాసనపరత్వమవగమ్యత ఇత్యర్థః. అధికరణార్థముపసంహరతి (అత ఇతి) ....

అత్ర కైశ్చిదేవం వర్ణితం- ప్రాణవ్యాపారస్యాపి పరమాత్మాయత్తత్వాత్ తత్సంకీర్తనం- జీవసంకీర్తనం తు తస్యాపాధికభేదప్రతిక్షేపేణ పరబ్రహ్మరూపతాజ్ఞాపనార్థం- అన్యథా త్రివిధముపాసనం ప్రసజ్యేత- తతశ్చ వాక్యభేదస్స్యాదితి. తదయుక్తం- *నిత్యోపలబ్ధ్యనుపలబ్ధిప్రసఙ్గః *అపీతౌ తద్వత్ ప్రసఙ్గాదితివత్ ప్రసఙ్గశబ్దస్యాశ్రుతత్వాత్ వాక్యభేదాభావాచ్చ. ఏకవాక్యేనైవహి విధీయతే- *తం మామాయురమృతమిత్యుపాస్వేత్యత్ర మామితి జీవవిశిష్టతోక్తా- ఆయురితి ప్రాణవిశిష్టతా- *ఆయుః ప్రాణ ఇతి హ్యనన్తరవాక్యం- అమృతమితి స్వేనరూపేణావస్థితిః. అత ఏవం విధం పరమాత్మానముపాస్వేత్యేకవాక్యత్వం. ఉపాసాత్రైవిధ్యవిధానస్య వృత్తికారాభిమతత్వాత్ తదనతిక్రమాయ పశ్చాదేవ త్రివిధోపాసనపరత్వేన యోజనాన్తరం కృతం. తత్ర జ్ఞానక్రియాశక్తిద్వయాశ్రయబుద్ధిప్రాణరూపోపాధిధర్మేణ స్వధర్మేణ చ త్రివిధం బ్రహ్మోపాస్యమితి. తదయుక్తం- జీవేశ్వరభేదస్యాన్తఃకరణరూపోపాధ్యవచ్ఛేదకల్పితత్వాభావాత్, *యస్యాత్మా శరీరం *మనోమయః ప్రాణశరీర ఇతి జీవప్రాణయోః పరమాత్మానం ప్రతి శరీరతయా ప్రకారత్వస్య శ్రుతత్వేన ప్రకారాన్తరేణ త్రైవిధ్యకల్పనాఽయోగాచ్చ.——— అన్యే త్వేవముపాసాత్రైవిధ్యేన వాక్యైకత్వమాహుః- ప్రజ్ఞాశరీరో జీవశరీరః ప్రాణశరీరశ్చ పరమాత్మోపాస్యః. తత్ర ప్రజ్ఞాశరీరో మనోమయః. జీవశరీరో వాఙ్మయః- వాక్శబ్దః శబ్దపరిణామశక్తియోగాత్ పరమాకాశవిషయః-అతో వాఙ్మయ ఆకాశశరీరః. ఆకాశశరీరత్వం చ జీవశరీరత్వపర్యన్తం- *తస్యాన్తే సుషిరం సూక్ష్మం *తస్య మధ్యే మహానగ్నిరితి హృదయాకాశమధ్యే అగ్నిశబ్దేన జాఠరాగ్నిపరమాత్మజ్వాలయా సంస్పృష్టం జీవముక్త్వా *తస్యాశ్శిఖాయా మధ్యే పరమాత్మా వ్యవస్థిత ఇతి ఆమ్నానాదితి. తదప్యనుపపన్నం- మనోమయాదివ్యూహానామప్రామాణికత్వస్య పూర్వమేవ దర్శితత్వాత్. కించ- అస్మిన్ప్రకరణే ప్రజ్ఞాశబ్దస్య సహోక్తిమణపృథక్త్వవహారాభ్యాం స్థానప్రమాణేన చ జీవప్రసిద్ధమనోవిషయత్వోపపాదనే నేశ్వరప్రజ్ఞాశక్తివాచిత్వాభావాత్, ప్రాణశబ్దస్య ఘటశబ్దస్యేవ దశాహారణశక్తివాచిత్వాభావవత్ క్రియాశక్తివాచిత్వాభావాచ్చ. అతః ప్రజ్ఞాప్రాణశబ్దౌ న మనోమయప్రాణమయవాచకౌ. యది ప్రసిద్ధమనోవాక్ప్రాణా ఏతత్ప్రకరణభూతా వివక్షితాః - తర్హ్యస్మిన్ ప్రకరణే చక్షుః శ్రోత్రాదీనామపి ప్రకృతత్వాత్తేషాంచ పరమాత్మమయత్వాదుపాసాత్రైవిధ్యం విరుధ్యతే. ఆకాశశరీరత్వం జీవశరీరత్వపర్యన్తమిత్యప్యయుక్తం- *తస్య మధ్యే మహానగ్నిరిత్యగ్నిశబ్దస్య జీవవాచిత్వాభావాత్. *తత్రాయస్పిండ ఇవ శ్రుతోనిత్యం స్థాల్యామగ్నిరివాశ్రితః । ఆత్మానంతం విజానీయాదితి స్మృతి వచనం తు న జీవస్య శ్రుతావగ్నిశబ్దవాచ్యత్వే ప్రమాణం- కింతు స్థానస్థానినోరైక్యలక్ష్యాదృష్టాన్తమాత్రసమర్పకం. వాఙ్మయస్య జీవశరీరకత్వం భవత్ప్రక్రియయా విరుద్ధంచ- ప్రాణమయస్యాన్తర్యామిత్వాభ్యుపగమాత్ అన్తర్యామిణో జీవశరీరకత్వశ్రవణాచ్చ. *యస్యాత్మా శరీరం *స త ఆత్మాన్తర్యామ్యమృత ఇతి హి శ్రూయతే తమోఽధిష్ఠాతృతయాఽభ్యుపగతస్య వాఙ్మయస్య జీవశరీరకత్వం శ్రుతివిరుద్ధంచ - *యః పృథివ్యామన్తరే సంచరన్ యస్య పృథివీ శరీరమిత్యారభ్య *ఏష సర్వభూతాన్తరాత్మాపహతపాప్మా దివ్యో దేవ ఏకో నారాయణ ఇతి సమాసప్రకరణే నారాయణస్యైవాన్తర్యామిత్వశ్రవణాత్. ధర్మ్యైక్యాత్ సర్వముపపన్నమితి చేన్న - సర్వేషాం వ్యూహానాం సర్వధర్మసంభవేన వ్యూహత్రయతద్వ్యాపారవిభాగవ్యవస్థోపన్యాసానుపపత్తేః. అతో యథోక్తమేవోపాసాత్రైవిధ్యమితి సిద్ధం. ఇన్ద్రప్రాణాధికరణం సమాప్తమ్. ....

ఇతి శ్రీహారితకులతిలకవాగ్విజయిసూనునా శ్రీరఙ్గరాజదివ్యాజ్ఞాలబ్ధవేదవ్యాసాపరనామధేయేన
శ్రీమద్వరదాచార్యపాదసేవాసమధిగతభగవద్రామానుజవిరచితశారీరకమీమాంసాభాష్యహృదయేన
శ్రీసుదర్శనసూరిణా విలిఖితాయాం శ్రుతప్రకాశికాయాం ప్రథమస్యాధ్యాయస్య ప్రథమః పాదః॥

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః.

శ్రీమచ్ఛ్రుతప్రకాశికాయుక్తశ్రీభాష్యమ్.

ప్రథమాధ్యాయే-ద్వితీయపాదః-సర్వత్రప్రసిద్ధ్యధికరణమ్.

ప్రథమే పాదే అధీతవేదః పురుషః కర్మమీమాంసాశ్రవణాధిగతకర్మయాథాత్మ్యవిజ్ఞానః కేవలకర్మణామల్పాస్థిరఫలత్వమవగమ్య, వేదాన్తవాక్యేషు చాపాతప్రతీతానన్తస్థిరఫలబ్రహ్మస్వరూపతదుపాసనసముపజాత పరమపురుషార్థలక్షణమోక్షాపేక్షః, అవధారితపరినిష్పన్నవస్తుబోధనశక్తికైర్వేదాన్తవాక్యానాం పరస్మిన్ బ్రహ్మణి నిశ్చితప్రమాణభావస్తదితికర్తవ్యతారూపశారీరకమీమాంసాశ్రవణమారభేతేత్యుక్తం శాస్త్రారమ్భసిద్ధయే. అనన్తవిచిత్రస్థిరత్రసరూపభోక్తృభోగ్యభోగోపకరణభోగస్థానలక్షణనిఖిలజగదుదయవిభవలయమహానన్దైకకారణం పరం బ్రహ్మ *యతో వా ఇమాని భూతానీత్యాదివాక్యం బోధయతీతి చ ప్రత్యపాది. జగదేకకారణం పరం బ్రహ్మ సకలేతరప్రమాణావిషయతయా శాస్త్రైకప్రమాణకమిత్యభ్యధామ. శాస్త్రప్రమాణకత్వం చ బ్రహ్మణః ప్రవృత్తినివృత్త్యన్వయవిరహేఽపి స్వరూపేణైవ పరమపురుషార్థభూతే పరస్మిన్ బ్రహ్మణి వేదాన్తవాక్యానాం సమన్వయాన్నిర్వాహ్యత ఇత్యబ్రూమ. నిఖిలజగదేకకారణతయా వేదాన్తవేద్యం బ్రహ్మ చేతనాచ్చాన్యస్మాదానుమానికప్రధానాచ్చార్థాన్తరభూతశ్చేతనవిశేష ఇత్యుపపీపదామ. స చ స్వాభావికానవధికాతిశయానన్తవిపశ్చిత్త్వాన్నిఖిల

(ప్రథమే పాద ఇత్యాది) కిమర్థమత్ర ప్రథమపాదాధికరణార్థానుక్రమణం. ఉచ్యతే- పాదానుయాయినోఽర్థస్య ప్రత్యధికరణమనుయాయిత్వస్ఫుటీకరణాయ. కిమర్థమనుయాయిత్వకథనం. త్రిపాదీసఙ్గత్యర్థం. సఙ్గతిః కుతః. సూత్రకారాభిప్రేతత్వాత్- పాదభేదోఽప్యర్థభేదాత్- తత్ర త్రిష్వపి సఙ్గతివిశేషాత్. తత్ర కిం ప్రమాణం. సమ్ప్రదాయ ఏవ. కిం చ- అత్రాధికరణార్థానుక్రమణేన త్రిపాద్యా అనారమ్భణీయత్వశఙ్కాయా అర్థాత్ పరిహృతా భవతి- త్రిపాద్యాముదాహరిష్యమాణానాం శ్రుతీనాం ప్రథమపాదాధికరణోక్తన్యాయానాం విషయత్వజ్ఞాపనార్థత్వాదనుక్రమస్య. అతఏవ ప్రథమపాదే వేదాన్తవాక్యానాం పరమాత్మపరత్వే సిద్ధేఽపి త్రిపాద్యా ఆరమ్భణీయత్వం సిద్ధం. ప్రథమే పాదేఽప్యానన్దమయాధికరణే కారణస్య చిదచిద్వైలక్షణ్యసిద్ధావపి పూర్వాధికరణన్యాయావిషయశ్రుతివాక్యార్థనిర్ణయార్థోఽయముత్తరోత్తరాధికరణారమ్భః- తద్వదత్రాపీతి. శాస్త్రారమ్భప్రయోజనాదయస్తు సూత్రాణాం కథం ప్రథమపాదే సఙ్గతిః. ఉచ్యతే- తస్యాః శాస్త్రారమ్భార్థత్వేన శాస్త్రోపోద్ఘాతరూపత్వాదర్థతః ప్రథమపాదాన్తర్గతత్వం- సతు ప్రథమపాదస్య ప్రథమాధ్యాయస్య వా అసాధారణత్వాత్సఙ్గతిః. (ప్రథమే పాదే ఇతి) అధీతవేదః- కృతసాఙ్గసశిరస్కాధ్యయనః. తావత్పర్యవసానే ప్రయోజనమాహ(కర్మేతి) తత్రాపర్యవసానే హేతుమాహ(కేవలేతి) తథాపి బ్రహ్మవిచారప్రవర్తనముపాతప్రతీతిరేవ న జాయతే- సిద్ధవస్తుని వ్యుత్పత్త్యభావాదితిశఙ్కాయాం ప్రథమసూత్రస్య తాత్పర్యమాహ (అవధారితేతి) తర్హి వేదాన్తవాక్యైరేవాలం- కిమర్థో బ్రహ్మవిచార ఇత్యత్రాహ (తదితికర్తవ్యతేతి) నను చతుఃసూత్రీ హి శాస్త్రారమ్భార్థా- తత్కథం ప్రథమాధికరణార్థానుక్రమే శాస్త్రారమ్భసిద్ధయ ఇత్యుక్తం జన్మాదిసూత్రత్రయస్యాపి ప్రథమాధికరణాధీనారమ్భత్వాత్తదర్థోక్తిః- న తు తేషాం సూత్రాణాం శాస్త్రారమ్భార్థత్వాభావాత్. యద్వా జన్మాదిత్రిసూత్ర్యాః శాస్త్రారమ్భార్థత్వే సత్యపి ప్రథమపాదే సఙ్గతిరప్యస్తి- చిదచిద్విలక్షణకారణాస్తిత్వవిషయత్వాదస్యాః. ప్రథమపాదో హి సమస్తచిదచిద్విలక్షణకారణాస్తిత్వనిరూపణపరః. జన్మాదిసూత్రే జన్మాదికారణత్వం లక్షణముక్తం- కారణస్య ప్రమాణాన్తరాసిద్ధిః ప్రయోజనరూపతా చానన్తరసూత్రద్వయేనోక్తా- అతః ప్రథమాధికరణార్థానుక్రమే శాస్త్రారమ్భసిద్ధయ ఇత్యుక్తమితి. యద్వా- శాస్త్రారమ్భసిద్ధయ ఇతి పదముత్తరాధికరణత్రయేఽప్యనుషజ్యత ఇతి చతుఃసూత్ర్యాః శాస్త్రారమ్భసిద్ధ్యర్థత్వముక్తం భవతి. జన్మాదిసూత్రార్థమనుక్రామతి (అనన్తేతి) స్థావరత్రసయోస్స్వేతిపదద్వయవివక్షితమర్థమాహ అనన్తవిచిత్రాదివిశేషణైః. అనన్తవిచిత్రశబ్దౌ భోక్తృభోగ్యసాధారణౌ. మహానన్దైకకారణత్వం *తద్విజిజ్ఞాసస్వేతి వాక్యాభిప్రేతం- తాపత్రయాతురజిజ్ఞాస్యస్య హి లక్షణం నిరూపితం- అతో మహానన్దైకకారణమిత్యుక్తం. యద్వా - *యత్ప్రయన్తీత్యస్యాత్యన్తికలయపర్యన్తత్వాభిప్రాయేణోక్తం మహానన్దేతి. *రేయం ప్రైతి * న ప్రైత్యేతి చాత్యన్తికలయో హి ప్రాయణం శ్రుతం. అవిరుద్ధవిశేషణభేదో న విశేష్యభేదావహ ఇత్యభిప్రాయేణైకశబ్దప్రయోగః. నిమిత్తోపాదానాద్యైకత్వాభిప్రాయేణ వా. (శాస్త్రేతి) సమన్వయాత్ - పరమపురుషార్థభూతస్యైవ బ్రహ్మణః ప్రతిపాదకతయా శాస్త్రస్య తేనాన్వయాత్. (నచేత్యాది) స్వాభావికానవధికాతిశయశబ్దౌ ప్రతివిశేషణమన్వితౌ. ఆకాశప్రాణాధికర

చేతనభయాభయహేతుత్వసత్యసఙ్కల్పత్వసమస్తచేతనాచేతనాన్తరాత్మత్వాదిభిర్బద్ధముక్తోభయావస్థాజ్జీవశబ్దాభిలపనీయాచ్చార్థాన్తరభూత ఇతి చ సమర్థితామహి. స చాప్రాకృతాకర్మనిమిత్తస్వాసాధారణదివ్యరూప ఇత్యుదైరిరామ. ఆకాశప్రాణాద్యచేతనవిశేషాభిధాయిభిర్జగత్కారణతయా ప్రసిద్ధవన్నిర్దిశ్యమానస్సకలేతరచేతనాచేతనవిలక్షణస్స ఏవేతి సమగరిష్మహి. పరతత్త్వాసాధారణనిరతిశయదీప్తియుక్తజ్యోతిశ్శబ్దాభిధేయోऽప్యసమ్బద్ధితయా ప్రత్యభిజ్ఞానాత్స ఏవేత్యాతిష్ఠామహి. పరమకారణాసాధారణామృతత్వప్రాప్తిహేతుభూతః పరమపురుష ఏవ శాస్త్రదృష్ట్యాదిశబ్దైరభిధీయత ఇత్యబ్రూమహి. తదేవమతిపతితసకలేతరప్రమాణసమ్భావనాభూమిస్సార్వజ్ఞ్యసత్యసఙ్కల్పత్వాద్యపరిమితోదారగుణసాగరతయా స్వేతరసమస్తవస్తువిలక్షణః పరం బ్రహ్మ పురుషోత్తమో నారాయణ ఏవ వేదాన్తవేద్య ఇత్యుక్తమ్. అతః పరం ద్వితీయతృతీయచతుర్థేషు పాదేషు యద్యపి వేదాన్తవేద్యం బ్రహ్మైవ-తథాపి కానిచిద్వేదాన్తవాక్యాని ప్రధానక్షేత్రజ్ఞాన్తర్యామ్యాతవస్తువిశేషస్వరూపప్రతిపాదనపరాణ్యేవేత్యాశఙ్క్యతన్నిరసనముఖేన తత్తద్వాక్యోదితకల్యాణగుణాకరత్వం బ్రహ్మణః ప్రతిపాద్యతే. తత్రాస్పష్టజీవాదిలిఙ్గకాని వాక్యాని ద్వితీయే పాదే విచార్యన్తే- స్పష్టలిఙ్గకాని తృతీయే- తత్త్వప్రతిపాదనచ్ఛాయానుసారీణి చతుర్థే.

౧॥ సూ. ॥ సర్వత్ర ప్రసిద్ధోపదేశాత్ ॥

ఇదమామ్నాయతే ఛాన్దోగ్యే *అథ ఖలు క్రతుమయః పురుషో యథా క్రతురస్మిఁల్లోకే పురుషో భవతి తథేతః ప్రేత్య భవతి స క్రతుం కుర్వీత మనోమయః ప్రాణశరీరో భారూప ఇత్యాది.

బ్రాహ్మణాదిప్రసిద్ధాన్వయస్యానపాయిత్వాత్ (పరమేతి) పరమకారణస్యాసాధారణం - తస్య ప్రదేయత్వేనాసాధారణమమృతత్వం - తత్ప్రాప్తిహేతురిత్యర్థః. యద్వా - పరమకారణస్యాసాధారణం - చిహ్నభూతమిత్యర్థః. ఉపాసకస్యామృతత్వప్రాప్తిర్హ్యుపాస్యస్య పరమకారణత్వమావేదయతి యద్వా-పరమకారణాసాధారణం - తద్ధర్మభూతమమృతత్వం. తత్ప్రాప్తిః-పరమసామ్యాపత్తిరిత్యర్థః. పాదార్థమాహ (తదేవమితి) పురుషత్వాత్ప్రసిద్ధాదివదిత్యాదికుతర్కపరిహారార్థమాహ(అతిపతితేతి) తేషాం ధర్మిగ్రాహకమానబాధ ఇతి భావః. జ్యోతిరధికరణార్థాభిప్రాయః పురుషోత్తమశబ్దః. ప్రతర్దనవిద్యాభిప్రాయో నారాయణశబ్దః - *మాముపాస్వేత్యస్యాపి నారాయణానువాకైక్యేన సర్వవిద్యోపాస్యతత్త్వవాచినారాయణోపాసనపరత్వాత్. చిదచిద్విలక్షణకారణాస్తిత్వం పాదానుగతార్థ ఇత్యర్థః. నారాయణ ఏవేత్యవధారణాద్వేషేణ ద్వితీయాదిపాదోత్థానమిత్యభిప్రాయేణాహ (అతః పరమితి) (ద్వితీయతృతీయచతుర్థేష్వితి) ప్రథమపాదస్య న కేవలమనన్తరపాదేన సంగతిః-అపి తు త్రిపాద్యైవేతి భావః. యథా *చోదనాలక్షణోऽర్థో ధర్మ ఇత్యత్ర చోదనైవ ప్రమాణం, ప్రమాణమేవ చోదనేత్యవధారణద్వయం- తత్ర ప్రమాణమేవ చోదనేత్యవధారణమౌత్పత్తికసూత్రే సాధితం-చోదనైవ ప్రమాణమిత్యవధారణం ప్రత్యక్షసూత్రే స్థాపితం- తథా జన్మాదిసూత్రేऽపి బ్రహ్మ కారణమేవ, బ్రహ్మైవ కారణమిత్యవధారణద్వయమపి వివక్షితం- జన్మాదికారణత్వస్య బ్రహ్మలక్షణత్వాత్, లక్షణస్యావ్యాప్త్యతివ్యాప్త్యసంభవపరిహారావశ్యంభావాత్. తత్ర వ్యక్త్యైక్యాన్నావ్యాప్తిః- అసంభవపరిహారరూపాయోగవ్యవచ్ఛేదః ప్రథమపాదోక్తః - అతివ్యాప్తిపరిహారరూపాన్యయోగవ్యవచ్ఛేదస్త్రిపాద్యా క్రియత ఇతి విభాగాభిప్రాయేణ కానిచిద్వేదాన్తవాక్యానీత్యాద్యుక్తం. (తత్తద్వాక్యోదితకల్యాణగుణాకరత్వం బ్రహ్మణః ప్రతిపాద్యత ఇతి) చిదచిద్విలక్షణస్వరూపం సాధితం - అథ తస్య గుణవిశేషప్రతిపాదనం త్రిపాద్యాం క్రియత ఇతి చ ప్రథమపాదత్రిపాద్యోర్విభాగ ఇతి భావః. పాదత్రయస్యానన్తర్యభిదామాహ (తత్రేతి) అస్పష్టత్వాదివైషమ్యం బ్రహ్మలిఙ్గగతమితి పరైరుక్తం-అత్ర తు జీవాదిలిఙ్గగతమితి భావః. ద్వితీయతృతీయపాదాద్యాధికరణయోర్జీవస్య పూర్వపక్షితత్వాత్ జీవాదీత్యుక్తం. (తత్త్వప్రతిపాదనచ్ఛాయానుసారీణి చతుర్థ ఇతి) తత్త్వప్రతిపాదనం- జీవాదిలిఙ్గప్రతిపాదనం. న తల్లిఙ్గప్రతిపాదనం. అస్పష్టస్పష్టస్పష్టతరపూర్వపక్షోత్థానహేతుభేదేన క్రమోऽస్య పాదానామిత్యర్థః. ప్రథమపాదచరమాధికరణే అవయవభూతోపక్రమగతజీవలిఙ్గమవయవిభూతవాక్యార్థస్వారస్యేన బాధితమిత్యుక్తం- సర్వతాదాత్మ్యమనః ప్రాణసంబన్ధార్భకౌకస్త్వాణీయస్త్వవ్యపదేశరూపలిఙ్గానామవయవిగతత్వేనాబాధ్యత్వమితి ప్రత్యవస్థానం పరిహ్రియత ఇతి ద్వితీయపాదప్రథమాధికరణ ఇత్యవాన్తరసంగతిః.

౧॥ సూ. ॥ సర్వత్ర ప్రసిద్ధోపదేశాత్ ॥ *సర్వం ఖల్విత్యాదేర్ద్వితీయయోజనాయాముదాహరిష్యమాణత్వాత్ ప్రథమయోజనాపేక్షితం *అథ ఖల్విత్యాదికముపాత్తం. ద్వితీయసూత్రే *భారూప ఇత్యస్యోపరితనవాక్యస్యోపాదాస్యమానత్వాత్ అత్ర భారూప ఇత్యన్తముపాత్తం- ఆదిశబ్దేనాస్యాపి గృహీతం. అత్ర రాత్రిసత్రన్యాయేన మనోమయ ఉపాస్యతయా సంబధ్యతే- అర్థవాదికస్యాపి విధ్యపేక్షితస్యైవ కార్యత్వాత్. నను *స క్రతుం కుర్వీతేత్యాదికముపాదీయతాం- కిమర్థం *యథా క్రతురస్మిన్నిత్యాదివాక్యోపాదానం. ఉచ్యతే- *ఫలవత్సన్నిధావఫలం తదఙ్గమితిన్యాయేన *స క్రతుం కుర్వీతేతి విధేః ఫలాశ్రవణనిమిత్తం పూర్వవిహితోపాసనాఙ్గత్వం మాభూదితి ఫలసంబన్ధప్రదర్శనార్థం తదుపాదానం. *శాన్తఉ

అత్ర *స క్రతుం కుర్వీతేతి ప్రతిపాదితస్యోపాసనస్యోపాస్యః *మనోమయః ప్రాణశరీర ఇతి నిర్దిశ్యత ఇతి ప్రతీయతే. తత్ర సంశయః కిం మనోమయత్వాదిగుణకః క్షేత్రజ్ఞః-ఉత పరమాత్మేతి. కిం యుక్తం. క్షేత్రజ్ఞ ఇతి. కుతః. మనః ప్రాణయోః క్షేత్రజ్ఞోపకరణత్వాత్, పరమాత్మనస్తు *అప్రాణో హ్యమనా ఇతి తత్ప్రతిషేధాచ్చ. నచ *సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మేతి పూర్వనిర్దిష్టం బ్రహ్మాత్రోపాస్యతయా సమ్బద్ధుం శక్యతే- *శాన్త ఉపాసీతేత్యుపాసనోపకరణశాన్తినిర్వృత్త్యుపాయభూతబ్రహ్మాత్మకత్వోపదేశాయోపాత్తత్వాత్. నచ *స క్రతుం కుర్వీతేత్యుపాసనస్యోపాస్యసాకాఙ్క్షత్వాద్వాక్యాన్తరస్థమపి బ్రహ్మ సమ్బధ్యత ఇతి యుక్తం వక్తుం-స్వవాక్యోపాత్తేన మనోమయత్వాదిగుణకేన నిరాకాఙ్క్షత్వాత్, *మనోమయః ప్రాణశరీర ఇత్యనన్యార్థతయా నిర్దిష్టస్య విభక్తిపరిణామమాత్రేణోభయాకాఙ్క్షానివృత్తిసిద్ధేః. ఏవం నిశ్చితే జీవత్వే *ఏతద్బ్రహ్మేత్యుపసంహారస్థబ్రహ్మపదమపి జీవపరం పూజార్థం ప్రయుక్తమిత్యధ్యవసీయత ఇతి.........................

ఏవం ప్రాప్తే బ్రూమః (సర్వత్రప్రసిద్ధోపదేశాత్) మనోమయత్వాదిగుణకః పరమాత్మా. కుతః. సర్వత్ర-వేదాన్తేషు పరస్మిన్నేవ బ్రహ్మణి ప్రసిద్ధస్య మనోమయత్వాదేరుపదేశాత్. ప్రసిద్ధం హి మనోమయత్వాది బ్రహ్మ

పాసీతేతి విహితోపాసనాధికృతిస్సైన్యోపాసనాన్తరవిధానమనుపపన్నమితి శఙ్కావ్యావృత్త్యర్థం *అథ ఖలు క్రతుమయః పురుష ఇతి వాక్యం ఘటకత్వేనోపాత్తం - జీవస్య బహువిధోపాసనప్రచురత్వాదనేకోపాసనవిధానం యుక్తమితి భావః. అత్ర వ్యాఖ్యాతారః *సర్వం ఖల్విదమితి వాక్యస్య బ్రహ్మపరత్వం స్పష్టమితి బుద్ధ్వా *స క్రతుమిత్యాదివాక్యయోర్జీవవిషయత్వేన పూర్వపక్షం కృత్వా బ్రహ్మవిషయత్వేన సిద్ధాన్తమాహుః - ఇహ తు విషయస్యైక్యే స్థితే విష-పూర్వపక్షసిద్ధాన్తౌ పశ్చాదభిధాస్యేతే. ప్రథమం వ్యాఖ్యాతృతన్త్రోక్తదిశా పూర్వపక్షసిద్ధాన్తావుపపాద్యేతే. నన్వత్రోపాసనాన్తరం న విధిత్సితం- పూర్వవిహితోపాసనాఙ్గభూతక్రతువిధిపరత్వాదస్య వాక్యస్య. తతశ్చ మనోమయాదిపదాన్యుపాస్యాన్తరాభావాత్ ప్రకృతబ్రహ్మపరాణీతి నిశ్చయాన్న విచారవిషయ ఇతి శఙ్కాం వ్యుదస్యతి (అత్రేతి) మనోమయాదిపదానాం ప్రకృతోపాస్యవిషయత్వే ప్రమాణాభావాత్ బ్రహ్మపరత్వానిశ్చయాత్. *స క్రతుమితి నిర్దిష్టోపాసకవిశేషణత్వాత్ క్రతుశబ్దితస్యానావిర్భూతగుణాష్టకస్య సత్యసంకల్పత్వాదేరఘటమానత్వాచ్చ పాశ్చాత్త్యస్య వాక్యాన్తరోపాస్యపరత్వనిశ్చయే సతి తద్విశేషనిశ్చయాభావాద్విచారస్యావశ్యకర్తవ్యత్వమిత్యర్థః. ఉపాసనస్యేతి పదేన *యథాక్రతురస్మిన్ లోకే పురుషో భవతి తథేతః ప్రేత్య భవతీ*త్యనయోర్వాక్యయోరైకార్థ్యాత్ *క్రతుం కుర్వీతే*త్యత్ర క్రతుశబ్దస్యోపాసనపరత్వమితి మనోమయత్వాదిగుణకే సంశయ ఇతి భావః. (తత్రేతి) *స క్రతుం కుర్వీతే*త్యత్రోపాస్యతయా నిర్దిష్టమనోమయత్వాదిగుణకః కిం జీవః-ఉత పరమాత్మేతి విచారః. తదర్థం కర్మకర్తృవ్యపదేశశబ్దవిశేషోపసంహారగతబ్రహ్మశబ్దాదయః కిం ముఖ్యాః-ఉతాముఖ్యాః. తదర్థం కిం మనోమయత్వాదికం జీవస్యైవ సంభవతి- ఉత పరమాత్మనోఽపి ఘటత ఇతి. తదర్థం *అప్రాణో హ్యమనా ఇతి కిం మనఆదిసంబన్ధమాత్రనిషేధః - ఉత సంబన్ధవిశేషనిషేధ ఇతి. యదా సంబన్ధమాత్రనిషేధః - తదా మనోమయత్వాదేర్జీవాసాధారణతయా కర్మకర్తృవ్యపదేశాదీనాముముఖ్యత్వేన *స క్రతుం కుర్వీతేతి విహితోపాసనస్యోపాస్యో జీవ ఇతి పూర్వపక్షస్థితిః. యదా సంబన్ధవిశేషనిషేధః - తదా మనోమయత్వాదేః పరస్మిన్నపి సంభవే సతి కర్మకర్తృవ్యపదేశాదీనాం ముఖ్యత్వాత్ తత్రోపాస్యతయా విహితః పరమాత్మేతి సిద్ధాన్తఫలితఫలితి భావః. పూర్వపక్షముపపాదయతి (కుత ఇత్యాదినా) నను కథమస్య పాదస్యాస్పష్టజీవలిఙ్గకవాక్యవిషయత్వం - మనోమయత్వాదికం హి స్పష్టం జీవలిఙ్గమితి చేన్న - స్పష్టస్య మనస్సంబన్ధమాత్రస్య జీవలిఙ్గత్వాభావాత్, జీవలిఙ్గభూతస్యోపకరణోపకరణిత్వ లక్షణసంబన్ధవిశేషస్యాస్పష్టత్వాచ్చేత్యభిప్రాయేణ మనః ప్రాణయోః క్షేత్రజ్ఞోపకరణత్వాదిత్యుక్తం. నను *సర్వం ఖల్విదమితి వాక్యే ప్రకృతం బ్రహ్మైవ * స క్రతుం కుర్వీతేత్యత్రోపాస్యతయా సంబధ్య మనోమయత్వాదిగుణానాం విశేష్యం స్యాదితి శఙ్కాయాం కిం బ్రహ్మశబ్దస్య విధిపదాకాఙ్క్షయా పరత్రాన్వయః- ఉత *క్రతుం కుర్వీతేతి విధిపదస్యోపాస్యసాకాఙ్క్షత్వాత్, సన్నిహితానాం మనోమయాదిపదానాం విశేష్యసాకాఙ్క్షత్వాచ్చ బ్రహ్మశబ్దస్యోత్తరత్రాన్వయ ఇతి వికల్పమభిప్రేత్య ప్రథమం శిరో దూషయతి (నచ సర్వమితి) అన్యార్థతయా నిరాకాఙ్క్షత్వాదిత్యర్థః. ద్వితీయం దూషయతి (నచ స క్రతుమితి) (స్వవాక్యోపాత్తేనేతి) విచ్ఛేదకాభావాన్మహావాక్యైకత్వం వివక్షితం. తతశ్చ *ఏష మ ఆత్మేతి స్వవాక్యస్థేనానన్యార్థేన సమానలిఙ్గేనాత్మశబ్దేన విశేష్యాకాఙ్క్షాశమనాత్ వాక్యాన్తరస్థాన్యార్థభిన్నలిఙ్గబ్రహ్మశబ్దాకర్షో నయుక్త ఇతి భావః. ప్రథమాన్తానాం మనోమయాదిపదానాముపాసనవాచిపదేనాన్వయాయోగాత్ బ్రహ్మపదమన్వేతవ్యమిత్యత్రాహ (మనోమయ ఇతి) క్రతుశబ్దేన ద్వితీయాన్తపదస్యాపేక్షితస్యాన్వయసంభవాత్ ప్రథమాన్తతయా విభక్తివిపరిణామకార్యే సన్నిహితస్య సాకాఙ్క్షస్యైవ పదస్య విభక్తివిపరిణామో న్యాయ్యః-నతు వాక్యాన్తరస్థస్య నిరాకాఙ్క్షస్యేత్యర్థః. ఉభయాకాఙ్క్షా-మనోమయాదిపదస్య *క్రతుం కుర్వీతేత్యస్య చాకాఙ్క్షా. నవక్తుం యుక్తమితి పశ్చాదన్వయః. మనోమయత్వాది చ సత్యసంకల్పత్వాత్ పూర్వమేవ ప్రతిపన్నం - అణీయస్త్వం చ జ్యాయస్త్వాత్ పూర్వం శ్రుతం-వ్యతిరేకసిద్ధిశ్చ మనోమయత్వాదేరుపాస్త్యః - అతో మనోమయత్వాదిస్వారస్యానుగుణమితరన్నేయమిత్యభిప్రాయేణచోక్తం మనోమయత్వాదిగుణకేనేతి. జీవపరత్వే బ్రహ్మశబ్దః కథమిత్యత్రాహ (ఏవమితి)........................

(ఏవం ప్రాప్త ఇతి) ప్రతిజ్ఞావాక్యమధ్యాహరతి (మనోమయత్వాదీతి) సత్యసంకల్పత్వాదివిశేషిత ప్రాకరణికాత్మశబ్దానురోధేన పరమాత్మేత్యుక్తం. సర్వత్రేతి వ్యాఖ్యేయం పదం. తద్వ్యాచష్టే (వేదాన్తేష్వితి) సామాన్యశబ్దవత్సు విశేషశబ్దవత్సు చేతి భావః. హేతుపదం వ్యాచష్టే (ప్రసిద్ధస్యేతి) నను సర్వవేదాన్తేషు పరతత్త్వపరతయా ప్రసిద్ధబ్రహ్మశబ్దశ్రవణాదిలిఙ్గైర్వ్యాఖ్యాతం-తన్మతేన వ్యాఖ్యానే సత్యపి తద్విషయకథం యుక్త

ణః- యథా *మనోమయః ప్రాణశరీర నేతా *ఏష మే ఆత్మాన్తర్హృదయ ఆకాశః తస్మిన్నయం పురుషో మనోమయః అమృతో హిరణ్మయః *హృదా మనీషా మనసాభిక్లృప్తో య ఏతద్విదురమృతాస్తే భవన్తి *న చక్షుషా గృహ్యతే నాపి వాచా మనసా తు విశుద్ధేన- తథా *ప్రాణస్య ప్రాణః *అథ ఖలు ప్రాణ ఏవ ప్రజ్ఞాత్మేదం శరీరం పరిగృహ్యోత్థాపయతి *సర్వాణి హ వా ఇమాని భూతాని ప్రాణమేవాభిసంవిశన్తి ప్రాణమభ్యుజ్జిహతే ఇత్యాదిషు. మనోమయత్వం- విశుద్ధేన మనసా గ్రాహ్యత్వం. ప్రాణశరీరత్వం- ప్రాణస్యాప్యాధారత్వం నియన్తృత్వం చ. ఏవం చ సతి *ఏష మ ఆత్మాన్తర్హృదయ ఏతద్బ్రహ్మేతి బ్రహ్మశబ్దోఽపి ముఖ్య ఏవ భవతి. *అప్రాణో హ్యమనాః ఇతి మనఆయత్తం జ్ఞానం, ప్రాణాయత్తాం స్థితిం, చ బ్రహ్మణో నిషేధతి. ……………………………

అథవా *సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మ తజ్జలానితి శాన్త ఉపాసీత ఇత్యత్ర హి ఉపాసనం విధీయతే- సర్వాత్మకం బ్రహ్మ శాన్తస్సన్నుపాసీతేతి *స క్రతుం కుర్వీత ఇతి తస్యైవ గుణోపాదానార్థోఽనువాదః. ఉపాదేయాశ్చ గుణా మనోమయత్వాదయః. అతస్సర్వాత్మకం బ్రహ్మ మనోమయత్వాదిగుణకముపాసీతేతి వాక్యార్థః. తత్ర సన్దేహః కిమిహ బ్రహ్మశబ్దేన ప్రత్యగాత్మా నిర్దిశ్యతే- ఉత పరమాత్మేతి. కిం యుక్తం. ప్రత్యగాత్మేతి. కుతః. తస్యైవ సర్వపదసామానాధికరణ్యనిర్దేశోపపత్తేః.

నహ్యుక్తి ఉచ్యతే- పూర్వవాక్యస్థ బ్రహ్మశబ్దానన్వయస్యోపసంహారస్థ బ్రహ్మశబ్దదౌర్బల్యస్య చ పూర్వపక్షిణోక్తత్వాన్న తథోత్తరం వక్తుం యుక్తమితి భావః మనస్సామాన్యేన సంబన్ధసామాన్యపరం వాక్యమాహ (మనోమయః ప్రాణశరీర నేతేతి) *అమృతో హిరణ్మయ ఇతి పరమాత్మపరత్వవైశద్యాయోపాత్తం మనస్సామాన్యేన సంబన్ధవిశేషపరం వాక్యమాహ (హృదా మనీషేతి) హృదితి భక్తిరుచ్యతే- మనీషేతి స్మృతిః - *న సందృశే తిష్ఠతి రూపమస్య న చక్షుషా పశ్యతి కశ్చనైనమితి పూర్వార్ధమేకరూపం పరిత్యాజ్య *భక్త్యా చ ధృత్యా చ సమాహితాత్మా జ్ఞానస్వరూపం పరిపశ్యతీహ ఇతి మహాభారత ఉక్తత్వాత్ అభిక్లృప్తః- గ్రాహ్యః మనోవిశేషేణ సంబన్ధవిశేషవాచి వాక్యమాహ (న చక్షుషేతి) ప్రాణశరీరత్వే శ్రుతిమాహ (తథేతి) ప్రాణస్య ప్రాణః - ఆధారః. *సర్వాణీత్యాదివాక్యే ప్రాణశబ్దస్య యౌగికవృత్త్యా పరమాత్మపరత్వం ప్రాగుక్తం- ఇదానీముపర్యవసానవృత్త్యాపి పరమాత్మపరత్వేన తద్వాక్యముపాత్తం - వైశ్వానరాధికరణన్యాయేనోభయథాపి పరమాత్మపరత్వం యుక్తమితి భావః అత్ర వాక్యజాతే ప్రతిపన్నం మనోమయాదిశబ్దార్థమాహ (మనోమయత్వమితి) గ్రాహ్యగ్రాహకభావసంబన్ధవిశేషాభిప్రాయేణ మనోమయ ఇత్యుక్తమిత్యర్థః ప్రాణశరీరశబ్దార్థమాహ (ప్రాణేతి)—— మనోవికారో మనోమయః సర్వవికారాణాం ప్రకృతిస్థానత్వాద్ బ్రహ్మసామానాధికరణ్యమితి కైశ్చిదుక్తం తదాహి మనోవికారాణాం సుఖదుఃఖేచ్ఛాద్వేషాదయో బ్రహ్మత్వప్రయుక్తం స్యాత్ తదయుక్తం - సత్యసంకల్పత్వాది కల్యాణగుణప్రకరణవిరోధాత్, హేయగుణవిశేషాణాముపాస్యత్వానుపపత్తేశ్చ ఉక్తం హి *యథా క్రతురస్మిన్ లోకే పురుషో భవతి తథేతః ప్రేత్య భవతీతి అతో హేయగుణాపత్తిరేవ ఫలం స్యాత్ ప్రాణప్రేర్యం శరీరమస్యేత్యర్థశ్చేత్ ప్రాణశబ్దేన ప్రాణసంబన్ధ్యభిధానం క్లిష్టం స్యాత్ ప్రాణశ్చ శరీరం చాస్యేతి సమాసో న ఘటతే ప్రాణశ్శరీరమస్యేతి వ్యధికరణబహువ్రీహిశ్చ క్లిష్టః అతో యథోక్త ఏవార్థ ఇత్యభిప్రాయః —— ఉపసంహారస్వారస్యమాహ (ఏవం చేతి) మనః ప్రభృతినిషేధవాక్యార్థముక్త్వా విరుద్ధమాహ (అప్రాణ ఇతి) గ్రాహ్యగ్రాహకభావనియమ్యనియామకత్వాదిరూపసంబన్ధవిశేషవిధేయ - ఉపకరణోపకరణిత్వలక్షణసంబన్ధవిశేషనిషేధ ఇత్యభిప్రాయః . . . .

అథ స్యాదిమతాగ్రహణజనాం శక్తతురాగతే (అథవేతి) పూర్వస్యాఙ్గోపాసనాయాం సూత్రే ప్రతిజ్ఞావాక్యస్యాభ్యాహార్యత్వాదుపక్రమోపసంహారగత బ్రహ్మశబ్దైకవిషయత్వస్వారస్యేనానన్యవిషయత్వప్రతీతిపూర్వకపూర్వపక్షోపచయేనాధికరణారమ్భాత్, శ్రవణమననాభ్యామవిషాద్యాయాః శాన్తరుపాసననిష్పాదకత్వస్య *ఏవంవిచ్ఛాన్తో దాన్త ఇతి శ్రుతిసిద్ధత్వాదత్ర శాన్త్యుపాయత్వేనోపాసనవిధానాదర్శనాత్, శాన్తశబ్దస్య శాన్తికామపరత్వాస్వారస్యాత్ స క్రతుం కుర్వీతేతి శ్రేయః సేవనోపాసనమితి భావః (అత్ర హి ఉపాసనం విధీయత ఇతి) అత్ర శాన్తస్యోపాసనం- ఉత్తరత్ర మోక్షోపాయోపాసనమితి న్యాయమార్గః అపిత్వత్ర హి వక్ష్యమాణోపాసనం విధీయత ఇత్యర్థః శాన్తశబ్దార్థం స్వరసతో వదన్వాక్యార్థమాహ (సర్వాత్మకమితి) సత్యాం శంసాయాం విహితవిధిర్యో యమితి భావః, తర్హి *స క్రతుం కుర్వీతేతి కిముచ్యత ఇత్యత్రాహ (స క్రతుమితి) కేవలవిధేయా గుణా ఇత్యత్రాహ (ఉపాదేయాశ్చేతి) ఉపాదేయాః, విధేయాః యథా *అగ్నిహోత్రం జుహోతీతి హోమే విహితే *దధ్నా జుహోతీత్యత్ర దధ్నో హోమసాధనత్వమాత్రం విధేయం జుహోతీత్యనువాదః తద్వదితి ననూపాసనవిధేరుక్తత్వాత్ శిష్టసర్వాత్మకత్వగుణావరోధాన్మనోమయత్వాదీనాముపాస్యాకారత్వమితి చేన్న- సర్వాత్మకత్వస్యోపాసనవిధివాక్యస్థత్వాభావాత్ తజ్జత్వతల్లత్వతదనత్వైః సర్వమిదం బ్రహ్మేతి ప్రసిద్ధవన్నిర్దేశ ఉపాసనవిధ్యేకవాక్యత్వం నివారయతి- నహ్యుపాసీత ఖల్వితి ప్రసిద్ధవన్నిర్దేశవచనవ్యక్తిర్ఘటతే వాక్యార్థమాహ (అత ఇతి) ఏవమేకవిషయత్వమశీకృత్యైవ పూర్వపక్షసిద్ధాన్తాదర్శయితుం సంశయమాహ (తత్రేతి) తత్ర - ఏకవిషయత్వే సిద్ధే కిమత్రోపాస్యతయా నిర్దిష్టో జీవః- ఉత పరమాత్మేతి సంశయః తదర్థం కిం బ్రహ్మశబ్దో జీవపరః- ఉత పరమాత్మపరః తదర్థం కిం బ్రహ్మశబ్దకర్మక కర్తృవ్యపదేశాదయో ముఖ్యాః- ఉత నేతి తదర్థమణీయస్త్వవ్యపదేశః కిం ముఖ్యత్వవిరోధి- ఉత న తదర్థమణీయస్త్వజ్యాయస్త్వయోః కిం స్వాభావికం కిమౌపాధికమితి యద్వా ఉణీయస్త్వం

[illegible]ణ్యత్వంహి బ్రహ్మాది స్తమ్బపర్యన్తంకృత్స్నంజగత్ - బ్రహ్మాదిభావశ్చ ప్రత్యగాత్మనోఽనాద్యవిద్యా[illegible] లకర్మవిశేషోపాధికో విద్యత ఏవ - పరస్య తు బ్రహ్మణస్సర్వజ్ఞస్య సర్వశక్తేరపహతపాప్మనో నిరస్తసమస్తావిద్యా దిదోషగన్ధస్య సమస్తహేయాకరసర్వభావో నోపపద్యతే ప్రత్యగాత్మన్యపి క్వచిత్క్వచిద్బ్రహ్మశబ్దః ప్రయుజ్యతే అత ఏవ పరమాత్మా పరం బ్రహ్మేతి పరమేశ్వరస్యక్వచిత్సవిశేషణో నిర్దేశః ప్రత్యగాత్మనశ్చ నిర్ముక్తోపాధేర్బ్రహ్మత్వం చ విద్యతే - *సచానన్త్యాయకల్పత ఇతి శ్రుతేః అవిముక్తస్యైవ కర్మనిమిత్తత్వాజ్జగజ్జన్మస్థితిలయానాం *తజ్జలానితి హేతునిర్దేశో ప్యుపపద్యతే తదయమర్థః అయం జీవాత్మా స్వతోఽపరిచ్ఛిన్నస్వరూపత్వే - బ్రహ్మభూతస్సన్ననాద్యవిద్యయా దేవతిర్యఙ్మనుష్యస్థావరాత్మనాఽవతిష్ఠత ఇతి

అత్ర ప్రతివిధీయతే (సర్వత్ర ప్రసిద్ధోపదేశాత్) సర్వత్ర *సర్వం ఖల్విదమిత్యాదిశ్రుతౌ [illegible] బ్రహ్మశబ్దేన తదాత్మతయా విధీయమానం పరం బ్రహ్మైవ న ప్రత్యగాత్మా కుతః (ప్రసిద్ధోపదేశాత్) తజ్జలా[illegible] హేతుతస్సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మ [illegible]సిద్ధవదుపదేశా[illegible] [illegible]హ్మణో జాతత్వాద్[illegible] [illegible] నత్వాచ్చ హేతోర్బ్రహ్మాత్మకం సర్వం ఖల్విదం జగదిత్య[illegible]యస్మాజ్జగజ్జన్మస్థితిలయా వేదా[illegible] తద్బ్రహ్మేతి ప్రలీయతే తచ్చపరమేవ బ్రహ్మ తథాహి *యతో వా ఇమాని భూతాని జాయన్తే యేన జా[illegible] యత్ప్రయన్త్యభిసంవిశన్తి తద్విజిజ్ఞాసస్వ తద్బ్రహ్మేతి [illegible] *ఆనన్దో బ్రహ్మేతి వ్యజానాత్ ఆనన్దా[illegible] ల్విమాని భూతాని జాయన్తే ఇత్యాదివాక్యపూర్వ[illegible] [illegible] పాదితాపహత[illegible] [illegible]యోగి[illegible] [illegible]ణ ఏవ జగదుత్పత్తిస్థితిలయాః [illegible] తథా *సకారణం కరణాధిపాధిపో నచాస్య [illegible] ధిప ఇతి కరణాధిపస్య జీవస్యాధిపః [illegible]బ్రహ్మైవ కారణం వ్యపదిశ్యతే ఏవం [illegible] [illegible] కారణ[illegible] ప్రసిద్ధం అతః పర[illegible]బ్రహ్మణో జాతత్వాత్తస్మిన్ప్రలీనత్వాత్తేన ప్రాణనాత్తదాత్మతయా తాదాత్మ్యముపప[illegible]

[illegible]భావికం [illegible]య[illegible] తదా[illegible] [illegible] [illegible]రత్వా [illegible] జీవ ఇతి పూర్వపక్షయతి యదా [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] త్వాభావేన [illegible]పరిమాణ[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] సిద్ధా[illegible] [illegible]
[illegible]యాం జీవస్య [illegible] హ్యోపపత్తిమాహ ([illegible]) [illegible] [illegible]భావితా[illegible] ([illegible]) [illegible]
ద్యా తద్ధేతు కర్మ[illegible]రాదిక[illegible] [illegible]త్వవధారణమా[illegible] [illegible]ర్వాగానుపప[illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
జానా[illegible] సర్వశక్తిత్వా[illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible]కమిత్యత్రాహ ([illegible]) [illegible] ([illegible] పరిమాణ[illegible]) యథా [illegible] [illegible]సాధా
[illegible] [illegible] [illegible] మేవా[illegible] [illegible]రత్వా[illegible] పూర్వప[illegible] [illegible]
[illegible] ఆత్మ[illegible] [illegible] సాధారణ్యాత్ [illegible] [illegible]
ధారణం [illegible] [illegible] త్రాహ ([illegible] సక్తేతి) [illegible]హేతు [illegible]
పూర్వప్రసిద్ధ్యపేక్ష [illegible] ప్రసిద్ధి[illegible]పరిమా[illegible] [illegible]త్రాహ ([illegible]) [illegible]దికే [illegible] [illegible]
ర్వశ[illegible]సామానాధికరణ్యం[illegible] [illegible]త్యత్రాహ ([illegible])

సిద్ధాన్తమాహ (అత్రేతి) యథా *[illegible]పదే[illegible] [illegible] ఏవం సర్వ[illegible] [illegible] [illegible]
ర్వత్రేతి) తదేవపదం వ్యాచష్టే (సర్వమితి) సర్వత్ర [illegible] పరం [illegible] [illegible]
ఇతి వాపూర్వ[illegible]తే [illegible] [illegible] పరం [illegible] *[illegible] ([illegible])
త్యేతి) ప్రసిద్ధోపదేశాదితిపదం వ్యాచష్టే (తజ్జేతి) జగ[illegible] [illegible] ప్రసిద్ధత్వేనోపదే[illegible] [illegible] న హేతు
[illegible]క్తత్వాజ్జన్మాదీనాం ప్రసిద్ధత్వం ప్రమాణసి[illegible] హేతుతా [illegible]తాదాత్మ్య[illegible] [illegible] [illegible] ([illegible]
ణ ఇతి) కారణత్వనిబన్ధనతాదాత్మ్యస్య చాత్ర ప్రసిద్ధత్వేనోపదేశ[illegible] ప్రసిద్ధత్వ[illegible] [illegible]త్రాహ ([illegible]) [illegible] ([illegible]
హేతి) *యతో వా ఇమానీతి వాక్యస్య జీవవిషయత్వ[illegible] [illegible]మాహ (ఆనన్దో [illegible]) [illegible] [illegible] ([illegible]
ర్వానువాకేతి) వాక్యాన్తరమాహ (తథేతి) [illegible]ర్వాణాముక్తార్థపరత్వాత్తైర్వ్యపితత్ప్రసిద్ధిమాహ (ఏవమితి) [illegible] [illegible]
కృతతాదాత్మ్యముపపన్నమిత్యాహ (అత ఇతి) (తదాత్మకతయా తాదాత్మ్యమితి) తదాత్మకత[illegible] [illegible]
ప్రత్యక్షరేణుకతాత్మకత్వేనోపపాదనాదిహ ప్రతిపన్నమపి తాదాత్మ్యముపపన్నమిత్యర్థం చిదచిద్వి[illegible] [illegible]

అతస్సర్వప్రకారం సర్వశరీరం సర్వాత్మభూతం పరం బ్రహ్మ శాన్తో భూత్వోపాసీతేతి శ్రుతిరేవ పరస్య బ్రహ్మణస్సర్వాత్మకత్వముపపాద్య తస్యోపాసనముపదిశతి. పరం బ్రహ్మ హి కారణావస్థం కార్యావస్థం సూక్ష్మస్థూలచిదచిద్వస్తుశరీరతయా సర్వదా సర్వాత్మభూతం. ఏవమ్భూతతాదాత్మ్యస్య ప్రతిపాదనే పరస్య బ్రహ్మణస్సకలహేయప్రత్యనీకకల్యాణగుణాకరత్వం న విరుధ్యతే. ప్రకారభూతశరీరగతానాం దోషాణాం ప్రకారిణ్యాత్మన్యప్రసఙ్గాత్ - ప్రత్యుత నిరతిశయైశ్వర్యాపాదనేన గుణాయైవ భవతీతి పూర్వమేవోక్తం. యదుక్తం జీవస్య సర్వతాదాత్మ్యముపపద్యత ఇతి - తదసత్ జీవానాం ప్రతిశరీరం భిన్నానామన్యోన్యతాదాత్మ్యాసమ్భవాత్. ముక్తస్యాప్యనవచ్ఛిన్నస్వరూపస్యాపి జగత్తాదాత్మ్యం జగజ్జన్మస్థితిప్రళయకారణత్వనిమిత్తం న సమ్భవతీతి *జగద్వ్యాపారవర్జమిత్యత్ర వక్ష్యతే. జీవకర్మనిమిత్తత్వాజ్జగజ్జన్మస్థితిలయానాం స ఏవ కారణమిత్యపి న సాధీయః - తత్కర్మనిమిత్తత్వేఽపీశ్వరస్యైవ జగత్కారణత్వాత్. అతః పరమాత్మైవాత్ర బ్రహ్మశబ్దాభిధేయః. ఇమమేవ సూత్రార్థమభియుక్తా బహుమన్యన్తే. యథాహ వృత్తికారః *సర్వం ఖల్విదమితి సర్వాత్మా బ్రహ్మేశ ఇతి. ....

౨॥ సూ. (౧-౨-౨) వివక్షితగుణోపపత్తేశ్చ॥ (౧-౨-౨) వక్ష్యమాణాశ్చ గుణాః పరమాత్మన్యేవోపపద్యన్తే *మనోమయః ప్రాణశరీరో భారూపస్సత్యసఙ్కల్ప ఆకాశాత్మా సర్వకర్మా సర్వకామస్సర్వగన్ధస్సర్వరసస్సర్వమిదమభ్యాత్తోఽవాక్యనాదర ఇతి. మనోమయః పరిశుద్ధేన మనసైకేన గ్రాహ్యః. వివేకవిమోకాదిసాధనసప్తకానుగృహీతపరమాత్మోపాసననిర్మలీకృతేన హి మనసా గృహ్యతే. అనేన హేయప్రత్యనీకకల్యాణైకతానతయా సకలేతరవిలక్షణస్వరూపతోచ్యతే. మలినమనోభిస్సమలినానామేవ గ్రాహ్యత్వాత్. ప్రాణశరీరః-జగతి సర్వేషాం ప్రాణానాం ధారకః. ప్రాణో యస్య శరీరం-ఆధేయం విధేయం శేషభూతం చ స ప్రాణశరీరః. ఆధేయత్వవిధేయత్వశేషత్వాని శరీరశబ్దప్రవృత్తినిమిత్తమిత్యుపపాదయిష్యతే. భారూపః

(అతస్సర్వేతి) సర్వాత్మశబ్దవైశద్యాయ సర్వశరీరమిత్యుక్తం. ఉక్తన్యాధికరణన్యాయేన ప్రకారిపర్యన్తాభిధానసిద్ధ్యర్థమాహ (సర్వప్రకారమితి) శ్రుతిరేవ- *సర్వం ఖల్విత్యాది శ్రుతిరేవ. ఉపపాద్య- *తజ్జలానిత్యంశేన కార్యకారణభావేన శరీరాత్మభావేన చోపపాద్యేత్యర్థః. తత్ర హ్యన్తర్యామిరూపేణ కృతస్య ప్రాణనస్య శరీరాత్మభావాపేక్షత్వాత్తేన చ తథోపపాదితం భవతి. స్థితిదశాయాం హి శరీరాత్మభావః- ప్రళయావస్థాయాం తు *ఏకమేవాద్వితీయమితి సర్వశేషశూన్యత్వాన్న శరీరాత్మభావసిద్ధిరిత్యత్రాహ (పరం బ్రహ్మ హీతి) స్థితౌ శరీరాత్మభావోపపాదనాదుభయలిఙ్గకస్య బ్రహ్మణః కారణావస్థాయామపి విశిష్టత్వమర్థసిద్ధం శ్రుత్యన్తరసిద్ధం చోక్తం భవతీత్యభిప్రాయః. సర్వదా విశిష్టం చేత్ కార్యకారణావస్థయోః కో భేద ఇతి శఙ్కాపరిహారాయ సూక్ష్మస్థూలచిదచిద్వస్తుశరీరతయేత్యుక్తం. తత్కిముభయలిఙ్గకత్వస్యేత్యత్రాహ (ఏవంభూతేతి) జీవస్యైవ సర్వతాదాత్మ్యం పూర్వపక్షిణోక్తమనూద్య దూషయతి (యదుక్తమిత్యాదినా) ముక్తస్య తత్సంభవతీత్యత్రాహ (ముక్తస్యేతి) జగజ్జన్మస్థితిప్రళయకారణత్వనిమిత్తమితి బహువ్రీహిః- కారణత్వప్రయుక్తమిత్యర్థః. జీవస్య కర్మద్వారా జగత్కారణత్వమనూద్య దూషయతి (జీవకర్మేతి) (తత్కర్మనిమిత్తత్వేఽపీతి) న హి కర్మ జగతః కర్తృరూపనిమిత్తముపాదానం చ- ఉభయమీశ్వర ఏవ- కర్మ తు కేవలం వైషమ్యహేతుః- యథా ఘటాదినిర్మాణస్య భోక్తృకర్మనిమిత్తత్వేఽపి భోక్తృకర్మణాం న కర్తృత్వముపాదానత్వం వా- కులాలమృత్పిణ్డయోరేవ హి తదుభయం. న చ *తజ్జలానిత్యత్ర తచ్ఛబ్దస్య కర్మవాచిత్వం- అతో న జీవస్య జగత్కారణత్వకృతం తాదాత్మ్యమస్తీత్యభిప్రాయః. సూత్రార్థముపసంహరతి (అత ఇతి) ద్వితీయయోజనోక్తార్థస్యైవ సాంప్రదాయికత్వమాహ (ఇమమేవేతి) *సర్వం ఖల్విత్యాదివాక్యేన సర్వాత్మతయోక్తం బ్రహ్మ ఈశః- పరమాత్మేత్యర్థః.................................

౨॥ సూ. (౧-౨-౨) వివక్షితగుణోపపత్తేశ్చ॥ (౧-౨-౨) వివక్షితత్వం- వక్తురిచ్ఛావిషయత్వం. అపౌరుషేయవాక్యప్రతిపాద్యగుణానాం పురుషేచ్ఛాపూర్వకత్వాయోగాత్ కథం వివక్షితత్వమితి శఙ్కాయాం వివక్షితపదం వ్యాచష్టే (వక్ష్యమాణా ఇతి) వివక్షితానామేవ వక్ష్యమాణత్వాద్వివక్షితశబ్దేన వక్ష్యమాణత్వం లక్ష్యత ఇత్యర్థః. *సర్వం ఖల్వితి ప్రథమవాక్యాపేక్షయా వక్ష్యమాణం హ్యనన్తరవాక్యగతగుణజాతం. నిషేధవాక్యవిరోధపరిహారాయ సాధారణ్యం మనోమయశబ్దం నిశేషవాక్యానుగుణం వ్యాచష్టే (మనోమయ ఇతి) (పరిశుద్ధేన మనసైకేనేతి) *అబ్భక్షో వాయుభక్ష ఇతివదవధారణగర్భ ఇత్యేకశబ్దస్వభావః. తచ్చ *న చక్షుషా గృహ్యతే నాపి వాచా మనసా తు విశుద్ధేనేతి శ్రుత్యనుగుణ్యాత్. తద్వివృణోతి (వివేకేతి) ఫలితార్థమాహ (అనేనేతి) కుత ఇత్యత్రాహ (మలినేతి) మలినమనోగ్రాహ్యత్వం హేయార్హత్వవ్యాపకం- అతో వ్యాపకనివృత్త్యా వ్యాప్యనివృత్తిరిత్యుభయలిఙ్గకత్వసిద్ధిరితి భావః. ముక్తస్యాపి విశుద్ధమనోగ్రాహ్యత్వం న సంభవతి- ముక్తం స్యాత్ తస్యైవ గృహ్యతేతి చేత్ మనోఽశుద్ధం- బ్రహ్మపర్యన్తత్వేన చేద్విశిష్టస్య బ్రహ్మణ ఏవ విశుద్ధమనోగ్రాహ్యత్వమితి. ప్రాణశరీరశబ్దం వ్యాచష్టే (జగతీతి) ప్రాణశరీరశబ్దేన ప్రాణధారకత్వం కథమవగమ్యత ఇత్యత్రాహ (ప్రాణో యస్యేతి) శరీరత్వే సతి కథమాధేయత్వాదికమిత్యత్రాహ (ఆధేయత్వేతి) (భారూప ఇతి) జ్ఞానస్వరూప ఇత్యర్థస్య వ్యక్తిః- రూపశబ్దో హి ధర్మవాచీ- భాశబ్దో హి దీప్తిపరః. దీప్తిధర్మకత్వం విగ్రహద్వారకం- *ఆదిత్యవర్ణం తమసః పరస్తాత్ *రుక్మవర్ణమిత్యాది శ్రుత్యైకార్థ్యాత్ ఇ

భాస్వరరూపః. అప్రాకృతస్వాసాధారణనిరతిశయకల్యాణదివ్యరూపత్వేననిరతిశయదీప్తియుక్త ఇత్యర్థః. సత్యసఙ్కల్పః- అప్రతిహతసఙ్కల్పః. ఆకాశాత్మా-ఆకాశవత్సూక్ష్మస్వచ్ఛస్వరూపః. సకలేతరకారణభూతస్యాకాశస్యాప్యాత్మభూత ఇతివా ఆకాశాత్మా. స్వయంచ ప్రకాశతే అన్యానపి ప్రకాశయతీతివా ఆకాశాత్మా. సర్వకర్మా - క్రియత ఇతి కర్మ. సర్వం జగద్యస్య కర్మ అసౌ సర్వకర్మా. సర్వా వా క్రియా యస్యాసౌ సర్వకర్మా. సర్వకామః - కామ్యన్త ఇతి కామాః - భోగ్యభోగోపకరణాదయః. తే పరిశుద్ధాః సర్వవిధాస్తస్య సన్తీత్యర్థః. సర్వగన్ధః- సర్వరసః- *అశబ్దమస్పర్శమిత్యాదినా ప్రాకృతగన్ధరసాదినిషేధాదప్రాకృతాస్స్వసాధారణా నిరవద్యా నిరతిశయాః కల్యాణాస్స్వభోగ్యభూతాస్సర్వవిధా గన్ధరసాస్తస్య సన్తీత్యర్థః. సర్వమిదమభ్యాత్తః- ఉక్తం రసపర్యన్తం సర్వమిదం కల్యాణగుణజాతం స్వీకృతవాన్. అభ్యాత్త ఇతి భుక్తా బ్రాహ్మణా ఇతివత్ కర్తరి క్తః ప్రతిపత్తవ్యః. అవాకీ- వాకః-ఉక్తిః. సోఽస్య నాస్తీత్యవాకీ. కుత ఇత్యాహ అనాదర ఇతి. అవాప్తసమస్తకామత్వేనాదర్తవ్యాభావాదాదరరహితః. అతఏవ అవాకీ అజల్పాకః. పరిపూర్ణైశ్వర్యత్వాద్బ్రహ్మాదిస్తమ్బపర్యన్తం నిఖిలం జగత్తృణీకృత్య జోషమాసీన ఇత్యర్థః. ఏతే వివక్షితా గుణాః పరమాత్మన్యేవోపపద్యన్తే. ....

౩॥ సూ. అనుపపత్తేస్తు న శారీరః॥ తమిమం గుణసాగరం పర్యాలోచయతాం ఖద్యోతకల్పస్య శరీరసమ్బన్ధనిబన్ధనాపరిమితదుఃఖసమ్బన్ధయోగ్యస్య బద్ధముక్తావస్థస్య జీవస్య ప్రస్తుతగుణలేశసమ్బన్ధగన్ధోఽపి నోపపద్యత ఇతి నాస్మిన్ప్రకరణే శారీరపరిగ్రహాశఙ్కా జాయత ఇత్యర్థః. ....

ప్రాయేణాహ (భాస్వరరూప ఇతి) తద్వివృణోతి (అప్రాకృతేతి) (సూక్ష్మస్వచ్ఛస్వరూప ఇతి) సూక్ష్మత్వం- వ్యాప్త్యర్హత్వం. స్వచ్ఛత్వం- నిర్మలత్వం. సకలేతరకారణభూతస్యాకాశస్యేత్యనేన *ఆకాశ ఏవ తదోతం చ ప్రోతం చేతి వాక్యం స్మారితం- *అక్షరమమ్బరాన్తధృతేరిత్యధికరణన్యాయాదాకాశశబ్దః ప్రకృతివాచీతి భావః. అన్యానపి ప్రకాశయతి- స్వస్మై ప్రకాశయతీత్యర్థః. (సర్వా వా క్రియేతి) లౌకికవైదికసకలక్రియాణాం సద్వారకకర్తాఽసౌ. యద్వా-సర్వవైదికక్రియారాధనీయస్య స సర్వక్రియ ఇత్యర్థః. ఇచ్ఛాబాహుల్యవ్యావృత్త్యర్థం సర్వకామపదం వ్యాచష్టే (కామ్యన్త ఇతి) భోగ్యభోగోపకరణాదీనాం ప్రాకృతత్వవ్యావృత్త్యర్థమాహ (తే పరిశుద్ధా ఇతి) అప్రాకృతా ఇత్యర్థః. సత్యకామపదైకార్థ్యాదిత్యభిప్రాయః. (సర్వగన్ధ ఇత్యాది) రూపస్పర్శాదినిషేధపరవాక్యాన్తరాణామపి తుల్యన్యాయత్వద్యోతనార్థ ఆదిశబ్దః. గన్ధరసాదీనామనువ్యవధానేన స్వరూపాస్వయిత్వాభావాత్ సద్వారకత్వే సతి ప్రాకృతానాం పృథివ్యాదిగతగన్ధరసాదీనాం హేయత్వేన కల్యాణగుణప్రకరణవిరోధాత్ *భారూప ఇతి దివ్యవిగ్రహస్య ప్రకృతత్వాచ్చాప్రాకృతదేహద్వారకగన్ధరసాదివివక్షేత్యర్థః. *తం బ్రహ్మగన్ధః ప్రవిశతి బ్రహ్మరసః ప్రవిశతీతి ముక్తాత్మని సామ్యావస్థే బ్రహ్మగన్ధరసప్రవేశవ్యపదేశశ్చాస్యార్థస్యోత్తమ్భకః. (సర్వమిదమితి) జగతోఽపి సర్వకర్మాదిగుణాన్తర్భావాత్ గుణపరం తద్వ్యాఖ్యాతం. *అభ్యాత్త ఇత్యత్ర స్వీకరణరూపగుణవివక్షా. నను నాయమాదికర్మణి క్తః-గుణగణాదానస్య నిత్యత్వాత్. న చాభ్యాదాతిర్గత్యర్థః- స్వీకరణార్థత్వాత్. నాప్యకర్మకః- సర్వమిదమితి శ్రవణాత్. న చ శ్లిష్టాదిష్వన్యతమః-అపఠితత్వాత్. తత్కథం కర్తరి క్తః-*తయోరేవ కృత్యక్తఖలర్థా ఇతి భావకర్మణోరేవ హి తత్స్మరణమిత్యత్రాహ (భుక్తా ఇతి) ప్రయుక్తానుశాసనత్వాత్ వ్యాకరణశాస్త్రస్య- యథాప్రయోగమనుశాసనం కార్యం - న తు యథానుశాసనం ప్రయోగాన్యథాకరణమితి భావః. యే తు భుక్తా బ్రాహ్మణా ఇత్యత్ర మత్వర్థీయాకారప్రశ్లేషమిచ్ఛన్తి- తేషాం భుక్తశబ్దస్యార్శాదిగణాన్తర్భావకల్పనం, అకారప్రశ్లేషణమితి తత్ర గౌరవం పశ్యతోక్తం కర్తరీతి. కర్త్రర్థతయా ప్రయోగ ఏవ హి భుక్తాదీనామాకృతిగణాన్తర్భావకల్పననిమిత్తం - తేనైవ కర్త్రర్థత్వం ప్రత్యయస్య కల్ప్యతాం- కిమశ్రూయమాణాకారప్రశ్లేషణేనేతి భావః. యద్వా-కర్తరి ప్రతీతిః ప్రతిపత్తిః. సా యథా భుక్తా బ్రాహ్మణా ఇత్యత్ర ప్రతిపద్యతే- నిరూప్యతే- ఏవమత్రాపి నిర్వోఢవ్యేత్యర్థః. (సోఽస్య నాస్తీత్యవాకీతి) ఫలితార్థకథనమేతత్. వాకః- ఉక్తిః. అవాకః- తదభావః. అవాకోఽస్యాస్తీత్యవాకశబ్దాత్తద్ధితప్రత్యయః. యద్వా-వాకీ న భవతీత్యవాకీ. కుత ఇత్యాహ- కుత ఇత్యత్ర హేత్వర్థః. అవాకత్వం వాక్యాపదర్థాభావాదితి శఙ్కావ్యావృత్త్యర్థమనాదర ఇతిపదమితి భావః. తదుపపాదయతి (అవాప్తేతి) అనాకిత్వస్య తత్ఫలతామాహ (అతఏవేతి) నిషేధ్యవాకో హేయరూప ఇతి దర్శయతి (అజల్పాక ఇతి) సాపేక్షత్వనిబన్ధనబహుప్రలాపో నిషేధ్యః- న తు వాక్యాపదర్థ్యవిరహ ఇత్యర్థః. ఏవమన్వయప్రతిపాద్యోఽయమేకో గుణ ఇత్యాహ (పరిపూర్ణేతి) సూత్రార్థముపసంహరతి (ఏత ఇతి) ....

ఏవమన్వయ ఉక్తః. కథం పరమాత్మన్యేవేత్యవధారణసిద్ధిః- ముక్తేపి హ్యేతే గుణా శ్శఙ్కనీయా ఇత్యపేక్షాయాం పూర్వసూత్రోక్తాన్వయస్థేమ్నే వ్యతిరేకమాహ.

౩॥ సూ. అనుపపత్తేస్తు న శారీరః శారీరశబ్దేన ముక్తావస్థస్యాపి క్రోడీకారోపపాదకో యోగ్యశబ్దః. అనుపపత్తేస్తు నేతర ఇతి వక్ష్యమాణముక్తావస్థజీవస్య ప్రతిపాద్యత్వానుపపత్తిస్ఫోరణార్థం శారీరశబ్దనిర్దేశ ఇతి భావః. బద్ధోపాదానం దృష్టాన్తతయా- యథా నిగ్రాహ్యస్య నిగ్రాహకస్వరూపైక్యానుపపత్తిః- తథాఽనుగ్రాహ్యస్యాప్యనుగ్రాహకస్వరూపైక్యానుపపత్తిరిత్యభిప్రాయః. ప్రస్తుతగుణానుపపత్తిః ప్రతిగుణమను

౪॥ సూ. కర్మకర్తృవ్యపదేశాచ్చ॥ * ఏతమితః ప్రేత్యాభిసమ్భవితాస్మీతి ప్రాప్యతయా పరం బ్రహ్మ వ్యపదిశ్యతే- ప్రాప్తృతయా చ జీవః. అతః ప్రాప్తా జీవ ఉపాసకః- ప్రాప్యం పరం బ్రహ్మోపాస్యమితి ప్రాప్తురన్యదేవేదమితి విజ్ఞాయతే. ....

౫॥ సూ. శబ్దవిశేషాత్॥ *ఏష మ ఆత్మాన్తర్హృదయ ఇతి శారీరః షష్ఠ్యా నిర్దిష్టః- ఉపాస్యస్తు ప్రథమయా. ఏవం సమానప్రకరణే వాజినాం చ శ్రుతౌ శబ్దవిశేషో దృశ్యతే జీవపరయోః- యథా *వ్రీహిర్వా యవో వా శ్యామాకో వా శ్యామాకతణ్డులో వా ఏవమయమన్తరాత్మన్ పురుషో హిరణ్మయో యథా జ్యోతిరధూమమ్- అత్ర * అన్తరాత్మన్నితి సప్తమ్యన్తేన శారీరోఽభిధీయతే - *పురుషో హిరణ్మయ ఇతి ప్రథమయోపాస్యః- అతః పర ఏవోపాస్యః. ....

సన్దేయా. పర్యాలోచయతాం శఙ్కా న జాయత ఇత్యన్వయః. న ముక్తపరిగ్రహశఙ్కా హేత్వస్యథాసిద్ధిః- కిన్తు హేత్వసిద్ధిరేవేతి- శుశఙ్కాభిప్రాయ ఇత్యాశయవతో ముక్తం శారీరపరిగ్రహశఙ్కా న జాయత ఇతి.—— * అనుపపత్తేస్తు న శారీర ఇత్యత్ర యదుక్తం పరస్యైః- జీవపరయోరైక్యాజ్జీవధర్మైః పరస్య విశిష్టత్వానుసన్ధానోపపత్తిశ్చేత్- తదనన్యత్వాదేవ పరమాత్మధర్మాః సత్యసఙ్కల్పత్వాదయోఽపి జీవ ఉపపద్యన్త ఇతి శఙ్కానిరాసార్థమిదం సూత్రమ్. ఆరోప్యధర్మైరధిష్ఠానం విశేష్యతే- యథా సర్పగతభీషణత్వాదినా తదధిష్ఠానమ్. న చాధిష్ఠానధర్మైరారోప్యం విశేష్యతే- యథా రజ్జుత్వేన సర్పః. అతో జీవధర్మైర్మనోమయత్వాదిభిః పరమాత్మనో విశేష్యత్వం యుక్తమ్- న తు పరమాత్మధర్మైః సత్యసఙ్కల్పత్వాదిభిర్జీవస్య విశేష్యత్వమితి సూత్రార్థ ఇతి. తదయుక్తమ్- సర్పాదివ్యావర్తకరజ్జుత్వాదిధర్మప్రతీతౌ సర్పాదిధర్మభూతభీషణత్వాదిభిరధిష్ఠానస్య విశేషణాయోగాత్. ఇహ చ జీవవ్యావర్తకాః సత్యసఙ్కల్పత్వాదయః ప్రతీయన్తే- అతోఽత్యన్తజీవధర్మైః పరమాత్మనో విశేష్యత్వమయుక్తమ్. మనోమయత్వాదిభిః సత్యసఙ్కల్పత్వాదిభిశ్చ పదైర్వస్తుమాత్రం లక్ష్యత ఇతి చేత్తర్హి *వివక్షితగుణోపపత్తేశ్చేతి పూర్వసూత్రం విరుధ్యతే. ఉభయవిధగుణానామవివక్షితత్వం సూత్రకారాభిమతం చేత్ *అనుపపత్తేస్తు న శారీర ఇతి వదనుపపత్తేస్తు నేశ్వర ఇతి చ సూత్రం వక్తవ్యమ్- వస్తుమాత్రవివక్షాయాం జీవధర్మాణామీశ్వరధర్మాణామప్యనుపపత్త్యవిశేషాత్. అత ఈశ్వరధర్మమాత్రవ్యావర్త్యమవగమ్యతే- అతస్తైః ప్రతీయమానైః సురజ్జ్వాభీషణత్వాదినేవ మనోమయత్వాదినా పరమాత్మనో విశేష్యత్వమనుపపన్నమ్. మనోమయత్వాదికం న జీవాసాధారణమితి చేత్. కిం మనోమయాదిపదైర్మనః ప్రాణాద్యధీనజ్ఞానప్రవృత్తిత్వం వివక్షితమ్- ఉత విశుద్ధమనోగ్రాహ్యత్వప్రాణశరీరకత్వాదికమ్. ప్రథమే జీవాసాధారణత్వాన్మనోమయత్వాదిభిః పరమాత్మనో విశేష్యత్వానుపపత్తిః. ద్వితీయే తు మనోమయత్వాదీనామారోపితధర్మత్వాభావాత్ ఆరోప్యగతధర్మైరధిష్ఠానస్య విశేష్యత్వసంభవనూపన్యాయావిషయత్వం వాక్యస్య స్యాత్. కించ - నిత్యస్య జీవస్య పరస్మిన్నారోపితత్వాభావాదేవోక్తన్యాయానుత్తరామిహ న సఙ్గచ్ఛతే. తస్మాత్పరోక్తః సూత్రార్థోఽనుపపన్నః. ....

అథ పరమసాధ్యహేతుమాహ.

౪॥ సూ. కర్మకర్తృవ్యపదేశాచ్చ॥ అభిసమ్భవితా- ప్రాప్తా. ప్రాప్యప్రాప్తృభేదః సూత్రే వివక్షితః. తతః కిం *సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మేత్యుక్తస్యోపాస్యస్య బ్రహ్మణో జీవవైలక్షణ్యస్యేత్యత్రాహ (అత ఇతి) ప్రాప్యప్రాప్తారావేవ హ్యుపాస్యోపాసకౌ - అత ఉపాస్యం బ్రహ్మోపాసకాజ్జీవాద్విలక్షణమిత్యర్థః. స్వరూపస్యైవ ప్రాప్యత్వమితి చేత్ శ్రుతిస్వారస్యభఙ్గః. (ప్రాప్తురన్యదేవేదమితి) అత్రేదమితి నిర్దేశో బ్రహ్మశబ్దాభిహితవస్తువిషయః. ....

అవస్థాభేదేన ప్రాప్యత్వప్రాప్తృత్వోపపత్తిరితి శఙ్కాపరిహారార్థమేకస్యైవావస్థాయాం భేదవ్యపదేశం దర్శయత్యనన్తరసూత్రద్వయేన.

౫॥ సూ. శబ్దవిశేషాత్॥ అస్మిన్సూత్రే అసమానవిభక్తికశబ్దో వివక్షితః. (ఏవం సమానప్రకరణ ఇతి) తత్రాపి శాణ్డిల్యవిద్యాయామిత్యర్థః. సాత్రపదశక్తేస్సఙ్కోచకాభావాత్ సమానప్రకరణేన ప్రకృతోపపాదనస్యాన్యత్ర దృష్టత్వాచ్చ న చాన్దోగ్యవాక్యమాత్రవిషయమిదం సూత్రమితి భావః. (జీవపరయోరితి) ఉపాస్యోపాసకయోరిత్యర్థః. జీవపరయోరిత్యుక్తిః ఫలితార్థాభిప్రాయేణ- అతో నాన్యోన్యాశ్రయః. అత్ర హిరణ్మయశబ్దేన దివ్యవిగ్రహవత్త్వం చ సిద్ధమ్. ఉదాహృతవాక్యే శబ్దవిశేషం దర్శయతి (అత్రేతి) (సప్తమ్యన్తేనేతి) అన్తరాత్మన్నిత్యత్ర నకారలోపాభావాత్ *నఙి సంబుద్ధ్యోరితి నఙ్ సంబుద్ధ్యోరేవ నకారలోపప్రతిషేధాదిహాసంబుద్ధ్యన్తత్వేఽనన్వయాచ్చ *ఆత్మన్ పశ్యన్ సర్వభూతానీతివత్ లుప్తసప్తమీకోఽయం నిర్దేశ ఇతి భావః. ఏవం స్వప్రకరణే షష్ఠీప్రథమాత్మకః, సమానప్రకరణే సప్తమీప్రథమాత్మకశ్చ శబ్దవిశేషో వివక్షితః. ....

౬॥ సూ. స్మృతేశ్చ॥ ఇతశ్చ శారీరాదన్యః- *సర్వస్య చాహం హృది సన్నివిష్టో మత్తః స్మృతిర్జ్ఞానమపోహనం చ* *యో మామేవమసమ్మూఢో జానాతి పురుషోత్తమం* *ఈశ్వరస్సర్వభూతానాం హృద్దేశేఽర్జున తిష్ఠతి। భ్రామయన్ సర్వభూతాని యన్త్రారూఢాని మాయయా। తమేవ శరణం గచ్ఛ* ఇతి శారీరముపాసకం పరమాత్మానం చోపాస్యం స్మృతిర్దర్శయతి. ……………………………………

౭॥ సూ. అర్భకౌకస్త్వాత్తద్వ్యపదేశాచ్చ నేతి చేన్న నిచాయ్యత్వాదేవం వ్యోమవచ్చ॥ అల్పాయతనత్వమర్భకౌకస్త్వం. (తద్వ్యపదేశః) అల్పత్వవ్యపదేశః. *ఏష మ ఆత్మాఽన్తర్హృదయ ఇత్యణీయసి హృదయాయతనే స్థితత్వాత్, *అణీయాన్ వ్రీహేర్వా యవాద్వే*త్యాదినాఽణీయస్త్వస్య స్వరూపేణ వ్యపదేశా,

హృదయస్థస్యేశ్వరస్యముపబృంహణేన నిశ్చయితుమాహ.

౬॥ సూ. స్మృతేశ్చ॥ *ఏష మ ఆత్మాఽన్తర్హృదయ ఇతి హృదయస్థ [illegible] ప్రత్యభిజ్ఞాపనార్థమాహ (సర్వస్యేతి) ఉపాస్యస్యోపా[illegible]పనార్థం తదనన్తరవాక్యమాహ (యో మామితి) హృత్స్థస్యేశ్వరస్య [illegible] దర్శయతి (ఈశ్వర ఇతి) *తమేవ శరణం గచ్ఛే*త్యుపాదానం [illegible] హృదయస్థ [illegible] ప్రదర్శనార్థం. సర్వస్యేతి- సర్వశబ్దో జీవవిషయః - పరాధీనస్మృత్యాద్యాశ్రయభూతవస్తువిషయత్వాత్. పురుషో [illegible] జీవ [illegible] న్యాన్తత్త్రైవోక్తం. సర్వభూతశబ్దోఽపి జీవవిషయః- భ్రామ్యాశ్రయత్వాద్యన్త్రారూఢత్వాచ్చ. [illegible] సముచ్చయార్థ[illegible]. ——అత్ర కేచిత్- కర్మకర్తృవ్యపదేశాదయస్సుటకరకాదిష్వివ గగన [illegible] భేదాశ్రయాణి [illegible] వ్యవహారా ఇవ కాల్పనికం భేదమాశ్రిత్య *తత్త్వమసీ*త్యాద్యైక్యోపదేశగ్రహణాత్ ప్రాక్ప్రవృత్తస్యైక్యోపదేశగ్రహణాన [illegible] సమాప్తిరిత్యాహుః. అత్ర బ్రూమః- యస్య భ్రమస్యైవ ప్రాప్తిసిద్ధ్యర్థం వ్యపదిశతి - తస్యైవోపదేశగ్రహణా [illegible]. ఏవం సతి జీవేశ్వరభేద [illegible] భ్రాన్త్యాఽతమోఽకర్మకర్తృభావాదికం కో వ్యపదిశతి. కిం జీవః- ఉతేశ్వరః- ఉత వేద ఏవ. తత్రాభ్రాన్తో [illegible] తద్ద్వారా [illegible] త్యసంకల్పత్వాదియుక్తేశ్వరప్రతీత్యసంభవాత్ తద్ద్వారా [illegible] కర్మకర్తృవ్యపదేశస్యాసంభవతి. నాపి భ్రాన్తః [illegible] జీవేశ్వరభేద భ్రాన్తౌ [illegible] పరమిని శ్రేయసార్థినో వేదాన్తానామనుపాదేయత్వప్రసఙ్గాత్ [illegible] యథైకోపదేశో [illegible] తిష్ఠతీతి చేత్ - తథాపి *ప్రత్యక్షాదినాధిగతస్య ప్రమాణాన్తరసంబన్ధనిర్ణయాభావాదనుపాదేయత్వమేవ స్యాత్. కర్మకర్తృభావాదివ్యపదేశ [illegible] భ్రాన్తిమూలత్వమపి నఘటతే- వ్యపదేశానుపపత్తేః. తథా సతి హి *నిత్యో నిత్యానా*మిత్యాది సంభావితాస్యేవ వ్యపదేశో న స్యాత్ [illegible] సంభవో హి త్యేవ స్యాత్. కిం చ- భ్రమస్య [illegible] ప్రత్యుపదేష్టవ్యం - [illegible] ప్రత్యుపదేష్టవ్యం అథాపి *తత్త్వమసీ*త్యుపదేశో నఘటతే- కింతు త్వం జీవోఽసీత్యేవ వక్తవ్యం. అతః శ్రుతిమూలకర్మకర్తృవ్యపదేశోఽసేశ్వరభ్రమమూలః యది వేద ఏవ భ్రాన్తో వ్యపదిశతి - తర్హి వేదస్య తత్త్వోపదేష్టృత్వం న స్యాత్ - భ్రాన్తత్వాత్. పశ్చాత్ప్రతిబుద్ధ ఉపదిశతీతి చేత్, తదయుక్తం - స్వస్య భ్రమస్య [illegible] జీవేశ్వరభ్రమా [illegible] చోపదేశవైయర్థ్యాత్. అన్యేషాం జీవేశ్వరభేదభ్రాన్త్యభావే హి జీవవిషయత్వభ్రమనివృత్త్యర్థముపదేశ [illegible] తీతి చేత్. స- ఉపదేశవైఘట్యాదేవ. సహి తదానీం *తత్త్వమసీ*త్యుపదేశో ఘటతే. కింతు సర్వే జీవాస్స్వమిత్యుపదేష్టవ్యం. నహ్యేవముపదేశో [illegible] భవం సూర్యస్యాహం [illegible] ప్రత్యక్షాద్యుపసన్నానదర్శనాత్ తన్నాభూతత్వపదేశ [illegible] సర్వజీవ [illegible] *నిత్యో నిత్యానాం* [illegible] *వ్యాఘ్రోఽహం [illegible] [illegible] కల్పభేదేనాతిరిక్తోఽయమిను సూర్యాదిజన్య [illegible] సంభవాత్ తస్య వాక్యస్య. యతస్త్వమస్త్రేణ వినాశయిష్యామి జీవేశ్వరవిభాగప్రతీతిర్న సంభవతి- అత ఏవ లోకసిద్ధభేదో [illegible] నచేశ్వరస్యానుమేయత్వసంభవాజ్జీవేశ్వరభేదప్రత్యయస్య లోకసిద్ధ [illegible] సంభవ ఇతి వాచ్యం - తర్క [illegible] పురుషానుమానస్యానుమిత త్వాత్. [illegible] సనంభవే పి భారూపత్వ సత్యసంకల్పత్వముక్తప్రాప్యత్వాదీనామనుమాతుమశక్యత్వాచ్చ. కర్మకర్తృవ్యపదేశోఽపి యస్య [illegible] విశేషార్థినాం కర్మకర్తృసాపేక్షోపాసనసిద్ధ్యర్థం జీవేశ్వరభేదం శ్రుతిః కల్పయతీతి చేత్ - తథా సతి తస్యాప్యుపాసనస్య [illegible] కాత్ *అనుపపత్తేస్తు న శారీర* ఇతి జీవవిలక్షణం వస్తు ప్రతిజ్ఞాయ కర్మకర్తృవ్యపదేశస్య హేతుతయోపన్యాసాయోగాత్. కల్పితముపాసనార్థముపరమార్థభేద వ్యపదేశం విజానన్ సూత్రకారస్తత్త్వార్థహేతుతయా తం బ్రూయాత్. నహ్యతాత్త్వికభేదః ప్రతిజ్ఞాతః - *బ్రహ్మజిజ్ఞాసే*త్యుపక్రమవిరోధాత్, *సంపత్తేరితి జైమినిః* *ప్రియశిరస్త్వాద్యప్రాప్తిః* *ఆధ్యానాయ ప్రయోజనాభావాది*తి జీవేశ్వరభేదాపారమార్థ్య [illegible] ప్రతిజ్ఞాన్తరాభావాచ్చ గరుడనరేన్ద్రయోరివ వస్తుతోఽభిన్నయోరుపరావరాత్మనోరైక్యోపదేశస్యోపాసనార్థత్వాశ్రయణాసిత్వాచ్చ గరుడనరేన్ద్రయోరివ భేదస్య కాల్పనికత్వాశ్రయణమయుక్తం. అతస్త్రిసూత్ర్యాం కాల్పనికభేదవిషయత్వమనుపపన్నం. ……………………………………

౭॥ సూ. అర్భకౌకస్త్వాత్తద్వ్యపదేశాచ్చ నేతి చేన్న నిచాయ్యత్వాదేవం వ్యోమవచ్చ॥ (అల్పాయతనత్వమిత్యాది) అణీయ

చ్ఛ్వానాయం పరమాత్మా-అపి తు జీవ ఏవ - *సర్వగతం సుసూక్ష్మం యద్భూతయోనిం పరిపశ్యన్తి ధీరాః ఇత్యాదిభిః పరమాత్మనోఽపరిచ్ఛిన్నత్వావగమాత్, జీవస్య చారాగ్రమాత్రత్వవ్యపదేశాత్, ఇతి చేత్. నైతదేవం - పరమాత్మైవ హ్యణీయానిత్యేవం నిచాయ్యత్వేన వ్యపదిశ్యతే. ఏవం నిచాయ్యత్వేన - ఏవం ద్రష్టవ్యత్వేన. ఏవముపాస్యత్వేనేతి యావత్. న పునరణీయస్త్వమేవాస్య స్వరూపమితి. వ్యోమవచ్చాయం వ్యపదిశ్యతే-స్వాభావికం మహత్త్వం చాస్త్రి వ్యపదిశ్యతే *జ్యాయాన్ పృథివ్యా జ్యాయానన్తరిక్షాజ్జ్యాయాన్ దివో జ్యాయానేభ్యో లోకేభ్య ఇతి. అత ఉపాసనార్థమేవాల్పత్వవ్యపదేశః. తథా హి- *సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మ తజ్జలానితి శాన్త ఉపాసీతేతి సర్వోత్పత్తిప్రలయకారణత్వేన సర్వస్యాత్మతయాఽనుప్రవేశకృతజీవయితృత్వేన చ సర్వాత్మకం బ్రహ్మోపాసీతేత్యుపాసనం విధాయ * అథ ఖలు క్రతుమయః పురుషో యథాక్రతురస్మిఁల్లోకే పురుషో భవతి తథేతః ప్రేత్య భవతీతి యథోపాసనం ప్రాప్యసిద్ధిమభిధాయ *స క్రతుం కుర్వీతేతి గుణవిధానార్థముపాసనమనూద్య * మనోమయః ప్రాణశరీరో భారూపః సత్యసఙ్కల్ప ఆకాశాత్మా సర్వకర్మా సర్వకామః సర్వగన్ధః సర్వరసః సర్వమిదమభ్యాత్తోఽవాక్యనాదర ఇతి జగదైశ్వర్యవిశిష్టస్య స్వరూపగుణాంశ్చోపాదేయాన్ ప్రతిపాద్య *ఏష మ ఆత్మాన్తర్హృదయేఽణీయాన్ వ్రీహేర్వా యవాద్వా సర్షపాద్వా శ్యామాకాద్వా శ్యామాకతణ్డులాద్వేత్యుపాసకస్య హృదయేఽణీయస్త్వేన తదాత్మతయోపాస్యస్య పరమపురుషస్యోపాసనార్థమవస్థానముక్త్వా *ఏష మ ఆత్మాన్తర్హృదయే జ్యాయాన్ పృథివ్యా జ్యాయానన్తరిక్షాజ్జ్యాయాన్ దివో జ్యాయానేభ్యో లోకేభ్యః సర్వకర్మా సర్వకామః సర్వగన్ధః సర్వరసః సర్వమిదమభ్యాత్తోఽవాక్యనాదర ఇత్యన్తర్హృదయేఽవస్థితస్యోపాస్యమానస్య ప్రాప్యాకారం నిర్దిశ్య *ఏష మ ఆత్మాన్తర్హృదయ ఏతద్బ్రహ్మేత్యేవమ్భూతం పరం బ్రహ్మ పరమకారుణ్యేనాస్మదుజ్జీవయిషయాఽస్మద్ధృదయే సన్నిహితమితీదమనుసన్ధానం విధాయ *ఏతమితః ప్రేత్యాభిసమ్భవితాస్మీతి యథోపాసనం ప్రాప్తినిశ్చయానుసన్ధానం చ విధాయ *ఇతి యస్య స్యాదద్ధా న విచికిత్సాస్తీత్యేవంవిధప్రాప్యప్రాప్తినిశ్చయోపేతస్యోపాసకస్య ప్రాప్తౌ న సంశయోఽస్తీత్యుపసంహృతమ్. అత ఉపాసనార్థమర్భకౌకస్త్వమణీయస్త్వం చ.

స్వాపేక్షకార్థవ్యపదేశాత్ సాపేక్షాణీయస్త్వవ్యపదేశాచ్చేత్యర్థః. పరమాత్మనస్తు వైధర్మ్యమాహ (సర్వగతమితి) నిచాయ్యశబ్దార్థమాహ (ద్రష్టవ్యత్వేనేతి) *చాయృ పూజానిశామనయోః ఇతి హి ధాతుః. స్వరూపదర్శనవ్యావృత్త్యర్థమాహ (ఉపాస్యత్వేనేతి) తద్వ్యవచ్ఛేద్యమాహ (న పునరితి) తదుపపాదకం సూత్రఖణ్డం వ్యాచష్టే (వ్యోమవదితి) వ్యోమవదస్త్రి వ్యపదిశ్యత ఇత్యుక్తే ప్రతిజ్ఞామాత్రరూపత్వాత్ ప్రమాణాకాఙ్క్షా భవతి - వ్యపదిశ్యత ఇత్యుక్తే ప్రమాణమేవ దర్శితం భవతి-అతోఽధ్యాహారస్య తుల్యత్వేఽపి నిరాకాఙ్క్షయోజనా వరమిత్యభిప్రాయేణ వ్యపదిశ్యత ఇతి పదం పూరకతయాఽధ్యాహృత్య వ్యాఖ్యాతమ్. వ్యోమవచ్ఛబ్దఫలితం స్వాభావికమితి. (జ్యాయానితి) వృద్ధశబ్దస్య జ్యాదేశే జ్యాయశ్శబ్దనిష్పత్తిః- *జ్య చ వృద్ధస్య చేతి హి సూత్రమ్. న తు *ప్రశస్యస్య శ్ర ఇతి తన్నిష్పత్తిః. వృద్ధిశ్చ పరిమాణాధిక్యమిహ వివక్షితమ్- న తు కాలాధిక్యమ్- అత్రాణీయస్త్వప్రతిసమ్బన్ధ్యాకారపరత్వాజ్జ్యాయశ్శబ్దస్య. (అత ఉపాసనార్థమేవేతి) అతః- పృథివ్యాదిభ్యోఽపి జ్యాయస్త్వశ్రవణాదిత్యర్థః. మహత్త్వయాఽవగతస్య వస్తునః ఉపాధ్యుక్తిపూర్వకముక్తం పరిమాణమౌపాధికమ్ - అసంభావితోపాధికం పరిమాణం స్వాభావికమితి న్యాయ ఇహాభిప్రేతో భవతి. అత్ర హి హృదయమల్పత్వోపాధిభూతం శ్రుతమ్- న తు జ్యాయస్త్వోపాధిస్స్మృతః. పృథివ్యాదయ ఉపాధయ ఇతి నాశఙ్కనీయమ్-తతోఽపి జ్యాయస్త్వశ్రవణాత్. న హి తతోఽధికపరిమాణత్వం తదుపాధికం భవితుమర్హతి. అణీయస్త్వస్యోపాసనార్థత్వముపాసనప్రకరణావిచ్ఛేదేన స్వాభావికమహత్త్వప్రపఞ్చనేన చోపపాదయతి (తథా హీతి) (సర్వాత్మకం బ్రహ్మోపాసీతేతి) సర్వాత్మకత్వం నోపాస్యగుణతయోక్తమ్ - తస్య వాక్యాన్తరస్థత్వాత్. అతో లక్షణతో ధర్మినిర్దేశః. తత్ప్రయోజనం చ శాన్తిరూపాధికారివిశేషణసిద్ధిః - భగవదాత్మకత్వే హి శాస్త్రతోఽవగతే రాగద్వేషాద్యభావరూపశమాదినిష్పత్తిస్స్యాత్- యథోచ్యతే * సర్వభూతాత్మకే తాత జగన్నాథే జగన్మయే। పరమాత్మని గోవిన్దే మిత్రామిత్రకథా కుత ఇతి. శాస్త్రజన్యజ్ఞానపూర్వకశమాదినిష్పాద్యమేవోపాసనం శ్రుతమ్ *తస్మాదేవంవిచ్ఛాన్తో దాన్త ఉపరతస్తితిక్షుః సమాహితో భూత్వాఽఽత్మన్యేవాత్మానం పశ్యేదితి - తస్మాన్నోపాసననిష్పాద్యః శమః - కిన్తు శమనిష్పాద్యముపాసనమ్. బ్రహ్మాత్మకత్వం సర్వస్య శాస్త్రాదవగమ్య రాగద్వేషాదిరహితస్సన్ వక్ష్యమాణగుణకం బ్రహ్మోపాసీతేత్యర్థః. సర్వాత్మకం బ్రహ్మేత్యనేనోపక్రమస్యాణీయస్త్వవిరోధిత్వం దర్శితమ్. ప్రకరణావిచ్ఛేదద్యోతనాయ *అథ ఖల్విత్యాద్యుచ్యతే. (ఉపాసనమనూద్యేతి) యథా *అగ్నిహోత్రం జుహోతీతి విహితహోమః *దధ్నా జుహోతీత్యత్ర దధ్నో హోమసాధనత్వవిధానార్థం జుహోతిపదేనానూద్యతే- తథేతి భావః. జగదైశ్వర్యవిశిష్టస్యేత్యనేన * తజ్జలానితి స్యానువాదః. స్వరూపగుణాన్- అద్వారకగుణాన్. న హి తే ప్రకృతిపురుషద్వారకాః. నిచాయ్యత్వాదిత్యస్యార్థమాహ (ఏవమ్భూతమితి) సర్వకర్మత్వాదిగుణానాం ద్విరుక్తిరుపాస్యతయా ప్రాప్యతయా చ - హృదిస్థితేర్ద్విరుక్తిర్హృదయస్థితిజ్ఞాపనార్థం శాలభ్యానుసన్ధానార్థం చేత్యర్థః. ఏవమత్ర పూర్వత్రోత్తరత్ర చ విభుత్వాభిధానాదర్భకౌకస్త్వరూపోపాధికథనాచ్చ మధ్యగతమల్పత్వమౌపాధికమిత్యయమర్థ ఉక్తో భవతి. ……………

౮॥ సూ. సమ్భోగప్రాప్తిరితిచేన్న వైశేష్యాత్॥ జీవస్యేవ పరస్యాపి బ్రహ్మణశ్శరీరాన్తర్వర్తిత్వమభ్యుపగతం చేత్ - తద్వదేవ శరీరసమ్బన్ధప్రయుక్తసుఖదుఃఖోపభోగప్రాప్తిరితి చేత్. తన్న-హేతువైశేష్యాత్. నహి శరీరాన్తర్వర్తిత్వమేవ సుఖదుఃఖోపభోగహేతుః - అపితు పుణ్యపాపరూపకర్మపరవశత్వం. తత్త్వపహతపాప్మనః పరమాత్మనో న సమ్భవతి-తథా చ శ్రుతిః *తయోరన్యః పిప్పలం స్వాద్వత్త్యనశ్నన్నన్యోఽభిచాకశీతీతి. సర్వత్రప్రసిద్ధ్యధికరణం సమాప్తమ్..............................

యది పరమాత్మా న భోక్తా-ఏవం తర్హి సర్వత్ర భోక్తృతయా ప్రతీయమానో జీవ ఏవ స్యాదిత్యాశఙ్క్యాహ.

౯॥ సూ. అత్తా చరాచరగ్రహణాత్॥

కఠవల్లీష్వామ్నాయతే*యస్య బ్రహ్మ చ క్షత్త్రం చ ఉభే భవత ఓదనః। మృత్యుర్యస్యోపసేచనం క ఇత్థా వేద యత్ర సః ఇతి. అత్రౌదనోపసేచనసూచితోఽత్తా కిం జీవ ఏవ - ఉత పరమాత్మేతి సన్దిహ్యతే. కిం యుక్తం. జీవ ఇతి. కుతః. భోక్తృత్వస్య కర్మనిమిత్తత్వాత్, జీవస్యైవ తత్సమ్భవాత్, ...

౮॥ సూ. సంభోగప్రాప్తిరితి చేన్న వైశేష్యాత్॥ శరీరాన్తర్వర్తిత్వ-హృదయవర్తిత్వం. వైశేష్యం-విశేషః. భోగప్రసఞ్జనే సుఖగ్రహణం సాంసారికసుఖస్యాపి దుఃఖావసానే దుఃఖమిశ్రత్వేనాపురుషార్థత్వసిద్ధ్యై ఉపలక్షణం. తథా చ శ్రుతిః-శరీరాన్తర్వర్తిత్వేఽపి ఫలసంబన్ధాభావహేత్వర్థః.———అధికరణార్థనిగమనమర్థసిద్ధం. అస్మిన్సూత్రే పరస్యాదృష్టస్య జీవస్యాపి భుజ్యమానమేవ పరస్యకర్మఫలభోక్తృత్వప్రసఞ్జనమితి పరిచోద్య పరిహృతత్వాత్ భిన్నాధికరణత్వేనైకదేశిపరముక్తం-ఆత్మాన్తరాభావోఽప్యనవగతః-తదాత్మన్యన్తర్నచోద్యాసమ్భవః. అవగతత్వేఽపి శాస్త్రాదవగమ్య-ఉతాహో ద్వాభ్యామ్. ప్రథమే శాస్త్రసిద్ధాత్మాన్తరాభావవత్ పరస్య భోక్తృత్వాభావోఽపి శాస్త్రసిద్ధ ఇత్యనుక్తిః కార్యః-నహ్యర్ధజరతీయం న్యాయ్యం. ద్వితీయే తు శాస్త్రనిషిద్ధగగనతలమలినతావికల్పోఽగగనమివ పారమార్థికభోక్తృత్వం పరమార్థమద్వితీయం పరమాత్మానం న స్పృశతీతి. తత్ర ప్రథమం శిరోఽనభ్యుపగమనిరస్తం. శాస్త్రం జీవపరయోరనన్యత్వం ప్రతిపాదయతీతి ప్రతివాదివాక్యాత్ ఆత్మాన్తరాభావమవగమ్య తథా సతి పరస్య జీవవత్ భోక్తృత్వప్రసఙ్గాదయోగ్యం జీవపరైక్యం శాస్త్రం న ప్రతిపాదయితుం శక్నోతీతి హి చోదయితురభిప్రాయః- అతో నార్ధజరతీయం. అపరమార్థత్వాన్న స్పృశతీతి వచనవ్యక్తిర్దూషణస్య దుష్పరిహరతామవగమయతి- జీవవదుపభోక్తృత్వం హి చోదయిత్రా ఆపాదితం- జీవస్య చ భోక్తృత్వం త్వన్మతే మిథ్యా- అతో గగనే మలినత్వవత్ పరస్మిన్కల్పితం భోక్తృత్వం న తం స్పృశతీతి వదతా జీవవత్ భోక్తృత్వమభ్యుపగతం స్యాత్. న చాంశభేదేన భోగవ్యవస్థా-వస్తునో నిరంశత్వాత్, సాంశత్వేఽప్యుపాధీనాం గత్వరతయా ఘటే చలతి నభస్యల్పత్వవత్ సర్వప్రదేశైః రాగాదిక దోషాన్వయప్రసఙ్గాత్,. అతః పరపక్షే భోక్తృత్వప్రసఙ్గపరిహారోఽనుపపన్నః.——— *సర్వత్రేతి సూత్రం స్వవాక్యస్థ హేతుపరం. తదనన్తరవాక్యస్థ హేతుపరం ద్వితీయం. తద్వ్యతిరేకపరం తృతీయం ఉపసంహారస్థహేతుపరం చతుర్థం. తత్ర శఙ్కావిశేషపరిహారపరమనన్తరసూత్రద్వయం. సూత్రద్వయోక్తహృదయావస్థానప్రయుక్తచోద్యపరిహారపరం తదనన్తరసూత్రద్వయమితి సూత్రసఙ్గతిః సర్వత్రప్రసిద్ధ్యధికరణం సమాప్తమ్. ....

అథోత్తరాధికరణసంగతిమాహ (యదీతి)

౯॥ సూ. అత్తా చరాచరగ్రహణాత్॥ (కఠేత్యాది) యత్ర స ఇతి - యస్మిన్ప్రకారే స్థితః - యత్ప్రకారవిశిష్టః. తం ప్రకారం కో వేదేత్యర్థః. విషయవాక్యే అత్తేత్యశ్రవణాదస్యాశ్రుతేరతత్సూత్రావిషయత్వశఙ్కాం పరిహర్తుమాహ(అత్రేతి)యస్యేతి షష్ఠీనిర్దిష్టస్సంబన్ధః ఓదనోపసేచనసామర్థ్యాదదనీయాత్తృభావలక్షణవిశేషపర్యవసితః - తస్మాదత్తా సూచిత ఇత్యర్థః.——— *అగ్నిరన్నాద ఇతి శ్రుతిప్రసిద్ధిః, మన్యాద్యుపనిషద్యగ్నేః ప్రస్తుతత్వం, చావలమ్బ్య అగ్నిర్జీవః పరమాత్మేతి త్రిరస్త్రియం కల్పితం పక్షః. చిత్యాగ్నేః ప్రస్తుతత్వేన సాహచర్యాదగ్నిప్రస్తావాభావాత్, దగ్నిప్రకరణస్యవిచ్ఛిన్నత్వాత్,దథాత్మప్రకరణే విద్యాఙ్గకర్మోపయోగిత్వమాత్రం వినాఽగ్నివైభవప్రతిపాదనాయోగాత్, వ్యతత్పరత్వాశఙ్కాయా మస్తోత్థానత్వమభిప్రయతా భగవతా భాష్యకారేణ ద్వయోర్ద్వయం విచారకోటౌ నివేశితం.———అత్తా జీవః-ఉత పరమాత్మేతి విచారః. తదర్థనిరూపమత్తృత్వం కిం కర్మఫలభోక్తృత్వరూపం- ఉత జగదుపసంహర్తృత్వరూపం. కిమత్ర పూర్వప్రస్తుతబ్రహ్మప్రకరణం విచ్ఛిన్నం-నేతి.* ఋతం పిబన్తావితి కిం బుద్ధిజీవా నిర్దిశ్యేతే- ఉత జీవపరౌ. పిబన్తావితి నిర్దేశః కిం ఛత్త్రిన్యాయేన యాజకశబ్దశక్త్యా వా ప్రయోజ్యప్రయోజకవిషయతయా నేయః- ఉతనేతి. *తం దుర్దర్శం *యో ప్రాణే నేతి పరజీవయోర్దర్శనం కిం లక్షణయా ఉపపాదయతి- ఉత నేతి. ఉపక్రమే *యేయం ప్రేత ఇతి ప్రశ్నః కిం జీవవిషయః - ఉత పరవిషయ ఇతి. యదా జీవవిషయః - తదానీముపక్రమవిరోధేన * తం దుర్దర్శమిత్యాదినా ఋతపాననిర్దేశస్య ప్రయోజ్యప్రయోజక విషయతాపాదనాయోగాత్ *ఋతం పిబన్తావితి వాక్యస్య బుద్ధి జీవపరత్వేన బ్రహ్మప్రకరణం విచ్ఛిన్నమితీహ ప్రతిపన్నమత్తృత్వం కర్మఫలభోక్తృత్వరూపమితి అత్తా జీవ ఇతి ఫలితం. యదా *యేయమితి ప్రశ్నః పరవిషయః-తదానీముపక్రమానుగుణ్యేన *తం దుర్దర్శమిత్యాదినా ఋతపాననిర్దేశస్య ప్రయోజ్యప్రయోజకవిషయతాపాదనోపపత్తేః ఋతం పిబన్తావితి వాక్యస్య జీవపరమాత్మపరత్వేన బ్రహ్మప్రకరణవిచ్ఛేదాభావాదిహ ప్రతిపన్నమత్తృత్వం జగదుపసంహర్తృత్వరూపమితి అత్తా పరమాత్మేతి ఫలితం. (భోక్తృత్వస్యేతి) ఓదనోపసేచనసామర్థ్యావగతస్యేతి భావః. తతః కిమిత్యత్రాహ (జీవస్యైవేతి)*సర్వభూతాన్తరాత్మా

అత్రోచ్యతే (అత్తా చరాచరగ్రహణాత్) అత్తా పరమాత్మైవ. కుతః (చరాచరగ్రహణాత్) చరాచరస్య కృత్స్నస్యాత్తృత్వం హి తస్యైవ సమ్భవతి. న చేదం కర్మనిమిత్తం భోక్తృత్వమ్ - అపి తు జగజ్జన్మస్థితిలయహేతుభూతస్య పరస్య బ్రహ్మణో విష్ణోస్సంహర్తృత్వమ్- *సోఽధ్వనః పారమాప్నోతి తద్విష్ణోః పరమం పదమ్ ఇత్యత్రైవ దర్శనాత్. తథా చ *మృత్యుర్యస్యోపసేచనమ్ ఇతి వచనాత్ *బ్రహ్మ చ క్షత్రం చ ఇతి కృత్స్నం చరాచరం జగదిహాదనీయత్వేన గృహ్యతే. ఉపసేచనం హి నామ స్వయమద్యమానం సదన్యస్యాదనహేతుః- అత ఉపసేచనత్వేన మృత్యోరప్యద్యమానత్వాత్తదుపసిచ్యమానస్య కృత్స్నస్య బ్రహ్మక్షత్రపూర్వకస్య జగతశ్చరాచరస్యాదనమత్ర వివక్షితమితి గమ్యతే. ఈదృశం చాదనముపసంహార ఏవ - తస్మాదీదృశం జగదుపసంహారిత్వరూపం భోక్తృత్వం పరమాత్మన ఏవ.

౧౦॥ సూ. ॥ ప్రకరణాచ్చ ॥ ప్రకరణం చేదం పరస్యైవ బ్రహ్మణః- *మహాన్తం విభుమాత్మానం మత్వా ధీరో న శోచతి। నాయమాత్మా ప్రవచనేన లభ్యో న మేధయా న బహునా శ్రుతేన । యమేవైష వృణుతే తేన లభ్యస్తస్యైష ఆత్మా వివృణుతే తనూం స్వామ్ ఇతి హి ప్రకృతమ్. * క ఇత్థా వేద యత్ర సః ఇత్యపి హి తత్ప్రసాదాదృతే తస్య దురవబోధత్వమేవ పూర్వప్రస్తుతం ప్రత్యభిజ్ఞాయతే. ....

పహతపాప్మా *న కర్మణా వర్ధతే నో కనీయాన్ * అనశ్నన్నన్యః ఇతి పరస్య భోక్తృత్వం నిషిద్ధమితి భావః. తత్సంభవాత్ - కర్మఫలభోక్తృత్వసంభవాత్. బ్రహ్మక్షత్రశబ్దవాచ్యానాం దేహినాం స్త్రీపుంసాత్మకత్వాత్తత్తద్రూపజీవానాం పరస్పరభోక్తృభోగ్యభావః సంభవతి. జీవానాం నిత్యత్వాదేవ మృత్యువశ్యత్వాభావాత్ మృత్యుశ్చ తస్య నిధేయ ఇత్యపి ప్రాయేణ మృత్యూపసేచనవాదోఽపి సంభవతీతి భావః. ....

రాద్ధాన్తమారభతే (అత్రేతి) చరాచరగ్రహణాదిత్యేతద్వ్యాచష్టే (చరాచరస్యేతి) కృత్స్నచరాచరవిషయం వా కతిపయవిషయం వాస్తు- తత్కిం జీవవైలక్షణ్యస్య- ఉక్తం హి కర్మఫలభోక్తృత్వరూపమిదమత్తృత్వమిత్యత్రాహ (న చేదమితి) కృత్స్నచరాచరవిషయమత్తృత్వం జీవస్యానుపపన్నమితి భావః. అత్తృత్వం విష్ణుకర్తృకం చరాచరసంహర్తృత్వమితి కథమవగతమిత్యత్ర హేతుద్వయమాహ (సోఽధ్వన ఇతి) ప్రకరణే పరమాత్మవాచిపదశ్రవణం ప్రథమో హేతుః. ద్వితీయం హేతుమాహ (తథా చ మృత్యురితి) కథం చరాచరస్యాదనీయత్వసిద్ధిః- మృత్యూపసేచనసిద్ధౌ హి మృత్యువశ్యత్వాభావాత్ ప్రాయస్సంభవతీత్యత్రాహ (ఉపసేచనం హీతి) యద్యప్యుపసేచనశబ్దో గౌణ ఏవ నిర్వాహ్యః- తథాపి సాధారణాకారేణోపచారో న ఘటతే- విశేషాకారసంభవాత్ - సహ్యాగ్నిర్మాణవక ఇత్యుక్తే అగ్నిశబ్దో ద్రవ్యత్వాది ప్రాయేణ వర్ణనీయః. మృత్యురుపసేచనం- అబాధక ఇత్యుక్తే విశేషాకారోపస్థాపనం న స్యాత్- అబాధకత్వస్య లోష్టతృణాదిసాధారణత్వాత్- స్వయమద్యమానత్వే సత్యన్యస్యాదనహేతుత్వం తు విశేషాకార ఇతి తేనైవోపచారికప్రయోగోఽయముక్త ఇతి భావః. సాధారణాకారం విహాయ ఉపాన్త్యరాకారేణ గౌణార్థో వర్ణనీయ ఇతి న్యాయోఽత్ర స్మృత్యాదితః. పరస్య జగత్సంహారేఽప్యత్త్వాపేక్షితా స్థిత్యస్య దుక్త ఏవ అగ్న ఇతి శఙ్కాం పరిహరన్ ఫలితమాహ (అత ఇతి) కృత్స్నజగత్సంహారే సర్వ్వాపేక్షాభావేఽప్యత్ర మృత్యోరద్యమానత్వం వ్యష్టిసంహారస్య తద్ద్వారకత్వం చాభిప్రేతమ్. ఏవం మృత్యూపసేచనత్వసామర్థ్యాత్ బ్రహ్మక్షత్రశబ్దౌ కృత్స్నచరాచరప్రదర్శనార్థావితి భావః. తతోఽపి కిమిత్యత్రాహ (ఈదృశమితి) సూత్రార్థముపసంహరతి (తస్మాదితి) * సోఽధ్వన ఇత్యాదివాక్యే విష్ణుశబ్దప్రయమాణత్వాన్మృత్యూపసేచనత్వసామర్థ్యసిద్ధచరాచరాదనీయత్వాచ్చ కృత్స్నజగదుపసంహర్తృత్వరూపమేవేదం భోక్తృత్వమితి నేదం కర్మనిమిత్తమ్- అతః పరమాత్మైవాత్తేత్యర్థః. ....

౧౦॥ సూ. ॥ ప్రకరణాచ్చ ॥ స్వవాక్యస్థహేతుః పూర్వముక్తః- ప్రాకరణికహేతురత్రోచ్యతే.—— అస్య సూత్రస్య *న జాయతే మ్రియతే ఇత్యాదివాక్యం విషయతయోపన్యస్తం నిరూపితమ్- తదయుక్తమ్- పిత్రాదిమరణస్యైవ పరమాత్మనో హన్యమానత్వస్య లోకప్రసిద్ధస్యాభావేన తన్నిషేధాయోగాత్, ఏతత్సరూపేణ *న జాయతే మ్రియతే వా కదాచిత్ ఇతి భగవద్గీతావచనేనాస్య వాక్యస్య జీవపరత్వావగమాత్, *ఉభౌ తౌ న విజానీతో నాయం హన్తి న హన్యతే ఇత్యనన్తరశ్లోకే హన్తృహన్తవ్యభావప్రస్తావే పరమాత్మాశ్రయత్వాయోగేన జీవపరత్వోపపత్తేః. అతో *నాయమాత్మా *మహాన్తం విభుమిత్యాదిరేవ విషయః.—— ఏకప్రకరణత్వం కథమిత్యత్రాహ (క ఇత్థేతి) తత్ప్రసాదాదృతే తస్య దురవబోధత్వస్య పూర్వోక్తస్య ప్రత్యభిజ్ఞానాదిత్యర్థః.—— త్రైశ్చిదేవముక్తమ్- *అశరీరం శరీరేష్వనవస్థేష్వవస్థితమ్ ఇతి పరమాత్మనః శరీరేఽవస్థితిశ్రవణాత్ *యస్య బ్రహ్మ చ క్షత్రం చ ఇత్యనేన శ్లోకేన శరీరే హృదయప్రదేశే వా పరస్య స్థితిరితి జిజ్ఞాస్యతే- అత ఏవ హి *క ఇత్థా వేద యత్ర సః ఇతి వచనమ్- న పునః క స్తం వేదేతీతి. తదనేన నిరస్తం వేదితవ్యమ్- ప్రశ్నానుగుణప్రతివచనాదర్శనాత్. న స్వనన్తరమేవ దృశ్యతే *ఋతం పిబన్తౌ సుకృతస్య లోకే గుహాం ప్రవిష్టౌ ఇతి చేత్. సత్యం శ్రూయతే- తత్స్థానత్వేన కిముక్తమ్. కిం సుకృతస్య లోకః- ఉత గుహా. తత్ర సుకృతస్య లోక ఇతి శరీరం వా అన్యద్వా- ఉభయమపి శరీరసంబన్ధిదేశవిశేషో న భవతీతి తన్నోపసంభవితుమర్హతి. న చ స్థానమాత్రమేవ పృష్టమ్- *అశరీరం శరీరేష్విత్యనేనైవ తత్సిద్ధేః. అథ గుహాస్థానత్వేన నిర్దిష్టా- సాపి పూర్వమేవ జ్ఞాతేతి న ప్రశ్నసంభవః- *గుహాహితం గహ్వరేష్ఠం పురాణమ్ ఇతి హి శ్రుతమ్. *యత్ర సః ఇత్యేకవచనేన పృష్టే * పిబన్తౌ ఇతి ద్వివచనోత్తరం చానుచితమ్. అతః *క ఇత్థా వేదేతి వాక్యం యథోక్త ఏవార్థః. ....

అథస్యాత్ - నాయం బ్రహ్మక్షత్త్రౌదనసూచితః పురుషోఽపహతపాప్మా పరమాత్మా- అనన్తరం *ఋతంపిబన్తౌసుకృతస్యలోకేగుహాంప్రవిష్టౌపరమేపరార్ధ్యే। ఛాయాతపౌబ్రహ్మవిదోవదన్తిపఞ్చాగ్నయోయేచత్రిణాచికేతాఇతి కర్మఫలభోక్తురేవసద్వితీయస్యాభిధానాత్. ద్వితీయశ్చప్రాణోబుద్ధిర్వాస్యాత్. ఋతపానంహికర్మఫలభోగఏవ- సచపరమాత్మనోనసమ్భవతి. బుద్ధిప్రాణయోస్తుభోక్తుర్జీవస్యోపకరణభూతయోర్యథాకథంచిత్పానేఽన్వయస్సమ్భవతీతితయోరన్యతరేణసద్వితీయోజీవఏవ ప్రతిపాద్యతే. తదేకప్రకరణత్వాత్పూర్వప్రస్తుతోఽత్తాపిసఏవభవితుమర్హతీతి. తత్రోచ్యతే.

౧౧॥ సూ. గుహాంప్రవిష్టావాత్మానౌహితద్దర్శనాత్ ॥ నప్రాణజీవౌబుద్ధిజీవౌవా. గుహాంప్రవిష్టావృతంపిబన్తావిత్యుచ్యేతే - అపితుజీవపరమాత్మానౌహితథావ్యపదిశ్యేతే. కుతః. (తద్దర్శనాత్) అస్మిన్ప్రకరణేజీవపరయోరేవగుహాప్రవేశవ్యపదేశోదృశ్యతే. పరమాత్మనస్తావత్ *తందుర్దర్శంగూఢమనుప్రవిష్టంగుహాహితంగహ్వరేష్ఠంపురాణం। అధ్యాత్మయోగాధిగమేనదేవంమత్వాధీరోహర్షశోకౌజహాతీతి. జీవస్యాపి *యాప్రాణేనసమ్భవత్యదితిర్దేవతామయీ। గుహాంప్రవిశ్యతిష్ఠన్తీయాభూతేభిర్వ్యజాయతేతి. కర్మఫలాన్యత్తీత్యదితిర్జీవఉచ్యతే. ప్రాణేనసమ్భవతి - ప్రాణేనసహవర్తతే. దేవతామయీ - ఇన్ద్రియాధీనభోగా. గుహాంప్రవిశ్యతిష్ఠన్తీ - హృదయపుణ్డరీకోదరవర్తినీ. భూతేభిర్వ్యజాయత-పృథివ్యాదిభిర్భూతైస్సహితా దేవాదిరూపేణవివిధాజాయతే. ఏవంచసతి *ఋతంపిబన్తావితివ్యపదేశశ్ఛత్త్రిణోగచ్ఛన్తీతివత్ప్రయోక్తవ్యః. యద్వా- ప్రయోజ్యప్రయోజకరూపేణపానకర్తృత్వంజీవపరయోరుపపద్యతే. ....

ఉత్తరసూత్రస్యశఙ్కామాహ (అథస్యాదితి) ప్రకరణవిచ్ఛేదందర్శయతి (ఋతంపిబన్తావితి) లిఙ్గాధిప్రకరణందర్శ...-ఋతపానలిఙ్గబలాత్ ప్రకరణవిచ్ఛేదోఽత్రప్రతిపాద్యతే. *యస్యబ్రహ్మచక్షత్త్రంచేత్యాదివాక్యానాం... *గుహాంప్రవిష్టావిత్యాదిపరమాత్మ... ప్రకరణవిచ్ఛేదోమాభూత్ - ఋతపానాన్వయవాక్యంతువిచ్ఛిన్నంస్యాదితిశఙ్కాపరిహారాభ్యాం... - *గుహాంప్రవిష్టావిత్యాదివాక్యానాంవ్యవహితత్వాద్విచ్ఛేదోయుక్తః-నతు*యస్యబ్రహ్మచక్షత్త్రంచేత్యాదివాక్యేనావ్యవహితస్య *ఋతంపిబన్తావితివాక్యస్యేతిభావః. ద్వయోస్సమప్రాధాన్యశఙ్కాపరిహారార్థంసద్వితీయస్యేత్యుక్తం. ... ద్వితీయస్యచబుద్ధిప్రాణయోరన్యతరత్వేనిదర్శనం- కథంనపరమాత్మత్వమిత్యత్రాహ (ఋతపానంహీతి) (కర్మఫలభోగఏవేతి) నహిసర్వసంహర్తృత్వమపి... ప్రతిపాదనస్య... రంసువచమితిభావః. తద్వ్యక్తమిత్యత్రాహ (సచేతి) భవతిమతస్య... సంభవతిత్యత్రాహ (బుద్ధీతి) యథాకథంచిత్ -ఉపకరణత్వేనాన్వయఇత్యర్థః. కరణేకర్తృత్వోపచారాత్ పిబన్తావిత్యుక్తమితిభావః. (తయోరన్యతరేణసద్వితీయోజీవఏవేతి) అయమభిప్రాయః- యద్యపిప్రయోజకతయాపరమాత్మనోఽప్యుపకరణభూతబుద్ధిప్రాణయోరన్యతరస్యచపిబన్తావితినిర్దేశస్సమ్భవతి- తథాపిబుద్ధిప్రాణయోరన్యతరపరిగ్రహోన్యాయ్యః- ప్రథమమేవపిబన్తావితినిర్దేశస్యభోక్తాజీవఃప్రతిపన్నఇత్యనిగిత [illegible] ద్వితీయవిశేషవిప్రతిపత్తిః- తత్రగుహావచ్ఛిన్నత్వంసుకృతసాధ్యలోకవర్తిత్వంచసర్వగతస్యపరస్యస్వరసతోనసంభవతి. అప్రకాశప్రకాశరూపార్థపరచ్ఛాయాతపశబ్దాభ్యామపిప్రకరణచేతనోపస్థాపనంయుక్తం. తత్రప్రథమతఏవానేనైకేనప్రతిపన్నస్యభోక్తుఃప్రాధాన్యేనప్రతిపాద్యత్వంయథానవిరుధ్యతే-తథాద్వితీయోవక్తవ్యః. ద్వితీయస్యపరమాత్మత్వేభోక్తుఃప్రాధాన్యేనప్రతిపాద్యత్వంవిరుధ్యతే-ఉపకరణభూతాన్యకరణస్యద్వితీయత్వేభోక్తుఃప్రాధాన్యేనప్రతిపాద్యత్వంనవిరుధ్యతఇతి. తదేకమపి...భావస్యేత్యత్రాహ (తదేకేతి)...

౧౧॥ సూ. గుహాంప్రవిష్టావాత్మానౌహితద్దర్శనాత్ ॥ ఋతంపిబన్తావితినిర్దిష్టావపిగుహాంప్రవిష్టావితిహితద్యతోఽయంభావః- ద్వితీయస్యపానంప్రత్యుపయోగిత్వం-బుద్ధిప్రాణయోరన్యతరపక్షఏవఛాయాతపశబ్దలోకశబ్దనిర్దేశశ్చఘటతాం-గుహాప్రవేశస్తునకథంచిదపిఘటతే- *ఆత్మాగుహాయాంనిహితః *యోవేదనిహితంగుహాయాం *గుహాహితంగహ్వరేష్ఠం [illegible] *విధాయ... గుహాశయ... *పూఃప్రాణినఃసర్వఏవగుహాశయస్యేతిపరమాత్మనోగుహాప్రవేశవ్యపదేశప్రసిద్ధిప్రాచుర్యాత్, బుద్ధిప్రాణయోరన్యతరస్యతాదృశప్రసిద్ధ్యభావాచ్చేతి. ఏతమేవాభిప్రాయంహృదినిధాయసూత్రేప్రతిజ్ఞాఖణ్డంవ్యాచష్టే (నప్రాణజీవావితి) (జీవపరమాత్మానౌహీతి) సూత్రే-హిశబ్దఃప్రసిద్ధ్యర్థస్స్వపరమసాఫల్యోపపాదకత్వసూచకఇతిభావః. సూత్రేప్రతిజ్ఞోపపాదకంహేతుఖణ్డంవ్యాచష్టే (అస్మిన్నితి) (పరమాత్మనస్తావదితి) గుహాప్రవేశవ్యపదేశోదృశ్యతఇత్యన్వయః. (తందుర్దర్శమితి) దుర్దర్శం- ద్రష్టుమశక్యం. కుతః. గూఢం- తిరోధాయకకర్మరూపావిద్యాదినాతిరోహితత్వాదిత్యర్థః. గుహాహితం- హృదయవర్తినం. గహ్వరేష్ఠం- ఆత్మాన్తర్యామిణం. పరమవ్యోమనిలయంవా. అధ్యాత్మయోగాధిగమేనేత్యుపాసనస్యజీవోపాసన...త్వేనవిధీయతే- జీవపరయోరుభయోరపిప్రకరణప్రతిపాద్యమానత్వాత్. (జీవస్యాపీతి) గుహాప్రవేశవ్యపదేశోదృశ్యతఇత్యన్వయః. అదితి... స్యదేవమాతరిభూమౌచవేదప్రసిద్ధిస్తద్వ్యావృత్త్యర్థమవయవశక్త్యాజీవవాచిత్వందర్శయతి (కర్మఫలానీతి) రూ[illegible]స్యగుహాప్రవేశాసంభవాద్యోగరూఢేతిభావః. కర్మఫలశబ్దేనఋతశబ్దార్థోఽపిదర్శితోభవతి. ఛత్త్రిణోగచ్ఛన్తీతిన్యాయేనారోపాల్లాక్షణికత్వంస్యాదితిముఖ్యకల్పనిర్వాహమాహ (యద్వేతి) ముఖ్యత్వేస్వారస్యమాత్రమస్తి- లాక్షణికత్వాదపితద్వరం; బుద్ధిప్రాణయోరన్యతరపరత్వమతీవాస్వరసం- కరణత్వేనహితా...

౧౨॥ సూ. ॥ విశేషణాచ్చ ॥ అస్మిన్ ప్రకరణే జీవపరమాత్మానావే[illegible]పా- సకత్వప్రాప్యత్వప్రాప్తృత్వవిశిష్టౌ సర్వత్ర ప్రతిపాద్యేతే. * బ్రహ్మజజ్ఞం దేవమీడ్యం విదిత్వా నిచాయ్యేమాం శాన్తిమత్యన్తమేతి - బ్రహ్మజజ్ఞో జీవః - బ్రహ్మణో జాతత్వాత్ జ్ఞత్వాచ్చ. తం దేవమీడ్యం విదిత్వా - ఇత్యాత్మానముపాసకం బ్రహ్మాత్మకత్వేనావగమ్యేత్యర్థః. తథా * యస్సేతురీజానానామక్షరం బ్రహ్మ యత్పరమ్। అభయం తితీర్షతాం పారం నాచికేతం శకేమహి ఇత్యుపాస్యః పరమాత్మోచ్యతే. నాచికేతం - నాచికేతస్య కర్మణః ప్రాప్యమిత్యర్థః. * ఆత్మానం రథినం విద్ధి శరీరం రథమేవ చేత్యాదినోపాసకో జీవ ఉచ్యతే. తథా * విజ్ఞానసారథిర్యస్తు మనః ప్రగ్రహవాన్నరః। సోఽధ్వనః పారమాప్నోతి తద్విష్ణోః పరమం పదమితి ప్రాప్యప్రాప్తారావభిధీయేతే జీవపరమాత్మానౌ. ఇహాపి * ఛాయాతపౌ ఇత్యజ్ఞత్వసర్వజ్ఞత్వాభ్యాం తావేవ విశిష్య వ్యపదిశ్యేతే. అథ స్యాత్ - * యేయం ప్రేతే విచికిత్సా మనుష్యేఽస్తీత్యేకే నాయమస్తీతి చైకే ఇతి జీవస్వరూపయాథాత్మ్యప్రశ్నోపక్రమాత్సర్వమిదం ప్రకరణం జీవపరమితి ప్రతీయత ఇతి. నైతదేవం నహి జీవస్య దేహాతిరిక్తస్యాస్తిత్వనాస్తిత్వసంశయాదయం ప్రశ్నః - తథా సతి పూర్వపరద్వయవరణానుపపత్తేః. తథా హి - పితుస్సర్వవేదసదక్షిణక్రతుసమాప్తివేలాయాం దీయమానదక్షిణావైగుణ్యేన క్రతువైగుణ్యం మన్యమానేన కుమారేణ నచికేతసా ఆస్తికాగ్రసరేణ స్వాత్మదానేనాపి పితుః క్రతుసాద్గుణ్యమిచ్ఛతా * కస్మై మాం దాస్యసీత్యసకృత్పితరం పృష్టవతా స్వనిర్బన్ధరుష్టపితృవచనాన్మృత్యుసదనం ప్రవిష్టేన స్వసదనాత్ప్రోషుషి యమే తదదర్శనాత్తత్ర తిస్రో రాత్రీరుపోషుషా స్వోపవాసభీతతత్ప్రతివిధానప్రవృత్తమృత్యుప్రత్తే వరత్రయే ఆస్తిక్యాతిరేకాత్ప్రథమేన వరేణ స్వాత్మానం ప్రతి పితుః ప్రసాదో వృతః - ఏతచ్చ సర్వం దేహాతిరిక్తమాత్మానం జానతో నోపపద్యతే. ద్వితీయేన చ వరేణోత్క్రాన్తదేహాత్మానుభావ్యఫలసాధనభూతాగ్నివిద్యా వృతా - తదపి దేహాతిరిక్తాత్మానభిజ్ఞస్య న సమ్భవతి. అతస్తృతీయేన వరేణ యదిదం ప్రియతే * యేయం ప్రేతే విచికిత్సా మనుష్యేఽస్తీత్యేకే నాయమస్తీతి చైకే। ఏతద్విద్యామనుశిష్టస్త్వయాహం వరాణామేష వరస్తృతీయ ఇతి - అత్ర పరమపురుషార్థరూపబ్రహ్మప్రాప్తిలక్షణమోక్షయాథాత్మ్యవిజ్ఞానాయ తదుపాయభూతపరమాత్మోపాసనపరావరాత్మతత్త్వజిజ్ఞాసయాఽయం ప్రశ్నః క్రియతే. ఏవం చ * యేయం ప్రేత ఇతి న శరీరవియోగమాత్రాభిప్రాయం - అపితు సర్వబన్ధవినిర్మోక్షాభిప్రాయం-

న్వయం. పరమాత్మనస్తు * తత్ప్రయోజకో హేతురిత్యుక్తప్రక్రియయా ప్రయోజకకర్తృతాయాః కర్తృత్వవిశేషత్వాత్ [illegible] పిబన్తావితి నిర్దేశః స్వరస ఇతి భావః. పిబన్తావితి నిర్దేశస్వారస్యముభయోశ్చేతనత్వ ఏవ ఘటతే - ఉభావ్యహం ప్రవిష్టావితి నిర్దేశో హీనదణ్డసద్వితీయపురుషవిషయః - అపితు పురుషద్వయవిషయః * బ్రహ్మవిదో వదన్తీత్యుక్తత్వాచ్చ జీవసద్వితీయపరమాత్మపరత్వం యుక్తం. ఏవం నిర్వాహద్వయేనాపి ప్రకరణవిచ్ఛేదకలిఙ్గత్వేన పరాభిమతస్య బుద్ధిపానాన్వయస్యాన్యథాసిద్ధిరుక్తా భవతి. గత్యభావేఽయమేవ ముఖ్యం - తత్ర ద్వయోః ప్రతిపన్నయోః ప్రకరణానుగుణస్య గ్రాహ్యత్వం, సజాతీయద్వయే ద్వివచనస్వారస్యం, చేతి న్యాయద్వయమత్ర శిక్షితం …… … .. . ……………………………………

౧౨॥ సూ. ॥ విశేషణాచ్చ ॥ తత్తద్వాక్యోదితవిశేషణాన్తరాణి చ ప్రాప్యత్వప్రాప్తృత్వోపాస్యత్వోపాసకత్వాన్తర్భూతానీత్యభిప్రాయేణోపాస్యత్వోపాసకత్వప్రాప్యత్వప్రాప్తృత్వవిశిష్టావిత్యుక్తం * బ్రహ్మజజ్ఞమిత్యుపాసకం వదతి * శకేమహి - ఉపాసితుం ప్రాప్తుమితి శేషః (ఆత్మానం రథినమిత్యాది) శరీరాద్యుపాసనోపకరణసహితో జీవ ఉచ్యత ఇత్యర్థః ఇహాపి - * ఋతం పిబన్తావితి వాక్యేఽపి అజ్ఞత్వసర్వజ్ఞత్వాభ్యామిత్యనేన * జ్ఞాజ్ఞౌ ద్వావితి వాక్యం స్మారితం [illegible]తవాక్యే ఛాయాతపశబ్దయోరప్యయమేవార్థః * విశేషణాచ్చేతి సూత్రే ఛాయాతపత్వరూపవిశేషణమపి వివక్షితమితి భావః ఉత్తరత్ర * త్రయాణామేవ చైవమిత్యాదిసూత్రేణ వక్ష్యమాణత్వేఽపి చోద్యస్య బుద్ధిస్థత్వాదనుగ్రహత్వాయ తత్పూర్వకం పరిహారమాహ (అథ స్యాదితి) అస్మిన్ ప్రకరణే జీవపరమాత్మనోర్విశేష్యత్వమయుక్తం - ఉపక్రమస్య జీవపరత్వాదిత్యాహ (యేయమితి) పరిహరతి (నైతదితి) వరద్వయం కిం - తద్వరణానుపపత్తిః కథమిత్యత్రాహ (తథా హీతి) పితృప్రసాదవరణస్యాగ్నివిద్యావరణస్య చ ప్రత్యేకనిరోధహేతుత్వసూచనార్థం ఏతచ్చ సర్వం, తదపి, ఇతి ద్విరుక్తం (అత్ర పరమేతి) అత్ర యదిదం క్రియతే - యద్వరణం క్రియతే తత్ర వరణ ఇత్యర్థః (మోక్షయాథాత్మ్యవిజ్ఞానాయ తదుపాయభూతపరమాత్మోపాసనపరావరాత్మతత్త్వజిజ్ఞాసయేతి) మోక్షజ్ఞానాయ మోక్షానుబన్ధిజిజ్ఞాసయాఽయం ప్రశ్న ఇత్యర్థః * యేయమి[illegible]త్యాదిప్రశ్నవాక్యే మోక్షస్వరూపప్రశ్నః కథముక్తః - ప్రతివచనప్రకారేణోపాసనాదిప్రశ్నస్యార్థసిద్ధత్వమవగమ్యతే. ఏవం తథా జ్ఞాపనార్థం విజ్ఞానాయ, [illegible], ఇతి పృథగుక్తిః మోక్షప్రాప్తిప్రశ్నే ప్రాప్యప్రాపకప్రాప్తృప్రశ్నోఽప్యన్తర్గత ఇతి భావో దర్శితో భవతి. నిర్విశేషతావత్తిర్మోక్షశ్చేద్వాక్యార్థజ్ఞానస్యోపాయతా స్యాత్ - ఉభయలిఙ్గకం ప్రాప్యం చేత్తథాత్వేనోపాసనముపాయస్స్యాత్ - అతో మోక్షస్వరూపజ్ఞానం తదనుబన్ధిజ్ఞానాపేక్షం. ఏవం ప్రశ్నస్య జ్ఞాతేతరవిషయత్వాత్ ప్రతివచనానురూప్యాచ్చ యథోక్తమివార్థం. ప్రతివచనస్యాప్యర్థవత్త్వం ప్ర-

యథా *నప్రేత్యసంజ్ఞాస్తీతి. అయమర్థః- మోక్షాధికృతేఽముష్మిన్ప్రేత్య- సర్వబన్ధవినిర్ముక్తే. తస్య స్వరూపవిషయానామితరప్రతిపత్తినిమిత్తాఽస్తినాస్త్యాత్మికాయేయంవిచికిత్సా- తదపనోదనాయతత్స్వరూపయాథాత్మ్యంత్వయాఽనుశిష్టోఽహంవిద్యాం- జానీయామితి. తథాహిబహుధావిప్రతిపద్యన్తే- కేచిద్విత్తిమాత్రస్యాత్మనస్స్వరూపోచ్ఛిత్తిలక్షణం మోక్షమాచక్షతే. అన్యేవిత్తిమాత్రస్యైవసతోఽవిద్యాస్తమయం. అపరేపాషాణకల్పస్యాత్మనోజ్ఞానాద్యశేషవైశేషికగుణోచ్ఛేదలక్షణంకైవల్యరూపం. అపరేత్వపహతపాప్మానంపరమాత్మానమభ్యుపగచ్ఛన్తస్తస్యైవోపాధి సంసర్గనిమిత్తజీవభావస్యోపాధ్యపగమేన తద్భావలక్షణం మోక్షమాతిష్ఠన్తే. త్రయ్యన్తనిష్ణాతాస్తునిఖిలజగదేకకారణస్యాశేషహేయప్రత్యనీకానన్తజ్ఞానానన్దైకస్వరూపస్యస్వాభావికానవధికాతిశయాసఙ్ఖ్యేయకల్యాణగుణాకరస్యసకలేతరవిలక్షణస్యసర్వాత్మభూతస్యపరస్యబ్రహ్మణశ్శరీరతయాప్రకారభూతస్యానుకూలాపరిచ్ఛిన్నజ్ఞానస్వరూపస్యపరమాత్మానుభవైకరసస్యజీవస్యానాదికర్మరూపావిద్యాతిరోహితస్వరూపస్యావిద్యోచ్ఛేదపూర్వకస్వాభావికపరమాత్మానుభవమేవమోక్షమాచక్షతే. తత్ర మోక్షస్వరూపంతత్సాధనంచత్వత్ప్రసాదాద్విద్యామితినచికేతసాపృష్టోమృత్యుస్తస్యార్థస్యదురవబోధత్వప్రదర్శనేనవివిధభోగవితరణప్రలోభనేనచైనం పరీక్ష్యయోగ్యతామభిజ్ఞాయపరావరాత్మతత్త్వవిజ్ఞానం పరమాత్మోపాసనం తత్పదప్రాప్తిలక్షణంమోక్షంచ * తం దుర్దర్శంగూఢమనుప్రవిష్టమిత్యారభ్య * సోఽధ్వనఃపారమాప్నోతి తద్విష్ణోఃపరమంపదమిత్యన్తేనోపదిశ్యతదపేక్షితాంశ్చ విశేషానుపదిదేశేతిసర్వంసమఞ్జసం. అతఃపరమాత్మైవాత్తేతిసిద్ధమ్.

అత్త్రధికరణంసమాప్తమ్.

త్యనన్తరసంవాదందర్శయతి (యథేతి) *నప్రేత్యసంజ్ఞాస్తీతిశ్రుతిః. కఃపునర్వాక్యార్థః - నహిమనుష్యమాత్రస్యబన్ధనిర్మోక్షసంభవఇత్యత్రాహ (అయమర్థఇతి) అస్తినాస్త్యాత్మికా- అస్తినాస్తీత్యేవమాదిరూపా. విద్యామితిపదస్య ద్వితీయాన్తకారకపదత్వశఙ్కాంనివర్తయన్వ్యాచష్టే (జానీయామితి) విప్రతిపత్తిందర్శయతి (తథాహీతి) కారణశోధకగుణప్రతిపాదకవాక్యార్థవిశిష్టమాహ (నిఖిలజగదేకకారణస్యేత్యాది) (అనుకూలాపరిచ్ఛిన్నజ్ఞానస్వరూపస్యేతి) స్వరూపశబ్దోధర్మధర్మిణోస్సాధారణః. (తత్రేత్యాది) పరావరాత్మతత్త్వవిజ్ఞానం - జ్ఞాతవ్యపరావరాత్మతత్త్వం. ఉపదిశ్యేత్యన్వయః. తదపేక్షితాంశ్చవిశేషాన్- ప్రాణవాగ్నివిద్యాదీన్. అధికరణార్థముపసంహరతి(అతఇతి)• అత్తేతిసూత్రే స్వవాక్యస్థహేతురుక్తః. ప్రాకరణికపూర్వవాక్యస్థహేతుపరంద్వితీయం. అనన్తరవాక్యశఙ్కాపరిహారపరంతృతీయం- అత ఏవ తత్ర - చశబ్దప్రయోగః. ఉపరితనవాక్యస్థహేతుభిస్తృతీయసూత్రార్థోపపాదకంచతుర్థమితిసూత్రసఙ్గతిః...

•గుహాం ప్రవిష్టావిత్యాది సూత్రద్వయమధికరణాన్తరం కేచిదాహుః. తదయుక్తం - ఏకప్రకరణస్థ వాక్యవిశేషవిషయాణామధికరణాన్తర పాదాన్తరావ్యవహితానా ముపజీవ్యోపజీవకభావేన పరస్పరాన్వితార్థ ప్రతిపాదకానాం సూత్రాణాం విషయవాక్య భేదేసత్యపి భిన్నాధికరణత్వాభావాత్. ఆనన్దమయాధికరణాదిషు * తన్నిష్ఠస్య మోక్షోపదేశాత్ * ప్రతిజ్ఞావిరోధాత్ * తద్ధేతువ్యపదేశాచ్చ * మాన్త్రవర్ణికమేవచగీయతే ఇత్యాదీనాం సూత్రాణాం పూర్వాపరబహువాక్యవిషయత్వేఽప్య వ్యవహితత్వాత్ పరస్పరోపజీవ్యోపజీవకభావే నాన్వితార్థపరతయాపి హ్యైకాధికరణ్యం. * అదృశ్యత్వాదిగుణకః * ద్యుభ్వాద్యాయతన మిత్యధికరణయోస్తు ఏకప్రకరణస్థానేక వాక్యవిషయత్వేఽపి భేదఉపపద్యతే - స్పష్టాస్పష్టలిఙ్గకవాక్యవిషయత్వేనైకస్మిన్పాదే సఙ్గత్యనుపపత్తేరుపజీవ్యోపజీవకభావాభావాచ్చ. నహి * యస్మిన్ద్యౌః పృథివీత్యాదివాక్యస్యపరమాత్మపరత్వమదృశ్యత్వాదిగుణకస్యాక్షరాత్ పరతఃపరస్యచపరమాత్మత్వోపపాదకం- పరప్రకరణపఠితచ్ఛేషత్వేనాపరమాత్మప్రధానాదిప్రతిపాదనోపపత్తేః. అతఉపజీవ్యోపజీవకభావాభావాదధికరణభేద స్తత్రయుక్తః- ఇహతుపూర్వవాక్యప్రతిపన్నమృత్యుత్వంకర్మఫలభోక్తృత్వరూపమిత్యనన్తరవాక్యేనప్రతిపన్నే సతితస్యాత్తుఃపరమాత్మత్వానుపపత్తేః అనన్తరవాక్యస్యపరమాత్మ[illegible]త్వోపపాదనమత్తుఃపరమాత్మత్వోపయుక్తమేవ. ఏవమేకప్రకరణస్థవాక్యవిషయత్వేసత్యధికరణాన్తరపాదాన్తరావ్యవహితత్వేచసతిపరస్పరోపయుక్తార్థప్రతిపాదకానాంసూత్రాణామైకాధికరణ్యమేవోచితం- అన్యథాఆనన్దమయాధికరణాదిష్వప్యైకాధికరణస్థసూత్రాణామధికరణభేదకల్పనాప్రసజ్యేత. అతఏకాధికరణ్యస్థితఏవానన్తరశఙ్కావిశేషపరిహారపరంసూత్రద్వయంవ్యాఖ్యాతవ్యం-వ్యాఖ్యాతంచభగవతాభాష్యకారేణ. సూత్రభఙ్గ్యైకాధికరణ్యమేవోపపద్యతే-ఏకస్మింస్తత్ర-హిశబ్దపఞ్చమ్యన్తపదయోశ్శ్రవణాత్. గుహాంప్రవిష్టయోరాత్మత్వసాధకంపఞ్చమ్యన్తపదం- అత్తుఃపరమాత్మత్వోపపాదకతాంసూత్రార్థస్యదర్శయతి- హిశబ్దః. సర్వగతస్యబ్రహ్మణోగుహావచ్ఛిన్నత్వాయోగాత్ గుహాగతౌబుద్ధిజీవావనపరఇతిగుహాంప్రవిష్టావితిసూత్రఖణ్డఃపూర్వపక్షపరఇతియోజనానుపపన్నా- *వికారశబ్దాన్నేతిచేత్ *జీవముఖ్యప్రాణలిఙ్గాన్నేతిచేత్ *సంభోగప్రాప్తిరితిచేదితివత్ పూర్వపక్షద్యోతకనిర్దేశాభావాత్, *అర్భకౌకస్త్వాదితిపూర్వాధికరణసూత్రేణగుహావచ్ఛేదనిబన్ధనశఙ్కాయాఃపరిహృతత్వాచ్చ. ఆత్మానావితిప్రతిజ్ఞాయాం హిశబ్దోపపాదితాయాంతద్దర్శనాదితిసూత్రఖణ్డస్యప్రతిజ్ఞాన్తరమధ్యాహర్తవ్యంగుహావచ్ఛేదోఽపివరస్యోపపన్నఇతి. అనధ్యాహారేణయోజనాసంభవతిచేత్సైవవరం. తస్మాత్పఞ్చమ్యన్తపదోపపాదితసూత్రార్థస్యపరమాత్మత్వోపపాదకత్వద్యోతకోహిశబ్దః. అతశ్చఔచిత్యాత్ కృతకరత్వాత్ సూత్రతైల్యాచ్చయుక్తమైకాధికరణ్యం

౧౩॥ సూ. అన్తర ఉపపత్తేః॥

ఇదమామనన్తి ఛన్దోగాః *య ఏషోఽక్షిణి పురుషో దృశ్యత ఏష ఆత్మేతి హోవాచ ఏతదమృతమేతదభయమేతద్బ్రహ్మేతి. తత్ర సందేహః కిమయమక్ష్యాధారతయా నిర్దిశ్యమానః పురుషః ప్రతిబిమ్బాత్మా, ఉత చక్షురిన్ద్రియాధిష్ఠాతా దేవతావిశేషః, ఉత జీవాత్మా, అథ పరమాత్మేతి. కిం యుక్తం. ప్రతిబిమ్బాత్మేతి. కుతః. ప్రసిద్ధవన్నిర్దేశాత్, *దృశ్యత ఇత్యపరోక్షాభిధానాచ్చ. జీవాత్మా వా, తస్యాపి హి చక్షుషి విశేషేణ సన్నిధానాత్ప్రసిద్ధిరుపపద్యతే. ఉన్మీలితం హి చక్షురుద్వీక్ష్య జీవాత్మనశ్శరీరే స్థితిం గమయన్తి. *రశ్మిభిరేషోఽస్మిన్ప్రతిష్ఠిత ఇతి శ్రుతిప్రసిద్ధ్యా చక్షుః ప్రతిష్ఠో దేవతావిశేషో వా. ఏష్వేవ ప్రసిద్ధవన్నిర్దేశోపపత్తేరేషామన్యతమః. ....

ఇతి ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే. (అన్తర ఉపపత్తేః) అక్ష్యన్తరః పరమాత్మా. కుతః. *ఏష ఆత్మేతి హోవాచైతదమృతమేతదభయమేతద్బ్రహ్మేతి, ఏతం సంయద్వామ ఇత్యాచక్షతే ఏతం హి సర్వాణి వామాన్యభిసంయన్తి, ఏష ఉ ఏవ వామనిః ఏష హి సర్వాణి వామాని నయతి, ఏష ఉ ఏవ భామనిః ఏష హి సర్వేషు లోకేషు భాతీత్యేషాం గుణానాం పరమాత్మన్యేవోపపత్తేః. ....

౧౪॥ సూ. స్థానాదివ్యపదేశాచ్చ॥ చక్షుషి స్థితి నియమనాదయః పరమాత్మన ఏవ *యశ్చక్షుషి తిష్ఠన్నిత్యేవమాదౌ వ్యపదిశ్యన్తే. అతశ్చ *య ఏషోఽక్షిణి పురుష ఇతి స ఏవ ప్రతీయతే. అతః ప్రసిద్ధవన్ని

మాత్రచతుష్టయస్య. *ద్వా సుపర్ణావితి వాక్యే అత్రత్యన్యాయాతిదేశశ్చానుపపన్నః. *స్థిత్యదనాభ్యాం చేతి సూత్రేణ నిరూపయిష్యమాణస్య తత్రత్యన్యాయసాపేక్షత్వాభావాత్. న చాస్యాధికరణస్య తద్వాక్యసాపేక్షత్వాదిహ తత్ప్రస్తావః. అస్యాధికరణస్యాత్రత్యన్యాయాతిదేశసాపేక్షవాక్యాన్తరోపపాద్యత్వేఽన్యోన్యాశ్రయప్రసఙ్గాత్. తస్య చ వాక్యస్య బుద్ధిజీవపరత్వం భవదభిమతం అపి చేహ న వక్తవ్యం, ప్రకృతానుపయోగాత్. *ఋతం పిబన్తావితి వాక్యస్య జీవసద్వితీయపరమాత్మవిషయత్వే వాక్యాన్తరస్య బుద్ధిజీవపరత్వం కథముపయుజ్యతే. తస్య చ వాక్యస్య బుద్ధిజీవవిషయత్వం పూర్వం నిరస్తం నిరసిష్యతే చ. అతో భాష్యసందర్శితా సరణిరేవ సాధీయసీ. అత్త్రధికరణం సమాప్తమ్ ....

౧౩॥ సూ. అన్తర ఉపపత్తేః॥ అత్ర సఙ్గతిః పూర్వోక్తయా దిశా సిద్ధేతి న కణ్ఠోక్తా *గూఢాత్మా న ప్రకాశతే *తం దుర్దర్శం గూఢమనుప్రవిష్టం *క ఇత్థా వేదేతి చ పరమాత్మా దుర్దర్శశ్చేత్ సులభతయా ప్రసిద్ధవన్నిర్దిష్టః స పరమాత్మా భవితుమర్హతీతి శఙ్కాయాః సఙ్గతిః. విషయాదికం దర్శయతి (ఇదమిత్యాది) కిమక్ష్యాధారతయా నిర్దిశ్యమానః ప్రతిబిమ్బచక్షురధిష్ఠాతృజీవానామన్యతమః, ఉత పరమాత్మేతి విచారః. కిమమృతత్వాదయో యథాకథంచిన్నేయాః, ఉత ముఖ్యాః. *కం బ్రహ్మేతి ప్రస్తుతమేవ బ్రహ్మేహ కిముపాసనస్థానగుణవిధానార్థం నిర్దిశ్యతే ఉత నేతి. కిమధ్యాత్మాగ్నివిద్యయా బ్రహ్మప్రకరణం విచ్ఛిన్నం ఉత న. కిమగ్నివిద్యా బ్రహ్మవిద్యాఙ్గం ఉత న. కిమగ్నివిద్యాఫలం బ్రహ్మవిద్యాఙ్గత్వానుగుణం ఉత నేతి విచారః. యదాఽననుగుణం తదాఽగ్నివిద్యాయాః బ్రహ్మవిద్యాఙ్గత్వాభావేన బ్రహ్మప్రకరణవిచ్ఛేదేన పూర్వప్రస్తుతబ్రహ్మణ ఇహ పరామర్శాభావేనామృతత్వాదీనామముఖ్యతయా ప్రతిబిమ్బాదిష్వన్యతమ ఇతి ఫలితం. సిద్ధాన్తే యదాఽనుగుణం తదాఽఙ్గత్వేనాగ్నివిద్యాయా బ్రహ్మవిద్యాప్రకరణవిచ్ఛేదకత్వాభావేన ప్రకృతబ్రహ్మణ ఇహ పరామర్శసంభవేనామృతత్వాదీనాం చ స్వతః ప్రాప్తముఖ్యత్వసిద్ధేః పరమాత్మేతి ఫలితం. అపరోక్షప్రసిద్ధిర్లౌకికప్రసిద్ధిః శ్రుతిప్రసిద్ధిశ్చేతి యథాక్రమం ప్రతిబిమ్బజీవాదిత్యానామనుసన్ధేయాః. య ఏష ఇతి పదాభ్యాం ప్రసిద్ధవన్నిర్దేశః. దృశ్యత ఇత్యపరోక్షాభిధానం. అనేన సజ్జలరథిప్రేతా సన్నిధానాత్. సన్నిధానాదిమాల్ జీవస్య దేహస్సన్నిధేశ్చక్షుష్యేవ గమ్యమాదిత్యర్థః. అదేవవివృణోతి (ఉన్మీలితం హీతి) అస్మిన్కార్యేఽన్యస్య సామర్థ్యం దృష్టమిత్యుక్తే యథా తత్కార్యకత్వాత్సామర్థ్యసూచకమిత్యుక్తం భవతి. ఏవమక్షిణి దృశ్యత ఇత్యుక్తే దేహే జీవావస్థానం చక్షురధీననిశ్చయమిత్యుక్తం భవతీత్యర్థః. ఉపక్రమానుగుణమన్యన్నేయం తస్మాదమృతత్వసంయద్వామత్వాద్యుక్తిస్స్తుతిరూపా. *ఏష ఆత్మేతి తత్తత్కరణం చార్థతాత్పర్యద్యోతకం. దేవతావిశేషః ఆదిత్యః. ఏష్వేవ. నతు పరమాత్మని ....

రాద్ధాన్తే (ఏషాం గుణానామితి) నిరుపాధికామృతత్వాదయో న జీవాదిషు సంభవన్తీత్యర్థః. (ఏషామితి) ఉపక్రమస్థమేకం లిఙ్గముపరితనానేకగుణవిరోధే దుర్బలం. అత ఏవ చ నామృతత్వాద్యుక్తిః స్తుతిరితి భావః. *ఇతి హోవాచ ఇత్యుపవీదిత్యాదిష్వేతికరణమర్థపరమేవ దృష్టమితి చానుసంధేయం. ఉపపత్తేరక్ష్యన్తరః పరమాత్మేత్యన్వయః ——— *యద్యప్యస్మిన్ సర్పిర్వోదకం వాసించతి వర్త్మనీ ఏవ గచ్ఛతీత్యర్థవాదోక్తం సర్పిరుదకాదినిర్లేపత్వం హేతుం కృత్వా నిర్లేపస్య పరస్య నిర్లేపే చక్షుషి స్థితిరుపపన్నేతి వక్తుమయుక్తం. కాచాదిస్వచ్ఛే పి చక్షుషి నిర్లేపస్యాపరస్య స్థిత్యనుపపత్తేశ్చ వక్తుం శక్యత్వాత్.......

౧౪॥ సూ. స్థానాదివ్యపదేశాచ్చ॥ *అనవస్థితేరితి వ్యతిరేకస్య వక్ష్యమాణత్వాత్ *చక్షుషి తిష్ఠన్నితి శ్రుత్యనురోధేన స్థానశబ్దః స్థితిపరతయా వ్యాఖ్యాతః. న తు ప్రదేశపరతయా. సౌత్రస్యాదిశబ్దస్యార్థమాహ (నియమనేతి) ఆదిశబ్దస్య [illegible] నమయుక్తం. జీవాత్మని సంభవతస్తస్య పరమాత్మసాధకత్వాభావాదితి భావః. స్థితినియమనాదయ ఇత్యాదిశబ్దేన ధారక[illegible]. అస్య హేతోః స్వరూపసిద్ధాన్తసాధకత్వం దర్శయతి (అతశ్చేతి) అనేన సిద్ధాన్తసాధకహేతుం వదతా పూర్వపక్షహేతోరన్యథాసిద్ధిః [illegible] (అతః ప్రసిద్ధవదితి)

ద్దేశశ్చ పరమాత్మన్యుపపద్యతే. తత ఏవ * దృశ్యత ఇతి సాక్షాత్కారవ్యపదేశోఽపి యోగిభిర్దృశ్యమానత్వాదుపపద్యతే.

౧౫॥ సూ. *సుఖవిశిష్టాభిధానాదేవ చ॥* ఇతశ్చాక్ష్యాధారః పురుషోత్తమః - *కం బ్రహ్మ ఖం బ్రహ్మేతి ప్రకృతస్యైవ సుఖవిశిష్టస్య బ్రహ్మణ ఉపాసనస్థానవిధానార్థం సంయద్వామత్వాదిగుణవిధానార్థం చ *య ఏషోఽక్షిణి పురుష ఇత్యభిధానాత్. ఏవకారో నైరపేక్ష్యం హేతోర్ద్యోతయతి. నన్వగ్నివిద్యావ్యవధానాత్ *కం బ్రహ్మేతి ప్రకృతం బ్రహ్మ నేహ సన్నిధత్తే. తథాహి - అగ్నయః *ప్రాణో బ్రహ్మ కం బ్రహ్మ ఖం బ్రహ్మేతి బ్రహ్మవిద్యాముపదిశ్య *అథ హైనం గార్హపత్యోఽనుశశాస ఇత్యాదిభిరగ్నీనాముపాసనముపదిదిశుః. న చాగ్నివిద్యా బ్రహ్మవిద్యాఙ్గమితి శక్యం వక్తుం బ్రహ్మవిద్యాఫలానన్తర్గతతద్విరోధిసర్వాయుఃప్రాప్తిసన్తత్యవిచ్ఛేదాదిఫలశ్రవణాత్. ఉచ్యతే *ప్రాణో బ్రహ్మ *ఏతత్సౌమ్య తేఽస్మద్విద్యాత్మవిద్యా చ ... బ్రహ్మసంశబ్దనాత్, * ఆచార్యస్తు తే గతిం వక్తేత్యగ్నివచనాచ్చ గత్యుపదేశాత్ప్రాక్ బ్రహ్మవిద్యాయా అసమాప్తేస్తన్మధ్యగతాగ్నివిద్యా బ్రహ్మవిద్యాఙ్గమితి నిశ్చీయతే *అథ హైనం గార్హపత్యోఽనుశశాసేతి బ్రహ్మవిద్యాధికృతస్యైవాగ్నివిద్యోపదేశాచ్చ. కించ *వ్యాధిభిః పరిపూర్ణోఽస్మీతి బ్రహ్మప్రాప్తివ్యతిరిక్తనానావిధకామోపహతిపూర్వకగర్భజన్మజరామరణాదిభవభయోపహతస్యాయముపకోసలాయ *ఏషా సౌమ్య తేఽస్మద్విద్యాత్మవిద్యా చేతి సముచ్చిత్యోపదేశాన్మోక్షైకఫలాత్మవిద్యాఙ్గత్వమగ్నివిద్యాయాః ప్రతీయతే ఏవం చాగ్నిత్రయోపగతేష్వతిఫలానుకీర్తనమర్థవాద ఇతి గమ్యతే నచాత్ర మోక్షవిరోధిఫలం కించిచ్ఛ్రూయతే *అపహతే పాపకృత్యాం లోకీభవతి సర్వమాయురేతి జ్యోగ్జీవతి నాస్యావరపురుషాః క్షీయన్తే ఉపవయం తం భుఞ్జామోఽస్మింశ్చ లోకేఽముష్మింశ్చేత్యమీషాం ఫలానాం మోక్షాధికృతస్యానుగుణత్వాత్ *అపహతే పాపకృత్యాం బ్రహ్మప్రాప్తివిరోధిపాపం కర్మాపహన్తి *లోకీభవతి- తద్విరోధిని పాపే నిరస్తే బ్రహ్మలోకం ప్రాప్నోతి *సర్వమాయురేతి బ్రహ్మోపాసనసమాప్తేర్యావదాయురపేక్షితం తత్సర్వమేతి *జ్యోగ్జీవతి వ్యాధ్యాదిభిరనుపహతో యావద్బ్రహ్మప్రాప్తి జీవతి.

శ్రుతిప్రసిద్ధత్వాత్ ప్రసిద్ధవన్నిర్దేశ పూర్వపక్షిణాం కథం ... సంభవతీతి పూర్వపక్షహేత్వన్తరస్యాప్యన్యథాసిద్ధిం సూత్రార్థే ప్రదర్శయతి (తత ఏవేతి) తత ఏవ- శ్రుతిప్రసిద్ధిరేవ శాస్త్రప్రతిపన్నం హి తత్త్వం యోగిభిరుపాస్యం దృశ్యం చ *య త్రిదివ దృశ్యత ఇత్యత్రాపి *ఏష సర్వనిధిః రాజేత్యుక్తేః, * సూక్ష్మోత్థాన ప్రకాశతే, దృశ్యతే త్వగ్ర్యయా బుద్ధ్యా సూక్ష్మయా సూక్ష్మదర్శిభిరిత్యుక్తేః, అతో ... శ్రుతిప్రసిద్ధేరిత్యుక్త ... యోగిసాంసమున్ద్రాదివన్ ... పరమాత్మనోఽక్షిస్థానాత్ ... అశ్వత్థేనేవ స్తనేనేయత్త్వా ... పరిహృతలయోగ ... అతస్సాధకాన్తరప్రదర్శనపరమేవ సూత్రం ప్రసిద్ధవన్నిర్దేశాపరోక్షాభిధానరూపపూర్వపక్షయుక్తిద్వయం చాగ్రాత్పరిహృతమ్

౧౫॥ సూ *సుఖవిశిష్టాభిధానాదేవ చ॥* సుఖవిశిష్ట- సుఖవిశిష్టం *ద్వే ... *తత్ర సారత్వాదివిశేషధర్మభూతసుఖవిశిష్టమితి * కిం బ్రహ్మ ఖం బ్రహ్మేత్యుక్తస్య బ్రహ్మణ పునరభిధానం కిమర్థమిత్యత్రాహ (ఉపాసనస్థానేతి) *ఏతదుభయముభయత్ర ... బ్రహ్మశబ్దైన * కిం ... బ్రహ్మణ ప్రత్యభిజ్ఞానాదిత్యర్థః ఏవకారప్రయోజనమాహ (ఏవేతి) పూర్వసూత్రోక్తం హేతుద్వయం వ్యతిరేకోక్త్యా నాపేక్షతే *అనవస్థితేరసంభవాదితి హి వక్ష్యతే అయం తు హేతురవ్యతిరేకో ... ప్రకరణవిచ్ఛేదం దర్శయంశ్చోదయతి (నన్వితి) కథమగ్నివిద్యావ్యవధానమిత్యత్రాహ (తథాహీతి) ... ఇత్యత్రాహ (న చేతి) *... తన్నిర్ధారితఫలం తదఙ్గమితి న్యాయం ... అన్యేషాముపపత్తీనాం విరుద్ధత్వాదనుపపద్యత ఇతి ... తద్విరోధిత్వాత్ ప్రకరణవిచ్ఛేదపరిహారః (ఉచ్యత ఇతి) ఉభయత్రోపక్రమోపసంహారయోర్బ్రహ్మసంశబ్దనం, అగ్నివిద్యాయాః ప్రాక్ బ్రహ్మవిద్యాయా అసమాప్తిః, బ్రహ్మవిద్యాధికృతస్యాగ్నివిద్యోపదేశః, స్వాధ్యాయ ... సముచ్చిత్యోపదేశశ్చేతి హేతుచతుష్టయేనాగ్నివిద్యాఙ్గత్వమాహ (ప్రాణో బ్రహ్మేత్యాదినా) *అథ హైనం గార్హపత్యోఽనుశశాసేత్యత్ర ఏనమిత్యన్వాదేశేన బ్రహ్మవిద్యాధికృతత్వేనాత్ర ప్రకృతస్యైవోపకోసలస్య పరామర్శో హ్యన్వాదేశః - నతు యథాకథంచిద్ బుద్ధిస్థమాత్రపరామర్శః అత ఏనమితి నిర్దేశః బ్రహ్మవిద్యాధికారిత్వజ్ఞాపకః. (సముచ్చిత్యోపదేశాదితి) సముచ్చయశబ్దోపదేశత్వమత్ర వివక్షితమ్ ... యద్వా ... సమాప్తిఫలవిరోధమభ్యుపగమ్య పరిహరతి (ఏవం చేతి) * ద్రవ్యగుణసంస్కారకర్మసు పరార్థత్వాత్ ఫలశ్రుతిరర్థవాదః స్యాదితి హి కర్మణామఙ్గానాం ... ఫలవిరోధపరిహారః (న చేత్యాదినా) ... అనేన వ్యాధ్యాద్యనుపహతత్వం ఫలితం తదాహ (వ్యాధ్యాదిభిరితి) తులే బ్రహ్మవి

*నాస్యాపరపురుషాః క్షీయన్తే-అస్యశిష్యప్రశిష్యాదయఃపుత్రపౌత్రాదయోఽపి బ్రహ్మవిద ఏవ భవన్తి. *నాస్యాబ్రహ్మవిత్కులే భవతీతి చ శ్రుత్యన్తరే బ్రహ్మవిద్యాఫలత్వేన శ్రూయతే. *ఉపవయం తం భుఞ్జామోఽస్మింశ్చ లోకేఽముష్మింశ్చ- వయం- అగ్నయస్తమేనముపభుఞ్జామః- యావద్బ్రహ్మప్రాప్తివిఘ్నేభ్యః పరిపాలయామ ఇతి. అతోఽగ్నివిద్యాయా బ్రహ్మవిద్యాఙ్గత్వేన తత్సన్నిధానావిరోధాత్సుఖవిశిష్టం ప్రకృతమేవ బ్రహ్మోపాసనస్థానవిధానార్థం గుణవిధానార్థం చోచ్యతే. నను *ఆచార్యస్తు తే గతిం వక్తేతి గతిమాత్రపరిశేషణాదాచార్యేణ గతిరేవోపదేశ్యేతి గమ్యతే- తత్కథం స్థానగుణవిధ్యర్థతోచ్యతే. తదభిధీయతే- *ఆచార్యస్తు తే గతిం వక్తేత్యస్యాయమభిప్రాయః- బ్రహ్మవిద్యామనుపదిశ్య ప్రోషితే గురౌ తదలాభాదనాశ్వాసముపకోసలముజ్జీవయితుం స్వపరిచరణప్రీతా గార్హపత్యాదయోఽగురోరగ్నయస్తస్మై బ్రహ్మస్వరూపమాత్రం తదఙ్గభూతాం చాగ్నివిద్యాముపదిశ్య *ఆచార్యాద్ధైవ విద్యా విదితా సాధిష్ఠం ప్రాపదితి శ్రుత్యర్థమాలోచ్య సాధుతమత్వప్రాప్త్యర్థమాచార్యప్రవాస్యసంయద్వామత్వాదిగుణకం బ్రహ్మతదుపాసనస్థానమర్చిరాదికాం చ గతిముపదిశత్వితి మత్వా *ఆచార్యస్తు తే గతిం వక్తేత్యవోచన్. గతిగ్రహణముపదేశ్యవిద్యాశేషప్రదర్శనార్థం. అత ఏవాచార్యోఽపి *అహం తు తే తద్వక్ష్యామి యథా పుష్కరపలాశ ఆపో న శ్లిష్యన్త ఏవమేవంవిది పాపం కర్మ న శ్లిష్యత ఇత్యుపక్రమ్య సంయద్వామత్వాదికల్యాణగుణవిశిష్టం బ్రహ్మ తత్స్థానోపాస్యమర్చిరాదికాం చ గతిముపదిదేశ. అతః *కం బ్రహ్మ ఖం బ్రహ్మేతి సుఖవిశిష్టస్య ప్రకృతస్యైవ బ్రహ్మణోఽభిధానాదయమక్ష్యాధారః పరమాత్మా…………

ననుచ *కం బ్రహ్మ ఖం బ్రహ్మేతి పరం బ్రహ్మాభిహితమితి కథమవగమ్యతే-యస్యైవాక్ష్యాధారతయాఽభిధానం బ్రూషే. యావతా *కం బ్రహ్మ ఖం బ్రహ్మేతి ప్రసిద్ధాకాశలౌకికసుఖయోరేవ బ్రహ్మదృష్టిర్విధీయత ఇతి ప్రతిభాతి- *నామ బ్రహ్మ *మనో బ్రహ్మేత్యాదివచనసారూప్యాత్. తత్రాహ

౧౬॥ సూ. ॥ అత ఏవ చ స బ్రహ్మ ॥ యత ఏవ తత్ర యదేవ కం తదేవ ఖమితి సుఖవిశిష్టస్యాకాశస్యాభిధానం-అత ఏవ ఖశబ్దాభిధేయస్సః ఆకాశః పరం బ్రహ్మ.

రుక్తేః బ్రహ్మవిద్యాఽనుగుణఫలత్వం దర్శయతి (నాస్యేతి) (భుఞ్జామ ఇతి) *భుజ పాలనాభ్యవహారయోరితి ధాతోః *భుజోఽనవన ఇతి హ్యాత్మనేపదం- అతః పరస్మైపదత్వాదయం ధాతురవనార్థ ఇత్యర్థః. (పరిపాలయామ ఇతి) శ్రుతావుపశబ్దార్థః పరిశబ్దేనసూచితః. విఘ్ననివారణపర్యన్తః కించిత్కారో బ్రహ్మవిద్యాం ప్రత్యగ్నివిద్యాయా అఙ్గత్వనిర్వాహక ఇత్యభిప్రాయః. ఉక్తహేతుభిరేకప్రకరణత్వస్థితేఽపి బ్రహ్మణః పునరవక్తవ్యత్వము శఙ్కన చోదయతి (నన్వితి) స్థానగుణయోర్విధేయత్వే సతి హి తదర్థం పునర్బ్రహ్మణోఽభిధానం-తత్తు నాస్తి- పూర్వం తయోరాచార్యేణ వక్ష్యమాణత్వాకథనాత్ - అతస్థానాదిపరవాక్యం న పరమాత్మవిషయమిత్యన్యపరమిదం వాక్యమిత్యర్థః. పరిహరతి (తదభిధీయత ఇత్యాదినా) పరిపూర్ణోపదేశోఽనుపదేశో వా స్యాత్ - కథం వికలోపదేశ ఇత్యాశఙ్కాం చ పరిహరన్ స్థానగుణవిధ్యర్థతాముపపాదయతి (ఆచార్యస్త్విత్యాదినా) సాధిష్ఠశబ్దః సాధుతమత్వశబ్దేన వ్యాఖ్యాతః. సాధిష్ఠమితి భావప్రధానో నిర్దేశ ఇత్యర్థః. (గతిగ్రహణమితి) ఉపదేశ్యవిద్యాశేషమాచార్యో వక్తేతి *ఆచార్యస్తు తే గతిం వక్తేతి వదతామభిప్రాయ ఇత్యర్థః. తదేవోపపాదయతి (అత ఏవేతి) సూత్రార్థం నిగమయతి (అత ఇతి) అతః- ఉపకోసలవిషాదపరిహారస్యాపేక్షితత్వాత్, గురుముఖాత్ శ్రవణేన సాధుతమత్వాయ అపుష్కలముపదిష్టత్వాత్, చ గతిగ్రహణస్య ప్రదర్శనార్థత్వాదిత్యర్థః. ……………………

ఉత్తరసూత్రశఙ్కామాహ (ననుచేతి) యావతా- ప్రత్యుత. (వచనసారూప్యాదితి) *నామ బ్రహ్మ *మనో బ్రహ్మేత్యాదివత్ దృష్టివిశేషణస్య బ్రహ్మణః పశ్చాదుపాదానం విశేష్యస్య ప్రథమోపాదానం చ సారూప్యమభిప్రేతం. *ప్రాణం చ హాస్మై తదాకాశం చోచురితి ప్రాణాకాశశబ్దాభ్యాం నిగమితం- న తు బ్రహ్మశబ్దేన - తతోఽపి దృష్టివిధిరితి భావః - తస్యాప్యుత్తరత్ర పరిహరిష్యమాణత్వాత్.

౧౬॥ సూ. ॥ అత ఏవ చ స బ్రహ్మ ॥ అత ఏవేత్యేతద్వ్యాచష్టే (యత ఏవ తత్రేతి) నిగమనవాక్యస్థపుల్లిఙ్గాకాశశబ్దఘటకతచ్ఛబ్దస ఇతి నిర్దేశః. అతశ్శబ్దస్సుఖవిశిష్టాభిధానపరః. నన్వతశ్శబ్దః ప్రకృతవాచీ-*ప్రాణో బ్రహ్మ కం బ్రహ్మేతి వాక్యోదితస్య సుఖవిశిష్టస్య బ్రహ్మణః స్థానగుణవిధ్యర్థమభిధానం హి ప్రకృతం పూర్వసూత్రే-తదేవ సుఖవిశిష్టాభిధానమత్రాత ఇతి పరామృశ్యతే. తత్కథం యదేవ కం తదేవ ఖమితి సుఖవిశిష్టాభిధానమతశ్శబ్దార్థతయోచ్యతే. ఉచ్యతే-సామాన్యేన సుఖవిశిష్టాభిధానం హేతుతయాఽతశ్శబ్దేన పరామృశ్యతే- తత్ర సుఖవిశిష్టాభిధానవ్యక్తివిశేషవాక్యద్వయస్థావిహ సూత్రద్వయే పృథగ్వశాద్ధేతుభూతౌ-యథా *నాత్మా శ్రుతేః *జ్ఞోఽత ఏవేత్యత్ర శ్రుతిమాత్రస్యాతశ్శబ్దపరామృష్టత్వే పృథగ్వాక్యవ్యక్తివిశేషసిద్ధిః- తద్వదిహాపీతి. భాష్యే యదేవ కం తదేవ ఖమితి న వాక్యోపాదానం-అపి త్వర్థోపాదానం. *యద్వావ కం తదేవ ఖమితి హి వాక్యం. యదేవ కం తదేవ ఖమిత్యత్రాప్యన్యోన్యదృష్టివిధిశ్శఙ్క్యతాం-నాన్యోన్యవ్యవచ్ఛేదకత్వం- వ్యవచ్ఛేద[illegible]కథం ఖశబ్దాభిధేయస్యాకాశస్య పరబ్రహ్మత్వమితి

పతయ ఉక్తం భవతి—అగ్నిభిః ॥ ప్రాణో బ్రహ్మ కం బ్రహ్మ ఖం బ్రహ్మేత్యుక్తే ఉపకోసల ఉవాచ ॥ విజానామ్యహం యత్ప్రాణో బ్రహ్మ కం చ తు ఖం చ న విజానామీతి. అస్యాయమభిప్రాయః - న తావత్ప్రాణాదిప్రతీకోపాసనమగ్నిభిరభిహితం-జన్మజరామరణాదిభవభయభీతస్య ముముక్షోర్బ్రహ్మోపదేశాయ ప్రవృత్తత్వాత్. అతో బ్రహ్మైవోపాస్యముపదిష్టం. తత్ర ప్రసిద్ధైః ప్రాణాదిభిస్సమానాధికరణం బ్రహ్మ నిర్దిష్టం- తేషు చ ప్రాణవిశిష్టత్వం జగద్విధరణయోగేన వా ప్రాణశరీరతయా ప్రాణస్య నియన్తృత్వేన వా బ్రహ్మణ ఉపపద్యత ఇతి ॥ విజానామ్యహం యత్ప్రాణో బ్రహ్మేత్యుక్తవాన్. తథా సుఖాకాశయోరపి బ్రహ్మణశ్శరీరతయా తన్నియామ్యత్వేన విశేషణత్వం ఉతాన్యోన్యవ్యవచ్ఛేదకతయా నిరతిశయానన్దరూపబ్రహ్మస్వరూపసమర్పణపరత్వేన వా. తత్ర పృథగ్భూతయోశ్శరీరతయా విశేషణత్వే వైషయికసుఖభూతాకాశయోర్నియామకత్వం బ్రహ్మణస్స్యాదితి స్వరూపావగతిర్న స్యాత్ - అన్యోన్యవ్యవచ్ఛేదకత్వే ఽపరిచ్ఛిన్నానన్దైకస్వరూపత్వం బ్రహ్మణస్స్యాదిత్యన్యతరప్రకారం నిర్ద్ధారయిషయా ॥ కం చ తు ఖం చ న విజానామీత్యుక్తవాన్ ఉపకోసలస్యేమమాశయం జానన్తోఽగ్నయో ॥ యద్వావ కం తదేవ ఖం యదేవ ఖం తదేవ కమిత్యూచిరే- బ్రహ్మణస్సుఖరూపత్వమేవాపరిచ్ఛిన్నమిత్యర్థః అతః ప్రాణశరీరతయా ప్రాణవిశిష్టం యద్బ్రహ్మ- తదేవాపరిచ్ఛిన్నసుఖరూపం చేతి నిగమితం ॥ ప్రాణం చ హాస్మై తదాకాశం చోచురితి అతః ॥ కం బ్రహ్మ ఖం బ్రహ్మేత్యత్రాపరిచ్ఛిన్నసుఖం బ్రహ్మ ప్రతిపాదితమితి పరం బ్రహ్మైవ తత్ర ప్రకృతం- తదేవ చాక్ష్యాధారతయాభిధీయత ఇత్యక్ష్యాధారః పరమాత్మా

౧౭॥ సూ. ॥ శ్రుతోపనిషత్కగత్యభిధానాచ్చ ॥ పదాని ॥ శ్రుతోపనిషత్క-గతి-

క్తాద్వయం వ్యాదిని ధాయాహ (ఏతదుక్తమితి) (అగ్నిభిరిత్యాది) ॥ సృష్టివిధిత్వే ప్రాణో బ్రహ్మేత్యస్య జ్ఞాతత్వం ॥ కం చ తు ఖం చేత్యస్యాజ్ఞాతత్వం నోపపద్యతే దృష్టివిధిత్వే న సర్వస్య జ్ఞాతత్వాదితి భావః ॥ ప్రాణో బ్రహ్మేత్యస్య జ్ఞాతత్వే అన్యస్యాజ్ఞాతత్వే చ కో హేతురిత్యాకాంక్షాయాం ఆకాశస్య సుఖవిశిష్టత్వం చ కమిత్యపేక్షాయాం ॥ విజానామ్యహమితి వాక్యస్యాభిప్రాయం వివృణోతి (అస్యాయమి) (న తావదిత్యాది) ముముక్షోరుపదిష్టత్వాత్ ప్రతీకోపాసనస్య దాసః ముముక్షోః ప్రతీకోపాసనం న కర్తవ్యమితి జ్ఞానం పూర్వమేవ సంభవతి యథా ముముక్షోరుపాస్యం బ్రహ్మేతి జ్ఞానం సంభవతి తద్వత్ శరీరవాచిశబ్దస్య శరీరిపర్యన్తాభిధాయిత్వం చ దేవమనుష్యాదిశబ్దైరుపపన్నమేవ (తథేత్యాది) శరీరం చ నియామ్యమితి లోకసిద్ధత్వాత్ జ్ఞాతమేవ ॥ యదేవ ఖం ఆకాశ ఆనన్ద ఇత్యాది శ్రుతిషు బ్రహ్మశబ్దేన వినాప్యాకాశశబ్దస్య ఆనన్దవిశేషణత్వేన ప్రయోగదర్శనాత్ ... స్యాపి వినాపేక్షాపనేనైవానన్దవిశేషణత్వోపపత్తేః బ్రహ్మణో ఽపరిచ్ఛిన్నసుఖరూపత్వప్రతీతిసంభవాదేవం విచారోపపత్తిరితి భావః (ఉపకోసలస్యేత్యాది) ॥ యద్వావ కం తదేవ ఖం యదేవ ఖం తదేవ కమిత్యత్ర న దృష్టివిధిత్వం శఙ్కనీయం- తథా సతి ॥ కం చ తు ఖం చ న విజానామీత్యస్యోత్తరత్వాయోగాత్ న హ్యన్యత్ర దృష్టివిధ్యజ్ఞానస్య దృష్టివిధ్యన్తరముత్తరం భవతీత్యభిప్రాయః ఏవం ॥ కం చ తు ఖం చ న విజానామీత్యజ్ఞానవచనాన్ముముక్షోరుపదిష్టత్వాదర్థాన్తరాజ్ఞానం ప్రతి దృష్టివిధ్యన్తరస్యోత్తరత్వాయోగాచ్చ ॥ యద్వావ కమిత్యాదివాక్యస్య దృష్టివిధిపరత్వానుపపత్తేరన్యోన్యవ్యవచ్ఛేదపరత్వం స్థితం ॥ అన్యద్విద్యాత్మవిద్యా చేతి అగ్నీనాం వచనే పూర్వప్రకృతవిద్యాయాః ఆత్మవిద్యాత్వావగమాచ్చ బ్రహ్మణో దృష్టివిశేషణత్వశఙ్కా నిరస్తా తథా సత్యస్య వాక్యస్యార్థమాహ (బ్రహ్మణ ఇతి) నిగమనవాక్యస్యార్థమాహ (అత ఇతి) ఉక్తహేతుభిర్దృష్టివిధిత్వాయోగాత్, ॥ యద్వావ కమిత్యాదివాక్యైకం ఖమితి శబ్దయోరన్యోన్యవ్యవచ్ఛేదకత్వేనాపరిచ్ఛిన్నసుఖరూపబ్రహ్మపరత్వాదుపసంహారస్యోపక్రమానుగుణ్యస్య న్యాయ్యత్వాత్, ॥ ప్రాణం చేత్యుపసంహారవాక్యముపసంహారమిత్యర్థః ॥ ప్రాణం చేతి ॥ ప్రాణో బ్రహ్మేత్యుక్తార్థస్య నిగమనం ॥ తదాకాశం చేతి ॥ యద్వావ కమిత్యాదివాక్యార్థనిగమనం ॥ తదాకాశమిత్యత్ర ప్రకృతపరామర్శినా తచ్ఛబ్దేన సుఖరూపత్వమభిప్రేతం కఖయోరన్యోన్యవ్యవచ్ఛేద్యవ్యవచ్ఛేదకత్వే విశేషణయోరన్యోన్యవిశేషణవిశేష్యభావప్రసఙ్గ ఇతి చేత్-తత్ఃకిం నీలోత్పలాదౌ నీలత్వోత్పలత్వాదిధర్మాణామన్యోన్యవిశేషణవిశేష్యభావస్య ప్రామాణికత్వాత్తత్రానిష్టత్వం- అత్ర తు ప్రామాణికత్వాత్ నానిష్టత్వమితి భావః ॥ కం బ్రహ్మ ఖం బ్రహ్మేతి వాక్యప్రతిపాద్యం న సుఖవిశిష్టం బ్రహ్మేతి శఙ్కాపరిహారార్థం హి ॥ అత ఏవ చ స బ్రహ్మేతి సూత్రస్యోత్థానం-తస్యాశ్శఙ్కాయా అనేన పరిహృతత్వం దర్శయతి (అతః కం బ్రహ్మేతి) ॥ యద్వావ కమిత్యాదివాక్యస్యాపరిచ్ఛిన్నసుఖరూపబ్రహ్మపరత్వాన్నిగమనవాక్యస్యాపి తదనుగుణార్థత్వాత్, ॥ కం బ్రహ్మ ఖం బ్రహ్మేతి వాక్యపరం బ్రహ్మైవ ప్రకృతమిత్యర్థః తతః కిమక్షిపురుషస్య పరమాత్మత్వ ఇతి శఙ్కాయాం సూత్రార్థస్యాధికరణార్థోపపాదకత్వం దర్శయతి (తదేవ చేతి) అన్యథా వాక్యభేదశ్చ ప్రసజేత్ - సంభవత్యేకవాక్యత్వే వాక్యభేదో ఽనుపపన్న ఇతి భావః (ఇతీతి) ॥ కం బ్రహ్మేతి ప్రకృతస్యైవాక్ష్యాధారత్వప్రతిపాదనాదక్షిపురుషః పరమాత్మేత్యర్థః ....

౧౭॥ సూ. ॥ శ్రుతోపనిషత్కగత్యభిధానాచ్చ ॥ పదాని ॥ శ్రుతోపనిషత్కస్యేతి వ్యాఖ్యేయం పదం. సమస్తపదవ్యాఖ్యానార్థం

అధిగతపరమపురుషయాథాత్మ్యస్యానుసన్ధేయతయా శ్రుత్యన్తరప్రతిపాద్యమానా అర్చిరాదికా గతిః, తామపునరావృత్తిలక్షణపరమపురుషప్రాప్తికరీముపకోసలాయాక్షిపురుషం శ్రుతవతే * తేఽర్చిషమేవాభిసమ్భవన్త్యర్చిషోఽహరహ్న ఆపూర్యమాణపక్షమిత్యారభ్య * చన్ద్రమసో విద్యుతం తత్పురుషోఽమానవః స ఏనాన్ బ్రహ్మ గమయత్యేష దేవపథో బ్రహ్మపథ ఏతేన ప్రతిపద్యమానా ఇమం మానవమావర్తం నావర్తన్త ఇత్యాచార్యో వదతి- అతోఽప్యయమక్షిపురుషః పరమాత్మా. ....

౧౮॥ సూ. ॥ అనవస్థితేరసమ్భవాచ్చ నేతరః ॥ ప్రతిబిమ్బాదీనామక్షిణి నియమేనానవస్థానాత్, అమృతత్వాదీనాం చ నిరుపాధికానాం తేష్వసమ్భవాత్, న పరమాత్మన ఇతరః-ఛాయాదిః అక్షిపురుషో భవితుమర్హతి. ప్రతిబిమ్బస్య తావత్పురుషాన్తరసన్నిధానాయత్తత్వాన్న నియమేనావస్థానసమ్భవః. జీవస్యాపి సర్వేన్ద్రియవ్యాపారానుగుణత్వాయ సర్వేన్ద్రియకన్దభూతే స్థానవిశేషే వృత్తిరితి చక్షుషి నావస్థానమ్. దేవతాయాశ్చ *రశ్మిభిరేషోఽస్మిన్ ప్రతిష్ఠిత ఇతి రశ్మిద్వారేణావస్థానవచనాత్, స్థానాన్తరావస్థితస్యాపీన్ద్రియాధిష్ఠానోపపత్తేః, న చక్షుష్యవస్థానమ్. సర్వేషామేవైషాం నిరుపాధికామృతత్వాదయో న సమ్భవన్త్యేవ. తస్మాదక్షిపురుషః పరమాత్మా.

వ్యస్య నిర్దిష్టం. ఉపనిషత్సు ప్రతీకోపాసనానామర్చిరాదిగతిరహితానామపి విద్యమానత్వాత్తద్వ్యావృత్త్యర్థం వ్యాచష్టే (అధిగతేతి) పరమపురుషశబ్దేన *తం త్వౌపనిషదం పురుషం పృచ్ఛామీతి శ్రుతిస్మారితా. ఉపాసనఫలమర్చిరాదిగతిః-న తు శ్రవణఫలం-తదర్థం* శ్రుతోపనిషత్కగతీత్యుక్తమిత్యత్రాహ (అనుసన్ధేయతయేతి) తృతీయే శ్రుతబ్రహ్మణ ఇతి వక్తవ్యే కిమితి సాధారణాధికాక్షరశ్రుతోపనిషత్కపదోపాదానమిత్యత్రాహ (శ్రుత్యన్తరప్రతిపాద్యమానేతి) ఛాన్దోగ్య ఏవ ప్రదేశాన్తరే *తద్య ఇత్థం విదుర్యే చేమేఽరణ్యే శ్రద్ధా తప ఇత్యుపాసతే తేఽర్చిషమభిసమ్భవన్తీత్యాదిః-వాజసనేయకే *య ఏవమేతద్విదుర్యే చామీ అరణ్యే శ్రద్ధాం సత్యముపాసతే తేఽర్చిషమేవాభిసమ్భవన్తీత్యాదిః-కౌషీతకీనాం పర్యఙ్కవిద్యాయాం *సోఽగ్నిలోకమాగచ్ఛతీత్యాదిః-తాభిః ప్రతిపాద్యమానేత్యర్థః. గతిచిన్తనస్య బ్రహ్మవిద్యాఙ్గత్వజ్ఞాపకశ్రుత్యన్తరజ్ఞాపనార్థం శ్రుతోపనిషత్కవ్యపదేశ ఇత్యపి ప్రాయః. అక్షిపురుషస్య బ్రహ్మత్వే తత్ప్రాప్తిరనయవిరోధ ఇత్యభిప్రాయేణాహ (అపునరావృత్తీతి)* అర్చిషమేవేత్యతః పూర్వం *అథ యదు చైవాస్మిన్ శవ్యం కుర్వన్తి యదు చ నేతి వాక్యం- తత్రాస్మిన్నిత్యేకవచనం జాత్యభిప్రాయం-* తేఽర్చిషమితి బహువచనానురోధాత్. పఞ్చాగ్నివిద్యోక్తా గతిరిహానూదితా అపునరావృత్తివిధానార్థం. ...

౧౮॥ సూ. ॥ అనవస్థితేరసమ్భవాచ్చ నేతరః ॥ అనవస్థితేరితి పదం వ్యాచష్టే (ప్రతిబిమ్బాదీనామితి) అసమ్భవాదితి పదం వ్యాచష్టే (అమృతత్వాదీనామితి)* అసమ్భవాదిత్యనేన *అన్తర ఉపపత్తేరితి సూత్రార్థస్య వ్యతిరేక ఉక్తః-* అనవస్థితేరిత్యనేన *స్థానాదివ్యపదేశాచ్చేతి సూత్రార్థస్య వ్యతిరేకో దర్శితః. ఇతరసూత్రోక్తహేతూనాం వ్యతిరేకోపపాదనానపేక్షత్వాద్వ్యతిరేకశ్చార్థసిద్ధ ఇతి వా వ్యతిరేకో న ప్రదర్శితః. అనవస్థానాసమ్భవౌ ప్రతిబిమ్బాదిషు దర్శయతి (ప్రతిబిమ్బస్యేత్యాదినా) (సర్వేన్ద్రియకన్దభూతే స్థానవిశేష ఇతి) హృదీత్యర్థః. *శతం చైకా చ హృదయస్య నాడ్యః *సన్తతం సిరాభిస్తు ఇత్యుక్తప్రకారేణ హృదయసమ్బన్ధనాడీసమ్బద్ధానీన్ద్రియాణీత్యర్థః. ఏవంవిధే హృది జీవస్యావస్థానం *హృద్యయమాత్మేతి శ్రుతేరవగమ్యతే. నను* నేత్రస్థం జాగ్రతం విద్యాత్ కణ్ఠే స్వప్నం వినిర్దిశేత్ । సుషుప్తం హృదయస్థం తు తురీయం మూర్ధ్ని సంస్థితమితి శ్రుత్యా జీవస్య జాగరావస్థాయాం నేత్రస్థితిరుచ్యతే- న చేయం శ్రుతిః పరమాత్మవిషయా- తస్య జాగరస్వప్నసుషుప్త్యసమ్భవాత్. ఉచ్యతే- నేత్రశబ్దః సర్వేన్ద్రియప్రదర్శనార్థః- జాగ్రతమిత్యుక్తత్వాత్, తదానీం సర్వేన్ద్రియవ్యాపారదర్శనాత్, అణుపరిమాణస్య జీవస్య నేత్రమాత్రవర్తిత్వే సకలశరీరవ్యాప్తిజ్ఞానానుపపత్తేః, తత్ర చ స్థితత్వం నామ అధిష్ఠాతృత్వమాత్రముపసంగ్రాహ్యం- అధిష్ఠానస్యాపి స్థానత్వసమ్భూతత్వాత్. అణోస్తస్య యుగపదేవ తత్తదిన్ద్రియాధిష్ఠానానుపపత్తౌ తత్తదిన్ద్రియతో వాగమనాదానోచితపాదపాణ్యాద్యధిష్ఠానానుపపత్త్యా సర్వేన్ద్రియకన్దభూతే హృది స్థితస్య ధర్మభూతజ్ఞానప్రసరణద్వారేణాధిష్ఠాతృత్వమితి* నేత్రస్థం జాగ్రతం విద్యాదితి శ్రుతేరర్థ ఇత్యభిప్రాయేణ సర్వేన్ద్రియకన్దభూత ఇత్యుక్తమ్. కణ్ఠే స్వప్నమితి కణ్ఠశబ్దశ్చ కణ్ఠసమీపవర్తినాడీవిశేషపరః- *ఆసు తదా నాడీషు సుప్తో భవతీతి నాడీనాం స్వప్నస్థానత్వశ్రుత్యవిరోధాత్. ఇయం చ శ్రుతిః స్వప్నవిషయా- *యదా సుప్తః స్వప్నం న కఞ్చన పశ్యతి అథాస్మిన్ప్రాణ ఏవైకధా భవతీత్యనన్తరవాక్యస్య సుషుప్తిస్థానపరత్వాత్. హృదయస్థమితి హృదయశబ్దో హృద్గతపరమాత్మపరః *సతా సోమ్య తదా సమ్పన్నో భవతీతి పరమాత్మనః సుషుప్తిస్థానత్వావగమాత్. తత్ర చ సచ్ఛబ్దో హృదయస్థపరమాత్మపరః- *అథ ప్రత్యవసృప్య పురీతతి శేత ఇతి సుషుప్తౌ హృదయాగమశ్రవణాత్. తురీయశబ్ద ఉత్క్రాన్త్యవస్థజీవపరః- *తాసాం మూర్ధానమభినిఃసృతైకా । తయోర్ధ్వమాయన్నమృతత్వమేతీతి చరమశరీరోత్క్రాన్తావేవ మూర్ధసమ్బన్ధశ్రవణాదవస్థాన్తరే తచ్ఛ్రవణాభావాచ్చ అతో జీవస్య చక్షుష్యనవస్థితిరుపపద్యతే. (రశ్మిద్వారేణేతి) ఖట్వాదిద్వారకప్రసాదకయనవ రశ్మిద్వారకం చక్షుష్యవస్థానమిత్యర్థః. చక్షుష్యవస్థానం నామ చక్షుస్సమ్బన్ధిత్వం. యద్వా- యథా విద్యానిష్ఠ ఇత్యుక్తైర్వశీకార ఉక్తస్స్యాత్- తథా చక్షుష్యవస్థానమపి తద్వశీకరణం-తన్నియమనం. తచ్చ సద్వారకం- అతో నావస్థితిరిత్యర్థః. అసమ్భవమాహ (సర్వేషామితి) జీవానాం పరమాత్మోపాసనేనాభయత్వామృతత్వాదయో భవన్తీతి తద్వ్యావృత్త్యర్థం నిరుపాధికా ఇత్యుక్తమ్. అధికరణార్థం నిగమయతి (తస్మాదితి)* అన్తర ఇతి సూత్రే స్వశాస్త్రోక్తహేతురుక్తః. శ్రుత్య

*స్థానాదివ్యపదేశాచ్చేత్యత్ర *యశ్చక్షుషి తిష్ఠన్నిత్యాదినా ప్రతిపాద్యమానం చక్షుషి స్థితినియమనాదికం పరమాత్మన ఏవేతి సిద్ధం కృత్వాఽక్షిపురుషస్య పరమాత్మత్వం సాధితం - ఇదానీం తదేవ సమర్థ్యతే.

౧౯॥ సూ. అన్తర్యామ్యధిదైవాధిలోకాదిషు తద్ధర్మవ్యపదేశాత్ ॥ ౧।౨।౧౯ ॥

న్తరప్రదర్శనముఖేన స్వవాక్యస్థశఙ్కాపరిహారపరం ద్వితీయసూత్రం. స్వవాక్యస్థశఙ్కాయాం పరిహృతాయాం ప్రాకరణికపూర్వవాక్యైకపరమాత్మపరత్వోపపాదకం తృతీయం. పూర్వవాక్యస్య బ్రహ్మపరత్వోపపాదకం చతుర్థం. తత్పాశ్చాత్యవాక్యైకసాధ్యోపపాదకం పఞ్చమం. షష్ఠం తు సాధ్యసిద్ధిహేతుపూర్వసూత్రద్వయోక్తహేతువ్యతిరేకప్రదర్శకమితి సూత్రసఙ్గతిః. ....

యాదవప్రకాశీయే తు * అన్తర ఉపపత్తేరిత్యాది సూత్రత్రయం ఛాయాపురుషవ్యుదాసపరం యోజితం. తతోపి ప్రతిబిమ్బస్య జీవస్య చ వ్యుదాసపరత్వం యుక్తం - అమృతత్వాభయత్వాదీనాం సర్వథా వ్యావర్తనక్షమత్వాత్ తథాఽభ్యుపగమాచ్చ. * అత ఏవ చ స బ్రహ్మేతి సూత్రస్య చ వైయర్థ్యం ప్రసజేత్ - అత ఏవ - ఛాయానిరాకరణహేతుభిరేవ జీవోపి నిరాకృత ఇతి [illegible]జితం. పూర్వోక్తహేతుభిర్జీవవ్యావర్తనసంస్థానాః - నవా. న చేత్తర్హ్యేవాక్షిపురుషస్య పరమాత్మత్వసాధనమనుపపన్నం. తద్వ్యుదాససమర్థ్యాత్ - తద్ద్వారా పాదానాదేవ జీవవ్యావృత్తిః సిద్ధ్యతీతి తదనువాదేన పరమాత్మత్వసాధనాయ సూత్రాన్తరప్రణయనవైయర్థ్యమేవ స్యాత్. * ప్రాణో బ్రహ్మేత్యాది వాక్యస్య [illegible] పరత్వవ్యుదాసేన సుఖవిశిష్టబ్రహ్మపరత్వసమర్థనం చాపేక్షితం. అపేక్షితవిధేరనపేక్షితవిధానం చ దుర్బలం. కించ - యథేష్టవ్యధికరణాదిషు * నాత్మాశ్రుతేరితి * ఆనన్దమయ ఇతి * అన్తరితి చ పరమాత్మత్వం సాధ్యం ప్రతిజ్ఞాయతే - తథా తచ్ఛేషభూతవ్యతిరేకప్రతిజ్ఞానం క్వచిత్క్రియతే - యథా * నానుమానమితి. అవాన్తరశఙ్కావిశేషపరిహారః క్వచిత్ ప్రతిజ్ఞాయతే - యథా * వికారశబ్దాన్నేతి చేన్నేతి. అతోస్మిన్నధికరణే * అన్తర ఉపపత్తేరితి సూత్ర ఏవ పరమాత్మత్వసాధ్యప్రతిజ్ఞా - యథా * అన్తస్తద్ధర్మోపదేశాత్ * ఆకాశస్తల్లిఙ్గాత్ * ప్రాణస్తథానుగమాదిత్యాదిష్వాదిత్యాన్తర్వర్త్యాకాశప్రాణాదీనుద్దిశ్య పరమాత్మత్వం ప్రతిజ్ఞాతం - ఏవమన్తరశబ్దనిర్దిష్టముద్దిశ్య పరమాత్మత్వం ప్రతిజ్ఞాతమితి హి స్వరసతః ప్రతీయతే. అతో బ్రహ్మణః ప్రతిపాద్యత్వం న పునః ప్రతిజ్ఞాతవ్యం. ఇహ చ పరమాత్మత్వసాధ్యోపపాదకతయోదాహృతస్య పూర్వవాక్యస్య పరమాత్మపరత్వ[illegible] తత్పరిహారాయ పూర్వవాక్యప్రతిపాద్యస్య పరత్వం ప్రతిజ్ఞాయత ఇతి చేద్వ్యర్థం - ప్రయోజనవత్త్వాత్. తదభావాత్ పునః ప్రతిజ్ఞానం తన్నిష్ఫలం. * అన్తర ఇత్యాత్మమాత్రం ప్రతిజ్ఞాతం - న పరమాత్మేతి చేత్ - తథాప్యేతత్సూత్రశైలీవిరుద్ధత్వాత్, అమృతత్వాదిధర్మాణాం జీవవ్యావర్తనక్షమత్వాచ్చానుపపన్నం. సుఖవిశిష్టస్యైవ ప్రత్యభిజ్ఞానానుపపత్తిపరిహారపరం * అత ఏవ చేతి సూత్రమితి చేన్న - * సుఖవిశిష్టాభిధానాదేవ చేతి సూత్రే హ్యేవ పూర్వత్ర చాత్ర చ బ్రహ్మసంశబ్దనాదీనాం తత్ప్రత్యభిజ్ఞోపపత్తీనాం వివక్షితత్వాత్. న హి న్యాయనిరపేక్షనాత్మకం సూత్రం ప్రతిజ్ఞామాత్రపరం. ఛాయాపురుషనిరాకరణహేతుతయోక్తానామమృతత్వాభయత్వాదీనాం అక్షిపురుషే సుఖవిశిష్టబ్రహ్మప్రత్యభిజ్ఞోపపాదకత్వాయోగాత్ ప్రత్యభిజ్ఞానుపపత్తిపరిహారపరత్వమయుక్తం. ప్రత్యభిజ్ఞోపపాదనప్రకారశ్చానుపపన్నః. పూర్వవాక్యే * ప్రాణో బ్రహ్మ కం బ్రహ్మ ఖం బ్రహ్మేతి ప్రాణస్య సుఖవిశిష్టాకాశస్య చోక్తత్వాత్ శ్రుత్యన్తరే దక్షిణవామయోరక్ష్ణోరిన్ద్రశబ్దవాచ్యస్య ప్రాణస్య తత్స్థత్వావగమాత్ వాక్య[illegible]పరమాకాశపఙ్క్తిశిరః ప్రాణో యమక్షిపురుషః పూర్వవాక్యోక్తః ప్రత్యభిజ్ఞాయత ఇతి హ్యుక్తం. వాఙ్మయ[illegible] ప్రాణస్య [illegible] శ్రుతివ్యాకోపస్య [illegible]అధికరణే [illegible]తతయాఽస్యార్థస్యానుపపన్నత్వం స్ఫుటం. కించ - ఇయం తావత్ సూత్రకారశైలీ - [illegible] ఏకస్మిన్నేవ సూత్రే పరమసాధ్యం ప్రతిజ్ఞాయతే. * స్థానాదివ్యపదేశాచ్చేతీదమపి * య ఏషోన్తరక్షిణి పురుషో దృశ్యత ఇతి శ్రుతౌ చక్షుర్వ్యవస్థాన[illegible] దృశ్యమానస్య వ్యపదేశాత్ పరమాత్మత్వసాధకమితి వ్యాఖ్యాతం - తతోప్యన్తర్యామిబ్రాహ్మణవిషయతయా వ్యాఖ్యానం యుక్తం - ఉపజీవకవాక్యాదప్యుపజీవ్యవాక్యప్రాబల్యాత్. * య ఏషోన్తరక్షిణీతి వాక్యం హ్యన్తరాదిత్యవిద్యాతుల్యయోగక్షేమం - తత్ర చ దేహవిశేషయోగాధీనజీవత్వశఙ్కా నిరస్తా. అతస్తత్రాపి ప్రసిద్ధవన్నిర్దేశదృశ్యత్వవ్యపదేశాభ్యాం జీవవిషయత్వశఙ్కితే అన్తర్యామిబ్రాహ్మణాదికమేవ శరణం. అత ఏవ హ్యాదిత్యాన్తర్వర్తినో జీవాదన్యత్వసిద్ధయే * భేదవ్యపదేశాచ్చాన్య ఇతి సూత్రం తద్విషయం ప్రణీతం - తత్ర చ నియన్తృత్వాదిభిః పరమాత్మత్వం స్ఫుటం. అత ఉపజీవ్యవాక్యవిషయతయా వ్యాఖ్యానం యుక్తం. అనన్తరాధికరణే అన్తర్యామిణః పరమాత్మత్వసాధనం చాస్య సూత్రస్యాన్తర్యామిబ్రాహ్మణవిషయతాం ద్యోతయతి - ప్రయుక్తి[illegible]శఙ్కాపరిహారో హి యాస్కీకశైలీ. న చ వాచ్యం త్వదుదాహృతవాక్యముపపాద్యత్వాద్దుర్బలమితి. తస్య వాక్యాన్తరోపజీవ్యత్వాభావాత్ - తత్త్వేప్యనుగ్రాహకన్యాయసూత్రాపేక్షం. అతో న్యాయానుగృహీతవాక్యాన్తరసాపేక్షవాక్యవిషయత్వాద్వాక్యాన్తరనిరపేక్షవాక్యవిషయత్వం వరం. * శ్రుతోపనిషత్కగత్యభిధానాచ్చేతి సూత్రే అక్షిపురుషవిద్యాయాం గతిచిన్తనానువాదేన తదఙ్గత్వముచ్యత ఇత్యుక్తం. తదప్యయుక్తం - అక్షిపురుషస్య పరమాత్మత్వనిర్ణయాత్, పరమాత్మోపాసనస్యానుష్ఠేయాన్తరం ప్రత్యఙ్గత్వాయోగాత్, గతిచిన్తనస్య సర్వపరవిద్యాఙ్గత్వాచ్చ. గత్యనువాదస్య ప్రయోజనం త్వపునరావృత్తివిధానమిత్యుక్తం - న త్వఙ్గాన్తరవిధానం. అతో యథోక్తార్థపరాణ్యేవ సూత్రాణి. అన్తరాధికరణం సమాప్తమ్. ....

ఉత్తరాధికరణసఙ్గతిమాహ (స్థానాదీతి)

౧౯॥ సూ. అన్తర్యామ్యధిదైవాధిలోకాదిషు తద్ధర్మవ్యపదేశాత్ ॥ ౧।౨।౧౯ ॥ విషయం శోధయతి (కాణ్వా ఇత్యాదినా) వేదయజ్ఞ

కాణ్వా మాధ్యన్దినాశ్చ వాజసనేయినస్సమామనన్తి *యః పృథివ్యాం తిష్ఠన్ పృథివ్యా అన్తరో యం పృథివీ న వేద యస్య పృథివీ శరీరం యః పృథివీమన్తరో యమయత్యేష త ఆత్మాన్తర్యామ్యమృత ఇతి. ఏవమప్స్వగ్న్యన్తరిక్షవాయ్వాదిత్యదిక్చన్ద్రతారకాకాశతమస్తేజస్సు సర్వేషు భూతేషు ప్రాణవాక్చక్షుశ్శ్రోత్రమనస్త్వగ్విజ్ఞానరేతస్స్వాత్మనీత్యేషు చ తిష్ఠన్తం తత్తదన్తరభూతం తత్తదవేద్యం తత్తచ్ఛరీరకం తత్తద్యమయన్తం కంచిన్నిర్దిశ్య *ఏష త ఆత్మాన్తర్యామ్యమృత ఇత్యుపదిశ్యతే. మాధ్యన్దినపాఠే తు *యస్సర్వేషు లోకేషు తిష్ఠన్ *యస్సర్వేషు వేదేషు *యస్సర్వేషు యజ్ఞేష్వితి చ పర్యాయాః, *యో విజ్ఞానే తిష్ఠన్నిత్యస్య పర్యాయస్య స్థానే *య ఆత్మని తిష్ఠన్నితి పర్యాయః, *స త ఆత్మాన్తర్యామ్యమృత ఇతి, చ విశేషః. తత్ర సంశయ్యతే కిమయమన్తర్యామీ ప్రత్యగాత్మా- ఉత పరమాత్మేతి. కిం యుక్తం. ప్రత్యగాత్మేతి. కుతః. వాక్యశేషే *ద్రష్టా శ్రోతేతి కరణాయత్తజ్ఞానతాశ్రుతేః. ఏవం ద్రష్టురేవాన్తర్యామిత్వోపదేశాత్, *నాన్యోతోఽస్తి ద్రష్టేతి ద్రష్ట్రన్తరనిషేధాచ్చేతి......

ఏవం ప్రాప్తేఽభిధీయతే. (అన్తర్యామ్యధిదైవాధిలోకాదిషు తద్ధర్మవ్యపదేశాత్) అధిదైవాధిలోకాదిపదచిహ్నితేషు వాక్యేషు శ్రూయమాణోఽన్తర్యామ్యపహతపాప్మా పరమాత్మా నారాయణః. కాణ్వపాఠసిద్ధేభ్యోఽధిదైవాదిమద్భ్యో వాక్యేభ్యోఽధికాన్యధిలోకాదిషు స్థితివాక్యాని మాధ్యన్దినపాఠే సన్తీతి జ్ఞాపనార్థమధిదైవాధిలోకాదిష్విత్యుభయోరుపాదానం. తదేవముభయేష్వపి వాక్యేష్వన్తర్యామీ పరమాత్మేత్యర్థః. కుతః. (తద్ధర్మవ్యపదేశాత్) పరమాత్మధర్మో హ్యయం - యదేక ఏవ సన్ సర్వలోకసర్వభూతసర్వదేవాదీన్నియమయతీతి. తథా హ్యుద్దాలకప్రశ్నః *య ఇమం చ లోకం పరం చ లోకం సర్వాణి చ భూతాని యోఽన్తరో యమయతీత్యుపక్రమ్య *తమన్తర్యామిణం బ్రూహీతి- తస్య చోత్తరం *యః పృథివ్యాం తిష్ఠన్నిత్యారభ్యోక్తం.

శబ్దాత్ తదభిమానిదేవతావిశేషపరా- గుణక్రియాదేరద్రవ్యతయా శరీరత్వాయోగాత్. అద్రవ్యస్యాపి శరీరత్వమనేనైవ ప్రయోగేణ కల్ప్యతామితి చేన్న- అనన్యథాసిద్ధస్యైవ ప్రయోగస్య కల్పకత్వాత్ అభిమానిదేవతాపరత్వేనాపి ద్రవ్యపరత్వమేవోచితమితి. సంశయమాహ (తత్రేతి) ప్రత్యగాత్మశబ్ద ఐశ్వర్యయోగవిశేషనిమిత్తప్రకర్షాదుత్కృష్టజీవపరః- సమస్తచేతనాచేతనాన్తర్యామిత్వేన శ్రూయమాణస్యాపి కథం జీవత్వశఙ్కోత్థానం. ఉచ్యతే- *ద్రష్టా శ్రోతేత్యాదిశబ్దైః కరణాయత్తజ్ఞానవత్తాప్రతీతిబలాదమృతత్వాదిలిఙ్గానాం *ఆత్మని తిష్ఠన్నిత్యాదివ్యతిరేకనిర్దేశస్య నియమనస్య చాముఖ్యత్వశఙ్కయాఽధికరణోత్థానమితి. కిమన్తర్యామీ జీవః- ఉత పరమాత్మేతి ప్రథమవిచారః. తదర్థం *ఆత్మని తిష్ఠన్నిత్యాదికం కిం ముఖ్యం- ఉతాముఖ్యం. తదర్థం ద్రష్టృత్వం కిం జీవస్యైవ- ఉతాన్తర్యామిణోఽపి సంభవతి. తదర్థం *ద్రష్టా శ్రోతేతి కిం కరణాయత్తజ్ఞానత్వముచ్యతే- ఉత రూపాదిసాక్షాత్కార ఇతి. తదర్థం రూపాదిసాక్షాత్కర్తా చేత్ ద్రష్ట్రన్తరనిషేధః కిం నోపపద్యతే- ఉతోపపద్యత ఇతి విచారః. నోపపద్యత ఇతి పూర్వపక్షః. ఉపపద్యత ఇతి సిద్ధాన్తః. యదా నిషేధోఽనుపపన్నః- తదా ద్రష్టృత్వాదికం కరణాయత్తజ్ఞానవత్త్వమితి తస్య జీవాత్మన్యేవ సంభవాదాత్మని స్థిత్యాదికమముఖ్యమిత్యన్తర్యామీ జీవస్స్యాత్. యదా నిషేధ ఉపపన్నః- తదా రూపాదిసాక్షాత్కారరూపద్రష్టృత్వాదేః పరమాత్మని సమ్భవేనాత్మని స్థిత్యాదీనాం ముఖ్యతయా నేయత్వాదన్తర్యామీ పరమాత్మేతి ఫలితం స్యాత్. (కుత ఇతి) ప్రత్యగాత్మనోఽప్యన్తర్యామిత్వేన శ్రుతస్య కథం ప్రత్యగాత్మత్వమితి భావః. తత్ర జీవత్వే హేతుమాహ (వాక్యశేష ఇత్యాదినా) జ్ఞానస్య కరణాధీనతోక్త్యా నియమనస్య చ కరణాధీనత్వమర్థసిద్ధం - పరప్రేరణరూపస్య సంకల్పస్య మనఃకరణకత్వదర్శనాత్. కరణాయత్తం జ్ఞానమస్తు- తతః కిమన్తర్యామిణో జీవత్వస్యేత్యత ఆహ (ఏవం ద్రష్టురేవేతి) త్వన్మతే రూపాదిసాక్షాత్కార ఏవ ద్రష్టృశబ్దప్రవృత్తినిమిత్తమస్తు- న కరణాయత్తం జ్ఞానమిత్యత్రాహ (నాన్యోతోఽస్తీతి) రూపాదిసాక్షాత్కారస్య జీవపరయోస్సాధారణత్వాత్ స న నిషేద్ధుం శక్యతే- కరణాయత్తజ్ఞానవత్త్వం తు జీవస్యైవేతి తదన్యస్య నిషేద్ధుం శక్యత్వమిత్యర్థః. ప్రతిపర్యాయం యచ్ఛబ్దావృత్త్యా చాన్తర్యామిబహుత్వమవగమ్యతే. *ఆత్మని తిష్ఠన్నితి వ్యపదేశః స్వే మహిమ్ని స్థిత ఇతివత్ భవతి. తదన్తరత్వం తన్నియన్తృత్వం చ *ఆత్మేశ్వరమితివద్వ్యాపకనియామకవస్త్వన్తరాభావాభిప్రాయేణోచ్యతే. *యమాత్మా న వేదేతి సంసృష్టేన నిష్కృష్టస్వరూపాజ్ఞానముచ్యత ఇతి నేయం. యత్తు జీవవిశేషాణాం ప్రత్యన్తర్యామిత్వం తత్తదవేద్యత్వాదికం- తదష్టమూర్త్యాదేరివ తత్తద్గణాధ్యక్షాణాం జీవానాం తత్తన్నియన్తృత్వేన సంభవతి. యద్వా- ఆదిత్యచన్ద్రశబ్దౌ మణ్డలపరౌ- సర్వేషు దేవేష్విత్యాదిశబ్దాశ్చ శరీరమాత్రపరాః. *స త ఆత్మేతి నిర్దేశః శిలాపుత్రస్య శరీరమితివత్ స్యాత్ - స ఇతి పదం జాత్యభిప్రాయం- తజ్జాతీయస్త్వమిత్యర్థః. "ఉపక్రమే చ *య ఇమం చ లోకం పరం చ లోకమిత్యత్ర యచ్ఛబ్దో జాత్యభిప్రాయ ఇతి భావః.......................................

(ఏవం ప్రాప్త ఇతి) సూత్రే అధిదైవాధిలోకాదిపదచిహ్నితేషు వాక్యేష్విత్యనేన సర్వసూత్రేషు తత్తత్పదచిహ్నితవాక్యప్రతిపాద్యత్వం వివక్షితమితి గమ్యతే. అధిదైవాధిలోకపదద్వయోపాదానస్య ప్రయోజనమాహ (కాణ్వేతి) తతః కిమిత్యత్రాహ (తదేవమితి) మాధ్యన్దినపాఠే అధిలోకాద్యధికపర్యాయశ్రవణేన కాణ్వమాధ్యన్దినయోర్విషయభేదశఙ్కాయాముభయసాధారణబహుపర్యాయప్రదర్శనార్థం నాధిదైవశబ్దేనోభయత్రైకవిషయత్వప్రత్యభిజ్ఞానార్థం, న్యూనపర్యాయే పాఠే అనుషక్తమన్యతో గ్రాహ్యమితి న్యాయేనాధికపర్యాయపాఠార్థవిశేషజ్ఞాపనార్థం, చోభయపదోపాదానమిత్యర్థః. ఏకస్యైవ సతస్సర్వనియమనం కథమవగతమిత్యత్రాహ (తథా హీతి) యః పృథివ్యామిత్యాదికం తస్య ప్రశ్నస్యోత్తరమస్తు- తతః కిమిత్య

తదేతత్సర్వాఁల్లోకాంత్సర్వాణి చ భూతాని సర్వాన్ దేవాం సర్వాన్ వేదాంత్సర్వాంశ్చ యజ్ఞానన్తః ప్రవిశ్య సర్వప్రకారనియమనం, సర్వశరీరతయా సర్వస్యాత్మత్వం, చ సర్వజ్ఞాత్సత్యసఙ్కల్పాత్పురుషోత్తమాదన్యస్య న సమ్భవతి. తథాహి-*అన్తఃప్రవిష్టశ్శాస్తా జనానాం సర్వాత్మా *తత్సృష్ట్వా తదేవానుప్రావిశత్ తదనుప్రవిశ్య సచ్చ త్యచ్చాభవదిత్యాదీన్యుపనిషద్వాక్యాని పరమాత్మన ఏవ సర్వస్య ప్రశాసితృత్వం సర్వస్యాత్మత్వమిత్యాదీని వదన్తి - తథా సుబాలోపనిషది *నైవేహ కిఞ్చనాగ్ర ఆసీదమూలమనాధారమిమాః ప్రజాః ప్రజాయన్తే దివ్యో దేవ ఏకో నారాయణః చక్షుశ్చ ద్రష్టవ్యం చ నారాయణః శ్రోత్రం చ శ్రోతవ్యం చ నారాయణ ఇత్యారభ్య * అన్తశ్శరీరే నిహితో గుహాయామజ ఏకో నిత్యః యస్య పృథివీ శరీరం యః పృథివీమన్తరే సఞ్చరన్ యం పృథివీ న వేద యస్యాపశ్శరీరమిత్యాది*యస్య మృత్యుశ్శరీరం యో మృత్యుమన్తరే సఞ్చరన్ యం మృత్యుర్న వేద ఏష సర్వభూతాన్తరాత్మాపహతపాప్మా దివ్యో దేవ ఏకో నారాయణ ఇతి పరస్యైవ బ్రహ్మణస్సర్వాత్మత్వం సర్వశరీరత్వం సర్వస్య నియన్తృత్వం చ ప్రతిపాద్యతే. స్వాభావికం చామృతత్వం పరమాత్మన ఏవ ధర్మః. న చ పరస్యాత్మనః కరణాయత్తం ద్రష్టృత్వాదికం-అపితు స్వభావత ఏవ - సర్వజ్ఞత్వాత్సత్యసఙ్కల్పత్వాచ్చ స్వత ఏవ. తథా చ శ్రుతిః *పశ్యత్యచక్షుస్స శృణోత్యకర్ణః అపాణిపాదో జవనో గ్రహీతేతి. న చ దర్శనశ్రవణాదిశబ్దాశ్చక్షురాదికరణజన్యజ్ఞానస్య వాచకాః- అపితు రూపాదిసాక్షాత్కారస్య.

త్రాహ (తదేతదితి) నియామ్యాపేక్షానేమోఘసంకల్పత్వే చ సర్వనియమనాయోగాత్ సర్వజ్ఞాత్సత్యసంకల్పాదిత్యుక్తం. సుబాలోపనిషది సమానప్రకరణే *పురుష ఏవేదం సర్వమిత్యుక్తత్వాదాహ (పురుషోత్తమాదితి) పురుషోత్తమస్యైవ సర్వనియమనాదిసంభవే శ్రుత్యన్తరాణి దర్శయతి (తథాహీతి) (పరమాత్మన ఏవేతి) అత్ర సర్వనియన్తృత్వాదితరేషాం నియామ్యకోటినివేశాత్తస్యైవేత్యవధారణం ఫలితమితి భావః. ఏతత్ద్వశాద్యాయ సమానప్రకరణోక్తిం దర్శయతి (తథా సుబాలోపనిషదీతి) సూత్రవివక్షితం హేత్వన్తరం చాహ (స్వాభావికం చేతి) పూర్వపక్షయుక్తిం పరిజిహీర్షన్ దర్శనశ్రవణాదిశబ్దానాం కరణాయత్తజ్ఞానవాచిత్వం కిమర్థం - ఉత శాబ్దమితి వికల్ప్య ప్రథమం ప్రతివదతి (న చ పరస్యేతి) *అదృష్టో ద్రష్టా శ్రుతః శ్రోతా అమతో మన్తా అవిజ్ఞాతో విజ్ఞాతేతి వాక్యే ఆత్మసాక్షాత్కారతదుపాయభూతశ్రవణమనననిదిధ్యాసనకర్తృత్వం హి ప్రతీయతే - న తు రూపాదిసాక్షాత్కార ఇతి శఙ్కాం పరిహర్తుం పరస్యాత్మన ఇత్యుక్తం. అత్రాయమభిప్రాయః- శ్రుత్యన్తరేషు *న దృష్టేర్ద్రష్టారం పశ్యేః న శ్రుతేః శ్రోతారం శృణుయాః న మతేర్మన్తారం మన్వీథాః న విజ్ఞాతేర్విజ్ఞాతారం విజానీయా ఇతి *ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్యశ్శ్రోతవ్యో మన్తవ్యో నిదిధ్యాసితవ్య ఇత్యాదివాక్యైః శ్రవణమననాదికర్తృత్వం పరస్య ప్రతిషిద్ధం-తత్కర్మత్వం చ శ్రుతం-తస్మాదిహ ద్రష్టా శ్రోతా మన్తా విజ్ఞాతేతి ప్రతీయమానం పరస్యాత్మనశ్శ్రవణాదికర్తృత్వం తత్ప్రతిషేధకశ్రుతివిరుద్ధం. రూపాదిసాక్షాత్కర్తృత్వం తు *పశ్యత్యచక్షుస్స శృణోత్యకర్ణః ఇత్యాదిశ్రుత్యన్తరావగతం- అతః శ్రవణాదికర్తృత్వప్రతిషేధకశ్రుతివిరోధాత్, రూపాదిసాక్షాత్కారవిధాయకశ్రుత్యన్తరానురోధాచ్చేహ శ్రూయమాణా ద్రష్ట్రాదిశబ్దాశ్రూపాదిసాక్షాత్కారవాచకాః- న తు శ్రవణమననధ్యానతత్సాధ్యదర్శనపరా ఇతి. ద్రష్టృత్వాదికం న కరణాయత్తమితి- రూపాదిభిః పరోక్షవ్యవహారానుగుణసంబన్ధో న చక్షురాద్యపేక్ష ఇత్యర్థః. ఆదిశబ్దేన శ్రోతృత్వాదికం కర్మేన్ద్రియకార్యగన్తృత్వగ్రహీతృత్వాదికం చ వివక్షితం. కరణశబ్దశ్చ జ్ఞానకర్మేన్ద్రియసాధారణః. కింతర్హీత్యాకాఙ్క్షాయామాహ (అపిత్వితి) (స్వభావత ఏవేతి) ద్రష్టృత్వాదికమిత్యన్వయః. స్వభావశబ్దో ధర్మపరః - స్వరూపస్వభావశబ్దయోస్సమభివ్యాహారదర్శనాత్. ఏవకారశ్చక్షురాదికరణాపేక్షాం యోగిప్రత్యక్షహేతుభూతప్రకృష్టాదృష్టాపేక్షాం చ వ్యావర్తయతి. అదృష్టేన్ద్రియనిరపేక్షధర్మభూతజ్ఞానేనైవ భవతీత్యర్థః. పరమాత్మేచ్ఛాసాపేక్షముక్తనిత్యసిద్ధజ్ఞానవ్యావృత్తిం దర్శయన్ హేతుమాహ (సర్వజ్ఞత్వాదితి) స్వత ఏవ సర్వజ్ఞత్వాదిత్యన్వయః. (స్వత ఏవేతి) స్వశబ్దస్స్వరూపపరః- సత్తాప్రయుక్తత్వాదిత్యర్థః. ఏవకారస్స్వవ్యతిరిక్తచేతనాన్తరసంకల్పాదృష్టచక్షురాదివ్యుదాసపరః. యద్వా- న కరణాయత్తం ద్రష్టృత్వాదికమపితు స్వభావత ఏవేతి-రూపాదిసాక్షాత్కారాశ్రయత్వం న కరణాపేక్షం అపితు సత్తాప్రయుక్తమిత్యర్థః. కుత ఇత్యత్రాహ స్వత ఏవ సర్వజ్ఞత్వాదితి - కరణానపేక్షసత్తాప్రయుక్తసార్వజ్ఞ్యవత్త్వాదిత్యర్థః. సామాన్యేనేశ్వరజ్ఞానమాత్రస్య హేతుమాత్రనిరపేక్షత్వాత్ రూపాదివిషయజ్ఞానవిశేషోఽప్యదృష్టేన్ద్రియరూపహేతువిశేషనిరపేక్ష ఇతి యావత్. సర్వస్య బ్రహ్మాత్మకత్వాత్ త్వం చ తదాత్మక ఇతివద్వివక్షితవిశేషసిద్ధయే సామాన్యాకారయోగస్య హేతుతయోపన్యాసః. గృహీతృత్వగన్తృత్వాదిషు కర్మేన్ద్రియనైరపేక్ష్యసిద్ధ్యర్థమాహ (సత్యసంకల్పత్వాచ్చ స్వత ఏవేతి) తత్ర ప్రమాణం దర్శయతి (తథా చేతి) ద్రష్టా శ్రోతేత్యత్రాపాద్యమానకర్తృపూర్వకదర్శనాదిశ్రవణాత్ స్వతస్త్వం సిద్ధం - నిరుపాధికత్వకణ్ఠోక్త్యాస్తీతి - చార్థః. యద్వా - న కేవలం *యస్సర్వజ్ఞః *సత్యసంకల్ప ఇతి సామాన్యశ్రుత్యా తత్సిద్ధిః - విశేషవిషయశ్రుతిశ్చాస్తీతి - చార్థః. యద్వా- *స్వాభావికీ జ్ఞానబలక్రియా చేతి శ్రుత్యా కరణనిషేధోఽర్థసిద్ధః - తస్య స్వాభావికత్వోక్తిబలాత్తద్విశేషభూతదర్శనశ్రవణాదేః కరణనైరపేక్ష్యమపి సామాన్యతస్సిద్ధం - తదుభయం కణ్ఠోక్తం చేత్యర్థః. జవనః - ఝటితి దూరస్థసంబన్ధక్షమః. అతో విభుత్వావిరోధః. ఏవం దర్శనశ్రవణాదేరర్థవశాత్ కరణాధీనత్వకల్పనం శ్రుతివిరుద్ధమిత్యుక్తం. అథాచక్షుః పశ్యతీతి వ్యాహతం - దర్శనశ్రవణాదిశబ్దానాం కరణాయత్తజ్ఞానవాచిత్వాదితి శఙ్కాయాం దర్శనశ్రవణాదిశబ్దానాం కరణాయత్తజ్ఞానవాచితాం నిషేధతి (న చ దర్శనేతి) సర్వప్రయోగానుగతం ప్రవృత్తినిమిత్తమాహ (అపిత్వితి) ఏవం చ సతి ద్రష్టా శ్రోతేతి - రూపశబ్దయోస్సాక్షాత్కర్తేత్యర్థః. మన్తా - యే మానసమననాఖ్యవిచారవిష

సచరూపాదిసాక్షాత్కారః కర్మతిరోహితస్వాభావికజ్ఞానస్య జీవస్య చక్షురాదికరణజన్మా- పరస్య తు స్వత ఏవ. *నాన్యోతోఽస్తి ద్రష్టే*త్యేతదపి పూర్వవాక్యోదితాన్నియన్తుర్ద్రష్టురన్యో ద్రష్టా నాస్తీతి వదతి- *యం పృథివీ న వేద * యమాత్మా న వేదే*త్యేవమాదిభిర్వాక్యైః పృథివ్యాత్మాదినియామ్యైరనుపలభ్యమాన ఏవ నియమయతీతి యత్పూర్వముక్తం - తదేవ *అదృష్టో ద్రష్టాఽశ్రుతః శ్రోతే*తి నిగమయ్య *నాన్యోతోఽస్తి ద్రష్టే*త్యాదినా తస్య నియన్తుర్నియన్త్రన్తరం నిషిధ్యతే. * ఏష త ఆత్మా *స త ఆత్మేతి చ త ఇతి వ్యతిరేకవిభక్తినిర్దిష్టస్య జీవస్యాత్మత్వేనోపదిశ్యమానోఽన్తర్యామీ న ప్రత్యగాత్మా భవితుమర్హతి. ....

౨౦॥ సూ. ✻ నచస్మార్తమతద్ధర్మాభిలాపాచ్ఛారీరశ్చ॥ ✻ (స్మార్తం) ప్రధానం. (శారీరః) జీవః. స్మార్తం చ శారీరశ్చ నాన్తర్యామీ. (అతద్ధర్మాభిలాపాత్) తయోరసమ్భావితధర్మాభిలాపాత్. స్వభావత ఏవ సర్వస్య ద్రష్టృత్వం, సర్వస్య నియన్తృత్వం, సర్వస్యాత్మత్వం, స్వత ఏవామృతత్వం, చ తయోర్న సమ్భావనామర్హతి. ఏతదుక్తం భవతి- యథా స్మార్తమచేతనం సర్వజ్ఞత్వనియన్తృత్వసర్వాత్మత్వాదికం నార్హతి- తథా జీవోఽప్యతద్ధర్మత్వాదితి. ....

అమీషాం గుణానాం పరమాత్మన్యన్వయః, ప్రత్యగాత్మని వ్యతిరే
కశ్చ సూత్రద్వయేన దర్శితః. నిరపేక్షం చ హేత్వన్తరమాహ.

౨౧॥ సూ. ✻ ఉభయేఽపి హి భేదేనైనమధీయతే॥ ✻ ఉభయే - మాధ్యన్దినాః కాణ్వాశ్చ అన్తర్యామిణో నియామ్యత్వేన వాగాదిభిరచేతనైస్సమం పఠనం- శారీరమపి విభజ్యాధీయతే. * య ఆత్మని తిష్ఠన్నా

యాస్తేషాం సాక్షాత్కర్తా. విజ్ఞాతా - బుద్ధ్యాధ్యవసేయా యే తేషాం సాక్షాత్కర్తేత్యర్థః. తత్తదిన్ద్రియవిషయసాక్షాత్కారపరత్వాత్ ప్రకరణస్య. చక్షురాదిబాహ్యకరణమనోబుద్ధిరూపాన్తఃకరణకృత్యవిశేషాః సాధారణాకారగ్రహణవిచారాధ్యవసాయరూపాః - తదా శ్రోత్రాదీనాం త్వగాదీనాం చ సాక్షాత్కారోఽభిహితం - యథా *చక్షురాలోకనాయైవ సంశయం కురుతే మనః । బుద్ధిరధ్యవసాయాయ సాక్షీ క్షేత్రజ్ఞ ఉచ్యత ఇతి. సంసారిచేతనజ్ఞానానాం ప్రతినియతకరణసాపేక్షత్వం, ప్రమాణాప్రమాణరూపత్వం, పరోక్షాపరోక్షరూపత్వం, చ భవతి- పరమాత్మనస్తు తత్తత్కరణాదినిరపేక్షతత్తత్కరణతత్తద్విషయాదిసర్వపదార్థగోచరాణి సమ్యఙ్నిశ్చయరూపాణ్యపరోక్షసాక్షాత్కారాణి జ్ఞానాని భవన్తీతి వైషమ్యం. కరణాధీనత్వం కాదాచిత్కం మా భూత్ - తథాపి వ్యాప్తిబలాత్ పరమాత్మనోఽపి దర్శనశ్రవణాదయః కరణైర్వినా నోపపద్యన్త ఇతి నిహ్నవలోకితకేనాశఙ్క్య దర్శనాదీనాం కరణాపేక్షాయాః కర్మవశ్యత్వేన సోపాధికత్వాన్న వ్యాప్తిరిత్యభిప్రాయేణాహ (స చేతి) కర్మవశ్యస్యైవ కరణాపేక్షా - న త్వకర్మవశ్యస్యేత్యర్థః. ఉపాధేస్సపక్షానుగతత్వం దర్శితం కర్మతిరోహితేతి. (పరస్య త్వితి) తుశబ్దోఽకర్మవశ్యత్వరూపవైలక్షణ్యపరః. తేనాపక్షవ్యావృత్తిత్వం దర్శితం భవతి. తర్హి ద్రష్ట్రన్తరనిషేధః కథముపపద్యత ఇత్యత్రాహ (నాన్యోత ఇతి) తదేవ వివృణోతి (యం పృథివీత్యాదినా) (నిగమయ్యేతి) *. అదృష్టో ద్రష్టా- పృథివ్యాదినియామ్యాదృష్టః సన్నియన్తృరూపద్రష్టేత్యుక్తార్థనిగమనమిత్యర్థః. *యః పృథివ్యామిత్యాదిపర్యాయేషు ద్రష్టృత్వమర్థం- నిగమనవాక్యే నియన్తృత్వమర్థం గర్భితం. విశిష్టస్య ప్రకృతత్వేన సతి సామాన్యనిర్దేశావగతోఽపి ఇతరనిషేధః ప్రకృతాకారవిశిష్టేతరవిషయో దృష్టః - యథాఽస్మిన్గ్రామే దేవదత్త ఏవ పురుషో నాన్య ఇత్యుక్తే న పురుషమాత్రం నిషిధ్యతే- కిన్తు నైవంవిధోఽన్యః పురుషోఽస్తీతి బుద్ధిమత్త్వాదివిశిష్టపురుషాన్తరం నిషిధ్యతే- అన్యథా ప్రమాణవిరోధాత్. అతః *నాన్యోతోఽస్తి ద్రష్టే*త్యత్రాపి శబ్దస్వారస్యవశాత్ ప్రకృతయథోక్తలక్షణం ద్రష్ట్రన్తరం నిషిధ్యతే. తతశ్చ పరమాత్మనా పృథివ్యాదివత్ అన్తర్యామిణోఽపి ద్రష్టా నాస్తీత్యర్థస్స్యాత్. అపవాదాభావాత్ వ్యతిరేకనిర్దేశస్వారస్యసిద్ధిమాహ (ఏష త ఇతి) ఏతత్పాదాద్యాధికరణే *శబ్దవిశేషాదితి వ్యతిరేకనిర్దేశో హేతుతయోక్తః- తస్య ప్రదర్శనార్థత్వాత్ తదుపజీవనేన వ్యతిరేకనిర్దేశో హేతురుక్తః. *ఏష త ఇతి సర్వపర్యాయానువృత్తషష్ఠీనిర్దేశో త్ర వివక్షితః- పర్యాయవిశేషస్థసప్తమీనిర్దేశస్తు *ఉభయేఽపీతి సూత్రవివక్షిత ఇతి విశేషః. ....

౨౦॥ సూ. ✻ నచస్మార్తమతద్ధర్మాభిలాపాచ్ఛారీరశ్చ॥ ✻ అక్షరార్థమాహ (స్మార్తమిత్యాదినా). కేపునస్తదసమ్భావితా ధర్మా ఇత్యత్రాహ (స్వభావత ఏవేతి) ప్రధానస్యాన్తర్యామిత్వప్రసక్త్యభావేఽపి కిమర్థం సూత్రేణ తన్నిరసనమిత్యత్రాహ (ఏతదుక్తమితి) పూర్వసూత్రోక్తధర్మా ఉక్తాః- అస్మింస్తు సూత్రేఽపి ప్రకృతిపురుషయోరసమ్భావితా ధర్మా ఉక్తా ఇతి సూత్రస్యాపౌనరుక్త్యమాశఙ్క్య పరిహరతి (అమీషామితి)........

(నిరపేక్షం చేతి) పూర్వం వ్యతిరేకనిర్దేశసాపేక్షహేతురుక్తః - అయం తు వక్ష్యమాణో నిరపేక్ష ఇత్యర్థః.

౨౧॥ సూ. ఉభయేఽపి హి భేదేనైనమధీయతే॥ ✻ అద్వైత్రైకవస్తుపరిపూర్ణత్వేన నియన్తృతయాఽస్థితిజ్ఞాపనార్థం యచ్ఛబ్దాప్రవృత్తిః. ఏన

త్మనోఽన్తరో యమాత్మా న వేద యస్యాత్మా శరీరం య ఆత్మానమన్తరో యమయతి స త ఆత్మాన్తర్యామ్యమృత ఇతి మాధ్యన్దినాః, *యో విజ్ఞానే తిష్ఠన్నితి చ కాణ్వాః, పరమాత్మనియామ్యతయా తస్మాద్విలక్షణత్వేనైనమధీయత ఇత్యర్థః. అతోఽన్తర్యామీ ప్రత్యగాత్మనో విలక్షణోఽపహతపాప్మా పరమాత్మా నారాయణ ఇతి సిద్ధమ్. ......

సమాప్తమన్తర్యామ్యధికరణమ్.

త ఇతి వ్యతిరేకనిర్దేశో దేవాదిశబ్దానాం శరీరమాత్రపరత్వం చాస్వరసం- తచ్చాపవాదాభావేఽనుపపన్నం ఆత్మశబ్దస్య స్వవాచిత్వే *తిష్ఠన్నిత్యాదగతో వ్యస్వరసః *యో విజ్ఞానే తిష్ఠన్నితి కాణ్వపాఠే కాణ్వాదాత్మశబ్దస్య స్వవాచిత్వమయుక్తం ప్రశ్నవాక్యస్య చాస్వారస్యమితి భిదా యచ్ఛబ్దాప్రవృత్తి రేకత్వే హి సంభవతి భేదవాదేఽనుపపన్నేయః. హిన్త్వేతా నహి భేదశబ్దాత్ ప్రాయత ఇత్యత్రాహ (పరమాత్మనియామ్యతయేతి) భేదకధర్మశ్రవణాత్ భేదేన వ్యపదేశస్సిద్ధ ఇత్యర్థః నకేవలం వ్యతిరేకనిర్దేశాదీనామపవాదాభావః- కింతు తదస్వారస్యాపవాదకశ్చ స్థితిభావః సుబాలోపనిషదుక్తవిశేషణైస్తదేకవిధయతాం స్మారయన్నధికరణార్థముపసంహరతి (అత ఇతి) ....

అస్మిన్నధికరణే కైశ్చిచ్చతుర్థాదివారోపి కేన పృథివ్యాద్యభిమాని దేవతావిశేషో వా యోగసిద్ధో వా సరమాత్మా వాఽన్తర్యామీతి తత్రాన్తర్యామి త్వపక్షస్త్వసంభవనిరస్తః ఐశ్వర్యవిశేషయోగో స్వప్రకృతిస్థాద్యుపపన్నత్వాదితి పూర్వపక్షః దేవతాస్వేవ యోగిసమ్భవాచ్ఛరీరో సరభేదకల్పనం విఫలం కార్యకరణత్వం జీవత్వే హేతుతయోక్తం-తదయుక్తం- పృథివ్యాదిష్వేకైకస్య శరీరత్వావగమాత్, పృథివ్యాదీనాం ప్రత్యేకం శరీరత్వావగమాచ్చ తత్ర తజ్జీవత్వశబ్దాయాఽసమ్మతమయమధికరణపూర్వగతత్వాచ్చ తేన జీవత్వశబ్దానుదయాత్ భూతేన్ద్రియాదీనాం సంసారిరూపేణ శరీరేన్ద్రియకరణోపకరణత్వలక్షణసంబన్ధో హి జీవత్వసాధకః అదృష్టత్వశ్రవణేన ప్రధానత్వశఙ్కా పూర్వపాద ఏవ ద్వితీయాధికరణవ్యాఖ్యాతం తచ్చాయుక్తం *అదృష్టో ద్రష్టాఽశ్రుతశ్శ్రోతేత్యాదివాక్యే అదృష్టశ్రుతాదిపదానాం ద్రష్టృశ్రోత్రాదిపదాన్తరితానామేవ శ్రూయమాణతయా ప్రధానపరత్వశఙ్కానుదయాత్ సహోక్తపదశ్రవణేన వాక్యార్థనిర్ధారణం పూర్వపక్షేఽపి ఘటతే ప్రధానస్య సర్వవికారకారణత్వేఽపి నియన్తృత్వముపచారతోఽపి వక్తుం శక్యం-న హి ఘటాదీన్ ప్రతి మృత్తికాయా నియన్తృత్వం అతః స్థాపనాశఙ్కాపి నకర్తుమయుక్తమేవ *నవసాన్తర్యామిస్సర్వాన్ భూతాన్ శరీరశ్చేత్యేవమన్తర్యామిత్వం అన్యథాఽన్తర్యామిత్వం దుర్ఘటత్వాత్ దుర్ఘటత్వం చ ప్రధానశఙ్కానుదయ ఏవ పృథివ్యాదినియన్తౄణాం జీవానామివేశ్వరస్యాపి సర్వనియన్తృత్వం నియన్త్రన్తరాపేక్షయాఽనవస్థాయాం ప్రసక్తాయాం నియన్తృనియామ్యయోర్భేదే వక్తవ్యే పరిహార ఇత్యపి నయుక్తం- అనవస్థాప్రసఙ్గాభావాత్ యస్త్వాత్మనాయం వ్యవస్థానం- న శ్రుత్యా ఽభ్యుపగమః శ్రుతిశ్చ *నతత్సమశ్చాభ్యధికశ్చ దృశ్యత ఇత్యాదిర్నియన్త్రన్తరం ప్రతిషేధతి నచానవస్థాయాం భేదప్రయుక్తత్వాదభేదేన తత్పరిహార ఇతి వాచ్యం- శ్రుతిభేదవిబన్ధనవచోభ్యస్య శ్రుతవిరుద్ధాభేదకల్పనయా పరిహారానుపపత్తేః తయోరభేదే సతాం తావత్పృథివ్యాదేః పరమాత్మనశ్చ- జడాజడయోరైక్యాభావాత్ నాపి జీవేన- పృథివ్యాదివన్నియామ్యతయాఽవగతస్య తస్య తేనైవ న్యాయేన పరమాత్మనైక్యాసంభవాత్ పరస్య పాపస్యాహేతుకత్వాచ్చ పరమాత్మసామానాధికరణ్యాద్భేదనిషేధాభ్యాం ఉభయత్ర సమానా కించ పృథివ్యాదేస్స్వవ్యతిరిక్తజ్ఞానప్రకాశ్యత్వే జ్ఞానస్యాపి స్వవ్యతిరిక్తజ్ఞానప్రకాశ్యత్వేనానవస్థాప్రసఙ్గాత్ తత్పరిహారార్థం జడాజడయోరైక్యం కింన స్యాత్ జ్ఞానస్య స్వప్రకాశత్వేనానవస్థానుదయాత్, మిథ్యాసత్యజడాజడయోస్తయోస్స్వభావవిరోధాత్, చ్చేదితి చేత్- తర్హి సర్వనియన్తురీశ్వరస్యాప్యన్యేశ్వరనియామ్యత్వే నియన్త్రన్తరాభావేనానవస్థాభావాత్, తయోర్జీవేశ్వరయోస్స్వభావవిరోధాచ్చ న జీవేశ్వరయోరైక్యం యుక్తం ధారణాదావస్యయుక్తతయా పరిహారో నుపపన్నః కించ భేదో హి ప్రతీయతే- కథమభేదేనానవస్థాపరిహారః. ఇత్థం- ప్రతీయమానోఽపి భేదో మిథ్యా నచ జడాజడయోరైక్యప్రసఙ్గః- నియామ్యస్య పృథివ్యాదిమిథ్యాత్వాత్ పృథివ్యాదేః పరస్య చ భేదమిథ్యాత్వం- జీవపరయోస్తు స్వరూపైక్యాత్ భేదమిథ్యాత్వం- అత ఏవ చ నానవస్థేతి చేత్ స్యాదేవానవస్థా- జీవపరైక్యేఽపి పృథివ్యాదికం ప్రతి జీవస్యైవ కదేశీభూతస్యాపి బ్రహ్మణో నియన్త్రన్తరాకాఙ్క్షాయా నివారకాభావాత్ యథా పృథివ్యాదేర్జీవస్య చ నియన్తృనియామ్యభావమిథ్యాత్వేఽపీశ్వరం ప్రతి నియామ్యత్వమపారమార్థికం సంభవతి - తథా జీవం ప్రతి నియన్తుః పరమాత్మనోఽప్యపరమార్థనియన్తృత్వాదేవాస్యం ప్రతి పరమార్థభూతనియామ్యత్వశఙ్కాం కో వారయేత్ నియన్త్రన్తరనిషేధకం ప్రమాణం నివారకమితి చేత్ యది ప్రమాణబలాదనవస్థాపరిహారః- తర్హి నియన్తృనియామ్యభావపారమార్థ్యమాత్రేణైవ సాపరిహ్రియతాం - ప్రమాణాన్తరాబాధేన నిర్వాహే సంభవతి బాధాశ్రయణాయోగాత్ అత ఏవ *నాన్యోఽతోఽస్తి ద్రష్టేత్యపి పరమాత్మైవావిద్యాకల్పితభేదేన నియన్తా నియామ్యశ్చ భవతీతి న పారమార్థిక ద్రష్ట్రన్తరనిషేధపరం - కింతు నియన్తృరూపద్రష్ట్రన్తరనివారణపరం - విశిష్టే ప్రకృతే సతీతరనిషేధస్య తత్తుల్యేతరవిషయత్వదర్శనాత్ కథం ప్రమాణాన్తరాప్రాప్తం నియన్తృనియామ్యభావాదికం విధాయ శాస్త్రం తదేవ ప్రతిషేద్ధుమలం కథమేకస్మిన్ శరీరే ప్రత్యగాత్మద్విత్వమితి చేత్ - కాత్రానుపపత్తిః బహుత్వే ప్రత్యక్త్వం హీయేతేతి చేత్. కిం ప్రత్యగాత్మద్విత్వమాత్రేఽనుపపత్తిః- ఉతైకస్మిన్ శరీరే న ప్రథమః- సర్వేషామాత్మనామహమితి ప్రత్యక్త్వేనైవ స్వాత్మానుభవదర్శనాత్ న ద్వితీయః- ఏకస్మిన్ శరీరే చక్షురాద్యభిమానినాం దేవానాం ప్రాణసంవాదే *అహం శ్రేయసే వివదమానా ఇత్యనేకేషాం ప్రత్యక్త్వేన స్వాత్మానుభవదర్శనాత్ తత్ర ప్రత్యక్త్వమేవ సత్యం- భేదో మిథ్యేతి చేత్ భేదస్సత్యః- ప్రత్యక్త్వం మిథ్యా కింన స్యాత్ ఉభయోరపి హ్యబాధస్తుల్యః *నేహ నానాస్తీత్యాదికం భేదబాధకమితి చేత్- *తత్త్వమసి *అయమాత్మేత్యాదికం ప్రత్యక్త్వబాధకం కింన స్యాత్ - పరాగర్థో హీదమ్బుద్ధిగోచరః అయమితిని ర్దేశో ప్రత్యక్త్వావిరోధీ- ప్రత్యక్త్వస్య ప్రమాణసిద్ధత్వాదితి చేత్- *నేహ నానేత్యాదికమపి తత ఏవ ప్రమాణవశాత్ ఆత్మబహుత్వావిరోధి అతో బహుత్వేఽపి ప్రత్యక్త్వాద్యనుపపత్త్యభావాద్వ్యక్తిభూతస్య ప్రత్యక్త్వాభావోఽయం అతోఽన్తర్యామివిద్యాయా యథోక్త ఏవార్థః. అన్తర్యామ్యధికరణం సమాప్తమ్...

౨౧॥ సూ. ॥ అదృశ్యత్వాదిగుణకో ధర్మోక్తేః ॥

ఆథర్వణికా అధీయతే * అథ పరా యయా తదక్షరమధిగమ్యతే । యత్తదద్రేశ్యమగ్రాహ్యమగోత్రమవర్ణమచక్షుశ్శ్రోత్రం తదపాణిపాదం। నిత్యం విభుం సర్వగతం సుసూక్ష్మం తదవ్యయం యద్భూతయోనిం పరిపశ్యన్తి ధీరా ఇతి, తథోత్తరత్ర * అక్షరాత్పరతః పర ఇతి. తత్ర సన్దిహ్యతే కిమిహాదృశ్యత్వాదిగుణకమక్షరం, అక్షరాత్పరతః పరశ్చ ప్రకృతిపురుషౌ- అథోభయత్ర పరమాత్మైవేతి. కిం తావత్ప్రాప్తం. ప్రకృతిపురుషావితి. కుతః. అస్యాక్షరస్య *అదృష్టో ద్రష్టేత్యాదావివ ద్రష్టృత్వాదిశ్చేతనధర్మవిశేష ఇహాశ్రూయతే- *అక్షరాత్పరతః పర ఇతి చ సర్వస్మాద్వికారాత్పరభూతాదక్షరాదస్మాత్పరః క్షేత్రజ్ఞస్సమష్టిపురుషః ప్రతిపాద్యతే. ఏతదుక్తం భవతి - రూపాదిమత్త్వాత్స్థూలరూపాచేతనపృథివ్యాదిభూతాశ్రయం దృశ్యత్వాదికం ప్రతిషిధ్యమానం పృథివ్యాదిసజాతీయసూక్ష్మరూపాచేతనమేవోపస్థాపయతి - తచ్చ ప్రధానమేవ. తస్మాత్పరత్వం చ సమష్టిపురుషస్యైవ ప్రసిద్ధం. తదధిష్ఠితం చ ప్రధానం మహదాదివిశేషపర్యన్తం వికారజాతం ప్రసూత ఇతి తత్ర దృష్టాన్తా ఉపన్యస్యన్తే *యథోర్ణనాభిస్సృజతే గృహ్ణతే చ యథా పృథివ్యామోషధయస్సమ్భవన్తి। యథా సతః పురుషాత్కేశలోమాని తథాక్షరాత్సమ్భవతీహ విశ్వమితి. అతోఽస్మిన్ ప్రకరణే ప్రధానపురుషావేవ ప్రతిపాద్యేతే ఇతి.

ద్రష్టృత్వాదిచేతనధర్మైర్నియన్తృత్వాదిపరమాత్మధర్మైశ్చ సహితేన *అదృష్టో ద్రష్టేత్యాద్యుక్తేనాదృశ్యత్వేన పరమాత్మపరత్వముక్తం పూర్వాధికరణే. చేతనధర్మాదిరహితకేవలాదృశ్యత్వప్రతిపాదకం వాక్యం ప్రధానపరమేవ భవితుమర్హతి- రూపాదిమత్పృథివ్యాదిగతదృశ్యత్వనిషేధస్య ధర్మ్యన్తరప్రతిపత్తౌ గౌరవేణ పృథివ్యాదికారణావస్థప్రధానోపస్థాపకత్వాదితి శఙ్కానోత్థానాత్ సఙ్గతిః. ఇయముత్తరత్ర పూర్వపక్షోపన్యాసే వ్యక్తీభవిష్యతి.

౨౧॥ సూ. ॥ అదృశ్యత్వాదిగుణకో ధర్మోక్తేః ॥ అదృశ్యత్వాదిగుణకశబ్దేనాక్షరం, పుంల్లిఙ్గనిర్దేశేనాక్షరాత్పరతః పరశ్చ ద్వయమపి విషయీక్రియత ఇత్యభిప్రాయేణ వాక్యద్వయం విషయతయోపాదదానస్సంశయం చ దర్శయతి (అథేత్యాదినా) అద్రేశ్యమగ్రాహ్యం- ఇన్ద్రియాదృశ్యమనుమానాద్యవేద్యం. చక్షురదృశ్యమిన్ద్రియాన్తరాదృశ్యం వా. యద్వా- అద్రేశ్యం- జ్ఞానేన్ద్రియావిషయః. అగ్రాహ్యం - పాణ్యాదికార్యకర్మోపాదానాద్యవిషయః. (కిమిహేతి) అదృశ్యత్వాదిగుణకాక్షరస్య ప్రకృతిత్వం, అక్షరాత్ పరతః పరస్య జీవత్వం చ, శఙ్క్యతే- నతూభయోరుభయాత్మకత్వం. ఉభయత్ర - వాక్యద్వయేఽపి. అదృశ్యత్వాదిగుణకాక్షరాత్పరతః పరశ్చ ప్రధానపురుషౌ- ఉత పరమాత్మేతి విచారః. తదర్థం పృథివ్యాదిసంబన్ధితయా ప్రసక్తం దృశ్యత్వాదికం నిషిధ్యమానం కిం పృథివ్యాదిసజాతీయమచేతనమేవాశ్రయముపస్థాపయతి- ఉత నేతి. కిమూర్ణనాభిదృష్టాన్తోపాదానమచేతనాశ్రయోపస్థాపకత్వముపబృంహయతి- ఉత నేతి. కిం *అక్షరాత్సమ్భవతీహ విశ్వమితి విశ్వశబ్దశ్చిదచిదాత్మకప్రపఞ్చముపస్థాపయతి - ఉతాచేతనమితి. అచేతనోపస్థాపకత్వే సత్యూర్ణనాభిదృష్టాన్తస్య చాచిదాశ్రయోపస్థాపకతోపబృంహకతయా నిషిధ్యమానదృశ్యత్వాదికమచిదుపస్థాపకమిత్యదృశ్యత్వాదిగుణకం ప్రధానం, తతః పరశ్చ జీవ, ఇతి స్యాత్. యదా విశ్వశబ్దశ్చిదచిదాత్మకజగదుపస్థాపకః- తదోర్ణనాభిదృష్టాన్తస్య చాచేతనోపస్థాపకత్వానుపబృంహకత్వాన్నిషిధ్యమానం దృశ్యత్వాదికమపి నాచేతనోపస్థాపకమిత్యదృశ్యత్వాదిగుణకః పరమాత్మా, పరమాత్మనశ్చ పరాన్తరాసంభవాత్ అక్షరాత్పరతః పరశ్చ పరమాత్మేతి ఫలితం. (కుత ఇతి) అదృష్టశబ్దస్వార్థీయత్యజన్తపదవిశేషణతయా *ధాతుసంజ్ఞైః ప్రత్యయా ఇతి స్మృతివశేనార్థాన్తరవిభ్రాన్తిరవగమ్యతే- *అద్రేశ్యమిత్యపి చ పదం కృత్యప్రత్యయాన్తత్వాద్వ్యాఖ్యాతం- తథా చాదృశ్యత్వాదికం పూర్వాధికరణే పరమాత్మధర్మతయాఽవగతమితి నాక్షరం ప్రకృతిః- అత ఏవాక్షరాత్పరతః పరశ్చ న సమష్టిపురుషః- న హి పరమాత్మనోఽన్యత్పరం నిర్వ్యత ఇతి శఙ్కాయామదృశ్యత్వాదిగుణకస్య ప్రకృతిత్వముపపాదయతి (అస్యాక్షరస్యేతి) అన్తర్యామివిద్యాయామపి న కేవలమదృష్టత్వం పరమాత్మత్వసాధకం- కిన్తు ద్రష్టృత్వాదిసచివం- ఇహ తు తత్సాచివ్యాభావాదదృశ్యత్వం నాచిద్వ్యావర్తకమిత్యర్థః. అదృష్టో ద్రష్టేత్యాదినా సఙ్గతిశ్చాభిప్రేతా. తథాప్యక్షరాత్పరతః పరో న జీవః- న హ్యక్షరాత్పరత్వముక్తం- కిన్తు *పరతః పర ఇతీతి శఙ్కాయాం తస్య సమష్టిపురుషత్వముపపాదయతి (సర్వస్మాదితి) (సర్వస్మాద్వికారాత్ పరభూతాదక్షరాదితి) సమానవిభక్తినిర్దేశస్వారస్యాత్ పరతోఽక్షరాదితి సామానాధికరణ్యమితి భావః. చేతనధర్మవిశేషాశ్రవణేఽప్యదృశ్యత్వం సాధారణతయా న నిర్ణాయకం- అతోఽనుకూలయుక్తిర్వక్తవ్యా- దృష్టాన్తశ్చేతనకారణత్వానుగుణ ఇత్యత్రాహ (ఏతదుక్తమితి) తదన్యార్థకనఞుపశ్లిష్టా అబ్రాహ్మణాదయః శబ్దా హి బ్రాహ్మణాదిప్రత్యాసన్నసజాతీయేషు క్షత్రియాదౌ వర్తన్తే- న తు శ్వపచాదౌ పశ్వాదౌ వా. అబాలాకృశశబ్దాదయః ప్రత్యాసన్నావస్థాన్తరాశ్రయే తస్మిన్నేవ ధర్మిణి వర్తన్తే- న తు ధర్మ్యన్తరే - సన్నికృష్టబోధనస్య న్యాయ్యత్వాత్. ఏవమదృశ్యత్వాదిగుణానాం ధర్మివిశేషాకాఙ్క్షాయాం నిషిధ్యమానదృశ్యత్వస్యాచిదాధారత్వేనాచేతనే ప్రతిపన్నే, తస్యైవ సూక్ష్మావస్థస్యాదృశ్యత్వాదౌ చ సంభవతి, విజాతీయధర్మ్యన్తరకల్పనే గౌరవప్రసఙ్గాత్ తత్పరత్వాశ్రయణమయుక్తమితి భావః. దృశ్యత్వాదినిషేధాద్రూపాదివదచేతనత్వమపి నివర్తత ఇత్యత్రాహ (తచ్చేతి) న దృశ్యత్వాదివ్యాప్యమచేతనత్వం- మనఆదౌ వ్యభిచారాదితి భావః. అదృశ్యత్వాదిగుణకస్య ప్రధానత్వసమర్థనముపజీవ్యాక్షరాత్పరతః పరస్య జీవత్వమాహ (తస్మాదితి) *యథోర్ణనాభిరితి చేతనదృష్టాన్తః కథమిత్యత్రాహ (తదధిష్ఠితం చేతి) అనధిష్ఠితత్వేఽపి దృష్టాన్తోఽస్తి- *యథా పృథివ్యామితి. చేతనసన్నిధిమాత్రాపేక్షత్వే దృష్టాన్తః *యథా సత ఇతి. పూర్వపక్షముపసంహరతి (అత ఇతి)........

ఏవం ప్రాప్తే బ్రూమః (అదృశ్యత్వాదిగుణకో ధర్మోక్తేః) అదృశ్యత్వాదిగుణకోఽక్షరాత్పరతః పరశ్చ పరమపురుష ఏవ. కుతః. తద్ధర్మోక్తేః - *యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిదిత్యాదినా సర్వజ్ఞత్వాదికాస్తస్యైవ ధర్మా ఉచ్యన్తే. తథా హి- *యయా తదక్షరమధిగమ్యత ఇత్యాదినాఽదృశ్యత్వాదిగుణకమక్షరమభిధాయ *అక్షరాత్సమ్భవతీహ విశ్వమితి తస్మాద్విశ్వసమ్భవం చాభిధాయ *యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిద్యస్య జ్ఞానమయం తపః। తస్మాదేతద్బ్రహ్మ నామరూపమన్నం చ జాయత ఇతి భూతయోనేరక్షరస్య సర్వజ్ఞత్వాదిః ప్రతిపాద్యతే- పశ్చాత్ *అక్షరాత్పరతః పర ఇతి చ ప్రకృతమదృశ్యత్వాదిగుణకం భూతయోన్యక్షరం సర్వజ్ఞమేవ పరత్వేన వ్యపదిశ్యతే. అతః *అక్షరాత్పరతః పర ఇత్యక్షరశబ్దః పఞ్చమ్యన్తః ప్రకృతమదృశ్యత్వాదిగుణకమక్షరం నాభిధత్తే- తస్య సర్వజ్ఞస్య విశ్వయోనేస్సర్వస్మాత్పరత్వేన తస్మాదన్యస్య పరత్వాసమ్భవాత్. అతోఽత్రాక్షరశబ్దో భూతసూక్ష్మమచేతనం బ్రూతే.

రాద్ధాన్తే- (అదృశ్యత్వేతి) *పరాత్పరం పురుషమితి వాక్యం స్మారయతి (పరమపురుష ఇతి) తస్య ధర్మోక్తేరిత్యపేక్షాం పూరయతి (తద్ధర్మోక్తేరితి) నన్వక్షరం ప్రకృతిః- సర్వజ్ఞస్తు స్వసన్నిధానాత్ ప్రకృత్యుపకారకః ప్రకృష్టపుణ్యో జీవ స్తదవస్థోపలక్షితో ముక్తో వేతి శఙ్కాయామాహ (తథా హీతి) (తస్మాదితి) అక్షరశబ్దః ప్రకృతాక్షరపర ఇతి భావః. (భూతయోనేరక్షరస్యేతి) సార్వజ్ఞ్యాదేర్ధర్మివిశేషాపేక్షాయాం ప్రకృతవిధర్మిస్వీకార్యే ఉపక్రమప్రతిపన్నపరిత్యాగేనాప్రతిపన్నకల్పనాఽయోగాత్, *భూతయోనిం *తస్మాదేతదితి కారణత్వప్రత్యభిజ్ఞానాచ్చ. అతః *యస్సర్వజ్ఞః *తస్మాదేతదితి తియచ్ఛబ్దౌ ప్రకృతాక్షరవిషయౌ- తతశ్చాక్షరస్య కారణత్వమనూద్య సృష్టిస్థిత్యుపయోగిత్వేన సార్వజ్ఞ్యాదివిధీయత ఇత్యర్థః. నను భూతయోనిత్వలిఙ్గప్రత్యభిజ్ఞానాదపి *అక్షరాత్పరత ఇతి శ్రుతిప్రత్యభిజ్ఞానం ప్రబలం - పఞ్చమ్యన్తాక్షరపదవాచ్యం హి ప్రధానం- అత స్తదేవ * యయా తదక్షరమిత్యత్రాపి ప్రతిపాద్యం- అత స్తదనువాదేన సార్వజ్ఞ్యాదివిధానమయుక్తమితి చేన్న - కేవలశ్రుతిప్రత్యభిజ్ఞానాదపి *యేనాక్షరం పురుషం వేద సత్యమితి పూర్వోక్తభూతయోనిత్వలిఙ్గానుగృహీతస్యాక్షరశ్రుతిప్రత్యభిజ్ఞానస్య ప్రబలత్వాత్. నను *భూతయోనిం *అక్షరాత్సమ్భవతీత్యుపాదానత్వముచ్యతే- *యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిదితి నిమిత్తం- అతో లిఙ్గానుగృహీతత్వమసిద్ధం. న చైతావతా *అక్షరాత్పరతః *అక్షరం పురుషమితి శ్రుతిప్రత్యభిజ్ఞానయోస్తుల్యత్వం- *అక్షరాత్పరత ఇతి ప్రత్యభిజ్ఞానస్యాదృశ్యత్వాభిధానానుగృహీతత్వేన ప్రాబల్యాదితి. నైవం - ఉభయాభిధానస్యాపి నిమిత్తోపాదానబ్రహ్మకారణత్వే వ్యుత్పత్తేః. న చైతావతా ప్రత్యభిజ్ఞానయోస్తుల్యత్వం- *అక్షరం పురుషమితి ప్రత్యభిజ్ఞానస్య ప్రథమపఠితస్య ప్రబలతయా పఞ్చమ్యన్తాక్షరశబ్దస్యాపి విరోధేన వర్ణనీయత్వాత్. అతో భూతయోన్యక్షరమేవ *అక్షరం పురుషమిత్యుచ్యతే- పురుషత్వాత్ కారణత్వేన ప్రత్యభిజ్ఞానాచ్చ- అక్షరశబ్దాభిధేయస్యాపి సర్వజ్ఞత్వాదిగుణకః- తథా చ సతి *అక్షరాత్సమ్భవతి *తస్మాదేతద్బ్రహ్మేతి పఞ్చమ్యోరైకరూప్యం స్యాత్. నిమిత్తోపాదానాభేదే సత్యేవ హ్యేకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞానముపపద్యతే. అక్షరం న పరమాత్మా- అక్షరాదపి పరస్య ప్రతిపన్నత్వాదిత్యత్రాహ (పశ్చాదితి) పరత్వేన వ్యపదిశ్యతే- ప్రధానాన్తేన పరశబ్దేన వ్యపదిశ్యత ఇత్యర్థః. (ప్రకృతమదృశ్యత్వాదిగుణకమితి) అదృశ్యత్వాదిగుణకత్వేన ప్రకృతత్వాదిత్యర్థః. అపాణిపాదత్వేన సర్వగతత్వేన పురుషశబ్దవాచ్యత్వేన చ ప్రకృతం హి భూతయోన్యక్షరం *అపాణిపాదం *నిత్యం విభుం సర్వగతం *తేనేదం పూర్ణం పురుషేణ సర్వం *యేనాక్షరం పురుషం వేదేతి చ- అక్షరాత్పరతః పరస్య *దివ్యో హ్యమూర్తః పురుష ఇతి పురుషశబ్దసామానాధికరణ్యదర్శనాత్, అమూర్తశబ్దేనాపాణిపాదత్వప్రత్యభిజ్ఞానాత్, *బాహ్యాభ్యన్తర ఇత్యనేన సర్వగతత్వప్రత్యభిజ్ఞానాచ్చ భూతయోన్యక్షరమేవాక్షరాత్పరతః పర ఇత్యర్థః. సర్వజ్ఞస్య భూతయోన్యక్షరాత్పరత్వే ప్రాప్తే తద్వ్యావర్తనాయ భూతయోన్యక్షరస్యైవ సార్వజ్ఞ్యాదిగుణకత్వోపపాదనం స్మారయతి (సర్వజ్ఞమేవేతి) నన్వక్షరశబ్దార్థస్త్రైరూప్యపరిహారాయ భూతయోన్యక్షరాత్ సర్వజ్ఞత్వాదిగుణకః పర ఇత్యభ్యుపగన్తవ్యమిత్యత్రాహ (అతోఽక్షరాదితి) (ప్రకృతమదృశ్యత్వాదిగుణకమితి) అదృశ్యత్వాదిగుణకమక్షరమేవ *యేనాక్షరం పురుషమితి పూర్వస్మిన్ సన్నికృష్టవాక్యే ప్రకృతం- తదేవ *ప్రాణా వా చేతి క్రియతయా ప్రతిపాదితమితి తస్యైవ ప్రాధాన్యేన ప్రతిపాద్యత్వమవగమ్యతే. అతోఽక్షరపురుష ఏవాక్షరాత్పరతః పరత్వేనోచ్యత ఇత్యభ్యుపేత్యం- అన్యస్య ప్రతిపాద్యత్వముక్త్వాఽర్థాన్తరస్య ప్రతిపాదనాయోగాత్. అతోఽక్షరపురుషో న పఞ్చమ్యన్తాక్షరశబ్దార్థః- అపి త్వక్షరాత్పరతః పర ఏవేత్యభిప్రాయః. అత ఇత్యభిప్రేతం హేతుం వివృణోతి (తస్యేతి) (సర్వజ్ఞస్య విశ్వయోనేరితి) *అక్షరాత్సమ్భవతీహ విశ్వం *తస్మాదేతద్బ్రహ్మ నామరూపమన్నం చ జాయత ఇత్యుభయత్ర కారణత్వప్రత్యభిజ్ఞానాత్ భూతయోన్యక్షరమేవ సర్వజ్ఞమితి న సర్వజ్ఞస్తదపేక్షయా పర ఇత్యభిప్రాయః. (సర్వస్మాత్పరత్వేన తస్మాదన్యస్య పరత్వాసమ్భవాదితి) భూతయోన్యక్షరమభిధాయానన్తరమేవ *యస్మాత్పరం నాపరమస్తి కిఞ్చిదితి సమాభ్యధికనిషేధస్యోపక్రమావగతత్వాదిత్యర్థః. భూతయోన్యక్షరాదన్యత్వేన సర్వజ్ఞస్య తతః పరత్వాసమ్భవః- ఉపక్రమవిరోధేనాక్షరాదర్థాన్తరస్య పరత్వాసమ్భవ ఇత్యుక్తం భవతి. *అక్షరాదితి కిముచ్యత ఇత్యత్రాహ (అతోఽత్రేతి) అతః- యస్య పరమాత్మధర్మోక్తిస్స హి పరమాత్మా- ప్రథమాన్తాక్షరశబ్దనిర్దిష్టస్య తద్ధర్మశ్రవణాత్, పఞ్చమ్యన్తాక్షరశబ్దనిర్దిష్టస్య తదభావాచ్చేత్యర్థః. అక్షరశబ్దయోర్భిన్నవిషయత్వముపపన్నం- అస్మిన్నేవ ప్రకరణే *తపసా చీయతే బ్రహ్మ* ఇతి *హ స్మ యద్ బ్రహ్మవిదో వదన్తి *తస్మాదేతద్బ్రహ్మ నామరూపమన్నం చ జాయతే ఇత్యత్ర బ్రహ్మశబ్దయోర్భిన్నవిషయత్వదర్శనాత్. యత్తు సమానవిభక్తినిర్దిష్టస్యైవ స్వారస్యాత్సామానాధికరణ్యమితి - తన్న- పరశబ్దస్య పఞ్చమ్యన్తపదసాపేక్షత్వాన్నిత్యస్వారస్యార్థం న సామానాధికరణ్యం. కిఞ్చ- పరతోఽక్షరాదితి న నిర్దిష్టం- *అక్షరాత్పరతః పర ఇతి హి క్రమః- తత్స్వారస్యాచ్చ న సామానాధికరణ్యం ....

౨౩॥ సూ. ॥విశేషణభేదవ్యపదేశాభ్యాంచ నేతరౌ॥ ఇతశ్చనప్రధానపురుషౌ. విశినష్టిహిప్రకరణం- ప్రధానాచ్చపురుషాచ్చభూతయోన్యక్షరంవ్యావర్తయతీత్యర్థః ఏకవిజ్ఞానేనసర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞోపపాదనాదిభిః, -తథాతాభ్యామక్షరస్యభేదశ్చవ్యపదిశ్యతే *అక్షరాత్పరతఃపరఇత్యాదినా. తథాహి - *సబ్రహ్మవిద్యాంసర్వవిద్యాప్రతిష్ఠా మథర్వాయజ్యేష్ఠపుత్రాయప్రాహేతిసర్వ విద్యాప్రతిష్ఠాభూతాంబ్రహ్మవిద్యాంప్రక్రాన్తా- పరవిద్యైవచసర్వవిద్యాప్రతిష్ఠా. తామిమాంసర్వవిద్యాప్రతిష్ఠాంవిద్యాంచతుర్ముఖాథర్వాదిగురుపరమ్పరయాఽఽఙ్గిరసాత్ప్రాప్తాంజిజ్ఞాసుః * శౌనకోహవైమహాశాలోఽఙ్గిరసం విధివదుపసన్నః పప్రచ్ఛకస్మిన్నుభగవోవిజ్ఞాతేసర్వమిదంవిజ్ఞాతంభవతీతి- బ్రహ్మవిద్యాయాస్సర్వవిద్యాశ్రయత్వాద్బ్రహ్మవిజ్ఞానేనసర్వంవిజ్ఞాతంభవతీతికృత్వాబ్రహ్మస్వరూపమనేనపృష్టం. *తస్మైసహోవాచ ద్వేవిద్యే వేదితవ్యే ఇతిహస్మయద్బ్రహ్మవిదోవదన్తిపరాచైవాపరాచేతి- బ్రహ్మప్రేప్సునా ద్వేవిద్యే వేదితవ్యే - బ్రహ్మవిషయేపరోక్షాపరోక్షరూపేద్వేవిజ్ఞానేఉపాదేయేఇత్యర్థః. తత్రపరోక్షంశాస్త్రజన్యంజ్ఞానం-అపరోక్షంయోగజన్యం. తయోర్బ్రహ్మప్రాప్త్యుపాయభూతమపరోక్షంజ్ఞానం. తచ్చభక్తిరూపాపన్నం- *యమేవైషవృణుతే తేనలభ్యఇత్యత్రవిశేష్యమాణత్వాత్. తదుపాయశ్చాగమజన్యంవివేకాదిసాధనసప్తకానుగృహీతంజ్ఞానం- *తమేతంవేదానువచనేనబ్రాహ్మణావివిదిషన్తియజ్ఞేనదానేనతపసాఽనాశకేనేతిశ్రుతేః. ఆహచభగవాన్పరాశరః *తత్ప్రాప్తిహేతుర్జ్ఞానంచకర్మచోక్తంమహామునే।ఆగమోత్థంవివేకాచ్చద్విధాజ్ఞానంతథోచ్యతఇతి. *తత్రాపరాఋగ్వేదోయజుర్వేదఇత్యాదినా*ధర్మశాస్త్రాన్తేనఆగమోత్థంబ్రహ్మసాక్షాత్కారహేతుభూతంపరోక్షజ్ఞానముక్తం-సాఙ్గస్యసేతిహాసపురాణస్యసధర్మశాస్త్రస్యసమీమాంసస్యవేదస్య బ్రహ్మజ్ఞానోత్పత్తిహేతుత్వాత్. *అథపరాయయాతదక్షరమధిగమ్యతే ఇత్యుపాసనాఖ్యం బ్రహ్మసాక్షాత్కారలక్షణం భక్తిరూపాపన్నంజ్ఞానం. *యత్తదద్రేశ్యమగ్రాహ్యమిత్యాదినాపరోక్షాపరోక్షరూపజ్ఞానద్వయవిషయస్యపరస్యబ్రహ్మణస్స్వరూపముచ్యతే. *యథోర్ణనాభిస్సృజతేగృహ్ణతేచేత్యాదినాయథోక్తస్వరూపాత్పరస్మాద్బ్రహ్మణోఽక్షరాత్పరస్యచేతనాచేతనాత్మకప్రపఞ్చస్యోత్పత్తిరుక్తా - విశ్వమితివచనాన్నచేతనమాత్రస్య. * తపసాచీయతేబ్రహ్మతతోఽన్నమభిజాయతే।అన్నాత్ప్రాణోమనస్సత్యంలోకాఃకర్మసుచామృతమితిబ్రహ్మణోవిశ్వోత్పత్తిప్రకారఉచ్యతే. తపసా- జ్ఞానేన. *యస్యజ్ఞానమయంతపఇతివక్ష్యమాణత్వాత్. చీయతే-ఉపచీయతే. బహుస్యామితిసఙ్కల్పరూపేణజ్ఞానేనబ్రహ్మసృష్ట్యున్ముఖంభవతీత్యర్థః. * తతోఽన్నమభిజాయతే-

---

౨౩॥ సూ. ॥విశేషణభేదవ్యపదేశాభ్యాంచనేతరౌ॥ విశేషణంవ్యాచష్టే (విశినష్టిహీతి) కస్మాత్కిమిత్యత్రాహ(ప్రధానాదితి) వైధర్మ్యకీర్తనాదిత్యత్రాహ (ఏకేతి) భేదవ్యపదేశంవ్యాచష్టే(తథేతి) హేతుద్వయంవివరీతుమాహ (తథాహీతి) నకేవలంవిశేష్యవాచినాబ్రహ్మవిద్యాశబ్దేన- విశేషణాభిధానేనాసర్వవిద్యాప్రతిష్ఠామితిశబ్దేనాపిబ్రహ్మవిషయత్వంసిద్ధమిత్యాహ (పరవిద్యైవచేతి) పరబ్రహ్మవిషయావిద్యాపరవిద్యా. సర్వవిద్యాప్రతిష్ఠత్వం- సర్వవిద్యాశ్రయత్వం జ్ఞాతవ్యేబ్రహ్మణికృత్స్నజ్ఞాతవ్యానుప్రవేశాత్ బ్రహ్మజ్ఞానేకృత్స్నవిషయజ్ఞానాన్తర్భావాదిత్యర్థః. బ్రహ్మజిజ్ఞాసమానేనబ్రహ్మహిపృష్టం- *కస్మిన్నుభగవఇతిప్రశ్నస్యకథంబ్రహ్మవిషయత్వమిత్యత్రాహ(బ్రహ్మవిద్యాయాఇతి)* ద్వేవిద్యేఇతివిద్యాద్వయస్యభిన్నవిషయత్వేనైవవ్యాఖ్యాతం- తత్రైకైః పరవిద్యాపరమాత్మవిషయం - అక్షరాన్తరవిషయంచాపరవిద్యేతి. కైశ్చిత్కర్మజ్ఞానమపరవిద్యా- బ్రహ్మజ్ఞానంపరవిద్యేత్యుక్తం. కైశ్చిత్పరమాత్మజ్ఞానమపరవిద్యా- పరమాత్మజ్ఞానంపరవిద్యేత్యుక్తం. తద్ద్వయవ్యుదాసార్థంవ్యాచష్టే (బ్రహ్మప్రేప్సునేతి) బ్రహ్మైకవిషయత్వేఽపిద్వయోరపరోక్షభేదఇత్యత్రాహ (పరోక్షాపరోక్షరూపేఇతి) తస్యేత్యాదిః. *సతపోఽతప్యత, ఓదనపాకంపచతి, లిపత్ *ద్వేవిద్యేవేదితవ్యేఇత్యుక్తే. తత్ఫలితమాహ(ఉపాదేయేఇత్యర్థఇతి)కింపరోక్షంకిమపరోక్షమిత్యత్రాహ (తత్రేతి) బ్రహ్మైకవిషయశ్చేత్ప్రసఙ్గోనైవాలమిత్యత్రాహ (తయోరితి) ఉపాయభూతం- అవ్యవహితోపాయభూతం. తస్యాపినిష్పత్తివ్యవస్థత్వాత్రతత్త్వాత్ర్యనావగమ్యతఇత్యత్రాహ(తచ్చభక్తిరూపేతి) త్వంకింప్రథమేనేత్యత్రాహ (తదుపాయశ్చేతి)సాధనసప్తకంశాస్త్రజన్యజ్ఞానంచోభయముపాసనాత్మకజ్ఞానస్యహేతురితియుక్తమ్. ఏతదర్థశబ్దాయమాహ (ఆహచేతి) అనేనవిద్యాద్వయస్యభిన్నవిషయత్వోక్తిరుపబృంహణనిరుద్ధేతివ్యక్తంభవతి. వివేకాచ్చ- ఉత్థితమిత్యర్థః. యథోక్తరూపజ్ఞానద్వయమేవకింవాక్యంకింవిషయమిత్యపేక్షాయామాగమోత్థంజ్ఞానం *తత్రేత్యాదివాక్యేనోక్తమిత్యాహ (తత్రేతి) వేదవిషయబ్రహ్మజ్ఞానహేతుః- ధర్మశాస్త్రాదికీర్తనంకిమర్థం-నహ్యాగమోత్థత్వంజ్ఞానస్యశాబ్దంప్రతీయతఇత్యత్రాహ (సాఙ్గస్యేతి)సపరికరస్యాగమస్యతజ్జ్ఞానహేతుత్వాత్తదపదానిర్దేశ్యతుక్తమిత్యర్థః. *తత్రాపరాఋగ్వేదఇత్యాదివాక్యస్యాగమోత్థజ్ఞానవిషయత్వంపూర్వోక్తోపబృంహణవచనేన *ద్విధాజ్ఞానంతథోచ్యతఇత్యనేనస్పష్టీకృతం. *అథేత్యాదివాక్యస్యవివేకజన్యజ్ఞానవిషయత్వమాహ (అథేతి) ఉక్తమిత్యన్వయః. * యత్తదిత్యాదివాక్యస్యవిషయమాహ (యత్తదితి) (యథోర్ణనాభిరితి) భూతయోనిత్వవివరణమిత్యర్థః. *తపసాచీయతఇత్యాదికంవ్యాచష్టే (బ్రహ్మణఇత్యాది) విశ్వస్యతో

అద్యత ఇత్యన్నం. విశ్వస్య భోక్తృవర్గస్య భోగ్యభూతం భూతసూక్ష్మమవ్యాకృతం పరస్మాద్బ్రహ్మణో జాయత ఇత్యర్థః. ప్రాణమనః ప్రభృతి చ స్వర్గాపవర్గరూపఫలసాధనభూతకర్మపర్యన్తం సర్వం వికారజాతం తస్మాదేవ జాయతే. *యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిదిత్యాదినా సృష్ట్యుపకరణభూతం సార్వజ్ఞ్యసత్యసఙ్కల్పత్వాదికముక్తం - సర్వజ్ఞాత్సత్యసఙ్కల్పాత్పరస్మాద్బ్రహ్మణోఽక్షరాదేతత్ - కార్యాకారం బ్రహ్మ నామరూపవిభక్తం భోక్తృభోగ్యరూపం చ జాయతే. *తదేతత్సత్యమితి పరస్య బ్రహ్మణో నిరుపాధికసత్యత్వముచ్యతే. *మన్త్రేషు కర్మాణి కవయో యాన్యపశ్యంస్తాని త్రేతాయాం బహుధా సన్తతాని। తాన్యాచరత నియతం సత్యకామా ఇతి - సార్వజ్ఞ్యసత్యసఙ్కల్పత్వాదికల్యాణగుణాకరమక్షరం పురుషం స్వతస్సత్యం కామయమానాస్తత్ప్రాప్తయే ఫలాన్తరేభ్యో విరక్తా ఋగ్యజుస్సామాథర్వసు కవిభిర్దృష్టాని యాన్యగ్నిహోత్రాదీని త్రేతాగ్నిషు బహుధా సన్తతాని కర్మాణ్యాచరతేతి.*ఏష వః పన్థా ఇత్యారభ్య*ఏష వః పుణ్యస్సుకృతో బ్రహ్మలోక ఇత్యన్తేన కర్మస్వరూపప్రకారం, శ్రుతిస్మృతిచోదితేషు కర్మస్వేతరకర్మనైష్ఫల్యేఽపి తేషామనుష్ఠితానామనిష్ఫలత్వం, యథానుష్ఠితస్య చానుష్ఠితస్య మహత్త్వం చాభిధాయ*ప్లవా హ్యేతే అదృఢా యజ్ఞరూపా అష్టాదశోక్తమవరం యేషు కర్మ। ఏతచ్ఛ్రేయో యేఽభినన్దన్తి మూఢా జరామృత్యుం తే పునరేవాపియన్తీత్యాదినా ఫలాభిసన్ధిపూర్వకత్వేన జ్ఞానవిధురతయా చావరం కర్మాచరతాం పునరావృత్తిముక్త్వా*తపశ్శ్రద్ధే యే హ్యుపవసన్త్యరణ్య ఇత్యాదినా పునరపి ఫలాభిసన్ధిరహితం జ్ఞానినాఽనుష్ఠితం కర్మ బ్రహ్మప్రాప్తయే భవతీతి ప్రశస్య*పరీక్ష్య లోకాన్ కర్మచితానిత్యాదినా వేదలక్షణకర్మఫలేషు విరక్తస్య గురూపసదనం విధాయ*తదేతత్సత్యం యథా సుదీప్తాదిత్యాదినా సోఽవిద్యాగ్రన్థిం వికిరతీహ సోమ్యేత్యన్తేన పూర్వోక్తస్యాక్షరస్య భూతయోనేః పరస్య బ్రహ్మణః పరమపురుష

క్తృవర్గస్యేత్యనేనైతద్వాక్యస్థసర్వశబ్దో భోక్తృభోగ్యపర ఇత్యభిప్రేతమ్.(ఫలసాధనభూతకర్మపర్యన్తమితి) *లోకాః స్వర్గాదయః. *కర్మసు చామృతం-కర్మస్వాయత్తమమృతం. అమృతత్వసాధనభూతం కర్మేత్యభిప్రాయః. పునస్సర్గాభిధానసౌలభ్యం... (యస్సర్వజ్ఞ ఇతి)యథా *యథా సుదీప్తాదితి వాక్యం... తథా కారణానువాదేన సర్వజ్ఞత్వాదిగుణవిధానమిత్యర్థః. భోక్తృభోగ్యరూపం చ జాయత ఇత్యనేనాన్నశబ్దో భోగ్యపరో భవతి... నీతిహ్యన్నశబ్దనిర్వచనం. ద్వితీయఖణ్డార్థమాహ (తదేతత్సత్యమిత్యాదినా) (...) ... (మన్త్రేష్విత్యాది) ... (సార్వజ్ఞ్య) ... గుణాకరత్వముక్తం. (అక్షరం పురుషం స్వతస్సత్యం కామయమానా ఇతి) *తదేతత్సత్యం *యేనాక్షరం పురుషం వేద సత్యం. పునశ్చ *తదేతత్సత్యమితి పూర్వాపరయోర్బ్రహ్మవాచిత్వేన ప్రయుక్తసత్యశబ్దైకార్థ్యాదితి భావః. బహుధేతి ... త్రేతా-అగ్నిత్రయం. ... (ప్లవా హ్యేత ఇత్యాది) ... *యస్యాగ్నిహోత్రమదర్శమపౌర్ణమాసమచాతుర్మాస్యమనాగ్రయణమతిథివర్జితం చ అహుతమవైశ్వదేవమవిధినా హుతమాసప్తమాంస్తస్య లోకాన్ హినస్తీతి... *ప్లవా హ్యేతే అదృఢా ఇతి తత్ప్రకరణత్వాత్, *ఇష్టాపూర్తం మన్యమానా వరిష్ఠం నాన్యచ్ఛ్రేయో వేదయన్తే ప్రమూఢాః... (ప్లవా హ్యేత ఇత్యాది) *అష్టాదశోక్తం - అష్టాదశస్వృత్విక్షూక్తం. శ్రుతేరపి ప్రకర్షనార్థమిదం - శ్రుతిస్మృతిచోదితేష్విత్యర్థః. యద్వా - షోడశర్త్విక్పత్నీయజమానరూపాష్టాదశపురుషేషు విహితం. యద్వా-*నవ ప్రాయాజాః ... యజ్ఞశబ్దః కర్మసామాన్యవాచీ. యేషు పురుషేషు... జరామృత్యుం తే పునరేవాపియన్తీత్యన్వయః. బ్రహ్మప్రాప్తయే భవతీత్యనేన *సూర్యద్వారేణ తే విరజాః ప్రయాన్తి యత్రామృతస్స పురుషో హ్యవ్యయాత్మేత్యస్యార్థ ఉక్తః. *పరీక్ష్య లోకానిత్యాదివాక్యం గురూపసత్తివిషయనియమవిధిః - అన్యస్యాసన్నిధానాదనువాదరూపం. తృతీయఖణ్డార్థమాహ (తదేతత్సత్యం యథేత్యాదినా) భూతయోన్యక్షరస్యాక్షరాత్పరతః పరస్య చానన్యత్వసిద్ధ్యర్థం ప్రథమతృతీయఖణ్డయోరైకార్థ్యప్రత్యభిజ్ఞాపకాని ... (పూర్వోక్తస్యేత్యాదిపదైః) పూర్వోక్తస్యైవేహ ప్రతిపాద్యత్వోపపాదకాని పదాన్తరాణి. *తదక్షరమధిగమ్యతే *భూతయోనిం పరిపశ్యన్తి *తథాఽక్షరాద్వివిధాస్సోమ్య భావాః ప్రజాయన్తే తత్ర చైవాపియన్తీతి వాక్యయోరేకవిషయత్వం దర్శితం... *తపసా చీయతే బ్రహ్మ *తపో బ్రహ్మ పరామృతమిత్యనయోరైకార్థ్యం దర్శితం పరస్య బ్రహ్మణ ఇతి. *తస్మాదేతద్బ్రహ్మేత్యవగతకార్యబ్రహ్మవ్యుదాసార్థః పరశబ్దః. *తేనేదం పూర్ణం పురుషేణ *పురుష ఏవేదం సర్వమిత్యనయోరేకవిషయత్వాత్ప్రాయేణ పరమపురుషస్యేత్యుక్తం. తత్ర *యస్మాత్పరం నాపరమస్తీత్యుక్తసమాభ్యధికరాహిత్యభావనార్థః పరమశబ్దః. అక్షరపురుషశబ్దాభ్యాం *యేనాక్షరం పురుషమితి ద్వితీయఖణ్డవాక్యం చ దర్శితం భవతి - అత్ర హి *తథాక్షరాద్వివిధాస్సోమ్య భావాః ప్రజాయన్తే తత్ర చైవాపియన్తీత్యుక్త్వా *దివ్యో హ్యమూర్తః పురుషః స బాహ్యాభ్యన్తర ఇతి ప్రకృతకారణాక్షరపదానుష్కృతత్వద్యోతనాక్షరాత్పరతః పరస్య సామ

స్యానుక్తైస్స్వరూపగుణైస్సహ సర్వభూతాన్తరాత్మతయా విశ్వశరీరత్వేన విశ్వరూపత్వం, తస్మాద్విశ్వసృష్టిం చ విస్పష్టమభిధాయ * ఆవిస్సన్నిహితమిత్యాదినా తస్యైవాక్షరస్యావ్యాకృతాత్పరతోఽపి పురుషాత్పరభూతస్య పరస్య బ్రహ్మణః పరమవ్యోమ్ని ప్రతిష్ఠితస్యానవధికాతిశయానన్దస్వరూపస్య హృదయగుహాయాముపాసనప్రకారం, ముపాసనస్య చ పరభక్తిరూపత్వ, ముపాసీనస్యావిద్యావిమోకపూర్వకం బ్రహ్మసమం బ్రహ్మానుభవఫలం, చోపదిశ్యోపసంహృతం. అత ఏవం విశేషణాద్భేదవ్యపదేశాచ్చ నాస్మిన్ప్రకరణే ప్రధానపురుషౌ ప్రతిపాద్యేతే. భేదవ్యపదేశోఽపి హి తాభ్యాం పరస్య బ్రహ్మణోఽత్ర విద్యతే *దివ్యో హ్యమూర్తః పురుషస్సబాహ్యాభ్యన్తరో హ్యజః। అప్రాణో హ్యమనాశ్శుభ్రో హ్యక్షరాత్పరతః పర ఇత్యాదిభిః- అక్షరాదవ్యాకృతాత్పరో యస్సమష్టిపురుషః- తస్మాదపి పరభూతోఽదృశ్యత్వాదిగుణకోఽక్షరశబ్దాభిహితః పరమాత్మేత్యర్థః.

నాధికరణ్యాత్ భూతయోన్యక్షరమేవాక్షరాత్పరతః పర ఇత్యవగమ్యతే- సహితస్యాదక్షరాత్పర ఇత్యుక్తం- అపి త్వక్షరాత్సపర ఇతి,- ఏతస్మాదపి *ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణః *ఏష సర్వభూతాన్తరాత్మా *తస్మాదగ్నిస్సమిధో యస్య సూర్య ఇత్యారభ్య *అతశ్చ సర్వా ఓషధయ ఇత్యన్తైస్తు వాక్యైరుక్తమేవ తదేతచ్ఛబ్దైః పరామృశ్య *ఏతేషు భూతేషు తిష్ఠతేఽప్యన్తరాత్మేత్యుక్త్వా *పురుష ఏవేదం సర్వమిత్యభిధానాత్ భూతయోన్యక్షర బ్రహ్మశబ్దవాచ్యః పురుష ఏవాక్షరాత్పరతః పర ఇతి ప్రతీయతే,. అనుక్తైస్స్వరూపగుణైరిత్యనేన *దివ్యో హ్యమూర్తః పురుష ఇత్యాద్యుక్తాః దివ్యత్వామూర్తత్వాదిభూత్వాదయో గుణాః వివక్షితాః. విశ్వరూపత్వం- విశ్వప్రకారత్వం. తదేవ విశ్వశరీరశబ్దేన విశేషితం. తదుపపాదకం సర్వభూతాన్తరాత్మతయేతి పదం. అన్తః ప్రవిశ్య నియన్తృత్వాదస్య విశ్వం శరీరతయా ప్రకార ఇత్యర్థః అనేన *పద్భ్యాం పృథివీ హ్యేష సర్వభూతాన్తరాత్మా *అతశ్చ సర్వా ఓషధయో రసాశ్చ *ఏతేషు భూతేషు తిష్ఠతేఽప్యన్తరాత్మా *పురుష ఏవేదం సర్వమితి శ్రుత్యర్థోనుసంహితః. తస్మాద్విశ్వసృష్టిం చేత్యనేన *తస్మాదగ్నిస్సమిధో యస్య సూర్యః సోమః పర్జన్య ఓషధయ ఇత్యాద్యర్థ ఉక్తః. విస్పష్టమిత్యనేన ప్రథమఖణ్డోక్తోపాసనరుక్త్యపరిహారః- పూర్వోక్తస్సృష్టిప్రపఞ్చనపరత్వాన్న పునరుక్తిరిత్యభిప్రాయః. చతుర్థఖణ్డార్థమాహ (ఆవిరితి) ఆవిస్సన్నిహితం- యోగినామపరోక్షం సన్నిహితం. తస్యైవ- ప్రథమద్వితీయఖణ్డప్రతిపాదితస్య. (అవ్యాకృతాదితి) *అక్షరాత్పరతః పరస్యేతి తృతీయఖణ్డప్రతిపాదితస్యేత్యర్థః. *తదేతదక్షరం బ్రహ్మేతి వాక్యమభిప్రేత్యాహ (పరస్య బ్రహ్మణ ఇతి) *యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిద్యస్యైష మహిమా భువి। దివ్యే బ్రహ్మపురే హ్యేష వ్యోమన్యాత్మా ప్రతిష్ఠిత ఇత్యస్యార్థమాహ (పరమవ్యోమ్ని ప్రతిష్ఠితస్యేతి) * యస్యైష మహిమా భువీతి లీలావిభూత్యన్వయ ఉక్తః. దివ్యే వ్యోమ్నీతి త్రిపాద్విభూతిరుక్తా. బ్రహ్మపురే ఇతి శబ్దః *ఏతత్సత్యం బ్రహ్మపురమితివన్నకర్మధారయః- బ్రహ్మపురే ఆత్మా ప్రతిష్ఠిత ఇతి వ్యతిరేకనిర్దేశాత్. *తద్విజ్ఞానేన పరిపశ్యన్తి ధీరాః ఆనన్దరూపమమృతం యద్విభాతీతి వాక్యం హృది నిధాయాహ (అనవధికాతిశయేతి) (హృదయగుహాయాముపాసనప్రకారమితి) *ఏతద్యో వేద నిహితం గుహాయామితి పూర్వఖణ్డావసానే హృదయగుహాయాముపాసనం విహితం- *తదేతత్సత్యం తదమృతం తద్వేద్ధవ్యం సోమ్య విద్ధీత్యారభ్య *ప్రణవో ధనుశ్శరో హ్యాత్మా* ఆత్మానమనురతింస్యత్వా ఇత్యాదిభిరుపాసనస్య ప్రకార ఉక్త ఇత్యర్థః. హృదయగుహాసంబన్ధ్యుపాసనస్యైవ ప్రకారోపదేశోఽయం - న తూపాసనాన్తరస్యేతి ఇదముపగతం - * గుహాచరన్నామ మహత్పదం *ప్రతిష్ఠితోఽన్నే హృదయం సన్నిధాయ *పద్మకోశప్రతీకాశం సుషిరం చాప్యధోముఖం। హృదయం తద్విజానీయాద్విశ్వస్యాయతనం మహదితి చతుర్థఖణ్డ ఏవ తస్యోపాసనస్య హృదయగుహాసంబన్ధిత్వావగమాత్. పాఠక్రమాదర్థక్రమస్య ప్రబలత్వాత్ పఞ్చమఖణ్డప్రతిపన్నమర్థమాహ (ఉపాసనస్య చేతి) *యమేవైష వృణుతే తేన లభ్య ఇతి హిత ప్రాప్త్యం. అప్యక్షరేణ *తథా విద్వాన్ పుణ్యపాపే విధూయ నిరఞ్జనః పరమం సామ్యముపైతీతి షష్ఠఖణ్డస్థవాక్యం హృది నిధాయాహ (బ్రహ్మసమమితి) భోగమాత్రేణ సామ్యమిత్యాహ (బ్రహ్మానుభవఫలమితి) అవిద్యావిమోకపూర్వకమిత్యనేన *పుణ్యపాపే విధూయేత్యస్యార్థ ఉక్తః. నను షష్ఠమఖణ్డే సామ్యాపత్తిరూపస్సగుణమోక్ష ఉక్తః. సత్యం తు *యుక్తాత్మానః సర్వమేవావిశన్తీతి పరబ్రహ్మప్రాప్తిరూపపరమమోక్ష ఉక్తః. * వేదాన్తవిజ్ఞానేతి మన్త్రేణ తస్య క్రమభావిత్వముక్తం. *పరేఽవ్యయే సర్వ ఏకీభవన్తీతి పరమమోక్షస్యైక్యాపత్తిరూపత్వముక్తం. *యథా నద్య ఇతి విశేషప్రహాణముక్తం. *బ్రహ్మైవ భవతీత్యైక్యాపత్తినిగమనమితి. నైవం. తథా హి - *సర్వమేవావిశన్తీతి న నిర్గుణప్రాప్తిః-సర్వశబ్దస్య నిర్గుణవాచిత్వాభావాత్. కిం తు బ్రహ్మవిభూతిభూతతద్వ్యాప్యసమస్తజగదనుభవోక్తిః - *తే సర్వగం సర్వతః ప్రాప్య ధీరా ఇతి సర్వగస్య బ్రహ్మణః ప్రాప్తేరుక్తత్వాత్, సర్వగశబ్దేన సర్వశబ్దవాచ్యస్య బ్రహ్మవ్యాప్యవిభూతిత్వావగమాచ్చ. *వేదాన్తవిజ్ఞానేతి తు వాక్యం చరమశరీరావసానే బ్రహ్మప్రాప్తిప్రతిపాదకమితి వక్ష్యతే. *గతాః కలాః పఞ్చదశ ప్రతిష్ఠా ఇతి మన్త్రశ్చ ముక్తాత్మపరిత్యక్తదేహేన్ద్రియతదభిమానిదేవతాదీనామితరచేతనాచేతనవత్ప్రకృతేర్లయపరతాత్పర్యపరః- న తు మోక్షపరః- ముక్తాత్మకలాశబ్దోక్తభూతేన్ద్రియాణాం పరమాత్మన్యైక్యాపత్త్యభావాత్. పృథివ్యాదిఘటాదయ ఏవ పరమాత్మని లయ ఇతి చేత్- అముక్తదేహస్యాపి పృథివ్యాదిషు లయాదస్య వాక్యస్య ముక్తవిషయత్వం న స్యాత్. ఏకస్మిన్ముక్తే సత్యగ్న్యాదిదేవతాశ్చ న పరమాత్మని లీయన్తే- అతశ్చేదం వాక్యం న ముక్తస్య పరమాత్మైక్యాపత్తిపరం. *యథా నద్య ఇతి తు వాక్యం ముక్తస్య బ్రహ్మప్రాప్తేః కర్మకృతనామరూపప్రహాణపూర్వకత్వపరం. *బ్రహ్మైవ భవతీతి పూర్వోక్తసామ్యాపత్తినిగమనపరం. బ్రహ్మపర్యన్తస్యాత్మా విర్భావపరం వా. అతో యథోక్త ఏవార్థః. ఏవం శాస్త్రహేతుద్వయేన విశేషణం ప్రపఞ్చితం. ఉపపాదితం హేతుం హేత్వన్తరేణ సహానువదన్ సాధ్యార్థేన ఘటయతి (అత ఏవమితి) భేదవ్యపదేశస్యోపాదానం తస్య ప్రపఞ్చసాకాఙ్క్షానిరసనార్థం.అథ భేదవ్యపదేశం ప్రపఞ్చయతి (భేదవ్యపదేశోఽపీతి) అక్షరశబ్దస్యావ్యాకృతవాచిత్వం కథమిత్యపేక్షాయాం *ప్రాణస్య

అక్షరమితి వా-నక్షరతీతి వాఽక్షరం- తదవ్యాకృతేపి స్వవికారవ్యాప్త్యా వా మహదాదివన్నామాన్తరాభిలాప యోగ్యతారూపాభావాద్వాఽక్షరత్వం కథఞ్చిదుపపద్యతే. ....

ర్థసంయోగాదితిన్యాయమభిప్రేత్యావయవశక్తిందర్శయతి(అశ్నుత ఇతి)అశ్నుత ఇత్యవయవార్థః కిమవ్యాకృతేసంభవతీత్యత్రాహ (అవ్యాకృతేపీతి) (స్వవికారవ్యాప్త్యేతి) కార్యాకారేణవికృతమంశంనికృతాదన్యః కారణాంశః సూక్ష్మతయావ్యాప్నోతీత్యర్థః. అతఏవ వేదమవ్యాసదర్థస్వయంనాశిక్ష నీయం-, యదుచ్యతే- ఇహాయం సర్వజ్ఞశబ్దః కస్మింశ్చిద్దేవతావిశేషే ప్రయోగిక- న రూఢ- యౌగికః - అన్యథా సర్వవిచ్ఛబ్దప్రయోగస్యాప్యానర్థక్యాత్- తస్మాత్ బ్రహ్మణః సృష్టిశ్రూయతే *తస్మాదేతద్బ్రహ్మ నామరూపమన్నంచ జాయత ఇతి - ఇహ బ్రహ్మశబ్దవాచ్యశ్చ పరః పురుషః - *యేనాక్షరం పురుషం వేద సత్యం ప్రోవాచ తాం తత్త్వతో బ్రహ్మవిద్యామితి *పురుష ఏవేదం సర్వం తపో బ్రహ్మ పరామృతమితి బ్రహ్మపురుషశబ్దయోః సామానాధికరణ్యాదవగమ్యతే ఇతి - అత్ర పురుషాక్షరశబ్దయోః సామానాధికరణ్యాదక్షరస్య భూతయోనిత్వశ్రవణాత్ పురుషస్యోపాదానం - అక్షరాత్పరతః పరశ్చ సర్వనిత్యాదియోగాన్నిమిత్తం- వివక్షా *అక్షరాత్ సంభవతి *అక్షరాత్పరత ఇతి అక్షరశబ్దయోస్స్వరూపార్థతా చ సర్వస్యాదితి. తత్ర తాదన్నిమిత్తోపాదానభేదే సతి సపదన్న- నిమిత్తాన్తరస్యస్థితత్వేన బ్రహ్మవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానానుపపత్తేః. నచ కార్యవిషయతయా సర్వశబ్దసఙ్కోచాన్నిమిత్తాన్తరస్థిత్యుపపత్తిః- ఉపాదానభూతస్యైవ బ్రహ్మణో నిమిత్తత్వం వదతాం నిమిత్తాన్తరంచ నిషేధతాం వాక్యానాం భూయస్త్వాత్. ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞానంచోపక్రమావగత త్వాత్ప్రబలం. అక్షరపురుషస్య * యస్మాత్పరం నాపరమితి సమాభ్యధికనిషేధశ్చ ఉపక్రమావగతః - తేన తత్ప్రకారం న నిమిత్తాన్తరమనుపపన్నం. ఏ స్యామేవోపనిషది * రుక్మవర్ణం కర్తారమీశం పురుషం బ్రహ్మయోనిమితి రుక్మవర్ణపురుషస్యైవ కర్తృత్వయోనిత్వశ్రవణాచ్చ నిమిత్తోపాదానభేదః. అన్నాది ప్రపఞ్చకారణస్య ప్రత్యభిజ్ఞానాచ్చ న సర్వజ్ఞాక్షరపురుషయోర్భేదః. * యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిద్యస్య జ్ఞానమయం తపః తస్మాదేతద్బ్రహ్మ నామరూపమన్నంచ జాయత ఇతి సర్వజ్ఞస్య తథాత్వం శ్రూయతే - * తపసా చీయతే బ్రహ్మ తతోన్నమభిజాయత ఇతి బ్రహ్మణశ్చ తథాత్వం శ్రూయతే. *తపసా చీయతే బ్రహ్మ *యస్య జ్ఞానమయం తప ఇతి తపశ్శబ్దవాచ్యజ్ఞానవత్త్వం సర్వజ్ఞస్య బ్రహ్మణశ్చావగమ్యతే. బ్రహ్మపురుషశబ్దయోశ్చైక విషయత్వం దర్శితం. ఏవం సర్వజ్ఞశబ్దవాచ్యస్య బ్రహ్మశబ్దనిర్దిష్టపురుషస్య చాన్నాదికారణత్వతపోయోగిత్వసార్వజ్ఞ్యాదిగుణయోగేనానన్యత్వాన్నిమిత్తో పాదానభేదో విధ్వస్తః. తదభేదే చ సతి * తథాఽక్షరాత్ సంభవతి * తస్మాదేతత్ బ్రహ్మేతి పఞ్చమ్యోర్నిర్దేశసామ్యంచ సమం స్యాత్. * బ్రహ్మవనం బ్రహ్మ స వృక్ష ఆసీదితి శ్రుత్యన్తరావిరోధశ్చ స్యాత్. * తపసా చీయతే * యస్సర్వజ్ఞ ఇతి మన్త్రయోః ప్రతిపన్నస్య సర్వజ్ఞస్య బ్రహ్మణశ్చ కారణత్వయో 2 స న్యత్వాత్ మిథః కార్యకారణభావశఙ్కా నిరస్తా. కించ - అస్యాముపనిషది అక్షరబ్రహ్మశబ్దౌ కారణే కార్యే చ ప్రయుక్తౌ * అక్షరాత్సంభవతి *అక్ష రాత్పరతః పరః * తపసా చీయతే బ్రహ్మ *తస్మాదేతద్బ్రహ్మేతి. తత్ర పురుషశబ్దసమానాధికరణావక్షరబ్రహ్మశబ్దౌ కిం కారణవిషయౌ - ఉత కా ర్యవిషయౌ ఇతి విశయే * నాస్త్యకృతః కృతేనేత్యుక్త్వా * యేనాక్షరం పురుషం వేద సత్యం ప్రోవాచ తాం తత్త్వతో బ్రహ్మవిద్యామిత్యుక్తత్వాత్ కారణవిషయావితి నిశ్చీయతే - తతశ్చ కారణపురుషాదన్యస్య పరత్వాసంభవాత్ భూతయోన్యక్షరమనాదృత్య పరః. కించ - * యేనాక్షరం పురుషం వేద సత్యం ప్రోవాచేత్యక్షరపురుషస్య వక్తవ్యత్వప్రతీతేస్తస్యైవ ప్రాధాన్యాత్ స ఏవాక్షరాత్పరతః పర ఇత్యభిధీయత ఇతి- అన్యస్య ప్రతిపా ద్యత్వం ప్రతిజ్ఞాయార్థాన్తరప్రతిపాదనవ్యాఘాతాత్. భూతయోన్యక్షరధర్మాణాం అక్షరాత్పరతః పరేఽపి దర్శనాత్, దివ్యో హ్యమూర్త ఇతి ప్రకృతాక్షరపురుష పరామర్శితచ్ఛబ్దసామానాధికరణ్యాచ్చాక్షరాత్పరతః పర ఏవాక్షరపురుషః. కించ - యథా భూతయోన్యక్షరస్య పురుషత్వం * యేనాక్షరం పురుషమితి పురు షశబ్దసామానాధికరణ్యాదవగమ్యతే- తథా అక్షరాత్పరతః పరస్య చ పురుషత్వం * దివ్యో హ్యమూర్తః పురుష ఇతి పురుషశబ్దసామానాధికరణ్యాదవసీయ త ఇతి తయోరనన్యత్వసిద్ధిః. బ్రహ్మశబ్దవాచ్యాక్షరపురుషాదన్యః సర్వజ్ఞ ఇహ ప్రతిపాద్యతే చేత్ * స బ్రహ్మవిద్యాం సర్వవిద్యాప్రతిష్ఠామిత్యుపక్రమ విరోధశ్చ స్యాత్. అక్షరపురుషస్సర్వజ్ఞాదపరశ్చేత్ *అథ పరా యయా తదక్షరమధిగమ్యత ఇత్యక్షరవిద్యాయాః పరవిద్యాత్వకథనం విరుధ్యేత. అ క్షరపురుషః పరమకారణం న చేత్ *ఉపాసతే పురుషం యే హ్యకామాః *పరాత్పరం పురుషముపైతి దివ్యమితి పరమపురుషస్యోపాస్యత్వప్రాప్యత్వశ్ర వణవిరోధః- పరమకారణస్యైవ హ్యుపాస్యత్వప్రాప్యత్వే వేదాన్తప్రసిద్ధే. పరమకారణం చేదక్షరపురుషస్తస్మాదన్యస్య పరత్వమనుపపన్నం- *స కా రణం కరణాధిపాధిపో న చాస్య కశ్చిజ్జనితా న చాధిప ఇతి కారణాన్తరాధిపత్యన్తరనిషేధాత్. ఏవంచ సర్వజ్ఞశబ్దరూఢ్యనుగుణం న పురుషశబ్దో నేయః- అపితు పురుషశబ్దరూఢ్యనుగుణం సర్వజ్ఞశబ్దో నేయః- తతశ్చ తస్య పశుపతిపరత్వమయుక్తం. *దివ్యో హ్యమూర్తః పురుషః *రుక్మవర్ణం కర్తారమీశం పు రుషం *పరాత్పరం పురుషమిత్యాదివాక్యానాం *ఆదిత్యవర్ణం తమసః పరస్తాత్ *ఆదిత్యవర్ణం తమసస్తు పారే *త్రిపాదస్యామృతం దివి *పురుష ఏ వేదం సర్వమితి పురుషనారాయణోత్తరనారాయణైకార్థ్యప్రతీతేః, *నిత్యం విభుం సర్వగతం సుసూక్ష్మమిత్యనేన *అణోరణీయాన్మహతో మహీ యానితి కఠవల్ల్యైకార్థ్యావగమాత్ తత్ర చ *సోఽధ్వనః పారమాప్నోతి తద్విష్ణోః పరమం పదమితి శ్రవణాచ్చ *పఞ్చకోశప్రతీకాశం *పురుష ఏవేదం సర్వమితి నారాయణానువాకసుబాలోపనిషదైకార్థ్యావగమాచ్చ పరమపురుషపరత్వసిద్ధిః. బ్రహ్మరుద్రయోర్నారాయణస్య జ్యత్వాది శ్రుతివి రోధశ్చాన్యథా స్యాత్. అతస్సర్వజ్ఞశబ్దేన సర్వేషాం ధర్మిణాం జ్ఞాతృత్వముక్తం- సర్వవిచ్ఛబ్దస్తు తద్వస్తుగతసర్వప్రకారవేదిత్వపరః- ధర్మిమాత్రజ్ఞా నాదపి తద్గతప్రకారాణాం విశేషజ్ఞానం హి జ్ఞాతుః ప్రకర్షాపాదకం- అతస్సంజ్ఞవృత్తిమాత్రజ్ఞానం హి సర్వేషాం సంభవతి- సకృచ్చ శ్రుతస్సంప్రయోగవి

౨౩ || సూ. రూపోపన్యాసాచ్చ || *అగ్నిర్మూర్ధా చక్షుషీ చన్ద్రసూర్యౌ దిశః శ్రోత్రే వాగ్వివృతాశ్చ వేదాః । వాయుః ప్రాణో హృదయం విశ్వమస్య పద్భ్యాం పృథివీ హ్యేష సర్వభూతాన్తరాత్మేతీదృశం రూపం సర్వభూతాన్తరాత్మనః పరమాత్మన ఏవ సమ్భవతి. అతశ్చ పరమాత్మా. ……………

అదృశ్యత్వాదిగుణకాధికరణం సమాప్తమ్.

౨౪ || సూ. వైశ్వానరస్సాధారణశబ్దవిశేషాత్.

ఇదమామనన్తి ఛన్దోగాః *ఆత్మానమేవేమం వైశ్వానరం సమ్ప్రత్యధ్యేషి తమేవ నో బ్రూహీతి ప్రక్రమ్య *యస్త్వేతమేవం ప్రాదేశమాత్రమభివిమానమాత్మానం వైశ్వానరముపాస్త ఇతి. తత్ర సన్దేహః కిమయం వైశ్వానర ఆత్మా పరమాత్మేతి శక్యనిర్ణయః- ఉత నేతి. కిం ప్రాప్తం. అశక్యనిర్ణయ ఇతి. కుతః.

వతద్దలశాఖాపత్రఫలసంఖ్యాదిజ్ఞానం హ్యస్మదాదిహృదయాభిజ్ఞస్యైవ సంభవతి. యద్వా- సర్వం విన్దతీతి సర్వవిత్ - సర్వస్వామీత్యర్థః- లబ్ధధనో హి ధనస్వామీ భవతి. అతస్సర్వజ్ఞత్వాదిగుణకో నిమిత్తోపాదానభూతస్సర్వస్మాత్పరః పరమపురుష ఏవ. ……………

---

౨౩ || సూ. రూపోపన్యాసాచ్చ || (సర్వభూతాన్తరాత్మన ఇతి) సర్వభూతాన్తరాత్మసంబన్ధితయోచ్యమానమీదృశం రూపం పరమాత్మన ఏవ సమ్భవతీత్యర్థః. ……………

నిర్విశేషవాదే తావదిదం సూత్రత్రయమనుపపన్నం. అభావరూపాణామప్యదృశ్యత్వాదీనాం గుణత్వవ్యవహారాత్, సర్వజ్ఞత్వాదిధర్మవ్యవహారాచ్చ ప్రథమసూత్రం విరుద్ధం. వ్యావర్తకధర్మాపారమార్థ్యే వ్యావృత్త్యపారమార్థ్యాత్ భూతయోన్యక్షరస్య ప్రధానవ్యావృత్త్యసిద్ధేశ్చ. భేదమిథ్యాత్వే భేదవ్యపదేశేన పరమాత్మత్వసాధనమప్యయుక్తం. శారీరాద్విశేషిప్రధానాద్భేదం వ్యపదిశతీతి ద్వితీయసూత్రార్థవర్ణనమప్యనుచితం- విశేషణభేదవ్యపదేశయోరేకైకస్యైవ శారీరప్రధానవ్యావర్తనక్షమత్వాత్. దివ్యత్వామూర్తత్వపురుషత్వాదయో హి శారీరేఽసన్తః ప్రధానస్యాపి న సంభవన్తి.- *అక్షరాత్పరతః పర ఇతి జీవవ్యావృత్తిరపి హి ప్రతీయతే,- *స కారణం కరణాధిపాధిప ఇతివత్. అక్షరాత్పరో హి జీవః. విశేషణశబ్దస్య *దివ్యో హ్యమూర్త ఇతి శ్లోకోక్తార్థమాత్రవిషయత్వం చాయుక్తం- సంకోచకాభావాత్. ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానాభిధానాదీనాం భూతయోన్యక్షరస్య చిదచిద్వ్యావృత్తిఫలకత్వాద్విశేషణశబ్దేన వక్తుం యుక్తం- న తు భక్త్యా శబ్దేన- న హ్యేకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానాభిధానం నామ పరమాత్మగతో ధర్మః. అతస్తాదృశం విశేషణజాతం ద్వితీయసూత్రేణ వివక్షితం భవితుమర్హతి- న తు ప్రథమేన. *రూపోపన్యాసాచ్చేతి సూత్రస్య *పురుష ఏవేదమితి వాక్యప్రతిపన్నసర్వాత్మకత్వప్రతిపాదనపరత్వవర్ణనమనుపపన్నం- పూర్వసూత్రయోరన్యతరవివక్షితైకవిజ్ఞాననిబన్ధనసర్వవిజ్ఞానాన్తర్గతత్వాత్సర్వాత్మభావస్య. న చ త్రైలోక్యశరీరహిరణ్యగర్భోత్పత్తిః *అగ్నిర్మూర్ధేత్యాదివాక్యప్రతిపాద్యా- అజాయతేత్యధ్యాహారప్రసఙ్గాత్. *ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణః *తస్మాదగ్నిః సమిధ ఇతి ప్రకరణవశాదధ్యాహార ఇతి చేన్న - అవాన్తరప్రకరణస్య భూతయోన్యక్షరవిషయమహాప్రకరణవిరోధే దుర్బలత్వాత్, సర్వభూతాన్తరాత్మత్వలిఙ్గబాధితత్వాచ్చ. తద్ధి పరమకారణస్య లిఙ్గం- న తు కార్యస్య. న చ కారణస్య విగ్రహవత్త్వానుపపత్త్యా హిరణ్యగర్భపరత్వాశ్రయణం- అనన్తరం వైశ్వానరాధికరణ ఏవ త్రైలోక్యశరీరకస్య పరమాత్మతాయా ఉపపాదయిష్యమాణత్వాత్. యస్యాగ్నిరాస్యం ద్యౌర్మూర్ధేత్యాదిస్మృతిప్రసిద్ధం చ భగవతః త్రైలోక్యశరీరత్వం. యది క్వచిద్ధిరణ్యగర్భస్య త్రైలోక్యశరీరత్వమవగమ్యతే- తదానీమపి పరమాత్మాత్మకత్వేనైవ తస్య తథాత్వం వర్ణనీయం- *సృష్టం తత్కరిష్యామి త్వామావిశ్య ప్రజాపతే *తవాన్తరాత్మా మమ చ యే చాన్యే దేహిసంజ్ఞితా ఇతి చతుర్ముఖస్య భగవదనుప్రవేశతదన్తరాత్మకత్వావగమాత్. అతః పరమాత్మన ఏవ త్రైలోక్యశరీరత్వం *అగ్నిర్మూర్ధేత్యాదినాఽభిధీయతే. అతః సూత్రాణాం యథోక్త ఏవార్థః. ……………

అదృశ్యత్వాదిగుణకాధికరణం సమాప్తమ్.

ఏవం త్రైలోక్యశరీరత్వేన పరమాత్మత్వే సాధితే తాదృశశరీరత్వం తద్వ్యతిరిక్తస్యాపి శ్రూయత ఇతి శఙ్కయోత్థానాత్ సఙ్గతిః.

౨౪ || సూ. వైశ్వానరస్సాధారణశబ్దవిశేషాత్ || విషయమాహ (ఇదమితి) అధ్యేషి- *ఇక్ స్మరణే. స్మరసి. ఉపాస్స ఇత్యర్థః. యద్వా - *ఇణ్ గతౌ. గత్యర్థా బుద్ధ్యర్థాః అవగచ్ఛసీత్యర్థః. యద్యపి *కో న ఆత్మా కిం బ్రహ్మేత్యాత్మబ్రహ్మశబ్దాభ్యాముపక్రమాదుపసంహారస్య చ తదానుగుణ్యేన నేయత్వాన్న సన్దేహాదయః - తథాపి సమానప్రకరణే వాజసనేయేఽగ్నిర్వైశ్వానరశబ్దాభ్యాముపక్రమాత్ సంశయస్సంభవతీత్యభిప్రాయేణాహ (తత్ర సన్దేహ ఇతి) శక్యనిర్ణయత్వాశక్యనిర్ణయత్వే సన్దేహాకారనీక్రియేతే - తచ్చ సాధారణశబ్దస్య సూత్రస్థత్వనిబన్ధనం. నను. ప్రయోగసాధారణ్యం హి వైశ్వానరశబ్దస్య సాధారణత్వం- అక్షరశబ్దోఽపి హి ప్రకృతిపురుషేశ్వరసాధారణః ప్రయుజ్యతే *అక్షరాత్పరతః పరః *క్షరం ప్రధానమమృతాక్షరం హరః *యయా తదక్షరమధిగమ్యత ఇత్యాది - తతశ్చ *అక్షరమమ్బరాన్తధృతేరిత్యత్రాపి శక్యనిర్ణయత్వాశక్యనిర్ణయత్వే సన్దేహవిషయతయా వక్తవ్యే. తథా చ న కృతం - కింతు ప్రధానం వా జీవో వా పరమాత్మా వేతి విచారః కృతః - ఇహాపి తథైవ సంశయో వక్తవ్య ఇతి. నైవం- తత్ర హి ప్రయోగసాధారణ్యాతిరిక్తః ప్రకృతిపురుషయోరన్యతరవిషయత్వనిర్ధారకః పూర్వపక్షహేతుర్విద్యతే- అతస్తథా సంశయో

వైశ్వానరశబ్దస్య చతుర్ష్వర్థేషు ప్రయోగదర్శనాత్ - జాఠరాగ్నౌ తావత్ *అయమగ్నిర్వైశ్వానరో యోఽయమన్తః పురుషే యేనేదమన్నం పచ్యతే యదిదమద్యతే తస్యైష ఘోషో భవతి యమేతత్కర్ణావపిధాయ శృణోతి స యదోత్క్రమిష్యన్భవతి నైనం ఘోషం శృణోతీతి, - మహాభూతతృతీయే చ *విశ్వస్మా అగ్నిం భువనాయ దేవా వైశ్వానరం కేతుమహ్నామకృణ్వన్నితి, - దేవతాయాం చ *వైశ్వానరస్య సుమతౌ స్యామ రాజా హి కం భువనానామభిశ్రీరితి, - పరమాత్మని చ *తదాత్మన్యేవ హృదయేఽగ్నౌ వైశ్వానరే ప్రాస్యత్ *స ఏష వైశ్వానరో విశ్వరూపః ప్రాణోఽగ్నిరుదయత ఇతి చ, వాక్యోపక్రమాదిషూపలభ్యమానాన్యపి లిఙ్గాని సర్వాణ్యనుగుణతయా నేతుం శక్యానీతి. ....

ఏవం ప్రాప్తేఽభిధీయతే (వైశ్వానరస్సాధారణశబ్దవిశేషాత్) వైశ్వానరః పరమాత్మా. కుతః. (సాధారణశబ్దవిశేషాత్) విశేష్యత ఇతి విశేషః. సాధారణస్య వైశ్వానరశబ్దస్య పరమాత్మాసాధారణైర్ధర్మైర్విశేష్యమాణత్వాదిత్యర్థః. తథాహి - ఔపమన్యవాదయః పఞ్చ మహర్షయస్సమేత్య *కో న ఆత్మా కిం బ్రహ్మేతి విచార్య *ఉద్దాలకో హ వై భగవన్తోఽయమారుణిస్సమ్ప్రతీమమాత్మానం వైశ్వానరమధ్యేతి తం హన్తాభ్యాగచ్ఛామేత్యుద్దాలకస్య వైశ్వానరాత్మవిజ్ఞానమవగమ్య తమభ్యాజగ్ముః. స చోద్దాలక ఏతాన్వైశ్వానరాత్మజిజ్ఞాసూనభిలక్ష్యాత్మనశ్చ తత్ప్రకృత్స్నవేదిత్వం మత్వా *తాన్హోవాచ అశ్వపతిర్వై భగవన్తోఽయం కైకేయస్సమ్ప్రతీమమాత్మానం వైశ్వానరమధ్యేతి తం హన్తాభ్యాగచ్ఛామేతి. తే చోద్దాలకషష్ఠాస్తమశ్వపతిమభ్యాజగ్ముః. స చ తాన్మహర్షీన్యథార్హం పృథగభ్యర్చ్య *న మే స్తేన ఇత్యాదినా *యక్ష్యమాణో హ వై భగవన్తోఽహమస్మీత్యన్తేనాత్మనో వృత్తస్థతయా ప్రతిగ్రహయోగ్యతాం జ్ఞాపయన్నేవ బ్రహ్మవిద్భిరపి ప్రతిషిద్ధపరిహరణీయతాం విహితకర్మకర్తృతాం చ ప్రజ్ఞాప్య *యావదేకైకస్మా ఋత్విజే ధనం దాస్యామి తావద్భగవద్భ్యో దాస్యామి వసన్తు భవన్త ఇత్యవోచత్. తే చ ముముక్షవో వైశ్వానరమాత్మానం జిజ్ఞాసమానాస్తమేవాత్మానమస్మాకం బ్రూహీత్యవోచన్. తదేవం

ఉపపద్యతే. ఇహ తు ప్రయోగసాధారణ్యస్యైవ పూర్వపక్షహేతుత్వాత్, అస్య చ జాఠరభూతతృతీయదేవతాస్వన్యతమనిర్ధారకత్వాభావాత్, అస్య పరమాత్మలిఙ్గాదర్శనే తద్విషయత్వనిర్ణయప్రతిబన్ధకత్వాత్, త్రేతాకల్పనాదీనామనిర్ధారకత్వస్యావశ్యవాచ్యత్వాత్, ... శక్యనిర్ణయత్వాశక్యనిర్ణయత్వే సంశయవిషయతయోక్తే. నన్వేవం సతి సంశయబలాత్ ప్రామాణ్యం పూర్వపక్షితం స్యాత్ - తచ్చాయుక్తం - ప్రయోగభేదేన ... ప్రామాణ్యస్య సమ్యక్త్వతత్త్వము పజీవ్యారబ్ధత్వాచ్ఛారీరకస్య. అతోఽర్థవిశేషపరత్వం పూర్వపక్షీకర్తవ్యం - న త్వశక్యనిర్ణయత్వం. నైవం - చతుర్ష్వర్థేష్వన్యతమానిర్ధారణేఽపి సర్వథా కస్మింశ్చిదర్థే ప్రమాణమేవేదమితి సామాన్యతః ప్రామాణ్యనిశ్చయస్యానపోద్యత్వాత్. తద్ధి నిత్యసిద్ధాపౌరుషేయతయా స్థాపితం. విధిశబ్దస్య ... స్వాదితి న్యాయేన ప్రామాణ్యసిద్ధిః. కిమయం వైశ్వానరాత్మా పరమాత్మేతి శక్యనిర్ణయః - ఉత న. తదర్థమాత్మబ్రహ్మశబ్దోపక్రమో వైశ్వానరస్య బ్రహ్మభావమవగమయతి - నేతి. తదర్థమగ్నిశబ్దసామానాధికరణ్య, త్రేతాకల్పన, ప్రాణాహుత్యాధారత్వాని, కిం వైశ్వానరస్య బ్రహ్మభావవిరోధీని - ఉత నేతి కిం *ఏషోఽగ్నిర్వైశ్వానర ఇత్యగ్నిశబ్దోఽగ్నిమాత్రపరః - ఉతాగ్న్యవస్థపరమాత్మపర ఇతి. అగ్నిశబ్దస్యాగ్నిమాత్రపరత్వే - అగ్నిశబ్దసామానాధికరణ్యాదీనాం బ్రహ్మభావవిరోధితయాత్మబ్రహ్మశబ్దోపక్రమస్యాపి బ్రహ్మభావావగమకత్వాభావేనాశక్యనిర్ణయ ఇతి పూర్వః పక్షః. అగ్నిశబ్దస్య పరమాత్మపరత్వే - అగ్నిశబ్దసామానాధికరణ్యాదీనాం బ్రహ్మభావావిరోధితయాత్మబ్రహ్మశబ్దోపక్రమస్య బ్రహ్మభావావగమకత్వోపపత్తేర్వైశ్వానరః పరమాత్మేతి శక్యనిర్ణయ ఇతి రాద్ధాన్తః. (వైశ్వానరశబ్దస్య చతుర్ష్వర్థేష్వితి) జీవపరసాధారణాత్మశబ్దసద్భావేఽప్యాత్మశబ్దస్య వైశ్వానరమాత్మానమితి వైశ్వానరశబ్దవిశేషితత్వాత్, వైశ్వానరశబ్దస్య చ జీవమాత్రే ప్రయోగాభావాత్, న హి జీవవిషయత్వశఙ్కా సంభవతి - న హి గోశబ్దవిశేషితస్యాశ్వశబ్దస్యాశ్వాదిపరత్వశఙ్కా సంభవతీత్యభిప్రాయేణ పక్షచతుష్టయోక్తిః. (విశ్వస్మా అగ్నిమితి) విశ్వస్మై భువనాయ - విశ్వభువనోపకారార్థం. వైశ్వానరం - మహాభూతతృతీయం. అహ్నాం కేతుం - ఆదిత్యం. అకృణ్వన్నిత్యర్థః. (వైశ్వానరస్యేతి) సుమతిః - శోభనమతిః. సుమతౌ స్యామ - తద్విషయభూతాస్స్యామ. అభిశ్రీః అభిశ్రయణీయః - *శ్రియమిచ్ఛేద్ధుతాశనాదిత్యుక్తత్వాత్. హి కమిత్యవ్యయం. ప్రయోగసాధారణ్యాదితి త్రేతాగ్నికల్పనాదిష్వాత్మబ్రహ్మశబ్దాదిషు చ ప్రతీయమానేషు కథం శక్యనిర్ణయత్వం తదభావసందేహాదిత్యత్రాహ (వాక్యోపక్రమేతి) త్రాల్పనికం త్రేతారూపత్వం సర్వత్ర సంభవతి. బ్రహ్మాగ్నిశబ్దౌ మిథః ప్రతిబన్ధకత్వాదనిర్ధారకౌ. అన్నాదనరూపం ఫలం చ సర్వత్రోపపన్నమిత్యభిప్రాయః. ....

(ఏవం ప్రాప్త ఇతి) *సాధారణశబ్దవిశేషాదిత్యేతద్వ్యాచష్టే (విశేష్యత ఇతి విశేష ఇతి) నేదం విశేషశబ్దస్య ప్రత్యయార్థవ్యాఖ్యానం - అపి తు *సాధారణశబ్దవిశేషాదితి సమాసార్థగతషష్ఠీవ్యాఖ్యానం. కర్మణి షష్ఠీ - న తు కర్తరీత్యర్థః. విశేష ఇతి కృదన్తం పదం కర్మార్థషష్ఠీనిమిత్తమిత్యభిప్రాయేణ విశేషపదోపాదానం. యద్వా - విశేష్యత ఇతి విశేష ఇతి ఘఞః కర్మార్థతా మాహ. సాధారణశబ్ద ఏవ విశేష ఇతి కర్మధారయః. కిం తేన విశేష్యత ఇత్యత్రాహ (సాధారణస్యేతి) ధర్మశబ్దో లిఙ్గపరః. విశేష్యమాణత్వాదితి ఫలితార్థ ఉక్తః - నాభిధానికః. కే పునరసాధారణధర్మా ఇత్యత్రాహ (తథా హీతి) *కో న ఆత్మా కిం బ్రహ్మేతి కింశబ్దద్వయయమాత్మత్వబ్రహ్మత్వయోర్ద్వయోరపి జిజ్ఞాసితవ్యత్వాదిత్యభిప్రాయం. ఆత్మబ్రహ్మశబ్దావపృథక్స్థితత్వాన్నైకత్వజిజ్ఞాసయా కింశబ్దద్వయప్రయోగః. విషయవాక్యే *న మే స్తేన ఇత్యాదేః ప్రయోజనమాహ (ఆత్మన ఇతి) ఫలితాని సాధకలిఙ్గాని దర్శయతి (తదేవమితి)

*కోనఆత్మా కిం బ్రహ్మేతి జీవాత్మనామాత్మభూతం బ్రహ్మ జిజ్ఞాసమానైస్తద్విషయిణ్యుచ్ఛ్రుతిర్వైశ్వానరాత్మజ్ఞస్యాశ్వపతేః సకాశమాగమ్య పృచ్ఛ్యమానో వైశ్వానరాత్మా పరమాత్మేతి విజ్ఞాయతే,- ఆత్మబ్రహ్మశబ్దాభ్యాముపక్రమ్య పశ్చాత్సర్వత్రాత్మవైశ్వానరశబ్దాభ్యాం వ్యవహారాచ్చ బ్రహ్మశబ్దస్థానే నిర్దిశ్యమానో వైశ్వానరశబ్దో బ్రహ్మైవాభిధత్త ఇతి విజ్ఞాయతే,-కించ-*ససర్వేషు లోకేషు సర్వేషు భూతేషు సర్వేష్వాత్మస్వన్నమత్తి తద్యథేషీకతూలమగ్నౌ ప్రోతం ప్రదూయేతైవం హాస్య సర్వే పాప్మానః ప్రదూయన్త ఇతి చ వక్ష్యమాణం వైశ్వానరాత్మవిజ్ఞానఫలం వైశ్వానరాత్మానం పరం బ్రహ్మేతి జ్ఞాపయతి. ....

ఇతశ్చ వైశ్వానరః పరమాత్మా.

౨౮॥ సూ. ॥ స్మర్యమాణమనుమానం స్యాదితి॥ ద్యుప్రభృతి పృథివ్యన్తమవయవవిభాగేన వైశ్వానరస్యరూపమిహోపదిశ్యతే-తచ్చ శ్రుతిస్మృతిషు పరమపురుషరూపతయా ప్రసిద్ధం- తదిహ తదేవేదమితి స్మర్యమాణం-ప్రత్యభిజ్ఞాయమానం వైశ్వానరస్య పరమపురుషత్వే అనుమానం-లిఙ్గమిత్యర్థః. ఇతిశబ్దః ప్రకారవచనః. ఇత్థంభూతం రూపం ప్రత్యభిజ్ఞాయమానం వైశ్వానరస్య పరమాత్మత్వేఽనుమానం స్యాత్. శ్రుతిస్మృతిషు హి పరమపురుషస్యేత్థం రూపం ప్రసిద్ధం - యథా అథర్వణే *అగ్నిర్మూర్ధా చక్షుషీ చన్ద్రసూర్యౌ దిశః శ్రోత్రే వాగ్వివృతాశ్చ వేదాః। వాయుః ప్రాణో హృదయం విశ్వమస్య పద్భ్యాం పృథివీ హ్యేష సర్వభూతాన్తరాత్మేతి. అగ్నిరిహ ద్యులోకః *అసౌ వై లోకోఽగ్నిరితి శ్రుతేః. స్మరన్తి చ మునయః- *ద్యాం మూర్ధానం యస్య విప్రా వదన్తి ఖం వై నాభిం చన్ద్రసూర్యౌ చ నేత్రే । దిశః శ్రోత్రే విద్ధి పాదౌ క్షితిం చ సోఽచిన్త్యాత్మా సర్వభూతప్రణేతేతి, *యస్యాగ్నిరాస్యం ద్యౌర్మూర్ధా ఖం నాభిశ్చరణౌ క్షితిః। సూర్యశ్చక్షుర్దిశః శ్రోత్రం తస్మై లోకాత్మనే నమ ఇతి, చ. ఇహ చ ద్యుప్రభృతయో వైశ్వానరస్య మూర్ధాద్యవయవత్వేనోచ్యన్తే. తథాహి- ప్రాచీనశాలౌపమన్యవప్రభృతిభిర్మహర్షిభిః *ఆత్మానమేవేమం వైశ్వానరం సంప్రత్యధ్యేషి తమేవ నో బ్రూహీతి పృష్టః కేకయస్తేభ్యో వైశ్వానరాత్మానముపదిదిక్షుర్విశేషప్రశ్నాన్యథానుపపత్త్యా వైశ్వానరాత్మన్యేతైః కించిద్జ్ఞాతం కించిదజ్ఞాతమితి విజ్ఞాయ జ్ఞాతాజ్ఞాతాంశబుభుత్సయా తానేకైకం పప్రచ్ఛ. తత్ర *ఔపమన్యవ కం త్వమాత్మానముపాస్స ఇతి పృష్టే *దివమేవ భగవో రాజన్నితి తేనచోక్తే దివి తస్య పూర్ణవైశ్వానరాత్మబుద్ధిం నివర్తయన్వైశ్వానరస్య ద్యౌర్మూర్ధేతి చోపదిశంస్తస్యా వైశ్వానరాంశభూతాయా దివః సుతేజా ఇతి గుణనామధేయం ప్రాదిఖ్యపత్. ఏవం సత్యయజ్ఞాదిభిరాదిత్యవాయ్వాకాశాప్పృథివీనామేకైకస్యైకైకముపాస్యమానతయా కథితానాం విశ్వరూపః పృథగ్వర్త్మా బహులో రయిః ప్రతిష్ఠేత్యేకైకగుణనామధేయాని వైశ్వానరాత్మనశ్చక్షుః ప్రాణసన్దేహవస్తిపాదావయవత్వం చోపదిష్టం.

ముముక్షుభిః పృచ్ఛ్యమానత్వ, మాత్మత్వం, బ్రహ్మత్వం, బ్రహ్మశబ్దస్థానే వైశ్వానరశబ్దప్రయోగః, ఫలనిర్దేశ, శ్చ వైశ్వానరస్య పరమాత్మత్వసాధకలిఙ్గానీత్యర్థః. ద్యుమూర్ధత్వాదివిశిష్టతారూపధర్మస్యాస్మిన్త్సూత్రేఽనుక్తిస్తస్యానన్తరసూత్రోక్తత్వాత్. ....

౨౮॥ సూ. ॥ స్మర్యమాణమనుమానం స్యాదితి॥ స్మర్యమాణశబ్దస్య విశేష్యం దర్శయన్ సూత్రం వ్యాచష్టే (ద్యుప్రభృతీతి) (లిఙ్గమిత్యర్థ ఇతి) అనుమానశబ్దః కరణార్థల్యుడన్తః* శ్రుతిలిఙ్గవాక్యేత్యాదిసూత్రపఠితలిఙ్గపరశ్చేతి భావః. అనుమానశబ్దేన హేతుత్వనిర్ధారితిశబ్దవైయర్థ్యమిత్యత్రాహ (ఇతిశబ్ద ఇతి) ఇతిశబ్దార్థానన్వితం వాక్యార్థమాహ (ఇత్థమితి) పరమపురుషరూపత్వేన ప్రసిద్ధిం దర్శయతి (శ్రుతీతి) పరమాత్మపరత్వేన సాధితత్వాత్ *అగ్నిర్మూర్ధేత్యాదివాక్యముదాహృతం. ఇహ ద్యుర్మూర్ధత్వేన శ్రూయతే-ఉదాహృతవాక్యే *అగ్నిర్మూర్ధేతి-తత్కథమైకార్థ్యమిత్యత్రాహ (అగ్నిరిహేతి) పరమాత్మనస్తథావిధరూపవత్త్వే స్మృతిముదాహరతి (స్మరన్తి చేతి) *యస్యాగ్నిరాస్యమిత్యత్రాగ్నిశబ్దః ప్రసిద్ధాగ్నిపరః-ద్యౌర్మూర్ధేతి పృథగుక్తేః. శ్రుతిస్మృతిప్రసిద్ధస్వరూపస్య ప్రత్యభిజ్ఞాయమానత్వం దర్శయతి (ఇహ చేతి) నన్వత్ర *అగ్నిర్మూర్ధేత్యాదావివ ద్యుప్రభృతిపృథివ్యన్తానాం మూర్ధాదిపాదాన్తావయవత్వేన సంభూయోపదేశో న దృశ్యత ఇతి శఙ్కాయాం విప్రకీర్ణప్రతిపాదనహేతుమాహ (తథాహీతి) (విశేషప్రశ్నాన్యథాఽనుపపత్త్యేతి) నహ్యాత్మబ్రహ్మాదిశబ్దైః ప్రశ్నః కృతః-వైశ్వానరశబ్దేన హి ప్రశ్నః. అనేన ద్యుప్రభృతీనామపూర్వనామనిర్దేశహేతుశ్చోక్తో భవతి-అజ్ఞాతాంశాః సర్వేఽపి హ్యుపదేష్టవ్యాః. (గుణనామధేయానీతి) ద్యౌర్హి నక్షత్రాదితేజస్వినీతి సుతేజాః. ప్రకాశకస్యాదిత్యస్య విశ్వం రూపం ప్రకాశ్యం-తస్మాత్ ఆదిత్యో విశ్వరూపః. వాయుర్వివిధగతిస్వభావత్వాత్ పృథగ్వర్త్మా. ఆకాశో భూతాన్తరేభ్యో మహత్త్వాత్ బహులః. ఆపో వేగవత్త్వాద్రయిః. రయోహి వేగః-ఇత్యాద్యా

సన్దేహాన్మధ్యకాయ ఉచ్యతే. అత ఏవమ్భూతద్యుమూర్ధత్వాదివిశిష్టం పరమపురుషస్యైవరూపమితి వైశ్వానరః పరమపురుష ఏవ...

పునరప్యనిర్ణయమేవాశఙ్క్య పరిహరతి.

౨౬॥ సూ. శబ్దాదిభ్యోఽన్తః ప్రతిష్ఠానాచ్చ నేతిచేన్న తథాదృష్ట్యుపదేశాదసమ్భవాత్పురుషమపిచైనమధీయతే॥ — యదుక్తం వైశ్వానరః పరమాత్మేతి నిశ్చీయత ఇతి-తన్న-శబ్దాదిభ్యోఽన్తః ప్రతిష్ఠానాచ్చ జాఠరస్యాప్యగ్నేరిహ ప్రతీయమానత్వాత్. శబ్దస్తావద్వాజినాం వైశ్వానరవిద్యాప్రకరణే *సఏషోఽగ్నిర్వైశ్వానర ఇతి వైశ్వానరసమానాధికరణతయాఽగ్నిరితి శ్రూయతే,-అస్మిన్ప్రకరణే చ *హృదయం గార్హపత్యో మనోఽన్వాహార్యపచన ఆస్యమాహవనీయ ఇతి వైశ్వానరస్య హృదయాదిస్థస్యాగ్నిత్రయకల్పనం క్రియతే,- *తద్యద్భక్తం ప్రథమమాగచ్ఛేత్తద్ధోమీయం సయాం ప్రథమామాహుతిం జుహుయాత్తాం జుహుయాత్ ప్రాణాయ స్వాహేత్యాదినా ప్రాణాహుత్యాధారత్వం చ వైశ్వానరస్యావగమ్యతే,. తథా వైశ్వానరస్యాస్మిన్పురుషేఽన్తః ప్రతిష్ఠానం వాజసనేయినస్సమామనన్తి *సయో హైతమేవమగ్నిం వైశ్వానరం పురుషవిధం పురుషేఽన్తః ప్రతిష్ఠితం వేదేతి,. అతోఽగ్నిశబ్దసామానాధికరణ్యా, దగ్నిత్రేతాపరికల్పనా, త్ప్రాణాహుత్యాధారభావా, దన్తః ప్రతిష్ఠానా, చ్చ వైశ్వానరస్య జాఠరత్వమపి ప్రతీయత ఇతి నైకాన్తతః పరమాత్మత్వమితి చేత్.

న్తత్వం భాన్తసం. త్రైరూపధన ప్రాప్తిహేతుత్వాద్వారయిః. పృథివీ ప్రాణ్యాధారత్వాత్ ప్రతిష్ఠేతి భావః. శ్రుతిష్వసందేహాశబ్దం వ్యాచష్టే (సన్దేహాన్మధ్యకాయ ఇతి) మధ్యం హి పూర్వాపరాంశసాధారణ్యాత్ కుత్రానుప్రవిష్టమితి సందిహ్యతే. ఏతజ్జ్ఞాపయితుం మధ్యకాయ ఇతి వ్యాఖ్యాతం-నతు నాభిరితి. గుణనామధేయానీత్యనేనాన్యదపి ప్రయోజనం ఫలితం- న కేవలం నామధేయాని-అపితు గుణనామధేయాని-తత్తద్గుణకత్వం మూర్ధాదిత్వేనోపదిష్టానాం ద్యుప్రభృతీనామనుసంధేయమిత్యర్థః. అత్రాయమభిప్రాయః-వాజసనేయకే మూర్ధభూతాయా దివోఽతిష్ఠాత్వముక్తం-నతు సుతేజస్త్వం. చక్షుర్భూతస్యాదిత్యస్య సుతేజస్త్వముక్తం- నతు విశ్వరూపత్వం. నచైతావతా విద్యాభేదః-తత్తన్నామధేయోపస్థాపితగుణేష్వేవ తాత్పర్యసంభవాత్. అతిష్ఠత్వం హి దివోఽతిష్ఠాత్వం- తచ్చ సర్వోత్కృష్టత్వం- తచ్చ నక్షత్రాదితేజశ్శాలిత్వరూపసుతేజస్త్వైకగుణత్వేన ఫలితమిత్యవిరోధః. ఆదిత్యస్య చ సుతేజస్త్వం సకలరూపం విశ్వరూపత్వం- తద్ధి విశ్వనిరూపకత్వం- విశ్వప్రకాశకత్వం. అతోఽనర్థాన్తరతయా ఫలితం- అతో న విద్యాభేద ఇతి. ఏతదభిప్రాయేణ గుణనామధేయానీత్యుక్తం.———పరమాత్మనస్త్రైలోక్యశరీరత్వవిషయం *ద్యాం మూర్ధానమిత్యాది స్మృతివచనం స్వమూలత్వేన వైశ్వానరవిద్యాయాః పరమాత్మవిషయత్వం కల్పయతీతి వ్యాఖ్యానమనుపపన్నం- స్మృతివచనం హి స్వమూలత్వేన శ్రుతిం కల్పయతి-నతు వైశ్వానరవిద్యామేవ కల్పయితుం ప్రభవతి - శ్రుత్యన్తరసంభవేన కల్పకస్యాన్యథాసిద్ధత్వాత్. అస్తిహి *అగ్నిర్మూర్ధా చక్షుషీ చన్ద్రసూర్యావిత్యాది శ్రుతిస్తన్మూలతయా సంభావ్యమానా తస్మాదాభ్యాం శ్రుతిస్మృతిభ్యామైకార్థ్యప్రత్యభిజ్ఞానమేవాస్మిన్ సూత్రే హేతుతయా వివక్షితం. స్మర్యమాణశబ్దశ్చ ప్రత్యభిజ్ఞాయమానోపస్థాపకః.-తర్కపాదే *అనుస్మృతేశ్చేత్యత్రానుస్మృతిశబ్దస్య ప్రత్యభిజ్ఞాపరత్వేన సూత్రకారైః ప్రయుక్తత్వాత్..............................

ఉత్తరసూత్రమవతారయతి (పునరపీతి) అర్థచతుష్టయే ప్రయోగసాధారణ్యాదనిర్ణయః పూర్వముక్తః-ఇదానీంతు విశేషకధర్మాణాం బ్రహ్మశబ్దాదీనాం తత్తదనురూపవిశేషకాచ్ఛబ్దాదేః ప్రతిరోధాదనిర్ణయో వివక్షితః.

౨౬॥ సూ. శబ్దాదిభ్యోఽన్తః ప్రతిష్ఠానాచ్చ నేతిచేన్న తథాదృష్ట్యుపదేశాదసంభవాత్ పురుషమపిచైనమధీయతే॥ నేతిపదం వ్యాచష్టే. (యదుక్తమిత్యాదినా) శ్రుత్యన్తరస్థహేత్వోరుభయోర్దూరస్థత్వాత్తౌ [illegible]-ఏతత్ప్రకరణస్థమగ్నిత్రయకల్పనం ప్రాణాహుత్యాధారత్వం చాదిశబ్దోపాత్తం- సన్నికృష్టత్వాత్. ఏతదభిప్రాయేణ వాజినాం వైశ్వానరవిద్యాప్రకరణే, వాజసనేయినస్సమామనన్తీతి చోక్తం. (అస్మిన్ప్రకరణే చేతి) చశబ్దేన వాజినామప్యస్తీతి సూచితం. (అగ్నిత్రయకల్పనం క్రియత ఇతి) అగ్నిత్రయకల్పనేన హోమాధారత్వమాత్రం ఫలితం. హోమాధారత్వవిశేషమాహ (తద్యద్భక్తమితి) అగ్నిశబ్దనిర్దేశసహితమన్తః ప్రతిష్ఠానం వివక్షితం- అన్తః ప్రతిష్ఠత్వమాత్రం హి పరస్యాపి సంభవతి. *సయో హైతమేవమగ్నిం వైశ్వానరం పురుషవిధం పురుషేఽన్తః ప్రతిష్ఠితం వేదేతి హి శ్రూయతే. ఉక్తహేత్వనుక్రమేణ పూర్వపక్షత్వేన శఙ్కితమర్థముపసంహరతి (అత ఇతి) *శబ్దాదిభ్య ఇత్యాదిసూత్రఖణ్డం జాఠరశఙ్కామాత్రపరం- నతు దేవతాభూతపరం - అన్తః ప్రతిష్ఠానోపన్యాసాద్భూతాన్తరాణాం చ తత్ప్రాచుర్యాత్. యద్యపి దేవతాయాః *అగ్నిర్వాగ్భూత్వా ముఖం ప్రావిశదితి ముఖే ప్రవేశోఽవగమ్యతే- తథాపి పురుషేఽన్తః ప్రతిష్ఠితత్వం న స్వరసం. జాఠరస్య హి తత్స్వరసతః ప్రతీయతే - *సోఽగ్ర భుగ్విభజం [illegible] సంతాపయతి స్వం దేహమాపాదతలమస్తకమితి కృత్స్నదేహవ్యాప్తత్వోక్తస్య. భూతతృతీయస్య తు పురుషేఽన్తః ప్రతిష్ఠితత్వం తదేకదేశభూతజాఠరద్వారకమితి వక్తవ్యం-అతస్తచ్ఛక్లిష్టం.అతోఽన్తః ప్రతిష్ఠానసహచరితశబ్దాదిభిర్జాఠరభావశ్శఙ్కిత ఇహ సూత్రే. అత ఏవ హి దేవతాభూతతృతీయయోస్సూత్రాన్తరేణ వ్యుదాసః - నత్వేతస్మిన్నేవ సూత్రే ఖణ్డాన్తరేణ కృతః. ఏ

తన్న- (తథాదృష్ట్యుపదేశాత్) పూర్వోక్తస్య త్రైలోక్యశరీరస్య పరస్య బ్రహ్మణో వైశ్వానరస్య జాఠరాగ్నిశరీరతయా తద్విశిష్టస్యోపాసనోపదేశాత్। అగ్నిశబ్దాదిభిర్హి న కేవలో జాఠరః ప్రతిపాద్యతే - అపితు జాఠరాగ్నివిశిష్టః పరమాత్మా. కథమిదమవగమ్యత ఇతి చేత్. (అసమ్భవాత్) జాఠరస్య కేవలస్య త్రైలోక్యశరీరత్వాసమ్భవాత్ త్రైలోక్యశరీరతయా ప్రతిపన్న వైశ్వానర సమానాధికరణో జాఠరవిషయతయా ప్రతీయమానోఽగ్నిశబ్దో జాఠరశరీరతయా తద్విశిష్టం పరమాత్మానమేవాభిధత్త ఇత్యర్థః. యథోక్తం భగవతా *అహం వైశ్వానరో భూత్వా ప్రాణినాం దేహమాశ్రితః। ప్రాణాపానసమాయుక్తః పచామ్యన్నం చతుర్విధమితి- జాఠరానలశరీరో భూత్వేత్యర్థః. అతస్తద్విశిష్టస్యోపాసనమత్రోపదిశ్యతే. కించ - పురుషమపి చైనమధీయతే వాజసనేయినః *స ఏషోఽగ్నిర్వైశ్వానరో యత్పురుష ఇతి. నహి జాఠరస్య కేవలస్య పురుషత్వం. పరమాత్మన ఏవ హి నిరుపాధికం పురుషత్వం- యథా *సహస్రశీర్షా పురుషః *పురుష ఏవేదం సర్వమిత్యాదౌ. ……………………

౨౭॥ సూ. ***అత ఏవ న దేవతా భూతం చ॥*** ఉక్తేభ్య ఏవ హేతుభ్యో దేవతాయాశ్చ తృతీయస్య మహాభూతస్యాపి న వైశ్వానరత్వప్రసఙ్గః. ……………………………………

ఏం శఙ్కితం జాఠరవిషయత్వం పరిహరతి (తన్నేతి) హేత్వాకాఙ్క్షాయాం సూత్రఖణ్డాన్తరస్థం హేతువాచిపదముపాదత్తే (తథాదృష్ట్యుపదేశాదితి) *యస్యాగ్నిశ్శరీరమితి శ్రుత్యభిప్రాయేణాహ (జాఠరాగ్నిశరీరతయేతి) ఉపాసనశబ్దేన సూత్రదృష్టిశబ్దవ్యాఖ్యానం- *ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్యః *తస్మిన్దృష్టే పరావర ఇతి శ్రౌతప్రయోగాత్, *వైశ్వానరముపాస్త ఇతి చాత్ర శ్రూయతే. ననుదృష్టిశబ్దోఽతస్మింస్తథాత్వానుసంధానపరః కిం న స్యాత్. నైవం- పరమార్థవిషయత్వే సమ్భవత్యపరమార్థవిషయత్వాశ్రయణాయోగాత్. ద్యుమూర్ధత్వాదికం హి జాఠరేఽత్యన్తబాధితం - అత ఏవ హి న *మనో బ్రహ్మేత్యాదిదృష్టితుల్యత్వశఙ్కా. తత్తుల్యత్వం చ గత్యన్తరే సంభవత్యయుక్తం. జాఠరాగ్నిశరీరతయేత్యనేన పరమార్థవిషయసమ్భవశ్చ దర్శితః. ఉక్తం చ పరమాత్మన్యపస్పృష్టాగ్నిదృష్ట్యయోగాచ్చ న పరస్మిన్నగ్నిదృష్టిః. అగ్నౌ పరమాత్మదృష్టిపరత్వం తు పరమాత్మత్వసమర్థనపరసూత్రతాత్పర్యవిరుద్ధం. అతః పరమాత్మలిఙ్గానాం జాఠరలిఙ్గానాం చ దర్శనాద్విశిష్టోపాసనపరత్వమభ్యుపగన్తవ్యం- యథా ప్రతర్దనవిద్యాయామితి వాక్యార్థః. విశిష్టప్రతిపాదనే సిద్ధే హి విశిష్టోపాసనపరత్వమిత్యత్రాహ (అగ్నిశబ్దాదిభిర్హీతి) ఆదిశబ్దేన ప్రాణాహుత్యాధారత్వాదికం గృహ్యతే. జాఠరః ప్రతిపాద్యతే ఇ జ్ఞాప్యత ఇత్యర్థః. అగ్నిశబ్దత్రేతాకల్పనాదిలిఙ్గాన్వితేన వాక్యేన పరమాత్మాఽభిధీయత ఇతి వాక్యార్థః. తదా త్రేతాకల్పనాదినా అగ్నిద్వారా పరమాత్మా విశేష్యతే అసమ్భవాదితిపదస్యాకాఙ్క్షాం దర్శయతి (కథమితి) కేవలాగ్నౌ ప్రసిద్ధస్యాగ్నేస్తద్విశిష్టపరత్వమిత్యర్థః. జాఠరస్య త్రైలోక్యశరీరత్వాసమ్భవోఽస్తు - తతః కిమగ్నిశబ్దస్య విశిష్టపరత్వ ఇత్యత్రాహ (త్రైలోక్యేతి) జాఠరవిషయతయా ప్రసిద్ధస్య శబ్దస్య తద్విశిష్టే పరమపురుషే ప్రవృత్తిం స్మృత్యా ద్రఢయతి (యథోక్తమితి) సూత్రఖణ్డమవతారయతి (కించేతి) *అపి చేత్యత్ర విధ కశ్చ శబ్దో హేతుసముచ్చయార్థ ఇతి భావః. న కేవలమగ్నిత్వం, పురుషేఽన్తః ప్రతిష్ఠితత్వం, చ- కిం తు పురుషశబ్దవాచ్యతయాప్యధీయత ఇత్యభిప్రాయేణాహ (పురుషమపి చేతి) పురుషత్వం- పురుషశబ్దవాచ్యత్వం. (నిరుపాధికమితి) జీవస్య పురుషశబ్దవాచ్యత్వం *ద్వావిమౌ పురుషౌ లోకే *ప్రధానపురుషావేతావిత్యాదిషు ప్రధానాదిపదాన్తరసమభివ్యాహారాదుపాధినా శ్రూయతే- న తు స్వతః. అతః పురుషశబ్దవాచ్యత్వం పరమాత్మన ఏవ నిరుపాధికం. అతో జాఠరస్య పురుషత్వం దూరతో నిరస్తమితి భావః. *స ఏషోఽగ్నిర్వైశ్వానరో యత్పురుష ఇతి ప్రసిద్ధవన్నిర్దేశాత్, తస్య చ ప్రాపకప్రమాణసాపేక్షత్వాత్, పరమాత్మన ఏవ నిరుపాధికపురుషత్వవిషయాం ప్రమాణతః ప్రసిద్ధిం దర్శయతి (యథేతి) అగ్నిశబ్దః త్రేతాకల్పనాదిలిఙ్గత్రయం జాఠరవిషయత్వసాధకం శఙ్కితం - తత్ర పురుషశబ్దస్త్రైలోక్యశరీరత్వాసమ్భవరూపమేకం లిఙ్గం చ పరమాత్మవిషయత్వసాధకముక్తం. తత్ర *తథా దృష్ట్యుపదేశాదిత్యనేనాగ్నిశబ్దలిఙ్గత్రయయోరన్యథాసిద్ధిర్దర్శితా- అసంభవలిఙ్గపురుషశబ్దయోరనన్యథాసిద్ధతయా ప్రాబల్యం స్థితం. అత ఏవ *పురుషమపి చైనమధీయత ఇతి సూత్రఖణ్డేనాన్తః ప్రతిష్ఠానమాత్రపరిహారపరం - తథా దృష్ట్యుపదేశాదిత్యనేనైవాన్తః ప్రతిష్ఠానస్య హేత్వన్తరాణాం చాన్యథాసిద్ధిర్దర్శితత్వా, దసంభవహేతౌ చ సతి అన్తః ప్రతిష్ఠానస్య దుర్బలత్వా, న్నిరుపాధికపురుషత్వశ్రవణే సతి హేత్వన్తరాణామపి దుర్బలత్వాచ్చ. అతో యథోక్తావేవ శఙ్కాపరిహారౌ. ……………………

౨౭॥ సూ. ***అత ఏవ న దేవతా భూతం చ॥*** జాఠరప్రసిద్ధిశఙ్కాపూర్వసూత్రే పరిహృతా - తద్వ్యతిరిక్తార్థద్వయశఙ్కాఽత్ర పరిహ్రియతే. దేవతాభూతతృతీయయోర్జాఠరవత్ పరిచ్ఛిన్నత్వాభావాత్ త్రైలోక్యశరీరత్వోపపత్తిః- దేవతాయా అధిష్ఠాతృతయా త్రైలోక్యశరీరత్వం- మహాభూతతృతీయస్య చ త్రివృత్కృతస్య త్రైలోక్యరూపేణ పరిణతత్వాత్ సముదితస్య ద్యావాపృథివ్యాదయో మూర్ధపాదాద్యవయవాః స్యుః- అతస్త్రైలోక్యశరీరత్వకల్పనోపపత్తిరిత్యసంభవాక్షేపేణాధికారశఙ్కా. (ఉక్తేభ్య ఏవ హేతుభ్య ఇతి) అత్ర బ్రహ్మపురుషశబ్దనిర్దేశాసంకుచితఫలాన్తా క్షిప్తసర్వపాపప్రదాహాదయః సర్వే హేతవః తయోరనుపపన్నా ఇతి పరిహార ఇత్యభిప్రాయః. ……………………

౨౯॥ సూ. ౧-౨-౨౯ సాక్షాదప్యవిరోధం జైమినిః॥ ౧-౨-౨౯ వైశ్వానరసమానాధికరణస్యాగ్నిశబ్దస్య జాఠరాగ్నిశరీరతయా తద్విశిష్టస్య పరమాత్మనో వాచకత్వం, తస్యైవ పరమాత్మన ఉపాస్యత్వం, చోక్తం. జైమినిస్త్వాచార్యో వైశ్వానరశబ్దవదగ్నిశబ్దస్యాపి పరమాత్మన ఏవ సాక్షాత్ - అవ్యవధానేన వాచకత్వే న కశ్చిద్విరోధ ఇతి మన్యతే. ఏతదుక్తం భవతి - యథా వైశ్వానరశబ్దస్సాధారణోఽపి పరమాత్మాసాధారణధర్మవిశేషితో విశ్వేషాం నరాణాం నేతృత్వాదినా గుణేన పరమాత్మానమేవాభిధత్త ఇతి నిశ్చీయతే - ఏవమగ్నిశబ్దోఽప్యగ్రనయనాదినా యోగేన యోగాజ్జ్వలనేవ వర్తతే - తస్యైవ గుణస్యానిరుపాధికస్య కాష్ఠాగతస్య పరమాత్మని సమ్భవాదస్మిన్ప్రకరణే పరమాత్మాసాధారణధర్మవిశేషితః పరమాత్మానమేవాభిధత్త ఇతి. ....

౨౯॥ సూ. ౧-౨-౨౯ సాక్షాదప్యవిరోధం జైమినిః॥ ౧-౨-౨౯ సూత్రార్థస్య సంగతిత్వాయ పూర్వోక్తమనువదతి (వైశ్వానరేతి) *శబ్దాదిభ్యోఽన్తః ప్రతిష్ఠానాచ్చేతి (పూర్వ)సూత్ర ఉపదేశాదిత్యనేన సంగతిరిత్యర్థః. అథ సూత్రార్థమాహ (జైమినిరితి) అగ్నివైశ్వానరశబ్దయోరుభయోరపి సాక్షాత్పరమాత్మప్రతిపాదకత్వపరమిదం సూత్రమ్. వైశ్వానరశబ్దస్య పరమాత్మని వ్యాఖ్యాతం - తద్వ్యాఖ్యాస్యత్యర్థమాహ (వైశ్వానరశబ్దవదితి) వైశ్వానరశబ్దస్య పశుభూతస్య బహ్వర్థసాధారణస్యాగ్నిశబ్దసమానాధికరణత్వేన విశేషాకారవిషయత్వనిశ్చయాయోగాత్ తదుపపాదకత్వేనహ్యగ్నిశబ్దః ప్రకృతః - అతఉపపాదకస్యైవాన్యథాసిద్ధిర్వక్తవ్యా - నతూపపాద్యస్య - ఉపపాదకాన్యథాసిద్ధౌ హ్యుపపాద్యం స్వయమేవ నభవతి. అతఉపపాదకాగ్నిశబ్దస్యైవ జాఠరవిశిష్టపరమాత్మవిషయత్వముక్తం *శబ్దాదిభ్యోఽన్తః ప్రతిష్ఠానాచ్చేతి. అత్ర హి పిత్స్యైవాగ్నిశబ్దస్య ప్రకారాన్తరేణ పరమాత్మపరత్వముచ్యత ఇతి వైశ్వానరశబ్దోఽప్యస్మిన్ననుపయోగాదాహ. తస్య వత భాష్యం నిష్ఠం - వైశ్వానరశబ్దస్యావత్ పరమాత్మని ప్రయుక్తః. నచక్లిప్తమేవ రూఢిమాత్రత్యాగః సర్వవసానాద్వైశ్వానరశరీరకః పరమాత్మా నామధేయః - అగ్నిశబ్దస్యైవాగ్నిశరీరకే పరమాత్మన్యభిహితే * అగ్నిర్వైశ్వానర ఇత్యేకవాక్యస్థ వైశ్వానరశబ్దస్యాగ్నిశరీరకవాచిత్వే పునరుక్తిప్రసక్తాత్. నచావ్యవధానేన పరమాత్మనివాచ్యత్వం రంకల్ప్యం - అవయవశక్త్యైవ ప్రయోగే ఽన్యథాసిద్ధిప్రౌఢిన్యాయేన సముదాయశక్తికల్పనానుపపత్తేః. అతోఽగ్నిశబ్దసమానాధికరణవైశ్వానరశబ్దస్యావయవశక్త్యా పరమాత్మవిషయత్వే వాక్యాన్తరేష్వప్యేక ప్రయోజకత్వాయావయవశక్త్యైవ వృత్తిరాస్థేయేత్యపి ప్రాయేణావ్యవధానే ... త్వే వైశ్వానరశబ్దోఽప్యస్మిన్నతయో ... ఉక్తః వైశ్వానరశబ్దవదితి. సాక్షాదితివ్యాఖ్యేయపదం. సాక్షాచ్ఛబ్దస్య ... ప్రయోగాత్ తద్వ్యాఖ్యానమాహ (అవ్యవధానేనేతి) వైశ్వానరశబ్దస్యావయవశక్త్యా వృత్తికథనం. నతావదవయవశబ్దః *భిదాదిభ్యోఽఙ్ ... ఋఘున్నన్తకవ్యక్తి ... నానుసారేణ భిదాద్యఙ్ ... ఋఘున్నన్తో నా - తయోరపత్యార్థత్వాత్, పరమాత్మనశ్చ విశ్వానరసంజ్ఞకంచిత్ప్రత్యపత్యత్వాభావాత్, విశ్వానరశబ్దస్య పురుష ... చకత్వేపి తదపత్యత్వాయోగాత్ భిదాద్యఙ్ ... తత్వంచాయుక్తం. అతో గుణాన్తరయోగో వక్తవ్యః. తత్ర వైశ్వానరశబ్దస్య కేన గుణేన ... తద్వదగ్నిశబ్దః కేన గుణయోగేన వర్తతే. తేనతస్య పరమాత్మన్యవ్యవధానేన వృత్తిః కథమిత్యత్రాహ (ఏతదుక్తమితి) (నేతృత్వాదినేతి) ఆదిశబ్దేన ... నైయత్వం - ప్రాప్యత్వం వివక్షితం. (అగ్రనయనాదినేతి) ఆదిశబ్దేన అగ్రత్వేన ప్రాప్యత్వం వివక్షితం. యథాహి రామానుజః - *వైశ్వానరః ... విశ్వాన్నరాన్నయతి విశ్వ ఏనం నరా నయన్తీతి వా విశ్వానర ఏవ వైశ్వానరః రాక్షసో వాయసః ... యథా చా గ్నికస్మాత్ అగ్రణీర్భవతి అగ్రంనీయతే అగ్రం నయతి సన్నమమానోఽక్నూపనో భవతీతి స్థౌలాష్ఠీవిరితి. అవ్యవధానమాహ (తస్యైవేతి) (కాష్ఠాగతస్యేతి) అగ్నిశబ్దావయవార్థస్య బ్రహ్మణి పుష్కలత్వాత్ బ్రహ్మశబ్దరూఢిర్నత్వాజ్ఞా - బ్రహ్మశబ్దావయవార్థసౌష్ఠవస్యాగ్నావసమ్భవాదగ్నిశబ్దరూఢిరేవ త్యాజ్యేతి భావః. (పరమాత్మాసాధారణధర్మవిశేషిత ఇతి) ఉపక్రమాద్యానుగుణ్యాచ్చ బ్రహ్మశబ్దః ప్రబలః - అగ్నిశబ్దస్తదనుగుణతయా నేయ ఇతి భావః. నన్వగ్నిశరీరకతయాఽనుసన్ధానే సాక్షాదేవాగ్రనయనాదిగుణకత్వానుసన్ధానే చ విద్యాభేదస్స్యాత్. నచవాచ్యమేకస్యామేవ ... ద్యాయామేకస్మిన్ కర్మణి వ్రీహియవయోరివాగ్నిశరీరకత్వస్యాగ్రనయనాదిగుణకత్వస్య చ వికల్పేన ప్రాప్తిః - వికల్పస్మృతయోస్తుల్యబలత్వాదివ ... అగ్నిశరీరకత్వపరిగ్రహే రూఢ్యపరిత్యాగాదవిలమ్బః - అర్థానుపపత్త్యా పరమాత్మపర్యన్తత్వనిర్ణయ ఇతి విశేష్యప్రతిపత్తిర్విలమ్బితా - అగ్రనయనాదిగుణకత్వపక్షే రూఢ్యర్థానుపపత్త్యాఽవయవార్థప్రతిపత్తిర్విలమ్బితా - అవయవశక్త్యుపస్థాపితగుణస్య విశేష్యప్రతిపత్తిస్త్వవిలమ్బితా - గుణస్యాద్వారకతయాఽన్వయసమ్భవాత్ - అతః పక్షద్వయేఽపి విలమ్బావిలమ్బసామ్యాత్తుల్యబలత్వమితి వికల్ప ఇతి. ఏకస్యైవవాక్యస్య వైకల్పికార్థద్వయవిధానానుపపత్తేః. వ్రీహియవయోస్తు వాక్యభేదేన ప్రాప్తిః. ఉచ్యతే - నాత్ర విద్యాభేదప్రసఙ్గః - అస్య సూత్రస్య బ్రహ్మాగ్నిశబ్దయోస్తుల్యతా ప్రతిక్షేపపరత్వేనోపాస్యాకారపరత్వాభావాత్. తథాహి - బ్రహ్మాగ్నిశబ్దయోర్ద్వయోరపి రూఢార్థద్వయావిరోధేన నిర్వాహః పూర్వముక్తః - రూఢార్థవిరోధాభ్యుపగమే నాన్యతరస్య యౌగికత్వే గ్రాహ్యేపి బ్రహ్మాగ్నిశబ్దయోస్తుల్యత్వాదశక్యనిర్ణయత్వం వాచ్యం - ఉపక్రమాద్యానుగుణ్యాదగ్నిశబ్దావయవార్థస్య బ్రహ్మణి పుష్కలతయా చ బ్రహ్మశబ్దప్రాబల్యాత్తద్విపరీతోఽగ్నిశబ్దో దుర్బలత్వాద్యౌగిక ఇతి హి సూత్రతాత్పర్యం. ఏవం వా - అస్యాం విద్యాయామగ్నిశరీరత్వానుసన్ధానమేవ సూత్రకారమతం *శబ్దాదిభ్యోఽన్తః ప్రతిష్ఠానాచ్చేత్యాదిభిర్దర్శితం - జైమినిమతం తు సామాన్యేన పరమాత్మపరతయా తాత్పర్యతో జైమినిమతేఽపి ప్రకరణస్యార్థాన్తరరూఢశబ్దానాం [illegible]రమాత్మపరత్వేఽవశ్యంభావిని సతి అవయవశక్త్యా సాక్షాదేవ తత్పరత్వం వర్ణనీయమిత్యేవం రూపం నైతత్ప్రకరణవిశేషమాత్రవిషయం. అస్య చ న్యాయస్య సామాన్యేనోపజీవ్యతయా యత్ర క్వచిద్వక్తవ్యత్వే సతి అత్ర పరమాత్మపర్యన్తనిర్వాహప్రసక్తాదిహాభ్యధాయి.

*యస్త్వేతమేవం ప్రాదేశమాత్రమభివిమానమిత్యపరిచ్ఛిన్నస్య పరస్య బ్రహ్మణో ద్యుప్రభృతిపృథివ్యన్తప్రదేశసమ్బన్ధిన్యా మాత్రయా పరిచ్ఛిన్నత్వం కథముపపద్యతే - తత్రాహ.

౩౦॥ సూ. అభివ్యక్తేరిత్యాశ్మరథ్యః॥ ఉపాసకాభివ్యక్త్యర్థం ప్రాదేశమాత్రత్వం పరమాత్మన ఇత్యాశ్మరథ్య ఆచార్యో మన్యతే - ద్యౌర్మూర్ధా ఆదిత్యశ్చక్షుర్వాయుః ప్రాణ ఆకాశో మధ్యకాయ ఆపో వస్తిః పృథివీ పాదావితి ద్యుప్రభృతిప్రదేశసమ్బన్ధిన్యా మాత్రయా పరిచ్ఛిన్నత్వం కృత్స్నమభివ్యాప్తవతో విగతమానస్యాప్యభివ్యక్తేరేవ హేతోర్భవతి. ....

మూర్ధప్రభృత్యవయవవిశేషైః పురుషవిధత్వం పరస్య బ్రహ్మణః కిమర్థమితి చేత్ - తత్రాహ.

౩౧॥ సూ. అనుస్మృతేర్బాదరిః॥ తథోపాసనార్థమితి బాదరిరాచార్యో మన్యతే. *యస్త్వేతమేవమభివిమానమాత్మానం వైశ్వానరముపాస్తే స సర్వేషు లోకేషు సర్వేషు భూతేషు సర్వేష్వాత్మస్వన్నమత్తీతి బ్రహ్మప్రాప్తయే హ్యుపాసనముపదిశ్యతే. ఏతమేవమితి ఉక్తప్రకారేణ పురుషాకారమిత్యర్థః. సర్వేషు లోకేషు సర్వేషు భూతేషు సర్వేష్వాత్మసు వర్తమానం యదన్నం- భోగ్యం తదత్తి- సర్వత్ర వర్తమానం స్వతఏవానవధికాతిశయానన్దం బ్రహ్మానుభవతి. యత్తు సర్వైః కర్మవశ్యైరాత్మభిః ప్రత్యేకమనన్యసాధారణమన్నం భుజ్యతే - తన్ముముక్షుభిస్త్యాజ్యత్వాదిహానగృహ్యతే. ....

యది పరమాత్మా వైశ్వానరః- కథం తస్యోరఃప్రభృతీనాం వేద్యాదిత్వోపదేశః - యావతా జాఠరాగ్నిపరిగ్రహ ఏవైతదుపపద్యత ఇత్యత్రాహ.

౩౨॥ సూ. సమ్పత్తేరితి జైమినిస్తథా హి దర్శయతి॥ అస్య పరమాత్మన ఏవ వైశ్వానరస్య ద్యుప్రభృతిపృథివ్యన్తశరీరస్య సమారాధనభూతాయాః ఉపాసకైరహరహః క్రియమాణాయాః ప్రా

సత్త్వేతద్విద్యాయా అసాధారణత్వాత్. అత ఏవ హ్యవయవశక్త్యా ఆకాశశబ్దో వ్యాఖ్యాతః. సామాన్యేనోపజీవ్యస్యాన్యాయస్యేహాప్యుపజీవ్యత్వాద్విద్యాభేద ఇతి చేన్న- ఏవ విద్విశేషాసాధారణలిఙ్గాన్వితేషు వాక్యేషు తచ్ఛరీరత్వాశ్రయణస్యాన్యాయ్యత్వేనాస్యాన్యాయస్య చిదచిదసాధారణలిఙ్గరహితవాక్యవిషయత్వాత్. అత్ర చ జాఠరలిఙ్గాన్యుపలభ్యన్తే- అత ఏవ హి సూత్రకారస్తథా దృష్ట్యుపదేశాదితి స్వమతముక్తవాన్. యథా న ద్వితీయే తిక్తత్వా అపహతాదీనాం (ప్రీతి) శేషత్వం చిన్తితం- తద్వజ్జాఠరలిఙ్గాభావేన తద్విశిష్టత్వాసంభవేఽపి పరమాత్మపరత్వం సిధ్యతీత్యన్యాయ్యత్వాదస్మితం జైమినిమతం. అతో న విద్యాభేదః. ....

ఉత్తరసూత్రశఙ్కామాహ (యస్త్వేతమితి)

౩౦॥ సూ. అభివ్యక్తేరిత్యాశ్మరథ్యః॥ పరిచ్ఛిన్నత్వం మహాభూతతృతీయదేవతయోరేవ సమ్భవతీతి శఙ్కాపరిహారార్థమిదం సూత్రం అభివ్యక్త్యర్థం- బుద్ధిసౌకర్యాయేత్యర్థః. పరిచ్ఛిన్నత్వే హి బుద్ధిసౌకర్యం స్యాత్. ఉక్తమర్థం వివృణోతి (ద్యౌర్మూర్ధేత్యాదినా) ద్యుప్రభృతిప్రదేశేత్యాదినా ప్రాదేశమాత్రశబ్దో వ్యాఖ్యాతః *అభివిమానమిత్యత్రాభిశబ్దం వ్యాచష్టే (కృత్స్నమభివ్యాప్తవత ఇతి) విమానశబ్దం వ్యాచష్టే (విగతమానస్యేతి)

ఉత్తరసూత్రస్య శఙ్కామాహ (మూర్ధప్రభృతీతి) ప్రాకృతమూర్ధాద్యవయవత్త్వం ప్రాకృతరూపస్య పరమాత్మనో న సంభవతి - అపి తు దేవతాయా ఏవ సంభవతీత్యభిప్రాయః.

౩౧॥ సూ. అనుస్మృతేర్బాదరిః॥ ప్రాకృతమూర్ధాద్యవయవత్త్వాసంభవపరిహారార్థత్వాభిప్రాయేణ సూత్రం వ్యాచష్టే (తథేత్యాదినా) అనుస్మృతిః- ఉపాసనం. ఉపాసనార్థం పురుషవిధత్వమిత్యర్థః. కథముపాసనార్థత్వం - బుద్ధ్యారోహార్థత్వం కిం న స్యాదిత్యత్రాహ (యస్త్వేతమితి) ఉదాహృతవాక్యే పురుషవిధత్వముపాస్యాకారతయా న ప్రతీయత ఇత్యత్రాహ (ఏతమేవమితి) అత్ర ముక్తిఫలవాచిశబ్దః క ఇత్యత్రాహ (సర్వేష్వితి) అన్నశబ్దస్య ప్రసిద్ధాన్నపరత్వానుపపత్తిమాహ (యత్త్వితి) ....

ఏవం పరమాత్మనో ద్యుప్రభృతిప్రదేశసంబన్ధిన్యా మాత్రయా పరిచ్ఛిన్నత్వే పురుషవిధత్వే చ ప్రయోజనముక్తే సభూతతృతీయదేవతావ్యుదాసః కృతః. అథోత్తరసూత్రస్య జాఠరశఙ్కావ్యుదాసకత్వం దర్శయన్ తదవతారయతి (యదీతి) యావతా- ప్రత్యుతేత్యర్థః.

౩౨॥ సూ. సంపత్తేరితి జైమినిస్తథా హి దర్శయతి॥ కస్య సంపత్తిః- సా చ కీదృశీత్యపేక్షాయామాహ (అస్యేతి) సంపత్తిః-

ణాహుతేరగ్నిహోత్రత్వసమ్పాదనాయాయమురః ప్రభృతీనాం వేదిత్వాద్యుపదేశ ఇతి జైమినిరాచార్యో మన్యతే. తథాహి పరమాత్మోపాసనోచితమేవ ఫలం, ప్రాణాహుత్యా అగ్నిహోత్రసమ్పత్తిం, చ దర్శయతీయం శ్రుతిః * సయ ఇదమవిద్వానగ్నిహోత్రం జుహోతి యథాఙ్గారానపోహ్య భస్మని జుహుయాత్తాదృక్తత్స్యాత్ అథయ ఏతదేవం విద్వానగ్నిహోత్రం జుహోతి తస్య సర్వేషు లోకేషు సర్వేషు భూతేషు సర్వేష్వాత్మసు హుతం భవతి తద్యథేషీకతూలమగ్నౌ ప్రోతం ప్రదూయేతైవం హాస్య సర్వే పాప్మానః ప్రదూయన్త ఇతి. . . .

33॥ సూ. ॥ ఆమనన్తి చైనమస్మిన్ ॥ (ఏనం) పరమపురుషం ద్యుమూర్ధత్వాది విశిష్టం వైశ్వానరం (అస్మిన్) ఉపాసకశరీరే ప్రాణాహుత్యాధారత్వాయ ఆమనన్తి చ * తస్య హ వా ఏతస్యాత్మనో వైశ్వానరస్య మూర్ధైవ సుతేజా ఇత్యాదినా. అయమర్థః-* యస్త్వేతమేవం ప్రాదేశమాత్రమభివిమానమాత్మానం వైశ్వానరముపాస్త ఇతి త్రైలోక్యశరీరస్య పరమాత్మనో వైశ్వానరస్యోపాసనం విధాయ *సర్వేషు లోకేష్విత్యాదినా బ్రహ్మప్రాప్తిం చ ఫలముపదిశ్య అస్యైవోపాసనస్యాఙ్గభూతం ప్రాణాగ్నిహోత్రం *తస్య హ వా ఏతస్యేత్యాదినోపదిశతి- యః పూర్వముపాస్యత్వేనోపదిష్టో వైశ్వానరస్తస్యావయవభూతాన్ ద్యుప్రభృత్యాదిత్యాదీంత్సుతేజో విశ్వరూపాదినామధేయానుపాసకశరీరే మూర్ధాదిపాదాన్తేషు సమ్పాదయతి. *మూర్ధైవ సుతేజాః - ఉపాసకస్య మూర్ధైవ పరమాత్మమూర్ధభూతా ద్యౌరిత్యర్థః. * చక్షుర్విశ్వరూపః - ఆదిత్య ఇత్యర్థః. *ప్రాణః పృథగ్వర్త్మా- వాయురిత్యర్థః. *సన్దేహో బహులః - ఉపాసకస్య మధ్యకాయ ఏవ పరమాత్మమధ్యకాయభూత ఆకాశ ఇత్యర్థః. *వస్తిరేవ రయిః - అస్య వస్తిరేవ తదవయవభూతా ఆప ఇత్యర్థః. *పృథివ్యేవ పాదౌ. అస్య పాదావేవ తత్పాదభూతా పృథివీత్యర్థః. ఏవముపాసకస్య శరీరే పరమాత్మానం త్రైలోక్యశరీరం వైశ్వానరం సన్నిహితమనుసన్ధాయ స్వకీయాన్యురోలోమహృదయమనఆస్యాని ప్రాణాహుత్యాధారస్య పరమాత్మనో వైశ్వానరస్య వేదిబర్హిర్గార్హపత్యాన్వాహార్యపచనాహవనీయాన్ అగ్నిహోత్రోపకరణభూతాన్ పరికల్ప్య ప్రాణాహుతేశ్చాగ్నిహోత్రత్వం పరికల్ప్య ఏవం విధేన ప్రాణాగ్నిహోత్రేణ పరమాత్మానం వైశ్వానరమారాధయేదితి *ఉర ఏవ వేదిర్లోమాని బర్హిర్హృదయం గార్హపత్య ఇత్యాదినోపదిశ్యతే. అతః పరమాత్మా పురుషోత్తమ ఏవ వైశ్వానర ఇతి సిద్ధమ్. సమాప్తం వైశ్వానరాధికరణమ్. ....

సంపాదనం. అతస్మిన్ తత్కల్పనం. *తథాహి దర్శయతీతి సూత్రఖణ్డం వ్యాచష్టే (తథేతి) (పరమాత్మోపాసనోచితమేవ ఫలమితి) అగ్నిహోత్రసంపత్తేః పరమాత్మసమారాధనార్థత్వం *తస్య సర్వేషు లోకేష్విత్యాద్యుక్తఫలనిర్దేశేన విజ్ఞాపయతీతి భావః. (స య ఇదమిత్యాది) ఇదమవిద్వాన్ - ఇదం- ఉరః ప్రభృతీనామగ్నిహోత్రోపకరణతామజానన్. యోఽగ్నిహోత్రం- ప్రాణాహుతిం. జుహోతి - అనుతిష్ఠతీత్యర్థః. *ఏతదేవం విద్వానిత్యత్రాప్యేవమర్థః. *సర్వేష్వాత్మసు హుతం భవతీతి - సర్వాత్మకభగవదారాధనేన సర్వమారాధితం భవతీతి హుతప్రకర్షోక్తిః. అస్యాగ్నిహోత్రస్య పరమాత్మారాధనత్వజ్ఞాపనార్థం తదఙ్గకపరోపాసనఫలం దర్శయతి (తద్యథేషీకేతి)........................

పరస్యాత్మనో ద్యుప్రభృతిశరీరకత్వముక్తం- ఉపాసకస్య మూర్ధాద్య
వయవానామేవ ద్యుప్రభృతిత్వేనోపాసనవిధానాదితిశఙ్కాయామాహ.

33॥ సూ. ॥ ఆమనన్తి చైనమస్మిన్ ॥ ఏనమితిపదం వ్యాచష్టే (ద్యుమూర్ధత్వాదీతి) అన్వాదేశవిషయో హ్యేనాదేశః - అన్వాదేశః- అన్వాఖ్యానం. తస్మాదేనమితిపదముక్తధర్మోపేతముక్తధర్మిణం పరామృశతీతి భావః. ఉపాసకశరీరే ద్యుమూర్ధత్వాద్యనుసన్ధానం పరమాత్మనో ద్యుమూర్ధత్వాదేర్న విరోధి-ఉభయస్యాపి విహితత్వాత్. అత ఉపాసకశరీర ఏవ ద్యుమూర్ధత్వాద్యవయవత్వమిత్యవధారణకల్పనమయుక్తమిత్యర్థః. ఏనమిత్యత్ర గర్భితమర్థం వివృణ్వన్నుభయస్య విహితత్వముపపాదయతి (అయమర్థ ఇత్యాదినా) (బ్రహ్మప్రాప్తించ ఫలముపదిశ్యేతి) ఫలవత్సన్నిధావఫలం తదఙ్గమితి న్యాయాత్ బ్రహ్మప్రాప్తిఫలకత్వేనోక్తస్య వైశ్వానరోపాసనస్య ప్రాణాగ్నిహోత్రమఙ్గమిత్యభిప్రాయః. కథం ప్రాణాగ్నిహోత్రస్యాఫలత్వం- *అథయ ఏతదేవం విద్వాన్ * తద్యథేషీకతూలమిత్యాదినా తస్యాపి ఫలం శ్రూయత ఇతి చేన్న- ప్రాణాహుతిమాత్రస్య సర్వపాపనివృత్తిపూర్వకాపరిచ్ఛిన్నఫలహేతుత్వాయోగాత్ అఙ్గభూతస్యాపి ప్రాణాగ్నిహోత్రస్యాఙ్గిద్వారా ముక్తిరేవ ఫలమితి జ్ఞాపయితుం *యస్త్వేతమేవమిత్యాదినోక్తవైశ్వానరోపాసనఫలాన్తర్గతానిష్టనివృత్త్యంశస్యోక్తతయాఽఽక్షిప్తఫలవిరోధిఫలాశ్రవణేన *తస్య హ వా ఇత్యాదివాక్యప్రతిపన్నస్యాఙ్గభావస్యానపోదితత్వాత్. *తస్య హ వా ఇత్యాదివాక్యస్యార్థమాహ (యః పూర్వమితి) అవాన్తరవాక్యాని ప్రత్యేకం వ్యాచష్టే (మూర్ధేత్యాదినా) అధికరణార్థప్రతిపన్నిస్తారకర్యార్థం పూర్వసూత్రవిషయవాక్యార్థం క్రమప్రాప్తమేతత్సూత్రార్థసంగతముపన్యస్యతి (ఏవమిత్యాదినా) అధికరణార్థముపసంహరతి (అత ఇతి)...

ఇతి శ్రీభగవద్రామానుజవిరచితే శారీరకమీమాంసాభాష్యే
ప్రథమస్యాధ్యాయస్య ద్వితీయః పాదః.

అభివ్యక్తేరనుస్మరణీయత్వం, ద్యుప్రభృతిషు మూర్ధత్వాదిసంపాదనం, మస్తకచిబుకాన్తరాలేపరస్య తేజ్ఞా బాలశ్రుత్యా ప్రతిపాదన, మితి అభివ్యక్తేరిత్యాదిసూత్రచతుష్టయార్థ ఇతరైరుక్తః- తన్మతే సూత్రాణాం పరిహరణీయశఙ్కాయా అభావాద్వైయర్థ్యమేవ స్యాత్. అతో యథోక్త ఏవార్థః

వైశ్వానరాధికరణం సమాప్తమ్.

ఇతి శ్రీహారితకులతిలకవాగ్విజయిసూనునా శ్రీరఙ్గరాజదివ్యాజ్ఞాలబ్ధవేదవ్యాసాపరనామధేయేన
శ్రీమద్వరదరాజాచార్యపాదసేవాసమధిగత భగవద్రామానుజవిరచితశారీరకమీమాంసాభాష్యహృదయేన
శ్రీసుదర్శనసూరిణా విలిఖితాయాం శ్రుతప్రకాశికాయాం ప్రథమస్యాధ్యాయస్య ద్వితీయః పాదః.

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః.

ఏతత్పర్యన్తసూత్రసముదాయసఙ్ఖ్యా-౬౫.— సముదితాధికరణసఙ్ఖ్యా-౧౭.

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః.

శ్రీమచ్ఛ్రుతప్రకాశికాయుక్తశ్రీభాష్యమ్.

ప్రథమాధ్యాయే— తృతీయపాదః.

ద్యుభ్వాద్యధికరణమ్.

ద్యుభ్వాద్యాయతనం స్వశబ్దాత్ ॥

ఆథర్వణికా అధీయతే *యస్మిన్ ద్యౌః పృథివీ చాన్తరిక్షమోతం మనస్సహ ప్రాణైశ్చ సర్వైః తమేవైకం జానథాత్మానమన్యా వాచో విముఞ్చథ అమృతస్యైష సేతురితి. తత్ర సంశయః కిమయం ద్యుపృథివ్యాదీనామాయతనత్వేన శ్రూయమాణో జీవః - ఉత పరమాత్మేతి. కిం యుక్తం. జీవ ఇతి. కుతః. *అరా ఇవ రథనాభౌ సంహతా యత్ర నాడ్యస్స ఏషోఽన్తశ్చరతే బహుధా జాయమాన ఇతి పరస్మిన్ శ్లోకే పూర్వవాక్యప్రస్తుతం ద్యుపృథివ్యాద్యాయతనం యత్రేతి పునరపి సప్తమ్యన్తేన పరామృశ్య తస్య నాడ్యాధారత్వముక్త్వా పునరపి *స ఏషోఽన్తశ్చరతే బహుధా జాయమాన ఇతి తస్య బహుధా జాయమానత్వం చోచ్యతే- నాడీసమ్బన్ధో దేవాదిరూపేణ బహుధా జాయమానత్వం చ జీవస్యైవ ధర్మః. అస్మిన్నపి శ్లోకే * ఓతం మనస్సహ ప్రాణైశ్చ సర్వైరితి ప్రాణపఞ్చకస్య మనసశ్చాశ్రయత్వముచ్యమానం జీవధర్మ ఏవ. ఏవం జీవత్వే నిశ్చితే సతి ద్యుపృథివ్యాద్యాయతనత్వాదికం యథాకథఞ్చిత్సఙ్గమయితవ్యమితి..

ఏవమస్పష్టజీవలిఙ్గకాని వాక్యాని పరమాత్మపరత్వేన నిర్ణీతాని. అథాస్పష్టజీవలిఙ్గకాని విచార్యన్త ఇతి పాదసఙ్గతిః. పూర్వస్మిన్నధికరణే ద్యుపృథివ్యాదిసంబన్ధినః పరమాత్మత్వముక్తం; ద్యుపృథివ్యాదిసంబన్ధిత్వం పరమాత్మవ్యతిరిక్తస్యాపి దృశ్యత ఇతి శఙ్కయాఽనన్తరాధికరణారమ్భ ఇత్యవాన్తరసంగతిః. యద్వా- *అదృశ్యత్వాదిగుణక ఇత్యధికరణే త్రైలోక్యశరీరత్వేన పరమాత్మత్వే సాధితే తచ్ఛరీరకత్వమపరమాత్మనోఽపి దృశ్యత ఇతి శఙ్కాయాం వైశ్వానరాధికరణం ప్రాప్తం- అథాస్యామేవోపనిషది కతిపయవాక్యానాం పరమాత్మవ్యతిరిక్తపరత్వశఙ్కాయామదృశ్యత్వాదిగుణకచిన్తనస్యాసమాప్తిబుద్ధ్యా తృతీయపాదాద్యాధికరణారమ్భ ఇత్యవాన్తరసంగతిః. అత్ర నిరసనీయజీవలిఙ్గానాం స్పష్టత్వాదిదమధికరణమదృశ్యత్వాదిగుణకనిరూపణాత్ పృథక్కృత్య తృతీయపాదే నివేశితం- పాదభేదస్యాస్పష్టాస్పష్టజీవలిఙ్గతానిబన్ధనత్వాత్.

౧॥ సూ. ద్యుభ్వాద్యాయతనం స్వశబ్దాత్ ॥ ద్యావాపృథివ్యాద్యాయతనమిత్యేతావతి వక్తవ్యేఽపి ద్యుభ్వాదీత్యుక్తేరయం భావః- ఊర్ధ్వాధరాశ్చ లోకా ద్వయాస్తత్రత్యా లోకాః- తత్ప్రదర్శనార్థౌ ద్యుభూశబ్దావితి. విషయమాహ (ఆథర్వణికా ఇతి) (తత్రేతి) కిం ద్యుపృథివ్యాద్యాయతనం జీవః- ఉత పరమాత్మేతి విచారః. తదర్థం *యస్మిన్ ద్యౌరిత్యాదివాక్యజాతం కిమదృశ్యత్వాదిగుణకప్రకరణాద్భిన్నం- ఉతాభిన్నం. తదర్థం మనఃప్రాణాదిసంబన్ధః కిముపకరణోపకరణిత్వలక్షణః- ఉతాధారాధేయభావలక్షణః. తదర్థం ద్యుపృథివ్యాద్యాయతనత్వామృతసేతుత్వాదిధర్మాః కిం కర్మఫలాజ్జీవస్య సంభవన్తి- ఉత అనన్యలభ్యా ఇతి. యదా కర్మఫలాత్సంభవన్తి- తదా మనఆదిసంబన్ధస్య కరణత్వద్వారా రూపతయా తస్య పరప్రకరణవిచ్ఛేదకత్వేన ద్యుభ్వాద్యాయతనం జీవస్స్యాత్. యదాఽమృతసేతుత్వాదయోఽనన్యలభ్యా ధర్మాః- తదా మనఆదిసంబన్ధస్య ఆధారాధేయభావరూపత్వేన పరప్రకరణావిచ్ఛేదాద్ద్యుపృథివ్యాద్యాయతనం పరమాత్మేతి ఫలితం స్యాత్. *అరా ఇవేత్యాదేరనన్తరశ్లోకస్య ద్యుభ్వాద్యాయతనవిషయత్వం దర్శయన్ జీవలిఙ్గమాహ (పూర్వవాక్యేతి) లిఙ్గాన్తరమాహ (పునరపి స ఏష ఇతి) తతః కిమిత్యత్రాహ (నాడీసంబన్ధ ఇతి) నాడీనామిన్ద్రియసంబన్ధిత్వేన జీవస్య జ్ఞానప్రసరహేతుత్వాత్, *తాభిః ప్రత్యవసృప్య పురీతతి శేతే *తయోర్ధ్వమాయన్నమృతత్వమేతి విష్వఙ్ఙన్యా ఉత్క్రమణే భవన్తీత్యాది శ్రుతిభిర్జీవస్య నాడీసంయోగప్రసిద్ధేః, శ్చ తత్సంబన్ధో జీవలిఙ్గమితి భావః, దేవాదిరూపేణేతి బహుధాశబ్దవివరణం. అన్తరాదిత్యవిద్యాయామకర్మకృతస్వేచ్ఛాపరిగృహీతదివ్యవిగ్రహయోగస్య ముక్తత్వాత్- నను దేవాదిసజాతీయరూపైర్బహుధా జాయమానత్వం బహుధాశబ్దార్థ ఇతి సూత్రకారేణ నిరూపితం- అతస్తస్య జీవత్వశఙ్కా యుక్తేతి భావః. *యస్మిన్ ద్యౌరితి పూర్వశ్లోకే జీవధర్మం దర్శయతి (అస్మిన్నపీతి) నను కథం మనఃప్రాణసంబన్ధస్య జీవత్వసాధకతయోపన్యాసః- స హి పరస్య సంభవతీతి *సర్వత్ర ప్రసిద్ధోపదేశాదిత్యత్రోక్తం. సత్యం- తథాపి మనఃప్రాణైరుపకరణోపకరణిత్వలక్షణసంబన్ధస్య స్వరసతః ప్రతీతేః, తస్య చాపవాదాభావే సతి కార్యకరత్వేన ప్రాగుక్తనిర్వాహాయోగాచ్చ యుక్తా శఙ్కా. అతో నాడీసంబన్ధబహుధాజాయమానత్వమనఃప్రాణాధారత్వజీవలిఙ్గైః పూర్వపక్షోత్థానం యుక్తం. తత్రైవ శ్లోకే ద్యుపృథివ్యాద్యాయతనత్వరూపపరమాత్మలిఙ్గం చ దృశ్యత ఇత్యత్రాహ (ఏవం జీవత్వే నిశ్చిత ఇతి) ద్వయోరపి జీవపరగామిలిఙ్గప్రతిభాసేన విరోధాన్న్యతరలిఙ్గబాధేఽవశ్యమ్భావిని - యల్లిఙ్గస్యోత్తరశ్లోకప్రతిపన్నలిఙ్గద్వయానుగుణ్యం - తల్లిఙ్గానుసారిణ్యర్థనిర్ణయే కర్తవ్యే సతీత్యర్థః. (యథాకథంచిత్సంగమయితవ్యమితి). జీవస్య ద్యుపృథివ్యాద్యాధారత్వం స్వరూపేణ వా కర్మద్వారా వా ముక్తావస్థాయాం వికసితేన జ్ఞానేన వా సంభవతీతి భావః....

ఏవం ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే. (ద్యుభ్వాద్యాయతనం స్వశబ్దాత్) ద్యుపృథివ్యాదీనామాయతనం పరం బ్రహ్మ. కుతః. (స్వశబ్దాత్) పరబ్రహ్మాసాధారణశబ్దాత్. *అమృతస్యైష సేతురితి పరస్య బ్రహ్మణోఽసాధారణశ్శబ్దః- *తమేవం విద్వానమృత ఇహ భవతి। నాన్యః పన్థా అయనాయ విద్యత ఇతి సర్వత్రోపనిషత్సు పరమాత్మవేదనస్యైవామృతత్వప్రాప్తిహేతుత్వశ్రవణాత్ ... సినోతేర్బన్ధనార్థత్వాత్ సేతుః- అమృతస్య ప్రాపక ఇత్యర్థః. సేతురివ వా సేతుః. నద్యాదిషు సేతుర్హి కూలస్య ప్రతిలమ్భకః-సంసారార్ణవపారభూతస్యామృతస్యైష ప్రతిలమ్భక ఇత్యర్థః. ఆత్మశబ్దశ్చ నిరుపాధికః పరస్మిన్ బ్రహ్మణి ముఖ్యవృత్తః - ఆప్నోతీతి హ్యాత్మా - స్వేతరసమస్తస్య నియన్తృత్వేన వ్యాప్తిస్తస్యైవ సమ్భవతి. అతస్సోఽపి తస్యైవ శబ్దః. *యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిదిత్యాదయశ్చోపరితనాః పరస్యైవ బ్రహ్మణశ్శబ్దాః. నాడ్యాధారత్వం తస్యాపి సమ్భవతి - *సన్తతం సిరాభిస్తు లమ్బత్యాకోశసన్నిభమిత్యారభ్య *తస్యాశ్శిఖాయా మధ్యే పరమాత్మా వ్యవస్థిత ఇతి శ్రవణాత్. *బహుధా జాయమాన ఇత్యపి పరస్మిన్ బ్రహ్మణి సఙ్గచ్ఛతే - *అజాయమానో బహుధా విజాయతే తస్య ధీరాః పరిజానన్తి యోనిమితి దేవాదీనాం సమాశ్రయణీయత్వాయ తత్తజ్జాతీయరూపసంస్థానగుణకర్మసమన్వితః స్వకీయం స్వభావమజహదేవ స్వేచ్ఛయా బహుధా విజాయతే పరః పురుష ఇత్యభిధానాత్. స్మృతిరపి *అజోఽపి సన్నవ్యయాత్మా భూతానామీశ్వరోఽపి సన్। ప్రకృతిం స్వామధిష్ఠాయ సమ్భవామ్యాత్మమాయయేతి. మనః ప్రభృతిజీవోపకరణాధారత్వం చ సర్వాధారస్య పరస్యైవోపపద్యతే. ....

ఇతశ్చ పరమపురుషః.

౨॥ సూ. ‹ముక్తోపసృప్యవ్యపదేశాచ్చ॥› అయం ద్యుపృథివ్యాద్యాయతనభూతః పురుషః సంసారబన్ధాన్ముక్తైరపి ప్రాప్యతయా వ్యపదిశ్యతే *యదా పశ్యః పశ్యతే రుక్మవర్ణం కర్తారమీశం పురుషం బ్రహ్మయోనిం । తదా విద్వాన్ పుణ్యపాపే విధూయ నిరఞ్జనః పరమం సామ్యముపైతి * యథా నద్యస్స్యన్దమానాస్సముద్రేఽస్తం గచ్ఛన్తి నామరూపే విహాయ। తథా విద్వాన్నామరూపాద్విముక్తః పరాత్పరం పురుషముపైతి దివ్యమితి. సంసారబన్ధనాద్విముక్తా ఏవ హి విధూతపుణ్యపాపా నిరఞ్జనా నామరూపాభ్యాం వినిర్ముక్తాశ్చ- పుణ్యపాపనిబన్ధనాచిత్సంసర్గప్రయుక్తనామరూపభాక్త్వమేవ హి సంసారః. అతో విధూతపుణ్యపాపైర్నిరఞ్జనైః ప్రకృతిసంసర్గరహితైః పరేణ బ్రహ్మణా పరమం సామ్యమాపన్నైః ప్రాప్యతయా నిర్దిష్టో ద్యుపృథివ్యాద్యాయతనభూతః పురుషః పరం బ్రహ్మైవ. ....

పరబ్రహ్మాసాధారణశబ్దాదిభిః పరమేవ బ్రహ్మేతి ప్రసాధ్య ప్రత్యగాత్మాసాధారణశబ్దాభావాచ్చాయం పర ఏవేత్యాహ.

(ద్యుపృథివ్యాదీనామిత్యాది) సేతుశబ్దస్య సలిలనిరోధకే ప్రసిద్ధత్వేనామృతస్య నిరోధకత్వప్రసఙ్గేన రూఢార్థానుపపత్తేః సత్యామస్వారస్యసామ్యాత్తముభయథా వ్యాచష్టే (సినోతేరితి, సేతురివ వేతి, చ) ప్రథమనిర్వాహే రూఢిపరిత్యాగాదస్వారస్యం-ద్వితీయే త్వగత్యా రూఢార్థగతగుణయోగపరత్వాదస్వారస్యం. గుణయోగఫలితమర్థమాహ (సంసారేతి) శ్యేనసాదృశ్యాద్యాగే శ్యేనశబ్దవత్ సేతుసాదృశ్యాత్పరమాత్మని సేతుశబ్దః-విహఙ్గయాగయోర్హి నిపత్యాదానం సామ్యం. *అన్తః ప్రవిష్టశ్శాస్తా జనానాం సర్వాత్మేతి శ్రుత్యనుసారేణాత్మశబ్దం వ్యాచష్టే (ఆత్మశబ్దశ్చేతి) ఆత్మశబ్దో న వ్యాప్తిమాత్రవాచీ-కింతు వ్యాప్తివిశేషవాచీ-యోగరూఢత్వాత్. నహి గగనాదిష్వాత్మశబ్దప్రయోగః-అతో నియన్తృరూపవ్యాప్తివిశేషవాచీత్యర్థః. *అమృతస్యైష సేతుః *ఆత్మానం *యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిదిత్యాదయః స్వశబ్దా ఇత్యర్థః. పరోక్తహేతునిర్వాహమాహ (నాడ్యాధారత్వమిత్యాదినా) నాడ్యాధారత్వం హృదయద్వారా పరమాత్మనస్సమ్భవతీత్యర్థః. (అజాయమాన ఇతి) జన్మనో హేతువిశేషః ఫలవిశేషశ్చోతి భావః. తద్వైశద్యాయాహ (స్మృతిరపీతి) ....

౨॥ సూ. ‹ముక్తోపసృప్యవ్యపదేశాచ్చ॥› నామరూపప్రహాణమాత్రం ప్రకృతియదశాయామప్యస్తీతి తద్వ్యావృత్త్యర్థం విధూతపుణ్యపాపత్వపూర్వకత్వం నామరూపప్రహాణస్య దర్శయితుం శ్రుతివాక్యద్వయోపాదానం. ఉపాత్తశ్రుతివాక్యబన్ధాన్ముక్త ఇతి శబ్దస్యాశ్రుతత్వాన్ముక్తిప్రతిపాదనం దర్శయతి (సంసారబన్ధనాదితి) వాక్యద్వయోక్తవిశేషణాన్యాహ (విధూతేతి) ముక్తత్వముపపాదయతి (పుణ్యపాపేతి) వాక్యద్వయోక్తవిశేషణాని విశదీకుర్వన్సూత్రార్థం పరమసామ్యేన ఘటయతి (అత ఇతి) నిరఞ్జనశబ్దవ్యాఖ్యానం ప్రకృతిసంసర్గరహితైరితి పదం. (పరమం సామ్యమితి) యేన గుణేన సామ్యం తస్యాపరిచ్ఛిన్నత్వం పరమసామ్యం - న తు సర్వథా సామ్యం. ....

ఉత్తరసూత్రమవతారయతి (పరబ్రహ్మేతి) పూర్వమన్వయ ఉక్తః- అథ తద్వ్యతిరేక ఉచ్యత ఇత్యర్థః.

౩॥ సూ. నానుమానమతచ్ఛబ్దాత్ప్రాణభృచ్చ॥ యథాఽస్మిన్ప్రకరణే ప్రతిపాదకశబ్దాభావాత్ప్రధానం న ప్రతిపాద్యం - ఏవం ప్రాణభృదపీత్యర్థః. అనుమీయత ఇత్యనుమానంపరోక్తం ప్రధానముచ్యతే. అనుమానప్రమితత్వాదానుమానమితి వా. (అతచ్ఛబ్దాత్) తద్వాచిశబ్దాభావాదిత్యర్థః. అర్థాభావేయదవ్యయమిత్యవ్యయీభావః. ....

ఇతశ్చాయం న ప్రత్యగాత్మా.

౪॥ సూ. భేదవ్యపదేశాత్॥ *సమానేవృక్షే పురుషో నిమగ్నోఽనీశయా శోచతి ముహ్యమానః। జుష్టం యదా పశ్యత్యన్యమీశమస్య మహిమానమితి వీతశోక ఇత్యాదిభిర్జీవాద్విలక్షణత్వేనాయం వ్యపదిశ్యతే. అనీశయా - భోగ్యభూతయా ప్రకృత్యా ముహ్యమానశ్శోచతి జీవః - అయం యదా స్వస్మాదన్యం సర్వస్యేశం ప్రియమాణం, అస్య - ఈశ్వరస్య మహిమానం చ నిఖిలజగన్నియమనరూపం, పశ్యతి - తదా వీతశోకో భవతి.

౫॥ సూ. ప్రకరణాత్॥ ప్రకరణం చేదం పరస్య బ్రహ్మణ ఇతి *అదృశ్యత్వాదిగుణ

౩॥ సూ. నానుమానమతచ్ఛబ్దాత్ప్రాణభృచ్చ॥ సూత్రసఙ్గతేర్బుద్ధిస్థత్వాయ ప్రథమం సంగచ్ఛమానం సూత్రస్యవాక్యార్థమాహ (యథేతి) ద్యుభ్వాద్యుక్తోపన్యాసవృత్త్యేఽభిహితే ప్రధానశబ్దానుదయేన తస్యవ్యుదసనీయత్వాభావాత్తదుపన్యాసో దృష్టాన్తతయేతి భావః. కిముత్ర ప్రధానోపస్థాపకం పదమిత్యాకాఙ్క్షాయాం వ్యాఖ్యేయం పదం వ్యాచష్టే (అనుమీయత ఇతి) *కృత్యల్యుటో బహుళమితి బహుళగ్రహణాత్ కర్మణి ల్యుడితి భావః. (అనుమానేతి) *శేష ఇత్యణ్ప్రత్యయే ఆదివృద్ధౌ చ సత్యామానుమానమితి రూపం భవతి. తద్వ్యతిరిక్తవాచిశబ్దాదితి ప్రతీతిశఙ్కానివృత్త్యర్థం *అతచ్ఛబ్దాదితి పదం వ్యాచష్టే (తద్వాచీతి) అర్థాభావే యదవ్యయమితి న సూత్రోపాదానం - అపిత్వర్థోపాదానం - సూత్రస్య ద్రాఘీయస్త్వాత్. అయమాశయః- *అతచ్ఛబ్దాదితి బహువ్రీహిస్తావదనుపపన్నః - తదా తచ్ఛబ్దరహితాదితి స్యాత్ - తతశ్చ విశేష్యాన్తరం హేతుతయాఽన్వేష్టవ్యం - తచ్చానుపలభ్యమానం. తత్పురుషత్వే నఞ్తత్పదేన శబ్దపదేన వా సమాసస్స్యాత్. తత్ర ప్రథమే అసత్ ఇత్యపేక్షాయాం ప్రకృతాత్పరమాత్మనోఽన్యత్ప్రధానం జీవో వా యద్యతచ్ఛబ్దార్థః - తదా ప్రధానపురుషవాచిశబ్దాదిత్యుక్తం స్యాత్ - తతశ్చాసిద్ధిః ప్రతిజ్ఞాతార్థవిరోధశ్చ స్యాత్. అసః ప్రధానాదివ్యతిరిక్తః పరమాత్మా చేత్ - తద్వాచిశబ్దాదిత్యుక్తే *స్వశబ్దాదిత్యనధికార్థత్వం స్యాత్ - తథా చ సతి నానుమానమత ఏవ ప్రాణభృచ్చేత్యాద్యేవ నవక్తవ్యే సూత్రప్రణయనే కుటిలోక్తిర్విఫలా స్యాత్. నఞ్తచ్ఛబ్దపదేన సమాసపక్షేపి తద్వాచిశబ్దవ్యతిరిక్తశబ్దాదిత్యుక్తం స్యాత్. తదా తచ్ఛబ్దః ప్రధానజీవపరశ్చేత్తద్వాచిశబ్దవ్యతిరిక్తశబ్దాదిత్యుక్తం భవతి - తత్ *స్వశబ్దాదిత్యనధికార్థం. తచ్ఛబ్దః పరమాత్మపరశ్చేత్ - తద్వాచిశబ్దవ్యతిరిక్తాదితి హేతుః ప్రతిజ్ఞాతార్థవిరుద్ధార్థస్స్యాత్. అతః పారిశేష్యాదర్థాభావేఽవ్యయీభావ ఇతి. ....

(ఇతశ్చాయం న ప్రత్యగాత్మేతి) ప్రాణభృత్ప్రతిషేధకసూత్రానన్తర్యాత్తదనన్తరసూత్రస్యాపి ప్రాణభృత్ప్రతిషేధపరత్వమిత్యర్థః. అయంశబ్దో ద్యుభ్వాద్యాయతనాత్మవిషయః. ముక్తోపసృప్యసూత్రవిషయవాక్యే *పశ్యతే రుక్మవర్ణమిత్యుక్తం - *జుష్టం యదా పశ్యతీతి తత్తుల్యార్థతయా బుద్ధిస్థవాక్యాన్తరప్రతిపన్నం హేతుమాహ.

౪॥ సూ. భేదవ్యపదేశాత్॥ *సమానే వృక్ష ఇతి మన్త్రే అన్యశబ్దార్థో భేదవ్యపదేశశబ్దేన వివక్షితః. అత్రాన్యశబ్దస్య ద్యుభ్వాద్యాయతనవిషయత్వం కథమితి శఙ్కాయాం మన్త్రం వ్యాచష్టే (అనీశయేతి) స్త్రీలిఙ్గసామర్థ్యాత్ ప్రకృతేర్విశేష్యత్వముక్తం. అన్యశబ్దసామర్థ్యలబ్ధం ప్రతియోగినం నిర్దిశతి (స్వస్మాదితి) ఈశశబ్దసామర్థ్యప్రాప్తమీశితవ్యం మానాన్తరానురోధేనాహ (సర్వస్యేతి) జుష్టశబ్దం వ్యాచష్టే (ప్రియమాణమితి) ఆదికర్మణి క్త ఇతి భావః. సముచ్చేతవ్యసామర్థ్యప్రాప్తశ్చశబ్ద ఇత్యభిప్రాయేణాహ (మహిమానం చేతి) ఇతిశబ్దార్థమాహ (నిఖిలజగన్నియమనరూపమితి) ఇతిశబ్దో బుద్ధిస్థప్రకారపరః - ఈశశబ్దశ్రవణాన్నియమనరూపప్రకారో బుద్ధిస్థ ఇతి భావః. యత్తదోర్నిత్యసంబన్ధాదాహ (తదేతి) ఇతిశబ్దః కాలబుద్ధిస్థరూపప్రకారవాచీ- అతస్తదర్థస్తదాశబ్దవివక్షితో వా స్యాత్. ద్రష్టృత్వసమానాధికరణముహ్యమానత్వాదికం దృశ్యత్వసమానాధికరణం జుష్టత్వాదికమన్యత్వం చ వ్యపదిశన్తీయం శ్రుతిః * తమేవైకం జానథాత్మానమితి జ్ఞేయతయా నిర్దిష్టం ద్యుభ్వాద్యాయతనమాత్మానమన్యశబ్దవాచ్యత్వేన ప్రత్యభిజ్ఞాపయన్తీ తస్య జీవత్వం వారయతీతి వాక్యార్థః ....

ద్వితీయచతుర్థసూత్రవిషయాభ్యాం * యదా పశ్యః పశ్యతే * జుష్టం యదా పశ్యతీతి వాక్యాభ్యామదృశ్యత్వాదిగుణకవిషయస్య * యద్భూతయోనిం పరిపశ్యన్తీతి వాక్యస్య సమానార్థత్వాత్ బుద్ధిస్థప్రకరణమేవ హేతుం స్థిత్యదనాభ్యాం పూర్వమేవాహ.

౫॥ సూ. ప్రకరణాత్॥ భాష్యే అస్యసూత్రస్య సాధ్యనిర్దేశాభావాత్ ప్రకరణాఖ్యస్య హేతోః ప్రాణభృత్ప్రతిషేధపరమ

కోధర్మోక్తైరిత్యత్రైవప్రదర్శితం. వాడీసమ్బుద్ధమాంభాజాయమానత్వమన[illegible]
చ్ఛేదాశఙ్కామాత్రమత్రపర్యవసన్నా. ....

౭॥ సూ. స్థిత్యదనాభ్యాంచ॥ *ద్వాసుపర్ణా సయుజా సఖాయా [illegible]
షస్వజాతే। తయోరన్యః పిప్పలంస్వాద్వత్త్యనశ్నన్నన్యో అభిచాకశీతీత్యేకస్యకర్మఫలాదనమ[illegible]
మనశ్నతఏవదీప్యమానతయాశరీరాన్తస్థితిమాత్రంప్రతిపాద్యతే- తత్రకర్మఫలమనశ్నన్దీప్యమానఏ[illegible]
ఽమృతసేతుస్సర్వాత్మాద్యుభ్వాద్యాయతనంభవితుమర్హతి- నపునఃకర్మఫలమదన్ శోచన్ప్రత్యగాత్మా.

త్మసాధనేచసామర్థ్యాల్ పూర్వత్రోత్తరత్రచాన్వయోభవిష్యతీత్యభిప్రాయనిబన్ధనః - ఉత్తరసూత్రవ్యాఖ్యానేఽప్యుత[illegible]
*అదృశ్యత్వాదీత్యస్మిన్నధికరణే *విశేషణభేదవ్యపదేశాభ్యాంచనేతరావితిసూత్రవ్యాఖ్యానావసరేతథాహిత్యాదినోప[illegible]
ప్రకరణస్యపరబ్రహ్మపరత్వం ప్రతిపాదితమిత్యర్థః. పూర్వమేవాస్యప్రకరణస్య పరమాత్మపరత్వంసాధితంచేత్ కిం[illegible]
(నాడీసంబన్ధేతి) ప్రకరణస్యలిఙ్గేనబాధఃపరిహృతఇత్యర్థః. నాద్యాధారత్వంతస్యాపిసంభవతీత్యాదినా భాష్యేణాస్యాధికరణస్యలిఙ్గ[illegible]
త్వంహిదర్శితం. ....

అనుక్తం ప్రధానభూతం హేతుమాహ.

౭॥ సూ. స్థిత్యదనాభ్యాంచ॥ *అల్పాక్షరమితిస్థితిశబ్దస్యపూర్వనిపాతః. *అభ్యర్హితంపూర్వం ప్రయోక్తవ్యమితివా. అభ్య
ర్హితత్వంపరమాత్మప్రత్యభిజ్ఞాపనేనప్రకరణావిచ్ఛేదహేతుత్వాత్ స్థితేః. భాష్యేశ్రుతిక్రమేణవ్యాఖ్యాతం- నపునస్సూత్రక్రమేణ. అస్మిన్మన్త్రేజీ
వస్యాపిప్రస్తుతత్వాత్ *యస్మిన్ద్యౌరితిమన్త్రోక్తపితత్ప్రతిపాదకస్యాప్యత్ - అత్రాదనశబ్దవాచ్యభోగోపకర్ణమనఃప్రాణసంబన్ధదర్శనాదిత్యత్రాహ
(తత్రకర్మఫలమితి) సర్వజ్ఞాఽమృతసేతురిత్యాదివిశేషణానిప్రాకరణికతయోక్తాని. ఉభయోఃప్రస్తుతత్వేపిసార్వజ్ఞ్యాదిసమానాశ్రయత్వాత్, స్వ
యంయోగ్యత్వాత్, మనఃప్రాణసంబన్ధాదేఃపరమాత్మన్యముఖ్యత్వాభావాత్, ద్యుభ్వాద్యాయతనత్వంపరమాత్మధర్మఇత్యర్థః. జీవాన్వయయోగ్యత్వ
మాహ (నపునరితి) కర్మఫలమనశ్నన్నితి, కర్మఫలమదన్నితి, చసూత్రహేత్వనువాదః. శోచన్నిత్యనేన *భేదవ్యపదేశాదితి[illegible]త్రహేతోరితరస్యాయోగా
ద్విశ్రేతః- *శోచతిముహ్యమానఇతిహితద్విషయవాక్యం. తదపిప్రత్యగాత్మపరత్వప్రతిషేధద్వారాపరమాత్మపరత్వసాధకం- వ్యతిరేకస్యాన్వయాక్షే
పకత్వాదితిభావః. అస్మిన్సూత్రేపరమాత్మపరత్వంశ్రుత్యాసాధ్యం- ప్రత్యగాత్మపరత్వప్రతిషేధస్త్వార్థఇతినవాక్యభేదః. * అభిచాకశీతీతిపరస్యదీ
ప్యమానత్వేహిమన్త్రస్యతాత్పర్యమవగమ్యతే- జీవస్యాత్త్రృత్వంతదుపయోగితయాప్రతీయతే. ననుకథం *ద్వాసుపర్ణేతిమన్త్రస్యజీవపరమాత్మభేద
పరత్వం- అన్తఃకరణజీవపరోహ్యయంమన్త్రః-పైఙ్గిరహస్యబ్రాహ్మణేనాస్యమన్త్రస్యతథావ్యాఖ్యాతత్వాత్. తథాహి - *తయోరన్యఃపిప్పలంస్వాద్వ
త్తీతిసత్త్వంఅనశ్నన్నన్యోఅభిచాకశీతీతిఅనశ్నన్నన్యోభిపశ్యతిజ్ఞస్తావేతౌసత్త్వక్షేత్రజ్ఞావిత్యత్ర, *స్వాద్వత్తీత్యేతదన్తస్యవాక్యస్యసత్త్వపరత్వం
*అనశ్నన్నిత్యాదేఃక్షేత్రజ్ఞపరత్వంచప్రతీయతే. నచసత్త్వక్షేత్రజ్ఞశబ్దౌజీవపరమాత్మపరావితివాచ్యం- తయోశ్శబ్దయోరన్తఃకరణజీవపరతయా
ప్రసిద్ధత్వాత్, *తదేతత్సత్త్వంయేనస్వప్నంపశ్యతిఅథయోయంశారీరఉపద్రష్టాసక్షేత్రజ్ఞస్తావేతౌసత్త్వక్షేత్రజ్ఞావితిసత్త్వక్షేత్రజ్ఞశబ్దయోరన్తః
కరణజీవశబ్దాభ్యాంపైఙ్గిశ్రుత్యైవవ్యాఖ్యాతత్వాచ్చ. యేనపశ్యతీతికరణత్వప్రతీతేస్సత్త్వంహ్యన్తఃకరణం-స్వప్నద్రష్టృత్వాచ్చక్షేత్రజ్ఞోజీవః,
అతోఽయంమన్త్రోఽన్తఃకరణజీవపరఇతి. ఉచ్యతే-నతావజ్జీవపరమాత్మపరత్వమస్యమన్త్రస్యాపవదితుంశక్యతే-అనేనమన్త్రేణతుల్యార్థతయాప్ర
త్యభిజ్ఞాయమానే *సమానేవృక్షేపురుషోనిమగ్నఇత్యనన్తరేమన్త్రేజీవపరయోఃప్రతిపన్నత్వాత్, దస్యమన్త్రస్యతదైకార్థ్యాచ్చ. *సమానంవృక్షంపరి
షస్వజాతే *సమానేవృక్షేపురుషోనిమగ్నఇతితయోరైకార్థ్యంహిప్రతీయతే. *సమానేవృక్షఇతిమన్త్రేచపురుషోజీవః-అన్తఃకరణస్యపురుషశబ్దవా
చ్యత్వాభావాత్,*శోచతిముహ్యమానః *పశ్యతీవీతశోకఇతిపదానామస్వారస్యప్రసఙ్గాచ్చ. అన్యశ్చపరమాత్మా-ఈశశబ్దోక్తత్వాత్, స్వవిషయ
జ్ఞానేనవీతశోకత్వహేతుత్వాచ్చ. నకేవలమనన్తరమన్త్రైకార్థ్యాత్ *ద్వాసుపర్ణేతిమన్త్రస్యజీవపరమాత్మపరత్వం-కింతు *స్వాద్వత్తిఅనశ్నన్నన్య
ఇతిభోక్తృత్వాభోక్తృత్వశ్రవణాచ్చతదవసీయతే- చక్షుశ్శ్రోత్రాదీనాంద్రష్టృత్వశ్రోతృత్వాదివదన్తఃకరణస్యాపికరణత్వాదేవభోక్తృత్వంహి
నసంభవతి, జీవస్యచవృక్షశబ్దోక్తదేహపరిష్వఙ్గదశాయాంకేవానశ్నత్త్వమపినోపపద్యతే,. తర్హిపైఙ్గిశ్రుతేఃకోర్థః. ఉచ్యతే- సత్త్వం- బద్ధజీవః. *ద్ర
వ్యానువ్యవసాయేషుసత్త్వమస్త్రీతుజన్తుష్వితినామానుశాసనాజ్జన్తుపరత్వావగతేః,. జన్తుశ్చచేతనః- *ప్రాణీతుచేతనోజన్మీజన్తుజన్యశరీరిణఇతినామ
పాఠాత్. *వన్యాన్వినేష్యన్నివదుష్టసత్త్వానితిప్రయోగాత్, *నతదస్తిపృథివ్యాంవాదివిదేవేషువాపునః। సత్త్వంప్రకృతిజైర్ముక్తంయదేభిస్స్యా
త్త్రిభిర్గుణైరితిదర్శనాచ్చ. క్షేత్రజ్ఞశబ్దశ్చాత్రపరమాత్మపరః- అర్థాన్తరప్రసిద్ధాకాశప్రాణాదిశబ్దవదర్థానుగుణత్వాత్పరమాత్మపరత్వోపపత్తేః, *వి
జ్ఞాతారమసమాన్తంమఇత్యుపక్రమ్య *క్షేత్రజ్ఞోఽక్షరఏవచేతిప్రయోగాత్, క్షేత్రంజానాతీత్యవయవార్థస్యతస్మిన్నేవముఖ్యత్వాచ్చ. సా
మర్థ్యం *తతస్త్రిగుణ్యహీనాత్పరమాత్మానమజ్ఞసా। ప్రవిశన్తిద్విజశ్రేష్ఠక్షేత్రజ్ఞంనిర్గుణాత్మకం। సర్వాత్మసంబాధకేవలంక్షేత్రజ్ఞఇతిస్థిత[illegible]

అతో ద్యుభ్వాద్యాయతనం పరమాత్మేతి సిద్ధమ్.
ద్యుభ్వాద్యధికరణం సమాప్తమ్.

తదితి- తత్రైవ *విశ్వమయా శ్యామా విశ్వభుజో విశ్వపాదాక్షినాసికః। ఏకశ్చరతి క్షేత్రేషు స్వైరచారీ యథాసుఖం। క్షేత్రాణి చ శరీరాణి జ్ఞానాని చ శుభాశుభే। తాని వేత్తి స యోగాత్మా తతః క్షేత్రజ్ఞ ఉచ్యత ఇతి ప్రయోగాత్, తత్రైవ కపిలాసురిసంవాదే *జ్ఞానానా మాసురే క్షేత్రే క్షేత్రజ్ఞో ద్రష్టా చిరుడే పక్షస్తాదృశో బుధ్యమానా ప్రతిబుద్ధకోఽపరమవ్యక్తం దిదిక్షా నిరవయవమనామయమస్మాద్దుఃఖాద్విముచ్యత ఏవేతి బుధ్యమానా ప్రతిబుద్ధశబ్దాభిహిత యోశ్చిదచితోః పరస్య క్షేత్రజ్ఞశబ్దేనాభిధానాత్, తత్రైవ పఞ్చవింశతితత్త్వానివర్త్య శబ్దేనోక్త్వా *ఏతస్మాద్వ్యక్తాదపవృత్తా ఽపవర్గదః క్షేత్రజ్ఞశ్చిరు పశుకో బుధ్యమానా ప్రతిబుద్ధకోఽపరస్తాదితి- తత్రైవ * అన్యదుదకమన్యత్పుష్కరపర్ణం తథాన్యత్ క్షేత్రమన్యః పురుషః పఞ్చవింశకః అన్యశ్చాస్మాత్ క్షేత్రజ్ఞ ఇతి - పునశ్చ తత్రైవ *ఏవమాసురే అన్యత్త్రివ్యమన్యః పురుషః పఞ్చవింశతితత్త్వమన్యోఽస్మాత్ క్షేత్రజ్ఞ ఇతి పఞ్చవింశాత్ పరస్మిన్ క్షేత్రజ్ఞశబ్దప్రయోగాత్, సనత్కుమారనారదసంవాదే చ *పశ్యః పశ్యతి పశ్యన్తమపశ్యన్తం చ పశ్యతి। పశ్యన్తం పశ్యపశ్యత్వాత్ పశ్యా పశ్యేన పశ్యత ఇతి ప్రోక్త్వా *ప్రకృతిం క్షేత్రం క్షేత్రజ్ఞం చాపరః క్షేత్రజ్ఞస్త్వింశకో ఏవ పశ్యతి న తు పఞ్చవింశకః క్షేత్రజ్ఞశ్చ ప్రకృతిర్వాపరం క్షేత్రజ్ఞం పశ్యతీతి ప్రయోగా, చ్చ అత్ర పశ్యక్షేత్రజ్ఞశబ్దవత్ క్షేత్రజ్ఞశబ్దస్య జీవపరసాధారణస్య పఞ్చవింశతికపరశబ్దవిశేషితస్య జీవపరమాత్మవిషయత్వదర్శనా, చ్చ *యోఽస్యాత్మనః కారయితారం క్షేత్రజ్ఞం ప్రచక్షతే। యః కరోతి తు కర్మాణి స భూతాత్మేతి చోచ్యత ఇతి మానవప్రయోగా, చ్చ * యేన స్వప్నం పశ్యతీత్యత్ర యేనేతి కరణం భావే తృతీయా- యేన విశిష్టః పరమాత్మా స్వప్నం పశ్యతీత్యుచ్యతే తతశ్చ *కారిత్వాన్నైబిభ గ్రీతిపృథివీద్వారా కారిత్వవత్ స్వస్థ ద్రష్టృత్వం జీవద్వారా పరమాత్మవిశేషణం భవతీతి న విరోధః శారీరశబ్దశ్చ *తస్యైష ఏవ శారీర ఆత్మేతి వదత్రైవ స్వస్వత్వాతి కృసమస్తచిదచిచ్ఛరీరకే పరమాత్మన్యుపపద్యతే *ఉప ద్రష్టేతి నిరుపాధిక ద్రష్టృత్వం చ తస్యైవోపపద్యతే ఏవం శారీరశ్చోపద్రష్టేతి పదద్వయమేకపరస్య క్షేత్రజ్ఞశబ్దవాచ్యత్వముపపాదితం భవతి అతో ద్వా సుపర్ణేతి మన్త్రో జీవపరమాత్మపరః అధికరణార్థముపసంహరతి (అత ఇతి) ... .

ఇహ కైశ్చిదేవం పూర్వపక్షితం- ద్యుభ్వాద్యాయతనస్య సేతుత్వశ్రవణాత్ సేతోశ్చ పారవత్త్వేన పరస్య చ * అనన్తమపారమిత్యపారత్వశ్రవణాత్ ద్యుభ్వాద్యాయతనం ప్రధానం వాయుర్వా జీవో వా స్యాత్- ఏషాం ధారకత్వయోగాదితి తదయుక్తం-పారవదర్థాపకస్య సేతుత్వవ్యపదేశస్య పూర్వపక్షహేతోరస్మిన్నధికరణే పరిహృతత్వేన సఙ్కురతత్ర * పరమతః సేతూన్మాన సంబన్ధభేదవ్యపదేశేభ్య ఇత్యధికరణే సేతుత్వవ్యపదేశస్య పూర్వపక్షహేతుత్వేనోపన్యాసాయోగాత్ నహి పరిహృతస్య హేతోః పునః పరిహారో న్యాయ్యః - కృతకరత్వాపత్తేః అత్ర సేతోః పారిచ్ఛిన్నత్వం పూర్వపక్షస్థాబీజం- తత్ర తు మాలాన్తరప్రాపకత్వమితి ముఖభేదో స్తీతి చెన్న - మాలాన్తరప్రాపకత్వం చ సేతోర్మాలాన్తర్వ నిష్క్రమణహితి పరిచ్ఛిన్నత్వే పరిహృతే తస్యాపి పరిహృతత్వాత్ పరిహారహేతుసామ్యాచ్చ విధరణార్థతయా వక్ష్యాభయత్ర పరిహారం. అత ఉత్తరత్ర పూర్వపక్షోపన్యాసాన్యథానుపపత్త్యా అస్మిన్నధికరణే సేతుత్వవ్యపదేశస్య ప్రకారేణ న పూర్వపక్షబీజాయాం వక్షిం ప్రధానవాయ్వోశ్చ హానానుపపన్నా- *తమేవైకం జానథ ఆత్మానమిత్యాత్మశబ్దశ్రవణాత్, *గౌణశ్చేన్నాత్మశబ్దాదిత్యత్ర అక్షర ప్రాచీనాస్య చిద్వాన్యవిగత తోపపాదనా, చ్చ అచేతనశబ్దార్థానాం సంభవాత్ స్వశ్చస్య *సదాయతనాః సత్ప్రతిష్ఠా ఇతి సద్విద్యావాక్యవిషయత్వం చాయుక్తం- అప్రకృతత్వాత్ సద్విద్యావాక్యం హి వాక్యశ్రూయతే ఇహ చైకార్థ్యం హేతుతయా వివక్షితమితి చేత్-తద్విగీతస్య హేతుతయోపన్యాసో న ఘటతే దద్వ్యపధివ్యాదాయతనస్య లిఙ్గవాక్యస్య పరమాత్మ ప్రతిపాదకవాక్యాన్తరైకార్థ్యం హి పూర్వపక్షిణో విప్రతిపన్నం ద్వితీయసూత్రస్య చ * అన్యా వాచో విముఞ్చథ ఇతి శ్రవణాద్వా ప్యముక్తోపసృప్య వ్యపదేశస్య త్వమయుక్తం - *నామరూపాద్విముక్తః పరాత్పరం పురుషముపైతీతి వాక్యస్థ విము క్తప్రాప్యస్య పరస్య చ స్వరసతః పరత్వజ్ఞాపకత్వాత్ వ్యపదేశస్య *విముఞ్చథ ఇతి శ్రుతస్య వాక్యార్థస్య చిత్తాతో ప్రత్యయవిపరిణామేన వా కర్మణా కర్తవ్యసంపాదనస్య స్వరసం, ఉప సృప్యశబ్దస్య శ్లేషయావాచిత్వం చాస్వారసికం, స్వారసికార్థానుపపత్త్యభావే అస్వరసార్థాచిత్యాతిశయం భావేనా ఽస్వరసార్థస్వీకారో ఽనుపపన్న *ప్రాణభృచ్చేతి సూత్ర పృథక్త్వకల్పనం చాయుక్తం- హేతునైకవ్యాభావాత్, ఉభయవ్యావర్తకహేతూపాదానవదైకసూత్రేణ వోభయవ్యావృత్తిసమ్భవాత్ దర్శనా, చ్చ యథా *విశేషణభేదవ్యపదేశాభ్యాం చ నేతరౌ *అత ఏవ న దేవతాభూతం చేతి చ ఉభయత్ర సూత్రే హేతూనాం *నానుమానమప్రతి జ్ఞాయమానస్వయాత్ పృథగ్యోగకరణమితి చెన్న- నానుమానమిత్యుపాదానస్య దృష్టాన్తార్థత్వాత్, దృష్టాన్తార్థత్వాభావే ఽపి వ్యావర్తకానాముక్తరసూత్రహేతూనాం కిం పునర్వ్యాయేన ప్రధానవ్యావర్తకత్వా, చ్చ *భేదవ్యపదేశాదితి సూత్రస్య చ *తమేవైకం జానథేతి వాక్యవిషయత్వాదపి *జుష్టం యదా పశ్యత్యన్యమీశమితి వాక్యవిషయత్వముచితం- వ్యపదేశశబ్దస్వారస్యాత్ కర్తృకర్తృభావాభావాహి భేదగమకం- అన్యశబ్దశ్చ భేదాభిధాయకః, *ద్వా సుపర్ణేతి వాక్యస్య చ బుద్ధిజీవపరత్వపక్షో ఽనుపపన్నః-* ప్రాణభృచ్చేతి జీవవ్యావృత్తిం ప్రతిజ్ఞాయ బుద్ధివ్యావృత్త్యుపపాదనస్యాసఙ్గతత్వాత్ జీవ ఏవో పాధివ్యవచ్ఛేదవిరహిత్వకపరమాత్మా భవతీతి నాసఙ్గతిరితి చెన్న- వృక్షశబ్దవివక్షితదేహోపాధిపరిష్వఙ్గవేళాయామనాశ్నతో ఽనశ్నతః ఏవ త్వోపాధిపరిష్వజస్యాసాయోగాత్ * అనశ్నన్నిత్యనేన ప్రతీయమానస్యాప్యుపాధిపరిష్వజస్యాపారమార్థ్యం వివక్షితమితి చేత్- తర్హ్యనేన వాక్యేన అపరమార్థోపాధ్యపాయాన ప్రతిషిద్ధస్స్యాత్- కింత్వనుమతస్స్యాత్. ద్యుభ్వాద్యాయతనం న ప్రాణభృత్ స్థిత్యదనాభ్యామిత్యుక్తే పరమార్థతో ఽనశ్నత్తయాస్థితేర పరమార్థ

౭॥ సూ. భూమాసమ్ప్రసాదాదధ్యుపదేశాత్ ॥

ఇదమామనన్తి ఛన్దోగాః యత్ర నాన్యత్పశ్యతి నాన్యచ్ఛృణోతి నాన్యద్విజానాతి స భూమా అథ యత్రాన్యత్పశ్యత్యన్యచ్ఛృణోత్యన్యద్విజానాతి తదల్పమితి. అత్రాయం భూమశబ్దో భావప్రత్యయాన్తో వ్యుత్పాద్యతే. తథాహి - పృథ్వాదిషు బహుశబ్దః పఠ్యతే - తతః * పృథ్వాదిభ్య ఇమనిజ్వేతి ఇమనిచ్ప్రత్యయే కృతే * బహోర్లోపో భూ చ బహోః ఇతి ప్రకృతిప్రత్యయయోర్వికారే భూమేతి భవతి. భూమా - బహుత్వమిత్యర్థః. అత్ర చాయం బహుశబ్దో వైపుల్యవాచీ - న సఙ్ఖ్యావాచీ - * యత్రాన్యత్పశ్యతి తదల్పమిత్యల్పప్రతియోగిత్వశ్రవణాత్. అల్పశబ్దనిర్దిష్టధర్మిప్రతియోగిప్రతిపాదనపరత్వాదేవ ధర్మిపరశ్చ నిశ్చీయతే - న ధర్మమాత్రపరః. తదేవం భూమేతి - విపుల ఇత్యర్థః. వైపుల్యవిశేష్యశ్చ హ్యాత్మైవావగతః - * తరతి శోకమాత్మవిదితి ప్రక్రమ్య భూమవిజ్ఞానముపదిశ్య * ఆత్మైవేదం సర్వమితి తస్యైవోపసంహారాత్. అత్ర సంశయ్యతే కిమయం భూమగుణవిశిష్టః ప్రత్యగాత్మా - ఉత పరమాత్మేతి. కిం యుక్తం. ప్రత్యగాత్మేతి. కుతః. * శ్రుతం హ్యేవ మే భగవద్దృశేభ్యస్తరతి శోకమాత్మవిదిత్యాత్మజిజ్ఞాసయోపసన్నాయ నారదాయ నామాదిప్రాణపర్యన్తేషూపాస్యతయోపదిష్టేషు * అస్తి భగవో

నామ్నో భూయ ఇతి పృష్టవత ఉత్తరోత్తరోపదేశాత్ ... తో౽త్ర త్వాత్ప్రశ్నేత్యుక్తం భవతి - అపరమార్థోపాధ్యవచ్ఛిన్నాత్మస్వరూపమేవ హి త్వన్మతే జీవత్వం - తతశ్చ జీవవ్యావృత్తిం ప్రతిజ్ఞాయ జీవత్వావిరుద్ధతదుపపాదకహేతూపన్యాసో న ఘటతే. ఉపాధిమిథ్యాత్వస్యైవాత్రాధికరణప్రతిపాద్యమితి చేత్ - తర్హి స్వశబ్దముక్తోపసృప్యత్వభేదవ్యపదేశాదిహేతవో న ఘటన్తే - తేషాం మిథ్యాత్వసాధకత్వాభావాత్, భవత్పక్షే విశ్వమిథ్యాత్వస్య ప్రధానాధికరణసిద్ధత్వేన ఇహోపాధిమిథ్యాత్వవర్ణనవైయర్థ్యాచ్చ. * ద్యావాపృథివ్యోరన్తరిక్షస్య చ హేతుత్వోక్త్యా - అత్రోపాధిమిథ్యాత్వాప్రతీతేః. న హ్యేకవృక్షాశ్రయయోః పక్షిణోర్మిథో విరుద్ధాకారయోర్భేదే౽భిహితే వృక్షమిథ్యాత్వముక్తం భవతి. యదపి కైశ్చిదుక్తం - * ద్యుభ్వాద్యాయతనమిత్యాదిసూత్రద్వయమాత్మవిషయత్వప్రతిపాదకం - * నానుమానమతచ్ఛబ్దాదితి ప్రధానవ్యుదాసపరం - * ప్రాణభృచ్చేతి సూత్రం జీవవ్యావృత్తిపరం - అన్యథా సూత్రత్రయం ముక్తవ్యుదాసకమితి. తదయుక్తం. తథాహి - ఆద్యస్య సూత్రద్వయస్య నిరసనీయశఙ్కాభావాత్తత్ప్రణయనవైయర్థ్యం స్యాత్. న చ తృతీయసూత్రం ప్రధానవ్యావృత్తిపరం - ముక్తోపసృప్యతయా వ్యపదిష్టస్యాత్ ఏవ జీవాదపి వ్యావృత్తస్య ప్రధానత్వశఙ్కానుదయాత్. అతః అనుమానోపాదానం వ్యస్తం స్యాత్. అత ఏవ పృథగ్యోగకరణం చానుపపన్నమిత్యుక్తం. అతస్తృతీయసూత్రం వ్యతిరేకేణ జీవవ్యావృత్త్యుపపాదనపరం. * తద్విజ్ఞానేన పరిపశ్యన్తి ధీరాః ఆనన్దరూపమమృతం యద్విభాతి * తద్యథాత్మ ... విదురితి భేదవ్యపదేశేన ముక్తవ్యావృత్తిపరం చతుర్థసూత్రమిత్యప్యయుక్తం - ముముక్షుభిర్జ్ఞాతవ్యత్వం ముక్తవ్యావర్తకం - న వా. ప్రథమే * తమేవైకం జానథేతి వాక్యాదేవ ముక్తవ్యావృత్తిసిద్ధేః * భేదవ్యపదేశాదితి వాక్యాన్తరవిషయసూత్రప్రణయనవైయర్థ్యం. ద్వితీయే తు తరాం వైయర్థ్యం - * తమేవైకం జానథేతి వాక్యోదితజ్ఞాతృజ్ఞేయభావవత్ * పశ్యన్తీత్యాదివాక్యోక్తద్రష్టృదృశ్యభావస్యాపి ముక్తవ్యావర్తనాసామర్థ్యాత్. అతో యథోక్త ఏవ సూత్రాణామర్థః. ద్యుభ్వాద్యధికరణం సమాప్తమ్॥ ....

౭॥ సూ. భూమాసమ్ప్రసాదాదధ్యుపదేశాత్ ॥ పరమాత్మప్రకరణావిచ్ఛేదేన పరమాత్మపరత్వం సాధితం - తర్హి జీవప్రకరణావిచ్ఛేదేన జీవపరత్వమితి శఙ్కోత్థానాత్ సఙ్గతిః. ఇయం ప్రమాణద్వారికా. పూర్వం * ఓతం మనః సహ ప్రాణైశ్చ సర్వైరితి ప్రాణసంబన్ధిన్యపరమాత్మత్వముక్తం - అత్ర ప్రాణసమ్బన్ధిన ఏవ హింసాయోగ్యత్వశ్రవణాజ్జీవత్వం ప్రతీయత ఇత్యర్థద్వారా చ సఙ్గతిః. విషయమాహ (ఇదమితి) భూమశబ్దస్య రూఢితో౽వయవశక్త్యా వా జీవపరమాత్మోపస్థాపకత్వసమ్భవేపి ప్రత్యగాత్మా వా పరమాత్మా వా భూమశబ్దవాచ్య ఇతి సంశయో౽దయః - అన్యథా భూమశబ్దస్య కో౽ర్థ ఇతి హి వక్తవ్యం - అతో విశేషవిషయసంశయసమ్భవప్రదర్శనాయ భూమశబ్దవ్యుత్పత్తిప్రకారమనుసరన్ విచారవిషయసంశయసిద్ధిం దర్శయతి (అత్రాయం భూమశబ్ద ఇతి) భావప్రత్యయాన్తత్వముపపాదయతి (తథాహీతి) ఆకృతిగణత్వాద్వ్యావృత్త్యర్థం పఠ్యత ఇత్యుక్తం. (బహోరిత్యాది) బహుశబ్దాత్ పరస్య ప్రత్యయస్యాదేరచో లోపః - * ఆదేః పరస్యేతి సూత్రవశాత్. బహుశబ్దస్య భూశబ్దాదేశశ్చేత్యేవం ప్రకృతిప్రత్యయయోర్వికారః. * బహవః పురుషా రాజన్నుతాహో ఏక ఏవ తు * ద్వ్యేకయోర్ద్వివచనైకవచనే * బహుషు బహువచనమితి సంఖ్యాయామపి ప్రయోగో దృశ్యతే - * అల్పం వా బహు వా యస్య శ్రుతస్యోపకరోతి యదితి వైపుల్యేపి ప్రయోగో౽స్తి - తస్మాత్సంఖ్యావ్యావృత్త్యర్థమాహ (అత్ర చాయమితి) కథం వైపుల్యపరత్వమిత్యత్రాహ (యత్రాన్యదితి) నను సంఖ్యావాచిశబ్దప్రతియోగిత్వాదల్పశబ్దో౽పి సంఖ్యాపరస్స్యాత్. నైవం - బహుశబ్దస్య సంఖ్యావిపులత్వయోః ప్రయోగదర్శనాదల్పశబ్దస్య సంఖ్యాయాం ప్రయోగాదర్శనాచ్చానన్యథాసిద్ధాల్పశబ్దానుగుణార్థో బహుశబ్ద ఇతి. ధర్మిపరత్వముపపాదయతి (అల్పేతి) ధర్మవాచిభూమశబ్దప్రతియోగిత్వాదల్పశబ్దో౽పి ధర్మపరస్స్యాదితి చేన్న - తత్రాపి ధర్మివాచిషష్ఠ్యన్తశబ్దాన్తరాభావాత్, * యత్ర నాన్యత్పశ్యతీతి శ్రుతేశ్చ. న హి ధర్మమాత్రే జ్ఞాతే ధర్మిస్వరూపం జ్ఞాతం భవతీతి. ఏవం సిద్ధమర్థమాహ (తదేవమితి) వైపుల్యవిశేష్యః క ఇత్యాకాఙ్క్షాయామాహ (వైపుల్యేతి) కథమాత్మనో విశేష్యత్వమిత్యత్రాహ (తరతీతి) ఉపక్రమోపసంహారయోరాత్మశబ్దదర్శనాదిత్యర్థః. (అత్రేతి) కిం భూమా ప్రత్యగాత్మా - ఉత పరమాత్మా. తదర్థం కిం ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టప్రత్యగాత్మని ప్రశ్నప్రతివచనసమాప్త్యా భూమశబ్దస్తత్ర పర్యవసితః - ఉతాతిక్రమవిషయః. కిం

నామ్నో భూయః *అస్తి భగవో వాచో భూయ ఇత్యాదయః ప్రశ్నాః, *వాగ్వావ నామ్నో భూయసీ *మనో వావ వాచో భూయ ఇత్యాదీని చ ప్రతివచనాని, ప్రాణాత్ప్రాగ్దృశ్యన్తే- ప్రాణే తు న పశ్యామః- అతః ప్రాణపర్యన్త ఏవాయమాత్మోపదేశ ఇతి ప్రతీయతే. తేనేహ ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టః ప్రాణసహచారీ ప్రత్యగాత్మైవ- న వాయువిశేషమాత్రమ్. *ప్రాణో హ పితా ప్రాణో హ మాతేత్యాదయశ్చ ప్రాణస్య చేతనతామవగమయన్తి. *పితృహా మాతృహేత్యాదినా స ప్రాణేషు పితృప్రభృతిషూపమర్దకారిణి హింసకత్వనిమిత్తోపక్రోశవచనాత్, తేష్వేవ విగతప్రాణేష్వత్యన్తోపమర్దకారిణ్యప్యుపక్రోశాభావవచనాచ్చ హింసాయోగ్యశ్చేతన ఏవ ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టః. అప్రాణేషు స్థావరేష్వపి చేతనేషూపమర్దభావాభావయోర్హింసాతదభావదర్శనాదయం హింసాయోగ్యతయా నిర్దిష్టః ప్రాణః ప్రత్యగాత్మైవేతి నిశ్చీయతే. అత ఏవ చారనాభిదృష్టాన్తవ్యపదేశేన ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టః పర ఇతి న భ్రమితవ్యమ్- పరస్య హింసాప్రసఙ్గాభావాత్, జీవాదితరస్య స్వకర్మోపార్జితభోగోపకరణభూతస్య కృత్స్నస్యాచిద్వస్తునో జీవాయత్తస్థితిత్వేన ప్రత్యగాత్మన్యేవారనాభిదృష్టాన్తోపపత్తేశ్చ. అయమేవ చ ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టో భూమా - అస్తి భగవః ప్రాణాద్భూయ ఇతి ప్రశ్నస్య, దో వావ ప్రాణాద్భూయ ఇతి ప్రతివచనస్య, చాభావాద్భూమసంశబ్దనాత్ప్రాక్ప్రకరణస్యావిచ్ఛేదాత్. కించ ప్రాణవేదినోఽతివాదిత్వముక్త్వా తమేవ *ఏష తు వా అతివదతీతి ప్రత్యభిజ్ఞాప్య *యః సత్యేనాతివదతీతి తస్య సత్యవదనం ప్రాణోపాసనాఙ్గతయోపదిశ్య ఉపాదేయస్య సత్యవదనస్య శేషితయా ప్రాగ్విదితప్రాణయాథాత్మ్యవిజ్ఞానం *యదా వై విజానాత్యథ సత్యం వదతీత్యుపదిశ్య తత్సిద్ధ్యర్థం చ మననశ్రద్ధానిష్ఠాకృతయత్నానుపదిశ్య తదారమ్భాయ చ ప్రాప్యస్య భూమత ప్రా

*ఏష తు వా అతివదతి యః సత్యేనాతివదతీతి ప్రాణాతివాదినోఽఙ్గతయా సత్యవదనం విధత్తే- ఉత సత్యవాదినోఽన్యస్య పరోపాసకస్యాతివాదిత్వం [illegible] స్మిన్పక్షే ప్రాణాతివాదినః ప్రత్యభిజ్ఞాస్తి- నేతి. తుశబ్దేన ప్రత్యభిజ్ఞావిరోధీ- నేతి. యదా తుశబ్దః ప్రత్యభిజ్ఞావిరోధీ న భవతి - తదా ప్రాణాతివాదినః ప్రత్యభిజ్ఞాసంభవాత్ *ఏష తు వా ఇతి వాక్యం తదఙ్గభూతసత్యవదనవిధిపరమితి ప్రాణాతిరిక్తవస్త్వభావాత్ భూమశబ్దః ప్రాణపర్యవసిత ఇతి భూమా ప్రత్యగాత్మేతి పూర్వః పక్షః. యదా తుశబ్దః ప్రత్యభిజ్ఞావిరోధీ భవతి- తదా ప్రాణాతివాదినః ప్రత్యభిజ్ఞానాభావేన *సత్యేనాతివదతీతి వాక్యస్య సత్యోపాసకాతివదనపరత్వేన ప్రాణాతిరిక్తవస్తుసద్భావేన ప్రశ్నప్రతివచనసమాప్త్యనపేక్షణాత్ భూమశబ్దస్య ప్రాణపర్యవసితత్వాభావాత్ భూమా పరమాత్మేతి రాద్ధాన్తః. (తేనేతి) తేన- ఆత్మజిజ్ఞాసయా ప్రక్రాన్తే ప్రకరణే ప్రాణపర్యన్తోపాస్యోపదేశేన హేతునేత్యర్థః. ప్రాణశబ్దస్యైకశ[illegible]నివర్తత ఇత్యత్రాహ (ప్రాణసహచారీతి) ఇతరవ్యాఖ్యాతృషు కైశ్చిత్ [illegible] ప్రాణః ప్రాణశబ్దవాచ్య ఇత్యుక్త్వా [illegible] ప్రకరణావిచ్ఛేదేన భూమా ప్రాణ ఇతి పూర్వపక్షం కృత్వా ప్రకరణవిచ్ఛేదేన భూమా పరమాత్మేత్యుక్తమ్,- కైశ్చిచ్చ పక్షద్వయేఽపి ప్రాణస్య ప్రాణశబ్దవాచ్యత్వమభ్యుపగమ్య పూర్వపక్షే సిద్ధాన్తేఽపి తత్ప్రకరణవిచ్ఛేదం [illegible] భూమా ప్రత్యగాత్మేతి పూర్వపక్షం కృత్వా పరమాత్మేతి సిద్ధాన్తితమ్,- తదుభయమపాకర్తుమాహ (న వాయువిశేషమాత్రమితి) ఉపక్రాన్తస్యాత్మోపదేశస్య ప్రాణపర్యన్తత్వనిర్వాహః ప్రాణస్యాత్మత్వయోగాదితి భావః. హేత్వన్తరమాహ (ప్రాణో హేతి) న హి కేవలం దేహస్య వాయువిశేషస్య వా పితృత్వాదికం వేదాన్తిషు కశ్చిదభ్యుపగచ్ఛతి. హేత్వన్తరమాహ (పితృహేతి) అత్ర ప్రకరణే సప్రాణేషు హింసకే హింసానిమిత్తోపక్రోశవచనం దృశ్యతే- అప్రాణేషు హింసకే హింసానిమిత్తోపక్రోశాభావశ్చ దృశ్యతే- లోకే చ సజీవనిర్జీవశరీరయోరుపమర్దకారిషూపక్రోశతదభావౌ దృశ్యేతే- న హి నిష్ప్రాణస్య [illegible] కేవలస్య శరీరస్య వా హింస్యత్వమ్- అపి త్వచిద్విశిష్టస్యైవ చేతనస్య- తస్మాత్సప్రాణనిష్ప్రాణవిషయోపమర్దతదభావయోః సజీవనిర్జీవశరీరోపమర్దయోరివ హింసాతదభావశ్రవణాద్ధింసాకర్మత్వం ప్రాణశబ్దవాచ్యస్య జీవత్వసాధకమిత్యర్థః. ఉపక్రోశతదభావావపశ్యన్త్వితి ప్రాణవత్త్వత[illegible] సజీవత్వనిర్జీవత్వకృతావిత్యత్రాహ (అప్రాణేష్వితి) (స్థావరేష్వపి చేతనేష్వితి) *ఓషధివనస్పతయో యచ్చ కించిత్ ప్రాణభృత్ స ఆత్మానమావిస్తరాం వేద *శరీరజైః కర్మదోషైర్యాతి స్థావరతాం నర ఇత్యాదిశ్రుతిస్మృతిభిః స్థావరాణాం జ్ఞాతృత్వకర్మఫలభోక్తృత్వావగమాత్తేషాం చేతనత్వం చేత్యాశ్రుతిస్మృతివచనాని చ ప్రమాణయద్భిరభ్యుపేత్యమితి భావః. ప్రక్రాన్తస్యాత్మోపదేశస్య ప్రాణపర్యన్తత్వం పితృత్వాదికం హింసాకర్మత్వం చేతి త్రితయం జీవత్వసాధకం పూర్వపక్షే - సిద్ధాన్తే తు పితృత్వాదికం హింసాకర్మత్వం చ ద్వయమపి జీవత్వసాధకమితి భిదా. అరనాభిదృష్టాన్తసామ్యకసర్వాధారత్వోపన్యాసేన ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టః పరమాత్మేతి ప్రతీయత ఇత్యత్రాహ (అత ఏవేతి) దృష్టాన్తాదిత్యాదిశబ్దేన ధారకత్వమ్. ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టస్య ముఖ్యప్రాణత్వశఙ్కానిరాసహేతురేవ పరమాత్మత్వశఙ్కాయా అపి నిరాసహేతురితి సూచయత్యేవకారః. కుత ఇత్యత్రాహ (పరస్యేతి) హింసాయా అభావో ముక్తస్యాప్యస్తీతి తద్వ్యావృత్త్యర్థం హింసాప్రసఙ్గాభావాదిత్యుక్తమ్. తర్హ్యరనాభిదృష్టాన్తః కథమిత్యత్రాహ (జీవాదితరస్యేతి) ఏవం హింసాయోగ్యత్వం పక్షద్వయేఽపి ప్రాణాత్ పరమాత్మనశ్చ వ్యావర్తకమిత్యుక్తం భవతి. ఏవం జీవః ప్రాణశబ్దవాచ్యోఽస్తు- తతః కిం భూమవిశిష్టస్య జీవత్వ ఇత్యత్రాహ (అయమేవ చేతి) ప్రకరణావిచ్ఛేదం హేతుమాహ (అస్తి భగవ ఇతి) ప్రశ్నప్రతివచనాభావః ప్రకరణావిచ్ఛేదహేతుః- తదవిచ్ఛేదో భూమవిశిష్టస్య జీవత్వహేతురిత్యర్థః. తుశబ్దస్య ప్రకరణవిచ్ఛేదకత్వమాశఙ్క్యాహ (కించేతి) *ఏష తు వా అతివదతి యః సత్యేనాతివదతీత్యత్ర అతివాదిత్వతః ప్రాణాతివాదినః ప్రత్యభిజ్ఞానాత్ తస్యైవ తదఙ్గతయా సత్యకథనముక్తమిత్యర్థః. కథం జీవస్వరూపస్య విపులసుఖత్వమ్ - తద్ధి శోకప్రచురమిత్యత్రా

ణశబ్దనిర్దిష్టప్రత్యగాత్మస్వరూపస్య సుఖరూపతాజ్ఞానముపదిశ్య తస్య చ సుఖస్య విపులతా *భూమా త్వేవ విజిజ్ఞాసితవ్య ఇత్యుపదిశ్యతే. తదేవం ప్రత్యగాత్మన ఏవావిద్యావియుక్తం రూపం విపులసుఖమిత్యుపదిష్టమితి *తరతి శోకమాత్మవిదిత్యుపక్రమావిరోధశ్చ. అతో భూమగుణవిశిష్టః ప్రత్యగాత్మా. యత ఏవం భూమగుణవిశిష్టః ప్రత్యగాత్మా అత ఏవాహమర్థప్రత్యగాత్మని *అహమేవాధస్తాదహముపరిష్టాదిత్యారభ్య *అహమేవేదం సర్వమితి ప్రత్యగాత్మనో వైభవముపదిశతి. ఏవం ప్రత్యగాత్మత్వే నిశ్చితే సతి తదనుగుణతయా వాక్యశేషో నేతవ్య ఇతి......

ఏవం ప్రాప్తే ఽభిధీయతే (భూమా సమ్ప్రసాదాదధ్యుపదేశాత్) భూమగుణవిశిష్టో న ప్రత్యగాత్మా-అపి తు పరమాత్మా. కుతః. (సమ్ప్రసాదాదధ్యుపదేశాత్) సమ్ప్రసాదః - ప్రత్యగాత్మా. *ఏష సమ్ప్రసాదో ఽస్మాచ్ఛరీరాత్సముత్థాయ పరం జ్యోతిరుపసమ్పద్య స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యత ఇత్యుపనిషత్ప్రసిద్ధేః. సమ్ప్రసాదాత్-ప్రత్యగాత్మనో ఽధికతయా భూమవిశిష్టస్య సత్యశబ్దాభిధేయస్యోపదేశాదిత్యర్థః. సత్యశబ్దాభిధేయం చ పరం బ్రహ్మ. ఏతదుక్తం భవతి - యథా నామాదిషు ప్రాణపర్యన్తేషు పూర్వపూర్వాధికతయోత్తరోత్తరాభిధానాత్పూర్వేభ్య ఉత్తరేషామర్థాన్తరత్వం-ఏవం ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టాత్ప్రత్యగాత్మనో ఽధికతయా నిర్దిష్టస్య సత్యశబ్దాభిధేయస్య తస్మాదర్థాన్తరభూత ఏవ సత్యశబ్దనిర్దిష్ట ఏవ భూమేతి సత్యాఖ్యం పరం బ్రహ్మైవ భూమేత్యుపదిశ్యత ఇతి. తదాహ వృత్తికారః *భూమా త్వేవేతి భూమా బ్రహ్మ నామాదిపరమ్పరయా ఆత్మన ఊర్ధ్వముపదేశాదితి. ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టాదధికతయా సత్యస్యోపదేశః కథమవగమ్యత ఇతి చేత్. *స వా ఏష ఏవం పశ్యన్నేవం మన్వాన ఏవం విజానన్నతివాదీ భవతీతి ప్రాణవిదో ఽతివాదిత్వముక్త్వా *ఏష తు వా అతివదతి యః సత్యేనాతివదతీతి సత్యవేదిత్వేనాతివాదినం - తుశబ్దేన పూర్వస్మాదతివాదినో వ్యావర్తయతి- అత ఏవ *ఏష తు వా అతివదతీత్యత్ర ప్రాణాతివాది

హ (అవిద్యావియుక్తం రూపమితి) ఉపక్రమే *తరతి శోకమాత్మవిదితి శోకావిష్టత్వం జీవస్య ప్రతిపన్నం- తత్కథం విపులసుఖత్వమిత్యత్రాహ (ఉపక్రమావిరోధశ్చేతి) బద్ధో హి సశోకః- ముక్తస్వరూపం విపులసుఖమిత్యర్థః. అహంశబ్దనిర్దేశం చ హేతుమాహ (యత ఏవమితి) కథమహంశబ్దనిర్దేశః ప్రత్యగాత్మత్వసాధక ఇత్యత్రాహ (అహమర్థప్రత్యగాత్మనీతి) అహమర్థస్య ప్రత్యగాత్మత్వాదిత్యర్థః. (తదనుగుణతయేతి) స్వమహిమ్ని ప్రతిష్ఠితత్వాదిపదానామపి జ్ఞానస్య స్వగతసంయోజనీయానీత్యర్థః. ....

సూత్రం వ్యాచష్టే (భూమేతి) శుద్ధస్వరూపాభిప్రాయేణ సూత్రే సంప్రసాదనిర్దేశః కృతః. సంప్రసాదశబ్దస్య ప్రత్యగాత్మపరత్వం కథమిత్యత్రాహ (ఏష ఇతి) హేతువాచిపదే ... సంప్రసాదశబ్దో వ్యాఖ్యాతః- పదాన్తరద్వయం వ్యాచష్టే (సంప్రసాదాదితి) సహి ప్రాణకథనానన్తరం భూమవిశిష్టస్యాధికత్వం ప్రతీయత ఇత్యత్రాహ (సత్యశబ్దాభిధేయస్యేతి) సత్యశబ్దాత్ పూర్వం ప్రకరణవిచ్ఛేదాభావేన సత్యశబ్దవాచ్య ఏవ భూమవిశిష్ట ఇతి భావః. భూమవిశిష్టస్య సత్యశబ్దాభిధేయత్వమస్తు- తత్ కింతస్య భూమ్నః పరమాత్మత్వనిర్ధారణమిత్యత్రాహ (సత్యశబ్దాభిధేయం చేతి) సత్యశబ్దాభిధేయస్య తు శబ్దోపాత్తాతివాదిశబ్దేనాధికతయోపదేశో ఽస్తు- అధికత్వం చ ప్రాణశబ్దవాచ్యజీవప్రతియోగికత్వం కథం- నహి *మనో వావ వాచో భూయ ఇత్యాదివత్ పఞ్చమ్యన్తః ప్రాణశబ్దః శ్రుతః- అతో న సత్యస్య ప్రాణశబ్దవాచ్యజీవాదర్థాన్తరత్వం- అపితు పూర్వనిర్దిష్టాయా ఆశాయా అధికతయోపదిష్టః ప్రాణ ఏవ సత్యశబ్దవాచ్యః- శుద్ధప్రత్యగాత్మస్వరూపస్యాపి *సత్యం చానృతం చ సత్యమభవదిత్యాదావివ సత్యశబ్దవాచ్యత్వం సమ్భవేదిత్యత్రాహ (ఏతదుక్తం భవతీతి) పూర్వనిర్దిష్టనామాదిషు నామాభిధానం హి పూర్వనిర్దిష్టప్రతియోగికతయా ఉత్తరోత్తరేషామధికతయా ఽర్థాన్తరత్వే హేతుః- తస్య హేతోః సపక్షే వ్యాప్తిం దర్శయతి (యథేతి) ఏవం శబ్దేన హేతురభిప్రేతః. ఉత్తరోత్తరనిర్దిష్టానాం పూర్వపూర్వనిర్దిష్టాదధికతయా ఽర్థాన్తరప్రతిపాదనప్రకరణత్వాత్ ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టాదూర్ధ్వం నిర్దిష్టస్య సత్యశబ్దవాచ్యస్యాపి ప్రాణాదధికతయా ఽర్థాన్తరభూతత్వమేవేత్యర్థః. తత్ కిం భూమశబ్దవాచ్యస్య పరమాత్మత్వ ఇత్యత్రాహ (సత్యశబ్దేతి) అనేన పూర్వం సూత్రాక్షరయోజనాయాముక్తస్య సత్యశబ్దాభిధేయస్యేతి పదస్యాభిప్రాయో వివృతో భవతి. (తదాహేతి) పూర్వనిర్దిష్టాదధికతయా ఉత్తరోత్తరనిర్దేశప్రకరణత్వాత్ ప్రాణశబ్దవాచ్యజీవాదూర్ధ్వముక్తః సత్యశబ్దవాచ్య ఉపాస్యో భూమా తతో ఽధికం పరం బ్రహ్మేతి వృత్తికారస్యాభిప్రాయః. *ఆత్మన ఊర్ధ్వమిత్యనేన ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టస్య జీవాత్మత్వం వృత్తికారాభిమతం- న తు పఞ్చవృత్తిప్రాణపరత్వమిత్యవగతం- అతః ప్రాణశబ్దవాచ్యస్య జీవత్వమాశ్రిత్యైవ పూర్వపక్షసిద్ధాన్తవర్ణనం వృత్తికారాభిమతమితి జ్ఞాపనం వృత్తికారగ్రన్థోపాదానఫలం. ఏవమధికతయోపదేశనిర్ధారణేన సత్యస్య ప్రాణాదధికతయా ఽర్థాన్తరత్వముక్తం- అథ ప్రాణప్రతియోగికార్థాన్తరత్వహేతుత్వేనోక్తా ఽధికతయోపదేశ ఏవ కథం-సత్యవచనం హి ప్రాణోపాసనాఙ్గతయోపదిష్టమిత్యుక్తమితి పరాభిప్రాయం శఙ్కతే (ప్రాణశబ్దేతి) తుశబ్దేన ప్రకరణవిచ్ఛేదాన్నాఙ్గవిధిరితి ప్రతివదతి (స వా ఏష ఇత్యా) వ్యావర్తయతి-అధికతయా వ్యావర్తయతీత్యర్థః. పూర్వనిర్దిష్టాదుత్తరనిర్దిష్టస్యాధికత్వోపదేశపరప్రకరణత్వాదితి భావః. ఉపాసకాధిక్యాత్తన్నిమిత్తోపాస్యాధిక్యం వక్తుం తుశబ్దస్వారస్యేనోపాసకవైలక్షణ్యముక్తం - తుశబ్దో హ్యసఙ్కుచితవృత్తిః ధర్మధర్మిణోరవిశేషేణ భేదకః. నను కథం తుశబ్దస్వారస్యాదతివాద్యన్తరప్రతిపత్తిః- ఏతచ్ఛబ్దసామర్థ్యేన పూర్వాతివాదీహ ప్రత్యభిజ్ఞాయత ఇత్యత్రాహ (అత ఏవేతి) ప్రకృతప్రకరిష్యమాణసాధారణ ఏతచ్ఛబ్దః-నాయమేకాన్తతః ప్రకృతమభినివిశతే-పాశ్చాత్త్యయద్వృత్తప్రతినిర్దేశరూపత్వాచ్చ నాయం ప్రకృతపరః-తుశబ్దస్వారస్యం చ ప్రకరణవిచ్ఛేదకం-అతః

— అతోఽస్యాతివాదిత్వనిమిత్తం సత్యం పూర్వాతివాదిత్వనిమిత్తాత్ప్రాణాదధికమితి విజ్ఞాయతే. నను చ ప్రాణవేదిన ఏవ సత్యవదనమఙ్గత్వేనోపదిష్టం- అతః ప్రాణప్రకరణావిచ్ఛేద ఇత్యుక్తం. నైతద్యుక్తం- తుశబ్దేనాతివాద్యన్తరః ప్రతీయతే - న తు తస్యైవాతివాదినస్సత్యవదనాఙ్గవిశిష్టతామాత్రం. *ఏష తు వా అగ్నిహోత్రీ యస్సత్యం వదతీత్యాదిష్వగ్నిహోత్ర్యన్తరాప్రతీతేః ప్రతీతస్యైవాగ్నిహోత్రిణస్సత్యవచనాఙ్గవిధానమితి క్లిష్టా గతిరాశ్రీయతే- అత్ర త్వతివాద్యన్తరత్వనిమిత్తం సత్యశబ్దాభిధేయం పరం బ్రహ్మ ప్రతీయతే. సత్యశబ్దశ్చ *సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మేత్యాదిషు పరస్మిన్ బ్రహ్మణి ప్రయుక్తః- అతస్తన్నిష్ఠస్యాతివాదినః పూర్వస్మాదధికత్వం సమ్భవతీతి వాక్యస్వరససిద్ధమన్యత్వం న బాధితవ్యం. అతివాదిత్వం హి వస్త్వన్తరాత్పురుషార్థతయాఽతిరిక్తస్వోపాస్యవస్తువాదిత్వం. నామాద్యాశాపర్యన్తోపాస్యవస్త్వతిరిక్తస్వోపాస్యప్రాణశబ్దనిర్దిష్టప్రత్యగాత్మవాదిత్వాత్ప్రాణవిదోఽతివాదిత్వం - తస్యాపి సాతిశయపురుషార్థత్వాన్నిరతిశయపురుషార్థతయోపాస్య పరబ్రహ్మవాదిన ఏవ సాక్షాదతివాదిత్వమితి *ఏష తు వా అతివదతి యస్సత్యేనాతివదతీత్యుక్తం. సత్యేనేతీత్థమ్భూతలక్షణే తృతీయా- సత్యేన పరేణ బ్రహ్మణోపాస్యేనోపలక్షితో యోఽతివదతీత్యర్థః. అత ఏవైవం శిష్యః ప్రార్థయతే *సోఽహం భగవస్సత్యేనాతివదానీతి. ఆచార్యశ్చ *సత్యం త్వేవ విజిజ్ఞాసితవ్య

పూర్వాతివాదినః [illegible]త్యభిజ్ఞానాత్ స్తీత్యతివాద్యన్తరం ప్రతిపన్నమిత్యర్థః. అతివాద్యన్తరప్రతిపత్తిరస్తు-తతః కిం సత్యస్య ప్రాణాదాధిక్యే ఇత్యత్రాహ (అతోఽస్యేతి) తుశబ్దః పూర్వాతివాదినోఽతిశయితోపాస్యాన్తరవిశిష్టమేవాతివాద్యన్తరం ద్యోతయతి- స్వోపాస్యవస్త్వాధిక్యం హ్యతివదననిమిత్తం-అతః ప్రాణాతివాదినోఽతివదననిమిత్తాత్తదుపాస్యాత్ ప్రాణాదపి తదన్తరవాక్యనిర్దిష్టస్య సత్యాతివాదినోఽతివదననిమిత్తం తదుపాస్యం సత్యమధికమిత్యర్థః. అగ్నిహోత్రివాక్యదృష్టాన్తే- తుశబ్దస్య వ్యభిచారం హృది నిధాయాఽతివాద్యన్తరాప్రతిపత్తిముఖేన చోదయతి (ననుచేతి) పరిహరతి (నైతద్యుక్తమితి) అగ్నిహోత్రి వైషమ్యం వక్ష్యం తుశబ్దస్వారస్యాదతివాద్యన్తరప్రతిపత్తిమాహ (తుశబ్దేనేతి) అగ్నిహోత్రివాక్యస్య దృష్టాన్తస్య [illegible] సత్యాతివాదివాక్యస్య వైషమ్యం వక్తుం దృష్టాన్తే స్వారస్యహానిమాహ (ఏషత్వితి) (అగ్నిహోత్ర్యన్తరాప్రతీతేరితి) అతివాదిస్థానీయోఽగ్నిహోత్రీ ఉపాసనస్థానీయమగ్నిహోత్రం- ద్రవ్యదేవతాస్థానీయముపాస్యం. అత్ర అగ్నిహోత్ర్యన్తరాప్రతీతిరగ్నిహోత్రాన్తరాప్రతీత్యా-సా చ ద్రవ్యదేవతావిశేషాప్రతీతేః- సా చ సత్యవచనశబ్దస్య ద్రవ్యాది ద్రవ్యదేవతావిశేషోపస్థాపనాసామర్థ్యాత్. ఏవమగ్నిహోత్ర్యన్తరాసమర్పకశబ్దాభావాదత్ర తుశబ్దస్వారస్యం భగ్నమిత్యర్థః. ఇహాపి తత్త్వ్యతివాద్యన్తరాప్రతీతేరగ్నిహోత్రిన్యాయో భవతీత్యత్రాహ (అత్రత్వితి) అత్ర త్వతివాద్యన్తరత్వనిమిత్తముపాసనాన్తరం తద్ధేతుభూతముపాస్యాన్తరం చ ప్రతీయతే- ఇహ తత్సమర్పణసమర్థస్య సత్యశబ్దస్య సద్భావాత్ తుశబ్దస్వారస్యం న భఙ్క్తనీయం అతః అతివాద్యన్తరం సిద్ధమిత్యర్థః. కిం చ- న పరం ద్రవ్యదేవతోపస్థాపకశబ్దాభావాదగ్నిహోత్రాన్తరాప్రతీతిః- కిం తు కర్మస్వరూపోపస్థాపకశబ్దాభావాచ్చ. న హి జుహోత్యాదిపదాన్తరం శ్రూయతే. న చ శ్రూయమాణో వదతిశబ్దో జుహోత్యర్థః. అతశ్చాగ్నిహోత్రాన్తరాప్రతీతేరగ్నిహోత్రిశబ్దస్సజాతీయవ్యక్తిమలభమానః ప్రకృతమేవాగ్నిహోత్రముపలక్షయతే- ఇహ తు సపరముపాస్యాన్తరసమర్పణక్షమస్సత్యశబ్ద ఏవ- * సత్యం త్వేవ విజ్ఞాసితవ్యమిత్యుపాసనాన్తరోపస్థాపకశబ్దశ్చ శ్రూయతే - అత ఉపాసనాన్తరప్రతీతేరుపాసకాన్తరప్రతీతిసద్భావాదతివాది[illegible]క్షతీతి తుశబ్దస్వారస్యం న భఙ్క్తనీయం-అతః ప్రకరణవిచ్ఛేద ఇతి చాభిప్రాయః తుశబ్దస్య భేదకత్వే సిద్ధే సత్యశబ్దస్యోపాస్యాన్తరసమర్పకత్వం- సత్యశబ్దస్యోపాస్యాన్తరసమర్పకత్వే తుశబ్దస్య భేదకత్వమిత్యన్యోన్యాశ్రయమాశఙ్క్య సత్యశబ్దస్యోపాస్యాన్తరపరత్వం ప్రసిద్ధిం దర్శయతి (సత్యశబ్దశ్చేతి) తతః కిమిత్యపేక్షాయాం తుశబ్దస్వారస్యఫలితమర్థమాహ (అత ఇతి) న హి తుశబ్దస్య భేదకత్వస్వారస్యం సత్యశబ్దాపేక్షం- సత్యశబ్దస్యోపాస్యాన్తరసమర్పణక్షమత్వం శ్రుతిసిద్ధం-న-తుశబ్దాపేక్షం. సత్యశబ్దస్య న జీవపరసాధారణ్యం-పరస్యైవ నిరుపాధికసత్యత్వాత్. సాధారణ్యేఽపి [illegible]ణోపాస్యవాదిత్వమపి సమ్భవతి - తథా సతి న తుశబ్దస్వారస్యభఙ్గః-అతోఽన్యోన్యసాపేక్షత్వాభావాన్నాన్యోన్యాశ్రయ ఇత్యభిప్రాయేణ పూర్వస్మాదధికత్వం సమ్భవతీతి వాక్యస్వరససిద్ధమన్యత్వం న బాధితవ్యమిత్యుక్తం. ప్రాణోపాసకస్యాసాధారణమతివాదిత్వం నాతివాద్యన్తరం సహతే-అతోఽతివాదిశబ్దస్వారస్యాత్ తుశబ్దస్వారస్యభఙ్గ ఇత్యత్రాహ (అతివాదిత్వం హీతి) న హి ప్రాణాతివాదిన్యేవాతివాదిశబ్దో రూఢః- * క్లృప్తావయవశక్త్యైవ లబ్ధస్యార్థావబోధనే। నస్తానవయవ నామకత్వం ప్రత్యాచష్టే హి సూత్రకృదితి ప్రసిద్ధత్వాత్ *ప్రాఙ్గణిష్వర్థసంయోగాదితి సూత్రితత్వాత్ ప్రాఙ్గణీనయాఽవయవశక్త్యా స్వార్థబోధే సమ్భవతి రూఢికల్పనాఽయోగాత్. అతో న ప్రాణాతివాదిన్యేవాతివాదిశబ్దస్వారస్యమిత్యర్థః. అతిరిక్తస్వోపాస్యవస్తువాదిత్వమతివాదిశబ్దప్రవృత్తినిమిత్తమిత్యుక్తం ప్రాణాతివాదిని దర్శయతి (నామాదీతి) అస్య ప్రవృత్తినిమిత్తస్య పరమాత్మోపాసక ఏవ పుష్కలత్వాత్తస్మిన్నేవ అతివాదిశబ్దో ముఖ్య ఇతి *యస్సత్యేనాతివదతీతి వదత ఆచార్యస్యాభిప్రాయ ఇత్యాహ (తస్యాపీతి) తుశబ్దస్యాతివాదిశబ్దస్యోభయస్యాప్యస్మత్పక్ష ఏవ స్వారస్యమితి భావః. సత్యముపాస్యం చేత్ *ఏష తు వా అతివదతి యస్సత్యమతివదతీతి వక్తవ్యం-న తు సత్యేనేతి శబ్దాయాం తృతీయాయా అర్థమాహ (సత్యేనేతి) సత్యవదనపక్ష ఏవ తృతీయాయాః కరణత్వే తృతీయోపసర్గవైయర్థ్యం చేతి భావః. ఉపాస్యాన్తరత్వముపపాదయతి (అత ఏవైవమితి) అత ఏవ-సత్యశబ్దస్యోపాస్యాన్తరపరత్వాదేవ. *సోఽహం భగవస్సత్యేనాతివదానీతి శిష్యః ప్రార్థయతే-న తు ప్రాణేనాతివదానీతీత్యర్థః (ఆచార్యశ్చేతి) *సత్యం త్వేవ విజిజ్ఞాసితవ్యమిత్యాహ- న తు ప్రాణ ఏవేతి

మిత్యాహ. *ఆత్మనః ప్రాణ ఇతిచ ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టస్యాత్మన ఉత్పత్తిరుచ్యతే- అతః *తరతి శోకమాత్మవిదితి ప్రక్రాన్త ఆత్మా ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టాదన్య ఇతి గమ్యతే. యత్తూక్తమస్తి భగవః ప్రాణాద్భూయ ఇతి ప్రశ్నస్యాదో వావ ప్రాణాద్భూయ ఇతి ప్రతివచనస్య చాదర్శనాత్ప్రక్రాన్త ఆత్మోపదేశః ప్రాణోపదేశపర్యవసానో గమ్యత ఇతి- తదయుక్తం- నహి ప్రశ్నప్రతివచనాభ్యామేవార్థాన్తరత్వం గమ్యతే- ప్రమాణాన్తరేణాపి తత్సమ్భవాత్. ఉక్తంచ ప్రమాణాన్తరం. అస్తి భగవః ప్రాణాద్భూయ ఇత్యపృచ్ఛతోఽయమభిప్రాయః- నామాదిష్వాశాపర్యన్తేష్వచేతనేషు పురుషార్థభూయస్తయా పూర్వపూర్వమతిక్రాన్తేష్వప్యుత్తరోత్తరేషూపదిష్టేషు తత్తద్వేదిన ఆచార్యేణాతివాదిత్వం నోక్తం - ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టప్రత్యగాత్మయాథాత్మ్యవేదినస్తు పురుషార్థభూయస్త్వాతిశయం మన్వానేన *స వా ఏష ఏవం పశ్యన్నేవం మన్వాన ఏవం విజానన్నతివాదీ భవతీత్యతిక్రాన్తవస్తువాదిత్వముక్తం - అతోఽత్రైవాత్మోపదేశస్సమాప్త ఇతి మత్వా శిష్యో భూయో న పప్రచ్ఛ. ఆచార్యస్త్విదమపి సాతిశయం మత్వా నిరతిశయపురుషార్థభూతం సత్యశబ్దాభిధేయం పరం బ్రహ్మ *ఏష తు వా అతివదతి యస్సత్యేనాతివదతీతి స్వయమేవోపచిక్షేప. శిష్యోఽపి పరమపురుషార్థరూపే పరస్మిన్ బ్రహ్మణ్యుపక్షిప్తే తత్స్వరూపతదుపాసనయాథాత్మ్యబుభుత్సయా *సోఽహం భగవస్సత్యేనాతివదానీతి ప్రార్థయామాస. తతో బ్రహ్మసాక్షాత్కారనిమిత్తాతివాదిత్వసిద్ధయే బ్రహ్మసాక్షాత్కారోపాయభూతం బ్రహ్మోపాసనం * సత్యం త్వేవ విజిజ్ఞాసితవ్యమిత్యుపదిశ్య తదుపాయభూతం బ్రహ్మమననం *మతిస్త్వేవ విజిజ్ఞాసితవ్యేత్యుపదిశ్య శ్రవణప్రతిష్ఠార్థత్వాన్మననస్య మననోపదేశేన శ్రవణమర్థసిద్ధం మత్వా శ్రవణోపాయభూతాం బ్రహ్మణి శ్రద్ధాం *శ్రద్ధా త్వేవ విజిజ్ఞాసితవ్యేత్యుపదిశ్య తదుపాయభూతాం చ తన్నిష్ఠాం *నిష్ఠా త్వేవ విజిజ్ఞాసితవ్యేత్యుపదిశ్య తదుపాయభూతాం తదుద్యోగప్రయత్నరూపాం కృతిమపి *కృతిస్త్వేవ విజిజ్ఞాసితవ్యేత్యుపదిశ్య శ్రవణాద్యుపక్రమరూపకృతిసిద్ధయే ప్రాప్యభూతస్య సత్యశబ్దాభిహితస్య బ్రహ్మణస్సుఖరూపతా జ్ఞాతవ్యేతి *సుఖం త్వేవ విజిజ్ఞాసితవ్యమిత్యుపదిశ్య నిరతిశయవిపులమేవ సుఖం పరమపురుషార్థరూపం భవతీతి తస్యైవ బ్రహ్మణస్సుఖరూపస్య నిరతిశయవిపులతా జ్ఞాతవ్యేతి *భూ

త్యర్థః. యద్వా-అతివాదిశబ్దస్య యౌగికత్వముపపాదయతి (అత ఏవైవమితి) అతివాదిశబ్దస్య యౌగికత్వాదేవహి *అతివదానీత్యాఖ్యాతనిర్దేశ ఇత్యర్థః. యద్వా-అతిక్రాన్తసర్వోపాస్యవస్తువాదిత్వస్యైవాతివాదిశబ్దప్రవృత్తినిమిత్తత్వాదేవహి శిష్యప్రార్థనమిత్యర్థః. అయమర్థః పూర్వోక్తార్థఫలం. (ఆచార్యశ్చేతి) అత ఏవేత్యనుషఙ్గః. అతిక్రాన్తసర్వోపాస్యవస్తువాదిత్వస్యైవ ప్రవృత్తినిమిత్తత్వాదేవహి సత్యశబ్దాభిధేయం *సత్యం త్వేవ విజిజ్ఞాసితవ్యమిత్యుపాస్యతయోక్తమిత్యర్థః. కించ-సత్యవదనమఙ్గతయా విహితం చేత్ సత్యం సంపాద్యమిత్యుక్తం స్యాత్ -తదానీం విజిజ్ఞాసితవ్యశబ్దాస్వారస్యం భవేత్. సత్యం విజిజ్ఞాసితవ్యం-వదనార్థం జ్ఞాతవ్యమిత్యర్థ ఇతి చేత్ -అధ్యాహారప్రసఙ్గ ఇతి భావః. సూత్రాభిప్రేతేన హేత్వన్తరేణాప్యధికతరోపాస్యాన్తరత్వముపపాదయన్ సంప్రసాదాదధ్యుపదేశం వివృణోతి (ఆత్మన ఇతి) పూర్వపక్షయుక్తిమనువదతి (యత్త్వితి) పరిహరతి (తదయుక్తమితి) (ఉక్తం చేతి) ప్రశ్నప్రతివచనే హి లిఙ్గం-తదభావేఽపి తుశబ్దశ్రుతిరాత్మనః ప్రాణోత్పత్తిశ్చ లిఙ్గమితి ప్రమాణాన్తరముక్తమిత్యర్థః. తత్ర ప్రశ్నాభావః కింనిబన్ధన ఇత్యత్రాహ (అస్తీతి) పురుషార్థభూయస్త్వాతిశయం మన్వానేన-ఆత్మోపదేశస్య తత్పర్యన్తత్వం మన్వానేనేత్యర్థః. (స్వయమేవోపచిక్షేపేతి) భగవద్గీతాయామపి *తస్మాద్యోగీ భవార్జునేతి జీవాత్మయోగం పరిసమాప్య *యోగినామపి సర్వేషాం మద్గతేనాన్తరాత్మనా। శ్రద్ధావాన్భజతే యో మాం స మే యుక్తతమో మత ఇతి పరమాత్మోపాసనం భగవానేవహ్యుపక్షిప్తవాన్- తద్వదితి భావః. (తతో బ్రహ్మేతి) బ్రహ్మసాక్షాత్కారనిమిత్తేత్యనేన *యదా వై విజానాత్యథ సత్యం వదతీత్యస్య వాక్యస్యార్థ ఉక్తో భవతి. విజానాతిశబ్దః సాక్షాత్కారపరః- నతు శాస్త్రజన్యజ్ఞానపరః - *యదా వై మనుతేఽథ విజానాతీతి విజానాత్యర్థస్య మననసాధ్యత్వావగమాత్. *సత్యం వదతి- సత్యమతివదతీత్యర్థః. అతివాదస్య ప్రకృతత్వాత్. యదా బ్రహ్మసాక్షాత్కారోఽథ తదాఽతివదతి- తస్మాదతివాదిత్వనిమిత్తతత్సాక్షాత్కారాయ తదుపాయభూతం సత్యోపాసనం కుర్యాదిత్యర్థః. (శ్రవణోపాయభూతాం బ్రహ్మణి శ్రద్ధామితి) శ్రవణమనననిదిధ్యాసనప్రతిపాద్యం హి బ్రహ్మ- తద్విషయశ్రద్ధా చ తచ్ఛ్రోతుం మన్తుం ద్రష్టుం ప్రాప్తుం చ భవతి- తత్ర శ్రవణోపాయభూతాం శ్రద్ధామిత్యనేన శ్రోతుం శ్రద్ధా వివక్షితా. శ్రద్ధా- త్వరా. (తదుపాయభూతాం చ తన్నిష్ఠామితి) తస్మిన్ బ్రహ్మణి నిష్ఠా తన్నిష్ఠా. బ్రహ్మైవ శ్రోతవ్యం నాన్యదితి వ్యవసాయో నిష్ఠా. శ్రోతవ్యత్వనిశ్చయే హి శ్రోతుం త్వరా భవతి. (తదుద్యోగప్రయత్నరూపాం కృతిమితి) ఉద్యోగశబ్దవాచ్యప్రయత్నరూపాం కృతిమిత్యర్థః. సా చ శ్రోతవ్యాన్తరేషు హేయత్వానుసన్ధానేన మనసో నియమనరూపా. అన్యస్మిన్నుపాదేయబుద్ధ్యా ప్రవణమనస్కస్య హి బ్రహ్మైవ శ్రోతవ్యం నాన్యదిత్యధ్యవసాయో న భవతి. (శ్రవణాదీతి) జిజ్ఞాసితవ్యపురుషార్థత్వే తస్య నిరతిశయత్వే చ జ్ఞాతే సతి మనసస్సాతిశయపురుషార్థాన్తరవైముఖ్యకరణం సంభవతీత్యభిప్రాయః. నిరతిశయపురుషార్థత్వావగమశ్చ శాస్త్రాదేవాపాతప్రతీతిదశాయాం భవతి,- యాదృచ్ఛికసజ్జనసంవాదాదినా చ సిధ్యతి,. *యదా వై శ్రద్దధాత్యథ మనుతే యదా వై నిస్తిష్ఠత్యథ శ్రద్దధాతి యదా వై కరోత్యథ నిస్తిష్ఠతీతి మననాదీనాం శ్రద్ధాద్యనన్తర్యశ్రవణాత్ భాష్యోక్తోపాయోపాయిభావ ఉక్తః- *యదా వై సుఖం లభత ఇతి శ్రుతౌ లాభశబ్దో బుద్ధివాచీ-లభతేః ప్రాప్త్యర్థత్వాదిత్యభిప్రాయేణ సుఖరూపతా జ్ఞాతవ్యేత్యుక్తం. నహి శ్రవణాదేః పూర్వ

మా త్వేవ విజిజ్ఞాసితవ్య ఇత్యుపదిశ్య నిరతిశయవిపులసుఖరూపస్య బ్రహ్మణో లక్షణమిదముచ్యతే *యత్ర నాన్యత్పశ్యతి నాన్యచ్ఛృణోతి నాన్యద్విజానాతి స భూమేతి. అయమర్థః- అనవధికాతిశయసుఖరూపే బ్రహ్మణ్యనుభూయమానే తతోఽన్యత్కిమపి న పశ్యత్యనుభవితా - బ్రహ్మస్వరూపతద్విభూత్యన్తర్గతత్వాచ్చ కృత్స్నస్య వస్తుజాతస్య. అత ఐశ్వర్యాపరపర్యాయవిభూతిగుణవిశిష్టం నిరతిశయసుఖరూపం బ్రహ్మానుభవన్ తద్వ్యతిరిక్తస్య వస్తునోఽభావాదేవ కిమప్యన్యన్న పశ్యతి,- అనుభావ్యస్య సర్వస్య సుఖరూపత్వాదేవ దుఃఖం చ న పశ్యతి,. తదేవ హి సుఖం - యదనుభూయమానం పురుషానుకూలం భవతి. నను చేదమేవ జగద్బ్రహ్మణోఽన్యతయాఽనుభూయమానం దుఃఖరూపం పరిమితసుఖరూపం చ భవతి, కథమివ బ్రహ్మవిభూతిత్వేన తదాత్మకతయాఽనుభూయమానం సుఖరూపమేవ భవేత్. ఉచ్యతే- కర్మవశ్యానాం క్షేత్రజ్ఞానాం బ్రహ్మణోఽన్యత్వేనానుభూయమానం కృత్స్నం జగత్తత్తత్కర్మానురూపం దుఃఖం చ పరిమితసుఖం చ భవతి - అతో బ్రహ్మణోఽన్యతయా పరిమితసుఖత్వేన దుఃఖత్వేన చ జగదనుభవస్య కర్మనిమిత్తత్వాత్ కర్మరూపావిద్యావిముక్తస్య తదేవ జగద్విభూతిగుణవిశిష్టబ్రహ్మానుభవాన్తర్గతం సుఖమేవ భవతి- యథా పిత్తోపహతేన పీయమానం పయః పిత్తతారతమ్యేనాల్పసుఖం విపరీతం చ భవతి- తదేవ పయః పిత్తానుపహతస్య సుఖాయైవ భవతి. యథైవ రాజపుత్రస్య పితుర్లీలోపకరణమతథాత్వేనానుసన్ధీయమానం ప్రియత్వమనుపగతం తథాత్వానుసన్ధానే ప్రియతమం భవతి- తథా నిరతిశయానన్దస్వరూపస్య బ్రహ్మణోఽనవధికాతిశయాసఙ్ఖ్యేయకల్యాణగుణాకరస్య లీలోపకరణం తదాత్మకం చానుసన్ధీయమానం జగన్నిరతిశయప్రీతయే భవత్యేవ. అతో జగదైశ్వర్యవిశిష్టమనవధికాతిశయసుఖరూపం బ్రహ్మానుభవన్ తతోఽన్యత్కిమపి న పశ్యతి, దుః

ఖం వా నిరతిశయసుఖప్రాప్తిరుపపద్యతే. సత్యవ్యతిరిక్తవిషయాం విజిజ్ఞాసితవ్యపదానిసంహార్యత్వవాచీని. *యత్ర నాన్యదితి వాక్యే స్వదర్శనశ్రవణాదినిషేధాత్ దృశ్యమిథ్యాత్వశఙ్కా స్యాదితి తద్వ్యుదాసాయ తస్య వాక్యస్యార్థమాహ (అయమర్థ ఇతి) అర్థస్వభావాదనుభూయమాన ఇత్యధ్యాహర్తవ్యః- నహి బ్రహ్మసద్భావాద్దుఃఖరూపవస్త్వన్తరాదర్శనం భవతి. తతోఽన్యత్ - సుఖరూపాత్ బ్రహ్మణోఽన్యత్. న పశ్యతి- దుఃఖరూపం తద్వ్యతిరిక్తం వా కించిన్న పశ్యతీత్యర్థః. *యో వై భూమా తత్సుఖమిత్యుక్తనిరతిశయసుఖరూపబ్రహ్మలక్షణపరత్వాద్వాక్యస్య తత్ర దుఃఖదర్శనాభావ ఏవ తు రనవధికాతిశయసుఖరూపత్వం. అనవధికాతిశయసుఖరూపత్వాద్దుఃఖం న పశ్యతీత్యర్థః. అన్యదర్శనాభావే హేతుమాహ (బ్రహ్మస్వరూపేతి) (కృత్స్నస్య వస్తుజాతస్యేతి) స్వరూపాన్తర్గతాః జ్ఞానాదిగుణాః- విభూత్యన్తర్గతం జగదఖిలమిత్యభిప్రాయః. అభిప్రేతహేతుసముచ్చయార్థశ్చశబ్దః. నను యత్రేతి పదం బ్రహ్మపరం- న తు విభూతిపరం. న చ తద్విషయం పదాన్తరమస్తి. అతో బ్రహ్మస్వరూపతద్విభూత్యన్తర్గతత్వాదిత్యయుక్తం. అస్తు వా తద్వా విశేషః- *నాన్యత్పశ్యతీత్యయుక్తం- విభూతిర్హి బ్రహ్మణోఽన్యేతి శఙ్కాయామాముక్తం వివృణోతి (అత ఐశ్వర్యేతి) అతః- బ్రహ్మణస్సుఖరూపతాయాః, కృత్స్నవిభూతేరన్తర్భావస్య చ ప్రామాణికత్వాత్. విభూతివిషయో గుణః విభూతిగుణః- స ఏవ ఐశ్వర్యాపరపర్యాయం నియమనం- తద్విశిష్టం బ్రహ్మ. నహి తద్వ్యజ్ఞానం వినైశ్వర్యవిశిష్టానుభవసంభవః- నిరూపకేణ వినా నిరూప్యజ్ఞానాయోగాదితి భావః. యద్వా - అత్రైవోపనిషది *స భగవః కస్మిన్ప్రతిష్ఠిత ఇతి స్వే మహిమ్ని ప్రతిష్ఠిత ఇతి యది వా న మహిమ్నీతి గో అశ్వమిహ మహిమేత్యాచక్షతే హస్తిహిరణ్యం దాసభార్యం క్షేత్రాణ్యాయతనానీతి నాహం బ్రవీమ్యన్యో హ్యన్యస్మిన్ప్రతిష్ఠిత ఇతి శ్రూయతే- అత్ర *స్వే మహిమ్ని ప్రతిష్ఠిత ఇత్యుక్తే హస్త్యాదీనాం నియామ్యానాం మహిమశబ్దవాచ్యత్వాత్ తత్ప్రతిష్ఠితత్వశఙ్కాయాం *యది వా న మహిమ్నీతి హస్తిహిరణ్యాదిమహిమనిష్ఠత్వం నిషిద్ధం- తదేవ శఙ్కాబీజముపన్యస్యత్యస్యేతి *గో అశ్వమిత్యాదినా. *అస్య మహిమానమితి వీతశోకః *ఏతాం విభూతిం యోగం చ ఇత్యాది శ్రుతిస్మృతిషు పరమాత్మనో మహిమవత్త్వావగమాదిహ న మహిమనిషేధః- అపితు విభూతిరూపమహిమప్రతిష్ఠితత్వనిషేధ ఇత్యవగమ్యతే. అతో మహిమవిభూత్యాదిశబ్దాశ్చ న స్వరూపమాత్రపరాః- *విభూతిర్భూతిరైశ్వర్యమిత్యైశ్వర్యపర్యాయత్వాదితి మహిమాపహ్నవశఙ్కావ్యుదాసాయైశ్వర్యాపరపర్యాయేత్యుక్తం. ఇదానీం విభూతిరేవ గుణః. గుణశబ్దో విభూతేరపృథక్సిద్ధత్వాభిప్రాయః. విభూత్యా గుణైశ్చేతి వార్థః. (విభూతిగుణవిశిష్టేతి) యచ్ఛబ్ద ఏవ విశిష్టబ్రహ్మపర ఇతి భావః. పూర్వం విభూత్యన్తర్గతత్వాదిత్యన్వయహేతురుక్తః- వ్యతిరేకరూపం హేతుమాహ (తద్వ్యతిరిక్తస్యేతి) విశిష్టబ్రహ్మణోఽన్యదర్శనం నిషిధ్యతే- న త్వన్యదర్శనమిత్యర్థః. విభూతివిశిష్టం బ్రహ్మానుభావ్యం చేద్విభూతేర్దుఃఖరూపత్వాద్దర్శనాద్దుఃఖాదర్శనమనుపపన్నమిత్యత్రాహ (అనుభావ్యస్యేతి) సర్వస్య సర్వవిభూతికస్యేత్యర్థః. పూర్వాభిప్రేతాదేవ హేతోరిత్యేవకారాభిప్రాయః. సర్వస్య సుఖరూపత్వం కథం - ఆత్మగుణవిశేషో హి సుఖమిత్యత్రాహ (తదేవ హి సుఖమితి) అనుకూలత్వం నామ స్వత ఇష్టత్వం- తచ్చానిష్టనివృత్తిరూపతదిష్టసాధనతయా చ వినాపీష్టత్వం. అనుభవవిరోధేన చోదయతి (నను చేతి) న హ్యేకమేకత్రైవ సుఖదుఃఖాత్మకవిరుద్ధస్వభావాలిఙ్గితమితి యుజ్యతే- నహి నిమ్బః పత్రం కస్యచిన్మధురం భవతి,- న చ సర్వః కస్యచిదనుకూలబుద్ధిబోధ్యో భవతి,. న చ జగతశ్శక్యం దుఃఖరూపత్వమపహ్నోతుం- తస్య సర్వైరభ్యుపగన్తవ్యత్వాత్. ఇతరథా తజ్జిహాసయా బ్రహ్మజిజ్ఞాసానుపపత్తేః. అతః పరిశేషాత్ సుఖరూపత్వమేవత్యక్తమిత్యభిప్రాయః. స్వతోఽపరిచ్ఛిన్నసుఖరూపస్యాప్యుపాధితోఽన్యథారూపసంభవాదవిరోధ ఇతి పరిహరతి (ఉచ్యత ఇతి) కర్మ, తత్తిరోధానకృతమబ్రహ్మాత్మకత్వజ్ఞానం, చోపాధిః. తతః కిమిత్యత్రాహ (అతో బ్రహ్మణ ఇతి) స్వతో మధురస్యాపి దోషసంబన్ధాదననుకూలత్వే, అనుకూలబుద్ధ్యవిషయస్యైకేన చిత్సంబన్ధిత్వజ్ఞానాదనుకూలత్వే, చ దృష్టాన్తద్వయమాహ (పిత్తోపహతేనేతి) దార్ష్టాన్తికే పితాద్యుక్త్వమాహ (తథేతి) *యత్ర నాన్యదితి వాక్యస్యార్థం నిగమయతి (అత ఇతి) ఏతత్ - ఔపాధికదుఃఖరూ

ఖంచనపశ్యతి,. ఏతదేవోపపాదయతివాక్యశేషః *సవా ఏష ఏవంపశ్యన్నేవం మన్వాన ఏవం విజానన్నాత్మరతి రాత్మక్రీడ ఆత్మమిథున ఆత్మానన్దస్స స్వరాడ్భవతి తస్య సర్వేషు లోకేషు కామచారో భవతి అథ యేఽన్యథాతో విదు రన్యరాజానస్తే క్షయ్యలోకా భవన్తి తేషాం సర్వేషు లోకేష్వకామచారో భవతీతి,. స్వరాట్- అకర్మవశ్యః. అన్యరాజానః- కర్మవశ్యాః. తథా *నపశ్యో మృత్యుం పశ్యతి న రోగం నోత దుఃఖతాం। సర్వం హ పశ్యః పశ్యతి సర్వమాప్నోతి సర్వశ ఇతి, చ. నిరతిశయసుఖరూపత్వం చ బ్రహ్మణః *ఆనన్దమయోఽభ్యాసాదిత్యత్ర ప్రపఞ్చితం. అతః ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టాత్ప్రత్యగాత్మనోఽర్థాన్తరభూతస్య సత్యశబ్దాభిధేయస్య బ్రహ్మణో భూమేత్యుపదేశాద్భూమా పరం బ్రహ్మ..

౮॥ సూ. ॥ ధర్మోపపత్తేశ్చ॥ ॥ అస్య భూమ్నో యే ధర్మా ఆమ్నాయన్తే- తే పి పరస్మిన్నేవోపపద్యన్తే- *ఏతదమృతమితి స్వాభావికమమృతత్వం, * స్వే మహిమ్నీత్యనన్యాధారత్వం, *స ఏవాధస్తాదిత్యాది* స ఏవేదం సర్వమితి సర్వాత్మకత్వం,*ఆత్మనః ప్రాణ ఇత్యాది ప్రాణప్రభృతిసర్వస్యోత్పాదకత్వ, మిత్యాదయో హి ధర్మాః పరమాత్మన ఏవ. యత్తు *అహమేవాధస్తాదిత్యాదినా సర్వాత్మకత్వముపదిష్టం- తద్భూమవిశిష్టస్య బ్రహ్మణోఽహఙ్గ్రహేణోపాసనముపదిశ్యతే - అథాతోఽహఙ్కారాదేశ ఇత్యహఙ్గ్రహోపదేశోపక్రమాత్. అహమర్థస్య ప్రత్యగాత్మనోఽపి హ్యాత్మా పరమాత్మేత్యన్తర్యామిబ్రాహ్మణాదిషూక్తం- అతః ప్రత్యగర్థస్య పరమాత్మపర్యవసానాదహంశబ్దోఽపి పరమాత్మపర్యవసాయీతి ప్రత్యగాత్మశరీరకత్వేన పరమాత్మానుసన్ధానార్థోఽయమహఙ్గ్రహోపదేశః. పరమాత్మనస్సర్వశరీరతయా సర్వాత్మత్వాత్ప్రత్యగాత్మనోఽప్యాత్మా పరమాత్మా- తదేవ* అథాత ఆత్మాదేశ ఇత్యాదినా *ఆత్మైవేదం సర్వమిత్యన్తేనోచ్యతే. ఏతదేవోపపాదయితుం ప్రత్యగాత్మనోఽప్యాత్మభూతాత్పరమాత్మనస్సర్వస్యోత్పత్తిరుచ్యతే *తస్య హ వా ఏతస్యైవం పశ్యత ఏవం మన్వానస్యైవం విజానత ఆత్మనః ప్రాణ ఆత్మన ఆకాశ ఇత్యాదినా - ఉపాసకస్యాన్తర్యామితయాఽవస్థితాత్పరమాత్మనస్సర్వస్యోత్పత్తిరిత్యర్థః. అతః పరమాత్మనః ప్రత్యగాత్మశరీరకత్వజ్ఞానప్రతిష్ఠార్థమహఙ్గ్రహోపాసనం కర్తవ్యం. తస్మాద్భూమవిశిష్టః పరమాత్మేతి సిద్ధమ్......................................

భూమాధికరణం సమాప్తమ్.

ఏతాయాన్తద్విగమేనావస్థానం. (సవా ఏష ఇతి) రత్యాదిశబ్దానాం ప్రీతిపరత్వే వ్యధికరణబహువ్రీహిః - అనుకూలవిషయపరత్వే సమానాధికరణబహువ్రీహిః. ఆత్మశబ్దోఽభిహితగుణవిశిష్టబ్రహ్మపరః. రతిః- స్రక్చన్దనాదిజన్యా ప్రీతిః. క్రీడా - ఉద్యానాదిజన్యా. మిథునం - స్త్రీసంభవా. ఆనన్దః - విభూతిజన్యః. ఏవం సర్వవిధసుఖానుభవ ఉక్తః. * స్వరాడ్భవతి * అన్యరాజానస్తే క్షయ్యలోకా ఇతి చ పరమాత్మప్రతిషేధః ప్రతీయత ఇత్యాశఙ్క్యాహ (స్వరాడితి) అన్యరాజానః స్వరాడితి పదద్వయేన ఉపాధితద్విగమౌ వివక్షితౌ. దుఃఖరూపతయా ప్రతిపన్నస్యాపి స్వతః సుఖరూపత్వే శ్రుతిమాహ (నపశ్య ఇతి) సర్వం పశ్యతి- న తత్ర దుఃఖతాం పశ్యతి- సుఖరూపతామేవ పశ్యతీత్యర్థః. ఉదాహృతవాక్యే విభూత్యాదివిశిష్టస్యానన్దరూపత్వమస్పష్టమితి తద్వైశద్యాయాహ (నిరతిశయేతి) * తదాత్మానం స్వయమకురుత తస్మాత్తత్సుకృతముచ్యత ఇతి యద్వై తత్సుకృతం రసో వై సః రసం హ్యేవాయం లబ్ధ్వానన్దీ భవతి *ఆనన్దో బ్రహ్మేతి వ్యజానాత్ ఆనన్దాద్ధ్యేవ ఖల్విమాని భూతాని జాయన్త ఇతి చ వాక్యేషు కార్యకారణావస్థవిభూత్యాదివిశిష్టస్యైవ ఆనన్దత్వం హి స్ఫుటతరం. సూత్రార్థముపసంహరతి (అత ఇతి)...

౮॥ సూ. ॥ ధర్మోపపత్తేశ్చ॥ ॥ కస్య ధర్మా ఇత్యాకాఙ్క్షాం పూరయన్వ్యాచష్టే (అస్యేతి) పూర్వపక్షియుక్తిం పరిహరతి (యత్త్వితి) అహంగ్రహేణోపాసనం- అహమర్థశబ్దితస్యాపి పరమాత్మపర్యన్తత్వబుద్ధ్యోపాసనం. తద్వ్యతిరిక్తస్య తద్బుద్ధిస్స్యాదిత్యత్రాహ (అహమర్థస్యేతి) న కేవలమన్తర్యామిబ్రాహ్మణాదిషు అస్మిన్ప్రకరణేఽపి సర్వాత్మత్వముక్తమితి దర్శయిష్యన్ తత్ప్రతిపాదకస్య *అథాత ఆత్మాదేశ ఇతి వాక్యస్యార్థమాహ (పరమాత్మన ఇతి) ఉపాసకాత్మనోఽప్యాత్మత్వం ఫలితమిత్యుక్తం- అథకణ్ఠోక్తమితి దర్శయితుం కణ్ఠోక్తిమద్వాక్యస్యార్థమాహ (ఏతదేవేతి) విజానత ఇతి పదస్యపష్ఠ్యన్తత్వజ్ఞాపనాయ వ్యాచష్టే (ఉపాసకస్యేతి) పూర్వపక్షియుక్తిపరిహారన్నిగమయతి (అత ఇతి) అధికరణార్థముపసంహరతి (తస్మాదితి) ......

భూమాధికరణం సమాప్తమ్.

౯॥ సూ. ॥ అక్షరమమ్బరాన్తధృతేః ॥

వాజసనేయినో గార్గిప్రశ్నే సమామనన్తి *స హోవాచైతద్వై తదక్షరం గార్గి బ్రాహ్మణా అభివదన్తి అస్థూలమనణ్వహ్రస్వమదీర్ఘమలోహితమస్నేహమచ్ఛాయమిత్యాది. తత్ర సంశయః కిమేతదక్షరం ప్రధానం-జీవో వా-ఉత పరమాత్మేతి. కింయుక్తం. ప్రధానమితి. కుతః. *అక్షరాత్పరతః పర ఇత్యాదిష్వక్షరశబ్దస్య ప్రధానే ప్రయోగదర్శనా, దస్థూలత్వాదీనాం చ తత్ర సమన్వయాత్,. *యయా తదక్షరమధిగమ్యత ఇత్యాదిషు పరస్మిన్నప్యక్షరశబ్దో దృశ్యత ఇతి చేన్న - ప్రమాణాన్తరప్రసిద్ధశ్రుతిప్రసిద్ధయోః ప్రమాణాన్తరప్రసిద్ధస్య ప్రథమప్రతీతేః, ప్రతీతపరిగ్రహే విరోధాభావాత్,. కించ - *యదూర్ధ్వం గార్గి దివో యదర్వాక్పృథివ్యా ఇత్యారభ్య సర్వస్య కాలత్రితయవర్తినః కారణభూతాకాశాధారత్వే ప్రతిపాదితే *కస్మిన్ను ఖల్వాకాశ ఓతశ్చ ప్రోతశ్చేత్యాకాశస్యాపి కారణం తదాధారభూతం కిమితి పృష్టే ప్రత్యుచ్యమానమక్షరం సర్వవికారకారణతయా తదాధారభూతం ప్రమాణాన్తరప్రసిద్ధం ప్రధానమితి ప్రతీయతే - అతోఽక్షరం ప్రధానం. ....

ఇతి ప్రాప్త ఉచ్యతే (అక్షరమమ్బరాన్తధృతేః) అక్షరం పరం బ్రహ్మ. కుతః. (అమ్బరాన్తధృతేః) అమ్బరస్య-ఆకాశస్య అన్తః- పారభూతం అవ్యాకృతమమ్బరాన్తః. తస్య ధృతేః- తదాధారతయాఽస్యాక్షరస్య వ్యపదేశాదితి యావత్. అయమర్థః-*కస్మిన్ను ఖల్వాకాశ ఓతశ్చ ప్రోతశ్చేత్యత్రాకాశశబ్దనిర్దిష్టం న వాయుమదమ్బరం- అపితు తత్పారభూతమవ్యాకృతం- అతస్తస్యావ్యాకృతస్యాప్యాధారత్వేనోచ్యమానమక్షరం నావ్యాకృతం భవితుమర్హతీతి. నన్వాకాశశబ్దనిర్దిష్టో న వాయుమానితి కథమవగమ్యతే. ఉచ్యతే-*యదూర్ధ్వం గార్గి దివో యదర్వాక్పృథివ్యా యదన్తరా ద్యావాపృథివీ ఇమే యద్భూతం చ భవచ్చ భవిష్యచ్చేత్యాచక్షతే ఆకాశ ఏవ తదోతం చ ప్రోతం చేత్యుక్తే త్రైకాల్యవర్తినో వికారజాతస్యాధారతయా నిర్దిష్ట ఆకాశో న వాయుమదాకాశో భవితుమర్హతి - తస్యాపి వికారాన్తర్గతత్వాత్. అతోఽత్రాకాశశబ్దనిర్దిష్టం భూతసూక్ష్మమితి ప్రతీయతే. తతస్తస్యాపి భూతసూక్ష్మస్యాధారభూతం కిమితి పృచ్ఛ్యతే *కస్మిన్ను ఖల్వాకాశ ఓతశ్చ ప్రోతశ్చేతి-అతస్తదాధారతయా నిర్దిశ్యమా

౯॥ సూ. ॥ అక్షరమమ్బరాన్తధృతేః ॥ పూర్వాధికరణే స్వమహిమ్ని ప్రతిష్ఠితత్వముక్తం-తత్తు పరమాత్మవ్యతిరిక్తస్య ప్రాయశ ఇతి శఙ్కాయాం సఙ్గతిః.—— వర్ణో వా పరమేశ్వరో వేతి విచార ఇతి పరైర్యదుక్తం తదయుక్తం-వర్ణానామహ్రస్వత్వాదీర్ఘత్వాద్యనుపపత్తేః, స్నేహలోహిత్యచ్ఛాయాది ధర్మాప్రసక్తేః, చ్ఛేత్యభిప్రాయేణాచ్ఛాయమిత్యన్తం విషయవాక్యముపాత్తం. ప్రసక్త్యభావేపి ప్రతిషేధస్సంభవతి- యథా *నాన్తరిక్షే న దివీత్యగ్నిచయననిషేధ ఇతి చేన్న- నిషేధస్య ప్రసక్తవిషయతాయా ఏవ స్వతః ప్రాప్తత్వాత్. గత్యన్తరాభావే హ్యప్రసక్తవిషయత్వాశ్రయణం - నాన్యథా.—— సంశయమాహ (తత్రేతి) అక్షరం ప్రధానం వా - జీవో వా-పరమాత్మా వేతి సంశయః. తదర్థం లౌకికప్రమాణవిషయే శాబ్దప్రతీతిశైఘ్ర్యమస్తి - నేతి. *కస్మిన్ను ఖల్వాకాశ ఓతశ్చ ప్రోతశ్చేత్యత్రాకాశశబ్దనిర్దిష్టః కింభూతాకాశః ఉతావ్యాకృతాకాశ ఇతి,. ధారణం చ కిం సత్తామాత్రేణ - ఉత ప్రశాసనేనేతి, చ. యదా ప్రతీతిశైఘ్ర్యమస్తి,- ఆకాశశబ్దవాచ్యశ్చ భూతాకాశః,- ధారణం చ సత్తయా స్యాత్,- తదా తద్ధారణస్య ప్రధానే సంభవాత్తద్ధారకమక్షరం ప్రధానం. యదా ఆకాశశబ్దవాచ్యోఽవ్యాకృతాకాశః,- ధారణం చ సత్తామాత్రేణ,- తదా జీవేపి తత్సంభవాత్తద్ధారకమక్షరం జీవః. యదా శాబ్దప్రతీతిశైఘ్ర్యస్య లౌకికప్రమాణగోచరత్వమప్రయోజకం,- ఆకాశశబ్దవాచ్యశ్చావ్యాకృతాకాశః,-ధారణం చ ప్రశాసనేన,- తదా తస్య జీవేష్వసంభవాత్తదాధారభూతమక్షరం పరమాత్మేతి రాద్ధాన్తే ఫలభేదః. సిద్ధాన్తిశఙ్క్యతే (యయా తదక్షరమితి) అథవా-పార్శ్వస్థచోద్యం. తదా పరస్మిన్నిత్యుపలక్షణం-జీవేపీతి ద్రష్టవ్యం- *కూటస్థోఽక్షర ఉచ్యత ఇత్యాదిదర్శనాత్. పరిహరతి (న ప్రమాణాన్తరేతి) అనుమానస్య ప్రత్యక్షమాత్రాపేక్షా- శ్రుతేస్తు వ్యుత్పత్త్యాదావుభయాపేక్షాస్తి-అత ఆనుమానికాదక్షరాత్ప్రతిపన్నస్య విశిష్య ఇతి లౌకికాలౌకికయోర్లౌకికస్య ప్రసిద్ధిప్రాథమ్యాత్ప్రాబల్యం- శ్రుతిలిఙ్గాదిష్వపి శీఘ్రధీహేతుత్వాత్ ప్రాబల్యమితి భావః. నను *సర్వాణి హ వా ఇమాని భూతాన్యాకాశాదేవ సముత్పద్యన్త ఇత్యత్ర ఆకాశశబ్దస్య భూతాకాశే ప్రసిద్ధిప్రాచుర్యేపి బ్రహ్మవిషయత్వం దృష్టం-అత్రాప్యక్షరశబ్దే తథా కిం న స్యాదిత్యత్రాహ (ప్రతీతేరితి) అక్షరశబ్దస్య ప్రధానే ప్రయోగదర్శనా, దస్థూలత్వాద్యన్వయాత్, పరబ్రహ్మణి ప్రసిద్ధత్వే సత్యపి ప్రమాణాన్తరప్రసిద్ధ్యా ప్రథమప్రతీతస్య పరిగ్రహే విరోధాభావా, దాకాశకారణప్రశ్నస్యోత్తరత్వేనోచ్యమానత్వా, చ్చ ప్రధానపరత్వమిత్యర్థః. ...

రాద్ధాన్తమాహ (అక్షరమిత్యాదినా) అమ్బరాన్తశబ్దం కేచిద్బహువ్రీహితయా వ్యాచక్షతే అమ్బరం- ఆకాశః అన్తః- అవసానం యేషాం తేషాం- పృథివ్యాదీనాం ధృతేరితి హేత్వర్థ ఇతి. తత్ప్రధానవ్యతిరేకప్రతిజ్ఞాయామకించిత్కరమిత్యభిప్రాయేణ షష్ఠీతత్పురుషం వ్యాచష్టే (అమ్బరస్య ఆకాశస్యేతి) అన్తశబ్దోఽవధివచనః. కార్యస్యామ్బరస్య దేశతః కాలతశ్చావధిః కారణం - నియతపూర్వభావినః కారణత్వా, త్కార్యం ప్రతి కారణత్వాస్వానామాకారణతయా బహిర్విద్యమానత్వా, చ్చ. అతోఽమ్బరాన్తశబ్దోఽవ్యాకృతవాచీతి భావః. నహ్యత్రామ్బరాన్తవాచిశబ్దశ్శ్రూయత ఇత్యత్రాహ (అయమర్థ ఇతి) (నన్వితి) వ్యుత్పత్తిసిద్ధార్థలక్షణమయుక్తం-అపవాదాభావాదిత్యర్థః. పరిహరతి (ఉచ్యత ఇతి) అర్థవిరోధాన్న వాయుమదమ్బరగ్రహణమి

నమక్షరంన ప్రధానంభవితుమర్హతి. యుక్తం శ్రుతిప్రసిద్ధాత్ప్రమాణాన్తరప్రసిద్ధం ప్రథమ [illegible] అక్షరశబ్దస్యావయవశక్త్యాస్వార్థప్రతిపాదనే ప్రమాణాన్తరానపేక్షణాత్. సమ్బన్ధగ్ర [illegible] రూపంయేనప్రమాణేనావగమ్యతే- నతత్ప్రతిపాదనదశాయామపేక్షణీయం. ....

ఏవంతర్హ్యక్షరశబ్దనిర్దిష్టో జీవోఽస్తు - తస్యభూతసూక్ష్మపర్యన్తస్యకృత్స్నస్యాచిద్వస్తునఆధారత్వోపప త్తేః, అస్థూలత్వాద్యుచ్యమానవిశేషణోపపత్తేశ్చ. *అవ్యక్తమక్షరేలీయతే *యస్యావ్యక్తం శరీరంయ స్యాక్షరంశరీరం *క్షరస్సర్వాణిభూతానికూటస్థోఽక్షరఉచ్యతఇత్యాదిషు ప్రత్యగాత్మన్యప్యక్షరశబ్దప్రయోగ దర్శనాదిత్యత్రోత్తరః. ....

౧౦॥ సూ. *శ్రీః॥ సాచప్రశాసనాత్ ॥ శ్రీః॥ సాచామ్బరాన్తధృతిరస్యాక్షరస్య ప్రశాసనాదేవభవ తీత్యుపదిశ్యతే *ఏతస్యవాఅక్షరస్యప్రశాసనేగార్గిసూర్యాచన్ద్రమసౌవిధృతౌతిష్ఠతఃఏతస్యవా అక్షరస్యప్ర శాసనేగార్గిద్యావాపృథివ్యౌవిధృతేతిష్ఠతః ఏతస్యవాఅక్షరస్యప్రశాసనేగార్గినిమేషాముహూర్తా అహోరా త్రాణ్యర్ధమాసామాసాఋతవస్సంవత్సరాఇతివిధృతాస్తిష్ఠన్తీత్యాదినా. ప్రశాసనం- ప్రకృష్టంశాసనం.

శ్రు. నహిస్వయంవికారాస్తత్కారణ [illegible] కారజాలస్యాధారో భవితుమర్హతి యుక్తమిత్యాదినాపూర్వపక్షయుక్తిమనూద్యపరిహరతి (తన్నేతి) రూఢేశ్శక్త్యాఅవయవశక్త్యావాశబ్దేనస్వార్థప్రతిపాదనంస్యాత్- తత్రవక్ష్యమాణపరిహారస్యపక్షద్వయసాధారణ్యేపి *ప్రోక్షణీష్వర్థసంయోగాదితి న్యాయేనావయవశక్త్యా [illegible] ప్రతిపాదనసంభవే సముదాయశక్తిర్న [illegible] యోగాత్ అయమక్షరశబ్దోఽపిరూఢ్యావర్తతఇత్యభిప్రేత్యయౌగికత్వప క్షేపరిహార [illegible] తత్ర వ్యుత్పన్నానాంపదావయవానాంస [illegible] స్యస్వార్థప్రతిపాదనేకింప్రమాణాన్తరాపేక్షా- ఉతతత్పదావయవవ్యుత్పత్తావితి వి [illegible] వికల్పంహృదినిధాయ [illegible] ప్రమాణాన్తరమాహ (అక్షరశబ్దస్యేతి) అవయవశ [illegible] ప్రతిపాదనమితిన ప్రమాణాన్తరమపేక్షితం- న హి [illegible] స్వార్థప్రతిపాదనేఏవదేవదత్తగ్రాహి [illegible] పేక్షః ద్వితీయం పరిహరతి (సమ్బన్ధేతి) పదావయవానాంవ్యుత్పత్తౌ ప్రమాణాన్తరా పేక్షా [illegible] ప్రతిపా [illegible] యథా చక్షురాదీనాం [illegible] పేక్షత్వే [illegible] న భేద జగ్రాహిప్రమాణాపేక్షా యథాహుః *అగ్రహోఽధేన [illegible] మానాన్తరవానాప్యతం । వ్యుత్పత్త్యుపాయభూతంయత్తచ్ఛబ్దాన్మాత్రవర్తత్వితి వ్యు త్పన్నానాంపదావయవానాం ప్రతిపాదనకాలే [illegible] మానాన్తరాకాఙ్క్షా- [illegible] నయేత్యాదివాక్యానామసన్ని కృష్టార్థవిషయత్వాం ప్రత్యక్షసాపేక్షత్వేనస్వార్థప్రతిపాదకత్వయ [illegible] ప్రవృత్త్యుచ్ఛేదప్రసఙ్గః, అలౌకికార్థప్రతిపత్త్యనుపపత్త్యా [illegible] ప్రసఙ్గా, [illegible] మానాన్తరాపేక్షాభావాత్తన్నిబన్ధనమర్థప్రతిపత్తౌ ప్రామాణ్యం [illegible] కించ - యౌగి కానాం [illegible] అవయవార్థ [illegible] సామాన్యప్రతిపాదనే [illegible] మానాన్తరాపేక్షా [illegible] శేషపర్యవసానఇతివికల్పే పక్షమేకరసిపరిహరోక్షరశబ్దస్యే తి [illegible] ద్వితీయేతువిశేషపర్యవసానస్య [illegible] ధీనత్వాన్మానాన్తరాపేక్షేతి [illegible] నతత్ప్రతిపాదన ద [illegible] పేక్షణీయమిత్యుక్తం విశేషపర్యవసానేఽపి ప్రతిపాదనంనిరాకాఙ్క్షంభవతి అత్రపరమాత్మలిఙ్గందర్శితం అపిచ- అవయవార్థపౌష్క ల్యంయత్రసంభవతి- తదేవయౌగికశబ్దేనస్వర్థత్వం ప్రతీయతే యథేశ్వరశబ్దో [illegible] కపార్థివాదిషుసత్స్వప్యలౌకికమీశ్వరంశ్రుతం ప్రత్యాయయతి- [illegible] అక్షరత్వవయవశ [illegible] పరమాత్మానమేవశ్రుతం [illegible] ప్రతిపాద్యస్యలౌకికాలౌకికప్రమాణగోచరత్వంశాబ్దప్రతీ [illegible] ప్రయోజకం- [illegible] ధర్మేశ్వరాదిశబ్దే [illegible] దిభ్యః [illegible] వాదిభ్యోప్యలౌకికార్థప్రతిపత్తిదర్శనాత్ అతఏవప్ర [illegible] ప్రాచుర్యాద్యధీనం ప్రసిద్ధితారతమ్యమేవతయోః ప్రయోజకం యౌగికశబ్దానాంచఅసఙ్కుచితావయవార్థగోచరత్వేనస్వతో వానితత్వాత్తద్వత్తే వప్రసిద్ధ్యతిశయాత్ ప్రతీతి [illegible] నన్వవయవశక్త్యా [illegible] ప్రతిపాదనేపిప్రధానస్యానేకప్రమాణగమ్యతయాఅభ్యస్తత్వాదస్తిప్రథమావగతిః- యథాగోశబ్దస్యసామాన్యవిని [illegible] గోశబ్దోచ్చారణాత్స్వాభ్యస్తాయాగోవ్యక్తేః ప్రథమమేవప్రతీతిః తదసత్ - ప్రధానస్యానేకప్రమాణగమ్య త్వానభ్యుపగమాత్ నహిప్రత్యక్షేణజగత్కారణభూతంసూక్ష్మంవస్తునిరీక్ష్యతే నాపిశ్రుతివిరోధినోఽనుమానస్యతత్ర ప్రామాణ్యంసంభవతీతివక్ష్య తే [illegible] శ్రుతిరేవతత్రాపిప్రమాణంవక్తవ్యం- తథాచశ్రుతిప్రసిద్ధాత్ పరమాత్మనఃప్రమాణాన్తరప్రసిద్ధస్య ప్రధానస్యప్రథమప్రతిపత్తిరిత్య సిద్ధం [illegible] ప్రథమప్రతీతస్యాపిప్రధానస్యవిరోధేనత్యక్తవ్యత్వాదేవ విరోధశ్చాత్రస్పష్టః- ఏకస్యైవాధారాధేయభావానుపపత్తేః ....

ఉత్తరసూత్రశఙ్కామాహ (ఏవంతర్హీతి) *అవ్యక్తమక్షర ఇత్యవ్యక్తస్యపృథగుపా దానాదక్షరశబ్దో జీవపరః - నప్రధానపరఇతి జ్ఞాపనాయావ్యక్తముపాత్తం

౧౦॥ సూ *శ్రీః॥ సాచప్రశాసనాత్ ॥ శ్రీః॥ ననునాత్రామ్బరాన్తధృతేఃపరమాత్మప్రశాసనాధీనత్వంసాక్షాచ్ఛ్రుతమితిశఙ్కాంపరి జిహీర్షన్ కతిపయవస్తుశాసనస్యజీవేపిసంభవాత్తద్వ్యావృత్తించదర్శయన్ ప్రశాసనశబ్దంవ్యాచష్టే (ప్రకృష్టమితి) క్వచిదప్యప్రతిహతత్వేనవిష

[illegible] సర్వవస్తువిధరణ[illegible] ఉభయావస్థస్యాపి ప్రత్యగాత్మనస్సద్భావతి- [illegible] [illegible]ప్రశాసితృత్వం. ....

౧౧॥ సూ. ॥ అన్యభావవ్యావృత్తేశ్చ ॥ అన్యభావః- అన్యత్వం. ప్రధానాదిభావః అస్యాక్షరస్య పరమపురుషాదన్యత్వం వాక్యశేషే వ్యావర్త్యతే *తద్వా ఏతదక్షరం గార్గ్యదృష్టం ద్రష్టృ శ్రుతం శ్రోతృ అమతం మన్తృ అవిజ్ఞాతం విజ్ఞాతృ నాన్యదతోఽస్తి ద్రష్టృ నాన్యదతోఽస్తి శ్రోతృ నాన్యదతోఽస్తి మన్తృ నాన్యదతోఽస్తి విజ్ఞాత్రేతస్మిన్ను ఖల్వక్షరే గార్గ్యాకాశ ఓతశ్చ ప్రోతశ్చేతి. అత్ర ద్రష్టృత్వ శ్రోతృత్వాద్యుపదేశాదస్యాక్షరస్యాచేతనభూత ప్రధానభావో వ్యావర్త్యతే- సర్వైరదృష్టస్యైవ సతస్సర్వస్య ద్రష్టృత్వ వ్యపదేశాచ్చ ప్రత్యగాత్మభావో వ్యావర్త్యతే- అత ఇయమన్యభావవ్యావృత్తిరస్యాక్షరస్య పరమపురుషతాం దృఢయతి. ఏవం వా- న్యభావవ్యావృత్తిః- అన్యస్య సద్భావవ్యావృత్తిరన్యభావవ్యావృత్తిః. యత్తైతదక్షరమన్యైరదృష్టం సదన్యేషాం

యత్ప్రకర్షాచ్చాపసనస్య ప్రకర్షః- ప్రకర్షస్య నివారకాభావాచ్చాపసనస్యాపరాన్తవిషయత్వమపి సిధ్యతీతి హృదయం. తతః కిమిత్యపేక్షాయాం ప్రశక్తేః పరమాత్మశాసనకర్తృత్వే హేత్వన్తరం చ ద్యోతయన్ జీవవ్యావృత్తి సిద్ధిం దర్శయతి (న చేద్వశమితి) (స్వశాసనాధీనసర్వవస్తువిధరణమితి) అయమభిప్రాయః - న కేవలం శాసన ప్రకర్షాదనపోదితాత్ప్రకృతేః ప్రశాసనకర్తృత్వసిద్ధిః- కిన్తు *సర్వస్య వశీ సర్వస్యేశానః సర్వస్యాధిపతిస్సర్వమిదం ప్రశాస్తీత్యాది శ్రుత్యన్తరేషు శాసనకర్మోపస్థాపకసర్వశబ్దాసఙ్కోచాచ్చ తత్సిద్ధిః. కించ- సత్యశబ్దనిర్వచనే *తాని హ వా ఏతాని త్రీణ్యక్షరాణి సత్యమితి తత్ర త్యదమృతం అథయన్తితన్మర్త్యం - అథ యద్యం తేనోభే యచ్ఛతీతి మర్త్యశబ్దవాచ్యాచేతనస్య తన్నియామ్యత్వం చ ప్రతీయతే. మర్త్యశబ్దో హ్యవయవశక్త్యా పూర్వపూర్వావస్థాభాజ్యచేతనేవ గతే- న శరీరమాత్రే- ద్యావాపృథివ్యాదీనాం తన్నియామ్యత్వాభావ ప్రసఙ్గాత్. కించ- *యస్యావ్యక్తం శరీరం యస్యాక్షరం శరీరం యస్య మృత్యుశ్శరీరమితి ప్రధానస్య పరశరీరత్వ శ్రవణాదత్యన్తనియామ్యస్యైవ శరీరత్వాచ్చ నియామ్యత్వసిద్ధిః. ఇహ చ *కస్మిన్ను ఖల్వాకాశ ఓతశ్చ ప్రోతశ్చేతి పృష్టే *ఏతద్వై తదక్షరం గార్గీత్యారభ్య *ఏతస్మిన్ను ఖల్వక్షరే గార్గ్యాకాశ ఓతశ్చ ప్రోతశ్చేత్యక్షరేణావ్యాకృతస్య ధారణం శ్రూయతే. అతశ్శాసనస్య ప్రకర్షాచ్ఛ్రుత్యన్తరానుగ్రహాచ్చాపరాన్తప్రకృతిరపి ప్రశాసనాధీనేతి. సౌత్రశ్చశబ్దో హ్యర్థతయా హేతువాచీత్యభిప్రాయేణాహ (అత ఇతి) అపరాన్తప్రకృతేః ప్రశాసనాదేవ సిధ్యతీతి యత్ఃః- తత ఏవేత్యర్థః. *ప్రశాసితారం సర్వేషాం *విద్యాత్తు పురుషం పరమితి *ఉత్తమః పురుషస్త్వన్య ఇత్యాదివచనాభిప్రాయేణ పురుషోత్తమ ఏవ ప్రశాసితృ అక్షరమిత్యుక్తం. ....

ఏవం ప్రధానపురుషవ్యతిరేకౌ సూత్రద్వయేన పృథగుపపాదితౌ. అథై-
కసూత్రేణ ప్రాకరణిక చరమవాక్యవిషయేణోభయ వ్యతిరేకమాహ.

౧౧॥ సూ. ॥ అన్యభావవ్యావృత్తేశ్చ ॥ వ్యావర్త్యతే- నివర్త్యతే. నివర్తకధర్మః ప్రతిపాద్యత ఇత్యర్థః. తతశ్చ సూత్రస్థవ్యావృత్తిశబ్దో వ్యావర్తకధర్మపర ఇతి దర్శితం స్యాత్- తేన విషయవాక్యానుగుణ్యం సూత్రస్య స్యాత్- తత్ర హ్యన్యనివర్తకధర్మో ద్రష్టృత్వాదిరవగమ్యతే. ద్వితీయయోజనాయా అపేక్షితత్వాత్ *నాన్యదతోఽస్తీత్యాదికముదాహృతం. అస్మిన్వాక్యే ప్రధానవ్యావృత్తిసిద్ధిం దర్శయతి (అత్రేతి) అత్ర- *అదృష్టమితి వాక్యే. ద్రష్ట్రాదిశబ్దాః రూపశబ్దప్రభృతి బాహ్యేన్ద్రియవిషయాణాం మనోవ్యాపారవిషయాద్యన్తఃకరణవిషయాణాం చ సాక్షాత్కర్తృవాచకాః- శాసనస్య శాసితవ్యవస్తుదర్శనసాకాఙ్క్షత్వాత్, *నదృష్టేర్ద్రష్టారం *నశ్రుతేశ్శ్రోతారం *నమతేర్మన్తారమిత్యాదినా పరస్య శ్రవణమననాదికర్తృత్వనిషేధో న తేషామయోగ్యత్వాత్, *పశ్యత్యచక్షుస్స శృణోత్యకర్ణ ఇతి రూపాదిసాక్షాత్కర్తృత్వ శ్రవణాచ్చ. జీవవ్యావృత్తిం దర్శయతి (సర్వైరితి) సర్వైః- యోగిభిః. (సర్వస్యేతి) రూపతదాశ్రయాదిష్వేకైకవర్గకార్త్స్న్యపరస్సర్వశబ్దః- అస్యాసఙ్కుచితవృత్తితయా ద్రష్టృశబ్దేన సర్వసాక్షాత్కారస్యాభిహితత్వే సత్యాదిశబ్దో హి తత్ర శ్రోతృత్వాదీనాం నిర్విషయత్వ ప్రసఙ్గాత్. సర్వైరదృష్టత్వాదిమాత్రం ప్రధానాదీనామపి సంభవతీతి తద్వ్యావృత్త్యర్థమదృష్టస్యైవ సతస్సర్వస్య ద్రష్టృత్వాద్యుపదేశాచ్చేత్యుక్తం. అదృష్టత్వాదివిశేషితం ద్రష్టృత్వాదికం ప్రత్యగాత్మవ్యావర్తకమిత్యర్థః. ప్రత్యగాత్మనస్సర్వే ప్రత్యేకం స్వస్వాహం ప్రత్యయవేద్యాః రూపాదివిజ్ఞాతారశ్చ - పరస్తు రూపాదిజ్ఞానవేలాయాం యోగిభిరపి స్వస్వరూపవత్ ప్రాపాదివచ్చ న జ్ఞాయతే. నిష్ఠా ద్వైపరీత్య తద్విషయ ప్రతిపత్తివేలాయాం పరమాత్మనోఽనవగతత్వం వివక్షితం. అశ్రుతం- శబ్దశ్రవణదశాయామజ్ఞాతం. అమతం- స్థాణుపురుషాద్యర్థవిచారదశాయాం తద్విషయవదప్రతిపన్నం. అవిజ్ఞాతం- అధ్యవసాయదశాయాం ఘటాదివత్స్వస్వరూపవచ్చానవగతం. అత ఏవ గావిశేషితం ద్రష్టృత్వాదికం పరమాత్మాసాధారణం. యద్వా- రూపశబ్దాద్యర్థవేదిభిస్సర్వైరవేద్యత్వేన విశేషితం తత్తదర్థద్రష్టృత్వం సముచ్చిత్య చిదచిద్వ్యావర్తకమిత్యర్థః. *అన్యభావవ్యావృత్తేరిత్యుక్తహేతోస్స్వాభ్యావిశిష్టత్వశఙ్కాం చ శమయన్నిగమయతి (అత ఇతి) ఇయం వ్యావర్తకధర్మాన్వయ హేతూవ్యావృత్తిః పరమపురుషత్వం సాధయతి - అతస్స్వాభ్యావిశిష్టత్వవ్యుదాసః. అస్యాం యోజనాయాం ప్రధానపురుషవ్యావర్తకసకలధర్మవాచి వాక్యావిషయాభావానితి చిదచిద్వ్యావృత్తిః కణ్ఠోక్తా స్యాత్. చశబ్ద ఉక్తహేతుసముచ్చయే. ముఖాన్తరేణ సూత్రం యోజయతి (ఏవం వేతి) అక్షరార్థమాహ (అన్యస్యేతి) *నాన్యదితీత్యాది వాక్యస్య సూత్రవిషయత్వం హృది నిధాయ తస్యార్థమాహ (యత్తైతదితి) యథాఽస్మిన్నాహుదేవదత్త ఏవ పురు

ద్రష్టృ చ సత్స్వవ్యతిరిక్తస్య సమస్తస్యాధారభూతం - ఏవమనేనాదృష్టమేతస్య ద్రష్టృ చ సదేతస్యాధారభూత మన్యన్నాస్తీతి వదన్ * నాన్యదతోఽస్తి ద్రష్టృ ఇత్యాదివాక్యశేషోఽన్యస్య సద్భావం వ్యావర్తయన్నస్యాక్షరస్య ప్రధానభావం ప్రత్యగాత్మభావం చ ప్రతిషేధతి. కించ - * ఏతస్య వా అక్షరస్య ప్రశాసనే గార్గి దదతో మనుష్యాః ప్రశంసన్తి యజమానం దేవా దర్వీం పితరోఽన్వాయత్తా ఇతి శ్రౌతం స్మార్తం చ యాగదానహోమాదికం సర్వం కర్మ యస్యాజ్ఞయా ప్రవర్తతే - తదక్షరం పరబ్రహ్మభూతః పురుషోత్తమ ఏవేతి విజ్ఞాయతే. అపి చ - * యో వా ఏతదక్షరం గార్గ్యవిదిత్వాఽస్మిల్లోకే జుహోతి యజతే తపస్తప్యతే బహూని వర్షసహస్రాణ్యన్తవదేవాస్య తద్భవతి యో వా ఏతదక్షరం గార్గ్యవిదిత్వాఽస్మాల్లోకాత్ప్రైతి స కృపణః అథ య ఏతదక్షరం గార్గి విదిత్వాఽస్మాల్లోకాత్ప్రైతి స బ్రాహ్మణ ఇతి యదజ్ఞానాత్సంసారప్రాప్తిః, యజ్జ్ఞానాచ్చామృతత్వప్రాప్తిః, తదక్షరం పరం బ్రహ్మైవేతి సిద్ధమ్. ....

అక్షరాధికరణం సమాప్తమ్.

షో నాన్య ఇత్యుక్తైన పురుషమాత్రనిషేధః - అపి తు ప్రస్తుతతుల్యపురుషాన్తరనిషేధస్స్యాత్ - పురుషాన్తరాణాం ప్రమాణసిద్ధతయా నిషేద్ధుమశక్యత్వా దేవమిహాపి ద్రష్ట్రాద్యన్తరాణాం ప్రామాణికత్వాత్ ప్రకృతతుల్యద్రష్ట్రాదినిషేధపరమిదం వాక్యమిత్యభిప్రాయేణ ప్రకృతగుణవిశిష్టత్వముక్తం. (ధారభూతమితి) సమస్తస్య ప్రశాసనేనాధారభూతమిత్యర్థః. నిషేధవిషయం దర్శయతి (ఏవమితి) ఏతస్య - అక్షరస్య. ఆధారభూతం - ప్రశాసనేన ధార ఏవం పరమాత్మనో నియన్తృతయా ఆధారభూతద్రష్ట్రన్తరాధానాదధికనిషేధపరమిదం వాక్యం వ్యాఖ్యాతం. ఏవం వా - ఏతస్యేతి పదం వ్యతిరిక్తస మస్తస్యేతి పదప్రకృతజగత్పరం. అక్షరాదన్యత్ సమస్తజగతః ప్రశాసనేన ధారకం తేనాదృష్టం ద్రష్టృ నాస్తీత్యర్థః. తదా సమనిషేధపరో వాక్య స్స్యాత్. నను * నాన్యదతోఽస్తి ద్రష్టృ ఇతి వాక్యం ద్రష్టౄణాం పురుషాణాం బ్రహ్మతాదాత్మ్యేన అతదాత్మకత్వనిషేధపరం కిం న స్యాత్. న - ఐక్యవి ధస్యాప్రకృతత్వాత్. ఐక్యవిధిశేషో హి భేదనిషేధః - వ్యతిరేకస్యాన్వయశేషత్వాత్. యది క్వచిదైక్యవిధానాభావేఽపి భేదనిషేధస్సంభవతి - తత్ర త్వాహార్యాన్తరాసంభవాదభ్యుపగన్తవ్యః - ఇహ తు గత్యన్తరసంభవాదైక్యవిధ్యభావే భేదనిషేధపరత్వాశ్రయణమయుక్తం. కించ - * కస్మిన్ను ఖల్వాకాశ ఓతశ్చ ప్రోతశ్చేత్యుపక్రమ్య * ఏతస్మిన్ను ఖల్వక్షరే గార్గ్యాకాశ ఓతశ్చ ప్రోతశ్చేత్యుపక్రమోపసంహారాభ్యాం ప్రకరణస్య పరమాత్మనో విశ్వధారత్వప్రతిపాదనపరత్వమవగమ్యతే - న త్వైక్యపరత్వం. ధారకత్వే అభిహితే తస్యాపి ధారకాన్తరశఙ్కా స్యాత్ - లోకే ధారకాణామపి ధార్యత్వదర్శనాత్. యథా కారణానామపి కార్యత్వదర్శనేన పరమాత్మనోఽపి జగత్కారణత్వే నాన్యకార్యత్వశఙ్కాయాం తద్వ్యావర్తనేన పరమకారణత్వసిద్ధయే * న కారణం కరణాధిపాధిపో న చాస్య కశ్చిజ్జనితా న చాధిప ఇతి కారణాన్తరనిషేధః పరమకారణత్వాపేక్షితత్వాత్ క్రియతే - ఏవమిహాపి పరమాత్మనః పరమాధారత్వని ర్వాహాయ ధారకరూపద్రష్ట్రన్తరనిషేధోఽపేక్షితః. భేదనిషేధస్తు ప్రకృతార్థానపేక్షితః - అపేక్షితవిధేరనపేక్షితవిధానదౌర్బల్యమవిగీతం. కించ - * నాన్యోఽస్తి ద్రష్టా నాన్యదతోఽస్తి శ్రోతృ ఇతి ద్రష్టృశ్రోత్రాదీనాం పృథక్పృథక్ భేదనిషేధశ్చ విఫలః - ద్రష్టురేవ శ్రోతృత్వసంభవాత్. యథా * తదేవాగ్నిః... యః * జ్యోతీంషి విష్ణుర్భువనాని విష్ణుః ఇత్యాదిష్వగ్నివాయుజ్యోతిర్భువనవనగిరిదిగాదీనామన్యోన్యభిన్నజాతీయతయా తేష్వన్యతమస్య బ్రహ్మాత్మకత్వోపదేశేఽపి తదన్యస్య బ్రహ్మాత్మకత్వాసిద్ధ్యా ప్రత్యేకం బ్రహ్మాత్మకత్వోపదేశస్సఫలః - ఏవం ద్రష్టృశ్రోతృమన్త్రాదీనాం భిన్నజాతీయత్వాభావాద్భేదనిషేధవైయర్థ్యం. న చ వాచ్యం * బ్రహ్మదాశా బ్రహ్మదాసా ఇత్యాదౌ దాశేష్వేవ దాసత్వకితవత్వాదిసంభవేఽపి పృథక్తాదాత్మ్యోపదేశవదిహోపపద్యత ఇతి. దాశేభ్యో భిన్నజాతీయానామపి దాసకితవాదీనాం సంభవేన శ్రుతివాక్యస్థపదానాం తద్విషయత్వోపపత్తేః. అన్యథా తత్రాపి వైయర్థ్యస్య దుర్నివారత్వాత్. అత ఇదం వాక్యం ప్రకృతతుల్యద్రష్ట్రన్తరనిషేధపరం. (అన్యస్య సద్భావం వ్యావర్తయన్నితి) సూత్రస్థేతరభావవ్యావృత్తిశబ్దో వాక్యస్థాన్యదస్తి నేతి శబ్దాః ప్రత్యభిజ్ఞాప్యన్త ఇతి భావః. వ్యావర్తయన్నిత్యన్తేనాక్షరార్థ ఉక్తః. ఫలితమాహ (అస్యాక్షరస్యేతి) అస్యాం రాజనా, సూత్రాక్షరానురూప్యం దర్శితం. నియన్తృరూపధారకాన్తరాహిత్యమేవ కణ్ఠోక్తం భవతి - చిదచిద్వ్యావృత్తిరర్థసిద్ధా స్యాత్. చశబ్దః పూర్వవాక్యసముచ్చయపరః - అపి త్వనుక్తసముచ్చయపర ఇత్యభిప్రాయేణ చశబ్దార్థమాహ (కించేతి) * అన్వాయత్తా ఇతి పదం దేవమనుష్యపితృసాధారణం. ఆయత్తాః - అనువశా ఇత్యర్థః. ద్వితీయాన్తపదానాం ప్రశంసన్తీత్యనేనాన్వయః. వాక్యప్రతిపన్నార్థస్య పరమాత్మలిఙ్గతాం దర్శయతి (శ్రౌతం చేతి) చశబ్దసముచ్చేతవ్యం హేత్వన్తరమాహ (అపి చేతి) ఉదాహృతవాక్యసిద్ధం హేతుం వదన్నధికరణార్థముపసంహరతి (యదజ్ఞానాదితి) .....

* నాన్యదతోఽస్తి ద్రష్టృ ఇతి వాక్యస్య బ్రహ్మవ్యతిరిక్తద్రష్టృమాత్రనిషేధపరత్వమయుక్తం - తథా సతి హి బ్రహ్మైవ ద్రష్టృ నాన్యదిత్యుక్తం స్యాత్ తత్పరమతే విరుద్ధం - బ్రహ్మణో ద్రష్టృత్వానభ్యుపగమాత్. తన్మతే నైతదక్షరం ద్రష్టృ ఇతి హి వక్తవ్యం. యది ద్రష్టృమిథ్యాత్వమాత్రపరం - తదన్యదితి నిర్దేశవైయర్థ్యం - ద్రష్టృ నాస్తీత్యేతావతా తన్మిథ్యాత్వసిద్ధేః. నను బ్రహ్మైవ ద్రష్టృ ఇత్యర్థః - తతశ్చ బ్రహ్మణి ద్రష్టౄణాం కల్పితత్వం చేన్న - అయమేవ పురుషః నాన్యోఽతోఽస్తి పురుష ఇత్యుక్తే పురుషత్వమస్మిన్ కల్పితమిత్యర్థాప్రతీతేః. ఏతత్తుల్యపురుషాన్తరనిషేధో హి ప్రతీయతే బ్రహ్మణోఽన్యో ద్రష్టృవర్గో మిథ్యేత్యర్థ ఇతి చేన్న - * అదృష్టం ద్రష్టృ ఇతి పూర్వవాక్యే బ్రహ్మణ ఏవ ద్రష్టృత్వప్రతిపాదనాత్ బ్రహ్మణ్యతి

౧౨॥ సూ. ఈక్షతికర్మవ్యపదేశాత్సః॥

ఆథర్వణికాస్సత్యకామప్రశ్నేఽధీయతే * యః పునరేతం త్రిమాత్రేణోమిత్యనేనైవాక్షరేణ పరం పురుషమభిధ్యాయీత స తేజసి సూర్యే సమ్పన్నో యథా పాదోదరస్త్వచా వినిర్ముచ్యత ఏవం హైవ స పాప్మనా వినిర్ముక్తస్స సామభిరున్నీయతే బ్రహ్మలోకం స ఏతస్మాజ్జీవఘనాత్పరాత్పరం పురిశయం పురుషమీక్షత ఇతి.— అత్ర ధ్యాయతీక్షతిశబ్దావేకవిషయౌ-ధ్యానఫలత్వాదీక్షణస్య *యథాక్రతురస్మిఁల్లోకే పురుష ఇతి న్యాయేన ధ్యానవిషయస్యైవ ప్రాప్యత్వాత్, *పరం పురుషమిత్యుభయత్ర కర్మభూతస్యార్థస్య ప్రత్యభిజ్ఞానాచ్చ.— తత్ర సంశయ్యతే కిమిహ *పరం పురుషమితి నిర్దిష్టో జీవసమష్టిరూపోఽణ్డాధిపతిశ్చతుర్ముఖః- ఉత సర్వేశ్వరః పురుషోత్తమ ఇతి. కిం యుక్తం. సమష్టిక్షేత్రజ్ఞ ఇతి. కుతః. *స యో హ వై తద్భగవన్మనుష్యేషు ప్రాయణాన్తమోఙ్కారమభిధ్యాయీత కతమం వావ స తేన లోకం జయతీతి పృష్టే ఏకమాత్రం ప్రణవముపాసీనస్య మనుష్యలోకప్రాప్తిమభిధాయ ద్విమాత్రముపాసీనస్యాన్తరిక్షలోకప్రాప్తిమభిధాయ త్రిమాత్రముపాసీనస్య ప్రాప్యతయాఽభిధీయమానో బ్రహ్మలోకోఽన్తరిక్షాత్పరో జీవసమష్టిరూపస్య చతుర్ముఖస్య లోక ఇతి విజ్ఞాయతే - తద్గతేనేక్ష్యమాణస్తల్లోకాధిపతిశ్చతుర్ముఖ ఏవ. *ఏతస్మాజ్జీవఘనాత్పరాత్పరమితి చ దేహేన్ద్రియాదిభ్యః పరాద్దేహేన్ద్రియాదిభిస్సహ ఘనీభూతాజ్జీవవ్యష్టిపురుషాద్బ్రహ్మలోకవాసినస్సమష్టిపురుషస్య చతుర్ముఖస్య పరత్వేనోపపద్యతే- అతోఽత్ర నిర్దిశ్యమానః పరః పురుషస్సమష్టిపురుషశ్చతుర్ముఖ ఏవ. ఏవం చతుర్ముఖత్వే నిశ్చితే అజరత్వాదయో యథా కథఞ్చిన్నేతవ్యాః. ... ...

ద్రష్టృత్వమితి వస్తుమయుక్తత్వాత్, ద్రష్టృమిథ్యాత్వే బ్రహ్మణోఽపి మిథ్యాత్వప్రసఙ్గాత్, తస్మిన్స్వరూపే చేత్ *అదృష్టం ద్రష్ట్రితి పూర్వవాక్యప్రతిపాద్యస్యాబ్రహ్మత్వప్రసఙ్గాచ్చ. బ్రహ్మణో ద్రష్టృత్వేఽపి బ్రహ్మవ్యతిరిక్తత్వాభావాన్న మిథ్యాత్వమితి చేత్ - తర్హి పరమార్థతో ద్రష్టృత్వాభ్యుపగతం స్యాత్— యత్తు భాస్కరేణోక్తం- ప్రధానవ్యావృత్తిరనేన సూత్రేణ క్రియతే - ప్రధానస్యాదిత్యత్వాసమ్భవేఽపి ద్రష్టృత్వాభావాత్ ప్రధానవ్యావృత్తిరితి- తదయుక్తం- ద్రష్టృవిశేషణం ప్రధానేనేతి - కిం మహత్త్వాసమ్భవే విస్పష్టత్వాసమ్భవవత్ ప్రధానస్యాసమ్భవే ప్రస్పష్టత్వాసమ్భవః కథముచ్యతే. ప్రధానస్యైశ్వరత్వాసమ్భవేఽపి క్షేత్రజ్ఞత్వాసమ్భవతోఽస్య నిరాసో భవతి. ....

అక్షరాధికరణం సమాప్తమ్.

౧౨॥ సూ. ఈక్షతికర్మవ్యపదేశాత్సః॥ అత్ర సఙ్గతిరస్మిన్పాదే సర్వాధికరణేషు సాధ్యప్రతిజ్ఞా సూత్రస్థా - యథా ప్రథమపాదే *భేదవ్యపదేశాచ్చాన్య ఇత్యన్యశబ్దోక్తిః, యథా చ ద్వితీయే *అత ఏవ చ స బ్రహ్మేతి బ్రహ్మశబ్దోక్తిః, యథా చతుర్థే *వదతీతి చేన్న ప్రాజ్ఞో హి ప్రకరణాదితి ప్రాజ్ఞశబ్దోక్తిః, స- తద్వత్. పూర్వం *అదృష్టం ద్రష్ట్రితి పరమాత్మనో ద్రష్టృత్వముక్తం-తస్మాదీక్షతికర్మత్వేనోక్తానపరమాత్మేతి శఙ్కయా సఙ్గతిః. యద్వా- పూర్వాధికరణే బ్రహ్మవిరోధేనాకాశశబ్దస్యావ్యాకృతాన్తపరత్వముక్తం - తథాఽన్తరిక్షశబ్దస్య సముఖాన్తరిక్షపరత్వాత్ ... శఙ్కయా సఙ్గతిః. యద్వా- ఆకాశశబ్దస్యాబ్రహ్మాన్తపరత్వవత్ బ్రహ్మలోకశబ్దస్యాన్యథా నిర్వాహ ... శఙ్కయా సఙ్గతిః. *స సామభిరున్నీయతే- *ఏతత్సామ గాయన్నాస్త ఇతివత్ సామగానసహితైరిత్యర్థః. యద్వా- సామస్వవాచ్యముక్తైరాతివాహికైరున్నీయత ఇత్యర్థః— ... పరమాత్మత్వం వ్యవస్థాప్య ధ్యాయతేస్తతో భిన్నవిషయతయా పూర్వపక్షసత్త్వాదేకవిషయతయా సిద్ధాన్తః ... ఉపపన్నమిత్యభిప్రాయేణాహ (అత్ర ధ్యాయతీతి) యథోపాసనఫలప్రాప్తిన్యాయాత్ ధ్యాయతికర్మైవేక్షతికర్మ. ఏకత్ర *పరం పురుషం-అన్యత్ర *పరాత్పరం పురుషమితి ప్రత్యభిజ్ఞాయతే- అతోనవిషయైక్యమిత్యత్రాహ (పరం పురుషమితి) యత్ర ... తత్రాపి ... యద్వా ... ప్రకాశియే తు జీవో హి ధ్యాతవ్యః- తస్మాత్పరః ఈక్షితవ్యస్తు ముక్తజీవ ఇతి పూర్వపక్షితం. తదప్యనేనాయుక్తమితి ... అత్ర ధ్యాతవ్యాజ్జీవాత్ పరో ముక్తజీవ ఇత్యుక్తే బద్ధజీవో ధ్యాతవ్య ఇత్యుక్తం స్యాత్ -బద్ధావస్థజీవధ్యానేన ముక్తావస్థస్య ప్రాప్తిరిత్యనుపపన్నం. తస్మాద్ధ్యాయతీక్షత్యోరుభయోరపి చతుర్ముఖవిషయత్వమేవ పూర్వపక్షీకర్తుం యుక్తం.——— సంశయమాహ (తత్రేతి) కిం ధ్యాయతీక్షతికర్మ చతుర్ముఖః- ఉత పరమాత్మా. తన్నిర్ణయే శాన్తత్వాజరత్వాదయః కిం ముఖ్యాః- ఉతాముఖ్యాః. తదర్థం కిం జీవఘనశబ్దేన చతుర్ముఖవ్యతిరిక్తస్య గ్రహణం - ఉత తస్యాపి గ్రహణమితి, కిమత్ర బ్రహ్మలోకశబ్దశ్చతుర్ముఖస్థానపరః- ఉత పరమవ్యోమపరః. కిమీక్షతికర్మనిషయే వాక్యే * యత్తచ్ఛాన్తమజరమమృతమభయం పరం చేతి ... ప్రత్యభిజ్ఞాయతే- నేతి. యదా ప్రత్యభిజ్ఞానాసమ్భవాత్- బ్రహ్మలోకశబ్దస్య చతుర్ముఖలోకపరత్వం,- యదా చ జీవఘనశబ్దేన చతుర్ముఖస్యాగ్రహణం,- తదా శాన్తత్వాదీనామముఖ్యత్వాద్ధ్యాయతీక్షతికర్మ చతుర్ముఖస్స్యాత్. యదా వైష్ణవపదప్రత్యభిజ్ఞానేన బ్రహ్మలోకశబ్దః పరమవ్యోమవాచీ,-యదా చ జీవఘనశబ్దేన చతుర్ముఖస్యాపి గ్రహణం,- తదా నిశ్శాన్తత్వాజరత్వాదీనాం ముఖ్యత్వాద్ధ్యాయతీక్షతికర్మ పరమాత్మేతి సిద్ధాన్తః. (చతుర్ముఖస్యేతి) భూమ్యన్తరిక్షప్రాప్త్యనన్తరం ప్రాప్యశ్చతుర్ముఖలోక ఇత్యర్థః. తతః కిమిత్యత్రాహ (తద్గతేనేతి) *జీవఘనాత్పరాత్పరమితి నిర్దేశః కథముపపద్యత ఇత్యత్రాహ (ఏతస్మాదితి) జీవఘనశబ్దేనాస్యాధికరణస్యోపపద్యత ఇత్యర్థః. బ్రహ్మణస్సమష్టిపురుషత్వం దేవతిర్యగ్భావాద్యపేక్షయా. (అజరత్వాదయో యథాకథఞ్చిన్నేత

ఇతి ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే (ఈక్షతికర్మవ్యపదేశాత్సః) ఈక్షతికర్మ సః-పరమాత్మా. కుతః (వ్యపదేశాత్) వ్యపదిశ్యతే హీక్షతికర్మ పరమాత్మత్వేన. తథాహి-ఈక్షతికర్మవిషయతయోదాహృతే శ్లోకే *తమోఙ్కారేణైవాయనేనాన్వేతి విద్వాన్యత్తచ్ఛాన్తమజరమమృతమభయం పరం చేతి పరం శాన్తమజరమభయమమృతమితి హి పరమాత్మన ఏవైతద్రూపం- *ఏతదమృతమేతదభయమేతద్బ్రహ్మేత్యేవమాదిశ్రుతిభ్యః. *ఏతస్మాజ్జీవఘనాత్పరాత్పరమితి చ పరమాత్మన ఏవ వ్యపదేశః- న చతుర్ముఖస్య-తస్యాపి జీవఘనశబ్దగృహీతత్వాత్. యస్య హి కర్మనిమిత్తం దేహిత్వం స జీవఘన ఇత్యుచ్యతే - చతుర్ముఖస్యాపి తచ్ఛ్రూయతే *యో బ్రహ్మాణం విదధాతి పూర్వమిత్యాదౌ. యత్పునరుక్తమన్తరిక్షలోకస్యోపరి నిర్దిశ్యమానో బ్రహ్మలోకశ్చతుర్ముఖలోక ఇతి ప్రతీయతే- అతస్తత్రస్థశ్చతుర్ముఖ ఇతి-తదయుక్తం-*యత్తచ్ఛాన్తమజరమమృతమభయమిత్యాదినేక్షతికర్మణః పరమాత్మత్వే నిశ్చితే సతి తత్స్థానతయా నిర్దిష్టో బ్రహ్మలోకో న క్షయిష్ణుశ్చతుర్ముఖలోకో భవితుమర్హతి. కిఞ్చ-*యథా పాదోదరస్త్వచా వినిర్ముచ్యత ఏవం హైవ స పాప్మనా వినిర్ముక్తః స సామభిరున్నీయతే బ్రహ్మలోకమితి సర్వపాపవినిర్ముక్తస్య ప్రాప్యతయోచ్యమానం న చతుర్ముఖస్థానం. అత ఏవ చోదాహరణశ్లోకే ఇమమేవ బ్రహ్మలోకమధికృత్య శ్రూయతే *యత్తత్కవయో వేదయన్త ఇతి. కవయః- సూరయః. సూరిభిర్దృశ్యం చ వైష్ణవం పదమేవ. *తద్విష్ణోః పరమం పదం సదా పశ్యన్తి సూరయ ఇత్యేవమాదిభ్యః. న చాన్తరిక్షాత్పరశ్చతుర్ముఖలోకః-మధ్యే స్వర్గలోకాదీనాం బహూనాం సద్భావాత్. అతః *ఏతద్వై సత్యకామ పరం చాపరం చ బ్రహ్మ యదోఙ్కారస్తస్మాద్విద్వానేతేనైవాయనేనైకతరమన్వేతీతి ప్రతివచనే యదపరం కార్యం బ్రహ్మ నిర్దిష్టం తదైహికాముష్మికత్వేన ద్విధా విభజ్యైక

వ్యా ఇతి) చిరకాలస్థాయిత్వాభిప్రాయేణ వా చతుర్ముఖస్యైవ పరిశుద్ధావస్థస్వరూపపరత్వేన వా నిర్వాహ ఇతి భావః. అత ఏవోపక్రమే *పరం చాపరం చేతి నిర్దేశశ్చ కృతనిర్వాహః.... ... ...

సిద్ధాన్తే-(పరమాత్మన ఏవైతద్రూపమితి) ఏతద్రూపం-నపుంసకాన్తశబ్దనిర్దిష్టం స్వరూపం. చతుర్ముఖపరత్వే హి పుల్లిఙ్గాన్తతా స్యాత్. యద్వా- ఏతద్రూపం - ఏతద్వాక్యప్రతిపాదితం రూపం. ఏవమగ్రేఽప్యనుగుణం శ్రుత్యన్తరవాక్యమాహ (ఏతదమృతమితి) అనేన స ఇతి సౌత్రపదస్య ప్రయోజనం దర్శితం భవతి - అన్యథా కారాదేవ సాధ్యప్రతిజ్ఞాసిద్ధేస్తస్య ప్రయోజనం హి వక్తవ్యం - *శాన్తమజరమమృతమభయమితి వ్యపదేశస్య కథం పరమాత్మసాధకత్వమిత్యపేక్షాయాం శ్రుత్యన్తరేషు పరమాత్మనస్తాదృక్త్వేన ప్రసిద్ధిర్వక్తవ్యం-అతస్తథాత్వేన శ్రుత్యన్తరప్రసిద్ధిద్యోతనం స ఇతి పదస్య ప్రయోజనమితి. వ్యపదేశశబ్దవివక్షితం హేత్వన్తరమాహ (ఏతస్మాదితి) కథం చతుర్ముఖస్యైతద్వ్యపదేశాసంభవ ఇత్యత్రాహ (తస్యాపీతి) కథం తస్య జీవఘనశబ్దగృహీతత్వమిత్యత్రాహ (యస్య హీతి) కర్మకృతదేహం దర్శయతి (చతుర్ముఖస్యాపీతి) సశరీరత్వాదేవ హి చతుర్ముఖత్వమితి భావః. నను కథం *యో బ్రహ్మాణమితి శ్రుత్యా చతుర్ముఖదేహస్య కర్మనిమిత్తత్వావగమః- న హ్యత్ర కర్మసంబన్ధః శ్రూయతే. ఉచ్యతే- కారణవాక్యేషు *బ్రహ్మ వా ఇదమేకమేవాగ్ర ఆసీదిత్యారభ్య *యాన్యేతాని దేవత్రా క్షత్రాణీన్ద్రో వరుణః సోమో రుద్రః పర్జన్యో యమో మృత్యురీశాన ఇతి సృజ్యతయా శ్రుతానామిన్ద్రవరుణసోమయమాదీనాం కర్మవశ్యత్వమవతిష్ఠతే- ఏవమేవ చతుర్ముఖస్యాప్యపవాదశ్రుత్యభావాత్సృజ్యత్వేన స్వతః ప్రాప్తకర్మవశ్యత్వమవతిష్ఠత ఇతి. ఆదిశబ్దేన *యో వై వేదాంశ్చ ప్రహిణోతి తస్మా ఇతి పాదోఽపి వివక్షితః. తేనోపదేశసాపేక్షజ్ఞానప్రసరతయా సఙ్కుచితజ్ఞానత్వం స్వతః ప్రాప్తం- ఇన్ద్రవిరోచనాదీనాముపదేశసాపేక్షతయా హి సఙ్కుచితజ్ఞానత్వావగమః. భగవతస్సాన్దీపనిప్రభృతిగురూపదేశసాపేక్షత్వం లీలాత్వవచనైరపోదితత్వాన్న జ్ఞానసఙ్కోచసాధకం - ఇన్ద్రవిరోచనాదీనామివ చతుర్ముఖస్యాప్యపవాదరహిత ఉపదేశసాపేక్షత్వం సఙ్కుచితజ్ఞానత్వసాధకమితి తేనాపి సఙ్కోచకకర్మసంబన్ధసిద్ధిః. ఏవం సృజ్యత్వాదుపదేశసాపేక్షజ్ఞానప్రసరత్వాచ్చ కర్మవశ్యత్వాచ్చతుర్ముఖస్య జీవఘనశబ్దగృహీతత్వసిద్ధిః. యత్పునరిత్యనూదితం పూర్వపక్షహేతుం పరిహరతి (తదయుక్తమితి) పరమాత్మలోకత్వే హేతుత్రయమాహ (యత్తదిత్యాదినా) (కవయస్సూరయ ఇతి) కవయః- క్రాన్తదర్శినః. అకర్మవశ్యత్వాదసఙ్కుచితజ్ఞానాః. సూరయశ్చ జ్ఞానాధికాః ప్రసిద్ధాః. అతోఽర్థవశాత్సూరిప్రత్యభిజ్ఞానమిత్యర్థః. తతః కిమిత్యత్రాహ (సూరిభిరితి) (ఏవమాదిభ్య ఇతి) ఆదిశబ్దేన *తద్విప్రాసో విపన్యవః *యత్రర్షయః ప్రథమజా యే పురాణాః *యత్ర పూర్వే సాధ్యాస్సన్తి దేవా ఇత్యాదివాక్యాని వివక్షితాని. అజరత్వాదిభిర్నిశ్చితపరమాత్మభావస్య స్థానత్వాత్, సర్వకర్మవినిర్ముక్తస్య ప్రాప్యస్థానత్వాత్, సూరిభిర్దృశ్యత్వప్రత్యభిజ్ఞానాచ్చ న చతుర్ముఖలోక ఇత్యర్థః. లోకక్రమప్రత్యభిజ్ఞానభఙ్గస్యాస్వారస్యమాశఙ్క్యాహ (న చేతి) అస్వారస్యం తుల్యమిత్యర్థః. నను నాస్మాకం వ్యవహితత్వాదస్వారస్యం- అన్తరిక్షశబ్దస్య బ్రహ్మలోకాదర్వాచీనలోకానాం ప్రదర్శనార్థత్వాత్. బ్రహ్మలోకశ్చ ప్రాకృతలోకద్వయసాహచర్యాత్ప్రాకృతలోక ఏవ స్యాదిత్యత్రాహ (అత ఏతద్వై సత్యకామేతి) అతః- ఉదాహృతబహువాక్యస్వారస్యానుగుణ్యాత్. *పరం చాపరం చ బ్రహ్మ యదోఙ్కార ఇతి సామానాధికరణ్యం వాచ్యవాచకభావనిబన్ధనం. ఓఙ్కారవాచ్యం పరాపరరూపం బ్రహ్మేతి వా పరాపరరూపబ్రహ్మవాచక ఓఙ్కార ఇతి వార్థః- అనన్తరం హి తేనైకతరమితి పదాభ్యామోఙ్కారస్య బ్రహ్మణశ్చ నిర్దేశాత్. అయనేన- ఉపాయభూతేన. ఏకతరం- కార్యకారణబ్రహ్మణోరన్యతరత్. (యదపరం కార్యం బ్రహ్మేతి) చతుర్ముఖలోకస్యాపరబ్రహ్మశబ్దవాచ్యత్వమేవాయుక్తం-న తు పరబ్రహ్మలోకత్వం-*కార్యం బాదరిః *కార్యాత్యయే తదధ్యక్షేణ సహాతః పరమభిధానాదితి తస్య కార్యలోకత్వవ్యపదేశాత్, తతః పృథగేవ పరబ్రహ్మవ్యపదేశాచ్చేతి దర్శితం కార్యబ్రహ్మశబ్దేన. (ఐహికాముష్మికత్వేన ద్విధా విభజ్యేతి) ఉపరి

మాత్రం ప్రణవముపాసీనానామైహికం మనుష్యలోకావాప్తిరూపం ఫలమభిధాయ ద్విమాత్రముపాసీనానామాముష్మికమన్తరిక్షశబ్దోపలక్షితం ఫలం చాభిధాయ త్రిమాత్రేణ పరబ్రహ్మవాదినా ప్రణవేన పరం పురుషం ధ్యాయతాం పరమేవ బ్రహ్మ ప్రాప్యతయోపదిశతీతి సర్వం సమఞ్జసం. అత ఈక్షతికర్మ పరమాత్మా. ……

ఈక్షతికర్మాధికరణం సమాప్తమ్.

౧౩॥ సూ. దహర ఉత్తరేభ్యః॥

ఇదమామనన్తి ఛన్దోగాః *అథ యదిదమస్మిన్ బ్రహ్మపురే దహరం పుణ్డరీకం వేశ్మ దహరోఽస్మిన్నన్తర ఆకాశస్తస్మిన్ యదన్తస్తదన్వేష్టవ్యం తద్వావ విజిజ్ఞాసితవ్యమితి. తత్ర సన్దేహః కిమసౌ హృదయపుణ్డరీకమధ్యవర్తీ దహరాకాశో మహాభూతవిశేషః, ఉత ప్రత్యగాత్మా, అథ పరమాత్మేతి. కిం తావద్యుక్తం. మహాభూతవిశేష ఇతి. కుతః. ఆకాశశబ్దస్య భూతాకాశే ప్రసిద్ధిప్రకర్షాత్, *తస్మిన్ యదన్తస్తదన్వేష్టవ్యమిత్యన్వేష్టవ్యాన్తరస్యాధారతయా ప్రతీతేశ్చ.

పృథక్ఫలత్వేన కీర్తనాద్విభాగోఽభిప్రేత ఇత్యర్థః. పరాపరశబ్దయోః కార్యకారణపరత్వాత్ కార్యలోకస్య ప్రాకృతత్వం సిద్ధమితి కారణబ్రహ్మలోకస్యాప్రాకృతత్వమకార్యత్వాదేవ సిద్ధం. అతః ప్రాకృతాప్రాకృతరూపేణ ప్రాప్యలోకవిభాగః, ప్రాకృతేఽప్యైహికాముష్మికరూపేణ విభాగః, శ్రుత్యభిప్రేతః. ఉపరి పృథక్ఫలత్వేన కీర్తనావిశేషాత్. అత ఐహికాముష్మికవిభాగోక్తిః ప్రాకృతాప్రాకృతవిభాగస్య ప్రదర్శనార్థత్వమాహ. (ఆముష్మికమితి) చతుర్ముఖలోకస్యాప్యన్తరిక్షశబ్దోపలక్ష్యత్వే సఙ్గ్రాహకమాముష్మికత్వమస్తి. చతుర్ముఖలోకవ్యతిరిక్తోపలక్షణే సఙ్గ్రాహకాకారో నాస్తీతి వైషమ్యమభిప్రేతం. (అన్తరిక్షశబ్దోపలక్షితమితి) ఉపలక్షణతయా వ్యవధానపరిహారస్తుల్యః. సఙ్గ్రాహకలాభో హ్యధిక ఇతి భావః. (పరం పురుషం ధ్యాయతామితి) *పరం పురుషమభిధ్యాయీతేతి వాక్యం స్మారితం. తేన చతుర్ముఖలోకప్రాప్తిపక్షే క్రతున్యాయవిరోధస్సూచితః. (పరమేవ బ్రహ్మేతి) చతుర్ముఖలోకస్య ప్రాప్యత్వే *పరాత్పరం పురిశయం పురుషమీక్షత ఇతి ఫలవచనస్థపురుషశబ్దవిరోధ ఏవకారాభిప్రేతః. ఏవం కార్యబ్రహ్మణ్యన్తర్గతస్య చతుర్ముఖలోకస్యతః పృథక్కరణం, పరబ్రహ్మశబ్దావిషయస్య తస్య పరమాత్మప్రాప్తిప్రాప్యత్వాశ్రయణం, క్రతున్యాయవిరోధః, ఫలవచనవిరోధశ్చేత్యనేకయుక్తిభిః ప్రాకృతలోకద్వయసాహచర్యం నిరస్తం. ఆదావేవ *పరం చాపరం చేతి ప్రాప్యవిభాగస్యాభిహితత్వాత్ ప్రాకృతసాహచర్యయుక్తిరుపక్రమోన్మూలితా చేత్యుక్తం భవతి. (సర్వం సమఞ్జసమితి) పరపక్షేఽనుపపత్తయస్స్వపక్షే న సన్తి, ఉపలక్షణతయా వ్యవధానపరిహారస్స్వమతే, *అజరమభయం *పరాత్పరం పురిశయం పురుషం *యథా పాదోదరస్త్వచా వినిర్ముక్తః *యత్తత్కవయో వేదయన్త ఇత్యాదీని చ వాక్యాని స్వరసానీతి వైషమ్యమిత్యర్థః. అధికరణార్థముపసంహరతి (అత ఇతి) ……

ఈక్షతికర్మాధికరణం సమాప్తమ్.

౧౩॥ సూ. దహర ఉత్తరేభ్యః॥ పూర్వాధికరణే *పరాత్పరం పురిశయం పురుషమిత్యుక్తస్య పరమాత్మత్వం సాధితం. అత్ర పురిశయస్యాకాశశబ్దవాచ్యస్యాపరమాత్మత్వం నిరస్యత ఇతి సఙ్గతిః. పూర్వం బ్రహ్మలోకశబ్దస్య పరమాత్మస్థానపరత్వముక్తం. తద్వదిహాపి బ్రహ్మలోకశబ్దబ్రహ్మపురశబ్దయోస్స్థానపరత్వం స్యాదితి శఙ్కయా సఙ్గతిః. పూర్వత్రాన్తరిక్షశబ్దస్య ప్రసిద్ధాన్తరిక్షపరత్వం వ్యావర్తితం. ఏవం దహరాకాశశబ్దస్య ప్రసిద్ధాకాశాదన్యపరత్వముచ్యత ఇతి సఙ్గతిః. తర్హి *అక్షరమమ్బరాన్తధృతేరిత్యస్యానన్తరం దహరాధికరణం ప్రాప్తం. ఉభయత్రాకాశశబ్దస్య విషయవాక్యేషు శ్రుతత్వాత్. *ఈక్షతికర్మవ్యపదేశాధికరణం దహరాధికరణానన్తర్యమర్హతి. తత్ర హ్యన్తరిక్షశబ్దః ప్రయుజ్యతే. సత్యాకాశశబ్ద ఇతి చేన్న. అక్షరేక్షతికర్మాధికరణయోరాకాశాన్తరిక్షశబ్దవాచ్యాదర్థాన్తరస్య పరమాత్మత్వనిర్ణయేన పరస్పరసఙ్గత్యతిశయాత్. దహరాధికరణే త్వాకాశశబ్దవాచ్యస్యైవ పరమాత్మత్వం వివక్షితమిత్యస్య పూర్వాధికరణద్వయానన్తరత్వం యుక్తం. విషయాదికం దర్శయతి (ఇదమిత్యాదినా) పరస్మిన్నన్వేష్టవ్యాన్తరప్రతీత్యనుపపత్తేః పక్షాన్తరద్వయేఽప్యుపమానోపమేయభావాద్యనుపపత్తేశ్చ సంశయః. కిం దహరాకాశో భూతాకాశః, ఉత జీవః, అథ పరమాత్మేతి. తదర్థమన్వేష్టవ్యాన్తరనిర్దేశః కిం దహరాకాశస్య పరమాత్మత్వవిరోధీ, ఉత న. *తస్మిన్ యదన్తరితి నిర్దేశః కిం దహరాకాశస్య గుణజాతవిషయః, ఉతార్థాన్తరపరః. *ఏష ఆత్మేతి వాక్యోక్తమపహతపాప్మత్వాదికం కిం ప్రజాపతివాక్యోక్తజీవధర్మః, ఉత న. జీవధర్మత్వేఽపహతపాప్మత్వాదిశ్రుతిస్వారస్యమస్తి, నేతి విచారః. యదా *తస్మిన్ యదన్తరితి నిర్దేశోఽర్థాన్తరపరః, తదాఽన్వేష్టవ్యశబ్దస్య గుణవిషయత్వాభావేన దహరాకాశస్య భూతాకాశత్వం స్యాత్, యదా *ఏష ఆత్మేతి వాక్యోక్తగుణాష్టకస్య ప్రజాపతివాక్యోక్తజీవధర్మత్వే స్వారస్యమస్తి, తదానీం *ఏష ఆత్మేతి వాక్యస్య జీవవిషయతయా దహరాకాశో జీవస్స్యాదితి పూర్వపక్షే ఫలభేదః. యదా *తస్మిన్ యదన్తరితి గుణజాతవిషయోక్తిః, తదాఽన్వేష్టవ్యశబ్దస్య గుణజాతవిషయత్వాద్దహరాకాశో భూతాకాశాతిరిక్త ఇతి స్యాత్, యదా *ఏష ఆత్మేతి వాక్యస్య ప్రజాపతివాక్యోక్తజీవధర్మవిషయత్వే స్వారస్యం నాస్తి, తదా స్వరసతో గుణాష్టకవిశిష్టపరమాత్మప్రతిపాదకతయా దహరాకాశః పరమాత్మా స్యాదితి రాద్ధాన్తే ఫలభేదః. ఆకాశశబ్దస్య క్వచిత్పరమాత్మపరత్వం దృష్టమితి తద్వ్యావృత్త్యర్థం ప్రసిద్ధిప్రకర్షాదిత్యుక్తం. *ఏష ఆత్మాఽపహతపాప్మేత్యాదిభిరస్యాకాశస్య పరమాత్మగుణేషు శ్రూయమాణేషు సత్సు కథం ప్రసిద్ధిప్రాచుర్యాత్ భూతాకాశత్వేన ప్రత్యవస్థానమిత్యత్రాహ (తస్మిన్ యదన్తరితి) ఏతచ్చోత్తరత్రార్థస్యాదిత్యాదినా వ్యక్తీభవిష్యతి. … … … …

ఇత్యేవం ప్రాప్తేఽభిధీయతే (దహర ఉత్తరేభ్యః) దహరాకాశః పరం బ్రహ్మ. కుతః. ఉత్తరేభ్యో వాక్యగతేభ్యో హేతుభ్యః. *ఏష ఆత్మాఽపహతపాప్మా విజరో విమృత్యుర్విశోకో విజిఘత్సోఽపిపాసస్సత్యకామస్సత్యసఙ్కల్ప ఇతి నిరుపాధికాత్మత్వమపహతపాప్మత్వాదికం సత్యకామత్వం సత్యసఙ్కల్పత్వం చేతి దహరాకాశే శ్రూయమాణా గుణాః దహరాకాశం పరం బ్రహ్మేతి జ్ఞాపయన్తి. *అథ య ఇహాత్మానమనువిద్య వ్రజన్త్యేతాంశ్చ సత్యాన్ కామాంస్తేషాం సర్వేషు లోకేషు కామచారో భవతీత్యాదినా *యం కామం కామయతే సోఽస్య సఙ్కల్పాదేవ సముత్తిష్ఠతి తేన సమ్పన్నో మహీయత ఇత్యన్తేన దహరాకాశవేదినస్సత్యసఙ్కల్పత్వప్రాప్తిశ్చోచ్యమానా దహరాకాశం పరం బ్రహ్మేత్యవగమయతి. *యావాన్ వా అయమాకాశస్తావానేషోఽన్తర్హృదయ ఆకాశ ఇత్యుపమానోపమేయభావశ్చ దహరాకాశస్య భూతాకాశత్వే నోపపద్యతే. హృదయావచ్ఛేదనిబన్ధన ఉపమానోపమేయభావ ఇతి చేత్ - తథా సతి హృదయావచ్ఛిన్నస్య ద్యావాపృథివ్యాదిసర్వాశ్రయత్వం నోపపద్యతే. నను చ దహరాకాశస్య పరమాత్మత్వేఽపి బాహ్యాకాశోపమేయత్వం న సమ్భవతి - *జ్యాయాన్ పృథివ్యా జ్యాయానన్తరిక్షాదిత్యాదౌ సర్వస్మాజ్జ్యాయస్త్వశ్రవణాత్. నైవం - దహరాకాశస్య హృదయపుణ్డరీకమధ్యవర్తిత్వప్రాప్తాల్పత్వనివృత్తిపరత్వాదస్య వాక్యస్య - యథా అధికజవేఽపి సవితరి ఇషువద్గచ్ఛతి సవితేతి వచనం గతిమాన్ద్యనివృత్తిపరం. అథ స్యాత్ - *ఏష ఆత్మాఽపహతపాప్మేత్యాదినా దహరాకాశో న నిర్దిశ్యతే - *దహరోఽస్మిన్నన్తర ఆకాశస్తస్మిన్ యదన్తస్తదన్వేష్టవ్యమితి దహరాకాశాన్తర్వర్తినస్తతోఽన్యస్యాన్వేష్టవ్యత్వేన ప్రకృతత్వాదిహ *ఏష ఆత్మాఽపహతపాప్మేతి తస్యైవాన్వేష్టవ్యస్య నిర్దేష్టుం యుక్తత్వాత్, స్యాదేతదేవం - యది శ్రుతిరేవ దహరాకాశం తదన్తర్వర్తినం చ న వ్యభాఙ్క్ష్యత్ - వ్యభాఙ్క్షీత్తు సా. తథా హి - *అథ యదిదమస్మిన్ బ్రహ్మపురే దహరం పుణ్డరీకం వేశ్మ దహరోఽస్మిన్నన్తర ఆకాశస్తస్మిన్ యదన్తస్తదన్వేష్టవ్యమితి బ్రహ్మపురశబ్దేనోపాస్యతయా సన్నిహితపరబ్రహ్మణః పురత్వేనోపాసకశరీరం నిర్దిశ్య తస్మిన్ వర్తి చ తదవయవభూతం పుణ్డరీకాకారమల్పపరిమాణం హృదయం పరస్య బ్రహ్మణో వేశ్మతయాఽభిధాయ సర్వజ్ఞం సర్వశక్తిమాశ్రితవాత్సల్యైకజలధిముపాసకానుగ్రహాయ తస్మిన్ వేశ్మని సన్నిహితం సూక్ష్మత

రాద్ధాన్తమాహ (ఏవం ప్రాప్త ఇతి) న హి పరమాత్మధర్మాణాముత్తరత్వాధరత్వాదికమస్తి - తస్మాదుత్తరత్వం వాక్యద్వారకమిత్యాహ (వాక్యగతేభ్య ఇతి) ఉత్తరేభ్య ఇత్యుక్తే చతుర్థ్యన్తత్వశఙ్కా మా భూదితి పఞ్చమీస్ఫుటీకరణాయ హేతుభ్య ఇత్యుక్తమ్. *పఞ్చమీ హేతుప్రయోగ ఇతి నియమః ప్రయోజనతయా హేతుత్వవివక్షాయాం - న సర్వదా - యథా *అల్పస్య హేతోర్బహు హాతుమిచ్ఛన్నితి. ఉత్తరవాక్యగతహేతూన్ దర్శయతి (ఏష ఇత్యాదినా) (నిరుపాధికాత్మత్వమితి) జీవస్యాపి వ్యాప్యవర్తమానాత్మత్వమిత్యభిప్రాయేణ నిరుపాధికశబ్దః. దేవాదికతత్తచ్ఛరీరవిశేషానవచ్ఛిన్నత్వం నిరుపాధికత్వం. అపహతపాప్మత్వాదేరపి నిరుపాధికత్వమభిప్రేతం. యద్వా - ఆకాశస్యాపి స్వకార్యవ్యాప్త్యా యౌగిక ఆత్మశబ్ద ఉపపన్న ఇతి శఙ్కావ్యావృత్త్యర్థో నిరుపాధికశబ్దః. యౌగికత్వాశ్రయణం చ క్లిష్టం - స్వశరీరప్రతిసంబన్ధినియన్తృరూపవ్యాప్తిపర్యాత్మశబ్దప్రయోగ ఇతి భావః. అపహతపాప్మత్వాదికమిత్యాదిశబ్దేన సత్యకామత్వాదిగ్రహణేఽపి గుణానాం విభాగేఽధికరూపేణ ద్వైవిధ్యజ్ఞాపనాయ సత్యకామత్వాదేః పృథగుపాదానం. (ఉపమానేతి) ఏకస్యైవోపమానోపమేయభావో న సంఘటత ఇత్యర్థః. ఉపమానోపమేయభావస్య హృదయావచ్ఛేదనిబన్ధనత్వమాశఙ్క్య పరిహరతి (హృదయేత్యాదినా) అత ఏవేదమపి నాశఙ్కనీయం - *రామరావణయోర్యుద్ధం రామరావణయోరివేతివదుపమానశూన్యతాజ్ఞాపనపరం వాక్యమితి. యావచ్ఛబ్దానుపపత్తేః అంశభేదో క్లైశ్య. న్యూనపరిమాణస్యైవ అధికపరిమాణస్యాపి న మధ్యమపరిమాణేన సాధర్మ్యం యుక్తమితి చోదయతి (నను చేతి) అన్యూనపరిమాణత్వమాత్రం సాధర్మ్యమితి పరిహరతి (నైవమితి) (అథ స్యాదితి) యద్యపి *యావాన్ వా అయమాకాశ ఇతి మధ్యగతవాక్యస్థాకాశ ఏవ ప్రథమనిర్దిష్టత్వాదాసన్నత్వాచ్చ ఏష ఇతి పరామర్శనీయః - తథాప్యుపక్రమే *తస్మిన్ యదన్తస్తదన్వేష్టవ్యమిత్యన్వేష్టవ్యతయా ప్రాధాన్యేనావగతత్వాత్, *ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్యః *సోఽన్వేష్టవ్య ఇత్యాదిష్వాత్మనోఽన్వేష్టవ్యత్వనిశ్చయాత్, ఇహాప్యన్వేష్టవ్యస్య తదన్తర్వర్తిన ఆత్మత్వావగమాత్ *ఏష ఆత్మేతి తదన్తర్వర్తినోఽన్వేష్టవ్యస్యాత్మనః పరామర్శః - అత ఆత్మాధికరణతయాఽవగతత్వేన తద్వ్యతిరిక్తత్వాద్వ్యుత్పత్త్యనురోధేన భూతాకాశ ఏవాయం దహరాకాశ ఇత్యర్థః. పూర్వపక్షేఽన్వేష్టవ్యాన్తరస్యాధారతయా ప్రతీతేశ్చేత్యనేన వాక్యేనాభిప్రేతోఽర్థ ఇహాథ స్యాదిత్యాదినా కణ్ఠోక్తో భవతి. పరిహరతి (స్యాదేతదితి) బ్రహ్మపురశబ్దార్థమాహ (ఉపాస్యతయేతి) న కేవలం బ్రహ్మణస్సర్వవ్యాపిత్వాచ్ఛరీరేణ సాధారణం సమ్బన్ధమాత్రం - అపి తూపాసనస్థానభూతహృదయాధారత్వాత్ సమ్బన్ధవిశేషశ్చ విద్యతే, - బ్రహ్మశబ్దశ్చ పరస్మిన్ ముఖ్యః, - అతో బ్రహ్మపురం శరీరమిత్యర్థః.——అత్రేదమవధేయం - దహరాకాశో జీవ ఇతి పూర్వపక్షస్య సాధకతయా బ్రహ్మపురశబ్దనిర్దిష్టశరీరసమ్బన్ధో దూషితః తదయుక్తమితి. కథం. ఉచ్యతే - బ్రహ్మణస్సర్వవికారసాధారణత్వాదసాధారణేన వ్యపదేశస్య యుక్తత్వాత్, జీవస్య భోగోపకరణతయా సంబన్ధవిశేషసద్భావాత్, జీవశరీరమేవ బ్రహ్మపురమితి తద్విధేయపురాధిపో జీవ ఇతి శఙ్కితం. తదయుక్తం - ముఖ్యార్థస్య స్వతో గ్రాహ్యత్వాత్, పరమాత్మన ఉపాస్యత్వాయ శరీరాన్తరవస్థానస్య *నిచాయ్యత్వాదేవమిత్యత్ర దర్శితతయా సమ్బన్ధవిశేషసద్భావాత్, చ జీవసాధకత్వశఙ్కానుత్థానాదితి.—— అల్పపరిమాణమిత్యనేన *దహరం పుణ్డరీకమిత్యత్ర దహరశబ్దా

యద్ధ్యేయం దహరాకాశశబ్దేన నిర్దిశ్య తదన్తర్వర్తి చాపహతపాప్మత్వాదిస్వభావతో నిరస్తనిఖిలహేయత్వసత్యకామత్వాదిస్వాభావికానవధికాతిశయకల్యాణగుణజాతం చ ధ్యేయం *తదన్వేష్టవ్యమిత్యుపదిశ్యతే. అత్ర *తదన్వేష్టవ్యమితి తచ్ఛబ్దేన దహరాకాశం, తదన్తర్వర్తిగుణజాతం, చ పరామృశ్య తదుభయమన్వేష్టవ్యమిత్యుపదిశ్యతే- *యదిదమస్మిన్ బ్రహ్మపురే దహరం పుణ్డరీకం వేశ్మేత్యనూద్య తస్మిన్ దహరపుణ్డరీకవేశ్మని యో దహరాకాశో, యచ్చ తదన్తర్వర్తిగుణజాతం, తదుభయమన్వేష్టవ్యమితి విధీయత ఇత్యర్థః. దహరాకాశశబ్దనిర్దిష్టస్య పరబ్రహ్మత్వం, *తస్మిన్ యదన్తరితి నిర్దిష్టస్య చ తద్గుణత్వం, తచ్ఛబ్దేనోభయం పరామృశ్యోభయస్యాప్యన్వేష్టవ్యతయా విధానం, చ కథమవగమ్యత ఇతి చేత్. తదవహితమనాః శ్రుణు- *యావాన్వా అయమాకాశస్తావానేషోఽన్తర్హృదయ ఆకాశ ఇతి దహరాకాశస్యాతిమహత్త్వమభిధాయ * ఉభే అస్మిన్ ద్యావాపృథివీ అన్తరేవ సమాహితే। ఉభావగ్నిశ్చ వాయుశ్చ సూర్యాచన్ద్రమసావుభౌ। విద్యున్నక్షత్రాణీతి ప్రకృతమేవ దహరాకాశమస్మిన్నితి నిర్దిశ్య తస్య సర్వ

వ్యాఖ్యాతో భవతి. సత్యకామత్వసత్యసఙ్కల్పత్వసిద్ధాన్ గుణానాహ (స్వాభావికేతి) నన్వాకాశశబ్దవాచ్యస్య గుణిత్వేన తస్య ధ్యేయత్వం వక్తవ్యం - నేతి నవినా గుణధ్యానాయోగాత్. తచ్ఛబ్దస్య తదన్తర్వర్తిపరత్వాన్నాకాశాభిధాయిత్వం. గుణినో ధ్యేయత్వే కథితే గుణానాం ధ్యేయత్వమర్థసిద్ధం స్యాత్-న తు గుణానాం ధ్యేయత్వే కథితే గుణినోఽన్తర్భావః. అతోఽన్వేష్టవ్యమితిపదం గుణిపరం- న తు గుణపరమిత్యత్రాహ (అత్రేతి) తచ్ఛబ్దేనోభయపరామర్శ ఇత్యర్థః. నను యచ్ఛబ్దనిర్దిష్టం హి తచ్ఛబ్దేన పరామృశ్యతే. యచ్ఛబ్దస్య తదన్తర్వర్తిపరః - నాకాశపరః, తత్కథముభయపరామర్శిత్వం తచ్ఛబ్దస్యేతి శఙ్కాయాం అస్య వాక్యస్య పరోక్షార్థపరత్వం చ వ్యుదస్యన్ తచ్ఛబ్దస్య ఉభయపరామర్శిత్వమాహ (యదిదమస్మిన్నితి)——తస్మిన్ దహరపుణ్డరీకవేశ్మని యదన్తర్వర్తి తం దహరాకాశాఖ్యం వస్తు తదన్వేష్టవ్యమితి పదైరుచ్యతే. తద్వ్యుత్పాదయతి (యదిదమస్మిన్ బ్రహ్మపురే దహరం పుణ్డరీకం వేశ్మేత్యనూద్యేత్యాదినా) అయమర్థః- యదిదం దహరం పుణ్డరీకం వేశ్మ తస్మిన్ దహరాకాశ ఇతి దహరాకాశస్య పుణ్డరీకవేశ్మాధారత్వస్యోక్తత్వాత్ పునరపి *తస్మిన్ యదన్తరితి ఆకాశస్య పుణ్డరీకవేశ్మాధారత్వకథనవైయర్థ్యం స్యాదితి. *తస్మిన్ యదన్తరితి గుణవిషయత్వే తు న వైయర్థ్యం - పూర్వమనుక్తత్వాత్- అతోఽపేక్షితవిధేరనపేక్షితవిధానం దుర్బలం. అత్ర దూషణాన్తరాణ్యప్యభిప్రేతాని. అవ్యవహితదహరాకాశం విహాయ వ్యవహితపుణ్డరీకవేశ్మపరామర్శోఽనుపపన్నః. కిఞ్చ - పుల్లిఙ్గశబ్దనిర్దిష్టస్య దహరాకాశస్య యదితి నపుంసకలిఙ్గాన్యపదేశపరామర్శానుపపత్తిశ్చ. * తస్మిన్ యదన్తరితి వాక్యం దహరాకాశస్య పుణ్డరీకవేశ్మాధారకత్వప్రతిపాదనపరం చేత్ - అనన్తరవాక్యస్య తదాక్షేపపరతయా వ్యాఖ్యానం చానుపపన్నం. పరమాత్మనోఽన్తర్వర్తిత్వకారణం సూక్ష్మత్వమపి న సంభవతీతి *కిం తత్ర విద్యత ఇతి వాక్యేనాక్షిప్య ద్యావాపృథివ్యాదికార్యస్య తదన్తర్వర్తితయా సమాధానమితి హి పూర్వగ్రన్థే - దహరాకాశపుణ్డరీకవేశ్మవర్తిత్వైకైక్యమత్రాక్షేప్యం. తథా *అస్మిన్ కామాః సమాహితాః *అథ య ఇహాత్మానమనువిద్య వ్రజన్త్యేతాంశ్చ సత్యాన్ కామానితి గుణానాం తదన్తర్వర్తిత్వముక్త్వా గుణగుణినోరుభయోరప్యుపాసనతత్ఫలప్రతిపాదకోపరితనవాక్యస్వారస్యభఙ్గశ్చ భవేత్. అతః పరోక్షార్థోఽనుపపన్న ఇత్యభిప్రాయః.—— *దహరోఽస్మిన్నితి వాక్యం వ్యాచష్టే (తస్మిన్ దహరేతి) పుల్లిఙ్గయచ్ఛబ్దాధ్యాహారేణ యోజనాయాం యచ్ఛబ్దద్వయనిర్దిష్టముభయం తచ్ఛబ్దేన ప్రతినిర్దిశ్యత ఇత్యభిప్రాయేణ యో దహరాకాశో యచ్చ తదన్తర్వర్తిగుణజాతం తదుభయమిత్యుక్తం. యద్వా- పుల్లిఙ్గయచ్ఛబ్దానధ్యాహారేణ *దహరోఽస్మిన్నిత్యాదేరేకవాక్యత్వం మన్వాన ఆహ (తస్మిన్ దహరేతి) శ్రుతివాక్యేఽన్తశ్శబ్దోఽన్తర్వర్తిపరః. అస్మిన్ యదన్తర్గమనో దహరాకాశస్తదన్తర్వర్తి యచ్చ తదుభయమన్వేష్టవ్యమితి వాక్యస్యార్థ ఇత్యర్థః. *త్యదాదీని సర్వైర్నిత్యమితి పుల్లిఙ్గనపుంసకలిఙ్గయోర్యచ్ఛబ్దయోరేకశేషః. *నపుంసకమనపుంసకేనైకవచ్చాస్యాన్యతరస్యామితి నపుంసకాన్తత్వమేకవచనాన్తత్వం చ. తస్మాదాకాశతదన్తర్గతాన్వేష్టవ్యగుణపరం పున్నపుంసకాన్తయచ్ఛబ్దద్వయార్థవిషయం తదితి పదమిత్యభిప్రాయః. ఏవం * తదన్వేష్టవ్యమితి తత్పదేనైవాత్మనోఽప్యుక్తత్వాదన్వేష్టవ్యతయా ప్రాధాన్యావగతిరన్వేష్టవ్యస్యాత్మత్వప్రసిద్ధిశ్చోపపన్నే ఇతి చోద్యపరిహారసిద్ధిః. (దహరాకాశేతి) వివక్షితార్థస్య ప్రామాణికత్వే సిద్ధే హి స్వనిర్వాహకక్రియోపపద్యతే-తస్మాద్దహరాకాశస్య పరబ్రహ్మత్వే తదన్తర్వర్తినో గుణజాతత్వే తయోరన్వేష్టవ్యత్వే చ ప్రమాణం వక్తవ్యమిత్యర్థః. ప్రతివక్తి (తదవహితేత్యాదినా)—— *తదన్వేష్టవ్యం *యావాన్వా అయమాకాశ ఇతి వాక్యయోర్మధ్యే *కిం తదత్ర విద్యత ఇతి వాక్యం శ్రూయతే. పరమాత్మనోఽన్తర్వర్తినస్స్వచిదసంభవాత్ *కిం తదత్ర విద్యత ఇతి వాక్యమాక్షేపపరమిత్యాహుః పరే. ప్రశ్నపరమిదం వాక్యమిత్యుచితం. బుభుత్సాఖ్యాపనమాత్రం ప్రశ్నః. అనుపపత్త్యుద్ఘాటనేనాక్షేపపూర్వకం పరిహారబుభుత్సాఖ్యాపనం చోద్యం. అబుభుత్సితపరిహారేణ వక్త్రా ప్రతిషేధః ప్రతిక్షేపః- *కుతస్తు ఖలు సోమ్యైవం స్యాదితివత్. న ప్రతిక్షేపపరమిదం- పరిహారస్య వక్ష్యమాణత్వాత్. న కేవలః ప్రశ్నః- అనుపపత్తేర్విద్యమానత్వాత్. సర్వాన్తరస్య పరమాత్మనోఽప్యన్తరభూతం తత్త్వాన్తరమసంభావితం. అనుపపత్త్యుద్ఘాటనముఖేనాక్షేపస్య కణ్ఠోక్త్యభావాన్న కేవలం చోద్యమిత్యప్యుచితం. అతో వినయం ప్రకాశయతా శిష్యేణానుపపత్తిముఖేన పృష్ట్వైతామస్ఫుటం బ్రువతా బుభుత్సాఖ్యాపనం క్రియత ఇతి ప్రశ్నవాక్యతుల్యం ఫలతశ్చోద్యపరమిదం వాక్యం. తచ్ఛబ్దనిర్దిష్టయోరాకాశతదన్తర్వర్తినోస్తదన్తర్వర్తివిశేషానవగమాదుక్తానుపపత్తిగర్భస్తదన్తర్వర్త్యంశవిషయః ప్రశ్నః *కిం తదత్రేతి.—— *స బ్రూయాత్ - ఆచార్యో బ్రూయాదిత్యర్థః. ప్రకరణికానామిదమేతచ్ఛబ్దానామాకాశపరామర్శపరత్వాదర్థం తస్యావ్యవహితత్వజ్ఞాపనార్థం శబ్దతోఽర్థతశ్చాకాశస్య ప్రాధాన్యజ్ఞాపనార్థం చ *యావాన్వా అయమిత్యాది ప్రదర్శ్యతే. ఇదం వాక్యం దహరాకాశస్యాల్పత్వనివృత్తిపరమిత్యభిప్రాయేణాతిమహత్త్వామిత్యుక్తం (ప్రకృతమేవేతి)

జగదాధారత్వమభిధాయ *యచ్చాస్యేహాస్తి యచ్చ నాస్తి సర్వం తదస్మిన్ సమాహితమితి పునరప్యస్మిన్నితి తమేవ దహరాకాశం పరామృశ్య తస్మిన్నస్యోపాసకస్యేహలోకే యద్భోగ్యజాతమస్తి యచ్చ మనోరథమాత్రగోచరమిహ నాస్తి సర్వం తద్భోగ్యజాతమస్మిన్ దహరాకాశే సమాహితమితి నిరతిశయభోగ్యత్వం దహరాకాశస్యాభిధాయ తస్య దహరాకాశస్య దేహావయవభూతహృదయాన్తర్వర్తిత్వేఽపి దేహస్య జరాప్రధ్వంసాద్యసత్త్వేఽపి పరమకారణతయాఽతిసూక్ష్మత్వేన నిర్వికారత్వముక్త్వా *ఏతత్ సత్యం బ్రహ్మపురమితి తమేవ దహరాకాశం సత్యభూతం బ్రహ్మాఖ్యం పురం నిఖిలజగదావాసభూతమిత్యుపపాద్య *అస్మిన్ కామాః సమాహితా ఇతి దహరాకాశమస్మిన్నితి నిర్దిశ్య కామ్యభూతాంశ్చ గుణాన్ కామా ఇతి నిర్దిశ్య తేషాం దహరాకాశాన్తర్వర్తిత్వముక్త్వా తదేవ దహరాకాశస్య కామ్యభూతకల్యాణగుణవిశిష్టత్వం తస్యాత్మత్వం చ *ఏష ఆత్మాఽపహతపాప్మేత్యాదినా సత్యస

అన్తర్వర్తిన ఉపాసకస్య వ్యవహితత్వాన్నేదంశబ్దవిషయ ఇతి భావః. దహరాకాశస్యానుగత్యవిచ్ఛేదం దర్శయతి (తమేవేతి) అస్యేతి వ్యాఖ్యేయమ్- ఉపాసకస్యేతి వ్యాఖ్యానం. ఇదంశబ్దప్రత్యక్షబుద్ధిస్థపర ఇత్యర్థః. అన్వేషణవిజిజ్ఞాసనయోః కర్తృత్వేన ఉపాసకో హి బుద్ధిస్థః. అస్యేహాస్తి నాస్తీతి అస్తిత్వనాస్తిత్వయోరుపస్థితిపర్యవసానలౌకికత్వావగమాదనన్తరం చోదయితురనుభాషణవాక్యే * సర్వే చ కామా ఇత్యనుభాషణాద్యచ్ఛబ్దో భోగ్యజాతపర ఇత్యభిప్రాయః. ఫలితమర్థమాహ (నిరతిశయభోగ్యత్వమితి) యథా సముద్రే గోష్పదపల్వలాదీనామన్తర్భావవచనాత్ సముద్రస్యానవధికజలౌఘత్వం సిధ్యతి- ఏవం *సర్వం తదస్మిన్ సమాహితమిత్యనేన నిరతిశయభోగ్యత్వసిద్ధిరిత్యర్థః. నను కథమస్య వాక్యస్యాముఖ్యార్థత్వమాశ్రీయతే- జీవభోగ్యవస్తూనామాధారత్వానుపపత్తేర్నస్యాదితి ఉచ్యతే- అస్యేతి పదం తావన్న బ్రహ్మపరం- యచ్చాస్య నాస్తి సర్వమస్మిన్ సమాహితమితి వ్యాఘాతాత్. న చ జీవమాత్రపరం- జీవవిశేషస్యోపాసకస్య బుద్ధిస్థత్వాత్. ఉపాసకస్య స్వర్గపశ్వాదికం న భోగ్యమితి తదాధారత్వకథనమనుపపన్నం. తస్య చ బ్రహ్మైవ ప్రాప్యం- తస్యాపరిచ్ఛిన్నస్యాల్పదహరాకాశాన్తర్వర్తిత్వం చేత్తావానన్తరముచ్యతే- అతో నిరతిశయభోగ్యతాపరత్వం. అన్వేష్టవ్యతోపయుక్తత్వాచ్చ నిరతిశయభోగ్యతాపరత్వం యుక్తం. నన్వానన్దత్వస్య స్వరూపనిరూపకధర్మతయా సర్వవిద్యానుయాయిత్వాదర్థసిద్ధమితి నిరతిశయభోగ్యత్వం న పృథగ్వాచ్యం. నైవం- స్వరూపనిరూపకస్యాపి స్వస్యాత్ర పృథగుక్తత్వాత్. అపేక్షితే ప్రతిపాద్యే అనుక్తస్య హ్యన్యతో గ్రాహ్యత్వం- న తూక్తపరిత్యాగేనాన్యతో గ్రాహ్యత్వం యుక్తం. అతో యథోక్త ఏవార్థః. *కిం తదత్ర విద్యత ఇత్యాదిచోద్యపరిహారవాక్యానాముద్దేశం హృది నిధాయాహ (తస్య దహరాకాశస్యేతి) *అస్మింశ్చేదిదం బ్రహ్మపురే సర్వం సమాహితం సర్వాణి భూతాని సర్వే చ కామా యదైనం జరా వాప్నోతి ప్రధ్వంసతే వా కిం తతోఽతిశిష్యత ఇతి చోద్యం- *కిం తదత్ర విద్యత ఇతి ప్రశ్నస్య ప్రతివచనం *అస్మిన్ కామాః సమాహితా ఇతి వక్ష్యతే. మధ్యే చోద్యాన్తరముద్భావితం- శరీరాన్తర్వర్తిని దహరాకాశే సర్వం ద్యావాపృథివ్యాదికం స్థితం చేద్దేహప్రధ్వంసే తదన్తర్గతస్యాకాశస్యాపి హృత్పుణ్డరీకస్యేవ ప్రధ్వంససంభవాత్ తస్య ద్యావాపృథివ్యాద్యాశ్రయత్వమనుపపన్నం- దేహప్రధ్వంసేఽపి ద్యావాపృథివ్యాదీనామవస్థానాత్- అస్థిరత్వాదేవ నిరతిశయభోగ్యత్వం చ అనుపపన్నమితి. ఏవం చోద్యోత్థానబీజం సూచయతి (దేహావయవభూతహృదయాన్తర్వర్తిత్వేఽపీతి) *యదైనం జరా వాప్నోతీత్యేతచ్ఛబ్దః పూర్వప్రకృతం వ్యవహితమపి బ్రహ్మపురాఖ్యం శరీరం పరామృశతి- జరాదిస్పర్శాభిధానాత్. నను తదన్తర్వర్తిపరామర్శః- తస్య సత్యత్వస్య వక్ష్యమాణత్వాదిత్యభిప్రాయేణ దేహావయవేత్యుక్తం. చోద్యపరే శ్రుతివాక్యే *సర్వం సమాహితమితి ద్యావాపృథివ్యాద్యుపలక్షితభోగ్యభోగోపకరణభోగస్థానాధారత్వమనూదితం- *సర్వాణి భూతానీతి సూర్యాచన్ద్రమసాద్యుపలక్షితభోక్తృవర్గాధారత్వమనూదితం *సర్వే చ కామా ఇతి నిరతిశయభోగ్యత్వమనూదితం- పురోవాదివాక్యానుగుణత్వాదనువాదివాక్యస్య. నను సర్వశబ్దసన్నిధిబలేన జీవభోగ్యాధారపరమిదం వాక్యం- ముఖ్యత్వోపపత్తేరితి. నైవం. అముఖ్యత్వం సోఢవ్యం- ప్రాగనుశ్రుతసర్వశబ్దసన్నిధేరస్యాయుక్తత్వాత్, పురోవాద్యానురూప్యసిద్ధ్యై, ముముక్షుపాసకస్య నిరతిశయతయా వక్ష్యమాణత్వానుగుణత్వాచ్చ. న చ గుణాష్టకవిషయోఽయం చోద్యవాక్యస్థః కామశబ్దః- *అస్మిన్ కామా ఇతి తస్య వక్ష్యమాణస్యాపూర్వముక్తత్వాభావాత్, దృష్టానుభాషణరూపత్వాచ్చాస్య వాక్యస్య. అతః *సర్వే చ కామా ఇతి నిరతిశయభోగ్యత్వానువాదః. *నాస్య జరయైతజ్జీర్యతి న వధేనాస్య హన్యత ఇత్యనేన ప్రతివచనవాక్యేనాభిసిద్ధమాకారమాహ (పరమకారణతయాఽతిసూక్ష్మత్వేనేతి) కార్యాద్వాయ్వాదేః కారణభూతాకాశాదికం హి సూక్ష్మం- తత ఏవ వాయ్వాదివికారిణ్యాకాశస్య న తాదృశవికారసంభవ ఇతి తత్తత్కారణతత్త్వాన్తరాత్మనో నిరతిశయసూక్ష్మత్వాన్నిర్వికారత్వమితి భావః. (తత ఏవేతి) శ్రుతివాక్యస్థసత్యశబ్దస్య నిర్వికారత్వమర్థ ఇతి భావః. షష్ఠీతత్పురుషవ్యావృత్త్యర్థమాహ (బ్రహ్మాఖ్యమితి) సత్యశబ్దసామానాధికరణ్యాన్న ప్రాకృతశరీరమిత్యభిప్రాయః. పురశబ్దవిషయత్వే హేతుం గుణమాహ (నిఖిలజగదితి) *సత్యం బ్రహ్మపురమిత్యన్తమవాన్తరచోద్యపరిహారపరం- *అస్మిన్ కామా ఇతి తు ప్రథమచోద్యప్రతివచనం. (దహరాకాశమస్మిన్నితి నిర్దిశ్యేతి) అవ్యవహితైతత్సత్యం బ్రహ్మపురమిత్యాదిశబ్దోపస్థాపితత్వాదస్యేతి భావః. గుణానాం కామశబ్దవాచ్యత్వముపపాదయతి (కామ్యభూతానితి) అవయవశక్త్యేత్యర్థః. సమాహితా ఇతి పదస్యార్థమాహ (దహరాకాశాన్తర్వర్తిత్వమితి) ఏవం దహరాకాశస్య కామవైశిష్ట్యముక్తం. (తదేవేతి) కో దహరాకాశః- స చ కైః కామైర్విశిష్ట ఇత్యపేక్షాయాం *ఏష ఆత్మేతి తాత్పర్యం గుణవిశేషవిశిష్టధర్మివిశేషప్రతిపాదకమిత్యర్థః. *అపహతపాప్మేత్యాదివాక్యే సత్యకామశబ్దో న కామనాయాః సత్యత్వపరః- ఆత్మాభూతశక్త్యాస్య సత్యసంకల్పశబ్దేనాపి సిద్ధత్వాత్. నాపి భోగానాం సత్యత్వపరః- ఇచ్ఛావిశేషవాచకతయా వ్యుత్పన్నస్య కామశబ్దస్య భోగవాచిత్వాభావాత్. నాపి కామ్యన్త ఇతి వ్యుత్పత్త్యా గుణమాత్రపరః- కతిపయగుణాన్తరాణాం పృథగుక్తత్వాత్, దశసఙ్ఖ్యాచితావయవార్థసమ్పత్తేః గోబలీవర్దన్యాయేనానుక్తగుణవిషయత

ఙ్కల్పత్వత్వస్త్యైనస్ఫుటీకృత్య *యథాహ్యేవేహప్రజాఅన్వావిశన్తీత్యారభ్య * తేషాంసర్వేషులోకేష్వకామచారోభవతీత్యన్తైనతదిదంగుణాష్టకంతద్విశిష్టందహరాకాశశబ్దనిర్దిష్టమాత్మానం చావిదుషామేతద్వ్యతిరిక్తభోగ్యసిద్ధయేచకర్మకుర్వతామన్తవత్ఫలావాప్తిమసత్యసఙ్కల్పత్వంచాభిధాయ*అథయఇహాత్మానమనువిద్యవ్రజన్త్యేతాంశ్చసత్యాన్కామాంస్తేషాం సర్వేషులోకేషుకామచారోభవతీత్యాదినాదహరాకాశశబ్దనిర్దిష్టమాత్మానంతదన్తర్వర్తినశ్చకామ్యభూతానపహతపాప్మత్వాదికాన్గుణాన్విజానతాముదారగుణసాగరస్యతస్యపరమపురుషస్యప్రసాదాదేవసర్వకామావాప్తిస్సత్యసఙ్కల్పతాచోచ్యతే- అతోదహరాకాశఃపరంబ్రహ్మ, తదన్తర్వర్తిచాపహతపాప్మత్వాదికామ్యగుణజాతం, తదుభయమన్వేష్టవ్యంవిజిజ్ఞాసితవ్యమితి,చోచ్యతఇతినిశ్చీయతే. తదేతద్వాక్యకారోపిస్పష్టయతి*తస్మిన్యదన్తరితికామవ్యపదేశ ఇత్యాదినా. అతఏభ్యోహేతుభ్యోదహరాకాశఃపరమేవబ్రహ్మ. ....

౧౪॥ సూ. ॥ గతిశబ్దాభ్యాంతథాహిదృష్టంలిఙ్గంచ॥ ॥ ఇతశ్చదహరాకాశః పరంబ్రహ్మ- * తద్యథాహిరణ్యనిధింనిహితమక్షేత్రజ్ఞా ఉపర్యుపరిసఞ్చరన్తోనవిన్దేయురేవమేవేమాస్సర్వాః ప్రజాఅహరహర్గచ్ఛన్త్య ఏతం బ్రహ్మలోకం నవిన్దన్త్యనృతేనహిప్రత్యూఢాఇతి ఏతమితి ప్రకృతందహరాకాశం నిర్దిశ్యతత్రాహరహస్సర్వేషాం క్షేత్రజ్ఞానాంగమనం, గన్తవ్యస్యతస్య దహరాకాశస్య బ్రహ్మలోకశబ్దనిర్దేశశ్చ దహరాకాశస్యపరబ్రహ్మతాంగమయతః. కథమనయోరస్య పరబ్రహ్మత్వసాధకత్వమిత్యత ఆహ

యాసక్తోచాయోగాచ్చ. అతోభోగ్యభోగోపకరణభోగస్థానరూపానిత్యాఃకామ్యాఅస్యసన్తీత్యుచ్యతే. *తదయఃపరమేశ్వరమన్విత్యుక్తనిత్యవిభూతివిశిష్టత్వంసత్యకామశబ్దార్థః. (స్ఫుటీకృత్యేతి) ఆకాఙ్క్షితగుణగుణివిశేషప్రదర్శనంస్ఫుటీకారః. గుణగుణినోరుభయోరప్యుపాస్యత్వం ఫలవాక్యైర్నయిష్యన్మధ్యగతవాక్యానామర్థంవదతి (యథాహ్యేవేతి) *యథాహ్యేవేహప్రజాఅన్వావిశన్తియథానుశాసనంయంయమన్తమభికామాభవన్తియంజనపదంయంక్షేత్రభాగంతంతమేవోపజీవన్తితద్యథేహకర్మచితోలోకఇత్యాది- ప్రథమస్యయథాశబ్దస్యతథోపజీవన్తీత్యన్వయః. ఇహలోకే ప్రజాః యథానుశాసనం- రాజశాసనంయథాతథాఅన్వావిశన్తి- లభన్తే. కిమిత్యత్రాహయంయమన్తమితి. అన్తః- ఫలం. సాధనానుష్ఠానావసానభావిత్వాత్. యంయమన్తం- ఫలంక్షేత్రజనపదాదికంప్రతిఅభికామాః- అభ్యర్థినోభవన్తితత్ఫలంతథోపజీవన్తీతి లౌకికరాజసేవాదిప్రవృత్త్యాలౌకికఫలభోగాపుక్తా. తస్యక్షయిత్వమాహతద్యథేహకర్మచితోలోకఇతి. అలౌకికఫలస్యాపితద్వత్క్షయిత్వమాహ * ఏవమేవాముత్రేతి. దహరాకాశతద్గతగుణోపాసకానామన్తవత్ఫలభాక్త్వమాహ * తద్యఇహాత్మానమననువిద్యేత్యాదివాక్యేన. అననువిద్య- అనుపాస్య. వ్రజన్తి- పరలోకమితిశేషః. భాష్యే (కర్మకుర్వతామితి) *తద్యథేహకర్మచితఇత్యాదిశ్రుత్యర్థోఽభిప్రేతః. అకామచారశబ్దార్థమాహ (అసత్యసంకల్పత్వంచేతి) అనావిర్భూతగుణాష్టకత్వంవివక్షితం. (అథయఇహాత్మానమనువిద్యేతి) అత్రాత్మానమేతాంశ్చసత్యాన్కామానితిదహరాకాశతదన్తర్వర్తిశబ్దార్థానువాదః- *కామచారోభవతీతిసత్యసఙ్కల్పత్వపర్యన్తగుణాష్టకావిర్భావోవివక్షితః. *ఏతాంశ్చసత్యాన్కామానితివాక్యేకామశబ్దోఽపహతపాప్మత్వాదిగుణాష్టకపరః- నతుసత్యకామపదోక్తకామపరః-*ఏతాంశ్చేత్యేతచ్ఛబ్దస్యప్రకృతగుణవిషయతయాకామశబ్దస్యకామ్యన్తఇత్యవయవశక్త్యావృత్త్యుపపత్తేః, *అస్మిన్కామాస్సమాహితాఇతివాక్యస్థకామశబ్దైకార్థ్యాచ్చ. సత్యశబ్దవిశేషితత్వం ప్రాక్తననిర్విశేషణకామశబ్దార్థప్రత్యభిజ్ఞావిరోధి, సత్యకామపదవాచ్యప్రత్యభిజ్ఞాపకం, చేతిచేన్న-తతఃపూర్వంశ్రుతస్యైతచ్ఛబ్దస్యప్రకృతగుణపరామర్శకమతయాపశ్చాచ్ఛ్రుతస్యసత్యశబ్దస్యతదనువిధాయిత్వాత్, *తఇమేసత్యాఃకామాఇతిప్రకృతానాంకామానాంసత్యశబ్దవిశేషితత్వాచ్చ. అనేనశ్రుత్యర్థోపన్యాసేనపూర్వప్రస్తుతశఙ్కాయాఃపరిహృతత్వందర్శయతి (అతోదహరాకాశఇతి) ననుఉపక్రమానుగుణముపసంహారోవర్ణనీయః - తత్కథముపసంహారానుగుణముపక్రమార్థవర్ణనమితిచేన్న-ఉపక్రమావగతస్యతదన్తర్వర్తినోఽన్వేష్టవ్యత్వస్యబాధాభావాత్. ఉపసంహారావగతస్యఆత్మనోప్యన్వేష్టవ్యత్వస్యఉపక్రమేవివక్షితత్వమాత్రంహ్యుక్తం - నతుఉపక్రమావగతప్రహాణం. ననుఉపక్రమవాక్యమన్తర్వర్తిన ఏవఅన్వేష్టవ్యత్వపరంస్యాత్- ఆత్మనోఽన్వేష్టవ్యత్వంతుఉపసంహారవాక్యాదేవఅవగతంస్యాత్- కింక్లిష్టనిర్వాహేణేతిచేన్న-ఫలవాక్యగతోపాసనానువాదస్యపురోవాదస్యచైకరూపతాయాఅవశ్యాభ్యుపగన్తవ్యత్వాత్. నహ్యప్రాప్తంగుణ్యుపాసనమనువదితుంశక్యం. నచ *అథయఇహాత్మానమితివాక్యంవిశిష్టవిధిపరం- గుణాంశస్యప్రాప్తత్వాత్. నాపిగుణానువాదేనగుణ్యుపాసనవిధాయకం - ఉభయానువాదేనఫలప్రతిపాదనపరత్వాత్. అతోఽప్రాప్తస్యానువాదాయోగాత్ ఫలవాక్యానూదితస్యగుణ్యుపాసనస్యగుణోపాసనస్యేవ *తదన్వేష్టవ్యమితివాక్యేనైవవిహితత్వమవశ్యాభ్యుపగన్తవ్యమితిదహరాకాశగుణాష్టకయోరుభయోరప్యుపాసనం *తదన్వేష్టవ్యమితివిహితం. అథాన్తర్వర్తినఃకామత్వంసంప్రదాయతోద్రఢయతి (తదేతదితి) సూత్రార్థముపసంహరతి (అతఏతేభ్యఇతి)........................

౧౪॥ సూ. ॥ గతిశబ్దాభ్యాంతథాహిదృష్టంలిఙ్గంచ॥ ॥ *అహరహర్గచ్ఛన్త్యఇతిసుషుప్తౌగమనంవివక్షితం- తచ్చపృథక్ప్రతిపత్తివ్యవహారానర్హతయాస్థితిః. నిర్గమనంపృథక్ప్రతిపత్త్యర్హతాపత్తిః. (కథమనయోరితి) కథం - శ్రుతిసుపరమాత్మధర్మత్వేనఅన్వయదర్శనాద్వాఽ

(తథాహిదృష్టమితి) పరస్మిన్బ్రహ్మణిసర్వేషాంజీవానామహరహస్సుషుప్తికాలేగమనమన్యత్రాభిధీయ
మానందృష్టం *ఏవమేవఖలుసోమ్యేమాస్సర్వాః ప్రజాస్సతిసమ్పద్యనవిదుస్సతిసమ్పద్యామహఇతిసతఆ
గమ్యనవిదుస్సతఆగచ్ఛామహఇతిచ,-తథాబ్రహ్మలోకశబ్దశ్చపరస్మిన్బ్రహ్మణిదృష్టః*ఏషబ్రహ్మలోకస్సమ్రాడిః
హోవాచేతి, మాభూదన్యత్రబ్రహ్మణిగమనదర్శనం-ఏతదేవతుదహరాకాశేసర్వేషాంజీవానాంప్రత్
యకాలఇవనిరస్తనిఖిలమఃఖానాంసుషుప్తికాలేఽవస్థానంశ్రూయమాణమస్యపరబ్రహ్మత్వేపర్యాప్తంలిఙ్గం,
తథాబ్రహ్మలోకశబ్దశ్చసమానాధికరణవృత్త్యాఽస్మిన్దహరాకాశేప్రయుజ్యమానోఽస్యబ్రహ్మత్వేప్రయో
గాన్తరనిరపేక్షంపర్యాప్తంలిఙ్గమిత్యాహ (లిఙ్గంచేతి) నిషాదస్థపతిన్యాయాచ్చషష్ఠీసమాసాత్సమానాధిక
రణసమాసోన్యాయ్యః. అథవా- *అహరహర్గచ్ఛన్త్య ఇతిననుషుప్తివిషయంగమనముచ్యతే- అపిత్వన్తరాత్మ
త్వేనసర్వదావర్తమానస్యదహరాకాశస్య పరమపురుషార్థభూతస్యోపర్యుపర్యహరహర్గచ్ఛన్త్యః - స్వర్వస్మి
న్నాలేవర్తమానాఃతమజానన్త్యస్తంనవిన్దన్తి-నలభన్తే. యథాహిరణ్యనిధింనిహితంతత్స్థానమజానానాస్తదు
పరిసర్వదావర్తమానాఅపినలభన్తే-తద్వదిత్యర్థః. సేయమేవమన్తరాత్మత్వేనస్థితస్యదహరాకాశస్యోపరితన్ని
యమితానాంసర్వాసాంప్రజానామజానతీనాంసర్వదాగతిరస్యదహరాకాశస్యపరబ్రహ్మతాంగమయతి. త
థాహ్యన్యత్రపరస్యబ్రహ్మణోఽన్తరాత్మతయాఽవస్థితస్యస్వనియామ్యాభిస్స్వస్మిన్వర్తమానాభిఃప్రజాభిరవే
దనందృష్టం- యథాఅన్తర్యామిబ్రాహ్మణే *యఆత్మనితిష్ఠన్నాత్మనోఽన్తరోయమాత్మానవేదయస్యాత్మాశరీరం
యఆత్మానమన్తరోయమయతి *అదృష్టోద్రష్టాఅశ్రుతశ్శ్రోతేతిచ. మాభూదన్యత్రదర్శనంస్వయమేవత్వియం
నిధి దృష్టాన్తావగతపరమపురుషార్థభావస్యాస్య హృదయస్థస్యోపరితదాధారతయాఽహరహస్సర్వదా సర్వా
సాంప్రజానామజానతీనాంగతిరస్యపరబ్రహ్మత్వేపర్యాప్తంలిఙ్గమ్. ....

వాదప్రతిపాదకవాక్యేష్వదర్శనేనజీవాదిష్వసమ్భావితత్వాద్వాగతిశబ్దయోఃపరమాత్మసాధకత్వమిత్యర్థః. *తథాహిదృష్టమితిసూత్రఖణ్డంపరమాత్మ
పరసపక్షభూతవాక్యేష్వన్వయదర్శనపరంవ్యాచష్టే. (తథాహీతి) గతేశ్శ్రుత్యన్తరప్రసిద్ధిందర్శయతి.(పరస్మిన్నితి) శబ్దస్యాన్యత్రప్రసిద్ధిందర్శయతి
(తథేతి) *లిఙ్గంచేతిసూత్రఖణ్డంజీవాదిప్రతిపాదకవిపక్షభూతవాక్యేష్వదర్శనరూపవ్యతిరేకాద్గతిశబ్దయోస్సాధ్యసాధకత్వపరంవ్యాచష్టే (మాభూది
తి) తత్రగతేఃశ్రుత్యన్తరేఽన్వయదర్శననైరపేక్ష్యేణసాధకత్వమాహ (ఏతదేవత్వితి) (శ్రూయమాణమితి) నిధిదృష్టాన్తసచివమితిభావః. *తద్యథా
త్యాదేర్వాక్యస్యోదాహృతత్వాద్, తత్రనిధిదృష్టాన్తస్యశ్రుతత్వాద్, నిధిదృష్టాన్తావగతపరమపురుషార్థభావస్యేతియోజనాన్తరేఽనన్తరమేవాభిధీయమాన
త్వాచ్చ. నిధిదృష్టాన్తశ్చపరమపురుషార్థత్వజ్ఞాపకః-అతోదృష్టాన్తానుగృహీతమహరహర్గమనమేకంపర్యాప్తంలిఙ్గమిత్యర్థః. శబ్దస్యచాన్వయవిశేషాను
గృహీతస్యశ్రుత్యన్తరేఽన్వయనిరపేక్షంసాధ్యసాధకత్వమాహ (తథాబ్రహ్మలోకేతి) ననుకథంబ్రహ్మలోకశబ్దస్యసమానాధికరణవృత్తిత్వావగమః-
వ్యధికరణవృత్తావపితదేవహిశబ్దరూపమితిశఙ్కాయాంవిపక్షేతమనుగ్రాహకందర్శయతి (నిషాదేతి) *ఏతయానిషాదస్థపతింయాజయేదిత్యత్రకర్మ
ధారయపరిగ్రహేనిషాదజాతీయస్యస్థపతేరగ్నివిద్యయోరసమ్భవేనస్వతోనిరధికారత్వాత్, షష్ఠీసమాసపరిగ్రహేచత్రైవర్ణికానాన్తర్యాతస్థపతికటా
స్వేశాపినిషాదస్థపతిశబ్దనిర్వాహసమ్భవాత్, షష్ఠీసమాసపరిగ్రహేణాపశూద్రాధికరణన్యాయానురోధోయుక్తఇతిప్రాప్తేఽభిహితం *స్థపతిర్నిషా
దస్స్యాచ్ఛబ్దసామర్థ్యాదితి. అయమర్థః- షష్ఠీసమాసపక్షేనిషాదసమ్బన్ధవిశిష్టోఽభిధేయః-కర్మధారయపక్షేనిషాదత్వవిశిష్టః. తత్రషష్ఠ్యాఅత్రవణా
న్నిషాదప్రాతిపదికేనలక్షణాదోషః... నచేదంయుక్తం- శ్రౌతార్థపరిగ్రహేవిరోధాభావాత్. నచాగ్నివిద్యారాహిత్యందోషః - ద్రవ్యవదేత
దుపయోగ్యగ్నివిద్యయోరపియథాకథంచిదార్జనస్యవిద్యనుమతిసమ్భవాత్. తస్మాత్కర్మధారయఏవన్యాయ్యఇతి. ఏతన్న్యాయానుగృహీతోబ్రహ్మ
లోకశబ్దశ్శ్రుత్యన్తరేఽన్వయనిరపేక్షఃపరమాత్మత్వసాధకఇత్యర్థః. తర్హి *నసామాభిరున్నీయతేబ్రహ్మలోకమిత్యత్రకథంబ్రహ్మలోకశబ్దస్యసామానా
ధికరణ్యం. ఉచ్యతే- నయతిఃప్రాప్తివచనః. నిత్యప్రాప్తస్యబ్రహ్మణఃప్రాప్తిర్నామానుభవః- సచ *పరాత్పరంపురుషమీక్షతఇత్యుక్తః - అతోబ్ర
హ్మానుభవఃపునర్నవక్తవ్యఇతి *ఉన్నీయతఇత్యుత్పూర్వనయతిరుపరిస్థితప్రాప్తివాచీ- నబుద్ధివాచీ- ప్రాప్యశ్చలోకఇతినైయధికరణ్యం. అత్రతుతా
దృశానుపపత్త్యభావాత్సామానాధికరణ్యమితి. ——— బ్రహ్మలోకశబ్దస్యచతుర్ముఖలోకపరత్వశఙ్కానివర్తకలిఙ్గమహరహర్గమనం- నహిప్రజాఃప్ర
త్యహంచతుర్ముఖలోకంగచ్ఛన్తీత్యేతదర్థపరం *లిఙ్గంచేతిసూత్రఖణ్డమన్యథావ్యాఖ్యాతం. తదానీంగతిశబ్దయోఃపరస్పరోపపాద్యోపపాదకభావేనస
ముచ్చిత్యపరమాత్మత్వసాధకత్వంస్యాత్-నత్వేకైకస్య. తతోఽపివరంప్రత్యేకంపర్యాప్తలిఙ్గసిద్ధిరిత్యభిప్రాయేణతదనాదృత్యైవంవ్యాఖ్యాతం. ———
గతిశబ్దమాత్రస్యయోజనాన్తరమాహ (అథవేతి) పూర్వయోజనాయాందృష్టాన్తఏవాపరితశబ్దాన్వయః-అత్రతుదార్ష్టాన్తికేఽపి. (దహరాకాశస్యోపరీతి)
ధర్మైక్యాభిప్రాయేణైవముక్తం- అన్తరాత్మతయాస్థితత్వేనహ్యధారః - నతుఉపాసకానుగ్రహాతయాస్థితత్వేన. (ఉపరితన్నియమితానామితి) అ
స్మిన్ప్రకరణేసత్యశబ్దనిర్వచనావగతంహిచేతనాచేతననియన్తృత్వంపరస్య, *యఆత్మానమన్తరోయమయతీత్యాదిశ్రుత్యన్తరప్రసిద్ధం, చే
త్యభిప్రేతం. అస్యపరబ్రహ్మత్వేపర్యాప్తంలిఙ్గమితిలిఙ్గమిత్యనైర్యార్థః. ....

ఇతశ్చ దహరాకాశః పరం బ్రహ్మ.

౧౫॥ సూ. ధృతేశ్చ మహిమ్నోఽస్యాస్మిన్నుపలబ్ధేః॥ *అథయ ఆత్మేతి ప్రకృతం దహరాకాశం నిర్దిశ్య *స సేతుర్విధృతిరేషాం లోకానామసమ్భేదాయేత్యస్మిన్ జగద్విధరణం శ్రూయమాణం దహరాకాశస్య పరబ్రహ్మతాం గమయతి - జగద్విధరణం హి పరస్య బ్రహ్మణో మహిమా- *ఏష సర్వేశ్వర ఏష సర్వభూతాధిపతిరేష భూతపాల ఏష సేతుర్విధరణ ఏషాం లోకానామసమ్భేదాయేతి- *ఏతస్య వా అక్షరస్య ప్రశాసనే గార్గి సూర్యాచన్ద్రమసౌ విధృతౌ తిష్ఠత ఇత్యాదిభ్యః. స చాయం తస్య పరస్య బ్రహ్మణో ధృత్యాఖ్యో మహిమాఽస్మిన్ దహరాకాశ ఉపలభ్యతే- అతో దహరాకాశః పరం బ్రహ్మ. ……

౧౬॥ సూ. ప్రసిద్ధేశ్చ॥ ఆకాశశబ్దశ్చ పరస్మిన్ బ్రహ్మణి ప్రసిద్ధః *కో హ్యేవాన్యాత్కః ప్రాణ్యాత్ యదేష ఆకాశ ఆనన్దో న స్యాత్ *సర్వాణి హ వా ఇమాని భూతాన్యాకాశాదేవ సముత్పద్యన్త ఇత్యాదిషు. అపహతపాప్మత్వాదిగుణసనాథా ప్రసిద్ధిర్భూతాకాశప్రసిద్ధేర్బలీయసీత్యభిప్రాయః. ……

ఏవం తావద్దహరాకాశస్య భూతాకాశత్వం ప్రతిక్షిప్తం. అథేదానీం
దహరాకాశస్య ప్రత్యగాత్మత్వమాశఙ్క్య నిరాకర్తుముపక్రమతే.

౧౭॥ సూ. ఇతరపరామర్శాత్స ఇతి చేన్నాసమ్భవాత్॥ యదుక్తం వాక్యశేషవశాద్దహరాకాశః పరం బ్రహ్మేతి- తదయుక్తం- వాక్యశేషే పరస్మాదితరస్య- జీవస్యైవ సాక్షాత్పరామర్శాత్ *అథయ ఏష సమ్ప్రసాదోఽస్మాచ్ఛరీరాత్సముత్థాయ పరం జ్యోతిరుపసమ్పద్య స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యత ఏష ఆత్మేతి హోవాచ ఏతదమృతమభయమేతద్బ్రహ్మేతి. యద్యపి దహరోఽస్మిన్నన్తర ఆకాశ ఇతి హృదయపుణ్డరీకమధ్యవర్తితయోపదిష్టస్యాకాశస్యోపమానోపమేయభావాద్యసమ్భవాద్భూతాకాశత్వం న సమ్భవతి - తథాపి వాక్యశేషవశాత్ప్రత్యగాత్మత్వం యుక్తమాశ్రయితుం. ఆకాశశబ్దోఽపి ప్రకాశాదియోగాజ్జీవ ఏవ వర్తిష్యత ఇతి చేత్. అత్రోత్తరం (నాసమ్భవాదితి) నాయం జీవః - న హ్యపహతపాప్మత్వాదయో గుణా జీవే సమ్భవన్తి. ……

౧౫॥ సూ. ధృతేశ్చ మహిమ్నోఽస్యాస్మిన్నుపలబ్ధేః॥ అస్య- పరమాత్మనః మహిమా ధృతిః. తస్యాస్మిన్ - దహరాకాశే ఉపలబ్ధేరిత్యర్థః. ధృతిః- విధృతిః. (అతో దహరాకాశః పరం బ్రహ్మేతి) భూతాకాశాదన్యత్వే తాత్పర్యం- భూతాకాశత్వం ప్రతిక్షిప్తమితి హి వక్ష్యతే. స ఏవ వస్తుగత్యా పరమాత్మేతి పరం బ్రహ్మేత్యుక్తమ్. ……

౧౬॥ సూ. ప్రసిద్ధేశ్చ॥ ప్రసిద్ధిప్రాచుర్యం హి భూతాకాశ ఇత్యత్రాహ (అపహతేతి)

పూర్వసూత్రచతుష్టయకృత్యం వదన్నుత్తరేషాం సూత్రాణాం కర్తవ్యమాహ (ఏవం తావదితి) పూర్వోక్తహేతూనాం స్వరసతో జీవవ్యావర్తనక్షమత్వే వివక్ష్యమాణశఙ్కా ప్రతిక్షేపానన్తరమేవ స్వారస్యస్యానపోద్యత్వసిద్ధిః- అతో భూతాకాశత్వవ్యుదసనే తాత్పర్యమితి భావః. తత్పరత్వేఽప్యుదస్తే హేత్వన్తరేణ జీవపరత్వాశఙ్కోక్తహేతుభిరేవ తన్నిరాసః క్రియతేఽనన్తరసూత్రేణ. ఉపక్రమత ఇత్యనేనానన్తరసూత్రం నాధికరణాన్తరమితి సూచితం - అవిచ్ఛేదప్రతీతేః.

౧౭. సూ. ఇతరపరామర్శాత్స ఇతి చేన్నాసమ్భవాత్. ఇతరశబ్దస్య ప్రతిసంబన్ధిసాపేక్షత్వాదాహ (పరస్మాదితి) (జీవస్యైవేతి) దహరాకాశస్య పరమాత్మత్వం వదతోఽపి అస్య వాక్యస్య జీవపరత్వం సంప్రతిపన్నమిత్యేవకారాభిప్రాయః. (సాక్షాత్పరామర్శాదితి) న జీవసమ్బన్ధిలిఙ్గద్వారా పరామర్శః- కింతు తద్వాచకశబ్దేన పరామర్శః- తస్మాదిత్యర్థః. *అథయ ఏష ఇత్యేతచ్ఛబ్దో హి ప్రకృతపరామర్శీ - అతః పూర్వవాక్యేష్వపి జీవ ఏవ ప్రతిపాద్యత ఇతి పరామర్శశబ్దాభిప్రాయః. జీవపరామర్శసహకారిణీ తదన్తర్వర్తిన్యస్వేష్టవ్యాన్తరప్రతీతిశ్చ జీవత్వహేతురనుసన్ధేయః. అణోర్జీవస్య విపులతరప్రసిద్ధాకాశోపమేయత్వసర్వాధారత్వాద్యనుపపత్తేర్భూతాకాశప్రతిక్షేపయుక్తిభిరేవ జీవత్వశఙ్కాపి ప్రతిక్షిప్తేత్యత్రాహ (యద్యపీతి) ఉపమానోపమేయభావాద్యస్వారస్యం వాక్యశేషవశాన్నేతవ్యమితి భావః. (న హ్యపహతేతి) పరామర్శాన్యథాసిద్ధిర్వక్ష్యమాణత్వాదపహతపాప్మత్వాదిశ్రుతిస్వారస్యమనపోదితమితి భావః. ……

౧౮॥ సూ. ॥ ఉత్తరాచ్చేదావిర్భూతస్వరూపస్తు॥ ॥ ఉత్తరాత్ - ప్రజాపతివాక్యాత్ జీవస్యైవాపహతపాప్మత్వాదిగుణయోగో నిశ్చీయత ఇతి చేత్. ఏతదుక్తం భవతి- ప్రజాపతివాక్యం జీవపరమేవ. తథాహి-*య ఆత్మాపహతపాప్మా విజరో విమృత్యుర్విశోకో విజిఘత్సోఽపిపాసస్సత్యకామస్సత్యసఙ్కల్పస్సోఽన్వేష్టవ్యస్స విజిజ్ఞాసితవ్యస్స సర్వాంశ్చ లోకానాప్నోతి సర్వాంశ్చ కామాన్యస్తమాత్మానమనువిద్య విజానాతీతి ప్రజాపతివచనమైతిహ్యరూపేణోపశ్రుత్యాన్వేష్టవ్యాత్మస్వరూపజిజ్ఞాసయా ప్రజాపతిముపసేదుషే మఘవతే ప్రజాపతిర్జాగరితస్వప్నసుషుప్త్యవస్థం జీవాత్మానం సశరీరం క్రమేణ శుశ్రూషుయోగ్యతాపాదనాయోపదిశ్య తత్ర తత్ర భోగ్యమపశ్యతే పరిశుద్ధాత్మస్వరూపోపదేశయోగ్యాయ తస్మై మఘవతే *మఘవన్మర్త్యం వా ఇదం శరీరమాత్తం మృత్యునా తదస్యామృతస్యాశరీరస్యాత్మనోఽధిష్ఠానమితి శరీరస్యాధిష్ఠానతామాత్మనశ్చాధిష్ఠాతృతామశరీరస్య సతోఽమృతత్వస్వరూపతాం చోక్త్వా *న హ వై సశరీరస్య సతః ప్రియాప్రియయోరపహతిరస్తి। అశరీరం వావ సన్తం న ప్రియాప్రియే స్పృశత ఇతి కర్మారబ్ధశరీరయోగినస్తదనుగుణసుఖదుఃఖభాగిత్వరూపానర్థం తద్వియోగే చ తదభావమభిధాయ*ఏవమేవైష సమ్ప్రసాదోఽస్మాచ్ఛరీరాత్సముత్థాయ పరం జ్యోతిరుపసమ్పద్య స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యత ఇతి జీవాత్మనస్స్వరూపమేవ శరీరవియుక్తముపదిదేశ. *స ఉత్తమః పురుషః

---

౧౮. సూ. ॥ ఉత్తరాచ్చేదావిర్భూతస్వరూపస్తు॥ ॥ సూత్రే శఙ్కాభాగస్యార్థమాహ (ఉత్తరాదితి) ఉత్తరవాక్యానుసారేణ దహరవాక్యేఽపి జీవ ఏవ నిర్దిశ్యత ఇత్యర్థః. కిమిదం ప్రజాపతివాక్యం- తత్రాపహతపాప్మత్వాదిః ప్రతీతోఽపి పరమాత్మన ఏవ స్యాదిత్యత్రాహ (ఏతదుక్తమితి) (జీవపరమేవేతి) *స ఉత్తమః పురుష ఇత్యనేన పరమాత్మపరత్వం న శఙ్క్యం-తదుక్తిః ప్రాసఙ్గికీతి భావః (మఘవత ఇతి) యద్యపి విరోచనోఽపి ప్రజాపతిముపాసదత్-తథాపి చ్ఛాయాపురుషోపదేశమాత్రతృప్తతయాఽపక్రాన్తః-అత స్తదనుక్తిః. ఇన్ద్ర ఏవాగత్య బుభుత్సయాఽస్థిత ఇతి సచ్ఛిష్యత్వాత్ తస్మిన్నేవ శిష్యస్య స్వార్థసంక్షేపేణాహ (జాగరితేతి) *నాహమత్ర భోగ్యం పశ్యామీత్యస్యార్థమాహ (తత్ర తత్ర భోగ్యమపశ్యత ఇతి) *య ఆత్మేత్యాది ప్రజాపతివాక్యం పరిశుద్ధజీవస్వరూపాభిప్రాయం. తచ్ఛ్రుత్వా పశ్చాదుపసన్నయోరిన్ద్రవిరోచనయోః ప్రజాపతిరుపదిశతి *య ఏషోఽక్షిణి పురుషో దృశ్యత ఇతి నేహాక్షిపురుషః పరమాత్మా- *ఏతత్త్వేవ తే భూయోఽనువ్యాఖ్యాస్యామీత్యుపక్రమ్య స్వప్నాద్యవస్థాభిధానాత్ న చేహ జీవస్యాక్షిణి స్థితిరుపదిశ్యతే- కిన్తు అక్షివికారావికారాభ్యాం జీవస్య స్థితిగతినిశ్చయే తే-అతోఽక్ష్ణో జీవస్థితిగతిసూచకత్వాదక్షిణి దృశ్యత ఇత్యుక్తం - అస్మిన్నర్థేఽన్యస్య సామర్థ్యం ద్రష్టవ్యమితి భావః. తతశ్చ ద్రష్టృత్వాన్నిర్ద్రష్టృక పురుషో యథా గ్రాహ్యస్య - ఏవం శరీరేఽపి స్థితిగతిదర్శనాత్ దేహాతిరిక్త ఇత్యుక్తం భవతి. *అమృతమితి నిరతిశయసుఖరూపత్వం *అభయమితి దుఃఖాసంభిన్నత్వం *బ్రహ్మేత్యసఙ్కుచితజ్ఞానతయా బృహత్త్వం బృంహకత్వం వోక్తం. ఏవం ప్రజాపతిచ్ఛాయయోః సన్నిధానేన చ్ఛాయాపురుష ఉపదిష్ట ఇతి మత్వా పునః పప్రచ్ఛతుః *కతమ ఏష ఇత్యాదినా-సర్వేష్వేతేషు నేత్రాదిస్థానేషు పరిఖ్యాయతే కతమ ఏష ఇత్యర్థః. పునశ్చాక్షుష దేహస్యానాత్మత్వమిద ద్వయోరుపదేశేన వసనాద్యన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం చ దర్శయితుముదశరావ ప్రత్యక్షేణ కేవలదేహస్య వసనాభరణాద్యలఙ్కృతదేహస్య చ చ్ఛాయాదర్శనే ప్రజాపతినా తయోస్తద్దర్శనం చోక్తం. యథా వసనాభరణాదిరన్వయవ్యతిరేకాభ్యామనాత్మా- ఏవం చాక్షుషత్వాదిప్రకారగోచరత్వాచ్ఛ దేహోఽనాత్మేతి ప్రజాపతేరభిసన్ధిః. విరోచనోఽపక్వకషాయత్వాత్తావతా తృప్తో జగామ. ఇన్ద్రస్తు ప్రజాపతేరభిసన్ధిమజానన్నపి దేహస్యామృతత్వాభయత్వానుపపత్తిం దృష్ట్వా *నాహమత్ర భోగ్యం పశ్యామీతి పునరుపససాద. ప్రజాపతిస్తు జాగ్రద్దశాయాం వసనాదీనామివ జీవాచ్ఛరీరస్యాపగమాభావాద్వ్యతిరేకో దుర్దర్శ ఇతి మత్వా స్వాప్నదేహాభిమానిన ఆత్మనశ్శయానదేహవ్యతిరేకస్య సుగమత్వాత్ స్వప్నావస్థాముపదిదేశ. తదభిప్రాయానభిజ్ఞ ఇన్ద్రస్స్వప్నేఽప్యమృతత్వాభయత్వానుపపత్తిం జానన్ *నాహమత్ర భోగ్యం పశ్యామీత్యుపాసదత్. బాహ్యేభ్యస్తద్దేవత్వమనుష్యత్వరాగద్వేషాద్యుపాధికాకారకాలుష్యవిరహేణ స్వయంప్రకాశమాత్మానం దర్శయితుం సుషుప్త్యవస్థాముపాదిశత్. తదానీమపీన్ద్రస్తదభిప్రాయాజ్ఞానేనామృతత్వాభయత్వాద్యనుపపత్త్యా *నాహమత్ర భోగ్యం పశ్యామీత్యుపసన్నోఽభూత్, ఏవమనతిస్ఫుటం గహనముపదిశతః ప్రజాపతేస్తాత్పర్యముక్తం శుశ్రూషుయోగ్యతాపాదనాయేతి. *మఘవన్మర్త్యం వా ఇదం శరీరమిత్యాదినా నిష్కృష్టాత్మస్వరూపం స్ఫుటతరముపాదిశత్. తదుపదేశప్రకారమాహ (శరీరస్యాధిష్ఠానతామిత్యాదినా) అథ ముక్త్యవస్థోపదేశం దర్శయతి (ఏవమేవైష సమ్ప్రసాద ఇతి) ఏవమిత్యాదికముపాదదానస్యాయమభిప్రాయః- *అస్మాచ్ఛరీరాదిత్యాదివాక్యస్య పరోక్తార్థో దార్ష్టాన్తికవాక్యాననుగుణత్వాదిదోషవిధ్వస్త ఇతి.——— తథాహి- శరీరాత్సముత్థానం నామ శ్రవణమననధ్యానాభ్యాసరూపవివేకః. స్వేన రూపేణాభినిష్పత్తిర్నామ ప్రపఞ్చవిలాపనోత్పత్తిరూపసాక్షాత్కారః. తేన పరం జ్యోతిర్భవతి. *ఉపసమ్పద్యేతి నిర్దేశో ముఖం వ్యాదాయ స్వపితీతివదితి కేచిద్వ్యాచక్షతే. తదయుక్తం- సముత్థానశబ్దస్య వివేకవాచిత్వాభావాత్. శరీరవిషయో వివేక ఇతి చేత్ప్రఞ్చమీ న ఘటతే- తస్య ద్వితీయార్థత్వాభావాత్. శరీరాదాత్మనో వివేకశ్చ దాత్మానమిత్యధ్యాహారః, *త రోఽమ్యమాయన్నమృతత్వమేతీత్యాది శ్రుత్యన్తరైకార్థ్య ప్రత్యభిజ్ఞావిరోధశ్చ. శరీరాభిమానాదుత్థానమితి చేత్ - శరీరశబ్దస్య లక్షణా. శరీరాదాత్మన ఉత్థానం వివక్షితం చేత్ సశరీరస్య తత్సంభవాన్మోక్షస్య చాశరీరతాలక్షణత్వాద్ అస్య వాక్యస్య మోక్షవిషయత్వం న స్యాదితి చేత్. అర్చిరాదిమార్గగమనస్య సూక్ష్మదేహసాపేక్షత్వాత్ తేన గతవత ఏవ సవాసనసర్వహేయప్రహాణాచ్చ ముఖ్యార్థపరత్వే సత్యేవ ముక్తివిషయత్వోపపత్తేః. వ్యబ స్తపదస్యావిప

సతత్ర పర్యేతి జక్షన్ క్రీడన్ రమమాణః స్త్రీభిర్వా యానైర్వా జ్ఞాతిభిర్వా నోపజనం స్మరన్నిదం శరీరమితి ప్రాప్యస్య పరస్య జ్యోతిషః పురుషోత్తమత్వం, నివృత్తతిరోధానస్య పరంజ్యోతిరుపసమ్పన్నస్య ప్రత్యగాత్మనో బ్రహ్మలోకే యథేష్టభోగావాప్తిం, ప్రియాప్రియావియుక్తకర్మనిమిత్తశరీరాద్యపురుషార్థాననుసన్ధానం, చాభిధాయ *సయథా ప్రయోగ్య ఆచరణే యుక్త ఏవమేవాస్మింఛ్ఛరీరే ప్రాణో యుక్త ఇతి యథోక్తస్వరూపస్యైవ సంసారదశాయాం కర్మకృతం శరీరయోగం యుగ్యశకటయోగదృష్టాన్తేనాభిధాయ *అథ యత్రైతదాకాశమనువిషణ్ణం చక్షుస్స చాక్షుషః పురుషో దర్శనాయ చక్షురథ యో వేదేదం జిఘ్రాణీతి స ఆత్మా గన్ధాయ ఘ్రాణమథ యో వేదేదమభివ్యాహరాణీతి స ఆత్మాభివ్యాహారాయ వాగథ యో వేదేదం శృణవానీతి స ఆత్మా శ్రవణాయ శ్రోత్రమథ యో

జ్యేతి క్రమత్వం చక్లిష్టం గత్యభావద్యోతకం,. *సంపద్యావిర్భావ ఇతి సూత్ర విరోధ, శ్చ- నహ్యవిర్భాయసంపత్తిరితి సూత్రితం. భేద ప్రతీయమానే తత్రత్య పరజ్యోతిర్భావాత్మకార్థాన్తరాసంభవాత్- * పరంజ్యోతిరుపసంపద్యేతి నిర్దేశ వైయర్థ్యం, చ- పరజ్యోతిర్భావో నామ నధర్మాన్తరం నిర్విశేషవస్తు న్యుత్పద్యతే, నచావిర్భవతి,. నను పరజ్యోతిర్భావో నామ-అద్వితీయత్వం. తేన నివర్తక జ్ఞానసద్వితీయత్వవ్యుదాస ఇతి చేన్న-సంపత్తిశబ్దస్యేతరనివృత్తివాచిత్వాభావాత్. నహి ఘటో భవతీత్యుక్తే పటశ్చ రాద్యద్వితీయనివృత్తిరుక్తా భవతి. ఉపసంపత్తేస్సకర్మకత్వప్రతీతిస్వారస్యనిరోధశ్చ. అస్య వాక్యస్యైవ ముక్తపరత్వే దృష్టాన్తోపస్థాపక పూర్వవాక్యనిరోధశ్చ స్యాత్- పూర్వం హి *అశరీరం వావ సన్తం న ప్రియాప్రియే స్పృశత ఇత్యుక్త్వా *అశరీరో వాయురభ్రం విద్యుత్ స్తనయిత్నురితి వాయ్వాదీనాం కర్మకృతశరీరాభావేన ప్రియాప్రియానన్వయం దర్శయిత్వా *తద్యథైతాన్యముష్మాదాకాశాత్ సముత్థాయ పరం జ్యోతిరుపసంపద్య స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యన్త ఇత్యుక్తం- నహి వాయ్వాదీనామాకాశాత్సముత్థానం నామ నివర్తకజ్ఞానరూపం- అపి తు స్థితివేళాయాం స్వకార్యకరణానుగుణ్యదేశేఽభివృద్ధిః. పరశబ్దో వాయ్వాదీనాం కారణవస్తువాచీ జ్యోతిశ్శబ్దస్తు కారణానాం కార్యోత్పాదనద్వారేణ తదభివ్యక్తిహేతుతయా ప్రయుక్తః. వాయ్వాదీని చ స్వకారణద్రవ్యముపగమ్య కార్యావస్థాం హిత్వా కారణసన్నిశేనరూపేణాభిశష్టానిభవన్తి- వాయుర్హ్యావహప్రవహాదిరూపేణ సప్తవిధత్వం హిత్వా వాయుత్వమాత్రేణావతిష్ఠతే- విద్యుచ్చ విద్యుత్త్వం హిత్వా తేజస్త్వేన- అభ్ర స్తనయిత్నూ చాభ్రత్వాదిప్రహాణేన స్వకారణభూతరూపేణ - ఏవం జీవశ్చ మార్గవిశేషేణ గత్వా పరం బ్రహ్మ ప్రాప్య సంసారావస్థాప్రహాణేన పరమాత్మతుల్యరూపేణాభివ్యక్తో భవతీత్యేవముక్తే సతి హి దృష్టాన్తదార్ష్టాన్తికవాక్యసామఞ్జస్యం భవతి. అస్య వాక్యస్య ముక్తివిషయత్వే పూర్వోక్తదూషణానతివృత్తిరనుసన్ధేయా. యతః*అస్మాచ్ఛరీరాదితి వాక్యం న ముక్తస్య జీవస్య స్వరూపైక్యప్రతిపాదకం-అత ఏవ- *నాసంభవాదితి సూత్రకారేణ భేదనిర్దేశో న జీవపరయోర్వాస్తవభేదాభిప్రాయః-అపి తు వ్యోమ్ని మూలిన్యాదికమివ పరస్మిన్నవిద్యాకల్పితజీవభావమపనేతుం జీవస్వరూపస్యైక్యాభిప్రాయ ఇతీదమపి నిరస్తం. నైవం స్వరూపమపనీయ భేదనిర్దేశే కింఫలం, యావద్భేదనిర్దేశేన ఈశ్వరస్యాసంసారిత్వమప్రతిపన్నం- న తావత్తదైక్యాపత్తిః పురుషార్థస్స్యాత్ -అతస్తద్రూపాపత్తేః పురుషార్థత్వాయ తస్యాసంసారిత్వప్రతిపత్తయే భేదనిర్దేశ ఇతి చేత్. తర్హి పశ్చాచ్చికీర్షితే నైక్యావబోధనేన తస్య సంసారితయా తదైక్యాపత్తేరపురుషార్థత్వం కో వారయేత్. అవిద్యానివృత్తౌ తత్కల్పితాపురుషార్థత్వం నివర్తత ఇతి చేత్. పురుషార్థత్వప్రతిపత్తేర్జీవవైలక్షణ్యప్రతిపత్తిమూలకత్వాద్వైలక్షణ్యస్యావిద్యానివృత్తౌ నివృత్తేః పురుషార్థత్వప్రతిపత్తిరపి నివర్తేత - అసఖిరూపేఽఖిరూపతాబుద్ధౌ నివృత్తాయాం తస్మిన్ స్పృహణీయతాబుద్ధినివృత్తివత్. తతశ్చ తద్భావాపత్తిరపురుషార్థ ఏవ స్యాత్. కించ- ఐక్యముపదిదిక్షోర్భేదవాదముఖేనాసంసారిత్వం దర్శయతః ప్రతారకత్వం చ స్యాత్. భేదవాదోఽనువాదరూపః ప్రతిషేధార్థః క్రియత ఇతీదమత్యన్తమయుక్తం- జీవపరయోర్నియన్తృనియామ్యత్వాదిలక్షణభేదస్యాలౌకికత్వాత్. అత ఏవ హి సూత్రాసామఞ్జస్యమేవ మృషావాదినాం స్థితం.——— సఉత్తమః పురుష ఇతి శబ్దేన పరమాత్మపరత్వశఙ్కాయాం తత్పరిహారాయాహ (ప్రాప్యస్య పరస్య జ్యోతిషః పురుషోత్తమత్వమితి) జీవస్య ప్రాప్యతయా పురుషోత్తమప్రసఙ్గః- న తు ప్రకరణప్రతిపాద్యతయేతి భావః. *సఉత్తమః పురుష ఇతి- య ఉపసంపద్యతే స ఉపసదనీయః పురుష ఉత్తమ ఇత్యర్థః. *సతత్ర పర్యేతీతి-సః-ఉపసంపన్నః. తత్ర-పరమాత్మని. పర్యేతి- తం పరితోఽనుభవతి. యద్వా-అనుసంచరతి. *కామరూప్యనుసంచరన్ *యేనయేన ధాతా గచ్ఛతీతి శ్రుత్యన్తరాత్. నను య ఉపసంపద్యాభినిష్పద్యతే స ఉత్తమః పురుష ఇతి యుక్తం-తచ్ఛబ్దేన ప్రథమానిర్దిష్టప్రకృతపరామర్శస్వారస్యాత్, *సతత్ర పర్యేతీత్యనన్తరవాక్యస్థప్రథమాన్తతచ్ఛబ్దైకార్థత్వప్రతీతేశ్చ. నైవం - ఉపసంపత్తవ్యస్యాపి ప్రకృతత్వాత్, ప్రథమానిర్దిష్టేతరవిషయత్వే తచ్ఛబ్దస్వారస్యాభావేప్యుత్తమపురుషశబ్దయోరుభయోరపి స్వారస్యాచ్చ. నహ్యుత్తమపురుషశబ్దో జీవేశ్వరసాధారణః- పురుషత్వమపి హి భగవత్యేవ స్వరససిద్ధం- కేవలమేకవచనాన్తః పురుషశబ్దోఽపి హి భగవత్యేవ స్వరసః- * పుతఉత్తమపురుషశబ్దః- *ఉత్తమః పురుషస్త్వన్య ఇతి న్యూనత్యర్థస్య ఘటితప్రత్యభిజ్ఞానాచ్చ. ఏవం చ సతి *సతత్రేతి సప్తమ్యన్తతచ్ఛబ్దస్యావ్యవహితోత్తమపురుషపరామర్శిత్వం చ స్యాత్ - న తు వ్యవహితపరజ్యోతిః పరామర్శాస్వారస్యం. నను *సఉత్తమః పురుష ఇతి ముక్తస్య బ్రహ్మాత్మకత్వపరం స్యాత్ -తదా తచ్ఛబ్దస్వారస్యం చ స్యాత్- ప్రకృతాప్రహాణాత్. నైవం- *సతత్రేత్యనన్తరవాక్యస్థ ఇతి పదస్య వైయధికరణ్యేన జీవపరామర్శేరీతిభేదేనాస్వారస్యాపాతాత్. తదపి పదం సమానాధికరణమస్త్వితి చేన్న- తత్రేతి పరమాత్మనో వైయధికరణ్యేనోపాదానాత్. తత్రేతి పదస్య స్వస్మిన్నిత్యర్థోఽపి క్లిష్టః. అతో యథోక్తార్థవిషయం *సఉత్తమః పురుష ఇతి వాక్యం. *నోపజనం స్మరన్నిత్యస్యార్థమాహ(ప్రియాప్రియేతి)అనుభూతస్య హి స్మరణం- పూర్వమబ్రహ్మాత్మకతయా దుఃఖాత్మకత్వేన హ్యనుభూతం. న తథా స్మరతి-కృత్స్నస్య భగవదాత్మకత్వేన అనుభావ్యత్వాదిత్యర్థః. ప్రయోగ్యః-యుగ్యః. ఆచరణం-శకటం. *అథ యత్రైతదిత్యా

వేదేదం మన్వానీతి స ఆత్మా మనోఽస్య దైవం చక్షురితి చక్షురాదీనాం కరణత్వం, రూపాదీనాం జ్ఞేయత్వం, అస్యచ జ్ఞాతృత్వం, ప్రదర్శ్య తత ఏవ శరీరేన్ద్రియేభ్యోఽస్య వ్యతిరేకముపపాద్య *స వా ఏష ఏతేన దివ్యేన చక్షుషా మనసైతాన్ కామాన్ పశ్యన్ రమతే య ఏతే బ్రహ్మలోక ఇతి తస్యైవ విధూతకర్మనిమిత్తశరీరేన్ద్రియస్యాపవర్గదశాభిహితేన దివ్యేన స్వాభావికేన జ్ఞానేన సర్వకామానుభవముక్త్వా *తం వా ఏతం దేవా ఆత్మానముపాసతే తస్మాత్తేషాం సర్వే చ లోకా ఆత్తాః సర్వే చ కామా ఇత్యేవంవిధమాత్మానం జ్ఞానినో జానన్తీత్యభిధాయ *సర్వాంశ్చ లోకానాప్నోతి సర్వాంశ్చ కామాన్ యస్తమాత్మానమనువిద్య విజానాతీతి హ ప్రజాపతిరువాచేత్యేవంవిధమాత్మానం విదుషః సర్వలోకసర్వకామావాప్త్యుపలక్షితం బ్రహ్మానుభవం ఫలమభిధాయోపసంహృతం. అతస్తత్రాపహతపాప్మత్వాదిగుణకో జ్ఞాతవ్యతయా ప్రక్రాన్తో జీవ ఏవేత్యవగతం- అతో జీవస్యాపహతపాప్మత్వాదయస్సమ్భవన్తి- అతో దహరవాక్యశేషే శ్రూయమాణస్య జీవస్యాపహతపాప్మత్వాదిగుణసమ్బన్ధాత్స ఏవ దహరాకాశ ఇతి నిశ్చీయత ఇతి చేదితి. తత్రాహ (ఆవిర్భూతస్వరూపస్త్వితి) పూర్వమనృతతిరోహితాపహతపాప్మత్వాదిగుణకస్వస్వరూపః పశ్చాద్విముక్తకర్మబన్ధశ్శరీరాత్సముత్థితః పరం జ్యోతిరుపసమ్పన్న ఆవిర్భూతస్వరూపస్సన్నపహతపాప్మత్వాదిగుణవిశిష్టస్తత్ర ప్రజాపతివాక్యేఽభిధీయతే- దహరవాక్యే త్వతిరోహితస్వభావాపహతపాప్మత్వాదివిశిష్ట ఏవ దహరాకాశః ప్రతీయతే. ఆవిర్భూతస్వరూపస్యాపి జీవస్యాసమ్భావనీయాస్సేతుత్వసర్వలోకవిధరణత్వాదయ, స్సత్యశబ్దనిర్వచనావగతం చేతనాచేతనయోర్నియన్తృత్వం, దహరాకాశస్య పరబ్రహ్మతాం సాధయన్తి. సేతుత్వసర్వలోకవిధరణత్వాదయ ఆవిర్భూతస్వరూపస్యాపి న సమ్భవన్తీతి *జగద్వ్యాపారవర్జమిత్యత్రోపపాదయిష్యామః.

యద్యేవం- దహరవాక్యే *అథ య ఏష సమ్ప్రసాద ఇత్యాదినా జీవప్రస్తావః కిమర్థ ఇతి చేత్తత్రాహ.

౧౯॥ సూ. ॥ అన్యార్థశ్చ పరామర్శః ॥ దహరాకాశస్యైవాపహతపాప్మత్వజగద్విధరణత్వాదిమన్ముక్తస్య తదుపసమ్పత్త్యాఽపహతపాప్మత్వాదికల్యాణగుణవిశిష్టస్వాభావికరూపప్రాప్తికథనేన తద్ధేతుత్వరూపం పరమపురుషాసాధారణం గుణముపదేష్టుం ప్రజాపతివాక్యోక్తస్య జీవస్యాత్ర పరామర్శః. ప్రజాపతివాక్యే చ ముక్తాత్మస్వరూపయాథాత్మ్యవిజ్ఞానం దహరవిద్యోపయోగితయోక్తం- బ్రహ్మప్రేప్సోర్హి జీవాత్మనస్స్వస్వరూపం చ జ్ఞాతవ్యమేవ- స్వయమపి కల్యాణగుణస్సన్ననవధికాతిశయాసఙ్ఖ్యేయకల్యాణగుణగణం పరం బ్రహ్మానుభవిష్యతీతి బ్రహ్మోపాసనఫలాన్తర్గతత్వాత్స్వస్వరూపయాథాత్మ్యవిజ్ఞానస్య. *సర్వాంశ్చ లోకానాప్నోతి సర్వాంశ్చ కామాన్ * స తత్ర పర్యేతి జక్షత్క్రీడన్నిత్యాదికం ప్రజాపతివాక్యే కీర్త్యమానం ఫలమపి దహరవిద్యాఫలమేవ. ....

దిశ్రుతేరర్థమాహ (చక్షురాదీనామితి) ఆకాశం- ప్రకాశకం ఆలోకాది- ప్రకాశమానం రూపం వా- ప్రకాశయతీతి యస్స చాక్షుషః- చక్షురుపకరణకః. తత్ఫలితమర్థమాహ (తత ఏవేతి) (ఇతి చేదితి) ఏతదుక్తం భవతీత్యనేనాన్వయః. *ఆవిర్భూతస్వరూప ఇతి సూత్రఖణ్డం వ్యాచష్టే (ఆవిరితి) తుశబ్దసిద్ధమర్థమాహ (ఆవిర్భూతస్వరూపస్యాపీతి) ఆవిర్భూతస్వరూపస్య ప్రజాపతివాక్యోక్తత్వా, ద్దహరాకాశస్య స్వత ఏవాపహతపాప్మత్వాదిప్రతిపాదనా, త్తచ్ఛరీరాన్తస్స్థితస్యైవ గుణాష్టకప్రతిపాదనా, న్ముక్తేష్వసంభావితసర్వలోకవిధరణాదిశ్రుతే, శ్చ దహరాకాశః పరం బ్రహ్మేత్యర్థః. ......

ఉత్తరసూత్రశఙ్కామాహ (యద్యేవమితి) (కిమర్థ ఇతి) దహరవాక్యే జీవప్రస్తావేన ప్రష్టృప్రతివక్తృభావేన- తథా శ్రవణాభావాత్. నాప్యన్యోపాసనవిషయతయా- దహరవిద్యాయాముపాసనవిధ్యన్తరాభావాత్. అతః ప్రకృతోపాసనకర్మత్వేనైవ జీవపరామర్శః- అన్యథా తత్ప్రతిపాదనవైయర్థ్యాత్. ప్రకృతోపాసనకర్మత్వే చ దహరాకాశో జీవస్స్యాదిత్యభిప్రాయః.

౧౯॥ సూ. ॥ అన్యార్థశ్చ పరామర్శః ॥ దహరవిద్యైవ మోక్షోపాయశ్చేత్కథం జీవోపాసనవిధిః, కథం చ తస్య ఫలకథన, మిత్యత్రాహ (ప్రజాపతివాక్యే చేతి) పరమాత్మోపాసనే పరస్వరూపం హి వేద్యం- తత్కథమనుపాస్యజీవాత్మవిజ్ఞానోపయోగ ఇతి శఙ్కాయాం తదుపయోగిత్వముపపాదయతి (బ్రహ్మప్రేప్సోరితి) బ్రహ్మణః ప్రేప్సితవ్యత్వే జీవాత్మస్వరూపస్య కథం జ్ఞాతవ్యత్వమిత్యత్రాహ (స్వయమపీతి) ప్రాప్యాన్తర్భావాత్తస్య జ్ఞాతవ్యత్వం- అతస్తజ్జ్ఞానం దహరవిద్యోపయోగీత్యర్థః. నను తర్హి విశేషణతయోపాస్యత్వాజ్జీవస్య జ్ఞాతవ్యత్వే వక్తవ్యే ప్రాప్యాన్తర్భావాత్ జ్ఞాతవ్యతోక్తిః కింనిబన్ధనా. ఉచ్యతే- *ఆత్మేత్యేవోపగచ్ఛన్తీతి వక్ష్యమాణస్య జీవాత్మవేదనస్య ప్రాప్యాన్తర్భావనిబన్ధనత్వం హి *వ్యతిరేకస్తద్భావభావిత్వాదిత్యత్ర వక్ష్యతే- తస్మాదితి. నను జీవాత్మజ్ఞానం దహరవిద్యాఙ్గం చేత్ కథం పృథక్ఫలకీర్తనం- *ఫలవత్సన్నిధావఫలం తదఙ్గమితి హి న్యాయ ఇత్యత్రాహ (సర్వాంశ్చేతి) అఙ్గినః ఫలమేవాత్ర కథితమిత్యర్థః. ....

౨౦॥ సూ. అల్పశ్రుతేరితిచేత్తదుక్తం॥ *దహరోఽస్మిన్నిత్యల్పపరిమాణశ్రుతిరారాగ్రమితస్యజీవస్యైవోపపద్యతే-నతుసర్వస్మాజ్జ్యాయసో బ్రహ్మణ ఇతిచేత్ - తత్రయదుత్తరంవక్తవ్యం-తత్పూర్వమేవోక్తం *నిచాయ్యత్వాదేవమిత్యనేన - అతోదహరాకాశోఽనాఘ్రాతావిద్యాద్యశేషదోషగన్ధస్స్వాభావికనిరతిశయజ్ఞానబలైశ్వర్యవీర్యశక్తితేజఃప్రభృత్యపరిమితోదారగుణసాగరః పురుషోత్తమఏవ - ప్రజాపతివాక్యనిర్దిష్టస్తుఘ్నన్తిత్వేవైనంపిచ్ఛాదయస్త్రీత్యేవమాదిభిరవగతకర్మనిమిత్తదేహపరిగ్రహః పశ్చాత్పరంజ్యోతిరుపసమ్పద్యావిర్భూతాపహతపాప్మత్వాదిగుణకస్స్వస్వరూపఇతినదహరాకాశః. …………

———

ఇత శ్చైతదేవం.

౨౧॥ సూ. అనుకృతేస్తస్యచ॥ తస్యదహరాకాశస్య పరస్యబ్రహ్మణోఽనుకారాదయమపహతపాప్మత్వాదిగుణకోవిముక్తబన్ధః ప్రత్యగాత్మానదహరాకాశః. తదనుకారః - తత్సామ్యం - తథాహిప్రత్యగాత్మనోవిముక్తస్యపరబ్రహ్మానుకారశ్శ్రూయతే *యదాపశ్యఃపశ్యతేరుక్మవర్ణంకర్తారమీశంపురుషంబ్రహ్మయోనిం। తదావిద్వాన్పుణ్యపాపేవిధూయనిరఞ్జనఃపరమంసామ్యముపైతీతి. అతోఽనుకర్తాప్రజాపతివాక్యనిర్దిష్టః- అనుకార్యంబ్రహ్మదహరాకాశః. ……………………

———

౨౨॥ సూ. అపిస్మర్యతే॥ సంసారిణోపిముక్తావస్థాయాంపరమసామ్యాపత్తిలక్షణః పరబ్రహ్మానుకారస్స్మర్యతే *ఇదంజ్ఞానముపాశ్రిత్యమమసాధర్మ్యమాగతాః। సర్గేపినోపజాయన్తే ప్రళయేనవ్యథన్తిచేతి. ——కేచిత్ *అనుకృతేస్తస్యచ *అపిస్మర్యత ఇతిసూత్రద్వయమధికరణాన్తరం *తమేవభాన్తమనుభాతిసర్వంతస్యభాసాసర్వమిదంవిభాతీత్యస్యాశ్శ్రుతేః పరబ్రహ్మపరత్వనిర్ణయాయప్రవృత్తంవదన్తి-

---

అనేనసూత్రేణఉపసంహారగతహేతుః ప్రత్యుక్తః. అథోపక్రమగతంహేతుంప్రతివక్తి.

౨౦॥ సూ. అల్పశ్రుతేరితిచేత్తదుక్తం॥ *అర్భకౌకస్త్వాదిత్యస్యసూత్రస్యవిషయవాక్యే *సర్వంఖల్విత్యాదౌ *అణీయాన్వ్రీహేర్వాయవాద్వేతివాక్యంనోపక్రమస్థం - ఉపక్రమేహితత్ర సర్వాత్మత్వమవగతం ఆకాశాత్మత్వంచ - ఉపసంహారేచజ్యాయస్త్వమవగతం-అతోఽల్పశ్రుతిస్తదనురోధేనవక్ష్యతేఇతియుక్తం. దహరవిద్యాయాంతూపక్రమఏవఅల్పత్వంశ్రుతమితితదనురోధేన *యావాన్వాఅయమిత్యాదికంనేయం- ఉపసంహారేచజీవపరామర్శస్తదుత్తరస్యేత్యధికాశఙ్కా. ఆకాశోపమానత్వసర్వాధారత్వనిరతిశయభోగ్యత్వనిరుపాధికగుణాష్టకగుణిత్వాదిధరణత్వసేతుపరమవాక్యస్వారస్యదర్శనా, జీవపరామర్శోపసంహారఏవపరమాత్మనిష్ఠత్వమిశ్రత్వాచ్చ పరనిష్ఠత్వమిశ్రోపసంహారస్యోత్తరస్య త్వాద్యోగా, దుపక్రమమాత్రంమహావాక్యస్వారస్యబాధ్యమిత్యధికోపరిహారః. ఉపసంహారేజీవపరామర్శాత్ పరమాత్మనిష్ఠత్వమిశ్రతయాపసంహారా చ్చ *ప్రాణస్తథానుగమాదిత్యధికరణాద్వైషమ్యం. ఏవముపక్రమోపసంహారగతహేతునిరసనానన్తరంవక్ష్యమాణయోస్సూత్రయోః పరమప్రకృతార్థసఙ్గతిః- నత్వవాన్తరార్థవిశేషేణేతిదర్శయితుంపరమప్రకృతదహరాకాశస్యార్థవిరోధేనజీవాదన్యత్వంస్ఫుటయతి (అతోదహరేతి)యద్వా-ఇహవాక్యశేషసహకృతాల్పత్వశ్రుతేరల్పత్వంస్వాభావికమిత్యధికాశఙ్కా- నహిశాణ్డిల్యవిద్యాయాంవాక్యశేషసహకృతాల్పత్వశ్రుతిః. ప్రకరణగతవాక్యశేషాపేక్షయాఽపహతపాప్మత్వాదిలిఙ్గంప్రబలమిత్యధికఃపరిహారః. వస్తుసామర్థ్యందర్శయతి (అనాఘ్రాతేత్యాదినా) అత్రజ్ఞానశక్త్యాదయస్సత్యసంకల్పత్వఫలితత్వాదుక్తాః. ……………………………………

———

ఏవముపక్రమోపసంహారనిర్వాహః ప్రమాణాన్తరేణపరమాత్మనోఽపహతపాప్మత్వాదీనాం స్వాభావికత్వాస్వాభావికత్వేసిద్ధేహ్యుపపద్యతే-అన్యథా *అనుక్తమన్యతోగ్రాహ్యమితి న్యాయాద్దహరవాక్యేపిముక్తావస్థస్యగుణాష్టకాన్వయోవివక్షితస్స్యాదితిశఙ్కాయామాహ,

౨౧॥ సూ. అనుకృతేస్తస్యచ॥ అతథాభూతస్యతథాభావాభినయశఙ్కాప్రతిక్షేపార్థమాహ (తదనుకారస్తత్సామ్యమితి) తద్వద్వృత్తిరిహానుకారోవివక్షితః- తేనతన్మూలభూతంగుణసామ్యమపిలక్షితంభవతి. సాంతు *స్వచ్ఛన్దవృత్తిరూపస్తదనుకారశ్శ్రూయతఇత్యుక్తిర్గుణసామ్యఫలతయార్థా. ……………………………………

———

౨౨॥ సూ. అపిస్మర్యతే॥ *సామ్యముపైతీత్యుక్తేనధర్మిణాసామ్యమిత్యపేక్షాపూరణార్థం *మమసాధర్మ్యమాగతాఇతివచనముపాత్తం.——పర్యైక్యకృతమధికరణభేదమనూద్యదూషయతి (కేచిదిత్యాదినా) భారూపత్వశ్రవణాత్ ప్రాకృతజ్యోతిష్ట్వశఙ్కానివృత్త్యర్థమధి

తత్తు *అదృశ్యత్వాదిగుణకో ధర్మోక్తేః *ద్యుభ్వాద్యాయతనం స్వశబ్దాదిత్యధికరణద్వయేన తస్య ప్రకరణస్య పరబ్రహ్మవిషయత్వప్రతిపాదనాత్, *జ్యోతిశ్చరణాభిధానాదిత్యాదిషు పరస్య బ్రహ్మణో భారూపత్వావగతేశ్చ పూర్వపక్షానుత్థానాదయుక్తం, -సూత్రాక్షరవైరూప్యం, చ....................

దహరాధికరణం సమాప్తమ్.

౨3॥ సూ. ॥ శబ్దాదేవ ప్రమితః ॥

కఠవల్లీషు శ్రూయతే *అఙ్గుష్ఠమాత్రః పురుషో మధ్య ఆత్మని తిష్ఠతి। ఈశానో భూతభవ్యస్య న తతో విజుగుప్సతే ఏతద్వై తత్ *అఙ్గుష్ఠమాత్రః పురుషో జ్యోతిరివాధూమకః। ఈశానో భూతభవ్యస్య స ఏవాద్య స ఉ శ్వః। ఏతద్వై తత్ *అఙ్గుష్ఠమాత్రః పురుషోఽన్తరాత్మా సదా జనానాం హృదయే సన్నివిష్టః। తం స్వాచ్ఛరీరాత్ప్రవృహేన్ముఞ్జాదివేషీకాం ధైర్యేణ। తం విద్యాచ్ఛుక్రమమృతమితి.

కరణారమ్భాయుక్త ఇత్యత్రాహ (జ్యోతిశ్చరణాభిధానాదిత్యాదిష్వితి) ఏక ప్రకరణస్యానేకాధికరణనిరూప్యత్వం హ్యధికాశఙ్కాయాం సత్యాముచితం-అత్ర తదభావాదయుక్తమిత్యభిప్రాయః. హేత్వన్తరమాహ (సూత్రాక్షరేతి) అనుకృతిరనుభానమితి హి పర్తైరుక్తం. తదయుక్తం-కరోతిభాత్వోరేకార్థత్వాభావాత్. *తస్య చేతి శ్రుతిప్రతీకోపాదానమిత్యుక్తం. తదప్యయుక్తం- *యదేవ విద్యయేతి హి తివదితి కరణాభావాత్. తస్యానుకృతేరిత్యస్య నేస్వారసికేపి తత్ప్రిహాణే నార్థపర్యసంచక్లిప్తం. యాదవప్రకాశీయేరు *అనుకృతిః-అనుశబ్దస్య కరణమిత్యుక్తం. తదయుక్తం-యథా *స్వం రూపం శబ్దస్యాశబ్దసంజ్ఞేతి పరిభాషాసిద్ధం వ్యాకరణశబ్దస్వరూపోపాదానం- ఏవమస్మింఛాస్త్రే పరిభాషాయా అభావాత్, వ్యభ్జస్వరూపపదివయోయామితి కరణస్యాదర్శితత్వాచ్చ *అసన్నప్నోపదేశాత్ *ఆకాశ స్తల్లిఙ్గాదిత్యాదిష్వివ ప్రతిజ్ఞాభఙ్గాభావః, చశబ్దవైయర్థ్యం, చేతి మామణద్వయం సర్వసాధారణమభిప్రేతం.

దహరాకాశో భూతాకాశః - తస్య సర్వస్థితిః జీవత్వాత్ పూర్వపక్షం కృత్వా దహరాకాశః పరమాకాశః - తదేవ సర్వస్థితిః పరమాత్మేతి సిద్ధాన్తితం. తత్ర తావత్పూర్వపక్షస్థితిరనుపపన్నా - భూతాకాశస్య సర్వస్థితిత్వస్య జీవాసాధారణత్వాభావాత్, *యస్య వాయుశ్శరీరం* *య ఆకాశే తిష్ఠన్ *యస్యాకాశశ్శరీరమిత్యన్తర్యామిబ్రాహ్మణే భూతాకాశస్య సర్వస్థితిః పరమాత్మత్వేనిశ్చయాత్, సిద్ధాన్తే చ *కిం తదత్ర విద్యతే యదన్వేష్టవ్యం యద్వావ విజిజ్ఞాసితవ్యమితి ప్రశ్నస్య ప్రతివచనసామఞ్జస్యం న భవతి. న తావత్ *ఉభే అస్మిన్ద్యావాపృథివీ ఇత్యాది వాక్యోక్తద్యావాపృథివ్యాదికం తస్య సర్వస్థితిప్రతివచనం యుక్తం- తస్య విజిజ్ఞాస్యత్వాభావాత్. న హ్యాన్తర్యస్థితిమాత్రవిషయః ప్రశ్నః- కిం తూపాస్యభూతాన్తర్వర్తివిషయః. *అస్మిన్కామాస్సమాహితా ఇతి వచనోత్తరం- అస్మిన్నితి పదం తావత్ ప్రకృత బ్రహ్మపురవిషయం - *ఏతత్సత్యం బ్రహ్మపురమస్మిన్కామాస్సమాహితా ఇతి శ్రూయతే. పరమాకాశ ఏవ బ్రహ్మణః పురం - శరీరస్య బ్రహ్మపురత్వం తత్స్థానాదౌపచారికమితి పక్షే తత్పూర్వపక్షం పదద్విరృత్తిర్బ్రహ్మపురశబ్దా దహరాకాశసంజ్ఞః పరమాకాశపర ఇతి వ్యాఖ్యాతం - తతశ్చాస్మిన్నితి పరమాకాశనిర్దేశస్స్యాత్. ఏవం చ సతి కామశబ్దః కిం పరమాత్మపరః- ఉత తద్గుణపరః - ఉత ద్యావాపృథివ్యాదిపరః. న ప్రథమః - బహువచనాన్తత్వాత్, *అత్మానమనువిద్య వ్రజన్త్యేతాంశ్చ సత్యాన్కామానితి భేదనిర్దేశాచ్చ. న ద్వితీయః- పరమాత్మగుణాధారతయా ప్రతీయమానస్య పరమాత్మత్వాపత్త్యా అస్మదీయపక్షపరిగ్రహస్స్యాత్- న హి పరమాత్మగుణానాం ధర్మీ పరమాకాశః. న తృతీయః-ఉపాస్యరూపపరస్య సర్వస్థితి ప్రశ్నస్యోత్తరత్వాయోగాత్. అన్తర్వర్తి ప్రశ్నస్యోత్తరం *ఏష ఆత్మేతి వాక్యమితి చెన్న-ఏకవచనాన్తస్యైతచ్ఛబ్దస్య బ్రహ్మపురవిషయత్వేన పర్వస్థితివిషయత్వాయోగాత్. పరమాకాశశరీరః పరమాత్మైతచ్ఛబ్దేన పరామృశ్యత ఇతి చేత్. తదప్యయుక్తం- పరమాకాశాన్తర్వర్తివిషయప్రశ్నప్రతివచనస్య పరమాకాశవిశిష్టవిషయత్వాయోగాత్. న హి గృహవిశిష్టస్య గృహమధికరణం. ఏషశబ్దితపదం న ప్రకృతవిషయం- కిం తు బుద్ధిస్థవిషయమితి చేత్. ప్రకృతపరామర్శిత్వస్వారస్యభఙ్గః. స చ ప్రకృతపరామర్శిత్వసమ్భవేఽనుపపన్నః *కిం తదత్రేతి వైయధికరణ్యేన ప్రశ్నస్య *ఏష ఆత్మా- పరమాకాశశరీరక ఆత్మేతి సామానాధికరణ్యేనోత్తరం- తతశ్చ తదన్తర్వర్తిత్వం ఫలితమితి చెన్న- వైయధికరణ్యేన ప్రశ్నస్య వైయధికరణ్యేన ప్రతివచనే సమ్భవతి సామానాధికరణ్యేన ప్రతివచనకల్పనాఽయోగాత్. అసమ్భవే హి తథా నిర్వాహ ఉపపద్యతే. న కేవలం పరమాకాశశరీరస్య హృదయాన్తర్వర్తిత్వం ఏతత్ప్రకరణపర్యాలోచనవిరుద్ధం-సంవాది ప్రమాణాన్తరాభావవిధ్వస్తం చ. *కో వేద నిహితం వాక్యమన్యథాసిద్ధం- *పరమే వ్యోమన్ సోఽశ్నుత ఇత్యన్వయసమ్భవాత్. శాణ్డిల్యవిద్యాయాం చ *ఆకాశాత్మా* *ఏష మ ఆత్మాన్తర్హృదయ ఇత్యాదివాక్యైరాకాశవత్సూక్ష్మస్వచ్ఛ వ్యాపిస్వరూపస్య హృది వర్తమానత్వముచ్యత ఇత్యన్యథాసిద్ధం. అతోఽనుపపన్నమిదం. ....

దహరాధికరణం సమాప్తమ్.

౨3॥ సూ. ॥ శబ్దాదేవ ప్రమితః ॥ *అల్పశ్రుతేరితి చేదిత్యత్రాల్పపరిమాణత్వం భగవత ఇత్యుక్తం. అథాల్పపరిమాణత్వవిశేషః పరమాత్మవ్యతిరిక్తస్య దృశ్యత ఇతి శఙ్కాయాం సఙ్గతిః. ———*శుక్రమమృతమిత్యన్తం విషయవాక్యముపాదదానస్యాయం భావః- అఙ్గుష్ఠప్రమితత్వమాత్రం శ్రుతం- న తు స్థానవిశేషః- న చోపాసనం- అతః పరమాత్మపరత్వానాదరేణ జీవపరత్వం శఙ్క్యత ఇతి పూర్వపక్షం కేచిదాహుః. తదయుక్తం *సదా జనానాం హృదయే సన్నివిష్టః *తం విద్యాచ్ఛుక్రమమృతమిత్యన్తరవాక్యస్థానోపాసనావగమాత్ శ్రవణవగమ్యహేతుత్వకథనాయోగాదితి.———

తత్ర సన్దిహ్యతే కిమయమఙ్గుష్ఠమాత్రప్రమితః ప్రత్యగాత్మా- ఉత పరమాత్మేతి. కింయుక్తం. ప్రత్యగాత్మేతి. కుతః. జీవస్యాన్యత్రాఙ్గుష్ఠమాత్రత్వశ్రుతేః *ప్రాణాధిపస్సఞ్చరతి స్వకర్మభిరఙ్గుష్ఠమాత్రో రవితుల్యరూపః। సఙ్కల్పాహఙ్కారసమన్వితో యః ఇతి. నచాన్యత్రోపాసనార్థతయాపి పరమాత్మనోఙ్గుష్ఠమాత్రత్వం శ్రూయతే. ఏవం నిశ్చితే జీవత్వే ఈశానత్వం శరీరేన్ద్రియభోగ్యభోగోపకరణాపేక్షయాపి భవిష్యతి. ... ...

ఇతి ప్రాప్తే బ్రూమః (శబ్దాదేవ ప్రమితః) అఙ్గుష్ఠప్రమితః పరమాత్మా. కుతః. *ఈశానో భూతభవ్యస్యేతి శబ్దాదేవ. నచ భూతభవ్యస్య సర్వస్యేశితృత్వం కర్మపరవశస్య జీవస్యోపపద్యతే. ....

కథం తర్హి పరమాత్మనోఽఙ్గుష్ఠమాత్రత్వమిత్యత్రాహ.

౨౫॥ సూ. ॥ హృద్యపేక్షయా తు మనుష్యాధికారత్వాత్ ॥ పరమాత్మన ఉపాసనార్థముపాసకహృదయే వర్తమానత్వాదుపాసకహృదయస్యాఙ్గుష్ఠప్రమాణత్వాత్తదపేక్షయేదమఙ్గుష్ఠప్రమితత్వముపపద్యతే. జీవస్యాప్యఙ్గుష్ఠప్రమితత్వం హృదయాన్తర్వర్తిత్వాత్తదపేక్షమేవ- తస్యారాగ్రమాత్రత్వశ్రుతేః. మనుష్యాణామేవోపాసకత్వసమ్భావనయా శాస్త్రస్య మనుష్యాధికారత్వాన్మనుష్యహృదయస్య చ తత్త్వదఙ్గుష్ఠప్రమితత్వాత్ ఖరతురగభుజగాదీనామనఙ్గుష్ఠప్రమితత్వేపి న కశ్చిద్దోషః. స్థితం తావదుత్తరత్ర సమాపయిష్యతే ...

పరమాత్మనోఽఙ్గుష్ఠపరిమితత్వానుపపత్తేర్జీవస్య సర్వేశానత్వానుపపత్తేశ్చ సంశయః. అఙ్గుష్ఠప్రమితః కిం ప్రత్యగాత్మా- ఉత పరమాత్మేతి. తదర్థమీశానత్వం కిం దేహేన్ద్రియాద్యపేక్షం- ఉత సర్వాపేక్షమితి. ఉపక్రమావగతం ప్రమితత్వం కిమీశానత్వలిఙ్గస్వారస్యవిరోధి- ఉతావిరోధీతి. తత్ప్రమితత్వం కిం జీవే సమఞ్జసం - ఉతోభయత్రాసమఞ్జసమితి. యదా జీవే సమఞ్జసం - తదానీం స్వసామఞ్జస్యసిద్ధ్యర్థముపక్రమావగతం ప్రమితత్వమీశానత్వలిఙ్గస్వారస్యవిరోధీతీశానత్వస్య దేహేన్ద్రియాద్యపేక్షత్వాదఙ్గుష్ఠప్రమితో జీవ ఇతి పూర్వః పక్షః. యదోభయత్ర ప్రమితత్వాసమఞ్జసం- తదా ప్రత్యగాత్మన్యపి స్వారస్యాసిద్ధేస్తదర్థమీశానత్వలిఙ్గస్వారస్యానుపరోధకత్వాదీశానత్వం సర్వాపేక్షమితి అఙ్గుష్ఠప్రమితః పరమాత్మేతి రాద్ధాన్తఫలమితి భావః. కృత్వాచిన్తేయం - పరమాత్మనోఽన్యత్రాఙ్గుష్ఠప్రమితత్వశ్రవణాభావమభ్యుపగమ్యానేనైవ వాక్యేనాఙ్గుష్ఠప్రమితత్వం కిం సిధ్యతి- ఉత నేతి విచార్యతే. అన్యత్రాప్యఙ్గుష్ఠప్రమితత్వం భగవతః శ్రూయతే- శ్వేతాశ్వతరే *అఙ్గుష్ఠమాత్రః పురుషోఽన్తరాత్మా సదా జనానాం హృదయే సన్నివిష్టః। హృదా మనీషా మనసాభిక్లృప్తో య ఏతద్విదురమృతాస్తే భవన్తీతి, తైత్తిరీయే చ *అఙ్గుష్ఠమాత్రః పురుషోఽఙ్గుష్ఠం చ సమాశ్రితః। ఈశస్సర్వస్య జగతః ప్రభుః ప్రీణాతి విశ్వభుగితి,- అన్తరాత్మత్వం మోక్షప్రదత్వం సర్వస్య జగత ఈశత్వమపి హి తత్ర శ్రుతం. యద్వా సర్వజగచ్ఛబ్దాదికమపి క్లిష్టం కృత్వా తావపి మన్త్రౌ వివాదాస్పదీకృతౌ- తద్వాదినం ప్రతి కృత్వాచిన్తేయం. నను జీవస్యాప్యారాగ్రమాత్రస్యాఙ్గుష్ఠమాత్రత్వమముఖ్యం- అత ఉపాసనార్థమితి నిర్వాహ్యం- తత్పరమాత్మపరత్వేపి సంభవతి- ఉపాసనార్థమల్పపరిమాణత్వం పరస్యాపి హి శ్రుతం- తత్కథం జీవత్వనిశ్చయ ఇత్యత్రాహ (నచేతి) ప్రాణాధిపస్వకర్మవశ్యస్యాఙ్గుష్ఠమాత్రత్వమముఖ్యమపి హి శ్రుతం- నతు పరమాత్మనః- అతో జీవస్య బుద్ధిస్థత్వాత్తస్య ప్రతిపాద్యత్వనిశ్చయ ఇత్యర్థః. ఈశానత్వం కథమిత్యత్రాహ (ఏవం నిశ్చిత ఇతి)...

రాద్ధాన్తః- నను భూతభవ్యస్యేశాన ఇతి వాక్యం- తత్ప్రమితత్వలిఙ్గాద్దుర్బలం. నైవం- ఈశానశబ్దస్యైవ శబ్దశబ్దేనావివక్షితత్వాత్. ఈశానశబ్దస్య దేహేన్ద్రియాద్యపేక్షయా సఙ్కోచస్య అనుపపత్తిస్స్ఫురణార్థమీశానో భూతభవ్యస్యేతి శబ్దాదేవేతి భూతభవ్యశబ్దోపాదానం. కిమీశ్వరః కిం జీవ ఇతి విచారే నేశ్వరసమ్బన్ధిలిఙ్గాన్నిర్ణయః - కింత్వీశిత్వవాచిశబ్దాదేవేత్యేవకారాభిప్రాయః. యద్వా - పూర్వపక్ష్యభిప్రేతాయా ఈశానశబ్దాస్వరసిద్ధేః ప్రతిక్షేప ఏవకారాభిప్రేతః. తం దర్శయతి (నచ భూతభవ్యస్యేతి)...................................

ఉత్తరసూత్రస్యశఙ్కామాహ (కథం తర్హీతి)

౨౫॥ సూ. ॥ హృద్యపేక్షయా తు మనుష్యాధికారత్వాత్ ॥ వర్తమానత్వాదిత్యధ్యాహారేణ యోజనా. యద్వా- *హృదీతి విషయసప్తమీ - హృద్విషయాపేక్షయేతి. సూత్రార్థం వక్తుమపేక్షితమర్థమాహ (వర్తమానత్వాదితి) యదపేక్షయా పరస్యాఙ్గుష్ఠప్రమితత్వవ్యవహారః- తస్య హృదయస్య తత్పరిమాణత్వమాహ (హృదయస్యేతి) అఙ్గుష్ఠమాత్రత్వస్యాస్వారస్యముభయత్ర తుల్యం- కో భేదః పరమాత్మపరిగ్రహ ఇత్యత్రాహ (జీవస్యాపీతి) అఙ్గుష్ఠప్రమితస్య జీవత్వపక్షే అఙ్గుష్ఠప్రమితేశానశబ్దయోరుభయోరప్యస్వారస్యం- పరమాత్మత్వపక్షేఽఙ్గుష్ఠప్రమితశబ్దస్యైకస్యైవాస్వారస్యమితి భావః. ఖరతురగాదీనామనఙ్గుష్ఠత్వేన తద్ధృదయానాం తత్తదఙ్గుష్ఠప్రమితత్వాభావాదఙ్గుష్ఠప్రమితత్వమనుపపన్నమిత్యాశఙ్కాయాం *మనుష్యాధికారత్వాదితి పదం వ్యాచష్టే (మనుష్యాణామేవేతి)—— అత్రాఙ్గుష్ఠప్రమితస్య జీవత్వమభ్యుపగమ్యైవ జీవస్య పరమాత్మైక్యోపదేశపరతయా ప్రకరణస్య పరమాత్మప్రతిపాదకత్వం యదన్యైరుక్తం- తదయుక్తం - జీవత్వేశ్వరత్వయోరుభయోరపి కల్పితత్వాభ్యుపగమాత్ సర్వభూదరశరీరివకాల్పనికయోరర్థయోరైక్యోపదేశానుపపత్తేః, జీవత్వేశానత్వాద్యనాదరేణ వస్తుమాత్రైక్యపరత్వే ఈశానాదిశబ్దానాం లాక్షణికత్వప్రసఙ్గాత్,—— ప్రాసఙ్గికార్థస్య నిరూపయిష్యమాణత్వం బుద్ధ్వాహ (స్థితం తావదితి) ....

౨౫॥ సూ. ॥ తదుపర్యపిబాదరాయణస్సమ్భవాత్ ॥

పరస్యబ్రహ్మణోఽఙ్గుష్ఠప్రమితత్వోపపత్తయేమనుష్యాధికారంబ్రహ్మోపాసనశాస్త్రమిత్యుక్తం-తత్ప్రసఙ్గేనే దానీంబ్రహ్మవిద్యాయాందేవాదీనామప్యధికారోఽస్తినాస్తీతివిచార్యతే.కింతావద్యుక్తం.నాస్తిదేవాదీనామధి కారఇతి.కుతః.సామర్థ్యాభావాత్. నహ్యశరీరాణాందేవాదీనాంవివేకవిమోకాదిసాధనసప్తకానుగృహీతబ్ర హ్మోపాసనోపసంహారసామర్థ్యమస్తి.నచదేవాదీనాంసశరీరత్వేప్రమాణముపలభామహే.యద్యపిపరినిష్ప న్నేపివస్తునివ్యుత్పత్తిసమ్భవనయావేదాన్తవాక్యానిపరేబ్రహ్మణిప్రమాణభావమనుభవన్తి-తథాపిదేవాదీనాం విగ్రహవత్త్వప్రతిపాదనపరంనకిఞ్చిదపివాక్యముపలభ్యతే.మన్త్రార్థవాదాస్తుకర్మవిధిశేషతయాఽన్యపరత్వా న్నదేవాదివిగ్రహసాధనేప్రభవన్తి.కర్మవిధయశ్చస్వాపేక్షితోద్దేశ్యకారకత్వాతిరేకిదేవతాగతంకిమపినసాధ యన్తి. అతఏవతాసామర్థిత్వమపినసమ్భవతి. అతస్సామర్థ్యార్థిత్వయోరభావాద్దేవాదీనామనధికారఇతి. …

ఏవంప్రాప్తేప్రచక్ష్మహే (తదుపర్యపిబాదరాయణస్సమ్భవాత్.) తదుపర్యపి- తత్ - బ్రహ్మోపా సనం ఉపరి-దేవాదిష్వపిసమ్భవతీతిభగవాన్బాదరాయణోమన్యతే-తేషామర్థిత్వసామర్థ్యయోస్సమ్భవాత్. అర్థిత్వంతావదాధ్యాత్మికాదిమూర్విషహదుఃఖాభితాపా,త్పరస్మింశ్చబ్రహ్మణిచనిరస్తనిఖిలదోషగన్ధానవధికాతిశ యాసఙ్ఖ్యేయకల్యాణగుణగణేనిరతిశయభోగ్యత్వాదిజ్ఞానా,చ్చసమ్భవతి. సామర్థ్యమపిపటుతరదేహేన్ద్రి యాదిమత్తయాసమ్భవతి. దేహేన్ద్రియాదిమత్త్వంచబ్రహ్మాదీనాంసకలోపనిషత్సుసృష్టిప్రకరణేషూపాసన ప్రకరణేషుచశ్రూయతే. తథాహి- *సదేవసోమ్యేదమగ్రఆసీత్ *తదైక్షతబహుస్యాంప్రజాయేయేతితత్తే

౨౫॥ సూ. ॥ తదుపర్యపిబాదరాయణస్సమ్భవాత్ ॥ ప్రసఙ్గాత్సఙ్గతిమాహ (పరస్యేతి) *మనుష్యాధికారత్వాదిత్యత్ర మనుష్యశబ్దేనార్థిజ్ఞానశక్తం వ్యావర్తితం- ఇతిదేవాదిరపీతిబుభుత్సయాసఙ్గతిరిత్యర్థః. కింబ్రహ్మవిద్యాయాందేవాదీనామధికారోఽస్తి- నేతివిచారః. తద ర్థం కింతేషాంసాఙ్గబ్రహ్మవిద్యోపసంహారసామర్థ్యమస్తి- నేతి. తదర్థంకింతేషాంవిగ్రహవత్త్వంసమ్భవతి- నేతి. కింతద్విగ్రహప్రతిపాదకమన్త్రార్థ వాదానాంతత్పరత్వంసమ్భవతి - నేతి. కింమన్త్రార్థవాదానాంఅనుష్ఠేయార్థప్రకాశనస్తుతిపరత్వంవిగ్రహాదివిషయవిరోధి - ఉతనేతి. కింవిగ్రహాది పరత్వమనుష్ఠేయార్థప్రకాశనస్తుత్యోరుపయోగి- నేతి. యదాఽనుపయోగి - తదాఽనుష్ఠేయార్థప్రకాశనస్తుతిపరత్వస్య విగ్రహాదివిషయవిరో ధితయా మన్త్రార్థవాదానాం దేవతావిగ్రహాదిపరత్వాభావేనదేవానాంవిగ్రహవిరహేణ సామర్థ్యాభావాత్తదనధికారఇతిఫలితం. యదోపయోగి- తదాఽనుష్ఠేయప్రకాశనస్తుతిపరత్వస్యవిగ్రహాదివిషయానుగుణతయామన్త్రార్థవాదానాం తత్పరత్వేనదేవానాంవిగ్రహవత్తయాసాఙ్గబ్రహ్మవి ద్యోపసంహారసామర్థ్యావస్థిబ్రహ్మవిద్యాధికారఇతిఫలితం. (సామర్థ్యాభావాదితి) అర్థిత్వాభావస్యాప్యుపలక్షణమేతత్. సామర్థ్యాభావముపపాద యతి (నహీతి) ఉపసంహారః- అనుష్ఠానం. అశరీరత్వం కథమిత్యత్రాహ (నచేతి) వేదాన్తాః ప్రమాణంస్యురిత్యత్రాహ (యద్యపీతి) ప్ర యోజనపర్యవసాయిత్వమేవహిశబ్దస్య ప్రామాణ్యం - తత్ర పూర్వభాగవచసాం ప్రవృత్తినివృత్తిరూపప్రయోజన పర్యవసానాత్ తత్ర తాత్పర్యం- బ్రహ్మణః పురుషార్థరూపతయా తత్ర వేదాన్తానాంతాత్పర్యం - దేవాదీనాంవిగ్రహేతుతథాత్వాభావాన్నతాత్పర్యమిత్యర్థః పూర్వభాగేమన్త్రార్థ వాదాస్తత్రప్రమాణమిత్యత్రాహ (మన్త్రార్థవాదాస్త్వితి) మన్త్రాశ్చార్థవాదాశ్చేత్యర్థః. (అన్యపరత్వాదితి) అనుష్ఠేయార్థప్రకాశనస్తుతిపరత్వాదిత్యర్థః. మాస్తుస్వపరేణమన్త్రార్థవాదేనదేవతావిగ్రహాది-కింతుకర్మవిధిభిస్స్యాదేవసేత్స్యతి-కర్మణాం ద్రవ్యదేవతానిరూప్యత్వాత్, తథా త్వంచకర్మణాంకాలాన్తరభావిఫలసాధనత్వనిర్వాహాయదేవతైశ్వర్యస్యాపేక్షితత్వా,చ్చశ్రితహానేనాశ్రుతాపూర్వకల్పనాయోగా,చ్చేత్యత్రాహ (క ర్మవిధయశ్చేతి)అయమభిప్రాయః-యద్యపిదేవతావత్త్వయాగహోమాదికర్మసుదేవతైశ్వర్యాఙ్గీకారేణాపిఫలప్రదత్వనిర్వాహసమ్భవః-తథాపిదా నపక్షప్రభృతిషుదేవతానామభావాత్కల్పనీయమేవాపూర్వం-తథాచసమానన్యాయతయాయాగహోమాదావప్యపూర్వమేవకల్ప్యతాం-కిమర్థమై శ్వర్యేణ. కించ-తత్రైవకల్పేసర్వకర్మఫలభోగనియమాభావా,ద్దేవతానాంసృష్టిప్రళయాభ్యుపగమా,చ్చఫలప్రదాతురభావాత్తేషాంచిత్కర్మణాంనైష్ఫ ల్యమేవస్యాత్.అథతత్తద్దేవతాశరీరకఃపరమాత్మాతత్తత్కర్మభిరారాధితోనిత్యైశ్వర్యతయాఫలప్రదఇతిమతం-తథాసతిప్రతిమాప్రతిమేయన్యాయ స్స్యాత్. యథాప్రతిమాద్వైశిభిరుపచారైర్దేవతాప్రీతిః-ఏవందేవతోద్దేశిభిర్ద్రవ్యత్యాగైఃపరమాత్మప్రీతిస్స్యాత్-తతశ్చప్రతిమాయాఇవదేవతాయా అప్యుద్దేశ్యకారకత్వమాత్రంవివక్షితం-నైశ్వర్యమపీత్యనపేక్షితందేవతైశ్వర్యంనకల్ప్యమితి. ఉక్తోపజీవనేనార్థిత్వాభావమాహ(అతఏవేతి)యతఏవన విగ్రహవత్త్వందేవతానాం-అతఏవార్థిత్వమపినసంభవతి-దుఃఖస్యతజ్జిహాసాయాశ్చదేహసంబన్ధమూలత్వాదర్థిత్వస్యదుఃఖజిహాసారూపత్వాచ్చేత్యర్థః.

(ఏవంప్రాప్తఇతి) అథరాద్ధాన్తమాహ (తదుపర్యపీతి) అర్థిత్వముపపాదయతి (అర్థిత్వమితి) సామర్థ్యముపపాదయతి (సామర్థ్యమపీతి) పటుత రత్వంమనుష్యదేహాదపిపటుత్వాతిశయవత్త్వం. ప్రమాణాకాఙ్క్షాయామాహ (దేహేతి) తత్త్వోపదేశప్రధానమస్త్రిబ్రహ్మణారూపవదిదధాతాతుమునిదం-తాశ్చద్వివిధాఃతత్త్వపరాఉపాసనపరాశ్చేతి.ఉభయీష్వపితాసుదేవతానాంవిగ్రహాదిమత్త్వమవగమ్యతఇత్యర్థః.తానితత్త్వప్రతిపాదకవాక్యా ని- కథంతైర్విగ్రహవత్త్వప్రతిపాదనమిత్యత్రాహ (తథాహీతి) (సదేవేత్యాది) నామరూపవ్యాకరణస్యకర్తాత్మనామరూపాణాంచాతుర్విధ్య

జో౽సృజతేత్యారభ్య సర్వమచేతనం తేజో౽బన్నప్రముఖం తత్తద్విశేషవద్వ్యాకృత్య *అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణీతి సఙ్కల్ప్య బ్రహ్మాదిస్థావరాన్తం చతుర్విధం భూతజాతం తత్తత్కర్మోచితశరీరం తత్తదుచితనామభాక్చాకరోదిత్యుక్తమ్. ఏవం సర్వత్ర సృష్టివాక్యేషు దేవతిర్యఙ్మనుష్యస్థావరాత్మనా చతుర్విధా సృష్టిరామ్నాయతే. దేవాదిభేదశ్చ తత్తత్కర్మానుగుణబ్రహ్మలోకప్రభృతిచతుర్దశలోకస్థఫలభోగయోగ్యదేహేన్ద్రియాదియోగాయత్తః- ఆత్మనాం స్వతో దేవాదిత్వాభావాత్. తథా *తద్ధోభయే దేవాసురా అనుబుబుధిరే తే హోచుః ఇన్ద్రో హ వై దేవానామభిప్రవవ్రాజ విరోచనో౽సురాణాం తౌ హాసంవిదానావేవ సమిత్పాణీ ప్రజాపతిసకాశమాజగ్మతుః తౌ హ ద్వాత్రింశతం వర్షాణి బ్రహ్మచర్యమూషతుః తౌ హ ప్రజాపతిరువాచేత్యాదినా స్పష్టమేవ శరీరేన్ద్రియవత్త్వం దేవాదీనాం ప్రతీయతే. కర్మవిధిశేషభూతమన్త్రార్థవాదేష్వపి *వజ్రహస్తః పురన్దరః * తే నేన్ద్రో వజ్రముదయచ్ఛదిత్యాదిభిః ప్రతీయమానం విగ్రహాదిమత్త్వం ప్రమాణాన్తరావిరుద్ధం తత్ప్రమేయమేవ. న చానుష్ఠేయార్థప్రకాశనస్తుతిపరత్వాభ్యాం ప్రతీయమానార్థాన్తరావివక్షా శక్యతే వక్తుం- స్తుత్యాద్యుపయోగిత్వాత్, తేన వినా స్తుత్యాద్యనుపపత్తేశ్చ. గుణకథనేన హి స్తుతిత్వం- గుణానామసద్భావే స్తుతిత్వమేవ హీయేత. న చాసతా గుణేన కథితేన ప్రరోచనా జాయతే - అతః కర్మ ప్రరోచయన్తో గుణసద్భావం బోధయన్త్యేవార్థవాదాః. మన్త్రాశ్చ కర్మసు వినియుక్తాస్తత్ర తత్ర కిఞ్చిత్కరత్వాయానుష్ఠేయమర్థం ప్రకాశయన్తో దేవతాదిగతవిగ్రహాదిగుణవిశేషమభిదధత ఏవ తత్ర కిఞ్చిత్కుర్వన్తి- అన్యథేన్ద్రాదిస్మృత్యనుపపత్తేః. న చ నిర్విశేషా దే

స్య ప్రమాణసిద్ధత్వాన్నామరూపవ్యాకరణశ్రుత్యైవ దేవతావిగ్రహవత్త్వం సామాన్యేన సిద్ధమిత్యర్థః. *ఇన్ద్రో వరుణస్సోమో రుద్రః పర్జన్యో యమో మృత్యురీశానః *నారాయణాద్బ్రహ్మా జాయత ఇత్యాదీని విశేషోక్తిషు నిదర్శనవాక్యాన్యభిప్రేతాని. చతుర్విధసృష్టిరామ్నాతా భవతు - తతః కిమిత్యత్రాహ (దేవాదీతి) ఉపాసనదశాయాం పరమకారణభూతస్యోపాస్యస్య లక్షణత్వేన, ప్రాప్యదశాయాం ప్రాప్యవిశేషణత్వేన, విగ్రహాదిమత్త్వం సిద్ధమిత్యర్థః. ఉపాసనప్రకరణేషు దర్శయతి (తథేతి) కర్మవిధిశేషత్వేనాపి సిద్ధ్యతీత్యాహ (కర్మవిధీత్యాదినా) తత్ర ప్రథమసూత్రే సిద్ధవస్తుని తాత్పర్యసంభవస్య ఫలత్వేన సిద్ధిరుక్తా, అత్ర స్తావకత్వప్రకాశకత్వహేతుతయా, *ఫలమత ఉపపత్తేరిత్యత్ర ఫలసాధనత్వే, నేతి త్రిధా విభాగః. *ఆదిత్యో యూప ఇత్యాదివద్వృత్త్యర్థమాహ (ప్రమాణాన్తరావిరుద్ధమితి) అన్యపరత్వమనూద్య నిరస్యతి (న చేత్యాదినా) (స్తుత్యాద్యుపయోగిత్వాదితి) ఆదిశబ్దేనానుష్ఠేయార్థప్రకాశనం మన్త్రకృత్యం గృహ్యతే. మన్త్రార్థవాదేష్విత్యుద్దేశే, అనుష్ఠేయార్థప్రకాశనస్తుతిపరత్వాభ్యామిత్యనూద్దేశే, చావగతక్రమో మన్త్రపరిత్యక్తః- తత్ర కారణం మన్త్రైరపి క్వచిత్ స్తుతిదర్శనేన స్తుతేర్వ్యాపకత్వమ్. దృశ్యతే హి మన్త్రేష్వపి *నకిరిన్ద్ర త్వదుత్తరో న జ్యాయో అస్తి వృత్రహన్ - తథా *అర్హన్బిభర్షి సాయకాని ధన్వార్హన్నిష్కం యజతం విశ్వరూపమ్। అర్హన్నిదం దయసే విశ్వమభ్వం న వా ఓజీయో రుద్ర త్వదస్తి ఇత్యాదిభిః. *అర్హన్బిభర్షీత్యాదిమన్త్రస్య స్తుతిపరత్వం బ్రాహ్మణేనావగమ్యతే- *అర్హన్బిభర్షి సాయకాని ధన్వేత్యాహ స్తౌత్యేవైనమేతదితి. తేన వినా- ప్రతీయమానార్థేన వినా. తత్ర స్తుత్యనుపపత్తిం వివృణోతి (గుణకథనేనేతి) వ్యతిరేకేణోపపాదయతి (గుణానామితి) (స్తుతిత్వమేవ హీయేతేతి) ప్రరోచకత్వమేవ హీయేతేత్యర్థః. శేషభూతస్య శేషిణం ప్రతి కిఞ్చిత్కారో౽పేక్షితః- స చ సిద్ధ్యతీతి యావత్. నను యద్గుణకథనేన స్తుతిత్వం- తథా సతి గుణకథనాభావే స్తుతిత్వహానిః స్యాత్ - న గుణానామసద్భావ ఇత్యత్రాహ (న చాసతేతి) అనేన *నాసతా స్తుతిరుపపద్యత ఇతి ద్రమిడభాష్యం స్మార్యతే. అర్థప్రకాశనానుపపత్తిం వివృణ్వన్ మన్త్రాణాం విగ్రహాదిమత్త్వే ప్రామాణ్యముపపాదయతి (మన్త్రాశ్చేత్యాదినా) ద్రవ్యదేవతే హి కర్మస్వరూపికే- ఏవమిన్ద్రదైవత్యమిదం కర్మేతి ప్రతిపత్తౌ దేవతావిశిష్టత్వేన హి కర్మప్రతిపత్తిః. *యస్యై దేవతాయై హవిర్గృహీతం స్యాత్తాం ధ్యాయేద్వషట్కరిష్యన్నితి దేవతాధ్యానఞ్చ శ్రూయతే- దేవతా చేదృశీత్యేవ ప్రతిపత్తవ్యా- నిర్విశేషవస్తునః ప్రతిపత్తుమశక్యత్వాత్. ఇన్ద్రాదికం చ న శుద్ధాత్మస్వరూపస్య విద్యతే. అతో విగ్రహాదావివక్షితత్వం. ప్రతీతేరాలమ్బనమాత్రమపేక్షితం- నార్థసద్భావ ఇతి చేన్న - న హ్యత్రాస్మిన్ స్వర్గప్రాప్తిః ఫలాయ విధీయతే - అపితు యథావస్థితకర్మస్వరూపబోధనం క్రియతే. తస్మాదనుష్ఠేయార్థప్రకాశకత్వసిద్ధ్యర్థం మన్త్రాణాం విగ్రహాదిమత్త్వే చ ప్రామాణ్యమస్త్యేవేత్యర్థః. అర్థసద్భావాభావేపి ప్రరోచనా దృశ్యత ఇతి చేన్న- ఇష్టసాధనత్వాభావేపి బాలాతురాదిషు విప్రలమ్భవాక్యానాం ప్రవృత్తిహేతుత్వం దృశ్యత ఇతి విధివాక్యస్యాప్యయథార్థత్వప్రసఙ్గాత్. అపౌరుషేయతయా నిర్దోషం విధివాక్యం నిరూపకవిషయమితి యాథార్థ్యమితి చేత్ - తర్హి మన్త్రార్థవాదానామప్యపౌరుషేయతయా నిరూపకవిషయత్వా, దతస్మింస్తద్బుద్ధివిధానపరత్వాభావా, చ్చ స్వార్థే ప్రామాణ్యమస్త్యేవ. ఏతమర్థం ప్రదర్శనేన ప్రయోగప్రకారో౽ర్థసిద్ధ్యై. విమతా ఇన్ద్రాదిశబ్దాః స్వరూపాతిరిక్తపదార్థప్రతిపాదకాః - అపారిభాషికత్వే సతి బోధకత్వాత్, నిర్దోషవాక్యస్థత్వాత్, విధిపదవత్. విమతా చతుర్థీ ప్రకృత్యతిరిక్తార్థనిష్ఠా స్వార్థా- అపారిభాషికశబ్దవిభక్తిత్వాత్- *దధ్నేతి విభక్తివత్. విమతా సంప్రదానకారకబుద్ధిశ్శబ్దాతిరిక్తవిషయా- కారకబుద్ధిత్వాత్ - కరణకారకబుద్ధివత్. విమతా మన్త్రార్థవాదాః ప్రతీయమానార్థప్రమాణాని- సాధకబాధకాగోచరార్థబోధకత్వాత్ - విధివాక్యవత్. విమతశబ్దస్య న *ఆపో వై శాన్తాః *ఆదిత్యో యూప ఇత్యాదివద్వృత్తిః. విమతాని పదాని ముఖ్యార్థసంసర్గప్రమాణాని- సాధకబాధకాగోచరార్థప్రతిపాదకవాక్యస్థత్వాత్ - విధిపదవత్. విమతాని పదాని పరమార్థభూతప్రతీయమానార్థసంసర్గాణి- సాధకబాధకాగోచరార్థప్రతిపాదకవాక్యస్థత్వాత్ - విధి

వతాధియమధిరోహతి. తత్ర ప్రమాణాన్తరాప్రాప్తాన్ గుణాంస్స్వయమేవ బోధయిత్వా తైః కర్మ ప్రరోచయన్తి- గుణవిశిష్టం వా ప్రకాశయన్తి - ప్రాప్తాంశ్చానూద్య తైః ప్రరోచనప్రకాశనే కుర్వన్తి - విరుద్ధత్వే తు తద్వాచిభిశ్శబ్దైరవిరుద్ధాన్ గుణాన్ లక్షయిత్వా కుర్వన్తి. కర్మవిధేశ్చ దేవతాయా ఐశ్వర్యమపేక్షితమేవ- కామినః కర్తవ్యతయా కర్మ విధీయమానం స్వయం క్షణప్రధ్వంసి కాలాన్తరభావినః ఫలస్య స్వర్గాదేస్సాధకమపేక్షతే - మన్త్రార్థవాదయోశ్చ *వాయుర్వై క్షేపిష్ఠా దేవతా వాయుమేవ స్వేన భాగధేయేనోపధావతి స ఏవైనం భూతిం గమయతి *యదనేన హవిషాఽఽశాస్తే తదశ్యాత్ తదృధ్యాత్ తదస్మై దేవా రాధన్తామిత్యాదిషు దేవతాయాః కర్మణాఽఽరాధితాయాః ఫలదాయిత్వం తదనుగుణం చైశ్వర్యం ప్రతీయమానమపేక్షితత్వేన వాక్యార్థే సమన్వీయతే. దేవపూజాభిధాయినో యజిధాతోశ్చ యాగాఖ్యం కర్మ స్వారాధ్యదేవతాప్రధానం ప్రతీయతే. తదేవం కృత్స్నవాక్యపర్యాలోచనయా వాక్యాదేవ విధ్యపేక్షితం సర్వమవగతమితి నాపూర్వాదికం వ్యుత్పత్తిసమయానవగతం కర్మవిధివ్యభిధేయతయా కల్ప్యతయా వాఽఽశ్రయితవ్యం. తథా సతి ఋగ్బ్రాహ్మణమన్త్రార్థవాదమూలేషు ధర్మశాస్త్రేతిహాసపురాణేషు బ్రహ్మాదీనాం దేవాసురప్రభృతీనాం చ గేహాని రూపాదయస్స్వభావభేదాస్స్థానాని భోగాః కృత్యాని చేత్యేవమాదయస్సువ్యక్తాః ప్రతిపాద్యన్తే.

నను మన్త్రార్థవాదానాం వాక్యత్వమసిద్ధం- ప్రసిద్ధకార్యానవబోధనాత్ -అతః పదశబ్దవాచ్యా అర్థవాదా ఇతి వాచ్యం. అర్థవాదాః న పదశబ్దవాచ్యాః- లిఙ్కారకపదసఙ్ఘాతరూపత్వాత్ - విధివాక్యవత్. అర్థవాదాః ప్రమాణభూతవాక్యరూపాః - సాధకబాధకాగోచరసంసర్గప్రత్యాయకతిఙన్తకారకపదాత్మకత్వాత్ - విధివాక్యవత్. విమతా మన్త్రార్థవాదాః ప్రతీయమానార్థనిష్ఠాః- సాధకబాధకాగోచరార్థత్వే సతి విధిభిరైకవాక్యత్వాత్ - ప్రయాజాదివాక్యవత్. న చ ప్రవర్తకవాక్యత్వముపాధిరితి వాచ్యం- సాధికారవిధివాక్యత్వేన తస్యాపి సోపాధికత్వప్రసఙ్గాత్. ప్రయాజాదివిధీనామవివక్షితార్థత్వేఽనుష్ఠానబోధాత్ సాధికారవిధివాక్యత్వం న వివక్షితార్థత్వే ప్రయోజకమితి చేత్. అనుష్ఠానస్య ప్రామాణికతయా హి తద్ఘటకస్యానిష్టతా- ఏవమపి హి దావాదేస్స్వలస్సిద్ధ్యతః ప్రమాణావస్థభఙ్గప్రసఙ్గాత్ ప్రవర్తకవాక్యత్వమప్రయోజకం. తస్మాన్నిరుపాధికో హేతుః. విగీతా అర్థవాదాః పరమార్థస్వార్థపరాః- నిరూఢపురుషప్రరోచకత్వాత్ - రసాయనాయుష్యతాప్రతిపాదకవాక్యవత్. కారణదోషబాధకప్రత్యయరహితత్వాద్వా- స్వర్గయాగాదిసాధ్యసాధనభావప్రతిపాదకవాక్యవత్. విమతా మన్త్రార్థవాదాః ప్రతీయమానార్థే ప్రమాణాని-విధ్యపేక్షితార్థసమర్పకత్వాత్- *భాగస్య వసాయా ఇతి మన్త్రవత్, రాత్రిసత్రార్థవాదవచ్చ. విమతా ప్రాశస్త్యబుద్ధిః ప్రాశస్త్యహేతుభూతార్థపారమార్థ్యనిబన్ధనా- నిరూఢపురుషప్రాశస్త్యబుద్ధిత్వాత్- ఔషధవిషయప్రాశస్త్యబుద్ధివదితి చ. *ఆపో వై శాన్తా *ఆదిత్యో యూప ఇత్యాదిషు ప్రమాణాన్తరసిద్ధస్య తద్విరుద్ధార్థస్య చాప్యభ్యుపగమాత్సర్వస్యాప్రామాణ్యమితి శఙ్కాయామాహ (తత్ర ప్రమాణాన్తరేతి) బాధయిత్వా- విధాయ. ప్రరోచయన్తి- అర్థవాదాః ప్రరోచయన్తి. మన్త్రాః ప్రకాశయన్తి. (లక్షయిత్వా కుర్వన్తీతి) ప్రరోచనప్రకాశనే కుర్వన్తీత్యర్థః. నను విధ్యపేక్షితార్థహితాత్పర్యం- దేవతావిగ్రహాదేస్త్వనపేక్షితత్వం కథమిత్యత్రాహ (కర్మవిధేశ్చేతి) *ఫలమత ఉపపత్తేరిత్యధికరణార్థో బుద్ధిస్థః కార్యార్థమత్ర ప్రసఙ్గమయ్యభిధ్యతే - న చైతదధికరణాసాధారణార్థతయా. అసాధారణస్తు స్వపరత్వాన్మన్త్రాదేః ప్రకాశకత్వసిద్ధ్యర్థం ప్రతీయమానార్థప్రామాణ్యమస్తీత్యయమర్థః- నను పూర్వమేవోక్తః కృష్యాదేరఙ్కురాదిద్వారకత్వమివాచేతనద్వారకత్వం కర్మణస్స్యాదిత్యత్రాహ (వాయుర్వా ఇతి) శ్రుతహానమశ్రుతకల్పనం చానుపపన్నం- రాత్రిసత్రాదిష్వివేతి భావః. (వాక్యార్థే సమన్వీయత ఇతి) అర్థవాదికార్థానాం శ్రూయమాణత్వాత్తద్విశిష్టే వాక్యతాత్పర్యమితి నిశ్చితే సతి కర్తృపటో భవదభిమతాకాఙ్క్షత్వేన విధిభిరైకవాక్యతయా సమన్వయోఽర్థవాదానామితి భావః. యత్ర వాక్యశేషవశాదపేక్షితదేవతాప్రీతిద్వారకత్వం న సిధ్యతి- తత్రాపి యజిసామర్థ్యాత్తత్సిధ్యతి- అర్థవాదాభావేఽపి విధిసామర్థ్యాత్ స్తుతిరివేత్యాహ (దేవపూజాభిధాయిన ఇతి) న చ *యజ దేవపూజాసఙ్గతికరణదానేష్వితి శాబ్దికానాం స్మరణం భ్రాన్తిమూలమితి వాచ్యం-విధ్యపేక్షితార్థసమర్పకతయా స్వార్థే ప్రమాణభూతత్వాన్మన్త్రార్థవాదానాం అస్య స్మరణస్య తన్మూలత్వోపపత్తేః. విమతో విధిప్రత్యయః చేతనప్రీత్యతిరిక్తఫలసాధనకల్పననిరాకాఙ్క్షః- చేతనప్రీత్యతిరిక్తఫలసాధనవాచకత్వకల్పననిరాకాఙ్క్షశ్చ-కృతిసాధ్యచేతనప్రీత్యవగమకవాక్యస్థత్వాత్ -రాజానం సేవేతేతి వాక్యస్థవిధిప్రత్యయవత్. విమతశబ్దేన జుహుయాదిత్యాదివ్యావృత్తిః జుహుయాదిత్యాదిషు విధిప్రత్యయేషు విధిప్రత్యయత్వలిఙ్గేన పూర్వోక్తసాధ్యద్వయం సమర్థనీయం. (తదేవమితి) కృత్స్నశబ్దేన మన్త్రార్థవాదవిధయో వివక్షితాః. వాచ్యాపూర్వవాదపక్షే అశ్రుతకల్పనం నాస్తీతి చేన్న- వాచ్యత్వస్యాపి కల్ప్యమానత్వాత్. కల్ప్యాపూర్వవాదే అపూర్వమేవ కల్ప్యం-వాచ్యపక్షే వాచ్యత్వమపి కల్ప్యమిత్యధికం ప్రాయేణ వ్యుత్పత్తిసమయానవగతమిత్యుక్తం (తథా సతీత్యాది) బ్రాహ్మణశబ్దేన విధ్యుద్దేశగ్రహణం. విధ్యర్థవాదమన్త్రరూపేణ విభాగవతాం మన్వాదిభిరనధీతాసు అధీతాసు చ శాఖాసు తత్ర తత్రాన్యతరప్రకరణేషు ప్రసఙ్గాదనుప్రవిష్టానాం భగవతా వ్యాసేన వ్యస్తేష్వవ్యస్తేషు చ వేదభాగేషు విప్రకీర్ణానాం వాక్యానామర్థాః ఇతిహాసాదిషు సంకలయ్య కథ్యన్త ఇతి భావః. సంకీర్ణశబ్దేన నిత్యానుమేయశ్రుతిమూలత్వోచ్ఛన్నశాఖామూలత్వవ్యుదాసః-తదుభయమపి హ్యనుపపన్నం. తత్ర యస్తావన్నిత్యానుమేయతయాఽభిమతో వర్ణసముదాయః- స కిం వర్ణమాత్రవత్ ఉతానుపూర్వీవిశేషవిశిష్టః. ప్రథమే ఘటపటతపాదిపదార్థావబోధకత్వాభావేన వాక్యత్వాభావాద్వాక్యవిశేషత్వరూపవేదత్వాసిద్ధేః స్మృతీనాం వేదమూలత్వం న స్యాత్.

అతో విగ్రహాదిమత్త్వాద్దేవానామప్యధికారోఽస్త్యేవ.

———।

ద్వితీయే నిత్యానుమేయత్వం వ్యాహతం-స్వతః క్రమరహితానాం వర్ణానాముచ్చారణేన వినా ఆనుపూర్వీవిశేషవిశిష్టత్వాయోగాత్. ఉచ్చారణయోగ్యతాఽస్తీతి చేన్న-ఉచ్చారణయోగ్యతా నామ పటుతరవాగిన్ద్రియపురుషబుద్ధిస్థితిః-సా చ యోగ్యతా కిం వర్ణమాత్రగతా-ఉతానుపూర్వీవిశేషవిశిష్టవర్ణగతా. న ప్రథమః- వర్ణమాత్రస్యార్థానవబోధకతయా స్మృతేర్నిర్మూలత్వప్రసక్తాత్. సత్యామానుపూర్వ్యాం స్మృతిప్రతిపన్నార్థావబోధనక్షమత్వం వర్ణానామస్తీతి చేత్- తేష్వేవ వర్ణేష్వానుపూర్వ్యన్తరే సతి చైత్యవన్దనకర్తవ్యతాద్యర్థబోధనక్షమత్వమప్యస్తీతి బుద్ధస్మృతేరపి వేదమూలత్వప్రసక్తిః. వేదబాహ్యతయా సంప్రతిపన్నత్వాన్న తస్యాః వేదమూలత్వానుమానశక్త్యోదయ ఇతి చేత్ - మేఘసన్దేశస్య వేదమూలత్వప్రసక్తిః. ప్రవర్తకార్థపరత్వాభావాన్న వేదమూలత్వానుమానమితి చేత్-"కార్యా సైకతలీనహంసమిథునా స్రోతోవహా మాలినీ" ఇతి వాక్యస్య వేదమూలత్వప్రసక్తిః. ఆనుపూర్వీవిశేషవిశిష్టవర్ణగతా యోగ్యతేత్యప్యయుక్తం-పూర్వం కేనచిదుచ్చరితత్వాభావాదానుపూర్వ్యసిద్ధేః. తతశ్చానాద్యానుపూర్వీవిశిష్టతారూపవేదత్వం మారోత్సారితం. ఆనుపూర్వీవిశేషేణోచ్చారణయోగ్యత్వం వర్ణానామనాదీతి చేత్-తర్హి చైత్యవన్దనప్రతిపాదనానుగుణానుపూర్వ్యా అపి తుల్యం-అతస్తత్రాపి వేదమూలత్వం స్యాత్. కర్తృసామాన్యాభావాన్న తత్ర వేదమూలత్వానుమానం- శ్రుతిస్మృత్యర్థయోస్తుల్యతయా కర్తృసామాన్యాత్ స్మృతేర్వేదమూలత్వానుమానమితి చేత్. బుద్ధోక్తే కర్తృసామాన్యం- తేన మన్వాదిస్మృతీనాం వేదమూలత్వే సమితే తుల్యన్యాయతయా బుద్ధోక్తం వేదమూలత్వం కో వారయేత్ - స్వాపరాగార్థప్రతిపాదనానుగుణానుపూర్వీవిశేషేణానాదిసంబన్ధయోగ్యవర్ణాస్తిత్వజ్ఞానం హి సర్వత్ర సమానం. తద్జ్ఞాననియమో బుద్ధాదీనాం గ్రన్థనిర్మాణదశాయాం నాస్తీతి చేత్ - తద్జ్ఞానపూర్వకమేవ దానీం రథ్యాతృణాని గణయేత్ "స్వర్గకామ ఇత్యు క్తస్య వాక్యస్య వేదమూలత్వప్రసక్తిః. సత్యం నైవైవ స్మృత్యుపగతార్థవిశేషేణావచ్ఛిన్నానుపూర్వీవిశిష్టానాం వర్ణానాం వేదత్వమితి చేన్న- మన్వాదివాక్యస్యాపి తదర్థావచ్ఛిన్నానుపూర్వీవిశిష్టవర్ణసముదాయాత్మకతయా వేదత్వప్రసక్తేర్నానుమేయాన్తరాభావాన్నిత్యానుమేయశ్రుతిమూలత్వాసిద్ధేః. అతో నిత్యానుమేయశ్రుతిమూలత్వమనుపపన్నం. ఉత్సన్నశాఖామూలత్వపక్షే పఠ్యమానశాఖాస్వేవ ప్రమాదాత్పతితవాక్యానాం క్వచిత్ క్వచిద్దేశే ప్రలీనత్వాత్ తన్మూలాః స్మృతయః ప్రణీతా ఇత్యప్యయుక్తం-పదవాక్యసజ్ఞ్యానియమేన బహుభిరధ్యేతృభిరస్ఖలితమధీయమానత్వాత్ కతిపయవాక్యానాం ప్రలీనత్వానుపపత్తేః. స్మృతీనాం మూలభూతశాఖాః కాశ్చిత్ కాశ్చిదుత్సన్నాస్తన్మూలాః స్మృతయ ఇత్యప్యయుక్తం. తథా హి-శాఖాయా ఉత్సాదో నామ కిం కతిపయదేశేష్విదానీమధ్యేతృవిరహః-ఉత సర్వదేశేష్వప్యధ్యేతృవిరహః. ప్రథమః కల్పోఽభ్యుపగతః. న ద్వితీయః- తపః ప్రభావాధిగతసార్వజ్ఞ్యాదీనాం వ్యాసాదీనాం తత్తచ్ఛాఖావిశేషాభిజ్ఞానాం తదధ్యయనపరిత్యాగే కారణాభావాత్ స్వశిష్యాధ్యాపనసంభవాచ్చ. న చేదానీంతనశిష్యబుద్ధిమాన్ద్యాదిదానీం తదధ్యాపనాసంభవః - బహుశాఖాధ్యయనాసామర్థ్యేఽప్యేకదా దేశే తత్తదేకశాఖాధ్యయనసమర్థశిష్యసంభవాత్. అతః ప్రాచీన ఏవ పక్షః పరిశిష్యతే-అతః స్మృతీనాం సంకీర్ణవేదభాగమూలత్వమేవ యుక్తం. స్మృతిమూలభూతవేదభాగస్య దుర్జ్ఞేయత్వాత్ స్మృతిప్రణయనం దుష్కరమితి చేన్న- తచ్ఛాఖాధ్యేతృపురుషవిరహితదేశేషు, తదుక్తదేశేష్వపి బహుశాఖాధ్యయనధారణతదర్థనిరూపణనిర్ణయాసమర్థపురుషేషు, చ సఫలత్వాత్. అతః స్మృతీనాం సంకీర్ణవేదభాగమూలత్వం యుక్తం. కర్మవిధేశ్చేత్యాదౌ భాష్యే ఇదమర్థసిద్ధం-యదుక్తం యాగహోమదానాదావాచార్యైరూపాశ్రయణాదర్శనైశ్చ సమితి-తదసత్ -సర్వత్రాప్యపూర్వకల్పనానభ్యుపగమాత్. న చ ఫలసాధనతానుపపత్తిః-కర్మోపజనితప్రీతేః పరమాత్మన ఏవ తత్సిద్ధేః, *వాసోదదాతి సర్వదైవత్యం వై వాసః సర్వా ఏవ దేవతాః ప్రీణాతీత్యాదిభిర్వాసోదానాదీనామపి దేవతాప్రీతిహేతుత్వావగమా, చ్చ న చ పరమాత్మప్రీత్యా ఫలసంభవే దేవతైశ్వర్యానుపయోగః - ప్రధానావాన్తరాపూర్వకల్పనాన్యాయస్యాత్రాపీష్టత్వాత్. యథా హి పూర్వాపరభూతానామఙ్గప్రధానరూపాణామనేకేషాం కర్మణాం యాగపద్యాభావాదవాన్తరాపూర్వద్వారా పరమాపూర్వనిష్పత్తిరఙ్గీక్రియతే - ఏవమేవ తత్తద్యాగజనితప్రీత్యతిశయాభిర్దేవతాభిః పరమాత్మన్యఖణ్డైకప్రీతిజననమాతిష్ఠామహే. ఇదమేవ చ దేవతాయాః ఫలదానానుగుణమైశ్వర్యం- యత్ఫలప్రదే పరమాత్మని స్వప్రీతిద్వారా ప్రీతిజననం- ఉక్తం హి భగవతా *యో యో యాం యాం తనుం భక్తః శ్రద్ధయార్చితుమిచ్ఛతీత్యారభ్య*లభతే చ తతః కామాన్మయైవ విహితాన్హి తానితి. తేన ఫలోపభోగస్యానియతకాలత్వేఽపి న దోషః. న చైవం సతి ప్రతిమా ప్రతిమేయన్యాయేన దేవతాప్రీతిరనాస్థేయా. *యస్యై దేవతాయై హవిర్గృహీతం స్యాత్ తాం ధ్యాయేద్వషట్కరిష్యన్ *సాక్షాద్దేవదేవతాః ప్రీణాతి* తృప్త ఏవైనమిన్ద్రః ప్రజయా పశుభిస్తర్పయతి *త ఏనం తృప్తా ఆయుషా తేజసా వర్చసా శ్రియా యశసా బ్రహ్మవర్చసేన అన్నాద్యేన చ తర్పయన్తి *యే చైవ దేవాః స్వాయం యావానో యే వ ప్రాతర్యావాణః తానేవోభయాంస్తర్పయతి త ఏనం తృప్తాః ప్రజయా పశుభిస్తర్పయేయురితి దేవతాతృప్తిశ్రుతిత్వాత్ తత్తృప్తిహానానుపపత్తేః, *పితరి ప్రీతిమాపన్నే సర్వాస్తుష్యన్తి దేవతా ఇతి న్యాయాత్ భృత్యప్రీణనేన భర్తృప్రీణనన్యాయాచ్చ దేవతాప్రీతేః పరమాత్మప్రీతిహేతుత్వోపపత్తేః, శ్చేతి. సూత్రార్థముపసంహరతి (అత ఇతి) నను కథం దేవతానాం బ్రహ్మవిద్యాధికారః- న హ్యత్రైవర్ణికానాం తేషాముపనయనాభావేన అధ్యయనసిద్ధస్వాధ్యాయలబ్ధవిద్యత్వం. న చ తేషాం విద్యాఙ్గభూతకర్మానుష్ఠానయోగ్యత్వం- అగ్నినిష్పత్త్యనుపపత్తేః. *వసన్తే బ్రాహ్మణోఽగ్నీనాదధీత గ్రీష్మే రాజన్య ఆదధీత శరది వైశ్య ఆదధీతేతి త్రైవర్ణికవిషయాధానవిధిః కథం దేవానధికరోతి. అత్ర వ్యక్తాయస్య చానధికారోఽధికరణసిద్ధః-దేవానాం దేవర్షీణాం చ మూలభూతబుధ్యన్తరాభావాదత్ర వ్యక్తాయతయా చానధికారః. అగ్నిష్టోమాదీనామగ్నిష్టోమాది దేవతాఽభావాదగ్న్యుద్దేశేన హవిః ప్రక్షేపానుపపత్తిశ్చేతి. ఉచ్యతే-సత్యమపనయనాభావాత్ స్వాధ్యాయ విద్యానధికారః - తస్యాధ్యయనాఙ్గత్వాత్, యజ్ఞాదికర్మబ్రహ్మోపాసనయోరఙ్గత్వాభావాత్, అధ్యయనాభావేఽపి దేవతానాం

౨౭॥ సూ. ✻ విరోధఃకర్మణీతిచేన్నానేకప్రతిపత్తేర్దర్శనాత్ ॥ ✻ దేవాదీనాంవిగ్రహాదిమత్త్వాభ్యుపగమేకర్మణివిరోధఃప్రసజ్యతే-బహుషుయాగేషుయుగపదేకస్యేన్ద్రస్యవిగ్రహవత్త్వే *అగ్నిమగ్న ఆవహ *ఇన్ద్రాగచ్ఛహరివఆగచ్ఛేత్యాదినాఆహూతస్యతస్యసన్నిధానానుపపత్తేః. దర్శయతిచాగ్న్యాదీనాంతత్రతత్రాగమనం *కస్యవాహదేవాయజ్ఞమాగచ్ఛన్తికస్యవానబహూనాంయజమానానాంయోవైదేవతాఃపూర్వంపరిగృహ్ణాతిసఏనాశ్శ్వోభూతేయజతఇతి.అతోవిగ్రహాదిమత్త్వేకర్మణివిరోధఃప్రసజ్యతఇతిచేత్. తన్న- (అనేకప్రతిపత్తేర్దర్శనాత్) దృశ్యతేహిసౌభరిప్రభృతీనాంశక్తిమతాంయుగపదనేకశరీరప్రతిపత్తిః....

సుకృతప్రకర్షైణపూర్వజన్మవిశేషాధీతస్వాధ్యాయలబ్ధస్మరణోపపత్తేశ్చ. పిశాచాదయోపిహిపూర్వజాతింస్మరన్తి - కింపునర్దేవాదేవర్షయశ్చ. నచోపనయనవిరహాచ్ఛూద్రాదివద్విద్యాకర్మణోరనధికారః - శూద్రాదీనామపిఉపనయనవిరహప్రయుక్తత్వాభావాదనధికారస్య. సఖలుతేషాంసామర్థ్యాభావాచ్ఛాస్త్రనిషేధప్రయుక్తః. దేవతానాంహివిద్యాకర్మణీనక్వచిత్ప్రతిషిద్ధే, ప్రాక్తనజ్ఞానప్రభావాత్సామర్థ్యంచస్థితం. నచాత్రైవర్ణికత్వాదగ్న్యాధానాభావాదత్రైవర్ణికయతయాచవిద్యాకర్మానధికారః - మనుష్యకర్తృకాధానస్యైవత్రైవర్ణికత్రైవర్ణికయాధికారిత్వనియమాత్. కిమత్రనియామకమితిచేత్- *దేవావైసత్రమాసత *విశ్వసృజఃప్రథమాస్సత్రమాసతేత్యాదిశ్రుతిభిర్దేవాదీనాంక్రత్వనుష్ఠానదర్శనాత్, విశేషతఇన్ద్రాదీనాంవృత్రవధాదిజనితకలుషశోధనాయక్రత్వనుష్ఠానస్మరణాచ్చేతి బ్రూమః. యద్వా - బ్రాహ్మణ్యాదికందేవతాదీనామప్యస్తి-తచ్చాదృష్టవిశేషసంబన్ధరూపం- నతుజాతిరూపంబ్రాహ్మణాదిభిర్బ్రాహ్మణ్యాదిషూత్పత్తిమాత్రంవా- అన్యథాఆదికాలేబ్రహ్మణోముఖబాహూరుప్రభవానాంపశ్చాద్విశ్వామిత్రప్రభృతీనాంచ బ్రాహ్మణ్యాద్యభావప్రసఙ్గాత్. సన్తానవిశేషప్రసూతత్వంచతాదృగదృష్టవత్త్వసూచకం- సన్తానవిశేషోత్పత్తేఃప్రకృష్టాదృష్టకార్యత్వాత్, అలౌకికప్రకర్షవిశేషకారణత్వాచ్చ. ఈదృశంబ్రాహ్మణ్యాదికందేవతాస్వపిసంభవతి. అవగమ్యతేచైతత్ - వాజపేయంప్రకృత్య * తం బృహస్పతిరుదజయత్తేనాయజతతేనేన్ద్రమయాజయదితిబృహస్పతినేన్ద్రేణచవాజపేయస్యానుష్ఠితత్వముక్త్వాతతఏవహేతోః *సవాఏషబ్రాహ్మణస్యచైవరాజన్యస్యచయజ్ఞఇతివాజపేయస్యబ్రహ్మక్షత్రాధికారత్వముచ్యమానం బృహస్పతేర్బ్రాహ్మణ్యమిన్ద్రస్యక్షత్రత్వమపిహ్యవగమయతి. *బ్రహ్మబృహస్పతిఃక్షత్రమిన్ద్రఇతిచశ్రూయతే. తథా *మరుతోవైదేవానాంవిశఇతిమరుతోవిశ్యాఃశ్రూయన్తే. అతోదేవతావిశేషాణాంబ్రహ్మక్షత్రవిడ్విభాగసిద్ధేరగ్నిసంబన్ధోయుక్తః. విద్యానుగ్రాహకంబ్రహ్మచర్యాదికంచ దేవానాంశ్రూయతే *ఏకశతంహవైవర్షాణిమఘవాన్ప్రజాపతౌబ్రహ్మచర్యమువాసేత్యాదిషు.అతోవిద్యాకర్మగుణపౌష్కల్యాత్సామర్థ్యంసిద్ధం. నచయష్టవ్యదేవతాన్తరాభావాద్యజనానుపపత్తిః-అగ్నీన్ద్రాదిశబ్దప్రవృత్తినిమిత్తానాంజ్ఞానశక్త్యైశ్వర్యవిశేషాణాంనిరుపాధికాశ్రయతయాతచ్ఛబ్దవాచ్యస్యపరమాత్మనోఽవ్యవధానేనదేవతాభిరారాధ్యత్వాత్. అగ్నీన్ద్రాదీనాంతుతత్తద్యజ్ఞభాగభాగిత్వంస్వారాధనప్రీతేనభగవతాదత్తం- నతుస్వాభావికం- యథోక్తంభగవతావ్యాసేనకృష్ణద్వైపాయనేనమోక్షధర్మే *యజ్ఞాగ్రహరాధ్యాయే * తతస్తేవిబుధాస్సర్వేబ్రహ్మతేచమహర్షయః। వేదదృష్టేనవిధినావైష్ణవంక్రతుమాహరన్। తస్మిన్సత్రేతదాబ్రహ్మస్వయంభాగమకల్పయత్। దేవామహర్షయశ్చైవసర్వేభాగానకల్పయన్। తేకార్తయుగధర్మాణోభాగాఃపరమసత్కృతాః। ప్రాపురాదిత్యవర్ణంతంపురుషంతమసఃపరమిత్యవ్యవధానేనభగవతోయష్టవ్యత్వముక్తం. తత్రభగవద్వచః *యేనయఃకల్పితోభాగస్సతథాసముపాగతః। ప్రీతోహంప్రదిశామ్యద్యఫలమావృత్తిలక్షణం। తత్ర *యజ్ఞైర్యేచాపియక్ష్యన్తిసర్వలోకేషువైసురాః। కల్పయిష్యన్తివోభాగాంస్తేనరావేదకల్పితాన్। యోమేయథాకల్పితవాన్భాగమస్మిన్మహాక్రతౌ।సతథాయజ్ఞభాగార్హోవేదసూత్రేమయాకృతఇత్యత్రభగవతాయజ్ఞభాగభాక్త్వందేవానాందత్తమితిస్పష్టతరం. అతోదేవానాంకర్మానధికారాభ్యుపగమేనవిద్యామాత్రాధికారవాదోఽనుపపన్నః. అతస్స్వాఙ్గబ్రహ్మవిద్యోపసంహారసామర్థ్యందేవాదీనామస్తీతిసిద్ధందేవానాం బ్రహ్మవిద్యాధికారిత్వమ్. ....

౨౭॥ సూ. ✻ విరోధఃకర్మణీతిచేన్నానేకప్రతిపత్తేర్దర్శనాత్ ॥ ✻ విగ్రహాభ్యుపగమేతద్వదాగ్నాదిశేఆహ్వానాగమనేచాభ్యుపేయే- తథాయుగపదనేకకర్మస్వాహ్వానేవిరోధః- శరీరాధీనత్వాదాగమనస్యేత్యర్థః. ఆగమనమాత్రేప్రామాదికేసతిహితద్యాగపద్యేవిరోధఇత్యాగమనేప్రమాణమాహ(దర్శయతిచేతి)నేత్యాదికంవ్యాచష్టే (తన్నేతి)*దర్శనాదిత్యేతద్వ్యాచష్టే(దృశ్యతేహీతి) *ఆత్మనోవైశరీరాణిబహూనిమనుజేశ్వర।యోగీకుర్యాద్బలంప్రాప్యతైశ్చసర్వామహీంచరేదితిభారతవచనాదిద్రష్టవ్యం. యోగ్యానుపలమ్భస్తుమన్త్రాదిషధాదిభిర్మనుష్యాణామితశక్తివిశేషైర్దేవానామపిసంభవతీతినవిరోధఇతిభావః. ననుయదిదేవా ఇహాగత్యహవిరదన్తి-తర్హ్యన్యత్రమన్త్రార్థవాదప్రతిపన్నమగ్నేర్హవ్యవాహత్వంభజ్యేత. అవగమ్యతేచైతత్ *హవ్యవాడగ్నిరజరఃపితానఇతి *అవాడ్ఢవ్యానిసురభీణికృత్వాప్రాదాఃపితృభ్యస్స్వధయాతేఅక్షన్నితి *అగ్నేస్త్రిణాజ్యాయాంసోభ్రాతరఆసన్తేదేవేభ్యోహవ్యంవహన్తఃప్రామీయన్తేత్యాదిషు.ఇహప్రత్యక్షస్యహవిషోలోకాన్తరప్రాప్తిశ్శ్రూయమాణాఽనుపపన్నా-అగ్నిహోత్రాహుతీప్రకృత్య * తేవాఏతేఆహుతీహుతేఉత్క్రామతఃతేఅన్తరిక్షమావిశతఃతేఅన్తరిక్షంతర్పయతఃతేదివమావిశతఃతేదివంతర్పయతఃతేతతఆవర్తేతేతేఇమామావిశతఇతి. స్మర్యతేచ *అగ్నౌప్రాస్తాహుతిస్సమ్యగాదిత్యముపతిష్ఠతే।ఆదిత్యాజ్జాయతేవృష్టిర్వృష్టేరన్నంతతఃప్రజాఇతి.

౨౭॥ సూ. శబ్దఇతిచేన్నాతః ప్రభవాత్ప్రత్యక్షానుమానాభ్యాం॥ విరోధ ఇతి వర్తతే. మాభూత్కర్మణి విరోధోనేకశరీరప్రతిపత్తేః. శబ్దే తు వైదికే విరోధః ప్రసజ్యతే - అనిత్యార్థసంయోగాత్. విగ్రహవత్త్వే హి సావయవత్వే నేన్ద్రాదేరర్థస్యానిత్యత్వమనివార్యం - తతో దేవదత్తాదిశబ్దవదిన్ద్రాద్యర్థజన్మనః ప్రాగ్వినాశాదూర్ధ్వం, చేన్ద్రాదిశబ్దానాం వైదికానామర్థశూన్యత్వమనిత్యత్వం వా వేదస్య స్యాదితి చేత్.

*శతశ ఆవర్తతే ఇతి ఇహ హవిషో రావృత్తిశ్చానుపపన్నా- కథం దేవైర్భక్షితస్యావృత్తిః. ప్రత్యక్షేణ హవిషో హవిషః కథం దేవైర్భక్ష్యమాణత్వం చ యుక్తమితి. ఉచ్యతే -*అవాప్తవ్యాణి సురభీణి కృత్వా ప్రాదా ఇతి శ్రవణాదగ్నినా పరిణామ్యమాణస్య హవిషః సూక్ష్మం రూపం దేవానుప్రేక్షకం నిద్యత ఇత్యభ్యుపేత్యం- శ్రేయస్సాధనత్వవత్. తచ్చ దేవానామిచ్ఛావశాదభివర్ధతే-తథాహి బ్రాహ్మణం*యదేవ దేవా హవిష్షు సున్వన్త్యల్పమప్యేకా మాహుతిం పితరో గిరిమాత్రం వర్ధయన్త ఇతి. అతో పరిమితత్వేన కించిద్భుజ్యతే కించిన్నీయత ఇతి సర్వవాక్యానుగుణ్యేన కల్ప్యం. యద్వా - ఇహాన్నభాగాయాం హవిర్గ్రహీతా స్వస్థానం గత్వా భుజ్యతాం- కో బాధః. హవిషో హి పూర్వమేవోత్పన్నత్వఫలభూతత్వస్య దేవేషు సంభవ ఉపచారాదుక్తిః. యద్వా- *ఇన్ద్ర ఆగచ్ఛ హరివ ఆగచ్ఛ మేధాతిథే *అగ్నిమగ్న ఆవహ సోమమావహ ఇతి యేష్విష్ట్యాదికర్మసు దేవతాహ్వానతదాగమనే శ్రూయేతే- తేష్వేవ కర్మస్వేకత్వహానిరపి నం- అన్యత్ర, త్వగ్నిర్భిన్నవిషయ ఉన్నయనమితి విభాగః. *తే వాపి తే త ఆహుతీర్హుతే ఉత్క్రామత ఇతి వాక్యమపి హ్యగ్నిహోత్రాదివిషయం- నత్వత్ర దేవతాహ్వానాగమనే. ననుతత్రాపి సాయంయాగ ప్రాతర్యాగసంజ్ఞానాం దేవానామాగమనం శ్రూయతే * సాయం యాగాన్నవై దేవాః ప్రాతర్యాగానగ్నిహోత్రిణో గృహానాగచ్ఛన్తీతి. సత్యం- తేత్వగ్నిహోత్రాభిమానిత్వాదుపచారాత్- *సజూర్దేవైస్సాయం యావభిరితి సాయం సంస్కృతిసజూర్దేవైః ప్రాతర్యావభిరితి ప్రాతః యే చైవ దేవాః సాయం యావానో యే చ ప్రాతర్యావాణస్తా నేవోభయాం స్తర్పయతీతి సంపూర్వమాత్రప్తిశ్రవణాత్తేషాం. తత్ర తు విరోధే కృత్యత్వం తు సూర్యాదీనామేవ-న చ తత్ర సూర్యాదీనామాహ్వానం. అతో దేవతాహ్వానవత్సు కర్మస్వేకత్వహానిరపి నం అన్యత్ర హవిషు స్వయ సమితి విభాగ ఉపపన్నః. అతో గ్నేర్హవ్యవాహత్వశ్రుతిరాహుత్యోరుత్క్రమణశ్రుతిః *అగ్నే ప్రస్తావాదిస్సమ్యగాదిత్యముపతిష్ఠత ఇతి స్మృతిశ్చ చరితార్థా. అతోనేకశరీరప్రతిపత్త్యా దేవానాం సన్నిధానాత్ కర్మణి విరోధః. —— . ఇతరాస్తు *కతి దేవా ఇత్యుపక్రమ్య *త్రయశ్చ త్రీ చ శతా త్రయశ్చ త్రీ చ సహస్రేతి నిరుచ్య *కతమే త ఇత్యస్యాం పృచ్ఛాయాం *మహిమాన ఏవైషామేతే త్రయస్త్రింశత్త్వేవ దేవా ఇతి నిర్భేద శ్రుతిరేకైక దేవతాయా అనేకరూపతాయాం ప్రమాణత్వేనోపన్యస్తా. అత్ర త్రయస్త్రింశతాం దేవానాం ప్రాధాన్యమితరేషాం తద్గుణభావశ్చ ప్రతీయతే- *మహిమాన ఏవైషామేత ఇతి హి శ్రూయతే. మహిమ శబ్దస్య శరీరవాచిత్వేన స్వస్యైవ స్వమహిమా ఏత ఇతి చ స శరీరమాత్రనిర్దేశః- అపి తు స శరీర చేతనవ్యప దేశః-*కతి దేవా ఇత్యుపక్రమస్థ దేవశబ్ద సామానాధికరణ్యాదేత ఇతి పదస్య- న హి దేవశబ్దో దేహమాత్రపరః. న చ దేవశబ్దనిర్దిష్టా దేవా జీవాన్తరాణాం శరీరభూతాః- శరీరలక్షణస్య సర్వథానుపపత్తేః. *కతమ ఏకో దేవ ఇతి పృష్ట్వా *ప్రాణ ఇతి ప్రతివచన వాక్యేపి ప్రాణశబ్దేన ప్రసిద్ధప్రాణపరః-అపి తు స రమాత్మపరః. అతో స్యాః శ్రుతేరేకైకదేవతాయా అనేకరూపతా ప్రతిపాదకత్వానుపపత్తిః న్నేత్యతః తత్ సైషా శ్రుతిరనుదాహృతా. వ్యాఖ్యాతృత్వస్తైః *అనేకప్రతిపత్తేరిత్యస్య శబ్దస్య యుగపదనేకార్థోపలబ్ధిసామర్థ్యపరత్వేన వ్యాఖ్యానత్వేపి * ఆగచ్ఛన్తీతి శ్రుత్యర్థస్వారస్యానుగుణం అనేకశరీరప్రాప్తిపరతయా వ్యాఖ్యాతమ్. ……………………………………………………………

౨౭॥ సూ. శబ్దఇతిచేన్నాతః ప్రభవాత్ ప్రత్యక్షానుమానాభ్యాం॥ శబ్దే తు (వైదిక ఇతి) అస్త్రేతం హేతుమాహ (అనిత్యార్థసంయోగాదితి) హేత్వర్థం వివృణోతి (విగ్రహవత్త్వే హీతి) (అర్థశూన్యత్వమనిత్యత్వం వేతి) దేవదత్తాదవినాశే దేవదత్తాదిశబ్దస్యేవానర్థకత్వం. అనిత్యత్వం- అనుచ్చార్యమాణత్వం. నిత్యత్వే అర్థశూన్యత్వం - విగ్రహాదిమదిన్ద్రాద్యర్థస్య యావచ్ఛబ్దభావిత్వాభావాత్ అర్థవత్త్వే అనిత్యత్వం వా- శబ్దస్య యావదర్థభావిత్వాదర్థానాం చానిత్యత్వాదిత్యర్థః. నను కథమర్థశూన్యత్వం శబ్దానాం- అతీతానాగతభూతభవిష్యదాదియశ్శబ్దాస్యార్థసమకాలత్వాభావేప్యర్థవత్త్వదర్శనాత్. న హి తేషాం కదాచిదప్యర్థసమకాలత్వసంభవః - న చ తేప్యర్థశూన్యత్వం. యథా నిత్యస్సనోచ్చారితోసురుశబ్దో దేశ ప్రకర్షేప్యర్థవాన్భవతి- ఏవమిన్ద్రాదిశబ్దాశ్చేన్ద్రాదివ్యక్తీనాం కాలవిప్రకర్షేప్యర్థవన్తః స్యుః - క్వచిత్కదాచిదర్థస్య ప్రామాణికత్వం హి శబ్దస్యార్థవత్త్వనిబన్ధనమితి. ఉచ్యతే- అనభిజ్ఞో భవాన్ భాష్యహృదయస్య - యదేవం పరిచోదయతి ఏతదపాకరణాయ హి శబ్దే తు వైదిక ఇతి విశేషితం సూత్రం పదం,- ఇహాపీన్ద్రాదిశబ్దానాం వైదికానామిత్యుక్తం,. అయమభిప్రాయః - *ఇన్ద్ర ఆగచ్ఛ హరివ ఆగచ్ఛేత్యాదిమన్త్రజాతం వైదికకర్మసు వినియుజ్యతే- తత్ర పూర్వమేవేన్ద్రవ్యక్తౌ వినష్టాయామిన్ద్రశబ్దవాచ్యవ్యక్త్యభావాత్ యజ్ఞకర్మణ్యాగమనాభావాత్ *ఇన్ద్ర ఆగచ్ఛేత్యాదిశబ్దానాముచ్చార్యమాణానామర్థశూన్యత్వం అనుచ్చార్యమాణత్వం వా స్యాదితి. ఇన్ద్రవ్యక్త్యన్తరేణార్థవత్త్వమితి చేత్. తద్వ్యక్త్యన్తరం పూర్వవ్యక్తినామాకారాయుధపరాక్రమవిభూతికం వా - న వా. ప్రథమమనుపపన్నం - స్రష్టుస్స్వాతన్త్ర్యస్యానివార్యత్వాత్ సరూపసృష్టినియమానుపపత్తేః వైరూప్యసంభవాత్. తతశ్చాన్యాకారవాచినామిన్ద్రాదిశబ్దానాం ప్రవృత్తావాకారాన్తరస్యనిమిత్తత్వాయోగాదర్థశూన్యత్వమవర్జనీయం. ద్వితీయే తు యదా వ్యక్తిరిన్ద్రశబ్దవిషయత్వేనాభిమతా స్యాత్ - తస్యాం వ్యక్తౌ తచ్ఛబ్దప్రవృత్తినిమిత్తస్య కస్యచిదభావాదేతదవాచకతయార్థశూన్యత్వం. తథాపి స్రష్టృపురుషబుద్ధ్యధీనసఙ్కేతవశాత్ ప్రయోగశ్చేత్ - శబ్దసఙ్కేతగోచరస్యార్థస్య సఙ్కేతయితృపురుషబుద్ధ్యగోచరత్వేన సఙ్కేతానుపపత్తేః దేవదత్తాదిశబ్దానా

తన్న-(అతః ప్రభవాత్) అస్మాదిన్ద్రాదిశబ్దాదేవ పునః పునరిన్ద్రాద్యర్థస్య ప్రభవాత్. ఏతదుక్తం భవతి- నహి దే
వదత్తాదిశబ్దవదిన్ద్రాదిశబ్దా వైదికా వ్యక్తివిశేషమాత్రే సఙ్కేతపూర్వకాః ప్రవృత్తాః- అపితు స్వాభావతయేవ గవా
దిశబ్దవదాకృతివిశేషవాచిత్వేన. తతశ్చైకస్యామిన్ద్రవ్యక్తౌ వినష్టాయాం ముతయేవ వైదికాదిన్ద్రాదిశబ్దాన్మనసి విపరివర్త
మానాదవగత తద్వాచ్యభూతేన్ద్రాద్యర్థాకారో ధాతా తదాకారమేవాపరమిన్ద్రం సృజతి- యథా కులాలో ఘట
శబ్దాన్మనసి విపరివర్తమానాత్ తదాకారమేవ ఘటమితి. కథమిదమవగమ్యతే. (ప్రత్యక్షానుమానాభ్యాం) శ్రుతిస్మృ
తిభ్యామిత్యర్థః. శ్రుతిస్తావత్ * వేదేన నామరూపే వ్యాకరోత్ సతాసతీ ప్రజాపతిరితి- తథా * స భూరితి వ్యాహరత్ స భూ
మిమసృజత స భువ ఇతి వ్యాహరత్ సో ऽన్తరిక్షమసృజతేత్యాది- వాచకశబ్దపూర్వకం తత్తదర్థసంస్థానం స్మరం స్త
త్తత్సంస్థానవిశిష్టం తం తమర్థం సృష్టవానిత్యర్థః. స్మృతిరపి *అనాదినిధనా హ్యేషా వాగుత్సృష్టా స్వయంభువా।
ఆదౌ వేదమయీ దివ్యా యతః సర్వాః ప్రసూతయ ఇతి * సర్వేషాం తు స నామాని కర్మాణి చ పృథక్ పృథక్। వేదశబ్దే
భ్య ఏవాదౌ పృథక్సంస్థాశ్చ నిర్మమ ఇతి- సంస్థాః- సంస్థానాని. రూపాణీతి యావత్. తథా * నామరూపం చ భూతా
నాం కృత్యానాం చ ప్రపఞ్చనం। వేదశబ్దేభ్య ఏవాదౌ దేవాదీనాం చకార స ఇతి. అతో దేవాదీనాం విగ్రహవత్త్వేపి
వైదికశబ్దానామానర్థక్యం, వేదస్యాదిమత్త్వం, చ న ప్రసజ్యతే.........

మిన్ద్రాదిశబ్దానాం పురుషాన్తరబుద్ధిసాపేక్షప్రవృత్తిత్వాద్వేదస్యానపేక్షత్వలక్షణం ప్రామాణ్యం న స్యాత్. యది ప్రధానకాలపరమాత్మశబ్దవ
దేకైకవ్యక్తివాచిత్వమిన్ద్రాదిశబ్దానాం స్యాత్- తదా సఙ్కేతనైరపేక్ష్యేణానపేక్షత్వలక్షణం ప్రామాణ్యం స్యాత్ - అత ఇన్ద్రాదీనాం ప్రధానాదీనా
మివ నిత్యత్వాభావాత్ తన్మాత్రైకార్థశూన్యత్వానుపపత్త్యా ప్రామాణ్యం దుర్వారమితి. * నాతః ప్రభవాదిత్యేతద్వ్యాచష్టే (తన్నే
త్యాదినా) శబ్దాదర్థస్యోత్పత్తిః కథం - తచ్ఛబ్దార్థశూన్యత్వాన్నిత్యత్వపరిహారః కథమిత్యత్రాహ (ఏతదుక్తమితి) ధాతా తదాకారమేవేతి పదైః
* సూర్యాచన్ద్రమసౌ ధాతా యథా పూర్వమకల్పయదితి శ్రుతిః * యథర్తుష్వృతులిఙ్గాని నానారూపాణి పర్యయే। దృశ్యన్తే తాని తాన్యేవ తథా భా
వా యుగాదిష్వితి స్మృతిశ్చ స్మర్యతే. కీదృశస్య శబ్దస్యార్థాకృతిస్మారకతయా హేతుత్వం. తదేవ స్పష్టం దృష్టాన్తేన విశదయతి (యథేతి) మనసి విపరివర్త
మానత్వం - ఆలోచ్యమానత్వం. (శ్రుతిస్మృతిభ్యామితి) ప్రత్యక్షాగ్రాహ్యో వేదః ప్రత్యక్షశబ్దవాచ్యః - స్వానురూపవేదానుమాపికా స్మృ
తిరనుమానశబ్దవాచ్యేత్యర్థః. సతాసతీ- చిదచిద్రూపే వ్యాకరోత్ - వివిధమకరోదిత్యర్థః.——— వర్ణాత్మకానిత్యాచ్ఛబ్దాజ్జగతః ప్రభవానుపపత్తేరనిత్యవ
ర్ణాతిరిక్తనిత్యశబ్దస్ఫోటపక్షైకదేశమతేనోపన్యస్య తదన్యదస్య వర్ణానాం నిత్యత్వం ప్రసాధ్య వర్ణానిత్యత్వేపి తద్గతజాత్యా సమ్బన్ధగ్రహణాదికం జగతః ప్ర
తః ప్రభవాదికం చోపపన్నమిత్యుక్తం. తదయుక్తం- ఇహానుపయోగాద్విరోధాచ్చ. తథాహి- న తావచ్ఛబ్దో జగదుపాదానం- బ్రహ్మోపాదానత్వా
భ్యుపగమాత్. నిమిత్తత్వం చ న పఞ్చపద్రాదివత్ కారకతయా- కిం తు బుద్ధిస్థత్వాదర్థస్మారకతయా. తత్ర చ ధర్మాధర్మయోరనిత్యయోరపి విషమజగదు
త్పత్తౌ నిమిత్తత్వమభ్యుపగతం, ఘటపద్రాదీనాం చానిత్యానామపి నిమిత్తత్వం దృశ్యతే, కిం కార్యమాత్రస్య అనిత్యాదుత్పత్తిరనుపపన్నా- ఉత జగద్రూ
పకార్యవిశేషస్య న ప్రథమః- ఘటపద్రాదీనాం ఘటాదికారణత్వదర్శనాత్. న ద్వితీయః- ధర్మాధర్మయోర్జగన్నిమిత్తత్వాభ్యుపగమాత్. ఏవం సత్త్వరయో
పకారకాణామప్యనిత్యానాం కారణత్వం యదా సంభవతి - తదాస్మర్యమాణతయోపకారకాణాం శబ్దానామనిత్యత్వేపి కారణత్వసంభవః కిం పునర్వాచ్య
యమిత్యర్థః. అతో నిత్యత్వస్యానుపయోగాత్ స్ఫోటవాదో న ప్రస్తోతవ్యః- దూషితస్య నిరసనీయతా. వర్ణానాం చ నిత్యత్వసమర్థనమత ఏవ నిష్ఫలం. కించ-
నిత్యానామపి వర్ణానాం న వర్ణత్వాకారేణార్థవాచిత్వం - కిం త్వానుపూర్వీవిశేషవిశిష్టపదవాక్యరూపేణ. విభుతయా నిత్యతయా చ దేశతః కాలతశ్చ క్ర
మరహితానామానుపూర్వ్యనుచ్చారణనిబన్ధనత్వాత్ తస్య చ క్షణభఙ్గురత్వాదర్థావబోధం ప్రయోజనముపేత్య వర్ణనిత్యత్వసాధనం తద్గతజాత్యవస్థానవ
చనం చ విఫలం- అర్థావబోధకరూపస్యానిత్యత్వసిద్ధేః. యథోదకాహరణరూపం ప్రయోజనముపేత్య పృథివీస్థిరత్వసమర్థనం పృథివీత్వజాత్యవస్థానవచనం
చ నోపయుజ్యతే - పృథివ్యా ఘటరూపేణోదకాహరణసాధనత్వాత్ ప్రాగ్భావావయవరచనావిశేషలబ్ధరూపస్య ఘటస్య చానిత్యత్వాత్. తద్వత్. కించ-
వర్ణానాం నిత్యత్వం నామ కిమాప్రళయావస్థాయిత్వం- ఉతోభయావధిరాహిత్యం. ప్రథమః పూర్వోక్తం వైయర్థ్యం స్థితం - పృథివ్యా ఆప్రళయావ
స్థాయిత్వసమర్థనస్య ఘటేనోదకాహరణేऽనుపయోగాత్. ద్వితీయే శబ్దగుణకాకాశసృష్టిప్రళయశ్రుతివిరోధః. వర్ణానిత్యత్వేऽభ్యుపగమ్యమానే పితద్గ
తజాత్యభ్యుపగమో నిరుక్తః- కృత్స్నవ్యక్త్యనవస్థానే జాత్యవస్థానానుపపత్తేః. మహాప్రళయే కతిపయవ్యక్త్యవస్థానం తు కారణవాక్యవిరుద్ధం- * సదే
వసోమ్యేదమగ్ర ఆసీదేకమేవాద్వితీయమితి హి శ్రుతిః. అవధారణద్వితీయనిషేధౌ కథం కతిపయవ్యక్త్యవస్థానం జాత్యవస్థానం చ సహేతే. కించ- వర్ణ
నిత్యత్వాదికం కిం బోధకత్వోపయోగితయా సమర్థ్యతే- కిం వా జగతః ప్రభవోపయోగితయా. ప్రథమే వర్ణనిత్యత్వాదికం సర్వమపి * అథాతో బ్రహ్మ
జిజ్ఞాసేత్యత్రైవ వక్తవ్యం - అనవబోధకత్వస్య శాస్త్రానారమ్భహేతుత్వాత్. ద్వితీయే చ జన్మాదిసూత్రే తత్సర్వం సమర్థనీయం - లక్షణసిద్ధ్యుపయోగి
త్వాత్. కించ- వర్ణనిత్యత్వాదికం సర్వాధికరణేషు యథా కథంచిత్ ఘటయితుం శక్యతే- అత ఏవైతదధికరణాసాధారణార్థానుపయోగాద్విరోధాచ్చాత్ర
వర్ణనిత్యత్వాది ప్రపఞ్చనమయుక్తం. * ప్రత్యక్షానుమానాభ్యామితి సూత్రపదమన్యథా వ్యాఖ్యాతం- ఘటాదినిర్మాణస్య శబ్దపూర్వకత్వస్య ప్రత్యక్షసి

౨౯॥ సూ. అత ఏవ చ నిత్యత్వమ్॥ యత ఏవేన్ద్రవసిష్ఠాదిశబ్దానాం దేవర్షివాచినాం తత్తదాకారవాచిత్వం, తత్తచ్ఛబ్దేన తత్తదర్థస్మృతిపూర్వికా చ తత్తదర్థసృష్టిః,- అత ఏవ *మన్త్రకృతో వృణీతే*నమ ఋషిభ్యో మన్త్రకృద్భ్యః* అయం సో అగ్నిరితి విశ్వామిత్రస్య సూక్తం భవతీత్యాదిభిర్వసిష్ఠాదీనాం మన్త్రకృత్త్వకాణ్డకృత్త్వఋషిత్వాదౌ ప్రతీయమానేఽపి వేదస్య నిత్యత్వముపపద్యతే. ఏభిరేవ *మన్త్రకృతో వృణీత ఇత్యాదిభిర్వేదశబ్దైస్తత్తత్కాణ్డసూక్తమన్త్రకృతామృషీణామాకృతిశక్త్యాదికం పరామృశ్య తత్తదాకారాంస్తత్తచ్ఛక్తియుక్తాంశ్చ సృష్ట్వా ప్రజాపతిస్తానేవ తత్తన్మన్త్రాదికరణే నియుఙ్క్తే - తేఽపి ప్రజాపతినా ఆహితశక్తయస్తత్తదనుగుణం తపస్తప్త్వా నిత్యసిద్ధాన్పూర్వపూర్వవసిష్ఠాదిదృష్టాంస్తానేవ మన్త్రాదీననధీత్యైవ స్వరతో వర్ణతశ్చాస్ఖలితాన్పశ్యన్తి - అతశ్చ వేదానాం నిత్యత్వమేషాం చ మన్త్రకృత్త్వముపపద్యతే. ....

ష్టత్వాత్ జగత్స్రష్టావ్యైతదనుమానాదితి. తథా సతి నతయోస్సముచ్చిత్య హేతుత్వమేకసాధ్యసిద్ధ్యతి- జగత్సృష్టేశ్శబ్దపూర్వకత్వే అనుమానస్యైవావ్యవధానేన ప్రవృత్తేః, ప్రత్యక్షస్యాపి గ్రహణోపయికత్వేన తచ్ఛేషభూతత్వాత్,. తతశ్చ *ప్రత్యక్షానుమానాభ్యామితి ద్వివచనం క్లిష్టం స్యాత్ -న హి దణ్డపరశుభ్యాం వృక్షశ్ఛిద్యత ఇతి వ్యపదిశ్యతే- దణ్డస్య పరశూపకరణత్వాత్. అతః ప్రత్యక్షమూలానుమానాదితి నిర్దేష్టవ్యం- తథా వచనన్ద్రిష్టం. యదిష్టం చ దేవమపి దృష్టం - తద్గత్యభావాత్స్యాత్ - ఇహ చ గత్యన్తరసంభవాదయుక్తం. కల్పాదికాలీనసృష్టేశ్శబ్దపూర్వకత్వం సృష్టిత్వాదనుమాతుం దసశక్యం- మూకకర్తృకఘటాదిసృష్టౌ హేతోరనైకాన్త్యాత్. అతో యథోక్త ఏవార్థః. ....

ఏవమర్థద్వారకమనిత్యత్వమాశఙ్క్య పరిహృతం- అథ శబ్దద్వారకమనిత్యత్వం పరిహ్రియతే.

౨౯॥ సూ. అత ఏవ చ నిత్యత్వమ్॥ ఉక్తసంగతిం మన్త్రకృతో వృణీత ఇత్యాదినాఽభిప్రేతా. (యత ఏవేతి) అర్థవాదానాం ప్రతీయమానార్థతాత్పర్యమస్తి చేత్ - *మన్త్రకృత ఇత్యాదివాక్యస్యాపి మన్త్రకృత్త్వే తాత్పర్యసమ్భవాత్ అనిత్యత్వమితి శఙ్కా. ఇయమపీన్ద్రాదిశబ్దానామాకృతివాచిత్వాత్ తత్తచ్ఛబ్దేన తత్తదర్థస్మృతిపూర్వకతత్తదర్థసృష్ట్యా పరిహృతేత్యర్థః. ఉక్తశఙ్కాపరిహారపరం సూత్రం యే- న వ్యాచక్షతే- తేషాం మతే సూత్రవైయర్థ్యం స్ఫుటం. శఙ్కాయాః పరిహృతత్వం స్పష్టయతి (ఏభిరేవేతి) మన్త్రకృత్త్వం నామానధీత్యైవ మన్త్రాణామస్ఖలితస్వరవర్ణతయా దర్శనం- తచ్చ తత్తన్మన్త్రస్మృతిపూర్వకం ప్రజాపతినా యథాపూర్వం సృష్టైస్తత్తన్నామరూపభాగ్భిః ప్రవాహపరంపరయాఽఽగతైర్వసిష్ఠాదిభిః క్రియత ఇతి వేదనిత్యత్వమన్త్రకృత్త్వావిరోధ ఇత్యర్థః. నియుఙ్క్తే- మన్త్రదర్శనానుగుణం తపశ్చరతేతి నియుఙ్క్త ఇత్యర్థః. అస్ఖలితాన్పశ్యన్తి- పూర్వకల్పాధీతవేదమన్త్రైః ప్రత్యభిజ్ఞాపూర్వకం పశ్యన్తి- నత్విదం ప్రథమతయేత్యర్థః. శ్రుతిరపి ఋషిజ్ఞానపూర్వకమేవ మన్త్రాణామనుష్ఠానం దర్శయతి *యో హ వా అవిదితార్షేయచ్ఛన్దోదైవతేన మన్త్రేణ యజతి యాజయతి వాఽధ్యాపయతి వా స్థాణుం వర్ఛతి గర్తం వా పద్యతే ప్రమీయతే పాపీయాన్భవతి యాతయామాన్యస్య ఛన్దాంసి భవన్తి అథ యో మన్త్రే మన్త్రే వేద స సర్వమాయురేతి శ్రేయాంశ్చ భవతి అయాతయామాన్యస్య ఛన్దాంసి భవన్తి తస్మాదేతాని మన్త్రే మన్త్రే విద్యాదితి. శౌనకాదిభిశ్చ స్మర్యతే *దాశతయ్యో మధుచ్ఛన్దప్రభృతిభిర్దృష్టా ఇతి. ఉక్తం చ భగవతా వ్యాసేనైవ *యుగాన్తేఽన్తర్హితాన్వేదాన్సేతిహాసాన్మహర్షయః। లేభిరే తపసా పూర్వమనుజ్ఞాతాః స్వయంభువా॥ ఇతి. ఏవమాదివాక్యప్రమాణం ద్రష్టవ్యం. నన్వితిహాసానామప్యపౌరుషేయత్వం వేదస్యేవ పౌరుషేయత్వం ప్రసజేత్ - అస్మిన్పక్షే వేదానామితిహాససహపాఠేన తుల్యయోగక్షేమత్వాదితి చేన్న - ఇతిహాసశబ్దేన వేదశబ్దాన్తర్గతానాం పురావృత్తానాం వివక్షితత్వాత్. యథా *వాతరశనా హ వా ఋషయః శ్రమణా ఊర్ధ్వమన్థినో బభూవుః *పృథుర్వై వైన్యోఽభిషిక్తః *ఉశన్హ వై వాజశ్రవసః సర్వవేదసం దదావిత్యాదీని పురావృత్తాని హి శ్రూయన్తే- తతశ్చ సేతిహాసానిత్యనేన వేదానామనుష్ఠానేన సహాలబ్ధత్వముక్తం భవతి - అతో న ప్రబన్ధవిశేషవాచకోఽయమితిహాసశబ్దః- అఙ్గేషు ధర్మశాస్త్రాదిషు చ సత్స్వపీతిహాసమాత్రోపాదానస్య ప్రయోజనాభావాత్. తథా చ స్మృతిః *ఋషీణాం నామధేయాని యాశ్చ వేదేషు దృష్టయః। శర్వర్యన్తే ప్రసూతానాం తాన్యేవైభ్యో దదాత్యజ ఇతి వేదదర్శనప్రదానం చ స్మర్యతే. కాఠకాదిశబ్దాశ్చ కల్పాదావృషిభిస్తపసా లబ్ధవేదభాగానాం ప్రవక్తృత్వమభిదధతి. న తావత్కఠేనాదౌ ప్రోక్తం కాఠకమితి వేదపౌరుషేయత్వవాదినోఽభిప్రేతం - ఈశ్వరప్రణీతత్వవిరోధాత్. అథ కాఠకాదిసమాఖ్యాః ప్రవచననిమిత్తాః. న- ఇదానీన్తనప్రవక్తృసంజ్ఞాభిశ్చ వ్యపదేశప్రసఙ్గాత్, కఠాదిభ్యః పూర్వపురుషసంజ్ఞాభిశ్చ సమాఖ్యాప్రసఙ్గాత్,. పూర్వేష్వనేకశాఖాధ్యాయినః- కఠాదయస్త్వేకశాఖాధ్యాయిన ఇతి తన్నామ్నా సమాఖ్యానమితి న వాచ్యం- సర్వేషాం తత్పూర్వపురుషాణాం బహుశాఖాధ్యాయిత్వనియమస్యామానికత్వాత్, దృష్టవిపర్యయేణ కల్పనానుపపత్తేశ్చ. అథ కల్పాదిషు ప్రథమప్రవచననిబన్ధనాః కాఠకాదిసమాఖ్యాః. తన్నిబన్ధనత్వం చ జగన్నిత్యత్వవాదేఽనుపపన్నం- ప్రథమప్రవచనాసమ్భవాత్. అతః కాఠకాదిసమాఖ్యాన్యథాఽనుపపత్తిశ్చ మహర్షీణాం తపసా దృష్టవేదభాగత్వే ప్రమాణం. ఏవం *యో వై వేదాంశ్చ ప్రహిణోతి *బ్రహ్మ స్వయంభ్వభ్యానర్షత్ ఇత్యారభ్య *తపితం బ్రహ్మయజ్ఞమపశ్యన్ *వాచా విరూప నిత్యయా *వేదేన రూపే వ్యాకరోత్ *అనాదినిధనా హ్యేషా *యాశ్చ వేదేషు దృష్టయః. *వేదశబ్దేభ్య ఏవాదౌ *యుగాన్తేఽన్తర్హితాన్వేదానిత్యాదివచనైః, అద్యే కల్పే ప్రథమం వేదోచ్చారణం యథాపూర్వక్రమవిశేషవిశిష్టం- వేదోచ్చారణత్వాత్- ఇదానీన్తనవదిత్యాదిభిరనుమానైః, రూపపత్తిభిశ్చ వేదనిత్యత్వస్య ప్రకమ్పత్వాత్తదనురోధాయ మన్త్రకృత్త్వాదిపదానామస్వారస్యేన వ్యాఖ్యాతాని....

అథస్యాత్ - నైమిత్తికప్రళయాదిష్వనావృత్త్యా వేదశబ్దేభ్యః పూర్వపూర్వవాచ్యాది స్మరణేన ప్రజాపతినా దేవాదిసృష్టిరుపపద్యతాం నామ - ప్రాకృతప్రళయే తు స్రష్టుః ప్రజాపతేః, వ్యక్తాద్యహఙ్కారపరిణామశబ్దస్య చ వినష్టత్వాత్కథం ప్రజాపతేశ్శబ్దపూర్వికా సృష్టిరుపపద్యతే,-కథన్తరాం వినష్టస్య వేదస్య నిత్యత్వం,. అతో వేదనిత్యత్వవాదినా దేవాదీనాం విగ్రహవత్త్వాభ్యుపగమేఽపి లోకవ్యవహారస్య ప్రవాహానాదితా శ్రయణీయేతి. అత్రోత్తరం పఠతి.

౨౯॥ సూ. సమాననామరూపత్వాచ్చావృత్తావప్యవిరోధో దర్శనాత్స్మృతేశ్చ॥ కృతేఽపి మహాసంహారే జగదుత్పత్త్యావృత్తావపి పూర్వోక్తాత్సమాననామరూపత్వాదేవ న కశ్చిద్విరోధః. తథాహి-స భగవాన్పురుషోత్తమః ప్రళయావసానసమయే పూర్వసంస్థానం జగత్స్మరన్ *బహుస్యామితి సఙ్కల్ప్య భోగ్యభోక్తృజాతం స్వస్మిన్ శక్తిమాత్రావశేషం ప్రలీనం విభజ్య మహదాదిబ్రహ్మాణ్డం హైరణ్యగర్భపర్యన్తం యథాపూర్వం సృష్ట్వా వేదాంశ్చ పూర్వానుపూర్వీవిశేషసంస్థితానావిష్కృత్య హిరణ్యగర్భాయోపదిశ్య పూర్వవద్దేవాది నామాకారజగత్సర్గే తం నియుజ్య స్వయమపి తదన్తరాత్మతయావతిష్ఠతే. అతో యథోక్తం సర్వముపపన్నం. ఏతదేవ వేదస్యాపౌరుషేయత్వం నిత్యత్వం చ- యత్పూర్వపూర్వోచ్చారణక్రమజనితసంస్కారేణ తమేవ క్రమవిశేషం స్మృత్వా తేనైవ క్రమేణోచ్చార్యత్వం. తదస్మాకం సర్వేశ్వరేఽపి సమానం. ఇయాంస్తు విశేషః-సంస్కా-

---

ఉత్తరసూత్రం శఙ్కయావతారయతి (అథస్యాదితి) మహాప్రళయే తద్దర్శనస్మృతిపూర్వకస్రష్టృసంప్రదాయప్రవర్తకస్య ప్రజాపతేః సర్వప్రవర్తకస్య శబ్దస్య చాభావాన్న శబ్దనిత్యత్వమితి ప్రపఞ్చప్రవాహానాదిత్వమాశ్రయణీయమితి చోద్యపరిహారార్థమిదం సూత్రమిత్యర్థః

౨౯॥ సూ. సమాననామరూపత్వాచ్చావృత్తావప్యవిరోధో దర్శనాత్స్మృతేశ్చ॥ (పూర్వోక్తాత్సమాననామరూపత్వాదేవేతి) పూర్వసూత్రద్వయోక్తయా తత్తచ్ఛబ్దేన తత్తదర్థస్మృతిపూర్వకయా తత్తదాకృతివిశిష్టవస్తుసృష్ట్యా సమాననామరూపత్వముక్తమితి ఫలితం-అతః పూర్వోక్తాదిత్యుక్తం ఏవకారేణ సూత్రస్థశ్చశబ్దోఽవధారణార్థ ఇతి గమ్యతే. సమాననామరూపత్వమనుపపన్నం-తత్తచ్ఛబ్దస్మృతిపూర్వకతత్తదర్థస్రష్టురభావాదిత్యత్రాహ (తథాహీతి) స ఇతి శ్రుతిప్రసిద్ధిం ద్యోతయతి భగవానితి జ్ఞానశక్త్యాదివైచిత్ర్యం. భగవత్పురుషోత్తమశబ్దాభ్యాం *సర్వవ్యాపీ చ భగవాన్ *స మహాన్ప్రభుర్వై పురుష ఇత్యాదిశ్వేతాశ్వతరవాక్యం స్మారితం. (శక్తిమాత్రావశేషమితి) విద్యమానస్యైవ భోగ్యభోక్తృవర్గస్య భోగ్యత్వాద్యనుగుణస్థూలత్వాభావేఽపి సలిలత్వాద్యర్థం భోక్తృత్వాదికమితి భావః. చతుర్ముఖాదేరపి స్వతన్త్రస్రష్టృత్వభ్రమనిరాసాయాహ (స్వయమపీతి) *తదాన్తరాత్మా మమ చ యే చాన్యే దేహిసంజ్ఞితాః। సర్వేషాం సాక్షిభూతోఽసౌ న గ్రాహ్యః కేనచిత్క్వచిదితి చతుర్ముఖవచనం, *సృష్టిం తతః కరిష్యామి త్వామావిశ్య ప్రజాపతే ఇతి భగవద్వచనం, *తదనుప్రవిశ్యేతి సామాన్యవిషయాం శ్రుతిం చ ప్రమాణమభిప్రేత్యాహ (తదన్తరాత్మతయేతి) అనేన చతుర్ముఖపర్యన్తానాం స్వవచసా స్వాత్మైకకర్తృత్వసిద్ధిః (సర్వముపపన్నమితి) సమాననామరూపత్వతత్ప్రయుక్తవేదనిత్యత్వాదితత్సాధకత్వాన్యుపపన్నానీత్యర్థః. శబ్దస్యోత్పత్తివినాశాభ్యుపగమే కథం వేదనిత్యత్వసిద్ధిరిత్యత్రాహ (ఏతదేవేతి) అధరాణాం పదానాం వా నిత్యత్వం వేదనిత్యత్వం చేత్ కాళిదాసాదివాక్యానామపి నిత్యత్వప్రసఙ్గః. వర్ణానుపూర్వీనిత్యత్వం చేత్తదప్యనుపపన్నం- యుగపత్సర్గప్రళయయోరనభ్యుపగమాద్వర్ణానాం విభుత్వాభ్యుపగమాత్ నదేశకృతానుపూర్వీసమ్భవతి- నిత్యత్వాభ్యుపగమాన్న కాలకృతా తస్మాదుచ్చారణగతక్రమ ఇతి తైరభ్యుపేత్యం- ఉచ్చారణస్యోత్పత్తివినాశవత్త్వేన తత్క్రమనిత్యత్వమప్యనుపపన్నం. తస్మాత్పూర్వపూర్వోచ్చారణక్రమవిశేషాయత్తాదృశతాదృశేనైవ క్రమేణోత్తరోత్తరముచ్చార్యత్వం నిత్యత్వమిత్యస్మదభిమతమేతైరపి స్వీకర్తవ్యమిత్యభిప్రాయేణైతదేవేత్యుక్తం. నను పూర్వానాద్యభావః పురుషకృతత్వాభావో వా స్యాదపౌరుషేయతా- ఉత్తరాన్తాభావః ఉభయాన్తరహితత్వం వా నిత్యతా- క్రమవిశేషేణోచ్చార్యత్వం తు వేదస్య స్వరూపం- కథమేతయోరేకత్వం. సత్యం- ద్వివిధావధిరహితత్వరూపనిత్యత్వస్య వేదే హి నిరూపితం- తథాపి పూర్వావధినిరూపణసమ్ప్రదాయేన నిషేధయిషితం- స్వతన్త్రపురుషబుద్ధ్యా బుద్ధిర్నిరసనీయత్వాత్, తన్నిరసనేన ప్రతికల్పం తథా వేదనో ద్ధరణాచ్చైతుర్యసిద్ధేశ్చ. అతో వేదస్య నిత్యత్వమపౌరుషేయత్వం చైకమితి ఫలితం. తచ్చాపౌరుషేయత్వం నిత్యత్వం వా వేదక్రమవిశేషవిశిష్టోచ్చారణకర్తృత్వపర్యవసితం- అపూర్వక్రమవిశిష్టోచ్చారయితృపురుషసద్భావాతిరేకేణానిత్యత్వపౌరుషేయత్వయోరభావాత్, నిత్యత్వాపౌరుషేయత్వయోస్తద్విపరీతరూపత్వాచ్చ. యద్వా- తేనైవ క్రమేణ సర్వదోచ్చార్యమాణత్వమపౌరుషేయత్వనిత్యత్వయోస్సాధకమితి హేతుహేతుమద్భావాభేదవ్యపదేశః. ఏవమేవ భగవతాప్యుచ్చార్యమాణత్వాద్యుగపత్సర్వోత్పత్తిసంహారేఽపి నిత్యత్వముపపన్నమిత్యభిప్రాయేణాహ (తదస్మాకమితి) సర్వేశ్వరోఽపి పూర్వక్రమవిశేషం స్మృత్వోచ్చారయతి చేత్ తత్సంస్కారోద్బోధాత్ పూర్వమజ్ఞత్వమన్యాధీనజ్ఞానత్వం చ స్యాదిత్యత్రాహ (ఇయాంస్త్వితి) అస్మాకం స్వోచ్చారణజనితసంస్కారాపేక్షోచ్చారణమధ్యాపయితృసాపేక్షం - అధ్యాపయితృనిరపేక్షోచ్చారణం స్వోచ్చారణజనితసంస్కా

రానపేక్షమేవ స్వయమేవానుసన్ధత్తే పురుషోత్తమః. కుత ఇదం యథోక్తమవగమ్యత ఇతి చేత్ తత్రాహ (దర్శనాత్ స్మృతేశ్చ) దర్శనం తావత్ * యో బ్రహ్మాణం విదధాతి పూర్వం యో వై వేదాంశ్చ ప్రహిణోతి తస్మై ఇతి. స్మృతిరపి మానవీ *ఆసీదిదం తమోభూతమిత్యారభ్య *సోఽభిధ్యాయ శరీరాత్స్వాత్సిసృక్షుర్వివిధాః ప్రజాః। అప ఏవ ససర్జాదౌ తాసు వీర్యమపాసృజత్। తదణ్డమభవద్ధైమం సహస్రాంశుసమప్రభం। తస్మిన్ జజ్ఞే స్వయం బ్రహ్మా సర్వలోకపితామహ ఇతి-తథా పౌరాణికీ *తత్ర సుప్తస్య దేవస్య నాభౌ పద్మమజాయత। తస్మిన్ పద్మే మహాభాగ వేదవేదాఙ్గపారగః। బ్రహ్మోత్పన్నస్స తేనోక్తః ప్రజాస్సృజ మహామతే- తథా *పరో నారాయణో దేవస్తస్మాజ్జాతశ్చతుర్ముఖ ఇతి-తథా *ఆదిసర్గమహం వక్ష్య ఇత్యారభ్యోచ్యతే *సృష్ట్వా నారం తోయమన్తస్స్థితోఽహం యేన స్యాన్మే నామ నారాయణేతి। కల్పే కల్పే తత్ర శయామి భూయస్సుప్తస్య మే నాభిజం స్యాద్యథాబ్జం। ఏవంభూతస్య మే దేవ నాభిపద్మే చతుర్ముఖః। ఉత్పన్నస్స మయా చోక్తః ప్రజాస్సృజ మహామత ఇతి.

రసాపేక్షం- ఏతదుభయం వ్యావర్తయతి సంస్కారానపేక్షం స్వయమేవేతి. స్వయమేవేత్యధ్యాపకోచ్చారణజనితసంస్కారాపేక్షావ్యావృత్తిః. యద్వా- సంస్కారానపేక్షం- అధ్యాపకోచ్చారణస్వోచ్చారణజనితసంస్కారానపేక్షమిత్యర్థః. స్వతన్త్రస్యేశ్వరస్య క్రమాన్తరాపాదకత్వేన పూర్వక్రమస్యై వోచ్చారణే కో నియామక ఇత్యత్రాహ (స్వయమేవేతి) వేదాఖ్యం శబ్దరాశిం పూర్వపూర్వక్రమవిశిష్టమేవోచ్చారయేయం - న తు క్రమాన్తరం కల్పయేయమితి *బహు స్యామితివత్ స్వసఙ్కల్పాదేవ క్రమాన్తరమవికల్పయన్ యథాపూర్వమనుసన్ధత్తే- సత్యసఙ్కల్పత్వస్థితయే ఇత్యర్థః. అనుసన్ధత్తే- జానాతీత్యర్థః. స్మరణార్థత్వే సంస్కారానపేక్షత్వవ్యాఘాతాత్. నను *సంస్కారాన్వైభవ స్వేదా ఇతి స్మృత్యా వేదానామీశ్వరస్మృతివిషయత్వమవగమ్యతే. నైవం- సంస్కారశబ్దస్య స్మృతివిషయవాచిత్వాభావాత్ స్మృతేస్సంస్కారకార్యతయా తద్విషయాలక్షితలక్షణయా ప్రతిపాద్యత ఇతి చేత్- తర్హి ప్రమాణవిరుద్ధలక్షణాయాః ప్రమాణానుసారిణీ లక్షణా బలీయసీ - ఈశ్వరస్య చ స్వతస్సర్వదా సమ్యక్సర్వార్థసాక్షాత్కారిత్వం * యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిత్ * పరాస్య శక్తిర్వివిధైవ శ్రూయతే స్వాభావికీ జ్ఞానబలక్రియా చేతి శ్రుతిసిద్ధం. జ్ఞానస్య స్వాభావికత్వం - ఇన్ద్రియాద్యనపేక్షత్వం. వివిధత్వమపి విషయవైవిధ్యాత్. పరత్వం- యాథార్థ్యాపరోక్షత్వరూపప్రకర్షః. అతస్తదనుగుణయా లక్షణయా భావితవ్యం. తతశ్చ సంస్కారాన్ ఇతి- సంస్కారవత్యాః. యథాపూర్వం బుద్ధిస్థా ఇత్యర్థః. యద్వా- సంస్కారవత్ స్వస్మిన్నవస్థితా ఇత్యర్థః. నన్వీశ్వరస్య సర్వజ్ఞతయా శబ్దానాం సర్వాసామప్యానుపూర్వీణాం సదా బుద్ధిస్థా ఇతి సర్వవాక్యానామనాద్యానుపూర్వీవిశిష్టతయా వేదత్వం స్యాత్, పౌరుషేయాపౌరుషేయవిభాగశ్చ న స్యాత్, నైవం- ఈశ్వరస్య సార్వజ్ఞ్యాదేవ సర్వవిభాగసిద్ధేః. సర్వాసామానుపూర్వీణాం తద్బుద్ధిస్థత్వేఽపి యాదృశక్రమవిశిష్టశబ్దరాశేర్యాథార్థ్యం స్వరాదినియమవత్త్వం దేశకాలాదినియమవత్త్వమేవోచ్చార్యత్వం చ- తమేవ శబ్దరాశిం వేదాఖ్యమన్యాన్ స్తాదృశక్రమవిశిష్టం తమేవ ప్రతి బ్రహ్మాణ్డసర్గం ప్రమాణతయా ప్రవర్తయతి- న త్వన్యచ్ఛబ్దజాతం. అతో యాథార్థ్యస్వరనియమకోచ్చార్యత్వాభ్యాం వేదావేదవిభాగసిద్ధిః. సర్వదా పూర్వపూర్వక్రమమపరామృశ్య సాపేక్షోచ్చారయితృకత్వం తన్నిరపేక్షవక్తృకత్వం చేతి పౌరుషేయాపౌరుషేయవైషమ్యమితి న కాచిదనుపపత్తిరితి. *దర్శనాత్ స్మృతేశ్చేతి సూత్రపదద్వయస్య శఙ్కావాహ (కుత ఇతి) యుగపత్సర్వస్రష్టా భగవతో యథాపూర్వమేవ సమ్ప్రదాయప్రవర్తకత్వే చ శ్రుతిస్మృతీ దర్శయతి (దర్శనం తావదిత్యాదినా) ఉదాహృతశ్రుతిస్మృతివాక్యేషు సర్వేషు చతుర్ముఖస్య భగవతా సృష్టత్వం దృశ్యతే- వేదోపదేశస్తు కేషుచిన్న దృశ్యతే- తత్ర * అనుక్తమన్యతో గ్రాహ్యమితి న్యాయాత్ వేదోపదేశోఽపి సృష్ట్యుపయోగిత్వాత్ సిధ్యతీతి భావః. సమ్ప్రదాయప్రవర్తకసద్భావమాత్రే ప్రమాణం వాస్య ప్రవచనజాతం. ఉదాహృతవచనజాతం ప్రదర్శనార్థం- ఈదృశాని వచనాన్తరాణ్యపి అస్మిన్నర్థే ద్రష్టవ్యాని- యథా *సూర్యాచన్ద్రమసౌ ధాతా యథాపూర్వమకల్పయత్ దివం చ పృథివీం చాన్తరిక్షమథో సువః *యథర్తుష్వృతులిఙ్గాని నానారూపాణి పర్యయే। దృశ్యన్తే తాని తాన్యేవ తథా భావా యుగాదిష్వితి శ్రుతిస్మృత్యోర్న్యస్వదాన్తసారేదస్మితత్వాత్. *హింస్రాహింస్రే మృదుక్రూరే ధర్మాధర్మావృతానృతే।తద్భావితాః ప్రపద్యన్తే తస్మాత్తత్తస్య రోచత ఇత్యనేన పూర్వసృష్టిసారూప్యం ప్రతీయతే. కించ-*తథాభిమానినోఽతీతాస్తుల్యాస్తే సామ్ప్రతైరిహ। దేవా దేవైరతీతైర్హి రూపైర్నామభిరేవ చ। *యస్మిన్యస్మిన్యుగే రాష్ట్రే యస్మిం దేశే యథాస్థితిః। తస్య తస్యానురూప్యేణ ప్రజాసర్గః ప్రవర్తతే।*ఋషీణాం నామధేయాని యాశ్చ వేదేషు దృష్టయః। శర్వర్యన్తే ప్రసూతానాం తాన్యేవైభ్యో దదాత్యజ ఇత్యాది. కించ- *అగ్నిర్వా అకామయత అన్నాదో దేవానాం స్యామితి స ఏతమగ్నయే కృత్తికాభ్యః పురోడాశమష్టాకపాలం నిరవపత్ తతో వై సోఽన్నాదో దేవానామభవత్ అగ్నిర్వై దేవానామన్నాదః- తథా *ఇన్ద్రో వా అకామయత జ్యైష్ఠ్యం దేవానామభిజయేయమితి స ఏతమిన్ద్రాయ జ్యేష్ఠాయ పురోడాశమేకాదశకపాలం నిరవపన్మహావ్రీహీణాం తతో వై స జ్యైష్ఠ్యం దేవానామభ్యజయత్ ఇత్యాదినా పూర్వపూర్వాగ్నీన్ద్రాదియజనేన పాశ్చాత్యాగ్నీన్ద్రాదీనామైశ్వర్యప్రాప్తిరిత్యవగమ్యతే - ప్రథమాన్తాగ్న్యాదిశబ్దా యజమానం చేతనం సిషాధయిషితరూపేణాభిదధతి - ఇదానీమిన్ద్రః పూర్వస్మా ఇన్ద్రాయ నిరవపదిత్యర్థః. అతః పూర్వపూర్వాగ్నీన్ద్రాదిసరూపతయా ఉత్తరోత్తరాగ్నీన్ద్రాదిసృష్టిరితి నిశ్చీయతే. కించ- కర్మనిధానమిష్టప్రాప్త్యనిష్టనివృత్తిఫలం- పురుషప్రవృత్తిశ్చ సుఖలిప్సాదుఃఖజిహాసామూలా - రాగద్వేషౌ చ దృష్టానుమితశ్రుతసుఖదుఃఖతత్సాధనభూయోదర్శనకృతముపకరణతత్స్వవిషయా- న త్వప్రతిపన్నవిషయా. అతః పూర్వకల్పావగతేన్ద్రాదిపదకామనాసఞ్చితధర్మఫలభోగానుగుణోత్తరోత్తరసృష్టిః పూర్వసృష్టిసజాతీయా భవితుమర్హతి. అతో వేదనిత్యత్వం నామ ప్రత్యుచ్చారణం పూర్వపూర్వక్రమానుసన్ధానానుపూర్వీవిశిష్టతయోచ్చార్యమాణత్వం.

అతో దేవాదీనామప్యర్థిత్వసామర్థ్యయోగాద్బ్రహ్మవిద్యాయామధికారోఽస్తీతి సిద్ధమ్.
దేవతాధికరణం సమాప్తమ్.

3౦॥ సూ. ॥ మధ్వాదిష్వసమ్భవాదనధికారం జైమినిః ॥
బ్రహ్మవిద్యాయాం దేవాదీనామప్యధికారోఽస్తీత్యుక్తమ్. ఇదమిదానీం చిన్త్యతే యే మధూపాసనేషు దేవతా

అర్థనిత్యత్వం నామ ప్రతిసర్గమిన్ద్రాదివ్యక్తీనాం పూర్వపూర్వవ్యక్త్యాకారసుసదృశసంస్థానవిశిష్టత్వం. తథావిధార్థప్రతిపాదకత్వమేవ వేదస్య నిత్యార్థసంయోగః. నను ప్రళయదశాయామేకస్య ప్రతిభాతో వేదః కృతకాదవిశిష్టః స్యాత్ - ఏకస్య ప్రతిభాతః కుమారసమ్భవాదిః కృతక ఇతి చేత్. ఉచ్యతే- కృతకావిశిష్టత్వం వక్తవ్యం కిం ప్రాయః-ఏకస్య ప్రతిభాతత్వం కృతకత్వవ్యాప్తమితి వా-కృతకత్వశఙ్కాజనకమితి వా. న ప్రథమః-బహుభిస్సుస్వప్నాదిదృష్టే ఏకస్య ప్రతిపన్నే స్వప్నే వ్యభిచారాత్. నహ్యత్ర కృతకః. ఏకస్య ప్రతిభాతవాక్యత్వం వివక్షితమితి చేత్. కిమేకస్య ప్రతిభాతత్వం నామ ఏకస్య ప్రతిపన్నత్వం- ఉతైకస్య ప్రథమప్రతిపన్నత్వం. న ప్రథమః- దృష్టాన్తస్య సాధనవికలత్వాత్. నహి కుమారసమ్భవోఽస్మాకమన్యేషాం చ కదాచిదప్రతిపన్నః. ద్వితీయే హేత్వసిద్ధిః- పఠ్యమానేషు వేదేషు హ్యేకస్య ప్రథమప్రతిపన్నత్వం నాస్తి- సర్గప్రవాహస్యానాదిత్వాత్. యస్య కల్పస్యాదౌ ప్రతిభానం ప్రథమమితి వివక్షితం - తత్పూర్వకల్పేఽపి తేషామేవ వేదానాం ప్రతిభాతత్వాత్ ప్రాథమ్యాసిద్ధిః. తేషామేవ వేదానాం తత్పూర్వకల్పేఽపి ప్రతిభాతత్వం వేదోచ్చారణత్వేన లిఙ్గేన సిద్ధం. వివాదాస్పదం వేదోచ్చారణం పూర్వాధ్యయనసిద్ధక్రమవిశిష్టవిషయం- వేదోచ్చారణత్వాత్ - సంప్రతిపన్నవదితి. నచ వాచ్యం వేదాః కృతకాః- కల్పాదావేకస్య ప్రతిభాతత్వాత్ - చతుర్ముఖవక్త్రైకప్రథమవాక్యవదితి. దృష్టాన్తస్య సాధనవికలత్వాత్. చతుర్ముఖస్య ప్రథమవాక్యం హి స్వతస్స్వర్గేనైతదన్తరాత్మనా జ్ఞాయతే. కల్పాదావేకదేశే ప్రజ్ఞస్య ప్రతిపన్నత్వం హేతురితి చేన్న-అసిద్ధేః. అసిద్ధిశ్చ యోగవద్భ్యో న ప్రవాహతిశ్చాణ్డవాయుత్వేన చతుర్ముఖతత్స్రష్టుమహర్షిబాహుళ్యాత్. ఏకస్మిన్నపి తత్ప్రణాదితి హేతుర్విశేష్యత ఇతి చేత్-తర్హ్యేకస్మిన్నపి హేదివసాదావేకస్య ప్రతిపన్నత్వానుపాధ్యాయవక్త్రైకప్రథమవాక్యవద్వేదస్యాపి కృతకత్వం కిన్న స్యాత్. దేశకాలాన్తరవర్తిపురుషప్రతిపన్నత్వాత్, తేనాప్యుపాధ్యాయేన పూర్వసిద్ధత్వేన ప్రతిపన్నత్వాచ్చ తత్సిద్ధకృతకత్వస్య బాధితత్వాదితి చేత్-తుల్యం. తథాహి- ఏకస్మిన్నపి కల్పాదావేకదేశే ప్రజ్ఞప్రతిపన్నత్వరూపహేతుని బ్రహ్మణః. * యో వై వేదాంశ్చ ప్రహిణోతి తస్మై ఇత్యాది శ్రుతేరితి చేత్ - తస్యానైవ శ్రుతిర్వేదానాం పూర్వసిద్ధత్వమవగమయతీతి హేతుగ్రాహకప్రమాణేన బాధితవిషయతా స్యాత్. ఏకస్య ప్రతిభాతవాక్యత్వం కృతకత్వశఙ్కావహమితి చేత్. న - అప్తతయోపజ్ఞాతేన తేనైవ పురుషేణ నాదిసిద్ధతయోపదిష్టవాక్యే కృతకత్వశఙ్కానుదయాత్. ఈశ్వరేణ ప్రథమస్య ప్రాశ్చతుర్ముఖాదయః ప్రాచీనసుకృతాతిశయాదీశ్వరాత్ ప్రాప్య వగమానుగుణజ్ఞానాన్వితా ఏవ జాయన్త ఇతి న శఙ్కోదయః. నన్వీశ్వరసిద్ధౌ వేదసంప్రదాయావిచ్ఛేదసిద్ధిః-తత్సిద్ధౌ వేదనిత్యత్వసిద్ధిః- తత్సిద్ధౌ వేదప్రామాణ్యసిద్ధిః- తత్సిద్ధావీశ్వరసిద్ధిరితి చక్రకమితి. ఏవం తర్హి పూర్వమీమాంసాయామపి వేదప్రామాణ్యసమర్థనపరే ప్రథమేఽధ్యాయే ప్రథమపాదే బాహ్యహేతూక్తాప్రామాణ్యం నిరాకృత్య, త్రిపాద్యాం ఆన్తరహేతూక్తాప్రామాణ్యనిరాసః క్రియమాణత్వాచ్చ కథం చక్రకం ప్రసజేత్. తథాహి - * సస్తేనత్ తు వాక్యశేషాదిత్యాదిషు *అక్తాశ్శర్కరా ఉపదధాతీత్యాది వేదవాక్యానామఞ్జనసాధనద్రవద్రవ్యవిశేషానుపస్థాపనేన సందేహాలక్షణాప్రామాణ్యే పూర్వపక్షిణోక్తే *తేజో వై ఘృతమిత్యాదివాక్యశేషేణ ఘృతద్రవ్యవిశేషసిద్ధ్యా తన్నిరాసస్సిద్ధాన్తే నా క్రియతే-తత్ర *తేజో వై ఘృతమిత్యాదివాక్యశేషప్రామాణ్యసిద్ధౌ అక్తాశ్శర్కరా ఇత్యాదివాక్యవిశేషస్య సందేహలక్షణాప్రామాణ్యనిరాససిద్ధిః - తత్సిద్ధౌ కృత్స్నవేదప్రామాణ్యసిద్ధిః - తత్సిద్ధౌ కృత్స్నవేదాన్తర్గతవాక్యశేషప్రామాణ్యసిద్ధిరితి చక్రకం ప్రసజ్యత ఏవేతి. న ప్రసజ్యతే - ప్రథమే పాదే శబ్దస్య స్వతః ప్రామాణ్యసమర్థనాదపవాదహేతోశ్చాపూర్వక్రమవిశేషవిశిష్టోచ్చారయితృవిశేషరూపస్య స్వర్గద్వ్యత్వేన స్వర్గ్యమాణత్వలక్షణయోగ్యానుపలబ్ధినిరస్తత్వాద్వేదప్రామాణ్యసిద్ధౌ తదన్తర్గతవాక్యవిశేషస్యాభిధానవృత్తిః ప్రసక్తప్రామాణ్యవిరోధినివృత్తిప్రతిభాతిలిశఙ్కామాత్రస్య వాక్యశేషాదికృత్స్నపదాన్వితవాక్యపర్యాలోచనాన్నాభిధానవృత్తిన్యథా ప్రతిభాతోపపరిహారమాత్రస్య క్రియమాణత్వాదితి చేత్ - తదస్మత్పక్షేఽపి సమానమితి పరితుష్యతామాయుష్మతా. యోఽతు *అక్తాశ్శర్కరా ఇత్యాదివాక్యమాత్రస్యాప్రామాణ్యశఙ్కా - న తు కృత్స్నవేదస్య - తావన్మాత్రస్యోపసంహారశ్చేతి వదన్తి - తన్న తేషామయమేవ ప్రతిబన్ధీ - అక్తాశ్శర్కరా ఇత్యాదికతిపయవాక్యాప్రామాణ్యేన కృత్స్నప్రామాణ్యశఙ్కాహిదుర్నివారా - వేదత్వావిశేషాత్. *అక్తాశ్శర్కరా ఇతి వాక్యాప్రామాణ్యనిరాసేన కృత్స్నవేదాప్రామాణ్యశఙ్కానివృత్తిః-తన్నివృత్తౌ *తేజో వై ఘృతమిత్యాదివాక్యశేషప్రామాణ్యశఙ్కానివృత్తిః- తన్నివృత్తౌ *అక్తాశ్శర్కరా ఇత్యాదివాక్యస్యసందేహలక్షణాప్రామాణ్యనివృత్తిరితి పరిహారస్తుల్యః. అధికరణార్థముపసంహరతి (అత ఇతి) ....

దేవతాధికరణం సమాప్తమ్.

3౦॥ సూ. ॥ మధ్వాదిష్వసమ్భవాదనధికారం జైమినిః ॥ పూర్వాధికరణే ఉపాసనసామాన్యే దేవతాసామాన్యస్యాధికారోఽస్తీత్యుక్తం. అథోపాసనవిశేషే దేవతావిశేషస్యాధికారో నిరూప్యత ఇతి సఙ్గతిః. ఇమమర్థమాహ (బ్రహ్మవిద్యాయామిత్యాదినా) ఇదమధికరణం నమధువిద్యామాత్రవిషయం- అపి త్వేవం సర్వవాక్యవిషయం-అత ఏవ హి *మధ్వాదిష్వితి ఆదిశబ్దప్రయోగ ఇత్యభిప్రేత్యోక్తం (యే మధూపాసనేష్వితి) కిం

ఏవోపాస్యాస్తేషు తాసామధికారోऽస్తి- నేతి. కిం ప్రాప్తం. నాస్త్యధికారస్తేషు మధ్వాదిష్వితి జైమినిర్మన్యతే. కుతః. (అసమ్భవాత్) నహ్యాదిత్యవస్వాదిభిరుపాస్యా ఆదిత్యవస్వాదయోऽన్యే సమ్భవన్తి, - నచ వస్వాదీనాం సతాం వస్వాదిత్వం ప్రాప్యం భవతి, - ప్రాప్తత్వాత్. మధువిద్యాయామృగ్వేదాదిప్రతిపాద్యకర్మనిష్పాద్యస్య రశ్మిద్వారేణ ప్రాప్తస్య రసస్యాశ్రయతయా లబ్ధమధువ్యపదేశస్యాదిత్యస్యాంశానాం వస్వాదిభిర్భుజ్యమానానాముపాస్యత్వం వస్వాదిత్వం చ ప్రాప్యం శ్రూయతే *అసౌ వా ఆదిత్యో దేవమధ్విత్యుపక్రమ్య *తద్యత్ప్రథమమమృతం తద్వసవ ఉపజీవన్తీత్యుక్త్వా *స య ఏతదేవమమృతం వేద వసూనామేవైకో భూత్వాగ్నినైవ ముఖేనైతదేవామృతం దృష్ట్వా తృప్యతీత్యాదినా. ....

మధువిద్యాదిషు యా దేవతోపాస్యా- తాసు కిం తస్యా అధికారోऽస్తి- నేతి విచారః. తదర్థం *య ఏతదేవమమృతం వేదేతి యచ్ఛబ్దః కిం సంకోచేన వస్వాదివ్యతిరిక్తవిషయః- ఉతాసంకుచితవృత్తిరితి. కిం తస్యా దేవతాయాస్తద్విద్యోపసంహారసామర్థ్యమస్తి - నేతి. కిం మధువిద్యాయాం వస్వాదిదేవతామాత్రముపాస్యం- ఉత తదవస్థం బ్రహ్మేతి. కిం వసుత్వమాత్రం మధువిద్యాఫలం- ఉత బ్రహ్మప్రాప్తిపర్యన్తం వసుత్వమితి. యదా వసుత్వమాత్రం ఫలం- తదా వస్వాది దేవతామాత్రస్యోపాస్యత్వేన తస్యా దేవతాయాస్తద్విద్యోపసంహారసామర్థ్యాభావాత్ యచ్ఛబ్దస్య తద్వ్యతిరిక్తవిషయత్వాత్ తత్రానధికార ఇతి. యదా బ్రహ్మప్రాప్తిపర్యన్తం వసుత్వం ఫలం- తదా తదవస్థబ్రహ్మణ ఉపాస్యత్వేన తద్విద్యోపసంహారసామర్థ్యాద్యచ్ఛబ్దస్య తద్వ్యతిరిక్తవిషయత్వాభావాత్తస్యా దేవతాయాస్తస్యాం విద్యాయామస్త్యధికార ఇతి. నను తదవస్థబ్రహ్మణ ఉపాస్యతయా సిద్ధాన్తశ్చేత్- ప్రతర్దనవిద్యాన్యాయేన గతార్థత్వాదారమ్భవైయర్థ్యం. నైవం- తత్ర ప్రతిపాద్యవిశేషస్యైవ నిరూపితత్వాత్ నహీన్ద్రస్య తస్యాం విద్యాయామధికారోऽస్తి నేతి నిరూపితం. అతోऽధికారనిరూపణార్థమారమ్భణీయత్వమితి. కించ - తత్రోపక్రమమాత్రే జీవలిఙ్గం- అవయవినో మహావాక్యస్య పరమాత్మలిఙ్గభూయస్త్వాదవయవివిరోధేऽవయవమాత్రస్య దుర్బలత్వాద్రాద్ధాన్తపక్షః. ఇహ తూపసంహారమాత్రే పరమాత్మలిఙ్గం- నతు మహావాక్యరూపేऽవయవిని- అతోऽధికరణమారమ్భణీయం. నన్వేవం సత్యుపక్రమాపేక్షయోపసంహారదౌర్బల్యాత్ రాద్ధాన్తానుపపత్తేరనారమ్భణీయతా స్యాత్. నైవం - ఉపక్రమోపసంహారయోర్మిథో విరోధేనోపక్రమావగతార్థపరిత్యాగే ప్రాప్తే హి తత్ప్రాబల్యేనోపసంహారబాధః- ఇహ తూపక్రమావగతార్థపరిత్యాగహేత్వభావాన్నోపసంహారబాధః. కథం తర్హి సంశయోత్థానం. అర్థిత్వాద్యసంభవబ్రహ్మోపాసనిష్ఠత్వశ్రవణాభ్యాం సంశయః. (అసంభవాదితి) అర్థిత్వసామర్థ్యయోరితి శేషః. కర్మకర్తృవిరోధాత్ సామర్థ్యాభావ ఇత్యాహ (నహీతి) ప్రాప్తఫలత్వాదర్థిత్వాభావ ఇత్యాహ (నచేతి) ఆదిత్యవస్వాదయ ఇత్యాదిశబ్దేన రుద్రసాధ్యా వివక్షితాః. వస్వాదిత్యరుద్రసాధ్యగణా ఏకైకం ప్రతిదిశముపరి చ స్థిత్వా ఆదిత్యం ప్రధానమనుభవన్తి. వస్వాదీనాముపాస్యత్వం వస్వాదిత్వస్యైవ ప్రాప్యత్వం చ కిం శ్రూయత ఇత్యపేక్షాయాం కర్మకర్తృవిరోధం ప్రాప్తఫలత్వం చ శ్రుత్యర్థోపన్యాసేన విశదయతి (మధువిద్యాయామిత్యాదినా) (ఋగ్వేదాదీతి) *అగ్నౌ ప్రాస్తాహుతిః సమ్యగాదిత్యముపతిష్ఠత ఇతి వచనార్థోऽభిప్రేతః. (ఆదిత్యస్యాంశానాం వస్వాదిభిర్భుజ్యమానానాముపాస్యత్వమితి) వస్వాదిభిర్భోక్తృభిస్సహ తద్భోగ్యభూతా ఆదిత్యాంశా ఉపాస్యా ఇత్యర్థః. నను కథం కర్మకర్తృవిరోధః- స్వాత్మవిషయమపి హ్యనుసన్ధానం సుకరం, భూమవిద్యాధీతాయాం ప్రాణవిద్యాయాం చ కర్మకర్తృవిరోధాభావశ్చ భవద్భిరుక్తః. ఉచ్యతే- న తావత్ స్మృతిసన్తతిమాత్రముపాసనం- ఘటాదిస్మృతిసంతతేరప్యుపాసనశబ్దవాచ్యత్వప్రసఙ్గాత్. అతః ప్రకృష్టవస్తువిషయస్మృతిసంతతిరేవోపాసనం. సామాద్యాకారస్యోపాసనేషు నామాదీనామనన్తఫలప్రదానామపి ప్రకర్షవత్త్వం వివక్షితం. వస్వాదీనాం తు స్వస్మాత్ప్రకృష్టత్వాభావాత్ స్వాపేక్షయా ప్రకృష్టవిషయముపాసనం స్వస్మిన్ కర్తుం న శక్యతే. ప్రాణవిద్యాయామప్యవస్థాభేదేనోపాస్యప్రకర్షస్సమ్భవతి- బద్ధావస్థ ఉపాసకః- నిరతిశయభోగ్యం ముక్తావస్థస్వరూపముపాస్యం- తచ్చ బద్ధాదతీవ ప్రకృష్టం. ఉభయవిషయపరవిద్యాస్వపి స్వాత్మాంశే కర్మకర్తృవిరోధోऽప్యవస్థాభేదేనైవ పరిహృతః. మధువిద్యాయాం తు వస్వాదీనాముపాస్యత్వం- నతు పరిశుద్ధావస్థానాం- అతోऽవస్థాభేదేనాప్యవిరోధస్య దుర్వచత్వాత్ కర్మకర్తృవిరోధ ఇతి. యద్వా- స్వయమేవ స్వాభీష్టసంప్రదానాశక్తేన ఫలార్థినా పురుషేణోపాస్యా దేవతా స్వోపాసనప్రీతా ఫలార్థినే ఫలం దిశతి- వస్వాదీనాం తు స్వోపాసనజనితస్వప్రీత్యా స్వస్య ఫలప్రదత్వమయుక్తమితి ఉపాసనప్రీణనీయత్వాకారేణ కర్మకర్తృవిరోధః. యద్వా - ఏకస్యైవ ఫలప్రదత్వఫలార్థిత్వరూపప్రకర్షాపకర్షరూపవిరోధగర్భత్వాత్ కర్మకర్తృవిరోధ ఇతి స్థితే సామర్థ్యాభావః- అతశ్శక్తత్వాశక్తత్వవిశేషప్రీణనీయత్వప్రీణయితృత్వఫలప్రదత్వార్థిత్వరూపవిరోధగర్భత్వాత్ కర్మకర్తృవిరోధః. ఈదృశవిరోధః ప్రాణవిద్యాయామపి స్థిత ఏవ- అత్ర వక్ష్యమాణన్యాయోపజీవనేన పరిహార్య ఇతి. ప్రాణవిద్యాయాం బ్రహ్మాత్మకత్వేనోపాసనస్య వివక్షితత్వేऽపి వస్తుతో జీవాన్తర్యామిణః పరస్య ప్రీతిజననద్వారా స్వర్గార్థయజ్ఞాదివిఫలప్రదత్వమిత్యేతావతా నైషమ్యం- ప్రకర్షాపకర్షగర్భకర్మకర్తృవిరోధస్య బ్రహ్మాత్మకతయా పరిహారస్తు సమానః. అతః ప్రాణవిద్యావ్యతన్యాయసాపేక్షేతి తత్రవిరోధస్యాపరిహృతత్వాత్ తన్నిబన్ధనస్య సామర్థ్యాభావస్యాత్ర పూర్వపక్షహేతుతయోపన్యాసః. ఇత్యాదినాం యథోక్తార్థః శ్రూయత ఇత్యన్వయః. ....

౩౧॥ సూ. ॥ జ్యోతిషిభావాచ్చ ॥ * తం దేవా జ్యోతిషాం జ్యోతిరాయుర్హోపాసతే మృతమితి జ్యోతిషి - పరస్మిన్బ్రహ్మణి ఉపాసనం దేవానాం శ్రూయతే. దేవమనుష్యోభయసాధారణే పరబ్రహ్మోపాసనే దేవానాముపాసకత్వకథనం దేవానామితరోపాసననివృత్తిం ద్యోతయతి- అత ఏషు వస్వాదీనామనధికారః..

ఇతి ప్రాప్తేఽభిధీయతే.

౩౨॥ సూ. ॥ భావం తు బాదరాయణోఽస్తి హి ॥ ఆదిత్యవస్వాదీనామపి తేష్వధికారభావం భగవాన్బాదరాయణో మన్యతే- అస్తి హ్యాదిత్యవస్వాదీనామపి స్వావస్థబ్రహ్మోపాసనేన వస్వాదిత్వప్రాప్తిపూర్వకబ్రహ్మప్రాప్తిసంభవః. ఇదానీం వసూనామపి సతాం కల్పాన్తరేఽపి వస్వాదిత్వప్రాప్తిశ్చాపేక్షితా భవతి. అత్ర హి కార్యకారణోభయావస్థబ్రహ్మోపాసనం విధీయతే- *అసౌ వా ఆదిత్యో దేవమధ్విత్యారభ్య *అథ తత ఊర్ధ్వ ఉదేత్యేత్యతః ప్రాగాదిత్యవస్వాదికార్యవిశేషావస్థం బ్రహ్మోపాస్యముపదిశ్యతే- *అథ తత ఊర్ధ్వ ఉదేత్యేత్యాదినా ఆదిత్యాన్తరాత్మతయాఽవస్థితం కారణావస్థమేవ బ్రహ్మోపాస్యముపదిశ్యతే. తదేవం కార్యకారణోభయావస్థం బ్రహ్మోపాసీనః కల్పాన్తరే వస్వాదిత్వం ప్రాప్య తదన్తే కారణం పరం బ్రహ్మైవాప్నోతి. * న హ వా అస్మా ఉదేతి న నిమ్రోచతి సకృద్దివా హైవాస్మై భవతి య ఏతామేవం బ్రహ్మోపనిషదం వేదేతి కృత్స్నయా మధువిద్యయా బ్రహ్మోపనిషత్త్వశ్రవణాద్బ్రహ్మప్రాప్తిపర్యన్తవస్వాదిత్వఫలస్య శ్రవణాచ్చ వస్వాదిభోగ్యభూతాదిత్యాంశస్య విధీయమానముపాసనం తదవస్థస్యైవ బ్రహ్మణ ఇత్యవగమ్యతే- అత ఏవంవిధముపాసనమాదిత్యవస్వాదీనామపి సంభవతి. ఏవఞ్చ బ్రహ్మణ ఏవోపాస్యత్వాత్ *తం దేవా జ్యోతిషాం జ్యోతిరిత్యప్యుపపద్యతే. తదాహ వృత్తికారః *అస్తి హి మధ్వాదిషు సంభవో బ్రహ్మణ ఏవ సర్వత్ర నిచాయ్యత్వాదితి. మధ్వధికరణం సమాప్తమ్. ....

౩౧॥ సూ. ॥ జ్యోతిషి భావాచ్చ ॥ తతః కిమిత్యత్రాహ (దేవమనుష్యేతి) దేవా ఏవ జ్యోతిరుపాసతే- దేవా జ్యోతిరేవోపాసత ఇతి వా వాక్యభఙ్గిస్స్యాత్- తత్ర న ప్రథమః కల్పో యుజ్యతే- మనుష్యాణామనధికారప్రసఙ్గాత్. తస్మాజ్జ్యోతిరేవోపాస్యమిత్యర్థః. అన్యథా నిశేష వచనసై యర్థ్యం స్యాదిత్యభిప్రాయః..

౩౨॥ సూ. ॥ భావన్తు బాదరాయణోఽస్తి హి ॥ అక్షరార్థమాహ (ఆదిత్యేత్యాదినా) అర్థిత్వసామర్థ్యాభావం పరిహరతి (అస్తీతి) స్వావస్థబ్రహ్మోపాసనశబ్దేన కర్మకర్తృవిరోధః పరిహృతః. వస్వాదిత్వస్య ప్రాప్తత్వాన్నార్థిత్వసంభవ ఇత్యత్రాహ (ఇదానీమితి) ఉపాసనస్య బ్రహ్మపర్యన్తత్వేఽప్యస్య బ్రహ్మప్రాప్తిపర్యన్తత్వే చ ప్రతిపాద్యే సతి హి కర్మకర్తృవిరోధాభావః, ప్రాప్తఫలత్వాభావశ్చ- తత్కథమిత్యత్రాహ (అత్ర హీతి) ఆదిత్యాదినామరూపవిశిష్టజీవశరీరకం బ్రహ్మ కార్యావస్థం- తదుపాసనం విహితమిత్యాహ (అసౌ వా ఇత్యాదినా) ఇదానీమాదిత్యాదినామరూపభాజోఽపి సృష్టేః పూర్వమాదిత్యాదినామరూపరహితజీవమాత్రస్యాన్తర్యామి బ్రహ్మ కారణావస్థం - తదుపాసనం విధీయత ఇత్యాహ (అథ తత ఊర్ధ్వ ఉదేత్యేత్యాదినేతి) బ్రహ్మోపాసనం విహితం చేత్ కథం తద్విరుద్ధఫలశ్రవణమిత్యత్రాహ (తదేవమితి) ఉదాహృతవాక్యే కార్యకారణావస్థాదిత్యస్యైవోపాసనం, వస్వాదిత్వమాత్రఫలప్రాప్తిశ్చ ప్రతీయతే- నత్వాదిత్యాదిశరీరకబ్రహ్మోపాసనం, తత్ప్రాప్తిశ్చేత్యత్రాహ (న హ వా ఇతి) *బ్రహ్మోపనిషదం వేద - బ్రహ్మవిద్యాం వేద. బ్రహ్మోపాసనం కరోతీత్యర్థః. ఓదనపాకం పచతీతివత్. ఉపసంహరతి (అత ఏవమితి) అబ్రహ్మోపాసనపరత్వేన వైయర్థ్యాద్వ్యాఖ్యాతం- తన్మతాదస్య ప్రామాణికత్వం దర్శయతి (తదాహ వృత్తికార ఇతి). ... ...

పరేఽన్యే చ *మధ్వాదిష్వసంభవాదిత్యాదిసూత్రత్రయం *తదుపర్యపీత్యాదిభిస్సూత్రైరేకాధికరణమన్యూనాధికం వ్యాచక్షతే- బ్రహ్మవ్యతిరిక్తవిషయేషు మధ్వాదివిద్యావిశేషేషు అర్థిత్వాద్యసంభవాత్ సర్వాసు విద్యాస్వనధికారం జైమినిర్మన్యతే. కథం క్వచిదనధికారాదన్యత్రాప్యనధికారః- న హి రాజసూయానధికారిణో బ్రాహ్మణస్య బృహస్పతిసవానధికార ఇతి శఙ్కాయామాదిత్యాదిజ్యోతిష్మణ్డలాద్యాకారత్వాదచేతనేష్వపి సవిత్రాదిశబ్దప్రయోగసద్భావాత్, అగ్న్యాదీనాం చాచేతనత్వాన్మన్త్రార్థవాదయోరన్యపరత్వేన విగ్రహాదిమత్త్వాభావేన దర్థిత్వసామర్థ్యాభావాన్నాధికారః. ఇతి సూత్రద్వయం వ్యాఖ్యాయ *భావం త్వితి తృతీయసూత్రేణ మన్త్రార్థవాదయోరపి ప్రతీయమానార్థే ప్రామాణ్యోపపాదనముఖేన అర్థిత్వాదిసద్భావాద్విద్యాధికారోఽస్తీత్యుచ్యత ఇతి. తదయుక్తం- వృత్తికారానభిమతత్వాదధ్యాహారసాపేక్షత్వాదపేక్షితార్థాపరిత్యాగాత్, కృతకరత్వప్రసఙ్గాదధికరణాన్తరవైరూప్యాచ్చ. తత్ర వృత్తికారానభిమతిర్భాష్యకణ్ఠోక్త్యాదర్శితా - తత్ర హేతురితర హేతుజాతం. అసమ్భ

౩౩॥ సూ. ॥ శుగస్యతదనాదరశ్రవణాత్తదాద్రవణాత్సూచ్యతేహి ॥

బ్రహ్మవిద్యాయాంశూద్రస్యాప్యధికారో౽స్తి-నవేతివిచార్యతే. కింయుక్తం. అస్తీతి. కుతః. అర్థిత్వసామర్థ్యప్రయుక్తత్వాదధికారస్య, శూద్రస్యాపితత్సమ్భవాత్. యద్యప్యగ్నివిద్యాసాపేక్షేషు కర్మస్వనగ్నివిద్యత్వాచ్ఛూద్రస్యానధికారః - తథాపిమనోవృత్తిమాత్రత్వాద్బ్రహ్మోపాసనస్యతత్రాధికారో౽స్త్యేవ. శాస్త్రీయక్రియాపేక్షిత్వేప్యుపాసనస్య తత్తద్వర్ణాశ్రమోచితక్రియాయాఏవాపేక్షితత్వాచ్ఛూద్రస్యాపి స్వవర్ణోచితపరావరశుశ్రూషైవక్రియాభవిష్యతి. * తస్మాచ్ఛూద్రోయజ్ఞే౽నవక్లృప్తఇత్యప్యగ్నివిద్యాసాధ్య

దాన్యథ్యాదిష్వనధికారమన్యతఇతి అనధ్యాహారేణయోజనాసమ్భవేపి మధ్వాదిష్వసమ్భవాత్ కుత్రానధికారఇత్యపేక్షాయాంసర్వాసువిద్యాస్వప్యనధికార ఇత్యధ్యాహారేణయోజనా౽నుపపన్నా. *సత్యనిష్ఠావాస్యభవతియదితాసేవం బ్రహ్మోపనిషదంవేదేతి బ్రహ్మవిద్యాత్వంతత్సగుణఫలంచావగమ్యతే, వస్వాదీనాముపాస్యత్వంచప్రతీయతే, కథమిదంసంగతమితివ్యుత్పన్నశఙ్కస్యసంశయోభవతి - తస్మాదియంబ్రహ్మవిద్యావా బ్రహ్మవిద్యావేతినిరూపణముపేక్షితం - తస్యానిరూపితత్వాత్ బుభుత్సితాపరీక్షణంస్యాత్. * తదుపర్యపీతిసూత్రేణ ఉపసన్నాగ్నిదానాద్యసహాయదాన ప్రామాణ్యస్యపరిహృతత్వేన *జ్యోతిషీత్యాదిసూత్రద్వయస్యాన్యపరత్వశఙ్కాపరిహారపరత్వేనవ్యాఖ్యానస్యస్వరసతరత్వంచస్యాత్. *సమ్భవాదిత్యస్య స్వార్థిత్వాదిసమ్భవరూపస్యహేతోరసమ్భవవ్యుదాసార్థినాక్కలాభత్వాదాద్యసూత్రేణ పరిహృతత్వమవగమ్యతే. అనన్తరసూత్రయోః సచనేత్రస్య సన్నిధివిరోధాదిపరిహారశ్చవిగ్రహాదిసిద్ధినిబన్ధనత్వాదన్యపరత్వస్యపరిహృతత్వమవగమయతి. యద్యాద్యసూత్రే తాసమ్భవశఙ్కాపరిహారేణవివక్షితా. తన్న, తచ్ఛఙ్కాపరిహారపరేణ * జ్యోతిషీత్యాదిసూత్రద్వయేనాద్యసూత్రానన్తరేణభవితవ్యం- స్వపక్షసాధనోపన్యాసానన్తరమేవతద్గతశఙ్కాపరిహారస్యాధికరణాన్తరేష్వపిదృశ్యమానత్వాత్- యథా *ఈక్షతేర్నాశబ్దం *గౌణశ్చేన్నాత్మశబ్దాత్-యథా *జ్యోతిశ్చరణాభిధానాత్ *ఛన్దో౽భిధానాన్నేతిచేన్నతథాచేతో౽ర్పణనిగదాదితి- *ఆనుమానికమప్యేకేషామితిచేన్నశరీరరూపకవిన్యస్తగృహీతేర్దర్శయతిచ *సూక్ష్మంతుతదర్హత్వాదితిచ. అతఏవ భిన్నాధికరణత్వంయుక్తం.——— అధికరణభేదపక్షేప్యవగమ్యమానసముదాయస్యోపాస్యత్వం-వికారాణాముపాసకత్వం-రుద్రాదీనాంత్వేవంసముదాయప్రత్యేకభేదాదుపాస్యోపాసకభావః-ఉపాస్యత్వంచవస్వాదిభోగ్యాదిత్యాంశమాత్రస్య- నతుబ్రహ్మణః-ఫలంచవస్వాదిత్వప్రాప్తిమాత్రమితిరేఖాన్తరం. తదపవర్గరూపఫలబ్రహ్మోపనిషత్త్వశ్రవణవిరుద్ధత్వాత్స్వప్రతిపత్తికారస్యానధికారత్వమిత్యనాదరణీయం.——— నను * తదుపర్యపి * మధ్వాదిష్వసమ్భవాత్ ఇత్యధికరణద్వయేనకింప్రయోజనం. దేవానాందేవతావిశేషాణాంచార్థిత్వసామర్థ్యసమ్భవనిగమయోర్నమనుష్యాణాంప్రయోజనం- తేనవినాప్యవిశేషాదుపాసనోపపత్తేః. నచ దేవానాంకిమపిప్రయోజనం - తేషాంస్వకీయపటుతరదేహాదిమత్త్వే౽ర్థిత్వసద్భావేచాధికరణన్యాయనిరపేక్షనిశ్చయకత్వాదితి. ఉచ్యతే-పరంబ్రహ్మసాయుజ్యేనదేవానామప్యుపాస్యత్వప్రతిపాదనేన, దేవతావిశేషాణామప్యుపాసనవిశేషేషుగుణోపాస్యత్వంఫలవిశేషప్రతిపాదనేన, తేషాంవిగ్రహైశ్వర్యవిశిష్టత్వేనమనుష్యైరుపాసకైర్గ్రాహ్యత్వేన సుసన్దేయత్వాత్తథానుసన్ధానమేవప్రయోజనమితి. ....

మధ్వధికరణంసమాప్తమ్.

———

౩౩॥ సూ. ॥ శుగస్యతదనాదరశ్రవణాత్తదాద్రవణాత్సూచ్యతేహి ॥ మనుష్యవ్యతిరిక్తవస్వాదిదేవతావిశేషాణామర్థిత్వసామర్థ్యసమ్భవాదధికారో౽స్తీత్యుక్తం.అథార్థిత్వసామర్థ్యయోఃప్రయోజకత్వేమనుష్యవిశేషాణాంశూద్రాణామప్యధికారస్స్యాదితిశఙ్కాయామస్యాహ(బ్రహ్మవిద్యాయామితి)కిం బ్రహ్మవిద్యాయాంశూద్రస్యాధికారో౽స్తి-నేతివిచారః. తదర్థంతత్ఫలవదుపసంహారసామర్థ్యమస్తి-నేతి కింబ్రహ్మవిషయమనోవృత్తిరూపాబ్రహ్మవిద్యా౽నధీతవేదస్యాపిసమ్భవతి-నేతి.కింవేదాదేవబ్రహ్మవగతిః-ఉతేతిహాసపురాణాభ్యామపిసమ్భవతీతి.కింతయోర్వేదోపబృంహణంకుర్వతోరేవబ్రహ్మవగతిహేతుత్వం -ఉతస్వాతన్త్ర్యేణేతి. కింజానశ్రుతేశ్శూద్రత్వాయుత్క్రమణమితిహాసపురాణయోర్నిరపేక్షబ్రహ్మబోధకత్వముపోద్బలయతి- నేతి. కింతత్రశూద్రశబ్దోయౌగికోజాతిపరః-ఉతయౌగికతయాశోకవత్పరఇతి. యదారూఢః-తదాశూద్రశబ్దస్యేతిహాసపురాణయోర్నిరపేక్షత్వేతత్ప్రకరతయాతయోస్స్వాతన్త్ర్యేణబ్రహ్మవగతిహేతుత్వాత్ బ్రహ్మవిషయమనోవృత్తిరనధీతవేదస్యాపిసమ్భవతీతిసామర్థ్యలాభాత్ శూద్రస్యాప్యధికారస్సమ్భవతీతిపూర్వఃపక్షః. యదాశూద్రశబ్దోయౌగికః- తదాశూద్రత్వాయుత్క్రమణస్యేతిహాసపురాణయోర్బ్రహ్మబోధనైరపేక్ష్యానవగమకతయాస్వాతన్త్ర్యేణబ్రహ్మవబోధకత్వాభావాద్వేదాదేవబ్రహ్మవగతిత్వనధీతవేదస్యతదసమ్భవేనసామర్థ్యాభావాన్నబ్రహ్మోపాసనాధికారఇతిరాద్ధాన్తః. ననుకర్మకాణ్డాపశూద్రాధికరణేశూద్రస్యవైదికసర్వకర్మస్వనధికారఉక్తః- తత్కథమత్రతత్సమ్భవఇత్యత్రాహ (యద్యపీతి) విద్యా- వేదవిద్యా. అధ్యయనం. అగ్నిః- ఆహితః. పరిహారతి (తథాపీతి) ననువిద్యాయాఃకర్మాఙ్గత్వంవక్ష్యతే - తత్కథంసాఙ్గబ్రహ్మవిద్యాయాంసామర్థ్యమిత్యత్రాహ (శాస్త్రీయేతి) నను * తస్మాచ్ఛూద్రోయజ్ఞే౽నవక్లృప్తఇత్యత్రయజ్ఞగ్రహణస్యోపలక్షణార్థత్వాద్విద్యాయామప్యనధికారస్సిధ్యతి. నహ్యసావర్థఃశ్రుత్యేకసమధిగమ్యః - యేనయావద్వచనతాస్యాత్ పరిసఙ్ఖ్యావా - కింతున్యాయసిద్ధః. న్యాయశ్చాగ్నివిద్యాసాధ్యేష్వనగ్నివిద్యస్యాధికారానుపపత్తిరూపఃకర్మోపాసనసాధారణః- అతో౽నధికారఇత్యత్రాహ (తస్మాచ్ఛూద్రఇతి) సత్యమసావనువాదః- నైతావతాబ్రహ్మవిద్యానధికారః- అగ్నివిద్యాసాధ్యకర్మవిషయత్వాన్న్యాయస్య. యజ్ఞాదికర్మణామేవాగ్నివిద్యాసాధ్యత్వాత్ బ్రహ్మవిద్యా

యజ్ఞాదికర్మానధికారవదన్యాయసిద్ధో౽యమర్థ్యతే. నన్వనధీతవేదస్యాశ్రుతవేదాన్తస్య బ్రహ్మస్వరూపతదుపాసనప్రకారానభిజ్ఞస్య కథం బ్రహ్మోపాసనం సమ్భవతి. ఉచ్యతే - అనధీతవేదస్యాశ్రుతవేదాన్తవాక్యస్యాపీతిహాసపురాణశ్రవణేనాపి బ్రహ్మస్వరూపతదుపాసనజ్ఞానం సమ్భవతి. అస్తి చ శూద్రస్యాపీతిహాసపురాణశ్రవణానుజ్ఞా *శ్రావయేచ్చతురో వర్ణాన్ కృత్వా బ్రాహ్మణమగ్రత ఇత్యాదౌ. దృశ్యన్తే చేతిహాసపురాణేషు విదురాదయో బ్రహ్మనిష్ఠాః. తథోపనిషత్స్వపి సంవర్గవిద్యాయాం శూద్రస్యాపి బ్రహ్మవిద్యాధికారః ప్రతీయతే - శుశ్రూషుం హి జానశ్రుతిమాచార్యో రైక్వశ్శూద్రేత్యామన్త్ర్య తస్మై బ్రహ్మవిద్యాముపదిశతి *ఆజహారేమాశ్శూద్రానేనైవ ముఖేనాలాపయిష్యథా ఇత్యాదినా. అతశ్శూద్రస్యాప్యధికారస్సమ్భవతి. ... ...

ఇతి ప్రాప్త ఉచ్యతే - న శూద్రస్యాధికారస్సమ్భవతి - సామర్థ్యాభావాత్. న హి బ్రహ్మస్వరూపతదుపాసనప్రకారమజానతస్తదఙ్గభూతవేదానువచనయజ్ఞాదిష్వనధికృతస్యోపాసనోపసంహారసామర్థ్యసమ్భవః. అసమర్థస్య చార్థిత్వసద్భావేఽప్యధికారో న సమ్భవతి. అసామర్థ్యం చ వేదాధ్యయనాభావాత్. యథైవ హి త్రైవర్ణికవిషయాధ్యయనవిధిసిద్ధస్వాధ్యాయసమ్పాద్యజ్ఞానలాభేన కిస్మిన్విధయో జ్ఞానతదుపాయాదీన పరాన్నస్వీకుర్వన్తి - తథా బ్రహ్మోపాసనవిధయోఽపి. అతో౽ధ్యయనవిధిసిద్ధస్వాధ్యాయాధిగతజ్ఞానస్యైవ బ్రహ్మో

యాన్వయిరపేక్షత్వాచ్ఛేత్యర్థః. అత్రార్థాన్తరేష్వనరకాహో౽ప్సంభవతి-యజ్ఞాధికారో నాస్తీత్యనేనోపాసనాధికారో౽నుమతో భవతీత్యభిప్రాయేణాయ జ్ఞాదికర్మానధికారవదిత్యుక్తం. (న్యాయసిద్ధో౽యమర్థ్యత ఇతి) కర్మకాణ్డాపశూద్రాధికరణన్యాయసిద్ధ ఇత్యర్థః. మా భూదగ్నిసాధ్యయజ్ఞాపేక్షా బ్రహ్మవి ద్యాయాం - అధ్యయనసాధ్యవేదజన్యజ్ఞానాపేక్షా త్వస్తీత్యాశఙ్కయతి (నన్వితి) (శ్రావయేదితి) ప్రయోజ్యాభావే ప్రయోజకాసిద్ధేః ప్రయోజ్యాపాదా నమున్నీయత ఇతి భావః. నను *అన్నాద్యకామం యాజయేదితివత్ ప్రయోజ్యవ్యాపారవిధిః - అధికారవిశేషాశ్రవణాత్. ఏతదభిప్రాయేణేతిహాసపురాణ శ్రవణానుజ్ఞేత్యుక్తం. యద్వా శ్రవణసిద్ధం శ్రవణం - తదా సామర్థ్యాద్వాక్యోపనీతః - ఇతిహాసపురాణయోస్సంశయవిపర్యయగ్రస్తత్వేన సామ్యేఽప్య ... నోపపన్నః. అతో న శూద్రస్యాప్యధికారో బ్రహ్మవిద్యాయాం. నను వాచ్యం యజ్ఞాదికర్మణామపీతిహాసపురాణేషూపదిశ్యమానత్వా త్తత్రాపి శూద్రాధికారప్రసఙ్గ ఇతి. కర్మణామితిహాసపురాణేషు సామాన్యతః కీర్తనేఽపి విశేషోపదేశాభావాత్, వైదికేషు విశేషోపదేశేషు శూద్రస్యానధి కారశ్రుతేః. యది బ్రాహ్మణ... - నేదమితిహాసపురాణవిషయం శ్రవణానుజ్ఞానమర్థజ్ఞానావసరం - కింతు *శ్రావయన్మహాపాతకాని... శూద్రపతితావితి ప్రతిషిద్ధ స్యాధ్యయనస్య ప్రతిప్రసవమాత్రమితి. కిఞ్చ - *యస్త్విదం శృణుయాన్నిత్యమితి యః శృణుయాత్ *శూద్రస్సుఖమవాప్నుయాదితి శ్రవణఫలనిర్దేశాత్. ... శూద్రస్యాపి ... *శూద్రయోనావహం జాతో నాతోఽన్యద్వక్తుముత్సహ ఇతి హ్యుక్తం. (దృశ్యన్తే చేతి) క ర్మణ్యధికారవదధికారో౽నిశ్చితశ్చేత్ ... బ్రహ్మోపాసనే౽పశూద్రాధికరణన్యాయప్రవృత్తౌ తత్రా ... (తథోపనిషత్స్వపి సంవర్గ ఇతి) ... ...

... (ఇతి ప్రాప్త ఇతి) సంవర్గవిద్యానాక్యస్థశూద్రశబ్దస్యాన్యపరత్వం - అన్యథాఽన్యేషు హేతుజాతం సూత్రకారాభిప్రే తం స్వయమనుసన్ధాయ ప్రథమం సూత్రమవతారయిష్యన్ ప్రథమం పూర్వపక్షహేతూన్ ప్రతిక్షిపతి (న శూద్రస్యేత్యాదినా) సామ ర్థ్యాభావముపపాదయతి (న హీతి) ... (అసమర్థస్య చేతి) ఉపాసనోపాయశ్రవణధారణాదిషు ... సామర్థ్యం తస్యాపీత్యాశఙ్క్యాహ (అసామర్థ్యం చేతి) ... సామర్థ్యాభావాదిత్యర్థః. బ్రహ్మోపాసనవిధినా శూద్రస్యాప్యధికారః కల్ప్యతే - యథా రథకారాదీనాం విధిబలేన ... తత్కారాణామనపేక్షితమన్త్రాధ్యయనాధికారస్సిధ్యతీత్యత్రాహ (యథైవ హీతి) జ్ఞానతదుపాయాదీనిత్యాదిశబ్దేనాధ్యయనప్రత్యో పసదనాదయ ఉచ్యన్తే. ... - అత్రైవర్ణికగతాఙ్గజ్ఞానతదుపాయాదీన్నాపేక్షన్త ఇత్యర్థః. విధయస్స్వవైయర్థ్యపరిహారాయానుష్ఠాతృసాపే క్షాస్సన్తో౽నుష్ఠానస్య జ్ఞానపూర్వకతయా జ్ఞానతదుపాయభూతాధ్యయనప్రత్యోపసదనాదీనపేక్షన్తే - తత్ర నన్యార్థం స్వయం క్లేశసాధ్యతయా ప్రయో జనసాకాఙ్క్షం సన్నిహితత్రైవర్ణికగతజ్ఞానం క్లృప్తత్వాత్ కర్మవిధిభిస్సంబధ్యతే - తేన కర్మవిధయో౽త్రైవర్ణికగతజ్ఞానాదిని రపేక్షత్వాత్తదధికారం న కల్ప యన్తి. ఏవం బ్రహ్మోపాసనవిధయోఽపి త్రైవర్ణికగతాధ్యయనసిద్ధానన్యార్థసాకాఙ్క్షజ్ఞానతో౽ప్యనుష్ఠానతయా౽న్యథాసిద్ధత్వాన్న శూద్రాధికారం కల్పయన్తి - అనన్యథాసిద్ధం హి కల్ప్యతే. కించ - అధ్యయనస్యాపి ప్రయోజకతయా కల్పనా గౌరవం స్యాత్. *రథకారోఽగ్నీనాదధీతేతి విధిరధ్యయనని ష్పన్నజ్ఞానత్రైవర్ణికైరనుష్ఠానతయా౽నన్యథాసిద్ధత్వాదధికారం కల్పయతీతి వైషమ్యం. కించ - రథకారాదీనాం *రథకారోఽగ్నీనాదధీతేతి విధివా క్యేనైవాధికారాన్తరేణాపేక్షితత్వాత్తదపేక్షితమన్త్రాధ్యయనాధికారమాత్రం కల్ప్యం - ఇహ తు విశేషతశ్శూద్రాద్యుద్దేశేనోపాసనవిధానా భావాదుపాసనాధికారస్తదౌపయికాధ్యయనాధికారశ్చ కల్ప్య ఇతి గౌరవం స్యాత్ - అతో౽నధికార ఇతి. సంవర్గవిద్యాయాం శూద్రశబ్దశ్చనోపాస నాధికారజ్ఞాపకః - రథకారాదిశబ్దవద్విధివాక్యగతత్వాభావాత్. తథా సతి హ్యధికారో౽త్రోక్తస్స్యాత్. శూద్రశబ్దో హ్యర్థవాదగతః. నన్వర్థవాదస్యాపి స్వార్థే ప్రామాణ్యముక్తం. సత్యం - తత్తు బాధకాభావే సతి భవతి - వైదికవిధీనామధ్యయనసిద్ధస్వాధ్యాయజన్యజ్ఞానసాపేక్షత్వం బాధకం. అధ్యయన స్యాపి ప్రయోజకత్వే గౌరవం స్యాదిత్యుక్తం. తథ్యయమాణో రూఢిప్రతీపలిఙ్గసద్భావో౽వయవశక్త్యనుకూలలిఙ్గసద్భావశ్చ బాధకః. రూఢిప్రాబల్యా

పాసనోపాయత్వాచ్ఛూద్రస్య బ్రహ్మోపాసనసామర్థ్యాసమ్భవః. ఇతిహాసపురాణేఽపి వేదోపబృంహణం కుర్వతీ ఏవోపాయభావమనుభవతః - న స్వాతన్త్ర్యేణ. శూద్రస్యేతిహాసపురాణశ్రవణానుజ్ఞానం పాపక్షయాది ఫలార్థం - నోపాసనార్థం. విదురాదయస్తు భవాన్తరాధిగతజ్ఞానాప్రమోషాజ్ఞానవన్తః ప్రారబ్ధకర్మవశాచ్ఛూద్రజన్మయోగిన ఇతి తేషాం బ్రహ్మనిష్ఠత్వం. యత్తు సంవర్గవిద్యాయాం శుశ్రూషోశ్శూద్రేతి సమ్బోధనం శూద్రస్యాధికారం సూచయతీతి - తన్నేత్యాహ (శుగస్య తదనాదరశ్రవణాత్తదాద్రవణాత్సూచ్యతే హి) శుశ్రూషోర్జానశ్రుతేః పౌత్రాయణస్య బ్రహ్మజ్ఞానవైకల్యేన హంసోక్తానాదరవాక్యశ్రవణాత్తదైవ బ్రహ్మవిదో రైక్వస్య సకాశం ప్రత్యాద్రవణాచ్చ శుగస్య సఞ్జాతేతి హి సూచ్యతే - అతస్స శూద్రేత్యామన్త్ర్యతే - న చతుర్థవర్ణత్వేన. శోచతీతి హి శూద్రః - *శుచేర్దశ్చేతి రప్రత్యయే ధాతోశ్చ దీర్ఘే చకారస్య చ దకారే శూద్ర ఇతి భవతి. అతశ్శోచితృత్వమేవాస్య శూద్రశబ్దప్రయోగేన సూచ్యతే - న జాతియోగః. జానశ్రుతిః కిల పౌత్రాయణో బహుప్రద్యః ప్రదో బహ్వన్నప్రదశ్చ బభూవ. తస్య ధార్మికాగ్రేసరస్య ధర్మేణ ప్రీతయోః కయోశ్చిన్మహాత్మనోరస్య బ్రహ్మజిజ్ఞాసాముత్పిపాదయిషతోర్హంసరూపేణ నిశాయామస్య విమానే గచ్ఛతోరన్యతర ఇతరమువాచ *భో భో భల్లాక్ష భల్లాక్ష జానశ్రుతేః పౌత్రాయణస్య సమం దివా జ్యోతిరాతతం తన్మా ప్రసాఙ్క్షీస్తత్త్వా మా ప్రధాక్షీదితి. ఏవం జానశ్రుతిప్రశంసారూపం వాక్యముపశ్రుత్య పరో హంసః ప్రత్యువాచ * కమ్వర ఏనమేతత్సన్తం సయుగ్వానమివ రైక్వమాత్థేతి. కం సన్తమేనం జానశ్రుతిం సయుగ్వానం రైక్వం బ్రహ్మిష్ఠమివ గుణశ్రేష్ఠమేతదాత్థ - స బ్రహ్మిష్ఠో రైక్వ ఏవ లోకే గుణవత్తరః - మహతా ధర్మేణ సంయుక్తస్యాప్యస్య జానశ్రుతేర బ్రహ్మిష్ఠస్య కో గుణః - యద్గుణజనితం తేజో రైక్వతేజ ఇవ మాం దహేదిత్యర్థః. ఏవముక్తేన పరేణ కోఽసౌ రైక్వ ఇతి పృష్టః - లోకే యత్కిఞ్చిత్సాధు సుకృతం కర్మ, యచ్చ సర్వచేతనగతం విజ్ఞానం, తదుభయం యదీయజ్ఞానకర్మాన్తర్భూతం స రైక్వ ఇత్యాహ. తదేతద్ధంసవాక్యం బ్రహ్మజ్ఞానవిధురతయాఽఽత్మని నిగర్హ్యం తద్వత్తయా చ రైక్వప్రశంసా

ముఖ్యార్థావిరోధేఽనుమానలిఙ్గసద్భావే చ భవతి - న త్వన్యవిరోధే - అతఏవ హిరణ్యపక్షత్వం త్రిగుణపక్షస్యలప్సనా. శూద్రాధికారోఽగ్నిసాపేక్షోఽప్యత్ర పి * సౌధన్వనా ఋభవస్సూర్యత్వచస ఇతి సౌధన్వనఋభూణామనుమానలిఙ్గం దృశ్యతే - బ్రాహ్మణాదేశ్చ త్రిష్వపి షోఽధానేఽవగమ్యతే - అతోఽగ్న్యాధానవిరోధాచ్ఛూద్రశబ్దస్య రూఢిర్దుర్బలా. అతోఽనధికారః. అయం చార్థః *శుగస్యేతి హ తాన్ని రైతి హ శూద్రేతి సూత్రాకారో మోక్షః. నమూక్తమితిహాసపురాణద్వారా శూద్రస్యాపి బ్రహ్మజ్ఞానసమ్భవతీత్యత్రాహ (ఇతిహాసేతి) ఉపబృంహణీయవేదజ్ఞానానధికారాదుపబృంహణమాత్రేణ నోపాసనోపయోగిజ్ఞానసాధ్యజ్ఞానసమ్భవతి - స హి వ్యాఖ్యేయానధికారిణో వ్యాఖ్యానమాత్రేణ పుష్కలజ్ఞానసమ్భవ ఇతి దృష్టసామర్థ్యవైకల్యం, - *ఇతిహాసపురాణాభ్యాం వేదం సముపబృంహయేత్ ఇతి వేదార్థనిర్ణయహేతుత్వశ్రవణాచ్చ తదవగమవిధానాచ్చ తయోరభిహితస్య స్వతన్త్రవేదోపాదానే తజ్జన్యజ్ఞానస్య చ తిరోఽధిలబ్ధవేదార్థజ్ఞానస్యైవ శాస్త్రీయబోధాదృష్టసామర్థ్యవైకల్యం, న. అతస్తదవిరోధస్య న్యాయ్యత్వాచ్చ శ్రవణవిధ్యన్తరమేయ... నుజ్ఞానం పుణ్యకథాఽవగతిద్వారేణ పాపక్షయఫలార్థం - నతూపాసనార్థమిత్యర్థః. యద్యేవం వేదవాక్యార్థజ్ఞానముపాసనార్థం - కథం తర్హి విదురాదీనాముపాసనసమ్భవ ఇత్యత్రాహ (విదురాదయస్త్వితి) తేషాముపాసనే ప్రసక్తే ప్రవృత్తిర్న శూద్రజన్మని - అపితు పూర్వజన్మసిద్ధేన... న్మని ప్రాక్తనజ్ఞానప్రమోషాభావాదవర్జనీయం తదనువృత్తిమాత్రమిత్యర్థః. ——— విదురాదీనామపీతిహాసపురాణశ్రవణాత్ జ్ఞానసిద్ధిరితి యది రుచ్యతే-తదయుక్తం - *ధర్మవ్యాధాదయోఽప్యన్యే పూర్వాభ్యాసాజ్జుగుప్సితే। వర్ణావరత్వే సంప్రాప్తాస్సంసిద్ధిం శ్రమణీయథా ఇతి శౌనకవచనవిరోధాత్.——— ఏవమర్థసిద్ధస్సూత్రకారాభిప్రేతో హేత్వన్తరపరిహారశ్చోక్తః - అథ ప్రధానయుక్తిపరిహారపరం సూత్రమవతారయితుమాహ (యత్త్వితి) శోచితృత్వం శూద్రశబ్దార్థః - తత్ర శోకకారణం శోకకార్యం చ హేతుత్వేనాహ (శుశ్రూషోరిత్యాదినా) అనాదరవాక్యశ్రవణం శోకకారణం - ఆద్రవణం తత్కార్యం. శూద్రశబ్దస్య శోచితృత్వవాచకత్వం కథమిత్యత్రాహ (శుచేర్దశ్చేతి) రప్రత్యయః ప్రకరణసిద్ధశ్చకారార్థః - *అమితమ్యోర్దీర్ఘశ్చేతి సూత్రే దీర్ఘశ్చేత్యంశోఽనువర్తత ఇతి భావః.——— పద్నైర్నిరుక్తప్రక్రియయాఽఽద్రవణముపన్యస్యాప్యూహ్య శబ్దనిర్వాహః కృతః. ముఖ్యనిర్వాహసమ్భవతి సోఽనుపపన్న ఇతి భావః. పాణినీయనిర్వాహే యౌగికః-తదన్తరరూఢాదికః-తతో నైరుక్తః. తత్ర రూఢాదికనిర్వాహస్య సమ్భావితత్వాత్ స ఏవాత్ర కృతః. అనాదరవాక్యశ్రవణస్యాద్రవణస్యాపి శూద్రశబ్దవాచ్యత్వం న సూత్రవివక్షితం-ఉపపాదకతయోపాదానస్య ద్వయోరపి తుల్యత్వాత్. శుచ ఏవ హ్యుపపాద్యత్వం ప్రతీయతే - ప్రథమాన్తనిర్దేశాత్. శ్రవణాద్రవణశబ్దౌ హి పఞ్చమ్యన్తౌ. తస్మాచ్ఛోక ఏవ శూద్రశబ్దప్రవృత్తినిమిత్తం.——— అనాదరవాక్యశ్రవణాదీనాం వైశద్యార్థముపన్యస్యతి (జానశ్రుతిః కిలేతి) భల్లాక్షః- హంసః. సమం దివా - స్వగుణేన సమం. స్వద్యోతిత తైజః ప్రస్సృతమిత్యర్థః. యద్వా- దివసేన సమమిత్యర్థః నిశాయామిత్యుక్తత్వాత్. మా ప్రసాఙ్క్షీః- మా ప్రసక్తస్స్యాః. మా ప్రధాక్షీత్ - త్వాం మా దహేదిత్యర్థః. (పరో హంస ఇతి) శ్రుతౌ పరశబ్దో హంసవాచీతి భావః. హంసాన్తరవాక్యస్యానాదరగర్భతాం వ్యనక్తి (కం సన్తమితి) సయుగ్వానమిత్యస్యార్థమాహ (గుణశ్రేష్ఠమితి) యద్వా- యుగ్వా- శకటం. తద్వన్తమిత్యర్థః. గుణశ్రేష్ఠమితి ప్రకరణసిద్ధార్థోక్తిః. * ఉపాస్స ఇతి మధ్యమపురుషనిర్దేశా

రూపం జానశ్రుతిరుపశ్రుత్య తత్క్షణాదేవ క్షత్తారం రైక్వాన్వేషణాయ ప్రేష్య తస్మిన్ విదిత్వా ఆగతే స్వయమపి రైక్వముపసద్య గవాం షట్ఛతాని నిష్కమశ్వతరీరథం చ రైక్వాయోపహృత్య రైక్వం ప్రార్థయామాస *అను మ ఏతాం భగవో దేవతాం శాధి యాం దేవతాముపాస్స ఇతి. త్వముపాస్యాం పరాం దేవతాం మమానుశాధీత్యర్థః. స చ రైక్వస్స్వయోగమహిమవిదితలోకత్రయో జానశ్రుతేర్బ్రహ్మజ్ఞానవిధురతానిమిత్తానాదరగర్భహంసవాక్యశ్రవణేన శోకావిష్టతాం తదనన్తరమేవ బ్రహ్మజిజ్ఞాసయోద్యోగం చ విదిత్వాఽస్య బ్రహ్మవిద్యాయోగ్యతామభిజ్ఞాయ చిరకాలసేవాం వినా ద్రవ్యప్రదానేన శుశ్రూషమాణస్యాస్య యావచ్ఛక్తిప్రదానేన బ్రహ్మవిద్యా ప్రతిష్ఠితా భవతీతి మత్వా తమనుగృహ్ణంస్తస్య శోకావిష్టతాముపదేశయోగ్యతాఖ్యాపికాం శూద్రశబ్దేనామన్త్రణేన జ్ఞాపయన్నిదమాహ *అహ హారే త్వా శూద్ర తవైవ సహ గోభిరస్త్వితి. సహ గోభిరయం రథస్తవైవాస్తు-నైతావతా మహ్యం న తేన బ్రహ్మ జిజ్ఞాసయా శోకావిష్టస్య తవ బ్రహ్మవిద్యా ప్రతిష్ఠితా భవతీత్యర్థః. స చ జానశ్రుతిర్భూయ ఏవాపి స్వశక్త్యనుగుణమేవ గవాదికం సహస్రం కన్యాం చ ప్రదాయోపససాద. స రైక్వః పునరపి తస్య యోగ్యతామనువఖ్యాపయంచ్ఛూద్రశబ్దేనామన్త్ర్యాహ * ఆజహారేమాః శూద్రానేనైవ ముఖేనాలాపయిష్యథా ఇతి. ఇమాని ధనాని శక్త్యనుగుణాన్యాజహర్థ- అనేనైవ ద్వారేణ చిరసేవయా వినాపి మాం త్వదభిలషితం బ్రహ్మోపదేశరూపవాక్యమాలాపయిష్యసీత్యుక్త్వా తస్మా ఉపదిదేశ. అతశ్శూద్రశబ్దస్య విద్యోపదేశయోగ్యతాఖ్యాపనార్థం శోకపరత్వస్యైవ సూచితః. న చతుర్థవర్ణత్వమ్. ....

౩౪॥ సూ. క్షత్రియత్వగతేశ్చ॥ శ్రీ.భా. *బహుదాయీ తి దానపతిత్వేన * బహుపాక్య ఇత్యాదినా సర్వత ఏవ మేతదన్నమత్స్యన్తీత్యన్తేన బహుతరపక్వాన్నప్రదాయిత్వప్రతీతేః, *సహ సఞ్జిహాన ఏవ క్షత్తారమువాచేతి క్షత్తృప్రేషణాత్, ద్రవ్యబహుగ్రామప్రదానావగతజనపదాధిపత్యాచ్చాస్య జానశ్రుతేః క్షత్రియత్వప్రతీతేశ్చ న చతుర్థవర్ణత్వమ్. ....

తదేవముపక్రమగతాఖ్యాయికాయాం క్షత్రియత్వప్రతీతిరుక్తా. ఉపసం
హారగతాఖ్యాయికాయామపి క్షత్రియత్వమస్య ప్రతీయత ఇత్యాహ.

౩౫॥ సూ. ఉత్తరత్ర చైత్రరథేన లిఙ్గాత్॥ శ్రీ.భా. అస్య జానశ్రుతేరుపదిశ్యమానాయామస్యామేవ సంవర్గవిద్యాయాముత్తరత్ర కీర్త్యమానేనాభిప్రతారినామ్నా చైత్రరథేన క్షత్రియేణాస్య క్షత్రియత్వం గమ్యతే. కథం. *అథ హ శౌనకం చ కాపేయమభిప్రతారిణం చ కాక్షసేనిం పరివిష్యమాణౌ బ్రహ్మచారీ బిభిక్ష ఇత్యాదినా * బ్రహ్మచారిన్నేదముపాస్మహ ఇత్యన్తేన కాపేయాభిప్రతారిణోర్భిక్షమాణస్య బ్రహ్మచారి

శ్రీ. ప్రాయం వ్యఞ్జయన్నాహ (త్వముపాస్యామితి) యదుపాసనాత్ త్వం వేత్థ శ్రప్రశంసితజ్ఞాతా- తం మే బ్రూహీత్యభిప్రాయ ఇత్యర్థః. (చిరకాలేతి) చిరకాలసేవాయా యావచ్ఛక్తిప్రదానం వా బ్రహ్మవిద్యాప్రతిష్ఠాహేతురిత్యర్థః. తమనుగృహ్ణన్- స తు రాగాదివిత్యర్థః. (ఆజహారేతి) ఆజహారథ వా నితిభవచ్ఛబ్దాధ్యాహారేణ చ్ఛాన్దసవ్యత్యయేన వా శ్రుతియోజనేత్యభిప్రాయః యద్యపి దశాశ్వమేధానాజహారేత్యాదిష్వాలిట్ పూర్వస్యహరతేరర్థాన్తరదర్శనేన నానార్థత్వసమ్భవాద్ధాతూనాం- ప్రతిగృహీతవానసీత్యుత్తమపురుషతయా వ్యాఖ్యాతుం శక్యతే - తథాపి *అగ్నయే సమిధమాహార్షం *అథాస్మే ధేనోమ ధ్వాజహారేతి దానార్థతయా వైదికప్రయోగప్రాచుర్యదర్శనాత్, *అనేనైవ ముఖేనాలాపయిష్యథా ఇత్యాలాపనహేతుతయా ప్రతిసంధీయమానస్యాహరణస్య స్వరసత ఆలాపనసమానకర్తృకతా ప్రతీతే, ర్మధ్యమపురుషత్వేన వ్యాఖ్యాతం. ....

౩౪॥ సూ. శ్రీ.భా. క్షత్రియత్వగతేశ్చ॥ శ్రీ. శూద్రశబ్దస్య యౌగికార్థానుకూలహేతురుక్తః - అథ మాధసిద్ధార్థవిరుద్ధహేతురుచ్యతే. సఞ్జిహానః- ఆసనముజ్ఝన్. ఉత్తిష్ఠన్నేవేత్యర్థః. ....

ఉత్తరసూత్రమవతారయతి (తదేవమితి)

౩౫॥ సూ. శ్రీ.భా. ఉత్తరత్ర చైత్రరథేన లిఙ్గాత్॥ శ్రీ. (కథమితి) చైత్రరథః క్షత్రియశ్చేజ్జానశ్రుతిరపి క్షత్రియ ఇత్యాద్యవగమనాయ మ ఇత్యర్థః. ఉత్తరమాహ (అథహేతి) పరివిష్యమాణౌ- సూదేన భోజ్యమానౌ. బ్రహ్మచారిణా భిక్షణం కాపేయాభిప్రతారిణోస్సైత్రివక్తి కత్వలిఙ్గమిత్యర్థసిద్ధం. ఏకత్ర బ్రాహ్మణక్షత్రియజాతిద్వయసంబన్ధితయాఽవగతాయామన్యత్రాపి బ్రాహ్మణసమ్బన్ధితయా నిర్ణీతాయాం తత్సమ్బన్ధిపురుషాన్త

ణశ్చ సంవర్గవిద్యాసమ్బన్ధిత్వం ప్రతీయతే. తేషు చాభిప్రతారీ క్షత్రియః- ఇతరౌ బ్రాహ్మణౌ - అతోఽస్యాం విద్యాయాం బ్రాహ్మణస్యేతరేషు చ క్షత్రియస్యైవాన్వయో దృశ్యతే - న శూద్రస్య. అతోఽస్యాం విద్యాయామన్వితాద్ బ్రాహ్మణాదన్యస్య జానశ్రుతేరపి క్షత్రియత్వమేవ యుక్తం - న చతుర్థవర్ణత్వం. న న్వస్మిన్ప్రకరణేఽభిప్రతారిణశ్చైత్రరథత్వం క్షత్రియత్వం చ న శ్రుతం - తత్కథమస్యాభిప్రతారిణశ్చైత్రరథత్వం- కథం వా క్షత్రియత్వం. తత్రాహ (లిఙ్గాదితి) *అథ హ శౌనకం చ కాపేయమభిప్రతారిణం చ కాక్షసేనిమిత్యభిప్రతారిణః కాపేయసాహచర్యాల్లిఙ్గాదస్యాభిప్రతారిణః కాపేయసమ్బన్धః ప్రతీయతే- అన్యత్ర చ *ఏతేన వై చైత్రరథం కాపేయా అయాజయన్నితి కాపేయసమ్బన్ధినశ్చైత్రరథత్వం శ్రూయతే. తథా చైత్రరథస్య క్షత్రియత్వం *తస్మాచ్చైత్రరథో నామైకః క్షత్రపతిర్జాయత ఇతి. అతోఽభిప్రతారిణశ్చైత్రరథత్వం క్షత్రియత్వం చ గమ్యతే. ....

ఏవం న్యాయవిరోధి నిశూద్రస్యాధికారే లిఙ్గం నోపలభ్యత ఇత్యుక్తం. ఇదానీం న్యాయసిద్ధశ్శూద్రస్యానధికారః శ్రుతిస్మృతిభిరనుగృహ్యత ఇత్యాహ.

౩౬॥ సూ. సంస్కారపరామర్శాత్తదభావాభిలాపాచ్చ॥ బ్రహ్మవిద్యోపదేశప్రదేశేషూపనయనసంస్కారః పరామృశ్యతే * ఉప త్వా నేష్యే *తం హోపనిన్య ఇత్యాదిషు. శూద్రస్య చోపనయనాది సంస్కారాభావోఽభిలప్యతే * న శూద్రే పాతకం కిఞ్చిన్న చ సంస్కారమర్హతి *చతుర్థ ఏకజాతిర్న చ సంస్కారమర్హతీత్యాదిషు. ....

౩౭॥ సూ. తదభావనిర్ధారణే చ ప్రవృత్తేః॥ * నైతదబ్రాహ్మణో వివక్తుమర్హతి సమిధం సోమ్యాహరేతి శూద్రత్వాభావనిర్ధారణే జాబాలస్యైవ విద్యోపదేశప్రవృత్తేశ్చ న శూద్రస్యాధికారః. ....

౩౮॥ సూ. శ్రవణాధ్యయనార్థప్రతిషేధాత్॥ శూద్రస్య వేదశ్రవణతదధ్యయనతదర్థానుష్ఠానాని ప్రతిషిధ్యన్తే *పద్యు హ వా ఏతచ్ఛ్మశానం యచ్ఛూద్రస్తస్మాచ్ఛూద్రసమీపే నాధ్యేతవ్యం *తస్మాచ్ఛూద్రో బహుపశురయజ్ఞీయ ఇతి.

రవిషయస్నేహో సత్యత్వన్యాయన్యాయాత్తస్య పురుషస్య బ్రాహ్మణక్షత్రియయోరన్యతరత్వం ... క్షత్రియత్వం ... ఇత్యర్థః. తత్ర లిఙ్గాదితి పదం వ్యాఖ్యాతుం చోద్యముత్థానాకాఙ్క్షాం దర్శయతి (నన్వితి) అభిప్రతారిణశ్చైత్రరథత్వం తస్య క్షత్రియత్వం ... ఇత్యర్థః. అత్ర లిఙ్గం వివక్షితమిత్యత్రాహ (అథ హేతి) కాపేయసాహచర్యాత్ - కాపేయసహపాఠాదిత్యర్థః. కాపేయసహపాఠేన కాపేయసమ్బన్ధః- తేన తత్పురోహితకస్య చైత్రరథత్వం సిద్ధం- తేన క్షత్రియత్వముపగతమిత్యర్థః. ....

ఉత్తరసూత్రసఙ్గతిమాహ (తదేవమితి) శూద్రశబ్దస్వరూపనిర్ధారణవిరోధిలిఙ్గం యౌగికార్థానుగుణలిఙ్గం చేత్యుభయవిధం లిఙ్గమపి శూద్రానధికారజ్ఞాపకమిత్యర్థః. (ఇదానీమితి) అయమనధికారః శ్రుతిస్మృతిభిరనుగృహ్యత ఇత్యాహేత్యర్థః.

౩౬॥ సూ. సంస్కారపరామర్శాత్తదభావాభిలాపాచ్చ॥ సంస్కారోపరామృశ్యతాం- తదభావ ఇత్యత్రాహ (శూద్రస్య) న శూద్రే పాతకం కిఞ్చిత్- సద్యాఽవస్థానాద్యభావనిమిత్తం పాపం నాస్తీత్యర్థః. చతుర్థో వర్ణ ఏకజాతిః - న తు ద్విజాతిరిత్యర్థః. ....

౩౭॥ సూ. తదభావనిర్ధారణే చ ప్రవృత్తేః॥ తచ్ఛబ్దస్య పూర్వసూత్రప్రకృతసంస్కారవాచితాయాం ... వాక్యానుగుణ్యాభావాత్తచ్ఛబ్దః పరమప్రకృతపరామర్శీత్యాహ (శూద్రత్వాభావే) ....

౩౮॥ సూ. శ్రవణాధ్యయనార్థప్రతిషేధాత్॥ అర్థశబ్దేన తదనుష్ఠానం వివక్షితం. పద్యు- జఙ్గమం. సమీపోచ్చారణప్రతిషేధాదేవ శ్రవణాధ్యయనప్రతిషేధోఽర్థసిద్ధః. అర్థానుష్ఠానప్రతిషేధం దర్శయతి (తస్మాచ్ఛూద్ర ఇతి) న నుతతవివార్థానుష్ఠాననిషేధో నసిద్ధః. ... త్వం- సాక్షాదేవ త్వసౌ శ్రూయతే- తత్ర కిం ప్రమాణాద్యుపజీవనేనేతి పృథగుచ్యతే. పశుబాహుల్యవత్త్వం యజ్ఞాద్యర్థత్వోపయోగం- కథమనేనాయజ్ఞీ

బహూపశుః- పశుసదృశ ఇత్యర్థః. అనుపశృణ్వతోఽధ్యయనతదర్థజ్ఞానతదర్థానుష్ఠానానిన సమ్భవన్తి - అతస్తాన్యపి ప్రతిషిద్ధాన్యేవ. ....

౩౯॥ సూ. ॥స్మృతేశ్చ॥ స్మర్యతేచ శ్రవణాదినిషేధః *అథహాస్య వేదముపశృణ్వతస్త్రపుజతుభ్యాం శ్రోత్రప్రతిపూరణముదాహరణే జిహ్వాచ్ఛేదో ధారణే శరీరభేద ఇతి- *నచాస్యోపదిశేద్ధర్మం నచాస్య వ్రతమాదిశేదితి చ. అతశ్శూద్రస్యానధికార ఇతి సిద్ధం.——— యేతు - నిర్విశేషచిన్మాత్రం బ్రహ్మైవ పరమార్థః అన్యత్సర్వం మిథ్యాభూతం- బన్ధశ్చాపారమార్థికః- సచ వాక్యజన్యవస్తుయాథాత్మ్యజ్ఞానమాత్రనివర్త్యః తన్నివృత్తిరేవ మోక్ష ఇతి వదన్తి - తైశ్శూద్రస్య జ్ఞానే శూద్రాదేరనధికారోపపాదనం న శక్యతే- అనుపనీతస్యానధీతవేదస్యాశ్రుతవేదాన్తవాక్యస్యాపి యస్యకస్యచిదపి నిర్విశేషచిన్మాత్రం బ్రహ్మైవ పరమార్థోఽన్యత్సర్వం మిథ్యాభూతమితి వాక్యాద్వస్తుయాథాత్మ్యజ్ఞానోత్పత్తేః, తావతైవ బన్ధనివృత్తేశ్చ. న *తత్త్వమస్యాదివాక్యైరేవ జ్ఞానోత్పత్తిః కార్యా - నవాక్యాన్తరేణేతి నియన్తుం శక్యం - జ్ఞానస్యాపురుషతన్త్రత్వాత్. సత్యాం సామగ్ర్యాముత్పత్తేః జ్ఞానోత్పత్తేః. నచ వేదవాక్యాదేవ వస్తుయాథాత్మ్యజ్ఞానే సతి భ్రాన్తినివృత్తిర్భవతీతి శక్యం వక్తుం - యేనకేనాపి వస్తుయాథాత్మ్యజ్ఞానే సతి భ్రాన్తినివృత్తేః. పౌరుషేయాదపి నిర్విశేషచిన్మాత్రం బ్రహ్మపరమార్థోఽన్యత్సర్వం మిథ్యాభూతమితి వాక్యాజ్జ్ఞానోత్పత్తౌ, తావతైవ భ్రమనివృత్తౌ, యథా పౌరుషేయాదాప్తవాక్యాచ్ఛుక్తికారజతాదిభ్రాన్తిర్బ్రాహ్మణస్య శూద్రాదేరపి నివర్తతే-తద్వదేవ శూద్రస్యాపి వేదాన్తశ్రవణాదినా యథాగతవాక్యాద్వస్తుయాథాత్మ్యజ్ఞానేన జగద్భ్రాన్తినివృత్తిరపి భవిష్యతి. *నచాస్యోపదిశేదిత్యాదినా వేదవిదః శూద్రాదిభ్యో నవక్తవ్యమితి వచనశక్యం వక్తుం- *తత్త్వమస్యాదివాక్యావగతబ్రహ్మాత్మభావానాం వేదవిదసివర్తమానత యథాశాస్త్రాఖిలాధికారత్వేన నిషేధశాస్త్రాకిఙ్కరత్వాభావాత్. అతిక్రాన్తనిషేధాద్వా కేనచిదుక్తాద్వాక్యాచ్ఛూద్రాదేర్జ్ఞానముత్పద్యత ఏవ. నచ వాచ్యం శుక్తికారజతాదిభ్రమనివృత్తివత్పౌరుషేయవాక్యజన్యతత్త్వజ్ఞానసమనన్తరం శూద్రస్య జగద్భ్రమోనని వర్తత ఇతి. *తత్త్వమస్యాదివాక్యశ్రవణసమనన్తరం బ్రాహ్మణస్యాపి జగద్భ్రమానివృత్తేః. నిదిధ్యాసనేనద్వైతవాసనాయాం నిరస్తాయాం సేప *తత్త్వమస్యాదివాక్యం సమర్థజ్ఞానముత్పాదయతీతి చేత్ - పౌరుషేయమపివాక్యం శూద్రాదేస్తథైవేతినకశ్చిద్విశేషః. నిదిధ్యాసనం హి నామ బ్రహ్మాత్మభావాభిధాయివాక్యం యదర్థప్రతిపాదనయోగ్యం- తదర్థ

నిర్ణీతార్థశాస్త్రాన్యస్యార్థగ్రహణం బహుపశుశబ్దార్థస్య (పశ సదృశ ఇత్యర్థః) ఉపపదసమాసః పశుత్వ ఇతివ దృశ్యేసదృశశబ్దగ్రహణం తత్పదస
మాసైసాదృశ్యపర్యవసానదర్శనార్థం. *విభాషా సుపో బహుచ్ పురస్తాత్తు పాణినీయసూత్రే తేన సమాస బహుచ్ ప్రత్యయ స్తస్యపురస్తాత్
ప్రయోగోపిహి. అధ్యయనాదినిషేధోఽర్థసిద్ధానిత్యాహ (అనుపశృణ్వత ఇతి) *శూద్రో నాధీయీత ఇతి వాక్యమప్యనుసన్ధేయం. అనేనయజ్ఞోపవీత
నిషేధానన్తరం నైరర్థ్యేన శూద్రస్యాధికారాభావస్తథాభవతి. ....

౩౯॥ సూ. ॥స్మృతేశ్చ॥ (అథహాస్యేత్యాది) అధ్యయనావాప్తప్రాయశ్చిత్తస్మరణముపదేశనిషేధస్మరణం చానధికారజ్ఞాపకత్వా
న్నిషేధయుక్తపివ్యవహితపిణాసః ఏకకారోఽత్ర నాధీతేత్యాదిమూలగర్భోపసంహరతీతి న్యాయేన యాథార్థ్యస్వీకృతః- తదవాదోఽర్థవిరోధః.
సహజాతిశ్రవణాద్వాపివిరోధిజ్ఞానాభావేన యాథార్థ్యం ప్రత్యక్షం- విరోధినిశ్చయాద్వా ప్రతిపత్తావవజ్ఞస్య సంభవతి. *రథకారోఽగ్నీనాదధీతేత్యత్రాపి సాధనాన
అగ్నేర్నిత్యత్వమనుమాతిద్రవ్యాభావశ్చేతి. —— అస్మిన్నధికరణే పరేషాముపపాదనం నిర్ణయతి (యేత్విత్యాదినా) (అనుపనీతస్యేతి) నహినాయంసర్వోప
నిషేధవాక్యాత్ భ్రమనివృత్తేరుపనయనాదిసంస్కారాపేక్షేతి భావః. *తత్త్వమస్యాదిష్వితి క్తవాక్యేన జ్ఞానం నోత్పద్యత ఇత్యత్రాహ (నచేతి) అ
పురుషతన్త్రత్వే హేతుమాహ (సత్యామితి) వ్యతిరిక్తవాక్యేనోత్పన్నమపిజ్ఞానం ననివర్తకం భవతీత్యత్రాహ (నచవేదవాక్యాదితి) యేనకేనాపీతిసామా
న్యేనాశ్రితవిరోధిత్వం పక్షమాహ (పౌరుషేయాదపీతి) భ్రమనివృత్తేః- భ్రమనివృత్తేర్న్యాయ్యత్వాదిత్యర్థః. సమదృష్టమాహ (యథేతి) తత్రైకనిత్యపేక్షా
యాం వస్తుతస్తోభిశ్రాన్తాపోఽవిరతిరితి (తద్వదితి) శఙ్కాన్తరముత్థాప్య పరిహరతి (నచేత్యాదినా) వేదవిదని- వేదాన్తనిష్ఠత్వాత్. యద్వా- వేదస్యాపి
శిరసి నిహితపదత్వాదితి భావః. నిషేధశాస్త్రకిఙ్కరత్వాభావాదిత్యనేన *యద్గ్రాఖిలాధికారత్వాత్ బ్రహ్మజ్ఞానాగ్నినా దగ్ధనిఖిలవర్ణాశ్రమసమ్బన్ధితేర్యా
న్ద్రష్టవ్యాద్వేతి చేత్కరణీతి స్మార్తస్సిద్ధిర్దృష్టస్స్మర్యతే. ముఖ్యాన్తరేణజ్ఞానోదయసమ్భవమాహ (అతిక్రాన్తేతి) ప్రత్యక్షవిరోధమాశఙ్క్యపరి
హరతి (నచేత్యాదినా) శూద్రస్య నిదిధ్యాసనేఽనధికారాన్న వాక్యార్థజ్ఞానోత్పత్త్యా బన్ధనివృత్తిరిత్యత్రాహ (నిదిధ్యాసనం హీతి) నహినిదిధ్యాసనమ
దృష్టద్వారా కించిత్కరోతి- నివర్త్యసత్యత్వప్రసఙ్గాత్. అదృష్టద్వారా కిఞ్చిత్కరత్వే సతి హి యజ్ఞాదావివ శూద్రస్యానధికారః- నచతదస్తి. అతో నా

భావనా. సైవ విపరీతవాసనాం నివర్తయతీతి దృష్టార్థత్వం నిదిధ్యాసనవిధేర్బ్రూషే. వేదానువచనాదీన్యపి వివిదిషో త్పత్తావేవోపయుజ్యన్త ఇతి శూద్రస్యాపి వివిదిషాయాం జాతాయాం పౌరుషేయవాక్యైర్నిదిధ్యాసనాదిభిర్విప రీతవాసనాయాం నిరస్తాయాం జ్ఞానముత్పత్స్యతే- తేనైవాపారమార్థికో బన్ధో నివర్తిష్యతే. అథవా- తద్గ్రాసుగృ హీతాత్పౌరుషేయవాక్యాదనుమానాచ్చ నిర్విశేషస్వప్రకాశచిన్మాత్రప్రత్యగ్వస్తున్యజ్ఞానసాక్షిత్వం తత్కృతవివిధవిచి త్రజ్ఞాతృజ్ఞేయవికల్పరూపం కృత్స్నం జగచ్చాధ్యస్తమితి నిశ్చిత్యైవమ్భూతపరిశుద్ధప్రత్యగ్వస్తున్యనవరతభావన యా విపరీతవాసనాం నిరస్య తదేవ ప్రత్యగ్వస్తు సాక్షాత్కృత్య శూద్రోఽపి విమోక్ష్యత ఇతి మిథ్యాభూతవి చిత్రైశ్వర్యవిచిత్రసృష్ట్యాద్యలౌకికానన్తవిశేషావలమ్బినా వేదాన్తవాక్యేన న కిఞ్చిత్ప్రయోజనమిహాస్త్యత ఇ తి శూద్రాదీనామేవ బ్రహ్మవిద్యాయామధికారస్సుశోభనః. అనేనైవ న్యాయేన బ్రాహ్మణాదీనామపి బ్రహ్మవే నసిద్ధేరుపనిషచ్ఛ్రవణతపస్వినీ దత్తజలాఞ్జలిస్స్యాత్. నచ వాచ్యం నైసర్గికలోకవ్యవహారే భ్రాన్త్యతోఽస్య వేదేన ని యం లౌకికవ్యవహారో భ్రమః పరమార్థస్త్వయమితి సమర్పితే సత్యేవ ప్రత్యక్షానుమానవృత్తిబుభుత్సా జాయత ఇ తి తత్సమర్పికా శ్రుతిరపేక్ష్యత ఇతి. యతో భవభయభీతానాం సాఙ్ఖ్యాదయ ఏవ ప్రత్యక్షానుమానాభ్యాం వస్తు నిరూపణం కుర్వన్తః ప్రత్యక్షానుమానవృత్తిబుభుత్సాం జనయన్తి బుభుత్సాయాం చ జాతాయాం ప్రత్యక్షానుమా నాభ్యామేవ వివిక్తస్వభావాభ్యాం నిత్యశుద్ధస్వప్రకాశాద్వితీయకూటస్థచైతన్యమేవ సత్ - అన్యత్సర్వం తస్మిన్న ధ్యస్తమితి సువివేచం. ఏవమ్భూతే స్వప్రకాశే వస్తుని శ్రుతిసమధిగమ్యం విశేషాన్తరం చ నాభ్యుపగమ్యతే అర్థాన్త రత్వాపత్తేరితి శ్రుతిరపి త్వన్మతే. నచ సత ఆత్మన ఆనన్దరూపతాజ్ఞానాయోపనిషదర్థేయా- విశ్రాన్తతా యా ప్రసక్తేతరాతద్రూపవ్యావృత్త్యా యా ఆనన్దరూపత్వాత్. యస్య తు మోక్షసాధనతయా వేదాన్తవాక్యైర్విహి తం జ్ఞానముపాసనరూపం, తచ్చ పరబ్రహ్మభూతపరమపురుషప్రీణనం, తచ్చ శాస్త్రైకసమధిగమ్యం, ఉపాసన శాస్త్రం చోపనయనాదిసంస్కృతాధీతస్వాధ్యాయజనితం జ్ఞానం వివేకవిమోకాదిసాధనానుగృహీతమేవోపా పాయతయా స్వీకరోతి, ఏవంరూపోపాసనప్రీతః పురుషోత్తమ ఉపాసకం స్వాభావికాత్మయాథాత్మ్యజ్ఞానదానే నానాకర్మజనితాజ్ఞానం నాశయన్బన్ధాన్మోచయతి, ఇతి పక్షః- తస్య యథోక్తయా నీత్యా శూద్రో వేదనానధికార ఉపపద్యతే.

అపశూద్రాధికరణం సమాప్తమ్.

తదేవం ప్రసక్తానుప్రసక్తాధికారకథాం పరిసమాప్య ప్రకృతస్యాఙ్గుష్ఠప్రమిత
స్య భూతభవ్యేశితృత్వావగతపరబ్రహ్మభావోత్తమ్భనం హేత్వన్తరమాహ.

యం సర్వ ఇతి వాక్యేన సర్వమిథ్యాత్వవాసనాయా నిరసనం శూద్రేణాపి నిదిధ్యాసనేనాధికారో న నిషేద్ధుం శక్యత ఇతి భావః. శూద్రస్య యజ్ఞాదిసంస్కారాభావాత్తత్సాపేక్షం వాక్యార్థజ్ఞానం న జాయత ఇత్యత్రాహ (వేదానువచనాదీన్యపీతి) శూద్రస్యాపి జన్మాన్తరానుష్ఠితయజ్ఞాదికర్మణాస్సంజాతవివి దిషస్య శూద్రజన్మని నిదిధ్యాసనమాత్రవాక్యావగతాద్వైతవిషయం కర్తుం శక్యమితి భావః. ముఖ్యాన్తరేణ జ్ఞానసమ్భవమాహ (అథవేతి) (తర్కానుగృ హీతాదితి) త్వదుక్తానాం ప్రమాణానుపపత్తిప్రమేయానుపపత్త్యాదీనాం తర్కాణామపగమో హి న శ్రుత్యపేక్షేతి భావః. (సుశోభన ఇతి) ఇతిహాసాదిప్ర మాణప్రమాణసమశ్వరేశితవ్యాదిభేదజ్ఞానం జనయద్వేదవాక్యం హిత్వా కేవలాద్వైతజ్ఞానజనకతర్కావలమ్బినామేవ బ్రహ్మవిద్యాధికారస్సుశోభ ఇత్యర్థః. శ్రుతినైరర్థక్యమనుపపత్త్యన్తరమాహ (అనేనైవేతి) *అప్రాప్తే హి శాస్త్రమర్థవత్ - అతః ప్రాప్తార్థత్వాత్ భేదజ్ఞానజనకత్వాచ్చ బ్రాహ్మణాదేరపి శ్రుతిరనాదరణీయేత్యర్థః. తపస్వినీ- శోచనీయా. దేశకాలవ్యవహితానేకనియమపాలితేతి భావః. (నచేతి) నైసర్గికేత్యాది నాదిత్వపరః. ప్రసక్తానత్వేన శ్రుతిరపేక్షితేతి శఙ్కాగ్రన్థార్థః. దూషయతి (యత ఇతి) సాఙ్ఖ్యహైరణ్యగర్భనైయాయికవైశేషికబౌద్ధార్హతాదిభిరేవ ప్రత్యక్షానుమానాదిముఖేన వ స్తునిరూపణం ప్రసక్తం- అతో న శ్రుత్యపేక్షేత్యర్థః. (సువివేచమితి) త్వన్మతైవహేయ ... యతః ఉపన్యస్తా ఇతి భావః. తర్కాగోచరవిశేషానరసిద్ధ్యర్థం శ్రు త్యపేక్షేత్యత్రాహ (ఏవంభూత ఇతి) శ్రుతేస్తాత్త్వికవిశేషానవబోధకత్వముపపాదయతి (అర్థాన్తరేతి) ఆనన్దత్వజ్ఞానాయ శ్రుత్యపేక్షేత్యత్రాహ (నచేతి) అసుఖవ్యావృత్తిర్హ్యానన్దత్వం- తత్సకలేతరవ్యావృత్తిసాధకయుక్త్యైవ సిధ్యతీత్యర్థః. స్వపక్షే సర్వముపపన్నమిత్యాహ (యస్య త్వితి) …………

అపశూద్రాధికరణం సమాప్తమ్.

(తదేవమితి) దేవాదీనామధికారనిరూపణం ప్రసక్తం - ఇతరాధికరణద్వయమనుప్రసక్తం. (పరబ్రహ్మభావోత్తమ్భనమితి)
* ఈశానో భూతభవ్యస్యేత్యవగతస్య నియమనస్య జగత్సర్వమేజతీతి సర్వవిషయత్వాత్ తాదృశకమ్పనజ్ఞాపనాదుత్తమ్భనం- ఈశానశబ్దస్వా
* స్వరసనిర్వాహే చికీర్షితే పితత్వవిరోధీత్యర్థః. నన్వధికారనిరూపకం* తదుపర్యపీత్యాద్యధికరణత్రయం తృతీయస్య చతుర్థపాదే నివేశ్యం.

౪౦॥ సూ. కమ్పనాత్ ॥ *అఙ్గుష్ఠమాత్రః పురుషో మధ్య ఆత్మని తిష్ఠతి। *అఙ్గుష్ఠమాత్రః పురుష ఇత్యనయోర్వాక్యయోర్మధ్యే *యదిదం కిఞ్చ జగత్సర్వం ప్రాణ ఏజతి నిస్సృతం। మహద్భయం వజ్రముద్యతం య ఏతద్విదురమృతాస్తే భవన్తి। భయాదస్యాగ్నిస్తపతి భయాత్తపతి సూర్యః। భయాదిన్ద్రశ్చ వాయుశ్చ మృత్యుర్ధావతి పఞ్చమ ఇతి కృత్స్నస్య జగతోऽగ్నిసూర్యాదీనాం చాస్మిన్నఙ్గుష్ఠమాత్రే పురుషే ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టే స్థితానాం సర్వేషాం తతో నిస్సృతానాం తస్మాత్సఞ్జాతమహాభయనిమిత్తమేజనం - కమ్పనం శ్రూయతే. తచ్ఛ్వాసనాత్ నివృత్తౌ కిం భవిష్యతీతి మహతో భయాద్వజ్రాదివోద్యతాత్కృత్స్నం జగత్కమ్పత ఇత్యర్థః- *భయాదస్యాగ్నిస్తపతీత్యనేనైకార్థ్యాత్. *మహద్భయం వజ్రముద్యతమితి పఞ్చమ్యర్థే ప్రథమా.

సత్యం- తథాపి సఙ్గత్యతిశయాత్ సమన్వయాధ్యాయే నివేశితం. మనుష్యాధికారత్వప్రసఙ్గేన తావత్ సఙ్గతిః స్థితా. కార్యభూతదేవాదీనాం ప్రమాణవిషయత్వసమర్థనం బ్రహ్మణః పరమకారణత్వోపయోగి - కార్యకారణావస్థాదిత్యాదిచేతనాన్తర్యామిణ ఉపాస్యత్వం మధువిద్యాయామనుక్తం - అపశూద్రాధికరణే చ సంవర్గవిద్యాయాః పరమాత్మవిషయత్వం జ్ఞాపితం- అతః కారణానుబన్ధినో నిరూపణస్య సమన్వయాధ్యాయసఙ్గతత్వాత్ తత్ర పృష్ఠస్య దేవమనుష్యాధికారప్రస్తావాచ్చాధికరణత్రయం నివేశితమితి.

౪౦॥ సూ. కమ్పనాత్ ॥ —— ఇదం సూత్రం *ప్రాణ ఏజతీతి వాక్యవిషయమధికరణాన్తరం యే వర్ణయన్తి - తాన్ప్రతి ప్రాహ (అనయోర్వాక్యయోర్మధ్య ఇతి) పరమాత్మపరత్వేనోపపాదితవాక్యద్వయమధ్యగతత్వాదస్య వాక్యస్య, అస్మిన్నేవ మన్త్రే *య ఏతద్విదురమృతాస్తే భవన్తీత్యమృతత్వప్రాప్తిహేతుత్వావగమాత్, ప్రాణశబ్దస్య పరమాత్మవాచకత్వస్యానేకాధికరణన్యాయసిద్ధత్వాచ్చ పూర్వపక్షానుదయ ఇతి భావః. ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టేత్యనేన సూత్రాత్ స్వారస్యఞ్చ. నను ప్రకరణాత్ ప్రాణశబ్దశ్రుతిర్బలీయసీ. న చ తేజోజలమరుత్సు వాతరూపం సూత్రం నామ పరిణతస్య నామరూపవ్యాకరణ యోగాన్నివర్తనాద్వజ్రశబ్దశ్రుతిః ఫలితాన్నికా- వాయునిమిత్తమేవ మహద్భయానకం వజ్రముద్యతమితి హ్యర్థః. అమృతత్వహేతుతా చోపపద్యతే- వాయుదేవవ్యష్టిర్వాయుస్సమష్టిరపునర్మృత్యుం జయతీతి ఏవం వేదేతి శ్రుతేః. అతోऽధికరణాన్తరం కార్యమితి. ఉచ్యతే- పూర్వాపరపర్యాలోచనేన పరమాత్మపరతయా నిర్ణీతేషు ప్రకరణేషు ముఖ్యప్రాణేజితద్వాచకశబ్దేనపి పరమాత్మన ఏవ ప్రతిపాద్యత్వం *ప్రాణస్య ప్రాణమిత్యాదిషు ప్రసిద్ధం. అచేతనరూపప్రధానస్యాపి మోక్షహేతుత్వానుపపత్తిః *తన్నిష్ఠస్య మోక్షోపదేశాదిత్యత్ర ప్రోక్తా- తత్కథం తత్రాపి కదేశప్రాణజ్ఞానస్య మోక్షహేతుత్వశఙ్కోదయః. కారణత్వనిర్ధారణేऽపి ప్రాణశబ్దస్య వాయుమాత్రవాచిత్వాభావాత్, ముఖ్యప్రాణస్య ప్రాణస్యాకారణత్వాచ్చ, వజ్రశబ్దేన వజ్రప్రతిప్రాణస్య బాధః. ఉద్యతశబ్దోऽపి నిశ్చితార్థావిరోధీ- అశనిర్నిపతతీతి- భయమేవ హ్యుద్యతం భవతి- యథా *తేనేన్ద్రో వజ్రముద్యచ్ఛదితి. అతోऽధికరణాన్తరత్వమయుక్తం —— నన్వేవం పరమాత్మపరత్వనిశ్చయాత్ తత్త్వేऽపి సూత్రం నైవ యద్యపి ప్రాణేజనహేతుత్వపరతయా ప్రయోజనస్య దర్శితత్వాత్. సూత్రే- చశబ్దాభావేऽన్తరపూర్వాధికరణశేషత్వభ్రమానుదయార్థః న చాధికరణాన్తరత్వాత్. *ప్రాణ ఇతి సప్తమ్యన్తపదసామర్థ్యాత్ స్థితానామిత్యధ్యాహారః. తతో నిస్సృతమిత్యపేక్షాయాం ప్రకృతస్యైవోపాదానత్వమాహ (తత ఇతి) ఏజతీత్యపేక్షాయాం ప్రకృతస్యైవ భయనిమిత్తత్వమాహ (తస్మాదితి) భయం- ఆగామ్యనిష్టప్రాప్తిజ్ఞానరూపం దుఃఖం. ఏజనం- తత్కార్యం. శ్రుతిసూత్రయోరర్థైక్యం జ్ఞాపయతి (ఏజనం కమ్పనమితి) *ఏజృ కమ్పన ఇతి హి ధాతుః. ప్రత్యవాయభయాత్ స్వస్వకార్యేషు ప్రవృత్తిః కమ్పనం- తదుపపాదనం వివక్ష్యతే *భయాదస్యాగ్నిస్తపతీతి- తపనం హ్యగ్న్యాదిత్యయోః కార్యం. *ధావతిశబ్ద ఇన్ద్రాదీనాం స్వస్వవ్యాపారపరః. భయం చ స్వాజ్ఞాన్తర్యామిత్వం యోజయతి (తచ్ఛ్వాసనేతి) (మహతో భయాదితి) భయశబ్దోऽత్ర భయానకపరః- లక్షణా ప్రసఙ్గాదితి భావః. (వజ్రాదివోద్యతాదితి) వజ్రశబ్దో భయదపరః- న త్వశనిపరః - ఉద్యతశబ్దవిశేషితత్వాదితి భావః. వజ్రాదివేతి ఇవశబ్దేన- శ్రుతివాక్యే వజ్రశబ్ద ఉపచారాద్వజ్రతుల్యే వర్తతే- అధ్యాహారాదపి గౌణవృత్తేరుచితత్వాదితి వజ్రశబ్దస్య తత్తుల్యార్థత్వం ఫలతో దర్శితం. కథం హేతుత్వావగమ ఇత్యత్రాహ (భయాదస్యేతి) కథం ప్రథమాయాః పఞ్చమ్యర్థత్వమిత్యత ఆహ (మహద్భయం వజ్రముద్యతమితీతి) న వజ్రం భయదృష్టాన్తః- దృష్టాన్తదార్ష్టాన్తికత్వైకార్థ్యాత్. భయమవ్యవధానేన కమ్పనహేతుః- వజ్రం తు భయద్వారా తద్ధేతుః. అతో వజ్రం భయహేతుదృష్టాన్తః. ఉద్యతాద్వజ్రాదివ పరమపురుషాత్ సఞ్జాతేన భయేన కృత్స్నం జగత్ కమ్పత ఇత్యర్థః- తస్మాత్సఞ్జాతమహాభయనిమిత్తమేజనమితి పూర్వగ్రన్థైకార్థ్యాత్. ఏవం త్ర్యప్రథమాన్తపదసామానాధికరణ్యస్వారస్యభఙ్గ ఇవ శఙ్కా- వ్యాహారశ్చ స్యాత్ -తదుభయానాదరేణార్థవర్ణనం కిం నిబన్ధనమిత్యత్రాహ (భయాదస్యేతి) అనన్తరవాక్యే *భయాదస్యేతి భయతద్ధేతువాచిపదయోర్వైయధికరణ్యదర్శనాత్, భయపదస్య పఞ్చమ్యన్తత్వదర్శనాత్, పూర్వాపరవాక్యయోరైకార్థ్యస్య న్యాయ్యత్వాత్, దృష్టాన్తదార్ష్టాన్తికసామఞ్జస్యాచ్చేత్యర్థః. నను భయశబ్దేన భయానకలక్షణా న్యాయ్యా - గఙ్గాపదాదిషు ప్రకృత్యంశేన ప్రకృత్యన్తరార్థలక్షణాయా దృష్టత్వాత్. ప్రథమాయాస్త్వర్థలక్షణాత్వయుక్తా- విభక్తీనాం విభక్త్యన్తరార్థలక్షణాయా అదర్శనాత్. తచ్చానుశాసనవిరోధాత్. పాశాధికరణేऽపి హి బహుత్వావివక్షా మాత్రం- న తు విభక్త్యన్తరార్థలక్షణా. అతో భయానకం వజ్రమివ బ్రహ్మ యతస్తస్మాత్ కృత్స్నం జగత్కమ్పత ఇత్యేవ హి యోజనా యుక్తా. అత ఆహ (మహద్భయం వజ్రముద్యతమితీతి) *సుపాం సులుగిత్యాదిసూత్రేణ సర్వవిభక్తిషు ప్రథమాయా విహితత్వాత్ ఇయం ప్రథమా పఞ్చమ్యర్థవాచినీత్యర్థః. వచనవ్యత్యయో వా. అయమభిప్రాయః- యోజనాద్వయేऽపి ఉపశబ్దాధ్యాహారో వజ్రశబ్దస్యాముఖ్యత్వం చాऽవశ్యం భవేత్. ప్రథమాయోజనాయాం

అయంచపరస్య బ్రహ్మణస్స్వభావః- *ఏతస్య వా అక్షరస్య ప్రశాసనే గార్గి సూర్యాచన్ద్రమసౌ విధృతౌ తిష్ఠతః *భీషాస్మాద్వాతః పవతే భీషోదేతి సూర్యః । భీషాస్మాదగ్నిశ్చేన్ద్రశ్చ మృత్యుర్ధావతి పఞ్చమ ఇతి పరస్య బ్రహ్మణః పురుషోత్తమస్యైవం విధైశ్వర్యావగతేః. ....

ఇత శ్చాఙ్గుష్ఠప్రమితః పురుషోత్తమః.

౮౧॥ సూ. ॥ జ్యోతిర్దర్శనాత్ ॥ తయోరేవాఙ్గుష్ఠప్రమితవిషయయోర్వాక్యయో ర్మధ్యే పరబ్రహ్మాసాధారణం సర్వతేజసాం ఛాదకం సర్వతేజసాం కారణభూతమను గ్రాహకంచాఙ్గుష్ఠప్రమిత స్య జ్యోతిర్దృశ్యతే *న తత్ర సూర్యో భాతి న చన్ద్రతారకం నేమా విద్యుతో భాన్తి కుతోఽయమగ్నిః। తమేవ భాన్తమ ను భాతి సర్వం తస్య భాసా సర్వమిదం విభాతీతి.

ప్రథమానిర్దిష్టస్వారస్యం సామానాధికరణ్యస్వారస్యంచాభిగృహ్య స్యాత్ - భయకృత్త్వస్యలిఙ్గతులోదిశాత్రయేణం, యత్రైవ హ్యాధ్యాహారః, సమానవా క్యతాయాం సంభవన్త్యాం తత్పరిహారేణ వాక్యభేదావాశ్రీకార, ఇతి త్రయో దోషాః. రాజనాన్తరే ప్రథమాయః సఞ్చస్వరసతాత్ర యథాస్వా రస్యం సామానాధికరణ్యభఙ్గశ్చ ద్వౌ దోషౌ- భయపదప్రాతిపదికముఖ్యత్వం, యత్రైవ హ్యాన ధ్యాహారః, ఏకవాక్యతా, *భయం వజ్రముద్యతమితి వా ఏకరూప్యం చేతి చత్వారో గుణాః. అతో దోషభూయస్త్వగుణాల్పత్వయుక్తనిర్వాహాదపి దోషాల్పగుణభూయస్త్వయుక్తనిర్వాహో న్యాయ్య ఇతి. కృత్స్నజగద్భయావహత్వలక్షణస్య ప్రశాసనస్య పరమాత్మధర్మత్వం శ్రుత్యన్తరప్రసిద్ధ్యా ప్రతిపాదయతి (అయంచేతి)..........................

౮౧॥ సూ. ॥ జ్యోతిర్దర్శనాత్ ॥ ఏతత్ప్రకరణహేతుపరత్వమేవ యుక్తమితి దర్శయతి (వాక్యయోర్మధ్య ఇతి) *న తత్ర సూ ర్య ఇత్యాదిమన్త్రపూర్వార్ధస్యార్థమాహ (సర్వతేజసాం ఛాదకమితి) ఉత్తరార్ధస్య పూర్వపాదార్థమాహ (సర్వతేజసాం కారణభూతమితి) అను ... పశ్చాద్భానం. తేన కార్యకారణభావస్సిద్ధః- పౌర్వాపర్యనియమో హి కార్యకారణభావ ఇతి భావః. చతుర్థపాదార్థమాహ (అను గ్రాహకమితి) *యస్యాదిత్యో భాముపయుజ్య భాతీత్యాది శ్రుతిశ్చాను గ్రాహకత్వే ప్రమాణం. (జ్యోతిర్దృశ్యత ఇతి) జ్యోతిః- దీప్తిః. *జ్యోతిరిత్యభిధానాదిత్యాదిష్వపి ప్రయోగాత్. నను కథం కారణత్వాను గ్రాహకత్వే సమ్భవతః-తద్ధి ప్రాకృతతేజాదిసజాతీయం సజాతీయతేజో హి తేజసాం కారణమను గ్రాహకం దృష్టం-యథా దీపో దీపాన్తరస్య, దీపాది ప్రభాః చాక్షుషప్రభాయాః, ఇతి. ఉచ్యతే-నిమిత్తతయా కారణత్వోపపత్తేః-ఉపాదానత్వే సాజా త్యాపేక్షా. ఆహఙ్కారికస్య విజాతీయస్యాపి చక్షుషస్తైజసద్రవ్యోపాదానత్వస్య దృష్టత్వం. నిమిత్తత్వం చ తేజఃకారణభూతత్వమ స్త్వను గ్రాహకత్వం చ సంభవతి. యథా కాలస్య నిమిత్తత్వం కారణత్వమను గ్రాహకతయా, యథా చ సలిలదహనాతపాదీనాం ఘటోత్పత్తౌ నిమిత్తత్వం స్వస్వసంబన్ధేన ... ఉత్కర్షకతయా, భవతి- ఏవమప్రాకృతతేజోఽపి ప్రాకృతతేజస ఉత్పత్తౌ తదుపాదాన ద్రవ్యస్యాను గ్రాహకతయా నిమిత్తం భవతీత్యర్థస్య ప్రమాణబలాత్. ఉత్పన్నస్యాపి తేజసస్స్వకార్యకరణసామర్థ్యస్య తత్సంబన్ధాపేక్షత్వాత్ తదను గ్రాహకం- యథా చాక్షుషరశ్మేః ప్రదీపాది, య థా శుష్కకాష్ఠస్య వాయ్వాదిరపేక్షణీయః స్వాదనం, యథా మనసో ధారణగ్రహణస్మరణాదిపాటవే సర్వగాహారః. ఉక్తలక్షణకారణత్వాను గ్రా హకత్వాభిప్రాయేణ భగవతా పరాశరేణ సూర్యబ్రహ్మేశ్వరాచ్యదివ్యనిగ్రహాదిశక్తిత్వముక్త్వా *తతో జగజ్జగతస్తస్మిన్ స జగచ్చాఖిలం మునే ఇత్యుచ్య తే. స జగదితి సామానాధికరణ్యం ధారకత్వనిబన్ధనం. ——— అన్యవాక్యస్యపరోక్షార్థత్వే నోపపన్నః. తథాహి- సూర్యాదిగ్రహప్రకాశత్వేన పూర్వార్ధ స్యార్థః- భాతిశబ్దస్య జ్ఞానవాచిత్వాభావాత్. స హి దీప్త్యర్థః- *భా దీప్తావితి హి ధాతుః. కించ- యది భాసయిత్రృత్వం నిషిధ్యతే- తదా బ్రహ్మ న బ్రహ్మ ... సహేతుత్వనిషేధ ఇతి చ వక్తుం శక్యతే - ఇహ చ భానమేవ నిషిధ్యతే - న భాసయితృత్వం. యది తేజ స్థానన్తర్యాపనమిష్టం- తదా తత్ర తిసృష్విమా ... కృత్వాన్యైవ ప్రస్తుతత్వాత్. అతో జ్ఞానాన్తరానుపపత్తేః, *దివి సూర్యసహస్రస్య భవేద్యుగపదుత్థితా । యది భాస్సదృశీ సా స్యాద్భాసస్తస్య మహాత్మన ఇ తిస్మృత్యానుగుణ్యాచ్చ తదీయదీప్తిసాక్షాత్కారసంభవే తేజోన్తరాణామభిభూతత్వమేవాత్ర ప్రతిపాద్యం. తృతీయపాదే చాప్యస్తమనస్స్ఫురణాధీనమధ్య స్తస్ఫురణముచ్యత ఇతి చాయుక్తం- తన్మితిపుల్లిఙ్గస్య తచ్ఛబ్దస్య చిదచిద్వ్యావృత్తకానన్తగుణనిశ్శేషపరమపురుషపరత్వాత్, అస్మిన్పక్షే న భా సానుపపత్తేరధ్యస్తవస్తుస్ఫురణాయోగాత్, సర్వజ్ఞత్వాదిగుణకో నిత్యః పరమపురుషో హి ముముక్షుప్రకృతః- కిమన్యానిచ్ఛాకత్వమేవోపన్యస్తమిహోపా ర్వనియన్తా సర్వాధారో విష్ణుశబ్దవాచ్యస్సర్వస్మాత్పరస్సవివ పురుషః ప్రకృతః - శ్వేతాశ్వతరే చ సహస్రశీర్షత్వసహస్రాక్షత్వాదిరూపస్స్వాభావికపర జ్ఞానశక్త్యాదిగుణకస్సత్త్వప్రవర్తకో మహాపురుషః ప్రకృతః. సర్వజ్ఞత్వాదయశ్చ గుణాస్సమస్తచిదచిద్వ్యావర్తకాః- తైర్విశిష్ట ఏవ తచ్ఛబ్దేన పరామృ శ్యతే- న వస్తుమాత్రం- తచ్ఛబ్దస్య ప్రకృతపరామర్శిత్వస్వారస్యభఙ్గాత్, పుల్లిఙ్గనిర్దేశస్య ప్రకృతపురుషవిషయత్వజ్ఞాపకత్వాచ్చ. అతః ... భా న్తమితి తద్దీప్తియోగస్య స్వాభావికత్వం నిత్యత్వమప్రతిహతత్వమితరతేజసాం తద్ధేతుకత్వం చోక్తం- *తమేవ భాన్తం-తం భాన్తమేవేతి వ్యాఖ్యానే ... త్వస్యైవ సతి వ్యవచ్ఛేద్యతేజోన్తరాసంభవాత్. తథాన్వయేఽపి న విరోధః. యద్యధిష్ఠానస్ఫురణాధీనమధ్యస్తస్ఫురణమిత్యుచ్యేత- తదా *తస్య భాసా సర్వ మిదం విభాతీతి పునరుక్తిశ్చ స్యాత్. తస్య ప్రత్యగ్రూపజ్ఞానేన సర్వం భాతీత్యర్థ ఇతి చేన్న- భాశ్శబ్దస్య ప్రతిజ్ఞానవాచిత్వాభావాత్. అతో భగవత్తైజసస్సర్వతేజో

అయమేవశ్లోక ఆథర్వణేపరం బ్రహ్మాధికృత్య శ్రూయతే. పరజ్యోతిష్ట్వం చ సర్వత్ర పరస్య బ్రహ్మణశ్శ్రూయతే- యథా * పరంజ్యోతిరుపసమ్పద్య స్వేనరూపేణాభినిష్పద్యతే * తం దేవా జ్యోతిషాం జ్యోతిరాయుర్హోపాసతేఽమృతం *అథ యదతః పరో దివో జ్యోతిర్దీప్యత ఇత్యాదిషు. అతోఽఙ్గుష్ఠప్రమితః పరం బ్రహ్మ..................

ప్రమితాధికరణం సమాప్తమ్.

౮-౪౧ సూ. ఆకాశోఽర్థాన్తరత్వాదివ్యపదేశాత్ ॥

ఛాన్దోగ్యే శ్రూయతే *ఆకాశో హ వై నామ నామరూపయోర్నిర్వహితా తే యదన్తరా తద్బ్రహ్మ తదమృతం స ఆత్మేతి. తత్ర సంశయః కిమయమాకాశశబ్దనిర్దిష్టో ముక్తాత్మా- ఉత పరమాత్మేతి. కిం యుక్తం. ముక్తాత్మేతి. కుతః.

౨-ను [illegible] ప్రత్యభిజ్ఞాపితాదిత్యవర్ణశ్రుతిప్రసిద్ధదివ్యవిగ్రహద్వారకనిరవధికదీప్తి [illegible] పరమాత్మపరతయా [illegible] ప్రకరణస్థతయా ప్రత్యభిజ్ఞాయమానత్వాచ్చాస్య మన్త్రస్య పరమాత్మసాధకత్వమిత్యాహ [illegible] ప్రత్యభిజ్ఞానం [illegible] ప్రత్యభిజ్ఞానం చాస్య మన్త్రస్య పరమాత్మత్వసాధకత్వోప [illegible] (పరజ్యోతిష్ట్వం) [illegible] జ్యోతిషాం జ్యోతిః *నారాయణపరో జ్యోతిరిత్యాద్యభిప్రేతం.—ఏవం స్వప [illegible] సాధకతయా [illegible] వదం సూత్రం *ఏష సంప్రసాదోఽస్మాచ్ఛరీరాత్సముత్థా య ఇత్యాదివాక్యవిషయ [illegible] ప్రకరణాన్తరం వ్యాఖ్యాతం. తత్ర పరజ్యోతిశ్శబ్దస్యాదిత్యపరత్వం పూర్వపక్షీకృత్య పరబ్రహ్మపరత్వం సిద్ధాన్తితం. తదయుక్తం- పూర్వపక్షోత్థానాత్ [illegible] ప్రకరణస్య [illegible] ఉత్థానమితి చేన్న- [illegible] రిత్యాదిత్యాసాధారణ్యాత్తత్సాధకా- ఉత సాధారణ్యేఽపి [illegible] స్వప్రనయః- *ఆపో జ్యోతిస్స పశ్యాసం *అగ్నిర్జ్యోతిరహశ్శుక్లః *జ్యోతీంషి శుక్రాణి చ యాని లోకే *జ్యోతీంషి [illegible] సాధారణతయా [illegible] మానత్వాత్. నద్వితీయః- *నారాయణ పరో జ్యోతిః *తచ్ఛుభ్రం జ్యోతిషాం జ్యోతిః *తం దేవా జ్యోతిషాం జ్యోతిః [illegible] నారాయణ [illegible] నాదిత్యాభిప్రాయేణ *తం దేవా జ్యోతిషామితి వాక్యముపాత్తం. *జ్యోతిషాం జ్యోతిః [illegible] ఇతో జ్యోతిశ్శబ్దస్య సాధారణ్యం భగవత్యేవ ప్రవృత్తినిమిత్తపౌష్కల్యం చ తేన సిద్ధం. [illegible] త్యాసాధారణ్యా [illegible] *[illegible] ఇతి వాక్యముదాహృతం - *అథ యదతః పరో దివో జ్యోతిర్దీప్యత ఇత్యేతద్వాక్య [illegible] జ్యోతిశ్శబ్ద [illegible] ఉపాత్తత్వాత్. తత్ర హి *పాదోఽస్య విశ్వా భూతానీతి ప్రకరణం. స్థితమపి త [illegible] దుక్తం చ- అత్యకృతకరత్వం. పరశబ్దవిశేషితజ్యోతిశ్శ [illegible] పరత్వస్య [illegible] గుణయోగాదపి నాదిత్య ప్రతీతిః. ఉత్థాన శ్రుతిః [illegible] శ్రుతిశ్చ పూర్వపక్షహేతురితి చేన్న- పరబ్రహ్మవిషయ [illegible] మాత్వాత్. [illegible] పరబ్రహ్మవిషయత్వసంభవః- తథాపి నారమ్భణీయతా- *ఉత్తరాచ్చేదావిర్భూతస్వరూప [illegible] సూత్రే [illegible] వాక్యస్య పరబ్రహ్మ [illegible] ప్రతిపాదకత్వస్య సమర్థితత్వాత్. *య ఏష తత్పరం జ్యోతిరుపసమ్పత్తవ్యం శ్రుతం తత్పరం బ్రహ్మ [illegible] దేవ చ జీవస్య పారమార్థికం రూపమితి హి తైరుక్తం,. *శ్రుతికృతం వివేకజ్ఞానం శరీరాత్సముత్థానం- వివేకజ్ఞానసంస్కారా [illegible] మిత్యాది శ్రుతిసిద్ధ [illegible]. అత్యకృతకరత్వం. ఇహ పరబ్రహ్మోపసమ్పత్త్యాఽఽవిర్భూతస్వరూపవిషయత్వ [illegible] దహరాకాశస్య పరమాత్మత్వం తత్ర సమర్థితమితి చేత్ - తర్హి *ఉత్తరాచ్చేదితి సూత్రానన్తరం *జ్యోతిర్దర్శనాదితి సూత్రం నివేశయితవ్యం - హేతు ప్రయోగానన్తరమేవ హేత్వసిద్ధేః పరిహరణీయత్వాత్. అపహతపాప్మత్వాదిగుణకస్యాత్మనో వక్తవ్యత్వేనానువృత్తి [illegible] నేన సిద్ధిర్హి [illegible] శ్రూయతే. [illegible] *అపహతపాప్మత్వాదిగుణకమాత్మానం ప్రస్తుత్యైవ తస్యైవ తేఽథాయోనువ్యాఖ్యాస్యామీ [illegible] స్వరూపావిర్భావదేశపరమిదం వాక్యమితి తత్ర తైరేవ ప్రతిపాదనాత్, తద ప్రతిపా [illegible] నే చాస్య వాక్యస్యావిర్భూతస్వరూపవిషయత్వాసిద్ధేః, అత్యకృతకరత్వమన్యథా తత్రైవైతత్సూత్రనివేశనం వా ప్రసజేత్.———అపరే త్వాహుః- శరీరాదుత్థానస్య స్వేన రూపేణాభినిష్పత్తేశ్చ మధ్యే శ్రూయమాణా పరజ్యోతిః ప్రాప్తిరాదిత్యప్రాప్తిః- అర్చిరాదిమార్గప్రత్యభిజ్ఞానాత్. తత్ర హ్యాదిత్యప్రాప్తిర్మధ్యే శ్రూయతే. ఆదిత్యస్య పరత్వం చార్చిరాద్యపేక్షమితి పూర్వపక్షోత్థానమితి. తదప్యత ఏవ నిరస్తం- *ఉత్తరాచ్చేదితి సూత్ర ఏవాస్య వాక్యస్య పరబ్రహ్మోపసంపత్త్యాఽఽవిర్భూతస్వరూపాత్మవిషయత్వస్య సమర్థితత్వాదితి. ప్రమితాధికరణం సమాప్తమ్.........................

౪-౪౧ సూ. ఆకాశోఽర్థాన్తరత్వాదివ్యపదేశాత్ ॥ పూర్వం దహరాకాశస్య పరబ్రహ్మత్వే సాధ్యమానే *అల్పశ్రుతేరితి చేత్తదుక్తమితి సూత్రే [illegible] - అల్పశ్రుతిప్రసక్తేనాఙ్గుష్ఠప్రమితస్య పరత్వం సాధితం - తత్ప్రసక్తేనాధికరణత్రయముక్తం. అథ పూర్వప్రకృత దహరవిద్యాయాం బుద్ధిస్థత్వేన తదన్తరభూతస్య * ఆకాశో హ వై నామేత్యాది ప్రకరణస్య జీవపరత్వమాశఙ్క్య పరిహ్రియత ఇతి సఙ్గతిః. ముక్తస్య ప్రకృతత్వాన్ముక్తాత్మపరమాత్మవిషయసంశయమాహ (కిమయమితి)——— పరైస్తు భూతాకాశః పూర్వపక్షితః. తథా చ నత్యనారమ్భణీ

* అశ్వ ఇవ రోమాణి విధూయ పాపం చన్ద్ర ఇవ రాహోర్ముఖాత్ ప్రముచ్య। ధూత్వా శరీరమకృతం కృతాత్మా బ్రహ్మలోకమభిసమ్భవామీతి ముక్తస్యానన్తరప్రకృతత్వాత్, * తే యదన్తరేతి చ నామరూపవినిర్ముక్తస్య తస్యాభిధానాత్, * నామరూపయోర్నిర్వహితా ఇతి చ స ఏవ పూర్వావస్థయోపలిలక్షయిషితః. స ఏవ హి దేవాదిరూపాణి నామాని చ పూర్వమబిభ్రత్. తస్యైవ నామరూపవినిర్ముక్తా స్వాభావిక్యవస్థా * తద్బ్రహ్మ తదమృతమిత్యుచ్యతే. ఆకాశశబ్దశ్చ తస్మిన్నప్యసఙ్కుచితప్రకాశయోగాదుపపద్యతే. నను దహరవాక్యశేషత్వాదస్య స ఏవ దహరాకాశోऽయమితి ప్రతీయతే. తస్య చ పరమాత్మత్వం నిర్ణీతం. నైవం. ప్రజాపతివాక్యవ్యవధానాత్. ప్రజాపతివాక్యే చ ప్రత్యగాత్మనో ముక్త్యవస్థాన్తం రూపమభిహితం. అనన్తరం చ * విధూయ పాపమితి స ఏవ ముక్తావస్థః ప్రస్తుతః. అతోऽత్రాకాశో ముక్తాత్మా. ... ...

ఇతి ప్రాప్త ఉచ్యతే (ఆకాశోऽర్థాన్తరత్వాదివ్యపదేశాదితి) ఆకాశః పరం బ్రహ్మ. కుతః. (అర్థాన్తరత్వాదివ్యపదేశాత్) అర్థాన్తరత్వవ్యపదేశస్తావత్ * ఆకాశో హ వై నామరూపయోర్నిర్వహితేతి. నామరూపయోర్నిర్వోఢృత్వం బద్ధముక్తోభయావస్థాత్ ప్రత్యగాత్మనోऽర్థాన్తరత్వమాకాశస్యోపపాదయతి. బద్ధావస్థస్స్వయం కర్మవశాన్నామరూపే భజమానో న నామరూపే నిర్వోఢుం శక్నుయాత్ — ముక్తావస్థస్య జగద్వ్యాపారవర్జనాన్నితరాం నామరూపనిర్వోఢృత్వం. ఈశ్వరస్య సకలజగన్నిర్మాణధురన్ధరస్య నామరూపయోర్నిర్వోఢృత్వం శ్రుత్యైవ ప్రతిపన్నం * అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణి * యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిద్యస్య జ్ఞా

యత్తైవ స్యాత్ - * ఆకాశస్తల్లిఙ్గాదిత్యనేనైవ గతార్థత్వాత్. తత్ర హి * అస్య లోకస్య కా గతిరిత్యాకాశ ఇతి హోవాచేత్యాకాశశ్రుత్యా భూతాకాశపరత్వమాశఙ్క్య సర్వభూతకారణత్వజ్యాయస్త్వపరాయణత్వాదీనాం భూతాకాశేऽన్వయానర్హత్వాత్ ప్రసిద్ధవదాకాశశబ్దాభ్యాసేన సత్యపి తద్బాధేన పరమాత్మపరత్వం నిర్ణీతం. ఇహాపి నామరూపయోర్నిర్వోఢృత్వబ్రహ్మశబ్దామృతత్వాదిభిరాకాశస్య బ్రహ్మత్వం నిశ్చీయత ఇతి న శఙ్క్యం. దహరాకాశస్య తదనన్తరవాక్యస్యైన ప్రజాపతివాక్యాన్తరప్రతీతేరన్యపరస్యైవ తత్ర త్యం పరమాత్మలిఙ్గం - నను దహరాకాశస్యేతి శఙ్కానిరాసం భవాద్దహరాధికరణోత్థానం యుక్తం. ఇహ తు న తథా శఙ్కా స్పృశ్యతే నన్వవకాశప్రదానద్వారా నామరూపనిర్వహణహేతుత్వమాకాశస్య యుజ్యతే. అతః స్వవాక్యే పరమాత్మలిఙ్గాభావో నైవ మన్యామిరి. ఉచ్యతే. కిమత్ర స్వవాక్యే పరమాత్మలిఙ్గాభావః స్వరసార్థస్వీకారేణ వర్ణ్యతే ఉత కల్పితార్థకల్పనయా. న ప్రథమః స్వయమప్యన్యేన నిర్వాహ్యనామరూపస్యాకాశస్య సర్వనామరూపనిర్వోఢృత్వానుపపత్తేః, తస్య చ పరమాత్మలిఙ్గభూతస్య స్వవాక్యస్థత్వేన * సర్వాణి హ వా ఇత్యాదివాక్యావిశేషాత్. న ద్వితీయః - అవకాశప్రదానద్వారా సర్వభూతోత్పత్తికారణత్వస్యాప్యాకాశే సంభావితతయా స్వవాక్యే పరమాత్మాసాధారణధర్మాభావస్య తత్రాప్యవిశేషాత్.——అపరస్తు బ్రహ్మశబ్దస్య ముక్తాత్మపరత్వం వదద్భిరేవాకాశశబ్దస్య భూతాకాశపరత్వం పూర్వపక్షితం. తత్రాప్యాకాశవిషయనిరూపణస్య కృతకరత్వం తుల్యం. అత్ర పరపక్షే పూర్వపక్షో నుదయ ఏవ.—— . అతః పరమాత్మలిఙ్గానాం భూతాకాశేऽన్వయానర్హతయా ఆకాశశబ్దస్య యౌగికార్థత్వం హ్యాసన్నసన్నిధానపూర్వవాక్యే ముక్తాత్మనః ప్రకృతత్వాన్నామరూపనిర్వోఢృత్వాదిలిఙ్గానాం ముక్తాత్మపరమాత్మవిషయత్వేన సంశయేనోత్థానం యుక్తమిత్యభిప్రాయేణ ముక్తాత్మపరమాత్మవిషయత్వేన సంశయం దర్శయతి (తత్రేతి) కిమాకాశశబ్దనిర్దిష్టో ముక్త ఉత పరమాత్మేతి సంశయః. తదర్థం * ధూత్వా శరీరమితి ముక్తస్యానన్తరప్రకృతత్వమాకాశశబ్దస్య ముక్తపరతామవగమయతి నేతి. కిం ముక్తస్య నామరూపనిర్వోఢృత్వం సంభవతి నేతి. కిమత్ర నామరూపనిర్వోఢృత్వం నామరూపభాక్త్వయా ఉత నామరూపవ్యాకర్తృతయేతి. కిం * తే యదన్తరేతి నిర్దిష్టకర్తృతయా నిర్వోఢృత్వముపపాదయతి నేతి. యదా నోపపాదయతి తదా నామరూపభాక్త్వమేవ తన్నిర్వోఢృత్వమితి తస్య జీవేపి బద్ధవిశాయాం సమ్భవేన ముక్తాత్మనః ప్రకృతత్వమాకాశశబ్దస్య ముక్తపరత్వావగమకమిత్యాకాశో ముక్తాత్మేతి పూర్వః పక్షః. యదా * తే యదన్తరేతి నిర్దిష్టకర్తృతయా నామరూపనిర్వోఢృత్వముపపాదయతి - తదా నామరూపనిర్వోఢృత్వం నామరూపకర్తృత్వరూపమితి తస్య ముక్తాత్మన్యసంభవాన్ముక్తాత్మనః పూర్వప్రకృతత్వేప్యస్మిన్వాక్యే ముక్తాత్మనో గత్యనుపపత్తేరాకాశశబ్దనిర్దిష్టః పరమాత్మేతి రాద్ధాన్తః. (తే యదన్తరేతి) ఉభయోర్న్యాయసామ్యాత్ త్రిదశస్ప్రష్టత్వం ఫలితం - మధ్యస్థస్యాన్యతరపక్షపాతాభావాత్. తేన పూర్వోక్తయుక్తప్రత్యభిజ్ఞానాదిత్యర్థః. ముక్తస్య నామరూపనిర్వోఢృత్వం కథమిత్యత్రాహ (నామరూపేతి) నామరూపయోర్నిర్వహితేతి శ్రుత్యనువాదః - సత్యార్థానువాదః. ఉపలక్షణతయా అభిమతం నిర్వోఢృత్వం పూర్వావస్థాయామపినాస్తీత్యత్రాహ (స ఏవ హీతి) నామరూపనిర్వోఢృత్వం న నామరూపకర్తృత్వం - అపి తు నామరూపభాక్త్వం - వహనం హి ధాత్వర్థః - ఉపసర్గాణాం నానార్థత్వసమ్భవాత్ నితరాం వోఢృత్వం నిర్వోఢృశబ్దార్థస్స్యాదితి పూర్వపక్షిణోऽభిప్రాయః. తర్హి కథమమృతత్వాదికమిత్యత్రాహ (తస్యైవేతి) (సాంప్రతికీతి) నామరూపవిమోక్షానన్తరకాలభావిన్యవస్థా తస్య కాలస్య ప్రకృతత్వాత్ సాంప్రతికీత్యుచ్యతే. ... ...

రాద్ధాన్తే - (వ్యపదేశస్తావదితి) ప్రదర్శ్యత ఇతి శేషః. యద్వా - నామరూపయోర్నిర్వహితేతి వ్యపదేశ ఇత్యన్వయః. * అర్థాన్తరత్వశబ్దస్తదుపపాదకం ధర్మం లక్షయతి - అర్థాన్తరత్వమాకాశస్యోపపాదయతీతి హ్యుక్తం. భేదకధర్మవ్యపదేశాదిత్యర్థః. (నామరూపయోరిత్యాది) నామరూపనిర్వోఢృత్వం చ స్పష్టభేదకధర్మః - అవయవశక్త్యా నిర్వోఢృశబ్దస్య వహనమాత్రపరత్వాదపి రూఢిర్యోగమపహరతీతి న్యాయాత్ కర్తృపరత్వం యుక్తమితి భావః.

నమయం తపః। తస్మాదేతద్బ్రహ్మ నామరూపమన్నం చ జాయతే। *సర్వాణి రూపాణి విచిత్య ధీరో నామాని కృత్వాఽభివదన్ యదాస్తే ఇత్యాదిషు. అతో నిర్వాఢ్యా నామరూపాత్ప్రత్యగాత్మనో నామరూపయోర్నిర్వోఢాయమాకాశోఽర్థాన్తరభూతః పరమేవ బ్రహ్మ. తదేవోపపాదయతి *తే యదన్తరేతి. యస్మాదయమాకాశో నామరూపే అన్తరా- తాభ్యామస్పృష్టోఽర్థాన్తరభూతః- తస్మాత్తయోర్నిర్వోఢా- అపహతపాప్మత్వాత్సత్యసఙ్కల్పత్వాచ్చ నిర్వహితేత్యర్థః. ఆదిశబ్దేన బ్రహ్మత్వాత్మత్వామృతత్వాని గృహ్యన్తే. నిరుపాధికబృహత్త్వాదయో హి పరమాత్మన ఏవ సమ్భవన్తి- తేనాత్రాకాశః పరమేవ బ్రహ్మ. యత్పునరుక్తం- *నూత్వా శరీరమితి ముక్తోఽనన్తరప్రకృత ఇతి. తన్న- *బ్రహ్మలోకమభిసమ్భవామీతి పరస్యైవ బ్రహ్మణోఽనన్తరప్రకృతత్వాత్. యద్యప్యభిసమ్భవితుర్ముక్తస్యాభిసమ్భావ్యతయా పరం బ్రహ్మ నిర్దిష్టం- తథాప్యభిసమ్భవితుర్ముక్తస్య నామరూపనిర్వోఢృత్వాద్యసమ్భవాదభిసమ్భావ్యం పరమేవ బ్రహ్మాత్ర ప్రత్యేతవ్యం. కిఞ్చ- ఆకాశశబ్దేన ప్రకృతస్య దహరాకాశస్యాత్ర ప్రత్యభిజ్ఞానాత్, ప్రజాపతివాక్యస్యాప్యుపాసకస్వరూపకథనార్థత్వా, దుపాస్య ఏవ దహరాకాశః ప్రాప్యతయేహాపి సంకీర్త్యత ఇతి యుక్తం. ఆకాశశబ్దశ్చ ప్రత్యగాత్మని న క్వచిద్దృష్టచరః. అతోఽత్రాకాశః పరం బ్రహ్మ.

అథ స్యాత్- ప్రత్యగాత్మనోఽర్థాన్తరభూతమాత్మాన్తరమేవ నాస్తి. ఐక్యోపదేశాత్ ద్వైతప్రతిషేధాచ్చ. శుద్ధావస్థ ఏవ హి ప్రత్యగాత్మా పరమాత్మా పరం బ్రహ్మ పరమేశ్వర ఇతి చ వ్యపదిశ్యతే- అతః ప్రకృతాన్ముక్తాత్మనోఽభిసమ్భవితురర్థాన్తరమభిసమ్భావ్యో బ్రహ్మలోకః. అతో నామరూపయోర్నిర్వహితా ఆకాశోఽపి స ఏవ భవితుమర్హతీతి. అత ఉత్తరం పఠతి.

౪౩॥ సూ. సుషుప్త్యుత్క్రాన్త్యోర్భేదేన॥ వ్యపదేశాదితి వర్తతే. సుషుప్త్యుత్క్రాన్త్యో

నన్వేవం సతి *తే యదన్తరేతి కథం ముక్తస్యాన్తరభిధానమిత్యత్రాహ (తదేవోపపాదయతి తే యదన్తరేతి) కర్మకృతనామరూపభాక్త్వాభావాత్తన్ముక్తస్యేచ్ఛయా నిర్వోఢా పరమాత్మా - న హి కర్మపరాధీనచేష్టితస్య బద్ధస్య జగద్వ్యాపారానుగుణసంకల్పాదిరహితస్య ముక్తస్య చ నామరూపనిర్వోఢృత్వం సంభవతీత్యర్థః. నిర్వహితేతి శ్రుతిస్థపదానుకారః. ఆదిశబ్దార్థమాహ (ఆదిశబ్దేనేతి) నిరుపాధికశబ్దోఽనవచ్ఛిన్నత్వపరః - ఉపాధిస్త్వవచ్ఛేదకః. జీవస్య జ్ఞానతో బృహత్త్వం- తచ్చ పరమాత్మప్రసాదాయత్తం. (బృహత్త్వాదయ ఇతి) ధర్మా ఇతి శేషః. (నూత్వేత్యాది) బ్రహ్మైవ లోకో బ్రహ్మలోకః. ప్రకృతముక్తస్యాభిసమ్భవితుః ప్రాధాన్యేన ప్రాకరణికత్వస్వారస్యేఽపి లిఙ్గబలాత్ ప్రాకరణికత్వస్వారస్యభఙ్గోఽయుక్త ఇత్యభిప్రాయేణాహ (యద్యపీతి) అవాన్తరప్రకరణేన పూర్వవాక్యస్య జీవస్వరూపపరత్వమభ్యుపేత్య పరిహృతం - వస్తుతస్తు బ్రహ్మలోకశ్రుత్యనుగృహీతమహాప్రకరణబలాత్ పూర్వవాక్యమపి న జీవపరం- కిన్తు తస్య పరమప్రాప్యభూతపరబ్రహ్మపరత్వమేవేత్యాహ (కిఞ్చాకాశేతి) ప్రజాపతివాక్యస్య వ్యవధాయకత్వశఙ్కాం వ్యుదస్యన్నర్థమాహ (ప్రజాపతివాక్యస్యేతి) హేత్వన్తరమప్యాహ (ఆకాశశబ్దశ్చేతి)........................

ఉత్తరసూత్రమవతారయితుం శఙ్కామాహ (అథస్యాదితి) నను కథమాత్మాన్తరమేవ నాస్తీత్యుచ్యతే - త్రిపాద్యామన్యయోగవ్యవచ్ఛేదపరా- ప్రథమపాదప్రతిపాదితవిలక్షణవస్తుసద్భావస్సమర్థితః. ఉచ్యతే- సిద్ధిస్తావదుభయవిధా- సాధకప్రమాణసంభవాధీనా, బాధకప్రమాణప్రత్యుదాసాధీనా, చ. బాధకప్రమాణప్రత్యుదాసేన సాధకసత్తాయత్తా సిద్ధిః స్థేయసీ భవతి- తదభావే సాధకమాత్రాధీనా సిద్ధిరస్థిరా. అస్థిరం చాసత్కల్పం. అత్ర ప్రథమపాదే సాధకసద్భావాధీనసిద్ధౌ దర్శితాయామప్యైక్యోపదేశభేదనిషేధరూపబాధకప్రత్యుదసనస్య మాత్రకాన్తరీతః పూర్వమకృతత్వాత్, సాధకాధీనసిద్ధేరస్థిరప్రాయత్వాన్నాస్తీత్యుక్తం. ప్రత్యగాత్మనోఽర్థాన్తరభూతమాత్మాన్తరం దృఢప్రమాణసిద్ధం న భవతీత్యర్థః. చతుర్థపాదేఽపి వ్యపదేశాదిశబ్దార్థాభిప్రాయో వేదితవ్యః. యద్వా- త్రిపాద్యా అన్యయోగవ్యవచ్ఛేదపరత్వం ప్రాచుర్యనిబన్ధనమితి నానుపపత్తిః. (ఐక్యోపదేశాత్ ద్వైతప్రతిషేధాచ్చేతి) ముక్తప్రాప్యతయోక్తస్య బ్రహ్మలోకశబ్దనిర్వాచ్యతయా బృహదారణ్యకే ప్రత్యభిజ్ఞాయమానస్య *ఏకధైవానుద్రష్టవ్యం *స వా ఏష మహానజ ఆత్మా యోఽయం విజ్ఞానమయః *నేహ నానాస్తి కిఞ్చనేతి జీవైక్యప్రతిపాదనాత్ భేదనిషేధాచ్చేత్యర్థః. తత్ర హి *ఏష బ్రహ్మలోకః సమ్రాడితి హోవాచేతి ప్రకరణావసానే తస్య పరమాత్మనో బ్రహ్మలోకశబ్దనిర్దేశోఽవగమ్యతే. చశబ్దస్సముచ్చయే- ఐక్యోపదేశభేదనిషేధయోః ప్రత్యేకం భేదవిరోధిత్వాత్. ఇతరేతరమోహో వా చశబ్దః- ఐక్యస్యాముఖ్యత్వశఙ్కానివారకత్వాత్ భేదనిషేధస్య. నామరూపయోర్నిర్వహితేతి పూర్వవద్యథాశ్రుత్యనువాదః- అత ఏవ హి నామరూపయోర్నిర్వోఢృత్వమితి స్వగ్రన్థే నిర్దిష్టం. ఆపాతతోఽర్థాన్తరత్వే ప్రతీతేఽపి న తత్సిద్ధాన్తికర్తవ్యమితి శఙ్కాగ్రన్థస్యార్థః.

౪౩॥ సూ. సుషుప్త్యుత్క్రాన్త్యోర్భేదేన॥ సూత్రస్యాకాఙ్క్షాం పూరయతి (వ్యపదేశాదితి వర్తత ఇతి) యథా *అథ శబ్దానుశాసనమిత్యత్ర *కేషాం శబ్దానామిత్యుక్తే సమస్తస్యాప్యనుశాసనపదస్యావిభాగేనాన్వయః- తథాత్రాపీతి భావః. సూత్రే *సుషుప్త్యుత్క్రాన్త్యోరితి స

న్త్యోః ప్రత్యగాత్మనోఽర్థాన్తరత్వేన పరమాత్మనో వ్యపదేశాత్ ప్రత్యగాత్మనోఽర్థాన్తరభూతః పరమాత్మాఽఽస్త్యేవ. తథాహి - వాజసనేయకే *కతమ ఆత్మా యోఽయం విజ్ఞానమయః ప్రాణేష్వితి ప్రకృతస్య ప్రత్యగాత్మనస్సుషుప్త్యవస్థాయామకిఞ్చిజ్జ్ఞస్య సర్వజ్ఞేన పరమాత్మనా పరిష్వఙ్గ ఆమ్నాయతే *ప్రాజ్ఞేనాత్మనా సమ్పరిష్వక్తో న బాహ్యం కిఞ్చన వేద నాన్తరమితి. తథోత్క్రాన్తావపి *ప్రాజ్ఞేనాత్మనాఽన్వారూఢ ఉత్సర్జన్యాతీతి. న చ స్వపత ఉత్క్రామతో వాఽస్య కిఞ్చిజ్జ్ఞస్య తదానీమేవ స్వేనైవ సర్వజ్ఞేన సతా పరిష్వఙ్గాన్వారోహౌ సమ్భవతః. న చ క్షేత్రజ్ఞాన్తరేణ- తస్యాపి సర్వజ్ఞత్వాసమ్భవాత్. ....

ఇతశ్చ ప్రత్యగాత్మనోఽర్థాన్తరభూతః పరమాత్మేత్యాహ.

౪౪॥ సూ. ॥ పత్యాదిశబ్దేభ్యః ॥ అయం పరిష్వఙ్గకః పరమాత్మేతరత్ర పత్యాదిశబ్దైర్వ్యపదిశ్యతే *సర్వస్యాధిపతిస్సర్వస్య వశీ సర్వస్యేశానః *స న సాధునా కర్మణా భూయాన్నో ఏవాఽసాధునా కనీయాన్ *ఏష సర్వేశ్వర ఏష భూతాధిపతిరేష భూతపాల ఏష సేతుర్విధరణ ఏషాం లోకానామసమ్భేదాయ *తమేతం వేదానువచనేన బ్రాహ్మణా వివిదిషన్తి। ఏతమేవ విదిత్వా మునిర్భవతి। ఏతమేవ ప్రవ్రాజినో లోకమిచ్ఛన్తః ప్రవ్రజన్తి స వా ఏష మహానజ ఆత్మాఽన్నాదో వసుదానోఽజరోఽమృతోఽభయో బ్రహ్మేతి. ఏతే చ పతిత్వజగద్విధరణత్వసర్వేశ్వరత్వాదయః ప్రత్యగాత్మని ముక్తావస్థేఽపి న కథఞ్చిత్సమ్భవన్తి - అతో ముక్తాత్మనోఽర్థాన్తరభూతో నామరూపయోర్నిర్వహితాఽఽకాశః। ఐక్యోపదేశస్తు సర్వస్య చిదచిదాత్మకస్య బ్రహ్మకార్యత్వేన తదాత్మకత్వా

సుషుప్తి. కస్యకస్మాద్భేద ఇత్యత్రాహ (ప్రత్యగాత్మన ఇతి) అర్థాన్తరత్వవ్యపదేశమేవ హేతుత్వేన [illegible] పరత్వాదస్య సూత్రస్యార్థ [illegible] దర్శయతి (అర్థాన్తరభూత ఇతి) అర్థాన్తరార్థప్రతిజ్ఞాత్వాత్ సూత్రే [illegible] ప్రధానార్థప్రతిజ్ఞానస్య హి ప్రాయేణ [illegible] దేహస్య ప్రాజ్ఞపరిష్వక్తత్వశ్రవణాత్ [illegible] విజ్ఞానమయః ప్రాణేష్వితి ప్రకృతస్యేత్యుక్తం. *సర్వజ్ఞ - [illegible] క్షేత్రజ్ఞాన్తరేణ [illegible] న్వారోహావాశఙ్క్యాహ (నచేతి) ....

ముక్తావస్థేనాత్మనాఽన్వారోహ ఇత్యత్రాహ (ఇతశ్చేతి)

౪౪॥ సూ. ॥ పత్యాదిశబ్దేభ్యః ॥ సూత్రే *పత్యాదిశబ్దేభ్య ఇతి నిర్దిష్టత్వాత్ [illegible] *సర్వస్యాధిపతిరితి వాక్యం ప్రథమముదాహృతం. సూత్రే [illegible] ఉచ్యతే- [illegible] సర్వేశ్వరత్వాదిగుణానాం [illegible] *స న సాధునా కర్మణా భూయానిత్యాదివాక్యస్య పూర్వం *సర్వస్యాధిపతిరిత్యాదివాక్యం- పశ్చాత్ *ఏష భూతాధిపతిరితి [illegible] హేయసంబన్ధరాహిత్యపరవాక్యస్య [illegible] తస్మిన్ [illegible] ప్రకరణార్థముపన్యాసః [illegible] *పత్యాదిశబ్దేభ్య ఇతి నిర్దేశః. అధిపత్యాదీత్యుక్తిః *పతిం విశ్వస్యాత్మేశ్వర మిత్యాది [illegible] ప్రకరణస్య [illegible] విశేష్యస్య పరమాత్మనో నారాయణస్య [illegible] తనార్థా. అత ఏవ హ్యయం పరిష్వఙ్గకః పరమాత్మేతి భాష్యే నిర్దేశః. స ఖలు *పతిం విశ్వస్యేతి. ప్రకరణస్థం *యస్యాస్మి [illegible] పరమాత్మా [illegible] స్థిత ఇతి పరమాత్మశబ్దం స్మారయతి. ముముక్షూపాస్యత్వరూప మహాగుణవాచిశబ్దత్వాత్ పత్యాదిశబ్దైస్సహ *తమేతమిత్యాదివాక్యముపాత్తం [illegible] న్నాదః - అన్నదః. అధిపత్యాదిశబ్దోక్తానాం ధర్మాణాం ముక్తవ్యావర్తకత్వం దర్శయతి (ఏతేచేతి) ముక్తస్య జగద్వ్యాపారరహితత్వాన్న సంభవన్తీత్యర్థః. కిం జీవమాత్రాదర్థాన్తరత్వే విప్రతిపత్తిః - ఉత ముక్తాదర్థాన్తరత్వ ఇతి వికల్పే ప్రథమం [illegible] పూర్వసూత్రేణ ప్రత్యుక్తం - [illegible] ద్వితీయం శిరఇతి విభాగః. యద్వా - సూత్రద్వయోక్తధర్మైర్ముక్తవ్యావృత్తిసిద్ధిః కథమిత్యత్రాహ (ఏతేచేతి) ఏతదుభయసూత్రద్వయోదాహృత గుణపరః - అతఆదిశబ్దైః పరిష్వఙ్గాన్వారోహావ [illegible] సుషుప్త్యుత్క్రాన్త్యోః పరిష్వఙ్గస్యాన్వారోహస్య చ జగద్వ్యాపారాన్తర్భూతత్వాన్ముక్తస్య తద్రహితత్వాచ్చ తౌ చ తస్మిన్నసంభవతః. ఏతే అకర్మసంపాద్యా ఇతి చాభిప్రాయః- *స న సాధునా కర్మణా భూయానితి శ్రుతత్వాత్. తేన బద్ధాత్మన్యసంభవః. ముక్తైశ్వర్యస్య జగద్వ్యాపారవర్జత్వాత్ ముక్తాత్మన్యసంభవ ఇత్యర్థః. ఏవమనేన సూత్రద్వయేన పరమాత్మనశ్చిదచిద్విలక్షణస్య ప్రధానార్థస్యోపపాదితత్వాత్ ఐక్యోపదేశభేదనిషేధౌ తదనురోధేన వర్ణనీయావితి శఙ్కాబీజం పరిహృతం భవతి. ఏతావదేవైతదధికరణకృత్యం. ఏవం ప్రబలతరభేదశ్రుత్యనురోధేన నిర్వాహ్యత్వేన ఐక్యోపదేశభేదనిషేధయోరముఖ్యతయాఽపి నిర్వాహే ప్రాప్తే సూత్రకారైరేవ శ్రుతితోఽవగతశ్చ వక్ష్యమాణం శ్రుతిసిద్ధం ముఖ్యనిర్వాహం తత్ర తత్ర ప్రసక్తం పూర్వమపి స్వేనోక్తమిహ స్మారయతి (ఐక్యోపదేశస్త్వితి) కార్యకారణైక్యనిబన్ధన-న

యుక్తఇతి *సర్వంఖల్విదంబ్రహ్మతజ్జలానిత్యాదిభిర్వాక్యైః ప్రతిపాద్యతఇతిపూర్వమేవసమర్థితం. ద్వైతప్రతిషేధశ్చ తతఏవేత్యనవద్యమ్. ....

అర్థాన్తరత్వాదివ్యపదేశాధికరణంసమాప్తమ్.

ఇతి శ్రీభగవద్రామానుజవిరచితేశారీరకమీమాంసాభాష్యే

ప్రథమస్యాధ్యాయస్యతృతీయఃపాదః.

ణుజీవేశ్వరైక్యనిబన్ధనఇత్యర్థః. తతఏవ- కార్యకారణైక్యాదేవ. ఐక్యోపదేశశేషత్వాత్ భేదనిషేధశ్రుతిశ్చ, ఉత్తర్కసిద్ధకార్యకారణభేదప్రతిషేధపరేత్యర్థః. అత్ర భేదనిషేధస్య ప్రకారైక్యనిబన్ధనత్వముపపద్యతే- ప్రకారప్రకారిభావస్యజగత్కారణత్వనిర్వాహకత్వాత్. తత్రారమ్భణాధికరణే కార్యకారణైకత్వసమర్థనం ప్రాప్తం- తేనైక్యోపదేశస్యముఖ్యత్వసమర్థనం. సామానాధికరణ్యస్యశరీరశరీరిభావనిబన్ధనత్వం *అవస్థితేరితికాశకృత్స్నఇత్యత్ర- తత్రాకృతిసయగౌరవరతయాముఖ్యత్వసమర్థనం విద్విషయమవిద్విషయంచ *అంశోనానావ్యపదేశాత్ *ఉభయవ్యపదేశాదిత్యధికరణద్వయేనకృతం. ఏవంవక్ష్యమాణోముఖ్యనిర్వాహఇహాస్మారితః హాపిమ్వరోత్తరసూత్రమపి ప్రేత్యాహ (ఇత్యనవద్యమితి) ... ...

సుషుప్త్యుత్క్రాన్త్యోరిత్యాదిసూత్రద్వయంబృహదారణ్యకే *కతమఆత్మాయోయంవిజ్ఞానమయఇత్యాది ప్రకరణవిషయమధికరణాన్తరంవ్యాఖ్యాతం. తత్రచోపక్రమే *యోయంవిజ్ఞానమయః ప్రాణేష్వితిశారీరలిఙ్గదర్శనా, దుపసంహారేచ *సవాఏషమహానజఆత్మాయోయంవిజ్ఞానమయః ప్రాణేష్వితిశారీరానువాదా, న్మధ్యేచసుషుప్త్యాదిసాంసారికతదవస్థాప్రతిపాదనా, దత్రసంసారిస్వరూపంప్రతిపాద్యమితిపూర్వపక్షంకృత్వా సుషుప్త్యుత్క్రాన్త్యోః ప్రాజ్ఞాద్భేదవ్యపదేశేనపత్యాదిశబ్దైశ్చాసంసారిస్వరూపపరప్రతిపాద్యమితిసిద్ధాన్తఉక్తః. ఉపక్రమాదిషుశారీరలిఙ్గకథనమనువాదరూపంతస్యపరేణబ్రహ్మణైక్యోపదేశార్థంకృతం. *యోయంవిజ్ఞానమయః *సవాఏషమహానజఆత్మేతిపరమేశ్వరైకత్వముపదిశ్యతే. *అతఊర్ధ్వంవిమోక్షాయైవబ్రూహీతిపదేపదే ప్రశ్నాత్, *అనన్వాగతస్తేనభవత్యసఙ్గో హ్యయంపురుషఇతిపదేపదేపుణ్యేనానన్వాగతత్వాదికథనరూపప్రతిపచనా, చ్చఅసంసారిస్వరూపప్రతిపాదనపరత్వసిద్ధిరితిశారీరలిఙ్గదర్శనపరిహారశ్చోక్తః. ఏవమధికరణభేదవర్ణనముక్తం-ద్వితీయతృతీయపాదాన్తర్గతాధికరణాన్తరసూత్రనైరూప్యస్సనిరూపణీయాభావాచ్చ నహ్యత్రసూత్రద్వయే ప్రతిజ్ఞావాక్యం శ్రూయతే - వివక్షితతత్త్వనిర్ణయస్థవాదిశబ్దాభావాత్, ప్రతిషేధస్యవ్యుదాసకశబ్దాభావాచ్చ. *సుషుప్తేర్వ్యాఖ్యానం *అనన్తమయోఽభ్యాసాత్ *అన్తస్తద్ధర్మోపదేశాదితిహిసూత్రశైలీ- అతోఽత్రతథాభావాభావాదధ్యాహారస్స్యాత్-సచానధ్యాహారేణనిర్వాహేసంభవత్యనుపపన్నః. ఇహచపూర్వప్రకృతసాధ్యహేతుసమర్థకత్వేఽధ్యాహారోఽనపేక్షితః. చతుర్థపాదే?ధికరణాన్తరారమ్భేఽపిపదాన్తరనణంనదోషః- తస్యప్రధానాదేః ప్రతిపాద్యత్వవ్యుదాసపరత్వాద్ధ న్యానాదిపదనైరపేక్ష్యాత్ *ఆనుమానికమప్యేకేషామితిచేన్నేతి *నసఙ్ఖ్యోపసఙ్గ్రహాదపీతిచవ్యుదసనప్రతిజ్ఞా శ్రూయతే. నేతిపదస్యోత్తరత్రఅనుషఙ్గేపినదోషః. ప్రధానాదిపరత్వవ్యుదాసస్యపరమాత్మపరత్వోపపాదనశేషత్వాత్, పరమాత్మపరత్వస్యప్రాధాన్యేనప్రతిపిపాదయిషితతయాసర్వత్రతద్విషయాయాం ప్రతిజ్ఞావాక్యశ్రవణాత్, క్వచిదధ్యాహారదర్శనేపిగత్యన్తరసద్భావేసతిగత్యభావఇవనిర్వాహోఽనుపపన్నః. అతఃపరమాత్మపరత్వసమర్థనపరాధికరణతైరూప్యాదయుక్తం. నిరూపణీయాభావాచ్చఅధికరణాన్తరత్వమయుక్తం - సందిగ్ధేహిన్యాయప్రవృత్తిః. యత్రైకస్మిన్వాక్యేప్రకరణేవాపరస్పరవిరుద్ధార్థద్వయంప్రధానప్రతిపాద్యతయాప్రతీయతే- తత్రసందేహేసతిన్యాయావతారః - ఇహచతాదృశసంశయవిషయోనదృశ్యతే. తథాహి- జాగ్రత్స్వప్నాద్యవస్థాప్రతిపాదకవాక్యానాంజీవవిషయత్వంనసంశయపదం, నచతదపాకర్తుంశక్యం,-అతస్తన్నిరూపణపరత్వమధికరణస్యాయుక్తం. *అసఙ్గోహ్యయంపురుషఇత్యాదివాక్యానాంశుద్ధస్వరూపపరత్వమపినసందేహపదం - నిరవధికానన్దనిరఙ్కుశైశ్వర్యప్రతిపాదకానాం *సవైకోబ్రహ్మలోకఆనన్దః *సర్వస్యవశీసర్వస్యేశానఇత్యాదివాక్యానాంపరమాత్మపరత్వేపినసందేహః-అతఏతత్సమర్థనమనపేక్షితం. సమానాధికరణవాక్యానాం బ్రహ్మాత్మకత్వోపదేశపరత్వేపినవిశయఇతినతత్సమర్థనార్థమధికరణారమ్భోయుక్తః. జీవస్వరూపకథనంబ్రహ్మాత్మకత్వవిధానాయానువాదఇత్యయమర్థోనిరూపణీయఇతిచేన్న- ప్రాప్తార్థానాంవాక్యానామనువాదకత్వస్యఅప్రాప్తార్థానాంవిధాయకత్వస్యచస్వతఏవస్పష్టత్వాత్. నఖలు *అగ్నిర్హిమస్యభేషజమిత్యస్యవాక్యస్యానువాదకత్వం *స్వర్గకామోయజేతేతివాక్యస్యవిధిత్వంచాత్రనిరూపణీయం. అతోజీవస్వరూపకథనేప్రాప్తవిశేషణోక్తైరనువాదత్వంనసమర్థనీయం - అప్రాప్తధర్మప్రతిపాదనస్యవిధిత్వంచనసాధ్యం. విహితధర్మనిషేధేనస్వరూపైక్యప్రతిపాదనంచానుపపన్నం. సూత్రాక్షరప్రాతికూల్యాచ్చనేదంసూత్రద్వయంబ్రహ్మాత్మకత్వోపదేశసమర్థనపరం-భేదసమర్థనపరత్వంహ్యక్షరస్వారస్యాదవగమ్యతే. నచవృత్తావాద్యభిమతంబ్రహ్మాత్మకత్వమస్మిన్నధికరణేదృశ్యతే - *సవాఏషమహానజఆత్మాయోయంవిజ్ఞానమయఃసఏషోన్తర్హృదయఆకాశస్తస్మింఛేతేసర్వస్యవశీసర్వస్యేశానస్సర్వస్యాధిపతిరితీశ్వరతాదాత్మ్యోపదేశపరత్వావగమాత్. తన్మతేఽధిష్ఠానతాదాత్మ్యంహ్యుపదేశ్యం. నహీశ్వరోఽశేషజగదధ్యాసాధిష్ఠానం- ఈశ్వరస్యాపిసన్మాత్రవస్తునికల్పితత్వాత్. నహిరజ్జుకల్పితస్సర్పస్తత్కల్పితభూదళనాద్యధ్యాసాధిష్ఠానం.

కించ- ఈశ్వరాధ్యస్తజీవదర్శనం నేశ్వరకర్తృకం- ఈశ్వరస్య సర్వజ్ఞతయా స్వారోపితాకారవిషయభ్రమానుపపత్తేః. న చాన్యకర్తృకం- అధిష్ఠానభూతేశ్వరస్యాసంసార్యగోచరత్వాత్. న హ్యధిష్ఠానానవభాసేఽధ్యస్తప్రతీతిరుపపద్యతే. ఘటస్స్రక్పటస్సన్నితి సన్మాత్రస్యైవాధిష్ఠానతయాఽనువర్తమానభాసత ఇతి చ తదీయప్రక్రియా- న హీశ్వరోఽధిష్ఠానతయా ప్రతీయత ఇతి. అతస్సర్వభూతదశనయోరనన్యత్వతాదాత్మ్యవ్యపదేశవత్ జీవేశ్వరతాదాత్మ్యవ్యపదేశోఽనుపపన్నః. ఈశ్వరధర్మాశ్చ అవివక్షితా ఇతి చేత్ -పదానాం లక్షణా. కించ- అప్రాప్తానాం ధర్మాణామనువాదాసంభవాత్, ద్విహితస్య నిషేధాయోగాత్, *ఏష సర్వేశ్వర ఏష భూతాధిపతిరేష భూతపాల ఇతి తాత్పర్యలిఙ్గదర్శనాచ్చ ఏతేషాం ధర్మాణామవివక్షితత్వం దుర్వచం. సిద్ధాన్తే మతం తు తాదాత్మ్యం తదుపాసనం చోత్తరత్ర నిరూపయిష్యతే. అతస్సూత్రాక్షరప్రాతికూల్యాత్, సంశయవిషయాభావాత్, స్వాభిమతార్థస్యానుపపన్నత్వాత్, ప్రామాణికతాదాత్మ్యనిరూపణస్యాన్యత్ర క్రియమాణత్వాచ్చ ఆకాశశబ్దనిర్దిష్టస్య పరమాత్మత్వోపపాదకం సూత్రద్వయమితి సిద్ధం.— యాదవప్రకాశపక్షేపి నిరూపణీయాభావాదనారమ్భణీయత్వదోషస్స్థితః. పూర్వపక్షసిద్ధాన్తవర్ణనప్రకారశ్చానుపపన్నః. పరిష్వఙ్గాన్వారోహాభ్యాం ప్రాజ్ఞస్యాత్మనశ్శారీరాద్భేదస్సిద్ధ ఇతి విషయశోధకమాద్యం సూత్రం వ్యాఖ్యాయ స ప్రాజ్ఞః కిం భోక్తా విద్యాకర్మాతిశయలబ్ధైశ్వర్యో జీవః ఉత పర ఇతి విశయే భోక్తృవిజ్ఞానమయస్య ప్రకరణస్థతయా వశిత్వేశానత్వాదీనాం విద్యాకర్మలబ్ధతయా జీవత్వేఽప్యుపపత్తేః పత్యాదిశబ్దానాం శాఖాన్తరే పరమాత్మవిషయత్వదర్శనాదన్యత్రాప్యుపపరమాత్మని సంపత్తిశ్రవణాచ్చ పరమాత్మత్వం సాధితం. తత్ర తావదాద్యసూత్రవ్యాఖ్యానమయుక్తం - విషయశోధకత్వమాత్రే సూత్రవైయర్థ్యాత్. పూర్వపక్షపరత్వే శబ్దస్య హేతోర్విరుద్ధత్వాత్, భోక్తుః ప్రకృతితయా కర్మాదీనైశ్వర్యత్వస్య పూర్వపక్షహేతోరశక్యత్వాచ్చ తచ్ఛబ్దాభ్యుదయనాసమర్థభేదానుభాషణే ప్రయోజనాభావాత్ సూత్రవైయర్థ్యం. కిఞ్చ - శారీరాద్భేదకౌ పరిష్వఙ్గాన్వారోహౌ ప్రాజ్ఞకర్తృకౌ శ్రూయేతే. ప్రాజ్ఞత్వం చ స్వాభావికం- పతిత్వాదయశ్చ స్వాభావికా ఏవాత్ర ప్రతిపాద్యన్తే- ఉపాధ్యనుక్తేః, తథైవ * స న సాధునా కర్మణా భూయాన్నిత్యాదినిషేధాచ్చ. అతస్తదనాదృత్య పత్యాదిశబ్దానాం శాఖాన్తరప్రసిద్ధ్యా పరమాత్మసాధకత్వోక్తిరయుక్తా. సద్విద్యాసంవాదస్తు యద్యపి ప్రాజ్ఞస్య జగత్కారణత్వావగమః-తథాపి కారణస్య చిదచిద్వైలక్షణ్యేతుసంవాదనిరపేక్షహేతుః ప్రాజ్ఞత్వం నిరుపాధికైశ్వర్యవత్త్వం చ. యద్యకర్మహేతుకం నిరఙ్కుశైశ్వర్యమపి శ్రుత్యన్తరసంవాదసాపేక్షం-తర్హి శ్రుత్యన్తరే ముక్తస్యాశ్వాసః - తత్రాపి సంవాదాన్తరాపేక్షాయామనవస్థా స్యాత్. ఏతచ్ఛ్రుత్యపేక్షయేఽన్యోన్యాశ్రయస్స్యాత్ అతోఽధికరణాన్తరకల్పనం తన్నిర్వహణం చానుపపన్నం. అతస్సూత్రత్రయమేతా . . రణమ్.

అర్థాన్తరత్వాదివ్యపదేశాధికరణం సమాప్తమ్.

ఇతి శ్రీహారీతకులతిలకవాగ్విజయిసూనునా శ్రీరఙ్గరాజదివ్యాజ్ఞాలబ్ధవేదవ్యాసాపరనామధేయేన

శ్రీమద్వరదాచార్యపాదసేవాసమధిగత భగవద్రామానుజవిరచిత శారీరకమీమాంసాభాష్యహృదయేన

శ్రీసుదర్శనసూరిణా విలిఖితాయాం శ్రుతప్రకాశికాయాం ప్రథమస్యాధ్యాయస్య తృతీయః పాదః.

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః.

సముదితాధికరణసఙ్ఖ్యా- ౨౭.— సముదితసూత్రసఙ్ఖ్యా- ౧౦౯.

థావిన్ద్రియాణాం దుర్నిగ్రహత్వాత్. తేభ్యోపిపరం ప్రగ్రహరూపితంమనః-మనసివిషయప్రవణేష్వింద్రియాణాం విషయసన్నిధానస్యాప్యకిఞ్చిత్కరత్వాత్. తస్మాదపిసారథిత్వరూపితాబుద్ధిఃపరా-అధ్యవసాయాభావే మనసోప్యకిఞ్చిత్కరత్వాత్. తస్యాఅపిరథిత్వరూపితఆత్మాకర్తృత్వేనప్రాధాన్యాత్పరః. సర్వస్యచాస్యాత్మేచ్ఛాయత్తత్వాదాత్మైవమహానితిచవిశేష్యతే. తస్మాదపిరథరూపితంశరీరంపరం. తదాయత్తత్వాజ్జీవాత్మనస్సకలపురుషార్థసాధనప్రవృత్తీనాం. తస్మాదపిపరస్సర్వాన్తరాత్మభూతోన్తర్యామ్యధ్వనఃపారభూతఃపరమపురుషః- యథోక్తస్యాత్మపర్యన్తస్యసముస్తస్యతత్సఙ్కల్పాయత్తప్రవృత్తిత్వాత్. సఖల్వన్తర్యామితయోపాసనస్యాపినిర్వర్తకః- * పరాత్తుతచ్ఛ్రుతేరితిహిజీవాత్మనఃకర్తృత్వంపరమపురుషాయత్తమితివక్ష్యతే. వశీకార్యోపాసననిర్వృత్త్యుపాయకాష్ఠాభూతఃపరఃప్రాప్యశ్చసఏవ. తదిదముచ్యతే*పురుషాన్నపరంకిఞ్చిత్సాకాష్ఠాసాపరాగతిరితి. తథాచాన్తర్యామిబ్రాహ్మణే. *యఆత్మనితిష్ఠన్నిత్యాదిభిస్సర్వం సాక్షాత్కుర్వంత్సర్వంనియమయతీత్యుక్త్వా *నాన్యోతోస్తిద్రష్టేతినియన్త్రన్తరంనిషిధ్యతే. భగవద్గీతాసుచ *అధిష్ఠానంతథాకర్తాకరణంచపృథగ్విధం।వివిధాచపృథక్చేష్టాదైవంచైవాత్రపఞ్చమమితి. దైవమత్రపురుషోత్తమఏవ-*సర్వస్యచాహంహృదిసన్నివిష్టోమత్తస్స్మృతిర్జ్ఞానమపోహనంచేతివచనాత్. తస్యచవశీకరణంతచ్ఛరణాగతిరేవ-యథాహ *ఈశ్వరస్సర్వభూతానాంహృద్దేశేర్జునతిష్ఠతి- భ్రామయంత్సర్వభూతానియన్త్రారూఢానిమాయయా। తమేవశరణంగచ్ఛేతి.

యతియాజ్ఞాపనం,చ. (తేభ్యోపీతి) స్వావధానాభావేవిషయాణాంసన్నిధేరకించిత్కరత్వహేతుకంమనసఃప్రాధాన్యం. తస్యవశీకరణంనామతస్యముముక్షుసుభిస్వవిషయదోషానుసన్ధానేనతేభ్యోనివర్తనసంశీలనం- * అభ్యాసేనచకౌన్తేయవైరాగ్యేణచగృహ్యతఇతిహ్యుక్తం. (తస్మాదపీతి) బుద్ధిశబ్దోఽధ్యవసాయరూపజ్ఞానవిశేషపరః- నత్వన్తఃకరణపరః. *యదాకర్మగుణోపేతాబుద్ధిర్మనసివర్తతే। వ్యవసాయగుణోపేతాతదాసంపద్యతేమనఇత్యాదిషుబుద్ధిశబ్దస్యాన్తఃకరణపరత్వంతత్కార్యభూతవ్యవసాయస్యపృథక్త్వైనానిరపనీయతే- ఇహతుబుద్ధిశబ్దస్యభావార్థత్వస్వారస్యాత్తదపవాదాభావాచ్చవ్యవసాయపరత్వమితిఅధ్యవసాయాభావశబ్దంప్రయుఞ్జానస్యాభిప్రాయః. యద్వా- బుద్ధిశబ్దోఽన్తఃకరణపరః. ఇదానీమధ్యవసాయాభావఇత్యనేనతత్కార్యభూతాధ్యవసాయాభావఇత్యుక్తంస్యాత్. అల్పాస్థిరత్వదుస్సాధత్వదుఃఖమిశ్రత్వాదిదోషదర్శనేనవిషయాణాంహేయత్వాధ్యవసాయోఽధ్యవసాయశబ్దేనవివక్షితః. తదభావేహ్యస్యశ్రవ్యాసక్త్యాదినాక్వచిద్విషయేప్రావణ్యరహితమపిమనఃకదాచిత్తత్ప్రవణమపిస్యాత్- అతోబుద్ధేఃపరత్వం. తస్యాశ్చవశీకరణంనామవిషయదోషదర్శనసంశీలనేనదృఢీకరణరూపంమనసోనివర్తనపాటవాపాదనం. (ఆత్మాకర్తృత్వేనప్రాధాన్యాత్పరఇతి) కర్తృత్వేన- అధ్యవసాయస్యాశ్రయత్వేన. బుద్ధిశబ్దస్యాన్తఃకరణపరత్వపక్షేతూపకరణిత్వేనేత్యర్థః. అణోరాత్మనఃకథంమహచ్ఛబ్దవిశేష్యత్వమిత్యత్రాహ (సర్వస్యచేతి) అస్యసర్వస్య- ఇన్ద్రియాదేరధ్యవసాయపర్యన్తస్య. ఇన్ద్రియాణినేతవ్యాని-సమ్యగర్థవిషయోఽధ్యవసాయస్సంపాద్యఇత్యేవంరూపేచ్ఛాయత్తత్వాదిత్యర్థః. అనేనాత్మనోవశీకరణంనామాత్మస్వరూపయాథాత్మ్యాధ్యవసాయప్రావణ్యరూపేచ్ఛాసాదనమేవేతిచఫలితం. (తస్మాదపిరథరూపితంశరీరంపరమితి) శరీరస్యపరత్వంనామస్వగతగుణోన్మేషానుగుణమాత్మగతజ్ఞానాపాదకత్వం. రజస్తమోనుదయసత్త్వప్రాచుర్యకరపరిశుద్ధాహారేణసత్త్వాభివృద్ధికతాపాదనంశరీరస్యవశీకరణమిత్యర్థః.——జీవభేదస్యావిద్యాకల్పితత్వాత్ అవిద్యాసంజ్ఞమవ్యక్తంజీవాత్పరం- తత్కార్యత్వాచ్ఛరీరస్యపరత్వముపచర్యతఇతికైశ్చిదుక్తం- తదయుక్తం - కారణగతపరత్వస్యకార్యేఉపచరణేస్వారస్యాభావాత్, జీవభేదస్యావిద్యాకల్పితత్వాభావాచ్చ.——ఆత్మపర్యన్తస్య-స్వావధికస్య. యద్వా- జీవపర్యన్తస్యేత్యర్థః. నాస్మిన్వాక్యేవశీకార్యతయాపరత్వేనిర్దిష్టక్రమోవివక్షితః- ఉపాసనోపకరణతయాప్రాధాన్యం- అతఏవహి* ఆత్మానంరథినంవిద్ధిశరీరంరథమేవత్వితి పూర్వనిర్దేశః. ఉపాసనోపకరణకోటినివేశఃపరస్యకథం - అవ్యక్తాత్పరస్యపురుషత్వమాత్రంశ్రుతం- నపరమత్వం- తత్కథమశ్రుతపరమశబ్దార్థాఙ్గీకారఇత్యత్రాహ (సఖల్వితి) ఉపాసననిర్వాహకత్వాత్ వశీకార్యత్వమిత్యర్థః. *సాకాష్ఠేతిశ్రుతివాక్యఖణ్డంవ్యాచష్టే (వశీకార్యోపాసనేతి) వశీకార్యశబ్దఉపాయవిశేష్యకః. రూపితేష్వధ్వపారత్వేనరూపితస్యపదస్యాత్రాకథనాద్విష్ణుమాణపదశేషానిరాకాఙ్క్షాంపరిహర్తుం *సాపరాగతిరిత్యనేనైవపారత్వరూపితపదస్యాపిప్రతిపాదితత్వమాహ (పరఇతి) *పురుషాన్నపరంకించిదిత్యుపాయకోటికాష్ఠాభూతమస్మాత్పరంనవిద్యతఇతివ్యతిరేకఉక్తః-*సాకాష్ఠేత్యనేనఅయమేవోపాయకాష్ఠాభూతఇత్యన్వయఉక్తః- ఇన్ద్రియాదీనామప్యుపాయభూతత్వమాత్రమస్తీతితద్వ్యావృత్త్యర్థం *పరాగతిరితిప్రాప్యత్వముచ్యతఇత్యర్థః. * యస్మాత్పరంనాపరమస్తీత్యాదిశ్రుత్యైకార్థ్యావగమాత్ స్వస్మాత్పరాన్తరరహితస్యపరమాత్మత్వమర్థసిద్ధమితిచాభిప్రాయః. సర్వనియామకాదస్మాత్పరస్యాభావేన ఉపాయకాష్ఠాత్వోపపాదనార్థమన్తర్యామిబ్రాహ్మణముపాదీయతే (తథేతి) దైవమితికర్మవాకర్మారాధ్యనిన్ద్రాదికంవావివక్షితంస్యాత్ ఇత్యత్రాహ (దైవమత్రేతి) *నదైవంకేశవాత్పరం *శ్రూయతాంపరమందైవందుర్విజ్ఞేయంమయాపిచ। నారాయణస్తుపురుషోవిశ్వరూపోమహాద్యుతిః *నారాయణస్యచాజ్ఞానిసర్వదైవానిచాభవన్ *అన్యానిసర్వదైవానితస్యాఙ్గానిమహాత్మనఇత్యాదిప్రయోగాదిత్యభిప్రాయః. పరమపురుషస్యాప్యుపాసననిర్వర్తకత్వమస్తు- కథంసర్వస్మాత్పరస్యఅనీశ్వరేణసంసారిణావశీకర్తుంశక్యత్వం- శక్యత్వేచ తత్ప్రకారోపిక్వచిచ్ఛ్రూయేత- నచశ్రూయతే- *యచ్చేద్వాఙ్మనసీప్రాజ్ఞఇత్యాదావనుపలబ్ధేరిత్యత్రాహ (తస్యచేతి)*యచ్ఛేద్వాఙ్మనసీఇత్యాదౌతస్యవశీకార్యత్వశ్రవణందర్శయిష్యతే.కథమవ్యక్తశబ్దేనశరీరాఖ్య

తదేవం *ఆత్మానం రథినం విద్ధీత్యాదినా రథ్యాదిరూపకవిన్యస్తా ఇన్ద్రియాదయః *ఇన్ద్రియేభ్యః పరా హ్యర్థా ఇత్యత్ర స్వశబ్దైరేవ ప్రత్యభిజ్ఞాయన్తే- నరథరూపితం శరీరమితి పరిశేషాత్తదవ్యక్తశబ్దేనోచ్యత ఇతి నిశ్చీయతే. అతః కాపిలతన్త్రసిద్ధస్య ప్రధానస్య ప్రసఙ్గ ఏవ నాస్తి. న చాత్ర తత్తన్త్రసిద్ధప్రక్రియా ప్రత్యభిజ్ఞా- *ఇన్ద్రియేభ్యః పరా హ్యర్థా ఇతీన్ద్రియేభ్యోऽర్థానాం శబ్దాదీనాం పరత్వకీర్తనాత్. నహి శబ్దాదయ ఇన్ద్రియాణాం కారణభూతాస్తన్త్రే దృశ్యన్తే. *అర్థేభ్యశ్చ పరం మన ఇత్యపి న తత్తన్త్రసఙ్గతం- అకారణత్వాదేవ. *తథా బుద్ధేరాత్మా మహాన్ పర ఇత్యప్యసఙ్గతం- బుద్ధిశబ్దేన మహత్తత్త్వస్యాభిధానాభ్యుపగమాత్. నహి మహతో మహాన్ పరస్సమ్భవతి. మహత ఆత్మశబ్దేన విశేషణం చ న సఙ్గచ్ఛతే. అతో రూపకవిన్యస్తానామేవ గ్రహణం. (దర్శయతి చ) తదేవ- *ఏష సర్వేషు భూతేషు గూఢోత్మా న ప్రకాశతే। దృశ్యతే త్వగ్ర్యయా బుద్ధ్యా సూక్ష్మయా సూక్ష్మదర్శిభిః। యచ్ఛేద్వాఙ్మనసీ ప్రాజ్ఞస్తద్యచ్ఛేజ్జ్ఞాన ఆత్మని। జ్ఞానమాత్మని మహతి నియచ్ఛేత్తద్యచ్ఛేచ్ఛాన్త ఆత్మనీతి. అజితబాహ్యాభ్యన్తరకరణస్య పరమపురుషస్య దుర్దర్శత్వమభిధాయ హయాదిరూపితానామిన్ద్రియాదీనాం వశీకారప్రకారోऽయముచ్యతే. *యచ్ఛేద్వాఙ్మనసీ - వాచం మనసి నియచ్ఛేత్. వాక్పూర్వకాణి కర్మేన్ద్రియాణి జ్ఞానేన్ద్రియాణి చ మనసి నియచ్ఛేదిత్యర్థః. వాక్ఛబ్దాద్ద్వితీయాయాః *సుపాం సులుగితి లుక్. మనసీ ఇతి సప్తమ్యాశ్ఛాన్దసో దీర్ఘః. *తద్యచ్ఛే

రూపకవిన్యస్తాభిధానం- రూపకవిన్యస్తానరాభిధానం కిం న స్యాదితి శఙ్కాయాం పర్యఙ్కశబ్దేన శరీరస్యాభిధానం పారిశేష్యాదిత్యాహ (తదేవమాత్మానమితి) ప్రధానప్రతిపాదకత్వమఙ్గీకృత్యోక్తస్య బ్రహ్మాత్మకత్వాద్ బ్రహ్మాత్మకత్వవివాదోऽపి స్యాదితి ప్రతీతత్వాద్వ్యక్తగ్ంప్రసఙ్గ ఏవ నాస్తీత్యుక్తం. వశీకార్యతయా పరత్వముపపాదితం- కారణత్వేన పరత్వస్యానుపపత్తిమాహ (నచాత్రేతి) ప్రత్యభిజ్ఞానాభావముపపాదయతి (ఇన్ద్రియేభ్య ఇతి) తదేవ వివృణోతి (నహీతి) (అకారణత్వాదేవేతి) *ఇన్ద్రియేభ్యః పరా హ్యర్థా ఇత్యత్ర తన్త్రప్రక్రియాప్రత్యభిజ్ఞానవ్యుదాసహేతోరేవేత్యర్థః. అహఙ్కారద్వారా బుద్ధేర్మనఃకారణత్వసంభవాత్ *మనసస్తు పరా బుద్ధిరిత్యేతత్తన్త్రసఙ్గత్యా నిర్వోఢుం శక్యమితి తదనాదరేణ *బుద్ధేరాత్మేత్యత్రానుపపత్తిమాహ (తథేతి) బుద్ధిశబ్దేన మహత్తత్త్వమభిధీయతాం- తతః కిమిత్యత్రాహ (నహీతి) సమష్టివ్యష్టివిభాగేన పరతోపపత్తిరితి చేన్న- తత్కల్పనేన నిర్వాహస్యానవసరత్వాత్, ఇన్ద్రియాదిష్వర్థాన్తరేషు సమష్టివ్యష్టివిభాగాదర్శనాత్, రూపకవాక్యే పుంసః ప్రత్యభిజ్ఞాభావాచ్చ. అనుపపత్త్యన్తరమాహ (మహత ఆత్మశబ్దేనేతి) ఆత్మశబ్దస్స్వతశ్చేతనైకాన్తః - అగత్యాऽక్షవిషయస్యాత్మత్వపరత్వాశ్రయణం. అవయవశక్త్యా స్వకార్యవ్యాప్తిపరత్వేऽపి మహత్తత్త్వాదపి ప్రధానస్యైవావయవార్థస్ఫుర్తత్వాత్ మహత ఆత్మశబ్దవిశేష్యత్వమయుక్తమిత్యర్థః. నను *ఉత్పన్నస్త్వాత్మనస్త్వేవ మనస్సదసదాత్మకం। మనసశ్చాప్యహఙ్కారమభిమన్తారమీశ్వరం। మహాన్తమేవ చాత్మానం సర్వాణి త్రిగుణాని చేతి స్మృతిసిద్ధప్రక్రియాప్రత్యభిజ్ఞానాన్మహచ్ఛబ్దో మహత్తత్త్వపరః- సత్త్వాత్మవిశేషణ ఇతి చేత్. న - శ్రుతావిన్ద్రియార్థమనోబుద్ధిమహతాం పరత్వస్య చోక్తత్వాదహఙ్కారస్యానుక్తత్వాత్ స్మృతౌ మనోऽహఙ్కారమహతామేవోక్తత్వాదిన్ద్రియార్థబుద్ధీనాం పరత్వస్యావానుక్తత్వాత్ శ్రుతౌ స్మృత్యర్థప్రత్యభిజ్ఞానాభావాత్, మనసోऽహఙ్కారముఖ్యత్వస్య తన్త్రప్రక్రియావిరోధప్రతీతేః పూర్వపక్షిణైవం పరిచోదనస్యాయుక్తత్వాచ్చ. నను మహచ్ఛబ్దస్యాత్మవిశేషణత్వేऽపి *మహతః పరమితి నిర్దేష్టుమయుక్తం- అపి త్వాత్మన ఇత్యేవ నిర్దేష్టవ్యమితి చేన్న - విశేషణవాచిపదేనాపి ప్రకృతవిశేష్యాభిధానదర్శనాత్ దేవదత్తాద్యజ్ఞదత్తశ్శ్మశ్రుగతిర్యోऽయమశ్వారూఢః- అశ్వారూఢాద్విష్ణుమిత్ర, ఇతి- అవృద్ధస్వైవీ పురుషో మూఢః - మూఢాదమూఢ ఆదరణీయ, ఇత్యాదౌ. రూపకవిన్యస్తానామేవ గ్రహణమిత్యేతద్భాష్యమేతదనుక్తం భవతీత్యనేనాన్వితం. ఇతి శఙ్కాప్రయోగోऽతిప్రకర్షాత్. దర్శయతి చేతి సూత్రఖణ్డోపాదానం. తదేవ-వశీకార్యత్వే పరత్వమేవ. ఏష ఇత్యాది శ్రుతిః. *న ప్రకాశత ఇత్యుక్తే కేషామిత్యపేక్షాయాం * యస్త్వవిజ్ఞానవాన్ భవత్యయుక్తేన మనసా సదా। తస్యేన్ద్రియాణ్యవశ్యాని దుష్టాశ్వా ఇవ సారథేః * యస్త్వవిజ్ఞానవాన్ భవత్యమనస్కః సదాऽశుచిః। న స తత్పదమాప్నోతి సంసారం చాధిగచ్ఛతీతి ప్రాకరణికవాక్యోపజీవనేన న ప్రకాశత ఇత్యస్యార్థమాహ (అజితబాహ్యేతి) వాక్ఛబ్దః సర్వేన్ద్రియోపలక్షణార్థ ఇత్యాహ (వాక్పూర్వకాణీతి) నన్విదమయథాశ్రుతమివ వ్యాఖ్యాతం- నహ్యత్ర వాక్ఛబ్దో ద్వితీయాన్తో మనశ్శబ్దశ్చ సప్తమ్యన్తశ్శ్రూయత ఇత్యత్రాహ (వాక్ఛబ్ద ఇతి) నను వాక్ఛబ్దాత్పరస్యా ద్వితీయాయాః *సుపాం సులుగిత్యనుశాసనేన స్వాదేశాశ్రయణే ద్వితీయాన్తత్వం కిం న స్యాత్. న - స్వాదేశేऽపి *హల్ఙ్యాబ్భ్యో దీర్ఘాత్సుతిస్యపృక్తం హలితి సూత్రేణ వాక్ఛబ్దస్య హలన్తతయా సులోపస్య ప్రాప్తత్వాత్ స్వాదేశాఙ్గీకారేऽపి లుకి పర్యవసానం స్యాత్- తత్ర ద్వితీయాస్థానే స్వాదేశమాశ్రిత్య తస్య లోపకల్పనాద్వరం ద్వితీయాయా ఏవ లుగాశ్రయణమితి. సప్తమ్యేకవచనాన్తస్య మనశ్శబ్దస్య దీర్ఘాన్తత్వం కథమిత్యత్రాహ (మనసీ ఇతి సప్తమ్యాశ్ఛాన్దసో దీర్ఘ ఇతి) *ఈదూతౌ చ సప్తమ్యర్థ ఇతి ప్రకృతివద్భావస్మరణనిబన్ధనో మనసీ ఇతి నిర్దేశః. నను *ఇయాడియాజీకారాణాముపసంఖ్యానమిత్యుపసంఖ్యానవశాదీకారాన్తత్వసంభవే కథం ఛాన్దసత్వాశ్రయణమితి చేత్. ఉపసంఖ్యానేన నిర్వాహాసంభవాదితి బ్రూమః. నహి *వాఙ్మనసీ ఇత్యత్ర వాక్ చ మనశ్చేత్యర్థస్సంభవతి- *అచతురవిచతుర ఇత్యాదిస్మరణేనాజన్తతయా వాఙ్మనసే ఇతి ప్రాప్తత్వాత్. అథాత్రాపి ఛాన్దసత్వబలేన సమాసాన్తో నాద్రియతే- తథాసతి యథోక్తనిర్వాహే కః ప్రద్వేషః. న చ నిర్వాహద్వయతుల్యతా- పూర్వోక్తస్య ప్రకరణానుగుణ్యాదేకవచనోపపత్తేశ్చ. *యచ్ఛేదిత్యుక్తస్య నియమనస్య సప్తమ్యపేక్షా ప్రకరణసిద్ధా- *తద్యచ్ఛేత్ జ్ఞాన ఆత్మని, జ్ఞానమాత్మని మహతి నియచ్ఛేత్ తద్యచ్ఛేచ్ఛాన్త ఆత్మనీతి హి శ్రూయతే. వాక్ చ మనశ్చేత్యర్థోऽభిమతశ్చేత్ తదితి పునః పరామర్శశ్చ న ఘటతే- తే ఇతి ద్వివచనాన్తత

జ్ఞానఆత్మని - తన్మనోబుద్ధౌనియచ్ఛేత్. జ్ఞానశబ్దేనాత్రపూర్వోక్తాబుద్ధిరభిధీయతే. *జ్ఞానఆత్మనీతివ్యధికరణేసప్తమ్యౌ. ఆత్మనివర్తమానేజ్ఞానేనియచ్ఛేదిత్యర్థః. * జ్ఞానమాత్మనిమహతినియచ్ఛేత్ - బుద్ధింకర్తారమహాత్మాత్మనినియచ్ఛేత్. *తద్యచ్ఛేచ్ఛాన్తఆత్మని- తంకర్తారం పరస్మిన్బ్రహ్మణిసర్వాన్తర్యామిణినియచ్ఛేత్. వ్యత్యయేనతదితినపుంసకలిఙ్గతా. ఏవమ్భూతేనరథినావైష్ణవంపదంగన్తవ్యమిత్యర్థః..................

అవ్యక్తశబ్దేనకథంవ్యక్తస్యశరీరస్యాభిధానం. తత్రాహ

౨॥ సూ. సూక్ష్మంతుతదర్హత్వాత్ ॥ భూతసూక్ష్మమవ్యాకృతంహ్యవస్థావిశేషమాపన్నంశరీరంభవతి-తదవ్యాకృతమిహశరీరావస్థమవ్యక్తశబ్దేనోచ్యతే- (తదర్హత్వాత్) తస్యావ్యాకృత

యాహినిర్దేష్టవ్యం. అతఉక్తసర్వాపహవిరోపపన్నః *తద్యచ్ఛేజ్ఞానఆత్మనీతివాక్యంమనసోఽహఙ్కారేనియమనపరంకేచిద్వ్యాచక్షతే- తదనుపపన్నంమన్వానఆహ (తన్మనోబుద్ధౌనియచ్ఛేదితి) అహఙ్కారపరత్వమస్వరసం- బుద్ధిపరత్వంతుస్వరసమిత్యభిప్రాయేణాహ (జ్ఞానశబ్దేనేతి) పూర్వోక్తాబుద్ధిః- అనాత్మాత్మవిషయహేయోపాదేయతాధ్యవసాయః. జ్ఞానసామాన్యవాచిశబ్దస్యజ్ఞానవిశేషవాచిత్వంముఖ్యమితిభావః. ఆత్మశబ్దసమానాధికరణజ్ఞానశబ్దస్యబుద్ధిపరత్వమయుక్తమిత్యత్రాహ (జ్ఞానఆత్మనీతి) ఆత్మశబ్దస్యస్వతశ్చేతనైకాన్తత్వాత్, దనన్తరవాక్యస్థాత్మశబ్దస్యాప్యచేతనైకరూపార్థత్వేస్వారస్యాత్, చ్చసామానాధికరణ్యమాత్రస్వారస్యముపేక్ష్యమిత్యభిప్రాయః. వైయధికరణ్యఫలితమాహ (ఆత్మనివర్తమానఇతి) సప్తమ్యర్థస్యాస్ఫుటీకరణాయవర్తమానపదమధ్యాహృతం.——జ్ఞానశబ్దస్యాహఙ్కారపరత్వాశ్రయణం-కింశబ్దస్వారస్యాత్-ఉతార్థవశాత్. నప్రథమః-వక్ష్యమాణరీత్యా. నాపిద్వితీయః-అర్థసామర్థ్యాదర్శనాత్ మనోమహతోర్మధ్యగతత్వమర్థసామర్థ్యమితిచేత్. యదిశబ్దతః ప్రత్యభిజ్ఞానాభావేపిజ్ఞానశబ్దోమనోమహతోర్మధ్యగతత్వరూపార్థసామర్థ్యాదహఙ్కారపరః-తర్హితుల్యన్యాయత్వాత్ *మనసస్తుపరాబుద్ధిరిత్యత్రాపిబుద్ధిశబ్దస్యాహఙ్కారపరత్వంస్యాత్. తదప్యస్త్వితినవాచ్యం- స్వగ్రన్థవిరోధాత్. *అతఃబుద్ధిశబ్దేనాహఙ్కారంబ్రూయుశ్చేతథాపితన్నిర్దిష్టస్యాహఙ్కారస్యప్రత్యభిజ్ఞానోపపద్యతేబుద్ధిశబ్దేనవ్యవహారాభావాత్ మహచ్ఛబ్దనిర్దిష్టమిహప్రత్యభిజ్ఞాయతేఆత్మశబ్దేనసామానాధికరణ్యాదితిహిభిన్నమూర్తావ్యాఖ్యానేనైరుక్తం. అథోచ్యేత- తత్రయద్యపిమనోమహతోర్మధ్యగతోబుద్ధిశబ్దః- తథాపినాహఙ్కారపరః మహచ్ఛబ్దస్యాత్మశబ్దోపపదపీడితత్వేనమహత్తత్త్వాభిధాయకత్వాభావాదితి. తర్హ్యత్రాపిసప్తమ్యన్తమహచ్ఛబ్దస్యాపిఆత్మశబ్దోపపదపీడితత్వేనమహత్తత్త్వోపస్థాపకత్వాభావాన్నమనోమహతోర్మధ్యగతత్వరూపమర్థసామర్థ్యంనవిద్యతే. యద్యత్రాపపదంనపీడకం - తర్హితత్రాపిపీడనాసామర్థ్యాత్ *మనసస్తుపరాబుద్ధిరిత్యప్యహఙ్కారఉక్తస్స్యాత్. తతశ్చాధికరణప్రయాసవైయర్థ్యమేవస్యాత్- తన్నిష్ప్రక్రియాంశ్చిరత్వసిద్ధిత్వమనేన ... — జ్ఞానమాత్మనీత్య *స్యార్థమాహ (బుద్ధిమితి) వాచోమనసినియమనం - మనోనసుగుణప్రవృత్తిమనఃముఖ్యాపాదనం. మనసోబుద్ధౌనియమనం- అధ్యవసాయానుగుణప్రవృత్తితాపాదనం. బుద్ధిః- అర్థహేయతాధ్యవసాయరూపా. తస్యాబుద్ధేరాత్మనినియమనంనామ- సవిహోపాదేయతయాసాక్షాత్కార్యఇత్యేతదర్థవిషయత్వాపాదనం. శాన్తే- స్వతఉల్బణోపట్క్రప్రతిభటే. శాన్తఆత్మనిమహతఆత్మనోజీవస్యనియమనంనామ- తచ్ఛేషతాప్రతిపత్తిః. సైవపరస్యాపివశీకరణంభవతి. నతదితినిర్దేష్టవ్యం - ఆత్మశబ్దస్యపుల్లిఙ్గత్వాత్తచ్ఛబ్దస్యచాత్మపరామర్శిత్వాదిత్యత్రాహ (వ్యత్యయేనతదితి) (నపుంసకలిఙ్గతేతి) అత్రతదితివ్యాఖ్యేయపదం. * సుప్తిఙుపగ్రహలిఙ్గనరాణాంకాలహలచ్స్వరకర్తృయఙాంచ, వ్యత్యయమిచ్ఛతిశాస్త్రకృదేషాంసోపిచసిధ్యతి బాహులకేనఇతిశాస్త్రైరుక్తలిఙ్గవ్యత్యయేనతదితినపుంసకలిఙ్గతేత్యర్థః. నన్వస్మిన్నస్మిన్రూపకరూపితానాం వశీకరణప్రకారఉచ్యతఇత్యుక్తం - తదయుక్తం - విషయాణాంశరీరస్యచ అత్రనియమనానుక్తేరితిచేన్న- తన్నియమనస్యార్థసిద్ధత్వాత్. విషయాణాంనియమనంహినామ- తదసన్నిధాపనం. శరీరస్యనియమనంనామ- సాత్త్వికాహారేణపరిశోధనం. నహిదూరతోఽనుష్ఠితవిషయస్యదుష్టాహారసేవామలినమనసఇన్ద్రియాదినియమనంసంభవతి - అతోఽర్థసిద్ధస్యాహకత్వోక్త్యభావః. తన్నిమిత్తమిదంవిషయసన్నిధిపరివర్జనంసాత్త్వికాహారసేవనంచయోగాభ్యత్వాద్దనకాలేసంపాద్యం- తదానీంవాక్చక్షురాదికర్మజ్ఞానేన్ద్రియాణాంనాత్యన్తవ్యాపారనిషేధః. అత్యన్తనిషేధస్తుయోగకాలవిషయత్వః. అతోయోగకాలవిషయత్వస్యనియమనస్యాస్మిన్నత్రైవిధానాత్ *ఇన్ద్రియేభ్యఇత్యస్మిన్నన్త్రైవివశీకార్యత్వేపరత్వంవివక్షితమితితన్నిర్దిష్టకార్యకారణత్వప్రత్యభిజ్ఞానాభావాత్ రూపకరూపితేషుపరిశిష్టంశరీరమవ్యక్తశబ్దేనోచ్యతఇతిస్థితమ్. ....

ఉత్తరసూత్రశఙ్కామాహ (అవ్యక్తేతి) పారిశేష్యాచ్ఛరీరావ్యక్తశబ్దయోర్వాచ్యవాచకభావనియతిఉపక్రమాధికరణన్యాయేనఉపక్రమస్థశరీరశబ్దానుగుణమవ్యక్తశబ్దేనైవేతత్రావ్యక్తశబ్దస్యవృత్తిఃకథమిత్యపేక్షాయామాహేత్యభిప్రాయః.

౨॥ సూ. సూక్ష్మంతుతదర్హత్వాత్ ॥ ద్రవ్యైక్యలక్షణసమ్బన్ధాత్ కార్యేకారణశబ్దోపచారఇత్యాహ (భూతసూక్ష్మమితి) కారణభూతావ్యక్తేకార్యవాచిశరీరశబ్దోపచారఃకింనస్యాదిత్యత్రాహ (తదర్హత్వాదితి)వ్యాఖ్యేయసూత్రఃతచ్ఛబ్దస్తస్యేతివ్యాఖ్యానిర్దిష్టః. సూక్ష్మత్వంస్వశబ్దేనోపస్థాపితం- స్థూలావస్థంశరీరమవ్యక్తశబ్దవిషయతయాబుద్ధిస్థం- అతస్తథావిధాచిద్ద్రవ్యపరామర్శఇతిభావః. అవస్థాద్వయానుగతవస్తులక్ష

స్యాదిద్వస్తునఃపవవికారాపన్నస్యరథవత్పురుషార్థసాధనప్రవృత్త్యర్హత్వాత్.

యది భూతసూక్ష్మమవ్యాకృతమభ్యుపగమ్యతే - కాపిలతన్త్రసిద్ధోపాదానే
కః ప్రద్వేషః-తత్రాపి హి భూతకారణమేవావ్యక్తమిత్యుచ్యతే. తత్రాహ.

౩॥ సూ. ॥ తదధీనత్వాదర్థవత్ ॥ పరమకారణభూత పరమపురుషాధీనత్వాత్ సప్రయోజనవద్భూతసూక్ష్మం. ఏతదుక్తంభవతి - నవయమవ్యక్తంతత్పరిణామవిశేషాంశ్చ స్వరూపేణ నాభ్యుపగచ్ఛామః- అపితుపరమపురుషశరీరతయాతదాత్మకత్వవిరహేణ- తదాత్మకత్వే నైవహి ప్రకృత్యాదయస్స్వప్రయోజనంసాధయన్తి. అన్యథా స్వరూపస్థితిప్రవృత్తిభేదాస్తేషాంనస్యుః. తథాఽనభ్యుపగమాదేవతన్త్రసిద్ధప్రక్రియానిరసనమితి. శ్రుతిస్మృతిభ్యాంహి జగదుత్పత్తిప్రళయవాదేషుపరమపురుషమహిమవాదేషుచ ప్రకృతివికృతిపురుషాస్తదాత్మకాస్సృజ్యన్తే- యథా *పృథివ్యప్సులీయతఇత్యారభ్య *తన్మాత్రాణిభూతాదౌలీయన్తే

ణానిమిత్తమాకారమాహ (అచిద్వస్తునఇతి) జ్ఞానశక్త్యాదిరాకారరూపవికారాపత్తిశ్చిద్వస్తునోఽప్యస్తి- అచిద్వస్తునోవృత్త్యర్హతయావస్థావికారాపన్నస్యేత్యుక్తం. అర్థవత్త్వంకార్యాపేక్షం- తద్విశేషం ప్రకరణసిద్ధమభిప్రేత్యాహ (పురుషార్థేతి) ఔపచారికత్వాదిశంకాపిపురుషార్థప్రవృత్త్యర్హతాయా హార్థవిరోధాత్,తతఏవావ్యక్తస్యవశీకార్యత్వాద్యోగా, చ్చనకారణేకార్యోపచారాచ్ఛరీరశబ్దోభూతసూక్ష్మపరత్వేనవ్యాఖ్యాతఇత్యర్థః ...... దవప్రకాశీయాస్తు- సూక్ష్మంశరీరమిహగృహ్యతే-తస్యావ్యక్తశబ్దార్హత్వాత్. పూర్వత్రాపిదేహత్వేనరూపితం-లోకాన్తరప్రాప్తైరపినిషేధాన్న దితివ్యాచక్షతే. తదయుక్తం- ఉపక్రమస్థశరీరశబ్దస్యస్వరసస్థూలశరీరప్రతిపత్తిహేతుత్వాత్, *యద్వైద్వాభ్యాంనస్యేత్ప్రాజ్ఞ ఇత్యాదినాపురుషార్థసాధనప్రవృత్తినిశేషప్రతిపాదనేనపురుషార్థసాధనప్రవృత్త్యర్హత్వవివక్షయాలంకృతత్వేనరూపణమిత్యపిగమ్యతే. పురుషార్థసాధనప్రవృత్త్యర్హస్య హిస్థూలశరీరస్య-లోకాన్తరప్రాప్తిఫలానుభవార్హత్వాత్సాధనస్యసూక్ష్మదేహస్యనోపాయానుష్ఠానార్హతా. అతో ... ఉపక్రమస్థశరీరశబ్దస్వారస్యా, దుపాయపదానాయానుపయోగప్రతీతిస్వారస్యా, చ్చాయమర్థఏవసూత్రార్థఇత్యభిప్రాయేణాహ (పురుషార్థసాధనప్రవృత్త్యర్హత్వాదితి) ....

ఉత్తరసూత్రశఙ్కామాహ(యదీతి) (భూతకారణమేవేతి) తద్రూపేణయాభ్యుపేతం భూతకారణత్వేన తదేవేత్యర్థః.

౩॥ సూ. ॥ తదధీనత్వాదర్థవత్ ॥ నహిప్రయోజనవత్త్వాత్ప్రయోజనవత్త్వేచోదితే- ప్రధానాఙ్గీకారః ప్రధానవాదినిరాకరణంచవ్యాహతమితిహ్యుక్తం- తత్కథంపుష్యతంభవతీత్యత్రాహ (ఏతదుక్తమితి) (తదాత్మకత్వవిరహేణేతి)నాభ్యుపగచ్ఛామఇత్యన్వయః ... స్వప్రవృత్తిమాత్రేతాదధీన్యపరత్వశఙ్కావ్యావృత్త్యర్థంపరమపురుషశరీరతయాతదాత్మకత్వేనేత్యుక్తం. తేనప్రవృత్త్యౌపరాధీనత్వేపిసత్తాస్థిత్యో, ... పేక్షణ్యాదిర్వ్యావృత్తిః. స్వాతన్త్ర్యేణతేనాభ్యుపగమ్యతఇత్యపేక్షయామర్థస్థితిమాహ (తదాత్మకత్వేనైవహీతి) ... సిద్ధిర్ద్యోతకః. స్వప్రయోజనం- స్వకార్యం. ప్రకృతేః కార్యంహిమహాన్-మహదాదీనామపితత్తత్కార్యమేవప్రయోజనం. పురుషస్యభోగాపవర్గరూపంవా. ఉక్తమర్థముపపాదయతి (అన్యథేతి) అన్యథా- తదాత్మకత్వవిరహే. (స్వరూపస్థితిప్రవృత్తిభేదాస్తేషాంనస్యురితి) *సదేవసోమ్యేదమగ్ర ఆసీత్ *మయిసర్వమిదంప్రోతం *మత్తస్సర్వంప్రవర్తతేఇత్యాదిభిస్స్వరూపస్థితిప్రవృత్తితాదధీన్యసిద్ధిః. స్వరూపం-స్వవహారార్హత్వం. ... బన్ధార్హత్వంవా. తస్యకాలాన్తరావచ్ఛిన్నాకారపరిహాస్థితిః. ప్రవృత్తిః-కార్యోత్పత్త్యనుగుణవ్యాపారః. స్వరూపస్థితీనస్యాతాం-తదస్వప్రవృత్తి ... వశ్యత్వైక్యన్యాయసిద్ధః- యథాశరీరస్యాత్మవిశ్లేషఇత్యర్థః. సూత్రే అర్థవద్వస్తువదుపయుక్తార్థతాదధీన్యస్యాపిప్రదర్శనార్థః- అర్థోపయోగిత్వాత్ప్రవృత్తేః, ప్రవృత్త్యుపయోగిత్వాచ్చస్వరూపస్థిత్యోరిత్యభిప్రాయః. పూర్వోక్తవ్యాహతస్యపరిహృతత్వందర్శయతి (తథానభ్యుపగమాదేవేతి) అబ్రహ్మాత్మకప్రధానవాదఏవదూష్యః- బ్రహ్మాత్మకంప్రధానంస్వీకృతమితినవ్యాహతిరిత్యభిప్రాయేణప్రక్రియానిరసనమిత్యుక్తం. ... తంతదాత్మకత్వేప్రమాణందర్శయతి(శ్రుతిస్మృతిభ్యాంహీతి) ప్రళయశ్రుతిః *పృథివ్యప్సులీయతఇత్యాదిః.మహిమవాదశ్రుతిః *యస్యపృథివీశరీరమిత్యాదిః. ప్రళయశ్రుతేరపి *తమఏకీభవతీత్యేతదన్తత్వాత్తదాత్మకత్వసిద్ధిః. *తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశస్సంభూత ఇత్యుత్పత్తివాక్యంద్రష్టవ్యం. అస్యాయ పూర్వకత్వాత్సృష్టేః- ప్రళయశ్రుత్యుపాదానంసృష్టివాక్యప్రదర్శనార్థం. ——శరీరస్యజీవాత్మాపేక్షయాపరత్వంకథమితిశఙ్కాయాంజీవస్య శరీరాధీనప్రవృత్తిత్వాజ్జీవాపేక్షయాశరీరస్యపరత్వం-యథేన్ద్రియేభ్యఽర్థానాంపరత్వమితిపరిహారపరమిదంసూత్రమితికైశ్చిద్వ్యాఖ్యాతం. తదయుక్తం- అపేక్షితవిధేరనపేక్షితవిధానదౌర్బల్యాత్. నహివేదాన్తిభిః ప్రకృతిస్స్వరూపేణనాభ్యుపగమ్యతే- అతస్తదభ్యుపగమతన్నిరాసయోర్వ్యాఘాతశ్చ పరిహర్తవ్యఇతితత్పరిహారోపేక్షణంఅపేక్షితాకరణంస్యాత్. ననుశరీరస్యజీవాత్పరత్వానుపపత్తిశఙ్కాపిపరిహర్తవ్యా- అతోనానపేక్షితవిధానంసా దితిచేత్-ఏవంతర్హీన్ద్రియేభ్యఃకథమర్థానాంపరత్వమితిశఙ్కాయాశ్చపరిహర్తవ్యత్వాత్ తత్పరిహారాయసూత్రాన్తరంప్రణేయంస్యాత్. సాచ *అర్థవదిత్యనేనపరిహృతేతిచేత్ - తర్హి *అర్థవదితిదృష్టాన్తత్వరూపోక్తిర్నఘటతే. అర్థేభ్యోమనసఃపరత్వంకథమితిశఙ్కాపరిహారాయసూత్రాన్తరంవక్తవ్యంచ

భూతాదిర్మహతిలీయతే మహానవ్యక్తే లీయతే అవ్యక్తమక్షరే లీయతే అక్షరం తమసి లీయతే తమః పరే దేవ ఏకీభవతి-తథా*యస్య పృథివీ శరీరం యస్యాపశ్శరీరం యస్య తేజశ్శరీరం యస్య వాయుశ్శరీరం యస్యాకాశశ్శరీరం యస్యాహఙ్కారశ్శరీరం యస్య బుద్ధిశ్శరీరం యస్యావ్యక్తం శరీరం యస్యాక్షరం శరీరం యస్య మృత్యుశ్శరీరం ఏష సర్వభూతాన్తరాత్మాపహతపాప్మా దివ్యో దేవ ఏకో నారాయణః-తథా*భూమిరాపోనలో వాయుః ఖం మనో బుద్ధిరేవ చ। అహఙ్కార ఇతీయం మే భిన్నా ప్రకృతిరష్టధా। అపరేయమితస్త్వన్యాం ప్రకృతిం విద్ధి మే పరామ్। జీవభూతాం మహాబాహో యయేదం ధార్యతే జగత్। ఏతద్యోనీని భూతాని సర్వాణీత్యుపధారయ। అహం కృత్స్నస్య జగతః ప్రభవః ప్రళయస్తథా। మత్తః పరతరం నాన్యత్కిఞ్చిదస్తి ధనఞ్జయ। మయి సర్వమిదం ప్రోతం సూత్రే మణిగణా ఇవేతి- *వ్యక్తం విష్ణుస్తథావ్యక్తం పురుషః కాల ఏవ చేతి *ప్రకృతిర్యా మయాఖ్యాతా వ్యక్తావ్యక్తస్వరూపిణీ। పురుషశ్చాప్యుభావేతౌ లీయేతే పరమాత్మని। పరమాత్మా చ సర్వేషామాధారః పరమేశ్వరః। విష్ణునామా స వేదేషు వేదాన్తేషు చ గీయత ఇతి చ..

౪॥ సూ. (శ్రీ॰ సూ॰) జ్ఞేయత్వావచనాచ్చ॥ (శ్రు॰ ప్ర॰) యది తన్త్రసిద్ధమిహావ్యక్తమువివక్షిష్యత్ - తదాస్య జ్ఞేయత్వమువివక్షిష్యత్- వ్యక్తావ్యక్తజ్ఞవిజ్ఞానాన్మోక్షం వదద్భిస్తాన్త్రికైస్తేషాం సర్వేషాం జ్ఞేయత్వాభ్యుపగమాత్. న చాస్య జ్ఞేయత్వముచ్యతే- అతో న తన్త్రసిద్ధస్యేహ గ్రహణమ్..........................

౫॥ సూ. (శ్రీ॰ సూ॰) వదతీతి చేన్న ప్రాజ్ఞో హి ప్రకరణాత్॥ (శ్రు॰ ప్ర॰) *అశబ్దమస్పర్శమరూపమవ్యయం తథారసం నిత్యమగన్ధవచ్చ యత్। అనాద్యనన్తం మహతః పరం ధ్రువం నిచాయ్య తం మృత్యుముఖాత్ప్రముచ్యత ఇత్యవ్యక్తస్య జ్ఞేయత్వమనన్తరమేవ వదతీయం శ్రుతిరితి చేత్. తన్న- ప్రాజ్ఞః- పరమపురుష ఏవ హ్యత్ర శ్లోకే నిచాయ్యత్వేన ప్రతిపాద్యతే- * విజ్ఞానసారథిర్యస్తు మనః ప్రగ్రహవాన్నరః। సోధ్వనః పారమాప్నోతి తద్విష్ణోః పరమం పదమ్। ఏష సర్వేషు భూతేషు గూఢోత్మా న ప్రకాశతే। దృశ్యతే త్వగ్ర్యయా బుద్ధ్యా సూక్ష్మయా సూక్ష్మదర్శిభిరితి ప్రాజ్ఞస్యైవ ప్రకృతత్వాత్. అత ఏవ*పురుషాన్న పరం కిఞ్చిదితి న పఞ్చవింశకపురుషాతిరిక్తతత్త్వనిషేధః. తస్య చ పరమపురుషస్యాశబ్దత్వాదయో ధర్మాః * యత్తదద్రేశ్యమగ్రాహ్యమిత్యాదిశ్రుతిప్రసిద్ధాః. *మహతః పరమిత్యపి * బుద్ధేరాత్మా మహాన్పర ఇతి పూర్వప్రకృతాజ్జీవాత్మనః పరత్వమేవోచ్యతే.............

స్యాత్. అర్థమనోబుద్ధ్యాదీనాం పరత్వం యథాకథంచిత్ వ్యవహారే ప్రాధాన్యాదివివక్షయా నిరూప్యత ఇతి న తత్ర పాఠక్రమ ఆగ్రహ ఇతి చేత్ - అవ్యక్తస్య పరత్వమపి యథాకథంచిన్నిరూప్యత ఇతి న సూత్రాపేక్షా. కేనయుక్తిబలేన యథాకథంచిన్నిర్వాహ ఇతి చేత్-అర్థమనోబుద్ధ్యాదీనాం యథాకథంచిత్పరత్వనిర్వాహకేన యుక్తిబలేన. ప్రకరణపాఠశేషవ్యాఖ్యామాద్యసూత్రనివహితాభ్యామవ్యక్తశబ్దస్య రూపకవిన్యస్తశరీరవిషయత్వనిశ్చయబలే నేతి చేత్- తేనైవాయమపి నిర్వాహ ఇత్యసూత్రే త్రైవ సిద్ధ ఇత్యనపేక్షితవిధానం స్యాదేవ. అత ఉక్తార్థపరమేవేదం సూత్రమ్. ....

౪॥ సూ. (శ్రీ॰ సూ॰) జ్ఞేయత్వావచనాచ్చ॥ (శ్రు॰ ప్ర॰) వ్యక్తావ్యక్తజ్ఞవిజ్ఞానాదితి సాఙ్ఖ్యగ్రన్థ ఏవ స్వవాక్యనివేశితః. ....

౫॥ సూ. (శ్రీ॰ సూ॰) వదతీతి చేన్న ప్రాజ్ఞో హి ప్రకరణాత్॥ (శ్రు॰ ప్ర॰) (అవ్యక్తస్య జ్ఞేయత్వమితి) వ్యక్తధర్మభూతశబ్దాదినిషేధానామవ్యక్తపర్యవసానస్యన్యాయ్యత్వాత్, మహతః పరత్వాత్తైః, శబ్దసామాన్యేన యత్తద్భ్యాం నిర్దిష్టమపి కారణమవ్యక్తమితి భావః. (విజ్ఞానసారథిరితి) అనేన జ్ఞేయస్య ప్రాజ్ఞస్య పరమపురుషాసాధారణవిష్ణుశబ్దేన ప్రకృతత్వం దర్శితం. (ఏష సర్వేష్వితి) *నిచాయ్యేత్యుక్తస్య జ్ఞానస్య * దృశ్యత ఇతి పదేన ప్రాజ్ఞవిషయత్వం ప్రకృతత్వం దర్శితం. అవాన్తరచోద్యపరిహారపరే ఽస్మిన్ సూత్రే పరమప్రకృతపూర్వపక్షయుక్తినిరాసశ్చార్థసిద్ధ ఇత్యాహ (అత ఏవేతి) వ్యక్తధర్మనిషేధానామవ్యక్తపర్యవసానచోద్యస్యాదృశ్యత్వాద్యధికరణే పరిహృతత్వమాహ (తస్య చేతి) మహతః పరత్వాదవ్యక్తమిహ వివక్షితమిత్యత్రాహ (మహత ఇతి) ఇన్ద్రియాదిపరికరవత్త్వలక్షణప్రాధాన్యవివక్షితయా ఽల్ మహచ్ఛబ్దేన ఆత్మనిర్దేశః..

ప్రకరణస్య ప్రాజ్ఞైకపరత్వం నాస్తి- ప్రధానస్యాపి ప్రతిపాద్యమానత్వాత్.
తస్మాత్ప్రాజ్ఞపరత్వం న ప్రధానపరత్వవిరోధీత్యత్రాహ సూత్రకారః.

౬॥ సూ. త్రయాణామేవ చైవముపన్యాసః ప్రశ్నశ్చ॥ అస్మిన్ప్రకరణే హ్యుపాయోపేయోపేతౄణాం త్రయాణామేవ చైవముపన్యాసః- జ్ఞేయత్వేనోపన్యాసః తద్విషయశ్చ ప్రశ్నో దృశ్యతే- నాన్యస్యావ్యక్తాదేః. తథాహి- నచికేతా ముముక్షుస్సన్ మృత్యుప్రత్తైవరత్రయే ప్రథమేన వరేణాత్మనః పురుషార్థయోగ్యతాపాదినీమాత్మని పితుస్సుమనస్కతాం ప్రతిలభ్య ద్వితీయేన వరేణ మోక్షోపాయభూతాం నాచికేతాగ్నివిద్యాం వవ్రే *స త్వమగ్నిం స్వర్గ్యమధ్యేషి మృత్యో ప్రబ్రూహి తం శ్రద్దధానాయ మహ్యమ్। స్వర్గలోకా అమృతత్వం భజన్త ఏతద్ద్వితీయేన వృణే వరేణేతి. స్వర్గశబ్దేనాత్ర పరమపురుషార్థలక్షణో మోక్షోऽభిధీయతే- *అమృతత్వం భజన్త ఇతి తత్రస్థస్య జననమరణాభావశ్రవణాత్, ఉత్తరత్ర క్షయిఫలకర్మనిన్దాదర్శనాత్, చ *త్రిణాచికేతస్త్రిభిరేత్య సన్ధిం త్రికర్మకృత్తరతి జన్మమృత్యూ ఇతి చ ప్రతివచనాత్,. తృతీయేన వరేణ మోక్షస్వరూపప్రశ్నద్వారేణోపేయస్వరూపముపేతృస్వరూపముపాయభూతకర్మానుగృహీతోపాసనస్వరూపం చ పృష్టం *యేయం ప్రేతే విచికిత్సా మనుష్యే అస్తీత్యేకే నాయమస్తీతి చైకే। ఏతద్విద్యామనుశిష్టస్త్వయాహం వరాణామేష వరస్తృతీయ ఇతి. ఏవం మోక్షేప్సితముపదేశయోగ్యతాం పరీక్ష్యోపదిదేశ *తం దుర్దర్శం గూఢమనుప్రవిష్టం గుహాహితం గహ్వరేష్ఠం పురాణం। అధ్యాత్మయోగాధిగమేన దేవం మత్వా ధీరో హర్షశోకౌ జహాతీతి.

౬॥ సూ. త్రయాణామేవ చైవముపన్యాసః ప్రశ్నశ్చ॥ ప్రథమచశబ్దోऽహేతుసముచ్చయే. ద్వితీయశ్చశబ్దః ప్రశ్నోపన్యాసయోస్సముచ్చయే - కథమత్ర త్రయాణాముపన్యాసః - ప్రశ్నవాక్యం హి ముక్తమాత్రవిషయమితి శఙ్కాయాం ప్రతివచనప్రకారేణ ప్రశ్నార్థస్య విజ్ఞేయత్వాత్ ప్రశ్నవాక్యేऽపి త్రయమపి స్పృష్టం భవతీత్యభిప్రాయేణ ప్రశ్నస్య పశ్చాదుక్తిః. (అస్మిన్నిత్యాది) *త్రయాణామితి పదమగ్నిజీవపరమాత్మపరం ప్రసిద్ధవ్యాఖ్యాతమితి తద్వ్యావృత్త్యర్థమాహ (ఉపాయేతి) ఏవముపన్యాస ఇతి వ్యాఖ్యేయం పదం. ఏవం పదం వ్యాచష్టే (జ్ఞేయత్వేనేతి) *జ్ఞేయత్వావచనాచ్చేతి పూర్వసూత్రస్థజ్ఞేయత్వమేవంశబ్దేన పరామృశ్యత ఇత్యర్థః. తదుపపాదయతి (తథాహీతి) (నచికేతా ఇత్యాది) ప్రథమవరవరణం ద్వితీయపాదే *అత్తా చరాచరగ్రహణాదిత్యధికరణే విస్తృతత్వాదిహ ప్రతిలభ్యేత్యనేన సంక్షిప్తం. తత్ర సంక్షిప్తత్వాద్ద్వితీయవరవరణం విస్తరేణ దర్శయతి (ద్వితీయేనేతి) (మోక్షోపాయభూతామితి) నాచికేతాగ్నివిద్యాయాః మోక్షోపాయత్వం విద్యాద్వారా భవతి-తచ్ఛేషస్య పరమాత్మాత్మకస్వాత్మానుసన్ధానగర్భత్వాత్-తథాహి తదుభయం శ్రూయతే *లోకాదిమగ్నిం తమువాచ తస్మా ఇత్యుపక్రమ్య *బ్రహ్మజజ్ఞం దేవమీడ్యం విదిత్వా నిచాయ్యేమాం శాన్తిమత్యన్తమేతి * త్రిణాచికేతస్త్రయమేతద్విదిత్వా య ఏవం విద్వాంశ్చినుతే నాచికేతం। స మృత్యుపాశాన్పురతః ప్రణోద్య శోకాతిగో మోదతే స్వర్గలోకే ఇతి వాక్యేన పరమాత్మతదాత్మకస్వాత్మతదనుసన్ధానగర్భాగ్నివిద్యాజ్ఞానపూర్వకం చిన్వానస్య శోకాతిగత్వముక్తం,. *యో వా ఏతాం బ్రహ్మజజ్ఞాత్మభూతాం చితిం విదిత్వా చినుతే నాచికేతం। స ఏవ భూత్వా బ్రహ్మజజ్ఞాత్మభూతః కరోతి తద్యేన పునర్న జాయతే ఇతి వాక్యేన బ్రహ్మాత్మకచేతనస్యాస్యాత్మనో దృశదేవతాధిష్ఠితత్వేనానుసన్ధానపూర్వకమగ్నిం చిన్వానస్యాపునర్భవహేతుభూతబ్రహ్మోపాసనద్వారా మోక్షప్రాప్తిరుక్తా, తృతీయవరవరణశ్లోకాన్తనిష్కర్షాపయికతయా ద్వితీయవరవరణశ్లోకముపాదాయ తత్రత్యవాక్యస్య స్వర్గపదస్య ప్రకృత్యంశం వ్యాచష్టే (స్వర్గేతి) మోక్షశబ్దో మోక్షస్థానపరః- లోకశబ్దసామానాధికరణ్యాత్, స్థాస్యత్ తత్రస్థస్యేతి వక్ష్యమాణత్వాచ్చ. స్వర్గశబ్దస్య మోక్షవాచిత్వోపపాదకః పరమపురుషార్థలక్షణశబ్దః. స్వర్గశబ్దస్య ప్రకృష్టసుఖోపలక్షణత్వాత్, మోక్షస్య నిరవధికానన్దరూపత్వాచ్చ స్వర్గశబ్దవాచ్యత్వమితి భావః. ప్రసిద్ధస్వర్గపరత్వం కిం న స్యాదిత్యత ఆహ (అమృతత్వమితి) (తత్రస్థస్యేతి) *స్వర్గలోకా ఇతి బహువ్రీహిః- నిరతిశయసుఖరూపపరమవ్యోమస్థా ఇతి భావః. మోక్షవాచిత్వే హేత్వన్తరమాహ (ఉత్తరత్రేతి) తృతీయవరవరణప్రశ్నే *శ్వోభావా మర్త్యస్య యదన్తకైతత్ సర్వేన్ద్రియాణాం జరయన్తి తేజః। అపి సర్వం జీవితమల్పమేవేతి- తథా *జీవిష్యామో యావదీశిష్యసి త్వం వరస్తు మే వరణీయస్స ఏవేతి వచనాన్నచికేతసైవ క్షయిఫలస్య నిన్దితత్వాత్ క్షయిఫలవిముఖేన నచికేతసా క్షయిఫలసాధనప్రశ్నానుపపత్తేరిత్యర్థః. ద్వితీయవరవరణప్రతివచనావగతం హేత్వన్తరమాహ (త్రిణాచికేత ఇతి) *త్రిణాచికేతః-*అయం వావ యః పవతే ఇత్యాద్యనువాకత్రయాధ్యాయీ. త్రికర్మకృత్ - యజనాధ్యయనదానకృత్. పాకయజ్ఞహవిర్యజ్ఞసోమయజ్ఞకృద్వా. త్రిభిః- అగ్నిత్రిత్వైస్త్రిభిః. సన్ధిం- పరమాత్మోపాసనేన సంబన్ధం. ప్రాప్య జన్మమృత్యూ తరతీత్యర్థః - *కరోతి తద్యేన పునర్న జాయత ఇత్యనేనైకార్థ్యాత్. (తృతీయేనేతి) *యేయం ప్రేత ఇతి మన్త్రస్య దేహాతిరిక్తజీవస్వరూపమాత్రప్రశ్నపరత్వవ్యుదాసాయాహ (మోక్షేతి) అత్రోపాయోపేయప్రశ్నో గర్భిత ఇతి భావః. ప్రతివచనప్రకారేణ ప్రశ్నార్థస్యావగన్తవ్యత్వాత్. *ప్రేతే- పరిత్యక్తచరమశరీరే ఇత్యర్థః- *న ప్రేత్య సంజ్ఞాస్తీతి ప్రయోగాత్. అన్యథా పూర్వాపరవ్యవధానానుపపత్తిస్తు పూర్వముక్తత్వాదిహ న కణ్ఠోక్తిః. ఇదం చ విస్తరేణోపపాదయిష్యామః. అస్మిన్ప్రకరణే *నచికేతో మరణం మాను ప్రాక్షీరితి మరణశబ్దశ్చరమశరీరవియోగపరః- ఉక్తహేతోరేవ. *పఞ్చవింశతితత్త్వజ్ఞః పరమాత్మా భవేన్మృతః। స ముక్తస్తత్త్వసన్ధానాత్ పరేణ సమతాం వ్రజేత్ ఇతి పరమాత్మసామ్యాపన్నే ముక్తే మృతశబ్దస్య కపిలాసురిసంవాదే ప్రయుక్తత్వాత్. *దేవైరత్రాపి విచికిత్సితం పురేత్యాదిభ్య *స్తృత్యా ధీరో నచికేతోऽత్యస్రాక్షీరిత్యన్తైర్నోచ్యమానం దురవగమత్వవివిధప్రలోభనప్రశ్నప్రతిషేధాదికమభిప్రేత్యాహ (తదుపదేశయోగ్యతాం పరీక్ష్యేతి) *దుర్దర్శం- ద్రష్టుమశక్యం. కుతః. గూఢం- గుణత్రయతిరోహితత్వాత్. అనుప్రవిష్టం- శరీరానుప్రవిష్టం. తత్రాపి- గుహాహితం- హృదయగుహాగతం. గహ్వరేష్ఠం-తదన్తర్గతే వస్తుని స్థితం. జీవాన్తస్స్థితమిత్యర్థః. జహాతీత్యుపదిదేశేత్యన్వయః. *యేయం ప్రేత ఇత్యాదివాక్యస్య జీవమాత్ర

తదేవం సామాన్యేనోపదిష్టే నచికేతాః ప్రీతస్సన్ *దేవం మత్వేత్యుపాస్యతయా నిర్దిష్టస్య [illegible]
స్య, *అధ్యాత్మయోగాధిగమేనేతి వేదితవ్యతయా నిర్దిష్టస్య ప్రాప్తుః ప్రత్యగాత్మనః, [illegible]
కౌ జహాతీతి నిర్దిష్టస్య బ్రహ్మోపాసనస్య, చ స్వరూపవిశోధనాయ పునః పప్రచ్ఛ *అన్యత్ర ధర్మాదన్యత్రాధర్మా
దన్యత్రాస్మాత్కృతాకృతాత్। అన్యత్ర భూతాచ్చ భవ్యాచ్చ యత్తత్పశ్యసి తద్వదేతి. ఏవం సకలేతరాతీతానాగ
తవర్తమానసాధ్యసాధనసాధకవిలక్షణే త్రయే పృష్టే ప్రథమం ప్రణవం ప్రశస్య తద్వాచ్యం ప్రాప్యస్వరూపం, త
దన్తర్గతం చ ప్రాప్తృస్వరూపం, వాచకరూపం చోపాయం పునరపి సామాన్యేన ఖ్యాపయన్నేవం తావదుపదిశతి
*సర్వే వేదా యత్పదమామనన్తి తపాంసి సర్వాణి చ యద్వదన్తి। యదిచ్ఛన్తో బ్రహ్మచర్యం చరన్తి తత్తే పదం సఙ్గ్ర
హేణ బ్రవీమ్యోమిత్యేతదితి. ఏవముపదిశ్య పునరపి ప్రణవం ప్రశస్య ప్రథమం తావత్ప్రాప్తుః ప్రత్యగాత్మనస్స్వ

ప్రశ్నపరత్వే పరమాత్మవిషయతయా ప్రతివచనవైఘట్యం స్యాదిత్యభిప్రాయః. అస్మిన్వాక్యే సోక్తమర్థత్రితయమపి విశదయతి (తదేవమితి) *అ
ధ్యాత్మయోగేత్యత్ర ప్రాప్తృస్వరూపవిషయయోగపర ఇత్యభిప్రాయేణాహ (వేదితవ్యతయేతి) *తం దుర్దర్శమితి మన్త్రేణ త్రితయముపక్షిప్తం చేత్ శ్రోత
వ్యాభావాత్ పునః ప్రశ్నానుపపత్తిరితి శఙ్కాపనోదనాయ ప్రశ్నాకాఙ్క్షాప్రయోజనే దర్శితే (సామాన్యేనేతి,) (స్వరూపవిశోధనాయ పునః పప్రచ్ఛే
తి,చ) పునః పప్రచ్ఛేతి పాఠః. ఉపాయోపేయోపేతౄణాం త్రయాణామపి సామాన్యేనోపదిష్టత్వాత్ స్వరూపశోధనాకాఙ్క్షాపి సర్వసాధారణీ - తత్క్ర
మం *అన్యత్ర ధర్మాదితి మన్త్రేణ పరమాత్మమాత్రవిషయ ప్రశ్న ఇతి శఙ్కాయాం ప్రశ్నస్య త్రితయవిషయత్వమనుభాష్యమాణవ్యాఖ్యానేన దర్శయతి తదన న్త
రమన్త్రస్యాపి త్రితయవిషయత్వమాహ (ఏవం సకలేతరేతి) కాలత్రయసమ్బన్ధిత్వం హి వక్ష్యమాణత్రితయస్యాప్యస్తి - తత్కథం విలక్షణత్వమితి శఙ్కా
స్యాదా సార్థ ఇతరశబ్దః. వర్తమానశబ్దేన కృతాకృతశబ్దో వ్యాఖ్యాతః- ప్రారబ్ధమసమాప్తం హి వర్తమానముచ్యతే. * అన్యత్రేతి వైలక్షణ్యం వివక్షితం. ధ
ర్మః- ఉపాయః. ధర్మాదన్యత్ర- ప్రసిద్ధోపాయవిలక్షణ ఉపాయ ఇత్యర్థః. అధర్మః- ధర్మేతరః. ఉపేయః. అధర్మాదన్యత్ర- ప్రసిద్ధసాధ్యవిలక్షణం
ఫలమిత్యర్థః. అస్మాదితి బుద్ధిస్థస్సాధకో వివక్షితః. స ఏవోపేతా. స హి ప్రసిద్ధోపేతృసాధకవిలక్షణః- సాధకావస్థాయామితరఫలవిరక్తత్వాత్, ఫల
కాలే యామవిద్యాకృతగుణాష్టకవిశిష్టస్వరూపత్వాచ్చ. కృతాకృతాదితి ధర్మాదీనాం విశేషణం. కృతాకృతాద్ధర్మాదేర్విలక్షణమిత్యర్థః, భూతాద్భవ్యా
చ్చ ధర్మాదేర్విలక్షణమిత్యర్థః. యద్వా- ధర్మాదధర్మాచ్చ అన్యత్ర యదిత్యుపాసనప్రశ్నః- పుణ్యాపుణ్యరూపసాధనవిలక్షణత్వాదుపాసనస్య
కృతాకృతాత్ భూతాద్భవ్యాచ్చాన్యత్ర యదితి కాలాపరిచ్ఛిన్నముపేయం పృష్టం. ఉపేతురపి చేతనస్య నిత్యత్వాత్ ప్రాప్యాన్తర్భావాచ్చ తత్తదేవత స్యా
పి తత్త్రైణ ప్రశ్నః తదన్తర్గతం చ ప్రాప్తృస్వరూపమిహోచ్యతే. (త్రయ ఇతి) యత్తచ్ఛబ్దౌ త్రితయపరావితి భావః.——— నను ధర్మాధర్మాసా
ధ్యత్రికాలవర్తివిలక్షణపరమాత్మవిషయోऽయం మన్త్రోऽస్తు న స్యాత్. ఉచ్యతే- ధర్మాదన్యత్రేత్యుక్తే ఏవ సాధ్యత్వం న ప్రతీయతే - న హ్యదృష్టాదన్యస్య
దృష్టమిత్యుక్తే సత్యదృష్టసాధ్యత్వం తస్య ప్రతీయతే. ధర్మాధర్మాదివిలక్షణబ్రహ్మవిషయప్రశ్నస్స్యాదితి చేన్న- ప్రయోజనాభావాత్. కృతాకృతా
త్ భూతాద్భవ్యాచ్చాన్యత్రేత్యనేన కాలపరిచ్ఛిన్నాద్విలక్షణం వస్తు పృష్టం స్యాత్- తతశ్చ ధర్మాధర్మవైలక్షణ్యప్రశ్నో నిష్ఫల ఏవ - ధర్మాధర్[illegible]రపి కాల
పరిచ్ఛిన్నవస్త్వన్తర్గతత్వాత్. అత ఇతరోపాయోపేయోపేతృవిలక్షణత్రయప్రశ్నపరత్వముపపన్నం.——— (ప్రణవం ప్రశస్యేతి) *సర్వే వేదా ఇ
త్యాదిపాదత్రయోక్తపరబ్రహ్మప్రతిపాదకతయా ప్రశస్యేత్యర్థః. * తత్తే పదం సఙ్గ్రహేణ బ్రవీమ్యోమితీతి ప్రణవేన బ్రహ్మప్రతిపాదనముచ్యతే.
(ప్రాప్యస్వరూపమితి) పదశబ్దః పద్యత ఇతి వ్యుత్పత్త్యా ప్రాప్యవాచీతి భావః. తదన్తర్గతం- ప్రణవవాచ్యాన్తర్గతం. ప్రణవవాచ్యైకదేశం. ప్రణవైకదేశ
వాచ్యో హ్యుపేతా జీవః యద్వా- ప్రాప్యే ప్రణవవాచ్యే పరమాత్మని ప్రకారతయాన్తర్గతమిత్యర్థః. పరిశుద్ధజీవస్య ప్రాప్యాన్తర్భావాత్ పదశబ్దవా
చ్యాన్తర్భూతత్వమితి భావః. (వాచకరూపం చోపాయమితి) ఉపాయోపాయతయా ప్రణవస్యోపాయత్వం. ఉపాయో హి ధ్యానం- వాచకశబ్దశ్చ హా
వ్యస్మరణోపాయః- *ఓమిత్యేకాక్షరం బ్రహ్మ వ్యాహరన్మామనుస్మరన్ *ఓమిత్యాత్మానం ధ్యాయథ *ఓమిత్యనేనైవాక్షరేణ పరం పురుషమభిధ్యా
యీతేతి ధ్యానోపాయత్వం హి ప్రణవస్యావగమ్యతే. *తపాంసీత్యాన ప్రధానాఙ్గోపలక్షణార్థాః. నను తత్తే పదం బ్రవీమీతి ప్రాప్యస్వరూపపరత్వం హి ప్ర
తీయతే- తత్కథం త్రితయఖ్యాపనే తాత్పర్యం. కథం బ్రహ్మణో జిజ్ఞాస్యత్వే ప్రతిజ్ఞాతే తదనుబన్ధినాం జిజ్ఞాస్యత్వసిద్ధిః. తదుపయుక్తత్వా, దుత్తర
త్ర నిరూప్యమాణత్వా, చ్చ అర్థతః ప్రతిజ్ఞాతత్వసిద్ధిరితి చేత్ - ఇహాపి బ్రహ్మవేదనోపయోగిత్వాత్, ఉత్తరత్ర ప్రతిపాద్యమానత్వా, చ్చోపాయోపే
త్రోరపి ప్రతిపాద్యత్వం. న కేవలముపయోగాదిమాత్రాత్- కిన్తు పదశబ్దవాచ్యాన్తర్భావశ్చ దర్శితః *ఏతద్ధ్యేవాక్షరం బ్రహ్మేత్యాదివాక్యాభిప్రా
యేణాహ (పునరపి ప్రణవం ప్రశస్యేతి) *న జాయతే మ్రియతే వా విపశ్చిదిత్యాదిమన్త్రద్వయస్య పరమాత్మపరత్వానుపపత్తిమనస్వానఆహ (ప్రా
ప్తుః ప్రత్యగాత్మన ఇతి)——— కా పునరనుపపత్తిః. ఉచ్యతే- ఇదం మన్త్రద్వయం తావదేకవిషయం- * న హన్యతే హన్యమానే శరీరే ఇత్యేతద్వివరణరూ
పత్వాత్ ద్వితీయమన్త్రస్య. *హన్తా చేదితి మన్త్రశ్చ జీవవిషయ ఏవ - లోకస్య పరమాత్మని హన్తృహన్తవ్యభావప్రతిపత్త్యభావాత్ తత్ప్రతిషేధానుప
పత్తేః. పరమాత్మా హి ప్రత్యక్షాగోచరః- కథం తస్మిన్వధ్యత్వాదిప్రతిపత్తిః. అహం హన్మి - అయమ్మాం హన్తుమాగచ్ఛతీతి వధ్యఘాతకభావాభిమానో
గ జీవవిషయ ఏవ దేహినాం భవతి. నను *నాస్య జరయైతజ్జీర్యతే న వధేనాస్య హన్యత ఇతి వత్పరమాత్మన్యపి హనన ప్రతిషేధ ఉపపద్యతే. సత్యం- తత్ర ద
హరాకాశస్య దేహాన్తస్స్థత్వాచ్ఛఙ్కితవికారాదినిషేధ ఉపపద్యతే- ఇహ తు లోకభ్రాన్తిరనూద్య ప్రతిషిధ్యతే *హన్తా చేన్మన్యతే హన్తుం హతశ్చేన్మ[illegible]

రూపమాహ * నజాయతే మ్రియతే వా విపశ్చిదిత్యాదినా. ప్రాప్యస్య పరస్య బ్రహ్మణో విష్ణోస్స్వరూపం * అణోరణీయానిత్యాదినా * క ఇత్థా వేద యత్ర స ఇత్యన్తేనోపదిశన్మధ్యే * నాయమాత్మా ప్రవచనేన లభ్యో న మేధయా న బహునా శ్రుతేనేత్యాదినోపాయభూతస్యోపాసనస్య భక్తిరూపతామప్యాహ. * ఋతం పిబన్తావితి చోపాస్యస్యోపాసకేన సహావస్థానాత్సూపాసతాముక్త్వా * ఆత్మానం రథినం విద్ధీత్యాదినా * మద్గం పథస్తత్పరమం పద మిత్యన్తేనోపాసనప్రకార, ముపాసీనస్య చ వైష్ణవపరమపదప్రాప్తి, మభిధాయ * అశబ్దమస్పర్శమిత్యాదినోపసంహృతం. అత స్త్రయాణామేవాత్ర జ్ఞేయత్వేనోపన్యాసః ప్రశ్నశ్చ - తస్మాన్నేహ తాన్త్రికస్యావ్యక్తస్య గ్రహణమ్. ....

తేహతం ఉభౌ తౌ న విజానీత ఇతి. పరమాత్మనివర్త్యహింసకత్వా [illegible] అతోఽనువాదనిషేధావనుపపన్నౌ. * నజాయత ఇతి [illegible] నైకార్థ్యం. అతో మన్త్రద్వయమపి జీవవిషయం.—— * అణోరణీయానిత్యాదేరర్థమాహ (ప్రాప్యస్యేతి) * నజాయతే మ్రియత ఇత్యాదినా * అణోరణీయానిత్యాదినా చ జీవపరయోస్స్వరూపం పృథక్కథితే * ఋతం పిబన్తావితి మన్త్రేణ ద్వయోః ప్రతిపాదనమ్ [illegible] (సూపాసతామున్తే ఇతి) ఏతద్వాక్యస్యోపాదానం పరకృతవ్యాఖ్యానని [illegible] (ఉపసంహృతమితి) ప్రస్తుతోపసంహారస్యాపేక్షితత్వాత్, [illegible] త్వస్యాసఙ్గతత్వాచ్చేతి భావః. సూత్రార్థం [illegible] (అత స్త్రయాణామితి) సూత్రార్థం [illegible] (తస్మాన్నేహేతి)—— న ను * త్రయాణామితి పదమగ్నిజీవపరమాత్మపరం [illegible] తేషామిహ ప్రశ్నోపన్యాసావుచ్యేతే * [illegible] హి * యేయం ప్రేతే * అన్యత్ర ధర్మాదిత్రయాణాం క్రమేణ ప్రశ్నః, * [illegible] * హ [illegible] మిగుహ్యం బ్రహ్మ సనాతనం। యథా హి మరణం ప్రాప్య ఆత్మా భవతి గౌతమ। నజాయతే మ్రియతే వా విపశ్చిదితి ప్రతివచనం. న చ జీవవిషయప్రశ్నస్య పరమాత్మవిషయం ప్రతివచనం ఘట్యం- [illegible] హి- జీవస్తావదుపేతా. పరమాత్మా చోపేయః. అగ్నివిద్యా [illegible] రిత్యర్థః. అగ్నేరపి పృథగేవ వివక్షితత్వేఽగ్నిజీవపరమాత్మన [illegible] * త్రయాణామేవ [illegible] అతోఽగ్నేరప్యుపాయాన్తర్భావవివక్షేతి [illegible] ఉపాసనోపదేశాత్ [illegible] తరముపలభ్యతే- * నాయమాత్మా ప్రవచనేన లభ్యః * నావిరతో దుశ్చరితాదిత్యాదినా [illegible] జ్ఞానవిశేషోఽహి ఉపాయతయాఽభిధీయతే. [illegible] త్వావిరోధ ఇతి చేత్- తర్హి త్రయాణాముపన్యాసః [illegible] ససముచ్చయ త్రయాణామేవ- [illegible] స్య ప్రతిపాద్యత్వే హేతుత్వా [illegible] న్యాససముచ్చయోఽస్మిన్ ప్రకరణే ప్రతిపాద్యత్వే హేతురితి [illegible] యదికర్తౄత్వైవ ప్రశ్నోపన్యాససము [illegible] యాథావస్యా ప్రతిపాద్యత్వే హేతుత్వాయోగాత్. కిఞ్చ- * యేయం ప్రేతే [illegible] దేహాతిరిక్తాత్మసద్భావనిశ్చయరహితస్యపి [illegible] హాతిరిక్తాత్మజ్ఞానవత్త్వమవగమ్యతే. తత్ప్రతివచనమేవ * [illegible] యోగిత్వమగ్నివిద్యాయా అవగతం- కుతో దేహాతిరిక్తాత్మసన్దేహసమ్భవః. [illegible] శ్నపరత్వం * యేయం ప్రేత ఇత్యాదివాక్యస్యాయుక్తం. యది దేహాతిరిక్తాత్మసద్భావాసద్భావప్రశ్న [illegible] ప్రతివచన [illegible] న ఘటతే. జీవపరయోరైక్యజ్ఞాపనార్థం తథా ప్రతివచనమితి చేన్న- పరమాత్మవిషయ ప్రతివచనమేవ * ఋతం పిబన్తౌ సుకృతస్య లోక ఇతి జీవపరయోర్భేదప్రతిపాదనేన తద్విరుద్ధార్థాభిప్రాయకల్పనానుపపత్తేః. న చ భేదానువాద [illegible] సర్వజ్ఞతాద్యాకారేణ [illegible] ప్రమాణాగో చరత్వాత్, విహితస్య నిషేధాయోగాచ్చ. న చ బుద్ధిజీవపరోఽయమ్మన్త్రః- * గుహాం ప్రవిష్టావిత్యత్రాస్య మన్త్రస్య బుద్ధిజీవపరత్వం పూర్వపక్షీకృత్య జీవపరమాత్మపరత్వస్య భవద్భిరేవాస్య గౌణ్యా ద్వితీయ ఇతి న్యాయేన సిద్ధాన్తితత్వాత్. * యదేవేహ తదముత్ర, యదముత్ర తదన్విహేత్యాదయో యదుపా స్యతయా స్థితస్య పరమపురుషస్యాదిత్యమణ్డలాన్తర్వర్తిత్వముచ్యత ఇతి న జీవపరయోరైక్యప్రతీతిః. * మృత్యోస్స మృత్యుమాప్నోతీతి వాక్యముపసంహారగత [illegible] యాదుర్బలం, భేదసామాన్యనిషేధరూపత్వాద్విహితభేదవిశేషవ్యతిరిక్తవిషయం చ. అతశ్శ్రుతభేదవిరుద్ధాభిప్రాయకల్పనాఽయో గాత్ ప్రతివచనం నైవ ఘట్యతే. కిఞ్చ- * యేయం ప్రేత ఇతి ప్రథమఖణ్డస్థం ప్రశ్నం ప్రతి ప్రశ్నానన్తరవ్యవహితస్య పఞ్చమఖణ్డస్థస్య * హన్త త ఇదం ప్రవక్ష్యామీతి వాక్యస్య ప్రతివచనత్వం చాయుక్తం. అర్థక్రమః పాఠక్రమాత్ బలీయానితి తేన తద్బాధ ఇతి చేన్న - మధ్యే జీవవిషయవాక్యస్య సద్భా

౭॥ సూ. మహద్వచ్చ॥ యథా *బుద్ధేరాత్మా మహాన్పర ఇత్యత్రాత్మశబ్దసామానాధికరణ్యాన్న తన్త్రసిద్ధం మహత్తత్త్వం గృహ్యతే - ఏవమవ్యక్తమప్యాత్మనః పరత్వేనాభిధానాన్న కాపిలతన్త్రసిద్ధం గృహ్యత ఇతి స్థితమ్..

ఆనుమానికాధికరణం సమాప్తమ్.

౮॥ సూ. చమసవదవిశేషాత్ ॥

అత్రాపి తన్త్రసిద్ధప్రక్రియా నిరస్యతే- న బ్రహ్మాత్మకానాం ప్రకృతిమహదహఙ్కారాదీనాం స్వరూపం- శ్రుతిస్మృతిభ్యాం బ్రహ్మాత్మకానాం తేషాం ప్రతిపాదనాత్. యథా ఆథర్వణికా అధీయతే * వికారజననీమజ్ఞామష్టరూపామజాం ధ్రువాం। *ధ్యాయతే ధ్యాసితా తేన తన్యతే ప్రేర్యతే పునః। సూయతే పురుషార్థం చ తేనైవాధిష్ఠితా జగత్ । *గౌరనాద్యన్తవతీ సా జనిత్రీ భూతభావినీ। సితాసితా చ రక్తా చ సర్వకామదుఘా విభోః। పిబన్త్యేనామవిషమామవిజ్ఞాతాః కుమారకాః। ఏకస్తు పిబతే దేవః స్వచ్ఛన్దోఽత్ర వశానుగాం। ధ్యానక్రియాభ్యాం భగవాన్భుఙ్క్తేఽసౌ ప్రసభం విభుః। సర్వసాధారణీం దోగ్ధ్రీం పీడ్యమానాం తు యజ్వభిః। *చతుర్వింశతిసఙ్ఖ్యాతమవ్యక్తం వ్యక్తముచ్యత ఇతి. అత్ర ప్రకృత్యాదీనాం స్వరూపమభిహితం. యదాత్మకాశ్చైతే ప్రకృత్యాదయః-స పరమపు

రుషః తద్దర్శితం. కిఞ్చ-*యస్మిన్ పఞ్చ పఞ్చజనా ఇత్యాదావివ యదా ప్రతివచనావ్యవహితాః ప్రశ్నాః ప్రశ్నావ్యవహితాని చ ప్రతివచనాని స్యుః- తదా క్రమకోపః ఉపపద్యతే- కో దేవదత్తః- దణ్డీ. కో యజ్ఞదత్తః- కుణ్డలీ. కో విష్ణుమిత్రః - శమణ్డలుమానితి వదేకైకప్రశ్నానన్తరం తత్ప్రతివచనే కృతే యజ్ఞదత్తప్రశ్నోత్తరస్య దేవదత్తప్రశ్నోత్తరత్వకల్పనవత్ క్రమకోపకల్పనమత్యన్తానుపపన్నం. *యేయం ప్రేత ఇతి చ న జీవసద్భావసద్భావమాత్రప్రశ్న ఇత్యుక్తం-అతః *యేయం ప్రేత ఇతి శ్లోకశ్చ బహ్మోఽర్థతశ్చ మోక్షానుబన్ధితయా జ్ఞాతవ్యార్థత్రయవిషయః. తథా చ సతి తం దుర్దర్శమిత్యాది ప్రతివచనమతీవ ఘటతే. * అన్యత్ర ధర్మాదితి పునః ప్రశ్నాకాఙ్క్షాత స్యార్థస్య దర్శితా. అర్థత్రయస్యైకశ్లోకేన పృష్టత్వస్య వివక్షితత్వాత్ ప్రతివచనాచ్చ * త్రయాణామేవ చైవముపన్యాసః ప్రశ్నశ్చ. అత ఏవ * న జాయత ఇతి జీవవిషయవాక్యస్య *అణోరణీయానితి పరవిషయవాక్యస్య * నాయమాత్మేత్యుపాయవిషయవాక్యస్య చ ప్రతివచనత్వం సుఘటితం. ప్రశ్నప్రతివచనానన్తరావ్యవహితత్వం చ సిధ్యతి. ఏకప్రశ్నేనైవార్థత్రయస్య పృష్టత్వే సూత్రస్థప్రశ్నోపన్యాసశబ్దగతైకవచనస్వారస్యం చ భవతి- న హ్యుపన్యాసః ప్రశ్నాశ్చేత్యుక్తం. యతః *యేయం ప్రేత ఇతి ప్రశ్నోఽర్థత్రయవిషయః - అత ఏవేహ ప్రశంసా ప్రలోభనవిద్యావిద్యావిభాగకథనాదికముపపద్యతే. అతోఽయమర్థ ఏవ సూత్రార్థః. ....

౭॥ సూ. మహద్వచ్చ॥ తన్త్రసిద్ధమహత్తత్త్వాగ్రహణే సూత్రాభిప్రేతం హేతుమాహ (ఆత్మశబ్దసామానాధికరణ్యాదితి)...

ఆనుమానికాధికరణం సమాప్తమ్.

౮॥ సూ. చమసవదవిశేషాత్ ॥ కార్యశరీరవాచిపదస్య రూపకే శ్రవణాత్ తదవ్యక్తశబ్దేనోచ్యత ఇత్యుక్తం-అత్ర తు కార్యశరీరవాచిశబ్దాశ్రవణాత్కారణం ప్రధానమేవోచ్యత ఇతి శఙ్కా-యామాహ.———వ్యాఖ్యాతృన్తరైర్గౌణవృత్త్యా తేజోఽబన్నపరత్వేన వ్యాఖ్యాతం, కిమిదం వాక్యం ప్రధానపరం- ఉత తేజోఽబన్నపరమితి విచారశ్చ కృతః,. తద్దూషయితుం కిం శ్రుత్యన్తరస్వారస్యార్థమేవం వ్యాఖ్యాతం- ఉత స్వవాక్యస్వారస్యార్థమితి వికల్పమభిప్రేత్య స్వవాక్యస్వారస్యాభావము త్తరత్ర వక్ష్యన్ ప్రథమం ప్రధానస్య ప్రామాణికతయా తన్నిరాసే శ్రుత్యన్తరాస్వారస్య జ్ఞాపనాయ ప్రధానవిషయం వాక్యజాతముదాహర్తుమాహ (అత్రాపీతి) (వికారజననీమిత్యాది) అష్టరూపత్వం * భూమిరాపోఽనల ఇత్యాద్యుక్తప్రకారేణ. అజాం- ఉత్పత్తిరహితాం. ధ్రువాం- నాశరహితాం. ధ్యాయతే-పరమాత్మనా సఙ్కల్పరూపజ్ఞానేన జ్ఞాయతే. అధ్యాసితా-అధిష్ఠితా. తన్యతే- విస్తార్యతే. స్థూలావస్థం క్రియతే. సమష్టిభూతరూపేణ క్రియతే. ప్రేర్యతే- వ్యష్టిసృష్ట్యర్థం ప్రేర్యతే. పురుషార్థం- పురుషార్థనీయం భోగ్యభోగోపకరణభోగస్థానరూపం జగత్సూయతే. (గౌరిత్యాది) జనిత్రీ భూతభావినీతి సమష్టివ్యష్టిసృష్టిరుచ్యతే. సితాసితా చ రక్తా చ - గౌణ్యావ్యత్యాస సత్త్వరజస్తమోమయీ. యద్వా- తేజోఽబన్నద్వారా సితాసితారక్తా. విభోః- ఈశ్వరస్య. సర్వకామదుఘా - లీలారసదోగ్ధ్రీ. అవిషమాం- భోక్తృకర్మానుగుణపరిణామిత్వాదపక్షపాతినీం. అవిజ్ఞాతాః- స్వాత్మభిన్నేభ్యో విద్యాపరిజ్ఞాతాః. (ఏకస్త్వితి) కర్మవశ్యబహుభోక్తృవ్యావృత్త్యర్థం ఏకః స్వచ్ఛన్ద ఇత్యుక్తం. ధ్యానక్రియాభ్యాం- సఙ్కల్పసర్గాదివ్యాపారాభ్యాం. *ఐక్షత *అసృజతేతి ద్వయమభిహితమాయతే. (పీడ్యమానాన్తు యజ్వభిరితి) వత్సాహిమాతరం క్షీరమధరకార్థం పీడయిత్వా భుఙ్క్తే - తద్వత్కర్మవశ్యైరాత్మభిరపేక్షత్వ్యఫలానురూపం పరిణామ్యమానామిత్యర్థః. (అత్రేతి) ప్రకృత్యాదీనాం - ప్రకృతిపురుషమహదాదీనాం. స్వరూపమభిహితం - ఏభిర్వాక్యైః స్వేశ్వరప్రతిపాదనం ప్రధానాదీనామీశ్వరాధీనత్వనిశ్చితత్వపరమితి భావః. ఏవం బ్రహ్మాత్మకప్రధానపరవాక్యాన్యుక్తాని. అథ తదన్తర్యామిభగవత్ప్రతిపాదకం వాక్యం దర్శయితుమాహ (యథా

మహానపి. *తంషడ్వింశకమిత్యాహుస్సప్తవింశమథాపరే। పురుషం నిర్గుణం సాంఖ్యమథర్వశిరసో విదురితి ప్రతిపాద్యతే. అపరే చాథర్వణికాః *అష్టౌ ప్రకృతయష్షోడశ వికారా ఇత్యధీయతే. శ్వేతాశ్వతరాశ్చైవం ప్రకృతిపురుషేశ్వరస్వరూపమామనన్తి *సంయుక్తమేతత్క్షరమక్షరంచ వ్యక్తావ్యక్తం భరతే విశ్వమీశః। అనీశశ్చాత్మా బధ్యతే భోక్తృభావాజ్జ్ఞాత్వా దేవం ముచ్యతే సర్వపాశైః *జ్ఞాజ్ఞౌ ద్వావజావీశనీశావజా హ్యేకా భోక్తృభోగార్థయుక్తా। అనన్తశ్చాత్మా విశ్వరూపో హ్యకర్తా త్రయం యదా విన్దతే బ్రహ్మమేతత్ *క్షరం ప్రధానమమృతాక్షరం హరః క్షరాత్మానావీశతే దేవ ఏకః। తస్యాభిధ్యానాద్యోజనాత్తత్త్వభావాద్భూయశ్చాన్తే విశ్వమాయానివృత్తిరితి. తథా *ఛన్దాంసి యజ్ఞాః క్రతవో వ్రతాని భూతం భవ్యం యచ్చ వేదా వదన్తి। అస్మాన్మాయీ సృజతే విశ్వమేతత్తస్మింశ్చాన్యో మాయయా సన్నిరుద్ధః। మాయాం తు ప్రకృతిం విద్యాన్మాయినం తు మహేశ్వరం। తస్యావయవభూతైస్తు వ్యాప్తం సర్వమిదం జగదితి. తథోత్తరత్రాపి* ప్రధానక్షేత్రజ్ఞపతిర్గుణేశస్సంసారమోక్షస్థితిబన్ధహేతురితి. స్మృతిరపి *ప్రకృతిం పురుషం చైవ విద్ధ్యనాదీ ఉభావపి। వికారాంశ్చ గుణాంశ్చైవ విద్ధి ప్రకృతిసమ్భవాన్। కార్యకారణకర్తృత్వే హేతుః ప్రకృతిరుచ్యతే। పురుషస్సుఖదుఃఖానాం భోక్తృత్వే హేతురుచ్యతే। పురుషః ప్రకృతిస్థో హి భుఙ్క్తే ప్రకృతిజాన్ గుణాన్। కారణం గుణసఙ్గోఽస్య సదసద్యోనిజన్మసు *సత్త్వం రజస్తమ ఇతి గుణాః ప్రకృతిసమ్భవాః। నిబధ్నన్తి మహాబాహో దేహే దేహినమవ్యయం॥ తథా *సర్వభూతాని కౌన్తేయ ప్రకృతిం యాన్తి మామికాం। కల్పక్షయే పునస్తాని కల్పాదౌ విసృజామ్యహం। ప్రకృతిం స్వామవష్టభ్య విసృజామి పునః పునః। భూతగ్రామమిమం కృత్స్నమవశం ప్రకృతేర్వశాత్ *మయాధ్యక్షేణ ప్రకృతిస్సూయతే సచరాచరం। హేతునానేన కౌన్తేయ జగద్విపరివర్తత ఇతి.— తస్మాద్బ్రహ్మాత్మకత్వేన కాపిలతన్త్రసిద్ధాః ప్రకృత్యాదయో నిరస్యన్తే. శ్వేతాశ్వతరోపనిషది శ్రూయతే *అజామేకాం లోహితశుక్లకృష్ణాం బహ్వీః ప్రజాస్సృజమానాం సరూపాః। అజో హ్యేకో జుషమాణోఽనుశేతే జహాత్యేనాం భుక్తభోగామజోఽన్య ఇతి. తత్ర సన్దేహః కిమస్మిన్మన్త్రే కేవలాతన్త్రసిద్ధా ప్రకృతిరభిధీయతే ఉత బ్రహ్మాత్మికేతి. కిం యుక్తం. కేవలేతి. కుతః. *అజామేకామిత్యస్యాః ప్రకృతేరకార్యత్వశ్రవణాత్, *బహ్వీః ప్రజాస్సృజమానాం సరూపా ఇతి స్వాతన్త్ర్యేణ సరూపాణాం బహ్వీనాం ప్రజానాం స్రష్టృత్వశ్రవణాచ్చేతి.

ఏవం ప్రాప్తేఽభిధీయతే (చమసవదవిశేషాత్) న జాయత ఇత్యజేత్యజాత్వమాత్రప్రతిపాదనాత్తన్త్రసిద్ధాబ్రహ్మాత్మకాజాగ్రహణే విశేషాప్రతీతేః (చమసవత్) యథా *అర్వాగ్బిలశ్చమస ఊర్ధ్వబుధ్న ఇత్యస్మిన్మన్త్రే చమస

ర్త్యకా ఇతి) షడ్వింశకత్వం కాలస్య విశేషణత్వేన ప్రకృతితద్వికారేష్వన్తర్భావాత్. సప్తవింశత్వం కాలస్య తదనన్తర్భావవివక్షయా. పఞ్చవింశకేష్వపలక్షితైశ్వర్యైశ్చిదుక్తః పఞ్చవింశకస్తత్త్వర్థమిత్యన్యథా నిర్ధిరీశ్వరప్రతిపాదనస్యావక్తుమశక్యా - సఙ్ఖ్యాతఃస్వఙ్గ్నిర్గుణాదిత్యభిప్రాయః. ప్రకృతేః ప్రాధానికత్వమాత్రప్రదర్శనార్థముక్తమష్టౌ ప్రకృతయ ఇతి. అత్రాపి వాక్యాన్తరైకార్థ్యాత్ బ్రహ్మాత్మకత్వం సిద్ధమితి భావః. ఏతత్త్రయం యదా విన్దతే తదా బ్రహ్మ భవతి- ముక్తో భవతీత్యర్థః. అభిధ్యానం- అనవరతసంశీలనం. యోజనం- యోగః. తత్త్వభావః- తద్ధ్యాననిర్వాణః. సాక్షాత్కారః. అవయవభూతైః- అంశభూతైః- శరీరభూతైరిత్యర్థః. స్మృతిం దర్శయతి (స్మృతిరపీతి) ఏవం ప్రధానస్య ప్రాధానికత్వాదతత్పరత్వేన వ్యాఖ్యానమనుపపన్నమిత్యుక్తం.—— తతః కిమిత్యత్రాహ (తస్మాదితి) ప్రకృత్యాదయ ఇత్యాదిశబ్దేన మహదాదిరభిప్రేతః. విషయాదికం దర్శయతి (శ్వేతేతి) ప్రకృతేరేవకర్తృత్వప్రతీతిజనకవాక్యజాతం విషయః. అచేతనత్వస్సృజమానపదస్వారస్యాభ్యాం సంశయః. శ్వేతాశ్వతరే *అజామేకామితి మన్త్రే అజాశబ్దో యౌగికః కిమబ్రహ్మాత్మకప్రకృతిపరః- ఉత బ్రహ్మాత్మకప్రకృతిపర ఇతి విచారః. అజాశబ్దస్సృజమానాశబ్దౌ కిమజాయాస్స్వాతన్త్ర్యేణ స్రష్టృత్వమవగమయతః- నేతి. తైత్తిరీయకే *అజామేకామితి మన్త్రే ప్రతిపన్నాయా అజాయాః కిం జ్యోతిరుపక్రమత్వమస్తి- నేతి. కిమజాత్వజ్యోతిరుపక్రమత్వే విరుధ్యేతే- నేతి. యదా విరుధ్యేతే- తదా తైత్తిరీయకమన్త్రసిద్ధాయా అజాయా జ్యోతిరుపక్రమత్వాభావేన తదైకార్థ్యాత్ అజాం సృజమానామితి పదయోస్స్వాతన్త్ర్యేణ స్రష్టృత్వావగమకత్వాత్ శ్వేతాశ్వతరమన్త్రస్థాజాశబ్దోఽపి బ్రహ్మాత్మకత్వశూన్యప్రకృతిపరః. యదా న విరుధ్యేతే- తదా తైత్తిరీయకమన్త్రప్రసిద్ధాయా అజాయా జ్యోతిరుపక్రమత్వేన తదైకార్థ్యాదజాం సృజమానామితి పదయోస్స్వాతన్త్ర్యేణ స్రష్టృత్వావగమకత్వాభావాత్ శ్వేతాశ్వతరమన్త్రస్థోఽజాశబ్దోఽపి బ్రహ్మాత్మకప్రకృతిపర ఇతి. (అజామితి) బ్రహ్మాత్మకత్వపక్షే అజాత్వం న సమ్భవతి- తత్కార్యత్వాభ్యుపగమాదిత్యర్థః. (స్వాతన్త్ర్యేణేతి) *సృజమానామితి కర్తరి శానచ్. స్వతన్త్రః కర్తా. అతో న బ్రహ్మపరతన్త్రత్వమిత్యర్థః. ... ...

(ఏవం ప్రాప్త ఇతి) అత్రాపి కాపిలతన్త్రసిద్ధప్రకృతిర్యా నిరస్యత ఇత్యుపక్రమస్థం ప్రతిజ్ఞావాక్యమనుషజ్యత ఇతి మత్వా హేతుమాహ (న జాయత ఇతీతి) అథవా- న జాయత ఇతీత్యాదినా హేతుపదం వివృణ్వన్ *చమసవదితి సూత్రం పదం ప్రతిజ్ఞాపరం మన్యమానః తేన హేతుపదస్యాన్వయం దర్శయతి (చమసవదితి) విశేషాప్రతీతేరిత్యన్తం హేతుపదవ్యాఖ్యానం. ఉభయపక్షేఽప్యజాత్వమాత్రప్రతిపాదనేన విశేషాప్రతీతేశ్చమసవద్భవతి- వాక్యాన్తరమన్తరేణ విశేషతో నిర్ణేతుమశక్యా భవతీత్యర్థః. తదేవ వివృణోతి (యథార్వాగితి) అస్య యథాశబ్దస్య తథాత్రాపీతి భాష్యశేషేణాన్వయః. చమసశబ్దార్థం వి

స్వభక్షణసాధనత్వమాత్రం చమసశబ్దేన ప్రతీయత ఇతి న తావన్మాత్రేణ చమసవిశేషప్రతీతిః- యాగికశబ్దానా మర్థప్రకరణాదిభిర్వినాఽర్థవిశేషనిశ్చయాయోగాత్. తత్ర * యథేదం తచ్ఛిరః ఏష హ్యర్వాగ్బిలశ్చమస ఊర్ధ్వబుధ్న ఇత్యాదినా వాక్యశేషేణ శిరసశ్చమసత్వనిశ్చయః - తథాఽత్రాప్యర్థప్రకరణాదిభి [illegible] వ్యా. నచాత్ర తన్త్రసిద్ధాజాగ్రహణహేతవోఽర్థప్రకరణాదయో దృశ్యన్తే. నచాస్యాస్స్వతన్త్రాయాః ప్రకృతిత్వం ప్రతీయతే- *బహ్వీః ప్రజాస్సృజమానామితి ప్రసృత్వమాత్రప్రతీతేః. అతోఽనేనమన్త్రేణానాబ్రహ్మాత్మికాఽజాఽభిధీయతే. ....

బ్రహ్మాత్మకాజాగ్రహణపవవిశేషహేతురస్తీత్యాహ.

౯॥ సూ. [illegible] జ్యోతిరుపక్రమా తు తథా హ్యధీయత ఏకే॥ [illegible] తుశబ్దోఽవధారణార్థః. జ్యోతిరుపక్రమైవేయమజా. జ్యోతిః - బ్రహ్మ. *తం దేవా జ్యోతిషాం జ్యోతిః *అథ యదతః పరో దివో జ్యోతిర్దీప్యత ఇత్యాదిశ్రుతిప్రసిద్ధేః. (జ్యోతిరుపక్రమా) బ్రహ్మకారణికేత్యర్థః. (తథా హ్యధీయత ఏకే) హీతి హేతౌ. యస్మాదస్యా అజాయా బ్రహ్మకారణకత్వమేకే శాఖినస్తైత్తిరీయా అధీయతే. * అణోరణీయాన్మహతో మహీయా నాత్మా గుహాయాం నిహితో[illegible] [illegible] హాయామనుప్రవిశ్య [illegible] సన్నిహితం బ్రహ్మాభిధాయ *సప్త ప్రాణాః ప్రభవన్తి తస్మాదిత్యాదినా [illegible] లోకానాం బ్రహ్మణో [illegible] ఉత్పత్తిమభిధాయ సర్వకారణీభూతాజాతత ఉత్పన్నాఽభిధీయతే *అజామేకాం లోహితశుక్లకృష్ణాం బహ్వీం ప్రజాం జనయన్తీం సరూపాం। అజో హ్యేకో జుషమాణోఽనుశేతే జహాత్యేనాం భుక్తభోగామజోఽన్య ఇతి. సర్వస్య [illegible] జాతస్య తత ఉత్పత్త్యా తదాత్మకత్వోపదేశే ప్రక్రియమాణే [illegible] యమానస్యా [illegible] బహ్వీనాం

శ వయ [illegible] నసాధనత్వమాత్ర [illegible] విశేషప్రతీత్యు [illegible] ...హేతుపరతా. విశేషప్రతీత్యు [illegible] సాధారణాకారం హేతుం [illegible] సాధారణ [illegible] తేనాసాధారణావయ [illegible] యః. అవయవశక్త్యా సాధనమా [illegible] చమసశబ్దేన [illegible] సవిశేషప్రతీతిరిత్యర్థః. [illegible] రూపేణ [illegible] పరపటీతి [illegible] యస్యాశక్యతాం [illegible] ర్శయితుం [illegible] యస్యాదాస్తాస్తి కేప్యసర్వనీయ త్వమాహ [illegible] యథా * [illegible] విశేషప్రతీతిః, తత్ప విశేషనిశ్చయశ్చ నిశ్చాయకవాక్యాన్తరాధీనః- తథాఽత్రాపి [illegible] (నచాత్రేతి) *స్వజమానామిత్యస్వాతన్త్ర్యేణ ప్రసృత్వప్రతీతి [illegible] (ప్రసృత్వమాత్రప్రతీతేరితి) స్వవ్యాపారాత్ర [illegible] రఘోగిచ్ఛతీత్యత్ర కర్తృప్రత్యయో హిస్వ [illegible] అపర [illegible] ప్రకృతిమాత్ర [illegible] యమితి నిశ్చాయ [illegible] యది బ్రహ్మాత్మకత్వం [illegible] ప్రతీయమానం స్వాతన్త్ర్యలక్షణకర్తృత్వం హి తద్ధతత యా బ్రహ్మాత్మకత్వావిరోధి స్యాత్. ....

ఉత్తరసూత్రమవతారయతి (బ్రహ్మాత్మకేతి)

౯॥ సూ. [illegible] జ్యోతిరుపక్రమా తు తథా హ్యధీయత ఏకే॥ [illegible] తుశబ్దస్యావధారణార్థత్వం శబ్దాన్తరవ్యావృత్త్యా వ్యాచష్టే (తుశబ్ద ఇతి) ఇతరోక్తార్థవ్యావృత్త్యర్థం శ్రుతిప్రసిద్ధ్యనురోధేన వ్యాచష్టే (జ్యోతిర్బ్రహ్మేతి) తదేవ దర్శయతి (తం దేవా ఇతి) బ్రహ్మకారణత్వపరతాం ప్రకరణే దర్శయతి (అణోరణీయానితి) సహ *అజామేకామిత్యస్మిన్మన్త్రే ఉత్పత్తిః ప్రతీయత ఇత్యత్రాహ (సర్వస్యేతి) యథా *ఇడోపహూతం యజతి బర్హిర్యజతి సూనపాతం యజతీత్యాదిష్వజ్ఞత్వాశ్రవణేపి * దర్శపూర్ణమాసాభ్యాం స్వర్గకామో యజేతేత్యాది ప్రకరణస్థతయా తదఙ్గత్వం నిశ్చీయతే-తద్వ త్సృష్టిప్రకరణస్థత్వాదుత్పత్తిసిద్ధిరిత్యర్థః. అస్మిన్మన్త్రే సృష్టిర్వివక్షితా- సృష్టిప్రకరణస్యపూర్వమవవిచ్ఛేదాత్, అత్ర *జహాత్యేనాం భుక్తభోగా మజోన్య ఇతి ముక్తస్య ముక్తస్యోత్పత్త్యనుపపత్తేః, శ్చేత్యత్రాహ (బహ్వీనామితి) న సృష్టిప్రకరణవిచ్ఛేద ఇత్యర్థః. *యస్మాజ్జాతాన్నపరాన్నైవకించనా

సరూపాణాం ప్రజానాం స్రష్ట్రీ ౹ కర్మవశ్యేనాత్మనా భుజ్యమానా అన్యేన విముక్తాత్మనా త్యజ్యమానా చ బ్రహ్మణః శక్త్యాత్మా బ్రహ్మాత్మికా ఽవగన్తవ్యేత్యర్థః. అతో వాక్యశేషాచ్చమసవిశేషవచ్ఛాఖాన్తరీయాం దేతత్స్వరూపాత్ ప్రత్యభిజ్ఞాయమానాత్ అధ్యాహార్యానియమితా ఽజా బ్రహ్మాత్మికేతి నిశ్చీయతే. ఇహాపి ప్రకరణోపక్రమే * కింకారణం బ్రహ్మేత్యారభ్య * తే ధ్యానయోగానుగతా అపశ్యన్ దేవాత్మశక్తిం స్వగుణైర్నిగూఢామితి పరబ్రహ్మశక్తిరూపా యా ఽజా యా ఽవగతేః, ఉపరిష్టాచ్చ * అస్మాన్మాయీ సృజతే విశ్వమేతత్ తస్మింశ్చాన్యో మాయయా సన్నిరుద్ధః। మాయాం తు ప్రకృతిం విద్యాన్మాయినం తు మహేశ్వరం * యో యోనిం యోనిమధితిష్ఠత్యేక ఇతి చ తస్యా ఏవ ప్రతీతేః, న్నాస్మిన్మన్త్రే తన్త్రసిద్ధస్వతన్త్రప్రకృతిప్రతిపత్తిగన్ధః..........................

కథం తర్హి జ్యోతిరుపక్రమాయా లోహితశుక్లకృష్ణరూపాయా అస్యాః ప్రకృతేరజాత్వం - అజాయా వా కథం జ్యోతిరుపక్రమాత్వమిత్యత్రాహ.

౧౦॥ సూ. కల్పనోపదేశాచ్చ మధ్వాదివదవిరోధః ॥ ప్రసక్తాశఙ్కానివృత్త్యర్థశ్చశబ్దః. అస్యాః ప్రకృతేరజాత్వం జ్యోతిరుపక్రమాత్వం చ న విరుధ్యతే. కుతః. (కల్పనోపదేశాత్) కల్పనం - క్లృప్తిః స్పృష్టిః. జగత్సృష్ట్యుపదేశాదిత్యర్థః. యథా * సూర్యాచన్ద్రమసౌ ధాతా యథాపూర్వమకల్పయదితి కల్పనం సృష్టిః. అత్రాపి * అస్మాన్మాయీ సృజతే విశ్వమేతదితి జగత్సృష్టిరుపదిశ్యతే. స్వేనావిభక్తనామరూపాత్మావస్థాస్థాగణా న్మాయీ సర్వేశ్వరస్సర్వం జగత్సృజతీత్యర్థః. అనేన కల్పనోపదేశేనాస్యాః ప్రకృతేః కార్యకారణరూపేణావస్థాద్వయాన్వయో ఽవగమ్యతే. సా హి ప్రళయవేళాయాం బ్రహ్మతాపన్నా అవిభక్తనామరూపా సూక్ష్మరూపేణావతిష్ఠతే - సృష్టివేళాయాం తు మహత్సత్త్వాదిగుణా విభక్తనామరూపా వ్యక్తాదిశబ్దవాచ్యా తేజో ఽబన్నాదిరూపేణ చ పరిణతా లోహితశుక్లకృష్ణాకారా చావతిష్ఠతే - అతః కారణావస్థా ఽజా - కార్యావస్థా జ్యోతిరుపక్రమేతి న విరోధః. (మధ్వాదివత్) యథైకస్యైవాదిత్యస్య కారణావస్థాయామేకస్యైవావస్థితస్య కార్యావస్థాయామృగ్యజుస్సామాథర్వప్రతిపాద్యకర్మనిష్పాద్యరసాశ్రయతయా వస్వాదిదేవతాభోగ్యత్వాయ మధుత్వకల్పనముదయాస్తమయకల్పనం చ న విరుధ్యతే. తదుక్తం మధువిద్యాయాం * అసౌ వా ఆదిత్యో దేవమధ్విత్యారభ్య * అ

సేత్యుత్తరత్రాపి స్పష్టమనువృత్తేరితి చార్థసిద్ధం- సర్వస్య తత్త్వస్య కస్యచిదజాదిస్వతన్త్రతత్త్వత్యాగాదాత్మకతోపదేశే ప్రక్రియమాణ ఇతి. మాయాయా కర్మ కీర్తనమేతద్విశేషణత్వేన - సముష్టిప్రకరణవిచ్ఛేదాత్ - యథా కృతార్థకీర్తనమిత్యభిప్రేత్యాహ (కర్మవశ్యేనాత్మనా భుజ్యమానా అన్యేన విముక్తాత్మనా త్యజ్యమానా చేతి) ఏవం తన్త్రసిద్ధా ప్రకృతిర్జ్యోతిరుపక్రమాత్వం శాఖాన్తరేఽస్మితం. అతః * స్వజమానామితి ప్రతీతస్వాతన్త్ర్యనిరాసే బ్రహ్మాత్మకత్వం స్వప్రకరణే దర్శయతి (ఇహాపీతి) శక్తిరూపాయా - అప్యస్యాః స్వవిశేషణరూపాయాః కార్యోపయోగిత్వప్రతిపత్త్యై విశేషణం హేతుత్వేన యోనిం - జగద్యోనిభూతాం ప్రకృతిమిత్యర్థః. తస్యా ఏవ - బ్రహ్మాత్మికాయా ఏవ. (స్వతన్త్ర) ప్రకృతి ప్రతిపత్తిగన్ధ ఇతి) న కేవలం శాఖాన్తరాత్ - స్వప్రకరణాచ్చ బ్రహ్మాత్మకత్వావగమాదితి భావః..

ఉత్తరసూత్రశఙ్కామాహ (కథం తర్హీతి) లోహితశుక్లకృష్ణాకారత్వం హి కార్యావస్థాయాముపపద్యతే - తదానీం జ్యోతిరుపక్రమాత్వాజ్జన్యత్వేనాజాత్వానుపపత్తిః - అజాత్వే జ్యోతిరుపక్రమాత్వానుపపత్తిరిత్యర్థః.

౧౦॥ సూ. కల్పనోపదేశాచ్చ మధ్వాదివదవిరోధః॥ (ప్రసక్తేతి) చ స్త్వర్థ ఇత్యర్థః. అవిరోధశబ్దార్థమాహ (అస్యా ఇతి) అతస్మింస్తద్బుద్ధ్యారోపణపరత్వభ్రమదాసాయ కల్పనశబ్దస్య సృష్టివాచిత్వం ధాతోస్సృష్టివాచిత్వేన దర్శయతి (కల్పనం క్లృప్తిరితి) క్లృప్తిశబ్దం వివరయతి (సృష్టిరితి) క్లృప్తశిఖ ఇత్యాది ప్రయోగో లోకసిద్ధ ఇతి మత్వా శ్రౌతప్రయోగం దర్శయతి (యథేతి) * ప్రాకల్పయదన్యోభువనాని సృష్ట్వేత్యాదిస్మృతిప్రయోగశ్చ ప్రసిద్ధః. అతో జ్యోతిః కల్పనశబ్దా వైదికశబ్దనిర్దేశానుసారేణా. తథా సిద్ధాన్తశ్చ మునిసమ్మతః - * సంప్రసాదాదప్యుపదేశాత్ * సమానో జ్యోతిషేత్యాదిషు దర్శనాత్. అజాత్వజ్యోతిరుపక్రమాత్వయోరవిరోధసిద్ధిం దర్శయతి (అనేనేతి) అవస్థాద్వయం వివృణోతి (సా హీతి) బ్రహ్మతాపన్నా - కారణావస్థబ్రహ్మతాపన్నా. నను కథం ప్రకృతేర్బ్రహ్మతాపత్తిః - న హ్యన్యద్ద్రవ్యం ద్రవ్యాన్తరం భవతి. సత్యం - నాత్ర కేవలప్రకృతేర్బ్రహ్మతాపత్తిర్వివక్షితా - కిన్తు ప్రకృతిశరీరకబ్రహ్మణః కారణావస్థాప్రాప్తిః. భాష్యే ప్రకృత్యుపస్థాపకం సేత్పదం హి బ్రహ్మపర్యన్తం - కారణావస్థం బ్రహ్మైవ ప్రకృతిశబ్దేనాభిధీయతే బ్రహ్మవ్యతిరిక్తవస్త్వన్తరాభావాదితి ప్రకృత్యధికరణే వక్ష్యమాణత్వాత్. (కార్యావస్థా జ్యోతిరుపక్రమేతి) కార్యావస్థాజాశరీరకం బ్రహ్మ కార్యం - కారణావస్థాజాశరీరకం బ్రహ్మ కారణమిత్యర్థః. సూత్రఖణ్డం వ్యాచష్టే (మధ్వితి) ఉదయాస్తమయమధుత్వకల్పనాని తదభావశ్చాదిత్యస్యావస్థాద్వయేన యథోపపద్యతే - తథా ఽజాత్వజ్యోతిరుపక్రమాత్వే ఽవస్థాభేదేన ప్ర

భవత ఊర్ధ్వ ఉదేత్య నైవోదేతా నాస్తమేతైకల ఏవ మధ్యే స్థాతేత్యత్ర ఏకల ఇవ - ఏకస్వభావః. అతోఽనేన మన్త్రేణ బ్రహ్మాత్మికాఽజైవాభిధీయతే. న కాపిలతన్త్రసిద్ధేతి సిద్ధం.——అన్యే త్వస్మిన్మన్త్రే తేజోఽబన్నలక్షణాఽజైకాభిధీయత ఇతి బ్రువతే. తే ప్రష్టవ్యాః- కిం తేజోఽబన్నాన్యేవ తేజోఽబన్నాత్మికాఽజైకా - ఉత తేజోఽబన్నరూపం బ్రహ్మైవ- కిం వా తేజోఽబన్నకారణభూతా కాచిదితి. ప్రథమే కల్పే తేజోఽబన్నానామనేకత్వాత్ *అజామేకామితి విరుధ్యతే. న చ వాచ్యం తేజోఽబన్నానామనేకత్వేపి త్రివృత్కరణేనైకతాపత్తిరితి. త్రివృత్కరణేపి బహుత్వానపగమాత్. *ఇమాస్తిస్రో దేవతాః* తాసాం త్రివృతం త్రివృతమేకైకాం కరవాణీతి ప్రత్యేకం త్రివృత్కరణోపదేశాత్. ద్వితీయః కల్పో వికల్ప్యః కిం తేజోఽబన్నరూపేణ వికృతం బ్రహ్మైవాజైకా- కిం వా స్వరూపేణావస్థితమవికృతమితి. ప్రథమః కల్పో బహుత్వానపాయాదేవ నిరస్తః. ద్వితీయేపి *లోహితశుక్లకృష్ణామితి విరుధ్యతే, స్వరూపేణావస్థితం బ్రహ్మ తేజోఽబన్నలక్షణమితి వక్తుమపి న శక్యతే. తృతీయే కల్పేప్యజాశబ్దేన తేజోఽబన్నాని నిర్దిశ్య తైస్తత్కారణావస్థోపస్థాపనీయేత్యాస్థేయం - తతో వరమజాశబ్దేన తేజోఽబన్నకారణావస్థాయాః శ్రుతిసిద్ధాయా ఏవాభిధానం. యత్పునరస్యాః ప్రకృతేరజాశబ్దేన ఛాగత్వపరికల్పనముపదిశ్యత ఇతి. తదప్యసఙ్గతం నిష్ప్రయోజనత్వాత్. యథా *ఆత్మానం రథినం విద్ధీత్యాదిషు బ్రహ్మప్రాప్త్యుపాయతాఖ్యాపనాయ శరీరాదిషు రథాదిరూపణం క్రియతే, యథా చాదిత్యే వస్వాదీనాం భోగ్యత్వఖ్యాపనాయ మధుత్వకల్పనం క్రియతే,- న తద్వదస్యాం ప్రకృతౌ ఛాగత్వపరికల్పనం క్వోపయుజ్యతే. న కేవలముపయోగాభావ ఏవ - విరోధశ్చ. కృత్స్నజగత్కారణభూతాయాః స్వస్మిన్ననాదికాలసమ్బద్ధానాం సర్వేషామేవ చేతనానాం నిఖిలసుఖదుఃఖోపభోగాపవర్గసాధనభూతాయాః అచేతనాయాః అత్యల్పప్రజాసర్గకరాగన్తుకసఙ్గమచేతనవిశేషైకరూపాత్యల్పప్రయోజనసాధనస్వపరిత్యాగహేతుభూతస్వసమ్బన్ధిపరిత్యాగసమర్థచేతనవిశేషరూపఛాగస్వభావఖ్యాపనాయ తద్రూపత్వకల్పనం విరుద్ధమేవ. *అజామేకాం *అజో హ్యేకః *అజోఽన్య ఇత్యత్రాజశబ్దస్య విరూపార్థకల్పనం చ న శోభనం. సర్వత్ర ఛాగత్వం పరికల్ప్యత ఇతి చేత్ - *జహాత్యేనాం భుక్తభోగామజోఽన్య ఇతి

వ్యాప్త్యైకధర్మ్యాద్యవిరుద్ధ ఇత్యర్థః. ఏకస్య- ఈశ్వరేచ్ఛైకస్య. అవిభక్తనామరూపస్యేత్యర్థః —— *జ్యోతిరుపక్రమేత్యాదిసూత్రద్వయస్య పరోక్తదూషణపరిహారార్థత్వం ప్రదర్శయన్ తత్ర ప్రథమస్య సూత్రస్యార్థం దూషయతి (అన్యే త్వితి) దూషయితుం వికల్పయతి (కిమితి) ఏకాజాత్వేన కల్ప్యమానం వస్తు కిం తేజోఽబన్నాన్యేవేత్యర్థః. అజాత్వైకత్వసిద్ధ్యర్థం బ్రహ్మకారణవాదానుగుణ్యార్థం చ బ్రహ్మానుబన్ధిత్వేన మధ్యమం శిరోఽపన్యస్తం. తేజోఽబన్నరూపం- తేజోఽబన్నాత్మనా స్థితం బ్రహ్మ కిమేకచ్ఛాగత్వేన కల్ప్యత ఇత్యర్థః. (తేజోఽబన్నకారణభూతా కాచిదితి) తేజోఽబన్నవాచిశబ్దైర్లక్షితా తత్కారణభూతా కాచిదేకాజాత్వేన కిం రూప్యత ఇత్యర్థః. ప్రథమం శిరో దూషయతి (ప్రథమ ఇతి) ఏకత్వవిరోధపరిహారమాశఙ్క్యాహ (న చ వాచ్యమితి) కుత ఇత్యత్రాహ (త్రివృత్కరణేపీతి) బహుత్వానపగమముపపాదయతి (ఇమా ఇతి) న సముదాయైకత్వం- అపి తు సముదాయత్రయమేవేత్యర్థః. ద్వితీయం శిరో వికల్పయతి (కిమితి) తేజోఽబన్నరూపం బ్రహ్మ [illegible] - ఉత స్వరూపమితి వికల్ప ఇత్యర్థః. ప్రథమే శిరసి అవస్థాబహుత్వాదేకత్వవిరోధమాహ (ప్రథమ ఇతి) మధ్యమే శిరసి ద్వితీయకల్పం దూషయతి (ద్వితీయేపీతి) బ్రహ్మస్వరూపే లోహితశుక్లకృష్ణత్వాభావాత్ శ్రుత్యస్వారస్యమిత్యర్థః. తేజోఽబన్నాదిసర్వాత్మకస్య బ్రహ్మణః [illegible] నోపపద్యత ఇత్యత్రాహ (స్వరూపేణేతి) యద్వా- సూత్రాస్వారస్యమప్యాహ (స్వరూపేణేతి) *జ్యోతిరుపక్రమేతి హి సూత్రం పఠితం - జ్యోతిరుపక్రమాస్తు తేజోఽబన్నవాచీతి హి త్వయా వ్యాఖ్యాతం. న హి బ్రహ్మస్వరూపం తేజోఽబన్నశబ్దవాచ్యం - అతః సూత్రాస్వారస్యమిత్యర్థః. తేజోఽబన్నావస్థావిశిష్టం బ్రహ్మ అజాశబ్దవాచ్యమితి పక్షేపి అవస్థావిశిష్టత్వం సద్వారకం- అద్వారకం వా. అద్వారకత్వే లోహితశుక్లకృష్ణత్వవిరోధః- *అరసమలోహితమితి శ్రుతేః. సద్వారకత్వే అస్మత్పక్ష ఏవ పరిగృహీతః స్యాత్ ఇతి వికల్పపరిహారయోః స్పష్టత్వాన్నోక్తిః. ప్రథమవికల్పితశిరస్త్రయే తృతీయం శిరో దూషయతి (తృతీయ ఇతి) లోహితశుక్లకృష్ణత్వాజాత్వైకత్వసిద్ధ్యర్థమయం పక్షః కల్పితః. తత్ర దూషణముచ్యతే (అజాశబ్దేనేతి) తేజోఽబన్నానామవాచకస్య అజాశబ్దస్య తేజోఽబన్నపరత్వమారోప్య తేన తత్కారణస్య లక్షణయోపస్థాపనాదపి ముఖ్యవృత్త్యా కారణప్రతిపాదనపరత్వాశ్రయణం యుక్తమిత్యర్థః. *కల్పనోపదేశాదితి సూత్రస్య పరోక్తమర్థం దూషయతి (యత్పునరస్యా ఇతి) సర్వత్ర రూఢితోఽవయవశక్త్యా వా ప్రతిపాద్యమానముఖ్యార్థపరిగ్రహః స్వతః ప్రాప్తః- గౌణార్థపరిగ్రహస్తు ముఖ్యార్థానుపపత్త్యా క్రియతే. తత్రాప్యౌచిత్యాతిశయలాభోఽనేకపదముఖ్యార్థత్వసిద్ధిశ్చ ప్రయోజనం. తత్ర ముఖ్యార్థానుపపత్త్యభావః ప్రదర్శితః- అజాత్వజ్యోతిరుపక్రమత్వయోరవస్థాభేదేనావిరోధస్యోక్తత్వాత్. అతోఽర్థౌచిత్యలాభరూపప్రయోజనాభావం దూషణమాహ (నిష్ప్రయోజనత్వాదితి) ప్రయోజనాభావస్య దూషణత్వజ్ఞాపనాయ కల్పనస్య ప్రయోజనసిద్ధ్యర్థత్వం దర్శయతి (యథాత్మానమితి) విరోధం దర్శయతి (కృత్స్నేతి) (ఏకరూపేతి) దుగ్ధాదిరేవ ప్రయోజనమిత్యర్థః. అచేతనాయా ఇత్యనేన స్వసమ్బన్ధిపరిత్యాగాసామర్థ్యం సిద్ధమితి తత్ప్రత్యనీకాకారమాహ (స్వసమ్బన్ధీతి) పరిమితకార్యకరత్వాదిరత్ర విరోధ ఉక్తః. దూషణాన్తరమాహ (అజామితి) అర్థైకరూప్యం శఙ్క్యతే (సర్వత్రేతి) తత్ర విరోధాన్తరమాహ (జహాతీతి) ఏవమర్థౌచిత్యలాభరూపప్రయోజనాభా

విదుష ఆత్యన్తికప్రకృతిపరిత్యాగం కుర్వతోఽనేనవాఽన్యేనవా పునరపి సమ్బన్ధయోగ్యచ్ఛాగత్వపరికల్పనమత్యన్తవిరుద్ధమ్. ....

చమసాధికరణం సమాప్తమ్.

౧౧॥ సూ. ॥ నసఙ్ఖ్యోపసఙ్గ్రహాదపినానాభావాదతిరేకాచ్చ ॥

వాజసనేయినస్సమామనన్తి *యస్మిన్పఞ్చపఞ్చజనా ఆకాశశ్చ ప్రతిష్ఠితః। తమేవమన్య ఆత్మానం విద్వాన్బ్రహ్మామృతోఽమృతమితి. కిమయం మన్త్రః కాపిలతన్త్రసిద్ధతత్త్వప్రతిపాదనపరః - ఉత నేతి సన్దిహ్యతే. కిం యుక్తం. తన్త్రసిద్ధతత్త్వప్రతిపాదనపర ఇతి. కుతః. పఞ్చశబ్దవిశేషితాత్పఞ్చజనశబ్దాత్పఞ్చవింశతితత్త్వప్ర

హోపస్థితేః. సర్వత్ర చ్ఛాగత్వపరికల్పనశఙ్కోపన్యాసేనైవానేకపదాన్తరముఖ్యార్థత్వసిద్ధిరూపప్రయోజనాభావశ్చ సూచితః. ఏవం హి త్యాగేనాత్ప్రయోజనాభావాచ్చ చ్ఛాగత్వపరికల్పనం యుక్తం. నను నార్థవిరోధః- కార్యకారిత్వప్రయోజనసాధనత్వచేతనత్వాదిమాత్రస్య వివక్షితత్వాత్. నహి స్మృతిగతసర్వధర్మాణాం వివక్షానియమోఽస్తి - తథా సతి సర్వత్ర దృష్టాన్తోపన్యాసభఙ్గప్రసఙ్గాత్. * గౌరనాద్యన్తవతీ * ఆత్మానం రథినం విద్ధీత్యాదిషు ప్రకృత్యాదేర్గోత్వాదిపరికల్పనం దృశ్యతే- తచ్చ సర్వథా సాధర్మ్యవివక్షాయాం న ఘటత ఇతి ఉచ్యతే - * ఆత్మానం రథినం విద్ధీత్యత్ర రూపకవాచిపదశ్రవణాత్ రూపకానఙ్గీకారే రూపకవాచిపదవైయర్థ్యప్రసఙ్గాత్ యేనాకారేణ సాధర్మ్యం యోగ్యం ప్రాప్నుయాత్ తాదృరూపం తదాకారమాత్రం తత్ర వివక్షితమితి నిశ్చితం ప్రయుక్తపదవైయర్థ్యపరిహారార్థం. * అజామేకామితి వాక్యే తు రూపకవాచిపదా శ్రవణాత్ అర్థాచిత్యం నావగమ్యతే - తేన గౌణప్రత్యనఙ్గీకారేఽపి న వైయర్థ్యం. * గౌరనాద్యన్తవతీత్యత్ర రూపకవాచిపదాశ్రవణాత్, అజాశబ్దస్యావయవశక్త్యా ప్రకృత్యుపస్థాపనాసామర్థ్యాచ్ఛాగత్వభావాద్గౌణీవృత్తిరాశ్రితా- * అనాద్యన్తవతీ * సర్వకామదుఘేత్యాదిపద్యపదశ్రవణాదర్థాచిత్యమవగమ్యతే. అజాశబ్దేన తథా గత్యన్తరాభావః - ఉపితావయవార్థసమ్భవాత్. ఉచితవిశేషణం చ రూఢిసిద్ధాజావ్యక్తిం న స్మరయతే, పుంలిఙ్గాజశబ్దయోశ్చాముఖ్యత్వం; * ఋష్యాః ప్రజా ఇత్యాదిపదానాం సఙ్కోచశ్చ దృశ్యః, అతః ప్రయుక్తపదవైయర్థ్య పరిహారపదాన్తరస్వారస్యార్థాచిత్యసద్భావాసద్భావరూపవైషమ్యాత్ * ఆత్మానం రథినం విద్ధీత్యాదివద్గౌణపరత్వమయుక్తం. కార్యకారిత్వాదిసామ్యమాత్రవివక్షయా ఽర్థవిరోధాభావోఽయుక్తః- సచేతనత్వముపన్యస్యతే- తదా గౌణవృత్తిపరిగ్రహో నిష్ఫలత్వాదనుపపన్నః. ఏవంపరో కస్య * జ్యోతిరుపక్రమేత్యాదిసూత్రార్థస్యైకశబ్దార్థవిరోధ ఉక్తః- *కల్పనోపదేశాదితిసూత్రస్యాజాశబ్దస్వారస్యం దూషణమితియుక్తం. యద్యప్యేవం జ్యోతిరుపక్రమాశబ్దేన తేజః ప్రముఖత్వం, కల్పనశబ్దేనాతస్మింస్తద్భావారోపణం, చపరోక్తం సూత్రాక్షరానుగుణమివ ప్రతీయతే- తథాప్యనుపపత్తిపరిహారం అన్యదుక్తార్థస్యైవైదికనిర్దేశసమాధినా స్వరసముపపన్నశ్చేతి భిదా. *చమసవదవిశేషాదితిసూత్రం పరస్యాస్వరసం- చమసశబ్దస్య యౌగికత్వాత్ రూఢ్యా సదృశపరత్వాభావాచ్చ. ....

చమసాధికరణం సమాప్తమ్.

౧౧॥ సూ. ॥ నసఙ్ఖ్యోపసఙ్గ్రహాదపినానాభావాదతిరేకాచ్చ ॥ అజాశబ్దస్య స్వతన్త్రప్రకృత్యుపస్థాపకత్వేనిశ్చాభావాద్వాక్యాన్తరానురోధేన ప్రకృతేర్బ్రహ్మాత్మకత్వం సాధితం- తదత్రానుపపన్నం - పరమాత్మపరత్వే సఙ్ఖ్యావిరోధాత్, పరమాత్మనాదినాపి సఙ్ఖ్యాపూరణే నాబ్రహ్మాత్మికా ప్రకృతిరితి విశేషనిశ్చయసమ్భవా, దితిశఙ్కాయాం సఙ్గతిః విషయాదికమాహ (వాజేతి) పఞ్చవింశతిసఙ్ఖ్యాన్వయతత్త్వాధిక్యాది ప్రతీతిజనకమిదం వాక్యం - ఏవంజాతీయకవాక్యానిసన్తి చేత్తాన్యపి విషయః. పఞ్చవింశతిసఙ్ఖ్యాన్వయతత్త్వాధిక్యప్రతీతిభ్యాం సంశయః. * యస్మిన్పఞ్చపఞ్చజనా ఇతి మన్త్రః కిం కాపిలతన్త్రసిద్ధతత్త్వపరః- ఉత నేతి. కిం పఞ్చపఞ్చజనశబ్దేన పఞ్చవింశతితత్త్వప్రతీతిరస్తి - నేతి. కిమాకాశస్య పృథఙ్నిర్దేశోఽవాన్తరసఙ్ఖ్యాన్వయనిమిత్తవిరోధీ- ఉత నేతి,. కిం వాక్యశేషేణ పఞ్చజనశబ్దస్య ప్రాణాదివిషయత్వనిశ్చయశ్శక్యః - ఉత నేతి, చ యదా న విరోధీ, యదా చ నిశ్చయో న శక్యః,- తదాఽవాన్తరసఙ్ఖ్యాన్వయనిమిత్తసమ్భవేన సమాసస్య సమాహారవిషయతయా పఞ్చపఞ్చజనశబ్దేన పఞ్చపఞ్చకాన్యుచ్యన్త ఇతి పఞ్చవింశతితత్త్వప్రతీతేరయం మన్త్రస్తన్త్రసిద్ధతత్త్వప్రతిపాదనపర ఇతి పూర్వః పక్షః. యదా ఆకాశస్య పృథఙ్నిర్దేశోఽవాన్తరసఙ్ఖ్యాన్వయనిమిత్తవిరోధీ, వాక్యశేషేణ చ ప్రాణాదివిషయత్వనిశ్చయశ్శక్యః,- తదాఽవాన్తరసఙ్ఖ్యాన్వయనిమిత్తాభావేన సమాసస్య సంజ్ఞావిషయతయా పఞ్చపఞ్చజనశబ్దేన పఞ్చపదార్థా ఉచ్యన్త ఇతి పఞ్చవింశతితత్త్వాప్రతీతేరయం మన్త్రో న తన్త్రసిద్ధతత్త్వప్రతిపాదనపర ఇతి రాద్ధాన్తః. యద్యపి * త్యః పుమాంసః పఞ్చజనా ఇతి మనుష్యనామతయా పఠితస్య సముద్రాన్తర్వర్తినిచ దానవవిశేషే ప్రయుక్తస్య పఞ్చజనశబ్దస్య సఙ్ఖ్యాపూర్వసమాసత్వం నాస్తి - సప్తర్షీణాముక్తైకస్య సప్తస్వన్యతమభావవత్ మనుష్యాణాం దానవవిశేషస్య చ పఞ్చస్వన్యతమత్వాభావేన సఙ్ఖ్యాన్వయప్రతీత్యనుపపత్తేః సమాససామర్థ్యాభావః - తథాప్యత్ర పఞ్చజనశబ్దస్య సఙ్ఖ్యాప్రతీతిస్వారస్యానురోధేన సమ్భవతి తత్పరిత్యాగాయోగాత్ సఙ్ఖ్యాపూర్వసమాసత్వం యుక్తమిత్యభిప్రేత్యాహ (పఞ్చశబ్దవిశేషితాదితి) నను కథమిదమవసీయతే పఞ్చజనా ఇత్యేకం పదం- నతు పఞ్చ-పఞ్చ-జనా ఇతీతి. తదాహ

తీతేః. ఏతదుక్తం భవతి- *పఞ్చజనా ఇతి సమాసస్సమాహారవిషయః. పఞ్చానాం జనానాం సమాహారః పఞ్చజనాః - పఞ్చపూల్య ఇతివత్. పఞ్చజనా ఇతి లిఙ్గవ్యత్యయశ్ఛాన్దసః. తే చ సమాహారాః కతీత్యపేక్షాయాం పఞ్చజనశబ్దవిశేషణేన ప్రథమేన పఞ్చశబ్దేన సమాహారాః పఞ్చేతి ప్రతీయన్తే - యథా పఞ్చ పఞ్చపూల్య ఇతి. అతః *పఞ్చ పఞ్చజనా ఇతి పఞ్చవింశతిపదార్థావగతౌ తే కతమ ఇత్యపేక్షాయాం మోక్షాధికారాన్ముముక్షుభిర్జ్ఞాతవ్యతయా స్మృతిప్రసిద్ధాః ప్రకృత్యాదయ ఏవ జ్ఞాయన్తే-*మూలప్రకృతిరవికృతిర్మహదాద్యాః ప్రకృతివికృతయస్సప్త। షోడశకశ్చ వికారో న ప్రకృతిర్న వికృతిః పురుష ఇతి హి కాపిలానాం ప్రసిద్ధిః. అతస్తన్త్రసిద్ధతత్త్వప్రతిపాదనపరః.

ఇతి ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే (న సఙ్ఖ్యోపసఙ్గ్రహాదపీతి) *పఞ్చ పఞ్చజనా ఇతి పఞ్చవింశతిసఙ్ఖ్యోపసఙ్గ్రహాదపి న తన్త్రసిద్ధతత్త్వప్రతీతిః. కుతః (నానాభావాత్) ఏషాం పఞ్చసఙ్ఖ్యావిశేషితానాం పఞ్చజనానాం తన్త్రసిద్ధేభ్యస్తత్త్వేభ్యః పృథగ్భావాత్. *యస్మిన్ పఞ్చ పఞ్చజనా ఆకాశశ్చ ప్రతిష్ఠిత ఇత్యేతేషాం యచ్ఛబ్దనిర్దిష్టబ్రహ్మాశ్రయతయా బ్రహ్మాత్మకత్వం హి ప్రతీయతే- *తమేవ మన్య ఆత్మానం విద్వాన్ బ్రహ్మామృతోఽమృతమిత్యత్ర తమితి పరామర్శేన యచ్ఛబ్దనిర్దిష్టం బ్రహ్మేత్యవగమ్యతే - అతస్తేభ్యః పృథగ్భూతాః పఞ్చజనా ఇతి న తన్త్రసిద్ధాపత్తే. (అతిరేకాచ్చ) తన్త్రసిద్ధేభ్యస్తత్త్వేభ్యోఽత్ర తత్త్వాతిరేకోఽపి భవతి- యచ్ఛబ్దనిర్దిష్ట ఆత్మా ఆకాశశ్చాతిరిచ్యేతే - అతః *తం షడ్వింశకమిత్యాహురస్సప్తవింశమథాపర ఇతి శ్రుతిప్రసిద్ధసర్వతత్త్వాశ్రయభూతస్సర్వేశ్వరః పరమపురుషోఽత్రాభిధీయతే. *న సఙ్ఖ్యోపసఙ్గ్రహాదపీత్యపిశబ్దస్య *పఞ్చ పఞ్చజనా ఇత్యత్ర పఞ్చవింశతితత్త్వప్రతిపత్తిరేవ న సమ్భవతీత్యభిప్రాయః. కథం. పఞ్చభిరారబ్ధసమాహారపఞ్చకాసమ్భవాత్. న హి తన్త్రసిద్ధతత్త్వేషు పఞ్చసు పఞ్చస్వనుగతం తత్సఙ్ఖ్యానివేశనిమిత్తం జాత్యాద్యస్తి. న చ వాచ్యం పఞ్చ కర్మేన్ద్రియాణి, పఞ్చ జ్ఞానేన్ద్రియాణి, పఞ్చ మహాభూతాని, పఞ్చ తన్మాత్రాణి, అవశిష్టాని పఞ్చేత్యవాన్త

రసఙ్ఖ్యాపాదకత్వమాపద్యేత. యదా చ సమస్తః పఞ్చజనశబ్దః - తదాపి కథం తన్త్రసిద్ధతత్త్వప్రతిపత్తిః. పఞ్చజనశబ్దేన పఞ్చసఙ్ఖ్యతయా ప్రతిపన్నార్థస్య పున పఞ్చతయా విశేషణే పఞ్చవింశతితత్త్వప్రతిపత్తిరితి చేన్న - పునరుక్తిప్రసఙ్గాత్. విశేష్యవిశేషణాదభావ ఇతి చేత్. కిం విశేష్యస్య- ఉత విశేషణస్య- ఆహోస్విదుభయస్య. న తావద్విశేష్యస్య - తత్ర పఞ్చత్వసఙ్ఖ్యాన్వయస్య శబ్దాన్తరసిద్ధతయా పునరుక్తత్వాత్, సఙ్ఖ్యాన్తరే అభిమతే దశసఙ్ఖ్యా ప్రతీతేశ్చ. నాపి విశేషణస్య- విశేష్యపర్యవసితపఞ్చసఙ్ఖ్యావిశిష్టవిశేషణస్య పునస్తద్విశిష్టసజాతీయవిశేషణాన్వయాయోగాత్. న హి గోత్వాదిగోత్వం గోత్వేన విశేష్యం. న చోభయస్య- ఉభయోః పౌనరుక్త్యాద్యనన్వయయోగ్యత్వాత్,. న చ ద్వే శతే త్రింశతానీతి వద్విశేష్యం యుక్తం- అవాన్తరసఙ్ఖ్యానివేశనిమిత్తైకోపాధ్యభావేన సమాహారాసిద్ధేః. ఏకగ్రామస్థత్వాద్యుపాధినా హి శతసఙ్ఖ్యపురుషసమాహారైక్యం- తస్మింశ్చ సతి హ్యేకద్విత్వాదినా పునర్విశేషణసమ్భవః-అన్యథా బహూనామేకత్వద్విత్వాద్యసమ్భవాత్. అతో న పఞ్చవింశతితత్త్వసిద్ధిః. సిద్ధావపి న తన్త్రోక్తార్థత్వనిశ్చయః-నిశ్చాయకాభావాదిత్యాశఙ్క్యాయామాహ (ఏతదుక్తమితి) (సమాసస్సమాహారవిషయ ఇతి) *పఞ్చానాం త్వా పఞ్చజనానామిత్యత్ర పఞ్చజనశబ్దస్య సమస్తతయా ఏకపదత్వదర్శనాత్, ఇహాప్యౌచిత్యతస్తత్ప్రతిపత్తే, ద్వితీయపఞ్చశబ్దసమభివ్యాహారబలేన ఇతరపఞ్చశబ్దస్య సఙ్ఖ్యాపరత్వప్రతీతేః, స్వమాహారసమాసత్వం స్వీక్రియత ఇతి భావః. తత్సాధయతి (పఞ్చానామితి) (ఛాన్దసత్వ) త్రిభువనాదిశబ్దవత్ స్త్రీలిఙ్గన్యతేరపవాదాభావాత్ ఛాన్దసత్వమితి భావః. భూతత్వజ్ఞానేన్ద్రియత్వాదికమవాన్తరసఙ్ఖ్యానివేశనిమిత్తమస్తీత్యభిప్రేతం-తద్ధిస్ఫుటీభవిష్యతి. ఏవం సమాహారసిద్ధా పఞ్చతయా విశేషణోపపత్తిమాహ (తే చేతి) ఏవం పఞ్చవింశతిసఙ్ఖ్యాసిద్ధావప్యమన్త్రస్య మోక్షాధికారాత్ సాఙ్ఖ్యతత్త్వపరత్వసిద్ధిమాహ (తే కతమ ఇతి) ఆకాశేన *యస్మిన్నితి నిర్దిష్టేనాత్మనా చ సప్తవింశతితత్త్వప్రతీతిరపి న విరుద్ధా- సత్త్వరజస్తమసాం పృథక్ ద్రవ్యత్వాభ్యుపగమాత్ ఆత్మాకాశాభ్యాం వినా పఞ్చవింశతిసఙ్ఖ్యాసిద్ధేః. గుణత్రయమహదహఙ్కారాః పఞ్చ- వాయుతేజోఽప్పృథివీప్రాణాః పఞ్చ - తన్మాత్రాణి పఞ్చ- జిహ్వాదిజ్ఞానేన్ద్రియాణి చత్వారి మన ఇతి పఞ్చ- కర్మేన్ద్రియాణి పఞ్చేతి పఞ్చవింశతిసఙ్ఖ్యాన్వయసిద్ధిరితి. యద్వా- ఆత్మనస్స్వస్మిన్నవస్థితత్వాత్, ఆకాశస్యాదరణభూయఃకీర్తనాత్, అవిరోధ ఇతి. పఞ్చవింశతిపదార్థాస్తదన్తర్భూత ఆత్మని ప్రతిష్ఠితాః- కిమప్యత్ర- తదన్తర్గత ఆకాశోఽపి తస్మిన్ప్రతిష్ఠిత ఇత్యాదరాతిశయాదుక్తిస్సమ్భవతి. ... ...

రాద్ధాన్తమారభతే (న సఙ్ఖ్యేతి) (నానాభావాదితి) నానాభావః- పృథక్త్వం. అన్యత్వం వివక్షితం-న తు బహుత్వం. *వినా నానా హిరుక్ పృథగితి నైఘణ్టుకాః. తన్త్రసిద్ధతత్త్వేభ్యః పృథగ్భావః- అన్యత్వం. బ్రహ్మాత్మకత్వం. *యస్మిన్నితి సప్తమ్యర్థముఖేనేత్యాహ (యచ్ఛబ్దనిర్దిష్టబ్రహ్మాశ్రయతయేతి) యచ్ఛబ్దనిర్దిష్టస్య బ్రహ్మత్వముపపాదయతి (తమేవమితి) నానాభావో వ్యాఖ్యాతః. అథాతిరేకం వ్యాచష్టే (తన్త్రేతి) అతిరేకః- సఙ్ఖ్యాధిక్యం (అతస్తం షడ్వింశకమితి) కాలస్య ప్రకృతివికారాణాం విశేషణతయాన్తర్భావాత్ షడ్వింశకత్వం. కాలస్య స్వతన్త్రవస్తుత్వాభిప్రాయేణ సప్తవింశకత్వమిత్యర్థః. సాఙ్ఖ్యప్రసిద్ధాదపి శ్రుతిప్రసిద్ధం గ్రాహ్యం- అన్తరఙ్గత్వాదితి భావ వానాహ (శ్రుతిప్రసిద్ధేతి) అపిశబ్దాభిప్రేతమర్థమాహ (న సఙ్ఖ్యేత్యాదినా) (పఞ్చభిరారబ్ధసమాహారపఞ్చకాభావాదితి) అనేన పఞ్చస్వనుగతోపాధ్యభావాదిత్యుక్తం భవతి - ఏకోపాధిగృహీతత్వం హి సమాహారత్వం. పఞ్చస్వనుగతాను పాధీనాశఙ్క్యాహ (న చ వాచ్యమితి) ఆకాశస్య పృథక్కరణాత్ ప్రాణపఞ్చమేషు వాయ్వాదిషు దశసు పఞ్చమేషు రసనాదిషు

రసఙ్ఖ్యానిమిత్తమస్త్యేవేతి. ఆకాశస్యపృథఙ్నిర్దేశేన పఞ్చభిరారబ్ధమహాభూతసమూహసిద్ధిః. అతః *పఞ్చజనాఇత్యయంసమాసోనసమాహారవిషయః- అయంతు *దిక్సఙ్ఖ్యేసంజ్ఞాయామితిసంజ్ఞావిషయః. అన్యథా *పఞ్చజనాఇతిలిఙ్గవ్యత్యయశ్చ. పఞ్చజనానామకేచిత్సన్తి- తేచపఞ్చసఙ్ఖ్యయావిశేష్యన్తే *పఞ్చపఞ్చజనాఇతి- సప్తసప్తర్షయఇతివత్.....................................

కేపునస్తేపఞ్చజనాఇత్యత ఆహ.

౧౨॥ సూ. ప్రాణాదయోవాక్యశేషాత్ ॥ *ప్రాణస్యప్రాణముతచక్షుషశ్చక్షుశ్శ్రోత్రస్యశ్రోత్రమన్నస్యాన్నంమనసోమనోయేవిదురితివాక్యశేషాన్నిర్దిష్టాః ప్రాణాదయఏవపఞ్చపఞ్చజనాఇతివిజ్ఞాయన్తే.....................................

గుణత్రయవమహదహఙ్కారేషుచానుగతోపాధ్యభావాదిత్యర్థః. భూతసమూహసిద్ధిరిత్యుపలక్షణం. సత్త్వరజస్తమసాంగుణత్వేన శ్రుతిస్మృతిసిద్ధానాం ద్రవ్యత్వాభావాత్ ఆత్మాకాశాభ్యాంసహపఞ్చవింశతిత్వప్రతీతిరపిపరస్యానుపపన్నా. కిఞ్చ- *సాత్త్వికోరాజసశ్చైవతామసశ్చత్రిధామహాన్। త్రివిధాయమహఙ్కారోమహతస్తత్త్వాదజాయతేతిమహదహఙ్కారయోశ్చత్రివిధత్వాద్వగమాత్ ఏకత్రింశత్సఙ్ఖ్యత్వంతత్త్వానాంప్రసజ్యేత- అతశ్శ్రుతిస్మృతిప్రతిపన్నతత్త్వసఙ్ఖ్యావిరోధః. అతస్సత్త్వరజస్తమసాంద్రవ్యతయాగుణత్వేననిర్వాహోఽనుపపన్నః. *యస్మిన్నితినిర్దేశస్య *న్యేవమహిమ్నాదిపదాత్ నిర్వాహోఽస్యనుపపన్నః- సప్తమ్యన్తస్యవాచిపదాశ్రయస్యప్రతిష్ఠితత్వశ్చనాఽఽధారాత్. ఆకాశస్యాదరాతిశయాత్పృథగుక్తిరిత్యస్యయుక్తం- తతోఽపితత్కారణతత్త్వానాంవైపుల్యేసతిపదనాదరేణాకాశస్యపృథగుక్త్యనుపపత్తేః. సామాన్యనిర్వాహమాహ (ఆయస్త్వితి) సంజ్ఞావిషయతోపపాదనాయసమాహారవిషయత్వేదూషణమాహ (అన్యథేతి) లిఙ్గవ్యత్యయశ్చస్యాదిత్యర్థః. అర్థదూషణంహిసమూహసిద్ధిలక్షణముక్తం. పఞ్చజనశబ్దస్యతన్త్రసిద్ధార్థవిషయత్వేఽప్యస్మిన్నర్థాన్తరసద్భావమాహ (పఞ్చజనానామేతి) పఞ్చశబ్దస్యవతేష్వర్థవత్త్వమాహ (తేచేతి) ననుసంజ్ఞాత్వేఽస్యజహదవయవార్థైవ పఞ్చజనశబ్దవృత్తిః. అన్యథానిరర్థకతయాసఙ్ఖ్యావాచిత్వాభావేనసమాససాధుత్వాభావాత్. నహినిరర్థకశబ్దస్యసమాససాధుత్వం. తతశ్చసఙ్ఖ్యానిర్దిష్టార్థప్రతిపత్తౌపునస్సఙ్ఖ్యయావిశేషణమనుపపన్నమితిశఙ్కాంనిరాచికీర్షురాహ (సప్తసప్తర్షయఇతివదితి) *సప్తసప్తర్షయఇతిశ్రీమద్వైష్ణవపురాణప్రయోగోఽభిప్రేతః. అత్రాయమభిసన్ధిః- సంజ్ఞాపదప్రతిపన్నాసఙ్ఖ్యాతాత్పర్యవిషయతాసంజ్ఞప్రతిపత్త్యర్థా- నతుసంజ్ఞినిష్ఠాప్యేవవిశేషణతయాఽవస్థాప్యా. అతోయథాగచ్ఛతీతిగౌరిత్యుత్పత్త్యాపిగమనస్యతటస్థత్వాత్ తాత్పర్యావిషయతయావాక్యార్థాన్వయిత్వాభావేనగౌర్గచ్ఛతిగౌస్తిష్ఠతీత్యత్రనపునరుక్తిర్వ్యాహతిర్వా- తటస్థస్యాస్యవాక్యార్థాన్వయేఽవివక్షితేతత్ప్రతిపాదనస్యాఽఽవశ్యకత్వాత్ నగచ్ఛతీతిపునరుక్తిః. అవయవోపస్థాపితస్యగమనస్యావివక్షితత్వాత్ నతిష్ఠతీతివ్యాహతిః- ఏవం సంజ్ఞాపదప్రతిపన్నసఙ్ఖ్యాయాః పృథక్ప్రతిపత్తయేతటస్థత్వేనావగతాయాస్తాత్పర్యావిషయత్వాత్ పునర్వాక్యార్థాన్వయిత్వజ్ఞాపనాయపఞ్చశబ్దేనసఙ్ఖ్యయావిశేషణత్వజ్ఞాపనంయుక్తం. పదద్వయస్యసామర్థ్యంచేదమేవ- యద్విగ్రహవాక్యేఽర్థాభిధానశక్తిః. అతస్సమాసఉపపన్నః. అతోఽర్థస్యావివక్షితత్వాత్ పునస్తయాసఙ్ఖ్యయావిశేషణంసఫలమితి.——— అన్యేత్తు *నానాభావాదితిపదంపఞ్చవింశతికారోపాధ్యభావాత్ సమూహసిద్ధిపరంవ్యాఖ్యాతం- తదానీంశబ్దస్వారస్యాభావస్స్ఫుటతరః. అపిశబ్దవైయర్థ్యంచస్యాత్ - అపిశబ్దోహిపఞ్చవింశతిత్వప్రతిపత్త్యభ్యుపగమేనదూషణాన్తరంద్యోతయతి. అతఃపఞ్చభిరారబ్ధసమూహపఞ్చకాసమ్భవం పఞ్చవింశతిత్వప్రతిపత్తిహేతుమభిప్రేత్య పునస్తదభ్యుపగమేఽపితన్త్రసిద్ధతత్త్వపరత్వంయథాభ్యుపగన్తుంభవతి తథాభాష్యేదర్శితైవయోజనాయుక్తాశబ్దానురోధినీచ. ....

ఉత్తరసూత్రస్యాకాఙ్క్షాందర్శయతి (కేపునరితి) సఙ్ఖ్యాపూర్వసమాసత్వమయుక్తం- అన్యవాక్యేసఙ్ఖ్యయావిశేషాప్రతిపత్తేరిత్యర్థః.

౧౨॥ సూ. ప్రాణాదయోవాక్యశేషాత్ ॥ ననుకిమనేనసూత్రేణ- కర్మమీమాంసాయాం *సన్దిగ్ధేతువాక్యశేషాదితివాక్యశేషాత్సందేహనిరాసస్యకర్తవ్యత్వంహినిర్ణీతం. శాస్త్రైక్యంచాభిమతం- అతఏవహిన్యాయ్యకరణాదిషుకర్మవిచారోక్తన్యాయైః కృతకరత్వరూపజ్ఞాపకవ్యాఖ్యాపరిక్రియతఇతి. నైవం- వాక్యశేషాత్ సందేహవ్యుదాసఃకార్యఇత్యేతావత్యుపజీవ్యేఽపివాక్యశేషేణైవనిర్ణీతార్థత్వానిర్ణీతార్థత్వరూపవైషమ్యాత్. *తేజోవైఘృతమితివాక్యస్యఘృతసమర్పకత్వేహినసన్దేహః- ఇహత్వనేన్ద్రియవాచిప్రాణాన్నశబ్దసమభివ్యాహారాత్ వాక్యశేషస్యేన్ద్రియపరత్వేసన్దేహసమ్భవాత్, ప్రాణాదిషుపఞ్చసఙ్ఖ్యానివేశనిమిత్తైకోపాధ్యభావాత్ ప్రాణాదీనామపిపఞ్చజనశబ్దవాచ్యత్వానుపపత్తే, రిన్ద్రియత్వరూపైకోపాధిసిద్ధ్యుపపాదనేనవాక్యశేషార్థనిర్ణయాయసూత్రప్రణయనంప్రయోజనవత్. సన్దేహవ్యుదాసకశ్చతాత్పర్యప్రాయన్యాయోఽభిప్రేతః- ప్రాణాన్నశబ్దౌ- చక్షుశ్శ్రోత్రమనశ్శబ్దాన్తరీయః- అతస్తదనుగుణతయాప్రాణాన్నశబ్దయోరపీన్ద్రియపరత్వాత్ ప్రాణాదయఃపదార్థాఇన్ద్రియాణీతితఏవపఞ్చజనాఇత్యర్థః. ....

అథ స్యాత్ - కాణ్వానాం మాధ్యన్దినానాం చ *యస్మిన్ పఞ్చ పఞ్చజనా ఆకాశశ్చ ప్రతిష్ఠితః* "ప్రాణస్య ప్రాణమిత్యాది వాక్యశేషే కాణ్వానామన్నస్య పాఠో న విద్యతే - తేషాం పఞ్చ పఞ్చజనాః ప్రాణాదయ ఇతి న శక్యం వక్తుమిత్యత్రోత్తరం.

౧౩॥ సూ ॥ జ్యోతిషైకేషామసత్యన్నే॥ ౧-౪-౧౩ ॥ ఏకేషాం- కాణ్వానాం పాఠే అసత్యన్నే జ్యోతిషా పఞ్చజనా ఇన్ద్రియాణీతి జ్ఞాయన్తే తేషాం వాక్యశేషః ప్రదర్శనార్థః పఠ్యత ఉక్తం భవతి - *యస్మిన్ పఞ్చ పఞ్చజనా ఇత్యస్మాత్ పూర్వస్మిన్ మన్త్రే *తం దేవా జ్యోతిషాం జ్యోతిరాయుర్హోపాసతేఽమృతమ్ ఇతి జ్యోతిషాం జ్యోతిష్ట్వేన బ్రహ్మాభిధీయమానే బ్రహ్మణైవ స్వకార్యాణి కానిచిజ్జ్యోతీంషి ప్రతిపన్నాని - తాని చ విషయాణాం ప్రకాశకానీన్ద్రియాణీతి *యస్మిన్ పఞ్చ పఞ్చజనా ఇత్యత్రాధారితవిశేషనిర్దేశేనావగమ్యన్త ఇతి. *ప్రాణస్యేతి ప్రాణశబ్దేన స్పర్శనేన్ద్రియం గృహ్యతే వాయునిమిత్తత్వాత్ స్పర్శనేన్ద్రియస్య ముఖ్యప్రాణస్య జ్యోతిశ్శబ్దేన ప్రదర్శనాయోగాత్ చక్షుష ఇతి చక్షురిన్ద్రియం శ్రోత్రస్యేతి శ్రోత్రేన్ద్రియం

---

* అథ స్యాదిత్యస్య తాత్పర్యమాహ (అథ స్యాదితి) (పఞ్చ పఞ్చజనాః ప్రాణాదయ ఇతి న శక్యం వక్తుమితి) కాణ్వానామన్నపాఠాభావేన తేషాం ప్రాణాదిషు పఞ్చసఙ్ఖ్యాపూరణానుపపత్తేః [illegible] న చ సర్వశాఖాప్రత్యయన్యాయేన మాధ్యన్దినపాఠస్య కాణ్వపాఠేఽప్యపేక్షితత్వాత్ పఞ్చసఙ్ఖ్యోపపత్తేర్న మాత్రాన్తరాపేక్షా సత్యం [illegible] వాక్యమితి కృత్వా స్వప్రకరణే [illegible] ప్రాణాదీనాం పఞ్చసఙ్ఖ్యోపపత్త్యా పఞ్చజనత్వసిద్ధిః [illegible] సూత్రం [illegible] ప్రాయన్యాయ [illegible] ప్రకారకానుపపత్త్యన్తర [illegible] సర్వశాఖాప్రత్యయన్యాయేన [illegible] తుభిః ప్రాణాదీనామిన్ద్రియత్వనిశ్చయవాన్ [illegible] పఞ్చజనత్వమనుపపన్నమితి శఙ్క్యతే - ప్రాణాదీనామిన్ద్రియత్వే హి ప్రాణాన్న [illegible] స్వారస్యం [illegible] ప్రాణశబ్దస్య [illegible] ప్రాణాదీనామిన్ద్రియత్వవ్యవసాయ [illegible] తద్వ్యయపరత్వం చకిష్టం అతో [illegible] ప్రాయన్యాయ [illegible] ప్రాణాదీనామిన్ద్రియత్వప్రశక్యనిశ్చయం అతః కాణ్వపాఠే [illegible] మాధ్యన్దినాధీతాన్నపాఠో [illegible] ప్రాణాదీనామిన్ద్రియత్వానిశ్చయాత్ [illegible] ఇన్ద్రియగ్రహణాపేక్షా [illegible] ఇన్ద్రియత్వానిశ్చయేన పఞ్చసఙ్ఖ్యాన్వేశ [illegible] పాఠ్యభావాత్ [illegible] పఞ్చసఙ్ఖ్యానివేశాయోగాత్, న ప్రాణాదీనాం పఞ్చ [illegible] ఇన్ద్రియత్వానిశ్చయ [illegible] సత్యం ఉత్తరత్ర [illegible] పూర్వపక్షప్రవృత్తిప్రకారత్వావగమః

౧౩ ॥ సూ ॥ [illegible] జ్యోతిషైకేషామసత్యన్నే ॥ ౧-౪-౧౩ ॥ జ్యోతిషా [illegible] జ్యోతిశ్శబ్దేనేత్యర్థః సూత్రే హి జ్యోతిశ్శబ్దః [illegible] శ్రుతివాక్యస్వారస్య [illegible] స్వారస్యం [illegible] పఠితః *తం దేవా జ్యోతిషాం జ్యోతిః [illegible] ద్వితీయా [illegible] ప్రత్యభిజ్ఞానభ[illegible]వేన [illegible] పఞ్చజన [illegible] స్వారస్యమవగమనీయం స్యాత్ [illegible] *యస్మిన్నిత్యాధారతయా బ్రహ్మణో [illegible] త్వేన ప్రాణాదిషు పఞ్చ [illegible] ప్రాణాదిచక్షురాదయః [illegible] ప్రతీతేః [illegible] పఞ్చమత్వమయుక్తం *స్వే మహిమ్ని ప్రతిష్ఠిత ఇతి [illegible] సప్రతిష్ఠితః [illegible] ముఖ్యా [illegible] స్వీకారాయోగాత్ అత పఞ్చజనశబ్దస్య పఞ్చ[illegible] ప్రతిష్ఠిత [illegible] స్వారస్య ప్రసఙ్గాత్ జ్యో[illegible] పఞ్చ[illegible]పరత్వమనుపపన్నమితి మన్వానేన [illegible] కారేణ [illegible] జ్యోతిశ్శబ్దస్వరూపప [illegible] జ్యోతిషేతిపదం వ్యాఖ్యాతం —— ఇన్ద్రియాణీతి జ్ఞాయత ఇతి చేత్ కథం వాక్యశేష [illegible] యక్తి[illegible]మిత్యత్రాహ (తేషామితి) జ్యోతిశ్శబ్ద [illegible] తేనేన్ద్రియాణీతి [illegible] జ్ఞాయన్తే [illegible] చోద్యస్యేత్యత్రాహ (ఏతదుక్తం భవతి) [illegible] స్వకార్యాణీత్యనేన *ప్రాణస్య ప్రాణ ఇత్యాదేర్గ్రహణం *ప్రాణానాం [illegible] జ్యోతీంషీత్యనేన ప్రకాశ[illegible] చక్షురాదీన్ద్రియాదివ్యాప్తి [illegible] తేషాం ప్రకాశకత్వాభావాత్ (కానిచిదితి) ఆదిత్యాదిజ్యోతీంషి [illegible] నిర్ధారణా[illegible] తేతి భావ [illegible] కిమిత్యత్రాహ (తానిచేతి) అనిర్ధారితవిశేష[illegible] వాక్యా [illegible] తచ్ఛ్రుత పఞ్చసఙ్ఖ్యావిశేషితత్వాత్ పఞ్చసఙ్ఖ్యావిశిష్టానాం [illegible] ప్రసిద్ధ [illegible] పరిశేషేణేన్ద్రియత్వావగమ ఏవం వాక్యశేష [illegible] తేన పరస్పరసాకాఙ్క్షేణ మన్త్రద్వయేనేన్ద్రియాణాం ప్రతిపాదితత్వాత్ [illegible] జ్యోతిశ్శబ్దోక్తానాం తేషాం *చక్షుషః శ్రోత్రస్య మనస ఇతి [illegible] ప్రత్యభిజ్ఞాయమానత్వాచ్చ వాక్యశేషస్యేన్ద్రియపరత్వమభిప్రేత్య ప్రాణశబ్దం వ్యాచష్టే (ప్రాణస్యేతి) వాయుసమ్బన్ధత్వాత్ వాయుర్వ్యాప్యయిత్వాత్ ప్రసిద్ధః ప్రాణశ్శబ్దః స్పర్శనేన్ద్రియం గృహ్యత ఇత్యత్రాహ (ముఖ్యప్రాణస్య జ్యోతిశ్శబ్దేన ప్రదర్శనాయోగాదితి) జ్యోతిశ్శబ్దేన *జ్యోతిషాం జ్యోతిరిత్యత్ర షష్ఠ్యన్తజ్యోతిశ్శబ్దేనేత్యర్థః అనేన ముఖ్యాన్నస్య చ జ్యోతిశ్శబ్దేన ప్రదర్శనాయోగో వివక్షితః స్పష్టార్థానామపి చక్షుశ్శ్రోత్రాదిపదానాం వ్యాఖ్యానం కిమర్థం షష్ఠ్యన్తజ్యోతిశ్శబ్దాభిహితానామర్థానాం [illegible] తేనహి పూర్వసూత్రాభిప్రేతస్య [illegible] ప్రాయన్యాయస్య [illegible] న్తరాభిధా

న్నస్యేతి ఘ్రాణరసనయోస్తన్త్రేణోపాదానం. అన్నశబ్దోదితపృథివీసమ్బన్ధితయా ఘ్రాణేన్ద్రియమనేన గృహ్యతే - అద్యతేఽనేనేత్యన్నమితి రసనేన్ద్రియమపి గృహ్యతే. మనస ఇతి మనః. ఘ్రాణరసనయోస్తన్త్రేణోపాదానమితి పఞ్చత్వమప్యవిరుద్ధం. ప్రకాశకాని మనఃపర్యన్తానీన్ద్రియాణి పఞ్చజనశబ్దనిర్దిష్టాని - తదవిరోధాయ ఘ్రాణరసనయోస్తన్త్రేణోపాదానం. తదేవం *యస్మిన్పఞ్చ పఞ్చజనా ఆకాశశ్చ ప్రతిష్ఠిత ఇతి పఞ్చపఞ్చజనశబ్దనిర్దిష్టానీన్ద్రియాణ్యాకాశశబ్దప్రదర్శితాని మహాభూతాని, చ బ్రహ్మణి ప్రతిష్ఠితానీతి సర్వతత్త్వానాం బ్రహ్మాశ్రయత్వప్రతిపాదనాన్న తన్త్రసిద్ధపఞ్చవింశతితత్త్వప్రసఙ్గః. అతస్సర్వత్ర వేదాన్తేషు సఙ్ఖ్యోపసఙ్గ్రహే తదభావే వా న కాపిలతన్త్రసిద్ధతత్త్వప్రతీతిరితి సిద్ధమ్. సఙ్ఖ్యోపసఙ్గ్రహాధికరణం సమాప్తమ్. ....

కస్య పూర్వమన్త్రద్వయసాహచర్యోత్తమ్భితత్వేన ఇదానీం ప్రాబల్యం జ్ఞాయతే. ఏవం చ సతి ప్రాణశబ్దస్య ఉపక్రమస్థత్వమకించిత్కరం - తస్యాప్యుపక్రమభూతమన్త్రద్వయప్రాబల్యాత్. అతో న ప్రాణాన్నశబ్దముఖ్యార్థానుగుణమితరపదాని వ్యాఖ్యేయాని - పదత్రయస్వారస్యానుగుణం పదద్వయస్య వ్యాఖ్యేయత్వాత్. న హ్యనేకపదస్వారస్యభఙ్గ ఉచిత ఇత్యభిప్రాయేణ చక్షుశ్శ్రోత్రమనాంసి త్రీణ్యపి స్వశబ్దైరేవ వ్యాఖ్యాతాని. ఏవముపక్రమైకార్థ్యాత్ ప్రాణాదీనామిన్ద్రియత్వే నిశ్చితే సత్యనుక్తేన్ద్రియస్వీకారస్యాపేక్షితత్వాత్ సర్వశాఖాప్రత్యయన్యాయేన కాణ్వపాఠేష్వన్నపాఠస్సిద్ధ ఇతి తద్ద్వయసాధారణమన్నశబ్దం వ్యాచష్టే (అన్నస్యేతి) నను *యస్మిన్నిత్యాదిమన్త్రే పఞ్చసఙ్ఖ్యావగమాద్ జ్యోతిషామిన్ద్రియత్వమధ్యవసితం - అతో వాక్యశేషస్యేన్ద్రియపరత్వనిశ్చయ ఉపక్రమమన్త్రసాపేక్షః - మన్త్రశ్చ విశేషకీర్తనాయ వాక్యశేషసాపేక్ష ఇత్యన్యోన్యాశ్రయ ఇతి నైవం - ఉపక్రమస్థమన్త్రద్వయస్యేన్ద్రియపరత్వనిశ్చయే వాక్యశేషానాకాఙ్క్షత్వాత్. వాక్యశేషస్యేన్ద్రియపరత్వనిశ్చయ ఏవ హ్యుపక్రమసాకాఙ్క్షః. ఏవముపక్రమసిద్ధేన్ద్రియత్వేఽవగతే ప్రత్యేకకీర్తనం వాక్యశేషస్థమితి న తావతాఽన్యోన్యాశ్రయ ఇతి. అన్నశబ్దం వ్యాచష్టే (అన్నస్యేతి) అన్నశబ్దస్య ఘ్రాణరసోపస్థాపకత్వం కథమిత్యపేక్షాయామన్నశబ్దస్య ఘ్రాణవాచిత్వం దర్శయతి (అన్నశబ్దోదితేతి) పృథివీసమ్బన్ధిత్వాత్ - పృథివ్యాప్యాయితత్వాత్, లక్షణయేత్యర్థః. రసనావాచిత్వముపపాదయతి (అద్యత ఇతి) లక్షణయా బోధకత్వం దర్శయితుం అన్నశబ్దవాచ్యభోగ్యవస్తువినియోగే కరణతయా సమ్బన్ధః ప్రదర్శ్యతే (అద్యతేఽనేనేతి) అద్యతేఽనేనేత్యేవంరూపసమ్బన్ధాదన్నమితి రసనేన్ద్రియం గృహ్యతే - అన్నశబ్దేన రసనేన్ద్రియం లక్ష్యత ఇత్యర్థః. అనేన ఘ్రాణస్యాప్యాయ్యతయా సమ్బన్ధః - తద్వినియోగకరణతయా రసనాయాః - అతోఽన్నసమ్బన్ధినస్తు లక్షయతా అన్నశబ్దేన ఘ్రాణరసనయోరేకవ్యాపారేణ లక్షణా సమ్భవతీతి భావః. న తర్హి పఞ్చత్వసిద్ధిః - మనసః షష్ఠత్వాదిత్యత్రాహ (ఘ్రాణరసనయోరితి) (పఞ్చత్వమప్యవిరుద్ధమితి) పఞ్చత్వం న నిర్దిష్టాపేక్షయా - కిన్తు నిర్దేశ్యాపేక్షయేత్యర్థః. తన్త్రేణోపాదానకల్పకం కిమిత్యత్రాహ (ప్రకాశకానీతి) ప్రకాశకత్వం, పఞ్చసఙ్ఖ్యావిశిష్టత్వం, మనఃపర్యన్తమిన్ద్రియాణాముక్తత్వేన పారిశేష్యం, చ ఘ్రాణరసనయోస్తన్త్రేణోపాదానకల్పకం - ఘ్రాణరసనసముదాయగతమేకత్వం పఞ్చజనవిశేషణభూతాయాః పఞ్చసఙ్ఖ్యాయా అవాన్తరసఙ్ఖ్యాత్వేన వివక్షితమిత్యర్థః. అవయవగతద్విత్వానాదరేణ సముదాయగతైకత్వవివక్షాయాం పఞ్చసఙ్ఖ్యానిర్దేశశ్చ శ్రుతిసమాధిః - యథా *ద్వాదశమాసాః పఞ్చర్తవ ఇతి. ఋతుషట్కే సత్యపి హేమన్తశిశిరసముదాయగతైకత్వవివక్షయా హి తత్ర పఞ్చసఙ్ఖ్యావ్యపదేశః. *వసన్తస్యర్తూనాం ప్రీణామి గ్రీష్మస్యర్తూనాం ప్రీణామీత్యాదినా సర్వాన్ ఋతూన్ ప్రత్యేకం నిర్దిశ్య *హేమన్తశిశిరావృతూనాం ప్రీణామీతి సహవ్యపదేశాద్ధేమన్తశిశిరసముదాయగతైకత్వం *పఞ్చర్తవ ఇత్యత్ర వివక్షితమితి జ్ఞాయతే. ఏవమస్మిన్వాక్యే ఫలితమర్థమాహ (తదేవమితి) పఞ్చజనశబ్దనిర్దిష్టాని-ప్రదర్శితానీత్యర్థః. అత ఏవేన్ద్రియాణీత్యుక్తం - న తు జ్ఞానేన్ద్రియాణీతి. మహాభూతశబ్దేన భూతతన్మాత్రాణ్యపి వివక్షితాని - సర్వతత్త్వానాం బ్రహ్మాశ్రయత్వప్రతిపాదనాదిత్యుక్తేః. ఏవం సఙ్ఖ్యాభ్యుపగమాత్ తదనభ్యుపగమాచ్చ ద్విధా పరిహృతం. ఏవం పరిహారద్వయకథనస్యాపి ప్రయోజనం వదన్నుపసంహరతి (అత ఇతి)——(సర్వత్ర వేదాన్తేషు సఙ్ఖ్యోపసఙ్గ్రహే తదభావే వేతి) అనేన గ్రన్థేనానన్తరసూత్రస్య యాదవప్రకాశమతయోజనాప్యుదాసో హేలయా కృతో భవతి. స ఖలు *కారణత్వేనేత్యాదిసూత్రం తదుత్తరసూత్రాత్ పృథగధికరణత్వేన వర్ణయన్ *స వా ఏష పురుషః పఞ్చధా పఞ్చాత్మేతి వాక్యం విషయముదాహరన్. తదయముక్తం - కృతకరత్వాదిత్యనేన దర్శితం భవతి - పఞ్చసఙ్ఖ్యానివేశనిమిత్తైకాకారాసిద్ధ్యా సమూహపఞ్చకాసిద్ధేః పఞ్చవింశతితత్త్వప్రతిపాదనాయోగస్తావత్ స్థితః. *పఞ్చాత్మేతి మృదాత్మా ఘట ఇతివత్ అర్థోఽనుపపన్నః - పురుషస్య ప్రకృతిప్రాకృతతత్త్వస్వరూపైక్యాయోగాత్. తతశ్చ ప్రత్యేకం పఞ్చధాభూతపఞ్చతత్త్వసఙ్ఘాతానామాత్మేత్యర్థస్స్యాత్ - తథా సతి పఞ్చవింశతితత్త్వాతిరిక్తాత్మా పరమపురుషస్స్యాత్ - పఞ్చవింశతితత్త్వానాం తదాత్మకత్వాద బ్రహ్మాత్మకేభ్యస్తన్త్రసిద్ధతత్త్వేభ్యో విలక్షణత్వం చ స్యాత్. ఇదం చాభ్యుపగమ్యోక్తం - వస్తుతః ఏక[illegible]రూపేణ పఞ్చవిధాన్నమయప్రాణమయాదిరూపతయా సద్వారకమద్వారకం చ పఞ్చప్రకారత్వముచ్యత ఇతి పూర్వాధికరణసమర్థితాద్ధ్యాత్ న కశ్చిద్విశేషః. తస్మాదధికరణాన్తరవైయర్థ్యమితి.—— ఏవమన్యత్రాపి సఙ్ఖ్యాసమ్భవే తథా వర్ణనీయం - అసమ్భవే చ సఙ్ఖ్యానాదరేణ నిర్వాహ్యమితి జ్ఞాపనం ప్రయోజనమిత్యర్థః. ....

సఙ్ఖ్యోపసఙ్గ్రహాధికరణం సమాప్తమ్.

౧౪॥ సూ. ❀కారణత్వేన చాకాశాదిషు యథావ్యపదిష్టోక్తేః॥❀

పునః ప్రధానకారణవాదీ ప్రత్యవతిష్ఠతే - న వేదాన్తేష్వేకస్మాత్సృష్టిరామ్నాయత ఇతి జగతో బ్రహ్మైకకారణత్వం న యుజ్యతే వక్తుం. తథాహి-*సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదితి సత్పూర్వికా సృష్టిరామ్నాయతే,- *అసద్వా ఇదమగ్ర ఆసీదిత్యసత్పూర్వికా, చ - అన్యత్ర *అసదేవేదమగ్ర ఆసీత్తత్సదాసీత్తత్సమభవదితి, చ. అతో వేదాన్తేషు స్రష్టురవ్యవస్థితేర్జగతో బ్రహ్మైకకారణత్వం న నిశ్చేతుం శక్యం. ప్రత్యుత ప్రధానకారణత్వమేవ నిశ్చేతుం శక్యతే- *తద్ధేదం తర్హ్యవ్యాకృతమాసీదిత్యవ్యాకృతే ప్రధానే జగతః ప్రళయమభిధాయ *తన్నామరూపాభ్యాం వ్యాక్రియత ఇత్యవ్యాకృతాదేవ జగతస్సృష్టిశ్చాభిధీయతే - అవ్యాకృతం హ్యవ్యక్తం- నామరూపాభ్యాం న వ్యాక్రియతే- న వ్యజ్యత ఇత్యర్థః. అవ్యక్తం ప్రధానమేవ. అస్య చ స్వరూపనిత్యత్వేన పరిణామాశ్రయత్వేన చ జగత్కారణవాదివాక్యగతౌ సదసచ్ఛబ్దౌ బ్రహ్మణీవాస్మిన్నవిరోత్స్యేతే. ఏవమవ్యాకృతకారణత్వే నిశ్చితే సతీక్షణాదయః కారణగతాస్సృష్ట్యుక్తయస్సముఖ్యాభిప్రాయేణ యోజయితవ్యాః. బ్రహ్మాత్మశబ్దావపి బృహత్త్వవ్యాపిత్వాభ్యాం ప్రధాన ఏవ వర్తేతే. అతస్స్మృతిన్యాయప్రసిద్ధం ప్రధానమేవ జగత్కారణం వేదాన్తవాక్యైః ప్రతిపాద్యతే. ... ...

౧౪॥ సూ. ❀కారణత్వేన చాకాశాదిషు యథావ్యపదిష్టోక్తేః॥❀ సర్వత్ర త్వానాం *యస్మిన్నితి బ్రహ్మాశ్రయత్వప్రతీత్యా స్వాతన్త్ర్యేణ ప్రధానస్య కారణత్వం నిరస్తం. అథ స్వాతన్త్ర్యేణ కారణత్వం ప్రతీయతే- బ్రహ్మాశ్రయత్వాప్రతీతేరితి శఙ్కాయాస్సఙ్గతిః. తామాహ (పునరితి) అపర్జనీయాచిద్బ్రహ్మవ్యాకులార్థశబ్దోపలక్షితకారణవాక్యసముదాయో విషయః. వ్యాకులత్వాదేవ సంశయః. కిం జగత్కారణవిషయవేదాన్తవాక్యప్రతిపాద్యమవ్యక్తం- ఉత బ్రహ్మేతి. కిం *అసద్వా ఇదమగ్ర ఆసీత్ *తద్ధేదం తర్హ్యవ్యాకృతమాసీదిత్యత్ర అసదవ్యాకృతశబ్దావవ్యాకృతనామరూపావస్థ బ్రహ్మపరౌ- ఉతావ్యక్తపరావితి. తదర్థం *తదప్యేష శ్లోకో భవతీతి సాక్షిత్వేన నిర్దిష్టో ఽసచ్ఛబ్దస్య ప్రకృత బ్రహ్మపరతామవగమయతి- నేతి, *స ఏష ఇహ ప్రవిష్ట ఇతి ప్రకాశిరురనుకర్షశ్చావ్యాకృతశబ్దస్య బ్రహ్మపరతామవగమయతి- నేతి సంశయో ఽర్థసిద్ధః. యదా *స ఏష ఇత్యనుకర్షో నావ్యాకృతశరీర బ్రహ్మపరతామవగమయతి, యదా చ *తదప్యేష ఇతి నిర్దేశః ప్రకృత బ్రహ్మపరతామసచ్ఛబ్దస్య నావగమయతి,- తదానీమసదవ్యాకృతశబ్దయోరవ్యాకృతనామరూపావస్థ బ్రహ్మపరత్వాభావాత్ కారణవాక్యప్రతిపాద్యమవ్యక్తమితి ప్రాప్నోతి. యదా *తదప్యేష ఇతి నిర్దేశో ఽసచ్ఛబ్దస్య బ్రహ్మపరతామవగమయతి, యదా చ *స ఏష ఇత్యనుకర్షో ఽవ్యాకృతశబ్దస్యావ్యాకృతశరీరక బ్రహ్మపరతామవగమయతి,- తదానీమసదవ్యాకృతశబ్దయోరవ్యాకృతనామరూపావస్థ బ్రహ్మపరత్వాజ్జగత్కారణవాక్యప్రతిపాద్యం బ్రహ్మేతి సిధ్యతి. వేదాన్తేషు కారణవాక్యానామైకకణ్ఠ్యేన హి బ్రహ్మకారణత్వముక్తం- తదనుపపన్నం- ఐకకణ్ఠ్యాభావాదిత్యాహ (న వేదాన్తేష్వితి) ఏకస్మాత్- ఏకరూపాత్ కారణాత్. స్రష్టురవ్యవస్థితేః- బ్రహ్మకారణవాదే సృష్టికారణస్యావ్యవస్థితేరిత్యర్థః. ప్రధానకారణవాదే సామఞ్జస్యమాహ (ప్రత్యుతేతి) నన్వవ్యాకృతాత్ సృష్టిః ప్రతీయతే- న ప్రధానాదిత్యత్రాహ (అవ్యాకృతం హీతి) అవ్యాకృతత్వం నామరూపవిశిష్టతయా ఽనభివ్యక్తత్వమస్తు - తతః కిమిత్యత్రాహ (అవ్యక్తం ప్రధానమేవేతి) పరస్పర ప్రతిక్షేపకార్థవిషయయోస్సదసచ్ఛబ్దయోః కథం ప్రధానవిషయతోపపన్నేత్యత్రాహ(అస్య చేతి) బ్రహ్మణీవేతి వైధర్మ్యదృష్టాన్తః. నను *తద్ధేదమితి ప్రకరణ ఏవ *పశ్యన్ చక్షుః శృణ్వన్ శ్రోత్రమిత్యవ్యాకృతశబ్దవాచ్యస్య చేతనత్వమవగమ్యతే-అసచ్ఛబ్దస్యాప్యవ్యాకృతశబ్దసమానయోగక్షేమత్వాత్ చేతనవిషయత్వమాపతతి. ప్రకరణాన్తరేషు చేక్షణం శ్రూయతే. పరబ్రహ్మశబ్దస్య చేతనవిషయత్వం శ్రుతిప్రసిద్ధం. ఆత్మశబ్దశ్చ చేతనైకాన్తః ఇతి శఙ్కాయామీక్షణధర్మయోగం ప్రతివక్తి (ఏవమితి) ఏవం శబ్దేన కారణవాక్యస్థసదసదాదిశబ్దానాం పరమతస్యసామఞ్జస్యం ప్రధానే సామఞ్జస్యఞ్చ పూర్వోక్తత్వాత్ పరామృశ్యతే. ఈక్షణాదయ ఇత్యాదిశబ్దేన *స తపోఽతప్యత *ఇదం సర్వమసృజతేత్యాదివాక్యప్రతిపన్నా పూర్వాపరాకారపర్యాలోచనా ప్రయత్నో వివక్షితౌ.(కారణగతా ఇతి)అవ్యాకృతశబ్దేన ప్రథమత ఏవాచేతనస్య ప్రతిపన్నతయా పశ్చాదవగతం *పశ్యన్ చక్షురిత్యాదివాక్యోక్తం చేతయితృత్వం చక్షురాద్యుత్పాదనాన్ముఖ్యాభిప్రాయం. ఏవం ప్రకరణాన్తరేష్వపీక్షణోక్తైర్ధర్మివాచిపదనిర్దేశపూర్వకత్వాత్, ధర్మివాచిపదానాం చ సర్వశాఖాప్రత్యయన్యాయేనావ్యాకృతశబ్దతుల్యార్థత్వాత్, తద్గతా ఈక్షణాదయః సృష్ట్యాన్ముఖ్యాభిప్రాయా ఇత్యర్థః. యద్వా- (కారణగతా ఇతి) బ్రహ్మకారణవాదినాపి ప్రధానం, తస్యానాదితయా పరమకారణత్వం, చానుమతం - తస్య వేదాన్తవాక్యప్రసిద్ధత్వాత్. అతః చిదచిదీశ్వరసముదాయస్య కారణత్వాదీక్షణస్యాంశే ముఖ్యత్వభఙ్గస్స్వీకార్యః- తతశ్చాచిదతిరిక్తవస్తుని వేదాన్తవాక్యానాం సామఞ్జస్యాభావేనామానతయాన్తై పరిత్యాగభఙ్గేన సర్వత్రేక్షణం గౌణమాస్థేయమిత్యభిప్రాయః. భూయసాం బలీయస్త్వశఙ్కాపి అనేన నిరస్తా- సర్వకారణవాక్యేష్వపీక్షణస్యాంశే గౌణతయా అర్ధజరతీయప్రసఙ్గేన గౌణత్వావశ్యంభావాత్. బ్రహ్మాత్మశబ్దయోః ప్రధానపరత్వముపపాదయతి (బ్రహ్మాత్మేతి) అనేనేత్యధికరణార్థే సఙ్ఖలితః. అధికయుక్త్యన్తరమాహ (స్మృతిన్యాయేతి) నన్వయోగవ్యవచ్ఛేదనిషేధేనోత్థితస్యాధికరణస్య కథం త్రిపాద్యాం సఙ్గతిః - అస్యాం సఙ్గతస్యార్థకథమయోగవ్యవచ్ఛేదప్రతిక్షేపేణోత్థానం. కిఞ్చ-న చాత్ర నిరూపణీయమస్తి-పూర్వాపరవాక్యానుసమాకర్షణేన హి అర్థో నిష్కృష్యతే సిద్ధాన్తే. పూర్వాపరవర్ణనం చాసచ్ఛబ్దస్యానన్తరమయాధికరణే కృతం-అతస్సంశయోత్థానాభావాత్ అనారమ్భణీయత్వం చేతి. నైవం - ప్రధానశ్రుతి

ఇతి ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే (కారణత్వేన చాకాశాదిషు యథావ్యపదిష్టోక్తేః) చశబ్దస్తుశబ్దార్థే. సర్వజ్ఞాత్సర్వేశ్వరాత్సత్యసఙ్కల్పాన్నిరస్తనిఖిలదోషగన్ధాత్పరస్మాద్బ్రహ్మణ ఏవ జగదుత్పద్యత ఇతి నిశ్చేతుం శక్యతే. కుతః. ఆకాశాదిషు కారణత్వేన యథావ్యపదిష్టస్యోక్తేః- సర్వజ్ఞత్వాదివిశిష్టత్వేన *జన్మాద్యస్య యత ఇత్యేవమాదిషు ప్రతిపాదితం బ్రహ్మ యథావ్యపదిష్టమిత్యుచ్యతే- తస్యైకస్యైవాకాశాదిషు కారణత్వేనోక్తేః. *తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశస్సమ్భూతః *తత్తేజోऽసృజత ఇత్యాదిషు సర్వజ్ఞం బ్రహ్మైవ కారణత్వేనోచ్యతే. తథాహి- *సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ *సోऽశ్నుతే సర్వాన్ కామాన్ సహ బ్రహ్మణా విపశ్చితేతి ప్రకృతం విపశ్చిదేవ బ్రహ్మ * తస్మాద్వా ఏతస్మాదితి పరామృశ్యతే,- తథా *తదైక్షత బహు స్యామితి నిర్దిష్టం సర్వజ్ఞం బ్రహ్మైవ *తత్తేజోऽసృజతేతి పరామృశ్యతే,. ఏవం సర్వత్ర సృష్టివాక్యేషు ద్రష్టవ్యం. అతో బ్రహ్మైక కారణం జగదితి నిశ్చీయతే....

పాదనచ్ఛాయానుసారివాక్యవిషయత్వాత్. సదానన్దమయాధికరణేన గతార్థతా- అనన్యథాసిద్ధస్య ప్రధానపరత్వశఙ్కాయా అత్ర నిరాకృతత్వాత్. పూర్వాపరవాక్యానాం పరవిషయత్వే నిరూపితేఽపి ప్రకరణాచ్ఛ్రుతేర్బలీయస్త్వాత్ అనన్యథాసిద్ధస్య బ్రహ్మపరత్వం హి దురవగమం. కిఞ్చ * ఆనన్దమయాదిభిర్గతార్థతా స్మృతిసూత్రస్యానన్తరమేవాశఙ్కాప్రాప్తినిమిత్తస్య వక్తవ్యత్వాత్? సచ్ఛబ్దవాచ్యతయా ప్రధానస్య మాశఙ్క్య తన్నైరపేక్ష్యనిరాకరణం కర్తవ్యమితి సర్వ- ప్రధాన ప్రతిపాదనచ్ఛాయానుసారివాక్యవిచారస్యాపి సఙ్గతత్వాత్. అతో నైరపేక్ష్యనిరూపణేఽపి పూర్వపక్షయుక్తివిశేషాదయోగవ్యవచ్ఛేదనిషేధఃఫలితః - కారణవాక్యానాం బ్రహ్మపరత్వే అనుపపన్నే సతి, పూర్వపక్షేణాపి వేదప్రామాణ్యమభ్యుపగచ్ఛతా తేషామనర్థక్య పరిహారాయ కస్యచిదర్థస్య ప్రతిపాదకత్వే అవశ్యాభ్యుపగన్తవ్యే సతి, ప్రధానపరత్వే చాసమఞ్జసే, అర్ధజరతీయ ప్రసఙ్గపరిహారాయ ఈక్షణాద్యముఖ్యత్వే వా న్యాయ్యే సతి, ప్రధానాతిరిక్తకారణసద్భావానుపపత్తేః. అత స్త్రిపాద్యా రస్మృతస్యాఽన్యయోగవ్యవచ్ఛేదపరత్వాభిధానం ప్రాయికత్వాభిప్రాయం ద్రష్టవ్యమితి. ... ...

(ఇతి ప్రాప్త ఇతి) త్వర్థేన చశబ్దేన ఫలితాం ప్రతిజ్ఞామాహ (సర్వజ్ఞాదితి) పరస్మాద్బ్రహ్మణ ఏవేత్యేవకారేణ నేశ్వరానుమానకల్పిత ప్రధాన ప్రతిషేధస్సూచితః. యథావ్యపదిష్టమిత్యుక్తే శ్రుతౌ వ్యపదిష్టమితి శఙ్కా స్యాదిత్యత్ర తన్నిరాసాయాహ (జన్మాద్యస్య యత ఇత్యేవమాదిష్వితి) ——— అత్రాయమభిసన్ధిః- పరైస్తు *యథావ్యపదిష్టోక్తేరితి పదమేవం వ్యాఖ్యాతం - యథా శ్రుత్యన్తరేషు వ్యపదిష్టం తథైవాత్రోక్తేరితి. తదయుక్తం - శ్రుత్యన్తరేష్వపి ప్రధానమేవోక్తం స్యాత్ ఇత్యుక్తే కిముత్తరం. తేషు పరబ్రహ్మణః పరమకారణత్వేన ప్రతిపాదితత్వం ప్రాచీనన్యాయైస్సమర్థితమితి వక్తవ్యం. తత్పూర్వప్రతిపాదితప్రకారస్య కారణస్యైవాత్ర ప్రతిపాదితత్వం హేతుతయా వక్తవ్యం - అవ్యక్తశ్రుత్యన్తరసాపేక్షయోః ప్రతిపాదితత్వాదపి సరపేక్ష హేతుప్రతిపాదకత్వస్యసముచితత్వాదితి.——— ఆకాశాదిషు కారణత్వేన- ఆకాశాదీనాం కారణత్వేనేత్యర్థః. అస్యైవార్థస్యైవాత్ర వ్యాఖ్యాతం. దీపేతునస్తదిదానీస్వారస్యేన *ఆకాశాదిపదచిహ్నితేషు వాక్యేష్విత్యుక్తం. (తస్మాద్వా ఇతి) స్వతశ్చేతనైకాన్తాన్వయశబ్దోపేత ప్రకరణస్యారణార్థం * ఆకాశాదిష్విత్యుక్తమితిభావః. సత్యసఙ్కల్పోపేతప్రకరణం వివక్షితం- తస్యసత్తరసూత్రనివక్షితం. భూయసాం బహీయస్త్వేన వాన్యేభ్యో నేత్రే హేతుతయా వివక్షితం- ఇతివిహాసద్విద్యావాక్యము పాదీయతే * తత్తేజోऽసృజతేతి. ఆదిశబ్దేన సముణ్డోపనిషదాదివివక్షితం. ధర్మవాచినోఽవ్యక్తత్వాదిపదస్య ప్రకృతిశ్రుతత్వాచ్ఛరమావగతమీక్షణాదికం తదానుగుణ్యేన గౌణమిత్యుక్తమితిశఙ్కాయాం తేషు ప్రకరణేషు సర్వజ్ఞత్వాదిగుణకస్యైవ కారణత్వేన ప్రతిపాదితత్వముపపాదయతి (తథాహీతి) కారణత్వప్రతిపాదనాత్ ప్రాగేవ కారణస్య బ్రహ్మణః ప్రథమత ఏవ చేతనత్వప్రతిపాదనం దర్శయతి (సత్యం జ్ఞానమితి) *సమ్భూత ఇతి సృష్టిప్రతిపాదనాత్పూర్వమేవ ప్రయుక్తస్స్వతశ్చేతనైకాన్తబ్రహ్మశబ్దః ప్రబలతరః - తతః పూర్వమేవ తస్య కారణస్య విపశ్చిత్త్వప్రతిపాదనాదాత్మశబ్దస్యక్లిష్టనిర్వాహశఙ్కానవకాశ ఇత్యభిప్రాయేణాహ (ప్రకృతం విపశ్చిదేవేతి) (తథేతి) * తత్తేజోऽసృజతేతి కారణత్వప్రతిపాదనాత్ పూర్వమేవ *తదైక్షతేతి ఈక్షితృత్వప్రతిపాదనాత్ ఈక్షణానుగుణం కారణత్వం నేయం - నతు కారణత్వానుగుణమీక్షితృత్వం నేయమిత్యర్థః. తతః పూర్వనిర్దిష్టం సదితిపదం తు సాధారణత్వాన్న ప్రధానపరతయా స్వతః ప్రతీయతే- ఈక్షణదర్శనాత్ ప్రధానవిలక్షణం కారణం నిశ్చీయత ఇతి నోపక్రమవిరోధః. సచ్ఛబ్దస్య ఇదంశబ్దసామానాధికరణ్యం తు సమ్భవతీత్యయమర్థః * ఈక్షతేర్నాశబ్దమిత్యత్ర సమర్థిత ఇత్యభిప్రాయః. (ఏవం సర్వత్రేతి) * ఆత్మా వా ఇదమేక ఏవాగ్ర ఆసీత్ స ఈక్షత లోకాన్ను సృజా ఇతి స ఇమాఁల్లోకానసృజత *యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిత్ యస్య జ్ఞానమయం తపః। తస్మాదేతద్బ్రహ్మ నామరూపమన్నం చ జాయతే * ఏకో హ వై నారాయణ ఆసీత్ ఇత్యారభ్య *స ఏకాకీ న రమేత సోऽస్యం కామం మనసా ధ్యాయీత తతద్ధిరణ్మయమణ్డమభవత్ తత్ర బ్రహ్మా చతుర్ముఖోఽజాయత * అథ పురుషో హ వై నారాయణోऽకామయత ప్రజాస్సృజేయమితి * నారాయణాద్బ్రహ్మా జాయతే *ఇత్యాదిషు స్పష్టోక్తేః పూర్వోక్తమపి పరమచేతనతదసాధారణేక్షణాదికమవగన్తవ్యమిత్యర్థః. ఉపక్రమస్థబహుశ్రుతివిరోధాత్ అవ్యాకృతశ్రుతిమాత్రదౌర్బల్యమర్థసిద్ధమ్. ....

నను *అసద్వా ఇదమగ్ర ఆసీదిత్యసదేవ కారణత్వేన వ్యపదిశ్యతే – తత్కథమి
వ సర్వజ్ఞస్య సత్యసఙ్కల్పస్య బ్రహ్మణ ఏవ కారణత్వం నిశ్చీయత ఇత్యత ఆహ.

౧౫॥ సూ. ॥ సమాకర్షాత్ ॥ *అసద్వా ఇదమగ్ర ఆసీదిత్యత్రాపి విపశ్చిదానన్దమయం సత్యసఙ్కల్పం బ్రహ్మైవ సమాకృష్యతే. కథం. *తస్మాద్వా ఏతస్మాద్విజ్ఞానమయాదన్యోఽన్తర ఆత్మానన్దమయః *సోఽకామయత బహుస్యాం ప్రజాయేయేతి *ఇదం సర్వమసృజత యదిదంకించ తత్సృష్ట్వా తదేవాను ప్రావిశత్ తదను ప్రవిశ్య సచ్చ త్యచ్చాభవదిత్యాదినా బ్రాహ్మణేనానన్దమయం బ్రహ్మ సత్యసఙ్కల్పం సర్వస్య స్రష్టృ సర్వానుప్రవేశేన సర్వాత్మభూతమభిధాయ *తదప్యేష శ్లోకో భవతీత్యుక్తస్యార్థస్య సర్వస్య సాక్షిత్వేనోదాహృతోఽయం శ్లోకః *అసద్వా ఇదమగ్ర ఆసీదితి. తథోత్తరత్ర *భీషాఽస్మాద్వాతః పవత ఇత్యాదినా తదేవ బ్రహ్మానన్దమయం సర్వస్య ప్రశాసితృత్వేన ఆనన్దమయత్వేన చాభిధీయతే. అతోఽయమసచ్ఛబ్దస్తద్విషయ ఏవ. తదానీం నామరూపవిభాగాభావేన తత్సూక్ష్మతయాఽస్తిత్వాభావాద్బ్రహ్మైవాసచ్ఛబ్దేనోచ్యతే. *అసదేవేదమగ్ర ఆసీదిత్యత్రాప్యయమేవ న్యాయః. యదుక్తం *తద్ధేదం తర్హ్యవ్యాకృతమాసీదితి ప్రధానమేవ జగత్కారణత్వేనాభిధీయత ఇతి. నైతద్యుజ్యతే-అత్రాప్యవ్యాకృతశబ్దేనావ్యాకృతశరీరం బ్రహ్మైవాభిధీయతే- *స ఏష ఇహ ప్రవిష్ట ఆనఖాగ్రేభ్యః పశ్యం శ్చక్షుః శృణ్వన్ శ్రోత్రం మన్వానో మన ఆత్మేత్యేవోపాసీతేత్యత్ర *స ఏష ఇతి తచ్ఛబ్దేనావ్యాకృతశబ్దనిర్దిష్టస్య ప్రవిష్టప్రశాసితృత్వేనానుకర్షాత్, *తత్సృష్ట్వా తదేవానుప్రావిశత్ *అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణీతి స్రష్టుః సర్వజ్ఞస్య పరస్య బ్రహ్మణః కార్యానుప్రవేశనామరూపవ్యాకరణప్రసిద్ధేః, చ. *అన్తఃప్రవిష్టః శాస్తా జనానాం సర్వాత్మేతి నియమనార్థత్వాదనుప్రవేశస్య ప్రధానస్యాచేతనస్యైవంరూపోఽనుప్రవేశో న సమ్భవతి. అతః అవ్యాకృతం– అవ్యాకృతశరీరం బ్రహ్మ. *తన్నామరూపాభ్యాం వ్యాక్రియతేతి- తదేవాభివ్యక్తనామరూపం బ్రహ్మ సర్వజ్ఞం సత్యసఙ్కల్పం స్వేనైవాభివ్యక్తనామరూపం స్వయమేవ వ్యాక్రియత ఇత్యుచ్యతే. ఏవం చ సతి కర్మకర్తృ ఉభయోర్ముఖ్యావేవ భవతః. బ్రహ్మణ్యశేషాపరిణామవిశేషస్య సాక్షాదభావాత్ప్రధానేనైకథం చిదుపపద్యతే. అతో బ్రహ్మైక కారణం జగదితి స్థితమ్. కారణత్వాధికరణం సమాప్తమ్. . . . .

(శ్రు) తరసూత్రశఙ్కామాహ (నన్వితి)

౧౫॥ సూ. ॥ సమాకర్షాత్ ॥ అసద్వా ఇత్యాదివాక్యే సమాకర్షః ప్రతిజ్ఞాతః. *బ్రహ్మణా విపశ్చితా *అన్యోఽన్తర ఆత్మానన్దమయః *సోఽకామయత బహుస్యాం ప్రజాయేయేత్యాదిషు స్థితం. ప్రతిజ్ఞాతార్థవిషయవాక్యబహుత్వాం దర్శయతి (కథమితి) *తస్మాద్వా ఏతస్మాదిత్యత్ర శబ్దేన కారణవిషయేణ నిర్దిష్టస్య విపశ్చిదానన్దమయస్య *స ఇతి పుంలిఙ్గశబ్దేన, సత్యసఙ్కల్పత్వాదిగుణకస్య *తదప్యేష ఇతి తచ్ఛబ్దేన, చ సమాకర్షః ఉపపాదితో భవతి. పూర్వస్మాద్వాక్యాత్ *అసద్వా ఇతి వాక్యే సమాకర్షః స్థితః. అనేన ప్రకరణాచ్ఛ్రుతిర్బలీయసీత్యేతదపి పరిహృతం- జ్ఞానవిపశ్చిదాదిశబ్దైః శ్రుతిప్రాబల్యసిద్ధేః. తథోత్తరత్ర సమాకర్షమాహ (తథోత్తరత్రేతి) *భీషాఽస్మాదిత్యత్ర అస్మాదిత్యయంశబ్దో బ్రహ్మణ ఆకర్షకః- ప్రకృతపరామర్శిత్వాత్. అసచ్ఛబ్దార్థమాహ (తదానీమితి) శ్రుత్యన్తరస్థస్యాప్యసచ్ఛబ్దస్యోక్తార్థపరత్వమాహ (అసదేవేదమితి) తత్రాపి *అసద్వా ఇదమితి వాక్యస్థకారణవిషయాసచ్ఛబ్దైకార్థ్యాత్ సత్యసఙ్కల్పత్వాదికం సిద్ధమిత్యభిప్రాయః. తత్రాసచ్ఛబ్దోక్తస్య *తత్సదాసీదిత్యనుకర్షాత్ప్రదర్శనం సదసచ్ఛబ్దయోరవిరుద్ధార్థత్వనిబన్ధనం- సచ్ఛబ్దాభిహితస్యైవాసచ్ఛబ్దత్వం- సత్త్వావిద్యాస్యైవ గ్రహః. కారణావస్థాయామసద్వాచ్యత్వప్రతిపాద్యారమ్భణాధికరణావసేయం. *తద్ధేదమిత్యాదిశ్రుతావపి సమాకర్షం దర్శయతి (యదుక్తమితి) *తద్ధేదమితి శ్రుత్యన్తరానుప్రవేశనామరూపవ్యాకరణయోః పరమాత్మధర్మత్వే ప్రసిద్ధిమాహ (తత్సృష్ట్వేతి) ప్రధానస్యాపి స్వకార్యానుప్రవేశోఽయుక్త ఇత్యత్రాహ (అన్తః ప్రవిష్ట ఇతి) *పశ్యంశ్చక్షుః శృణ్వన్ శ్రోత్రమితి వాక్యాత్, *వ్యాకరవాణీతి సఙ్కల్పశ్రవణాచ్చ ప్రధానవ్యావృత్తిసిద్ధావపి అధికశఙ్కానుజ్ఞాపనార్థం పరిహారాన్తరముక్తం. వేదాన్తవాక్యవిశేష నిశ్చితోఽనుప్రవేశవిశేషణసమ్భవతీత్యర్థః. అనుప్రవిశ్య నియమనస్య పురుషవ్యావర్తకత్వేఽపి అత్రాపేక్షితం ప్రధానవ్యావర్తనమాత్రమితి ప్రధానమాత్రస్య తదసమ్భవోక్తిః. అవ్యాకృతశబ్దార్థముపపాదయతి *తన్నామరూపాభ్యాం వ్యాక్రియతేతి వాక్యఖణ్డముపాదాయ వ్యాచష్టే (తదేవేతి) అసచ్ఛబ్దోక్తకారణవిషయేణ *తదాత్మానం స్వయమకురుత ఇత్యనేనైకార్థ్యాదితి భావః. అసదవ్యాకృతాదిశబ్దానాం బ్రహ్మణ్యఘటమానత్వేన పరాభిమతానామనుపపన్నతోక్తా. ఈక్షణాదీనాం బ్రహ్మణ్యేవోపపన్నత్వం, ప్రధానేఽనుపపన్నత్వం, చాహ (ఏవం చేతి) అసదవ్యాకృతాదిశబ్దా ఈక్షణాదయశ్చ బ్రహ్మణ్యుపపన్నాః- ప్రధానేఽప్యీక్షణాదయోఽనుపపన్నా ఇతి ద్వైవిధ్యం దర్శితం భవతి. అధికరణార్థముపసంహరతి (అత ఇతి)...

కారణత్వాధికరణం సమాప్తమ్.

౧౬॥ సూ. జగద్వాచిత్వాత్ ॥

పునరపిసాఙ్ఖ్యాః ప్రత్యవతిష్ఠన్తే-యద్యపివేదాన్తవాక్యానిచేతనంజగత్కారణత్వేనప్రతిపాదయన్తి-తథాపితన్త్రసిద్ధప్రధానపురుషాతిరిక్తంవస్తు జగత్కారణంవేద్యతయానతేభ్యఃప్రతీయతే. తథాహి-భోక్తారమేవపురుషంకారణంవేద్యతయాభిధీయతే కౌషీతకినాం బాలాక్యజాతశత్రుసంవాదే * బ్రహ్మతేబ్రవాణీతిప్రక్రమ్య *యోవై బాలాకఏతేషాంపురుషాణాంకర్తాయస్యవైతత్కర్మసవై వేదితవ్యఇతి. ఉపక్రమే మృషావాదినా బాలాకినోపక్షిప్తంబ్రహ్మజానతేతస్మాఏవాజాతశత్రుణా *సవై వేదితవ్యఇతి బ్రహ్మోపదిశ్యతే- *యస్యవైతత్కర్మేతికర్మసమ్బన్ధాత్ప్రత్యక్షభోక్తాపురుషో వేదితవ్యతయోపదిష్టం బ్రహ్మేతినిశ్చీయతే. నార్థాన్తరం- తస్యకర్మసమ్బన్ధానభ్యుపగమాత్. కర్మచపుణ్యాపుణ్యలక్షణంక్షేత్రజ్ఞస్యైవసమ్భవతి. నచ వాచ్యం-క్రియతఇతికర్మేతివ్యుత్పత్త్యాప్రత్యక్షాదిప్రమాణోపస్థాపితంజగదేతత్కర్మేత్యభిధీయతే-యస్యైతత్కృత్స్నం జగత్కర్మసవేదితవ్యఇతిక్షేత్రజ్ఞాదర్థాన్తరమేవప్రతీయతఇతి. *యోవై బాలాకఏతేషాంపురుషాణాంకర్తాయస్యవైతత్కర్మేతిపృథఙ్నిర్దేశవైయర్థ్యాత్, కర్తృత్వస్యచ లోకవేదయోఃపుణ్యాపాపరూపఏవకర్మణిప్రసిద్ధేః. తత్తదుపభోగకర్మనిమిత్తత్వాజ్జగదుత్పత్తేరేతేషాం పురుషాణాంకర్తాచభోక్తైవోపపద్యతే. తదయమర్థః ఏతేషామాదిత్యమణ్డలాదిష్వధికారిణాంక్షేత్రజ్ఞభోగ్యభోగోపకరణభూతానాం పురుషాణాంయఃకారణభూతః- ఏతత్కారణభావహేతుభూతంపుణ్యాపుణ్యలక్షణంచకర్మయస్య సవై వేదితవ్యః తస్యస్వరూపంప్రకృతేర్వివిక్తంవేదితవ్యమితి. తథోత్తరత్ర *తౌహసుప్తంపురుషమాజగ్మతుః తంయష్టినా[illegible] పేశుప్తపురుషాగమనయష్టిఘాతోత్థాపనాదీనిచభోక్తృప్రతిపాదనఏవలిఙ్గాని. తథోపరిష్టాదపిభోక్తైవ ప్రతిపాద్యతే * తద్యథాశ్రేష్ఠీ స్వైర్భుఙ్క్తేయథావాస్వాఃశ్రేష్ఠినంభుఞ్జన్త్యేవమేవైషప్రజ్ఞాత్మైతైరాత్మభిర్భుఙ్క్తేఏవమేవైతఆత్మానఏనంభుఞ్జన్తీతి. తథా *క్వైషఏతద్బాలాకేపురుషోఽశయిష్టక్వవాఏతదభూత్కుతఏతదాగాదితిపృష్టస్యార్థస్యాజానతేతస్మైస్వయమేవాజాతశత్రురువాచ *హితానామనాడ్యః[illegible]యదాసుప్తఃస్వప్నంనకఞ్చనపశ్యత్యథాస్మిన్ప్రాణఏవైకధాభవతితదైనంవాక్సర్వైర్నామభిఃసహాప్యేతి[illegible]సహాప్యేతిస యదాప్రతిబుధ్యతేయథాగ్నేర్జ్వలతఃసర్వాదిశో విస్ఫులిఙ్గావిప్రతిష్ఠేరన్నేవమేవైతస్మాదాత్మనః ప్రాణా

౧౬॥ సూ. జగద్వాచిత్వాత్ ॥ [illegible] (యద్యపీతి) [illegible] సవై వేదితవ్యఇత్యు[illegible] కారణవాక్య[illegible] పాద్యం[illegible] ప్రకృత్యధిష్ఠాతా పురుషః[illegible] తత్ర బాలాక్యజాతశత్రుసంవాదే వేదితవ్యతయా ఉపదిష్టం బ్రహ్మ కింజీవః[illegible] కిం *ఏతేషాంపురుషాణాంకర్తా ఇతి[illegible] *యస్యవైతత్కర్మ[illegible]పుణ్యాపుణ్యవా[illegible] ద్వాచీతి. [illegible] జగద్వాచిత్వం[illegible] *ఏతేషాంపురుషాణాం[illegible]పుణ్యాపుణ్య వాచిత్వం[illegible] *తౌహసుప్తంపురుష[illegible]పుణ్యాపుణ్యవాచి[illegible] ఉత *క్వైషఇత్యాది ప్రశ్న[illegible] పృథఙ్నిర్దేశవైయర్థ్యాద్యః[illegible]పుణ్యాపుణ్యవాచితోపపత్తే[illegible]పురుషఇతి బాలాక్యజాతశత్రుసంవాదస్యజీవపరత్వాత్ సర్వవేదాన్తవేద్యోభోక్తాపురుషఇతి[illegible]. యదా బ్రహ్మప్రతిబోధనపరే-[illegible]పుణ్యాపుణ్యవాచితోవ్యుత్పత్త్యభావాత్[illegible] మానాధికరణ్యేనేహకర్మశబ్దస్యజగద్వాచిత్వా[illegible]జీవవిలక్షణఇతి బాలాక్యజాతశత్రుసంవాదస్యపరమా[illegible]విషయతయాసర్వవేదాన్తవేద్య[illegible] మాత్మేతిసిధ్యతి. ఇతివిశయే[illegible]పూర్వపక్షమాహ(ఉపక్రమఇతి) ప్రతిబోధనస్య[illegible]బ్రహ్మవిషయత్వేన బ్రహ్మణో[illegible]జీవస్యకర్మసమ్బన్ధపరత్వశఙ్కానరస్తా. తత్కథమిత్యత్రాహ(యస్యేతి)నార్థాన్తరం- ప్రకృతివిశ్లేషవేదిత్వార్థః. య[illegible]ాదికంకర యస్య[illegible] దాసాయాహ (కర్మచేతి) కర్మశబ్దా[illegible] అత్ర[illegible] [illegible]పూర్వపక్షే[illegible]పురుషప్రతిపాదనచ్ఛాయయా[illegible]వాక్యవిషయత్వాత్. కర్తృత్వస్య[illegible] దాక్షేపఃఫలితః. సిద్ధాన్తమాశఙ్క్యాహ (నచేతి) [illegible] (యోవాఇతి) హేత్వన్తరమాహ (కర్మశబ్దస్యచేతి)[illegible] లీయసీత్యర్థః. సర్వకర్తృత్వంకథమిత్యత్రాహ (తత్తదితి)ఇహనిర్దిష్టానాంభోక్తౄణామనిర్దిష్టానామప్యతత్సజాతీయానాంజ్ఞాతతయానోపదేష్టవ్యత్వం, నచవేదితవ్యత్వమిత్యత్రాహ(తదయమర్థఇతి)కర్తృత్వేహేతుఃకఇత్యపేక్షాయాం *యస్యవైతత్కర్మేతి[illegible]త్వోపపాదనం-శుద్ధస్వరూపంచావిదితం-కర్మసమ్బన్ధస్తూపలక్షణమిత్యర్థః-ఏవంకర్మనిమిత్తభోక్తృత్వాత్ జీవత్వముక్తం-తదేవయష్టిఘాతోత్థాపనాత్, శ్రేష్ఠిదృష్టాన్తాత్, సుషుప్తిప్రబోధాదియోగాచ్చోపపాదయతి(తథోత్తరత్రేత్యాదినా)సుషుప్తిస్థానంనాడ్యః-నపరమాత్మేత్యభిప్రాయేణ *హితానామనాడ్యఇతివాక్యముదాహృతం. తదానీంతదాశబ్దస్సుషుప్తివేలాపరస్స్యాత్.(సర్వైర్నామభిః,సర్వైర్ధ్యానైరితి)తత్తత్కరణముపరతస్వస్వవ్యాపారమిత్యర్థః.(ఏతస్మాదాత్మనఃప్రాణాఇతి)ప్రాణ

యథాయతనం విప్రతిష్ఠన్తే ప్రాణేభ్యో దేవా దేవేభ్యో లోకా ఇతి. సుషుప్త్యాధారతయా స్వప్నసుషుప్తిజాగరితావస్థాసు వర్తమానం వాగాదికరణాప్యయోద్గమస్థానమేనమేవ జీవాత్మానం *అథాస్మిన్ ప్రాణ ఏవైకధా భవతీత్యుక్తవాన్. అస్మిన్ - జీవాత్మని. ప్రాణభృత్త్వనిబన్ధనోఽయం ప్రాణశబ్దః - స యదా ప్రతిబుధ్యత ఇతి ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టస్య ప్రబోధశ్రవణాత్, ముఖ్యప్రాణస్యేశ్వరస్య చ సుషుప్తిప్రబోధయోరసమ్భవాత్. అథవా - *అస్మిన్ ప్రాణ ఇతి వ్యధికరణే సప్తమ్యౌ. అస్మిన్నాత్మని వర్తమానే ప్రాణ ఏవైకధా భవతి వాగాదికరణగ్రామ ఇతి. ప్రాణశబ్దస్య ముఖ్యప్రాణపరత్వేఽపి జీవ ఏవాస్మిన్నధికరణే ప్రతిపాద్యతే - స్వతః ప్రాణస్య జీవోపకరణత్వాత్. అతో వక్తృవ్యతయోరుపక్రాన్తం బ్రహ్మపురుష ఏవేతి తద్వ్యతిరిక్తేశ్వరాసిద్ధిః. కారణగతాశ్చేక్షణాదయశ్చేతనధర్మా అస్మిన్నేవోపపద్యన్త ఇత్యేతదధిష్ఠితం ప్రధానమేవ జగత్కారణం. ... ...

ఇతి ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే (జగద్వాచిత్వాత్) అత్ర పుణ్యాపుణ్యపరవశః క్షుద్రః క్షేత్రజ్ఞస్స్వస్మిన్ ప్రకృతిధర్మాధ్యాసేన తత్పరిణామవిశేషానుభూతః పురుషో నాభిధీయతే - అపి తు నిరస్తసమస్తావిద్యాది దోషగన్ధోఽనవధికాతిశయాసఙ్ఖ్యేయకల్యాణగుణగణనిధిర్నిఖిలజగదేకకారణభూతః పురుషోత్తమోఽభిధీయతే. కుతః. *యస్య వై తత్కర్మేత్యత్ర తచ్ఛబ్దాన్వితస్య కర్మశబ్దస్య పరమపురుషకార్యభూతజగద్వాచిత్వాత్. ఏతచ్ఛబ్దో హ్యర్థప్రకరణాదిభిరసఙ్కుచితవృత్తిరవిశేషేణ

శబ్దః ప్రాణవృత్తిః ప్రాణపర ఇతి పూర్వపక్షీ మన్యతే. దేవాః - ఇన్ద్రియాణి. లోకాః - జ్ఞానం. విషయా వా. సుషుప్త్యాధారతా - సుషుప్తిమత్త్వం. సుషుప్త్యాధారతయోక్తవానిత్యన్వయః. ప్రాణశబ్దస్య ప్రథమం తత్త్వశబ్దానాం ముఖ్యప్రాణపరమాత్మపరత్వశఙ్కాం వ్యుదస్యాన్యాకర్తుం వ్యాచష్టే (అస్మిన్ జీవాత్మనీతి) తదుపపాదయతి (స యదేతి) ప్రబోధశ్రుతియతాం - చేతనేత్యుక్త ఇత్యత్రాహ (ముఖ్యప్రాణస్యేతి) ప్రథమాన్తత్వాసమ్భవోఽభిప్రసిద్ధ ఇతి సకర్త్రోక్తః - తదాహి *ఏకధా భవతీత్యనేన వాగాదికరణానామివ నివృత్తవ్యాపారతయాఽవస్థానం రూక్తం స్యాత్ - తచ్చ విరుద్ధం - స్వాపేఽపి ప్రాణవ్యాపారోపలమ్భాత్. అవధారణానుపపత్తిశ్చ - వాగాద్యుపరతేః ప్రతిపాద్యమానత్వాత్. న చ వాచ్యం ప్రాణ ఏవ వ్యాపారవిరూపస్థిత ఇత్యర్థ ఇతి. ప్రత్యక్షసిద్ధార్థస్య ప్రతిపాదనవైయర్థ్యాత్. ప్రాణస్య స్వాపే నైన్ద్రియస్థితిప్రవృత్తిరూపం ప్రాధాన్యం వివక్షితమితి చేత్ - తత్తు సర్వదా భవతీతి స్వాపదశాయాం తన్నిబోధనమసఙ్గతం స్యాత్. అతస్సప్తమ్యన్తస్వరసమఙ్గీకృత్య జీవపరత్వముపపాదితం. అస్యాం యోజనాయాం సప్తమ్యన్తపదయోస్సామానాధికరణ్యస్వారస్యేఽపి ప్రాణశబ్దస్య లాక్షణికత్వం. తద్వ్యావృత్త్యర్థం యోజనాన్తరమాహ (అథవేతి) ఏకధా భవతీత్యత్రాహ (వాగాదికరణగ్రామ ఇతి) ప్రాణాధికరణాచితయా వ్యధికరణస్య *అస్మిన్నితి పదస్య పరమాత్మపరత్వమాశఙ్క్యాహ (ప్రాణశబ్దస్యేతి) కుత ఇత్యత్రాహ (స్వత ఇతి) ధర్మాన్తరాణామపి జీవేన సమ్బన్ధం దర్శయన్ పూర్వపక్షముపసంహరతి (అత ఇతి) ——— అస్మిన్నధికరణే ప్రాణజీవపరమాత్మని విషయతయా త్రిశిరస్కో విచార ఇతి న యుక్తః - తత్ర హ వేదితవ్యతయోపదిష్టపురుషస్య ప్రాణనామభిరామప్రాణాశ్రవణాదినా ముఖ్యప్రాణైకార్థ్యస్యాస్ఫుటత్వాత్ ద్విశిరస్కో విచార ఉపపన్న ఇత్యభిప్రాయేణ జీవపరత్వమేవ పూర్వపక్షీకృతం. నను సమష్ట్యాత్మా హిరణ్యగర్భః ప్రాణశబ్దవిషయత్వేన శఙ్కిత ఇతి త్రిశిరస్కత్వం యుక్తం విచారస్య. న - పరిస్పన్దలక్షణకర్మసమ్బన్ధస్య హేతుతయోపన్యాసానుపపత్తేః. పరిస్పన్దాత్మకం కర్మ హి ముఖ్యప్రాణధర్మతయా ప్రసిద్ధం - న తు హిరణ్యగర్భధర్మతయా. ప్రాణసమష్ట్యభిమానిత్వాద్ధిరణ్యగర్భస్య ప్రాణధర్మేణ కర్మణా విశేష్యత్వం యుక్తమితి చేత్. హిరణ్యగర్భః కిం భవత్పక్షే క్షేత్రజ్ఞోఽభిమతః - ఉతేశ్వర ఇతి. ఈశ్వరత్వే హిరణ్యగర్భపరత్వం సిద్ధాన్తస్థితం కర్తవ్యం - అతో న పూర్వపక్షతాపత్తిః. *పరమేశ్వర ఏవాయమేతేషాం పురుషాణాం కర్తా స్యాదితి హి భవతాం సిద్ధాన్తప్రతిజ్ఞా. యది క్షేత్రజ్ఞోఽభిమతః - తర్హి జీవపరత్వప్రతిక్షేపాదేవ తత్పరత్వం ప్రతిక్షిప్తం భవతీతి ప్రాణో న పృథగ్విచార్యః. కిం జీవమాత్రపరః - ఉత జీవవిశేషపర ఇతి న త్రైరూప్యం యుక్తమితి చేన్న - ఏకస్మిన్నధికరణే సామాన్యశబ్దేనార్థప్రతిపాదనేఽపి విశేషోపస్థాపకే సతి తస్య తత్పర్యవసానస్య న్యాయ్యతయా హిరణ్యగర్భో వా పరమాత్మా వేతి ద్విశిరస్క ఏవ సంశయస్స్యాత్. నను *జీవముఖ్యప్రాణలిఙ్గాన్నేతి చేదితి సూత్రేణ పూర్వపక్షద్వయద్యోతనాద్యుక్తం విచారత్రైరూప్యమితి చేన్న - జీవసాధకత్వేన ముఖ్యప్రాణలిఙ్గస్య శఙ్కితత్వాత్. జీవోపకరణం వాగాదిమాహి జీవసాధకః. అతో ముఖ్యప్రాణైకార్థ్యస్యాస్ఫుటత్వాత్, ప్రాణశబ్దస్య హిరణ్యగర్భవాచిత్వే స్వారస్యాభావాచ్చ జీవవిషయః పూర్వపక్ష ఉపన్యస్తః. ... ...

రాద్ధాన్తమాహ (ఇతి ప్రాప్త ఇతి) పూర్వపక్షే కర్మాదిశబ్దానామస్వారస్యం స్వమతే స్వారస్యం చాభిప్రేత్య తదుపపాదకం జీవపరమాత్మస్వభావవిశేషం దర్శయన్ ప్రతిజానీతే (అత్రేత్యాదినా) ప్రకృతిధర్మాధ్యాసేన - స్వస్మిన్ప్రకృతిగతకర్తృత్వాద్యధ్యాసేనేత్యర్థః. నేతి పదానుషఙ్గసిద్ధార్థముక్తం నాభిధీయత ఇత్యన్తేన. సౌత్రహేతుబలసిద్ధం ప్రతిజ్ఞాంశమాహ (అపి త్వితి) యాదృశస్య కర్మశబ్దస్య జగద్వాచిత్వం యుక్తం - తాదృశత్వం సూత్రకారాభిప్రేతమితి మన్వానస్తస్య కర్మశబ్దం విశినష్టి (ఏతచ్ఛబ్దాన్వితస్యేతి) నన్వేతచ్ఛబ్దః ప్రకృతపరామర్శీ - తత్కథమప్రకృతజగత్పరామర్శ ఇత్యత్రాహ (ఏతచ్ఛబ్దో హీతి) (అర్థప్రకరణాదిభిరితి) అర్థశబ్దేన స్వవాక్యస్థపదాన్తరాన్వయయోగ్యత్వం వివక్షితం. ప్రాచీనవాక్యనిచయః ప్రకరణం. ఆదిశబ్దేనోపరితనవాక్యాని వివక్షితాని. యద్వా - పూర్వాపరవాక్యజాతం ప్రకరణం. ఆదిశబ్దేన తాత్పర్యలిఙ్గాని వివక్షితాని. (అసఙ్కుచితవృత్తిరితి) లిఙ్గవచనవిరోధాత్ పురుషపరామర్శోఽనుపపన్నః. పుణ్యాపాపరూపం కర్మాప్యప్రకృతం. అప్రకృతమపి కర్తృత్వకారణతయా పరికల్ప్య ధీస్థత్వాపాదనమత్యన్తవిలమ్బితం. పురుష

ప్రత్యక్షాదిప్రమాణోపస్థాపితనిఖిలచిదచిన్మిశ్రజగద్విషయః. నచపుణ్యాపుణ్యలక్షణం కర్మాత్ర కర్మశబ్దాభిధేయం- * బ్రహ్మ తే బ్రవాణీత్యుపక్రమ్య బ్రహ్మత్వేన బాలాకినా నిర్దిష్టానామాదిత్యమణ్డలాద్యధికరణానాం పురుషాణామబ్రహ్మత్వేన * మృషా వై ఖలు మా సంవాదయిష్ఠా ఇతి తమబ్రహ్మవాదినమపోద్య తేనావిదితబ్రహ్మజ్ఞాపనాయాజాతశత్రుణేదం వాక్యమవతారితం * యో వై బాలాక ఇత్యాది - పుణ్యాపుణ్యలక్షణకర్మసమ్బన్ధిన ఆదిత్యాద్యధికరణాస్తత్సజాతీయాశ్చ పురుషాస్తేనైవ విదితా ఇతి తదవిదితపురుషవిశేషజ్ఞాపనపరోఽయం కర్మశబ్దో న పుణ్యాపుణ్యమాత్రవాచి - క్రియామాత్రవాచీ వా - అపి తు కృత్స్నస్య జగతః కార్యత్వవాచీ. ఏవమేవ ఖల్వవిదితోఽర్థ ఉపదిష్టో భవతి. పురుషస్య కర్మసమ్బన్ధోపలక్షితస్వాభావికస్వరూపస్యాజ్ఞాతస్య వేదితవ్యత్వోపదేశే చ లక్షణా,- కర్మసమ్బన్ధమాత్రస్యైవ వేదితవ్యస్వరూపలక్షణత్వాద్యస్య కర్మ స వేదితవ్య ఇత్యేతావతైవ తత్సిద్ధేః * యస్య వైతత్కర్మేత్యేతచ్ఛబ్దవైయర్థ్యం చ. ఏతేషాం కర్తా యస్య వైతత్కర్మేతి పృథఙ్నిర్దేశస్య చాయమభిప్రాయః - యే త్వయా బ్రహ్మత్వేన నిర్దిష్టాః పురుషాః తేషాం యః కర్తా- తే యత్కార్యభూతాః- కిం విశేష్యాభిధీయతే - కృత్స్నం జగద్యస్య కార్యం - ఉత్కృష్టా అపకృష్టాశ్చ చేతనా అచేతనాశ్చ సర్వే పదార్థా యత్కార్యత్వేన తుల్యాః - స పరమకారణభూతః పురుషోత్తమో వేదితవ్య ఇతి. జగదుత్పత్తేర్జీవకర్మనిబన్ధనత్వేఽపి న జీవస్స్వభోగ్యభోగోపకరణాదేస్స్వయముత్పాదకః - అపి తు స్వకర్మానుగుణ్యేనేశ్వరసృష్టం సర్వం భుఙ్క్తే. అతో న తస్య పురుషస్య ప్రకృతిత్వముపపద్యతే. అతస్సర్వవేదాన్తేషు పరమకారణతయా ప్రసిద్ధం పరం బ్రహ్మైవాత్ర వేదితవ్యతయోపదిశ్యతే. ....

నిర్మాణరూపవ్యాపారం * ఏతత్కర్మేతి నిర్దిశ్య * యస్యేతి తత్సమ్బన్ధేన పరిచేయపురుషోక్తిస్స్యాత్ - నిర్మాణవ్యాపారాశ్రయత్వస్య కర్తృశబ్దేనైవాభిహితత్వాత్. అతస్సశబ్దోపి కాకాక్షివత్ అసఙ్గతిరిత్యభిప్రాయః. తర్హి ప్రకృతం జగత్కర్మపదోపస్థాప్యమేతచ్ఛబ్దేనేత్యత్రాహ (ప్రత్యక్షాదీతి) ఏతచ్ఛబ్దస్సన్నిహితపరామర్శీ - సన్నిధిశ్చ బుద్ధిస్థితిః - సా చ ప్రకరణతో వా ప్రసక్తతా స్థానసమ్బన్ధేన వా ప్రసిద్ధితో వా భవతి. తత్ర ప్రకరణాదినా సన్నిహితానుపపత్తేః పరిశేషాత్ప్రసిద్ధార్థపరామర్శిత్వేన తత్రాపి సన్నిధేః ఆకాశాదేర్నిఖిలచిదచిన్మిశ్రజగద్విషయ ఇత్యర్థః. (చిదచిన్మిశ్రేతి) జగదేకదేశభూతస్యాదిత్యాదేః ప్రకృతత్వాత్ ఏకదేశద్వారా జగత్తద్ద్వారా బుద్ధిస్థం- అతశ్చ జగత్పరామర్శో యుక్త ఇతి భావః. పూర్వపక్షే ప్రాణస్య, ప్రాణశ్రుతిస్వారస్యం, దతుల్యం- తత్కర్మస్యానుమానపోహ్యార్థనిశ్చయ ఇత్యపేక్షాయామాహ (నచపుణ్యేతి) తుల్యత్వనివారకబలీయస్త్వసిద్ధయే హేత్వన్తరమాహ (బ్రహ్మ తే ఇతి) తత్కర్మకమిత్యత్రాహ (పుణ్యాపుణ్యేతి) క్రియామాత్రవాచీ వేతి ప్రసక్తతయోక్తం. యథా వేదితవ్యతయా ప్రకృతస్య ప్రాణనామధేయనిరాసః, వచనాదినా ప్రాణలక్షణస్యాస్పష్టత్వాత్, ప్రకరణస్య బాలాక్యవిదితపురుషవిశేషజ్ఞాపనప్రవృత్తత్వాత్, చ మఖ్యప్రాణస్య లోకవిదితత్వాత్, కర్మశబ్దోన ముఖ్యప్రాణవ్యాపారభూతక్రియామాత్రవాచీ - ఏవమేవ పుణ్యాపుణ్యమాత్రవాచీ న భవతీత్యర్థః. (ఆదిత్యమణ్డలాద్యధికరణానాం పురుషాణామితి) అస్య వాక్యస్య * యుష్మత్కర్తా ఇత్యసూచ్యవేదితవ్యనిరూపకత్వాత్ * వదోస్మ్యహోఽజాయ * నా హ్యాఽజీవ స్వపిమి * నా ర్యాచిష్ట్రయస్సాధానా యథాపూర్వమకల్పయత్ దివం చ పృథివీం చేత్యాది ప్రాపకవాక్యేషు ఆదిత్యాదిపురుషాణాం పృథివ్యాదిజగతశ్చ సృష్టిః ప్రతిపాదనాదిత్యాదిపురోవాదానురోధేనాదిత్యాదిభిస్సహ జగన్నిర్మాణక్రియణం యుక్తమితి భావః. క్రియత ఇత్యర్థేయయ వాక్యస్య ప్రవృత్తిరితి తత్స్వరూపజ్ఞాపనాయ జగత్కార్యత్వవాచీత్యుక్తం. కార్యభూతజగద్వాచీత్యర్థః. జగద్వాచిత్వేన వ్యవదితాజ్ఞోపదేశపరత్వోపపత్తిమాహ (ఏవమేవేతి) అనేకహేత్వపేక్షయా విరోధహేతుర్దర్శ్యతే. అతస్సజ్ఞోపరహితైతచ్ఛబ్దస్వారస్యా, అవిదితపురుషవిశేషోపదేశోపక్రమ, చ పురోవాదానురోధా, చ కర్మశబ్దస్య జగద్వాచిత్వం యుక్తమిత్యర్థః. అవిదితత్వం కర్మసమ్బన్ధరహితస్వరూపస్య పురుషస్య భవతీత్యత్రాహ (పురుషస్యేతి) కర్మసమ్బన్ధినా విపదస్య కర్మరహితోపస్థాపకత్వమయుక్తం స నావస్థాద్వ్యయసాధారణాత్మశబ్దోపి ప్రయుక్తః- యస్య కర్మ స వేదితవ్య ఇతి నిరాకృతః. అతో లక్షణేత్యర్థః. ఏతచ్ఛబ్దస్వారస్యార్థపరత్వే నిష్ఫలమాహ (యస్య కర్మేతి) త్వన్మతేపి వైయర్థ్యం తుల్యమిత్యత్రాహ (ఏతేషామితి) ఏతేషాం పురుషాణాం కర్తేతి నిర్దేశో బాలాకినోక్తానాం కార్యత్వేనాబ్రహ్మత్వజ్ఞాపనార్థం. తేషాం కర్తేతి ప్రతిపాదనమాత్రేణ తదుక్తాదిత్యాదిభ్యోపి అధికహిరణ్యగర్భాదిదేవతావిశేషసమన్వితకృత్స్నజగత్కారణత్వం న సిధ్యతీతి * యస్య వైతత్కర్మేత్యుక్తం. జగత్కర్తృత్వస్య సన్నిహితవిషయతయాఽవచ్ఛిన్నత్వవ్యావృత్త్యర్థమేతేషాం కర్తేత్యుక్తమిత్యర్థః. విపక్షే మానమాహ (జగదుత్పత్తేరితి) (స్వకర్మానుగుణ్యేనేశ్వరసృష్టం సర్వం భుఙ్క్త ఇతి) న హి ఘటాదికర్తృత్వం వినియోగాద్యృష్టవతః పురుషస్య- అపి తు కులాలస్యేతి భావః. ముక్తపరత్వే కర్మశబ్దాభిప్రాయలక్షణా, ఏతచ్ఛబ్దవైయర్థ్యం, కర్తృశబ్దాస్వారస్యం చోక్తం- చరమం హేతుద్వయం బద్ధపరత్వేపి తుల్యం. (అతస్సర్వవేదాన్తేషు పరమకారణతయా ప్రసిద్ధమితి) ఏతేషాం యః కర్తా యస్య వైతత్కర్మేతి యచ్ఛబ్దేనానువాదరూపత్వప్రతిపత్తేః * యతో వా ఇమానీత్యాదిష్వసర్వవేదాన్తప్రసిద్ధపరమపురుష ఏవాత్ర కారణమనూద్యత ఇతి భావః. ....

౧౭॥ సూ. ॥ జీవముఖ్యప్రాణలిఙ్గాన్నేతి చేత్తద్వ్యాఖ్యాతమ్॥ అథ యదుక్తం - జీవలిఙ్గాన్ముఖ్యప్రాణసఙ్కీర్తనాచ్చ లిఙ్గాద్భోక్తైవాస్మిన్ప్రకరణే ప్రతిపాద్యతే- న పరమాత్మేతి- (తద్వ్యాఖ్యాతం) తస్య నిర్వాహః ప్రతర్దనవిద్యాయామభిహితః. ఏతదుక్తం భవతి-యత్రోపక్రమోపసంహారపర్యాలోచనయా బ్రహ్మపరం వాక్యమితి నిశ్చితం- తత్రాన్యలిఙ్గాని తదనురోధేన వర్ణనీయానీతి తత్ర ప్రతిపాదితం. అత్రాప్యుపక్రమే *బ్రహ్మ తే బ్రవాణీతి బ్రహ్మోపక్షిప్తం- మధ్యే చ *యస్య వై తత్కర్మేతి నిర్దిష్టం న పురుషమాత్రం - అపితు నిఖిలజగదేకకారణం బ్రహ్మైవేత్యుక్తం - ఉపసంహారే చ *సర్వాన్పాప్మనోఽపహత్య సర్వేషాం చ భూతానాం శ్రైష్ఠ్యం స్వారాజ్యమాధిపత్యం పర్యేతి య ఏవం వేదేతి బ్రహ్మోపాసనైకాన్తం సర్వపాపాపహతిపూర్వకం స్వారాజ్యం చ ఫలం శ్రుతం - అతోఽస్య వాక్యస్య బ్రహ్మపరత్వనిశ్చయేన జీవముఖ్యప్రాణలిఙ్గాన్యపి తత్పరతయా వర్ణనీయానీతి. ప్రాతర్దనే హ్యుపాసాత్రైవిధ్యేన జీవముఖ్యప్రాణలిఙ్గానాం బ్రహ్మపరత్వముక్తం. అత్రాపి *అథాస్మిన్ప్రాణ ఏవైకధా భవతీతి సామానాధికరణ్యసమ్భవే వైయధికరణ్యసమాశ్రయణాయోగాత్, ప్రాణశబ్దస్యైవ ప్రాణశబ్దప్రయోగనిశ్చయేన, చ ప్రాణశరీరకబ్రహ్మోపాసనార్థం ప్రాణసఙ్కీర్తనం లిఙ్గం యుజ్యతే.

జీవలిఙ్గానాం పునః కథం బ్రహ్మపరత్వమిత్యత్రాహ

౧౮॥ సూ. ॥ అన్యార్థం తు జైమినిః ప్రశ్నవ్యాఖ్యానాభ్యామపి చైవమేకే॥ తుశబ్దో

ఏవం ప్రథమవాక్యగతహేతుం పరిహృత్య, అథోపరితనవాక్యగతహేతుమనూద్య పరిహరతి.

౧౭॥ సూ. ॥ జీవముఖ్యప్రాణలిఙ్గాన్నేతి చేత్తద్వ్యాఖ్యాతమ్॥ (జీవలిఙ్గాన్ముఖ్యప్రాణసఙ్కీర్తనాచ్చేతి) సమాసాన్తర్గతా జీవముఖ్యప్రాణయోరితి షష్ఠీ సమ్బన్ధసామాన్యవిషయా- తత్ర జీవస్య లిఙ్గిత్వేన సమ్బన్ధః - ముఖ్యప్రాణస్య చ వాచ్యతయా సంబన్ధ ఇత్యర్థవశాన్నిర్ణీతిరితి భావః. యద్వా- లిఙ్గం- జ్ఞాపకం. ఉభయోరపి జ్ఞాప్యతయా జ్ఞాపకేన సమ్బన్ధ ఇతి భావః. జీవస్య లిఙ్గం జ్ఞాపకం- ముఖ్యప్రాణస్య సఙ్కీర్తనం జ్ఞాపకం-ముఖ్యప్రాణసఙ్కీర్తనాచ్చ లిఙ్గాదితి హ్యుక్తం. తస్య శబ్దస్య స్వరూపప్రయోగమాత్రేణానుపపత్తేః పారిశేష్యాత్ సఙ్కీర్తనమేవ ప్రాణలిఙ్గమిత్యభిప్రాయః. ఉపకరణభూతముఖ్యప్రాణజ్ఞాపకం తత్సఙ్కీర్తనమపి తదుపకరణేన జీవస్య ప్రతిపాద్యత్వే హేతురిత్యభిప్రాయేణ సూత్రే ముఖ్యప్రాణలిఙ్గముక్తం- న తు ప్రాధాన్యేన ముఖ్యప్రాణస్య ప్రతిపాద్యత్వసాధకతయోక్తం- తత్ప్రతిపాదకశబ్దానుష్ఠానస్య దర్శితత్వాత్. నిర్వాహః - పరిహారః. ప్రతర్దనవిద్యాయామభిహితః. తత్రాతిదేశ్యాంశః కః. స చాత్ర కథం ఘటత ఇత్యత్రాహ (ఏతదుక్తమితి) తదనురోధేన వర్ణనీయానీత్యత్రైవాతిదేశ్యాంశ ఉక్తః. న తూపాసనాత్రైవిధ్యమప్యతిదేశ్యమితి భావః. తస్యాత్ర సంఘటితత్వం దర్శయతి (అత్రాప్యుపక్రమ ఇతి) (బ్రహ్మోపక్షిప్తమితి) బ్రహ్మశబ్దస్య పరస్మిన్నేవ ముఖ్యత్వాత్తత్పరత్వం స్వతః ప్రాప్తం, ముఖ్యార్థపరత్వాత్ ప్రబలం చేతి భావః. (బ్రహ్మైవేత్యుక్తమితి) మధ్యగతవాక్యస్య పరమాత్మపరత్వస్యోపపాదితత్వాత్ మధ్యేఽపి పరమాత్మపరత్వం ప్రతిపన్నమిత్యర్థః. (ఉపసంహారే చేతి) (సర్వపాపహతిపూర్వకం స్వారాజ్యమితి) అనేన శ్రైష్ఠ్యాధిపత్యశబ్దయోః స్వారాజ్యవిశేషణత్వమేవ - న తు పృథక్ఫలవాచిత్వం- చశబ్దాభావాదిత్యభిప్రేతం. *సర్వాన్పాప్మనోఽపహత్యేత్యనేనాపహతపాప్మత్వాదిగుణాష్టకముక్తం-జరాదీనామపి పాప్మాన్తర్గతత్వాత్. ఉక్తం చ వాక్యకారైః *స్వ్యఃపాప్మా కాలజరామృత్యుశోకాదయస్స్వాత్త్వాదితి. స్వారాజ్యం-స్వాధీనత్వం. అతస్సత్యకామత్వం సత్యసఙ్కల్పత్వం చోక్తం భవతి. తత్స్వారాజ్యం సంసారిభ్యోఽస్య శ్రైష్ఠ్యరూపమాధిపత్యం అధిపతిః-పరమాత్మా. *సర్వస్యాధిపతిరితి శ్రుతేః. తత్సమ్బన్ధ్యాధిపత్యం. గుణాష్టకం హి బ్రహ్మసంబన్ధితయా బ్రాహ్మముచ్యతే. బ్రాహ్మేణ జైమినిరితి. అతో బ్రహ్మసమ్బన్ధితయాఽతత్త్వాద్యకర్మ్యరూపం సంసారిభ్యశ్శ్రైష్ఠ్యరూపం స్వారాజ్యమేతీతి శ్రుతేరర్థ ఇత్యభిప్రాయః.——అనేన గ్రన్థేన ఫలవిశేషకీర్తనస్య పరమాత్మపరత్వే హేతుతోపన్యాసో బ్రహ్మజ్ఞానవాదినామనుపపన్న ఇత్యర్థాద్దర్శితో భవతి-అవిద్యానివృత్త్యతిరేకేణ స్వారాజ్యశబ్దవాచ్యాభావాత్. దుఃఖాభావాభిప్రాయత్వే లక్షణా. సగుణప్రాప్తివిషయం వాక్యమితి చేత్. సత్యం-నిర్గుణప్రాప్తేర ప్రామాణికత్వాత్ విశేషణవైయర్థ్యమేవ. సహితత్వః పరం ప్రాప్యాన్తరముక్తం-ఉపనిషదస్సమాప్తత్వాత్.——స్వారాజ్యం ఫలం శ్రూయతే-తతః కిమిత్యత్రాహ (అతోఽస్యేతి) అత్ర నిర్వాహప్రకారం దర్శయితుం తత్రోక్తం విశేషమాహ (ప్రాతర్దనే హీతి) త్రైవిధ్యే నేతి హేతౌ తృతీయా. ప్రయోజనతయా చ హేతుత్వం. ఉపాసాత్రైవిధ్యనిర్ధ్వస్తమిత్యర్థః. తస్మిన్నిర్వాహేఽత్ర సమ్భవదంశమాహ (అత్రాపీతి) ప్రాతర్దనోపాసనన్యాయేన ప్రాణలిఙ్గస్య బ్రహ్మపరత్వముక్తమిత్యర్థః......

జీవలిఙ్గస్య తు ప్రకారాన్తరేణ నిర్వాహప్రతిపాదకమనన్తరసూత్రమవతారయితుం జీవలిఙ్గనిర్వహణాకాఙ్క్షాం దర్శయతి (జీవలిఙ్గానామితి)

౧౮॥ సూ. ॥ అన్యార్థం తు జైమినిః ప్రశ్నవ్యాఖ్యానాభ్యామపి చైవమేకే॥ జీవప్రాణలిఙ్గయోరపి నిర్వాహముక్త్వా ప్రకారాన్తరేణ తయోర్నిర్వాహమాహేతి శఙ్కావ్యావృత్త్యర్థమాహ (తుశబ్ద ఇతి) తుశబ్దేన పూర్వోక్తనిర్వాహవ్యావృత్త్యర్థః - అపి తు పూర్వపక్షవ్యావృత్త్యర్థ ఇత్య

జీవసఙ్కీర్తనేన వాక్యస్య తత్పరత్వసమ్భావనావ్యావృత్త్యర్థః. (అన్యార్థం) జీవసఙ్కీర్తనం జీవాతిరిక్తబ్రహ్మస్వరూపప్రతిబోధనార్థమితి జైమినిరాచార్యో మన్యతే. కుతః. (ప్రశ్నవ్యాఖ్యానాభ్యాం) ప్రశ్నస్తావత్ *తౌ హ సుప్తం పురుషమాజగ్మతురిత్యాదినా సుప్తస్య ప్రబుద్ధప్రాణస్యైవ ప్రాణనామభిరామన్త్రణాశ్రవణా యష్టిఘాతోత్థాపనాభ్యాం ప్రాణాదివ్యతిరిక్తం జీవం ప్రతిబోధ్య పునర్జీవవ్యతిరిక్తబ్రహ్మప్రతిబోధనపరో దృశ్యతే *క్వైష ఏతద్బాలాకే పురుషోऽశయిష్ట క్వ వా ఏతదభూత్కుత ఏతదాగాదితి. వ్యాఖ్యానమపి *యదా సుప్తః స్వప్నం న కఞ్చన పశ్యత్యథాస్మిన్ప్రాణ ఏవైకధా భవతి ఏతస్మాదాత్మనః ప్రాణా యథాయతనం విప్రతిష్ఠన్తే ప్రాణేభ్యో దేవా దేవేభ్యో లోకా ఇతి జీవాదర్థాన్తరభూతపరమాత్మపరమేవ. సుషుప్తస్య హి జీవస్య యత్రోషితస్య జాగరితస్వప్నదశాసమృద్ధవిచిత్రసుఖదుఃఖానుభవకాలుష్యవిరహేణ సంప్రసన్నస్య స్వాస్థ్యలోపపత్తిః పునరప్యస్య యస్మాదుద్గమనియమనం సోऽయం పరమాత్మా. తథా హి - *సతా సోమ్య తదా సమ్పన్నో భవతి *ప్రాజ్ఞేనాత్మనా సమ్పరిష్వక్తో న బాహ్యం కిఞ్చన వేద నాన్తరమితి సుషుప్త్యాధారతయా ప్రసిద్ధో జీవాదర్థాన్తరభూతః ప్రాజ్ఞః పరమాత్మా. అతః ప్రశ్నప్రతివచనాభ్యాం జీవసఙ్కీర్తనం జీవాదర్థాన్తరభూతపరమాత్మప్రతిపాదనార్థమితి నిశ్చీయతే. యదుక్తం ప్రశ్నవ్యాఖ్యానే జీవపరే- సుషుప్తిస్థానం చ నాడ్య ఏవ- కరణగ్రామశ్చ ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టో జీవ ఏవైకధా భవతీతి తదయుక్తం- నాడీనాం స్వప్నస్థానత్వాత్,

ర్థః. వ్యాఖ్యేయం పదం సువిశేష్యమాహ (అన్యార్థమితి) అన్యః కః. తదర్థత్వం కథమిత్యత్రాహ (జీవాతిరిక్తేతి) ప్రబుద్ధప్రాణస్యైవ-అనుపరతవ్యాపారప్రాణవత ఇత్యర్థః. (ప్రాణనామభిరితి) ప్రాణనామశబ్దేన బృహత్పాణ్డరవాసస్సోమరాజన్నిత్యాద్యపేక్షితాః-*తౌ హ సుప్తం పురుషమీయతుస్తం హాజాతశత్రురామన్త్రయాఞ్చక్రే బృహన్పాణ్డరవాసస్సోమ రాజన్నితి. ఇహ శ్రుతిః *ప్రాణో వావ జ్యేష్ఠశ్చ శ్రేష్ఠశ్చేతి జ్యేష్ఠశ్రేష్ఠగుణబృహత్త్వాత్ బృహన్నిత్యామన్త్రణం. పాణ్డరవాసస్త్వఞ్చ ప్రాణధర్మః-*కిమ్మే వాస ఇతి ప్రాణేనపృష్టే *ఆపో వాస ఇత్యపాం ప్రాణవాసస్త్వోక్తేః, *యచ్ఛుక్లం తదపామిత్యపాం శుక్లవర్ణశ్రవణాచ్చ. సప్తాన్నబ్రాహ్మణే *అథైతస్య ప్రాణస్యాపః శరీరం జ్యోతీరూపమసౌ చన్ద్ర ఇతి చన్ద్రజ్యోతీరూపత్వదర్శనాచ్చ సోమత్వేన సోమేత్యామన్త్రణం లక్షణయా. *ప్రాణో వై సమ్రాట్ పరమం బ్రహ్మేతి సమ్రాట్త్వశ్రవణాత్ రాజన్నిత్యామన్త్ర్యతే. అతః ప్రాణనామభిరిత్యుక్తం నను కథమామన్త్రణస్య ప్రాణవిషయత్వనిశ్చయః-తన్నిశ్చయే సతి హ్యేవం నిర్వాహ ఇతి. యోగ్యతాసహకృతాత్ పారిశేష్యాత్ ప్రాణవిషయత్వనిశ్చయ ఇతి బ్రూమః. స్వాపదశాయాం కాష్ఠకల్పత్వాత్ దేహస్యానామన్త్ర్యత్వం స్ఫుటం,- ఇన్ద్రియాణాం పాణ్డరవాసస్త్వాదికమనుపపన్నం, - అతస్స్వాపేऽప్యనుపరతవ్యాపారస్య ప్రాణస్యాచేతనత్వే నానామన్త్ర్యత్వఖ్యాపనమపేక్షితం,- పాణ్డరవాసస్త్వాదీనాం తద్విశేషణత్వం శ్రుతిసమాధిగమ్యం, చ- అతో యథోక్త ఏవార్థ ఇతి. నన్వత్రైవ బాలాక్యజాతశత్రుసంవాదే *య ఏవాసావాదిత్యే పురుష ఇతి సూర్యచన్ద్రపర్యాయే *బృహత్పాణ్డరవాసాస్సోమో రాజేతి చన్ద్రవిషయతయా శ్రుతానామేషాం ప్రాణవిషయత్వం కథం. ఉచ్యతే- సుషుప్తపురుషం ప్రత్యామన్త్రణస్య ఘటమానత్వాత్, వాక్యస్య దేహాతిరిక్తాత్మబోధనపరత్వావగమాత్, అర్థాన్తరే మహదాదీనామనన్వయాత్, ప్రాణే స్వయం శ్రుతత్వాచ్చ తద్విషయత్వమితి. కేచిత్తు- ఏతాని చన్ద్రనామాన్యేవ- పాణ్డరం శుభ్రం గవ్యాదకత్వాత్ పాణ్డరవాసస్త్వం. *మనో బ్రహ్మేత్యుపాసీతేత్యధిభూతం చన్ద్రో నిర్దిష్ట ఇతి మనసశ్చన్ద్రదైవత్యాత్ లక్షణయా ఇన్ద్రియవర్గప్రధానస్య మనస ఆమన్త్రణం- తచ్చేన్ద్రియాతిరిక్తాత్మప్రతిబోధనార్థమిత్యాహుః. తత్రాపి న దోషః. తదానీం ప్రాణనామభిరిత్యత్ర ప్రాణశబ్దః ఇన్ద్రియవిషయతయా వ్యాఖ్యేయః. న హి ముఖ్యప్రాణనామభిరిత్యుక్తం - అతః ప్రాణనామభిరితి నిర్దేశస్య ఇన్ద్రియాభిప్రాయత్వం ఘటతే. జీవవ్యతిరిక్తబ్రహ్మప్రతిబోధనపరః ప్రశ్నో దృశ్యత ఇత్యన్వయః. *క్వైష ఇతి స్వప్నస్థానప్రశ్నః. క్వ వా ఏతదితి సుషుప్తిస్థానప్రశ్నః. ప్రాణాదివ్యతిరిక్తస్య జీవస్య యష్టిఘాతోత్థాపనాదినాऽవగతత్వాత్ ప్రశ్నస్య జీవాతిరిక్తవిషయత్వమిత్యర్థః. అత ఏవ ప్రతివచనస్యాపి జీవాతిరిక్తవిషయత్వసిద్ధిః. వ్యాఖ్యానం- ప్రతివచనం. సప్తమ్యన్తః ప్రాణశబ్దః ప్రాణశరీరకపరమాత్మవాచీ- ప్రాణాః- జీవాః- దేవాః- ఇన్ద్రియాణి. లోకాః- లోకనాని. జ్ఞానాని. జీవాదర్థాన్తరపరమాత్మపరత్వం దర్శయతి (సుషుప్తస్యేతి) సుషుప్తిస్థానత్వనియమనోపాదానత్వాభ్యాం పరమాత్మత్వం కథమిత్యపేక్షాయాం శ్రుత్యన్తరేణ తదుపపాదయతి (తథా హీతి) సద్విద్యావాక్యస్య పరమాత్మపరత్వాచ్ఛబ్దాయ సుషుప్తివిషయం శ్రుత్యన్తరముపాదత్తే (ప్రాజ్ఞేనేతి) జీవకీర్తనస్య తదతిరిక్తబోధనార్థత్వం నిగమయతి (అత ఇతి) అనేన నిర్వాహేణైవ మధ్యమపర్యాయే నాతిదేశసూత్రస్యాధికశఙ్కాపరిహారౌ దర్శితౌ భవతః. ప్రతర్దనవిద్యాయాముపక్రమే జీవలిఙ్గావగమః - మహావాక్యస్వారస్యం తు పరమాత్మపరత్వే. ఇహ తూపక్రమోపసంహారమధ్యేషు జీవలిఙ్గావగమాత్, అత ఏవ పరమాత్మనశ్చిదచిద్విశిష్టతాపరత్వాభావేన ఉపాసాత్రైవిధ్యాప్రతిపత్తేః, ప్రాతర్దనన్యాయానవకాశ ఇత్యధికాశఙ్కా. త్రివిధోపాసనాభావేऽపి జీవాతిరిక్తబ్రహ్మబోధనరూపప్రయోజనాన్తరసమ్భవాత్ అన్యపకాశ ఇత్యనన్తరసూత్రే వివక్షితోऽధికః పరిహార ఇతి హ్యవగమ్యతే. అథ ప్రతివచనవాక్యస్య పూర్వపక్షితమర్థం యదుక్తమిత్యాదినాऽనూద్య దూషయతి (తదయుక్తమితి) (నాడీనాం స్వప్నస్థానత్వాదితి) *తాసు తదా భవతీత్యత్ర తదాశబ్దస్స్వప్నావస్థాపరః - *యదా సుప్తస్స్వప్నం న కథఞ్చన పశ్యతి అథాస్మిన్ప్రాణ ఏవైకధా భవతీత్యనన్తరవాక్యే అథశబ్దేన తదాశబ్దనిర్దిష్టావస్థాయాస్సుషుప్త్యవస్థాన్తరత్వావగమాత్, ఉత్తరవాక్యే స్వప్నప్రతిషేధేన పూర్వవాక్యస్య స్వప్నప్రసక్తత

ఉక్తరీత్యా బ్రహ్మణ ఏవ సుషుప్తిస్థానత్వాత్, ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టే బ్రహ్మణ్యేవ జీవస్య తదుపకరణభూతవాగాదికరణగ్రామస్య చైకతాపత్తివిభాగవచనాచ్చ. (అపి చైవమేకే) వాజసనేయినోఽస్మిన్నేవ బాలాక్యజాతశత్రుసంవాదే సుషుప్తాద్విజ్ఞానమయాద్భేదేన తదాశ్రయభూతం పరమాత్మానమామనన్తి "య ఏష విజ్ఞానమయః పురుషః క్వైష తదాభూత్కుత ఏతదాగాత్" "యత్రైష ఏతత్సుప్తోఽభూద్య ఏష విజ్ఞానమయః పురుషస్తదేషాం ప్రాణానాం విజ్ఞానేన విజ్ఞానమాదాయ య ఏషోఽన్తర్హృదయ ఆకాశస్తస్మిఞ్ఛేతే" ఇతి. ఆకాశశబ్దశ్చ పరమాత్మని ప్రసిద్ధః "దహరోఽస్మిన్నన్తర ఆకాశః" ఇతి. అతోఽత్ర జీవసఙ్కీర్తనం తస్మాదర్థాన్తరభూతస్య ప్రాజ్ఞస్య పరస్య బ్రహ్మణః ప్రతిబోధనార్థమిత్యవగమ్యతే.

యా ఇతి వ్యాఖ్యేయత్వాపేక్షా, చ్చేతి భావః. నను యదా స్వప్నం న పశ్యతి తదా ఆసు నాడీషు భవతి - తదనన్తరమేవాస్మిన్ ప్రాణ ఏవైకధా భవతీతి కరణగ్రామైకీభావో స్యాత్. నైవం - ఆకాఙ్క్షాస్వారస్యప్రసఙ్గాత్, ప్రశ్నప్రతివచనవైఘట్యప్రసఙ్గాచ్చ. యదా స్వప్నం న పశ్యతి - తదా ఆసు భవతి- అథాస్మిన్నేకధా భవతీతి కరణగ్రామైకీభావోత్తరస్వప్నాభావావచ్ఛిన్నకాలాదనన్తరం కరణగ్రామోపరమ ఇతి ప్రతీయతే- తథా సతి ప్రబోధదశాయామేకీకరణగ్రామాప్యయ ఉక్తస్స్యాత్. తదసమఞ్జసం. సుషుప్తిప్రథమక్షణాదనన్తరం కరణగ్రామాప్యయ ఇతి చేత్ - తదానీం తదాశబ్దస్య క్లిష్టతా స్యాత్ - యదా న పశ్యతి తదేత్యుక్తే హి స్వప్నాభావావచ్ఛిన్నస్థితస్య కాలపరత్వం తదాశబ్దస్య ప్రతీయతే. న హి తత్ర స్వాపారమ్భవాచిశబ్దః శ్రూయతే. అతః "తదా భవతి" "యదా సుప్త" ఇతి ప్రతివచనవాక్యద్వయం స్వప్నసుషుప్త్యవస్థాద్వయపరం. కిఞ్చ- "క్వైష ఏతదభూత్" ఇతి ప్రశ్నస్య కరణగ్రామపరత్వమయుక్తం- ఏతచ్ఛబ్దస్య ప్రకృతపరామర్శిత్వాత్, కరణగ్రామస్య చాప్రకృతత్వాత్,. "పురుషం శయితం" ఇతి పురుషస్య ప్రకృతత్వాత్ ఏతచ్ఛబ్దః పురుషవిషయః. లిఙ్గవ్యత్యయస్తు న పురుషపరత్వవిరోధీ - ప్రాతిపదికస్య ప్రధానస్య ప్రకృతపరామర్శిత్వాత్, విధేయత్వేన ప్రధానత్వాచ్చ. తస్మాత్ "క్వైష ఏతత్" "క్వ వా ఏతదిత్" ప్రశ్నయోః పురుషవిషయత్వే సతి ప్రతివచనవాక్యే స్వప్నతదభావయోః ప్రతిపాద్యమానత్వాత్ ప్రశ్నయోః స్వప్నసుషుప్తివిషయత్వం యుక్తం. అన్యథా సుషుప్తిమాత్రప్రశ్నే స్వప్నసుషుప్తివిషయప్రతివచనస్య చ వైఘట్యం స్యాత్ - అపృష్టస్య ప్రతివచనాయోగాత్. ప్రతివచనస్యావస్థాద్వయవిషయత్వముపపాదితం. అప్యుక్తకరణగ్రామాప్యయః కథముచ్యత ఇతి చేన్న - తస్య పృథక్ప్రశ్నానపేక్షత్వాత్. సుషుప్తేః సకలబాహ్యేన్ద్రియకరణోపరతిరూపతయా సుషుప్త్యన్తర్భూతత్వాత్తస్య. అత ఏవ కరణగ్రామస్య సుషుప్తావప్యయో నామ వ్యాపారోపరతిరేవ - న తు స్వరూపనాశః. కరణగ్రామాప్యయో హి జీవస్యైకధాభావోపపాదనరూపత్వాత్ కృతః - తత్తత్కరణద్వారకనానావిధజ్ఞానప్రసరాభావో హి తస్యైకధాభావః. అతో నాడీనాం స్వప్నస్థానత్వం. సుషుప్త్యాధారస్య ప్రాణశబ్దోక్తస్య పరమాత్మత్వే హేతుమాహ (ఉక్తరీత్యేతి) ఉదాహృతశ్రుత్యన్తరైకార్థ్యలక్షణయేత్యర్థః. నను ప్రాణశబ్దః ప్రథమాన్తో జీవవిషయో ముఖ్యప్రాణవిషయో వా కిం న స్యాత్. ఉచ్యతే- జీవవిషయత్వే లక్షణా స్యాత్ - ప్రాణశబ్దస్య తత్సహచారిత్వాత్. పరమాత్మపరత్వే తు న లక్షణా - శరీరవాచిశబ్దస్య శరీరిపర్యన్తతాయా ముఖ్యత్వాత్. నన్వేకధాభవనస్య కర్త్రధ్యాహార్య ఇతి చేన్న- "స్వప్నం యదా న పశ్యతి- తదైకధా భవతీ"తి యచ్ఛబ్దోక్తిత్వసమ్బన్ధేన ప్రత్యాసత్త్యతిశయాదేకవాక్యతుల్యత్వాత్ సుషుప్తస్యైవైకధాభవనకర్తృత్వసిద్ధేః. "అస్మిన్ప్రాణ" ఇతి పదస్య విశేష్యం చాకాఙ్క్షితం - అతస్సప్తమ్యన్తత్వం యుక్తం. అన్యథా "అస్మిన్నితి" పదమాసన్నజీవపరం స్యాత్ - తదా జీవస్య స్వస్యైవ ఆధార ఇత్యయుక్తం స్యాత్. తదయుక్తం- శ్రుత్యన్తరవిరోధాత్. తర్హి ముఖ్యప్రాణస్యాధారోఽస్త్వితి చేన్న - తస్య సుషుప్తావేకధాభావస్య ప్రత్యక్షనిరుద్ధత్వాత్, "స యదా ప్రతిబుధ్యత" ఇత్యనన్తరోక్తప్రబోధస్యైకధాభవనసమానకర్తృకత్వస్వారస్యాత్. సుషుప్తస్యైవ ప్రబోధసమ్భవాత్ ముఖ్యప్రాణస్య స్వాపాభావాచ్చ. తచ్ఛబ్దో హి స్వతః ప్రథమాన్తనిర్దిష్టపరామర్శీ- న తు లపినాదనేకాధికరణపరామర్శీ. ముఖ్యప్రాణః ప్రథమాన్తప్రాణశబ్దోక్తశ్చేత్- "ప్రాణ ఏవే"త్యవధారణానుపపత్తిశ్చ- వాగాద్యప్యయస్యాపి ప్రతిపాద్యమానత్వేనైకధామవధారణం ఘటతే. అత ఏవ సప్తమ్యన్తత్వే ప్రాణశబ్దస్య కరణగ్రామవిషయత్వమప్యయుక్తం - తస్య ప్రబోధకర్తృత్వాయోగాత్. అత ఏవ పూర్వపక్షిణోక్తం "అస్మిన్నితి" పదస్య జీవపరత్వం తత్సామానాధికరణ్యేన ప్రాణశబ్దస్యాపి సప్తమ్యన్తతయైవ కరణగ్రామాప్యయాధారత్వమపి నిరస్తం- వైయధికరణ్యే స్వతః ప్రాప్తసామానాధికరణ్యస్వారస్యభఙ్గాత్, ఏకధాభవనకర్తృత్వే న కరణగ్రామ ఇత్యధ్యాహారప్రసఙ్గాత్,. "స యదా ప్రతిబుధ్యత" ఇత్యుక్తప్రబోధస్యైకధాభవనస్య చ సమానకర్తృకత్వప్రతిపాదకతచ్ఛబ్దస్వారస్యభఙ్గాభావాత్ సామానాధికరణ్యే ప్రాణశబ్దస్య లక్షణా పూర్వోక్తా. అతః ప్రాణశరీరకతయా తచ్ఛబ్దవాచ్యే బ్రహ్మణి సుషుప్తజీవావస్థితిపరం "అథాస్మిన్ప్రాణ ఏవైకధా భవతీ"తి వాక్యమిత్యభిప్రాయేణాహ (ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టే బ్రహ్మణ్యేవేతి) సూత్రఖణ్డం వ్యాచష్టే (అపి చైవమేక ఇతి) క్వైష తదాభూత్- క్వ సుప్త ఇత్యర్థః. ప్రాణానాం విజ్ఞానేన విజ్ఞానమాదాయ- ప్రాణశబ్దవాచ్యేన్ద్రియజన్యం జ్ఞానం మనసా సహాదాయేత్యర్థః. ఉపరతవ్యాపారం మన ఇత్యర్థః. అనేన ఇన్ద్రియాణామపి వ్యాపారోపరతిః ఫలితా - తేషాం మనసాపేక్షత్వాత్. "య ఏషోన్తర్హృదయ ఆకాశ" ఇత్యత్రాకాశశబ్దస్య భూతాకాశవ్యావృత్తిస్సమానప్రకరణస్థప్రాణశబ్దశ్రవణసిద్ధా. ప్రాణశబ్దస్య చ ముఖ్యప్రాణవ్యావృత్తిరాకాశశబ్దేన సాహచర్యేణ నాన్యోన్యాశ్రయణం. జీవలిఙ్గనిర్వాహాయోపసంహరతి (అత ఇతి) పరమాత్మనాన్వయస్య పరమాత్మశబ్దసామానాధికరణ్యస్య వా శ్రవణే సతి తద్విశిష్టోపాసనార్థత్వనిర్ణయః - అతోఽత్ర పరమాత్మధర్మాన్వయశ్రవణాభావాత్ వైయధికరణ్యనిర్దేశాచ్చాన్యథాసిద్ధత్వాన్నోపాసనార్థత్వం జీవలిఙ్గస్య- అపి తు భేదజ్ఞాపనార్థత్వమిత్యర్థః. కృత్స్నవేదాన్తస్య పురుషప్రధానపరత్వా

తస్మాదస్మిన్వాక్యే పురుషాదర్థాన్తరభూతస్య నిఖిలజగత్కారణస్య పరస్యైవ బ్రహ్మణో వేదితవ్యతయాఽభిధానాన్న తన్త్రసిద్ధస్య పురుషస్య తదధిష్ఠితస్య వా ప్రధానస్య కారణత్వం క్వచిదపి వేదాన్తే ప్రతీయత ఇతి సిద్ధమ్.
జగద్వాచిత్వాధికరణం సమాప్తమ్.

౧౯॥ సూ. ॥ వాక్యాన్వయాత్ ॥

అత్రాపి కాపిలతన్త్రసిద్ధపురుషతత్త్వవేదనపరం వాక్యం క్వచిద్దృశ్యత ఇతి తదతిరిక్త ఈశ్వరో నామ న కశ్చిదస్తీత్యాశఙ్కాం నిరాకరోతి. బృహదారణ్యకే మైత్రేయీబ్రాహ్మణే శ్రూయతే *న వా అరే పత్యుః కామాయ పతిః ప్రియో భవత్యాత్మనస్తు కామాయ పతిః ప్రియో భవతీత్యారభ్య *న వా అరే సర్వస్య కామాయ సర్వం ప్రియం భవత్యాత్మనస్తు కామాయ సర్వం ప్రియం భవత్యాత్మా వా అరే ద్రష్టవ్యః శ్రోతవ్యో మన్తవ్యో నిదిధ్యాసితవ్యః మైత్రేయ్యాత్మని ఖల్వరే దృష్టే శ్రుతే మతే విజ్ఞాత ఇదం సర్వం విదితమితి. తత్ర సంశయః కిమస్మిన్వాక్యే ద్రష్టవ్యతయోపదిశ్యమానస్తన్త్రసిద్ధః పురుష ఏవ - అథవా సర్వజ్ఞః సత్యసఙ్కల్పః సర్వేశ్వర ఇతి. కిం యుక్తమ్. పురుష ఇతి. కుతః. ఆదిమధ్యావసానేషు పురుషస్యైవ ప్రతీతేః. ఉపక్రమే తావత్పతిజాయాపుత్రవిత్తపశ్వాదిప్రియత్వయోగాజ్జీవాత్మైవ ప్రతీయతే, మధ్యేఽపి *విజ్ఞానఘన ఏవైతేభ్యో భూతేభ్యః సముత్థాయ తాన్యేవానువినశ్యతి న ప్రేత్య సంజ్ఞాస్తీత్యుత్పత్తివినాశయోగాత్స ఏవావగమ్యతే, తథాన్తే చ *విజ్ఞాతారమరే కేన విజానీయాదితి స ఏవ జ్ఞాతా క్షేత్రజ్ఞ ఏవ ప్రతీయతే,- నేశ్వరః- అతస్తన్త్రసిద్ధపురుషప్రతిపాదనపరమిదం వాక్యమితి నిశ్చీయతే. నను *అమృతత్వస్య తు నాశాస్తి విత్తేనేత్యుపక్రమాదమృతత్వప్రాప్త్యుపాయోపదేశపరమిదం వాక్యమిత్యవగమ్యతే- తత్కథం పురుషప్రతిపాదనపరత్వమస్య వాక్యస్య. తదుచ్యతే - అత ఏవ హ్యత్ర పురుషప్రతిపాదనమ్. తన్త్రే హ్యచిద్ధర్మాధ్యాసవియుక్తపురుషస్వరూపయాథాత్మ్యవిజ్ఞానమేవామృతత్వహేతుత్వేనోద్యతే- అతో జీవాత్మనః ప్రకృతివియుక్తం స్వరూపమిహామృతత్వాయ *ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్య ఇత్యాదినోపదిశ్య

సిద్ధిముపసంహరతి (తస్మాదితి) ఇహ ప్రధానోపాదానం జీవస్య తేన వినా కారణత్వానుపపత్త్యభిప్రాయకృతమ్. యద్వా- ఆనన్దాధికరణద్వయేన ఈక్షత్యానన్దమయాధికరణోక్తపద్వయస్య చరితార్థత్వజ్ఞాపనార్థమ్. ....
జగద్వాచిత్వాధికరణం సమాప్తమ్.

౧౯॥ సూ. ॥ వాక్యాన్వయాత్ ॥ బద్ధాసాధారణసకర్మకత్వసఙ్ఖ్యావినాశక్షేత్రజ్ఞత్వరహితముక్తస్వరూపప్రతిపాదనం లిఙ్గమితి జీవపరత్వం నిరస్తమ్. అత్ర తు బద్ధముక్తసాధారణాత్మశబ్దనిర్దేశాత్ ముక్తలిఙ్గశ్రవణాచ్చ శుద్ధస్వరూపపరత్వం యుక్తమితి శఙ్కోత్థానసఙ్గతిః. యద్వా- కర్మశబ్దస్య క్రియత ఇతి వ్యుత్పత్త్యా ప్రకరణస్య బ్రహ్మపరత్వముక్తమ్. ఇహ కర్మఫలభూతప్రియత్వశ్రవణాత్ అస్యతద్భావ్యత్వప్రతిశోధప్రదర్శనాత్ సమ్భవాత్ తన్త్రసిద్ధపురుషపరత్వమితి శఙ్కాయాః సఙ్గతిః. ఉత్తరాధికరణేషు సేశ్వరసాఙ్ఖ్యప్రత్యవస్థానమ్ - తస్మాదిదమపి నిరీశ్వరసాఙ్ఖ్యనిరాకరణపరమిత్యభిప్రాయేణ అత్రాపీత్యుక్తమ్. (బృహదిత్యాది) కర్మఫలభోక్తృత్వజ్ఞాతృత్వముముక్షూపాస్యత్వాది బ్రహ్మలిఙ్గవద్వాక్యం విషయః. పతిజాయాది ప్రియసమ్బన్ధప్రతిపాదకోపక్రమం మైత్రేయీబ్రాహ్మణం చతుర్థషష్ఠాధ్యాయే శ్రూయతే - తదుభయమపి మైత్రేయీబ్రాహ్మణశబ్దేనైకవాక్యతయా వివక్షితమ్- యథా *అన్తస్తద్ధర్మోపదేశాదిత్యత్ర *య ఏషోఽన్తరాదిత్యే *య ఏషోఽన్తరక్షిణీతి వాక్యద్వయమ్. సర్వజ్ఞః సత్యసఙ్కల్ప ఇతి సిద్ధాన్తానుగుణవిశేషణమ్. జీవకర్మవిశేషాభిజ్ఞస్తత్తత్ఫలదానశక్త ఇతి భావః. కిం జగత్కారణవాదివేదాన్తప్రతిపాద్యం పురుషాధిష్ఠితం ప్రధానమ్- ఉత బ్రహ్మేతి ప్రథమవిచారః. తదర్థం బృహదారణ్యకే మైత్రేయీబ్రాహ్మణే ద్రష్టవ్యతయోక్త ఆత్మా కిం పఞ్చవింశకః- ఉత పరమాత్మేతి. కిముపక్రమే పతిజాయాపుత్రాదిప్రియసమ్బన్ధాత్మశబ్దస్య పఞ్చవింశపురుషపరతామవగమయతి- నేతి. కిం వాక్యావయవానాం సర్వేషాం పరమాత్మన్యన్వయసామఞ్జస్యమ్- ఉత పఞ్చవింశ ఇతి. యదా పరమాత్మన్యన్వయసామఞ్జస్యం- తదా పతిజాయాదిప్రియసమ్బన్ధినాత్మశబ్దస్య పురుషపరత్వావగమాద్ద్రష్టవ్యతయోక్తః పఞ్చవింశక ఇతి తదధిష్ఠితం ప్రధానం వేదాన్తవేద్యమితి స్యాత్. యదా పఞ్చవింశే వాక్యావయవానాం సమన్వయసామఞ్జస్యం- తదా పతిజాయాదిప్రియసమ్బన్ధాదాత్మశబ్దస్య పఞ్చవింశపరత్వానవగమాన్మైత్రేయీబ్రాహ్మణే ద్రష్టవ్యతయోక్తః పఞ్చవింశాతిరిక్త ఇతి కారణవాక్యానాం పరమాత్మపరత్వం స్యాదితి. (తథాన్తే చేతి) ఆదిమధ్యగతజీవలిఙ్గత్వానుగృహీతో విజ్ఞాతృశబ్దస్తత్పర ఇతి భావః. (నన్వితి) పతిజాయాదిప్రియసమ్బన్ధప్రతిపాదకవాక్యాత్ పూర్వమేవామృతత్వప్రాప్త్యుపాయపరత్వమవగమ్యత ఇత్యర్థః. పరిహరతి (తదుచ్యత ఇతి) అత ఏవ- అమృతత్వప్రాప్త్యుపాయోపదేశపరత్వాదేవేత్యర్థః. ఏకోపదేశఫలభూతైకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానం జీవప్రతిపాదనపరత్వే కథం ఘటతే- బహవో హి జీవాః, న చ మిథః కార్యకారణ

తే. సర్వేషామాత్మనాం ప్రకృతివియుక్తం స్వరూపమేకరూపమితి ప్రకృతివియుక్తస్యాత్మయాథాత్మ్యవిజ్ఞానేన సర్వ ఏవాత్మానో విదితా భవన్తీత్యాత్మవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానముపపన్నం. దేవాదిస్థావరాన్తేషు సర్వేషు భూతేష్వాత్మస్వరూపస్య జ్ఞానైకప్రకారత్వాత్ *ఇదం సర్వం యదయమాత్మేత్యైకాత్మ్యోపదేశః. దేవాద్యాకారాణాము నాత్మాకారత్వాత్ *సర్వం తం పరాదాదిత్యాదినాఽన్యత్వనిషేధశ్చ. *యత్ర హి ద్వైతమివ భవతీతి చ నానాత్వనిషేధో నైకస్వరూపేష్వాత్మసు దేవాదిప్రకృతిపరిణామభేదేన నానాత్వం మిథ్యేత్యుచ్యతే. *తస్య హ వా ఏతస్య మహతో భూతస్య నిశ్వసితమేతద్యదృగ్వేద ఇత్యాద్యపి ప్రకృతేరధిష్ఠాతృత్వేన పురుషనిమిత్తత్వాజ్జగదుత్పత్తేరుపపద్యతే. ఏవమస్మిన్వాక్యే పురుషపరే నిశ్చితే సతి తదైకార్థ్యాత్సర్వే వేదాన్తాస్తన్త్రసిద్ధం పురుషమేవాభిదధతీతి తదధిష్ఠితా ప్రకృతిరేవ జగదుపాదానం- నేశ్వర ఇతి. ... ...

ఏవం ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే (వాక్యాన్వయాదితి) సర్వేశ్వర ఏవాస్మిన్వాక్యే ప్రతీయతే. కుతః. ఏవమేవ హి వాక్యావయవానామన్యోన్యాన్వయస్సమఞ్జసో భవతి. *అమృతత్వస్య తు నాశాస్తి విత్తేనేతి యాజ్ఞవల్క్యేనాభిహితే *యేనాహం నామృతా స్యాం కిమహం తేన కుర్యాం యదేవ భగవాన్వేద తదేవ మే బ్రూహీత్యమృతత్వానుపాయతయా విత్తాద్యనాదరేణామృతత్వప్రాప్త్యుపాయమేవ ప్రార్థయమానాయై మైత్రేయ్యై తదుపాయతయా ద్రష్టవ్యత్వేనోపదిష్టోఽయమాత్మా పరమాత్మైవ - *తమేవం విదిత్వాతిమృత్యుమేతి *తమేవం విద్వానమృత ఇహ భవతి నాన్యః పన్థా ఇత్యాదిభిరమృతత్వస్య పరమపురుషవేదనైకోపాయతయా ప్రతిపాదనాత్. పరమపురుషవిభూతిభూతస్య ప్రాప్తురాత్మనస్స్వరూపయాథాత్మ్యమపవర్గసాధనపరమపురుషవేదనోపయోగితయాఽవగన్తవ్యం- న స్వత ఏవోపాయత్వేన. అతోఽత్ర పరమాత్మైవామృతత్వోపాయతయా *ద్రష్టవ్య ఇత్యాదినోపదిశ్యతే. తథా *తస్య హ వా ఏతస్య మహతో భూతస్య నిశ్వసితమేతద్యదృగ్వేద ఇత్యాదినా కృత్స్నస్య జగతః కారణత్వముచ్యమానం పరమపురుషాదన్యస్య కర్మపరవశస్య ముక్తస్య నిర్వ్యాపారస్య చ పురుషమాత్రస్య న సమ్భవతి. తథా *ఆత్మనో వా అరే దర్శనేనేత్యాదినైకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానమభిధీయమానం సర్వాత్మభూతే పరమాత్మన్యేవావకల్పతే. యత్త్వైతదేకరూపత్వాదాత్మనామేకాత్మవిజ్ఞానేన సర్వాత్మవిజ్ఞానముచ్యత ఇతి- తదయుక్తం- అచేతనప్రపఞ్చజ్ఞానాభావేన సర్వవిజ్ఞానాభావాత్. ప్రతిజ్ఞోపపాదనాయ చ *ఇదం బ్రహ్మేదం క్షత్రమిత్యుపక్రమ్య *ఇదం సర్వం యదయమాత్మేతి ప్రత్యక్షాదిసిద్ధం చిదచిన్మిశ్రం ప్రపఞ్చమిదమితి నిర్దిశ్య తదయమాత్మేత్యై

భూతా, శ్చేత్యాశఙ్క్య- ప్రకారైక్యాదుపపద్యత ఇత్యాహ (సర్వేషామిత్యాదినా) ఐక్యోపదేశశ్చ తన్నిబన్ధన ఇత్యాహ (దేవాదిస్థావరాన్తేష్వితి) ఐక్యవిరోధిశేషభూతభేదనిషేధం ప్రతివివక్షుర్భేదదర్శనేనానర్థప్రతిపాదకవాక్యస్యార్థమాహ (దేవాద్యాకారాణామితి) దేవాద్యాకారస్యానాత్మాకారత్వాత్తస్య తదనన్యత్వముక్తం - తస్మాదాత్మనోఽన్యత్వదర్శనం నామ నిష్కృష్టస్వరూపవ్యతిరిక్తదేవాద్యాకారదర్శనమితి తస్యానర్థహేతుత్వముచ్యత ఇత్యర్థః. ప్రబుద్ధస్య భేదనిషేధం ప్రతిపదతి (యత్ర హీతి) అనాత్మాకారాణాం దేవత్వాదీనాం బహుత్వాత్ ఏకాకారఆత్మని దేవత్వాదీని న సన్తీతి నిషిధ్యత ఇత్యర్థః. ఏవమనర్థహేతుతయా కదాచిన్నివృత్తిహేతుమత్తయా చ ప్రతిపన్నం భేదదర్శనం దేవాదిభేదదర్శనమేవేత్యుక్తం భవతి. కారణత్వం కథముక్తమిత్యత్రాహ (తస్య హ వా ఇతి) జీవాధిష్ఠితప్రధానాత్ ఆకాశగుణశబ్దోత్పత్తిరితి ఋగ్వేదాదికారణత్వముపపద్యత ఇత్యర్థః. ఏవం పూర్వపక్షయుక్తివశాత్ ఫలితమయోగవ్యవచ్ఛేదప్రతిక్షేపం దర్శయతి (ఏవమస్మిన్నితి) పాదసఙ్గత్యాదికం పూర్వవత్. ... ...

రాద్ధాన్తే- సమఞ్జసో భవతి- స్వారసికో భవతీత్యర్థః. అస్వరసాన్వయో హి పక్షైరుచ్యతే. శ్రుతేస్స్వారస్యం నామ సజాతీయశ్రుత్యావిశేషార్థ్యం- సతు బాహ్యాన్తరైక్యకార్థ్యమిత్యభిప్రాయేణాహ (తమేవం విదిత్వేతి) శ్రుతావపి ప్రజాపతివాక్యాదిషు జీవస్వరూపస్య ప్రతిపాద్యమానత్వాత్ తదైకార్థ్యాత్ స్వారస్యమిత్యత్రాహ (పరమపురుషేతి) ప్రధానభూతోపాయపరవాక్యైకార్థ్యం స్వారసికమిత్యర్థః. శ్రుత్యన్తరైకార్థ్యాద్బ్రహ్మవేదనస్యైవామృతత్వోపాయత్వమిత్యుపపాదితముపసంహరతి (అతోఽత్రేతి) ఏవముపక్రమవాక్యసామఞ్జస్యం దర్శితం. వాక్యాన్తరాణామప్యన్వయస్వారస్యం దర్శయన్ కారణత్వం స్వపక్షోపపాదకమేవ సత్పరపక్షప్రతిక్షేపకం చేత్యాహ (తథా తస్యేతి) బద్ధస్య సర్వజ్ఞత్వాద్యయోగాత్, ముక్తస్య జగద్వ్యాపారశూన్యత్వాచ్చ, కృత్స్నజగత్కారణత్వం న సమ్భవతీత్యర్థః. పురుషమాత్రస్య- జీవమాత్రస్య. అల్పశక్తిత్వం మాత్రచాఽభిప్రేతం. యద్వా- కర్మపరవశస్య ముక్తస్యేతి పదాభ్యాం స్వపక్షే సర్వావస్థస్య జీవస్య జగత్కారణత్వానుపపత్తిరుక్తా. సాఙ్ఖ్యమతేపి తదనుపపత్తిమాహ (నిర్వ్యాపారస్య చ పురుషమాత్రస్యేతి) నిమిత్తోపాదానభావానుగుణసఙ్కల్పశక్తియోగాభావాదితి భావః. కారణత్వఫలభూతమేకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞానమపి రాద్ధాన్తోపపాదకమిత్యాహ (తథాత్మన ఇతి) ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞాననిర్వాహం పరోక్తం యత్త్వైతదిత్యాదినాఽనూద్య తదయుక్తమిత్యాదినా దూషయతి. ఐకాత్మ్యోపదేశానుపపత్తిమాహ (ప్రతిజ్ఞోపపాదనాయేతి) శ్రుతిస్థేదంశబ్దస్యార్థానేకతచ్ఛబ్దాభ్యాం స్వవాక్యత్వజ్ఞాపనాయ ప్రయుక్త ఇ

కాత్స్న్యోపదేశశ్చ పరమాత్మన ఏవోపపద్యతే- నహీదంశబ్దవాచ్యం చిదచిన్మిశ్రం జగత్పురుషేణాచిత్సంసృష్టేన త
ద్వియుక్తేన స్వరూపేణ వాఽవస్థితేన చైక్యముపగచ్ఛతి. అత ఏవ *సర్వం తం పరాదాద్యోఽన్యత్రాత్మనస్సర్వం వే
దేతి వ్యతిరిక్తత్వేన సర్వవేదననిన్దా చ. తథా ప్రథమే చ మైత్రేయీబ్రాహ్మణే *మహద్భూతమనన్తమపారమితి
శ్రుతా మహత్త్వాదయో గుణాః పరమాత్మన ఏవ సమ్భవన్తి - అతస్స ఏవాత్ర ప్రతిపాద్యతే. యత్తూక్తం పతిజా
యాపుత్రవిత్తపశ్వాదిప్రియాన్వయినో జీవాత్మన ఉపక్రమే త్వన్వేష్టవ్యతయా ప్రతిపాదనాత్తద్విషయమేవే
దం వాక్యమితి - తదయుక్తం - *ఆత్మనస్తు కామాయేత్యాత్మశబ్దేన జీవాత్మసంశబ్దనే తస్య *ఆత్మా వా అరే ద్రష్ట
వ్య ఇత్యనేనానన్వయప్రసఙ్గాత్. *ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్య ఇత్యాత్మనో ద్రష్టవ్యత్వోపయోగితయా *ఆత్మనస్తు
కామాయేత్యుపదిష్టమితి ప్రతీయతే. *ఆత్మనస్తు కామాయ- ఆత్మనః కామసమ్ప్రాప్త్యై. కామ్యన్త ఇతి కామాః. ఆ
త్మన ఇష్టసమ్ప్రాప్తయ ఇతి యావత్. న చ జీవాత్మన ఇష్టసమ్ప్రాప్తయే పత్యాదయః ప్రియా భవన్తీత్యుక్తే సతి తస్య జీవ
స్య స్వరూపమన్వేష్టవ్యం భవతి. ప్రియమేవ హ్యన్వేష్టవ్యం- న తు ప్రియం ప్రతి శేషిణః ప్రియవియుక్తం స్వరూ
పం. యస్మాదాత్మన ఇష్టసమ్ప్రాప్తయే పత్యాదయః ప్రియా భవన్తి- తస్మాత్పత్యాదిప్రియం పరిత్యజ్య తద్వియుక్త
మాత్మస్వరూపమన్వేష్టవ్యమిత్యసఙ్గతం భవతి. ప్రత్యుత న పత్యాదిశేషతయా పత్యాదీనాం ప్రియత్వం - అపి
త్వాత్మనశ్శేషతయా పత్యాదీనాం ప్రియత్వమిత్యుక్తే స్వశేషతయా త ఏవోపాదేయాస్స్యుః. *ఆత్మనస్తు కామా
య సర్వం ప్రియం భవతీత్యస్య పరేణానన్వయే వాక్యభేదః ప్రసజ్యతే. అభ్యుపగమ్యమానేఽపి వాక్యభేదే పూర్వ
వాక్యస్య న కిఞ్చిత్ప్రయోజనం దృశ్యతే. అతః పత్యాదిసర్వం ప్రియం పరిత్యజ్యాత్మన ఏవాన్వేష్టవ్యత్వం యథా
ప్రతీయతే- తథా వాక్యార్థో వర్ణనీయః. సోఽయముచ్యతే. *అమృతత్వస్య తు నాశాఽస్తి విత్తేనేతి విత్తాదీనాం నిత్య
నిర్దోషనిరతిశయానన్దరూపామృతత్వప్రాప్త్యనుపాయతాముక్త్వా విత్తపుత్రపతిజాయాదీనాం సాతిశయదుః
ఖమిశ్రకాదాచిత్కప్రియత్వమనుభూయమానం పత్యాదిస్వరూపప్రయుక్తం - అపి తు నిరతిశయానన్దస్వభా
వపరమాత్మప్రయుక్తం- అతోఽయమేవ స్వయం నిరతిశయానన్దస్సన్నన్యేషామపి ప్రియత్వలేశాస్పదత్వమాపాద
యతి- స పరమాత్మైవ ద్రష్టవ్య ఇత్యుపదిశ్యతే. తదయమర్థః- *న వా అరే పత్యుః కామాయ పతిః ప్రియో భవతి-

ఇదమయమాత్మేతి కార్యస్య కారణతాదాత్మ్యోపదేశః. జీవస్య తదనుపపత్తిముపపాదయతి (నహీతి) కార్యస్య కారణేన హి స్వరూపైక్యసమ్భవః. సూక్ష్మస్థూ
లచిదచిచ్ఛరీరకః పరమాత్మేతి కార్యేణ జగతైక్యం తస్యైవ హి సమ్భవతి- న తు బద్ధస్య వా ముక్తస్య వా జీవస్యాకారణభూతస్య సమ్భవతీత్యర్థః. (అత ఏవేతి) స
ర్వస్య పరమాత్మాత్మకత్వాదేవ తదాత్మకత్వానుసన్ధాననిషేధః- న తు దేవాదిదృష్టినిషేధః- ప్రాగుక్తహేతునిబన్ధనత్వాత్ భేదనిషేధస్యేత్యర్థః. (ప్రథమే
చేతి) మైత్రేయీబ్రాహ్మణానామనేకత్వాత్ ప్రథమ ఇతి విశేషితం. ఉత్తరస్మిన్ మైత్రేయీబ్రాహ్మణే *మహద్భూతమనన్తమపారమితి విశేషణాశ్ర
వణేఽప్యనుక్తమన్యతో గ్రాహ్యమితి న్యాయాత్ మహత్త్వభూతత్వాదికమప్యుక్తం భవతీతి భావః. పతిజాయాదిభోగ్యత్వవాచివాక్యస్యాప్యనన్వయస్వార
స్యం హి సూత్రాభిప్రేతం- వాక్యావయవేషు ప్రధానభూతోపక్రమావయవస్య వాక్యశబ్దేనావివక్షితత్వానుపపత్తేః. తస్మాత్తదుపపాదయితుం పరో
క్తార్థం యత్తూక్తమిత్యాదినాఽనూద్య దూషయతి (తదయుక్తమిత్యాదినా) అనన్వయస్యానిష్టత్వం కథం. తస్య ప్రసఙ్గో వా కథమిత్యత్రాహ (ఆత్మా
వా ఇతి) *ఆత్మనస్తు కామాయ సర్వం ప్రియం భవతి ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్య ఇత్యుక్తే *ఆత్మనస్తు కామాయేత్యుక్తస్య వాక్యస్యాత్మనో ద్రష్టవ్యత్వోపయో
గిత్వం హి స్వరసతః ప్రతీయత ఇత్యర్థః. అతో మా భూదనన్వయ ఇతి న వాచ్యమితి దర్శితం. అథ జీవపరత్వేఽనన్వయముపపాదయతి (ఆత్మనస్త్విత్యాదినా)
ఇష్టసంప్రాప్తయే- సుఖాదిసంప్రాప్తయే. తతః కిమనన్వయస్యేత్యత్రాహ (న చేతి) నేత్యస్యాన్వేష్టవ్యం భవతీత్యుత్తరత్రాన్వయః. కథమన్వేష్టవ్యత్వా
సిద్ధిరిత్యత్రాహ (ప్రియమేవ హీతి) పత్యాదీనామాత్మనః ప్రియత్వే తేషామన్వేష్టవ్యత్వం స్యాత్ - ప్రియస్యైవ పురుషార్థత్వాదిత్యర్థః. ఏవకారాభి
ప్రేతమాహ (న త్వితి) ప్రియవియుక్తం- పుత్రపత్యాదివియుక్తం. తద్వివృణోతి (యస్మాదితి) న కేవలం స్వాభిమతార్థాసఙ్గతిః - అనభిమతార్థసఙ్గ
తిశ్చేత్యాహ (ప్రత్యుతేతి) (త ఏవోపాదేయాస్స్యురితి) సకలేతరత్యాగపూర్వకమాత్మనో ద్రష్టవ్యత్వస్య విరోధ ఏవ స్యాదిత్యర్థః. జీవపరత్వేఽనన్వ
యశ్చేన్మా భూదనన్వయ ఇత్యత్రాహ (పరేణేతి) పరేణ- *ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్య ఇతి పరేణ వాక్యేన. వాక్యభేదః- మహావాక్యభేదః. ఏకవాక్యత్వేన
నిర్వాహే సుశకేఽపి వాక్యభేదోఽనుపపన్నః- *సమ్భవత్యేకవాక్యత్వే వాక్యభేదస్తు నేష్యత ఇతి న్యాయాదిత్యర్థః. వాక్యభేదాభ్యుపగమేఽపి ప్రయోజనా
భావాచ్చానన్వయోఽనుపపన్న ఇత్యాహ (అభ్యుపగమ్యమానేఽపీతి) ఏవం పరపక్షేఽనుపపత్తేః పరిశేషాదర్థాత్ స్వరపరత్వం సిద్ధమిత్యాహ (అత ఇతి) ఉపపన్నా
ర్థక ఇత్యత్రాహ (సోఽయముచ్యత ఇతి) (స్వయం నిరతిశయానన్దస్సన్నన్యేషామపి ప్రియత్వలేశాస్పదత్వమాపాదయతీతి) అన్యేషామానన్దోఽయదధీ
నస్తస్యానన్దోఽనవధిక ఇత్యర్థసిద్ధం- యథాఽన్యేషాం విద్యాం ధనం వా దదతః పురుషస్య జ్ఞానాధికత్వం ధనాధికత్వం చార్థసిద్ధం. *స ఏకో బ్రహ్మణ ఆన
న్దః *యతో వాచో నివర్తన్తే *రసం హ్యేవాయం లబ్ధ్వాఽనన్దీ భవతీత్యాది శ్రుత్యన్తరేషు తత్ స్పష్టమభిహితం చేత్యభిప్రాయః. ఉపదిశ్యత ఇత్యనేన
శ్రుతేస్తాత్పర్యార్థ ఉక్తః. అస్యార్థస్య శబ్దవాచ్యత్వం కథమిత్యత్రాహ (తదయమర్థ ఇతి) పరమాత్మనస్స్వారాధకాభిమతదానస్యేష్టత్వం వివృణోతి

నహి పతిజాయాపుత్రవిత్తాదయో మత్ప్రయోజనాయ మమ ప్రియాస్స్యురితి స్వసఙ్కల్పాత్ప్రియా భవన్తి- అపి త్వాత్మనః కామాయ- పరమాత్మనస్స్వారాధకప్రియప్రతిలమ్భనరూపేష్టనిర్వృత్తయ ఇత్యర్థః. పరమాత్మా హి కర్మభిరారాధితస్తత్తత్కర్మానుగుణం ప్రతినియతదేశకాలస్వరూపపరిమాణమారాధకానాం తత్తద్వస్తుగతం ప్రియత్వమాపాదయతి- *ఏష హ్యేవానన్దయాతీతి శ్రుతేః. నతు తత్తద్వస్తుస్వరూపేణ ప్రియమప్రియం వా- యథోక్తం *తదేవ ప్రీతయే భూత్వా పునర్దుఃఖాయ జాయతే। తదేవ కోపాయ యతః ప్రసాదాయ చ జాయతే। తస్మాద్దుఃఖాత్మకం నాస్తి న చ కిఞ్చిత్సుఖాత్మకమితి. *ఆత్మనస్తు కామాయేత్యస్య జీవాత్మపరత్వేऽపి *ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్య ఇతి తు పరమాత్మవిషయమేవ. తత్రాయమర్థః - యస్మాత్పత్యాదీనామిష్టసమ్ప్రాప్తయే తత్పరవశేన పత్యాదయః ప్రియత్వేనోపాదీయన్తే- అపి త్వాత్మేష్టసమ్ప్రాప్తయే స్వతన్త్రేణ స్వప్రియత్వేనోపాదీయన్తే. తస్మాత్స్వస్యైవాత్మనో నిరుపాధికనిర్దోషనిరవధికప్రియః పరమాత్మా- స ఏవ హి ద్రష్టవ్యః - న ముముక్షుభిరల్పసుఖమిశ్రదుఃఖోదర్కాః పరాయత్తతత్తత్స్వభావాః పతిజాయాపుత్రవిత్తాదయో విషయా ఇతి. అస్మింస్తు ప్రకరణే జీవాత్మవాచిశబ్దేనాపి పరమాత్మన ఏవాభిధానాత్ *ఆత్మనస్తు కామాయ *ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్య ఇతి పూర్వోక్తప్రక్రియయోభయత్రాత్మశబ్దావేకవిషయౌ........

మతాన్తరేణాపి జీవశబ్దేన పరమాత్మాభిధానోపపాదనాయాహ.

(పరమాత్మా హీతి) (ప్రతినియతేతి) స్వరూపనియమో నామ- స్రక్చన్దనాదిష్వస్యైవమేవ భోగ్యం నాన్యదితి నియమః. పరిమాణనియమః- భోగ్యత్వపరిమాణనియమః. నహి మనుష్యభోగ్యస్య స్రగాదేస్త్రిదశభోగ్యస్రగాదితుల్యభోగ్యత్వమస్తి. ఆశ్రితప్రియప్రతిలమ్భకత్వే శ్రుతిమాహ (ఏష హ్యేవేతి) (తదేవ ప్రీతయ ఇతి) కస్యచిద్వస్తునః ప్రియత్వం తత్స్వరూపప్రయుక్తం చేత్- సర్వదా సర్వేషాం ప్రియత్వం స్యాత్ - న చ తదస్తి. కంచిత్ప్రతి కదాచిత్ప్రియత్వమప్రియత్వం చ పరసఙ్కల్పాధీనమిత్యర్థః. నను *ఆత్మనస్తు కామాయ సర్వం ప్రియం భవతి, ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్య ఇతి వాక్యయోః జీవపరత్వేऽపి అన్వయస్సమ్భవతి. తథాహి- నహి తత్తత్సమ్బన్ధిభోగార్థాయజ్ఞే-అపి తు స్వాతన్త్ర్యేణ తత్ప్రియతాకారపరిత్యాగ ఉచ్యతే. తస్మాత్ప్రకృష్టానన్దరూపే ప్రత్యగాత్మని తేనైవ స్వాతన్త్ర్యేణ ప్రవర్తత ఇతి శఙ్కాయాం *ఆత్మనస్తు కామాయేత్యస్య జీవపరత్వాభ్యుపగమేऽపి *ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్య ఇతి వాక్యస్య పరమాత్మపరత్వ ఏవ స్వారస్యముపపాదయతి (ఆత్మనస్తు కామాయేత్యస్యేతి) యేన స్వాతన్త్ర్యేణ స్వాత్మదర్శనే ప్రవర్తతే- తేనైవ అనవధికాతిశయానన్దరూపపరబ్రహ్మప్రాప్తౌ ప్రవర్తతే- తస్యైవ స్వాభావికనిరతిశయానన్దయోగాదిత్యర్థః. ప్రకృష్టానన్దస్యైవ ప్రేప్సితవ్యతారూపార్థౌచిత్యాతిశయాదాత్మశబ్దార్థవైరూప్యం నోద్భావ్యం- ముణ్డకోపనిషది *తపసా చీయతే బ్రహ్మ *తస్మాదేతద్బ్రహ్మేతి వాక్యద్వయస్థబ్రహ్మశబ్దవైరూప్యవదితి భావః. ఏవం తర్హ్యయమేవ నిర్వాహస్స్యాదితి శఙ్కాయామస్మాదస్యార్థాత్ పూర్వోక్తార్థ ఉపపన్నః- ఆత్మశబ్దవైరూప్యాభావాదిత్యభిప్రాయేణాహ (అస్మింస్తు ప్రకరణ ఇతి) వక్ష్యమాణసూత్రోక్తప్రకారేణ జీవవాచిశబ్దానాం పరమాత్మపర్యన్తాభిధాయిత్వముపజీవ్యోక్తం పరమాత్మన ఏవాభిధానాదితి. అయమర్థః- *మహద్భూతమనన్తమపారం విజ్ఞానఘన ఏవైతేభ్యో భూతేభ్యస్సముత్థాయ తాన్యేవానువినశ్యతీత్యత్ర విజ్ఞానఘనశబ్దో జీవవిషయః- భూతానువినాశిత్వావగమాత్. అత్రామృతత్వప్రాప్త్యుపాయత్వసర్వజగత్కారణత్వసర్వజ్ఞత్వతదేకవిజ్ఞాననిబన్ధనసర్వవిజ్ఞానవ్యతిరిక్తవేదననిన్దాదిభిః ప్రకరణస్య పరమాత్మపరత్వావగమాత్, *మహద్భూతమనన్తమపారమితి పరైస్సామానాధికరణ్యాచ్చ జీవవాచినోऽప్యస్య విజ్ఞానఘనశబ్దస్య పరమాత్మపరత్వమవగమనీయం. తస్మాజ్జీవవాచిశబ్దస్యాపి పరమాత్మపరత్వనిశ్చయానుగుణబహువాక్యస్వారస్యభఙ్గేనాన్యతరాత్మశబ్దస్యార్థకథనాత్, ఆత్మశబ్దద్వయస్యార్థైకరూప్యకథనాదపి తావచ్ఛబ్దబహువాక్యస్వారస్యానుగుణం పరమాత్మపరతయైవ *ఆత్మనస్తు కామాయ *ఆత్మా వా ఇతి వాక్యద్వయస్థాత్మశబ్దయోరర్థైకరూప్యవర్ణనం యుక్తమితి. —— *ప్రతిజ్ఞాసిద్ధేరిత్యాదిసూత్రత్రయం *ఆత్మనస్తు కామాయ పతిః ప్రియో భవతీత్యారభ్య *ఏతేభ్యో భూతేభ్యస్సముత్థాయ తాన్యేవానువినశ్యతీతి జీవోపక్రమనిర్వాహపరం పరైర్వ్యాఖ్యాతం. తదయుక్తం- పూర్వసూత్రేణ ఉపక్రమస్య కృతనిర్వాహత్వాత్- వాక్యాన్వయో నామ- వాక్యావయవానాం మిథోऽన్వయః. నతు వాక్యాన్తరేణాన్వయః- సూత్రస్యైకప్రకరణవిషయత్వాత్, ప్రకరణస్య మహావాక్యరూపత్వాత్,. ఉపక్రమశ్చ వాక్యావయవేషు ప్రధానభూతః - సకలం వాక్యావయవానామన్వయం పరమాత్మవిషయతయైవ ప్రతిపాదయతా సూ॰ణావివక్షితస్స్యాత్. ....

అతో జీవశబ్దేన పరమాత్మాభిధాననిర్వాహపరముత్తరసూత్రత్రయం మన్వానస్తత్రాపి చరమసూత్రస్యైవ సూత్రకారాభిమతనిర్వాహపరత్వం హృది నిధాయ తతః పూర్వస్య సూత్రద్వయస్య మతాన్తరపరత్వం వదంస్సూత్రత్రయమవతారయతి (మతాన్తరేణాపీతి) మతాన్తరేణ- సూత్రకారానభిమతేనేత్యర్థః. అనేన యాదవప్రకాశోక్తయోజనావ్యావృత్తిః. (జీవశబ్దేన పరమాత్మాభిధానోపపాదనాయేతి) అనేన సర్వవ్యాఖ్యాతృభిమతనిర్వాహవ్యావృత్తిర్దర్శితా. జీవశబ్దేన- ఉపరితనవాక్యగతేనేత్యర్థః.

౨౦॥ సూ. ప్రతిజ్ఞాసిద్ధేర్లిఙ్గమాశ్మరథ్యః॥ ఏకవిజ్ఞానేనసర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞాసిద్ధేరిదంలిఙ్గం- యజ్జీవాత్మవాచిశబ్దేనపరమాత్మనోఽభిధానమిత్యాశ్మరథ్యఆచార్యోమన్యతేస్మ. యద్యయంజీవఃపరమాత్మకార్యతయాపరమాత్మైవనభవేత్ - తదాతద్వ్యతిరిక్తతయాపరమాత్మవిజ్ఞానాదేతద్విజ్ఞానంనసేత్స్యతి- *ఆత్మావాఇదమేకఏవాగ్రఆసీదితిప్రాక్సృష్టేరేకత్వావధారణాత్, *యథాసుదీప్తాత్పావకాద్విస్ఫులిఙ్గాస్సహస్రశఃప్రభవన్తేసరూపాః । తథాక్షరాద్వివిధాస్సోమ్యభావాఃప్రజాయన్తేతత్రచైవాపియన్తీత్యాదిభిర్బ్రహ్మణోజీవానాముత్పత్తిశ్రవణాత్, తస్మిన్నేవలయశ్రవణాచ్చ జీవానాంబ్రహ్మకార్యత్వేనబ్రహ్మైక్యమవగమ్యతే- అతోజీవశబ్దేనపరమాత్మాభిధానమితి.........................

౨౧॥ సూ. ఉత్క్రమిష్యతఏవమ్భావాదిత్యౌడులోమిః॥ యదుక్తంజీవస్యబ్రహ్మకార్యతయాబ్రహ్మైక్యేనైకవిజ్ఞానేనసర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞోపపాదనార్థంబ్రహ్మణోజీవశబ్దేనప్రతిపాదనమితి- తదయుక్తం *నజాయతేమ్రియతేవావిపశ్చిదిత్యాదినాఽజత్వశ్రుతేః, జీవాత్మనాంప్రాచీనకర్మఫలభోగాయజగత్సృష్ట్యభ్యుపగమాచ్చ- అన్యథావిషమసృష్ట్యనుపపత్తేశ్చ- బ్రహ్మకార్యస్యజీవస్యబ్రహ్మతాపత్తిలక్షణోమోక్షఆకాశాదివదవర్జనీయఇతి తదుపాయవిధానానుష్ఠానానర్థక్యాచ్చ, ఘటాదివత్కారణప్రాప్తేర్వినాశరూపత్వేనమోక్షస్యాపురుషార్థతాచ. జీవాత్మనఉత్పత్తిప్రళయవాదోపపత్తిస్తత్రత్రప్రపఞ్చయిష్యతే. అతః * ఏషసమ్ప్రసాదోఽస్మాచ్ఛరీరాత్సముత్థాయపరంజ్యోతిరుపసమ్పద్యస్వేనరూపేణాభినిష్పద్యతే *యథానద్యస్స్యన్దమానాస్సముద్రేఽస్తంగచ్ఛన్తినామరూపేవిహాయ। తథావిద్వాన్నామరూపాద్విముక్తః పరాత్పరంపురుషముపైతిదివ్యమిత్యుత్క్రమిష్యతః పరమాత్మభావాజ్జీవశబ్దేన పరమాత్మనోఽభిధానమిత్యౌడులోమిరాచార్యోమన్యతే. ....

౨౨॥ సూ. అవస్థితేరితికాశకృత్స్నః॥ యదుక్తముత్క్రమిష్యతోజీవస్యబ్రహ్మభావాద్బ్రహ్మణస్తచ్ఛబ్దేనాభిధానమితి- తదప్యయుక్తం- వికల్పాసహత్వాత్- అస్యజీవాత్మనఉత్క్రాన్తేః పూర్వమేవమ్భావఃకింస్వాభావికః- ఉతౌపాధికః. తత్రాపిపారమార్థికః- అపారమార్థికోవేతి. స్వాభావికత్వేబ్రహ్మభావోనోపపద్యతే- భేదస్యస్వరూపప్రయుక్తత్వేనస్వరూపేవిద్యమానేతదనపాయాత్. అథభేదేనసహస్వరూపమప్యపైతీతి- తథాసతివినష్టత్వాదేవతస్యనబ్రహ్మభావః,అపురుషార్థత్వాదిదోషప్రసఙ్గశ్చ. పారమార్థికౌపాధికత్వేప్రాగపిబ్రహ్మైవేతి * ఉత్క్రమిష్యతఏవమ్భావాదితివిశేషోనయుజ్యతేవస్తుం. అస్మి

౨౦॥ సూ. ప్రతిజ్ఞాసిద్ధేర్లిఙ్గమాశ్మరథ్యః॥ (ఏకవిజ్ఞానేనసర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞాసిద్ధేరిదంలిఙ్గమితి) ఏకవిజ్ఞానేనసర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞోపపాదకకార్యకారణభావకృతైక్యస్యలిఙ్గం జీవాత్మవాచిశబ్దేనపరమాత్మాభిధానమిత్యర్థః. హేతువశాత్ సాధ్యప్రతిజ్ఞాంశోఽధ్యాహృతః జీవాత్మవాచీతి. అయంయాదవప్రకాశపక్షోఽస్మిన్ సూత్రఉపన్యస్తః- తత్రహికార్యాత్మనాకారణాత్మనాచజీవబ్రహ్మణోర్భేదాభేదౌస్వాభావికౌమతౌ. ....

౨౧॥ సూ. ఉత్క్రమిష్యతఏవమ్భావాదిత్యౌడులోమిః॥ విరుద్ధమతాన్తరంహిపూర్వమతనిరాసేనవినానోదేతి-తస్య,దూరాత్రాభిప్రేతమాశ్మరథ్యమతదూషణమాహ (యదుక్తమిత్యాదినా) అజత్వశ్రుతివిరోధః, అకృతాభ్యాగమకృతవిప్రణాశాదిప్రసక్తిః, ఫలభోగార్థసృష్టివిరోధః, ఉపాయానుష్ఠానవైయర్థ్యం, అపురుషార్థతా, చదూషణం. * తోయేనజీవాన్విససర్జభూమ్యామిత్యాది జీవోత్పత్తిప్రళయవాదానాంగతిమిత్యత్రాహ (జీవాత్మనఇతి) సూత్రార్థమాహ (అతఇతి) ....

౨౨॥ సూ. అవస్థితేరితికాశకృత్స్నః॥ అత్రాపిపూర్వవదభిప్రేతందూషణమాహ(యదుక్తమిత్యాదినా) సమ్భావితయోః పక్షయోఃపరాభిమతంపరిశేషయితుంస్వాభావికౌపాధికవికల్పఃకృతః. శఙ్కరభాస్కరోక్తపక్షద్వయస్యాపి *ఉత్క్రమిష్యతఇతిసూత్రైకదేశేనహాని తస్యైతేననిరాచికీర్షితత్వజ్ఞాపనాయపారమార్థికత్వాపారమార్థికత్వవికల్పఃకృతః. (స్వాభావికత్వఇత్యాది) ముక్తౌస్వరూపంకింవిద్యమానం - ఉతావిద్యమానమితివికల్పమభిప్రేత్యగ్రన్థద్వయేనశిరోద్వయందూషయతి (భేదస్యేత్యాదినా) ప్రథమవికల్పస్యద్వితీయంశిరోదూషయన్ తద్విశేషణీభూతద్వితీయవికల్పగతంప్రథమంశిరశ్చదూషయతి (పారమార్థికేతి) ప్రాగపిబ్రహ్మత్వముపపాదయతి (అస్మిన్పక్షేహీతి) ద్వితీయవికల్పేద్వితీయంశిరో

స్వతోఽప్యుపాధిబ్రహ్మవ్యతిరేకేణ వస్త్వన్తరాభావాత్, నిరవయవస్య బ్రహ్మణ ఉపాధినాచ్ఛేదాద్యసమ్భవాత్ ఔపాధికగత ఏవ భేద ఇత్యుక్తౌ - ముక్తేః ప్రాగపి బ్రహ్మైవ. ఔపాధికస్య భేదస్యాపారమార్థికత్వే కస్యాయము క్తౌ - ముక్తౌ బ్రహ్మభావ ఇతి వక్తవ్యం. బ్రహ్మణ ఏవావిద్యోపాధితిరోహితస్వస్వరూపస్యేతి చేన్న - నిత్యముక్త స్వప్రకాశజ్ఞానస్వరూపస్యావిద్యోపాధితిరోధానాసమ్భవాత్. తిరోధానం నామ వస్తుస్వరూపే విద్యమానే తత్ప్రకాశనివృత్తిః. ప్రకాశ ఏవ వస్తుస్వరూపమిత్యఙ్గీకారే తిరోధానాభావః స్వరూపనాశో వా స్యాత్. అతో నిత్యావిర్భూతస్వస్వరూపస్యాన్తర్యామిత్వాత్ ముక్తౌ బ్రహ్మభావేన కశ్చిద్విశేష ఇతి *ఉత్క్రమిష్యత ఇతి విశేషణం వ్యర్థమేవ. *అస్మాచ్ఛరీరాత్సముత్థాయేతి భగవాన్ నేదం రూపస్య తదానీం బ్రహ్మతాప్తిమాహ - అపితు ప్రాగసిద్ధస్వరూపస్యావిర్భావం. తథాహి వక్ష్యతే *సమ్పద్యావిర్భావః స్వేనశబ్దాదిత్యాదిభిః. అతః *అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య *య ఆత్మని తిష్ఠన్నాత్మనోఽన్తరో యమాత్మా న వేద యస్యాత్మా శరీరం య ఆత్మానమన్తరో యమయతి స త ఆత్మాన్తర్యామ్యమృతః * యోఽక్షరమన్తరే సఞ్చరన్ యస్యాక్షరం శరీరం యమక్షరం న వేద ఏష సర్వభూతాన్తరాత్మాఽపహతపాప్మా దివ్యో దేవ ఏకో నారాయణః *అన్తః ప్రవిష్టః శాస్తా జనానాం సర్వాత్మేతి స్వశరీరభూతే జీవాత్మన్యాత్మతయాఽవస్థితేర్జీవశబ్దేన బ్రహ్మప్రతిపాదనమితి కాశకృత్స్న ఆచార్యో మన్యతే. జీవశబ్దస్య జీవస్య పరమాత్మపర్యన్తస్యైవ వాచకో న జీవమాత్రస్యేతి పూర్వమేవోక్తం * నామరూపే వ్యాకరవాణీత్యత్ర. ఏవమాత్మశరీరభావేన తాదాత్మ్యోపపాదనే పరస్య బ్రహ్మణోఽపహతపాప్మత్వసర్వజ్ఞత్వాదిగోచరా, జీవస్యాపి ముక్తస్య బ్రహ్మైక్యోపాసనాదివాదిన్యో, జగత్సృష్టిప్రలయాభిధాయిన్యో, జగతో బ్రహ్మతాదాత్మ్యోపదేశపరాశ్చ సర్వాః శ్రుతయః సమ్యగుపపాదితా భవన్తీతి కాశకృత్స్నీయమేవ మతం సూత్రకారస్స్వీకృ

తమ్ (ఔపాధికస్యేతి) తిరోధానాసమ్భవం [illegible] త్యాహ (తిరోధానం నామేతి) తిరోధానం నామ [illegible] - తత్కిమిత్యత్రాహ (ప్రకాశ ఏవేతి) తిరోధానసమ్భవ [illegible] స్యాత్ - తత [illegible] త్రాహ (అత ఇతి) నను *ఉత్క్రమిష్యత ఇత్యత్ర న తాత్పర్యం- సర్వదా బ్రహ్మభావో వివక్షితః - [illegible] దోష ఇతి చేన్న - పూర్వం తథాభావే [illegible] ప్రయోజనస్య శాస్త్రస్యానారమ్భణీయత్వప్రసఙ్గాత్. ఔపాధికభేదస్య [illegible] రమ్భణీయతేతి చేన్న - ఔపాధికభేదస్య బ్రహ్మణ్యచ్ఛేద్యసమ్భవత్వాదేకత్వప్రతిసన్ధానేన జీవేశ్వరవిభాగాభావప్రసఙ్గాత్. ప్రదేశభేదాత్ ప్రతిసన్ధానం చేత్ - ఏకస్యోపాధిగచ్ఛత్యేకస్యాపి ప్రతిసన్ధానం నస్యాదిత్యాది సూచితం [illegible] ప్రదర్శితం. [illegible] * ఉత్క్రమిష్యత ఇత్యేవమవివక్షితం కృత్వా సర్వదా బ్రహ్మభావావిర్భావాభ్యుపగమేఽపి [illegible] - తిరోధానాభావాత్. న [illegible] స్వరూపే [illegible] సమ్భవః. తిరోధానాభ్యుపగమే [illegible]. అతిరోహితస్వరూపస్యాపి భేదదర్శనసమ్భవ [illegible] చేత్ - ఆచ్ఛాదికావిద్యాకల్పనవైయర్థ్యం. ముక్తావపి భేదదర్శనప్రసఙ్గః. స్వరూపయాథాత్మ్యవభాసస్య [illegible] త్వాభావాత్. [illegible] సభేదదర్శనమితి చేన్న - [illegible] స్యాపి పూర్వమవభాసమానాత్ స్వరూపాద్ [illegible] విశదతరముపజాయమానమపి జ్ఞానం [illegible] త్యాదికమనుపపత్తిశతం పూర్వోక్తత్వాదిహ లేశతో దర్శితం. [illegible] *అస్మాచ్ఛరీరాదిత్యాదిశ్రుత్యేకోఽర్థ ఇత్యత్రాహ (అస్మాదితి) [illegible] త్రాహ ([illegible] ఇతి) అథ సూత్రం వ్యాచష్టే (అత ఇతి) అతః- ముక్తాన్తరేణ నిర్వాహానుపపత్తేరిత్యర్థః. అవస్థితేః [illegible] తోఽధికరణమాకాఙ్క్షితం. [illegible] - సతు [illegible] సమిత్యాకాఙ్క్షాయామితి చేత్ - సామర్థ్యాత్- నతు స్వతః. కిమ్వావేనేత్యాకాఙ్క్షాయాం [illegible]. అత [illegible] స్యానుగుణం [illegible] (య ఆత్మనీతి) అవిద్యాప్రవేశస్యస్పష్టత్వాత్ తద్జ్ఞాపనార్థం, జీవసామానాధికరణ్యస్య స్ఫుటతరార్థశ్రుత్యన్తరైకార్థ్యేన శరీరశరీరిభావనిబన్ధనత్వజ్ఞాపనార్థం, చ *అనేన జీవేనాత్మనేతి వాక్యం ప్రథమముపాత్తం. కారణావస్థాయామపి శరీరత్వజ్ఞాపనార్థం, దేవతావిశేషనిర్ణయార్థం, చోదాహరతి (యోఽక్షరమన్తరే సఞ్చరన్నితి) అన్తః [illegible] నియమనయోరనుప్రవేశప్రశాసనశబ్దాభ్యాం ప్రత్యక్షజ్ఞాతతయా ఏకార్థత్వాత్, సర్వాత్మత్వవివరణరూపత్వాచ్చోపాదత్తే (అన్తః ప్రవిష్ట ఇతి) సప్తమ్యన్తపదైకత్ర [illegible] త్యాకాఙ్క్షాయాం [illegible] నియన్తృత్వాదిభిః కథమిత్యాకాఙ్క్షాయామిత్యాహ. తత్తద్వేద్యత్వేన నియన్తృత్వేన నిర్దోషత్వేన చ తేష్వవస్థానమిత్యర్థః. నన్వవస్థితిరస్తు - తతః కథం జీవశబ్దస్య బ్రహ్మవాచిత్వమిత్యత్రాహ (జీవశబ్దశ్చేతి) శరీరవాచిశబ్దస్య [illegible] తారస్సముచిత ఇత్యర్థః. క్వ నిర్దేశ ఇత్యత్రాహ (నామేతి) సూత్రార్థో వ్యాఖ్యాతః. అస్య సూత్రస్యాశ్మరథ్యాదులోమితోక్తేః పూర్వమనివేశితత్వాత్, అత్ర పరం మతాన్తరానుపన్యాసాచ్చ కాశకృత్స్నమతేన నిర్వాహస్య సూత్రకారాభిమతత్వమవగమ్యతే- అస్య సూత్రకారాభిమతత్వే హేతుభూతం పూర్వోక్తమతద్వయాద్వైషమ్యమాహ (ఏవమాత్మేతి) అపహతపాప్మత్వసర్వజ్ఞత్వశబ్దావుభయలిఙ్గత్వప్రదర్శనార్థౌ. ఆదిశబ్దో విజరత్వసర్వశక్తిత్వాదిపరః. మోక్షవాదిన్య ఇత్యనేన భేదశ్రుతయో వివక్షితాః. అభేదశ్రుత్యభిప్రాయేణాహ (జగత్సృష్టీతి) (సమ్యగితి) ప్రత్యక్షాదివిరోధః పరస్పరవిరోధశ్చ యథా న భవతి- తథేత్యర్థః. సకలశ్రుత్యవిరోధముఖ్యార్థత్వానుగుణ్యమితస్నిర్వాహస్వీకారహేతురిత్యర్థః. అభేదనిర్దేశస్యావస్థితినిబన్ధనత్వం సూత్రకారేణైవ భగవతా వ్యాసేన మోక్షధర్మే చ యాజ్ఞవల్క్యజనకసంవాదే స్పష్ట

తవా. అయమత్ర వాక్యార్థః-అమృతత్వోపాయో మైత్రేయ్యా పృష్టో యాజ్ఞవల్క్యః *ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్య ఇత్యాదినా పరమాత్మోపాసనమమృతత్వోపాయముక్త్వా *ఆత్మని ఖల్వరే దృష్ట ఇత్యాదినోపాస్యలక్షణం, దున్దు

రమభిహితం-*పశ్యంతస్తైవాపశ్యంచ పశ్యత్యన్య స్తథానఘ। షడ్వింశం పఞ్చవింశం చ చతుర్వింశం చ పశ్యతీత్యాదినా చిదచిదీశ్వరస్తైలక్షణ్యం బహుశః ప్ర పాద్య *యదా తు మన్యతేఽన్యోఽహమన్య ఏష ఇతి ద్విజః। తదా స కేవలీభూతః షడ్వింశమనుపశ్యతి [illegible] స్వరూపప్రకృత్యాత్మవివేకాన్ నరం జీవవిలక్షణపరమాత్మ దర్శన ముక్త్వా *అన్యశ్చ రాజన్ స పరస్తథాన్యః పఞ్చవింశకః। తత్స్థత్వాదనుపశ్య [illegible] ఏక ఏవేతి సాధవ ఇతి [illegible] తస్య [illegible] త్వా యమేకః పురుష ఇతి వ్యవహారవద న్తరవస్థితి [illegible] ప్ర[illegible]కాత్వైక్యనిషయం [illegible] ఇత్యుక్త్వా *తేషాం తన్మా[illegible] పఞ్చవింశకమ [illegible]తమితి తాత్త్వ్య[illegible]దేవ హేతోః పఞ్చవింశస్యాచ్యుతశబ్దవాచ్యస్య పరమాత్మనశ్చ స్వరూపైక్యం సాధూనామనభిమతమిత్యుక్త్వా *జన్మమృత్యుభ యాత్ భీతా యోగాస్సాఙ్ఖ్యాశ్చ కాశ్యప। షడ్వింశమనుపశ్యన్తి శుచయస్తత్పరాయణా ఇతి సంసారభయనిరాసకం షడ్వింశకత్వేన పరమాత్మనో [illegible]దజ్ఞానమిత్యత్రాధ్యాత్మశాస్త్రవిదామైకకణ్ఠ్యమిత్యుక్త్వా *యదా స కేవలీభూతః షడ్వింశమనుపశ్యతి। తదా సర్వజ్ఞ[illegible]త్వాన్న పునర్జన్మ [illegible]స్యతీతి షడ్వింశజ్ఞానాదపవర్గముక్త్వా *ఏవమప్రతిబుద్ధశ్చ బుధ్యమానశ్చ తేఽనఘ। బుద్ధశ్చోక్తో యథాతత్త్వం యథా శ్రుతినిదర్శనాత్ ఇతి చిదచిదీ శ్వరస్తైలక్షణ్యేనోపసంహృతం. తథా వైష్ణవే పురాణేఽపి స్ఫుటమభిధీయతే- యథా భగవన్ స్తం ప్రతి ధ్రువః *సర్వాత్మకోఽసి సర్వేశ సర్వభూతస్థితో యతః। కథయామి తతః కిం తే సర్వం వేత్సి హృది స్థితమితి. అత్ర [illegible] సర్వాత్మకత్వం [illegible] అవస్థానం చ శరీరప్రతిపత్తినిమిత్తమితి [illegible] దృశ్యతే *సర్వేన్ద్రియాణ్యన్తఃకరణపురుషాఖ్యం హి యజ్జగత్। స ఏవ సర్వభూతాత్మా విశ్వరూపో యతోఽవ్యయ ఇతి. న చ విశ్వరూపస్స [illegible] రూపాపా[illegible] ఙ్క్తికేతివత్ అముఖ్యతయా నేయః- స్వారస్యాపవాదాభావాత్. తస్త్రైవ స్వారస్యం [illegible] దృశ్యతే- ప్రసన్న[illegible]నేన *విద్విజ్ఞాసతాం సర్వం జగత్ స్థావరజఙ్గమం। ద్రష్టవ్యమాత్మవత్తస్మాద్యతోఽయం విశ్వరూపధృక్ ఇతి కార్యత్వాధారకత్వరూపనాధిగ [illegible] త్వాత్ [illegible]లభ్యతే తస్త్రైవ ధ్రువవచనాదేవ ధార్యధారకభావోఽవగమ్యతే *సర్వస్మిన్ సర్వభూత స్త్వం సర్వస్సర్వస్వరూపధృక్ *సర్వం త్వత్తస్తతశ్చ త్వం నమస్సర్వాత్మనే [illegible] నోఽస్తు తే ఇతి. సర్వస్మిన్-శరీరే సర్వచేతనభూతత్వసర్వతో [illegible] సర్వస్వరూపధృగితి. కారణత్వమపి [illegible] త్వమిత్యర్థ- తతః- తస్మాత్. సర్వస్వరూపధృక్త్వాత్ సర్వకారణత్వాచ్చ సర్వాత్మత్వమిత్యర్థః. రూపత్వం చ శరీరతయేతి [illegible] యతా స[illegible]దనో [illegible] *సర్వగ త్వాదనన్తస్య స ఏవాహమవస్థిత ఇతి. శరీరం హి చేతనేన వ్యాప్య [illegible] తథా చ భగవన్నం ప్రత్యక్ [illegible] *సర్వం సమాప్నోషి తతోఽసి సర్వ ఇతి, ఏవం శ్రుతిస్మృతివచనేషు *అనుప్రవిశ్య [illegible]దిత్యాదినా వ్యాపనాదిప్ర[illegible] నియమనం చ [illegible] ఛ్చ వ్యాపనమేవ ధారణనియమనయోరన్యతరస్య [illegible] శరీరత్వమవగమయతి. శరీరలక్షణం చ తథా [illegible] ష్యతే. అత ఏవ *తదనుప్రవిశ్య సచ్చ త్యచ్చాభవదిత్యత్రాపి శరీరశరీరిభావనిబన్ధనం [illegible] వాచ్యత్వమవగమ్యతే- అనుప్రవేశనేన ప్రశాసనాదీ నామర్థసిద్ధత్వాత్. శ్రూయతే హ్యనుప్రవేశసహచారితయా ప్రశాసనాదికం *అన్తః ప్రవిష్టశ్శాస్తా జనానాం *ఏతస్య వా అక్షరస్య ప్రశాసనే గార్గి సూర్యాచన్ద్రమసౌ విధృతౌ తిష్ఠత ఇతి. తథా *సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మ తజ్జలానితి [illegible] సర్వస్య సార్వాత్మ్యే [illegible] స్సర్వాః ప్రజాస్సదాయతనాస్సత్ప్రతిష్ఠా ఇతి సదాయతనత్వసత్ప్రతిష్ఠత్వహేతుత్వాభిధానాత్. ధారణం చాను[illegible] ప్రశాసనేన- ఉదాహృతశ్రుతౌ కార్త్స్న్యాత్, *మయి సర్వమిదం ప్రోతం సూత్రే మణిగణా ఇవేతి స్మరణాత్, *తత్సృష్ట్వా తదేవానుప్రావిశదిత్యనన్తరం [illegible] సంప్రవేశదర్శనా చ్చ. ఉత్పత్తిలయాదననియమ[illegible]స్వరూపేణ నిర్వికారేస్సమ్భవతః- అతో జన్మాదికారణత్వస్య హేతుత్వోపన్యాసాత్ శరీరశరీరిభావ ఏవ సామానాధికర ణ్యే హేతురితి శ్రుత్యైవ దర్శితం. అస్య సూత్రస్య- న కేవలం సర్వశ్రుత్యవిరోధముఖ్యత్వోపపత్తేః- [illegible] ప్రవిష్టానరస్య సూత్రకారవచనైరార్థ్య, [illegible] పత్త్యం చాత్ర కార్త్స్న్యాత్, ప్రత్యక్షశ్రుతావేవ హేతుహేతుమద్భావదర్శనాత్, [illegible] అవస్థానస్యైవాభేదనిర్దేశహేతుత్వపరత్వం సిద్ధం. ఇ హ జీవవాచిశబ్దైః తస్య పరమాత్మపర్యన్తత్వే కిం కారణం- తస్మిన్ప్రతిపత్తిపర్యవసాననిర్వాహప్రకారం పేక్ష్య. తత్పర్యన్తత్వే ఫలం కిమిత్యపేక్షాయా మాహ (అయమత్ర వాక్యార్థ ఇతి) *అమృతత్వస్య తు నాశాస్తి విత్తేన *స హోవాచ మైత్రేయీ [illegible] వాక్యానామస్య సూత్రవ్యాఖ్యానావస రే ప్రపఞ్చితార్థత్వాదిహ తదర్థోఽపి సఙ్క్షేపేణ ప్రతిపాదితః. (ఆత్మని ఖల్వరే దృష్ట ఇత్యాదినేతి) ఆత్మనో వా అరే దర్శనేన శ్రవణేన మత్యా విజ్ఞానేనేదం సర్వం విదితమిత్యాత్మవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞానం, *బ్రహ్మ తం పరాదాత్ *క్షత్రం తం పరాదాదిత్యాదినా వ్యతిరిక్తవేదననిన్దనం, *ఇదం బ్రహ్మే దం క్షత్రమితి సర్వాత్మకత్వోక్తిః, [illegible] కారణత్వఫలం-అతః ప్రతిజ్ఞాదిభిర్లక్షణాభిధానం హి ఫలితం స్యాత్. *[illegible] సర్వం వేదేతి-అన్యత్ర-ప రమాత్మానం వినా. అబ్రహ్మాత్మకం స్వనిష్ఠం యో వేద- తం సర్వం పరాదాత్ - అభిభవేత్. సంసారయతీత్యర్థః. యద్వా- అన్యత్ర- పరమాత్మనోఽ న్యత్ర స్థితం. న తు పరమాత్మని స్థితం. స్వనిష్ఠమిత్యర్థః. దున్దుభ్యాదిదృష్టాన్తైరీకరణనియమనముఖేనాభిధాయేత్యన్వయః.——— అత్రాయమభిప్రాయః- *స యథా దున్దుభేర్హన్యమానస్య న బాహ్యాన్ శబ్దాన్ శక్నుయాత్ గ్రహణాయ దున్దుభేస్తు గ్రహణేన దున్దుభ్యాఘాతస్య వా శబ్దో గృహీత ఇతి వాక్యస్యాయమర్థః- దున్దుభిశబ్దేన దున్దుభిశబ్దసామాన్యం లక్ష్యతే. యస్తు యద్గ్రహణం వినా గృహీతుం న శక్యతే- స తతో న వ్యతిరిచ్యతే- యథా రజతం శుక్తికాయాః. దున్దుభిశబ్దావాన్తరవిశేషా హి తత్సామాన్యగ్రహణే నైవ గృహీతాస్స్యుః. అయం దున్దుభిశబ్ద ఇత్యేవ గృహ్యన్తే - న దున్దుభిశబ్దాద్వ్యతిరేకేణ. అతస్తదవా న్తరవిశేషా యథా దున్దుభిశబ్దే అన్యస్తాః. ఏవం చిదాత్మవ్యతిరేకేణ బ్రహ్మక్షత్రాదిజగదనవభాసాత్ సర్వం చిదాత్మన్యధ్యస్తమితి. ఏవం *స హోవాచ

భ్యాదిదృష్టాన్తైశ్చోపాసనోపకరణ భూతమనఃప్రభృతికరణనియమనం, చ సామాన్యేనాభిధాయ * స యథాఽఽర్ద్రైధాగ్నేరిత్యాదినా, * స యథా సర్వాసామపాం సముద్ర ఏకాయన మిత్యాదినా, చోపాస్య భూతస్య పరస్య బ్రహ్మణో నిఖిలజగదేక కారణత్వం, సకలవిషయ ప్రవృత్తిమూలకరణగ్రామనియమనం, చ విస్తీర్ణముపదిశ్య * స యథా సైన్ధవఘన ఇత్యాదినా ఽమృతత్వోపాయప్రవృత్తిప్రోత్సాహనాయ జీవాత్మస్వరూపేణావస్థితస్య పరమాత్మనో ఽపరిచ్ఛిన్న జ్ఞానైకాకారతాముపపాద్య తస్యైవాపరిచ్ఛిన్న జ్ఞానైకాకారస్య సంసారదశాయాం భూతపరిణామానువృత్తిం * విజ్ఞానఘన ఏవైతేభ్యో భూతేభ్య స్సముత్థాయ తాన్యేవానువినశ్యతీ త్యభిధాయ * న ప్రేత్య సంజ్ఞాస్తీతి

స్వనియమనభేదో నిలతద్విమోఽతిబౌద్ధరాద్ధాన్తప్రతిపాదకమిదం వాక్యం వ్యాఖ్యాతం. తదనుపపన్నం - ముఖ్యార్థసమ్భవతి ఉపరితనయోర్దున్దుభిశబ్దయో గ్లానోపహితకార్యపరత్వాయోగాత్. లక్షణాయాంచ * దున్దుభేర్హన్యమానస్యేతి పూర్వవాక్యస్యైయర్థ్యంచ - న హి గ్రహణాయామితి పదే నైవ హూలలక్షితే గథి రాయాం గ్రహణాయామితి వాక్యం సఫలం. తథా * స దున్దుభేస్తు గ్రహణేనేత్యేతావతాఽలం- తేనైవ దున్దుభిశబ్దసామాన్యగ్రహణస్య ప్రతిపన్నత్వాత్ ఆ ఘాతశబ్దస్యన ప్రయోజనం. హాశబ్దవైయర్థ్యం చ.——— అత ఏవం యోజనీయం- దున్దుభేరిత్యనాదరే షష్ఠీ. గ్రహణశబ్ద ఇహ నిరోధపరః - ఉపాదాన నరోపయోరపి వాచకత్వాత్ -యథా గృహీతాని పుష్పాణి గృహీతశ్చోర ఇతి. యథా దున్దుభౌ హన్యమానే తతో బహిర్నిస్సరతశ్శబ్దాన్ ననిరోద్ధుం శక్నుయాత్ ఇంత స్సనిరుణద్ధీత్య త్రాహ దున్దుభేస్త్వితి. పరేణోపాదీయమాన దున్దుభినిరోధేన తదాహన్తృపురుషనిరోధేన వా శబ్దో నిరుధ్యతే - ఏవమిన్ద్రియైర్గృహ్యమాణేషు బాహ్యార్థజ్ఞానం దుర్నిరోధం- తస్మాదిన్ద్రియనిరోధేన తత్ప్రవృత్తిమూలస్య మనసో నిరోధేన చ పరమాత్మసాక్షాత్కారవిరోధి బాహ్యార్థజ్ఞానం నిరుధ్యత ఇతి. ఏవం శఙ్ఖవీణాదృష్టాన్తోపన్యాసస్య యోజనీయః. వీణాశబ్దస్థానే తు షడ్జగాన్ధారా- పూర్వవాక్యద్వయైకార్థ్యాత్. అతో దున్దుభ్యాదిదృష్టాన్తత్రయోపన్యాసవాక్యత్రయే * ద్రష్టవ్య ఇత్యుక్తపరోపాసనోపకరణభూతకరణగ్రామనియమనముక్తమితి. (మనః ప్రభృతీతి) దున్దుభినిరోధస్థానీయం చక్షురాదినియమనం- తదాహన్తృపురుషనిరోధస్థానీయం మనో నియమనమితి భావః. (సామాన్యేనాభిధాయేతి) నిమిత్తోపాదానరూపవిభాగానభిధానాత్, కార్యవిశేషానుపాదానా, చ్చ ఉపాస్యలక్షణభూతం కారణత్వం సామాన్యేనోక్తం- చక్షురాదికరణవిశేషాణాం నియమనప్రకారవిశేషానభిధానాత్ కరణనియమనం చ సామాన్యేనోక్తమిత్యర్థః. (స యథేతి) తృతీయాన్తయోరిత్యాదిశబ్దయోర్నిఖిలేత్యాదిపదద్వయేన యథాయోగమన్వయః. ఏధ శబ్దోఽత్ర కాష్ఠ ఇన్ధనవాచీ. అభ్యాహితాగ్నేర్గ్రహణం నిమిత్తోపాదానయోర్జ్ఞాపనార్థం- అగ్నిర్హి ధూమోత్పత్తౌ నిమిత్తం- ఇన్ధనముపాదానం. * ఋగ్వేదో యజుర్వేద ఇత్యాదినా వాచకసృష్టిమాత్రముక్తం ప్రథమస్మిన్ మైత్రేయీబ్రాహ్మణే- ఉత్తరే తు * ఇష్టం హుతమాశితం పాయితమయం చ లోకః పరశ్చ లోకస్సర్వాణి చ భూతాని అస్యైవైతాని సర్వాణి నిశ్వసితానీతి సాధనసాధ్యభోగ్యభోగస్థానభోక్తృవర్గరూపవాచ్యజగత్సృష్టిరుక్తా- అనుక్తస్యాన్యతో గ్రాహ్యత్వాత్ ప్రథమే వాచ్యసృష్టిరుక్తా భవతీత్యభిప్రాయేణాహ (నిఖిలజగదేకకారణత్వమితి) నిఖిలశబ్దో వాచ్యవాచకభోగ్యభోగస్థానాదిపరః. ఏకశబ్దో నిమిత్తోపాదానైకత్వపరః. * స యథా సర్వాసామపామిత్యాదివాక్యానామర్థమభిప్రేత్యాహ (సకలవిషయేతి) యథా సర్వాసామపాం సముద్ర ఏకాయనం- ఏవం సర్వేషాం స్పర్శానాం త్వగేకాయనం- సర్వేషాం రసానాం- సర్వేషాం గన్ధానామితి తత్తదిన్ద్రియాణాం తత్తద్విషయాయనత్వముక్తం. దృష్టాన్తదార్ష్టాన్తికయోరనువృత్తమయనత్వం నామ తత్తదుపాదానత్వం. తేనైకైకకరణస్యైకైకజాతీయస్పర్శాద్యవాన్తరవిశేషేష్వనువృత్తివిశేషం న హావోదన్వితాభవన్తి-* సర్వేషాం స్పర్శానామితి శ్రవణాత్. అస్యానువృత్తివిశేషప్రదర్శనస్య కిం ప్రయోజనమిత్యపేక్షాయాముపదేశస్య వైయర్థ్యాయోగాత్, * ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్య ఇతి ఆత్మసాక్షాత్కారస్య ప్రకృతత్వాత్, దున్దుభ్యాదిదృష్టాన్తైస్సామాన్యేన కరణనియమనస్యోక్తత్వాత్, తన్నియమనవిశేషకథనస్యాపేక్షితత్వా, దుత్తరవాక్యేన పూర్వవాక్యవివరణస్యైవ తత్ప్రకరణదృష్టత్వా, చ్చ కరణవృత్తివిశేషప్రదర్శనం తద్వృత్తివిశేషనిరోధేనాత్మసాక్షాత్కారనిష్పాదనార్థమిత్యభిప్రాయః. (విస్తీర్ణమితి) కారణత్వం నిమిత్తోపాదానవిభాగకథనాత్ కార్యబాహుళ్యప్రదర్శనాచ్చ విస్తృతం- కరణనియమనం తు కరణవిశేషాణాం నిరోద్ధవ్యవృత్తివిశేషప్రదర్శనేన విస్తృతమిత్యర్థః. (ఉపదిశ్యేతి) న హి నిష్ప్రయోజనోపదేశస్సమ్భవతీతి భావః. * స యథా సైన్ధవఘన ఇతి వాక్యోపాదానం * స యథా సైన్ధవఖిల్య ఇతి వాక్యస్యాపి ప్రదర్శనార్థం. (ప్రోత్సాహనాయేతి) ఆత్మాభిమానవిషయదేహస్యదౌర్గన్ధ్యాదిదర్శనేపి ఆత్మాభిమానవిషయత్వాదేవ హితత్వసంస్కారవిషయే ప్రవర్తతే- తస్యైవోద్బుద్ధస్య స్వస్వరూపస్యైవ ప్రాప్యత్వే ఽవగతే హి ప్రవృత్త్యాధిక్యం జాయత ఇత్యర్థః. విజ్ఞానఘనశబ్దస్య * మహద్భూతమనన్తమపారమితి సామానాధికరణ్యం ప్రథమస్మిన్ మైత్రేయీబ్రాహ్మణే ప్రతిపన్నముపజీవ్యోక్తం జీవాత్మస్వరూపేణావస్థితస్యేతి. భగవాన్నృసింహశ్శ్వేతః, బ్రాహ్మణశ్చతుర్వేదాభిజ్ఞో గౌర, ఇత్యత్ర శ్వైత్యాదివత్ విశేషణద్వారా పరమవిశేష్యవిశేషణం జ్ఞానైకాకారత్వమిత్యర్థః. అనేన పూర్వోక్తస్య జీవవాచిశబ్దైనపరమాత్మాభిధాననిర్వాహస్యోపయోగస్థలం విజ్ఞానఘనశబ్ద ఇతి దర్శితం. తత్పర్యన్తత్వమైవనిర్వాహ్యత్వే హేతుః పరమాత్మధర్మవాచిమహద్భూతానన్తాపారశబ్దసామానాధికరణ్యమిత్యర్థసిద్ధం. న చావ్యవస్థానేన పరమాత్మపరో విజ్ఞానఘనశబ్దః- * ఉత్థాయ వినశ్యతి * ప్రేత్యేతి శ్రవణాత్. సర్వావస్థాస్వపి జీవస్వరూపస్య పరమాత్మనిష్ఠతయా స్వాతన్త్ర్యభావజ్ఞాపనం జీవశబ్దైన తత్పర్యన్తనిర్దేశస్య ప్రయోజనమితి ఫలితం. ఉపపాద్య- దృష్టాన్తముక్త్వేత్యర్థః. * తాన్యేవానువినశ్యతీత్యత్రానుశబ్దార్థమాహ (భూతపరిణామానువృత్తిమితి) భూతేషు నశ్యత్స్వేష నశ్యతీత్యర్థః. వినాశో నామాత్యన్తజ్ఞానసంకోచః- * అవినాశీ వా అరేఽయమాత్మేత్యనన్తరవాక్యావిరోధాత్. అత్ర ప్రేత్యశబ్దస్య పూర్వోక్తవినాశానువాదకత్వాద్వ్యాఖ్యాస్యమానత్వాదర్థమాహ

మోక్షదశాయాం స్వాభావికాపరిచ్ఛిన్నజ్ఞానసఙ్కోచాభావేన భూతసఙ్ఘాతే నైకీకృత్యాత్మని దేవాదిరూప జ్ఞానాభావముక్త్వా పునరపి * యత్ర హి ద్వైతమివ భవతీత్యాదినా అబ్రహ్మాత్మకత్వేన నానాభూతవస్తుదర్శన మజ్ఞానకృతమితి నిరస్తనిఖిలాజ్ఞానస్య బ్రహ్మాత్మకం కృత్స్నం జగదనుభవతో బ్రహ్మవ్యతిరిక్తవస్త్వన్తరాభావేన భేదదర్శనం నిరస్య * యేనేదం సర్వం విజానాతి తం కేన విజానీయాదితి చ-జీవాత్మా స్వాత్మతయా ఽవస్థితేన యేన పరమాత్మనా ఆహితజ్ఞానస్సన్నిదం సర్వం విజానాతి - అయం తం కేన విజానీయాత్ - న కేనాపీతి పరమాత్మనో దురవగమత్వముపపాద్య * స ఏష నేతి నేతీత్యాదినా ఽయం సర్వేశ్వర స్స్వేతర సమస్తచిదచిద్వస్తువిలక్షణ స్వరూప ఏవ సర్వశరీర స్సర్వస్యాత్మతయా ఽవస్థిత ఇతి స్వశరీరభూతచిదచిద్వస్తుగతైర్దోషై ర్న సంస్పృశ్యత ఇత్యభిధాయ * విజ్ఞాతారమరే కేన విజానీయాదిత్యుక్తానుశాసనాసి మైత్రేయ్యేతావదరే ఖల్వమృతత్వమితి

(మోక్షదశాయామితి) *న ప్రేత్య సంజ్ఞాస్తీతి న దేహవిగమదశాయాం జ్ఞాననిషేధః-దేహవిగమదశాయాం జ్ఞానస్య *తాన్యేవానువినశ్యతీత్యుక్తత్వాత్ నాపి లోకాన్తరే జ్ఞాననిషేధః-కర్మఫలభోగావగమకశాస్త్రవిరోధాత్. నాపి నైమిత్తికప్రలయే [illegible] జ్ఞాననమువ్యతే-[illegible]త్వాత్. అతః పారిశేష్యాత్ ప్రేత్యశబ్దశ్చరమదేహవసానపరః-*నోపజనం స్మరన్నిదం శరీరమితి ప్రత్యస్తమితాన్తఃకరణస్య [illegible]. అత్రాపి *ఏతావదరే ఖల్వమృతత్వమిత్యమృతత్వస్యోక్తత్వవచనాచ్చ మోక్షవిషయత్వం యుక్తమిత్యభిప్రాయః. పూర్వాపరవాక్యానుగుణమన్వయమాహ (స్వాభావికేతి) స్వరూపస్య జ్ఞానాత్మకత్వం *స యథా సైన్ధవఘన ఇత్యాదినోక్తం-అతస్స్వాభావికత్వం [illegible]. అనన్తరశ్చ [illegible] జ్ఞానాత్మకత్వస్యోక్తత్వాత్ [illegible] జ్ఞానవత్త్వం సిద్ధం- తస్య చాపరిచ్ఛిన్నత్వం *సర్వం హ పశ్యః పశ్యతీతి ప్రత్యక్షరసిద్ధమిత్యభిప్రేత్యస్వాభావికాపరిచ్ఛిన్నజ్ఞానసఙ్కోచాభావేనేత్యుక్తం. స[illegible] త్యేకీకార ఇత్యభిప్రాయేణాహ (ఏకీకృత్యేతి) కేనేత్యపేక్షాయాం *ఏతేభ్యో భూతేభ్య ఇతి పూర్వవాక్యానుషఙ్గేణాహ (భూతసఙ్ఘాతేనేతి) (దేవాదిరూపజ్ఞానాభావముక్త్వేతి) *నోపజనం స్మరన్నితి ప్రకరణ ఏవ *యన్న నైతాః [illegible] మతేయ ఏతే [illegible] ఇతి జ్ఞానవికాసప్రతిపాదనాత్, *న ప్రేత్య సంజ్ఞాస్తీతి వాక్యం శ్రుత్వా *స హోవాచ అత్రైవ మా భగవాన్ మోహాన్తమాపీపదదితి [illegible] *అవినాశీ వా అరేఽయమాత్మా ఇత్యాత్మస్వరూపనిత్యత్వముక్త్వా *అనుచ్ఛిత్తిధర్మేతి జ్ఞాననిత్యత్వవచనాత్, చ్చేతి భావః ముక్తే జ్ఞానం నాస్తి చేత్ [illegible] పూర్వోక్తం విరుధ్యేతేతి మైత్రేయ్యా [illegible] అభిప్రాయః. *అనుచ్ఛిత్తిధర్మేతి జ్ఞాననిత్యతాం యాజ్ఞవల్క్యః ప్రత్యభాషిష్ట నచోచ్ఛిత్తిధర్మా [illegible] ఇత్యుచ్యతే- *అవినాశీతి స్వరూపనిత్యత్వస్యోక్తత్వాత్, అవినాశపదాభావే [illegible] దీపాదౌ ప్రతిక్షణవినాశసన్తతివినాశయోర్దర్శనాత్ [illegible] ఉభయవ్యావృత్త్యర్థము[illegible] ఇతి న శఙ్కనీయం-అవినాశిశబ్దేనైవాసఙ్కోచాదుభయవినాశాభావసిద్ధేః, [illegible] -అవ్యయ ఇతివత్ అనుచ్ఛిత్తిధర్మేతి [illegible] స్వరూపానుచ్ఛిత్తిసిద్ధేః. (పునరపీతి) [illegible] దేహబుద్ధిః, [illegible] బుద్ధిశ్చేతి. తత్ర, *న ప్రేత్య సంజ్ఞాస్తీత్యనేన బద్ధదశానువృత్తదేహాత్మభ్రమనివృత్తిరుక్తా-[illegible] ఇత్యన్వయః. *యత్ర-యస్యామవస్థాయాం. ద్వైతమివ భవతి పరమాత్మనః పృథక్త్వం- స్వనిష్ఠతయా పృథక్త్వం- భవతి. [illegible] తత్-తదా. ఇతరః- [illegible] పృథక్త్వేన. ఇతరం - స్వనిష్ఠం వస్తు. ఇతరేణ- స్వనిష్ఠదర్శనసాధనేన. పశ్యతీతి స్వనిష్ఠభ్రమానువాదః. ముక్తౌ తన్నివృత్తిమాహ యత్రేతి. యత్ర- యస్యాం ముక్తిదశాయాం. సర్వమాత్మైవాభూత్- పరమాత్మాత్మకత్వేన ప్రకాశతే. తత్- తదా. కః- చేతనః. కేన- కరణేన కం - స్వనిష్ఠముద్దిశ్య పశ్యేత్. అబ్రహ్మాత్మకం స్వనిష్ఠతయా భాసమానం వస్తు [illegible] సాధనం [illegible] మోక్షదశాయాం నాస్తీత్యర్థః. తదిదం వాక్యం హృది నిధాయాహ (అబ్రహ్మాత్మకత్వేనేతి) నానాత్వనిషేధస్య నిహితనానాత్వవ్యతిరిక్తవిషయత్వాత్ [illegible] నానాత్వం నిషిధ్యమిత్యభిప్రాయః. (నానాభూతవస్తుదర్శనమజ్ఞానకృతమితి) న తత్తద్వస్తుదర్శనమాత్రమజ్ఞానకృతం - కిన్తు స్వనిష్ఠదర్శనమేవ [illegible] మితి భావః. (అజ్ఞానకృతమితి) స్వనిష్ఠవస్తుదర్శనస్యోపాధికత్వాదుపాధినివృత్తౌ తన్నివృత్తిర్యుక్తేతి భావః. ఉపాధ్యభావేపి [illegible] స్వరూపానవభాసస్స్వనిష్ఠాకారదర్శనం స్యాదిత్యత్రాహ (బ్రహ్మాత్మకం కృత్స్నం జగదనుభవత ఇతి) *యత్ర త్వస్య సర్వమాత్మైవాభూదితి న భవనమత్ర వివక్షితం- బ్రహ్మాత్మకత్వస్య నిత్యత్వేన యత్ర త్వస్యేతి విశేషణస్వారస్యాభావాత్. అతో *బ్రహ్మవేద బ్రహ్మైవ భవతీత్యాదివదావిర్భావాభిప్రాయకం వాక్యమిత్యభిప్రాయః. కృత్స్నమనుభవేపి [illegible] సన్స్యాదిత్యత్రాహ (బ్రహ్మవ్యతిరిక్తవస్త్వన్తరాభావేనేతి) అబ్రహ్మాత్మకజ్ఞానం హి దోషమూలం స్యాత్- తదభావేయువస్తునస్తద్భావం వినాదర్శనం నోపపద్యత ఇత్యర్థః. (యేనేదమితి) *స ఇష్టా వేదయత్స ఇతివత్ పరమాత్మప్రసాదాద్వ్యతే [illegible] ప్రదృశ్యతే- అన్యథా *ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్య ఇత్యుపక్రమావగతద్రష్టవ్యత్వవిరోధాత్, *తమక్రతుం పశ్యతి వీతశోకో ధాతుః ప్రసాదాన్మహిమానమీశమితి [illegible] ప్రసాదేన తద్దర్శనస్య [illegible] త్యన్తరసిద్ధత్వాచ్చేతి భావః. (స్వేతరసమస్తచిదచిద్వస్తువిలక్షణస్వరూప ఏవేతి) చిదచిద్గతప్రకారాణాం ప్రమాణాన్తరసిద్ధత్వాదితి శబ్దద్వయేన నిస్తో ఽచిద్గతస్య ప్రకారో ఽప్యుదస్యతే- విహితప్రకారస్య నిషేధాయోగాత్, *అగ్రాహ్యో న హి గృహ్యతే అశీర్యో న హి శీర్యతే అసఙ్గో న హి సజ్యత ఇతి [illegible] చిద్గతప్రకారవిశేషనిషేధేన తద్వివరణాచ్చేతి భావః. *అగ్రాహ్యః-చక్షురాదినా గ్రహణానర్హః అతో న గృహ్యతే. ఏవమశీర్య ఇత్యాదిష్వపి యోజనీయం. అసఙ్గ ఇత్యాదినా జీవధర్మనిషేధః-న హ్యచిత్సఙ్గో ఽస్య స్వరూపవిరోధాన్న ప్రవృత్తిః. న హి సజ్యత ఇత్యాద్యాపి- సఙ్గాదియోగ్యస్యాపి మారక్షతయా [illegible] ఇతి శఙ్కావ్యావృత్త్యర్థమసఙ్గ ఇత్యుక్తం. అసఙ్గః- సఙ్గవిరోధీ. సఙ్గానర్హత్వమప్యసిద్ధం- తేన సఙ్గాద్యభావః. న దేశకాలాదిప్రకర్షాత్ సఙ్గాద్యభావః-కిన్తు స్వ

సమస్తవస్తువిసజాతీయం నిఖిలజగదేకకారణభూతం సర్వస్య విజ్ఞాతారం పురుషోత్తమముక్తప్రకారాదుపాసనాదృతే కేన విజానీయాదితీదమేవోపాసనమమృతత్వోపాయః- బ్రహ్మప్రాప్తిరేవ చామృతత్వమభిధీయత ఇత్యుక్తవాన్. అతః పరం బ్రహ్మైవాస్మిన్వాక్యే ప్రతిపాద్యత ఇతి పరమేవ బ్రహ్మ జగత్కారణం- స పురుషస్తదధిష్ఠితా చ ప్రకృతిరితి స్థితమ్. ....

వాక్యాన్వయాధికరణం సమాప్తమ్.

[illegible] ప్రకరణాదిప్రస్తు[illegible] పూర్వవాక్యోక్తా[illegible]దిభిరాహ (సమస్తవస్తువిసజాతీయమితి) (నిఖిలజగదేకకారణభూతం సర్వస్య విజ్ఞాతారమితి) ప్రకరణోపక్రమాదిరూ[illegible] కారణత్వ[illegible] సర్వజ్ఞత్వాదిగుణ[illegible] ఇత్యర్థః. * తం కేన విజానీయాదితి పూర్వవాక్యేన పునరుక్తిశఙ్కాపరిహారాయాహ (ఉక్తప్రకారాదితి) పరమాత్మప్రసాదా[illegible]పూర్వవాక్యం- తత్ప్రసాదనోపాయశ్చాత్రాభిహితమపాసనమేవేతి [illegible] విపరీతం [illegible] నాశఙ్కనీయం- * [illegible] ఉపక్రమావగతజ్ఞానైవ [illegible] తాత్. [illegible] - ఉపక్రమవిరోధాత్. * ఏతావదిత్యస్యార్థమాహ (బ్రహ్మప్రాప్తిరేవ చేతి) ఉపా[illegible] * విజ్ఞాతారమితి వాక్యం- * ఏతావదిత్యాదివాక్యము పేయనిగమనపరమిత్యర్థః. అధికరణార్థముప సంహరతి (అతః పరమితి)... ... ...

[illegible] వ్యాఖ్యానమన్యథా కృతం- [illegible] జీవత్వశఙ్కా[illegible] విరుద్ధత్వాచ్చానుపపన్న[illegible]. తత్ర [illegible] ప్రతిజ్ఞాసిద్ధేరిత్యాదిసూత్రత్రయం ద్వేధా వ్యాఖ్యాతం తత్ర ప్రథమం * ఇదం సర్వం యదయమాత్మేత్యాదౌ [illegible] పరమాత్మ[illegible] - ఉత్క్రమిష్యత ఏవం భావాదితి [illegible] పరం ద్వితీయం- బ్రహ్మణ ఏవ [illegible] ఏవం వ్యతిరేక[illegible] ప్రాయణాత్[illegible]. యది కార్యకారణభావం వదతా ఆ[illegible] బ్రహ్మ[illegible] పూర్వ[illegible] ఇతి సూత్రద్వయ[illegible] పూర్వపక్షీకృతః - ఏతావదస్మాకమపి [illegible] కార్యకారణభావ[illegible] ఉత్క్రమిష్యత ఏవం భావాత్ - [illegible] కారణత్వ[illegible] బ్రహ్మణ ఏవ జీవభావారోప[illegible] సూత్రద్వయ[illegible] కాశకృత్స్నమతాద్భేదాభావేన సూత్రద్వయవైయర్థ్యం స్యాత్. [illegible] బ్రహ్మణ ఏవ విజ్ఞానాత్మభావేనావస్థానం కాశకృత్స్నమతం- జీవబ్రహ్మణో[illegible] కాశకృత్స్నస్య జీవ[illegible] కాశకృత్స్నమతాద్విశేషాభావేన సూత్రద్వయవైయర్థ్యం స్థితం. కాశకృత్స్నమతస్యైవాచార్యాన్తర[illegible] సూత్రద్వయమితి చేత్ - [illegible] ఆచార్యభూయస్త్వయా సూత్రస్వరస[illegible] ప్రదర్శనార్థత్వసంభవాత్ సూత్ర[illegible] వైయర్థ్యమేవ స్యాత్. [illegible] పూర్వపక్షీకరణార్థత్వాత్ సాఫల్యం స్ఫుటతరం. పునశ్చైవం [illegible] సూత్ర[illegible] * విజ్ఞానఘన ఏవైతేభ్యో భూతేభ్యః సముత్థాయేత్యత్ర [illegible] బ్రహ్మణో భూతేభ్యః సముత్థానం కార్యకారణావ్యతిరేకప్రతిజ్ఞాసి[illegible] * తాన్యేవానువినశ్యతీత్యత్ర [illegible] విజ్ఞానో[illegible] ఉత్క్రమిష్యత ఏవం[illegible] సంభవాత్, బ్రహ్మణ ఏవ విజ్ఞానాత్మభావేనావస్థానాచ్చోపపన్నమితి. ఇదమప్యయుక్తం- ప్రకృతానుపయోగాత్. ప్ర[illegible] పరమాత్మత్వం హి సాధ్యం - జీవోత్క్రమణాదేః [illegible] పరమాత్మపరత్వం న సిద్ధ్యతి. [illegible] ప్రక్రియావాదాస్తత్ప్రకరణానాం పరమాత్మపరత్వం వా[illegible] - అతో జీవోత్క్రమణ[illegible] ప్రకృతస్యానుపయుక్తం, అత ఏవ [illegible] తం, చ. ఇదం చ జీవనిత్యత్వాజత్వాదిశ్రుతివిరోధేన * నాత్మా శ్రుతేర్నిత్యత్వాచ్చ తాభ్య ఇతి [illegible] నిరసిష్యతే - భవద్భిరపీదమేవ వాక్యముపాదాయ [illegible] ప్రక్రియా[illegible] వ్యాఖ్యాతం- అతః పృథక్ప్రయత్న[illegible] వైయర్థ్యం, చ. తత్రాపజీవ[illegible] ఇతి చేన్న- [illegible] సూత్రద్వయార్థస్య [illegible] సాధ్యానుపయోగాత్. ప్రతిజ్ఞాసిద్ధి[illegible] సాధకత్వం, ప్రళయే బ్రహ్మతాపత్తివచనం, చ [illegible] ప్రళయయోర్ముఖ్యత్వసాధకం - తేజః ప్రభృతీనాం [illegible] ప్రళయయోరపి గౌణత్వప్రసఙ్గాత్ అవికృతస్యైవ బ్రహ్మణో విజ్ఞానాత్మభావేనావస్థానమపి న గౌణత్వసాధకం - అవికృతస్యైవ బ్రహ్మణో [illegible] తేజోఽబన్నరూపేణావస్థితత్వే [illegible] అపి గౌణత్వప్రసఙ్గాత్. అస్త్వితి చేత్ - తేజోఽబన్నాద్యుత్పత్తి[illegible] సూత్రద్వయస్య [illegible] ప్రయాసవైయర్థ్యమేవ స్యాదితి. అతః ప్రకృతానుపయోగాదభిరనుపపన్నత్వాత్ జీవోత్పత్త్యాదిసిద్ధ్యాపరత్వమనాదృతం భాష్యకారైః. అభేదవ్యపదేశనిర్వాహస్త్వత్ర [illegible] ప్రశ్న[illegible] జీవవాచిశబ్దనిర్దిష్టతాయాః అపరమాత్మత్వశఙ్కాయాః నిరాకరణీయత్వాత్.—యదా[illegible] ప్రకాశైః [illegible] బ్రహ్మణో[illegible] ఇత్యాదృతే సర్వస్య బ్రహ్మతాదాత్మ్యప్రతిజ్ఞానాసిద్ధేః జీవేనోపక్రమో జీవబ్రహ్మణోరభేదేన ప్రతిజ్ఞాసిద్ధ్యర్థ ఇత్యాద్యసూత్రార్థో వర్ణితః- అత్ర సామాన్యేన బ్రహ్మైక్యజ్ఞాపనం ప్రయోజనముక్తం భవతి. ఉత్తరసూత్రే బ్రహ్మణి లీనతయా తేనైక్యాత్ జీవేనోపక్రమ ఇత్యేతదర్థపరం * ఉత్క్రమిష్యత ఏవం భావాదితి సూత్రం వ్యాఖ్యాతం. బ్రహ్మణః సర్వశక్తిత్వ[illegible] ప్యపూర్ణత్వే నావస్థానాద్యేన కేనచిత్ప్రాణాదివాచకశబ్దేనాప్యుపక్రమే బ్రహ్మపరత్వం యుక్తమి

౨౩॥ సూ. ప్రకృతిశ్చ ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తానువరోధాత్॥

ఏవం నిరీశ్వరసాఙ్ఖ్యే నిరస్తే సతి సేశ్వరసాఙ్ఖ్యః ప్రత్యవతిష్ఠతే-

తిసృతీయసూత్రార్థ ఉక్తః. తత్ర తావదాద్యసూత్రద్వయస్య సూత్రకారాభిమతనిర్వాహపరత్వముక్తం-ముక్తిదశాయాం స్వాదులోకస్వాభిమతస్య బ్రహ్మతాదాత్మ్యస్యముక్తిపాదే «చితితన్మాత్రేణ తదాత్మకత్వాది త్యౌడులోమిః» ఇతిసూత్రోపన్యస్తస్య సూత్రకారైరేవ పూర్వపక్షీకృతత్వాత్, తథాన్తైర్వ్యాఖ్యాతత్వాచ్చ. స్వప్రకాశసన్మాత్రస్యైవ స్వరూపం-గుణాష్టకోక్తిస్తు గుణానాం తద్రూపత్వాత్, శక్తీనాం చ భేదాభేదాదివికల్పాసహత్వాత్, గుణశక్తియుక్తసన్మాత్రస్వరూపాభిప్రాయం- క్రీడాజక్షణాద్యుపన్యాసః పరిపూర్ణాభిప్రాయత్వాదులోమిమతముపన్యస్య «ఏవమప్యుపన్యాసాత్ పూర్వభావాదవిరోధం బాదరాయణః» ఇతిసూత్రేణ తత్ప్రతిషిద్ధం- తత్సూత్రస్య న పురుషార్థత్వం- సహి గానమస్కృత్యానత్ర్వణసామర్థ్యమాత్రం పురుషార్థః. అతః * నాహమత్ర భోగ్యం పశ్యామీత్యుక్తవతో మధ్వూనః పురుషార్థజ్ఞాపనాయోపదిశ్యమానం గుణాష్టకం న శక్తిమాత్రాభిప్రాయం- అతశ్చ ముక్తిసూత్రోపన్యాసస్య వైయర్థ్యాత్ క్రీడాదికం బ్రహ్మభూతస్య ముక్తస్యేశ్వరస్యేవాభ్యుపగన్తవ్యమితి హి సిద్ధాన్తః. అతో యుక్తం బ్రహ్మతాదాత్మ్యవాదులోమ్యభిమతం ముక్తిపాదే పూర్వపక్షీకృతం-తాదృశస్యైవ బ్రహ్మతాదాత్మ్యమిహాప్యుపన్యస్తం స్యాత్- న హ్యేకస్యైవ సూత్రకారస్య పురుషస్య స్వాభిమతవిరుద్ధపూర్వం కదాచిదఙ్గీకరోతి. అతఏవ ఈశ్వరత్ర నిరాకరిష్యమాణాస్య పక్షస్యేహ ప్రసఙ్గాదుపన్యస్తస్య స్వాభిప్రేతాకారో వ్యాహతః ప్రతిషేధస్య ముక్తిపాదులోమిమతోపన్యాసత్వకల్పనం న యుక్తం- ఇహోపన్యస్తతాదాత్మ్యస్య నిరాకరిష్యమాణత్వాత్, తైర్యుక్త్యస్య చ దుర్వచత్వాత్. అతః సత్యాపి నిర్వాహకత్వమపి ప్రతిషేధ్యతయోపన్యస్తం స్యాత్. స్వరూపముపాదానస్య నిరాకరిష్యమాణస్య బ్రహ్మతాదాత్మ్యస్య చ సకలప్రమాణాన్యాయవిరుద్ధత్వాచ్చ ప్రతిషేధ్యత్వం దుర్నివారం. అతశ్చ పరమం సూత్రమిదం స్వాభిమతనిర్వాహపరం. తత్ర చ * అవస్థితేరితి పదం సర్వత్ర ఘటపటాదౌ బ్రహ్మణః పూర్ణతయాఽవస్థానాదితి వ్యాఖ్యాతం - పూర్ణతయాఽవస్థానం చ సన్మాత్రరూపేణేతి వివక్షితం- యథోక్తం * అస్తిత్వం బ్రహ్మణో రూపం సర్వత్ర ప్రత్యాఖ్యానాత్ న చాస్తిత్వం ఘటే పటే చ భిన్నమితి వక్తుం శక్యం, ఉభయత్రాప్యేకత్వాత్ అస్తిత్వం సర్వగతమితి. తదయుక్తం. తథాహి- సత్తాపదివ్యం బ్రహ్మస్వరూపభూతమస్తిత్వం సామాన్యరూపం వ్యవహారాంగత్వే సూత్రార్థత్వాద్ వ్యవహారరూపం వా భవితుమర్హతి- ఉభయత్రాప్యనిష్టత్వేన * ఏకమేవాద్వితీయమిత్యాదిశ్రుతివైయర్థ్యప్రసఙ్గాత్, తస్య ప్రత్యేకత్వేన * అణోరణీయానిత్యాది శ్రుతివిరోధాత్, ద్రవ్యాశ్రయస్య తస్యైవ మహత్త్వాస్థిరత్వాయోగాత్, జగదాధారత్వాయోగాత్, జడస్య జ్ఞానస్వరూపత్వాయోగాత్, ప్రత్యక్షసిద్ధఘటాదిభేదేనాతత్త్వాభావస్వతస్సిద్ధప్రకాశత్వాయోగాత్, సార్వజ్ఞ్యసర్వశక్తిత్వాదిగుణాశ్రయత్వాయోగాత్, సత్త్వాశ్రయత్వాభావేన నియన్తృత్వాయోగాత్, కారణత్వాభావేనోపాదానత్వేన ప్రాప్యత్వాయోగాత్, భవద్భిరనభ్యుపగతత్వాచ్చ. అతస్సత్త్వం ప్రత్యేకవ్యక్తిస్థితమౌపాధికమిత్యభివతాం మతం. * న చాస్తిత్వం ఘటే పటే చ భిన్నమితి వక్తుం శక్యం ఉభయత్రాప్యేకత్వాదస్తిత్వసర్వగతమితి భవద్భిరుక్తత్వాత్ ఇతి ప్రతీయమానం ద్రవ్యమేవ బ్రహ్మస్వరూపమితి * అణోరణీయానిత్యాదిశ్రుతివిరోధాద్యపరిహార్యః. కిం చ- ఘటే సద్వస్తునః పూర్ణత్వన్నామ న సంభవతి - సజాతీయవిజాతీయఘటపటాద్యనన్తపదార్థరూపేణావస్థితస్య స్వవిభక్తత్వాత్. ఘటత్వాదిభిరవచ్ఛిన్నం సత్పూర్ణమితి చేన్న-అవచ్ఛిన్నత్వవిగ్రహాదేవాసవచ్ఛేదానిష్టేః ఘటత్వావచ్ఛిన్నస్య పటత్వావచ్ఛిన్నాంశానవచ్ఛిన్నత్వం పూర్ణత్వమితి చేత్-తర్హి ఏకస్మిన్నపి ఘటే స్థితస్యాంశస్య స్వాంశాన్తరావచ్ఛిన్నాంశైకదేశాతిరిక్తత్వేన పూర్ణత్వవత్ ఘటావచ్ఛిన్నస్యాపి పూర్ణత్వమంశాన్తరసాపేక్షమిత్యుక్తం స్యాత్. అతశ్చ ఘటరూపస్యాపూర్ణత్వం న శక్యం భవితుం. కథం తర్హి భవత్పక్షే శరీరభూతేషు చిదచిత్సు పరమాత్మనః పూర్ణత్వం. అణుమాత్రేష్వపి స్థితస్యానవచ్ఛిన్నత్వప్రతిపాదనాత్ పూర్ణత్వమితి బ్రూమః. తచ్చ శాస్త్రైకగమ్యత్వాత్ సకలప్రత్యక్షాదినేతి న కాచిదనుపపత్తిః. కిం చ-పరమాత్మన స్థాణ్వాదావపి స్వరూపేణ పూర్ణత్వప్రతిపాదనప్రయోజనస్యాత్ర భవతాం విఫలః- యేన కేనచిత్ స్థాణ్వాదివాచకశబ్దేనాప్యుపక్రమాత్ బ్రహ్మపరత్వోపపాదనార్థం హి పూర్ణత్వకథనం. తస్య న సిధ్యతి-అస్తిత్వస్యత్ర స్థాణ్వాదిశబ్దవాచ్యత్వాభావాత్. అస్తిత్వస్యాపి ఘటాదిశబ్దవాచ్యత్వే ఘటో ఽస్తి ఘటో నాస్తీతి ప్రయోగస్య పునరుక్తివ్యాహతౌ ప్రసజ్యేయాతాం. నను ఘటాదిశబ్దానాం విశిష్టవాచిత్వం తద్వాచ్యం తత్ర విశేష్యద్రవ్యం సదితి చేత్. సత్యం- తథాపి ఘటాదయశ్శబ్దాః ఘటత్వాద్యాశ్రయరూపేణ విశేష్యం వదన్తి - న తు సత్తారూపేణ ద్రవ్యత్వరూపేణ వా- అతో నాన్యత్వస్తేః పునరుక్తివ్యాహతాదోషప్రసఙ్గః. అతః పూర్ణస్యాపూర్ణస్య వా సత్తావ్యస్య శబ్దవాచ్యత్వాభావాత్ పూర్ణతయాఽవస్థానకథనం పరమాత్మోపక్రమత్వానుపయోగీతి సూత్రత్రయస్య యథోక్తార్థపరత్వం సిద్ధమ్. వాక్యాన్వయాధికరణం సమాప్తమ్.................................

౨౩॥ సూ. ప్రకృతిశ్చ ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తానుపరోధాత్॥ పేటికాసఙ్గతిమాహ (ఏవమితి) ఏవంశబ్దేనాతీతాధికరణత్రయాత్మకపేటికాద్వయకృతనిరసనప్రకారో వివక్షితః. ఆద్యాధికరణత్రయేణ హి సాఙ్ఖ్యస్య జగతేప్రకల్పేన పురుషాధిష్ఠితప్రకృతేర్జగత్కారణత్వం నిరస్తం. ద్వితీయేన తు పాదాసఙ్గతేనాపి ప్రసఙ్గప్రాప్తేన నియమేన కారణత్వం ప్రతిషిద్ధం. తత్ర చ్ఛాయానుసారాద్వాక్యవిషయతయా పాదసఙ్గతత్వేపి అయోగవ్యవచ్ఛేదప్రతిషేధేనాన్వితత్వాత్ తేనాకారేణ ప్రాసఙ్గికత్వమపి విద్యతే. ఏవం వికల్పేన నియమేన చ కారణత్వే ప్రతిషిద్ధే సముచ్చయేన కారణత్వం ప్రతిషేద్ధుమిత్యర్థః. స్వనిష్ఠవస్తుద్వయస్య నిమిత్తభావేనోపాదానభావేన చాన్యోన్యసాపేక్షతయైకస్మిన్ కార్యేఽన్వయో హి ఘ్యుదస్యతే. సిద్ధాన్తే తు జ్ఞానాదివదుపాదానభూతస్య బ్రహ్మణః ప్రకృతిర్విశేషణం- తస్య సర్వశక్తిత్వాదిభిః సముచ్చయనిరాసవిరోధః. అత ఏవాహ స్వరసఙ్గతిరప్య

యద్యపీక్షణాది గుణయోగాత్సర్వజ్ఞమీశ్వరం జగత్కారణత్వేన వేదాన్తాః ప్రతిపాదయన్తి- తథాపి వేదాన్తైరేవ జగదుపాదానతయా ప్రధానమేవ ప్రతిపాద్యత ఇతి ప్రతీయతే. నహి వేదాన్తాస్సర్వజ్ఞస్యాపరిణామినోఽధిష్ఠాతురీశ్వరస్యాధిష్ఠేయేనాచేతనేన పరిణామినా ప్రధానేన వినా జగతః కారణత్వమవగమయన్తి. తథాహ్యపరిణామినమేనం, ప్రకృతిం చైతదధిష్ఠితాం పరిణామినీం, మధీయతే *నిష్కలం నిష్క్రియం శాన్తం నిరవద్యం నిరఞ్జనం *స వా ఏష మహానజ ఆత్మాఽజరోఽమరః *వికారజననీమజ్ఞామష్టరూపామజాం ధ్రువాం *ధ్యాయతేఽధ్యాసితా తేన తన్యతే ప్రేర్యతే పునః। సూయతే పురుషార్థం చ తేనైవాధిష్ఠితా జగత్ * గౌరనాద్యన్తవతీ సా జనిత్రీ భూతభావినీతి. తథా ప్రకృతిముపాదానభూతామధిష్ఠాయ మహేశ్వరో విశ్వం జగత్సృజతీతి శ్రూయతే* అస్మాన్మాయీ సృజతే విశ్వమేతత్ * మాయాం తు ప్రకృతిం విద్యాన్మాయినం తు మహేశ్వరమితి. స్మృతిరపి * మయాధ్యక్షేణ ప్రకృతిస్సూయతే సచరాచరమితి. ఏవముక్తేపి ప్రధానోపాదానత్వే బ్రహ్మణో జగత్కారణత్వశ్రుత్యన్యథానుపపత్త్యైవ- ప్రధానస్వరూపం, తస్యేశ్వరాధిష్ఠితస్య జగదుపాదానత్వం, చ సిధ్యతి. ఏవమేవ హి లోకే నిమిత్తోపాదానయోరత్యన్తభేదో దృశ్యతే- మృత్సువర్ణాదేరచేతనస్య ఘటకటకాద్యుపాదానత్వం, చేతనస్య కులాలసువర్ణకారాదేర్నిమిత్తత్వం, చ నియతముపలభ్యతే. కార్యనిష్పత్తిశ్చ నియమేనానేకకారకసవ్యపేక్షా దృష్టా. ఏవం నిమిత్తోపాదానయోర్భేదనియమం కార్యనిష్పత్తేరనేకకారకసవ్యపేక్షత్వనియమం చాతిక్రమ్యైకమేవ బ్రహ్మోపాదానం నిమిత్తం చ ప్రతిపాదయితుం న ప్రభవన్తి వేదాన్తవాక్యాని- అతో బ్రహ్మ నిమిత్తకారణమేవ- నోపాదానం. ఉపాదానం తు తదధిష్ఠితం ప్రధానమేవేతి. ... ...

స్తి- మైత్రేయీబ్రాహ్మణే హి పరబ్రహ్మణ ఏవ సర్వవిధకారణత్వముక్తం ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞానాదిభిః. తదయుక్తం- పరబ్రహ్మణో నిమిత్తమాత్రత్వాత్. ఉపాదానం తు ప్రధానమితి శఙ్కాయా ఉత్థానప్రతీతేః. కిం బ్రహ్మ నిమిత్తమాత్రం - ఉతోపాదానమపీతి. కిం కారణవాక్యం బ్రహ్మణో నిమిత్తత్వమాత్రం ప్రతిపాదయతి- ఉతోపాదానతామపీతి. ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తౌ కిం స్వారస్యేన నేయౌ - ఉత క్లిష్టతయా నేయౌ. కిమన్యత్రోపాదాననిమిత్తభేదనియమో, నిర్వికారత్వశ్రుతిః, నిమిత్తోపాదానభేదశ్రుతిశ్చ ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తోపరోధకా భవన్తి- నేతి. యదా ఉపరోధకా భవన్తి- తదా ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తయోః క్లిష్టతయా నిర్వాహ్యత్వాత్ నిమిత్తత్వమాత్రం వేదాన్తాః ప్రతిపాదయన్తీతి బ్రహ్మ నిమిత్తమాత్రమితి పూర్వః పక్షస్స్యాత్. యదా నోపరోధకా భవన్తి- తదా ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తయోః స్వరసతయా నేయత్వాత్ ఉపాదానత్వమపి వేదాన్తాః ప్రతిపాదయన్తీతి ఉపాదానమపి బ్రహ్మైవేతి రాద్ధాన్తః ఫలమితి భావః. ఈక్షత్యాద్యధికరణసిద్ధార్థాక్షేపపరిహారరూపత్వేన పరబ్రహ్మకారణత్వే సమర్థితే కథం పునస్సాఙ్ఖ్యస్యోత్థానమితి శఙ్కామనువదన్పూర్వపక్షీ స్వమతం ప్రతిజానీతే (యద్యపీతి) ఈక్షణాదీత్యాదిశబ్ద ఆనన్దాదిపరః. వేదాన్తైరేవ- బ్రహ్మైకకారణత్వపరతయా త్వదభిమతైర్వేదాన్తైరేవేతి భావః. ప్రతిజ్ఞాతముపపాదయతి (నహీతి) ఈశ్వరస్య చేతనత్వాదపరిణామిత్వేన అధిష్ఠాతృత్వేన, చ ప్రధానస్యాచేతనతయా పరిణామిత్వేన అధిష్ఠేయత్వేన, చ వేదాన్తప్రతిపాదితత్వం ప్రతిజ్ఞాతార్థహేతురిత్యర్థః. హేతుసిద్ధిం దర్శయతి (తథాహీతి) *నిష్కలమిత్యాదివాక్యమీశ్వరస్యాపరిణామిత్వవిషయం *వికారజననీమితి ప్రకృతేర్వికారిత్వాధిష్ఠేయత్వవిషయం. జనిత్రీ- సమష్టిసృష్టికరీ. భూతభావినీ- వ్యష్టిసృష్టికరీ. ప్రధానప్రతిపాదకవాక్యైర్విశేషణతయా ఈశ్వరస్యాధిష్ఠాతృత్వం దర్శితం - ఈశ్వరప్రతిపాదకవాక్యైస్తస్య ప్రధానాధిష్ఠాతృతయా ఉపాదానభూతాత్ తస్మాత్ భేదం దర్శయతి (తథేతి) మహేశ్వరశబ్దేన మాయిశబ్దనిర్దిష్టస్య నిమిత్తకారణస్య మాయాం ప్రతి ప్రేరకత్వం వివక్షితమితి భావః. శ్రుతేరుక్తార్థపరత్వం స్మృతిసంవాదేన ద్రఢయతి (స్మృతిరపీతి) శ్రుతిషు ప్రధానప్రతిపాదనాభావమభ్యుపగమ్య తస్యోపాదానత్వం సమర్థయతి (ఏవముక్తేపీతి) (బ్రహ్మణ ఇతి) సర్వజ్ఞానాదిగుణత్వాత్ అపరిణామిన ఇతి భావః. (ప్రధానస్వరూపం తస్యేశ్వరాధిష్ఠితస్య జగదుపాదానత్వం చేతి) సమస్తప్రపఞ్చనిర్మాణానుగుణమచేతనస్వరూపం, తస్య చాచేతనత్వాదేవ తదధిష్ఠితత్వం చ సిధ్యతీత్యర్థః. కారణత్వశ్రుతేరన్యథానుపపత్త్యుప[illegible] యతి (ఏవమేవ హీతి) అత్యన్తభేదః- శరీరతయా ఆత్మనిష్ఠత్వమపి అసహమానో భేదః. యద్వా- తర్కమపి పృథక్సాధనత్వేనాహ (ఏవమేవహీతి) పూర్వోక్తశ్రుత్యర్థాపత్త్యుపపాదకత్వే హి శబ్దస్స్వరసః. నను యత్ర నిమిత్తోపాదానయోరుభయోరప్యపేక్షా- తత్ర తయోర్భవతు భేదః- యథా వృశ్చికో వృశ్చికోత్పాదనే గోమయం నాపేక్షతే, యథా చ స్వర్గసాధ్యే జ్యోతిష్టోమో [illegible] నాపేక్షతే,- ఏవం నిమిత్తమాత్రేణ కార్యం సిధ్యతి చేత్ కిం ప్రధానకారణత్వాశ్రయణేనేత్యత్రాహ (కార్యనిష్పత్తిశ్చేతి) ఏవమేవహీత్యాదిభాష్యం యదా పృథక్సాధనత్వేన తర్కప్రతిపాదకం- తదానీమచేతనస్యేత్యాదిపదైః [illegible] ప్రయోగాస్స్యుః. ఈశ్వరో న ద్రవ్యం ప్రత్యుపాదానం - చేతనత్వాత్- జీవవత్. విమతముపాదానం స్వకార్యనిమిత్తాద్భిన్నం- ఉపాదానత్వాత్- మృత్పిణ్డవత్. విమతం కార్యమనేకకారకసాపేక్షం- కార్యత్వాత్-పటవదితి ప్రయోగాః. * ఏకమేవాద్వితీయం * బ్రహ్మవనం బ్రహ్మస వృక్ష ఆసీదిత్యాదిశ్రుతిబలాన్నిమిత్తోపాదానైక్యమభ్యుపగన్తవ్యమిత్యత్రాహ (ఏవన్నిమిత్తోపాదానయోరితి) (ఏవమితి) పూర్వోక్తశ్రుతిశ్రుత్యర్థాపత్త్యానుగుణ్యేన. తర్కసహచరితశ్రుతిశ్రుత్యర్థాపత్తీనాం ప్రబలత్వాత్ కేవలశ్రుతిమాత్రం ప్రతీయమానమపి స్వార్థం యథోపాదితాదైక్యమివ న ప్రతిపాదయితుం శక్నోతీత్యర్థః. (ఏకమేవ బ్రహ్మోపాదానం నిమిత్తం చేతి) పరిణామిత్వాపరిణామిత్వయోశ్చేతనత్వాచేతనత్వయోః ప్రేర్య

ఏవం ప్రాప్తేఽభిధీయతే (ప్రకృతిశ్చ ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తానుపరోధాదితి) (ప్రకృతిశ్చ) ఉపాదానం చ. న నిమిత్తకారణమాత్రం బ్రహ్మ-ఉపాదానకారణం చ బ్రహ్మైవేత్యర్థః. కుతః (ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తానుపరోధాత్) ఏవమేవ హి ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తౌ నోపరుధ్యేతే. ప్రతిజ్ఞా తావత్ *స్తబ్ధోఽస్యుత తమాదేశమప్రాక్ష్యః యేనాశ్రుతం శ్రుతం భవత్యమతం మతమవిజ్ఞాతం విజ్ఞాతమిత్యేకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానవిషయా. దృష్టాన్తశ్చ *యథా సోమ్యైకేన మృత్పిణ్డేన సర్వం మృన్మయం విజ్ఞాతం స్యాత్ *యథా సోమ్యైకేన లోహమణినా *యథా సోమ్యైకేన నఖనికృన్తనేనేతి కారణవిజ్ఞానాత్కార్యవిజ్ఞానవిషయః. యది నిమిత్తకారణమేవ జగతో బ్రహ్మ తదా తద్విజ్ఞానాన్న సమస్తం జగద్విజ్ఞాతం స్యాత్. న హి కులాలాదివిజ్ఞానేన ఘటాదిర్విజ్ఞాయతే. అతః ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తౌ బాధ్యేయాతామ్. బ్రహ్మణ ఏవోపాదానత్వే తు ఉపాదానభూతమృత్పిణ్డలోహమణినఖనికృన్తనవిజ్ఞానేన ఘటమణికటకముకుటవాసీపరశ్వధాదితత్కార్యవిజ్ఞానవన్నిఖిలజగదుపాదానభూతే బ్రహ్మణి విజ్ఞాతే తత్కార్యం నిఖిలం జగద్విజ్ఞాతం స్యాత్. కారణమేవావస్థాన్తరాపన్నం కార్యం - న ద్రవ్యాన్తరమితి కార్యకారణయోరేకావస్థితస్య తద్వికారాదినిర్దేశేన ప్రతిజ్ఞాసమర్థనాద్బ్రహ్మ జగదుపాదానం చేతి నిశ్చీయతే. యత్తు నిమిత్తోపాదానయోరైక్యం దృష్టవిరుద్ధత్వాన్న ప్రతీయత ఇతి-తదసత్-నిమిత్తోపాదానయోరైక్యప్రతీతేః * ఉత తమాదేశమప్రాక్ష్యః యేనాశ్రుతం శ్రుతం భవతీతి. ఆదిశ్యతే- ప్రశిష్యతేఽనేనేత్యాదేశః. *ఏతస్య వా అక్షరస్య ప్రశాసనే గార్గి ఇత్యాదిశ్రుతేః. సాధకతమత్వేన కర్తా వివక్షితః. తమాదేష్టారమప్రాక్ష్యః- యేనాశ్రుతం శ్రుతం భవతి- యేనాదేష్ట్రా శ్రుతేనాశ్రుతమపి శ్రుతం భవతీతి నిమిత్తోపాదానయోరైక్యం ప్రతీయతే. *సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదేకమేవేతి ప్రాక్సృష్టేరేకత్వావధారణాత్, అద్వితీయపదేనాధిష్ఠాత్రన్తరనివారణాచ్చ. నన్వేవం సతి* వికారజననమ్* గౌరవాద్యస్త్వవతీత్యాదిభిః ప్రకృతేరా

త్వప్రేరకత్వయోశ్చ ఏకస్మిన్వ్యాహతత్వాచ్చ అయోగ్యం నిమిత్తోపాదానైక్యం న వేదాన్తాః ప్రతిపాదయితుం శక్నువన్తీత్యభిప్రాయః. నోపాదానం-నోపాదానమపీత్యర్థః. న హి నిమిత్తం వోపాదానం వేతి నియమేనోపాదానత్వం నిషిధ్యతే- కింతూభయరూపత్వం హి ప్రతిషిధ్యం. ... ...

(ఏవం ప్రాప్త ఇతి) స్వభావనియమప్రకృతిశబ్దవ్యుత్పత్త్యర్థం ప్రకృతిశబ్దం వ్యాచష్టే (ఉపాదానం చేతి) సూత్రస్థచశబ్దం వివృణ్వన్వాక్యార్థం దర్శయతి (న నిమిత్తేతి) కా ప్రతిజ్ఞా, కో దృష్టాన్తః. తయోరనుపరోధః కథమిత్యత్రాహ (ఏవమేవ హీతి) బ్రహ్మణ ఏవోపాదానత్వాత్సర్వజ్ఞాపనార్థం. అనుపరోధం వివృణోతి (యదీతి) ఉక్తముపపాదయతి (న హీతి) ఏవం విసర్గయోఽనుపపత్తిరుక్తా- అథోపపత్తిమాహ (బ్రహ్మణ ఏవేతి) ఏవం శాస్త్రం హేతువాచిపదం వ్యాఖ్యాతం. వైశేషికమతేనబుద్ధిస్థాన్తరాదినా కారణాత్కార్యస్య ద్రవ్యాన్తరత్వేన ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తానుపపత్తిమాశఙ్క్య తాం పరిహరన్సహేతుకం వాక్యార్థమాహ (కారణమేవేతి) ఏవం *వాచారమ్భణమిత్యాదివాక్యార్థ ఉక్తః. తత్ర హి కార్యకారణైక్యం ప్రతిపాద్యతే. నన్వవ్యక్తశబ్దవాచ్యావస్థాయామేవ బ్రహ్మణ ఉపాదానత్వే సర్వోపాదానత్వాభావాత్ ప్రతిజ్ఞావిరోధః - ఘటాద్యవస్థాస్వపి బ్రహ్మణ ఉపాదానత్వే మృద ఉపాదానత్వాభావాత్ దృష్టాన్తవిరోధ ఇతి. తత్ర న ప్రథమం శిరః - అనన్యపగమనతత్త్వాత్. ద్వితీయేఽప్యవస్థావిశేషవిశిష్టస్య బ్రహ్మణ ఉపాదానత్వాదవిరోధః. విశేషణభూతస్య మృదాదేర్లోకసిద్ధకార్యకారణభావాలోకప్రసిద్ధత్వాదప్యుపపత్తిః- తద్వదవస్థావిశిష్టస్య బ్రహ్మణః కార్యకారణభావస్య లోకప్రసిద్ధత్వాభావాద్దార్ష్టాన్తిక ఇతి ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తానుపరోధః. బ్రహ్మణ ఉపాదానత్వే నిమిత్తాన్తరం స్యాత్ ఇతి శఙ్కాం పరిహరిష్యన్ పరోక్తాం శ్రుత్యైవ నిమిత్తోపాదానభేదసిద్ధిమనువదతి (యత్త్వితి) తత్ - నిమిత్తోపాదానభేదప్రతిపాదనమసదిత్యర్థః. నిమిత్తోపాదానైక్యే శ్రుతిమాహ (ఉత తమాదేశమితి) ప్రత్యయార్థః కర్తా- ప్రకృత్యర్థ ఉపదేశః-ఉపదేశ్య ఇత్యర్థః - ఇత్యాదేశశబ్దః పరైర్వ్యాఖ్యాతః. తదాదేశశబ్దార్థం వ్యాచష్టే (ఆదిశ్యత ఇత్యాదినా) ప్రశిష్యత ఇతి ప్రకృత్యర్థవ్యాఖ్యానం - అనేనేతి ప్రత్యయార్థవ్యాఖ్యానం. *... ఇతి భాష్యకారైరుక్తత్వాత్ ... ఆదిశతీత్యాదేశ ఇత్యనుక్తిః - అత ఆదిశ్యతే ప్రశిష్యతేఽనేనేత్యుక్తం. ప్రశాసితృత్వే బ్రహ్మణః సిద్ధే హ్యేవం వర్ణనీయమిత్యత్రాహ (ఏతస్యేతి) అక్షరస్య ప్రశాసనం శాసితృత్వాదిత్యత్రాహ (సాధకతమత్వేనేతి) అప్యవహితసాధనత్వం సాధకతమత్వం - తథాత్వేన కర్తా వివక్షితః- ఏవమౌత్కారకాభావ స్థితిన్యాయాత్ ఇతి భావః. ఏవమేషాం ప్రత్యయార్థస్వారస్యం- అత్ర తు ప్రకృత్యర్థస్వారస్యం. అన్యతరాస్వారస్యముభయత్రావిశిష్టమితి చేన్న - ప్రకృత్యర్థస్వారస్యమర్థౌచిత్యం చేతి హేతుద్వయసిద్ధేః. ప్రశాసితృత్వే కథితే హి బ్రహ్మణోఽసాధారణధర్మ ఉక్తః స్యాత్ - ఉపదేశ్యత్వం హి సాధారణం. ఉపదేశశ్చోపదేశ్యవస్త్వసాధారణాకారేణైవ యుజ్యతే- న హి గవాదేర్ఘటస్య ... ఉపదేశోఽయుక్తః. తస్మాత్ప్రకృత్యర్థస్వారస్యమర్థౌచిత్యం చాభ్యధికమితి నైష దోషః. ఏవం ప్రశాసితృవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానోక్త్యా నిమిత్తోపాదానైక్యం సిద్ధమిత్యాహ (యేనేతి) కారణవాక్యైర్నిమిత్తోపాదానైక్యం దర్శయతి (సదేవేతి) ప్రాక్సృష్టేరేకత్వావధారణాన్నిమిత్తోపాదానభేదో న ఘటతే- అత ఏకత్వావధారణం చ హేతుః- అధిష్ఠాత్రన్తరనివారణం చ హేతురిత్యర్థః. (నన్వేవమితి) ఏవం సతి - బ్రహ్మణ ఏవ జగదుపాదానత్వే సతీత్యర్థః. ప్రకృతేర్జగదుపాదానత్వశ్రవణేఽపి బ్రహ్మణో జగదుపాదానత్వం యుక్తం. ప్రకృతేరపి బ్రహ్మోపాదానకత్వాదిత్యత్రా

స్యాన్తరవిరహేణ నిత్యత్వం జగదుపాదానత్వం చ శ్రూయమాణం కథముపపద్యతే. తదుచ్యతే—తత్రావిభక్తనామరూపం కారణావస్థం బ్రహ్మైవ ప్రకృతిశబ్దేనాభిధీయతే—బ్రహ్మవ్యతిరిక్తవస్త్వన్తరాభావాత్. తథాహి శ్రుతయః *సర్వం తం పరాదాద్యోఽన్యత్రాత్మనస్సర్వం వేద *యత్ర త్వస్య సర్వమాత్మైవాభూత్తత్కేన కం పశ్యేదిత్యాద్యాః. *సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మ *ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వమితి కార్యావస్థం కారణావస్థం చ సర్వం జగద్బ్రహ్మాత్మకమితి శ్రవణాచ్చ. ఏతదుక్తం భవతి— *యః పృథివ్యామన్తరే సంచరన్ యస్య పృథివీ శరీరం యం పృథివీ న వేదేత్యారభ్య *యోఽవ్యక్తమన్తరే సంచరన్ యస్యావ్యక్తం శరీరం యమవ్యక్తం న వేద యోఽక్షరమన్తరే సంచరన్ యస్యాక్షరం శరీరం యమక్షరం న వేద *యః పృథివ్యాం తిష్ఠన్ పృథివ్యా అన్తరో యం పృథివీ న వేద యస్య పృథివీ శరీరం యః పృథివీమన్తరో యమయతీత్యారభ్య *య ఆత్మని తిష్ఠన్నాత్మనోఽన్తరో యమాత్మా న వేద యస్యాత్మా శరీరం య ఆత్మానమన్తరో యమయతి స త ఆత్మాన్తర్యామ్యమృత ఇతి సర్వదా చిదచిద్వస్తుశరీరతయా సర్వదా సర్వాత్మభూతం పరం బ్రహ్మ కదాచిద్విభక్తనామరూపం— కదాచిచ్చావిభక్తనామరూపం. యదా విభక్తనామరూపం తదా తదేవ బహుత్వేన కార్యత్వేన చోచ్యతే—యదా చావిభక్తనామరూపం తదైకమద్వితీయం కారణమితి చ. ఏవం సర్వదా చిదచిద్వస్తుశరీరస్య పరస్య బ్రహ్మణోఽవిభక్తనామరూపా యా కారణావస్థా సా *గౌరనాద్యన్తవతీ *వికారజననీమజ్ఞాం *అజామేకామిత్యాదిభిరభిధీయత ఇతి. నను చ *మహానవ్యక్తే లీయతే అవ్యక్తమక్షరే లీయత ఇతి ప్రళయశ్రుతేరవ్యక్తస్యోత్పత్తిప్రళయౌ ప్రతీయేతే — తథా చ మహాభారతే *తస్మాదవ్యక్తముత్పన్నం త్రిగుణం ద్విజసత్తమ *అవ్యక్తం పురుషే బ్రహ్మన్ నిష్క్రియే సంప్రలీయత ఇతి. నైష దోషః — అచిద్వస్తుశరీరస్య బ్రహ్మణోఽవ్యక్తశబ్దవాచ్యాయాస్త్రిగుణావస్థాయాః కార్యత్వాత్. *యదా తమస్తన్న దివా న రాత్రిరితి కృత్స్నప్రళయవేలాయామపి బ్రహ్మాత్మకస్యాతిసూక్ష్మస్యాచిద్వస్తునస్తమశ్శబ్దాభిధానాజ్జగత్కారణస్య పరస్య బ్రహ్మణః ప్రకారభూతమతిసూక్ష్మం చాచిద్వస్తు నిత్యమేవేతి తత్ప్రకారం బ్రహ్మైవ *గౌరనాద్యన్తవతీత్యాదిష్వభిధీయతే. అత ఏవ చ *అక్షరం తమసి లీయతే తమః పరే దేవ ఏకీభవతీతి తమస ఏకీభావమాత్రమేవ శ్రూయతే— న తు లయః. ఏకీభావ ఇతి—త

హ (అవస్థాన్తరవిరహేణ నిత్యత్వమితి) ప్రకృతేర్బ్రహ్మోపాదానత్వముపయుక్తం - తస్యాస్తు నిత్యత్వశ్రవణాత్. అతస్సైవోపాదానమితి బ్రహ్మణి గుణత్వమేవేత్యాశయః. (తదుచ్యత ఇతి) ప్రకృతిశబ్దేన - ప్రకృతివాచకశబ్దేనేత్యర్థః. బ్రహ్మవ్యతిరిక్తవస్త్వన్తరాభావాత్ - యుతసిద్ధవస్త్వన్తరాభావాదిత్యర్థః. కేన కం పశ్యేత్ - కేన - అబ్రహ్మాత్మకస్వనిష్ఠదర్శనసాధనేన. కం - స్వనిష్ఠపదార్థం. కః - చేతనః. పశ్యేత్. స్వనిష్ఠార్థదర్శనసాధనం, స్వనిష్ఠం దృశ్యం, తద్ద్రష్టా, చ నాస్తీత్యర్థః. స ద్రష్టృదృశ్యనిషేధ ఇహ ప్రతిపాద్యః - *యత్ర త్వస్య సర్వమాత్మైవాభూదితి స్వవాక్యైకదేశేన *సర్వం హ పశ్యః పశ్యతీత్యాదివాక్యాన్తరేణ చ బ్రహ్మాత్మకత్వేన సర్వానుభవస్య విహితత్వాత్. స్వనిష్ఠవస్త్వన్తరాభావే శ్రుతిరుక్తా- అథ సర్వస్య తదాత్మకత్వే శ్రుతిమాహ (సర్వం ఖల్వితి) ఏవం వ్యతిరేకోఽన్వయశ్చోక్తః. బ్రహ్మవ్యతిరిక్తవస్త్వన్తరాభావేన ప్రకృతిశబ్దవాచ్యం బ్రహ్మైవ చేత్ వికారాపురుషార్థరూపా దోషా బ్రహ్మణ ఏవ స్యురిత్యత్రాహ (ఏతదుక్తమితి) ప్రకృతిపురుషకాలవిశిష్టమేవ కారణం చేత్ కారణావస్థా, తస్యాం చైకత్వం, కార్యావస్థా, తస్యాం చ బహుత్వం, బ్రహ్మణః కారణత్వం చిదచితోః కార్యత్వం, చ కథం ఘటత ఇత్యాశఙ్క్యాహ (కదాచిద్విభక్తేతి) కదాచిత్ - సృష్ట్యుత్తరకాలం. కదాచిత్ - సంహారోత్తరకాలం. ఏకమద్వితీయమితి నిమిత్తోపాదానయోరైక్యవిషయశ్రుతిస్వారస్యార్థః - తతః కిం *గౌరనాద్యన్తవతీత్యాదేః ప్రస్తుతవాక్యస్యేత్యత్రాహ (ఏవం సర్వదేతి) యా కారణావస్థా సాఽభిధీయత ఇతి - నావస్థానిత్యత్వవివక్షయోచ్యతే - కిన్తు కారణావస్థాపన్నచిద్ద్రవ్యనిత్యత్వమభిధీయత ఇత్యర్థః. అవ్యక్తశబ్దవాచ్యాయా అవస్థాయాః పరమకారణావస్థైక్యం మన్వానః పార్శ్వస్థశ్చోదయతి (నను చేతి) అవిభక్తనామరూపప్రధానవిశిష్టబ్రహ్మణః కారణత్వమనుపపన్నం - అవిభక్తనామరూపస్య సూక్ష్మావస్థస్యావ్యక్తశబ్దవాచ్యస్యోత్పత్తిప్రళయశ్రవణాదిత్యర్థః. (నైష ఇతి) అచిద్వస్తునోఽవ్యక్తావస్థాయా అపి సూక్ష్మావస్థాసంభవాత్ తదవస్థాచిద్విశిష్టం బ్రహ్మావ్యక్తకారణమిత్యర్థః. తత్ర ప్రమాణమాహ (యదా తమ ఇతి) (అత ఏవేతి) అత ఏవ - తదానీమపి తమశ్శబ్దవాచ్యస్య బ్రహ్మప్రకారస్యాచిత్తత్త్వస్య సద్భావాదేవేత్యర్థః. శబ్దవైజాత్యమర్థవైజాత్యనిబన్ధనం- అర్థవైజాత్యం చ సకలశ్రుత్యనుసారేణ భవతీతి భావః. అర్థవైజాత్యమేవ వివృణోతి (ఏకీభావ ఇతీతి) *పృథివ్యప్సు లీయత ఇత్యాదిషు లయశబ్దేన పూర్వపూర్వావస్థస్య ద్రవ్యస్య పూర్వపూర్వావస్థాప్రహాణేనోత్తరోత్తరావస్థత్వమభిహితం- పృథివ్యేవాప్త్వావస్థాభూత్. పృథివీత్వం విహాయ పృథివ్యాప్యభిధేయద్రవ్యం యథాభూత్ - ఏవం తమశ్శబ్దవాచ్యమపి వస్తు తమస్త్వావస్థాప్రహాణేన పరమాత్మద్రవ్యం భవతి చేత్ లయశబ్దః ప్రయోక్తవ్యః- న తథా శ్రూయతే- అత్ర పరమాత్మని తమోఽవస్థితమిత్యర్థః. తత్ర పృథివీత్వప్రహాణేన యద్వస్తు సలిలమభూత్ - తత్సలిలత్వప్రహాణేన పూర్వావస్థితేనాప్సు నైకీభవతి, యథా చ తత్సలిలత్వావస్థజలద్రవ్యం యత్తేజోఽభూత్ - తత్తైజసత్వప్రహాణేన ప్రాగవస్థితతేజసా నైకీభవతి,- ఏవంవిధం తమస్తమస్త్వావస్థామజహదేవ కార్యానుపయుక్తస్వసజాతీయతమసా నైకీభవతి. తత్ర పరమాత్మనస్స్వరూపేణ తమస్త్వాయోగాత్, *యస్య మృత్యుశ్శరీరమితి స్థానప్రమాణేన మృత్యుసంజ్ఞతయాఽవగతస్య తమసః పరశరీరత్వశ్రవణాచ్చ కార్యానుపయుక్తతమశ్శరీరపరమాత్మనా ఏకీభవతి. ఏకీభావశ్చ

తేజోభిధానాదిసూక్ష్మచిదచిత్ప్రకారస్య బ్రహ్మణోఽవిభక్తనామరూపతయాఽవస్థానమభిధీయతే. *తమ ఆసీత్తమసా గూఢమగ్రే ప్రకేతం తమసస్తన్మహినాజాయతైకమిత్యాద్యప్యేతదేవ వదతి. తథా చ మానవం వచః *ఆసీదిదం తమోభూతమప్రజ్ఞాతమలక్షణం। అప్రతర్క్యమవిజ్ఞేయం ప్రసుప్తమివ సర్వత ఇతి. *అస్మాన్మాయీ సృజతే విశ్వమేతదిత్యాద్యనన్తరమేవోపపాదయిష్యతే- బ్రహ్మణోఽపరిణామిత్వశ్రుతయశ్చ. యత్త్వేకస్య నిమిత్తత్వముపాదానత్వం, చ న సమ్భవతి - అనేకకారకనిష్పాద్యత్వం చ కార్యస్య,- లోకే తథానియమదర్శనాత్. అతోఽగ్నినా సిఞ్చేదితివద్వేదాన్తవాక్యాన్యేకస్మాదేవోత్పత్తిం ప్రతిపాదయితుం న ప్రభవన్తీతి. అత్రోచ్యతే సకలేతరవిలక్షణస్య పరస్య బ్రహ్మణః సర్వశక్తేః సర్వజ్ఞస్యైకస్యైవ సర్వముపపద్యతే. మృదాదేరచేతనస్య జ్ఞానాభావేనాధిష్ఠాతృత్వాయోగా, దధిష్ఠాతుః కులాలాదేర్విచిత్రపరిణామశక్తివిరహాత్ సత్యసఙ్కల్పతయా, చ తథాదర్శననియమః. అతో బ్రహ్మైవ జగతో నిమిత్తముపాదానం చ. .. ..

౨౪॥ సూ. *౹౹ అభిధ్యోపదేశాచ్చ॥ ౹౹* ఇతశ్చోభయం బ్రహ్మైవ- *సోఽకామయత బహు స్యాం ప్రజాయేయేతి * తదైక్షత బహు స్యాం ప్రజాయేయేతి ప్రష్టుర్బ్రహ్మణ స్స్వస్యైవ బహుభవనసఙ్కల్పోపదేశాత్. విచిత్రచిదచిద్రూపేణాహమేవ బహు స్యాం తథా ప్రజాయేయేతి సఙ్కల్పపూర్వికా హి సృష్టిరుపదిశ్యతే. ....

తమస్స్వేవస్థితపవతతోఽప్యతిసూక్ష్మతాపత్తిః నహి పూర్వం ఖ్యాతం ... పశ్చాదేకీభవతి- ... ఇత్యవస్థావే ... అవస్థావైషమ్యం హి విభాగః అతోఽ ... తిస్సకృష్టసూక్ష్మత్వం విభాగః అవిభాగశ్చ- నిరతిశయసూక్ష్మతాపత్తిః ... స్వరూపైక్యా... ... ప్రకారాగోచ్యతే యథా మథనాత్ పూర్వమనుద్భూతాగ్నిదారుణ్యేకశబ్దః, యథా వా ... తథా హి చేతనస్య ... పన్తి- తథాప్యన్యస్యాన్యతరాన్తర్భావాదేకశబ్దప్రయోగవిషయత్వం యథా వా ... కీటాదినా ... పుష్పాదినా ... ప్రయోగః, ఇతి భా వ్యర్థః (ఆసీదిదమితి) అయమర్థః ... అవస్థాన్తరాపత్తిరేవ- ... నాశ ఇతి ... తమో నామ ... మిత్యర్థః ... వస్థే చ సలిలే వాయ్వవస్థే చ తేజసీతి వచనాత్ ... ఉపలభ్యం- ... ప్రజ్ఞాతమితి- ప్రత్యక్షం- ... జ్ఞానం- అప రోక్షజ్ఞానం తద్విషయమిత్యర్థః కుత ఇత్యత్రాహ అలక్షణం-రూపాదిరహితత్వాదిత్యర్థ కారణగుణప్రక్రమేణ కార్యగుణారమ్భ ఇతి న్యాయాత్ రూపాదిమత్కారణమపి రూపాదిమత్స్యాత్ ఇత్యత్రాహ అప్రతర్క్యం- అతర్కగోచరం ... కిం ... విభక్తం ... ఆహ అవిజ్ఞేయం- ... విభజ్య జ్ఞాతుమశక్యమిత్యర్థః ప్రసుప్తమివ- యథా సుషుప్తౌ ... అపి తు నామ రూపప్రహాణేన సత్తామాత్రమేవ- తథా మహాప్రళయేఽపి చిదచితోః పృథక్ నామరూపప్రహాణాత్ ... సర్వత ఇతి- సు షుప్తావేకదేశలయః- అత్ర తు సర్వలయ ఇత్యర్థః యద్వా - అవిజ్ఞేయమిత్యనేన ... ప్రసుప్తమి ... అత్రాపి ... యథా సుషుప్తావిత్యర్థః ఏవం బ్రహ్మణ ఏవ సర్వవిధకారణత్వం ప్రామాణికమిత్యుక్తం తత్పూర్వోక్తశ్రుతిశ్రుత్యర్థాపత్తినిర్వాహా ... మిత్యత్రాహ (అస్మాన్మాయీతి) అపరిణామిత్వశ్రుతయశ్చ- ఉపపాదయిష్యన్త ఇత్యన్వయః శ్రుత్యర్థాపత్తిప ... ఇత్యన్యః శ్రుత్యను గ్రాహకతయా పరాభిమతం తర్కమనుభాషతే (యత్త్వేకస్యేతి) పరాభిమతతర్కాణాం సోపాధికత్వం వక్తుముపాధీనాం జ్ఞత్వాదీనాం పక్షే బ్రహ్మణ్యవి ద్యమానతాం దర్శయతి (సకలేతరేతి) పరేణ హి తర్కానుగృహీతశ్రుతిప్రాబల్యముక్తం తత్ర శరీరశరీరిభావశ్రుతిభిరుపాదానత్వనిర్వికారత్వాది శ్రుతీనామవిరోధస్య నిరూపయిష్యమాణత్వాత్ ద్వారద్వారిభావేన సర్వశ్రుత్యైకార్థ్యసమ్భవత్యపి విరోధారోపణేన నిమిత్తోపాదానైకత్వపరానేకశ్రుతి వాక్యబాధకల్పనస్యాయుక్తత్వాత్- సర్వవాక్యానామైకార్థ్యమభ్యుపగన్తవ్యం-తథా సతి తద్విరుద్ధతర్క ... తర్క ఇతి పరస్య ... సిద్ధాన్త స్థిరతర ఇత్యభిప్రాయః సోపాధికత్వమాహ (మృదాదేరితి) ఉపాదానస్య మృదాదేరనిమిత్తత్వం అజ్ఞత్వాత్- నిమిత్తస్య కులాలాదేరనుపాదానత్వం స్వ శరీరేణ తథాపరిణామశక్తిరహితత్వాత్- తస్యానేకకారకసాపేక్షత్వం చాసత్యసఙ్కల్పత్వాదితి పరోక్త ... అతో మృత్పిణ్డకులాలాది విపరీతస్వభావస్య బ్రహ్మణః సర్వముపపన్నమిత్యభిప్రాయః ....

౨౪॥ సూ *౹౹ అభిధ్యోపదేశాచ్చ॥ ౹౹* (ఇతశ్చోభయం బ్రహ్మేతి) పూర్వసూత్రస్థప్రతిజ్ఞావాక్యేనాస్య హేతోరన్వయ ఇత్యర్థః. సఙ్కల్పోపదేశాదిత్యనేన సూత్రాక్షరార్థ ఉక్తః. బహుభవనం రామకృష్ణాదివచ్ఛుద్ధవతీతి తద్వ్యావృత్త్యర్థమాహ (విచిత్రచిదచిద్రూపేణేతి) *తత్తేజోఽసృజతేతి తేజః ప్రభృతిసృష్టేరనన్తరోక్తత్వాచ్చిదచిద్రూపేణ బహుత్వస్య వివక్షితత్వమిత్యర్థః. స్వస్యైవ బహుభవనాత్ ఉపాదానత్వం, బ హుభవనస్య సఙ్కల్పసామానాధికరణ్యాన్నిమిత్తత్వమితి భావః. ....

౨౫॥ సూ. సాక్షాచ్చోభయామ్నానాత్ ॥ న కేవలం ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తాభిధ్యోపదేశాదిభిరయమర్థో నిశ్చీయతే-బ్రహ్మణ ఏవ నిమిత్తత్వముపాదానత్వంచ సాక్షాదామ్నాయతే *కింస్విద్వనంక ఉ స వృక్ష ఆసీద్యతో ద్యావాపృథివీ నిష్టతక్షుః। మనీషిణో మనసా పృచ్ఛతేదు తద్యదధ్యతిష్ఠద్భువనాని ధారయన్। బ్రహ్మ వనం బ్రహ్మ స వృక్ష ఆసీద్యతో ద్యావాపృథివీ నిష్టతక్షుః। మనీషిణో మనసా విబ్రవీమి వో బ్రహ్మాధ్యతిష్ఠద్భువనాని ధారయన్నితి. అత్ర హి ప్రష్టుర్బ్రహ్మణః కిముపాదానం కాని చోపకరణానీతి లోకదృష్ట్యా పృష్టే సకలేతరవిలక్షణస్య బ్రహ్మణస్సర్వశక్తియోగో న విరుద్ధ ఇతి బ్రహ్మైవోపాదానముపకరణాని చేతి పరిహృతం- అతశ్చోభయం బ్రహ్మ..

౨౬॥ సూ. ఆత్మకృతేః॥ *సోఽకామయత బహు స్యాం ప్రజాయేయేతి సిసృక్షుత్వేన ప్రకృతస్య బ్రహ్మణః *తదాత్మానం స్వయమకురుతేతి సృష్టేః కర్మత్వం కర్తృత్వంచ ప్రతీయత ఇత్యాత్మన ఏవ బహుత్వకరణాత్తస్యైవ నిమిత్తత్వముపాదానత్వంచ ప్రతీయతే. అవిభక్తనామరూప ఆత్మా కర్తా - స ఏవ విభక్తనామరూపః కార్యమితి కర్తృత్వకర్మత్వయోర్న విరోధః. స్వయమేవాత్మానం తథాఽకురుతేతి నిమిత్తముపాదానంచ..

సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ *ఆనన్దో బ్రహ్మ *అపహతపాప్మా విజరో విమృత్యుర్విశోకో విజిఘత్సోఽపిపాసః * నిష్కలం నిష్క్రియం శాన్తం నిరవద్యం నిరఞ్జనం *స వా ఏష మహానజ ఆత్మాఽజరోఽమర ఇతి స్వభావతో నిరస్తసమస్తచేతనాచేతనవర్తిదోషగన్ధస్య నిరతిశయజ్ఞానానన్దైకతానస్య పరస్య బ్రహ్మణో విచిత్రానన్తపురుషార్థాస్పదవివిధవిచిత్రప్రపఞ్చరూపేణాత్మనో బహుభవనసఙ్కల్పపూర్వకం బహుత్వకరణం కథముపపద్యత ఇత్యాశఙ్క్యాహ.

౨౫॥ సూ. సాక్షాచ్చోభయామ్నానాత్॥ ఆదిశబ్దేన పశ్యమాణాత్మకృతిప్రభృతయో వివక్షితాః. *కింస్విద్వనం - పూర్వం కుత్ర స్థితమితి భావః. క ఉ స వృక్ష ఆసీత్ -కిముపాదానమిత్యర్థః. యదధ్యతిష్ఠద్భువనాని ధారయన్-భువనాని ధారయతా ఈశ్వరేణాధిష్ఠేయముపకరణాదికం కిమిత్యర్థః. ప్రతివచనేఽపి *బ్రహ్మ వనం- అధికరణం. బ్రహ్మ స వృక్షః-ఉపాదానం. నిష్టతక్షురితి బహుత్వమవివక్షితం-*సూర్యాచన్ద్రమసౌ ధాతా యథా పూర్వమకల్పయత్ దివంచ పృథివీంచేతి ద్యావాపృథివ్యాదీనామేకకర్తృకత్వశ్రవణేన కర్తృబహుత్వాసంభవాత్. నను బ్రహ్మశబ్దః ప్రకృతివచనః- భువనాని ధారయతేశ్వరేణాధిష్ఠితత్వశ్రవణాత్. *ధారయన్నితి పుల్లిఙ్గతయా బ్రహ్మశబ్దసామానాధికరణ్యాయోగాత్ అధిష్ఠాతా నైహి బ్రహ్మ కర్మభూతమితి. న- బ్రహ్మశబ్దముఖ్యార్థపరిగ్రహస్య స్వతః ప్రాప్తత్వాత్, ఉపక్రమస్థానేక బ్రహ్మశబ్దబాధాయోగాత్,. ఏతదుక్తం భవతి- *బ్రహ్మాధ్యతిష్ఠద్భువనాని ధారయన్నితి- భువనాని ధారయన్నీశ్వరో బ్రహ్మశబ్దవాచ్యస్స్వాత్మానమేవ అధ్యతిష్ఠత్ అధిష్ఠేయముపకరణాదికమపి బ్రహ్మైవేత్యర్థ ఇతి. అత్ర ప్రశ్నప్రతివచనరూపేణ కథనస్య ప్రయోజనం-లోకదృష్ట్యాకృతంచోద్యం సర్వవిలక్షణే బ్రహ్మణి న జీవతీతి జ్ఞాపనమిత్యాహ (అత్ర హీతి)——— ఉభయశబ్దస్సర్వప్రశ్రయపర్యవసానో వ్యాఖ్యాతః. తదయుక్తం- నిమిత్తోపాదానభేదేఽపి తయోరన్యతరస్య సర్వప్రశ్రయకారణత్వావిరోధాత్ తదైక్యసాధకత్వాభావాత్, *ఆకాశాదేవ సముత్పద్యన్త ఇత్యవధారణస్య జగతో బహూపాదానకత్వబహుకర్తృకత్వయోరన్యతరశఙ్కావ్యావర్తనసంభవేన నిమిత్తోపాదానభేదనివారకత్వాభావాచ్చ.——- నను భయామ్నానమితి విరుధ్యతే-అధికరణస్య, ఉపాదానకారణస్య, కర్తుః, శక్తేశ్చ ప్రతీతేరితి. నైవం- అధిష్ఠేయ, మధిష్ఠాతేతి కోటిద్వయాన్తర్భావాత్ కారకాణాం. ఉపాదానాధికరణోపకరణానిహ్యధిష్ఠేయకోటినివిష్టాని - *యదధ్యతిష్ఠత్ *బ్రహ్మాధ్యతిష్ఠత్ భువనాని ధారయన్నితి హి శ్రూయతే. అత ఉభయామ్నానమితి యుక్తమ్...........................

౨౬॥ సూ. ఆత్మకృతేః॥ ఆత్మానం ప్రతి స్వస్యైవ కర్తృత్వమనుపపన్నం-కార్యం హి సాధ్యం-కర్తా హి సిద్ధ ఇత్యేకస్య సిద్ధాసిద్ధిరూపవిరోధాదిత్యత్రాహ (అవిభక్తేతి) ఆకారభేదాత్ సిద్ధ్యసిద్ధ్యోరవిరోధ ఇత్యర్థః. ఆకారైక్యాన్నిమిత్తోపాదానైక్యమిత్యాహ(స్వయమేవేతి)......

ఉత్తరసూత్రశఙ్కామాహ (సత్యం జ్ఞానమితి) పూర్వసూత్రవిషయవాక్యస్యానన్దవల్లీస్థత్వాత్ తత్ప్రకరణస్థపూర్వాపరవాక్యైః నిర్దోషత్వకల్యాణగుణాకరత్వవిరోధస్య ఝటితి ప్రతిపన్నత్వాత్ ప్రథమం *సత్యం జ్ఞానమిత్యాదివాక్యద్వయముపాత్తం. సత్యశబ్దో హి వికారరాహిత్యపరః. నిర్దోషత్వాదిస్ఫుటీకరణాయ వాక్యాన్తరాణ్యుపాదత్తే (అపహతేత్యాది) పూర్వపక్షేఽపి నిమిత్తోపాదానభేదశ్రుతిర్నిర్దోషశ్రుత్యన్యథానుపపత్తిశ్చ హేతుతయోపన్యస్తే. రాద్ధాన్తే తు *ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తానుపరోధాత్ *అభిధ్యోపదేశాచ్చేతి

౨౭॥ సూ. పరిణామాత్ ॥ పరిణామస్వాభావ్యాత్. నాత్రోపదిశ్యమానస్యపరిణామస్యపరస్మిన్బ్రహ్మణిదోషావహత్వంస్వభావః-ప్రత్యుతనిరఙ్కుశైశ్వర్యావహత్వమేవేత్యభిప్రాయః.ఏవమేవహిపరిణామఉపదిశ్యతే-అశేషహేయప్రత్యనీకకల్యాణైకతానంస్వేతరసమస్తవస్తువిలక్షణంసర్వజ్ఞంసత్యసఙ్కల్పమవాప్తసమస్తకామమనవధికాతిశయానన్దంస్వలీలోపకరణభూతసమస్తచిదచిద్వస్తుజాతశరీరతయాతదాత్మభూతంపరంబ్రహ్మ. స్వశరీరభూతేప్రపఞ్చేతన్మాత్రాహఙ్కారాదికారణపరమ్పరయాతమశ్శబ్దవాచ్యాతిసూక్ష్మాచిద్వస్త్వేకశేషేసతి, తమసిచ స్వశరీరతయాపిపృథగ్వ్యపదేశానర్హాతి సూక్ష్మదశాపత్త్యాస్వస్మిన్నేకతామాపన్నేసతి, తథాభూతతమశ్శరీరంబ్రహ్మ-పూర్వవద్విభక్తనామరూపచిదచిన్మిశ్రప్రపఞ్చశరీరంస్యామితిసఙ్కల్ప్యవ్యుత్క్రమేణజగచ్ఛరీరతయాఆత్మానంపరిణమయతీతిసర్వేషువేదాన్తేషుపరిణామోపదేశః. తథైవబృహదారణ్యకేకృత్స్నస్యజగతోబ్రహ్మశరీరత్వంబ్రహ్మణస్తదాత్మత్వంచామ్నాయతే *యఃపృథివ్యాంతిష్ఠన్పృథివ్యాఅన్తరోయంపృథివీనవేదయస్యపృథివీశరీరంయఃపృథివీమన్తరోయమయత్యేషతఆత్మాన్తర్యామ్యమృతఇత్యారభ్య*యస్యాపశ్శరీరం *యస్యాగ్నిశ్శరీరంయస్యాన్తరిక్షంశరీరం *యస్యవాయుశ్శరీరం*యస్యద్యౌశ్శరీరం*యస్యాదిత్యశ్శరీరం*యస్యదిశశ్శరీరం*యస్యచన్ద్రతారకంశరీరం*యస్యాకాశశ్శరీరం*యస్యతమశ్శరీరం*యస్యతేజశ్శరీరం *యస్యసర్వాణిభూతానిశరీరం *యస్యప్రాణశ్శరీరం *యస్యవాక్ఛరీరం *యస్యచక్షుశ్శరీరం యస్యశ్రోత్రంశరీరం *యస్యమనశ్శరీరం *యస్యత్వక్ఛరీరం * యస్యవిజ్ఞానంశరీరం *యస్యరేతశ్శరీరమిత్యేవమన్తేనకాణ్వపాఠే- మాధ్యన్దినేతుపాఠేవిజ్ఞానస్థానే *యస్యాత్మాశరీరమితివిశేషః. లోకయజ్ఞవేదానాంపరమాత్మశరీరత్వమధికం. సుబాలోపనిషదిచపృథివ్యాదీనాంతత్త్వానాంపరమాత్మశరీరత్వమభిధాయవాజసనేయకేనుక్తానామపితత్త్వానాంశరీరత్వం బ్రహ్మణఆత్మత్వంచశ్రూయతే *యస్యబుద్ధిశ్శరీరం *యస్యాహఙ్కారశ్శరీరం *యస్యచిత్తంశరీరం *యస్యావ్యక్తంశరీరం *యస్యాక్షరంశరీరం యోమృత్యుమన్తరేసఞ్చరన్యస్యమృత్యుశ్శరీరంయంమృత్యుర్న వేదఏష సర్వభూతాన్తరాత్మాఽపహతపాప్మాదివ్యోదేవఏకోనారాయణఇతి. అత్రమృత్యుశబ్దేనపరమసూక్ష్మమచిద్వస్తుతమశ్శబ్దవాచ్యమభిధీయతే- *అవ్యక్తమ

సిద్ధాన్తసాధకతయాశ్రుత్యర్థోపపత్తిద్వయందర్శితం. *సాక్షాచ్చోభయామ్నానాదిత్యాదిసూత్రద్వయేన*యోనిశ్చహిగీయతఇత్యనేనచసిద్ధాన్తసాధకశ్రుతియోదర్శితాః. *పరిణామాదితిసూత్రంతుపూర్వపక్ష్యుపన్యస్తశ్రుతిశ్రుత్యర్థోపపత్తిపరిహారపరమిత్యర్థః. శబ్దాన్తరైస్తన్నిష్టోపత్వశ్రుత్యుపన్యాసేనశ్రుత్యర్థోపపత్తిః పూర్వోక్తాఽనూదితాభవతి. నిమిత్తోపాదానభేదశ్రుత్యుపన్యాసశ్చాభిప్రేతః- అవాప్తసమస్తకామస్య సృష్ట్యనుపపత్తిరూపానిమిత్తభావవిరోధినీ శ్రుత్యర్థోపపత్తిశ్చాభిప్రేతా-ఉత్తరత్ర తత్పరిహారస్యవక్ష్యమాణత్వాత్. ద్వితీయాధ్యాయేబహ్వధికరణైస్సమర్థయిష్యమాణంబ్రహ్మణ్యతికిల్బిషప్రసఙ్గ ఇత్యాద్యుపజీవ్యశ్రుతిశ్రుత్యర్థోపపత్తిపరిహారపరమిదంసూత్రం.

౨౭॥ సూ. పరిణామాత్ ॥ *పరిణామాదిత్యద్వైతవిరోధహేతుత్వేనాశఙ్క్యతే-నతువిరోధపరిహారహేతుత్వమిత్యాశఙ్క్యాహ (పరిణామస్వాభావ్యాదితి) స్వభావఏవహివిరోధహేతురిత్యత్రాహ (నాత్రేతి) పరిణామశబ్దఃపరిణామవిశేషపరః. విపరీతవిశేషాభిప్రాయేణసామాన్యశబ్దప్రయోగోగామానయేత్యాదిషుదృష్టః, *శబ్దాదేవప్రమితః *ధర్మ్యోపపత్తేరిత్యాదిషువిశేషాభిప్రాయేణసామాన్యశబ్దప్రయోగోదృశ్యతే,. ఇహప్రతిపన్నాచ్ఛబ్దాదితివదిహప్రతిపన్నాత్ పరిణామాదిత్యర్థః. కథంతర్హిపరిణామోపదేశఇతిశఙ్కాంతంవివృణోతి (ఏవమేవహీతి) యథాతత్త్వక్రమస్సృష్టిరనుక్తాప్యన్యతోగ్రాహ్యాయథాచసృష్ట్యాద్యుపయుక్తాగుణాఅనుక్తాఅప్యన్యతోగ్రాహ్యాః,- తథా పరిణామస్యసద్వారకత్వమప్యనుక్తమన్యతోగ్రాహ్యమితిదర్శయన్ ప్రధానకారణత్వవాదినీనామపిశ్రుతీనాంపరమాత్మపర్యన్తతామాహ (అశేషహేయేత్యాదినా) అవాప్తసమస్తకామస్యసర్గాద్యనుపపత్తింపరిహరతి (స్వలీలేతి) ఏకీభావపదంవ్యాచష్టే (స్వశరీరతయాపీతి) ననుతమఆదిశబ్దైస్తస్యనిర్దిశ్యతే-తస్మాన్నిర్దేశానర్హత్వం. ఉచ్యతే-నాత్రసర్వథానిర్దేశానర్హత్వంవివక్షితం.-అగ్నిశబ్దేనవ్యపదిశ్యమానాత్ బాహ్యాగ్నేస్తాదృశ్యమనస్యాపిపృథగగ్నిరిత్యనిర్దేశ్యత్వమనస్యాగ్నేర్యాదృశంపార్థక్యవిశేషరూపంవైషమ్యందృశ్యతే,అగ్నిత్వాపహాణమపిదృశ్యతే,-ఏవంతమసాపహాణిసిద్ధత్త్వాత్తమసోఽనభివ్యక్తసూక్ష్మత్వాతిశయరూపంవైషమ్యమస్తీత్యభిప్రాయఇతి. ఈదృశతమశ్శరీరకత్వంతు*తదాత్మానంస్వయమకురుతేత్యాదిప్రకరణేశ్రూయతఇత్యత్రాహ (ఇతిసర్వేషువేదాన్తేష్వితి)ఉక్తార్థప్రమాణందర్శయతి(తథైవేతి) అవాన్తరతత్త్వానాముత్తరోత్తరంప్రతికారణత్వేశ్రుతేపితత్తచ్ఛరీరకపరమాత్మనఏవకారణత్వమితిదర్శయితుం,ప్రకృతిపురుషకాలవిశిష్టత్వమపిఅత్రాన్యత్రచక్వచిదనుక్తతత్త్వక్రమస్సృష్టివదన్యతోగ్రాహ్యమితిచజ్ఞాపయితుం, *యస్యాపశ్శరీరమిత్యాదిసకలవాక్యజాతోపాదానం. కాణ్వపాఠేఅనుక్తానామపిబ్రహ్మశరీరత్వజ్ఞాపనార్థం,విజ్ఞానశబ్దస్యాత్మశబ్దేనవివరణార్థం,చాహ (మాధ్యన్దినేష్వితి)అపహతపాప్మశబ్దేనఅమృతశబ్దవివరణార్థం,కారణావస్థాయామపిబ్రహ్మశరీరత్వజ్ఞాపనార్థం,దేవతావిశేషస్యకారణత్వజ్ఞాపనార్థం, చాహ(సుబాలేతి) మృత్యుశబ్దస్యదేవతావిశేషేసంసారేచప్రయుక్తత్వాత్, తయోశ్చాత్రాన్వయానర్హత్వా,దాహ(అత్రమృత్యుశబ్దేనేతి) తథాపి

క్షరేలీయతే అక్షరం తమసి లీయతే ఇతి తస్యామేవోపనిషది క్రమప్రత్యభిజ్ఞానాత్. సర్వేషామాత్మనాం జ్ఞానావరణానర్థమూలత్వేన తదేవ హి తమో మృత్యుశబ్దవ్యపదేశ్యం. సుబాలోపనిషద్యేవ బ్రహ్మశరీరతయా తత్తాత్మకానాం తత్త్వానాం బ్రహ్మణ్యేవ ప్రళయ ఆమ్నాయతే *పృథివ్యప్సు ప్రలీయతే ఆపస్తేజసి లీయన్తే తేజో వాయౌ లీయతే వాయురాకాశే లీయతే ఆకాశమిన్ద్రియేష్విన్ద్రియాణి తన్మాత్రేషు తన్మాత్రాణి భూతాదౌ లీయన్తే భూతాదిర్మహతి లీయతే మహానవ్యక్తే లీయతే అవ్యక్తమక్షరే లీయతే అక్షరం తమసి లీయతే తమః పరే దేవ ఏకీభవతీతి. అవిభాగాపన్నదశాయామపి చిదచిద్వస్తు అతిసూక్ష్మం సకర్మసంస్కారం తిష్ఠతీత్యుత్తరత్ర వక్ష్యతే *నకర్మావిభాగాదితి చేన్నానాదిత్వా దుపపద్యతే చాప్యుపలభ్యతే చేతి. ఏవం స్వస్మాదవిభాగవ్యపదేశానర్హతయా పరమాత్మనైకీభూతాత్యన్తసూక్ష్మచిదచిద్వస్తుశరీరాదేకస్మాదేవాద్వితీయాన్నిరతిశయానన్దాత్సర్వజ్ఞాత్సత్యసఙ్కల్పాద్బ్రహ్మణో నానారూపవిభాగార్హస్థూలచిదచిద్వస్తుశరీరతయా బహుభవనసఙ్కల్పపూర్వకో జగదాకారేణ పరిణామశ్శ్రూయతే *సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ *తస్మాద్వా ఏతస్మాద్విజ్ఞానమయాదన్యోఽన్తర ఆత్మానన్దమయః *ఏష హ్యేవానన్దయాతి *సోఽకామయత బహు స్యాం ప్రజాయేయేతి స తపోఽతప్యత స తపస్తప్త్వా ఇదం సర్వమసృజత యదిదం కిఞ్చ తత్సృష్ట్వా తదేవానుప్రావిశత్ తదనుప్రవిశ్య సచ్చ త్యచ్చాభవత్ నిరుక్తం చానిరుక్తం చ నిలయనం చానిలయనం చ విజ్ఞానం చావిజ్ఞానం చ సత్యం చానృతం చ సత్యమభవదితి. అత్ర తప శ్శబ్దేన ప్రాచీనజగదాకారపర్యాలోచనరూపం జ్ఞానమభిధీయతే-*యస్య జ్ఞానమయం తప ఇత్యాదిశ్రుతేః. ప్రాక్సృష్టం జగత్సంస్థానమాలోచ్యేదానీమపి తత్సంస్థానం జగదసృజదిత్యర్థః. తథైవ హి బ్రహ్మ సర్వేషు కల్పేష్వేకరూపమేవ జగత్సృజతి-*సూర్యాచన్ద్రమసౌ ధాతా యథాపూర్వమకల్పయత్ దివం చ పృథివీం చాన్తరిక్షమథో సువః *యథర్తుష్వృతులిఙ్గాని నానారూపాణి పర్యయే। దృశ్యన్తే తాని తాన్యేవ తథా భావా యుగాదిష్వితి శ్రుతిస్మృతిభ్యః. తదయమర్థః-స్వయమపరిచ్ఛిన్నజ్ఞానానన్దస్వభావోఽత్యన్తసూక్ష్మతయా సత్కల్పస్వలీలోపకరణచిదచిద్వస్తుశరీరతయా తన్మయః పరమాత్మా విచిత్రానన్తక్రీడనకోపాదిత్సయా స్వశరీరభూతప్రకృతిపురుషసమష్టిపరమ్పరయా మహాభూతపర్యన్తమాత్మానం తచ్ఛరీరకం పరిణమయ్య తన్మయః పునస్త్యచ్ఛబ్దవాచ్యవిచిత్రచిదచిన్మిశ్రదేవాదిస్థావరాన్తజ

చిద్వస్తువాచిమృత్యుశబ్దః తమశ్శబ్దవదితి చేత్- తమశ్శబ్దోఽనాత్మనశ్చిద్వస్తువాచీత్యత్రాహ (సర్వేషామితి) జ్ఞానావరణరూపత్వాత్ తమశ్శబ్దవాచ్యం-తదేవ జ్ఞానావరణరూపానర్థమూలత్వాన్మృత్యుశబ్దవాచ్యమిత్యర్థః. *ఆకాశమిన్ద్రియేష్విన్ద్రియాణి తన్మాత్రేష్విత్యత్ర లయశబ్దప్రయోగః లయస్థానత్వాభావాత్. తత్ర సాహిత్యమాత్రం వివక్షితం. తన్మాత్రేష్విన్ద్రియాణి బహువచనసేన తాత్పర్యం- *అదితిః పాశాన్ ఇతివత్. శబ్దతన్మాత్ర ఇత్యర్థః. లయశబ్దేన జీవబ్రహ్మణోః స్వరూపైక్యశఙ్కా వ్యావృత్త్యర్థమాహ (అవిభాగాపన్నేతి) యద్వా-నకేవలం ప్రళయే చిత్సంసృష్టాచిద్వస్త్వవస్థానం శ్రుత్యాఽవగమ్యతే-శ్రుత్యన్తరాపత్త్యా చేత్యాహ (అవిభాగాపన్నేతి) విషమసృష్ట్యనుపపత్త్యా చేతనబహుత్వస్థితివత్ తత్కర్మానుగుణదేహసృష్ట్యనుగుణాచిద్వస్తుస్థితిరపి స్వరూపపరిణామానుపపత్తిబలసిద్ధేత్యర్థః. యద్వా- లయదశాయాం సూక్ష్మరూపేణాచిదవస్థానం ప్రస్నితం-సకర్మవాసనజీవబహుత్వావస్థానం దర్శయతి (అవిభాగాపన్నేతి) ఆనన్దవల్లీవాక్యస్థస్య నిర్వికారత్వాదిపరవాక్యస్య ఉపాదానత్వపరవాక్యస్య చ అవిరోధనిర్వాహార్థం హి శ్రుత్యన్తరాణ్యుదాహృతాని- తత్ కిం ప్రస్తుతస్యావిరోధస్యేతి శఙ్కాయామవిరోధం పశ్చాద్దర్శయితుం ప్రథమం విరుద్ధార్థతయా ప్రతిపన్నానామేతత్ప్రకరణస్థవాక్యానాం విశిష్టపరిణామపరత్వమాహ (ఏవం స్వస్మాదితి) ఏకత్వావధారణాదినా చిదచిచ్ఛరీరకత్వమయుక్తమిత్యత్రాహ (విభాగవ్యపదేశానర్హేతి) (ఏకస్మాదేవాద్వితీయాదితి) అతిసూక్ష్మచిదచిచ్ఛరీరకత్వమేకత్వావధారణవివక్షితం- శ్రుత్యన్తరైకార్థ్యాత్, విషమసృష్ట్యన్యథానుపపత్త్యాదిభిశ్చేత్యభిప్రాయః. యద్వా-ఆనన్దవల్ల్యామనుక్తమప్యభివ్యక్తనామరూపత్వం శ్రుత్యన్తరస్థేన ఏకత్వావధారణాదినా యథాఽవగమ్యతే - ఏవం చిదచిచ్ఛరీరకత్వమపి కారణావస్థాయామిహ వివక్షితమిత్యభ్యుపగన్తవ్యమితి భావః స్వరూపైక్యానుపపత్తిద్యోతనాయ ప్రాకరణికాన్ కల్యాణగుణానాహ (నిరతిశయానన్దాదిత్యాదిపదైః) ఉక్తకల్యాణగుణవిషయవాక్యాన్యాదత్తే (సత్యం జ్ఞానమితి) విశిష్టస్య పరిణామపరవాక్యాన్యుపాదత్తే (సోఽకామయతేతి) ఉదాహృతవాక్యేషు వికసమ్బద్ధప్రతీతిభ్యాదాసార్థం తపశ్శబ్దం వ్యాచష్టే (అత్రేతి) (ప్రాక్సృష్టమితి) ఔచిత్యాజ్జగదాలోచనమర్థ ఇత్యర్థః. *తప ఆలోచన ఇత్యస్మాద్ధాతోస్తపశ్శబ్దనిష్పత్తిరితి భావః. పూర్వజగదాలోచనం కిమర్థం-సిసృక్షితం జగదేవహ్యాలోచనీయమిత్యత్రాహ (తత్సంస్థానమితి) యథాపూర్వం స్రష్టవ్యమిత్యభిప్రాయః. న కేవలమౌచిత్యాదయమర్థః- లిఙ్గాదపీత్యాహ (తథైవహీతి) యథాపూర్వసృష్టిప్రతిపాదనం హి తదాలోచనే లిఙ్గం భవతి. అనన్తరోదాహృతశ్రుత్యన్తరవాక్యానుగృహీతస్య ఏతత్ప్రకరణస్థవాక్యజాతస్యార్థావిరోధిత్వం వక్తుం ప్రతిపన్నమర్థమాహ (తదయమర్థ ఇతి) *సత్యం జ్ఞానం *అన్యోఽన్తర ఆత్మానన్దమయ ఇత్యాదేరర్థమాహ (స్వయమపరిచ్ఛిన్నేతి) *సోఽకామయతేత్యత్ర సఙ్కల్పపదస్య వాక్యాన్తరానుగృహీతస్యార్థమాహ (అత్యన్తసూక్ష్మతయేతి) *సోఽకామయతేత్యస్యార్థమాహ (విచిత్రేతి) ప్రకృతిపురుషసమష్టిపరమ్పరయాత్మ తచ్ఛరీరకమాత్మానం మహాభూతపర్యన్తం పరిణమయ్యేత్యన్వయః. సమష్టిపరమ్పరయా-మహదాదిక్రమేణేత్యర్థః. తత్తచ్ఛరీరకం-మహదాదిశరీరకం. పూర్వపూర్వతత్త్వశరీరకః పరమాత్మా హ్యు

గద్రూపోఽభవదితి. *తదేవానుప్రావిశత్తదనుప్రవిశ్యేతి-కారణావస్థాయామాత్మతయాఽవస్థితః పరమాత్మైవ కార్యరూపేణ విక్రియమాణద్రవ్యస్యాప్యాత్మతయాఽవస్థాయ తత్తదభవదిత్యుచ్యతే. ఏవం పరమాత్మని [illegible]తరూపజగదాకారపరిణామే పరమాత్మశరీరభూతచిదంశగతాస్సర్వ ఏవాపురుషార్థాః - తథా భూతాచి[దంశగ]తాశ్చ సర్వే వికారాః. పరమాత్మని కార్యత్వం- తదవస్థయోస్తయోర్నియన్తృత్వేనాత్మత్వం. పరమాత్మనస్తు తయోస్స్వశరీరభూతయోర్నియన్తృతయాత్మభూతస్య తద్గతాపురుషార్థైర్వికారైశ్చ న స్పృశ్యతే, అపరిచ్ఛిన్నజ్ఞానానన్దమయస్సర్వదైకరూప ఏవ జగత్పరివర్తనలీలయాఽవతిష్ఠతే,- తదేతదాహ *సత్యం చానృతం చ సత్యమభవదితి-విచిత్రచిదచిద్రూపేణ విక్రియమాణమపి బ్రహ్మ సత్యమేవాభవత్ - నిరస్తనిఖిలదోషగన్ధమపరిచ్ఛిన్నజ్ఞానానన్దమేకరూపమేవాభవదిత్యర్థః. సర్వాణి చిదచిద్వస్తూని సూక్ష్మదశాపన్నాని స్థూలదశాపన్నాని చ పరస్య బ్రహ్మణో లీలోపకరణాని- సృష్ట్యాదయశ్చ లీలేతి భగవద్ద్వైపాయనపరాశరాదిభిరుక్తం *అవ్యక్తాదివిశేషాన్తం పరిణామర్ద్ధిసంయుతం। క్రీడా హరేరిదం సర్వం క్షరమిత్యుపధార్యతాం *క్రీడతో బాలకస్యేవ చేష్టాం తస్య నిశామయ *బాలః క్రీడనకైరివేత్యాదిభిః. వక్ష్యతి చ *లోకవత్తు లీలాకైవల్యమితి. *అస్మాన్మాయీ సృజతే విశ్వమేతత్తస్మింశ్చాన్యో మాయయా సన్నిరుద్ధ ఇతి బ్రహ్మణో జగద్రూపతయా విక్రియమాణేఽపి తత్ప్రకారభూతాచిదంశగతాస్సర్వే వికారాః,* తత్ప్రకారభూతక్షేత్రజ్ఞగతాశ్చాపురుషార్థాః, ఇతి వివేక్తుం ప్రకృతిపురుషయోర్బ్రహ్మశరీరభూతయోస్తదానీం తథానిర్దేశానర్హాతిసూక్ష్మదశాపత్త్యా బ్రహ్మణ్యేకీభూతయోరపి భేదేన వ్యపదేశః- *తదాత్మానం స్వయమకురుతేత్యాదిభిరైకార్థ్యాత్. తథా చ మానవం వచః *సోఽభిధ్యాయ శరీరాత్స్వాత్సిసృక్షుర్వివిధాః ప్రజాః। అప ఏవ ససర్జాదౌ తాసు వీర్యమపాసృజదితి. అత ఏవ బ్రహ్మణో నిర్దోషత్వ నిర్వికారత్వశ్రుతయశ్చోపపన్నాః. అతో బ్రహ్మైవ జగతో నిమిత్తముపాదానం చ. ....

౨౮. సూ. *యోనిశ్చ హి గీయతే॥ ౧-౪-౨౭* ఇతశ్చ జగతో నిమిత్తముపాదానం చ బ్రహ్మ-

త్తరోత్తరతత్త్వకారణం. తచ్ఛరీరకం పరిణమయ్యేత్యనేన సమష్టిసృష్టిరుక్తా. పునరితి వ్యష్టిసృష్టిః. నన్వనుప్రవేశస్య సృష్ట్యనన్తరభావిత్వశ్రవణాత్ కారణావస్థాయాం చిదచిచ్ఛరీరకత్వం న సిధ్యేదిత్యాశఙ్కాయాముదాహృతప్రకరణస్థవాక్యైకఘటకస్య వాక్యవిశేషస్యార్థమాహ (తదేవేతి) (విక్రియమాణద్రవ్యస్యాపీతి) *తత్సృష్ట్వా తదేవానుప్రావిశత్ తదనుప్రవిశ్య సచ్చ త్యచ్చాభవత్ *అనుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణీతి వచోభ్యాం సృష్ట్యనుప్రవేశయోః పౌర్వాపర్యనియమోఽపి న వివక్షితః - అనుప్రవేశపూర్వకసృష్టివచనాత్, సృష్టిపూర్వకానుప్రవేశవచనాచ్చ. తస్మాత్సమకాలీనత్వమేవ వివక్షితం-వక్త్రి[illegible]త్యాదాయస్యేవేతివత్. తథా *తస్యత్వష్టా విదధద్రూపమేతీతి వ్యుచ్యత ఇత్యభిప్రాయః. యద్వా- సృష్టిపూర్వకానుప్రవేశస్థితిహేతురిత్యభిప్రాయః. తదానీమిమౌ క్రమానుప్రవేశస్య సామానాధికరణ్యహేతుత్వం, శ్రుత్యన్తరసిద్ధమవ్యక్తాక్షరతమః ప్రభృత్యన్తరాత్మత్వం, చోపజీవ్యాహ (విక్రియమాణద్రవ్యస్యాపీతి) ప్రకృతవిరోధః కథం పరిహృత ఇత్యత్రాహ (ఏవమితి) తర్హి కథం బ్రహ్మణః కార్యత్వమిత్యత్రాహ (పరమాత్మనీతి) తత్సంసర్గప్రయుక్తదోషః స్యాదిత్యత్రాహ (పరమాత్మనస్త్వితి) ఉక్తదోషాసంస్పృష్టత్వం ప్రాకరణికవాక్యేన దర్శయతి (తదేతదాహేతి) *సత్యం చేత్యాదివాక్యస్యార్థమాహ (విచిత్రేతి) పూర్వసత్యశబ్దోఽనృతశబ్దసాహచర్యాత్ కార్యచేతనపరః- ఉత్తరస్తు నిశేషస్యాకాఙ్క్షాయామవిక్రియమాణత్వాత్ బ్రహ్మణ స్తద్విషయవాక్యోక్తవ్యష్ట్యవస్థచిదచిచ్ఛరీరకత్వానువాదేన సత్యత్వం విధత్త ఇత్యర్థః. ఏవముపాదానభావవిరోధినీ శ్రుత్యర్థాపత్తిః పరిహృతా- సద్వారకత్వేన పరిణామస్య నిర్వికారత్వశ్రుత్యవిరోధాత్. అథావాప్తసమస్తకామస్య వ్యాపారానుపపత్తిరూపాం నిమిత్తభావవిరోధినీం శ్రుత్యర్థాపత్తిం వక్ష్యమాణాధికరణార్థోపజీవనేన పరిజిహీర్షన్ అవాప్తసమస్తకామస్యాపి లీలయా సృష్టిసంభవే ప్రమాణమాహ (సర్వాణీతి) నిమిత్తమాత్రత్వే పరోక్తాయాః *అస్మాన్మాయీ సృజత ఇతి శ్రుతేరర్థమాహ (అస్మాదితి) *అస్మాత్ - స్వశరీరభూతాదిత్యర్థః. శ్రుత్యన్తరైకార్థ్యాత్. *అస్మాన్మాయీతి భేదవ్యపదేశప్రయోజనం స్వభావాసంకరజ్ఞాపనం. నిమిత్తభూతస్యైవ బ్రహ్మణ ఉపాదానభావత న్నిబన్ధనజగత్సామానాధికరణ్యానుబన్ధిబహ్వనుపపత్తిపరిహారపరానేకాధికరణార్థజాతస్య ఏతదధికరణార్థోపపాదకత్వేన స్మారణపరమిదం సూత్రం——— ఇదం సూత్రం బ్రహ్మజ్ఞానపక్షవిరుద్ధం- న హి వివర్తాదితి సూత్రం. భేదాభేదపక్షే పిభోగ్యాంశేన పరిణామ ఇతి వక్తవ్యం- అత్ర తు నిశేషణాంశేన పరిణామ ఉచ్యతే- అతోఽంశతః పరిణామపరతయా సక్షోభ స్వారస్యం తుల్యం. శ్రుత్యన్తరోపపత్త్యనుగుణ్యాదనన్త ఇతి ద్రష్టవ్యం.———ఇదం సూత్రం పూర్వసూత్రైకైకృత్యసిద్ధస్య కర్తుస్సాధ్యత్వమవస్థాభేదాదుపపన్నమిత్యేవం పరమసైద్ధాన్త్యేవ వ్యాఖ్యాతం. తదయుక్తం- పూర్వపక్ష్యుక్తశ్రుతిశ్రుత్యర్థాపత్తిపరిహారస్యాపేక్షితస్యాకథనేన అనపేక్షితవిధానాయోగాత్. ఏకస్య కార్యత్వకారణత్వావిరోధోఽవస్థాభేదేనోపపన్న ఇతి హ్యర్థసిద్ధమ్. ....

౨౮॥ సూ. *యోనిశ్చ హి గీయతే॥ ౧-౪-౨౭* అస్య చ సూత్రస్య నిమిత్తోపాదానైక్యసాధకత్వమాహ (నిమిత్తముపాదానంచేతి) *క

యస్మాద్యోనిత్వేనాభిధీయతే *కర్తారమీశం పురుషం బ్రహ్మయోనిమితి, *యద్భూతయోనిం పరిపశ్యన్తి ధీరా ఇతి, చ; యోనిశబ్దశ్చోపాదానవాచక ఇతి *యథోర్ణనాభిః సృజతే గృహ్ణతే చేతి వాక్యశేషాదవగమ్యతే. …

ప్రకృత్యధికరణం సమాప్తమ్.

ర్తారమితి, విషయవాక్యేహి శ్రుతం- *తపసా చీయతే బ్రహ్మ *యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిత్ ఇతి, చ. *శాస్త్రయోనిత్వాత్ *యోనిశ్చ హి గీయతే ఇతి సూత్రద్వయే అకారిత్వా దిష్వివ బ్రహ్మయోనిశబ్దస్య కారణమాత్రపరత్వవ్యావృత్త్యర్థం తంవ్యాచష్టే (యోనిశబ్దశ్చేతి) ఇయం సూత్రసఙ్గతిః- ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తాభ్యాం నిమిత్తోపాదానైకత్వముపపాదితం ఆద్యసూత్రే. తత ఉపరితనవాక్యస్థ హేతుపరం ద్వితీయసూత్రం. ఏవం శ్రుత్యర్థాపత్తిద్వయముక్తం. అథ శ్రుతిప్రదర్శకం తృతీయం. *బ్రహ్మవనమిత్యాదివాక్యస్యాస్ఫుటత్వాత్ స్ఫుటార్థవాక్యోపస్థాపకం చతుర్థం. ఆత్మకృతి ప్రతిపాదకవాక్యస్యాస్ఫుటార్థతయా వాక్యాన్తరనిరపేక్షార్థనిశ్చయత్వాద్ధేతోర్నైరపేక్ష్యాభిప్రాయశ్చ శిష్టప్రయోగః. తత్ప్రకరణస్థపూర్వాపరవాక్యవిరోధః పశ్చాదనేన పరిహృతః *కర్తారమీశం పురుషం బ్రహ్మయోనిమితివాక్యం జగత్కారణోపాసనఫలపరం- *భూతయోనిమితివాక్యం తు ఉపాదానత్వమాత్రప్రతిపాదకం- తస్యైవ నిమిత్తత్వం *యస్సర్వజ్ఞ ఇత్యాద్యుపరితనవాక్యపర్యాలోచనయా విశిష్యావగమ్యతే- ఏవమన్యపరత్వవిశిష్యాన్వితవాక్యద్వయవిషయత్వాత్ *యోనిశ్చ హి గీయత ఇతి సూత్రముభయప్రతిపాదకవాక్యవిషయమపి *సాక్షాచ్చోభయామ్నానాదితి సూత్రానన్తరం నివేశితం. అనన్యపరస్పష్టార్థవాక్యస్థైతదేకార్థతయా నిశ్చితవాక్యద్వయవిషయత్వాత్ *యోనిశ్చ హి గీయత ఇతి సూత్రం చరమమభూదితి. … … … … … … …

ఉపాదానత్వం బ్రహ్మజ్ఞానపక్షే న సఙ్గచ్ఛతే-లక్షణాయోగాత్. యద్ద్రవ్యం హానేన వినా యదన్యద్గృహ్యతే-తత్తస్యోపాదానమిత్యయుక్తం-అతీన్ద్రియం లిఙ్గినం ప్రతి లిఙ్గస్యోపాదానత్వప్రసఙ్గాత్. న హి పుణ్యాపుణ్యయోస్సుఖదుఃఖే ఉపాదానే. నాప్యనువృత్తం వ్యావృత్తస్యోపాదానం-గురుత్వం ప్రతి రూపస్య ఉపాదానత్వప్రసఙ్గాత్. రూపం హి తేజోఽబన్నేష్వనువృత్తం- గురుత్వన్తు తేజసో వ్యావృత్తం. భ్రమాధిష్ఠానత్వముపాదానత్వమితి చేత్- శుక్తిరూప్యం ప్రతి దేవదత్తస్యోపాదానత్వప్రసఙ్గః. స హి భ్రాన్తిజ్ఞానాశ్రయః. అధ్యస్తాధిష్ఠానత్వమధ్యస్తం ప్రత్యుపాదానత్వమితి చేత్-అధిష్ఠానశబ్దస్య కోఽర్థః. యదధికరణతయాఽధ్యస్తం ప్రతీయతే-తత్తస్యాధిష్ఠానమితి చేత్-తర్హి రజతస్య శుక్తిరుపాదానం న స్యాత్-తదధికరణత్వేన రజతప్రతీత్యభావాత్. ఇదం రజతమితి హి ప్రతీతిః-న త్వస్మిన్ రజతమితి. అధ్యస్తం యత్సామానాధికరణ్యేన ప్రతీయతే-తత్తస్యోపాదానమితి చేత్-తర్హి పీతశ్శఙ్ఖ ఇత్యత్ర పీతిమ్నశ్శఙ్ఖ ఉపాదానం న స్యాత్. న హి పీతిమా శఙ్ఖ ఇతి సామానాధికరణ్యేన ప్రతీతిః-అపి తు పీతిమయుక్తశ్శఙ్ఖ ఇతి హి ప్రతీతిః. ద్రవ్యాన్తరవాచిశబ్దసమానాధికరణః పీతశబ్దో హి పీతిమగుణాన్వితే వర్తతే. పీతశబ్దస్య శబ్దాన్తరేణ సామానాధికరణ్యాదుక్తం లక్షణమితి చేన్న- పీతిమమాత్రస్యైవ బాధదర్శనాత్, శఙ్ఖస్యాబాధితత్వాత్, తదుభయవ్యతిరేకేణ బాధ్యశబ్దాన్తరకల్పనాఽయోగాత్. కించ-ద్విచన్ద్రాదిత్యత్ర ద్వితీయచన్ద్రస్య ప్రథమచన్ద్ర ఉపాదానం న స్యాత్-న హి ద్వౌ ఘటావిత్యత్రేవ ఘటయోస్సామానాధికరణ్యం- విశేష్యభేదాత్. ద్విత్వమాత్రమధ్యస్తమితి చేత్-తతోఽపి లక్షణావ్యాప్తిః - ద్విత్వస్య విశేషణతయా ప్రతీతేః, విశేషణవిశేష్యయోరైక్యాప్రతీతేశ్చ. న హి దణ్డీ పురుష ఇత్యత్రైవ దణ్డతద్వతోరైక్యం. కించ-ఆత్మానం ప్రతి దేహస్యోపాదానత్వం ప్రసజేత్- ఆత్మనో దేహాధిష్ఠానేఽధ్యస్తత్వాత్. ఆత్మని దేహాధ్యాస ఇతి చేత్- దేహే హ్యాత్మాధ్యాసోఽభవదభిమతశ్చాన్యైస్సిద్ధశ్చ. *అస్మత్ప్రత్యయగోచరే విషయిణి చిదాత్మకే యుష్మత్ప్రత్యయగోచరస్య విషయస్య తద్ధర్మాణాం చాధ్యాసః తద్విపర్యయేణ విషయిణస్తద్ధర్మాణాం చ విషయేఽధ్యాసో మిథ్యేతి భవితుం యుక్తమితి, *అన్యోన్యస్మిన్నన్యోన్యాత్మకతాం అన్యోన్యధర్మాంశ్చాధ్యస్యేతి, చ విషయే యుష్మదర్థే దేహే విషయిణోఽస్మదర్థస్యాధ్యాస ఉక్తః- *పఞ్చభూతాత్మకే దేహే దేహీ మోహతమోవృతః। అహం మమైతదిత్యుచ్చైః కురుతే కుమతిర్మతిమ్ ఇతి, *ఆకాశవాయ్వగ్నిజలపృథివీభ్యః పృథక్స్థితే। ఆత్మన్యాత్మమయం భావం కః కరోతి కలేవరే ఇతి, చ. అతోఽతివ్యాప్తిః. న కేవలం పరాభిమతస్థల ఏవావ్యాప్త్యతివ్యాప్తీ- కింతు శ్రుతిస్మృతిలోకప్రసిద్ధేషూదాహరణేషు-అవ్యాప్తిశ్చ- మృత్పిణ్డలోహమణినఖనికృన్తనతత్కార్యాదిదృష్టాన్తో వేదసిద్ధః- కటకమకుటాదిదృష్టాన్తశ్చ స్మృతిసిద్ధః- తేష్వవ్యాప్తిః-తత్కార్యాణాం మిథ్యాత్వాభావాత్. తన్మిథ్యాత్వం వివక్షితమితి చేత్. *యథేతి ప్రసిద్ధవదుపన్యాసో న ఘటతే- అశ్రుతవేదాన్తస్యాపి వ్యాపకతో ఘటాదిమిథ్యాత్వాసిద్ధేః. తన్మిథ్యాత్వం యుక్తిభిరుపపాదయిష్యామ ఇతి చేన్న-దుర్యుక్తీనాం ప్రబలయుక్తిభిర్నిరస్తత్వాత్. తచ్చ దర్శితం దర్శయిష్యామశ్చ. అత ఏవ లోకసిద్ధేష్వవ్యాప్తిస్సిద్ధా. అస్తు వా మిథ్యాత్వం ఘటాదీనాం-తథాపి తదధిష్ఠానత్వం నోపాదానశబ్దప్రవృత్తినిమిత్తం- తద్విషయతయా వ్యుత్పత్త్యభావాత్ ప్రయోగాభావాచ్చ. యద్యద్వస్తునివిద్యతే-న తత్సర్వం శబ్దవాచ్యం-న హ్యయం బ్రాహ్మణ ఇత్యుక్తే తద్గతసుఖదుఃఖాదికమపి బ్రాహ్మణశబ్దవాచ్యం. యదాకారవిషయతయా శబ్దో వ్యుత్పన్నః-స తస్య ప్రవృత్తినిమిత్తం. న చోపాదానశబ్దోఽధ్యస్తాధిష్ఠానవిషయతయా వ్యుత్పన్నః, న చ తద్విషయతయా ప్రయుజ్యతే,- తస్మాదవ్యాప్తిరితి.———యచ్చాపి-ఈశ్వర ఏవ బ్రహ్మ-తేనస్వతఏవ భిన్నాభిన్నా ప్రకృతిరితి వదతి- తన్మతే పి జగదుపాదానత్వం బ్రహ్మణోఽనుపపన్నం-చేతనాంశస్యానాదిత్వాదేవ. జీవత్వావస్థా సర్గాత్పూర్వం నాస్తీతి చేత్-జీవస్యాదిమత్త్వం, తత్ప్రయుక్తా బన్ధమోక్షౌ చ స్యుః. ఘటత్వావస్థాయాః పూర్వమభావాదేవ హి ఘటస్యాదిమత్త్వం. జీవత్వం ప్రాగప్యస్తీతి చేత్-తదుపాదానత్వానుపపత్తిః. దేవమనుష్యాదినామరూపాభిమానిత్వావస్థామపేక్ష్యోపాదానత్వమితి చేన్న-కార్యకారణయోరనన్యత్వస్య దురుపపాదత్వాత్. అనన్యత్వం వదతా హి కార్యకారణయోరాధారణాకారస్యాపరమాకారణాకారస్యాఽనువృత్తిర్వక్తవ్యా- యథా కుణ్డలేతత్కారణస్య స్వర్ణత్వాకారేణానువృత్తిః, యథా చ వృక్షకేతత్కారణస్య పృథివీత్వాకారేణానువృత్తిః,

తత్ర బ్రహ్మణః కారణాన్తరాభావాత్ ద్వితీయః కల్పో నోపపద్యతే. ప్రథమే చ తత్ర కేనాకారేణ జీవబ్రహ్మణోరైక్యం. న తావద్ధేయప్రత్యనీకనిత్యావిర్భూతజ్ఞానానన్దాదిరూపేణ-జీవే తదసంభవాత్. నాపి జీవత్వరూపేణ-కారణే పరబ్రహ్మణీశ్వరే తదభావాత్. యదిసత్త్వద్రవ్యత్వచేతనత్వాదిరూపేణ-తర్హి తత్తచ్చ ఇదానీం దేవాద్యవస్థా జీవాః కారణావస్థాయాం సన్తో ద్రవ్యభూతాశ్చేతనా ఇత్యుక్తం భవతి. వైశేషికాదిమతేష్వపి తావత్త్వం ప్రతిపన్నం-తతశ్చ బ్రహ్మకార్యతోపదేశవైయర్థ్యం - నహి పూర్వం జీవా అచేతనా అద్రవ్యభూతా ఇతి కల్ప్యన్తే. అత ఈశ్వరాసాధారణాకారానువృత్త్యభావాత్ బ్రహ్మోపాదానకత్వం న సిధ్యేత్ - నహి ఘటే ద్రవ్యత్వానువృత్త్యా తన్తూపాదానకత్వం సిధ్యేత్ - తస్మాత్కారణకార్యోభయానుగతాసాధారణాకారానువృత్తేరనన్యత్వాభావాత్. అనేనైవ న్యాయేన మహదాదికం ప్రతి బ్రహ్మోపాదానత్వం దుస్తరం.—— శ్రుతప్రకాశికా యా ప్రకృతిశ్చేతి- మూలప్రకృతిశ్చ బ్రహ్మేతి వ్యాఖ్యాతం. తదయుక్తం. తథాహి- ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తౌ హి జగదుపాదానత్వసాధకౌ - కథం బ్రహ్మణ ఏవ మూలప్రకృతిత్వసాధకౌ. * గౌరనాద్యన్తవతీత్యాది వాక్యాన్తరైః మహదాదిప్రపఞ్చస్య ప్రకృతికార్యత్వప్రతిపాదనాత్ తదేకత్వాభావే బ్రహ్మణ ఉపాదానత్వానుపపత్త్యా ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తోపరోధప్రసఙ్గాదితి చేత్- సాక్షాద్ధేతుభూతస్యావ్యవహితసాధ్యేనాన్వయే సంభవతి వ్యవహితసాధ్యాన్వయస్య అయుక్తత్వేన వక్తవ్యతయా. నను ప్రకృతేర్బ్రహ్మవ్యతిరిక్తస్య ఉపాదానత్వే ఉపమోగః. సత్యం- అవ్యవహితం ప్రధానసాధ్యం వక్తవ్యం- బ్రహ్మవ్యతిరేకనిరాసాయ హ్యుపాదానత్వం హి ప్రధానసాధ్యం. తదాశ్రయసిద్ధిరితి చేన్న-అవ్యవహితస్య ప్రధానసాధ్యస్య శ్రౌతత్వేన తదుపయోగిత్వేనాన్తరస్యాగన్తుకత్వోపపత్తేః అనుపయోగి బ్రహ్మైకాత్మకత్వం తు నిర్బాధకత్వశ్రుత్యవిరోధేన అన్యత్ర సమ్యక్ నిరూపితమిహోక్తసిద్ధమితి ప్రకృతిశబ్దస్యోపాదానపరత్వం యుక్తం. ఏవం సతి వశ్యత్వార్థవాదా-నిమిత్తభూతమేవోపాదానం చేతి హ్యర్థః. మూలప్రకృతిత్వే- చకారస్య న ప్రయోజనం. ఉభయభవనసమానకర్తృకాణాం ఉపదేశశ్చ నిమిత్తభూతస్యైవోపాదానభావం ప్రథమముపగమయతి. తృతీయసూత్రాద్యపూర్వమేవ శక్యతే. * పరిణామాదిత్యస్య వ్యాఖ్యానావసరే చ యదుక్తం * బహు స్యాం ప్రజాయేయేతి- బహు స్యామితి ప్రకృతిపురుషేశ్వరభావేన విభాగం దర్శయతి- ప్రజాయేయేతి మహదాదిరూపేణ పరిణామ ఇతి. తచ్చ కల్పప్రమాణోపపత్తివిరుద్ధం- ప్రకృతిపురుషేశ్వరాణాం నిత్యత్వానాదిత్వశ్రుతివిరోధాత్, అకృతాభ్యాగమాదిప్రసఙ్గాత్, జీవస్యాప్యనవస్థత్వేన మోక్షశాస్త్రానర్థక్యప్రసఙ్గాచ్చ. శక్తిరూపేణావస్థానాన్నిత్యత్వాదికమితి చేత్. యది శక్తిర్బ్రహ్మసత్తాయా అవ్యతిరిక్తా-తదా ఘటాదిష్వపి నిత్యత్వం. యది వ్యతిరిక్తా శక్తిః పృథగవస్థితం- తదా స్వశక్తిభేదేన ప్రలయదశాయామపి ద్రవ్యత్రయస్య స్థితత్వాత్ ప్రకృతిపురుషేశ్వరభావేన బహు స్యామితి సఙ్కల్పో నోపపన్నః. కించ-సఙ్కల్పమాత్రమేవానుపపన్నం- ఈశ్వరాంశస్య విభాగో నామ జ్ఞానాదిగుణాశ్రయత్వం - సర్వజ్ఞత్వం - ప్రలయే నియన్త్రంశస్యాపి శక్తిమాత్రావశిష్టతయా తదానీం సార్వజ్ఞ్యాద్యభావాత్. యది సార్వజ్ఞ్యాదికముద్భూతం- తదానీమీశ్వరస్య బహు స్యామితి సఙ్కల్పో నోపపన్నః- ఉద్భూతసర్వజ్ఞత్వాదిగుణకత్వమేవ హీశ్వరత్వం. చైతన్యశక్తిమాత్రయోగాత్ సఙ్కల్పోపపత్తిరితి చేన్న- ఘటరూపేణ పరిణామశక్తిమాత్రయోగే పి ఘటత్వానుపపత్తేః సలిలాహరణాదికార్యానుపపత్తివత్ జ్ఞానాదిగుణానుద్భవేన కార్యసఙ్కల్పానుపపత్తేః. అతస్సఙ్కల్పాదీశ్వరవిభాగః - ఈశ్వరవిభాగాచ్చ సఙ్కల్ప ఇత్యన్యోన్యాశ్రయః. పూర్వం జగదవసానే ఈశ్వరః కాలం స్వప్స్యామి - తతః ప్రబోధ్యామీతి సఙ్కల్పబలాత్ ప్రబుద్ధస్య సఙ్కల్ప ఇతి చేత్- తర్హి ఈశ్వరాంశస్య ప్రబుద్ధత్వమేవ విభాగ ఇతి ప్రబుద్ధస్య ప్రకృతిపురుషేశ్వరరూపేణ విభక్తస్య బహు స్యామితి సఙ్కల్పో నోపపన్నః. త్రిధా విభాగవిషయః * బహు స్యామితి సఙ్కల్పః పూర్వజగత్సంహారసమయ ఇతి చేన్న - * సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదేకమేవేతి శ్రుతివిరోధాత్. నహి ప్రలయాత్ప్రాగ్భావకత్వాపత్తిః. అతశ్శ్రుత్యర్థో నుపపన్నః. * యోనిశ్చ హి గీయతే ఇత్యస్య సూత్రస్య * బ్రహ్మయోనిమిత్యత్ర బ్రహ్మణః- అవ్యక్తస్యోపాదానమితి వ్యాఖ్యానమప్యనుపపన్నం- బ్రహ్మశబ్దస్య ముఖ్యార్థబాధకాభావాత్, సమానే వృక్షే పురుషో నిమగ్నో ఽనీశయా శోచతి ముహ్యమానః జుష్టం యదా పశ్యత్యన్యమీశమస్య మహిమానమితి వీతశోక ఇత్యాదిషు పురుషేశ్వరయోర్భిన్నత్వే ఽపి సమభివ్యాహారాదిభిరవిభక్తత్వసంభవే తత్ర విభక్తత్వసాధకప్రమాణాభావాత్, అపి చ సాధకప్రమాణాన్తరేణ పురుషం ప్రకృతిం పురుషం వేదప్రోక్తం బ్రహ్మయోనిమితి ప్రవాచకాత్యన్తత్వతో బ్రహ్మవిద్యామితి పురుషశబ్దాసన్న బ్రహ్మశబ్దస్య పురుషవిషయత్వే పర్యవసానేన పురుషం బ్రహ్మయోనిమితి బ్రహ్మశబ్దస్యాపి పురుషశబ్దసమానవిషయతోపపత్తేశ్చ. కించ- స్వాభావికభేదాభేదపక్షే బ్రహ్మణ ఉపాదానత్వమనిర్వ్యూఢం. భోక్తృభోగ్యనియన్తృణామంశానామనాదిత్వాత్తేషాం న బ్రహ్మోపాదానకత్వముపపన్నం. ఈశ్వరాతిరిక్తస్యాంశత్రయస్యాపి ప్రామాణికత్వం దుర్వచమితి. త్రయాణామప్యంశానాం శక్తిరూపేణానాదిత్వమప్యనుపపన్నం- వికల్పాసహత్వాత్. కిం తదుత్పాదనసామర్థ్యం శక్తిః- ఉత తత్పరిణామశక్త్యన్తరమితి. ప్రథమే సాదిత్వం న స్యాత్ - నహి ఘటకారకశరావోత్పాదనసామర్థ్యం మృత్తికాయామస్తీతి ఘటాదీనామనాదిత్వం. ద్వితీయే వా బ్రహ్మరూపాన్తరస్య కారణమిత్యేషామేవ బ్రహ్మణః గుణయోగిత్వాత్, కారణాతిరిక్తబ్రహ్మణో మానశూన్యత్వాత్, తేషాం మిథః ప్రకారప్రకారిభావానభ్యుపగమాచ్చ బ్రహ్మబహుత్వం స్యాత్. కించ- కిం భోగ్యభోక్తృనియన్తారః ప్రత్యేకం బ్రహ్మ - ఉతాంశత్రయసముదాయో బ్రహ్మ - ఉత తేష్వనుగతం తత్త్వాన్తరం బ్రహ్మ. ప్రథమే ప్రకృతేరేవ మహదాద్యుపాదానత్వం స్యాత్. న ద్వితీయః- సముదాయరూపస్య బ్రహ్మణ ఉపాదానత్వే న భోక్తృనియన్త్రోరపి మహదాద్యవస్థాపత్తిప్రసఙ్గాత్. తృతీయే జగదుపాదానవస్తువాచినశ్శబ్దస్య కిం ప్రవృత్తినిమిత్తం. కిం సత్తాసామాన్యం - ఉత మానార్హత్వ వ్యవహారార్హత్వరూపోపాధిః- ఉత ద్రవ్యత్వం- ఉతార్థాన్తరం. తత్ర సామాన్యం భవద్భిరనభ్యుపగతం. అభ్యుపగమే ఽపి చతుష్పాచ్ఛిరస్సుకాదిస్వైయర్థ్యం - సామాన్యస్య వైశేషికాదిభిరభ్యుపగమాత్, ప్రామాణికం వ్యవహారార్హం ద్రవ్యం జగత్కారణమిత్యస్యార్థస్య ప్రధానపరమాణుకారణవాదినామవిగీతత్వాచ్చ. న హ్యత్ర వ్యవహార్యం మానశూన్యం జగదుపాదానమితి తైరభిమతం. అర్థాన్తరం చేత్- తచ్చి ద్రూపత్వం వా త్రివిధశక్తిమత్త్వం వా నిరతిశయబృహత్త్వం వా యత్కించిద్వా భవతు. తత్కిం ప్రత్యేకసముదాయయోరేవ వర్తతే- ఉత సముదాయైకదేశే కస్మింశ్చిత్. ప్రథమే అంశత్రయసముదాయో

బ్రహ్మస్స్యాత్, ఏకత్వం చ సముదాయైక్యమేవ భవేత్,- నను సముదాయః స్వగతద్రవ్యైక్యం. తతశ్చ యథా సహకారఫలానాం సవనగతత్వే ప్రత్యేకం సము దాయస్యోపాదానం- అపితు సహకార ఏవ- ఏవం మహదాదీనాం ప్రకృతిరేవోపాదానం స్యాత్- నను సముదాయః. ద్వితీయే చ తత్త్వత్రయ త్రినిమిత్తం కిం గోత్వాదివత్సాధారణం- ఉత ఖణ్డత్వాదివదసాధారణం. ప్రథమే త్రయాణామేకత్వం నానైకజాతీయత్వమేవ భవేత్. తతశ్చ ప్రకృతిరేవ మహదా ద్యుపాదానం స్యాత్- యథా ఖణ్డగతగోత్వం ఖణ్డ ఏవోపాదానం- ముణ్డః, యథా చ ద్రవ్యత్వే నైకజాతీయత్వేపి ఘటస్య మృత్పిణ్డ ఏవోపాదానం- నతు జలాది ద్రవ్యమాత్రం,- తద్వత్. త్రయాణాం మిథో భిన్నత్వేపి సన్మాత్రరూపేణాభిన్నత్వాత్ సన్మాత్రస్యైకస్యాంశినో బ్రహ్మణ ఉపాదానత్వం యు క్తమితి చేన్న - ఖణ్డముణ్డాదీనాం వ్యక్తీనాం మిథో భిన్నత్వేపి తాసాం ద్రవ్యత్వగోత్వాద్యాకారేణాభిన్నత్వాదంశిన ఏకస్య గోద్రవ్యమాత్రస్య శృఙ్గలా మాద్యుపాదానత్వప్రసఙ్గాత్. ద్వితీయే చ కిన్నైకస్యాంశస్యాసాధారణః. యది ప్రకృత్యంశస్య- తదా ప్రకృతిరేవోపాదానమిత్యుక్తం స్యాత్. ఇతరాంశస్యైవ సాధారణత్వే ప్రకృతేరబ్రహ్మత్వాత్ మహదాదీనాం బ్రహ్మోపాదానకత్వం స్యాత్. యథా వృక్షత్వం స్కన్ధప్రకాణ్డశాఖా ద్యనేకాంశానాం … ద్రవ్యత్వ … ఏవం సర్వత్ర … త్రయాణామంశానామంశిభూతస్య ద్రవ్యస్య … చేన్న- తథా సతి సన్మాత్రస్యత దంశభూతేషు … నిత్యానుపపత్తేః. నన్వియం … ప్రత్యేకం పూర్ణః - … యది బహ్వంశే షు ప్రత్యేకం … తదా జాతిరేవ స్యాత్- మిథో విరుద్ధాకారేషు … ప్రత్యేకం పూర్ణస్య … యథా గోత్వం. త తశ్చ బ్రహ్మ … స్యాత్. ఆకారత్వేన బ్రహ్మణో జాతిత్వప్రసక్తిః. యది … వర్తతే - తదా బ్రహ్మైక త్వం … స్యాత్. … త్రయాణామేక ద్రవ్యానన్య … స్యాత్ - … త్వానుపపత్తేః. త త్ర … సరసంశ్లేషరహితత్వ … ఇతి. త త్ర … సాధారణ … తేన … వయవానాంమి థః … ప్రతిపత్తిః … నరాణాం … యథా … త్వం. కేచిచ్చ భేద … ప్రమాణసిద్ధత్వం. … ప్రమాణ … సాధారణాకారా ప్రమాణేనైవ బ్ర హ్మ … తదా … తత్త్వం … సిద్ధం- చేతనేన … తత్త్వం - ఈశ్వరస్య తు చేతనత్వాదంశా నరస్యతద్ధా ర్య … నాదిత్వ శ్రుతివిరోధః. స్వతో భిన్నేష్వంశే షు ప్రత్యేకం … జాత్యైక్యం. … వపవత్త- తద్వ్యా … . … ప్రమాణేన … యథా … త్వా, చిదచితోశ్చ … బ్రహ్మ … ఉపాదానం స్యాత్. … స్యాత్. అశ్రయాశ్రయిభావాసభ్య … స్యాత్ - … త్వాత్, … సర్వేష్వపి … గత్వేన జ్ఞానాత్- … స్వగతత్వేన జ్ఞానా … స్యాత్. … భేదాభిమాన … దుఃఖిత్వమేవ స్యాత్. పాణిపా దాదీనాం పురుషాంశ … పురుషస్య … భవతి, పాణౌ సంజాతవ్రణస్య క రణా … భవతి, … సర్వాఙ్గ … భవతి,- భిన్నాయాం … జ్వలనజ్వలితాయాం … పురుషస్య న భవతి- స్వగతత్వేన జ్ఞానాభావాత్. అతస్స్వగతత్వేన జ్ఞాన … బ్రహ్మణో దుఃఖిత్వం స్యాత్ - తతశ్చ *బహు స్యామితిదుః ఖ … స్యాత్. కించ *తదరూపమనామయమిత్యాదయః పురుషార్థ … . కించ- నిర్వికా రత్వ శ్రుతయశ్చ … సవిషయా నిర్వికారత్వ శ్రుతయః- బ్రహ్మ విషయా వికారిత్వ శ్రుతయ ఇతి సవిషయత్వం. నైతదుపపద్య తే- యచ్చాన్యత్ … *ఏతదమృతమేతదభయమేతత్ బ్రహ్మ *సత్యంజ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ *యతో వా ఇమాని భూతాని జాయన్తే-తద్బ్ర హ్మ *సర్వంఖల్విదం బ్రహ్మ తజ్జలానితి బ్రహ్మణ ఏవ వికారత దభావ శ్రవణాత్, *నిత్యోనిత్యానాం *జ్ఞాజ్ఞౌ ద్వౌ *సవా ఏష మహానజ ఆత్మాజరోమరః *సవా ఏష మహానజ ఆత్మాన్నాదో వసుదానః *సత ఆత్మా … *స కారణం కరణాధిపాధిపః *యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిత్ - తస్మాదేతద్బ్ర హ్మ నామరూపమన్నంచ జాయతే *ధాతుః ప్రసాదాన్మహిమానమీశం- … స్యాత్ *సహస్రశీర్షా పురుషః - తస్మాద్విరాడజా యత విరాజో అధిపురుష ఇతీశ్వరస్యైవ వికారత దభావ శ్రవణా, చ్చ. తథా స్మృతిష్వపి *తద్బ్రహ్మ పరమం నిత్యమజమక్షరమవ్యయం। ఏకస్వరూపంచ

సుఖాద్యుపాధ్యాత్మనిర్మలమ్ - కారణం కాలకర్మేయథాసన్నిధిమాత్రతః అవికారతయా బ్రహ్మ తథాప్యస్పృష్టదోషకమితి *సదాత్మా స్వభావాన్ ప్రభవ స్థితి బ్రహ్మణ ఏవ వికారిత్వావికారిత్వస్మరణాత్, *సన్నిధానాద్యథాకాశకాలాద్యాః కారణం తరోః । తథైవాపరిణామేన విశ్వస్య భగవాన్ హరిః *కటకమకుటకర్ణికాదిభేదైః కనకమభేదమపీష్యతేయథైకం। సురపశుమనుజాదికల్పనాభిర్హరిరఖిలాభిరుదీర్యతే తథైకః ఇతి ఈశ్వ రేఽవికారత్వభావస్మరణాత్, చ. వికారవాక్యేష్వీశ్వరవాచిశబ్దాః బ్రహ్మపరాః *అవికారిత్వవాక్యేషు బ్రహ్మవాచిశబ్దా ఈశ్వరపరా ఇతి చేన్న- సార్వజ్ఞ్యాదిగుణవిశిష్టేశ్వరవాచినాం బ్రహ్మమాత్రవాచిత్వస్యాముఖ్యత్వాత్, ఛత్రమాత్రే ఛత్రిశబ్దవత్ బ్రహ్మైకదేశే బ్రహ్మవాచిశబ్దానామముఖ్యత్వాచ్చ, ఈశ్వరాతిరిక్తస్య కారణస్యాప్రామాణికత్వస్యవక్ష్యమాణత్వాచ్చ. అతో నిమిత్తోపాదానయోర్భేదేఽపి నోపపత్తేః, తత్పురుషార్థాన్వయప్రసఙ్గాత్, వికారవిధిని షేధవిరోధానుపపత్తేః, స్వస్వభావానికభేదాభేదపక్షే ఉపాదానత్వమనుపపన్నం.——— ననుకథం తర్హి భవత్పక్షే సవికారత్వం నిర్వికారత్వం చేశ్వరస్యోపపద్యత ఇతి చేత్. శరీరభూతప్రకృతిద్వారకోపాదానత్వయోః - నిర్వికారత్వం నాన్యథా నేనఘటత ఇత్యవిరోధః. నను తస్యోపాదానత్వమముఖ్యం స్యాత్ - దేవాదినామరూపాభిమానానుగుణస్థానసంస్థానస్వభావాపన్నాయాః ఈశ్వరగతత్వాభావాత్. భావ్యవస్థావిశేషవత ప్రాగవస్థాయోగో హ్యుపాదానత్వం. అవస్థావిశేషశ్చ స్వస్థానావస్థాపర- తేనాప్రతీసంస్థాప్రకృత్యవస్థాపేక్ష్య ఉపాదానత్వస్యోపాదానత్వం. ఉచ్యతే- నిరవిచ్ఛేదరకం బ్రహ్మణ మహదాదికార్యం ప్రతిముఖ్యోపాదానం- ఉపాదానత్వం తస్యైవ - ఘటం ప్రతికపాలవత్. నన్వనేకా హేతుః- మహదాద్యవస్థానాం బ్రహ్మగతత్వాభావాత్. న - బ్రహ్మణశ్చిదచిద్వస్తుశరీరకత్వాత్ ప్రకృత్యవస్థానాం బ్రహ్మనిష్ఠత్వాత్. న హి విశేష్యమాత్రం విశిష్టస్వరూపం - విశిష్టస్వరూపస్య విశేష్యమాత్రం విశిష్టస్వరూపం. నను యది విశేషణమపి స్వరూపాన్తర్భూతం - విశిష్టస్య స్వరూపం స్యాత్. ఘటాదివస్తునః వికారాదిరూపేణ తద్విశిష్టస్వరూపం- నమృత్త్వం- విశిష్టకాదినామపి ఘటస్వరూపత్వప్రసఙ్గాత్. ఘటస్యోదకాహరణం ప్రతియోగ్యతా నాము- యథా వస్తునోఽయం తాదర్థ్యం యథా కాళాన్వయ ప్రకారేణ సువిధాయి- సత్కార స్వస్వభావ స్వతాదర్థ్యం ప్రతియోగ్యతా- యథా మృత్పిణ్డత్వం ఘటజననే, యథా చపరశోస్తైక్ష్ణ్యం ఛేదనే, యథా చ మృదో ఘటత్వం ఘటాదిరూపపరిణామే, చ. ఏవం ప్రకృతిపురుషకాలానాం బ్రహ్మోపాదానభావ నే పరమాత్మనో యోగ్యతాస్థానీయా నిర్విశిష్టప్రకారాః. అత ఏవ సూక్ష్మచిదచిద్విశిష్టం జగత్కారణమితి - కార్యస్య సూక్ష్మస్థూలవిశేషణాంశత్వం. సా చ యోగ్యతా యోగ్యస్య స్వరూపాన్తర్గతా- అతో మహదాద్యవస్థాశ్చిదచిద్విశిష్టబ్రహ్మస్వరూపగతా ఇతి సిద్ధం. యతో బ్రహ్మ స్వరూపం- అత ఏవ హి *తద్వ్యతిరిక్తస్య అసత్త్వాత్ నానాత్వాభావాదుక్తత్వాత్ ఏవమేవ తాభ్యాం ప్రజ్ఞాయాం ప్రత్యక్షాయాం ప్రత్య క్షేప్యత ఇత్యదనాపన్నస్యాపి సదుపపద్యతే. న హి నామరూపాత్మకత్వం- కిన్తు నామరూపాభ్యాం విశిష్టస్వరూపం. తథా పుష్టిమాత్రపురుషా త్మకాత్మా సదా జనానాం హృదయే సన్నివిష్టః శరీరాత్ ప్రవ్యాహృత్య జ్ఞానాదివిశేషణానాం స్వరూపానుప్రవేశః. న హి కేవలం శుద్ధం కిన్తు బాహ్యవిశేషణవిశిష్టం స్వరూపం. విశేష్యాంశస్య దృష్టాన్తః. తథా *యథాగ్నేః క్షుద్రా విస్ఫులిఙ్గా వ్యుచ్చరన్తి ఏవం నిత్యస్యానాత్వం చాపీశ్వరస్య సచ్ఛిద్విశిష్టత్వం చిదచిద్విశిష్టం బ్రహ్మస్వరూపమిత్యుపపన్నం. న హి బాహ్యానామనేకేషాం మాత్రం కేవలం- అపితు తద్విశిష్టస్వరూపం. ఏవం నిత్యవిశిష్టం యత్స్వరూపం- తద్విశేష్యస్య ఉపాదానత్వం విశేషణానాం తత్ర సహకారిత్వం. ఇయాంస్తు భేదః- నామరూపాభ్యాం విశిష్టానాం బాహ్యాన్తరాణాం చానియతత్వాత్ నియమ్యత్వాభావాత్. అత ఏవ నియామకస్య విశేష్యభావః. ఉభయోరపి నియమ్యనియామకభావేన శరీరాత్మభావసంభవాత్ శరీరవాచినః శబ్దాః బ్రహ్మపర్యన్తా ఇతి. అతో మహదాద్యవస్థానాం విశిష్టబ్రహ్మస్వరూపగతత్వాత్ ఉపాదానత్వం ముఖ్యం. కిఞ్చ- యథా ఘటస్య మృత్పిణ్డోపాదానత్వం- తథాపి ముఖ్యత్వం యుక్తం- న హి శరీరద్వారకం బ్రహ్మణో మహదాద్యుపాదానత్వమముఖ్యం- ముఖ్యనిర్వాహకవ్యవహితత్వాత్ - జ్వాలాయా ఇవ దాహకత్వవత్. న చావ్యవహితత్వమప్యాప్తం- దగ్ధృత్వం తత్స్వభావేన సాక్షాత్సమవాయాభావాత్. నను ప్రకృతేరేవ ఘటం ప్రత్యుపాదానత్వం స్యాత్. న- నిర్వాహకవ్యవహితత్వాభావాత్. తద్యథా స్వనిష్ఠస్య మృత్పిణ్డస్య ఘటం ప్రత్యుపాదానత్వనిర్వాహకత్వాభావాత్ - తస్య జ్వాలాయా స్వనిర్వాహకత్వం యుక్తం. ఆశ్రయనిష్ఠామవస్థాం ప్రతి ఆశ్రయభావస్య స్వస్య స్వనిర్వాహకత్వం హి న ఘటతే. నన్వవస్థాతద్వతోర్వ్యవహితత్వాదాశ్రయాశ్రయిభావాభావాదుపాదానత్వమముఖ్యమితి. కిముపాదానవివాయం నిర్బన్ధః- ఉపకారాదికారకాన్తరేష్వపి. న ప్రథమః- దర్శితసపక్షౌ నాదికేణపడుపాకస్య నిర్విఘ్నజననత్వేనాకిఞ్చిత్కరత్వాత్. ద్వితీయే తు కులాలస్య ఘటం ప్రతి కర్తృత్వం న సిధ్యేత్ - తద్వ్యాపారకహేతుత్వాసిద్ధేః - వృత్తత్వనివృత్తౌ తత్కుశలత్వనివృత్తివత్. హేతుత్వాసిద్ధిశ్చ హేతుహేతుమతోః పురుషఘటయోః పాటవ్యాపారపరచక్రాదిహేతువ్యవహితత్వాత్. *యథా ప్రకాశయత్యేకః కృత్స్నం లోకమిమం రవిరిత్యత్ర రవేః ప్రకాశకత్వం న ముఖ్యం సిధ్యేత్ - కిరణవ్యవహితత్వాత్. జగతః ప్రకాశమానత్వే రవిః కిరణవ్యవహితో హేతుః. తథా జలం వహతీత్యత్ర జలస్య కర్తృత్వం న సిధ్యేత్ - ఘటవ్యవహితత్వాత్. పాకే కాష్ఠస్య కరణత్వం న సిధ్యేత్ - జ్వాలావ్యవహితత్వాత్. * గవా యజేత అరుణయా క్రీణాతీతి జాతిగుణయోః యాగక్రయసాధనత్వం ద్రవ్యద్వారకత్వాదముఖ్యం స్యాత్. యజ్ఞాయ పశవ ఇత్యత్ర పశూనాం యజ్ఞతాదర్థ్యం న స్యాత్ - తేషాం హవిర్ద్వారతయా తద్వ్యవహితత్వాత్. *ఆదిత్యాజ్జాయతే వృష్టిర్వృష్టేరన్నం తతః ప్రజా ఇత్యాదిత్యాదీనాం వృష్ట్యాద్యుపాదానత్వం చ న సిధ్యేత్ - కిరణాదివ్యవహితత్వాత్. * ఇయం హ వా ఇయం భూమిరిత్యాదౌ

స్వస్వామిత్వలక్షణసంబన్ధోపిన సిధ్యేత్- కరదానాం రాజ్ఞామవాన్తరస్వామిత్వవ్యవహితత్వాత్. పర్యఙ్కే శేత ఇతి పర్యఙ్కస్యాధికరణత్వం న స్యాత్- ఆస్తరణవ్యవహితత్వాత్. సర్వేషాం వ్యవహారో న ముఖ్య ఇతి చేన్న - ముఖ్యత్వే సమ్భవత్యనేక వ్యవహారాముఖ్యతాశ్రయణానుపపత్తేః. ఉక్తం హి నిర్వాహకవ్యవధానం న ముఖ్యత్వవిరోధీతి. కిఞ్చ- వ్యవహితస్య కార్యం ప్రతి హేతుత్వే - కో విరోధః. లక్షణాభావ ఇతి చేన్న - నియతపూర్వభావిత్వస్య లక్షణస్య సంభవాత్. నియతానన్తరపూర్వభావిత్వం లక్షణమితి చేన్న - తద్ధి సామగ్ర్యా ఏవ - న హేతుమాత్రస్య - అన్యథా కృష్యాదివ్యవహితవృష్టినదీపూరాదేస్సన్నిహితా హేతుత్వం న స్యాత్. తద్ధేతుత్వం హి వ్యవహ్రియతే. కాష్ఠాదీనాం కరణత్వాదికం చ న స్యాత్. అపూర్వస్య కృతిసాధ్యత్వం చ న స్యాత్ - భావార్థవ్యవహితత్వాత్. నను వ్యవహితస్యాపి హేతుత్వేఽతిప్రసఙ్గస్స్యాదితి చేత్- తర్హ్యవ్యవహితస్యాపి హేతుత్వే రాసభాదావతిప్రసఙ్గస్స్యాత్. న-అన్వయవ్యతిరేకాభ్యామతిప్రసఙ్గస్య నివార్యమాణత్వాదితి చేత్ -తుల్యం. అవ్యాప్తిస్తు భవతోఽధికా. సజాతీయవ్యవహితస్య న కారణత్వమితి చేత్. కిం యేన కేనాప్యాకారేణ సజాతీయత్వం-ఉత హేతుత్వాకారేణ-ఉత హేతుత్వావాన్తరాకారేణ. న ప్రథమః-వ్యవహితపత్రవేధే పురుషస్యాహేతుత్వప్రసఙ్గాత్. న ద్వితీయః-కులాలస్య ఘటం ప్రత్యహేతుత్వప్రసఙ్గాత్. న తృతీయః-శరవ్యవహితస్య ధనుషో జయసాధనత్వాభావప్రసఙ్గాత్. వ్యవహితహేతురన్యథాసిద్ధత్వాన్న వ్యవహితకార్యం ప్రతి హేతురితి చేత్. వ్యవహితస్యాన్యథాసిద్ధిః కిం తస్మిన్సత్యపి కార్యానుదయాత్- ఉతాసత్యపి కార్యోదయాత్- ఉత కార్యాన్తరనిష్పత్త్యర్థత్వాత్- ఉత వ్యవహితకార్యం ప్రతి కిఞ్చిత్కారాయోగాత్- ఉత వ్యవహితత్వాదేవ. న ప్రథమః-అవ్యవహితే బీజాదావహేతౌ సత్యపి కదాచిదఙ్కురాద్యనుదయేన బీజాదేరహేతుత్వప్రసఙ్గాత్. సామగ్రీవైకల్యాదనుదయః- నాహేతుత్వాదితి చేత్- ఇహాపి స్వకార్యస్య సామగ్రీవైకల్యాదనుదయః- న త్వహేతుత్వాదితి తుల్యం. న ద్వితీయః- వృష్టినదీపూరాద్యభావే సస్యానుదయాత్. న తృతీయః- గమనాదికార్యాన్తరహేతూనాం కులాలాదిశరీరాణాం ఘటాదికార్యాన్తరోత్పత్తిహేతుత్వాత్. న చతుర్థః - కర్తుః కార్యం ప్రతి కరణప్రేరణరూపకిఞ్చిత్కారవత్, కాష్ఠస్యౌదనం ప్రతి జ్వాలోత్పాదనరూపకిఞ్చిత్కారవత్, తన్నిష్పాదకకార్యనిష్పాదనరూపకిఞ్చిత్కారసద్భావాత్. వ్యవహితవ్యాపారస్యాపి కిఞ్చిత్కారరూపత్వేఽతిప్రసక్తిః పరిహృతా. పఞ్చమేఽపి కిం వ్యవహితత్వం అవ్యవహితకారణత్వం వారయతి-ఉత వ్యవహితకారణత్వం. ప్రథమమిష్టం. ద్వితీయే తు కథమిదము హేతుత్వసాధకం. వ్యవహితానామశనిపాతాదీనాం సస్యాద్యహేతుత్వదర్శనాదితి చేత్- అవ్యవహితరాసభాదేరప్యహేతుత్వాత్. అగ్న్యాదేరపి ధూమాది హేతుత్వం న స్యాత్. సన్నికర్షమనాదృత్యాన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం హేతుత్వనిశ్చయే వ్యవధానమప్యనాదృత్యాన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం హేతుత్వనిశ్చయ ఇహాప్యుపపన్నః- అన్యథా కులాలాదేర్ఘటాదిహేతుత్వాభావప్రసఙ్గాత్. ఏవం హేతుమాత్రస్య సద్వారకత్వోపపత్తేః తదవాన్తరవిశేషస్య నిమిత్తత్వవదుపాదానత్వమపి సద్వారకం ముఖ్యం. ననూపాదానస్య కార్యావస్థాశ్రయత్వం వాచ్యం- కథం వ్యవహితస్యావస్థావిశేషాశ్రయత్వం. ఉచ్యతే- కుమ్భోదరసంభృతమమ్భః ప్రతి పురుషస్యేవ పరమాత్మనో మహదాద్యవస్థాశ్రయత్వముపపన్నమితి. కుమ్భవ్యవహితస్యామ్భసః పురుషాధేయస్యాపి స్వాధారధారకాయత్తస్థితిత్వం హి దృశ్యతే. న చ వాచ్యం పరమాధారస్యాధేయధారణోపక్షీణః-న తు వ్యవహితధారణపర ఇతి. పురుషస్య సలిలధారణఫలాన్వయదర్శనాత్. న హి నిరుదకస్యేవ సోదకపూర్ణస్య ఘటస్య ధారణే గురుత్వాతిశయనిబన్ధనశ్రమాతిశయో న భవతి. యది ఘట ఏవ పురుషేణ ధార్యతే- న జలం- తర్హి నిరమ్భః కుమ్భధారణ ఇవ శ్రమాతిశయో న స్యాత్ - కుమ్భమాత్రధారణస్యావిశేషాత్. జలస్య ఘటసంసర్గమాత్రాత్ శ్రమాతిశయః - న ధార్యత్వాదితి చేన్న - అన్యేన ధృతస్య సోదకఘటస్య పాణిస్పర్శమాత్రేణ శ్రమప్రసఙ్గాత్. విమతం దేవదత్తధార్యం- తదుపరిభాగస్థత్వే సతి తచ్ఛ్రమహేతుత్వాత్- తుల్యగౌరవసంప్రతిపన్నపదార్థవత్. ఉదకవిశిష్టఘటో ధార్య ఇతి శ్రమాతిశయోపపత్తిః, వ్యవహితధారణం చ న స్యాదితి చేత్. తత్ర విశేషణాంశస్య ధార్యత్వమస్తి వా- న వా. న చేచ్ఛ్రమాతిశయో న స్యాత్. అస్తి చేత్-తద్వదేవ మహదాద్యవస్థావిశిష్టమవిద్ద్రవ్యం పరమాత్మధార్యమితి విశేషణభూతమహదాద్యవస్థావిశేషస్యాపి పరమాత్మాయత్తస్థితిత్వాత్ తస్య తదాశ్రయత్వముపపన్నం. కిఞ్చ- అవ్యవహితాదపి వ్యవహితస్యైవాశ్రయత్వం ముఖ్యం దృశ్యతే-యథా ఆస్తరణాంశుకాదపి పర్యఙ్కస్య, యథా దర్భేభ్యో భూతలస్య. అవ్యవహితమపి హ్యాంశుకం న పురుషస్య ధారకం- అసామర్థ్యాత్. శ్వభ్రముఖపిధాయకం వితీర్ణమంశుకం హి న పదన్యాసం ధారయితుం ప్రభవతి, కూపచ్ఛాదకా హి దర్భాస్తత్ర నిహితపదం పురుషం న ధారయన్తి. తస్మాదంశుకస్య దర్భాణాం చ ధారణాసామర్థ్యాత్ పర్యఙ్కభూతలయోరేవ హి ధారణసామర్థ్యాన్ముఖ్యమాశ్రయత్వం. పర్యఙ్కభూతలస్థయోరాస్తరణదర్భయోరపి ధారణసామర్థ్యకల్పనే గౌరవం స్యాత్. అతశ్చాస్తరణదర్భాణాం సంయోగమాత్రేణ వ్యవధాయకత్వం. ఏవం మహదాద్యవస్థాపేక్షయా ప్రకృతేరాశ్రయత్వాసంభవేన పరమాత్మనస్సర్వశక్తేస్తదాశ్రయత్వం ముఖ్యం- వ్యవధాయకసద్భావస్తు వ్యవహితయోరాశ్రయాశ్రయిభావవిరోధీ. విమతం వ్యవధాయకం స్వసమ్బన్ధినోర్వ్యవహితయోరాశ్రయాశ్రయిభావవిరోధి- స్వాధారణసమర్థవస్తునిష్ఠవ్యవధాయకత్వాత్ - ఆస్తరణవద్దర్భవచ్చ. ఏవం మహదాద్యవస్థాం ప్రతి చిదచిచ్ఛరీరకస్య పరబ్రహ్మణ ఆశ్రయత్వోపపత్తేర్జగదుపాదానత్వం ముఖ్యం. నను యద్యేవం శరీరశరీరిభావమాత్రేణోపాదానత్వముచ్యతే- వైశేషికాదిపక్షాత్ కో భవత్పక్షస్య భేదః - నియామ్యవిశేషా హి శరీరమధిష్ఠానం-చిదచితోరీశ్వరప్రేర్యత్వం హి తన్మతేప్యస్తి. అహో మహత్తరోఽయం పర్యనుయోగః- వైశేషికాదయశ్చేత్ప్రామాణికమేవ బ్రూయుః- తదుక్తం చేదనాదరణీయమితి న సః ప్రతిజ్ఞా. అస్మదుక్తార్థస్తదభ్యుపగతశ్చేత్- ప్రామాణికోఽర్థోఽఙ్గీకృతస్స్యాత్ -కా నః క్షతిః. కిం చ-సామ్యమపి దురుపపాదం-కాలదిగాకాశాద్యచేతనస్య ఈశ్వరధార్యత్వానభ్యుపగమాత్. శబ్దాదిగుణోత్పత్తావేవాకాశాదీనాం తద్భోక్తృపురుషాదృష్టప్రేరణముఖేనేశ్వరాపేక్షా- న త్వాకాశాదిస్వరూపస్య. చేతనానామప్యదృష్టానుగుణదేహేన్ద్రియసంయోజనముఖేన సుఖదుఃఖజ్ఞానాదిహేతురీశ్వర ఇత్యేతావతా తత్ప్రేర్యత్వం-న తు స్వరూపస్థితౌ తదపేక్షా. ముక్త్యవస్థాయాం తు న కదాచిదపి తదపేక్షా. పశ్చాద్దుఃఖాద్యసంయోగాయ తదపేక్షేతి చేన్న-పుణ్యపాపయోరాత్యన్తి

౨౮॥ సూ. ॥ ఏతేనసర్వేవ్యాఖ్యాతావ్యాఖ్యాతాః॥

(ఏతేన) పాదచతుష్టయోక్తన్యాయకలాపేన. సర్వవేదాన్తేషు జగత్కారణ ప్రతిపాదనపరాస్సర్వే - వాక్యవిశేషాశ్చేతనాచేతనవిలక్షణసర్వజ్ఞసర్వశక్తిబ్రహ్మప్రతిపాదన పరావ్యాఖ్యాతాః.

కపిలస్యైవాదేవత్వసిద్ధిః, ప్రధ్వంసస్యానన్తతయాతన్నైరపేక్ష్యం, చ. అదృష్టాభావేపిదుఃఖాత్పృథక్త్వమసంభవం-అత ఏవసదయాయతదపేక్షేతిచేన్న-అపార్థివత్వేపిఖేచరత్వంజనయితుమీశ్వరస్యేష్టమితిపుష్పానుదయాయత్నస్యేశ్వరాపేక్షేతివచనతుల్యమిదం - ఉభయోరప్యయోగ్యత్వావిశేషాత్. అతోధారణాద్యనుగుణమసఙ్కుచితమీశనంతస్యైతేనాస్తీతియావద్ద్రవ్యభావితయాతన్నియమ్యత్వధార్యత్వాద్యభావాత్పరాభిమతేనవాఽన్యదభిమతేనవాలక్షణేనకథంచిదపిచిదచితోశ్శరీరశరీరిభావానుపపత్తేస్తద్గతముపాదానత్వంతస్యనైవోపపాదం. అతోభాష్యోక్తప్రకారేణైవపరమాత్మనోజగదుపాదానత్వమితిస్థితమ్. ....

ప్రకృత్యధికరణంసమాప్తమ్.

౨౮॥ సూ. ॥ ఏతేనసర్వేవ్యాఖ్యాతావ్యాఖ్యాతాః॥ కృత్స్నాధికరణన్యాయాతిదేశరూపత్వాత్సఙ్గతిః. ప్రథమసూత్రస్య సమన్వయసూత్రస్యచ సిద్ధపరాస్సర్వే వేదాన్తావిషయాః - వాక్యవిశేషా ఇతరేష్వధికరణేషువిషయాః - ఏష్వనుదాహృతవాక్యవిశేషాస్సర్వేప్యస్య షట్త్రింశస్య విషయాః. పూర్వాధికరణేష్వవిచారొఽత్రసంశయః. అనుదాహృతాః కారణవాదివాక్యవిశేషాః కిముక్తలక్షణ చిదచిద్విలక్షణ బ్రహ్మపరాః - ఉతనేతి విచారః. తదర్థంతే కిముక్తన్యాయానామవిషయాః - ఉత విషయా ఇతి. విషయత్వంసంభవతి - నేతి. యదా నసంభవతి - తదా తదవిషయత్వాదుక్త లక్షణ బ్రహ్మపరత్వాభావః. యదా సంభవతి - తదా ఉక్త న్యాయవిషయత్వా దుక్తలక్షణ బ్రహ్మపరా ఇతి ఫలఫలిభావః. * ఏతేనేతి పదస్య * ఏతేనయోగః ప్రత్యుక్తః * ఏతేన శిష్టాపరిగ్రహాఇతి సూత్రస్థ తచ్ఛబ్దవదనన్తరపూర్వప్రకృతార్థవిషయతయా ప్రకృత్యధికరణ న్యాయమాత్రపరామర్శిత్వ ప్రసక్తిదాసాయవ్యాచష్టే (పాదచతుష్టయోక్తేతి) ఉపాసన తత్ఫలాది ప్రతిపాదక వాక్యానాం నిరూపయిష్యమాణానాం వ్యవచ్ఛేదాయాహ (జగత్కారణప్రతిపాదనపరా ఇతి) ఇదంపదం హేతుగర్భం - కారణవిషయత్వమేవహ్యధికారశఙ్కాయాః పరిహారహేతుః. నిరూపితవాక్య వ్యవచ్ఛేదాయ వాక్యవిశేషా ఇత్యుక్తం. పూర్వమనుదాహృతా అనిశ్చితార్థా ఇత్యర్థః. యథాతేషు త్రయఏవ యజ్ఞాన ఇత్యుక్తే అన్యేషామయజ్ఞత్వం వ్యాఖ్యాతంభవతి - ఏవమనుదాహృతవాక్యానాం చిదచిద్విలక్షణ బ్రహ్మపరత్వప్రతిపాదనేనాన్యేషాంఅతత్పరత్వేనవ్యాఖ్యాతత్వశఙ్కాంవ్యావర్తయితుమాహ (చేతనాచేతనవిలక్షణేతి) వైలక్షణ్యహేతుభూతగుణప్రదర్శనార్థం తేషుప్రధానంగుణద్వయమాహ (సర్వజ్ఞసర్వశక్తిశబ్దాభ్యాం) సర్వజ్ఞత్వసర్వశక్తిత్వేహినిమిత్తోపాదానతోపయోగినీ. కాపునరత్రాధికారశఙ్కా. ఉచ్యతే-జగత్కారణత్వవాక్యవిశేషేషుకేచిత్సర్వసాధారణశబ్దేనకారణనిర్దేశపరాః- యథా *సదేవసోమ్యేత్యాదయస్సద్బ్రహ్మాక్షరశబ్దాః. కేచిచ్చేతనమాత్రసాధారణశబ్దాన్వితాః- యథా *తావేతౌసత్త్వక్షేత్రజ్ఞావితిప్రసిద్ధ క్షేత్రజ్ఞశబ్దేన. కేచిదచిన్మాత్రసాధారణశబ్దాన్వితాః- యథా *గౌరనాద్యన్తవతీ *అజామేకామిత్యాది. కేచిజ్జీవేశ్వరసాధారణశబ్దాన్వితాః- యథా *ఆత్మనఆకాశఇతి *పురిశయంపురుషమిత్యాది. కేచిచ్చిదచిద్విశేషసాధారణశబ్దాః- యథా వైశ్వానరశబ్దవతీ శ్రుతిః. కేచిచ్చాచిద్విశేషసాధారణశబ్దాః- యథా *ఆకాశాదేవసముత్పద్యన్తఇతి. కేచిచ్చేతనవిశేషసాధారణశబ్దాః- యథేన్ద్రశబ్దవతీ ప్రతర్దనోపాసనశ్రుతిః. కేచిత్తుపరమపురుషసాధారణశబ్దాః-యథాఅన్తరాదిత్యవిద్యాశ్రుతిః,యథాచపురుషసూక్తం. ఏవంవిధేష్వేవవాక్యేషుకేచిత్స్వోదేశకారణత్వప్రతిపాదకాః- కేచిచ్చకారణత్వవ్యాప్తవేదితవ్యత్వసర్వాతిశయదీప్తిమోక్షాదిపరాఇతివిభాగోయథాసమ్భవం ద్రష్టవ్యః. ఉక్తకోటిష్వనన్తర్భూతం కారణవిషయంవాక్యంనక్వచిత్సంభవతి. తత్ర చిదచిత్సాధకైర్లిఙ్గశబ్దాదిభిఃపూర్వపక్షేప్రాప్తేచిదచిద్వ్యావర్తనక్షమైరీక్షణవిశేషానన్తవిశేషసర్వప్రకాశనిత్యత్వసమస్తహేయప్రత్యనీకత్వసర్వచిదచిద్ధారకత్వపతిత్వాన్తరాత్మత్వమృత్యుప్రాప్యత్వాదిభిర్ధర్మవిశేషైస్తేషాంవాక్యానాంచిదచిద్విలక్షణజగదేకకారణభూతదేవతావిశేషప్రతిపాదకత్వంసమర్థితం. ఉక్తకోట్యన్తర్భూతేష్వపిరేష్వనుదాహృతవాక్యవిశేషేషుజగత్కారణత్వమాత్రంశ్రుతం - నత్వీక్షణవిశేషాదయశ్చిదచిద్వ్యావర్తకాః పరమపురుషాసాధారణధర్మాశ్చశ్రుతాః - తేషుయథాప్రతిపన్నవస్త్వభ్యుపగమేవిరోధాభావాన్నపరమాత్మపరత్వమిత్యనయాయిన్యధికారశఙ్కా.అభ్యుచ్చయహేతవశ్చయథాసంభవంతత్రతత్రద్రష్టవ్యాః. ఈక్షణవిశేషాదిధర్మాన్తరాశ్రవణేపిజగత్కారణత్వస్యఈక్షణవిశేషాదివత్పరమపురుషాసాధారణ్యస్యద్వాత్రింశదధికరణన్యాయనిర్ణీతత్వాత్ జగత్కారణత్వమేవ చిదచిద్విలక్షణసర్వవిధకారణభూతపరబ్రహ్మశబ్దవాచ్యదేవతావిశేషపరత్వ సాధకమిత్యధికారానుయాయీపరిహారః. పరిహారేచాభ్యుచ్చయయుక్తయఃతత్రతత్రద్రష్టవ్యాః. ననుజగత్కారణత్వంపరమాత్మలిఙ్గంస్యాత్- కథంపరమాత్మనోదేవతావిశేషత్వసాధకం. *జన్మాద్యస్యయతఇత్యాదీనామధికరణానాంసర్వేషాందేవతావిశేషనిర్ణయపర్యన్తత్వాదితి బ్రూమః. తథాహి - బ్రహ్మశబ్దస్యభగవచ్ఛబ్దతుల్యత్వంప్రథమసూత్రే ప్రతిపాదితం. *యతఇతియచ్ఛబ్దస్యానువాదరూపతయాప్రాపకవాక్యానురోధిత్వాత్, తేషుచసదాదిశబ్దానాందేవతావిశేషపర్యన్తత్వావగమాత్, సూత్రేచ *యతఇతిజనికర్తుః ప్రకృతౌనపఞ్చమీ- కింతుహేతావితిసమర్థనేననారాయణాతిరిక్తనిమిత్తవిరోధిత్వాచ్చ జన్మాద్యధికరణందేవతావిశేషనిష్ఠమేవలక్షణంస్థాపయతి., తృతీయంతుసామాన్యేనోపయుక్తం. చతుర్థందేవతావిశేషనిష్ఠంపరమప్రయోజనత్వందర్శ

యతి- *ఆనన్దో బ్రహ్మ *రసో వై సః ఇత్యాదివాక్యానామానన్దవల్లీస్థత్వాత్, తస్యాశ్చ అన్తరాదిత్యవిద్యైకార్థ్యాత్, [illegible] స్యోక్తత్వాత్ సాధారణస్య సచ్ఛబ్దస్య దేవతావిశేషనిష్ఠత్వముపదర్శితం. ఆనన్దవల్ల్యాస్తు *స యశ్చాయం పురుషే. యశ్చాసావాదిత్యే ఇత్యన్తరాదిత్యవిద్యైకార్థ్యావగమాత్, *అన్యోఽన్తర ఆత్మానన్దమయ ఇతి అన్తరాత్మశబ్దేన సుబాలోపనిషత్ప్రత్యభిజ్ఞానాత్, ఉపక్రమస్థస్యానన్తశబ్దస్య రూఢిపరిత్యాగే హేత్వభావాచ్చ సిద్ధం భగవత్పరత్వం. అన్తరాదిత్యవిద్యాయాం తు పుణ్డరీకాక్షత్వప్రతిపాదనాత్, పురుషశబ్దేన హిరణ్మయత్వవిశేషణేన చ పురుషసూక్తప్రత్యభిజ్ఞానాత్, సర్వపాప్మభ్య ఉదయేన *ఏష సర్వభూతాన్తరాత్మాఽపహతపాప్మా దివ్యో దేవ ఏకో నారాయణ ఇతి సుబాలోపనిషదైకార్థ్యావగమాచ్చ సిద్ధం పరమపురుషపరత్వం. ఇతరాధికరణచతుష్టయస్య ఆకాశప్రాణజ్యోతిరిన్ద్రాదిశబ్దానామపి పురుషసూక్తప్రతిపాద్యపరమపురుషవిషయతయా నసపక్షనపరత్వం తత్ర తత్ర స్ఫుటం. మనోమయత్వభారూపత్వప్రత్యభిజ్ఞాపి తైత్తిరీయద్వారా హిరణ్మయపురుషసూక్తైః *హృదా మనీషా మనసాభిక్లృప్తః *విద్యుతః పురుషాదధి *తస్మిన్నయం పురుషో మనోమయః అమృతో హిరణ్మయ ఇత్యాదిభిరైకార్థ్యాత్ శాణ్డిల్యవిద్యా దేవతావిశేషవిషయా. కఠవల్లీ భగవచ్ఛరేతి స్ఫుటం- అధ్వనః పారభూతవైష్ణవపరమపదవిషయత్వాత్ తస్యాః. అక్ష్యన్తర్యపరమపురుషః - పురుషశబ్దాచ్చ్యత్వాదమృతత్వాచ్చ *తస్మిన్నయమితివాక్యప్రత్యభిజ్ఞానాత్. అన్తర్యామివిద్యా నారాయణవిషయేతి స్ఫుటం- సుబాలోపనిషదైకార్థ్యాత్. ముణ్డకోపనిషదః కార్త్స్న్యేన పరమపురుషవిషయత్వం, బ్రహ్మాక్షరశబ్దయోరపి పురుషశబ్దసమానార్థత్వం చ దర్శితం. తత్ర శ్రుతరూపవిశేషాన్వయాదేవ వైశ్వానరవిద్యా తద్విషయా- *పురుషమపి వైనమధీయత ఇతి చ స్ఫుటముక్తం. ద్యుభ్వాద్యధికరణం తు ముణ్డకోపనిషద్విషయత్వాదేవ పరమపురుషపరం. భూమవిద్యా తు నిరతిశయసుఖరూపవస్తువిషయత్వాత్ ఆనన్దవల్లీతుల్యవిషయా. అమ్బరాన్తధారకమక్షరం సూర్యచన్ద్రాదిప్రశాసితృత్వాదానన్దవల్లీప్రత్యభిజ్ఞానాత్, ద్రష్టృశబ్దవాచ్యతయా ముణ్డకోపనిషత్ప్రత్యభిజ్ఞానాత్, బృహదారణ్యకే అన్తర్యామివిద్యాన్తరవాక్యప్రతిపాద్యత్వాచ్చ పరమపురుషః. ఈక్షతికర్మ పరమపురుష ఏవ శ్రుతః. దహరాధికరణం తు వ్యోమాతీతపదప్రత్యభిజ్ఞానాత్, *స ఉత్తమః పురుష ఇతి పరమపురుషవిషయత్వాచ్చ దేవతావిశేషసాధకం. ప్రమితశ్చ పురుష ఏవ శ్రుతః. దేవతాధికరణమధువిద్యాహిరణ్యగర్భేన్ద్రాదీనామపి గురుశిష్యభావప్రదర్శనేన, ఆదిత్యాన్తర్యామివిషయత్వేన, చ భగవతో మహామహిమప్రతిపాదికా. *ఆకాశో హ వై నామేతి వాక్యం పురుషసూక్తప్రత్యభిజ్ఞానాత్ పరమపురుషవిషయం. చతుర్థాద్యే తు *పురుషాన్న పరం కిఞ్చిదితి సమన్వితం. ఆనన్దే చాధికరణే అజాయాః పరమపురుషాత్మకత్వం స్థితం- తైత్తిరీయకే అజావాక్యచిహ్నితానువాకే *యస్మాత్పరమితివాక్యస్యాధీతత్వాత్. *యస్మిన్ పఞ్చ పఞ్చజనా ఇతి వాక్యం చ భగవత్పరం - అమృతాత్మబ్రహ్మశబ్దనిర్దేశాత్- *అన్తరక్షిణి పురుషో దృశ్యత ఏష ఆత్మేతి హోవాచ ఏతదమృతమేతదభయమేతద్బ్రహ్మ *అమృతో హిరణ్మయః *స త ఆత్మాన్తర్యామ్యమృత ఇతి వాక్యైకార్థ్యం హి తస్య ప్రతీయతే- *యశ్చక్షుషి తిష్ఠన్నిత్యాద్యన్తర్యామిబ్రాహ్మణైకార్థ్యేన పఞ్చజనసంజ్ఞానామిన్ద్రియాణాం భగవదధీనత్వమపి హ్యవగమ్యతే. *కారణత్వేన చేత్యత్రానన్దవల్లీవాక్యస్య విషయత్వాత్ సిద్ధం పరమపురుషత్వనిర్ధారణం. బాలాక్యజాతశత్రుసంవాదే చ వేదితవ్యతయోక్తః పరమపురుషః- *యస్యేత్యనువాదస్య ప్రాపకసాపేక్షత్వాత్, ద్వివిధకృత్యస్య చ *తమేవం విద్వానిత్యాదివాక్యైకార్థ్యజ్ఞాపకత్వాచ్చ. *అవస్థితేరితి సూత్రస్యాన్తర్యామిబ్రాహ్మణవిషయత్వాత్ మైత్రేయీబ్రాహ్మణే చ జీవసమానాధికరణవాక్యానాం నారాయణపరత్వం స్థితం. ప్రకృత్యధికరణస్య తు నిమిత్తోపాదానభేదవాదిపాశుపతప్రక్రియావిరోధిత్వాత్, రుక్మవర్ణపురుషస్య యోనిత్వకథనాచ్చ పరమపురుషవిషయత్వం స్పష్టం. ఏతదుక్తం భవతి- కేచిద్వాక్యవిశేషా అనువాదరూపతయా ప్రాపకసాకాఙ్క్షాః- *యతో వా ఇమాని *యో వై బాలాక ఏతేషాం పురుషాణాం కర్తేత్యేవమాదయః. కేచిత్సాధారణశబ్దచిహ్నితత్వాద్విశేషాకాఙ్క్షాః- యథా *సదేవేత్యాదయః. కేచిచ్చ యోగ్యస్యార్థస్య యోగ్యవిశేషాకాఙ్క్షాః- యథా ఆకాశప్రాణాదిశబ్దచిహ్నితాః. కేచిచ్చ యోగ్యవిశేషప్రత్యభిజ్ఞాపకవిశేషణోపస్థాపకాః- యథా *సర్వవ్యాపీ సర్వభూతాన్తరాత్మేత్యాదయః - సర్వవ్యాపిత్వం సర్వభూతాన్తరాత్మత్వమపి నారాయణప్రత్యభిజ్ఞాపకం - *వ్యాప్య నారాయణః స్థితః *సర్వభూతాన్తరాత్మాఽపహతపాప్మా దివ్యో దేవ ఏకో నారాయణ ఇతి శ్రూయమాణత్వాత్. కేచిచ్చ యోగ్యవిశేషోపస్థాపకాః- *హిరణ్మయః పురుషః *తస్య యథా కప్యాసం పుణ్డరీకమేవమక్షిణీ *సహస్రశీర్షా పురుషః *సోఽధ్వనః పారమాప్నోతి తద్విష్ణోః పరమం పదం *పరాత్పరం పురుషముపైతి *పరమపురుషమభిధ్యాయీత *దివ్యో దేవ ఏకో నారాయణ ఇత్యాదయః. అతో యోగ్యవిశేషపరేషు వాక్యవిశేషేషు తదితరకోటిచతుష్టయసన్నివిష్టవాక్యవిశేషాః పర్యవస్యన్తి- అన్యథా నిరాకాఙ్క్షత్వాయోగాదితి. అతో జగదేకకారణ చిదచిద్విలక్షణదేవతావిశేషే కారణవాక్యానాం సమన్వయోఽధ్యాయప్రతిపాద్య ఇతి స్థితం. అతోఽధికాశఙ్కాస్పదానాముదాహృతవాక్యవిశేషాణామపి నారాయణపరత్వమేవ చరమాధికరణసూత్రకారైరుపపాదయిషితమితి సిద్ధం. ఏవం పాదచతుష్టయేఽపి విషయత్వేనోదాహృతానాం వాక్యానామైకకణ్ఠ్యం స్థితం. అనుదాహృతవాక్యవిశేషాణాం తు సకస్మింశ్చిదర్థైకకణ్ఠ్యం ప్రతీయతే - అతస్తేష్వేకైకం నిరూప్యమానేషు నిరూపితచరాణాం భూయసాం వాక్యానాం బలీయస్త్వాత్ ఏకైకస్య వాక్యస్య తదనుగుణత్వం యుక్తమితి చ సిద్ధం. కే పునస్తే వాక్యవిశేషాః- యేషూక్తన్యాయాతిదేశః. ఉచ్యతే- అనుదాహృతవాక్యానామానన్త్యాన్న కార్త్స్న్యేన తత్ప్రదర్శనం శక్యం- అతః కేషుచిద్వాక్యేషు దిఙ్మాత్రం ప్రదర్శ్యతే.... ... ...

బృహదారణ్యకే శ్రూయతే *బ్రహ్మ వా ఇదమగ్ర ఆసీదేకమేవేత్యాది. అత్ర న పరం బ్రహ్మ ప్రతిపాద్యం - తదసాధారణేతిహాసవిశేషాద్యభావాత్. అత్ర బ్రహ్మశబ్దో బ్రాహ్మణజాతిపరః- తదభిమాన్యగ్నిదేవతాపరో వా- తదధిష్ఠితబ్రాహ్మణజాతిపరో వా. *అత్యసృజత క్షత్రమితి క్షత్రియసృష్టిశ్రవణాత్, *తస్మాద్బ్రాహ్మణః క్షత్రియమధస్తాదుపాస్తే రాజసూయ ఇతి క్షత్రప్రశంసనవాక్యే బ్రాహ్మణశబ్దేన నిర్దేశాత్, *య ఉ ఏనం హినస్తి స్వాం యోనిమృచ్ఛతి స పాపీయాన్భవతీతి బ్రాహ్మణహింసాయాం ప్రత్యవాయకథనాత్, పరస్య హింసాప్రసక్త్యభావాత్, *స నైవ వ్యభవత

ప్రజాపతిసృష్టిత్వేన బ్రహ్మణ ఇతిపుల్లింగేన శబ్దేన బ్రాహ్మణం పరామృశ్యైవైశ్యశూద్రయోరపి తత్సృష్టత్వకథనాత్, *తదేతద్బ్రహ్మ క్షత్రం విట్ శూద్ర ఇతి వర్ణచతుష్టయనిగమనాత్, చ. బ్రహ్మశబ్దో బ్రాహ్మణపరః. తదభిమాన్యగ్నిపరో వా- తదధిష్ఠిత బ్రాహ్మణవర్ణపరో వా- *ఆగ్నేయో వై బ్రాహ్మణ ఇతి శ్రుత్యన్తరాత్, కిఞ్చ *అగ్నినైవ దేవేషు బ్రహ్మ భవత్ బ్రాహ్మణో మనుష్యేష్వితి నిర్దేశేన బ్రాహ్మణవర్ణస్యాగ్నిసమ్బన్ధప్రతిపత్తేః, శ్రుతి.——తదేతత్త్రయమనుపపన్నం- *సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదిత్యాదివాక్యసారూప్యభఙ్గప్రసఙ్గాత్, కారణత్వస్య పరమాత్మాసాధారణ్యస్య సముత్థితత్వాచ్చ. కిఞ్చ- ఉపక్రమస్థ బ్రహ్మశబ్దముఖ్యార్థహానిప్రసఙ్గః. వర్ణమాత్రస్యాగ్నిసంజ్ఞదేవతాయాః తదధిష్ఠితవర్ణస్య చేన్ద్రవరుణసోమాదినమస్తదేవతానమ్యత్వాయోగశ్చ. *బ్రాహ్మణోఽస్య ముఖం *పద్భ్యాం శూద్రః *ముఖాదిన్ద్రశ్చాగ్నిశ్చేతి బ్రాహ్మణస్యేన్ద్రాదిదేవానాం చ పరమపురుషస్యాఙ్గత్వేన శ్రవణేన ఇన్ద్రాదీనామగ్నిసృష్టత్వాయోగశ్చ. అస్యాశ్చ శ్రుతేర్గత్యన్తరసమ్భవేన కల్పభేదేన సృష్టిభేదపరత్వకల్పనం చానుపపన్నం. * తదగ్నినైవ దేవేషు బ్రహ్మ భవత్ బ్రాహ్మణో మనుష్యేష్వితి తచ్ఛబ్దపరామృష్ట ప్రకృత బ్రహ్మణోఽగ్నిబ్రాహ్మణాన్యత్వం చ ప్రతీయతే. *తస్మాదగ్నావేవ దేవేషు లోకమిచ్ఛన్తే బ్రాహ్మణే మనుష్యేష్వేతాభ్యాం హి రూపాభ్యాం బ్రహ్మాభవదిత్యగ్ని బ్రాహ్మణయోర్వ్యధికరణ్యేన బ్రహ్మరూపత్వనిర్దేశేన తాభ్యాం రూపిణో బ్రహ్మణోఽధిలక్షణత్వం చ ప్రతీతం. ఏవమిన్ద్రాదిసృష్టత్వాత్ పృథగ్వ్యపదేశాచ్చ బ్రహ్మశబ్దస్యాగ్నివర్ణ బ్రహ్మపరత్వం చాయుక్తం. నహ్యగ్నిరూపాద్బ్రహ్మణ ఇన్ద్రాద్యుత్పత్తిః-అతోఽగ్నివిశిష్టతో ఽప్యుపస్థాపనకల్పనవైయర్థ్యం. అశాబ్దత్వం చ-నహి కేవలబ్రహ్మశబ్దోఽగ్నివ్యవస్థపరమాత్మవాచీ. ప్రథమబ్రహ్మశబ్దోఽగ్నివర్ణబ్రహ్మపరశ్చేత్ *తదగ్నినైవేతి ప్రకృతపరామర్శిన స్తచ్ఛబ్దస్య వైయధికరణ్యమనుపపన్నం. అగ్నివర్ణస్య బ్రహ్మణోఽగ్నినాధికరణ్యం చాయుక్తం- ఏకస్యైవాగ్నేర్విశేషణత్వవిశేష్యత్వానుపపత్తేః, అగ్నివర్ణకల్పనే చ తస్యాగ్నివర్ణరూపతయా ప్రతిరూపత్వానుపపత్తేశ్చ. నన్విన్ద్రాదిసృష్టిరవివక్షితా- తద్వివక్షాయాం హి అగ్నిబ్రాహ్మణపరత్వానుపపత్తిః- కింతు తద్దేవతాధిష్ఠేయక్షత్రాదిసృష్టిరేవ వివక్షితా. *తదగ్నినైవ దేవేషు బ్రహ్మ భవత్ బ్రాహ్మణో మనుష్యేష్వేతాభ్యాం హి రూపాభ్యాం బ్రహ్మాభవదితి వాక్యద్వయం బ్రాహ్మణవర్ణస్యైవ దేవమనుష్యనిష్ఠానైసర్గద్వైవిధ్యపరమితి. ఉచ్యతే- న తావదిన్ద్రాదిసృష్ట్యవివక్షా వాచ్యా- *తదేతద్బ్రహ్మ క్షత్రం విట్ శూద్ర ఇతి చాతుర్వర్ణ్యనిగమనే- కథం చాతుర్వర్ణ్యం- క్షత్రాదివర్ణత్రయసృష్టిస్తు క్షత్త్ర్యపేక్షాయాం *తదగ్నినైవ దేవేషు బ్రహ్మ భవత్ ఇత్యగ్నినా దేవేషు చతుస్సంఖ్యాపూరణాత్. అగ్నిశ్చ పృథ్వ్యాం సంజ్ఞమాత్మా చిచ్ఛరీరకపరమాత్మసృష్టతయా ప్రాగుక్తః- *తస్య శ్రాన్తస్య తప్తస్య తేజో రసో నిరవర్తతాగ్నిరితి. శ్రాన్తశబ్దః కారణలక్షణయాఽయత్నపరః- కృతిసంకల్పస్యేత్యర్థః. తప్తస్య- *తపఆలోచనే - సృజ్యవర్గపర్యాలోచనవత ఇత్యర్థః. ఏవం తత్రాగ్నిరేవ సృష్టతయా శ్రుతః- న తు తదధిష్ఠితో బ్రాహ్మణవర్ణః. ఇహాపి తేన చతుస్సంఖ్యాపూరణాత్ అగ్నిప్రాయన్యాయేన క్షత్రాదివిభాగవత్ తదభిమానీన్ద్రాదిసృష్టిర్వివక్షితేత్యవగమ్యతే- న తు తదధిష్ఠితవర్ణమాత్రసృష్టిః. *తదగ్నినైవ దేవేషు బ్రహ్మ భవత్ బ్రాహ్మణో మనుష్యేష్విత్యుక్తిః పూర్వం బ్రాహ్మణవర్ణస్య బ్రహ్మశబ్దానుక్తతాం జ్ఞాపయతి- పూర్వోక్తానామిన్ద్రాదీనాం క్షత్రియాదీనామనయా వచనవ్యక్త్యానుసరణానుక్తత్వాత్. న హి క్షత్రవర్గో దేవేష్విన్ద్రేణ క్షత్రమభవత్ మనుష్యేషు క్షత్రియేణేతి వాక్యం శ్రూయతే. అత ఏవాగ్నేరపి బ్రహ్మశబ్దానుక్తత్వం సిద్ధం- న హీన్ద్రాదివదేష్విన్ద్రరూపేణ క్షత్రమభవత్ మనుష్యేషు క్షత్రియేణేతి వాక్యమస్తి. నను *క్షత్రియేణ క్షత్రం వైశ్యేన వైశ్యః శూద్రేణ శూద్ర ఇతి శ్రూయత ఇతి చేత్- తత్కిం. వర్ణాన్తరేష్వపి ద్వైవిధ్యం ప్రతీయత ఇతి చేన్న- *తదగ్నినైవేత్యాదివాక్యవైరూప్యాత్. న హి క్షత్రవర్గో దేవేష్విన్ద్రాదిరూపేణ క్షత్రియో భూత్ మనుష్యేషు క్షత్రియేణేతి శ్రుతం. తథాపి వర్ణాన్తరద్వైవిధ్యపరత్వేఽధ్యాహారదోషశ్చ ప్రసజ్యేత. తర్హ్యస్యాః శ్రుతేః కోఽర్థః. ఉచ్యతే- బ్రాహ్మణాభిమాన్యగ్నిసృష్టేః పూర్వముక్తత్వాత్ క్షత్రాద్యభిమానీన్ద్రాదిసృష్టిమిహోక్త్వాగ్నిసృష్టిస్స్మారితా *తదగ్నినైవేతి వాక్యేన. అగ్నినేత్థంభావే తృతీయా- అగ్నినా విశిష్టం తత్పరం బ్రహ్మ దేవేషు బ్రహ్మ భవత్ -అగ్నిద్వారా బ్రాహ్మణాభిమాన్యభవదిత్యర్థః. అనేనేన్ద్రాదిద్వారా పరబ్రహ్మణ ఏవ క్షత్రాద్యభిమానిత్వమిత్యర్థసిద్ధం. వర్ణాభిమానిదేవతానాం చ తత్పోవిశేషాత్ బ్రాహ్మణ్యాదివిభాగోఽస్తీతి వా బ్రహ్మక్షత్రాదివ్యవహారః- *బ్రహ్మ బృహస్పతిః క్షత్రమిన్ద్రః మరుతో వై దేవానాం విశ ఇత్యాది శ్రుతేః. తదానీమగ్న్యాదిద్వారా పరబ్రహ్మణ ఏవ బ్రాహ్మణత్వాదివిభాగ ఉక్తస్స్యాత్- *బహు స్యామితి సర్వవిధబహుత్వం హి తద్ద్వారా బ్రహ్మగతం. ఏవం వర్ణాభిమానిదేవతాసృష్టిరుక్తా- అథాభిమానవిషయభూతబ్రాహ్మణాదిసృష్టిం *బ్రాహ్మణోఽస్య ముఖమాసీత్ బాహూ రాజన్యః కృత ఇత్యాదిశ్రుతిప్రసిద్ధాముపజీవ్య తద్ద్వారా తత్ఫలభూతమనుష్యవర్ణవిభాగపరత్వం పరమాత్మన ఉచ్యతే * బ్రాహ్మణో మనుష్యేష్వితి. తత్పరం బ్రహ్మ మనుష్యేషు బ్రాహ్మణరూపభాక్ తద్ద్వారా బ్రహ్మ భవత్ -క్షత్రియేణ విశిష్టం సత్తద్బ్రహ్మ తద్ద్వారా క్షత్రియత్వవదభూత్ - యథా భూమిద్వారా ఘటాదిన్యవదభూత్ తద్వదిత్యర్థః- శ్రుతపదానుషఙ్గేణ నిర్వాహసమ్భవే నిరాకాఙ్క్షాధ్యాహారేణ యోజనానుపపత్తేః. మధ్యే అగ్నిబ్రాహ్మణయోః ప్రశంసా * తస్మాదగ్నావేవ దేవేషు లోకమిచ్ఛన్తే బ్రాహ్మణే మనుష్యేష్వితి. తత్ప్రశస్త్యహేతుమాహ *ఏతాభ్యాం హి రూపాభ్యాం బ్రహ్మాభవదితి- అగ్నిబ్రాహ్మణరూపాభ్యాం పరం బ్రహ్మ విశిష్టమభవదిత్యర్థః. ఇన్ద్రక్షత్రాదీనాం చ పరమాత్మరూపత్వావిశేషేఽపి అగ్నిబ్రాహ్మణయోః తద్రూపత్వకథనం తత్ప్రశంసాయా వివక్షితత్వాత్. *ఏతాభ్యాం హీత్యాదివాక్యస్య వర్ణద్వైవిధ్యపరత్వం ప్రయోజనాభావాదయుక్తం- న హి వర్ణద్వైవిధ్యమాత్రకథనముత్కర్షాయ భవతి. ఇదం చ వాక్యముత్కర్షోపపాదకమితి- హిశబ్దేన జ్ఞాయతే. బ్రహ్మశబ్దార్థవైరూప్యం తు *తపసా చీయతే బ్రహ్మ *తస్మాదేతద్బ్రహ్మ నామ రూపమన్నం చ జాయత ఇత్యుపనిషదీవ ఘటతే- ముఖ్యార్థాసమ్భవే లాక్షణికార్థస్వీకారస్యతత్సంభవేఽయుక్తత్వాత్ కారహేతుత్వాభావాత్. వక్ష్యతే హి *స్యాచ్చైకస్య బ్రహ్మశబ్దవదితి. పూర్వపక్షహేతుముక్త్వా క్షత్రవిట్ శూద్రసృష్టేశ్చైరన్యథాసిద్ధిరుక్తా. కించ-క్షత్రాదివర్ణత్రయసృష్టిశ్రవణేన * బ్రహ్మ వా ఇదమితి వాక్యస్య కారణవాక్యసారూప్యనిబన్ధనం పరమాత్మపరత్వం భఙ్క్త్వా బ్రహ్మశబ్దస్య ప్రథమవర్ణతదభిమానిదేవతావిషయత్వాశ్రయణమయుక్తం - *స నైవ వ్యభవదిత్యాదివాక్యైః తేషోఽబన్నసృష్టేర్వ్యత్యయాణత్వేన స్వచ్ఛన్దస్యాభిప్రాయతదభిమానిదేవతావిష

యత్వప్రసక్తేః. *స విశమసృజత ఇతి పుల్లిఙ్గనిర్దేశస్త్వాత్మశబ్దాభిప్రాయః-ఏతద్బ్రాహ్మణోపక్రమే హి *ఆత్మైవేదమగ్ర ఆసీదితి శ్రూయతే. అత స ఇతి నిర్దేశో న క్షత్రప్రశంసార్థః ప్రస్తుత బ్రాహ్మణశబ్దాభిప్రాయః. వ్యవహితశబ్దానుగుణలిఙ్గభాక్త్వం సర్వనామపదస్య శ్రుతిషు దృశ్యతే- యథా ముణ్డకోపనిషది *యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిద్ యస్యైష మహిమా భువి। దివ్యే బ్రహ్మపురే హ్యేష వ్యోమ్న్యాత్మా ప్రతిష్ఠితః॥ మనోమయః ప్రాణశరీరనేతా ప్రతిష్ఠితోఽన్నే హృదయం సన్నిధాయ। తద్విజ్ఞానేన పరిపశ్యన్తి ధీరా ఆనన్దరూపమమృతం యద్విభాతీతి- అత్రాత్మశబ్దే సన్నిహితేఽపి బ్రహ్మ-తల్లక్షణము చ్యత ఇతి వ్యవహిత బ్రహ్మశబ్దాభిప్రాయేణామృతం యత్తదితి నిర్దిశ్యతే- నతు *సత ఆత్మాన్తర్యామ్యమృత ఇతివత్ పుల్లిఙ్గత్వేన. నన్వస్మిన్నేవ బ్రాహ్మణే *తదాహుర్యద్బ్రహ్మవిద్యయా సర్వం భవిష్యన్తో మనుష్యా మన్యన్తే కిము తద్బ్రహ్మావైత్ యస్మాత్తత్సర్వమభవదితి పృష్ట్వా *తదాత్మానమేవావైదహం బ్రహ్మాస్మీతి తస్మాత్తత్సర్వమభవత్ తద్యో యో దేవానాం ప్రత్యబుధ్యత స ఏవ తదభవత్ తథర్షీణాం తథా మనుష్యాణామితి బ్రహ్మశబ్దవాచ్యస్యావిద్యాతిరోహితస్యాహం బ్రహ్మాస్మీతి జ్ఞానేన సర్వాత్మభావాపత్తిశ్రవణాత్, పరబ్రహ్మణోఽవిద్యాతిరోధానాసంభవాత్, బ్రాహ్మణాదిషు తత్సంభవాత్, ఉపక్రమస్థ బ్రహ్మశబ్దో బ్రాహ్మణవర్ణపర ఇతి అత్రాపి తదనురోధేన బ్రాహ్మణవర్ణపరత్వం బ్రహ్మశబ్దస్యోపపన్నమితి. నైవం - ఉపక్రమేఽపి బ్రహ్మశబ్దస్య పరమాత్మపరత్వాత్. తత్ర చ నావిద్యాతిరోధానం శ్రూయతే- తద్వాచకశబ్దాభావాత్. తథా హి- *బ్రహ్మవిద్యయా సర్వం భవిష్యన్తః - సర్వశబ్దవాచ్యపరమాత్మపర్యన్తావిర్భావకామాః. మనుష్యా మన్యన్తే - కిము తద్బ్రహ్మావైత్ యస్మాత్తత్సర్వమభవదితి - తద్బ్రహ్మ కిం వేద్యం వస్త్వన్తరమవైత్- యస్మాద్వేదనాత్తత్సర్వమభవదితి బ్రహ్మణోఽపి పరం తదుపాస్యం వస్త్వస్తి న వేతి బుభుత్సోత్థాపితా. ఉపాస్యాన్తరశూన్యమిత్యుత్తరమాహ *తదాత్మానమేవావైత్ అహం బ్రహ్మాస్మీతి తస్మాత్తత్సర్వమభవదితి. ఆత్మానమేవావైత్ - న త్వన్యదుపాస్యం- తస్మాత్తత్సర్వమభవదిత్యర్థః. అన్యవేదనస్యోపాయతానిషేధే తాత్పర్యం-న తు స్వవేదనస్యోపాయత్వవిధానే. యథా *స కారణం కరణాధిపాధిపో న చాస్య కశ్చిజ్జనితా న చాధిప ఇతి కారణాన్తరనిషేధేన పరమకారణత్వసిద్ధిః- ఏవముపాస్యాన్తరనిషేధేన బ్రహ్మణః పరమోపాస్యత్వమిహ వివక్షితం. కారణాన్తరాభావఫలముపాస్యాన్తరాభావః-కారణస్యైవ హ్యుపాస్యత్వం. ఏవముపాస్యాన్తరశూన్యం బ్రహ్మజ్ఞానతత్ఫలమాహ *తద్యో య ఇతి. అత ఉపక్రమైకార్థ్యం చ పరమాత్మపరత్వసాధకం. తస్మాత్ *బ్రహ్మ వా ఇదమగ్ర ఆసీదేకమేవేత్యాదివాక్యస్య పరమపురుషపరత్వం సిద్ధం. ... ...

తథా బృహదారణ్యక ఏవ *ఆత్మైవేదమగ్ర ఆసీత్ పురుషవిధస్సోఽనువీక్ష్య నాన్యదాత్మనోఽపశ్యదిత్యాది శ్రూయతే. ఇహాత్మశబ్దాదీక్షణాచ్చ చేతనస్య ప్రతిపాద్యత్వేఽపి న స పరమాత్మా-స హి నిరతిశయానన్దః-ఇహ తు *సోఽబిభేత్ తస్మాదేకాకీ బిభేతి స హాయమీక్షాఞ్చక్ర ఇతి భయాన్వయోఽవగతః. పరమాత్మా హి న భయాశ్రయః- కింతు భయహేతుః- *భీషాస్మాద్వాతః పవత ఇత్యాది శ్రుతేరితి.——— ఉచ్యతే- అయం పరమాత్మా-కారణవాక్యసారూప్యాత్ అస్య వాక్యస్య. *అగ్ర ఆసీదితి కారణవాక్యత్వం హి ప్రతీయతే. అస్యాత్మనః పురుషవిధత్వం చానన్దమయత్వం జ్ఞాపయతి- *ఆత్మన ఆకాశస్సంభూత ఇత్యుపక్రమ్య *అన్యోఽన్తర ఆత్మానన్దమయ ఇత్యుక్త్వా తస్య పురుషవిధత్వప్రతిపాదనాత్. *స యత్పూర్వోఽస్మాత్ సర్వస్మాత్ సర్వాన్ పాప్మన ఔషత్ తస్మాత్ పురుష ఇతి సర్వపాప్మప్రదాహకత్వపురుషశబ్దవాచ్యత్వావగమాచ్చ పర ఏవ. భయాన్వయస్తు న పరమాత్మనః-కింతు తత్కార్యభూతపురుషస్య- *సోఽహమస్మీత్యగ్రే వ్యాహరత్ తతోఽహం నామాభవత్ ఇతి తత్రైవ హ్యుక్తం. అహమితి హిరణ్యగర్భనామ- అహంశబ్దనామాశ్రయవ్యష్టిపురుషాణాం ప్రథమత్వాద్ధిరణ్యగర్భస్య. తథా మోక్షధర్మే చతుర్ముఖస్యాహఙ్కారసంజ్ఞత్వమవగమ్యతే *మయా సృష్టః పురా బ్రహ్మా మద్యజ్ఞమయజత్స్వయం। తతస్తస్మై వరాన్ప్రీతో దదావహమనుత్తమాన్। మత్పుత్రత్వం చ కల్పాదౌ లోకాధ్యక్షత్వమేవ చ। అహఙ్కారకృతం చైవ తథా పర్యాయవాచకమితి. తత్రైవ భృగుభరద్వాజసంవాదే *తస్మాత్పద్మాత్సమభవద్బ్రహ్మా వేదమయో నిధిః। అహఙ్కార ఇతి ఖ్యాతస్సర్వభూతాత్మభూతకృత్। బ్రహ్మా వై సుమహాతేజా య ఏతే పఞ్చ ధాతవ ఇత్యుక్తత్వాత్. తస్మాదయమర్థః-*అహమస్మి-అహం స్యాం. చతుర్ముఖస్స్యాం. ఇతి సఙ్కల్పవాక్యం వ్యాహరత్ - తతోఽహం నామా చతుర్ముఖోఽభవదిత్యర్థః. అత శ్చతుర్ముఖరూపస్య పరమాత్మనః ప్రకృతత్వాత్తస్య సర్వపాప్మప్రదాహకత్వం సాక్షాద్విశేషణముక్తం- తద్రూపభూతశ్చతుర్ముఖః *సోఽబిభేదితి భయాశ్రయతయోచ్యత ఇతి. అత ఆత్మా పరమాత్మేతి స్థితం. ... ...

తథా తత్రైవ బృహదారణ్యకే శ్రూయతే *నైవేహ కించనాగ్ర ఆసీన్మృత్యునైవేదమావృతమాసీత్ అశనాయయా హి మృత్యుస్తన్మనోఽకురుతేత్యాది. అత్ర మృత్యుసంజ్ఞో న పరమాత్మా- తదసాధారణధర్మాశ్రవణాత్, తస్యాశనాయావిశిష్టత్వాచ్చ. *అవిజిఘత్సోఽపిపాస ఇతి హి పరశ్శ్రూయతే. *సోఽర్చన్నచరదితి తస్యార్చనాదికర్మకర్తృత్వం శ్రూయతే- పరశ్చాకర్మవశ్యః- *స ఏష సర్వేభ్యః పాప్మభ్య ఉదిత ఇతి *అపహతపాప్మేతి శ్రవణాత్. అత ఏవ అష్టత్వస్పృష్ట్యా నారాయణ ఇతి చ న శక్యం-*అపహతపాప్మా దివ్యో దేవ ఏకో నారాయణ ఇతి తస్యాపహతపాప్మత్వాత్. అతః ప్రసిద్ధమృత్యురిహ వివక్షితః. సూర్యో వా- *తదర్కస్యార్కత్వమిత్యుక్తత్వాత్.——— ఉచ్యతే - *అగ్ర ఇతి కారణావస్థత్వాదయం మృత్యుసంజ్ఞోఽచిచ్ఛరీరకః పరమాత్మా- *యస్య మృత్యుశ్శరీరం స దివ్యో దేవ ఏకో నారాయణ ఇతి శ్రుతేః. అశనాయా నామ - జగజ్జిహీర్షా. తద్వత్తయా అశనాయాశబ్దస్తస్మిన్ప్రయుక్తః. *తన్మనోఽకురుతేతి మనస్కారశ్చ పరత్వసాధకః. *అర్చన్నితి పదస్యాయమర్థః-అర్చనం- ప్రీణనం. కర్మకారకం చ స్వయమేవ-అశ్రుతాధ్యాహారాదపి ప్రకృతస్యైవ కర్మత్వోపపత్తేః. *లక్షణహేత్వోః క్రియాయా ఇతి శత్రన్తతయా జగద్వ్యాపారలీలయా స్వాత్మానం ప్రీణయితుమచరదిత్యర్థః. అపాం సృష్టిశ్చ స్రష్టుర్నారాయణత్వే లిఙ్గం - *ఏకో హ వై నారాయణ ఆసీదిత్యుపక్రమ్య *తా ఇమా ఆప ఇతి శ్రుతేః. అర్కశబ్దశ్చ పరస్మిన్ ప్రీణనగుణయోగాద్వర్తతే. అత ఏవ హి భగవన్నామసహస్రే పఠ్యతే *అర్కో వాజసనశ్శృఙ్గీతి. *అపాం రసః- సారాంశః. *తత్సమహన్యత సా పృథివ్యభవదితి బ్రహ్మాణ్డసృష్టిరుచ్యతే- *తా ఇమా ఆపః తద్ధిరణ్మయమణ్డమభవత్ ఇతి మహోపనిషద్వాక్యాత్. అతో మృత్యుశరీరో నారాయణ ఇహ ప్రతిపాద్యః. ... ...

తైత్తిరీయోపనిషది *తదాహుః కిం తదాసీత్ తస్మై స హోవాచ న సన్నాసన్న సదసదితి తస్మాత్తమస్సంజాయత ఇతి శ్రూయతే. అత్ర తమః ప్రభృతికం నావగమ్యతే, ధర్మివాచి శబ్దశ్చ సద్భిర్న్యాదిర్న ప్రయుక్తః.- అతస్సదసదనిర్వచనీయం కారణం ప్రతీయతే. ఉత్తరత్ర ప్రతిపాద్యమానో నారాయణ ఏవ నకారమకారణం - తమః ప్రభృతి సృష్టిముక్త్వా *తదణ్డం సమభవదితి అణ్డోత్పత్తిముక్త్వాయ *మధ్యే పురుషో దివ్యస్సహస్రశీర్షా పురుష ఇతి తస్య కార్యాన్తర్వర్తిత్వప్రతిపాదనాత్. *మృత్యుర్నైవాపర ఏకీభవతి పరస్మిన్న సన్నాసన్న సదసదిత్యనయోరుభయవిలక్షణస్య దేవాత్పరత్వం చావగమ్యతే.— నైవం. ఉచ్యతే- కారణత్వాదేవ నారాయణపరత్వం సిద్ధం. అస్యాముపనిషది నారాయణస్యైవ భూమాభూమ్యః ప్రతిపాదనం పతాత్పర్యలిఙ్గం. *సోఽయం విజ్ఞానఘన ఉత్క్రామన్ స కేన కతరద్వా స్థానముత్సృజ్యోత్క్రామతీతి స హోవాచేత్యుపక్రమ్య *ప్రాణపుసర్వవాయకోశం ఖిత్త్వా ... దరం భిత్త్వా మృత్యుం భిత్త్వా మృత్యుర్వై పరే దేవ ఏకీభవతీతి పరస్మిన్న సన్నాసన్న సదసదిత్యుక్తత్వాదేవ ... ఏకీభావస్సంక్రియతే. మృత్యుశ్చ తమః - స్థానప్రకరణాత్. తథ్యమహరాత్ పరం శ్రుతం. అతస్తమస్సంజ్ఞమృతోః కారణం సదసదుభయవిలక్షణత్వాత్ తస్మాత్పరో దేవ ఇతి ప్రతీయతే - విభాగాపాదాన స్యైవ అవిభాగస్థానత్వాత్. పరో దేవశ్చ నారాయణః- *దివ్యో దేవ ఏకో నారాయణ ఇత్యుక్తత్వాత్. న చ దేవాత్పరం సదసదుభయవిలక్షణం- కిం తు దే వ ఏవ- మృత్యుసంజ్ఞితమోఽపాదానావిభాగస్థానయోరేకత్వాత్. అతస్తమోఽపాదానత్వాద్విభాగస్థానత్వాచ్చాణ్డ దేవత్వావగమాత్, దేవస్య నారాయణత్వాత్, మృత్యుప్రాప్యత్వాత్, చ నారాయణ ఏవ సదసదుభయవిలక్షణః. కేవలాచేతనా, దచేతనా, న్యవ్రతతక భయరూపత్వస్థి భ్యశ్చ విలక్షణతయా నారాయణో *న సన్నాసన్న సదసదిత్యుచ్యతే. *మధ్యే పురుషో దివ్య ఇతి వాక్యం తస్యాణ్డమధ్యే స్వస్య చతుర్ముఖరూపేణావస్థానం దర్శయతి. కేవలపురుషశబ్దశ్చతుర్ముఖపరః- తచ్ఛరీరకః పరమాత్మా *సహస్రశీర్షా పురుష ఇత్యుచ్యతే *సోఽగ్రే భూతానాం మృత్యుమపనుదతి త్రిశిరస్సహస్రశీర్షశ్చతుర్ముఖరూపధరపరమాత్మకర్తృకా- అత ఏవ హి తస్య బ్రహ్మత్వనిర్గీత ఇత్యన నరవముచ్యతే అతః న సన్నాసన్న సదసదిత్యుక్తం జగత్కారణం నారాయణ ఇతి స్థితం ...

*అసౌ వాదిత్యో బ్రహ్మేతి బ్రహ్మణ్యవసన్ ... ఏవం వేదతస్మిన్ ప్రకృతి ... సూర్య ఆత్మా జగతస్తస్థుషశ్చేత్యాదిష్వపి అసావాదిత్య ఇత్యస్యపరోక్షనిర్దేశాపవాదకచిదచిద్వ్యావర్తకధర్మాన్తరాశ్రవణాత్ ప్రసిద్ధాదిత్యోపాస్యాత్మా.——— ఇతి నిశ్చీయం - జగదన్తరాత్మత్వస్య, బ్రహ్మసామ్యాపత్తిపూర్వకబ్రహ్మప్రాప్తిరూపమోక్షోపాయభూతవేదనవిషయత్వస్య, చ పరమకారణవ్యాప్తత్వాత్, కారణత్వస్య చ సకల పురుషత్వసాధకత్వాత్,. అవయవశక్త్యా అసర్యవసానాద్వా సూర్యాదిశబ్దా వాచ్యపరమపురుష ... యం సూర్య ఆత్మేత్యాదివాక్యం. ... ...

తథా ప్రశ్నోపనిషది *కుతో హ వా ఇమాః ప్రజా జాయన్త ఇతి తస్మై స హోవాచ ప్రజాకామో హ వై ప్రజాపతిస్స తపోఽతప్యత స తపస్తప్త్వా స మిథునముత్పాదయతే రయిం చ ప్రాణం చేత్యేతౌ మే బహుధా ప్రజాః కరిష్యత ఇతి ఆదిత్యో హ వై ప్రాణో రయిరేవ చన్ద్రమా ఇత్యాది శ్రూయతే. ఇహాపి హిరణ్యగర్భ ... వణాత్. *స తపోఽతప్యతేతి కర్మాధీనసృష్ట్యవగమాచ్చ చతుర్ముఖ ఏవ.——— ఇతి నాశఙ్కనీయం - కిం తు వి ప్రాదిత్యాదిస్థాపకత్వాత్ ... యాశ్చతుర్ముఖకర్తృకత్వసమ్భవేఽపి తదన్తర్యామి పరమపురుష ఏవ ప్రజాపతిశబ్దవాచ్యః- అవయవశక్త్యా ... స్యాత్- అస్మిన్నేవ ఖణ్డే పరబ్రహ్మప్రాప్తేరుక్తత్వాత్. *తపసా బ్రహ్మచర్యేణ శ్రద్ధయా విద్యయాఽఽత్మానమన్విష్యాదిత్యమభిజాయన్త ఇత్యుక్త్వా *ఏతస్మాన్న పునరావర్తన్త ఇత్యర్చిరాదిగత్యాఽనావృత్తి ప్రతిపాదనాత్, *యేషాం తపో బ్రహ్మచర్యం యేషు సత్యం ప్రతిష్ఠితం తేషామసౌ విరజో బ్రహ్మలోక ఇతి నిర్దోషపరమాత్మలాభవచనాచ్చ. బ్రహ్మైవ లోకో బ్రహ్మలోకః- విరజశబ్దేన ప్రసిద్ధబ్రహ్మలోకవ్యావృత్తేః అతః పరమాత్మపరత్వం ప్రతీయతే. ఉత్తరఖణ్డేషు చ *ఏష హి ద్రష్టా శ్రోతా ... రసయితేత్యాదినా ప్రత్యగాత్మాన ... తతశ్చోపక్రమాత్ *పరం పురుషమభిధ్యాయీత *స సామభిరున్నీయతే బ్రహ్మలోకం స ఏతస్మాజ్జీవఘనాత్ పరాత్పరం పురిశయం పురుషమీక్షత ఇతి పరమపురుషోపాసనం తత్ప్రాప్తిరూపఫలం చ శ్రూయతే. అతః ప్రజాపతిశబ్దవాచ్యో ... స్యాత్ పరమపురుష ఇతి సిద్ధం. ... ...

*హిరణ్యగర్భస్సమవర్తతాగ్ర ఇత్యత్రాపి ప్రసిద్ధహిరణ్యగర్భ ఏవ కారణత్వేన వివక్షితః - తద్వ్యావర్తకధర్మాశ్రవణాత్. న హ్యత్ర సమవర్తతాగ్ర ఇత్యుత్పత్త్యనుగుణేషు ణవిశేషానవగాహనాన్నాకస్మికత్వాదవగమ్యతే. పృథివ్యాదిధారకత్వం తు న వ్యావర్తకం - అజ్ఞానిర్వృత్తపదార్థధారణానేక స్థాధిపతౌ సమ్భవాత్. అమృతమృత్యుశబ్దౌ చ దేవభోగ్యప్రాణాపహర్తృవిషయౌ తత్తదధికారిత్వం. పృథివ్యాద్యాధారత్వాదీనాం ... వ్యావర్తకత్వేఽపి పరమపురుషాసాధారణత్వాభావాత్ ప్రసిద్ధహిరణ్యగర్భపరత్వం.——— ఇతి శఙ్కాయాముచ్యతే- హిరణ్యగర్భశబ్దో భవత్యర్థ ... సమవర్తతేతి కారణత్వశ్రవణాత్. అనవచ్ఛిన్నం పతిత్వం చ భగవదసాధారణం- *పతిం విశ్వస్యేతి నారాయణానువాకే శ్రవణాత్. తస్య చానన్యపరత్వం వక్ష్యతే. ద్యుపృథివ్యాదిధారణం చ తదసాధారణం- *విష్ణునా విధృతే భూమీ ఇతి శ్రుతేః. కారణప్రకరణస్థావమృతమృత్యుశబ్దౌ ముక్తిబన్ధపరావితి బన్ధమోక్షహేతుత్వం చ తదసాధారణం- *తమేవం విద్వానమృత ఇహ భవతి నాన్యః పన్థా ఇతి శ్రుతేః. *యస్య ఛాయాఽమృతం యస్య మృత్యుః, ఆత్మదా బలదా యస్య విశ్వ ఉపాసతే ప్రశిషం యస్య దేవాః యత్ ... సారదితో వ్యేతి ప్రతిపాదితం ఆదిత్యాది సర్వదేవతానియమనం చ తత్ప్రత్యభిజ్ఞాపకం- *భీషాస్మాద్వాతః పవతే భీషోదేతి సూర్యః *యదిదం కిఞ్చ జగత్సర్వం ... *యస్సర్వేషు దేవేషు తిష్ఠన్నిత్యాదిశ్రుతిప్రసిద్ధేః. కిఞ్చ- *యమన్తస్సముద్రే కవయో వయన్తి *విద్యుతః పురుషాదధి నిమేషాః సర్వే ... దివ్యద్వర్ణపురుషప్రతిపాదకేన *అమ్భస్యపారే ఇత్యనువాకేన, లక్ష్మీపతిత్వప్రతిపాదకేనోత్తరనారాయణేన, అస్యా పర్యస్యైకత్వాచ్చ నారాయణపరత్వం- *అద్భ్యస్సంభూతో హిరణ్యగర్భ ఇత్యష్టావితి హ్యుచ్యతే. శ్రీవిష్ణుస్మృతౌ చ భగవత్సమారాధనే *హిరణ్యగర్భస్సమవర్తతాగ్ర ఇత్యష్టాభిః ... విన్యసేదయమితి విన్యస్తే వేదనేవినియోగాదస్యాప్యర్చస్య భగవత్ప్రతిపాదకత్వమవగమ్యతే. అత ఏవ *హిరణ్యగర్భశ్చ ... ఇతి భగవన్నామసహస్రే పఠ్యతే. అతోఽత్ర హిరణ్యగర్భశబ్దవాచ్యో నారాయణ ఇతి స్థితం. ... ...

అతఏవ *సూర్యాచన్ద్రమసౌ ధాతా యథాపూర్వమకల్పయదిత్యత్ర ధాతృశబ్దశ్చ పరమపురుషవిషయ ఇతి నిశ్చీయతే- ఇదం హి వాక్యం *అమృతస్యార్ణవ ఇత్యనువాకస్థం.——-నన్వత్రాప్యుపక్రమే *ప్రజాపతిశ్చరతి గర్భే అన్తరితి ప్రజాపతిః శ్రుతః. ప్రజాపతిశ్చ హిరణ్యగర్భః-సముద్రశాయినోఽత్ర సచివపురుషశబ్దశ్రుతేః ఉపక్రమోపసంహారస్థప్రజాపతిధాతృశబ్దరూపశ్రుతిద్వయపరాహతత్వాదితి.——— న - ఉపక్రమస్థప్రజాపతిశబ్దస్య హిరణ్యగర్భపరత్వానుపపత్తేః. *తదేవాగ్నిస్తద్వాయుస్తత్సూర్యస్తదు చన్ద్రమాః ఇతి దేవతాక్రమవ్యుత్పత్త్యా స్మృతత్వాత్ ప్రజాపతిః శ్రేష్ఠ్యాగ్నివాయ్వాదీనామివ ప్రజాపతేరపి కారణభూతప్రజాపతివిభూతితయా తద్వ్యతిరేకోఽప్యవగమ్యతే- యథా * యమిన్ద్రమాహుర్వరుణం యమాహుర్యం మిత్రమాహుర్యముసత్యమాహుః । యో దేవానాం దేవతమస్తమోజా స్తస్మా ఇన్ద్రాయ సుతమాజుహోమీత్యత్ర ఇన్ద్రశబ్దవాచ్యస్య ప్రసిద్ధేన్ద్రవ్యతిరిక్తత్వావగమః. అతః *సూర్యాచన్ద్రమసౌ ధాతేత్యత్ర ధాతృశబ్దస్తదుపక్రాన్తేన పూర్వప్రస్తుతపరమాత్మపరః ... ...

అతఏవ *ధాతుః ప్రసాదాన్మహిమానమీశమిత్యత్ర ధాతృశబ్దోఽపి వ్యాఖ్యాతః- ముముక్షూపాస్యత్వస్య కారణత్వవ్యాప్తత్వాత్, *అజస్యనాభావధ్యేకమర్పితం యస్మిన్నిదం విశ్వం భువనమధిశ్రితం విశ్వకర్మా హ్యజనిష్ట దేవః *స ప్రజాపతిరేకః పుష్కరపర్ణే సమభవత్ * యన్నాభిపద్మాదభవన్మహాత్మా ప్రజాపతిర్విశ్వసృడ్విశ్వరూపః *తత్ర బ్రహ్మా చతుర్ముఖోఽజాయత *నారాయణాద్బ్రహ్మా జాయతే *యో బ్రహ్మాణం విదధాతి పూర్వమిత్యాదిభిశ్చతుర్ముఖస్య భగవన్నాభిపద్మస్పృష్టత్వావగమాత్ కార్యభూతే తస్మిన్ముముక్షూపాస్యత్వస్య భగవదసాధారణత్వాత్, ఉపక్రమభూతే *అమృతస్యార్ణవ ఇత్యనువాకే *యదేనం నిదధత్వృతా సైభవస్త్రీ భగవత ఏనా తత్త్వ ప్రాప్యస్యాపాయతా ప్రతిపాదనస్యానురోద్ధవ్యత్వాత్, ఉపరి మధ్యధాతృశబ్దైకరూపస్యాన్యాయ్యత్వాత్, ఉత్తరే చానువాకే వయమున్ముఖేన తద్యోః అగ్నిన్ద్రవన్నారాయణవిభూతిత్వప్రతిపాదనాత్, అస్మిన్నప్యనువాకే *యస్మాత్పరం నాపరమస్తి కిఞ్చిదితి పరమపురుషస్యైవ సర్వస్మాత్పరత్వప్రతిపాదనాత్. బ్రహ్మకార్యవర్గప్రతిపాదనప్రకరణే *బ్రహ్మా దేవానాం పదవీః కవీనామితి మన్త్రేణ ప్రాణసముద్రాదీనామివ చతుర్ముఖస్య కార్యత్వావగమాచ్చ. నను *సప్త ప్రాణాః ప్రభవన్తి తస్మాదిత్యత్ర [illegible] సముద్రాదీనామివ ఉత్పత్తేః ప్రకరణసిద్ధత్వాత్, తస్య బాధకాభావాచ్చ. నను *యస్మాత్పరమిత్యతః పూర్వమేవ *విశ్వాధికో రుద్రో మహర్షిరితి శ్రవణాత్, *యః పరస్స మహేశ్వర ఇత్యుపసంహారశ్రుతత్వాచ్చ ధాతృశబ్దస్యాపి రుద్రపరత్వం న్యాయ్యమితి. ఉచ్యతే - ఉపక్రమస్థతయా ప్రబలస్య ధాతృశబ్దస్య రూఢిపరత్వాగ్నేకోహేతుః - ఉపసంహారోఽపి దుర్బలః. రుద్రమహేశ్వరశబ్దరూపశ్రుతిద్వయమితి చేత్. తథాపి న బాధకత్వం - తుల్యబలత్వాత్. ధాతృపదశ్రుతిరేకాపి ఉపక్రమస్థతయాఽనుగృహీతా- రుద్రమహేశ్వరశ్రుత్యోరనేకత్వేఽప్యుపక్రమవిరోధాద్దుర్బలత్వం- తస్మాత్తుల్యబలతా. కించ- *యో దేవానాం ప్రథమం పురస్తాత్ *యః పరస్స మహేశ్వర ఇత్యనువాదరూపవాక్యస్థత్వాచ్చ దౌర్బల్యమధికం. అతో ధాతృరుద్రమహేశ్వరశబ్దానామన్యోన్యవిరోధాత్, అన్యోన్యబాధ్యబాధకభావానుపపత్తేః, ఏకస్యాపి నిర్ణాయకత్వేఽనుపపన్నే సతి ప్రమాణాన్తరాయత్తోఽర్థనిశ్చయః. తత్ర ధాతృశబ్దస్య భగవత్పరత్వముపపాదితం. తదుపపాదకహేతుభిః ధాతృశబ్దరూఢిత్యాగేనాన్యప్రాయన్యాయాచ్చ రుద్రమహేశ్వరశబ్దయోరపి రూఢిత్యాగస్య న్యాయ్యత్వాత్ *యో దేవానాం *యః పరస్స ఇత్యనువాదస్యాన్యసాపేక్షత్వాత్, *అ ఇతి బ్రహ్మేతి శ్రుత్యా బ్రహ్మణోఽకారవాచ్యత్వావగమాత్, బ్రహ్మణశ్చ సకలజగత్కారణత్వమితి కారణవాక్యప్రతిపన్ననారాయణస్యాకారవాచ్యత్వావగమాత్, తస్య లోకప్రసిద్ధత్వాత్, *అకారేణోచ్యతే విష్ణురితి శ్రుత్యన్తరాచ్చ నారాయణస్యాకారవాచ్యత్వసిద్ధేశ్చ రుద్రమహేశ్వరశబ్దావుదయతి-మహానీశ్వర ఇత్యవయవశక్త్యా భగవత్పరావితి యుక్తం. నారాయణస్యైవ యద్యఙ్గానాదితత్వాత్ తస్యైవ హి మహేశ్వరస్వరూపగుణవిధానం యుజ్యతే- న హి జుహూమనూద్య విధీయమానం పర్ణమయత్వం కపాలస్య భవతి. అతో ధాతృరుద్రమహేశ్వరశబ్దవాచ్యో నారాయణ ఇతి స్థితం. ... ...

అతఏవ శ్వేతాశ్వతరోపనిషది చ * విశ్వాధికో రుద్రో మహర్షిర్హిరణ్యగర్భం జనయామాస పూర్వమితి వాక్యం చ వ్యాఖ్యాతం - అనువాదరూపతయా పూర్వోదాహృతప్రమాణాన్తరసాపేక్షత్వాత్. తథా హి- బహ్వృచశతపథాదిషు బాలమహోపనిషత్సు మహావచనాదిభిర్హిరణ్యగర్భజనకత్వే, శ్వేతాశ్వతరవాక్యేన హిరణ్యగర్భజనకత్వే, చ రుద్రస్యావగమ్యమానే తయోరవిరోధేన నిర్వాహసంభవే ప్రాబల్యదౌర్బల్యచిన్తాయుక్తా. అవిరోధశ్చ వస్తైక్యేన వా- కల్పభేదేన వా- జన్మనోఽవతారరూపతయా వా - సంభవేత్. తత్ర తావద్వస్త్వైక్యమిహ నావిరోధనిర్వాహకం సంభవేత్-క్షీరాద్దధి- దధ్నః క్షీరమితి వచనయోరివావస్థాద్వయపౌర్వాపర్యవిపర్యాసవిరోధస్య దుష్పరిహరత్వాత్. కల్పభేదాదవిరోధకల్పనం సూర్యాకాశప్రాణాదిష్వపి ప్రసజేత్. న చ శ్రుతస్య కల్పభేదస్య కల్పనమనన్యథాసిద్ధేన కల్ప్యతే న స్యాత్ - సూర్యాకాశాదివిషయవాక్యానాం పరమాత్మపరతయాప్యుపపత్తేర్నతత్క[illegible]నమితి చేత్ - ఇహాపి తుల్యం. అవతారపక్షోఽపీన్ద్రాదిప్రకరణేష్వివ హిరణ్యగర్భరుద్రప్రకరణేష్వపి తస్యాశ్రుతత్వాత్, ఇన్ద్రాదీనామివ కర్మవశ్యత్వం ప్రతిపాదయన్త్యా ముఖ్యశ్రుతౌ పరిపన్థిన్యామన్యతరోత్పత్తేరవతారరూపత్వకల్పనాయోగాత్, అనుపపన్నః. రుద్రస్యానపహతపాప్మత్వం చ శతపథేఽవగతం- *అనపహతపాప్మా వా అహమస్మీతి రుద్రవచః. అతఏవైకస్యైవేశ్వరస్య కదాచిద్ధిరణ్యగర్భావస్థాత్ స్వస్మాద్రుద్రరూపోఽవతరతి- కదాచిద్రుద్రావస్థాత్ స్వస్మాత్ హిరణ్యగర్భరూపోఽవతరతీతి కల్పనమప్యనుపపన్నం,. గౌరవనిరస్తం,చ- వస్త్వైక్యం ద్వయోరుత్పత్త్యోరవతారరూపత్వమపి హి కల్ప్యం. వస్త్వైక్యకల్పభేదజన్మద్వయావతారరూపత్వపక్షేషు రుద్రోత్కర్షవాదిమతం చ న జీవతి. ఏవం విరోధస్య దుష్పరిహరత్వే సతి హిరణ్యగర్భరుద్రశబ్దయోరన్యతరపదప్రసిద్ధ్యనాదరేణ నిర్వాహస్స్యాత్ - యథాకాశాదిపదానాం. తత్ర హిరణ్యగర్భశబ్దస్య ప్రసిద్ధ్యనాదరేణ స్రష్టృత్వ[illegible]త్రిరుక్తా స్యాత్ - తదిచ్ఛ రుద్రస్య పరమకారణత్వం న సిధ్యేత్ - చతుర్ముఖకార్యత్వస్య శ్రుత్యన్తరావగతస్యానపోదితత్వాత్. తతోఽపి రుద్రశబ్దస్యైవ ప్రసిద్ధ్యనాదరో న్యాయ్యః- ప్రసిద్ధేతరార్థపరిగ్రహస్య మానాన్తరాధీనత్వాత్, మానాన్తరప్రసిద్ధిద్యోతకస్య యద్యప్యుక్తస్య రుద్రసామానాధికరణ్యాచ్చ రుద్రశబ్దస్య మానాన్తరా

[illegible]ఽత్ర నిశ్చితే తావతైవ విరోధస్య పరిహృతత్వేన హిరణ్యగర్భశబ్దప్రసిద్ధ్యనాదరే కారణాభావాత్. తథా చ శ్రుతయో రుద్రస్య కార్యత్వం హిరణ్యగర్భ
స్య రుద్రకృత్యత్వం చావగమయన్తి - బహ్వృచే తావత్ * తదిదాస భువనేషు జ్యేష్ఠం యతో జజ్ఞ ఉగ్రస్త్వేషనృమ్ణః సద్యో జజ్ఞానో నిరిణాతి శత్రూనితి.
నహ్యస్య మన్త్రస్య * ఉదగాదితి బ్రాహ్మణానురోధేనాదిత్యవిషయత్వం శఙ్కనీయం - భూతపతిత్వ సద్యోజాతత్వాఖ్యాముగ్రశబ్దరూఢిబలాచ్చ
రుద్రవిషయత్వే సిద్ధే రుదయలిఙ్గస్య దుర్బలత్వాత్, * ఉదగాదితిపదస్య తదుత్పత్తిదర్శనయోరన్యతరపరత్వేఽపి ముఖ్యార్థభఙ్గాభావా, ద్విరోధిశ్రు
త్యన్తరాభావా, చ్చ. తథా సుబాలోపనిషది * అపానాన్నిషాదా యక్షరాక్షసగన్ధర్వాశ్చాస్థిభ్యః పర్వతా లోమభ్య ఓషధివనస్పతయో లలాటా
త్క్రోధజో రుద్రోఽజాయతేతి. మహోపనిషది * అథ పునరేవ నారాయణస్సోఽన్యం కామం మనసాధ్యాయీత త్ర్యక్షశ్శూలపాణిః పురు
షోఽజాయత. నారాయణోపనిషది * నారాయణాద్రుద్రో జాయత ఇతి. బృహదారణ్యకే * బ్రహ్మ వా ఇదమగ్ర ఆసీత్ తదేకం సన్న వ్యభ
వత్ - యాన్యేతాని దేవక్షత్త్రాణి ఇన్ద్రో వరుణస్సోమో రుద్రః పర్జన్యో యమో మృత్యురీశాన ఇతి. శతపథే చాష్టమూర్తిబ్రాహ్మణే * అ
భూద్వా ఇదం ప్రతిష్ఠేత్యారభ్య * భూతానాం చ ప్రజాపతిః సంవత్సరాయాదీక్షత భూతానాం పతిర్గృహపతిరాసీదుషాః పత్నీత్యాదికము
క్త్వా * భూతానాంపతిస్సంవత్సర ఉషసి రేతోఽసిఞ్చత్ సంవత్సరే కుమారోఽజాయత సోఽరోదీత్తం ప్రజాపతిరబ్రవీత్ కుమార కిం రోదిషి యచ్ఛ్ర
మాత్తపసోఽధిజాతోఽసీతి సోఽబ్రవీత్ అనపహతపాప్మా వా అహమస్మ్యహితనామా నామ మే ధేహి పాప్మనోఽపహత్యా ఇతి తం ప్రజాపతిరబ్రవీత్ రు
ద్రోఽసీతి తద్యదస్య తన్నామాకరోదగ్నిస్తద్రూపమభవత్ అగ్నిర్వై రుద్రో యదరోదీత్తస్మాద్రుద్రస్సోఽబ్రవీత్ జ్యాయాన్వా అహమస్మి ధేహ్యేవ మే నామే
తి తం ప్రజాపతిరబ్రవీత్ భవోఽసీతి శర్వోఽసీతి ఈశానోఽసీతి పశుపతిరసీతి ఉగ్రోఽసీతి భీమోఽసీతి మహాదేవోఽసీతి. అత్ర * ప్రజాపతిస్సంవత్సరో మహాన్క ఇతి
సంవత్సరశబ్దవాచ్యతయా ప్రసిద్ధచతుర్ముఖసృష్టత్వాత్ అనపహతపాప్మత్వతత్కృతసంజ్ఞాపూర్వకో రుద్రః ప్రతీయతే. శైలాలిబ్రాహ్మణే చతుర్ము
ఖాద్రుద్రోత్పత్తిశ్శ్రూయతే. సామ్ని చ విరూపాక్షాయ దన్తాఞ్జయే బ్రహ్మణః పుత్రాయ జ్యేష్ఠాయ శ్రేష్ఠాయామోఘాయ కర్మాధిపతయ ఇతి బ్రహ్మపుత్ర
త్వం రుద్రస్య ప్రతీయతే. చతుర్ముఖస్య నారాయణాత్మకత్వాత్ రుద్రస్య నారాయణసృష్టత్వశ్రుతిశ్చావిరుద్ధా. * క ఇమామసి స్పతి రుద్ర ఇత్యబ్రువ
రుద్రో వై క్రూరస్సోఽస్యపతిరితి సోఽబ్రవీత్ వరం వృణా అహమేవ పశూనామధిపతిరసానీతి తస్మాద్రుద్రః పశూనామధిపతిరితి దేవతావరదానలబ్ధపశుపతిభావః
ప్రతిపాద్యతే. తథా * అస్య దేవస్య మీఢుషో వయా విష్ణోరేషస్య ప్రభృథే హవిర్భిః విదే హి రుద్రో రుద్రియం మహిత్వమిత్యనేన చ పూర్వోదాహృతవచనానుగ్ర
హాత్ స్వారస్యాచ్చ భగవదారాధనబలలబ్ధమహిమత్వం రుద్రస్యావగమ్యతే. అతశ్చతుర్ముఖసృజ్యస్య భగవత్సమారాధనలబ్ధమహిమ్నో రుద్రస్య చతుర్ముఖ
సృష్టత్వం యుక్తం. నను పరమకారణత్వం శివశబ్దవాచ్యస్యైవ శ్రూయతే * యదా తమస్తన్న దివా న రాత్రిర్న సన్న చాసచ్ఛివ ఏవ కేవల ఇతి. న - తస్య భగ
వదసాధారణ్యస్య బహూపనిషద్వాక్యైర్న్యాయానుగృహీతైర్నిశ్చితత్వాత్. కించ - నారాయణమహాపురుషాదిశబ్దానామసాధారణత్వాత్ బహూప
నిషణ్ణత్వాత్ ఏకోపనిషద్యభ్యస్తత్వాత్ సాధారణానామేకోపనిషత్స్థానాం శివాదిశబ్దానాం తదనురోధేన వర్ణనీయత్వాదిహాప్యుపక్రమోపసంహారాది
పర్యాలోచనాయాం భగవత్ప్రత్యభిజ్ఞాపకబహువిశేషణదర్శనా, ద్విశేషతః పురుషసూక్తైకార్థ్యావగమా, చ్ఛివరుద్రాదిశబ్దానామపి పరమపురుషపర
త్వసిద్ధేః. * రుద్రో బహుశిరా బభ్రురితి భగవతి రుద్రశబ్దః ప్రయుక్తః. అగ్నౌ చ * రుద్రో భూత్వాగ్నిరనుష్ఠాయాధ్వర్యుం చ యజమానం చ హన్యాదితి
ప్రయుక్తః. * శివశ్చ నామాసి శివో శివానాం * శివాస్తే సన్తు పన్థానః * శివమస్త్వితి. విశేషతో భగవతి చ * శాశ్వతం శివమచ్యుతమితి శివశబ్దః ప్రయుక్తః
పుల్లిఙ్గైకవచనాన్తస్త్వసాధారణ ఇతి చేత్ - తర్హి ప్రాతిపదికసాధారణ్యమనుజ్ఞాతం భవతి. పుల్లిఙ్గైకవచనాన్తోఽపి అసాధారణో న భవతి - తాదృశస్యాప్య
ర్థాన్తరపరత్వశక్త్యనపగమాత్ - అరుణః కపిల ఇతి శబ్దవత్. న హి తౌ రవిసారథిమునివిశేషాసాధారణత్వాత్ అర్థాన్తరప్రత్యాయనశక్తివిధురౌ భవ
తః. నైవం నారాయణమహాపురుషాదిశబ్దా అన్యత్ర ప్రయుక్తాః * మహాదేవం వా మహాపురుషం వార్చయేదితి దేవతావిశేషవిషయోఽపి ప్రయోగః.
పురుషశబ్దోఽపి స్వతో భగవద్విషయః. * పురుషో వై రుద్ర ఇత్యప్యస్తీతి చేత్. సత్యం- స చ భగవద్విషయ ఏవ- * సర్వో వై రుద్ర ఇత్యస్యోపపాద
నాయ రుద్రస్య పురుషాత్మకత్వపరత్వాత్ వాక్యస్య * సర్వగత్వాపన్నస్స ఏవాహమితివత్. అతో హిరణ్యగర్భకార్యతయా శ్రుత్యన్తరసిద్ధస్య
తజ్జనకత్వాయోగః. కించ - న కేవలమనువాదరూపత్వాదస్మిన్వాక్యే రుద్రశబ్దస్య భగవత్పరత్వనిశ్చయః - కింతు హిరణ్యగర్భజనకత్వవిశేషితత్వా
చ్చ తస్య భగవద్విషయత్వనిశ్చయః - తజ్జనకత్వస్య నారాయణచిహ్నత్వాత్. యథా * సర్వాణి రూపాణి విచిత్య ధీరః నామాని కృత్వాఽభివద
న్యదాస్త ఇతి పరమపురుషస్య నామరూపనిర్వోఢృత్వశ్రవణాత్ * ఆకాశో హ వై నామరూపయోర్నిర్వహితేత్యత్ర ఆకాశశబ్దస్య భగవద్విషయత్వనిశ్చ
యః- తద్వత్. న చానయైవ శ్రుత్యా హిరణ్యగర్భజనకత్వం రుద్రచిహ్నమితి శఙ్కనీయం- హిరణ్యగర్భజనకతాయా రుద్రచిహ్నతానిశ్చయస్య హిరణ్య
గర్భజన్యత్వశ్రుతిప్రతిబద్ధత్వాత్, భగవతో హిరణ్యగర్భజన్యత్వశ్రుత్యభావేన తజ్జనకతాయాస్తచ్చిహ్నతానిశ్చయస్యానపవాదత్వా, చ్చ. అస్య
వాక్యస్య రుద్రపరత్వనిశ్చయే సతి హిరణ్యగర్భజనకత్వస్య రుద్రచిహ్నత్వనిశ్చయః- తన్నిశ్చయే సతి అస్య వాక్యస్య రుద్రపరత్వనిశ్చయ ఇతి అన్యోన్యా
శ్రయశ్చ. అనువాదరూపత్వాచ్చ రుద్రపరత్వానిశ్చయ ఇత్యుక్తం. కించ- కార్యభూతస్య విశ్వాధికత్వాయోగాత్ విశ్వాధికత్వవిశేషితరుద్రశబ్దస్య-
విశోకతోపలక్షితసత్యకామత్వాదివిశేషితస్య * తత్రాపి దహ్రం గగనం విశోకః * దహరోఽస్మిన్నన్తర ఆకాశ ఇత్యాదివాక్యస్థగగనాదిశబ్దస్యేవ ప్రసి
ద్ధార్థపరత్వాభావేన భగవత్పరత్వం సిద్ధం. నన్విదమిష్టం రుద్రశబ్దస్య కార్యవ్యవచ్ఛేదేన కారణరుద్రపరత్వం. సత్యం - స తు పరమపురుష ఏవ- తస్యైవ ప
రమకారణత్వాత్. నను రుద్ర ఏవ కారణావస్థః ప్రతిపాద్యత ఇతి చేత్ - ఇన్ద్ర ఏవ వా ఆకాశ ఏవ వా కారణావస్థస్తద్వాక్యప్రతిపాద్యః కిం న స్యాత్. ఇ
న్ద్రాదేః ప్రసిద్ధస్యైవ పరమకారణావస్థాసద్భావే మానాన్తరాభావాదితి చేత్ - తత ఏవాత్రాపి ప్రసిద్ధస్యైవ పరమకారణత్వాసిద్ధిరితి తుల్యం. శివాదిశబ్దా

నాంవిశేషోపస్థాపనాత్పుమర్థ్యముక్తం- అతోఽస్యవాక్యస్యభగవద్విషయత్వంసిద్ధం. యద్యపికల్పభేదేనహిరణ్యగర్భజనకత్వేపిరుద్రస్య-శబ్దవాచ్యత
మకారణత్వవిరోధః- తథాపిన్యాయపర్యాలోచనాయాంనారాయణపరత్వంరుద్రశబ్దస్యయుజ్యతఇతిప్రతీయతే. కించ- అస్యామప్యుపనిషది ప్ర
థమద్వితీయఖణ్డయోః *దేవాత్మశక్తిం *ప్రేరితారంచమత్వా *వ్యక్తావ్యక్తంభరతేవిశ్వమీశః *యదాత్మతత్త్వేనతుబ్రహ్మతత్త్వందీపోపమేనేహ
యుక్తః ప్రపశ్యేత్ *జ్ఞాత్వాదేవం *ఏకోహిదేవః ప్రదిశోనుసర్వాఇతిదేవాత్మప్రేరితృశబ్రహ్మశబ్దైఃపరమాత్మానిర్దిష్టః- తేచ *దివ్యోదేవఏకోనా
రాయణః *విశ్వంనారాయణందేవమక్షరంపరమంప్రభుం *ఆత్మానారాయణఃపరః *అఙ్గుష్ఠమాత్రఃపురుషోఙ్గుష్ఠంచసమాశ్రితః ఈశస్సర్వస్యజ
గతః *యేనాక్షరంపురుషంవేదసత్యం ప్రోవాచతాంతత్త్వతోబ్రహ్మవిద్యామిత్యాదివాక్యప్రతిపన్ననారాయణప్రత్యభిజ్ఞాపకాః. అత్రేశశబ్దశ్చ
నరూఢః ప్రయుక్తః- కింతుయోగాత్- *అనీశశ్చాత్మా *ద్వావజావీశనీశౌ *ఈశఃసర్వస్యేతినిర్దేశస్యసప్రతిసంబన్ధితయాఅవయవార్థవిషయజ్ఞాప
కత్వాత్. *అనన్తశ్చాత్మావిశ్వరూపోహ్యకర్తేత్యత్రానన్తశబ్దస్సయోగరూఢః- రూఢ్యవిషయేనిమిత్తస్యప్రతియోగికనిర్దేశాభావాత్. తృతీయేచ *య
ఏతద్విదురమృతాస్తేభవన్తీత్యనేన *అమృతస్యసారఇత్యనువాకః ప్రత్యభిజ్ఞాప్యతే- సహిపరమపురుషవిషయః. ఏవముపక్రమోభగవత్పరః. *ఏకోహి
రుద్రఇత్యస్యానన్తరం *విశ్వతశ్చక్షురుతవిశ్వతోముఖఇత్యాదిమన్త్రశ్చభగవత్ప్రత్యభిజ్ఞాపకః- తస్యవిద్యుద్వర్ణపురుషవిషయత్వాత్. *ద్యావాపృ
థివీజనయన్నితిచ *శీర్ష్ణోద్యౌస్సమవర్తతపద్భ్యాంభూమిరితివాక్యప్రత్యభిజ్ఞాపకం. *యోదేవానామితివాక్యమనువాదరూపమితిస్ఫుటం- కార్యస్య
పరమకారణత్వాయోగాత్ రుద్రశబ్దస్యకార్యరుద్రవ్యక్తివిషయత్వేసతివాక్యస్యానువాదరూపతయాయోగ్యార్థప్రాపకవాక్యానుగుణమత్రత్య
భగవదసాధారణవిశేషణానుగుణంచభగవద్విషయత్వనిశ్చయః. *యాతేరుద్రశివాతనూరిత్యతోఽనన్తరం *తతఃపరంబ్రహ్మపరంబృహన్తమితివా
క్యంచ *నారాయణఃపరంబ్రహ్మేతిమహోపనిషత్ప్రత్యభిజ్ఞాపకం. *ఈశంతంజ్ఞాత్వాఅమృతాభవన్తీత్యత్రఈశశబ్దఃపూర్వవద్యౌగికః - వైరూ
ప్యాయోగాత్. *వేదాహమేతమిత్యనన్తరవాక్యస్థతచ్ఛబ్దశ్చపూర్వరుద్రశబ్దవాచ్యస్యమహాపురుషతామవగమయతి - ప్రకృతపరామర్శిత్వాత్. *త
తోయదుత్తరతరమితివాక్యంతు *పరమతస్సేతూన్నామ్నేత్యత్రఉపపాదయిష్యతే. సర్వాననశిరోగ్రీవత్వంచపుంసూక్తార్థస్మారకం. సర్వవ్యాపిపదం
తు *సర్వంవ్యాప్యనారాయణఃస్థితఇత్యేతత్స్మారయతి. భగవచ్ఛబ్దస్తు *భగవాన్పవిత్రంవాసుదేవఃపవిత్రం *భగవానితివాసుదేవఃపరాప్రకృ
తిః *పరంపవిత్రంభగవాన్వాసుదేవః *యేభగవన్తంవాసుదేవమేవంవిదురితివాసుదేవాసాధారణః. అతఏవహిస్మర్యతే *ఏవమేషమహాశబ్దోమై
త్రేయభగవానితి।పరమబ్రహ్మభూతస్యవాసుదేవస్యనాన్యగఇతి. సత్త్వప్రవర్తకత్వంభగవతఇతిస్ఫుటం- *యోహవైభుగవానస్యసావిత్రాకాంశస్యోం
సౌబ్రహ్మచారిణోయోఽయంవిష్ణురితిమైత్రాయణీయశ్రుతేః. అన్తరాత్మత్వంచతథా-సుబాలోపనిషత్ప్రత్యభిజ్ఞాపకత్వాత్. *హృదామనీషేతితు
విద్యుద్వర్ణపురుషస్మారకం. అథ *సహస్రశీర్షేత్యాదిమన్త్రద్వయమేవాధీతం. ఈశానపదంతునపుంసకత్వాద్యౌగికమేవ- నతురూఢం - పుల్లిఙ్గతా
ప్రసఙ్గాత్. *సర్వస్యశరణంసుహృదితి *మాతాపితాభ్రాతానివాసశ్శరణంసుహృద్గతిర్నారాయణఇతిశ్రుతిప్రత్యభిజ్ఞాపకం. *తమాహురగ్ర్యం
పురుషంమహాన్తమితిమహాపురుషఏవస్పష్టముక్తః. ధాతృశబ్దమపిమహాపురుషశబ్దేనైకార్థ్యయతి *అణోరణీయానితి. చతుర్థేచ *ద్వాసుపర్ణేత్యాది
మన్త్రద్వయంముణ్డకోపనిషదైకార్థ్యాత్ పరమపురుషపరత్వజ్ఞాపకం. అతః *మాయినంతుమహేశ్వరమితిమహేశ్వరశబ్దోమాయాప్రేరకత్వపరః-*స
ర్వలోకమహేశ్వరం *క్షీరోదస్యోత్తరతీరంజగ్ముర్లోకహితార్థినః।ఇతిస్సద్వారమిత్యారభ్య*వాక్యంశుష్మామహేశ్వరఇత్యాదిషుయౌగికోమహేశ్వరశ
బ్దోభగవతిప్రయుక్తః. *యస్మిన్నిదంసంచవిచైతిసర్వమితిప్రకృతస్యసర్వస్యనియన్తృత్వమీశానశబ్దేనోచ్యతే- పూర్వం *అఙ్గుష్ఠమాత్రఃపురుషోన్త
రాత్మేత్యుక్తత్వాత్, తత్ర *ఈశానోభూతభవ్యస్యేతిఈశనస్యప్రతిసంబన్ధ్యభిధానేనరూఢివిరహావగమాత్, భూతభవ్యశబ్దనిర్దిష్టస్య ఇహసర్వశబ్దేన
ప్రతిపన్నత్వాచ్చ. *యఈశోస్యద్విపదశ్చతుష్పదఃకస్మైదేవాయహవిషావిధేమేత్యనేన *హిరణ్యగర్భఇత్యాద్యప్పురశ్చరతుల్యవిషయత్వంప్రతీయతే-
తచ్చభగవత్పరమిత్యుపపాదితం. ఏవంభగవత్పరానేకోపనిషదైకార్థ్యప్రతీతేః *జ్ఞాత్వాశివం *శివఏవకేవలఇతిశివశబ్దద్వయంతత్పరమేవ. పుష్కర
శ్యస్యమానస్యాపిశివశబ్దస్యరూఢార్థత్యాగఆకాశశబ్దస్యేవఉపపన్నః- *ఆకాశఇతిహోవాచసర్వాణిహవాఇమానిభూతాన్యాకాశాదేవసముత్పద్యన్తే
ఆకాశంప్రత్యస్తంయన్తిఆకాశోహ్యేవైభ్యోజ్యాయానాకాశఃపరాయణమితిహ్యాకాశశబ్దోఽభ్యస్తః. కించ- *సర్వవ్యాపీచభగవాన్తస్మాత్ సర్వ
గతశ్శివఇత్యయంశివశబ్దః ప్రాకరణికశివశబ్దానాంమాఙ్గల్యాభిప్రాయత్వమేవదర్శయతి-సర్వగతత్వేపిభగవచ్ఛబ్దనాద్యత్వాత్ నిర్దోషఇతిహితస్యార్థః-అ
న్యథాసర్వవ్యాపిసర్వగతశబ్దయోఃపునరుక్తిప్రసఙ్గాత్. *తదక్షరంతత్సవితుర్వరేణ్యంధ్రువమిత్యనేన *అక్షరంపరమంప్రభుం*ఏతత్సవితుర్వరేణ్యం
ధ్రువమచలమమృతంవిష్ణుసంజ్ఞం సర్వాధారంధామేతిశ్రుతిద్వయైకార్థ్యమవగమ్యతే. * హృదామనీషేతివాక్యం * నైనమూర్ధ్వమిత్యాదిమన్త్రద్వ
యంచమధ్యగతవాక్యస్థశివశబ్దస్యపరమపురుషవిషయతాంజ్ఞాపయతి- తద్ధివాక్యత్రయంసముద్రాన్తర్వర్తివిద్యుద్వర్ణపురుషవిషయం. అతః *మాన
స్తోకఇతిమన్త్రస్థరుద్రశబ్దోప్యవయవశక్త్యాఅపర్యవసానాద్వాభగవద్విషయః. అతఃపఞ్చమేపి * భావాభావకరంశివమితిశివశబ్దోవ్యాఖ్యాతః. పఞ్చే
పి కాలస్యాపిపరిచ్ఛేదకఃకాలఉక్తః. * భగేశం - ఐశ్వర్యాదీనాం షణ్ణామీశం. ఐశ్వర్యాదినిర్వాహకత్వస్యనిరఙ్కుశత్వమేవోక్తం * తమీశ్వరా
ణాంపరమంమహేశ్వరమితి. మహేశ్వరమితియౌగికనిర్దేశః - నతు రూఢార్థపరః - వాక్యస్యైశ్వర్యపారమ్యప్రతిపాదకత్వాత్, * ఈశ్వరాణామితి
ప్రతిసంబన్ధినిర్దేశాచ్చ - దైవతానాంపరమందైవతంపతీనాంపరమంపతిమిత్యనన్తరనిర్దేశవత్. తద్ధివాక్యందైవతత్వపతిత్వపారమ్యపరం- తత్రదై
వతపతిశబ్దానక్వచిద్దేవతావిశేషరూఢా- మహేశ్వరశబ్దశ్చతథ్యానీయఇతిస్ఫుటం. * నతస్యకార్యం *పరాస్యశక్తిరిత్యాదిభిశ్చతత్పారమ్యోపపాదనం.
*ఏకోదేవఇత్యాదివాక్యస్థవిశేషణానిచనారాయణప్రత్యభిజ్ఞాపకాని-*మాధవోఽస్మిన్ప్రకాశతే *హ్యయస్యనారాయణస్థ్విత్యః *సర్వభూతాన్తరాత్మా

ఉపక్రమోపసంహారాదిభిర్భగవత్పరత్వావగమాత్. ... ఏకో నారాయణ ఇత్యాద్యైకార్థ్యాత్. *నతత్ర సూర్యో భాతి* ఇతి మన్త్రశ్చ ముణ్డకోపనిషత్కఠవల్ల్యధీతత్వాత్ విష్ణోః ప్రత్యభిజ్ఞాపకః. *నాన్యః పన్థా ఇతి పుంసూక్తం స్మారయతి. ఈశాదిశబ్దానాం యౌగికత్వమీశనస్యనిరుపాధికత్వం చ దర్శయతి * స కారణో న్యేతి. *యో బ్రహ్మాణం విదధాతి పూర్వం యో వై వేదాంశ్చ ప్రహిణోతి తస్మై తం హ దేవమాత్మబుద్ధిప్రకాశం ముముక్షుర్వై శరణమహం ప్రపద్యే* ఇత్యుక్తస్య పరం సేతుమితిని ర్దేశశ్చ నారాయణపరత్వసాధకః - య ఇత్యనువాదరూపత్వాత్, బ్రహ్మణో భగవన్నాభిసంభవత్వశ్రుతేర్దృష్టత్వాత్, *నివాసస్సుహృద్గతిర్నారాయణః* ఇతి శ్రుతత్వాత్, *అమృతస్యైష సేతుః* ఇతి ముణ్డకోపనిషది శ్రుతత్వాచ్చ. * యదా చర్మవదితి వాక్యముపాయాన్తరాభావపరం * నాన్యః పన్థా ఇత్యస్యార్థవివరణరూపం ఏవముపక్రమోపసంహారాదిభిర్భగవత్పరత్వావగమాత్ అస్యా ఉపనిషదో భగవత్పరత్వం సిద్ధం. ననుమహాపురుషాదిశబ్దానాం శివాదిశబ్దసమభివ్యాహృతానాం శివపరత్వం స్యాత్. సత్యం- యద్యేకవిషయత్వమిష్టం శబ్దానాం- ఇష్టమేవ తత్-తేహి శబ్దా ఏకవిషయాః. యది పరమపురుషైకవిషయత్వం-న- సాధారణస్యాయోగ్యార్థస్య చ శబ్దస్య యోగ్యార్థాసాధారణబహూపనిషత్ప్రసిద్ధశబ్దోపస్థాపితవిశేషపర్యవసానం హి యుక్తమితి హి దా. న హి చ్ఛాగశబ్దోపశుమాత్రే పర్యవస్యతి, న చ పరమాత్మాదిశబ్దః ప్రసిద్ధాకాశే పర్యవస్యతి, యోగ్యత్వాయోగ్యత్వే హి పశ్వాద్యంశవిశేషయోస్సత్యే తు న సమమేవ. అతః పరమపురుషవిషయత్వముపనిషదః స్థితం. ఏవమీశ్వరమహేశ్వరపురుషమహాపురుషాదిశబ్దానాం భగవద్విషయత్వాత్ ప్రసవనోపదేశశిరస్కత్వాచ్చ అస్యా ఉపనిషదో భగవద్విషయత్వం స్ఫుటతరం. యత్తు కైశ్చిజ్జల్పితం- సోపపద నిరుపపదపురుషశబ్దవాచ్యాన్తర్యామీశ్వరశబ్దవాచ్యస్య ప్రకర్ష ఇతి. తత్తుచ్ఛం - తథా సోపపదనిరుపపదేన్ద్రశబ్దవాచ్యస్యాప్యన్యప్రకర్షప్రసఙ్గాత్. * ఇదిపరస్మాత్సర్వస్మాత్ ... * ఇన్ద్రో మహేన్ద్రస్సురనాయకో వేతి హి ప్రసిద్ధిః. శ్రుత్యాదివిరోధే సమాఖ్యాదౌర్బల్యాత్ సృజ్యత్వసంహార్యత్వ ... సర్వసామ్యాదిత్యనుపపన్నమితి చేత్- తుల్యం. కించ- జీవవిషయపురుషశబ్దాన్తర్యామివిషయ ఇతి పరమాత్మనః పురుషశబ్దవాచ్యత్వం న సిద్ధ్యేత్ ... జీవేపి ప్రయుక్త ఇతి పరమాత్మన ఆత్మశబ్దవాచ్యతయాన్యోత్కర్షస్స్యాత్. న హి మహాశబ్దో మన్త్రాకవాచీతి మహాశబ్దవాచ్యతయా ... తముభయసామ్యం భగవతో వాత్ర సామ్యం భవతి. ... ...

అథర్వశిఖాయాంచ * కారణం తు ధ్యేయః సర్వైశ్వర్యసంపన్నః సర్వేశ్వరశ్శంభురాకాశమధ్యే ధ్యేయః ఇతి ప్రతిపాద్యమానం ధ్యేయత్వం పరమపురుషాసాధారణధర్మాన్తరాశ్రవణాత్ ప్రసిద్ధశమ్భువిషయం.——— ఇతి న శఙ్కనీయం- కారణత్వస్య తదసాధారణ్యాదేవ తస్యైవ ధ్యేయముముక్షుధ్యేయత్వస్యాపి తదసాధారణత్వాత్. కించ- అస్య ప్రకరణస్య *కశ్చ ధ్యేయః* ఇత్యుపక్రమస్య * కారణం తు ధ్యేయః* ఇత్యనేన కారణస్యైవ ధ్యేయత్వవిధిపరత్వావగమాత్ పురుషసూక్తాదిప్రతిపన్నస్యైవ పరమాత్మనో ధ్యేయత్వవిధానపరమిదం వాక్యం. న చ శమ్భుః కారణమితి వాక్యవృత్తిః - కింతు కారణం శమ్భుః ధ్యేయ ఇతి- అన్యథా *కశ్చ ధ్యేయః* ఇత్యస్య ఉత్తరత్వాయోగాత్. శమ్భుశబ్దస్యాసాధారణ్యేపి ఆకాశప్రాణాదిశబ్దవత్ పరమాత్మపరత్వం న్యాయ్యం- న చాయమసాధారణః- *శమ్భుస్స్వయంభూర్ద్రుహిణః* ఇతి నామపాఠాత్. తథా నారదీయపురాణేపి ... తే బ్రహ్మాణం ప్రతియమవచనే *శృణు మే వదనం శమ్భో పితామహపితామహ। మరణాదనిశం దేవ యస్సతతాపస్యతి సమిధి, అత్రైవ *తస్మిన దేవతా త్రిస్సంప్రాప్తే మహావిష్ణోరే। యది చాలయస్సైన్యా తతో హంత వకిష్యరః పమేశ త్రుగ్యహన్యోఽప్యేత్రైతేనము ... యా ప్రయుక్తత్వాత్ * నిశ్వాసం విశ్వశమ్భువమితి భగవత్యపి శ్రుతౌ ప్రయోగాచ్చ. * బ్రహ్మవిష్ణురుద్రేన్ద్రాస్తే సంప్రసూయన్తే ఇత్యుత్పత్తివాదస్యానువాదరూపత్వాత్ ప్రాపక వాక్యానురోధితి భగవదుత్పత్తిరవతారరూపా ప్రతిపాద్యతే. భగవతా సూత్రకారేణ ... వాక్యస్య శమ్భుశబ్దస్య భగవద్విషయత్వముత్పత్తేరవతారరూపత్వం చ ఉపబృంహితం * ఇతి నారాయణశ్శమ్భుర్భగవాన్ జగతః ప్రభుః। ... అజాయతయదా ... ఇతి. అవతారవచనే శమ్భుశబ్దస్య నారాయణవిషయత్వదర్శనాత్ పూర్వవాక్యప్రతిపన్నస్య భగవజ్జన్మనోఽవతారరూపత్వం, శమ్భుశబ్దస్య భగవద్విషయత్వం, చ హి దర్శితం. ఈశానశబ్దశ్చ యౌగికః కారణవిశేషణం- *సర్వస్యేశానః* ఇతి శ్రుత్యన్తరే సప్రయోగశిష్ట్వా, ... త్ప్రత్యభిజ్ఞానాత్, ప్రయోగసాధారణ్యాచ్చ. మోక్షధర్మేహి *తస్మాత్పుత్ర సూతోయః ... కార్యం కారణమేవ చ। సోనిరుద్ధస్స ఈశానో ... సర్వకర్మస్వితి భగవతి ప్రయుజ్యతే, తత్ర భగవద్వచనే చ * నిత్యం హి నాస్తి జగతి భూతం స్థావరజఙ్గమం। ఋతేతమేకం పురుషం ... ఇతి చ ప్రయుక్తః. నను న కారణం విశేష్యం- కిన్తు శమ్భురేవ. కారణశబ్దస్తు తద్విశేషణం- అన్యథా * కారణం తు ధ్యేయ ఇత్యనుపపత్తేః. ... శమ్భుశబ్దావిశేష్యసమర్పకః- తత్కిం. ప్రసిద్ధశమ్భోర్ధ్యేయత్వసిద్ధిరితి చేత్. న- కారణశబ్దస్య కార్యశమ్భువ్యావర్తకత్వాత్. న చ కారణత్వాదిహేతుగర్భతా కల్ప్యా- కార్యత్వస్య శ్రుతిసిద్ధత్వాత్. భగవతః * ప్రసూయన్త ఇత్యుత్పన్నత్వేపి తస్య వాక్యస్యానువాదరూపత్వాత్, అనువాదస్య ప్రాపకానురోధిత్వాత్, ఉత్పత్తిప్రాపకవాక్యేషు చ కర్మహేతుకత్వేన అతత్ఫలార్థత్వేన చ విలక్షణతయా భగవజ్జన్మనః స్వేచ్ఛాకృతత్వస్య నిరస్తశ్వైర్యావిరోధిత్వాత్, అజహత్స్వభావతయా విచిత్రైశ్వర్యోద్దీపకత్వాచ్చ పరమకారణత్వాప్రచ్యుతేః. స్వపారతన్త్ర్యపాదకర్త్రన్తరాభావో హి పరమకారణత్వం. *న చాస్య కశ్చిజ్జనితా న చాధిపః* ఇతి హి శ్రుతిః. అవతారవైలక్షణ్యం చ * అజాయమానో బహుధా విజాయతే* ఇతి ప్రతిపాద్యతే. అజాయమాన ఇతి సాంసారికవజ్జన్మనిషేధః- న స్వరూపానిత్యత్వపరః- నాపి జన్మమిథ్యాత్వపరః- అన్నాదాదేరపి స్వరూపనిత్యత్వాదేరవిశిష్టతయా * తస్య ధీరాః పరిజానన్తి యోని* మితి వాక్యస్య నిరర్థకత్వప్రసఙ్గాత్. ఇదం చ స్పష్టముచ్యతే * యేన సూర్యస్తపతి తేజసేద్ధః పితా పుత్రేణ పితృమాన్ యోనియోనౌ। నావేదవిన్మనుతే తం బృహన్తం సర్వానుభుమాత్మానం సంపరాయే। ఏష నిత్యో మహిమా బ్రాహ్మణస్య న కర్మణా వర్ధతే నో కనీయాన్। తస్యైవాత్మా పదవిత్తం విదిత్వా న కర్మణా లిప్యతే పాపకేనేతి. *యోనియోనావిత్యనేన *పరిజానన్తి యోని*మితి శ్రుతిః ప్రత్యభిజ్ఞాయతే. *యేన సూర్యస్తపతీత్యనేన *తస్య భాసా సర్వమిదం విభాతి

తిమున్ త్వౌపనిషత్ - సాహిపరమపురుషపరా. *నావేదవిన్మనుతేతంబృహన్తమిత్యనేన *వేదాహమేతమితి *ధీరాః పరిజ్ఞాన స్తిష్ఠతి శ్రుతిః. *పదవిదితివ చనేన *తత్తైపదంసంగ్రహేణ బ్రవీమ్యోమితి *తద్విష్ణోః పరమంపదమితికశ్రుతిః. *నకర్మణేత్యనేన *అపహతపాప్మాదివ్యోదేవఏకోనారాయణ ఇతివాక్యంచ. అత ఇదంవాక్యంభగవద్విషయం. పుత్రేణ- స్వకార్యభూతేనదశరథాదినాపితృమత్త్వం, తస్యావేదవిదవేద్యత్వం, తదవతారస్యా కర్మమూలత్వం, తద్ధ్యానవతాం భవభయధ్వంస, శ్చ హ్యత్ర ప్రతిపాద్యతే. ఈదృశజన్మానువాదశ్చ ధ్యానవిధ్యుపయోగీ - ఇతరస్పృశ్యసజాతీయత యాఽవతీర్ణస్య ఉపాసకసౌలభ్యజ్ఞాపనార్థత్వాత్. ఏవమత్ర ప్రతిపన్నస్యభగవజ్జన్మనః స్వేచ్ఛావతారరూపత్వాదేవ హేయదోషకులేజాయమానో నారాయణ శ్శమ్భుశబ్దేనమహేశ్వరశబ్దేనవిశేష్యతే. నన్వేవంసతి బ్రహ్మాదీనామపిజన్మస్వేచ్ఛావతారరూపంకింనస్యాత్, న- ప్రాపకవాక్యానురోధిత్వాత్ అనువాదస్య. ... కర్మమూలత్వావగమః. ఉత్పత్తిశ్రుతేరేవ. ఉత్పత్తిశ్చేత్ కర్మమూలేత్యౌత్సర్గికం. భగవత స్త్వవతారశ్రుత్యాతదపో దితం. ... కర్మమూలత్వా ... యదిసతీన్ద్రాదిజన్మనోప్యవతారత్వప్రసఙ్గః- బ్రహ్మాదీనామిన్ద్రాదీనాంచ జన్మనివిశేషాశ్రవణాత్, ఉ త్పత్తివదన్యత్రాపి ... కర్మవశ్యత్వాత్ ... వ్ద. *హిరణ్మయః పురుషః - ఏషమహాన్సర్వేశ్వరో ... ఉదితః *అపహతపాప్మాది వ్యోదేవ ఏకోనారాయణః *అపహతపాప్మా - సత్యకామఃపురుషఇతిహి భగవతో ఽకర్మవశ్యత్వం శ్రూయతే. తద్వైక్యాత్ బ్రహ్మాదీనామకర్మవ శ్యత్వమితిచేన్న - ఇన్ద్రాదీనామపి తథాత్వప్రసఙ్గాత్. ఐక్యేసత్యకర్మవశ్యత్వం - కర్మవశ్యత్వరూపభేదక ధర్మాభావేసత్యైక్య మిత్యన్యోన్యాశ్ర యశ్చ. భగవతో ఽకర్మవశ్యత్వంతు స్వప్రకరణస్థమితి నాన్యోన్యాశ్రయః. ఏవముత్పత్తిప్రాపకవాక్యసిద్ధం భగవతో ఽజాయమానస్యజాయ మానత్వరూపం ... ప్రతిపాద్యతే *నకారణంకారణానామితి. న స హీయతఇతి విభక్తివిపరిణామేనానుషఙ్గః. కారణానాంకా రణస్యభగవతోన బ్రహ్మాదివత్ ... *శివఏకోధ్యేయఇత్యత్రాపిశివశబ్దః ప్రాధాన్యపరః- *కిమేకందైవతమితివత్. సఙ్ఖ్యాత్వసంఖ్యాశ్ర యదేవతాప్రశ్నః- ప్రశ్నవైయర్థ్యాత్. తస్మాత్ *శాశ్వతంశివమచ్యుతమితివత్ ... విశేష్యతే- తేనప్రసిద్ధశివవ్యావృత్తిః. అతో ఽథ ... యతోహిరణ్యగర్భప్రజాపతిభ్యామ్ ... ఈశానశమ్భురుద్రమహాదేవమహేశ్వర పరమేశ్వరాదయః కారణ ... నారాయణపరం ఇతియుక్తం - అతఏవహిభగవాన్సూత్రకారఏవభ గవతి ... యథా *హిరణ్యగర్భస్త్ర ... కృష్ణంప్రతి ద్రౌపదీ *పూర్వేప్రజానిస ర్గే ... ఏకస్సర్వే భగవాన్ ... నారాయణస్స్వయమితి. అశ్వమేధికే *విష్ణురేవాదిసర్గేషుస్వయమ్భూ ... *సోఽనిరుద్ధస్స ఈశానో వ్యక్తి స్సా సర్వకర్మస్వితి. *హరినారాయణశ్శమ్భుర్భగవాన్ ... ప్రభుః. ... అజాయతయదోః కులఇతి. *రుద్రో బహుశిరా బభ్రుః. తథా *సమస్తకారణస్యాస్య తత్పరమంపరమేశ్వరః ... పరమంపరధర్మవిదిత్యారభ్య *వాసుదేవతదేతత్తే మయాగీతంయథాతథ మితి ... *నారాయణముదుచ్ఛ్వారజయశౌర్యభిసద్ధిరితి. *భోక్తారంయజ్ఞతపసాంసర్వలోకమహే శ్వరం ... *తతస్తేవిబుధాస్సర్వే బ్రహ్మశ్చైవమహర్షయః వేదదృష్టేనవిధినావైష్ణవం క్రతుమారభ స్త్వితారభ్య ... ప్రాపురాదిత్యవర్ణంతంపురుషంతమసఃపరం ఏ బృహన్తంసర్వగందేవమీశానంవర దంప్రభుం ... అతఏవ ... వాక్యం ... మహేశ్వరఇతిచ. ... ...

... కరణే వరుద్రస్యసర్వాత్మభావాదయశ్చన్తే- పరమపురుషసాధారణలిఙ్గాభావాత్. సర్వాత్మభావాదయస్తుసమస్తచిదచిద్వ్యాపక ... సాధారణాః- అతోరుద్రస్యైతేసంభవన్తి అతఏవాత్ర ప్రతర్దనవిద్యాన్యాయేనాపి నావతిరతి- ప్రసిద్ధేన్ద్రస్యతేత్రజ్ఞస్యచిదచిద్వ్యాపక ... స్వయమ ... తచ్ఛరీరకపరమాత్మోపాసనపరత్వముక్తం- నతుపరమపురుషసాధారణధర్మాసంభవాత్. ఇన్ద్రాదీనామపిసంహారా ... ప్రతిపాద్యతఇతినతచ్ఛరీరకాద్ధ్యానపరత్వం.—— ఇతిశఙ్కాయామాహచ్యతే- ... కారణత్వవ్యాప్తియ ... చిదచిద్వ్యాపక ... పరమపురుషాసాధారణఇతిస్థితత్వాత్ రుద్రస్యతదసంభవేనతచ్ఛరీరక పరమాత్మపరత్వమాస్థే యం. ... రుద్రస్య ... శ్రవణాత్ పరమకారణత్వాభావశ్చసిద్ధః. సంహార్యత్వంచ *నబ్రహ్మనేశాన ఇతి. ఉపబృంహితాచేయంశ్రుతిః ... *బ్రహ్మాశమ్భు ... వార్క ... శతక్రతుః ఏవమాద్యాస్తథైవాన్యేయుక్తావైష్ణవతేజసా. జగత్కార్యావసానేతువియుజ్య న్తేచతేజసా. వితేజస్కాశ్చతేసర్వేపఞ్చత్వముపయాన్తి ఇతి. అతః కార్యకోటినివిష్టస్యసర్వాత్మభావాద్యసమ్భవాత్ ప్రతర్దనోపాసనన్యాయేనతచ్ఛరీర కపరమాత్మపరత్వమేవసర్వాత్మభావాదయ ఇతి యుక్తః. నచాత్రన్యాయ ... పరమాత్మానుప్రవేశస్యకణ్ఠోక్తేః. తథాహి- *దేవాహవైస్వర్గంలోకమగమం స్తేదేవారుద్రమపృచ్ఛన్కోభవానితిసో ఽబ్రవీత్ అహమేకః ప్రథమమాసంవర్తామిచభవిష్యామిచనాన్యః కశ్చిన్మత్తోవ్యతిరిక్తఇతి సో ఽన్తరాదన్తరంప్రావి శత్ దిశశ్చాన్తరంసప్రావిశత్ సోఽహంనిత్యోఽనిత్యో బ్రహ్మాహం ప్రాఞ్చః ప్రత్యఞ్చో ఽహం దక్షిణాఞ్చ ఉదఞ్చో ఽహమధశ్చోర్ధ్వంచాహం దిశశ్చవిదిశశ్చాహం పుమానహమపుమాన్ స్త్రియశ్చాహం సావిత్ర్యహం గాయత్ర్యహం త్రిష్టుబ్జగత్యనుష్టుప్చాహమిత్యాది. తత్ర సర్వాత్మభావమనుసన్దధతో రుద్ర స్యబుద్ధిస్థపరమాత్మాసఙ్గతిః ... దృశ్యతే. స అన్నమయాదేరన్తరాత్మనోబుద్ధ్యహఙ్కారరూపాదన్తఃకరణవర్గాత్ అన్తరం-జీవాత్మానంసః- పరమాత్మా ప్రావిశత్, దిశశ్చోపలక్షితబాహ్యచేతనానామన్తరంచజీవంసః- పరమాత్మాప్రావిశ, దితితదనుప్రవేశః కణ్ఠోక్తః. నను *సో ఽన్తరాదిత్యాదికంశ్రుతి వాక్యం- నతురుద్రవాక్యం- తస్యేతికరణేనసమాప్తత్వాత్ ఇతి. న- *సోఽహంనిత్యోఽనిత్యఇత్యాదీనాంరుద్రవాక్యానామనుగతిదర్శనేనరుద్రవాక్యాప

రిసమాప్తేః. తథాసతి సోబ్రవీదితి వాక్యాన్తరాధ్యాహారప్రసక్తిః- స చానధ్యాహారే సంభవతి నోపపద్యతే. తదయమర్థః - దేవతాత్వేన సాజాత్యేపి ప్రభావాతిశయదర్శనేన సందేహాద్దేవా అపృచ్ఛన్ *కో భవానితి. కిమస్మదాదివద్దేవతామాత్రం- ఉత పరమకారణభూత ఇతి ప్రశ్నాభిప్రాయః. *అహమేక ఆసమితి కారణత్వముక్తం. *ప్రథమమాసం వర్తామి చ భవిష్యామీతి సర్వాత్మభావ ఉక్తః. అన్వయముఖేనోక్తం సర్వాత్మభావం వ్యతిరేకేణోపపాదయతి *నాన్య ఇతి. ఇతిన్వితా. మద్వ్యతిరిక్తాభావాదిత్యర్థః. అయం సర్వాత్మభావవ్యపదేశః కిం పరమాత్మత్వాత్ - ఉత పరమాత్మానుప్రవిష్టత్వాదితి శఙ్కాయాం పరమాత్మానుప్రవేశనిబన్ధన ఇత్యాహ *సోన్తరాదితి. స్వస్మిన్పరమాత్మానుప్రవేశస్య దృష్టత్వాభిప్రాయేణేదముక్తం *దిశశ్చాన్తరమితి. యద్వా- *నాన్యః కశ్చిన్మత్తో వ్యతిరిక్త ఇత్యుక్తే సర్వాత్మవ్యపదేశః కీదృశ ఇత్యాకాఙ్క్షాయామాహ ఇతీతి. ఇతిః ప్రకారే. ఇత్థమిత్యర్థః. వివక్షితం సర్వాత్మత్వప్రకారమాహ *సోన్తరాదితి. యద్వా- ఇతిశబ్దస్యోత్తరత్రాన్వయః *దిశశ్చాన్తరం ప్రావిశదితీతి. యస్మాత్పరమాత్మా ప్రావిశత్ తస్మాదహం సర్వాత్మకపరమాత్మనోన్యన్నాస్తీత్యర్థః. అధ్యాహారాదపి శ్రుతపదస్యాన్వయవిశేషకల్పనం న్యాయ్యం. అస్తు వా అయమితిశబ్దస్సమాప్త్యర్థః- ఉత్తరత్ర సోబ్రవీదితి అధ్యాహారస్సహ్యతాం- తదానీమప్యయమర్థః- సః- రుద్రః దేహేన్ద్రియాదేరన్తరాత్ -జీవాదన్తరం- పరమాత్మానం బుద్ధ్యా ప్రావిశదితి. యథా *యస్య యస్య హి యో భావస్తేన తేన హితం సరం। అనుప్రవిశ్య మేధావీ స్వప్రమాత్మవశం నయేదితి. ఏవం *మాముపాస్స్వ* ఇత్యత్రాపి [illegible] మదేవః ప్రతిపేదే అహం మనురభవం సూర్యశ్చ *సర్వగత్వాదనన్తస్య స ఏవాహమవస్థితః। మత్తస్సర్వమహం సర్వం మయి సర్వం సనాతనే। [illegible] వ్యయో నిత్యః పరమాత్మేత్యవిన్నయదితి ఇన్ద్రవామదేవప్రహ్లాదాదీనామివ స్వాన్తర్యామిపరమాత్మబుద్ధ్యా రుద్రస్య సర్వాత్మభావోపదేశ ఇత్యుక్తం భవతి. తథా హ్యుపబృంహితవాన్ సూత్రకారస్స్వపురనిజయో *విష్ణురాత్మా భగవతో భవస్యామితతేజసః- బ్రహ్మరుద్రసంవాదే *తవాన్తరాత్మా మమ చ యే చాన్యే దేహిసంజ్ఞితాః। సర్వేషాం సాక్షిభూతోసౌ న గ్రాహ్యః కేనచిత్క్వచిదితి చ. *సోహమిత్యాదినా సర్వాత్మభావప్రపఞ్చనం ద్వితీయ[illegible] వాక్యానువాదేన స్తుతిపరత్వాత్ తదన్తర్యామిపరమాత్మవిషయం. *యో వై రుద్రస్స భగవానితి- యో రుద్రాన్తర్యామీ స వాసుదేవ ఇత్యర్థః- భగవచ్ఛబ్దస్య వాసుదేవాసాధారణత్వాత్. తచ్చ దర్శితం. *యో వై రుద్రస్స భగవాన్ యశ్చ విష్ణురిత్యన్తర్యామిణ ఏవావతారరూపవిశిష్టత్వముక్తం. [illegible] మాత్మనో వైభవం. తద్వాచకస్య [illegible] తస్మిన్ [illegible] శరీరకపరమాత్మోపాసనం సాఙ్గముక్తం. *వ్రతమేతత్పాశుపతమితి- పశుపతిరూపపరమాత్మోపాసనాఙ్గ [illegible] - సముపా[illegible]శుపతాగమప్రతిపాద్యం- తద్విషయకల్పకాభావాత్. సమన్త్రకభస్మస్పర్శనం తు ప్రకరణగృహీతత్వాత్ [illegible] దర్శపూర్ణమాసప్రకరణగృహీతప్రయాజవత్, సౌత్రామణిప్రకరణగృహీతసురాగ్రహవత్, చ. తస్మాదథర్వశిరసి రుద్రాన్తరాత్మా నారాయణ ఏవ ప్రతిపాద్యః- యథా ప్రతర్దనవిద్యాయామిన్ద్రాన్తర్యామీ. … … … … … … … … … … … … … … …

*ఇన్ద్రో మాయాభిః పురురూప ఈయతే *మాముపాస్స్వ * ఇన్ద్రం నిత్యం [illegible] కారణత్వోపాస్యత్వప్రాప్యత్వానీన్ద్రవిషయాణి యథా ప్రసిద్ధేన్ద్రవ్యతిరిక్తవిషయాణి వ్యాఖ్యాతాని- తథైవాన్యత్రాపి రుద్రవిషయాణి కారణత్వాదిపరాణి వాక్యాని నేతవ్యాని - *న బ్రహ్మా నేశానః నేన్ద్ర ఇతి తస్యేన్ద్రతుల్యతయా భగవద్విభూతిత్వాత్. నను *హిరణ్యగర్భస్సమవర్తతాగ్రే *ఏకో హ వై నారాయణ ఆసీత్ * [illegible] ఇతి- *విరాజో అధిపూరుషః *ఇన్ద్రో వరుణస్సోమో రుద్రః పర్జన్యో యమో మృత్యురీశానః * బ్రహ్మవిష్ణురుద్రేన్ద్రాస్తే సర్వే సంప్రసూయన్తే ఇతి [illegible] కారణత్వే కార్యత్వే చావిశేషశ్రుతే నారాయణాదిశబ్దానాం యోగిమాత్ర[illegible] హిరణ్యగర్భాదిశబ్దానాం ప్రసిద్ధార్థత్వాన్నైకో హేతుః. *ఆకాశాదేవ సముత్పద్యన్తే *ప్రాణమేవాభిసంవిశన్తి ప్రాణమభ్యుజ్జిహతే *ఇన్ద్రో మాయాభిః పురురూప ఈయతే *[illegible] *ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణః *ఇన్ద్రో వరుణ ఇత్యాకాశప్రాణేన్ద్రాదీనాం చ కార్యత్వకారణత్వశ్రవణావిశేషేపి ఆకాశాదిశబ్దానాం రూఢత్వాన్నైకో హేతుః. కార్యయోరవగతానాం పరమకారణత్వాయోగ్యత్వమితి చేత్- తుల్యం. నను కారణవిషయయోర్హిరణ్యగర్భరుద్రశబ్దయోః ప్రసిద్ధార్థాయోగ్యతా- కార్యత్వే సతి హ్యయోగ్యత్వం- కారణవిషయరుద్రాదిశబ్దాః ప్రసిద్ధపరా ఏవ- కార్యవిషయాస్తు ప్రసిద్ధేతరవిషయాస్స్యుః. న- కారణవిషయాణాం రుద్రాదిశబ్దానాం ప్రసిద్ధార్థపరత్వే సత్యేకకారణత్వానుపపత్తేః. తదనుపపత్తిశ్చ రుద్రాదిశబ్దానామేకవ్యక్తివిషయత్వేన ప్రవృత్త్యభావాత్. కారణైకత్వం చావర్జనీయం- అన్యథా అద్వితీయత్వప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తసమాభ్యధికనిషేధాద్యనుపపత్తేః. అతః కారణవిషయాణాం రూఢత్వాగే ప్రాప్తే స[illegible] యోగ్యార్థానామేవ రూఢిరనాదరణీయా- నతు యోగ్యస్వార్థానామపి. ఇత్థం హిరణ్యగర్భాదిశబ్దానాం ప్రసిద్ధార్థాయోగ్యత్వం, నారాయణాదిశబ్దానాం యోగ్యార్థత్వం, చ దర్శితం. అతోన్యత్రాపి రుద్రహిరణ్యగర్భాదివిషయాణి వాక్యాన్యేవమున్నేయాని.. … … … … …

ఏవం దిఙ్మాత్రం దర్శితం. అనన్తాః కారణపరవాక్యవిశేషా ఏవం వ్యాఖ్యేయాః. యతో అనువాదరూపతయా, సాధారణతయా, యోగ్యేతరార్థతయా, యోగ్యార్థప్రత్యభిజ్ఞాపకధర్మపరతయా, చ ప్రాపకాసాధారణయోగ్యార్థతద్ధర్మప్రత్యభిజ్ఞాప్యవస్తువిశేషవిషయవాక్యసాకాఙ్క్షాస్స్వేవాక్యవిశేషాః తదధికరణన్యాయానుగృహీతా నారాయణపరాః - అతఏవ హ్యుక్తం భగవతా వేదవ్యాసేన సూత్రకారేణ *తత్త్వం జిజ్ఞాసమానానాం హేతుభిస్సర్వతోముఖైః। తత్త్వమేకో మహాయోగీ హరిర్నారాయణః పర ఇతి. హేతుభిః- సమన్వయలక్షణోక్తన్యాయైః. సర్వతోముఖైః- తత్తన్న్యాయభేదభిన్నైరిత్యర్థః. తథా సర్వవిద్యోపాస్యశ్చ స ఏవేత్యుక్తం *ఆలోడ్య సర్వశాస్త్రాణి విచార్య చ పునః పునః। ఇదమేకం సునిష్పన్నం ధ్యేయో నారాయణస్సదా ఇతి. ఆలోడ్యేత్యనేన ప్రమాణపర్యాలోచనముక్తం. విచార్యేత్యనేన తర్కపరీక్షణముక్తం. సునిష్పన్నం- బాహ్యకుదృష్ట్యవిచాల్యం నిశ్చితమిత్యర్థః. తస్మాదయోగ్యయోగవ్యవచ్ఛేదేన నారాయణస్య కారణత్వం పాదచతుష్టయేన ప్రతిపాదితమితి సిద్ధం. … … … … … …

వ్యాఖ్యాతా ఇతి పదాభ్యాసోఽధ్యాయపరిసమాప్తిద్యోతనార్థః.

సర్వవ్యాఖ్యానాధికరణం సమాప్తమ్.

ఇతి శ్రీభగవద్రామానుజవిరచితే శారీరకమీమాంసాభాష్యే

ప్రథమస్యాధ్యాయస్య చతుర్థః పాదః.

సమాప్తశ్చాధ్యాయః.

* వ్యాఖ్యాతా వ్యాఖ్యాతా ఇత్యుక్తే వ్యాఖ్యాతశబ్దస్య అవ్యాఖ్యాతశబ్దస్య చ సమానే నైకపద్యే సతి సర్వవాక్యవిశేషాణాం వ్యాఖ్యాతత్వముక్తం న స్యాదితి తస్య ద్విధా సార్థమసమస్తతయా పృథక్పదత్వం జ్ఞాపయన్నభ్యాసస్య ప్రయోజనమాహ (వ్యాఖ్యాతా ఇతీతి) సర్వవ్యాఖ్యాసస్య కథం సమాప్తిద్యోతకత్వం. శ్రుతిసమాధేరితి బ్రూమః. శ్రుతిషు హి కర్మభాగే జ్యోతిష్టోమదర్శపూర్ణమాసాదివిషయతత్తత్ప్రకరణావసానేషు నాభ్యాసో దృశ్యతే - వే[illegible]ష్వభ్యస్యతే- యథా * న చ పునరావర్తతే న చ పునరావర్తతే * నావర్తతే నావర్తతే * అమృతస్సమభవదమృతస్సమభవత్ * ఇతి వేదానుశాసనమితి వేదానుశాసనం * తస్మాద్బ్రాహ్మణో మహిమానమాప్నోతి తస్మాద్బ్రాహ్మణో మహిమానమాప్నోతీతి చ. అత్రాయమభిప్రాయః- కస్యచిత్పురుషస్య పురుషార్థతదుపాయప్రతిపాదనం హి శాస్త్రకృత్యం- జ్యోతిష్టోమాదివిజ్ఞానమాత్రేణ పురుషార్థతదుపాయజ్ఞానం వస్తుతో న పరిసమాప్తం- అపవర్గతత్సాధనయోరవిదితత్వాత్. అమృతత్వతదుపాయవిశేషజ్ఞానే సతి హి జ్ఞాతవ్యజ్ఞానం సమాప్తం భవతి- తదధికపురుషార్థాన్తరతదుపాయయోరభావేనాజ్ఞాతవ్యత్వాత్, అపవర్గోపాయభూతవిద్యాన్తరేషు సత్స్వపి ఏకేనైవ విద్యావిశేషేణ పురుషార్థసిద్ధేర్విద్యాన్తరస్య ఫలకరత్వాదనపేక్షితత్వేన జ్ఞాతవ్యత్వనియమాభావాత్. అతః పురుషార్థసిద్ధ్యర్థం జ్ఞాతవ్యార్థస్య సమాప్తిసూచకో వేదాన్తభాగేషు తత్తత్ప్రకరణావసానస్థోఽభ్యాస ఇత్యవగమ్యతే. అత ఏవ కర్మవిచారలక్షణావసానేష్వనభ్యాసః, శారీరలక్షణావసానేష్వభ్యాసశ్చేత్యవగమ్యతే. తత్రాధ్యాయావసానశాస్త్రావసానవైషమ్యద్యోతనార్థం ఆద్యాధ్యాయత్రయావసానేషు పదాభ్యాసః, శాస్త్రావసానే సూత్రాభ్యాసశ్చ కృతః. … … … … … … … … … … … … …

యాదవమిశ్రపక్షస్థాస్త్వేవమాహుః- నాధ్యాయపరిసమాప్తిద్యోతకత్వమభ్యాసస్య యుక్తం - అర్థసమాప్తేరేవాధ్యాయపరిసమాప్త్యవగమాత్ సూచనస్య నిష్ఫలత్వాత్. అతోఽధ్యాయావసానసూచకోఽప్యభ్యాసోఽర్థాపరిసమాప్తిద్యోతకః-అధ్యాయశేషార్థవిచారశ్చ ద్వాభ్యాం పాదాభ్యాం వక్తవ్య ఇతి. నైతద్యుక్తం- కాష్ఠాస్థాల్యామిత్యేతావతా వాక్యార్థాపరిసమాప్తావపి వాక్యపరిసమాప్తేరివ అధ్యాయార్థాపరిసమాప్తావధ్యాయపరిసమాప్తేరనుపపన్నత్వాత్, కర్మమీమాంసాయామివాధ్యాయానాం పాదచతుష్టయాత్మకత్వనియమమతిలఙ్ఘ్య ప్రథమాధ్యాయస్య పాదషట్కాత్మకత్వేన నిబన్ధనీయత్వప్రసఙ్గాచ్చ. కిం ప్రథమాధ్యాయార్థస్యైవాపరిసమాప్తిద్యోతక ఇత్యుచ్యతే-ఉత వక్ష్యమాణయోః పరస్పరసాకాఙ్క్షత్వద్యోతక ఇతి. ప్రథమే దూషణముక్తం. ద్వితీయే త్వభ్యాసనైరర్థక్యమేవ-ద్వితీయాధ్యాయనిబన్ధ[illegible]ర్థస్వభావాచ్చ పరస్పరసాకాఙ్క్షత్వసిద్ధేః. శాస్త్రాన్తే సూత్రాభ్యాసశ్చానుక్తసకలన్యాయాస్తిత్వసూచక ఇతి చాయుక్తం-అర్థాపరిసమాప్తౌ శాస్త్రపరిసమాప్తేః కాష్ఠాస్థాల్యామితి వాక్యసమాప్తివదనుపపన్నత్వాత్, అధ్యాయాన్తరనిబన్ధనే చిరంజీవితస్సూత్రకారస్యాశక్త్యభావాచ్చ. అఖిలన్యాయజాతమనన్యవద్ధ్వస్తం చ-అదర్శనాత్. సాఙ్ఖ్యాదిషు శాస్త్రేషు దృశ్యత ఇతి చేన్న- తత్ర విరుద్ధాంశస్యోపాదేయతాయా విరుద్ధాంశస్య త్యాజ్యతాయాశ్చాస్మిన్నేవ శాస్త్రే నిర్ణీతత్వాత్, సుగతాగమాదీనాం శాస్త్రబాహ్యత్వేన త్యాజ్యతానిర్ణయాత్, ఉక్తన్యాయానాం అఖిలన్యాయత్వేనాస్తిత్వద్యోతనే పాఞ్చరాత్రాదిరూపోభయవిధప్రయోజనాభావాత్, ఇతిహాసపురాణాదీనాం వేదార్థోపబృంహణతయా జగత్కారణవస్తువిషయాణాం మన్వాదిధర్మశాస్త్రాణాం జైమినీయన్యాయైరివ శారీరకన్యాయైరేవానుగృహీతార్థత్వాచ్చ. కిం తర్హ్యభ్యాసస్య ఫలం- అర్థపరిసమాప్తిః * సర్వే వ్యాఖ్యాతా ఇత్యనేనైవావగతా- ఉక్తన్యాయావిషయవాక్యాభావాత్. నైవం- * ఏతేన యోగః ప్రత్యుక్తః * ఏతేన శిష్టాపరిగ్రహా ఇతి వదేతచ్ఛబ్దస్యానన్తరపూర్వోక్తార్థపరామర్శకత్వే ప్రకృతాధికరణోక్తన్యాయపరామర్శితయా నిమిత్తోపాదానభేదపరవాక్యవిశేషా వ్యాఖ్యాతా ఇత్యుక్తం స్యాత్. తతశ్చ * సర్వే వ్యాఖ్యాతా ఇత్యనేనాప్యధ్యాయసమాప్త్యవగమో న స్యాత్ - అతః పదాభ్యాసేనాధ్యాయసమాప్త్యవగమే సత్యేవైతచ్ఛబ్దస్య పాదచతుష్టయోక్తన్యాయపరామర్శిత్వావగమ ఇత్యధ్యాయపరిసమాప్తిద్యోతనమభ్యాసఫలం. శాస్త్రావసానే ప్రకృతపరామర్శిపదాభావాత్ తదసత్త్వే చేనావసానసూచనఫలకాభ్యాసోఽనుపపన్న ఇతి చేన్న- శాస్త్రావసానే తు * సర్వే వ్యాఖ్యాతా ఇతీదృశనిర్దేశాభావాత్ శాస్త్రపరిసమాప్తేరభ్యాసేనైవ జ్ఞాప్యత్వాత్. పాదావసానేషు పాదార్థపరిసమాప్తావప్యనభ్యాసః పాదార్థస్యాల్పతయా జ్ఞాతవ్యాన్తరబాహుల్యేన కృతాంశసంతోషాభావాత్. అతోఽధ్యాయార్థపరిసమాప్తిద్యోతనమేవాభ్యాసఫలం. న కేవలమభ్యాసప్రయోజనమేవానుపపన్నం - త్రైఃకృత్యాసూత్రయో

జనాప్యనుపపన్నా. ప్రకృతేః బ్రహ్మత్వసమర్థనేన సర్వే-మహదాదయోఽపి బ్రహ్మత్వేన వ్యాఖ్యాతా ఇతిహి తద్యోజనా * ప్రకృతిశ్చేతి సూత్రే ప్రకృతిశబ్ద ఉపాదానపరః- నత్వవ్యక్తపర ఇతి సమర్థనేన సా వ్యుదస్తా భవతి. కించ- ప్రకృతేర్బ్రహ్మానన్యత్వేన బ్రహ్మణ ఉపాదానత్వే ప్రతిపాదితే మహదాదీనాం బ్రహ్మత్వం న పృథక్సమర్థనీయం- తేషాం ప్రకృతికార్యతయా తద్ద్వారా బ్రహ్మానన్యత్వాత్. కార్యకారణయోరనన్యత్వం సమర్థనీయమితి చెన్న - తస్యారమ్భణాధికరణకృత్యత్వాత్. * మహతః పరమిత్యాదివాక్యానాఞ్చ మహదాదితత్త్వప్రతిపాదకత్వం చతుర్థాద్యవిరుద్ధం. న చ చతుర్థాద్యే వై భవ నాదః - ఇహ త్వర్థతత్త్వోక్తిరితి కల్ప్యం- అస్య సూత్రస్య గత్యన్తరసంభవేన కల్పకాభావాత్, మహదాదితత్త్వప్రతిపాదనపరత్వే * పురుషాన్న పరం కించిదితి వాక్యస్య ప్రకృతిపురుషాతిరిక్తేశ్వరనిషేధకత్వప్రసఙ్గాచ్చ.——ఏతేన- ప్రధానకారణనిరాసేన సర్వే-పరమాణ్వాదికారణవాదా హేయతయా వ్యాఖ్యాతా ఇతి భాష్యార్థః. తదప్యయుక్తం- తత్స్వరూపప్రతిక్షేపస్య తర్కపాదకృత్యత్వాత్ పూర్వమకృతత్వాచ్చ. తేషాం శ్రుతినిర్హ్రేతత్వం ప్రతిక్షేప్యమితి చేత్- ఉదాహృతవాక్యానామతత్పరత్వం తన్నిరూపణాదేవ సిద్ధమితి న పృథగ్వక్తవ్యం. అనుదాహృతవాక్యానామతత్పరత్వం వివక్షితం చేత్-తర్హి తేషాం ప్రధానకారణతాప్రతిపాదకత్వం చ ప్రతిక్షేప్యం. తదానీమయమర్థః - అనుదాహృతవాక్యేష్వపి ప్రధానపరమాణ్వాదికారణవాదా యోనిరస్తా ఇతి. తదానీం * ఏతేనేతిపదస్య ప్రధానకారణవాదనిరాకరణేనేతి వ్యాఖ్యానమయుక్తం- పరబ్రహ్మపరత్వసమర్థనేనేతి వక్తవ్యం. తస్మాద్భాష్యోక్తయోజనైవ సామఞ్జస్యవతీ.——పాదచతుష్టయవిభాగమేవం వర్ణయన్తి కేచిదాచార్యాః- ప్రథమే పాదే పరమకారణభూతవిసదృశచేతనాచేతనవిలక్షణపురుషవిశేషనిర్ణయః. ద్వితీయే జగచ్ఛరీరకత్వం. తృతీయే సర్వాత్మకత్వప్రకారః. చతుర్థే త్వచేతనాచేతనాత్మకవస్తుసంభవః ప్రతిపాద్యత ఇతి. తేషు ద్వితీయే తావన్న సర్వజగచ్ఛరీరకత్వం * సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మేత్యత్ర దర్శితం. తత్ర చ న సౌభరివత్ జ్ఞానాధిష్ఠితశరీరకత్వం-కింతు స్వరూపేణ సర్వశరీరేషు గుహాం ప్రవిష్టశరీరకత్వమిత్యుక్తం ద్వితీయే. న కేవలమిన్ద్రియాశ్రయశరీరాణామేవ-ఇన్ద్రియాణామపి తచ్ఛరీరత్వముక్తం తృతీయే. చతుర్థే తు న కేవలమిన్ద్రియాణాం-కింతు సర్వతత్త్వానామపి తచ్ఛరీరత్వం ప్రత్యేకముక్తం. పఞ్చమే తు సముదాయరూపేణ చ శరీరత్వముక్తం * రూపోపన్యాసాదితి. తస్యాముముక్షూపాస్యత్వం ప్రపఞ్చితం షష్ఠ ఇతి ద్వితీయపాదార్థః. తృతీయే తు * స్థిత్యదనాభ్యాం చేతి సర్వహేయప్రత్యనీకత్వముక్తం ఆద్యే. స తావన్మాత్రం-నిరతిశయానన్దత్వోక్తా ద్వితీయే * కోహ్యేవాన్యాత్ ... భూమా తత్సుఖమితి. న ముక్తస్యైవాసన్నమాత్రం-కింతు ప్రశాసితృత్వముక్తం తృతీయే. భయానకత్వమాత్రవ్యాప్తత్వప్రతిపత్త్యర్థం ముక్తప్రాప్యత్వం చతుర్థే. ప్రాప్యస్యైవ నిరతిశయభోగ్యం గుణాష్టకముక్తం పఞ్చమే. తస్య మాత్వవదజుగుప్సనం, పితృవద్ధితకరతయా భయహేతుత్వం చోక్తం షష్ఠే. త్రితయం ప్రాసఙ్గికం. సుషుప్త్యాదిసర్వావస్థాస్వప్రహాణముక్తం దశమే. ఏవమాత్మత్వప్రకారస్తృతీయపాదార్థః. శరీరగతదోషాస్పృష్టతయా స్వాసాధారణరూపాన్యథాభావాభావేన చ స్థితస్య సర్వావస్థాసు శరీరధారకస్య హ్యాత్మత్వం- * కం బ్రహ్మ ఖం బ్రహ్మేత్యాదినా ధ్యానకరణనియమవాక్యం. చతుర్థపాదే త్వతదధీనసత్త్వం జగత ఆద్యేఽప్యుపన్యస్తం. అతత్కార్యత్వం ద్వితీయే. అతదాత్మకత్వం తృతీయే-* యస్మిన్పఞ్చ పఞ్చజనా ఆకాశశ్చ ప్రతిష్ఠిత ఇత్యాదివాక్యం. ఆనన్దవ్యాకృతాదినా యేన కేనాపి శబ్దేన ప్రతిపన్నస్యాపి వస్తునో తదాత్మకత్వం చతుర్థే. విశేషతశ్చేతనస్య తదాత్మకత్వం పఞ్చమషష్ఠయోః. నేశ్వరసాఙ్ఖ్యోక్తమతదాత్మకత్వం ప్రపఞ్చితం సప్తమే. సమష్టిస్థాయిగుణస్య సార్వత్రికత్వముక్తమష్టమే. ఏవం జగతస్తదధీనత్వతత్కార్యత్వాదిప్రతిపాదనముఖేన తదనన్యత్వతత్కార్యత్వాదివ్యుదాసాత్ బ్రహ్మైకకారణత్వం స్థిరీకృతం చతుర్థపాదేనేతి. అయం చ విభాగస్సంప్రదాయసిద్ధత్వాదుపపన్నత్వాచ్చ సఙ్గ్రాహ్యః ...

సర్వవ్యాఖ్యానాధికరణం సమాప్తమ్.

ఇతి శ్రీహరితకులతిలకవాగ్విజయిసూనునా శ్రీరఙ్గరాజదివ్యాజ్ఞాలబ్ధవేదవ్యాసాపరనామధేయేన శ్రీమద్వరదాచార్యపాదసేవాసమధిగతభగవద్రామానుజవిరచితశారీరకమీమాంసాభాష్యహృదయేన శ్రీసుదర్శనసూరిణా విలిఖితాయాం శ్రుతప్రకాశికాయాం ప్రథమస్యాధ్యాయస్య చతుర్థః పాదః.

సమాప్తశ్చాధ్యాయః.

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః.

సముదితాధికరణసఙ్ఖ్యా- ౩౫.— సముదితసూత్రసఙ్ఖ్యా- ౧౩౮.

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః.

శ్రీమచ్ఛ్రుతప్రకాశికాయుక్తశ్రీభాష్యమ్.

ద్వితీయాధ్యాయే — ప్రథమపాదః.

స్మృత్యధికరణమ్.

౧॥ సూ. స్మృత్యనవకాశదోషప్రసఙ్గ ఇతి చేన్నాన్యస్మృత్యనవకాశదోషప్రసఙ్గాత్ ॥

ప్రథమేఽధ్యాయే ప్రత్యక్షాదిప్రమాణగోచరాదచేతనాత్తత్సంసృష్టాత్తద్వియుక్తాచ్చ చేతనాదర్థాన్తరభూతం నిరస్తనిఖిలావిద్యాద్యపురుషార్థగన్ధమనన్తజ్ఞానానన్దైకతానమపరిమితోదారగుణసాగరం నిఖిలజగదేకకారణం సర్వాన్తరాత్మభూతం పరం బ్రహ్మ వేదాన్తవేద్యమిత్యుక్తం. అనన్తరమస్యార్థస్య సమ్భావనీయసమస్తప్రకారదుర్ధర్షణత్వప్రతిపాదనాయ ద్వితీయోఽధ్యాయ ఆరభ్యతే. ప్రథమం తావత్కాపిలస్మృతివిరోధాద్వేదాన్తానామతత్పరత్వమాశఙ్క్య తన్నిరాక్రియతే. కథం స్మృతివిరోధాచ్ఛ్రుతేరన్యపరత్వం. ఉక్తం హి *విరోధే త్వనపేక్ష్యం స్యాదితి శ్రుతివిరుద్ధాయాః స్మృతేరనాదరణీయత్వం. సత్యం — *ఔదుమ్బరీం స్పృష్ట్వోద్గాయేదితి

౧॥ సూ. స్మృత్యనవకాశదోషప్రసఙ్గ ఇతి చేన్నాన్యస్మృత్యనవకాశదోషప్రసఙ్గాత్ ॥ ప్రథమద్వితీయాధ్యాయయోః సఙ్గతిజ్ఞాపనార్థం, ప్రథమాధ్యాయపాదచతుష్టయార్థస్య సఙ్క్షేపేణ జ్ఞాపనార్థం చ ప్రథమాధ్యాయార్థం సఙ్క్షిప్యాహ (ప్రథమేఽధ్యాయ ఇత్యాదినా) ప్రత్యక్షాదిప్రమాణగోచరాదిత్యనేనేక్షత్యానన్దమయాధికరణయోః పౌర్వాపర్యహేతుర్వివక్షితః. ఆదిశబ్దోఽనుమానపరః. ప్రత్యక్షసిద్ధక్షిత్యాదీనామనురూపం కారణం హ్యనుమీయతే. తస్మాదచేతనస్య ప్రథమం బుద్ధిస్థతయా తన్నిరాసః కృత ఇత్యర్థః. అర్థాన్తరత్వముపపాదయతి (నిరస్తేతి) ముక్తవ్యావృత్త్యర్థం నిరస్తనిఖిలావిద్యాద్యపురుషార్థగన్ధమిత్యుక్తం. ధర్మిస్వరూపమాహ (అనన్తేతి) సాగరశబ్దేన సమూహో వా వివక్షితః. అపరిమితోదారగుణసాగరో యస్యేతి బహువ్రీహిః. నిఖిలజగదేకకారణం — ఆకాశాదేరపి కారణం, నిమిత్తోపాదానరూపోభయవిధకారణం, చేత్యర్థః. జగత్కారణత్వే పూర్వోక్తహేయప్రత్యనీకత్వానుపపత్తిమాశఙ్క్యాహ (సర్వాన్తరాత్మభూతమితి) ఏవం ప్రథమాధ్యాయార్థముక్త్వా ద్వితీయాధ్యాయార్థమాహ (అనన్తరమితి) ప్రసక్తవిరోధో హి పరిహార్యః. అతో విరోధప్రసఙ్గమాహ (సమ్భావనీయేతి) సమస్తప్రకారశబ్దేన పాదచతుష్టయే విరోధావతరణముఖభేదాః వివక్షితాః. ప్రథమేఽధ్యాయే యోగాన్యయోగవ్యవచ్ఛేదరూపేణ వేదాన్తవాక్యానాం బ్రహ్మకారణతాపరత్వం వాక్యతాత్పర్యపర్యాలోచనయా సమర్థితం. అథ ద్వితీయేఽధ్యాయే బాహ్యతర్కవిరోధపరిహారః క్రియత ఇత్యర్థః. పాదార్థాద్ద్వితీయపాదసఙ్గత్యర్థం వక్ష్యతే. ఇదానీం ప్రథమాధికరణకృత్యమాహ (ప్రథమం తావదితి) ప్రథమాధ్యాయనిరూపితం కారణత్వం విషయః. కపిలాదిస్మృతిప్రతిపన్నత్వం సంశయః. తత్రైవం విచారః — కిం బ్రహ్మణో జగత్కారణత్వం చాలయితుం శక్యతే న వేతి. తదర్థం కిం వేదాన్తవాక్యాని బ్రహ్మకారణత్వపరాణి ఉతాన్యపరాణీతి. తదర్థం సాఙ్ఖ్యస్మృతివిరోధో వేదాన్తవాక్యానామతత్పరత్వమాపాదయతి నేతి. తదర్థం సాఙ్ఖ్యస్మృత్యా వేదాన్తోపబృంహణం కార్యం ఉతాన్యస్మృత్యేతి. తదర్థం సాఙ్ఖ్యస్మృతిః కిం భ్రాన్తిమూలా ఉత నేతి. యదా న భ్రాన్తిమూలా తదా తయా వేదాన్తానాముపబృంహణీయత్వేన తద్విరోధే తేషామన్యపరత్వాద్బ్రహ్మకారణత్వం చాలయితుం శక్యమితి. యదా భ్రాన్తిమూలా తదా తయా తేషామనుపబృంహణీయత్వాత్ తద్విరోధే తేషామన్యపరత్వాభావాద్బ్రహ్మకారణత్వమవిచాల్యమితి. అధికరణారమ్భమాక్షిపతి (కథమితి) కథంశబ్ద ఆక్షేపే. హేతుమాహ (ఉక్తమితి) హి హేతౌ. *విరోధే త్వనపేక్ష్యం స్యాదసతి హ్యనుమానమితి సూత్రం. ప్రత్యక్షశ్రుతివిరుద్ధం స్మృతివచనం అనపేక్ష్యం — అనాదరణీయం. స్మృతేరపి శ్రుతిమూలత్వానుమానాదాదరణీయత్వమిత్యత్రాహ అసతి హ్యనుమానమితి. అసతి ప్రత్యక్షశ్రుతివిరోధే హి స్మృతిమూలశ్రుత్యనుమానమిత్యర్థః. ఇదమేతదభిప్రేత్యాహ (ఉక్తం హీతి) పరిహరతి (సత్యమితి) సత్యం — తత్ర శ్రుతివిరోధాత్ స్మృతేరనాదరణీయత్వముక్తమేవ. అత్ర తు విశేషోఽస్తీత్యర్థః. (ఔదుమ్బరీమిత్యాది) *ఔదుమ్బరీం స్పృష్ట్వోద్గాయేదితి శ్రుతిః. *ఔదుమ్బరీ సర్వా వేష్టయితవ్యేతి స్మృతిః. అత్రాయం వివక్షితో భేదః — *ఔదుమ్బరీమిత్యాదిషు ప్రత్యక్షశ్రుతేరర్థో న నానాశిరస్కః. అపి త్వేకరూప ఏవ ప్రతీయతే. అతస్తత్ర ప్రత్యక్షశ్రుతేరవ్యాకులత్వేన స్మృతిన్యాయనిరపేక్షం స్వత ఏవార్థో నిశ్చేతుం శక్యతే. తత్ర విరుద్ధార్థా స్మృతిరుపేక్ష్యా. వేదాన్తవాక్యేషు నానాశిరస్కతయాఽర్థః ప్రతీయతే. అతో వ్యాకులత్వాద్వేదాన్తవాక్యార్థః స్మృతిన్యాయనిరపేక్షం స్వతో నిశ్చేతుం న శక్యతే. శ్రుతేరయమర్థ ఇతి నిశ్చితే సతి హి తద్విరోధాత్ స్మృతేరనాదరణీయత్వం. న చ స్వతో దుర్నిశ్చయ ఇతి తదర్థం స్మృత్యపేక్షా. ప్రథమాధ్యాయోక్తతర్కైరర్థో నిశ్చిత ఇతి చేన్న — వచనవిరోధే న్యాయస్య దుర్బలత్వాత్. అతః స్మృత్యైవార్థే నిశ్చితే తద్విరుద్ధతర్కా

త్యాదిషు స్వతఏవార్థనిశ్చయసమ్భవాత్తద్విరుద్ధా స్మృతిరనాదరణీయైవ - ఇహతు వేదాన్తవేద్యతత్త్వస్యదుర వబోధత్వేన పరమర్షిప్రణీతస్మృతివిరోధే సత్యయమర్థ ఇతి నిశ్చయాయోగాత్స్మృత్యా శ్రుతేరతత్పరత్వోపపా దనమవిరుద్ధం ఏతదుక్తం భవతి- ప్రాచీనభాగోదితనిఖిలాభ్యుదయసాధనభూతాగ్నిహోత్రదర్శపూర్ణమా సజ్యోతిష్టోమాదికర్మాణి యథావదభ్యుపగచ్ఛతా శ్రుతిస్మృతీతిహాసపురాణేషు *ఋషిం ప్రసూతం కపిలమి త్యాదివాక్యైరాప్తత్వేన సఙ్కీర్తితేన పరమర్షిణా కపిలేన పరమనిశ్శ్రేయసతత్సాధనావబోధిత్వేనోపనిబద్ధస్మృ త్యుపబృంహణేనవినా అల్పశ్రుతైర్గ్రస్తమతిభిర్వేదాన్తార్థనిశ్చయాయోగాత్, వృథా శ్రుతార్థగ్రహణే చాప్తప్ర ణీతాయాస్సాఙ్ఖ్యస్మృతేస్సకలాయా ఏవానవకాశప్రసఙ్గాత్, త్వత్స్మృతిప్రసిద్ధఏవార్థో వేదాన్తవేద్య ఇతిబలాద భ్యుపగన్తవ్యమితి నచవాచ్యం మన్వాదిస్మృతీనాం బ్రహ్మైకకారణత్వవాదినీనామేవం సత్యనవకాశత్వదోష ప్రసఙ్గ ఇతి తాసాం ప్రాచీనభాగోపబృంహణఏవ సావకాశత్వాత్ అస్యాస్తు కృత్స్నాయాస్తత్త్వ ప్రతిపాదనపరత్వాత్తథాఽభ్యుపగమే నిరవకాశత్వమేవ స్యాత్ తదిదమాశఙ్క్య తే (స్మృత్యనవకాశదోషప్రసఙ్గ ఇతి చేదితి)

తత్రోత్తరం (నాన్యస్మృత్యనవకాశదోషప్రసఙ్గాదితి) అన్యాహిమన్వాదిస్మృతయో బ్రహ్మైకకారణ త్వం వదన్తి యథాహమనుః *ఆసీదిదం తమోభూతమిత్యారభ్య *తతస్స్వయమ్భూర్భగవానవ్యక్తో వ్యఞ్జయన్ని

[illegible] (స్వరపవార్థనిశ్చయసమ్భ వా [illegible]) [illegible] తథాసత్యపి [illegible] లోకాయతాదివచనాదిర [illegible] (ఏతదు[illegible]) జ్యోతిష్టోమాదికర్మాణి యథావదభ్యుపగచ్ఛతేత్యన్తేన లోకాయత[illegible] *ఋషిం ప్రసూతం [illegible] పరమనిశ్శ్రేయసేత్యాదినా సన్యపరత్వముక్తం. స్మృత్యుప [illegible] అనన్తశాఖాయుగలవాక్యాగ్రస్య ఏకదేశదౌర్జ్ఞేయావబోధ త్వాది[illegible] (యత్రా[illegible]) [illegible] (సవే[illegible]) సహిమన్వాదిస్మృతేః[illegible] [illegible] ఆపతతత్త్వే[illegible] వాక్యగ్రస్య[illegible]త్వేన అపేక్షితత్వాద్[illegible] పూర్వపక్షస్యానుల్లేఖ[illegible] (తదిదమితి)

[illegible] ([illegible]) [illegible] స్మృత్యనవకాశత్వమిత్యత్రాహ (అన్యాహీతి) స్మృతి [illegible] (ఆసీదిదం తమోభూతమిత్యారభ్యేతి) భాష్యే *తతస్స్వయంభూః *తా [illegible] * ఆసీదిదమిత్యారభ్య [illegible] వ్యాఖ్యాయతే [illegible] / ఆసీదిదం తమోభూతమ ప్రజ్ఞాతమలక్షణం అప్రతర్క్యమవిజ్ఞేయం ప్రసుప్తమివసర్వతః। తతస్స్వయమ్భూర్భగవానవ్యక్తోవ్యఞ్జయన్నిదం। మహాభూతాదివృత్తౌజాః ప్రాదు రాసీత్తమోనుదః [illegible] సనాతనః । సర్వభూతమయో[illegible] స్వయముద్బభౌ । సోఽభిధ్యాయశరీరా త్స్వాత్సిసృక్షుర్వివిధాః ప్రజాః అప ఏవ ససర్జాదౌ తాసు వీర్యమవాసృజత్॥ తదణ్డమభవద్ధైమం సహస్రాంశుసమప్రభం। తస్మిన్ జజ్ఞే స్వయం బ్రహ్మా సర్వలోకపితామహః। ఆపోనారా ఇతి ప్రోక్తా ఆపో వై నరసూనవః । తాయదస్యాయనం పూర్వం తేన నారాయణస్స్మృతః॥ యత్తత్కారణమవ్యక్తం [illegible] త్యం సదసదాత్మకం తద్విసృష్టస్స పురుషో లోకే [illegible] *భగవాన్ [illegible] భగవదారా ధ[illegible] ప్రథమమారాధ్యస్వరూపభూతాసీదిదమిత్యాదిశ్లోకైః తత్ర పరమకారణభూతస్యైవ [illegible] సర్వదేవతాతాదాత్మ్యం [illegible] *యతోవా ఇమానీత్యాద్యనుసారేణ లక్షణం చ వివక్షుః భగవత్పరమకారణ [illegible] ప్రథమం ప్రళయదశామాహ ఆసీదితి అత్ర సుబాలోపనిషదర్థో భగవతాను [illegible] అత్ర సుబాలోపనిషదుక్తప్రకారేణాత్ర ప్రళయ ఉచ్యతే తత్ర హి *పృథివ్యప్సు ప్రలీయత ఇత్యాదినా పృథివ్యాదిక్రమేణత [illegible] తమ ఇదం తమోభూతమ[illegible] తత్ర పృథివ్యాదీనాం స్వకారణే[illegible] అధికరణ్యేన ప్రతిపాదితః *తదేతదక్షయం [illegible] । ఆవిర్భావతిరోభావజన్యనాశవికల్పవదితి ప్రక్రియయా సత్కార్యవాదకాస్థామభిప్రేత్య సామానాధికరణ్యేన ఇదం తమోభూ తమిత్యుక్తి [illegible] తమోభావవత్ తమోఽవస్థమాసీదిత్యర్థః *తమసి లీయత ఇతి [illegible] స్యాయమర్థ ఇత్యభిప్రాయ యథాహ భగవాన్బాదరా యణ పితా పరాశర* [illegible] వాయ్వవస్థేచ తేజసీతి తమోఽవస్థస్య కారణస్య యోగ్యానుపలబ్ధిర[illegible] ప్రజ్ఞా తమితి ప్రత్యక్షజ్ఞానం [illegible] జ్ఞానం తేనవిషయీకర్తుమశక్యమిత్యర్థః అయోగ్యత్వాదనుపలబ్ధిః తస్మాన్నయోగ్యానుపలబ్ధిరిత్యభిప్రాయః అ యోగ్యత్వముపపాదయతి అలక్షణమితి *శబ్దస్పర్శవిహీనం తద్రూపాదిభిరసంహితమిత్యుక్తప్రకారేణ రూపాదిచిహ్నరహితత్వాత్ప్రత్యక్షయోగ్యతాయా

దం । మహాభూతాదివృత్తౌజాః ప్రాదురాసీత్తమోనుదః ॥ సోఽభిధ్యాయశరీరాత్స్వాత్సిసృక్షుర్వివిధాః ప్ర

గృమిత్యర్థః కార్యేషురూపాదిమత్త్వదర్శనాత్కారణేనాపిరూపాదివిశేషగుణవతాభావ్యం- అతోనయథోక్తకారణముపపద్యతఇత్యత్రాహ అప్ర
తర్క్యమితి ప్రతర్క్యః-తార్క్యాతర్క్యః తదగోచరభూతం తేతర్కాఃకాలాత్యయాపదిష్టాఇతిభావః యద్వా-అప్రజ్ఞాతమితిప్రత్యక్షాగోచరత్వస్యో
క్తత్వాదప్రతర్క్యమిత్యనుమానాగోచరత్వముక్తంస్యాత్ ॥తమఏకీభవతీతివాక్యోక్తమవిభాగావస్థత్వం తమసోదర్శయతిఅవిజ్ఞేయమితి విజ్ఞానం-
విభాగేనజ్ఞానం పరస్మాద్బ్రహ్మణఃపృథగ్వ్యపదేశానర్హావస్థాంశ్రీరనీరమివ ప్రసుప్తమిత్యర్థః స్వరూపైక్యాశఙ్కాపరిహారార్థమాహ ప్రసుప్తమివసర్వ
తఇతి యథాసుషుప్తౌజీవస్య- పరమాత్మనఃపృథగ్వ్యవహారానర్హావస్థాపత్తిరేవ- నతుస్వరూపైక్యం ఏవంచిదచిదాత్మకస్యజగతో బ్రహ్మణిపృథగ్వ్య
వహారానర్హసంసర్గఏవ- నస్వరూపైక్యమిత్యర్థః సుషుప్తౌసర్వథాసామ్యవ్యావృత్త్యర్థంసర్వతఇతిపదం యద్వా పూర్వమచిదంశప్రళయప్రకార
ఉక్తః-ప్రసుప్తమివసర్వతఇతితుచిదంశప్రళయప్రకారఉక్తిః తతఇతి తతః సర్గకాలేప్రాప్తఇత్యర్థః- ॥సంప్రాప్తేసర్గకాలేవ్యయావ్యయావితి
వత్ భగవతఃకారణాన్తరసద్భావకృతోత్పత్తిప్రళయవ్యావృత్త్యర్థమాహస్వయంభూరితి పరమకారణనిఃమోహిస్వయంభూశబ్దోఽయవార్థపౌష్క
ల్యాన్నారాయణపరోదృష్టః- యథాసభాపర్వణి ॥అవ్యక్తోఽవ్యక్తిలిఙ్గస్థాయఏషభగవాన్ప్రభుః । పురానారాయణోదేవస్స్వయంభూఃప్రపితామ
హఇత్యారభ్య ॥తతస్సభగవాంస్తోయే బ్రహ్మాణమసృజత్స్వయమితి, మోక్షధర్మేచ ॥నారాయణోజగన్మూర్తిరిత్యారభ్య ॥ తస్తైజసమయందివ్యం
పద్మంసృష్టంస్వయంభువా। తస్మాత్పద్మాత్సముభవత్ బ్రహ్మవేదమయోనిధిరితి అశ్వమేధికేచ ॥విముఃవేవాదిసరముస్స్వయంభూర్భవతిప్రభురితిచ అ
తోఽయంస్వయంభూశబ్దోనారాయణవిషయః చతుర్ముఖస్సృష్టిప్రయుక్తిత్వాత్, పద్మాసనవదనేఅత్ప్రకిరణానుగుణ్యాత్, భగవద్భాసాదూ
నానికిరణ్యా, చ్చ దేవతావిశేషనిర్ణయార్థం, కారణతోపయోగిగుణసాఙ్ఖ్యస్థాపనార్థం, చాహభగవానితి ॥తత్రపూజ్యపదార్థోక్తిసముద్భావమోస
మన్వితః। శబ్దోయంనోపచారేణఅన్యత్రహ్యుపచారతఇతివచనాత్ ఇత్యంవ్యక్తయన్ వ్యష్టిరూపకార్యజాతంవ్యఞ్జయితుం ॥ఇదమిత్యాదిత్వ
యాయాఇతిశక్తప్రత్యయ, మహాభూతాదివృత్తౌజాః - వ్యష్టికారణానిపృథివ్యాదీనిమహాభూతాని ఆదిశబ్దేనతత్కారణభూతమహదాదిగ్రాహ్యాః
గృహ్యతే తేషుప్రవృత్తసఙ్కల్పజ్ఞానరూపతేజాః తిదర్థమవ్యక్తః ప్రాదురాసీత్ అర్థఅభ్యుత్థితవాన్ స్ఫురితః అత్రాప్యురావస్థాన్తరనిద్రా-॥మ
హాన్సవ్యక్తేలీయతే అవ్యక్తమక్షరేలీయతే అక్షరంతమసిలీయతఇతిహిక్రమః పూర్వమవిభక్తతమశ్శరీరకోభగవాన్సమష్టిసృష్టిహేతుభూతతన్మాత్రా
హఙ్కారసృష్ట్యర్థం స్వసఙ్కల్పాద్విభక్తతమశ్శరీరకోఽక్షరావస్థాప్రాప్తిపూర్వమవ్యక్తావస్థాపన్నశరీరకోఽభూదిత్యర్థః ఏవఞ్చాపి వి
వృణ్వన్ సమష్టివ్యష్టిసృష్టిమనన్తరమసౌనం సంక్షేపేణాహయోసావితి అతీన్ద్రియగ్రాహ్యాం అతీన్ద్రియఃఇతీన్ద్రియాసేనకాస్త్వేవగ్రాహ్యః
యద్వా - ఇన్ద్రియగ్రాహ్యసరీత్యవగమనః ఇన్ద్రియగ్రాహ్యసరీత్యవగమనత్వం తుచ్ఛస్యాస్తీతి తద్వ్యావృత్త్యర్థమాహ సూక్ష్మఇతి ఇతి
ఏవ అవ్యక్తః- నతుచ్ఛతయేత్యర్థ సనాతనః అవ్యక్తశరీరకత్వేపి స్వయమప్రచ్యుతస్వభావఇత్యర్థ సఏవఇతి కార్యకారణయోరేకద్రవ్యత్వం
సూచితం స్వయమేవకారణంకార్యంచేన్నిమిత్తాన్తరాపేక్షాస్యాదిత్యత్రాహస్వయమితి నిత్యకారణాదేవనిమిత్తోపాదానయోర్దర్శనాదేకస్యైవ
వనిమిత్తోపాదానత్వేఅనుపపన్నేఇత్యత్రాహఅచిన్త్యఇతి బాహ్యాన్తరాల్గ్రత్యేకస్థాఇతిభావ సర్వభూతమయఃస్వభావా సర్వసమష్టివ్యష్టిరూ
పఉద్భభౌ కార్యకారణయోరేకద్రవ్యత్వే కార్యకారణవైషమ్యంనిమిత్తత్రాహ స్వభావితి సూక్ష్మస్థూలపదాభ్యాంసూక్ష్మత్వస్థూలత్వేపి
వకార్యకారణదశావైషమ్యం నతుద్రవ్యభేదఇత్యుక్తంభవతి ఏవం సంక్షేపేణసమష్టివ్యష్టిసృష్టిముక్త్వావిస్తరేణసృష్టిం పృథగాహసోఽభిధ్యాయేతి
అభిధ్యానం- సఙ్కల్పః స్వరూపేణైవసమష్టివ్యష్టిరూపేణపరిణతశ్చేత్-భావచ్ఛావిరోధఇత్యత్రాహశరీరాత్స్వాదితి శరీరశబ్దేన
మోఽవ్యక్తావస్థందివ్యంసృష్టమవిద్యసూచ్యతే సిసృక్షుర్వివిధాఃప్రజా - వ్యష్టిసిసృక్షయేత్యర్థః అపఏవససర్జాదౌ అప్సృష్ట్యాఽణ్డకారణసమష్టి
త్వప్రదర్శనార్థః పృథివీమయస్యాణ్డస్యానన్తరకారణంహ్యాపః అతోఽప్సృష్టిః అపఇతివ్యాఖ్యేయప్రకృతత్వాత్పృష్టస్మారితః ॥తాసుఏవతప
స్తద్ధిరణ్మయమణ్డమభవదితిహిశ్రుతిః అప్సుతాగ్నస్పూర్వమేవమహాభూతాదివృత్తౌజాఇత్యాదినావ్యాఖ్యాతే ఏవకారేణత్రివృత్కరణంన్యాయస్థ్యం
అత్రివృత్కృతాఆపఇత్యర్థః తాసువీర్యమపాస్సృజత్ వీర్యం- త్రివృత్కరణజనితామప్స్వోక్తాఽపనశక్తింతాస్వజనయదిత్యర్థః అత ॥నానావీర్యాః
పృథగ్భూతాః - నాశక్నువన్నిత్యాద్యనుసన్ధేయం ఏవంసమష్టిసృష్టిముక్త్వాఅథవ్యష్టిసృష్టిమాహతదణ్డమితి తత్ అణ్డకారణతత్త్వజాతం ఇతర
హేతువ్యావృత్త్యర్థమాహసహస్రాంశుసమప్రభమితి తత్రచతుర్ముఖసృష్టిమాహతస్మిన్నితి సర్వలోకపితామహఇత్యనేన దేవమనుష్యాదీనాందక్ష
ఙయఃస్రష్టారః- తేషాంస్రష్టాచతుర్ముఖఇతిభగవతోఽణ్డాన్తర్గతవ్యష్టిసర్గస్సద్వారకఇత్యుక్తంభవతి స్వయం- భగవాన్నారాయణ పరమకారణభూ
తఃస్వయమేవచతుర్ముఖశరీరకోఽభవదిత్యర్థః ॥విష్ణుర్బ్రహ్మస్వరూపేణస్వయమేవవ్యవస్థితఇతివచనాత్ సుబాలోపనిషది ॥అజఏకోనిత్యఇతిని
ర్వికారత్వంజగత్కారణత్వంజగదన్తరాత్మత్వంచోక్త్వానారాయణశబ్దోఽసకృదావృత్తః- అతోజగత్కారణత్వాదికంత్రితయమపినారాయణశబ్దస్యా
వయవార్థఇతి శ్రుతేరభిప్రాయఇతిముక్త్వాజగత్కారణత్వాదిప్రవృత్తినిమిత్తకంనారాయణశబ్దం పరమకారణస్యవాచకత్వేనాహఆపోనారాఇతి
తస్సృష్టాస్స్వణ్డకారణత్వాన్నారాః, తాసాంనారత్వముపపాదయతిఆపోవైనరసూనవఇతి ॥రిష్యతేఇతిరిషణ్యద్యత్వాయకాలోఽపకృతే
రఇతిభవతి నరః- అక్షయః నిర్వికారఇత్యర్థః ॥జజ్ఞేనారాయణాన్నరఇతివచనాన్నరఇతిభగవన్నామ తస్మాజ్జాతాఇత్యణ్ప్రత్యయేకృతేనారాఇ
తిభవతి నారాఖ్యాఅపోఽయనమస్యేతినారాయణః ఏవంనరశబ్దేననిర్వికారత్వం, నారశబ్దేనజగత్కారణత్వ, మయనశబ్దేనజగదన్తరాత్మత్వం, చేత్య

జాః। అప ఏవ ససర్జాదౌ తాసు వీర్యమపాసృజదితి. భగవద్గీతాసు చ * అహం కృత్స్నస్య జగతః ప్రభవః ప్రలయస్తథా * అహం సర్వస్య ప్రభవో మత్తస్సర్వం ప్రవర్తత ఇతి చ. మహాభారతే * కుతస్సృష్టమిదం సర్వం జగత్స్థావరజఙ్గమం। ప్రలయే చ కమభ్యేతి తన్నో బ్రూహి పితామహేతి పృష్ట ఆహ * నారాయణో జగన్మూర్తిరనన్తాత్మా సనాతన ఇతి. తథా * తస్మాదవ్యక్తముత్పన్నం త్రిగుణం ద్విజసత్తమేతి * అవ్యక్తం పురుషే బ్రహ్మన్నిష్క్రియే సమ్ప్రలీయత ఇతి చ. ఆహ చ భగవాన్పరాశరః * విష్ణోస్సకాశాదుద్భూతం జగత్తత్రైవ చ స్థితం। స్థితిసంయమకర్తాఽసౌ జగతోఽస్య జగచ్చ స ఇతి. ఆహ చాపస్తమ్బః * పూః ప్రాణినస్సర్వ ఏవ గుహాశయస్య అహన్యమానస్య వికల్మషస్యేత్యారభ్య * తస్మాత్కాయాః ప్రభవన్తి సర్వే స మూలం శాశ్వతికస్స నిత్య ఇతి. యది కపిలస్మృత్యా వేదాన్తవాక్యార్థవ్యవస్థా స్యాత్ - తదైతాసాం సర్వాసాం స్మృతీనామనవకాశత్వరూపో మహాన్ దోషః ప్రసజ్యేత. అయమర్థః - యద్యపి వేదాన్తవాక్యానామతీన్ద్రియత్వప్రత్యక్షాదిసకలేతరప్రమాణసమ్భావనాభూమిభూతార్థప్రతిపాదనపరత్వాత్తదర్థవైశద్యాయాల్పశ్రుతానాం ప్రతిపత్తౄణాం తదుపబృంహణమపేక్షితం - తథాపి తదర్థానుసారిణీనామాప్తతమప్రణీతానాం బహ్వీనాం స్మృతీనాం తదుపబృంహణాయ ప్రవృత్తానామనవకాశత్వం మా ప్రసాఙ్క్షీదితి శ్రుతివిరుద్ధార్థా కపిలస్మృతిరుపేక్షణీయా. ఉపబృంహణం చ శ్రుతిప్రతిపన్నార్థవిశదీకరణం- తచ్చ విరుద్ధార్థయా స్మృత్యా న శక్యతే కర్తుం. న హ్యేతాసాం స్మృతీనాం ప్రాచీనభాగోదితధర్మాంశవిశదీకరణేన సావకాశత్వం- పరబ్రహ్మభూతపరమపురుషారాధనత్వేన ధర్మాన్విదధతీనామేతాసామారాధ్యభూతపర *

ర్థత్రయముక్తం భవతి. తస్మిన్నజ్ఞేష్వయం బ్రహ్మేతి భగవత ఏవ ప్రస్తుతత్వాత్ న పునరత్రాస్యేతి సర్వనామశబ్దేన పరామృశ్యత ఇతి న వ్యవహితపరామర్శిత్వదోషః. యత్తు వ్యాఖ్యాత్రన్తరైః- సర్వనామశబ్దః ప్రధానపరామర్శీ- శాబ్దప్రాధాన్యం చ ప్రథమనిర్దిష్టస్య చతుర్ముఖస్యేతి స ఏవ నారాయణసంజ్ఞ ఇత్యాశఙ్క్య బహుశ్రుతివచనవిరోధాత్, ముఖ్యచతుర్ముఖస్య భగవద్విసృష్టతావచనాచ్చ భగవత ఏవ నారాయణసంజ్ఞేతి పరిహృతం- తచ్చావిరుద్ధం. అభిచతుర్ముఖస్య నారాయణసంజ్ఞత్వవ్యావృత్త్యర్థ, మితరదేవానాం ద్రుహిణసృష్టానాం పరత్వశఙ్కానిరాసార్థం చ చతుర్ముఖస్య భగవద్విసృష్టతావచనాయత్తదితి. యత్తదిత్యనువాదరూపత్వాత్స భగవానత్రానూద్యతే. అవ్యక్తస్య చిదచిత్సముదాయరూపత్వాదవ్యక్తశరీరకం బ్రహ్మ సదసచ్ఛరీరకం భవతి. తద్విసృష్టః- తేన విశేషేణ- జీవబుద్ధ్యవ్యవధానేన భగవతైవ సృష్టః స బ్రహ్మేతి కీర్త్యత ఇత్యర్థః. అస్మిన్ప్రబన్ధేఽవసానేఽపి * ప్రశాసితారమిత్యాదినా భగవాన్కీర్తితః. మధ్యే చ * బ్రహ్మావిద్య ఇత్యాదినా భగవజ్జ్ఞానవిపాకః కీర్తితః. ఏవం భగవతా మనునా పురుషసూక్తనారాయణానువాకప్రతిపాద్యస్య పరబ్రహ్మశబ్దవాచ్యస్య భగవతస్సమారాధనరూపాణి కర్మాణి విదధతా భగవత్స్వరూపముపదిష్టం - ఏవం స్మృత్యన్తరేషు చ ద్రష్టవ్యం. తాదృశతత్త్వపరాణామపి స్మృతీనామనవకాశత్వం స్యాదిత్యభిప్రాయేణాహ (భగవద్గీతాసు చేతి) ఆపస్తమ్బోక్తిమాహ (ఆహేతి) అధ్యాత్మఖణ్డయోః ప్రథమే ఖణ్డే * పూః ప్రాణిన ఇతి వాక్యం- ద్వితీయే ఖణ్డే * తస్మాత్కాయా ఇతి వాక్యం. * తస్మాదిత్యుక్తైకస్మాదిత్యపేక్షాపూరణార్థం, కాయశబ్దస్య భగవచ్ఛరీరపరత్వదర్శనార్థం, చ * పూః ప్రాణిన ఇతి వాక్యముపాత్తం. పూః- పురం. శరీరమిత్యర్థః. యథాభిట్టహాలాయుధః * అఙ్గం వపుర్వర్ష్మ పురం ప్రతీకమితి. న తావదుపబృంహణనైరపేక్ష్యాత్ కపిలస్మృతేరుపేక్ష్యత్వం సువచం, మన్వాదిస్మృతేస్సావకాశత్వం చోక్తం, కపిలస్యాప్తత్వే ప్రమాణం చోక్తం,- కపిలస్మృతిం విహాయ స్మృత్యన్తరేణోపబృంహణే కో హేతురితి శఙ్కాయామాహ (అయమర్థ ఇతి) (సంభావనాభూమిభూతేతి) భూతశబ్దస్సిద్ధపరః- సిద్ధార్థప్రతిపాదనపరత్వాత్. అయమర్థః- కార్యపరత్వే తుల్యవికల్పత్వేనాధికారిభేదేన వాఽర్థవిరోధస్సుపరిహరః. సిద్ధవస్తుపరత్వే స్వతరస్మృత్యనుగుణం వేదార్థో నేయః- న తూభయానుగుణమితి. తథాపీత్యాదినా కపిలస్మృతిం విహాయ మన్వాదిస్మృతిభిరేవోపబృంహణీయత్వే హేతుమాహ. ఆప్తతమశబ్దస్యాయం భావః- యథావస్థితవస్తుదర్శిత్వం, యథాదృష్టార్థవాదిత్వం, చేతి ద్వివిధా ఆప్తిః. తత్ర * ఋషిం ప్రసూతం కపిలమితి కపిలస్య మహర్షిత్వముచ్యమానం కతిపయాతీన్ద్రియానేకార్థద్రష్టృత్వాదినాప్యుపపద్యతే- న తు సార్వత్రికం యథావస్థితార్థదర్శిత్వమపేక్షతే. మన్వాదీనాం తు * యద్వై కిం చ మనురవదత్ * స హోవాచ వ్యాసః పారాశర్య ఇత్యాదిభిస్సార్వత్రికయథావస్థితదర్శనపూర్వకయథాదృష్టార్థవాదిత్వముక్తం- తస్మాదాప్తతమా మన్వాదయః- కపిలస్త్వాప్తిమాత్రమితి. శ్రుతివిరుద్ధార్థా- న్యాయానుగృహీతశ్రుతివిరుద్ధార్థేతి భావః. అత్రాయమర్థః-పరేణ సహ వచనవిరోధే న్యాయః ప్రవర్తత ఇతి న్యాయానుగృహీతశ్రుతేరపి స్మృత్యనుగృహీతశ్రుతిః ప్రబలేత్యుక్తం. తత్రోత్తరం- న్యాయవిరుద్ధస్మృత్యనుగృహీతశ్రుతేరపి న్యాయావిరుద్ధస్మృత్యనుగృహీతశ్రుతిః ప్రబలా, ఋషిమాత్రప్రణీతస్మృత్యనుగృహీతశ్రుతేరప్యాప్తతమప్రోక్తస్మృత్యనుగృహీతశ్రుతిః ప్రబలా, ఏకస్మృత్యనుగృహీతశ్రుతేః బహుస్మృత్యనుగృహీతశ్రుతిః ప్రబలేతి. ఆప్తతమప్రణీతన్యాయానుగృహీతానేకస్మృత్యనుగృహీతశ్రుతిరాప్తమాత్రోక్తన్యాయవిరుద్ధైకస్మృత్యనుగృహీతశ్రుతేరపి ప్రబలేతి సఙ్గ్రహోక్తిః. దూషణాన్తరమాహ (ఉపబృంహణం చేతి) విరుద్ధార్థయా- న్యాయానుగుణస్మృత్యనుగృహీతశ్రుతివిరుద్ధార్థయా. ఉపబృంహణానుపపత్తిర్దూషణమిత్యర్థః. సావకాశత్వం ప్రతిషేధతి (న హ్యేతాసామితి) అస్థిరాణాం కాలాన్తరభావిఫలప్రదత్వం సద్వారకమేవ. తత్ర కృష్యాదేరఙ్కురాదిద్వారకత్వవత్ కిమచేతనద్వారకత్వం- ఉత రాజసేవాదేరివ చేతనద్వారకత్వమిత్యపేక్షాయాం చేతనద్వారకత్వం శ్రుతిరేవాహేతి శ్రుతహానాశ్రుతకల్పనానుపపత్త్యా పరబ్రహ్మణి తాసాం తాత్ప

మపురుషప్రతిపాదనాభావేసతితదారాధన భూతధర్మప్రతిపాదనాసమ్భవాత్. తథాహిపరమపురుషారాధనరూపతాసర్వేషాంకర్మణాంస్మర్యతే *యతఃప్రవృత్తిర్భూతానాంయేనసర్వమిదంతతం। స్వకర్మణాతమభ్యర్చ్యసిద్ధింవిన్దతిమానవః *ధ్యాయేన్నారాయణందేవం స్నానాదిషుచకర్మసు।బ్రహ్మలోకమవాప్నోతినచేహావర్తతేపునః * వైస్స్వకర్మపరైర్నాథనరైరారాధితోభవాన్। తేతరన్త్యఖిలామేతాంమాయామాత్మవిముక్తయఇతి. నచైహికాముష్మికసాంసారికఫలసాధనకర్మప్రతిపాదనేనైతాసాంసావకాశత్వం-యతస్తేషామపికర్మణాంపరమపురుషారాధనత్వమేవస్వరూపం యథోక్తం * యేప్యన్యదేవతాభక్తాయజన్తేశ్రద్ధయాన్వితాః। తేపిమామేవకౌన్తేయయజన్త్యవిధిపూర్వకం।అహంహిసర్వయజ్ఞానాంభోక్తాచప్రభురేవచ।నతుమామభిజానన్తితత్త్వేనాతశ్చ్యవన్తితఇతి, తథా *యజ్ఞైస్త్వమిజ్యసేనిత్యంసర్వదేవమయాచ్యుత।హవ్యకవ్యభుగేకస్త్వంపితృదేవస్వరూపధృగితి యదుక్తం * ఋషింప్రసూతంకపిలమితికపిలస్యాప్తతయాసఙ్కీర్తనాత్తత్స్మృత్యనుసారేణ వేదాన్తార్థవ్యవస్థాపనంన్యాయ్యమితి- తదసత్ బృహస్పతేస్స్మృతిస్మృతిషుసర్వేషామతిశయితజ్ఞానానాం నిదర్శనత్వేనసఙ్కీర్తనాత్తత్ప్రణీతేనలోకాయతేనశ్రుత్యర్థవ్యవస్థాపనప్రసక్తేరితి

అథస్యాత్ - కపిలస్యాస్వయోగమహిమ్నావస్తుయాథాత్మ్యోపలబ్ధేస్తత్స్మృత్యనుసారేణ వేదాన్తార్థోవ్యవస్థాపయితవ్యఇతి అత ఉత్తరంపఠతి

౨॥ సూ ॥ ఇతరేషాంచానుపలబ్ధేః॥ ॥ చశబ్దస్తుశబ్దార్థేశ్చోదితాశఙ్కానివృత్త్యర్థః ఇతరేషాం- మన్వాదీనాంబహూనాంస్వయోగమహిమసాక్షాత్కృతపరావరతత్త్వయాథాత్మ్యానాంనిఖిలజగద్భేషజభూతస్వవాక్యతయా *యద్వైకిఞ్చనమనురవదత్తద్భేషజమితిశ్రుతిప్రసిద్ధానాంకపిలదృష్టప్రకారేణతత్త్వానుపలబ్ధేస్స్మృతివిరుద్ధాకపిలోపలబ్ధిర్భ్రాన్తిమూలేతినతయాయథోక్తవేదాన్తార్థశ్చాలయితుంశక్యఇతిసిద్ధమ్ ...

స్మృత్యధికరణంసమాప్తమ్

౩॥ సూ ॥ ఏతేనయోగఃప్రత్యుక్తః॥ ॥

ర్యమిత్యర్థః కర్మణాంభగవదారాధనరూపత్వే ప్రమాణమాహ (తథాహీతి) *యతః ప్రవృత్తిరితిభగవద్గీతా *ధ్యాయేన్నారాయణందేవమితివిష్ణుస్మృతిః *యైస్స్వకర్మపరైరితివిష్ణుపురాణే అత్రాయమభిప్రాయ పూర్వభాగోపబృంహణపరాణామపిస్మృతీనాంకర్మారాధ్యభగవతి తాత్పర్యమస్త్యేవ ఉపనిషద్భాగోపబృంహణపరాణామతఏవాన్యత్రనిరవకాశానామితిహాసపురాణానామతీవతాత్పర్యమస్తి ఇతిహాసపురాణయోః కర్మకీర్తనంభగవదుపాసనాఙ్గత్వేన ధర్మశాస్త్రేషుప్రత్యాకీర్తనంకర్మారాధ్యత్వేనేతి అనభిసంహితఫలకర్మణాం నాగవదారాధనరూపతా ఫలప్రదానాంతుకర్మణాంతదారాధనరూపత్వాభావాన్నతత్ప్రతిపాదకశాస్త్రస్య ఏవాణితాత్పర్యమిత్యాశఙ్క్యపరిహారః (నచేహికేత్యాదినా) (యదుక్తమిత్యాది) సమునలోకాయతేనశ్రుత్యర్థవ్యవస్థాపనప్రసఙ్గః నహిలోకాయతేః శ్రుతివిరుద్ధత్వాదభ్యుపేతం కపిలస్మృతిరపితదభ్యుపగతత్వాద్వాక్యేనశ్రుత్యర్థవ్యవస్థాపనంయుక్తమితిచేన్న - బృహస్పతిప్రణీతస్యాపిలోకాయతస్యపుత్రాగోయస్థితుః సశ్రుత్యావిరోధోఽత్రాపివిద్యతేచేత్ తద్వదేవకపిలస్మృతిరపివిరుద్ధాంశేత్యాజ్యా తథాచ * ఔదుమ్బరీసర్వావేష్టయితవ్యేత్యత్రచపఠితం తద్వదితిభావః

ఉత్తరసూత్రశఙ్కామాహ (అథస్యాదితి) మన్వాదీనాంధర్మప్రవర్తనాదిమాత్రపరత్వాన్నయోగావసరః కపిలస్తుయోగసాక్షాత్కృతార్థతత్త్వఇతితత్స్మృతిరాదరణీయేత్యర్థః

౨॥ సూ ॥ ఇతరేషాంచానుపలబ్ధేః॥ ॥ వ్యాచష్టే (చశబ్దఇతి) యదికపిలస్యస్మృతిప్రణయనోపలబ్ధిరస్తి సాబహూనాం స్మర్తౄణాంతత్త్వోపలబ్ధివిరోధాత్ భ్రాన్తిరిత్యర్థః నచతేషాంధర్మానుష్ఠానేఽన్యపరత్వాద్యోగానవసర అనభిసంహితఫలధర్మానుష్ఠానస్యయోగాఙ్గతయాఽత్యన్తానుకూలత్వాత్ తద్రహితస్యయోగోనసమీచీనః సరజస్తమస్కత్వాత్

స్మృత్యధికరణంసమాప్తమ్

౩॥ సూ ॥ ఏతేనయోగః ప్రత్యుక్తః॥ ॥ అత్రవిషయసంశయహేతూపూర్వవత్ బ్రహ్మకారణత్వంవిచాల్యం ఉతనేతి విచారే తదర్థమీశ్వరాధిష్ఠితంప్రధానంకారణం- ఉతబ్రహ్మేతి కింయోగస్మృతివిరోధేనవేదాన్తానామన్యపరత్వముపపాద్యం- ఉతనేతి కింతయా

ఏతేన కాపిలస్మృతినిరాకరణేన యోగస్మృతిరపి ప్రత్యుక్తా. కా పునరత్రాధికాశఙ్కా- యన్నిరాకరణాయ న్యాయాతిదేశః. యోగస్మృతావపీశ్వరాభ్యుపగమాన్మోక్షసాధనతయా వేదాన్తవిహితయోగస్య చాభిధానాద్వక్తుర్హిరణ్యగర్భస్య సర్వవేదాన్తప్రవర్తనాధికృతత్వాచ్చ తత్స్మృత్యా వేదాన్తోపబృంహణం న్యాయ్యమితి.

పరిహారస్త్వబ్రహ్మాత్మకప్రధానకారణవాదాన్నిమిత్తకారణమాత్రేశ్వరాభ్యుపగమాద్ధ్యానాత్మకస్య యోగస్య ధ్యేయైకనిరూపణీయస్య ధ్యేయభూతయోరాత్మేశ్వరయోర్బ్రహ్మాత్మకత్వజగదుపాదానతాదిసర్వకల్యాణగుణాత్మకత్వవిరహేణావైదికత్వాద్వక్తుర్హిరణ్యగర్భస్యాపి క్షేత్రజ్ఞభూతస్య కదాచిద్రజస్తమోఽభిభవసమ్భవాచ్చ యోగస్మృతిరపి తత్ప్రణీతరజస్తమోమూలపురాణవద్భ్రాన్తిమూలేతి న తయా వేదాన్తోపబృంహణం న్యాయ్యమితి. ....

యోగప్రత్యుక్త్యధికరణం సమాప్తమ్.

వేదాన్తోపబృంహణం కార్యం- ఉత నేతి. కిం సా భ్రాన్తిమూలా- ఉత నేతి. కిం హిరణ్యగర్భస్య భ్రమస్సంభవతి- నేతి. యదా న సంభవతి- తదా తదుపబృంహణీయతయా వేదాన్తానాం తద్విరోధేఽన్యపరత్వాదీశ్వరాధిష్ఠితం ప్రధానం కారణమితి బ్రహ్మకారణత్వం విచాల్యమితి. యదా భ్రమస్సంభవతి- తదా తయోపబృంహణీయత్వాభావాద్వేదాన్తవాక్యానాం తద్విరోధేఽన్యపరత్వాభావాదీశ్వరాధిష్ఠితప్రధానస్య జగత్కారణత్వాభావాద్బ్రహ్మకారణత్వమవిచాల్యమితి. సూత్రస్యాపరార్ధమాహ (ఏతేనేతి) వైదికతత్త్వాభ్యుపగమమనుష్ఠానాభ్యుపగమం చాహ (ఈశ్వరాభ్యుపగమా, ద్యోగస్య చాభిధానాదితి)... ... ...

పరిహారేతి తత్త్వవైషమ్యమాహ (అబ్రహ్మాత్మకేతి) అనుష్ఠానవైషమ్యం చాహ (ధ్యానాత్మకస్యేతి) న హి ధ్యానస్య ధ్యానత్వాన్మోక్షోపాయత్వం- గర్దభధ్యానాదిషు వ్యభిచారాత్. తస్మాద్ధ్యేయవిశేషవిషయమేవ ధ్యానం మోక్షసాధనమితి ధ్యేయవైషమ్యాత్తదేకనిరూపణీయధ్యానవైషమ్యాదిత్యర్థః. (ఆత్మేశ్వరయోరితి) బ్రహ్మాత్మకత్వం జీవస్య- జగదుపాదానతాది కల్యాణగుణయోగ ఈశ్వరస్య. (క్షేత్రజ్ఞభూతస్యేతి) *యో బ్రహ్మాణం విదధాతీతి సృజ్యత్వశ్రుతిరవతారశ్రుత్యనపోదితా బ్రహ్మణః క్షేత్రజ్ఞత్వే ప్రమాణం- యథేన్ద్రవరుణాదీనాం. కర్మకృతనామరూపాభ్యాం యోజనీయత్వం హి చేతనస్య సృజ్యత్వమితి భావః. (కదాచిద్రజస్తమోఽభిభవసంభవాదితి) కల్పవిశేషేషు గుణవిశేషాన్యేషవిషయపురాణప్రవచనార్థోఽభిప్రేతః. నను శౌనకే నైవ బ్రహ్మణో భగవదంశత్వం భగవద్వచనేనైవ ప్రదర్శ్యతే *త్వమప్యత్ర మహాభాగ మమాంశః కమలోదరాత్। మన్నాభిసంభవాజ్జాతః ప్రజాసృష్టికరః పర ఇతి. తస్మాత్ *ఆబ్రహ్మస్తమ్బపర్యన్తా ఇతి నాభివిధిర్వివక్షితః - కిన్తు మర్యాదేతి. నైవం- స్తమ్బస్యాప్యకర్మవశ్యత్వప్రసఙ్గాత్. స్థావరదేహస్య కర్మనిబన్ధనత్వం చ స్మర్యతే *పుమాన్న దేవో న నరో న పశుర్న చ పాదపః। శరీరాకృతిభేదాస్తు భూపైతే కర్మయోనయ ఇతి. భగవదంశత్వవ్యపదేశస్తు తదనుప్రవేశనిబన్ధన ఇతి తత్రైవోక్తం- *యది తేఽనుగ్రహకృతా మయి బుద్ధిర్జనార్దన। తన్మాం భక్త ఇతి జ్ఞాత్వా కథయాత్మానమచ్యుతేతి బ్రహ్మణః ప్రాగవిదితభగవత్స్వరూపజిజ్ఞాసయా ప్రార్థనముక్తం. అనుగ్రహకృతా - అనుగ్రహరూపేణ కృతా. అనుగ్రహాయ కృతా వా. *కథయామి తవాత్మానమనాఖ్యాగోచరం పరం। న వాచాం విషయో యోఽసావవిశేషస్వలక్షణః। ప్రసాదసుముఖస్సోఽహమిమం యచ్ఛామి తే వరం। అనాఖ్యాతస్వరూపం మాం భవాఞ్జ్ఞాస్యసి యోగతః। భక్తోఽయం తత్త్వతో వేత్తి మయి భక్తిశ్చ తే పరా। జిజ్ఞాసా పరమా బ్రహ్మన్ తేన జాతా మతిస్తవ। ఏవముక్తస్తతో బ్రహ్మ విష్ణునా ప్రభవిష్ణునా। విష్ణుస్వరూపజిజ్ఞాసుర్యుయోజాత్మానమాత్మనా। సపద్యన్తి సూక్ష్మాణాం సూక్ష్మం జ్యోతిరజం ప్రభుం। నిమేషార్ధార్ధమాత్రేణ వ్యాప్తాశేషచరాచరం। ఆత్మానమిన్ద్రరుద్రార్కచన్ద్రాగ్నివసుమారుతాన్। భూతాదీనపి శబ్దాదీన్ దదృశే స చ తన్మయానితి భక్తిప్రీతభగవత్ప్రసాదలబ్ధయోగేన బ్రహ్మణా యుగపద్విశ్వవ్యాపిభగవత్స్వరూపసాక్షాత్కారః, తత్ర భగవత్స్వరూపే చేన్ద్రవస్వాదిజీవవదాకాశాద్యచేతనవచ్చ స్వాత్మనో రుద్రస్య చ దర్శనం, చోక్తం. తత్రావతారప్రశ్నానన్తరం భగవతా *పరిత్రాణాయ సాధూనామిత్యారభ్య *భూర్లోకోత్పన్నేషు భూతేషు నృదేవాదిషు చాప్యహం। అనుప్రవిశ్య ధర్మస్య కరోమి పరిపాలనం। ప్రవిశ్య చ తథా పూర్వాం తనుం ధర్మభృతాం వర। జగతోఽస్య జగత్యస్మిన్ కరోమి పరిపాలనమిత్యవతారద్వైవిధ్యముక్త్వా *యదైవ ధర్మోపకారాయ యచ్చ దుష్టనిబర్హణం। చరితం మానుషాదీనాం తద్వై జానీష్వ మత్కృతమిత్యనేన అనుప్రవేశావతారేషు స్వానుప్రవిష్టజీవగతప్రకృష్టచేష్టితానామేవ స్వచేష్టితత్వం- న నికృష్టచేష్టితానామితి ప్రతిపాద్య *ఉత్పాద్య పృథివీం సమ్యక్ స్థాపయిత్వా యథాపురా। సృష్టిం తతః కరిష్యామి త్వామావిశ్య ప్రజాపతిమితి చతుర్ముఖస్య భగవదంశత్వమనుప్రవేశకృతమితి సుస్పష్టముక్తం. తత్ర బ్రహ్మణో యుక్తావస్థాయామిన్ద్రస్యేవ రుద్రస్య భగవదాత్మకత్వదర్శనస్యోపక్రమావగతతయా *సంకర్షణాత్మకశ్చైవ కల్పాన్తే చ రసాతలాత్। సముత్పన్నోఽయ తదా రుద్రః కాలాగ్నిరితి విశ్రుత ఇతి చ సంకర్షణానుప్రవేశేన రుద్రస్య భగవదాత్మకతాయాః ప్రతిపాదితత్వాత్, *నృత్యత్యన్తే చ యద్రూపమితి రూపత ఉక్తత్వాత్, *తదాన్తరాత్మా మమ చేతి భగవదన్తర్యామికత్వవచనాచ్చ రుద్రస్యాపి భగవదంశత్వమనుప్రవేశకృతం. తథా శ్రీవిష్ణుధర్మోత్తరే *బ్రహ్మేశముఖ్యాస్త్రిదశాః పార్థచన్ద్రయమాశ్చ శతక్రతుః। ఏవమాద్యాస్తథా చాన్యే యుక్తా వైష్ణవతేజసా। జగత్కార్యావసానే తు వియుజ్యన్తే చ తేజసా। వితేజసశ్చ తే సర్వే పఞ్చత్వముపయాన్తి చేతి బ్రహ్మాదీనాం భగవత్తేజోవియోగేన ప్రలయప్రతిపాదనాచ్చ అనుప్రవేశస్సిద్ధః. తథా మోక్షధర్మే *నారాయణో మహాయోగీ శుభాశుభవివర్జితః। స

౪॥ సూ. నవిలక్షణత్వాదస్యతథాత్వంచశబ్దాత్ ॥

పునరపిస్మృతివిరోధవాదీతర్క ముపలమ్భమానః ప్రత్యవతిష్ఠతే-

సర్గనాభిజంపుత్రం బ్రహ్మాణమమితప్రభం। తతస్స ప్రాదురభవత్ అథైనంవాక్యమబ్రవీత్। మమత్వంనాభితోజాతః ప్రజాసర్గకరః ప్రభుః। సృజప్ర జాస్త్వంవివిధా బ్రహ్మన్ సజడపణ్డితాః। సఏవముక్తో [illegible] ప్రణమ్యవరదం దేవము[illegible]మీశ్వరం। [illegible] ప్రజాః స్రష్టుంన[illegible]స్తుతే। అప్రజ్ఞాబాన[illegible]దేవవిధత్స్వయదనన్తరం। సఏవముక్తో [illegible] చిన్తయామాస[illegible]బుద్ధిం బుద్ధిమతాంవరః। స్వరూపిణీతతోబుద్ధిరుపతస్థేహరిం ప్రభుం। [illegible] సతాం [illegible]బుద్ధింశ క్తిమతీం సతీం। ఉవాచవచనందేవోబుద్ధింవై ప్రభురవ్యయః। బ్రహ్మాణం ప్రవిశ [illegible]రాదిష్టాబుద్ధిః ప్రవివేశ సా। అథైనంబుద్ధిసంయుక్తంపునస్సందదృశేహరిః। [illegible] ప్రజాః। [illegible] తథాకరోచ్చధర్మాత్మా బ్రహ్మాలోకపితామహః [illegible] సృష్టిసామర్థ్యం బ్రహ్మణః [illegible] * సర్వాయంయమజ్ఞాని బుద్ధేరక్షరసప్రవేశో [illegible] - [illegible] అనిత్యత్వము [illegible] ప్రవేశస్యం. [illegible]
*ఆ బ్రహ్మస్తమ్బపర్యన్తా [illegible] … … … … … … … … … … … … … … … … … …

[illegible] ద్వితీయసూత్రమేవంవ్యాఖ్యాతం- [illegible] మహదహఙ్కారాదీనాం [illegible] తానపలబ్ధేః [illegible]కార్యస్య [illegible] కారణస్య [illegible]ఇతి. తదయుక్తం- [illegible] *తన్మాత్రాణి భూతాని [illegible] యతే [illegible] తథా *బుద్ధిరధ్యవసాయ [illegible] తథా *యస్మాదహఙ్కారో [illegible] తథా *మనో [illegible] భూతాదింస్తు [illegible] ఏను [illegible] అతో [illegible] శ్రుతా [illegible] * య [illegible] * [illegible] శ్రుతి[illegible] సూత్రకారస్య *మహదాదేః [illegible] ప్రతిక్షేపం - [illegible] ప్రతిక్షేపం. [illegible] అబ్రహ్మాత్మకానాం మహదాదీనాం శ్రుతావనుపలబ్ధిరపి [illegible] - అబ్రహ్మాత్మకప్రధాన [illegible] ప్రధానాది [illegible]వ్యాఖ్యానమనుపపన్నం. *ఏతేన యోగః ప్రత్యుక్తః [illegible] - * [illegible] * తాం యోగమితి మన్యన్తే స్థిరామిన్ద్రియధారణాం * [illegible] ప్రామాణ్యాశఙ్కా. ఏకదేశేన [illegible] ప్రతిపన్నైర [illegible] ప్రామాణ్యా[illegible] * [illegible] తత్రాపి [illegible] ప్రామాణ్యం [illegible] *పురుషస్య [illegible] శ్రుతి[illegible] - ఏకదేశేన ప్రతిపత్తావప్యేకదేశేన ప్రతిపత్తేర ప్రామాణ్యమపి [illegible] పపన్నా. ——యావదప్రకాశైస్తు ద్వితీయం సూత్రమేవం వ్యాఖ్యాతం- [illegible] దాన్యత్ [illegible] పురుషమహదహఙ్కారాదీనాం తత్త్వాన్తరత్వేన [illegible]ముక్తం - [illegible] కార్యస్య [illegible] కారణస్య [illegible], * ఏతేన సూత్రం [illegible] ప్రత్యుక్త[illegible]వ్యాఖ్యాతం. [illegible] తిసూత్రయోజనా [illegible]నుపపన్నా - భోక్తృత్వాధ్యవసాయాభిమానాదికార్యోపలబ్ధేః. [illegible]
చేత్ - సుఖదుఃఖమోహాత్మకత్వే [illegible] ప్రసక్తస్యాపి [illegible] పురుషమహదాది [illegible]. తస్యాపి [illegible] దాసో [illegible] *ఇతరేషాం [illegible] తథా [illegible] - [illegible] నాన్తర్వా దేనిరసిష్యమాణత్వాత్. అతఃకపిలస్మృతేర్యోగి ప్రత్యక్షమూలత్వస్య దసనమపేక్షితమితితదేవనివక్షితం. *ఏతేనేతిసూత్రేణ [illegible] ఇతిచే న్న - సాఙ్ఖ్యస్మృతేర్యోగస్మృతేః శ్రుతివిరుద్ధాంశ [illegible]పేక్షితత్వా, త్రస్య చశబ్దానుకూలత్వా, [illegible] సంభవతిత దననుగుణనిర్వాహ [illegible]యణస్యానుపపన్నత్వాత్,. స్మృత్యనవకాశసూత్రేణ [illegible] యోగస్మృతి[illegible]- తుల్యన్యాయత్వాదితిదేశ్య - అధిక శఙ్కాయాస్సమ్భవాత్. అతో యోగస్మృతివిషయమతిదేశాధికరణం *ఏతేనేతిసూత్రమితియుక్తమ్. ……………………………………

యోగప్రత్యుక్త్యధికరణంసమాప్తమ్.

౪॥ సూ. నవిలక్షణత్వాదస్యతథాత్వంచశబ్దాత్ ॥ సఙ్గతిరూహ (పునరపీతి) మన్వాదిస్మృతిభిరుపబృంహణం కార్యమిత్యు

యత్సాఙ్ఖ్యస్మృతినిరాకరణేన జగతో బ్రహ్మకార్యత్వముక్తం తన్నోపపద్యతే- అస్య- ప్రత్యక్షాదిభిరచేతనత్వేనాశుద్ధత్వేనానీశ్వరత్వేన దుఃఖాత్మకత్వేన చోపలభ్యమానస్య చిదచిదాత్మకస్య జగతః భవదభ్యుపేతాత్సర్వజ్ఞాత్సర్వేశ్వరాద్ధేయప్రత్యనీకాదానన్దైకతానాద్బ్రహ్మణో విలక్షణత్వాత్. న కేవలం ప్రత్యక్షాదిభిరేవ జగతో వైలక్షణ్యముపలభ్యతే- శబ్దాచ్చ తథాత్వం- విలక్షణత్వముపలభ్యతే- *విజ్ఞానం చావిజ్ఞానం చ *ఏవమేవైతా భూతమాత్రాః ప్రజ్ఞామాత్రాస్వర్పితాః ప్రజ్ఞామాత్రాః ప్రాణే అర్పితాః *సమానే వృక్షే పురుషో నిమగ్నోఽనీశయా శోచతి ముహ్యమానః *అనీశశ్చాత్మా బధ్యతే భోక్తృభావాదిత్యాదిభిః కార్యస్య హి జగతోఽచేతనత్వదుఃఖిత్వాదయో ఽనర్థిస్సృష్టే- యద్ధి యత్కార్యం- తత్తస్మాన్న విలక్షణం- యథా మృత్సువర్ణాదికార్యం ఘటరుచకాది. అతో బ్రహ్మవిలక్షణస్యాస్య జగతస్తత్కార్యత్వం న సమ్భవతీతి సాఙ్ఖ్యస్మృత్యనురోధేన కార్యసలక్షణం ప్రధానమేవ కారణం భవితుమర్హతి. అవశ్యం చ శాస్త్రస్యానన్యాపేక్షస్యాతీన్ద్రియార్థగోచరత్వేఽపి తర్కోఽనుసరణీయః- యతస్సర్వేషాం ప్రమాణానాం క్వచిత్క్వచిద్విషయే తర్కానుగృహీతానామేవార్థనిశ్చయహేతుత్వం. తర్కో హి నామార్థస్వభావవిషయేణ వా సామగ్రీవిషయేణ వా నిరూపణేనార్థవిశేషే ప్రమాణం వ్యవస్థాపయత్తదితికర్తవ్యతారూప ఊహాపరపర్యాయం జ్ఞానం. తదపేక్షా చ సర్వేషాం ప్రమాణానాం సమానా. శాస్త్రస్య తు విశేషేణాకాఙ్క్షాసన్నిధియోగ్యతాజ్ఞానాధీన ప్రమాణభావస్య సర్వత్రైవ తర్కానుగ్రహాపేక్షా. ఉక్తం చ మనునా *యస్తర్కేణానుసన్ధత్తే స ధర్మం వేద నేతర ఇతి. తదేవం తర్కానుగృహీతశాస్త్రార్థప్రతిష్ఠాపనం శ్రుత్యైవ చ మన్తవ్య ఇత్యుచ్యతే. అథోచ్యేత- శ్రుత్యా జగతో బ్రహ్మైకకారణత్వే నిశ్చితే సతి తత్కార్యస్యాపి జగతశ్చైతన్యానువృత్తిరభ్యుపగమ్యతే. యథా చేతనస్య సుషుప్తిమూర్ఛాదిషు చైతన్యానుపలబ్ధిః- తథా ఘటాదిష్వపి సదేవ చైతన్యమనుద్భూతం. అత ఏవ చేతనాచేతనవిభాగ ఇతి. నైతదుపపద్యతే - యతో నిత్యానుపలబ్ధిరసద్భావమేవ సాధయతి. అత ఏవ చైతన్యశక్తియోగోఽపి తేషు నిరస్తః- యస్య హి క్వచిదపి యత్కార్యానుపలబ్ధిః- త

క్తం- మన్వాదిస్మృతయస్సర్వా విరుద్ధాః- సాఙ్ఖ్యస్మృతిస్తర్కానుగృహీతా- అతస్తన్మూలబృంహణం కార్యమితి ప్రత్యవస్థానాత్సఙ్గతిరిత్యర్థః. ప్రథమవిచారః పూర్వవత్. కిం బ్రహ్మణోఽచేతనజగదుత్పత్తిస్సంభవతి- నేతి విచారః. తదర్థం కిం జగత్కారణస్య జగత్సాలక్షణ్యానుమితిహేతురనైకాన్తికః- నేతి. యదా నానైకాన్తికః- తదా చేతనాద్బ్రహ్మణోఽచేతనజగదుత్పత్తేరసంభవాద్బ్రహ్మకారణవాదశ్చాల్యః. యదా త్వనైకాన్తికః- తదా బ్రహ్మణో విలక్షణజగదుత్పత్తిసంభవాత్ బ్రహ్మకారణత్వమవిచాల్యమితి. సూత్రం నేతి పదం వ్యాచష్టే (యదితి) అస్యేతి వ్యాఖ్యేయం. తద్వ్యాచష్టే (ప్రత్యక్షాదిభిరితి) అస్యేతిపదం లౌకికప్రమాణసిద్ధాకారవిశిష్టపరామర్శీతి భావః. విలక్షణత్వాదితిపదం వ్యాచష్టే (భవదభ్యుపేతాదితి) అచేతనత్వేనేత్యాదివిశేషణచతుష్టయప్రతియోగిత్వేన సర్వజ్ఞాదిత్యాదివిశేషణచతుష్టయముక్తం. * తథాత్వమిత్యాదికం సూత్రఖణ్డం వ్యాచష్టే (న కేవలమితి) తథాత్వపదవ్యాఖ్యానం విలక్షణత్వమితి. విలక్షణత్వోపలమ్భకం శబ్దముదాహరతి (విజ్ఞానమితి) తతః కిమిత్యత్రాహ (యద్ధి యత్కార్యమితి) అపౌరుషేయస్య శాస్త్రస్య మానాన్తరాగోచరార్థవిషయత్వాత్ ప్రత్యక్షాదిదృష్టవ్యాప్తిమూలతర్కాపేక్షా కథం సఙ్గచ్ఛత ఇత్యత్రాహ (అవశ్యం చేతి) అనన్యాపేక్షస్య - ప్రమాణాన్తరానపేక్షస్య. ప్రమాణాన్తరనైరపేక్ష్యేఽపి ప్రమాణాఙ్గభూతస్తర్కోఽనుసరణీయ ఇత్యర్థః. కుత ఇత్యత్రాహ (యత ఇతి) క్వచిత్క్వచిద్విషయే- సన్దిగ్ధే విప్రతిపన్నే చ. ప్రామాణ్యస్య పరానపేక్షత్వం నామ ప్రమిత్యుత్పత్తౌ నైరపేక్ష్యం - న స్వకార్యే ఽనపేక్షత్వమిత్యభిప్రాయః. తర్కేణ ప్రమాణస్య కిఞ్చిత్కారం దర్శయతి (తర్కో హి నామేతి) యన్నభసో నీరూపత్వాదచాక్షుషత్వముచ్యతే - అర్థస్వభావవిషయనిరూపణేనార్థవిశేషే ప్రమాణవ్యవస్థాపనం. వైధహింసాయాశ్శ్రేయస్కరత్వప్రమితిజనకవాక్యనిరూపణేన *న హింస్యాదితి వాక్యస్యావైధహింసావ్యతిరిక్తవిషయత్వం యదుచ్యతే- తత్సామగ్రీవిషయనిరూపణేనార్థవిశేషే ప్రమాణవ్యవస్థాపనం. ప్రత్యక్షస్య జ్వాలైక్యవిషయత్వం వినా- జ్వాలోత్పత్తినిరూపణేన తత్స్వరూపమాత్రవిషయత్వనిర్ణయశ్చ. యద్వా - అర్థస్వభావవిషయనిరూపణం నామ బాధ్యత్వాబాధ్యత్వనిరూపణం. కారణదోషస్య బాధకప్రత్యయస్య చాభావాభావనిరూపణేన ప్రమాణస్య విషయవిశేషపరిచ్ఛేదకత్వనిశ్చయో వివక్షితః. (శాస్త్రస్య త్వితి) తుశబ్దః సాధ్యవైషమ్యం ద్యోతయతి. విశేషేణేతి శబ్దస్సాధనవైషమ్యం. ఆకాఙ్క్షాసన్నిధియోగ్యతాసాపేక్షత్వం సాధనవైషమ్యం- తేన సర్వత్ర తర్కసాపేక్షత్వం సాధ్యవైషమ్యమిత్యభిప్రాయః. యాదవప్రకాశమతేన చోద్యం శఙ్క్యతే- (అథేతి) చైతన్యానుపలబ్ధిః కథమిత్యత్రాహ (యథా చేతనస్యేతి) వేదాన్తిభిన్నస్యాస్య స్వరూపావభాసరూపస్య చైతన్యస్య విద్యమానస్యాపి సుషుప్త్యాదౌ స్ఫుటతరోపలబ్ధ్యభావాభ్యుపగమాత్ తం ప్రతి బన్దీకృత్య పరిహార ఉక్తః. సర్వత్ర చైతన్యసద్భావే చేతనాచేతనవ్యవహారః కథమిత్యత్రాహ (అత ఏవేతి) పరిహరతి (నైతదితి) ఇతరవాదిభిస్సుషుప్తౌ చైతన్యోత్పత్తిశక్తియోగస్యాభ్యుపగతత్వాత్ తత్ప్రతిబన్దీకారేణ ఘటాదీనాం చ చైతన్యానుపలమ్భేఽపి చైతన్యశక్తియోగాత్కారణసాలక్షణ్యసిద్ధిరిత్యాశఙ్క్యాహ (అత ఏవ చైతన్యేతి) వేదాన్తప్రామాణ్యమభ్యుపగచ్ఛతా త్వయాఽవశ్యమఙ్గీకార్యమిత్యాశఙ్క్యాహ

స్వతన్త్రార్థశక్తిం బ్రువాణో వన్ధ్యాసుతసమితిషు తజ్జననీనాం ప్రజననశక్తిం బ్రూతాం. కిఞ్చ - వేదాన్తైర్జగతో బ్రహ్మోపాదానతా ప్రతిపాదననిశ్చయే సతి ఘటాదీనాం చైతన్యశక్తేశ్చైతన్యస్య వాఽనుద్భూతస్య, సద్భావనిశ్చయః - తన్నిశ్చయే సతి వేదాన్తైర్జగతో బ్రహ్మోపాదానతా ప్రతిపాదననిశ్చయ ఇతీతరేతరాశ్రయత్వం - విలక్షణయోర్హి కార్యకారణభావః ప్రతిపాదయితుమేవ న శక్యతే. కింపునః ప్రకృతివికారయోస్సాలక్షణ్యమభిప్రేతం - యదభావాజ్జగతో బ్రహ్మోపాదానతా ప్రతిపాదనాసమ్భవం బ్రూషే. న తావత్సర్వధర్మసారూప్యం - కార్యకారణభావానుపపత్తేః. న హి మృత్పిణ్డకార్యేషు ఘటశరావాదిషు పిణ్డత్వాద్యనువృత్తిర్దృశ్యతే. అథ యేన కేనచిద్ధర్మేణ సారూప్యం - తజ్జగద్బ్రహ్మణోరపి సత్తాదిలక్షణం సమ్భవతి. తదుచ్యతే - యేన స్వభావేన కారణభూతం వస్తు వస్త్వన్తరాద్వ్యావృత్తం - తస్య స్వభావస్య తత్కార్యేష్వనువృత్తిః కార్యకారణసాలక్షణ్యం - యేన హ్యాకారేణ మృదాదిభ్యో హిరణ్యం వ్యావర్తతే - తదాకారానువృత్తిస్తత్కార్యేషు కుణ్డలాదిషు దృశ్యతే. బ్రహ్మ చ హేయప్రత్యనీకజ్ఞానానన్దైశ్వర్యస్వభావం - జగచ్చ తత్ప్రత్యనీకస్వభావమితి న తదుపాదానం. నను చ వైలక్షణ్యేఽపి కార్యకారణభావో దృశ్యతే - యథా చేతనాత్పురుషాదచేతనాని కేశనఖదన్తలోమాని జాయన్తే, యథా చాచేతనాద్గోమయాచ్చేతనో వృశ్చికో జాయతే, చేతనాచ్చోర్ణనాభేరచేతనస్తన్తుః. నైతదేవం - యతస్తత్రాప్యచేతనాంశ ఏవ కార్యకారణభావః. ……………………

అథ స్యాత్ - అచేతనత్వేనాభిమతానామపి చైతన్యయోగః శ్రుతిషు శ్రూయతే *తం పృథివ్యబ్రవీత్ *ఆపో వా అకామయన్త *తే హేమే ప్రాణా అహంశ్రేయసే వివదమానా బ్రహ్మ జగ్మురితి, నదీసముద్రపర్వతాదీనామపి చేతనత్వం పౌరాణికా ఆతిష్ఠన్తే, - అతో న వైలక్షణ్యమితి. అత ఉత్తరం పఠతి.

౫॥ సూ. అభిమానివ్యపదేశస్తు విశేషానుగతిభ్యామ్॥ తుశబ్దశ్చోదితాశఙ్కానివృత్త్యర్థః. పృథివ్యాద్యభిమానినో దేవతాః *తం పృథివ్యబ్రవీదిత్యాదిషు పృథివ్యాదిశబ్దైర్వ్యపదిశ్యన్తే. కుతః. (విశేషానుగతిభ్యాం) విశేషః - విశేషణం. దేవతాశబ్దేన విశేష్య పృథివ్యాదయోఽభిధీయన్తే. *హన్తాహమిమాస్తిస్రో దేవతా ఇతి తేజోఽబన్నాని దేవతాశబ్దేన విశేష్యన్తే, *సర్వా హ వై దేవతా అహంశ్రేయసే వివదమానాః *తే దేవాః ప్రాణే నిఃశ్రేయసం విదిత్వేతి, చ. అనుగతిః - అనుప్రవేశః. *అగ్నిర్వాగ్భూత్వా ముఖం ప్రావిశత్ ఆదిత్యశ్చక్షుర్భూత్వాఽక్షిణీ ప్రావిశత్ వాయుః ప్రాణో భూత్వా నాసికే ప్రావిశదిత్యాదినా వాగాద్యభిమానిత్వేనాగ్న్యాదీనామనుప్రవేశః శ్రూయతే. అతో జగతోఽచేతనత్వేన విలక్షణత్వాద్బ్రహ్మకార్యత్వానుపపత్తేస్తర్కానుగృహీతస్మృత్యనురోధేన జగతః ప్రధానోపాదానత్వం వేదాన్తైః ప్రతిపాద్యతే. … … …

ఇతి ప్రాప్తేఽభిధీయతే.

౬॥ సూ. దృశ్యతే తు॥ తుశబ్దాత్పక్షో విపరివర్తతే. యదుక్తం జగతో బ్రహ్మవిల

(కించేతి) బ్రహ్మోపాదానతా ప్రతిపాదనస్య కథం ఘటాదిషు చైతన్యనిశ్చయసాపేక్షత్వమిత్యత్రాహ (విలక్షణయోర్హీతి) న హి *ఆదిత్యో యూప ఇత్యాదివాక్యమయోగ్యార్థప్రతిపాదనక్షమం - తస్మాద్యోగ్యత్వనిశ్చయే సతి బ్రహ్మోపాదానతా ప్రతిపాదనసంభవ ఇత్యన్యోన్యాశ్రయ ఇత్యర్థః. సిద్ధాన్తిచ్ఛాయయా చోదయతి (కింపునరితి) సత్తాదీత్యాదిశబ్దేన ద్రవ్యత్వం వివక్షితం. పరిహరతి (తదుచ్యత ఇతి) సాలక్షణ్యమేవం స్యాత్ - తత్కిమిత్యత్రాహ (బ్రహ్మ చేతి) బ్రహ్మణో జగతశ్చ ద్రవ్యత్వావాన్తరజాతివిశేషస్సాలక్షణ్యమితి ఫలితం. తచ్చాత్ర చేతనత్వం - తేన చ సాలక్షణ్యం నాస్తీత్యర్థః. ఏవం వైలక్షణ్యస్యాసిద్ధిరాశఙ్క్య పరిహృతా - అథానైకాన్త్యమాశఙ్క్య పరిహరతి (నను చేతి)……………………

ఉత్తరసూత్రమవతారయతి (అథ స్యాదితి)

౫. సూ. అభిమానివ్యపదేశస్తు విశేషానుగతిభ్యామ్॥ తుశబ్దస్య పూర్వపక్షవ్యావృత్త్యర్థతా మా భూదితి వ్యాచష్టే (తుశబ్ద ఇతి) *హన్తాహమిమా ఇత్యాదివాక్యే పృథివ్యాదీనామస్పష్టత్వాదాహ (తేజోఽబన్నానీతి) ……………………

౬॥ సూ. దృశ్యతే తు॥ కిం యేన కేనచిదాకారేణ కార్యకారణయోస్సాలక్షణ్యం వివక్షితం - తదన్యత్వేఽప్యస్తి. సర్వధర్మసాదృశ్యం చేత్ - మృద్ఘటాదిష్వపి నాస్తి. ద్రవ్యత్వావాన్తరచేతనత్వజాత్యనువృత్తిశ్చేత్ - బ్రహ్మకారణత్వవాదిబహుశ్రుతిస్మృతివిరోధాద్బాహ్య

క్షణత్వేన బ్రహ్మోపాదానత్వం న సమ్భవతీతి—తదయుక్తం—విలక్షణయోరపి కార్యకారణభావదర్శనాత్. దృశ్యతే హి మాక్షికాదేర్విలక్షణస్య క్రిమ్యాదేస్తస్మాదుత్పత్తిః. నన్వుక్తమచేతనాంశ ఏవ కార్యకారణభావాత్తత్ర సాలక్షణ్యం. సత్యముక్తం — న తావతా కార్యకారణయోర్భవదభిమతసాలక్షణ్యసిద్ధిః. యథా కథఞ్చిత్సాలక్షణ్యే సర్వస్య సర్వసాలక్షణ్యేన సర్వస్మాత్సర్వోత్పత్తిప్రసఙ్గభయాద్వస్త్వన్తరాద్వ్యావృత్తిహేతుభూతస్యాకారస్యానువృత్తిస్సాలక్షణ్యం భవతాఽభ్యుపేతం— స తు నియమో మాక్షికాదిభ్యః క్రిమ్యాద్యుత్పత్తౌ న దృశ్యత ఇతి బ్రహ్మవిలక్షణస్యాపి జగతో బ్రహ్మకార్యత్వం నానుపపన్నం. న హి మృద్ధిరణ్యఘటముకుటాదిష్వివ వస్త్వన్తరవ్యావృత్తిహేతుభూతాసాధారణాకారానువృత్తిర్మాక్షికగోమయక్రిమివృశ్చికాదిషు దృశ్యతే....

౭॥ సూ. అసదితి చేన్న ప్రతిషేధమాత్రత్వాత్ ॥ యది కార్యభూతాజ్జగతః కారణభూతం బ్రహ్మ విలక్షణం— తర్హి కార్యకారణయోర్ద్రవ్యాన్తరత్వేన కారణే పరస్మిన్ బ్రహ్మణి కార్యం జగన్న విద్యత ఇత్యసత ఏవ జగత ఉత్పత్తిః ప్రసజ్యత ఇతి చేత్. నైతదేవం— కార్యకారణయోస్సాలక్షణ్యనియమప్రతిషేధమాత్రమేవ హి పూర్వసూత్రేఽభిప్రేతం— న తు కారణాత్కార్యస్య ద్రవ్యాన్తరత్వం. కారణభూతం బ్రహ్మైవ హి స్వస్మాద్విలక్షణజగదాకారేణ పరిణమత ఇత్యేతత్తు న పరిత్యక్తం— శ్రీమన్మాక్షికయోరపి హి సతి చ వైలక్షణ్యే కుణ్డలహిరణ్యయోరివ ద్రవ్యైక్యమస్త్యేవ....................................

అత్ర చోదయతి.

౮॥ సూ. అపీతౌ తద్వత్ప్రసఙ్గాదసమఞ్జసం ॥ అపీతావిత్యపీతి పూర్వకసృష్ట్యాదేః ప్రదర్శనార్థం— *సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీత్ *ఆత్మా వా ఇదమేక ఏవాగ్ర ఆసీదిత్యాదిష్వప్యయావస్థోపదేశపూర్వకత్వదర్శనాత్సృష్ట్యాదేః. యది కార్యకారణయోర్ద్రవ్యైక్యమభ్యుపేతం— తదా కార్యస్య జగతో బ్రహ్మణ్యప్యయసృష్ట్యాదిషు సత్సు బ్రహ్మణ్యేవ తదవస్థాన్వయ ఇతి కార్యగతాస్సర్వ ఏవాపురుషార్థా బ్రహ్మణి ప్రసజ్యేరన్— సువర్ణ ఇవ కుణ్డలగతా విశేషాః. తతశ్చ వేదాన్తవాక్యం సర్వమసమఞ్జసం స్యాత్— *యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిత్ *అపహతపాప్మా విజరో విమృత్యుః *న తస్య కార్యం కరణం చ విద్యతే న తత్సమశ్చాభ్యధికశ్చ దృశ్యతే *తయోరన్యః పిప్పలం స్వాద్వత్తి *అనీశశ్చాత్మా బధ్యతే భోక్తృభావాత్ *అనీశయా శోచతి ముహ్యమాన ఇత్యేకస్మిన్నేవ వస్తున్యేషాం పరస్పరవిరుద్ధానాం ప్రసక్తిః. అథోచ్యేత— చిదచిద్వస్తుశరీరకస్య పరస్యైవ బ్రహ్మణః కార్యకారణభావాచ్ఛరీరభూతచిదచిద్వస్తుగతత్వాచ్చ దోషాణాం, న శరీరిణి బ్రహ్మణి కార్యావస్థే కారణావస్థే చ ప్రసఙ్గ ఇతి. తదయుక్తం—జగద్బ్రహ్మణోశ్శరీరశరీరిభావస్యైవాసమ్భవాత్, సమ్భవే చ బ్రహ్మణశ్శరీరసమ్బన్ధనిబన్ధనదోషా

ప్రసఙ్గ ఇతి *తత్రాప్యుత్తరసూత్రేణ పరిహరిష్యతే. చేతనత్వానువృత్తిరప్యస్తి— విశిష్టస్య కారణత్వాత్. కార్యేఽప్యచిదంశే అచేతనత్వానువృత్తివచ్చిదంశే చేతనత్వానువృత్తిరపి విద్యతే ఇతి సామ్యస్య పరిహారః ఉపరితనాధికరణేషు వక్ష్యతే. కారణం యదనాకారేణ వస్త్వన్తరాద్వ్యావృత్తం— తేనాకారేణ కార్యస్య సాలక్షణ్యం చేత్— తస్య వ్యభిచారోఽస్మిన్సూత్రే వివక్షితః. మాక్షికస్య వస్త్వన్తరాద్వ్యావర్తకాకారో మాక్షికత్వం— తత్తు క్రిమ్యాదౌ నాస్తీత్యర్థః నదృశ్యత ఇత్యేతద్వివృణోతి (న హీతి)....................................

---

౭. సూ. అసదితి చేన్న ప్రతిషేధమాత్రత్వాత్ ॥ ఆరమ్భణాధికరణార్థః ప్రసఙ్గాదనేన సూత్రేణ స్మారితః. (యదీతి) విలక్షణత్వకథనేన ద్రవ్యాన్తరత్వము(క్తం) భవతి — తతోఽసత్కార్యవాదస్స్యాదితి పూర్వపక్షిణోఽభిప్రాయః. (నైతదేవమిత్యాది) కార్యకారణయోః సజాతీయత్వమేవ. అస్యేదమితి ప్రత్యభిజ్ఞానార్హావాన్తరజాత్యా సాలక్షణ్యనియమః ప్రతిషిద్ధః— నత్వైకద్రవ్యత్వమిత్యర్థః....................

ఉత్తరసూత్రముపతారయతి (అత్రేతి)

౮. సూ. అపీతౌ తద్వత్ప్రసఙ్గాదసమఞ్జసం ॥ (సృష్ట్యాదేరితి) ఆదిశబ్దేన స్థితిరుచ్యతే. అపీతేస్సృష్ట్యాదిప్రదర్శనార్థత్వం కథమిత్యత్రాహ (సదేవేతి) సువర్ణకుణ్డలాదిదృష్టాన్తస్య బుద్ధిస్థత్వాత్ *తద్వదిత్యుక్తం. యద్వా— బ్రహ్మణి జగద్వదపురుషార్థాదిప్రసఙ్గాదిత్యర్థః. యద్వా— *తద్వదితి మతుబర్థీయ ప్రత్యయః. జగద్గతాపురుషార్థాదిమత్త్వప్రసఙ్గాదిత్యర్థః. అసమఞ్జసత్వం దర్శయతి (యస్సర్వజ్ఞ ఇత్యాదినా) పరస్పరవిరుద్ధానాం— విరుద్ధార్థానాం వాక్యానామిత్యర్థః. సిద్ధాన్తిశఙ్కా— (అథోచ్యేతేతి) (శరీరసమ్బన్ధనిబన్ధనదోషాణామితి) దుఃఖాగరణవస్త్వన్తరాణాం

కారణత్వాత్, నహి చిదచిద్వస్తునోర్బ్రహ్మణశ్శరీరత్వం సమ్భవతి- శరీరం హి నామ కర్మఫలరూపసుఖదుఃఖభోగసాధనభూతేన్ద్రియాశ్రయః, పఞ్చవృత్తిప్రాణాధీనధారణః, పృథివ్యాదిభూతసఙ్ఘాతవిశేషః,- తథావిధస్యైవ లోకవేదయోశ్శరీరత్వప్రసిద్ధేః. పరమాత్మనశ్చ *అపహతపాప్మా విజరః *అనశ్నన్నన్యో అభిచాకశీతి *అపాణిపాదో జవనో గ్రహీతా పశ్యత్యచక్షుస్స శృణోత్యకర్ణః *అప్రాణో హ్యమనా ఇత్యాదిభిః కర్మవశ్యఫలభోగతదాధారభావాత్, ఇన్ద్రియాధీనభోగత్వాభావాత్, ప్రాణవత్త్వాభావాత్, చ్చ న తం ప్రతి చేతనాచేతనయోశ్శరీరత్వం. న చాచేతనవ్యష్టిరూపతృణకాష్ఠాదీనాం సమష్టిరూపస్య భూతసూక్ష్మస్య చేన్ద్రియాశ్రయత్వాదిసమ్భవతి. భూతసూక్ష్మస్య పృథివ్యాదిసఙ్ఘాతత్వం చ న విద్యతే. చేతనస్య తు జ్ఞానైకాకారస్య సర్వమేతన్న సమ్భవతీతి నతరాం శరీరత్వసమ్భవః. న చ భోగాయతనత్వం శరీరత్వమితి శరీరత్వసమ్భవః- భోగాయతనేషు వేశ్మాదిషు శరీరత్వాప్రసిద్ధేః. యత్ర వర్తమానస్యైవ సుఖదుఃఖోపభోగః- తదేవ భోగాయతనమితి చేన్న - పరకాయప్రవేశజన్మసుఖదుఃఖోపభోగాయతనస్య పరకాయస్య ప్రవిష్టశరీరత్వాప్రసిద్ధేః. ఈశ్వరస్యాపి స్వతస్సిద్ధనిత్యనిరతిశయానన్దస్య భోగం ప్రతి చిదచితోరాయతనత్వనియమో న సమ్భవతి. ఏతేన భోగసాధనమాత్రస్య శరీరత్వం ప్రత్యుక్తం. అథ మతం- యదిచ్ఛాధీనస్వరూపస్థితిప్రవృత్తి యత్ - తత్తస్య శరీరమితి- సర్వస్యేశ్వరేచ్ఛాధీనస్వరూపస్థితిప్రవృత్తిత్వేనేశ్వరశరీరత్వం సమ్భవతీతి. తదపి న సాధీయః శరీరతయా ప్రసిద్ధేషు తత్తచ్చేతనేచ్ఛాయత్తస్వరూపత్వాభావాత్, రుగ్ణశరీరస్య తదిచ్ఛాధీనప్రవృత్తిత్వాభావాత్, మృతశరీరస్య తదాయత్తస్థితిత్వాభావాత్, చ సాలభఞ్జికాదిషు చేతనేచ్ఛాధీనస్వరూపస్థితిప్రవృత్తిషు తచ్ఛరీరత్వాప్రసిద్ధేశ్చ. చేతనస్య నిత్యస్యేశ్వరేచ్ఛాయత్తస్వరూపత్వాభావాచ్చ న తచ్ఛరీరత్వసమ్భవః. న చ యద్యదేకనియామ్యం, యదేకధార్యం, యస్యైకశేషభూతం, తత్తస్య శరీరమితి వాచ్యం- క్రియాదిష్వవ్యభిచారాత్. *అశరీరం శరీరేషు *అపాణిపాదో జవనో గ్రహీతేత్యాదిభిశ్చేశ్వరస్య శరీరాభావః ప్రతిపాద్యతే - అతో జగద్బ్రహ్మణోశ్శరీరశరీరిభావస్యాసమ్భవాత్, తత్సమ్భవే చ బ్రహ్మణి దోషప్రసఙ్గాత్, బ్రహ్మకారణవాదే వేదాన్తవాక్యానామసామఞ్జస్యమితి.

అత్రోత్తరం.

౯॥ సూ. నతు దృష్టాన్తభావాత్॥ నైవమసామఞ్జస్యం ఏకస్యైవావస్థాద్వయాన్వయేఽపి గుణదోషవ్యవస్థితేర్దృష్టాన్తస్య విద్యమానత్వాత్. తుశబ్దోత్ర హేయసమ్బన్ధగన్ధస్యాసమ్భావనీయతాం ద్యోతయతి. ఏతదుక్తం భవతి- చిదచిద్వస్తుశరీరతయా తదాత్మభూతస్య పరస్య బ్రహ్మణస్సఙ్కోచవికాసాత్మకకా

ణత్వాపత్తిర్దృశ్యతే, *తత్సంయోగీ చ పఞ్చముఞ్చత్యుచ్యతే, చేత్యభిప్రాయః. శరీరత్వాసంభవముపపాదయితుం శరీరస్వభావమాహ (శరీరం హీతి) వ్యాపకనివృత్త్యా వ్యాప్యశరీరత్వనివృత్తిం దర్శయితుం శరీరత్వవ్యాపకాకారాన్ దర్శయతి (కర్మఫలేతి) అత్ర పరోక్తం లక్షణమప్యనూద్యతే. సుఖదుఃఖేతి భోగాశ్రయత్వేన్ద్రియాశ్రయత్వోక్తిః. కర్మఫలభోగసాధనత్వం తు తైశ్వరశరీరస్యేన్ద్రియవ్యావర్తకం. పఞ్చవృత్తీతి చేష్టాశ్రయత్వోక్తిః. ... మిత్యేవేతి యాం శరీరతయాఽభిమతపరమాత్మస్వభావపర్యాలోచనయా శరీరత్వాసంభవమాహ (పరమాత్మనశ్చేతి) కర్మసంబన్ధరాహిత్యమాహ (అపహతేతి) తత్ఫలాభావమాహ (అనశ్నన్నితి) ఇన్ద్రియానపేక్షతామాహ (అపాణీతి) చేష్టాశ్రయత్వాభావమాహ (అప్రాణ ఇతి) శరీరతయాఽభిమతానాం శరీరలక్షణవిరుద్ధస్వభావతాం దర్శయతి (నచాచేతనేతి) భోగాయతనత్వం ప్రసఞ్జ్య దూషయతి (నచేతి) చేష్టాశ్రయత్వేన్ద్రియాశ్రయత్వయోః పూర్వోక్తం దూషణమేవ. భోగాయతనం-భోగసాధనవిశేషః. అత ఏవ హి భోగసాధనమాత్రస్యేత్యుక్తం. సిద్ధాన్త్యభిమతలక్షణం దూషయతి (అథ మతమిత్యాదినా) అవ్యాప్తిమాహ (శరీరతయేతి) అతివ్యాప్తిమాహ (సాలభఞ్జికాదిష్వితి) అసంభవమాహ (చేతనస్యేతి) (నచేత్యాది) ఆదిశబ్దేన గుణో వివక్షితః. తద్ద్వైవిధ్యాద్బహువచనం. ఏవం పరమాత్మనశ్చిదచితోశ్చ స్వభావాలోచనయా శరీరత్వం ప్రతిక్షిప్తం- అథ పరస్య శరీరప్రతిషేధకశ్రుతిస్తత్ప్రతిశరీరత్వాసంభవమాహ (అశరీరమితి) *అపాణీత్యాదివాక్యమిన్ద్రియాభావజ్ఞాపనాయ పూర్వముపాత్తం- ఇదానీమిన్ద్రియాధిష్ఠానాఙ్గావయవనిషేధముఖేన శరీరాభావజ్ఞాపనార్థమ్. ....

౯॥ సూ. నతు దృష్టాన్తభావాత్॥ అక్షరార్థమాహ (నైవమితి) నేతిపదేనైవ పూర్వపక్షే వ్యావర్తితేఽపి తుశబ్దశ్శరీరశరీరిభావసంభవజ్ఞాపనార్థః. (తుశబ్దోత్రేతి) శరీరాత్మత్వసంభవాదిత్యభిప్రాయః. హేయసంబన్ధస్యాసంభావనీయత్వే దృష్టాన్తః కః ఇత్యత్రాహ (ఏతదుక్తమితి)

ర్యకారణభావావస్థాద్వయాన్వయేపి న కశ్చిద్విరోధః- యతస్సూక్ష్మచిదచిదవస్థాపన్నబ్రహ్మశరీరభూతచిదచిద్వస్తుగ
తాః. శరీరగతాస్తు దోషా నాత్మని ప్రసజ్యన్తే - ఆత్మగతాశ్చ గుణా న శరీరే - యథా దేవమనుష్యాదీనాం సశరీరా
ణాం క్షేత్రజ్ఞానాం శరీరగతా బాలత్వయువత్వస్థవిరత్వాదయో నాత్మని సమ్బధ్యన్తే- ఆత్మగతాశ్చ జ్ఞానసుఖాద
యో న శరీరే, అథ చ దేవో జాతో మనుష్యో జాతః - తథా స ఏవ బాలో యువా స్థవిరశ్చేతి వ్యపదేశశ్చ ముఖ్యః,
భూతసూక్ష్మశరీరస్యైవ క్షేత్రజ్ఞస్య దేవమనుష్యాదిభావ ఇతి *తదన్తరప్రతిపత్తావితి వక్ష్యత ఇతి. యత్పునరుక్తం
చిదచిదాత్మకస్య జగతస్సుఖదుఃఖాద్యుపేక్ష్యస్య చ పరమాత్మనః ప్రతిశరీరభావో నోపపద్యత ఇతి- తదనాకలితసమ్య
ఙ్న్యాయానుగృహీతవేదాన్తవాక్యగణస్య స్వమతిపరికల్పితకుతర్కవిజృమ్భితం - సర్వే హి వేదాన్తాస్సకల
స్యాత్మనః [illegible] చేతనస్యాచేతనస్య చ [illegible]స్య చ పరమాత్మనః ప్రతిశరీరత్వం శ్రావయన్తి. వాజసనేయకే కాణ్వ
శాఖాయాం మాధ్యన్దినశాఖాయాం చాన్తర్యామిబ్రాహ్మణే. *యః పృథివ్యాం తిష్ఠన్ *యస్య పృథివీ శరీ
రమిత్యారభ్య పృథివ్యాదిషు సమస్తచిదచిత్సు, *యో విజ్ఞానే తిష్ఠన్ *యస్య విజ్ఞానం శరీరం *య ఆత్మని తిష్ఠన్ *య
స్యాత్మా శరీరమితి చేతనం పృథఙ్నిర్దిశ్య తస్య పరమాత్మశరీరత్వమభిధీయతే. సుబాలోపనిషది చ *యః
పృథివీమన్తరే సఞ్చరన్ యస్య పృథివీ శరీరమిత్యారభ్య [illegible] దేవ చిదచితోస్సర్వావస్థయోః పరమాత్మశరీరత్వమభి
ధాయ *ఏష సర్వభూతాన్తరాత్మాపహతపాప్మా దివ్యో దేవ ఏకో నారాయణ ఇతి తస్య సర్వభూతాన్తరాత్మ
త్వం ప్రతిపాదితం. స్మర్యతే చ *జగత్సర్వం శరీరం తే *యదమ్బు వైష్ణవః కాయః *తత్సర్వం వై హరేస్తనుః *తా
ని సర్వాణి తద్వపుః *సోభిధ్యాయ శరీరాత్స్వాదిత్యాది భూతసూక్ష్మాత్స్వచ్ఛరీరాదిత్యర్థః. లోకే చ శరీర
శబ్దో ఘటాదిశబ్దవదేకాకారద్రవ్యనియతవృత్తిమనాసాదితః క్రిమికీటపతఙ్గసర్పనరపశుప్రభృతిష్వత్యన్త వి
లక్షణాకారేషు ద్రవ్యేష్వగౌణః ప్రయుజ్యమానో దృశ్యతే. తేన తస్య ప్రవృత్తినిమిత్తవ్యవస్థాపనం సర్వప్రయో
గానుగుణ్యేనైవ కార్యం. [illegible] సుఖదుఃఖభోగహేతురిత్యాదికం ప్రవృత్తినిమిత్తలక్షణం న సర్వప్రయోగా
నుగుణం. యతో [illegible]శరీరతయాభిమతేషు పృథివ్యాదిష్వవ్యాప్తేః. కించ- ఈశ్వరస్యేచ్ఛావిగ్రహే
షు, ముక్తానాం చ *స ఏకధా భవతి త్రిధా భవతీత్యాదివాక్యావగతేషు విగ్రహేషు, తల్లక్షణమవ్యాప్తం కర్మఫలభోగనిమి
త్తత్వాభావాత్తేషాం. పరమపురుషేచ్ఛావిగ్రహాశ్చ న పృథివ్యాదిభూతసఙ్ఘాతవిశేషాః *న భూతసఙ్ఘసంస్థానో
దేహోస్య పరమాత్మన ఇతి స్మృతేః. అతో భూతసఙ్ఘాతరూపత్వం చ శరీరస్యావ్యాప్తం. పఞ్చవృత్తిప్రాణాధీన

[illegible] (ఏతే) *పఞ్చమ్యామాహుతావాపః పురుషవచసో భవన్తీత్యపామేవ దేహత్వాదిధరాః సపురుషస్యోక్త్యర్థ ఇత్యాహ (భూత
సూక్ష్మశరీరస్యే) యద్వా జీవస్య శరీరసమ్బన్ధే [illegible] కార్యకారణాభయావస్థాయామపి చిదచిద్విశిష్టస్య తద్గతదోష
రాహిత్యే [illegible] (సామాన్యే) పరమాత్మనశ్శరీరత్వాసమ్భవముక్తమదతి (యత్పునరితి) సమ్యఙ్న్యాయః ప్రమాణానుగుణన్యా
యః [illegible] సర్వ [illegible] శరీరత్వేన వేదే ప్రయోగం దర్శయతి (సర్వం హి వేదాన్తా ఇతి) *సోభి
ధ్యాయ శరీరాత్స్వాదితి [illegible] (భూతసూక్ష్మాదితి) *ఆసీదిదం తమోభూతమితి ప్రకృతమేవ శరీరత్వేనోచ్యత ఇ
త్యర్థః (లోకే చేత్యాది) (ఘటాదిశబ్దవత్) యథా ఘటాదిశబ్దా ఏకాకారవస్తుమాత్రే [illegible] న తథా శరీరశబ్దః అపి త్వనేకాకారవస్తుష్వపి
[illegible] ప్రయుక్తః అతో [illegible] ఘటాదివ్యావృత్తం లక్షణముక్తం తస్యాప్యవ్యాప్తత్వాత్సర్వత్రైకం లక్షణాన్తరం స్వీకార్యమితి భావః
(అగౌణః ప్రయుజ్యమాన ఇతి) [illegible] ద్విపాత్త్వం మనుష్యత్వం [illegible] శరీరలక్షణత్వేన కిమితి నోచ్యత ఇతి అన్యత్రా
[illegible] ప్రయోగదర్శనాత్ లోకవేదయోః [illegible] యత్ర ప్రయోగో దృశ్యతే- తదనన్యయాయి లక్షణం వాచ్యం నత్వనన్వయాయి లక్షణమిత్యా
[illegible] (తేన తస్యేతి) అనుగుణం కిమితి [illegible] (త్వదుక్తం చేతి) (ప్రవృత్తినిమిత్తలక్షణ
మితి) [illegible] సముదాయశ్శరీరమితి [illegible] తేన వ్యావృత్తిరితి త్రయాణాం [illegible] లక్షణభూతస్య [illegible] లక్షణస్యావ్యాప్
తి [illegible] పృథివీ [illegible] లక్షణభూతం [illegible] తదుభయమపి న ప్రవృత్తినిమిత్తం అయ
[illegible] భూతాదిశరీరోపచయో [illegible] పలక్ష్యపృథివీత్వవచ్ఛబ్దప్రవృత్తినిమిత్తభూతముపలక్షణాన్తరోప
లక్ష్యం [illegible] అతో లక్షణద్వయాభిమతమేవ ప్రవృత్తినిమిత్తమేష్టవ్యం- తచ్చాయుక్తం - అననుగతత్వాదితి. [illegible]
[illegible] (కించేతి) (తల్లక్షణమితి) ప్రథమోపాత్తం కర్మఫలభోగహేతుత్వవిశిష్టం భూతసఙ్ఘాత [illegible] దర్శ
యతి [illegible] (పరమపురుషేచ్ఛేతి) (పఞ్చవృత్తీతి) ప్రాణసద్భావమాత్రవివక్షాయాం [illegible] శరీర [illegible]

ధార్యత్వం చ స్థావరశరీరేష్వవ్యాప్తం - స్థావరేషు హి ప్రాణసద్భావేఽపి తస్య ప్రాణస్య ధారణావస్థాయాం శరీరస్య ధారకత్వేనావస్థానం నాస్తి. అహల్యాదీనాం కర్మనిమిత్తశిలాకాష్ఠాదిశరీరేష్విన్ద్రియాశ్రయత్వం సుఖదుఃఖహేతుత్వం చావ్యాప్తం. అతో యస్య చేతనస్య యద్ద్రవ్యం సర్వాత్మనా స్వార్థే నియన్తుం, ధారయితుం, చ శక్యం- తచ్ఛేషతైకస్వరూపం, చ- తత్తస్య శరీరమితి శరీరలక్షణమాస్థేయం రుగ్ణశరీరాదిషు నియమనాద్యదర్శనం విద్యమానాయా ఏవ నియమనశక్తేః ప్రతిబన్ధకృతం అగ్న్యాదేశ్శక్తిప్రతిబన్ధాదౌష్ణ్యాద్యదర్శనవత్ మృతశరీరం చ చేతనవియోగసమయ ఏవ విశరితుమారబ్ధం క్షణాన్తరే చ విశీర్యతే పూర్వం శరీరతయా పరిణతస్యావస్థైకదేశత్వేన చ తత్ర శరీరత్వవ్యవహారః అతస్సర్వం పరమపురుషేణ సర్వాత్మనా స్వార్థే నియామ్యం, ధార్యం, తచ్ఛేషతైకస్వరూపమితి సర్వం చేతనాచేతనం తస్య శరీరం *అశరీరం శరీరేష్వి త్యాదికం కర్మనిమిత్తశరీరప్రతిషేధపరం యథోక్తసర్వశరీరత్వశ్రవణాత్ ఉపరితనాధికరణేషు చైతదుపపాదయిష్యతే *అపీతౌ తద్వత్ప్రసఙ్గాదసమఞ్జసం *నతు దృష్టాన్తభావాదితి సూత్రద్వయేన *ఇతరవ్యపదేశాదిత్యధికరణసిద్ధోఽర్థస్స్మారితః

౧౦॥ సూ ॥ స్వపక్షదోషాచ్చ ॥ న కేవలం బ్రహ్మకారణవాదస్య నిర్దోషతయైవ తత్సమాశ్రయణం - ప్రధానకారణవాదస్య దుష్టత్వాచ్చ తత్పరిత్యాగేనైతదేవ సమాశ్రయణీయం ప్రధానకారణవాదే హి జగత్ప్రవృత్తిర్నోపపద్యతే తత్ర హి నిర్వికారస్య చిన్మాత్రైకరసస్య పురుషస్య ప్రకృతిసన్నిధానేన ప్రకృతిధర్మాధ్యాసనిబన్ధనా జగత్ప్రవృత్తిః నిర్వికారస్య చిన్మాత్రరూపస్య ప్రకృతిధర్మాధ్యాసహేతుభూతం ప్రకృతిసన్నిధానం కింరూపమితి వివేచనీయం కిం ప్రకృతేస్సద్భావ ఏవ ఉత తస్యాః కశ్చిద్వికారః అథ పురుషగత ఏవ కశ్చిద్వికారః న తావత్పురుషగతః అనభ్యుపగమాత్ నాపి ప్రకృతేర్వికారః తస్యా అధ్యాసకార్యతయాఽభ్యుపేతస్యాధ్యాసహేతుత్వాసమ్భవాత్ సద్భావమాత్రస్య సన్నిధానత్వే ముక్తస్యాప్యధ్యాసప్రసఙ్గ ఇతి తతః జగత్ప్రవృత్తిర్నోపపద్యతే అయమర్థస్సాఙ్ఖ్యపక్షప్రతిక్షేపసమయే * అభ్యుపగమేఽప్యర్థాభావాదిత్యాదినా ప్రపఞ్చయిష్యతే

(అహల్యాదీనామితి) ఇన్ద్రియాశ్రయత్వం జ్ఞానప్రవృత్తిజననపటుతరేన్ద్రియాశ్రయత్వం ఇన్ద్రియసద్భావమాత్రవివక్షాయాం పూర్వవదవ్యాప్తిరభిప్రేతా (అత ఇతి) అతః లక్షణాన్తరాణామవ్యాప్త్యాదిదుష్టత్వాదిత్యర్థః *చేష్టేన్ద్రియార్థాశ్రయశ్శరీరమితి న్యాయసూత్రే శరీరస్య లక్షణత్రయముక్తం *చేష్టేన్ద్రియార్థాశ్రయ ఇతి న్యాయలక్షణత్రయస్యాప్యవ్యాప్త్యాద్యుపలక్షణత యదూషణ (యస్యేత్యాదినా) యస్య చేతనస్య యద్ద్రవ్యం సర్వాత్మనా స్వార్థే నియన్తుం శక్యం తత్తస్య శరీరం యస్య చేతనస్య యద్ద్రవ్యం సర్వాత్మనా స్వార్థే ధారయితుం శక్యం తత్తస్య శరీరం యస్య చేతనస్య యద్ద్రవ్యం శేషతైకస్వరూపం తత్తస్య శరీరమితి లక్షణత్రయం (తచ్ఛేషతైకస్వరూపమితి) అత్ర ఏకశబ్దప్రయోగః సర్వాత్మనేతిపదస్యాపేక్షిత ... సర్వాత్మనేతిపదేన యద్ద్రవ్యతావత్త్వం వివక్షితం తచ్ఛేషతైకస్వరూపమిత్యత్రైకశబ్దేన ... శబ్దప్రయోగానపేక్షణాత్ యస్యైతపదేన శరీరస్య ఘటపటాదివత్ప్రతియోగిపదార్థత్వం లక్షణపిత్రపుత్రాదివత్ సప్రతియోగికపదార్థత్వమితి దర్శితం సప్రతియోగికపిత్రాదీనాం శరీరత్వాభావేఽపి తత్తత్ప్రతియోగినియామ్యత్వమిత్యుక్తం నియమ్యత్వే భృత్యాదీనామపి శరీరత్వం స్యాదితి తద్వ్యావృత్త్యర్థం సర్వాత్మనేతిపదం యావద్ద్రవ్యభావీత్యర్థః ... ఇత్యుక్తం ఆకాశాదిప్రదేశగమనాదిష్వశక్యేష్వపి ... శరీరస్య నియమనాసమ్భవాత్ తద్వ్యావృత్త్యర్థం స్వార్థ ఇత్యుక్తం స్వప్రయోజనాయేత్యర్థః • ... ఇత్యభిధానవిద స్వశబ్దం శరీరపరః తత్తచ్ఛరీరసంపాద్యముకార్యేష్వేవ ... శరీరేషువ్యభిచారో ... శక్యమిత్యుక్తం తత్తచ్ఛరీరస్థ ఏవ నతు శక్యభావః అగ్న్యాదావౌష్ణ్యాదివత్ జ్ఞానవ్యావృత్త్యర్థం చేతనస్యేత్యుక్తం నహి జ్ఞానం జ్ఞానవిశిష్టనియామ్యం అపితు స్వాశ్రయేణ తస్య చేతనస్య ... భావేన తత్ర నైకాన్త్యం ఏవం లక్షణాన్తరద్వయేఽపి వ్యావర్త్యముచ్యతే యస్య సర్వాత్మనా ... శక్యమితిపదానాం పూర్వవద్వ్యావృత్తిః చేతనస్యేతిపదేన ప్రభావ్యావృత్తిః శరీరిత్వప్రయుక్తదోషాదిశఙ్కావ్యావృత్త్యర్థమాహ (ఉపరితనాధికరణేష్వితి)

౧౦॥ సూ ॥ స్వపక్షదోషాచ్చ ॥ యాతు పరేణ పూర్వం నిర్దోషత్వజగదుపాదానత్వాదివ్యాహతిరుక్తా సైవ వ్యాహతిరనేన సూత్రేణ పరస్యాపాదితా (అనభ్యుపగమాత్) నిత్యనిర్వికారత్వాదితి భావః

౧౧॥ సూ. ॥ తర్కాప్రతిష్ఠానాదపి ॥ భా. ॥ తర్కస్యాప్రతిష్ఠితత్వాదపి శ్రుతిమూలో బ్రహ్మకారణవాద ఏవ సమాశ్రయణీయః- న ప్రధానకారణవాదః శాక్యోలూక్యాక్షపాదక్షపణకపిలపతఞ్జలి తర్కాణామన్యోన్యవ్యాఘాతాత్తర్కస్యాప్రతిష్ఠితత్వం గమ్యతే

౧౨॥ సూ. ॥ అన్యథానుమేయమితి చేదేవమప్యనిర్మోక్షప్రసఙ్గః॥ భా. ॥ ఇదానీం విద్యమానానాం శాక్యాదీనాం తర్కాణామాభాసత్వేఽప్యన్యథా ప్రధానకారణవాదిభి ర్లిఙ్గాన్తరమపదర్శితదూషణత్వేనానుమా స్యాదుపహా ఇతి చేత్ ఏవమప్యపురుషబుద్ధిమూలత్వేన తర్కాణామన్యతమదేశాన్తరకాలాన్తరేష్వత్యధికకుశల తర్కకుశలపురుషోత్ప్రేక్షితతర్కాభాస్యత్వసమ్భావనయా తర్కాప్రతిష్ఠానదోషాదనిర్మోక్ష ఏవ. అతో ఽతీన్ద్రియేఽర్థే శాస్త్రమేవ ప్రమాణం తదుపబృంహణాయైవ తర్క ఉపాదేయః తథా చాహ *ఆర్షం ధర్మోపదేశం చ వేదశాస్త్రావిరోధినా। యస్తర్కేణానుసన్ధత్తే స ధర్మం వేద నేతరః ఇతి వేదాఖ్యశాస్త్రావిరోధినేత్యర్థః అతో వేదవిరోధిత్వేన వేదార్థవిశదీకరణరూపవేదోపబృంహణతర్కోపాదానాయ సాఙ్ఖ్యస్మృతిర్నాదరణీయా

విలక్షణత్వాధికరణం సమాప్తమ్

౧౧। సూ. ॥ శ్రు. ప్ర. ॥ తర్కాప్రతిష్ఠానాదపి ॥ (తర్కస్యేతి) కేవలతర్కస్యేత్యర్థః

౧౨। సూ. ॥ శ్రు. ప్ర. ॥ అన్యథానుమేయమితి చేదేవమప్యనిర్మోక్షప్రసఙ్గః ॥ —— *తర్కాప్రతిష్ఠానాదిత్యాదికం *అనిర్మోక్షప్రసఙ్గ ఇత్యన్తం [illegible] సూత్రం [illegible] విరోధాత్ ప్రయుక్తహేతుష్వపి వ్యాప్తిప్రతిరోధిసత్ప్రతిపక్షదృష్టా యథా *ఈక్షతేర్నాశబ్దం *గౌణశ్చేన్నాత్మశబ్దాత్ *తన్నిష్ఠస్య మోక్షోపదేశాత్ *హేయత్వావచనాచ్చ *ప్రతిజ్ఞావిరోధాత్ *స్వాప్యయాత్ *గతిసామాన్యాత్ *శ్రుతత్వాచ్చ *జ్ఞేయత్వావచనాచ్చ *వదతీతి చేన్న ప్రాజ్ఞో హి ప్రకరణాదితి చ * నను *వ్యపదేశాచ్చ [illegible] ఏకత్వం ఉక్తహేతుదౌర్బల్యశఙ్కాపరిహారపరత్వాభావాత్ సాధ్యాభావప్రసఙ్గ [illegible] *చేదిత్యాదికం సూత్రాంశ నతూక్తహేతుదౌర్బల్యశఙ్కాపరిహారపరః ——
(ఇదానీమిత్యాది) [illegible] తర్కస్యాప్రతిష్ఠానదోషపరిహారాయ [illegible] * వేదశాస్త్రావిరోధినేత్యత్ర వేదశాస్త్రశబ్దయో [illegible] సాఙ్ఖ్యశాస్త్రస్యాపి [illegible] (వేదేతి) యథా * పితృదేవమనుష్యాణాం వేదశ్చక్షుస్సనాతనం [illegible] చాప్రమేయం చ వేదశాస్త్రమితి స్థితిః [illegible] అతర్క్యం బాధకాగోచరభూతం అప్రమేయం సాధకావిషయభూతం
*అపీతావిత్యాదిసూత్ర [illegible] వ్యాఖ్యాతం అపీతౌ లీయమానకార్యస్య [illegible] కారణం దూషయేత్ [illegible] అపి [illegible] పునర్విభాగ [illegible] ప్రసఙ్గ [illegible] పునరుత్పత్తౌ ముక్తానామప్యుత్పత్తి ప్రసఙ్గ ఇత్యసామఞ్జస్యం [illegible] *నతు దృష్టాన్తభావాత్ [illegible] ప్రధానకారణవాదినాం [illegible] మిథ్యాజ్ఞానస్యానాదిత్వాత్ [illegible] శబ్దాదిహీనాత్ ప్రధానాత్తద్వ్యక్త [illegible] ఇతి [illegible] *స్వపక్షదోషాచ్చేతి [illegible] తథాహి [illegible] జడత్వాన్న [illegible] యది జడత్వాన్న తత్త్వతః [illegible] అవిద్యాయా [illegible] సహజడత్వాన్న [illegible] అవిద్యానివృత్త్యా [illegible] తతశ్చ పునస్సర్గదశాయాం [illegible] అవిద్యాన్తరేణ [illegible] జీవానాం [illegible] వైషమ్యనైర్ఘృణ్యాదిప్రసఙ్గాత్ [illegible] అతో [illegible] జడత్వాద్యాకారాపరమార్థ ఇతి చేత్ - తథాపి అపరమార్థత్వం బ్రహ్మణి [illegible]

శ్చలయామష్టి ప్రాణాత్ ప్రయస్యతే. అపరమార్థత్వాత్ ప్రయాణమపివిఫలం- మిథ్యాత్వమపిహి ప్రత్యక్షాకారః నహిమిథ్యాత్వస్యమిథ్యాత్వం- అతోన మిథ్యాత్వస్య ప్రమాణమితిమిథ్యాభూతం జగదపిథక్ష్యంత్వాకారేణమిథ్యాత్వేన బ్రహ్మదూషయత్యేవ, మిథ్యాభూతేనాపిజడత్వాద్యాకారేణదూష ణేన, నమనమిథ్యాత్వేనమిథ్యాభూతజడత్వాదినాదూషితత్వ ప్రసక్తిః-శుక్తిరూప్యస్యమిథ్యాత్వేపిమిథ్యాత్వేనమిథ్యాభూతరజతాకారేణశుక్తి ర్దూషితత్వాభావాదితిచేన్న- శుక్తేరపిత్వన్మతేమిథ్యాత్వాత్, పాతకిసంసర్గేణపురుషస్యరూపసంసర్గేణకర్గతవస్తునశ్చమిథ్యాభూతపాతకిత్వలవణత్వా ద్యాకారాపత్త్యాదూషితత్వదర్శనాచ్చ- పాతకిరూపదయోపిపదార్థాన్స్వన్మతేమిథ్యాభూతాః, తేషాంవ్యావహారికసత్యత్వాద్దూషకత్వమితిచేత్ - తర్హి జగతశ్చవ్యావహారికసత్యత్వాత్ బ్రహ్మణిథక్ష్యంజగద్దూషకంస్యాత్ స్వప్నదృక్పురుషోయంయయానస్పృశ్యతఇతీదమపిఏరూపశీయం అస్పర్శోనతా వదజ్ఞానస్యపురుషానాశ్రితత్వం- ఆరోప్యగ్రాహిపురుషాశ్రయత్వాత్తత్కల్పకాజ్ఞానస్య నాప్యకార్యకారిత్వం-హస్తిశస్త్రాదికార్యకల్పకత్వాత్ నాపికార్యస్యదేశవిప్రకర్షః- హస్తిశస్త్రాదేరవిప్రకర్షాత్ నాపికార్యస్యాపురుషార్థత్వవిరహః- స్వప్నేభయశోకవ్యథాదర్శనాత్ నాపిదుఃఖస్యా పరమార్థత్వం- శస్త్రాదిదుఃఖహేతోరివదుఃఖస్య ప్రబోధేబాధాభావాత్, అపరమార్థభూతస్యాపితస్యనిరసనీయతయాపురుషం ప్రత్యవభాసమాన త్వాత్, జాగ్రద్దశాయామపిస్వగతత్వేనదుఃఖసాక్షాత్కర్తృత్వమేవహిదుఃఖిత్వం అవభాసప్రతిసంబన్ధిత్వమప్యపరమార్థఇతిచేన్న - బాధకప్రత్య యాభావాత్ హస్తిశస్త్రాదివిషయస్యైవప్రబోధేబాధః - నతుశస్త్రాదిజ్ఞానస్యభయాదేశ్చ భోక్తృభేదానియమప్రసజస్యసాఙ్ఖ్యపక్షేతుల్య త్వాపాదనమప్యయుక్తం- ఆత్మనాంస్వతోభిన్నత్వాత్తత్పక్షేకృత్స్నవికారప్రళయేపితేషాంతత్కర్మానుగుణభోగ్యదిశాపిపునరపిభోక్తృత్వవ్యవస్థా పపత్తిః, త్వన్మతేత్వాత్మభేదస్యాన్తఃకరణభేదకల్పితత్వాన్మనోబుద్ధ్యహఙ్కారాణాంప్రళయేఽప్యయశ్రవణాదాత్మభేదాభావేన పునస్సృష్టావన్యే నాన్తఃకరణేనోపహితస్యాత్మనఇదమదృష్టమిదంశరీరమిదంభోగ్యమితినియమానుపపత్తేః, కిఞ్చ ప్రళయేఽన్తఃకరణస్థిత్యభ్యుపగమేతేషామన్తఃకరణానా మనాదితయాబ్రహ్మకార్యత్వంనస్యాత్ సాఙ్ఖ్యపక్షేతుతేషాంనప్రధానకార్యత్వహానిః - అన్తఃకరణప్రళయేపి స్వతఆత్మభేదసద్భావేనాన్తఃకర ణస్థితేరనపేక్షితత్వాత్ ఆత్మభేదస్యతత్తత్కర్మవిశేషాణాంచసద్భావాన్నియామకహేత్వభావసామ్యందుర్వచం సాఙ్ఖ్యపక్షేముక్తానాం పునర్బన్ధ ప్రసక్తోపిదుర్వచః- యస్యసమ్యగ్జ్ఞానేననిశ్శేషకర్మక్షయః- తస్యహేత్వభావేనపునశ్శరీరయోగాభావా, దక్షీణకర్మణాంపున్సర్గాన్తఇతిపునర్దేహసంబన్ధో పపత్తేః, కిఞ్చ త్వన్మతేమూలభూతావిద్యాయాఏకత్వా, దాత్మనఏకత్వా దిదానీమపిబన్ధానువృత్తేః, కేతః పూర్వంనకశ్చిన్ముక్తస్సమ్భవతి అస్తిచేత్స ఏవాత్మాపునరపిదేహయోగమనుభవతీతిముక్తస్యపునరుత్పత్తిప్రసఙ్గోదుర్వారః, వర్తమానావిద్యాయాఆదిమత్త్వంచభవేత్ జీవాజ్ఞానపక్షస్యభవ ద్భిరేవదూషితత్వాత్తదవస్థస్యైనబన్ధమోక్షవ్యవస్థోపపత్తిరయుక్తా తత్రాపిముక్తానాంపునరుత్పత్తిప్రసఙ్గోదుష్పరిహరః- అథ్య నజీవభావనివృత్త్యాబ్ర హ్మైకతాపత్తిర్మోక్షః తత్రాపిధ్వస్తజీవభావోఽయమంశోముక్తః- అథ్య స్తజీవభావమంశాన్తరంతుదేహభాగ్భవతీతినవక్తుంశక్యం బ్రహ్మణస్స్వ తోనిరంశత్వాత్ అతోబ్రహ్మైకతాపన్నానామేవపునరుత్పత్తిస్స్యాత్ - ఉపహితాంశభేదాభావాత్ నన్వంశభేదస్యాపికాల్పనికతయాఽభ్యుప గమేనోక్తదోషఇతిచేత్ ముక్తానివృత్తజీవభావేఽంశేసకాల్పనికభేదోఽస్తివా - నవా అస్తిచేన్ముక్తిరేవనస్యాత్ నచేత్పూర్వోక్తదోషస్స్యాత్ నివృత్తోపాధిత్వమేవభేదఇతిచేత్ ఉపాధినివృత్తిస్స్వరూపాతిరిక్తా-నవా నచేత్- తత్స్వరూపమేవజీవభావేనపునరపిసంసరతీత్యుక్తదోషస్స్థితః అతి రిక్తత్వేపనివృత్తిరూపవిశేషంకింకృత్స్నబ్రహ్మవృత్తిః - ఉతబ్రహ్మైకదేశవృత్తిః ఆద్యేపూర్వోక్తదోషః ద్వితీయేత్వేకదేశస్యాంశాన్తరాద్భేదోవక్త వ్యః భేదకాన్తరయోగేనచేత్ తస్యభేదకోపాధేఃపారమార్థ్యేఅద్వైతహానిః అపారమార్థ్యేముక్తాంశస్యైవబద్ధత్వంస్యాత్-అపరమార్థోపాధిసంబన్ధో హిత్వన్మతేబన్ధః నభేదకాన్తరయోగాపేక్షా- అపితూపాధివిరహఏవభేదఇతిచేత్ సకింబాధ్యః-ఉతాబాధ్యః ఉపాధివిరహస్యబాధ్యత్వేతదవచ్ఛిన్నాం శస్యపునరుపాధిసమ్బన్ధాన్ముక్తత్వప్రసక్తిస్స్యాత్ అంశభేదస్యాబాధ్యత్వేతస్యభేదస్యాభేదవత్పరమార్థత్వాద్భేదాభేదపక్షఏవాఙ్గీకృతస్స్యాత్ అథతస్య రిత్యకాయపరమార్థతోఽంశభేదోనాభ్యుపగతః - తర్హిముక్తస్యపునరుత్పత్తిరవర్జనీయాస్స్యాత్ —— యతఏవంశరావాదీనాంపృథివ్యామివస్థాల త్వాదిస్వాకారప్రహాణేన బ్రహ్మణ్యవిభాగాపన్నస్యజగతస్తద్దూషకత్వాభావః ప్రతిక్షిప్తః- అతఏవ *నతుదృష్టాన్తభావాదితిసూత్రస్యభాష్యోక్త రూపజనాపిధ్యదస్తాభవతి తస్యాపరమార్థత్వానాశ్రయశేనదుష్టమాత్రముపపసరణమశక్యమితివిశేషః ——యాదవమిశ్రాస్తు * అసదితిచేదితిసూ త్రమేకమధికరణాన్తరం *నాసదాసీదిత్యాదివిషయంవర్ణయన్తి- సత్త్వాసత్త్వనిషేధానపరస్పరప్రతిపక్షవిధిరూపా - వ్యాఘాతాత్ అతోఽను భయాత్మకంనిస్స్వభావంశూన్యంప్రతీయతఇతిపూర్వపక్షీకృత్యలోకతః ప్రాప్తస్యప్రతిషేధ్యత్వాల్లోకేచకార్యావస్థాయామేవఘటసంస్థానాదివ్యా ప్తిరూపసత్త్వం,తదభావరూపకపాలత్వాదివ్యాప్తిలక్షణమసత్త్వంచోపలభ్యతఇతికారణదశాయాంతదుభయంనిషిధ్యతే- * ఆసీదవాతమితివాక్యశే షవిరోధాచ్చ, అతోనస్వరూపసత్త్వనిషేధః-అత్రాస్వపదీష్టంవ్యోమేతివత్ నవ్యాత్రపరస్పరప్రతిపక్షవిధిః, నాపినిస్స్వభావతోక్తిః,- తద్వదితిని ష్టాన్తితం. *అపీతావిత్యాదిచాధికరణాన్తరమాహుః తత్రభావాభావరూపసర్వావస్థాప్రతిషేధోఽనుపపన్నః - వినాశహేతుసైన్యస్య ప్రసక్తాత్ వినాశహేతునాసకారణమేవనిష్పాద్యం - తస్యప్రాగపిసత్త్వాత్ నాపికార్యాన్తరం - ప్రళయేసర్వకార్యవినాశానుపపత్తిప్రసఙ్గాత్ అతోఽవ స్థాన్తరోత్పాదః ప్రళయః- అత్రపూర్వాధికరణసిద్ధాన్తానుపపత్తేఃశూన్యంతత్త్వమిత్యాక్షేప్యఘటత్వకపాలత్వాదిస్థానీయభావాభావరూపవికల్పశబ్దావ స్థాభ్యాం నిషేధేపిశక్తిరూపావశేషమూర్త్యవస్థాభ్యుపగమాత్తత్రదృష్టాన్తభావాన్నతద్వత్ప్రసజ్జాదసామఞ్జస్యమితిసిద్ధాన్తితం దృష్టాన్తశ్చతేష ఘటకపాలాదిరూపస్థానీయజలం-తద్విజలంజలరూపేణానుపలభ్యం-సక్తుపిణ్డాశైథిల్యహేతుజలవత్ తద్వత్తథాభావ్యశైథిల్యహేతుమాత్రరూపేణపునస్థలమపినామశక్తి రూపంలోకేనవస్తుత్వబుద్ధ్యవిషయమస్తిత్యుక్తం. తత్రోచ్యతే * అసదితిచేదితిసూత్రవ్యాఖ్యానమయుక్తం- సూత్రాక్షరానుగుణ్యాభావాత్

౧౩॥ సూ. ॥ ఏతేనశిష్టాపరిగ్రహాఅపివ్యాఖ్యాతాః ॥

శిష్టాః-పరిశిష్టాః. నవిద్యతే వేదపరిగ్రహో యేషామిత్యపరిగ్రహాః. శిష్టాశ్చాపరిగ్రహాశ్చ శిష్టాపరిగ్రహాః. ఏతేన వేదాపరిగృహీతసాఙ్ఖ్యపక్షక్షపణేన పరిశిష్టాశ్చ వేదాపరిగృహీతాః కణభక్షాక్షపాదక్షపణకభిక్షుపక్షాః క్షపితా వేదితవ్యాః. పరమాణుకారణవాదే మీమాంసా సర్వేషాం సంవాదాత్కారణవస్తువిషయస్య తర్కస్య ప్రతిష్ఠితత్వం న శక్యతే వక్తుమిత్యధికాశఙ్కా. ... ...

సదసతోరన్యతరకోటివాదే సచ్ఛబ్దైకకథం కోటిద్వయోః త్రీక్ష్ణతాముపస్థాపయేత్. అన్యతరకోటిసమర్పకతయా హి సచ్ఛబ్దస్యానుభయాత్మకత్వానుప స్థాపకత్వం నిరూపణీయం. తథా చ భాష్యే తదుక్తం. *నాసదాసీన్నో సదాసీత్తదానీమిత్యత్ర ప్రలయదశాయాం నిషిధ్యమానం సచ్ఛబ్దవాచ్యం కార్యావ స్థం కిమపీతి సిద్ధం. సహప్రయోగాన్న చ సమాససామర్థ్యాచ్చ అసచ్ఛబ్దవాచ్యమపి సద్వ్యతిరిక్తమితి సర్వసమ్మతం. తదుభయం కిమిత్యపేక్షాయాం *తత్సృ ష్ట్వా తదేవానుప్రావిశత్ తదనుప్రవిశ్య సచ్చ త్యచ్చాభవత్ *విజ్ఞానం చావిజ్ఞానం చేతి వాక్యే సచేతనమచేతనం చేతి జ్ఞాయతే. ఇదం చ గతిసామాన్యనయ స్థానప్రమాణాభ్యాం సిద్ధమితి న పూర్వపక్షోత్థానం. కించ- యద్యర్థాన్తరపరత్వం శఙ్కనీయం- తర్హి సదసదాత్మకత్వం కిం న శఙ్క్యతే. ఏకస్యోభయాత్వం విరుద్ధమితి చేత్- ఏకస్యానుభయాత్మకత్వమపి విరుద్ధం- అదర్శనాత్. అథ హ్రస్వమదీర్ఘం వ్యోమేతి వదనుభయాత్మకత్వమవిరుద్ధమితి చేత్ - దశాఙ్గుళం చతురఙ్గుళాపేక్షయా దీర్ఘం, ద్వాదశాఙ్గుళాపేక్షయా హ్రస్వమితి వదవిరోధాదుభయాత్మకత్వమపి శఙ్కనీయం. సదసద్రూపేణోభయాత్మకత్వం విరుద్ధమితి చేత్ - తదుభయవైలక్షణ్యరూపమనుభయాత్మకత్వమపి విరుద్ధత్వాన్న శక్యం. ఆపాతతశ్చ ద్వైలక్షణ్యముక్తం - ఉభయాత్మకత్వేప్యాపా తతశ్శఙ్కాయా నివారకాభావాత్. కించ - ఉత్తరత్ర *అసద్వ్యపదేశాన్నేతి చేన్న ధర్మాన్తరేణ వాక్యశేషాత్ ఇతి శఙ్కాపరిహారయోరుక్తానాముపయోగాచ్చ నైవమధికరణ ద్వయం కల్పనీయం. తత్ర హి కార్యస్యాసత్త్వాత్ కారణాభేదోऽనుపపన్న ఇత్యాశఙ్క్య ప్రాగవస్థా వికారవస్తుని నామరూపసంయోగలక్షణస త్త్వాదవస్థాన్తరేణ శక్తిమాత్రావశేషవస్తుమాత్రత్వరూపేణ ధర్మాన్తరేణాసద్వ్యపదేశః- న తు స్వరూపసత్త్వాభావేనేతి భగవద్భిర్వ్యాఖ్యాస్యతే. ఇహ చ వి కల్పసంజ్ఞికథావాథావాత్ స్థూలరూపనామసంయోగలక్షణం సత్త్వం ప్రలయదశాయాం నిషిధ్యం - న తు స్వరూపసత్త్వమిత్యధికరణద్వయేన నిర్ణీయ తే- కథమసద్వ్యపదేశః స్వరూపాసత్త్వశఙ్కాముద్భావయేత్. నన్వత్ర సత్త్వాసత్త్వయోరుభయోరపి ప్రతిషేధో నిరూపితః - తత్ర తు కేవలాసత్త్వ నిష్కృష్టరూపతయేతి చేన్న- *అపీతావిత్యధికరణే ప్రలయదశాయాం నిషిధ్యం సత్త్వం స్థూలావస్థాయోగలక్షణం- శక్తిమాత్రావశేషవస్తుమాత్రరూపేణ సత్త్వం తు న నిషిధ్యమితి శిక్షితత్వాత్, అసచ్ఛబ్దస్య సత్త్వప్రతిషేధకత్వాత్, తదభావస్య శక్తిమాత్రావశేషసూక్ష్మదశారూపత్వాత్, అసచ్ఛబ్దస్య తదవస్థవస్తు మాత్రోపస్థాపకత్వసిద్ధేరధికాశఙ్కాऽభావాచ్చ. పరస్పరప్రతిషేధాకారద్వయనిషేధేన వ్యాకులత్వాభావవ. *అసద్వా ఇదమిత్యాది వాక్యస్యైకవాక్యం- తత్కథం శిక్షితార్థశైథిల్యశఙ్కాం జనయేత్. తస్మాత్ అలక్షణ్యనియమనిషేధాన్తరమసత్కార్యవాదశఙ్కానిరాసపరం *అసదితి చేదితి సూత్రం- కా ర్యకారణయోరనన్యత్వే కారణస్య బ్రహ్మణః పరిణామాదిదోషశఙ్కాపరిహారపరం *అపీతావిత్యాదిసూత్రద్వయమిత్యేషాం సూత్రాణాం పరమప్రకృ తసాలక్షణ్యనియమభఙ్గానుబన్ధిత్వాదైకాధికరణ్యం యుక్తం. ....

విలక్షణత్వాధికరణం సమాప్తమ్.

———

౧౩॥ సూ. ॥ ఏతేన శిష్టాపరిగ్రహా అపి వ్యాఖ్యాతాః ॥ కిం బ్రహ్మకారణత్వం విచాల్యం- ఉత నేతి. కిం వేదాన్తవాక్యానాం క ణాదాక్షపాదాదితర్కవిరోధోऽన్యపరత్వముపాదయతి- నేతి. కిం వా క్షణికవాదిసమ్మతపరమాణుకారణవాదస్య వేదేతరార్థప్రతిష్ఠానహేతుః ప్రభవతి- నేతి. యదా న ప్రభవతి- తదా కణాదాద్యుక్తతర్కవిరోధేన శ్రుతీనామన్యపరత్వాద్బ్రహ్మకారణత్వం విచాల్యం భవతి. యదా ప్రభవతి- తదా తద విరోధస్య శ్రుతీనామన్యపరతాహేతుత్వాభావాద్బ్రహ్మకారణత్వమవిచాల్యం భవతి. శిష్టశబ్దముపరి గ్రహశబ్దం సమాసం చ వ్యాచష్టే (శిష్టా ఇత్యాది నా)—— అనేన శిష్టైరపరిగృహీతాన్యపరోక్తవ్యాఖ్యానవ్యావృత్తిః - తథా సతి హి ప్రధానకారణవాదస్యాపి శిష్టైరపరిగృహీతత్వాసిద్ధిః. నను కథం మన్వాదిషు పరిగృహీతస్య సాఙ్ఖ్యస్య శిష్టాపరిగృహీతత్వం. కథం ధర్మశాస్త్రపరిగృహీతస్య న్యాయవైశేషికాదిపక్షస్య శిష్టాపరిగృహీతత్వం. స్మర్యతే హి- *అఙ్గాని వేదాశ్చత్వారో మీమాంసా న్యాయవిస్తరః। పురాణం ధర్మశాస్త్రం చ విద్యా హ్యేతాశ్చతుర్దశేతి. *అఙ్గాని చతురో వేదా మీమాంసా న్యాయ విస్తరః। పురాణం ధర్మశాస్త్రం చ విద్యా హ్యేతాశ్చతుర్దశేతి పరాశరః. తత్ప్రణీతా ప్రమాణప్రమేయవ్యవహారమర్యాదా సర్వాఙ్గీకార్యా. వేదప్రామా ణ్యం, ఈశ్వరః, లిఙ్గోపాసనా నోక్తా, ఇత్యాది చ వైరథ్యపేతం. తత్కథం తస్యాపరిగ్రహః. న్యాయాయికో వైశేషికశ్చేతి నాతిభేదః. కారణతత్త్వ స్య ప్రధానప్రతిపాద్యత్వాత్, పరమాణుకారణవాదస్యోపనిషద బ్రహ్మకారణత్వవిరోధాత్, విరుద్ధాంశస్యాపరిగృహీతత్వాత్, తదధిప్రాధాన్యవైశేషి కాదీనాం శిష్టాపరిగ్రహవ్యపదేశ ఇతి చేత్. స్వతన్త్రప్రధానకారణవాదస్యాపి బ్రహ్మకారణవాదవిరుద్ధత్వాత్, ఉపనిషద్విరుద్ధప్రధానప్రతిపాద్యా పరిగ్రహాత్, సాఙ్ఖ్యపక్షస్యాపి శిష్టాపరిగ్రహవ్యపదేశస్తుల్యతయా ప్రాప్తః - ఏకదేశావిరోధేऽపి ప్రధానప్రతిపాద్యాంశే విరోధస్యావిశిష్ట త్వాత్.—— సూత్రాభిప్రేతార్థమాహ (పరమాణ్విత్యాదినా)...

తావన్మాత్రసంవాదేపితర్కమూలత్వావిశేషా, త్పరమాణుస్వరూపేపిశూన్యాత్మకత్వా శూన్యాత్మకత్వజ్ఞానాత్మకత్వార్థాత్మకత్వక్షణికత్వనిత్యత్వైకాన్తత్వానేకాన్తత్వసత్త్వాసత్త్వాత్మకత్వాదివిసంవాదదర్శనా, చ్చాప్రతిష్ఠితత్వమేవేతిపరిహారః. ....

శిష్టాపరిగ్రహాధికరణంసమాప్తమ్.

---

౧౪. సూ. భోక్త్రాపత్తైరవిభాగశ్చేత్స్యాల్లోకవత్ ॥

పునరపిసాఙ్ఖ్యఃప్రత్యవతిష్ఠతే- యదుక్తంస్థూలసూక్ష్మచిదచిద్వస్తుశరీరస్యపరస్యబ్రహ్మణఃకార్యకారణరూపత్వాజ్జీవబ్రహ్మణోస్స్వభావవిభాగఉపపద్యతఇతి- సతువిభాగోనసమ్భవతి-బ్రహ్మణస్సశరీరత్వేతస్యభోక్తృత్వాపత్తేః. సశరీరత్వేజీవస్యైవేశ్వరస్యాపి సశరీరత్వప్రయుక్తసుఖదుఃఖయోర్భోక్తృత్వస్యావర్జనీయత్వాత్. ననుచ *సమ్భోగప్రాప్తిరితిచేన్నవైశేష్యాదిత్యత్రైశ్వరస్యభోగప్రసఙ్గపరిహారఉక్తః. నైవం- తత్రహ్యుపాస్యతయాహృదయాయతనేసన్నిహితస్యశరీరాన్తర్వర్తిత్వమాత్రేణ భోగప్రసఙ్గోనవిద్యతఇత్యుక్తం- ఇహతుజీవవద్బ్రహ్మణోపిసశరీరత్వేతద్వదేవసుఖదుఃఖయోర్భోక్తృత్వప్రసఙ్గోదుర్వారఇత్యుచ్యతే. దృశ్యతేహిసశరీరాణాంజీవానాంశరీరగతబాలత్వస్థవిరత్వాదివికారాసమ్భవేపి శరీరధాతుసామ్యవైషమ్యనిమిత్తసుఖదుఃఖయోగః. శ్రుతిశ్చ * నహవైసశరీరస్యసతః ప్రియాప్రియయోరపహతిరస్తి అశరీరంవావసన్తంనప్రియాప్రియేస్పృశతఇతి. అతస్సశరీరబ్రహ్మకారణవాదేజీవేశ్వర స్వభావవిభాగాసమ్భవా, త్కేవలబ్రహ్మకారణవాదేమృత్సువర్ణాదివజ్జగద్గతాపురుషార్థాదిసర్వవిశేషాశ్రయత్వప్రసఙ్గా, చ్చప్రధానకారణవాదఏవజ్యాయానితిచేత్. ... ...

మాధ్యమికమతంశూన్యాత్మకత్వం. యోగాచారమతంజ్ఞానాత్మకత్వం. క్షణికత్వంబౌద్ధత్రయాభిమతం. ఏకాన్తత్వమర్థస్యతద్వ్యతిరిక్తానాదుభిమతం. సత్యత్వంవైశేషికాదిమతం. అసత్యత్వంయోగాచారమతం. ఆదిశబ్దేనైకవిధత్వచతుర్విధత్వంవివక్షితం. ఏకవిధత్వమర్థస్యమతే. ... ...

పరైస్తుసౌగతవైశేషికాదీనాంతర్కకుశలతాప్రసిద్ధేరధికాశఙ్కా- తర్కమూలత్వావిశేషాత్పరిహారఇత్యుక్తం. తర్కమూలత్వావిశేషేపిపరమాణుకారణవాదేసర్వసంవాదాత్ప్రతిష్ఠితత్వమితిశఙ్కాత్వవతిష్ఠతే- అస్యాంతుపరిహృతాయాం తార్కికత్వప్రసిద్ధిరకించిత్కరీ- అతఃప్రబలశఙ్కాపరిహారాయైవసూత్రారమ్భ ఇతియుక్తమ్. ....

శిష్టాపరిగ్రహాధికరణంసమాప్తమ్.

౧౪॥ సూ. భోక్త్రాపత్తైరవిభాగశ్చేత్స్యాల్లోకవత్ ॥ సఙ్గతిమాహ (పునరపీతి) *నతుదృష్టాన్తభావాదిత్యత్రశరీరగతబాలత్వయువత్వాదిధర్మాణాంశరీరిణ్యప్రసఙ్గందృష్టాన్తీకృత్యపరమాత్మనిశరీరభూతచిదచిద్గతదోషాప్రసక్తిరుక్తా- అత్రశరీరసంసర్గప్రయుక్తభోక్తృత్వప్రసఙ్గఃపరిహ్రియతే. పూర్వవదేవప్రథమోవిచారః. తదర్థంకింభోక్తృజీవశరీరకస్యబ్రహ్మణఃస్వశరీరభూతాత్ జీవాన్నిరతిశయానన్దస్వభావతయావిలక్షణత్వమస్తి- నేతి. తదర్థంకింబ్రహ్మణఃసశరీరత్వేజీవవత్సుఖదుఃఖభోక్తృత్వంప్రసజ్యతే- ఉతనేతి. దుఃఖాదిభోక్తృత్వంకింశరీరప్రయుక్తం-ఉతాన్యప్రయుక్తమితి. *నహవైసశరీరస్యేతిశ్రుతౌశరీరశబ్దఃకింశరీరమాత్రపరః-ఉతపుణ్యాపుణ్యనిమిత్తశరీరపరఇతి. అత్రచరమోవిచారఃప్రస్తుతోపయోగేనబుద్ధిస్థతయాకృతః- సర్వసాధారణతయాకర్తవ్యత్వాత్. యదాశరీరమాత్రపరః- తదాదుఃఖాదిభోగస్యశరీరత్వప్రయుక్తత్వాద్బ్రహ్మణోపితద్భోగప్రసక్తేస్సశరీరభూతాజ్జీవాన్నిరతిశయానన్దతయావిలక్షణత్వంనాస్తీతిస్యాత్. యదాతన్నిర్వాహ్యశరీరశబ్దఃకర్మకృతశరీరపరః- తదాదుఃఖాదిభోగస్యశరీరత్వప్రయుక్తత్వాభావాత్ బ్రహ్మణస్తద్భోగాప్రసక్తేస్సశరీరభూతాజ్జీవాన్నిరతిశయానన్దతయావైలక్షణ్యమస్తీతిసిధ్యతి. కథంశరీరిత్వేభోక్తృత్వమితిశఙ్కాయాంవివృణోతి (సశరీరత్వఇతి) అధికరణారమ్భమాక్షిపతి (ననుచేతి) పరిహరతి (నైవమితి) (శరీరాన్తర్వర్తిత్వమాత్రేణేతి) మాత్రశబ్దేనశరీరంప్రతిస్వామ్యవ్యావృత్తిః. జీవవత్సశరీరత్వఇత్యనేనశరీరస్వామ్యమభిప్రేతం. ఏవంశఙ్కాయామభిప్రాయభేదోదర్శితః. యథాకార్యవశాత్పరగృహంప్రవిష్టస్యగృహసన్నిధిమాత్రేణగృహపతిత్వప్రయుక్తానర్థాభ్యుదయభాక్త్వంనభవతి - తథోపాస్యత్వాయహృదయస్థస్యశరీరసన్నిధిమాత్రేణశరీరత్వప్రయుక్తభోక్తృత్వాపత్తిర్నాస్తీతి *సంభోగప్రాప్తిరితిచేదిత్యత్రోక్తం. అత్రతుశరీరస్వామిత్వప్రయుక్తభోక్తృత్వమాశఙ్క్యమితిభేదఇత్యర్థః. తథాపిపరిహారైక్యాత్పౌనరుక్త్యమితినవాచ్యం - అత్రైవవక్తవ్యందుఃఖాద్యేకకర్మోపాధికత్వముపజీవ్యసన్నిధిమాత్రప్రసక్తాయాభోక్తృత్వశఙ్కాయాస్తత్రపరిహృతత్వాత్. మాత్రభేదస్తుభోక్తృత్వశఙ్కాద్వారభేదనిబన్ధనః. (అసంభవేపీతి) అనేన *నతుదృష్టాన్తభావాదిత్యత్రపరిహృతాంశఉక్తః. అపరిహృతాంశమాహ (అతఇతి) ... ...

అత్రోత్తరం (స్యాల్లోకవదితి) స్యాదేవవిభాగో జీవేశ్వరస్వభావయోః-నహి జీవస్యశరీరధాతువైషమ్యనిమిత్తంసుఖదుఃఖయోర్భోక్తృత్వంసశరీరత్వకృతం-అపితుపుణ్యపాపరూపకర్మకృతం. *నహవై సశరీరస్యేత్యపికర్మారబ్ధదేహవిషయం-*సఏకధాభవతిత్రిధాభవతి *సయదిపితృలోకకామోభవతి *సతత్రపర్యేతి జక్షత్క్రీడన్రమమాణఇతికర్మబన్ధవినిర్ముక్తస్యావిర్భూతస్వరూపస్యసశరీరస్యైవాపురుషార్థగన్ధాభావాత్. అపహతపాప్మనస్తుపరమాత్మనస్స్థూలసూక్ష్మరూపకృత్స్న జగచ్ఛరీరత్వేపికర్మసమ్బన్ధగన్ధో నాస్తీతినతరామపురుషార్థగన్ధప్రసఙ్గః. (లోకవత్) యథాలోకేరాజశాసనానువర్తినాంతదతివర్తినాంచరాజానుగ్రహనిగ్రహకృతసుఖదుఃఖయోగేపినశరీరిత్వమాత్రేణశాసకేరాజన్యపిశాసనానువృత్త్యతివృత్తినిమిత్త సుఖదుఃఖయోర్భోక్తృత్వప్రసఙ్గః. యథాహద్రమిడభాష్యకారః *యథా లోకేరాజా ప్రచురదన్దశూకే ఘోరేనర్థ సఙ్కటేపి ప్రదేశే వర్తమానోవ్యజనాద్యవధూతదేహో దోషైర్న స్పృశ్యతే అభిప్రేతాంశ్చ లోకాన్పరిపాలయిష్యతి భోగాంశ్చగన్ధాదీనవిశ్వజనోపభోగ్యాన్ధారయతి తథా సౌ లోకేశ్వరో భ్రమత్స్వసామర్థ్యచామరో దోషైర్న స్పృశ్యతేరక్షతిచలోకాన్బ్రహ్మలోకాదీన్భోగాంశ్చావిశ్వజనోపభోగ్యాన్ధారయతీతి. మృత్సువర్ణాదివద్బ్రహ్మస్వరూపపరిణామస్తునైవాభ్యుపగమ్యతే- అవికారత్వనిర్దోషత్వాదిశ్రుతేః.——— యత్తుపరైర్బ్రహ్మకారణవాదేభోక్తృభోగ్యవిభాగాభావమాశఙ్క్యసముద్రఫేనతరఙ్గదృష్టాన్తేనవిభాగప్రతిపాదనపరంసూత్రం వ్యాఖ్యాతం - తదయుక్తం - అన్తర్భావితశక్త్యవిద్యోపాధికాద్బ్రహ్మణస్సృష్టిమభ్యుపగచ్ఛతామేవమాక్షేపపరిహారయోరసఙ్గతత్వాత్. కారణాన్తర్గతశక్త్యవిద్యోపాధ్యుపహితస్యభోక్తృత్వా,దుపాధేశ్చభోగ్యత్వాత్, విలక్షణయోస్తయోఃపరస్పరభావాపత్తిర్హినసమ్భవతి. స్వరూపపరిణామస్తుతైరపినాభ్యుపేయతే- *నకర్మావిభాగాదితిచేన్నానాదిత్వాదితిక్షేత్రజ్ఞానాం తద్గతకర్మణాంచానాదిత్వప్రతిపాదనాత్. స్వరూపపరిణామాభ్యుపగమేపిభోక్తృభోగ్యావిభాగాశఙ్కాకస్యచిదపినజాయతే - మృత్సువర్ణాదిపరిణామరూపఘటశరావ కటకమకుటాదివిభాగవద్భోక్తృభోగ్యవిభాగోపపత్తేః. స్వరూపపరిణామేచబ్రహ్మణఏవభోక్తృభోగ్యత్వాపత్తిరితి పునరప్యసామఞ్జస్యమేవ. ....

భోక్త్రాపత్త్యధికరణంసమాప్తమ్.

పరిహరతి (అత్రోత్తరమితి) అత్రవ్యత్యాపద్యన్యాయందర్శయతి (అపిత్వితి) (నహవైసశరీరస్యేత్యపీతి) ముక్తిపాదేవక్ష్యమాణమర్థముపజీవ్యాత్రనిర్వాహఃకృతః- నత్వత్రైవనిర్వాహ్యత్వాచ్ఛ్రుతేః. (వ్యజనాదీతి) ఆదిశబ్దేనతత్తదనిష్టనివారణసాధనానివివక్షితాని. (భ్రమత్స్వసామర్థ్యచామరఇతి) అత్రచామరగ్రహణమనిష్టనివారణానురూపవస్తూనాముపలక్షణం. సశరీరబ్రహ్మకారణత్వేజీవేశ్వరవిభాగాభావఃపరిహృతః - కేవలబ్రహ్మకారణవాదేపూర్వోక్తజగద్గతాపురుషార్థాదిప్రసఙ్గమనభ్యుపగమేనపరిహరతి (మృత్సువర్ణాదీతి).——— అస్యసూత్రస్యపరైఃకృతమన్యథావ్యాఖ్యానమనువదతి (యత్త్వితి) భోక్తృశబ్దోభోక్తృత్వపరఇతితైరభ్యుక్తం. భోగ్యస్యభోక్తృత్వాపత్తింభోక్తుర్భోగ్యత్వాపత్తించాశఙ్క్యతైఃపరిహృతం. తద్దూషయతి (తదయుక్తమితి) ఆక్షేపపరిహారయోరసఙ్గతత్వముపపాదయతి (కారణాన్తర్గతేతి) (ఉపాధేశ్చభోగ్యత్వాదితి) అత్రఉపాధిశబ్దఃశక్త్యవిద్యోపాధీనాంత్రయాణామపివాచకః- యథా వాదశబ్దఃకథాసామాన్యవాచీకథావిశేషవాచీచ- తద్వత్. యద్వా - ఉపాధిశబ్దేనాచిదంశోవివక్షితః. ఉపహితబ్రహ్మణోభోక్తృత్వం, ఉపాధేర్భోగ్యత్వం, చాస్తు- తథాపితయోరుపాధిబ్రహ్మణోరవిభాగ ఆశఙ్క్యపరిహ్రియత ఇత్యత్రాహ (విలక్షణయోరితి) స్వరూపస్యైవపరిణామేశఙ్కాపరిహారావుపపద్యేతే ఇత్యత్రాహ (స్వరూపేతి) కుత ఇత్యత్రాహ (నకర్మేతి) క్షేత్రజ్ఞానాదిత్వాభ్యుపగమే ఉపహితస్యబ్రహ్మణః క్షేత్రజ్ఞత్వేన, ఉపాధేశ్చభోగ్యత్వరూపేణ, నిత్యత్వాభ్యుపగమాత్ నిత్యత్వేనాభ్యుపగతయోస్తయోరవిభాగాభావస్సిద్ధఏవేత్యర్థః. అభ్యుపగమ్యదూషణమాహ (స్వరూపపరిణామాభ్యుపగమేపీతి) దృష్టాన్తమాహ (మృత్సువర్ణాదీతి) కటకమకుటాదీనాంకాలభేదేనఅవిభాగఉపపద్యతఇతిచేత్ - తత్ఫేనతరఙ్గదృష్టాన్తేపిసమానం. యస్తువిభాగఃఫేనతరఙ్గదృష్టాన్తేనసాధ్యతే-సస్వరూపపరిణామాభ్యుపగమేపిస్వయమేవసిధ్యతీతిభావః. స్వరూపపరిణామాభ్యుపగమే- *అపీతౌతద్వత్ప్రసఙ్గాదసమఞ్జసం *నతుదృష్టాన్తభావాదితివికారాపురుషార్థాశ్రయకారత్వాదిశ్రుతీనామసామఞ్జస్యముక్తం, పరిహృతం,- తచ్చదూషణమపరిహృతంస్యాదిత్యాహ(స్వరూపపరిణామేతి).....

భోక్త్రాపత్త్యధికరణంసమాప్తమ్.

౧౫॥ సూ. తదనన్యత్వమారమ్భణశబ్దాదిభ్యః॥

* అసదితి చేన్న ప్రతిషేధమాత్రత్వాదిత్యాదిషు కారణభూతాద్బ్రహ్మణః కార్యభూతస్య జగతోऽనన్యత్వమభ్యుపగమ్య బ్రహ్మణో జగత్కారణత్వముపపాదితం- ఇదానీం తదేవానన్యత్వమాక్షిప్య సమాధీయతే.

౧౫॥ సూ. తదనన్యత్వమారమ్భణశబ్దాదిభ్యః॥ సఙ్గతిమాహ (అసదితీతి) ఇత్యాదినా- సూత్రే ష్విత్యర్థః. బ్రహ్మణో జగత్కారణత్వం సంభవతి- నేతి. కిం బ్రహ్మకార్యత్వే జగతః శ్రుతిసిద్ధం బ్రహ్మణోऽనన్యత్వం సంభవతి- నేతి. కిం *వాచారమ్భణమిత్యాదివాక్యాని కారణస్యైవావస్థాన్తరాపత్త్యా కార్యత్వం బోధయితుం ప్రభవన్తి- నేతి. కిం బుద్ధిశబ్దాన్తరాదయోऽవస్థాభేదనిబన్ధనాః- ఉత ద్రవ్యభేదనిబన్ధనా ఇతి. యదా బుద్ధిభేదాదయస్స్వరూపాన్యత్వనిబన్ధనాః- తదా కార్యస్య కారణాదన్యతయా జగతో బ్రహ్మాన్యత్వాపత్తేస్తదనన్యతయా వ్యపదిశ్యమానం బ్రహ్మ న కారణం భవతీతి స్యాత్. యదా బుద్ధిభేదాదీనామవస్థాన్తరనిబన్ధనత్వం - తదా కార్యస్య కారణాదనన్యత్వేన జగతో బ్రహ్మానన్యత్వసిద్ధేస్తదనన్యతయా వ్యపదిశ్యమానస్య బ్రహ్మణో జగత్కారణత్వం సమ్భవతీతి సిధ్యతి.——— అత్ర కేచిత్తదనన్యత్వం వర్ణయన్తి - తస్మాత్ - కారణాద్బ్రహ్మణః కార్యస్యానన్యత్వం- పరమార్థతో వ్యతిరేకేణాభావ ఇతి. జడాజడయోరేకత్వాయోగాదనన్యత్వం నామ నైక్యం- కిన్తు భేదాభావః. భేదస్య ప్రతీయమానత్వాదసత్త్వస్య దుర్వచత్వాత్ పరమార్థతో వ్యతిరేకేణాభావ ఇత్యుక్తం. తత్త్వావన్నిరూప్యం- యద్యనన్యశబ్దో బహువ్రీహిరభిమతః - తదాऽన్యశూన్యత్వమనన్యత్వం- తేన కార్యధర్మినిషేధాత్ప్రపఞ్చమిథ్యాత్వం సిధ్యతి- యథా నిర్ధనత్వమితి ధనాభావః. తథా సతి తస్యానన్యత్వమితి యోజనీయం- నతు తస్మాదితి - పురుషస్య నిర్ధనత్వమితి హి వ్యపదేశః- నతు పురుషాన్నిర్ధనత్వమితి. తస్మాత్ - కారణాత్పరమార్థతోऽనన్యత్వం - వ్యతిరేకేణాభావః కార్యస్యావగమ్యత ఇతి హి తేషాం యోజనా- అత స్తత్పురుషసామర్థ్యాదనన్యత్వమన్యత్వాభావః స్యాత్. తత ఐక్యం విహితం స్యాత్ - నతు మిథ్యాత్వం - యథా మనుష్యాదనన్యత్వం బ్రాహ్మణస్య, వృక్షాదనన్యత్వం పలాశస్య, న హి బ్రాహ్మణపలాశయోర్మిథ్యాత్వముచ్యతే. అతోऽనన్యత్వశబ్దేన న కార్యమిథ్యాత్వసిద్ధిః. పరమార్థత ఇత్యధ్యాహారశ్చ తన్నిరపేక్షోక్తిసమ్భవత్యనుపపన్నః. యది పరమార్థవ్యతిరేకాభావశబ్ద ఐక్యపరో న భవేత్ - తదా వ్యతిరేకశబ్దనైయర్థ్యం చ - పరమార్థతోऽభావ ఇత్యేతావతా కార్యమిథ్యాత్వసిద్ధేః. అతస్తదనన్యత్వమితి సూత్రం శిక్షణీయం. *మృత్తికేత్యేవ సత్యమితి విషయవాక్యస్థ ఇతిశబ్దశ్చ వృథా స్యాత్. నను తత్పురుషపక్షేऽపి చన్ద్రాదనన్యో ద్వితీయశ్చన్ద్ర ఇత్యత్ర ద్వితీయచన్ద్రస్యేవ కార్యస్య మిథ్యాత్వసిద్ధిరితి చేన్న - తత్రాపి ద్విత్వస్యైవ మిథ్యాత్వాచ్చన్ద్రైకత్వసిద్ధేః. రజ్జోరనన్యస్సర్ప ఇత్యత్ర సర్పమిథ్యాత్వవత్కార్యమిథ్యాత్వమితి చేన్న- మాతురనన్యా వన్ధ్యేతి వద్వాక్యస్య వ్యాహతార్థత్వాత్. న వ్యాహతిః- సర్పమిథ్యాత్వస్య వివక్షితత్వాదితి చేన్న- అశాబ్దత్వాన్మిథ్యాత్వస్య. నను అగ్నిర్మాణవక ఇత్యత్ర సేచనవాచిశబ్దస్యదాహవాచిత్వాభావాద్వ్యాహతిః- అత్ర త్వముఖ్యవృత్త్యా వ్యాహతిపరిహార ఇతి చేత్ - అనన్యసర్పశబ్దయోః కస్యాముఖ్యతా మతా. యద్యనన్యశబ్దస్యారోపితపరత్వమాశ్రిత్య సర్పో రజ్జ్వారోపిత ఇత్యర్థో వివక్షితస్స్యాత్- తర్హి తద్వదేవ *తదనన్యత్వమితి సౌత్రం పదమప్యారోపితపరం స్యాత్. తదానీం *సత్త్వాచ్చావరస్యేతి సూత్రవైఘట్యం స్యాత్- తద్ధి కారణవత్కార్యస్యాపి కార్యస్య కారణే సత్త్వం బ్రూతే. న హ్యారోప్యస్యాశ్చాత్త్వం-ఆరోపితవస్తు ప్రాగపి సదితి యుజ్యతే. ప్రాగపి కారణాత్మనా సత్త్వం యుక్తమితి చేన్న- అసతః కార్యస్య పరమార్థభూతకారణాత్మనా సత్త్వాయోగాత్. యది సర్వశబ్దైర్నాధిష్ఠానం లక్ష్యతే- ఏవమేవ కార్యశబ్దోపలక్షితస్య సన్మాత్రస్య కారణాదనన్యత్వం స్యాత్. తథా సతి కార్యస్య కారణాదనన్యత్వం న సిధ్యతి - సన్మాత్రస్యాపరిణామినో నిర్దోషస్య కారణత్వాభావా, దవికారస్య కల్పితస్య కార్యత్వాభావా, చ్చ. నను సన్మాత్రమేవ కారణావిద్యాశబలం కారణం - కల్పితాకారోపహితం ఘటస్స్ఫటస్సన్నిత్యవభాసమానం తదేవ కార్యమిత్యనన్యత్వమితి చేత్. అవిద్యాశబలత్వం నామ కిం అవిద్యోపలక్షితత్వం - ఉతావిద్యావిశిష్టత్వం. ప్రథమే బ్రహ్మకారణత్వాసిద్ధిరేవ - న హి శాఖోపలక్షితస్య చన్ద్రస్య పత్రపుష్పాద్యుపాదానత్వం, నాపి సారసోపలక్షితకేదారస్య సారసగతగతిశబ్దాద్యుపాదానత్వం,. యది కారణావిద్యావిశిష్టం సన్మాత్రమేవ కల్పితాకారవిశిష్టం కార్యమిత్యనన్యత్వం - తతోऽపి కారణావస్థప్రకృతిశరీరకమేవ బ్రహ్మ కార్యావస్థప్రకృతిశరీరకమిత్యనన్యత్వోపపాదనం వరం - * యస్యావ్యక్తం శరీరం * యస్య పృథివీ శరీరమితి శ్రుతానుగుణనిర్వాహసమ్భవత్యశ్రుతకల్పనానుపపత్తేః, సకలప్రమాణబాధాభావా, త్పరమార్థత ఇత్యధ్యాహారనైరపేక్ష్యా, చ్ఛ్రుతాఽతిశబ్దనైయర్థ్యాభావా, చ్చ. యద్వ్యతిరేకేణ యస్యానుపలమ్భస్తద్రూపాః- స తస్మాదనతిరిక్తః- యథా మృదో ఘట ఇత్యనుమానపరం *భావే చోపలబ్ధేరితి సూత్రం వ్యాఖ్యాతం. ఉపలమ్భసద్భావయోస్సహచ్చయాద్ధూమాగ్న్యోరేకత్వాలోకచాక్షుషరూపయోశ్చానన్యత్వవ్యుదాస ఇతి. అత్రోచ్యతే- న తావత్కార్యావస్థాయాః కారణేనైకత్వం సాధ్యం - అనువృత్తసత్యనిత్యాజడవ్యతస్య వ్యావృత్తాసత్యానిత్యజడావస్థాయాశ్చైకత్వవ్యాహతాత్, జాతివ్యక్త్యోరనేకాన్తత్వా, చ్చ. తత్రాప్యభేదేऽభిమతే గుణగుణినోరనైకాన్త్యం. తత్రాప్యభిన్నత్వం దుర్వచం- జాతిగుణయోరైక్యప్రసఙ్గాత్. జాత్యభిన్నం హి వస్తు జాతిరేవ- తస్యైవ గుణాదభిన్నత్వే జాతిరేవ గుణస్స్యాత్. అస్త్వితి న వాచ్యం- అయం నీలః పటః నాయం నీల ఇతి జాతిసద్భావేऽపి గుణాభావవ్యవహారదర్శనాత్. కార్యమిథ్యాత్వే సాధ్యే దృష్టాన్తస్సాధ్యవికలః- మృత్కార్యస్య ఘటస్యాబాధాదర్శనాత్. శుక్తిరూప్యదృష్టాన్తపరిగ్రహేऽప్యనైకాన్త్యం - హేతోః ఘటేऽపి వృత్తేః. ప్రతిపన్నోపాధౌ బాధితత్వేన సాధ్యం బాధితం చ. కార్యగ్రాహి ప్రమాణబాధితత్వాదేవ, తృతీయే చ సూత్రే యస్య కారణపూర్వం సత్త్వం నాస్తి- న తత్తతో జాయతే- యథా సికతాభ్యస్తైలమిత్యనన్యత్వే యుక్తిరుక్తా. ఇయం చ కార్యమిథ్యాత్వవాదినోऽనుపపన్నా- రజ్జౌ ప్రాగసతః కాల్పనికసర్పస్యారోపదర్శనాత్. ప్రాగపి సోऽస్తి

తత్ర కాణాదాః ప్రాహుః- న కారణాత్కార్యస్యానన్యత్వం సమ్భవతి- విలక్షణబుద్ధిబోధ్యత్వాత్, న ఖలు తన్తుపటమృత్పిణ్డఘటాదిషు కార్యకారణవిషయా బుద్ధిరేకరూపా. శబ్దభేదాచ్చ. న హి తన్తవః పట ఇత్యుచ్యన్తే- పటో వా తన్తవ ఇతి. కార్యభేదాచ్చ. న హి మృత్పిణ్డేనోదకమాహ్రియతే- ఘటేన వా కుడ్యం నిర్మీయతే. కాలభేదాచ్చ. పూర్వకాలం చ కారణం - అపరకాలం చ కార్యం. ఆకారభేదాచ్చ. పిణ్డాకారం కారణం - కార్యం చ పృథుబుధ్నోదరాకారం. తథా సత్యామేవ మృది ఘటో నష్ట ఇతి వ్యవహ్రియతే, సఙ్ఖ్యాభేదశ్చ దృశ్యతే, - బహవస్తన్తవః - ఏకశ్చ పటః. కారకవ్యాపారవైయర్థ్యం, చ - కారణమేవ చేత్కార్యం కిం కారకవ్యాపారసాధ్యం స్యాత్. సత్యపి కార్యే కార్యోపయోగితయా కారకవ్యాపారేణ భవితవ్యం చేత్ - సర్వదా కారకవ్యాపారేణోపరన్తవ్యం. సర్వస్య సర్వదా సత్త్వే న నిత్యానిత్యవిభాగశ్చ న స్యాత్. అథ కార్యం సదేవ పూర్వమనభివ్యక్తం కారకవ్యాపారేణాభివ్యజ్యతే - అతః కారకవ్యాపారార్థవత్త్వం నిత్యానిత్యవిభాగశ్చోచ్యతే. తదసత్ -

---

చేత్ ప్రతీయేత- కాల్పనికానామర్థానాం ప్రతీయమానతయైవ హి సత్త్వం, అనుకల్పితాకారోపహితమధిష్ఠానం కార్యం- తత్రాధిష్ఠానస్వరూపం ప్రాక్సాస్తి చేత్- న తత్ర కార్యకల్పనా భవతీతి సూత్రార్థ ఇతి చేత్- తత్తు నిరధిష్ఠానభ్రమాసంభవనిరాకరణేన దత్తోత్తరం భవతి. యదుక్తం కారణస్య సత్త్వం ప్రామాణికం- కార్యం చ సదేవావభాసతే- తత్ర సత్త్వద్వయానుపలమ్భాత్ సన్మాత్రాతిరిక్తః కార్యాకారో మిథ్యేతి- తదయుక్తం- సామాన్యరూపముపాధిరూపమసద్వ్యావృత్తిరూపం వా సత్త్వం విశేషణవిశేష్యయోస్సాధారణం దృష్టమితి తావతా విశేషణమిథ్యాత్వాసిద్ధేః. న హి దణ్డిని స్పన్దమానే స్పన్దమానత్వమేకం దృష్టమితి దణ్డదేవదత్తయోరనన్యత్వం అతో మృషావాద్యభిమతమనన్యత్వమనుపపన్నం.—— ఔపాధికభేదాభేదవాదే పి పరిణామాస్పదస్యోపాధేశ్చ బ్రహ్మణశ్చ భిన్నాభిన్నతయా ऽనన్యత్వం వాచ్యం- తత్ర ఖణ్డగతశృఙ్గలోమాదీనాం ఖణ్డాదభిన్నేన ముణ్డేనానన్యత్వవత్ జగద్బ్రహ్మణోరనన్యత్వమముఖ్యం. నను న కేవలం ఖణ్డముణ్డయోరివ భిన్నాభిన్నత్వమాత్రముపాధిబ్రహ్మణోః- కింతు బ్రహ్మణశ్శక్తిరూపత్వాదుపాధేః- యథా అగ్నేరౌష్ణ్యాదిః. అతశ్శక్తిశక్తిమద్రూపేణోపాధిబ్రహ్మణోః భిన్నాభిన్నత్వాజ్జగతో బ్రహ్మానన్యత్వమితి. ఉచ్యతే- శక్తిర్నామ కిం సామర్థ్యపర్యాయో బ్రహ్మధర్మవిశేషః- ఉత సూక్ష్మావస్థా ప్రకృతిరేవ. ఆద్యే బ్రహ్మణో నిర్వికారత్వశ్రుతివిరోధః- బ్రహ్మణో మృత్పిణ్డనిర్విశేషత్వాత్. మృత్పిణ్డో హి ఘటాదిపరిణామశక్తియుక్తో వికారీత్యుచ్యతే. ద్వితీయే తు ఖణ్డకార్యస్య శృఙ్గాదేః ఖణ్డాదనన్యత్వవదముఖ్యత్వం. అతస్తదనుపపన్నం. —— యాదవప్రకాశమతే పి భోక్తృభోగ్యనియన్తౄణాం బ్రహ్మాంశత్వాభ్యుపగమాన్మహదాదికార్యాణాం భోక్తృనియన్తృభ్యామనన్యత్వమయుక్తం కార్యస్వరూపస్య స్వర్ణరజతాభ్యామివ అనుపపన్నం. మహదాదీనాం ప్రకృతేరనన్యత్వే బ్రహ్మకారణవాదాసిద్ధిః - సన్మాత్రబ్రహ్మణో ऽనన్యత్వం సచ్ఛబ్దప్రవృత్తినిమిత్తవిశేషనిరూపణాచ్ఛిథిలీభవతి- అబాధ్యత్వాదికం హి ప్రవృత్తినిమిత్తత్వేన వర్తతే- జగత్సతో ऽనన్యదిత్యుక్తే జగదబాధ్యమిత్యుక్తం భవతి- తతశ్చ బ్రహ్మానన్యత్వమనుక్తం స్యాత్. యస్య భావ ఏవ యదుపలబ్ధిస్తత్తస్య కారణం - తదవస్థతన్త్వాదిభావ ఏవ ప్రావరణాదికార్యదర్శనాత్తన్త్వాదికం ప్రావరణాదేః కారణం. ఏవం తత్కారణభూతే తన్త్వాదావపి న ద్రవ్యాన్తరం కారణమితి- ద్రవ్యాన్తరకల్పకతయా పరాభిమతస్య కార్యభేదస్యాన్యథాసిద్ధిపరం ద్వితీయసూత్రం వ్యాఖ్యాతం. తదయుక్తం - పూర్వపక్షయుక్తీనామన్యథాసిద్ధిరాద్యసూత్ర ఏవ వివక్షితత్వాత్ తద్విషయభూతే వాక్యైకదేశ ఏవ వికారనామధేయయోర్వాక్పూర్వకసర్వవ్యవహారసిద్ధ్యర్థతోపపాదనాత్. అతస్తత్రాసత్త్వహేత్వన్యథాసిద్ధాభిప్రాయమనన్యత్వనియామకహేతుపరత్వం ద్వితీయస్యాయుక్తం. ఇదం సత్ ఇదం సదితి కార్యస్య సర్వస్య సత్త్వవిషయప్రతీతిః సదైవ విభజ్యమానం సన్మాత్రముపస్థాపయతి- తదేవ సన్మాత్రం బ్రహ్మ- అతో బ్రహ్మానన్యత్వమితి ప్రత్యక్షాదేవానన్యత్వోపపాదనపరం * సత్త్వాచ్చావరస్యేతి సూత్రం వ్యాఖ్యాతం. తదత్యన్తానుపపన్నం- * న చక్షుషా గృహ్యతే నాపి వాచా నాన్యైర్దేవైః * సమ్బ్రావసన్తం న విజానన్తి దేవాః * న సన్దృశే తిష్ఠతి రూపమస్య * హృదా మనీషా మనసాభిక్లృప్తో య ఏనం విదురమృతాస్తే భవన్తి * క ఇత్థా వేద యత్ర సః * తం దుర్దర్శం గూఢమనుప్రవిష్టం * అధ్యాత్మయోగాధిగమేన దేవం మత్వేత్యాది శ్రుతిభిః ప్రత్యక్షాద్యగోచరత్వాభిధానాదస్థూలత్వాదృశ్యత్వాభిధానాచ్చ. అదృశ్యత్వాదివిషయం శాస్త్రమీశ్వరవిషయం- న తు సన్మాత్రబ్రహ్మవిషయమితి చేన్న- * యత్తదద్రేశ్యమగ్రాహ్యం * యద్భూతయోనిం పరిపశ్యన్తి ధీరాః * తపసా చీయతే బ్రహ్మ తతో ऽన్నమభిజాయత ఇతి కృత్స్నోపాదానస్య బ్రహ్మణ ఏవ అదృశ్యత్వాద్యభిధానాత్, ఈశ్వరాతిరిక్తబ్రహ్మణో నిష్ప్రమాణకత్వాత్, కారణవాక్యానాం నిర్విషయత్వప్రసఙ్గాచ్చ. సద్రూపత్వం హి ప్రత్యక్షసిద్ధం, అవస్థావిశేషాచ్చ ద్రవ్యానన్యత్వం చ అనన్యత్వసాధకయుక్తిసిద్ధం,- కిమత్ర వేదాన్తకృత్యం. అతః సూత్రాణాం వర్ణ్యమానార్థానుపపన్నః. కాణాదాః- వైశేషికాః. విలక్షణబుద్ధిబోధ్యత్వం, శబ్దభేదః, కార్యభేదః, కాలభేదః, ఆకారభేదః, పరిణామభేదః, భావాభావవిరోధః, సఙ్ఖ్యాభేదః, కారకవ్యాపారవైయర్థ్యం, నిత్యానిత్యవిభాగానుపపత్తిశ్చేతి హేతవ ఉచ్యన్తే. (న కారణాదిత్యాదినా) న ఖల్విత్యాదిభిస్తత్తద్ధేతునిర్వాహకతర్కాభ్యుపగమ్య హేత్వసిద్ధిశఙ్కావ్యావృత్తిః క్రియతే. (సత్యపీతి) కార్యోపయోగితయా - ఉదకాహరణాదికార్యోపయోగితయేత్యర్థః. కార్యోపయోగస్యాపూర్వత్వాదనవ్యాపారేణ- సాపేక్షా. తత్ర వైశేషికైశ్చ సత్కార్యవాదాభ్యుపగమాత్ తదుపయోగి పరిశిష్యత ఇతి తత్ర దూషణముక్తం. (తదసదిత్యాది) కిమభివ్యక్తిరుత్పద్యతే- ఉతాభివ్యజ్యతే [illegible]

అభివ్యక్తేరభివ్యక్త్యన్తరాపేక్షత్వే అనవస్థానాత్, తదనపేక్షత్వే కార్యస్య నిత్యోపలబ్ధిప్రసఙ్గాత్, తదుత్పత్త్యభ్యుపగమే చాసత్కార్యవాదప్రసఙ్గాత్. కిఞ్చ— కారకవ్యాపారస్యాభివ్యఞ్జకత్వే ఘటార్థేన కారకవ్యాపారేణ కరకాదేరప్యభివ్యక్తిః ప్రసజ్యతే— సమ్ప్రతిపన్నాభివ్యఞ్జకభావేషు దీపాదిష్వభివ్యఙ్గ్యవిశేషనియమాదర్శనాత్. నహి ఘటార్థమారోపితః ప్రదీపః కరకాదీన్నాభివ్యనక్తి. అతోఽసతః కార్యస్యోత్పత్తిహేతుత్వేనైవ కారకవ్యాపారార్థవత్త్వమ్— అతశ్చ సత్కార్యవాదాసిద్ధిః. నచ నియతకారణోపాదానం సత ఏవ కార్యత్వం సాధయతి— కారణశక్తినియమాదేవ తదుపపత్తేః. నన్వసత్కార్యవాదినోఽపి కారకవ్యాపారో నోపపద్యతే— ప్రాగుత్పత్తేః కార్యస్యాసత్త్వాత్ కార్యాదన్యత్ర కారకవ్యాపారేణ భవితవ్యమ్— తత్రాన్యత్వావిశేషాత్తన్తుగతకారకవ్యాపారేణ ఘటోత్పత్తిరపి ప్రసజ్యతే. నైవమ్— యత్కార్యోత్పాదనశక్తియుక్తం కారణమ్— తద్గతకారకవ్యాపారేణ తత్కార్యోత్పత్తిసిద్ధేః. ——— అత్రాహుః— కారణాదనన్యత్కార్యమ్. నహి పరమార్థతః కారణవ్యతిరిక్తం కార్యం నామ వస్త్వస్తి— అవిద్యానిబన్ధనత్వాత్సకలకార్యతద్వ్యవహారయోః. అతో యథా కారణభూతాన్మృద్ద్రవ్యాద్ఘటాదిషు వికారేషూపలభ్యమానాద్వ్యతిరిక్తం ఘటశరావాదికార్యం వ్యవహారమాత్రాలమ్బనం మిథ్యా— కారణభూతం మృద్ద్రవ్యమేవ సత్యమ్— తథా నిర్విశేషసన్మాత్రాత్కారణభూతాద్బ్రహ్మణోఽన్యోఽహఙ్కారాదివ్యవహారాలమ్బనః కృత్స్నః ప్రపఞ్చో మిథ్యా— కారణభూతం సన్మాత్రం బ్రహ్మైవ సత్యమ్. తస్మాత్కారణవ్యతిరిక్తం కార్యం నాస్తీతి కారణాదనన్యత్కార్యమ్. నచ వాచ్యం శుక్తికారజతాదీనామివ ఘటాదికార్యాణామసత్యత్వాప్రసిద్ధేర్దృష్టాన్తానుపపత్తిరితి. యతస్తత్రాపి యుక్త్యా మృద్ద్రవ్యమాత్రమేవ సత్యతయా వ్యవస్థాప్యతే— తదతిరిక్తం తు యుక్త్యా బాధ్యతే. కా పునరత్ర యుక్తిః. మృద్ద్రవ్యమాత్రస్యానువర్తమానత్వమ్, తదతిరిక్తస్య చ వ్యావర్తమానత్వమ్, రజ్జుసర్పాదిష్వనువర్తమానస్యాధిష్ఠానభూతస్య రజ్జ్వాదేః సత్యతా, వ్యావర్తమానస్య చ సర్పభూదళనామ్బుధారాదేరసత్యతా, దృష్టా— తథాఽనువర్తమానమధిష్ఠానభూతం మృద్ద్రవ్యమేవ సత్యమ్— వ్యావర్తమానాస్తు ఘటశరావాదయోఽసత్యభూతాః. కిఞ్చ— సత ఆత్మనోఽపి నాశాభావాత్, అసతశ్చ శశవిషాణాదేరుపలబ్ధ్యభావాత్, ఉపలబ్ధివినాశయోగి కార్యం సదసద్భ్యామనిర్వచనీయమితి గమ్యతే— అనిర్వచనీయం చ శుక్తికారజతాదివన్మృషైవ. తస్య చానిర్వచనీయత్వం ప్రతీతిబాధాభ్యాం సిద్ధమ్. కిఞ్చ— కార్యముత్పాదయన్మృదాదికారణద్రవ్యం కిమవికృతమేవ కార్యముత్పాదయతి— ఉత కఞ్చన విశేషమాపన్నమ్. న తావదవికృతముత్పాదయతి. సర్వదోత్పాదకత్వప్రసఙ్గాత్. నాపి విశేషాన్తరమాపన్నమ్— విశేషాన్తరాపత్తేరపి విశేషాన్తరాపత్తిపూర్వకత్వేన భవితవ్యమ్— తస్యా అపి తథేత్యనవస్థానాత్. అవికృతమేవ దేశకాలనిమిత్తవిశేషసమ్బద్ధం కార్యముత్పాదయతీతి చేన్న— దేశాదివిశేషసమ్బన్ధోఽపి హ్యవికృతస్య విశేషాన్తరమాపన్నస్య చ పూర్వవన్నసమ్భవ

అభివ్యక్త్యనపేక్షసత్యేతి వికల్పాభిప్రాయేణ దూషయతి (అభివ్యక్తేరిత్యాదినా) దూషణాన్తరమాహ (కిఞ్చేతి) (నచేతి) మృత్పిణ్డే ఘటో నవిద్యతే చేత్— అసత్త్వావిశేషాత్తన్తురపి ఘటచికీర్షుణోపాదీయేత— నచ తథా క్రియతే— అతః కారణవిశేషోపాదాననియమానుపపత్త్యా కార్యం సదేవేత్యర్థః. పరిహరతి (కారణేతి) ఘటో మృత్పిణ్డ ఏవ విద్యతే— న తన్తుష్వితి నియమః కథమ్. తదేవ తత్సద్భావయోగ్యమితి చేత్— తదుత్పాదనయోగ్యం తదేవేతి తన్నైయత్యోపాదాననియమో యుక్త ఇత్యర్థః. ఏవముపాదానకారణనియమానుపపత్తిరూపం చోద్యం పరిహృతమ్. అథ కారకవ్యాపారానుపపత్తిముఖేన చోదయతి (నన్వితి) పరిహరతి (నైవమితి) అనన్యత్వశ్రుతీనాం ముఖ్యార్థత్వమభిమతమ్. అస్మిన్నపి సిద్ధాన్త్యేకదేశిముఖేనోత్తరమాహ (అత్రాహురితి) * తదారమ్భణమిత్యాదివాక్యస్యార్థమభిప్రేత్యాహ (అతో యథేతి) (వికారేషూపలభ్యమానాదితి) అనేనానువర్తమానత్వం హేతుర్వివక్షితః. *ఏక మేవాద్వితీయమిత్యస్యార్థమాహ (తథేతి) అహఙ్కారాదివ్యవహారాలమ్బనః— * అహమితి ప్రథమో వ్యాసఇతి హి తేషాం గ్రన్థః. ఆదిశబ్దేన ఘటాదయ ఉచ్యన్తే. బ్రహ్మవ్యతిరిక్తపరమార్థభూతకార్యాభావస్తదనన్యత్వశబ్దార్థ ఇతి భావః. దృష్టాన్తస్య సాధ్యవికలతాం శఙ్కతే (నచ వాచ్యమిత్యాదినా) పరిహరతి (యత ఇతి) యథా జ్వాలావత్క్షణికమిత్యుక్తే జ్వాలాదేరస్యాప్రత్యక్షత్వేన న తత్ర సాధ్యవైకల్యమ్— తద్వదిత్యర్థః. (కా పునరిత్యాది) సదసద్విలక్షణత్వం నామ మిథ్యాత్వే హేత్వన్తరమాహ (కిఞ్చేతి) కార్యస్య సదసద్విలక్షణత్వే వ్యతిరేకిణం హేతుమాహ (సత ఆత్మన ఇతి) సదసద్విలక్షణత్వం మిథ్యాత్వే స్వయం హేతురితి దర్శయతి (అనిర్వచనీయం చేతి) సపక్షస్య శుక్తిరజతాదేరనిర్వచనీయత్వం దర్శయతి (తస్య చేతి) వ్యావర్తమానత్వహేతోరుపాధిశఙ్కాపరిహారాయ కార్యస్య దుర్నిరూపతామనుగ్రాహకతర్కరూపేణాహ (కిఞ్చేతి) సత్యం చేత్సునిరూపం స్యాదిత్యర్థః. (నాపీతి) విశేషాన్తరాపత్తిః కిం వికృతస్య— ఉత న. నో చేత్సర్వదాఽవిశేషాద్విశేషాన్తరాపత్తిప్రసఙ్గః. విశేషాన్తరాపత్తిపూర్వకత్వే తస్యాపి విశేషాన్తరాపత్తిపూర్వకత్వమ్— తస్యాప్యేవమిత్యనవస్థేత్యర్థః. (అవికృతమేవేత్యాది) విశేషశబ్దో దేశకాలనిమిత్తైః ప్రత్యేకం సంబధ్యతే. అవికృతస్య చేత్సర్వదా దేశకాలాదిసమవధానం స్యాత్—

తి, నచ వాచ్యం మృత్సువర్ణమద్గాదిభ్యో ఘటరుచకదధ్యాదీనాముత్పత్తిర్దృశ్యతే- శుక్తికారజతాదివద్దేశకాలాదిప్రతిపన్నోపాధౌ బాధశ్చ న దృశ్యతే- అతః ప్రతీతిశరణానాం కారణాత్కార్యోత్పత్తిరవశ్యాశ్రయణీయేతి. వికల్పాసహత్వాత్. కిం హేమాదిమాత్రమేవ స్వస్తికాదేరారమ్భకం - ఉత రుచకాది- అథ రుచకాద్యాశ్రయో హేమాది. న తావద్ధేమాదిమాత్రమారమ్భకం - హేమవ్యతిరిక్తస్య కార్యస్యాభావాత్, స్వాత్మానం ప్రత్యాత్మన ఆరమ్భకత్వాసమ్భవాచ్చ. హేమవ్యతిరిక్తం స్వస్తికం దృశ్యత ఇతి చేత్. న హేమవ్యతిరిక్తం తత్ - హేమప్రత్యభిజ్ఞానాత్తదతిరిక్తవస్త్వన్తరానుపలబ్ధేశ్చ. బుద్ధిశబ్దాన్తరాదిభిర్వస్త్వన్తరత్వం సాధితమితి చేన్న- అనిరూపితవస్త్వవలమ్బనానాం బుద్ధిశబ్దాన్తరాదీనాం శుక్తికారజతశబ్దబుద్ధ్యాదివద్భ్రాన్తిమూలత్వేన వస్త్వన్తరసద్భావస్యాసాధకత్వాత్. నాపి రుచకాదిః స్వస్తికాదేరారమ్భకం- స్వస్తికే హి రుచకం పట ఇవ తన్తవో భవతాపి నోపలభ్యతే. నాపి రుచకాశ్రయభూతం హేమ- రుచకాశ్రయాకారేణ హేమ్నః స్వస్తికేఽనుపలబ్ధేః. అతో మృదాదికారణాతిరిక్తస్య కార్యస్యాసత్యత్వదర్శనాద్బ్రహ్మవ్యతిరిక్తం కృత్స్నం జగత్కార్యత్వేన మిథ్యాభూతం. తదిదం బ్రహ్మవ్యతిరిక్తమిథ్యాత్వసుఖప్రతిపత్తయే కాల్పనిక మృదాదిసత్యత్వమాశ్రిత్య కార్యస్యాసత్యత్వం ప్రతిపాదితం. పరమార్థతస్తు మృత్సువర్ణాదికారణమపి ఘటరుచకాదికార్యవన్మిథ్యాభూతం- బ్రహ్మకార్యత్వావిశేషాత్. *ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వం తత్సత్యం *నేహ నానాస్తి కిఞ్చన మృత్యోస్స మృత్యుమాప్నోతి య ఇహ నానేవ పశ్యతి *యత్ర హి ద్వైతమివ భవతి తదితర ఇతరం పశ్యతి యత్ర త్వస్య సర్వమాత్మైవాభూత్తత్కేన కం పశ్యేత్ *ఇన్ద్రో మాయాభిః పురురూప ఈయత ఇత్యేవమాదిభిశ్శ్రుతిభిశ్చ బ్రహ్మవ్యతిరిక్తస్య మిథ్యాత్వమవగమ్యతే. న చాగమావగతార్థస్య ప్రత్యక్షవిరోధశ్శఙ్కనీయః- యథోక్తప్రకారేణ కార్యస్య సర్వస్య మిథ్యాత్వావగమాత్, ప్రత్యక్షస్య సన్మాత్రవిషయత్వాచ్చ- విరోధే సత్యపి సమ్భావితదోషస్య చరమభావిన స్స్వరూపసద్భావాదౌ ప్రత్యక్షాద్యపేక్షత్వేపి ప్రమితౌ నిరాకాఙ్క్షస్య నిరవకాశస్య శాస్త్రస్య బలీయస్త్వాత్. అతః కారణభూతాద్బ్రహ్మణోఽన్యత్సర్వం మిథ్యా. న చ ప్రపఞ్చమిథ్యాత్వే నజీవమిథ్యాత్వమాశఙ్కనీయం- బ్రహ్మణ ఏవ జీవభావాత్. బ్రహ్మైవ హి సర్వశరీరేషు జీవభావమనుభవతి- *అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య *ఏకో దేవస్సర్వభూతేషు గూఢః *ఏకో దేవో బహుధా నివిష్టః *ఏష సర్వేషు భూతేషు గూఢోత్మా న ప్రకాశతే *నాన్యోఽతోస్తి ద్రష్టేత్యేవమాదిభ్యః. నన్వేకమేవ బ్రహ్మ సర్వశరీరేషు జీవభావమనుభవతి చేత్ - పాదే మే వేదనా శిరసి మే సుఖమితివత్సర్వశరీరేషు సుఖదుఃఖప్రతిసన్ధానం స్యాత్, జీవేశ్వరబద్ధముక్తశిష్యాచార్యజ్ఞత్వాజ్ఞత్వాదివ్యవస్థా చ

వివృతస్య చేదనవస్థేత్యర్థః. ఉక్తతర్కస్య ప్రత్యక్షవిరోధమాశఙ్క్యాహ (నచవాచ్యమితి) పరిహరతి (వికల్పాసహత్వాదితి) కిం ద్రవ్యమాత్రం కారణం- ఉతాకారమాత్రం- ఉతాకారవిశిష్టం ద్రవ్యమితి వికల్పాః. తేషు ప్రథమం శిరోదూషయతి (నతావదిత్యాదినా) సమవాయికారణాంశవిషయం ప్రత్యభిజ్ఞానమిత్యాశఙ్క్యాహ (తదతిరిక్తేతి) తర్హి తత్ర వ్యక్తిద్వయముపలభ్యేత- న తథోపలబ్ధిరిత్యర్థః. ద్వితీయం శిరో దూషయతి (నాపీతి) కార్యే సమవాయికారణానువృత్త్యా తదుపలబ్ధిః పరేణాభ్యుపగమ్యతే- తత్ర పటే తన్తవ ఇవ స్వస్తికే రుచకముపలభ్యేతేత్యర్థః. తృతీయం శిరో దూషయతి (నాపీతి) రుచకాకారవిశిష్టం కారణం చేత్ -స్వస్తికే రుచకాకారవిశిష్టహేమోపలమ్భప్రసఙ్గ ఇత్యర్థః. ఏవమత్ర కేవలప్రమాణతర్కానుగృహీతం ప్రమాణం ప్రబలమితి ప్రత్యక్షవిరోధపరిహార ఇత్యుక్తం భవతి. (అత ఇతి) కారణాతిరిక్తవస్త్వనుపలబ్ధ్యా న ప్రత్యక్షబాధ ఇత్యర్థః. తత ఏవ నసోపాధికత్వం- ఉక్తేపి సాధకత్వే నోపాధిత్వాభావాదితి భావః. బ్రహ్మవ్యతిరిక్తకృత్స్నమిథ్యాత్వే మృత్తికాదీనాం సత్యత్వం వ్యాహతమిత్యత్రాహ (తదిదమితి) నమృత్తికా సత్యత్వే తాత్పర్యం- అపితు బ్రహ్మవ్యతిరిక్తమిథ్యాత్వ ఏవ తాత్పర్యమిత్యర్థః. న కేవలం బ్రహ్మకార్యత్వేన జగతో మిథ్యాత్వం సిధ్యతి- శ్రుతిరప్యుక్తమర్థమపీత్యాహ (ఐతదాత్మ్యమితి) *ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వమితి బాధార్థసామానాధికరణ్యమితి భావః. *ఆదిత్యో యూప ఇత్యాదిషు ప్రత్యక్షేణ బాధమపి ప్రత్యక్షపక్షవిరోధమాశఙ్క్యాహ (నచాగమావగతేతి) పరిహరతి (యథోక్తేతి) *ఆదిత్యో యూప ఇత్యాదివాక్యమన్యపరం- అత్ర రూపక్రమోపసంహారాదిలిఙ్గైస్తాత్పర్యమస్త్యేవేతి న ప్రత్యక్షేణ బాధ ఇత్యభిప్రాయః. అవిరోధమాహ (ప్రత్యక్షస్యేతి) యద్వా - కేంశబ్దతః ప్రతీత్యభావాత్- ప్రత్యక్షవిరోధాద్వాఽన్యపరత్వం శఙ్క్యత ఇత్యభిప్రేత్య శబ్దతః ప్రతిపత్త్యభావం పరిహరతి (యథోక్తేతి) ప్రత్యక్షవిరోధం పరిహరతి (ప్రత్యక్షస్యేతి) విరోధమభ్యుపగమ్యాహ (విరోధే సత్యపీతి) భేదవాసనామూలత్వం సమ్భావితదోషత్వం. అపచ్ఛేదన్యాయాభిప్రాయేణాహ (చరమభావిన ఇతి) (స్వరూపేతి) ఆదిశబ్దేన వ్యుత్పత్తిరభిప్రేతా. (ప్రమితౌ నిరాకాఙ్క్షస్యేతి) ప్రమితౌ- ప్రమితిహేతుత్వే. అర్థనిశ్చాయకత్వ ఇత్యర్థః. శాస్త్రస్య శబ్దస్వరూపగ్రహణవ్యుత్పత్త్యాదిషు ప్రత్యక్షాద్యపేక్షాఽస్తి- తథాపి శాస్త్రజ్ఞానం ప్రత్యభిజ్ఞానవత్ స్వార్థవిషయజ్ఞానాన్తరానుభూతత్వేన స్వవిషయం దర్శయతి- అతిర్ఘట నస్య గోచరమేవ దర్శయతీత్యర్థః. (నన్విత్యాది) పాదే మే వేదనేత్యాదినా జీవేశ్వరేత్యాదినా చ లౌకికవైదికవ్యవస్థానుపపత్తిరుక్తా.—— [illegible]

నద్యాత్,——— అత్ర కేచిదద్వితీయత్వం బ్రహ్మణోఽభ్యుపయన్తఏవైవం సమాదధతే- ఏకస్యైవ బ్రహ్మణః ప్రతిబిమ్బభూతానాం జీవానాం సుఖిత్వదుఃఖిత్వాదయ ఏకస్యైవ ముఖస్య ప్రతిబిమ్బానాం మణికృపాణదర్పణాదిషూపలభ్యమానానామల్పత్వ మహత్త్వమలినత్వవిమలత్వాదివత్ తత్తదుపాధివశాద్వ్యవస్థాప్యన్తే. నను అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్యేత్యాదిశ్రుతేర్న జీవా బ్రహ్మణోఽభిద్యన్త ఇత్యుక్తం. సత్యం-పరమార్థతః. కాల్పనికం తు భేదమాశ్రిత్యేయం వ్యవస్థోచ్యతే. కస్య పునః కల్పనా. న తావద్బ్రహ్మణః-తస్య పరిశుద్ధజ్ఞానాత్మనః కల్పనాశూన్యత్వాత్. నాపి జీవానాం- ఇతరేతరాశ్రయత్వప్రసఙ్గాత్ - కల్పనాధీనో హి జీవభావః- జీవాశ్రయా చ కల్పనేతి. నైతదేవం-అవిద్యాజీవభావయోర్బీజాఙ్కురన్యాయేనానాదిత్వాత్. కిఞ్చ- ప్రాసాదనిగరణాదివదనుపపన్నైకవేషాయామవస్తుభూతాయామవిద్యాయాం నేతరేతరాశ్రయత్వాదయో వస్తుదోషా అనవక్లృప్తిమావహన్తి. వస్తుతో బ్రహ్మవ్యతిరిక్తానాం జీవానాం స్వతో విశుద్ధత్వేఽపి కృపాణాదిగతముఖప్రతిబిమ్బశ్యామతాదివదౌపాధికాశుద్ధిసమ్భవాదవిద్యాశ్రయత్వోపపత్తేః కాల్పనికత్వోపపత్తిః. ప్రతిబిమ్బగతశ్యామతాదివజ్జీవగతాశుద్ధిరపి భ్రాన్తిరేవ - అన్యథాఽనిర్మోక్షత్వప్రసఙ్గాత్. జీవానాం భ్రమస్య ప్రవాహానాదిత్వాన్న తద్ధేతురన్వేషణీయ ఇతి. ——— తదేతదవిదితాద్వైతయాథాత్మ్యానాం భేదవాదశ్రద్ధాళుజనసబహుమానావలోకనలిప్సావిజృమ్భితం. తథాహి - జీవస్యాకల్పితస్వాభావికరూపేణావిద్యాశ్రయత్వే బ్రహ్మణ ఏవావిద్యాశ్రయత్వముక్తం స్యాత్. తదతిరిక్తేన తస్మిన్కల్పితేనాకారేణావిద్యాశ్రయత్వే జడస్యావిద్యాశ్రయత్వముక్తం స్యాత్ - న ఖల్వద్వైతవాదినస్తదుభయవ్యతిరిక్తమాకారమభ్యుపగచ్ఛన్తి. కల్పితాకారవిశిష్టేన స్వరూపేణైవావిద్యాశ్రయత్వమితి చేత్. తన్న - స్వరూపస్యాఖణ్డైకరసస్యావిద్యామన్తరేణ విశిష్టరూపత్వాసిద్ధేః. అవిద్యాశ్రయాకార ఏవ హి నిరూప్యతే. కిఞ్చ - బన్ధమోక్షాదివ్యవస్థాసిద్ధ్యర్థం హి జీవాజ్ఞానవాదాశ్రయణం - సా తు వ్యవస్థా జీవాజ్ఞానపక్షేఽపి న సిధ్యతి. అవిద్యావినాశ ఏవ హి మోక్షః - తస్మిన్కస్మింశ్చిన్ముక్తే అవిద్యావినాశాదితరేఽపి విముచ్యేరన్. అన్యస్యాముక్తత్వాదవిద్యా తిష్ఠతీతి చేత్. తర్హ్యేకస్యాప్యముక్తిః స్యాత్ - అవిద్యాయా అవినష్టత్వాత్. ప్రతిజీవమవిద్యాభేదః కల్ప్యతే - తత్ర యస్యావిద్యా వినష్టా స ముచ్యతే - యస్య త్వవినష్టా స బధ్యత ఇతి చేత్. తన్న- ప్రతిజీవమితి జీవభేదమాశ్రిత్య బ్రూషే - స జీవభేదః

ద్వ్యర్థం జీవాజ్ఞానవాదపక్షముపన్యస్యతి (అత్ర కేచిదితి) (నన్విత్యాది) సత్యం పరమార్థతః- పరమార్థతో న భిద్యన్త ఇతి సత్యం. వయం త్వౌపాధికభేదమాశ్రిత్య బ్రూమ ఇత్యర్థః. (కస్యేత్యాది) అత్రోక్తమితరేతరాశ్రయం పరిహరతి (నైతదేవమితి) ముఖాన్తరేణాపి పరిహరతి (కించేతి) అవస్తుభూతాయాం- అపరమార్థభూతాయాం. అనవక్లృప్తిః- అసిద్ధిః. యథా బ్రహ్మణః స్వతశ్శుద్ధత్వేన నావిద్యాశ్రయత్వం - తథా బ్రహ్మవ్యతిరిక్తస్యాపి జీవస్య స్వతశ్శుద్ధత్వేన అవిద్యాశ్రయత్వానుపపత్త్యా తత్కార్యజన్మజరామరణాదిభ్రమానుపపత్తిరిత్యత్రాహ (వస్తుతో బ్రహ్మేతి) యథా గౌపాధికాశుద్ధిర్వస్తుతో ముఖావ్యతిరిక్తత్వేఽపి ముఖప్రతిబిమ్బే సమ్భవతి- తథా వస్తుతో బ్రహ్మవ్యతిరిక్తత్వేన స్వతశ్శుద్ధత్వే సత్యప్యౌపాధికాశుద్ధిసంభవాదవిద్యాశ్రయత్వేన కాల్పనికత్వమిత్యర్థః. అశుద్ధిర్నామ స్వతశ్శుద్ధత్వప్రతియోగ్యాకారః- అవిద్యాసంబన్ధయోగ్యతేత్యర్థః. కాల్పనికత్వోపపత్తిః- జన్మజరామరణాదేః కాల్పనికత్వోపపత్తిరిత్యర్థః. ఔపాధికాశుద్ధేరపి జ్ఞానానివర్త్యత్వం స్యాదిత్యత్రాహ (ప్రతిబిమ్బగతేతి) అశుద్ధివిషయభ్రమేణోత్తరోత్తరావిద్యాశ్రయత్వం- అవిద్యాశ్రయత్వేనోత్తరోత్తరాశుద్ధివిషయభ్రమ ఇత్యన్యోన్యాశ్రయత్వమాశఙ్క్యాహ (జీవానాం భ్రమస్యేతి) జీవాజ్ఞానపక్షసమాప్తిద్యోతనార్థమితికరణం.——— దూషయతి (తదేతదితి) అవిదితాద్వైతయాథాత్మ్యానాం- అద్వైతానిపుణానాం. శ్రద్ధాళుశబ్దేన భేదవాదేష్వాదరలంబితత్వం. ఉభయతోఽపి భ్రష్టైరేవముక్తమితి భావః. కిమకల్పితస్వాభావికరూపేణావిద్యాశ్రయత్వం - ఉత కల్పితాకారేణ - అథ కల్పితాకారవిశిష్టరూపేణేతి వికల్పత్రయమభిప్రేత్య ప్రథమం శిరో దూషయతి (జీవస్యేతి) ద్వితీయం దూషయతి (తదతిరిక్తేనేతి) కథం జడస్యావిద్యాశ్రయత్వముక్తం స్యాత్- జీవో హ్యవిద్యాశ్రయ ఇత్యత్రాహ (న ఖల్వితి) బ్రహ్మ చిద్రూపం - కల్పితం తు జడం - తదుభయాతిరిక్తానభ్యుపగమాత్కల్పితాకారేణావిద్యాశ్రయత్వే జడస్యైవావిద్యాశ్రయత్వముక్తం స్యాదిత్యర్థః. తృతీయం శిరశ్శఙ్కతే (కల్పితేతి) దూషయతి (తన్నేతి) తత్కిమిత్యత్రాహ (అవిద్యాశ్రయాకార ఇతి) అవిద్యాశ్రయత్వేన విశిష్టత్వం- విశిష్టాకార ఏవ అవిద్యాశ్రయ ఇత్యాత్మాశ్రయణమిత్యర్థః. (కించేత్యాది) అవిద్యాకిం నశ్యతి- ఉత బహ్వీ ఇతి వికల్పమభిప్రేత్య ఏకత్వపక్షే దూషణమాహ (తస్మిన్కస్మింశ్చిదితి) తత్రాపి కిమవిద్యా నశ్యతి - ఉత న నశ్యతీతి వికల్పమభిప్రేత్య నాశపక్షే దూషణముక్తం తత్రేతి. అవినాశపక్షం దూషయతి (అన్యస్యేతి) అథావిద్యాబహుత్వపక్షమనువదతి (ప్రతిజీవమితి) బధ్యతే- బద్ధా అవిద్యత ఇత్యర్థః. దూషయతి (తన్నేతి) అత్రాపి వికల్పయతి (స జీవభేద ఇతి) అనభ్యుపగమాత్- అద్వైతహానిప్రసఙ్గేనానభ్యుపగమాత్. ద్వితీ

కింస్వాభావికః-ఉతావిద్యాకల్పితః. నతావత్స్వాభావికః - అనభ్యుపగమాత్, భేదసిద్ధ్యర్థస్యావిద్యాకల్పనస్యవ్యర్థత్వాత్. అథావిద్యాకల్పితః -తత్రేయంజీవభేదకల్పికాఽవిద్యాకింబ్రహ్మణః - ఉతజీవానాం. బ్రహ్మణఇతిచేత్ - ఆగతోసిమదీయంమార్గం. అథజీవానాం- కిమస్యాజీవభేదక్లృప్తిసిద్ధ్యర్థతాంవిస్మరసి. అథప్రతిజీవంబద్ధముక్తవ్యవస్థాసిద్ధ్యర్థంయాఅవిద్యాఃకల్ప్యన్తే- తాభిరేవజీవభేదోపీతిమనుషే- జీవభేదసిద్ధౌతాసాం
సిద్ధిః- తాసుసిద్ధాసుజీవభేదసిద్ధిరితీతరేతరాశ్రయిత్వం. నచాత్రబీజాఙ్కురన్యాయస్సిధ్యతి- బీజాఙ్కురేషు
హ్యన్యదన్యద్బీజమన్యస్యాన్యస్యాఙ్కురస్యోత్పాదకం- ఇహతుయాభిరవిద్యాభిర్యేజీవాఃకల్ప్యన్తే- తానేవా
శ్రిత్యతాసాంసిద్ధిరిత్యశకనీయతా. అథబీజాఙ్కురన్యాయేనపూర్వపూర్వజీవాశ్రయాభిరవిద్యాభిరుత్తరోత్తర
జీవకల్పనాంమన్యసే- తథాసతిజీవానాంభఙ్గురత్వ, మకృతాభ్యాగమకృతవిప్రణాశాదిప్రసఙ్గ, శ్చ. అతఏవ
బ్రహ్మణఃపూర్వపూర్వజీవాశ్రయాభిరవిద్యాభిరుత్తరోత్తరజీవభావకల్పనమిత్యపినిరస్తం - అవిద్యాప్రవా
హేఽభ్యుపగమ్యమానేతత్కల్పితజీవభావస్యాపితద్వత్ప్రవాహానాదితాస్యాత్- నధ్రువరూపతా. ఆమోక్షా
చ్చజీవస్యధ్రువత్వమిష్టంనసిధ్యేత్. యచ్చోక్తమవిద్యాయాఅవస్తురూపత్వేనానుపపన్నతైకవేషాయానేతరే
తరాశ్రయత్వాదయోవస్తుదోషాఅనవక్లృప్తిమావహన్తీతి-తథాసతిముక్తాన్పరంచబ్రహ్మాశ్రయేదవిద్యా. శుద్ధవి
ద్యాస్వరూపత్వాదశుద్ధిరూపానేతత్ర ప్రసజతీతిచేత్. కిముపపత్త్యనువర్తిన్యవిద్యా- ఏవంతర్హ్యుక్తాభిరుపపత్తి
భిర్జీవానపినాశ్రయేత్. కిఞ్చ- జీవాశ్రయాయాఅవిద్యాయాస్తత్త్వజ్ఞానోదయాన్నాశేసతిజీవోనశ్యేద్వా-
నవా. యదినశ్యేత్ -స్వరూపోచ్ఛిత్తిలక్షణోమోక్షస్స్యాత్. నోచేదవిద్యానాశేప్యనిర్మోక్షః- బ్రహ్మస్వరూ
పవ్యతిరిక్తజీవత్వావస్థానాత్. యచ్చోక్తంమణికృపాణదర్పణాదిషూపలభ్యమానముఖమలినత్వవిమలత్వాదివ
చ్ఛుద్ధ్యశుద్ధ్యాదివ్యవస్థోపపత్తిరితి-తత్రేదంవిమర్శనీయం- అల్పత్వమలినత్వాదయఔపాధికాదోషాఃకదానశ్యే
యురితి. కృపాణాద్యుపాధ్యపగమఇతిచేత్. కింతదాఽల్పత్వాద్యాశ్రయఃప్రతిబిమ్బంతిష్ఠతివా- నవా. తిష్ఠతి
చేత్ - తత్స్థానీయస్యజీవస్యాపిస్థితత్వాదనిర్మోక్షప్రసఙ్గః. నశ్యతిచేత్ - తద్వదేవజీవనాశాత్స్వరూపోచ్ఛిత్తి
లక్షణోమోక్షస్స్యాత్. కిఞ్చ- యస్యహ్యపురుషార్థరూపదోషప్రతిభాసః-తస్యతదుచ్ఛేదఃపురుషార్థః. తత్ర
కిమౌపాధికదోషప్రతిభాసోబిమ్బస్థానీయస్యబ్రహ్మణః - ఉతప్రతిబిమ్బస్థానీయస్యజీవస్య - ఉతాన్యస్యక
స్యచిత్. ఆద్యయోఃకల్పయోర్దృష్టాన్తోయంనసంగచ్ఛతే- ముఖస్యముఖప్రతిబిమ్బస్యచాల్పత్వాదిదోషప్రతి
భాసశూన్యత్వాత్. నహిముఖంతత్ప్రతిబిమ్బంవాచేతయతే.

యంశఙ్కావికల్పయతి (కిమితి) ప్రథమపక్షస్యోత్తరమాహ (బ్రహ్మణఇతిచేదితి) ద్వితీయంశఙ్కాదూషయతి (అథేతి) (కిమస్యాజీవభేదక్లృప్తిసిద్ధ్యర్థతాంవిస్మరసీతి) జీవభేదకల్పకాఽవిద్యాజీవకల్పనాత్ప్రాగేవనజీవానాశ్రయితుంక్షమా- జీవానిష్ఠత్వాదిత్యర్థః. యాజీవభేదకల్పకావిద్యాః-తావిదజీవాశ్రయాఃబద్ధముక్తాదివ్యవస్థాహేతవఇతిపక్షమనూద్యదూషయతి (అథ ప్రతిజీవమితి) బీజాఙ్కురన్యాయేనపరిహారస్యానుపపత్తిమాహ (నచేతి) బీజాఙ్కురేషూత్పాదకబీజస్యోత్పాద్యాఙ్కురాపేక్షానాస్తి- ఉత్పాదకాఙ్కురమన్యత్- ఉత్పాద్యంచాన్యత్- అత్రతుజీవభేదకల్పకావిద్యాయాఃకల్పనీయజీవాశ్రయాపేక్షాఽస్తి- కల్పకావిద్యాశ్రయోజీవః-సఏవకల్ప్యశ్చేతివైషమ్యం.అశకనీయతా-సాధయితుమశక్యతేత్యర్థః. ఉత్పాద్యోత్పాదకాఙ్కురవ్యక్తిభేదవత్కల్పకావిద్యాశ్రయకల్ప్యజీవవ్యక్తిభేదార్థంప్రవాహానాదిత్వాభ్యుపగమేదూషణమాహ (అథేతి) అకృతాభ్యాగమకృతనాశః శ్రుత్యర్థాపత్తిః. ఆదిశబ్దేనజీవస్వరూపనిత్యత్వాదిశ్రుతివిరోధోవివక్షితః. ఏవంజీవాఖ్యధర్మిణః ప్రవాహానాదిత్వకల్పనేదూషణముక్తం. జీవత్వధర్మతత్కల్పకావిద్యయోః ప్రవాహానాదిత్వేప్యుక్తందూషణమతిదిశతి (అతఏవేతి) పూర్వపూర్వజీవాశ్రయావిద్యయోత్తరోత్తరజీవభావకల్పనం- తత్తదాశ్రయావిద్యయాతదుత్తరోత్తరజీవభావకల్పనమిత్యర్థః. అస్యపక్షస్యనిరస్తతాంవివృణోతి (అవిద్యాప్రవాహఇతి) ధర్మిధర్మకల్పనపక్షయోరుభయోరపితుల్యందూషణమాహ (ఆమోక్షాచ్చేతి) జీవస్య- జీవభావవిశిష్టస్యేత్యర్థః. అవిద్యాయాఃదుర్ఘటత్వేనపరిహారందూషయితి (యచ్చోక్తమితి) శుద్ధవిద్యాస్వరూపత్వాత్- శుద్ధజ్ఞప్తిరూపత్వాత్. ఉక్తాభిరుపపత్తిభిః- అన్యోన్యాశ్రయాదిభిః. మోక్షానుపపత్త్యాదూషయతి (కిఞ్చేతి) (నోచేదితి) అవిద్యాకార్యస్యజీవత్వస్యావస్థానాదనిర్మోక్షఇత్యర్థః. దార్ష్టాన్తికపర్యాలోచనయాదూషణముక్తం - అథదృష్టాన్తాలోచనయాదూషయతి (యచ్చోక్తమితి) అపురుషార్థప్రతిభాసానుపపత్తిముఖేనదూషయిష్యన్దోషప్రతిభాసస్యావశ్యకత్వమితాహ (కిఞ్చయస్యహీతి) అపురుషార్థదోషప్రతిభాసస్యనిరసనీయత్వాత్తన్నిరాసాయహివేదాన్తారమ్భః- బిమ్బప్రతిబిమ్బస్థానీయయోర్జీవబ్రహ్మణోర్దోషప్రతిభాసాభావాత్- తన్నిరాసాయవేదాన్తోఽనారభ్యఇతిదూషణందర్శయితుం యస్యహీత్యాద్యుక్తం. దృష్టాన్తేముఖతత్ప్రతిబిమ్బయోర్ద్వయోరితి [illegible] రుణవికల్పయతి (ఉతాన్యస్యకస్యచిదితి) (నహిముఖంతత్ప్రతిబిమ్బంవాచేతయతఇతి) రూపవదచేతనవిశేషత్వప్రతిబిమ్బంచ [illegible]

బ్రహ్మణో దోషప్రతిభాసే బ్రహ్మవిద్యాప్రసఙ్గశ్చ. తృతీయోఽపి కల్పో నకల్పతే- జీవబ్రహ్మవ్యతిరిక్తస్య ద్రష్టురభావాత్. కిఞ్చ- అవిద్యాకల్ప్యస్య జీవస్య కల్పకః క ఇతి నిరూపణీయం. న తావదవిద్యా- అచేతనత్వాత్. నాపి జీవః - ఆత్మాశ్రయదోషప్రసఙ్గాత్, శుక్తికారజతాదివదవిద్యాకల్ప్యత్వాచ్చ జీవభావస్య, బ్రహ్మైవ కల్పకమితి చేత్ - బ్రహ్మాజ్ఞానమేవాయాతం. కిఞ్చ బ్రహ్మాజ్ఞానాభ్యుపగమే కిం బ్రహ్మ జీవాన్పశ్యతి వా- న వా. న పశ్యతి చేత్ - ఈక్షాపూర్వికా విచిత్రసృష్టిర్నామరూపవ్యాకరణమిత్యాది బ్రహ్మణో న స్యాత్. అథ పశ్యతి- అఖణ్డైకరసం బ్రహ్మ నావిద్యామన్తరేణ జీవాన్పశ్యతీతి బ్రహ్మాజ్ఞానప్రసఙ్గః. అత ఏవ మాయాఽవిద్యావిభాగవాదోఽపి నిరస్తః - అజ్ఞానమన్తరేణ హి మాయినోఽపి బ్రహ్మణో జీవదర్శిత్వం న స్యాత్. న చ మాయావీ పరాన్దృష్ట్వా మోహయితుమలం. నాపి మాయా మాయావినో దర్శనసాధనం - దృష్టేషు పరేషు తన్మోహనసాధనమాత్రత్వాత్తస్యాః. అథ బ్రహ్మణో మాయా తస్య జీవదర్శిత్వం కుర్వతీ జీవమోహనస్య హేతురితి వ్యాసే- తర్హి పరిశుద్ధస్యాఖణ్డైకరసస్వప్రకాశస్య బ్రహ్మణః పరదర్శనం కుర్వతీ మాయా - మాయాఽపరపర్యాయాఽవిద్యైవ స్యాత్. అథ మతం - విపరీతదర్శనహేతురవిద్యా మాయా తు మిథ్యాభూతం బ్రహ్మవ్యతిరిక్తం మిథ్యాత్వేన దర్శయన్తీ న బ్రహ్మణో విపరీతదర్శనహేతుః - అతస్తస్యా నావిద్యాత్వమితి నైవం - చన్ద్రైకత్వే జ్ఞాయమానే ద్విచన్ద్రదర్శనహేతోరప్యవిద్యాత్వాత్. యది చ బ్రహ్మ మిథ్యాత్వేనైవ స్వవ్యతిరిక్తం జానాతి- న తర్హి తన్మోహయతి- న హ్యున్మత్తో మిథ్యాత్వేన జ్ఞాతాన్మోహయితుమీహతే. అథ అపురుషార్థాపరమార్థదర్శనహేతురవిద్యా మాయా తు బ్రహ్మణో నాపురుషార్థదర్శనహేతుః అతోఽస్యా నావిద్యాత్వమితి మతం తన్న. ద్విచన్ద్రజ్ఞానస్య దుఃఖహేతుత్వాభావేనాపురుషార్థత్వాభావేఽపి తద్ధేతురవిద్యైవ, తన్నిరసనే చ ప్రయత్నస్య ప్రాప్తిః, యది చ నాపురుషార్థదర్శనకరీ మాయా తర్హ్యనుచ్ఛేద్యత్వయా నిత్యా బ్రహ్మస్వరూపానుబన్ధినీ స్యాత్. అస్తు కో దోష ఇతి చేత్ ద్వైతదర్శనమేవ దోషః. *యత్ర హి ద్వైతమివ భవతి *యత్ర త్వస్య సర్వమాత్మైవాభూత్ తత్కేన కం పశ్యేదిత్యాద్యద్వైతశ్రుతయః ప్రకుప్యేయుః. పరమార్థవిషయా అద్వైతశ్రుతయః మాయాయాస్త్వపరమార్థత్వాదవిరోధ ఇతి చేత్ - అపరిచ్ఛిన్నానన్దైకస్వరూపస్య బ్రహ్మణోఽపరమార్థభూతమాయాదర్శనం తద్వత్తా చావిద్యామన్తరేణ నోపపద్యతే. కిఞ్చ - అపరమార్థభూతయా నిత్యయా మాయయా కిం ప్రయోజనం బ్రహ్మణః జీవమోహనమితి చేత్. అపురుషార్థేన మోహనేన కిం ప్రయోజనం క్రీడేతి చేత్ అపరిచ్ఛిన్నానన్దస్య కిం క్రీడయా పరిపూర్ణభోగానామేవ క్రీడాపురుషార్థత్వేన లోకే దృష్టేతి చేత్ నైవమిహోపపద్యతే నహ్యపరమార్థభూతైః క్రీడోపకరణైరపరమార్థతయా ప్రతిభాసమానైర్నిష్పన్నయాఽపరమార్థభూతయా క్రీడయాఽపరమా

ద్విబ్రహ్మజీవయోర్బిమ్బప్రతిబిమ్బభావాభ్యుపగమే తయోరచేతనత్వమాపతతీతి భావః బ్రహ్మణో దోషప్రతిభాసపక్షేఽధికం దూషణమాహ (బ్రహ్మణ ఇతి) అన్యస్యేతి పక్షం దూషయతి (తృతీయోఽపీతి) పూర్వమవిద్యాశ్రయానుపపత్తిరుక్తా- ఇదానీమవిద్యాకార్యభ్రమాశ్రయో నిరూప్యతే (కిం చేతి) కః కల్పకః- కో భ్రమాశ్రయ ఇత్యర్థః (నాపి జీవ ఇతి) కల్పితత్వాత్సిద్ధిః కల్ప్యత్వాదసిద్ధిః స్థితిస్సిద్ధిస్స్వాపేక్షా జీవవిషయభ్రమాశ్రయే సిద్ధే హి జీవక్లృప్తిః జీవసిద్ధిః స్వవిషయభ్రమాశ్రయసాపేక్షేతి స్వస్యైవ సాపేక్షత్వాదాత్మాశ్రయత్వమిత్యర్థః అనుపపత్త్యన్తరమాహ (శుక్తీతి) కల్ప్యత్వాచ్చ భ్రమాశ్రయత్వమనుపపన్నం- న హి దోషకల్ప్యం రజతమర్థాన్తరవిషయభ్రమాశ్రయ ఇత్యర్థః (కిం చేత్యాది) (అథ పశ్యతీతి) అపరమార్థజీవప్రతీతిరవిద్యయా వినా న సంభవతీత్యర్థః అత ఏవ- ఈక్షాపూర్వకసృష్ట్యాద్యర్థం, బ్రహ్మణోఽపరమార్థజీవదర్శనార్థం చ అవిద్యాన్వయాభ్యుపగమాదేవేత్యర్థః మాయా పరభ్రమహేతుః- అవిద్యా స్వభ్రమహేతురితి హి తన్మతం *మాయినం తు మహేశ్వరమితి శ్రుతిరేతద్విభాగహేతుః అపరమార్థజీవదర్శనమజ్ఞానేనైవ సమ్భవతీత్యేతదేవోపపాదయతి (అజ్ఞానమిత్యాదినా) కిమవిద్యయా వినా జీవదర్శిత్వం ఉత జీవదర్శనేన వినా తన్మోహనమితి పక్షద్వయం ప్రథమం దూషితం అజ్ఞానమితి అనన్తరం శిరో దూషయతి (న చేతి) మాయైవ జీవదర్శనహేతురిత్యత్రాహ (నాపీతి) న హి పరమోహనహేతురేవ మాయా మోహయితుర్మోహనీయదర్శనహేతుః అస్యాస్తు మాయాయా అయం విశేష ఇత్యాశఙ్క్యతే (అథేతి) ప్రతివదతి (తర్హీతి) నామభిదామాత్రభేదేనేత్యర్థః శఙ్క్యతే (అథేతి) పరిహరతి (నైవమితి) న కేవలం సత్యత్వేన దర్శనహేతురేవ దోషః అపరమార్థప్రతిభాసమాత్రహేతుర్దోష ఇత్యర్థః ప్రాసఙ్గికమాహ (చన్ద్రైకత్వ ఇతి) అపురుషార్థదర్శనహేతుత్వతదభావరూపం వైషమ్యం శఙ్క్యతే (అథేతి) పరిహరతి (తన్నేతి) (అపరిచ్ఛిన్నేతి) స్వరూపస్యైవాపరిచ్ఛిన్నానన్దత్వాదిచ్ఛయా మాయాదర్శనమనుపపన్నం- తస్యాశ్చాపరమార్థత్వాదవిద్యాకల్పితత్వమతద్దర్శనమిత్యర్థః తద్వత్తాశ్చ [illegible] (కిం చేతి) అపురుషార్థత్వాభావేన నిరసనీయత్వాభావాత్ ప్రాసఙ్గికమాహ (నిత్యేతి) ఆశ్రయవిభాగానుపపత్త్యా మాయాఽవిద్యా

ర్థభూతేనచతత్ప్రతిభాసేనా, నుస్మత్తానాం క్రీడారసో నిష్పద్యతే. మాయాశ్రయతయాఽధిమతబ్రహ్మవ్యతి రేకేణావిద్యాశ్రయస్య జీవస్యకల్పనాఽసమ్భవశ్చపూర్వవదేవద్రష్టవ్యః. అతో బ్రహ్మైవానాద్యవిద్యాకలుశం స్వగతనానాత్వం పశ్యతీత్యద్వితీయత్వం బ్రహ్మణోఽభ్యుపయద్భిరభ్యుపేత్యం. యత్తు బన్ధమోక్షవ్యవస్థానోపపద్యత ఇతి - నతద్బ్రహ్మాజ్ఞానవాదినశ్చోద్యం - ఏకస్యైవ బ్రహ్మణోఽజ్ఞస్యస్వాజ్ఞాననివృత్త్యా మోక్షస్యమాణత్వాద్బద్ధముక్తాదివ్యవస్థాయా ఏవాభావాత్, వ్యవహ్రియమాణాయాశ్చ బద్ధముక్తశిష్యాచార్యాదివ్యవస్థాయాః కాల్పనికత్వాత్, స్వప్నదర్శిన ఇవ హ్యేకస్యైవావిద్యయా సర్వకల్పనోపపత్తేః. స్వప్నదృశా హ్యేకేనదృష్టాశ్శిష్యాచార్యాదయస్తదవిద్యాకల్పితా ఏవ. అత ఏవ బహ్వవిద్యాకల్పనమపినయుక్తిమత్. పారమార్థికీ బన్ధమోక్షవ్యవస్థా స్వపరవ్యవస్థా చ జీవాజ్ఞానవాదినాపి నాభ్యుపేయతే - అపారమార్థికీ త్వేకస్యైవావిద్యయోపపద్యతే. ప్రయోగశ్చ - బన్ధమోక్షవ్యవస్థా స్వపరవ్యవస్థాశ్చ స్వావిద్యాకల్పితాః - అపారమార్థికత్వాత్ - స్వప్నదృష్టవ్యవస్థావదితి. శరీరాన్తరాణ్యపి మయైవాత్మవన్తి - శరీరత్వాత్ - ఏతచ్ఛరీరవత్. శరీరాన్తరాణ్యపి మదవిద్యాకల్పితాని - శరీరత్వాత్ - కార్యత్వాత్ - జడత్వాత్ - కల్పితత్వాద్వా - ఏతచ్ఛరీరవత్. వివాదాధ్యాసితం చేతనజాతమహమేవ - చేతనత్వాత్ - యదనహం తదచేతనం దృష్టం - యథా ఘటః. అతస్స్వపరవిభాగో, బద్ధముక్తశిష్యాచార్యాదివ్యవస్థా, శ్చైకస్యావిద్యాకల్పితాః. ద్వైతవాదినాపి బద్ధముక్తవ్యవస్థా దురుపపాదా - అతీతానాం కల్పానామానన్త్యాదేకైకస్మిన్కల్ప ఏకైకముక్తావపి సర్వేషాం మోక్షసమ్భవాదముక్తానుపపత్తేః. అనన్తత్వాదాత్మనామముక్తాశ్చ సన్తీతి చేత్. కిమిదమనన్తత్వం. అసఙ్ఖ్యేయత్వమితి చేన్న - భూయస్త్వాదల్పజ్ఞైరసఙ్ఖ్యేయత్వేపీశ్వరస్య సర్వజ్ఞస్య సఙ్ఖ్యేయా ఏవ. తస్యాప్యశక్యత్వే సర్వజ్ఞత్వం నస్యాత్. ఆత్మనాం నిస్సఙ్ఖ్యత్వాదీశ్వరస్యావిద్యమానసఙ్ఖ్యావేదనాభావో నాసార్వజ్ఞ్యమావహతీతి చేత్. భిన్నత్వే సఙ్ఖ్యావిధురత్వం నోపపద్యతే. ఆత్మానస్సఙ్ఖ్యావన్తః - భిన్నత్వాత్ - మాషసర్షపఘటపటాదివత్. భిన్నత్వే చాత్మనాం ఘటాదివజ్జడత్వమనాత్మత్వం, క్షయిత్వం, చ ప్రసజ్యతే. బ్రహ్మణశ్చానన్తత్వం నస్యాత్ - అనన్తత్వం నామ పరిచ్ఛేదరహితత్వం. భేదవాదే చ వస్త్వన్తరాద్విలక్షణత్వేన బ్రహ్మణో వస్తుతః పరిచ్ఛేదరహితత్వం న శక్యతే వక్తుం - వస్త్వన్తరభావ ఏవ హి వస్తుతః పరిచ్ఛేదః. వస్తుతః పరిచ్ఛిన్నస్య దేశతః కాలతశ్చాపరిచ్ఛిన్నత్వం చ న యుజ్యతే. వస్త్వన్తరాద్విలక్షణత్వేన వస్తుతః పరిచ్ఛిన్నా ఏవ ఘటాదయో దేశతః కాలతశ్చ పరిచ్ఛిన్నా హి దృష్టాః - తథా సర్వే చేతనాః బ్రహ్మ చ వస్తుతః పరిచ్ఛిన్నాః దేశకాలాభ్యామపి పరిచ్ఛిద్యన్తే.

విభాగానుపపత్తిమాహ (మాయాశ్రయతయేతి) (పూర్వవదేవేతి) అన్యోన్యాశ్రయాదిభిర్దూషణైరిత్యర్థః. మాయయాఽవిద్యావిభాగానుపపత్త్యా బ్రహ్మణ ఏవావిద్యాశ్రయత్వముపసంహరతి (అత ఇతి) బన్ధమోక్షాదివ్యవస్థానుపపత్తిం జీవాజ్ఞానకల్పనహేతుభూతాం పూర్వోక్తామనూద్య పరిహరతి (యత్త్వితి) నేదం చోద్యమనిష్టమిత్యర్థః. తర్హి బద్ధముక్తాదివ్యవహారః కథమిత్యత్రాహ (వ్యవహ్రియమాణాయాశ్చేతి) వక్ష్యమాణానుమానగర్భమాహ (కాల్పనికత్వాదితి) స్వాప్నవ్యవస్థాః కాల్పనికత్వాద్యథైకావిద్యయోపపద్యన్తే - తథా సర్వాసాం వ్యవస్థానాం కాల్పనికత్వాదేకావిద్యయైవ తత్కల్పనోపపత్తిరిత్యర్థః. (సర్వకల్పనోపపత్తేరితి) అన్యథాఽనుపపన్నం హి కల్పకం - అన్యథోపపన్నత్వాన్నావిద్యాభేదక్లృప్తిర్న్యాయ్యేత్యర్థః. దృష్టాన్తం విశదయతి (స్వప్నదృశా హీతి) అత ఏవ - ఆశ్రయైకత్వేపి సర్వవ్యవస్థోపపత్తిర్యేన హేతునాసిద్ధా తేనైవ కాల్పనికత్వేన హేతునాఽవిద్యాబహుత్వకల్పనమపి నయుక్తమిత్యర్థః. పరమార్థకార్యాణాం హి బహుహేత్వపేక్షా - అపరమార్థానాం త్వేకస్మాదేవాలమిత్యభిప్రాయేణాహ (పారమార్థికీతి) తర్హి కిమిత్యత్రాహ (అపారమార్థికీ త్వితి) (ప్రయోగశ్చేతి) జీవాజ్ఞానవాదినం ప్రతి ప్రథమతృతీయే అనుమానే ఉచ్యతే. తం చ భేదవాదినం చ ప్రతి ద్వితీయహేతుః ప్రయుజ్యతే. తృతీయః ప్రత్యేకనిరపేక్షహేతుచతుష్టయగర్భః తురీయం వ్యతిరేక్యనుమానం. వ్యవస్థానుపపత్తిపరిహారముపసంహరతి (అత ఇతి) కాణాదపక్షేపి స్వపక్షోక్తం చోద్యమాపాదయతి (ద్వైతవాదినాపీత్యాది) (అసఙ్ఖ్యేయత్వమితిచేదితి) దేశకాలాద్యపరిచ్ఛేదస్యానన్తశబ్దేన వివక్షితత్వవ్యావృత్త్యర్థమసఙ్ఖ్యేయత్వమిత్యుక్తం. భిన్నత్వేన సఙ్ఖ్యావత్త్వం సాధయతి (ఆత్మాన ఇతి) (మాషసర్షపఘటపటాదివదితి) సఙ్ఖ్యావత్తారతమ్యేపి సఙ్ఖ్యావత్త్వమవిశిష్టమితి భావః. భిన్నత్వే దూషణాన్తరం చాహ (భిన్నత్వే చేతి) అత్ర వ్యతిరేకిత్రయం వివక్షితం - ఆత్మానభిన్నాః - ఆత్మత్వాత్ - యద్భిన్నం న తదాత్మా - యథా ఘటాది. ఆత్మానభిన్నాః - అజడత్వాత్ - యద్భిన్నం న తదజడం - యథా ఘటాది. ఆత్మానభిన్నాః - అక్షయిత్వాత్ - యద్భిన్నం న తదక్షయి - యథా ఘటాదిరితి. దూషణాన్తరమాహ (బ్రహ్మణశ్చేతి) అనన్తత్వం నామ కిం - తస్య భేదవాదేఽనుపపన్నత్వం కథమిత్యత్రాహ (అనన్తత్వం నామేతి) (వస్త్వన్తరభావ ఇతి) వస్త్వన్తరవత్త్వం వస్తుతః పరిచ్ఛేద ఇత్యర్థః. వస్తుతః పరిచ్ఛేదవ్యాప్తం దేశకాలపరిచ్ఛిన్నత్వమప్యాపాదయితా (వస్తుత ఇతి) వ్యాప్తిం దర్శయతి (వస్త్వన్తరాదితి) [illegible]

యత్తు సత్యం జ్ఞానమనన్తమిత్యాదిభిస్సర్వప్రకారపరిచ్ఛేదరహితత్వం వదద్భిర్విరోధః. ఉత్పత్తివినాశాద యశ్చ జీవానాం బ్రహ్మణశ్చ ప్రసజ్యేరన్- కాలపరిచ్ఛేదపివహ్యుత్పత్తివినాశభాగిత్వం. అతపక స్యైవాపరిచ్ఛిన్నస్య బ్రహ్మణోఽవిద్యావిజృమ్భితం బ్రహ్మాది స్తమ్బపర్యన్తం కృత్స్నం జగత్. సుఖదుఃఖప్రతిసన్ధానవ్యవస్థాద యోఽపి స్వాప్నవ్యవస్థావదవిద్యాస్వాభావ్యాదుపపద్యన్తే. తస్మాదేకమేవ నిత్యముక్తస్వప్రకాశస్వభావమనాద్యవిద్యావశాజ్జగదాకారేణ వివర్తత ఇతి పరమార్థతో బ్రహ్మవ్యతిరిక్తాభావాత్తదనన్యత్వం జగత ఇతి.—— అత్రోచ్యతే-నిర్విశేషస్వప్రకాశమాత్రం బ్రహ్మనాద్యవిద్యాతిరోహితస్వస్వరూపం స్వగతనానాత్వం పశ్యతీత్యేతత్-ప్రకాశస్వరూపస్య నిరంశస్య ప్రకాశనివృత్తిరూపతిరోధానే స్వరూపనాశప్రసఙ్గేన తిరోధానాసమ్భవాదిభ్యస్సకలప్రమాణవిరుద్ధం స్వవచనవిరుద్ధం చేతి పూర్వమేవోక్తం. యత్పునరుక్తం కారణవ్యతిరిక్తం కార్యం యుక్తిబాధితత్వేన శుక్తికారజతాదివన్మిథ్యేతి - తదయుక్తం - యుక్తేరభావాత్. యత్త్వనువర్తమానస్య కారణమాత్రస్య సత్యత్వం - వ్యావర్తమానానాం ఘటశరావాదికార్యాణామసత్యత్వమితి - తదప్యన్యత్ర దృష్టస్యాన్యత్ర వ్యావర్తమానతా న బాధికేత్యాదిభిః పూర్వమేవ పరిహృతం. యచ్చోపలభ్యమానత్వవినాశిత్వాభ్యాం సదసదనిర్వచనీయత్వేన కార్యస్య మృషాత్వమితి- తదసత్ - ఉపలబ్ధివినాశయోగో హి న మిథ్యాత్వం సాధయతి- అపి త్వనిత్యత్వం- యద్దేశకాలసమ్బన్ధితయా యదుపలబ్ధం - తద్దేశకాలసమ్బన్ధితయా బాధితత్వమేవ హి తస్య మిథ్యాత్వే హేతుః. దేశాన్తరకాలాన్తరసమ్బన్ధితయోపలబ్ధస్యాన్య దేశకాలసమ్బన్ధిత్వేన బాధితత్వం దేశాన్తరకాలాన్తరావ్యాప్తిమాత్రం సాధయతి- న తు మిథ్యాత్వం. ప్రతిప్రయోగశ్చ- ఘటాదికార్యం సత్యం- దేశకాలాదిప్రతిపన్నోపాధావబాధితత్వాత్ - ఆత్మవత్. యచ్చోక్తం కారణస్వరూపాదవికృతాద్వికృతాచ్చ కార్యోత్పత్తిర్న సమ్భవతీతి- తదసత్ - దేశకాలాదిసహకారిసమవహితాత్ కారణాత్ కార్యోత్పత్తిసమ్భవాత్. తత్సమవధానం చ వికృతస్యావికృతస్య చ న సమ్భవతీతి యదుక్తం- తదయుక్తం- పూర్వమవికృతస్యైవ కాలాదిసమవధానసమ్భవాత్. అవికృతత్వావిశేషాత్ పూర్వమపి దేశకాలాదిసమవధానం ప్రసజ్యత ఇతి చేన్న - దేశకాలాదిసమవధానస్య కారణాన్తరాయత్తస్యైతదాయత్తత్వాభావాత్. అతో దేశకాలాది సమవధానరూప

త్వం దర్శయతి (ఏవం చేతి) నిరుపపదమనన్తపదమసఙ్కుచితవృత్తి త్రివిధపరిచ్ఛేదరాహిత్యమాహేతి భావః. ఏవమపరిచ్ఛిన్నస్య పరిచ్ఛిన్నత్వప్రసఙ్గఉక్తః- అథావికారస్య సవికారత్వప్రసఙ్గమాహ (ఉత్పత్తీతి) అవికారత్వశ్రుతివిరోధశ్చేత్యర్థః. ఏకస్యావిద్యయా సర్వవ్యవస్థోపపత్తిముపసంహరతి (అత ఇతి) బ్రహ్మజ్ఞానవాదపక్షముపసంహరతి (తస్మాదితి) వివర్తతే-అధ్యాసాధిష్ఠానం భవతి. న తు పరిణమతీత్యర్థః. (బ్రహ్మవ్యతిరిక్తాభావాత్తదనన్యత్వం జగత ఇతి) బ్రహ్మణః పరమార్థభూతమన్యన్న జగదిత్యర్థః.— బ్రహ్మజ్ఞానవాదినం వైశేషికః ప్రతివదతి (అత్రోచ్యత ఇతి) తిరోధానే పి తద్రహితాంశస్సిద్ధతీతి న వక్తుం యుక్తం-నిరంశత్వాదిత్యభిప్రాయేణ నిరంశస్యేత్యుక్తం. (స్వరూపనాశప్రసఙ్గేనేతి) తిరోధానం నామ ప్రకాశనివృత్తిః. తత్ర జడస్య ప్రకాశవ్యతిరిక్తత్వాత్ ప్రకాశనివృత్తావపి తస్య స్థితిరుపపద్యతే- ప్రకాశైకరూపస్య బ్రహ్మణః ప్రకాశనివృత్తిరూపతిరోధానం నామ స్వరూపనివృత్తిరేవేత్యర్థః. (స్వవచనవిరుద్ధం చేతీతి) నిత్యత్వాదిసాధకవచనవిరుద్ధం నిర్విశేషత్వం- జ్ఞప్తిత్వవిరుద్ధమన్యత్ ప్రత్యయగోచరత్వమిత్యర్థః. పూర్వమేవోక్తం-అస్మిన్ ప్రబన్ధే సిద్ధాన్తినోక్తమిత్యర్థః. (యత్పునరితి) సోపాధికత్వ కాలాత్యయాపదిష్టత్వవచనవ్యాహతిభిరనైకాన్త్యాదిభిశ్చ పూర్వమేవ పరిహృతమిత్యర్థః. మిథ్యాత్వానిత్యత్వయోర్భేదం దర్శయతి (యద్దేశకాలేతి) యద్యనిత్యత్వమేవ మిథ్యాత్వముచ్యతే - తర్హి సిద్ధసాధనం మిథ్యాత్వానుమానం. యద్యనిత్యత్వవిలక్షణం మిథ్యాత్వం సాధ్యతే-తర్హి సోపాధికత్వాదిదూషణాని స్యురితి భావః. ప్రత్యనుమానమాహ (ప్రతిప్రయోగశ్చేతి) న నుమిథ్యాత్వానుమానం న సోపాధికం-ఉపాధేరభావాత్. ప్రతిపన్నదేశకాలోపాధౌ బాధో న సాధ్యసమవ్యాప్తః- దేశకాలభ్రమేషు ప్రతిపన్నోపాధౌ బాధాభావాత్. న హి దేశకాలభ్రమస్య దేశకాలాన్తరోపాధిప్రతిపత్తిః- తస్మాన్న సాధ్యసమవ్యాప్తిః. యది బాధమాత్రమేవ హేతుః- తన్న- పక్షేఽపి విద్యమానత్వాత్. పక్షే విద్యమానస్సర్వస్సపక్షోఽనుయాయీ హ్యుపాధిః. తస్మాన్న సోపాధికత్వమితి. అత్రాయం పరిహారః- దేశకాలభ్రమేష్వపి ప్రతిపన్నోపాధౌ బాధో స్తి-న హి దేశకాలావేవ సర్వత్రోపాధిః. తౌ తు దేశకాలవ్యతిరిక్తవిషయభ్రమేషు. దేశకాలవిషయభ్రమేష్వన్యే పదార్థా ఉపాధయః-యథా దద్ధిశేసాయం కాలభ్రమాన్వితః పురుషః పశ్చాదాదిత్యదర్శనాత్ ప్రబుద్ధః ఏవం మన్యతే- యదాహం స్నాత్వా ముపానీతవాన్- న తదా సాయమితి, యదాహం బుద్ధః- న తదానీం ప్రభాతమితి, చ - యత్రాహం సుప్తః- నాయం స దేశ ఇత్యాది,. కించ- దేశభ్రమే కాల ఉపాధిః స్యాత్ - కాలభ్రమే దేశ ఉపాధిస్స్యాత్. న చాన్యోన్యాశ్రయః- భ్రమవ్యక్తిభేదాత్. తస్మాత్ ప్రతిపన్నోపాధౌ బాధస్య సాధ్యసమవ్యాప్తిరస్త్యేవ. ఇమమర్థమభిప్రేత్య దేశకాలాదిప్రతిపన్నోపాధావబాధితత్వాదిత్యత్రాదిశబ్దః ప్రయుక్తః. దేశకాలాదిప్రతిపన్నోపాధౌ బాధార్హత్వం మిథ్యాత్వం - తత్కార్యభూతః ప్రతిపన్నోపాధౌ బాధో మిథ్యాత్వసాధకః- యథాఽగ్నేః కార్యభూతస్య ధూమః కార్యం కారణస్య లిఙ్గం- తద్వత్ - అతస్సాధ్యావిశిష్టత్వచోద్యమపాస్తం. సమవహితాత్-సహకారిసమవహితాత్. కారణాన్తరం- కర్మ ఈశ్వరసఙ్కల్ప, ఇత్యాది. ఏతదాయత్తత్వాభావాత్, వికారాయత్తత్వాభావాత్. ఏవమనన్తరాహక స్త

విశేషమాపన్నం కారణం కార్యముత్పాదయతీతి న కిఞ్చిదవహీనం. కారణస్య చ కార్యం ప్రత్యారమ్భకత్వమబాధితం దృశ్యమానం న కేనాపి ప్రకారేణాపహ్నోతుం శక్యతే. యత్తు హేమాదిమాత్రస్య, రుచకాదికార్యస్య, తదాశ్రయస్య వా హేమాదేః, ఆరమ్భకత్వం న సమ్భవతీతి- తదయుక్తం - హేమాదిమాత్రస్యైవ యథోక్తపరికరయుక్తస్యారమ్భకత్వసమ్భవాత్. న చారమ్భకహేమవ్యతిరిక్తం కార్యం న దృశ్యత ఇతి వక్తుం శక్యం - హేమాతిరిక్తస్య స్వస్తికస్య దర్శనాత్, బుద్ధిశబ్దాన్తరాదిభిర్వస్త్వన్తరస్య సాధితత్వాచ్చ. న చాయం శుక్తికారజతాదివన్మిథ్యా - ఉత్పత్తివినాశయోరన్తరాళ ఉపలభ్యమానస్య తద్దేశకాలసమ్బన్ధితయా బాధాదర్శనాత్. న చాస్యోపలబ్ధేర్బాధికా కాచిదపి యుక్తిర్దృశ్యతే. ప్రాగనుపలబ్ధస్య స్వస్తికోపలబ్ధివేలాయామపి హేమప్రత్యభిజ్ఞా స్వస్తికాశ్రయతయా హేమ్నోऽప్యనువృత్తేరవిరుద్ధా. శ్రుతిభిస్తు ప్రపఞ్చమిథ్యాత్వసాధనం పూర్వమేవ నిరస్తం. యచ్చాన్యదత్ర ప్రత్యక్షావిరోధాది ప్రతివక్తవ్యం- తదపి సర్వం పూర్వమేవ సూక్తం. యచ్చోక్తమేకేనాత్మనా సర్వాణి శరీరాణ్యాత్మవన్తీతి- తదసత్ - ఏకస్యైవ సర్వశరీరప్రయుక్తసుఖదుఃఖప్రతిసన్ధానప్రసఙ్గాత్. సౌభరిప్రభృతిష్వప్యాత్మైకత్వే నానేకశరీరప్రయుక్తసుఖాదిప్రతిసన్ధానమేకస్య దృశ్యతే. న చాహమర్థస్యాజ్ఞాతృత్వాత్తద్భేదాత్ప్రతిసన్ధానాభావో నాత్మభేదాదితి వక్తుం శక్యం- ఆత్మా జ్ఞాతైవ- స చాహమర్థ ఏవ- అన్తఃకరణభూతస్త్వహఙ్కారో జడత్వాత్కరణత్వాచ్చ శరీరేన్ద్రియాదివన్న జ్ఞాతేత్యుపపాదితత్వాత్. యచ్చ శరీరత్వజడత్వకార్యత్వకల్పితత్వైస్సర్వశరీరాణామేకస్యావిద్యాకల్పితత్వముక్తం- తదపి సర్వశరీరాణామవిద్యాకల్పితత్వస్యైవాభావాదయుక్తం. తదభావశ్చాబాధితస్య సత్యత్వోపపాదనాత్. యచ్చ చేతనాదన్యస్య జడత్వదర్శనాత్సర్వచేతనానామనన్యత్వముక్తం - తదపి సుఖదుఃఖవ్యవస్థయా భేదోపపాదనాదేవ నిరస్తం. యత్తు మయైవాత్మవన్తి, మదవిద్యాకల్పితాన్య, హమేవ సర్వం చేతనజాత, మిత్యహమర్థస్యైక్యముపపాదితం- తదజ్ఞాతస్వసిద్ధాన్తస్య భ్రాన్తిజల్పితం - అహన్త్వమాద్యర్థవిలక్షణం చిన్మాత్రం హ్యాత్మేత్యస్మతే. కిఞ్చ - నిర్విశేషచిన్మా-

శ్రు - ఉక్తః - అథానుగ్రాహ్యం ప్రమాణమాహ (కారణస్యచేతి) పూర్వపక్షిణా కార్యకారణభావమిథ్యాత్వగ్రాహిప్రమాణానుగ్రాహకత్వేన హితర్క ఉక్తః. తథాऽత్రాప్యనుగ్రాహకతర్కపూర్వకం ప్రమాణముక్తం. పరోక్తతర్కశ్చ జాత్యుక్తిః- స్వవ్యాఘాతాత్. కార్యకారణభావభఙ్గవాదివాక్యం కిం పరస్య కార్యకారణభావభఙ్గవిషయప్రమితేః కారణం - తర్హి న కార్యకారణభావభఙ్గః. ఉత న- తతోऽపి న తద్భఙ్గః. సా ప్రమితిర్మిథ్యా చేత్- తతోऽపి న భఙ్గః- బాధకాభావే పూర్వబాధితస్య సత్యత్వాత్. ఏవం కార్యకారణభావస్య ప్రామాణికత్వాత్తద్విరుద్ధబాహ్యతర్కానుదయ ఏవేతి స్థితం. (యత్త్వితి) హేమమాత్రస్య, రుచకాదికార్యమాత్రస్య, కార్యాశ్రితద్రవ్యమాత్రస్య, చారమ్భకత్వం న సంభవతీత్యుక్తమిత్యర్థః. యథోక్తపరికరః- దేశకాలాదిః. అనిరూపితవస్త్వపలమ్భనబుద్ధిశబ్దాదీనాం అసాధకత్వం పూర్వపక్షిణోక్తం ప్రతిక్షిపతి (న చాయమితి) (ఉత్పత్తివినాశయోరన్తరాళ ఉపలభ్యమానస్యేతి) అనిత్యత్వే సాధ్యే సిద్ధసాధనత్వం. ప్రతిపన్నోపాధౌ బాధశ్చేత్- తదనుపలమ్భాదేవ నిరస్తమితి భావః. హేమప్రత్యభిజ్ఞా కథం ఘటత ఇత్యత్రాహ (ప్రాగితి) (శ్రుతిభిస్త్వితి) సిద్ధాన్తినా నిరస్తమిత్యర్థః. (యచ్చాన్యదితి) ప్రత్యక్షం సన్మాత్రగ్రాహి- విరోధే సత్యపి శాస్త్రం బలీయ ఇత్యాదికం. త్వదుక్తం పూర్వమేవానేన గ్రన్థకారేణ నిరస్తమిత్యర్థః. తదుక్తమనుమానగణం దూషయతి (యచ్చోక్తమితి) వ్యాప్తివిరోధమాహ (ఏకస్యైవేతి) యత్స్వం ప్రతిపన్నకాన్యకం శరీరం - తత్ర హి సుఖాదిప్రతిసన్ధానం దృష్టమితి భావః. ప్రతిసన్ధానాభావశ్శరీరభేదనిబన్ధన ఇత్యత్రాహ (సౌభరిప్రభృతిష్వితి) విలక్షణజ్ఞానానాం కేషాంచిచ్ఛరీరభేదేऽపి పూర్వజన్మసుఖాదిప్రత్యభిజ్ఞానాదితి ప్రభృతిశబ్దస్యభావః. కించ - కిమేకశరీరవర్త్యాత్మన ఏకత్వం సాధ్యతే - ఉతానేకశరీరవర్తినః. ప్రథమకల్పే సిద్ధసాధనత్వం. ద్వితీయే ధర్మిగ్రాహకప్రమాణబాధః - పరశరీరే తచ్చేష్టాదిభిరాత్మాన్యానుమీయతే - తచ్చానుమానం స్వస్మాదన్యత్వేనైవ సన్దర్శయతి. స్వాత్మా త్వహమిత్యపరోక్షమవభాసతే - న హి పరశరీరగత ఆత్మా అపరోక్ష ఇతి. అన్తఃకరణభేదాత్ ప్రతిసన్ధానాభావ ఇత్యాశఙ్క్య దూషయతి (న చేతి) అన్తఃకరణస్య జ్ఞాతృత్వేऽపి పూర్వపూర్వకల్పేషూత్పన్నవినష్టాన్తఃకరణానామపి సనకాదీనాం తత్ప్రతిసన్ధానసంభవాన్నాన్తఃకరణభేదః ప్రతిసన్ధానాభావహేతుః. అన్తఃకరణస్య జ్ఞాతృత్వమేవ నాస్తి - తత్త్వాత్మన ఇత్యాహ (ఆత్మా జ్ఞాతైవేతి) (యచ్చేతి) శరీరాణామవిద్యాకల్పితత్వే సిద్ధే హ్యేకావిద్యాకల్పితత్వసిద్ధిః- తదేవ నాస్తీతి సపక్షభూతశరీరస్యావిద్యాకల్పితత్వాభావాద్దృష్టాన్తస్య సాధ్యవికలత్వముక్తం భవతి. కల్పితత్వహేతోరన్యతరాసిద్ధిశ్చ. కల్పితత్వాభావముపపాదయతి (తదభావశ్చేతి) సర్వం చేతనజాతమహమేవ- చేతనత్వాదితి యద్వ్యతిరేకి పూర్వముక్తం- తదర్థత ఉపాహృతం భవతీయచ్చేతి. దూషయతి (తదపీతి) కాలాత్యయాపదిష్టత్వం దూషణముక్తం భవతి. ఏవమనుమానేషూక్తిదూషణమాహ (యత్త్వితి) బద్ధముక్తాదివ్యవస్థానామాత్మావిద్యాకల్పితత్వమయుక్తం- తత్రాప్యపారమార్థికత్వహేతోరసిద్ధిస్సాధకత్వం చానుపస్థితం. (కించేతి) అవిద్యాకార్యత్వాదిత్యాది హేతుగణ [illegible]

వ్యతిరేకిసర్వం మిథ్యేతి వదతో మోక్షార్థశ్రవణాదిప్రయత్నో నిష్ఫలః-అవిద్యాకార్యత్వాత్ - శుక్తికారజతాదిష్వరజతాద్యుపాదానాది ప్రయత్నవత్. మోక్షార్థప్రయత్నో వ్యర్థః - కల్పితాచార్యాయత్తజ్ఞానకార్యత్వాత్ - శుకప్రహ్లాదవామదేవాదిప్రయత్నవత్. తత్త్వమస్యాదివాక్యజన్యజ్ఞానం నబన్ధనివర్తకం- అవిద్యాకల్పితవాక్యజన్యత్వాత్ - స్వయమవిద్యాత్మకత్వాత్ - అవిద్యాకల్పితజ్ఞాత్రాశ్రయత్వాత్ - కల్పితాచార్యాయత్తశ్రవణజన్యత్వాద్వా- స్వాప్నబన్ధనివర్తనవాక్యజన్యజ్ఞానవత్. కించ-నిర్విశేషచిన్మాత్రం బ్రహ్మమిథ్యా-అవిద్యాకార్యజ్ఞానగమ్యత్వాత్ - అవిద్యాకల్పితజ్ఞాత్రాశ్రయజ్ఞానగమ్యత్వాత్ -అవిద్యాత్మకజ్ఞానగమ్యత్వాద్వా- యదేవం తత్తథా - యథా స్వాప్నగన్ధర్వనగరాదిః. నచ నిర్విశేషచిన్మాత్రం బ్రహ్మ స్వయంప్రకాశతే-యేన న ప్రమాణాన్తరమపేక్షతే. యత్త్వాత్మసాక్షికం స్వయంప్రకాశజ్ఞానం దృశ్యతే - తత్తు జ్ఞేయవిశేషసిద్ధిరూపం జ్ఞాతృగతమేవ దృశ్యత ఇతి పూర్వమేవోక్తం. యాని చ తస్య నిర్విశేషత్వసాధకాని యౌక్తికాని జ్ఞానాన్యుపన్యస్తాని - తాని చానన్తరోక్తైరవిద్యాకార్యత్వాదిత్యాదిభిరనుమానైర్నిరస్తాని. న చ నిర్విశేషస్య చిన్మాత్రస్యాజ్ఞానసాక్షిత్వమహఙ్కారాదిజగద్భ్రమశ్చోపపద్యతే - సాక్షిత్వభ్రమాదయో పి హి జ్ఞాతృవిశేషగతా దృష్టాః- నజ్ఞప్తిమాత్రగతాః. న చ తస్య ప్రకాశత్వం స్వాయత్తప్రకాశతా వా సిధ్యతి - ప్రకాశో హి కస్యచిత్పురుషస్య కంచనార్థవిశేషం ప్రతి సిద్ధిరూపో దృశ్యతే. తత ఏవ హి తస్య స్వయంప్రకాశతోపపాద్యతే భవద్భిరపి. న చాతాదృశస్య నిర్విశేషస్య ప్రకాశతా సమ్భవతి. యః పునః స్వగోష్ఠీష్వపరమార్థాదపి పరమార్థకార్యం దృశ్యత ఇత్యుద్ఘోషః-సోపి- తాని కార్యాణి సర్వాణ్యబాధితకల్పాని వ్యావహారికసత్యానివస్తుతస్త్వవిద్యాత్మకాన్యేవేతి స్వాభ్యుపగమాదేవ నిరస్తః. అస్మాభిరపి సర్వత్ర పరమార్థాదేవ కారణాత్సర్వకార్యోత్పత్తిముపపాదయద్భిః పూర్వమేవ నిరస్తః. న చ త్వయైషామనుమానానాం శ్రుతివిరోధో వక్తుం శక్యతే - శ్రుతేరప్యవిద్యాకార్యత్వేనావిద్యాత్మకత్వేన చోక్తదృష్టాన్తేభ్యో విశేషాభావాత్. యత్తు బ్రహ్మణో పారమార్థికజ్ఞానగమ్యత్వేపి పశ్చాత్తనబాధాదర్శనాద్బ్రహ్మ సత్యమేవేతి - తదసత్ - దుష్టకారణజన్యజ్ఞానగమ్యత్వే నిశ్చితే సతి పశ్చాత్తనబాధాదర్శనస్యాకించిత్కరత్వాత్. యథా శూన్యమేవ తత్త్వమితి వాక్యజన్యజ్ఞానస్య పశ్చాత్తనబాధాదర్శనేపి దోషమూలత్వనిశ్చయాదేవ తదర్థస్యాసత్యత్వం. కించ-*నేహ నానాస్తి కించన *విజ్ఞానమానన్దం బ్రహ్మేతి విజ్ఞానమాత్రాతిరిక్తస్య కృత్స్నస్య వస్తుజాతస్య నిషేధకత్వేన సర్వస్మాత్పరత్వాత్పశ్చాత్తనబాధాదర్శనముచ్యతే - శూన్యమేవ తత్త్వమితి తస్యాప్యభావం వదతస్తస్మాత్పరత్వేన పశ్చాత్తనబాధో దృశ్యతే. సర్వశూన్యత్వాతిరేకినిషేధాసమ్భవాత్తస్యైవ పశ్చాత్తనబాధాదర్శనం. దోషమూలత్వం తు ప్రత్యక్షాదీనాం వేదాన్తజన్మనస్సర్వశూన్యజ్ఞానస్యాప్యవిశిష్టం. అతస్సర్వం విజ్ఞానజాతం పారమార్థికజ్ఞాతృగతం-స్వయం చ పరమార్థభూతమర్థవిశేషసిద్ధిరూపం, తత్ర కించిత్ - జ్ఞానం దోషమూలం, దోషశ్చ పరమార్థః, కించిచ్చ నిర్దోషపారమార్థికసామగ్రీజన్య, మిత్యయావన్నాభ్యుపే

(తత్త్వమస్యాదీతి) అవిద్యామూలత్వాత్కృయత్తత్త్వమస్యాదివాక్యజన్యజ్ఞానస్యానివర్తకత్వప్రసఙ్గ ఇత్యర్థః. యథాసంవిత్సిద్ధా *అథాపి స్యేవ సా పశ్చాద్యాని నిత్యుపదిశ్యతాం।సన్తి హి స్వప్నదృష్టానిదృష్టాన్తవచనానిత ఇతి. సా-ముక్తిః. మృషావాదినాం ద్విధా ప్రక్రియా-బ్రహ్మణ వేదాన్తైః ప్రతిపాద్యతే - అపి తు భేదనిషేధ ఏవ క్రియత ఇతి, స్వరూపపరవాక్యైః ప్రతిపాద్యత ఇతి, చ. తత్ర స్వరూపపరవాక్యప్రతిపాద్యత్వపక్షే నిష్టం ప్రసఞ్జయతి (కించనిర్విశేషేతి) (నచేత్యాది)జ్ఞేయవిశేషసిద్ధిరూపం-జ్ఞేయవిశేషవ్యవహారానురూపమిత్యర్థః. (యాని చేతి) అనుమానైః-తర్కైః. తర్కస్యానుమానశబ్దవాచ్యత్వం వ్యాప్తిసాపేక్షత్వాత్. *ఊహస్తర్కోనుమానోక్తిరితి హలాయుధః. (నిరస్తానీతి) అవిద్యాకార్యత్వాదిహేతుభిస్స్వాభిమతార్థసాధకత్వం నిరస్తమిత్యర్థః. (ఉపపాద్యతే భవద్భిరితి) స్వప్రకాశత్వం బన్ధాదర్థాన్తరేతద్ధర్మవ్యవహారహేతుత్వాదితి హేతోరిత్యర్థః. (నచేతి)అతాదృశస్య- నిర్విశేషత్వాత్కర్మకర్తృరహితస్యేత్యర్థః. తాదృశస్యేతి పాఠే యమర్థః-తాదృశస్య-కర్మకర్తృసహితో యః ప్రకాశతే తన్య-నిర్విశేషత్వేభిమతే సా న సిధ్యతీతి. పూర్వమపరమార్థహేతోశ్శుక్తిరజతాద్యుపాదానాదిప్రయత్నవన్నిష్ఫలత్వముక్తం-తన్న-అపరమార్థాదపి పరమార్థోత్పత్తేరితి శఙ్కతే(యః పునరితి)కిమయమపరమార్థాత్పరమార్థోత్పత్తిర్ఘటతే నోచ్యతే-ఉతాన్యత్పక్షేణేతి వికల్పమభిప్రేత్యాద్యపక్షే తదసిద్ధిమాహ (సోపితానీతి) ద్వితీయపక్షే దూషణమాహ(అస్మాభిరితి) (విశేషాభావాత్) శ్రుబలవిరోధే హి దౌర్బల్యమితి భావః. బాధాదర్శనాభ్యుపగమేన దూషయతి(దుష్టకారణేతి) తదనభ్యుపగమేన దూషయతి (కించేతి)- ప్రత్యక్షాదిప్రమాణం వేదేపి సవిశేషపరవాక్యజాతం చ విహాయ నిషేధపరవాక్యప్రాబల్యం హీత్యవదుక్తం. తత్ర విధిరూపత్వాత్ పూర్వేషాం దౌర్బల్యం-నిషేధరూపత్వాచ్చ పశ్చాత్తనస్య ప్రాబల్యం- తచ్చ సర్వశూన్యవాదిన ఏవేత్యర్థః." (అతస్సర్వమితి)అత ఇత్యస్య న సేత్స్యతీత్యన్వయః. లోకవ్య

యతే - నతావత్సత్యమిథ్యార్థ వ్యవస్థాలోకవ్యవహారశ్చ సేత్స్యతి. లోకవ్యవహారోహి పారమార్థికో
త్రిరూపశ్చ పారమార్థికజ్ఞాతృగతార్థవిశేషసిద్ధిరూపప్రకాశపూర్వకః - నిర్విశేషసన్మాత్రస్యతు పారమార్థిక
స్యాపారమార్థికస్య చ ప్రతిభాసాదేస్తైతుత్వాసమ్భవాల్లోకవ్యవహారో నసమ్భవతి. యచ్చాత్రైకస్మిన్ రతోష్ఠాన
భ్రమాసమ్భవాత్సర్వాధ్యాసాధిష్ఠానస్య సన్మాత్రస్యపారమార్థికత్వముక్తం - తదపి దోషదోషాశ్రయత్వజ్ఞా
తృత్వజ్ఞానానామపారమార్థ్యేపి భ్రమోపపత్తివదధిష్ఠానాపారమార్థ్యేపి భ్రమోపపత్తేర్నిరస్తం. అథాధి
ష్ఠానాపారమార్థ్యే నక్వచిద్భ్రమోదృష్టఇతిసన్మాత్రస్య పారమార్థికత్వమవశ్యాశ్రయణీయమితి మన్యసే-
హన్తతర్హి దోషదోషాశ్రయత్వజ్ఞాతృత్వజ్ఞానానామపారమార్థ్యేపి నక్వచిద్భ్రమోదృష్టఇతిదర్శనానుగుణ్యేన
తేషామపి పారమార్థ్యమవశ్యాశ్రయణీయమితినకశ్చిద్విశేషో ఽన్యత్రతత్సంరమ్భాత్. యత్తుభేదపక్షేప్యతీ
తకల్పానామానన్త్యాత్సర్వేషామాత్మనాంముక్తత్వేనబద్ధాసమ్భవాద్బద్ధముక్తవ్యవస్థానసమ్భవతీతి - తదాత్మా
నన్త్యేనపరిహృతం. యత్త్వాత్మనాంభిన్నత్వే మాషసర్షపఘటపటాదివత్సఙ్ఖ్యావత్త్వమవర్జనీయమితి - తత్రఘ
టాదీనామప్యనన్తత్వాద్దృష్టాన్తస్సాధ్యవికలస్స్యాత్. దశఘటాస్సహస్రంమాషాఇతిసఙ్ఖ్యావత్త్వందృశ్యతఇ
తిచేత్. సత్యం- తత్తునఘటాదిస్వరూపగతం - అపితుదేశకాలాద్యుపాధిమద్ఘటాదిగతం. తాదృశంతుసఙ్ఖ్యా
వత్త్వమాత్మనామభ్యుపగచ్ఛామః. నచ తావతాసర్వముక్తిప్రసఙ్గః- ఆత్మస్వరూపానన్త్యాత్ యత్త్వాత్మనాం
భిన్నత్వే ఘటాదివజ్జడత్వానాత్మత్వక్షయిత్వప్రసఙ్గఇతి - తదయుక్తం- ఏకజాతీయానాం భేదస్యతజ్జాతీ
యానాం జాత్యన్తరీయత్వానాపాదకత్వాత్. నహిఘటానాంభేదస్తేషాంపటత్వమాపాదయతి. యత్తుభిన్న
త్వేవస్తుతఃపరిచ్ఛేదాద్దేశకాలాభ్యామపిపరిచ్ఛేదో బ్రహ్మణః ప్రసజ్యతఇత్యనన్తత్వం బ్రహ్మణోనసిధ్యతీతి-

---

వహారస్యాసిద్ధిముపపాదయిష్యన్నాహ (లోకేతి) తామువపాదయతి (లోకవ్యవహారోహీతి) తత్రకిమిత్యత్రాహ (నిర్విశేషేతి) నిర్విశేషజ్ఞానస్య జ్ఞాతృత్వాభావాన్నప్రతిభాసహేతుత్వం,- జ్ఞాతైవహ్యాశ్రయతయా ప్రతిభాసహేతుర్దృష్టః జ్ఞాతృగతజ్ఞానత్వాభావాచ్చనవ్యవహారహేతుత్వం,- జ్ఞాతృగతజ్ఞానంహిస్వపరవ్యవహారహేతుతయాదృష్టమిత్యర్థః యద్వా - నిర్విశేషజ్ఞానస్యజ్ఞాతృత్వాభావాత్ప్రతిభాసస్యాశ్రయతయాహేతుత్వం, నాస్తి- నిర్విశేషత్వాదేవకారణతయాహేతుత్వ, మపినాస్తీత్యర్థః పారమార్థికాపారమార్థికశబ్దౌపరమార్థాపరమార్థవిషయత్వపరౌ ప్రతిభాసాదే రిత్యత్రాదిశబ్దోవ్యవహారపరః (యచ్చేత్యాది) (నకశ్చిద్విశేషోన్యత్రతత్సంరమ్భాదితి) అత్రాయమభిప్రాయః- అధిష్ఠానస్యాపారమార్థ్యేతస్యా ప్యధిష్ఠానాన్తరాపేక్షయాఽనవస్థేతిచేన్న- దోషస్యాపారమార్థ్యేతస్యాపిదోషాన్తరమిత్యనవస్థాస్యాత్ తత్ర స్వరూపానాదిత్వేనపరిహారస్తుల్యః ప్ర వాహానాదిత్వేనపరిహారశ్చేత్- సోపితుల్యః దుర్ఘటత్వేనపరిహారశ్చేత్- సోపితుల్యః పరమార్థత్వప్రయుక్తోపపత్తి, రపరమార్థత్వప్రయుక్తోపపత్తి, రితిద్విధా- తత్రపరమార్థత్వప్రయుక్తోపపత్తిర్నిరపేక్షత్వందుర్ఘటత్వం- ఇయంచాపరమార్థత్వప్రయుక్తోపపత్తిరధిష్ఠానపారమార్థ్యేపేక్షితేతిచేత్ దో షపరమార్థత్వమప్యపరమార్థత్వప్రయుక్తోపపత్తిరిత్యపితుల్యమితి (యత్త్విత్యాది) (తదాత్మానన్త్యేనపరిహృతం) యథామాషసర్షపాదిష్వేకైకజా తీయావిశానన్తాః, సముదితాశ్చానన్తాః - తథాబద్ధాశ్చానన్తాః, ముక్తాశ్చానన్తాః, సముదితాశ్చసర్వేచేతనాఅనన్తా, ఇత్యర్థః సర్వేషామాత్మనా మేకత్వసఙ్ఖ్యాప్రత్యేకమస్త్యేవ - అతో నసఙ్ఖ్యావత్త్వమాత్రంనిషిధ్యతే - ద్విత్వాదిసఙ్ఖ్యాయా అవధిరేవనిషిధ్యతే అతీతకల్పానామానన్త్యాదే కస్మిన్నపి ఏకఘటసద్భావేపి ఘటానామానన్త్యంసిద్ధమితి సాధ్యవికలతాదృష్టాన్తస్య కిం దేశకాలకర్మాద్యుపాధ్యవచ్ఛిన్నా ఘటాస్సఙ్ఖ్యేయాః- ఉతకృత్స్నఘటాః తత్రాన్త్యపక్షేసాధ్యవికలతా అద్యేపి దేశాద్యవచ్ఛేదప్రయుక్తత్వాత్సోపాధికత్వం సపక్షదర్శనానుగుణ్యేనపక్షేపి సా ధ్యధర్మస్యవక్తవ్యత్వాదుపాధ్యవచ్ఛిన్న చేతనానాంసఙ్ఖ్యావత్త్వంసాధ్యంస్యాత్- తదాసిద్ధసాధ్యతా కిమేతదఙ్గాన్తర్వర్తినాం చేతనానామవధిమత్స ఙ్ఖ్యావత్త్వం సాధ్యం - ఉతసర్వేషాం ప్రథమేసిద్ధసాధ్యతా - అన్యత్రధర్మిగ్రాహకప్రమాణబాధః- అతీతాఙ్గానాం, తదన్తర్వర్తినాం చేతనా నాం, చసద్భావేప్రమాణంవక్తవ్యం - నోచేదాశ్రయైకదేశాసిద్ధిప్రసఙ్గాత్ ప్రమాణంచశాస్త్రం తచ్చతాననన్తత్వేనప్రతిపాదయతీతితద్విరు ద్ధత్వాత్కాలాత్యయాపదిష్టఇత్యర్థః విగీతఃకాలఃసావధిః- కాలత్వాత్ - మాససంవత్సరాదివదితివక్తుంశక్యత్వేప్యతీతకల్పానామానన్త్యంహిశాస్త్రబలా దభ్యుపగతం - తథా సఙ్ఖ్యావత్త్వసాధకహేతోః శాస్త్రబాధాచ్చేతనానన్త్యమభ్యుపగన్తవ్యమిత్యర్థః దృష్టాన్తస్యసాధ్యవికలత్వంకణ్ఠోక్తం - వికల్పముఖేనసోపాధికత్వకాలాత్యయాపదేశసిద్ధసాధనతా అభిప్రేతాః ఘటసర్షపాదివ్యక్తిబాహుళ్యానాం పరస్పరంసఙ్ఖ్యావధిసాధ్యాధికథా [illegible] తథాత్వేనతేషామానన్త్యందర్శయితుం దశఘటాస్సహస్రంమాషాఇత్యుక్తం (దేశకాలాద్యుపాధిమదితి) అత్రాదిశబ్దేనకర్తాదివక్షితః - వివ క్షాలాలనిమిత్తాఘటాదశేత్యపివక్తుంశక్యత్వాత్ (ఆత్మస్వరూపానన్త్యాదితి) దేశాద్యుపాధిరాహిత్యేఆత్మస్వరూపమాత్రస్యాసఙ్ఖ్యేయత్వాదిత్య ర్థః యత్త్విత్యాదినాభిన్నత్వేనఅనాత్మత్వాదిప్రసఙ్గమనూదితంపరిహరతి (తదయుక్తమితి) (నహీతి) ఘటోనభిన్నః - ఘటత్వాత్ - యద్భిన్నం- నతద్ఘటః - యథా పటఇత్యుక్తేయథాకాలాత్యయాపదిష్టత్వం - తథాత్వదుక్తవ్యతిరేకిణామపి కాలాత్యయాపదిష్టత్వమిత్యర్థః. వస్తుతః పరిచ్ఛిన్న త్వేదేశకాలపరిచ్ఛేదప్రసఙ్గందూషయతి (యత్త్వితి) (భిన్నత్వేవస్తుతఃపరిచ్ఛేదాదితి) ఇదమిదంనభవతీతిప్రామాణాధికత్వాసర్వత్వమస్తుతః [illegible]

తదయుక్తం-వస్తుతఃపరిచ్ఛిన్నానామపి దేశకాలపరిచ్ఛేదస్య న్యూనాధికభావేనానియమదర్శనాత్. దేశకాలాన వచ్ఛిన్నత్వాయాః ప్రమాణాన్తరాయత్తనిర్ణయత్వేన బ్రహ్మణస్సర్వదేశకాలసమ్బన్ధస్యాపి ప్రమాణాన్తరాబాధితస్య విరోధాభావాత్. వస్తుతఃపరిచ్ఛేదమాత్రాదపి సర్వప్రకారపరిచ్ఛేదరహితత్వాభావాదానన్త్యాసిద్ధిరితి చేత్-తద్భవతోఽప్యవిద్యావిలక్షణత్వం బ్రహ్మణోఽభ్యుపేయతస్సమానం. అతస్సతోఽవిద్యావిలక్షణత్వాభ్యుపగమాద్బ్రహ్మణోఽపి భిన్నత్వేన భేదప్రయుక్తా దోషాస్సర్వే తవాపి ప్రసజ్యేరన్. యద్యవిద్యావిలక్షణత్వం నాభ్యుపేయతే-తర్హ్యవిద్యాత్మకమేవ బ్రహ్మ స్యాత్. *సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మేతి లక్షణవాక్యమపి తవాపార్థకం స్యాత్. భేదతత్త్వానభ్యుపగమే హి స్వపక్షపరపక్షసాధనదూషణాదివివేకాభావాత్సర్వమసమఞ్జసం స్యాత్. ఆనన్త్యప్రసిద్ధిశ్చ దేశకాలపరిచ్ఛేదరహితత్వమాత్రేణ-నవస్తుతోఽపి పరిచ్ఛేదరహితత్వేన-తథావిధస్యాశశవిషాణాయమానస్యానుపలబ్ధేః. భేదవాదినస్తు సర్వచిదచిద్వస్తుశరీరత్వేన బ్రహ్మణస్సర్వప్రకారత్వాత్స్వతః పరతోఽపి పరిచ్ఛేదో న విద్యతే. తదేవం కారణాద్భిన్నస్య కార్యస్యాసత్యత్వాద్బ్రహ్మకార్యం కృత్స్నం జగద్బ్రహ్మణోఽన్యదేవ.

ఇతి మృషావాద్యభిమతమితి జ్ఞాపితం. సిద్ధాన్త్యభిమతః ప్రకారాన్తరేణ వస్తుపరిచ్ఛేదస్తు మృషావాద్యనభిమతః - తద్విపరీతరూపస్యాపరిచ్ఛేదస్య విశేషత్వవిరోధాత్. అతో మృషావాదినా స్వాభిమతవస్తుపరిచ్ఛేదస్య దేశకాలపరిచ్ఛేదప్రయోజకత్వాభిధానేన దేశకాలపరిచ్ఛేదౌ ప్రసఞ్జితౌ. దూషయతి (తదయుక్తమితి) కుత ఇత్యపేక్షాయామప్రయోజకత్వం వక్తుం తదుపయోగినమర్థమాహ (వస్తుత ఇతి) తతః కిమిత్యత్రాహ (దేశకాలేతి) (ప్రమాణాన్తరాయత్తనిర్ణయత్వేనేతి) వస్తుపరిచ్ఛేదోఽప్రయోజక ఇతి భావః. ప్రతిబన్ద్యభిప్రాయేణైవముక్తం. అయమర్థః- దేశకాలపరిచ్ఛేదయోర్న్యూనాధికభావో దృశ్యతే - పరాభిమతస్య వస్తుపరిచ్ఛేదస్య తు స నాస్తి. తథాపి పరిచ్ఛేదత్వాత్సోఽపి న్యూనాధికభావవానితి ప్రసఞ్జనస్య ప్రమాణబాధితత్వేన పరిచ్ఛేదత్వం యథా న్యూనాధికభావవత్త్వస్యాప్రయోజకం - తథా వస్తుతః పరిచ్ఛిన్నత్వమపి దేశకాలపరిచ్ఛేదయోరప్రయోజకం - ప్రమాణబాధాదితి. యద్వా- యథా వస్తుతః పరిచ్ఛేదో ముహూర్తావధికకాలపరిచ్ఛేదవిశేషే మాసమాత్రావధికదేశపరిచ్ఛేదవిశేషే చ ప్రయోజక ఇత్యభ్యుపగన్తుమయుక్తం- తయోర్న్యూనాధికభావగ్రాహిప్రమాణేన బాధాత్ - ఏవం దేశకాలపరిచ్ఛేదావాన్తరవిశేషస్యేవ దేశకాలపరిచ్ఛేదమాత్రస్యాపి ప్రమాణబాధాద్వస్తుపరిచ్ఛేదో న ప్రయోజక ఇతి భావః. అథవా- ప్రయోజ్యాకారతారతమ్యం ప్రయోజకాకారతారతమ్యనిబన్ధనం దృష్టం - యథా పతనతారతమ్యం గురుత్వతారతమ్యనిబన్ధనం, యథా వా గతిప్రాచుర్యతారతమ్యం వేగతారతమ్యనిబన్ధనం,. అతస్తారతమ్యవతి ప్రయోజ్యధర్మే ప్రయోజకధర్మేణ తారతమ్యవతా భావ్యం- అతో వస్తుపరిచ్ఛేదస్య దేశకాలపరిచ్ఛేదప్రయోజకత్వే సతి న్యూనాధికభావవత్త్వప్రసక్తిః. న చ వస్తుపరిచ్ఛేదో న్యూనాధికభావవాన్ దృశ్యతే- తస్మాద్దేశకాలపరిచ్ఛేదప్రయోజకత్వం తస్యానుపపన్నం. అతో వస్తుతః పరిచ్ఛిన్నస్యాపి బ్రహ్మణో దేశకాలపరిచ్ఛేదాభావ ఉపపన్న ఇత్యర్థః. భాష్యే న్యూనాధికభావేనానియమదర్శనాదితి, ప్రమాణాన్తరాయత్తనిర్ణయత్వేన చేతి, నిర్దేశేనాయమర్థో వివక్షిత ఇతి స్ఫుటమవగమ్యతే. అథానన్త్యశ్రుతేః సఙ్కోచం శఙ్కతే (వస్తుతః పరిచ్ఛేదమాత్రాదపీతి) సఙ్కోచస్య పరపక్షేఽపి తుల్యతాం దర్శయతి (తద్భవతోఽపీతి) తతః కిమిత్యత్రాహ (అతస్సతోఽవిద్యేతి) ప్రసక్తదార్ఢ్యాయ ప్రసఞ్జకస్య విపర్యయేఽనిష్టమాహ (యద్యవిద్యేతి) తతోఽపి కిమిత్యత్రాహ (సత్యం జ్ఞానమితి) పరమార్థాదన్యత్వం వస్తుపరిచ్ఛేదః- స తు బ్రహ్మణో నాస్తీతి చేత్. తదయుక్తం- పరమార్థాదన్యత్వం హి మిథ్యాత్వం- తచ్చ బాధ్యత్వం- బాధఫలం చ కదాచిన్నివృత్తిరితి తస్య కాలపరిచ్ఛేదాన్తర్భావాత్. అతో విలక్షణత్వమాత్రం వస్తుపరిచ్ఛేద ఇతి త్వయాపి వక్తవ్యం, ఉక్తం, చ- అతోఽవిద్యావిలక్షణబ్రహ్మణో వస్తుపరిచ్ఛేదప్రసక్తిర్దుర్వారా. పూర్వస్మిన్ గ్రన్థే అవిద్యాబ్రహ్మణోర్భేదానభ్యుపగమే దూషణముక్తం- అథ సామాన్యేన భేదో నామ కశ్చిదస్తీత్యనభ్యుపగమే దూషణమాహ (భేదతత్త్వేతి) స్వపక్షో నిర్దూషణః ప్రబలః- పరపక్షస్సదూషణో దుర్బల ఇతి భేదః కిమస్తి వా- న వా. అస్తి చేద్భేదాఙ్గీకారః. న చేత్పరపక్ష ఏవ ప్రబలస్స్యాత్, స్వేనాపి స ఏవాభ్యుపగతస్స్యాత్,. స భేదోఽపరమార్థ ఇతి చేత్ - తతోఽపి పరపక్షప్రాబల్యం స్యాదిత్యర్థః. బ్రహ్మజ్ఞానపక్షం ఖణ్డయన్ వైశేషికః స్వాభిమతనిర్వాహమాహ (ఆనన్త్యప్రసిద్ధిశ్చేతి) సాక్షాత్సిద్ధాన్తిపక్ష ఏవ వస్త్వపరిచ్ఛేద ఉపపన్న ఇత్యాహ (భేదవాదినస్త్వితి) బ్రహ్మణస్సర్వప్రకారత్వాదిత్యనేన సర్వవస్తుసామానాధికరణ్యార్హత్వం వస్త్వపరిచ్ఛేద ఇతి భాష్యకారాభిప్రాయ ఇత్యవగమ్యతే. ఇదమిదం న భవతీతి హి వస్తుపరిచ్ఛేదః- ఇదమిదం భవతీతి నిర్దేశయోగ్యత్వం వస్త్వపరిచ్ఛేదః. సర్వవస్తుసామానాధికరణ్యార్హత్వమిత్యర్థః. అనేకవిశేషణానామేకవిశేష్యపర్యవసానాభిధానం హి సామానాధికరణ్యకృత్యం- తచ్చ వస్తునస్తథావిధత్వాత్. యద్వా- వస్త్వపరిచ్ఛేదో నామ వస్తుగతస్వభావవిశేషో దేశకాలాపరిచ్ఛేదవిలక్షణః- యథా దేశకాలపరిచ్ఛేదసామ్యేఽపి షడ్వర్ణస్య పఞ్చదశవర్ణాత్స్వరూపాత్పరిచ్ఛేదో దేశకాలపరిచ్ఛేదవిలక్షణో దృశ్యతే. షడ్వర్ణతయాఽపరిచ్ఛేదో దశవర్ణస్య వర్ణస్య నాస్తి- తథా బ్రహ్మణోఽపి వస్త్వపరిచ్ఛేదో నామ స్వభావతోఽపరిచ్ఛేదః. గుణానన్త్యమితి ఫలితం. ఉక్తం ప్రకారద్వయం సాధీయః. వస్త్వన్తరాప్రతిహతిర్వస్త్వపరిచ్ఛేద ఇతి కేచిత్ - ఆలోకాదిస్తు సర్వదేశసంబద్ధయోగ్యోఽపి ప్రతిహన్యతే- న తథేత్యర్థః. కేచిదేవమాహుః - వస్త్వపరిచ్ఛేదో వస్తునః పరిమితత్వం - తదభావో వస్త్వపరిచ్ఛేదః. దేశాపరిచ్ఛేదస్తత్కార్యః- వస్తునః పరిమితత్వాభావాద్ధి సకలదేశసంబద్ధ ఇతి. ఇతోఽపి పూర్వోక్తమేవ యుక్తతరం (స్వతః పరతోఽపి పరిచ్ఛేదో న విద్యత ఇతి) స్వత ఇతి ఘటాదివ్యావృత్తిః- ఘటాదయో హి స్వతః పరిచ్ఛిన్నాః. పరత ఇతి ధర్మభూతజ్ఞానవ్యావృత్తిః- తద్ధి పరాధీనసఙ్కోచం. ఏవం దేశకాలపరిచ్ఛేదాభావ ఉక్తః. యద్వా- స్వత ఇతి స్వతః పరిమితత్వాభావ ఉక్తః - అయం వస్త్వపరిచ్ఛేదః. పరతః పరిమితదేశకాలసమ్బన్ధాభావ ఉక్తః పరత ఇతి. అథ వైశేషికపక్షముపసంహరన్ సూత్రమవతారయతి (తదేవమితి) ……………………

ఇతిప్రాప్తేప్రచక్ష్మహే(తదనన్యత్వమారమ్భణశబ్దాదిభ్యః)తస్మాత్-పరమకారణాద్బ్రహ్మణఃఅనన్యత్వం జగతఃఆరమ్భణశబ్దాదిభ్యఃతదుపపాదయద్భ్యోఽవగమ్యతే. ఆరమ్భణశబ్దఆదిర్యేషాంవాక్యానాం- తాన్యారమ్భణశబ్దాదీని *వాచారమ్భణంవికారోనామధేయంమృత్తికేత్యేవసత్యం * సదేవసోమ్యేదమగ్రఆసీదేకమేవాద్వితీయంతదైక్షతబహుస్యాంప్రజాయేయేతితత్తేజోఽసృజత *అనేనజీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య *సన్మూలాస్సోమ్యేమాస్సర్వాఃప్రజాస్సదాయతనాస్సత్ప్రతిష్ఠాః ఐతదాత్మ్యమిదంసర్వంతత్సత్యంసఆత్మాతత్త్వమసిశ్వేతకేతో ఇత్యేతాని. ప్రకరణాన్తరస్థాన్యప్యేవంజాతీయకాన్యత్రాభిప్రేతాని.ఏతానిహివాక్యానిచిదచిదాత్మకస్య జగతఃపరస్మాద్బ్రహ్మణోఽనన్యత్వముపపాదయన్తి. తథాహి- *స్తబ్ధోస్యుతతమాదేశమప్రాక్ష్యోయేనాశ్రుతంశ్రుతంభవత్యమతంమతమవిజ్ఞాతంవిజ్ఞాతమితి*కృత్స్నస్యజగతో బ్రహ్మైకకారణత్వం, కారణాత్కార్యస్యానన్యత్వం, చ హృదినిధాయకారణభూతబ్రహ్మవిజ్ఞానేనకార్యభూతస్యసర్వస్యవిజ్ఞానేప్రతిజ్ఞాతేసతికృత్స్నస్య బ్రహ్మైకకారణతామజానతాశిష్యేణ *కథంనుభగవస్సఆదేశ ఇత్యన్యజ్ఞానేనాన్యజ్ఞాతత్వాసమ్భవంచోదితే జగతో బ్రహ్మైక కారణతాముపదేక్ష్యన్ లౌకికప్రతీతిసిద్ధం కారణాత్కార్యస్యానన్యత్వంతావత్ *యథా సోమ్యైకేనమృత్పిణ్డేనసర్వం మృన్మయం విజ్ఞాతంస్యాదితిదర్శయతి. యథైకమృత్పిణ్డారబ్ధానాం ఘటశరావాదీనాంతస్మాదనతిరిక్తద్రవ్యతయాతజ్జ్ఞానేనజ్ఞాతతేత్యర్థః. అత్ర కాణాదవాదేనకారణాత్కార్యస్యద్రవ్యాన్తరత్వమాశఙ్క్య లోకప్రతీత్యైవ కారణాత్కార్యస్యానన్యతాముపపాదయతి *వాచారమ్భణం వికారో నామధేయంమృత్తికేత్యేవసత్యమితి. ఆరభ్యతే - ఆలభ్యతే- స్పృశ్యతఇత్యారమ్భణం. *కృత్యల్యుటోబహుళమితికర్మణిల్యుట్. వాచా - వాక్పూర్వకేణవ్యవహారేణహేతునేత్యర్థః. ఘటేనోదకమాహరేత్యాదివాక్పూర్వకోహ్యుదకాహరణాదివ్యవహారః. తస్య వ్యవహారస్య సిద్ధయేతేనైవమృద్ద్రవ్యేణపృథుబుధ్నోదరత్వాదిలక్షణోవికారః- సంస్థానవిశేషః, తత్ప్రయుక్తంచఘటఇత్యాదినామధేయం,స్పృశ్యతే. ఉదకాహరణాదివ్యవహా

(తదనన్యత్వమారమ్భణశబ్దాదిభ్యః) కస్యకస్మాదనన్యత్వమిత్యత్రాహ(తస్మాదితి)పూర్వవాక్యోక్తానుపాదానేనారమ్భణశబ్దోపాదానస్యహేతుమాహ(తదుపపాదయద్భ్యఇతి) పూర్వవాక్యేఏకవిజ్ఞానేనసర్వవిజ్ఞానంప్రతిజ్ఞాతం,-తత్రదృష్టాన్తశ్చోక్తః,ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తవాక్యద్వయంప్రకృత్యాధికరణముపాత్తం. ఉక్తదృష్టాన్తేపివైశేషికమతేనకారణాత్కార్యస్యాన్యత్వాదేకవిజ్ఞానేనసర్వజ్ఞానానుపపత్తిమాశఙ్క్యతదుపపాదయతి *వాచారమ్భణమిత్యాదివాక్యం-అతస్తదిదంవాక్యమనేనసూత్రేణోపాత్తమిత్యర్థః. తర్హి *ఆరమ్భణశబ్దాదిభ్యఇతికిమర్థముక్తం- నతువాచాదిభ్యఇతి. ఉచ్యతే- కేచిత్ *వాచారమ్భణమిత్యేకంపదంవ్యాచక్షతేవాగాలమ్బనమితి - *యథావాచాదీని తేతివచనాత్. తద్వ్యుదస్త్యర్థం * వాచేతిపదాన్తరం- *ఆరమ్భణమిత్యపిపదాన్తరమితిదర్శయితుం *ఆరమ్భణశబ్దాదిభ్యఇత్యుక్తం. సమాసస్యషష్ఠీతత్పురుషత్వవ్యావృత్త్యర్థంవ్యాచష్టే (ఆరమ్భణేతి) ఆదిశబ్దోపాత్తానివాక్యాన్యాహ (సదేవేతి) ఏతదభిప్రేతాన్యాహ (ప్రకరణాన్తరేతి) ఏషాంవాక్యానామనన్యత్వబోధకతాముపపాదయతి (తథాహీతి) ఏకవిజ్ఞానేనసర్వవిజ్ఞానం ప్రతిజానతోఽభిప్రాయమాహ (కృత్స్నస్యేతి) దృష్టాన్తవాక్యంవ్యాచష్టే (యథేతి) *మృన్మయమితిపదంవ్యాచష్టే(మృత్పిణ్డారబ్ధానామితి) వాక్యాభిప్రేతార్థమాహ (తస్మాదనతిరిక్తద్రవ్యతయాతజ్జ్ఞానేనేతి) *కస్మిన్నుభగవోవిజ్ఞాతేసర్వమిదంవిజ్ఞాతంభవతి *ఆత్మనిఖల్వరేదృష్టేశ్రుతేమతేవిజ్ఞాతఇదంసర్వంవిదితమిత్యాది శ్రుత్యన్తరానుగుణ్యాద్దృష్టాన్తసామర్థ్యాద్దార్ష్టాన్తికసామర్థ్యాచ్చతజ్జ్ఞానేనేతివ్యాఖ్యాతం. నహిమృత్పిణ్డసత్తయాఘటశరావాదిజ్ఞాతంభవతి, నహిపరబ్రహ్మసద్భావాత్సర్వంజగద్విజ్ఞాతంచభవతి,. *వాచారమ్భణమిత్యాదివాక్యస్యశఙ్కామాహ (అత్రేతి) కార్యమిథ్యాత్వపక్షేప్రతీతిమాత్రేణసతఃకార్యస్యవాగారబ్ధత్వాభావాత్ వాచఃపూర్వమపిప్రతీయమానత్వాత్, పరిణామపక్షే చబ్రహ్మకార్యస్య జగతఃశబ్దపరిణామత్వాభావా, చ్చారమ్భణశబ్దస్యోపాదానార్థత్వమయుక్తం (ఆరభ్యతేఆలభ్యతఇత్యారమ్భణమితి) *ఆలమ్భస్స్పర్శహింసయోరితినిఘణ్టుకారాః. నామధేయస్యమృదారబ్ధత్వాభావాద్వికారనామధేయయోరుభయోరప్యారమ్భణశబ్దావ్యుత్పత్తిసిద్ధయోస్సర్వార్థత్వేనవ్యాఖ్యాతం. *విభ్రాజమానస్సరిరస్యమధ్యాదిత్యత్రయథాసరిరశబ్దేనసలిలముచ్యతే- తద్వదారభ్యతఇత్యత్రాపి [illegible] ఇతిభావః. *వాచేతితృతీయాన్తంపదం.అజహల్లక్షణేయం. వికారనామధేయయోరుభయోరపిహేతుత్వాయవాక్పూర్వకేణవ్యవహారేణహేతునేతివ్యాఖ్యాతం. హేతుత్వంచప్రయోజనతయా- నతుసాధనతయాహేతుత్వమిత్యర్థః. తదాహ (తస్యవ్యవహారస్యసిద్ధయఇతి) తేనస్పృశ్యతఇత్య[illegible] యాంపూర్వవాక్యప్రస్తుతేనమృద్ద్రవ్యేణేత్యాహ (తేనైవేతి) తత్ప్రత్యయార్థవ్యావృత్త్యర్థంవికారశబ్దంవ్యాచష్టే(సంస్థానవిశేషఇతి) స్పర్శశబ్దార్థ[illegible] వ్యాస్నేక్తమర్థంసఙ్గ్రహేణాహ(ఉదకాహరణాదీతి) వ్యవహారపూర్వకవ్యవహారసిద్ధ్యర్థం కారణద్రవ్యమేవావస్థాన్తరాపన్నం [illegible] తేత ఇత్యాదివ్యవస్థాన్తరేణాపియుద్ధిశబ్దాన్తరాదయోదృశ్యన్తే, ఘటఃపట ఇత్యాదిషు వస్త్వన్తరత్వేనాపియుద్ధిశబ్దాన్తరాదయోదృశ్యన్తే- అత్ర [illegible]

[illegible]సిద్ధ్యర్థం మృద్ద్రవ్యమేవ సంస్థానాన్తరనామధేయాన్తరభాగ్భవతి - అతో ఘటాద్యపి మృత్తికేత్యేవ సత్యం- మృత్తికాద్రవ్యమిత్యేవ సత్యం- ప్రమాణేనోపలభ్యత ఇత్యర్థః- న తు ద్రవ్యాన్తరత్వేన. అతస్తస్యైవ మృత్తికాద్యేర్ద్రవ్యస్య సంస్థానాన్తరభాక్త్వమాత్రేణ బుద్ధిశబ్దాన్తరాదయ ఉపపద్యన్తే - యథైకస్యైవ దేవదత్తస్యావస్థాభేదైర్బాలో యువా స్థవిర ఇతి బుద్ధిశబ్దాన్తరాదయః కార్యవిశేషాశ్చ దృశ్యన్తే. యదుక్తం సత్యామేవ మృది ఘటో నష్ట ఇతి వ్యవహారాత్ కారణాదన్యత్ కార్యమితి - తదుత్పత్తివినాశాదీనాం కారణభూతస్యైవ ద్రవ్యస్యావస్థావిశేషత్వాభ్యుపగమాదేవ పరిహృతం. తత్తదవస్థస్యైకస్యైవ ద్రవ్యస్య తే తే శబ్దాస్తాని తాని చ కార్యాణీత్యుక్తం. ద్రవ్యస్య తత్తదవస్థత్వం కారకవ్యాపారాయత్తమితి తస్యార్థవత్త్వం. అభివ్యక్త్యనుబన్ధీని చోద్యాని తస్యానభ్యుపగమాదేవ పరిహృతాని. ఉత్పత్త్యభ్యుపగమేపి సత్కార్యవాదో న విరుధ్యతే- సత ఏవోత్పత్తేః. విప్రతిషిద్ధమిదమభిధీయతే- పూర్వమేవ సత్ - తదుత్పద్యతే చేతి. అజ్ఞాతోత్పత్తివినాశయాథాత్మ్యస్యేదం చోద్యం. ద్రవ్యస్యోత్తరోత్తరసంస్థానయోగః పూర్వపూర్వసంస్థానసంస్థితస్య వినాశః - స్వావస్థస్యోత్పత్తిః. అతః సర్వావస్థస్య ద్రవ్యస్య సత్త్వాత్ సత్కార్యవాదో న విరుధ్యతే. సంస్థానస్యాసత ఉత్పత్తావసత్కార్యవాదప్రసఙ్గ ఇతి చేత్. అసత్కార్యవాదినోప్యుత్పత్తేరనుత్పత్తిమత్త్వే సత్కార్యవాదప్రసఙ్గః. ఉత్పత్తిమత్త్వే చానవస్థా. అస్మాకం త్వవస్థానాం పృథక్ప్రతిపత్తికార్యయోగానర్హత్వాదవస్థావత ఏవోత్పత్త్యాదికం సర్వమితి నిరవద్యం. "కపాలత్వచూర్ణత్వపిణ్డత్వావస్థాప్రహాణేన ఘటత్వావస్థావదేకత్వావస్థాప్రహాణేన బహుత్వావస్థా, తత్ప్రహాణే నైకత్వావస్థా చేతి న కశ్చిద్విరోధః. తథా *సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదేకమేవాద్వితీయమితి - సదేవేదం - ఇదానీం విభక్తనామరూపత్వేన నానారూపం జగత్ అగ్రే నామరూపవిభాగాభావేనైకమేవాసీత్, సర్వశక్తిత్వేనాధిష్ఠాత్రన్తరాసహతయా అద్వితీయం, చేత్యనన్యత్వమేవోపపాదితం. తథా * తదైక్షత బహు స్యాం ప్రజాయేయేతి ప్రత్య్యమాణ తేజః ప్రభృతివివిధవిచిత్రస్థిరత్రసరూపజగత్త్వేనాత్మనో బహుభవనసఙ్క-

ల్పనత్వే కిం నిశ్చాయకమిత్యపేక్షాయాం ప్రత్యభిజ్ఞా ప్రత్యక్షమితి శ్రుతిరాహేత్యాహ (అతో ఘటాద్యపీతి) సత్యశబ్దం వ్యాచష్టే (ప్రమాణేనోపలభ్యత ఇతి) ఏవకారం వ్యాచష్టే (న తు ద్రవ్యాన్తరత్వేనేతి) వికారాసత్యత్వం వివక్షితం చేత్- ఇతికరణవైయర్థ్యం స్యాత్. ద్రవ్యాన్తరత్వసాధకతయా పరోక్తానాం బుద్ధిశబ్దాన్తరాదీనాం సామాన్యేనాన్యథాసిద్ధిమాహ (అత ఇతి) దృష్టాన్తమాహ (యథైకస్యేతి) బాలయువశరీరాణామపి ద్రవ్యాన్తరత్వం వైశేషికైరుచ్యత ఇతి దృష్టాన్తోపి ప్రతిపన్న ఇతి చేన్న- బాలయువాదిశబ్దాః శరీరద్వారా శరీరిణమభిదధతే - తస్య చ నశ్వరత్వాభావాచ్చేతనపర్యన్తబుద్ధిశబ్దాన్తరాదయోఽవస్థానిబన్ధనా ఏవేతి. యద్వా- అస్తే శేతే తిష్ఠతి గచ్ఛతీత్యాదివద్బుద్ధిశబ్దాన్తరాదీనామవస్థాభేదనిబన్ధనత్వోపపత్తేర్బాలయువాదిశరీరస్యాబాధిత ప్రత్యభిజ్ఞాగోచరస్యాభఙ్గురత్వసిద్ధవత్కారేణ దృష్టాన్తతయోపన్యాసః. భావాభావవిరోధం పృథక్పరిహరతి (యదుక్తమితి) తస్య పరిహృతత్వం దర్శయన్ కార్యభేదం పరిహరతి (తత్తదవస్థస్య తస్యైవేతి) కారకవ్యాపారవైయర్థ్యం పరిహరతి (ద్రవ్యస్యేతి) అభివ్యక్తిపక్షచోద్యాన్యనభ్యుపగమాత్ పరిహరతి (అభివ్యక్త్యనుబన్ధీనీతి) అభివ్యక్తిరనభ్యుపేతా చేదుత్పత్తిః స్వీకృతా స్యాత్ -తదానీమసత్కార్యవాదః స్యాదిత్యత్రాహ (ఉత్పత్త్యభ్యుపగమ ఇతి) అనిత్యధర్మోఽవస్థా. చోద్యం శఙ్కతే (సంస్థానస్యేతి) పరిహరతి (అసత్కార్యేతి) అయమర్థః - యథోత్పత్తేరుత్పత్తిచోద్యం ధర్మాన్తరారోపణేన నిత్యసమా జాత్యుక్తిర్భవతి- తథాఽవస్థాయాముత్పత్తిచోద్యమపి జాత్యుక్తిః. నను తత్రోత్పత్తేరుత్పత్తిచోద్యం జాత్యుక్తిర్భవతి- న త్వవస్థాయా ఉత్పత్తికథనం జాత్యుక్తిరితి చేన్న- అవస్థితోత్పత్తిరిత్యభ్యుపగమాదవస్థాయా ఉత్పత్తిమత్త్వచోదనం ఉత్పత్తేరుత్పత్తిమత్త్వచోదనమేవేతి జాత్యుక్తిరితి. తదేతదభిప్రేత్య ప్రతిబన్దీముఖేనోక్తముత్పత్తేరనుత్పత్తిమత్త్వ ఇతి. (అస్మాకం త్వితి) అపృథక్సిద్ధధర్మతయా పృథక్ప్రతిపత్తికార్యానర్హవ్యతిరిక్తానాముత్పత్త్యాదికం పృథగపేక్షతే- పృథక్ప్రతిపత్తికార్యానర్హా ధర్మాః పృథగుత్పత్తినిరపేక్షాః. అత ఏవ నహ్యుత్పత్తేరుత్పత్త్యాదినైరపేక్ష్యం. తస్మాదపృథక్సిద్ధధర్మాస్తు స్వాశ్రయం ధర్మిణముత్పత్త్యాద్యవస్థాభాజ ఇత్యర్థః. అవస్థైవ వస్తున ఉత్పత్తిః- న త్వవస్థాయా ఉత్పత్తిర్నామ స్థితిస్వపక్షవైషమ్యద్యోతనార్థస్తుశబ్దః. సఙ్ఖ్యాభేదం పరిహరతి (కపాలత్వేతి) సద్వారకత్వాదవిరోధః- కాలభేదాచ్చావిరోధ ఇత్యర్థః. ఏవం *వాచారమ్భణమిత్యాదివాక్యస్యార్థ ఉక్తః - అథ సూత్రస్థాదిశబ్దోపాత్తముపాక్యం *సదేవేత్యాదికం దార్ష్టాన్తికవాక్యం వ్యాచష్టే (తథేతి) తథా అనన్యత్వమేవోపపాదితమిత్యన్వయః. సచ్ఛబ్దః ప్రమాణసంబన్ధార్హతాం వక్తి. యద్వా- బ్రహ్మ వదతి. అన్యతరార్థత్వేప్యనన్యపదార్థత్వం సిధ్యతి. *సదేవేత్యవధారణేన కదాచిదసత్యత్వం వ్యావర్తితం. *ఏకమేవేతి నామరూపవి[illegible]క్తః. అద్వితీయపదేనాధిష్ఠాత్రన్తరనిషేధ ఇత్యర్థః. *సదేవేత్యాదివాక్యస్థమిదంశబ్దం వ్యాచష్టే (విభక్తనామరూపత్వేనేతి) ఇదం జగత్సదే[illegible] కథం స్పష్ట్యుత్పత్తిరిత్యత్రాహ (అగ్ర ఇతి) అద్వితీయపదం వ్యాచష్టే (సర్వశక్తిత్వేనేతి) ఏషాం పదానాముక్తార్థపరత్వమేకవిజ్ఞానేన [illegible] ప్రతిజ్ఞోపపాదనార్థత్వాదేవావగమ్యతే- న హి సజాతీయవిజాతీయాదివ్యావృత్త్యా ప్రతిజ్ఞోపపాదనోపయోగః. ఏషాం పదానాముక్తార్థ[illegible]ప్రతిపాదయతి (తథా తదైక్షతేతి) (తేజః ప్రభృతీతి) సఙ్కల్పానన్తరం తేజః ప్రభృతిసృష్టిప్రతిపాదనాత్ బహు స్యా

ల్పజగత్సర్గాభిధానాత్ కార్యభూతస్య జగతః పరమకారణాత్పరస్మాద్బ్రహ్మణోఽనన్యత్వమవగమ్యతే. సచ్ఛబ్దవాచ్యస్య పరస్య బ్రహ్మణః సర్వజ్ఞస్య సత్యసఙ్కల్పస్య నిరవద్యస్యైవ సదేవేదమితి నిర్దేశాద్జగత్త్వం, సచ్ఛబ్దవాచ్యస్యైవ జగతో నామరూపవిభాగాభావే నైకత్వం, మధిష్ఠాత్రన్తరనిరపేక్షత్వం, పునరపి తస్యైవ విచిత్రస్థిరత్రసరూపజగత్త్వేన బహుభవనసఙ్కల్పరూపేక్షణం, యథాసఙ్కల్పం సర్గశ్చ కథముపపద్యత ఇత్యత్రాహ* సేయం దేవతైక్షత హన్తాహమిమాస్తిస్రో దేవతాః అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణీతి తాసాం త్రివృతం త్రివృతమిత్యాది. *తిస్రో దేవతా ఇతి కృత్స్నమచిద్వస్తు నిర్దిశ్య స్వాత్మకజీవానుప్రవేశేనైతద్విచిత్రనామరూపభాక్కరవాణీత్యుక్తం. అనేన జీవేనాత్మనా-మదాత్మకజీవేన ఆత్మతయాఽనుప్రవిశ్యైతద్విచిత్రనామరూపభాక్కరవాణీత్యర్థః. స్వాత్మకజీవస్య చాత్మతయానుప్రవేశకృతం నామరూపభాక్త్వమిత్యుక్తం భవతి. *తత్సృష్ట్వా తదేవానుప్రావిశత్ తదనుప్రవిశ్య సచ్చ త్యచ్చాభవదితి శ్రుత్యన్తరేణ స్పష్టం-సజీవం జగత్పరేణ బ్రహ్మణా ఆత్మతయాఽనుప్రవిష్టమితి. తదేతత్కార్యావస్థస్య చ కారణావస్థస్య చ చిదచిద్వస్తునః సకలస్య స్థూలస్య సూక్ష్మస్య చ పరబ్రహ్మశరీరత్వం, పరస్య చ బ్రహ్మణ ఆత్మత్వమన్తర్యామిబ్రాహ్మణాదిషు సిద్ధం స్మారితం. అనేన పూర్వోక్తాశఙ్కా నిరస్తా- అచిద్వస్తుని సజీవే బ్రహ్మణ్యాత్మతయాఽవస్థితే నామరూపవ్యాకరణవచనాచ్చిదచిద్వస్తుశరీరకం బ్రహ్మైవ జగచ్ఛబ్దవాచ్యమితి *సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఏకమేవాసీదిత్యాది సర్వముపపన్నతరం, శరీరభూతచిదచిద్వస్తుగతాస్సర్వే వికారాశ్చాపురుషార్థాశ్చేతి బ్రహ్మణో నిరవద్యత్వం కల్యాణగుణాకరత్వం చ సుస్థితం,. తదేతత్ *అధికం తు భేదనిర్దేశాదిత్యనన్తరమేవ వక్ష్యతి. తథా *ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వమితి కృత్స్నస్య చేతనాచేతనస్య బ్రహ్మతాదాత్మ్యముపదిశతి- తదేవ చ *తత్త్వమసీతి నిగమయతి. తథా ప్రకరణాన్తరస్థేష్వపి వాక్యేషు *సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మ *ఆత్మని ఖల్వరే దృష్టే శ్రుతే మతే విజ్ఞాత ఇదం సర్వం విదితం *ఇదం సర్వం యదయమాత్మా *బ్రహ్మైవేదం సర్వం *ఆత్మైవేదం సర్వమిత్యనన్యత్వం ప్రతీయతే, తథాఽన్యత్వం చ నిషిధ్యతే * సర్వం తం పరాదాద్యోఽన్యత్రాత్మనః సర్వం వేద *నేహ నానాస్తి కించన *మృత్యోస్స మృత్యుమాప్నోతి య ఇహ నానేవ పశ్యతి,. తథా *యత్ర హి ద్వైతమివ భవతి తదితర ఇతరం పశ్యతి యత్ర త్వస్య సర్వమాత్మైవాభూత్తత్కేన కం పశ్యేదిత్యవిదుషో ద్వైతదర్శనం విదుషశ్చ ద్వైతదర్శనం ప్రతిషేధయదనన్యత్వమేవ తాత్త్వికమితి ప్రతిపాదయతి. తదేవమారమ్భణశబ్దాదిభ్యో జగతః పరమకారణాత్పరస్మాద్బ్రహ్మణోఽనన్యత్వముపపాద్యతే. అత్రేదం తత్త్వం- చిదచిద్వస్తుశరీరతయా తత్ప్రకారం బ్రహ్మైవ సర్వదా సర్వశబ్దాభిధేయం. తత్కదాచిత్స్వస్మాత్స్వశరీరత

మితి బహుశబ్దః తేజః ప్రభృతిరూపేణ బహుత్వపర ఇత్యర్థః. బహుశబ్దోక్తనామరూపవిభాగాభావ ఏకశబ్దోక్త ఇతి గమ్యతే. * ఐక్షతేత్యనేన అద్వితీయపదస్యాధిష్ఠాత్రన్తరనివారకత్వం జ్ఞాతం. *కథమసతస్సజ్జాయేతేత్యనేన *సదేవేత్యవధారణస్య కదాచిదసత్త్వవ్యావృత్తిపరత్వమవగతం. కారణభూతస్యైవ బ్రహ్మణో బహుభవనసఙ్కల్పాదినా కార్యకారణయోరనన్యత్వం దర్శయతీత్యాహ (తథా తదైక్షతేతి) స్రష్టిసృష్టిసఙ్కల్పవాక్యస్యశఙ్కావిశేషస్యోదాసకత్వాత్తద్వ్యవసనీయాం శఙ్కామాహ (సచ్ఛబ్దవాచ్యస్యేతి) సచ్ఛబ్దస్య బ్రహ్మపరత్వే ఇదంశబ్దవాచ్యజగత్సామానాధికరణ్యమనుపపన్నమిత్యభిప్రాయేణాహ (సచ్ఛబ్దవాచ్యస్యేతి) సచ్ఛబ్దస్య జగత్పరత్వే *తదైక్షతేత్యాదిభిర్విరోధ ఇత్యభిప్రాయేణాహ (సచ్ఛబ్దవాచ్యస్యైవ జగత ఇతి) చేతనాంశస్యైక్యానుపపత్తిమభిప్రేత్యాహ (నామరూపవిభాగాభావేనైకత్వమితి , సేయమిత్యాద్యుదాహృతవాక్యసముదాయస్యార్థోఽన్యత్రోక్తః. తత్ర వాక్యైకదేశేనోక్తార్థవిరోధశఙ్కాం పరిహరిష్యన్నుదాహృతవాక్యసముదాయప్రతిపన్నమర్థం సాధారణ్యేన వదతి(తిస్ర ఇతి) అస్మిన్వాక్యే స్వాత్మకజీవానుప్రవేశం దర్శయన్ననుప్రవేశవన్నగనాదివ్యావృత్త్యర్థం నియన్తృతయాఽనుప్రవేశం చ దర్శయతి (అనేనేతి) స్వాత్మకజీవేనేత్యుక్తే స్వదాత్మక ఇతి పత్యాదివత్ శఙ్కాయాం వివక్షితార్థవిశేషమాహ (స్వాత్మనో జీవస్య చేతి) *సింహో నభూత్వా బహవో మయూరా ఇతివజ్జీవేనాత్మనేత్యస్యార్థ ఇతి భావః ఇమమర్థం శ్రుత్యన్తరేణ స్పష్టయతి (తత్సృష్ట్వేతి) ఆత్మతయాఽనుప్రవిష్టమితి శ్రుత్యన్తరేణ స్పష్టమిత్యన్వయః. బహుత్వే సతి హ్యనుప్రవేశః- సతు కారణావస్థాయామేకత్వాన్నోపపద్యత ఇత్యత్రాహ (తదేతదితి) తతః కిమిత్యత్రాహ (అనేనేతి) పూర్వోక్తాశఙ్కా - ఇదంశబ్దసామానాధికరణ్యేన బ్రహ్మణి జగద్రూపతోపాశఙ్కేత్యర్థః. తదుపపాదయతి (అచిద్వస్తునీత్యాదినాఽనన్తరవాక్యేన) ఉపపన్నతరం- ముఖ్యమేవేతి భావః. అథ ప్రకరణాన్తరస్థవాక్యానామప్యేతదర్థత్వమాహ తథా ప్రకరణాన్తరస్థేష్వితి) తదేవానన్యత్వముపపాదయతి (తథా ప్రకరణాన్తరస్థేష్వితి) ద్వైతదర్శనస్యాతాత్త్వికత్వం కదాచిన్నివృత్తివచనేనాపి సిద్ధమిత్యాహ (యత్ర త్వస్యేతి) (తదేవమిత్యాది) బ్రహ్మణశ్చిదచితోరుత్పత్తిప్రలయశ్రవణాత్, కారణాత్కార్యస్యానన్యత్వాత్, కారణావస్థాయాం బహుత్వాభావాచ్ఛరీరశరీరిభావస్యానుపపన్నత్వేన స్వభావవ్యవస్థానస్యాదిత్యత్రాహ. యద్వా - *భేదవ్యపదేశాదిత్యాదిభిస్సూత్రైర్భేదోపపాదనేనేదమనన్యత్వోపపాదనం వ్యాహతమిత్యత్రాహ (అత్రేదం తత్త్వమితి) విశిష్టాత్కారణాద్విశిష్టం కార్యం నాన్యదిత [illegible]

యాపృథగ్వ్యపదేశానర్హసూక్ష్మదశాపన్నచిదచిద్వస్తుశరీరం- తత్కారణావస్థంబ్రహ్మ. కదాచిచ్చవిభక్తనామరూపవ్యవహారార్హస్థూలదశాపన్నచిదచిద్వస్తుశరీరం- తచ్చకార్యావస్థమితికారణాత్పరస్మాద్బ్రహ్మణః కార్యరూపంజగదనన్యత్. శరీరభూతచిదచిద్వస్తునః శరీరిణో బ్రహ్మణశ్చ కారణావస్థాయాంకార్యావస్థాయాంచ శ్రుతిశతసిద్ధయాస్వభావవ్యవస్థయాగుణదోషవ్యవస్థాచ *నతుదృష్టాన్తభావాదిత్యత్రోక్తా.—— యేతుకార్యకారణయోరనన్యత్వంకార్యస్యమిథ్యాత్వాశ్రయణేనవర్ణయన్తి - నతేషాంకార్యకారణయోరనన్యత్వంసిద్ధ్యతి- సత్యమిథ్యార్థయోరైక్యానుపపత్తేః. తథాసతిబ్రహ్మణోమిథ్యాత్వంజగతస్సత్యత్వంవాస్యాత్.—— యేచ - కార్యమపిపారమార్థికమభ్యుపయన్తఏవజీవబ్రహ్మణోరౌపాధికమన్యత్వం, స్వాభావికంచానన్యత్వం,- అచిద్బ్రహ్మణోస్తుద్వయమపిస్వాభావికమితివదన్తి .- తేషాముపాధిబ్రహ్మవ్యతిరిక్తవస్త్వన్తరాభావా, న్నిరవయవస్యాఖణ్డితస్యబ్రహ్మణఏవోపాధిసమ్బన్ధా, ద్బ్రహ్మస్వరూపస్యైవ హేయాకారపరిణామా, చ్ఛక్తిపరిణామాభ్యుపగమేశక్తిబ్రహ్మణోరనన్యత్వా, చ్చజీవబ్రహ్మణోః కర్మవశ్యత్వాపహతపాప్మత్వాదివ్యవస్థావాదిన్యో ఽచిద్బ్రహ్మణోశ్చపరిణామాపరిణామవాదిన్య శ్శ్రుతయోవ్యాకుప్యేయుః.—— యేపునః- నిరస్తనిఖిలభోక్తృత్వాదివికల్పవిప్లవంసర్వశక్తియుక్తంసన్మాత్రద్రవ్యమేవకారణంబ్రహ్మ-తచ్చప్రళయవేళాయాంశాన్తాశేషసుఖదుఃఖానుభవవిశేషంస్వప్రకాశమపిసుషుప్తాత్మవదచిదవిలక్షణమవస్థితం- సృష్టివేళాయాంమృత్తికాద్రవ్యమివఘటశరావాదిరూపం, సముద్రఇవచఫేనతరఙ్గబుద్బుదాదిరూపం, భోక్తృభోగ్యనియన్తృరూపేణాంశత్రయావస్థమవతిష్ఠతే-అతోభోక్తృభోగ్యనియన్తృత్వానితత్ప్రయుక్తాశ్చగుణదోషాః శరావత్వఘటత్వమణికత్వవత్తద్గతకార్యభేదవచ్చవ్యవతిష్ఠన్తే, భోక్తృభోగ్యనియన్తౄణాంసదాత్మనైకత్వంచఘటశరావమణికాదీనాంమృదాత్మనైకత్వవదుపపద్యతే,-అతస్సన్మాత్రద్రవ్యమేవసర్వావస్థావస్థితమితిబ్రహ్మణో ఽనన్యజ్జగదాతిష్ఠన్తే- తేషాంసకలశ్రుతిస్మృతీతిహాసపురాణన్యాయవిరోధః. సర్వాహిశ్రుతయః సస్మృతీతిహాసపురాణాస్సర్వేశ్వరేశ్వరంసదైవసర్వజ్ఞంసర్వశక్తింసత్యసఙ్కల్పంనిరవద్యం దేశకాలానవచ్ఛిన్నానవధికాతిశయానన్దంపరమకారణంబ్రహ్మప్రతిపాదయన్తి- నపునరీశ్వరాదపిపరమీశ్వరాంశిసన్మాత్రం. తథాహి-*సదేవసోమ్యేదమగ్రఆసీదేకమేవాద్వితీయంతదైక్షతబహుస్యాంప్రజాయేయేతి *బ్రహ్మవాఇదమగ్రఆసీదేకమేవతదేకంసన్నవ్యభవత్ తచ్ఛ్రేయోరూపమత్యసృజతక్షత్రంయాన్యేతానిదేవక్షత్రాణీన్ద్రోవరుణస్సోమోరుద్రః పర్జన్యోయమోమృత్యురీశానఇతి *ఆత్మావాఇదమేకఏవాగ్రఆసీత్ నాన్యత్కించనమిషత్ సఐక్షతలోకాన్నుసృజాఇతి *ఏకోహవైనారాయణఆసీత్ నబ్రహ్మానేశానో నేమేద్యావాపృథివీననక్షత్రాణినాపోనాగ్నిర్నసోమోనసూర్యఃసఏకాకీనరమేతతస్యధ్యానాన్తస్థస్యేత్యాదిభిఃపరమకారణంసర్వేశ్వరేశ్వరో నారాయణఏవేత్యవగమ్యతే- సద్బ్రహ్మాత్మశబ్దాహితుల్యప్రకరణస్థాస్తత్తుల్యప్రకరణస్థేననారాయణశబ్దేనవిశేషితాస్తమేవావగమయన్తి.*తమీశ్వరాణాంపరమంమహేశ్వరం *సకారణంకరణాధిపాధిపోనచాస్యకశ్చిజ్జనితానచాధిపఇతీశ్వరస్యైవకారణత్వంశ్రూయతే. స్మృతిరపిమానవీ *తతస్స్వయమ్భూర్భగవానితిప్రక్రమ్య *సోభిధ్యాయశరీరాత్స్వాత్సిసృక్షుర్వివిధాః ప్రజాః। అపఏవససర్జాదౌ తాసుబీజమవాసృజదితి. ఇతిహాసపురాణాన్యపిపురుషోత్తమమేవపరమకారణమభివదన్తి *నారాయణోజగన్మూర్తిరనన్తాత్మాసనాతనః। ససిసృక్షుస్సహస్రాంశాదసృజత్పురుషాన్ద్విధా*విష్ణోస్సకాశాదుద్భూతంజగత్తత్రైవచస్థితమిత్యాదిషు. నచేశ్వరస్స

శరీరశరీరిభావాదిరుపపద్యతఇత్యర్థః.—— బ్రహ్మాజ్ఞానవాదిభిరస్యసూత్రస్యోక్తమర్థందూషయతి (యేత్వితి)— భాస్కరమతందూషయతి (యేచేతి) నిరవయవత్వాదివిశేషణంబ్రహ్మణిదోషసమ్బన్ధజ్ఞాపనాయ. (శక్తిపరిణామాభ్యుపగమఇతి) శక్తిబ్రహ్మణోరనన్యత్వాభ్యుపగమాత్తేనాపివ్యాకులమేవేత్యర్థః.—— యాదవప్రకాశమతంనిరస్యతి (యేపునరితి) విప్లవః- వికారః. (తేషామిత్యాది) (సదైవసర్వజ్ఞమితి) అనేనకారణావస్థాయామపిసర్వజ్ఞత్వాదికంవివక్షితం- *యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిద్యస్యజ్ఞానమయంతపఃతస్మాదేతద్బ్రహ్మనామరూపమన్నంచజాయతఇతిహిశ్రుతిః. మహోపనిషద్యేవనారాయణకారణత్వంశ్రూయతే- అన్యత్రతుసద్బ్రహ్మాదీనాం-తత్కథం సర్వోపనిషత్స్వీశ్వరస్యకారణత్వంశ్రూయతఇత్యత్రాహ (సద్బ్రహ్మేతి) సద్బ్రహ్మశబ్దాదృష్టాన్తార్థా. యథాసద్బ్రహ్మశబ్దాసామాన్యవిశేషశబ్దావేకార్థతయాస్వీకృతౌ-తద్వదితిభావః. (తమీశ్వరాణామిత్యాది) ఈశ్వరస్యైవేత్యేవకారేణ *నచాస్యకశ్చిదిత్యుక్తనిషేధోవివక్షితః. (తతఃస్వయంభూరితి) అత్రభగవచ్ఛబ్దఈశ్వరవాచీతిభావః.

న్మాత్రమేవేతి వక్తుం శక్యం- తస్య తదంశత్వాభ్యుపగమాత్సవిశేషత్వాచ్చ. న చ తస్య జ్ఞానానన్దాద్యనన్తకల్యాణగుణయోగః కాదాచిత్క ఇతి వక్తుం శక్యతే- తేషాం స్వాభావికత్వేన సదాతనత్వాత్. *పరాస్య శక్తిర్వివిధైవ శ్రూయతే స్వాభావికీ జ్ఞానబలక్రియా చ *యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిదిత్యాదిభ్యః. జ్ఞానానన్దాదిశక్తియోగ ఏవాస్య స్వాభావిక ఇతి మావోచః- శక్తిః స్వాభావికీ, జ్ఞానబలక్రియా చ స్వాభావికీ, ఇతి పృథఙ్నిర్దేశాల్లక్షణాప్రసఙ్గాచ్చ. న చ పాచకాదివత్ *సర్వజ్ఞ ఇత్యాదిషు శక్తిమాత్రే కృత్ప్రత్యయ ఇతి వక్తుం శక్యం- కృత్ప్రత్యయమాత్రస్య శక్తావస్మరణాత్, *శక్తౌ హస్తికవాటయోరిత్యాదిషు కేషాంచిదేవ కృత్ప్రత్యయానాం శక్తివిషయత్వస్మరణాత్, పాచకాదిషు త్వగత్యా లక్షణా సమాశ్రీయతే. కించ- ఈశ్వరస్య తదంశవిశేషత్వాత్తస్య చాంశిత్వే తరఙ్గాత్సముద్రస్యేవాంశాదంశినోఽధికత్వాత్ *తమీశ్వరాణాం పరమం మహేశ్వరం *న తత్సమశ్చాభ్యధికశ్చ దృశ్యత ఇత్యాదీన్యీశ్వరవిషయాణి పరశ్శతాని వచాంసి బాధ్యేరన్. కించ- సన్మాత్రస్య సర్వాత్మకత్వేఽంశిత్వే చేశ్వరస్య తదంశవిశేషత్వాత్తస్య సర్వాత్మకత్వాంశిత్వోపదేశా వ్యాహన్యేరన్- న హి మణికాత్మకత్వం తదంశత్వం వా ఘటశరావాదేః. స్వాంశేషు సర్వేషు సన్మాత్రస్య పూర్ణత్వేనేశ్వరాంశేపి తస్య పూర్ణత్వాత్ తదాత్మకాని తదంశాశ్చేతరాణి వస్తూనీతి చేన్న- ఘటేపి సన్మాత్రస్య పూర్ణత్వాదీశ్వరస్యాపి ఘటాత్మకత్వ తదంశత్వప్రసఙ్గాత్. న చ సన్మాత్రస్య ఘటోస్తి పటోస్తీతి వస్తుధర్మతయాఽవగతస్య ద్రవ్యత్వం కారణత్వం వోపపద్యతే- వ్యవహారయోగ్యతా హి సత్త్వం. విరోధివ్యవహారయోగ్యతా తద్వ్యవహారయోగ్యస్యాసత్త్వం. ద్రవ్యమేవ సదిత్యభ్యుపగమే క్రియాదీనామసత్త్వప్రసఙ్గః. క్రియాదిషు కాశకుశావలమ్బనేనాపి సర్వత్రైకరూపా సత్తా దురుపపాదా. సదాత్మనా చ సర్వస్యాభిన్నత్వే సర్వజ్ఞత్వేన సర్వస్వభావప్రతిసన్ధానాత్సర్వగుణదోషసఙ్కరప్రసఙ్గశ్చ పూర్వమేవోక్తః. అతో యథోక్తప్రకారమేవానన్యత్వమ్. ....

అథోచ్యేత- ఏకస్యైవావస్థాన్తరయోగేపి బుద్ధిశబ్దాన్తరాదయో బాలత్వయువత్వాదిషు దృశ్యన్తే- మృద్దారుహిరణ్యాదిషు ద్రవ్యాన్తరత్వేపి దృశ్యన్తే. తత్ర మృద్ఘటాదిషు కార్యకారణేషు బుద్ధిశబ్దాన్తరాదయోఽవస్థాభేదనిబన్ధనా ఏవేతి కుతోఽవసీయత ఇతి. తత్రోత్తరం

౧౬॥ సూ. ॥ భావే చోపలబ్ధేః ॥ కుణ్డలాదికార్యసద్భావే చ కారణభూతహిరణ్యస్యోపలబ్ధేః- ఇదం కుణ్డలం హిరణ్యమితి హిరణ్యత్వేన ప్రత్యభిజ్ఞానాదిత్యర్థః. న చైవం హిరణ్యాదిషు ద్రవ్యాన్తరేషు మృదాదయ ఉపలభ్యన్తే - అతో బాలయువాదివత్కారణభూతమేవ ద్రవ్యమవస్థాన్తరాపన్నం కార్యమితి గీయతే.

న్యాయవిరోధమాహ (న చేతి) సవిశేషత్వాచ్చ - నియన్తృత్వరూపవిశేషవత్త్వాత్. సన్మాత్రం హి నియన్తృత్వాదివిశేషరహితం. (శక్తిః స్వాభావికీత్యాది) శక్తివిశేషే అఘటితఘటనాసామర్థ్యరూపే, శక్తిశబ్దో వర్తతే- జ్ఞానాదికార్యకరత్వే, చ. తత్రోభయమప్యసఙ్కుచితం శక్తిశబ్దేనోచ్యతే. తత్పక్షే చేన పృథఙ్నిర్దేశవైయర్థ్యమాశఙ్క్యాహ (లక్షణాప్రసఙ్గాచ్చేతి) జ్ఞానాదిశబ్దైరితి తత్ర శక్తిః ప్రతిపాద్యా చేల్లక్షణా- శక్తిశబ్దస్య సఙ్కోచోప్యస్వరసః- అసఙ్కోచే తు పృథఙ్నిర్దేశవైయర్థ్యమిత్యర్థః. నను ణా- శక్తిమాత్రేపి ప్రత్యయవిధానాదిత్యత్రాహ (న చేతి) (శక్తౌ హస్తికవాటయోరిత్యాదిష్వితి) అత్రాదిశబ్దేన *శకి లిఙ్ చేత్యాదిసూత్రం వివక్షితం. *శకి లిఙ్ చేత్యత్ర చకారాత్కృత్ప్రత్యయానామపి శక్తౌ విధానం సూచితం - తత్ర విశేషవిధానాభావేపి పాచకాదిషు శక్త్యర్థకత్వేన ప్రయోగదర్శనాత్ కతిపయవిధానముపలక్షణమితి చేన్న- విశేషోపాదానాన్యథానుపపత్త్యా కృన్మాత్రస్య శక్త్యర్థానుపపత్తేరిత్యర్థః. శక్తివిషయప్రత్యయాభావేపి పాచకాదిషు శక్త్యర్థత్వం దృశ్యత ఇత్యత్రాహ (పాచకాదిష్వితి) (న చ సన్మాత్రస్యేతి) అనువర్తమానం సన్మాత్రం కిం వస్తుధర్మః- ఉత ద్రవ్యమితి వికల్పమభిప్రేత్య ధర్మపక్షే దూషణమాహ (న చేతి) సత్త్వప్రసఙ్గాదసత్త్వం శఙ్కయతి (విరోధీతి) ద్రవ్యపక్షే దూషణమాహ (ద్రవ్యమేవేతి) (క్రియాదిష్వితి) కాశస్య కుశత్వేన కుశస్థానేఽవలమ్బనం కాశకుశావలమ్బనం. అముఖ్యమిత్యర్థః. ద్రవ్యసత్త్వస్య క్రియాదేస్సత్త్వం చేత్- ఏకం ప్రయోజకం న స్యాదిత్యర్థః. స్వోక్తస్యైవ సూత్రార్థత్వముపసంహరతి (అత ఇతి) ....

---

*వృత్తికారైస్త్వేవ సత్యమితి వాక్యోక్తప్రత్యభిజ్ఞాప్రత్యక్షసిద్ధానన్యత్వం వదత ఉత్తరసూత్రస్య శఙ్కామాహ (అథోచ్యేతేతి)

౧౬॥ సూ. ॥ భావే చోపలబ్ధేః ॥ కస్య భావే కస్యోపలబ్ధేరిత్యత్రాహ (కుణ్డలాదీతి) ఇదం కుణ్డలం హిరణ్యమితి సామానాధికరణ్యేన ప్రత్యక్షజ్ఞానమత్రాభిప్రేతం - సమవాయికారణానువృత్తిం వదతోఽసత్కార్యవాదినో వ్యధికరణాయా వైయధికరణ్యేన ప్రత్యభిజ్ఞాయాస్స్వప

ద్రవ్యాన్తరవాదినాప్యభ్యుపేతేనావస్థాన్తరయోగేనబుద్ధిశబ్దాన్తరాదిషూపపన్నేష్వనుపలబ్ధద్రవ్యాన్తరకల్పనానుపపత్తేశ్చ. నచజాతినిబన్ధనేయంప్రత్యభిజ్ఞా- జాత్యాశ్రయభూతద్రవ్యాన్తరానుపలబ్ధేః. ఏకమేవహేమజాతీయంద్రవ్యంకార్యకారణోభయావస్థందృశ్యతే. నచ ద్రవ్యభేదేసమవాయికారణానువృత్త్యాకార్యేప్రతిసన్ధానమితివక్తుంశక్యం- ద్రవ్యాన్తరత్వేసత్యాశ్రయానువృత్తిమాత్రేణతదాశ్రితద్రవ్యాన్తరేప్రతిసన్ధానానుపపత్తేః. గోమయాదికార్యేవృశ్చికాదౌగోమయాదిప్రతిసన్ధానంనదృశ్యతఇతిచేన్న- తత్రాప్యాద్యకారణభూతపృథివీద్రవ్యప్రత్యభిజ్ఞానాత్. అగ్నికార్యేధూమేఅగ్నిప్రత్యభిజ్ఞానంనదృశ్యతఇతిచేత్. భవతునతత్రప్రత్యభిజ్ఞానం - తథాపినదోషః- అగ్నేర్నిమిత్తకారణమాత్రత్వాత్. అగ్నిసంయుక్తాదార్ద్రేన్ధనాద్ధిధూమోజాయతే. గన్ధైక్యాచ్చార్ద్రేన్ధనకార్యమేవధూమః. అతఃకార్యభావేచతదేవేదమిత్యుపలబ్ధే ర్బుద్ధిశబ్దాన్తరాదయోఽవస్థాభేదమాత్రనిబన్ధనాఇత్యవగమ్యతే. తస్మాత్కారణాదనన్యత్కార్యమ్. ....

ఇతశ్చ.

౧౬॥ సూ. సత్త్వాచ్చావరస్య॥ అవరస్య - కార్యస్యకారణేసత్త్వాచ్చకారణాత్కార్యస్యానన్యత్వం. లోకవేదయోర్హికార్యమేవకారణతయావ్యపదిశ్యతే- యథాలోకేసర్వమిదంఘటశరావాదికంపూర్వాహ్ణేమృత్తికైవాసీదితి, వేదేచ *సదేవసోమ్యేదమగ్రఆసీదితి...................... ....

౧౭॥ సూ. అసద్వ్యపదేశాన్నేతిచేన్నధర్మాన్తరేణవాక్యశేషాద్యుక్తేశ్శబ్దాన్తరాచ్చ॥ యదుక్తంకారణేకార్యస్యసత్త్వంలోకవేదాభ్యామవగమ్యతేఇతి-తదయుక్తం(అసద్వ్యపదేశాత్)*అసదేవేదమగ్రఆసీత్ *అసద్వాఇదమగ్రఆసీత్ *ఇదంవాఅగ్రేనైవకించనాసీదితి,లోకేచసర్వమిదంఘటశరావాదికంపూర్వాహ్ణేనాసీదితి,. అతోయథోక్తంనోపపద్యతఇతిచేత్. తన్న- ధర్మాన్తరేణతథావ్యపదేశాత్. సఖల్వసద్వ్యపదేశస్తస్యైవకార్యద్రవ్యస్యపూర్వకాలేధర్మాన్తరేణ-సంస్థానాన్తరేణ. నభవదభిప్రేతేనతుచ్ఛత్వేన సత్త్వ

విరోధసాధకత్వాత్. తథాపిబుద్ధిశబ్దాన్తరాదిభిర్ద్రవ్యాన్తరత్వంకల్ప్యతఇత్యత్రాహ (ద్రవ్యాన్తరవాదినేతి) అభ్యుపేతేన - అసమవాయికారణత్వేనాభ్యుపేతేనేత్యర్థః. అనన్యథాసిద్ధంహికల్పకం - బుద్ధిశబ్దాన్తరాదీనామన్యథాసిద్ధత్వాన్నకల్పకత్వమిత్యర్థః. (నచేతి) సోయంగౌరిత్యాదిషుజాతినిబన్ధనంప్రత్యభిజ్ఞానందృష్టం- తథాత్రాపిజాతినిబన్ధనమిత్యర్థః. పరిహరతి (జాత్యాశ్రయేతి) తత్రహివ్యక్తిద్వయోపలబ్ధిరస్తి- అత్రతునతథావ్యక్త్యన్తరముపలభ్యతఇత్యర్థః. కథముపలభ్యతఇత్యత్రాహ (ఏకమేవేతి) పునశ్శఙ్కతే (నచేతి) పరిహరతి (ద్రవ్యాన్తరత్వేసతీతి) నహిఘటస్థేజలేఘటోజలమితిసామానాధికరణ్యేనప్రత్యభిజ్ఞానంభవతీత్యర్థః. చోద్యంశఙ్కతే (గోమయేతి) పరిహరతి (నేతి) అయమర్థః- సమవాయికారణానువృత్తింవదతాత్వయాపిప్రతిసన్ధానాభావచోద్యంపరిహరణీయం. తత్రాదికారణపృథివీప్రత్యభిజ్ఞానమస్తీతిపదసిచేత్ - తదస్మాకమపితుల్యమితి పునరప్యాపాతప్రతీతినిబన్ధనంచోద్యంశఙ్కతే (అగ్నికార్యఇతి) పరిహరతి (భవత్వితి) నిమిత్తకారణాప్రత్యభిజ్ఞానంనదోషః - ఉపాదానమేవప్రత్యభిజ్ఞాతవ్యం- తచ్చధూమస్యగన్ధవత్త్వాత్పృథివీత్వంప్రత్యభిజ్ఞాయతఏవేత్యర్థః. సూత్రార్థముపసంహరతి (అతఇతి) అధికరణార్థసూత్రస్యాస్యైతత్త్వమాహ (తస్మాదితి) ....

౧౬॥ సూ. సత్త్వాచ్చావరస్య॥ కారణేసత్త్వాత్ -కారణావస్థాయాంసత్త్వాత్. కేచిదనయోస్సూత్రయోరిమాంభిదామాహుః- సోయమితిజ్ఞానంప్రత్యభిజ్ఞా- సాపూర్వోక్తా. అయంసఇతిజ్ఞానమభిజ్ఞా- సాత్రోచ్యతఇతి. అథవా- పూర్వత్రఏకద్రవ్యతావిషయబుద్ధిరుక్తా- అత్రతుతథావ్యపదేశఉచ్యతఇతిభిదా. అతఏవహ్యుత్తరసూత్రే *అసద్వ్యపదేశాన్నేతిచేదిత్యుక్తం. ఏతదభిప్రాయేణభాష్యేపికార్యమేవకారణతయావ్యపదిశ్యతఇత్యుక్తం. శ్రుతిసిద్ధంప్రత్యభిజ్ఞానంపూర్వముక్తం- లోకవేదయోరుభయత్రాపివ్యపదేశస్సత్రోక్తః. అత్రకార్యేకారణవ్యపదేశోనకథితః - కారణేకార్యవ్యపదేశఉక్తః - తత్రహేతుస్సదేవేదమగ్రఏకమేవేతిశ్రుత్యనుసారః. ననుమృదయంఘటఇతిప్రత్యభిజ్ఞానంజ్వాలాప్రత్యభిజ్ఞానవద్భ్రాన్తంస్యాత్ - బుద్ధిశబ్దాన్తరాదిభిర్ద్రవ్యాన్తరస్యసాధితత్వాత్. నైవం-జ్వాలాయాంహ్యనన్యథాసిద్ధహేతునాభేదసిద్ధేః ప్రత్యభిజ్ఞానస్యభ్రాన్తత్వనిర్ణయః - అత్రబుద్ధిశబ్దాన్తరాదయోఽన్యథాసిద్ధాః- జ్ఞానంతుస్వతఃప్రమాణమితియథోక్తఏవార్థః. ....

౧౭॥ సూ. అసద్వ్యపదేశాన్నేతిచేన్నధర్మాన్తరేణవాక్యశేషాద్యుక్తేశ్శబ్దాన్తరాచ్చ॥ (యదుక్తమితి) (సత్త్వాసత్త్వేహి

త్త్వేహి ద్రవ్యధర్మావిత్యుక్తం. తత్ర సత్త్వధర్మాద్ధర్మాన్తరమసత్త్వం. ఇదంశబ్దనిర్దిష్టస్య జగతస్సత్త్వధర్మో నామరూపే - అసత్త్వధర్మస్తు తద్విరోధినీ సూక్ష్మావస్థా. అతో జగతో నామరూపయుక్తస్య తద్విరోధిసూక్ష్మదశాపత్తిరసత్త్వం. కథమిదమవగమ్యతే. (వాక్యశేషాద్యుక్తేశ్శబ్దాన్తరాచ్చ) వాక్యశేషస్తావత్ * ఇదం వా అగ్రే నైవ కించనాసీదిత్యత్ర * తదసదేవ సన్మనోऽకురుత స్యామితీతి. అనేన వాక్యశేషగతేన మనస్కారలిఙ్గేనాసచ్ఛబ్దార్థే తుచ్ఛాతిరిక్తే నిశ్చితే తదైకార్థ్యాత్ * అసదేవేదమిత్యాదిష్వప్యసచ్ఛబ్దస్యాయమేవార్థ ఇతి నిశ్చీయతే. యుక్తేశ్చాసత్త్వస్య ధర్మాన్తరత్వమవగమ్యతే- యుక్తిర్హి సత్త్వాసత్త్వే పదార్థధర్మావవగమయతి. మృద్ద్రవ్యస్య పృథుబుధ్నోదరాకారయోగో ఘటోऽస్తీతి వ్యవహారహేతుః- తస్యైవ తద్విరోధ్యవస్థాన్తరయోగో ఘటో నాస్తీతి వ్యవహారహేతుః. తత్ర కపాలాద్యవస్థా యా స్తద్విరోధిత్వేన సైవ ఘటావస్థస్య నాస్తీతి వ్యవహారహేతుః. న చ తద్వ్యతిరిక్తో ఘటాభావో నామ కశ్చిదుపలభ్యతే. న చ కల్ప్యతే- తావతైవాభావవ్యవహారోపపత్తేః. తథా శబ్దాన్తరాచ్చ పూర్వకాలే ధర్మాన్తరయోగ ఏవావగమ్యతే. శబ్దాన్తరం చ పూర్వోదాహృతం * సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదిత్యాదికం- తత్ర హి * కుతస్తు ఖలు సోమ్యైవం స్యాదితి తుచ్ఛత్వమాక్షిప్య * సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదితి స్థాపితం. * తద్ధేదం తర్హ్యవ్యాకృతమాసీత్తన్నామరూపాభ్యాం వ్యాక్రియతేతి సుస్పష్టముక్తమ్. ...

ఇదానీం కార్యస్య కారణాదనన్యత్వే నిదర్శనద్వయం ద్వాభ్యాం సూత్రాభ్యాం దర్శయతి.

౧౯॥ సూ. పటవచ్చ ॥ యథా తన్తవః వ్యతిషఙ్గవిశేషభాజః పట ఇతి నామరూపకార్యాన్తరాదికం భజన్తే- తద్వద్బ్రహ్మాపి............

(ద్రవ్యధర్మావిత్యుక్తమితి) వ్యవహారయోగ్యతా సత్త్వం- విరోధివ్యవహారయోగ్యతా తద్వ్యవహారయోగ్యస్యాసత్త్వమిత్యుక్తమిత్యర్థః. * ధర్మాన్తరేణేత్యత్రాన్తరశబ్దస్యార్థమాహ (తత్రేతి) సత్త్వాసత్త్వయోరాపేక్షికత్వమభిప్రేత్యాహ (ఇదంశబ్దనిర్దిష్టస్యేతి) (వాక్యశేషాదితి) * అసద్వా ఇదమగ్ర ఆసీదిత్యత్ర. * తదాత్మానం స్వయమకురుతేతి వాక్యశేషః. అశ్రుతవాక్యశేషేషు ప్రదేశేషు నిర్వాహమాహ (తదైకార్థ్యాదితి) (యుక్తేశ్చేతి) పిణ్డత్వకపాలత్వావస్థయోస్సాధారణమాహ (తస్యైవ తద్విరోధ్యవస్థాన్తరయోగో ఘటో నాస్తీతి వ్యవహారహేతురితి) ఏతద్వివృణోతి (తత్రేతి) (న చ తద్వ్యతిరిక్త ఇతి) అభావాన్తరవాదినాऽప్యభావాభావో భావ ఇత్యభ్యుపగతః- అన్యథా అనవస్థాప్రసఙ్గాత్. తద్వత్సర్వత్రాభావవ్యవహారస్య విరోధ్యవస్థాన్తరేణైవోపపన్నత్వాన్న తద్వ్యతిరిక్తస్య కల్పనమిత్యర్థః. పిణ్డత్వకపాలత్వే ఘటస్య ప్రాక్ప్రధ్వంసాభావౌ. ఘటత్వమేవ పటాదన్యోన్యాభావః. కాలవిశేషవిశిష్టదేశవిశేషత్వం సంసర్గాభావః- యథా మధ్యాహ్నవిశేషితప్రాఙ్గణత్వం. యద్వా - ఘటస్యాల్పత్వవిశేషితదేశాన్తరసంసృష్టపిణ్డత్వకపాలత్వే స్వస్యతమస్తద్దేశాపేక్షయా సంసర్గాభావః.........

ఉత్తరసూత్రద్వయకృత్యమాహ (ఇదానీమితి) నిదర్శనత్వేన వక్ష్యమాణస్య పటాదేరపి విప్రతిపన్నత్వాన్న దృష్టాన్తత్వముపపద్యత ఇతి శఙ్కావ్యుదాసార్థమిదానీమిత్యుక్తం. పూర్వసూత్రైరనన్యత్వే సాధితే సతీత్యర్థః. (నిదర్శనద్వయమితి) లౌకికం వైదికమితి నిదర్శనయోర్విభాగః. బహూనామేకావస్థత్వే ఏకస్య బహుత్వావస్థత్వే చ దృష్టాన్త ఇతి వా విభాగః.

౧౯॥ సూ. పటవచ్చ ॥ ఇహ బహూనామేకావస్థత్వే లౌకికదృష్టాన్త ఉక్తః. వ్యతిషఙ్గః - మిథస్సంసర్గః. నను తన్తుబహుత్వాప్రహాణేన పటైకత్వదర్శనాత్ ద్రవ్యభేదాభావాచ్చ ఏకస్మిన్నేవ ద్రవ్యే యుగపద్బహుత్వైకత్వవత్త్వే ఇతి భిన్నాభిన్నత్వమభ్యుపగతం స్యాత్. ఉచ్యతే- దూష్యభిన్నాభిన్నత్వావివేకనిబన్ధనమిదం పరిచోదనం. న హి భిన్నాభిన్నశబ్దవాచ్యం సర్వం దూష్యం- అపితు యత్ర భావాభావవిరోధః- తదేవ భిన్నాభిన్నత్వం దూష్యం. తచ్చ ధర్మధర్మిణోర్ధర్మ్యోర్ద్వయోస్స్వచ మిథస్తాదాత్మ్యతదభావలక్షణం- యథా జాతిర్వ్యక్తిర్భవతి- న భవతి చేతి, యథా ఖణ్డో ముణ్డో భవతి- న భవతి చేతి,. న చైవం తన్తుపటేషు భావాభావవిరోధః- తన్తుభ్యః పటోऽప్యభిన్న ఏవాభ్యుపగతః- న తు భిన్నః. తన్తవశ్చ మిథో భిన్నా ఏవాభ్యుపగతాః- న త్వభిన్నాః. తేషాం చ పటాదభిన్నత్వన్నామ తస్య పరస్పరసంసృష్టత్వైక్యేఽనన్యత్వం- న చ తేషామన్యోన్యాభేదః. యద్యభేదో నామైకస్య తదవస్థాన్తరానతిరేకః- తర్హి ద్వితీయతన్తువస్తుమాత్రలభ్య ప్రసక్తః, పరిమాణాధిక్యం చ న స్యాత్,. యది సంసర్గ ఏవాభేదః- నామ్ని వివాదస్స్యాత్. యద్యేకత్వం సంసృష్టోత్పత్తిః- సా తత్సృష్టా- పటత్వావస్థా ప్రాప్తా వేతైకతోత్పత్త్యభ్యుపగమాత్. తర్హి భేదాభేదాభ్యుపగమ ఇతి చేన్న - భేదస్య భేదప్రతిక్షేపకత్వాభావాత్ యథా విశిష్టవస్తుని విశేష్యైక్యం న విశేషణభేదప్రతిక్షేపకం - తద్వత్. కథం తత్తుల్యత్వం. ఉచ్యతే- తన్తుషు తన్తుత్వస్యేవ పటత్వస్య ప్రత్యేకపర్యవ[illegible]మాప్తత్వాభావాత్ కృత్స్నతన్తువృత్తినా పటత్వేన తన్తవ ఏకకార్యతాం భజన్తే. పృథగవస్థానదశాయాం తన్తుచిత్తత్వం [illegible]

౨౦॥ సూ. ॥ యథాచప్రాణాదిః॥ ॥ యథాచవాయురేక ఏవశరీరేవృత్తివిశేషంభజమానః ప్రాణాపానాదినామరూపకార్యాన్తరాణిభజతే- తద్వద్బ్రహ్మైకమేవవిచిత్రస్థిరత్రసరూపంజగద్భవతీతిపరమకారణాత్పరస్మాద్బ్రహ్మణోఽనన్యత్వంజగతస్సిద్ధమ్....... — ....

ఆరమ్భణాధికరణంసమాప్తమ్.

౨౧॥ సూ. ॥ ఇతరవ్యపదేశాద్ధితాకరణాదిదోషప్రసక్తిః॥ ॥

జగతోబ్రహ్మానన్యత్వంప్రతిపాదయద్భిః *తత్త్వమసి *అయమాత్మాబ్రహ్మేత్యాదిభిర్జీవస్యాపిబ్రహ్మానన్యత్వంవ్యపదిశ్యతఇత్యుక్తం-తత్రేదంచోద్యతే-యదీతరస్య-జీవస్యబ్రహ్మభావో మీభిర్వాక్యైర్వ్యపదిశ్యతే- తదాబ్రహ్మణఃసార్వజ్ఞ్యసత్యసఙ్కల్పత్వాదియుక్తస్యాత్మనోహితరూపజగదకరణమహితరూపజగత్కర

యాంశసంభూతాపేక్షయాఽంశత్వంభజన్తే. అతస్తదనుగతాశ్చ సంస్థానవద్ఘటపరిమాణాదయఃఘటస్యప్రాదేశికవిశేషణానిభవన్తి-గగనస్యదణ్డధర్మాదివ త్-భేదకాకారేణవినాంశభేదస్యప్రతిపత్తుంవక్తుంచాశక్యత్వాత్. అంశభేదోనామవిశేషణభేదః-అంశిసవిశేషత్వంచవిశేషణైక్యమితిఫలితం. ఇయం స్విశేషః-కేచిత్ప్రాదేశికధర్మాయావద్ద్రవ్యభావినః-కేచిదయావద్ద్రవ్యభావినశ్చేతి. యతోనభసిప్రాదేశికవిశేషణాకారాదాధిక్యా- అతఏవతత్రస్వాభావికాంశభేదవాదోఽపినిరస్తః. నను గగనంఘటాద్యుపాధిభిఃకార్త్స్న్యేనసంబధ్యతేచేత్-గగనస్యాల్పత్వంఘటస్యమహత్త్వంవాస్యాత్. గగనాంశభేదేనచేత్. సోఽంశభేదఃకిముపాధికృతః- తదాఽనంతస్యాప్యుపాధేఃకార్త్స్న్యేన సంబన్ధాయోగాదంశభేదేనసంబన్ధాభ్యుపాధ్యన్తరాపేక్షాయామనవస్థాస్యాత్.అతోఘటాదిసంయుక్తగగనాంశభేదఃస్వాభావికఇత్యభ్యుపగన్తవ్యః.నైవం-గగనాదివ్యాపకపదార్థానాంతత్తత్స్వరూపతిరోధాయకస్వాభావికాంశభేదానాం స్వాభావికత్వేపరమాణుపుఞ్జాత్మకత్వప్రసఙ్గాత్, క్షణికత్వప్రసఙ్గాత్, చ- గగనాదీనాంపరిణామవిశేషాదుత్పన్నాః, క్షణికసంయోగావయ, శ్చ గగనాదిభిఃకింకాలానవచ్ఛిన్నైస్సంబధ్యన్తే-ఉతకాలభేదావచ్ఛిన్నైః. ఉపాధయశ్చకింకాలేనానవచ్ఛిన్నైస్సంబధ్యన్తే-ఉతావచ్ఛిన్నైః. ఆద్యేగగనాదీనాం క్షణకాలవర్తిత్వం - పరిణామవిశేషసంయోగాదీనాం నిత్యత్వాదికంవాస్యాత్. ద్వితీయేదవచ్ఛేదకోపాధీనాం పూర్వవదనవచ్ఛిన్నగగనాదినాసంబన్ధాయోగేనఅవచ్ఛిన్నేనసంబన్ధసిద్ధ్యర్థమవచ్ఛేదకోపాధ్యన్తరాపేక్షాయామనవస్థాస్యాదితితత్పరిహారాయగగనాదేఃప్రతిక్షణభేదస్యస్వాభావికత్వముపగన్తవ్యమితిగగనాదీనాంక్షణికత్వంస్యాత్. ఏవంబ్రహ్మపర్యన్తానాంవ్యాపకపదార్థానాంక్షణికత్వంపరమాణుపుఞ్జాత్మకత్వంస్యాత్. త్వయాచభిన్నాభిన్నత్వమభ్యుపగతం- అతోభిన్నాభిన్నస్వభావక్షణికపరమాణుపుఞ్జకారణకంజగదితిబ్రహ్మకారణవాదవ్యాకోపస్స్యాత్. అతోగగనాదిషుప్రదేశభేదఔపాధికోఽభ్యుపగన్తవ్యః. ఉపాధిశ్చనకృత్స్నాకాశేనసంబధ్యతే- పరిమితత్వాత్. నాపిస్వతోభిన్నాంశేన- స్వతోఽంశభేదేపూర్వోక్తదూషణస్యదుస్తరత్వాత్. నాప్యుపాధ్యన్తరభిన్నేన- తస్యాప్యన్తరాపేక్ష్యత్వాత్. తస్యాన్తరాపేక్ష్యంచోపాధిత్వాదేవ-స్వతస్తదాకారరహితేష్వనితదాకారనిష్పాదనసమర్థోహ్యుపాధిః. స్వతోనిర్ధూతభేదస్యత్వదుపాధిస్సుఖహేతుః - సహిసపూర్వస్వకావాత్మనిసహజమభిధాన్తరయోగముపైతి. అతఉపాధినిశ్చిత్యాల్పాకారకల్పనేసహజతజ్జాతీయయోగంనాపేక్షతే. కించ- ఉపాధిసంబన్ధవిషయగగనస్యభేదః- అర్థాన్తరాపర్యనాత్, తావతాభేదవ్యవహారసిద్ధ్యర్థాన్తరకల్పనాయోగాత్, చ. ఉపాధిసంబన్ధరూపాభేదశ్చస్వావచ్ఛేద్యస్వావచ్ఛేదభేదాన్తరనిరపేక్షః- భేదత్వాత్ - స్వతస్సిద్ధభేదవత్. సహిదేహాత్మనోర్భేదఃస్వాశ్రయావచ్ఛేదభేదాన్తరముపేక్షతే. అతోనస్వతోనభసిభిన్నాంశత్వం. పటస్యాంశభేదేస్వాపిభావాభావవిరోధగర్భంభిన్నాభిన్నత్వం నాస్తీతిదర్శితం, తత్రాంశభేదశ్చవిశేషణభేదేపర్యవస్యతీత్యుక్తం,- అతోనిష్ప్రమస్సత్కార్యవాదః. ....

౨౦॥ సూ. ॥ యథాచప్రాణాది॥ ॥ ఏకస్య బహుత్వాపత్త్యనేకదృష్టాన్తోఽత్రదర్శ్యతే. అధికరణార్థముపసంహరతి (ఇతీతి) ....

ఆరమ్భణాధికరణంసమాప్తమ్.

౨౧॥ సూ. ॥ ఇతరవ్యపదేశాద్ధితాకరణాదిదోషప్రసక్తిః॥ ॥ కింబ్రహ్మణోజగత్కారణత్వంసమ్భవతి - ఉతనేతి. కింబ్రహ్మణోజగత్సృష్టృత్వేహితాకరణాదిదోషఃప్రసజ్యతే- నేతి. కింబ్రహ్మణః * తత్త్వమసీత్యాదిసామానాధికరణ్యావగతంతాదాత్మ్యంస్వరూపైక్యలక్షణం- ఉతాత్మశరీరభావలక్షణమితి. కిమాత్మశరీరరూపతాదాత్మ్యఏవపక్షేవశ్రుతిసామఞ్జస్యం- ఉతైక్యలక్షణేపీతి. యదాస్వరూపైక్యలక్షణతాదాత్మ్యేఽపిశ్రుతిసామఞ్జస్యం- తదా *తత్త్వమస్యాదివాక్యానాంస్వరూపైక్యపరత్వేనహితాకరణాదిదోషప్రసక్తేః బ్రహ్మకారణత్వాసమ్భవఇతిఫలం. యదాఆత్మశరీరభావఏవపక్షేవశ్రుతిసామఞ్జస్యం-తదా*తత్త్వమస్యాదివాక్యానాంశరీరాత్మభావపరతయాహితాకరణాదిదోషప్రసక్త్యభావాత్ బ్రహ్మకారణత్వసమ్భవఇతిసిద్ధ్యతి. అవాన్తరసఙ్గతిమాహ (జగతఇతి) (సార్వజ్ఞ్యసత్యసఙ్కల్పత్వాదియుక్తస్యేతి) హితానభిజ్ఞశ్చేత్ - అహితజగత్కారణ

ణమిత్యాదయో దోషాః ప్రసజ్యేరన్. ఆధ్యాత్మికాధిదైవికాధిభౌతికానన్తదుఃఖాకరం చేదం జగత్-న చేదృశే స్వానర్థే స్వాధీనో బుద్ధిమాన్ ప్రవర్తతే. జీవాద్బ్రహ్మణో భేదవాదిన్యశ్శ్రుతయో జగద్బ్రహ్మణోరనన్యత్వం వదతా త్వయైవ పరిత్యక్తాః- భేదే సత్యనన్యత్వాసిద్ధేః.— ఔపాధిక భేదవిషయా భేదశ్రుతయః-స్వాభావికాభేదవిషయాశ్చాభేదశ్రుతయ ఇతి చేత్. తత్రేదం వక్తవ్యం-స్వభావతస్స్వస్మాదభిన్నం జీవం కిమనుపహితం జగత్కారణం బ్రహ్మ జానాతి వా-న వా. న జానాతి చేత్ సర్వజ్ఞత్వహానిః. జానాతి చేత్-స్వస్మాదభిన్నస్య జీవస్య దుఃఖం స్వదుఃఖమితి జానతో బ్రహ్మణో హితాకరణాహితకరణాదిదోషప్రసక్తిరనివార్యా.— జీవబ్రహ్మణోరజ్ఞానకృతో భేదః-తద్విషయా భేదశ్రుతిరితి చేత్. తత్రాపి జీవాజ్ఞానపక్షే పూర్వోక్తా వికల్పాస్తత్ఫలం చ తదవస్థం. బ్రహ్మాజ్ఞానపక్షే స్వప్రకాశస్వరూపస్య బ్రహ్మణో జ్ఞానసాక్షిత్వం తత్కృతజగత్సృష్టిశ్చ న సమ్భవతి- అజ్ఞానేన ప్రకాశస్తిరోహితశ్చేత్- తిరోధానస్య ప్రకాశనివృత్తికరత్వేన ప్రకాశస్యైవ స్వరూపత్వాత్స్వరూపనివృత్తిరేవేతి స్వరూపనాశాదిదోషసహస్రం ప్రాగేవోదీరితం. అత ఇదమసఙ్గతం బ్రహ్మణో జగత్కారణత్వమ్.........

ఇతి ప్రాప్తేఽభిధీయతే.

౨౨॥ సూ. ॥శ్రీః॥ అధికన్తు భేదనిర్దేశాత్ ॥ ॥శ్రీః॥ తుశబ్దః పక్షం వ్యావర్తయతి. ఆధ్యాత్మికాదిదుఃఖయోగార్హాత్ప్రత్యగాత్మనః అధికం-అర్థాన్తరభూతం బ్రహ్మ. కుతః. (భేదనిర్దేశాత్) ప్రత్యగాత్మనో హి భేదేన నిర్దిశ్యతే పరం బ్రహ్మ *య ఆత్మని తిష్ఠన్నాత్మనోఽన్తరో యమాత్మా న వేద యస్యాత్మా శరీరం య ఆత్మానమన్తరో యమయతి స త ఆత్మాన్తర్యామ్యమృతః *పృథగాత్మానం ప్రేరితారం చ మత్వా జుష్టస్తతస్తేనామృతత్వమేతి *స కారణం కరణాధిపాధిపః *తయోరన్యః పిప్పలం స్వాద్వత్త్యనశ్నన్నన్యో అభిచాకశీతి *జ్ఞాజ్ఞౌ ద్వావజావీశనీశౌ *ప్రాజ్ఞేనాత్మనా సమ్పరిష్వక్తః *ప్రాజ్ఞేనాత్మనాన్వారూఢః *అస్మాన్మాయీ సృజతే విశ్వమేతత్ తస్మింశ్చాన్యో మాయయా సన్నిరుద్ధః *ప్రధానక్షేత్రజ్ఞపతిర్గుణేశః *నిత్యో నిత్యానాం చేతనశ్చేతనానామేకో బహూనాం యో విదధాతి కామాన్ *యోఽవ్యక్తమన్తరే సఞ్చరన్ యస్యావ్యక్తం శరీరం యమవ్యక్తం న వేద యోఽక్షరమన్తరే సఞ్చరన్ యస్యాక్షరం శరీరం యమక్షరం న వేద ఏష సర్వభూతాన్తరాత్మాపహతపాప్మా దివ్యో దేవ ఏకో నారాయణః ఇత్యాదిభిః ....

౨౩॥ సూ. ॥శ్రీః॥ అశ్మాదివచ్చ తదనుపపత్తిః ॥ ॥శ్రీః॥ అశ్మకాష్ఠలోష్టతృణాదీనామత్యన్తహేయానాం సతతవికారాస్పదానామచిద్విశేషాణాం నిరవద్యనిర్వికారనిఖిలహేయప్రత్యనీకకల్యాణైకతానస్వేతరసమస్తవస్తువిలక్షణానన్తజ్ఞానానన్దైకస్వరూపనానావిధానన్తమహావిభూతిబ్రహ్మస్వరూపైక్యం యథా నోపపద్యతే- తథా చేతనస్యాప్యనన్తదుఃఖయోగార్హస్య ఖద్యోతకల్పస్య *అపహతపాప్మేత్యాదివాక్యావగతసకలహేయప్రత్యనీకానవధికాతిశయాసఙ్ఖ్యేయకల్యాణగుణాకరబ్రహ్మభావానుపపత్తిః. సామానాధికరణ్యనిర్దేశః *యస్యాత్మా శరీరమిత్యాదిశ్రుతిసిద్ధస్య బ్రహ్మశరీరత్వాద్బ్రహ్మణో జీవశరీరతయా తదాత్మత్వేనావస్థితేర్జీవప్రకారబ్రహ్మప్రతిపాదనపరత్వేనావిరోధః, ప్రత్యుతైతస్యార్థస్యోపపాదకశ్చేతి *అవస్థితేరితి కాశ

[illegible]నుపపద్యతే. తస్య-సర్వజ్ఞత్వాత్. హితజ్ఞస్యాపి సత్యసఙ్కల్పత్వాభావాదహితజగత్కారణత్వమితి సావద్యం-సత్యసఙ్కల్పత్వాదితి భావః. భేదశ్రు[illegible]ణత్వప్రతిపాదనాన్న[illegible] ఇతి పరస్తం నిర్ధారణమాహ (జీవాద్బ్రహ్మణ ఇతి)— భాస్కరమతమనూద్య దూషయతి (ఔపాధికేతి) [illegible]హితకరణాదీతి, ఆదిశబ్దేన సుఖదుఃఖభోక్తృత్వం వివక్షితం.— బ్రహ్మాజ్ఞానవాదినో[illegible] నిరసనే [illegible] (జీవబ్రహ్మణోరితి)...

౨౨ సూ. ॥శ్రీః॥ అధికన్తు భేదనిర్దేశాత్ ॥ ॥శ్రీః॥ (దుఃఖయోగార్హాదితి) అత్రాప్యశబ్దోఽయుక్తవ్యావృత్తిపరః........

ఏవం శ్రుతిద్వయస్మృతా - అథ శ్రుత్యర్థోపపత్తిరుచ్యతే.

౨౩॥ సూ. ॥శ్రీః॥ అశ్మాదివచ్చ తదనుపపత్తిః ॥ ॥శ్రీః॥ చిదచిద్వాచకశబ్దైస్సామానాధికరణ్యే తుల్యేఽపి యథా బ్రహ్మణో జడ[illegible]దస్వరూ[illegible]త్వాసమ్భవాత్ వ్యావృత్తిరథస్యేతా బ్రహ్మజ్ఞానవాదినా- తథా చేతనస్యాపీత్యభిప్రాయేణాహ (అశ్మకాష్ఠేతి) తర్హి జీవసామానాధికరణ్యం కథమిత్యత్రాహ (సామానాధికరణ్యేతి) *అవస్థితేరితి కాశకృత్స్న ఇతి సూత్రమేతదధికరణశేషమిత్యభిప్రాయేణాహ (అవస్థితేరితి) ఆదిశబ్దేన *సతత్త్వ

కృత్స్న ఇత్యాదిభిరసకృదుపపాదితం. అతస్సర్వావస్థం బ్రహ్మ చిదచిద్వస్తుశరీరమితి సూక్ష్మచిదచిద్వస్తుశరీరం బ్రహ్మ కారణం - తదేవ బ్రహ్మ స్థూలచిదచిద్వస్తుశరీరం జగదాఖ్యం కార్యమితి జగద్బ్రహ్మణోస్సామానాధికరణ్యోపపత్తిః, జగతో బ్రహ్మకార్యత్వం, బ్రహ్మణోఽనన్యత్వం, అచిద్వస్తునో జీవస్య చ బ్రహ్మణశ్చ పరిణామిత్వదుఃఖిత్వకల్యాణగుణాకరత్వస్వభావాసఙ్కరః, సర్వశ్రుత్యవిరోధశ్చ భవతి. *సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదేకమేవేత్యవిభాగావస్థాయామప్యవిభక్తజీవస్య బ్రహ్మశరీరతయా సూక్ష్మరూపేణావస్థానమవశ్యాభ్యుపగన్తవ్యం - *వైషమ్యనైర్ఘృణ్యే న సాపేక్షత్వాత్ * న కర్మావిభాగాదితి చేన్నానాదిత్వాదుపపద్యతే చాప్యుపలభ్యతే చేతి సూత్రద్వయోదితత్వాత్తదానీమపి సూక్ష్మరూపేణావస్థానస్య. అవిభాగస్తు నామరూపవిభాగాభావాదుపపద్యతే. అతో బ్రహ్మకారణత్వం సమ్భవత్యేవ.——యే పునరస్యైవ జీవస్యావిద్యావియుక్తావస్థాయాం బ్రహ్మణాభేదం వర్ణయన్తి - తేషామిదం సర్వమసఙ్గతం స్యాత్ - న హి తదవస్థస్య సర్వజ్ఞత్వం సర్వేశ్వరత్వం సమస్తకారణత్వం సర్వాత్మత్వం సర్వనియన్తృత్వమిత్యాదీని సన్తి. అనేనైవ రూపేణ హ్యేభిః శ్రుతిభిః ప్రత్యగాత్మనో భేదః ప్రతిపాద్యతే. తస్య సర్వస్యావిద్యాపరికల్పితత్వాత్. తత్సర్వం హ్యవిద్యాపరికల్పితం త్వన్మతే. న చావిద్యాపరికల్పితస్యావిద్యావస్థాయాం శుక్తికారజతాదిభేదవత్పరస్పరభేదః సూత్రకారేణ *అధికం తు భేదనిర్దేశాదిత్యాదిషు ప్రతిపాద్యతే - బ్రహ్మజిజ్ఞాసా కర్తవ్యేతి జిజ్ఞాస్యతయా ప్రక్రాన్తస్య బ్రహ్మణో జగజ్జన్మాదికారణస్య వేదాన్తవేద్యత్వం, తస్య చ స్మృతిన్యాయవిరోధపరిహారశ్చ క్రియతే.——

స్థానాభావాత్ *ఉభయేఽపి హి భేదేనైనమధీయత ఇత్యాదికం పఠితం. *ఉభయేఽపీత్యాదిసూత్రే భేదజ్ఞాపనార్థ [illegible] వాక్యనిచయం. [illegible] తన సామానాధికరణ్యనిర్వాహకత్వ [illegible] చిదచిద్ [illegible] జగత్సామానాధికరణ్యనిర్వాహమాహ (అతస్సర్వేతి) కారణావస్థా [illegible] ప్రచిద్వస్తుశరీరకత్వాభావేన గుణదోషవ్యవస్థానోపపన్నమిత్యత్రాహ (సదేవేతి) అవిభాగ [illegible] త్రాహ (అవిభాగస్త్వితి) — [illegible] రోక్తమర్థం మూషయతి (యే పునరితి) జీవానామవిద్యానియుక్తస్య [illegible] భేదమభ్యుపేతే - [illegible] స్యేశ్వరస్యేతి [illegible] షయతి (తేషామితి) [illegible] త్రాహ (అనేనైవేతి) తేషాం తదానీమభావః [illegible] త్రాహ (తత్సర్వమితి) తస్య సర్వస్యావిద్యాపరికల్పితత్వాత్ [illegible] ఇతి పాఠే [illegible] స్యాదితి పూర్వేణాన్వయః [illegible] అవిద్యాపరికల్పితం త్వన్మత ఇతి పాఠో [illegible] పయతి (న చావిద్యేతి) కల్పితభేదేన ప్రతిపాద్యతే [illegible] కల్పితజీవస్వరూపజ్ఞానస్య ప్ర [illegible] సత్త్వాదిత్యర్థః. వేదాన్తవేద్యత్వ [illegible] స్మృతిన్యాయవిరోధపరిహారః ద్వితీయాధ్యాయార్థః. కించ - *తత్త్వమస్యాదివాక్యైః [illegible] గీశ్వరస్య భేదేన [illegible] భూతైక్యోపగతదోషైః [illegible] తత్త్వమస్యాదివాక్యైః [illegible] ఐక్యజ్ఞానోదయ [illegible] చనాసీతి హితాకరణాది ప్రసక్తిరుపపద్యతే. [illegible] తస్యేశ్వరస్య బ్రహ్మణః [illegible] సర్వజ్ఞత్వం హి [illegible] యానిత్యాత్ [illegible] స్యేశ్వరస్య *తత్త్వమస్యాదివాక్యార్థజ్ఞానమ్ [illegible] హితాకరణాదిదోషపరిహారో నోపపన్నః [illegible] యస్థితః *[illegible] ఈశ్వరస్య సర్వజ్ఞానాభావాన్నోపపన్నః. ఐక్యజ్ఞానే [illegible] ద్యభావాదహితకరణాప్రసక్త్యయుక్తా - [illegible] ఉపదేశాత్ [illegible] సంసారస్య [illegible] మానత్వాత్. న చ [illegible] శ్వరస్యాధీనా - [illegible] *[illegible] సర్వస్య [illegible] *[illegible] సా [illegible] సంసార ప్రసక్తస్య స్వేచ్ఛాధీనత్వాభిధానాత్, *[illegible] ప్రసాదా [illegible] స్యతస్సంసారతరణస్య స్వప్రసాదాధీనత్వాభిధానాచ్చ. [illegible] పూర్వవేగో [illegible] పురుష [illegible] ప్రసాదాపేక్ష [illegible] బాధితానువృత్తిశ్చ అనుపపన్నేత్యుక్తం. కించ - వాసనాధీనాం సంసారానువృత్తిం [illegible] ప్రథమే [illegible] జ్ఞో స్యద్విజ విద్యతే [illegible] విరోధః. ద్వితీయే వాక్యార్థజ్ఞాన [illegible] వాక్యార్థజ్ఞానోదయేఽపి జన్మభ్రమానువృత్తేరవసానాభావాత్, ఆగామినాం స్వర్గనరకాదీనాం ఈశ్వరస [illegible] ధీనత్వాద [illegible] త్వాత్. స్వప్నదృశ్యానాం వైచిత్ర్యవజ్జీవప్రాజ్ఞపృథక్త్వోపపత్తిరితి దోషపరిహారస్యానుపపన్నః - స్వప్న [illegible] పురుషస్య స్వాప్న పురుషా [illegible] రైక్యజ్ఞానాభావాత్ పరస్పరదుఃఖాపాదనం నాహితకరణదోషావహం. స్వప్నే సర్వవ్యాఘ్రాదిభిః పీడ్యమానస్య పరవశతయా స్వాహితకరణం న స్యాత్ - ఐక్యజ్ఞానవతః స్వతన్త్రస్యేశ్వరస్య నరకాదిసర్గే స్వాహితకరణాదిప్రసక్తేర్దుష్పరిహారః.——— పృథ్వీపాషాణత్వాద్యవిశేషేఽపి వజ్రవైదూర్యసూర్యకాన్తాదివైచిత్ర్యవత్, ఏకస్మిన్నపి వృక్షే పత్రపుష్పఫలాదివచ్చ బ్రహ్మణస్యైవ జీవప్రాజ్ఞపృథక్త్వప్రతిపాదకం *అశ్మాదివచ్చేతి సూత్రమితరైర్వ్యాఖ్యాతం సదైవాత్ర: తదయుక్తం- ఈశ్వరస్య స్వప్నాపరమార్థతోవాసార్వజ్ఞ్యస్య శ్రౌతస్య సర్వాభ్యుపగతత్వాత్. స్వానన్యతయా సర్వం జానత ఈశ్వరస్య

*అపీతౌ తద్వత్ప్రసఙ్గాదసమఞ్జసం * నతు దృష్టాన్తభావాదితి సూత్రద్వయమేతదధికరణసిద్ధమనువదతి. తత్ర హి విలక్షణయోః కార్యకారణభావసమ్భవప్రవాదాధికరణార్థః-*అసదితి చేన్న ప్రతిషేధమాత్రత్వాదితి పూర్వాధికరణస్థమనువదతి. ఇతరవ్యపదేశాధికరణం సమాప్తమ్.

౨౪॥ సూ. • ఉపసంహారదర్శనాన్నేతి చేన్న క్షీరవద్ధి॥

పరస్య బ్రహ్మణస్సర్వజ్ఞస్య సత్యసఙ్కల్పస్య స్థూలసూక్ష్మావస్థసర్వచేతనాచేతనవస్తుశరీరతయా సర్వప్రకారత్వేన సర్వాత్మత్వం సకలేతరవిలక్షణత్వం చావిరుద్ధమితి స్థాపితమ్ - ఇదానీం సత్యసఙ్కల్పస్య పరస్య బ్రహ్మణస్సఙ్కల్పమాత్రేణ విచిత్రజగత్సృష్టియోగో న విరుద్ధ ఇతి స్థాప్యతే. నను చ పరిమితశక్తీనాం కారకకలాపోపసంహారసాపేక్షత్వదర్శనేన సర్వశక్తేర్బ్రహ్మణః కారకకలాపానుపసంహారేణ జగత్కారణత్వవిరోధః కథమాశఙ్క్యతే. ఉచ్యతే లోకే తత్తత్కార్యజననశక్తియుక్తస్యాపి తత్తదుపకరణాపేక్షిత్వదర్శనాత్సర్వశక్తియుక్తస్య పరస్య బ్రహ్మణోఽపి తత్తదుపకరణవిరహిణః స్రష్టృత్వం నోపపద్యత ఇతి కస్యచిన్మన్దధియశ్శఙ్కా జాయత ఇతి సా నిరాక్రియతే. ఘటపటాదికారణభూతానాం కులాలకువిన్దాదీనాం తజ్జననసామర్థ్యే సత్యపి కానిచిదుపకరణాన్యుపసంహృత్యైవ జనయితృత్వం దృశ్యతే. తజ్జననాశక్తాః కారకకలాపోపసంహారేఽపి జనయితుం న శక్నువన్తి. శక్తాః పునః కారకకలాపోపసంహారే జనయన్తీత్యేతావానేవ విశేషః. బ్రహ్మణోఽపి సర్వశక్తేః సర్వస్య జనయితృత్వం తదుపకరణానామనుపసంహారేణోపపద్యతే, ప్రాక్సృష్టేశ్చాసహాయత్వం * సదేవ సోమ్యేదమగ్ర

నరకసృష్టిపాపకరణతత్ఫలప్రదానాదిషు స్వాహితకరణప్రసఙ్గస్యానివార్యత్వాత్ అహితకరణస్య దోషత్వం హి ఫలభోక్తుః స్వానన్యత్వజ్ఞాననిబన్ధనం నత్వవైచిత్ర్యకృతం పాపిపాదచక్షుశ్శ్రోత్రాదీనామాకారవైచిత్ర్యే సత్యపి స్వస్మిన్నాప్రయోగే వాదుఃఖితమాత్మానం స్వానన్యత్వేన జానతో దుఃఖం సాక్షాత్కుర్వతశ్చేతనస్య స్వహస్తాదిచ్ఛేదనం స్వాహితకరణమేవ భవతి నహు స్వశరీరగతత్వేన దుఃఖం జానత ఈశ్వరస్యాపి స్వాహితకరణం స్యాత్ న శరీరగతత్వేన దుఃఖజ్ఞానస్య క్వచిదప్యపురుషార్థత్వదర్శనాభావాత్ ఆత్మగతం హి దుఃఖం జీవానాం - న శరీరగతం స్వశరీరగతత్వేన చ్ఛేదనభేదనదహనాదికం జానత స్వాత్మని దుఃఖదర్శనాత్ శంకర నారాజగత్సంహారాదివ్యాపార పరమాత్మనస్స్వాహితకరణం స్యాత్ నైవం- భేదనాదేర్దుఃఖహేతుతాయాం శరీరమాత్రాన్వయప్రయుక్తత్వాభావాత్ స్వకర్మోపార్జితశరీరప్రతికూలత్వం హిచ్ఛేదనాదీనాం దుఃఖావహత్వే ప్రయోజకం ఏవం కర్మార్జితశరీరత్వవశేన వా... నన్వేవం జానత ఈశ్వరస్య సర్వశక్తేః స్వాహితకరణాదిదోషప్రసఙ్గో వ్యాపారేషామసఙ్గసీయ, మృషావాదినస్తు ఈశ్వరత్వం తస్య ఉపాధిగుణజాతం చావిద్యాకల్పితమితి ఏవం. *స ఈశోఽస్య జగతో నిత్యమేవ నాన్యో హేతుర్విద్యత ఈశనాయ *పరాస్య శక్తిర్వివిధైవ శ్రూయతే స్వాభావికీ జ్ఞానబలక్రియా చేత్యాదిశ్రుతివిరోధో వ్యాఘాత ఇత్యవైషమ్యం —— వైలక్షణ్యం *అపీతావిత్యాదినా ధికరణాన్తరోక్తమిత్యత్రాహ (అపీతావిత్యాది) న*లపీతావిత్యాదిసూత్రద్వయం తత్ప్రసఙ్గతం *అపీతావిత్యాదిసూత్రమస్మిన్నధికరణే పూర్వపక్షసూత్రేణ సఙ్గతం- తథా చ పరిహారసూత్రం చ సిద్ధాన్తసూత్రేణ సఙ్గతం *అపీతావిత్యాదిసూత్రద్వయే ప్రత్యక్షాది తదోషశఙ్కాపరిహారకృత. *ఇతరవ్యపదేశాదిత్యాదావుదితదోషశఙ్కాపరిహార ఏవంలక్షణత్వేఽపి సామానాధికరణ్యనిర్వాహకం * అధికం తు భేదనిర్దేశాత్ ఇతి సూత్రమత్రైవ సఙ్గతం ఏవం సూత్రత్రయమేతదధికరణశేషమిత్యర్థః అధికరణస్థమనువదతి తస్యశేషత్వేన వదతీత్యర్థః తస్యాధికరణస్యాయమర్థోన ప్రతిపాద్యశ్చేత్ తత్ర కోఽర్థః ప్రతిపాద్యత ఇత్యత్రాహ (తత్ర హీతి) తత్రాసత్కార్యవాదనిరాకరణపూర్వక ఇతి విలక్షణయోః కార్యకారణభావసంభవ ఏవ కేవలం ప్రతిపాద్యత ఇత్యత్రాహ (అసదితి చేదితి) ప్రసక్తాదారమ్భణాధికరణార్థాపవాదపూర్వకస్తద్ధికరణే అభేదశ్రుత్యవిరోధేన భేదశ్రుతీనాం ముఖ్యార్థప్రతిపాదనమత్రైవ క్రియత ఇత్యర్థః.
ఇతరవ్యపదేశాధికరణం సమాప్తమ్

౨౪॥ సూ. ఉపసంహారదర్శనాన్నేతి చేన్న క్షీరవద్ధి॥ అథ సఙ్గతిమాహ (పరస్యేతి) సత్యసఙ్కల్పత్వాదిభిర్వైలక్షణ్యం ప్రతిపాదితం తత్ర సఙ్కల్పమాత్రపరికరత్వమనుపపన్నమితి తస్య సత్యసఙ్కల్పత్వస్య సఙ్గతిరవసర్తిత్వశఙ్కారూపోత్థానాత్ సఙ్గతిరిత్యర్థః సర్వాత్మత్వం సర్వశావ ఇత్యర్థః కిం బ్రహ్మణో జగత్కారణత్వం సమ్భవతి - నేతి కిం కార్యజననసమర్థస్య కార్యజనకత్వం నియమేన సహకార్యన్తరాపేక్షం - ఉత నేతి విచారః యదా అపేక్షానియమః - తదా సహకారిశూన్యస్య కారణత్వాసమ్భవః. యదా న సహకార్యపేక్షానియమః - తదా కారణత్వసమ్భవ ఇతి సిద్ధం పూర్వపక్షోత్థానమాక్షిపతి (నను చేతి) సర్వశక్తేరుపకరణవిరహాత్కారణత్వవిరోధే తిశఙ్కైవ న జాయతే సర్వశక్తిత్వాదితి చోదితం ఉపకరణసాపేక్షత్వనిరపేక్షత్వరూపం న శక్తాశక్తయోర్వైషమ్యం - శక్తః పరికరసంపత్త్యా కరోతి- అశక్తస్తు పరికరసంపత్త్యాపి న కరోతీతి తయోర్వైషమ్యం తస్మాద్బ్రహ్మణస్సఙ్కల్పమాత్రపరికరత్వమయుక్తమిత్యనుత్థానచోద్యపరిహారం సఙ్గ్రహేణాహ (ఉచ్యత ఇత్యాదినా) ఇమమర్థం వివృణ్వన్ పూర్వపక్షమాహ (ఘటపటాదీతి) తత్కిమిత్యత్రాహ (ప్రాక్సృష్టేశ్చేతి) సూత్రే చోద్యఖణ్డో వ్యాఖ్యాతః ... ...

[illegible] * ఏకో హ వై నారాయణ ఆసీదిత్యాదిషు ప్రతీయతే,- అతస్స్రష్టృత్వం నోపపద్యత ఇత్యేవం ప్రాప్తం. తదిదమాశఙ్కతే (ఉపసంహారదర్శనాన్నేతి చేదితి) ... ...

పరిహరతి (నక్షీరవద్ధీతి) న సర్వేషాం కార్యజననశక్తానాముపసంహారసాపేక్షత్వమస్తి - యథా క్షీరజలాదేర్దధిహిమజననశక్తస్య తజ్జననే- ఏవం బ్రహ్మణోఽపి స్వయమేవ సర్వజననశక్తస్సర్వస్య జనయితృత్వముపపద్యతే. హీతి ప్రసిద్ధవన్నిర్దేశశ్చోద్యస్య మన్దతాఖ్యాపనాయ. క్షీరాదిష్వాతఞ్చనాద్యపేక్షా నదధ్యాదిభావాయ అపితు శైఘ్ర్యార్థం రసవిశేషార్థం చ. ....

౨౫॥ సూ. ॥ దేవాదివదపి లోకే॥ ॥ యథా దేవాదయః స్వే స్వే లోకే సఙ్కల్పమాత్రేణ స్వాపేక్షితాని సృజన్తి- తథాఽసౌ పురుషోత్తమః కృత్స్నం జగత్సఙ్కల్పమాత్రేణ సృజతి. దేవాదీనాం వేదావగతశక్తీనాం దృష్టాన్తతయోపాదానం - బ్రహ్మణో వేదావగతశక్తేస్సుఖగ్రహణాయేతి ప్రతిపత్తవ్యం.

ఉపసంహారదర్శనాధికరణం సమాప్తమ్.

౨౬॥ సూ. ॥ కృత్స్నప్రసక్తిర్నిరవయవత్వశబ్దకోపో వా॥ ॥

* సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీత్ * ఇదం వా అగ్రే నైవ కిఞ్చనాసీత్ * ఆత్మా వా ఇదమేక ఏవాగ్ర ఆసీత్ ఇత్యాదిషు కారణావస్థాయాం బ్రహ్మైకమేవ - నిరవయవమాసీదితి కారణావస్థాయాం నిరస్తచిదచిద్విభాగతయా నిరవయవం బ్రహ్మైవాసీదిత్యుక్తం, తదవిభాగమేకం - నిరవయవమేవ బ్రహ్మ * బహు స్యామితి సఙ్కల్ప్య ఆకాశవాయ్వాదివిభాగం బ్రహ్మాదిస్తమ్బపర్యన్తక్షేత్రజ్ఞవిభాగం చాభవదితి చోక్తం,. ఏవం సతి తదేవ పరం బ్రహ్మ కృత్స్నం కార్యత్వేనోపయుక్తమిత్యభ్యుపగన్తవ్యం.

పరిహారఖణ్డం వ్యాచష్టే (నక్షీరవద్ధీతి) జలం స్వయమేవ హిమరూపేణ ఘనమితి- కదాచిత్ తదాస్తుత మత్స్యగమాత్రహేతవ ఇతి భావః. క్షీరస్యాతఞ్చనస్యార్థ శైఘ్ర్యరసవిశేషార్థా. ....

అథ నైదికం దృష్టాన్తమాహ.

౨౫॥ సూ ॥ దేవాదివదపి లోకే॥ ॥ దృష్టాన్తాన్తరోపాదానఫలమాహ (దేవాదీనామితి) ....

ఉపసంహారదర్శనాధికరణం సమాప్తమ్.

౨౬॥ సూ. ॥ కృత్స్నప్రసక్తిర్నిరవయవత్వశబ్దకోపో వా॥ ॥ దృష్టాన్తతయోపన్యస్తస్య క్షీరజలాదేస్సావయవత్వం [illegible] - తద్వద్బ్రహ్మణోఽపి సావయవత్వం- నిరవయవత్వే కృత్స్నప్రసక్త్యాద్యాదిశఙ్కాయాం సఙ్గతిః. కిం బ్రహ్మణో జగత్కారణత్వం సమ్భవతి- నేతి తదర్థం కిం బ్రహ్మణో జగదాకారేణ కార్యత్వే నిరవయవత్వశ్రుతిర్బాధ్యతే- నేతి. తదర్థం కింసర్వశక్తియోగోఽయుజ్యతే- నేతి. యదా నయుజ్యతే - తదానిరవయవత్వశ్రుతిబాధప్రసఙ్గాత్ కారణత్వాసమ్భవః. యదాయుజ్యతే- తదానిరవయవత్వశ్రుత్యబాధాత్ కారణత్వసమ్భవ ఇతి (సదేవేత్యాది) ఏకమేవాద్వితీయమిత్యనన్తరవాక్యం ప్రసిద్ధత్వాదనుదాహృతమప్యర్థతఉపాత్తం. తత్రైకశబ్దస్స్వసమవయవతో విభాగాసహః - [illegible] ఇహాతదభావాదసఙ్కుచితమేకపదం విభాగాసహమితి భావః. ఏకశబ్దసిద్ధం నిరవయవత్వం బ్రహ్మణ ఇతి జ్ఞాపనార్థం * సదేవేతి వాక్యముపాత్తం. (ఇదం వా ఇతి) అత్ర * నైవకించనాసీదితి దేవాదిప్రాణిజాతాభావ ఉచ్యతే. అత్రాపి * సద్వ్యారాసీన్న పృథివీత్యాదికమపి ప్రతీకగ్రహణేనోపాత్తం భవతి. ద్యుపృథివ్యాదిజగదవయవాభావకథనాన్నిరవయవత్వసిద్ధిరితి భావః. (ఆత్మా వా ఇదమితి) అత్రాప్యేకశబ్దా[illegible]యవతో విభాగాసహః. ఉదాహృతవాక్యానామర్థమాహ (ఇత్యాదిష్వితి) ఆదిశబ్దాత్ - * నిష్కలం నిష్క్రియమిత్యాది గృహ్యతే. ఏకమేవేతి వ్యాఖ్యేయపదం-నిరవయవమితి వ్యాఖ్యానం. ఉదాహృతశ్రుత్యర్థఫలితమాహ (కారణావస్థాయామితి) నిరవయవత్వస్య కారణవాక్యప్రతిపన్నత్వాత్కారణావస్థాయాం చిదచిద్విభాగాభావసిద్ధిరిత్యర్థః. విరోధం దర్శయితుమాహ (తదవిభాగమితి) ఏకం నిరవయవమవిభాగమిత్యన్వయక్రమః. వేదాన్తేష్వేకశబ్దేన ప్రతిపాదితత్వాన్నిరవయవం- అతో నిరస్తచిదచిద్విభాగమిత్యర్థః. సిద్ధాన్తినా అనభ్యుపగతేఽప్యాపాతప్రతీతే స్వరూపైక్యపక్షే దూషణమాహ (ఏవంసతీతి) తత్రాంశభేదే

అథచిదంశశ్చేత్రజ్ఞాదిభాగవిభక్తః, అచిదంశశ్చాకాశాదివిభాగవిభక్త,ఇత్యుచ్యతే-తదా *సదేవసోమ్యేదమగ్ర ఆసీత్ ఏకమేవాద్వితీయం- బ్రహ్మైకమేవ-ఆత్మైకఏవేత్యేవమాదయః కారణభూతస్య బ్రహ్మణో నిరవయవత్వవాదినశ్శబ్దాః కుప్యేయుః- బాధితాభవేయుః. యద్యపిసూక్ష్మచిదచిద్వస్తుశరీరంబ్రహ్మకారణం- స్థూలచిదచిద్వస్తుశరీరంబ్రహ్మకార్యమిత్యభ్యుపగమ్యతే. - తథాపిశరీర్యంశస్యాపికార్యత్వాభ్యుపగమాదుక్తదోషోదుర్వారః. తస్యనిరవయవస్యబహుభవనంచనోపపద్యతే, కార్యత్వానుపయుక్తాంశస్థితిశ్చనోపపద్యతే,- తస్మాదసమఞ్జసమివాభాతి - అతో బ్రహ్మకారణత్వంనోపపద్యతే. ....

ఇత్యాక్షిప్తే సమాధత్తే.

౨౭॥ సూ. <శ్రుతేస్తుశబ్దమూలత్వాత్॥> తుశబ్ద ఉక్తదోషం వ్యావర్తయతి. నైవమసామఞ్జస్యం. కుతః. (శ్రుతేః) శ్రుతిస్తావన్నిరవయవత్వంబ్రహ్మణ, స్తతో విచిత్రసర్గం, చాహ. శ్రౌతే చార్థే యథాశ్రుతిప్రతిపత్తవ్యమిత్యర్థః. ననుచ శ్రుతిరపిఅగ్నినాసిఞ్చేదితివత్పరస్పరాన్వయాయోగ్యమర్థంప్రతిపాదయితుంనసమర్థా. అతఆహ (శబ్దమూలత్వాదితి) శబ్దైకప్రమాణకత్వేనసకలేతరవస్తువిసజాతీయత్వాదస్యార్థస్యవిచిత్రశక్తియోగోనవిరుధ్యతఇతినసామాన్యతోదృష్టంసాధనందూషణంవా క్రమతేబ్రహ్మ. ......

౨౮॥ సూ. <ఆత్మనిచైవంవిచిత్రాశ్చహి॥> కించ ---- స్వస్వేతరసంబద్ధో ధర్మస్స్వసన్తరేచారోపణీయ:సతి - అచేతనే ఘటాదావదృష్టోధర్మస్తద్విసజాతీయే చేతనేనిత్యే ఆత్మన్యపి ప్రసజ్యతే. తత్ప్రసక్తిశ్చభావస్వభావవైచిత్ర్యాదిత్యాహ (విచిత్రాశ్చహీతి) యథాఽగ్నిజలాదీనామన్యోన్యవిసజాతీయానామౌష్ణ్యాదిశక్తయశ్చవిసజాతీయాదృశ్యన్తే తస్మాల్లోకదృష్టవిసజాతీయేపరేబ్రహ్మణితత్రతత్రాదృష్టాస్సహప్రసక్తాశ్శక్తయస్సన్తీతినకించిదనుపపన్నం. యథోక్తంభగవతాపరాశరేణ * నిర్గుణస్యాప్రమేయస్యశుద్ధస్యాప్యమలాత్మనః । కథంసర్గాదికర్తృత్వంబ్రహ్మణోభ్యుపగమ్యతేఇతిసామాన్యదృష్ట్యాపరిచోద్య *శక్తయస్సర్వభావానామచిన్త్యజ్ఞానగోచరాః।యతోతో బ్రహ్మణస్తాస్తుసర్గాద్యాభావశక్తయః । భవన్తితపతాంశ్రేష్ఠపావకస్యయథోష్ణతేతి. శ్రుతిశ్చ *కింస్విద్వనంకఉసవృక్షఆసీద్యతోద్యావాపృథివీనిష్టతక్షుః। మనీషిణో మనసాపృచ్ఛతేదుతద్యదధ్యతిష్ఠద్భువనానిధారయన్।బ్రహ్మవనంబ్రహ్మసవృక్షఆసీద్యతోద్యావాపృథివీనిష్టతక్షుః. మనీషిణోమనసావిబ్రవీమివో బ్రహ్మాధ్యతిష్ఠద్భువనానిధారయన్నితి. సామాన్యతోదృష్టంచోద్యంసర్వవస్తువిలక్షణేపరేబ్రహ్మణినావతరతీత్యర్థః. ....

నసమఞ్జసమిత్యత్రాన్వయః (అథేతి) సౌత్రంపదమాఖ్యాతరూపేణపఠ్యతి (కుప్యేయురితి) ముఖ్యార్థాయోగాద్వ్యాచష్టే (బాధితాభవేయురితి) బాధకాభావాత్ కోపశబ్దేన బాధకపరామర్శ ఇతి భావః (యద్యపీతి) ఏకశరీరశరీర్యంశయోరపిసమాప్తఇతినాన్యత్రస్యాదిత్యర్థః ....

౨౭॥ సూ. <శ్రుతేస్తుశబ్దమూలత్వాత్॥> *శ్రుతేస్త్వితిసూత్రఖణ్డంవ్యాచష్టే (తుశబ్ద ఇత్యాదినా) శబ్దాన్తరంశఙ్కామవతారయతి (ననుచేతి) (శబ్దమూలత్వాదితీతి) అగ్నినాసిఞ్చేదిత్యాదిషు సేచనసాధనతానర్హత్వంధర్మిణః ప్రత్యక్షసిద్ధం-అతోనతదర్హత్వంవాక్యం ప్రతిపాదయతి. ప్రమాణాన్తరాగోచరస్యతుధర్మిణో విలక్షణత్వంశాస్త్రేణప్రతిపన్నమితి విలక్షణధర్మిణో విలక్షణధర్మయోగోనవిరుద్ధ ఇత్యర్థః. (సామాన్యతోదృష్టమితి) లోకేదృష్టత్వాదగ్నిరనుష్ణ ఇతివద్వ్యనకేనచిదాకారేణయస్యకస్యచిత్సాహచర్యమాత్రదర్శనేనతత్సామాన్యాద్యత్సాధనం దూషణంవా క్రియతే- సతదర్హమిత్యర్థః. ....

౨౮॥ సూ. <ఆత్మనిచైవంవిచిత్రాశ్చహి॥> తదప్రసక్తిశ్చేత్యధ్యాహారేణవ్యాఖ్యాతం. ఉక్తస్ఫుటీకరణాయాహ (యథోక్తమితి) పురాణవచనస్యస్ఫుటార్థత్వాత్ పూర్వోపాదానం.వచనద్వయమధ్యగతస్యపరిచోద్యేతిపదస్యయథోక్తమితిపూర్వేణాన్వయః. పురాణశ్రుతివచనయోరర్థమాహ (సామాన్యతఇతి)..

ఇత్యుచ్ఛ.

౨౯॥ సూ. స్వపక్షదోషాచ్చ॥ స్వపక్షే- ప్రధానాదికారణవాదే లౌకికవస్తువిసజాతీయత్వాభావేన ప్రధానాదేః లోకదృష్టాదోషాస్తత్రభవేయురితి సకలేతరవిలక్షణం బ్రహ్మైవ కారణమభ్యుపగన్తవ్యం. ప్రధానంచనిరవయవం - తస్యనిరవయవస్యకథమివమహదాదివిచిత్రజగదారమ్భఉపపద్యతే. సత్త్వంరజస్తమఇతితస్యావయవావిద్యన్తఇతిచేత్ - తత్రేదంవివేచనీయం. కిం సత్త్వరజస్తమసాంసమూహః ప్రధానం-ఉతసత్త్వరజస్తమోభిరారబ్ధంప్రధానం. అనన్తరకల్పేప్రధానంకారణమితిస్వాభ్యుపగమవిరోధః, స్వాభ్యుపేతసఙ్ఖ్యావిరోధశ్చ - తేషామపినిరవయవానాంకార్యారమ్భవిరోధశ్చ. సమూహపక్షేచ తేషాం నిరవయవత్వేనప్రదేశభేదమనపేక్ష్య సంయుజ్యమానానాంనస్థూలద్రవ్యారమ్భకత్వసిద్ధిః. పరమాణుకారణవాదేపితథైవఅణవోనిరంశాఃనిష్ప్రదేశాఃప్రదేశభేదమనపేక్ష్యపరస్పరంసంయుజ్యమానాఅపినస్థూలకార్యారమ్భాయప్రభవేయుః. ....

౩౦॥ సూ. సర్వోపేతాచతద్దర్శనాత్॥ సకలేతరవస్తువిసజాతీయాపరాదేవతా సర్వశక్త్యుపేతాచ- తథైవపరాందేవతాందర్శయన్తిహిశ్రుతయః *పరాస్యశక్తిర్వివిధైవశ్రూయతే స్వాభావికీజ్ఞానబలక్రియాచ తథా *అపహతపాప్మావిజరోవిమృత్యుర్విశోకోవిజిఘత్సోపిపాసఇతి సకలేతరవిసజాతీయతాంపరస్యాదేవతాయాఃప్రతిపాద్య *సత్యకామస్సత్యసఙ్కల్పఇతిసర్వశక్తియోగం ప్రతిపాదయన్తి, తథా *మనోమయఃప్రాణశరీరోభారూపస్సత్యసఙ్కల్పఆకాశాత్మాసర్వకర్మాసర్వకామస్సర్వగన్ధస్సర్వరసఃసర్వమిదమభ్యాత్తోవాక్యనాదరఇతి, చ. ....

౩౧॥ సూ. వికరణత్వాన్నేతిచేత్తదుక్తం॥ యద్యప్యేకమేవబ్రహ్మసకలేతరవిలక్షణంసర్వశక్తి తథాపి * నతస్యకార్యంకరణంచవిద్యతఇతి కరణవిరహిణస్తస్యనకార్యారమ్భస్సమ్భవతీతి చేత్. తత్రోత్తరం *శబ్దమూలత్వాత్ *విచిత్రాశ్చహీత్యుక్తం. శబ్దైకప్రమాణకంసకలేతరవిలక్షణంతత్తత్కరణవిరహేణాపితత్తత్కార్యసమర్థమిత్యర్థః. తథాచశ్రుతిః *పశ్యత్యచక్షుస్సశృణోత్యకర్ణః అపాణిపాదోజవనోగ్రహీతాఇత్యేవమాద్యా. ....

కృత్స్నప్రసక్త్యధికరణంసమాప్తమ్.

౨౯॥ సూ. స్వపక్షదోషాచ్చ॥ దర్శనానుగుణమనుమీయమానస్సైవలోకదృష్టప్రసఙ్గఇత్యర్థః. స్వాభ్యుపగమవిరోధః- ప్రధానస్యపరమకారణత్వాసిద్ధేః. సఙ్ఖ్యావిరోధః- చతుర్వింశతిత్వాధిక్యాత్. (ప్రదేశభేదమనపేక్ష్యసంయుజ్యమానానామితి) అసంయుక్తప్రదేశభేదరహితసంయోగవతామిత్యర్థః. లోకేహిస్థూలకార్యేషుపూర్వపూర్వాసంయుక్తైఃప్రదేశైఃసంయుజ్యమానాఃస్థూలకార్యారమ్భకాదృష్టాఇత్యర్థః.

౩౦॥ సూ. సర్వోపేతాచతద్దర్శనాత్॥ శ్రుత్యానిరవయవత్వకార్యత్వప్రతిపాదనాత్తదనుగుణశక్తియోగఃకల్ప్యతే, ధర్మివైజాత్యంచకల్ప్యత, ఇత్యుక్తం- ఇదానీంధర్మివైలక్షణ్యవిలక్షణధర్మయోగౌశ్రుత్యోక్తౌప్రదర్శ్యేతేఇతిభేదః. అపహతపాప్మత్వాదినాధర్మివైలక్షణ్యసిద్ధిః. ఏవంధర్మివైలక్షణ్యాత్ ధర్మవైలక్షణ్యకల్పనాదపిసర్వశక్తిత్వకార్యేణసత్యసఙ్కల్పత్వేనవిలక్షణశక్తిప్రతిపాదనస్యైత్యభిప్రాయేణాహ (సత్యకామస్సత్యసఙ్కల్పఇతి) ....

౩౧॥ సూ. వికరణత్వాన్నేతిచేత్తదుక్తం॥ *ఉపసంహారదర్శనాదితిసూత్రేపరికరాభావేపిసఙ్కల్పమాత్రేణసృష్ట్యుపపత్తిరుక్తా - అత్రతుదణ్డచక్రాదిపరికరనిరపేక్షస్యాపికరణకళేబరాపేక్షాదృష్టేతిశఙ్కాపరిహ్రియతఇతివిశేషః. *నతస్యేతివాక్యేకార్యశబ్దేనశరీరముచ్యతే. కరణం- ఇన్ద్రియం. సూత్రేభాష్యేచకరణశబ్దఃకార్యస్యశరీరస్యాప్యుపలక్షణార్థః. ...

అత్ర స్వపక్షవాదిన ఆహుః- నిరవయవం బ్రహ్మైకదేశేన కార్యోపయుక్తం చేతి వ్యాహతమ్- అతస్తదుభయం న శాస్త్రేణ శక్యప్రతిపాదనం- శబ్దస్యాకాఙ్క్షాసన్నిధియోగ్యతాపేక్ష్య ప్రతిపాదనాత్. అతః పరమార్థరూపేణ నిరవయవస్య సావయవత్వమవిద్యాకల్పితరూపభేదేనేతి వాచ్యం- న హి దన్తిద్విత్వాభావే పి దన్తో బహుధా విభజ్యత ఇతి. అత్రోచ్యతే- తత్ర తావత్ *శబ్దమూలత్వాదితి సూత్రాననుగుణత్వం- తదా మిథ్యాత్వాదితి హి వక్తవ్యం. ప్రపఞ్చమిథ్యాత్వగోచరశబ్దో వివక్షిత ఇతి చెన్న- *నాత్మా శ్రుతేః *శబ్దవిశేషాత్ *అనావృత్తిశ్శబ్దాదితివత్ తత్రాపి మిథ్యావిషయత్వాప్రతీతేః, ప్రపఞ్చమిథ్యాత్వవిషయస్య కస్యచిదపి వాక్యస్యాభావాచ్చ. కిఞ్చ- అవిద్యాకల్పితరూపేణ సావయవం బ్రహ్మేతి వదన్నాస్తికం భవద్భిః. అవిద్యా కిం బ్రహ్మైకదేశాశ్రయా ఉతైకదేశే కార్యం కల్పయతి- ఉత కృత్స్నే బ్రహ్మణి. ఆద్యే సావయవత్వప్రసక్తిః. ద్వితీయే అవిద్యానిర్ముక్తబ్రహ్మాసమ్భవః. తతశ్చ ముముక్షుప్రవృత్తిః, ద్రష్టవ్యత్వ, ముక్తిప్రాప్యగోచరత్వం, *అతో జ్యాయానిత్యాదికమనుపపన్నం స్యాత్- నిర్వృతేన బ్రహ్మణా నిత్యసమ్పన్నత్వాత్, తస్యైవ ప్రియికత్వాత్, అతో జ్యాయస్త్వాభావాచ్చేతి భవద్భిరేవోక్తం. యదేవ బ్రహ్మ కాల్పనికరూపేణ కారణం- తదేవ పరమార్థతో ఽవిద్యానిర్ముక్తమితి చేత్. పరమార్థతో ఽవిద్యానిర్ముక్తత్వం నామ కిం నివృత్తావిద్యత్వం- ఉతానివృత్తస్యాప్యవిద్యాసంసర్గస్యాపరమార్థత్వం. ప్రథమే చ కిం బ్రహ్మస్వరూపేక్ష్వచిదవిద్యావిరహః- ఉత సర్వత్ర. ఆద్యే సావయవత్వం. ఇతరత్ర సంసారభ్రమానవభాసప్రసక్తిః. ప్రథమవికల్పే ద్వితీయశ్చరమే చాపరమార్థభూతో ఽవిద్యాసంసర్గః కిం బ్రహ్మణి క్వాచిత్కః- ఉత సార్వత్రికః. ఆద్యే సావయవత్వం. ద్వితీయే కృత్స్నప్రసక్తిరఙ్గీకృతా స్యాత్- కృత్స్నస్య బ్రహ్మణో ఽవిద్యాతిరోహితత్వాత్. పరమార్థభూతో ఽవిద్యాయోగో నాస్తీతి చేత్, సత్యాపత్యా ఽవిద్యానిర్ముక్తిబ్రహ్మసిద్ధిః- అవిద్యాయోగో యద్వశో ఽభిమతః- తాదృశస్యానివృత్తత్వాత్. యథా స్వప్నద్రష్టా పరమార్థపక్షసంసర్గాభాసేన జాగ్రద్దశాయామపరమార్థపక్షలిప్తో న లిప్తో న భవతి. కిం చ- కిమవిద్యాకల్పితరూపమిత్యవిద్యావిశిష్టం బ్రహ్మ వివక్షితం- ఉత తదుపలక్షితం- ఉత త్రిగుణాత్మకం ప్రధానమవిద్యాకల్పితరూపమితి వివక్షితం. ఆద్యే విశేషణాంశస్యేవ విశేష్యాంశస్యాపి సావయవత్వం స్యాత్. ద్వితీయే విశేష్యాంశస్యైవ సావయవత్వం స్యాత్. తృతీయే చ ప్రధానం సావయవం పరిణమతే చేత్- బ్రహ్మణః కథం కారణత్వం. ప్రకృతేర్బ్రహ్మాశ్రయత్వేనేతి చేత్- తర్హ్యనాదేరబాధితాయాస్తస్యా అవిద్యాకల్పితత్వాభావేన ప్రకృతిశరీరకం బ్రహ్మైవ వాస్తవప్రపఞ్చకారణమిత్యభ్యుపగమో వరం- సకలప్రమాణన్యాయానుపరోధిత్వాత్. నను ప్రకృతివిశిష్టస్య కారణత్వే విశేష్యాంశస్యాపి సావయవత్వం త్వన్మతే పి స్యాత్. నైవం- విశిష్టతాఙ్గీకారే విశేషణవిశేష్యయోః స్వభావవ్యవస్థాదర్శనాత్ శరీరవిశిష్టస్య ప్రవృత్తిహేతుత్వే పి శరీరాత్మనోః స్వభావవ్యవస్థా హి దృశ్యతే. విశిష్టస్య కారణత్వమేవ హ్యభ్యుపగతం- సతు సావయవత్వం విశేషణాంశస్యైవ- అతో న కశ్చిద్దోషః. ఆత్మని స్వప్నదృశి స్వరూపానుపమర్దేన వివిధసృష్టివ, మాయావినో హస్త్యాదిసృష్టివచ్చ బ్రహ్మస్వరూపానుపమర్దేన అనేకాకారసృష్టిరితి *ఆత్మని చైవమితి సూత్రవ్యాఖ్యానమప్యయుక్తం- స్వప్నసృష్టివాక్యస్య పరమాత్మవిషయత్వాత్. *స హి కర్తా తస్మిన్ లోకాస్సితా ఇతి హి వాక్యశేషః. తతశ్చ పరమాత్మకారణత్వవిషయతయైవ దృష్టాన్తత్వేన వక్తుమయుక్తం. మన్త్రౌషధాదిభిస్స్వజలో మాయావినశ్చ హస్త్యాదికార్యం ప్రత్యుపాదానత్వాభావాత్ సావయవత్వాచ్చ ఘటశరావాదికం ప్రతి కులాలాదేరివ కర్తృత్వమాత్రమితి నిరవయవస్యాకృత్స్నప్రసక్త్యోర్దృష్టాన్తత్వమనుపపన్నం.—— యాదవమిశ్రాస్తు భోక్తృభోగ్యనియన్తృష్వన్యతమాంశకృత్స్నపరిసమాప్తేతరాంశద్వయాసంభవ ఇతి పూర్వపక్షం కృత్వా స్వతో నిరవయవమపి సర్వశక్తియోగాత్ పరిణామేన సావయవం బహు భవతీతి సిద్ధాన్తయన్తి. తదయుక్తం- ఏకస్య బీజస్య శక్తిమత్త్వే పి నానాశాఖాపత్రపుష్పాదిరూపేణేవ ప్రకృత్యాదిరూపేణ బహుభవనే ప్రకృతిపురుషేశ్వరాణామనాదిత్వనిత్యత్వశ్రుతివిరోధస్యావర్జనీయత్వాత్. ద్రవ్యమాత్రానాదితయా తేషామనాదిత్వే శాఖాపత్రపుష్పాదీనామపి తథా ఽనాదిత్వాత్ నైరర్థక్యప్రసఙ్గః. పరిణామానపేక్షానాద్యంశభేదే స్వతో నిరవయవత్వం న స్యాత్. నిరవయవత్వశ్రుతిరీశ్వరాంశవిషయేతి చేత్- తర్హి జగదుపాదానస్య బ్రహ్మణః కృత్స్నప్రసక్తినిరవయవత్వవిరోధో ఽపరిహృత ఏవ స్యాత్- నిరంశస్యోపాదానత్వాభావాత్. ఏవం జీవానామపి ప్రత్యేకం నిరవయవత్వేనోపస్థితానాం- భోక్త్రంశస్యాప్యుపాదానత్వాభావాత్. ప్రకృత్యంశస్య తదుభయవిరోధపరిహారే ప్రధానకారణవాదిచోద్యం పరిహృతం స్యాత్ - న తు బ్రహ్మకారణవాదే. కిఞ్చ- నిరవయవత్వాకృత్స్నప్రయోగవిషయశ్రుతిబలాద్బ్రహ్మణో విలక్షణత్వే పి నిరవయవత్వమాకాశరూపరసాదీనాం నిరవయవత్వాదవిలక్షణం సావయవతయా పరిణామప్రతిఘటమిత్యుక్తదోషప్రసఙ్గ ఇత్యాశఙ్క్య నిరవయవత్వమపి శబ్దమూలత్వాదపూర్వం బ్రహ్మణః సావయవతయా పరిణామాశ్రుత్యనివారకమితి వ్యాఖ్యాతం. తదప్యయుక్తం- ధర్మవైలక్షణ్యే సతి విలక్షణధర్మాసమ్భవశఙ్కానుదయాత్. ధర్మవైలక్షణ్యాభావే హి ధర్మివైలక్షణ్యమేవ న స్యాత్. తస్మాద్విలక్షణధర్మయోగే *శ్రుతేరితి ప్రతిపాదితే తదసమ్భవశఙ్కాయాం తత్పరిహారాయ *శబ్దమూలత్వాదితి ధర్మవైలక్షణ్యప్రతిపాదనమేవాయుక్తం. తథా *సర్వోపేతా చ తద్దర్శనాదిత్యధికరణాన్తరం చ వక్ష్యతి- *అశబ్దమస్పర్శం *సర్వకర్మా సర్వకామః *బహు స్యాం *ఆసీనో దూరం వ్రజతి శయానో యాతి సర్వతః *అనేజదేకం మనసో జవీయః తద్ధావతో ఽన్యానత్యేతి తిష్ఠత్ *పశ్యత్యచక్షురిత్యాది విరుద్ధకార్యాణాం ప్రసక్తినిరస్తత్వం పూర్వపక్షీకృత్య - అంశభేదేనోపపన్నాని తాని సత్యాని - తేషాం చ కార్యాణాం చక్షుశ్శ్రోత్రపాణిపాదాదిసాపేక్షత్వవ్యాప్తిభఙ్గేన సర్వశక్తియోగోపపాదనమితి సిద్ధాన్తితం. తత్రాధికరణభేదో ఽనుపపన్నః - *సర్వోపేతా చేతి చశబ్దేన పూర్వసూత్రసాధ్యస్యైవోపపాదకత్వావగమాత్, ప్రకృతసాధ్యం ప్రత్యుపయోగితయా హి శ్రుత్యసూత్రద్వయార్థస్య తాదర్థ్యసమ్భవాచ్చ. తత్పఞ్చవక్తృఫలితావేదన్నితః. సర్వనామరూపోపేతత్వం చ సర్వోపేతశబ్దార్థ ఉక్తః- భాష్యే తు తదనుక్తిస్తస్యోపపాదకత్వాభావాత్. నిరవయవస్యాపి సర్వకారణత్వే సర్వశక్తియుక్తత్వమేవ హ్యుపపాదకః- నామరూపోపేతత్వం రూపపాద్యకోటిఘటకం. శ్రుతివాక్యం తు *శ్రుతేస్త్వితి సూత్రే వివక్షితముదాహృతమనుపాదానమ్..............................

కృత్స్నప్రసక్త్యధికరణం సమాప్తమ్.

3౨॥ సూ. న ప్రయోజనవత్త్వాత్ ॥ యద్యపీశ్వరః ప్రాప్తస్పష్టేరేకవర్ణసకలేతరవిలక్షణత్వేన సర్వార్థశక్తియుక్తః స్వయమేవ విచిత్రం జగత్స్రష్టుం శక్నోతి - తథాపీశ్వరః కారణత్వం న సమ్భవతి - ప్రయోజనవత్త్వాద్విచిత్రసృష్టేః, ఈశ్వరస్య ప్రయోజనాభావాత్, బుద్ధిపూర్వకారిణామారమ్భో ద్వివిధం హి ప్రయోజనం స్వార్థః పరార్థో వా. న హి పరస్య బ్రహ్మణోఽవాప్తసమస్తకామస్య జగత్సర్గేణ కించన ప్రయోజనమనవాప్తమవాప్యతే. నాపి పరార్థః అవాప్తసమస్తకామస్య పరార్థతా హి పరానుగ్రహేణ భవతి - న చేదృశగర్భజన్మజరామరణనరకాదినానావిధానన్తదుఃఖబహులం జగత్పరానుగ్రహకారీ సృజతి. ప్రత్యుత సుఖైకతానమేవ జనయేజ్జగదనుగ్రహాయ సృజన్. అతః ప్రయోజనాభావాన్న బ్రహ్మణః కారణత్వముపపద్యత ఇతి.....................................

ఏవం ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే.

33॥ సూ. లోకవత్తు లీలాకైవల్యమ్ ॥ అవాప్తసమస్తకామస్య పరిపూర్ణస్య స్వసంకల్పకృతకార్యవిధివిచిత్రవిచిత్రజగత్సర్గే లీలైవ కేవలా ప్రయోజనమ్ - (లోకవత్) యథా లోకే సప్తద్వీపామేవ మేదినీమధితిష్ఠత స్సంపూర్ణశౌర్యవీర్యపరాక్రమస్యాపి మహారాజస్య కేవలలీలైకప్రయోజనాః కన్దుకాద్యారమ్భా దృశ్యన్తే - తథైవ పరస్యాపి బ్రహ్మణః స్వసంకల్పమాత్రావక్లృప్తజగజ్జన్మస్థితిధ్వంసాదేర్లీలైవ ప్రయోజనమితి నిరవద్యమ్..

3౪॥ సూ. వైషమ్యనైర్ఘృణ్యే న సాపేక్షత్వాత్తథా హి దర్శయతి ॥ యద్యపి పరమపురుషస్య సకలేతరవిసదృశస్య విలక్షణస్యావిచిన్త్యశక్తియోగాత్ స్వసృష్టేరేకస్య స్వయమపి విచిత్రవిచిత్రజగత్సృష్టిస్సంభావ్యేత తథాపి దేవతిర్యఙ్మనుష్యస్థావరాత్మనో నిరతిశయసుఖదుఃఖప్రదానాద్వైషమ్యం ప్రసజ్యేత, అతిఘోరదుఃఖయోగకరణాన్నైర్ఘృణ్యం చాపరిహార్యమితి. తత్రోత్తరం (న సాపేక్షత్వాదితి) న ప్రసజ్యేయాతాం వైషమ్యనైర్ఘృణ్యే. కుతః. (సాపేక్షత్వాత్) సృజ్యమానదేవాదిక్షేత్రజ్ఞకర్మసాపేక్షత్వాద్విషమసృష్టేః. దేవాదీనాం క్షేత్రజ్ఞానాం దేవాదిశరీరయోగం తత్తత్కర్మసాపేక్షం దర్శయన్తి శ్రుతిస్మృతయః *సాధుకారీ సాధుర్భవతి పాపకారీ పాపో భవతి *పుణ్యః పుణ్యేన కర్మణా భవతి పాపః పాపేనేత్యాద్యా - తథా భగవతా పరాశరేణాపి దేవాదివైచిత్ర్యహేతుః సృజ్యమానానాం క్షేత్రజ్ఞానాం ప్రాచీనకర్మశక్తిరేవేత్యుక్తం *నిమిత్తమాత్రమేవాసౌ సృజ్యానాం సర్గకర్మణి। ప్రధానకారణీభూతా యతో వై సృజ్యశక్తయః॥

3౨॥ సూ. న ప్రయోజనవత్త్వాత్ ॥ ...కారణత్వం న సమ్భవతి- నేతి చార్థః. ... లాప్రయోజనం- నేతి,. లీలాయాం వైషమ్యనైర్ఘృణ్యే ప్రసజ్యేతే - నేతి, న యదా ప్రసజ్యేతే, యదా చ లీలా న ప్రయోజనం,- తదా ... వ్యాపారాసమ్భవాత్ కారణత్వాసమ్భవః. యదా న వైషమ్యాది ప్రసక్తిః, యదా చ లీలా న ప్రయోజనం,- తదా అవాప్తసమస్తకామస్య లీలారూపవ్యాపారసమ్భవాత్ కారణత్వసమ్భవ ఇతి నిర్ణయః. ప్రయోజనవత్త్వం కస్యేత్యపేక్షాయాం (విచిత్రసృష్టేరితి) తస్య *నేతి చేన్నాన్వయస్య... బహిష్ప్రేతమాహ (ఈశ్వరస్యేతి) తదేవ వివృణోతి (బుద్ధిపూర్వేతి).......................................

33॥ సూ. లోకవత్తు లీలాకైవల్యమ్ ॥ (లీలైవ కేవలేతి) ... పూర్ణస్య ... ప్రయోజనానుద్దేశేన ప్రవృత్తత్వేపి యద్వచ్ఛ్వాసనత ప్రయోజనస్వార్థాల్పిష్టిర్వ్యదాసార్థమివ కారః. ననుకన్దుకాద్యారమ్భస్య లీలాత్వం యుక్తం- యత్నగౌరవాభావాత్. జగద్వ్యాపారస్య తు లీలాత్వమనుపపన్నం- మహాయాసరూపత్వాదితి శఙ్కానివృత్త్యర్థమాహ (స్వసంకల్పమాత్రావక్లృప్తేతి) ....

3౪॥ సూ. వైషమ్యనైర్ఘృణ్యే న సాపేక్షత్వాత్తథా హి దర్శయతి ॥ వైషమ్యశబ్దోఽత్ర పక్షపాతశబ్దేన వ్యాఖ్యాతః. ... కర్మేత్యత్రాహ (సృజ్యమానేతి) ఈశ్వరశ్చేన్న స్రష్టా కర్మసాపేక్షః- కింతు వైషమ్యం కథమివ తదపేక్షా - అతో విషమసృష్టిరిత్యధ్యాహృతం. (నిమిత్తమాత్రమేవాసావితి) అప్రధానకారణం నిమిత్తశబ్దవివక్షితం- *ప్రధానకారణీభూతా ఇతి తత్ప్రతినిర్దేశాత్. యథా *నిమిత్తమాత్రం భవ సవ్యసా

మిత్తమాత్రం ముక్త్వైవ నాన్యత్కించిదపేక్షతే । నీయతే తపతాం శ్రేష్ఠ స్వశక్త్యా వస్తువస్తుతామితి. స్వశక్త్యా-స్వకర్మణైవ దేవాదివస్తుతాప్రాప్తిరితి. ....

౩౫॥ సూ. న కర్మావిభాగాదితి చేన్నానాదిత్వాదుపపద్యతే చాప్యుపలభ్యతే చ॥ ప్రాక్సృష్టేః క్షేత్రజ్ఞానామసత్త్వాత్. కుతః. అవిభాగశ్రవణాత్ *సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీత్ ఇతి. అతస్తదానీం తదభావాత్కర్మ న విద్యతే- కథం తదపేక్షం సృష్టివైషమ్యమిత్యుచ్యత ఇతి చేత్. న. అనాదిత్వాత్- క్షేత్రజ్ఞానాం తత్కర్మప్రవాహాణాం చ. తదనాదిత్వేఽప్యవిభాగ ఉపపద్యతే చ. యతస్తత్ క్షేత్రజ్ఞవస్తు పరిత్యక్తనామరూపం బ్రహ్మశరీరతయాపి పృథగ్వ్యపదేశానర్హమతిసూక్ష్మం. తథానభ్యుపగమే అకృతాభ్యాగమకృతవిప్రణాశప్రసఙ్గః. ఉపలభ్యతే చ- తేషామనాదిత్వం *న జాయతే మ్రియతే వా విపశ్చిదితి. సృష్టిప్రవాహానాదిత్వం చ *సూర్యాచన్ద్రమసౌ ధాతా యథాపూర్వమకల్పయదిత్యాదేః. *తద్ధేదం తర్హ్యవ్యాకృతమాసీత్తన్నామరూపాభ్యాం వ్యాక్రియతేతి నామరూపవ్యాకరణమాత్రశ్రవణాత్ క్షేత్రజ్ఞానాం స్వరూపానాదిత్వం సిద్ధం. స్మర్యతే చ *ప్రకృతిం పురుషం చైవ విద్ధ్యనాదీ ఉభావపీతి. అతః సర్వవిలక్షణత్వాత్, సర్వశక్తిత్వాత్, లీలైకప్రయోజనత్వాత్, క్షేత్రజ్ఞకర్మానుగుణ్యేన విచిత్రసృష్టియోగాత్, బ్రహ్మైవ జగత్కారణమ్. ....

౩౬॥ సూ. సర్వధర్మోపపత్తేశ్చ॥ ప్రధానపరమాణ్వాదీనాం కారణత్వే యద్ధర్మవైకల్యముక్తం వక్ష్యమాణం చ- తస్య సర్వస్య ధర్మజాతస్య కారణత్వోపపాదినో బ్రహ్మణ్యుపపత్తేశ్చ బ్రహ్మైవ జగత్కారణమితి స్థితమ్. ....

ప్రయోజనవత్త్వాధికరణం సమాప్తమ్.

ఇతి శ్రీభగవద్రామానుజవిరచితే శారీరకమీమాంసాభాష్యే
ద్వితీయస్యాధ్యాయస్య ప్రథమః పాదః.

[illegible] ప్రాధాన్యం నామ సాధారణకారణత్వం. సాధారణకారణత్వమేవ ప్రాధాన్యం. యథా లోకే [illegible] సర్వస్య సస్యస్య సాధారణకారణం [illegible] ఈశ్వరస్య సాధారణకారణత్వాత్ [illegible] - [illegible] సాధారణకారణత్వాత్ ప్రాధాన్యమిత్యర్థః ....

౩౫॥ సూ. న కర్మావిభాగాదితి చేన్నానాదిత్వాదుపపద్యతే చాప్యుపలభ్యతే చ॥ [illegible] (తదనాదిత్వేఽపీతి) [illegible] (అకృతాభ్యాగమేతి) స్వరూపానాదిత్వే [illegible] ప్రవాహానాదిత్వే [illegible] ప్రవాహానాదిత్వసి[illegible] సృష్టిప్రవాహానాదిత్వం [illegible] (సూర్యాచన్ద్రమసావితి) [illegible] తత్రత్యా[illegible] (అత ఇతి) ....

౩౬॥ సూ. సర్వధర్మోపపత్తేశ్చ॥ ఇదం సూత్రం సర్వాధికరణశేషం. [illegible] - కిం వ్యవచ్ఛేద్యమిత్య[illegible] (ప్రధానేతి) [illegible] (బ్రహ్మణీతి) పరమప్రకృతసాధ్యేనాన్వయ ఇత్యర్థః. ... ...

[illegible] బ్రహ్మ జ్ఞానపదేన సఙ్గృహ్యతే- జగద్వ్యాపారస్య నిష్ప్రయోజనతయా [illegible] లీలాత్వేన పరిహారాత్. ప్రపఞ్చస్య భ్రాన్తిపరికల్పితత్వే [illegible] ప్రయోజనవత్త్వం న దోషః [illegible] నహి శుక్తిరూప్యదర్శనాదిత్వాత్ [illegible] ప్రయోజనాయ ప్రవర్తతే, న [illegible] ప్రయోజనాపేక్షయా [illegible], నహి స్వప్నదర్శీ ప్రయోజనాపేక్షయా స్వశిరశ్ఛేదం పశ్యతి. నను భ్రాన్తస్యాపి క్రీడా సంభవతి- అత ఇదముక్తమితి చేన్న- కేషాంచిద్వ్యాపారాణాం క్రీడాత్వేఽపి స్వశిరః ప్రహారాదీనామివ భ్రాన్తవ్యాపారత్వాదేవ తేషాం క్రీడాత్వానుపప[illegible] [illegible] *బహు స్యామితి సఙ్కల్పే న హీశ్వరోఽస్వప్త్యాదికరోతి- తదయుక్తం- నహి కశ్చిద్భ్రాన్తస్స్యామితి సఙ్కల్ప్య భ్రామ్యతి. కిం చ- ఈశ్వరః సర్వ

జ్ఞశ్చేత్ - స్వానర్థరూపసంసారప్రవర్తనం క్రీడేతినమన్యతే. అజ్ఞశ్చేత్ - సర్వజ్ఞత్వశ్రుతివిరోధః. వివేకజ్ఞాననిష్పాదనేనస్వానర్థపరిహారాయజగత్సృజతీతిచేత్ - తథాపిలీలాత్వమనుపపన్నం - నహి వ్యాధ్యుపహతస్య ఔషధపానయనప్రవృత్తిర్లీలాభవతి. స్వయంప్రయోజన రూపవ్యాపారోహిలీలా. ఋగ్వేదాదిప్రవర్తకస్యశాస్త్రాదధికవిషయజ్ఞానవత ఈశ్వరస్యజగత్సృష్టినిష్పాద్యంవివేకజ్ఞానంనసంభవతి - * యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిత్-తస్మాదేతద్బ్రహ్మనామరూపమన్నంచజాయతఇతిహిశ్రుతిః. యదీశ్వరః స్వబన్ధభ్రమనివర్తనాయజగత్సృజతి - తర్హి బన్ధచ్ఛేదనోపాయానేవార్థాన్ సృజతు - కిమర్థం బన్ధకానర్థకామాదీన్ సృజతి. కించ - కిం భ్రాన్తిహేతుర్లీలా - ఉత భ్రాన్తికార్యా - ఉత భ్రాన్తిరేవ. నాద్యః - లీలయాస్వభ్రమసంపాదనానుపపత్తేః. నద్వితీయః - ప్రథమసంకల్పస్యలీలాత్వానుపపత్తేః, తద్వదేవోత్తరత్రాపిలీలానుస్మరణభ్రమోపపత్తే, శ్చ. నాపి తృతీయః - ద్విచన్ద్రజ్ఞానస్య లీలాత్వాప్రసిద్ధేః. స్వయమభ్రాన్తస్సన్నీశ్వరోలీలయా పరాన్ మోహయతీతిచేన్న - త్వన్మతే భ్రాన్తానాం వినా పరస్యానాయోగాత్, పరపక్షేపినసమ్భవతి తేషాం స్వానన్యత్వజ్ఞానా, చ్చ. నిర్విశేషచిన్మాత్రస్య బ్రహ్మణోనిర్విశేషత్వాదేవనలీలాసమ్భవః - ఈశ్వరస్యతు సర్వజ్ఞత్వేనసంసారమహితత్వేన, జీవానాం స్వానన్యత్వేన, చ జానతో జన్మజరామరణాదినిర్వర్తననరకపాతనాదివ్యాపారో నలీలాభవితుమర్హతి. అత ఇదమధికరణంబ్రహ్మజ్ఞానవాదినాంవిరుద్ధం. * వైషమ్యేత్యాదిసూత్రాణిచాధికరణాన్తరంసద్వర్ణితం. నచతద్యుక్తం - ఫలఫలిభావేన ప్రకృతసాధ్యేనతేషామన్వితార్థత్వాత్. ఫలఫలిభావశ్చదర్శితః. కర్మసాపేక్షతయావైషమ్యనైర్ఘృణ్యపరిహారశ్చ భ్రాన్తబ్రహ్మవాదినాం నఘటతే - పిత్తోపహతోహి శుభాశుభానపేక్షః కంచిత్ స్తౌతి, సాన్త్వవాదినమపికంచిన్నిన్దతి, కాంశ్చిదనుపాసీనోప్యనుగృహ్ణాతి, కాంశ్చిన్నమస్యతోపహన్తి, నచ తస్య వైషమ్యనైర్ఘృణ్యయోర్దోషరూపతా - నచయుక్త్యాపరిహర్తవ్యత్వం. * సాపేక్షత్వాదితి పదంచవిషమస్సృష్ట్యాసస్పృష్టమర్హతి - నహీశ్వరశ్చేత్ కర్మసాపేక్షః - తస్యస్వతన్త్రత్వాత్. సృష్టిశ్చేన్న కర్మసాపేక్షా - సమష్టితత్వసృష్టేస్సర్వశక్తిరహితేశ్వరస్యనిరపేక్షత్వాత్. యస్మిన్నంశే వైషమ్యనైర్ఘృణ్యప్రసఙ్గః - తత్రైవహికర్మణోపేక్షా. అతః ప్రాప్తప్రాప్తనివేశేనవైషమ్యాంశస్యకర్మసాపేక్షత్వాద్వైషమ్యస్సృష్టేరిత్యుక్తం. *ఉపపద్యతఇతిచానాదిత్వముపపద్యతఇతివ్యాఖ్యాతం - తదానీం * అవిభాగాదితిశఙ్కితహేతురపరిహృతస్స్యాత్. అతఃస్పష్టం జ్ఞానానామనాదిత్వేప్యవిభాగ ఉపపద్యతఇతివ్యాఖ్యాతం. ఉక్తలక్షణస్యావిభాగస్యతథాత్వోపపాదకత్వేనాకృతాభ్యాగమాదిప్రసఙ్గరూపన్యూనోపిసూత్రాభిప్రేతోభవతీత్యభిప్రాయేణాహ (అథానభ్యుపగమఇతి) అకృతాభ్యాగమశబ్దేనకృతానామనుత్పత్తిప్రసఙ్గోఽభిప్రేతః. ఏవం *ఉపపద్యతే * ఉపలభ్యతఇతిద్వయంయథాక్రమమవిభాగానాదిత్వయోస్సమర్థనపరం. *సర్వధర్మోపపత్తేశ్చేతిసూత్రంనిర్విశేషవాదేఽత్యన్తమఘటితమితినిరూపయతి. బ్రహ్మణోపాదానత్వాత్తస్మిన్నారోపితధర్మోపపత్తిరితిచేన్న, తదాభాసమాత్రం - అభ్యుపగతత్వాత్, *పరాస్యశక్తిర్వివిధైవశ్రూయతే స్వాభావికీజ్ఞానబలక్రియా చేతి శ్రుతివిరోధా, చ్చ.— యాదవమిశ్రానుసారిణస్తు * సర్వధర్మోపపత్తేశ్చేతిసూత్రమన్యదధికరణాన్తరమాహుః - తత్ర చైతన్యశక్తిక్రియాశక్తిపరిణామశక్తిరూపాస్సర్వేధర్మాః బ్రహ్మణినోపపద్యన్తే - నిత్యసృష్ట్యాదిప్రవృత్తిప్రసఙ్గాత్. నచేచ్ఛయానిత్యప్రసఙ్గపరిహారః ఇచ్ఛాయానిత్యత్వేనిత్యప్రసఙ్గాత్, అనిత్యత్వేపి హేతుసాపేక్షత్వాద్ధేతోశ్చాప్యనాదిత్వాత్, కథంచిద్ద్వైవిధ్యేస్వీకృతేస్వాపినిత్యానిత్యవికల్పేపూర్వోక్తదోషప్రసఙ్గాదిచ్ఛయాప్యవస్థానుపపత్తేర్నిత్యప్రసఙ్గః. అతో బ్రహ్మణిసర్వేధర్మానోపపద్యన్తఇతిపూర్వపక్షఃకృతః. ఇచ్ఛాయాః ప్రళయకాలాత్యయజ్ఞానజన్యత్వాత్, తదానస్య ప్రళయాదౌకంచిత్కాలంస్వాప్యమ్ - తస్మిన్ ప్రబోద్ధాహ ఇతిసఙ్కల్పస్యనష్టత్వేపితదాహితవిశేషప్రబోధకశక్త్యా ప్రళయకాలాత్యయేజన్యత్వాత్, ప్రళయకాలస్యప్రకృతిపరిణామరూపత్వా, దన్యపరిణామస్యనిత్యప్రసఙ్గాభావా, దిచ్ఛాయాః కాదాచిత్కత్వోపపత్తేర్నిత్యసృష్ట్యాదిప్రసఙ్గాభావాత్ బ్రహ్మణిజ్ఞానక్రియాపరిణామశక్తిరూపసర్వధర్మోపపత్తేరితిరాద్ధాన్తితం తత్రతావదధికరణాన్తరత్వమయుక్తం - సన్మాత్రస్యాపిబ్రహ్మణః ప్రవృత్త్యంశే సమహదాద్యుపాదానత్వాత్పరిణామశక్తిమతోపి ప్రవృత్త్యంశస్యాన్తర్యామిబ్రాహ్మణాదిష్వీశ్వరనియామ్యతయాఽవగతస్యస్వాతన్త్ర్యేణ పరిణామాయోగాత్, * సదేవసోమ్యేదమగ్రఆసీత్ తదైక్షత బహుస్స్యాం * సోకామయత ఇతిజగత్సృష్ట్యాదివిషయస్యేశ్వరసఙ్కల్పస్యకాదాచిత్కత్వావగమా, చ్చ నిత్యసృష్ట్యాదిప్రవృత్తిప్రసఙ్గస్యపూర్వపక్షోత్థానాసమ్భవాత్. అద్విపరార్ధకాలభావిసత్త్వశబలసూక్ష్మపరిణామపరమ్పరాస్వప్నపరిణామలక్షణస్యప్రళయకాలాత్యయస్యజ్ఞానంనేచ్ఛాయాహేతుః. తత్రయదుక్తం - సుషుప్తస్యేశ్వరస్యపూర్వసఙ్కల్పాహితవిశేషాత్ప్రబోధశక్తేః ప్రళయకాలాత్యయసహకృతా ప్రబోధంజనయతి - తేన ప్రళయాత్యయంజ్ఞాత్వాసఙ్కల్పయతీతి - తదయుక్తం - స్వతస్సర్వజ్ఞస్యజ్ఞానసఙ్కోచహేతుకర్మపారవశ్యరహితస్యేశ్వరస్యస్వాపాయోగాత్. స్వేచ్ఛయాస్వాపఇతిచేన్న - ఇచ్ఛానుపపత్తేః. అజ్ఞాతాంశేపిజ్ఞానసఙ్కోచహేతుస్వాపాభ్యుపగమజ్ఞానలోపః. నిద్రాయాఅభిమతత్వంద్రష్టవ్యమితిచేత్. అహోరాజరణనిద్రామయయసుఖోపరతస్య మతిమోహకుణాభిభూతానామంతఃప్రదసిద్ధశయనాయనిద్రాకాఙ్క్షా - లఘుశరీరస్యవ్యాధ్యాదిరహితస్యప్రసన్నమనసోపిచిత్రమభిమతంవిషయమవలోకయతోహినిద్రాఽనభిమతైవభవతి. అత ఊర్ధ్వసుఖాల్పితస్యానామయస్యసర్వశక్తేర్మప్యపరస్యేశ్వరస్యకథంజ్ఞానలోపోఽభిమతస్స్యాత్. ప్రబోధశక్తేఃపూర్వసఙ్కల్పాహితవిశేషత్వమప్యయుక్తం - విశేషస్యప్రబోధజననయోగ్యతాలక్షణత్వా, ద్యోగ్యతాన్తరానుపపత్తేః, ద్రవ్యస్యైవసర్వవిధయోగ్యతాపాదనదర్శనా, చ్చ. నచయోగ్యతాలక్షణవిశేషఃకిం ప్రళయకాలాత్యయజ్ఞానాత్ప్రబోధమీశ్వరేజనయతి - ఉతాజ్ఞానాత్. నప్రథమః - యోగ్యతాయాజ్ఞాతృత్వస్యాభావాత్. ద్వితీయేసమయోగ్యతారూపవిశేషస్తదానీమీశ్వరాధిష్ఠితః - నవా. నప్రథమః - అప్రబుద్ధస్యాధిష్ఠాతృత్వాయోగాత్. ద్వితీయేచానధిష్ఠితస్యవిశేషస్యయథాప్రబోధకార్యకరత్వం - ఏవమీశ్వరానధిష్ఠితస్యప్రకృత్యంశస్యైవజగజ్జననసమ్భవాత్ ప్రబోధపరికల్పనంవిఫలం. తద్వికల్ప్యం - అశ్రుతత్వాత్. ప్రబోధానన్తరభావితయాత్వదభిమత సఙ్కల్పవి

వహి *తద్దైక్షతేతి శ్రుతౌ నతు ప్రబోధః. అప్రబుద్ధస్య సఙ్కల్పాయోగాత్ తత ఏవ ప్రబోధః కల్ప్యత ఇతి చేన్న- స్వాపప్రబోధయోరుభయోః కల్పనాయామపీశ్వరజ్ఞానస్యానిత్యతామాత్రకల్పనస్య న్యాయ్యత్వాచ్ఛ్రుత్యనురోధాచ్చ. స్వాపప్రబోధావపి వచనసిద్ధావితి చేత్ - నిత్యజ్ఞానత్వం చ వచనసిద్ధం. తద్వచనం జ్ఞానశక్తినిత్యత్వపరమితి చేత్ - స్వాపప్రబోధవచనమపి జగద్వ్యాపారశక్త్యుద్భూత్యనుద్భూతివిషయం స్యాత్. అయమన్యో విశేషః - క్వచిజ్జ్ఞానలోపస్యాఙ్గీకృతత్వానుపపత్తిః, శక్తిరాహిత్యవిశేషత్వానుపపత్తిః, ఈశ్వరానధిష్ఠితాయాః కార్యకరత్వేఽతిప్రసఙ్గః, శ్రుజగత్సృష్ట్యాదివిషయసఙ్కల్పాతిరేకేణ స్వాపప్రబోధయోరశ్రుతయోః పరికల్పనగౌరవం, చ- అన్యత్ర తద్విరహాశ్చేతి. కించ-స్వాపశబ్దస్యాముఖ్యత్వం చాగ్రహప్రాయన్యాయసిద్ధం-*యదా స్వపితి శాన్తాత్మా తదా సర్వం నిమీలతీత్యుచ్యతే - నిమీలనశబ్దస్య హి ప్రవృత్త్యనర్హసూక్ష్మదశాపత్తివిషయత్వమముఖ్యం. ప్రబోధానన్తరభావిసఙ్కల్పానుపపత్తిశ్చ భవతాం- *బహుస్యాం ప్రజాయేయేతి సఙ్కల్పః - ప్రకృతిపురుషేశ్వరస్వరూపేణ బహుస్యాం- మహదాదిరూపేణ ప్రజాయేయేతిహి భవద్భిర్వ్యాఖ్యాతం ప్రకృత్యధికరణే- ఈశ్వరాంశస్య విభాగో నామ ప్రబోధ ఏవ- నహి భిన్నత్వం- అతః ప్రబోధాత్ సఙ్కల్పః- సఙ్కల్పాద్విభాగ ఇత్యన్యోన్యాశ్రయః. *బహుస్యామితి సఙ్కల్పః పూర్వం ప్రబోధాదనన్తరం చేన్న- *ప్రజాయేయేతి సఙ్కల్పతుల్యకాలతా ప్రతీతిస్వారస్యాత్. సోఽపి సఙ్కల్పః పూర్వం ప్రబోధాదితి చేన్న- *తత్తేజోఽసృజత *తదపోఽసృజతేత్యాదిసర్గానన్తరభావిసఙ్కల్పపరప్రకరణవిరోధాత్, *సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదేకమేవేతి పూర్వవాక్యవిరోధాచ్చ. *సవికారేణ స్వేతరేతరావిహీనప్రక్రియారమ్భో యుజ్యతే. అతస్సఙ్కల్పానుపపత్తేశ్చరాద్ధానవర్ణనమయుక్తమ్. ....

ప్రయోజనవత్త్వాధికరణం సమాప్తమ్.

ఇతి శ్రీహారీతకులతిలకవాగ్విజయిసూనునా శ్రీరఙ్గరాజదివ్యాజ్ఞాలబ్ధవ్యాససుదర్శననామధేయేన
శ్రీమద్వరదాచార్యపాదసేవాసమధిగత భగవద్రామానుజవిరచిత శారీరకమీమాంసాభాష్యవ్యాఖ్యానే
శ్రీసుదర్శనసూరిణా విలిఖితాయాం శ్రుతప్రకాశికాయాం ద్వితీయస్యాధ్యాయస్య ప్రథమః పాదః.

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః.

సముదితాధికరణసఙ్ఖ్యా- ౮౫. సముదితసూత్రసఙ్ఖ్యా- ౧౭౮.

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః.

శ్రీమచ్ఛ్రుతప్రకాశికాయుక్తశ్రీభాష్యమ్.

ద్వితీయాధ్యాయే — ద్వితీయః పాదః.

రచనానుపపత్త్యధికరణమ్.

౧॥ సూ. రచనానుపపత్తేశ్చ నానుమానం ప్రవృత్తేశ్చ॥

ఉక్తం జగజ్జన్మాదికారణం పరం బ్రహ్మ, తత్ర స్వపక్షే సంభావితాశ్చ దోషాః పరిహృతాః, ఇదానీం స్వపక్షరక్షణాయ పరపక్షాః ప్రతిక్షిప్యన్తే. ఇతరథా కస్యచిద్విప్రలమ్భకైర్న్యాయస్తేషాం పక్షాణాం యుక్త్యాభాసమూలతామజానతః ప్రామాణికత్వశఙ్కయా వైదికపక్షే కించిచ్ఛిథిలాశయస్య జాయేతాపి అతః పరపక్షప్రతిక్షేపాయాయమనన్తరః పాదః ప్రవర్తతే. తత్ర ప్రథమం తావత్కాపిలమతం నిరస్యతే. వైదికానుమతత్వాత్తస్య వేదవాదచ్ఛద్మప్రచ్ఛన్నత్వాత్ స్ఫుటనిషేధస్య సమ్భావనాభ్రమహేతుత్వానితరేకాత్. * ఈశ్వరేతరాన్నిశ్శబ్దమిత్యాదిభిర్వైదికవాక్యానాం తత్పరత్వమాత్రముక్తం అత్ర తు తత్పక్షస్వరూపప్రతిక్షేపః క్రియత ఇతి న పౌనరుక్త్యాశఙ్కా. ఏషా హి సాంఖ్యానాం ప్రక్రియా *మూలప్రకృతిరవికృతిర్మహదాద్యాః ప్రకృతివికృతయస్సప్త। షోడశకశ్చ వికారో న ప్రకృతిర్న వికృతిః పురుషః ఇతి తత్త్వసఙ్గ్రహః. మూలప్రకృతిర్నామ సుఖదుఃఖమోహాత్మకాని లఘుప్రకాశచలనోపష్టమ్భనగౌరవావరణకార్యాణ్యత్యన్తాతీన్ద్రియాణి కార్యైకనిరూపణవివేకాన్యన్యూనానతిరేకాణి సమతామాపన్నాని సత్త్వరజస్తమాంసి ద్రవ్యాణి. సా చ సత్త్వరజస్తమసాం సామ్యావస్థా ప్రకృతిరేకా స్వయమచేతనా సర్వచేతనభోగాపవర్గార్థా నిత్యా సర్వగతా సతతవిక్రియా సర్వస్య విశ్వస్య ప్రకృతిః అవిశేషపరిణామరూపా. మహదాద్యాస్తద్వికృతయః అన్యేషాం చ ప్రకృతయస్సప్త— మహానహఙ్కారః శబ్దతన్మాత్రం స్పర్శతన్మాత్రం రూపతన్మాత్రం రసతన్మాత్రం గన్ధతన్మాత్రమితి. తత్రాహఙ్కారస్త్రిధా వైకారికస్తైజసో భూతాదిశ్చ, సాత్త్వికో రాజసస్తామసశ్చ. తత్ర వైకారికస్సాత్త్వికః ఇన్ద్రియాదిః. భూతాదిస్తామసో మహాభూతహేతుభూతతన్మాత్రహేతుః. తైజసో రాజసస్తూభయోరనుగ్రాహకః. ఆకాశాదీని పఞ్చ మహాభూతాని, శ్రోత్రాదీని పఞ్చ జ్ఞానేన్ద్రియాణి, వాగాదీని పఞ్చ కర్మేన్ద్రియాణి, మనః, ఇతి కేవలవికారాః షోడశ. పురుషస్తు న ప్రకృతిర్న వికృతిః న కస్యచిత్ప్రకృతిః న కస్యచిద్వికృతిః తత ఏవ నిర్గుణః చైతన్యమాత్రస్వరూపో నిర్వికారః అపరిణామీ నిత్యస్సర్వగతః ప్రతిశరీరం భిన్నశ్చ. నిర్వికారిత్వాన్నిష్క్రియత్వాచ్చ తస్య కర్తృత్వం భోక్తృత్వం చ న సమ్భవతి. ఏవంభూతే సతి తస్య

౧॥ సూ రచనానుపపత్తేశ్చ నానుమానం ప్రవృత్తేశ్చ॥ ప్రథమాధ్యాయోక్తార్థపూర్వపక్షప్రతిషేధార్థం ద్వితీయపాదేన సఙ్గతిమాహ (ఉక్తమితి) స్వపక్షే కారణవిషయే పరోక్తదోషాః పరిహృతాః - పరపక్షోక్తకారణవిషయం దూషణం క్రియత ఇత్యర్థః. అనేన ద్వితీయపాదస్య పూర్వపాదావిరోధశఙ్కానిరస్తా - తత్ర కార్యవిషయే పరోక్తదూషణపరిహారో హి క్రియతే. అత్ర కారణవిషయే స్వపక్షస్థాపనం పరపక్షదూషణం చ సఙ్గతం. కిమర్థం పరపక్షప్రతిక్షేప ఇత్యత్రాహ (ఇతరథేతి) కాపిలాదిమతనిరాసప్రారమ్భస్య హేతుమాహ (వైదికేతి) (సత్కార్యవాదాదిభి) రితి శబ్దేన చతుర్వింశతితత్త్వస్వీకారో వివక్షితః. పౌనరుక్త్యమాశఙ్క్య నిరాకరోతి (ఈక్షతేరితి) కిం బ్రహ్మకారణవాదవిరోధాత్ అశ్రద్ధేయం- ఉత నేతి తదర్థం ప్రధానం జగత్కారణం- నేతి. కిం ప్రధానస్య పురుషసన్నిధానాత్ జ్ఞానసన్నిధానాద్వా స్వస్య ప్రవృత్తిస్సమ్భవతి- నేతి. కిమస్య స్వపక్షసన్నిధానాన్నాన్తరావలోకనవ్యాపారవత్పురుషసన్నిధానాత్ప్రవృత్త్యుపపత్త్యా జ్ఞాతృత్వం సమ్భవతి- నేతి. యదా జ్ఞాతృత్వసమ్భవస్తదా ప్రవృత్తిసమ్భవాత్ ప్రధానకారణత్వముపపన్నమితి నైకాన్తతో బ్రహ్మకారణవాదః శ్రద్ధేయః, యదా జ్ఞాతృత్వాసమ్భవః తదా ప్రవృత్త్యసమ్భవాత్ ప్రధానకారణవాదానుపపత్తేర్బ్రహ్మకారణవాదపి కాన్తతః శ్రద్ధేయ ఇతి సిధ్యతి. (ఏషేత్యాది) తత్త్వసఙ్గ్రహశ్లోకం వ్యాచష్టే (మూలప్రకృతిర్నామేత్యాదినా) ఉపష్టమ్భనం- ధారణం. అత్యన్తాతీన్ద్రియాణి- నిత్యానుమేయానీత్యర్థః. సమతామాపన్నానీత్యుక్తే కేనచిదాకారేణ సామ్యం స్యాదితి ద్వావన్యూనత్వాదినా అనూనానతిరేకాణీత్యుక్తం. సత్త్వరజస్తమస్సమూహః ప్రకృతిరిత్యర్థః. వికృతిః- కార్యం. (మహదాద్యా ఇతి) స్వకారణాపేక్షయా వికృతయః, స్వకార్యాపేక్షయా ప్రకృతయ, ఇత్యర్థః. *షోడశకశ్చ వికార ఇత్యత్ర చ వివార్థః- షోడశకో వికార ఏవేత్యర్థః *న ప్రకృతిరిత్యాదిశ్లోకఖణ్డం వ్యాచష్టే (పురుషస్త్వితి) నిర్ధర్మకః- జ్ఞాతృత్వరహితః. తద్ధర్మకరణస్యేతి తన్మతం. తస్య భోగమోక్షౌ న స్యాతామిత్యత్రాహ (ఏవంభూతేపీతి) తస్త్వం- అర్థః.

యథాః ప్రకృతిపురుషసన్నిధిమాత్రేణ పురుషస్య చైతన్యం ప్రకృతావధ్యస్య, ప్రకృతేశ్చ కర్తృత్వం స్ఫటికమణావివ జపాకుసుమస్యారుణిమానం పురుషేఽధ్యస్యాహం కర్తా భోక్తేతి మన్యన్తే. ఏవమజ్ఞానాద్భోగః-తత్త్వజ్ఞానాచ్చాపవర్గః-తదేతత్ప్రత్యక్షానుమానాగమైస్సాధయన్తి-తత్ర ప్రత్యక్షసిద్ధేషు పదార్థేషు నాతీవ వివాదపదమస్తి-ఆగమోఽపి కపిలాదిసర్వజ్ఞజ్ఞానమూల ఇతి-సోఽపి ప్రథమే కాణ్డే ప్రమాణలక్షణే నిరస్తప్రాయః. యదిదం ప్రధానమేవ జగత్కారణమిత్యనుమానం-తన్నిరసనేన తన్మతం సర్వం నిరస్తం భవతీతి తదేవ నిరస్యతే. తే చైవం వర్ణయన్తి-కృత్స్నస్య జగత ఏకమూలత్వమవశ్యాభ్యుపగమనీయం-అనేకేభ్యః కార్యోత్పత్త్యభ్యుపగమే కారణానవస్థానాత్. తన్తుప్రభృతయో హ్యవయవాః స్వాంశభూతైష్షడ్భిః పార్శ్వైః పరస్పరం సంయుజ్యమానా అవయవినముత్పాదయన్తి- తే చ తన్త్వవయవాః స్వావయవైస్తథాభూతైరుత్పాద్యన్తే-తే చ తథాభూతైః స్వావయవైరితి పరమాణుభిరపి స్వకీయైష్షడ్భిః పార్శ్వైస్సంయుజ్యమానైరేవ స్వకార్యోత్పాదనమభ్యుపేతవ్యం-అన్యథా ప్రథిమానుపపత్తేః. పరమాణవోఽప్యంశిత్వేన స్వాంశైస్తథైవోత్పాద్యన్తే - తే చ స్వాంశైరితి న క్వచిత్కారణవ్యవస్థితిః. అతః కారణవ్యవస్థాసిద్ధ్యర్థమేకద్రవ్యం వివిధవిచిత్రపరిణామశక్తియుక్తం స్వయమప్రచ్యుతస్వరూపమేవ మహదాద్యనన్తావస్థాశ్రయః కారణమాశ్రయణీయం. తచ్చైకం కారణం గుణత్రయసామ్యరూపం ప్రధానమితి తత్కల్పనే హేతూనుపన్యస్యన్తి * భేదానాం పరిమాణాత్సమన్వయాచ్ఛక్తితః ప్రవృత్తేశ్చ। కారణకార్యవిభాగాదవిభాగాద్వైశ్వరూప్యస్య। కారణమస్త్యవ్యక్తమితి. అయమర్థః- విశ్వరూపమేవ వైశ్వరూప్యం-విచిత్రసన్నివేశం గమభువనాదికృత్స్నం జగత్. తచ్చ జగద్విచిత్రసన్నివేశత్వేన కార్యభూతం తత్సరూపావ్యక్తకారణకం. కుతః. కార్యత్వాత్. కార్యస్య హి సర్వస్య తత్సరూపాత్కారణవిశేషాద్విభాగ, స్తస్మిన్నేవావిభాగ, శ్చ దృశ్యతే-యథా ఘటముకుటాదేః కార్యస్య తత్సరూపాన్మృత్సువర్ణాదేః కారణాద్విభాగ, స్తస్మిన్నేవ చావిభాగః,. అతో విశ్వరూపస్య జగతస్తత్సరూపాత్ప్రధానాదుత్పత్తి, స్తస్మిన్నేవ లయ, శ్చేతి ప్రధానకారణకమేవ జగత్. గుణత్రయసామ్యరూపం ప్రధానమేవ జగత్సరూపం కారణం సత్త్వరజస్తమోమయసుఖదుఃఖమోహాత్మకత్వాజ్జగతః-యథా మృదాత్మనో ఘటస్య మృద్ద్రవ్యమేవ కారణం. తదేవ హి తదుత్పాద్యాఖ్యప్రవృత్తిశక్తిమత్ - తథాదర్శనాత్. అవ్యక్తస్య గుణసామ్యరూపస్య దేశతః కాలతశ్చాపరిమితస్యైవ కారణత్వం భేదానాం- మహదహఙ్కారతన్మాత్రాదీనాం పరిమితత్వాదవగమ్యతే. మహదాదీని ఘటాదివత్పరిమితాని కృత్స్నజగదుత్పత్తౌ న ప్రభవన్తి- అతస్త్రిగుణం జగత్ గుణత్రయసామ్యరూపప్రధానైకకారణమితి నిశ్చీయతే. ... ...

(తదేతదిత్యాది) (నాతీవ వివాదపదమస్తీతి) సత్కార్యవాదసమవాయానభ్యుపగమాదిః కర్మవివాద ఇత్యర్థః. అభివ్యక్త్యవస్థా వైషమ్యాదికమపి ప్రత్యనాతివేద్యం. (నిరస్తప్రాయ ఇతి) ఆగమోఽపి కపిలప్రోక్తః- ఉపదేశః. తత్ర వేదస్య ప్రధానాదిపరత్వవ్యావృత్తిః ప్రథమాధ్యాయే దర్శితా. కపిలాదిస్మృతిరనాప్తత్వే చ తావద్విచారాత్ స్మృతిపాదే నిరస్తేత్యర్థః. అనుమానమేకం స్థితం- తన్నిరసనేన సర్వం నిరస్తం భవతీత్యాహ (యదిదమితి) అనుమానప్రదర్శనాయ ప్రథమం విషయశుద్ధిం కరోతి (తే చైవమిత్యాదినా) అనేకేభ్యః కార్యోత్పత్తౌ కారణానవస్థానముపపాదయతి (తన్తుప్రభృతయ ఇతి) అసంయుక్తప్రదేశేన సంయుక్తైర్నైవ ప్రథ్వాదికార్యోత్పాదనం దృశ్యతే-యద్యసంయుక్తప్రదేశభేదమనపేక్ష్యైకత్ర సంయుజ్యన్తే-తర్హ్యేకస్మాత్పరమాణోరనతిరిక్తప్రదేశతయా ప్రథ్వాదికార్యం నోత్పద్యతే. ప్రదేశభేదః పరమాణోరస్తీతి చేత్-సాంశత్వాత్తస్యాప్యారబ్ధకాపేక్షయాఽనవస్థేత్యర్థః. (అత ఇతి) ఏకస్మాత్కార్యైకకృత్స్నస్య కారణస్యానవశేషాన్వయవ్యావృత్త్యర్థమాహ (స్వయమప్రచ్యుతేతి) ఏవం పరమాణువ్యావృత్తిస్సిద్ధా. అథ బ్రహ్మవ్యావృత్త్యర్థమాహ (తచ్చైకమితి) *భేదానామిత్యాదిశ్లోకం వ్యాచష్టే (అయమర్థ ఇతి) వైశ్వరూప్యపదం వ్యాచష్టే (విశ్వరూపమిత్యాదినా) •కారణకార్యవిభాగాదిత్యేతద్వ్యాచష్టే (కార్యస్య హీతి) వ్యాప్తిప్రదర్శనమిత్యర్థః. వ్యాప్తిఫలమాహ (యథేతి) పక్షధర్మతాబలాత్సిద్ధమర్థమాహ (అతో విశ్వరూపస్యేతి) కార్యం సరూపకారణకమస్తు- తత్కథం ప్రధానకారణత్వసిద్ధిరితి శఙ్కాయాం సమన్వయాదితిపదం వ్యాచష్టే (సత్త్వరజస్తమోమయేతి) శక్తితః ప్రవృత్తేశ్చేత్యేతద్వ్యాచష్టే (తదేవ హీతి) సరూపత్వం మహదాదీనామప్యస్తీతి తేషాం కారణత్వశఙ్కాయాం * భేదానాం పరిమాణాదిత్యేతద్వ్యాచష్టే (అవ్యక్తస్యేతి) నిగమయతి (అత ఇతి) జగద్విచిత్రసన్నివేశత్వాత్ కార్యం- రథాదివత్. జగత్స్వసమానరూపకారణకం-కార్యత్వాత్ - యత్కార్యం తత్స్వసమానరూపకారణకం దృష్టం - యథా ఘటాదీత్యనుమానశరీరం. అత్ర, సత్త్వరజస్తమోమయసుఖదుఃఖమోహానాం కార్యేఽన్వయదర్శనాత్ తదుత్పాదనశక్తం సత్త్వరజస్తమోమయమేవ కారణం - తస్య పరిమితత్వే కృత్స్నకారణత్వానుపపత్త్యా తస్యాపి కారణాన్తరాపేక్షయాఽనవస్థానాచ్చాపరిచ్ఛిన్నం వస్తు కారణం భవతీతి పక్షధర్మతాబలాత్సిద్ధం- యథా కార్యత్వాత్ సకర్తృకత్వేఽనుమీయమానే పక్షధర్మతాబలాదీశ్వరసిద్ధిః. తద్వత్. తత్ర నిమిత్తం- అత్ర ప్రధానమితి విశేషః. ... ...

అత్రోచ్యతే (రచనానుపపత్తేశ్చ నానుమానం ప్రవృత్తేశ్చ) అనుమీయత ఇత్యనుమానం. న ఖలు ఉక్తం ప్రధానం విచిత్రజగద్రచనాసమర్థం- అచేతనత్వే సతి తత్స్వభావాభిజ్ఞానధిష్ఠితత్వాత్ - యదేవం తత్తథా - యథా రథప్రాసాదాదినిర్మాణే కేవలదార్వాదికం. దార్వాదేరచేతనస్య తజ్జ్ఞానధిష్ఠితస్య కార్యారమ్భానుపపత్తేర్దర్శనాత్, తజ్జ్ఞాధిష్ఠితస్య కార్యారమ్భప్రవృత్తేర్దర్శనాచ్చ న ప్రాజ్ఞానధిష్ఠితం ప్రధానం కారణమిత్యుక్తం భవతి. చకారాదన్వయస్యానైకాన్త్యం సముచ్చినోతి- న హ్యన్వితం శౌక్ల్యగోత్వాదికారణత్వవ్యాప్తం. న చ వాచ్యం మా భూదన్వితానామపి శౌక్ల్యాదిధర్మాణాం కారణత్వం- ద్రవ్యస్య తు హేమాదేః కార్యేఽన్వితస్య కారణత్వవ్యాప్తిరస్త్యేవ- సత్త్వాదీన్యపి ద్రవ్యాణి కార్యేఽన్వితాని కారణత్వవ్యాప్తానీతి. యతస్సత్త్వాదయో ద్రవ్యధర్మాః- న తు ద్రవ్యస్వరూపం. సత్త్వాదయో హి పృథివ్యాదిద్రవ్యగతలఘుత్వప్రకాశాదిహేతుభూతాస్తత్స్వభావవిశేషా ఏవ - న తు మృద్ధిరణ్యాదివద్ద్రవ్యతయా కార్యాన్వితా ఉపలభ్యన్తే. గుణా ఇత్యేవ చ సత్త్వాదీనాం ప్రసిద్ధిః. యచ్చ కారణవ్యవస్థాసిద్ధయే జగత ఏకమూలత్వముక్తం తదపి సత్త్వాదీనామనేకత్వాన్నోపపద్యతే. అత ఏవ కారణవ్యవస్థా చ న సిద్ధ్యతి- సామ్యావస్థాస్సత్త్వాదయ ఏవ హి ప్రధానమితి త్వన్మతం- అతః కారణబహుత్వాదనవస్థా తదవస్థైవ. న చ తేషామపరిమితత్వే నవ్యవస్థాసిద్ధిః- అపరిమితత్వే హి త్రయాణామపి సర్వగతత్వేన న్యూనాధికభావాభావాద్వైషమ్యాసిద్ధేః కార్యారమ్భాసమ్భవాత్ కార్యారమ్భాయైవ పరిమితత్వమవశ్యాశ్రయణీయమ్.

యత్ర రథాదిషు స్పష్టం చేతనాధిష్ఠితత్వం దృష్టం - తద్వ్యతిరిక్తం సర్వం పక్షీకృతమిత్యాహ.

౩॥ సూ. ॥పయోమ్బువచ్చేత్తత్రాపి॥ యదుక్తం ప్రధానస్య ప్రాజ్ఞానధిష్ఠితస్య విచిత్రజగద్రచనానుపపత్తిరితి- తన్న యతః పయోఽమ్బువత్ప్రవృత్తిరుపపద్యతే. పయసస్తావత్స్వభావేన పరిణమమానస్యాన్యాపేక్షస్యాద్యపరిస్పన్దప్రభృతిపరిణామపరమ్పరా స్వత ఏవోపపద్యతే, యథా చ వారిదవిముక్తస్యామ్బున ఏకరసస్య నారికేళతాళచూతకపిత్థనిమ్బతిన్త్రిణ్యాదివిచిత్రరసరూపేణ పరిణామప్రవృత్తిః స్వత ఏవ దృశ్యతే,- తథా ప్రధానస్యాపి పరిణామస్వభావస్యాన్యానధిష్ఠితస్యైవ ప్రతిసర్గావస్థాయాం సదృశపరిణా

(అత్రోచ్యత ఇత్యాది) అనుమానశబ్దస్యానుమితిపరత్వే కస్యేత్యపేక్షాయాం ప్రధానస్యేతి ఫలితాపి విషయసమర్పకపదాధ్యాహారప్రసక్తాత్తన్నిరపేక్షనిర్వాహోసమ్భవతి తస్యైవ న్యాయ్యత్వాదాహ (అనుమీయత ఇతి) ప్రత్యనుమానోపయోగిసింవ్యాప్తింశిక్షయతి (న ఖలు క్తమిత్యాదినా) అన్వితాన్వయవ్యతిరేకౌ దృష్టాన్తే దర్శయన్ సూత్రస్యవాక్యార్థమాహ (దార్వాదేరిత్యాదినా) ప్రథమస్య చశబ్దస్యార్థమాహ (చకారాదితి) కార్యేఽన్వితస్య మృదాదేః కారణత్వం దృశ్యతే- తథా సత్త్వాదిమయసుఖదుఃఖాదేః కార్యేఽన్వయాత్ కార్యే సత్త్వాద్యన్వయస్సిద్ధ ఇతి సత్త్వాదీనాం కారణత్వమితి యదుక్తం- తస్య శౌక్ల్యాదిష్వనైకాన్త్యమిత్యర్థః. కార్యే సమన్వితద్రవ్యత్వాదితి చేత్ - ద్రవ్యత్వమసిద్ధమిత్యాహ (మా భూదిత్యాదినా) (సత్త్వాదయో హీతి) లఘుత్వాదికార్యద్వారా సత్త్వాదీనాం సుఖదుఃఖాదిహేతుత్వమితి మన్తవ్యం. (గుణా ఇత్యేవ చేతి) సత్త్వాదీనాం ద్రవ్యత్వస్యాప్రామాణికతయా గుణశబ్దస్యాస్వారస్యమయుక్తమితి భావః. జగత్ప్రాజ్ఞానధిష్ఠితాచేతనకారణకం న భవతి- కార్యత్వాత్ - యత్కార్యం - తత్ప్రాజ్ఞానధిష్ఠితాచేతనోపాదానకం న భవతి- యథా ఘటాదికం చేతనాధిష్ఠితకారణకం దృష్టం- యత్ప్రాజ్ఞాధిష్ఠితాచేతనోపాదానకం న భవతి- తత్కార్యమపి న భవతి- యథా నిత్యం- తుచ్ఛం వేతి ప్రత్యనుమానశరీరం. యద్వా - నాత్ర ప్రత్యనుమానం వివక్షితం- ఈశ్వరానుమాన ఇవ విశేషవిరోధో వివక్షితః. అచేతనత్వాప్రాజ్ఞాధిష్ఠితత్వం సాధయేదితి తదుపయోగినీ వ్యాప్తిర్దర్శితా. (యచ్చేతి) సత్త్వాదీనామనేకత్వాదేకమూలత్వం నాస్తీత్యర్థః. (అత ఏవేతి) అనేకత్వాదేవ కారణవ్యవస్థా చ నాస్తీత్యర్థః. అనేకత్వాభ్యుపగమం దర్శయతి (సామ్యావస్థా ఇతి) తతః కిమిత్యత్రాహ (అత ఇతి) బహూనాం కారణానాం విషమావస్థత్వే నైవ కారణత్వదర్శనా, త్పరిమితానామేవ వైషమ్యదర్శనా, చ్చ విషమావస్థానాం పరిమితానాం పార్శ్వవిశేషైస్సంయుక్తానామేవ పృథుకార్యారమ్భకత్వం స్యాత్- తేషామపి విషమత్వాత్పరిమితత్వాచ్చ కార్యత్వాత్కారణాన్తరాపేక్షత్వం స్యాత్ - తేషామపి తస్యారమ్భాయ విషమత్వాత్ పరిమితత్వాచ్చ సకారణత్వమిత్యనవస్థేత్యర్థః. అపరిమితత్వాన్నానవస్థేత్యత్రాహ (అపరిమితత్వే హీతి) (కార్యారమ్భాయైవ పరిమితత్వమవశ్యాశ్రయణీయమితి) కార్యారమ్భసిద్ధ్యర్థం వైషమ్యసిద్ధ్యర్థం పరిమితత్వమాశ్రయణీయం - తథా సతి తేషామపి సకారణత్వమిత్యనవస్థేత్యర్థః. ....

ఉత్తరసూత్రమవతారయతి (యత్రేతి) క్షీరాదిదృష్టాన్తైః న ప్రాజ్ఞానధిష్ఠితత్వం సాధయామ ఇతి చేత్ - తత్పక్షీకృతం- తత్రాపి ప్రాజ్ఞాధిష్ఠితత్వం సాధయిష్యత ఇత్యర్థః.

౩॥ సూ. ॥పయోమ్బువచ్చేత్తత్రాపి॥ (ఆద్యపరిస్పన్దేతి) చక్రభ్రమపరిణామాదివ్యావృత్త్యర్థమాద్యశబ్దః. పరిస్పన్దశ

మేనావస్థితస్య సర్గావస్థాయాం గుణవైషమ్యనిమిత్తవిచిత్రపరిణామ ఉపపద్యతే. యథోక్తం *పరిణామతస్సలిలవత్ప్రతిప్రతిగుణాశ్రయవిశేషాదితి. తదేవమవ్యక్తమనన్యాపేక్షం ప్రవర్తత ఇతి చేత్. అత ఉత్తరం (తత్రాపీతి) యత్ క్షీరజలాదిదృష్టాన్తతయా నిదర్శితం-తత్రాపి ప్రాజ్ఞానధిష్ఠానే ప్రవృత్తిర్నోపపద్యతే. తదపి పూర్వత్ర పక్షీకృతమిత్యభిప్రాయః. *ఉపసంహారదర్శనాన్నేతి చేన్న క్షీరవద్ధీత్యత్ర దృష్టపరికరాన్తరరహితస్యాపి స్వాసాధారణపరిణామ ఉపపద్యత ఇత్యేతావదుక్తం - న ప్రాజ్ఞాధిష్ఠితత్వం పరాకృతం- *యోఽప్సు తిష్ఠన్నిత్యాదిశ్రుతేః.

౩॥ సూ. *వ్యతిరేకానవస్థితేశ్చానపేక్షత్వాత్ ॥ ౨-౨-౩॥ ఇతశ్చ. సత్యసఙ్కల్పేశ్వరాధిష్ఠానానపేక్షపరిణామిత్వే సర్గవ్యతిరేకేణ ప్రతిసర్గావస్థయాఽనవస్థితిప్రసఙ్గాచ్చ న ప్రాజ్ఞానధిష్ఠితం ప్రధానం కారణమ్. ప్రాజ్ఞాధిష్ఠితత్వే తస్య సత్యసఙ్కల్పత్వేన సర్గప్రతిసర్గవిచిత్రసృష్టివ్యవస్థాసిద్ధిః. న చ వాచ్యం ప్రాజ్ఞాధిష్ఠితత్వేఽపి తస్యావాప్తసమస్తకామస్య పరిపూర్ణస్యానవధికాతిశయానన్దస్య నిరవద్యస్య నిరఞ్జనస్య సర్గప్రతిసర్గవ్యవస్థాహేత్వభావాత్, విషమసృష్టౌ నిర్దయత్వప్రసఙ్గాచ్చ సమానోఽయం దోష ఇతి. పరిపూర్ణస్యాపి లీలార్థప్రవృత్తిసమ్భవాత్, సర్వజ్ఞస్య తస్య పరిణామవిశేషాపన్నప్రకృతిదర్శనరూపసర్గప్రతిసర్గవిశేషహేతోస్సమ్భవాత్, క్షేత్రజ్ఞకర్మణామేవ విషమసృష్టివ్యవస్థాపకత్వాచ్చ. నన్వేవం క్షేత్రజ్ఞపుణ్యాపుణ్యరూపకర్మభిరేవ సర్వవ్యవస్థాసిద్ధ్యుక్తేః కిమీశ్వరేణాధిష్ఠాత్రా - పుణ్యాపుణ్యరూపానుష్ఠితకర్మసంస్కృతా ప్రకృతిరేవ పురుషార్థానురూపం తథా తథా వ్యవస్థయా పరిణంస్యతే - యథా విషాదిమూషితానామన్నపానాదీనామౌషధవిశేషాప్యాయితానాం చ సుఖదుఃఖహేతుభూతః పరిణామవిశేషో దేశకాలవ్యవస్థయా దృశ్యతే- అతస్సర్గప్రతిసర్గవ్యవస్థా దేవాదివిషమసృష్టిః కైవల్యవ్యవస్థా చ సర్వప్రకారపరిణామశక్తియుక్తస్య ప్రధానస్యైవోపపద్యత ఇతి. అనభిజ్ఞో భవాన్ పుణ్యాపుణ్యకర్మస్వరూపయోః. పుణ్యాపుణ్యస్వరూపే హి శాస్త్రైకసమధిగమ్యే శాస్త్రం చానాదినిధనావిచ్ఛిన్నపాఠసమ్ప్రదాయానాఘ్రాతప్రమాదాదిదోషగన్ధవేదాఖ్యాక్షరరాశిః. తచ్చ పరమపురుషారాధనతద్విపర్యయరూపే కర్మణీ పుణ్యాపుణ్యే, తదనుగ్రహనిగ్రహాయత్తే చ తత్ఫలే సుఖదుఃఖే, ఇతి వదతి. తథాహ ద్రమిడాచార్యః *ఫలసంవిభిత్సయా హి కర్మభిరాత్మానం పిప్రీషన్తి స ప్రీతోఽలం ఫలాయేతి శాస్త్రమర్యాదేతి. తథా చ శ్రుతిః *ఇష్టాపూర్తం బహుధా జాతం జాయమానం విశ్వం బిభర్తి భువనస్య నాభిరి

ష్టేనాన్యథాభావోద్యోగో వివక్షితః- నతు చలనం. (యథోక్తమితి) (ప్రతిప్రతీతి) వస్తుషు ప్రత్యేకం గుణానాముత్కర్షాపకర్షభావేనావస్థానరూపవైషమ్యాత్ సలిలవత్ స్వతఏవ పరిణామాత్ జగద్వైచిత్ర్యమీశ్వరానిరపేక్షముపపద్యత ఇత్యర్థః. *రచనానుపపత్తేరితి పూర్వసూత్రనిర్దిష్టసామర్థ్యానురోధాదిహాప్యుపపత్తేరిత్యధ్యాహారః ఉపపన్న ఇత్యభిప్రాయేణ నోపపద్యత ఇత్యుక్తమ్. విరోధమాశఙ్క్య పరిహరతి (ఉపసంహారేతి) శరీరవ్యతిరిక్తదణ్డచక్రాద్యనపేక్షయా చిద్రూపపరికరాన్తరనైరపేక్ష్యముక్తమిత్యవిరోధ ఇత్యర్థః. ....

౩॥ సూ. *వ్యతిరేకానవస్థితేశ్చానపేక్షత్వాత్ ॥ ౨-౨-౩॥ ఇతశ్చేతి వాక్యభేదః. వ్యతిరేకశబ్దం వ్యాచష్టే (సర్గేతి) (ప్రతిసర్గావస్థయాఽనవస్థితిప్రసఙ్గాచ్చేతి) ప్రతిసర్గావస్థాపలక్షితావస్థానాభావప్రసఙ్గాచ్చేత్యర్థః. (న చేత్యాది) అవాప్తసమస్తకామస్య- అభ్యుత్థితివత్ అవధారణార్థమిదం. అవాప్తా ఏవ సమస్తాః కామా యేన సోఽవాప్తసమస్తకామః. అవాప్తవ్యం నాస్తీత్యర్థః. కుత ఇత్యత్రాహ (పరిపూర్ణస్య) గుణవిభూతిభిః పరిపూర్ణత్వాదవాప్తవ్యం నాస్తీత్యర్థః. విభూత్యాదేరననుకూలత్వేఽప్యవాప్తసమస్తకామత్వం నాస్తీత్యత్రాహ. యద్వా- తిష్ఠన్తు గుణా విభూతయశ్చ- తథాపి స్వేనైవావాప్తసమస్తకామత్వమాహ (అనవధికాతిశయానన్దస్యేతి) నిరవద్యస్య- అకర్మవశ్యస్య. నిరఞ్జనస్య- అగుణవశ్యస్య. సర్గస్థితిప్రలయాః రజస్సత్త్వతమఃకార్యాః - గుణవశ్యత్వం చ కర్మవశ్యస్య - అకర్మవశ్యస్యేశ్వరస్య గుణవశ్యత్వాభావాద్గుణానుగుణేచ్ఛయా సర్గాదివ్యాపారో న సమ్భవతీతి భావః. ఇతి న చ వాచ్యమిత్యన్వయః. (సర్వజ్ఞస్యేత్యాది) సర్గప్రతిసర్గవ్యవస్థాహేతురీశ్వరేణానుసన్ధీయమానా ప్రకృతేః పరిణామవిశేషాపత్తిః. న చ తయా స్వాతన్త్ర్యహానిః- ప్రత్యుత స్వాతన్త్ర్యపూర్తిరేవ- పరిణామవిశేషాపత్తౌ సత్యామేవ సర్గాదివ్యాపారస్య తత్సఙ్కల్పాయత్తత్వాత్. యథాసంకల్పమనుష్ఠానసమ్భవే స్వాతన్త్ర్యమితి భావః. (నన్విత్యాది) కాలాదివ్యవస్థాయాం దృష్టాన్తమాహ (యథేతి) ఉష్ణవర్జితే శీతవర్జితే వా వర్తమానస్య పథ్యాపథ్యవిభాగో దేశవ్యవస్థా. కైవల్యవ్యవస్థా- మోక్షవ్యవస్థా. పరిహరతి (అనభిజ్ఞ ఇత్యాదినా) కపిలాగమాదివ్యావృత్త్యర్థమాహ (శాస్త్రం చేతి) తతః కిమిత్యత్రాహ (తచ్చేతి) శాస్త్రైరేవముక్తమిత్యాహ (తథాహేతి) *ఇష్టాపూర్తం- శ్రౌతస్మార్తకర్మ. బహుధా బహువిధం దేవతాఫలాదిభేదేన. భువనస్య నాభిః- *తద్యథా రథస్యారేషు నేమిరర్పితా ఇత్యాది శ్రుతిప్రక్రియయాన్తర్యామిరూపేణ సర్వాధారభూత ఇత్యర్థః. బిభర్తి - ఆరాధనతయా

తి. తథా చ భగవతా స్వయమేవోక్తం * యతః ప్రవృత్తిర్భూతానాం యేన సర్వమిదం తతమ్। స్వకర్మణా తమభ్యర్చ్య సిద్ధిం విన్దతి మానవః ఇతి, * తానహం ద్విషతః క్రూరాన్ సంసారేషు నరాధమాన్। క్షిపామ్యజస్రమశుభానాసురీష్వేవ యోనిష్వితి, చ. స భగవాన్ పురుషోత్తమోऽవాప్తసమస్తకామస్సర్వజ్ఞస్సర్వేశ్వరస్సత్యసఙ్కల్పః స్వమాహాత్మ్యానుగుణలీలాప్రవృత్తః ఏతాని కర్మాణి సమీచీనాన్యేతాన్యసమీచీనానీతి కర్మద్వైవిధ్యం సంవిధాయ తదుపాదానోచితదేహేన్ద్రియాదికం తన్నియమనశక్తిం చ సర్వేషాం క్షేత్రజ్ఞానాం సామాన్యేన ప్రదిశ్య స్వశాసనావబోధిశాస్త్రం చ ప్రదర్శ్య తదుపసంహారార్థం చాన్తరాత్మతయాऽనుప్రవిశ్యానుమన్తృతయా చ నియచ్ఛం స్తిష్ఠతి. క్షేత్రజ్ఞాస్తు తదాహితశక్తయస్తత్ప్రదిష్టకరణకళేబరాదికాస్తదాధారాశ్చ స్వయమేవ స్వేచ్ఛానుగుణ్యేన పుణ్యాపుణ్యరూపే కర్మణీ ఉపాదదతే - తతశ్చ పుణ్యరూపకర్మకారిణం స్వశాసనానువర్తినం జ్ఞాత్వా ధర్మార్థకామమోక్షైర్వర్ధయతే, శాసనాతివర్తినం చ తద్విపర్యయైర్యోజయతి,- అతః స్వాతన్త్ర్యాదివైకల్యదోషా నావకాశం లభన్తే.

స్వీకరోతి. పాపస్య తదపరాధరూపత్వజ్ఞాపనార్థం చ భగవద్గీతావచనం దర్శయతి (తథా చేతి) * తేషాం సతతయుక్తానామితి వచనస్య వక్ష్యమాణత్వాదత్ర నోపాత్తం. ఏభిర్వచనైః ప్రస్తుతచోద్యస్య కిముక్తం భవతి- దయాళుస్సన్ సంసారిణోऽహితరూపకర్మణి కథం ప్రవర్తయతి- కర్మసాపేక్షనిగ్రహానుగ్రహత్వే స్వాతన్త్ర్యహానిః- తస్య స్వతన్త్రత్వే జీవానాం ఫలాన్వయానుపపత్తిరిత్యత్రాహ (స భగవానితి) నిర్దోషత్వం మఙ్గళగుణత్వం చ భగవచ్ఛబ్దార్థః. తాభ్యాం వైలక్షణ్యం పురుషోత్తమశబ్దార్థః. వివిధఫలప్రదానసామర్థ్యపరాణి విశేషణాని సర్వజ్ఞత్వాదీని. సఙ్కల్పాదేరాయత్తసర్వపదార్థత్వాన్న... ఇత్యత్రాహ (స్వమాహాత్మ్యేతి) సర్వం తదిచ్ఛాధీనం చేత్ - జ్యోతిష్టోమాదేః పుణ్యత్వం బ్రహ్మహత్యాదేః పాపత్వం చ విపర్యయేణ స్యాతామిత్యత్రాహ (ఏతాని కర్మాణీత్యాది) అనాదిపుణ్యపాపవ్యవస్థా చ తదీయానాదిస్వాతన్త్ర్యనిబద్ధేత్యర్థః. సర్వప్రవృత్తేస్తదిచ్ఛాధీనత్వాత్ క్షేత్రజ్ఞానాం సుఖాదిభోక్తృత్వం న స్యాత్, తస్య నిర్దయత్వాదిప్రసక్తిశ్చేత్యత్రాహ (తదుపాదానోచితేతి) యథా పితృభ్యాముత్పాద్య వ్యవస్థితశ్శిక్షితో గృహక్షేత్రదానాదినోపకృతః పుత్రః పితృప్రదత్తైర్వస్త్రాదిభిర్యజ్ఞాదికం వా కరోతి- విషయపానం వాऽనువర్తతే- న తత్ర పితృద్రోహః, తదధీనైశ్వర్యత్వం చ పుత్రస్య న హీయతే, తద్వదతిభావః. (సామాన్యేన ప్రదిశ్యేతి) దేహేన్ద్రియాదికం సర్వేషాం దదాతి- న తు కస్యచిద్విశిష్య కస్యచిన్న దదాతి- దేహేన్ద్రియాదివైషమ్యం తు కర్మకృతమిత్యభిప్రేత్యాహ (దేహేన్ద్రియాదికమిత్యాది) పరమాత్మనశ్శక్తస్యాప్యనివారణం దోష ఇతి చేన్న- ఉపేక్షకత్వం ప్రయోజయితృత్వమనుమన్తృత్వం చేతి త్రయమస్తి. తత్ర ప్రయోజయితృత్వం - అప్రవృత్తస్య ప్రవర్తకత్వం. తచ్చాజ్ఞాపయితృత్వమాజ్ఞాపయితృత్వముపదేష్టృత్వం చేతి త్రిధా. అనుమన్తృత్వం - ప్రవృత్తస్య ప్రవర్తకత్వం. ఉపేక్షకత్వం - ఔదాసీన్యం. తత్ర భగవతః పుణ్యపాపయోః ప్రయోజయితృత్వం నాస్తి. ప్రథమముపేక్షమాణ ఏవాస్తే. పశ్చాదనుమన్తృత్వమస్త్యేవ. అథ తు లేప్రవృత్తం కేనచిద్విఘ్నేన నివృత్తమపి పునః ప్రవర్తయతి, పశ్చాత్ఫలం చ దదాతి, అజ్ఞాతలక్ష్యస్య ప్రవృత్త్యైవ న కోऽపి తత్పాదపృథగవాప్తానుమన్తా భవతి. అనుమతిః ఫలదానముభయమపి పిణ్డప్రకారసిద్ధ - తథా చ దృశ్యతే - రాజా హి స్వశాసనాతివృత్తప్రవృత్తిం జ్ఞాత్వా కోపాన్నిగ్రహాకరోతి స్వయమనుమన్యతే - అనుమతిశ్చ కోపకృతోదణ్డవిశేష ఏవ. అతో నానుమన్తృత్వప్రాప్తిః. హితప్రవృత్తయోరుత్తరోత్తరహితాహితకర్మసు ప్రయోజయితా దయావిభగవాన్. అహితప్రవృత్తివిషయే ఉపేక్షకత్వేऽనుమన్తృత్వే ప్రయోజయితృత్వే చ తస్య నిర్దయత్వాదిప్రసక్తిరితి చేన్న. తదుక్తం. దయా నామ చేత్ గుణః- నిగ్రహశ్చ దోష ఇతి న నియమోऽస్తి- లోకే శిక్షాస్థానేషు నిగ్రహస్య చ గుణత్వదోషత్వదర్శనాభావాత్. రాజాదీనాం దణ్డ్యదణ్డనాదేర్దోషత్వం శాస్త్రవశ్యత్వే క్షేత్రజ్ఞస్వప్రయుక్తమితి చేత్. తర్హి తేషామనుగ్రహాదేర్గుణత్వమపి క్షేత్రజ్ఞత్వప్రయుక్తం స్యాత్ - తన్త్రివని గ్రహానుగ్రహాదేర్దోషత్వగుణత్వదర్శనాత్. అతో నిర్దయత్వహేతుర్నైకాన్తికః. శక్తస్యాపీశ్వరస్య కథముపేక్షకత్వం. నోపేక్షణం- శాస్త్రప్రవర్తనముఖేన సామాన్యేనాహితప్రవృత్తినివారణస్య కృతత్వాత్. ప్రవృత్తికాలే తు విశేషతోऽనివారణం... తథా భావరూపముపేక్షకత్వం స్వాతన్త్ర్యాత్. తచ్చ స్వాతన్త్ర్యం దోష ఇతి చేత్ - తన్న కిం ప్రమాణం. ఈశ్వరస్య ప్రత్యక్షత్వాన్న తత్ప్రమాణం. యదనుమానం - తత్రైవ దంవక్తవ్యం. కిమీశ్వరాఖ్యం ధర్మిణం శాస్త్రైకసమధిగమ్యమభ్యుపగమ్యేత, స్వాతన్త్ర్యస్య దోషత్వమనుమీయతే - ఉతానభ్యుపగమ్య. అనభ్యుపగమే హేతోరాశ్రయాసిద్ధిః. అభ్యుపగమే ధర్మిగ్రాహకప్రమాణేన శాస్త్రేణ తస్య గుణత్వేన ప్రతిపన్నత్వాత్ కాలాత్యయాపదిష్టత్వమితి. ఏతదభిప్రేత్యాహ (అనుమన్తృతయా చ నియచ్ఛం స్తిష్ఠతీతి) (క్షేత్రజ్ఞాస్త్వితి) అనుమన్తృతయా నియన్తృత్వాత్, ధారకత్వాత్, సామాన్యేన దేహేన్ద్రియాదిప్రదత్వాచ్చ సర్వం తదధీనమిత్యభిప్రాయేణ తదాహితశక్తయస్త్వాదికం విశేషణముక్తం. పుణ్యాపుణ్యయోః ప్రవృత్తస్య ప్రవృత్తిస్తదనుగుణేచ్ఛయా - తదనుగుణజ్ఞానం చ క్షేత్రజ్ఞాధీనమేవ- భగవదుపేక్షకత్వాత్. తత్రోపేక్షకత్వమపి స్వాతన్త్ర్యవిశేష ఏవేత్యభిప్రాయేణాహ (స్వయమేవ స్వేచ్ఛానుగుణ్యేనేతి) కర్మానుగుణఫలప్రదత్వే స్వాతన్త్ర్యవైకల్యం - నోచేన్నిర్దయత్వాదిప్రసఙ్గ ఇత్యత్రాహ (అత ఇతి) స్వాతన్త్ర్యాదివైకల్యశబ్దేన దయావైకల్యం సర్వేషు సమత్వవైకల్యం జీవానాం ఫలాన్వయరాహిత్యం చ వివక్షితం. ఏతత్కర్మకారిణే ఏతత్ఫలం దాస్యామీతి తస్య సఙ్కల్పః - తత్ర యథాసఙ్కల్పం కుర్వతస్తస్య స్వాతన్త్ర్యపుష్కల్యమేవేతి భావః. అపరాధినం దణ్డయతో

దయాహి నామ స్వార్థనిరపేక్షా పరదుఃఖాసహిష్ణుతా. సా చ స్వశాసనాతివృత్తివ్యవసాయిన్యపి వర్తమానా న గుణాయావకల్పతే- ప్రత్యుతాపుంస్త్వమేవావహతి. తన్నిగ్రహ ఏవ తత్ర గుణః- అన్యథా శత్రునిగ్రహాదీనామగుణత్వప్రసఙ్గాత్. స్వశాసనాతివృత్తివ్యవసాయనివృత్తిమాత్రేణానాద్యనన్తకల్పోపచితదుర్విషహానన్తాపరాధానఙ్గీకారేణ నిరతిశయసుఖసంవృద్ధయే స్వయమేవ ప్రయతతే. యథోక్తం * తేషాం సతతయుక్తానాం భజతాం ప్రీతిపూర్వకం। దదామి బుద్ధియోగం తం యేన మాముపయాన్తి తే। తేషామేవానుకమ్పార్థమహమజ్ఞానజం తమః। నాశయామ్యాత్మభావస్థో జ్ఞానదీపేన భాస్వతేతి. అతః ప్రాజ్ఞానధిష్ఠితం ప్రధానం న కారణమ్ ……

అథ స్యాత్ - యద్యపి ప్రాజ్ఞానధిష్ఠితాయాః ప్రకృతేః పరిస్పన్దప్రవృత్తిరపి న సమ్భవతీత్యుక్తం- తథాప్యనపేక్షాయా ఏవ పరిణామప్రవృత్తిస్సమ్భవతి- తథాదర్శనాత్. ధేన్వాదినోపయుక్తం హి తృణోదకాది స్వయమేవ క్షీరాద్యాకారేణ పరిణమమానం దృశ్యతే. అతః ప్రకృతిరపి స్వయమేవ జగదాకారేణ పరిణంస్యత ఇతి. తత్రాహ.

౪॥ సూ. ❈ అన్యత్రాభావాచ్చ న తృణాదివత్ ॥ ❈ నైతదుపపద్యతే- తృణాదేః ప్రాజ్ఞానధిష్ఠితస్య పరిణామాభావాద్దృష్టాన్తాసిద్ధేః. కథమసిద్ధిః. (అన్యత్రాభావాత్) యది హి తృణోదకాదికమనడుహాద్యుపయుక్తం ప్రహీణం వా క్షీరాకారేణ పర్యణంస్యత- తతః ప్రాజ్ఞానధిష్ఠితమేవ పరిణమత ఇతి వక్తుమశక్ష్యత- న చైతదస్తి - అతో ధేన్వాద్యుపయుక్తం ప్రాజ్ఞ ఏవ క్షీరీకరోతి. *పయోమ్బువచ్చేత్తత్రాపీత్యుక్తమేవాత్ర ప్రపఞ్చితం తత్రైవ వ్యభిచారప్రదర్శనాయ. ……

౫॥ సూ. ❈ పురుషాశ్మవదితి చేత్తథాపి॥ ❈ అథోచ్యేత - యద్యపి చైతన్యమాత్రవపుః పురుషో నిష్క్రియః- ప్రధానమపి దృక్ఛక్తివికలం- తథాపి పురుషసన్నిధానాదచేతనం ప్రధానం ప్రవర్తతే- తథాదర్శనాత్. గమనశక్తివికలదృక్ఛక్తియుక్తపఙ్గుసన్నిధానాత్తచ్చైతన్యోపకృతో దృక్ఛక్తివికలః ప్రవృత్తిశక్తోన్ధః ప్రవర్తతే, అయస్కాన్తాశ్మసన్నిధానాచ్చాయః ప్రవర్తతే,- ఏవం ప్రకృతిపురుషసంయోగకృతో జగత్సర్గః ప్రవర్తతే. యథోక్తం * పురుషస్య దర్శనార్థం కైవల్యార్థం తథా ప్రధానస్య। పఙ్గ్వన్ధవదుభయోరపి సంయోగస్తత్కృతస్సర్గ ఇతి. పురుషస్య ప్రధానోపభోగార్థం కైవల్యార్థం చ పురుషసన్నిధానాత్ప్రధానం సర్గాదౌ ప్రవ

ఉ. నపరాధీనమదన్తాయతశ్చ రాజ్ఞా న హి స్వాతన్త్ర్యవైకల్యం- తద్వదితి. తన్నినిర్దయత్వమితి శఙ్కాయాం దయాస్వరూపం శిక్షయతి (దయాహీతి) ఉపజీవనాముపజీవ్యాపదియద్దుఃఖాసహిష్ణుత్వం- తద్వ్యావృత్త్యర్థమాహ (స్వార్థనిరపేక్షేతి) తన్నిదయాయా అనవకాశత్వప్రసఙ్గ ఇత్యత్రాహ (స్వశాసనాతివృత్తీతి) (యథోక్తమితి) అత్ర ప్రీతిపూర్వకం దదామీత్యన్వయః. *సతతయుక్తానామిత్యత్రాశంసార్థేన *ఆశంసాయాం క్త ఇతి సూత్రవిహితేన క్తేనోపాసకప్రీతేరుక్తత్వాత్. తస్యాశంసార్థత్వమవివక్షితం చేత్- *సతతయుక్తానాం భజతామితి పౌనరుక్త్యం, మనఃకల్పితకథనముపేక్షితాకథనం చ స్యాతాం. తస్మాదయమర్థః. సూత్రార్థముపసంహరతి (అత ఇతి) ఈశ్వరస్య స్వాతన్త్ర్యవైకల్యాదిప్రసఙ్గాభావేన కర్మణాం తదారాధనరూపత్వేనైవ ఫలప్రదత్వాత్ సర్గప్రతిసర్గాదివ్యవస్థాసిద్ధ్యర్థం బ్రహ్మైకకారణత్వం సిద్ధమిత్యర్థః. ……

ఉత్తరసూత్రశఙ్కామాహ (అథ స్యాదితి) (ధేన్వాదినేతి) కేవలదార్వాదివ్యావృత్త్యర్థం చిత్సన్నిధిమాత్రమేవోపగన్తవ్యం - న తు సఙ్కల్పవిశేషవత్పురుషాధిష్ఠితత్వం - గవీషు స్థాయామపి తదుపయుక్తతృణాదేః క్షీరాదిభావదర్శనాత్. న చ తదపి పక్షీకార్యం - తావతా కార్యసమ్భవత్యధికకల్పనాఽయోగాదితి భావః.

౪॥ సూ. ❈ అన్యత్రాభావాచ్చ న తృణాదివత్ ॥ ❈ కేవలాచిన్మాత్రస్య పరిణామే దృష్టాన్తత్వం వివక్షితం చేత్ - తద్దూషితం ప్రహీణం వేతి. చిత్సన్నిధిమాత్రేణ పరిణామో దూషితః అనడుహాద్యుపయుక్తమితి. సఙ్కల్పవిశేషాన్వితచేతనవిశేషాధిష్ఠానేన పరిణామిత్వం తు పరస్యానిష్టమిత్యనభిప్రేతం. (ప్రాజ్ఞానధిష్ఠితమితి) ఏవం వికల్పత్రయమత్రాభిప్రేతం. అదృష్టవిశేషవదాత్మసంయోగాద్ధేనూపయుక్తతృణాదేః క్షీరభావ ఇతి చేన్న- అదృష్టస్యాప్యనడుహాద్యుపయుక్తప్రహీణతృణతుల్యయోగక్షేమతయా తస్యాపి కార్యకరత్వే ప్రాజ్ఞాధిష్ఠానమపేక్షితమిత్యేతత్సర్వమధికశఙ్కాపరిహారరూపమర్థజాతమిహోపపాదితం. సూత్రప్రయోజనమాహ (ప్రపఞ్చితమితి) ఉక్తశఙ్కావిశేషపరిహారరూపం ప్రపఞ్చనం. తత్రైవ- పయోవద్దృష్టాన్తే ఏవేత్యర్థః.

౫॥ సూ. ❈ పురుషాశ్మవదితి చేత్తథాపి ॥ ❈ ఉదాహృతామార్యాం వ్యాచష్టే (పురుషస్యేతి) ఉపభోగశబ్దేన దర్శనశబ్దో వ్యా

ర్తత ఇత్యర్థః. అత్రోత్తరం (తథాపీతి) ఏవమపి ప్రధానస్య ప్రవృత్త్యసమ్భవస్తదవస్థ ఏవ. పఙ్గోర్గమనశక్తివికలస్యాపి మార్గదర్శనతదుపదేశాదయః కాదాచిత్కా విశేషాః సహ ప్రశస్సన్తి - అన్ధోఽపి చేతనస్సంస్తదుపదేశాద్యవగమేన ప్రవర్తతే, - తథా అయస్కాన్తమణేరప్యయస్సమీపాగమనాదయస్సన్తి. - పురుషస్య తు నిష్క్రియస్య నతాదృశా వికారాస్సమ్భవన్తి. సన్నిధానమాత్రస్య నిత్యత్వేన నిత్యసర్గప్రసఙ్గో నిత్యముక్తత్వేన బన్ధాభావోఽపవర్గాభావశ్చ. ......

౬॥ సూ. ॥ అఙ్గిత్వానుపపత్తేశ్చ ॥ గుణానాముత్కర్షనికర్షనిబన్ధనాఙ్గాఙ్గిభావాద్ధి జగత్ప్రవృత్తిః *ప్రతిప్రతి గుణాశ్రయవిశేషాదితి వదద్భిర్భవద్భిరభ్యుపగమ్యతే- ప్రతిసర్గావస్థాయాం తు సామ్యావస్థానాం సత్త్వరజస్తమసామన్యోన్యాధిక్యన్యూనత్వాభావాదఙ్గాఙ్గిభావానుపపత్తేర్న జగత్సర్గ ఉపపద్యతే. తథాపి వైషమ్యాభ్యుపగమే నిత్యసర్గప్రసఙ్గః. అతశ్చ న ప్రాజ్ఞానధిష్ఠితం ప్రధానం కారణం. ......

౭॥ సూ, ॥ అన్యథానుమితౌ చ జ్ఞశక్తివియోగాత్ ॥ దూషితప్రకారాతిరిక్తప్రకారాన్తరేణ ప్రధానానుమితౌ చ ప్రధానస్య జ్ఞాతృత్వశక్తివియోగాత్త ఏవ దోషాః ప్రాదుష్ష్యుః - అతో న కథంచిదప్యనుమానేన ప్రధానసిద్ధిః. ......

౮॥ సూ. ॥ అభ్యుపగమేఽప్యర్థాభావాత్ ॥ అనుమానేన ప్రధానసిద్ధ్యభ్యుపగమేపి ప్రధానేన ప్రయోజనాభావాన్న తదనుమాతవ్యం - *పురుషస్య దర్శనార్థం కైవల్యార్థం తథా ప్రధానస్యేతి ప్రధానస్య ప్రయోజనం పురుషభోగాపవర్గావభిమతౌ - తౌ చ న సమ్భవతః. పురుషస్య చైతన్యమాత్రవపుషో నిష్క్రియస్య నిర్వికారస్య నిర్మలస్య తత ఏవ నిత్యముక్తస్వరూపస్య ప్రకృతిదర్శనరూపో భోగ, స్తద్వియోగరూపోఽపవర్గ, శ్చ న సమ్భవతి. ఏవంరూపస్యైవ ప్రకృతిసన్నిధానాత్తత్పరిణామవిశేషసుఖదుఃఖదర్శనరూపభోగసమ్భవనాయాం ప్రకృతిసన్నిధానస్య నిత్యత్వేన కదాచిదప్యపవర్గో న సేత్స్యతి. ......

౯॥ సూ. ॥ విప్రతిషేధాచ్చాసమఞ్జసం ॥ విప్రతిషిద్ధం చేదం సాఙ్ఖ్యానాం దర్శనం. తథా హి - ప్రకృతేః పరార్థత్వేన దృశ్యత్వేన భోగ్యత్వేన చ ప్రకృతేర్భోక్తారమధిష్ఠాతారం

వ్యాఖ్యాతః. * తథాపీతి సూత్రఖణ్డం వ్యాచష్టే (ఏవమపీతి) ప్రవృత్త్యసమ్భవస్తదవస్థ ఇతి పూర్వాపరసూత్రస్థానుపపత్తిశబ్దానురోధేన [illegible]తః. నిత్యనిర్వికారస్య పురుషస్య పఙ్గోర్మార్గదర్శనోపదేశాదివన్న కాదాచిత్కవిశేషోఽస్తి - అన్ధస్య తదుపదేశావగతివన్న ప్రకృతేర్విశేషోఽస్తి. అయస్కాన్తస్య సమీపాగమనాదివత్పురుషస్య న వికారసమ్భవః. విభుత్వాత్సమీపాగమనాపేక్షా న చేత్ - నిత్యసర్గప్రసఙ్గ ఇత్యర్థః. ......

౬॥ సూ. ॥ అఙ్గిత్వానుపపత్తేశ్చ ॥ ఏవం పరోక్తానుమానస్య ప్రాజ్ఞాధిష్ఠితత్వప్రసఙ్గముఖేన విషమావస్థత్వప్రసఙ్గముఖేన చ విశేషవిరోధ ఉక్తః. ......

అనుమానాన్తరేఽప్యుక్తదూషణమతిదిశతి.

౭॥ సూ. ॥ అన్యథానుమితౌ చ జ్ఞశక్తివియోగాత్ ॥ జ్ఞాతృత్వే సతి హి సఙ్కల్పాదధిష్ఠాతృస్వరసిరపేక్ష్య ప్రవృత్త్యుపపత్తిః- తచ్చ నాస్తి -*తస్మాన్నిత్యసర్గాదిప్రసఙ్గ ఇత్యర్థః. అచేతనత్వాదేవ ప్రాజ్ఞాధిష్ఠితత్వం ప్రసజేదితి భావః. ఇదం విషమావస్థత్వప్రసఙ్గస్యాపి ప్రదర్శనార్థముక్తమ్. ......

౮॥ సూ. ॥ అభ్యుపగమేఽప్యర్థాభావాత్ ॥ కస్యాభ్యుపగమ ఇత్యపేక్షాయాం పూర్వసూత్రప్రత్యాసత్త్యా అనుమితిరాపాద్యతో బుద్ధిస్థేత్యభిప్రాయేణాహ (అనుమానేనేతి) ప్రవృత్తిస్త్వనేకసూత్రవ్యవహితత్వాన్నానుబన్ధమర్హతీతి భావః. ......

నిత్యనిర్వికారస్యాపి భోగాపవర్గాభ్యుపగమశఙ్కాయాముత్తరసూత్రం.

౯॥ సూ. ॥ విప్రతిషేధాచ్చాసమఞ్జసం ॥ పరార్థత్వప్రతియోగిత్వేనాహ (అధిష్ఠాతారమితి) అధిష్ఠాతా-స్వతన్త్రః. సా

ద్రష్టారం సాక్షిణం చ పురుషమభ్యుపగమ్య ప్రకృత్యైవ సాధనభూతయా తస్య కైవల్యమపి ప్రాప్యం వదన్త ఏవం తస్య నిత్యనిర్వికారచైతన్యమాత్రస్వరూపతయా అకర్తృత్వం కైవల్యం చ స్వరూపమేవాహుః, తత ఏవ బన్ధమోక్షసాధనానుష్ఠానం మోక్షం చ ప్రకృతేరేవేత్యాహుః, ఏవంభూతనిర్వికారోదాసీనపురుషసన్నిధానాత్ప్రకృతేరితరేతరాధ్యాసేన సర్గాదిప్రవృత్తిం పురుషభోగాపవర్గార్థత్వం చాహుః, *సఙ్ఘాతపరార్థత్వాత్ త్రిగుణాదివిపర్యయాదధిష్ఠానాత్। పురుషోఽస్తి భోక్తృభావాత్కైవల్యార్థప్రవృత్తేశ్చ। తస్మాచ్చ విపర్యాసాత్సిద్ధం సాక్షిత్వమస్య పురుషస్య। కైవల్యం మాధ్యస్థ్యం ద్రష్టృత్వమకర్తృభావశ్చేతి- *పురుషవిమోక్షనిమిత్తం తథా ప్రవృత్తిః ప్రధానస్యేత్యుక్త్వైవమాహుః *తస్మాన్న బధ్యతే నాపి ముచ్యతే నాపి సంసరతి కశ్చిత్। సంసరతి బధ్యతే ముచ్యతే చ నానాశ్రయా ప్రకృతిరితి- తథా *తస్మాత్తత్సంయోగాదచేతనం చేతనావదివ లిఙ్గం। గుణకర్తృత్వే చ తథా కర్తేవ భవత్యుదాసీనః। పురుషస్య దర్శనార్థం కైవల్యార్థం తథా ప్రధానస్య। పఙ్గ్వన్ధవదుభయోరపి సంయోగస్తత్కృతస్సర్గ ఇతి. సాక్షిత్వద్రష్టృత్వభోక్తృత్వాదయో నిత్యనిర్వికారస్యాకర్తురుదాసీనస్య కైవల్యైక స్వరూపస్య న సమ్భవన్తి, ఏవంరూపస్య తస్యాధ్యాసమూలభ్రమోఽపి న సమ్భవతి, - అధ్యాసభ్రమయోరపి వికారత్వాత్. ప్రకృతేశ్చ తౌ న సమ్భవతః- తయోశ్చేతనధర్మత్వాత్. అధ్యాసో హి నామ చేతనస్యాన్యస్మిన్నన్యధర్మానుసన్ధానం- స చ చేతనధర్మో వికారశ్చ. న చ పురుషస్య ప్రకృతిసన్నిధిమాత్రేణాధ్యాసాదయస్సమ్భవన్తి. నిర్వికారత్వాదేవ సమ్భవన్తి చేత్ - నిత్యం ప్రసజ్యేరన్. సన్నిధేరకిఞ్చిత్కరత్వం చ *నవిలక్షణత్వాదిత్యత్ర ప్రతిపాదితం. ప్రకృతేరేవ సంసరతి బధ్యతే ముచ్యతే చేత్ - కథం నిత్యముక్తస్య పురుషస్యోపకారిణీ సేత్యుచ్యతే.- వదన్తి హి *నానావిధైరుపాయైరుపకారిణ్యనుపకారిణః పుంసః। గుణవత్యగుణస్య సతస్తస్యార్థమపార్థకం చరతీతి. తథా ప్రకృతిర్యేన పురుషేణ యథా స్వభావాద్దృష్టా- తస్మాత్పురుషాత్తదానీమేవ నివర్తత ఇతి చాహుః *రఙ్గస్య దర్శయిత్వా నివర్తతే నర్తకీ యథా నృత్తాత్। పురుషస్య తథాత్మానం ప్రకాశ్య వినివర్తతే ప్రకృతిః। ప్రకృతేస్సుకుమారతరం న కిఞ్చిదస్తీతి మే మతిర్భవతి। యా దృష్టాస్మీతి పునర్న దర్శనముపైతి పురుషస్యేతి. తదప్యసఙ్గతం- పురుషో హి నిత్యముక్తత్వాన్నిర్వికారత్వాన్న తాం కదాచిదపి పశ్యతి, నాధ్యస్యతి, చ. స్వయం చ స్వాత్మానం న పశ్యతి- అచేతనత్వాత్. పురుషస్య స్వాత్మదర్శనం స్వదర్శనమితి నాధ్యస్యతి చ - స్వయమచేతనత్వాత్, పురుషస్య చ దర్శనరూపవికారాసమ్భవాత్,. అథ సన్నిధిమాత్రమేవ దర్శనమిత్యుచ్యతే. సన్నిధేర్నిత్యత్వేన నిత్యదర్శనప్రసఙ్గ ఇత్యుక్తం. స్వరూపాతిరిక్తకాదాచిత్కసన్నిధిరపి నిత్యనిర్వికారస్య నోపపద్యతే. కిఞ్చ- మోక్షహేతుస్తు స్వసన్నిధానరూపమేవ దర్శనం చేత్ - బన్ధహేతురపి తదేవేతి నిత్యవద్బన్ధో మోక్షశ్చ స్యాతాం. అయథాదర్శనం బన్ధహేతుః- యథావత్స్వరూపదర్శనం మోక్షహేతురితి చేత్ - ఉభయవిధస్యాపి దర్శనస్య సన్నిధానరూపతానతిరేకాత్సదోభయప్రసఙ్గ ఏవ. సన్నిధేరనిత్యత్వే తస్య హేతురన్వేషణీయః- తస్యాపీత్యనవస్థా. అకైవల్యదోషపరిజిహీర్షయా స్వరూపసద్భావ ఏవ సన్నిధిరితి- తదా స్వరూపస్య నిత్యత్వేన నిత్యవద్బన్ధమోక్షౌ. అత ఏవ మాదేర్విప్రతిషేధాత్సాఙ్ఖ్యానాం దర్శనమసమఞ్జసం.———యేఽపి కూటస్థనిత్యనిర్విశేషస్వప్రకాశచిన్మాత్రం బ్రహ్మావిద్యాసాక్షిత్వేనాపారమార్థికబన్ధమోక్షభాగితి వదన్తి- తేషామప్యుక్తనీత్యాఽవిద్యాసాక్షిత్వాధ్యాసాద్యసమ్భవాదసామఞ్జస్యమేవ. ఇయాంస్తు విశేషః- సాఙ్ఖ్యాః జననమరణప్రతినియమాదివ్యవస్థాసిద్ధ్యర్థం పురుషబహుత్వమిచ్ఛన్తి - తే తు తదపి నేచ్ఛన్తీతి సుతరామసామఞ్జస్యం. యత్తు ప్రకృతేః పారమార్థ్యాపారమార్థ్యవిభాగేన వైషమ్యముక్తం- తదయుక్తం - పారమార్థికత్వేఽప్యపారమార్థికత్వేఽపి నిత్యనిర్వికారస్వప్రకాశైకరసచిన్మాత్రస్య స్వవ్యతిరిక్తసాక్షిత్వాద్యనుపపత్తేః. అపారమార్థికత్వే తు తస్యాః దృశ్యత్వబాధ్యత్వాభ్యుపగమాత్సుత

టీ- స్వరూపేణానుసన్ధాతా. ద్రష్టా- ఇన్ద్రియాదిభిర్ద్రష్టా. ఉక్తార్థవిషయం తద్గ్రన్థమాహ (సఙ్ఘాతేతి) (త్రిగుణాదివిపర్యయాత్) ఆదిశబ్దః కార్యపరః. త్రిగుణత్వాత్కార్యం జడం- జడస్యాధిష్ఠాతృత్వాయోగాత్తదన్యోఽధిష్ఠాతేత్యర్థః. (అధిష్ఠానాదితి) అధిష్ఠేయాత్ త్రిగుణాదేరధిష్ఠాతుర్వైలక్షణ్యాత్. కర్మకర్తృవిరోధాదిత్యర్థః. (కైవల్యార్థప్రవృత్తేశ్చ) సహితాద్వ్యావృత్త్యాగకర్తేత్యర్థః. ఉక్తార్థానాం ప్రతిషేధం దర్శయతి (సాక్షిత్వేతి) (చేతనధర్మో వికారశ్చేతి). చేతనధర్మత్వాన్న ప్రధానస్య సమ్భవతి- వికారరూపత్వాన్నాత్మనస్సమ్భవతీత్యర్థః. ప్రథమభ్రమోఽధ్యాసః. తన్మూలా అన్యే భ్రమశబ్దవాచ్యాః. ప్రకృతిదర్శనం పురుషకర్తృకం, స్వాత్మకర్తృకం, చానుపపన్నమిత్యాహ (పురుషో హీత్యాదినా) సన్నిధేః స్వరూపానతిరిక్తత్వే చ దూషణమాహ (అథేత్యాదినా) ——— అస్మిన్నాక్షేపపక్షనిరాసే మాయావాదినామనవకాశత్వమాహ (యేఽపీతి) నిర్వికారస్యావిద్యాసమ్భవాధ్యాసాద్యయోగాదిత్యర్థః. అధికం దూషణమాహ (ఇయాంస్త్వితి) (దృశ్యత్వబాధ్యత్వాభ్యుపగమాదితి) యదవిద్యావిరోధి - తదేతత్త్వాత్సాక్షిత్వచ

రామసఙ్గతమ్।——— ఔపాధికభేదాభేదవాదేఽపి ఉపాధిసమ్బన్ధినో బ్రహ్మణోఽయమేవ స్వభావ ఇత్యుపాధిసమ్బన్ధాద్యనుపపత్తిరసామఞ్జస్యం పూర్వమేవోక్తమ్. ....

రచనానుపపత్త్యధికరణం సమాప్తమ్.

నమసఙ్గతమిత్యర్థః. అవిద్యా- అవిద్యానుభవరూపదర్శనం, తద్బాధకదర్శన, మపి వికారః- సతు నిర్వికారస్య నోపపద్యత ఇత్యర్థః.——— (అయమేవస్వభావ ఇతి) నిత్యనిర్వికారత్వనిర్దోషత్వాదిస్వభావ ఇత్యర్థః. హేయప్రత్యనీకత్వకల్యాణైకతానత్వశ్రుతివిరోధోఽభిప్రేతః. ... ...

సన్నిత్వరపిసద్భిః «ప్రవృత్తేశ్చేతి» సూత్రాన్తరం కృతం. తత్ర జగద్రచనాసిద్ధ్యర్థా ప్రకృతేరాద్యా గుణసామ్యప్రచ్యుతివ్యాపారరూపా ప్రవృత్తిః - సాపి ప్రధానస్య స్వతః ప్రవృత్త్యేఽనుపపన్నా - మృదాదిష్వదర్శనాదితి శఙ్కరభాస్కరాభ్యాం, రథశకటాదిష్వదర్శనాదితి యాదవమిశ్రైశ్చ వ్యాఖ్యాతం. తదయుక్తం - చేతనాధిష్ఠితస్యైవాచేతనస్య కార్యకరత్వదర్శనరూపయా యుక్త్యైవ బాధాభావాత్, జగద్రచనానురూపవ్యాపారస్య తదర్థస్యాద్యవ్యాపారస్య చ తుల్యత్వాద్యథోక్తయా తుల్యార్థానాం విషయవాక్యానామివ సూత్రభేదప్రణయనే ప్రయోజనాభావా, చ్చ. అతోఽన్వయవ్యతిరేకరూపేణోభయథాప్యనుపపత్తిప్రదర్శకమేకసూత్రం. పయసో వత్సవివృద్ధయే ప్రవృత్తివ, దమ్బునో లోకోపకారాయ స్యన్దనప్రవృత్తివ, చ్చ ప్రధానస్య స్వత ఏవ పురుషార్థానుగుణప్రవృత్తిరితి శఙ్కాపరిహారపరమిత్యంశో వ్యాఖ్యాతః. తతోఽపి దధ్యాదిపరిణామ, నారికేళాదిరసాత్మనా పరిణామ, చ్చ ప్రవృత్తివదితి వ్యాఖ్యానమయుక్తం- కారణావస్థస్య ప్రధానస్య కార్యజగద్రూపేణ పరిణతౌ చేతనాధిష్ఠాననిరపేక్షత్వం వదతా పూర్వపక్షిణా చేతనసమ్బన్ధానపేక్షతయా ప్రతిపన్నపరిణామస్య ప్రదర్శయితుం యుక్తత్వా, త్పురుషార్థసిద్ధ్యనుగుణత్వదూషణస్య «అభ్యుపగమేఽప్యర్థాభావాత్» ఇతి వక్ష్యమాణతయాఽత్ర తత్ప్రదర్శనస్య నిష్ఫలత్వాత్,, కార్యం ప్రతి పురుషస్య ఫలిత్వమేవ నిమిత్తత్వం- అతో నాధిష్ఠానాపేక్షేతి శఙ్కాపరిహారపరతాస్యేతి చేన్న- ఫలిత్వస్య పురుషసన్నిధితుల్యయోగక్షేమతయా «అన్యత్రాభావాచ్చ న తృణాదివత్» ఇతి న్యాయేనార్థతః పరిహృతత్వాత్. పురుషస్య ఫలిత్వమాత్రేణ కార్యం ప్రతి నిమిత్తత్వేఽనుమానేఽప్యయుక్తం త్వయాదికమపీక్షిత వేదితిహి తర్కః సమానః. అమ్బునః స్యన్దనేచ నిమ్నభూమ్యపేక్షాఽస్తీతి పరిహారశ్చ న సాధీయా,- చేతనసాపేక్షత్వాపాదనే నిమ్నభూమ్యపేక్షణస్యానుపయోగాత్. «ఉపసంహారదర్శనాన్నేతి చేన్న క్షీరవద్ధి» ఇతి సూత్రేణాస్య సూత్రస్య వ్యాహతిపరిహారశ్చాలోకదృష్టిలోకదృష్టిభేదాదిత్యుక్తం. తస్మిన్నధికరణే బాహ్యనిమిత్తనిరపేక్షతాయాం లోకదృష్ట్యా దర్శితస్య దృష్టాన్తస్యాత్ర ప్రతిపన్నయా శాస్త్రదృష్ట్యా స్వాపేక్షణసాధ్యత్వైకల్యేఽపి చోదితే నిరుత్తరత్వాపత్తేః తదయుక్తం. అతో దణ్డచక్రాదివదుపకరణాన్తరనైరపేక్ష్యం తత్రాభిప్రేతమిత్యేవ పరిహర్తవ్యం. «అన్యత్రాభావాచ్చ న తృణాదివత్» ఇత్యస్యానన్తరం «అభ్యుపగమేఽప్యర్థాభావాత్» ఇతి సూత్రం వ్యాఖ్యాతం. భాష్యే త్వన్యసూత్రాత్పూర్వం నివేశితం- తత్ర హేతుర్వ్యుత్క్రమానురోధ ఇతి జ్ఞాతవ్యం. అర్థాసఙ్గతిశ్చాన్యథా స్యాత్ - ప్రాజ్ఞస్యైవ తత్ప్రేరకత్వనిమిత్తేఽభిహితే పశ్చాదపి చేతనాన్వయస్సంభవతీతి శఙ్కాయాం పరిహారపరం «పురుషాశ్మవత్» ఇతి సూత్రం సఙ్గచ్ఛతే- «అభ్యుపగమేఽప్యర్థాభావాత్» ఇతి భోగాపవర్గరూపప్రయోజనాభావాభ్యుపగతే «పురుషాశ్మవదితి చేత్» ఇతి పఙ్గ్వన్ధాయస్కాన్తలోహదృష్టాన్తనిబన్ధనశఙ్కాయాః కథం సఙ్గతిః. ప్రవృత్త్యుపపత్తౌ హి పఙ్గ్వన్ధాదిదృష్టాన్తః- న పురుషార్థోపపత్తౌ - అయస్కాన్తలోహయోః ప్రయోజనభాక్త్వాభావాత్. వ్యాప్తినిబన్ధనకృత్స్నానుపపత్తిషూక్తాసు చాభ్యుపగమేన పరిహారో క్లిష్టతే. ఏకం కారణం- త్రీణి తాని. సత్త్వరజస్తమాంసి- తాన్యేకాదశ. మహతస్తన్మాత్రాసర్గః- అహఙ్కారాదితి ప్రతిషేధాదర్శితశ్శఙ్కరః. అన్తర్భావాన్తర్భావాభ్యాంవిశేషణాత్,సద్వారకాద్వారకభావా, చ్చతావతి ప్రతిషేధస్యానుపరిహరత్వాత్ భాష్యే తదనాదరః. వేదాన్తవిరోధాదితి భాస్కరః. అసామఞ్జస్యప్రతిజ్ఞానస్య పరస్పరవ్యాహతినిబన్ధనత్వౌచిత్యాత్తద్వాచిత్వస్వారస్యాచ్చ భాష్యే తదనాదరః. వేదాన్తవిరోధాదితి వివక్షితంచేత్ -ఆద్యసూత్రస్థప్రధానకారణత్వప్రతిక్షేపవివసాధ్యతయా స్వీయత ఇతి ప్రతిజ్ఞాన్తరమనపేక్షితంస్యాత్ -అతోఽవాన్తరప్రతిజ్ఞాన్తరాసాధారణహేతుపరతయాపి ప్రతిషేధవ్యాఖ్యానం భాష్యే. తేన పరమసాధ్యప్రధానకారణవాదనిషేధస్సిద్ధ్యతీతి. నిర్విశేషజ్ఞప్తిమాత్రస్య ప్రవర్తకత్వానుపపత్తిర్మృషావాదినామపి తుల్యా. స్వరూపవ్యపాశ్రయణమౌదాసీన్యం- మాయావ్యపాశ్రయం ప్రవర్తకత్వమిత్యవిరోధశ్చానుపపన్నః- మాయాయాశ్చ బ్రహ్మణి సర్వవిధకార్యాధ్యాసజననప్రవృత్తౌ స్వతః ప్రవృత్త్యేతద్వత్స్వాభావికమత ప్రధానస్యాపి ప్రవృత్త్యుపపత్తేః. తస్యా ఈశ్వరాధీనత్వే మాయాయాః ప్రవృత్తేరీశ్వరాధ్యాసః- అధ్యస్తేశ్వరవశాన్మాయాప్రవృత్తిరిత్యన్యోన్యాశ్రయః. తదధ్యాసస్యానాదిత్వే ప్రధానస్యాపి పురుషస్వధర్మాణామనాద్యధ్యాసముఖేన జగత్ప్రవృత్తిహేతుత్వమితి తుల్యం. నిత్యసర్గప్రసఙ్గశ్చ తుల్యః- ప్రధానస్యేవావిద్యాయాస్సన్నిహితత్వాత్. అధ్యస్తేశ్వరేచ్ఛయా న నిత్యసర్గప్రసఙ్గ ఇతి చేన్న- ఈశ్వరేచ్ఛాయా అధ్యాసనిబన్ధనత్వా, దధ్యాసహేతోర్మాయాయాస్సదా సన్నిహితత్వాత్, క్షేత్రజ్ఞేచ్ఛాయా ఇవ కర్మణా వ్యవస్థాపయితుమశక్యత్వా, చ్చ నిత్యేచ్ఛాప్రసఙ్గాత్.——

యాదవాద్యైస్తు «ప్రవృత్తేశ్చ» ఇతి పదం రథశకటాదీనాం స్వాత్మకప్రవృత్తేశ్చేతనసాపేక్షత్వదర్శనాదితి వ్యాఖ్యాతం- తచ్చ పూర్వోక్తమేవోత్తరమనుసన్ధేయం. అర్థాన్తరం తనైరభిహితం - స్వఫలాయ ప్రవృత్తాశ్శకునాదయః స్వఫలాయ ప్రవృత్తానాం మనుష్యాణాం శుభాశుభే సూచయన్తి- తత్ర చ శకునికర్మ పురుషప్రవర్తకం, పురుషకర్మ చ శకునిప్రవర్తకం,- అతఉభయకర్మాధిష్ఠానేశ్వరేణ సర్వశక్తినా శకునిచేష్టితపురుషఫలాదికం సర్వం సఙ్ఘటయితవ్యమితి. తదప్యయుక్తం- శకునిసన్నిధానస్య పురుషవ్యాపారద్వారా పురుషఫలోపయోగితయా తదుపయోగివృష్ట్యాదేరివ తదాపాదకశకునసన్నిధానాదీనాం[illegible] శ్చ పురుషకర్మనిబన్ధనత్వోపపత్తేః. పరిస్పన్దప్రవృత్తేశ్చేతనసాపేక్షత్వేఽపి పరిణామప్రవృత్తేస్తన్నైరపేక్ష్యం యుక్తమితి శఙ్కాపరిహా

౧౦॥ సూ. మహద్దీర్ఘవద్వా హ్రస్వపరిమణ్డలాభ్యామ్॥

ప్రధానకారణవాదస్యయుక్త్యాభాసమూలతయావిప్రతిషిద్ధత్వాచ్చాసామఞ్జస్యముక్తం-సమ్ప్రతిపరమాణుకారణవాదస్యాప్యసామఞ్జస్యంప్రతిపాద్యతే (మహద్దీర్ఘవద్వాహ్రస్వపరిమణ్డలాభ్యామితి) అసమఞ్జసమితివర్తతే. వాశబ్దశ్చార్థే. హ్రస్వపరిమణ్డలాభ్యాం - ద్వ్యణుకపరమాణుభ్యాంమహద్దీర్ఘవత్- త్ర్యణుకోత్పత్తివాదవత్ అన్యచ్చతదభ్యుపగతంసర్వమసమఞ్జసం. పరమాణుభ్యోద్వ్యణుకాదిక్రమేణ జగదుత్పత్తివాదవదన్యదప్య సమఞ్జసమిత్యర్థః. తథాహి - తన్తుప్రభృతయోహ్యవయవాః స్వాంశైష్షడ్భిః పార్శ్వైస్సంయుజ్యమానాఅవయవినముత్పాదయన్తి - పరమాణవోపిస్వకీయైష్షడ్భిఃపార్శ్వైస్సంయుజ్యమానా ఏవ ద్వ్యణుకాదీనాముత్పాదకాభవేయుః - అన్యథాపరమాణూనాంప్రదేశభేదాభావేసతిసహస్రపరమాణుసంయోగేప్యేకస్మాత్పరమాణోరనతిరిక్తపరిమాణతయాఅణుత్వహ్రస్వత్వమహత్త్వదీర్ఘత్వాద్య సిద్ధిస్స్యాత్. ప్రదేశభేదాభ్యుపగమేపరమాణవోపిసాంశాఃస్వకీయైరంశైః-తేచస్వకీయైరంశైరిత్యనవస్థా. నచవాచ్యంఅవయవాల్పత్వమహత్త్వాభ్యాంహిసర్షపమహీధరయోః వైషమ్యం- పరమాణోరప్యనన్తావయవిత్వే అవయవానన్త్యసామ్యాత్సర్షపమహీధరయోః వైషమ్యాసిద్ధేః అవయవాపకర్షకాష్ఠా2వశ్యాభ్యుపగమనీయేతి. పరమాణూనాం ప్రదేశభేదాభావే సత్యేకపరమాణుపరిమాణాతిరేకిప్రథిమానజాయేతేతిసర్షపమహీధరయోరేవా

రపరం *అన్యత్రాభావాచ్చేత్యాదిసూత్రంవ్యాఖ్యాతం. తచ్చ *పయోమ్బువచ్చేతిసూత్రస్యైవపరిణామప్రవృత్త్యైరపేక్ష్యపరిహారపరత్వోపపాదనాపియుక్తం. అతః *పయోమ్బువదిత్యుక్తస్యైవప్రపఞ్చనమిదం. *అభ్యుపగమేప్యర్థాభావాదితి- ప్రకృతేః ప్రతిసర్గాదివ్యవస్థాసిద్ధ్యర్థంసహకారికారణాభ్యుపగమేపితాదృశసహకారిరూపార్థాభావాన్నిత్యసర్గాదిప్రవృత్తినిత్యతదభావప్రసఙ్గపరిహారో2నుపపన్నఇతిచవ్యాఖ్యాతం. సాఙ్ఖ్యైః ప్రకృతిపరిణామసఙ్ఖ్యావిశేషవ్యతిరేకేణ ప్రతిసర్గాదివ్యవస్థానిమిత్తభూతార్థవిశేషానభ్యుపగమాచ్ఛఙ్కాపరిహారావుభావపినిష్ఫలౌ. *విప్రతిషేధాదితిసూత్రమేవముపివ్యాచష్టే. *హేతుమదనిత్యమవ్యాపిసక్రియమనేకమాశ్రితంలిఙ్గం। సావయవంపరతన్త్రంవ్యక్తంవిపరీతమవ్యక్తమితిప్రకృతేర్వ్యక్తవిపరీతత్వమభ్యుపగమ్యతే- తద్విప్రతిషిద్ధం - వ్యక్తవర్గేతుమత్త్వానిత్యత్వాభ్యుపగమేప్యనుమానప్రవృత్తిసమ్భవాత్ - వృక్షస్యపరిణామపరంపరాంప్రాప్తస్యావృక్షఇవత్రిగుణాత్మకప్రధానస్యాపిపరిణామపరంపరయా త్రైగుణ్యాతిక్రమేణావస్థాన్తరంతన్మూలంస్యాత్ - తస్యాపి ప్రహాణేన తతో2ప్యవస్థాన్తరమిత్యేవమిదపినతత్త్వనిష్ఠా, ప్రధానస్యానిత్యత్వం, సహేతుకత్వం, తత్త్వసఙ్ఖ్యానియమాసిద్ధిశ్చ- అతో2సమఞ్జసమితి. ఇదముప్యసుచితం- అనిత్యత్వప్రసక్త్యాదీనాంవిప్రతిషేధశబ్దవాచ్యత్వాభావాత్. మిథోవిరుద్ధార్థభాషణంహివిప్రతిషిద్ధాభిధానమ్. ……………………

రచనానుపపత్త్యధికరణంసమాప్తమ్.

౧౦॥ సూ. మహద్దీర్ఘవద్వా హ్రస్వపరిమణ్డలాభ్యామ్॥ సఙ్గతిమాహ (ప్రధానేతి) ప్రధానకారణవాదస్యాసన్నత్వేనదోషత్వాత్తద్దూషితం - ఆనుమానికప్రధానకారణత్వేనిరస్తేఆనుమానికపరమాణుకారణత్వంస్యాదితి ప్రస్తావాత్ సఙ్గతిరిత్యర్థః. ప్రధానకారణవాదసామ్యేపిశిష్టమతస్యపశ్చాన్నిరాసస్తుబాహ్యత్వాద్భిన్నత్వాద్వేదబాహ్యమతానన్తర్యస్యయుక్తత్వాత్. కింవిపక్వజీవాదృష్టసచివాఃపరమాణవోజగత్కారణం- ఉతన. పరమాణూనాంసంయోగద్వారాఅవయవ్యారమ్భకత్వేకారణానవస్థితికార్యప్రథిమాసిద్ధ్యోరన్యతరప్రసక్తిరవర్జనీయా- నేతి. యదాన ప్రసక్తిః- తదాపరమాణూనాంజగదారమ్భకత్వోపపత్తేర్బ్రహ్మకారణవాదస్యశ్రద్ధేయతమత్వహానిః. యదాప్రసక్తిరవర్జనీయా- తదాపరమాణుకారణవాదానుపపత్తేర్బ్రహ్మకారణవాదస్యశ్రద్ధేయతమత్వం. వాశబ్దశ్చార్థే - సముచ్చయఇత్యర్థః. దూష్యసముచ్చయో2భిప్రేతః. హ్రస్వం- ద్వ్యణుకం. పరిమణ్డలం- పరమాణుః. మహద్దీర్ఘం- త్ర్యణుకం. తచ్చ ద్వ్యణుకత్రయారబ్ధం. త్ర్యణుకస్య ద్వ్యణుకత్రయారబ్ధత్వేపి సూత్రే ద్వ్యణుకేన పరమాణునాచారబ్ధత్వం ప్రతీయతఇవేతి తద్వ్యావృత్త్యర్థం, మన్యచ్చ తదభ్యుపగత మిత్యుక్తస్య ఘటాది కార్యాన్తరవ్యావృత్త్యర్థం, చాహ (పరమాణుభ్యఇతి) భాష్యస్థ త్ర్యణుకశబ్దఏవ కార్యాన్తరస్యోపలక్షణం. పరమాణుభ్యోద్వ్యణుకాది కార్యోత్పత్తివాదవత్ గగననిత్యత్వాదికమన్యత్తదభ్యుపగతమసమఞ్జసమిత్యర్థః. సూత్రే హ్రస్వపరిమణ్డలశబ్దాభ్యాం కారణద్వయముక్తం. మహద్దీర్ఘశబ్దో2ణుహ్రస్వస్య ద్వ్యణుకస్యాప్యుపలక్షణం. ద్వ్యణుకపరమాణుభ్యాం త్ర్యణుకద్వ్యణుకాది కార్యవదన్యచ్చాసమఞ్జసమిత్యర్థః. కార్యద్వయోపలక్షణత్వ ముత్తరత్రవక్ష్యతే. మహద్దీర్ఘశబ్దౌభావప్రధానౌ. మహత్త్వం దీర్ఘత్వంచ. అత స్సామానాధికరణ్యాభావాత్ *అన్యథాత ఇత్యాదినా మహచ్ఛబ్దస్యాత్త్వాభావః. ఏవం భావప్రధానాభ్యాం మహద్దీర్ఘశబ్దాభ్యాం - తద్గుణకం త్ర్యణుకం లక్ష్యతే. పరమాణుభ్యో ద్వ్యణుకాద్యుత్పత్త్యనుపపత్తిః కథమిత్యత్రాహ (తథాహీతి) అణుత్వహ్రస్వత్వేద్వ్యణుకస్యధర్మౌ. మహత్త్వదీర్ఘత్వేత్ర్యణుకస్య. (నచవాచ్యమిత్యాది) సర్షపమహీధరవైషమ్యసిద్ధ్యర్థంపరమాణూనాంనిరవయవత్వమాస్థేయం-అన్యథా2వయవానన్త్యసామ్యాత్తయోర్వైషమ్యాసిద్ధిరిత్యర్థః. పరిహరతి(పరమాణూనామితి)నిరవయవత్వేసహస్రపరమాణుసంయోగేప్యేకపరమాణ్వనతిరిక్తపరిమాణతయాసర్షపమహీధరాఖ్యధర్మ్యసిద్ధేఃపరమాణూనాంసాంశత్వమాస్థేయమిత్య

సిద్ధేః. కింకర్మ ఇతి చేత్ .– వైదికైః పతుః పరిగృహ్యతాం.——— యత్తు పరైః బ్రహ్మకారణవాదదూషణపరిహారపరమిదం సూత్రం వ్యాఖ్యాతం– తదసఙ్గతం పునరుక్తం చ– బ్రహ్మకారణవాదే పరోక్తానాం దోషాణాం పూర్వస్మిన్ పాదే పరిహృత్య పరపక్షప్రతిక్షేపో హ్యస్మిన్ పాదే క్రియతే. చేతనాద్బ్రహ్మణో జగదుత్పత్తిస్సమ్భవశ్చ * నవిలక్షణత్వాదిత్యత్రైవ ప్రపఞ్చితః. అతో హ్రస్వపరిమణ్డలాభ్యాం మహద్దీర్ఘాణుహ్రస్వోత్పత్తివదన్యచ్చ తదభ్యుపగతం సర్వమసమఞ్జసమిత్యేవ సూత్రార్థః. ....

కిమత్రాన్యదసమఞ్జసమిత్యత ఆహ.

౧౧॥ సూ. ఉభయథాపి న కర్మాతస్తదభావః॥ పరమాణుకారణవాదే హి పరమాణుగతకర్మజనితతత్సంయోగపూర్వకద్వ్యణుకాదిక్రమేణ జగదుత్పత్తిరిష్యతే. తత్ర నిఖిలజగదుత్పత్తికారణభూతపరమాణుగతమాద్యం కర్మాదృష్టకారితమిత్యభ్యుపగమ్యతే *అగ్నేరూర్ధ్వజ్వలనం వాయోస్తిర్యగ్గమనమణూనాం మనసశ్చాద్యం కర్మేత్యదృష్టకారితానీతి. తదిదం పరమాణుగతం కర్మ స్వగతాదృష్టకారితం ఆత్మగతాదృష్టకారితం వా. ఉభయథాపి న సమ్భవతి – క్షేత్రజ్ఞపుణ్యపాపానుష్ఠానజనితస్యాదృష్టస్య పరమాణుగతత్వాసంభవాత్. సంభవే చ సదోత్పాదకత్వప్రసఙ్గః. ఆత్మగతస్య చాదృష్టస్య పరమాణుగతకర్మోత్పత్తిహేతుత్వం న సమ్భవతి. అథాదృష్టవదాత్మసంయోగాదణుషు కర్మోత్పత్తిః. తదాతస్యాదృష్టప్రవాహస్య నిత్యత్వేన నిత్యసర్గప్రసఙ్గః. న స్వదృష్టం విపాకాపేక్షం ఫలాయాలం. కానిచిదదృష్టాని తదానీమేవ విపచ్యన్తే – కానిచిజ్జన్మాన్తరే కానిచిత్కల్పాన్తరే. అతో విపాకాపేక్షత్వాన్న సర్వదోత్పాదకత్వప్రసఙ్గ ఇతి. నైతత్ – అనన్తైరాత్మభిరసఙ్ఖ్యేయతపూర్వకమయుగపదనుష్ఠితానేకవిధకర్మజనితానామదృష్టానామేకస్మిన్ కాలే ఏకరూపవిపాకస్యాప్రామాణికత్వాత్. అత ఏవ యుగపత్సర్వసంహారో, ద్విపరార్ధకాలమవిపాకేనావస్థానం, చ న సఙ్గచ్ఛతే. న చేశ్వరేచ్ఛాహితవిశేషాదృష్టసంయోగాదణుషు కర్మ– ఆనుమానికేశ్వరాసిద్ధేః *శాస్త్రయోనిత్వాదిత్యత్రోపపాదితత్వాత్. అతో జగదుత్పత్తేరణుగతకర్మపూర్వకత్వాభావః...

౧౨॥ సూ. సమవాయాభ్యుపగమాచ్చ సామ్యాదనవస్థితేః॥ సమవాయాభ్యుపగమాచ్చాసమఞ్జసం. కుతః. (సామ్యాదనవస్థితేః) సమవాయస్యాప్యవయవిజాతిగుణవదుపపాదకాన్తరాపే

క్షః. ఏవం వైషమ్యాఖ్యధర్మసిద్ధ్యర్థం నిరవయవత్వముక్తం– సగ్రహమహీధరాద్యధర్మసిద్ధ్యర్థం సావయవత్వముక్తం. (కింకర్మ ఇతి చేదితి) సావయవత్వే వైషమ్యాసిద్ధిః– నిరవయవత్వే ధర్మ్యసిద్ధిరితి కిమవలమ్బనీయమిత్యర్థః. (వైదికైః పతుః పరిగృహ్యతాం) యుక్తిబాధాగోచరశాస్త్రైకసమధిగమ్యార్థః స్వీక్రియతాం. తత్ర హీనస్యాల్పేన విపులస్యోత్పత్తిః– దశగుణం బృహతో బ్రహ్మణః కారణాదల్పస్య కార్యత్వం హి ప్రతిపాద్యతే – తత్తు న యుక్తిబాధగోచరమిత్యర్థః.——— అస్య సూత్రస్య పరోక్తనిర్వాహమనూద్య దూషయతి (యత్త్విత్యాదినా) అసఙ్గతం– పాదసఙ్గతిర్నాస్తి. పునరుక్తం చ– అనపేక్షితం చేత్యర్థః. తత్రాసఙ్గతిముపపాదయతి (బ్రహ్మకారణేతి) పునరుక్తిముపపాదయతి (చేతనాదితి) ఏవం హి పరైర్వ్యాఖ్యాతం– యథా విలక్షణాభ్యాం పరమాణుద్వ్యణుకాభ్యాం విలక్షణం ద్వ్యణుకాదికార్యముత్పద్యతే– తథా విలక్షణాద్బ్రహ్మణో విలక్షణం జగదుత్పద్యత ఇతి. తదిదమసఙ్గతి పునరుక్తిభ్యామనుపపన్నమిత్యర్థః. (అత ఇతి) అత్ర కారణద్వయోపాదానం కార్యద్వయోపాదానం చ స్పష్టముక్తం– హ్రస్వపరిమణ్డలాభ్యాం మహద్దీర్ఘాణుహ్రస్వోత్పత్తివదిత్యుక్తేః. ద్వ్యణుకాత్త్ర్యణుకోత్పత్తిః, పరమాణోర్ద్వ్యణుకోత్పత్తిః, రిత్యర్థః. ....

ఉత్తరసూత్రశఙ్కామాహ (కిమత్రేతి)

౧౧॥ సూ. ఉభయథాపి న కర్మాతస్తదభావః॥ (ఆత్మగతస్య చేతి) వ్యధికరణత్వాదిత్యర్థః. విపాకః– ఫలార్హదశా. (న చేతి) సంయోగశబ్దః పరమాణ్వాద్యాసమ్బన్ధపరః. ఈశ్వరాహితవిశేషాదృష్టవదాత్మసంయోగాదిత్యర్థః. దూషయతి (ఆనుమానికేతి) సిద్ధేపీశ్వరేతస్యానిత్యేచ్ఛాయాః పరాభ్యుపగమాన్నిత్యసర్గప్రసఙ్గస్య పూర్వోక్తయాదిశాస్ఫుటత్వాత్తదనుక్తిః. ....

౧౨॥ సూ. సమవాయాభ్యుపగమాచ్చ సామ్యాదనవస్థితేః॥ ప్రథమపఞ్చమ్యన్తపదస్య పరమసాధ్యేనాన్వయం దర్శయన్ వ్యాచష్టే (సమవాయేతి) సమవాయాభ్యుపగమస్యాసామఞ్జస్యహేతుత్వోపపాదికాఽనవస్థితిరిత్యభిప్రాయేణాహ (కుత ఇతి) అనవస్థిత్యుపపాదకం సామ్యపదమిత్యభిప్రాయేణ సామ్యాదనవస్థితేరిత్యుపాదానం. తత్ర సామ్యం కేనాకారేణేత్యత్రాహ (అవయవిజాతిగుణవదుపపాదకాన్తరాపేక్షా

త్యసామ్యాదుపపాదకాన్తరస్యాపితథేత్యనవస్థితిరసమఞ్జసమేవ. ఏతదుక్తంభవతి - [illegible] రాధేయభూతానామిహప్రత్యయహేతుర్యస్సమ్బన్ధః - ససమవాయ ఇతిసమవాయోఽభ్యుపగమ్యతే [illegible] స్థిత్యుపలబ్ధీనాంజాత్యాదీనాంతథాభావస్యనిర్వాహకత్వేనచేత్సమవాయోఽభ్యుపగమ్యతే - సమవాయస్యాపి తత్సామ్యాత్తథాభావహేతురన్వేషణీయః - తస్యాపితథేత్యనవస్థితిః. సమవాయస్యతదపృథక్సిద్ధత్వంస్వభావ ఇతిపరికల్ప్యతేచేత్ - జాతిగుణానామేవైష స్వభావః పరికల్పనీయః - నపునరదృష్టచరంసమవాయమభ్యుపగమ్యతస్యైషస్వభావ ఇతికల్పయితుంయుక్తమితి.......................................

సమవాయస్యనిత్యత్వే అనిత్యత్వేచాయందోషస్సమానః - నిత్యత్వేదోషాన్తరంచాహ.

౧౩॥ సూ. ఃశ్రీః నిత్యమేవచభావాత్ ॥ ఃశ్రీః సమవాయస్యసమ్బన్ధత్వాత్ తత్సమ్బన్ధస్యనిత్యత్వే సమ్బన్ధినోర్జగతశ్చనిత్యమేవభావాదసమఞ్జసం.......................................

౧౪॥ సూ. ఃశ్రీః రూపాదిమత్త్వాచ్చవిపర్యయోదర్శనాత్ ॥ ఃశ్రీః పరమాణూనాంపార్థివాప్యతైజసవాయవీయానాంచతుర్విధానాం రూపరసగన్ధస్పర్శవత్త్వాభ్యుపగమాదభిమతనిత్యత్వ సూక్ష్మత్వ నిరవయవత్వాదివిపర్యయేణానిత్యత్వస్థూలత్వసావయవత్వాదిప్రసజ్యతే

మ్యాదితి) —— అత్యన్తభేదసామ్యాదితిపరే తదయుక్తం - భిన్నయోర్ఘటయోస్సమవాయాభావాత్, భేదస్యసమవాయకల్పకత్వేనవైశేషికైరనుక్తత్వా, చ్చ —— ఇహప్రత్యయసామ్యాదిత్యన్యే తచ్చాయుక్తం కుణ్డబదరయోస్సమవాయాభావాత్ తస్మాదిహప్రత్యయవిశేషస్యనిర్వాహకాన్తరసాపేక్షత్వంసామ్యమిత్యర్థః —— అవయవిజాతిగుణానాముపపాదకాన్తరాపేక్షాకథం - సమవాయస్యతదపేక్షాసామ్యంవాకథం - తత్రస్వపరనిర్వాహకత్వంవాస్యాదిత్యాశఙ్క్యాహ (ఏతదుక్తమితి) అయుతసిద్ధిః - అపృథక్సిద్ధిః పృథక్సిద్ధానామాధారాధేయభావోపపాదకస్సంయోగః - అపృథక్సిద్ధానాంతుతదుపపాదకస్సమవాయ ఇత్యర్థః తథాభావస్య - అపృథక్సిత్యుపలబ్ధిత్వస్యేత్యర్థః సంయోగస్తుప్రత్యక్షసిద్ధః - అనుపలబ్ధంసమవాయంకల్పయిత్వాతస్యోపపాదకాన్తరనైరపేక్ష్యకల్పనాదపిప్రత్యక్షసిద్ధస్యాపృథక్సిద్ధస్యాధారాధేయభావస్యైవసమ్బన్ధస్యోపపాదకాన్తరనైరపేక్ష్యకల్పనంయుక్తం - ధర్మికల్పనాతోవరంధర్మకల్పనేతిన్యాయాదిత్యర్థః ....

ఉత్తరసూత్రమవతారయతి (సమవాయస్యేతి) సమవాయస్యానిత్యత్వంబహుత్వంచ ప్రాభాకరాభ్యుపేతం - వైశేషికైరేకత్వంనిత్యత్వంచాభ్యుపేతమితితత్పక్షేసూత్రమిదముచ్యతే

౧౩॥ సూ. ఃశ్రీః నిత్యమేవచభావాత్ ॥ ఃశ్రీః (సమవాయస్యసమ్బన్ధత్వాదితి) సమ్బన్ధివినాశవినాశిత్వంసంయోగేదృష్టమితిసమవాయస్యాపిసమ్బన్ధత్వాదేవసమ్బన్ధివినాశవినాశిత్వోపపత్తేస్తన్నిత్యత్వాయసమ్బన్ధిజగన్నిత్యత్వంస్యాత్ - తతశ్చ జగత్కారణతయాపరమాత్మేశ్వరకల్పనస్థిరయుక్తేత్యర్థః దిక్కాలాదిద్రవ్యతద్గతసఙ్ఖ్యాపరిమాణాదినిత్యసమ్బన్ధిసద్భావాన్నిత్యత్వోపపత్తిరితిచేన్న - ఘటాద్యనిత్యసమ్బన్ధివినాశప్రయుక్తానిత్యత్వస్యావర్జనీయత్వాత్ నిత్యత్వవిరోధాదనిత్యత్వంనస్యాదితిచేత్ - అనిత్యత్వవిరోధాన్నిత్యత్వమేవనస్యాత్ ఉభయాత్మకత్వంనిరుద్ధమితిచేత్ - తర్హినిత్యత్వానిత్యత్వరూపవిరుద్ధాకారయోగాయసమవాయానేకత్వమభ్యుపగన్తవ్యం కించ - సమవాయస్యఘటత[illegible]ణాదీనాం ప్రతిసమ్బన్ధాత్మకత్వంస్వరూపం - నవా స్వరూపంచేత్ - ఘటాదివినాశేస్వరూపాభావాదనిత్యత్వం నచేత్ - స్వరూపస్యదుర్నిరూపత[illegible]సమవాయస్యతుచ్ఛత్వమేవస్యాత్ పదార్థత్వాద్యాకారేణసునిరూపమితిచేన్న - తస్యద్రవ్యాదివ్యావృత్తత్వాభావాత్ అవ్యావృత్తత్వేహిద్రవ్యాన్తర్భావేనతదతిరిక్తసమవాయస్యతుచ్ఛత్వమేవస్యాదితిపదార్థషట్కవాదోహీయేత. తస్మాదయుతసిద్ధసమ్బన్ధినః ప్రతిసమ్బన్ధ్యాత్మకత్వమేవ సమవాయస్యద్రవ్యాదివ్యావృత్తంస్వరూపమితిఘటతద్గుణాదీనాం ప్రతిసమ్బన్ధాత్మకత్వంస్వరూపం ఘటాదివినాశాన్నాస్తీత్యనిత్యత్వందుర్వారం నిత్యసమ్బన్ధినోస్సమ్బన్ధాత్మకత్వంస్వరూపమస్తీతిచేత్ - అనిత్యసమ్బన్ధినోః సమ్బన్ధాత్మకత్వంస్వరూపంనాస్తీత్యనిత్యతైవస్యాత్ అయుతసిద్ధయోస్సమ్బన్ధాత్మకత్వమాత్రంస్వరూపమితిచేత్ - తథాపినిత్యానిత్యరూపసమ్బన్ధిద్వైవిధ్యేనోభయప్రసక్తిర్దుర్నివారా. అతస్తదుభయవిరోధపరిహారాయఘటాదినిత్యత్వంవాసమవాయానేకత్వంవాఽభ్యుపగన్తవ్యంస్యాత్ తత్రఘటాదినిత్యత్వేప్రత్యక్షవిరోధః, పరమాత్మేశ్వరకల్పనస్యానుపపత్తిశ్చస్యాత్. సమవాయానేకత్వేతుపూర్వసూత్రోక్తప్రకారేణసమవాయస్యైవాకల్పనీయత్వాత్తదేకత్వందూరోత్సారితమ్. ....

౧౪॥ సూ. ఃశ్రీః రూపాదిమత్త్వాచ్చవిపర్యయోదర్శనాత్ ॥ ఃశ్రీః ప్రసఙ్గాకారస్యపరాభ్యుపగమమూలం (పర[illegible]ణూనామితి) విపర్యయశబ్దస్య పరాభ్యుపగతార్థవిపర్యయపరత్వాత్తద్వైశద్యాయపరాభ్యుపగమప్రకారం దర్శయతి (అభిమతనిత్యత్వేతి) * దర్శనాదితిసా

[illegible]తాంఘటాదీనామనిత్యత్వే తథావిధకారణాన్తరారబ్ధత్వాదిదర్శనాత్. నహిదర్శనానుగుణ్యేనాదృష్టార్థకల్పనం[illegible]మానస్స్వాభిమతవిశేషవ్యవస్థాపయితుంశక్యః. దర్శనానుగుణ్యేనహిపరమాణూనాంరూపాదిమత్త్వంకల్ప్యతే. అతోప్యసమఞ్జసమ్. ....

అథైతద్దోషపరిజిహీర్షయాపరమాణూనాంరూపాదిమత్త్వంనాభ్యుపగమ్యతే. తత్రాహ.

౧౫॥ సూ. ॥ఉభయథాచదోషాత్॥ నకేవలంపరమాణూనాంరూపాదిమత్త్వాభ్యుపగమఏవదోషః - రూపాదివిరహేపికారణగుణపూర్వకత్వాత్కార్యగుణానాంపృథివ్యాదిషురూపాదిశూన్యాస్స్యుః. తత్పరిజిహీర్షయారూపాదిమత్త్వాభ్యుపగమేపూర్వోక్తదోషఇత్యుభయథాచదోషాదసమఞ్జసమ్.

౧౬॥ సూ. ॥అపరిగ్రహాచ్చాత్యన్తమనపేక్షా॥ కాపిలపక్షస్యశ్రుతిన్యాయవిరోధపరిత్యక్తస్యాపి సత్కార్యవాదాదినాక్వచిదంశేవైదికైఃపరిగ్రహోఽస్తి. అస్యతుకాణాదపక్షస్యకేనాప్యంశేనాపరిగ్రహాదనుపపన్నత్వాచ్చాత్యన్తమనపేక్షైవనిశ్శ్రేయసార్థిభిఃకార్యా. ....

మహద్దీర్ఘాధికరణంసమాప్తమ్.

[illegible]త్రంపవంవివృణోతి (రూపాదిమత్త్వేతి) పరమాణూనామయావిశేష[illegible] యథాఘటాదిద్రవ్య[illegible]గుణసత్త్వం - తద్వద్దృష్టానుసారేణ ప్రమాణసిద్ధమిత్యర్థః[illegible] యాం *దర్శనాదితిపదార్థప్రదర్శనంవివృణోతి (నహీతి) ....

౧౫॥ సూ. ॥ఉభయథాచదోషాత్॥ (నకేవలమితి) అన్యథానపేక్షం లపితు *ఉభయథేత్యు[illegible]ం - [illegible] నాస్తీత్యభిప్రాయ ....

౧౬॥ సూ. ॥అపరిగ్రహాచ్చాత్యన్తమనపేక్షా॥ అత్రసత్కార్యవాద[illegible]ంకాపిలమతమిత్యభిప్రేత్యాహ (కాపిలేతి) వైదికగ్రాహ్యత్వందూషణమక్తంభవతి ... ...

* నిత్యమేవచభావాదితిసూత్రంపక్షాన్తరేవంవ్యాఖ్యాతం- పరమాణూనాంప్రవృత్తిస్వభావత్వేనిత్యసర్గః- నివృత్తిస్వభావత్వే[illegible] నైమిత్తికసర్గః- ఉభయస్వభావత్వంవిరుద్ధం-అనుభయస్వభావత్వేఅప్యుపకాలనిమిత్తాన్తరస్యదర్శనాదనిత్యసర్గఇతి[illegible]యుక్తం- *ఉభయథేతి [illegible] వత్ *సర్వథేతివచ్చవికల్పద్యోతకపదాభావాత్ అయంచవికల్పో [illegible]కారణవాదేపిసువచ తథాసతి[illegible] స్వభావ[illegible]సత్త్వాంప్రవర్తతే-ఇతరథానివర్తతఇతిహివక్తవ్యం తర్హీశ్వరేచ్ఛయాపరమాణవోపిప్రవర్తన్తఇతితుల్యము[illegible] అన్యస్యవైషమ్యాభావ[illegible] గ్రహమయుక్తం అనుమానికేశ్వరానీశ్వరతయా[illegible]చేత్- *ఉభయథాపిసకర్మత్వా[illegible]దపేక్షత్వాద్విపక్షేతేతిసూత్రదైయర్థ్యస్స్యాత్ *ఉభయథాచదోషాదితి- గన్ధరసరూపస్పర్శగుణాస్థూలాభూమిః- త్రిగుణాస్సూక్ష్మాఆపః ద్విగుణంతేజః - స్పర్శగుణస్సూక్ష్మోవాయురిత్యేవంభూతానామపచితాపచితగుణత్వంకల్ప్యతే-నవా కల్ప్యతేచేత్-గుణోపచయమూర్త్యుపచయయోరన్వయవ్యతిరేకసిద్ధేః కార్యేదర్శనాత్గుణోపచయాపచయవత్త్వేనపరమాణూనామపిమూర్త్యుపచయాపచయవత్త్వాదపరమాణుత్వంస్యాత్ ఉపచితాపచితగుణత్వానభ్యుపగమేచేత్-సర్వపరమాణూనామేకరూపత్వంస్యాత్-ఏకైకగుణత్వేతేజస్యపిరూపస్పర్శపృథివ్యాదిషురూపాద్యనుపలబ్ధిప్రసఙ్గః చతుర్గుణత్వేవాయ్వాదిష్వపిరూపాద్యుపలబ్ధిప్రసఙ్గఇతివ్యాఖ్యాతం తత్రోపచితాపచితగుణకత్వేమూర్త్యుపచయాదపరమాణుత్వమితియత్- తన్నిత్యత్వాభావాదివిపర్యయేణానిత్యత్వ[illegible]దిప్రసఙ్గాత్పూర్వసూత్రోక్తావిశిష్టమతోఽత్రతదుక్తివిఫలా వికల్పభేదేనతదాపాదనంప్రయోజనమితిచేన్న-మూలభేదస్యదుర్వచత్వాత్ [illegible]పచయస్యమూర్త్యుపచయహేతుకతయాహ్యపరమాణుత్వమాపాదితం తదయుక్తం-గుణోపచయశ్చ కింగుణాశ్రయపరః- ఉతాపేక్ష[illegible]ర్షపరః-ఉతోత్పత్తిపరః నాద్యః-సార్వజ్ఞ్యాద్యనేకగుణకస్యేశ్వరస్యోపచితస్వరూపత్వాభావేనానైకాన్త్యాత్ నద్వితీయః- జీవాపేక్షయా[illegible]ప్రకృష్టజ్ఞానస్యతస్యోపచయాత్మకత్వాభావాత్ నతృతీయః - పరమాణుషుస్పర్శాదిగుణానాంనిత్యత్వాభ్యుపగమాత్, ఉత్పత్త్యావపిబుద్ధిసుఖ[illegible]త్పత్తిమదనేకగుణకస్యజీవస్యోపచయాత్మకత్వాభావాచ్చ ——అన్యేపి *ఉభయథాపిసకర్మత్వాదికమేవంవ్యాచక్షతే- కిమాగన్తుకేభ్యో హేతుభ్యఃపరమాణుగతకర్మోత్పత్తిః- ఉతప్రళయదశాయామపిస్థితేభ్యోహేతుభ్యఇతి ప్రథమేఆగన్తుకహేతోరపిహేత్వన్తరాపేక్షయాఽనవస్థా[illegible]ఉతసదాసర్గప్రసఙ్గఇతి అయంవికల్పస్తావదనిర్ధారితవిశేషహేతుమాత్రేణావతరితుమర్హతి-*అనుమానసౌకర్యాద్యంకర్మోత్పత్తి[illegible]కారితానిర[illegible]శేషస్యసూత్రితత్వాదుక్తానాదరేణమాషణానుపపత్తేః స్థితేచాదృష్టేతస్యతదానీమాగన్తుకత్వశఙ్కానోదేతి - అదృష్టస్యపూర్వ

[illegible]౬౪

౧౭॥ సూ. సముదాయఉభయహేతుకేపితదప్రాప్తిః॥

పరమాణుకారణవాదినో వైశేషికా నిరస్తాః- సౌగతాశ్చ జగతః పరమాణుకారణత్వమభ్యుపగచ్ఛన్తీత్యనన్తరం తన్మతేపి జగదుత్పత్తితద్వ్యవహారాదికం నోపపద్యత ఇత్యుచ్యతే. తే చ చతుర్విధాః- కేచిత్పార్థివాప్యతైజసవాయవీయపరమాణుసఙ్ఘాతరూపాన్ భూతభౌతికాన్ బాహ్యాంశ్చిత్తచైత్తరూపాంశ్చాభ్యన్తరానర్థాన్ ప్రత్యక్షానుమానసిద్ధానభ్యుపయన్తి. అన్యే తు బాహ్యార్థాన్ సర్వాన్ పృథివ్యాదీన్ విజ్ఞానానుమేయాన్ వదన్తి. అపరే త్వర్థశూన్యం విజ్ఞానమేవ పరమార్థసత్ - బాహ్యార్థాస్తు స్వాప్నార్థకల్పా ఇత్యాహుః. త్రయోప్యేతే స్వాభ్యుపగతం వస్తు క్షణికమాచక్షతే- ఉక్తభూతభౌతికచిత్తచైత్తవ్యతిరిక్తమాకాశాదికం స్వరూపేణైవ నానుమన్యతే. అన్యే తు సర్వశూన్యత్వమేవాస్థిరన్త. తత్ర యే బాహ్యార్థాస్తిత్వవాదినః- తేతావన్నిరస్యన్తే. తే హ్యేవం మన్యన్తే-రూపరసస్పర్శగన్ధస్వభావాః పార్థివాః పరమాణవః, రూపరసస్పర్శస్వభావాశ్చాప్యాః, రూపస్పర్శస్వభావాశ్చ తైజసాః, స్పర్శస్వభావాశ్చ వాయవీయాః, పృథివ్యప్తేజోవాయురూపేణ సంహన్యన్తే - తేభ్యశ్చ పృథివ్యాదిభ్యః శరీరేన్ద్రియవిషయరూపసఙ్ఘాతా భవన్తి. తత్ర చ శరీరాన్తర్వర్తీ గ్రాహకాభిమానారూఢో విజ్ఞానసన్తాన ఏవాత్మత్వేనావతిష్ఠతే - తత ఏవ సర్వో లౌకికో వ్యవహారః ప్రవర్తత ఇతి. ... ...

తత్రాభిధీయతే (సముదాయఉభయహేతుకేపితదప్రాప్తిః) యోయమణుహేతుకః పృథివ్యాదిభూతాత్మకస్సముదాయః, యశ్చ పృథివ్యాదిహేతుకశ్శరీరేన్ద్రియవిషయరూపస్సముదాయః,- తస్మిన్నుభయహే

కల్పనమ్యుపపన్నత్వాత్. తస్మాదాత్మగతమనుగతంచ త్వేవావికల్ప ఉపపద్యతే. నను ప్రత్యాత్మనియతభోగసాధనస్యాదృష్టస్యానుగతత్వే జ్ఞానభవితుమ ... వికల్ప ఇతి చేన్న-అదృష్టస్య కారణత్వే౽పి హి తేకారణత్వస్యసామాన్యరూపత్వాత్, దదృష్టస్య చ సమవాయితయా కారణత్వాసమ్భవాత్, దసమవాయిత్వనిమిత్తత్వశక్త్యోపపత్తేః * నిత్యమేవ చ భావాదిత్య త్ర ప్రకియేష్వదృష్టసమ్భవాదణుషు నిత్యకర్మోత్పత్తిప్రసఙ్గ ఇతి వ్యాఖ్యాతమ్. తదప్యయుక్తం-

* ఉభయథాపి న కర్మేతి సూత్ర ఏవాదృష్టవదాత్మసంయోగస్య కారణత్వేన శఙ్కాసమ్భవాత్ పరిహారస్యాపి తత్రైవ వివక్షితత్వోపపత్తేః. తత్రాపేక్షిత ... సూత్రే కణ్ఠోక్తమితి చేన్న- తథా సత్యస్య సూత్రస్య తదనన్తరభావిత్వాపత్తేః. ఇదం హి సమవాయభ్యుపగమసూత్రవ్యవహితం-అత స్తేనవ్యవహితత్వాత్, ఏనేనావ్యవహితత్వాచ్చ సమవాయస్య వైశేషికాభిమతనిత్యత్వపక్షే ఏవ దూషణపరత్వం యుక్తమ్. * ఉభయథా చ దోషాదిత్యత్రాపి పార్శ్వభేదేన సంయోగే, ఏకభాగే నైవ సర్వాత్మనా సంయోగే, చ దోష ఇత్యుక్తమ్. తథా త్వేతు * మహద్దీర్ఘవద్వేతి సూత్రే నైవ ద్వ్యణుకాదిక్రమేణ కార్యోత్పత్త్య సామఞ్జస్యం దృష్టాన్తీకుర్వతా పరమాణూనాం పార్శ్వభేదాభేదప్రయుక్తదూషణజాతమభిప్రేతమితి తదుక్తిః పునరుక్తిస్స్యాత్. తస్య చ సూత్రస్య పరాభిమతార్థపరత్వానుపపత్తిశ్చ దర్శితా. అత ఇదం సూత్రం పరమాణూనాం రూపాదిమత్త్వ ఇవ తద్విరహేపి దోషప్రతిపాదకమితి యుక్తమ్ ....

మహద్దీర్ఘాధికరణం సమాప్తమ్.

౧౭॥ సూ. సముదాయఉభయహేతుకేపితదప్రాప్తిః॥ సఙ్గతిమాహ (పరమాణ్వితి) అసత్కార్యవాదసామ్యాత్ కార్యనిశేషకారేత్వాక్షణికత్వాభ్యుపగమసామ్యాద్వాధీస్థతయా వైశేషికమతనిరాసానన్తరం బౌద్ధనిరాస ఇతి కేచిత్. పరమాణూనామనేకాన్తత్వచాతుర్విధ్యాభ్యుపగమసామ్యాద్వీస్థసయా కౌక్షమతనిరాస ఇతి సఙ్గతిః. అక్షణికత్వస్థిరత్వాస్థిరత్వాదిభిరనైకాన్త్యప్రాకట్యంచ పరమాణూనాం హి స్వీకృతమ్. స హి సర్వైర్వ రపి బౌద్ధైః పరమాణుకారణత్వమఙ్గీకృతమిత్యత్రాహ (తేచతుర్విధా ఇతి) వైభాషికసౌత్రాన్తికయోః పరమాణుకారణవాదాభ్యుపగమేన ప్రస్తావేపి తత్త్వసాజాత్యాద్యోగాచారమాధ్యమికయోరపి నిరాసః క్రియత ఇత్యర్థః. కిం క్షణికాః పరమాణవో జగదారమ్భకాః- నేతి. క్షణికానాం తేషాం కిం సఙ్ఘాతకారణత్వం సమ్భవతి- నేతి. అస్థిరాదిమస్థిరత్వాదిరూపా౽విద్యా పరమాణూనాం పృథివ్యాదిసఙ్ఘాతహేతుత్వముపపాదయతి- నేతి. యది నోపపాదయతి-తదా సఙ్ఘాతహేతుత్వోపపత్తేః పరమాణూనాం క్షణికానాం కారణత్వం స్యాత్. యదా నోపపాదయతి-తదా సఙ్ఘాతహేతుత్వానుపపత్తేః క్షణికానాం పరమాణూనాం జగదారమ్భకత్వం న స్యాత్. వైభాషికాదీనామభ్యుపగమప్రకారం యథాక్రమమాహ (కేచిత్యాదినా) (చిత్తచైత్తరూపానితి) చిత్తం-జ్ఞానసన్తానః చైత్తం-రాగాదికమ్. రూపవిజ్ఞానవేదనాసంజ్ఞాసంస్కారాః పఞ్చస్కన్ధాః. భూతేన్ద్రియవిషయారూపస్కన్ధః. తద్ద్విషయగ్రాహకత్వేనాహమిత్యభిమానారూఢా జ్ఞప్తిరేవ విజ్ఞానస్కన్ధః. ప్రియాప్రియానుభయానుభవజన్యసుఖదుఃఖోపేక్షాత్మకశ్చిత్తస్యావస్థావిశేషో వేదనాస్కన్ధః. సంజ్ఞాస్కన్ధః సవికల్పకః ప్రత్యయః. సంస్కారస్కన్ధో రాగద్వేషమోహాదయః. ఆయతనత్వాదాన్తరచిత్తవిషయత్వాద్వా రూపస్కన్ధోపి చిత్తచైత్తాన్తర్గత ఇతి వాచస్పత్యాదయశ్శఙ్కరభాష్యం చ. రూపస్కన్ధవ్యతిరిక్తస్కన్ధచతుష్టయం చిత్తచైత్తాన్తర్గతమితి భాస్కరభాష్యే. తదిదమాహ (చిత్తచైత్తరూపాంశ్చాభ్యన్తరానర్థానితి) (అన్యేత్వితి) పృథివ్యాదివిషయజ్ఞానేన తద్విషయానుమానమిత్యర్థః. (తత్ర చేతి) అహంశబ్దనామితి గ్రాహకత్వేనాభిమానో గ్రాహకాభిమానః. తమారూఢ ఇత్యర్థః.

తు కేపి సముదాయే తత్ప్రాప్తిర్నోపపద్యతే- జగదాత్మకసముదాయోత్పత్తిర్నోపపద్యత ఇత్యర్థః. పరమాణూనాం పృథివ్యాదిభూతానాం చ క్షణికత్వాభ్యుపగమాత్. క్షణధ్వంసినః పరమాణవో భూతాని చ కదా సంహతా వ్యాప్రియన్తే, కదా వా సంహన్యన్తే, కదా విజ్ఞానవిషయభూతాః, కదా చ హానోపాదానాదివ్యవహారాస్పదతాం భజన్తే, కో వా విజ్ఞానాత్మా కం చ విషయం స్పృశతి, కశ్చ విజ్ఞానాత్మా కమర్థం కదా వేదయతే, కం వా విదితమర్థం కశ్చ కదోపాదత్తే, స్ప్రష్టా హి నష్టః, స్పృష్టశ్చ నష్టః, తథా వేదితా విదితశ్చ నష్టః. కథం చాన్యేన స్పృష్టమన్యో వేదయతే, కథం చాన్యేన విదితమర్థమన్య ఉపాదత్తే, సన్తానానామేకత్వేపి సన్తానిభ్యస్తేషాం వస్తుతో వస్త్వన్తరత్వానభ్యుపగమాన్న తన్నిబన్ధనం వ్యవహారాదికముపపద్యతే. అహమర్థ ఏవాత్మా, స చ జ్ఞాతైవ, ఇతి చోపపాదితం పురస్తాత్. ....

౧౯॥ సూ. ఇతరేతరప్రత్యయత్వాదుపపన్నమితి చేన్న సఙ్ఘాతభావానిమిత్తత్వాత్ ॥౨-౨-౧౯॥ అవిద్యాదీనామితరేతరహేతుత్వేనోపపన్నం సఙ్ఘాతభావాదికమితి చేత్. ఏతదుక్తం భవతి- యద్యపి క్షణికాస్సర్వే భావాః, తథాప్యవిద్యయైతత్సర్వముపపద్యతే- అవిద్యా హి నామ విపరీతబుద్ధిః క్షణికాదిషు స్థిరత్వాదిగోచరా. తయా సంస్కారాఖ్యాః రాగద్వేషాదయో జాయన్తే. తతశ్చిత్తాభిజ్వలనరూపం విజ్ఞానం. తతశ్చ నామరూపాఖ్యాశ్చిత్తచైత్తాః పృథివ్యాదికం చ రూపి ద్రవ్యం. తతః షడాయతనాఖ్యమిన్ద్రియషట్కం. తతః స్పర్శాఖ్యః కాయః. తతో వేదనాదయః. తతశ్చ పునరప్యవిద్యాదయో యథోక్తా ఇత్యనాదిరియమవిద్యాదికాన్యోన్యమూలా చక్రపరివృత్తిః. ఏతచ్చ సర్వం పృథివ్యాదిభూతభౌతికసఙ్ఘాతమన్తరేణ నోపపద్యతే - అతస్సఙ్ఘాతభావాదికముపపన్న

తత్ప్రాప్తిః - సముదాయస్వరూపప్రాప్తిరిత్యర్థః. క్షణికత్వమస్తు - తేన కథం సముదాయస్వరూపప్రాప్తిరిత్యత్రాహ (క్షణధ్వంసిన ఇతి) (సంహతా వ్యాప్రియన్త ఇతి) వ్యాపారః - చలనం. కింశబ్దః క్షేపే. విషయం స్పృశతి - ఇన్ద్రియేణ సంబద్ధం కరోతి. ఇన్ద్రియవ్యాపారో, జ్ఞానం, హానోపాదానాది, చ నోపపద్యత ఇత్యర్థః. కదా - న కదాచిదితి భావః. ఉపపాదయతి (స్ప్రష్టా హీతి) తతః కిమిత్యత్రాహ (కథమితి) ఏకసన్తానత్వాదుపపద్యత ఇత్యత్రాహ (సన్తానానామితి) స్థిరత్వేనానుయాయిత్వేన సన్తానస్య వస్త్వన్తరత్వానభ్యుపగమాదిత్యర్థః. విజ్ఞానస్య చాత్మత్వమయుక్తమిత్యాహ (అహమర్థ ఏవేతి)—— అణుహేతుకో భూతభౌతికసఙ్ఘాతః, పఞ్చస్కన్ధైరారబ్ధః పఞ్చస్కన్ధీరూపసఙ్ఘాత, శ్చోభయహేతుకః సముదాయ ఇతి పర్వైర్వ్యాఖ్యాతం. తత్ర స్కన్ధానాముపపన్నత్వే తత్సముదాయశ్చ పఞ్చస్కన్ధీ సదుష్యతీతి - స్కన్ధానామేవ నిరాచికీర్షితత్వే తద్ధేతుకసముదాయశబ్దేన తేషాముపస్థాపనమలింగం.—— సముదాయో గర్భరూపః - మాతృభుక్తాహారకర్దమైః వర్ధతే ఇతి తన్నిరాసపరం యథా దర్శనమవప్రకారైర్వ్యాఖ్యాతం. తదప్యయుక్తం - గర్భారమ్భమాత్రనిరాసస్యాదపి జగదారమ్భరూపణస్య ప్రాధాన్యేన చాస్మిన్నాదే ప్రక్రాన్తత్వాత్. అతస్సముదాయశబ్దస్యైవాయమర్థః ప్రతిపాదితః. ....

౧౯॥ సూ. ఇతరేతరప్రత్యయత్వాదుపపన్నమితి చేన్న సఙ్ఘాతభావానిమిత్తత్వాత్ ॥౨-౨-౧౯॥ అయమేవార్థస్త్రిమోపన్యస్తః. (అవిద్యాదీనామితి) ప్రత్యయశబ్దో హేతువాచీ. (సఙ్ఘాతభావాదికమితి) ఆదిశబ్దేన విజ్ఞానవిషయత్వం వ్యవహారాస్పదత్వం చ వివక్షితం. అవిద్యాదయః కే- కథం తేషామన్యోన్యహేతుత్వం- తేన సఙ్ఘాతభావోపపత్తిః కథమిత్యత్రాహ (ఏతదుక్తం భవతీతి) అవిద్యాం వివృణోతి. (క్షణికాదిష్వితి) ఆదిశబ్దద్వయం శార్యత్వనిత్యత్వాదిమిథ్యావిరుద్ధాకారపరం. క్షణికకార్యదుఃఖశూన్యస్వభావేషు పదార్థేషు స్థాయినిత్యసుఖవస్తుత్వబుద్ధిరిత్యర్థః. తస్యాః రాగాదిహేతుత్వం స్ఫుటం. రాగాదయస్సంస్కారాః. తే చ గ్రాహకాభిమానారూఢస్య సూక్ష్మచిత్తసన్తానస్య ప్రదేశాన్తరం నీయమానస్య ప్రతిక్షణముపజాయమానస్య దీపసన్తానస్యేవ మాతృకుక్షిప్రవేశహేతవః. గర్భగతస్య తదనన్తరభావినీ విషయజ్ఞప్తిర్విజ్ఞానం. తదిదమాహ (తతశ్చిత్తాభిజ్వలనరూపమితి) (తతశ్చేతి) తదుత్తరోత్తరవిషయజ్ఞప్తిశ్చిత్తం- తేన సహజన్మవినాశభాజః స్పర్శవేదనాసంజ్ఞాచేతనావితర్కవిచారప్రీతిరేకాగ్రతా శ్రద్ధావీర్యస్మృతిప్రజ్ఞాదయః కుశలాకుశలరూపా ధర్మాః. ఏతే చిత్తచైత్తా నామాఖ్యాః (తతశ్చ పృథివ్యాదికం చ రూపి ద్రవ్యమితి) కాలాతిక్రమేణ పుఞ్జీభావసిద్ధిరిత్యర్థః. తత ఇన్ద్రియషట్కనిష్పత్తిమాహ (తత ఇతి) అత్ర స్పర్శశబ్దశ్చైత్తకుశలధర్మాన్తర్గతస్పర్శాదర్థాన్తరపరః- కాయవాచిత్వాత్. (తతో వేదనాదయ ఇతి) వేదనా- సుఖదుఃఖాదిబుద్ధిః. ఆదిశబ్దేన తృష్ణోపాదానభవజాతిజరామరణశోకపరివేదనదుఃఖదౌర్మనస్యాని ఉపక్లేశరూపమదమానాదయశ్చ ఉపవాసాశ్చ గృహ్యన్తే. అత్ర తృష్ణా- వాక్కాయచేష్టా. భవశబ్దో ధర్మాధర్మవాచీ. జాతిః స్కన్ధప్రాదుర్భావో జాతిః. మానసదుఃఖం దౌర్మనస్యం. అవిద్యాదిభిర్వేదనాదయః - వేదనాదిభిరవిద్యాదయః. అవిద్యాదిభిర్జన్మజరాదయః - తైరవిద్యాదయ ఇతి వా స్యాదితరేతరప్రత్యయత్వం. ఉభయథాపి నార్థభేదః- వేదనాదిభిః జన్మజరాదీనామన్తర్గతత్వాత్ (ఏతచ్చేతి) అవిద్యాదిభిస్సఙ్ఘాతః - సఙ్ఘాతాదవిద్యాదిక మిత్యుపలభ్యమానం చ క్రమమవిద్యాదిహే

మితి. తత్రోత్తరం (నసఙ్ఘాతభావనిమిత్తత్వాదితి) నైతదుపపద్యతే- ఏషామవిద్యాదీనాం క్షణికత్వాదుత్తరోత్తర భౌతికసఙ్ఘాతభావం ప్రత్యనిమిత్తత్వాత్. నఖల్వస్థిరాదిషు స్థిరత్వాదిబుద్ధ్యాత్మికాఽవిద్యా తన్నిమిత్తా రాగద్వేషాదయో వా ఽర్థాన్తరస్య క్షణికస్య సంహతిహేతుతాం ప్రతిపద్యన్తే. శుక్తికారజతాదిబుద్ధిర్హి న శుక్త్యాద్యర్థసంహతిహేతుర్భవతి. కించ- యస్య క్షణికే స్థిరత్వబుద్ధిః- స తదైవ నష్ట ఇతి కస్య రాగాదయ ఉత్పద్యన్తే. సంస్కారాశ్రయం స్థిరమేకం ద్రవ్యమనభ్యుపగచ్ఛతాం సంస్కారానువృత్తిరపి న శక్యా కల్పయితుం. ....

౧౯॥ సూ. ॥ ఉత్తరోత్పాదే చ పూర్వనిరోధాత్ ॥ ఇతశ్చ క్షణికత్వపక్షే జగదుత్పత్తిర్నోపపద్యతే- ఉత్తరక్షణోత్పత్తివేళాయాం పూర్వక్షణస్య వినష్టత్వాత్ తస్యోత్తరక్షణం ప్రతి హేతుత్వానుపపత్తేః. అభావస్య హేతుత్వే సర్వం సర్వత్ర సర్వదోత్పద్యేత. అథ పూర్వక్షణవర్తిత్వమేవ హేతుత్వమిత్యుచ్యతే- ఏవం తర్హి కశ్చిదేవ ఘటక్షణస్తదుత్తరకాలభావినాం సర్వేషామేవ గోమహిషాశ్వకుడ్యపాషాణాదీనాం త్రైలోక్యవర్తినాం హేతుస్స్యాత్. అథైకజాతీయస్యైవ పూర్వక్షణవర్తినో హేతుత్వమిష్యతే- తథాపి సర్వదేశవర్తినాముత్తరక్షణభావినాం ఘటానామేక ఏవ పూర్వక్షణవర్తిఘటో హేతుస్స్యాత్. అథైకస్యైవ హేతురేక ఇతి మనుషే- తథాపి కస్యైకస్య కో హేతురితి న జ్ఞాయతే. అథ యస్మిన్ దేశే యో ఘటక్షణః స్థితః - తద్దేశసమ్బద్ధ ఏవోత్తరఘటక్షణస్య స హేతురితి- కిం దేశస్య స్థిరత్వం మనుషే. కించ-చక్షురాదిసమ్ప్రయుక్తస్యార్థస్య జ్ఞానోత్పత్తికాలేఽనవస్థితత్వాన్న కస్యచిదర్థస్య జ్ఞానవిషయత్వం సమ్భవతి.........

౨౦॥ సూ. ॥ అసతి ప్రతిజ్ఞోపరోధో యౌగపద్యమన్యథా ॥ అసత్యపి హేతౌ కార్యముత్పద్యతే చేత్ - సర్వం సర్వత్ర సర్వదోత్పద్యేతేత్యుక్తం. న కేవలముత్పత్తివిరోధ ఏవ - ప్రతిజ్ఞా చ భవతాముపరుధ్యేత. అధిపతిసహకార్యాలమ్బనసమనన్తరప్రత్యయాశ్చత్వారో విజ్ఞానోత్పత్తౌ హేతవ ఇతి వః ప్రతిజ్ఞా. అధిపతిః- ఇన్ద్రియం. అథ ప్రతిజ్ఞానుపరోధాయ ఘటక్షణే స్థిత ఏవ ఘటక్షణాన్తరోత్పత్తిరిష్యతే - తథా చ సతి ద్వయోః కార్యకారణయోర్ఘటక్షణయోర్యౌగపద్యేనోపలబ్ధిః ప్రసజ్యేత. న చ తథోపలభ్యతే. క్షణికత్వప్రతిజ్ఞా చైవం హీయేత. క్షణికత్వం స్థితమేవేతి చేత్ - ఇన్ద్రియసంప్రయోగజ్ఞానయోర్యౌగపద్యం ప్రసజ్యేత. .....

తు భూతసఙ్ఘాతానభ్యుపగమేఽనుపపద్యత ఇత్యర్థః. అవిద్యాదీనాం స్వరూపేణ కార్యకరత్వానుపపత్తిమాహ (శుక్తికేతి) న హి శుక్తికాదౌ రజతాదిభ్రమే సతి శుక్తికాద్వయం సంహతం భవతీత్యర్థః. యద్వా- న శుక్తిరఙ్గులీయకాదికార్యకరీ భవతీత్యర్థః. సూత్రాభిప్రేతం సహకారివైకల్యమాహ (కించేతి) సంస్కారేణేతి చేత్తత్రాహ (సంస్కారాశ్రయమితి) సంస్కారశ్చ తదాశ్రయశ్చ నష్ట ఇత్యర్థః. ....

౧౯॥ సూ. ॥ ఉత్తరోత్పాదే చ పూర్వనిరోధాత్ ॥ క్షణశబ్దః క్షణికపదార్థవాచీ. కిం దేశస్యేత్యాదిభాష్యానన్తరమిదమపి పదం కపర్ద్యభిప్రేతం- యద్దేశసన్తానస్థితో యో ఘటస్స తద్దేశసన్తానసమ్బద్ధస్యోత్తరఘటక్షణస్య హేతురితి చేన్న - దేశాన్తరం నీయమానస్య తస్యాప్యుత్తరోత్తరం నీయమానస్య దేశాన్తరసమ్బద్ధసన్తానదర్శనాదితి. ఉక్తం దూషణం న వస్తున్యేవ- జ్ఞానేఽపి తుల్యమిత్యభిప్రాయేణాహ (కించేతి) ....

౨౦॥ సూ. ॥ అసతి ప్రతిజ్ఞోపరోధో యౌగపద్యమన్యథా ॥ సహకారీ- ఆలోకాదిః. ఆలమ్బనం- విషయః. సమనన్తరప్రత్యయః- అనన్తరపూర్వక్షణప్రత్యయః. అనుపరోధం శఙ్కతే (అథేతి) పూర్వక్షణస్యోత్తరక్షణానువృత్తౌ యుగపదుపలబ్ధిప్రసక్తిః, క్షణికత్వహానిశ్చేతి దూషణద్వయమాహ (తథా చేత్యాది) శఙ్కతే (క్షణికత్వమితి) (క్షణికత్వం స్థితమేవేతి చేదితి) ఉత్తరక్షణః పూర్వక్షణవర్తీ చేదిత్యర్థః. దూషయతి (ఇన్ద్రియసంప్రయోగజ్ఞానయోర్యౌగపద్యం ప్రసజ్యేతేతి) తతః కార్యకారణభావాభావప్రసక్తిరిత్యర్థః. యుగపదుపలబ్ధిప్రసక్త్యాపాదనం దృష్టః. జ్ఞానతత్కారణయౌగపద్యప్రసక్తిప్రదర్శనార్థః- అర్థేష్వపి కారణభూతఘటక్షణకార్యభూతఘటక్షణయోర్యౌగపద్యప్రసక్తిరిత్యభిప్రాయః...

౨౧॥ సూ. ॥ ప్రతిసఙ్ఖ్యాప్రతిసఙ్ఖ్యానిరోధాప్రాప్తిరవిచ్ఛేదాత్ ॥ ఏవం తావదసతఉత్పత్తిర్నిరస్తా- సతో నిరన్వయవినాశోఽపి నోపపద్యత ఇత్యుచ్యతే. క్షణికత్వవాదిభిస్సౌగతైరభిహితాద్యనన్తరక్షణవిలక్షణోపలబ్ధియోగ్యస్సదృశసన్తానావసానరూపస్థూలోఽయః, సదృశసన్తానే ప్రతిక్షణభావీచోపలబ్ధ్యనర్హస్సూక్ష్మశ్చయోనిరన్వయోవినాశః, ప్రతిసఙ్ఖ్యాప్రతిసఙ్ఖ్యానిరోధశబ్దాభ్యామభిధీయేతే. తౌనసమ్భవత ఇత్యర్థః. కుతః. (అవిచ్ఛేదాత్) సతోనిరన్వయవిచ్ఛేదాసమ్భవాత్. అసమ్భవశ్చ - సతఉత్పత్తివినాశౌనామావస్థాన్తరాపత్తిరేవ-అవస్థాయోగితుద్రవ్యమేకమేవస్థిరమితికారణాదనన్యత్వం కార్యస్యోపపాదయద్భిరస్మాభిః *తదనన్యత్వమిత్యత్రప్రతిపాదితః. నిర్వాణస్యదీపస్యనిరన్వయవినాశదర్శనాదన్యత్రాపి వినాశోనిరన్వయోఽనుమీయతఇతిచేన్న. ఘటశరావాదౌమృదాదిద్రవ్యానువృత్త్యుపలబ్ధ్యాసతోద్రవ్యస్యావస్థాన్తరాపత్తిరేవవినాశఇతినిశ్చితేసతిప్రదీపాదౌసూక్ష్మదశాపత్త్యాప్యనుపలమ్భోపపత్తేః తత్రాప్యవస్థాన్తరాపత్తికల్పనస్యైవయుక్తత్వాత్. ....

౨౨॥ సూ. ॥ ఉభయథాచదోషాత్ ॥ క్షణికత్వవాదిభిరభ్యుపేతాతుచ్ఛాదుత్పత్తిరుత్పన్నస్యతుచ్ఛతాపత్తిశ్చనసమ్భవతీత్యుక్తం. తదుభయప్రకారాభ్యుపగతౌదోషశ్చభవతి తుచ్ఛాదుత్పత్తౌతుచ్ఛాత్మకమేవకార్యంస్యాత్. యద్ధియస్మాదుత్పద్యతే-తత్తదాత్మకందృష్టం. యథామృత్సువర్ణాదేరుత్పన్నంమణికమకుటాదిమృత్సువర్ణాద్యాత్మకందృష్టం. నచజగత్తుచ్ఛాత్మకంభవద్భిరభ్యుపగమ్యతే. నచప్రతీయతే. సతోనిరన్వయవినాశేసత్యేకక్షణాదూర్ధ్వంకృత్స్నస్యజగతస్తుచ్ఛతాపత్తిరేవస్యాత్ - పశ్చాత్తుచ్ఛాదుత్పత్తౌ అనన్తరోక్తంతుచ్ఛాత్మకత్వమేవస్యాత్. అతఉభయథాపిదోషాన్నభవదుక్తప్రకారావుత్పత్తినిరోధౌ....

౨౩॥ సూ. ॥ ఆకాశేచావిశేషాత్ ॥ బాహ్యాభ్యన్తరవస్తునఃస్థిరత్వప్రతిపాదనాయ ప్రతిసఙ్ఖ్యాప్రతిసఙ్ఖ్యానిరోధయోస్తుచ్ఛరూపతానిరాకృతా- తత్ప్రసఙ్గేనతాభ్యాంసహతుచ్ఛత్వేనసౌగతైః పరిగణితస్యాకాశస్యాపితుచ్ఛతాప్రతిక్షిప్యతే. ఆకాశేచనిరుపాఖ్యతానయుక్తా - భావరూపత్వేనాభ్యుపగతపృథివ్యాదివదాకాశస్యాపిఅబాధితప్రతీతిసిద్ధత్వావిశేషాత్. ప్రతీయతేహ్యాకాశోఽత్ర శ్యేనఃపతత్యత్రగృధ్రఇతిశ్యేనాదిపతనదేశత్వేన. నచపృథివ్యాద్యభావమాత్రమాకాశఇతివక్తుంశక్యం- వికల్పాసహత్వాత్. పృథివ్యాదేః ప్రాగభావః- ప్రధ్వంసాభావః- ఇతరేతరాభావః- అత్యన్తాభావోవాఆకాశః. సర్వథాప్యాకాశప్రతీత్యనుపపత్తిఃస్యాత్. ప్రాగభావప్రధ్వంసాభావయోరాకాశత్వేపృథివ్యాదిషువర్తమానేష్వాకాశప్రతీత్యయోగాత్నిరాకాశంజగత్స్యాత్. ఇతరేతరాభావస్యాకాశత్వేపిఇతరేతరాభావస్యతత్తద్వస్తుగతత్వేనతేషామన్తరాళేఆకాశప్రతీతిర్నస్యాత్. అత్యన్తాభావస్తుపృథివ్యాదీనాంనసమ్భవతి. అభావస్యాపిద్రవ్యాణాంసదాద్యావస్థావిశేషత్వోపపాదనాచ్చాకాశస్యాభావరూపత్వేపినతిరుపాఖ్యత్వం. అణ్డాన్తర్వర్తినఆకాశస్యప్రకృత్యా-రణోపదేశప్రదర్శితపఞ్చీకరణేనరూపవత్త్వాచ్చాక్షుషత్వేప్యవిరోధః. ....

౨౧॥ సూ. ॥ ప్రతిసఙ్ఖ్యాప్రతిసఙ్ఖ్యానిరోధాప్రాప్తిరవిచ్ఛేదాత్ ॥ (తదనన్యత్వమిత్యత్ర ప్రతిపాదితఇతి) వస్త్వన్తరానుపలబ్ధే, ర్బుద్ధిశబ్దాన్తరాదీనామన్యథానుపపత్తే, శ్చేత్యర్థః. (నిర్వాణస్యేతి) అబాధితప్రత్యభిజ్ఞయామృదనువృత్తౌసత్యాంనలోపహ్నవోయుక్తః. దృష్టేనాదృష్టకల్పనంహియుక్తం- నతుదృష్టహానమిత్యర్థః. ....

౨౨॥ సూ. ॥ ఉభయథాచదోషాత్ ॥ నచప్రతీయతే- నతుచ్ఛత్వేనప్రతీయతఇత్యర్థః. ....

౨౩॥ సూ. ॥ ఆకాశేచావిశేషాత్ ॥ (బాహ్యేత్యాది) క్షణికత్వదూషణోపయుక్తత్వాభావాత్ ప్రసఙ్గాత్సఙ్గతిరిత్యర్థః. (చాక్షుషత్వేప్యవిరోధఇతి) అనేనానుమేయత్వమప్యనుమతమితిగమ్యతే. యద్వా- చాక్షుషమేవ - తథాపితత్ప్రయుక్తనిరోధోనాస్తీత్యర్థః. .....

౨౫॥ సూ. అనుస్మృతేశ్చ॥ పూర్వప్రస్తుతంవస్తుస్థిరత్వమేవోపపాద్యతే. అనుస్మరణం - పూర్వానుభూతవస్తువిషయంజ్ఞానం. ప్రత్యభిజ్ఞానమిత్యర్థః. తదేవేదమితి సర్వంవస్తుజాతమతీతకాలానుభూతంప్రత్యభిజ్ఞాయతే. నచభవద్భిర్జ్వాలాదిష్వివసాదృశ్యనిబన్ధనోయమేకత్వవ్యామోహ ఇతి వక్తుం శక్యం. వ్యాముహ్యతో జ్ఞాతురేకస్యానభ్యుపగమాత్. నహ్యన్యానుభూతే నైకత్వంసాదృశ్యం వాన్యస్యానుభూతస్యాన్యోనుసన్ధత్తే. అతోభిన్నకాలవస్త్వాశ్రయసాదృశ్యానుభవనిబన్ధనమేకత్వవ్యామోహంవదద్భిర్జ్ఞాతురేకత్వమవశ్యాశ్రయణీయం. నచజ్ఞేయేష్వపిఘటాదిషు జ్వాలాదిష్వివ భేదసాధనప్రమాణముపలభామహే- యేనసాదృశ్యనిబన్ధనాంప్రత్యభిజ్ఞాంకల్పయేమ. యదపిచేదముచ్యతే- ప్రత్యక్షానుమానాభ్యాంఘటాదేః క్షణికత్వంసిధ్యతి- ప్రత్యక్షంతావద్వర్తమానార్థవిషయమవర్తమానాద్వస్తునోవ్యావృత్తంస్వ విషయమవగమయతి- [నీలమిదమితివత్] - ఏవంచభూతభవిష్యద్భ్యాంవర్తమానస్యవస్త్వన్తరత్వమవగతంభవతి. అనుమానమపి అర్థక్రియాకారిత్వాత్సత్త్వాచ్చఘటాదిః క్షణికః- యదక్షణికంశశవిషాణాది- తదనర్థక్రియాకార్యసచ్చ. తథాహ్యన్త్యఘటక్షణసత్త్వాత్పూర్వఘటక్షణసత్త్వానివినాశీని- ఘటక్షణసత్త్వాత్ - అన్త్యఘటక్షణసత్త్వవదితి. తచ్చకార్యకారణభావానుపపత్త్యాదిభిః పూర్వమేవనిరస్తం. కించ - ప్రత్యక్షగమ్యావర్తమానస్యావర్తమానాద్వ్యావృత్తిర్నవర్తమానస్యవస్త్వన్తరత్వమవగమయతి- అపితువర్తమానకాలయోగితామాత్రం. నచతావతావస్త్వన్తరత్వంసిధ్యతి- తస్యైవకాలాన్తరయోగసమ్భవాత్. యత్తుసత్త్వాదర్థక్రియాకారిత్వాచ్చేతిక్షణికత్వే హేతుద్వయముక్తం- తదభిమతవిపరీతసాధనత్వాద్విరుద్ధం- సత్త్వాదర్థక్రియాకారిత్వాద్వా ఘటాదిస్స్థాస్ను- యదస్థాస్ను- తదసదనర్థక్రియాకారిచ- యథాశశవిషాణమిత్యపిహివక్తుంశక్యం. కించ-అర్థక్రియాకారిత్వమక్షణికత్వమేవసాధయేత్ - క్షణధ్వంసినోహివ్యాపారాసమ్భవాదర్థక్రియాకారిత్వంనసమ్భవతీత్యుక్తం. తథాన్త్యఘటక్షణస్యహేతుతోనాశదర్శనాదితరేషామపిఘటక్షణానాం హేత్వపేక్షవినాశాస్స్యురితి [త్యా]ముద్గరాదిహేతూపనిపాతాత్ప్రాక్ స్థాస్నుత్వమేవ. నచవాచ్యంనముద్గరాదయోవినాశహేతవః - అపితుకపాలాదిసదృశసన్తానోత్పత్తిహేతవ ఇతి. కపాలత్వావస్థాపత్తిరేవఘటాదీనాంవినాశ ఇత్యుపపాదితత్వాత్. కపాలోత్పత్తివ్యతిరిక్తత్వాభ్యుపగమేపివినాశస్య- వినాశహేతుత్వమేవముద్గరాదేరానన్తర్యాద్యుక్తం. అతః ప్రత్యభిజ్ఞయాస్థిరత్వమవగమ్యమానంనకేనాపిప్రకారేణాపహ్నోతుంశక్యం. పూర్వాపరకాలసమ్బన్ధైకవస్త్వవిషయాయాః ప్రత్యభిజ్ఞాయా అన్యవిషయత్వం (బ్రు)వన్నీలాదిజ్ఞానానామపినీలాదేరర్థాన్తరవిషయత్వం(బ్రూ)యాత్. కించ-ప్రమాతృ(ప్ర)మేయయోః క్షణికత్వంవదద్భిర్వ్యాప్త్యవధారణతత్స్మరణపూర్వకానుమానాభ్యుపగమోపిదుశ్శకః. తథాహిదంక్షణికమిత్యాది ప్రతిజ్ఞాపూర్వకహేతూపన్యాసాదికమపినోపపద్యతే భవతాం- ప్రతిజ్ఞోపక్రమక్షణఏవవక్తుర్వినష్టత్వాత్. నహ్యన్యేనోప(క్రా)న్తమజానద్భిరన్యైస్సమాపయితుంశక్యమ్. . . .

౨౫॥ సూ. అనుస్మృతేశ్చ॥ ప్రత్యభిజ్ఞానాదిత్యర్థః. స్మృతిసాదృశ్యాదనుస్మృతిశబ్దేనాభిధానం (ఘటాదిషుజ్వాలాదిష్వివేతి) ఉత్పత్తివినాశసామగ్ర్యనువృత్త్యభావాదిత్యర్థః. (తచ్చకార్యకారణేతి) తర్కానుగృహీతప్రత్యభిజ్ఞాప్రత్యక్షేణతర్కవిరుద్ధమనుమానంబాధితమిత్యర్థః. కార్యకారణభావానుపపత్త్యాదిభిరితి ప్రత్యక్షానుమానసాధారణందూషణముక్తం. అథప్రత్యక్షస్యక్షణికవిషయత్వందూషయతి (కించేతి) (తస్యైవేతి) యథావస్తునోనీలత్వోత్పలత్వయోగోనవస్త్వన్తరత్వసాధకః- తథాకాలద్వయయోగోపిసమ్భవతీత్యర్థః. అనుమానద్వయమపిదూషయతి (యత్త్వితి) తదభిమతవిపరీతసాధనత్వాత్ - విపర్యయేణాపివ్యాప్తిసద్భావాత్. విరుద్ధం - విపరీతస్యాపిసాధకమిత్యర్థః. విపరీతవ్యాప్తిందర్శయతి (సత్త్వాదితి) ప్రకరణసమత్వముక్తం. అర్థక్రియాకారిత్వస్యహేతోరభిమతవిరుద్ధస్యైవసాధకత్వమాహ (కించేతి) వ్యాపారాసమ్భవాత్-వ్యాపారస్యహేతుస్వరూపాశ్రయత్వంచనసమ్భవతి-ఉత్పత్త్యనన్తరక్షణఏవవినష్టత్వాత్. అతోనాభిమతకార్యకరత్వమిత్యర్థః. సమీహితవిపర్యయసాధనోవిరుద్ధ ఇతివిరుద్ధలక్షణం. ఘటక్షణసత్త్వస్యహేతోస్సోపాధికత్వమాహ (తథాన్త్యేతి) (ఆనన్తర్యాద్యుక్తమితి) సహిఘటేతిష్ఠతికపాలోత్పత్తిః- అపితువినాశానన్తరమేవోత్పత్తిః- ముద్గరాభిఘాతాద్యనన్తరభావీవినాశ ఇత్యనన్తరభావినం ప్రతిహేతుత్వంయుక్తం- నతువ్యవహితం ప్రతీత్యభిప్రాయః. (పూర్వేతి) జ్ఞానంయథాస్వవిషయందర్శయతి- తస్యతథాత్వమేవ- అన్యథాతిప్రసఙ్గ ఇత్యర్థః. (కించేత్యాది) ప్రమాతృప్రమేయయోరిత్యాదినాస్వార్థానుమానస్యదుర్వచత్వముక్తం- తథేత్యాదినాపరార్థానుమానానుపపత్తిరుక్తా. నచప్రత్యభిజ్ఞాయాస్సామగ్ర్యనుపపత్తిర్వక్తుంశక్యతే-సమ

౨౫॥ సూ. నాసతోఽదృష్టత్వాత్॥ ఏవం తావద్వైభాషికసౌత్రాన్తికయోర్బాహ్యార్థాస్తిత్వవాదినోస్సాధారణాని దూషణాన్యుక్తాని. తత్ర యదుక్తం సమ్ప్రయుక్తస్యార్థస్య జ్ఞానోత్పత్తికాలేఽనవస్థితత్వాన్న కస్యచిదర్థస్య జ్ఞానవిషయత్వం సమ్భవతీతి - తత్ర సౌత్రాన్తికః ప్రత్యవతిష్ఠతే - న జ్ఞానకాలేఽనవస్థానమర్థస్య జ్ఞానావిషయత్వహేతుః-జ్ఞానోత్పత్తిహేతుత్వమేవ హి జ్ఞానవిషయత్వం. న చైతావతా చక్షురాదేర్జ్ఞానవిషయత్వప్రసఙ్గః- స్వాకారసమర్పణేన జ్ఞానహేతోరేవ జ్ఞానవిషయత్వాభ్యుపగమాత్. జ్ఞానే స్వాకారం సమర్ప్య వినష్టోఽప్యర్థో జ్ఞానగతేన నీలాద్యాకారేణానుమీయతే. న చ పూర్వపూర్వజ్ఞానేనోత్తరోత్తరజ్ఞానాకారసిద్ధిః - నీలజ్ఞానసన్తతౌ పీతజ్ఞానానుత్పత్తిప్రసఙ్గాత్. అతోఽర్థకృతమేవ జ్ఞానవైచిత్ర్యమితి. అత్రోచ్యతే (నాసతోఽదృష్టత్వాదితి) యోఽయం జ్ఞానే నీలాదిరాకార ఉపలభ్యతే- స వినష్టస్యాసతోఽర్థస్యాకారో భవితుం నార్హతి. కుతః. (అదృష్టత్వాత్) న ఖలు ధర్మిణి వినష్టే తద్ధర్మస్యార్థాన్తరే సఙ్క్రమణం దృష్టం. ప్రతిబిమ్బాదికమపి స్థిరస్యైవ భవతి. తత్రాపి న ధర్మమాత్రస్య. అతోఽర్థవైచిత్ర్యకృతం జ్ఞానవైచిత్ర్యమర్థస్య జ్ఞానకాలేఽవస్థానాదేవ భవతి..

పునరపి సాధారణం దూషణమాహ.

౨౬॥ సూ. ఉదాసీనానామపి చైవం సిద్ధిః॥ ఏవం క్షణికత్వాసదుత్పత్త్యహేతుకవినాశాద్యభ్యుపగమే ఉదాసీనానాం-అనుద్యుఞ్జానానామపి సర్వార్థసిద్ధిస్స్యాత్. ఇష్టప్రాప్తిరనిష్టనివృత్తిర్వా ప్రయత్నాదిభిస్సాధ్యతే-క్షణధ్వంసేహి సర్వేషాం భావానాం-పూర్వపూర్వం వస్తు తస్మాద్వా విశేషః సంస్కారాదికో విద్యాదిర్వా ఉత్తరత్ర న కశ్చిదనువర్తత ఇతి ప్రయత్నాదిసాధ్యం న కించిదస్తి. ఏవం సత్యహేతుసాధ్యత్వాత్సర్వసిద్ధిర్నాముదాసీనానామప్యైహికాముష్మికఫలం మోక్షశ్చ సిధ్యేత్. .....

సముదాయాధికరణం సమాప్తమ్.

౨౭॥ సూ. నాభావ ఉపలబ్ధేః॥ విజ్ఞానమాత్రాస్తిత్వవాదినో యోగాచారాః ప్రత్యవతిష్ఠన్తే- యదుక్తమర్థవైచిత్ర్యకృతం జ్ఞానవైచిత్ర్యమితి - తన్నోపపద్యతే - అర్థవత్ జ్ఞానానామేవ సాకా

స్సాకారస్య చిత్తస్య ప్రియసంప్రయోగస్య సామగ్రీత్వాత్. లిఙ్గస్య కర్పూరసాహచర్యాద్విలక్షణకార్యకరత్వం దృష్టం- తద్వత్. అతీతవిషయస్మృతిత్వాత్, సన్నిహితవిషయేఽనుభవత్వాత్, ప్రత్యభిజ్ఞాస్వరూపం దుర్ఘటమితి చేన్న - ఏకజ్ఞానతయైవావభాసమానత్వాత్. సంప్రతిపన్నైకజ్ఞానవదేకత్వం హి ప్రతీయతే. నాపి విషయానుపపత్తిః- ఏకస్య వస్తునః కాలద్వయసమ్బన్ధవిషయత్వాత్ కాలవిశిష్టాకారే కాలాన్తరాన్వయపరత్వాభావాత్...

౨౫॥ సూ. నాసతోఽదృష్టత్వాత్॥ సౌత్రాన్తికస్య ప్రత్యవస్థానావసరం దర్శయతి (తత్ర యదుక్తమితి) *ఉత్తరోత్పాదే చేత్యాదిసూత్రషట్కాఽదృష్టముఖేన దూషణపరం - అతో దృష్టానుబన్ధిదూషణానన్తరం సౌత్రాన్తికావసరః, దృష్టానుబన్ధిదూషణపరిహారార్థః. యోగాచారమతేఽపి శక్య-దూషయతి (స చ పూర్వేతి) వినష్టస్యాకారః ప్రతిబిమ్బిత ఇత్యత్రాహ (ప్రతిబిమ్బాదికమితి) ఆదిశబ్దేన స్ఫటికే జపాకుసుమస్యచ్ఛాయాపత్తిర్వివక్షితా. (తత్రాపీతి) న కేవలం ధర్మమాత్రస్య ప్రతిబిమ్బో దృష్టః - ధర్మిణ ఏవ తు దృష్ట ఇత్యర్థః..........................

౨౬॥ సూ. ఉదాసీనానామపి చైవం సిద్ధిః॥ ఉదాసీనానామర్థసిద్ధిరనిష్టత్వమాహ (ఇష్టేతి) ప్రయత్నసాధ్యత్వాసమ్భవమాహ (క్షణధ్వంసే హీతి) స్వర్గాదిహేతుభూతవిశేషస్సంస్కారాదిః. మోక్షహేతుభూతవిశేషో విద్యాదిః..........

సముదాయాధికరణం సమాప్తమ్.

౨౭॥ సూ. నాభావ ఉపలబ్ధేః॥ కిమర్థశూన్యజ్ఞానవాదే జగదుత్పత్తిస్సంభవతి- నేతి. స పక్షస్స్వబుద్ధ్యాధీనయుక్తిమూలః - నేతి. ఘటాద్యాకారో జ్ఞానాకారః- ఉతార్థాకార ఇతి. కిమర్థాసాధారణ్యం నామ తత్తదర్థసారూప్యం- ఉతార్థసమ్బన్ధ ఇతి,. కిం ఘటాద్యాకారాతిరేకేణార్థవ్యవహారానుగుణ్యం నామ జ్ఞానాకారోఽభాసతే- న వేతి,. యదా ఆకారాన్తరం న భాసతే, యదా చార్థసారూప్యలక్షణమర్థాసాధారణ్యం,- తదా ఘటాద్యాకారో విజ్ఞానాకార ఇతి విజ్ఞానమాత్రవాదస్య సమ్యగ్యుక్తిమూలత్వాత్ తత్ర జగదుదయసమ్భవః. యదా జ్ఞానస్య తత్తదర్థవ్యవహారానుగుణ్యమాకా

రాణాం స్వయమేవ విచిత్రత్వాత్. తచ్చ స్వరూపవైచిత్ర్యం వాసనావశాదేవోపపద్యతే. వాసనా చ విలక్షణ ప్రత్యయప్రవాహ ఏవ. యద్ఘటాకారజ్ఞానం కపాలాకారజ్ఞానస్యోత్పాదకం- తస్య తథావిధస్యోత్పాదకం తత్పూర్వఘటజ్ఞానం- తస్య చ తథావిధస్యోత్పాదకం తతః పూర్వఘటజ్ఞానమిత్యేవం రూపః ప్రవాహ ఏవ వాసనేత్యుచ్యతే. కథం బహిస్థసర్షపమహీధరాదేరాకార ఆన్తరస్య జ్ఞానస్యేత్యుచ్యతే. ఇత్థం- అర్థస్యాపి వ్యవహారయోగ్యత్వం జ్ఞానప్రకాశాయత్తం- అన్యథా స్వపరవేద్యయోరనతిశయప్రసఙ్గాత్. ప్రకాశమానస్య చ జ్ఞానస్య సాకారత్వమవశ్యాశ్రయణీయం - నిరాకారస్య ప్రకాశాయోగాత్. ఏకశ్చాయమాకార ఉపలభ్యమానో జ్ఞానస్యైవ. తస్య చ బహిర్వదవభాసో భ్రమకృతః. జ్ఞానార్థయోస్సహోపలమ్భనియమాచ్చ జ్ఞానాదవ్యతిరిక్తోఽర్థః. కించ- బాహ్యమర్థమభ్యుపేయుద్భిరపి ఘటపటాదివిజ్ఞానేషు జ్ఞానస్య తత్తదర్థాసాధారణ్యం తత్తదర్థసారూప్యమన్తరేణ నోపపద్యత ఇత్యవశ్యం జ్ఞానేఽర్థసరూపం రూపమాస్థేయమ్. - తావతైవ సర్వవ్యవహారోపపత్తేః తద్వ్యతిరిక్తార్థకల్పనా నిష్ప్రమాణికా. అతో విజ్ఞానమాత్రమేవ తత్త్వం- న బాహ్యోఽర్థోఽస్తీతి. ... ...

ఏవం ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే (నాభావ ఉపలబ్ధేరితి) జ్ఞానాతిరిక్తస్యార్థస్యాభావో వక్తుం న శక్యతే. కుతః. (ఉపలబ్ధేః) జ్ఞాతురాత్మనోఽర్థవిశేషవ్యవహారయోగ్యతాఽఽపాదనరూపేణ జ్ఞానస్యోపలబ్ధేః. ఏవమేవ హి సర్వే లౌకికాః ప్రతియన్తి- ఘటమహం జానామీతి. ఏవంరూపేణ సకర్మకేణ సకర్తృకేణ జ్ఞాధాత్వర్థేన సర్వలోకసాక్షికమపరోక్షమవభాసమానేనైవ జ్ఞానమాత్రమేవ పరమార్థ ఇతి సాధయన్తస్సర్వలోకోపహాసోపకరణం భవన్తీతి వేదవాదచ్ఛద్మప్రచ్ఛన్నబౌద్ధనిరాకరణే నిపుణతరం ప్రపఞ్చితం. యత్తు * సహోపలమ్భనియమాదభేదో నీలతద్ధియోరితి- తత్స్వవచనవిరుద్ధం సాహిత్యస్యార్థభేదహేతుకత్వాత్. తదర్థవ్యవహారయోగ్యతైకస్వరూపస్య జ్ఞానస్య తేన సహోపలమ్భనియమస్తస్మాదవైలక్షణ్యసాధనమితి చ హాస్యం. నిరన్వయవినాశినాం జ్ఞానానామనువర్తమానస్థిరాకారవిరహాద్వాసనా చ దురుపపాదా - వినష్టేన పూర్వజ్ఞానేనానుత్పన్నముత్తరజ్ఞానం కథం వాస్యతే. అతో జ్ఞానవైచిత్ర్యమప్యర్థవైచిత్ర్యకృతమేవ. తత్తదర్థవ్యవహారయోగ్యతాపాదనరూపతయా సాక్షాత్ప్రతీయమానస్య జ్ఞానస్య తత్తదర్థసమ్బన్ధాయత్తం తత్తదసాధారణ్యం. సమ్బన్ధశ్చ సంయోగలక్షణః- జ్ఞానమపి హి ద్రవ్యమేవ. ప్రభా ద్రవ్యస్య ప్రదీపగుణభూతస్యేవ జ్ఞానస్యాప్యాత్మగుణభూతస్య ద్రవ్యత్వమవిరుద్ధమిత్యుక్తం. అతో న బాహ్యార్థాభావః............................

రాన్తరం భాసతే, యదా చార్థాసాధారణ్యం తత్ప్రవృత్తలక్షణం,- తదా ఘటాద్యాకారస్య జ్ఞానాకారత్వాభావాద్యోగాచారమతస్య యుక్తిశూన్యత యాఽలత్వమేన జగన్నుత్పత్తిసమ్భవః. వైచిత్ర్యం కథమిత్యత్రాహ (స్వరూపేతి) విజాతీయజ్ఞానోత్పత్తిః కథమిత్యత్రాహ (యద్ఘటాకారేతి) సజాతీయజ్ఞానసన్తానేషు పరమజ్ఞానం విజాతీయోత్పాదనశక్తమిత్యర్థః. యథాఽర్థాభ్యుపగమేఽపి విజాతీయఘటాదేర్విజాతీయకపాలాద్యుత్పాదకత్వం- తద్వదితి భావః. (జ్ఞానార్థయోరితి) ద్వివచనప్రజ్ఞానే చన్ద్రద్వయసహోపలమ్భనియమాద్ధి ద్వితీయచన్ద్రస్య చన్ద్రాదవ్యతిరిక్తత్వం- తద్వదితి భావః. (కించేత్యాది) జ్ఞానానామేవ వాసనావశాద్వైచిత్ర్యోపపత్తేః, పరమజ్ఞానస్యైవార్థవద్విజాతీయోత్పాదనశక్తత్వాచ్చ జ్ఞానానాం సాకారత్వేనైవ ప్రకాశమానత్వేన ఆకారద్వయానుపలబ్ధ్యా జ్ఞానస్యైవ తత్తదాకారభాక్త్వాచ్చ, సహోపలమ్భనియమాచ్చ బాహ్యార్థాభ్యుపగమేఽపి జ్ఞానస్య తత్తదర్థాసాధారణ్యస్య తత్తదర్థసారూప్యనిబన్ధనత్వాచ్చ, తావతైవ సర్వవ్యవహారోపపత్తేశ్చ జ్ఞానమాత్రమేవ తత్త్వమిత్యర్థః. ... ...

(ఏవం ప్రాప్త ఇత్యాది) (జ్ఞాతురాత్మనోఽర్థవిశేషవ్యవహారయోగ్యతాపాదనరూపేణేతి) అనేన నిరాకారస్య ప్రకాశాయోగాదితి హేతుః ప్రత్యుక్తః. నీలాదిర్జ్ఞానాకారః- తత్తన్నీలాద్యర్థవ్యవహారానుగుణ్యమేవ జ్ఞానస్యాకార ఇత్యస్యార్థస్యోక్తత్వాత్. ఉపలబ్ధిం దర్శయతి (ఏవమేవ హీతి) (ఏవం రూపేణేతి) జ్ఞానం సకర్మకం సకర్తృకమేవ భాసతే- తత్ర జ్ఞానమాత్రస్యైవ పారమార్థ్యం కిమనేనైవ జ్ఞానేన సాధ్యతే- ఉత జ్ఞానాన్తరేణ. చరమః పక్షోఽనుపపన్నః. ప్రథమే తు సకర్మకత్వేన సకర్తృకత్వేన జ్ఞానేఽపరోక్షం భాసమానే తత్ర కస్యచిదంశస్యాపారమార్థ్యే తదన్యస్యాప్యపారమార్థ్యప్రసఙ్గః. తస్మాదపరోక్షసిద్ధం సర్వం జ్ఞానవత్ సత్యమిత్యర్థః. (యత్త్వితి) సాహిత్యం ద్వయోరేవేతి తద్భేదసాధకం. ఉపలమ్భనియమోఽపి నాస్తీత్యసాధారణానైకాన్తికత్వం. కించ - భేదహేతోర్నియమో భేదస్యైవ సాధక ఇత్యభిప్రాయేణోక్తం తదర్థేత్యాది. తత్తదసాధారణ్యస్య తత్సారూప్యనిబన్ధనత్వం పరిహరతి (తత్తదర్థేతి) (సమ్బన్ధశ్చేతి) సాక్షాత్సమ్బన్ధస్సంయోగ ఇత్యర్థః. సంయోగో హి ద్రవ్యయోరిత్యత్రాహ (జ్ఞానమపి హీతి) ద్రవ్యస్య ద్రవ్యాన్తరధర్మత్వైకస్వరూపత్వం కథమిత్యాశఙ్కాయాం ప్రదీపదృష్టాన్తేన పరిహరతి (ప్రభా ద్రవ్యస్యేతి)..........................

యత్పునః స్వప్నజ్ఞానదృష్టాన్తేన జాగరితజ్ఞానానామపి నిరాలమ్బనత్వముక్తం- తత్రాహ.

౨౮॥ సూ. వైధర్మ్యాచ్చ న స్వప్నాదివత్॥ స్వప్నజ్ఞానవైధర్మ్యాజ్జాగరితజ్ఞానానామర్థశూన్యత్వం న యుజ్యతే వక్తుం. స్వప్నజ్ఞానాని హి నిద్రాదిదోషదుష్టకరణజన్యాని బాధితాని చ - జాగరితజ్ఞానాని తు తద్విపరీతానీతి తేషాం న తత్సామ్యం. సర్వేషాం చ జ్ఞానానామర్థశూన్యత్వే భవద్భిస్సాధ్యోఽప్యర్థో న సిధ్యతి- నిరాలమ్బనానుమానస్యాప్యర్థశూన్యత్వాత్. తస్యార్థవత్త్వే జ్ఞానత్వస్యానైకాన్త్యాత్సుతరామర్థశూన్యత్వాసిద్ధిః. ....

———

౨౯॥ సూ. న భావోఽనుపలబ్ధేః॥ న కేవలస్యార్థశూన్యస్య జ్ఞానస్య భావస్సమ్భవతి. కుతః. క్వచిదప్యనుపలబ్ధేః. న హ్యకర్తృకస్యాకర్మకస్య వా జ్ఞానస్య క్వచిదుపలబ్ధిః. స్వప్నజ్ఞానాదిష్వపి నార్థశూన్యత్వమితి ఖ్యాతినిరూపణే ప్రతిపాదితమ్. ....

ఉపలబ్ధ్యధికరణం సమాప్తమ్.

———

౩౦॥ సూ. సర్వథానుపపత్తేశ్చ॥

అత్ర సర్వశూన్యవాదీ మాధ్యమికః ప్రత్యవతిష్ఠతే- శూన్యవాద ఏవ హి సుగతమతకాష్ఠా- శిష్యబుద్ధియోగ్యతానుగుణ్యేనార్థాభ్యుపగమాదినా క్షణికత్వాదయ ఉక్తాః- విజ్ఞానం బాహ్యార్థాశ్చ సర్వే న సన్తి, శూన్యమేవ తత్త్వం, అభావాపత్తిరేవ చ మోక్షః, ఇత్యేవ బుద్ధస్యాభిప్రాయః. తదేవ హి యుక్తం- శూన్యస్యాహేతుసాధ్యతయా స్వతస్సిద్ధేః. సత ఏవ హి హేతురన్వేషణీయః. తచ్చ సద్భావాదభావాచ్చ నోత్పద్యతే. భావాత్తావన్న కస్యచిదుత్పత్తిర్దృష్టా- న హి ఘటాదిరనుపమృదితే పిణ్డాదికే జాయతే. నాప్యభావాదుత్పత్తిస్సమ్భవతి - నష్టే పిణ్డాదికే హ్యభావాదుత్పద్యమానం ఘటాదికమభావాత్మకమేవ స్యాత్. తథా స్వతః పరతశ్చోత్పత్తిర్న సమ్భవతి. స్వతస్సోత్పత్తావాత్మాశ్రయదోషప్రసఙ్గాత్ ప్రయోజనాభావాచ్చ. పరతః పరోత్పత్తౌ పరత్వావిశేషాత్సర్వేషాం సర్వేభ్య ఉత్పత్తిప్రసఙ్గః. జన్మాభావాదేవ వినాశస్యాప్యభావః- అతః శూన్యమేవ తత్త్వం. అతో జన్మవినాశసదసదాదయో భ్రాన్తిమాత్రం.——— న చ నిరధిష్ఠానభ్రమాసమ్భవాద్భ్రమాధిష్ఠానం కించిత్పారమార్థికం తత్త్వమాశ్రయితవ్యం - దోషదోషాశ్రయత్వజ్ఞాతృత్వాద్యపారమార్థ్యేఽపి భ్రమోపపత్తివదధిష్ఠానాపారమార్థ్యేఽపి భ్రమోపపత్తేః.——— అతః శూన్యమేవ తత్త్వం.

ఉత్తరసూత్రముపతారయతి (యత్పునరితి)

౨౮॥ సూ. వైధర్మ్యాచ్చ న స్వప్నాదివత్॥ సోపాధికత్వం స్వప్నాదేః ఖ్యాత్యాభ్యుపగమాన్నోక్తం సూత్రకారైః - తదేవ నాస్తీతి వక్ష్యతే. ....

———

౨౯॥ సూ. న భావోఽనుపలబ్ధేః॥ (క్వచిదపీతి) అస్యాయమభిప్రాయః- సుషుప్తౌ కేవలధర్మిస్వరూపస్ఫురణమేవ- న ధర్మభూతజ్ఞానస్యేతి. కథం క్వచిదనుపలబ్ధిః- స్వప్నే హ్యర్థశూన్యం జ్ఞానమిత్యత్రాహ (స్వప్నజ్ఞానాదిష్వపీతి) ....

ఉపలబ్ధ్యధికరణం సమాప్తమ్.

———

౩౦॥ సూ. సర్వథానుపపత్తేశ్చ॥ కిం మాధ్యమికేనోక్తః సర్వశూన్యవాదః సమ్భవతి- నేతి. కిం సర్వం కార్యం భావరూపం-ఉతాభావరూపమితి. సర్వకార్యేష్వపి భావ ఏవ కారణం-ఉతాభావ ఇతి. కిం భావాన్తరమభావరూపం-ఉత తుచ్ఛం నామార్థాన్తరం. యదాఽతుచ్ఛనామార్థాన్తరమభావః-తదా సర్వకార్యేష్వభావ ఏవ కారణమితి కార్యస్యాప్యభావాత్మకతయా శూన్యవాద ఉపపన్నస్స్యాత్. యదా భావాన్తరమభావః-తదా సర్వకార్యేషు భావ ఏవ కారణమితి కార్యస్యాపి భావరూపత్వాత్ సర్వశూన్యవాదోఽనుపపన్నస్స్యాత్. (అహేతుసాధ్యతయేతి) సతో హేత్వభావాదేవ శూన్యసిద్ధిః-న తు సాధకహేత్వన్తరాపేక్షేత్యర్థః. కథం సతో హేత్వభావ ఇత్యత్రాహ (తచ్చేతి) (న హీతి) వినాశాదేవ జాయత ఇత్యర్థః (ప్రయోజనాభావాచ్చేతి) స్వయం విద్యమానత్వాదుత్పత్తినైరపేక్ష్యం ప్రయోజనాభావః. స్వసత్తా హ్యుత్పత్తేః ప్రయోజనం- పూర్వమేవ సత్త్వాన్నోత్పత్త్యా ప్రయోజనం. కిం సత ఉత్పత్తిః-ఉతాసతః. సచ్చేత్ - నోత్పత్త్యపేక్షా. అసచ్చేత్ - శశవిషాణవన్నోత్పత్తిరితి భావః.——— న చేత్యాది బ్రహ్మజ్ఞానవాదిచోద్యనిరాకరణం.——— పూర్వపక్షముపసంహరతి (అత ఇతి) ... ...

ఇతి ప్రాప్త ఉచ్యతే (సర్వథానుపపత్తేశ్చేతి) సర్వథానుపపత్తేస్సర్వశూన్యత్వం చ భవదభిప్రేతం న సమ్భవతి. కిం భవాన్ సర్వం సదితి వా ప్రతిజానీతే - అసదితి వా - అన్యథా వా. సర్వథా తవాభిప్రేతం తుచ్ఛత్వం న సమ్భవతి- లోకే భావాభావశబ్దయోస్తత్ప్రతీత్యోశ్చ విద్యమానస్యైవ వస్తునోఽవస్థావిశేషగోచరత్వస్య ప్రతిపాదితత్వాత్. అతస్సర్వం శూన్యమితి ప్రతిజానతా సర్వం సదితి ప్రతిజానతేవ సర్వస్య విద్యమానస్యావస్థావిశేషయోగిత్వైవ ప్రతిజ్ఞాతా భవతీతి భవదభిమతా తుచ్ఛతా న కుతశ్చిదపి సిధ్యతి. కిం చ - కుతశ్చిత్ప్రమాణాచ్ఛూన్యత్వముపలభ్య శూన్యత్వం సిషాధయిషతా తస్య ప్రమాణస్య సత్యత్వమభ్యుపేత్యం - తస్యాసత్యత్వే సర్వం సత్యం స్యాదితి సర్వథా సర్వశూన్యత్వం చానుపపన్నమ్........

సర్వథానుపపత్త్యధికరణం సమాప్తమ్.

---

* సర్వథాశబ్దేన ప్రమాణవికల్పానుపపత్తిః ప్రమేయవికల్పానుపపత్తిశ్చ వివక్షితా. తత్ర ప్రమేయం వికల్పయతి (కిం భవానితి) (అన్యథా వా) కిముభయాత్మకత్వేన-ఉతానుభయాత్మకత్వేనేత్యర్థః. ఉభయాత్మకత్వేఽనుభయాత్మకత్వే చ అవస్థాన్తరాపత్తిరేవోక్తా స్యాత్ -లోకప్రతీత్యా పరాభ్యుపగమప్రకారేణ వా సత్త్వాసత్త్వయోరవస్థావిశేషరూపత్వాత్. న హి శూన్యవాదిన ఉభయప్రకారాతిరేకేణ సాధనదూషణవ్యవహారసమ్భవః. ఘటత్వం స్వాపేక్షయా సత్-కపాలాపేక్షయా అసదిత్యుభయాత్మకత్వం. ఘటస్స్వాపేక్షయా నాసత్-కపాలాపేక్షయా అసత్-అతోఽనుభయాత్మకత్వమప్యవస్థావిశేష ఇతి (సదితి ప్రతిజానతేవేతి) సదితి వికల్పే దృష్టాన్తార్థ ఇత్యుక్తం భవతి. ప్రమాణానుపపత్తిమాహ (కిం చేతి) ప్రమాణశబ్దః ప్రతీతిపర్యాయ ఇత్యర్థః. కిం సర్వం శూన్యమితి ప్రమితిస్తత్కారణం వా సత్యం-ఉతాసత్యం. సత్యం చేత్ - న సర్వశూన్యత్వం. అసత్యం చేత్-నితరామిత్యర్థః.

అధికరణత్రయాత్మకో బౌద్ధమతనిరాసః. అణుహేతుకో భూతభౌతికసంహతిరూపః, స్కన్ధహేతుకశ్చ పఞ్చస్కన్ధీరూప, ఇత్యుభయహేతుకస్సముదాయ ఇతి పరే. చిత్తచైత్తహేతుకశ్చాభ్యన్తరో, బాహ్యశ్చ భూతభౌతికసఙ్ఘాత ఇత్యపరే. తత్ర పఞ్చస్కన్ధీరూపసముదాయానాదరహేతుః పూర్వోక్తః. *ఉభయథా చ దోషాదిత్యత్ర అవిద్యారాగాదీనాం వినాశస్య పరికరాత్ సమ్భవ్యగ్రానాచ్చేత్ - వినాశస్య నిర్హేతుకత్వప్రతిజ్ఞాభఙ్గః. స్వయమేవావిద్యావినాశశ్చేత్ - సర్వముక్తిప్రసఙ్గః, మోక్షమార్గోపదేశానర్థక్యం, చేతి పరే. తదయుక్తం-*ఉదాసీనానామపి చైవం సిద్ధిరితి సూత్రే ఐహికాముష్మికసాధనప్రవృత్తిర్న్యాయస్య వక్ష్యమాణతయా పునరుక్తిప్రసఙ్గాత్. *నాసతోఽదృష్టత్వాదిత్యత్ర అభావాద్భావోత్పత్తిరనుపపన్నా- అసతశ్శశవిషాణాదేస్సముత్పత్త్యదర్శనాత్. అభావాదుత్పత్త్యభ్యుపగమే శశవిషాణాదిభ్యోఽప్యఙ్కురాదయో జాయేరన్నితి పరే. తచ్చాయుక్తం- *ఉత్తరోత్పాదే చ పూర్వనిరోధాదిత్యత్రైవ నాభావాద్భావోత్పత్తౌ దూషణస్య వక్ష్యమాణత్వాత్. తత్రైవ హి కార్యోత్పత్తిదశాయాం క్షణికస్య కారణస్యావస్థానాభావనిబన్ధనం దూషణముక్తం. దూషణభేదాన్న పునరుక్తిరితి చెన్న- దూషణభేదాభావాత్. కథంచిద్దూషణభేదోత్ప్రేక్షణేఽప్యభావాద్భావోత్పత్త్యనుబన్ధితయా సర్వస్య దూషణస్యైకసూత్రాభిప్రేతత్వసమ్భవాత్, శబ్దనిరోధాభావాత్,. పూర్వనిరోధాదితి హి శబ్దః. న హ్యత్ర దణ్డదూషణం వివక్షితం- తత్త్వన్యథైవ వక్తుం శక్యతే- నిరోధస్య శబ్దత్వాత్, తదనుబన్ధిదూషణస్యాభిప్రేతత్వాచ్చ. అభిప్రాయికత్వేఽపి యదేవాభిప్రేతవ్యం - నాన్యదితి కో నియమః. పృథగ్యోగకరణమేవ నివారకమితి చెన్న- తస్యార్థాన్తరపరత్వేన ప్రయోజనవత్తరత్వాత్. క్షణికత్వప్రయుక్తదూషణస్య సాధారణత్వాదసాధారణదూషణేన సౌత్రాన్తికనిరసనం హి ప్రయోజనవత్తరం- అపేక్షితస్య శబ్దత్వే సమ్భవతి కథం తదుపేక్షణేనాన్యథాసిద్ధానపేక్షితార్థాన్తరపరత్వాశ్రయణం యుక్తం [illegible]రాకార ఇతి పదద్వయాధ్యాహారస్తదా స్యాదితి చేత్ - తవాపి తుల్యం- భావస్యోత్పత్తిరితి పదద్వయాధ్యాహారేణ హి భవద్యోజనా. న త్వేవం తత్ర. *ఉదాసీనానామిత్యనన్తరసూత్రే కథం సాధారణదూషణోక్తిః. న - పరపక్షేష్వసాధారణదూషణాన్యుక్త్వా తేషు సాధారణదూషణమప్యనుసన్ధేయమితి ప్రదర్శనార్థత్వాత్తదుక్తేః. *వైధర్మ్యాచ్చేత్యాదిసూత్రవ్యాఖ్యానం పరేషాం స్వపక్షవిరుద్ధం- కృత్స్నప్రపఞ్చమిథ్యాత్వనిరాసకత్వాత్తస్య సూత్రస్య. నను న విరోధః- జ్ఞానార్థయోరభేదో యోగాచారాభిమతః- వయం తు భేదమఙ్గీకృత్య అర్థమిథ్యాత్వం బ్రూమ ఇతి చేత్. అర్థమిథ్యాత్వస్యైవ యోగాచారాభిమతత్వాత్ - అన్యథా జ్ఞానమిథ్యాత్వార్థసత్యత్వయోరన్యతరప్రసఙ్గాత్. నన్వర్థతుచ్ఛత్వం తదభిమతం- వయం తు తన్నిరాసేనానిర్వాచ్యత్వం బ్రూమ ఇతి చేత్. తుచ్ఛత్వమితి కిమప్రతీతత్వం వివక్షితం-ఉత ప్రతీతత్వేఽపి బాధార్హత్వం. న తావదప్రతీతత్వం యోగాచారాభిమతం-స్వరూపోపలమ్భనియమస్య తైరుచ్యమానత్వాత్. ద్వితీయే తు శబ్దవైషమ్యమేవ తేషాం యుష్మాకం చ - ప్రతీతత్వే సతి బాధార్హత్వస్యోభయాభిమతత్వాచ్చ. అస్తు వా కించిద్వైషమ్యం భవతాం గ్రన్థేష్వన్యగ్రన్థాత్ - తదానీమపి సూత్రం విరుద్ధం-కారణదోషబాధకప్రత్యయయోరనిర్వాచ్యపక్షేఽప్యావశ్యకత్వేన తైరవిశిష్టత్వాత్. న హ్యనిర్వాచ్యపక్షస్పర్శికశ్చిదుపాధిః సూత్రితః వ్యాఖ్యాతశ్చ- అతో విరుద్ధత్వం స్థితం *న భావోఽనుపలబ్ధేరితి - ఉత్తరోత్తరజ్ఞానవైచిత్ర్యహేతుతయాఽనుగతాభిమతానామనాదివాసనానాం న భావః-అర్థానుపలబ్ధేః. యద్వా-అర్థనాశ్రయేణ వినాశినీ చిత్రహేతుభూతవాసనానుపలబ్ధేశ్చ. అర్థోపలబ్ధినిబన్ధనాస్థిరాశ్రయస్థా హి వాసనేతి వ్యాఖ్యాతం. తత్రార్థాభావేఽపి స్వప్నానుభవజన్యాకారాశ్చ త్వన్మతే హేతుభూతా వాసనా భవన్తి- తద్వదిహాపి సమ్భవతీత్యాశఙ్కేయముత్తరం. స్వాప్నాని జ్ఞానాని చ నిర్విషయాణ్యనీతి వక్ష్యమితి చేత్-తర్హి హేత్వన్తరసాపేక్షయోజనాయామపి సూత్రస్య [illegible]సిద్ధ్యర్థం చరమహేతువిషయతయా వర్ణనం యుక్తం. అతోఽర్థశూన్యజ్ఞానానామనుపలబ్ధిపరాహతత్వప్రతిపాదనపరం సూత్రమిదం.

౩౧॥ సూ. నైకస్మిన్నసమ్భవాత్॥

నిరస్తాస్సౌగతాః- జైనా అపి పరమాణుకారణత్వాదికం జగతో వదన్తీత్యనన్తరం జైనపక్షః ప్రతిక్షిప్యతే.

భాసనాభావమాత్రలయానుపలబ్ధేరిత్యాపృథక్కథనమనపేక్షితం- అనుస్మృతేశ్చేతిసూత్రేతదవగమాత్. పూర్వానుభవజనితసంస్కారాశ్రయస్యస్థిరస్యాభావే ప్రతిసన్ధానానుపపత్తిస్తత్రావగతా. సర్వథానుపపత్తేశ్చేతిసూత్రమపిసుగతమాత్రవిషయం- నతుశూన్యవాదప్రతిషేధపరం- తస్యతు సర్వప్రమాణవిరుద్ధత్వాన్నిరసనానాదరఇతిపరే. తదయుక్తం- నాస్తిక్యకాష్ఠాగతస్యాసత్తర్కాకరస్యతస్యావశ్యంనిరసనీయత్వాత్. యదిసర్వప్రమాణవిరోధేనదుర్బలతయానతన్నిరాసః- తర్హిపక్షాన్తరాణామపితత్త్ప్రత్యనీకప్రమాణవిరుద్ధతయాదుర్బలత్వాత్తన్నిరాసస్యానాదరణీయతాకింన స్యాత్. వస్తుతోదుర్బలత్వేప్యాపాతతః ప్రాబల్యప్రతీతేర్నిరసనీయత్వమితిచేత్- తచ్ఛూన్యవాదేపితుల్యం. పక్షాన్తరాణాంకతిపయప్రమాణానుగుణత్వాత్ప్రాబల్యావభాసః- శూన్యవాదస్యతుసర్వప్రమాణవిరోధాన్నప్రాబల్యావభాసఇతిచేత్. పక్షాన్తరేషుప్రమాణానుగుణాంశస్యనిరసనమశక్యం- విరుద్ధాంశస్యతుప్రాబల్యావభాసాభావాత్కిన్నిరసనేన. విరుద్ధాంశస్యప్రమాణవిరోధనిమిత్తదౌర్బల్యస్యాపాతతోఽనవభాసాత్తద్జ్ఞాపనమపేక్షితమితి చేత్- శూన్యవాదస్యాపికాత్స్న్యేనప్రమాణవిరోధస్యజ్ఞాప్యత్వాత్తన్నిరసనమపేక్షితం. యదివిరుద్ధైకదేశమపిమతంనిరస్యతే- తర్హికాత్స్న్యేనవిరుద్ధస్యనిరసనీయత్వంకింపునర్న్యాయసిద్ధం. కించ- యద్యపిప్రమాణవిరోధోఽవభాసతే- తథాపితదుక్తకుతర్కాణాంప్రబలత్వభ్రమోనిరాకరణీయః- అన్యథాజ్వాలాభేదయుక్త్యాతద్దైక్యజ్ఞానస్యేవప్రమాణజ్ఞానానామపిభ్రాన్తిత్వశఙ్కాప్రసఙ్గాత్. అతోఽపేక్షితత్వాద్వ్యాఖ్యానురోధాచ్చశూన్యవాదప్రతిషేధపరమిదంసూత్రమితియుక్తం.—— అన్యేత్వేవంవర్ణయన్తి - మాతృశరీరం ప్రాప్తాత్కర్మణః ప్రథమంహృదయవస్తు, స్త్రీప్రవృత్తియపురుషప్రవృత్తి యయోరన్యతరస్యచిరోఽష్టద్రవ్యకలాప, స్తదనన్తరంచిత్త, ముత్పద్యతే- తస్మాచ్చిత్తాత్పూర్వస్మాచ్చకలాపా, న్మాతృభుక్తాహారాచ్చయథాయథమష్టద్రవ్యకలాప, ఉత్పద్యతేచక్షురాదీని, చ. కర్మశబ్దశ్చపూర్వకర్మవాసితచిత్తసన్తానపరః. ఏవముభయహేతుకే - కర్మమాతృభుక్తాహారహేతుకేపిగర్భసముదాయస్యప్రాప్తిః- సంయోజయితుఃస్థిరస్యప్రశాసితురీశ్వరస్యానభ్యుపగమాదితి. తదయుక్తం - పరపక్షేషుజగత్కారణానుపపత్తేర్వక్తవ్యత్వాత్, సంయోజకేశ్వరానభ్యుపగమరూపహేతోఃకృత్స్నజగదుత్పత్తిప్రతిక్షేపకస్యగర్భస్థదేహమాత్రవిషయతయాసఙ్కోచానుపపత్తేః, ఉభయథాచదోషాదిత్యత్రనిరోధస్యసహేతుకత్వేనిర్హేతుకత్వప్రతిజ్ఞావిరోధః- అహేతుకత్వేనిత్యనిరోధః ప్రసజ్యేత- హేత్వభావాదవిశేషాదిత్యుక్తం. తదప్యయుక్తం - ఈదృశానామన్యేషామపిప్రత్యేకం సవిషయదూషణానాం ప్రతిసఙ్ఖ్యాప్రతిసఙ్ఖ్యానిరోధప్రతిక్షేపకసూత్రఏవవివక్షితత్వోపపత్తేః, కార్యకారణతుచ్ఛతావిషయదూషణస్యాత్రవివక్షితత్వోపపత్తేశ్చ. నాసతోదృష్టత్వాదితిసూత్రంశూన్యవాదినిరాసపరంవ్యాఖ్యాతం, నభావోఽనుపలబ్ధేరిత్యాదిసూత్రద్వయంచబాహ్యార్థానుమేయతావ్యుదాసపరంవర్ణితం. తదయుక్తం- స్వారసికక్రమాభావాత్. ప్రత్యక్షాది నాస్థిరతయోపలబ్ధాబాహ్యార్థాఃక్షణికాః- క్షణికాశ్చానుమేయాః- ఉభయవిధాశ్చార్థామిథ్యాభూతాః- తద్విషయజ్ఞానమపిమిథ్యేతిహిలోకబుద్ధ్యవతరణక్రమః. వైభాషికసౌత్రాన్తికయోర్బాహ్యార్థాస్థిరత్వాభ్యుపగమాచ్చసఙ్గతిర్యుక్తా- నతువైభాషికమాధ్యమికయోః. బాహ్యార్థానభ్యుపగమాద్యోగాచారమాధ్యమికయోస్సఙ్గతత్వేబుద్ధ్యవతరణక్రమాన్మాధ్యమికస్యపాశ్చాత్త్యత్వంయుక్తం. నతుయోగాచారసౌత్రాన్తికయోః పౌర్వాపర్యంయుక్తం- ఉక్తసఙ్గత్యభావాత్. జ్ఞానాస్తిత్వసామ్యాత్సఙ్గతిరితిచేత్. తర్హిపౌర్వాపర్యవిపర్యయోయుక్తః- జ్ఞానాస్తిత్వసామ్యస్యార్థసద్భావప్రతిషేధరూపేణవైషమ్యస్యచానుగుణతయాసఙ్గతేర్వక్తవ్యత్వాత్. కించ- శఙ్కానౌచిత్యమపిభవతి- నాసతస్సదుత్పత్తిర్దృష్టా, నాపిస్వయమసదితియుక్తం,- అసత్త్వే నాపిప్రమాణేనాదృష్టత్వాదితిహితద్యోజనా. తత్ర అసతఇతిపదస్యపఞ్చమ్యన్తత్వేప్రథమంప్రతిజ్ఞావాక్యమధ్యాహార్యంస్యాత్. షష్ఠ్యన్తత్వేద్వితీయంప్రతిజ్ఞావాక్యమధ్యాహార్యంస్యాత్. అస్మాకంతునవాక్యాధ్యాహారః - నసిలాదిరసత ఆకారఇతిపదద్వయాధ్యాహారఏవ. ఏతావాంశ్చాధ్యాహారస్సర్వేషామవర్జనీయః. నభావోఽనుపలబ్ధేరితి- నతాదృశస్యప్రత్యక్షస్యభావః- అనుపలబ్ధేః- అనుపలభ్యమానస్యాప్యస్తిగ్రహణాయోగాదితివర్ణితం. తదయుక్తం - నిత్యాతీన్ద్రియాణామిన్ద్రియాదీనామనుమానాభావప్రసఙ్గాత్. తేషుకల్పకమన్యథాసిద్ధం - ఇహతుబాహ్యార్థకల్పకంజ్ఞానవైచిత్ర్యమన్యథాసిద్ధం- సంస్కారేణతత్సంభవాదితిచేత్. న - ఉత్సూత్రత్వాదైతోః. ననునసర్వేషుహేతుస్సూత్రేముఖాద్బహ- అధిప్రేతహేతునిరాకాఙ్క్షాపూరణస్యసర్వవ్యాఖ్యాతృసమ్మతత్వాదితిచేత్. సత్యం- నిర్దిష్టహేతుద్వైరుపపాదకైర్వినానస్థిరీభవతి - తేషామభిప్రేతత్వంయుక్తం - నిర్దిష్టహేతూపయోగిత్వాత్. తద్యోక్తహేతుదౌస్థ్యేనతత్పరిహారానుపయోగిహేత్వన్తరస్యాభిప్రేతత్వకల్పనమనుపపన్నం - నహిసమ్యక్త్వంహేతుంహాచకేనవస్తుమశక్నువన్నన్యస్యాభిప్రేతతాసిద్ధ్యర్థందుష్టంహేతుంసూత్రకారోవదతీతియుక్తం. శక్యదనుపలబ్ధస్యాశక్యానుమానత్వంహిదుష్టం - కల్పకహేత్వన్యథాసిద్ధిరేవహిసమ్యగ్యుక్తిః. సర్వథానుపపత్తేశ్చేతిసూత్రేశ్చవికల్పితశరోభేదేష్వనుపపత్తేర్వివక్షితత్వమవగమయతి - నత్వేకరూపసైవార్థస్యబహ్వనుపపత్తియుక్తత్వం- ఉభయథాచదోషాదితివత్. అతోరూపాదీనామనుమేయత్వేప్రత్యక్షానుభవవిరోధాద్యనేకోపపత్తిపరతయావ్యాఖ్యానమయుక్తం. తత్రచార్థసఙ్గతివశాచ్చవ్యాఖ్యానురోధాచ్చసర్వశూన్యవాదనిరాసపరత్వంయుక్తమ్. ....

సర్వథానుపపత్త్యధికరణంసమాప్తమ్.

౩౧॥ సూ. నైకస్మిన్నసమ్భవాత్॥ సఙ్గతిమాహ (నిరస్తాఇతి) వైశేషికబౌద్ధయోఃపరమాణుకారణవాదినోరేకాన్తత్వప

తే కిల మన్యన్తే- జీవాజీవాత్మకం జగదేతన్నిరీశ్వరం. తచ్చ షడ్ద్రవ్యాత్మకం. తాని చ ద్రవ్యాణి జీవధర్మాధర్మపుద్గలకాలాకాశాఖ్యాని. తత్ర జీవాః - బద్ధా యోగసిద్ధా ముక్తాశ్చేతి త్రివిధాః. ధర్మో నామ గతిమతాం గతిహేతుభూతో ద్రవ్యవిశేషో జగద్వ్యాపీ. అధర్మశ్చ స్థితిహేతుభూతో వ్యాపీ. పుద్గలో నామ వర్ణగన్ధరసస్పర్శవద్ద్రవ్యం. తచ్చ ద్వివిధం- పరమాణురూపం, తత్సఙ్ఘాతరూపం చ పవనజ్వలనసలిలధరణీతనుభువనాదికం. కాలస్తు అభూదస్తి భవిష్యతీతి వ్యవహారహేతురణురూపో ద్రవ్యవిశేషః. ఆకాశో ఽప్యేకో ఽనన్తప్రదేశశ్చ. తేషు చాణువ్యతిరిక్తద్రవ్యాణి పఞ్చాస్తికాయా ఇతి చ సంగృహ్యన్తే- జీవాస్తికాయో ధర్మాస్తికాయో ఽధర్మాస్తికాయః పుద్గలాస్తికాయః ఆకాశాస్తికాయ ఇతి. అనేకదేశవర్తిని ద్రవ్యే ఽస్తికాయశబ్దః ప్రయుజ్యతే. జీవానాం మోక్షోపయోగినమపరమపి సఙ్గ్రహం కుర్వన్తి- జీవాజీవాస్రవబన్ధనిర్జరసంవరమోక్షా ఇతి. మోక్షసంగ్రహేణ మోక్షోపాయశ్చ గృహీతః. స చ సమ్యగ్జ్ఞానదర్శనచారిత్రరూపః. తత్ర జీవస్తు జ్ఞానదర్శనసుఖవీర్యగుణః. అజీవశ్చ జీవభోగ్యవస్తుజాతం. ఆస్రవః - తద్భోగోపకరణభూతమిన్ద్రియాదికం. బన్ధశ్చాష్టవిధః - ఘాతికర్మచతుష్టయమఘాతికర్మచతుష్టయం చేతి. తత్రాద్యం జీవగుణానాం స్వాభావికానాం జ్ఞానదర్శనవీర్యసుఖానాం ప్రతిఘాతకరం. అపరం శరీరసంస్థానతదభిమానతత్స్థితితత్ప్రియుక్తసుఖదుఃఖోపేక్షాహేతుభూతం. నిర్జరం - మోక్షసాధనమర్హదుపదేశావగతం తపః. సంవరో నామేన్ద్రియనిరోధః - సమాధిరూపః. మోక్షస్తు నివృత్తరాగాదిక్లేశస్య స్వాభావికాత్మస్వరూపావిర్భావః. పృథివ్యాదిహేతుభూతాశ్చాణవో వైశేషికాదీనామివ న చతుర్విధాః- అపి త్వేకస్వభావాః. పృథివ్యాదిభేదస్తు పరిణామకృతః. సర్వం చ వస్తుజాతం సత్త్వాసత్త్వనిత్యత్వానిత్యత్వభిన్నత్వాభిన్నత్వాదిభిరనైకాన్తికమిచ్ఛన్తి- స్యాదస్తి- స్యాన్నాస్తి- స్యాదస్తి చ నాస్తి చ- స్యాదవక్తవ్యం- స్యాదస్తి చావక్తవ్యం చ- స్యాన్నాస్తి చావక్తవ్యం చ- స్యాదస్తి చ నాస్తి చావక్తవ్యం చేతి సర్వత్ర సప్తభఙ్గీనయావతారాత్. సర్వం వస్తుజాతం ద్రవ్యపర్యాయాత్మకమితి ద్రవ్యాత్మనా సత్త్వైకత్వనిత్యత్వాన్యుపపాదయన్తి - పర్యాయాత్మనా చ తద్విపరీతం. పర్యాయాశ్చ ద్రవ్యస్యావస్థావిశేషాః. తేషాం చ భావాభావరూపత్వాత్సత్త్వాసత్త్వాదికం సర్వముపపన్నమితి. ... ...

అత్రాభిధీయతే (నైకస్మిన్నసమ్భవాదితి) నైతదుపపద్యతే. కుతః. (ఏకస్మిన్నసమ్భవాత్) ఏకస్మిన్వస్తుని అస్తిత్వనాస్తిత్వాదేర్విరుద్ధస్య ఛాయాతపవద్యుగపదసమ్భవాత్. ఏతదుక్తం భవతి- ద్రవ్యస్య తద్విశేషణభూతపర్యాయశబ్దాభిధేయావస్థావిశేషస్య చ పృథక్పదార్థత్వాన్నైకస్మిన్విరుద్ధధర్మసమావేశః సంభవతీతి. తథా హి- ఏకేనాస్తిత్వాదినాఽవస్థావిశేషేణ విశిష్టస్య తదానీమేవ న తద్విపరీతనాస్తిత్వాదివిశిష్టత్వం సంభవతి. ఉత్పత్తివినాశాఖ్యపరిణామవిశేషాస్పదత్వం చ ద్రవ్యస్యానిత్యత్వం, తద్విపరీతం చ నిత్యత్వం, తస్మిన్కథం సమవైతి. విరోధిధర్మాశ్రయత్వం చ భిన్నత్వం, తద్విపరీతం చాభిన్నత్వం, కథం వా తస్మిన్సమవైతి. యథా

రమాణుచాతుర్విధ్యసామ్యాత్తన్నిరాసానన్తరం - బౌద్ధానన్తరమార్హతమతనిరాసః ప్రస్తుతః. కిమార్హతానాం బ్రహ్మకారణవాదో విచాల్యః - ఉత నేతి - కిం జైనమతం సమీచీనయుక్తిమూలం- ఉత నేతి. కిమేకస్య వస్తునస్సత్త్వాసత్త్వభిన్నత్వాభిన్నత్వనిత్యత్వానిత్యత్వాద్యనేకస్వభావత్వం సమ్భవతి- నేతి. కిం పర్యాయస్వభావాభ్యామేకస్య వస్తునో ఽనేకస్వభావత్వముపపాదయితుం శక్యతే- నేతి. యదా శక్యతే - తదైకస్య వస్తునో ఽనేకస్వభావత్వసమ్భవాజ్జైనమతస్య సమీచీనయుక్తిమూలతయా బ్రహ్మకారణవాదస్యాశ్రద్ధేయతా స్యాత్. యదా తు న శక్యతే- తదా వస్తునో ఽనేకస్వభావత్వాసమ్భవేన జైనమతస్య కుతర్కమూలతయా బ్రహ్మకారణవాదస్య శ్రద్ధేయత్వమత్వం. (తే కిలేత్యాది) స్థితిహేతుభూతః-స్థావరత్వాదిహేతుః. అప్రవృత్తిహేతురిత్యర్థః. సఙ్ఘాతరూపమేవ వివృణోతి (పవనేతి) (అపరమితి) శరీరసంస్థానం, తదభిమానః, తత్స్థితిః, తత్ప్రయుక్తసుఖదుఃఖోపేక్షా, ఇత్యేషాం హేతురిత్యర్థః. అన్యథా చతుష్టయాయోగాత్. పర్యాయః-అవస్థా. అవస్థావిశేషాణాం భావాభావరూపత్వాత్ ద్రవ్యస్య సత్త్వాదికముపపన్నమిత్యర్థః.

దూషయతి (అత్రాభిధీయత ఇత్యాదినా) ఆకారభేదాదవిరోధ ఇత్యత్రాహ (ఏతదుక్తం భవతీతి) కిం ద్రవ్యావస్థే భిన్నే - ఉతాభిన్నే - ఉత భిన్నాభిన్నే- ఇతి వికల్పమభిప్రేత్య భేదపక్షే దూషణమాహ (ద్రవ్యస్యేతి) అభిన్నత్వపక్షే భిన్నాకారభేదాదవిరోధః- భిన్నాభిన్నత్వపక్షే ఉక్తదవిరోధని ర్వాహకాకారాన్తరాభావాన్నావిరోధ ఇతీదం పూర్వముక్తత్వాన్నాత్ర కణ్ఠోక్తం. పూర్వప్రస్తుతాస్తిత్వాదేః కథం విరోధ ఇత్యత్రాహ (తథా హీతి) సత్త్వాసత్త్వాదివిరోధో నాకారభేదేన పరిహ్రియతే- అపి తు ద్రవ్యస్యైవోచ్యత ఇతి పూర్వం ప్రస్తుతం - తదనుపపన్నమిత్యాహ (తథా హీతి) ఆకారభేదాభ్యుపగమే ఆకారేణాస్తిత్వాదిధర్మః- ద్రవ్యేణ చాస్తిత్వాదిధర్మః. అనభ్యుపగమే తు ద్రవ్యమేవోభయధర్మీతి విరోధః- సత్త్వాసత్త్వనిత్యత్వానిత్యత్వభి

ఽశక్యత్వమపి హిమవత్త్వయోర్యుగపదేకస్మిన్నసమ్భవః. అయమర్థః పూర్వమేవ భేదాభేదవాదినిరసనసమయే *తత్తు సమన్వయాదిత్యత్ర ప్రపఞ్చితః. కాలస్య పదార్థవిశేషణతయైవ ప్రతీతేస్తస్య పృథగస్తిత్వనాస్తిత్వాదయో న వక్తవ్యాః, న చ పరిహర్తవ్యాః. కాలోఽస్తి నాస్తీతి వ్యవహారో వ్యవహర్తౄణాం జాత్యాద్యస్తిత్వనాస్తిత్వవ్యవహారతుల్యః- జాత్యాదయో హి ద్రవ్యవిశేషణతయైవ ప్రతీయన్త ఇతి పూర్వమేవోక్తమ్. కథం పునరేకమేవ బ్రహ్మ సర్వాత్మకమితి శ్రోత్రియైరుచ్యతే. సర్వచేతనాచేతనశరీరత్వాత్ సర్వజ్ఞస్య సర్వశక్తేః సత్యసఙ్కల్పస్య పురుషోత్తమస్యేత్యుక్తమ్. శరీరశరీరిణోస్తద్గతానాం చాత్యన్తవైలక్షణ్యమప్యుక్తమ్. కిం చ - జీవాదీనాం షణ్ణాం ద్రవ్యాణామేకద్రవ్యపర్యాయత్వాభావాత్తేషు ద్రవ్యైకత్వేన పర్యాయాత్మనా చైకత్వానేకత్వాన యోరనుపపాదాః. అథోచ్యేత- షడేతాని ద్రవ్యాణి స్వకీయైః పర్యాయైః స్వేన స్వేన చాత్మనా తథాభవన్తీతి. ఏవమపి సర్వమనైకాన్తికమిత్యభ్యుపగమవిరోధః- అన్యోన్యస్య తాదాత్మ్యాభావాత్. అతో నయుక్తమిదం జైనమతమ్. ఈశ్వరానధిష్ఠితపరమాణుకారణవాదే పూర్వోక్తా దోషాస్తథైవావతిష్ఠన్తే……………………

3౨॥ సూ. ఏవం చాత్మాకార్త్స్న్యమ్॥ ఏవమ్ - భవదభ్యుపగమే సతి ఆత్మనశ్చాకార్త్స్న్యం ప్రసజ్యతే. జీవోఽసఙ్ఖ్యాతప్రదేశో దేహపరిమాణ ఇతి హి భవతాం స్థితిః- తత్ర హస్త్యాదిశరీరేఽవస్థితస్యాత్మనస్తతో న్యూనపరిమాణే పిపీలికాదిశరీరే ప్రవిశతోఽల్పదేశవ్యాపిత్వేనాకార్త్స్న్యం ప్రసజ్యతే అపరిపూర్ణతా ప్రసజ్యత ఇత్యర్థః. ……………………

అథ సఙ్కోచవికాసధర్మతయాత్మనః పర్యాయశబ్దాభిధేయావ

స్థాన్తరాపత్త్యావిరోధః పరిహ్రియత ఇత్యుచ్యేత. తత్రాహ.

33॥ సూ. న చ పర్యాయాదప్యవిరోధో వికారాదిభ్యః॥ న చ సఙ్కోచవికాసరూపావస్థాన్తరాపత్త్యా విరోధః పరిహర్తుం శక్యతే- వికారత్వప్రయుక్తానిత్యత్వాదిదోషప్రసక్త్యా ఘటాదితుల్యత్వప్రసఙ్గాత్. ……………………

న్నత్వాభిన్నత్వవిరోధః క్రమేణోపపాదితః. (కాలస్యేతి) (పదార్థవిశేషణతయైవేతి) అనేన కాలస్యాణుత్వనిరాకరణం ఫలితమ్. అనేకకాలకల్పనమయుక్తమ్- ఏకస్మిన్కాలేఽనేకపదార్థానాస్తిత్వప్రతీతేః. కాలస్య ద్రవ్యవిశేషణతయాఽస్తిత్వం ప్రతిపన్నమ్- తత ఏవ తస్య నాస్తిత్వశఙ్కానవకాశేత్యర్థః. కథమిత్యాదినా పరిచోద్యపరిహారతి (సర్వేతి) శరీరాణామన్యోన్యం బ్రహ్మణశ్చ భేదః- శరీరిణో బ్రహ్మణ ఏకత్వమిత్యర్థః. సర్వజ్ఞస్యేత్యాదివిశేషణమేకస్య సర్వచిదచిన్నియన్తృత్వాద్యసంభావితత్వశఙ్కావ్యావృత్త్యర్థమ్. శరీరదోషాణాం శరీరిణ్యస్పర్శముపపాదయతి (శరీరశరీరిణోరితి) అనేకాన్తత్వస్య వ్యభిచారమాహ (కిం చేతి) …………………… …

3౨॥ సూ. ఏవం చాత్మాకార్త్స్న్యమ్॥ ఏవంశబ్దం వ్యాచష్టే (భవదితి) బుద్ధిస్థపరాభ్యుపగమప్రకారపర ఏవంశబ్దః ఇత్యర్థః.——యథా పూర్వోక్తదోషః ఏవం దోషాన్తరమితి పరే. అన్యత్రాపి దూషణాన్తరవివక్షితే పూర్వోక్తదూషణస్య దృష్టాన్తీకరణాదర్శనాత్ ప్రయోజనాభావాచ్చ ఉక్తప్రకారపరత్వేన వ్యాఖ్యాతమ్- తత్ర హి దూష్యం జీవస్య దేహపరిమాణత్వమనన్తరముపస్థాపితం స్యాత్. ——అసఙ్ఖ్యాతప్రదేశః- ఏకరూపసఙ్ఖ్యాహీనప్రదేశః. అనియతప్రదేశ ఇత్యర్థః. …………………… ………

ఉత్తరసూత్రశఙ్కామాహ (అథేతి)

33॥ సూ. న చ పర్యాయాదప్యవిరోధో వికారాదిభ్యః॥ ——అవస్థాభేదాదవిరోధవన్నైవ వికారత్వమవయవోపగమాపగమాభ్యాముపపాదయన్తి పరే సర్వే. తపనాతపరత్నాలోకాదీనాం సఙ్కోచవికాసభాజామనీశానావయవత్వస్య పూర్వముపపాదితత్వాత్ సఙ్కోచవికాసకారణయావయవోపగమాపగమాభ్యాం వినాపి సమ్భవాత్తదనుక్తిః. అత ఏవ హి సఙ్కోచవికాసరూపేత్యవస్థావిశేషితా - తేన వృక్షాదిగతవృద్ధిక్షయాదివ్యావృత్తిః. వికారః - ఉత్పత్తిర్వినాశశ్చ. అనిత్యత్వమ్ - పరిమితకాలవర్తిత్వమ్. యద్వా - వికారః - జన్మాది. అనిత్యత్వమ్ - వినాశః. ఆదిశబ్దః పరాక్త్వచైతన్యానాశ్రయత్వపరః. ననుత్వన్మతే ధర్మభూతజ్ఞానస్య సఙ్కోచవికాసాభ్యుపగమే కథం నిత్యత్వాది. స్వరూపేణ నిత్యస్య వస్తునో నిరుప

౩౪॥ సూ. ॥ అన్త్యావస్థితేశ్చోభయనిత్యత్వాదవిశేషః ॥ [illegible] పరిమాణం మోక్షావస్థాగతం- తస్యచ శ్చైదేహాన్తరపరిగ్రహాభావాదవస్థితత్వాదాత్మనశ్చ [illegible] ణస్య చోభయోర్నిత్యత్వాత్తదేవాత్మనః స్వాభావికం పరిమాణమితి పూర్వమపి తస్మాదవిశేషః [illegible] హపరిమాణత్వమాత్మనో న స్యాదిత్యసఙ్గతమేవేదమార్హతమతం.........

ఏకస్మిన్నసమ్భవాధికరణం సమాప్తమ్.

ధికధర్మత్వాదితి బ్రూమః ధర్మభూతజ్ఞానస్య పరాశక్త్యం చైతన్యాశ్రయత్వం చేష్టం తవతు జీవస్వరూపమేవ సఙ్కోచవికాససభాగితి తత్పక్షే లోక స్యైకానిత్యత్వపరాశక్తి చైతన్యాశ్రయత్వప్రసఙ్గో దుర్వారః ....

౩౪॥ సూ ॥ అన్త్యావస్థితేశ్చోభయనిత్యత్వాదవిశేషః ॥ [illegible] జీవస్యతావద్దేహాదేరివాపరిమాణత్వమనభ్యుపగతం, విభుత్వం చానిష్టం, దేహపరిమాణవాదేఽణుత్వం చాసంభావితం,- అణుపరిమాణదేహాభావాత్ ఏవం జీవయథాస్వరూపం మోక్షావస్థాస్థితం నిత్యతయా పూర్వమపి సత్- తథాఽన్త్యపరిమాణం మోక్షావస్థాస్థితమదేహాసాధికం నిత్యతయా పూర్వమపి సత్స్యాత్ తత ఆత్మనో దేహపరిమాణత్వహానిరిత్యర్థః ... ...

* అన్త్యావస్థితేశ్చ-అన్త్యపరిమాణస్య నిత్యత్వేతస్యాభూతత్వాభావిత్వానుపపత్తేః ప్రాగపిత దస్తిత్వే తద్విరుద్ధపరిమాణావరోధాయోగాదాద్యం మధ్యమం చ పరిమాణం తదేవేత్యాద్యమధ్యమపరిమాణయోరపి నిత్యత్వాదవిశేషః- ఏకపరిమాణశరీరతారూపస్స్యాదితి పరే, ఉభయోః-ఆద్యమధ్యమావస్థయోరన్త్యపరిమాణస్య నిత్యత్వాదవిశేషః-సర్వదాఽణుత్వమేకరూపమహత్త్వం వా స్యాదితి చతే, చాపరే చ యోజనాన్తరమాహుః తన్న రోచతే-ఆత్మనోఽనాదిత్వాత్ తదతపరిమాణేష్వవస్థాన్తరము వాకిన్చిదాద్యత్వానుపపత్తేః, ఆద్యాభావాచ్చ కస్యచిన్మధ్యమత్వానుపపత్తేః, శ్చ నచాద్యశబ్దేనాణుత్వవివక్షోపపన్నా - అణుపరిమాణశరీరాసమ్భవేన దేహపరిమాణస్యాత్మనోఽణుత్వానుపపత్తేః ఆద్యమధ్యమయోరథా వేక్షధమన్త్యవ్యపదేశ ఇతిచేన్న - అన్త్యశబ్దస్యావసానవాచిత్వాత్, జనాదేరప్యవసానసమ్భవాచ్చ ఉభయేషామపి భిన్నాభిన్నత్వవాదినామిదమధికరణం విరుద్ధం- ఏకస్మిన్భిన్నాభిన్నత్వాద్యసమ్భవస్యోక్తత్వాత్ భిన్నాభిన్నత్వయోశ్చ పరస్పరప్రతిషేధకత్వం దర్శితం నను నతయోర్మిథః ప్రతిషేధకత్వం-మృదాది ద్రవ్యరూపేణాభేదస్య, ఘటాద్యవస్థారూపేణ భేదస్య చ దర్శనాదితిచేత్ - తర్హి సాధారణాకారస్యాసాధారణాకారస్య చ భేదాభేదఇతినామమాత్రం కృతం స్యాత్ తతశ్చ భేదఏవాపన్నః అసాధారణధర్మస్య స్వవిరోధిధర్మాశ్రయాత్ స్వాశ్రయవ్యావర్తకత్వాత్ సర్వభేదోఽప్యవస్థితః కిన్నస్యాత్- సాధారణాకారస్యస్వాశ్రయైక్యనిర్వాహకత్వాదైక్యమాదితిచేన్న సాధారణాకారస్యభేదసహస్యైక్యనిర్వాహకత్వాభావాత్, అసాధారణాకారస్యాభేదాసహత్వాచ్చ ఏకస్య ఏకస్సాధారణాసాధారణప్రతియోగికం విరోధిధర్మాశ్రయత్వలక్షణత్వాద్భేదస్య - విరోధిధర్మసంసర్గస్తం ప్రతిషేధతి అతో ఘటత్వాద్యవస్థావిశేషస్వాభావరూపత్వాత్స్వాభావావినాభూతైర్వాశరావ ప్రతిషిద్ధత్వాదిధర్మైః స్వాశ్రయద్రవ్యం భినత్తి యదా నభినత్తి తదా ఘటత్వాదిరాకారస్స్వయం నస్యాత్- అభేదస్యస్వాభావమూలత్వాత్ స్వాభావావినాభావాద్వా అతో భిన్నాభిన్నత్వయోరేకస్మిన్నసమ్భవో దుర్వారః ... వ్యపర్యాయాత నాభిన్నత్వాభిన్నత్వే ఏకవస్తుని వదతో వివసనాఙ్కంసోపమయోః పర్యాయాసనపేక్షమాణస్య ద్రవ్యస్యపర్యాయాణాం చ నిత్యత్వానిత్యత్వాభిన్నత్వాభిన్నత్వాదికం సఙ్గ్రూతే- వయం తు నలభేతి చేన్న - అవస్థాతద్వతోరప్యవస్థానరమనపేక్ష్య భిన్నాభిన్నత్వాభ్యుపగమాత్ యథైకస్య ద్రవ్యస్య స్వరూపేణ నిత్యత్వానిత్యత్వాదికమవస్థామనపేక్ష్య న శక్యతే వక్తుం-తథాఽవస్థాతద్వతోః స్వరూపేణ భిన్నత్వైకః మవస్థామనపేక్ష్య భిన్నత్వమాశ్రియతే, స్వరూపేణ తయోర్భిన్నత్వే కథం ఘటమకుటయోరివావస్థాన్తరమనపేక్ష్యాభిన్నత్వమాశ్రియతే, అవస్థాయాస్స్వపరనిర్వాహకత్వాదవస్థాన్తరనిరపేక్షత్వమితిచేత్- తర్హి ద్రవ్యస్యావస్థాన్తరసాపేక్షత్వాదుభయాతిరిక్తమవస్థాన్తరమాశ్రయణీయం యదాఽవస్థాద్రవ్యస్య భేదాభేదౌ తామేవ ద్రవ్యం తన్నిర్వహణాయాపేక్షతే నావస్థాన్తరమితిచేత్ న- వికల్పాసహత్వాత్ సాయద్యభేదనిర్వాహికా అభేదనిర్వహణాయావస్థాన్తరమన్వేష్టవ్యం సాయది భేదనిర్వాహికా అభేదనిర్వహణాయావస్థాన్తరమన్వేష్టవ్యం ఉభయనిర్వాహకత్వే త్వేకస్యావస్థాయా విరుద్ధం నిర్వాహ్యద్వయవిరోధాత్ నహ్యగ్నిగతం హైజర్యమగ్నేశ్శీతత్వయోర్నిర్వాహకం భవతి ననునిర్వాహ్యద్వయం విద్యతే-భిన్నత్వాభిన్నత్వం చ సైవ ఘటావస్థేతిచేత్ - తర్హి నాగ్నిదివాదః తస్మాదవస్థాతద్వతోర్భిన్నాభిన్నత్వం నైవోక్తం స్యాత్- యథా పటస్య ఘటత్వం కుద్యత్వం చ పటత్వమేవేత్యుక్తేపటేఘటత్వకుద్యత్వానుక్తిరేవస్యాత్- తద్వత్ ఏవమవస్థాన్తరమనపేక్ష్యావస్థాతద్వతోర్భిన్నాభిన్నత్వం వదతా మర్హతో న శక్యం అతఏవ సూత్రయోజనాపి నసమ్భవతి- సత్త్వాసత్త్వాదేరేకస్మిన్ధర్మిణ్యసమ్భవాదితి - కథమేకో భావోఽస్తి నాస్తి చేతి భాష్యకారైః నహ్యేకస్మిన్ద్రవ్యే సన్మాత్రరూపే సర్వేగుణపర్యాయాస్సమ్భవన్తి-తస్మిన్సర్వసేషద్రవ్యాభ్యుపగమాత్ యద్యేకం సన్మాత్రరూపమనస్తసర్వపర్యాయమద్వితీయమభ్యుపగమ్యతే- తతోఽయమస్మిదం దర్శనం నచైతదభ్యుపగన్తుం హైకశక్యం-తేషాం ప్రమాణాభావాదితి యాదవాద్యః అత్ర కించిద్వ్యాఖ్యాతృభిః-కిమేకస్మిన్భిన్నాభిన్నత్వాద్యసమ్భవమాత్రం సూత్రకారేణాభిప్రేతం-ఉత పరమతే తదసమ్భవః ఆద్యేస్వపక్షవ్యాఘాతకత్వం స్యాద్వక్తేః ద్వితీయే హైషమ్యం వక్తవ్యం షడ్ద్రవ్యాభ్యుపగమస్తస్య హైషమ్యమితిచేత్- తత్కిం షణ్ణాం భిన్నస్వభావానాం పరస్పరం ద్రవ్యపర్యాయాత్మనాభిన్నాభిన్నత్వాభావాత్ స

[illegible] పత్యురసామఞ్జస్యాత్ ॥ [illegible] కపిలకణాదసుగతార్హతమతానామసామఞ్జ
స్యాద్వేదబాహ్యత్వాచ్చ నిశ్శ్రేయసార్థిభిరనాదరణీయత్వముక్తం- ఇదానీం పశుపతిమతస్య వేదవిరోధాదసామ
ఞ్జస్యాచ్చానాదరణీయతోచ్యతే. తన్మతానుసారిణశ్చతుర్విధాః - కాపాలాః కాలాముఖాః పాశుపతాః శైవా
శ్చేతి సర్వేచైతే వేదవిరుద్ధాం తత్త్వప్రక్రియామ్, ఐహికాముష్మికనిశ్శ్రేయససాధనకల్పనాం, శ్చకల్పయన్తి-
నిమిత్తోపాదానయోర్భేదం నిమిత్తకారణంచపశుపతిం, మాచక్షతే- తథానిశ్శ్రేయససాధనమపిముద్రికాషట్క
ధారణాదికం, యథాహుః కాపాలాః *ముద్రికాషట్కతత్త్వజ్ఞః పరముద్రావిశారదః। భగాసనస్థమాత్మానం
ధ్యాత్వానిర్వాణమృచ్ఛతి। కణ్ఠికారుచకంచైవకుణ్డలంచశిఖామణిః। భస్మయజ్ఞోపవీతంచముద్రాషట్కం ప్రచ
క్షతే। ఆభిర్ముద్రితదేహస్తునభూయఇహజాయతఇత్యాదికం తథాకాలాముఖాఅపికపాలపాత్రభోజనశవభస్మ
స్నానతత్ప్రాశనలగుడధారణసురాకుమ్భస్థాపనతదాధారదేవపూజాదికమైహికాముష్మికసకలఫలసాధనమభి
దధతి- *రుద్రాక్షకఙ్కణంహస్తేజటాచైకాచమస్తకే। కపాలంభస్మనాస్నానమిత్యాదిచప్రసిద్ధం శైవాగమే
షు తథాకేనచిత్క్రియావిశేషేణవిజాతీయానామపిబ్రాహ్మణ్యప్రాప్తిముత్తమాశ్రమప్రాప్తించాహుః *దీ
క్షాప్రవేశమాత్రేణబ్రాహ్మణోభవతిక్షణాత్ ।కాపాలంవ్రతమాస్థాయయతిర్భవతిమానవఇతి

తత్రైదముచ్యతే (పత్యురసామఞ్జస్యాదితి) *నైకస్మిన్నసంభవాదిత్యతోనేత్యనువర్తతే పత్యుః పశుపతేః
మతంనాదరణీయం కుతః అసామఞ్జస్యాత్ అసామఞ్జస్యంచాన్యోన్యవ్యాఘాతాత్ వేదవిరోధాచ్చ ముద్రికా
షట్కధారణభగాసనస్థాత్మధ్యానసురాకుమ్భస్థాపనతత్స్థదేవతార్చనగూఢాచారశ్మశానభస్మస్నానప్రణవ
పూర్వాభిధ్యానాన్యన్యోన్యవిరుద్ధాని వేదవిరుద్ధంచేదంతత్త్వపరికల్పనముపాసనమాచారశ్చ వేదాఃఖలుపరం

ర్వానేకాన్తత్వాదిరితిచేత్ తన్నవేదాన్తినామేవసర్వానేకాన్త్యవాదోఘటతే నత్వార్హతస్యేతిమాత్రకారస్యైకత్వబ్రహ్మణఃప్రతిక్షేపాదయుత
తచ్చాయుక్తం క్షణికవాదశ్చైయమిథ్యాత్వసర్వశూన్యవాదనిరాకరణేషుపరపక్షేష్వనుపపన్నానాంతేషాంస్వపక్షేసామఞ్జస్యాభ్యుపగమాభావాత్ తే
షాంశ్రుతివిరోధాదనభ్యుపగమశ్చేత్ అనేకాన్తవాదేపిశ్రుతివిరోధ[illegible] శ్రుతిగర్వ[illegible]నోపలక్షణ్యప్రతిపాదనాత్ తాదాత్మ్యశ్రుతయస్స
న్తీతిచేత్ తాసాంనిర్వాహోఽసత్స్వదుక్తఇతినతాసామనేకాన్తత్వేప్రమాణత్వం కిఞ్చ *అణుభిశ్చమహద్భిశ్చ *జాయస్వమ్రియస్వ *విజ్ఞానం
చావిజ్ఞానంచ సత్యంచానృతంచ * నేహనానాస్తి *నేతినేతీత్యాదీనాం [illegible] క్షణికవాదశ్చైయ మిథ్యాత్వసర్వమిథ్యాత్వపరత్వరూపా
[illegible] పూర్వాపరపక్షేష్వసామఞ్జస్యంస్వపక్షేతత్సామఞ్జస్యంచోచ్యతఇతిసకిస్యాద్వ్యాఖ్యాయతే తేషాంపూర్వాపరవా
క్యవిరోధాత్ ఏవ్యానుపపత్తివిధ్వ సత్వాచ్చతథానిర్వహణమయుక్తమితిచేత్ [illegible] నేకాన్తవాదేపితుల్యం యథాసత్త్వాసత్త్వనిత్యత్వానిత్యత్వాదయ
ఏకదైకత్ర ఏకస్యస్వరూపేణనసమ్భవన్తి ఏవంఘటస్యఘటత్వాదౌస్థాయిత్వమేవ[illegible] అవస్థాతద్వతోశ్చతదు
భయంనసమ్భవతి విరోధస్యపూర్వమేవోపపాదితత్వాత్ అతో వేదాన్తమనువలమ్బ్య[illegible]వాదినామిదంనిరాకరణంవిరుద్ధం * అన్యావస్థితేతి
త్వస్యఉభయోర్నిత్యపర్యాయయోర్నిత్యత్వాదవిశేష అనిత్యపర్యాయాం [illegible] తదనాదరహేతుస్తాను
హేతుమతోరవిశిష్టత్వం నిత్యానిత్యవిభాగాభావాత్ ఉభయోర్నిత్యత్వమేవ [illegible] సాధ్యసాధనయోర[illegible] అనిత్యపర్యాయా [illegible]
[illegible] నిత్యమితిస్వాభ్యుపగమేవిరోధస్సాధ్యఇతిచేన్న [illegible] అవిశేషశబ్దాభిహితద్వ్య[illegible] నత్వభ్యుపగమవిరోధవాదీ [illegible] ప్రతి
త్వేకోవిరోధఇతిచేత్ నవిరోధ [illegible] పర్యవసానంనాస్తిచేత్ [illegible] పర్యవసానాయకస్యాన్తరస్యాభిప్రేతత్వంకల్పనీ
యం అవిశేషశబ్దేనయ పూర్వావస్థాయామప్యాత్మనోదేహానురూపపరిమాణతారతమ్యాభావప్రసఙ్గాత్ తదాతల[illegible]మిత్యాకాఙ్క్షానుదయాద్దూష
ణంపర్యవస్యతి అతోహేతుహేతుమతోర[illegible] నరక[illegible] ద్వారంతదుభయనిరుక్తానిర్వాహ

ఏకస్మిన్నసంభవాధికరణంసమాప్తమ్

౩౫॥ సూ [illegible] పత్యురసామఞ్జస్యాత్॥ [illegible] సఙ్గతిమాహ (కపిలేతి) ప్రధానకారణత్వాభ్యుపగమసామ్యాత్ సాఙ్ఖ్యనిరాసాన
న్తరభావిత్వేపాశుపతనిరాసస్యప్రాప్తేపిసౌగతార్హతమతనిరాసానన్తరంతత్ప్రతిక్షేపన్తస్యాత్య నవేదబాహ్యత్వజ్ఞాపనాయకృతః పశుపతిమతంనిశ్శ్రే
యసార్థిభిరుపాదేయం- నేతి కిమస్యశ్రుతివిరోధోఽస్తి నేతి యదానశ్రుతివిరోధః తదానీముపాదేయతా యదాతువిరోధః- తదాఽనుపాదే
యతా తత్త్వవిపర్యయమాహ (నిమిత్తేతి) అనుష్ఠానవిపర్యయమాహ (తథేతి)

(తత్రైదముచ్యతఇతి) వ్యాఘాతమాహ (ముద్రికేతి) ఏకతన్త్రోక్తార్థస్యాన్యతన్త్రేణదూషితత్వాదన్యోన్యవ్యాఘాతాదుపహతం నకేవలంవేదవిరో
ధాదిత్యర్థః ముద్రికాషట్కధారణాదయోబహుభిస్తన్త్రేషూక్తాః క్రమేణపరిగణితాః నత్వేకత్ర వైదికపక్షస్యతద్వైపరీత్యమాహ (వేదాఃఖల్వితి)

బ్రహ్మనారాయణమేవజగన్నిమిత్తముపాదానంచవదన్తి*నారాయణపరంబ్రహ్మతత్త్వం నారాయణఃపరః నారాయణపరోజ్యోతిరాత్మానారాయణఃపరః*తదైక్షతబహుస్స్యాంప్రజాయేయేతి*సోకామయతబహుస్స్యాంప్రజాయేయేతి *తదాత్మానంస్వయమకురుతేత్యాదయః,- పరబ్రహ్మభూతపరమపురుషవేదనమేవచమోక్షసాధనముపాసనంవదన్తి*వేదాహమేతంపురుషంమహాన్తమాదిత్యవర్ణంతమసస్తుపారే*తమేవంవిద్వానమృతఇహభవతినాన్యఃపన్థాఅయనాయవిద్యతఇత్యాదినైకతాంగతాస్సర్వే వేదాన్తాః,-తదితికర్తవ్యతాభూతంకర్మచవేదవిహితవర్ణాశ్రమసమ్బన్ధియజ్ఞాదికమేవవదన్తి *తమేతంవేదానువచనేనబ్రాహ్మణావివిదిషన్తియజ్ఞేనదానేనతపసానాశకేన *ఏతమేవలోకమిచ్ఛన్తఃప్రవ్రాజినఃప్రవ్రజన్తీత్యాదయః,. కేవలపరతత్త్వప్రతిపాదనపరనారాయణానువాకసిద్ధతత్త్వపరాః కేషుచిదుపాసనాదివిధిపరేషువాక్యేషుశ్రుతాఃప్రజాపతిశివేన్ద్రాకాశప్రాణాదిశబ్దాఇతి *శాస్త్రదృష్ట్యాతూపదేశోవామదేవవదిత్యత్రప్రతిపాదితం, తథా *ఏకోహవైనారాయణఆసీన్నబ్రహ్మనేశానఇత్యారభ్య*సఏకాకీనరమేతేతిసృష్టివాక్యోదితంప్రష్టారంనారాయణమేవసమానప్రకరణస్థాః *సదేవసోమ్యేదమగ్రఇత్యాదిమసాధారణాస్సృష్టివాక్యగతాశబ్దాఃప్రతిపాదయన్తీతి *జన్మాద్యస్యయతఇత్యత్రప్రతిపాదితం,. అతోవేదవిరుద్ధతత్త్వోపాసనానుష్ఠానాభిధానాత్పశుపతిమతమనాదరణీయమేవ.........

౩౬॥ సూ. అధిష్ఠానానుపపత్తేశ్చ॥ వేదబాహ్యానామనుమానాద్ధికేవలనిమిత్తేశ్వరకల్పనా-తథాసతిదృష్టానుసారేణకులాలాదివదధిష్ఠానంకర్తవ్యం. నచకులాలాదేర్మృదాద్యధిష్ఠానవత్పశుపతేర్నిమిత్తభూతస్యప్రధానాధిష్ఠానముపపద్యతే - అశరీరత్వాత్. సశరీరాణామేవహికులాలాదీనామధిష్ఠానశక్తిర్దృష్టా. నచేశ్వరస్యసశరీరత్వమభ్యుపగన్తవ్యం- తచ్ఛరీరస్యసావయవస్యనిత్యత్వేఽనిత్యత్వేచ *శాస్త్రయోనిత్వాదిత్యత్రదోషస్యోక్తత్వాత్..............................

౩౭॥ సూ. కరణవచ్చేన్నభోగాదిభ్యః॥ యథా భోక్తుర్జీవస్యకరణకళేబరాద్యధిష్ఠానమశరీరస్యైవదృశ్యతే- తద్వన్మహేశ్వరస్యాప్యశరీరస్యచప్రధానాధిష్ఠానముపపద్యతఇతిచేత్. న- (భో

(ఏకతాంగతాః)సర్వశాఖాప్రత్యయన్యాయాదిత్యభావః సృష్టివాక్యస్థశమ్భుశివాదిశబ్దనిర్వాహార్థమాహ (కేవలపరేతి)నారాయణానువాకానుగుణముపనిషదన్తరార్థఃకథంస్యాదిత్యత్రాహ (కేషుచిది)యథా *జుహ్వాజుహోతీతివాక్యస్యహోమసాధనత్వమాత్రపరత్వేనద్రవ్యవిశేషనిర్ణయేనతాత్పర్యం-*యస్యపర్ణమయీజుహూర్భవతీతివాక్యస్యద్రవ్యవిశేషనిర్ణయపరత్వేనతదనుగుణార్థత్వం *జుహ్వాజుహోతీతివాక్యస్యభవతి-తథా*శమ్భురాకాశమధ్యేధ్యేయఇత్యాదీనాంవాక్యానాముపాసనవిధిపరత్వాన్నోపాస్యవిశేషనిర్ణయపరత్వం- నారాయణానువాకస్యతూపాసనవిధ్యాద్యన్యపరత్వాభావాదుపాస్యవిశేషనిర్ణయైకపరత్వమస్తి- అతస్తదనుగుణార్థత్వం *శమ్భురాకాశేత్యాదివాక్యానామభ్యుపగన్తవ్యమిత్యర్థః. కారణవాక్యముదేవతాన్తరప్రతీతిరస్తీత్యత్రాహ(ఏకోహవాఇతి)సృష్టివాక్యశబ్దేషుపూర్వపూర్వేఽుత్తరోత్తరశబ్దంప్రతిసామాన్యశబ్దాః-ఏవంపూర్వపూర్వంప్రత్యుత్తరోత్తరశబ్దావిశేషశబ్దాః. ఏవంనారాయణశబ్దంప్రతిశమ్భుశివాదయస్సామాన్యశబ్దాః-*శమ్భుస్స్వయమ్భూర్ద్రుహిణః *సుశ్రేయసంశివంభద్రం *విశ్వాక్షంవిశ్వశమ్భువం *శాశ్వతంశివమచ్యుతం *శివశ్చాసానామశివానామిత్యాదిష్వనేకార్థేషుప్రయోగదర్శనాత్, నారాయణశబ్దస్యతథాఽర్థాన్తరేప్రయోగాభావాచ్చ. తస్మాత్ *పశునాయజేత *ఛాగోవామన్త్రవర్ణాదితిన్యాయాత్ సామాన్యశబ్దానాంవిశేషపర్యవసానాత్ బ్రహ్మాదిసామాన్యశబ్దానాం నారాయణవిశేషపర్యవసాయిత్వంయుక్తమిత్యర్థః. (జన్మాద్యస్యయతఇత్యత్రప్రతిపాదితమితి) *యతోవాఇమానీత్యాదివాక్యఅస్యార్థస్యాభిప్రేతత్వాత్సూత్రకారేణాపితథాఽభిప్రేతమిత్యర్థః. జన్మాదిసూత్రభాష్యేణపరస్మాత్పుంసఇత్యన్తైనఅయమర్థస్సూచితః. ......

౩౬॥ సూ. అధిష్ఠానానుపపత్తేశ్చ॥ పౌరుషేయవాక్యస్యప్రమాణమూలత్వేబుభుత్సితేసత్యతీన్ద్రియార్థేశ్రుతిమూలత్వమనుమానమూలత్వంవాసంభవేత్ - తత్రశ్రుతిమూలత్వంశ్రుతివిరుద్ధపరావరతత్త్వప్రతిపాదనప్రదర్శనాదపాస్తమిత్యనుమానమూలత్వనిరాసపరంసూత్రత్రయం. శాస్త్రయోన్యధికరణఏవాభిప్రేతానాందూషణానామత్రాపృష్టపేక్షితత్వాత్పునరుక్తిఃకృతా- తేషాంవక్ష్యమాణత్వబుద్ధ్యాశాస్త్రయోన్యధికరణేతత్రోక్త్యభావః. వక్ష్యమాణదూషణస్యస్వాస్పష్టత్వాద్యాహ (వేదబాహ్యానామితి) ....

౩౭॥ సూ. కరణవచ్చేన్నభోగాదిభ్యః॥ కింశరీరత్వేనజగదధితిష్ఠతి- ఉతతద్వ్యతిరిక్తత్వేన. శరీరత్వేనచేత్ - భోగాదిప్ర

గాదిభ్యః) పుణ్యపాపరూపకర్మఫలభోగార్థం పుణ్యపాపరూపాదృష్టకారితం హి తదధిష్ఠానం. తద్వత్పశుపతేరపి పుణ్యపాపరూపాదృష్టవత్తయా తత్ఫలభోగాదిసర్వం ప్రసజ్యేత. అతో నాధిష్ఠానసంభవః. ....

౩౮॥ సూ. అన్తవత్త్వమసర్వజ్ఞతా వా॥ వాశబ్దశ్చార్థే. పశుపతేః పుణ్యపాపరూపాదృష్టవత్త్వే జీవవదన్తవత్త్వం - సృష్టిసంహారాద్యాస్పదత్వమసర్వజ్ఞతా చ స్యాదిత్యనాదరణీయమేవేదం మతం. *విరోధే త్వనపేక్ష్యం స్యాదిత్యాదినా వేదవిరుద్ధస్యానాదరణీయత్వే సిద్ధేఽపి పశుపతిమతస్య వేదవిరుద్ధతాఖ్యాపనార్థం *పత్యురసామఞ్జస్యాదితి పునరారమ్భః. యద్యపి పాశుపతశైవయోర్వేదావిరోధిన ఇవ కేచనధర్మాః ప్రతీయన్తే- తథాపి వేదవిరుద్ధనిమిత్తోపాదానభేదకల్పనాపరావరతత్త్వవ్యత్యయకల్పనామూలత్వాత్ సర్వమసమఞ్జసమేవేత్యసామఞ్జస్యాదిత్యుక్తమ్. ....

పశుపత్యధికరణం సమాప్తమ్.

సజ్జః. నో చేత్- శరీరాన్తరసాపేక్షత్వం స్యాదిత్యర్థః. శరీరనిరపేక్ష్యాధిష్ఠానం శరీరేష్వస్తమితి చేన్న- శరీరత్వప్రయుక్తసుఖదుఃఖభోగప్రసంగాదిత్యాహ- భవతి. తదా భగవతశ్శరీరత్వే భోగాదిప్రసజ్జ ఇతి. అయమశరీరత్వాభ్యుపగమేన పరిహారః- అశరీరత్వానభ్యుపగమేన పరిహారః. అనుపపత్తిరుక్తా. *శరీరమపి న శరీరోత్పత్తిపూర్వకమిష్యతే శరీరం హ్యన్యాధిష్ఠానే కరణభూతం స్వాధిష్ఠానే కరణం కర్మచయథాదీపాదిస్వప్రకాశే హేతుః స్వప్రకాశే స్వయమేవ హేతుః. సదీపాన్తరసాపేక్షః యథా చ మనో యుగపదనేకజ్ఞానానుత్పత్తిలిఙ్గేనానుమీయమానం స్వానుమానే కరణభూతం కర్మ చ భవతీతి. ఏవం స్వపరనిర్వాహకత్వేన పరిహారః....

౩౮॥ సూ. అన్తవత్త్వమసర్వజ్ఞతా వా॥ (వేదావిరోధిన ఇతి) అత్రైవశబ్దోఽపి ప్రయుక్తవ్యో ద్రష్టవ్యః. నను వేదవిరుద్ధత్వఖ్యాపనార్థత్వమధికరణస్యాయుక్తం- తాన్త్రికగ్రన్థైరేవార్థవిరోధప్రతీతేః. విరోధప్రతిపన్నే విరోధాధికరణన్యాయాద్వేదవిరుద్ధస్యాప్రామాణ్యసిద్ధేశ్చాస్యాధికరణస్య కృతకరత్వప్రసఙ్గః. నైవం- విరోధస్యాపాతప్రతిపన్నత్వే బుద్ధ్యా న్యాయేనానాదరోఽథేన తేషాం తేషాం మతానాం విరుద్ధేషు కిం ను ప్రమాణం ఇతి శ్రుత్యన్తరే చానుపలభ్యమానే కథం బాధకల్పనా. నను చ యదన్యథా ప్రత్యక్షశ్రుతపాఠేనైతుం శక్యస్యైవ ఇతి ప్రతిపాదనార్థత్వాదస్య. నను స్మృత్యాపి శ్రుతిసఙ్కోచో దృశ్యతే- *న హింస్యాదితి నిషేధోఽపి ప్రాగ్ధకస్య దర్శనానుసన్ధానేన సఙ్కుచతి. నైవం- దర్శనేనాపి ప్రాప్తం కర్తవ్యమిత్యవశ్యం ప్రాప్తకర్తవ్యతాతివాదరూపత్వాచ్ఛ్రుతివచనానాం. అత ఏవ హి ఉక్తం. నను స్తోత్రం. యద్వా - బహ్వర్థవిరోధః ప్రధానప్రతిపాద్యవిరోధో వా యుక్తేర్న విద్యతే- తాస్సర్వతయః శ్రుతిం సఙ్కోచయన్తి - నతు వేదవిరోధిన ఇతి ప్రధానార్థవిరుద్ధాశ్చ విరోధబాహుళ్యం తత్ర తత్ర ద్రష్టవ్యం, దర్శితప్రాయం, చ. యద్యపి శ్వవిరోధమాశఙ్క్య ప్రధానప్రతిపాద్యవిరోధం భాష్యకారః ఏవాహ తథాపీతి. న చాకాశప్రాణాదిశబ్దానామివ తత్త్రిస్థశివాదిశబ్దానాం పరమాత్మపరతాశ్రయణేన పరావరతత్త్వవ్యత్యాసపరిహారః కర్తుం శక్యతే. ప్రసిద్ధనపుంసకాదిషు నారాయణాదిశబ్దవాచ్యస్య పరతత్త్వస్యేన్ద్రాదిశబ్దవాచ్యాపేక్షయోత్కృష్టత్వేన వ్యపదేశాభావాత్ ఇన్ద్రాదిశబ్దానామిన్ద్రాదిస్వార్థద్వారా కారణతత్త్వదన్తర్యామిభూతపరమాత్మపరత్వాశ్రయణం న పూర్వాపరవాక్యశ్రుత్యన్తరవిరుద్ధం. న హి స్ఫుటం నారాయణస్య పరత్వం క్వచిచ్ఛ్రుతిషు. పాశుపతాదిషు పరత్వేనోక్తం రుద్రప్రత్యవరత్వేనోక్తస్య తత్త్వస్య కారణత్వాన్తర్యామిత్వస్యానుభాతా రుద్రశివాదిశబ్దానాం నారాయణపరత్వేన నిర్వాహో నోపపన్నః. వేదాన్తవాక్యేషు ద్వైతాద్వైతమోరేవ హి వ్యాఖ్యాతౄణాం విప్రతిపత్తిః- నారాయణస్య బ్రహ్మశివాదీనాం చ ద్వైతం నాన్యదితి ఏవం వా భవతు - సర్వథాపి నారాయణస్యాపరత్వం తస్మాత్కస్య చిత్తత్త్వస్య పరత్వం మోక్షప్రదత్వం చ శ్రుతివిరుద్ధమితి సర్వావిగీతం. పరమపురుషాదన్యస్య పరత్వేనోపాసనం చ మోక్షహేతురితి శ్రుతివిరుద్ధం - *నాన్యః పన్థా ఇతి పరమపురుషాదన్యస్య మోక్షప్రదత్వనిషేధాత్. నను మోక్షప్రదజగత్కారణవిషయాన్తరాది సుశివాదిశబ్దావస్తుమాత్రవిషయాస్సన్తు - భగవద్విషయా వా. కార్యవిషయా నారాయణాదిశబ్దా భగవతో ద్రష్టాన్తరపరాస్సన్తు. అతో న విరోధ ఇతి చేన్న - అతిప్రసఙ్గాత్. సర్వశబ్దానాం ముఖ్యార్థపరతయావిరోధశమనే సుగతాగమాదయోఽపి హ్యవిరోధేన నేతుం శక్యన్తే- క్షణికశబ్దః క్షణమిత్యపరః. చిత్తసన్తతిశబ్దోఽపి చిత్తస్యావిచ్ఛేదపరః- నిత్యజ్ఞానరూపత్వేఽప్యర్థః. వేదాన ప్రమాణమితి- ఉక్తప్రమాణవిలక్షణా ఇత్యర్థః. తేషాం పౌరుషేయత్వం చ పురుషైరధీతత్వం. అర్థాన్తరాణితు వ్యాఖ్యాతృబుద్ధిదోషమూలాని- న తు సుగతాభిమతానీతి కిమితి న వ్యాఖ్యాయతే. అతోఽనుష్ఠానవిరోధసత్త్వవిరోధశ్చ దుష్పరిహరః. నను కథం మోహనార్థత్వం పాశుపతస్య- ఉక్తం హి భగవత్ప్రీత్యైతత్ప్రతిపాదకతయాఽసాత్త్వికే శ్రీమతి వారాహే పురాణే పాశుపతతన్త్రస్యానుగ్రహమూలత్వేన వేదానుగుణ్యాచ్చ స్వర్గాపవర్గార్థత్వం, రుద్రరూపస్య భగవతస్తదుక్తమార్గేణ పూజనీయత్వం, తన్త్రాన్తరాణాం విప్రలిప్సామూలత్వేన నరకఫలత్వం, చ. తత్ర యథా మహేశ్వరవచః *ఏవ మభ్యర్థితైస్తైస్తు పురాహం ద్విజసత్తమాః । వేదక్రియాసమాయుక్తాం కృతవానస్మి సంహితాం । నిశ్వాసాఖ్యాం తత స్తస్యాం లీనా బాభ్రవ్యశాణ్డిలాః । అల్పాపరాధాన్ ఇత్యేవ శేషా వై లాలితా భవత । మయ్యైవ మోహితా

సైవహిభవిష్యజ్జ్ఞానతా ద్విజా ఇతి, తత్ర *నిశ్వాససంహితాయాం హిలకమాత్రప్రమాణతః। శైవపాశుపతీదీక్షాయోగః పాశుపతశ్చ సః। ఏతస్మాద్వేదమార్గాద్ధి యదన్యదిహ జాయతే। తచ్ఛ్వాద్రకర్మనిర్దిష్టం యచ్చాంశౌచవివర్జితం। యే రుద్రముపజీవన్తి కల్పా వై లాలికాస్సదా। ఉచ్ఛిష్టరుద్రాస్తే జ్ఞేయా నాహం తేషు వ్యవస్థిత ఇతి, తథా *తేషాం గౌతమశాపాద్ధి భవిష్యన్త్యన్వయే ద్విజా ఇతి ప్రక్రమ్య *తేషాం మధ్యే సదాచారా యే తేషుచ్ఛాసనే రతాః। తేస్వర్గమపవర్గం చ యాస్యన్త్యవఖిలు నిశ్చయః। వైలాలికా యే యాస్యన్తి నియమస్తత్ర దూషకాః। ప్రాగ్గౌతమాగ్నినిర్దగ్ధాః పునర్మద్వచనాద్ద్విజాః। నరకం తు గమిష్యన్తి నాత్ర కార్యా విచారణేతి, తత్రాప్యుపస్థితమహః *విష్ణురూపేణయా భాష్యా హం సర్వదేవైర్ద్విజోత్తమ। సా త్రివికీసా సమాఖ్యాతా వృత్తిర్మ్యా మునిపుఙ్గవ। జటామకుటధారీ చ నాగభూషైస్సమావృతః। సిద్ధాన్తనయమార్గస్థైరహం రుద్రైరిహ పూజితః। రాజసీస్మ్యృతు తాం వృత్తిం జానీహి ద్విజసత్తమేతి, సిద్ధాన్తనయమార్గశబ్దశ్చ పాశుపతవిషయః- నకులీశవాదితన్త్రాన్తరవిషయః- తథా హ్యర్ధబుద్ధిభిర్యుక్తానాం వైలాలవ్రతికైరహం। తమోతిరిక్తైర్వృష్టివ్యస్తాం సమస్త్యేవ పాతయే ఇత్యన స్వరగ్రస్థే వైలాలవ్రతికశబ్దేన తన్త్రాన్తరనిష్ఠానాం రాజసేభ్యః సిద్ధాన్తనయమార్గస్థేభ్యః తామసతయా పృథగుక్తేః. న చ వైలాలవ్రతికశబ్దో బౌద్ధాదివిషయః - అస్మిన్నేవ గ్రన్థే తేభ్యః పృథగుక్తేః. న చేతరదుస్తాశయమాత్రవిషయః- *వైలాలికా యే యాస్యన్తి నియమస్తత్ర దూషకా ఇతి రుద్రస్యస్థిత్యావగమాత్. న చ పాశుపతవిషయః- శైవపాశుపతీదీక్షాయోగః పాశుపతశ్చ సః। ఏతస్మాద్వేదమార్గాద్ధి యదన్యదిహ జాయతే। తచ్ఛాద్రకర్మనిర్దిష్టం యచ్చాంశౌచవివర్జితం। యే రుద్రముపజీవన్తి కల్పా వైలాలికాస్సదా ఇతి పాశుపతనిష్ఠేభ్యః పృథగ్వ్యపదేశాత్. అతః పాశుపతేతరతన్త్రనిష్ఠానాం వైలాలికశబ్దోక్తతయా విశేషః, తామసేభ్యస్తన్త్రాన్తరేభ్యః సిద్ధాన్తనయమార్గస్య రాజసత్వరూపవైధర్మ్యయోగాచ్చ సిద్ధాన్తనయశబ్దః పాశుపతవిషయః. రౌద్రత్వే తుల్యే సతి వైలాలికేభ్యః పూర్వనిర్దిష్టతయా స్థానప్రమాణాచ్చ సిద్ధాన్తనయశబ్దః పాశుపతవిషయః- *శైవపాశుపతీదీక్షాయోగః పాశుపతశ్చ స ఇత్యుక్త్వా* యే రుద్రముపజీవన్తి కల్పా వైలాలికాస్సదా ఇత్యత్ర వైలాలికేభ్యః పూర్వమేవహి పాశుపతమార్గః కీర్త్యతే. తథా *వివక్రియాసమాయుక్తాం కృతవానస్మి సంహితాం। నిశ్వాసాఖ్యాం తతస్తస్యాం లీనా బాభ్రవ్యశాణ్డిలాః। అల్పాపరాధా ఇత్యేవ శేషా వై లాలికా భవన్త్విత్యత్రాపి వైలాలికేభ్యః పూర్వమేవహి నిశ్వాసాఖ్యా పాశుపతదీక్షా సంహితా వ్యపదిశ్యతే. నిశ్వాసాఖ్యాయాః పాశుపతగోచరత్వం తత్రైవ స్పష్టం *నిశ్వాససంహితాయాం హిలకమాత్రప్రమాణతః। శైవపాశుపతీదీక్షేతి. అతః పృథగ్వ్యపదేశాత్, తన్త్రాన్తరేభ్యో వైధర్మ్యాత్, స్థానప్రమాణాచ్చ సిద్ధాన్తనయశబ్దః పాశుపతవిషయః. అతః పాశుపతాగమస్య మహత్యనర్థహేతుభ్యస్తన్త్రాన్తరేభ్యో విలక్షణా భగవత్తాపకరః స్వర్గాపవర్గహేతుత్వాఙ్గీక్రియతే. ఆతోఽనుగ్రహమూలత్వేన వేదానుసారిత్వభగవత్ప్రీణనత్వస్వర్గాపవర్గార్థత్వాత్తామసమోహనార్థదుర్గతినిమిత్తతామసతన్త్రాన్తరేభ్యో విలక్షణస్య పాశుపతస్య కథమధర్మ్యాదిత్వమితి. నైవం- తన్త్రాన్తరేభ్యో విలక్షితస్యాపి ముఖ్యస్యాల్పతరత్వాత్. పాశుపతస్య త్రయీబాహ్యాధికారత్వమనానార్థత్వతమోనిశ్రయకత్వాదిభిః, తన్త్రాన్తరనిష్ఠానాం భగవచ్ఛాసనపరాఙ్ముఖత్వోక్త్యా, పఞ్చరాత్రస్యైవ వేదతుల్యప్రామాణ్యప్రతిపాదనపరత్వం హి నాత్ర విగమ్యతే- తథా హ్యనుస్మృతిర్ను *హరిరువాచ స్వమాష్టాయ యే యజన్తి ద్విజాస్తు మాం। సంహితాజపమాష్టాయ తే మాం ప్రాప్స్యన్తి బ్రాహ్మణాః। లోభేన విహితానాం పఞ్చరాత్రోదితేన హి। మార్గేణ మాం ప్రపద్యన్తే తే మాం ప్రాప్స్యన్తి మానవాః। బ్రాహ్మణక్షత్రియవిశాం పఞ్చరాత్రం విధీయతే। శూద్రాదీనాం న తచ్ఛ్రోత్రపదవీముపయాస్యతి। ఏవముక్తం మయా తత్ర పురా కల్పే పురాతనం। పఞ్చరాత్రం సహస్రాణాం యది కశ్చిద్గ్రహీష్యతి। కర్మక్షయే చ మాం కశ్చిద్యది భక్త్యా గమిష్యతి। తస్య వేదాః పఞ్చరాత్రం నిత్యం హృది వసిష్యతి। వేదేన పఞ్చరాత్రేణ భక్త్యా యజ్ఞేన చ ద్విజాః। ప్రాప్యోఽహం నాన్యథా ప్రాప్యో వర్షకోటిశతైరపి ద్విజేతి పఞ్చరాత్రస్య వేదతుల్యత్వం విశిష్యాభిధానానుగుణం ప్రామాణ్యమభిహితం. తథా పాశుపతనిష్ఠానాం రాజసతన్త్రాన్తరనిష్ఠానామివ భగవచ్ఛాసనపరాఙ్ముఖత్వం తామసయుగానువర్తిత్వం చ తత్రోక్తం *ఇతరే రాజసైర్భావైస్తామసైశ్చ సమావృతాః। భవిష్యన్తి ద్విజశ్రేష్ఠ మచ్ఛాసనపరాఙ్ముఖాః। కృతం త్రేతా ద్వాపరశ్చ యుగాని త్రీణి నారద। సత్త్వస్థా మాం సమేష్యన్తి కలౌ రజస్తమోధికా ఇతి. రాజసైర్భావైస్తామసైరితి- భావశబ్దశ్చ ... రాజసీన్తు ద్విప్రవణీతా. సా చ పాశుపతీ *రాజసీన్తు తాం వృత్తిం జానీహీతి సిద్ధాన్తనయమార్గవృత్తేస్తు రాజసత్వం పూర్వముక్తం. సిద్ధాన్తనయశబ్దస్య పాశుపతగోచరత్వం పృథగ్వ్యపదేశవైధర్మ్యస్థానప్రమాణైః పూర్వమేవోపపాదితం. తామసైర్భావైరితి భావశబ్దేన రౌద్రాన్తరసాగతాదివృత్తయ ఉచ్యన్తే- *తథా హ్యర్ధబుద్ధిభిర్యుక్తానాం వైలాలవ్రతికైరహం। తమోతిరిక్తైరిత్యుక్తం. కథమనామితి- తృతీయా ద్విపత్తిః. యద్వా యజనరూపతో ... ప్రాయేణ- అన్యథా *తాం సమస్త్యేవ పాతయే ఇతి విరోధాత్. అహం యద్వా ఇత్యుక్తిస్తు తస్య సర్వస్యాత్మత్వాత్- న తు తదర్థప్రాయేణ- తామసశాస్త్రే జగతో భగవదాత్మకత్వానభ్యుపగమాత్. ఏవం రాజసత్వతామసత్వయోః క్రమస్య చ ప్రత్యభిజ్ఞానాదనేన తామసతన్త్రాన్తరనిష్ఠానామివ రాజసపాశుపతనిష్ఠానాం చ భగవచ్ఛాసనాతిక్షిప్తత్వముచ్యతే- తథా *యే వేదమార్గనిర్ముక్తాస్తేషాం మోహార్థమేవ చ। నయసిద్ధాన్తసంజ్ఞం హి మయా శాస్త్రం తు దర్శితం। పాశోయం పశుభావస్తు యదా పతితో భవేత్। తదా పాశుపతం శాస్త్రం జాయతే వేదసంజ్ఞితమితి నయసిద్ధాన్తసంజ్ఞస్య పాశుపతస్య మోహనాయ ప్రవర్తితత్వం వేదానధికారిణాం తత్రైవ వేదబుద్ధ్యా మోహితత్వం చోక్తం. తథా రాజసస్యాపి పాశుపతస్య తామసానాన్తరతన్త్రాణాం చాసాత్త్వికత్వమవిశిష్టం ప్రతీయతే- *రాజసీం వృత్తిం *తమోతిరిక్తైరితి హ్యుక్తం. రాజసీమిత్యనేన తమోమిశ్రరజోమూలత్వం వివక్షితం. రజః ప్రాచుర్యాత్ పాశుపతస్య రాజసత్వనిర్దేశః. తథా ద్విసప్తతితమే *యత్సత్త్వం స హరిర్దేవో యో హరిస్తత్పరం పదం। యే సత్త్వరజసీ సోపి బ్రహ్మణః కామసమ్భవః। సోఽబ్రహ్మపైవ వేదస్తు యో వేదస్స క్రతుర్బుధాః। యద్రజస్తమసోపేతం సోఽహం నాస్త్యత్ర సంశయః। సత్త్వం రజస్తమశ్చైవ త్రితయం చైతదుచ్యతే। సత్త్వేన ముచ్యతే జన్తుస్సత్త్వం నారాయణాత్మకం। రజసా సత్త్వయుక్తేన భవేచ్ఛ్రీమాన్యశోధికః। తచ్చ పైతామహం వృత్తం సర్వశాస్త్రేషు పఠ్యతే। యద్వేదబాహ్యం కర్మ స్యాన్మాముద్దిశ్యోపసేవ్యతే। తద్రౌద్రమితి విఖ్యాతం కనిష్ఠగతిదం నృణాం। త

త్వైపాశుపతం నామకనిష్ఠం మోహనం న్యాయామితి చ హాదః । యద్ధీనం రాజసాకర్మ కేవలం తామసం తు యత్ । తద్దుర్గతిప్రదం న్యాయామిహాలోకే పరత్ర చేతి సాత్త్వికరాజసంపైతామసం వృత్తముక్తం, కేవలం తామసం దుర్గతిప్రదముక్తం,- తచ్చ బౌద్ధార్హతవైలాలికవృత్తం-వైలాలికప్రతిక్షేప మోలిరిక్తైరితి హ్యుక్తం. తదుభయాతిరిక్తమధ్యమశ్లోకోక్తం కర్మ రాజసతామసమిత్యవగమ్యతే - కేవలతామసమిత్యుత్తరత్ర విశేషితత్వాత్,. *యత్ర జస్తమసోపేతం సోహమిత్యుక్తత్వా, చ్చ తమోమిశ్ర రజోమయత్వమవగమ్యతే. నను *యద్వేదబాహ్యమితిశ్లోకో వైలాలికవిషయః- * యద్ధీనమితి బౌద్ధార్హతవిషయం, నైవం- బౌద్ధార్హతవైలాలికానామేకకోటినివిష్టతయోక్తత్వాత్ పృథక్కరణస్యానుచితత్వాత్. తమః పతనం తేషాం తుల్యమవగతం * తథా హ్యుద్ధతిభిషూణాం వైలాలవ్రతికైరహం । తమోలిరిక్తైర్యస్త్వస్తాం స్తమస్యేవ పాతయేఇతి. అత ఇహ స్తిమస్తోకే దుర్గతిరుచ్యమానా బౌద్ధార్హతవైలాలికానామనాథ భవితుమర్హతి- అతో మధ్యగతశ్లోకః పాశుపతవిషయః. *తద్వైపాశుపతం నామేతి హాదే పాశుపతవిషయత్వం సిద్ధం. తతశ్చ తస్య రజోమిశ్రతమోమూలత్వం సాత్త్వికరాజసప్రతిష్ఠాత్కనిష్ఠత్వం చ స్థితం, వేదబాహ్యత్వం చ స్థితం,. మోహనాయ ప్రవృత్తత్వం చ తత్రోక్తం పాశుపతస్య- యథా * ద్విసప్తతితమేమూం విష్ణోర్వ్యతిరిక్తం యే బ్రహ్మాణం చ ద్విజోత్తమ । యజన్తే పాపకర్మాణస్తేయాన్తి నరకం నరాః । యే వేదమార్గనిర్ముక్తాస్తేషాం మోహార్థమేవ చ । నయసిద్ధాన్తసంజ్ఞం హి మయా శాస్త్రం తు దర్శితం । పాశోయం పశుభావస్తు నయదా పతితో భవేత్ । తదా పాశుపతం శాస్త్రం జాయతే వేదసంజ్ఞితమితి. న చ నయసిద్ధాన్తమార్గేన పాశుపత్యే-కిన్తు వైలాలికశబ్దవాచ్యశైవాదిమార్గ ఇతి వాచ్యం-అష్టషష్టితమే వైలాలికవ్యతిరేకేణ నయసిద్ధాన్తమార్గస్యోక్తత్వాత్. తత్ర హి సిద్ధాన్తనయమార్గస్య రాజసత్వేన వైలాలికమార్గస్య తామసత్వేన చ భేదో దర్శితః. కించ-తత్ర రుద్రవచః * దేవదేవ జనస్సర్వో యుష్మన్మార్గవ్యవస్థితః । కథం సృష్టిః ప్రభవితా నరకేషు వ కోవసేత్ । ఏవముక్తస్తతో దైత్యారిరువాచ జనార్దనః । యుగాని త్రీణి సహసాయూయం పేష్యన్తి మానవాః । అన్త్యే యుగే ప్రవిరళా భవిష్యన్తి మదాశ్రయాః । ఏష మోహం సృజామ్యాశు యో జనం మోహయిష్యతి । త్వం చ రుద్ర మహాబాహో మోహశాస్త్రాణి కారయ । అల్పాయాసం దర్శయిత్వా ఫలం దీర్ఘం ప్రదర్శయ । కుహకానీన్ద్రజాలాని విరుద్ధాచరణాని చ । దర్శయిత్వా జనం సర్వం మోహయాశు మహేశ్వర । ఏవముక్త్వా తదా తేన దేవేన పరమేష్ఠినా । ఆత్మా తు గోపితస్సద్యః ప్రకాశోహం కృతస్తతః । తస్మాదారభ్య కాలం త్విమత్ప్రణీతేషు సత్తమ । శాస్త్రేష్వభిరతో లోకో బాహుళ్యేనన వేదతమితి మోహనార్థత్వం, సాత్త్వికయుగప్రవృత్తత్వం, తదా భగవత స్తిరోధానం, రుద్రస్య ప్రకాశితత్వం, చోక్తం. పాశుపతే చ భగవత్ప్రకాశనాభావాత్ తస్యాప్యుక్తలక్షణమోహనార్థగ్రన్థాన్తర్భావస్సిద్ధః- సిద్ధాన్తనయసంజ్ఞస్య మోహనార్థత్వోక్తే, స్తస్య చ తన్త్రాన్తరవ్యతిరేకస్యోపపాదితతయా పాశుపతత్వసిద్ధే, శ్చ. తథా గౌతమశాపోపహతత్రయీబాహ్యజనాధికారత్వం చ పాశుపతస్య తన్త్రాన్తరాణామప్యవిశేషేణ ప్రతీయతే-యథా త్రిసప్తతితమే * మహానర్థం తు లోకానాం త్వయా శాస్త్రం పృథక్కృతం । తత్కదా హేతునా కేన సకృతం దేవ వదస్వ న ఇతి పృష్టే *దుర్భిక్షోపద్రుతే మేన రక్షితైరసను మన్తైః । గమిష్యద్భిర్మునిభిర్గౌతమాతిసన్తానముద్యావిభిహితం *ఏవముక్తస్తదా తైస్తు గౌతమః కిమిదం త్వితి । గోవధ్యాకారణం ముఖ్యం స్వావత్స్వశ్యలి మోగవిత్ । ఋషీణాం మాయయా సర్వమిదం జాతం వినిశ్చయే । శశాప తాంస్తదా భస్మ మిథ్యాభూతపరాంస్తథా । భవిష్యథ త్రయీబాహ్యా వేదకర్మబహిష్కృతాః । తచ్ఛ్రుత్వా క్రూరవచనం గౌతమస్య మహామునేః । ఊచుస్సప్తర్షయో హ్యేవం సర్వకాలం ద్విజోత్తమాః । భవన్తు నిష్కలా వాక్యమమోఘం నాత్ర సంశయః । త్వద్వాక్యదహ్మనిర్దగ్ధాస్సదా కలియుగే ద్విజాః । భవిష్యన్తి క్రియాహీనాస్సర్వవేదబహిష్కృతా ఇతి గౌతమశాపం, తల్లఘూకరణాయకతౌజనః తపిను గ్రహాయత్రిప్రవరక్తైస్స ఋషిభిర్మహేశ్వరస్యాభ్యర్థనం, చోక్త్వా *ఏవమభ్యర్థితస్తైస్తు పురా హం ద్విజసత్తమాః । వేదక్రియాసమాయుక్తాం కృతవానస్మి సంహితాం । నిశ్వాసాఖ్యాం తతస్సాం లీనా బాభ్రవ్యశాణ్డిలాః । అల్పాపరాధాచ్ఛ్రుత్వైవ శేషా వైలాలికాభవన్ । మయైవ మోహితాస్తే తు భవిష్యజ్జ్ఞానతాద్విజాః - తత్ర *నిశ్వాససంహితాయాం హి లక్షమాత్రాప్రమాణతః । సైవ పాశుపతీ దీక్షా యోగః పాశుపతశ్చ సః । ఏతస్మాద్వేదమార్గాద్ధి యదన్యదితి త్యాది, *తేషాం గౌతమశాపాద్ధీత్యాది, చోక్తం. తస్యాపరాధతారతమ్యేపి శాపోపహతత్రయీబాహ్యాధికారత్వం పాశుపతస్య తన్త్రాన్తరాణాం చావిశిష్టం. నన్వేవం తర్హి పాశుపతస్య వేదక్రియాసమాయుక్తత్వస్వర్గాపవర్గప్రాప్తిహేతుత్వం కథం ఘటతే. ఉచ్యతే- త్రయీబాహ్యాధికారత్వస్య వ్యవస్థితత్వాదల్పాపరాధత్వాచ్చ బాభ్రవ్యాదీనాం సాక్షాద్వేదస్తైదికకర్మాన్వయే, ఽత్యన్తత్రయీనిరుద్ధాచారాన్వయే, చానుపపన్నే సతి వేదార్థవ్యామిశ్రాన్వైదికార్థపరతయా నాతివిరుద్ధం పాశుపతతన్త్రం ప్రణీతమిత్యేతావద్వివక్ష్యమితి. *వేదక్రియాసమాయుక్తామితినిర్దేశోపి హి వైదికార్థసత్కారమపగమయతి. నను తథాపి మోహనార్థత్వం. ఉచ్యతే- మునిభిరభ్యర్థితేన త్రయీబాహ్యతానిమిత్తశాపావిరోధతస్త్రాతుకామేన మహేశ్వరేణాథర్వశిరోభిహితం స్వోపాసనలదఙ్గభూతభస్మధారణాదిపరం తన్త్రం ప్రణీతం. అథర్వశిరశ్చ ప్రతిపన్నవిద్యాన్యాయాత్పరమాత్మాత్మకరుద్రోపాసనపరమితిస్థితం. తథా సతి విపులాపరాధానాం త్రశ్రద్ధాయాం సత్యామపి వేదరహస్యాప్రకాశనార్థం పాశుపతే రుద్రేణ స్వస్య నారాయణాత్మకత్వం నాభిహితం - అపి త్వర్థవాదమాత్రేణ స్వప్రకర్ష ఏవోక్తః. బాభ్రవ్యాదయస్తు శాపవశాదవ్యవధానేన శ్రుతిసిద్ధభగవదుపాసనానర్హా అపి స్వల్పాపరాధతయా వేదవిరుద్ధాక్షిమర్థవాదం జ్ఞాత్వా అథర్వశిరోభిప్రాయానురోధేన పాశుపతావగతం రుద్రం నారాయణాత్మకముపాస్య నిస్తీర్ణాః. అన్యే తు పాపప్రాచుర్యాదథర్వశిరోహృదయానభిజ్ఞతయా భగవదాత్మకత్వం రుద్రస్యాజానన్తః పాశుపతానుప్రనిష్ఠా అపి సమ్యగ్జ్ఞానాభావాత్ తమసి భ్రామ్యన్తీతి తన్మోహనఫలకత్వాత్ *తేషాం మోహార్థమేవ చేతి మహేశ్వరవచనం ఘటతే. అత ఏవ హి తత్రోచ్యతే స్పష్టతరం * మాం విష్ణోర్వ్యతిరిక్తం యే బ్రహ్మాణం చ ద్విజోత్తమాః । యజన్తే పాపకర్మాణస్తేయాన్తి నరకం నరాః । యే వేదమార్గనిర్ముక్తాస్తేషాం మోహార్థమేవ చ । నయసిద్ధాన్తసంజ్ఞం హి మయా శాస్త్రం తు దర్శితమితి చ. నయసిద్ధాన్తశబ్దశ్చ నిశ్వాసాఖ్యపాశుపతతన్త్రవిషయ ఇతి దర్శితం.

ఏవమధికారిభేదేన భ్రాన్తస్య భ్రాన్తిజననాభిసన్ధిమతా తదర్థం బుద్ధ్యా లోపదేశమకుర్వతా మహేశ్వరేణ ప్రణీతత్వాత్ పాశుపతస్య మోహఫలకత్వ, పునః ప్రమాణబన్ధనతయా తన్త్రాన్తరవైషమ్యం, చ యదుక్తం. ... ...

ఇతరే త్ర మోహ్యస్యాధికరణస్య పాశుపతపరిత్యాగ్యత్వమనభ్యుపగచ్ఛన్తో నిమిత్తమాత్రేశ్వరపక్షనిరాకరణపరత్వం వర్ణయన్తి. తేషు పరాణస రాంశ్చ ప్రతి బ్రూమః- నిమిత్తమాత్రేశ్వరపక్షం నిరాచికీర్షతా న కేవలమనుమానమేవ- కిన్తు తన్మూలభూత ఆగమోఽపి నిరాకార్యః - తత్ప్రామాణ్యే జీవతి తస్య నిరాసాయోగాత్. ఏవం ప్రయోగరపి ప్రదసనీయత్వే సత్యనుమానం శాస్త్రప్రక్రమ ఏవ నిరసనీయం- తన్నిరాసేన వినా శాస్త్రారమ్భానుపపత్తేః. నిమిత్తమాత్రేశ్వరవిషయాగమో యోగస్మృతిః పాశుపతాగమశ్చ. తత్ర * ఏతేన యోగః ప్రత్యుక్త ఇత్యత్ర యోగస్మృతేః ప్రత్యుక్తత్వాత్ పాశుపతనిరాసస్య పరిశేషాదత్ర క్రియత ఇత్యభ్యుపగన్తవ్యం. ఏవం చ సతి శాస్త్రప్రక్రమేఽనుమానం నిరస్తం- న వా. న చేత్ - అపేక్షితాకరణం స్యాత్. తత్ర కృతం చేత్- ఇహానపేక్షితకరణం స్యాత్. అత్రైవకృతం నిమిత్తేశ్వరానుమాననిరసనం తత్రోపజీవ్యమితి చేత్- తర్హి నిమిత్తమాత్రేశ్వరాగమప్రతిక్షేపస్యాక్వచిదప్యకృతత్వాత్ పునరప్యపేక్షితాకరణం స్యాత్. నిమిత్తమాత్రేశ్వరాగమస్య శ్రుతివిరుద్ధత్వాద్విరోధాధికరణన్యాయేన తత్ప్రతిక్షేపసిద్ధిరితి చేత్. తర్హి పఞ్చరాత్రస్యాప్యపరీక్ష్యత్వం స్యాత్ - తత్రాపి భవద్భిర్విరుద్ధతయాఽభిమతాంశస్యవిరోధనయేనైవ ప్రతిక్షిప్తత్వాత్. తతశ్చ *ఉత్పత్త్యసమ్భవాదిత్యాదిసూత్రచతుష్టయవైయర్థ్యం స్యాత్. తత్ర విరోధసమ్భవస్యావిరోధనిర్వహణాశక్యతాయాశ్చ జ్ఞాపనార్థం తన్నిరూపణమితి చేత్ - తర్హి తదర్థమేవ పాశుపతమపి పరీక్ష్యమితి తదకరణే అపేక్షితాకరణమేవ స్యాత్. యద్యప్యేత- పాశుపతతన్త్రస్యాచారాంశే వేదవిరోధస్య స్ఫుటతరత్వాత్ సౌగతమతాదేరివ నిరాకరణం తుల్యన్యాయతయా సిద్ధమితి తత్త్వాంశే నిమిత్తేశ్వరవాదమాత్రమనుమానమూలమితి తన్నిరాసేన పాశుపతనిరసనమేవ ఫలతః కృతమితి నాపేక్షితాకరణప్రసఙ్గ ఇతి. అస్త్వేవం- తథాపి తత్రైవ ప్రాయుక్తాన్యభ్యుపగమేన సౌగతాదినైలక్షణ్యాత్తత్ర కార్యకారణతత్త్వవిపర్యాసస్యానుమాననిరసననిరస్తత్వాదయోగాత్తన్నిరాసార్థ, మాచారాంశే చోత్సన్నాపవాదాధికారివిశేషాదినావిషయవ్యవస్థాదిశఙ్కాపరిహారార్థం, విరోధాధికరణన్యాయః స్థాపనీయ ఏవ. తచ్చానుమాననిరాసమాత్రాన్న సిధ్యతి- తత్త్వానుష్ఠానవిపర్యాసస్యానుమానమూలత్వాభావాత్. అతోఽస్యాధికరణస్య ప్రయోజనవత్తరత్వం శాస్త్రారమ్భ ఉపయోగినోఽనుమాననిరాసస్య స్థానపాలిత్వం చేతి వైషమ్యం.— నను యావదప్రకాశమతేఽప్యస్యాధికరణస్యానుమానమాత్రనిరాసపరత్వేన పాశుపతప్రభృతిదాసఫలకత్వాభావేఽపి నాపేక్షితాకరణప్రసఙ్గః - చతుర్ణామపి సాఙ్ఖ్యయోగపాశుపతపఞ్చరాత్రాణాం పరీక్షార్థముత్తరాధికరణమితి వ్యాఖ్యాతత్వాదితి చేత్, న- *ఉత్పత్త్యసమ్భవాదిత్యాదిసూత్రాణాం వక్ష్యమాణప్రకారేణ చతుష్టయపరీక్షార్థత్వానుపపత్తేః. నను భవన్మతేఽప్యనుమానం పూర్వమేవ నిరస్తం చేత్ - *అధిష్ఠానానుపపత్తేరిత్యాదిసూత్రత్రయప్రణయనమనపేక్షితకరణం స్యాత్. న- ప్రయోజనభేదాత్. తత్ర శాస్త్రస్య ప్రాథమ్యాద్బాధకవిషయత్వాచ్చానుప్రామాణ్యప్రసఙ్గపరిహారార్థస్తన్నిరాసః- ఇహ తు శ్రుతివిరుద్ధాగమప్రామాణ్యభఙ్గార్థః. అనుమానేన సర్వజ్ఞే జగత్కారణే సిద్ధే హి తద్విషయాయాః శ్రుతేః ప్రాథమ్యాత్- తదనుమానస్యానుమానమూలత్వమితి ద్విరుద్ధాకారసమర్పకాణాం శ్రుతీనాం ప్రతిరుద్ధా బాధితా వా స్యాత్. నన్వేవం సతి పూర్వోక్తమనుమానదూషణమిహానుక్తమిత్యతిదేష్టవ్యం - ఉక్తార్థస్యాన్యత్రోపజీవ్యత్వేఽతిదేశదర్శనాత్ - యథా *అల్పశ్రుతేరితి చేత్తదుక్తం *జీవముఖ్యప్రాణలిఙ్గాన్నేతి చేత్తద్వ్యాఖ్యాతమితి. పూర్వాగమవిచారసిద్ధన్యాయోఽపి ప్రకృష్టోఽపి *ప్రదానవదేవ తదుక్తమిత్యాదినాఽతిదిశ్యతే- కిం పునస్సన్నికృష్టే శారీరకశాస్త్ర ఏవారమ్భే? ఉచ్యతే. అతోఽధిష్ఠానానుపపత్త్యాదిసూత్రత్రయవైయర్థ్యమితి చేన్న- కణ్ఠోక్తత్వాభావేన దూషణస్యాతిదేశాప్రాప్తేః. వక్ష్యమాణదూషణానాముపజీవ్యత్వమస్త్యేవ. శాస్త్రప్రమాణకత్వం హి సూత్రితం- న తు దూషణానాం కణ్ఠోక్తిః. భాష్యే చ వక్ష్యమాణం దూషణమనుకృష్య వ్యాఖ్యాతం. అర్థకౌశిక్త్వపరిహారాదయశ్చ *న విలక్షణత్వాదిత్యాదిభిః కణ్ఠోక్తత్వాదుత్తరత్రాతిదిష్టాః. తత్ర వక్ష్యమాణానాం దూషణానాం వక్ష్యమాణత్వబుద్ధ్యైవ పూర్వం కణ్ఠోక్త్యభావః. అత ఏవాతిదేశాభావ ఉపపన్నః. యతో నిమిత్తమాత్రకల్పనాయాం తన్మతస్య బోధయోః ప్రతిక్షేప్యత్వం- అత ఏవ సూత్రయోజనాయాం చ *నైకస్మిన్నితి సూత్రాదనుషక్తస్య నశబ్దస్యానిషేధ్యేఽధ్యాహర్తవ్యే సతి పత్యుః కర్తమాదరణీయమిత్యధ్యాహార ఉచితః. నను ప్రధానపురుషాధిష్ఠాతృత్వేన కారణత్వమనుపపన్నమిత ఇతి వా - కల్పితత్వేనేతి వా- పరిగ్రహ ఇతి వా. తథా సత్యుభయోః ప్రతిక్షేప్యత్వాన్నిశ్చితః.—— *అన్తవత్త్వమసర్వజ్ఞతా వేతి సూత్రస్య పఞ్చరాత్రస్య పఞ్చవమర్థముక్తః- ప్రధానపురుషేశ్వరాస్సర్వజ్ఞే నేశ్వరేణేయత్తయాఽపరిచ్ఛిన్నాశ్చేత్ - అనన్తస్సృష్టి. తతశ్చ శూన్యవాదప్రసఙ్గః. సర్వేషాం సంసారిణాం క్రమేణ మోక్ష ఇదన్తవత్త్వే పురుషభోగార్థం ప్రధానస్యేశ్వరాధిష్ఠేయత్వాభావాదీశ్వరస్య సార్వజ్ఞ్యమైశ్వర్యం చ నిర్విషయతయాఽనుపపన్నే స్యాతాం. యది నేశ్వరజ్ఞానేన ప్రధానాదయః పరిచ్ఛిన్నాః- తస్య సార్వజ్ఞ్యహానిరితి. తదయుక్తం. తథాహి-న తావచ్ఛూన్యవాదప్రసఙ్గః- ప్రధానాదీనామన్తవత్త్వప్రసక్త్యభావాత్. అన్తవత్త్వస్య ప్రసఞ్జకః కిం దేశతః పరిచ్ఛేదః- ఉత కాలతః- ఉత సఙ్ఖ్యాతః. న ప్రథమః- *ఆరాగ్రమాత్రో హ్యవరోఽపి దృష్టః *నిత్యో నిత్యానాం *న జాయతే మ్రియతే ఇత్యణూనామేవ నిత్యత్వశ్రవణేన భగ్నవ్యాప్తికత్వా, త్సాఙ్ఖ్యాదీనాం పక్షే ప్రధానస్య పురుషాణాం చ కస్యచిదపి చ ఈశ్వరస్య చ దేశతః పరిచ్ఛిన్నత్వాభావా, చ్చ. న ద్వితీయః - సాధ్యావిశిష్టత్వప్రసఙ్గాత్. యద్యాదిమత్త్వం కాలతః పరిచ్ఛిన్నత్వం - తదన్తవత్త్వే ప్రయోజకమితి వివక్షితం. తదపి న- అవిద్యానివృత్తౌ వ్యభిచారాత్. న తృతీయః - వికల్పాసహత్వాత్. కిం వా స్వవసఙ్ఖ్యాపరిచ్ఛిన్నత్వం వివక్షితం - ఉత వ్యవహారికసఙ్ఖ్యాపరిచ్ఛిన్నత్వం. ఆద్యే ఘటాదిష్వపి త్వన్మతేనాసిద్ధత్వాద్వ్యాప్తిశూన్యతా. ద్వితీయే తు * ఏకమేవాద్వితీయమిత్యేకత్వవ్యవహారవిషయే నిత్యతయాఽస్వాభ్యుపగతే బ్రహ్మణి వ్యభిచారః. వైశేషికైస్సఙ్ఖ్యాశూన్యత్వేనాభిమతేషు క్రియాదిష్వనిత్యత్వాత్ స్థితిత్వదేవ సఙ్ఖ్యాశూన్యత్వే స్యాద్ధి

౩౯॥ సూ. ఉత్పత్త్యసమ్భవాత్॥

* కపిలాదితన్త్రసామాన్యాద్భగవదభిహితపరమనిశ్శ్రేయససాధనావబోధిని పఞ్చరాత్రతన్త్రేఽప్యప్రామాణ్యమాశఙ్క్య నిరాక్రియతే. తత్రైవమాశఙ్క్యతే- * పరమకారణాత్పరబ్రహ్మభూతాద్వాసుదేవాత్సఙ్కర్షణో నామ జీవో జాయతే సఙ్కర్షణాత్ప్రద్యుమ్నసంజ్ఞం మనో జాయతే తస్మాదనిరుద్ధసంజ్ఞోఽహఙ్కారో జాయత ఇతి హి భాగవతప్రక్రియా - అత్ర జీవస్యోత్పత్తిః శ్రుతివిరుద్ధా ప్రతీయతే. శ్రుతయో హి జీవస్యానాదిత్వం వదన్తి *న జాయతే మ్రియతే వా విపశ్చిదిత్యాద్యాః. ....

౪౦॥ సూ. న చ కర్తుః కరణమ్॥ *సఙ్కర్షణాత్ప్రద్యుమ్నసంజ్ఞం మనో జాయత ఇతి కర్తుః - జీవాత్ కరణస్య మనస ఉత్పత్తిర్న సమ్భవతి - *ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణో మనస్సర్వేన్ద్రియాణి చేతి పరస్మాదేవ బ్రహ్మణో మనసోఽప్యుత్పత్తిశ్రుతేః. అతః శ్రుతివిరుద్ధార్థప్రతిపాదనాదస్యాపి తన్త్రస్యాప్రామాణ్యం ప్రతిషిధ్యత ఇతి. ....

మత బ్రహ్మణోఽప్యనిత్యత్వప్రసఙ్గస్స్యాత్. త్రైగుణ్యత్వతయాఽభిమతజాతౌ వ్యభిచారాదప్రసక్తిశ్చేత్ - త్రైగుణ్యత్వతయాఽభిమతదిక్కాలాదిషు వ్యభిచారాత్ సత్త్వస్య త్రైగుణ్యస్యానిత్యత్వాప్రసక్తిః. తేష్వపి పక్షీకారాదదోష ఇతి చేత్ - నిత్యత్వతయాఽభిమతజాతేరపి త్వయా పక్షీకార్యత్వాదస్యాపి దృష్టాన్తస్యాభావస్యత్వే అనిత్యత్వం క్రియాదేరివ బ్రహ్మణః ప్రసజ్యేత. అతః ప్రసఞ్జకవిపర్యయేఽపి ప్రసఞ్జనీయానిష్టధర్మాపత్తిలక్షణప్రతితర్కపరాహతత్వాదప్యతర్కాభాసతా. ఆత్మానః ప్రత్యస్వపూర్వముపపాదితత్వాదేకైకస్మిన్ కల్పే ఏకైకముక్తావపి సర్వమోక్షప్రసక్తో న స్యాదితి. ప్రధానపురుషయోరీశ్వరం ప్రతి యత్వసమ్భవాన్న తద్జ్ఞానశక్త్యోర్నిర్విషయత్వం. సర్వమోక్షాభ్యుపగమేఽపి న నిర్విషయత్వం- ప్రధానస్యజ్ఞానబాహ్యత్వాభావేన సర్వముక్తిదశాయామపి స్థితిసమ్భవాన్ముక్తానామపీశ్వరసాక్షాత్కార్యత్వనియమాభ్యుపగమాత్ప్రపత్తేశ్చ. కదాచిత్సర్వమోక్షమిచ్ఛతాం పక్షే తదానీమీశ్వరేచ్ఛాప్రయత్నాదీనాం నిర్విషయత్వం చ నానిష్టమితి న తత్ప్రసఞ్జనీయం.—— అన్యేషు పరమాణూనాం పురుషాణాం చ సఙ్ఖ్యాయామనియమీశ్వరోఽనిచ్ఛతి చేత్ - సర్వపురుషమోక్షాదీశ్వరస్యైశననిర్విషయం స్యాత్. అన్తం న గచ్ఛతి చేత్ అసర్వజ్ఞత్వస్యసూత్రస్యార్థమాహుః. తత్రాపి వైశేషికాదిషు కదాచిత్సర్వనాశమిచ్ఛతాం నాయమనిష్టప్రసఙ్గస్స్యాత్. తదానీమపి సార్వజ్ఞ్యస్య న నిర్విషయత్వం - ముక్తానాం పరమాణూనాం చ నిత్యతయా సాక్షాత్కార్యత్వాత్. అతీతానాగామినామపి సాక్షాత్కారసమ్భవాచ్చ. సర్వముక్తిమనిచ్ఛతాం పక్షే త్వముక్తానియమేశనసమ్భవాదీశనస్య నిర్విషయత్వప్రసఙ్గః. సర్వమోక్షాభావశ్చాత్యన్తాయుపపద్యత ఇత్యుక్తం. న స్వేచ్ఛోపాధిసంహితానాం భిన్నానాం ఘటాదీనాం సఙ్ఖ్యేయత్వేఽప్యర్థానాం తత్త్వోపదేశమాత్రస్య శ్రుతిమనపేక్ష్య తర్కమాత్రేణ కల్పయితుమశక్యమితి చేన్న - అనాదీనాం నిమేషకాష్ఠాకలాముహూర్తోపాధీనాం సఙ్ఖ్యేయత్వస్య సర్వాభ్యుపగన్తవ్యత్వేన తేష్వనోపాధిసంహితత్వే సతి భిన్నత్వస్య వ్యభిచారాదితి. ....

పశుపత్యధికరణం సమాప్తమ్.

౩౯॥ సూ. ఉత్పత్త్యసమ్భవాత్॥ అవాన్తరసఙ్గతిమాహ (కపిలాదీతి) ఆశఙ్క్యేతి పూర్వపక్షసూత్రద్వయార్థః - నిరాక్రియత ఇతి సిద్ధాన్తసూత్రద్వయార్థ ఇతి విభాగః. పఞ్చరాత్రం కిం సాఙ్ఖ్యాదివత్ క్వచిత్ప్రమాణం- ఉత కార్త్స్న్యేన ప్రమాణం. కిమస్య క్వచిత్ప్రతివిరోధోఽస్తి-ఉత క్వచిదపి నాస్తీతి. కిమత్ర జీవోత్పత్త్యాదికం వివక్షితం-ఉత నేతి. సఙ్కర్షణప్రద్యుమ్నాదిశబ్దాః కిం జీవాదిశబ్దవిశేషణతయా నిర్దిష్టాః-ఉత జీవాదిశబ్దాః సఙ్కర్షణాదిశబ్దవిశేషణతయా నిర్దిష్టా ఇతి. సఙ్కర్షణాదిశబ్దానాం జీవాదిశబ్దవిశేషణత్వే - జీవోత్పత్త్యాదికం వివక్షితమితి శ్రుతివిరోధసద్భావాదవిరుద్ధాంశే ప్రామాణ్యాత్తదేకదేశస్యోపాదేయత్వం. జీవాదిశబ్దానాం సఙ్కర్షణాదిశబ్దవిశేషణత్వే జీవోత్పత్త్యాదేరవివక్షితత్వేన క్వచిదపి శ్రుతివిరోధాభావాన్నాస్తీతి కార్త్స్న్యేన ప్రమాణత్వాత్ కార్త్స్న్యేన నిశ్శ్రేయసార్థిభిరుపాదేయత్వం సిద్ధ్యేత్. కథమాశఙ్క్యత ఇత్యత్రాహ (తత్రైవమితి) *పరమకారణాదిత్యాదిః పఞ్చరాత్రగ్రన్థః. ....

౪౦॥ సూ. న చ కర్తుః కరణమ్॥ కర్తా - జీవః. ....

ఏవం ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే.

౪౧॥ సూ. ॥ విజ్ఞానాదిభావే వా తదప్రతిషేధః॥ ॥ వాశబ్దాత్పక్షో విపరివర్తతే. విజ్ఞానం చాది చేతి పరం బ్రహ్మ విజ్ఞానాది. సఙ్కర్షణప్రద్యుమ్నానిరుద్ధానామపి పరబ్రహ్మభావే సతి తత్ప్రతిపాదనపరస్య శాస్త్రస్య ప్రామాణ్యం న ప్రతిషిధ్యతే. ఏతదుక్తం భవతి - భాగవతప్రక్రియామజానతామిదం చోద్యం- యజ్జీవోత్పత్తిర్విరుద్ధాఽభిహితేతి. వాసుదేవాఖ్యం పరం బ్రహ్మ ఆశ్రితవత్సలం స్వాశ్రితసమాశ్రయణీయత్వాయ స్వేచ్ఛయా చతుర్ధాఽవతిష్ఠత ఇతి హి తత్ప్రక్రియా. యథా పౌష్కరసంహితాయాం *కర్తవ్యత్వేన వై యత్ర చాతురాత్మ్యముపాస్యతే। క్రమాగతైస్స్వసంజ్ఞాభిః బ్రాహ్మణైరాగమం తు తదిత్యాది. తచ్చ చాతురాత్మ్యోపాసనం వాసుదేవాఖ్యపరబ్రహ్మోపాసనమితి సాత్త్వతసంహితాయాముక్తం *బ్రాహ్మణానాం హి సద్బ్రహ్మవాసుదేవాఖ్యయాజినాం। వివేకదం పరం శాస్త్రం బ్రహ్మోపనిషదం మహదితి. తద్ధి వాసుదేవాఖ్యం పరం బ్రహ్మ సమ్పూర్ణషాడ్గుణ్యవపుః సూక్ష్మవ్యూహవిభవభేదభిన్నం యథాధికారం భక్తజ్ఞానపూర్వేణ కర్మణాఽభ్యర్చితం సమ్యక్ప్రాప్యతే- విభవార్చనాద్వ్యూహం ప్రాప్య వ్యూహార్చనాత్పరం బ్రహ్మ వాసుదేవాఖ్యం సూక్ష్మం ప్రాప్యత ఇతి వదన్తి. విభవో హి నామ రామకృష్ణాదిప్రాదుర్భావగణః. వ్యూహో వాసుదేవసఙ్కర్షణప్రద్యుమ్నానిరుద్ధరూపశ్చతుర్వ్యూహః. సూక్ష్మం తు కేవలషాడ్గుణ్యవిగ్రహం వాసుదేవాఖ్యం పరం బ్రహ్మ. యథా పౌష్కరే *యస్మాత్సమ్యక్పరం బ్రహ్మ వాసుదేవాఖ్యమవ్యయం। అస్మాదవాప్యతే శాస్త్రాత్ జ్ఞానపూర్వేణ కర్మణేత్యాది. అతస్సఙ్కర్షణాదీనామపి పరస్యైవ బ్రహ్మణః స్వేచ్ఛావిగ్రహరూపత్వాత్ * అజాయమానో బహుధా విజాయత ఇతి శ్రుతిసిద్ధస్యాశ్రితవాత్సల్యనిమిత్తస్వేచ్ఛావిగ్రహసంగ్రహరూపజన్మనోఽభిధానాత్తదభిధాయిశాస్త్రప్రామాణ్యస్యాప్రతిషేధ ఇతి. తత్ర జీవమనోఽహఙ్కారతత్త్వానామధిష్ఠాతారః సఙ్కర్షణప్రద్యుమ్నానిరుద్ధా ఇతి తేషామేవ జీవాదిశబ్దైరభిధానమవిరుద్ధం- యథా ఆకాశప్రాణాదిశబ్దైః బ్రహ్మణోఽభిధానమ్.

౪౧॥ సూ. ॥ విజ్ఞానాదిభావే వా తదప్రతిషేధః॥ ॥ సిద్ధాన్తసూత్రతాం దర్శయతి (వాశబ్దాదితి) *అపి వా కర్తృసామాన్యాత్ *ఏకం వా సంయోగరూపచోదనాఖ్యావిశేషాదితివదితి భావః (విజ్ఞానం చాది చేతి) *చైతన్యస్వరూపిణ ఇతి వ్యుత్పత్తిజ్ఞాత్, *భగవాన్వాసుదేవః పరా ప్రకృతిరుచ్యతే, స వాసుదేవస్య జ్ఞానస్వరూపత్వపరమకారణత్వే ప్రతిపాదితే- తస్మాద్విజ్ఞానాదిశబ్దేన భగవాన్వాసుదేవస్స్మారిత ఇతి భావః. విజ్ఞానైశ్వర్యాదిగుణసద్భావ ఇతి యోజనాయాం తేషాం సఙ్కర్షణాదీనాం వాసుదేవత్వమర్థం స్యాత్ - తతో విశబ్దత్వానుగుణయోజనా వరం. *సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ *తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశస్సమ్భూతః ॥ యతో వా ఇమాని భూతాని జాయన్త ఇతి జ్ఞానస్వరూపస్య బ్రహ్మణః పరమకారణత్వప్రతిపాదకవేదాన్తైకకణ్ఠ్యద్యోతనార్థం చ విజ్ఞానం చాది చేతి వ్యాఖ్యాతం. సఙ్కర్షణేత్యాదినా సూత్రస్య వాక్యార్థ ఉక్తః. కేచన సఙ్కర్షణాదయః- తేషాం చ పరబ్రహ్మభావః కథం- తథా బ్రహ్మణ ఉత్పత్తిర్వా కథం- శాస్త్రప్రామాణ్యం వా కథమిత్యత్రాహ (ఏతదుక్తం భవతీతి) (భాగవతేత్యాది) *కర్తవ్యత్వేనేత్యాదివచనమాగమశబ్దనిర్వచనపరం. స్వసంజ్ఞాభిః- సమస్తశాస్త్రవ్యపేతైర్వ్యూహానామభిరిత్యర్థః. క్రమాగతైరుపాస్యవస్తు ప్రతిపాదనాచ్ఛాస్త్రస్యాగమత్వమితి శ్లోకార్థః. *చాతురాత్మ్యముపాస్యత ఇత్యనేన సఙ్కర్షణాదిచాతుర్విధ్యం సమాశ్రయణీయత్వాయేతి దర్శితం. సఙ్కర్షణాదీనాం పరబ్రహ్మభావః కథమిత్యత్రాహ (తచ్చేతి) చాతురాత్మ్యోపాసనపరశాస్త్రస్య వాసుదేవాఖ్యపరబ్రహ్మోపాసనపరత్వదర్శనాచ్చాతుర్విధ్యం వాసుదేవస్యేతి సిద్ధం. సఙ్కర్షణాద్యర్చనం కిమర్థం- వాసుదేవార్చనం హి మోక్షప్రదం- న కేవలం చాతురాత్మ్యోపాసనమేవ ప్రతిపాద్యతే- విభవార్చాదికమపి ప్రతిపాద్యత ఇతి శఙ్కాయామధికారవ్యవచ్ఛేదజ్ఞాపనార్థం చాతురాత్మ్యవివరణార్థం చాహ (తద్ధీతి) సూక్ష్మం- పరమిత్యేకార్థం పదద్వయం. విభవాదయః క ఇత్యత్రాహ (విభవో హీతి) చతుర్వ్యూహః- చతుర్విభాగః. ఉక్తార్థే ప్రమాణమాహ (యథా పౌష్కర ఇతి) *యస్మాదిత్యాదివచనేన పరస్య బ్రహ్మణో వాసుదేవాఖ్యస్య ప్రాప్యత్వం దర్శితం. ఆదిశబ్దోపాత్తైస్తత్ప్రకరణస్థవచనైర్వ్యూహవిభవార్చనతత్ఫలాదిగ్రహణమిత్యర్థః. న కేవలం శ్రుతివిరోధాభావః - తదానుగుణ్యమేవాస్తీతి దర్శయితుం *అజాయమాన ఇత్యాదివాక్యముపాత్తం. జీవాదిసామానాధికరణ్యనిర్వాహమాహ (తత్రేతి)..

జీవాదిశబ్దైః సఙ్కర్షణాదీనాం విశేష్యత్వేఽనుకూలలిఙ్గముక్తం-

సఙ్కర్షణాదిశబ్దైర్జీవాదీనాం విశేష్యత్వే ప్రతికూలలిఙ్గముచ్యతే.

౪౫॥ సూ. ॥ విప్రతిషేధాచ్చ ॥ విప్రతిషిద్ధా హి జీవోత్పత్తిస్తస్మిన్నపి తన్త్రే- యథోక్తం పరమసంహితాయాం *అచేతనా పరార్థా చ నిత్యా సతతవిక్రియా। త్రిగుణా కర్మిణాం క్షేత్రం ప్రకృతే రూపముచ్యతే। వ్యాప్తిరూపేణ సమ్బన్ధస్తస్యాశ్చ పురుషస్య చ। స హ్యనాదిరనన్తశ్చ పరమార్థేన నిశ్చితః ఇతి. ఏవం సర్వాస్వపి సంహితాసు జీవస్య నిత్యత్వవచనాజ్జీవస్వరూపోత్పత్తిః పఞ్చరాత్రతన్త్రే ప్రతిషిద్ధైవ. జన్మమరణాదివ్యవహారస్తు లోకవేదయోర్జీవస్య యథోపపద్యతే- తథా *నాత్మా శ్రుతేరిత్యత్ర వక్ష్యతే. అతో జీవస్యోత్పత్తిస్తత్రాపి ప్రతిషిద్ధైవేతి జీవోత్పత్తివాదనిమిత్తాప్రామాణ్యశఙ్కా దూరోత్సారితా.— యత్తు చ కేషాంచిదుద్ఘోషః-*సాఙ్గేషు వేదేషు నిష్ఠామలభమానః శాణ్డిల్యః పఞ్చరాత్రశాస్త్రమధీతవానితి-సాఙ్గేషు వేదేషు పురుషార్థనిష్ఠామలబ్ధేతి వచనాద్వేదవిరుద్ధం తన్త్రమితి - సోఽప్యనాఘ్రాతవేదవచసామనాకలితతదుపబృంహణన్యాయకలాపానాం శ్రద్ధామాత్రవిజృమ్భితః- యథా *ప్రాతః ప్రాతరనృతం తే వదన్తి పురోదయాజ్జుహ్వతి యేఽగ్నిహోత్రమితి అనుదితహోమనిన్దా ఉదితహోమప్రశంసార్థేత్యుక్తం, యథా చ భూమవిద్యాప్రక్రమే నారదేన *ఋగ్వేదం భగవోఽధ్యేమి యజుర్వేదం సామవేదమాథర్వణం చతుర్థమితిహాసపురాణం పఞ్చమమిత్యారభ్య సర్వం విద్యాస్థానమభిధాయ *సోఽహం భగవో మన్త్రవిదేవాస్మి నాత్మవిదితి భూమవిద్యావ్యతిరిక్తాసు సర్వాసు విద్యాస్వాత్మవేదనాలాభవచనం వక్ష్యమాణభూమవిద్యాప్రశంసార్థం కృతం,. అథవా-అస్య నారదస్య సాఙ్గేషు వేదేషు యత్పరతత్త్వం ప్రతిపాద్యతే - తదలాభనిమిత్తోఽయం నాదః- ఏవమేవ శాణ్డిల్యస్యేతి పశ్చాద్వేదాన్తవేద్యవాసుదేవాఖ్యపరబ్రహ్మతత్త్వాభిధానాదవగమ్యతే. తథా వేదార్థస్య దుర్జ్ఞానతయా సుఖావబోధార్థశ్శాస్త్రారమ్భః పరమసంహితాయాముచ్యతే *అధీతా భగవన్ వేదాస్సాఙ్గోపాఙ్గాస్సవిస్తరాః। శ్రుతాని చ మయాఙ్గాని వాకోవాక్యయుతాని చ। న చైతేషు సమస్తేషు సంశయేన వినా క్వచిత్। శ్రేయోమార్గం ప్రపశ్యామి యేన సిద్ధిర్భవిష్యతీతి, *వేదాన్తేషు యథాసారం సంగృహ్య భగవాన్ హరిః। భక్తానుకమ్పయా విద్వాన్ సంచిక్షేప యథాసుఖమితి, చ. అతస్స భగవాన్ వేదైకవేద్యః పరబ్రహ్మాభిధానో వాసుదేవో నిఖిలహేయప్రత్యనీకకల్యాణైకతానానన్త

౪౫॥ సూ. ॥ విప్రతిషేధాచ్చ ॥ విప్రతిషేధః- విశేషేణ ప్రతిషేధః. వివిధప్రతిషేధో వా. యథా *శ్రుతివిప్రతిపన్నేత్యత్రాన్యత్రశ్రవణేన విశేషతః ప్రతిపన్నేత్యర్థః- తద్వత్. యథా *బుద్ధిరేషా ప్రవణం చాప్యశాస్త్రే విప్రతిషిద్ధమిత్యత్ర విప్రతిషేధశబ్దః- తథాఽయమపి నిషేధపర ఇతి భావః. యద్వా- విప్రతిషేధః- వ్యాహతిః. జీవోత్పత్తిప్రతిషేధప్రతిపాదకశాస్త్రేణ జీవోత్పత్తివచనస్య వ్యాహతిరుక్తేత్యవ్యాహతహేతుభూతజీవోత్పత్తినిషేధమాహ (విప్రతిషిద్ధా హీతి) (సర్వాస్వపి సంహితాస్వితి) అనేన విప్రతిషేధశబ్దే విశేషార్థో వివక్షితః. జీవోత్పత్తిః కథ్యతాం నామ-తథాపి న శ్రుతివిరోధః-శ్రుతావపి జీవోత్పత్తిదర్శనాదిత్యాహ (జన్మమరణాదీతి) తర్హి తస్య నిర్వాహః కథమిత్యత్రాహ (వక్ష్యత ఇతి) కరణాద్యాశ్రయశరీరసంయోగకృతజ్ఞానవికాససఙ్కోచలక్షణౌ జన్మమృతీ ఇతి నాత్మా శ్రుతేరిత్యత్ర వక్ష్యత ఇత్యర్థః. ఉపసంహరతి (అత ఇతి)—— జీవోత్పత్త్యాదిప్రతిపాదనేన శాస్త్రస్యాప్రామాణ్యం సిద్ధాన్తితం - తైరేతచ్ఛాస్త్రే వివక్షితమర్థం వివక్షితత్వేనారోప్యాప్రామాణ్యముక్తం స్యాత్ - అతో? .. ప్రామాణ్యం పూర్వపక్షీకార్యం- న సిద్ధాన్తీకర్తవ్యం. తస్మాత్ప్రాగుక్తం సూత్రానభిప్రేతాప్రామాణ్యహేతుం దూషయితుమనువదతి (యత్తు చ కేషాంచిదితి) సాఙ్గేష్విత్యాదినా నిష్ఠామలభమాన ఇత్యస్య పరోక్తార్థాభ్యుపగమేన పరిహారముక్తః. అథాన్యథాఽర్థం వక్ష్యం సమర్థం ద్రష్టుం శక్నుయాదితి (అథవేతి) తన్మేవదార్థాస్తికత్వాహ (ఏవమితి) కథమిదమవగమ్యత ఇత్యత్రాహ (పశ్చాద్వేదాన్తవేద్యేతి) శ్రీపఞ్చరాత్రస్య వేదార్థవిశదీకరణరూపతామాహ (తథేతి) తథా-తన్త్రానుగుణమేవేత్యర్థః. (సంశయేన వినా క్వచిదితి) సంశయః-అనధీతశాఖాసు శ్రుతార్థవిరోధోఽస్తి-న వేత్యేవంరూపః. యద్వా- ప్రతిపన్నే పదార్థే యచ్ఛ్రియః-తన్న జానామీత్యర్థః. *అధీతా భగవన్ వేదా ఇత్యాదిశ్లోకానామయం త్ర్యర్థశ్లోకోఽయం *వేదాన్తేషు యథాసారం సంగృహ్య భగవాన్ హరిః। భక్తానుకమ్పయా విద్వాన్ సంచిక్షేప యథాసుఖమితి. మోక్షధర్మే *ఇయం వా ఉపనిషదుపనిషత్సు చ। గృణన్తి సత్యధర్మాణస్సత్యం సత్యేషు సామసు ఇతి. ఏకాయనశాఖావిషయే పారమేశ్వరం వచనం *మహతో వేదవృక్షస్య మూలభూతో మహానయం। స్కన్ధభూతా ఋగాద్యాస్తే శాఖాభూతాస్తథా మునే ఇత్యాది ద్రష్టవ్యం. బౌద్ధాద్యుపదేశవదిదమపి విప్రలమ్భాయ కృతం కిం న స్యాత్ - వేదార్థ ఉచ్యతే చేత్ - అత ఏవ వేదా అధ్యాపయితవ్యాః- కిం గ్రన్థనిర్మాణేనేత్యాశఙ్కాం పరిజిహీర్షుః *వేదాన్తేషు యథాసారమిత్యాదివచనార్థం చాభిప్రయన్నాహ (అతస్స భగవానితి) అతః - వేదార్థస్య దురవబోధత్వాత్. భగవానిత్యాదివిశేషణాని భ్రమవిప్రలమ్భాదినమ్భవశఙ్కావ్యావృత్త్యర్థాని. భగవచ్ఛబ్దేన హేయప్రత్యనీకకల్యాణైకతానత్వే వివక్షితే. కిం ప్రమాణమిత్యత్రాహ (వేదైకవేద్య ఇతి) పురుషత్వాత్సదోష ఇత్యాద్యనుమానస్య ధర్మిగ్రాహకప్రమాణబాధమభిప్రైత్యైకశబ్దః. తర్హి బ్రహ్మవాసుదేవ ఇత్యత్రాహ (పరబ్రహ్మాభిధాన ఇతి) భగవచ్ఛబ్దసమాఖ్యాప్రమాణసిద్ధమర్థమాహ (నిఖిలహేయేతి) వక్ష్యమాణవ్యవస్థానుగుణవిశేషణ

జ్ఞానానన్దాద్యపరిమితోదారగుణసాగరస్సత్యసఙ్కల్పశ్చాతుర్వర్ణ్యచాతురాశ్రమ్యవ్యవస్థయావస్థితాన్ ధర్మార్థకామమోక్షాఖ్యపురుషార్థాభిముఖాన్ భక్తానవలోక్యాపారకారుణ్యసౌశీల్యవాత్సల్యౌదార్యమహోదధిః స్వస్వరూపస్వవిభూతిస్వారాధనతత్ఫలయాథాత్మ్యావబోధినో వేదానృగ్యజుస్సామాథర్వభేదభిన్నానపరిమితశాఖాన్ విభజ్య తద్వాదమన్త్రరూపాన్ స్వేతరసకలసురనరదురవగాహాంశ్చావధార్య తదర్థయాథాత్మ్యావబోధి పఞ్చరాత్రశాస్త్రం స్వయమేవ నిరమిమీతేతి నిరవద్యం. యత్తు పరైస్సూత్రచతుష్టయం కస్యచిద్విరుద్ధాంశస్య ప్రామాణ్యనిషేధపరం వ్యాఖ్యాతం-తత్సూత్రాక్షరాననుగుణం, సూత్రకారాభిప్రాయవిరుద్ధం, చ. తథాహి- సూత్రకారేణ వేదాన్తన్యాయాభిధాయీని సూత్రాణ్యభిధాయ వేదోపబృంహణాయ చ భారతసంహితాం శతసహస్రికాం కుర్వతా మోక్షధర్మే జ్ఞానకాణ్డేఽభిహితం *గృహస్థో బ్రహ్మచారీ చ వానప్రస్థోథ భిక్షుకః। య ఇచ్ఛేత్సిద్ధిమాస్థాతుం దేవతాం కాం యజేత సః ఇత్యారభ్య మహతా ప్రబన్ధేన పఞ్చరాత్రశాస్త్రప్రక్రియాం ప్రతిపాద్య *ఇదం శతసహస్రాద్ధి భారతాఖ్యానవిస్తరాత్। ఆవిధ్య మతిమన్థానం దధ్నో ఘృతమివోద్ధృతం। నవనీతం యథా దధ్నో ద్విపదాం బ్రాహ్మణో యథా। ఆరణ్యకం చ వేదేభ్య ఓషధీభ్యో యథామృతం। ఇదం మహోపనిషదం చతుర్వేదసమన్వితం। సాఙ్ఖ్యయోగకృతాన్తేన పఞ్చరాత్రానుశబ్దితం। ఇదం శ్రేయ ఇదం బ్రహ్మ ఇదం హితమనుత్తమం। ఋగ్యజుస్సామభిర్జుష్టమథర్వాఙ్గిరసైస్తథా। భవిష్యతి ప్రమాణం వా ఏతదేవానుశాసనమితి. సాఙ్ఖ్యయోగశబ్దాభ్యాం జ్ఞానయోగకర్మయోగావభిహితౌ- యథోక్తం *జ్ఞానయోగేన సాఙ్ఖ్యానాం కర్మయోగేన యోగినామితి. భీష్మపర్వణ్యపి *బ్రాహ్మణైః క్షత్రియైర్వైశ్యైశ్శూద్రైశ్చ కృతలక్షణైః। అర్చనీయశ్చ సేవ్యశ్చ పూజనీయశ్చ మాధవః। సాత్వతం విధిమాస్థాయ గీతస్సఙ్కర్షణేన య ఇతి. కథమేవం బ్రువాణో బాదరాయణో వేదవిదగ్రేసరో వేదాన్తవేద్యపరబ్రహ్మభూతవాసుదేవోపాసనార్చనాదిప్రతిపాదనపరస్య సాత్వతశాస్త్రస్యాప్రామాణ్యం బ్రూయాత్. నను చ *సాఙ్ఖ్యం యోగః పఞ్చరాత్రం వేదాః పాశుపతం తథా। కిమేతాన్యేకని

మాహ (సత్యసఙ్కల్ప ఇతి) (ధర్మార్థ) *ఉద్ధనావంగతో భక్త్యా శాస్త్రేష్వితి జనార్దనమితి వచనాత్ భక్తిస్సవ్యాఖ్యాస్తజ్జ్ఞానహేతుః సా త్రివర్గజనసంరక్షణాయ. వేదాహి క్రమేణ తపసుష్ఠస కాలేనానుసుం తాంసరక్షణాయ కృతంబుద్ధ్యాదిశాస్త్రమితి చ్ఛనరక్షణోపయుక్తం- అతో భక్తరక్షణార్థం కృతే ఽపి స్మృతిబన్ధేన దోషగన్ధ ఇతి భావః విస్తరేణ్యాససమ్బన్ధమాహ (అపారేతి) వేదైరవాలం- కిం పఞ్చరాత్రేణేత్యత్రాహ (ఋగ్యజుస్సామాథర్వభేదభిన్నానపరిమితశాఖానితి) (విభజ్య తద్వాదమన్త్రరూపానితి) తల్లక్షవిషయం యవ త్రావ్యతే- అతస్సర్వముగ్ధవాదాదిము ప్రతిపాదితమితి భావః. విలక్షణజ్ఞానైర్ధాయప పేప - కిమనేనేత్యత్రాహ (స్వేతరేతి) (నిరవద్యం) పాశుపతాదిమయవద్యం - తన్నాస్త్యత్రేతి భావః. నను బౌద్ధార్హతాదయోఽపి వన్ప్రణీతాః- తద్వదిదం తేం న స్యాత్. ఉచ్యతే- అవతార ప్రయోజనం హి దుష్కృద్వినాశనం సాధుపరిత్రాణం చ. తత్ర దుష్కృద్వినాశాయ బౌద్ధాది ప్రణీతిః- ఇదం తు నారదశాణ్డిల్యాదిసాధుపరిత్రాణాయేతి విశేషమ్యుమితి నారదాదయో హ్యత్ర శ్రోతారః. నారదాది శ్రోతృత్వకథనం విప్రలమ్భాగ్ధమితి చేన్న- సర్వత్రానిశ్వాసప్రసఙ్గాత్. సర్వశక్తినా భగవతా వేదానామపి రుపే.యత్వాదిఖ్యాపనం విప్రలిప్సయా కృతమితి శఙ్కా కర్తుం హి శక్యతే. కించ - వేదోదితావి వాస్తస్సర్వత్ర సహ స్కశక్తిః పఞ్చరాత్రే శ్రూయన్తే-బౌద్ధాదిము హి వేదప్రామాణ్యనిరాకరణాదికం దృశ్యతే. కించ-ప్రమాణభూతేము ప్రబన్ధేషు యదాగమాదీనాం శ్రుతిస్తోథాత్వేత్యాజ్యత్వం శ్రూయతే- న తథా శ్రీ పఞ్చరాత్రస్య- ప్రత్యుత శ్రుతిసారార్థవిశదీకరణరూపత్వమపి దృశ్యతే. ఏవం నారదశాణ్డిల్యాదిసాధునిశ్వాసరక్షణాయ ప్రవృత్తత్వాత్, దేవవిహితానేకార్థప్రతిపాదకత్వాత్, వేదార్థావగమసౌకర్యాయ ప్రవృత్తత్వేన ప్రమాణభూతప్రబన్ధేషు గ్రాహ్యమాణత్వాత్, వేదార్థవిశదీకరణరూపత్వానుగుణం వేదార్థస్య ప్రతిపాదనదర్శనాత్, దరశఙ్కాయాం వేదేష్వనాశ్వాసప్రసఙ్గాత్, దుష్కృద్వినాశార్థప్రవృత్త, శ్రుతివిరుద్ధార్థప్రతిపాదక, ప్రమాణభూతప్రబన్ధాక్షరదర్శిత, బుద్ధాగమాదిసామ్యబుద్ధిః శ్రీపఞ్చరాత్రశాస్త్రవిషయే నాపాదయితవ్యేత్యర్థః. ఏవం పరోక్తాప్రామాణ్యహేతున్నిరాకృతః - అథ పరోక్తం సూత్రార్థమనూద్య దూషయతి (యత్త్వితి) (సూత్రచతుష్టయమితి) నసూత్రద్వయమిత్యర్థః. (సూత్రాక్షరాననుగుణం) వాశబ్దతద ప్రతిషేధాదిసూత్రపదాననుగుణమిత్యర్థః. *అవివాకత్వసామాన్యాత్ప్రమాణమనుమానం స్యాత్. •ఏకం వా సంయోగరూపచోదనాఖ్యావిశేషాదిత్యాదిము వాశబ్దః పక్షవిపరివృత్తిపరో దృష్టః. విప్రతిషేధశబ్దోఽపి వ ప్రతిషేధవాక్ ప్రసాహదర్యాన్నిషేధార్థ ఏవేతి భావః. సూత్రకారాభిప్రాయవిరోధముపపాదయతి (తథాహీతి) సూత్రకారేణ సూత్రే అయముక్త ఏ కశ్ఛేత్- కిముక్తం మహాభారతే కథనమితి శఙ్కాయాం ప్రయోజనభేదం దర్శయతి (వేదాన్తన్యాయాభిధాయీనీతి,) (వేదోపబృంహణాయచేతి,) అధీతశాఖార్థస్య సంశయవిపర్యయాదినిరాసకో న్యాయః. అనధీతశాఖాస్థైకకర్త్రా నాధీతశాఖార్థజ్ఞాపనముపబృంహణమిత్యర్థః. (గృహస్థ ఇత్యాది) మహతా ప్రబన్ధేన-విస్తరేణ. ఇదం శ్రేయః- ఏతచ్ఛాస్త్రోక్తమేవ సాంసారికఫలసాధనం. ఇదం బ్రహ్మ-ఏతదుక్తమేవ పరము ప్రాప్యం బ్రహ్మ. ఇదమనుత్తమం హితం- అపవర్గసాధనమిత్యర్థః. అథర్వాఙ్గిరసైః- అథర్వణా ఽఙ్గిరసా చ దృష్టైరథర్వవేదప్రదేశైః. ఋగాదిశబ్దైస్తత్తదర్థాఽభిప్రేతః. సాఙ్ఖ్యయోగశబ్దాభ్యాం చ ష్టే (సాఙ్ఖ్యేతి) కర్మజ్ఞానయోగోపేతమిత్యర్థః. మహాభారత ప్రశస్తత్వహేతోరర్థసైకాన్త్యమాహ (ననుచేతి) పరిహార

స్థానిపృథక్త్వస్థానివామునేఇత్యాదినా సాఙ్ఖ్యాదీనామప్యాదరణీయతోచ్యతే - శారీరకేతు సాఙ్ఖ్యాదీని ప్రతిషిధ్యన్తే-అతఇదమపితన్త్రంతత్తుల్యం. నేత్యుచ్యతే-యతస్తత్రాపీమమేవశారీరకోక్తంన్యాయమవతారయతి.*కిమేతాన్యేకనిష్ఠానిపృథఙ్నిష్ఠానివేతిప్రశ్నస్యాయమర్థః-కింసాఙ్ఖ్యయోగపాశుపతవేదపఞ్చరాత్రాణ్యేకతత్త్వప్రతిపాదనపరాణి-పృథక్తత్త్వప్రతిపాదనపరాణివా. యద్యేకతత్త్వప్రతిపాదనపరాణి-కింతదేకంతత్త్వం. యదాతు పృథక్తత్త్వప్రతిపాదనపరాణి-తదైషాంపరస్పరంవిరుద్ధార్థప్రతిపాదనపరత్వాద్వస్తునివికల్పాసమ్భవాత్ ఏకమేవప్రమాణమఙ్గీకరణీయం-కింతదేకమితి. అస్యోత్తరంబ్రువన్ *జ్ఞానాన్యేతానిరాజర్షేవిద్ధినానామతానివై।సాఙ్ఖ్యస్యవక్తాకపిలఇత్యారభ్యసాఙ్ఖ్యయోగపాశుపతానాంకపిలహిరణ్యగర్భపశుపతికృతత్వేనపౌరుషేయత్వం ప్రతిపాద్య *అపాన్తరతపానామ వేదాచార్యస్సఉచ్యతఇతి-వేదానామపౌరుషేయత్వమభిధాయ *పఞ్చరాత్రస్యకృత్స్నస్యవక్తానారాయణస్స్వయమితి-పఞ్చరాత్రతన్త్రస్యవక్తానారాయణస్స్వయమేవేత్యుక్తవాన్. ఏవంవదతశ్చాయమాశయః-పౌరుషేయాణాంహితన్త్రాణాంపరస్పరవిరుద్ధవస్తువాదితయా,అపౌరుషేయత్వేననిరస్తప్రమాదాదినిఖిలదోషగన్ధవేదవేద్యవస్తువిరుద్ధాభిధాయిత్వా, చ్చ యథావస్థితవస్తుని ప్రామాణ్యంమస్తి భం-వేదవేద్యశ్చపరబ్రహ్మభూతోనారాయణః - అతస్తత్తత్తన్త్రాభిహితప్రధానపురుషపశుపతిప్రభృతితత్త్వస్య వేదాన్తవేద్యపరబ్రహ్మభూతనారాయణాత్మకతయైవవస్తుత్వమభ్యుపగమనీయమితి. తదిదమాహచ*సర్వేషుచనృపశ్రేష్ఠజ్ఞానేష్వేతేషుదృశ్యతే। యథాగమంయథాన్యాయంనిష్ఠానారాయణఃప్రభురితి. *యథాగమం యథాన్యాయమితి - న్యాయానుగృహీతతత్తదాగమోక్తంవస్తుపరామృశతోనారాయణఏవసర్వస్యవస్తునోనిష్ఠేతిదృశ్యతే- అబ్రహ్మాత్మకతయాతత్తత్తన్త్రాభిహితానాంతత్త్వానాం * సర్వంఖల్విదంబ్రహ్మ *విశ్వంనారాయణఇత్యాదినాసర్వస్యబ్రహ్మాత్మకతామనుసందధానస్యనారాయణఏవనిష్ఠేతిప్రతీయతఇత్యర్థః. అతోవేదాన్తవేద్యఃపరబ్రహ్మభూతోనారాయణస్స్వయమేవపఞ్చరాత్రస్యకృత్స్నస్యవక్తేతి, తత్స్వరూపతదుపాసనాభిధాయితత్తన్త్రమితి, చతస్మిన్నితరతన్త్రసామాన్యంనకేనచిదుద్భావయితుంశక్యం. అతస్తన్త్రవేదముచ్యతే *ఏవమేకంసాఙ్ఖ్యయోగంవేదారణ్యకమేవచ। పరస్పరాఙ్గాన్యేతానిపఞ్చరాత్రంతుకథ్యతఇతి. సాఙ్ఖ్యంచయోగశ్చసాఙ్ఖ్యయోగం. వేదాశ్చారణ్యకానిచవేదారణ్యకం. పరస్పరాఙ్గాన్యేతాని-ఏకతత్త్వప్రతిపాదనపరతయైకీభూతాన్యేకంపఞ్చరాత్రమితికథ్యతే. ఏతదుక్తంభవతి- సాఙ్ఖ్యోక్తానిపఞ్చవింశతితత్త్వాని, యోగోక్తంచయమనియమాద్యాత్మకంయోగం, వేదోదితకర్మస్వరూపా, ణ్యఙ్గీకృత్యతత్త్వానాం బ్రహ్మాత్మకత్వం, యోగస్యచబ్రహ్మోపాసనప్రకారత్వం,కర్మణాంచతదారాధనరూపతా,మభిదధతిబ్రహ్మస్వరూపంప్రతిపాదయన్త్యారణ్యకాని - ఏతదేవపరేణబ్రహ్మణా నారాయణేనస్వయమేవపఞ్చరాత్రతన్త్రేవిశదీకృతమితి. శారీరకేచసాఙ్ఖ్యోక్తతత్త్వానామబ్రహ్మాత్మకతామాత్రంనిరాకృతం-నస్వరూపం. యోగపాశుపతయోశ్చేశ్వరస్యకేవ

౧ (నేతీతి) (యతస్తత్రాపీతి) సాఙ్ఖ్యాదీనాంవేదావిరుద్ధాంశేప్రామాణ్యం- కృత్స్నస్యనిరుద్ధస్యశ్రీపఞ్చరాత్రస్యకాత్స్న్యేనప్రామాణ్యమితిన్యాయమవతారయతీత్యర్థః. తదుపపాదయతి (కిమేతానీతి) ఏకతత్త్వప్రతిపాదనపరత్వే ప్రమేయవిశేషబుభుత్సా - పృథక్తత్త్వప్రతిపాదనపరత్వే ప్రమాణవిశేషబుభుత్సా. *అతిరాత్రేషోడశినంగృహ్ణాతి * నాతిరాత్రేషోడశినంగృహ్ణాతి, *ఉదితేజుహోతి *అనుదితేజుహోతి, *వ్రీహిభిర్యజేత *యవైర్యజేత, ఇత్యాదిష్వధికారిభేదేనకాలభేదేనఫలభేదేనవికల్పస్సమ్భవత్యనుష్ఠానే-సిద్ధవస్తునితువికల్పాసమ్భవేనవిరోధాదేకమేవప్రమాణంస్యాదిత్యర్థః.(అస్యోత్తరమితి) ప్రష్టురభిప్రాయంవికల్ప్యోత్తరమాహేతిభావః. (జ్ఞానాన్యేతానీతి) కింత్వయంతత్తన్త్రకారాభిప్రాయః పృష్టః-ఉతార్థస్థితిఃపృష్టా. తత్తన్త్రకారాభిప్రాయశ్చేత్- పృథఙ్నిష్ఠాన్యేవమతానీత్యాహ (జ్ఞానాన్యేతానీతి) *సాఙ్ఖ్యస్యవక్తాకపిలఃపరమర్షిస్సఉచ్యతే।హిరణ్యగర్భోయోగస్యవక్తానాన్యఃపురాతనః।ఉమాపతిఃపశుపతిఃశ్రీకణ్ఠోబ్రహ్మణస్సుతః।ఉక్తవానిదమవ్యగ్రంజ్ఞానంపాశుపతంశివఇత్యేతానివచనాన్యారభ్యశ్లోకార్థాని. *పఞ్చరాత్రస్యకృత్స్నస్యవక్తానారాయణస్స్వయమితివక్తృవ్యక్తృవిశేషణద్వయంశ్రూయతే. ఏభిఃఫలితమాహ (ఏవంవదతఇతి) న్యాయానుగృహీతవస్తుపరామర్శస్వరూపమాహ (అబ్రహ్మాత్మకతయేతి)వచనాన్తరేణవిశదయతి (అతఇతి) *పరస్పరాఙ్గాని-ఏకమితిపదద్వయం వ్యాచష్టే (ఏకీభూతానీత్యన్తేన) ఏకంపఞ్చరాత్రమితి అర్థైకత్వముక్తం- ఏకవచనాన్తత్వాత్. యద్వా- ఏకీభూతానీత్యనేనాఙ్గాఙ్గిభావఫలితార్థ ఉక్తః- ఏకంపఞ్చరాత్రమితి ఏకపదవ్యాఖ్యానం. అత్రకిముక్తం- తస్యకిమపేక్షితంప్రతిపాదయన్త్యఙ్గానిభవన్తి- తేషుకస్మిన్నంశేఽపేక్షా-తత్సర్వం పఞ్చరాత్రైకకణ్ఠ్యకథమాసీదిత్యత్రాహ (ఏతదుక్తమితి) తర్హిశారీరకేతన్నిరాకరణంకథమిత్యత్రాహ (శారీరకేచేతి)సర్వేషాంసాఙ్ఖ్యాదీనాంప్రా

లనిమిత్తకారణతా, పరావరతత్త్వవిపరీతకల్పనా, వేదబహిష్కృతాచారో, నిరాకృతః - నయోగస్వరూపం, పశుపతిస్వరూపం చ. అతః *సాఙ్ఖ్యంయోగః పఞ్చరాత్రంవేదాః పాశుపతంతథా। ఆత్మప్రమాణాన్యేతానినహన్తవ్యాని హేతుభిరితి- తత్తదభిహితతత్తత్స్వరూపమాత్రమఙ్గీకార్యం-జినసుగతాభిహితతత్త్వవత్సర్వంనబహిష్కార్యమిత్యుచ్యతే- *యథాగమంయథాన్యాయంనిష్ఠానారాయణః ప్రభురిత్యనేనైకార్థ్యాత్. ....

ఉత్పత్త్యసమ్భవాధికరణంసమాప్తమ్.

ఇతిశ్రీభగవద్రామానుజవిరచితేశారీరకమీమాంసాభాష్యే

ద్వితీయస్యాధ్యాయస్యద్వితీయః పాదః.

మాణ్యం ప్రతిపాదయదివకిమపివచనం దృశ్యత ఇతి తద్భ్రమనివృత్త్యర్థం తస్యార్థమాహ (అత ఇతి) ఉక్తార్థే హేతుమాహ (అనేనైకార్థ్యాదితి) న కేవలం తి ద్దాగమమాత్రపరామర్శః - న్యాయపరామర్శోపిహ్యత్రోక్తః * యథా న్యాయమితి - * సాఙ్ఖ్యంయోగ ఇత్యాదివచనస్యాన్యథా ఽర్థశ్చేత్- వేదవిరుద్ధాంశేపి ప్రామాణ్యాభిధాయి ఏవం వచనం * విరోధేత్వనపేక్ష్యంస్యాదితి న్యాయాద ప్రమాణం స్యాత్ -అగ్నీషోమీయహింసాదీనామధర్మత్వస్యసాక్షాత్ప్రతిపాదనాదితిభావః. ఏవం విరుద్ధార్థప్రబన్ధప్రామాణ్యప్రతిపాదకత్వేఽస్యాపి వచనస్యాప్రామాణ్యప్రసఙ్గాత్, * నిష్ఠానారాయణ ఇత్యాద్యైకార్థ్యాచ్చ *సాఙ్ఖ్యంయోగ ఇత్యాదివచనస్యోక్త ఏవార్థః. బౌద్ధాదిగ్రన్థేష్వప్యవిరుద్ధార్థసమ్భవాత్తత్స్వీకారప్రసఙ్గ ఇతి చేన్న - తత్ర వేదాప్రామాణ్యాదివిరుద్ధార్థప్రతిపాదనం స్ఫుటం- సాఙ్ఖ్యాదిషు తు వేదాఙ్గీకార ఏవాస్తీతి తేష్వవిరుద్ధాంశస్వీకార ఇతియథోక్త ఏవార్థః. ... ...

అత్ర భాష్యకారైః సూత్రకారాభిప్రాయానుగుణ్యాత్, శాస్త్రాన్తరవేదావిరోధాత్, సూత్రాక్షరసామఞ్జస్యాచ్చ తన్త్రాన్తరసామ్యం కృతం. అత్ర సూత్రకారాభిప్రాయోఽప్యుపపద్యతే. తథాహి- తత్ర శ్రీపఞ్చరాత్రస్య బహుముఖం ప్రామాణ్యం ప్రపఞ్చితం- తత్ర, *ఇమం మహోపనిషదం చతుర్వేదసమన్వితం। సాఙ్ఖ్యయోగకృతం తేన పఞ్చరాత్రానుశబ్దితమ్। ... భగవత్ప్రసాదాద్భ్రాజిష్ణు ... నారాయణముఖోద్గతం, ... ఇతి, *అవాచ్యమేతద్వక్తవ్యమాత్మగుహ్యంసనాతనమితి, చ- శ్రేష్ఠార్థస్యపరమరహస్యత్వం, పరమబోధ్యత్వం, మహోపనిషద్వ్యాఖ్యానత్వం, చ దర్శితం *తేనైవ సృష్టతాబ్రహ్మమర్యాదా లోకభావినీతి- లోకహితాయ ప్రవృత్తతయా బాహ్యాగమవ్యావృత్తిర్దర్శితా *తన్త్రప్రకాశతో రాజ్యం ధర్మకామౌత్రయోయమాత్మసు ... నాన్యతా వాక్యమభవన్నోదుష్టం చ నాభవత్ । సంస్థితేషు పరేష్వేతత్ శాస్త్రమేతత్సనాతనం। అన్తర్ధాస్యతి తత్సత్యమేతద్వః కథితం మయేతి- యోగ్యజనసహాయిష్వకాలే ప్రవృత్తిః, కాలాన్తరతిరోధానం, చేతి వైలక్షణ్యముక్తం. తత్రాప్యాదిశ్వవసిష్ఠాదినా వర్ణనాదిత్వం దర్శితం. తతశ్చ బాహ్యాగమవ్యావృత్తిః- *యాన్యపి ద్వైతాన్యపి ... తాని సర్వాణి తామసాని చేతి- బాహ్యాగమానామర్వాక్కాలికత్వస్మరణాత్. *వేదైశ్చతుర్భిః సమ్మితం కృతం మేరౌ మహాగిరావితి - సర్వమర్యాదాస్థాపకమునిజనభూయిష్ఠే మేరౌ ప్రవృత్తతయా దేశతోపి వైలక్షణ్యముక్తం. *ఏకాగ్రమనసో దాన్తా ఋషయస్సంయమేరతా ఇతి, *దివ్యం వర్షసహస్రంవై సర్వేతే ఋషయస్సమమితి, నారాయణానుశిష్టా హి తదా దేవీ సరస్వతీ। వివేశ తానృషీన్ సర్వాన్ లోకానాం హితకామ్యయేతి, *తైరేకమతిభిర్భూత్వా యత్ప్రోక్తం శాస్త్రముత్తమమితి, చ- ప్రవర్తకానామృషీణాం త్రిగుణవత్త్వం, తపోమహిమవత్త్వం, భగవత్ప్రసాదలబ్ధసరస్వతీకత్వం, బహూనామైకమత్యం, చ దర్శితం. *ఉశనా బృహస్పతిశ్చైవ యదోత్పన్నౌ భవిష్యతః। తదా ప్రవక్ష్యతః శాస్త్రం యుష్మన్మతిభిరుద్ధృతమితి, *యుష్మత్కృతమిదం శాస్త్రం ప్రజాపాలో వసుస్తతః। బృహస్పతేస్సకాశాద్వై ప్రాప్స్యతే ద్విజసత్తమాః ఇతి,- ప్రకృష్టదేవర్షిపరిగ్రహః, ప్రకృష్టశిష్యాగమశ్చ దర్శితః. *వేదైశ్చతుర్భిస్సమ్మితం *ఇదం మహోపనిషదం *అత్ర ధర్మార్థకామా హి మోక్షః పశ్చాచ్చ కీర్తిత ఇతి-సర్వవేదవేదాన్తసారత్వం, గుణజ్యేష్ఠానాంయోగ త్రివర్గప్రతిపాదకత్వం, మోక్షైకపరత్వం, మనుత్తమహితత్వం, చోక్తం. *సర్వే ప్రమాణం హి తథా యచ్ఛాస్త్రముత్తమం। భవిష్యతి ప్రమాణం వై ఏతన్మదనుశాసనం।అస్మాత్ప్రవక్ష్యతే ధర్మాన్ మనుస్స్వాయమ్భువస్స్వయమితి-మన్వాదిభిరప్యుపజీవ్యత్వ, మితరప్రబన్ధప్రామాణ్యప్రవర్తకత్వ, మవ్యవధానేన భగవదనుశాసనరూపత్వం, భవిష్యతి ప్రమాణమితి భగవతా నియమితత్వం, చ దర్శితం. *తస్య యజ్ఞో మహానాసీదశ్వమేధో మహాత్మనః। బృహస్పతిరుపాధ్యాయస్తస్య హోతా బభూవ హేతి-పఞ్చరాత్రనిష్ఠస్యోపరిచరస్యాశ్వమేధకర్తృత్వవచనాత్ వైదికపఞ్చరాత్రకర్మణోరైక్యసామాన్యం దర్శితం. *ప్రీతస్తతోఽస్య భగవాన్ దేవదేవః పురాతనః। సాక్షాత్తం దర్శయామాస అదృశ్యోఽన్యేన కేనచిదితి-వేదపఞ్చరాత్రోక్తకర్మణామవ్యవధానేన ఆరాధ్యపరదేవతా సామాన్యం దర్శితం. అదృశ్యేనహృతో భాగో దేవేన హరిమేధసేతి - భగవతస్సర్వదేవతాసాక్షాత్కారిబృహస్పత్యదృశ్యతాయా, ఉపరిచరేణదృష్టతాయా, శ్చోక్తత్వాదధికారివైలక్షణ్యం దర్శితం. ఏకతద్వితత్రితవృత్తాన్తముఖేనార్థవాదరూపం తాత్పర్యలిఙ్గం దర్శితం. మేరోరుత్తరభాగే తు క్షీరోదస్యానుకూలతః। సదేశో యత్ర నస్తప్తం తపః పరమదారుణమితి, *ఏకాన్తినస్తే పురుషాః శ్వేతద్వీపనివాసినః। గచ్ఛధ్వం

తత్రమునయస్తత్రాత్మా మే ప్రకాశిత ఇతి, *తతో నో దృష్టివిషయః తదా ప్రతిహతో భవదితి, *వ్రతావసానే సుశుభాన్నరాన్ దదృశిమా వయమితి, *బలిః కిలోపహ్రియతే తస్య దేవస్య తైర్నరైః। వయం తు తేజసా తస్య సహసా నష్టచేతస ఇతి, *పురుషాణాం సహస్రేషు తేషు నైశుద్ధయోనిషు। అస్మాన్న కశ్చిన్మనసా చక్షుషా వాప్యపూజయదితి, - భగవద్ధర్మనిష్ఠపురుషాధ్యుషితదేశస్య ప్రాప్యత్వం, తస్య బహుతపోలభ్యత్వం, ధర్మాన్తరనిష్ఠైస్తద్ధర్మనిష్ఠానాం దుర్దర్శత్వం, తేషాం బహుతపోదృశ్యత్వం, తేషామితరాధికారిష్వనాదరత్వం, తన్ముఖేనేతరాధికారిణాం నికృష్టత్వం, భగవద్ధర్మనిష్ఠానాం ప్రకృష్టత్వం, చ - భగవతా స్వయమాగత్య దర్శనప్రదానాచ్చ తేషాం మహత్త్వం, దర్శితం. *ఏకశ్చ శబ్దో విరతః శ్రుతోస్మాభిరుదీరితః। ఆకాశం పూరయన్ సర్వం శిక్షాక్షరసమన్విత ఇతి - భగవత్స్తోత్రశ్రవణస్యాపి తపస్సాధ్యతయా భగవద్ధర్మప్రకర్షో జ్ఞాపితః. *వృష్టా వయం పూరుషాశ్శ్వేతాః పక్షేష్విన్ద్రియవర్జితాః। దృష్టా భవతి దేవేశ ఏభిర్దృష్టైర్ద్విజోత్తమా ఇతి - భగవద్దర్శనతుల్యత్వం తేషాం దర్శనస్య ప్రతిపాదితం. *ప్రాప్య శ్వేతం మహాద్వీపం నారదో భగవానృషిః। దదర్శ తానేవ నరాన్ శ్వేతాంశ్చన్ద్రప్రభాన్ శుభాన్। పూజయామాస శిరసా మనసా తైశ్చ పూజిత ఇతి, *న హ్యేతద్బ్రహ్మణా ప్రాప్తమీదృశం మమ దర్శనమితి, చ - భగవద్ధర్మనిష్ఠానాం దేవర్షివన్ద్యత్వం, బ్రహ్మాదిభ్యోపి మహత్త్వం, చ దర్శితం. *ఉవాచ మధురం భూయో గచ్ఛ నారద మాచిరం। ఇమే హ్యనిన్ద్రియాహారా మద్భక్తాశ్చన్ద్రవర్చసః। ఏకాగ్రాశ్చిన్తయేయుర్మాం నైషాం విఘ్నో భవేదితి చోక్తం - నారదసమ్భాషణస్యాపి విఘ్నరూపతాకథనేన నారదాదపి తేషామాసన్నతరత్వం దర్శితం. *అహో హి మధురస్సేవ్యః ... ధర్మస్య నాశనః। యం హిత్వా దేవతాస్సర్వా హవ్యకవ్యభుజో భవన్। నూనమేకాన్తిధర్మోయం శ్రేష్ఠో నారాయణప్రియః। ఏకాన్తినో హి పురుషా గచ్ఛన్తి పరమం పదే। యద్యేకాన్తిభిరాకీర్ణం జగత్స్యాత్కురునన్దన। భవేత్కృతయుగప్రాప్తిరితి, *ఏకాన్తభావోపగతాస్తే భక్తాః పురుషోత్తమం। తే సహస్రార్చిషం దేవం ప్రవిశన్తి సనాతనమితి, చ - కృతయుగైకాన్తస్య భగవద్ధర్మస్య పరమమోక్షప్రదత్వం, తన్ముఖేనాధికారివైలక్షణ్యం, చ దర్శితం. తథా *మయా సృష్టః పురా బ్రహ్మా మద్యజ్ఞమయజత్స్వయం। తతస్తస్మై వరాన్ ప్రీతో దదావహమనుత్తమాన్। మత్పుత్రత్వం చ కల్పాదౌ లోకాధ్యక్షత్వమేవ చ। ఏష మాతా పితా చైవ యుష్మాకం చ పితామహః। మయానుశిష్టో భవితా సర్వభూతవరప్రదః। అస్యైవ చానుజో రుద్రో లలాటాద్యస్సముత్థితః। బ్రహ్మానుశిష్టో భవితా సోపి సర్వవరప్రద ఇతి, *స బ్రహ్మకాస్సరుద్రాశ్చ సేన్ద్రా దేవాస్సహర్షిభిః। అర్చయన్తి సురశ్రేష్ఠం దేవం నారాయణం ప్రభుం ఇత్యాదిభిః, - వేదాన్తవేద్యపరదేవతాయాః ఏవ సర్వస్మాత్పరత్వేనాత్ర ప్రతిపాద్యత్వం దర్శితం *వేదైశ్చతుర్భిస్సమితమిత్యుపక్రమః. *ఇదం మహోపనిషదమిత్యుపసంహారః. అభ్యాసాదిలిఙ్గాని దర్శితాని. ఏవమాశయదోషవిరహ, దేశ, కాల, ప్రవర్తక, వక్తృ, శ్రోతృ, ప్రబన్ధ, తదుక్తధర్మ, తత్కర్తృ, తత్ఫల, తత్ప్రదాయిదేవతా, వైలక్షణ్యప్రతిపాదనముఖేన భగవచ్ఛాస్త్రవైలక్షణ్యస్య బహుముఖం ప్రపఞ్చనమభిప్రేత్య మహతా ప్రబన్ధేనేత్యుక్తం. తథా భగవత్ప్రణీతేతత్ప్రతిపాదకతయా సాత్త్వికే శ్రీవారాహే చ పురాణే మోక్షధర్మానురోధేన పఞ్చరాత్రస్య వేదతుల్యప్రామాణ్యప్రతిపాదనముఖేన పాశుపతాదిభ్యో వైలక్షణ్యం దృశ్యతే - యథాహుశ్శిష్టితమే *పౌరుషం సూక్తమాస్థాయ యే యజన్తి ద్విజోత్తమాః। సంహితాజపమాస్థాయ యే మాం పశ్యన్తి బ్రాహ్మణాః। అలాభే వేదమన్త్రాణాం పఞ్చరాత్రోదితేన హి। మార్గేణ మాం ప్రపద్యన్తే తే మాం పశ్యన్తి మానవాః। బ్రాహ్మణక్షత్రియవిశాం పఞ్చరాత్రం విధీయతే। శూద్రాదీనాం న తచ్ఛ్రోత్రపదవీముపయాస్యతి। ఏవం మయోక్తం విప్రేన్ద్ర పురాకల్పే పురాతనం । పఞ్చరాత్రం సహస్రాణాం యది కశ్చిద్గ్రహీష్యతి। కర్మక్షయే చ మాం కశ్చిద్యది భక్తో భవిష్యతి। తస్య వేదాః పఞ్చరాత్రం నిత్యం హృది వసిష్యతి। వేదేన పఞ్చరాత్రేణ భక్త్యా యజ్ఞేన తు ద్విజాః। ప్రాప్యోహం నాన్యథా ప్రాప్యో వర్షకోటిశతైరపి ద్విజేతి. అత్ర వేదపఞ్చరాత్రయోర్వికల్పాభిధానాద్వేదతుల్యత్వం, వేదాధికృతత్రైవర్ణికాధికారత్వ, మితరాయోగ్యత్వం, వేదపఞ్చరాత్రయోస్సముచ్చిత్య మోక్షసాధనత్వం, చోక్తం. త్వం చ రుద్ర మహాబాహో మోహశాస్త్రాణి కారయేత్యాదిభిరితరాగమానాం మోహనార్థత్వం చోక్తం. తత్ర చోద్యపరిహారాశ్చ పూర్వమేవ ప్రపఞ్చనకృతాః అతశ్చ పఞ్చరాత్రస్యేతరాగమవైలక్షణ్యం సిద్ధం.——— నను కథం కాణ్వశాఖాయాం వేదావిరుద్ధత్వం - త్రయీధర్మపరిత్యాగస్య తత్రోక్తత్వాత్. కథం మన్వాదిస్మృతీనాం వేదానురోధిత్వం - తేషు త్రయీచోదితాగ్నిహోత్రాదిపరిత్యాగముఖేన చతుర్థాశ్రమధర్మస్య ప్రతిపాద్యమానత్వాత్. *యదహరేవ విరజేత్తదహరేవ ప్రవ్రజేదిత్యాదిభిః ప్రత్యక్షశ్రుతిభిరేవ చతుర్థాశ్రమవిధానాత్తన్మూలానాం స్మృతీనాం న వేదవిరుద్ధత్వమితి చేత్. *కింభో స్త్రయీధర్మ్యాణాం సంయుక్త ఇదం ధర్మం జిజ్ఞాసితా ఓం భో జిజ్ఞాసితేత్యాది ప్రత్యక్షశ్రుతిసిద్ధత్వాత్ త్రయీచోదితధర్మవిశేషత్యాగస్య తన్మూలతయా పఞ్చరాత్రవచసాం న వేదవిరుద్ధత్వం. నను కథముదాహృతవాక్యానాం వేదత్వం. కథం *యదహరేవేత్యాదివాక్యానాం వేదత్వం. జాబాలశ్రుత్యాదీనాం దేశాన్తరేష్వధీయమానత్వాదితి చేత్. ఏవం తర్హి జాబాలబాష్కలమాధ్యన్దినాదిశాఖానామివ దేశాన్తరే బహుభిరవిచ్ఛిన్నపారమ్పర్యమధీయమానత్వాదేవ వేదత్వం సిద్ధం స్మర్తవ్యత్వే సత్యస్మర్యమాణకర్తృకత్వాదితి హేతునైవ తద్వదేవాపౌరుషేయత్వం. తైత్తిరీయాదిశాఖానామివైకాయనశాఖాయాశ్చ సాధారణకల్పసూత్రవత్త్వాదేవ వేదత్వం దురపహ్నవం. తథా భూమవిద్యాయాం *ఋగ్వేదం భగవోధ్యేమి యజుర్వేదం సామవేదమాథర్వణం చతుర్థమితిహాసపురాణం పఞ్చమం వేదానాం వేదం పిత్ర్యం రాశిం దైవం నిధిం వాకోవాక్యమేకాయనం దేవవిద్యాం బ్రహ్మవిద్యాం క్షత్రవిద్యాం నక్షత్రవిద్యాం సర్పదేవజనవిద్యామేతద్భగవోధ్యేమీతి శ్రవణాచ్చ ఋగ్వేదాదివద్వేదత్వసిద్ధిః. ఋగ్వేదాదేః పృథగ్గ్రహణాదవేదత్వమితి చేన్న - బ్రహ్మవిద్యాయా ఇవ బ్రాహ్మణపరివ్రాజకన్యాయేనత్రైస్త్యాత్పృథగుపాదానోపపత్తేః. బ్రహ్మవిద్యాశబ్దోప్యుపనిషద్భాగపరః - న తు జ్ఞానపరః - *నాత్మవిదిత్యుక్తేః. ఏకాయనశబ్దస్య ప్రసిద్ధ్యనాదరేణార్థాన్తరపరత్వకల్పనమయుక్తం - ప్రసిద్ధ్యపవాదకాభావాత్. యథా *యం వాకేష్వనువాకేషు నిషత్సూపనిషత్సు చ। గృణన్తి సత్యకర్మాణం సత్యం సత్యేషు సామసు। ఇతి భారతవచనాచ్చ శ్రుతిత్వమవగమ్యతే. తథా భగవచ్ఛాస్త్రేషు చాస్య వేదత్వం బహుశోఽవగమ్యతే - యథా శ్రీకాలోత్తరే *ఋగ్వేదం పూర్వదిగ్భాగే యజుర్వేదం తు దక్షిణే। పశ్చిమే సామవేదం స్యాదాథర్వం చోత్తరే భవేత్। ఏకాయనీయశాఖోత్థమన్త్రైస్సర్వాసు దిక్షు చ। పా

తయోశ్చ్యావనాన్నశ్చాదగ్నిసంస్కారకాలభేదితి తథాతత్రైవ *తతః శ్రీశకునానాథస్సాక్షాత్ బ్రహ్మసంజ్ఞితం। వేదమూర్తాయనం బ్రహ్మ క్షాత్రధర్మపుర
కుతోఽభయం। వ్యాజహారనసద్భక్త్యామయం ప్రణవమూదితః। తత్కారణత్వాద్వేదానాంమూలసంజ్ఞానవానతః। తతో వ్యాసస్యవిదితత్వాదిత్యాదినాశ్యాదు
దిష్టవానితి ఏవంసంహితా స్తరేష్వపిబహూనివచనాని తానిచ స్తరభయాన్నలిఖ్యన్తే తథేతిహాసపురాణశతైరుపబృంహితత్వప్రదేశవిశేషశాఖాత్ శ్రుతి
త్వేహేతుః- *ద్వేవిద్యే వేదితవ్యే *యత్తదద్రేశ్యమగ్రాహ్యమగోత్రమవర్ణమచక్షుశ్శ్రోత్రం తదపాణిపాదం। నిత్యంవిభుంసర్వగతంసుసూక్ష్మమిత్యా
దీనాం శ్రుతిత్వేనసమ్ప్రతిపన్నానాం *ద్వే బ్రహ్మణీవేదితవ్యే శబ్దబ్రహ్మపరంచయత్। శబ్దబ్రహ్మణినిష్ణాతఃపరం బ్రహ్మాధిగచ్ఛతి। యత్తదవ్యక్తము
జరమచిన్త్యమజమవ్యయం। అనిర్దేశ్యమరూపంచపాణిపాదాద్యసంయుతం। విభుంసర్వగతంనిత్యంభూతయోనిమకారణం। వ్యాప్తంవ్యాప్యంయ
తస్సర్వం యద్వైపశ్యన్తిసూరయ ఇత్యాదిభిరుపబృంహితత్వ దర్శనాదుపబృంహితత్వంహి శ్రుతిత్వంస్థాపయతి ఏకాయనశాఖావచనానిచబహూ
న్యుపబృంహ్యన్తేపురాణేతిహాసవచనైః- *సర్వజ్ఞస్సర్వదర్శీ సర్వేశ్వర స్సర్వశక్తిస్సమృద్ధిమానేవావృద్ధిరన్యూన అన్యోన్యవశస్స్వాధీనో నాదిరనన్తోవ్య
ఫగతని ద్రాభయక్రోధ అస్త్రిర్వ్యపగతేచ్ఛాతిమ క్షయవ్యాప్తిర్దోషనిరభిష్టోఽనవద్యఇతి శ్రుతిర్భగవతాపరాశరేణోపబృంహితా * సర్వజ్ఞస్సర్వ
దృక్సర్వశక్తిజ్ఞానబలర్ధిమాన్। అన్యూనశ్చాప్యవృద్ధిశ్చస్వాధీనోనాదిమాన్వశీ। క్లమతన్ద్రీభయక్రోధకామాదిభిరసంయుతః। నిరవద్యఃపరః ప్రాప్తేర్నిరధి
ష్ఠోఽక్షరః క్రమఇతి *ఏవమేషమహాశబ్దోమైత్రేయభగవానితి। పరమబ్రహ్మభూతస్యవాసుదేవస్యనాన్యగః। జ్ఞానశక్తిబలైశ్వర్యవీర్యతేజాంస్యశేష
తః। భగవచ్ఛబ్దవాచ్యానివినాహేయైర్గుణాదిభిరిత్యనేన *సర్వజ్ఞస్సర్వదర్శీసర్వేశ్వరస్సర్వశక్తిస్సమృద్ధిమానేవనిర్దోషనిరభిష్టోఽనవద్యఃఏషభగవ స్తంవా
సుదేవమేవంవిధ సవవతంవిదరితివాక్యంవ్యుపబృంహితంజాయతే హేయప్రత్యనీకత్వకల్యాణగుణకత్వవిశిష్టస్యభగవచ్ఛబ్దస్య వాసుదేవాసా
ధారణ్యప్రతీత్యుపభయత్ర ప్రతీయతే తథా *నాకిఞ్చిత్స్పృశతముగ్రాహకించిన్నాసంయతేష్విన్ద్రియేష్వవసిద్ధిః। ససంయమోన్యపరిత్యజ్యకా
మాన్కామ్యత్యాగోవాస్తరేణాప్రమాదం। అప్రమాదోజ్ఞానమథోజ్ఞానం ప్రకృతిసంహితం। ప్రకృతౌకిమసందధ్యాత్తదానిత్యంకృతంథవేదితి ఇ
యం శ్రుతిరుద్యోగపర్వణ్యుపబృంహితా *నాకృతాత్మా కృతాత్మానంజాతువిద్యాజ్జనార్దనం। ఆత్మనస్తుక్రియోపాయోనాన్యత్రేన్ద్రియనిగ్రహాత్।
ఇన్ద్రియాణాముదీర్ణానాంకామత్యాగోప్రమాదత। అప్రమాదోఽవిహింసాచజ్ఞానయోనిరసంశయమితి ఏవంవిరుద్ధతయాఽభిమతానామర్థానాం ప్ర
త్యక్షశ్రుతిమూలత్వాత్ అపశ్రుతాత్మస్వానశ్రుత్యనిరస్తత్వరూపంపాఞ్చరాత్రాగమాదిభ్యోవైలక్షణ్యంసిద్ధం అతఏవ కపిలాదిర్మాత్మానుప్రవిష్ట
పురుషాశయదోషాన్తరనావిరుద్ధార్థప్రతీతిర్వ్యపయుక్తం అతోవిరుద్ధాంశస్యత్యజ్యతఇతిసిద్ధాన్తోఽనుపపన్నం సాఙ్ఖ్యాద్యాగమానాంచావాన్తరగ్ర
న్థకర్తృత్వాధికోఽపివిరుద్ధార్థాన్వయ చతుర్ణామప్యాగమానామాదివక్తృప్రణేతానాంనక్వచిదపివేదవిరోధఇతిసామ్యంచానుపపన్నం- *ప్రత్యక్ష
హేతవోయోగాస్సాఙ్ఖ్యాశ్శాస్త్రవినిశ్చయాఇతి *ఉభేచైతేమతేతుల్యేఉభేచానగతేనఘ। తథాతానాం ధారణంతుల్యందర్శనంనసమంత
యోరితి, చకారోఽపహాయ * నావపురుషారాజన్సాఙ్ఖ్యయోగవిచారిణ। నైతదిచ్ఛన్తిపురుషమేకంకురుకులోద్వహేతితత్రైవ చపరస్పరతశ్చైకమత్యా
స్య శ్రుత్యగవేరూపస్యచభగవతావ్యాసేనోక్తత్వాత్ అక్రహిసాసఞ్చాకారాన్నోక్ష తాన్త్రికవ్యవిపేకానోక్ష ఇత్యుపాయవైషమ్యం దృ
శ్యతే పరమాత్మన ఉపాదానత్వానభ్యుపగమశ్చ వేదానాద్వైవిధ్యం ప్రతీయతే నహ్యర్వాగ్దృశాం స్వకారణమతంవ్యాసేనోచ్యతే ననుమోక్షధర్మే
*ఏవంతు త్వపరిజ్ఞాతం సాఙ్ఖ్యానాంవిదితాత్మనాం। యదుక్తం యతిభిర్ముఖ్యైః కపిలాదిభిరీశ్వరైః యస్మిన్నవిభ్రమాః కేచిద్దృశ్యన్తేమను
జర్షభ। గుణాశ్చయస్మిన్ బహవో దోషహానిశ్చ కేవలేతికపిలాదిమతస్యవిభ్రమాదిదోషరాహిత్యం సాదృశ్యంచోక్తం తథా *నిష్ఠానారాయణ
ఇత్యర్థాన్ *ఆమేవం శాస్త్రపిరం ప్రవదన్తి మనీషిణఇతి కపిలాదిభిర్నారాయణస్య ప్రతిపాదితత్వముక్తం- అతః ప్రత్యగ్వైరూప్యమవా
న్తరవక్తృదోషక్రతమితిచేన్న తత్తదాగమేభగవతా వ్యాసేనశ్రీమద్వాక్యముఖేన స్వదుక్తేపసిద్ధాన్తస్యోక్తత్వాత్ విరోధస్యావాన్తరవక్తృమూ
లత్వే కపిలాద్యాదివక్తృమతేనాసిద్ధాన్తోవాచ్యః * ప్రత్యక్షహేతవోయోగాస్సాఙ్ఖ్యాశ్శాస్త్రవినిశ్చయాఇతి తత్తదభివ్యక్తైకసిద్ధాన్తైకస్యోపా
యత్వముక్త్వా *ఉభేచైతేమతే జ్ఞానేనృపతేశిష్టసమ్మతే। అనుష్ఠితే యథా శాస్త్రంనయేతాం పరమాంగతిమితి సముచ్చిత్యాపస్థితాభ్యాముభా
భ్యాం పురుషార్థఇతిహి సిద్ధాన్తితం తథా *నైతదిచ్ఛన్తిసాఙ్ఖ్యానాం యోగానాంచ పరమాత్మన ఉపాదానత్వానభ్యుపగమముక్త్వా *బహూనాం
పురుషాణాంహి యథైకాయోనిరుచ్యతే। తథా తంపురుషం విశ్వమాఖ్యాస్యామిగుణాధికమిత్యారభ్య * మమాన్తరాత్మా తవ చ యే చాన్యే దేహసంస్థితాః। సర్వేషాం సాక్షిభూతోఽసౌ న గ్రాహ్యః కేన
చిత్క్వచిదితిపురుషాత్మైక్యశబ్దవివక్షితస్య స్వేనైవవ్యాఖ్యాతత్వాత్ బహూనాంపురుషాణామితిపూర్వముక్తత్వాచ్చ ఏవంసిద్ధాన్తదశాయాం
కపిలాద్యభిమతత్వపరిగ్రహాభావాత్తత్తదాగమస్వార్థవైరూప్యమవర్జనీయం తస్మాత్కపిలాదీనాంశాస్త్రకర్తృణాం భ్రమరాహిత్యవచనంనారాయణప్రతి
పాదకత్వవచనంచకథంఘటతఇతిచేత్ ఉచ్యతే కథమవాన్తరకర్తృణాం భ్రమరాహిత్యవచనంఘటతే *కపిలాదిభిరిత్యాదిశబ్దైర్వ్యాఖ్యాతృభిః
ఉచ్యన్తే ఆదిశబ్దేన హిరణ్యగర్భాదిపరఇతిచేన్న *ఏవంతత్త్వమిదంకృత్స్నం సాఙ్ఖ్యానాంవిదితాత్మనాం॥ యదుక్తంకపిలాదిభిః *యస్మిన్నవిభ్రమాః
కేచిదితియదప్రస్తుతప్రకృతసాఙ్ఖ్యమతపరామర్శిత్వాత్ అతఆసురిపఞ్చశిఖాదీనామపిభ్రమాభావస్యోక్తత్వాత్ అవాన్తరవక్తృష్వపిభ్రాన్త్యరో
పోఽనుపపన్నః *నైతదిచ్ఛన్తీత్యద్యతనతార్కికావివక్షితాఇతిచేన్న *ఇచ్ఛన్తీతివర్తమాననిర్దేశవిరోధాత్ తదాత్వేపి కుతార్కికాస్సన్తీతిచేన్న-
*సాఙ్ఖ్యయోగవిచారిణామితినిర్దేశస్యకుతార్కికవిషయత్వానుపపత్తేః, వితర్కశ్చైనహిసాఙ్ఖ్యయోగవిచారిణఃపవాద్యశ్శక్యన్తే యది *నైచ్ఛన్తీత్యుక్తిసు

ణాన్యోక్తవిషయా- తేజాసిద్ధాన్తేనిమిత్తోపాదానైక్యం కపిలహిరణ్యగర్భోక్తమితి వక్తవ్యం- నచ తథోక్తం- అతోఽవాన్తరవక్తృపరికల్పనయాఽర్థభేదనిర్వాహోఽనుపపన్నః. నను *తే మునయో వ్రాత్యాః కర్తారః ప్రవదన్తీతి *యస్మిన్ ప్రతి భ్రమాః కేచిదితి శాస్త్రేణాదివక్తృషు భ్రమః ప్రతిషిద్ధః, మతభేదస్యావాన్తరవక్తృమూలత్వే చానుపపన్నే, అర్థవిరోధస్యాప్రకారేణ తన్నిరసనం చ కథం ఘటత ఇతి చేత్. వయమపి కథం ఘటత ఇతి బ్రూమః- ఉభయమేషామప్యనుపపత్తేః పరిహార్యత్వావిశేషాత్. యస్తు చైత- భ్రమాదిదోషరహితానామపి వక్తౄణాం తదా స్వవివక్షితావధికార్థాన్తరాకథనం, వివక్షితేఽర్థే ప్రరోచనార్థాఽతివాద, శ్చ సమ్భవతః- యథా నిర్దోషస్యాపి వేదస్య. నహి వేదో దర్శపూర్ణమాసప్రకరణే వాజపేయం ప్రశంసతి, నాపి కర్మప్రకరణే బ్రహ్మ ప్రతిపాదయతి, అతివదతి చ ప్రతిపిపాదయిషితమర్థం, *అక్షయ్యం హ వై చాతుర్మాస్యయాజినస్సుకృతం భవతి *న కిల్బిషం [illegible] యాజ్ఞాస్తి వృత్రహన్నిత్యాదినా - నచైతావతా వేదస్య కర్మాన్తరం తత్త్వాన్తరం చానభిమతమిష్యతే- అన్యత్ర వేదేనైవ కర్మాన్తరతత్త్వాన్తరప్రతిపాదనాత్. ఏవం కపిలాదయోఽపి స్వవివక్షితాదన్యత్ కించిదానీం న వదన్తి, వివక్షితమపి వదన్తి, చ. సాఙ్ఖ్యశాస్త్రే ప్రకృతిప్రాకృతపురుషతత్త్వవివేకమాత్రస్య వివక్షితత్వాదధికాప్రతిపాదనం, నాస్మాత్పరం కించిదిత్యతివాద, శ్చ భవతి- యోగే చ యమనియమాద్యఙ్గకస్య సమాధిపర్యన్తస్య యోగస్య, తత్ర ధ్యేయభూతస్యేశ్వరస్య క్లేశకర్మాదిదోషాస్పృష్టస్య, చ ప్రతిపిపాదయిషితత్వాదుపాదానత్వానుక్తిః. నచైతావతా తద్వక్తౄణామీశ్వరస్యోపాదానత్వం, చానభిమతం భవతి- అన్యత్ర కపిలాసురిసంవాద బ్రహ్మరుద్రసంవాదాదిషు కపిలహిరణ్యగర్భాదిభిరేవేశ్వరస్య, తస్య జగదుపాదానభావస్య, చ ప్రతిపాదితత్వాత్. నచ తదనుక్తిమాత్రేణాతివాదదర్శనాచ్చ సాఙ్ఖ్యయోగయోరనాదరణీయతా చ భవతి- తయోరుపజీవ్యభూయిష్ఠత్వాత్, వేదాన్తార్థప్రతిపత్త్యనుష్ఠానయోస్తదాకాఙ్క్షాసమ్భవాత్, విప్రలిప్సాదిదోషవిరహవదాప్తయాం ప్రణీతత్వాచ్చ. నహి శబ్దానుశాసనే తరకల్ప[illegible]యోర ప్రతిపాదనాత్తదనాదరణీయత్వం- తద్వత్. ఏవమురుబాహుశ్రుత్యేన తద్వక్తౄణాం హృదయమజానన్తాఽఽపాతప్రతిపన్నమేవార్థం తాత్త్వికముపపన్నం మన్యమానాస్తార్కికంమన్యాః కేచిత్ ప్రత్యవతిష్ఠన్తే- తేషాముపదేశవశీకార్యత్వాభావాత్ సాఙ్ఖ్యాద్యాగమానామాపాతప్రతిపన్నార్థమాత్రపర[illegible]మన్వానస్య సూత్రకారైస్తన్నిరసనం యుక్తం- మీమాంసాశాస్త్రస్య న్యాయనిబన్ధనత్వాత్, ఇతిహాసపురాణానాముపదేశప్రధానత్వాత్ తద్ర[illegible]ర్కాక్ష్యం విహాయ కపిలాదీనాం ప్రబన్ధాన్తరేషు బ్రహ్మజగదుపాదానత్వాదిప్రతిపాదనావిరోధేన సాఙ్ఖ్యయోగార్థప్రతిపాదనముపయుక్తం. * [illegible] శాస్త్రకర్తారః ప్రవదన్తి మనీషిణ ఇతి వచనం చ ప్రబన్ధాన్తరేషు కపిలాదిభిః పరమాత్మసద్భావజగదుపాదానత్వాది ప్రతిపాదనం స్వమతస్య హేతుత్వేన వదతి. భ్రమాభావశ్చాతివదనాతిరిక్తతత్త్వవిషయ ఇతి సర్వం సఙ్గతం. ఏవం సాఙ్ఖ్యయోగపాశుపతానామేకదేశప్రామాణ్యేనాసిద్ధాన్తే ప్రమాణత్వం తుల్యమితి. ఏవం తర్హ్యతివదనస్య వివక్షామూలత్వాత్, వివక్షాయాశ్చ హేతుమనోవృత్తేశ్చ గుణత్రయమూలత్వాత్, పతివదనస్యోపేక్ష్యత్వాత్, గుణకారణదోషబాధకప్రత్యయావుక్తౌ స్యాతాం. వేదే తు వక్తురభావాత్ ప్రబలతరతదతిరిక్తవచనాభావాద్వ్యతదుభయమసమ్భవః. పఞ్చరాత్రేరునార్థవాదరూపమపి వేదవిరుద్ధం వచనం దృశ్యతే - అతస్సాఙ్ఖ్యయోగపాశుపతపఞ్చరాత్రాణాం నవైషమ్యం దురపహ్నవం. తత్ర [illegible]రుపజీవ్యభూయిష్ఠత్వాభావాత్, పరావరతత్త్వవిపర్యాసనిషిద్ధానుష్ఠానమిశ్రతాయాం ప్రధానప్రతిపాద్యవిరోధస్య దుష్పరిహరత్వాత్, [illegible]ధపిసాత్వన్నాదరణీయత్వం. సాఙ్ఖ్యయోగయోస్తు కతిపయార్థానుక్తిమాత్రత్వాజ్ఞతాహేతుత్వాభావాత్, పాశుపతే వేదవిరోధభ్రమాదిహేతుభూతానాం[illegible]కపరిత్యాగే నాదరణీయత్వాత్, ఏకదేశప్రామాణ్యేన ప్రమాణత్వం - పఞ్చరాత్రే త్వనుష్ఠాంశాభావాత్, వేదవిరోధభ్రమాదిహేతుభూతాం[illegible]వా, ద్విరుద్ధతయాభాతానామప్యానాం చార్థీయమానశ్రుతిమూలత్వసహన్ధనా, ద్వ్యాఖ్యానైకదేశవేదావిరోధాత్ సాకల్యేన వేదవత్ ప్రామాణ్యమితి అతో భాష్యకారోక్త ఏవాధికరణనిష్కర్ష ఉపపన్నతరః. … … … … … … … … …

పరేతు- * విజ్ఞానాదీతి- విజ్ఞానైశ్వర్యశక్త్యాదిగుణసద్భావేన సర్వస్యాపి వాసుదేవాద్ ఇతి చేత్ - ఏవమప్యుత్పత్త్యసమ్భవాప్రతిషేధ[illegible] వాసుదేవాదీనాం చతుర్ణాం పరస్పరభిన్నత్వమయుక్తం - అనేకేశ్వరకల్పనానర్థక్యాత్. ఏకస్య[illegible] - తత్త్వత్రయసమ్భవ - పూర్ణషాడ్గుణ్యతయా సర్వేషాం తుల్యత్వాభ్యుపగమాత్, అసత్యతిశయే కార్యకారణభావానవక్లృప్తేః, చతుష్ట్వస్య సమయుక్త్యానుపపన్నత్వా[illegible]దిస్తమ్బపర్యన్తస్య సమస్తస్య జగతో భగవద్వ్యూహత్వావగమాత్. * విప్రతిషేధాచ్చేతి- *జ్ఞానబలైశ్వర్యశక్తివీర్యతేజాంసి గుణాః *ఆత్మాన ఏతే భగవన్తో వాసుదేవాః, ఇతి గుణగుణిత్వకల్పనాదిలక్షణవిప్రతిషేధాత్ శ్రుతివిప్రతిషేధాచ్చాసఙ్గతేయం కల్పనేత్యాహుః. తత్ర జ్ఞానాదిషు[illegible]ష్వ్యక్తనిర్వాహౌచిత్యం పూర్వమేవ వర్ణితం. *ఏకం వా సంయోగరూపచోదనాఖ్యావిశేషాదిత్యాదిష్విన వాక్యస్య[illegible] ప్రతిషేధశబ్దస్యోత్పత్త్యసమ్భవాప్రతిషేధవాచిత్వమయుక్తం. నను తచ్ఛబ్దో హి ప్రకృతపరామర్శీ - ఉత్పత్త్యసమ్భవః ప్రకృతః - నతు ప్రామాణ్యమితి చేన్న- ఆద్యసూత్రద్వయస్యాప్రామాణ్యపరత్వే సత్యుత్పత్త్యసద్భావేతి కేన[illegible] ప్రామాణ్యస్యోపస్థాపితత్వా[illegible]. యద్వా- పరీక్ష్యమాణం పఞ్చరాత్రశాస్త్రం తావద్బుద్ధిస్థం- అబుద్ధిస్థస్య పరీక్షణాయోగాత్. అతో బుద్ధిస్థం శాస్త్రం తచ్ఛబ్దేన పరామృశ్యతే తస్య ప్రతిషేధ ఇత్యుక్తే ప్రామాణ్యప్రతిషేధ ఇతి ఫలితం స్యాత్. అతః ఫలితార్థపరం భాష్యమితి న కిఞ్చిదప్యస్వారస్యం. చతుర్ణాముత్పత్త్యభేదో నాభిమతః ఏక[illegible]ఙ్గత్వే కార్యకారణయోరతిశయాభావాదుత్పత్త్యసమ్భవ ఇతి చాయుక్తం - తత్తద్విగ్రహసంస్థానవిశేషకార్యవిశేషరూపాతిశయసమ్భవాత్ యది త్వయా కార్యకారణత్వతదసాధారణార్థక్రియారూపాతిశయోఽవశ్యంభావితయాఽభిమతః- తర్హి సోఽస్త్యేవ. యది తదతిరిక్తాతిశయః- సతు మృత్పిణ్డఘటసువర్ణకుణ్డలాదిష్వపి నాస్తీతి వ్యాప్తిశూన్యతయా తద్భావాభావః. సర్వేషాం పూర్ణషాడ్గుణ్యత్వే కార్యవ్యవస్థాయాః కో హేతురితి చేత్ - ఈశ్వరస్యాపి సర్వమితైతి బ్రూమః. సదా సర్వజ్ఞస్య సర్వశక్తేరీశ్వరస్య కాలవిశేషే సృష్టిసంహారాదివ్యవస్థా హి స్వాతన్త్ర్యకృతా- తద్వత్. [illegible]

త్వావగమాచ్చతుస్సఙ్ఖ్యత్వనియమశ్చేతి చాసంగతం - కర్మఖ్యానాం తేషాం జ్ఞానాంశకర్మత్వ [illegible]
జ్ఞానియమభఙ్గ ఇతి చేన్న తేషాం ఏకత్వ అనుప్రవేశాత్ యథా భాగవతదశకర్మవ్యూహాశ్రయత్వం [illegible]
నాం చాపత్తిః యథా ఆకార్య వికల్ప విశేషపరో వ్యూహాశ్రయః - తథా చతుస్సఙ్ఖ్యానియమ [illegible] ప్రతి
సిద్ధ వ్యూహాశ్రయా జ్ఞానవిజ్ఞత్వకృతం గుణగుణిత్వకల్పనానుపపత్తిరితి ప్రతిషేధావిషయాజ్ఞానమిత్యుక్తిః - తత్ర శాస్త్రే గుణగుణి [illegible]
యదత్ర చిద్ జ్ఞానాదిశబ్దేన వాసుదేవాదిసామానాధికరణ్యం దృష్టం - నతత్రాపి దోషః - శ్రుతిషు పరబ్రహ్మసమానాధికరణజ్ఞానాదిశబ్దాదిశబ్దానుసారేణ
సారత్వాత్తదుపపత్తేః అన్యథా యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిత్ సత్యం జ్ఞానమిత్యాది శ్రుతిష్వప్యప్రామాణ్యం ప్రసజేత్ - [illegible] శ్రుతి
ప్రవృత్తిసామాన్యాత్ వేదాన్తాదిశబ్దా పరిహారస్తు దర్శితః అతః శ్రుతివిప్రతిషేధాసిద్ధిః అతః పరో శాస్త్రార్థోఽనుపపన్నః —— [illegible]
శారీరకరణేషు వాదినాం తస్యావకాశ్యకశిష్టాపరిగృహీతబాహ్యాగమాశ్చ నిరస్తాః అత్ర శిష్టపరిగృహీతాః సాఙ్ఖ్యయోగపాశుపతపఞ్చరాత్రాగమాశ్చ త్వా
రః పరీక్ష్యన్తే అథాపి వేదమన్త్రాణాం పఞ్చరాత్రోదితేన హిత్వాదివచనాన్మహాభారతే ఇష్టానిర్ణయాధ్యాయా, చ శిష్టపరిగృహీతత్వం చతుర్ణాం సి
ద్ధం తత్ర స్వతస్సర్వజ్ఞవైదికేశ్వరాంశభూతత్వాద్ధిరణ్యగర్భాదీనాం ఈశ్వరజ్ఞానమూలతయా సాఙ్ఖ్యయోగాద్యాగమాః వేదవిరోధేఽపి ప్రమాణమితి
పూర్వపక్షం కృత్వా తేషామీశ్వరాంశానాం సర్వజ్ఞత్వేఽపి తేషాం తత్త్వార్థోపదేశ్యృత్వేఽపి గ్రన్థనిర్మాణే పురుషాన్తరాణామప్యనుప్రవేశాత్, తేషామజ్ఞానరాగద్వే
షాదిసమ్భవేన సావకాశత్వాద్వేదావిరుద్ధాంశః ప్రమాణం విరుద్ధాంశస్త్వప్రమాణమితి చాహుః తత్ర చతుర్ణామపి వేదానుసారిత్వనిశ్చయస్య ప్రద
ర్శనార్థం పఞ్చరాత్రమవలమ్బ్య సూత్రకారేణచ స్థితమిత్యుక్తం సూత్రయోజనాయాం చ విజ్ఞానాదిభావే వాతదప్రతిషేధ ఇత్యత్ర - విజ్ఞానాదిషా
ద్గుణ్యస్య వాసుదేవ భేదేన విభాగశ్చ తస్య లక్షణాదీనాం చ రుముఖ్యం జన్య జీవమనోహఙ్కారాధిష్ఠాతారశ్చ త ఇతి చేత్ ఉచ్యతే- ఏవం తర్హి నైతత్కృతం
పరిషిధ్యతే విరోధాభావాత్ శ్రుతివిరుద్ధాంశస్తు ప్రతిషిధ్యతే విప్రతిషేధాచ్చేతి సర్వసిద్ధాన్తైర్వాదోఽనుసరణీయః-అన్యథా చతుర్ణాం పరస్పరవిప్ర
తిషేధాదిత్యుక్తం అత్రోచ్యతే విప్రతిషేధాచ్చేతి సూత్రస్య విప్రతిషేధశ్చోక్తపఞ్చరాత్రప్రతిషేధోపపాదకత్వే సత్యేవాన్వయస్వారస్యం
[illegible] కల్పితప్రతిజ్ఞావాక్యానురాధ్యాహారః గ్రన్థశయ్యామార్గవేనానుసన్ధానానాం సధియమధిరోహతి
[illegible] రూప్యం న ప్రతిపాదయ [illegible] ప్రసఙ్గాదితి మన్వాది స్మృతివిరోధే సాఙ్ఖ్యస్మృతిదౌర్బల్యే ప్రతిపాదితే కథం సా
ఙ్ఖ్యాదీనాం [illegible] ప్రామాణ్యం [illegible] చతుర్ణామాగమానాం ప్రదర్శనార్థం పఞ్చరాత్రమధికృత్యనిరూపితమితి చానుపపన్నం- సా
ఙ్ఖ్యవైశేషికసుగతాదిమతానామపి ప్రదర్శనార్థం తేష్వన్యతమపక్షమాత్ర ప్రతిషేధస్యాకృతత్వాత్ తత్ర హి నిరసనీయయుక్తిభేదాన్నిరాసకభేదా
చ్చాధికరణభేదః [illegible] జీవాత్మ్యోత్పత్తేః [illegible] తత్త్వామాణ్యప్రతిషేధోఽపి నసమ్భవతి శ్రుతివిప్రతిషేధయ
[illegible] సర్వం ప్రతిక్షిప్త భవతీతి చేన్న విప్రతిషేధాదిత్యస్య [illegible] ప్రతిషేధ ఇత్యనేనాన్వయాత్సర్వాగమప్రాబల్యప్రతిషేధకత్వాసిద్ధేః కించ వి
రోధాధికరణత్రయేణ [illegible] ప్రామాణ్యస్య విప్ర [illegible] త్వాదిమాత్రన్నిరాసనైయర్థ్యం చ అసాధారణమాణప్రదర్శనార్థో యమారమ్భ ఇతి చేత్
తర్హి పఞ్చరాత్రేతరాగమానామసాధారణమా [illegible] పనాయ [illegible] కరణాన్తరయం సనివద్ధం తత్పృథుమూలయుక్తినిరాసాదేవతన్మూలాగమ
ప్రతిషేధస్యాపి సిద్ధేరితి చేత్ [illegible] ఏకయుక్త్యా [illegible] న ప్రశ్నః విరుద్ధానాంతుల్యయుక్తిమూలత్వాను
[illegible] కరణా [illegible] ఏకనిరాసాత్సర్వనిరాస కృతస్స్యాదితి చేన్న జీవోత్పత్త్యాదీనాం తేష్వభావేనో
[illegible] వాదినా నిరాస [illegible] శిష్టపరి [illegible] సామ్యంచ నభవతి అలాభే వేదమన్త్రాణాం పఞ్చరా
త్రాది [illegible] పాశుపతమితి [illegible] మోక్షధర్మే పాశుపతం [illegible] తత్త్వప్రక్రియాయా, స్వనిష్ఠాప్రకారస్య చ
[illegible] సంక్షేపేణ విస్తరేణ వా ఽనుపన్యాసాదేవనతుల్యతయాపరిగ్రహః వైరాగ్యజననద్వారా సా
[illegible] ద్వారా [illegible] సాఙ్ఖ్యయోగ [illegible] ఇదం మహోపనిషదం చతుర్వేదసమన్వితం । సాఙ్ఖ్యయోగకృతాన్తేన
[illegible] పఞ్చరాత్ర [illegible] వేదాన్తసారత్వం తదవిరు [illegible] సాఙ్ఖ్యయోగార్థాన్వితత్వం చోక్తం సాఙ్ఖ్యయోగయోశ్చ తత్త్వాన్తర్భావానన్తర్భా
[illegible] రోధనీత్వా ప్రత్యక్షేపి [illegible] యోగాస్సాఙ్ఖ్యాస్సన్తి వినిశ్చయాః ఇత్యుపాయ [illegible] దర్శయిత్వాఽనన్తర్భావానన్తర్భా
[illegible] కభావ రోధయిపి దర్శయిత్వా [illegible] పురుషా రాజన్ సాఙ్ఖ్యయోగవిచారిణాం । నైత ఇచ్ఛన్తి పురుషమేకం కురుకులోద్వ
[illegible] దసిద్ధానాద్వేషమ్యం చ [illegible] యిత్వా నారాయణపరం సాఙ్ఖ్యం యోగో నారాయణాత్మక ఇతి తయోర్నారాయణనిష్ఠత్వం చ వద
[illegible] విరుద్ధాంశానాదృత్యతయోరా [illegible] స్థిరుపజీవ్యత్వం దర్శితమితి అవిరుద్ధాంశే ప్రామాణ్యముపజీవ్యార్థభూయిష్ఠత్వం చో
క్తం [illegible] పఞ్చరాత్ర సాఙ్ఖ్యయోగపాశుపతానాం [illegible] ప్రమాణత్వం విరుద్ధాంశప్రహాణేనోపజీవ్యత్వముపజీవ్యార్థభూయిష్ఠత్వా ధావంచ ప
[illegible] పరిగ్రహాశ్చ [illegible] నిష్ఠానిర్ణయస్తు వసుస్మృత్యభిప్రాయేణకృతః జ్ఞానాన్యేతాని రాజర్షే విద్ధినానామతాని వై ఇతి
[illegible] కించ తత్రాపి నారాయణస్యైవ విస్పష్టత్వకథనం సాఙ్ఖ్యయోగపాశుపతేభ్యః పఞ్చరాత్రస్యవైలక్షణ్యం ద్యోతయతి- తదనురోధేన
సాఙ్ఖ్యాద్యాగమానాం [illegible] నిర్ణీతతయా పఞ్చరాత్రస్య సాఙ్ఖ్యాద్యాగమైరనుసరణీయత్వప్రతీతేః తుల్యత్వేనైకార్థత్వవివక్షితే సచ్ఛిద్రాపవస్తు
మాత్రనిష్ఠత్వం హి సర్వాగమానాం వక్తవ్యం న చ తథా కృతం యథాతన్త్రాన్తరానుసారేణ విశేషనిర్ణయాకరణాత్ నతన్త్రాన్తరప్రధానతా వగమః-
[illegible] మాత్రనిష్ఠత్వా ప్రతిపాదనాత్తుల్యత్వమపి దూరతో నిరస్తం అతః పఞ్చరాత్రస్య తన్త్రాన్తరానువిధేయతయా తేభ్యో వైలక్షణ్యం వేదతుల

[illegible] సుగతాగమాదివ్యావృత్తిపరం - సకలేతరాగమానామపాఞ్చరాత్రసామ్యపరం- [illegible] మిత్యాగమానాం, చపాట్యనుపపత్తేః. ప్రమాణతాయా ఇతరసామ్యమితిచేన్న - [illegible] ప్రమాణత్వేదష్టవిరుద్ధాంశే ప్రమాణానాంసాఙ్ఖ్యాగమాదీనాం, చపాట్యనుపపత్తేః. త్వదిష్ట్ర [illegible] సామ్యమితిచేన్న - సుగతాగమాదితుల్యత్వాత్. సుగతాగమాదిష్వవిరుద్ధాంశేఽపి ప్రతిష్ఠయానిషేధ ఇతి కారణదోషాత్ అప్రామాణ్యత్వం - సాఙ్ఖ్యాగమాదిష్వవిరుద్ధాంశస్య కారణదోషాభావాత్ ప్రామాణ్యమభిహితంచేత్ - తర్హ్యన్యేన చకారేణ సుగతాగమాదివ్యావృత్తిరూపం సామ్యమేవత్వయాఽభిహితమిత్యాగతోఽస్మదభిమతం మార్గం. అన్యథాఽనువిధేయానువిధాయినాంతుల్యప్రామాణ్యపరత్వే సతి దపు భవనం భ్రాన్తిమూలంస్యాత్. అతోఽస్యవాక్యస్య సుగతాదిమతవ్యావృత్తిపరత్వాన్న పఞ్చరాత్రవైలక్షణ్యవిరోధిత్వం. యతః పఞ్చరాత్రస్య వేదవేద్యాస్తత్వవిరుద్ధ ప్రతిష్ఠాన్తరార్థప్రతిపాదకతయా [illegible] ప్రమాణత్వం- అతఏవపఞ్చరాత్రేఽపివిరుద్ధాంశస్త్యాజ్య ఇతి సిద్ధాన్తోఽప్యనుపపన్నః.............................

ఉత్పత్త్యసమ్భవాధికరణంసమాప్తమ్.

ఇతి శ్రీహారీతకులతిలకవాగ్విజయిసూనునా శ్రీరఙ్గరాజదివ్యాజ్ఞాలబ్ధ వేదవ్యాసాపరనామధేయేన
శ్రీమద్వరదాచార్యపాదసేవాసమధిగత శ్రీభగవద్రామానుజవిరచితశారీరకమీమాంసాభాష్యహృదయేన
శ్రీసుదర్శనసూరిణావిలిఖితాయాం శ్రుతప్రకాశికాయాంద్వితీయస్యాధ్యాయస్యద్వితీయఃపాదః.

శ్రీమతేరామానుజాయనమః.

సముదితాధికరణసఙ్ఖ్యా- ౫౩. సముదితసూత్రసఙ్ఖ్యా ౨౧౮.

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః.

శ్రీమచ్ఛ్రుతప్రకాశికాయుక్తశ్రీభాష్యమ్.

ద్వితీయాధ్యాయే— తృతీయః పాదః.

వియదధికరణమ్.

౧॥ సూ. న వియదశ్రుతేః॥

సాఙ్ఖ్యాదివేదబాహ్యతన్త్రాణాం న్యాయాభాసమూలతయా విప్రతిషేధాచ్చాసామఞ్జస్యముక్తం- ఇదానీం స్వపక్షస్య విప్రతిషేధాదిదోషగన్ధాభావఖ్యాపనాయ బ్రహ్మకార్యతయాఽభిమతచిదచిదాత్మకప్రపఞ్చస్య కార్యతాప్రకారో విశోధ్యతే. తత్ర వియదుత్పద్యతే- న వేతి సంశయ్యతే. కిం యుక్తం. న వియదుత్పద్యత ఇతి. కుతః. (అశ్రుతేః) సమ్భావితస్య హి శ్రవణసమ్భవః- అసమ్భావితస్య తు గగనకుసుమవియదుత్పత్త్యాదేః శబ్దాభిధేయత్వం న సమ్భవతి. న ఖలు నిరవయవస్య సర్వగతస్యాకాశస్యాత్మన ఇవోత్పత్తిర్నిరూపయితుం శక్యతే. అత ఏవ చోత్పత్త్యసమ్భవాత్ ఛాన్దోగ్యే సృష్టిప్రకరణే తేజఃప్రభృతీనామేవోత్పత్తిరామ్నాయతే * తదైక్షత బహు స్యాం ప్రజాయేయేతి తత్తేజోఽసృజతేతి. తైత్తిరీయకాథర్వణాదిషు * తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశస్సమ్భూతః * ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణో మనస్సర్వేన్ద్రియాణి చ । ఖం వాయుర్జ్యోతిరాప ఇత్యాదిషు శ్రూయమాణా వియదుత్పత్తిరర్థవిరోధాద్బాధ్యత ఇతి. ......

ఏవం ప్రాప్తేఽభిధీయతే.

౨॥ సూ. అస్తి తు॥ అస్తి త్వాకాశస్యోత్పత్తిః- అతీన్ద్రియార్థవిషయా హి శ్రుతిః

౧॥ సూ. న వియదశ్రుతేః॥ పాదసఙ్గతిమాహ (సాఙ్ఖ్యాదీతి) అయమర్థః- ద్వితీయాధ్యాయస్య ప్రథమే పాదే కారణవిషయే పరోక్తదోషాః పరిహృతాః- అత్ర తృతీయే కార్యవిషయే పరోక్తదోషాః పరిహ్రియన్తే తస్మాత్ తృతీయః పాదః ప్రథమేన సఙ్గతః- ద్వితీయస్తు పరపక్షప్రతిషేధపరత్వాత్ప్రసఙ్గాదితి చేత్- కారణవిషయే పరోక్తదోషపరిహారపరపక్షప్రతిషేధౌ సఙ్గతౌ- అనన్తరం కార్యవిషయపరోక్తదోషపరిహారో యుక్త ఇతి సఙ్గతిరితి. ఇయమర్థమభిప్రేత్య బ్రహ్మకార్యతయాఽభిమతేత్యుక్తం. తత్ర చిదచిద్వస్తునోః కార్యత్వం కిమేకరూపం- ఉత భిన్నరూపమితి సంశయితే సత్యేకరూపమితి పూర్వఃపక్షః- భిన్నరూపమితి సిద్ధాన్తశ్చ పాదద్వయే సఙ్క్రియత ఇత్యమర్థమభిప్రేత్య చిదచిదాత్మకప్రపఞ్చస్యేత్యుక్తం. తత్ర ప్రథమాధికరణస్య సంశయమాహ (తత్రేతి) కిం వియదుత్పద్యతే- న వేతి సంశయః. తదర్థం * ఆత్మన ఆకాశస్సమ్భూత ఇతి వాక్యం వియదుత్పత్తిం ప్రతిపాదయతి- నేతి సమ్భూతశబ్దో ముఖ్యోత్పత్తిపరః- ఉత గౌణ ఇతి. అన్యత్ర నిరవయవద్రవ్యస్యోత్పత్త్యదర్శనమాకాశస్యోత్పత్త్యసఙ్గతామవగమయతి- నేతి. యదా ఽవగమయతి- తదా సమ్భూతశబ్దస్య గౌణత్వాద్వాక్యస్యోత్పత్తిప్రతిపాదనాసామర్థ్యాన్న వియదుత్పద్యత ఇతి భవతి. యదోత్పత్త్యసఙ్గతాం నావగమయతి- తదా సమ్భూతశబ్దస్య ముఖ్యవృత్తితయా వాక్యస్యోత్పత్తిప్రతిపాదకత్వాద్వియదుత్పద్యత ఇతి సిధ్యతి. శ్రుతిః- శ్రవణం. కథమశ్రుతిః- * ఆత్మన ఆకాశస్సమ్భూత ఇతి హి శ్రుతిరితి శఙ్కాయామశ్రుతేరసిద్ధిపరిహారాయ శ్రుతిశబ్దార్థమాహ (శ్రవణసమ్భవ ఇతి) శ్రవణం- శబ్దజన్యప్రమితిః. యథా * శ్రోతవ్య ఇత్యాదిషు. శబ్దజన్యప్రమితివిషయత్వాసమ్భవాదిత్యర్థః. న హి శబ్దోఽయోగ్యార్థప్రమితిజననశక్తః- * అదితోఽవ్యయాపణ్యాదిష్వదర్శనాదితి భావః. యద్వా - ఉత్పత్తిప్రతిపాదనసమర్థశ్రుతివాక్యాభావో వివక్షితః * అశ్రుతేరితి. సమ్భావితస్య హి శ్రవణసమ్భవ ఇతి సూత్రాభిప్రాయవివరణం. ఏవం సతి * గౌణీత్యనన్తరం శ్రుతినిర్దేశస్వారస్యం స్యాత్. గగనకుసుమోపాదానం దృష్టాన్తత్వేన కృతం. అసమ్భావితత్వముపపాదయతి (న ఖల్వితి) నిరవయవద్రవ్యత్వాత్ సర్వగతత్వాచ్చేతి హేతుద్వయం వివక్షితం. కేవలతర్కస్యాకాలాత్యయాపదేశసమ్భవాత్తద్వ్యావృత్త్యర్థం శ్రుత్యర్థాపత్తిమాహ (అత ఏవ చేతి) తేజస్సృష్టిప్రాథమ్యం శ్రుత్యర్థాపత్తిః. (తైత్తిరీయకేతి) తర్కవిరుద్ధశ్రుతేరపితర్కానుగృహీతశ్రుతిః ప్రబలేతి భావః. ......

౨॥ సూ. అస్తి తు॥ తుశబ్దాభిప్రేతం హేతుమాహ (అతీన్ద్రియేతి) (శ్రుతిరితి) ఏతత్సూత్రాన్యథాసిద్ధిపరేఽనన్తరసూత్రే * గౌణీతి స్త్రీలిఙ్గనిర్దేశేన * అస్తీతి శ్రుతిస్సాధకతయా వివక్షితేతి భావః. కిం ప్రమాణాన్తరాగోచరత్వమయోగ్యతా- ఉత ప్రమాణాన్తరబాధితత్వం.

ప్రమాణాన్తరాప్రతీతామపి వియదుత్పత్తిం ప్రతిపాదయితుం సమర్థైవ. నచ శ్రుతిప్రతిపన్నేఽర్థే తద్విరోధి నిరవయవత్వాదిహేతుకమనుత్పత్త్యనుమానముదేతుమలం. ఆత్మనోప్యనుత్పత్తికస్య నిరవయవత్వప్రయుక్తైతి వక్ష్యతే.

పునశ్చోదయతి.

3॥ సూ. గౌణ్యసమ్భవాచ్ఛబ్దాచ్చ॥ *తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశస్సమ్భూత ఇత్యాదివియదుత్పత్తిశ్రుతిర్గౌణీతి కల్పయితుం యుక్తం- *తత్తేజోఽసృజతేతి సిసృక్షోర్బ్రహ్మణః ప్రథమం తేజ ఉత్పద్యత ఇతి తేజ ఉత్పత్తిప్రాథమ్యేన వియదుత్పత్తిప్రతిపాదనాసమ్భవాత్, *వాయుశ్చాన్తరిక్షం చైతదమృతమితి వియతోఽమృతత్వశబ్దాచ్చ. ....

కథమేకస్య సమ్భూతశబ్దస్యాకాశాపేక్షయా గౌణత్వ,
మగ్న్యాద్యపేక్షయా ముఖ్యత్వ, మితి చేత్. తత్రాహ

4॥ సూ. స్యాచ్చైకస్య బ్రహ్మశబ్దవత్॥ ఏకస్యైవ *తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశస్సమ్భూత ఇత్యాకాశే ముఖ్యత్వాసమ్భవాత్ గౌణతయా ప్రయుక్తస్య సమ్భూతశబ్దస్య *వాయోరగ్నిరిత్యాదిష్వనుషక్తస్య ముఖ్యత్వం స్యాదేవ (బ్రహ్మశబ్దవత్) యథా బ్రహ్మశబ్దః *తస్మాదేతద్బ్రహ్మ నామరూపమన్నం చ జాయత ఇత్యత్ర ప్రధానే గౌణతయా ప్రయుక్తస్తస్మిన్నేవ ప్రకరణే *తపసా చీయతే బ్రహ్మ తతోఽన్నమభిజాయత ఇతి బ్రహ్మణి ముఖ్యతయా ప్రయుజ్యతే - తద్వత్. అనుషఙ్గే చ శ్రవణావృత్త్యావివాభిధానావృత్తిర్విద్యత ఏవేత్యర్థః. ....

ప్రమాణాన్తరాగోచరత్వం చేత్ - తదుత్పత్తిప్రమితిజననహేతురేవ- అతీన్ద్రియార్థవిషయత్వాచ్ఛ్రుతేః. ద్వితీయే పక్షే బాధకప్రమాణం వక్తవ్యం- తచ్చ నాస్తి. ధర్మిణః ప్రత్యక్షసిద్ధత్వమాత్రేణాగమావగతధర్మబాధశ్చేత్ - యాగాదేః క్రియాత్వాత్ స్వర్గసాధనత్వం న స్యాత్. యత్రాన్యథా సిద్ధప్రత్యక్షసిద్ధధర్మివిరుద్ధధర్మ ఆగమేన ప్రతీతః- తత్ర యూపాదిత్యైక్యవచ్ఛాస్త్రం బాధితం స్యాత్ - ప్రత్యక్షస్య పూర్వభావిత్వాత్. నాత్ర తథా విరుద్ధధర్మోపలబ్ధిః- ధర్మిగ్రాహకప్రమాణం ప్రత్యక్షమనుమానం వా- తదుభయమపి నిత్యత్వానిత్యత్వసాధారణమితి న తద్బాధః. అనుమానాన్తరం చేత్ - కాలాత్యయాపదిష్టత్వం- కాలవిశేషావచ్ఛిన్నస్యైవ హి నభస ఉత్పత్తిరుచ్యతే. నేదానీం కాలవిశేషావచ్ఛిన్నం నభో నః ప్రత్యక్షాదిగోచరః - కిన్తు శాస్త్రైకసమధిగమ్యం. అతో ధర్మిగ్రాహకమానబాధః. నిరవయవద్రవ్యత్వహేతోర్మహదాదిష్వనైకాన్త్యం,. విశేషణాసిద్ధిశ్చ- వియదాదేరదేశోపాదానేన సహ పఞ్చీకరణవచనాత్. *ఆకాశవాయుతేజాంసి సలిలం పృథివీ తథా। శబ్దాదిభిర్గుణైర్బ్రహ్మన్ సంయుక్తాన్యుత్తరోత్తరైరితి సంయోగవిశేషవచనాచ్చ సర్వగతద్రవ్యత్వహేతోరపి విశేషణాసిద్ధిశ్చ స్యాత్. మహదాదీనాం సద్భావశాస్త్రప్రామాణ్యవాదిభిరభ్యుపగన్తవ్య ఇత్యర్థః. (నచేతి) అత్ర కాలాత్యయాపదేశోఽభిప్రేతః. కిన్తర్హ్యాత్మనోప్యుత్పత్తిమత్త్వం స్యాత్ - నిరవయవద్రవ్యత్వస్యాసాధకత్వాదిత్యత్రాహ (ఆత్మనోపీతి) ....

ఉత్తరసూత్రమవతారయతి (పునరితి)

3॥ సూ. గౌణ్యసమ్భవాచ్ఛబ్దాచ్చ॥ గౌణవృత్తేశ్శబ్దధర్మత్వాత్ తత్రాపి స్త్రీలిఙ్గాన్తత్వాచ్చ శ్రుతిర్విశేష్యా. ప్రసిద్ధార్థవశాచ్ఛ్రుతివిశేషావగమ ఇత్యభిప్రాయేణాహ (తస్మాదితి) తేజః ప్రభృతేః పశ్చాన్న వియదుత్పత్తిస్సమ్భవతి - పూర్వమపి న- తేజసః ప్రాథమ్యాదిత్యర్థః. * ఆకాశవత్సర్వగతశ్చ నిత్య ఇత్యత్ర వ్యాప్తిమాత్రేణ సామ్యవివక్షయా అపి సమ్భవాత్, * ఆకాశశరీరం బ్రహ్మేత్యాదేః సూక్ష్మనిర్మలస్వరూపత్వాభిప్రాయేణ నిర్వాహసమ్భవాత్, చ పూర్వపక్షసాధకత్వేనానుపన్యాసః. పూర్వపక్షేఽవాన్తరసాధ్యవిషయహేతుద్వయరూపత్వాదసమ్భవశబ్దయోరేకసూత్రప్రతిపాద్యతా - అతో న సూత్రభేదో యుక్తః. ....

ఉత్తరసూత్రశఙ్కామాహ (కథమితి)

4॥ సూ. స్యాచ్చైకస్య బ్రహ్మశబ్దవత్॥ *తపసా బ్రహ్మ విజిజ్ఞాసస్వ తపో బ్రహ్మేత్యాది ప్రయోగోఽనుసన్ధేయః. *అన్నం బ్రహ్మ * ఆనన్దో బ్రహ్మేతి ప్రయోగానుదాహరణం తస్య ముఖ్యాముఖ్యవిషయత్వాభావాత్. అన్నాదిష్వపి బ్రహ్మబుద్ధ్యా హి బ్రహ్మశబ్దప్రయోగః. బ్రహ్మశబ్దోఽస్మిన్ప్రకరణే ద్విః ప్రయుక్తః- అత్ర త్వనుషఙ్గః- తత్కథమేకస్య ముఖ్యత్వగౌణత్వవిభాగ ఇత్యత్రాహ (అనుషఙ్గే చేతి) అనుషఙ్గశ్రవణావృ

పరిహరతి.

౫॥ సూ. ప్రతిజ్ఞాహానిరవ్యతిరేకాత్ ॥ ఛాన్దోగ్యశ్రుత్యనుసారేణాన్యాసాంవియదుత్పత్తివాదినీనాంశ్రుతీనాంగౌణత్వంకల్పయితుంనయుజ్యతే - యతఃఛాన్దోగ్యశ్రుత్యైవవియదుత్పత్తిరఙ్గీకృతా- *యేనాశ్రుతంశ్రుతమిత్యాదినాబ్రహ్మవిజ్ఞానేనసర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞానాత్. తస్యాహిప్రతిజ్ఞాయాఃఅహానిరాకాశస్యాపిబ్రహ్మకార్యత్వేనతదవ్యతిరేకాదేవభవతి. ....

౬॥ సూ. శబ్దేభ్యః॥ ఇతశ్చవియదుత్పత్తిఃఛాన్దోగ్యేప్రతీయతే- *సదేవసోమ్యేదమగ్రఆసీదేకమేవాద్వితీయమితిప్రాక్సృష్టేరేకత్వావధారణశబ్దాత్, *ఐతదాత్మ్యమిదంసర్వమిత్యేవమాదిశబ్దేభ్యశ్చకార్యత్వేనబ్రహ్మణోఽవ్యతిరేకప్రతీతేః. నచ*తత్తేజోఽసృజతేతితేజసఉత్పత్తిశ్రుతిర్వియదుత్పత్తింవారయతి - వియదుత్పత్త్యవచనమాత్రేణతేజసఃప్రతీయమానంప్రాథమ్యంశ్రుత్యన్తరప్రతిపన్నాంవియదుత్పత్తింననివారయితుమలమ్. ....

౭॥ సూ. యావద్వికారంతువిభాగోలోకవత్ ॥ తుశబ్దశ్చార్థే.*ఐతదాత్మ్యమిదంసర్వమిత్యాదిభిరాకాశస్యవికారత్వవచనేనతస్యాకాశస్యబ్రహ్మణోవిభాగఃఉత్పత్తిరప్యుక్తైవ-(లోకవత్) యథాలోకేఏతేసర్వేదేవదత్తపుత్రాఇత్యభిధాయతేషుకేషాంచిత్తతఉత్పత్తివచనేనసర్వేషాముత్పత్తిరుక్తాస్యాత్- తద్వత్. ఏవంచసతి*వాయుశ్చాన్తరిక్షంచైతదమృతమితిసురాణామివచిరకాలస్థాయిత్వాభిప్రాయమ్. ...

త్వాన్నఃఖముత్పత్తిరేవ. అభిధానశబ్దేనాత్రముఖ్యాముఖ్యసాధారణశబ్దవ్యాపారమాత్రంవివక్షితం. బోధనార్థంహ్యనుషఙ్గః-నహ్యేకస్యాన్యత్రానుషక్తస్యాప్రయుక్తత్వాత్. అతోఽనుషఙ్గోవాక్యాన్తరే,వాక్యాన్తరస్థస్యశబ్దస్యగౌణత్వం, చయుక్తం-బోధనవ్యాపారభేదాత్. సకృత్ప్రయుక్తస్యహిముఖ్యత్వగౌణత్వవిరోధః - వ్యాపారైక్యాత్. నహ్యేకబోధనవ్యాపారస్యముఖ్యత్వగౌణత్వేసమ్భవతః. ప్రయోగభేదేప్యవిరోధోవ్యాపారభేదాత్ - అతోఽనుషఙ్గేపివ్యాపారభేదాన్ముఖ్యత్వగౌణత్వావిరోధః. తస్మాదగ్న్యాదిత్యాదావుభయత్రాపిసమాధిభఙ్గఃకార్యఇతి. ....

రాద్ధాన్తసూత్రమవతారయతి (పరిహరతీతి)

౫॥ సూ. ప్రతిజ్ఞాహానిరవ్యతిరేకాత్ ॥ కార్యకారణభావాభావేపినిత్యనిష్ఠముక్తాత్మనామవ్యతిరేకోబ్రహ్మశరీరత్వేనభవతీతిపదావ్యావృత్త్యర్థం బ్రహ్మకార్యత్వేనతదవ్యతిరేకాదిత్యుక్తం. మృత్పిణ్డకార్యాదిదృష్టాన్తవశాత్ కార్యతయైవావ్యతిరేకోవివక్షితఇతిభావః. ....

౬॥ సూ. శబ్దేభ్యః॥ *ఐతదాత్మ్యమితివాక్యంకార్యభూతంకృత్స్నంకారణభూతబ్రహ్మాత్మకమిత్యేతదర్థపరత్వాదుపాత్తం ఆత్మశబ్దోఽన్తర్యామిణమాహ. ఏతచ్ఛబ్దేనకారణత్వంపూర్వప్రస్తుతంవివక్షితం. యఃకారణావస్థస్యాత్మా-సఏవకార్యావస్థస్యాపిజగతఆత్మేత్యర్థః. ఆదిశబ్దేన *సన్మూలాస్సోమ్యేమాః *సర్వంఖల్విదంబ్రహ్మేత్యాదివివక్షితం.(నచేతి) నహిఘటోత్పత్తివచనంపటోత్పత్తింవారయతీత్యర్థః. ప్రాథమ్యంవారయతీత్యత్రాహ (వియదుత్పత్తీతి) ప్రాథమ్యంనామకింస్వకార్యాపేక్షయాపూర్వత్వం - ఉతకార్యాన్తరపూర్వకత్వాభావః. ఆద్యేవియదుత్పత్తిరబాధితాస్యాత్. నద్వితీయః - పూర్వభావికార్యాన్తరనిషేధాశ్రవణాత్. తేజసఉత్పత్తిమాత్రంహిశ్రుతం - నాన్యానుత్పత్తిః - అతఃప్రాథమ్యంనశ్రుతం. అతోఽశ్రుతేనశ్రుతప్రహాణమయుక్తం- శ్రుతేనాశ్రుతకల్పనంహియుక్తం. కించ- అన్యానుత్పత్త్యశ్రవణేపిప్రాథమ్యంకేనావగతం. అన్యోత్పత్త్యవచనాదితిచేత్ - తర్హ్యాకాశస్యప్రాథమ్యేనశ్రుతోత్పత్తిబాధనమనుపపన్నం. కించ - కుత్రచిత్ కస్యచిదవచనమన్యత్రాపి తదుత్పత్తింవారయతిచేత్ - సర్వశాఖాప్రత్యయనయోనస్స్యాదితిభావః. సిద్ధాన్తేపిపరమసాధ్యహేతుత్వేసత్యవాన్తరపదోపాత్తత్వాత్ *శబ్దేభ్యఇతిసూత్రభేదః. అవాన్తరసాధ్యవిషయహేతుభేదానాం, పరమసాధ్యేపిసమస్తపదోపాత్తహేతూనాం, మపిహ్యేకసూత్రప్రతిపాద్యత్వందృష్టమ్. ....

౭॥ సూ. యావద్వికారంతువిభాగోలోకవత్ ॥ వికారత్వం- కార్యత్వం. (ఐతదాత్మ్యమిదంసర్వమిత్యాదిభిరితి) అత్రాదిశబ్దేనఏకత్వావధారణాదివివక్షితం. (ఏవంచసతీతి) అసఙ్కుచితార్థత్వేవాయ్వాదేరప్యనుత్పత్తిప్రసఙ్గఇతిభావః. ....

౮॥ సూ. ఏతేన మాతరిశ్వా వ్యాఖ్యాతః॥ అనేనైవ హేతునా మాతరిశ్వనో వాయోరప్యుత్పత్తిర్వ్యాఖ్యాతా. వియన్మాతరిశ్వనోః పృథగ్యోగకరణం తేజః తత్ స్తథా హ్యేతి మాతరిశ్వపరామర్శార్థం. ....

౯॥ సూ. అసమ్భవస్తు సతోఽనుపపత్తేః॥ తుశబ్దోఽవధారణార్థః. అసమ్భవః - అనుత్పత్తిః సతః- బ్రహ్మణ ఏవ. తద్వ్యతిరిక్తస్య కస్యచిదప్యనుత్పత్తిర్న సమ్భవతి- అనుపపత్తేః. ఏతదుక్తం భవతి- వియన్మాతరిశ్వనోరుత్పత్తిప్రతిపాదనముదాహరణార్థం. ఉత్పత్త్యసమ్భవస్తు సతః - పరమకారణస్య పరస్యైవ బ్రహ్మణః. తద్వ్యతిరిక్తస్య కృత్స్నస్యావ్యక్తమహదహఙ్కారతన్మాత్రేన్ద్రియవియత్పవనాదికస్య ప్రపఞ్చస్యైకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞాదిభిరవగతకార్యభావస్యానుత్పత్తిర్నోపపద్యత ఇతి. ....

వియదధికరణం సమాప్తమ్.

౮॥ సూ. ఏతేన మాతరిశ్వా వ్యాఖ్యాతః॥ నేదమతిదేశసూత్రం- అతో నాధికరణశఙ్కేత్యభిప్రాయేణాహ (పృథగితి) వియన్మాతరిశ్వనోరుభయోరప్యుత్పత్తిర్వక్తవ్యా- తత్తైత్తిరీయకసూత్రేణ వక్తుం శక్యేపి సూత్రపృథక్కరణముత్తరత్ర పరామర్శార్థమిత్యర్థః. యోగః- సూత్రం ......

౯॥ సూ. అసమ్భవస్తు సతోఽనుపపత్తేః॥ సను బ్రహ్మణోఽనుత్పత్తిర్వక్తవ్యా- బ్రహ్మవ్యతిరిక్తవియదాదేరుత్పత్తిరుక్తా- పునరనుత్పత్త్యసమ్భవః కేషాముచ్యతే - అనుపపత్తిశ్చ కస్యేత్యత్రాహ (ఏతదుక్తం భవతీతి) మహదాదీనామనుత్పత్తిర్నిషిధ్యతే. అనుపపత్తిరేకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞాహానేరిత్యర్థః. ఆదిశబ్దైః కత్వావధారణాదివ్వవక్షితః. ... ...

పేరేతు వియదుత్పత్తేరనుత్పత్తేశ్చ శ్రుతిసిద్ధత్వాచ్ఛ్రుతయో వి ప్రతిషిద్ధా ఇతి పూర్వపక్షః- అనుత్పత్తిరేవేతి నవిప్రతిషేధ ఇతి సిద్ధాన్త్యేకదేశీ- ఉత్పత్తిరేవేతి న విప్రతిషేధ ఇతి సాఙ్ఖ్యసిద్ధాన్తిన ఇత్యధికరణశరీరం వర్ణయన్తి. తత్ర బ్రూమః-వి ప్రతిషేధమాత్రస్య పూర్వపక్షత్వమయుక్తం- తస్య పరమసాధ్యత్వాభావాత్. యథా * కారణత్వేన చాకాశాదిష్వితి అధికరణస్య శ్రుతినైవిధ్యాత్సంశయమూలత్వేపి విప్రతిషేధేన హేతునా బ్రహ్మకారణవాదానాదరేణ ప్రధానకారణవాదస్యజ్యాయస్త్వే పర్యవసితః పూర్వపక్షః. అతో వి ప్రతిషేధమాత్రస్య పూర్వపక్షీకరణమయుక్తం. అత ఏవ హి *నాత్మాశ్రుతేరిత్యస్య చ శ్రుతినైవిధ్యాత్సంశయమూలత్వేపి న విప్రతిషేధమాత్రం పూర్వపక్షితం- అపితూత్పత్తిం సిద్ధాన్త్యేకదేశిమతం కృత్వాఽనుత్పత్తిస్సిద్ధాన్తితా. అతో వి ప్రతిషేధస్య క్వచిత్పర్యవసానమపేక్షితం. తత్ర కిం సృష్టిశ్రుతివి ప్రతిషేధాత్. ప్రధానకారణవాదగ్రాహ్యత్వం- ఉత సృష్టిశ్రుతీనామర్థాన్తరపరత్వం - ఉతాప్రామాణ్యమేవేతి. నతావదాద్యః- ప్రధానకారణవాదపరత్వేపి శ్రుతివిప్రతిషేధస్య స్థితత్వాత్, తత్రవక్తవ్యస్య బ్రహ్మకారణవాదేపి తుల్యత్వాత్,. నాప్యన్యపరత్వం- అన్యాభావాత్. * బ్రహ్మవిదాప్నోతీతి ప్రకృతం బ్రహ్మవేదనం బ్రహ్మణస్సర్వకారణత్వోక్తిముఖేన స్తూయతే-అతోఽన్యపరత్వమితిచేత్. న- *కారణం తు ధ్యేయ ఇతి వేద్యబ్రహ్మణః కారణత్వలక్షణకత్వాత్ లక్షణవి ప్రతిషేధే లక్ష్యబ్రహ్మవేదనస్యాసమ్భవాత్ స్తుత్యనుపపత్తేః. నాపివేదాప్రామాణ్యం- ప్రథమోకాణ్డితత్వాప్రామాణ్యస్య సమర్థితత్వాత్. అతః పర్యవసానస్థలాభావేన వి ప్రతిషేధమాత్రస్య పూర్వపక్షీకరణాయోగాదనుత్పత్తిం పూర్వపక్షీకృత్య ఉత్పత్తిసిద్ధాన్తీకరణం యుక్తం. సూత్రయోజనా చానుపపన్నా- * అశ్రుతేః-ఛాన్దోగ్యే వియదుత్పత్త్యశ్రవణాత్. * అస్తితు - తైత్తిరీయకే వియదుత్పత్తిరస్తీతి వ్యాఖ్యాతం. వియదుత్పత్తౌ శ్రూయమాణాయామపి క్వచిచ్ఛ్రవణాభావస్య హేతుతయోపన్యాసోఽనుపపన్నః. అనధీతశాఖాన్తరపురుషాభిప్రాయేణ హేతూక్తిరితి చేత్- తర్హ్యనధీతషష్ఠప్రపాఠకపురుషాభిప్రాయేణ పృథివ్యాద్యనుత్పత్తేరప్యుపన్యస్య సూత్రకారేణ నిరసనీయత్వం ప్రసజేత్. మహీమహీధరాదీనాం యుగపత్సర్గప్రళయాభిశేషాం చిదనభిమతౌ. *అస్తితు ఇతి సూత్రస్య వి ప్రతిషేధసమర్థనాయ ఉత్పత్తిసద్భావపరతయా పూర్వపక్షవిషయత్వమప్యయుక్తం-సిద్ధాన్తప్రతిజ్ఞాయా అధ్యాహార్యత్వప్రసఙ్గాత్, అనధ్యాహారసమ్భవేసతి దయోగా, చ్చ. * గౌణ్యసమ్భవాదిత్యాదేశ్చ సూత్రస్య సిద్ధాన్త్యేకదేశిమతవిషయత్వం తు పరోక్తాధికరణశరీర ప్రతిక్షేపేణావ్యదస్తం భవతి. *యావద్వికారం త్వితి సూత్రం విభక్తత్వహేతునా ఘటాదివన్నభసః కార్యత్వానుమానపరం వర్ణితం. తదయుక్తం- హేత్వనుపపత్తేః. విభక్తత్వం నామ యద్యేకస్మాత్కార్యతయా విభక్తత్వం - తదా సాధ్యావిశిష్టో హేతుః. యది భిన్నత్వం - ప్రాగభావే భావరూపాజ్ఞానే చ వ్యభిచారః. తదుభయవ్యతిరిక్తత్వే సతి భిన్నత్వమాత్మని వ్యభిచరతి - ఆత్మా హ్యవిద్యాతత్కార్యేభ్యో భిన్నః ప్రాగభావావిద్యావ్యతిరిక్తశ్చ. ఉక్తేభ్యోఽతిరిక్తత్వే సతి భిన్నత్వం వ్యర్థవిశేష్యం - వ్యవచ్ఛేద్యాభావాత్. ప్రాగభావావిద్యా బ్రహ్మాన్యత్వం కార్యత్వే హేతురితిచేత్ - సూత్రే విభాగపదవిరోధస్స్యాత్. విభక్తత్వం హి సూత్రోక్తహేతుస్త్వద్యోజనాయాం. విభాగశబ్దేనాపి పూర్వోక్తత్రికాదన్యత్వం వివక్షితమితిచేన్న - ఆకాశసహితాచ్చతుష్టయాదన్యత్వముపాధిస్స్యాత్. నచైతావతా పక్షేతరత్వోపాధినా సర్వానుమానోచ్ఛేదః - చతుష్టయస్యాపి పక్షత్వాభావేన తదన్యత్వస్య పక్షేతరత్వాభావాత్. *ఏతేన మాతరిశ్వేతి సూత్రమతిదేశాధికరణమిత్యుక్తం. తదయుక్తం- అధికశఙ్కాయా అభావాత్. సర్వగతద్రవ్యత్వాది హేతుప్రసఙ్గ

పరిహారశ్చ ప్రాగ్వ్యక్తస్తైవ. *నైషాన స్తమితా దేవతా యద్వాయురితి శ్రుత్యా౽ధికశఙ్కేతి చేన్న- *వాయుశ్చాన్తరిక్షం చైతదమృతమిత్యమృతత్వశ్రవణస్యనియమ్యాతనిత్యత్వేనోపస్థుల్యతయా పరిహారస్య తుల్యత్వాత్, అనస్తమితశబ్దస్యామృతశబ్దతుల్యార్థతయా పృథక్పరిహరణీయత్వాభావాచ్చ. బ్రహ్మణో ఽకారణత్వాదేవ గగనాదివత్కార్యత్వమాశఙ్క్య తన్నిరాసపరం *అసమ్భవస్త్విత్యాదిసూత్రమధికరణాన్తరమాహుః. కార్యత్వశఙ్కానిరాసః కిం యుక్త్యా- ఉత శ్రుత్యా. నాద్యః - యుక్తైరభావాత్. నను కార్యత్వానుపపత్తిరేవ యుక్తిః - న హ్యసతస్సదుత్పత్తిః - *కథమసతస్సజ్జాయేతేతి శ్రుతేః ఇత్యుక్తత్వాత్. న తావత్సద్విశేషాత్సన్మాత్రోత్పత్తిః - విశేషేభ్యస్సామాన్యోత్పత్త్యదర్శనాత్. సామాన్యేభ్యో హి విశేషోత్పత్తిర్దృష్టా. నాపి సన్మాత్రాత్సన్మాత్రోత్పత్తిః- ఆసత్వలిశయె ప్రకృతివికారభావానుపపత్తేరితి చేన్న- పూర్వకాలాత్సత్త్వహాత్ సత్త్వసదుత్పత్త్యుపపత్తేః. పూర్వాపరభావాతిరిక్తవిశేషానావశ్యకత్వాత్- సద్విశేషాణామపరమ్పరాయాః శ్రుతిప్రామాణ్యాదభ్యుపగతత్వాత్, పూర్వోత్తరజ్వాలానుసదృశీషు పౌర్వాపర్యాతిరేకాదర్శనాచ్చ. అతోఽయుక్తిర్నుత కేవలతయాఽశఙ్కానిరాసః. యది శ్రుత్యా- తర్హి కృతకరత్వప్రసఙ్గః. *అదృశ్యత్వాదిగుణకో ధర్మోక్తేరిత్యాదిషు *నిత్యం విభుం సర్వగతం సుసూక్ష్మం *స బాహ్యాభ్యన్తరో హ్యజ ఇతి నిత్యత్వాజత్వాదికస్య నైవ బ్రహ్మణో భూతయోనిశబ్దేన పరమకారణతయా నిర్దిష్టస్య పరమాత్మత్వనిర్ణయాత్ తద్విరుద్ధాశఙ్కోత్థానం హి నోపపద్యతే.—— అపరే తు శబ్దాదిగుణానాం దిక్కాలాదీనాం చ స్పష్టశ్రవణాన్నిత్యత్వమాశఙ్క్య తద్విధేయశ్రుత్యనుపపత్త్యా తన్నిరాసకమధికరణాన్తరం వర్ణయన్తి. తదప్యయుక్తం - శబ్దాదీనాం ద్రవ్యావస్థారూపాణాముత్పత్త్యన్తరనైరపేక్ష్యస్య సర్వకార్యాణాం సముత్పన్నేనాప్యగ్నిసిద్ధత్వాత్, *పద్భ్యాం భూమిర్దిశశ్శ్రోత్రాత్ *సర్వే నిమేషా జజ్ఞిరే విద్యుతః పురుషాదధి *కలా ముహూర్తాః కాష్ఠాశ్చాహోరాత్రాశ్చ సర్వశః *అర్ధమాసా మాసా ఋతవస్సంవత్సరాశ్చ కల్పన్తామితి దిక్కాలోత్పత్తిశ్రవణేన చ నిత్యత్వాశఙ్కానుదయాత్. తర్కమాత్రావష్టమ్భపరవాదివిప్రతిపత్తినిరాసార్థోఽయమారమ్భ ఇతి చేన్న- తస్య తర్కపాదసాధ్యత్వేనేహాసఙ్గతత్వాత్. న చ నభోభాగమాత్రం దిశః, సూర్యాదిగతివిశేషాః కాలః, ఇతి వాచ్యం - *నాభ్యా ఆసీదన్తరిక్షం శీర్ష్ణో ద్యౌస్సమవర్తత *దిశశ్శ్రోత్రాత్ *సూర్యాచన్ద్రమసౌ ధాతా యథాపూర్వమకల్పయత్ ఇతి పృథగుత్పత్తిశ్రవణాత్. అత ఏవోత్పత్తిర్దిక్కాలావచ్ఛేదకవిషయేతి శఙ్కాపి నిరస్తా భవతి. నాప్యుత్పత్తిశ్రుతిర్దిక్కాలాదిదేవతామాత్రవిషయేతి వాచ్యం- అగ్నిష్టయ భేదాభావే౽ధిష్ఠాతృదేవతాభేదానుపపత్తేః. ఆదిత్యాదిగతివిశేష ఏవ కాలశ్చేత్ - *అగ్ర ఇతి సూర్యాదిసృష్టేః ప్రాగేవ కాలదర్శనం, *రూపాన్తరం త్రిగుణాత్ సంజ్ఞితం ప్రధానపురుషౌ [illegible] కాలస్మరణం చ విరుధ్యతే. అతస్తన్మతమప్యనుపపన్నం.—— ప్రథమాధ్యాయశేషపాదద్వయేనావసిత ఇత్యన్యే. తదయుక్తం - పాదచతుష్టయస్యాపి ప్రథమాధ్యాయశేషత్వాత్. వేదాన్తానాం బ్రహ్మైకకారణతాపరత్వం హి ప్రథమాధ్యాయార్థః- తత్ర సాంఖ్యోపయోగో౽నేకాన్తవాదనిరాసాదీనామపి నాస్తి - ప్రాణాద్యుపయోగస్తృతీయచతుర్థయోరప్యస్తి - కార్యదౌష్ట్యస్య కారణదౌష్ట్యసాధకత్వాత్, తత్పరిహారస్య తన్నిరాకరణహేతుత్వాచ్చ. అన్యేషాం పక్షే స్యాద్యథోపన్న త్రయాణాం తావద్విషయసూత్రస్య చ యోజనావైషమ్యం పూర్వవదుత్తరం వేదితవ్యం. గౌణ్యసమ్భవాదితి- శ్రుత్యన్తరనిరోధాదసమ్భవః. శ్రుత్యన్తరం చ *ఖం పురాణం వాయురం ఖమితిహ స్మాహ. ఇతి, *ఎరాత్ర్యం ఖమేతత్ పుష్పం నస్త్విత్, చ. పురాణం సౌకం ఖం - అపరం ఖం పుష్పవద్వినాశిత్యుచ్యతే. ఏవం సతి గగనద్వయాసమ్భవాత్ ఘటోత్పత్త్యా ఘటాకాశస్యేవ బ్రహ్మణోఽప్యుత్పత్త్యా తదవచ్ఛిన్నాకాశస్యోత్పత్తిరుపపద్యతే- అతో న వ్యోమ్నో ముఖ్యోత్పత్తిరిత్యాహుః. వ్యోమ్న ఏకత్వే వ్యోమశబ్దస్యైకత్వవ్యోమవిషయత్వాత్ పురాణమిత్యాదివిశేషణస్య వ్యవచ్ఛేద్యాసమ్భవః ప్రతీయతే *స్యాచ్చైకస్యేతి- *బ్రహ్మణ ఏకత్వేపి *ఏతద్వై సత్యకామ పరం చాపరం చేతి బ్రహ్మశబ్దస్య బ్రహ్మైకదేశోపలక్షణతయా ఏకదేశాన్తరం యథా వ్యవచ్ఛేద్యం తద్వద్వ్యోమశబ్దస్యాప్యుపపత్తిరిత్యాహుః. *ప్రతిజ్ఞాఽ *శబ్దేభ్య ఇత్యన్తమేకం సూత్రం - గగనాకార్యత్వే ప్రతిజ్ఞాహానిమాశఙ్క్య అకార్యత్వేపి భోక్తృవర్గస్యేవ నభసోఽపి బ్రహ్మవ్యతిరిక్తత్వాత్ప్రతిజ్ఞాయా అహానిః- అవ్యతిరేకశ్చ- ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వమిత్యాదిశబ్దేభ్యస్సిద్ధ ఇత్యాహుః. ఏవం *గౌణీత్యాది *శబ్దేభ్య ఇత్యన్తం పూర్వపక్షవిషయం. *యావదితి- యావన్తో మహదాదయో వికారాః- తావన్తో విభాగాః, స్వాత్మైకస్థరూపాస్స్వనితరివ ప్రధానబ్రహ్మణాన్ని- లౌకికపురుషాణామివేశ్వరస్యాపి కార్యకారణవస్తోర్వ్యవహారః క్రియన్తే- అతస్స్వాత్మ్యమాకాశం పరమాత్మా- తస్మాదస్య తు వ్యోమ్న ఉత్పత్తిరస్తీత్యాహుః. తత్ర తావత్ *ఖం పురాణమితి శ్రుతివిరోధాదుత్పత్త్యసమ్భవాత్ గౌణీత్యుక్తం- *శబ్దాచ్చేత్యనేన పునరుక్తిప్రసఙ్గాత్. *వాయుశ్చాన్తరిక్షం చైతదమృతమిత్యమృతత్వశ్రుతేః పురాణత్వశ్రుతేశ్చ కో భేదః. యదా పురాణత్వశ్రుతివిరోధాదసమ్భవో న వివక్షితః - అత ఏవ పురాణత్వాదివిశేషణస్య వ్యవచ్ఛేద్యాసమ్భవపరిహారపరత్వం *స్యాచ్చైకస్యేతి సూత్రస్యాప్యయుక్తం. *ప్రతిజ్ఞాహానిరితి సూత్రస్య చ పూర్వపక్షవిషయత్వేనైవ తత్ర శఙ్కావిశేషపరిహారపరత్వమయుక్తం- తథా సత్యనుకరణసిద్ధాన్తసాధకయుక్తైరనుక్తిప్రసఙ్గాత్. *యావద్వికారమితి సూత్రం సిద్ధాన్తసాధకయుక్తిపరం- తత్ర హేతుశబ్దః శ్రుత ఇతి చేన్న- తస్య పరాపరవ్యోమభేదేన పురాణతోత్పత్తిమత్త్వవిరోధపరిహారపరత్వేన వ్యాఖ్యాతత్వాత్. పరిహారశ్చ సాధకయుక్త్యన్తరఞ్చ నస్సేయుజ్యతే - అన్యథా వ్యోమ్న ఏకత్వాత్ పురాణత్వశ్రవణాచ్చ ఉత్పత్తిర్గౌణీ వివదతాఽన్యోన్యాశ్రయోద్ఘాటనస్యానుకత్వాత్. ఉత్పత్తేరగౌణత్వే తతః పురాణవ్యోమ్నోఽన్యత్వం- తస్యాన్యత్వాదుత్పత్తేరగౌణత్వమితి. నను గగనభేదే ప్రమాణోపస్థాపకం సూత్రమితి చేత్. యదితయోర్వ్యోమ్నోరుత్పత్త్యనుత్పత్తిభ్యాం భేద ఉపస్థాప్యతే- తదానీమప్యాకభేదమాశ్రిత్య గౌణోత్పత్త్యా ప్రమాణనిర్వాహ ఉపపద్యతే. యద్వ్యాకారాన్తరేణ వ్యోమ్నో భేదస్సిద్ధః- తర్హ్యుత్పత్తేర్గౌణత్వేపి స ఉపపద్యతే- ఉత్పత్తేరగౌణత్వే హేతోస్సూత్రితత్వాభావాత్. కిం చ- అవ్యక్తాత్పరమక్షరం పరం వ్యోమేతి భవతాం మతం. తస్య చ పురాణత్వమయుక్తం- *అక్షరం తమసి లీయత ఇతి లయశ్రవణాత్. ఆపేక్షికం పురాణత్వమస్తీతి చేత్ - తర్హి వ్యోమభేదాభావేపి ఘటాకాశబ్రహ్మాణ్డావచ్ఛిన్నాకాశయోరివ పురాణత్వాపురాణత్వయోరవిరోధస్సుపచ ఇత్యుత్పత్తిర్గౌణీ స్యాత్. అత ఏవ ప్రకరణశ్చ తత్ర గౌణస్స్యాత్. యథా *ప్రతిజ్ఞాహానిరితిసూ

౧౦॥ సూ. తేజోఽతస్తథాహ్యాహ॥

బ్రహ్మవ్యతిరిక్తస్య కృత్స్నస్య బ్రహ్మకార్యత్వముక్తం - ఇదానీం వ్యవహితకార్యాణాం కిం కేవలాత్తత్తదనన్తరకారణభూతాద్వస్తున ఉత్పత్తిః-ఆహోస్విత్తత్తద్రూపాద్బ్రహ్మణ ఇతి చిన్త్యతే. కిం యుక్తం. కేవలాత్తత్తద్వస్తున ఇతి. కుతః. తేజస్తావత్ అతః-మాతరిశ్వన ఏవోత్పద్యతే- *వాయోరగ్నిరితి హ్యాహ. ....

౧౧॥ సూ. ఆపః॥ ఆపోఽపి అతః - తేజస ఏవోత్పద్యన్తే - *అగ్నేరాపః *తదపోఽసృజతేతి హ్యాహ...

౧౨॥ సూ. పృథివీ॥ పృథివీ అద్భ్య ఉత్పద్యతే - *అద్భ్యః పృథివీ *తా అన్నమసృజన్తేతి హ్యాహ. ....

నన్వన్నశబ్దేన కథం పృథివ్యభిధీయతే. అత ఆహ.

౧౩॥ సూ. అధికారరూపశబ్దాన్తరేభ్యః॥ మహాభూతసృష్ట్యధికారాత్పృథివ్యేవాన్నశబ్దేనోక్తేతి ప్రతీయతే. అదనీయస్య సర్వస్య పృథివీవికారత్వాత్కారణే కార్యశబ్దః. తథా వాక్యశేషే భూతానాం రూపసంశబ్దనే *యదగ్నే రోహితం రూపం తేజసస్తద్రూపం యచ్ఛుక్లం తదపాం యత్కృష్ణం తదన్నస్యేత్యత్ర తైజసోఽస్సజాతీయమేవాన్నశబ్దవాచ్యం ప్రతీయతే, శబ్దాన్తరం చ సమానప్రకరణే *అగ్నేరాపః అద్భ్యః పృథివీ

త్రంసిద్ధాన్తసాధకం తదానీం భవదుక్తి శబ్దామాకోత్సారితా స్యాత్ తచ్చ పూర్వం దర్శితం ఛాన్దోగ్యగతోత్పత్త్యవచనేఽపి తత్సిద్ధి ప్రతిపాదనం చాపేక్షితమన్తిమసూత్రైకృతం స్యాత్ అత ఏవ తత్ర తు శబ్దోఽపి చార్థో ద్రష్టవ్య - అన్యథాఽనుపపన్నత్వస్యేతి త్వాత్ ....

వియదధికరణం సమాప్తమ్

౧౦॥ సూ తేజోఽతస్తథాహ్యాహ॥ అవాన్తరసఙ్గతిమాహ (బ్రహ్మేతి) మహదాదీనాం తత్త్వానాం కిం కేవలాత్పూర్వపూర్వతత్త్వమాత్రాదుత్పత్తిః - ఉత తత్తద్రూపాద్బ్రహ్మణ ఇతి కిం *ఆకాశాద్వాయురిత్యాదిష్వాకాశాదిశబ్దా ఆకాశాదిమాత్రపరాః - ఉత తదవస్థబ్రహ్మపరా ఇతి కిం *తేజ ఐక్షతేత్యాదిష్విక్షణలిఙ్గం తేజః ప్రభృతిశబ్దానాం తదవస్థబ్రహ్మపరతావగమయతి- నేతి కిం తేజః ప్రభృతిశబ్దానాం తదవస్థపరత్వే లక్షణా స్యాత్- నేతి కిం తేజః ప్రభృతిశబ్దానామపర్యవసానవృత్త్యా బ్రహ్మాభిధానే వ్యుత్పత్తివిరోధాదిదోషో భవతి నేతి యదా భవతి తదానీమపర్యవసానేన బ్రహ్మాభిధానాసమ్భవేన లక్షణా ప్రసఙ్గాదభిధ్యానలిఙ్గస్య తేజః ప్రభృతిశబ్దానాం బ్రహ్మపరతాగమకత్వాభావాదాకాశాదిశబ్దానామాకాశాదిమాత్రపరత్వేన కేవలాకాశాదేరేవ వాయ్వాద్యుత్పత్తిర్భవతి యదా వ్యుత్పత్తివిరోధాదిదోషో న భవతి తదానీమపర్యవసానేన బ్రహ్మాభిధానసమ్భవేన లక్షణాప్రసఙ్గాభావాదభిధ్యానలిఙ్గస్య తేజః ప్రభృతిశబ్దానాం బ్రహ్మపరతావగమకత్వాదాకాశాదిశబ్దాస్తదవస్థబ్రహ్మపరా ఇత్యాకాశాద్యవస్థాత్ బ్రహ్మణ ఏవ వాయ్వాద్యుత్పత్తిరితి సిధ్యతి నను ప్రకృత్యధికరణే కృత్స్నస్య బ్రహ్మోపాదానకత్వసిద్ధేయుక్తః, *అవక్షితేరిత్యాదిషు జగద్బ్రహ్మణోః శరీరాత్మభావసిద్ధేః, అన్తర్యామిబ్రాహ్మణే సర్వతత్త్వానాం విశేషతః శరీరత్వావగమాచ్చ కేవలాత్తత్తద్వస్తునో వాయ్వాద్యుత్పత్తిరితి పూర్వపక్షోత్థానాదనారమ్భణీయత్వం నైవం - ఏకస్య కార్యస్య బ్రహ్మప్రసూతత్వాభిధానాత్, పశ్చాత్తత్కారణవ్యవహితత్వసృష్టిప్రముపేక్షితబలాచ్చ తేషాం తత్త్వానాం పరమాత్మశరీరత్వశ్రవణం సృష్ట్యనన్తరానుప్రవేశకృతమాపవాదకం- *తత్సృష్ట్వా తదేవానుప్రావిశదితి శ్రుతేః అభిధ్యానం చ గౌణం సర్వస్య బ్రహ్మజత్వశ్రుతిశ్చ పారమ్పర్యాభిప్రాయేతి పూర్వపక్షోత్థానాత్ ....

౧౧॥ సూ ఆపః॥ అత్ర తథాహ్యాహేత్యనుషఙ్గః ....

౧౨॥ సూ పృథివీ॥ అత్రాప్యనుషఙ్గః ....

ఉత్తరసూత్రశఙ్కామాహ (నన్వితి)

౧౩॥ సూ అధికారరూపశబ్దాన్తరేభ్యః॥ అధికారః- ప్రస్తావః. అన్నశబ్దస్య పృథివీవాచకత్వప్రకారమాహ (అదనీ

తి శ్రూయతే, అతః పృథివ్యేవాన్నశబ్దేనోచ్యత ఇత్యధ్యవసీయతే. ఏవం పృథివీ జాయతే. ఉదాహృతాస్తేజః ప్రభృతయః ప్రదర్శనార్థాః - మహదాదయోఽపి స్వానన్తరవస్తున ఏవోత్పద్యన్తే - యథాశ్రుత్యభ్యుపగమావిరోధాత్. *ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణో మనస్సర్వేన్ద్రియాణి చ। ఖం వాయుర్జ్యోతిరాపః పృథివీ విశ్వస్య ధారిణీ *తస్మాదేతద్బ్రహ్మ నామరూపమన్నం చ జాయతే * తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశస్సమ్భూతః * తత్తేజోఽసృజతేత్యాదయో బ్రహ్మణః పరమ్పరయా కారణత్వే ఽప్యుపపద్యన్త ఇతి. ....

ఏవం ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే.

౧౪॥ సూ. తదభిధ్యానాదేవ తు తల్లిఙ్గాత్సః॥ తుశబ్దాత్పక్షో వ్యావృత్తః. మహదాదికార్యాణామపి తత్తదనన్తరవస్తుశరీరకస్స ఏవ పురుషోత్తమః కారణం. కుతః. తదభిధ్యానరూపాత్తల్లిఙ్గాత్. అభిధ్యానం *బహు స్యామితి సఙ్కల్పః. *తత్తేజ ఐక్షత బహు స్యాం ప్రజాయేయేతి *తా ఆప ఐక్షన్త బహ్వ్యస్స్యామః ప్రజాయేమహీ త్యాత్మనో బహుభవనసఙ్కల్పరూపేక్షణశ్రవణాన్మహదహఙ్కారాకాశాదీనామపి కారణానాం తథావిధేక్షాపూర్వికైవ స్వకార్యసృష్టిరితి గమ్యతే. తథావిధం చేక్షణం తత్తచ్ఛరీరకస్య పరస్యైవ బ్రహ్మణ ఉపపద్యతే. శ్రూయతే చ సర్వశరీరకత్వేన సర్వాత్మకత్వం పరస్య బ్రహ్మణోఽన్తర్యామిబ్రాహ్మణే *యః పృథివ్యాం తిష్ఠన్ *యోఽప్సు తిష్ఠన్ *యస్తేజసి తిష్ఠన్ *యో వాయౌ తిష్ఠన్ *య ఆకాశే తిష్ఠన్ ఇత్యాది,- సుబాలోపనిషది చ *యస్య పృథివీ శరీరమిత్యారభ్య *యస్యాహఙ్కారశ్శరీరం యస్య బుద్ధిశ్శరీరం యస్యావ్యక్తం శరీరం ఇత్యాది,. ....

యదుక్తం *ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణో మనస్సర్వేన్ద్రియాణి చేత్యాదిషు శ్రూయమాణా బ్రహ్మణః ప్రాణాదిసృష్టిః పరమ్పరయాఽప్యుపపద్యత ఇతి - అత్రోచ్యతే.

౧౫॥ సూ. విపర్యయేణ తు క్రమోఽత ఉపపద్యతే చ॥ తుశబ్దోఽవధారణార్థః. అవ్యక్తమహదహఙ్కారాకాశాదిక్రమాద్విపర్యయేణ యస్సర్వేషాం కార్యాణాం బ్రహ్మానన్తర్యరూపః క్రమః *ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణ ఇత్యాదిషు ప్రతీయతే - స చ క్రమస్తత్తత్పదార్థశరీరకాద్బ్రహ్మణ ఏవ తత్తత్కార్యోత్పత్తేరేవోపపద్యతే. పరమ్పరయా కారణత్వే హ్యానన్తర్యశ్రవణమనుపపద్యేత. అతః *ఏతస్మాజ్జాయత ఇత్యాదికమపి సర్వస్య బ్రహ్మణః సాక్షాదుత్పత్తిపరమ్. ....

యస్యేతి) కారణే కార్యోపచార ఇత్యర్థః. ప్రకృతం పూర్వపక్షమాహ (ఉదాహృతా ఇతి) బ్రహ్మణస్సాక్షాదేవ తేషాముత్పత్తిశ్రవణం కథమిత్యత్రాహ (ఏతస్మాదితి) ....

౧౪॥ సూ. తదభిధ్యానాదేవ తు తల్లిఙ్గాత్సః॥ తదభిధ్యానం- బహుభవనవిషయాభిధ్యానం తల్లిఙ్గం- పరమాత్మలిఙ్గం. తేజః ప్రభృతిష్వీక్షణశ్రవణాత్ సర్వశాఖాప్రత్యయన్యాయేన మహదాదీనామపి పరమాత్మశరీరతయా తుల్యన్యాయతయా తేష్వపీక్షాపూర్వికా సృష్టిరిత్యర్థః. తత్కథమిత్యత్రాహ (తథావిధం చేతి) న కేవలమీక్షాపూర్వకసృష్ట్యా పరమాత్మన స్తచ్ఛరీరకస్య కారణత్వం గమ్యతే- అపి తు తచ్ఛరీరకత్వం శ్రూతమిత్యాహ (శ్రూయతే చేతి) ఈక్షణశ్రవణం హి తేజః ప్రభృతీనాం- న తు మహదాదీనాం- అతస్తేషామపీక్షణపూర్వకసృష్టిసిద్ధయే తత్కారణానామపి పరమపురుషశరీరత్వమాహ (సుబాలోపనిషదీతి) ....

ఉత్తరసూత్రశఙ్కామాహ (యదుక్తమితి)

౧౫॥ సూ. విపర్యయేణ తు క్రమోఽత ఉపపద్యతే చ॥ (తుశబ్దోఽవధారణార్థ ఇతి) సూత్రే ఏవకారః పునర్వై వేత్యవధారణవాచిన ఇతి హి నైఘణ్టుకాః. విపర్యయేణ క్రమం వ్యాచష్టే (అవ్యక్తేతి) పరోక్తక్రమవిపర్యయేణేత్యర్థః. అత ఇతి శబ్దం వ్యాచష్టే (స చేతి) *ఏతస్మాజ్జాయత ఇత్యత్ర బ్రహ్మానన్తర్యప్రతీతిస్స్వారస్యసిద్ధా. ఏవం వాక్యస్వారస్యేన బ్రహ్మానన్తర్యరూపక్రమప్రతిపత్తేర్బ్రహ్మణ ఏవ తత్కార్యోత్పత్తిరిత్యర్థః. ఉత్పత్తిజ్ఞాపకం. ఏతస్మాత్ప్రాణో జాయతే- ఏతస్మాన్మనో జాయత ఇత్యన్వయాభిప్రాయేణైవముక్తం. ....

౧౬॥ సూ. అన్తరావిజ్ఞానమనసీక్రమేణతల్లిఙ్గాదితిచేన్నావిశేషాత్ ॥ విజ్ఞానసాధనత్వాదిన్ద్రియాణివిజ్ఞానమిత్యుచ్యన్తే. యదుక్తం *ఏతస్మాజ్జాయతఇత్యాదినాసర్వస్యబ్రహ్మణోఽనన్తరకార్యత్వంశ్రూయతే - అతశ్చానేనవాక్యేనసర్వస్య సాక్షాద్బ్రహ్మణఉత్పత్తిరభిధ్యానలిఙ్గావగతోత్తభ్యతఇతి- తన్నోపపద్యతే - క్రమవిశేషపరత్వాదస్యవాక్యస్య. అత్రాపిసర్వేషాంక్రమప్రతీతేః. ఖాదిషుతావచ్ఛ్రుత్యన్తరసిద్ధఃక్రమోఽత్రాపిప్రతీయతే - తైస్సహపాఠలిఙ్గాదస్మాత ప్రాణయోరన్తరాళేవిజ్ఞానమనసీఅపిక్రమేణోత్పద్యేతేఇతిప్రతీయతే - అతస్సర్వస్యసాక్షాద్బ్రహ్మణఏవసమ్భవస్యోత్పత్తిమిదంవాక్యంనభవతీతిచేత్. తన్న- (అవిశేషాత్) *ఏతస్మాజ్జాయతేప్రాణఇత్యనేనావిశేషాత్ విజ్ఞానమనసోఃఖాదీనాంచ.*ఏతస్మాజ్జాయతఇత్యనేనసాక్షాత్సమ్భవరూపసమ్బన్ధస్యాభిధేయస్యసర్వేషాంప్రాణాదిపృథివ్యన్తానామవిశిష్టత్వాత్స ఏవవిధేయః. నక్రమః. శ్రుత్యన్తరసిద్ధక్రమవిరోధాచ్చ నేదంక్రమపరం - *పృథివ్యప్సుప్రలీయతఇత్యారభ్య *తమపకీభవతీత్యన్తేనక్రమాన్తరప్రతీతేః. అతోఽవ్యక్తాదిశరీరకాత్పరస్మాద్బ్రహ్మణఏవసర్వకార్యాణాముత్పత్తిః. తేజఃప్రభృతయశ్శబ్దాస్తదాత్మభూతంబ్రహ్మైవాభిదధతి. ....

నన్వేవంసర్వశబ్దానాం బ్రహ్మవాచిత్వే సతి తైస్తైశ్శబ్దైః
తత్తద్వస్తువ్యపదేశో వ్యుత్పత్తిసిద్ధ ఉపరుధ్యేత. తత్రాహ.

౧౭॥ సూ. చరాచరవ్యపాశ్రయస్తుస్యాత్తద్వ్యపదేశో భాక్తస్తద్భావభావిత్వాత్ ॥ తుశబ్దశ్చోదితాశఙ్కానివృత్త్యర్థః. నిఖిలజఙ్గమస్థావరవ్యపాశ్రయస్తత్తచ్ఛబ్దవ్యపదేశఃభాక్తః - వాచ్యైకదేశేభజ్యతఇత్యర్థః. సమస్తవస్తుప్రకారిణో బ్రహ్మణఃప్రకారభూతవస్తుగ్రాహిప్రత్యక్షాదిప్రమాణావిషయత్వాద్వేదాన్తశ్రవణాత్ప్రాక్ప్రకార్యప్రతీతేః, ప్రకారిప్రతీతిభావభావిత్వాచ్చతత్పర్యవసానస్య,లోకేతత్తద్వస్తుమాత్రేవాచ్యైకదేశేతేతేశబ్దాఃభక్త్యాభక్త్యావ్యపదిశ్యన్తే. అథవా- తేజఃప్రభృతిభిశ్శబ్దైస్తత్తద్వస్తుమాత్రవాచితయావ్యుత్పన్నైర్బ్రహ్మణోవ్యపదేశోభాక్తస్స్యాత్ -అముఖ్యస్స్యాత్ ఇత్యాశఙ్క్య *చరాచరవ్యపాశ్రయస్త్విత్యుచ్యతే. చరాచరవ్యపాశ్రయఃతద్వ్యపదేశఃతద్వాచిశబ్దః. చరాచరవాచిశబ్దో బ్రహ్మణ్యభాక్తః-ముఖ్యఏవ. కుతః. బ్రహ్మభావభావిత్వాత్సర్వశబ్దానాంవాచకభావస్య.

౧౬॥ సూ. అన్తరావిజ్ఞానమనసీక్రమేణతల్లిఙ్గాదితిచేన్నావిశేషాత్ ॥ వ్యాఖ్యేయంపదంవ్యాచష్టే (విజ్ఞానేతి) (అత్రాపి) నకేవలంశ్రుత్యన్తరేష్వేవేతిభావః. తైస్సహపాఠలిఙ్గాత్ - అగ్నిష్ప్రాయణన్యాయాదిత్యర్థః. (తన్నేతి) *అవిశేషాదితిపదంవ్యాచష్టే (ఏతస్మాదితి) అనేనావిశేషాత్- *ఏతస్మాజ్జాయతఇతివాక్యప్రతిపన్నాన్వయావిశేషాత్. తదేవవివృణోతి (ఏతస్మాజ్జాయతఇతి) *ఏతస్మాదిత్యాదివాక్యాభిధేయస్యసాక్షాత్సమ్భవరూపస్యసమ్బన్ధస్యప్రాణాదిపృథివ్యన్తానామవిశిష్టత్వాదిత్యర్థః. దీపసారయూస్తు *ఏతస్మాదితిపఞ్చమ్యన్తపదాన్వయావిశేషాదితిశబ్దపరంవ్యాఖ్యాతం. ఇదంత్వర్థపరం. (శ్రుత్యన్తరసిద్ధక్రమవిరోధాచ్చేతి) ప్రాణోహివాయుకార్యః - సహిఖస్యానన్తరముత్పన్నః- సభూతేభ్యఃప్రాగుత్పన్నఇత్యర్థః. క్రమవిరోధే ప్రమాణమాహ (పృథివ్యప్సుప్రలీయతఇతి) వ్యవహితకార్యాణామపి బ్రహ్మణఉత్పత్తిశ్చేత్- కథం తేజఃప్రభృతిశబ్దైరభిధానమిత్యత్రాహ (తేజఃప్రభృతయశ్చేతి)..............................

అనన్తరసూత్రంచోద్యపురస్సరమవతారయతి (నన్వితి) యత్రశబ్దస్యవాచకత్వశక్తిః - తత్ర
వ్యుత్పత్తిరస్తి - అతో బ్రహ్మవాచకత్వేన వ్యుత్పత్త్యభావాన్న శబ్దస్యతద్వాచకత్వశక్తిరిత్యర్థః.

౧౭॥ సూ. చరాచరవ్యపాశ్రయస్తుస్యాత్తద్వ్యపదేశో భాక్తస్తద్భావభావిత్వాత్ ॥ హేతుఖణ్డంవివృణ్వన్వాక్యార్థంయోజయతి (సమస్తేతి) వ్యుత్పత్త్యభావోనవాచకత్వాభావప్రయుక్తః- అపితుప్రమాణాన్తరాగోచరత్వప్రయుక్తఇతివ్యుత్పత్త్యభావస్యాన్యథాసిద్ధిరుక్తాభవతి. అస్యాంయోజనాయాంద్వితీయయోజనార్థఅర్థస్సిధ్యతి. సర్వశబ్దానాం బ్రహ్మణిముఖ్యత్వే ప్రమాణస్యాపేక్షితత్వాత్ సాక్షాదర్థమాహ (అథవేతి) తత్రశఙ్కాన్తరమాహ (తేజఇతి) చరాచరవ్యపాశ్రయస్తద్వ్యపదేశః- చరాచరమాత్రవిషయపర్యవసాయిత్వేనవ్యుత్పన్నస్తద్వాచిశబ్దఇత్యర్థః. బ్రహ్మభావశబ్దేన బ్రహ్మానుప్రవేశఉచ్యతే - బ్రహ్మణస్తత్రభావోఽనుప్రవేశః. అస్యాంయోజనాయాంసర్వశబ్దానాంబ్రహ్మవాచిత్వేప్రమాణోపన్యాసఃకృతస్స్యాత్. వ్యుత్పత్తివిరోధశఙ్కాపరిహారస్త్వర్థస్సిధ్యతి. ఏవంవిశేషణభూతపృథివ్యాదిషు క్రమనిర్దేశో ముఖ్యః, బ్రహ్మణి త్వర్థద్వ

నామరూపవ్యాకరణశ్రుత్యాహితభ్రాన్త్యవగతమ్.

తేజోఽధికరణం సమాప్తమ్.

స్తువిశిష్టత్వాత్సర్వస్య బ్రహ్మప్రసూతత్వశ్రవణం ముఖ్యం, సర్వతత్త్వానాం యావద్ద్రవ్యసత్తాకవిశేషణతయా బ్రహ్మశరీరత్వం ముఖ్యం, అభిధానం చాత ఏవ ముఖ్యం,- అతస్సర్వశ్రుతిముఖ్యత్వం సిద్ధాన్తఉక్తం భవతి. ... ...

పరేతు * ఆకాశాద్వాయురితి - ఆకాశాదనన్తరం వాయురుత్పన్నః - వాయోరనన్తర మగ్నిరుత్పన్న ఇతి నిర్వాహసమ్భవాత్, * తజ్జలానితి * ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణః * భూతప స్తప్త్వేదం సర్వమసృజతేత్యాది శ్రుతిభిరవిశేషేణ సర్వస్య బ్రహ్మజత్వావగమా, చ్ఛాన్దోగ్యశ్రుత్యనుసారేణ తేజసో బ్రహ్మయోనిత్వం పూర్వపక్షీకృత్య ఆత్మనస్సమ్భూతః * పృథివ్యా ఓషధయ ఇతి పూర్వాపరపఙ్క్త్యో రుపాదానవిషయత్వదర్శనా, న్మధ్యపాతిన్యా అపి తథాత్వా, ద్వాయుయోనిత్వం తేజసః - బ్రహ్మజత్వం తు వాయుభావాపన్న బ్రహ్మణో జాతతయా పారమ్పర్యేణాప్యుపపద్యత ఇతి సిద్ధాన్తయన్తి. తచ్చిన్తనీయం. సిద్ధాన్తే కిం నిరసనీయం. యది బ్రహ్మయోనిత్వమాత్రం- తదాకృత్స్నస్య బ్రహ్మోపాదానకత్వానుపపత్తిః. యది వాయ్వవస్థానాపన్న బ్రహ్మయోనిత్వం నిరసనీయం - తదయుక్తం - త్వన్మతే అధ్యాసాధిష్ఠానత్వస్యోపాదానలక్షణత్వాత్, ఘటస్సన్-మృద్వయం ఘట ఇతి మృదవస్థసదాత్మకతయా ఘటప్రతీతివత్ తేజోఽస్తి - ఆపస్సన్తీతి సద్రూపేణ ప్రతీయమానస్య తేజసోఽపాం చ వాయుస్తేజః - తేజో జలమితి వాయోస్తేజోరూపతయా ప్రతీయమానత్వాభావాత్, అనవభాతస్యాధిష్ఠానత్వాయోగా, చ్ఛాయాయభావాద్యనాపన్నస్యైవ సన్మాత్రస్య తేజఃప్రభృత్యుపాదానత్వోపపత్తేః. నహి రజ్జుస్సర్పాత్మనాభూదశనాదేరుపాదానం- భూదశనాద్యాస్పదతయాం సర్పాత్మనాఽనవభాతత్వాత్. యద్యనవభాతమప్యధిష్ఠానం స్యాత్ - సర్వం సర్వస్యాధిష్ఠానం స్యాత్ - అనవభాతత్వావిశేషాత్. గోమయత్వానవభాసేపి గోమయస్య వృశ్చికోపాదానత్వముపపన్నమితి చేన్న - పరిణామాభ్యుపగమాత్. అనవభాతస్య పరిణామ ఉపపద్యతే - నత్వధ్యాసాశ్రయత్వం - దర్శనస్యనియామకత్వాత్. న హి పురోవర్తిని భాస్వరద్రవ్యేఽనవభాతే రజతాధ్యాసః- అనవభాతమపి బీజమఙ్కురాదిపరిణామం భజతే. వాయ్వాదికం తేజోఽధ్యాసే సత్తయోపకారకమితి చేన్న-దిక్కాలావృష్టిప్రియతద్దోషవ్యతిరిక్తస్యత్రాన్తౌగురుత్వాదేరివ సత్తయోపకారకత్వాభావాత్. అతస్సద్రూపేణ ప్రతీతే, ర్వాయ్వాదిరూపేణాప్రతీతే, శ్చసన్మాత్రస్యైవోపాదానత్వోపపత్తేస్తర్కాపేతశ్రుతేరపి తర్కానుగృహీతశ్రుతేః ప్రబలత్వాత్ ఛాన్దోగ్యశ్రుత్యనుసారేణ సద్యోనిత్వమేవ సిద్ధాన్తే స్వీకర్తవ్యం, * ఆకాశాద్వాయుః వాయోరగ్నిరిత్యాది ప్వాకాశాదిశబ్దానాం లక్షణయా సన్మాత్రపరత్వం చాశ్రయణీయం,. లక్షణాదోష ఇతి చేత్. అపరిహార్యత్వాత్ లక్షణాభీరుత్వం - యోసత్యజ్ఞానానన్తత త్త్వమాదిపదాని వ్యాచక్షతే. అనన్తరశబ్దాధ్యాహారేణాత్మనో వాయుస్సమ్భూత ఇతి యోజనాపివరం-తర్కానుగృహీతశ్రుత్యన్తరైకార్థ్యాత్, ఉపక్రమావగతస్యాత్మయాత్రాత్సమ్భవస్య ప్రబలత్వా, దధ్యాహారపఙ్క్తిమిషైరూప్యయోరనాదరణీయత్వాత్. కించ- బ్రహ్మయోనిత్వాకాశయోనిత్వచిన్తాకస్మాద్వాయావసకృతా. సమ్భూతత్వశ్రవణరూపపూర్వపక్షలిఙ్గస్యతత్రాభావాదితి చేన్న- *ఏతస్మాజ్జాయతే - ఖం వాయుర్జ్యోతి రాప ఇతి పరమాత్మమూలత్వావగతేః. అతో న పూర్వపక్షలిఙ్గం తేజసి చిన్తాయాం హేతుః - కింతు *తత్తేజ ఐక్షతేత్యభిధ్యానరూపసిద్ధాన్తలిఙ్గవత్త్వం. అతఏవ *తేజోఽత ఇత్యాదిసూత్రాణాం పూర్వపక్షవిషయత్వమవగమ్యతే. అతఏవ *పృథివ్యధికారరూపశబ్దాన్తరేభ్య ఇతి నాధికరణాన్తరం- కింతు *పృథివీతిపృథక్సూత్రమప్యా[redacted]త్పృథివ్యుత్పత్తిపరం - పూర్వపక్షవిషయత్వోపపాదనాత్. సిద్ధాన్తం వక్తుం విషయశుద్ధిపరం * అధికారరూపశబ్దాన్తరేభ్య ఇతి సూత్రాన్తరం - అన్నస్య పృథివీత్వేసిద్ధేహి కారణవిశేషచిన్తా ప్రాప్తిః. సూత్రాన్తరత్వం చ హేతోః పూర్వసాధ్యేఽనన్వయాదవగమ్యతే. పూర్వపక్షసిద్ధాన్తమాత్రయోరమధ్యపాతిత్వాన్న పృథగధికరణత్వం న్యాయ్యం. తేజసి చిన్తనస్య సిద్ధాన్తయుక్తిమత్త్వనిబన్ధనత్వాదేవ అపరేషామపిపక్షే, వ్యాఖ్యాస్యమానం ప్రత్యుక్తం. వియదాదిభూతానాం * ఆకాశాద్వాయుః * తదపోఽసృజతేతి స్వాతన్త్ర్యేణ స్వకార్యప్రవృత్తిప్రతిషేధకమధికరణాన్తరం * తదభిధ్యానాదితి సూత్రమాహుః. తదయుక్తం- * రచనానుపపత్తేరిత్యత్ర. అచేతనస్య స్వాతన్త్ర్యేణ ప్రవృత్తిప్రతిషేధాత్. తథాపి * తత్తేజ ఐక్షతేతి చేతనత్వశ్రవణాత్సంశయ ఇతి చేన్న - * అభిమానివ్యపదేశస్త్విత్యత్ర చేతనగతేక్షణాదీనామభిమానిచేతనానుప్రవేశనిబన్ధనత్వస్యోక్తత్వాత్. తత్పూర్వపక్షసూత్రమితి చేత్ - తథాపి తస్య సూత్రకారేణ ప్రత్యాఖ్యాతత్వాత్ కృతకరత్వం. అతఏవ భవద్భిరపి పరమేశ్వరావేశాదీక్షణశ్రవణమిత్యుక్తం. స్వాతన్త్ర్యప్రతీతిశ్చ *చమసవదవిశేషాదిత్యత్ర దత్తోత్తరా - తత్ర * బహ్వీః ప్రజాః సృజమానామితి స్వాతన్త్ర్యప్రతీతేపి ప్రకరణాదినా బ్రహ్మాత్మకత్వావగమేన హి స్వాతన్త్ర్యం నివారితం. * న స్వతన్త్రా కాచిత్ప్రకృతిః ప్రధానం నామాజామన్త్రేణామ్నాయత ఇతి శక్యతే వక్తుం ప్రకరణాత్తు సా దైవీశక్తిరితి హ్యుక్తం భవద్భిః. ఇహాపి వి ప్రో దేవతా. అనుప్రవిశ్యేతి ప్రకరణే అనుప్రవేశో జ్ఞాయతే - అతః కృతకరత్వం. * విపర్యయేణత్వితి - ప్రళయక్రమనిరూపణపరమధికరణాన్తరం పరైరుక్తం - అనియతక్రమత్వం సర్గక్రమతుల్యత్వం చ పూర్వపక్షీకృత్య ప్రళయస్య సర్గప్రతిలోమక్రమత్వం సిద్ధాన్తితం - స్వకారణవ్యతిక్రమేణ కార్యాప్యయాయోగః, కార్యే ధ్రియమాణే కారణాప్యయాయోగ, శ్చ హేతురుక్తః. తత్ర తా[redacted]దధికరణాన్తరారమ్భోఽనుపపన్నః- ప్రళయే క్రమద్వైవిధ్యాశ్రవణేన సంశయానుపపత్తేః. * పృథివ్యప్సు ప్రలీయతే ఆపస్తేజసి లీయన్తే ఇత్యేకరూప ఏవ హి ప్రళయః శ్రూయతే. * సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీత్ * ఇదం వా అగ్రే నైవ కించనాసీన్న ద్యౌరాసీన్న పృథివీ నాన్తరిక్షమితి క్రమానుక్త్యా, ద్యుపృథివ్యాది క్రమాన్తరోక్త్యా, చ సంశయ

ఇతిచేన్న- అనుక్తస్యాన్యతో గ్రాహ్యతయాఽనుక్తేః సంశయహేతుత్వాయోగాత్, *ఇదంవా అగ్రే ఇత్యత్ర శ్రౌతక్రమాభావాత్, పాఠక్రమస్య శ్రౌతక్రమవిరోధదుర్బలత్వాచ్చ. అయమర్థోఽప్యధికరణేఽస్మిన్ వ్యక్తః ఇతిచేన్న - భవద్భిః *సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదిత్యాదిపాఠక్రమస్య పూర్వపక్షితత్వాభావాత్. క్రమానియమస్యక్రమాభావపూర్వపక్షితా. *సద్యోరిత్యాదిశ్రుతిస్తు స్వజ్ఞానస్వరూపస్థాపకమధ్యమరూపసర్వలోకప్రళయపరా- సత్వజ్ఞాపకత్వప్రళయపరత్వేనావగమ్యతే- దివాఽస్తమితస్య చ పృథగుపాదానాత్. అతోఽనక్రమానురప్రతీతిః-అతోఽనారమ్భణీయమేవస్యాత్. నచ కార్యస్థితిదశాయాం కారణప్రళయానుపపత్తిః - భస్మవృశ్చికస్థితిదశాయాంతన్తుగోమయవినాశదర్శనాత్. నచస్వకారణమతిక్రమ్య కారణకారణే ప్రళయశ్చానుపపన్నః - భస్మవృశ్చికయోస్తన్తుగోమయాతిక్రమేణపృథివ్యాం ప్రళయాత్. పృథివ్యేవభస్మవృశ్చికయోరుపాదానం - నతన్తుగోమయావితి చేన్న- విలక్షణాదుపాదానాద్విలక్షణకార్యోత్పత్తౌభవద్భిరేవస్మృతిపాదే *దృశ్యతేత్వితిసూత్రవ్యాఖ్యానే గోమయవృశ్చికాదిదృష్టాన్తోపన్యాసాత్, ఇష్టకాదిదాహేభస్మోత్పత్తిదర్శనేన పృథివీమాత్రస్య భస్మనిశేషోపాదానత్వాయోగేనతన్తునామేవభస్మవిశేషోపాదానత్వస్యాభ్యుపగతత్వాచ్చ. *అన్తరా విజ్ఞానేతిసూత్రమపి *ఆత్మనఆకాశఇతిశ్రౌతక్రమభఙ్గపరిహారపరం *ఏతస్మాజ్జాయత ఇత్యాదిమన్త్రస్యఉత్పత్తిక్రమేవివక్షారాహిత్యప్రతిపాదకంవ్యాఖ్యాతం. తదయుక్తం- *పృథివ్యప్సు ప్రలీయత ఇత్యాకాశాదూర్ధ్వం *తన్మాత్రాణి భూతాదౌలీయన్తే భూతాదిర్మహతిలీయతే మహానవ్యక్తేలీయతఇత్యాదిశ్రుత్యైవసిద్ధస్య క్రమభఙ్గస్యదుష్పరిహరత్వాత్. భూతానామాత్మనశ్చాన్తరాళే ఇతివ్యాఖ్యానమప్యయుక్తం- *విజ్ఞానమనసీ ఇత్యన్తరాళావస్థితవస్తుద్విత్వానుపపత్తేః. విజ్ఞానశబ్దోహివిజ్ఞాయతేఽనేనేతివ్యుత్పత్త్యా ఇన్ద్రియవర్గపరః - ప్రాణమనఇన్ద్రియవర్గాణాం త్రయాణాం నిర్దేశేపి ప్రాణమనాదృత్య *విజ్ఞానమనసీఇతివ్యపదేశః కథముపపద్యతే. ప్రాణోఽపియథాకథంచిదవయవశక్త్యా జ్ఞానశబ్దేనవివక్షితఇతిచేన్న - మనసిచావయవార్థస్యసత్త్వాత్ మధ్యగతం మనోఽభిహాయ భృత్యవ్యవహితయోః ప్రాణేన్ద్రియవర్గయోరేకశబ్దేనవివక్షితత్వే కారణాభావాత్. అతః *విజ్ఞానమనసీఇతివ్యపదేశో భూతప్రాణయోరన్తరాళ ఇతి వ్యాఖ్యానస్య యుక్తతాంసూచయతి. *చరాచరవ్యపాశ్రయస్తు స్యాదితిసూత్రమపిదేవదత్తో జాతోమృత ఇతి లౌకికానాంజన్మమరణవ్యపదేశా, చైతన్యస్యజాతకర్మాదివిధానా, చ జీవస్యజన్మప్రళయాభావశఙ్కాయాంప్రాయకర్మఫలభోగానుపపత్త్యా, *జీవాపేతంవావకిలేదం మ్రియతేనజీవో మ్రియతఇతిశ్రుత్యా, చతేనవస్తుతః స్తః - శరీరప్రాదుర్భావతిరోభావయోర్జన్మమరణశబ్దసద్భావాత్ స్థావరజఙ్గమశరీరవిషయౌజన్మమరణశబ్దౌజీవాత్మన్యుపచరితౌ - జాతకర్మాదికంచదేహప్రాదుర్భావాద్యపేక్షమిత్యేవమర్థపరంవ్యాఖ్యాతం. తదయుక్తం. కిమిదమధికరణంజీవస్యస్వరూపేణోత్పత్తినివారకం - ఉతదేహోత్పత్త్యాదేరాత్మనినివారకం. నాద్యః- జీవస్యోత్పత్తిప్రళయనిషేధస్య *నాత్మాశ్రుతేరిత్యనన్తరాధికరణసాధ్యతయాపూర్వోత్తరయోరధికరణయోరన్యతరస్యపునరుక్తిప్రసఙ్గాత్. అత్రదేహక్రియాజన్మప్రళయాజీవేనిషిద్ధౌ- తత్రవియదాదివత్ పరస్మాదాత్మన స్తస్యోత్పత్తిః *నాత్మాశ్రుతేరితినిషిధ్యతఇతిచేన్న - దేహసమ్బన్ధాసిద్ధౌతయోస్తత్ర ప్రతిషేధాభావాత్, తద్భేదసిద్ధౌ గృహోత్పత్తివినాశయోర్గృహవదత్తఇవశరీరజన్మమరణయోర్జీవగతత్వశఙ్కాయాఅనుదయా, దారేమ్భానుపపత్తేః. దేహగతోత్పత్త్యాదేరాత్మని ప్రతిషేధాయదేహాత్మభేదఇహానిసాధయిషితఇతిచేన్న - అన్యత్ప్రథమపాదాన్త ఏవదేహాత్మభేదస్యసిద్ధత్వాత్, తస్యయావత్స్థలస్థాయిత్వశఙ్కానివృత్తయేనిత్యత్వమాత్రస్యసమర్థనీయత్వాత్, త్వయాప్యేవ *ఏకఆత్మనశ్శరీరేభావాదిత్యధికరణస్యదేహాత్మభేదసాధకతయావ్యాఖ్యాతత్వాచ్చ పునరుక్తేరవర్జనీయత్వాత్. ననుతత్రలోకాయతికనిరసనే తాత్పర్యం - ఇహతుశాస్త్రీయకర్మానుపపత్త్యాదేహాతిరిక్తత్వంసిసాధయిషితమితి చేన్న- వైషమ్యనైర్ఘృణ్యాధికరణఏవకృతాభ్యాగమకృతవిప్రణాశప్రసఙ్గముఖేనజీవనిత్యత్వప్రతిపాదనాదిత్యసాధనేన దేహాతిరేకసిద్ధేర్జన్మమరణవిషయప్రసఙ్గాత్. కృతవిప్రణాశపరిహారోహిశాస్త్రవైఫల్యపరిహారః. ననుతవాపి *నాత్మాశ్రుతేరిత్యధికరణవైయర్థ్యంస్యాత్ - తతఏవజీవానాదిత్వసిద్ధేరితిచేన్న- ఏకత్వావధారణప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తాదిభిః ప్రాప్తాయాజీవోత్పత్తేస్తత్రాపరిహృతత్వాత్, శ్రుతియుక్తివిరోధశఙ్కాయాస్తత్రాపరిహృతత్వేనతత్పరిహారస్యాపేక్షితత్వాత్. కించ- జన్మమరణశబ్దయోర్దేహప్రాదుర్భావతిరోభావానువిధాయిత్వేపి దేహాత్మభేదాసిద్ధౌ భాక్తత్వాసిద్ధిః- ఘటవిషయయోరుత్పత్తివినాశశబ్దయోరభాక్తత్వంహితత్రార్థభేదాభావాత్. దేహాత్మభేదేసిద్ధే తదుభయస్వభావతయాఽఽపన్నయోర్జన్మమరణయోర్జీవగతత్వవ్యపదేశస్యాగ్నిర్మాణవకఇత్యాదివ్యపదేశస్యేవభాక్తత్వం నిష్పత్తిమిత్యపృథక్సమర్థనీయత్వం. అతస్తత్రవైయర్థ్యం. జాతకర్మాదివిధిపరిహారపరత్వమప్యయుక్తం - శఙ్కాయాః పరిహారస్యవా శబ్దోక్త్యభావేనయోరధికృతేతత్వకల్పనాఽయోగాత్. శబ్దోక్తాతన్తత్తయోస్తద్విషయత్వకల్పనమితిచేత్ - శబ్దోక్తయోరభావదభిమతార్థస్యసాధ్యత్వానుపపత్తేర్ద్రష్టకత్వాత్తదుపయోగితయాఽధికృతత్వకల్పనానుపపత్తేః.——

అన్యేతు *తేజోఽతఇత్యాదిసూత్రంజాతమేవంవ్యాచక్షతే- తేజః అతః- బ్రహ్మణ ఏవోత్పద్యతే - నవాయోః - ఛాన్దోగ్యేవాయోః తదుత్పత్త్యశ్రవణాత్, *వాయోరగ్నిరితి శ్రుతేర్ముఖ్యార్థాభావాద్వాయునాఽగ్న్యుత్పత్త్యనువాదకతయోపపత్తేః, ఇతి పూర్వపక్షంకృత్వాఏకస్యసమ్భూతశబ్దస్య క్వచిత్ప్రతిపాదకస్యక్వచిదనువాదకత్వాయోగాత్, పరమ్పరయాబ్రహ్మజత్వోపపత్తేః, శ్చవాయోరపితేజ ఉత్పద్యతఇతిసిద్ధాన్తితం. క్వచిదవచనని మిత్తశఙ్కాయాఅద్యాధికరణేభవద్భిఃపరిహృతత్వాత్, తత్రాప్యవచనమాత్రస్యహేతుత్వానుపపత్తేరస్మాభిర్దర్శితత్వాచ్చ పూర్వపక్షోత్థానసంఘటతే శ్రుతేర్ముఖవాయునాజ్వలనోత్పత్త్యనువాదకత్వమితిశఙ్కాస్పదమితిచేన్న-*ఆకాశాద్వాయురితి శ్రుతేరపిముఖావచ్ఛిన్నాకాశాద్వాయూత్పత్తేరనువాదకత్వస్యశఙ్కాస్పదత్వాభావాత్. తత్రాపిశఙ్కాపరిహారావభిప్రేతావితిచేన్న- కారణభూతేవాయావుక్తయోస్తయోః కార్యభూతేతేజస్యభిప్రేతతాయా ఏవోచితత్వాత్. క్వచిదవచనస్యహేతుత్వానుపపత్తేర్దర్శితత్వాదేతదప్యనపేక్షితం. ఛాన్దోగ్యేవాయోస్తేజఉత్పత్త్యకథనమేకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞానుపపత్త్యాదిదోషోఽప్యయుక్తం - తేజసోఽపాముత్పత్తేరప్యకథనీయత్వప్రసఙ్గాత్. తేజోరూపస్యబ్రహ్మణఏవకారణత్వాత్ ప్రతి

జ్ఞానయోగ ఇతి చేత్ - తర్హి వాయురూపస్య బ్రహ్మణః కారణత్వాత్ తత ఉత్పత్తికథనస్యాపి నానుపయోగః. *ఆప ఇతి- *ఆప ఏవేదమగ్ర ఆసీదితి ప్రళయే ప్యవస్థానశ్రవణాదాపో నోత్పద్యన్తే. యద్వా- బ్రహ్మణ ఏవోత్పద్యన్తే- న తేజసః- *తస్మాదాపోఽసృజ్యన్త *అప ఏవ ససర్జాదావితి వచనాత్. *అగ్నేరాప ఇతి రూప్యమాణా స్వేదోత్పత్తిం కిరణేభ్యో వృష్టిం వా వదతీతి- అగ్నేరనన్తరం బ్రహ్మణ ఆప ఉత్పద్యన్త ఇతి వార్థ ఇతి ద్వివిధం పూర్వపక్షం కృత్వా *అగ్నేరాప ఇతి శ్రుతావధ్యాహారదోషాత్, సమ్భూతశబ్దైకరూప్యాచ్చ *అగ్ర ఆసీదితి శ్రుతేః ప్రకృత్యన్తర్గతసూక్ష్మాప్పువిషయత్వాద్వా అవాన్తరప్రళయవిషయత్వయోరన్యతరస్యావశ్యంభావాచ్చ తేజసోఽమ్బూత్పత్తిరితి సిద్ధాన్తితం. *ఆప ఏవేదమగ్ర ఆసీదితి వాక్యస్య పార్థివస్య జగతోఽప్సు ప్రళయపరత్వేనాపామనుత్పత్తిపరత్వాప్రతీతేః పూర్వపక్షేనువదయాదివమయుక్తం. ఉత్పత్త్యవచనాత్పూర్వపక్షశ్చేత్ - పూర్వమేవ పరిహృత ఇతి న శఙ్కోత్థానం. అపాం బ్రహ్మణ ఏవోత్పత్తిః- న తేజస ఇతి వచనశఙ్కా తిష్ఠతి- అవచనస్య పూర్వమేవ పరిహృతత్వాత్, తదనన్తరశబ్దాధ్యాహారస్య *వాయోరగ్నిరిత్యత్రాప్యనాశఙ్క్యత్వాచ్చ తస్యాశబ్దార్థత్వేనాతన్త్రత్వాత్ పరిహారద్వయతయా పునశ్శఙ్కానుపపత్తేః. సూక్ష్మాణామపాం ప్రకృతావస్థితిశ్చేన్న్యాయ్యా. కిమప్సు ప్రళయేనావస్థితిః - ఉతాప్రళయేన. ప్రథమే ఽనవస్థితిరేవోక్తా స్యాత్- ఘటత్వప్రళయేఽపి దనవస్థితివత్. ద్వితీయే *అప ఏవ సైజనీయ న్త ఇతి శ్రుతివిరోధః. *పృథివ్యధికారాదితి - అన్నశబ్దస్య ప్రసిద్ధాన్నపరత్వేన ఛాన్దోగ్యే పృథివ్యుత్పత్త్యవచనాదనుత్పత్తిం పూర్వపక్షీకృత్య పృథివ్యుత్పత్తిసాధకమధికరణాన్తరం వర్ణితం. తదప్యవచనస్య పూర్వమేవ పరిహృతత్వాదజుర్జననాసాపూర్వ్యాదేవాయుక్తం. *తదభిధ్యానాదితి - *ఇదం సర్వమసృజత *తస్మాదగ్నిస్సమిధో యస్య సూర్యః *తత్తేజోఽసృజత *ఆత్మన ఆకాశ ఇత్యాదిషు తత్త్వాన్తరవ్యవహితాద్బ్రహ్మణ స్తత్తత్తత్త్వసృష్టిరుచ్యతే - తత్త్వానామపి కారణత్వశ్రవణాత్, నియతక్రమాణాం తేషాము త్తరోత్తరవ్యవధాయకత్వా, చ్చేతి పూర్వపక్షం కృత్వా *తద్గుణతేత్యాద్యుక్తాభిధ్యానస్య తత్తత్కార్యేషు *తత్సృష్ట్వా తదేవానుప్రావిశదిత్యనుప్రవిష్టతయా శ్రుతపరమాత్మలిఙ్గత్వాత్స ఏవ సర్వత్రోపాదానం - తత్త్వాన్తరాణి తు దేవదత్తస్య గృహావదపాదానాని. ఉపాదానత్వేఽపి తత్త్వాన్తరాణాం చ సహకారణత్వసమ్భవాత్ ఉభయోరేవోపాదానతయాఽనవస్థానమితి సిద్ధాన్తితం. తత్ర బ్రహ్మ- వాయ్వాదేరుపాదానాదాకాశాద్విభజ్యమానాంశవివిధం వాయ్వాదిరూపేణ పరిణమతే- నవా. న చేత్పూర్వాధికరణవిరోధః - వాయోస్తేజస ఉత్పత్తిః,అపస్తేజసోఽప్యుత్పద్యన్త, ఇతి హి సిద్ధాన్తితం. పరిణమతే చేత్ - తేన పరిణామాంశేనకస్యావ్యవహితకారణత్వేనాశఙ్క్యావ్యవధానేన కారణత్వం న యుజ్యతే. కిం నిమిత్తస్య- ఉతోపాదానస్య. న ప్రథమః- ఈశ్వరేణావినాతద్వ్యవధాయకస్య నిమిత్తాన్తరస్య జగత్సృష్టివేళాయామసమ్భవాత్. కర్మణామపి సుఖదుఃఖాన్వయరూపతయైవ నిమిత్తత్వం - న తు సృష్టిమాత్రే- ద్వితీయే తు ఈశ్వరస్యావ్యవధానమాశఙ్క్యోపక్రియతే- ఉతావ్యక్తస్య- ఉతసన్మాత్రస్య. ప్రథమే తత్కార్యం ప్రతీశ్వరాంశస్యావ్యవహితోపాదానత్వేనిర్వికారత్వశ్రుతయో నిర్విషయాస్స్యుః. ద్వితీయతృతీయయోరభిధ్యానలిఙ్గస్యానపక్షధర్మతా స్యాత్. తృతీయేఽపి కిం ద్రవ్యాన్తరవ్యవధానం నివార్యతే- ఉతావస్థాన్తరవ్యవధానం. న ప్రథమః- *తదనన్యత్వమిత్యత్ర కృతత్వేనాశఙ్క్యానుపపత్తేః. న ద్వితీయః- *ఆకాశాద్వాయురిత్యవస్థాన్తరవ్యవధానస్య శ్రౌతతయా దుర్నివారత్వాత్. ఆకాశాద్యవస్థాన్తరపరిణామాపన్నం బ్రహ్మ వాయ్వాద్యుపాదానమితి చేన్న- యుగపదేకస్య ద్రవ్యస్యాకాశాద్యవస్థాపన్నస్య నానావస్థాపత్త్యేర్విరుద్ధత్వాత్. ఆకాశావస్థాపన్నేన, తదవస్థానాపన్నేనాంశాన్తరేణ, బ్రహ్మాంశం వాయ్వాద్యుపాదానమితి చేత్. తదంశాన్తరం కిం నియన్త్రంశాద్వ్యతిరిక్తం- ఉత వ్యతిరిక్తం. ప్రథమే నిర్వికారత్వశ్రుతికోపః. ద్వితీయే అభిధ్యానలిఙ్గస్యాపక్షధర్మతా- ప్రకృతేః ప్రళయావస్థపురుషస్య చ తద్రూపసమ్భవాత్. అతోఽనన్యత్వాత్ తత్త్వాన్తరాణాం చ సహకారిమాత్రోపాదానత్వమిత్యనుపపన్నం. అత ఏవ పూర్వాధికరణేష్వపి వాయోస్తేజస ఉత్పత్తిః- ఆపస్తేజసోఽప్యుత్పద్యన్త ఇతి సిద్ధాన్తాస్త్వానుపపన్నాః- వాయ్వాద్యవస్థాపన్నతత్తదంశవ్యవహితత్వే ప్రమాణాభావాదశ్రౌతపక్షవిరోధాచ్చ. *తదభిధ్యానాదితిసూత్రాన్తరం *అసమ్భవస్త్వితిసూత్రం నివేశ్యాధికరణాన్తరం వర్ణితం. అస్య పాఠక్రమస్య ప్రసిద్ధిప్రాచుర్యనిరోధాత్, ప్రసిద్ధపాఠానురోధేన సఙ్గతిసద్భావా, చ్చ నాత్ర నివేశనీయం. చిత్తేభ్య ఆకాశాదిభ్యోఽతిరిక్తాస్సన్నియమహదహఙ్కారావ్యక్తపురుషపరమాత్మతత్త్వాని పాఠకశ - తేషాం సర్వేషాం ఛాన్దోగ్యతైత్తిరీయయోరశ్రవణాదనుత్పత్తిం, వస్తుత్వాత్ పృథివ్యాదివత్స్వేషాముత్పత్తిం, చ పూర్వపక్షీకృత్య సన్మాత్రస్య సనాతనత్వాత్స్వద్విశేషాచోత్పత్త్యసమ్భవేనానుత్పత్తిమేకత్వావధారణ ప్రతిజ్ఞానాభ్యామన్యేషాం సర్వేషాముత్పత్తించ సిద్ధాన్తయన్తి. తత్రాశ్రవణాత్పూర్వపక్షోదయః పూర్వమేవ నిరస్తః. *నిత్యం విభుం సర్వగతం సుసూక్ష్మం *దివ్యో హ్యమూర్తః పురుషస్స బాహ్యాభ్యన్తరో హ్యజ ఇతి పరస్యాత్మనో నిత్యత్వాజత్వాదిధర్మాణాం పూర్వనిరూపితవాక్యైరవగతత్వాత్ సర్వం కార్యమితి శఙ్కానోదేతి. నహి వస్తుత్వేనావిభుత్వానుమానవాశఙ్క్య కస్యచిదధికరణేనిరాకృతం - నిరూపితవాక్యైర్విభుత్వశ్రవణాత్. అతః పూర్వపక్షోనుత్తేరధికరణాన్తరత్వమప్యయుక్తం. *విపర్యయేణ త్విత్యాదిసూత్రద్వయం భూతవ్యతిరిక్తతత్త్వానాం సృష్టిక్రమవిషయమధికరణాన్తరం వర్ణితం.- తత్ర *ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణః *ఇన్ద్రియేభ్యః పరా హ్యర్థా ఇతి వాక్యద్వయం విషయః. అత్ర ప్రాణశబ్దో మహదాద్వాచీ- జ్ఞానక్రియాశక్త్యవచ్ఛిన్నస్య మహతో బుద్ధిప్రాణశబ్దవాచ్యత్వాత్. మనశ్శబ్దోఽహఙ్కారపరః - సర్వేన్ద్రియశబ్దేన మనసోఽప్యుపాత్తత్వాత్, ఇతిహాసపురాణేషు *తే వాయుః ప్రళయం యాతి మనస్యాకాశ ఏవ చేతి ప్రయోగా, చ్చ. ఏవం చాత్మనో మహాన్ జాయతే - మహతోఽహఙ్కారః- అహఙ్కారాదిన్ద్రియాణి- ఇన్ద్రియేభ్యో భూతానీతి క్రమః స్యాత్. అయమేవ క్రమో గ్రాహ్యః- ఆకాశాదిషు క్రమవివక్షాదర్శనాదితి పూర్వపక్షే ప్రాప్తే - ఏతచ్ఛ్రుత్యుక్తవిపర్యయక్రమేణ *ఇన్ద్రియేభ్యః పరా ఇత్యాది శ్రుత్యన్తరోక్తక్రమో గ్రాహ్యః - *ఏతస్మాదిత్యత్ర పదార్థనిర్దేశమాత్రావగమాత్, తత్ర తు కారణతయా పరత్వేన క్రమవివక్షా ప్రతీతేరితి సిద్ధాన్తముక్తః. తన్మాత్రావస్థానభూతాన్యర్థాః. శబ్దతన్మాత్రాదిష్వైకైకేనయుక్తాదహఙ్కారాద్ధి శ్రోత్రాద్యుత్పత్తిర్వాగాద్యుత్పత్తిశ్చ- అత ఇన్ద్రియేభ్యోఽర్థానాం పరత్వం. *ఏతస్మాదితి శ్రుతిశ్చావిరోధేన నేయా- ప్రాణాదీర్వ్యక్తమవ్యక్తముప

౧౭॥ సూ. నాత్మాऽశ్రుతేర్నిత్యత్వాచ్చ తాభ్యః॥

వియదాదేః కృత్స్నస్యాపరస్మాద్బ్రహ్మణ ఉత్పత్తిరుక్తా- ఇదానీం జీవస్యాప్యుత్పత్తిరస్తి - నేతి సంశయ్యతే. కిం యుక్తం. అస్తీతి. కుతః. ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞోపపత్తేః, ప్రాక్సృష్టేరేకత్వావధారణాచ్చ, వియదాదేరివ జీవస్యాప్యుత్పత్తివాదిన్యః శ్రుతయశ్చ సన్తి *యతః ప్రసూతా జగతః ప్రసూతీ తోయేన జీవాన్ వ్యససర్జ భూమ్యాం *ప్రజాపతిః ప్రజా అసృజత *సన్మూలాస్సోమ్యేమాస్సర్వాః ప్రజాస్సదాయతనాస్సత్ప్రతిష్ఠాః *యతో వా ఇమాని భూతాని జాయన్త ఇతి. ఏవం సచేతనస్య జగత ఉత్పత్తివచనాత్ జీవస్యాప్యుత్పత్తిః ప్రతీయతే. ——నచ వాచ్యం బ్రహ్మణో నిత్యత్వాత్ *తత్త్వమస్యాదిభిశ్చ జీవస్య బ్రహ్మత్వావగమాత్, జీవస్యని

సంహార్యం, న చేన్ద్రియకార్యత్వం భూతానాం, *సర్వేన్ద్రియాణి చేతి దశత్వాభిన్న క్రమః - సర్వేన్ద్రియాణి భూతాని వమనసః - అహఙ్కారాత్ జాతానీత్యర్థః. *అన్తరేతి- నను ప్రాణశబ్దవాచ్యస్య మహతః భూతద్వయస్థానాం చాన్తరాళే సేన్ద్రియవర్గం మనస ఏకత్ర శ్రూయతే- అన్యత్ర మనశ్చ బుద్ధిశ్చ- అతో విరోధః. న చ మనశ్శబ్దవాచ్యోऽహఙ్కార ఏవ బుద్ధిశబ్దాభిధేయః- *బుద్ధిం తు సారథిం విద్ధి మనః ప్రగ్రహమేవ చ *విజ్ఞానసారథిర్యస్తు మనః ప్రగ్రహవానితి క్రమేణ తద్వ్యపదేశలిఙ్గాత్. తదస్యావ్యక్తమహద్విజ్ఞానాహఙ్కారతన్మాత్రాణీత్యత్రైవ పూర్వవన్న ప్రక్రియా స్యాదితి చేత్. న- అవిశేషాత్ - బుద్ధిమహతోరవిశేషాత్ - బుద్ధిరేవ మహాన్ - జ్ఞానక్రియాశక్తిభేదేన ద్విధా వ్యపదేశః. పరత్వం చ న కారణత్వేన - ఆకారాన్తరేణ పరత్వస్యాపి సాధారణత్వాత్పరశబ్దస్య. బుద్ధిమనసోరవిశేషేణ వా - భూతాదిత్వే నేన్ద్రియాదిత్వేన చావస్థితాహఙ్కారవిషయత్వసమ్భవాన్మనో బుద్ధిశబ్దయోః. యద్వా- ఇన్ద్రియమేవ మనః. విజ్ఞానం- అహఙ్కారః. స్థానప్రమాణాత్. మహాన్- మహానేవ. యద్వా - మహానాత్మేతి ప్రాణశరీరో హిరణ్యగర్భ ఉచ్యతే-* ప్రజాపతిస్సంవత్సరో మహానితి ప్రసిద్ధేః. అతస్తత్త్వసర్గక్రమ ఉపపన్న ఇతి. తదిదమనుపపన్నం-*ఇన్ద్రియేభ్యః పరా ఇత్యాదివాక్యస్య కారణక్రమపరత్వే *ఆనుమానికమప్యేకేషామిత్యధికరణవిరోధాత్. *న చ తత్ర తైర్భవవాదః - అన్యత్రాపి తైర్భవవాదః కిం న స్యాదితి పర్యనుయోగాసహిష్ణుత్వాత్. కారణవాక్యము సర్వము సూత్రకారనిష్కర్షేऽనాశ్వాసప్రసఙ్గాత్, *బుద్ధేరాత్మా మహాన్పరః ఇత్యత్ర చిత్తభఙ్గప్రసఙ్గాత్, తత్ర సాంఖ్యనిరాసేऽపి సమ్భవతి తదయోగాచ్చ. అర్థవిరోధాత్ ప్రకరణబాధోऽయుక్త ఇతి చేన్న - కౌవిన్ప్రభేదేన మహచ్ఛబ్దస్యోపదుక్తార్థపరత్వాదర్థవిరోధాభావాన్నిత్యభిన్నార్థత్వము క్తార్థపరత్వమితి చక్రకప్రసఙ్గాత్. మనశ్శబ్దస్య స్వరసనిర్వాహే సమ్భవత్యహఙ్కారపరత్వం చాయుక్తం. మనసః ఇన్ద్రియత్వమాత్రేऽపి విజ్ఞానశబ్దస్యాహఙ్కారపరత్వమత ఏవ నోపపద్యతే-విజ్ఞానశబ్దస్యాహఙ్కారే స్వారస్యాభావాత్, తత్స్థానస్థస్య బుద్ధిశబ్దస్యాపి తత్తుల్యార్థత్వే సిద్ధత్వాత్, దర్శితార్థత్వే స్థానప్రమాణవిరోధాచ్చ. కిఞ్చ- విజ్ఞానశబ్దస్య వా మనశ్శబ్దస్య వా అహఙ్కారపరత్వే * విజ్ఞానసారథిర్యస్తు *బుద్ధిం తు సారథిం విద్ధి మనః ప్రగ్రహమేవ చేతి వాక్యవిరోధశ్చ- నహి హయత్వేన రూపితేన్ద్రియసంయమనస్యాహఙ్కారో హేతుః. మహచ్ఛబ్దస్య హిరణ్యగర్భపరత్వమప్యయుక్తం - హిరణ్యగర్భస్య బుద్ధిసంజ్ఞమహత్తత్త్వోపాదానత్వాభావాత్. అవ్యక్తమేవ హి తదుపాదానం. కారణతయా పరత్వస్యావివక్షితత్వే ప్రకరణస్వారస్యభఙ్గః. ఏతదుక్తం భవతి- ప్రాచీనాధికరణనిష్కర్షవిరోధాత్, మనః ప్రాణశబ్దయోరముఖ్యత్వాచ్చ క్రమాపత్తేః, మనో బుద్ధివిజ్ఞానశబ్దానామస్వారస్యాత్. బుద్ధివిజ్ఞానశబ్దయోరర్థభేదే స్థానవిరోధాత్, అహఙ్కారస్యేన్ద్రియవిజయోపాయత్వానుపపత్తేః, శ్రుతయోర్వాక్యయోః కార్యకారణక్రమపరత్వాయోగాత్సుబాలోపనిషత్ప్రతిపన్నాప్యయక్రమస్య విరోధాభావేన సంశయానుత్థానాచ్చాస్య సూత్రద్వయస్యానైరుక్తప్రకారేణాధికరణాన్తరత్వమయుక్తం. * పరాచేతి-

* స వా అయం పురుషో జాయమానశ్శరీరమభిసమ్పద్యమాన ఇతి, * స ఉత్క్రామన్ మ్రియమాణ ఇతి, దేహసంయోగవియోగాతిరేకేణాత్మనో జన్మమరణశ్రవణాదుత్పత్తివినాశౌ స్త ఇతి పూర్వపక్షం కృత్వా * న జీవో మ్రియత ఇత్యాదిశ్రుతేః, *అభిసమ్పద్యమాన ఇత్యస్య జన్మవివరణరూపత్వసమ్భవాత్, జన్మమరణయోశ్శరీరగతయోరాత్మన్యుపచరితత్వాచ్చ నోత్పత్తివినాశావితి సిద్ధాన్తితం. తదయుక్తం - పూర్వమనాదిత్వస్యోక్తత్వాత్, నిత్యత్వశ్రుత్యాదినా జన్మవిరహస్యానన్తరమేవ వక్ష్యమాణత్వాత్, ప్రసిద్ధదేహాత్మభేదే తద్ధర్మవ్యపదేశస్యాత్మని మాణవకేऽగ్నిభావస్యేవౌపచారికత్వసిద్ధేశ్చ. ……

తేజోऽధికరణం సమాప్తమ్.

౧౭॥ సూ. నాత్మాऽశ్రుతేర్నిత్యత్వాచ్చ తాభ్యః॥ అవాన్తరసఙ్గతిమాహ (వియదాదేరితి) (ఉత్పత్తిరస్తి నేతీతి) వియదాదివదుత్పత్తిరస్తి-నాస్తీతి సంశయ్యత ఇత్యర్థః. కిం జీవ ఉత్పద్యతే- నేతి. *తోయేన జీవానిత్యాదిశ్రుతిః కిముత్పత్తిం ప్రతిపాదయతి- ఉత భోక్తృత్వానుగుణజ్ఞానసఙ్కోచవికాసమితి. *న జాయతే మ్రియత ఇత్యాదికం జీవాత్పత్తివచనస్య జ్ఞానసఙ్కోచవికాసపరతామవగమయతి - నేతి. కిమత్ర నిత్యత్వవచనమాకాశామృతత్వవచనవత్ గౌణం- ఉత ముఖ్యమితి. ముఖ్యత్వానఙ్గీకారేऽకృతాభ్యాగమాదికం ప్రసజ్యతే- నేతి. యదా న ప్రసజ్యతే - తదా నిత్యత్వవచనస్య గౌణతయా *న జాయత ఇత్యాదేశ్చ జీవోత్పత్తేర్జ్ఞానవికాసరూపతానవగమకత్వాత్ *తోయేన జీవానిత్యాదిశ్రుతేశ్చ జీవోత్పత్తిప్రతిపాదకత్వాజ్జీవ ఉత్పద్యత ఇతి భవతి. యదా త్వకృతాభ్యాగమాది ప్రసజ్యతే- తదా నిత్యత్వవచనస్య ముఖ్యత్వాత్ * న జాయత ఇత్యాదిశ్రుతేశ్చ జీవోత్పత్తేర్జ్ఞానసఙ్కోచవికాసరూపత్వావగమకత్వాత్ *తోయేన జీవానిత్యాదిశ్రుతిరపి తాదృగుత్పత్తిపరేతి జీవో వియదాదివన్నోత్పద్యత ఇతి సిద్ధ్యతి. శ్రుత్యర్థాపత్తిమాహ (ఏకవిజ్ఞానేనేతి) శ్రుతిమాహ (వియదాదేరితి) … … … … … … …

త్యత్వమితి. *ఐతదాత్మ్యమిదంసర్వం *సర్వంఖల్విదంబ్రహ్మేత్యేవమాదిభిర్వియదాదేరపి బ్రహ్మాత్వావగమా త్తస్యాపినిత్యత్వప్రసక్తేః. ——— అతో జీవోఽపి వియదాదివదుత్పద్యత ఇతి. ... ...

ఏవం ప్రాప్తేఽభిధీయతే (నాత్మాశ్రుతేరితి) నాత్మోత్పద్యతే. కుతః. శ్రుతేః. *నజాయతే మ్రియతే వా విపశ్చిత్ *జ్ఞాజ్ఞౌ ద్వావజావీశనీశావిత్యాదిభిర్జీవస్యోత్పత్తిప్రతిషేధో హి శ్రూయతే. ఆత్మనో నిత్యత్వం చ తాభ్యః శ్రుతిభ్య ఏవావగమ్యతే *నిత్యో నిత్యానాం చేతనశ్చేతనానామేకో బహూనాం యో విదధాతి కామాన్ *అజో నిత్యశ్శాశ్వతోఽయం పురాణో న హన్యతే హన్యమానే శరీర ఇత్యాదిభ్యః. అతశ్చ నాత్మోత్పద్యతే. కథం తర్హ్యేకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞోపపద్యతే. ఇత్థముపపద్యతే-జీవస్యాపి కార్యత్వాత్, కార్యకారణయోరనన్యత్వాచ్చ. ఏవం తర్హి వియదాదివదుత్పత్తిరనుత్పత్తిశ్చాఙ్గీకృతం స్యాత్. నేత్యుచ్యతే- కార్యత్వం హి నామైకస్య ద్రవ్యస్యావస్థాన్తరాపత్తిః- తజ్జీవస్యాప్యస్త్యేవ. ఇయాంస్తు విశేషః - వియదాదేరచేతనస్య యాదృశోఽన్యథాభావో న తాదృశో జీవస్య - జ్ఞానసఙ్కోచవికాసలక్షణో జీవస్యాన్యథాభావః-వియదాదేస్తు స్వరూపాన్యథాభావలక్షణః. సేయం స్వరూపాన్యథాభావలక్షణోత్పత్తిర్జీవే ప్రతిషిధ్యతే. ఏతదుక్తం భవతి- భోగ్యభోక్తృనియన్తౄణాం వివిక్తస్వభావానాం ప్రతిపాద్య భోగ్యగతముత్పత్త్యాదికం భోక్తరి ప్రతిషిధ్యతే తస్య నిత్యతాం చ ప్రతిపాద్య భోగ్యగతముత్పత్త్యాదికం, భోక్తృగతం చాపురుషార్థాశ్రయత్వం. నియన్తరి ప్రతిషిధ్యతే తస్య నిత్యత్వం నిరవద్యత్వం సర్వదా సర్వజ్ఞత్వం సత్యసఙ్కల్పత్వం కరణాధిపాధిపత్వం విశ్వస్యపతిత్వం చ ప్రతిపాద్య సర్వావస్థయోశ్చిదచితోస్తం ప్రతి శరీరత్వం, తస్య చాత్మత్వం, ప్రతిపాదితం- అతస్సర్వదా చిదచిద్వస్తుశరీరతయా తత్ప్రకారం బ్రహ్మ. తత్కదాచిత్స్వస్మాద్విభక్తివ్యపదేశానర్హాతిసూక్ష్మదశాపన్నచిదచిద్వస్తుశరీరం తిష్ఠతి - తత్కారణావస్థం బ్రహ్మ. కదాచిచ్చ విభక్తనామరూపస్థూలచిదచిద్వస్తుశరీరం - తచ్చ కార్యావస్థం. తత్ర కారణావస్థస్య కార్యావస్థాపత్తావచిదంశస్య కారణావస్థాయాం శబ్దాదివిహీనస్య భోగ్యత్వాయ శబ్దాదిమత్తయా స్వరూపాన్యథాభావరూపవికారో భవతి - చిదంశస్య చ కర్మఫలవిశేషభోక్తృత్వాయ తదనురూపజ్ఞానవికాసరూపవికారో భవతి- ఉభయప్రకారవిశిష్టే నియన్త్రంశే తదవస్థతదుభయవిశిష్టతారూపవికారో భవతి. కారణావస్థాయా అవస్థాన్తరాపత్తిరూపో వికారః ప్రకారద్వయే ప్రకారిణి చ సమానః. అత ఏవైకస్యావస్థాన్తరాపత్తిరూపవికారాపేక్షయా *యేనాశ్రుతం శ్రుతమిత్యేకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానం ప్రతిజ్ఞాయ మృదాదిదృష్టాన్తో *యథా సోమ్యైకేనేత్యాదినా నిదర్శితః. ఈదృశజ్ఞానసఙ్కోచవికాసకరతత్తద్దేహసమ్బన్ధవియోగాభిప్రాయాః జీవస్యోత్పత్తిమరణవాదిన్యః *ప్రజాపతిః ప్రజా అసృజతేత్యాద్యాః శ్రుతయః- అచిదంశవత్స్వరూపాన్యథాభావాభిప్రాయా ఉత్పత్తిప్రతిషేధవాదిన్యో నిత్యత్వవాదిన్యశ్చ *నజాయతే మ్రియత ఇత్యాద్యాః *నిత్యో నిత్యానామిత్యాద్యాశ్చ శ్రుతయః స్వరూపాన్యథాత్వజ్ఞానసఙ్కోచవికాసరూపోభయవిధాశిష్టవికారాభావాభిప్రాయాః *సవా

రాద్ధాన్తమాహ (ఏవం ప్రాప్త ఇతి) శ్రుతిమాహ (నజాయత ఇతి) శ్రుత్యర్థాన్తరమాహ (ఆత్మనో నిత్యత్వం చేతి) తాభ్యః- శ్రుతిభ్య ఏవావగమ్యమానాత్ నిత్యత్వాచ్చేతి సూత్రార్థః. చోదయతి (కథమితి) పరిహరతి (ఇత్థమితి) పునశ్చోదయతి (ఏవం తర్హీతి) పరిహరతి (నేత్యుచ్యత ఇతి) జీవస్య కార్యత్వం, వియదాదివదుత్పత్త్యనఙ్గీకారశ్చ వ్యాహతావితి శఙ్కాయాం చిదచితోరనుయాయికార్యలక్షణమాహ (కార్యత్వం హీతి) తర్హి కో విశేష ఇత్యత్రాహ (ఇయాంస్త్వితి) వియదాదేః స్వరూపాన్యథాభావలక్షణః-జీవస్య జ్ఞానసఙ్కోచవికాసలక్షణ ఇతి విభాగే కిం ప్రమాణం- జీవస్యాపి స్వరూపాన్యథాభావలక్షణం కార్యత్వం కిన్న స్యాత్ - బ్రహ్మణోఽపి కార్యత్వాభ్యుపగమాత్ స్వరూపాన్యథాభావాభ్యుపగమే నిర్వికారత్వశ్రుతిః- ధర్మాన్యథాభావాభ్యుపగమే జ్ఞానసఙ్కోచస్య కర్మనిమిత్తత్వాత్కర్మవశ్యత్వప్రసఙ్గ ఇత్యత్రాహ (ఏతదుక్తమితి) భోగ్యగతముత్పత్త్యాదికం భోక్తరి ప్రతిషిధ్యతే - స ... స్యాసాధారణమిత్యర్థః. కరణాధిపాధిపాదిశబ్దైః శ్రుతయస్స్మారితాః. ఘటకశ్రుతిమాహ (సర్వావస్థయోరితి) ఆకృత్యధికరణన్యాయం స్మారయతి (అతస్సర్వదేతి) సర్వదా చిదచిద్వస్తుశరీరం చేత్ - కార్యకారణభావభేదః కథమిత్యత్రాహ (తత్కదాచిదితి) నామరూపవిభాగానర్హసూక్ష్మదశాపత్తిరూపం కారణత్వం, తదర్హస్థూలదశాపత్తిరూపం కార్యత్వం, చతుల్యం చేత్ - కథమత్ర వక్ష్యమాణవిధిప్రతిషేధవిషయభూతమవాన్తరవైషమ్యముచ్యత ఇత్యత్రాహ (తత్రేతి) అచితః స్వరూపాన్యథాభావరూపపరిణామిత్వే హేతుమాహ (భోగ్యత్వాయేతి) చితో జ్ఞానసఙ్కోచవికాసరూపకార్యత్వే హేతుమాహ (భోక్తృత్వాయేతి) పరమాత్మనస్తత్తదవస్థచిదచిన్నియమనరూపవికారాస్పదత్వమాహ (ఉభయేత్యాదినా) కార్యత్వం బ్రహ్మణః కథమిత్యత్రాహ (కారణావస్థాయా ఇతి) విశిష్టం కారణం చేత్ - మృత్పిణ్డదృష్టాన్తః కథం ఘటత ఇత్యత్రాహ (అత ఏవేతి) యథా మృత్పిణ్డదృష్టాన్తే సాక్షాత్వాచేతనత్వాదికం నాపేక్షితం - కిం తు చిదచిద్విశిష్టత్వం, స్వరూపాన్యథాభావలక్షణవికారాభావం, చ బ్రహ్మాదీనబాధతే మృత్పిణ్డలోహమణ్యాదిదృష్టాన్తః- అపి త్వనేకవిశేషణవిశిష్టైకద్రవ్యావస్థాన్తరయోగమాత్రే సదృష్టాన్తః - రూపాదిమత్త్వాన్మృత్పిణ్డాదేరిత్యర్థః. ఉత్పత్త్యనుత్పత్త్యాదిపరాణాం శ్రుతీనాం విషయవిభాగమాహ (ఈదృశేతి) (అనిష్టవికారాభావాభిప్రాయా ఇతి) అనిష్టశబ్దేన * సోకామయతేత్యాదిషు

ఏష మహానజ ఆత్మాఽజరోఽమరోఽమృతో బ్రహ్మ *నిత్యో నిత్యానామి త్యాద్యాః పరవిషయాః శ్రుతయః. ఏవం సర్వదా చిదచిద్వస్తువిశిష్టస్య బ్రహ్మణః ప్రాక్సృష్టేరేకత్వావధారణం చ నామరూపవిభాగాభావాదుపపద్యతే- *తద్ధేదం తర్హ్యవ్యాకృతమాసీత్తన్నామరూపాభ్యాం వ్యాక్రియతేతి హి నామరూపవిభాగభావాభావాభ్యాం నానాత్వైకత్వే వదన్తీతి.— యేత్వవిద్యోపాధికం జీవత్వం వదన్తి, యే చ పారమార్థికోపాధికృతం, యే చ స్వాభావికం స్వరూపం బ్రహ్మణ స్వయమేవ భోక్తృభోగ్యనియన్తృరూపేణ త్రిధాఽవస్థితం వదన్తి,- సర్వేప్యేతే అవిద్యాశక్తిరుపాధిశక్తిర్భోక్తృభోగ్యనియన్తృశక్తీనాం చ ప్రళయకాలేఽవస్థానేపి తదానీమేకత్వావధారణం నామరూపవిభాగాభావాదేవోపపాదయన్తి. *వైషమ్యనైర్ఘృణ్యే న సాపేక్షత్వాత్ *న కర్మావిభాగాదితి చేన్నానాదిత్వాదుపపద్యతే చాప్యుపలభ్యతే చేతి సూత్రాభ్యాం జీవభేదస్య తత్కర్మప్రవాహస్య చానాదిత్వాభ్యుపగమాచ్చ. ఇయాన్విశేషః - ఏకస్యానాద్యవిద్యయా బ్రహ్మ స్వయమేవ ముహ్యతి. అన్యస్య పారమార్థికానాద్యుపాధినా బ్రహ్మస్వరూపమేవ బధ్యతే - ఉపాధిబ్రహ్మవ్యతిరిక్తవస్త్వన్తరాభావాత్. అపరస్య బ్రహ్మైవ విచిత్రాకారేణ పరిణమతే, కర్మఫలాని చానిష్టాని భుఙ్క్తే,- నియన్త్రంశస్య భోక్తృత్వాభావేపి సర్వజ్ఞత్వాత్స్వస్మాదభిన్నం భోక్తారమనుసన్దధాతీతి స్వయమేవ భుఙ్క్తే. అస్మాకన్తు స్థూలసూక్ష్మావస్థ చిదచిద్వస్తుశరీరం బ్రహ్మ కార్యకారణోభయావస్థావస్థితమపి సర్వదా నిరస్తనిఖిలదోషగన్ధం సత్యసఙ్కల్పత్వాద్యపరిమితోదారగుణసాగరమవతిష్ఠతే- ప్రకారభూతచిదచిద్వస్తుగతాః అపురుషార్థాః స్వరూపాన్యథాభావాశ్చేతి సర్వం సమఞ్జసమ్. …………

ఆత్మాధికరణం సమాప్తమ్.

స్యామిత్యాద్యుక్తైస్సవికారాద్వ్యావృత్తాః. సర్వదా చిదచిద్విశిష్టం బ్రహ్మ చేత్ - ఏకత్వావధారణం కథమిత్యత్రాహ (ఏవమితి) శ్రుత్యా నామరూపవిభాగతదభావాభ్యాం నానాత్వైకత్వవదనాదిత్యర్థః. ——(యేత్వితి) సూత్రోక్తత్వాత్, పరైరపి తదభ్యుపగమాదితి హేతుద్వయముక్తం భవతి. తర్హి పరేషాం పక్ష ఏవ స్వీకార్య ఇత్యత్రాహ (ఇయానితి) నియన్త్రంశస్య న భోక్తృత్వమిత్యత్రాహ (నియన్త్రంశస్యేతి) … … … …

సర్వేపి పరే తు *అశ్రుతేరితి పదం భిన్దన్తి. తదయుక్తం- *యథా సుదీప్తాత్ *తో యో న జీవాని త్యాది శ్రుతిమూలత్వే పూర్వపక్షే ప్రాప్తే సతి *అశ్రుతేరితి హేతోరసిద్ధత్వాత్, క్వచిదశ్రవణస్య పూర్వపక్షహేతుతాయా అయుక్తత్వాచ్చ *శ్రుతేరితి పదస్యోత్తరత్రానుషఙ్గదర్శనాచ్చ. *శత్యాదిత్రిగత్యా గతీనామిత్యత్ర *శ్రుతేరితి హ్యనుషజ్యతే. శ్రవణాదిత్యధ్యాహారేణ యోజనేతి చేన్న- అనుషఙ్గసమ్భవేఽధ్యాహారానుపపత్తేః. కిఞ్చ - బ్రహ్మణ ఏవావికృతస్య జీవాత్మనాఽవస్థితత్వాత్, బ్రహ్మణశ్చానుత్పత్తికత్వాత్, తదనన్యస్య జీవస్యానుత్పత్తిరితి చానుపపన్నం- *సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మ *బ్రహ్మైవేదం సర్వం *పురుష ఏవేదం సర్వమితి *తదేవ ఋతమమృతం తద్బ్రహ్మ తదాపస్స ప్రజాపతిరితి *జ్యోతీంషి విష్ణుర్భువనాని విష్ణురిత్యాదిభిః పృథివ్యాదీనామపి బ్రహ్మానన్యత్వేన హేతోర్వ్యభిచారాత్. నన్వవియదధికరణ్యాం బాధార్థమితిచేత్ - జీవసామానాధికరణ్యమపి తథా కిం న స్యాత్. తథా సతి జీవస్వరూపనివృత్త్యా శాస్త్రస్య ప్రయోజనపర్యవసానం న స్యాదితిచేన్న - సామానాధికరణ్యస్య వస్తుమాత్రోపలక్షణత్వే స్వరూపానర్థనివృత్త్యా తస్య పురుషార్థవిశ్రాన్తిసమ్భవాత్. అతః పృథివ్యాదివ్యావర్తకం బ్రహ్మానన్యత్వం జీవస్యాసిద్ధం. బ్రహ్మైవావికృతం జీవాత్మనాఽవతిష్ఠతే- వికృతం బ్రహ్మ పృథివ్యాద్యాత్మనాఽవతిష్ఠత ఇతిచేన్న- జీవస్యజ్ఞాతృత్వాత్, తచ్చ జ్ఞాతృత్వం విక్రియాత్మకమితి భవదభ్యుపగమాచ్చ వికృతత్వావికృతత్వరూపవైషమ్యాభావాత్. సవికారోఽపరమార్థ ఇతిచేత్ - పృథివ్యాదివికారోప్యపరమార్థ ఇతి పృథివ్యాదేరప్యనుత్పత్తిర్వా స్యాత్. నను పృథివ్యాదిధర్మిణ ఏవ బాధ్యాః- జీవత్వమాత్రమిహ బాధ్యం- అతస్స్వరూపనిత్యత్వమితిచేన్న- పృథివ్యాదిత్వాదిధర్మమాత్రస్య నైవ పారమార్థ్యాన్న పృథివీస్వరూపబాధ ఇతి వక్తుం శక్యత్వాత్. అహమస్మి ఘటోఽస్తీతి జీవస్య ఘటాదేశ్చ సదవ్యతిరేకో హ్యవిశేషేణ ప్రతీయతే. కిఞ్చ- న తావత్పరిశుద్ధం జీవసంజ్ఞం- అనభ్యుపగమాత్. తత్ర కిమన్తఃకరణవిశిష్టం చైతన్యం జీవః- ఉత తదుపలక్షితం. ప్రథమేఽన్తఃకరణస్య సృష్టిసంహారవిషయత్వేన తద్విశిష్టరూపస్యాప్యాదిమత్త్వయా జీవస్యోత్పత్తిప్రళిషేధోఽనుపపన్నః. ద్వితీయే శాఖాగ్రసారసాభ్యాం సహ చన్ద్రికేదారయోరివ ఉత్పత్తిప్రసక్త్యభావాత్, బ్రహ్మణో నిత్యత్వస్యాన్యత్ర సిద్ధత్వాచ్చాధికరణానర్థక్యం స్యాత్. శ్రుతిద్వైవిధ్యపరిహారార్థమారమ్భ ఇతిచేత్ - కథం పరిహారః. ఉపాధ్యుత్పత్తిప్రళయాభ్యామాత్మన్యుపచర్యేతే ఇతీతిచేత్. ఉపాధిశబ్దాయది దేహపరః- తదా దేహోత్పత్తిప్రళయాభ్యామాత్మన్యుపచరితత్వం *చరాచరవ్యపాశ్రయ ఇత్యత్రోక్తమితి కృతకరత్వం స్యాత్. అన్తఃకరణపరశ్చేత్ - అన్తఃకరణస్యాద్యన్తవత్త్వాత్, కర్తృత్వభోక్తృత్వయోరన్తఃకరణధర్మత్వాభ్యుపగమాద న్తఃకరణప్రళయే బ్రహ్మణాఽనుపహితత్వాత్ తత్ర వాసనానామవస్థానాయోగాత్, పునరుత్పత్తౌ అకృతాభ్యాగమాది ప్రసక్తోఽదుర్వారః. అనుపహితస్వరూపేపి సర్వవాసనానుస్యూతభోగసఙ్కరశ్చ స్యాత్. కర్తుర్భోక్తుర్జీవస్యాదిమత్త్వం సర్వథాపరిహారం చ స్యాత్ - అనుపహితస్వరూపేణ కర్తృత్వభోక్తృత్వాభావాత్, ఉపాధ్యుపహితస్వరూపస్యాదిమత్త్వాచ్చ.— ఔపాధికభేదాభేదవాదేప్యన్తఃకరణోపహిత

౧౯॥ సూ. ॥ జ్ఞోఽతఏవ ॥

వియదాదివజ్జీవో నోత్పద్యత ఇత్యుక్తం- తత్ప్రసఙ్గేన జీవస్వరూపం నిరూప్యతే. కిం సుగతకపిలాభిమతజ్ఞానమాత్రమేవాత్మనః స్వరూపం- ఉత కణభుగభిమత పాషాణకల్పస్వరూపమచిత్స్వభావమేవాగన్తుకచైతన్యగుణకం- అథ జ్ఞాతృత్వమేవాస్య స్వరూపమితి. కిం యుక్తం. చిన్మాత్రమితి. కుతః. తథా శ్రుతేః. అన్తర్యామిబ్రాహ్మణే హి *య ఆత్మని తిష్ఠన్నితి మాధ్యన్దినీయపర్యాయస్య స్థానే *యో విజ్ఞానే తిష్ఠన్నితి కాణ్వా అధీయతే, తథా *విజ్ఞానం యజ్ఞం తనుతే కర్మాణి తనుతేఽపి చేతి కర్తురాత్మనో విజ్ఞానమేవ స్వరూపం శ్రూయతే. స్మృతిషు చ *జ్ఞానస్వరూపమత్యన్తనిర్మలం పరమార్థత ఇత్యాదిష్వాత్మనో జ్ఞానస్వరూపత్వం ప్రతీయతే.——— అపరస్తు జీవాత్మనో జ్ఞానత్వే జ్ఞాతృత్వే చ స్వాభావికేఽభ్యుపగమ్యమానే తస్య సర్వగతస్య సర్వదా సర్వత్రోపలబ్ధిప్రసఙ్గాత్, క

బ్రహ్మణ ఏవ కర్తృతయాభోక్తృతయా జీవరూపేణ స్థితత్వాత్, ఉపహితాకారస్యాదిమత్త్వాత్, చక్షుశ్శ్రోత్రకర్ణాదిమత్త్వముపవర్ణనీయం. ఉపాధీనాం గత్వరత్వాత్ తేషు నైబన్ధ మోక్ష ప్రతిసన్ధానానియమకర్మసఙ్కరాదయశ్చ స్యుః. ——— అన్యేషాం పక్షేఽపి * అశ్రుతేరితి పదకల్పనం పూర్వవద్ద్రష్టవ్యం. సర్వాధికారేషు జీవస్యసృష్టిప్రలయయోర్నాభావపరము శ్రుతిపదం వ్యాఖ్యాతం. తచ్చాయుక్తం - *యస్మిన్నిదం సం చ వి చైతి సర్వమ్ * ఇత్యుపక్రమ్య *స ఏవ నిత్యః స ఉపాజజ్ఞిరే ఇత్యర్థః పూర్వం * యతః ప్రసూతా జగతః ప్రసూతీ తోయేన జీవాన్వ్యససర్జ భూమ్యామితి శ్రుతేః. ఉత్పత్తిప్రలయనిషేధశ్రుతీనాం విభాగాభావపరత్వానుపపన్నః- హిమకరకసైన్ధవాదీనాం జలత్వప్రత్యభిజ్ఞానాయోగ్యావస్థాన్తరాపత్తిః - తరఙ్గబుద్బుదాదీనాం జలత్వప్రత్యభిజ్ఞానయోగ్యత్వేఽపి సంస్థానాన్తరాపత్తిః- విభక్తజలస్యవిభాగ ఏవ - సతు భూయిష్ఠో వికారః. తత్ర కరకాదిస్థానీయా మహదాదయః - బ్రహ్మధర్మ విజ్ఞానాద్యననువృత్తేః. తరఙ్గస్థానీయా జీవాః- జ్ఞానానన్దాదీనామప్యనువృత్తేః. విభక్తజలస్థానీయా ఈశ్వరవ్యూహాః- జ్ఞానాద్యనువృత్తేః పూర్ణత్వాత్. ప్రలయేఽపి పృథివ్యాదీనాం న విభాగశక్తిరస్తి - కిం తు పరిణామశక్తిరేవ- జీవానాం తు విభాగశక్తిరవతిష్ఠతే. ఈదృశవిశేషేణ జీవస్య నిత్యత్వావినాశిత్వాజత్వవాదా ఇతి హ్యుక్తం. తత్ర బ్రూమః - కిం విభాగశబ్దేన నామరూపవిభాగం వివక్షిత్వా నామరూపవిభాగాభిముఖానర్హతా విభాగశక్తిరిత్యుచ్యతే - ఉత జీవానాం స్వరూపభేద ప్రహాణేన పశ్చాద్భేదప్రాప్త్యర్హతా వివక్షితా. ఆద్యే పక్షే స్వాధిష్ఠితమః. ద్వితీయే కటకమకుటాదీనామివ జీవానామాదిమత్త్వం స్యాత్. కటకమకుటాదీనాం ప్రధ్వంసే విభాగశక్తిర్నాస్తి - జీవానాం తు సా ప్రలయేఽస్తీతి చేన్న - కటకాదీనామపి విభాగశక్తిమత్త్వేనావైషమ్యాత్. అత ఏవ హి హేమపిణ్డాత్పునర్విభాగః కటకాదీనాం భవతి. నను పూర్వం కటకోపయుక్తాంశః పశ్చాదపి కటక ఏవోపయుజ్యతే - న తు మకుట ఇతి నియమానర్హత్వాద్విభాగశక్త్యభావః- జీవానాం తు ప్రతినియతకర్మభోగానుగుణనియమవత్త్వాద్విభాగశక్తిరవతిష్ఠత ఇతి చేత్. సమస్తభేదశూన్యానాం పునర్భేదాపత్తౌ స ఏవాయం పుణ్యకృన్నాన్య ఇతి నియమానుపపత్తేః స్వైరసమస్తవ్యావర్తకాకారానను గతౌ దేవదత్తే యజ్ఞదత్తప్రత్యభిజ్ఞానవత్ స ఏవాయమితి ప్రత్యయస్య భ్రాన్తిరూపతా స్యాత్. కర్మశక్తయ ఏవ భేదక ఇతి చేన్న - సర్వాసాం కర్మశక్తీనాం సనాతనప్రవృత్తిత్వేఽన్యేయం కర్మశక్తిర్నాన్యస్యేతి నియమానుపపత్తేః. అతః స్వాభావికస్వరూపభేదే స్థిత ఏవా విభాగాపత్తిర్వర్ణనీయా - అన్యథా అకృతాభ్యాగమాదిప్రసఙ్గాత్. అతో విభాగశక్తిరవతిష్ఠతే- న స్వరూపభేద ఇత్యనుపపన్నం. అతః స్వరూపభేదే నిత్యే సత్యుత్పత్త్యనుత్పత్తి శ్రుత్యోర్విషయవ్యవస్థా కార్యా. ……………………

ఆత్మాధికరణం సమాప్తమ్.

౧౯॥ సూ. ॥ జ్ఞోఽత ఏవ ॥ అవాన్తరసఙ్గతిమాహ (వియదాదివదితి) జీవస్వరూపస్య నిరూపణీయత్వమస్త్యేవ- తథాపి కార్యతాప్రకారనిరూపణత్వాభావాన్న పాదేన సాఙ్గత్య సఙ్గతిః - అతో వక్ష్యమాణాధికరణచతుష్టయస్య ప్రసఙ్గాత్ సఙ్గతిరిత్యర్థః. తత్రాస్యాధికరణస్య ముఖ్యానన్తరేణ సఙ్గతిరప్యస్తి- జీవస్య ధర్మాన్యథాభావలక్షణో వికారో న సమ్భవతి - స్వరూపాతిరేకేణ జ్ఞానాఖ్యధర్మాభావాత్. జ్ఞానమేవ హి స్వరూపమిత్యుత్థాపకాభావాత్. నేయం సఙ్గతిరర్థసిద్ధేత్యభిప్రేత్య సఙ్గతిరుక్తా. (కిమిత్యాది) కిం జీవశ్చైతన్యమాత్రవపుః- ఉత జడస్వరూప ఏవాగన్తుకచైతన్యః- ఉత స్వతో జ్ఞాతేతి. కిం జ్ఞానమాత్రపుష్టే జ్ఞానస్వరూపత్వతద్ధర్మకత్వపరసర్వశ్రుతిసామఞ్జస్యం- ఉతాగన్తుకచైతన్య జడస్వరూపత్వే - ఉత స్వతో జ్ఞాతృత్వైకరూపత్వ ఇతి. జ్ఞాతృత్వస్య స్వరూపత్వే సర్వత్రోపలబ్ధిః ప్రసజ్యతే- నేతి. తదర్థం కిం జీవః సర్వగతః- ఉతాణురితి. అణుత్వేఽపి ప్రకృష్టార్థగ్రహణాగ్రహణసమ్భవతః- నేతి. ఏకజాతీయద్రవ్యయోర్నియతధర్మధర్మిభావ ఉపపద్యతే - నేతి. యదా నోపపద్యతే- తదాపి ప్రకృష్టార్థగ్రహణాగ్రహణాసమ్భవేన సర్వగతత్వాత్సర్వత్రోపలబ్ధిప్రసఙ్గేన జ్ఞాతృత్వస్య స్వరూపత్వే సర్వశ్రుతిసామఞ్జస్యాభావాత్ పక్షాన్తరయోరన్యతరత్స్వీకార్యం స్యాత్. యదా ధర్మధర్మిభావ ఉపపద్యతే- తదాపి ప్రకృష్టార్థగ్రహణాగ్రహణాసమ్భవేనాణుత్వే సిద్ధే సర్వత్రోపలమ్భాప్రసఙ్గాత్ సర్వశ్రుతిసామఞ్జస్యేన జ్ఞాతృత్వస్వరూపత ఆత్మేతి సిధ్యతి. (చిన్మాత్రమితి) మాత్రచా జ్ఞాతృత్వాదివ్యావృత్తిః. చిన్మాత్రమితి భావప్రధాననిర్దేశః. జ్ఞానత్వమిత్యర్థః. (జ్ఞాతృత్వమేవాస్య స్వరూపమితి) జ్ఞాతృత్వం- స్వస్య పరస్య చావభాసప్రతిసమ్బన్ధిత్వం. భాసమానం వస్తు యస్మై భాతి- స హి జ్ఞాతా- తథాత్వం జ్ఞాతృత్వం. అహమర్థత్వమిత్యర్థః. స్వరూపం - స్వాభావికాకారః. * జ్ఞానం యథా సత్యమిత్యాది చ పూర్వపక్షేఽనుసన్ధేయం.——— అపరస్తు - కణాదమతానుసారీత్యర్థః.

రణానాంచ వైయర్థ్యాత్, సుషుప్తిమూర్ఛాదిషు సతోఽప్యాత్మన శ్చైతన్యానుపలబ్ధే, ర్జాగ్రతస్సామగ్ర్యాం సత్యాం జ్ఞానోత్పత్తిదర్శనా, దస్యనజ్ఞానం స్వరూపం - నాపిజ్ఞాతృత్వం. ఆగన్తుకమేవచైతన్యం. సర్వగతత్వం చాత్మనోఽవశ్యాభ్యుపేత్యం- సర్వత్రకార్యోపలబ్ధేః సర్వత్రాత్మనస్సన్నిధానాభ్యుపగమా, చ్ఛరీరగమనేనైవ కార్యసమ్భవే సతిగతికల్పనాయాం ప్రమాణాభావా, చ్చ. శ్రుతిరపిసుషుప్తివేళాయాంజ్ఞానాభావం దర్శయతి *నాహంఖల్వయమేవం సమ్ప్రత్యాత్మానంజానాత్యయమహమస్మీతినో ఏవేమానిభూతానీతి. తథా మోక్షదశాయాంజ్ఞానాభావం దర్శయతి *నప్రేత్యసంజ్ఞాస్తీతి. జ్ఞానస్వరూపమిత్యాదిప్రయోగస్తుజ్ఞానస్యతదసాధారణగుణత్వేనలాక్షణిక ఇతి. ... ...

ఏవం ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే (జ్ఞోతఏవ) జ్ఞ ఏవ- అయమాత్మాజ్ఞాతృస్వరూప ఏవ. నజ్ఞానమాత్రం, నాపిజడస్వరూపః. కుతః. (అతఏవ) శ్రుతేరేవేత్యర్థః. *నాత్మాశ్రుతేరితిప్రకృతాశ్రుతిః *అతఇతిశబ్దేనపరామృశ్యతే. తథాచాన్దోగ్యే ప్రజాపతివాక్యే ముక్తాముక్తాత్మస్వరూపకథనే *అథయో వేదేదంజిఘ్రాణీతిస ఆత్మా *మనసైతాన్ కామాన్ పశ్యన్ రమతేయఏతే బ్రహ్మలోకే *సత్యకామస్సత్యసఙ్కల్పః *నోపజనం స్మరన్నిదంశరీరం. అన్యత్రాపి *నపశ్యోమృత్యుంపశ్యతి. తథా వాజసనేయకే *కతమ ఆత్మేతిపృష్ట్వా *యోఽయం విజ్ఞానమయః ప్రాణేషుహృద్యన్తర్జ్యోతిః పురుష ఇతి, తథా *విజ్ఞాతారమరే కేనవిజానీయాత్ *జానాత్యేవాయం పురుషః- తథా *ఏషహిద్రష్టా శ్రోతా ఘ్రాతా రసయితా మన్తా బోద్ధా కర్తా విజ్ఞానాత్మాపురుషః *ఏవమేవాస్య పరిద్రష్టురిమాష్షోడశకలా ఇతి. ....

యత్తూక్తం జ్ఞాతృత్వేస్వాభావికే సతి సర్వగతస్యతస్య
సర్వదా సర్వత్రోపలబ్ధిః ప్రసజ్యత ఇతి - తత్రోచ్యతే.

౨౦॥ సూ. ఉత్క్రాన్తిగత్యాగతీనాం॥ నాయం సర్వగతః- అపిత్వణురేవాయ మాత్మా. కుతః. ఉత్క్రాన్తిగత్యాగతీనాం శ్రుతేః. ఉత్క్రాన్తిస్తావచ్ఛ్రూయతే *తేనప్రద్యోతేనైష ఆత్మా నిష్క్రామతి చక్షుషోవా మూర్ధ్నోవాఽన్యేభ్యోవా శరీరదేశేభ్య ఇతి. గతిరపి *యే వై కేచాస్మాల్లోకాత్ప్రయన్తి చన్ద్రమసమేవ తేసర్వే గచ్ఛన్తీతి. ఆగతిరపి *తస్మాల్లోకాత్పునరేత్యస్మై లోకాయకర్మణ ఇతి. విభుత్వే హ్యేతా ఉత్క్రాన్త్యాదయో నోపపద్యేరన్. ....

౨౧॥ సూ. స్వాత్మనా చోత్తరయోః॥ చశబ్దోఽవధారణే. యద్యపిశరీరవియోగ

(సర్వత్రకార్యోపలబ్ధేః.) బుద్ధిసుఖదుఃఖాద్యుపలబ్ధేః. దేశాన్తరే భోగ్యవస్తూత్పత్తిశ్చ విభుత్వే హేతుః- తదుత్పత్తిరదృష్టసమ్బన్ధాదేవభవతి- నిరాశ్రయస్య ధర్మాదేస్తత్రసమ్బన్ధోఽనుపపన్న ఇతివిభుత్వమభ్యుపేత్యం. (గతికల్పనాయాం ప్రమాణాభావాచ్చేతి) గతికల్పనపక్షేఽణుత్వం గతిశ్చోభయం కల్ప్యం - ఇతరపక్షే విభుత్వమేవకల్ప్యమితికల్పనాలాఘవాద్విభుత్వమేవోపపన్నమితివిభుత్వసమ్భవాదన్యథాసిద్ధంగతేః కల్పకం నాస్తీతిభావః. శ్రుతిమాహ (శ్రుతిరపీతి) ... ...

రాద్ధాన్తమాహ (ఏవం ప్రాప్తఇతి) (జ్ఞ ఏవేత్యాది) (అతఇతి) శ్రుతివ్యక్తిభేదప్యేతశ్శబ్దోఽర్థవశాదపేక్షితం వాక్యవిశేషముపస్థాపయతి- ఏతచ్ఛబ్దః ప్రకృతజాతీయపరామర్శీత్యర్థః. *మనసైతాన్కామాన్పశ్యన్ రమతే *నపశ్యోమృత్యుంపశ్యతీత్యాదయో ముక్తాత్మవిషయాః. *అన్యోన్తర ఆత్మా విజ్ఞానమయః *నవిజ్ఞాతుర్విజ్ఞాతేర్విపరిలోపోవిద్యత ఇత్యాద్యనుసన్ధేయమ్. ....

అనన్తరసూత్రశఙ్కామాహ (యత్తూక్తమితి).

౨౦॥ సూ. ఉత్క్రాన్తిగత్యాగతీనాం॥ (యే వై కేచేతి) ఉత్క్రాన్తిశబ్దాన న్తరగతిశబ్దః ఉత్క్రాన్త్యనన్తరభావిగతిపర ఇతిభావః. అస్మిన్సూత్రే శ్రుత్యర్థాపత్తిర్దర్శితా...

౨౧॥ సూ. స్వాత్మనా చోత్తరయోః॥ కథంచిచ్ఛబ్దేనతత్రాప్యస్వారస్యం సూచితం. అణుత్వగత్యోరుభయోరపి కల్ప్య

రూపత్వేనోత్క్రాన్తిః స్థితస్యాప్యాత్మనః కథం విముపపద్యతే- గత్యాగతీతు న కథంచిదుపపద్యేతే - అతస్తైస్సాత్మనైవ సమ్పాద్యే. ....

౨౨॥ సూ. నాణురతచ్ఛ్రుతేరితి చేన్నేతరాధికారాత్ ॥ *యోఽయం విజ్ఞానమయః ప్రాణేష్వితి జీవం ప్రస్తుత్య *స వా ఏష మహానజ ఆత్మేతి మహత్త్వశ్రుతేర్నాణుర్జీవ ఇతి చేన్న - (ఇతరాధికారాత్) జీవాదితరస్య ప్రాజ్ఞస్య తత్రాధికారాత్. యద్యప్యుపక్రమే జీవః ప్రస్తుతః - తథాపి * యస్యానువిత్తః ప్రతిబుద్ధ ఆత్మేతి మధ్యే పరః ప్రతిపాద్యత ఇతి తత్సమ్బన్ధీదం మహత్త్వం- న జీవస్య. ....

౨౩॥ సూ. స్వశబ్దోన్మానాభ్యాంచ ॥ సాక్షాదణుశబ్ద ఏవ శ్రూయతే *ఏషోఽణురాత్మా చేతసా వేదితవ్యో యస్మిన్ ప్రాణః పఞ్చధా సంవివేశేతి. ఉద్ధృత్య మానమున్మానం. అణుసదృశం వస్తూద్ధృత్య తన్మానత్వం జీవస్య శ్రూయతే *వాలాగ్రశతభాగస్య శతధా కల్పితస్య చ । భాగో జీవస్స విజ్ఞేయ ఇతి, * ఆరాగ్రమాత్రో హ్యవరోఽపి దృష్ట ఇతి, చ. అతోఽణురేవాయమాత్మా. ....

అథ స్యాత్ - ఆత్మనోఽణుత్వే సకలశరీరవ్యాపినీ వేదనా నోపపద్యత ఇతి. తత్రమతాన్తరేణ పరిహారమాహ.

౨౪॥ సూ. అవిరోధశ్చన్దనవత్ ॥ యథా హరిచన్దనబిన్దుర్దేహైకదేశవర్త్యపి సకలదేహవ్యాపినమాహ్లాదం జనయతి - తద్వదాత్మాపి దేహైకదేశవర్తీ సకలదేశవర్తినీం వేదనామనుభవతి. ......

౨౫॥ సూ. అవస్థితివైశేష్యాదితి చేన్నాభ్యుపగమాద్ధృది హి ॥ హరిచన్దనబిన్దోర్దేహదేశవిశేషావస్థితివిశేషాత్తథాభావః - ఆత్మనస్తు తన్న విద్యత ఇతి చేన్న - ఆత్మనోఽపి దేహదేశవిశేషే స్థిత్యభ్యుపగమాత్. హృదయదేశే హ్యాత్మనః స్థితిః శ్రూయతే * హృది హ్యయమాత్మా తత్రైకశతం నాడీనామితి, తథా *కతమ ఆత్మేతి ప్రకృత్య *యోఽయం విజ్ఞానమయః ప్రాణేషు హృద్యన్తర్జ్యోతిరితి, ఆత్మనో దేశవిశేషస్థిత్యభ్యుపనాయ చన్దనదృష్టాన్తః ప్రదర్శితః - న తు చన్దనస్య దేశవిశేషాపేక్షా. ....

త్వాత్పరేణ కల్పనాగౌరవముక్తం - తత్ర గమనస్య శ్రుతిసిద్ధత్వేన కల్ప్యత్వం నాస్తి - అతోఽణుత్వస్యైవ కల్ప్యమితి న గౌరవం. తత్ర విభుత్వకల్పనం శ్రుతివిరుద్ధం- అణుత్వకల్పనం త్వవిరుద్ధమితి భిదేత్యర్థః. ....

౨౨॥ సూ. నాణురతచ్ఛ్రుతేరితి చేన్నేతరాధికారాత్ ॥ అధికారః- ప్రస్తావః. * యస్యానువిత్తః- యస్య- జీవస్య. అనువిత్తః- *విదజ్ఞానే- ఉపాస్య ఇత్యర్థః. యద్వా- *విదిల్లాభే- ప్రాప్యః. ప్రతిబుద్ధ ఆత్మా- ప్రాజ్ఞ ఆత్మా. ....

౨౩॥ సూ. స్వశబ్దోన్మానాభ్యాంచ ॥ *స్వశబ్దః- అణుశబ్దః. స త్వణుత్వాత్మైకపరశబ్ద ఇతి భావః. అణుత్వం గతిశ్చోభయం శ్రుతమతో న కల్పనాగౌరవం. అన్యతరశ్రుతత్వే చ న కల్పనాగౌరవమిత్యుక్తం. *ఉత్క్రాన్తిగత్యాగతీనామిత్యాదిభిః శ్రుత్యర్థాశ్చ నిదర్శితాః- *స్వశబ్దోన్మానాభ్యాంచేతి శ్రుతిర్దర్శితా. *బుద్ధిరాత్మా మహాన్పర ఇత్యత్ర బహుశ్రుత్యర్థాపత్తివిరోధాత్పూజావాచిత్వాచ్చ మహచ్ఛబ్దః ప్రాధాన్యపరః. ......

అనన్తరసూత్రశఙ్కామాహ (అథ స్యాదితి) వేదనా- దుఃఖానుభవః. సుఖానుభవస్యాప్యుపలక్షణమిదం.

౨౪॥ సూ. అవిరోధశ్చన్దనవత్ ॥ (వేదనామనుభవతి) ఓదనపాకం పచతీతివత్. యద్వా- దుఃఖమనుభవతీత్యర్థః......

౨౫॥ సూ. అవస్థితివైశేష్యాదితి చేన్నాభ్యుపగమాద్ధృది హి ॥ (తత్రైకశతం నాడీనామితి) అనేనైకదేశస్థస్యాపి సకలశరీరవ్యాపికార్యకరత్వప్రకారో దర్శితః. (న త్వితి) హరిచన్దనస్య హృన్నాసికానయనశ్రోత్రాది మర్మప్రదేశస్థిత్యా కార్యకరత్వం న తు హృన్మాత్ర ఇత్యభిప్రాయేణ న తు చన్దనస్యేత్యుక్తమ్. ....

ఏకదేశవర్తినస్సకలదేహవ్యాపికార్యకరత్వప్రకారం స్వమతేనాహ.

౨౫ సూ. గుణాద్వాలోకవత్ ॥ వాశబ్దో మతాన్తరవ్యావృత్త్యర్థః. ఆత్మాస్వగుణేన జ్ఞానేన సకలదేహం వ్యాప్యావస్థితః. (ఆలోకవత్) యథా మణిద్యుమణిప్రభృతీనామేకదేశవర్తినామాలోకోఽనేకదేశవ్యాపీ దృశ్యతే- తద్వద్ధృదయస్థస్యాత్మనో జ్ఞానం సకలదేహం వ్యాప్య వర్తతే. జ్ఞాతుః ప్రభాస్థానీయస్య జ్ఞానస్యాశ్రయాదన్యత్ర వృత్తిర్మణిప్రభావదుపపద్యత ఇతి ప్రథమసూత్రే స్థాపితమ్. …………

నను క్తం జ్ఞానమాత్రమేవాత్మేతి- తత్కథం జ్ఞానస్య స్వరూపవ్యతిరిక్తగుణత్వముచ్యతే. తత్రాహ

౨౬॥ సూ. వ్యతిరేకో గన్ధవత్తథా చ దర్శయతి ॥ యథా పృథివ్యాః గన్ధస్య గుణత్వేనోపలభ్యమానస్య తతో వ్యతిరేకః - తథా జానామీతి జ్ఞాతృగుణత్వేన ప్రతీయమానస్య జ్ఞానస్యాత్మనో వ్యతిరేకస్సిద్ధః. దర్శయతి చ శ్రుతిః *జానాత్యేవాయం పురుష ఇతి. ………………………………

౨౭॥ సూ. పృథగుపదేశాత్ ॥ స్వశబ్దేనైవ విజ్ఞానం విజ్ఞాతుః పృథగుపదిశ్యతే *న విజ్ఞాతుర్విజ్ఞాతేర్విపరిలోపో విద్యత ఇతి. ………………………………

యత్తూక్తం *యో విజ్ఞానే తిష్ఠన్ *విజ్ఞానం యజ్ఞం తనుతే *జ్ఞానస్వరూపమత్యన్తనిర్మలమిత్యాదిషు జ్ఞానమేవాత్మేతి వ్యపదిశ్యత ఇతి - తత్రాహ

౨౮॥ సూ. తద్గుణసారత్వాత్తు తద్వ్యపదేశః ప్రాజ్ఞవత్ ॥ తుశబ్దశ్చోద్యం వ్యావర్తయతి. (తద్గుణసారత్వాత్) విజ్ఞానగుణసారత్వాత్ ఆత్మనో విజ్ఞానమితి వ్యపదేశః. విజ్ఞానమేవాస్య సారభూతో గుణః. యథా ప్రాజ్ఞస్యానన్దస్సారభూతో గుణ ఇతి ప్రాజ్ఞ ఆనన్దశబ్దేన వ్యపదిశ్యతే *యదేష ఆకాశ ఆనన్దో న స్యాత్ *ఆనన్దో బ్రహ్మేతి వ్యజానాదితి,- ప్రాజ్ఞస్య హ్యానన్దస్సారభూతో గుణః *స ఏకో బ్రహ్మణ ఆనన్దః *ఆనన్దం బ్రహ్మణో విద్వాన్ న బిభేతి కుతశ్చనేతి. యథా వా *సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మేతి విపశ్చితః ప్రాజ్ఞస్య జ్ఞానశబ్దేన వ్యపదేశః,- *సహ బ్రహ్మణా విపశ్చితా *యస్సర్వజ్ఞ ఇత్యాదిషు ప్రాజ్ఞస్య జ్ఞానం సారభూతో గుణ ఇతి విజ్ఞాయతే.

అనన్తరసూత్రావతారమాహ (స్వమతేనేతి) యద్యప్యేకస్మిన్నవయవినిదేశవిశేషస్థిత్యా సర్వత్ర కార్యకరత్వం- తథాపి సౌభర్యాదీనాం బహుషు దేహావయవిష్వణోరాత్మనో దేశవిశేషస్థిత్యా కార్యకరత్వం న సిధ్యతీత్యభిప్రాయేణ నిర్వాహాన్తరోక్తిరితి భావః.

౨౫॥ సూ. గుణాద్వాలోకవత్ ॥ అయుతసిద్ధవిశేషణస్యైకస్యం దేశాన్తరేష్వృత్తిరిత్యత్రాహ (జ్ఞాతురితి) ………………

అనన్తరసూత్రమవతారయతి (నన్వితి)

౨౬॥ సూ. వ్యతిరేకో గన్ధవత్తథా చ దర్శయతి॥ జానామీతి ధర్మధర్మిణోః ప్రకృతి ప్రత్యయవాచ్యయోర్భేదానుభవాదసిద్ధిః. *తథా చేతి సూత్రఖణ్డం వ్యాచష్టే (దర్శయతీతి) ………………………………

౨౭॥ సూ. పృథగుపదేశాత్ ॥ పూర్వసూత్రే సురభి కుసుమమితివద్విశిష్టవాచినా శబ్దేన విశిష్యాద్విశేషణతయా వ్యతిరేక ఉక్తః- అత్ర తు విశేషణవిశేష్యయోః పృథక్ఛబ్దేనాభిధానమితి భిదా. ………………………………

అనన్తరసూత్రశఙ్కామాహ (యత్త్వితి)

౨౮॥ సూ. తద్గుణసారత్వాత్తు తద్వ్యపదేశః ప్రాజ్ఞవత్ ॥ సారశబ్దేన ప్రధానత్వం వివక్షితం. తచ్చ యావదాత్మభావిత్వం. ఆనన్దజ్ఞానయోర్గుణత్వప్రదర్శనార్థం *స ఏకో బ్రహ్మణ ఆనన్దః *యస్సర్వజ్ఞః *విపశ్చితేత్యాది శ్రుతిరుదాహృతా. ………………………………

౩౦॥ సూ. యావదాత్మభావిత్వాచ్చ న దోషస్తద్దర్శనాత్ ॥ విజ్ఞానస్య యావదాత్మభావిధర్మత్వాత్తేన తద్వ్యపదేశో న దోషః - తథా చ ఖణ్డాదయో యావత్స్వరూపభావిగోత్వాదిధర్మశబ్దేన గౌరితి వ్యపదిశ్యమానా దృశ్యన్తే. స్వరూపనిరూపణధర్మత్వాదిత్యర్థః. చకారాత్ జ్ఞానవదాత్మనోఽపి స్వప్రకాశత్వేన విజ్ఞానమితి వ్యపదేశే న దోష ఇతి సముచ్చినోతి. ......

యచ్చోక్తం సుషుప్త్యాదిషు జ్ఞానాభావాత్ జ్ఞానస్య న స్వరూపానుబన్ధిధర్మత్వమితి - తత్రాహ

౩౧॥ సూ. పుంస్త్వాదివత్త్వస్య సతోఽభివ్యక్తియోగాత్ ॥ తుశబ్దశ్చోదితాశఙ్కానివృత్త్యర్థః. అస్య - జ్ఞానస్య సుషుప్త్యాదిష్వపి విద్యమానస్య జాగర్యాదిష్వభివ్యక్తిసమ్భవాత్ స్వరూపానుబన్ధిధర్మత్వోపపత్తిః. (పుంస్త్వాదివత్) యథా పుంస్త్వాద్యసాధారణస్య ధాతోర్బాల్యావస్థాయాం సతోఽప్యనభివ్యక్తస్య యువత్వేఽభివ్యక్తౌ పుంసస్తద్వత్తా న కాదాచిత్కీ భవతి. సప్తధాతుమయత్వం హి శరీరస్య స్వరూపానుబన్ధి - *తత్సప్తధాతు త్రిమలం ద్వియోని చతుర్విధాహారమయం శరీరమితి శరీరస్వరూపవ్యపదేశాత్. సుషుప్త్యాదిష్వప్యహమర్థః ప్రకాశత ఇతి ప్రాగేవోక్తం. తస్య విద్యమానస్య జ్ఞానస్య విషయగోచరత్వం జాగర్యాదావుపలభ్యతే. ఏతే చాత్మనో జ్ఞాతృత్వాదయో ధర్మాః ప్రాగేవోపపాదితాః. అతో జ్ఞాతృత్వమేవ జీవాత్మనః స్వరూపం. స చాయమాత్మాఽణుపరిమాణః. *న ప్రేత్య సంజ్ఞాస్తీత్యపి న ముక్తస్య జ్ఞానాభావ ఉచ్యతే - అపి తు *ఏతేభ్యో భూతేభ్యః సముత్థాయ తాన్యేవానువినశ్యతి ఇతి సంసారదశాయాం యద్భూతానువిధాయిత్వప్రయుక్తం జన్మనాశాదిదర్శనం - తన్ముక్తస్య న విద్యతే - *న పశ్యో మృత్యుం పశ్యతి న రోగం నోత దుఃఖతాం సర్వం హ పశ్యః పశ్యతి సర్వమాప్నోతి సర్వశః *నోపజనం స్మరన్నిదం శరీరం *మనసైతాన్ కామాన్ పశ్యన్ రమతే ఇత్యాదిశ్రుత్యైకార్థ్యాత్.

సమ్ప్రతి జ్ఞానాత్మవాదే తస్య సర్వగతత్వే దూషణమాహ.

౩౨॥ సూ. నిత్యోపలబ్ధ్యనుపలబ్ధిప్రసఙ్గోఽన్యతరనియమో వాఽన్యథా ॥ అన్యథా - సర్వగతత్వపక్షే తస్య జ్ఞానమాత్రత్వపక్షే చ నిత్యముపలబ్ధ్యనుపలబ్ధీ సహైవ ప్రసజ్యేయాతాం. (అన్యతరనియమో వా) ఉపలబ్ధిరేవ వా నిత్యం స్యాత్ - అనుపలబ్ధిరేవ వా. ఏతదుక్తం భవతి - లోకే తావద్వర్తమానయోరా

గుణవాచిశబ్దేన గుణ్యభిధానం లౌకికమిత్యత్రాహ.

౩౦॥ సూ. యావదాత్మభావిత్వాచ్చ న దోషస్తద్దర్శనాత్ ॥ న హి గోత్వాదయో యావదాత్మభావిన ఇత్యత్రాహ (స్వరూపేతి) అణుత్వాదయో హి యావదాత్మభావిన ఇతి తద్వ్యావృత్త్యర్థం చ స్వరూపనిరూపణధర్మత్వాదిత్యుక్తం. స్వరూపం - ధర్మిస్వరూపం. ... స్వరూపపర ఇత్యర్థః చకారార్థమాహ (చకారాదితి) ......

అనన్తరసూత్రశఙ్కామాహ (యచ్చోక్తమితి)

౩౧॥ సూ. పుంస్త్వాదివత్త్వస్య సతోఽభివ్యక్తియోగాత్ ॥ (జాగర్యాదిష్వితి) అత్రాదిశబ్దేన స్వప్నదశా వివక్షితా. పుంస్త్వశబ్దేన ధాతుర్లక్షితః. ఆదిశబ్దేన యౌవనోపలక్షణమితి గమ్యతే. బాల్యే సత్తాస్తీతి శఙ్కాయామాహ (సప్తధాతుమయత్వం హీతి) జ్ఞానస్యోక్త... యసమ్బన్ధసాపేక్షేత్యుక్తం భవతి. విద్యమానస్యానభివ్యక్తస్య కదాచిదభివ్యక్తిమాత్రే దృష్టాన్తోఽయం. విషయసమ్బన్ధార్హత్వం ప్రకాశార్హత్వం ... సుషుప్తావపి స్వయంప్రకాశత్వహానిః. ఏవం స్వయంప్రకాశస్వరూపజ్ఞానోపలబ్ధేర్విషయసమ్బన్ధసాపేక్షత్వే అహమర్థస్యాపి తథాత్వం స్యాదిత్యాశఙ్క్యాహ (సుషుప్త్యాదిష్వపీతి) (తస్యేతి) విషయసమ్బన్ధ ఉపలబ్ధిశ్చ జాగర్యాదావిత్యర్థః. అహంప్రత్యయగోచరత్వే జడత్వాది ప్రసజ్యేతేత్యాశఙ్క్యాహ (ఏతే చాత్మన ఇతి) నిత్యోపలబ్ధ్యాద్యప్రసఙ్గార్థమాహ (స చాయమితి) (న ప్రేత్యేతి) దేహాత్మాభిమానభ్రమో నాస్తీత్యర్థః. ......

(సమ్ప్రతీతి) జ్ఞానాత్మవాదే విభుత్వపక్షే దూషణం, జడాత్మవాదే విభుత్వే చ దూషణమ్, ఉభయం సూత్రవివక్షితం - వ్యాఖ్యాస్యతే చ. తత్ర ప్రథమపక్షే దూషణం ప్రతిజానీతే (సమ్ప్రతీతి)

౩౨॥ సూ. నిత్యోపలబ్ధ్యనుపలబ్ధిప్రసఙ్గోఽన్యతరనియమో వాఽన్యథా ॥ నిత్యోపలబ్ధిః ప్రసజ్యతాం - కథం నిత్యానుపలబ్ధిప్రసఙ్గః - ఉభయప్రసక్తిర్వా కథమిత్యత్రాహ (ఏతదుక్తమితి) వికల్పితరత్రయాభిప్రాయేణ దూషణత్రయముచ్యత ఇత్యర్థః. (లోకే తావదితి) ఆత్మ

త్మోపలబ్ధ్యనుపలబ్ధ్యోరయం జ్ఞానాత్మా సర్వగతో హేతుస్స్యాత్ - ఉపలబ్ధేరేవ వా- అనుపలబ్ధేరేవ వా. ఉభయహేతుత్వే సర్వదా సర్వత్రోభయం ప్రసజ్యేత. యద్యుపలబ్ధేరేవ - సర్వస్య సర్వదా సర్వత్రానుపలమ్భో న స్యాత్. అథానుపలబ్ధేరేవ - సర్వదా సర్వత్రోపలబ్ధిర్న స్యాదితి. అస్మాకం శరీరస్యాన్తరేవావస్థితత్వాదాత్మనస్తత్రైవోపలబ్ధిర్నాన్యత్రేతి వ్యవస్థాసిద్ధిః. కరణాయత్తోపలబ్ధేరపి సర్వేషామాత్మనాం సర్వగతత్వేన సర్వైః కరణైస్సర్వదా సంయుక్తత్వాత్, అదృష్టాదేరప్యనియమాదుక్తదోషస్సమానః.........................

జ్ఞాధికరణం సమాప్తమ్.

కుత్రచిదుపలభ్యతే- న గజతురగాదిషూపలభ్యతే. ఏవం విద్యమానయోరుపలబ్ధ్యనుపలబ్ధ్యోరుభయోరపి హేతుస్స్యాదిత్యేకం శిరః. (ఉపలబ్ధేరేవ వా, అనుపలబ్ధేరేవ వే, తి) అత్రాపి హేతుస్స్యాదిత్యనువర్తతే. ఏవం శిరస్త్రయం వివక్షితమ్. కిముపలబ్ధిరేవ స్వరూపం - ఉతానుపలబ్ధిరేవ - ఉతోభయమిత్యర్థః. హేతుశబ్దప్రయోగో హేత్వన్తరనైరపేక్ష్యార్థః. ఉక్తదూషణస్య స్వపక్షే స్పర్శిత్వమాహ (అస్మాకమితి) జడాత్మపక్షే నిత్యత్వే దూషణమాహ (కరణాయత్తేతి) (అదృష్టాదేరప్యనియమాదితి) తత్తత్కర్మానుష్ఠానహేతుభూతశరీరాణాం సర్వాత్మసాధారణత్వాదదృష్టానియమ ఇత్యర్థః. (ఉక్తదోషస్సమాన ఇతి) కరణాదికం కిముపలబ్ధేర్హేతుః- ఉతానుపలబ్ధేః - ఉతోభయోరితి వికల్ప్య పూర్వవద్దూషణం వ్యక్తమితి భావః ... ...

పరేషాం సూత్రాక్షరాస్వారస్యం- ద్రష్టృశబ్దస్యేవ జ్ఞశబ్దస్య జ్ఞప్తివాచిత్వాభావాత్. *ధీరో మనీషీ జ్ఞః ప్రాజ్ఞః ఇత్యభిధానవిదః. *అత ఏవ- అనుత్పన్నత్వేనావికృతబ్రహ్మణ ఏవోపాధినా జీవభావేనావస్థానాత్, తస్య చైతన్యస్వరూపత్వా దితి వ్యాఖ్యానమపి క్లిష్టమ్. ఏతచ్ఛ్రుత్యైన సాధ్యతయా ప్రకృతానుత్పత్తిపరామర్శిత్వస్యాస్వారస్యాదేవజ్ఞానస్వరూపత్వసాధకత్వాభావాత్ తదుపపాదకబ్రహ్మానన్యత్వం, తేన బ్రహ్మప్రతిపాదకవాక్యజాతం, తేన తస్య జ్ఞానస్వరూపత్వం, చ లక్షయిత్వా తేన పరమసాధ్యస్యోపపాదనీయత్వాత్. సాధకతయా ప్రకృతశ్రుతిపరామర్శిత్వం తు యుక్తం- ప్రకృతత్వాద్విశేషేఽపి పూర్వసూత్రస్థపఞ్చమీతుల్యార్థేన ప్రత్యయేన సాధకవిషయస్య ప్రకృత్యర్థసామ్యస్య చ జ్ఞాప్యమానతయా యోగ్యతావశాచ్చ ప్రతిశ్రుతి- శ్రుతిపన్నే తస్యావ్యవధానేన జ్ఞానస్వరూపతా ప్రతిపాదనే నిశ్శ్రుత్యాభావాచ్చ. జ్ఞానమాత్రస్వరూపత్వే సాధ్యే జ్ఞాతృత్వవాదినాం, ధర్మధర్మిభేదవాదినాం, ధర్మనిత్యత్వవాదినాం, * జానాత్యేవాయం * అవినాశీ వా అరేయమాత్మానుచ్ఛిత్తిధర్మేత్యేవమాదీనాం శ్రుతీనాం బాధో దుస్తరః. తత్రానుచ్ఛిత్తిరేవ ధర్మతయా వివక్షితా- *అవినాశిత్వేనైవ పునరుక్తిప్రసఙ్గాత్. అతఉచ్ఛేదరహితజ్ఞానధర్మకత్వం వివక్షితమ్.—— అపరైస్తు * అత ఏవ తిపదం తాభ్యః శ్రుతిభ్య ఇతి వ్యాఖ్యాతమ్. తదప్యనిరుద్ధమ్. శ్రుతేరితి వ్యాఖ్యానం తతోఽప్యుచితం- ఉత్తరసూత్రస్థాయాః పఞ్చమ్యా అన్వయసామర్థ్యేన శ్రుతేరితిపదానుషఙ్గస్య సూత్రకృతాఽభిప్రేతత్వావగమాత్. న హ్యుత్పత్త్యగత్యాగతీనాం తాభ్య ఇత్యన్వయో ఘటతే. శ్రుతిభ్య ఇత్యధ్యాహారేఽపి ఘటతే - అధ్యాహారసాకాఙ్క్షపదానుషఙ్గాదపి నిరపేక్షపదానుషఙ్గో హి యుజ్యతే. * అశ్రుతేరితిపదస్యానుపపత్తిశ్చ పూర్వమేవ దర్శితా.——— అన్యే తు- యత ఏవం నాత్యన్తికనాశః ప్రళయే జీవస్య- కిన్తు విభాగశక్త్యవశేష ఏవ- అత ఏవ జ్ఞత్వమపి సిద్ధం- తస్యామవస్థాయాం * యద్వై తన్న పశ్యతి పశ్యన్వై తన్న పశ్యతీతి జ్ఞత్వావినాశిత్వవచనమస్తీతి వ్యాచక్షతే. తదపి శబ్దాన్తరసాకాఙ్క్షహేతూపస్థాపకత్వాదపి తద్విశేష్యానపేక్షహేతూపస్థాపకత్వస్య న్యాయ్యతయా ప్రత్యుక్తమ్. ప్రళయే విభాగశక్త్యవశేషావస్థానం హి న సాక్షాదేవ జ్ఞానస్వరూపత్వసాధకం- కిన్తు ప్రళయవిషయశ్రుత్యుపస్థాపనద్వారేణ. కిఞ్చ- జ్ఞాననిత్యత్వం చైవముపపాదయన్తి - సర్వాస్సంవిదో జ్ఞాతారాదస్పిష్ఠ ఇవ నవనీతపిణ్డాత్ ఘృతమివ పురుషాద్విభజ్యన్తే, తేన సంయుజ్యన్తే, చ- అతో జ్ఞాననిత్యత్వే- న కారకస్థైర్యగర్భమితి. తత్ర కిఞ్చిద్విమర్శనీయం- కిం నవనీతపిణ్డస్యేవాత్మనః స్వరూపాన్తైకదేశ ఏవ విభజ్యమానో విషయేషు ప్రసర్పతి సఙ్కుచతి చ- ఉత తదపృథక్సిద్ధం జ్ఞానతయా తత్సజాతీయం ద్రవ్యాన్తరమితి. యది ప్రథమః పక్షః పరిగృహ్యతే- తత్ర బ్రూమః- అణుత్వం తావద్భవదభిమతం - తత్స్వరూపాద్విభక్తశ్చేద్విషయప్రసృతః కిమాత్మైకదేశః- ఉత కృత్స్న ఆత్మా. కృత్స్న ఆత్మా చేత్ - దర్పణగ్రహణవేలాయాం శరీరం నిరాత్మకం స్యాత్. యద్యేకదేశః ప్రసృతః- స చేదణ్డితః ప్రసృతః- న పునరేతి, ఆత్మా విశరీరాద్బహిరాత్మైవ స్యాదితి శరీరం నిరాత్మకం స్యాత్, యద్యఖణ్డితోఽపసర్పేత్ - మృత్పిణ్డవిశీర్ణధూళీపటలవన్న పునరేయాత్. తదానీమాత్మైకదేశహానిస్స్యాత్. ఏవం త్రిచతురపర్యాయైరాత్మోచ్ఛిత్తిస్స్యాత్- అనుచ్ఛేదే వా జ్వాలాయా ఇవ ప్రతిక్షణోత్పత్తిరాత్మనస్స్యాత్. యద్యఖణ్డిత ఏవ ప్రసృత్య పునస్సఙ్కుచతి- పటగ్రహణదశాయాం ఘటగ్రహణాయ పూర్వప్రసృత ఏవాంశః ప్రసర్పతి- ఉత ప్రాక్ప్రసృతాంశేశరీరస్థే పూర్వం శరీరస్థాంశః పశ్చాత్ప్రసర్పతి. ద్వితీయే పక్షే ధర్మధర్మిభావావ్యవస్థానాత్, చ్ఛరీరస్థస్య ధర్మిణోఽహం ప్రత్యయవేద్యస్యాత్మత్వాద్ధర్మిత్వాత్, విషయవ్యాప్తజ్ఞానానామిచ్ఛాదీనామివ స్వస్మై భాసమానత్వాభావాచ్చ ప్రత్యక్త్వాప్రత్యక్త్వధర్మధర్మిత్వాదీనామంశభేదేనానియతత్వాదాత్మాంశస్య కదాచిదనాత్మత్వం, ప్రత్యగంశస్య కదాచిత్పరాక్త్వం, ధర్మిణ ఏవ కదాచిత్స్వధర్మత్వం, చ స్యాత్. తతశ్చ కటకమకుటాదీనామివ అహమర్థస్య కర్తృభోక్తృత్వాదిమత్త్వం స్యాత్- అహమర్థస్యైవ కర్తృత్వభోక్తృత్వయోగాత్, అహమ్భావస్య చాత్మన్యనియతప్రదేశవృత్తిత్వా, చ్చ. యది ప్రథమపక్షో రోచతే - తస్మిన్ప్రసర్పణాప్రసర్పణరూపవిరుద్ధస్వభావభాక్త్వాద్ధర్మధర్మిణోర్భిన్న ద్రవ్యత్వం, అన్యధర్మజ్ఞానస్య అన్యం ప్రతి ధర్మత్వాభావాదపృథక్సిద్ధధర్మత్వం, తస్య చ సఙ్కోచవికాసభాక్త్వం, బాహ్యపగన్తవ్యమ్. తథా సతి ధర్మాన్యథాభావరూపావస్థాపత్తిరుత్పత్త్యాది - స్వరూపాన్యథాభావాభావాన్నిత్యత్వమిత్యవిచైర్వక్తవ్యమాస్థేయమ్.—— *ఉత్క్రాన్తిగత్యాదిషూ

త్రగణమధికరణాన్తరం పరే వ్యాచక్షతే. తదయుక్తం- జ్ఞత్వచిన్తోపయోగిత్వాత్ పరిమాణచిన్తనస్య. ఉపయోగశ్చ ఫలభేదేన దర్శితః. తత్ర పరే జీవాణుత్వం పూర్వపక్షీకృత్య విభుత్వమేవ సిద్ధాన్తయన్తి. తత్ర న తావదియం పరబ్రహ్మవిషయా చిన్తా - తద్విభుత్వస్య బహ్వధికరణసిద్ధత్వాత్, అల్పపరిమాణశ్రుతీనాం చ "నిచాయ్యత్వాదేవమి"త్యనేన కృతనిర్వాహత్వాత్, పృథగనుష్ఠానాత్. జీవవిషయేఽణుత్వస్య పూర్వపక్షీకరణమయుక్తం- అణుత్వశ్రుతీనాం నిరవకాశత్వప్రసఙ్గాత్. ఔపాధికాకారవిషయత్వం తాసామితి చేత్. కిమణుత్వం యావజ్జీవభావమవతిష్ఠతే- ఉత న. ప్రథమే యావజ్జీవభావభావినో మాధుర్యస్యేవ యావద్ద్రవ్యభావినోఽణుత్వస్యౌపాధికత్వమయుక్తం. ద్వితీయే జీవభావస్యామోక్షస్థాయిత్వం న సిధ్యేత్. తతశ్చ వేదాన్తానామనారమ్భస్స్యాత్. జీవభావనివృత్తిర్హి పరేషాం మోక్షః. అవచ్ఛేదకోపాధ్యపగమే బ్రహ్మతాపన్నస్య పునరుపాధ్యన్తరేణ జీవభావాపత్తౌ ఘటాగమాపాయితయా ఘటచ్ఛిద్రస్యేవానాదిముక్తత్వం జీవస్య ప్రసజేత్. ననూపాసనార్థమల్పపరిమాణత్వం పూర్వం నిరూపితం- అత్ర బ్రహ్మణో జీవభావేనాణుత్వస్య స్వాభావికత్వనిరాకరణమధికరణకృత్యమితి చేన్న- ఉపాధ్యసమ్భవాత్. న తావదవిద్యా- తస్యా అణుత్వాభావేన తదవచ్ఛిన్నస్యాప్యణుత్వానుపపత్తేః. యద్వ్యవసాయాదివృత్తిభేదేన బుద్ధ్యాదిశబ్దవాచ్యం మనః- బుద్ధ్యాఖ్యం మహత్తత్త్వం వోపాధిః- తన్న "ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణో మనః" "మహానవ్యక్తే లీయత" ఇత్యాదిశ్రుత్యవగతానామాదిమత్త్వాత్ సర్వేషాం జీవభావాభావాత్ జీవస్యాదిమత్త్వం స్యాత్. నను యథా త్వన్మతే జీవాత్మధర్మభూతస్య జ్ఞానస్య విభోరపి కర్మణాఽత్యన్తసఙ్కోచః ప్రళయదశాయాముపపద్యతే - తథా కృత్స్నప్రళయదశాయామన్తఃకరణాద్యభావేఽపి కర్మకృతమణుత్వం జీవస్య సమ్భవతీతి చేత్. న- అవచ్ఛేదకాభావదశాయామసఙ్కోచసద్భావప్రతిబన్ధ్యుపహారాయోగాత్. స్వతో వికాసశక్తియుక్తస్య ధర్మభూతస్య జ్ఞానస్య వికాసప్రతిబన్ధకం కర్మాభ్యుపగమ్యతే- న తు వికసితస్యైకదేశావచ్ఛేదకమిష్యతే. త్వన్మతే తు సర్వగతస్యైవ సతో బ్రహ్మణః క్వచిత్ప్రదేశేఽణుత్వమవచ్ఛేదకపరిమితద్రవ్యసాపేక్షం వికాసప్రతిబన్ధకేన కర్మణా న సమ్పద్యతే. అత ఆమోక్షస్థాయినః కస్యచిదుపాధేరసమ్భవాజ్జీవాణుత్వస్యౌపాధికత్వమయుక్తం. కిఞ్చ- "బాలాగ్రశతభాగస్య" "ఆరాగ్రమాత్ర" ఇత్యాదిష్వణుత్వశ్రుతిషూపాధిర్న శ్రూయతే- యథా పరమాత్మనో విభుత్వశ్రుతిషు. తస్య చాణుత్వముపాధిపూర్వకముచ్యతే "ఏష ఆత్మాన్తర్హృదయేఽణీయాన్ వ్రీహేర్వా" ఇత్యాదిషు. అత ఉపాధ్యనుక్తేః పరమాత్మవిభుత్వవజ్జీవాణుత్వమపి నోపాధికృతం. కిఞ్చ- "ఏషోఽణురాత్మా చేతసా వేదితవ్య" ఇత్యణుపరిమాణస్య ముముక్షువేదితవ్యత్వశ్రవణాచ్చాణుత్వం స్వాభావికం. న హ్యౌపాధికాకారో జీవస్య స్థూలత్వాదివచ్ఛోకమోహాదివచ్చ ముముక్షోరనుసన్ధేయః. "తేన ప్రద్యోతేనైష ఆత్మా నిష్క్రామతీ"త్యాత్మశబ్దస్య నిష్క్రమణకర్తృవిషయత్వాత్. తస్య నిష్క్రమణార్హత్వావగమాచ్చాణుత్వం స్వాభావికం. న హ్యాత్మశబ్ద ఉపాధిసంసృష్టపరః- లక్షణాప్రసఙ్గాత్. ఉపాధీనాం జీవస్య చ పృథక్ప్రక్రమణశ్రవణాచ్చాణుత్వం నిరుపాధికం. "తముత్క్రామన్తం ప్రాణోఽనూత్క్రామతి ప్రాణమనూత్క్రామన్తం సర్వే ప్రాణా అనూత్క్రామన్తీ"తి హి శ్రూయతే. మనశ్చ ప్రాణశబ్దవాచ్యేష్వన్తర్భూతం- "దశేమే పురుషే ప్రాణా ఆత్మైకాదశ" ఇతి శ్రుతేః. మనోవ్యతిరిక్తా బుద్ధిరణుత్వోపాధిరితి చేత్. బుద్ధిర్వాఽన్యద్వా యత్కిఞ్చిదుపాధిత్వేనోచ్యతాం- తత్కిం మనోవ్యతిరిక్తం- ఉత తత్త్వాన్తరం. ఆద్యే మనసః పృథగుత్క్రాన్తిశ్రవణాజ్జీవస్య తద్వ్యతిరిక్తోపి పృథగుత్క్రాన్తిస్సిద్ధా. తత్త్వాన్తరత్వే చ సమష్టిరూపస్య తస్యాణుత్వాభావాన్నోపాధిత్వం. వ్యష్టిరూపత్వే దేహసఙ్ఘాతతదాశ్రయతదాశ్రితేష్వన్యతమేన భవితవ్యం. సఙ్ఘాతరూపత్వే తస్యాణుత్వాభావాదనుపాధిత్వం. దేహాశ్రయతయా జీవోపకరణత్వే ముఖ్యప్రాణాన్తర్భావాత్ తతోఽపి పృథగుత్క్రాన్తిస్సిద్ధిః. దేహాశ్రితతయా జీవోపకరణత్వే ప్రాణశబ్దవాచ్యేష్వన్తర్భావాత్ తతః పృథగుత్క్రమణం సిద్ధం. కిఞ్చ- న కేవలముపాధ్యనుక్తేరేవాణుత్వస్య స్వాభావికత్వావగమః- కిన్తు నిరుపాధికస్వరూపస్యాణుత్వనిర్దేశాత్త్వావగమాన్తరమప్యవగమః. "ఏషోఽణురాత్మే"త్యాత్మాణుత్వేన విశిష్యతే- న తు బుద్ధిః- ఆత్మశబ్దో హ్యాత్మమాత్రవాచీ- న తూపాధిసంసృష్టవాచీ. నను "స చానన్త్యాయ కల్పత" ఇతి శ్రుతిరణుత్వస్యౌపాధికత్వమవగమయతీతి చేత్. న- "స" ఇత్యణుత్వవిశిష్టం జీవం పరామృశ్య విధీయమానస్యానన్త్యస్య తదవిరోధేన వర్ణనీయత్వాత్. వస్తుమాత్రపరత్వే హి తచ్ఛబ్దస్య ప్రకృతపరామర్శిత్వం న స్యాత్ - న హి ఘటే ప్రస్తుతే మృణ్మాత్రం పరామర్శమర్హతి. విశేషణప్రహాణేఽపి స్వారస్యం న స్యాత్. యో బాల్యే స యువేత్యుక్తే యథా కాలభేదాదవిరోధః - ఏవం య ఏవ పూర్వమణుః స పశ్చాదానన్త్యాయ కల్పత ఇత్యర్థ ఇతి చేన్న - ఉపక్రమావగతస్యాణుత్వస్య చరమావగతేనాన్యథాసిద్ధేనానన్త్యేన సఙ్కోచాయోగాత్. బాల్యయౌవనయోః క్రమభావస్య ప్రత్యక్షసిద్ధత్వాదగత్యా బాలశబ్దస్య సఙ్కోచః- ఇహ తు గత్యన్తరసద్భావాత్తదనుపపన్నం. గత్యన్తరం చాత్రైవ వక్ష్యామః. స్వరూపేణానన్త్యస్య దుర్నిరూపత్వాచ్చాణుత్వశ్రుతిసఙ్కోచో నిష్ఫలః. తథా హి - పూర్వమణుస్వరూపస్య జీవస్యానన్త్యం నామ అనన్తేన బ్రహ్మణైక్యాపత్తిర్వా- స్వరూపశైథిల్యేన మృత్పిణ్డస్యేవ ప్రసర్పణం వా- పటవద్వేష్టితస్య స్వరూపస్య ప్రసారిత్వం వా - సమ్భావ్యతే. ప్రథమం తావదశబ్దత్వాదనుపపన్నం. న హి "దేవత్వాయ కల్పత" ఇత్యుక్తే దేవైః సహైక్యముక్తం స్యాత్- అపి తు స్వస్య దేవత్వజాతియోగ ఏవ, "ఆరోగ్యాయ కల్పత" ఇత్యుక్తే స్వేతరనిరామయపురుషాన్తరైక్యం న సిధ్యేత్- కిం తు స్వస్యారోగ్యగుణయోగ ఏవ,- ఏవమానన్త్యశబ్దోఽపి ప్రకృత్యర్థభూతవిశేషణాన్వయం ధర్మిణో దర్శయతి - న తు వస్త్వన్తరం తేనైక్యాపత్తిం భేదనివృత్తిం వా- ప్రకృత్యంశస్య ప్రత్యయాంశస్య వా తద్వాచిత్వాభావాత్. "సంయుక్తమేతత్ క్షరమక్షరం చ" "నిత్యో నిత్యానామి"తి నిత్యత్వాక్షరత్వశ్రుతివిరోధాత్ స్వరూపశైథిల్యేన ప్రసర్పణమనుపపన్నం. అత ఏవ హ్యుపచయాపచయవిరహస్య ప్రామాణికత్వాత్ స్వరూపవృద్ధిరప్యనుపపన్నా. వేష్టితస్య ప్రసరణమపి నాశఙ్కనీయం- ఏకస్మిన్ శరీరే కృత్స్నస్య బ్రహ్మణో వేష్టితత్వేన శరీరాన్తరస్య జీవశూన్యత్వప్రసఙ్గాత్. బ్రహ్మణ ఏవ హ్యుపాధినా జీవభావో భవద్భిరభ్యుపగమ్యతే. జీవబహుత్వమిచ్ఛతామప్యశ్రుతవేష్టనకల్పనే గౌరవం ప్రసజ్యేత. నన్వనన్యథాసిద్ధకల్పనే గౌరవమపి న దోషః. సత్యం- ఇహ తు తదన్యథాసిద్ధేః కల్పనమయుక్తం. అణుత్వోపాధ్యవచ్ఛిన్నస్యైవ దేహాన్తరావస్థితస్య జీవస్యాఙ్గుష్ఠపరిమాణత్వం శ్రూయతే "ప్రాణాధిపస్సఞ్చరతి స్వకర్మభిరఙ్గుష్ఠమాత్రో రవితుల్యరూప" ఇతి, తథా "అస్య సోమ్య మహతో వృక్షస్య యో మూలేఽభ్యాహన్యా"దితి వృక్షశబ్దేన శరీరం ప్రస్తుత్య "స ఏష జీవేనాత్మనానుప్రభూత

శిఖేవ నాసు ప్రవిష్టత్వం చోక్త్వా *అస్యయదేకాంశాఖాంజీవో జహాతి సాశుష్యతి ద్వితీయాంజహాత్యథ సాశుష్యతి సర్వంజహాతి సర్వంశుష్యతీతి పాణిపాదాదిషు జీవావస్థానం తత్పరిహాణేన తస్య శోషశ్చోక్తః. న చ వేష్టితత్వరూపవికాసేనైవాఙ్గుష్ఠపరిమాణత్వం కృత్స్నశరీరావస్థానం చేతి వాచ్యం- అణుత్వోపాధేతనపగమాదేవ. న హి దేహాన్తరస్థితిదశాయామణుత్వోపాధ్యపగమో భవతామిష్టః. అతోఽఙ్గుష్ఠపరిమాణత్వం హృదయద్వారకమభ్యుపేత్యం- ఆపాదమస్తకావస్థానం చ ధర్మభూతజ్ఞానేనేత్యభ్యుపగన్తవ్యం. ఏవమణుత్వవ్యతిరిక్తపరిమాణస్య న ద్వారకత్వం, ధర్మభూతజ్ఞానేనాన్యత్రావస్థానం, చ శ్రుత్యన్తరబలేన క్లృప్తమితి క్లృప్తప్రకారేణానన్త్యశ్రుతినిర్వాహే సమ్భవతి కల్పకాన్యథాసిద్ధిర్వ్యక్తకల్పనమయుక్తం. సఙ్కోచకాన్యథాసిద్ధిరేవ ప్రభయా వగతాణుత్వసఙ్కోచశ్చానుపపన్నః. అతస్తదవిరోధాయ క్లృప్తప్రకారేణానన్త్యం ప్రభాభూతజ్ఞానద్వారావగన్తవ్యమిత్యానన్త్యశ్రుత్యాపి నాణుత్వస్యౌపాధికత్వసిద్ధిః. యతోఽణుత్వం న పూర్వపక్షీకార్యం- అతఏవ *వ్యతిరేకో గన్ధవదితి సూత్రమపి న పూర్వపక్షవిషయం - గుణస్య జ్ఞానస్య స్వాశ్రయాతిరిక్తప్రదేశవృత్తిత్వసమర్థనపరం - తస్యయుక్తిశూన్యత్వాత్. తచ్చ దృష్టాన్తస్య పుష్పగన్ధస్య సాధ్యవికలత్వాత్. న హి పరాగాద్యాశ్రయం వినా గన్ధః ప్రసరతి *తద్గుణేతి- అన్తఃకరణగుణా ఇచ్ఛాద్వేషాదయః- తత్సారోఽయం- అతోఽణుత్వవ్యపదేశ ఉపాధికృత ఇత్యుక్తం. తదయుక్తం- అన్తఃకరణస్య ప్రకృతస్య తచ్ఛబ్దేన పరామర్శాయోగ్యత్వాత్. *ప్రాజ్ఞవదితి దృష్టాన్తః సాధనవికలః-తస్యాన్తఃకరణావచ్ఛేదవత్త్వాభావాత్. దహరాద్యుపాసనేష్వణుత్వస్యౌపాధికత్వమాత్రం సామ్యమితి చేన్న - ప్రయుక్తహేత్వాదిత్యస్య హేతోర్దృష్టాన్తైకల్పస్య స్పష్టత్వాత్, అక్లిష్టత్వే సమ్భవతి తదయోగాచ్చ. దార్ష్టాన్తికస్యైవ దృష్టాన్తత్వం ప్రసజేత్- పరమాత్మనో జీవత్వే నాణుత్వే జీవస్యైవ దృష్టాన్తత్వాత్. జీవభావేనాణుత్వస్యోపాసనార్థతయాఽణుత్వం దృష్టాన్త ఇతి చేత్. న- *అహిరుణ్డలవదితి పదవత్ స్థితిశేషవాచిశబ్దాభావాత్. అతో దృష్టాన్తదార్ష్టాన్తికభావస్వారస్యనిర్ధారణభేదోఽప్యస్త్యేవ-స చాస్తు తృష్ణయైవ సిధ్యతి. సంస్పృష్టయోర్విమోగనియమాత్ జీవాన్తఃకరణయోర్వియోగే సతి జీవస్యాసత్త్వమసంసారిత్వం వా స్యాదితి శఙ్కాయాం యావదాత్మభావిత్వాత్ న సంసారః- తావద్భావిత్వాదన్తఃకరణస్యనోక్తదోషః ఇత్యనన్తరసూత్రం వ్యాఖ్యాతం. తదప్యయుక్తం-ఆత్మశబ్దస్య సంసారవిశిష్టవాచిత్వాభావాత్. సహి దేవదత్తశబ్దవదస్తిత్వముపస్థాపయతి. సుషుప్తిప్రలయయోరప్రబోధేనాన్తఃకరణాభావాద్యావదాత్మభావిత్వమితి శఙ్కాపరిహారార్థమనన్తరసూత్రస్యాప్యయుక్తం- *మహానప్యక్షేత్రీయతే ఇతి బుద్ధిలక్షణస్య మహతః ప్రభవాద్యాన్తఃకరణస్య లయశ్రవణాత్. శక్త్యాత్మనా తదానీమప్యన్తఃకరణస్థితేరితి చేత్. శక్తిశబ్దేన కిమవిద్యామాత్రం వివక్షితం - ఉతాన్తఃకరణోత్పాదనార్హమవిద్ద్రవ్యం- ఉతావస్థావిశేషాపన్నమన్తఃకరణం. ప్రథమేఽవిద్యాయామణుత్వాభావాదణుపరిమితత్వం జీవస్యామోక్షస్థాయి న భవేత్. ద్వితీయే ఘటస్యేవాన్తఃకరణస్య న యావదాత్మభావిత్వం సమ్భవతి- న హి మృద్ద్రవ్యమాత్రం ఘటోత్పాదనార్హమితి ఘటోఽవస్థితో భవతి. తృతీయే లయశ్రుతివిరోధః - న హి మృద్ద్రవ్యమాత్రదశాయాం ఘటాద్యవస్థా సమ్భవతి. ఏతావత్తు లయశబ్దార్థ ఉపరే సూక్ష్మావస్థత్వం.— — ప్రతిజీవమణవోఽనాద్యవిద్యానుబన్ధినస్సన్తి తాసాం స్థూలతాపత్తిస్సృష్టిః - సూక్ష్మతాపత్తిర్లయ ఇతి చేన్న - తస్యాణుత్వ ప్రలయేఽపి సర్గపాదేశవస్వరూపపరిమాణావస్థాయాం న ప్రలయః. ద్వితీయోఽణుత్వప్రలయే జీవస్యామోక్షస్థాయిత్వాభావః. మనస్స్వరూపమాత్రప్రలయేఽపీచ్ఛాద్వేషాదికార్యజననానర్హత్వాదేవ ప్రలీనత్వమితి చేత్- ప్రాణాకాశాది ప్రలయస్యాపి తథాత్వప్రసక్తాత్. *ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణో మన ఇతి ప్రాణాదీనామవిశేషేణ చోత్పత్త్యాదికం శ్రూయతే. *నిత్యోపలబ్ధీతి - అన్తఃకరణాసభ్యుపగమే ఆత్మేన్ద్రియవిషయసన్నిధానాన్నిత్యముపలబ్ధిర్నచేదనుపలబ్ధిర్వా ప్రసజేత్. అన్యతరస్మిన్నియమే వా శక్తిప్రతిబన్ధః కల్పనీయః- ఆత్మనో నిర్వికారత్వాత్సోఽనుపపన్నః- అతస్తద్ధేతురన్తఃకరణముపపన్న ఇతి వ్యాఖ్యాతం. తదప్యయుక్తం-అన్తఃకరణాభ్యుపగమేఽపి సత్యానుపలబ్ధ్యాదిప్రసఙ్గస్య, శక్తిప్రతిబన్ధకల్పనానుపపత్తే, స్తుల్యత్వాత్. అన్తఃకరణస్యావధానానవధానాభ్యాం నిత్యోపలబ్ధ్యాదిప్రసఙ్గ ఇతి చేన్న - ఆత్మన్యపి అవధానానవధానాభ్యాం ఏవ ప్రసఙ్గపరిహారస్య యుక్తత్వాత్. ఆత్మనో నిర్వికారత్వేపీచ్ఛాద్వేషాదివత్ ప్రతిబన్ధశక్తిశ్చ కల్పయితుం శక్యతే. ఇచ్ఛాద్వేషాదికమపరమార్థమితి చేత్- శక్తిప్రతిబన్ధోఽపి తాదృశ ఏవాత్మనికల్ప్యతాం. ఇన్ద్రియేషు శక్తేరన్యసమపి నాశక్యం సమ్భవతి- అదృష్టదేశకాలాదిసాపేక్షత్వాత్. యద్వా *అస్య శ్రవణాదిభావమితి ప్రతిపత్తావన్తఃకరణాభ్యుపగమః - తర్కస్యాన్యథాసిద్ధ్యపహారకదుర్బలతర్కాన్తరేణ శ్రుతిబలేనైవ సూత్రయితవ్యం. అతస్సూత్రస్యైవ యథార్థమేవ భవతి.— —

అన్యేషాం తు పక్షో న విరుద్ధః. *వ్యతిరేకో గన్ధవదితి సూత్రస్య జ్ఞాతృత్వే ప్రమాణోపస్థాపకత్వమిత్యయుక్తం- న తు గుణస్యాశ్రయాతిరేకవృత్తిత్వశఙ్కాపరిహారార్థత్వం- గన్ధదృష్టాన్తేన తస్యాః దుష్పరిహరత్వాత్. గన్ధాశ్రయద్రవ్యసూక్ష్మావయవవిశరణాన్ని నాసికోపలబ్ధిః. న చ ప్రకృతి మేవ ద్రవ్యం గుణ ఇత్యుచ్యత ఇతి చ యుక్తం-తూలస్య గుణత్వాప్రసిద్ధేః. న చ విశీర్ణవిరళద్రవ్యం గుణః-అయస్సూచ్యగ్రస్యాగుణత్వాప్రసిద్ధేః. స్వాశ్రయగతగుణగుణినోర్భేదమాత్రే గుణత్వవ్యవహార ఇతి చేన్న - బహుళద్రవ్యస్యాపృథక్సిద్ధత్వావిశేషేణ గుణవ్యవహారప్రసఙ్గాత్. విరళత్వం నామ కిం సాన్తరత్వం - తదా జ్ఞానస్య గుణత్వం న స్యాత్- ప్రసృతజ్ఞానస్య జాలస్యేవ సచ్ఛిద్రత్వాదర్శనాత్. యది సూక్ష్మత్వం విరళత్వం- తర్హ్యాత్మస్వరూపస్యాపి గుణత్వం స్యాత్. అజ్ఞానసత్యత్వపక్షే నాశే పునరపి ప్రభోత్థానం యుక్తం - పరిణామిత్వాత్. పునర్జ్ఞానప్రభోత్థానమయుక్తమితి జ్ఞానిరాసార్థం మణిప్రభాదృష్టాన్తవిషయం *యావదాత్మభావిత్వాదితి సూత్రమిత్యయుక్తం- *గుణాద్వాలోకవదిత్యత్రైవ ప్రభాప్రభావద్దృష్టాన్తస్యాభిహితత్వాత్ రత్నప్రభాన్యాయే నధర్మధర్మిభావే సమ్భవతి ప్రభానుత్థానశఙ్కానుపపత్తేః. తత్ర ప్రదీపప్రభాదృష్టాన్తవివక్షితేః- న మణిప్రభాదృష్టాన్త ఇతి చేత్- ఆలోకశబ్దస్య సాధారణస్య సఙ్కోచకాభావాత్, ద్విజ్ఞానవ్యపదేశాముఖ్యత్వదోషపరిహారస్యాపేక్షితత్వేన తదకరణానుపపత్తేశ్చ. ....

జ్ఞాధికరణం సమాప్తమ్.

———

33॥ సూ. కర్తా శాస్త్రార్థవత్త్వాత్ ॥

అయమాత్మా జ్ఞాతా- స చాణుపరిమాణ ఇత్యుక్తం. ఇదానీం కిం స ఏవ కర్తా - ఉత స్వయమకర్తైవ సన్నచేతనానాం గుణానాం కర్తృత్వమాత్మన్యధ్యస్యతీతి చిన్త్యతే. కిమత్ర యుక్తం. అకర్తైవాత్మేతి. కుతః. ఆత్మనో హ్యకర్తృత్వం, గుణానామేవ చ కర్తృత్వ, మధ్యాత్మశాస్త్రేషు శ్రూయతే. తథాహి- కఠవల్లీషు జీవస్య *న జాయతే మ్రియత ఇత్యాదినా జన్మజరామరణాదికం సర్వం ప్రకృతిధర్మం ప్రతిషిధ్య హననాదిషు క్రియాసు కర్తృత్వమపి ప్రతిషిధ్యతే *హన్తా చేన్మన్యతే హన్తుం హతశ్చేన్మన్యతే హతం। ఉభౌ తౌ న విజానీతో నాయం హన్తి న హన్యత ఇతి. హన్తారమాత్మానం జానన్నజానాత్యాత్మానమిత్యర్థః. తథా చ భగవతా స్వయమేవ జీవస్యాకర్తృత్వం స్వరూపం- కర్తృత్వాభిమానస్తు వ్యామోహ ఇత్యుచ్యతే *ప్రకృతేః క్రియమాణాని గుణైః కర్మాణి సర్వశః। అహఙ్కారవిమూఢాత్మా కర్తాహమితి మన్యతే *నాన్యం గుణేభ్యః కర్తారం యదా ద్రష్టానుపశ్యతి *కార్యకారణకర్తృత్వే హేతుః ప్రకృతిరుచ్యతే। పురుషస్సుఖదుఃఖానాం భోక్తృత్వే హేతురుచ్యత ఇతి చ. అతః పురుషస్య భోక్తృత్వమేవ - ప్రకృతేరేవ తు కర్తృత్వం. ... ...

ఏవం ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే (కర్తా శాస్త్రార్థవత్త్వాదితి) ఆత్మైవ కర్తా- న గుణాః. కస్మాత్. (శాస్త్రార్థవత్త్వాత్) శాస్త్రాణి హి యజేత స్వర్గకామః, ముముక్షుర్బ్రహ్మోపాసీతే, త్యేవమాదీని స్వర్గమోక్షాదిఫలస్య భోక్తారమేవ కర్తృత్వే నియుఞ్జతే. న హ్యచేతనస్య కర్తృత్వేన్యో నియుజ్యతే. శాసనాచ్చ శాస్త్రం - శాసనం చ ప్రవర్తనం. శాస్త్రస్య చ ప్రవర్తకత్వం బోధజననద్వారేణ. అచేతనం చ ప్రధానం న బోధయితుం శక్యం- అతః శాస్త్రాణామర్థవత్త్వం భోక్తుశ్చేతనస్యైవ కర్తృత్వే భవేత్. తదుక్తం *శాస్త్రఫలం ప్రయోక్తరీతి. యదుక్తం *హన్తా చేన్మన్యత ఇత్యాదినా హననక్రియాయామకర్తృత్వమాత్మనః శ్రూయత ఇతి - తదాత్మనో నిత్యత్వేన హన్తవ్యత్వాభావాదుచ్యతే. యచ్చ *ప్రకృతేః క్రియమాణానీత్యాదినా గుణానామేవ కర్తృత్వం స్మర్యత ఇతి - తత్సాంసారికప్రవృత్తిష్వస్య కర్తృతా సత్త్వరజస్తమోగుణసంసర్గకృతా- న స్వరూపప్రయుక్తేతి ప్రాప్తాప్రాప్తవివేకేన గుణానామేవ కర్తృతేత్యుచ్యతే. తథా చ తత్రైవోచ్యతే *కారణం గుణసఙ్గోఽస్య సదసద్యోనిజన్మస్వితి. తథా తత్రైవాత్మనశ్చ కర్తృత్వమభ్యుపేత్యోచ్యతే *తత్రైవం సతి కర్తారమాత్మానం కేవలం తు యః। పశ్యత్యకృతబుద్ధిత్వాన్న స పశ్యతి దుర్మతిరితి- *అధిష్ఠానం తథా కర్తా కరణం చ పృథగ్విధం। వివిధాశ్చ పృథక్ చేష్టా దైవం చైవాత్ర ప

33॥ సూ. కర్తా శాస్త్రార్థవత్త్వాత్ ॥ అవాన్తరసఙ్గతిమాహ (అయమాత్మేతి) జ్ఞాతృత్వాధికర్తృత్వం - అతః కర్తృతోపయుక్తజ్ఞాతృత్వనిరూపణానన్తరం కర్తృత్వనిరూపణాదిహ సఙ్గతిరితి భావః. కిమాత్మైవ కర్తా. ఉత ప్రధానమితి. కిమాత్మనః కర్తృత్వే ఏవఞ్జ్యోతిష్టోమాదిశాస్త్రాణామర్థవత్త్వం- ఉత ప్రధానస్య కర్తృత్వ ఇతి,. కర్తృత్వనిషేధః కిమాత్మనః కర్తృత్వే సమ్భవతి- నేతి, చ. యదా ప్రధానస్య కర్తృత్వే శాస్త్రాణామనర్థకత్వం, యదా చాత్మనః కర్తృత్వే కర్తృత్వనిషేధశ్చ న సమ్భవతి, - తదా ప్రధానం కర్తృ స్యాత్. యదా ఆత్మన ఏవ కర్తృత్వే శాస్త్రాణామర్థవత్త్వం, కర్తృత్వనిషేధశ్చ విషయవాంస్స్యాత్,- తదానీమాత్మైవ కర్తా స్యాత్. *హన్తా చేన్మన్యతే హన్తుమిత్యత్ర హన్తుమితి పదము దన్తద్వితీయాన్తం- నేతుం, జన్తు, మితివత్. హన్తారమిత్యర్థః. ఆత్మానమిత్యధ్యాహర్తవ్యమిత్యాహ (హన్తారమితి) అస్మిన్వాక్యే హననక్రియాయామేవ కర్తృత్వనిషేధః ప్రతీయతే- నాన్యక్రియాయామిత్యత్రాహ (తథా చేతి) ఉపబృంహణవాక్యే సర్వక్రియాకర్తృత్వనిషేధాత్ *హన్తా చేదిత్యత్రోక్తం హననముపలక్షణార్థమిత్యర్థః. ... ...

(ఏవం ప్రాప్త ఇత్యాది) శాస్త్రార్థవత్త్వాత్-శాస్త్రాణామర్థవత్త్వాదిత్యర్థః. ప్రయోజనత[illegible]హేతుత్వం. శాస్త్రశబ్దస్యావయవార్థేన ఆత్మన ఏవ కర్తృత్వముపపాదయతి (శాసనాచ్చేతి) భోక్తురేవ కర్తృత్వాచ్చేతనస్యైవ భోక్తృత్వాచ్ఛాస్త్రస్య బోధజననద్వారా ప్రవర్తకత్వాదచేతనే బోధజననాయోగాచ్చ చేతనస్య కర్తృత్వ మిత్యర్థః. (తదుక్తమితి) కర్మనిచార ఇత్యర్థః. పరోక్తశ్రుతివాక్యార్థమాహ (యదుక్తమితి) ఆత్మనో హన్తవ్యత్వాభావాదస్య హన్తృత్వం నాస్తీత్యర్థః. స్మృతివచనస్యార్థమాహ (యచ్చేతి) ప్రకృతేరిత్యాదినా చోద్యానువాదః. తస్యాభిప్రేతార్థమాహ (తత్సాంసారికేత్యాది) గుణానామేవ కర్తృతేతి తస్మిన్వచనే ప్రతీయమానార్థానువాదః. (ప్రాప్తాప్రాప్తవివేకేన) అన్వయవ్యతిరేకనిరూపణేనేత్యర్థః. గుణానామేవ కర్తృతేతి వచనస్యేదం తాత్పర్యం - సాంసారికప్రవృత్తిష్వస్య కర్తృత్వమన్వయవ్యతిరేకవశాత్సత్త్వరజస్తమస్సంసర్గకృతమితి. సంసారదశాయాం ప్రవృత్తిస్సాంసారికప్రవృత్తిః. గుణసఙ్గకృతత్వం స్పష్టయతి (తథా చేతి) (తథేతి) కేవలం- అధిష్ఠానాదిరహితమిత్యర్థః. *తత్రైవమిత్యాదివచనస్యాప్యాత్మనః కర్తృత్వనిషేధపరత్వభ్రమవ్యావృత్త్యర్థం ఏవం సతి, కేవల, మితిపదార్థవైశద్యార్థమాహ (అధిష్ఠానమితి) అధిష్ఠానం- శరీరం. చే

ఇచ్ఛుమిత్యధిష్ఠానాదిదైవపర్యన్తసాపేక్షేసత్యాత్మనః కర్తృత్వే య ఆత్మానమేవ కేవలం కర్తారం మన్యతే న స పశ్యతీత్యర్థః. ……………………

౩౪॥ సూ. ఉపాదానాద్విహారోపదేశాచ్చ॥ *స యథా మహారాజ ఇతి ప్రకృత్య *ఏవమేవైష ఏతాన్ ప్రాణాన్ గృహీత్వా స్వే శరీరే యథాకామం పరివర్తత ఇతి ప్రాణానాముపాదానే విహారే చ కర్తృత్వముపదిశ్యతే. ……………………

౩౫॥ సూ. వ్యపదేశాచ్చ క్రియాయాం న చేన్నిర్దేశవిపర్యయః॥ *విజ్ఞానం యజ్ఞం తనుతే కర్మాణి తనుతేఽపి చేతి లౌకికవైదిక క్రియాసు కర్తృత్వవ్యపదేశాచ్చ కర్తా. విజ్ఞానశబ్దేన నాత్మనో వ్యపదేశః- అపి త్వన్తఃకరణస్య బుద్ధేరితి చేత్ - ఏవం సతి నిర్దేశవిపర్యయః స్యాత్ -బుద్ధేః కరణత్వాద్విజ్ఞానేనేతి కరణవిభక్తినిర్దేశః స్యాత్. ……………………

౩౬॥ సూ. ఉపలబ్ధివదనియమః॥ ఆత్మనోఽకర్తృత్వే దోష ఉచ్యతే - యథాత్మనో విభుత్వే *నిత్యోపలబ్ధ్యనుపలబ్ధిప్రసఙ్గ ఇత్యాదినోపలబ్ధేరనియమ ఉక్తః- తద్వదాత్మనోఽకర్తృత్వే ప్రకృతేశ్చ కర్తృత్వే తస్యాస్సర్వపురుషసాధారణత్వాత్సర్వాణి కర్మాణి సర్వేషాం భోగాయ స్యుః - నైవ వా కస్యచిత్. ఆత్మనో విభుత్వాభ్యుపగమాత్సన్నిధానమపి సర్వేషామవిశిష్టం. అత ఏవ చాన్తఃకరణాదీనామపి నియమో నోపపద్యతే- యదాయత్తా వ్యవస్థా స్యాత్. ……………………

౩౭॥ సూ. శక్తివిపర్యయాత్॥ బుద్ధేః కర్తృత్వే కర్తురన్యస్య భోక్తృత్వానుపపత్తేర్భోక్తృత్వశక్తిరపి తస్యా ఏవ స్యాదిత్యాత్మనో భోక్తృత్వశక్తిర్హీయేత - భోక్తృత్వం చ బుద్ధేరేవ సమ్పద్యత ఇతి ఆత్మసద్భావే ప్రమాణాభావశ్చ స్యాత్. *పురుషోఽస్తి భోక్తృభావాదితి హి తేషామభ్యుపగమః …………

౩౮॥ సూ. సమాధ్యభావాచ్చ॥ బుద్ధేః కర్తృత్వే మోక్షసాధనభూతసమాధావపి సైవ కర్త్రీ స్యాత్,- స చ సమాధిః ప్రకృతేరన్యోఽస్మీత్యేవంరూపః న చ ప్రకృతేరన్యోఽస్మీతి ప్రకృతిస్సమాధాతుమలం, అతోఽప్యాత్మైవ కర్తా ……………………

ష్ఠాశబ్దేన పఞ్చవృత్తిః ప్రాణో లక్ష్యతే. సాపేక్షే సతీత్యస్య *ఏవం సతీత్యస్య వ్యాఖ్యానం. • శరీరవాఙ్మనోభిర్యత్కర్మ ప్రారభతే నరః। న్యాయ్యం వా విపరీతం వా పఞ్చైతే తస్య హేతవ ఇత్యస్య వచనస్యానన్తరం హి *తత్రైవం సతీత్యాదివచనమ్. ……………………

౩౪॥ సూ. ఉపాదానాద్విహారోపదేశాచ్చ॥ *గృహీత్వేత్యుపాదానముక్తం- *పరివర్తత ఇతి విహార ఉక్తః. ఇన్ద్రియప్రేరణే శరీరప్రేరణే చ కర్తృత్వముక్తమిత్యర్థః. ……………………

౩౫॥ సూ. వ్యపదేశాచ్చ క్రియాయాం న చేన్నిర్దేశవిపర్యయః॥ *యజ్ఞం తనుతే కర్మాణి తనుత ఇతి లౌకికవైదికక్రియాకర్తృత్వముక్తం. (విజ్ఞానేనేతి) తత్రాప్యు[illegible]త్వే సతి స ఏవ దోష ఇతి భావః. ……………………

౩౬॥ సూ. ఉపలబ్ధివదనియమః॥ యదన్తఃకరణం యత్కర్మ చకార - తదన్తఃకరణేనైవ తేనానుభావ్యమిత్యత్రాహ (అత ఏవ చేతి) ……………………

౩౭॥ సూ. శక్తివిపర్యయాత్॥ తతః కిమిత్యత్రాహ (భోక్తృత్వం చేతి) కథం ప్రమాణాభావ ఇత్యత్రాహ (పురుషోఽస్తీతి)

౩౮॥ సూ. సమాధ్యభావాచ్చ॥ అచేతనత్వాదపి ప్రకృతేస్సమాధిర్నోపపద్యతే, ప్రకృతేరన్యోఽస్మీత్యేవంరూపత్వాచ్చ నోపపద్యత, ఇత్యర్థః. ……………………

నన్వాత్మనః కర్తృత్వేఽభ్యుపగమ్యమానే సర్వదా కర్తృత్వం నోపరమేతేత్యత్రాహ.

౩౯॥ సూ. యథా చ తక్షోభయథా॥ వాగాదికరణసమ్పన్నోఽప్యాత్మా యదేచ్ఛతి తదా కరోతి- యదా తు నేచ్ఛతి తదా న కరోతి - యథా తక్షా వాశ్యాదికరణసన్నిధానేఽపి ఇచ్ఛానుగుణ్యేన కరోతి న కరోతి చ. బుద్ధేస్త్వచేతనాయాః కర్తృత్వే తస్యాః భోగవాఞ్ఛాదినియమకారణాభావాత్సర్వదా కర్తృత్వమేవ స్యాత్. ....

అనన్తరసూత్రశఙ్కామాహ (నన్వితి)

౩౯॥ సూ. యథా చ తక్షోభయథా॥ ఉక్తదూషణం త్వత్పక్ష ఏవ ప్రసజతీత్యాహ (బుద్ధేస్త్వితి) ... ...

పరే చాపరే చ *సమాధ్యభావాదిత్యన్తం సూత్రజాతమాత్మనః కర్తృత్వసమర్థనపరమధికరణం వర్ణయిత్వా * యథా చ తక్షోభయథేతి సూత్రం కర్తృత్వస్యౌపాధికత్వప్రతిపాదకమధికరణాన్తరం వర్ణయన్తి. తత్రోచ్యతే- *కర్తా శాస్త్రార్థవత్త్వా(త్) కర్తృత్వస్య స్వాభావికతయా పారమార్థ్యం కిం ప్రతిపిపాదయిషితం- ఉతౌపాధికత్వేన అపారమార్థ్యం- ఉత కర్తృత్వమాత్రం. ప్రథమేఽనన్తరాధికరణవిరోధః. ద్వితీయేఽనన్తరేణ పునరుక్తిః- తత్ర హ్యౌపాధికత్వం సమర్థనీయమనుమతం, తృతీయే సంశయాభావాదనారమ్భణీయతా. దేహస్య వా తదతిరిక్తస్య వా కస్యచిదాత్మతయాఽభిమతస్య కర్తృత్వం హి సర్వజనసమ్మతం- అహమిదం కరోమీతి హి సర్వేషాం ప్రతిపత్తిః. నను ప్రకృతిరేవ కర్త్రీతి సాఙ్ఖ్యపక్షనిరాసార్థ ఆరమ్భ ఇతి చేన్న- ప్రకృతిగతస్య వాఽన్తఃకరణగతస్య వా కర్తృత్వస్యాత్మన్యధ్యస్తత్వాభ్యుపగమస్య యుష్మయోరవిశిష్టత్వాత్. నను ప్రకృతిరేవ కర్త్రీతి తత్పక్షః- అతస్తన్నిరాసేన బుద్ధ్యుపహిత ఆత్మా కర్తేతి సమర్థనార్థమధికరణమితి చేత్. కిం బుద్ధ్యుపధానేన కర్తృత్వం పరమాత్మన ఉచ్యతే- ఉత జీవాత్మనాం. నాద్యః- అన్తఃకరణస్పృష్టబుద్ధ్యుపధానే సతి నాకర్తృత్వస్యాభ్యుపగన్తవ్యత్వాత్, అన్యథా బుద్ధ్యుపధానాత్కర్తృత్వం- కర్తృత్వాద్బుద్ధ్యుపధానమిత్యన్యోన్యాశ్రయప్రసఙ్గాత్, ప్రళయావస్థాయామన్తఃకరణాన్తరాభ్యుపగమేఽపి కత్వావధారణవిరోధాచ్చ. నాపి ద్వితీయః- స్వన్మతే బుద్ధ్యుపధానాత్పూర్వం జీవపరమాత్మవిభాగాభావేన జీవగతకర్తృత్వం బుద్ధ్యుపధాననిబన్ధనమితి వక్తుమశక్యత్వాత్. జీవత్వం కర్తృత్వం చ బుద్ధ్యుపహితస్య బ్రహ్మణ ఇతి చేన్న- బుద్ధేరనాదిత్వే మహదాదిలయశ్రుతివిరోధాత్, ఆదిమత్త్వే జీవానామాదిమత్త్వప్రసఙ్గాత్, బుద్ధిసృష్టావన్యోన్యాశ్రయస్య పూర్వోక్తస్య దుస్తరత్వాచ్చ. *విజ్ఞానం యజ్ఞమిత్యాదివాక్యవిషయస్య *వ్యపదేశాచ్చ క్రియాయామితి సూత్రస్య విజ్ఞానశబ్దవాచ్యజీవస్య కర్తృత్వప్రతిపాదకత్వాత్, తథా భవద్భిర్వ్యాఖ్యాతత్వాచ్చ విజ్ఞానశబ్దస్య బుద్ధిమాత్రవిషయత్వనిర్బన్ధస్యానుపపన్నః నహీదం సూత్రం పూర్వపక్షవిషయం వ్యాఖ్యాతం- తథా సతి *యథా చ తక్షేతి సిద్ధాన్తసూత్రం స్యాత్, తదిష్టస్య పృథగధికరణత్వానుపపత్తిః. విజ్ఞానశబ్దవిషయమేవ కర్తృత్వం సర్వమాసన్నమధికరణేనోక్తం. జీవానాం బ్రహ్మాత్మకత్వోపదేశశ్చన కర్తృత్వౌపాధికత్వసాధకః- అన్తఃకరణస్పృష్టతదుపధానేన వినా బ్రహ్మణః కర్తృత్వస్యావశ్యాభ్యుపేయత్వాత్. ఆత్మా కర్తా చేత్ - హితమేవ నియతం కుర్యాదితి శఙ్కాయామిష్టానిష్టోపలబ్ధివద్దేశకాలాదృష్టాదివశాదనియమేన హితాహితకారిత్వోపపత్తిరిత్యేతదర్థపరం * ఉపలబ్ధివదనియమ ఇతి సూత్రం వ్యాఖ్యాతం. తదయుక్తం- శఙ్కానుత్థానేన పరిహారవ్యాఘాతాత్. హితబుద్ధ్యైవ హి సర్వం చేతనః కరోతి. వస్తుతస్త్వహితమితి చేత్- తర్హి తన్న కర్తృత్వోపాధ్యం- కిన్తు సార్వజ్ఞ్యదూషణమహితే హితబుద్ధిత్వం. న చాత్ర సంసరతో జీవస్య సార్వజ్ఞ్యం కేనాపి వివక్షితం. అతోఽకర్తృత్వే దూషణాన్తరపరత్వమేవ సూత్రస్య యుక్తం. *శక్తివిపర్యయాదితి- బుద్ధేః కర్తృత్వే కరణశక్తిర్హీయేత- కర్తృశక్తిశ్చ స్యాత్- అతః కరణాన్తరం కల్ప్యం- కరణవ్యతిరిక్తకర్తృసద్భావాత్ నామ్ని వివాద ఇత్యుక్తం. తదప్యయుక్తం- బుద్ధేః కర్తృత్వేఽపి మనసః కరణత్వసమ్భవాత్ జీవస్య కర్తృత్వాసిద్ధేః. మనస ఏవ వృత్తివిశేషో బుద్ధిశబ్దవాచ్యమితి చేన్న- బుద్ధిశబ్దవాచ్యమహతో వ్యాహఙ్కారకార్యత్వాన్మనసః. పరాశరాదయో హి తథా స్మరన్తి. వృత్తివిశేషమాత్రం చేద్బుద్ధిః- తదా చిత్తమనసోరివ ప్రకృతివికృతిభావాపదేశో న స్యాత్, *భూమిరాపోఽనలో వాయుః ఖం మనో బుద్ధిరేవ చ। అహఙ్కార ఇతీయం మే భిన్నా ప్రకృతిరష్టధేతి భూవ్యాదీనామివ మనో బుద్ధ్యోరపి పృథక్త్వం ప్రతిపాద్యతే. *సమాధ్యభావాచ్చేతి సూత్రమపి *ఓమిత్యేవాత్మానం ధ్యాయథ *ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్య ఇతి సమాధివిధిరపి సమాధౌ కర్తృత్వమాత్మనోఽవగమయతీతి వ్యాఖ్యాతం. తత్తు *కర్తా శాస్త్రార్థవత్త్వాదిత్యస్మాదతిరిష్టార్థం- అతః ప్రకృతేరన్యత్వేన సమాధివిధానమేవ వివక్షితం. *యథా చ తక్షేతి. తత్ర కర్తృత్వస్యౌపాధికత్వం నామ కిం సంసారదశాయాం దేహేన్ద్రియాద్య[illegible]పేక్షత్వం- ఉత ముక్తావననుగతత్వం. ప్రథమేఽధికరణానుత్థానం- దేహాదిసాపేక్షత్వస్య లోకసిద్ధతయా నిరపేక్షత్వశఙ్కానుదయాత్. ద్వితీయే శ్రుతివిరోధః- పరం జ్యోతిరుపసమ్పన్నస్య *జక్షత్క్రీడన్ రమమాణ ఇతి జక్షణాదివ్యాపారదర్శనాత్, *సఙ్కల్పాదేవాస్య పితరస్సముత్తిష్ఠన్తి * స ఏకధా భవతి త్రిధా భవతీచ్ఛామాత్రేణాఖిలఫలనిష్పాదకత్వశ్రవణాచ్చ. కర్తృత్వస్య దుఃఖరూపత్వాత్, తస్య స్వాభావికత్వే చ దుఃఖాదనిర్మోక్ష ఇతి చాయుక్తం- స్వచ్ఛన్దనాద్యుపయోగే కర్తృత్వస్య దుఃఖరూపత్వాభావాత్. నను న దుఃఖరూపత్వం వివక్షితం- కిన్తు దుఃఖానుషఙ్గవ్యాప్తత్వమితి చేత్. తర్హ్యకర్తృత్వమపి దుఃఖానుషక్తమితి దుఃఖాదనిర్మోక్షః స్యాత్- తస్య నిష్పన్నత్వం చ దుఃఖహేతుర్దృశ్యతే, శాస్త్రీయకర్మస్వకర్తృత్వం చ నరకాదిహేతుః శ్రూయతే. కిం చ- ఆత్మావభాసస్య దుఃఖవ్యాప్తిదృష్టేతి ముక్తావాత్మావభాసదుఃఖానుభవయోరన్యతరప్రసక్తిః. ఆగమవిరోధాద్వ్యాప్తిభఙ్గశ్చేత్- కర్తృత్వేఽపి దుఃఖ[illegible]జ్యతాం. *విజ్ఞానం యజ్ఞమితి వాక్యస్య బుద్ధివిషయత్వం. *వ్యపదేశాచ్చేతి సూత్రస్య పూర్వపక్షవిషయత్వాభావాదయుక్తమిత్యుక్తం. బ్రహ్మాత్మకత్వోపదేశస్య చాకర్తృ

౪౦॥ సూ. ॥ పరాత్తుతచ్ఛ్రుతేః ॥

ఇదం జీవస్యకర్తృత్వం కింస్వాతన్త్ర్యేణ- ఉతపరమాత్మాయత్తమితి. కింప్రాప్తం. స్వాతన్త్ర్యేణేతి. పరమాత్మాయత్తత్వేహివిధినిషేధశాస్త్రానర్థక్యంప్రసజ్యతే. యోహిస్వబుద్ధ్యా ప్రవృత్తినివృత్త్యారమ్భశక్తః- సఏవనియోజ్యోభవతి. అతఃస్వాతన్త్ర్యేణాస్యకర్తృత్వం. ... .

ఇతిప్రాప్తేఽభిధీయతే (పరాత్త్వితి) తుశబ్దఃపక్షంవ్యావర్తయతి. తత్-కర్తృత్వమస్యపరాత్ పరమాత్మనఏవహేతోర్భవతి. కుతః. శ్రుతేః *అన్తఃప్రవిష్టశ్శాస్తాజనానాంసర్వాత్మా *యఆత్మనితిష్ఠన్నాత్మనోన్తరోయమాత్మానవేదయస్యాత్మాశరీరం యఆత్మానమన్తరోయమయతిసతఆత్మాన్తర్యామ్యమృతఇతి. స్మృతిరపి సర్వస్యచాహంహృదిసన్నివిష్టోమత్తఃస్మృతిర్జ్ఞానమపోహనంచ * ఈశ్వరస్సర్వభూతానాం హృద్దేశేఽర్జునతిష్ఠతి । భ్రామయన్సర్వభూతానియన్త్రారూఢానిమాయయేతి. ....

నన్వేవంవిధినిషేధశాస్త్రానర్థక్యం ప్రసజ్యేతేత్యుక్తం. తత్రాహ

౪౧॥ సూ. ॥ కృతప్రయత్నాపేక్షస్తువిహితప్రతిషిద్ధావైయర్థ్యాదిభ్యః॥ సర్వాసుక్రియాసుపురుషేణకృతంప్రయత్నం- ఉద్యోగమపేక్ష్యాన్తర్యామీపరమాత్మాతదనుమతిదానేనప్రవర్తయతి పరమాత్మానుమతిమన్తరేణాస్యప్రవృత్తిర్నోపపద్యతఇత్యర్థః. కుతఏతత్ (విహితప్రతిషిద్ధావైయర్థ్యాదిభ్యః) ఆదిశబ్దేనానుగ్రహనిగ్రహాదయోగృహ్యన్తే. యథాద్వయోస్సాధారణేధనేపరస్వత్వాపాదనమన్యతరానుమతిమన్తరేణనోపపద్యతే- అథాపీతరానుమతిఃస్వేనైవకృతేతితత్ఫలంస్వస్యైవభవతి. పాపకర్మసునివర్తనశక్తత్వసాధకత్వంప్రదర్శితం.——— అన్యేతు *యథాచేతిసూత్రంపూర్వసూత్రేతికాధికరణమేవావక్తవ్యమ్ - తేవాస్యసూత్రస్యకర్తృత్వాకర్తృత్వవచనానాంవిషయవ్యవస్థాపనార్థత్వమాహుః. తతోఽపికర్తృత్వానుపపత్తి ప్రసఙ్గపరిహారార్థత్వంయుక్తం - తస్యచ హరణీయత్వాత్, కర్తృత్వనిషేధవచనానాంవిషయవిభాగస్యాప్యసూత్రేఽభిప్రేతత్వా, దన్యథా *శాస్త్రఫలంప్రయోక్తరిసిద్ధేకర్తృభావే *కర్తాశాస్త్రార్థవత్త్వాదితిసూత్రద్వైయర్థ్యప్రసఙ్గాత్, తదుపష్టమ్భేన *ప్రకృతేః క్రియమాణానీత్యాదివచనస్యకృష్ణపరిహారతయాతత్పరిహారస్యాపిప్రాయికత్వస్యాభ్యుపేతత్వాత్, అనుపపత్తి ప్రసఙ్గపరిహారపరత్వేఽప్యస్మిన్ సూత్రేవిషయవిభాగస్యార్థసిద్ధత్వవర్ణనోపపత్తేశ్చ.................

కర్త్రధికరణంసమాప్తమ్.

౪౦॥ సూ. ॥ పరాత్తుతచ్ఛ్రుతేః॥ జీవస్యకర్తృత్వంకింపరమాత్మాయత్తం- ఉతస్వాయత్తమితి. కింపరమాత్మాయత్తత్వేవిధినిషేధశాస్త్రానర్థక్యంస్యాత్- నేతి. యదాస్యాత్- తదాస్వాయత్తం. యదానస్యాత్- తదాపరమాత్మాయత్తమితినిష్కృతి. ... ...

తదితివ్యాఖ్యేయంపదం - కర్తృత్వమితివ్యాఖ్యానమ్.................................

అనన్తరసూత్రశఙ్కామాహ (నన్వితి)

౪౧॥ సూ. ॥ కృతప్రయత్నాపేక్షస్తువిహితప్రతిషిద్ధావైయర్థ్యాదిభ్యః॥ (ఉద్యోగమపేక్ష్యేతి) అనేన ప్రథమప్రవృత్తిదశాయాంపరస్యోదాసీనత్వందర్శితం. ప్రవృత్తస్యప్రవర్తనంహ్యనుమతిః. జీవస్యైవ యద్యుద్యమశ్చేత్ - కిమనుమతిదానేనేత్యత్రాహ (పరమాత్మానుమతిమితి) ఉత్తరప్రవృత్తిరేతదనుమతిదానేనైవోపపద్యతఇత్యర్థః. విహితప్రతిషిద్ధశబ్దేనవిధినిషేధావుచ్యేతే. ఆదిశబ్దంవ్యాచష్టే (ఆదిశబ్దేనేతి) నిగ్రహానుగ్రహౌ - కోపప్రసాదౌ, భాష్యస్థాదిశబ్దేనతత్తత్ఫలదానమభిప్రేతం. పరానుమతిసాపేక్షత్వేవిధినిషేధవిషయత్వానుపపత్తిరితిశఙ్కాయాంపరానుమతిదానేనైవ ప్రవృత్త్యుపపత్తౌ, తత్రాపిప్రథమప్రవృత్తస్యైవఫలభాక్త్వే, దృష్టాన్తమాహ (యథేతి) సాధారణేద్రవ్యేపరానుమత్యాస్వాంశదానాదాయరాజ్ఞఉపాయనేదత్తేతత్ప్రసాదహేతుకఫలాన్వయః ప్రథమప్రవృత్తస్యైవదృశ్యతే- నత్వనుమన్తుః- తథేదమిత్యర్థః. అంశేపారతన్త్ర్యేవిధినిషేధాగోచరత్వమితిశఙ్కా - అంశేస్వాతన్త్ర్యేవిధినిషేధగోచరత్వోపపత్తిరితిపరిహారః. అన్యసాపేక్షత్వేఽపిరథాకర్షణాదిషువిధినిషేధగోచరత్వందృష్టం. (పాపకర్మస్విత్యాది) అన్యత్రదయాయాస్సవిషయత్వాదిత్యర్థః. ఏతదుక్తంభవతి- యథాద్వయోఃపుత్రయోఃపిత్రాదిభక్షణశక్తిశ్రమేత్రాదిమత్త్వేనతత్సాపేక్షత్వేఽపికస్యచిదపథప్రవృత్తిః, కస్యచిత్సుపథప్రవృత్తి, శ్చతయోరేవఫలాయభవతి - తద్వదిహాపిసర్వజీవానాంసామాన్యేనచిదచిత్ప్రవృత్తిశక్త్యాకరణకళేబరరూపవరికరలాభస్యచపరమాత్మాధీనత్వాత్ కర్తృత్వమాత్రంపరాయత్తం- విశేషకర్తృత్వంచపరానుమతిసాపేక్షత్వాత్ పరాయత్తం. అంశేస్వాతన్త్ర్యేజీవస్యవిధినిషేధవిషయత్వం. స్వాతన్త్ర్యంచస్వేచ్ఛానుగుణప్రవృత్తి సామర్థ్యసత్త్వని

స్యాప్యనుమన్తృత్వం న నిర్దయత్వమావహతీతి సాఙ్ఖ్యసమయనిరూపణే ప్రతిపాదితం. నన్వేవం *ఏష హ్యేవ సాధు కర్మ కారయతి తం యమేభ్యో లోకేభ్య ఉన్నినీషతి ఏష ఏవాసాధు కర్మ కారయతి తం యమధో నినీషతీత్యున్నినీషయా అధో నినీషయా చ స్వయమేవ సాధ్వసాధునీ కర్మణీ కారయతీత్యేతన్నోపపద్యతే. ఉచ్యతే- ఏతన్న సర్వసాధారణం. యస్త్వతిమాత్రం పరమపురుషానుకూల్యే వ్యవస్థితః ప్రవర్తతే - తమనుగృహ్ణన్ భగవాన్ స్వయమేవ స్వప్రాప్త్యుపాయేష్వతికల్యాణేషు కర్మసు రుచిం జనయతి. యశ్చాతిమాత్రం ప్రాతికూల్యే వ్యవస్థితః ప్రవర్తతే- తం స్వప్రాప్తివిరోధిష్వధోగతిసాధనేషు కర్మసు రుచిం జనయతి. యథోక్తం భగవతా స్వయమేవ *అహం సర్వస్య ప్రభవో మత్తస్సర్వం ప్రవర్తతే। ఇతి మత్వా భజన్తే మాం బుధా భావసమన్వితా ఇత్యారభ్య * తేషాం సతతయుక్తానాం భజతాం ప్రీతిపూర్వకం। దదామి బుద్ధియోగం తం యేన మాముపయాన్తి తే। తేషామేవానుకమ్పార్థమహమజ్ఞానజం తమః। నాశయామ్యాత్మభావస్థో జ్ఞానదీపేన భాస్వతేతి, తథా *అసత్యమప్రతిష్ఠం తే జగదాహురనీశ్వరమిత్యాది *మామాత్మపరదేహేషు ప్రద్విషన్తోఽభ్యసూయకాః ఇత్యన్తముక్త్వా *తానహం ద్విషతః క్రూరాన్ సంసారేషు నరాధమాన్। క్షిపామ్యజస్రమశుభానాసురీష్వేవ యోనిష్విత్యుక్తమ్. ......

పరాయత్తాధికరణం సమాప్తమ్.

పార్యత్వం. ఇతరసాపేక్షత్వేఽపి విధినిషేధవిషయత్వం ఫలభాక్త్వం చ దర్భాకర్షణాదిషు దృష్టం. ఇతరసాపేక్షత్వే చ ప్రథమప్రవృత్తేస్స్వఫలాన్వయో హి చ దృష్టాన్తోఽస్మిన్. అనుమన్తుః పరస్యానియన్తృత్వాద్గ్రాహకబాధా వ్యసనఫలాన్వయః- కిన్తు జీవస్యైవ. లోకేష్వనుమన్తుః ఫలాన్వయో నానుమన్తృత్వప్రయుక్తః- అపి తు శాస్త్రవశ్యత్వప్రయుక్తః. నివర్తకస్యాప్యనుమన్తృత్వం న దోషః- ప్రథమప్రవృత్తిఫలదానరూపత్వాత్తస్య. అల్పానుకూల్యేన విపులాపరాధసహత్వాద్దయాదిగుణానాం సవిషయత్వమితి. అత్ర చోదయతి (నన్వితి) కథమనుమన్తృత్వం - అప్రవృత్తప్రవర్తనరూపం ప్రయోజయితృత్వం హ్యస్య దృశ్యతే- అనుమన్తృత్వే సతి కథమిదముపపద్యత ఇత్యర్థః. విషయవ్యవస్థయా పరిహరతి (ఉచ్యత ఇతి) న్యాయకృతం విషయవిభాగం సంవాదకోపబృంహణవచనేన దర్శయతి (యథోక్తమితి). ప్రథమప్రవృత్తస్యానుమన్తృత్వవదత్యన్తానుకూలప్రతికూలయోః ప్రయోజయితృత్వమపి ఫలదానకల్పం. తత్ర చ హేతుస్స్వాతన్త్ర్యం. ఏవం ప్రథమముపేక్షకత్వం, పశ్చాదనుమన్తృత్వం, క్వచిద్విషయే ప్రయోజకత్వం, చ ప్రతిపాదితం. ఏషాం త్రయాణాం దోషరూపత్వసాధనమాశ్రయాసిద్ధిగ్రాహకబాధాభ్యాం పూర్వముపనిరస్తం. నను చేతనస్య ప్రాథమికేచ్ఛాప్రయత్నయోరనుత్పత్తౌ పరమాత్మనః కారణత్వమస్తి వా- న వా. న చేత్- సర్వకారణత్వభఙ్గప్రసఙ్గః, కిఞ్చ- పుణ్యపాపప్రవృత్త్యనుగుణేచ్ఛాదీనామపి పూర్వకర్మఫలరూపత్వాత్తదిచ్ఛాదిషు కారణత్వాభావే పరస్య సర్వకర్మఫలప్రదత్వం చ భగ్నం స్యాత్,- అతః ప్రాథమికేచ్ఛాప్రయత్నయోరపి కారణత్వమీశ్వరస్యాభ్యుపగన్తవ్యం. తతశ్చ తయోరీశ్వరస్య సఙ్కల్పతః కారణం స్యాత్. అయమిచ్ఛేత్- అయం ప్రయతేతేత్యమోఘసఙ్కల్పస్య తస్య సఙ్కల్పపరతన్త్రతయా జీవస్య స్వాతన్త్ర్యాభావాత్ శాస్త్రానుకర్తృత్వం తన్నిబన్ధనం భోక్తృత్వం చ న స్యాత్, పరమాత్మన ఔదాసీన్యానుమన్తృత్వప్రయోజయితృత్వావస్థానాం వైషమ్యం చ న స్యాత్,. ప్రవృత్తస్య ప్రవర్తకో హ్యనుమన్తా- అప్రవృత్తస్య ప్రవర్తకశ్చ ప్రయోజయితా. పరమాత్మనః ప్రవర్తకత్వం చ న హస్తాదికాయప్రేరకేన- అపి త్విచ్ఛాజననద్వారేణ. ప్రథమప్రవృత్తిష్విచ్ఛాజనకత్వమస్తి చేత్- ఉపేక్షకత్వం న స్యాత్- ప్రయోజయితృత్వావస్థాయా వైషమ్యాభావాత్. ఉచ్యతే- నైతే దోషాః ప్రసజ్యేరన్ - సాధారణోపకారవిశేషోపకారవైషమ్యేణ సర్వాసామనుపపత్తీనాం పరిహృతత్వాత్. ఆదావేవ కరణకళేబరసఙ్గతత్ప్రదానరూపోపకారశ్చేతనానాం సర్వకార్యసాధారణః, పశ్చాదపి కరణకళేబరవ్యాపృతిధారణతత్సామర్థ్యాపాదనరూపశ్చోపకారః సర్వదా, భవతీతి తన్మూలత్వేన ప్రాథమికేచ్ఛాదావపి కారణత్వాన్న పరమాత్మనః సర్వకారణత్వహానిః. తత ఏవ న సర్వఫలప్రదత్వహానిశ్చ. తత్తద్విహారవ్యాకాదృష్టవశాదవగుణత్రయోద్భవాభిభవరూపవిశేషో వాసనావిశేషశ్చేచ్ఛాజన్మకాల ఏవ సిద్ధా. విషయవిశేషసన్నిధిశ్చ భోగాదృష్టప్రవాహకారితః- కర్మఫలానుభవస్య తత్సాపేక్షత్వాత్. తథా హి గుణవిశేషస్య రుచివిశేషహేతుత్వం *ఆహారాస్సాత్త్వికప్రియాః *ఆహారా రాజసస్యేష్టా ఇత్యాదిభిరవగమ్యతే. మనుష్యపశుక్రిమికీటాదీనామోదనశష్పపూయాదిషు రుచివిశేషద్వేషతదభావానాం వాసనావిశేషాధీనత్వమన్వయవ్యతిరేకసిద్ధం. ఏవం గుణత్రయతారతమ్య, వాసనావిశేషాద్బోధ, వస్తుస్వభావవిశేష, రూపాసాధారణకారణసచివైః సాధారణకారణైః ప్రాథమికేచ్ఛానిష్పత్తి, స్తత ఏవ ప్రయత్నశ్చేతి తయోర్విశేషోపకారాభావాదీశ్వరస్యౌదాసీన్యముక్తం. నను తత్తద్భోగాదృష్టస్యాపీశ్వర ఏవ ఫలప్రద ఇతి విషయసన్నిధానాదేరపీశ్వరకారితత్వాత్ కథం తస్య తత్రౌదాసీన్యం. అభిసన్ధివిశేషాభావాదితి బ్రూమః. ఈశ్వరః ప్రాచీనాదృష్టఫలభూతసుఖదుఃఖప్రదానేచ్ఛయా విషయసన్నిధానాదికం ప్రథమముపాదయతి- న తు సాధనాన్తరానుష్ఠాపనేచ్ఛయా. అన్యాభిప్రాయేణ సమ్పాదితస్య వస్తునః పురుషాన్తరాభిమతకార్యాన్తరోపయోగే సత్యపి పూర్వం తన్నిష్పాదకపురుషస్యౌదాసీన్యం హి దృశ్యతే - ఘటనిరీక్షణాయ ప్రదీపమారోపయతి హి పురుషః పటాన్వేషిపురుషాన్తరప్రవృత్తావుదాసీన ఏవ - తత్ర తస్య ప్రవర్తకత్వనివర్తకత్వయోరుభయోరప్యభావాత్. ఏవమీశ్వరస్య ప్రథమమౌదాసీన్యముపపన్నం.

౪౩॥ సూ. అంశో నానావ్యపదేశాదన్యథా చాపి దాశకితవాదిత్వమధీయత ఏకే॥
జీవస్య కర్తృత్వం పరమపురుషాయత్తమిత్యుక్తం. ఇదానీం కిమయం జీవః పరస్మాదత్యన్తభిన్నః- ఉత పర
మేవ బ్రహ్మ భ్రాన్తం- ఉత బ్రహ్మైవోపాధ్యవచ్ఛిన్నం- అథ బ్రహ్మాంశ ఇతి సంశయ్యతే. శ్రుతివిప్రతిపత్తేస్సం

అత ఏవ జీవస్య స్వాతన్త్ర్యమపి యుక్తం - ఇచ్ఛాశక్తిమత్త్వే సత్యనివార్యత్వం హి స్వాతన్త్ర్యం. నను పూర్వవాసనాతదధీనేచ్ఛాపరవశత్వాద్వాయా
దకాది ప్రేరితస్యేవ న జీవస్య స్వాతన్త్ర్యం. నైవం - ఇచ్ఛోత్పత్తేః ప్రవృత్తిసామర్థ్యవినాశకత్వాభావాత్. ఓదనేచ్ఛాయాం సత్యామపి తస్య విష
సమ్పృక్తత్వవిజ్ఞానే సతి తద్విషయేచ్ఛానివారణసామర్థ్యం హి చేతనస్య దృశ్యతే,- కాష్ఠనిచాయకో మహానిధిలాభోపాయజ్ఞానే సతి కాష్ఠసమ్పాదనే
చ్ఛాం నివారయితుం ప్రభవతి,. ఏవం ప్రత్యవాయస్యవా ఽతిశయితఫలాన్తరస్య వా జ్ఞానే సతీచ్ఛాన్తరనివారణసామర్థ్యదర్శనేన పురుషస్య స్వాత
న్త్ర్యోపపత్తేః కర్తృత్వం యుజ్యతే - ఇష్టతమేషు ప్రవర్తకవాసనావదనిష్టేషు నివర్తకవాసనాపి హితస్యాస్తి హ్యతే. అతః కృత్యాకరణాకృత్యకరణేష్వి
చ్ఛానివారణక్షమోఽపి ప్రత్యవాయానాదరేణ స్వేచ్ఛాం న నివారయతీత్యేష ఏవాపరాధో జీవస్య దణ్డ్యత్వే హేతుః. శాస్త్రీయప్రత్యవాయాదిజ్ఞానసా
మర్థ్యాభావాత్తిరశ్చామశాస్త్రవశ్యత్వం. ఏవం ప్రథమేచ్ఛా ప్రయత్నయోరపృథక్త్వస్వాతన్త్ర్యో జీవః. పరమాత్మా చ తయోరుదాసీనః - తత్రాభిస
న్ధిరహితత్వాత్. ద్వితీయేచ్ఛా ప్రయత్నాదిషు పరమాత్మా అభిసన్ధిమానేవ హేత్వన్తరాసన్నిధాపితమపి విషయం బుద్ధౌ సన్నిధాపయతి. తత్సన్నిధాపనమ
పి విశేషోపకారః. స చ ప్రథమప్రవృత్తిఫలదానరూపః. తదానీమపి పరో జీవస్య స్వేచ్ఛానివారణాదిసామర్థ్యం న నాశయతి - అతస్తస్య స్వాతన్త్ర్యం
ఈశ్వరః విశేషోపకారం ప్రథమతి ఏవ కేషుచిదీశ్వరః కరోతి- తత్ర ప్రయోజయితృత్వమిత్యవస్థాత్రయవైషమ్యం. సర్వేషాం సాధారణకారణస్యైవ వా స
నావిశేషాదిసహకృతైరిచ్ఛాద్యుత్పత్తౌ సమ్భవన్త్యాం కిమర్థమీశ్వరస్యానుమన్తృత్వాదికమభ్యుపగమ్యతే. ఉచ్యతే-యద్యపి యమనుమన్తృత్వాదికం వ్య
యాముః-తదానీమేవం చోదనీయం. న తు కల్ప్యతే-కింతు *అస్త్రే ప్రనిష్ఠశ్చానుమన్తా జనానాం *అభ్యక్షశ్చానుమన్తా చ *ఏష ఏవ సాధుకర్మకారయతీత్యా
ది శ్రుతిబలాదభ్యుపగమ్యతే- అతో న కశ్చిద్దోషః. తత్ర యదుక్తం- నియమనశ్రుతిసఙ్కోచః ప్రసజేత్- ప్రశమము పేక్షితత్వాదితి-స తదపి నిష్ప్రస
ఙ్గం- నియన్తృత్వశ్రుతేస్తావాన్ సఙ్కోచో హ్యభిమతః- యావతా విధినిషేధశాస్త్రానర్థక్యం పరిహ్రియతే. తతః పరం సఙ్కోచ ఏవ తత్త్వాస్య న చ సో
భ్యుపగతః. కించ-ఇచ్ఛాశక్తిం ప్రవృత్తిశక్తిం చ దత్త్వా శక్తిమత్త్వే సత్యనివార్యత్వలక్షణం స్వాతన్త్ర్యం జీవస్యాపాద్య స ప్రథమప్రవృత్తౌ తూష్ణీంభావ ఈశ్వ
రస్య న స్వాతన్త్ర్యవైకల్యావహః- కింతు తదతిశయావహ ఏవ- యథా అమాత్యాదీనాం పరికరవత్త్వం స్వాతన్త్ర్యం చ దత్త్వాస్య యథా వ్యాపృతస్య రా
జ్ఞః-తద్వత్. న చ స్వాతన్త్ర్యం పరాధీనత్వం చేతి వ్యాఘాతః-అమాత్యస్వాతన్త్ర్యే తదభావాత్. తదపి తేషు రాజ్ఞాతత్ప్రవృత్తేరనివారణాత్.— అత్రా
యం సఙ్గ్రహః- వైయర్థ్యం యావతా న స్యాద్విధాన ప్రతిషేధయోః। నియన్తృత్వశ్రుతేస్తావాన్ సఙ్కోచో న త్వతః పరః। సోఽపి న సుకరత్వాన్నాపి
స్ఫుత్వాభ్యాధానధారణైః। సాధారణోపకారైస్స్యాదిచ్ఛాదేః కారణం పరః। భోగాదృష్టోపనీతార్థస్వభావాద్వాసనాన్వితాత్। ఇచ్ఛాదేరసనోత్పత్తా
యుక్తోదాసీనతా విభోః। అభిసన్ధ్యన్తరప్రాప్తైవ సున్వస్య త్రకేనచిత్। ఉపయుక్తైష్యదాసైహితస్య ప్రాపయితా ప్రభుః । సామర్థ్యే సత్యనివార్యత్వా
త్స్వతన్త్రో జీవ ఉచ్యతే। సమ్యగ్వాదనేనిషజ్ఞానాత్స్వేచ్ఛామపి నియచ్ఛతి। సన్నిధాపకవైధుర్యే స్యదర్థం బుద్ధిసన్నిధానం స యత్। ప్రయోజకోఽనుమన్తా చ భవ
తీశస్తదా తదా। పూర్వప్రవృత్తేశ్చ ఫలమనుమత్యాదికం భవేత్।దయాదీనాం గుణానాం చ సులభం విషయాన్తరం।అమాత్యస్య స్వతన్త్రత్వే రాజ్ఞః స్వస్యా
వహీయతే। ఏవమేవ పరస్యాపి జీవస్వాతన్త్ర్యదాయినః। న స్వాతన్త్ర్యం పరాధీనస్వరూపాత్ప్రచ్యుతం భవేత్ । స్వాతన్త్ర్యదాయినాప్యంసాత్తప్ర
వృత్త్యనివారణాత్.——అతో జీవానాం స్వాతన్త్ర్యం, విధినిషేధశాస్త్రసాఫల్యం, పరమాత్మనః సర్వకారణత్వం, సర్వఫలప్రదత్వం, నిరఙ్కుశ
స్వాతన్త్ర్యం, అవస్థాత్రయవైషమ్యం, దయాదిగుణానాం విషయవత్త్వం, వైషమ్యనైర్ఘృణ్యపరిహార, శ్చేతి సర్వముపపన్నం. ... ...
జీవేన స్వరూపైక్యమభ్యుపగచ్ఛతాం సర్వేషాం సర్వజ్ఞతయా స్వానన్యత్వేన జీవాఞ్జానత ఈశ్వరస్య సర్వప్రవృత్తిష్వనుమన్తృత్వే హితాక
రణాహితకరణదోషప్రసక్తిరనివార్యా-అత ఇదమధికరణం విరుద్ధం. నను జగత ఈశ్వరశరీరత్వపక్షేఽపి హితాకరణాదిదోషః ప్రసజేత్. న- శరీరగతదోషా
ణాం శరీరిణ్యప్రసక్తేర్న జీవగతదుఃఖానాం పరమాత్మన్యప్రసక్తాత్. ....

పరాయత్తాధికరణం సమాప్తమ్.

౪౩॥ సూ. అంశో నానావ్యపదేశాదన్యథా చాపి దాశకితవాదిత్వమధీయత ఏకే॥ అనన్తరసఙ్గతిమాహ (జీవస్యేతి) స్వ
బుద్ధ్యా ప్రవృత్తినివృత్త్యారమ్భక్షమో జీవః కృతప్రయత్నాపేక్షేణ పరేణానుమతిదానేన ప్రవర్త్యత ఇత్యుక్తం- తర్హి రాజభృత్యాదివదత్యన్తభేదో జీవ
పరయోస్స్యాత్- తస్మాదభేదశ్రుతయోనరపతిరేవ సర్వలోక ఇతివదౌపచారిక్య ఇతి శఙ్కయా సఙ్గతిః. (అథ బ్రహ్మాంశ ఇతి) కిం విశేష్యైకదేశరూపాం
శః- కిం విశిష్టైకదేశరూపవిశేషణాంశ ఇతి వికల్పో గర్భితః. స తు వక్ష్యతే. జీవః కిం పరమాత్మనోఽత్యన్తభిన్నః-ఉతాజ్ఞః పరమాత్మైవ - ఉతోపాధికభేదభి
న్నః- ఉత స్వతో భిన్నాభిన్నః-ఉత పరమాత్మనో విశేషణతయాంశ ఇతి. తదర్థం కస్మిన్పక్షే భిన్నత్వాభిన్నత్వాదివిషయసర్వశ్రుతిముఖ్యత్వముపపద్యతే-
కస్మిన్నేతి. యదాపత్యన్తరేషు తదుపపత్తిః- తదా తేష్వన్యతమః పరిగ్రాహ్యః. యదా విశేషణతయాంశత్వే తదుపపత్తిః- తదా తదేవ పరిగ్రాహ్యమితి.
కస్సంశయహేతురిత్యత్రాహ (శ్రుతీతి) వాదివిప్రతిపత్తేరపి శ్రుతివిప్రతిపత్తిమూలత్వాచ్ఛ్రుతివిప్రతిపత్తిరేవాత్ర హేతుతయోక్తా. అధికరణస్య

శయః. నను *తదనన్యత్వమారమ్భణశబ్దాదిభ్యః* *అధికంతు భేదనిర్దేశా*దిత్యత్రైవాయమర్థో నిర్ణీతః. సత్యం- స ఏవ నానాత్వైకత్వశ్రుతివిప్రతిపత్త్యా ఆక్షిప్య జీవస్య బ్రహ్మాంశత్వోపపాదనేన విశేషతో నిర్ణీయతే. యావద్ధి జీవస్య బ్రహ్మాంశత్వం న నిర్ణీతం - తావజ్జీవస్య బ్రహ్మణోఽనన్యత్వం, బ్రహ్మణస్తస్మాదధికత్వం, చ న ప్రతితిష్ఠతి. కిం తావత్ప్రాప్తం. అత్యన్తభిన్న ఇతి. కుతః. *జ్ఞాజ్ఞౌ ద్వావజావీశనీశా*విత్యాది భేదనిర్దేశాత్. జ్ఞాజ్ఞయోరాభేదశ్రుతయస్త్వగ్నినా సిఞ్చేదితివద్విరుద్ధార్థప్రతిపాదనాదౌపచారిక్యః.——— బ్రహ్మణోఽంశో జీవ ఇత్యపి న సాధీయః - ఏకవస్త్వేకదేశవాచీ హ్యంశశబ్దః - జీవస్య బ్రహ్మైకదేశత్వే తద్గతా దోషా బ్రహ్మణి భవేయుః. న చ బ్రహ్మఖణ్డో జీవ ఇత్యంశత్వోపపత్తిః- ఖణ్డనానర్హత్వాద్బ్రహ్మణః, ప్రాగుక్తదోషప్రసక్తేశ్చ. తస్మాదత్యన్తభిన్నస్య చ తదంశత్వం దురుపపాదం.——యద్వా- భ్రాన్తం బ్రహ్మైవ జీవః. కుతః. *తత్త్వమసి* *అయమాత్మా బ్రహ్మే*త్యాదిబ్రహ్మాత్మభావోపదేశాత్. నానాత్వవాదిన్యస్తు ప్రత్యక్షాదిసిద్ధార్థానువాదిత్వాదనన్యథాసిద్ధాద్వైతోపదేశపరాభిః శ్రుతిభిః ప్రత్యక్షాదయ ఇవావిద్యాన్తర్గతాః ఖ్యాప్యన్తే.———అథవా- బ్రహ్మైవానాద్యుపాధ్యవచ్ఛిన్నం జీవః. కుతః. తత ఏవ బ్రహ్మాత్మభావోపదేశాత్. న చాయముపాధిర్భ్రాన్తిపరికల్పిత ఇతి వక్తుం శక్యం- బన్ధమోక్షాదివ్యవస్థానుపపత్తేరితి. ... ...

ఏవం ప్రాప్తేఽభిధీయతే బ్రహ్మాంశ ఇతి. కుతః. నానావ్యపదేశాదన్యథా చ-ఏకత్వేన వ్యపదేశాత్,. ఉభయథా హి వ్యపదేశో దృశ్యతే. నానాత్వవ్యపదేశస్తావత్స్రష్టృత్వసృజ్యత్వనియన్తృత్వనియామ్యత్వసర్వజ్ఞత్వాజ్ఞత్వస్వాధీనత్వపరాధీనత్వశుద్ధత్వాశుద్ధత్వకల్యాణగుణాకరత్వతద్విపరీతత్వపతిత్వశేషత్వాదిభిర్దృశ్యతే, అన్యథా చ- అభేదేన వ్యపదేశోఽపి *తత్త్వమసి* *అయమాత్మా బ్రహ్మే*త్యాదిభిర్దృశ్యతే. (అపి దాశకితవాదిత్వమధీయత ఏకే) *బ్రహ్మ దాశా బ్రహ్మ దాసా బ్రహ్మేమే కితవా* ఇత్యాథర్వణికా బ్రహ్మణో దాశకితవాదిత్వమప్యధీయతే. తతశ్చ సర్వజీవవ్యాపిత్వేనాభేదో వ్యపదిశ్యత ఇత్యర్థః. ఏవముభయవ్యపదేశముఖ్యత్వసిద్ధయే జీవోఽయం బ్రహ్మణోంశ ఇత్యభ్యుపగన్తవ్యః.—— న చ భేదవ్యపదేశానాం ప్రత్యక్షాదిప్రసిద్ధార్థత్వేనాన్యథాసిద్ధత్వం- బ్రహ్మసృజ్యత్వతన్నియామ్యత్వతచ్ఛరీరత్వతచ్ఛేషత్వతదాధారత్వతత్పాల్యత్వతత్సంహార్యత్వతదుపాసకత్వతత్ప్రసాదలభ్యధర్మార్థకామమోక్షరూపపురుషార్థభాక్త్వాదయ, స్తత్కృతశ్చ జీవబ్రహ్మణోర్భేదః, ప్రత్యక్షాద్యగోచరత్వేనానన్యథాసిద్ధః. అతో న జగత్సృష్ట్యాదివాదినీనాం ప్రమాణాన్తరసిద్ధభేదానువాదేన మిథ్యార్థోపదేశపరత్వం. న చాఖణ్డైకరసచిన్మాత్రస్వరూపేణ బ్రహ్మణా ఆత్మనోఽతద్భావానుసన్ధానం, బహుభవనసఙ్కల్పపూర్వకవియదాదిసృష్టిం, జీవభావేన తత్ప్రవేశం, విచిత్రనామరూపవ్యాకరణం, తత్కృతానన్తవిషయానుభవనిమిత్తసుఖదుఃఖభాగిత్వ, మభోక్తృత్వేన తత్రస్థిత్యా తన్నియమనేనాన్తర్యామిత్వం, జీవభూతస్యాస్య స్వకారణబ్రహ్మాత్మభావానుసన్ధానం, సంసారమోక్షం, తదుపదేశశాస్త్రం, చ కుర్వాణేన భ్రమితవ్యమిత్యు

పౌనరుక్త్యం శఙ్క్యతే (నన్వితి) పరిహరతి (సత్యమితి) పూర్వం హి శరీరవాచిశబ్దస్య శరీరిపర్యన్తాభిధాయిత్వసిద్ధవత్కారేణ జగద్బ్రహ్మణోః శరీరశరీరిభావేనోభయవ్యపదేశముఖ్యత్వముపపాదితం. తత్ర శరీరవాచిశబ్దస్య శరీరిపర్యన్తాభిధానమయుక్తం- ఆకృత్యధికరణన్యాయవిషయత్వాదిత్యాక్షిప్యాంశత్వోపపాదనముఖేన శరీరవాచిశబ్దస్య శరీరిపర్యన్తాభిధానముపపాద్య-తత ఉభయవ్యపదేశముఖ్యత్వమిహ నిర్ణీయత ఇత్యర్థః. కిముభయవ్యపదేశముఖ్యత్వ, మనన్యత్వవిలక్షణత్వనిశ్చయ, శ్చాంశత్వనిర్ణయసాపేక్ష ఇత్యత్రాహ (యావద్ధీతి) అపృథక్సిద్ధప్రకారత్వనిర్ణయేనోభయవ్యపదేశముఖ్యత్వం, ప్రభాప్రభావతోరివాపృథక్సిద్ధాంశాంశిత్వనిర్ణయేన జగద్బ్రహ్మణోరనన్యత్వసిద్ధిః, విశేషణతయాంశత్వనిర్ణయేన విలక్షణత్వసిద్ధి, రితి భావః. (కింతావదిత్యాది)———అంశవాదినమత్యన్తభేదవాదీ దూషయతి (బ్రహ్మణోంశ ఇతి) విశేష్యైకదేశరూపాంశపక్షే దూషణమిదం. ———(యద్వేతి) అద్వైతే షడ్విధతాత్పర్యలిఙ్గసమ్భవాద్ద్వైతాన్యథాసిద్ధేశ్చ బ్రహ్మైవ జీవ ఇత్యర్థః.———(అథవేతి) ప్రమాణప్రమేయవ్యవస్థానుపపత్తిశ్చ గర్భితా. ...

రాద్ధాన్తమాహ (ఏవమితి) సౌత్రోఽపిశబ్దోఽభేదతాత్పర్యం ద్యోతయతి. (తతశ్చేతి) ఉత్కృష్టసామానాధికరణ్యే అభేదస్యౌపచారికత్వశఙ్కా స్యాత్- ఇహ తు దాశకితవాదినికృష్టసామానాధికరణ్యమభేదస్య తాత్త్వికత్వం ద్యోతయతీత్యర్థః.———పరోక్తాన్యథాసిద్ధిమనూద్య దూషయతి (న చేతి) ప్రమాణాన్తరాసిద్ధం భ్రమముపదిశతీతి చేత్తత్రాహ (న చాఖణ్డైకరసేతి) బ్రహ్మణా భ్రమితవ్యమిత్యన్వయార్థః. ప్రమాణాన్తరాగోచరార్థోపదేశో హి పరస్య బోధనార్థః- అతః ప్రమాణాన్తరాగోచరం వదన్వేదః స్వాభిమతం విద్ధీతి బోధయతి- తస్మాదపరమార్థభ్రమముపదిశతా వేదేన బ్రహ్మణా

పదిశ్యతే- తథాసత్యున్మత్తప్రలపితత్వాపాతాత్.— ఉపాధ్యవచ్ఛిన్నం బ్రహ్మజీవ ఇత్యపి న సాధీయః- పూర్వనిర్దిష్టనియన్తృత్వనియామ్యత్వాదివ్యపదేశబాధాదేవ. న హి దేవదత్తాదేరేకస్యైవ గృహాద్యుపాధిభేదాన్నియన్తృనియామ్యభావాదిసిద్ధిః. అత ఉభయవ్యపదేశోపపత్తయే జీవోऽయం బ్రహ్మణోంऽశ ఇత్యభ్యుపేత్యం....

౪౩॥ సూ. మన్త్రవర్ణాత్॥ *పాదోऽస్య విశ్వా భూతాని త్రిపాదస్యామృతం దివీతి మన్త్రవర్ణాచ్చ బ్రహ్మాంశో జీవః - అంశవాచీ హి పాదశబ్దః. *విశ్వా భూతానీతి జీవానాం బహుత్వాద్బహువచనం మన్త్రే. సూత్రేऽపి *అంశ ఇత్యేకవచనం జాత్యభిప్రాయం - *నాత్మాశ్రుతేరిత్యత్రాప్యేకవచనం జాత్యభిప్రాయం - *నిత్యో నిత్యానాం చేతనశ్చేతనానాం ఏకో బహూనాం యో విదధాతి కామానిత్యాదిశ్రుతిభ్య ఈశ్వరాద్భేదస్యాత్మనాం బహుత్వనిత్యత్వయోశ్చాభిధీయమానత్వాత్. ఏవం నిత్యానామాత్మనాం బహుత్వే ప్రామాణికే సతి జ్ఞానస్వరూపత్వేన సర్వేషామేకరూపత్వేऽపి భేదకాకారః ఆత్మయాథాత్మ్యవేదనక్షమైరవగమ్యతే. *అసన్తతేశ్చావ్యతికర ఇత్యనన్తరమేవ చాత్మబహుత్వం వక్ష్యతి. ....

౪౪॥ సూ. అపి స్మర్యతే॥ * మమైవాంశో జీవలోకే జీవభూతస్సనాతన ఇతి జీవస్య పురుషోత్తమాంశత్వం స్మర్యతే- అతశ్చాయమంశః. ....

అంశత్వేऽపి జీవస్య బ్రహ్మైకదేశత్వేన జీవగతా దోషా బ్రహ్మణ ఏవ స్యురిత్యాశఙ్కాయామాహ

౪౫॥ సూ. ప్రకాశాదివత్తు నైవం పరః॥ తుశబ్దశ్చోద్యం వ్యావర్తయతి. ప్రకాశాదివజ్జీవః పరమాత్మనోంऽశః - యథాऽగ్న్యాదిత్యాదేర్భాస్వతో భారూపః ప్రకాశోంऽశో భవతి, యథా గవాశ్వశుక్లకృష్ణాదీనాం గోత్వాదివిశిష్టానాం వస్తూనాం గోత్వాదీని విశేషణాన్యంశాః, యథా వా దేహినో దేవమను

భ్రమితవ్యమిత్యుక్తం భవతి- న చ తద్యుక్తమిత్యర్థః. కుత ఇత్యత్రాహ (తథా సతీతి) భ్రమనివృత్త్యాలోకోజ్జీవనప్రవృత్తేన వేదేనాధిక భ్రమాన్తరాపాదనం వ్యాహతమిత్యర్థః. అభేదస్యాప్యన్యథాసిద్ధిస్తుల్యా - సోऽయం దేవదత్త ఇత్యాదివత్సిద్ధత్వాత్. న జీవబ్రహ్మణోర్భేదః ప్రత్యక్షసిద్ధ ఇతి చేత్ - తర్హి జీవబ్రహ్మణోర్నియామ్యత్వనియన్తృత్వాదిలక్షణభేదోऽపి ప్రత్యక్షాగోచర ఇత్యన్యథాసిద్ధిః. తథాప్యభేదశ్రుతివిరోధాత్ భేదశ్రుతిర్బాధ్యత ఇతి చేత్ - భేదశ్రుతివిరోధాదభేదశ్రుతిర్బాధ్యేత. అపచ్ఛేదన్యాయాత్ భేదశ్రుతిబాధశ్చేన్న - అనియతవిరోధపౌర్వాపర్యవిషయో హ్యపచ్ఛేదన్యాయో నియతవిరోధపౌర్వాపర్యే న హి ప్రవర్తతే - విరోధాధికరణన్యాయాత్ పూర్వమేవ ప్రబలమితి పురస్తాదేవోక్తమితి భావః.—— నత్యోపాధ్యవచ్ఛిన్న బ్రహ్మజీవపక్షం దూషయతి, ఉపాధ్యవచ్ఛిన్నమిత్యాదినా. ....

౪౩॥ సూ. మన్త్రవర్ణాత్॥ ఉభయవ్యపదేశముఖ్యత్వసిద్ధిరూపశ్రుత్యర్థాపత్త్యాంऽశత్వం కల్పితం పూర్వసూత్రే- అంశత్వం కణ్ఠోక్తమిత్యత్రోచ్యతే. (అంశవాచీత్యాది) *నిత్యో నిత్యానామిత్యాదిశ్రుతిః. *యదాగ్నేయోऽష్టాకపాల ఇతివద్విశిష్టవిధిపరా *తద్గుణాస్తు విధీయేరన్నవిభాగాద్విధానార్థే న చేదన్యేన శిష్టా ఇతి న్యాయాత్. జీవానాం పరస్పరభేదస్య లోకసిద్ధత్వాన్న తచ్ఛాస్త్రప్రతిపాద్యమితి చేత్. భేదస్య స్వాభావికత్వమలౌకికం- తస్మాన్నిత్యానామేవ బహుత్వం శాస్త్రైకసమధిగమ్యమితి జీవానాం స్వాభావికభేదః శాస్త్రప్రతిపాద్య ఏవేతి *నిత్యో నిత్యానామితి వాక్యస్యార్థం హేతుతయాऽऽహ (ఈశ్వరాదితి) ఏవం భేదనిత్యత్వే ముక్తౌ దేవాదిభేదకాకారాభావాత్ కథం భేదోపస్థాయత ఇత్యత్రాహ (ఏవం నిత్యానామితి) (జ్ఞానస్వరూపత్వేన సర్వేషామేకరూపత్వేऽపీతి) అనేన జీవాద్వైతపరవాక్యానామాకారైక్యపరత్వం దర్శితం. ప్రత్యక్త్వేన పరాక్త్వేన వ భేదో గృహ్యత ఇత్యర్థః. అయమర్థశ్సూత్ర ఇత్యాహ (అసన్తతేరితి) ....

౪౪॥ సూ. అపి స్మర్యతే॥ తత్రైవానన్తరోక్తం పురుషోత్తమశబ్దనిర్వచనం, తేన చ రాజ్ఞో రాష్ట్రవైలక్షణ్యమంశశబ్దార్థస్యతదనురోధేన వక్తవ్యత్వం, చాభిప్రేత్య పురుషోత్తమాంశత్వమిత్యుక్తమ్. ....

అనన్తరసూత్రశఙ్కామాహ (అంశత్వేऽపీతి)

౪౫॥ సూ. ప్రకాశాదివత్తు నైవం పరః॥ ఆదిశబ్దోపాత్తమాహ (గవాశ్వేతి) ద్రవ్యయోరపృథక్సిద్ధవిశేషణవిశేష్యభూతయోరంశాంశిత్వం వదతా ద్రవ్యయోశ్శరీరాత్మనోరప్యంశాంశిత్వముక్తం భవతీత్యభిప్రాయేణాహ (యథా వా దేహిన ఇతి) ప్రకాశాదీనామంశత్వంక

ష్యాదిర్నైవాంశః, - తద్వత్. ఏకవస్త్వేకదేశత్వం హ్యంశత్వం- విశిష్టస్యైకస్య వస్తునో విశేషణమంశ ఏవ. తథా చ వివేచకాః విశిష్టే వస్తుని విశేషణాంశోऽయం- విశేష్యాంశోऽయమితి వ్యపదిశన్తి. విశేషణవిశేష్యయోరంశాంశిత్వేऽపి స్వభావవైలక్షణ్యం దృశ్యతే - ఏవం జీవపరయోర్విశేషణవిశేష్యయోరంశాంశిత్వం స్వభావభేదశ్చోపపద్యతే. తదిదముచ్యతే (నైవం పర ఇతి) యథాభూతో జీవః - న తథాభూతః పరః. యథైవ హి ప్రభాయాః ప్రభావానన్యథాభూతః - తథా ప్రభాస్థానీయాత్స్వాంశాజ్జీవాదంశీ పరోऽప్యర్థాన్తరభూత ఇత్యర్థః. ఏవం జీవపరయోర్విశేషణవిశేష్యత్వకృతం స్వభావవైలక్షణ్యమాశ్రిత్య భేదనిర్దేశాః ప్రవర్తన్తే- అభేదనిర్దేశాస్తు పృథక్సిద్ధ్యనర్హవిశేషణానాం విశేష్యపర్యన్తత్వమాశ్రిత్య ముఖ్యత్వేనోపపద్యన్తే. *తత్త్వమసి *అయమాత్మా బ్రహ్మేత్యాదిషు తచ్ఛబ్దబ్రహ్మశబ్దవత్ త్వమయమాత్మేతి శబ్దా అపి- జీవశరీరకబ్రహ్మవాచకత్వేనైకార్థాభిధాయిత్వాదిత్యయమర్థః ప్రాగేవ ప్రపఞ్చితః. ....

౪౬॥ సూ. స్మరన్తి చ ॥ ఏవం ప్రభాప్రభావద్రూపేణ శక్తిశక్తిమద్రూపేణ శరీరాత్మభావేన చాంశాంశిభావం జగద్బ్రహ్మణోః పరాశరాదయః స్మరన్తి *ఏకదేశస్థితస్యాగ్నేర్జ్యోత్స్నా విస్తారిణీ యథా । పరస్య బ్రహ్మణశ్శక్తిస్తథేదమఖిలం జగత్ *యత్కిఞ్చిత్సృజ్యతే యేన సత్త్వజాతేన వై ద్విజ। తస్య సృజ్యస్య సమ్భూతౌ తత్సర్వం వై హరేస్తనురిత్యాదినా. చకారాచ్ఛ్రుతయోऽపి *యస్యాత్మా శరీరమిత్యాదినా ఆత్మశరీరభావేనాంశాంశిత్వం వదన్తీత్యుచ్యతే. ....

ఏవం బ్రహ్మణోంऽశత్వే బ్రహ్మప్రవర్త్యత్వే జ్ఞత్వే చ సర్వేషాం సమానే కేషాంచిద్వేదాధ్యయనతదర్థానుష్ఠానాద్యనుజ్ఞా - కేషాంచిత్తత్పరిహారః, కేషాంచిద్దర్శనస్పర్శనాద్యనుజ్ఞా- కేషాంచిత్తత్పరిహార, శ్చ శాస్త్రైః కథముపపద్యత ఇత్యాశఙ్క్యాహ

౪౭॥ సూ. అనుజ్ఞాపరిహారౌ దేహసమ్బన్ధాజ్జ్యోతిరాదివత్ ॥ సర్వేషాం బ్రహ్మాంశత్వజ్ఞత్వాదినైకరూపత్వే సత్యపి బ్రాహ్మణక్షత్రియవైశ్యశూద్రాదిరూపశుచ్యశుచిదేహసమ్బన్ధనిబన్ధనావనుజ్ఞాపరిహారావుపపద్యేతే- (జ్యోతిరాదివత్) యథాऽగ్నేరగ్నిత్వేనైకరూపత్వేऽపి శ్రోత్రియాగారాదగ్నిరాహ్రియతే- శ్మశానాదేస్తు పరిహ్రియతే, యథా చాన్నాదిః శ్రోత్రియాదేరనుజ్ఞాయతే- అభిశస్తాదేస్తు పరిహ్రియతే.

ఘనుపేశబ్దాదయమంశస్వరూపం శిక్షయతి (ఏకవస్త్వితి) తాదృశాంశత్వం విశేషణవిశేష్యయోరపి విశేషణస్యాస్తీత్యాహ (విశిష్టస్యైకస్యేతి) తదేవ వృద్ధవ్యవహారేణ ద్రఢయతి (తథా చేతి) తతః కిం ప్రస్తుతదోషస్పర్శశఙ్కాయా ఇత్యత్రాహ (విశేషణవిశేష్యయోరితి) బహుత్వసఙ్కుచితత్వవికసితత్వవిస్మృతత్వాదిస్వభావవైలక్షణ్యం దృశ్యత ఇత్యర్థః. దృష్టాన్తసిద్ధం వైలక్షణ్యం దార్ష్టాన్తికే దర్శయతి (ఏవమితి) ఉక్తార్థపరత్వేన సూత్రఖణ్డమవతారయతి (తదిదమితి) వాచకత్వప్రకారమాహ (యథాభూత ఇతి) తదేవ వివృణ్వన్ సూత్రస్య వాక్యార్థమాహ (యథైవ హీతి) తేనోభయవ్యపదేశముఖ్యత్వసిద్ధిమాహ (ఏవమితి) ప్రకాశాదిష్వపి విశేష్యపర్యన్తాభిధానం దృశ్యతే - యథా భానుః- భానుమాన్, జ్యోతిః- జ్యోతిష్మాన్, తేజః- తేజస్వీ, త్యాది. తదేవపఘే దర్శయతి (తత్త్వమసీతి) తత్త్వమసీత్యాదిరర్థత్వమయమాత్మేతి శబ్దా అపీత్యన్తం ప్రతిజ్ఞావాక్యం. త్వమయమాత్మేతి శబ్దా అపి తచ్ఛబ్దబ్రహ్మశబ్దవత్ -తచ్ఛబ్దబ్రహ్మశబ్దతుల్యార్థా ఇత్యర్థః. జీవశరీరకేత్యాదినా హేతురుచ్యతే. (ప్రాగేవ ప్రపఞ్చిత ఇతి) అత్రైవ వక్తవ్యం సూత్రాభిప్రేతం సర్వం పూర్వముక్తమిత్యర్థః. ....

౪౬॥ సూ. స్మరన్తి చ ॥ * అపి స్మర్యత ఇతి సూత్రేऽంశత్వమాత్రే స్మృతివచనముక్తం- అస్మిన్ సూత్రే విశిష్టైకదేశవిశేషణరూపాంశత్వేऽపి స్మృతివచనముచ్యత ఇతి భిదా. తదేతదభిప్రేత్యాహ (ఏవమితి) చార్థమాహ (చకారాదితి) శ్రుతిస్మృతివచనయోర్ద్వయోరపి వక్తవ్యత్వే సతి దృష్టాన్తోపాదానముఖేన విశదీకారాతిశయాత్ స్మృతివచనం సూత్రే కణ్ఠోక్తమ్. ....

అనన్తరసూత్రశఙ్కామాహ (ఏవమితి) అంశత్వ ఇత్యేతదధికరణార్థః. బ్రహ్మప్రవర్త్యత్వ ఇతి పూర్వాధికరణార్థః. జ్ఞత్వ ఇతి తత్పూర్వాధికరణార్థశ్చోక్తః.

౪౭॥ సూ. అనుజ్ఞాపరిహారౌ దేహసమ్బన్ధాజ్జ్యోతిరాదివత్ ॥ ఆదిశబ్దార్థమాహ (యథా చేతి)..

౪౮॥ సూ. ॥ అసన్తతేశ్చావ్యతికరః ॥ బ్రహ్మాంశత్వాదినైకరూపత్వేఽపి జీవానామన్యోన్యభేదా, దణుత్వేన ప్రతిశరీరం భిన్నత్వా, చ్చ భోగవ్యతికరోఽపి న భవతి. భ్రాన్తబ్రహ్మజీవవాదే చోపహితబ్రహ్మజీవవాదే చ జీవపరయోర్జీవానాం చ భోగవ్యతికరాదయస్సర్వే దోషాస్సన్తీత్యభిప్రాయేణ స్వపక్షే భోగవ్యతికరాభావ ఉక్తః. ....

నను భ్రాన్తబ్రహ్మజీవవాదేఽప్యవిద్యాకృతోపాధిభేదాద్భోగవ్యవస్థాదయ ఉపపద్యన్తే. అత ఆహ

౪౯॥ సూ. ॥ ఆభాస ఏవ చ ॥ అఖణ్డైకరసప్రకాశమాత్రస్వరూపస్య స్వరూపతిరోధానపూర్వకోపాధిభేదోపపాదనహేతురాభాస ఏవ. ప్రకాశైకస్వరూపస్య ప్రకాశతిరోధానం ప్రకాశనాశ ఏవేతి ప్రాగేవోపపాదితం. *ఆభాసా ఏవేతి వా పాఠః-తథా సతి హేతవ ఆభాసాః. చకారాత్ *పృథగాత్మానం ప్రేరితారం చ మత్వా *జ్ఞాజ్ఞౌ ద్వౌ *తయోరన్యః పిప్పలం స్వాద్వత్తీత్యాది శ్రుతివిరోధశ్చ. అవిద్యాపరికల్పితోపాధిభేదేఽపి సర్వోపాధిభిరుపహితస్వరూపస్యైకత్వాభ్యుపగమాత్ భోగవ్యతికరస్తదవస్థ ఏవ. ....

పారమార్థికోపాధ్యుపహితబ్రహ్మజీవవాదేఽప్యుపాధిభేదహే
తుభూతానాద్యదృష్టవశాద్వ్యవస్థా భవిష్యతీత్యాశఙ్క్యాహ

౫౦॥ సూ. ॥ అదృష్టానియమాత్ ॥ ఉపాధిపరమ్పరాహేతుభూతస్యాదృష్టస్యాపి బ్రహ్మస్వరూపాశ్రయత్వేన నియమహేత్వభావాదవ్యవస్థైవ - ఉపాధిభిరదృష్టైశ్చ స్వసమ్బన్ధేన బ్రహ్మస్వరూపచ్ఛేదాసమ్భవాత్. ....

౫౧॥ సూ. ॥ అభిసన్ధ్యాదిష్వపి చైవం ॥ అదృష్టహేతుభూతాభిసన్ధ్యాదిష్వప్యుక్తాదేవ హేతోరనియమ ఏవ. ....

౪౮॥ సూ. ॥ అసన్తతేశ్చావ్యతికరః ॥ సమన్తాత్తతిః సన్తతిః- విభుత్వం. తదభావోఽసన్తతిః- అణుత్వం. అన్యోన్యభేదాదితి చశబ్దసముచ్చితో హేతుర్దర్శితః. సూత్రాభిప్రాయమాహ (భ్రాన్తబ్రహ్మేతి) పరపక్షే భోగవ్యవస్థానుపపత్తిరభిప్రేతేత్యర్థః. అవిద్యాదేరాశ్రయభేదాభావాత్తదనుపపత్తిః. * నానాత్మానో వ్యవస్థాత ఇతి న్యాయసూత్రం. కిం సుఖాదీనాం స్వరూపభేదో వ్యవస్థా- ఉతాశ్రయభేదః. న ప్రథమః- ఆశ్రయభేదానాపాదకత్వాత్. న ద్వితీయః- హేతోస్సాధ్యావిశిష్టత్వాదితి కైశ్చిదుచ్యతే. తన్న- ప్రతిసన్ధానాభావరూపావ్యవస్థిత్యభిప్రేతత్వాత్. తిరస్కారకాభావే సతి ప్రతిసన్ధానమాత్మైక్యవ్యాపకం- తిరస్కారకాభావేఽప్య ప్రతిసన్ధానాదాత్మైక్యనివృత్తిరిత్యర్థః. ....

అనన్తరసూత్రశఙ్కామాహ (నన్వితి)

౪౯॥ సూ. ॥ ఆభాస ఏవ చ ॥ ఉపాధిభేదాద్వ్యవస్థిత్యత్రాహ (అవిద్యేతి) తిరోధానాద్యేవ నోపపద్యతే - ఉపపన్నేఽపి వ్యవస్థా నోపపద్యత ఇత్యర్థః. ....

అనన్తరసూత్రశఙ్కామాహ (పారమార్థికేతి) ఇదముపాధ్యాశఙ్క్యేత్యపి శబ్దార్థః.

౫౦॥ సూ. ॥ అదృష్టానియమాత్ ॥ ప్రదేశభేదోఽస్తీత్యత్రాహ (ఉపాధిభిరితి) ఉపాధ్యాశ్రయస్యైకత్వా, త్తస్యాచ్ఛేద్యత్వా, ద్వ్యవస్థానుపపత్తిరిత్యర్థః. ....

౫౧॥ సూ. ॥ అభిసన్ధ్యాదిష్వపి చైవం ॥ చశబ్దోఽవధారణే. ఏవమేవేత్యర్థః. అభిసన్ధిః- సఙ్కల్పః. ఆదిశబ్దాదుద్యోగానుష్ఠానాదికం వివక్షితం. (ఉక్తాదేవేతి) అచ్ఛేద్యత్వాత్ సర్వప్రదేశానాం బ్రహ్మస్వరూపభూతప్రదేశత్వాదేవేత్యర్థః. ....

౫౨॥ సూ. ప్రదేశభేదాదితిచేన్నాన్తర్భావాత్॥ యద్యప్యేకమేవ బ్రహ్మస్వరూపం - తచ్ఛేదానర్హం నానావిధోపాధిభిస్సమ్బధ్యతే - తథాప్యుపాధిసమ్బద్ధబ్రహ్మప్రదేశభేదాదుపపద్యత ఏవ భోగవ్యవస్థేతి చేత్ · తన్న - ఉపాధీనాం తత్ర తత్ర గమనాత్సర్వప్రదేశానాం సర్వోపాధ్యన్తర్భావాద్వ్యతికర స్తదవస్థ ఏవ. ప్రదేశభేదేన సమ్బన్ధేఽపి సర్వస్య బ్రహ్మప్రదేశత్వాత్ తత్తత్ప్రదేశసమ్బద్ధదుఃఖం బ్రహ్మణ ఏవ స్యాత్.——— పూర్వత్ర * నిత్యోపలబ్ధ్యనుపలబ్ధిప్రసఙ్గోఽన్యతర నియమో వాన్యథా *ఉపలబ్ధివదనియమ ఇత్యాభ్యాం సూత్రాభ్యాం వేదబాహ్యానాం సర్వగతజీవవాదినాం దోష ఉక్తః - అత్ర తు* ఆభాస ఏవ చేత్యాదిభిస్సూత్రైర్వేదావలమ్బినామాత్మైకత్వవాదినాం దోష ఉచ్యతే. ....

అంశాధికరణం సమాప్తమ్.

ఇతి శ్రీభగవద్రామానుజవిరచితే శారీరకమీమాంసాభాష్యే

ద్వితీయస్యాధ్యాయస్య తృతీయః పాదః.

౫౨॥ సూ. ప్రదేశభేదాదితిచేన్నాన్తర్భావాత్॥ జీవానామన్యోన్యభేదవ్యతికరమాహ (ఉపాధీనామితి) ఏతేషాం భోగా దయో బ్రహ్మణి స్యురిత్యాహ (ప్రదేశభేదేనేతి) జీవేశ్వరవ్యతికర ఉక్తో భవతి. * అసన్తతేశ్చేత్యాదిసూత్రాణాం సాఙ్ఖ్యాదివ్యుదాసపరత్వం పరోక్తం పౌనరుక్త్యేన దూషయతి (పూర్వత్రేత్యాదినా) ... ...

పరే తు పూర్వాధికరణే కారయితృత్వశ్రుత్యాదిభిర్జీవస్య పరాయత్తప్రవృత్తిత్వే సిద్ధే జీవేశ్వరసమ్బన్ధ నిరూపణపరమధికరణం వర్ణయన్తి. తన్మతే అంశాంశిభావానుపపన్నః - జీవేశ్వరయోరుభయోరపి సన్మాత్రబ్రహ్మణ్యవిద్యాకల్పితత్వాత్ రజ్జుకల్పితయోస్సర్పభూదళనయోరివ మిథోఽంశాంశిభావానుపపత్తేః. తయోర్నిహీనోత్కృష్టోపాధిపరికల్పితత్వేపి బృహదల్పఘటయోరివాంశాంశిభావో న ఘటతే. అత ఏవ *పాదోఽస్యేతి శ్రుతిః *మమైవాంశ ఇతి స్మృతిశ్చ న సఙ్గచ్ఛతే - తయోస్సహస్రశీర్షత్వాదిగుణకమహాపురుషవిషయత్వాత్. *అస్య *మమేతిపదయోర్నిర్విశేషపరత్వే లక్షణా. నిర్విశేషచిన్మాత్రస్యాపి న జీవం ప్రత్యంశిత్వం యుక్తం - స్థాణావధ్యస్తం పురుషం ప్రతి స్థాణోరంశిత్వప్రసిద్ధ్యభావాత్. గ్రన్థవిరోధశ్చ - జీవేశ్వరసమ్బన్ధనిరూపణపరత్వాభ్యుపగమాత్. శ్రుతిస్మృతిసూత్రస్వారస్యవిరోధశ్చ. అంశ ఇవాంశ ఇతి వివక్షితత్వాదంశశబ్దోఽప్యముఖ్య ఇతి చేత్ - ముఖ్యే సమ్భవత్యముఖ్యత్వమేవ దోషః. నానాత్వైకత్వవ్యపదేశాభ్యాం సమగ్రనియమంశత్వం చ కస్య. న తావదుపాధేః - తస్యాపారమార్థికస్యైక్యాయోగాత్. న చోపాధ్యుపలక్షితబ్రహ్మణః - తస్యాభిన్నతయా నానాత్వాభావాత్. నాప్యుపాధివిశిష్టస్య - తస్య స్వాత్మానం ప్రత్యంశత్వానుపపత్తేః. నాప్యనుపహితస్వరూపం ప్రత్యుపహితస్వరూపస్యాంశత్వం - వస్తుని స్వతోఽంశభేదాభావేన ఉపహితానుపహితవిభాగానుపపత్తేః. కృత్స్నముపహితమనుపహితం వా స్యాత్. న చాధిష్ఠానం ప్రత్యధ్యస్తస్యాంశత్వం - అధిష్ఠానమాత్రస్యాంశిత్వం స్థాణోరివానుపపన్నమితి హ్యుక్తం. జీవేశ్వరయోర్వస్తుతో భేదాభావేన జీవగతదుఃఖే నేశ్వరస్య దుఃఖిత్వమాశఙ్క్య * ప్రకాశాదివదితి సూత్రమాలోకాకాశరవిమణ్డలేష్వఙ్గుళీఘటకరకతరఙ్గాదిగతైర్హ్రస్వత్వమహత్త్వగమనాగమనకమ్పాదిభిరస్పృష్టత్వవజ్జీవదుఃఖైరీశ్వరస్యాస్పర్శ ఇతి పరిహారపరం వ్యాఖ్యాతం. తచ్చాయుక్తం - ఈశ్వరస్య సర్వజ్ఞత్వాభ్యుపగమాత్ సర్వాన్ జీవానాత్మనోఽనన్యత్వేన జానతస్తస్య జీవగతదుఃఖాకారేణ దుఃఖితాయా దుర్నివారత్వాత్. స్వగతత్వేన దుఃఖసాక్షాత్కర్తృత్వం హి దుఃఖిత్వం. దుఃఖం మిథ్యాభూతమితి చేత్ - జీవస్యాపి తన్మిథ్యేతి జీవతుల్యత్వం స్యాత్. ఈశ్వరో మిథ్యాత్వేన జానాతీతి చేత్ - శ్రుతవేదాన్తస్య ముముక్షోర్బాధితానువృత్తావిద్యస్యేవ శిరస్తోదాదివదీశ్వరస్య దుఃఖమవర్జనీయం స్యాత్. అనుజ్ఞాపరిహారావహం మనుష్యవిద్యాకృతాభిమాన ప్రయుక్తౌ - ఏకత్వదర్శినోఽభిమానరహితస్య న శాస్త్రనియోజ్యత్వమితి చానుపపన్నం - *విపాకృతిపి చేష్టితం *సతాం మార్గమమూషయన్నిత్యాదిభి రాధిభరతపరాశరవసిష్ఠాదీనాం శాస్త్రానుసారిత్వదర్శనాత్, *స ఖల్వేవం వర్తయన్యావదాయుషం బ్రహ్మలోకమభిసమ్పద్యతే న చ పునరావర్తత ఇతి బ్రహ్మవిద ఏవ యావచ్ఛరీరావసానం శాస్త్రవశ్యత్వావగమాచ్చ - అయుక్తావస్థాయాం క్షుదాదిపరిహారార్థమోదనాద్యాహ్రియమాణస్య శాస్త్రీయానుష్ఠానావసరేఽభిమానవిరహవదనన్వయస్య వక్తుమశక్యత్వాచ్చ. *అసన్తతేశ్చావ్యతికర ఇతి - ఉపాధీనాం సర్వాంశసన్తతత్వాభావాన్న తత్తత్సుఖాదివ్యతికర ఇత్యుక్తం. తచ్చాయుక్తం - సౌభరిప్రభృతీనామివాత్మైకత్వే సుఖాదివ్యతికరప్రసఙ్గాత్. సౌభరిశరీరేషు నాన్తఃకరణభేద ఇతి చేన్న - అణోరన్తఃకరణస్య యుగపద్బహుశరీరసంసర్గానుపపత్తేః. నను పరిచ్ఛిన్నత్వే సత్యనుపలభ్యమానత్వమణుత్వం - తచ్చైకైకశరీరస్యైవానేకశరీరసమ్బన్ధిన ఏకస్యోపపన్నమితి చేన్న - తథా సతి జీవగతస్యారాగ్రమాత్రపరిమాణరూపస్యాణుత్వస్యాన్తఃకరణోపాధికత్వానుపపత్తేః. *ఆభాస ఇతి - పరమాత్మన ఆభాసః - ప్రతిబిమ్బభూతో జీవ ఇత్యుక్తం - తదప్యచాక్షుషాణాం ప్రతిబిమ్బాభావాత్, దారవృక్షాధికరణదర్శితైర్దూషణాన్తరైశ్చానుపపన్నం.—— అపరేషాం పక్షేపి *ప్రకాశాదివత్ * అసన్తతేశ్చేతిసూత్రద్వయస్య జీవేశ్వరవ్యతికరభోగవ్యతికరపరిహారపరత్వం న ఘటతే - ఈశ్వరస్య సార్వజ్ఞ్యాభ్యుపగమాత్, అన్తఃకరణభేదేపి సౌభరిశరీరేష్వాత్మైక్యే భోగవ్యతికరదర్శనాచ్చ. *ప్రదేశభేదాదితిచేదితి - ఏకశరీ

రాగన్యాత్మన్యాత్మప్రదేశేఽదృష్టసముదాయాత్ సుఖాదివ్యవస్థాచాయుక్తా- ఏకశరీరేసర్వాత్మనాంవిభూనామన్తర్భావాదితిపరేషాంస్వోక్తదూషణం స్వశాస్త్రప్రసిద్ధ్యేత్యుపాధీనాంగత్వరతయా నైకోపాధిసర్వాత్మప్రదేశాన్తర్భావాత్,అదృష్టస్యాప్యనియతత్వేనసుఖాదివ్యవస్థానుపపత్తేః బ్రహ్మప్రదేశానాముపాధినాభిన్నత్వేతదభావేచసమన్వయాధికరణోక్తాదోషాఅనువర్తనీయాః- ఇష్టాపత్తిరేవహి తేషాం తత్ర కార్త్స్న్యైవషీతాః భాష్యకారైస్తత్రసమస్తమర్థదర్శితా- అతఇహతేషామనుపన్యాసః *అసన్తతేశ్చేత్యాదిసూత్రాణి సాఙ్ఖ్యాదివ్యుదాసపరత్వేనపరైరపరైశ్చవ్యాఖ్యాతాని తదయుక్తం- *నిత్యోపలబ్ధీత్యాదినాపునరుక్తిప్రసఙ్గాదిత్యుక్తం *నిత్యోపలబ్ధీత్యాదిసూత్రద్వయస్యాన్యథార్థవర్ణనానుపపత్తిః ప్రాగేవదర్శితా అతస్తయోరర్థతోఽర్థపరత్వమవర్జనీయం- తథాసతిపునరుక్తిపరిహారాయ *అసన్తతేశ్చేత్యాదిసూత్రాణాంకుదృష్టివ్యుదాసకత్వమాస్థేయం — అన్యేషామపీదమధికరణంనఘటతే- నానాత్మైకత్వవ్యపదేశసాధ్యత్వాదంశాంశిభావస్య కింసన్మాత్రస్య బ్రహ్మణోఽంశోజీవ, ఉతేశ్వరస్య ప్రథమేభేదవ్యపదేశహేతుర్నసిధ్యతి- సన్మాత్రాజ్జీవస్యభేదవ్యపదేశాభావాత్ ఈశ్వరాదేవహిభేదంవ్యపదిశన్తిశ్రుతయః సన్మాత్రాదన్యత్వేజీవానామసత్త్వంచ ప్రసజ్యేత్ శ్రుతిస్మృతిస్వారస్యభఙ్గశ్చ- *సహస్రశీర్షాపురుషః *ఉతామృతత్వస్యేశానః *పాదోఽస్యవిశ్వాభూతాని *మమైవాంశోజీవలోకేజీవభూతస్సనాతనఇతీశ్వరాంశత్వంహిస్వరసతఃప్రతీయతే ద్వితీయేకల్పేభవదభ్యుపగమవిరోధః బ్రహ్మణోఽంశిత్వంభోక్తృభోగ్యనియన్తౄణామంశత్వమపిహిభవదభిమతం- నతుతేషాంపరస్పరాంశాంశిభావః నన్వీశ్వరాంశస్యబృహత్త్వాదంశిత్వవ్యవహారోపపత్తిః బృహతిమృత్పిణ్డాంశేఽంశిత్వవ్యవహారదర్శనాదితిచేన్న - బృహతిఘటేక్షుద్రఘటంప్రత్యంశిత్వవ్యవహారాదర్శనాత్, తత్సదృశతచ్చస్య గౌణతయా బృహత్త్వసాధర్మ్యేణాంశిత్వస్యాముఖ్యత్వాచ్చ గౌణోఽప్యంశిత్వవ్యవహారోబృహత్త్వపాదానద్రవ్యేఽవస్థాన్తరానాపన్నఏవభవతి నత్వవస్థాన్తరప్రాప్తే బృహతిమృత్పిణ్డాంశే ఘటత్వాద్యనాపన్నఏవహ్యంశిత్వవ్యవహారః- నతుఘటత్వేనోపయుక్తేపి- ఏవంబృహన్నప్యంశఃసన్మాత్రరూపశ్చేత్ అంశిత్వవ్యవహారోఘటతే సముదాయస్త్వరూపావస్థాపన్నఇతినతత్రగౌణోఽప్యంశిత్వవ్యవహారోఘటతే *ప్రకాశాదివదితి సౌరచాన్ద్రాదిప్రకాశమణిమన్త్రౌషధాదీనాందాహకత్వశక్తిసద్భావాసద్భావాదిస్వభావవ్యవస్థావత్సుఖిత్వదుఃఖిత్వాదివ్యవస్థోపపత్తిర్జీవేశ్వరయోరితివ్యాఖ్యాతం తథాసతిస్వభావవ్యవస్థామాత్రదృష్టాన్తఉపన్యస్తస్స్యాత్- నత్వంశాంశినోస్స్వభావవ్యవస్థాయాందృష్టాన్తఉక్తస్స్యాత్ తతోవరమంశాంశిభావేస్థితఏవస్వభావవ్యవస్థాయాందృష్టాన్తోపన్యాసః- అంశాంశిభావవిభజనశఙ్కాపరిహారపరత్వాత్సూత్రస్య సముదాయైకదేశత్వమేవాంశత్వనిమిత్తం అతఏవహిదాయవిభాగేగోమహిషభూహిరణ్యాదిష్వయమంశః- అయమస్యాంశ ఇతివ్యవహారః విశేష్యాంశ ఇతివ్యవహారదర్శనాదీశ్వరస్యాప్యంశత్వంత్వన్మతేప్రసజ్యతఇతిచేన్న విశిష్టాపేక్షయావిశేష్యేప్యంశత్వవ్యవహారేపివిశేషణం ప్రతిప్రధానతయాంశిత్వవ్యవహారోపపత్తేః, అప్రధానంవిశేషణంప్రత్యంశత్వవ్యవహారానుపపత్తేః, తథావ్యవహారాభావశ్చప్రాధాన్యాదేవ అతఏవదేవదత్తాదేర్గోమహిషాద్యపేక్షయాఽంశిత్వవ్యవహార, యదాసముదాయేప్రాధాన్యవివక్షా- తదాతస్యాంశిత్వం- యదాతదేకదేశాన్తరేప్రాధాన్యవివక్షా తదాతదేకదేశాన్తరస్యాంశిత్వవ్యవహార సముదాయస్యప్రాధాన్యంహ్యఖల్యలక్షణం దేవదత్తాదేశ్శేషిత్వలక్షణం విశిష్యస్యత్వాధారత్వాదిలక్షణం సంయోగలక్షణసమ్బన్ధేఽప్యపిప్రాధాన్యవివక్షయాహిభూతేస్వగోమహిషాద్యంశిత్వవ్యవహారాభావః అతస్సర్వజీవైరభిన్నత్వంస్వస్యజానత ఈశ్వరస్యాంశభేదేనత్యపిదుఃఖిత్వంభవేత్ - యథాసౌభరిః సర్వానపి స్వాన్శరీరత్వేనజానత ఈశ్వరస్యత్వన్మతేపిదుఃఖిత్వంస్యాదితిచేన్న - సపక్షాభావాత్ శరీరగతదుఃఖంశరీరిణోదేవదత్తాదేర్దృశ్యతఇతిచేన్న గన్ధ శరీరగతత్వాభావాత్ కింవ్రణాదికమేవదుఃఖం- ఉతతజ్జ్ఞానం ప్రథమేవ్రణస్యాత్మన్యభావాన్నశరీరగతస్యశరీరిగతత్వం ద్వితీయేశరీరస్యజ్ఞానాభావాన్నతద్దుఃఖస్యాత్మగతత్వమిత్యుభయథాపిదృష్టాన్తస్యసాధ్యవికలతా అతోనేశ్వరస్యాన్యస్యతేదుఃఖిత్వాదిప్రసఙ్గః

అంశాధికరణంసమాప్తమ్

ఇతి శ్రీహారీతకులతిలకవాగ్విజయిసూనునా శ్రీరఙ్గరాజదివ్యాజ్ఞాలబ్ధ వేదవ్యాసాపరనామధేయేన
శ్రీమద్వరదాచార్యపాదసేవాసమధిగత శ్రీభగవద్రామానుజవిరచితశారీరకమీమాంసాభాష్యహృదయేన
శ్రీసుదర్శనసూరిణావిలిఖితాయాం శ్రుతప్రకాశికాయాంద్వితీయస్యాధ్యాయస్యతృతీయఃపాదః

శ్రీమతేరామానుజాయనమః

సముదితాధికరణసఙ్ఖ్యా- ౬౦. సముదితసూత్రసఙ్ఖ్యా- ౪౬౮

శ్రీమతేరామానుజాయనమః.

శ్రీమచ్ఛ్రుతప్రకాశికాయుక్తశ్రీభాష్యమ్.

ద్వితీయాధ్యాయే— చతుర్థఃపాదః.

ప్రాణోత్పత్త్యధికరణమ్.

౧॥ సూ. తథా ప్రాణాః॥ బ్రహ్మవ్యతిరిక్తస్య వియదాదేః కృత్స్నస్య కార్యత్వే నోత్పత్త్యాప్యుక్తాయాం జీవస్య కార్యత్వేపి స్వరూపాన్యథాభావలక్షణోత్పత్తిరపోదితా. తత్ప్రసఙ్గేన జీవస్వరూపం శోధితం- సమ్ప్రతి జీవోపకరణానామిన్ద్రియాణాం ప్రాణస్య చోత్పత్త్యాదిప్రకారో విశోధ్యతే. తత్ర కిమిన్ద్రియాణాం కార్యత్వం జీవవత్ - ఉత వియదాదివదితి చిన్త్యతే. కింయుక్తం. జీవవదేవేత్యాహ పూర్వపక్షీ (తథా ప్రాణా ఇతి) ప్రాణాః- ఇన్ద్రియాణి. యథా జీవో నోత్పద్యతే- తథేన్ద్రియాణ్యపి నోత్పద్యన్తే. కుతః. శ్రుతేః- యథా జీవస్యానుత్పత్తిః శ్రుతేరవగమ్యతే- తథా ప్రాణానామప్యనుత్పత్తిః శ్రుతేరేవావగమ్యతే. *తథా ప్రాణా ఇతి ప్రమాణమప్యతిదిశ్యతే. కా పునరత్ర శ్రుతిః. *అసద్వా ఇదమగ్ర ఆసీత్ తదాహుః కింతదాసీదితి ఋషయో వావ తేఽగ్రే సదాసీత్ తదాహుః కే తే ఋషయ ఇతి ప్రాణా వావ ఋషయ ఇతి జగదుత్పత్తేః ప్రాగిన్ద్రియాణాం సద్భావః శ్రూయతే. ప్రాణశబ్దే బహువచనాదిన్ద్రియాణ్యేవేతి నిశ్చీయతే. న చేయం శ్రుతిః *వాయుశ్చాన్తరిక్షం చైతదమృతం * సైషానస్తమితా దేవతా యద్వాయురితివచ్చిరకాలావస్థాయిత్వేన పరిణేతుం శక్యా- *అసద్వా ఇదమగ్ర ఆసీదితి కృత్స్నప్రపఞ్చప్రలయవేలాయామప్యవస్థితత్వశ్రవణాత్. ఉత్పత్తివాదిన్యస్తు జీవోత్పత్తివాదిన్య ఇవ నేతవ్యా ఇతి. ... ...

ఏవం ప్రాప్తేఽభిధీయతే- వియదాదివదేవ ప్రాణా అప్యుత్పద్యన్తే. కుతః. *సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీత్ : ఆత్మా వా ఇదమేక ఏవాగ్ర ఆసీదిత్యాదిషు ప్రాక్సృష్టేరేకత్వావధారణాత్, * ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణో మనస్సర్వేన్ద్రియాణి చేతీన్ద్రియాణాముత్పత్తిశ్రవణా, చ్చ ప్రాగవస్థానాసమ్భవాత్. న చాత్మోత్పత్తివాద

౧॥ సూ. తథా ప్రాణాః॥ పాదసఙ్గతిమాహ (బ్రహ్మవ్యతిరిక్తస్యేతి) జ్ఞాతృత్వాదికం నిరూపయదధికరణం ప్రసఙ్గాత్ సఙ్గతం - తస్మాత్తద్వ్యాప్యాధికరణస్య పాదసఙ్గతిరిత్యర్థః. జీవోత్పత్తినిరూపణానన్తరం జీవోపకరణానాముత్పత్తిప్రకారో విశోధ్యత ఇతి సఙ్గతిః. నన్వవధారణప్రతిజ్ఞాదిభిస్సిద్ధాన్తశ్చేత్ - వియదాదిన్యాయేన కృతత్వాదనారమ్భణీయతా. నైవం- * ప్రాణా వావ ఋషయ ఇతి శ్రుతేరకృతనిర్వాహత్వాత్. అతఏవ హి సిద్ధాన్తన్యాయం ప్రాగుక్తమపి ప్రత్యేకం పృథక్సూత్రమనిబధ్నన్ ప్రాణవిషయశ్రుతినిర్వాహాయైవ సూత్రకారోఽన్యబధ్నాత్. కిమిన్ద్రియాణి జీవవన్నోత్పద్యన్తే- ఉత వియదాదివదుత్పద్యన్త ఇతి. కిం *ఏతస్మాజ్జాయత ఇత్యాదివాక్యం తేషాముత్పత్తిం ప్రతిపాదయతి- నేతి. * అసద్వా ఇదమిత్యాదివాక్యం స్పష్టం ప్రాగిన్ద్రియసద్భావమవగమయతి- నేతి. కిం ప్రాణశబ్ద ఇన్ద్రియపరః- ఉత పరమాత్మపరః. * ప్రాణా వావ ఋషయ ఇతి ఋషిశబ్దః ప్రాణశబ్దస్య పరమాత్మపరతామవగమయతి- నేతి. యదా నావగమయతి- తదా ప్రాణశబ్దస్యేన్ద్రియపరత్వేన * అసద్వా ఇదమిత్యాదివాక్యస్య ప్రాగిన్ద్రియసద్భావావగమకత్వాత్ *ఏతస్మాదితి వాక్యస్య తదుత్పత్తిప్రతిపాదనాసామర్థ్యాదిన్ద్రియాణి జీవవన్నోత్పద్యన్త ఇతి పూర్వః పక్షః. యదావగమయతి- తదా ప్రాణశబ్దస్య పరమాత్మపరత్వేన *అసద్వా ఇదమిత్యాదివాక్యస్యాస్పష్టం ప్రాగిన్ద్రియసద్భావానవగమకత్వాత్ *ఏతస్మాదితి వాక్యస్య తదుత్పత్తిప్రతిపాదనసామర్థ్యేన వియదాదివదిన్ద్రియాణ్యుత్పద్యన్త ఇతి సిద్ధాన్తః. శ్రుత్యవగతత్వం కథం సూత్రితం- న హి శ్రుతిరితి సూత్రే పఠ్యతే- తత్కథమవగమ్యత ఇత్యత్రాహ (తథా ప్రాణా ఇతి) ప్రమాణమపీతి వివక్షితశ్రుతేరస్పష్టత్వాదాహ (కా పునరితి) *అసదేవ ప్రాణ ఇత్యాదిషు ప్రాణశబ్దః పరమాత్మవాచకో దృష్ట ఇత్యత్రాహ (ప్రాణశబ్దే బహువచనాదితి) ... ...

(ఏవం ప్రాప్త ఇతి) అనేకకారణవాక్యగతైకత్వావధారణస్వారస్యా, దృషిశబ్దస్య ద్రష్టరి స్వారస్యేన దర్శనకరణే స్వారస్యాభావా, చ్చ *ఏతస్మాజ్జాయత ఇతి వాక్యే ఖాదీనాం ముఖ్యార్థేన జనిధాతునా ప్రాణస్యోత్పత్తివచనస్వారస్యా, దుత్పత్త్యాదినిషేధనిత్యత్వవచనాభావాత్, ప్రాణశబ్దస్య పరమాత్మని ప్రయోగసద్భావా, చ్చ పరమాత్మైవోచ్యత ఇత్యర్థః. అనన్తరసూత్రస్య బహువచనమాత్రనిర్వాహపరత్వేన అన్యత్సిద్ధాన్తయుక్తిజాతమర్థసిద్ధమితి సూత్రకారాభిప్రాయ ఇతి తదభిప్రేతం సర్వం స్వయమేవాహ (వియదాదీత్యాదినా)........................

వదిన్ద్రియోత్పత్తివాదాః పరిణేతుం శక్యాః- ఆత్మవదుత్పత్తిప్రతిషేధశ్రుతీనాం నిత్యత్వశ్రుతీనాంచాదర్శనాత్. *అసద్వా ఇదమగ్ర ఆసీదిత్యాదివాక్యేపి ప్రాణశబ్దేన పరమాత్మైవ నిర్దిశ్యతే - *సర్వాణి హ వా ఇమాని భూతాని ప్రాణమేవాభిసంవిశన్తి ప్రాణమభ్యుజ్జిహత ఇతి ప్రాణశబ్దస్య పరమాత్మన్యపి ప్రసిద్ధేః. ప్రాణా వావ ఋషయ ఇతి ఋషిశబ్దశ్చ సర్వజ్ఞే తస్మిన్నేవ యుజ్యతే- న త్వచేతనేష్విన్ద్రియేషు....................

ఋషయః *ప్రాణా ఇతి చ బహువచనశ్రుతిః కథముపపద్యత ఇతి చేత్. తత్రాహ.

౨॥ సూ. గౌణ్యసమ్భవాత్తత్ప్రాక్ఛ్రుతేశ్చ॥ బహువచనశ్రుతిర్గౌణీ - బహ్వర్థాసమ్భవాత్. తస్యైవ పరమాత్మనః సృష్టేః ప్రాగవస్థానశ్రుతేరేవ. ....

౩॥ సూ. తత్పూర్వకత్వాద్వాచః॥ ఇతశ్చ ప్రాణశబ్దః పరమాత్మవచనః-వాచః- పరమాత్మవ్యతిరిక్తవిషయస్య నామధేయస్య వాగ్విషయభూతవియదాదిసృష్టిపూర్వకత్వాత్. *తద్ధేదం తర్హ్యవ్యాకృతమాసీత్తన్నామరూపాభ్యాం వ్యాక్రియతేతి నామరూపభాజామభావాత్ తదానీం వాగాదీన్ద్రియకార్యాభావాచ్చ తాని న సన్తీత్యర్థః. ....

ప్రాణోత్పత్త్యధికరణం సమాప్తమ్.

అనన్తరసూత్రశఙ్కామాహ (ఋషయ ఇతి)

౨॥ సూ. గౌణ్యసమ్భవాత్తత్ప్రాక్ఛ్రుతేశ్చ॥ బహ్వర్థాసమ్భవముపపాదయతి (తస్యైవేతి) ఏవకారేణ సూత్రస్థశ్చ- శబ్దో వ్యాఖ్యాతః...

౩॥ సూ. తత్పూర్వకత్వాద్వాచః॥ అత్రాహ్యదృష్టసంస్కారస్థితికార్యదర్శనాత్తదానీం కల్ప్యతే - ఏవమిన్ద్రియకార్యం తదాదృశ్యతే చేత్- ఇన్ద్రియాణ్యపి కల్ప్యేరన్ - న చ తదిత్యాహ (ఇతశ్చేత్యాది). ఉక్తార్థశ్రుతివాక్యం దర్శయన్ ఫలితమర్థమాహ (తద్ధేదమితి) వాక్కార్యముచ్చారణం. శ్రోత్రకార్యం శ్రవణం. ఏవం తత్తత్కార్యజ్ఞానేన్ద్రియవిషయాభావాత్ తత్తదిన్ద్రియకార్యం నోపపద్యత ఇతి న తదానీం కార్యకల్ప్యానీన్ద్రియాణీత్యర్థః. ... ...

పరైస్తు పూర్వాధికరణోక్తస్య సర్వగతబహ్వాత్మవాదదోషస్య జీవం ప్రత్యనియమస్య తథా శబ్దేనాతిదేశే దేహానియమేన ప్రాణానియమస్యాపి సిద్ధత్వేన కృతకరత్వా, జీవవదనుత్పత్త్యతిదేశే సిద్ధాన్తవిరోధా, దన్యపూర్వపక్షసూత్రత్వే తద్వ్యవచ్ఛేదేన సిద్ధాన్తద్యోతకసూత్రాన్తరాభావా, చ్చవ్యవహితస్యాపి వియదధికరణోక్తస్య సమ్భవస్యాతిదేశః, *అస్మాదాత్మనః సర్వే ప్రాణాః సర్వే లోకా ఇతి పూర్వాధికరణవిషయవాక్యస్థలోకాదిదృష్టాన్తీకరణేన ప్రాణేషు తథా శబ్దేన తద్ధర్మాతిదేశ, ఇతి చ వ్యాఖ్యాతం. తతోప్యవ్యవహితజీవానుత్పత్త్యతిదేశేన పూర్వపక్షసూత్రత్వం స్వారసికం. ప్రాసఙ్గికాధికరణాన్తరవ్యవధిస్తు న దోషః. న చ సిద్ధాన్తసూత్రాన్తరాభావాదాద్యస్యైవ సిద్ధాన్తసూత్రత్వమాశ్రయణీయం - బాధకపరిహారసూత్రస్య సిద్ధాన్తసాధకత్వాత్. సిద్ధాన్తసాధకయుక్తేరసూత్రితత్వం తు పూర్వోక్తాదేవ సూత్రప్రణయననైరపేక్ష్యాత్. బాధకపరిహారస్యత్వనుక్త్యా తస్యైవ సూత్రితత్వం యుక్తమిత్యుక్తం. తు శబ్దార్థేన చ శబ్దేన సిద్ధాన్తద్యోతనమిత్యుక్తం దీపే. *గౌణ్యసమ్భవాత్ తత్ప్రాక్ఛ్రుతేశ్చేత్యేకసూత్రత్వం చాత ఏవ యుక్తం. న చాపి చ శబ్దః సముచ్చయార్థః- సాధకసాధకత్వేన సముచ్చయవాచినైరపేక్ష్యాత్. గౌణ్యాః జన్మశ్రుతేరసమ్భవాదితి యోజనా చక్లిష్టా, *గౌణ్యసమ్భవాచ్ఛబ్దాచ్చేతి పూర్వపాదావగతసూత్రశైలీవిరుద్ధా, చ. అక్లిష్టరీత్యవిరుద్ధనిర్వాహేసమ్భవతి తద్విపరీతనిర్వాహశ్చాయుక్తః. *తత్ప్రాక్ఛ్రుతేరితి- ఖాదిష్వనుషక్తస్య జన్మశబ్దస్య తతః ప్రాక్ఛ్రుతేః, ఖాదిషు చ తస్య ముఖ్యతాయాః స్థాపితత్వాత్, ప్రాణోత్పత్తిర్ముఖ్యేతి వ్యాఖ్యాతం. తన్నేయార్థం. తతోప్యనేయార్థవ్యాఖ్యానం వరం,- తచ్ఛబ్దస్య ఖాదిష్వనుషక్తజన్మశబ్దవాచిత్వాదపి పరమాత్మపరత్వం స్వారసికం, చ- ప్రాణశబ్దస్థబహువచననిర్వాహశ్చాపేక్షితః, జన్మశబ్దానుషఙ్గరూపయుక్తిరప్యపేక్షితేతి చేత్. సత్యం- సాత్వేకత్వావధారణప్రతిజ్ఞానాదివద్వియదధికరణోక్తతయాఽపి ప్రాయః సిద్ధేతి ప్రాణశబ్దనిర్వాహ ఏవకణ్ఠోక్త్యాఽపేక్ష్యః. క్వచిదుక్తస్యాపి ప్రాయికత్వం క్వచిదప్యనుక్తస్య కణ్ఠోక్తత్వమపి హి యుక్తం - న క్వచిదుక్తస్యాపునరుక్తత్వం, క్వచిదప్యనుక్తస్యాపి ప్రాయికత్వం, చ. *తత్పూర్వకత్వాద్వాచ ఇతి. *అన్నమయం హి సోమ్య మనః ఆపోమయః ప్రాణస్తేజోమయీ వాగితి వాక్ప్రాణమనసాం తేజోఽబన్నపూర్వకత్వాచ్చ ప్రాణస్య కార్యత్వమిత్యుక్తం. తదయుక్తం - అహఙ్కారికస్య మనసో వాగిన్ద్రియస్య చ పృథివీతేజఃకార్యత్వాయోగా, ద్వాయువిశేషస్య ప్రాణస్యాప్కార్యత్వాభావా, చ్చ. అత ఆప్యాయనమాత్రమత్ర వివక్షితం - తావతా చ నోత్పత్తిసిద్ధ్య

౪॥ సూ. సప్తగతేర్విశేషితత్వాచ్చ॥ తానీన్ద్రియాణి కిం సప్తైవ స్యుః- అథైకాదశేతి చిన్త్యతే. శ్రుతివిప్రతిపత్తేస్సంశయః. కిం ప్రాప్తం. సప్తేతి. కుతః. (గతేర్విశేషితత్వాచ్చ) గతిస్తావజ్జాయమానేన మ్రియమాణేన చ జీవేన సహ లోకేషు సఞ్చరణరూపా సప్తానామేవ శ్రూయతే *సప్త ఇమే లోకా యేషు చరన్తి ప్రాణా గుహాశయా నిహితాస్సప్త సప్తేతి. వీప్సా పురుషభేదాభిప్రాయా. విశేషితాశ్చ తే గతిమన్తః ప్రాణాః స్వరూపతః *యదా పఞ్చావతిష్ఠన్తే జ్ఞానాని మనసా సహ। బుద్ధిశ్చ న విచేష్టతే తామాహుః పరమాం గతిమితి. శరీరాన్తస్సఞ్చరణం విహాయ మోక్షోర్ధ్వగమనం పరమా గతిః. ఏవం జీవేన సహ జన్మమరణయోస్సప్తానామేవ గతిశ్రవణాత్, యోగదశాయాం జ్ఞానానీతి విశేషితత్వాచ్చ జీవస్య కరణాని శ్రోత్రత్వక్చక్షుర్జిహ్వాఘ్రాణబుద్ధిమనాంసి సప్తైవేతి గమ్యతే. యాని త్వితరాణి విషయాణాం గ్రాహకత్వేన *అష్టౌ గ్రహాః *సప్త వై శీర్షణ్యాః ప్రాణాః ద్వావవాఞ్చావిత్యాదిషు చతుర్దశపర్యన్తాని ప్రాణప్రతిపాదకవాక్యేషు వాక్పాణిపాదపాయూపస్థాహఙ్కారచిత్తాఖ్యానీన్ద్రియాణి ప్రతీయన్తే - తేషాం జీవేన సహ గతిశ్రవణాభావాజ్జీవస్యాల్పాల్పోపకారకత్వమాత్రేణౌపచారికః ప్రాణవ్యపదేశః.......................

ఇతి ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే.

౫॥ సూ. హస్తాదయస్తు స్థితేऽతో నైవం॥ న సప్తైవేన్ద్రియాణి- అపి త్వేకాదశ- హస్తాదీనామపి శరీరే స్థితే జీవే

తి.—— అన్యైస్త్విన్ద్రియసముత్పత్తేః పూర్వమేవ సిద్ధతాం మత్వా వ్యష్టీన్ద్రియాణాం జీవస్య స్వాపప్రబోధయోరుత్క్రాన్తిజన్మనోశ్చ విలయోత్పత్తీ భవతః - ఉత న భవత ఇతి విచారయన్తి. తదయుక్తం- సమష్టీన్ద్రియోత్పత్తిప్రళయయోరస్య నిరూపితత్వాత్, *అష్టౌ ప్రకృతయః షోడశ వికారాః * ఇన్ద్రియాణి తన్మాత్రే మతన్మాత్రాణి భూతానాం వా లీయన్త ఇత్యాదిభిః తత్ర తత్రోదాహృతశ్రుతిభిస్తత్సిద్ధేరితి చేత్. తన్న *తముత్క్రామన్తం ప్రాణోऽనూత్క్రామతి ప్రాణమనూత్క్రామన్తం సర్వే ప్రాణా అనూత్క్రామన్తి *అగ్నౌ దేవా స్నిగ్ధాం జుహ్వతీతి పూర్వాపరపాదయోరుదాహృతత్వాత్ తద్వ్యాఖ్యైర్వ్యష్టీన్ద్రియాణామవస్థాననిర్ధారణేన విషయస్యాప్యాత్. వాక్యాన్తరేషూత్పత్తిప్రళయావగమాత్సంశయ ఇతి చేత్. తత్సమష్టీన్ద్రియాణామపి తుల్యం- *అసద్వా ఇత్యాదివాక్యానాం శ్రూయమాణత్వాత్. పునరుక్తిశ్చ భవేత్- *వాఙ్మనసి దర్శనాదిత్యధికరణే ఉత్క్రాన్తౌ ప్రాణానాం లయోక్తేః తేషాం సద్భావో నిశ్చితః. ఉక్తం హి భవద్భిరేవ *ఇహ లయో న సాక్షాద్వివక్ష్యతే కిం తు వృత్తివిలోపాయ మనసి సంశ్లేషమాత్రమితి. ఉత్క్రాన్తౌ లయాభావాత్ జన్మన్యుత్పత్తిశ్చ నాస్తి. సుషుప్తిప్రబోధయోర్లయోత్పత్త్యభావశ్చ కిం పునర్న్యాయసిద్ధః. అతః *తథా ప్రాణా ఇత్యాదిసూత్రాణాం సుషుప్తివిషయత్వాభిధానమయుక్తం. తథా శఙ్కైన సుషుప్త్యుత్క్రాన్తిప్రబోధజన్మసు వియదాదివత్ప్రాణా ఉత్పద్యన్త ఇత్యపి వ్యవహితాధికరణన్యాయాతిదేశోऽప్యస్వరసః. *అసద్వా ఇదమిత్యాది శ్రుతిశ్చ *సదేవేత్యాదివాక్యవత్కృత్స్నప్రళయదశావిషయతయా ప్రతీయతే- అతోऽవాన్తరప్రళయే వా జన్మనః పూర్వకాలే వా ఇన్ద్రియసద్భావవిషయత్వాశ్రయణేన తస్య వాక్యస్య *తత్ప్రాణ్యకృణ్వతేత్యస్య విషయతయోదాహరణమయుక్తం. *తత్పూర్వకత్వాదితి- ఓఙ్కారం పురస్కృత్య వాఙ్మనసాది ప్రవృత్తిః- అతస్సుషుప్తౌ వాగాదివ్యాపారోపరమాదస్తమయవ్యపదేశ ఇత్యుక్తం. తదప్యయుక్తం- పునరుక్తేర్దర్శితత్వాత్.

ప్రాణోత్పత్త్యధికరణం సమాప్తమ్.

౪॥ సూ. సప్తగతేర్విశేషితత్వాచ్చ॥ కిమిన్ద్రియాణి సప్తైవ- కిమేకాదశ. కిం సప్తానాం గతిశ్రవణమిన్ద్రియాణాం సప్తసఙ్ఖ్యత్వమవగమయతి- నేతి- తదర్థం గతిశ్రవణాభావేऽపి హస్తాదీనామిన్ద్రియత్వముపపద్యతే- నేతి,. దశేమే పురుష ఇత్యాది శ్రుతిః కిమిన్ద్రియాణామేకాదశత్వే ప్రమాణం- నేతి, చ. యదా న ప్రమాణం, యదా హస్తాదీనామిన్ద్రియత్వానుపపత్తిః,- తదా గతిశ్రుతేస్సప్తసఙ్ఖ్యావ్యవస్థాపకత్వాత్ సప్తేతి స్యాత్. యదా సా శ్రుతిరేకాదశత్వే ప్రమాణం, యదా హస్తాదీనామిన్ద్రియత్వోపపత్తిః,- తదా గతిశ్రవణస్య సప్తసఙ్ఖ్యావ్యవస్థాపకత్వా[illegible]భావాదేకాదశేతి సిధ్యతి. (శ్రుతివిప్రతిపత్తేరితి) నవాదివిప్రతిపత్తేరిత్యర్థః. (వీప్సా పురుషభేదాభిప్రాయేతి) *సప్త ప్రాణాః ప్రభవన్తీతి పూర్వం సప్తానాముత్పత్తిశ్రవణాదితి భావః. స్వరూపతో విశేషితాః - న తు కార్యాదిభిరిత్యర్థః. (పరమా గతిః) మోక్షోర్ధ్వగమనరూపత్వాత్ పరమా గతిర్యోగ ఇత్యర్థః. (జ్ఞానానీతి విశేషితత్వాచ్చేతి) జ్ఞాయతేऽనేనేతి వ్యుత్పత్త్యా జ్ఞానానీత్యర్థః. అధికసఙ్ఖ్యాశ్రవణస్య నిర్వాహమాహ (యాని త్వితి) (చతుర్దశపర్యన్తాని) శీర్షణ్యసప్తకేన సహ చతుర్దశపర్యన్తాని వాక్పాణిపాదపాయూపస్థాహఙ్కారచిత్తాఖ్యానీన్ద్రియాణి త్వితరాణి ప్రతీయన్త ఇత్యర్థః. ....

౫॥ సూ. హస్తాదయస్తు స్థితేऽతో నైవం॥ అధికరణవిశేష్యమాణార్థస్యాపరేణ * స్థిత ఇతి పదం వ్యాఖ్యాతం (శరీరస్థే) అత

తస్య భోగోపకరణత్వాత్ కార్యభేదాచ్చ. దృశ్యతే హి శ్రోత్రాదీనామివ హస్తాదీనామపి కార్యభేదః ఆదానాదిః - అతస్తేపి సన్త్యేవ. (అతో నైవం) అతో హస్తాదయో న సన్తీత్యేవం న మన్తవ్యమిత్యర్థః. అధ్యవసాయాభిమానచిన్తావృత్తిభేదాన్మన ఏవ బుద్ధ్యహఙ్కారచిత్తశబ్దైర్వ్యపదిశ్యత ఇత్యేకాదశేన్ద్రియాణి. అతః *దశేమే పురుషే ప్రాణాః ఆత్మైకాదశ ఇతి,- ఆత్మశబ్దేన మనోఽభిధీయతే. *ఇన్ద్రియాణి దశైకం చ పఞ్చ చేన్ద్రియగోచరాః* *తైజసానీన్ద్రియాణ్యాహుర్దేవా వైకారికా దశ। ఏకాదశం మనశ్చాత్ర* ఇత్యాదిశ్రుతిస్మృతిసిద్ధేన్ద్రియసఙ్ఖ్యా స్థితా. అధికసఙ్ఖ్యావాదాః మనోవృత్తిభేదాభిప్రాయాః - న్యూనవ్యపదేశాస్తు తత్ర తత్ర వివక్షితగమనాదికార్యవిశేషప్రయుక్తాః.

సప్తగత్యధికరణం సమాప్తమ్.

శ్నస్థార్థమాహ (భోగోపకరణత్వాదితి) ఉపకరణాన్తరాపేక్షా నాస్తి- చక్షురాదిభిరేవ భోగసిద్ధిరితి శఙ్కాయా వ్యావృత్త్యర్థమాహ (కార్యభేదాచ్చేతి) అతో నైవమితి వ్యాఖ్యేయోపాదానం. అత్రాతశ్శబ్దః కాకాక్షిన్యాయేనాన్వితః. తద్వ్యాచష్టే (అత ఇతి) చతుర్దశసఙ్ఖ్యానిర్వాహమాహ (అధ్యవసాయేతి) మహదనుగృహీతం మనోఽధ్యవసాయం, మహఙ్కారానుగృహీతం మనోఽభిమానం, పూర్వసంస్కారవిశేషానుగృహీతం మనశ్చిన్తాం, కరోతి- తత్తదానీం బుద్ధ్యాదిశబ్దైర్వ్యపదిశ్యత ఇత్యర్థః. *హస్తాదయస్త్విత్యేతావతా సాధ్యసిద్ధౌ. *అతో నైవమితి సూత్రఖణ్డః కిమర్థమితి శఙ్కాయాం ప్రమాణదార్ఢ్యసూచనార్థమిత్యభిప్రాయేణాహ (అత ఇతి) అతః ఇన్ద్రియసఙ్ఖ్యావ్యవస్థితేరిత్యుత్తరత్రాన్వయః. ఉదాహృతవాక్యస్థమాత్మశబ్దం వ్యాచష్టే (ఆత్మశబ్దేనేతి)...

·పరేతు *గతేః - *సప్త ప్రాణాః ప్రభవన్తీతి శ్రుతినా ఇత్యాద్యవగతేః, *సప్త వై శీర్షణ్యాః ప్రాణా ఇతి విశేషితత్వాచ్చేతి వ్యాచక్షతే. తదయుక్తం- వ్యభిచారిణా హేతుత్వాభావాత్. *అష్టౌ గ్రహాః *దశేమే పురుష ఇత్యాదిభిః సఙ్ఖ్యాన్తరాణ్యపి హి శ్రుతేరవగమ్యన్తే. *సప్త వై శీర్షణ్యా ఇతి విశేషితత్వమప్యయుక్తం- సప్తత్వసాధకత్వాభావాత్. *ద్వావవాఞ్చావితి నవసఙ్ఖ్యా హి ప్రతీయతే. *హస్తాదయ ఇతి - హస్తాదయశ్శ్రూయన్తే - అతస్సప్తత్వాతిరేకస్థితేరతః- అధికసఙ్ఖ్యాగ్రహణే న్యూనసఙ్ఖ్యాయాః అన్తర్భావోపపత్తేశ్చ నైవం- యథా పూర్వపక్షం న మన్తవ్యమిత్యుక్తం. తత్ర సప్తత్వాతిరేక ఇతి స్థితశబ్దవిశేష్యం నాధ్యాహర్తవ్యం - అనువాదే ప్రయోజనాభావాత్. అధికశ్రవణాదేవ హి సప్తత్వాతిరేకోఽవగతో భవతి. జీవే స్థితేరిత్యధ్యాహృతే యుక్తిర్దర్శితా భవతి- జీవం ప్రతి హస్తాదీనాం చక్షురాదివదుపకరణత్వసామ్యావగతేః. ఏవం న్యూనవ్యపదేశస్య హేతూక్తౌ మనోవృత్తిభేదైరధికప్రతీత్యన్యథాసిద్ధిరతశ్శబ్దేన వక్తుం యుజ్యతే. అధికసఙ్ఖ్యాగ్రహణే న్యూనసఙ్ఖ్యాన్తర్భావపరత్వమతశ్శబ్దస్య న యుజ్యతే - తథా సత్యేకాదశభ్యోఽతిరిక్తస్యాపి గ్రాహ్యత్వప్రసఙ్గాత్. *నైవమితి భూయోవచనం చోక్తయుక్త్యనుగ్రాహ్యశ్రుత్యభిప్రాయం భవితుమర్హతి - అన్యథా *హస్తాదయ ఇత్యేతావతా పర్యాప్తత్వాత్. నహి సర్వాధికరణేషు యథా పూర్వపక్షం న మన్తవ్యమిత్యుచ్యతే.——— అన్యే తు బుద్ధ్యా సహ ద్వాదశేన్ద్రియాణి - ఉత్క్రాన్తౌ *సర్వే ప్రాణా అభిసమాయన్తీతి శ్రవణేన సర్వేషాం ప్రాణానాముత్క్రాన్తిః- అతస్తేషాం నాత్యన్తికనాశః ఇతి పూర్వపక్షం కృత్వా గతిశ్రవణాదినా సప్తానామేవ గతిః- తేషామేవ నాత్యన్తికనాశః- ఇతరేషాం త్వాత్యన్తికనాశః- తత్ర తత్ర చ భోగాయ జన్మవేళాయాం స్వకారణాదుత్పత్తిరితి సిద్ధాన్తయన్తి. తదయుక్తం- *సర్వే ప్రాణా అభిసమాయన్తి *సర్వే ప్రాణా అనూత్క్రామన్తీతి సర్వప్రాణానాముత్క్రాన్తిశ్రవణాత్, సర్వశబ్దసఙ్కోచాభావాత్, సప్తానాం గతిశ్రవణస్య చాన్యోన్యభూతత్రయసృష్టిశ్రవణస్యేవాయోగవ్యవచ్ఛేదపరత్వేనాప్యుపపత్తేః, చ. *సప్తానామితి శ్రవణాన్నైయత్యపరిహారాయ సప్తానామేవేత్యవధారణకల్పనాదపి సర్వశబ్దనైయత్యపరిహారాయ సప్తశ్రవణస్య ప్రదర్శనార్థత్వకల్పనైవోపపన్నా - అన్యథా హ్యశ్రుతావధారణకల్పనం, హస్తాదీనాం ప్రళయకల్పనం, ముత్పత్తికల్పనం, చేతి గౌరవం స్యాత్. *యదా వై పురుషస్స్వపితి ప్రాణం తర్హి వాగప్యేతి ప్రాణం చక్షుః ప్రాణం శ్రోత్రమితి, యదా ప్రబుధ్యతే ప్రాణాదేవాధి పునర్జాయన్త ఇతి, వాచః చక్షురాదీనాం చావిశేషేణాప్యయసమ్భవే దర్శనాద్యయమేవ వాదత్యన్తికనాశః - చక్షురాదీనాం వృత్తివిలోపః- వాచః స్వరూపోత్పత్తిః- చక్షురాదీనాం వృత్తిలాభ ఇత్యప్యయసమ్భవశ్రవణస్య వైరూప్యకల్పనం చ ప్రసజ్యేత్. సప్తానాం శ్రవణం తు జ్ఞానసాధనత్వరూపప్రాధాన్యవివక్షయాప్యుపపన్నం. ఆదిసర్గే కర్మేన్ద్రియసమష్ట్యుత్పత్తిర్నాస్తి- మనునా సప్తానామేవ సృష్టిప్రతిపాదనాదితి చాయుక్తం- పరాశరాదిభిర్వాగాదీనామపి *దేవా వైకారికా దశ। ఏకాదశం మనశ్చాత్ర దేవా వైకారికాః స్మృతా ఇతి ప్రతిపాదనాత్, క్వచిదుక్తస్య క్వచిదనుక్తైరభావసాధకత్వాభావాచ్చ. శ్రుతివిరోధశ్చ భవేత్- *అష్టౌ ప్రకృతయః షోడశ వికారాశ్చతుర్వింశతిసఙ్ఖ్యాతం వ్యక్తమవ్యక్తం [illegible]వ్యక్తమితి హి శ్రూయతే. హస్తాదీనాం తత్త్వానాం సమష్టిసృష్టిదశాయామభావే కథం షోడశవికారసిద్ధిః, చతుర్వింశతితత్త్వసిద్ధిః, చ. యది ప్రతిమరణముత్పద్యమానైర్వినశ్యద్భిశ్చ తైస్తైః షోడశవికారాదిసిద్ధిః- తర్హి ఘటపటాదిభిరధికసఙ్ఖ్యావ్యవహారః కుతో న స్యాత్. కించ- ఆకాశమిన్ద్రియేషు ఇన్ద్రియాణి తన్మాత్రేషు తన్మాత్రాణి భూతాదౌ లీయన్తే భూతాదిర్మహతి లీయతే మహానవ్యక్తే లీయత ఇత్యత్ర ఇన్ద్రియశబ్దాసఙ్కోచాత్ సర్వేన్ద్రియాణామవిశేషేణ మహదాదిప్రళయవేళాయాం ప్రళయః శ్రూయతే- అతస్సర్వేన్ద్రియాణాం తుల్యకాలత్వమవగమ్యతే- అతః కాలభేదకల్పనమప్రమాణకం. ద్వాదశ ప్రాణా ఇతి చాయుక్తం- *దశేమే పురుషే ప్రాణా ఆత్మైకాదశః *ఇన్ద్రియాణి దశైకం చేత్యాది శ్రుతిస్మృతిభిః ప్రాణానామేకాదశసఙ్ఖ్యాశ్రవణాత్.........

సప్తగత్యధికరణం సమాప్తమ్.

౬॥ సూ. అణవశ్చ॥

*త ఏతే సర్వ ఏవ సమాః సర్వేఽనన్తా ఇత్యానన్త్యశ్రవణాద్విభుత్వం ప్రాణానాం. ... ...

ఇతి ప్రాప్తేఽభిధీయతే *ప్రాణమనూత్క్రామన్తం సర్వే ప్రాణా అనూత్క్రామన్తీత్యుత్క్రాన్త్యాదిశ్రవణాత్పరిమితత్వే సిద్ధే సత్యుత్క్రాన్త్యాదిషు పార్శ్వస్థైరనుపలభ్యమానత్వాదణవశ్చ ప్రాణాః. ఆనన్త్యశ్రుతిస్తు *అథ యో హైతాననన్తానుపాస్త ఇత్యుపాసనశ్రవణాదుపాస్యప్రాణవిశేషణభూతకార్యబాహుల్యాభిప్రాయా. ....

౭॥ సూ. శ్రేష్ఠశ్చ॥ ప్రాణసంవాదే శరీరస్థితిహేతుత్వేన శ్రేష్ఠతయా నిర్దిష్టో ముఖ్యప్రాణః *ఆనీదవాతం స్వధయా తదేకమితి మహాప్రళయసమయే స్వకార్యభూతప్రాణసద్భావశ్రవణాత్, *ఏతస్మాజ్జాయత ఇతి జన్మశ్రవణస్య జీవజన్మశ్రవణవదుపపత్తేరోం నిత్యత్వ ఇత్యాశఙ్క్య ప్రాక్సృష్టేరేకత్వావధారణాదివిరోధాత్, *ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణ ఇతి పృథివ్యాదితుల్యోత్పత్తిశ్రవణాదుత్పత్తినిషేధాభావాచ్చ జాయత ఏవ శ్రేష్ఠశ్చ ప్రాణ ఇత్యుచ్యతే. *ఆనీదవాతమితి తు నైవం శ్రేష్ఠం ప్రాణమభిప్రేత్యోచ్యతే- అపి తు పరస్య బ్రహ్మణ ఏకస్యైవ విద్యమానత్వముచ్యతే- *అవాతమితి తత్రైవ శ్రవణాత్. పూర్వేణైవ తుల్యన్యాయత్వేఽపి పృథగ్యోగకరణముత్తరార్థమ్. ....

ప్రాణాణుత్వాధికరణం సమాప్తమ్.

౬॥ సూ. అణవశ్చ॥ కిమిన్ద్రియాణి సర్వగతాని- ఉతాణుపరిమాణాని. ఆనన్త్యశ్రవణముపాసనార్థం- ఉత నేతి. ఉత్క్రాన్తిశ్రవణం కిమణుత్వమవగమయతి- నేతి. అణుత్వావగమకత్వాభావేఽతదానన్త్యశ్రవణస్య ఉపాసనార్థత్వాభావాత్సర్వగతాని. ఉత్క్రాన్తిశ్రవణస్యాణుత్వగమకత్వే సతి ఆనన్త్యశ్రుతేరుపాసనార్థత్వాదణురూపాణి. ... ...

*(ప్రాణమనూత్క్రామన్తమితి) అణుత్వం నామ పరిచ్ఛిన్నత్వే సత్యుపలబ్ధ్యర్హస్థూలతారాహిత్యమత్ర వివక్షితం- న తు జీవాత్మస్వరూపవదత్యల్పత్వం. తత్ర *వాలాగ్రశతభాగస్యేత్యాదివాక్యేనాత్యన్తాల్పత్వస్యోక్తత్వాత్తథాభ్యుపగమః- అత్రయూక్తప్రకారమణుత్వం పరిచ్ఛిన్నత్వే సత్యతిస్వచ్ఛత్వం. ఉత్క్రాన్త్యాదిః పరిచ్ఛిన్నత్వహేతుః - పార్శ్వస్థైరనుపలభ్యమానత్వం స్వచ్ఛత్వహేతుః. ఏవం విశిష్టమణుత్వముపపాదితం భవతి. పరిమాణాన్తరభేదే సత్యపి త్వగిన్ద్రియస్య సూక్ష్మశరీరవ్యాపిత్వేఽపి దృశమణుత్వమస్త్యేవ. *త ఏతే సర్వ ఏవ సమా ఇతి సమత్వశ్రుతిః కార్యకరత్వవిషయా. ఆనన్త్యశ్రుతినిర్వాహమాహ (ఆనన్త్యేతి) కార్యబాహుల్యమానన్త్యం. కార్యబాహుల్యవిశేషణవిశిష్టతయా ఉపాసనార్థమానన్త్యకథనమిత్యర్థః.——— ఆనన్త్యశ్రవణం ద్వైవ ప్రాణవిషయమిత్యన్యే. తదయుక్తం- దేవశరీరేష్వప్యమీషామేవ ప్రాణానామితఉత్క్రాన్తానాం విద్యమానత్వాత్, తదతిరిక్తద్వైవ ప్రాణవిషయతయా తదభిమతశ్రుతేరర్థాన్తరపరత్వస్య పూర్వమేవోపపాదితత్వాద్దైవప్రాణాసిద్ధేః, * అనన్తానుపాస్త ఇతి శ్రుత్యనురోధేనోపాసనార్థతయా నిర్వాహస్యోపపన్నత్వాచ్చ. ....

౭॥ సూ. శ్రేష్ఠశ్చ॥ ప్రాణస్య శ్రేష్ఠశబ్దవాచ్యత్వే హేతుం వదత్సూత్రం వ్యాచష్టే (ప్రాణేతి) ప్రాణసంవాదో నామ ఛాన్దోగ్యప్రకరణవిశేషః. అస్య శరీరస్థితిహేతుత్వేన శ్రైష్ఠ్యం. (ఉత్పత్తినిషేధాభావాదితి) అనేన జీవజన్మతుల్యత్వం వ్యావర్తితం - తస్య హ్యుత్పత్తిః ప్రతిషిద్ధా. (ఆనీదవాతమితి) *ఆనీత్- *అన ప్రాణన ఇతి ధాతోర్లుఙ్. నైవం- జీవసమ్బన్ధి. సిద్ధాన్తే * స్వధయేత్యనేన * స్వధాత్వం లోకధారిణీత్యుపబృంహణాల్లక్ష్మీవిశిష్టత్వముచ్యతే. అధికశఙ్కాపరిహారాభావాన్నేదం సూత్రమధికరణాన్తరం. శ్రుతివాక్యం హి పూర్వపక్షావలమ్బనం - తత్తుల్యత్వాదధికరణేఽస్మిన్నూత్రే చ సమానం. ... ...

* శ్రేష్ఠశ్చేత్యేకకరణాన్తరత్వం పరైరుక్తమయుక్తం- ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తావధారణాదిభిః శ్రుత్యా చోత్పత్తౌ ప్రతిపన్నాయామనుత్పత్త్యవగమోఽన్యథా నిర్వాహ్య ఇత్యస్మాదధికశఙ్కాపరిహారాభావాత్.——— అన్యే తు ముఖ్యప్రాణ ఉత్క్రాన్తావత్యన్తం లీయతే- దేహాన్తరేఽన్య[illegible]ప్రాణ ఉత్పద్యత ఇతి పూర్వపక్షం కృత్వా ఉత్క్రాన్తిశ్రవణాదుత్పత్తివాదస్య వృత్త్యుత్పత్తివిషయతయాఽనాత్యన్తనాశ ఇతి సిద్ధాన్తయన్తి. తదప్యయుక్తం- తన్మతానురోధే పృథక్శఙ్కాయా అభావాత్. * ఉత్పత్తిమాయతిం స్థానం విభుత్వం చైవ పశ్యతః । అధ్యాత్మం చైవ ప్రాణస్య విజ్ఞాయామృతమశ్నుత ఇత్యుత్పత్తిశ్రవణాద్దేహాన్తరేఽన్యః ప్రాణ ఉత్పద్యత ఇత్యధికశఙ్కేతి చేత్. ఉత్క్రాన్తిశ్రవణానురోధేనోత్పత్తిశ్రుతిర్వృత్తిలాభాభిప్రాయేత్యస్యార్థస్యేన్ద్రియేష్వప్యవసిద్ధత్వాత్. చతుర్థాధ్యాయే *తన్మనః ప్రాణ ఉత్తరాత్ *సాధ్యక్షే తదుపగమాదిభ్య ఇత్యత్ర ప్రాణస్య జీవసంశ్లేషమాత్రస్య నిరూపితత్వాదత్యన్తనాశశఙ్కాప్రసక్త్యభావాదేతోత్క్రాన్తివిషయత్వమప్యధికరణస్యాయుక్తమ్. ....

ప్రాణాణుత్వాధికరణం సమాప్తమ్.

౮॥ సూ. నవాయుక్రియేపృథగుపదేశాత్॥

సాయంశ్రేష్ఠఃప్రాణఃకింమహాభూతద్వితీయవాయుమాత్రం- తస్యవాస్పన్దరూపక్రియా - అథవావాయురేవకంచనవిశేషమాపన్నఇతివిశయేవాయురేవేతిప్రాప్తం- *యఃప్రాణస్సవాయురితివ్యపదేశాత్.——— యద్వా- వాయుమాత్రేప్రాణత్వప్రసిద్ధ్యభావా, దుచ్ఛ్వాసనిశ్వాసాదివాయుక్రియాయాంప్రాణశబ్దప్రసిద్ధే, శ్చ· తత్క్రియైవ. ... ...

ఇతిప్రాప్తేనవాయుమాత్రం- నచతత్క్రియేత్యుచ్యతే. కుతః (పృథగుపదేశాత్) *ఏతస్మాజ్జాయతేప్రాణోమనస్సర్వేన్ద్రియాణిచఖంవాయురితి. తతఏవపృథగుపదేశాత్ వాయుక్రియాపినభవతిప్రాణః - నహితేజఃప్రభృతీనాంక్రియాస్తైస్సహపృథగ్వ్యతయోపదిశ్యతే.* యఃప్రాణస్సవాయురితితువాయురేవావస్థాన్తరమాపన్నఃప్రాణః - నతేజఃప్రభృతివత్తత్త్వాన్తరమితిజ్ఞాపనార్థం. ఉచ్ఛ్వాసనిశ్వాసాదావపిప్రాణస్పన్దతఇతిక్రియావతిద్రవ్యఏవప్రాణశబ్దప్రసిద్ధిః- నక్రియామాత్రే. ....

కిమయంప్రాణోవాయోర్వికారస్సన్నగ్నివజ్జాత్యన్తరం. నేత్యాహ.

౯॥ సూ. చక్షురాదివత్తుతత్సహశిష్ట్యాదిభ్యః॥ నాయంభూతవిశేషః- అపితుచక్షురాదివజ్జీవోపకరణవిశేషః. తచ్చోపకరణత్వముపకరణభూతైరిన్ద్రియైస్సహశిష్ట్యాదిభ్యోఽవగమ్యతే.చక్షురాదిభిస్సహాయంప్రాణశ్శిష్యతేప్రాణసంవాదాదిషు. తత్సజాతీయత్వేహితైస్సహశాసనంయుజ్యతే. ప్రాణశబ్దపరిగృహీతేషుకరణేష్వస్యవి శిష్యాభిధానమాదిశబ్దేనగృహ్యతే - *అథహాయమేవాయం ముఖ్యఃప్రాణః *యోఽయంమధ్యమఃప్రాణఇత్యాదిషువిశిష్యాభిధానాత్.........................

చక్షురాదివదస్యాపికరణత్వే తద్వదస్యాపిజీవంప్రత్యుపకారవిశేషరూపక్రియయాభవితవ్యం- సాతునదృశ్యతే- అతోనాయంచక్షురాదివద్భవితుమర్హతీతిచేత్. తత్రాహ

౧౦॥ సూ. అకరణత్వాచ్చనదోషస్తథాహిదర్శయతి॥ (అకరణత్వాత్)కరణం- క్రియా. అక్రియత్వాత్. అస్యప్రాణస్యజీవంప్రత్యుపకారవిశేష రూపక్రియారహితత్వాచ్చయోదోషఉద్భా

౮॥ సూ. నవాయుక్రియేపృథగుపదేశాత్॥ కింముఖ్యప్రాణోవాయుమాత్రం- ఉతవాయుక్రియా-ఉతావస్థావిశేషాపన్నోవాయురితి. శ్రుతిలోకప్రసిద్ధిపృథగుపదేశతత్త్వసఙ్ఖ్యాప్రసిద్ధీనాంకస్మిన్పక్షేసామఞ్జస్యమితి. వాయుమాత్రత్వపక్షేవాయుక్రియాత్వపక్షేవాసామఞ్జస్యమస్తిచేత్ - తయోరన్యతరస్యసిద్ధిః. అవస్థావిశేషాపన్నవాయుపక్షేసామఞ్జస్యంచేత్- సఏవసిద్ధాన్తః. ... ...

*పృథగుపదేశాదితిసూత్రఖణ్డపృథగుపదేశందర్శయతి (ఏతస్మాదితి) * ఖంవాయురితిపృథగుపదేశాన్నవాయుమాత్రమిత్యర్థః. తతఏవేతిక్రియాత్వప్రతిక్షేపః. (తైస్సహపృథగ్వ్యతయోపదిశ్యతఇతి) ద్రవ్యోత్పత్తిప్రకరణత్వాత్ - తేజఃప్రభృతీనాంక్రియాఃపృథగుపదిశ్యన్తేచేత్- ద్రవ్యతయోపదిశ్యేరన్. నచతద్యుక్తం. అతఃక్రియాయాఅద్రవ్యత్వేన పృథగుపదేశాసమ్భవాత్ పృథగుపదిష్టః ప్రాణోనవాయుక్రియేత్యర్థః. ....

ఉత్తరసూత్రమవతారయతి (కిమయమితి) అవస్థావిశేషాపన్నోవాయుఃప్రాణఇత్యుక్తం- అవస్థాన్తరాపత్తిశ్చాగ్న్యాదేరివవాయుత్వప్రహాణేనైవస్యాదితిహిశఙ్కాస్యాత్.

౯॥ సూ. చక్షురాదివత్తుతత్సహశిష్ట్యాదిభ్యః॥ అనేనబహుశ్రుతిషుశిష్ట్యాదివివక్షితం. శ్రుతిభేదేనసహశిష్టయోబహ్వ్యః, విశిష్యాభిధానానిచబహూని, ఇతిసూత్రబహువచనతాత్పర్యమిత్యభిప్రాయేణోక్తం (ప్రాణసంవాదాదిష్వితి,) (మధ్యమఃప్రాణఇత్యాదిష్వితి,చ) అనన్తరసూత్రవక్ష్యమాణకరణతుల్యోపకారసూచనార్థంవాబహువచనం. అగ్న్యప్రాయన్యాయమభిప్రేత్యాహ (తత్సజాతీయత్వేహీతి) (ప్రాణేతి) ఏవ్వయంముఖ్యఇత్యుక్తే ముఖ్యస్యసతస్తత్సజాతీయత్వంహిప్రతీయతే. యథా భూతత్వాప్రహాణేనైవశరీరత్వావస్థాభవతి - తథా వాయుత్వాప్రహాణేనైవావస్థాన్తరం జీవోపకరణత్వలక్షణందర్శితం. జీవోపకరణత్వావస్థాయావాయుత్వాప్రహాణపూర్వకత్వం * యఃప్రాణస్సవాయురితిశ్రుత్యాఽవగమ్యతే ....

అనన్తరసూత్రశఙ్కామాహ (చక్షురాదివదితి)

౧౦॥ సూ. అకరణత్వాచ్చనదోషస్తథాహిదర్శయతి॥ అకరణత్వాదితిపూర్వపక్షహేతుః.

వ్యతే- సనాస్తి- యత ఉపకారవిశేషరూపాం శరీరేన్ద్రియధారణాదిరూపాం క్రియాం దర్శయతి శ్రుతిః - తస్మిన్నుత్క్రాన్తే ఇదం శరీరం పాపిష్ఠతరమివ దృశ్యతే స ఏవ శ్రేష్ఠ ఇత్యుక్త్వా వాగాద్యుత్క్రమణేఽపి శరీరస్యేన్ద్రియాన్తరాణాం చ స్థితిం దర్శయిత్వా ప్రాణోత్క్రమణే శరీరేన్ద్రియశైథిల్యాభిధానాత్. అతః ప్రాణాపానవ్యానోదానసమానాకారేణ పఞ్చధాఽవస్థితోఽయం ప్రాణః శరీరేన్ద్రియధారణాదినా జీవస్యోపకరోతీతి చక్షురాదివత్కరణత్వమ్. ....

నన్వేవం నామభేదాత్కార్యభేదాచ్చ ప్రాణాపానాదయస్తత్త్వాన్తరాణి స్యుః. తత్రాహ

౧౧॥ సూ. ॥ పఞ్చవృత్తిర్మనోవద్వ్యపదిశ్యతే ॥ యథా కామాదివృత్తిభేదే తత్కార్యభేదేఽపి న కామాదికం మనసస్తత్త్వాన్తరం- *కామస్సఙ్కల్పో విచికిత్సా శ్రద్ధాఽశ్రద్ధా ధృతిరధృతిర్హ్రీర్ధీర్భీరిత్యేతత్సర్వం మన ఏవేతి వచనాత్ - ఏవం *ప్రాణోఽపానో వ్యాన ఉదానస్సమాన ఇత్యేతత్సర్వం ప్రాణ ఏవేతి వచనాత్ అపానాదయోఽపి ప్రాణస్యైవ వృత్తివిశేషాః న తత్త్వాన్తరమిత్యవగమ్యతే. ....

వాయుక్రియాధికరణం సమాప్తమ్.

శైథిల్యాభిధానాత్ శ్రుతిః క్రియాం దర్శయతీత్యన్వయః.

అనన్తరసూత్రశఙ్కామాహ (నన్వేవమితి)

౧౧॥ సూ. ॥ పఞ్చవృత్తిర్మనోవద్వ్యపదిశ్యతే ॥ దృష్టాన్తదార్ష్టాన్తికద్వయమపి వేదసిద్ధం. (కామ ఇత్యాది) కామః- ఇచ్ఛా. విచికిత్సా- సందేహః. శ్రద్ధా- త్వరా. ధీః- చిన్తా. కామాదయో జ్ఞానావస్థావిశేషాః- తత్తదవస్థజ్ఞానహేతుర్మన ఇతీదం తైశ్శబ్దైరుచ్యతే. తత్తద్ధేతుత్వం మనోఽవస్థా. ... ...

పరే తు *న వాయుక్రియే ఇత్యత్ర క్రియాశబ్దేన సర్వకరణసామాన్యవృత్తిః ప్రాణ ఇతి పక్ష ఉచ్యత ఇత్యాహుః. తదయుక్తం - కరణవ్యాపారోపరతికాలేఽపి ప్రాణవృత్తేర్దర్శనేన శఙ్కానుదయాత్, వాగాదీనాం ప్రాణం ప్రతి గుణభావశ్రవణాచ్చ. ప్రాణస్యాపి జీవవత్ స్వాతన్త్ర్యప్రసఙ్గపరిహారపరం చ * చక్షురాదివదితి సూత్రం వర్ణయన్తి. తతోఽప్యస్మిన్నధికరణే తత్త్వాన్తరత్వశఙ్కాపరిహారపరత్వముచితం - స్వాతన్త్ర్యవ్యుదసనేఽపి తస్యాశ్శఙ్కాయాః స్థితత్వాత్, కరణత్వేన తస్యాం పరిహృతాయాం స్వాతన్త్ర్యశఙ్కాయా దూరోత్సారితత్వాత్. ఆదిశబ్దస్య చాచేతనత్వాద్యగ్రాహకత్వాదపి విశేష్యాభిధానపరత్వముచితం- శ్రుతిసిద్ధహేతోస్సహాశిష్టతా సాజాత్యేన ఘటితిధీస్థత్వాదచేతనత్వాదికస్య హేతోరర్థాన్తరశఙ్కానివారణసామర్థ్యాచ్చ. ప్రాణస్య చక్షురాదివత్కరణత్వే రూపాదివత్ప్రతీతివిషయాన్తరప్రసఙ్గపరిహారపరం *అకరణత్వాదితి సూత్రమాహుః- విషయాన్తరప్రసఙ్గో నాస్తి- చక్షురాదివద్విషయపరిచ్ఛేదే న కరణత్వాభావాత్. ప్రమాణాన్తరేష్వసమ్భావితం కార్యం హి శ్రుతిర్దర్శయతీతి. తదయుక్తం- పరిహర్తవ్యాశఙ్కోదయాభావాత్. పరిచ్ఛేద్యవిషయాన్తరప్రసఙ్గో న శఙ్క్యః- కరణత్వేఽపి వాగాదీనాం తదభావాత్. వాగాదీనాం వక్తవ్యాదాతవ్యగన్తవ్యాదివదవచ్ఛేద్యవిషయాన్తరం శఙ్క్యమితి చేన్న- తస్య నిరసనీయత్వాభావాత్. దేహేన్ద్రియాదికం హి ధార్యత్వేన తదవచ్ఛేద్యవిషయః. స తు వక్తవ్య ఇతి చేత్- తదానీముపకారవిశేషాకాఙ్క్షాయాం సూత్రావతరణముక్తం భవతీతి సిద్ధం నస్సమీహితం. అవచ్ఛేద్యవిషయాభావే నాకరణత్వాదిత్యభ్యాహారదోషశ్చ. *పఞ్చవృత్తిరితి సూత్రస్య కార్యవిశేషసమర్పణముఖేనోపకారకత్వపరత్వాదపి శఙ్కావిశేషపరిహారపరత్వం యుక్తం- తథా సత్యుపకారవిశేషస్యార్థసిద్ధత్వాత్, *తథా హి దర్శయతీతి పూర్వసూత్రాంశేనోపకారవర్గస్య సంగృహీతత్వాత్. ఏకస్య నానావృత్తిత్వే మనో దృష్టాన్తః. పఞ్చవృత్తిత్వే దృష్టాన్త ఇతి తు నిర్బన్ధో న ఉపపన్నః- శ్రోత్రాద్యనురోధమనపేక్ష్య భూతభవిష్యదాదివృత్తిసమ్భవనయా వృత్తిపఞ్చకాతిరేకాత్. ప్రమాణవిపర్యయవికల్పనిద్రాస్మృతయో వృత్తయ ఇతి చాయుక్తం - సఙ్కల్పస్యాతిరిక్తత్వాత్. అత ఔచిత్యాత్ శ్రౌతేఽర్థే శ్రౌతదృష్టాన్త ఏవ సఙ్ఖ్యానాదరేణ స్వీకర్తవ్యః- సఙ్ఖ్యావిశేషనిర్బన్ధస్య సాధ్యానుపయోగాచ్చ.—— అన్యే తు ప్రథమజస్య మహత్తత్త్వస్య రాజసో భాగః ప్రాణః - స వాయ్వధిష్ఠానక ఉచ్ఛ్వాసాదిరూపేణ తత్ప్రేరక ఇతి సిద్ధాన్తయన్తి. తదయుక్తం- మహత్తత్త్వరాజసాంశస్య ప్రాణత్వే ప్రమాణాభావాత్, *యః ప్రాణస్స వాయురితి శ్రుతివిరోధాచ్చ. అత్రాయస్కృతకటం తప్త మివ ద్వాయుకార్యత్వం హి ప్రతీయతే. ప్రాణస్య వాయ్వధిష్ఠానకత్వం తత్రోచ్యత ఇతి చేన్న- అశాబ్దత్వాత్, ముఖ్యార్థస్య బాధకప్రమాణాభావాచ్చ. సుషుప్తౌ ప్రాణవాయున్యస్తహేతుత్వేన తత్కల్పనం వ్యాఖ్యాన్యథాసిద్ధం- పరమాత్మాయత్తత్వశ్రుతేః. క్వచిద్వాక్యాన్తరే ప్రాణమనసోర్నీతో జాఽవబన్ధ్యాప్యాయితత్వ తత్ప్రాణస్య మహత్తత్త్వాప్యాయితత్వముచ్యత ఇత్యన్యథాసిద్ధత్వాత్తద్వచనం శ్రుతిస్వారస్యభఞ్జకం. అతో వాయువికారభావస్య స్థితత్వాదేవ భూతాన్తరత్వప్రతిషేధకముత్తరసూత్రం- న తు క్రియాత్వప్రతిషేధపరం- న వాయుక్రియే ఇత్యాద్యసూత్రే నైవ క్రియాత్వస్యాపి ప్రతిషిద్ధత్వాత్. చేతనవద్గుణభూతవద్రాకరణవద్గుణప్రధానత్వాభావాత్ క్రియాత్వశఙ్కేతి చేన్న - తైః ప్రశ్నోత్తరామిన చక్షురాదీనామపి క్రియాయా

౧౨॥ సూ. ॥ అణుశ్చ ॥

అణుశ్చాయం- పూర్వవదుత్క్రాన్త్యాదిశ్రవణాత్ *తముత్క్రామన్తం ప్రాణోనూత్క్రామతీత్యాదిషు అధికాశఙ్కాతు *సమఃప్లుషిణా సమో మశకేన సమో నాగేన సమ ఏభిస్త్రిభిర్లోకైస్సమోనేన సర్వేణ *ప్రాణే సర్వం ప్రతిష్ఠితం *సర్వంహీదం ప్రాణేనావృతమిత్యాదిశ్రవణాత్ మహాపరిమాణ ఇతి. ... ...

పరిహారస్తు ఉత్క్రాన్త్యాదిశ్రవణాత్పరిచ్ఛిన్నత్వే నిశ్చితే సర్వస్య ప్రాణిజాతస్య ప్రాణాయత్తస్థితిత్వేన వైభవవాదోపపత్తిరితి...

శ్రేష్ఠాణుత్వాధికరణం సమాప్తమ్.

౧౩॥ సూ. ॥ జ్యోతిరాద్యధిష్ఠానంతు తదామననాత్ప్రాణవతా శబ్దాత్ ॥

సశ్రేష్ఠానాం ప్రాణానాం బ్రహ్మణ ఉత్పత్తిరియత్తా పరిమాణంచోక్తం. తేషాం ప్రాణానామగ్న్యాదిదేవతాధిష్ఠితత్వంచ పూర్వమేవ *అభిమానివ్యపదేశస్తు విశేషానుగతిభ్యామిత్యనేన సూత్రేణ ప్రసఙ్గాదుపపాదితం. జీవస్యచ స్వభోగసాధనానామేషామధిష్ఠాతృత్వం లోకసిద్ధం, *ఏవమేవైష ఏతాన్ప్రాణాన్గృహీత్వా స్వేశరీరే యథాకామం పరివర్తత ఇత్యాదిశ్రుతిసిద్ధం, చ. తదిదం జీవస్యాగ్న్యాదిదేవతానాంచ ప్రాణవిషయమధిష్ఠానం కింస్వాయత్తం- ఉత పరమాత్మాయత్తమితి విశయే నైరపేక్ష్యాత్స్వాయత్తం. ... ...

ఇతి ప్రాప్త ఉచ్యతే (జ్యోతిరాద్యధిష్ఠానమితి) ప్రాణవతా - జీవేన సహ జ్యోతిరాదీనామగ్న్యాదిదేవతానాం ప్రాణవిషయమధిష్ఠానం తదామననాత్ - తస్య పరమాత్మనః ఆమననాద్భవతి. ఆమననం- ఆభిముఖ్యేన మననం. పరమాత్మనస్సఙ్కల్పాదేవ భవతీత్యర్థః. కుత ఏతత్. (శబ్దాత్) ఇన్ద్రియాణాం సాభిమానిదేవతానాం జీవాత్మనశ్చ స్వకార్యేషు పరమపురుషమననాయత్తత్వశాస్త్రాత్. యథాऽన్తర్యామిబ్రాహ్మణాదిషు *యోऽగ్నౌ తిష్ఠన్నగ్నేర

పృథగుత్పత్తిప్రతిపాదనానుపపత్తేః ప్రతిక్షేపకయుక్త్యనాదరేణ శబ్దోదయే వాయుమాత్రత్వశఙ్కాయా అవ్యవస్థానాత్తద్విషయేణాపి సూత్రాన్తరేణ భవితవ్యం. నచ క్రియాత్వప్రతిక్షేపకయుక్త్యైరాద్యసూత్రే ఽనభిహితత్వం - •నవాయుక్రియే ఇతి ప్రతిజ్ఞాయా హేతోశ్చానన్వితత్వప్రసఙ్గాత్. *పఞ్చవృత్తిరితి సూత్రమపి వృత్త్యన్తరాయోగేన కరణవృత్తిత్వప్రతిక్షేపపరమిత్యప్యయుక్తం- క్రియాత్వస్య నిరస్తత్వాత్. అతః ప్రాణాదీనాం తత్త్వాన్తరత్వశఙ్కాపరిహారపరత్వం యుక్తమ్. ....

వాయుక్రియాధికరణం సమాప్తమ్.

౧౨॥ సూ. ॥ అణుశ్చ ॥ కిమయం ప్రాణస్సర్వగతః- ఉతాణుః. కిం * సమఏభిస్త్రిభిర్లోకైరిత్యానన్త్యవ్యపదేశో విభుత్వం గమయతి - నేతి. ఉత్క్రాన్తిశ్రవణమానన్త్యస్య గౌణతామవగమయతి - నేతి. యదానావగమయతి- తదానన్త్యవ్యపదేశస్య విభుత్వగమకత్వాత్ సర్వగతః. యదా గౌణత్వంగమయతి - తదా ఆనన్త్యైక్యైర్గౌణత్వాదణురితి. * సమ ఏభిరిత్యాదివాక్యాని నైరన్తర్యముపఠితాని. ... ...

• శ్రేష్ఠశ్చేతిసూత్రే శ్రుత్యా పూర్వపక్షోత్థానేపి పరిహారః పూర్వాధికరణేన తుల్యః - ఏకత్వావధారణాదిభిరుత్పత్తిప్రసక్త్యసిద్ధేస్స్పష్టః ప్రాగసత్త్వాదివాక్యస్య బ్రహ్మపరత్వోపపాదనాత్. * అణవశ్చేత్యత్రానన్త్యశ్రుతేరుపాసనార్థతయా నిర్వాహః కృతః- నతథాస్య వాక్యస్య నిర్వాహ ఇతి వదధికరణాన్తరం. ... ...

పరైరానన్త్యశ్రుతేస్సమష్టివిషయతయా హిరణ్యగర్భవిషయతయా వ్యష్టివిషయతయా చ నిర్వాహః కృతః. హిరణ్యగర్భస్యతచ్ఛరీరపరిచ్ఛిన్నప్రాణసమష్టేశ్చ వృత్తేశ్చ శరీరావచ్ఛిన్నత్వాదేవ విభుత్వాయోగాత్ ప్రభావోత్కర్షపరత్వేన నిర్వాహ ఉపపన్నః.........................

శ్రేష్ఠాణుత్వాధికరణం సమాప్తమ్.

౧౩॥ సూ. ॥ జ్యోతిరాద్యధిష్ఠానంతు తదామననాత్ ప్రాణవతా శబ్దాత్ ॥ అవాన్తరసఙ్గతిం వదన్ విషయం శోధయతి (సశ్రేష్ఠానామితి) ఇయత్తా- సఙ్ఖ్యా. పరిమాణం- సఙ్ఖ్యాతానాం ప్రత్యేకం పరిమితిః. జీవస్యాగ్న్యాదిదేవతానాంచ ప్రాణవిషయమధిష్ఠానం. కింస్వాయత్తం- ఉత పరమాత్మాయత్తం. తేషాం తత్ర నైరపేక్ష్య ప్రతీతిః సమీచీనా - ఉత భ్రాన్తిమూలేతి. సమీచీనత్వే స్వాయత్తతా. భ్రాన్తిమూలత్వే పరమాత్మాధీనతా. (నైరపేక్ష్యాత్) జీవస్యాప్యారాధ్యత్వాత్, తస్యాభిమతఫలప్రదత్వాత్, ఇతి భావః. ....

న్తరోయమగ్నిర్న వేద యస్యాగ్నిశ్శరీరం యోగ్నిమన్తరో యమయతి స త ఆత్మాన్తర్యామ్యమృతః* యో వాయౌ తిష్ఠన్ *య ఆదిత్యే తిష్ఠన్ *య ఆత్మని తిష్ఠన్ *యశ్చక్షుషి తిష్ఠన్నిత్యాది, యథా చ *భీషాస్మాద్వాతః పవతే భీషోదేతి సూర్యః। భీషాస్మాదగ్నిశ్చేన్ద్రశ్చ మృత్యుర్ధావతి పఞ్చమ ఇతి, తథా *ఏతస్య వా అక్షరస్య ప్రశాసనే గార్గి సూర్యాచన్ద్రమసౌ విధృతౌ తిష్ఠత ఇత్యాది. ....

౧౪॥ సూ. తస్య చ నిత్యత్వాత్ ॥ సర్వేషాం పరమాత్మాధిష్ఠితత్వస్య నిత్యత్వాత్-స్వరూపానుబన్ధిత్వేన నియతత్వాచ్చ తత్సఙ్కల్పాదేవైషామధిష్ఠాతృత్వమవర్జనీయం. *తత్సృష్ట్వా తదేవానుప్రావిశత్ తదనుప్రవిశ్య సచ్చ త్యచ్చాభవదిత్యాదినా పరమపురుషస్య నియన్తృత్వేన సర్వచిదచిద్వస్త్వనుప్రవేశః స్వరూపానుబన్ధీ శ్రూయతే. స్మర్యతే చ *విష్టభ్యాహమిదం కృత్స్నమేకాంశేన స్థితో జగదితి. ....

జ్యోతిరాద్యధిష్ఠానాధికరణం సమాప్తమ్.

౧౫॥ సూ. త ఇన్ద్రియాణి తద్వ్యపదేశాదన్యత్ర శ్రేష్ఠాత్ ॥

కిం సర్వే ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టా ఇన్ద్రియాణి- ఉత శ్రేష్ఠప్రాణవ్యతిరిక్తా ఏవేతి విశయే ప్రాణశబ్దవాచ్యత్వావిశేషాత్-కారణత్వాచ్చ సర్వ ఏవేన్ద్రియాణి. ... ...

ఇతి ప్రాప్త ఉచ్యతే- శ్రేష్ఠవ్యతిరిక్తా ఏవ ప్రాణా ఇన్ద్రియాణి. కుతః. శ్రేష్ఠాదన్యేష్వేవ ప్రాణేషు తద్వ్యపదేశాత్. *ఇన్ద్రియాణి దశైకం చ పఞ్చ చేన్ద్రియగోచరా ఇత్యాదిభిర్హి చక్షురాదిషు సమస్తేష్వేవ ఇన్ద్రియశబ్దో వ్యపదిశ్యతే. ....

---

* పరాత్మతచ్ఛ్రుతేరిత్యధికరణే జీవస్య పరాయత్తకర్తృత్వే సిద్ధే ప్యత్ర ప్రాణవచ్ఛబ్దేన జీవస్యోపాదానం దృష్టాన్తతయేతి మన్తవ్యం.

౧౪॥ సూ. తస్య చ నిత్యత్వాత్ ॥ ఆదిశబ్దేన *స ఈశోస్య జగతో నిత్యమేవేత్యాదివివక్షితం. అగ్న్యాదీనాం దేవతానాం స్వరూపే స్వతస్సిద్ధే ఇన్ద్రియాద్యధిష్ఠానమాత్రమేవ పరాయత్తమితి న కథ్యతే- అపి తు తేషాం సత్తాపి పరమాత్మాయత్తా- కిం పునరిన్ద్రియాద్యధిష్ఠానస్య పరాయత్తత్వమితి న్యాయః. (విష్టభ్యాహమితి) అవిశేషేణ కృత్స్నం జగద్విష్టభ్యేతి వచనాజ్జగత్స్వప్రయుక్తం భగవదాయత్తత్వమితి సిద్ధం. ... ...

సర్వేపి పరే త్వేతదధికరణమేవం వర్ణయన్తి-సర్వే ప్రాణాః అగ్న్యాదిభిరనధిష్ఠితాః కార్యకరాః- స్వమహిమ్నైవ కార్యకరత్వోపపత్తేః. అన్యథా అగ్న్యాదీనామేవ భోక్తృత్వప్రసఙ్గాదితి పూర్వపక్షం కృత్వా శ్రుతివశాత్తదధిష్ఠితాః కార్యకరా ఇతి సిద్ధాన్తయన్తి. * ప్రాణవతా శబ్దాదితి సూత్రాన్తరం అగ్న్యాదీనాం భోక్తృత్వప్రసఙ్గపరిహారపరం వ్యాచక్షతే- వాగాదీనాం ప్రాణవతా సమ్బన్ధః- * అథ హైనమేతే దేవం ప్రాణ ఇత్యాదిశబ్దాదితి. తస్య జీవస్య శరీరే భోక్తృత్వేన నిత్యత్వం- అగ్న్యాదీనాం తు స్వోపాదానపక్రమణాదితి చరమం సూత్రం వర్ణయన్తి. తదయుక్తం - *అభిమానివ్యపదేశస్తు విశేషానుగతిభ్యామిత్యత్రాగ్న్యాద్యధిష్ఠానస్యోక్తత్వాత్, తస్యత్రానపాకృతత్వాచ్చ. సాఙ్ఖ్యనియమవిపరీతత్రనిరస్తః. జీవస్య తదధిష్ఠాతృత్వం చ *ఉపాదానాద్విహారోపదేశాచ్చేత్యుక్తం. అగ్న్యాదీనాం భోక్తృత్వప్రసఙ్గః పరిహర్తవ్య ఇతి చేన్న- వాగాదీనామగ్న్యాదిదేవతాధిష్ఠానత్వేపి తేషాం భోక్తృత్వాప్రసఙ్గాత్, స్వదేహస్థేన్ద్రియాణాం హి భోగసాధనత్వం. ఇహ తత్పరిహారాశ్రవణాచ్చ. తత్పరిహారో వివక్షిత ఇతి చేన్న- ఇహ తత్పరిహారే సూత్రాన్తరవైయర్థ్యాత్ సూత్రకారాణాం. ఇహాభిప్రేతతయా వర్ణితస్య పరిహారస్య *అభిమానివ్యపదేశసూత్రే సైవాభిప్రేతత్వోపపత్తేః, పరమాత్మాధీనత్వస్య శ్రుతిసిద్ధత్వస్య నిరూపణీయత్వాచ్చ తద్విషయత్వమేవ యుక్తం. తథా చ సతి * ప్రాణవతా శబ్దాదిత్యస్య పృథక్సూత్రత్వాభావాదుక్తవక్షాదేవ భవతి. ....

జ్యోతిరాద్యధిష్ఠానాధికరణం సమాప్తమ్.

౧౫॥ సూ. త ఇన్ద్రియాణి తద్వ్యపదేశాదన్యత్ర శ్రేష్ఠాత్ ॥ కిం సర్వే ప్రాణా ఇన్ద్రియాణి- ఉత ముఖ్యప్రాణవ్యతిరిక్తా ఇతి. కిం శ్రోత్రాదిషు ముఖ్యప్రాణే చ ప్రాణశబ్ద ఏకనిమిత్తేన వర్తతే- ఉత నిమిత్తభేదేనేతి. యద్యేకనిమిత్తేన- తదా సర్వే ప్రాణా ఇన్ద్రియాణి. యది నానానిమిత్తభేదేన- తదా ముఖ్యప్రాణవ్యతిరిక్తా ఇన్ద్రియాణి. ....

౧౯॥ సూ. ❈ భేదశ్రుతేర్వైలక్షణ్యాచ్చ ॥ ❈ ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణో మనస్సర్వేన్ద్రియాణి చేత్యాదిష్విన్ద్రియేభ్యః ప్రాణస్య పృథక్ఛ్రవణాత్ప్రాణవ్యతిరిక్తానామేవేన్ద్రియత్వమవగమ్యతే. మనసః పృథక్ఛ్రవణేపి తస్యాన్యత్రేన్ద్రియాన్తర్భావ ఉక్తః * మనష్షష్ఠానీన్ద్రియాణీత్యాదౌ. వైలక్షణ్యం చ చక్షురాదిభ్యః శ్రేష్ఠప్రాణస్యోపలభ్యతే- సుషుప్తౌ హి ప్రాణస్య వృత్తిరుపలభ్యతే- చక్షురాదీనాం తు వృత్తిర్నోపలభ్యతే,- కార్యం చ చక్షురాదీనాం సమనస్కానాం జ్ఞానకర్మసాధనత్వం - ప్రాణస్య తు శరీరేన్ద్రియధారణం,. ప్రాణాధీనధారణత్వాత్త్విన్ద్రియేషు ప్రాణశబ్దవ్యపదేశః. తథా చ శ్రుతిః *త ఏతస్యైవ సర్వే రూపమభవంస్తస్మాదేత ఏతేనాఖ్యాయన్త ఇతి. * రూపమభవన్- శరీరమభవన్. తదధీనప్రవృత్తయోఽభవన్నిత్యర్థః.......

ఇన్ద్రియాధికరణం సమాప్తమ్.

౨౦॥ సూ. ❈ సంజ్ఞామూర్తిక్లృప్తిస్తు త్రివృత్కుర్వత ఉపదేశాత్ ॥ ❈

భూతేన్ద్రియాదీనాం సమష్టిసృష్టిర్జీవానాం కర్తృత్వం, చ పరస్మాద్బ్రహ్మణ ఇత్యుక్తం పురస్తాత్. జీవానాం స్వేన్ద్రియాధిష్ఠానం చ పరాయత్తమితి చానన్తరం స్థిరీకరణాయ స్మారితం. యాऽత్వియం నామరూపవ్యాకరణాత్మికా ప్రపఞ్చవ్యష్టిసృష్టిః- సా కిం సమష్టిజీవరూపస్య హిరణ్యగర్భస్యైవ కర్మ- ఉత తేజః ప్రభృతిశరీరకస్య పరస్యాబాదిసృష్టివద్ధిరణ్యగర్భశరీరకస్య పరస్య బ్రహ్మణ ఇతీదానీం చిన్త్యతే. కిం యుక్తం. సమష్టిజీవస్యేతి. కుతః. *అనేన

౧౯॥ సూ. ❈ భేదశ్రుతేర్వైలక్షణ్యాచ్చ ॥ ❈ * (మనష్షష్ఠానీన్ద్రియాణీతి) అత్రాదిశబ్దేన *ఇన్ద్రియాణి దశైకం చ పఞ్చ చేన్ద్రియగోచరా ఇత్యాది వివక్షితం. సుషుప్తౌ వృత్త్యుపలమ్భవైలక్షణ్యం, శరీరేన్ద్రియధారణరూపకార్యవైలక్షణ్యం, ప్రాణశబ్దప్రవృత్తినిమిత్తవైలక్షణ్యం, చేత్యర్థః. చక్షురాదీనాం ప్రాణశబ్దబోధ్యత్వం లాక్షణికం- ముఖ్యప్రాణస్య తు ముఖ్యం. *భేదశ్రుతేర్వైలక్షణ్యాచ్చేత్యేకం సూత్రమితి యుక్తం- వైలక్షణ్యానుగృహీతశ్రుతేరేవ హేతుత్వాత్. హేతుభేదే హి సూత్రభేదోపపత్తిః. మనస ఇవ గోబలీవర్దన్యాయేన భేదనిర్దేశసమ్భవాత్ తద్వ్యావర్తకాకారాన్తరేణ వైలక్షణ్యసిద్ధౌ హి భేదశ్రుతిః స్థేయసీ స్యాత్. ... ...

పరే తు శ్రోత్రాదీన్ద్రియాణి కిం ముఖ్యప్రాణస్య వృత్తిభేదాః- ఉత తత్త్వాన్తరాణీతి విచారయన్తి- *ఏతస్యైవ సర్వే రూపమభవన్నితి శ్రుత్యా పూర్వపక్షం వదన్తి. తత్రైవ పరస్పరసంవాదసిద్ధ్యర్థమితి ప్రతిపాదకపూర్వాపరవాక్యైర్వృత్తిభేదశఙ్కావ్యుదాసాత్ తదపర్యాలోచనేనోచ్యమానః పూర్వపక్షో మన్దః.——— అన్యే తు కతిపయేష్వపి నేన్ద్రియత్వం- ఏకప్రవృత్తినిమిత్తాభావాదితి పూర్వపక్షం విపరీతాన్తరం కల్పయన్తి. తచ్చాతిమన్దం- ఇన్ద్రియశబ్దస్య నిర్విషయత్వప్రసఙ్గాత్. అతః కేనాపి నిమిత్తేన భవితవ్యమితి కృత్వా తస్య సార్వత్రికత్వాసార్వత్రికత్వాభ్యాం పూర్వపక్షసిద్ధాన్తవర్ణనం న్యాయ్యం. పురుషాధీనకరణత్వమిన్ద్రియత్వం- బుద్ధిప్రాణయోస్తదధీనత్వాభావాత్ కర్తృత్వన్తర్భావ ఇతి వా హుః. తదప్యయుక్తం - ఉత్పత్తిస్థితివినాశేషు చేత్ పురుషాధీనత్వాభావః- సహ రాగాదిష్వపి తుల్యః. ప్రవృత్తౌ చేత్- కతిపయప్రవృత్తిషు పురుషాధీనత్వాభావో మనఆదీనామప్యవిశిష్టః- భయాద్యుత్పాదనే పురుషాధీనత్వాభావాత్. అతో మనఆదీనామపి కర్తృకోటినివేశప్రసఙ్గః. పురుషాధీనకతిపయప్రవృత్తిత్వం తేషామస్తీతి చేత్ - ప్రాణసంయమనాదిప్రవృత్తిషు పురుషాధీనత్వం బుద్ధిప్రాణయోరప్యస్తి - అతోऽనకర్త్రన్తర్భావః. దేహధారకత్వం ప్రాణత్వమిత్యప్యయుక్తం - చక్షుశ్శ్రోత్రాదీనాం దేహధారకత్వాభావాత్. చక్షురాదీనామపి కదాచిచ్ఛ్రమదర్శనాత్తదుపరతౌ దేహానుత్థానాచ్చ దేహధారకత్వమితి చేన్న - స్వస్వవిషయేషు వ్యాపారభూయస్త్వనిబన్ధనస్య శ్రమస్య దేహధారణనిబన్ధనత్వాభావాత్. నిద్రారోగపరిశ్రమాదిభిరాత్మనో దేహోత్థాపనశక్తేస్సన్నిమిత్తప్రాణప్రేరణశక్తేర్వా ప్రతిబద్ధత్వాద్దేహానుత్థానం- న తు వాగాదీనాం దేహధారణత్రాన్తత్వాత్.........................

ఇన్ద్రియాధికరణం సమాప్తమ్.

౨౦॥ సూ. ❈ సంజ్ఞామూర్తిక్లృప్తిస్తు త్రివృత్కుర్వత ఉపదేశాత్ ॥ ❈ పేటికాసఙ్గతిమాహ (భూతేన్ద్రియాదీనామితి) పురస్తాత్- తృతీయే పాదే. అనన్తరం- అస్మిన్పాదే పూర్వస్మాదపి పూర్వాధికరణే. (స్థిరీకరణాయ స్మారితం) దేవానామపి పరాయత్తప్రవృత్తిత్వనిర్ణయేన జీవానాం పరాయత్తకర్తృత్వం స్థిరం భవతి- తదర్థం తదేవ దృష్టాన్తతయా స్మారితమిత్యర్థః. తృతీయపాదాదారభ్యైతః పూర్వా హ్యేకా పేటికా. తత్ర భూతేన్ద్రియసమష్టిసృష్టినిరూపణం- అథ వ్యష్టిసృష్టినిరూపణమితి పేటికాసఙ్గతిః. వ్యష్టేశ్చ జీవోపకరణరూపత్వాత్తత్సృష్టినిరూపణమితి పాదసఙ్గతిః. పూర్వాధికరణే *భేదశ్రుతేర్వైలక్షణ్యాచ్చేతి సూత్రస్య విషయవాక్యే *ఖం వాయుర్జ్యోతిరిత్యాదౌ సమష్టిసృష్టేః పరమాత్మకర్తృకత్వముక్తం - అథ వ్యష్టిసృష్టేః జీవకర్తృకతయా ప్రతీయత ఇతి శఙ్కాయామవాన్తరసఙ్గతిః. జీవోపకరణానామిన్ద్రియప్రాణానాముత్పత్త్యాదికం నిరూపితం - తైరిన్ద్రియాదిభిర్జీవస్య సంయోగకరణం హి వ్యష్టిసృష్టిరితి వా సఙ్గతిరిత్యభిప్రేతం. పూర్వపాదోక్తసమష్టిసృష్టినిరూపణేన వ్యష్టిసృష్టినిరూపణస్య సఙ్గతిః - అన్యాన్యధికరణాని తు ప్ర

జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణీతి జీవకర్తృకత్వశ్రవణాత్ *నహి పరా దేవతా స్వస్వరూపేణ నా
మరూపే వ్యాకరవాణీత్యైక్షత- అపితు స్వాంశభూతేన జీవరూపేణ- *అనేన జీవేనాత్మనేతి వచనాత్. నన్వేవం
చారేణానుప్రవిశ్య పరబలం సఙ్కలయానీతివత్ *వ్యాకరవాణీత్యుత్తమపురుషః కర్తృస్థక్రియత్వప్రతీతేర్లా
క్షణికస్స్యాత్. నైవం- తత్ర రాజచారయోః స్వరూపభేదాల్లాక్షణికత్వం- ఇహ తు జీవస్యాపి స్వాంశత్వేన స్వ
రూపత్వాత్తేన రూపేణ ప్రవేశో వ్యాకరణం చాత్మన ఏవేతి న లాక్షణికత్వప్రసఙ్గః. న చ సహయోగలక్షణేయం తృ
తీయా- కారకవిభక్త్యా సమ్భవన్త్యాముపపదవిభక్తేరన్యాయ్యత్వాత్. న చ కరణే తృతీయా- బ్రహ్మకర్తృకయోః
ప్రవేశవ్యాకరణయోర్జీవస్య సాధకతమత్వాభావాత్. న చ జీవస్య కర్తృత్వం ప్రవేశమాత్రే పర్యవస్యతి- నా
మరూపవ్యాకరణం తు బ్రహ్మణ ఏవేతి శక్యం వక్తుం- క్త్వాప్రత్యయేన సమానకర్తృకత్వప్రతీతేః. జీవస్య స్వాంశ
త్వేన స్వరూపత్వే౽పి పరస్వరూపవ్యావృత్త్యర్థః *అనేన జీవేనేతి పరామర్శః. అతో హిరణ్యగర్భకర్తృ
కేయం నామరూపవ్యాక్రియా. అత ఏవ చ స్మృతిషు చతుర్ముఖకర్తృకసృష్టిప్రకరణే నామరూపవ్యాకరణం సఙ్కీ
ర్త్యతే *నామరూపం చ భూతానాం కృత్యానాం చ ప్రపఞ్చనం। వేదశబ్దేభ్య ఏవాదౌ దేవాదీనాం చకార సః ఇత్యాది.

ఏవం ప్రాప్తే౽భిధీయతే (సంజ్ఞామూర్తిక్లృప్తిస్త్వితి) తుశబ్దః పక్షం వ్యావర్తయతి. (సంజ్ఞామూర్తిక్లృప్తిః) నామరూపవ్యాకరణం. (త్రివృత్కుర్వతః) పరస్యైవ బ్రహ్మణః- తస్యైవ నామరూపవ్యాకరణోపదేశాత్. త్రి

సక్తానుప్రసక్తికయా నిరూపితానీత్యేతత్పర్యన్తోక్తం బ్రహ్మణస్సాక్షాత్సర్వకారణత్వం శ్రుతముపపద్యతే- ఉత నేతి సంశయః. తదర్థం వ్యష్టినామరూపవ్యాకరణం కిం హిరణ్యగర్భమాత్రకర్తృకం- ఉత తదవస్థబ్రహ్మకర్తృకమితి తదర్థం *అనేన జీవేనేతి జీవసామాన్యకర్తృకత్వశ్రుతిః కిం జీవసమష్ట్యాశ్రయకేవలహిరణ్యగర్భకర్తృకత్వమవగమయతి- ఉత జీవమాత్రవిశిష్టపరమాత్మకర్తృకత్వమితి తదర్థం కేవలహిరణ్యగర్భకర్తృకత్వే త్రివృత్కరణనామరూపవ్యాకరణయోః శ్రూయమాణయోరేకకర్తృకత్వం ఘటితం- నేతి తదర్థం త్రివృత్కరణే హిరణ్యగర్భస్య కర్తృత్వం సమ్భవతి- నేతి తదర్థం త్రివృత్కరణం హిరణ్యగర్భోత్పత్తిస్థానభూతాణ్డసృష్టేరుత్తరకాలీనం వా- పూర్వకాలీనం వేతి తదర్థం *నామరూపే వ్యాకరోత్ *త్రివృతం త్రివృతమేకైకామకరోదితి పాఠక్రమో, ఉఙ్గాన్తర్వర్తి త్రివృత్కరణప్రదర్శనం, మన్వాదీనాం త్రివృత్కరణశ్రుతిః, శ్రుతి త్రివృత్కరణస్యాణ్డసృష్ట్యుత్తరకాలీనతామవగమయతి- నేతి కిమేతే త్రయో హేతవః ప్రబలాః- ఉత దుర్బలా ఇతి తేషాం ప్రాబల్యే- త్రివృత్కరణస్యాణ్డసృష్ట్యుత్తరకాలీనత్వావగమకతయా తస్య హిరణ్యగర్భకర్తృకత్వసమ్భవేన త్రివృత్కరణనామరూపవ్యాకరణయోః కర్త్రైక్యశ్రుత్యుపపత్తేః *అనేన జీవేనేతి నిర్దేశస్య హిరణ్యగర్భమాత్రకర్తృకత్వజ్ఞాపకతయా వ్యష్టినామరూపవ్యాకరణం హిరణ్యగర్భమాత్రకర్తృకమితి పరబ్రహ్మణః సాక్షాత్సర్వకారణత్వం న స్యాత్. పాఠక్రమాదీనాం దుర్బలత్వే- త్రివృత్కరణస్యాణ్డసృష్ట్యుత్తరకాలీనత్వాసిద్ధ్యా తత్ర హిరణ్యగర్భస్య కర్తృత్వాసమ్భవేన త్రివృత్కరణనామరూపవ్యాకరణయోః కర్త్రైక్యాయోగాత్ తదుపపత్త్యర్థం *అనేన జీవేనేతి నిర్దేశస్య జీవసమష్టిశరీరకపరమాత్మకర్తృకత్వావగమకతయా వ్యష్టినామరూపవ్యాకరణం హిరణ్యగర్భశరీరకపరమాత్మకర్తృకమితి పరబ్రహ్మణః సాక్షాత్సర్వకారణత్వముపపన్నమితి సిధ్యతి. నన్విత్థం సాధారణజీవమాత్రకర్తృకత్వవిచారః కిం న కృతః- హిరణ్యగర్భమాత్రకర్తృకత్వం పూర్వపక్షీకృత్య హిరణ్యగర్భావస్థబ్రహ్మకర్తృకత్వం యది సిద్ధాన్త్యతే- తర్హి జీవశబ్దస్య హిరణ్యగర్భవిషయత్వేన గవాదిశబ్దానాం తచ్ఛరీరకజీవద్వారా పరమాత్మపర్యన్తత్వే నామరూపవ్యాకరణశ్రుతిర్న ప్రమాణం స్యాత్, సర్వశరీరేషు చతుర్ముఖస్యైవ జీవతయా౽వస్థానే ఏకజీవవాదః స్యాత్- బహూనాం జీవానాం హిరణ్యగర్భాఖ్యజీవవ్యాప్యత్వం వా స్యాత్. నైవం- *అనేన జీవేనేతి జీవశబ్దస్య జీవసమష్టివిషయత్వాత్ జీవసమష్టేః కృత్స్ననామరూపవ్యాకర్తృత్వశఙ్కానుపపత్తేః సంశయాన్యథానుపపత్త్యా యోగ్యతావశాత్ జీవవిశేషనిష్ఠవిచారస్యాత్రాభిప్రేత ఇతి తథా విచారో దర్శితః. న చ తావతా సర్వశరీరేషు హిరణ్యగర్భస్యైవ జీవత్వం వా తత్తజ్జీవవ్యాప్యత్వం వా ప్రసజేత్- పరమాత్మనో జీవసమష్టిద్వారేణాపి వస్తుప్రవేశస్య ప్రతిపాద్యత్వాత్ *వ్యాకరవాణీతి బ్రహ్మణ ఏవ కర్తృత్వం ప్రతీయత ఇత్యత్రాహ (నహి పరా దేవతేతి) (కర్తృస్థక్రియం) వ్యాకరణకర్తృస్థక్రియ ఇతి వివక్షయా సమానకర్తృక ఇత్యర్థః లాక్షణికత్వం పరిహరతి (నైవమిత్యాదినా) వస్తుతో జీవస్య పరమాత్మాంశత్వాత్ తస్య కర్తృత్వం పరమాత్మన ఏవ భవతి- తస్మాన్ముఖ్యకోటిరిత్యర్థః- క్లిష్టనిర్వాహత్వాత్ యథా ప్రాకారైర్గవాదిశబ్దానాం వ్యక్తిర్ముఖ్యకోటిరితి మతం- తద్వత్ తృతీయాయాః సహయోగాద్యర్థాన్తరపరత్వే పరమాత్మన్యేవ కర్తృత్వం స్యాదిత్యాశఙ్క్యాహ (న చ సహయోగేతి) *కర్తృకరణయోస్తృతీయేత్యాదిభిః పదాన్తరయోగమనపేక్ష్య విహితా విభక్తిః కారకవిభక్తిః. పదాన్తరసాపేక్షత్వే విహితా తూపపదవిభక్తిః (అన్యాయ్యత్వాదితి) పదాన్తరపరామర్శసాపేక్షతయా విలమ్బితవృత్తిత్వాదన్యాయ్యత్వమభిప్రేతం. నను కరణే విహితా తృతీయా నోపపదవిభక్తిరిత్యత్రాహ (న చ కరణ ఇతి) త్వద్వారకర్తృత్వా, త్సమానకర్తృకత్వావగమా, ద్వస్తుతో౽నన్యత్వా, చ్చతదవస్థపరమాత్మకర్తృత్వం స్యాదిత్యత్రాహ (జీవస్యేతి) పరిహారాన్తరమాహ (. అత ఏవ చేతి) ... ...

రాద్ధాన్తమాహ (ఏవం ప్రాప్త ఇతి) త్రివృత్కరణం చతుర్ముఖకర్తృకం స్యాదిత్యత్రాహ

వృత్కరణంకుర్వత ఏవ హి నామరూపవ్యాకరణముపదిశ్యతే- * సేయం దేవతైక్షత హన్తాహమిమాస్తిస్రో దేవతా అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణి తాసాం త్రివృతం త్రివృతమేకైకాం కరవాణీతి సమానకర్తృకత్వప్రతీతేః. త్రివృత్కరణం తు చతుర్ముఖస్యాణ్డాన్తర్వర్తినో న సమ్భవతి- త్రివృత్కృతైస్తేజోఽబన్నై హ్యణ్డముత్పద్యతే, చతుర్ముఖస్య చాణ్డే సమ్భవః స్మర్యతే *తస్మిన్నణ్డే భవద్బ్రహ్మా సర్వలోకపితామహ ఇతి,. అతస్త్రివృత్కరణం పరస్యైవ బ్రహ్మణః- తత్సమానకర్తృకం నామరూపవ్యాకరణం చ తస్యైవేతి విజ్ఞాయతే. కథం తర్హి *అనేన జీవేనేతి సంగచ్ఛతే. ఆత్మనా జీవేనేతి సామానాధికరణ్యాత్ జీవశరీరకం పరం బ్రహ్మైవ జీవశబ్దేనాభిధీయతే-యథా *తత్తేజ ఐక్షత-తదపోఽసృజత *తా ఆప ఐక్షన్త- తా అన్నమసృజన్త ఇతి తేజః ప్రభృతిశరీరకం పరమేవ బ్రహ్మాభిధీయతే.అతో జీవసమష్టిభూతహిరణ్యగర్భశరీరకస్య పరస్యైవ బ్రహ్మణః కర్మ నామరూపవ్యాకరణం. ఏవం చ *ప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణీతి ప్రవిశతిరుత్తమపురుషశ్చాస్మిన్పక్షే ముఖ్యార్థావేవ భవతః. ప్రవేశవ్యాకరణయోస్సమానకర్తృకత్వముపపద్యతే. చతుర్ముఖశరీరకస్య పరస్యైవ బ్రహ్మణః కర్మ దేవాదివిచిత్రసృష్టిరితి చతుర్ముఖకర్తృకసృష్టిప్రకరణే నామరూపవ్యాక్రియోపదేశశ్చోపపద్యతే. అతః *సేయం దేవతేత్యాదివాక్యస్యాయమర్థః- ఇమాః- తేజోఽబన్నరూపాస్తిస్రో దేవతాః అనేన జీవేన జీవసమష్టివిశిష్టేనాత్మనాఽనుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణి-దేవాదివిచిత్రసృష్టిం తన్నామధేయాని చ కరవాణి - తదర్థమన్యోన్యసంసర్గమప్రాప్తానామేషాం తేజోఽబన్నానాం విశేషసృష్ట్యసమర్థానాం తత్సామర్థ్యాయైకైకాం త్రివృతం త్రివృతం కరవాణీతి. అతః పరస్యైవ బ్రహ్మణః కర్మేదం నామరూపవ్యాకరణమ్. ....

అథ స్యాత్ నామరూపవ్యాకరణస్య త్రివృత్కరణేనైకకర్తృకత్వాత్పరమాత్మకర్తృకమితి న శక్యతే వక్తుం-త్రివృత్కరణస్యాపి జీవకర్తృకత్వసమ్భవాత్. అణ్డసృష్ట్యుత్తరకాలం హి చతుర్ముఖసృష్టజీవేషు త్రివృత్కరణప్రకార ఉపదిశ్యతే *యథా తు ఖలు సోమ్యేమాస్తిస్రో దేవతాః పురుషం ప్రాప్య త్రివృత్త్రివృదేకైకా భవతి తన్మే విజానీహీతి అన్నమశితం త్రేధా విధీయతే తస్య యః స్థవిష్ఠో భాగస్తత్పురీషం భవతి యో మధ్యమస్తన్మాంసం యోఽణిష్ఠః తన్మన ఇత్యాదినా, తథా పూర్వస్మిన్నపి వాక్యే * యదగ్నే రోహితం రూపం తేజసస్తద్రూపం యచ్ఛుక్లం తదపాం యత్కృష్ణం తదన్నస్యేత్యాదినా చతుర్ముఖసృష్టాగ్న్యాదిత్యచన్ద్రవిద్యుత్సు త్రివృత్కరణం ప్రదర్శ్యతే,. నామరూపవ్యాకరణోత్తరకాలం చ త్రివృత్కరణం శ్రూయతే * సేయం దేవతేమాస్తిస్రో దేవతాః అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరోత్తాసాం త్రివృతం త్రివృతమేకైకామకరోదితి,. తత్రాహ

౧౮॥ సూ. ॥ మాంసాదిభౌమం యథాశబ్దమితరయోశ్చ॥ ॥ యదుక్తమణ్డసృష్ట్యుత్తరకాలం చతుర్ముఖసృష్టదేవతాదివిషయోఽయం *తాసాం త్రివృతం త్రివృతమేకైకామకరోదితి త్రివృత్కరణోపదేశ ఇతి- తన్నోపపద్యతే- *అన్నమశితం త్రేధా విధీయత ఇత్యత్ర మాంసమనసోః పురీషాదణుత్వేనాణీయస్త్వేన చ వ్యపదిష్టయోః కారణానువిధాయిత్వేనాప్యతైజసత్వప్రసఙ్గాత్, * ఆపః పీతా ఇత్యత్రాపి మూత్రప్రాణ

(త్రివృత్కరణం త్వితి) కుత ఇత్యత్రాహ (త్రివృత్కృతైరితి) అణ్డసృష్ట్యర్థత్వాత్త్రివృత్కరణస్యేత్యర్థః. తతః కిమిత్యత్రాహ (చతుర్ముఖస్యేతి) చతుర్ముఖకర్తృకసృష్టిప్రకరణే నామరూపవ్యాకరణవచననిర్వాహమాహ (చతుర్ముఖేతి) త్రివృత్కరణం నామ కిం - తస్యాణ్డసృష్ట్యర్థత్వం కథం- *అనేన జీవేనేతి వాక్యాత్ తేజోఽబన్నప్రతీతిః కథం- నామరూపవ్యాకరణం చ కిమిత్యత్రాహ (అతస్సేయమితి)....................................

అనన్తరసూత్రశఙ్కామాహ (అథస్యాదితి) అణ్డసృష్టేః పశ్చాచ్చతుర్ముఖసృష్టేషు పురుషేషు త్రివృత్కరణోపదేశాత్, తత్సృష్టాగ్న్యాదిత్యాదిషు త్రివృత్కరణప్రదర్శనాన్నామరూపవ్యాకరణోత్తరకాలం త్రివృత్కరణశ్రవణాచ్చ త్రివృత్కరణస్యాణ్డసృష్ట్యర్థత్వం న సమ్భవతి- అతస్త్రివృత్కరణం చతుర్ముఖకర్తృకమితి తదేకకర్తృకం నామరూపవ్యాకరణం చతుర్ముఖకర్తృకమిత్యర్థః.

౧౮॥ సూ. ॥ మాంసాదిభౌమం యథాశబ్దమితరయోశ్చ॥ ॥ (అన్నమశితమిత్యాది) (కారణానువిధాయిత్వేన) అత్రివృత్కృతానామపి పృథివ్యప్తేజసాం స్థూలత్వాణుత్వాణీయస్త్వాని త్రివృత్కృతేష్వపి తద్రూపాణాం తేషాం స్వకారణానుగుణస్థూలత్వాణుత్వాణీయ

యోః స్థవిష్ఠాణీయసోః పార్థివత్వతైజసత్వప్రసఙ్గాచ్చ. నచైవమిష్యతే - మాంసాదిభౌమం యథాశబ్దమిత్యత్ర పురీషవ న్మాంసమనసీ అపి భౌమే-పార్థివే ఇష్యేతే-*అన్నమశితం త్రేధేతిప్రక్రమాత్. (యథాశబ్దమితరయోశ్చ) ఇతరయోరపి-*ఆపః పీతాః *తేజోఽశితమితిపర్యాయయోర్యథాశబ్దం వికారా ఇష్యన్తే. *ఆపః పీతాస్త్రేధా విధీయన్త ఇత్యత్యపామేవ త్రేధాపరిణామః శబ్దాత్ప్రతీయతే, తథా *తేజోఽశితం త్రేధా విధీయత ఇత్యపి తేజస ఏవ త్రేధా పరిణామః శబ్దాత్ప్రతీయతే,- అతః పురీషమాంసమనాంసి పృథివీవికారాః-మూత్రలోహితప్రాణాః అబ్వికారాః-అస్థిమజ్జావాచస్తేజోవికారా ఇతి ప్రతిపత్తవ్యం. *అన్నమయం హి సోమ్య మనః ఆపోమయః ప్రాణస్తేజోమయీ వాగితి వాక్యశేషావిరోధాచ్చ. అతః *తాసాం త్రివృతం త్రివృతమేకైకామకరోదిత్యుక్తస్త్రివృత్కరణప్రకారః *అన్నమశితమిత్యాదినా న ప్రదర్శ్యతే-తథా సతి మనః ప్రాణవాచాం త్రయాణామప్యణీయస్త్వేన తైజసత్వాత్ * అన్నమయం హి సోమ్య మన ఇత్యాదిర్విరుధ్యతే. ప్రాగేవ త్రివృత్కృతానాం పృథివ్యాదీనాం పురుషం ప్రాప్తానాం *అన్నమశితమిత్యాదినైకైకస్య త్రేధా పరిణామ ఉచ్యతే. అణ్డస్య సృష్టేః ప్రాగేవ చ తేజోఽబన్నానాం త్రివృత్కరణేన భవితవ్యం. అత్రివృత్కృతానాం తేషాం కార్యారమ్భాసామర్థ్యాత్. అన్యోన్యసంయుక్తానామేవ హి కార్యారమ్భసామర్థ్యం. తదేవ చ త్రివృత్కరణం. తథా చ స్మర్యతే *నానావీర్యాః పృథగ్భూతాస్తతస్తే సంహతిం వినా। నాశక్నువన్ ప్రజాః స్రష్టుమసమాగమ్య కృత్స్నశః । సమేత్యాన్యోన్యసంయోగం పరస్పరసమాశ్రయాః। మహదాద్యా విశేషాన్తా హ్యణ్డముత్పాదయన్తి త ఇతి. అత ఏవ చ *అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరోత్ తాసాం త్రివృతం త్రివృతమేకైకామకరోదితి పాఠక్రమోఽర్థక్రమేణ బాధ్యతే. అణ్డాన్తర్వర్తిష్వగ్న్యాదిత్యాదిషు త్రివృత్కరణప్రదర్శనం శ్వేతకేతోశ్శుశ్రూషోరణ్డాన్తర్వర్తిత్వేన. తస్య బహిష్ఠవస్తుషు త్రివృత్కరణప్రదర్శనాయోగాత్ త్రివృత్కృతానాం కార్యేషు అగ్న్యాదిత్యాదిషు క్రియతే. ......

న్త్వం స్యాత్- తస్మాత్ *అన్నమశితమిత్యాదివాక్యే త్రివృత్కరణం ప్రదర్శ్యతే చేత్- స్థవిష్ఠం పురీషం పార్థివం, మధ్యమం మాంసమాప్యం, అణీయో మనస్తైజసం స్యాత్. న తథోపపద్యతే-మాంసమనసోః పార్థివత్వాత్. పార్థివత్వం చ *అన్నమశితమితి ప్రక్రమాదవగతమిత్యర్థః. ఏవమితరపర్యాయద్వయేఽపి. నచైవమిష్యత ఇత్యనేన ప్రథమద్వితీయపర్యాయయోరనిష్టం దర్శితం-తృతీయే తు న ప్రసక్తం-తత్రాయం భావః-ప్రతిపర్యాయం చరమాంశానాం తైజసత్వానిష్టప్రసఞ్జనీయత్వాత్ తృతీయపర్యాయే చరమే ప్రసఞ్జనీయస్యానిష్టత్వాభావాన్న తత్ప్రసఞ్జనీయమితి. తృతీయేఽప్యస్థిమజ్జ్ఞోః పార్థివాప్యత్వానిష్టతాపత్త్యాద్యవిష్యతే (మాంసాదీతి) మాంసమనసోరాప్యతైజసత్వే అనిష్టే. ద్వితీయే మూత్రం పార్థివం, లోహితమాప్యం, ప్రాణస్తైజసః స్యాత్ - తత్ర మూత్రప్రాణయోః పార్థివతైజసత్వే అనిష్టే. *అన్నమశితం *ఆపః పీతా ఇతి చ ప్రక్రమేణ మాంసమనసోః పార్థివత్వాత్, మూత్రప్రాణయోరాప్యత్వాత్, *అన్నమయం హి సోమ్య మన ఆపోమయః ప్రాణ ఇతి వాక్యశేషాచ్చ. తృతీయేఽప్యస్థ్నః పార్థివత్వం, మజ్జాయా ఆప్యత్వం, వాచస్తైజసత్వం, చ స్యాత్- తత్రాస్థిమజ్జ్ఞోః పార్థివాప్యత్వే అనిష్టే- *తేజోఽశితమితి ప్రక్రమాత్, *తేజోమయీ వాగితి వాక్యశేషాచ్చ. తస్మాన్న త్రివృత్కరణం ప్రదర్శ్యతే - అపితు అన్నాదీనాం ప్రత్యేకం త్రేధా పరిణామ ఉచ్యత ఇత్యర్థః. *అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరోత్ తాసాం త్రివృతం త్రివృతమేకైకామకరోదితి పాఠక్రమాన్నామరూపవ్యాకరణస్య పశ్చాత్ త్రివృత్కరణం ప్రతీయత ఇత్యత్రాహ (అత్రివృత్కృతానామితి) అన్యోన్యసంయుక్తానాం కార్యారమ్భసామర్థ్యం చేత్ - కథం త్రివృత్కరణాపేక్షేత్యత్రాహ (తదేవ చేతి) అన్యోన్యసంయుక్తత్వమేవ త్రివృత్కృతత్వమిత్యర్థః. ఏతద్విశదయతి (తథా చ స్మర్యత ఇతి) పాఠక్రమః కథమిత్యత్రాహ (అత ఏవేతి) ఉత్పత్తిసాధనస్య పూర్వభావిత్వే, ఫలస్య పశ్చాద్భావిత్వే, సర్వత్ర సఙ్కల్పే ఫలమేవ పూర్వభావి- స్వర్గకామో యజేత ఇత్యాదిషు తథా దర్శనాత్. అస్మిన్ప్రకరణేఽపి *బహు స్యాం ప్రజాయేయేతి సాధ్యస్య బహుభవనస్య పూర్వభావిత్వం దృష్టం. ఉపబృంహణే చ తద్విశదీకృతం. తస్మాత్ *నామరూపే వ్యాకరవాణి *త్రివృతం త్రివృతమేకైకాం కరవాణీతి సఙ్కల్పవాక్యే త్రివృత్కరణఫలస్య నామరూపవ్యాకరణస్య పూర్వప్రతిపత్తౌ త్రివృత్కరణస్య పూర్వభావిత్వం సిద్ధం. *అగ్నిహోత్రం జుహోతి *యవాగూం పచతీత్యాదిష్వర్థక్రమేణ పాఠక్రమబాధదర్శనాత్, సఙ్కల్పవాక్యస్వాభావ్యాత్, ప్రాకరణికసఙ్కల్పవాక్యానుసారేణ పశ్చాద్భావినః ఫలస్య పూర్వభావదర్శనాత్, ఉపబృంహణవచనస్వారస్యాచ్చ *నామరూపే వ్యాకరోత్ *త్రివృతం త్రివృతమేకైకామకరోదితి పాఠక్రమోఽర్థక్రమేణ బాధ్యత ఇత్యర్థః. తర్హ్యగ్న్యాదిత్యాదిషు త్రివృత్కరణప్రదర్శనం కిమర్థమిత్యత్రాహ (అణ్డాన్తర్వర్తిష్వితి) అగ్న్యాదిత్యాదిష్విత్యేవ శ్రూయతే - తథా పాఠశ్చేత్- అన్వయస్తు- అగ్న్యాదిత్యాదిషు త్రివృత్కృతభూతకార్యేషు సత్సు త్రివృత్కృతభూతకార్యత్వాదేవ తేష్వగ్న్యాదిషు త్రివృత్కరణప్రదర్శనం క్రియత ఇతి. యద్వా-అణ్డాన్తర్వర్తిత్వేనేత్యన్తమేకం వాక్యం. కథమస్య హేతుత్వమిత్యత్రాహ (తస్యేతి) క్రియతే. త్రివృత్కరణప్రదర్శనమితి శేషః....

స్యాదేతత్ *అన్నమశితం * ఆపః పీతాః * తేజోఽశితమితి త్రివృత్కృతానామన్నాదీనామేకైకస్య తేజోఽబన్నాత్మకత్వేన త్రిరూపస్య కథమన్నమాపస్తేజ ఇత్యేకైకరూపేణ వ్యపదేశ ఉపపద్యత ఇతి. తత్రాహ

౧౯॥ సూ. వైశేష్యాత్తు తద్వాదస్తద్వాదః॥ వైశేష్యం-విశేషభావః. త్రివృత్కరణేన త్రిరూపేష్వేకైకస్మిన్నన్నాద్యాధిక్యాత్తత్ర తత్రాన్నాదివాదః. ద్విరుక్తిరధ్యాయసమాప్తిం ద్యోతయతి.........

సంజ్ఞామూర్తిక్లృప్త్యధికరణం సమాప్తమ్.

ఇతి శ్రీభగవద్రామానుజవిరచితే శారీరకమీమాంసాభాష్యే ద్వితీయస్యాధ్యాయస్య చతుర్థః పాదః.

———

సమాప్తశ్చాధ్యాయః.

అనన్తరసూత్రం శఙ్కాయామవతారయతి (స్యాదేతదితి)

౧౯॥ సూ. వైశేష్యాత్తు తద్వాదస్తద్వాదః॥ విశేషశబ్దాద్భావార్థకశబ్దవద్ధర్మిపరో ధర్మపరశ్చ. అత్ర తు ధర్మిపరః. విశేషభావో వైశేష్యం- ఆధిక్యరూపం. ... ...

పరే తు జీవస్యానుప్రవేశకర్తృత్వం- నామరూపవ్యాకరణకర్తా తు పరమేశ్వర ఇత్యాహుః. తన్న శ్రుతివిరోధాత్- *తత్సృష్ట్వా తదేవానుప్రావిశత్ తదనుప్రవిశ్య సచ్చ త్యచ్చాభవదితి నామరూపవ్యాకరణసమభివ్యాహృతానుప్రవేశస్య పరమాత్మకర్తృకత్వావగమాత్. సమానకర్తృకత్వం హి తత్ర ఘటతే. జీవస్యాపీశ్వరాద్వస్తుతోఽనన్యత్వేన యుక్తం సమానకర్తృకత్వమితి చేన్న - జీవేశ్వరయోరుభయోరపి మిథ్యాకల్పితత్వాత్ కులాలకువిన్దకర్తృకయోర్ఘటపటయోరివ తదనుపపత్తేః. అధిష్ఠానైక్యాత్ తదుపపత్తిరితి చేన్న- స్వాప్నకులాలకువిన్దయోః సన్మాత్రకల్పితత్వేపి తన్నిమిత్తఘటపటయోరేకకర్తృకత్వాభావాత్. కించ- కర్తృత్వముపాధిగతం- తద్విశిష్టగతం- తదుపలక్షితవస్తుగతం వా. ఆద్యే కర్త్రైక్యాసిద్ధిః - జీవేశ్వరావచ్ఛేదకానాముపాధీనాం భిన్నత్వాత్. ద్వితీయేపి కర్త్రైక్యం- విశిష్టరూపభేదాత్. యథా కులాలకువిన్దకర్తృకయోర్ఘటపటయోః. తృతీయే తు సన్మాత్రవస్తుని స్వతః కర్తృత్వాభావాదేవ న కర్త్రైక్యం. శరీరభేదేన కృత్స్నానాం సౌభరివ్యాపారాణామివైకకర్తృకత్వోపపత్తిరితి చేన్న - తచ్ఛరీరవ్యాపారమూలభూతప్రయత్నస్యైక జీవేశ్వరవ్యాపారభూతానుప్రవేశవ్యాకరణమూలప్రయత్నస్య తచ్ఛరీరైకాత్మగతత్వానుపపత్తేః. నను ఛాయయా ఆదర్శమనుప్రవిశ్య తం రచయామీతివత్ సమానకర్తృకత్వోపపత్తిరితి చేన్న- సత్యానృతయోర్బిమ్బప్రతిబిమ్బయోరేకకర్తృత్వాభావేన దృష్టాన్తస్య సాధ్యవికలత్వాత్, ఛాయయా ఆదర్శభాసమానతాతిరేకేణానుప్రవేశాభావాచ్చ. న హి మూర్తద్రవ్యప్రతిఘాతినో దర్పణస్యానుప్రవేశయోగ్యత్వం. తృతీయసూత్రే తాముపపత్తిం శఙ్కాపరిహారాయ త్రివృద్వచనాన్తరోపన్యాసపరం ద్వితీయసూత్రమిత్యప్యయుక్తం - మన్దప్రయోజనత్వాత్, ప్రయోజనవత్తరనిర్వాహస్య దర్శితత్వాచ్చ. మనస ఆహఙ్కారికత్వనిత్యత్వయోః సాఙ్ఖ్యవైశేషికాభిమతయోర్వ్యుదాసేనాన్నమయత్వసమర్థనార్థం ద్వితీయం సూత్రమితి చేన్న- ఆహఙ్కారికత్వస్య శ్రుతిసిద్ధత్వాత్, సర్వేన్ద్రియాణాం భూతాదిశబ్దోపలక్షితే అహఙ్కారే ప్రలయశ్రవణాత్, మనసో వాచశ్చ పృథివీతేజఃకార్యత్వే భూతప్రలయోత్తరకాలమవస్థానానుపపత్తేః, పాశ్చాత్త్యప్రలయశ్రవణాయోగాచ్చ.——— అపరే పునరపి పక్షేఽనుప్రవేశస్య జీవకర్తృకత్వం వర్ణయన్తో యుక్తం - నామరూపవ్యాకరణసమభివ్యాహృతానుప్రవేశస్య పరమాత్మకర్తృకత్వశ్రవణాత్. జీవస్యేశ్వరాదభిన్నత్వాత్ తత్కర్తృకత్వేప్యనుప్రవేశస్య పరమాత్మకర్తృకత్వోపపత్తిరితి చేత్- తర్హి నామరూపవ్యాకరణస్యాపి జీవకర్తృకతయా పరమాత్మకర్తృకత్వం స్యాత్. సమస్తనామరూపవ్యాకరణం జీవస్యాశక్యమితి చేత్ - సర్వానుప్రవేశశ్చాశక్యః. నన్వచిన్మాత్రేఽనుప్రవేశ ఉపపద్యతే- *తిస్రో దేవతా అనుప్రవిశ్యేతి హి శ్రూయత ఇతి చేన్న- సమానప్రకరణే *విజ్ఞానం చావిజ్ఞానం చ సత్యం చానృతం చేతి జీవేష్వనుప్రవేశశ్రవణాత్.——— అస్మిన్పక్షే అపి సమానకర్తృకత్వమనుపపన్నం - జీవేశ్వరయోర్బ్రహ్మాంశత్వావగమాత్తదంశభూతయోశ్చైతయోర్ద్వయోర్జీవయోరివైకకర్తృత్వానుపపత్తేః. అంశినః ఏకత్వాత్ కర్త్రైక్యమితి చేన్న- రాజచారయోరపి బ్రహ్మాంశత్వేనైకకర్తృత్వప్రసఙ్గాత్. అస్త్వితి చేత్- అసమానకర్తృకవ్యాపారాభావాత్ *సమానకర్తృకయోః

ర్వ్యనుశాసనవైయర్థ్యం స్యాత్. ఉపరితనసూత్రద్వయస్యాధికరణాన్తరత్వమప్యయుక్తం - సూత్రాణామవ్యవహితత్వసమభివ్యాహారాదిభిరేకార్థప్రతిపాదకత్వాత్...

సంజ్ఞామూర్తిక్లృప్త్యధికరణం సమాప్తమ్.

ఇతి శ్రీహారీతకులతిలకవాగ్విజయిసూనునా శ్రీరఙ్గరాజదివ్యాజ్ఞాలబ్ధ వేదవ్యాసాపరనామధేయేన
శ్రీమద్వరదాచార్యపాదసేవాసమధిగతశ్రీభగవద్రామానుజవిరచితశారీరకమీమాంసాభాష్యహృదయేన
శ్రీసుదర్శనసూరిణా విలిఖితాయాం శ్రుతప్రకాశికాయాం ద్వితీయస్యాధ్యాయస్య చతుర్థః పాదః.

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః.

సముదితాధికరణసఙ్ఖ్యా- ౬౮. సముదితసూత్రసఙ్ఖ్యా- ౨౮౭.

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః.

శ్రీమచ్ఛ్రుతప్రకాశికాయుక్తశ్రీభాష్యమ్.

తృతీయాధ్యాయే— ప్రథమః పాదః.

తదన్తరప్రతిపత్త్యధికరణమ్.

౧॥ సూ. తదన్తరప్రతిపత్తౌ రంహతి సంపరిష్వక్తః ప్రశ్ననిరూపణాభ్యాం॥

అతిక్రాన్తాధ్యాయద్వయేన నిఖిలజగదేకకారణం నిరస్తనిఖిలదోషగన్ధమపరిమితోదారగుణసాగరం సకలేతరవిలక్షణం పరంబ్రహ్మ ముముక్షుభిరుపాస్యతయా వేదాన్తాః ప్రతిపాదయన్తీత్యయమర్థః స్మృతిన్యాయవిరోధపరిహార, పరపక్షప్రతిక్షేప, వేదాన్తవాక్యపరస్పరవిరోధపరిహారరూపకార్యస్వరూపసంశోధనై, స్తద్దుర్ఘణత్వహేతుభిస్సహ స్థాపితః - అతోఽధ్యాయద్వయేన బ్రహ్మస్వరూపం ప్రతిపాదితం. ఉత్తరేణేదానీం తత్ప్రాప్త్యుపాయైస్సహ ప్రాప్తిప్రకారశ్చిన్తయితుమిష్యతే. తత్ర తృతీయాధ్యాయే ఉపాయభూతోపాసనవిషయా చిన్తా వర్తతే. ఉపాసనారమ్భాభ్యర్థితోపాయశ్చ ప్రాప్యవస్తువ్యతిరిక్తవైతృష్ణ్యం ప్రాప్యతృష్ణా చేతి తత్సిద్ధ్యర్థం జీవస్య లోకాన్తరేషు సఞ్చరతో జాగ్రతస్స్వపతస్సుషుప్తస్య మూర్ఛతశ్చ దోషాః, పరస్య చ బ్రహ్మణస్తద్రహితతా కల్యాణగుణాకరత్వం, చ ప్రథమద్వితీయయోః పాదయోః ప్రతిపాద్యతే. తత్ర దేహాద్దేహాన్తరం గచ్ఛన్నయం జీవో దేహాన్తరారమ్భహేతుభిర్భూతసూక్ష్మైస్సమ్పరిష్వక్త ఏవ గచ్ఛతి - ఉత నేతి చిన్తాయాం యత్ర యత్ర జీవో యాతి - తత్ర తత్ర భూతసూక్ష్మాణాం సులభత్వాదసమ్పరిష్వక్తో యాతీతి ప్రాప్తం. పశ్చాదపి పూర్వపక్షబీజాన్యుపన్యస్య నిరసిష్యతి. ... ...

౧॥ సూ. తదన్తరప్రతిపత్తౌ రంహతి సమ్పరిష్వక్తః ప్రశ్ననిరూపణాభ్యాం॥ ఉత్తరద్వికసఙ్గత్యర్థం పూర్వద్వికార్థమాహ (అతిక్రాన్తేత్యాదినా) ఇత్యయమర్థ ఇత్యస్మాత్పూర్వం ప్రథమాధ్యాయార్థస్సంక్షిప్తః. నిఖిలేత్యాదివిశేషణానాం పూర్వవదర్థః. ద్వితీయస్యాధ్యాయస్య ప్రథమద్వితీయపాదార్థం సంక్షిపతి (స్మృతిన్యాయేతి) తత్ర వేదాన్తేత్యాదినా తృతీయతురీయపాదార్థస్సంక్షిప్తః. ఏవం కిం చిద్విస్తరేణాధ్యాయద్వయార్థ ఉక్తః. ప్రథమద్వికస్య సఙ్క్షేపేణానుగతమర్థమాహ (అత ఇతి) ఉత్తరద్వికార్థం సంక్షిపతి (ఉత్తరేణేతి) ఇదానీం- విషయో సిద్ధ ఇత్యర్థః ప్రథమద్వికే సిద్ధవస్తురూపవిషయచిన్తా కృతా - ద్వితీయే తు సాధ్యరూపవిషయచిన్తా క్రియత ఇత్యర్థః. తృతీయచతుర్థయోస్సాధనఫలవిషయతయా క్రమమభిప్రేత్య తృతీయాధ్యాయార్థమాహ (తత్రేతి) ప్రథమద్వితీయపాదయోర్న హ్యుపాసనం చిన్త్యత ఇత్యత్రాహ (ఉపాసనారమ్భేతి) అభ్యర్థితం-అపేక్షితం. అత్ర పరమాత్మని యోరక్తో ఽపరక్తో ఽపరమాత్మనీత్యస్యార్థో ఽభిప్రేతః. లోకాన్తరేషు సంచరతో దోషాశ్చ న్యస్తే- తత్ర జాగరాద్యవస్థస్య దోషాః ఫలితాః. ప్రథమాధికరణస్య సంశయమాహ (తత్రేతి) కిం దేహాన్తరం గచ్ఛన్ భూతసూక్ష్మైస్సమ్పరిష్వక్తో రంహతి- ఉతాసమ్పరిష్వక్త ఇతి.

* వేత్థ యథా పఞ్చమ్యామాహుతావాపః పురుషవచసో భవన్తి * ఇతి తు పఞ్చమ్యామాహుతావాపః పురుషవచస ఇతి ప్రశ్నప్రతివచనే కిం సమ్పరిష్వక్తస్య రంహణం గమయతః- నేతి. కిం శ్రద్ధాదిశబ్దైర్యథా ప్రసిద్ధిస్వార్థా ఉచ్యన్తే- ఉత భూతసూక్ష్మపరిష్వక్తో జీవ ఇతి. విశ్వయాణ్ణేన పథా నివర్తన్తే * ఏష సోమో రాజా తే దేవానామన్నమిత్యాదౌ సోమశబ్దస్య సోమదేహజీవపరత్వం కిం * తస్యా ఆహుతేస్సోమో రాజా సమ్భవతీతి సోమశబ్దస్య సోమదేహజీవపరతామవగమయతి- నేతి. * తం దేవా భక్షయన్తీతి ప్రతిపన్నం భక్షణం * ఏష సోమో రాజేతి సోమశబ్దస్య సోమదేహజీవపరత్వవిరోధి- ఉతావిరోధీతి. యదా విరోధి- తదానీం * ఏష సోమో రాజేతి సోమశబ్దస్య జీవవిషయత్వాభావేన తస్యా ఆహుతేస్సోమో రాజేతి సోమశబ్దస్య జీవవిషయత్వాభావేన * శ్రద్ధాదిశబ్దానామపి ప్రసిద్ధార్థపరతయా ప్రశ్నప్రతివచనయోః పరిష్వక్తావగమకత్వాభావాదసమ్పరిష్వక్తో రంహతీతి పూర్వః పక్షః. యదా భక్షణం జీవపరత్వావిరోధి - తదా తత్పూర్వస్య వాక్యస్థసోమశబ్దస్య జీవపరతయా శ్రద్ధాశబ్దస్యానన్తరవాక్యస్థసోమశబ్దస్యాప్యబాది ద్రవ్యసంసృష్టజీవపరత్వేన ప్రశ్నప్రతివచనయోర్జీవస్య భూతసూక్ష్మపరిష్వక్తావగమకత్వాత్ సమ్పరిష్వక్తో రంహతీతి సిద్ధాన్తః. ... ...

తత్రసిద్ధాన్తమాహ (తదన్తరప్రతిపత్తౌరంహతిసమ్పరిష్వక్తఇతి) *సంజ్ఞామూర్తిక్లృప్తిరితిమూర్తిశబ్దేనదేహాఃప్రస్తుతాః- సతచ్ఛబ్దేనపరామృశ్యతే. తదన్తరప్రతిపత్తౌ- దేహాన్తరగమనేభూతసూక్ష్మైస్సమ్పరిష్వక్తోజీవో రంహతి-గచ్ఛతీత్యర్థః. కుతః. (ప్రశ్ననిరూపణాభ్యాం) ప్రశ్నప్రతివచనాభ్యాం. పఞ్చాగ్నివిద్యాయామేవంప్రశ్నప్రతివచనే ఆమ్నాయేతే - శ్వేతకేతుంకిలారుణేయంపాఞ్చాలః ప్రవాహణఃకర్మిణాంగన్తవ్యదేశం, పునరావృత్తిప్రకారం, దేవయానపితృయాణపథవ్యావర్తనే, అముష్యలోకస్యాప్రాస్తారం, చవేత్థయిత్యేతదపి పప్రచ్ఛ- *వేత్థయథాపఞ్చమ్యామాహుతావాపః పురుషవచసోభవన్తీతి. తత ఇమంపశ్చిమంప్రశ్నంప్రతిబ్రువంశ్చ్యుష్యలోకమగ్నిత్వేన రూపయిత్వా *తస్మిన్నేతస్మిన్నగ్నౌదేవాః శ్రద్ధాంజుహ్వతితస్యా ఆహుతేస్సోమోరాజాసమ్భవతీత్యాదినా,- దేవాఖ్యాఃజీవస్యప్రాణాఃఅగ్నిత్వేనరూపితేద్యులోకే శ్రద్ధాఖ్యంవస్తుప్రక్షిపన్తి- సాచశ్రద్ధాసోమరాజాఖ్యామృతమయదేహరూపేణపరిణమతే - తంచామృతమయందేహంతఏవప్రాణాఃపర్జన్యేఽగ్నిత్వేనరూపితేప్రక్షిపన్తి - సచదేహస్తత్రప్రక్షిప్తోవర్షంభవతి- తచ్చవర్షంతఏవప్రాణాఃపృథివ్యామగ్నిత్వేనరూపితాయాంప్రక్షిపన్తి తచ్చతత్రప్రక్షిప్తమన్నంభవతి- తచ్చాన్నంతఏవపురుషేఽగ్నిత్వేనరూపితేప్రక్షిపన్తి- తత్రతచ్చరేతోభవతి - తచ్చతఏవయోషాయామగ్నిత్వేనరూపితాయాంప్రక్షిపన్తి - తచ్చతత్రప్రక్షిప్తంగర్భోభవతీత్యుక్త్వాఆహ * ఇతితుపఞ్చమ్యామాహుతావాపఃపురుషవచసోభవన్తీతి. ఏవంపఞ్చమ్యామాహుతౌహూయమానాయామాపఃపురుషశబ్దాభిలప్యాభవన్తీత్యర్థః. ఏవముక్తేపూర్వాస్వప్యాహుతిష్వనువర్తమానానామేవాపాంసూక్ష్మరూపాణామిదానీంపురుషాకారత్వంభవతీత్యుక్తంభవతి. అతఏవంప్రశ్నప్రతివచనాభ్యాందేహహేతుభూతైస్సూక్ష్మభూతైస్సహితస్తత్రయాతీతిగమ్యతే.....................

నను *ఆపఃపురుషవచసఇత్యుక్తేఅపాంపురుషాకారపరిణామప్రతీతేర్గచ్ఛతాజీవేనతాసామేవపరిష్వఙ్గః ప్రతీయతే- అతఃకథంసర్వేషాంభూతసూక్ష్మాణాంపరిష్వఙ్గ ఇతి. తత్రాహ

౨॥ సూ. త్ర్యాత్మకత్వాత్తుభూయస్త్వాత్ ॥ తుశబ్దశ్చోద్యంవ్యావర్తయతి. దేహారమ్భకాణామపాంకేవలానాంనదేహారమ్భసమ్భవః. దేహాద్యారమ్భాయహి * తాసాంత్రివృతంత్రివృతమేకైకామితిత్రివృత్కరణం.

(తత్రసిద్ధాన్తమిత్యాది) తదుక్తార్థంవ్యాచష్టే (సంజ్ఞేత్యాదినా) (ప్రశ్నప్రతివచనాభ్యామితి) నహిప్రశ్నానన్తరంభూతసూక్ష్మపరిష్వఙ్గపరంప్రతివచనంశ్రుతౌ ... ఇతి ... అనేకప్రశ్నతత్ప్రతివచనక్రమరూపతాంప్రకరణస్యదర్శయతి (పఞ్చాగ్నీత్యాదినా) (దేవయానపితృయాణపథవ్యావర్తనేఇతి) వ్యావర్తకాకారావిత్యర్థః. (సమ్భవతీత్యాదినేతి) అస్యచవక్ష్యమాణేత్యుక్తరత్రాన్వయః. శ్రద్ధాశబ్దేనభూతసూక్ష్మ ... సోమరాజశబ్దవ్యాఖ్యానమమృతమయదేహశబ్దః. ప్రాణాః - ముఖ్యప్రాణాఇన్ద్రియాణిచ. యద్వా- ప్రాణశబ్దేనముఖ్యప్రాణమాత్రపరః- ... ప్రాణాధీనత్వాత్. ప్రాణాధీనప్రక్షేపోహోమత్వేనోపచరితఇత్యభిప్రాయేణప్రక్షిపన్తీత్యుక్తం. ఇతి ... శ్రుతివాక్యం. తస్యార్థమాహ (ఏవమితి) * పురుషవచసఇతిపఞ్చమీనిర్దేశేనసమ్బన్ధమాత్రంప్రతీతం. తత్రపురుషశబ్దఃస్వరూపపరః- ... వాచకపరః - అనేనరూపప్రతిపన్నస్యప్సూ... పురుషశబ్దాభిలప్యాఇత్యుక్తం. అనేనకథం ... జీవస్యభూతసూక్ష్మపరిష్వఙ్గావగమఇత్యత్రాహ (ఏవముక్తేఇతి) ప్రశ్నప్రతివచనవాక్యయోరుభయోరపి * పఞ్చమ్యామాహుతావాపః పురుషవచసఇత్యుక్తేహూయమానత్వప్రత్యాకాఙ్క్షాయాంస్వవాక్యస్థతయాసన్నిహితాఆపఏవహూయమానత్వేనస్వరసతఃప్రతీతాః,- వాక్యాన్తరస్థాశ్రద్ధాసోమరాజరూపేణపరిణామస్యాపేక్షితా- ... ఏవంప్రశ్నప్రతివచనవాక్యస్వారస్యాత్, ప్రసిద్ధశ్రద్ధాయాఅహోమ్యత్వాచ్చ ... పఞ్చస్వాహుతిష్వపాంహూయమానత్వేనానువృత్తిరస్తీతితాసామేవపురుషవచస్త్వమిత్యర్థః. తతః కిమిత్యత్రాహ (అతఇతి)——— అత్రైవస్తుపఞ్చాగ్నివిద్యాపితృయాణవిషయప్రశ్నప్రతివచనాభ్యామితివ్యాఖ్యాతం. పితృయాణవిషయవాక్యంతు * అథయఇమేగ్రామఇష్టాపూర్తేదత్తమిత్యుపాసతే ... దాహరణీయత్వాదాద్యంసూత్రంపఞ్చాగ్నివిద్యాప్రతివచనవిషయమేవేతిభాష్యకారాభిప్రాయః. ....

అనన్తరసూత్రశఙ్కామాహ (ననుఆపఇతి)

౨॥ సూ. త్ర్యాత్మకత్వాత్తుభూయస్త్వాత్ ॥ ప్రథమస్యపఞ్చమ్యాన్తపదస్యసమ్పరిష్వక్తోరంహతీత్యన్వయాదర్శితఃశఙ్కా

కేవలానామపాం శ్రవణం తు తాసాం భూయస్త్వాత్. దేహే చ లోహితాదిభూయస్త్వేనారమ్భకేష్వపాం భూయస్త్వం గమ్యతే. ....

౩|| సూ. ప్రాణగతేశ్చ|| - ఇతశ్చ భూతసూక్ష్మపరిష్వక్తస్య గమనమితి గమ్యతే- ఉత్క్రాన్తిసమయే జీవే ప్రాణానాం తదనుగతిః శ్రూయతే *తముత్క్రామన్తం ప్రాణోఽనూత్క్రామతి ప్రాణమనూత్క్రామన్తం సర్వే ప్రాణా అనూత్క్రామన్తీతి, స్మర్యతే చ *మనష్షష్ఠానీన్ద్రియాణి ప్రకృతిస్థాని కర్షతి । శరీరం యదవాప్నోతి యచ్చాప్యుత్క్రామతీశ్వరః । గృహీత్వైతాని సంయాతి వాయుర్గన్ధానివాశయాత్ । న చ నిరాశ్రయాణాం గతిరుపపద్యత ఇతి తదాశ్రయభూతానాం భూతసూక్ష్మాణామపి గతిరభ్యుపగన్తవ్యా. ......

౪|| సూ. అగ్న్యాదిగతిశ్రుతేరితి చేన్న భాక్తత్వాత్|| *యత్రాస్య పురుషస్య మృతస్యాగ్నిం వాగప్యేతి వాతం ప్రాణశ్చక్షురాదిత్యమిత్యాదినా ప్రాణానాం జీవమరణకాలే అగ్న్యాదిష్వప్యయశ్రవణాన్న తేషాం జీవేన సహ గమనమితి గతిశ్రుతిరన్యథా నేయేతి చేత్. న- భాక్తత్వాత్- అగ్న్యాదిష్వప్యయశ్రవణస్య. కథం భాక్తత్వం. *ఓషధీర్లోమాని వనస్పతీన్ కేశా ఇత్యనపియద్భిర్లోమాదిభిస్సహ శ్రవణాత్. అతశ్చక్షురాద్యప్యయశ్రుతిరధిష్ఠాతృదేవతాప్రక్రమణపరా. ....

౫|| సూ. ప్రథమేఽశ్రవణాదితి చేన్న తా ఏవ హ్యుపపత్తేః|| యదుక్తమద్భిస్సూక్ష్మాభిర్భూతాన్తరసంసృష్టాభిః పరిష్వక్తో జీవో గచ్ఛతీతి ప్రశ్నప్రతివచనాభ్యామవగమ్యత ఇతి- తన్నోపపద్యతే. ద్యులోకాగ్నివిషయే ప్రథమే హోమే అపాం హోతవ్యత్వాశ్రవణాత్ *తస్మిన్నేతస్మిన్నగ్నౌ దేవాః శ్రద్ధాం జుహ్వతీతి శ్రద్ధైవ హోతవ్యత్వేన శ్రుతా. శ్రద్ధా నామ జీవస్య మనోవృత్తివిశేషత్వేన ప్రసిద్ధా. అతో నాపస్తత్ర హోతవ్యా ఇతి చేత్. న- యతస్తాః అప ఏవ శ్రద్ధాశబ్దేనాత్రాభిధీయన్తే. కుతః. ప్రశ్నప్రతివచనోపపత్తేః. *వేత్థ యథా పఞ్చమ్యామాహుతావాపః పురుషవచసో భవన్తీతి ప్రశ్నస్య ప్రతివచనోపక్రమే హి శ్రద్ధా ద్యులోకాగ్నౌ హోతవ్యత్వేన శ్రుతా- తత్ర యది శ్రద్ధాశబ్దేనాపో నోచ్యేరన్ తతోఽన్యథా ప్రశ్నోఽన్యథా ప్రతివచనమిత్యసఙ్గతం స్యాత్. *ఇతి తు పఞ్చమ్యామాహుతావాపః పురుషవచస ఇతి ప్రతివచననిగమనం చ శ్రద్ధాయా అప్త్వమేవ సూచయతి- *వేత్థ యథేతి హి ప్రశ్నగతః ప్రకారః *ఇతి తు పఞ్చమ్యామితీతిశబ్దేన పరిహారే నిగమ్యతే. శ్రద్ధాసోమరాజవర్షాన్నరేతోగర్భరూపేణాపాం పరిణామముక్త్వా హ్యేవమాపః పురుషవచస ఇతి నిగమ్యతే. శ్రద్ధాశబ్దస్య చాప్సు వైదికప్రయోగో దృశ్యతే *అపః ప్రణయతి శ్రద్ధా వా ఆప ఇతి. * శ్రద్ధాం జుహ్వతి తస్యా ఆహు

(గ్రన్థస్థపరిష్వఙ్గశబ్దేన. ద్వితీయపఞ్చమ్యన్తపదస్య ప్రతిజ్ఞావాక్యసామర్థ్యాదధ్యాహృతం (కేవలానామపాం శ్రవణం త్వితి) * వైశేష్యాత్త్వితి సూత్రే త్రివృత్కృతేష్వప్యేకైకస్యాధిక్యాత్ తన్నిబన్ధనస్సద్వ్యవహార ఇత్యుక్తం- అత్ర తు తదాధిక్యమపామస్తీతి దర్శయితుం సూత్రారమ్భః. ......

౩|| సూ. ప్రాణగతేశ్చ|| అథాన్తరసాధ్యాన్వయవ్యావృత్త్యర్థమాహ (ఇతశ్చ భూతసూక్ష్మేతి) ప్రాణానామనుగతిస్స్యాత్- తతః కిమిత్యత్రాహ (న చేతి) ....

౪|| సూ. అగ్న్యాదిగతిశ్రుతేరితి చేన్న భాక్తత్వాత్|| యత్రేత్యాదిశ్రుతిః. అనపియద్భిః - ఓషధివనస్పతిషు చాప్యయరహితైః. తత్ర హి కేశాదేరప్యయశ్రుతిస్తత్తద్దేవతాప్రక్రమణపరా- తథేదమిత్యర్థః. ఓషధీర్లోమాని - లోమాభిమానిదేవతా ఓషధ్యభిమానిదేవతామప్యేతీతి- లోమాభిమానిత్వం విహాయ కేవలమోషధ్యభిమానినీ భవతీత్యర్థః. * అగ్నిం వాగప్యేతీతి- వాగభిమానినీ వహ్న్యభిమానినీమప్యేతి- వాగభిమానిత్వరూపం విహాయ కేవలాగ్నిర్భవతీత్యర్థః. ....

౫|| సూ. ప్రథమేఽశ్రవణాదితి చేన్న తా ఏవ హ్యుపపత్తేః|| కథమప్త్వం సూచయతీత్యత్రాహ (వేత్థేతి) ప్రశ్నగతప్ర

తేస్సోమో రాజా సమ్భవతీతి సోమాకారేణ పరిణామ ... పామేవోపపద్యతే. అతో భూతసూక్ష్మసంపరిష్వక్తో భవన్ సమ్పరిష్వక్తో జీవో రంహతీత్యుపపన్నమ్. ....

౬॥ సూ. ❋ అశ్రుతత్వాదితిచేన్నేష్టాదికారిణాం ప్రతీతేః ❋ యద్యపి భూతసూక్ష్మైస్సమ్పరిష్వక్తో జీవో యాతీత్యయమర్థ ఏతస్మాద్వాక్యాదవగమ్యత ఇతి- తన్నోపపద్యతే - అస్మిన్వాక్యే జీవస్యాశ్రవణాత్. అత్ర హి శ్రద్ధాదయ ఏవాప్పవస్థావిశేషా హూయమానత్వేన శ్రుతాః- నతు జీవస్తత్పరిష్వక్త ఇతి చేత్. తన్న - (ఇష్టాదికారిణాం ప్రతీతేః) అస్మిన్నేవ వాక్యే హ్యుత్తరత్ర బ్రహ్మజ్ఞానవిధురేష్టాపూర్తదత్తకారిణో ద్యులోకం ప్రాప్య సోమరాజానో భవన్తి- పుణ్యకర్మావసానే చ పునరాగత్య గర్భం ప్రాప్నువన్తీత్యుచ్యతే ❋ అథ య ఇమే గ్రామ ఇష్టాపూర్తే దత్తమిత్యుపాసతే తే ధూమమభిసమ్భవన్తీత్యారభ్య ❋ పితృలోకాదాకాశమాకాశాచ్చన్ద్రమసమేష సోమో రాజా తద్దేవానామన్నం తం దేవా భక్షయన్తి తస్మిన్యావత్సమ్పాతముషిత్వాథైతమేవాధ్వానం పునర్నివర్తన్తే యో యో హ్యన్నమత్తి యో రేతస్సిఞ్చతి తద్భూయ ఏవ భవతీతి,- అత్రాపి ద్యులోకాగ్నౌ శ్రద్ధాం జుహ్వతి- తస్యా ఆహుతేస్సోమో రాజా సమ్భవతీతి,- తదేకార్థత్వాచ్ఛ్రద్ధావస్థదేహవిశిష్టస్సోమరూపదేహవిశిష్టో భవతీత్యుక్తమితి గమ్యతే. దేహస్య జీవవిశేషణతైకస్వరూపస్య వాచకశ్శబ్దో విశేష్యే జీవ ఏవ పర్యవస్యతి. అతస్సమ్పరిష్వక్తో జీవో యాతీత్యుపపద్యతే... ....

నను చ ❋ తం దేవా భక్షయన్తీతి దేవైర్భక్ష్యమాణత్వవచనాత్ ❋ సో
మో రాజేతి న జీవ ఉచ్యతే - జీవస్యానదనీయత్వాత్. తత్రాహ.

౭॥ సూ. ❋ భాక్తం వాఽనాత్మవిత్త్వాత్తథా హి దర్శయతి ❋ వాశబ్దశ్చోద్యం వ్యావర్తయతి. ఇష్టాదికారిణోఽనాత్మవిత్త్వాత్ దేవానాం భోగోపకరణత్వే నేహాముత్ర చ వర్తతే. ఇహేష్టాదినా తదారాధనం కుర్వన్నుపకరోతి- ఆరాధనప్రీతైర్దేవైర్దత్తమముం లోకం ప్రాప్య తత్ర తత్సమానభోగస్తదుపకరణం భవతి. ❋ యథా పశురేవం స దేవానామిత్యనాత్మవిదో దేవానాముపకరణత్వం దర్శయతి శ్రుతిః. స్మృతిరప్యాత్మవిదాం బ్రహ్మప్రాప్తిం, అనాత్మవిదాం చ దేవభోగ్యత్వం, దర్శయతి ❋ దేవాన్దేవయజో యాన్తి మద్భక్తా యాన్తి మామపీతి. అతో జీవస్య దేవానాం భోగోపకరణత్వాభిప్రాయమన్నత్వేన భక్ష్యత్వవచనం- అతస్తద్భాక్తం. తేన తృప్తిరేవ చ దేవానాం భక్షణమితి శ్రూయతే ❋ న హ వై దేవా అశ్నన్తి న పిబన్త్యేతదేవామృతం దృష్ట్వా తృప్యన్తీతి. తస్మాద్భూతసూక్ష్మైస్సమ్పరిష్వక్తో జీవో రంహతీతి సిద్ధమ్. ....

తదన్తరప్రతిపత్త్యధికరణం సమాప్తమ్.

కారస్య ప్రతివచనానైర్గమనాన్మధ్యే పితృప్రకారవిశేషపాదిత్యస్యాదిత్యర్థః (అపామేవోపపద్యతే) న తు మనోవృత్తివిశేషస్య - తస్య సోమాకారపరిణామం ప్రత్యుపాదానత్వాయోగాదిత్యభిప్రాయః ... .

౬॥ సూ. ❋ అశ్రుతత్వాదితి చేన్నేష్టాదికారిణాం ప్రతీతేః ❋ (అస్మిన్నేవ వాక్యే) మహావాక్య ఇత్యర్థః సోమరాజానః- దివ్యదేహాః కస్మిన్వాక్యేఽయమర్థ ఇత్యత్రాహ (అథ య ఇమ ఇతి) ❋ పూర్తం- ఖాతాదికర్మ ఇష్టాపూర్తే దత్తం చ ఇత్యుపాసతే - ఉక్తప్రకారేణానుతిష్ఠన్తి భవతః ప్రాప్తిరావీ పరస్మైపదత్వం తు ఛాన్దసం యద్వా- సత్తార్థో భవతిరేవ ఉపసర్గవశాత్ ప్రాప్త్యర్థః యావత్సమ్పాతమితి- సమ్పాత శబ్దేన కర్మాభిధీయతే- సమ్పతత్యనేన స్వర్గమితి వ్యుత్పత్త్యా తద్భూయ ఏవ భవతి - తద్భోగీ భవతీత్యర్థః (అత్రాపీతి) ఉభయత్ర సోమరాజశబ్దేన ప్రత్యభిజ్ఞానాదైకార్థ్యం అస్ఫుటజీవసమ్బన్ధస్య పూర్వవాక్యస్య స్ఫుటజీవసమ్బన్ధినోత్తరవాక్యైకార్థ్యాదుక్తపి వాక్యార్థ ఇత్యర్థః శ్రద్ధాసోమాదిశబ్దైస్తత్తదవస్థదేహవిశిష్టవచనం లాక్షణికమిత్యత్రాహ (దేహస్యేతి)...............................

అనన్తరసూత్రశఙ్కామాహ (నను చేతి)

౭॥ సూ. ❋ భాక్తం వాఽనాత్మవిత్త్వాత్తథా హి దర్శయతి ❋ ఇహ చాముత్ర చ భోగోపకరణత్వం వివృణోతి (ఇహేతి) అముత్ర తత్తైవతత్వాత్ తద్భోగోపకరణత్వం సేవమానస్య దర్శనమేవ తేషాం భోగః - ❋ ఏతదేవామృతం దృష్ట్వా తృప్యన్తీతి న్యాయాత్ అధికరణార్థముపసంహరతి (తస్మాదితి) ... ...

[illegible] పరామర్శాభావాచ్చ - ఆహుతీనాం శ్రద్ధారూపత్వం న ద్రవద్రవ్యరూపత్వాత్, శ్రద్ధాశబ్దస్య తాస్వయుక్తత్వాత్, శ్రద్ధాశబ్దవాచ్యత్వోపపత్తేః, తథా [illegible] బృహదారణ్యకే *తేవా ఏతే ఆహుతీ హుతే ఉత్క్రామత ఇత్యాది తదన్తరిక్షమావిశత ఇత్యన్తరిక్షమాహవనీయం కుర్వాతే వాయుం సమిధం మరీచీ [illegible] శుక్లామాహుతిం తే అన్తరిక్షం తర్పయత స్తే తత ఉత్క్రామతస్తే దివమావిశతస్తే దివమాహవనీయం కుర్వాతే ఆదిత్యం సమిధం చన్ద్రమసమాహుతిం తే దివం తర్పయత స్తే తత ఆవర్తేతే ఇమామావిశతస్త ఇమామాహవనీయం కుర్వాతే ఇత్యాదినా *తే పురుషమావిశతః తే స్త్రియమావిశతః - తత స్తతః పుత్రో జాయత ఇత్యాదినైకార్థ్యా, చ్చేతి తదిదముక్తం శబ్దతోఽర్థతశ్చ ప్రత్యభిజ్ఞానాభావాత్ న హి శ్రద్ధాశబ్దస్య బహుత్వాభావేఽన్యత్ర దృష్టః న చ ద్యుపర్జన్యాది క్రమః అన్తరిక్షద్యుపృథివ్యాది క్రమప్రతీతేః కించ దేవతాదిప్రకారే దాహకమనాదీనాం దేవతాధికరణేఽర్థితత్వాత్ అగ్నిభిరాధానాం దేవతాభిరుపభుక్తానాం పశ్వాదీనామస్త్రీ ప్రజేవ పరిష్వక్తత్వమయుక్తం అత్ర చ *అన్తరిక్షం తర్పయతః *దివం తర్పయత ఇత్యాహుత్యోర్యోర్ధ్వలోకవర్తినాం తృప్తిహేతుత్వావగమాచ్చ పూర్వరూపేణ జీవపరిష్వక్తత్వం నోపపద్యతే నను ఆహుత్యోరేకదేశో దేవతాభిర్భుజ్యతే తదేకదేశో జీవాత్మపరిష్వక్తః - దేవతోపకరణభూతజీవశరీరరూపపరిణామద్వారా దేవతాతృప్తిహేతుతయా *తర్పయత ఇత్యేతదుపపద్యత ఇతి నైవం అశ్రుతవిభాగకల్పనాప్రసక్తాత్ తథా కల్పితవిభాగస్యైకదేశస్య జీవద్దశాయాం ప్రతీక్ష్యస్య యావన్మరణమవస్థానకల్పనప్రసక్తాత్, తథా స్వరూపేణ దేవతాతృప్తిహేతుత్వేనమ్భవతి జీవశరీరద్వారకత్వస్యకల్పనానుపపత్తేశ్చ పుష్పైకదేశ పటశబ్దస్యైవాహుత్యేకదేశఆహుతిశబ్దస్యాయుక్తత్వాచ్చ అన్యైస్తు చన్ద్రత్వాపత్తిదేవతాభక్ష్యత్వయోస్స్వరూపేణానుపపన్నత్వాదధిస్వర్గం పూర్వపక్షం కృత్వా ప్రాప్యస్య చన్ద్రస్య సోమరాజత్వప్రతిపాదనా దన్నత్వస్యభాక్తత్వాచ్చ పృథగ్వ్యవసిద్ధాన్తః కృతః అత్ర నియమాత్ర వ్యతిరిక్తాని మాత్రాశి పూర్వపక్షపరాణి వ్యాఖ్యాతాని ఆహుత్యాపురుషరూపా జీవస్య భూత సూక్ష్మమయదేహవ్యాయికా అభిమతాః ఆసామపాం పట్ప్రశ్నవాక్యే నోక్తాహుతిరూపత్వం తావచ్ఛబ్దతోఽర్థతశ్చ ప్రత్యభిజ్ఞానాభావాదయుక్తం ఛాన్దోగ్యే బృహదారణ్యకేఽపి *తర్పయత ఇతి దేవతాతృప్తిహేతుత్వేన శ్రుతానామాహుతీనాం వర్షాదిపురుష వచ స్త్వపర్యన్తావస్థా విశేషానుపపత్తేశ్చాయుక్తం ఆహుతిశబ్దస్య తదేకదేశవాచిత్వమశ్రుతవిభాగకల్పనాదియుక్తాస్వ వ్యాఖ్యాయ కమిత్యుక్తం అతో దేవతాతృప్తిముఖ్యశుభజన్మహేతుత్వపర్యన్తాహుతిసైవభావస్థానం తత్ర ప్రతిపాద్యతే నతు దేహారమ్భకాపాం అపఞ్చీకృతముక్తమభ్యుపగన్తుం భవతుపావిభాగఆహుతీనాం దేహారమ్భకాఆపశ్చాత్యేకదేశభూతాస్సన్తు తథాపి జీవస్య తాభిస్సహగమనే సిద్ధాన్తినః ప్రత్యభిజ్ఞానసిద్ధాన్తి కర్తవ్యః *పృథివీవావ గౌతమాగ్నిరిత్యారభ్య *తస్మిన్నేతస్మిన్నగ్నౌ దేవావర్షం జుహ్వతి తస్యాఆహుతేరన్నం సమ్భవతీతి *తస్యాఆహుతేరేతస్సమ్భవతీతి ధిత్యాద్యుక్తి తదయవిషయాణాంతిస్రాణాం వర్షాన్నరేతోరూపాణాముహుతీనాం ఉపబృంహితత్వాద్ధూమాభ్రమేఘవర్షనీహారాదిమప్సాముకయజీవసంసర్గస్య ఉపదిష్టత్వాధికరణేషు భవిష్యతి త్యక్త్వా ఆహుతి తదయస్య జీవ సంస్థితత్వాత్ శ్రద్ధాసోమాభ్యామాహుతిద్వయేన జీవస్య నియమితోప్రతిదిన నరుపాగతస్య సంసారే చ ప్రమాణాభావా ప్రత్యుభయోరప్యనేకగౌరవాత్ కేచిత్కిన్వచకిన్యచిదధవా పి ప్రాయన్యాయేనాద్యాహుతిద్వయే పి జీవసంసర్గకల్పనస్యైవయుక్తత్వాచ్చ కించ *ఆపః పురుషవచస ఇతి పురుషవచస్త్వమపాం శ్రూయతే *తస్యాఆహుతేర్గర్భస్సమ్భవతీతి వ్యత్యాఆహుతేర్గర్భసమ్భవశ్చ శ్రూయతే సమానప్రకరణేనస్వాగాత్యేవపురుషస్సమ్భవతీతి శ్రూయతే పురుషశ్చ సశరీరపూత ఏవ కింతు శరీరివాచిత్వేనేశ్వరస ఇత్యవిగీతం శరీరద్వారాహుతిత్వయోచేతనసంసర్గోభవద్భిరాత్మత్వాఆపః పురుషవచస ఇత్యుక్తే సతి అప్సు పురుషశబ్దసమానాధికరణప్రతీయతే అయం దేవదత్త ఇత్యుక్తేఇదం శబ్దదేవదత్తశబ్దయోస్సామానాధికరణ్యం ప్రతీయతే అయం దేవదత్త ఇతి ఏవం చాప్సుపురుషశబ్దయోస్సామానాధికరణ్యం చాప్స్వచేతనోపస్థాపకత్వేసిద్ధే విశ్వరీత్యావిస్తృతయోః పదయోస్సహదేవదత్త శబ్దయోరివసామానాధికరణ్యానుపపత్తేః సగర్భపాదేహికపుంభావ ఇతి వాక్యం తస్మాదప్సుపావాచ్యం వసుయతయత హాలత్వం చారితం తరితదయాకియ నిర్వృత్త్యా జీవస్యోపసంపత్తిరుపకాహమేనాపి స్వీకరణీయం సామానాధికరణ్య ప్రతీతి ప్రాబల్యాత్ యదాత్వప్సు ఏవ జీవశరీరభూతభూతసూక్ష్మపర తదా తస్యదేవమనుష్యాదిశబ్దవచ్చేతనవిషయత్వం స్వరసతరం అతోజీవదేహభూతానామపాం జీవస్య చ సహగమనమయుక్తం ఏవం సహగమనే సతి ప్రాణోత్క్రమణవిషయశ్రుత్యన్తరాత్ సహత్వస్యాత్ సోమరాజశబ్దప్రత్యభిజ్ఞానం చ ఘటతే యదుక్తం *ఆకాశాచ్చన్ద్రమసమేష సోమో రాజేతి ప్రాప్యస్య సోమరాజత్వముచ్యతే నతు ప్రాప్తురితి తదయుక్తం వాక్యవైయర్థ్యప్రసక్తాత్ ప్రసిద్ధేన చన్ద్రమసా హైనపూర్వవిశేషస్య పునరుక్తత్వాయుక్త్యాం సోమరాజశబ్దాభ్యాం ద్విశేషణం పూర్వనిర్దిష్టప్రత్యభిజ్ఞానే తు ప్రయోజనవత్త్వం స్ఫుటం శ్రద్ధాహుతిసమ్భూతస్య సోమరాజశబ్దవాచ్యత్వం చన్ద్రప్రాప్తి కార్యాణి అస్యార్థస్యాప్రత్యత్వాత్ కించ శ్రద్ధామనమభిసమ్భవన్తీత్యభిసమ్భవనక్రియాకర్తృతయా ప్రకృతాపి ప్రాప్తాజీవః *ఏష ఇతి సర్వనామపదేన పరామర్శమర్హతి చన్ద్రమసద్వితీయనిర్దిష్టస్య పరామర్శోనస్వరసః నను *తేనూమమగ్నిసమ్భవన్తీతి బహువచననిర్దిష్టానాం ప్రాప్యాణాం ఏష ఇతి ఏకవచనేన పరామర్శోఽనుపపన్నః చన్ద్రమస స్తూపపన్న ఇతి చేన్న కృత్స్నవాక్యావైయర్థ్యాదపి విభక్తిమాత్రస్య నిష్ఫలత్వాభియానేన జాత్యభిప్రాయత్వమాత్రకల్పనోపపత్తేః ప్రకరణవిధిక్త్వర్థనిర్బన్ధాభావదర్శనాచ్చ తద్దేవానామన్నం తం దేవాభక్షయన్తీతి బహువచననిర్దిష్టాభిసమ్భవితాపునరేకవచనేననిర్దిశ్యతే నచైతదపి వాక్యం చన్ద్రవిషయం *తే చన్ద్రం ప్రాప్యాన్నం భవన్తీతి వాజసనేయకే ప్రాప్తురన్నత్వాభిధానాత్ తథా *వాయుర్భూత్వాధూమో భవతి ధూమో భూత్వాభ్రం భవతీత్యేకవచనేన నిర్దిశ్య *త ఇహ వ్రీహియవా ఓషధివనస్పతయ స్తిలమాషా జాయన్త ఇత్యుక్త్వా *యోయో హ్యన్నమత్తి యో రేతస్సిఞ్చతి తద్భూయ ఏవ భవతీత్యేకవచనేన నిర్దిశ్యతే అతో విభక్త్యనాదరేణ వాక్యైకార్థ్యపరిహారో న్యాయ్యః నను పఞ్చాగ్నివిద్యాయామపి సోమరాజశబ్దశ్చన్ద్రవిషయ ఇతి చేత్ న *తస్యాఆహుతేస్సోమోరాజా సమ్భవతీత్యుత్పత్తిశ్రవణాత్ కలావృద్ధిరేవోత్పత్తిరితి చేన్న అస్వరసత్వాత్, సమ్భవశబ్దస్యోత్పాదనవాగ్

౮॥ సూ. [illegible] కృతాత్యయేఽనుశయవాన్ [illegible] దృష్టస్మృతిభ్యాం యథేతమనేవంచ ॥ [illegible]

కేవలేష్టాపూర్తదత్తకారిణాం ధూమాది[illegible]పితృయాణేన పథా గమనం కర్మఫలానుభవానన్తరం [illegible] మ్నాతం *యావత్సమ్పాతముషిత్వాథైతమేవాధ్వానం పునర్నివర్తన్త ఇతి. తత్ర ప్రత్యవరోహణే కిమనుశయవాన్ ప్రత్యవరోహతి- ఉత నేతి సంశయ్యతే. కిం యుక్తం. కర్మణః కృత్స్నస్యోపభుక్తత్వాత్ నానుశయవానితి ప్రాప్తం. అనుశయో హ్యుపభుక్తశిష్టం కర్మ. తచ్చ కృత్స్నఫలోపభోగే సతి నావశిష్యతే. *యావత్సమ్పాతముషిత్వేతి వచనాత్ కృత్స్నోపభోగశ్చ జ్ఞాయతే సమ్పాతస్త్వనేన స్వర్గం లోకమితి సమ్పాతః- కర్మోచ్యతే. శ్రుత్యన్తరంచ * ప్రాప్యాన్తం కర్మణస్తస్య యత్కించేహ కరోత్యయం। తస్మాల్లోకాత్పునరేత్యస్మై లోకాయ కర్మణ ఇతి. ఏవం ప్రాప్తేఽభిధీయతే అనుశయవాన్ ప్రత్యవరోహతీతి. కుతః. (దృష్టస్మృతిభ్యాం) శ్రుతిస్మృతిభ్యామిత్యర్థః, దృష్టం చ *పఞ్చమ్యామాహుతావాపః పురుషవచసో భవన్తీత్యారభ్య *సోమం రాజానం జుహ్వతీతి సోమరాజస్య పఞ్చమ్యాహుతౌ ప్ర[illegible]

త్యాభావా, దృ ౕంచ *పర్జన్యో వావ గౌతమాగ్నిరిత్యారభ్య తస్మిన్నేతస్మిన్నగ్నౌ దేవాః సోమం రాజానం జుహ్వతీతి సోమరాజస్య పర్జన్యేవహుతత్వ శ్రవణా చ్చన్ద్రస్య పర్జన్యే ప్రవిలయాభావా చ్చద్వితీయాహుతివిషయసోమశబ్దస్య చన్ద్రవిషయత్వమయుక్తం నన్వేవం సతి పితృయాణవాక్యస్థసోమరాజశబ్దస్య ప్రయోజనవత్తయేష్టాదికారివిషయత్వే తత్ప్రత్యభిజ్ఞానాదత్ర సోమరాజశబ్దస్యేష్టాదికారివిషయత్వం అత్రత్యసోమరాజశబ్దస్యేష్టాదికారివిషయత్వే తత్ప్రత్యభిజ్ఞాపనేన ప్రయోజనవత్త్వయా పితృయాణవాక్యస్థసోమరాజశబ్దస్యేష్టాదికారివిషయత్వమిత్యన్యోన్యాశ్రయ ఇతి చేన్న- పితృయాణవాక్యస్థసోమరాజశబ్దాన్వయస్య పూర్వసోమరాజశబ్దస్యేష్టాదికారివిషయత్వనిర్ధారణానపేక్షత్వాత్ పూర్వసోమరాజశబ్దస్య చన్ద్రవ్యతిరిక్తవిషయతా వా ప్రత్యభిజ్ఞానమేవ వ్యపేక్షితం తస్య చన్ద్రవ్యతిరిక్తవిషయత్వం చ దిన్ద్రస్య సమ్భవ హోమాద్యభావానుపపత్త్యైవ సిద్ధం చన్ద్రవ్యతిరిక్తస్యార్థో ఘటఃపటో వా [illegible] భవతు తస్య సోమరాజశబ్దవాచ్యత్వం చన్ద్ర [illegible] యమిత్యేతావన్మాత్ర ప్రత్యభిజ్ఞాపనేనోత్తరవాక్యార్థైక్యం సిద్ధ్యతి ఏవం ప్రయోజనవద[illegible]రవాక్యస్థసోమరాజశబ్దస్య ప్రాప్తవిషయతయా ఇష్టాదికారివిషయత్వే సిద్ధే తదైకార్థ్యేన పూర్వశ్రుతో ద్వితీయాహుతివిషయస్సోమరాజశబ్దోఽపి చన్ద్రవ్యతిరిక్తవిషయతయా వ్యభిచారి ఇష్టాదికారిరూపవిశేషవిషయో జ్ఞాయత ఇతి నాన్యోన్యాశ్రయః. అథవా ప్రత్యక్షచన్ద్రసాదృశ్యజ్ఞాపనం [illegible] లభ్యైర [illegible] స్యసోమరాజపదసామానాధికరణ్యేన భవతి అగ్నిశబ్దస్య సామానాధికరణ్యేన మాణవకస్యాగ్నిసాదృశ్యజ్ఞాపనవత్ తచ్చ సోమ[illegible]స్య చన్ద్రవ్యతిరిక్తవిషయత్వే సిద్ధ్యతి- న హి స్వస్య స్వేన సాదృశ్యం జ్ఞాప్యం అతస్సోమరాజశబ్దస్య న ప్రాప్తవిషయత్వం యత్తు సమాన ప్రకరణే *తేఽన్నం ప్రాప్యాన్నం భవన్తి తాం స్తత్ర దేవా యథా సోమం రాజానమాప్యాయస్వాపక్షీయస్వేత్యేవమేనాం స్తత్ర భక్షయన్తీతి సోమాద్యుపదేశ ఇష్టాదికారిణాం ప్రతీయతే అతస్తేషాం సోమరాజశబ్దాభిధేయత్వమిత్యుక్తం తదప్యనేన పరాస్తం భాష్యే యత్నస్య సోమరాజశబ్దస్యేష్టాదికారివిషయత్వే నిర్వాణ [illegible] సరత్వాద్వా [illegible] యకవాక్యస్య న హి వృత్తస్య [illegible] సమ్భవత్యేకస్య శబ్దస్య బహ్వర్థే ముఖ్యభేదకల్పనం న్యాయ్యం - అత ఇష్టాదికారివిషయసోమరాజశబ్దస్య తేషు కథం వృత్తిరిత్యపేక్షాయాం *యథా సోమం రాజానమితి దృష్టాన్తీకరణేన చన్ద్రసాదృశ్యాత్ సోమరాజశబ్దప్రయోగః - సాదృశ్యం చామృతమయరూపత్వ దేవవర్గోపయోగ[illegible]త్వలక్షణమితి జ్ఞాయతే *ఆప్యాయస్వేత్యాదివాక్యస్యాయమర్థః యథా ఆప్యాయస్వాపక్షీయస్వ [illegible] సోమం రాజానం భక్షయన్తి ఏవమేనాం స్తత్ర భక్షయన్తీతి తేనామృతమయదేహవత్త్వం దేవవర్గోపయోగార్హత్వం చ దర్శితం భవతి అతో భక్షణ [illegible] త్వవచనమప్యుపపద్యతే అతః పృథగధికరణార్థానోఽనుపపన్నః

తదన్తరప్రతిపత్త్యధికరణం సమాప్తమ్

౮॥ సూ. [illegible] కృతాత్యయేఽనుశయవాన్ దృష్టస్మృతిభ్యాం యథేతమనేవం చ ॥ [illegible] విషయశుద్ధ్యర్థమాత్మా స్వరసజ్జత్యర్థం చాహ (కేవల) యావత్సంసారం ప్రకృతిసమ్బద్ధోఽవర్గ్యమిత్యుక్తం అథ తేతు కర్మసమ్బన్ధోపవర్ణనీయ ఇత్యుద్వృత్తి ఇతి సఙ్గతిరిత్యర్థః అముష్మాల్లోకాన్నివర్తమాన [illegible] సానుశయో నివర్తతే ఉత నిరనుశయ ఇతి చిన్తా *యావత్సమ్పాతం *ప్రాప్యాన్తమితి చ వాక్యం కిం సానుశయస్య నివర్తనం విరుణద్ధి నేతి సమ్పాతాదిశబ్దాః కిం కర్మమాత్రపరాః ఉత ఫలదానప్రవృత్తకర్మపరాః కిం *తద్య ఇహ రమణీయచరణా ఇత్యాదివాక్యం సమ్పాతాదిశబ్దస్య ఫలదానప్రవృత్త [illegible] కర్మపరతామవగమయతి నేతి కిమత్ర చరణశబ్ద ఆచారపర ఉత సుకృతదుష్కృతపర ఇతి యదా స ఆచారపరః- తదా తేన వాక్యేన సమ్పాతాదిశబ్దస్య ఫలదానప్రవృత్తకర్మపరత్వానవగమాత్ *యావత్సమ్పాతమిత్యాదివాక్యస్య సానుశయనివర్తనవిరోధితయా నిరనుశయో నివర్తత ఇతి స్యాత్ యదా చరణశబ్దస్సుకృతదుష్కృతపరః తదా *తద్య ఇహ రమణీయచరణా ఇత్యాదివాక్యైకార్థ్యేన సమ్పాతాదిశబ్దస్య ఫలదానప్రవృత్తకర్మపరత్వావగమాత్ *యావత్సమ్పాతమిత్యాదివాక్యస్య సానుశయనివర్తనావిరోధితయా సానుశయో నివర్తత ఇతి సిద్ధ్యతి *కృతాత్యయే- కృతస్య కర్మణః అనుభవేన వినాశ ఇత్యర్థః. అనుశయశబ్దం వ్యాచష్టే (అనుశయో హీతి) (తచ్చేతి) తచ్ఛబ్దః కర్మమాత్రపరః యద్వా- (నావశిష్యతే) అవశిష్టం కర్మ న సమ్భవతీత్యర్థః *యావత్సమ్పాతమిత్యస్య యావత్పతనముషిత్వేత్యర్థశ్చేత్ - వాక్యైకార్థ్యమిత్యభిప్రాయేణాహ (సమ్పతన్తీతి)

(ఏవం ప్రాప్త ఇత్యాది) దృష్టశబ్దేన ప్రత్యక్షశ్రుతిర్వివక్షితా *అభ్యాశ ఇతి పదం దిశ ఇతివత్ ప్రథమాబహువచనం అభ్యాశత్వాదిత్యర్థః * అథా

త్యర్థః. శ్రుతిశ్చాత్ర * తద్య ఇహ రమణీయచరణా అభ్యాశో హ యత్తే రమణీయాం యోనిమాపద్యేరన్ బ్రాహ్మణయోనిం క్షత్రియయోనిం వైశ్యయోనిం వాఽథ య ఇహ కపూయచరణా అభ్యాశో హ యత్తే కపూయాం యోనిమాపద్యేరఞ్శ్వయోనిం వా సూకరయోనిం వా చణ్డాలయోనిం వేతి ప్రత్యవరూఢానాం ప్రతిశ్రూయతే. అముష్మాల్లోకాత్ప్రత్యవరూఢేషు రమణీయకర్మాణో రమణీయాం బ్రాహ్మణాదియోనిం ప్రతిపద్యన్తే- కపూయచరణాః- కుత్సితకర్మాణః కుత్సితాంశ్వ సూకరచణ్డాలాదియోనిం ప్రతిపద్యన్త ఇతి ప్రత్యవరూఢానాం పుణ్యపాపకర్మయోగం దర్శయతి. స్మృతిరపి * వర్ణా ఆశ్రమాశ్చ స్వకర్మనిష్ఠాః ప్రేత్య కర్మఫలమనుభూయ తతః శేషేణ విశిష్టదేశజాతికులరూపాయుశ్శ్రుతవిత్తవృత్తసుఖమేధసో హి జన్మ ప్రతిపద్యన్తే విష్వఞ్చో విపరీతా నశ్యన్తీతి, తథా * తతః పరివృత్తౌ కర్మఫలశేషేణ జాతిం రూపం వర్ణం బలం మేధాం ప్రజ్ఞాం ద్రవ్యాణి ధర్మానుష్ఠానమితి ప్రతిపద్యన్తే తచ్చక్రవదుభయోర్లోకయోస్సుఖ ఏవ వర్తత ఇతి, * యావత్సమ్పాతమితి ఫలదానప్రవృత్తకర్మవిశేషవిషయం. * యత్కిఞ్చేహ కరోత్యయమితీదమపి తద్విషయమేవ. అభుక్తఫలానామకృతప్రాయశ్చిత్తానాం చ కర్మణాం కర్మాన్తరఫలానుభవాన్నాశోఽప్యనుపపన్నః. అతోఽముం లోకం గతాస్సానుశయా ఏవ యథేతమనేవం చ పునర్నివర్తన్తే- ఆరోహణప్రకారేణ ప్రకారాన్తరేణ చ పునర్నివర్తన్త ఇత్యర్థః. ఆరోహణం హి ధూమరాత్ర్యపరపక్షదక్షిణాయనషణ్మాసపితృలోకాకాశచన్ద్రక్రమేణ - అవరోహణం తు చన్ద్రమస్సకాశాదాకాశవాయుధూమాభ్రమేఘక్రమేణ. తత్రాకాశావరోహణాద్యథేతం - వాయ్వాదిప్రాప్తేః పితృలోకాద్యప్రాప్తేశ్చానేవమ్.........

౯॥ సూ. * చరణాదితి చేన్న తదుపలక్షణార్థేతి కార్ష్ణాజినిః॥ * * రమణీయచరణాః * కపూయచరణా ఇతి న చరణశబ్దేన పుణ్యపాపరూపం కర్మాభిధీయతే- చరణశబ్దస్య లోకవేదయోరాచారే ప్రసిద్ధేః. లౌకికాః ఖలు చరణమాచారః శీలం వృత్తమితి పర్యాయానభిమన్యన్తే,- వేదే చ * యాన్యనవద్యాని కర్మాణి తాని సేవితవ్యాని * యాన్యస్మాకం సుచరితాని తాని త్వయోపాస్యానీతి చరణకర్మణీ భేదేన వ్యపదిశ్యేతే. అతః చరణాత్- శీలాత్ యోనివిశేషప్రాప్తిః- నానుశయాదితి చేత్. తన్న- చరణశ్రుతిః కర్మోపలక్షణార్థేతి హి కార్ష్ణాజినిరాచార్యో మన్యతే. కేవలాదాచారాత్సుఖదుఃఖప్రాప్త్యసమ్భవాత్. సుఖదుఃఖే హి పుణ్యపాపరూపకర్మఫలే. ...

వ్యాప్తావితి ధాతో రేవం రూపం భవతి. య ఇహ అభ్యాశః- అభ్యాగన్తారః- తే రమణీయచరణాః యత్- సాధుకర్మకారిణో యది - తే రమణీయాం యోనిమాపద్యేరన్నిత్యర్థః. ఏవముత్తరత్ర ద్రష్టవ్యం. * అభ్యాశ ఇతి పదం ప్రత్యవరూఢవాచి. (స్మృతిరపీతి) గౌతమాపస్తమ్బవచనముదాహృతం. (యావత్సమ్పాతమితి ఫలదానప్రవృత్తకర్మవిశేషవిషయమితి) అత్ర కిం స్వర్గకామనయాఽనుష్ఠితస్యైవ కర్మణః ఏకదేశః ఫలదానాప్రవృత్తోఽప్యస్తీతి సానుశయ ఇతి ఫలదానప్రవృత్తశబ్దేన తద్వ్యవచ్ఛేదః - ఉత స్వర్గార్థకర్మవ్యతిరిక్తస్త్వైహికఫలం కర్మాన్తరమప్రవృత్తఫలమనుశయ ఇతి తద్వ్యవచ్ఛేదో వివక్షితః. ఉచ్యతే- కర్మాన్తరమనుశయః- న తు స్వర్గార్థకర్మణ ఏకదేశ ఇతి. ఫలదానప్రవృత్తకర్మవిశేషవిషయమితి హి భాష్యం- న తు కర్మాంశవిషయమితి, వక్ష్యతి చ ఇష్టాదికర్మణ్యస్వర్గోపభోగాదేవ సమాప్తత్వాదితి,. స్వర్గార్థకర్మైకదేశస్య తత్రాభుక్తత్వం చ * స్వర్గకామో యజేతేతి శ్రుతిస్వారస్యవిరుద్ధం. యత్ర తు స్వర్గనరకాద్యుపభుక్తకర్మశేషేణ యోన్యన్తరప్రాప్తిర్వచనసిద్ధా - తత్రానేకశరీరారమ్భకఫలకత్వమేకస్య కర్మణ ఇతి వచనబలాదవగన్తవ్యం. తస్మాదాముష్మికైకకర్మజాత ఉపభుక్తే అవశిష్టమైహికఫలం కర్మాన్తరజాతమనుశయః- తద్వన్తోఽవరోహన్తీతి. శ్రుత్యర్థాపత్తిభ్యామాహ (అభుక్తేతి) పుణ్యకర్మణో ముముక్షోరపేక్షయా పాపస్థానీయస్య ప్రాయశ్చిత్తం బ్రహ్మవిద్యా. యథేతం - యథాగతం. * ఇణ్ గతావితి ధాతుః. * యథేతమనేవమితి పదద్వయస్యార్థమాహ (ఆరోహణేతి) నను * యథేతమితి వ్యాహతం- ఆరోహావరోహయోః క్రమవైపరీత్యాత్. ప్రతిలోమక్రమో * యథేతమితి వివక్షిత ఇతి * అనేవమితి వ్యాహతమిత్యత్రాహ (ఆరోహణం హీతి)........

౯॥ సూ. * చరణాదితి చేన్న తదుపలక్షణార్థేతి కార్ష్ణాజినిః॥ * (వేదే చేతి) పృథఙ్నిర్దేశో భిన్నార్థత్వకృత ఇత్యర్థః. * అనవద్యాని కర్మాణీతి యాగాద్యుచ్యతే- * యాన్యస్మాకం సుచరితానీత్యాచార ఉచ్యత ఇతి పూర్వపక్షిణోఽభిప్రాయః. (పుణ్యపాపరూపకర్మఫలే ఇతి) ఆచారాజ్ఞాతానుష్ఠిత పుణ్యాపుణ్యఫలే ఇత్యర్థః.........

౧౦॥ సూ. ఆనర్థక్యమితి చేన్న తదపేక్షత్వాత్ ॥ ఏవం తర్హ్యఫలత్వాదాచారస్య స్మృతివిహితస్యానర్థక్యమేవేతి చేత్. తన్న- తదపేక్షత్వాత్పుణ్యస్య కర్మణః. ఆచారవత ఏవ పుణ్యే కర్మస్వధికారః- *సన్ధ్యాహీనోఽశుచిర్నిత్యమనర్హస్సర్వకర్మసు *ఆచారహీనం న పునన్తి వేదా ఇత్యాదివచనేభ్యః. అతశ్చరణశ్రుతిః కర్మోపలక్షణార్థేతి కార్ష్ణాజినేరభిప్రాయః. ....

౧౧॥ సూ. సుకృతదుష్కృతే ఏవేతి తు బాదరిః ॥ పుణ్యం కర్మాచరతి పాపం కర్మాచరతీతి కర్మణి చరతేః ప్రయోగాత్, పృథఙ్నిర్దేశస్య చ ప్రత్యక్షశ్రుతిసిద్ధాచారానుమితశ్రుతిసిద్ధవిషయత్వేన గోబలీవర్దన్యాయేనోపపత్తేః, ముఖ్యే సమ్భవతి న లక్షణా న్యాయ్యేతి సుకృతదుష్కృతే ఏవ చరణశబ్దాభిధేయే ఇతి బాదరిరాచార్యో మన్యతే. అత్ర బాదరిమతమేవ స్వమతం. ఆచారానుమితశ్రుతివిహితసన్ధ్యావన్దనాదేః కర్మాన్తరాధికారసమ్పాదనం ఫలమితి తు స్వీకృతం. అతస్సానుశయా ఏవ ప్రత్యవరోహన్తి. ....

కృతాత్యయాధికరణం సమాప్తమ్.

౧౨॥ సూ. అనిష్టాదికారిణామపి చ శ్రుతం ॥

కేవలేష్టాపూర్తదత్తకారిణశ్చన్ద్రమసం గత్వా సానుశయా ఏవ నివర్తన్త ఇత్యుక్తం- ఇదానీమనిష్టాదికారిణోఽపి చన్ద్రమసం గచ్ఛన్తి- నేతి చిన్త్యతే. యే విహితం న కుర్వన్తి, నిషిద్ధం చ కుర్వన్తి-తదుభయేఽపి పాపకర్మాణోఽనిష్టాదికారిణః. కిం యుక్తం. తేఽపి చన్ద్రమసం గచ్ఛన్తీతి. కుతః. తేషామపి హి తద్గమనం శ్రుతం- *యే వై కే చాస్మాల్లోకాత్ప్రయన్తి- చన్ద్రమసమేవ తే సర్వే గచ్ఛన్తీత్యవిశేషేణ సర్వేషామేవ గతిశ్రవణాత్ ....

౧౦॥ సూ. ఆనర్థక్యమితి చేన్న తదపేక్షత్వాత్ ॥ ఏతత్సూత్రార్థం పూర్వసూత్రార్థేన సఙ్గమయతి (అత ఇతి) ....

౧౧॥ సూ. సుకృతదుష్కృతే ఏవేతి తు బాదరిః ॥ ఆచారశబ్దస్య సాధారణ్యం దర్శయతి (కర్మణీతి) కర్మణి చరతేః ప్రయోగాత్- కర్మానుష్ఠానే ప్రయోగాదిత్యర్థః. పృథఙ్నిర్దేశస్యాన్యథాసిద్ధిమాహ (పృథఙ్నిర్దేశస్యేతి) *అనవద్యాని కర్మాణీతి ప్రత్యక్షశ్రుతిసిద్ధం కర్మోక్తం- *అస్మాకం సుచరితానీత్యాచారానుమితశ్రుతిసిద్ధం కర్మోక్తమిత్యర్థః. కార్ష్ణాజినిమతాద్వైషమ్యమాహ (ముఖ్య ఇతి) కార్ష్ణాజినిమతే స్వీకృతాంశమాహ (ఆచారానుమితేతి) అధికరణార్థముపసంహరతి (అత ఇతి) ....

కృతాత్యయాధికరణం సమాప్తమ్.

౧౨॥ సూ. అనిష్టాదికారిణామపి చ శ్రుతం ॥ అవాన్తరసఙ్గతిమాహ (కేవలేతి) ప్రకృతిసమ్బన్ధతద్ధేతుకర్మసమ్బన్ధయోరవర్జనీయత్వముక్తం- తత్ర కర్మసమ్బన్ధేఽపి సాధుకర్మసమ్బన్ధనియమో నాస్తీత్యుచ్యత ఇతి సఙ్గతిరితి భావః. కిమనిష్టాదికారిణో యమయాతనామనుభూయ చన్ద్రమసం గత్వా నివర్తన్తే- ఉత నేతి. *యే వై కే చేతి వాక్యం తేషాం చన్ద్రప్రాప్తిమవగమయతి- నేతి. కిమత్ర సర్వశబ్దః ప్రేతమాత్రవిషయః - ఉతేష్టాదికారిప్రేతవిషయ ఇతి. కిం పితృయాణగమనమనిష్టాదికారిణామపి- ఉతేష్టాదికారిణామేవేతి. కిం *అథ య ఇమే గ్రామ ఇత్యుపక్రమః పితృయాణస్యేష్టాదికారివిషయతామవగమయతి- నేతి. కిమనిష్టాదికారిణాం పఞ్చమాహుతిమన్తరేణ పురుషత్వసమ్పత్తిరస్తి- నేతి. కిం తృతీయస్థానముపన్యస్యోర్ధ్వలోకాసమ్పూరణవచనం తృతీయస్థానస్య పఞ్చమాహుత్యనపేక్షతాం పురుషత్వనిష్పత్తేరవగమయతి- నేతి. యదా నావగమయతి - తదా పురుషత్వసమ్పత్తేః పఞ్చమాహుతిసాపేక్షత్వేన *అథ య ఇమే గ్రామ ఇత్యుపక్రమస్య పితృయాణస్యేష్టాదికారివిషయత్వానవగమకతయా పితృయాణస్య సర్వసాధారణత్వాదనిష్టాదికారిణామపి ప్రాప్తత్వాత్ *సర్వే గచ్ఛన్తీతి సర్వశబ్దస్య ప్రేతమాత్రవిషయతయా *యే వై కే చేత్యాదివాక్యేన సర్వేషాం చన్ద్రప్రాప్త్యవగమాత్ అనిష్టాదికారిణోఽపి యాతనానుభవానన్తరం చన్ద్రమసం గత్వా నివర్తన్త ఇతి. యదా పరలోకాసమ్పూరణవాక్యం తృతీయస్థానస్య పఞ్చమాహుత్యనపేక్షతాం దేహనిష్పత్తేరవగమయతి- తదా పురుషత్వసమ్పత్తేః పఞ్చమాహుత్యనపేక్షతయా *అథ య ఇమే గ్రామ ఇత్యుపక్రమస్య పితృయాణస్యేష్టాదికారివిషయత్వావగమకతయా పితృయాణస్య సర్వసాధారణత్వాభావాత్ అనిష్టాదికారిణామప్రాప్తత్వాత్ *సర్వే గచ్ఛన్తీతి సర్వశబ్దస్య ఇష్టాదికారివిషయతయా *యే వై కే చేత్యాదివాక్యేన సర్వేషాం చన్ద్రప్రాప్త్యనవగమాదనిష్టాదికారిణో న చన్ద్రమసం గచ్ఛన్తీతి సిధ్యతి. ఇష్టాదిశబ్దేన ఇష్టాపూర్తే ఉచ్యేతే. అత్ర దేహారమ్భస్య పఞ్చమాహుత్యపేక్షారూపశ్రుత్యర్థాపత్తిశ్చాధికృతా. ....

ఏవంతర్హి సుకృతదుష్కృతకారిణోరుభయోరప్యవిశిష్టైవగతిః స్యాత్. నేత్యాహ.

౧౩॥ సూ. సంయమనేత్వనుభూయేతరేషామారోహావరోహౌ తద్గతిదర్శనాత్॥ తు శబ్దశ్శఙ్కాం వ్యావర్తయతి. ఇతరేషాం - అనిష్టాదికారిణాం చన్ద్రారోహావరోహౌ సంయమనే - యమశాసనే తత్ప్రయుక్తయాతనా అనుభూయైవ. నాన్యథా. కుతః. (తద్గతిదర్శనాత్) దృశ్యతే హి పాపకర్మణాం యమవశ్యతయా తద్గమనం *అయంలోకో నాస్తి న పర ఇతి మానీ పునః పునర్వశమాపద్యతే మే * వైవస్వతం సంయమనం జనానాం యమం రాజానమిత్యాదిషు.........................

౧౪॥ సూ. స్మరన్తి చ॥ స్మరన్తి చ సర్వేషాం యమవశ్యతాం పరాశరాదయః *సర్వే చైతే వశం యాన్తి యమస్య భగవన్కిల ఇత్యాదిషు...........................

౧౫॥ సూ. అపి సప్త॥ పాపకర్మణాం గన్తవ్యత్వేన రౌరవాదీన్ సప్త నరకానపి స్మరన్తి.

నను సప్తసు లోకేషు గచ్ఛతాం కథం యమసదనప్రాప్తిః. అత ఆహ

౧౬॥ సూ. తత్రాపి తద్వ్యాపారాదవిరోధః॥ తేష్వపి సప్తసు యమాజ్ఞయైవ గమనాదవిరోధః. అతోఽనిష్టాదికారిణామపి యమలోకం ప్రాప్య స్వకర్మానురూపం యాతనాశ్చానుభూయ పశ్చాచ్చన్ద్రారోహావరోహౌ స్తః.........................

ఇతి ప్రాప్త ఉచ్యతే.

౧౭॥ సూ. విద్యాకర్మణోరితి తు ప్రకృతత్వాత్॥ తు శబ్దః పక్షవ్యావృత్త్యర్థః. అనిష్టాదికారిణామపి చన్ద్రప్రాప్తిరస్తీత్యేతన్నోపపద్యతే. కుతః. (విద్యాకర్మణోరితి) విద్యాకర్మణోః ఫలభోగార్థత్వాద్దేవయానపితృయాణయోః. ఏతదుక్తం భవతి - అనిష్టాదికారిణాం యథా విద్యావిధురత్వాద్దేవయానేన పథా గమనం న సమ్భవతి - తద్వదేవేష్టాపూర్తదత్తవిధురత్వాత్ పితృయాణేన చన్ద్రగమనమపి న సమ్భవతీతి. దేవ

అనన్తరసూత్రమవతారయతి (ఏవంతర్హీతి) (అవిశిష్టైవగతిస్స్యాదితి) పాపస్య నిష్ఫలత్వం స్యాదిత్యర్థః.

౧౩॥ సూ. సంయమనేత్వనుభూయేతరేషామారోహావరోహౌ తద్గతిదర్శనాత్॥ *సంయమనే ఇతి నిమిత్తసప్తమీ యమాజ్ఞయేత్యర్థః. *అయంలోకో నాస్తి న పర ఇతి- అత్రాముత్ర చ సుఖం నాస్తీత్యర్థః.........................

---

*తద్గతిదర్శనాదిత్యత్ర దృశ్యతే వాక్యే పాపఫలానుభవాశ్రవణాచ్చోద్యం తదవష్టమ్భేన శఙ్కాయామాహ.

౧౪॥ సూ. స్మరన్తి చ॥ పూర్వసూత్రే ప్రకృతే ష్వారోహాదిషు సంవాదకస్మృతివిషయాం శఙ్కాం దర్శయతి (యమవశ్యతామితి)...

౧౫॥ సూ. అపి సప్త॥ నరకవిషయవచనానాం ప్రసిద్ధ్యతిశయాదనుపాదానం.........................

అనన్తరసూత్రశఙ్కామాహ (నన్వితి) (సప్తసు లోకేషు) స్థానేష్విత్యర్థః. యమసదనప్రాప్తివచనాని పురాణాదిషు పఠ్యన్తే - తన్నిబన్ధనేయం శఙ్కా.

౧౬॥ సూ. తత్రాపి తద్వ్యాపారాదవిరోధః॥ వ్యాపారః ప్రశాసనరూప ఇతి దర్శయతి (యమాజ్ఞయేతి) యమసదననరకప్రాప్త్యోః క్రమాదవిరోధ ఇత్యర్థః. పూర్వపక్షముపసంహరతి (అత ఇతి).........................

౧౭॥ సూ. విద్యాకర్మణోరితి తు ప్రకృతత్వాత్॥ (ఫలభోగార్థత్వాదితి) సమ్బన్ధసామాన్యవిషయా షష్ఠీ తాదర్థ్యపర్యవసాయినీ. తాదర్థ్యం చ తత్ఫలభోగార్థత్వం. ఇతిశ్చ హేతావిత్యర్థః. విద్యా ప్రసఙ్గః కిమర్థ ఇత్యత్రాహ (ఏతదుక్తమితి) దృష్టాన్తతయేత్యర్థః.

యానపితృయాణయోః విద్యావిషయత్వం పుణ్యకర్మవిషయత్వం చ కథమవగమ్యత ఇతి చేత్. ప్రకృతత్వాత్తయోః. ప్రకృతా హి దేవయానే విద్యా పితృయాణే చ కర్మ- *తద్య ఇత్థం విదుర్యే చేమేఽరణ్యే శ్రద్ధాం తప ఇత్యుపాసత ఇత్యుక్త్వా *తేఽర్చిషమభిసమ్భవన్త్యర్చిషోఽహరిత్యాదినా దేవయానవచనాత్, *అథ య ఇమే గ్రామ ఇష్టాపూర్తే దత్తమిత్యుపాసత ఇత్యుక్త్వా *తే ధూమమభిసమ్భవన్తీత్యాదినా పితృయాణవచనాచ్చ. *యే వై కే చాస్మాల్లోకాత్ప్రయన్తి చన్ద్రమసమేవ తే సర్వే గచ్ఛన్తీత్యేతదపి వచనం- య ఇష్టాదికారిణః- తే సర్వ ఇతి పరిణేయమ్.

నను పాపకర్మణాం చన్ద్రగమనాభావే పఞ్చమాహుత్యసమ్భవాచ్ఛరీరారమ్భ ఏవ నోపపద్యతే. *పఞ్చమ్యామాహుతావాపః పురుషవచసో భవన్తీతి హి శరీరారమ్భః శ్రూయతే- సా చాహుతిశ్చన్ద్రప్రాప్తిపూర్వికేతి దర్శితం. అతశ్శరీరారమ్భాయైవ తేషామపి చన్ద్రారోహావరోహావవశ్యాభ్యుపేత్యావిత్యత ఆహ.

౧౮॥ సూ. న తృతీయే తథోపలబ్ధేః॥ తృతీయస్థానస్య శరీరారమ్భాయ న పఞ్చమాహుత్యపేక్షా. కుతః. (తథోపలబ్ధేః) తృతీయస్థానశబ్దేన కేవలపాపకర్మాణ ఉచ్యన్తే- తేషాం దేహారమ్భే పఞ్చమాహుత్యనపేక్షత్వముపలభ్యతే. * వేత్థ యథాఽసౌ లోకో న సమ్పూర్యత ఇత్యస్య ప్రశ్నస్య ప్రతివచనే * అథైతయోః పథోర్న కతరేణ చ తానీమాని క్షుద్రాణ్యసకృదావర్తీని భూతాని భవన్తి జాయస్వ మ్రియస్వేత్యేతత్తృతీయం స్థానం తేనాసౌ లోకో న సమ్పూర్యత ఇతి తృతీయస్థానస్య ద్యులోకారోహావరోహాభావేన ద్యులోకాసమ్పూర్తివచనాదస్య తృతీయస్థానస్య శరీరారమ్భాయ న పఞ్చమాహుత్యపేక్షా. *పఞ్చమ్యామాహుతావితి చాపాం పఞ్చమాగ్నిసమ్బన్ధస్య పురుషవచస్త్వహేతుత్వమాత్రం ప్రతిపాదయతి- నాన్యన్నివారయతి- అవధారణాశ్రవణాత్. ......

౧౯॥ సూ. స్మర్యతేఽపి చ లోకే॥ పుణ్యకర్మణామపి కేషాఞ్చిత్పఞ్చమాహుత్యనపేక్షయా దేహారమ్భో లోకే స్మర్యతే ద్రౌపదీధృష్టద్యుమ్నప్రభృతీనామ్. ......

౨౦॥ సూ. దర్శనాచ్చ॥ శ్రుతావపి దృశ్యతే కేషాఞ్చిత్పఞ్చమాహుత్యనపేక్షయా దేహారమ్భః *తేషాం ఖల్వేషాం భూతానాం త్రీణ్యేవ బీజాని భవన్త్యణ్డజం జీవజముద్భిజ్జమితి. ఏషూద్భిజ్జస్వేదజయోః భూతయోః పఞ్చమాహుతిమన్తరేణోత్పత్తిర్దృశ్యతే. ......

(విద్యావిషయత్వం పుణ్యకర్మవిషయత్వం చేతి) విషయశబ్దేన ఫలం వివక్షితం. విశిష్య విషయౌ. పరిణేయం- నిర్వాహ్యమ్. ......

అనన్తరసూత్రమవతారయతి (నన్వితి)

౧౮॥ సూ. న తృతీయే తథోపలబ్ధేః॥ (వేత్థేత్యాది) న సమ్పూర్యతే- న వ్యాప్యత ఇత్యర్థః. న కతరేణ చ- న కేనచిదిత్యర్థః. జాయస్వ మ్రియస్వేతి- ఈశ్వరశాసనానువర్తినీత్యర్థః. జాయన్తే మ్రియన్త ఇతి వార్థః- వేదస్వాతన్త్ర్యాత్. జఘన్యమత్ర ఇతి భూతార్థతా వా- *పురీమవస్య- స్తనీహి స్తనమిత్యాదివత్. తత ఫలానుభవాశ్రయతయా స్థానశబ్దవాచ్యత్వం. (పఞ్చమ్యామితి) అత్యన్తాయోగవ్యవచ్ఛేదపర- నాన్యయోగవ్యవచ్ఛేదపర ఇత్యర్థః. కుత ఇత్యత్రాహ (అవధారణాశ్రవణాదితి) ......

౧౯॥ సూ. స్మర్యతేఽపి చ లోకే॥ అపిశబ్దసూచితమాహ (పుణ్యకర్మణామితి) పుణ్యకర్మస్వప్యయం నియమో భజ్యతే - కిం పునః పాపకర్మస్వితి భావః. సూత్రార్థసముచ్చయపరశ్చశబ్ద ఇతి స్ఫుటత్వాదనుక్తిః. లోకశబ్దః ప్రసిద్ధ్యతిశయద్యోతనార్థః. ......

౨౦॥ సూ. దర్శనాచ్చ॥ బీజత్రైవిధ్యం తత్కార్యభూతత్రైవిధ్యే న శ్రుతిర్వ్యనక్తి *అణ్డజమితి. జీవజం - జరాయుజం. ఉద్భిజ్జశబ్దార్థవివక్షయాఽణసూత్రానురోధేన వివృతః (ఉద్భిజ్జస్వేదజయోరితి)......

నను స్వేదజానామత్రనసంకీర్తనమస్తి- *స్త్రీణ్యేవబీజానీతివచనాత్. తత్రాహ

౨౧॥ సూ. తృతీయశబ్దావరోధస్సంశోకజస్య॥ సంశోకజస్య- స్వేదజస్యాపి *అణ్డజంజీవజముద్భిజ్జమిత్యత్రతృతీయేనోద్భిజ్జశబ్దేనావరోధః - సఙ్గ్రహోవిద్యతఇత్యర్థః. అతఃకేవలపాపకర్మణాంచన్ద్రప్రాప్తిర్నసమ్భవతి. ……………………………………

అనిష్టాదికార్యధికరణంసమాప్తమ్.

అనన్తరసూత్రమవతారయతి (నన్వితి)

౨౧॥ సూ. తృతీయశబ్దావరోధస్సంశోకజస్య॥ ఉద్భిజ్జస్యపఞ్చమాహుతినిరపేక్షత్వసమ్ప్రతిపత్తేః, పృథివ్యామ్భజత్వాయోనిజత్వపాపోత్తరత్వసామ్యా, చ్చతృతీయశబ్దేనసఙ్గ్రహః- నతుప్రథమేనద్వితీయేనచేతిభావః. అధికరణార్థముపసంహరతి (అత ఇతి) … …

పరేతు *సంయమనేత్వనుభూయేత్యాదీనిసిద్ధాన్తసూత్రాణివర్ణయన్తి - తుశబ్దానురోధాత్, యమవశ్యతాస్మరణస్యనరకస్మరణపరయోస్సూత్రయోశ్చసాఫల్యాత్,. తేహిచన్ద్రప్రాప్తిప్రతిషేధసమర్థా. పూర్వపక్షవిషయత్వేతుతయోస్సూత్రయోర్నకించిత్ప్రయోజనం. రౌరవాదిషుచిత్రగుప్తాదీనామధిష్ఠాతృత్వంస్మర్యమాణం యమాజ్ఞామూలమిత్యధిష్ఠాతృద్వయావిరోధపరం *తత్రాపితద్వ్యాపారాదవిరోధఇతి సూత్రంచవ్యాఖ్యాతం. అత్రోచ్యతే- *విద్యాకర్మణోరితిసూత్రస్థతుశబ్దస్యసిద్ధాన్తద్యోతకత్వాభావేప్రయోజనాభావాత్, ద్వితీయసూత్రస్థతుశబ్దస్యశఙ్కావిశేషవ్యావర్తకతయాపి సఫలత్వాత్, సూత్రపఞ్చకంపూర్వపక్షవిషయంభవితుమర్హతి. *విద్యాకర్మణోరిత్యత్రతుశబ్దశ్శఙ్కామాత్రవ్యవచ్ఛేదకఇతిచేన్న-తదసమ్భవాత్. విద్యయాదేవయానేకర్మణాపితృయాణేదపక్ష్యనధికృతానాంతృతీయస్థానసమ్బన్ధప్రతిపాదనాచ్చఅనిష్టాదికారిణాంచన్ద్రప్రాప్త్యభావఇతిహిసూత్రార్థోవ్యాఖ్యాతః- నహితత్రవ్యుదసనీయాశఙ్కావిద్యమానాసమ్భవతి. శ్రుత్యాసర్వేషాంచన్ద్రప్రాప్తిశఙ్కావ్యుదసనీయేతిచేత్ - తర్హిపూర్వపక్షవిషయాత్రతుశబ్దవ్యుదసనీయఇత్యుక్తంస్యాత్. ద్వితీయసూత్రేతువ్యుదసనీయశఙ్కోపన్యస్తా. కించ- ఆరోహావరోహశబ్దాస్వారస్యంస్ఫుటం-నరకేషుయామీర్యాతనాఅనుభూయాస్మిఁల్లోకేజాయమానానామున్నతస్థానప్రాప్త్యభావేతతోఽవరోహణస్యాబాధాత్. పూర్వంయమాలయమారోహతి-తతోనరకప్రాప్తిః- పునర్జన్మావధికోవ్యాపారోఽవరోహఇతిచేన్న- *అనుభూయేతరేషామిత్యత్రనిర్దిష్టేనారోహావరోహక్రమేణచన్ద్రలోకావగమాత్. నరకానుభవానన్తరంయమాలయమారుహ్యతతోఽవరోహస్తీతిచేన్న- అశ్రుతత్వాత్,కల్పకాభావాచ్చ- భవతాంగ్రన్థేతథాఽనుక్తత్వాచ్చ. యమప్రాప్తిపాపఫలానుభవాశ్రవణేనపాపవైయర్థ్యచోద్యస్యతదవస్థత్వేశఙ్కాపరిహారార్థతయా *స్మరన్తిచ *అపిసప్తేతిసూత్రయోస్సాఫల్యమిత్యుక్తం. *తత్రాపితద్వ్యాపారాదవిరోధఇత్యత్రకస్యావిరోధఇత్యాకాఙ్క్షాయాంనరకగమనావిరోధఇతియుక్తం - పూర్వసూత్రోక్తాపితత్వాత్తద్విరోధస్య, చిత్రగుప్తాద్యధిష్ఠానస్యాప్రకృతత్వాచ్చ. అన్యేతు *నతృతీయఇత్యతఃపూర్వమేవాధికరణసమాప్తిరిచ్ఛన్త ఏవంవర్ణయన్తి - అనిష్టాదికారిణోఽముంలోకంధూమాదినామార్గేణగచ్ఛన్తి- నేతివిశయేతత్రపాపఫలభోగాభావాత్, కర్మణాదినాభోగసమ్భవేకామ్యత్వవైయర్థ్యాచ్చనగచ్ఛన్తీతిపూర్వపక్షః *ద్వేసృతీఅశృణవంపితౄణామహందేవానాముతమర్త్యానాం। తాభ్యామిదంవిశ్వమేజత్సమేతియదన్తరాపితరంమాతరంచేతిశ్రుతేరాపితృలోకాత్తైరేవమార్గేణగమనమితిసిద్ధాన్తఇతి. భోగాభావవ్యుదాసపరంద్వితీయంసూత్రమాహుః *అపిసప్తేతిసూత్రంచమన్త్రార్థేతాయాన్తిజనాఇత్యాదిమృత్యుగీతశ్లోకస్తకవిషయం. తేషుపుణ్యకర్మఫలస్యాపియమాధీనత్వాద్భూనావిరోధః- పుణ్యకర్మస్వపిపురుషేషుయమవ్యాపారాభ్యుపగమాదితి *తత్రాపీత్యాదిసూత్రస్యార్థఇత్యాహుః. యద్వా - ఆరోగ్యాజాదిసూర్యసప్తకవిషయం *అపిసప్తేతిసూత్రం- *కశ్యపాద్యుదితాస్సూర్యాఃపాపాన్నిఘ్నన్తిసర్వదేతిపాపకృతాంయాతయితృత్వశ్రవణాత్. *సప్తసూర్యాదివమనుప్రవిష్టాఃతానస్వేతిపథిభిస్త్వేషణావానితితేషాంపుణ్యకృత్ప్రాప్తత్వావిరోధశ్చ-పుణ్యకృత్స్వపితద్వ్యాపారాభ్యుపగమాదితితదనన్తరసూత్రార్థఇతియోజనాన్తరంకృతంసూత్రద్వయస్య. *అథైతయోఃపథోర్నకతరేణచనతానీమానిక్షుద్రాణ్యసకృదావర్తీనిభూతానిభవన్తి *జాయస్వ మ్రియస్వేత్యేతత్తృతీయంస్థానప్రాప్తివచనాత్ అనిష్టాదికృతాంపితృయాణప్రాప్తిర్నాస్తీతిశఙ్కాపరిహారపరం *విద్యాకర్మణోరితిసూత్రం.*తృతీయశబ్దావరోధసూత్రం తృతీయస్థానమార్గద్వయపరః-తత్పరత్వేహిమార్గసమ్బన్ధోనసిధ్యేత్. కింతుతత్ప్రాప్తిసాధనవిద్యాకర్మపరః- తయోఃప్రకృతత్వాత్. మార్గయోశ్చప్రకృతత్వేఽపిసత్యవిశేషాభ్యాం గమనస్యాపురుషార్థత్వాత్సాధనస్యైవవిధేయత్వాత్. విద్యాకర్మపరిభ్రంశావరాధేనదుర్గతిప్రదర్శనపరాశ్రుతిరితినాత్రమార్గద్వయసమ్బన్ధనిషేధః. అతఃపితృయాణేనానిష్టాదికారిణాంయమప్రాప్తిరితివర్ణితం. *నతృతీయఇత్యాదికమధికరణాన్తరం - తృతీయస్థానప్రాప్తానాంచన్ద్రవిషయసర్వగమనశ్రవణ, దేహారమ్భకపఞ్చమాహుత్యపేక్షాభ్యాం, పితృయాణప్రాప్తింపూర్వపక్షీకృత్య *జాయస్వమ్రియస్వేతివిశేషవచనానుపపత్త్యాదిభిఃపితృయాణగమనంనాస్తీతిసిద్ధాన్తితం. తత్రతావత్పూర్వాధికరణస్యపూర్వపక్షరాద్ధాన్తావనుపపన్నౌ- రాద్ధాన్తస్యప్రమాణవిరోధాత్. యథావిద్వదధికారస్యదేవయానస్యావిద్వద్విషయత్వమయుక్తం- తథా *అథయఇమేగ్రామఇష్టాపూర్తేదత్తమిత్యుపాసతేతేధూమమభిసమ్భవన్తీతిపుణ్యకృదధికారతయాప్రతిపాదితస్యపితృయాణస్యాపుణ్యకృత్స్వేవ్యత్వంహ్యనుపపన్నం. *తాభ్యామిదంవిశ్వమేజత్సమేతీతిశ్రుతిబలాదుపపన్నమితిచేత్- తర్హ్యతఏవతృతీయస్థానప్రాప్తానామపిపితృయాణేనప్రాప్తిస్స్యాత్- విశ్వశబ్దాసఙ్కోచాత్. *జాయస్వమ్రియస్వేత్యాదివాక్యవశాత్సఙ్కోచఇతిచేత్- తర్హిపుణ్యకృదధికారతయాప్రతిపాదితస్యపితృ

౨౨॥ సూ. తత్స్వాభావ్యాపత్తిరుపపత్తేః ॥ ౩-౧-౨౨ ॥

ఇష్టాదికారిణో భూతసూక్ష్మపరిష్వక్తాస్సానుశయాశ్చన్ద్రమసోఽవరోహన్తీత్యుక్తమ్. అవరోహప్రకారశ్చ "అథైతమేవాధ్వానం పునర్నివర్తన్తే యథేతమాకాశం ఆకాశాద్వాయుః వాయుర్భూత్వా ధూమో భవతి ధూమో భూత్వాఽభ్రం భవత్యభ్రం భూత్వా మేఘో భవతి మేఘో భూత్వా ప్రవర్షతి" ఇతి వచనాత్ "యథేతమనేవం చ" ఇత్యుక్తమ్. తత్రాస్యాకాశాదిప్రతిపత్తౌ దేవమనుష్యాదిభావవదాకాశాదిభావః - ఉత తత్సాదృశ్యాపత్తిమాత్రమితి విశయే శ్రద్ధావస్థస్య సోమభావవదవిశేషాదాకాశాదిభావః.... ... ...

ఇతి ప్రాప్తే తత్స్వాభావ్యాపత్తిరేవేత్యుచ్యతే. తత్స్వాభావ్యాపత్తిః-తత్సాదృశ్యాపత్తిరిత్యర్థః. కుత ఏతత్. (ఉపపత్తేః) సోమభావమనుష్యభావాదౌ హి సుఖదుఃఖోపభోగాయ తద్భావః- అత్ర త్వాకాశాదౌ సుఖదుఃఖోపభోగాభావాత్తద్భావానుపపత్తేస్తదాపత్తివచనం తత్సంసర్గకృత తత్సాదృశ్యాపత్త్యభిప్రాయమ్.

తత్స్వాభావ్యాపత్త్యధికరణం సమాప్తమ్.

యానస్య పుణ్యకృత్త్వే వ్యత్యస్తవాక్యబలాదపుణ్యకృతోఽపి సఙ్కోచ ఆశ్రీయతామ్. యమసదనస్య పితృలోకైకదేశత్వాత్ పితృలోకప్రాప్తస్య స్యాభానుపపత్త్యాన్నాదిప్రాప్తిరపుణ్యకృతాం కల్ప్యతి చేత్- తర్హి తృతీయస్థానస్మృతానాం శరీరగ్రహణాన్యథానుపపత్త్యా చన్ద్రపర్యన్తగమనాదిమార్గప్రాప్తిః కల్ప్యతామ్. తత్ర వచనవిరోధాత్-దేహగ్రహణస్య ప్రకారాన్తరేణోపపత్తేశ్చేత్- పుణ్యకృదధికారవచనవిరోధాదేవ యమసదనప్రాప్త్యర్థమాదిమార్గనైరపేక్ష్యం కల్ప్యతామ్. గన్తవ్యైకదేశగన్తృభేదేన మార్గాః నియమశ్చ సమ్భవతి-యథా చన్ద్రప్రాప్తిస్సిద్ధా తం దేవయానాపేక్షా-అపి దుష్పాం తన్నిరపేక్షా-ఏవం యమసదనప్రాప్తిరపి పుణ్యకృతాం ధూమాదిసాపేక్షా-అపుణ్యకృతాం తన్నిరపేక్షేతి యుజ్యతే. అత ఏవ పూర్వపక్షే వర్ణనం చాతిమస్తమ్. అత ఏవ "సంయమనే త్వనుభూయేతరేషామారోహావరోహౌ తద్గతిదర్శనాత్" ఇత్యాదిసూత్రాణి నభోగాభావవ్యుదాసపరాణి-కిన్తు పూర్వపక్షే పుణ్యాపుణ్యకృతాం గతివిశేషశఙ్కావ్యుదాసపరాణి భవితుమర్హన్తి. అత ఏవ "అపి సప్త" ఇతి సూత్రస్య మృత్యుగీతశ్లోకసప్తకవిషయత్వమయుక్తమ్-కర్మవశ్యానాం మనుష్యాణాం యమవశ్యత్వే సంశయాభావాత్. పాపినాం దుఃఖభోక్తృత్వే సంశయాభావాచ్చ. రౌరవాదిసప్తసూర్యవిషయత్వం చాయుక్తమ్. అతః పుణ్యాపుణ్యకృతాం స్థానతో విఫలనైయమ్యపరత్వమేవ యుక్తమ్. "అత్ర తదూర్ధ్వపథోరితి వాక్యే ఽథికశబ్దస్య విద్యాకర్మవిషయత్వాదపి దేవయానపితృయాణవిషయత్వం యుక్తమ్-ముఖ్యత్వాత్. మార్గవాచిశబ్దస్యానుష్ఠానవిశేషవిషయత్వం హి గౌణం-ముఖ్యసమ్భవతి చ తదన్యాయ్యమ్. పురుషతన్త్రత్వాద్విద్యాకర్మణీ ఏవ విధేయే ఇతి చేత్, సత్యం తయోః పురుషతన్త్రత్వం-తద్విధానపరత్వం పథిశబ్దస్య ముఖ్యత్వేఽప్యుపపద్యతే - విద్యాకర్మఫలభూతమార్గభ్రష్టానాం దుర్గతిసఙ్కీర్తనస్య విద్యాకర్మవిధానౌపయికత్వాత్. యతః "విద్యాకర్మణోరితి తు ప్రకృతత్వాత్" ఇతి సూత్రేణాపుణ్యకృతాం ధూమాదిప్రాప్తిర్నివారితా-అత ఏవ తృతీయస్థానస్మృతానాం చన్ద్రప్రాప్తిశఙ్కాదూరాపాస్తేతి నాధికరణం పృథగ్వర్ణనీయమ్. అత ఏవ "న తృతీయే తథోపలబ్ధేః" ఇత్యాదిసూత్రాణాం పూర్వప్రకృతసాధ్యోపపాదకతయైకాధికరణ్యమేవ యుక్తమితి. ....

అనిష్టాదికార్యధికరణం సమాప్తమ్.

౨౨॥ సూ. తత్స్వాభావ్యాపత్తిరుపపత్తేః ॥ ౩-౧-౨౨ ॥ మార్గవిషయవిచారకృతేతదేకదేశవిచారవిషయతయాఽఽనన్తర్యమ్. భేదేనసఙ్గత్యర్థమనువదతి (ఇష్టాదీతి) అపోవిత్యర్థం "మిహ సేచనే" ఇతి ధాతోః మేఘ ఇతి రూపమ్. జలధారణావస్థావర్ష్యావస్థా చ వివక్షితా, ఆకాశాదిభావః- ఆకాశాదిశరీరకత్వమ్. సాదృశ్యాపత్తిః- ఆకాశాత్మ్యఙ్గిష్టానసక్తత్వం సఙ్గః. కిమాకాశాదిభావో దేవమనుష్యాదిభావవదాకాశాదిశరీరత్వాపత్తిః- ఉత తత్సాదృశ్యాపత్తిమాత్రమితి. కిము సామానాధికరణ్యం ముఖ్యమ్ - ఉత గౌణమితి. ముఖ్యత్వాపవాదో న స్తి-నేతి. అపవాదాభావే ముఖ్యత్వాదాకాశాదిదేహత్వం స్యాత్. అపవాదసద్భావే సామానాధికరణ్యస్యాముఖ్యత్వాదాకాశాదిసాదృశ్యాపత్తిమాత్రమితి భవతి. అవిశేషాత్ - ప్రకరణస్థత్వావిశేషాత్. ... ...

(తత్సంసర్గకృతతత్సాదృశ్యాపత్త్యభిప్రాయమితి) తత్సంసర్గహేతుకతద్వదకస్మాదాకారాభావపరమిత్యర్థః. ... ...

పరత్వవ్యపదేశస్యాముఖ్యత్వాదాకాశాదిస్వరూపాపత్తిం పూర్వపక్షీ మనుతే. తదయుక్తం-నిత్యత్వజ్ఞత్వాదిభిరాకాశాదివైలక్షణ్యస్య స్థితత్వాత్ తదనుపపత్తేః.—— అన్యే తు సర్వస్య వస్తునో బ్రహ్మణా సహైకతయా సర్వవిధపరిణామశక్తియోగాదాకాశాద్యవస్థాపత్తిరితి పూర్వపక్షయన్తి. తదపి యుక్తన్యాయాదయుక్తమ్. పూర్వసిద్ధాన్తైకదేశాధికరణముక్తమితి చేత్. కథ్యతా వా హిత భావ కర్తవ్యం- ఉపాదానాద్యనుపపత్తిపూర్వపక్షత్వాదుపపాదనీయః. ....

తత్స్వాభావ్యాపత్త్యధికరణం సమాప్తమ్.

౨౩॥ సూ. నాతిచిరేణ విశేషాత్ ॥

ఆకాశప్రాప్తిప్రభృతి యావద్వ్రీహ్యాదిప్రాప్తి కిం తత్ర తత్ర నాతిచిరం తిష్ఠతి - ఉతానియమ ఇతి విశయే నియమహేత్వభావాదనియమః. ... .

ఇతి ప్రాప్త ఉచ్యతే (నాతిచిరేణేతి) కుతః. (విశేషాత్) *ఉత్తరత్ర వ్రీహ్యాదిప్రాప్తౌ * అతో వై ఖలు దుర్నిష్ప్రపతరమితి విశిష్య కృచ్ఛ్రనిష్క్రమణత్వాభిధానాత్ పూర్వత్రాకాశాదిప్రాప్తావచిరం నిష్క్రమణం గమ్యతే. *దుర్నిష్ప్రపతరమితి- ఛాన్దసస్తకారలోపః. దుర్నిష్ప్రపతతరం- దుఃఖనిష్క్రమణతరమిత్యర్థః.

నాతిచిరాధికరణం సమాప్తమ్.

౨౪॥ సూ. అన్యాధిష్ఠితే పూర్వవదభిలాపాత్ ॥

అవరోహన్తో జీవాః వ్రీహ్యాదిభావేన జాయన్త ఇతి శ్రూయతే *మేఘో భూత్వా ప్రవర్షతి త ఇహ వ్రీహియవా ఓషధివనస్పతయస్తిలమాషా జాయన్త ఇతి. తే కిమన్యైః కర్మభిర్వ్రీహ్యాదిశరీరైరధిష్ఠితాన్వ్రీహ్యాదీనాశ్లిష్యన్తి- ఉత తే భోక్తారో వ్రీహ్యాదిశరీరా జాయన్త ఇతి విశయే *జాయన్త ఇతి వచనాద్దేవో జాయతే- మనుష్యో జాయత ఇతివద్వ్రీహ్యాదిశరీరా ఏవ. ... ...

ఇతి ప్రాప్త ఉచ్యతే (అన్యాధిష్ఠిత ఇతి) జీవాన్తరేణాధిష్ఠితే వ్రీహ్యాదిశరీరే తేషాం సంశ్లేషమాత్రమేవ. కుతః. (పూర్వవదభిలాపాత్) ఆకాశాదిమేఘపర్యన్తవత్కేవలతద్భావాభిలాపాత్. యత్ర హి భోక్తృత్వమభిప్రేతం - తత్ర తత్సాధనభూతం కర్మాభిలప్యతే *రమణీయచరణాః *కపూయచరణా ఇతి. ఇహ చాకాశాదివన్నాభిలప్యతే కర్మ- ఫలప్రదానే ప్రవృత్తస్య స్వర్గోపభోగ్యఫలస్యేష్టాదేః కర్మణః స్వర్గోపభోగాదేవ సమాప్తత్వాత్, అనారబ్ధస్య *రమణీయచరణాః *కపూయచరణా ఇతి వక్ష్యమాణత్వాత్, మధ్యే కర్మాన్తరాభావాచ్చ. అత ఆకాశాదిభావవచనవద్వ్రీహ్యాదిభావేన జన్మవచనమౌపచారికమ్. ....

౨౫॥ సూ. అశుద్ధమితి చేన్న శబ్దాత్ ॥ నైతదస్తి - యదన్యాధిష్ఠితే వ్రీహ్యాదిశరీరే సంశ్లేషమాత్రం- భోక్తృత్వహేత్వభావాన్న వ్రీహ్యాదిభావేన జన్మేతి. భోక్తృత్వహేతుసద్భావాత్. స్వ

౨౩॥ సూ. నాతిచిరేణ విశేషాత్ ॥ ఆకాశప్రాప్త్యాదినా సఙ్గతిసూచనం. ఆకాశాదిషు కంచిత్కాలం తిష్ఠతి- ఉతానతిచిరేణ నిష్క్రామతీతి వ్రీహ్యాదిభావే దుర్నిష్ప్రపతతరత్వాభిధానం కిమన్యత్ర నాతిచిరనిష్క్రమణమవగమయతి- నేతి అనవగమకత్వే నియమాభావః అవగమకత్వే నాతిచిరనియమః ... ...

నాతిచిరశబ్దేన ఆకాశాదౌ కించిద్విశేష్య, వ్రీహ్యాదావతివిశేష్య, శ్రుతిర్యోతితా ....

నాతిచిరాధికరణం సమాప్తమ్

౨౪॥ సూ. అన్యాధిష్ఠితే పూర్వవదభిలాపాత్ ॥ సఙ్గతిం విషయం చ దర్శయతి (అవరోహన్త ఇతి) అవరోహతాం జీవానాం వ్రీహియవాదిభావః కిం దేవమనుష్యాదిభావవత్తచ్ఛరీరకత్వం- ఉత వ్రీహియవాదిసంశ్లేషమాత్రమితి * కపూయచరణా ఇత్యాదివత్కర్మనిర్దేశాభావః కిం సంశ్లేషమాత్రరూపతామవగమయతి- నేతి. అనవగమకత్వే వ్రీహ్యాదిశరీరకత్వం. అవగమకత్వే సంశ్లేషమాత్రమితి ... .

కేవలశబ్దాభిప్రేతమర్థమాహ (యత్ర హీతి) ఇష్టాదికర్మత్రయం కర్తవ్యత్రాహ (ఫలప్రదాన ఇతి) (సమాప్తత్వాత్) *యావత్సమ్పాతముషిత్వేతి హి వచనం. మధ్యే- ప్రకరణమధ్యే. కర్మాన్తరాభావాత్- కర్మాన్తరశ్రవణాభావాత్. యద్వా- ఆకాశాదిప్రాప్తేః మనుష్యజన్మనశ్చ మధ్య ఇత్యర్థః. నను వ్రీహ్యాదిప్రాప్తేరహేతుకత్వమయుక్తం- తత్ఫలకర్మాభావాత్. సత్యం - మనుష్యాదిజన్మనిమిత్తం కర్మైవ తదుపయోగిత్వాద్వ్రీహ్యాదిప్రాప్తిహేతుః- న తు కర్మాన్తరమిత్యభిప్రాయేణ కర్మాన్తరాభావాదిత్యుక్తం - న తు కర్మాభావాదితి. వ్రీహ్యాదిశరీరకాశ్చ జీవాస్సన్నవనదశాయాముపాపక్రాన్తి - లవనకణ్డనపేషణపచనాభ్యవహారాద్యవస్థాస్వనువర్తమానత్వం న తచ్ఛరీరాణాం జీవానాం- కింతు తత్సంశ్లిష్టానామేవేతి. ....

౨౫॥ సూ. అశుద్ధమితి చేన్న శబ్దాత్ ॥ అశుద్ధశబ్దస్యాశుద్ధియుక్తవాచిత్వాత్, పాపస్యాశుద్ధిరూపత్వాచ్చ పాపమిశ్ర

ర్గోపభోగ్యఫలమిష్టాదికర్మైవాశుద్ధం- పాపమిశ్రం. అగ్నీషోమీయాదిహింసాయుక్తత్వాత్. హింసా చ *నహింస్యాత్సర్వా భూతానీతినిషిద్ధత్వాత్పాపమేవ. న చాత్ర *యదాహవనీయాదివదుత్సర్గాపవాదభావస్సంభవతి- భిన్నవిషయత్వాత్. అగ్నీషోమీయహింసావిధిర్హి హింసాయాః క్రతూపకారకత్వం బోధయతి- *నహింస్యాదితి తు హింసాయాః ప్రత్యవాయఫలత్వం. అథోచ్యేత-అగ్నీషోమీయాదిషు విధితః ప్రవృత్తేర్న తద్విషయం నిషేధవిధిరాస్కన్దతి-రాగప్రాప్తవిషయత్వాత్తస్యేతి. నైవం-ఇహాపి రాగప్రాప్తేరవిశిష్టత్వాత్. *స్వర్గకామో యజేతేత్యేవమాదౌ హి కామినః కర్తవ్యతయా యాగాద్యుపదేశాద్యాగాదేః స్వర్గాదిసాధనత్వమవగమ్య ఫలరాగత ఏవ యాగాదౌ ప్రవర్తతే-అగ్నీషోమీయాదిష్వపి తేషాం ఫలసాధనభూతస్య యాగాదేరుపకారకత్వం శాస్త్రాదవగమ్య రాగాదేవ ప్రవర్తతే. లౌకిక్యామపి హింసాయాం కేనచిత్ప్రమాణేన హింసాయాః స్వసమీహితసాధనత్వమవగమ్య రాగాత్ప్రవర్తత ఇతి న కశ్చన విశేషః. తథా నిత్యేష్వపి కర్మసు *సర్వవర్ణానాం స్వధర్మానుష్ఠానే పరమపరిమితం సుఖమిత్యాదివచనాత్ఫలసాధనత్వమవగమ్య రాగాదేవ ప్రవృత్తిరితి తేషామప్యశుద్ధియుక్తత్వం. అత ఇష్టాదీనాం పాపమిశ్రత్వేనాశుద్ధియుక్తానాం స్వర్గేఽనుభావ్యం ఫలం స్వర్గేఽనుభూయ హింసాంశస్య ఫలం వ్రీహ్యాదిస్థావరభావేనానుభూయతే. స్థావరభావం చ పాపఫలం స్మరన్తి *శరీరజైః కర్మదోషైర్యాతి స్థావరతాం నర ఇతి. అతో వ్రీహ్యాదిభావేన భోగాయానుశయినో జాయన్త ఇతి చేత్. తన్న. కుతః. (శబ్దాత్) అగ్నీషోమీయాదేస్సంజ్ఞపనస్య స్వర్గలోకప్రాప్తిహేతుతయా హింసాత్వాభావశబ్దాత్. పశోర్హి సంజ్ఞపననిమిత్తాం స్వర్గలోకప్రాప్తిం వదన్తం శబ్దమామనన్తి *హిరణ్యశరీర ఊర్ధ్వః స్వర్గం లోకమేతీత్యాదికం. అతిశయితాభ్యుదయసాధనభూతో వ్యాపారోఽల్పదుఃఖదోఽపి న హింసా- ప్రత్యుత రక్షణమేవ. తథా చ మన్త్రవర్ణః * న వా ఉ ఏతన్మ్రియసే న రిష్యసి దేవాఁ ఇదేషి పథిభిస్సుగేభిః। యత్ర యన్తి సుకృతో నాపి దుష్కృతస్తత్ర త్వా దేవస్సవితా దధాత్వితి. చికిత్సకం చ తాదాత్వికాల్పదుఃఖకారిణమపి రక్షకమేవ వదన్తి ప్రాజ్ఞాః. ....

మిత్యుక్తం. భాట్టోక్తంప్రకారం పూర్వపక్షీ స్వతదనురోధాదుపన్యస్య తదుత్సర్గాపవాదన్యాయమనూద్య దూషయతి (న చాత్రేత్యాదినా) (భిన్నవిషయత్వాదితి) *ఆహవనీయే జుహోతీతి వాక్యేన హోమమాత్రస్యాహవనీయస్య స్థానత్వం ప్రాప్తం - పదహోమవిషయవాక్యద్వయేనాన్యత్రానుష్ఠానకర్యోఽన్యతరపరిగ్రహవిరోధోఽస్త్యేవ - అతస్తయోరుత్సర్గాపవాదభావస్సంభవతి - అత్ర తు భిన్నవిషయత్వాద్విరోధాభావేన నోత్సర్గాపవాదభావ ఇత్యాహ (అగ్నీషోమీయేతి) క్రతూపకారకత్వవిషయమేకం వాక్యం- అన్యత్తు ప్రత్యవాయఫలవిషయం- అతో న విరోధః- యథా క్షీరం పిత్తాపహారకస్వరదూషకం, ప్రమేహోపహారకస్య బాధకమితి వాక్యే- న విరోధః-తద్వత్. యది ప్రత్యవాయఫలత్వతదభావపరం వాక్యద్వయం-తదా విరోధస్స్యాత్ - న తదస్తి- అతో నాయముత్సర్గాపవాదన్యాయవిషయ ఇత్యర్థః. నన్వేవం సోమపానేఽప్యుచ్ఛిష్టదోషస్స్యాత్ - సోమపానవిధ్యుచ్ఛిష్టనిషేధయోః క్రతూపకారకత్వప్రత్యవాయకరత్వవిషయతయా విరోధాభావాత్. నైవం- *సోమమేనోచ్ఛిష్టా భవన్తీత్యుచ్ఛిష్టతాయా ఏవ నిషిద్ధత్వాత్ ఉచ్ఛిష్టదోషతదభావపరశాస్త్రద్వయవిరోధస్యావర్జనీయత్వేన తదుత్సర్గాపవాదన్యాయేన విశేషవచనప్రాబల్యాన్నిర్దోషత్వసిద్ధిః. ప్రాభాకరోక్తం పరిహారం సాక్షిత్వేనాశఙ్కతే (అథోచ్యేతేత్యాదినా) దూషయతి (నైవమితి) యాగాదౌ ప్రవృత్తిః ఫలరాగాదస్తు- కథం హింసాయా రాగప్రాప్తత్వమిత్యత్రాహ (అగ్నీషోమీయాదిష్వపీతి) హింసాస్విత్యర్థః. తర్హి కో విశేషో లౌకికవైదికహింసయోరిత్యత్రాహ (లౌకిక్యామపీతి) ఫలసాధనభావగ్రాహిప్రమాణవైషమ్యమేవ- రాగప్రాప్తిస్తు తుల్యేత్యర్థః. ఫలరాగాప్రవృత్తేషు నిత్యకర్మసు ప్రవృత్తిః కుత ఇత్యత్రాహ (తథా నిత్యేష్వపీతి) * సర్వవర్ణానామిత్యాపస్తమ్బసూత్రం. శ్రీవిష్ణుపురాణే చ తదాశ్రమధర్మానుష్ఠాయినాం ఫలవిశేషా ఉక్తాః. యద్వా - ప్రత్యవాయపరిహారఫలత్వం స్యాత్ - తథాపి రాగాదేవ ప్రవృత్తిరితి భావః. తేషామప్యశుద్ధియుక్తత్వం- నిత్యకర్మాదీనామపి సంవత్సరపశ్వాలమ్భనాదిభిరశుద్ధియుక్తత్వమిత్యర్థః. సిద్ధాన్తమాహ (తన్నేతి) దుఃఖహేతుస్సంజ్ఞపనం హింసా స్యాదిత్యత్రాహ (అతిశయితేతి) (తథా చ మన్త్రవర్ణ ఇతి) న కేవలం స్వర్గలోకగమనేనాహింసాత్వకల్పనం - కింతు అహింసాత్వం కణ్ఠోక్తం చేతి భావః. అస్యార్థస్య లోకసిద్ధత్వమాహ (చికిత్సకం చేతి) హింసాత్వే సతి హ్యుక్తదోషసమ్భవః - హింసాత్వాభావాదేవ దూరోత్సారితో దోషః. అయమేవ సమీచీనో దుష్పరిహరపరిహారః. అతః శ్యేనాగ్నీషోమీయవైషమ్యం చేదమేవ. అల్పదుఃఖదోఽప్యతిశయితాభ్యుదయసాధకో వ్యాపారో రక్షణం - అనర్థోదర్కో వ్యాపారో హింసేత్యర్థః.——— అన్యే తు యత్కించిదపి కార్యం నిషిద్ధాగాదేవ కుర్వతాం న ప్రత్యవాయః - యథా రాజశాసనాత్ప్రవృత్తానాం. శ్యేనాదివాక్యం తు పరహింసాయాం స్వతః ప్రవృత్తస్య తదుపాయబోధనమాత్రపరమితి వైషమ్యమాహుః. తదయుక్తం- ప్రాయశ్చిత్తకామ్యపశ్వాలమ్భనానాం ప్రత్యవాయకరత్వప్రసఙ్గాత్. *అకుర్వన్విహితం కర్మ నిన్దితం చ సమాచరన్ ప్రసజం

౨౬॥ సూ. రేతస్సిగ్యోగోఽథ॥ ఇతశ్చౌపచారికం వ్రీహ్యాది జన్మవచనం- వ్రీహ్యాదిభావవచనానన్తరం * యో యో హ్యన్నమత్తి యో యో రేతస్సిఞ్చతి తద్భూయఏవ భవతీతి రేతస్సిగ్భావోఽనుశయినాం శ్రూయమాణో యథా తద్యోగమాత్రం ప్రతిపాదయతి- తద్వద్వ్రీహ్యాదిభావోఽపీత్యర్థః. ....

౨౭॥ సూ. యోనేశ్శరీరం॥ యోనిప్రాప్తేః పశ్చాదేవానుశయినాం శరీరప్రాప్తిః- తత్రైవ సుఖదుఃఖోపభోగసద్భావాత్. తతః ప్రాగాకాశాదిప్రాప్తిప్రభృతి తద్యోగమాత్రమేవేత్యర్థః.

అన్యాధిష్ఠితాధికరణం సమాప్తమ్. ....

ఇతి శ్రీభగవద్రామానుజవిరచితే శారీరకమీమాంసాభాష్యే

తృతీయస్యాధ్యాయస్య ప్రథమః పాదః.

ర్చేద్వ్రీహియాగ్ధిత ప్రాయశ్చిత్తీభవేన్న రక్షత్యాదిశాస్త్రవిహితాకరణాదినిమిత్తప్రత్యవాయభీతోఽపి వ్యస్తికః ప్రాయశ్చిత్తమాకాఙ్క్షతి- కామీ చ పుత్రపశ్వన్నఖాద్యాదిసాధనేప్రవర్తితుమిచ్ఛతి - తతశ్చ శాస్త్రస్యోపాయబోధనమాత్రపరత్వం స్యాదితి శ్యేనసామ్యం దుష్పరిహరమ్......................

౨౬॥ సూ. రేతస్సిగ్యోగోఽథ॥ అనన్తరమిత్యస్మిన్నర్థే అథశబ్దో వ్యాఖ్యాతః. *తద్భూయఏవ భవతి-సఇత్యధ్యాహారః. భూ[illegible]- పశ్చాత్ తద్భవతి- రేతస్సిగ్భవతి, రేతస్సిగ్యోగీభవతీత్యర్థః. తత్తద్భావస్యౌపచారికప్రకరణమవిచ్ఛిన్నమితిభావః. ....

౨౭॥ సూ. యోనేశ్శరీరం॥ యోనిప్రాప్తిః- యోషిద్యోనిప్రాప్తిః. (తత్రైవేతి) సంసారిజీవశరీరం చేత్- భోగార్థత్వ- న చేద్భోగార్థం- తస్మిన తత్సంసారిశరీరమితిభావః. ....

అన్యాధిష్ఠితాధికరణం సమాప్తమ్.

ఇతి శ్రీ హారీతకులతిలక వాగ్విజయిసూనునా శ్రీరఙ్గరాజదివ్యాజ్ఞాలబ్ధ వేదవ్యాసాపరనామధేయేన శ్రీమద్వరదాచార్యపాదసేవాసమధిగత శ్రీభగవద్రామానుజవిరచితశారీరకమీమాంసాభాష్యహృదయేన శ్రీసుదర్శనసూరిణా విలిఖితాయాం శ్రుతప్రకాశికాయాం తృతీయస్యాధ్యాయస్య ప్రథమః పాదః.

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః.

సముదితాధికరణసఙ్ఖ్యా - ౭౮.— సముదితసూత్రసఙ్ఖ్యా - ౩౧౮.

శ్రీమతే రామానుజాయనమః.

శ్రీమచ్ఛ్రుతప్రకాశికాయుక్తశ్రీభాష్యమ్.

తృతీయాధ్యాయే— ద్వితీయఃపాదః.

సన్ధ్యాధికరణమ్.

౧॥ సూ. సన్ధ్యే సృష్టిరాహ హి॥

ఏవం కర్మానురూపగమనాగమనజన్మాదియోగేన జాగ్రతో జీవస్య దుఃఖిత్వం ఖ్యాపితం- ఇదానీమస్య స్వప్నావస్థా పరీక్ష్యతే. స్వప్నమధికృత్య శ్రూయతే * న తత్ర రథా న రథయోగా న పన్థానో భవన్తి అథ రథాన్ రథయోగాన్ పథస్సృజతే న తత్రానన్దా ముదః ప్రముదో భవన్తి అథానన్దాన్ ముదః * ప్రముదః సృజతే న తత్ర వేశాన్తాః పుష్కరిణ్యః స్రవన్త్యో భవన్తి అథ వేశాన్తాన్ పుష్కరిణీః స్రవన్తీః సృజతే స హి కర్తేతి. తత్ర సంశయః- కిమియం రథాదిసృష్టిర్జీవేనైవ క్రియతే- ఉత సర్వేశ్వరేణేతి. కిం యుక్తం- సన్ధ్యే సృష్టిర్జీవేనేతి. కుతః. సన్ధ్యం- స్వప్నస్థానముచ్యతే. * సన్ధ్యం తృతీయం స్వప్నస్థానమితి వచనాత్. సా తు జీవేనైవ క్రియతే- * సృజతే స హి కర్తేత్యాహ హి. స్వప్నదృగ్జీవ ఏవ తత్ర ప్రతీయతే........................

౨॥ సూ. నిర్మాతారం చైకే పుత్రాదయశ్చ॥ కించ- ఏనం జీవం స్వప్నే కామానాం నిర్మాతారమేకే శాఖినోఽధీయతే * య ఏష సుప్తేషు జాగర్తి కామం కామం పురుషో నిర్మిమాణః ఇతి. పుత్రాదయశ్చ తత్ర కామ్యమానతయా కామశబ్దేన నిర్దిశ్యన్తే- నేచ్ఛామాత్రం - పూర్వత్ర హి * సర్వాన్ కామాన్ ఛన్దతః ప్రార్థయస్వ శతాయుషః పుత్రపౌత్రాన్ వృణీష్వేతి పుత్రాదయ ఏవ కామాః ప్రకృతాః. అతో రథాదీన్ జీవః స్వప్నే సృజతి. జీవస్య చ సత్యసఙ్కల్పత్వం ప్రజాపతివాక్యే శ్రుతం - అత ఉపకరణాద్యభావేపి సృష్టిరుపపద్యతే.

ఇతి ప్రాప్తేఽభిధీయతే.

౩॥ సూ. మాయామాత్రం తు కార్త్స్న్యేనానభివ్యక్తస్వరూపత్వాత్॥ తుశబ్దః

౧॥ సూ. సన్ధ్యే సృష్టిరాహ హి॥ ఏవమిత్యాదినా పాదసఙ్గతిరుచ్యతే. (జనాదీతి) అత్రాదిశబ్దేన సుఖదుఃఖానుభవా వివక్షితాః (దుఃఖిత్వం ఖ్యాపితమితి) సుఖానుభవేపి * స్వర్గేపి పాతభీతస్య క్షయిష్ణోర్నాస్తి నిర్వృతిరితి వచనేన దుఃఖప్రాచుర్యాత్ తత్రాపి దుఃఖిత్వమేవేతి భావః. వక్ష్యమాణవిషయవాక్యస్థస్య తత్ర పదస్య వ్యాఖ్యానాయాహ (స్వప్నమధికృత్యేతి) * స్వప్నం పశ్యతీతి హి ప్రకృతం. అనుకూలవిషయజా ప్రీతిరానన్దః. స్వకీయత్వబుద్ధిజా ప్రీతిర్ముత్. తద్వినియోగజా ప్రీతిః ప్రముత్. (తత్రేతి) కిం స్వాప్నార్థసృష్టిః జీవకర్తృకా- ఉత పరమాత్మకర్తృకా. * స హి కర్తేతి కిం జీవః పరామృశ్యతే- ఉత పరః. ప్రజాపతివాక్యోదితసత్యసఙ్కల్పత్వం జీవస్య స్రష్టృత్వముపపాదయతి- నేతి. స్వాప్నార్థమాత్రే తు జీవస్య సఙ్కల్పావిర్భావకల్పనముపపద్యతే- నేతి. యదోపపద్యతే- తదాత్మన్యేవ స్రష్టృత్వోపపత్తేః * స హీతి జీవపరామర్శాత్ జీవకర్తృకత్వం స్యాత్. యదా ఆవిర్భావకల్పనమనుపపన్నం- తదా స్రష్టృత్వానుపపత్తౌ * స ఇతి జీవపరామర్శాయోగాత్ పరమాత్మకర్తృకమితి భవతి.* ఆహ హీతి సూత్రఖణ్డం వ్యాచష్టే (సృజత ఇతి) * స్వప్నం పశ్యతీతి ప్రకృతో జీవః స ఇత్యుచ్యత ఇతి భావః. ....

౨॥ సూ. నిర్మాతారం చైకే పుత్రాదయశ్చ॥ శ్రుత్యన్తరే పరమాత్మకర్తృకత్వం శ్రూయత ఇత్యాశఙ్కాయామిదం సూత్రం. అత్రాహ శ్రుత్యన్తరే జీవలిఙ్గం దర్శయతి (పుత్రాదయశ్చేతి) అపరికరస్య జీవస్య కథం సృష్టిరిత్యత్రాహ (జీవస్య చేతి) ఏతత్సూత్రద్వయం పూర్వపక్షవిషయమ్...

౩॥ సూ. మాయామాత్రం తు కార్త్స్న్యేనానభివ్యక్తస్వరూపత్వాత్॥ మాయామాత్రం - ఆశ్చర్యరూపమిత్యర్థః. అనా

పక్షం వ్యావర్తయతి. స్వప్నే రథపుష్కరిణ్యాద్యర్థజాతం మాయామాత్రం. పరమపురుషసృష్టమిత్యర్థః. మాయాశబ్దో హ్యాశ్చర్యవాచీ-*జనకస్య కులే జాతా దేవమాయేవ నిర్మితే త్యాదిషు తథా దర్శనాత్. అత్రాపి *నతత్ర రథా న రథయోగా న పన్థానః- సకలేతరపురుషానుభావ్యతయా న భవన్తీత్యర్థః. *అథ రథాన్రథయోగాన్పథః సృజతే-స్వప్నదృగనుభావ్యతయా తత్కాలమాత్రావసానాన్ సృజత ఇత్యాశ్చర్యరూపత్వమేవాహ. ఏవంవిధాశ్చర్యరూపా సృష్టిః సత్యసఙ్కల్పస్య పరమపురుషస్యైవోపపద్యతే-న జీవస్య. తస్య సత్యసఙ్కల్పత్వాదియుక్తస్యాపి సంసారదశాయాం కార్త్స్న్యేనానభివ్యక్తస్వరూపత్వాన్న జీవస్య తథావిధాశ్చర్యసృష్టిరుపపద్యతే. *కామం కామం పురుషో నిర్మిమాణ ఇతి చ పరమపురుష ఏవ నిర్మాతారమాహ. *య ఏష సుప్తేషు జాగర్తి- *తదేవ శుక్రం తద్బ్రహ్మ తదేవామృతముచ్యతే। తస్మిన్ లోకాశ్శ్రితాస్సర్వే తదు నాత్యేతి కశ్చన ఇతి సర్వేషు పరిపన్థివ్యతిక్రమోపసంహారయోః పరమపురుషాసాధారణస్వభావప్రతీతేః. *అథ వేశాన్తాన్పుష్కరిణ్యః స్రవన్త్యః సృజతే స హి కర్తేతి చ తయా శ్రుత్యైకార్థ్యాత్పరమపురుషమేవ కర్తారమాహ. ....

స్వాభావికం చేజ్జీవస్యాపహతపాప్మత్వాదికం- కుతస్తన్నాభివ్యజ్యత ఇత్యత ఆహ.

౪॥ సూ. పరాభిధ్యానాత్తు తిరోహితం తతో హ్యస్య బన్ధవిపర్యయౌ॥ తుశబ్దశ్శఙ్కావ్యావృత్త్యర్థః. పరాభిధ్యానాత్ - పరమపురుషసఙ్కల్పాత్ అస్య - జీవస్య స్వాభావికం రూపం తిరోహితం. అనాదికర్మపరమ్పరయా కృతాపరాధస్య హ్యస్య స్వాభావికం కల్యాణరూపం పరమపురుషస్తిరోధాపయతి- తతః తత్సఙ్కల్పాదేవ హ్యస్య- జీవస్య బన్ధమోక్షౌ శ్రుతౌ *యదా హ్యేవైష ఏతస్మిన్నదృశ్యేఽనాత్మ్యేఽనిరుక్తేఽనిలయనేఽభయం ప్రతిష్ఠాం విన్దతే అథ సోఽభయం గతో భవతి యదా హ్యేవైష ఏతస్మిన్నుదరమన్తరం కురుతే అథ తస్య భయం భవతి *ఏష హ్యేవానన్దయాతి *భీషాస్మాద్వాతః పవత ఇత్యాదిషు. ....

౫॥ సూ. దేహయోగాద్వా సోఽపి॥ సోఽపి-తిరోభావో దేహయోగద్వారేణ వా భవతి- సూక్ష్మచిచ్ఛక్తియోగద్వారేణ వా. సృష్టికాలే దేహావస్థేనాచిద్వస్తునా సంయోగాద్భవతి- ప్రళయకాలే నామరూపవిభాగానర్హాతిసూక్ష్మాచిద్వస్తుయోగాత్. అతోఽనభివ్యక్తస్వరూపత్వాత్స్వప్నే జీవో న రథాదీన్ సఙ్కల్పమాత్రేణ స్రష్టుం శక్నోతి. * తస్మిన్లోకాః శ్రితాస్సర్వే తదు నాత్యేతి కశ్చన ఇతి సర్వేషు సుప్తేషు

శ్చర్యరూపం న కించిదపీత్యర్థః. పరమపురుషసృష్టమితి- తుశబ్దసిద్ధార్థోక్తిః. మిథ్యాత్వవ్యావృత్త్యర్థం మాయాశబ్దం వ్యాచష్టే (మాయాశబ్దో హీతి) (జనకస్యేతి) దేవస్యాశ్చర్యరూపా శక్తిర్మూర్తిమతీవేత్యర్థః- *నతత్ర రథా న రథయోగా న పన్థానో భవన్తీతి శ్రుతౌ మిథ్యాత్వం ప్రతీయత ఇత్యత్రాహ (అత్రాపీతి) స్వాప్నార్థానాం స్వకాలీనాభావో మిథ్యాత్వం చ లోకసిద్ధమితి తదుభయపరత్వే * నతత్ర రథా న రథయోగా న పన్థానో భవన్తీతి వాక్యస్య వైయర్థ్యం, మిథ్యాత్వపరత్వే సృజ ఇత్యాదివాక్యస్వారస్యం, చ స్యాత్. ప్రసిద్ధరథాద్యనుభవస్య ప్రతిషేధే వివాక్యవైయర్థ్యం స్యాత్-స్వప్నే తేషామననుభూతత్వస్య లోకసిద్ధత్వాత్. స్వప్నదృష్టానాం జాగ్రద్దృష్టేభ్యోఽన్యత్వం లోకసిద్ధం. అతస్తత్పరిహారాయ ప్రసిద్ధరథాదిభావప్రతిషేధేన విజాతీయవిచిత్రార్థసృష్టిపరత్వం వాక్యస్యావగమనీయం-తథా సతి తత్స్వజాత్యమర్థవశాత్సకలేతరాననుభావ్యత్వతత్కాలమాత్రావస్థాయిత్వరూపమితి మాయాశబ్దో వ్యాఖ్యాతః. తేన సహ ప్రతిజ్ఞాఖణ్డార్థమాహ (ఏవంవిధేతి) హేతుఖణ్డం వ్యాచష్టే (తస్యేతి) పూర్వపక్షయుక్తిం పరిహరతి (కామం కామమితి) *కామం కామమితి ణముల న్తం పదం. సఙ్కల్ప్యేత్యర్థః..........

౪॥ సూ. పరాభిధ్యానాత్తు తిరోహితం తతో హ్యస్య బన్ధవిపర్యయౌ॥ పరస్య నైర్ఘృణ్యాదిప్రసఙ్గపరిహారమాహ (అనాదికర్మేతి) (తత ఇత్యాది) తత ఇతి వ్యాఖ్యేయం పదం. బన్ధస్య తత్సఙ్కల్పాయత్తత్వే తదన్తర్గతస్తిరోభావశ్చ తత్సఙ్కల్పకృత ఇతి సిద్ధమిత్యర్థః. ....

కథం భగవత్సఙ్కల్పస్య తిరోధాయకత్వం- ప్రకృతేః కర్మణాం చ హి తిరోధాయకత్వమిత్యత్రాహ.

౫॥ సూ. దేహయోగాద్వా సోఽపి॥ భగవత్సఙ్కల్పస్య ద్వారభూతం ప్రకృత్యాదికమిత్యర్థః. వాశబ్దో న తుల్యవికల్పవాచీ-అపితు వ్యవస్థితవికల్పవాచీత్యభిప్రాయేణాహ (సృష్టికాల ఇతి) (సూక్ష్మచిచ్ఛక్తియోగేతి) అత్ర శక్తిశబ్దేన భగవదపృథక్సిద్ధవిశేషణత్వం వివక్షితం. ఏవమన్తరసాధ్యసాధనభావాఽఽపరమసామ్యేనాన్వయం దర్శయతి (అతోఽనభివ్యక్తేత్యాదినా) * మాయామాత్రమితి సూత్రభాష్యే పరమపురుషాసా

జాగరణం సర్వలోకాశ్రయత్వ మిత్యాదమోహి పరమపురుషస్యైవ సమ్భవత్తి - అతో జీవానా మల్పాల్పక ర్మానుగుణఫలానుభవార్థం తావన్మాత్రకాలావసానాం స్తదేకానుభావ్యానర్థానుత్పాదయతి. ………

౬॥ సూ. ॥ సూచకశ్చ హి శ్రుతేరాచక్షతే చ తద్విదః॥ ॥ ఇతశ్చ స్వాప్నా అర్థా న జీవసఙ్కల్పపూర్వకాః- యతః స్వాప్నా భ్యుదయానభ్యుదయయో స్సూచకాః శ్రుతేరవగమ్యతే *యదా కర్మసు కామ్యేషు స్త్రియం స్వప్నేషు పశ్యతి। సమృద్ధిం తత్ర జానీయా త్తస్మిన్ స్వప్ననిదర్శన ఇతి.*అథ స్వప్నే పురుషం కృష్ణం కృష్ణదన్తం పశ్యతి స ఏనం హన్తీత్యాదే, శ్చ. స్వప్నాధ్యాయవిద శ్చ స్వప్నం శుభాశుభయో స్సూచకమా చక్షతే. సూచకత్వం చ స్వసఙ్కల్పాయత్తస్య నోపపద్యతే తథా చాశుభస్యానిష్టత్వా చ్ఛుభస్య సూచకమేవ సృష్ట్వా పశ్యేత్. అతః స్వప్నే సృష్టిరీశ్వరేణైవ కృతా. ………………

సన్ధ్యాధికరణం సమాప్తమ్.

భారణస్వభావ శ్రుతిరేవ ప్రసఙ్గేనాహ [illegible] - అత స్వప్నేషు సుషుప్తిజాగరణమిత్యాదినా స్వభావకథనాన్న [illegible]. ఈశ్వరేణ క్రియతే చేత్ - కిమర్థమస్థి రతరతాదిసృష్టిరిత్యత్రాహ (అత ఇతి) అల్పాల్పకర్మానుగుణఫలానుభవార్థమస్థిరత్వ [illegible] సృష్టిరిత్యర్థః. ………………

౬॥ సూ. ॥ సూచకశ్చ హి శ్రుతేరాచక్షతే చ తద్విదః॥ ॥ జీవస్య స్వాప్నసృష్టిమాత్రోపయోగి సత్యసఙ్కల్పత్వాద్యావిర్భావ [illegible] స్యాదిత్యాశఙ్కా [illegible] స్వప్నాధ్యాయవిదః - స్వప్నానాం [illegible] ఇత్యధికరణార్థోపసంహారః. … …

పరేతు స్వాప్నార్థానామీశ్వరసృష్టత్వే [illegible] పూర్వపక్షే [illegible] మిథ్యాత్వం సిద్ధాన్తయ [illegible] జీవకర్తృత్వమేవ [illegible] ఔపచారికః స్వాప్నార్థకర్తృత్వవ్యపదేశః. *[illegible] ఈశ్వర ప్రతిపాదనం జీవస్య [illegible] ఉపదేశార్థం. [illegible] *సూచకశ్చేతి సూత్రం. [illegible] సూచనీయపారమా [illegible] సూచకం [illegible] ఈశ్వరాదన్యత్వే [illegible] జీవస్య సత్యసఙ్కల్పత్వే [illegible] * పరాభి ధ్యానాత్తు - జీవస్య [illegible] ఈశ్వర [illegible] పరమాత్మాభిధ్యానాత్ - అస్య [illegible] పరమాత్మాధీనా- [illegible] దేహయోగాద్వా [illegible] - జీవత్వావస్థాయాం [illegible] పాదకృత్స్నం- *[illegible] ఈశ్వర [illegible] పరమాత్మ [illegible] చేత్ - స్వాప్నా ర్థానాం [illegible] మిథ్యాత్వో [illegible] మిథ్యాత్వస్య సిద్ధా [illegible] కరణారమ్భాత్. మిథ్యాత్వం [illegible] [illegible] యదా [illegible] స్వాప్నార్థ [illegible] మిథ్యాత్వం [illegible] అధికరణైక్యం. [illegible] దీనాం వ్యావహారికం సత్యత్వం [illegible] స్వాప్నార్థానాం [illegible] ప్రతిపాదనార్థోయమారమ్భ ఇతి చేన్న-వ్య వహార [illegible] సర్వలోక [illegible] *[illegible] స్వాప్న [illegible] శ్రుతివాక్య [illegible] సూత్ర [illegible] తథాహి - మిథ్యాత్వం సమర్థనీయం చేత్ - సర్వలోకాశ్రయ త్వాది [illegible] ఈశ్వరస్య [illegible] ఉపాసనవిశేష [illegible] [illegible] స్వాప్నానాం [illegible] వ్యావహారికసత్యత్వ [illegible] వ్యావహారిక సత్యత్వాభావ స్యాభ్యు పేత్య - జీవకర్తృత్వాశ్రయణమపి [illegible] - జీవకర్తృక [illegible] వ్యావహారికసత్యత్వ ప్రసఙ్గాత్, జీవ [illegible] [illegible] - సుఖాద్యవభాసమూలాన్ [illegible] ఔపచారికం కర్తృత్వమితి న విరోధ ఇతి చేత్ - జీ వాదృష్టమూలానాం [illegible] వ్యావహారికసత్యత్వప్రసఙ్గాత్. జీవాదృష్టమూలత్వేపి దేహసర్గాదీనామీశ్వరాధీనత్వమస్తీతి చేత్ - తాదృశమీశ్వరాధీనత్వం స్వాప్నార్థానామప్యస్తి - తదీశస్య సఙ్కల్పితత్వాత్, తాదధీన్యస్య భవదనుమతత్వా, చ్చ. సర్వదేశసర్వకాలవర్తిసర్వజ [illegible] స్వాప్న [illegible] తేషామన్యాధీనత్వే పారమైశ్వర్యమీశ్వరస్య న స్యాత్ - ఉభయవిధ ప్రప [illegible] - బాధస్యాకుతరత్వవిశేషా [illegible] ఏవం జీవానాం [illegible] కర్తృత్వాభావస్య మిథ్యాత్వోప పాదకస్య [illegible] దేవసూత్రకారేణ మిథ్యాత్వస్య సాధయితు మశక్యత్వాత్ [illegible] అవగమ్యతే. * సూచకశ్చేతి విరుద్ధసూత్ర ప్రణయనాచ్చ వి రుద్ధత్వం [illegible] అతో యస్మిన్నాధ్యే సూత్రాణ్యుపయుక్తాని స్యుః - సత్యమపయుక్తవిరుద్ధాని - తదేవ సాధ్యం భవితుమర్హతి. ఈశ్వరసృష్టత్వం

పూర్వపక్షయుక్తిశ్చేత్ - * పుత్రాదయశ్చేతి సూత్రం నోనిష్ఫలః - పుత్రాదిస్రష్టృత్వస్య జీవేఽసమ్భవత ఈశ్వరసాధకత్వాయోగాత్. మాయాశబ్దస్య మిథ్యావాచిత్వాభావాచ్చ అక్షరానానుగుణత్వం. * సూచకశ్చేతి సూత్రం విరుద్ధం - మిథ్యాత్వవిరోధిత్వాదర్థక్రియాయాః. సూచ్యస్యైవ పారమార్థ్యం - న సూచకస్యేత్యభిప్రాయ ఇతి చేన్న - అశాబ్దత్వాత్, ఉత్సూత్రాభిప్రాయకల్పనేచ శ్రుతివిరుద్ధకల్పనాప్రసఙ్గాత్. పరాభిధ్యానాత్తిరోధాననివృత్తిరితి యోజనాయాం అధ్యాహారవ్యత్క్రమాన్వయాః స్ఫుటతరాః. * సోఽపీతి తిరోభావపరామర్శో ఽయుక్తః - తిరోభావశబ్దస్యాప్రకృతత్వాత్, * తిరోహితమితి నిర్దిష్ట తిరోధానరూపధాత్వర్థమాత్రస్య తదితి పరామర్శార్హస్య సఙ్కేతి పరామర్శాయోగ్యత్వాచ్చ. పుంలిఙ్గపదేన ప్రయుక్తేన కస్య చిదర్థస్య చిన్త్యపరామర్శనీయః. శ్రుతివాక్యం చ నిరూప్యం - న భవన్తీతి శ్రుతిర్ముఖ్యా - తదనురోధేన సృజత ఇత్యాద్యుక్త ఇతి హి భవతాం నిర్వాహః. సృజతే ర్వ్యాఖ్యాతత్వం స్థితం - పూర్వవాక్యముపలక్షణం - లోకప్రసిద్ధత్వాత్ స్వాప్నమిథ్యాత్వస్య. అప్రాప్తే హి శాస్త్రమర్థవత్. అతో వైయర్థ్యశఙ్కాభావాభ్యాం వాక్యద్వయమపిదుష్టం. మిథ్యాభూతం స్వాప్నార్థజాతమసూద్యభావాస్తే స్వప్నజతేనా జీవాదృష్టఫలత్వం ప్రతిపాద్యత ఇతి వాక్యైకవాక్యత్వమితి చేన్న - ఉద్దేశ్యవిశేషణభూత మిథ్యాత్వానురోధేనోపాదేయవచనస్వారస్యభఙ్గస్యాన్యాయ్యత్వాదామనభిమతత్వాత్, ఉభయముఖ్యత్వసమ్భవే ఽన్యతరాముఖ్యత్వాన్యాయ్యత్వానుపపత్తేశ్చ. నచ నభవన్తీతి జాగరితానుభూతార్థాభావపరః - ప్రబోధేదృశ్యానాం రథాదీనాం స్వప్నసమయేఽసిద్ధ్యమానత్వాత్. నచ స్వాప్నార్థానాం ప్రాక్కాలీనాభావపరః - స్వప్నకల్పితానాం పూర్వమభావస్య లోకసిద్ధత్వాత్. నచ నభవన్తీతి స్వాప్నజాగ్రదర్థస్థానామనోన్యాభావపరం - లోకప్రసిద్ధత్వాదేవ అతః స్వాప్నార్థానాం ప్రసిద్ధరథాదిభావప్రతిషేధేన తద్వైజాత్యం ప్రతిపాద్యతే - తేన తద్దేశానుభావ్యత్వతత్కాలావసాయిత్వరూపవైలక్షణ్యముక్తం స్యాత్. అతో వైలక్షణ్యాదిశిష్టమీశ్వరస్రష్టృత్వం ప్రతిపిపాదయిషితమితి వాక్యైకవాక్యత్వముభయముఖ్యత్వం న్యాయావిరోధశ్చ భవతి. * విహిత్తుర్మాయాదృష్టతశ్చేరిత్వేతి చ ముఖ్యం స్యాత్, - తపోబలస్య హి దైహ నద్వైస్వాభావికేశ్వరస్యాదేహే సఙ్కల్పమాత్రేణ స్వాప్నార్థసృష్టిర్వేనదైర్ఘ్యత్వ్యుపపత్తేః. తస్మింశ్చ దేహే స్థితే దేవాసురాదీనాం విద్యమానత్వాన్న దుర్నిరూపమిత్యుక్తం. తేషాం దేవాసురాదీనాం స్వాప్నార్థగ్రహణయోగ్యత్వాద్ దేశాన్తరగతిశేషాన్తరప్రశ్నే ప్రతివచనాభావోపపత్తి. దేశకాలవిపర్యాసశ్చ ఘటతే - స్వప్నే ఈశ్వరస్య హి తద్దేశానుభావ్యాన్తరత్వగత్యాగ్యపాటవి తోషేరపి స్వాప్నానాం దిక్కాలానాం తత్స్వప్నద్రష్టృపురుషాపేక్షయా తథాభావోపపత్తేః. జాగరితావస్థాయామపి ప్రాచ్యాదయః ప్రాగాదయశ్చ దేశకాలవిశేషాః అపేక్షికా భవన్తి. నను యత్ర ప్రబోధసమయే రథో దృశ్యతే - తత్రైవ స్వప్నేఽపి గజోఽవస్థానం మిథ్యాత్వేన వినా ఘటత ఇతి చేన్న - స్వాప్నార్థానాం జాగ్రద్దృశ్యపదార్థైః ప్రతిఘాతాభావాత్. అనిర్వాచ్యస్య గజాదేరపి తథాత్వం దృశ్యం - తన్నిర్వాచ్యపక్షేఽపి సమానం. కథం మూర్తద్వయస్య మిథోఽప్రతిఘాతకత్వమితి చేత్ - వయమప్యనిర్వచనీయవాదిసంత్వాపేమేవ పృచ్ఛామ కథమితి. అర్థాభావాదుపపన్నమితి చేత్ - అవిద్యయాఖ్యాతిః స్యాత్, ఉపపత్తిర్నాస్తి, శ్చ - దోషవశాదనిర్వచనీయమర్థాన్తరం జాతమితి హి భవతాం ప్రక్రియా. అతశ్చోద్యపరిహారౌ సమానౌ. అనిర్వచనీయత్వాదుపపన్నమితి చేత్ - నిర్వచనీయత్వాన్మమాప్యుపపత్తిః. అనిర్వచనీయనిర్వచనీయయోర్మిథః ప్రతిఘాతకత్వాభావస్య తిరస్కృతత్వాదిషు దృశ్యత ఇతి చేత్ - నిర్వచనీయయోరపి మిథః ప్రతిఘాతకత్వాభావో వాయ్వాకాశాదిషు దృష్టః. మూర్తత్వాత్ ప్రతిఘాత ఇతి చేత్ - స్వాప్నార్థానామపి మూర్తత్వసమ్భవాత్ ప్రతిఘాతః. మూర్తం చేన్నాన్తరప్రతిఘాతార్హమితి చాయుక్తం - మూర్తత్వమసర్వగతత్వం చేత్ - గుణాదిషు వ్యభిచారః నహి రూపరసాదికం పరస్పరేణ వా ద్రవ్యేణ వా ప్రతిహన్యతే. అసర్వగతద్రవ్యత్వం మూర్తత్వం చేత్ - గగనే వ్యభిచారః నహి గగనం ఘటాదిభిః ప్రతిహన్యతే - గగనం చాసర్వగతం వేదాన్తినాం - అవ్యక్తజత్వాత్, దశగుణావరణాన్తరపరిచ్ఛిన్నత్వాచ్చ. స్పర్శవత్త్వం మూర్తత్వమితి చేత్ - తదానీమపి న ప్రతిహన్తృత్వనియమః - గగనేన ఘటస్యాప్రతిఘాతాత్. స్పర్శవద్ద్వయం మిథః ప్రతిఘాతీతి చేన్న - వాయ్వాలోకయోర్వ్యభిచారాత్. రూపిద్వయం మిథః ప్రతిఘాతీతి చేన్న - సలిలాలోకయోర్వ్యభిచారాత్. ఆలోకో హ్యగాధస్వచ్ఛజలేనాప్రతిఘాతాత్ తదన్తర్గతాన్ పదార్థాన్ స్వయమన్తర్గతః ప్రకాశయతి. నహ్యాలోకమనపేక్ష్య జలగతం వస్తు ద్రష్టుం శక్యం - తమసి తద్దర్శనాభావాత్. నచాప్యవయవానాం వివరవత్త్వాదాలోక ఇవాలోకప్రవేశః - ఊర్ధ్వాధరభావేన దక్షిణోత్తరాదిభావేన చ సంయుక్తానాం ద్రవ్యాణాం జలావయవానాం నిమ్నపాతితయా నిరుధ్యమానతయా ద్రవతయా చ సచ్ఛిద్రత్వానుపపత్తేః అతో రూపిద్వయస్య మిథః ప్రతిఘాతనియమాభావాత్ స్వాప్నగజాదీనాం ప్రతిఘాతానర్హత్వసమ్భవాన్న దుర్నిరూపత్వం. అతశ్శ్రుతిన్యాయసూత్రాక్షరసామఞ్జస్యమస్మత్పక్ష ఏవోపపన్నం.— అపరేఽపీశ్వరసృష్టత్వాత్ సత్యత్వం పూర్వపక్షీకృత్య దేశాదిభిరసఙ్గతివ్యక్తతయా మిథ్యాత్వమాహుః. తత్రాపి సూత్రాస్వారస్యం పరేషామివ స్యాత్ * మాయామాత్రశబ్దో నిరాలమ్బనజ్ఞానవాచీత్యప్యయుక్తం - శ్రుతిస్థరథాదిశబ్దానాం రథాదిజ్ఞానవాచిత్వాభావాత్. దుఃఖప్రతిభాసాత్ స్వాప్నసృష్టేర్జీవస్యేచ్ఛానధీనత్వం - జాగ్రద్దృష్టపృథివ్యాద్యర్థానాం చ దుఃఖహేతుత్వదర్శనేన జీవసృష్టత్వప్రసఙ్గాత్. ఈశ్వరసృష్టత్వశ్రుతిస్వారస్యం తు స్వాప్నార్థస్వపక్షతుల్యం.—— అన్యే తు * సృజత ఇతి స్వాతన్త్ర్యేణ జీవస్యైకర్తృత్వావగమాత్, స్వప్నస్య స్వయమేవ మాయయా మోహనాయోగాత్, జీవస్య సత్యసఙ్కల్పత్వాచ్చ సత్యా సృష్టిరితి పూర్వపక్షం కృత్వా స్వాతన్త్ర్యోపదేశస్య భ్రాన్తిసిద్ధానువాదరూపత్వాత్, సఙ్కల్పానావిర్భావాత్, సూచకత్వాదిభిః పురుషశబ్దాచ్చ పరో మాయారూపేణ సృజతి - జీవః కేవలం మాయారూపేణ సృష్టిశ్చ విషయశూన్యప్రతిభాసమాత్రసృష్టిరితి వదన్తి - తత్ర * పరాభిధ్యానాదిత్యాదిసూత్రద్వయయోజనానాం సూత్రస్వారస్యం పూర్వవదనుసన్ధేయం. శ్రుతౌ చ అనుపపత్తియోగవిరోధాభావేఽపి మాయాశబ్దస్య మన్త్రార్థాదిషు ప్రయుక్తస్య నిర్విషయజ్ఞానవాచిత్వాభావాత్, శ్రుతివాక్యగతరథాదిశబ్దానాం రథాదిప్రతిభాసవాచిత్వాభావాచ్చ తన్మతమనుపపన్నం. సూత్రక్రమశ్చ యథాభాష్యమేవ సమ

౭॥ సూ. తదభావో నాడీషు తచ్ఛ్రుతేరాత్మని చ॥

ఇదానీం సుషుప్తిస్థానం పరీక్ష్యతే. ఇదమామ్నాయతే *అథ యత్రైతత్సుప్తస్సమస్తస్సంప్రసన్నస్స్వప్నం న విజానాతి ఆసు తదా నాడీషు సుప్తో భవతీతి, తథా- *అథ యదా సుషుప్తో భవతి. యదా న కస్యచన వేద హితా నామ నాడ్యో ద్వాసప్తతిసహస్రాణి హృదయాత్పురీతతమభిప్రతిష్ఠన్తే తాభిః ప్రత్యవసృప్య పురీతతి శేత ఇతి, తథా- *యత్రైతత్పురుషస్స్వపితి నామ సతా సోమ్య తదా సమ్పన్నో భవతీతి, *ఏవం నాడ్యః పురీతద్బ్రహ్మ చ సుషుప్తిస్థానత్వేన శ్రూయన్తే. కిమేషాం వికల్పః - సముచ్చయో వేతి విశయే నిరపేక్షత్వప్రతీతేః, యుగపదనేకస్థానవృత్త్యసమ్భవాచ్చ వికల్పః. ... ...

ఇతి ప్రాప్త ఉచ్యతే (తదభావ ఇతి) తదభావః స్వప్నాభావః- సుషుప్తిః- నాడీషు పురీతత్యాత్మని చ భవతి - ఏషాం స్థానానాం సముచ్చయ ఇత్యర్థః. కుతః. (తచ్ఛ్రుతేః) త్రయాణాం స్థానత్వశ్రుతేః. న చ కార్యభేదేన సముచ్చయే సమ్భవతి పాక్షికబాధగర్భవికల్పో న్యాయ్యః. సమ్భవతి చ ప్రాసాదఖట్వాపర్యఙ్కవన్నాడ్యాదీనాం కార్యభేదః. తత్ర నాడీపురీతతౌ ప్రాసాదఖట్వాస్థానీయే- బ్రహ్మ తు పర్యఙ్కస్థానీయం. అతో బ్రహ్మైవ సాక్షాత్సుషుప్తిస్థానమ్. ....

౮॥ సూ. అతః ప్రబోధోఽస్మాత్॥ యతో బ్రహ్మైవ సాక్షాత్సుషుప్తిస్థానం - అతః అస్మాత్- బ్రహ్మణ ఏషాం జీవానాం ప్రబోధః శ్రూయమాణ ఉపపద్యతే *సత ఆగమ్య న విదుః సత ఆగచ్ఛామహ ఇత్యాదిషు. ....

తదభావాధికరణం సమాప్తమ్.

ఇతః- మిథ్యాత్వసమర్థనపరత్వేఽనుపపన్నే, అనభివ్యక్తస్వరూపత్వశబ్దస్యాపి జీవస్య తిరోహితస్వరూపతాపరత్వేఽస్థితే, తిరోధానవిషయసూత్రద్వయస్య తదాసత్తేరుపపన్నత్వాత్, ద్వైతవ్యన్తరాభిధాయినః *సూచకశ్చేతి సూత్రస్య తద్వ్యవధాయకత్వాదపి పరమభాని త్యోపపత్తేశ్చ. ....

సన్ధ్యాధికరణం సమాప్తమ్.

౭॥ సూ. తదభావో నాడీషు తచ్ఛ్రుతేరాత్మని చ॥ ఇదానీమిత్యాదినా సఙ్గతిరుక్తా భవతి. నాడీపురీతద్బ్రహ్మణి కిం జీవస్య సుషుప్తౌ వికల్పేన స్థానాని- ఉత సముచ్చయేన. కిమేషాం ప్రాసాదఖట్వాపర్యఙ్కవత్ కార్యభేదోఽస్తి- నేతి. *సత ఆగచ్ఛామహ ఇతి బ్రహ్మణః ప్రబోధశ్రవణం బ్రహ్మణః పర్యఙ్కస్థానీయతామవగమయత్ కిం కార్యభేదమవగమయతి- నేతి. అనవగమకత్వే తుల్యకార్యతయా యుగపదనేకస్థానవృత్త్యయోగాచ్చ వికల్పస్స్యాత్. కార్యభేదావగమకత్వే తు ప్రాసాదఖట్వాపర్యఙ్కానామివ కార్యభేదాత్సముచ్చయస్స్యాత్. తతశ్చ పరమాత్మనస్సుషుప్తజీవవిశ్రమస్థానత్వరూపగుణనియమసిద్ధిః. (యుగపదనేకస్థానవృత్త్యసమ్భవాదితి) అణుత్వాదితి భావః. ... ...

(తదభావ ఇతి) *యదా సుప్తః స్వప్నం న కఞ్చన పశ్యతీతి శ్రుత్యనుసారాత్ *తదభావ ఇతి వ్యపదేశః. సూత్రస్థచశబ్దాత్ పురీతద్వ్యాకృతం. పూర్వపక్షయుక్తివ్యుదాసార్థమాహ (న చేతి) (పాక్షికేతి) *వికల్పశ్చాష్టదోషదుష్ట ఇతి శాబరభాష్యం. ఏకైకశరసి చత్వారో దోషా ఇతి శిరోద్వయేఽప్యష్టౌ దోషాః. దోషాశ్చ బాధరూపాః. ప్రథమం ఫలసాధనతా ప్రతిపత్తిబాధః, అనుష్ఠానబాధః, అపూర్వోత్పత్తిబాధః, ఫలబాధ, శ్చేత్యేకైకశరసి దోషాః. అత్ర తు యథాసమ్భవం బాధః- న చతుర్విధాపీత్యతదభిప్రేత్య పాక్షికబాధగర్భవికల్ప ఇతి సామాన్యనిర్దేశః కృతః. కార్యభేదః కథమిత్యత్రాహ (సమ్భవతి చేతి) సుషుప్తౌ నాడ్యా హృదయాన్నిష్క్రమ్య పురీతతి శయనం- *ప్రత్యవసృప్య పురీతతీతి శ్రుతేః ....

౮॥ సూ. అతః ప్రబోధోఽస్మాత్॥ అతః, అస్మాత్, ఇతి పదద్వయం వ్యాఖ్యేయం. ... ...

సాధ్యాదీనామేకార్థత్వాద్ వ్రీహియవాదీనామివ వికల్ప ఇతి పూర్వపక్షయుక్తిం పరే వదన్తి. పరమ్పరయైకప్రయోజనత్వే సముచ్చయః స్యాదితి నిరపేక్షత్వప్రతీతిరేవ వివక్షితేతి తైరపి వక్తవ్యం. *తాసు తదా భవతి *యదా సుప్తః స్వప్నం న కఞ్చన పశ్యత్యథాస్మిన్ప్రాణ ఏవైకధా భవతి *తాభిః ప్రత్యవసృప్య పురీతతి శేత ఇతి నాడ్యాదిసముచ్చయశ్చ శ్రుత్యా ప్రదర్శ్యత ఇతి సిద్ధాన్తయుక్తిరుక్తా. తత్ర నాడీనాం ప్రత్యవసర్పణమార్గత్వమాత్రం ప్రతిపన్నమితి తాసాం సుషుప్తిస్థానత్వే సముచ్చయాప్రతీతేః తదనాదరః. నాడీపురీతతోర్ద్వారాధారత్వవ్యపదేశస్తదుపాధ్యాధారతయా- బ్రహ్మణ ఆధారత్వం నామ బ్రహ్మైకత్వమేవేతి చాయుక్తం- *సుషుప్త్యుత్క్రాన్త్యోర్భేదేనేతి సూత్రితత్వాత్, వైయధికరణ్యశ్రుతినామధ్యేయస్యాత్, చ. తథా *యద

౯॥ సూ. ॥ స ఏవ తు కర్మానుస్మృతిశబ్దవిధిభ్యః ॥

కిం సుషుప్త ఏవ ప్రబోధసమయే ఉత్తిష్ఠతి- ఉతాన్య ఇతి సంశయే అస్య సకలోపాధివినిర్ముక్తస్య బ్రహ్మణి సమ్పన్నస్య ముక్తాదవిలక్షణత్వేన ప్రాచీనశరీరేన్ద్రియాదిసమ్బన్ధాభావాదన్యః. ... ...

ఇతి ప్రాప్త ఉచ్యతే (స ఏవ త్వితి) తుశబ్దః పక్షం వ్యావర్తయతి. స ఏవోత్తిష్ఠతి. కుతః. (కర్మానుస్మృతిశబ్దవిధిభ్యః) కర్మ తావత్ - సుషుప్తేన పూర్వకృతం పుణ్యపాపరూపం తత్త్వజ్ఞానాత్ప్రాక్తేనైవ భోక్తవ్యం. అనుస్మృతిరపి - య ఏవాహం సుప్తః- స ఏవ ప్రబుద్ధోఽస్మీతి. శబ్దోపి సుషుప్తప్రబుద్ధస్సైవేతి దర్శయతి *త ఇహ వ్యాఘ్రో వా సింహో వా వృకో వా వరాహో వా కీటో వా పతఙ్గో వా దంశో వా మశకో వా యద్యద్భవన్తి తథా భవన్తీతి. విధయశ్చ మోక్షార్థాస్సుషుప్తస్య ముక్తత్వేఽనర్థకాస్స్యుః. న చాసౌ సర్వోపాధివినిర్ముక్తః ఆవిర్భూతస్వరూపః- *తద్యత్రైతత్సుప్త ఇతి సుషుప్తం ప్రకృత్య *నాహం ఖల్వయమేవం సమ్ప్రత్యాత్మానం జానాత్యయమహమస్మీతి నో ఏవేమాని భూతాని వినాశమేవాపీతో భవతి నాహమత్ర భోగ్యం పశ్యామీతి వచనాత్. ముక్తస్య చ *పరం జ్యోతిరుపసమ్పద్య స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యతే *స తత్ర పర్యేతి జక్షత్క్రీడన్రమమాణః *స స్వరాడ్భవతి తస్య సర్వేషు లోకేషు కామచారో భవతి *సర్వం హ పశ్యః పశ్యతి సర్వమాప్నోతి సర్వశ ఇతి సర్వజ్ఞత్వాదిశ్రూయతే. అతస్సుషుప్తస్సంసరన్నేవ ఆయస్తసర్వకరణో జ్ఞానభోగాద్యశక్తో విశ్రమస్థానం పరమాత్మానముపసమ్పద్యాశ్వస్తః పునరుత్థాయోత్తిష్ఠతి. ....

కర్మానుస్మృతిశబ్దవిధ్యధికరణం సమాప్తమ్.

త్రైష ఏతత్సుప్తోభూత్ య ఏష విజ్ఞానమయః పురుషస్తదేషాం ప్రాణానాం విజ్ఞానేన విజ్ఞానమాదాయ య ఏషోఽన్తర్హృదయ ఆకాశస్తస్మిఞ్ఛేత ఇతి *పురీతతి శేత ఇతి చ శ్రుత్యోః కథమవిరోధః. అత్ర ఆకాశే - పరమాత్మనీత్యర్థః. తథాపి * హృదయ ఇతి వచః పురీతచ్ఛయనేన విరుద్ధం. అత ఆకాశశబ్దవాచ్యపురీతదాఖ్యధర్మ్యైక్యాత్ అవిరోధ ఇతి వాచ్యం. హృదయవేష్టనమాంసం పురీతత్ - తచ్చ హృదయాధారః- అతో న విరోధ ఇత్యన్యే. తచ్చాయుక్తం- హృదయాన్నాడీభిః ప్రత్యవసృప్య పురీతతి శయనస్య హృది శయనస్య చ విరోధాత్.—— అన్యే తు స్వప్నే సాన్తర్యామికః పరమాత్మానముపైతీతి వదన్తి. తచ్చాయుక్తం - అన్తర్యామిణ ఈశ్వరాద్వ్యతిరిక్తస్య పరమాత్మనోఽప్రామాణికత్వాత్, * ప్రాజ్ఞేనాత్మనా సమ్పరిష్వక్త ఇతి శ్రుతివిరోధాచ్చ. అన్యత్సర్వం తుల్యమ్...

తదభావాధికరణం సమాప్తమ్.

౯॥ సూ. ॥ స ఏవ తు కర్మానుస్మృతిశబ్దవిధిభ్యః ॥ సఙ్గతిస్స్ఫుటా. కిం సుప్తాదన్యః ప్రబోధ ఉత్తిష్ఠతి- ఉత స ఏవేతి. కిం సుషుప్తస్య సకలోపాధివినిర్మోకోఽస్తి ఉత నేతి. కిం కర్మానుస్మృతిశబ్దవిధయస్సకలోపాధివినిర్మోకాభావమవగమయన్తి - నేతి. న గమయన్తి చేత్ - సకలోపాధ్యభావాత్ బ్రహ్మణి సమ్పన్న ఇత్యన్య ఉత్తిష్ఠతి. గమయన్తి చేత్- సర్వోపాధివినిర్ముక్తబ్రహ్మసమ్పత్త్యభావాత్ స ఏవోత్తిష్ఠతీతి స్యాత్. (సకలోపాధివినిర్ముక్తస్యేతి) అత్ర *నకం చన పాప్మా నం స్పృశతీతి శ్రుతిరభిప్రేతా. * సతా సోమ్య తదా సమ్పన్నో భవతీతి వాక్యమప్యభిప్రేత్య బ్రహ్మణి సమ్పన్నస్యేత్యుక్తమ్. ... ...

(యద్యద్భవన్తి తథా భవన్తీతి) పూర్వం యే యథా భవన్తి- తే తథా భవన్తీత్యర్థః. (న చాసావితి) అత్ర *వినాశమేవాపీతో భవతీతి వాక్యే జ్ఞానసఙ్కోచో వివక్షితః. ఏతద్వచనాత్ సుషుప్తస్య సర్వోపాధివినిర్మోకాభావః కథమిత్యత్రాహ (ముక్తస్యేతి) సుషుప్తే సర్వప్రవృత్తిశూన్యత్వజ్ఞానసఙ్కోచావభిహితౌ- ముక్తస్య తు తదుభయం విపరీతమిత్యర్థః. *నకం చన పాప్మా నం స్పృశతీతి శ్రుతేః కోఽర్థ ఇత్యత్రాహ (అత ఇతి) (జ్ఞానభోగాద్యశక్త ఇతి) ఆదిశబ్దేనానుష్ఠానముక్తం. *నకం చన పాప్మా నం స్పృశతీత్యత్రానుష్ఠానాశక్తిర్వివక్షితా. సుఖదుఃఖానుభవాదికాలుష్యరాహిత్యం, విశ్రాన్త్యర్థం పరమాత్మని సమ్పత్తిః, కర్మానుష్ఠానవైధుర్యం, చాభిహితం- న తు సర్వోపాధివినిర్మోకపూర్వకబ్రహ్మప్రాప్తిరిత్యర్థః. సతి సమ్పత్తిర్నామ శరీరేన్ద్రియాధిష్ఠాతృత్వాదివ్యాపారాన్తరరాహిత్యేన బ్రహ్మణి స్థితిమాత్రం వివక్షితం- సదా సతి సమ్పన్నత్వాదాత్మస్వరూపస్య. ... ...

పూర్వేద్యుః ప్రక్రాన్తస్య కర్మణోఽపరిసమాప్తస్యాపరేద్యురనుష్ఠానాత్స ఏవేతి కర్మశబ్దం పరే సర్వే వ్యాచక్షతే. తదయుక్తం - అన్యేనోపక్రాన్తస్యేతరకర్మణో దేవతాప్రతిష్ఠాపనాదేరన్యైస్సమాపనదర్శనాత్. మయేదం ప్రక్రాన్తమితి ప్రత్యభిజ్ఞాపూర్వకసమాపనం వివక్షితం చేత్ - అస్యానుస్మృతేః కో భేదః. అర్థాన్తరప్రత్యభిజ్ఞాధారత్వం, స్వవిషయప్రత్యభిజ్ఞానం, చేతి వైషమ్యమితి చేత్. న- అనుస్మృతిశబ్దేనైవోభయవిధప్రతిసన్ధానస్య వక్తుం శక్యత్వాత్. న చ గోబలీవర్దన్యాయేన సఙ్కోచకః. అర్థాన్తరసమ్భవే సాన్యథాసిద్ధత్వాత్. అనన్యథాసిద్ధం హి సఙ్కోచకం. న చ కర్మవిధయోవి

౧౦॥ సూ. ॥ ముగ్ధేऽర్ధసమ్పత్తిః పరిశేషాత్ ॥

ముగ్ధమధికృత్య చిన్త్యతే. కిమియం మూర్ఛా సుషుప్త్యాదిష్వన్యతమావస్థా ... సుషుప్త్యాదీనామన్యతమావస్థాయామేవ మూర్ఛాప్రసిద్ధ్యుపపత్తేః, అవస్థాన్తరకల్పనే ప్రమాణాభావాత్, అన్యతమావస్థా. ....

ఇతి ప్రాప్త ఉచ్యతే (ముగ్ధేऽర్ధసమ్పత్తిరితి) ముగ్ధపురుషే యా తస్యావస్థా సా మరణాయార్ధసమ్పత్తిః. కుతః (పరిశేషాత్) న తావత్స్వప్నజాగరౌ - జ్ఞానాభావాత్. నిమిత్తవైరూప్యాదాకారవైరూప్యాచ్చ న సుషుప్తిమరణే. నిమిత్తం హి మూర్ఛాయా అభిఘాతాదిః. పారిశేష్యాన్మరణాయార్ధసమ్పత్తిర్మూర్ఛా. మరణం హి సర్వప్రాణదేహసమ్బన్ధోపరతిః - సూక్ష్మప్రాణదేహసమ్బన్ధావస్థితిర్మూర్ఛా.

ముగ్ధాధికరణం సమాప్తమ్.

౧౧॥ సూ. ॥ న స్థానతోऽపి పరస్యోభయలిఙ్గం సర్వత్ర హి ॥

దోషదర్శనాయ వైరాగ్యోదయాయ జీవస్యావస్థావిశేషా నిరూపితాః - ఇదానీం బ్రహ్మప్రాప్తితృష్ణాజననాయ ప్రాప్యస్య బ్రహ్మణో నిర్దోషత్వకల్యాణగుణాత్మకత్వప్రతిపాదనాయారభ్యతే. తత్ర జాగరస్వప్నసుషుప్తిముగ్ధ్యుత్క్రాన్తిస్థానేషు తత్తత్స్థానప్రయుక్తా జీవస్య యే దోషాః - తే తదన్తర్యామిణః పరస్య బ్రహ్మణోऽపి

ద్యావిధయశ్చ విధిశబ్దేన వక్తుం శక్యాః - అత ఏవ స్వప్నే చేతనాపిత్వ ... దోషఇతి చేన్న - కర్మశబ్దస్య తత్ఫలభోగతత్త్వజ్ఞానాభ్యాం వినాశకర్తృతయోః నాశస్య నిర్హేతుకత్వప్రసఙ్గాభిప్రాయత్వాత్, తస్య చ విధిశబ్దేనాభిధాతుమశక్యత్వాత్,. ఏవం సతి కర్మవిధిభిః యద్యప్యర్థో హేతుస్స్యాత్ - అతో విధిశబ్దః పారిశేష్యాద్విద్యావిధివిషయ ఇతి యుక్తం. —— ఇదం నిరూపణం మరణేపి తుల్యమితి అన్యే వదన్తి. తదయుక్తం - శఙ్కాహేత్వభావాత్. *యత్ర త్వస్య సర్వమాత్మైవాభూదిత్యాదివాక్యస్య బ్రహ్మానుభవవిషయత్వాన్న తేన శఙ్కా. అనువృత్తేస్సిద్ధాన్తహేతుతయా సూత్రితత్వాత్, దృష్టమృతజాతానాం ప్రత్యభిజ్ఞాభావాచ్చ మరణవిషయత్వానుపపత్తేః. ....

కర్మానుస్మృతిశబ్దవిధ్యధికరణం సమాప్తమ్.

౧౦॥ సూ. ॥ ముగ్ధేऽర్ధసమ్పత్తిః పరిశేషాత్ ॥ కిం మూర్ఛా నామ జాగ్రత్స్వప్నసుషుప్తీనామన్యతమావస్థా - ఉతావస్థాన్తరం. కిం బహుణతో భేదోऽధ్యవసితుం శక్యతే - నేతి. అశక్యత్వే తాస్వన్యతమత్వం. శక్యత్వేऽవస్థాన్తరత్వం. (సుషుప్త్యాదీనామితి) ఆదిశబ్దేన జాగరస్వప్నమరణావస్థా గృహ్యన్తే. ప్రసిద్ధ్యుపపత్తేః - మూర్ఛాశబ్దప్రయోగోపపత్తేరిత్యర్థః. ఉపపత్తిశ్చ జ్ఞానలోపస్యావిశేషాత్. ... ...

నిమిత్తవైరూప్యం వివృణోతి (నిమిత్తం హీతి) ఆదిశబ్దేనాత్యన్తానిష్టశ్రవణాద్యభిప్రేతం. తర్హి మరణాన్తర్గతేతి శఙ్కాయామాకారవైరూప్యం వివృణోతి (మరణం హీతి) నిమిత్తవైరూప్యాత్ సుషుప్తివ్యావృత్తిః - ఆకారవైరూప్యాన్మరణవ్యావృత్తిః. ననుసుషుప్తిమరణే ఇత్యుక్తేరాసన్నతయా సుషుప్తిమరణయోర్ధర్మత్వాత్ పారిశేష్యముక్తం - పశ్చాన్మరణాన్తర్భావశఙ్కాయామాకారవైరూప్యం వివృతం. సుషుప్తౌ ప్రాణో భూయిష్ఠముపలభ్యతే - మూర్ఛాయామల్పః కించిదుపలభ్యతే - మృతౌ న కించిదపి. బాహ్యానాయనాభూయిష్ఠమాప్యాయితస్సుషుప్తౌ - మూర్ఛాయాం కించిదాప్యాయితః - అనాప్యాయితస్య ప్రాణస్యోపలమ్భాసమ్భవాత్. ... ...

అన్యే తు మూర్ఛితః కిం మరణాయ పరమాత్మానమభిసమ్పన్నః - ఉత స్వాత్మన్యేవ నిలీనః - ఉతప్రకారాన్తరగత ఇతి విచారమాచక్షతే. జాగ్రదాదిష్వన్యతమత్వైకవిచారాన్తర్భావాత్, పృథక్కారణఫలభావాత్, ద్వేధా విచార ఉచితః. విచారస్య పరమాత్మపర్యన్తత్వం చ విఫలం - పారిశేష్యహేతోశ్చ పరమాత్మపర్యన్తత్వే అతత్పర్యన్తత్వే చావిశేషాత్ ....

ముగ్ధాధికరణం సమాప్తమ్.

౧౧॥ సూ. ॥ న స్థానతోऽపి పరస్యోభయలిఙ్గం సర్వత్ర హి ॥ సఙ్గతిమాహ (దోషేతి) ప్రథమపాదప్రతిపాద్యం జీవస్య సదోషత్వం - ద్వితీయపాదప్రతిపాద్యం హి పరమాత్మనో నిర్దోషకల్యాణగుణాకరత్వే - తత్కథం స్వప్నాద్యవస్థాస్విహ పాదే నిరూప్యత ఇతి చేత్. ఉచ్యతే - స్వప్నసుషుప్తినిరూపణేన పరమాత్మనః స్వాప్నవిచిత్రార్థస్రష్టృత్వం, సుషుప్తిస్థానత్వం, చాకారద్వయం ప్రతిపాదితం భవతీతి పరమాత్మగుణసిద్ధ్యర్థస్య స్వాపాదేస్తన్నిరూపణం. మూర్ఛాదినిరూపణం తు పూర్వపాదే నిరవకాశత్వాత్ సుషుప్తినిరూపణసాపేక్షత్వాచ్చాత్ర కృతం. (అవస్థా ఇతి) మాత్రశాఖ ఇతి ... (ముగ్ధ్యుత్క్రాన్తిస్థానేషు) అవస్థాస్విత్యర్థః. సుషుప్త్యాదిస్థానేషు స్థితస్య జీవశరీరకస్య పరస్య జీవగతా అపురుషార్థాః కిం ప్రసజ్యన్తే - నేతి చిన్త్యతే.

తత్ర తత్రావస్థితస్యాస్తి నేతి విచార్యతే. కిం యుక్తమ్. అస్తీతి. కుతః. తత్తదవస్థశరీరైక్యావస్థానాత్. నను *స్థిత్యగ్రహాద్యుక్తిరితి చేన్నై వైశేష్యాత్ *స్థిత్యదనాభ్యాం చేత్యాదిషు పరస్యాకర్మవశ్యత్వేన దోషాభావ ఉక్తః. తథాఽకర్మవశ్యస్యాపి పరస్య బ్రహ్మణస్తత్తత్స్థానసమ్బన్ధాద్దోష ఉచ్యతే. ఇత్థముచ్యతే- కర్మాణ్యపి దేహసమ్బన్ధమాపాదయన్త్యపురుషార్థజననాని భవన్తీతి- *దేహయోగాద్వేత్యత్రోక్తం తచ్చ దేహసమ్బన్ధస్యాపురుషార్థత్వేన భవతి- ఇతరథా కర్మాణ్యేవ దుఃఖం జనయిష్యన్తి-కిం దేహసమ్బన్ధేన అతోఽకర్మవశ్యత్వే సత్యపి నానావిధాశుచిదేహసమ్బన్ధోఽపురుషార్థ ఏవ అతస్తన్నియమనార్థం స్వేచ్ఛయా తత్ప్రవేశేఽప్యపురుషార్థసమ్బన్ధోఽవర్జనీయః- పూయశోణితాదిమజ్జనం హి స్వేచ్ఛాకారితమప్యపురుషార్థ ఏవ అతో యద్యపి జగదేకకారణం సర్వజ్ఞత్వాదికల్యాణగుణాకరం చ బ్రహ్మ తథాపి *యః పృథివ్యాం తిష్ఠన్ *య ఆత్మని తిష్ఠన్ *యశ్చక్షుషి తిష్ఠన్ *యో రేతసి తిష్ఠన్నిత్యాదివచనాత్, తత్ర తత్రావస్థితస్య తత్తత్సమ్బన్ధరూపాపురుషార్థాస్సన్తీతి

ఏవం ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే (న స్థానతోఽపి పరస్యేతి) న పృథివ్యాద్యాత్మాదిస్థానతోఽపి పరస్య- బ్రహ్మణః అపురుషార్థగన్ధస్సమ్భవతి కుతః (ఉభయలిఙ్గం సర్వత్ర హి) యతః సర్వత్ర శ్రుతిస్మృతిషు పరం బ్రహ్మ ఉభయలిఙ్గం ఉభయలక్షణమభిధీయతే నిరస్తనిఖిలదోషత్వకల్యాణగుణాకరత్వలక్షణోపేతమిత్యర్థః *అపహతపాప్మా విజరో విమృత్యుర్విశోకో విజిఘత్సోఽపిపాసస్సత్యకామస్సత్యసఙ్కల్పః *సమస్తకల్యాణగుణాత్మకోఽసౌ స్వశక్తిలేశోద్ధృతభూతవర్గః * తేజోబలైశ్వర్యమహావబోధసువీర్యశక్త్యాదిగుణైకరాశిః పరః పరాణాం

దేహాదిసమ్బన్ధస్యాపురుషార్థహేతుత్వం కిం తద్వస్తుస్వభావప్రయుక్తం ఉత కర్మవిశేషకృతమితి కిం చ ... ఉభయలిఙ్గత్వశ్రుతిరపురుషార్థస్య వస్తుస్వభావప్రయుక్తతాం వ్యుదస్య కర్మనిబన్ధనతామవగమయితుం ప్రభవతి నేతి పరస్యోభయలిఙ్గత్వశ్రుతిరన్యథాసిద్ధా నేతి పరస్యోభయలిఙ్గత్వం కిమవస్థాభేదేన వా అతాత్త్వికత్వేన వా నిర్వోఢుం శక్యం నేతి తత్రావస్థాభేదేన నిర్వహణార్థం చిన్త్యతే పరస్యోభయలిఙ్గత్వం కిం విరోధానార్హం నేతి నామరూపవ్యాకరణశ్రుత్యుక్తం బ్రహ్మణాదిశబ్దానాం బ్రహ్మపర్యన్తత్వం కిం పరస్య కర్మవశ్యతామవగమయతి నేతి అతాత్త్వికత్వేన నిర్వాహార్థం త్రైధా చిన్త్యతే జలసూర్యాదివత్ పరస్య మిథ్యాభూతానిద్యాదిదోషసమ్బన్ధమవగమయతి నేతి *అథాత ఆదేశో నేతి నేతీతి నిషేధః కిం ప్రకృతసర్వాకారవిషయః ఉత సఙ్కుచితః ... జ్ఞానానన్దస్వరూపత్వవ్యపదేశః కిం పరస్య సార్వజ్ఞ్యసత్యసఙ్కల్పత్వాదిగుణాశ్రయత్వం ప్రతిక్షిపతి నేతి చ యదా బ్రాహ్మణాదిశబ్దానాం బ్రహ్మపర్యన్తత్వం పరస్య కర్మవశ్యతామవగమయతి తదా పరస్యోభయలిఙ్గత్వం విరోధానార్హమవస్థాభేదేన నిర్వాహ్యం స్యాత్ యదా జలసూర్యాదివత్ పరస్యావిద్యాదిదోషసంసర్గం జ్ఞాపయతి యదా చ నేతి నేతీతి నిషేధః ప్రకృతసర్వాకారవిషయః యదా చ జ్ఞానానన్దస్వరూపత్వవ్యపదేశస్సార్వజ్ఞ్యాదిప్రతిక్షేపకః తదోభయలిఙ్గత్వమతాత్త్వికత్వేన నిర్వోఢుం శక్యం స్యాత్ ఏవముభయథా నిర్వాహసమ్భవాత్ ఉభయలిఙ్గత్వశ్రుతిరన్యథాసిద్ధేత్యపురుషార్థస్య వస్తుస్వభావప్రయుక్తతాం వ్యుదస్య కర్మకృతత్వం వ్యవస్థాపయితుం న ప్రభవతీత్యకర్మవశ్యత్వేఽపి పరస్య దేహాదిసమ్బన్ధాదపురుషార్థాన్వయస్స్యాత్ యదా తు బ్రాహ్మణాదిశబ్దానాం బ్రహ్మపర్యన్తత్వం న పరస్య కర్మవశ్యత్వమవగమయతి తదా తస్యోభయలిఙ్గత్వం విరోధానర్హతయాఽవస్థాభేదేన నిర్వోఢుమశక్యం స్యాత్ యదా జలసూర్యాదిదృష్టాన్తః పరస్యావిద్యాదోషసంసర్గం న జ్ఞాపయతి యదా చ *నేతి నేతీతి నిషేధస్సఙ్కుచితవిషయః యదా చ జ్ఞానానన్దస్వరూపత్వవ్యపదేశో జ్ఞాతృత్వాదిగుణాశ్రయత్వం న ప్రతిక్షిపతి తదాఽతాత్త్వికత్వేన నిర్వోఢుమశక్యం స్యాత్ అత ఉభయలిఙ్గత్వశ్రుతేరుభయథాప్యన్యథాసిద్ధత్వాభావాత్ అపురుషార్థస్య వస్తుస్వభావప్రయుక్తతాం వ్యుదస్య కర్మవిశేషప్రయుక్తత్వం వ్యవస్థాపయితుం ప్రభవతీత్యకర్మవశ్యస్య పరమాత్మనో దేహాదిష్వవస్థితస్యాపి నాపురుషార్థాదిదోషాన్వయప్రసఙ్గ ఇతి (తత్తదవస్థశరీరేతి) తచ్ఛబ్దాభ్యాం జాగరాదిపరం జాగరాదిహేతుతా శరీరస్యావస్థా పౌనరుక్త్యం శఙ్క్యతే (నన్వితి)పరిహారః(ఇత్థమితి)కర్మణాం దుఃఖావహత్వం దేహద్వారకమస్తు తతః కిమిత్యత్రాహ (తచ్చేతి) ద్వారభూతస్య సాక్షాదపురుషార్థహేతుత్వం భవతి యథా రాజకోపస్య వధాదిహేతుత్వేఽపి తస్య ఖడ్గప్రహారాదిద్వారకత్వాత్ ద్వారభూతఖడ్గప్రహారస్య వధం ప్రతి సాక్షాద్ధేతుత్వం తద్వదేవేతి ఇమమర్థమభిప్రేత్యాహ (అపురుషార్థత్వేన భవతీతి) తదుపపాదయతి (ఇతరథేతి) తస్మాద్ద్వారభూతదేహసమ్బన్ధోఽపురుషార్థ ఇత్యాహ (అత ఇతి) కర్మవశ్యత్వాదృతే స్వేచ్ఛయా ప్రవేశేఽప్యపురుషార్థసమ్బన్ధో వస్తుస్వభావాయత్తత్వాదవర్జనీయః యథాఽనన్యాధీనస్య స్వయమేవాసినా స్వేచ్ఛయా తతో శిరశ్ఛేదోఽపురుషార్థ ఏవ తద్వదిత్యాహ (అత ఇతి) దృష్టాన్తమాహ (పూయేతి) అకర్మవశ్యత్వేఽపి వస్తుస్వభావాయత్తాపురుషార్థసమ్బన్ధస్స్యాదేవేతి పూర్వపక్షోత్థానమిత్యర్థః

రాద్ధాన్తమాహ (ఏవం ప్రాప్త ఇతి) (నిరస్తనిఖిలదోషత్వకల్యాణగుణాకరత్వలక్షణోపేతమిత్యర్థ ఇతి) నిర్దోషత్వశ్రుతివత్ కల్యాణగుణాకరత్వశ్రుతిరపి దోషశఙ్కానిరాసోపయోగినీ కల్యాణగుణానాం దోషప్రతిపక్షరూపత్వాదితి భావః ....

సకలా న యత్ర క్లేశాదయస్సన్తి పరావరేశే *సమస్తహేయరహితం విష్ణ్వాఖ్యం పరమం పదమిత్యాదిశ్రుతిస్మృతిభ్యః ఉభయలక్షణం హి బ్రహ్మైవగతమ్. ......

౧౨॥ సూ. భేదాదితి చేన్న ప్రత్యేకమతద్వచనాత్ ॥ యథా జీవస్య ప్రజాపతివాక్యావగతాపహతపాప్మత్వాద్యుభయలిఙ్గస్యాపి దేవాదిదేహయోగరూపావస్థాభేదాదపురుషార్థయోగః- తథాఽన్తర్యామిణః పరస్యాపి స్వతోఽపహతపాప్మత్వాద్యుభయలిఙ్గస్య తత్తద్దేవాదిశరీరయోగరూపావస్థాభేదాదపురుషార్థయోగోఽవర్జనీయ ఇతి చేత్. తన్న- (ప్రత్యేకమతద్వచనాత్) *యః పృథివ్యాం తిష్ఠన్ *య ఆత్మని తిష్ఠన్నిత్యాదిషు ప్రతిపర్యాయం *స త ఆత్మాన్తర్యామ్యమృత ఇత్యన్తర్యామిణోఽమృతత్వవచనేన తత్ర తత్ర స్వేచ్ఛయా నియమనం కుర్వతస్తత్తత్సమ్బన్ధప్రయుక్తాపురుషార్థప్రతిషేధాత్. జీవస్య తు తత్స్వరూపం తిరోహితమితి *పరాభిధ్యానాత్తు తిరోహితమిత్యత్రోక్తం. నను స్వేచ్ఛయా కుర్వతోఽపి తత్తద్వస్తుస్వభావాయత్తా పురుషార్థసమ్బన్ధోఽవర్జనీయ ఇత్యుక్తం. నైతద్యుక్తం- న హ్యచిద్వస్త్వపి స్వభావతోఽపురుషార్థస్వరూపం. కర్మవశ్యానాం తు కర్మస్వభావానుగుణ్యేన పరమపురుషసఙ్కల్పాదేకమేవ వస్తు కాలభేదేన పురుషభేదేన చ సుఖాయ దుఃఖాయ చ భవతి. వస్తుస్వరూపప్రయుక్తే తు తాద్రూప్యే సర్వం సర్వదా సర్వస్య సుఖాయైవ దుఃఖాయైవ వా స్యాత్- న చైవం దృశ్యతే. తథా చోక్తం *నరకస్వర్గసంజ్ఞే వై పాపపుణ్యే ద్విజోత్తమ । వస్త్వేకమేవ దుఃఖాయ సుఖాయేర్ష్యాగమాయ చ। కోపాయ చ యతస్తస్మాద్వస్తు వస్త్వాత్మకం కుతః। తదేవ ప్రీతయే భూత్వా పునర్దుఃఖాయ జాయతే। తదేవ కోపాయ యతః ప్రసాదాయ చ జాయతే। తస్మాద్దుఃఖాత్మకం నాస్తి న చ కించిత్సుఖాత్మకమితి. అతో జీవస్య కర్మవశ్యత్వాత్తత్తత్కర్మానుగుణ్యేన తత్తద్వస్తుసమ్బన్ధ ఏవాపురుషార్థస్స్యాత్- పరస్య తు బ్రహ్మణః స్వాధీనస్య స ఏవ సమ్బన్ధస్తత్తద్విచిత్రనియమనరూపలీలారసాయైవ స్యాత్. ......

౧౩॥ సూ. అపి చైవమేకే ॥ అపి చ- ఏకే-శాఖినః ఏకస్మిన్నేవ దేహసంయోగే జీవస్యాపురుషార్థం పరస్య తు తదభావం నియమనరూపైశ్వర్యాయత్తదీప్తియోగం చ స్వశబ్దేనాధీయతే *ద్వా సుపర్ణా సయుజా సఖాయా సమానం వృక్షం పరిషస్వజాతే। తయోరన్యః పిప్పలం స్వాద్వత్త్యనశ్నన్నన్యో అభిచాకశీతీతి.

౧౨॥ సూ. భేదాదితి చేన్న ప్రత్యేకమతద్వచనాత్ ॥ ఉభయలిఙ్గత్వశ్రుతిః జీవస్యాప్యస్తి- తత్రావస్థాభేదేన హీనత్వదర్శనాత్- తద్వత్పరమాత్మనోఽపీత్యర్థః. పరిహరతి (తన్నేతి) (ప్రతిపర్యాయమితి) అమృతశబ్దస్యాసకృదుక్తిశ్చేత్- నిత్యత్వపరత్వం స్యాత్- అసకృదావృత్తత్వాత్ ప్రతిపర్యాయముక్తతత్తద్వస్తుగతదోషవిశేషసమ్బన్ధరాహిత్యమేవామృతశబ్దేనాభిప్రేతమిత్యర్థః. జీవస్యోభయలిఙ్గత్వశ్రుతిసద్భావేఽపి తస్యాపురుషార్థసమ్బన్ధ ఇత్యత్రాహ (జీవస్యేతి) తిరోధానాదేః శ్రుతిసిద్ధత్వాజ్జీవవిషయోభయలిఙ్గత్వశ్రుతిస్సఙ్కోచితా- పరమాత్మనస్త్వనాధీనతిరోధానాదిశ్రుత్యభావాత్తద్విషయోభయలిఙ్గత్వశ్రుతిరసఙ్కుచితవృత్తిరిత్యర్థః. నన్విత్యాదినా చోదితే పరిహరతి (నైతదితి) వస్తుస్వభావాయత్తత్వే సతి హ్యపురుషార్థత్వప్రసఙ్గః- తదేవ నాస్తీత్యాహ (న హీతి) న కేవలం జీవసఙ్కల్పాదేవాపురుషార్థసమ్బన్ధో బాధకః- అచేతనస్యాప్యపురుషార్థత్వం న స్వభావప్రయుక్తమిత్యపిశబ్దస్యభావః. అగ్న్యాదిషు హేమన్తాదికాలాపేక్షయా సుఖదుఃఖహేతుత్వం దృష్టం, పురుషభేదేన ఏకస్యైవ వస్తునః స్వకీయత్వపరకీయత్వబుద్ధ్యా సుఖదుఃఖకరం దృష్టం,- యథా ధాన్యాదిషు- తద్వదిత్యర్థః. వస్తుస్వభావాయత్తత్వే దూషణమాహ (వస్తుస్వరూపేతి) తాద్రూప్యే- సుఖదుఃఖాదిహేతుత్వే ఇత్యర్థః. న హ్యేకస్య విరుద్ధస్వభావద్వయాన్వయ ఉపపన్న ఇతి భావః. న కేవలం సుఖాదిహేతుతాయాః కర్మకృతత్వముపపత్త్యా కల్ప్యం- కణ్ఠోక్తమపీత్యాహ (తథా చోక్తమితి) పురుషభేదేనైకస్య వస్తునస్సుఖాదిహేతుత్వమాహ (నరకస్వర్గేతి) నరకస్వర్గసంజ్ఞత్వం ప్రాప్తాప్రాప్తవివేకేన పాపపుణ్యకృతమిత్యర్థః. ఏకస్యైవ వస్తునః ఏకపురుషం ప్రతి కాలభేదేన సుఖాదిహేతుత్వమాహ (తదేవ ప్రీతయ ఇతి) తస్మాత్పరతన్త్రస్య జీవస్య కర్మానుగుణభగవత్సఙ్కల్పాయత్తాఽపురుషార్థసమ్బన్ధ ఇత్యాహ (అత ఇతి) స్వతన్త్రస్య స్వయం స్యాత్పురుషార్థాపాదనాయోగాదీశ్వరస్యైతల్లీలోపకరణతయా పురుషార్థభూతమిత్యాహ (పరస్యేతి)......

౧౩॥ సూ. అపి చైవమేకే ॥ పూర్వసూత్రే అనిగదవ్యాఖ్యాతా శ్రుతిరుదాహృతా- అత్ర స్పష్టార్థశ్రుతిరుదాహ్రియత ఇత్యభిప్రాయేణ స్వశబ్దేనేత్యుక్తం. ద్వా సుపర్ణా ఇత్యత్ర పర్ణశబ్దేన ప్రాకృతవిగ్రహాఙ్గానం నాఽభిధీయతే......

అథస్యాత్ - *అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణీతి బ్రహ్మాత్మకజీవానుప్రవేశపూర్వకం నామరూపవ్యాకరణమితి బ్రహ్మణోఽపి తదాత్మభూతస్య దేవమనుష్యాదిరూపత్వం తన్నామభాక్త్వం చాస్తి-తతశ్చ * బ్రాహ్మణోఽయజేతేత్యాదివిధినిషేధశాస్త్రగోచరత్వేన కర్మవశ్యత్వమవర్జనీయమితి. తత్రాహ.

౧౪॥ సూ: అరూపవదేవ హి తత్ప్రధానత్వాత్ ॥ దేవాదిశరీరానుప్రవేశే తేన తేన రూపేణ యుక్తమప్యరూపవదేవ తత్-బ్రహ్మ-రూపరహితతుల్యమేవ. జీవవచ్ఛరీరిత్వనిబన్ధనం కర్మవశ్యత్వమస్య న విద్యత ఇత్యర్థః. కుతః. నిర్వాహకత్వేన ప్రధానత్వాత్. *ఆకాశో హ వై నామరూపయోర్నిర్వహితా తే యదన్తరా తద్బ్రహ్మేతి సర్వానుప్రవేశేఽపి నామరూపకార్యాస్పర్శేన నామరూపయోర్నిర్వోఢృత్వమేవ బ్రహ్మణః ప్రతిపాదయతి. నను తచ్ఛరీరకత్వేన తదన్తర్యామిత్వే కథమరూపవదితి రూపసమ్బన్ధరహితతుల్యత్వముచ్యతే. ఇత్థం- యథా జీవస్య తత్తజ్జస్య సుఖదుఃఖభాక్త్వేన తత్తద్రూపసమ్బన్ధః- తథా తదభావాత్పరస్యారూపవత్త్వం.విధినిషేధశాస్త్రాణ్యపి కర్మవశ్యమేవాధికుర్వన్తి. తస్మాదరూపతుల్యమేవ పరం బ్రహ్మ. తతశ్చాన్తర్యామిరూపేణావస్థితమపి బ్రహ్మ నిరస్తనిఖిలదోషత్వకల్యాణగుణాకరత్వరూపోభయలిఙ్గమేవ. ....

నను చ *సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మేత్యాదిభిర్నిర్విశేషప్రకాశైకస్వరూపం బ్రహ్మావగమ్యతే-అన్యత్తు సర్వజ్ఞత్వసత్యసఙ్కల్పత్వజగత్కారణత్వసర్వాన్తరాత్మత్వసత్యకామత్వాదికం *నేతి నేతీత్యాదిభిః ప్రతిషిధ్యమానత్వేన మిథ్యాభూతమిత్యవగన్తవ్యం. తత్కథం కల్యాణగుణాకరత్వనిరస్తనిఖిలదోషత్వరూపోభయలిఙ్గత్వం బ్రహ్మణ ఇతి. అత ఆహ

౧౫॥ సూ. ప్రకాశవచ్చావైయర్థ్యాత్ ॥ యథా *సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మేత్యాదివాక్యావైయర్థ్యాత్ప్రకాశస్వరూపత్వం బ్రహ్మణోఽభ్యుపగమ్యతే - తథా సత్యసఙ్కల్పత్వసర్వజ్ఞత్వజగత్కారణత్వసర్వాత్మకత్వనిరస్తనిఖిలావిద్యాదిదోషత్వాద్యభిధాయివాక్యావైయర్థ్యాదుభయలిఙ్గమేవ బ్రహ్మ.

అనన్తరసూత్రమవతారయతి (అథస్యాదితి) అపురుషార్థసమ్బన్ధకర్మాధీనోఽస్తు- కర్మవశ్యత్వం పరమాత్మనోఽపి సమ్భవతీత్యర్థః.

౧౪॥ సూ. అరూపవదేవ హి తత్ప్రధానత్వాత్ ॥ కేనాకారేణారూపతుల్యత్వమిత్యత్రాహ (జీవవదితి) వక్ష్యమాణహేత్వభిప్రాయేణాహ (నిర్వాహకత్వేన ప్రధానత్వాదితి) *తే యదన్తరేత్యస్యార్థమాహ (నామరూపేతి) కార్యవిశేషబుభుత్సయా చోపి (నన్వి-తి) శరీరిత్వేనానుప్రవేశో హి తన్నియమనాదికార్యార్థ ఏవ- తత్కథం కార్యాస్పర్శ ఇత్యర్థః. యద్వా - తత్తద్బుద్ధిశబ్దపర్యవసానం హి తత్తదనుప్రవేశకార్యం- బుద్ధిశబ్దవిషయత్వేన కర్మవశ్యత్వం చావశ్యంభావి- తత్కథం కార్యాస్పర్శ ఇత్యర్థః. పరిహారతి (ఇత్థమితి) సుఖదుఃఖాదికార్యవిశేషస్యాస్పర్శ ఉచ్యతే- న తు నియమనాదేరిత్యర్థః. తర్హి *బ్రాహ్మణో యజేతేత్యేవమాదీనాం కోఽర్థ ఇత్యత్రాహ (విధినిషేధేతి) యథా శుక్లశబ్దస్య గుణపర్యన్తాభిధానస్వారస్యేఽపి పటస్య శుక్ల ఇతి వాక్యేఽర్థానుపపత్త్యా శుక్లశబ్దో ధర్మమాత్రపరః- తథా *బ్రాహ్మణో యజేతేత్యాదిష్వప్యర్థానుపపత్త్యా జీవమాత్రపర్యన్తత్వమాశ్రీయత ఇత్యర్థః. తథా చ *యస్య పృథివీ శరీరమిత్యాదిషు దృష్టమితి భావః. యద్వా- బ్రాహ్మణాదిశబ్దానాం బ్రహ్మపర్యన్తత్వేఽపి బ్రాహ్మణశ్శుక్ల ఇతివద్విశేషణభూతజీవమాత్రకర్మవశ్యత్వాన్వయాత్ బ్రహ్మణస్సద్వారకం కర్మవశ్యత్వమితి. (అధికుర్వన్తి) అధికారః- తాదర్థ్యబోధనం. తస్మాదితి సూత్రార్థముపసంహరతి. పరమప్రకృతార్థేనాన్వయమాహ (తతశ్చేతి) ....

అనన్తరసూత్రం చోద్యేనావతారయతి (నను చేతి) * సత్యం జ్ఞానమిత్యాద్యర్థగుణనిషేధః- జ్ఞానమాత్రస్య సఙ్కల్పాద్యాశ్రయత్వాయోగాత్. జ్ఞాతురేవ హి తదాశ్రయత్వం. శ్రౌతనిషేధమాహ (నేతి నేతీతి)

౧౫॥ సూ. ప్రకాశవచ్చావైయర్థ్యాత్ ॥ జ్ఞానస్య సర్వజ్ఞత్వాద్యయోగః కిం వ్యాప్త్యాఽభిధీయతే - తర్హి జ్ఞానం కస్యచిత్ గుణభూతం దృష్టమితి బ్రహ్మాపి కస్యచిద్గుణభూతం స్యాత్. ప్రాధాన్యేన శ్రుతిప్రతిపన్నత్వాన్న గుణభూతమితి చేత్ - తర్హి శ్రుతిప్రతిపన్నత్వాదేవ సర్వజ్ఞత్వాద్యనుపపత్తిస్స్వీక్రియతాం. వ్యాప్తివిరోధోఽపి నాస్తి- గుణభూతజ్ఞానస్యైవ జ్ఞానాద్యనాశ్రయత్వదర్శనాత్. అతస్సర్వముపపన్నమితి భావః. ...

౧౬॥ సూ. ఆహ చ తన్మాత్రం॥ కించ- * సత్యం జ్ఞానమనన్తమిత్యాదివాక్యం బ్రహ్మణః ప్రకాశస్వరూపతామాత్రం ప్రతిపాదయతి - నాన్యత్సత్యసఙ్కల్పత్వాదికం వాక్యాన్తరావగతం నిషేధతి. * నేతి నేతీతి చ నిషేధస్య విషయోఽనన్తరమేవ వక్ష్యతే. ....

౧౭॥ సూ. దర్శయతి చాథో అపి స్మర్యతే॥ దర్శయతి చ వేదాన్తగణః కల్యాణగుణాకరత్వం నిరస్తనిఖిలదోషత్వం చ * తమీశ్వరాణాం పరమం మహేశ్వరం తం దైవతానాం పరమం చ దైవతం । స కారణం కరణాధిపాధిపో న చాస్య కశ్చిజ్జనితా న చాధిపః । న తస్య కార్యం కరణం చ విద్యతే న తత్సమశ్చాభ్యధికశ్చ దృశ్యతే। పరాస్య శక్తిర్వివిధైవ శ్రూయతే స్వాభావికీ జ్ఞానబలక్రియా చ * యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిత్ యస్య జ్ఞానమయం తపః * భీషాస్మాద్వాతః పవతే భీషోదేతి సూర్యః * స ఏకో బ్రహ్మణ ఆనన్దః * యతో వాచో నివర్తన్తే అప్రాప్య మనసా సహ। ఆనన్దం బ్రహ్మణో విద్వాన్ న బిభేతి కుతశ్చనేతి * నిష్కలం నిష్క్రియం శాన్తం నిరవద్యం నిరఞ్జనమిత్యాది. స్మర్యతే చ * యో మామజమనాదిం చ వేత్తి లోకమహేశ్వరం * విష్టభ్యాహమిదం కృత్స్నమేకాంశేన స్థితో జగత్ * మయాధ్యక్షేణ ప్రకృతిస్సూయతే సచరాచరం । హేతునానేన కౌన్తేయ జగద్విపరివర్తతే * ఉత్తమః పురుషస్త్వన్యః పరమాత్మేత్యుదాహృతః। యో లోకత్రయమావిశ్య బిభర్త్యవ్యయ ఈశ్వరః * సర్వజ్ఞస్సర్వదృక్ సర్వశక్తిజ్ఞానబలర్ద్ధిమాన్। అన్యూనశ్చాప్యవృద్ధిశ్చ స్వాధీనోఽనాదిమాన్వశీ। క్లమతన్ద్రీభయక్రోధకామాదిభిరసంయుతః। నిరవద్యః పరః ప్రాప్తేర్నిరధిష్ఠోఽక్షరః క్రమః ఇత్యాది. అతస్సర్వత్రావస్థితస్యాపి బ్రహ్మణ ఉభయలిఙ్గత్వాత్ తత్తత్స్థానప్రయుక్తదోషానపరం బ్రహ్మ స్పృశన్తి. ....

౧౮॥ సూ. అత ఏవ చోపమా సూర్యకాదివత్॥ యతో నానావిధేషు స్థానేషు స్థితస్యాపి పరస్య బ్రహ్మణో న తత్ప్రయుక్తదోషభాక్త్వం- అత ఏవ జలదర్పణాదిప్రతిబిమ్బితసూర్యాదివత్ పరమాత్మా తత్ర తత్రావస్థితోఽపి నిర్దోష ఇతి శాస్త్రేషూపమా క్రియతే * ఆకాశమేకం హి యథా ఘటాదిషు పృథగ్భవేత్ । తథాత్మైకో హ్యనేకస్థో జలాధారేష్వివాంశుమాన్। ఏక ఏవ హి భూతాత్మా భూతే భూతే వ్యవస్థితః । ఏకధా బహుధా చైవ దృశ్యతే జలచన్ద్రవదిత్యాదిషు. ....

అత్ర చోదయతి.

౧౯॥ సూ. అమ్బువదగ్రహణాత్తు న తథాత్వం॥ తుశబ్దశ్చోద్యం ద్యోతయతి. అమ్బువదితి- సప్తమ్యన్తాద్వతిః. అమ్బుదర్పణాదిషు యథా సూర్యముఖాదయో గృహ్యన్తే - న తథా పృథివ్యాదిషు స్థా

౧౬॥ సూ. ఆహ చ తన్మాత్రం॥ మాత్రశబ్దనివర్త్యమాహ (నాన్యదితి) ఇతరనిషేధవ్యవచ్ఛేదపరో మాత్రశబ్ద ఇత్యర్థః.

ఏవం మాత్రద్వయేనార్థనిషేధః పరిహృతః- అథ శ్రుతనిషేధమపి పరిహరన్నార్థనిషేధపరిహారోపయోగి ప్రమాణముపన్యస్యతి.

౧౭॥ సూ. దర్శయతి చాథో అపి స్మర్యతే॥ వేదాన్తగణ ఇతి వదేనాథోశబ్దార్థ ఉక్తః. అథోశబ్దః కార్త్స్న్యపర ఇత్యర్థః. * నిష్కలం నిష్క్రియం నిరవద్యమిత్యాద్యుదాహరణేన శ్రౌతనిషేధః పరిహృతః- గుణవిశేషవిధానే సతి సామాన్యనిషేధస్య విహితవ్యతిరిక్తవిషయత్వాత్ గుణవిశేషనిషేధే సతి సామాన్యనిషేధస్య తత్పర్యవసాయిత్వాచ్చ. ....

౧౮॥ సూ. అత ఏవ చోపమా సూర్యకాదివత్॥ * తథాత్మైక ఇత్యత్రైకశబ్ద ఐకస్వభావ ఇత్యర్థః. ..

అనన్తరసూత్రమవతారయతి (అత్ర చోదయతీతి)

౧౯॥ సూ. అమ్బువదగ్రహణాత్తు న తథాత్వం॥ పృథివ్యాదిషు పరమార్థతః స్థిత్యభ్యుపగమేనార్థాన్తరస్య పరమాత్మనో దృష్టాన్తతుల్యత్వాభావాత్ తుల్యత్వసిద్ధ్యర్థం పృథివ్యాదిషు స్థితేరపరమార్థత్వమభ్యుపేత్య మితి తాత్పర్యమ్. ....

నేషు పరమాత్మా గృహ్యతే. అమ్బ్వాదిషు హి సూర్యాదయో భ్రాన్త్యా తత్రస్థా ఇవ గృహ్యన్తే - న పరమార్థతస్తత్రస్థాః. ఇహ తు *యః పృథివ్యాం తిష్ఠన్* *యోఽప్సు తిష్ఠన్* *య ఆత్మని తిష్ఠన్నిత్యేవమాదినా పరమార్థత ఏవ పరమాత్మా పృథివ్యాదిషు స్థితో గృహ్యతే. అతస్సూర్యాదేరమ్బుదర్పణాదిప్రయుక్తదోషాననుషఙ్గస్తత్ర తత్రస్థిత్యభావాదేవ - అతో న తథాత్వం - దార్ష్టాన్తికస్య న దృష్టాన్తతుల్యత్వమిత్యర్థః. ....

పరిహరతి.

౨౦॥ సూ. వృద్ధిహ్రాసభాక్త్వమన్తర్భావాదుభయసామఞ్జస్యాదేవం దర్శనాచ్చ॥ పృథివ్యాదిస్థానాన్తర్భావాత్సినః పరస్య బ్రహ్మణః స్వరూపతో గుణతశ్చ పృథివ్యాదిస్థానగతవృద్ధిహ్రాసాదిదోషభాక్త్వమాత్రం సూర్యాదిదృష్టాన్తేన నివర్త్యతే. కథమిదమవగమ్యతే (ఉభయసామఞ్జస్యాదేవం) ఉభయదృష్టాన్తసామఞ్జస్యాదేవమితి నిశ్చీయతే. *ఆకాశమేకం హి యథా ఘటాదిషు పృథగ్భవేత్* *జలాధారేష్వివాంశుమానితి దోషవత్స్వనేకేషు వస్తుషు వస్తుతోఽవస్థితస్యాకాశస్య, వస్తుతోఽనవస్థితస్యాంశుమత, శ్చోభయస్య దృష్టాన్తస్యోపాదానం హి పరమాత్మనః పృథివ్యాదిగతదోషభాక్త్వనివర్తనమాత్రే ప్రతిపాద్యే సామఞ్జస్యం భవతి. ఘటకరకాదిషు యథా వృద్ధిహ్రాసభాక్షు పృథక్పృథక్సంయుజ్యమానస్యాప్యాకాశం వృద్ధిహ్రాసాదిదోషైర్న స్పృశ్యతే, యథా చ జలాధారేషు విషమేషు దృశ్యమానోఽంశుమాంస్తద్గతవృద్ధిహ్రాసాదిభిర్న స్పృశ్యతే, - తథాఽయం పరమాత్మా పృథివ్యాదిషు నానాకారేష్వచేతనేషు చేతనేషు చ స్థితస్తద్గతవృద్ధిహ్రాసాదిదోషైరసంస్పృష్టస్సర్వత్ర వర్తమానోఽప్యేక ఏవాస్పృష్టదోషగన్ధః కల్యాణగుణాకర ఏవ. ఏతదుక్తం భవతి - యథా జలాదిషు వస్తుతోఽనవస్థితస్యాంశుమతోఽహేత్వభావాజ్జలాదిదోషానభిష్వఙ్గః - తథా పృథివ్యాదిష్వవస్థితస్యాపి పరమాత్మనో దోషప్రత్యనీకాకారతయా దోషహేత్వభావాన్న దోషసమ్బన్ధ ఇతి. (దర్శనాచ్చ) దృశ్యతే చైవం సర్వాత్మనా సాధర్మ్యాభావేఽపి వివక్షితాంశసాధర్మ్యాద్దృష్టాన్తోపాదానం సింహ ఇవ మాణవక ఇత్యాదౌ. అతః స్వభావతో నిరస్తనిఖిలాజ్ఞానాదిదోషగన్ధస్య సమస్తకల్యాణగుణాకరస్య పృథివ్యాదిస్థానతోఽపి న దోషసమ్భవః....

అథ స్యాత్ - *ద్వే వావ బ్రహ్మణో రూపే మూర్తం చామూర్తమేవ చేతి ప్రకృత్య సమస్తం స్థూలసూక్ష్మరూపం ప్రపఞ్చం బ్రహ్మణో రూపత్వేన పరామృశ్య *తస్య హ వా ఏతస్య పురుషస్య రూపం యథా మహారజనం వాస ఇత్యాదినా ఆకారవిశేషం చాభిధాయ *అథాత ఆదేశో నేతి నేతి న హ్యేతస్మాదితి నేత్యన్యత్పరమస్తీతి సర్వం ప్రకృతం బ్రహ్మణః ప్రకారమితిశబ్దేన పరామృశ్య తత్సర్వం ప్రతిషిధ్య సర్వవిశేషాధిష్ఠానం సన్మాత్రమేవ బ్రహ్మ - విశేషాస్త్వేవంవిధం స్వస్వరూపమజానతా బ్రహ్మణా కల్పితా ఇతి దర్శయతి - అతః కథముభయలిఙ్గత్వం బ్రహ్మణ ఇత్యత్రాహ.

సిద్ధాన్తసూత్రమవతారయతి (పరిహరతీతి)

౨౦॥ సూ. వృద్ధిహ్రాసభాక్త్వమన్తర్భావాదుభయసామఞ్జస్యాదేవం దర్శనాచ్చ॥ సర్వత్ర స్థితేరపరమార్థత్వే సత్యాకాశదృష్టాన్తో న ఘటతే - పారమార్థ్యే తు - జలసూర్యాదిదృష్టాన్తో న ఘటతే - తస్మాదుభయదృష్టాన్తానుయాయ్యాకారో వృద్ధిహ్రాసాదిదోషాభావస్స్వీకార్య ఇత్యర్థః. *ఏవమిత్యన్తం సూత్రాంశం సమఞ్జసం భవతీత్యన్తేన భాష్యేణ యోజయిత్వా వ్యతివచనస్యార్థం యోజయతి (ఘటకరకాదిష్విత్యాదినా) తర్హి జలసూర్యాదిదృష్టాన్తః కిమర్థః - దోషాననుషఙ్గే పరమార్థాపరమార్థయోరుభయత్రాప్యనుయాయీ హేతుః క ఇత్యపేక్షాయామాహ (ఏతదుక్తం భవతీతి) దేశవిప్రకర్షః, కాలవిప్రకర్షః, స్వభావవిప్రకర్షః, శ్చేతి త్రిధా విప్రకర్షః. అత్రైకైకవిప్రకర్షోఽపి దోషాస్పర్శస్య హేతుః. తత్ర దేశవిప్రకర్షస్యోదాహరణం జలసూర్యాది. స్వభావవిప్రకర్షస్యోదాహరణమాకాశః. తత్ర దేశవిప్రకర్షవత్ స్వభావవిప్రకర్షోఽపి దోషాస్పర్శహేతురితి దర్శయితుం దృష్టాన్తద్వయోపాదానమిత్యర్థః. దృష్టాన్తద్వయేఽపి దేశకాలస్వభావసన్నికర్షత్రయసముదాయాభావో దోషాస్పర్శే అనుయాయీ హేతుః. సన్నికర్షత్రయసముదాయో దోషసంస్పర్శహేతుః. వ్యాఖ్యేయసూత్రఖణ్డం వ్యాచష్టే (దృశ్యతే చేతి) ....

అనన్తరసూత్రశఙ్కామాహ (అథ స్యాదితి) (మహారజనమితి) మహారజనం - కుసుమ్భః.

౨౧॥ సూ. ప్రకృతైతావత్త్వంహి ప్రతిషేధతి తతో బ్రవీతి చ భూయః॥ నైతదుపపద్యతే- యద్బ్రహ్మణః ప్రకృతవిశేషవత్త్వం *నేతి నేతీతి ప్రతిషిధ్యత ఇతి- తథాసతి భ్రాన్తజల్పితాయమానత్వాత్. నహి బ్రహ్మణో విశేషణతయా ప్రమాణాన్తరాప్రజ్ఞాతం సర్వం తద్విశేషణత్వేనోపదిశ్య పునస్తదేవానున్మత్తః ప్రతిషేధతి. యద్యపి నిర్దిశ్యమానేషు కేచన పదార్థాః ప్రమాణాన్తరప్రసిద్ధాః - తథాపి తేషాం బ్రహ్మణః ప్రకారత్వమప్రజ్ఞాతమేవ- ఇతరేషాంతు స్వరూపం బ్రహ్మణః ప్రకారత్వం చాజ్ఞాతం. అతస్తేషామనువాదాసమ్భవాత్ బ్రహ్మోపదిశ్యన్తే- అతస్తన్నిషేధో నోపపద్యతే. యస్మాదేవం తస్మాత్ ప్రకృతైతావత్త్వం బ్రహ్మణః ప్రతిషేధతీదం వాక్యం- యే బ్రహ్మణో విశేషాః ప్రకృతాః - తద్విశిష్టతయా బ్రహ్మణః ప్రతీయమానేయత్తా *నేతి నేతీతి ప్రతిషిధ్యతే. *నేతి నేతి- నైవం నైవం. ఉక్తప్రకారమాత్రవిశిష్టం న భవతి బ్రహ్మ. ఉక్తప్రకారవిశిష్టతయా యా బ్రహ్మణ ఇయత్తా ప్రకృతా - సా నేతి శబ్దేన పరామృశ్యత ఇత్యర్థః. యతశ్చ నిషేధానన్తరం బ్రహ్మణో భూయో గుణజాతం బ్రవీతి-అతశ్చ ప్రకృతవిశేషణయోగిత్వమాత్రం బ్రహ్మణః ప్రతిషేధతి. బ్రవీతి హి భూయో గుణజాతం *నహ్యేతస్మాదితి నేత్యన్యత్పరమస్త్యథ నామధేయం సత్యస్య సత్యమితి ప్రాణా వై సత్యం తేషామేష సత్యమితి. అయమర్థః- ఇతి నేతియద్బ్రహ్మ ప్రతిపాదితం-తస్మాదేతస్మాదన్యద్వస్తు పరం నహ్యస్తి. బ్రహ్మణోఽన్యత్స్వరూపతో గుణతశ్చోత్కృష్టం నాస్తీత్యర్థః. తస్య చ బ్రహ్మణః సత్యస్య సత్యమితి నామధేయం. తస్య చ నిర్వచనం *ప్రాణా వై సత్యం తేషామేష సత్యమితి. ప్రాణశబ్దేన ప్రాణసాహచర్యాజ్జీవాః పరామృశ్యన్తే. తే తావత్సత్యం-వియదాదివత్స్వరూపాన్యథాభావరూపపరిణామాభావాత్. తేషామేష సత్యం-తేభ్యోప్యేష పరమపురుషస్సత్యం. జీవానాం కర్మానుగుణ్యేన జ్ఞానసఙ్కోచవికాసౌ విద్యేతే- పరమపురుషస్య త్వపహతపాప్మనస్తౌ న విద్యేతే - అతస్తేభ్యోప్యేష సత్యం. అతశ్చైవం వాక్యశేషోదితగుణజాతయోగాత్ *నేతి నేతీతి బ్రహ్మణస్సవిశేషత్వం న ప్రతిషిధ్యతే-అపితు పూర్వప్రకృతేయత్తామాత్రం. అత ఉభయలిఙ్గమేవ పరం బ్రహ్మ.

బ్రహ్మణః ప్రమాణాన్తరాగోచరత్వేన తత్సమ్బద్ధితయా మూర్తామూర్తాదిరూపానువాదేన తన్నిషేధాసమ్భవాత్ ప్రకృతేయత్తా ప్రతిషేధ ఉక్తః- తదేవ ప్రమాణాన్తరాగోచరత్వం ద్రఢయతి.

౨౨॥ సూ. తదవ్యక్తమాహ హి॥ తత్ - బ్రహ్మ ప్రమాణాన్తరేణ న వ్యజ్యతే-ఆహ హి శాస్త్రం *న సందృశే తిష్ఠతి రూపమస్య న చక్షుషా పశ్యతి కశ్చనైనం *న చక్షుషా గృహ్యతే నాపి వాచేత్యాది....

హేత్వన్తరం చాహ.

౨౧॥ సూ. ప్రకృతైతావత్త్వంహి ప్రతిషేధతి తతో బ్రవీతి చ భూయః॥ భేదస్య లోకసిద్ధత్వేనానూదితత్వాత్, తన్నిషేధాన భ్రాన్తజల్పితాయత ఇత్యత్రాహ (నహి బ్రహ్మణ ఇతి) అతస్తన్నిషేధో నోపపద్యత ఇత్యన్తేన సూత్రస్థ హిశబ్దాభిప్రేతార్థ ఉక్తః. *ప్రకృతేత్యాదిసూత్రం వ్యాచష్టే (యే బ్రహ్మణ ఇతి) ఇతిశబ్దో హి ప్రకృతప్రకారపరామర్శీ-తత్కథమియత్తానిషేధ ఇత్యత్రాహ (నేతి నేతి నైవం నైవమితి) ఉక్తప్రకారమాత్రవిశిష్టతయా బ్రహ్మణ ఇయత్తా ప్రకృతా- సాపి ప్రకారవిశేషేతి సా ఇతిశబ్దేన పరామృశ్యత ఇత్యర్థః.——— యేతు ప్రకారనిషేధం సూత్రార్థమాహుః- తత్ప్రశ్నేత్వప్రత్యయోనఘటతే - ఏతావదిత్యేవ వక్తవ్యం.——— సూత్రఖణ్డాన్తరం వ్యాచష్టే (యతశ్చేతి) అనన్తరశబ్దేన తతశ్శబ్దో వ్యాఖ్యాతః. భూయశ్శబ్దేన భూయిష్ఠత్వముచ్యతే. సార్థసఙ్గ్రహం వాక్యముపాదత్తే (బ్రవీతి హీతి) తస్యార్థమాహ (అయమర్థ ఇతి) *నహ్యేతస్మాదిత్యత్ర నిషేధపరత్వం, ప్రతీయతే - నగుణపరత్వం - స్వరూపస్య సత్యత్వమాత్రం, చేతిశఙ్కావ్యావృత్త్యర్థమయమర్థ ఇత్యారమ్భః. (స్వరూపతో గుణతశ్చోత్కృష్టమితి) అనేన అచేతన జీవవ్యావృత్తిః. ఉత్కర్షానుగుణం నామధేయమాహ (తస్య చేతి) సూత్రార్థముపసంహరతి (అత ఇతి)......

అనన్తరసూత్రమవతారయన్ సఙ్గతిమాహ (బ్రహ్మణః ప్రమాణాన్తరేత్యాదినా.)

౨౨. సూ. తదవ్యక్తమాహ హి॥ ప్రధానపరత్వవ్యావృత్త్యర్థమవ్యక్తశబ్దం వ్యాచష్టే (తదితి) ....

౨౩॥ సూ. ❀ అపిసంరాధనేప్రత్యక్షానుమానాభ్యాం॥ ❀ అపిచ- సంరాధనే - సమ్యక్ప్రీణనే భక్తిరూపాపన్నే నిదిధ్యాసనఏవాస్య సాక్షాత్కారః - నాన్యత్రేతి శ్రుతిస్మృతిభ్యామవగమ్యతే. * నాయమాత్మాప్రవచనేన లభ్యోన మేధయా నబహునా శ్రుతేన । యమేవైషవృణుతే తేనలభ్యస్తస్యైష ఆత్మా వివృణుతేతనూంస్వాం * జ్ఞానప్రసాదేన విశుద్ధసత్త్వస్తతస్తుతంపశ్యతి నిష్కళంధ్యాయమానః ఇతి శ్రుతిః. స్మృతిరపి * నాహంవేదైర్నతపసానదానేననచేజ్యయా * భక్త్యాత్వనన్యయాశక్యఅహమేవంవిధోఽర్జున జ్ఞాతుంద్రష్టుంచతత్త్వేనప్రవేష్టుంచపరన్తపేతి. భక్తిరూపాపన్నమేవోపాసనంసంరాధనం-తస్య ప్రీణనమితి పూర్వమేవోక్తం. అతోనిదిధ్యాసనాయబ్రహ్మస్వరూపముపదిశత్ * ద్వేవావబ్రహ్మణఇత్యాదిశాస్త్రం బ్రహ్మణో మూర్తామూర్తరూపద్వయాదివిశిష్టతాం ప్రాగసిద్ధాం నానువదితుంక్షమం...................

౨౪॥ సూ. ❀ ప్రకాశాదివచ్చావైశేష్యంప్రకాశశ్చకర్మణ్యభ్యాసాత్ ॥ ❀ ఇతశ్చ ప్రకృతైతావత్త్వమేవప్రతిషేధతి-నమూర్తామూర్తాదివిశిష్టత్వం - యతస్సాక్షాత్కృతపరబ్రహ్మస్వరూపాణాంవామదేవాదీనాందర్శనే ప్రకాశాదివత్ -జ్ఞానానన్దాదిస్వరూపవన్మూర్తామూర్తాదిప్రపఞ్చవిశిష్టతాయా అపి బ్రహ్మగుణత్వావైశేష్యంప్రతీయతే *తద్ధైతత్పశ్యన్నృషిర్వామదేవః ప్రతిపేదే అహంమనురభవంసూర్యశ్చేత్యాది.బ్రహ్మస్వరూపభూతప్రకాశానన్దాదిశ్చ తేషాంవామదేవాదీనాంసంరాధనాత్మకకర్మణ్యభ్యాసాదుపలభ్యతే- తద్వచ్చాభ్యస్తసంరాధనానాంతేషాంమూర్తామూర్తాదివిశిష్టత్వమప్యవిశేషేణప్రతీయతఇత్యర్థః.

ఉక్తంబ్రహ్మణఉభయలిఙ్గత్వముపసంహరతి.

౨౫॥ సూ. ❀ అతోనన్తేనతథాహిలిఙ్గం॥ ❀ అతః - ఉక్తైర్హేతుభిర్బ్రహ్మణః అనన్తేన కల్యాణగుణగణేనవిశిష్టత్వంసిద్ధం- తథాహిసత్యుభయలిఙ్గంబ్రహ్మోపపన్నంభవతి...................

ఉభయలిఙ్గాధికరణంసమాప్తమ్.

౨౬॥ సూ. ❀ ఉభయవ్యపదేశాత్త్వహికుణ్డలవత్ ॥ ❀

మూర్తామూర్తాత్మకస్యాచిత్ప్రపఞ్చస్యబ్రహ్మణోరూపత్వం *ద్వేవావబ్రహ్మణోరూపేఇత్యాదినోపదిశ్య

౨౩॥ సూ. ❀ అపిసంరాధనేప్రత్యక్షానుమానాభ్యాం॥ ❀ భక్త్యాసాక్షాత్కారోక్తు- తత్కింసంరాధనేనసాక్షాత్కారస్యేత్యత్రాహ (భక్తిరూపేతి) ....

౨౪॥ సూ. ❀ ప్రకాశాదివచ్చావైశేష్యంప్రకాశశ్చకర్మణ్యభ్యాసాత్ ॥ ❀ మూర్తామూర్తాదిప్రపఞ్చవిశిష్టప్రతీతిర్భ్రాన్తిరితిశఙ్కాయాంసూత్రస్యోత్తరఖణ్డంవ్యాచష్టే (బ్రహ్మస్వరూపభూతేతి) ఉపాసనేనసాక్షాత్కృతత్వాదేవహి ప్రకాశానన్దాదేః పారమార్థ్యం- సతు భ్రాన్తినిషిద్ధత్వం- తద్వన్మూర్తామూర్తప్రపఞ్చవిశిష్టతాదేరప్యుపాసనేన సాక్షాత్కృతత్వాత్ పారమార్థ్యమిత్యర్థః.........................

అనన్తరసూత్రమవతారయతి. (ఉక్తమితి)

౨౫॥ సూ. ❀ అతోనన్తేనతథాహిలిఙ్గం॥ ❀ అస్మిన్నధికరణే అవాన్తరశఙ్కాతత్పరిహారబాహుల్యాత్ సాధ్యప్రతిపత్తివ్యాకులతాస్యాదితిపరమసాధ్యోపసంహారేణతన్నివృత్త్యర్థంసూత్రమభిప్రయన్వ్యాచష్టే (అతఇతి) (తథాహిసతీతి) ఇయత్తానిషేధపరత్వేసతినకేవలముభయలిఙ్గత్వాబాధః- అపితూభయలిఙ్గత్వముపపాదితంభవతీత్యర్థః. ... ...

యేతూభయలిఙ్గత్వంపూర్వపక్షీకుర్వన్తి- తన్మతఇదంసూత్రంనఘటతే- ఉభయలిఙ్గత్వసమర్థనేనోపసంహారాత్...................

ఉభయలిఙ్గాధికరణంసమాప్తమ్.

౨౬॥ సూ. ❀ ఉభయవ్యపదేశాత్త్వహికుణ్డలవత్ ॥ ❀ అవాన్తరసఙ్గతిమాహ (మూర్తామూర్తేతి) (అచిత్ప్రపఞ్చస్య) చిదచిదాత్మకప్రపఞ్చకథనేఅచిత్ప్రపఞ్చోపికథితఃస్యాదిత్యర్థః. నత్వన్యయోగవ్యవచ్ఛేదః సఙ్గత్యుపయోగిత్వేనాచిత్ప్రపఞ్చోపాదానంకృతం. నహిరూప

తే. *అథాత ఆదేశో నేతి నేతీతి- మూర్తామూర్తాదివస్తురూపతయా బ్రహ్మణ ఇయత్తా ప్రతిషిధ్యతే. *న హ్యేతస్మాదితి నేత్యన్యత్పరమస్తీతి- బ్రహ్మణోఽన్యదుత్కృష్టం నాస్తీతి ప్రతిపాదితం. తదుపపాదనాయ *అథ నామధేయం సత్యస్య సత్యమితి ప్రాణా వై సత్యం తేషామేష సత్యమితి- ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టేభ్యశ్చేతనేభ్యోఽప్యేష సత్యమితి కదాచిదపి జ్ఞానాదిసఙ్కోచాభావాదుక్తం. తథా *ప్రధానక్షేత్రజ్ఞపతిర్గుణేశః * పతిం విశ్వస్యాత్మేశ్వరం *నిత్యో నిత్యానాం చేతనశ్చేతనానామిత్యాదిశ్రుతేశ్చాయమర్థోఽవగమ్యతే. తస్యాచిద్వస్తునో బ్రహ్మరూపత్వప్రకార ఇదానీం చిన్త్యతే బ్రహ్మణో నిర్దోషత్వసిద్ధ్యర్థం. కిమస్యాచిద్వస్తునో బ్రహ్మరూపత్వమహికుణ్డల*న్యాయేన - ఉత ప్రభాప్రభావతోరివైకజాతియోగేన - ఉత జీవస్యేవ విశేషణవిశేష్యతయాంశాంశిభావేనేతి. ఇహస్థాప్యమానమపి విశేషణవిశేష్యభావమఙ్గీకృత్య *ప్రకృతిశ్చ ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తానుపరోధాత్ *తదనన్యత్వమారమ్భణశబ్దాదిభ్య ఇత్యత్ర సూక్ష్మచిదచిద్వస్తువిశిష్టాద్బ్రహ్మణః స్థూలచిదచిద్వస్తువిశిష్టస్యోత్పత్తేరనన్యత్వం చోక్తం. కిం యుక్తం. (అహికుణ్డలవదితి) కుతః. (ఉభయవ్యపదేశాత్) *బ్రహ్మైవేదం సర్వం *ఆత్మైవేదం సర్వమితి తాదాత్మ్యవ్యపదేశాత్, * హన్తాహమిమాస్తిస్రో దేవతాః అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య ఇత్యాదిభేదవ్యపదేశాచ్చ అహేః కుణ్డలభావఋజుభావవత్ తస్యైవ బ్రహ్మణస్సంస్థానవిశేషా ఏవాచిద్వస్తూని..................

౨౭॥ సూ. ప్రకాశాశ్రయవద్వా తేజస్త్వాత్ ॥ వా శబ్దః పక్షవ్యావృత్త్యర్థః. బ్రహ్మస్వరూపస్యైవాచిద్రూపేణావస్థానే భేదశ్రుతయో, బ్రహ్మణోఽపరిణామిత్వవాదిన్యో, పి బాధితా భవేయుః- అతో యథా తేజస్త్వేన ప్రభాతదాశ్రయయోర్భిన్నయోరపి తాదాత్మ్యం- ఏవమచిత్ప్రపఞ్చస్య బ్రహ్మణో రూపత్వమిత్యర్థః..................................

౨౮॥ సూ. పూర్వవద్వా ॥ వా శబ్దః పక్షద్వయవ్యావృత్త్యర్థః. ఏకస్యైవ ద్రవ్యస్యావస్థావిశేషయోగేపి బ్రహ్మస్వరూపస్యైవాచిద్ద్రవ్యరూపత్వాదుక్తదోషాదనిర్మోకః. అథ ప్రభాతదాశ్రయయోరివాచిద్బ్రహ్మణోర్బ్రహ్మత్వజాతియోగమాత్రం - ఏవం తర్హ్యశ్వత్వగోత్వవద్బ్రహ్మేశ్వరే చిదచిద్వస్తునోశ్చానువర్తమానం సామాన్యమితి సకలశ్రుతిస్మృతివ్యవహారవిరోధః.

వి॰ - కిం తన్నిషేధార్థమనువాదమిత్యత్రాహ (అథాత ఇతి) తథా ప్రధానక్షేత్రజ్ఞేత్యాదినా రూపత్వం వివృతం భవతి - ఈశ్వరత్వాదికథనాన్నియామ్యత్వలక్షణవిభూతిత్వమేవ రూపత్వమితి రూపత్వవిశదీకారాత్. (అహికుణ్డలన్యాయేన) ఏకద్రవ్యావస్థావిశేషేణేత్యర్థః. ఏకజాతియోగస్య ఖణ్డాదిష్వప్యసత్త్వేపి ప్రభాప్రభావద్దృష్టాన్తోపాదానం గుణప్రధానభావాభిప్రాయేణ. *అంశో నానావ్యపదేశాదిత్యత్ర జీవబ్రహ్మణోరంశాంశిభావ ఉక్తః- అత్ర త్వచిద్బ్రహ్మణోరితి భిదేత్యభిప్రాయేణ జీవస్యేవేత్యుక్తం. పౌనరుక్త్యశఙ్కానిరాసార్థమాహ (ఇహస్థాప్యమానమితి) ఉభయవ్యపదేశాత్ కిమచిద్వస్తునో బ్రహ్మరూపత్వమహికుణ్డలన్యాయేన - ఉత ప్రభాతదాశ్రయయోరివైకజాతియోగేన - ఉత విశేషణవిశేష్యభావరూపేణాంశాంశిత్వేనేతి. *మహానజ ఇత్యాదిషు బ్రహ్మణ్యచిదర్థప్రతిషేధః, కృత్స్నోపాదానతాదిప్రతిపాదనం, చ విశేషణవిశేష్యభావేన బ్రహ్మరూపత్వం ప్రపఞ్చస్యావగమయతి - నేతి. న చేత్ - పూర్వోక్తపక్షద్వయసిద్ధిః. అవగమయతి చేత్ - తృతీయపక్షసిద్ధిః. అస్య పృథగధికరణత్వే నిదానం శ్రోతవ్యం, *ప్రకృతైతావత్త్వమిత్యాదే పూర్వాధికరణానుప్రవిష్టత్వే హేతుశ్చ శ్రోతవ్యః, *తతః *భూయ ఇతి పదయోరర్థశ్చ శ్రోతవ్యః,..........................

౨౭॥ సూ. ప్రకాశాశ్రయవద్వా తేజస్త్వాత్ ॥ ....

౨౮॥ సూ. పూర్వవద్వా ॥ *పూర్వవదిత్యత్ర ప్రథమపక్షపరిగ్రహశఙ్కా స్యాదితి తద్వ్యావృత్త్యర్థం పక్షద్వయవ్యావృత్త్యర్థ ఇత్యుక్తం. ఉక్తదోషాత్ - అపరిణామిత్వభేదశ్రుతిబాధాదిత్యర్థః. (అథేత్యాది) చిదచిదీశ్వరేషు బ్రహ్మణి చ బ్రహ్మత్వం నామ జాతిః కిమనువర్తతే- ఉత బ్రహ్మైవ జాతిశ్చిదచిదీశ్వరేష్వనువర్తత ఇతి వికల్పః. ప్రథమపక్షే ఈశ్వరవాచిపదైర్జగత్సామానాధికరణ్యం న స్యాత్ - జాతివాచిపదైర్హి సామానాధికరణ్యం- న వ్యక్తివాచిభిః- న హి ఖణ్డో గౌరితివత్ ఖణ్డో ముణ్డ ఇతి సామానాధికరణ్యం. ద్వితీయే జగత్కారణత్వతదాధారత్వసర్వజ్ఞత్వాదిగుణాశ్రయత్వాదినోపపద్యత ఇత్యర్థః. (సకలశ్రుతిస్మృతివ్యవహారవిరోధ ఇతి) అనేన విరోధద్వయమపి దూషణద్వయం వివక్షితం. బ్రహ్మజాతియోగమాత్ర

పూర్వవదేవ - * అంశో నానావ్యపదేశాత్ * ప్రకాశాదివత్తు నైవం పర ఇతి జీవవత్పృథక్సిద్ధ్యనర్హవిశేషణత్వే నాచిద్వస్తునో బ్రహ్మాంశత్వం. విశిష్టవస్త్వేకదేశత్వేనాభేదవ్యవహారో ముఖ్యః. విశేషణవిశేష్యయోః స్వరూపస్వభావభేదేన భేదవ్యవహారో ముఖ్యః. బ్రహ్మణో నిర్దోషత్వం చ రక్షితం. తదేవం ప్రకాశజాతిగుణశరీరాణాం మణివ్యక్తిగుణ్యాత్మనః ప్రత్యపృథక్సిద్ధిలక్షణవిశేషణతయా యథాంశత్వం - తథేహ జీవస్యాచిద్వస్తునశ్చ బ్రహ్మప్రత్యంశత్వమ్. ....

౨౯ సూ. ౩।౨।౨౯ ప్రతిషేధాచ్చ ॥ ౩।౨।౩౦ స వా ఏష మహానజ ఆత్మాజరోఽమరః * నాస్య జరయైతజ్జీర్యత ఇత్యాదిభిః బ్రహ్మణోఽచిద్ధర్మప్రతిషేధాచ్చ విశేషణవిశేష్యత్వేనైవాంశాంశిభావ ఇత్యర్థః. అతస్సూక్ష్మచిదచిద్వస్తువిశిష్టం కారణభూతం బ్రహ్మ. స్థూలచిదచిద్వస్తువిశిష్టం కార్యభూతం బ్రహ్మేతి కారణాత్కార్యస్యానన్యత్వం, కారణభూతబ్రహ్మవిజ్ఞానేన కార్యస్య జ్ఞాతతేత్యాది, సర్వముపపన్నం. బ్రహ్మణో నిర్దోషత్వం చ రక్షితం. బ్రహ్మణో నిర్దోషత్వేన కల్యాణగుణాకరత్వేన చోభయలిఙ్గత్వమపి సిద్ధమ్. ....

అహికుణ్డలాధికరణం సమాప్తమ్.

మితి పాఠే బ్రహ్మత్వజాతిరితి వికల్ప శిరోభిప్రేతం స్యాత్ - బ్రహ్మత్వజాతియోగమాత్రమితి పాఠే శిరోఽన్తరమభిప్రేతం స్యాత్, బ్రహ్మేతీత్యత్ర భావప్రధానో నిర్దేశః స్యాత్,. పాఠో నిరీక్ష్యః. (పూర్వవదేవేత్యాద) అపృథక్సిద్ధవిశేషణతయాంశత్వం కిం దృష్టమిత్యత్రాహ (తదేవమితి) ....

౨౯॥ సూ. ౩।౨।౨౯ ప్రతిషేధాచ్చ॥ ౩।౨।౩౦ స్వరూపపరిణామాభావే కథం కారణాత్ కార్యస్యానన్యత్వమిత్యాదయ ఉపపద్యన్త ఇత్యత్రాహ (అతస్సూక్ష్మేతి) (జ్ఞాతతేత్యాదీతి) ఆదిశబ్దేన సమానాధికరణశబ్దాదిర్వివక్షితః. ... ...

పరేతు * నస్థానత ఇత్యాదిసూత్రాణి వ్యాచక్షాణాః ఏవమధికరణం వర్ణయన్తి- కాశ్చిత్ * సర్వకర్మా సర్వకామ ఇత్యాదిశ్రుతయస్సవిశేషలిఙ్గాః- * అస్థూలమిత్యాదయశ్చ నిర్విశేషలిఙ్గాః- తాసు కిముభయలిఙ్గం బ్రహ్మ ప్రతిపత్తవ్యం - ఉతాన్యతరలిఙ్గం. అన్యతరపరిగ్రహేచ కిం సవిశేషం- ఉత నిర్విశేషమితి విచారః. శ్రుతిబలాదుభయలిఙ్గే ప్రాప్తే విరోధాత్ స్వతస్తావత్తదుభయలిఙ్గత్వమయుక్తం. పృథివ్యాదిస్థానరూపాద్యుపాధితోపి నోభయరూపత్వం - స్వతో నిర్విశేషస్యాగ్నిసమ్పర్కాల్లోహిత్యవత్ నవిశేషతోపపత్తౌ నిర్వికారత్వశ్రుతికోపాత్. సాకారత్వం ప్రతీతిమాత్రసిద్ధమితి నోభయలిఙ్గత్వం. అన్యతరలిఙ్గపరిగ్రహే నిర్విశేషమేవ ప్రతిపత్తవ్యం-సర్వత్ర- * అశబ్దమస్పర్శమిత్యాదిషు నిర్విశేషం హి బ్రహ్మోపదిశ్యతే. * భేదాదితిచేదితి- నను ప్రతివిద్యం బ్రహ్మణశ్చతుష్పాత్త్వవామనిత్వభామనిత్వత్రైలోక్యరూపవత్త్వాద్యాకారభేదోపదేశాత్ ఉభయలిఙ్గత్వమవిరుద్ధమభ్యుపగన్తవ్యం- అన్యథా సవిశేషత్వశ్రుతేర్నిర్విషయత్వప్రసఙ్గాదితిచేన్న - మధువిద్యాయాం * యశ్చాయమస్యాం పృథివ్యాం తేజోమయోఽమృతమయః పురుషః యశ్చాయమధ్యాత్మం శారీరస్తేజోమయోఽమృతమయః పురుషోఽయమేవ స యోఽయమాత్మేతి ప్రత్యుపాధిభేదమభేదవచనాత్. అపి చ- ఏవమేకే శాఖినో భేదనిన్దాపూర్వకమభేదమామనన్తి * నేహ నానాస్తి కించన మృత్యోస్స మృత్యుమాప్నోతీత్యాదిష్వితి. సాకారనిరాకారశ్రుత్యోః కో విశేషః - యేన నిరాకారమేవ బ్రహ్మాఙ్గీకార్యం. తత్రాహ * అరూపవదితి - రూపాదిరహితమేవ బ్రహ్మ- * అస్థూలమిత్యాదివాక్యానాం నిష్ప్రపఞ్చబ్రహ్మతత్త్వప్రధానత్వాత్. సగుణగోచరతత్ప్రధానాన్యతత్ప్రధానే భ్యోపి బలీయాంసీతి. తర్హి సాకారశ్రుతేః కా గతిః. అత్రాహ * ప్రకాశవచ్చేతి- వ్యాపకోపి సూర్యాదిప్రకాశోఽఙ్గుల్యాద్యుపాధిసమ్బన్ధాదృజువక్రాదిభావమాపద్యతే- ఏవం బ్రహ్మాప్యుపాధినా సవిశేషమివ భవతి. తదుపదేశస్తత్తదుపాసనార్థ ఇతి సాకారశ్రుత్యవైయర్థ్యం. తర్హి నిష్ప్రపఞ్చం బ్రహ్మ కీదృశం. తత్రాహ * ఆహచేతి- * స యథా సైన్ధవఘన ఇత్యాది శ్రుతిశ్చైతన్యమాత్రం బ్రహ్మ నిర్విశేషమాహ. * దర్శయతి చేతి- * అథాత ఆదేశో నేతి నేతి * అన్యదేవ తద్విదితాత్ * న సత్తన్నాసదుచ్యత ఇతి అన్యవ్యావృత్తిముఖేన బోధనం నిర్విశేషత్వగమకం- అన్యథా స్వగతవిశేషప్రతిపాదనోపపత్తావితరవ్యావృత్త్యసామఞ్జస్యం స్యాత్. విశిష్టదృష్టాన్తోపాదానాచ్చ నిర్విశేషత్వముచ్యతే * అత ఏవ చోపమేతి. * అమ్బువదితి- మూర్తత్వేవి ప్రకృష్టదేశత్వాభావాత్ న సూర్యాదితుల్యత్వమితి శఙ్కా * వృద్ధిహ్రాసభాక్త్వమితి - సర్వసారూప్యే దృష్టాన్తదార్ష్టాన్తికభావోచ్ఛేదః- అతఉపాధ్యన్తర్భావాత్ వృద్ధిహ్రాసాదీన్ సూర్యాదివత్ బ్రహ్మ భజతే- అతో దృష్టాన్తదార్ష్టాన్తికయోస్సామఞ్జస్యమితి. * దర్శనాచ్చేతి పృథక్సూత్రం- ఉపాధిష్వన్వయాదన్తర్భావం దర్శయతి * పురశ్చక్రే ద్విపదః పురశ్చక్రే చతుష్పదః । పురస్స పక్షీ భూత్వా పురః పురుష ఆవిశదితి శ్రుతిః- అతో నోభయలిఙ్గం, న చ సవిశేషలిఙ్గమితి. * ప్రకృతైతావత్త్వమిత్యాది * ప్రతిషేధాచ్చేత్యన్తమేకమధికరణాన్తరం వర్ణయన్తి- * ద్వే వావ బ్రహ్మణ ఇత్యాదిశ్రుతిర్విషయః. రూపద్వయం రూపవత్ బ్రహ్మ చ ప్రకృతత్వావిశేషాన్నిషేధతీతి - యద్వా- బ్రహ్మైవ నిషేధతి- తస్యానుపలభ్యమానస్య నిషేధే ప్రమాణాభావాదితి ప్రాప్తే- ప్రకృతం రూపద్వయం నిషిధ్యతే- అన్యథా మహతా ప్రబన్ధేన ప్రతిపాదితస్య బ్రహ్మణో

నిషేధాయోగాత్. • ప్రక్షాలనాద్ధి పఙ్కస్య దూరాదస్పర్శనం వరం. నచానేనైవ న్యాయేన రూపద్వయనిషేధానుపపత్తిః - ప్రతిషేధ్యార్థం లోకసిద్ధస్యానూదితత్వాత్. అతో బ్రహ్మ పరిశిష్యతే. బ్రవీతి చ భూయః *న హ్యేతస్మాదితి నేత్యన్యత్పరమస్తీతి అన్యస్య నాస్తిత్వం. నేతి నేతీతి వాక్యస్య బ్రహ్మవ్యతిరిక్తనాస్తితాపరత్వేన వ్యాఖ్యానరూపమిదం వాక్యం. యద్వా- నిషేధరూపాదాదేశాదన్యదాదేశనం నాస్తీత్యర్థః. తదాహ భూయో బ్రవీతీతి సూత్రభాష్యం * అథ నామధేయమితి వాక్యవిషయం. అస్తి చేత్ బ్రహ్మ- కస్మాన్న గృహ్యతే. అత్రాహ • తదవ్యక్తమాహ హీతి- * న చక్షుషా గృహ్యత ఇత్యాదివాక్యవిషయమిదం. గృహ్యతే చేత్యాహ *అపి సంరాధనఇతి- సంరాధనం- భక్తిధ్యానాది. *తతస్తు తం పశ్యతి నిష్కలం ధ్యాయమానః *యోగినస్తం ప్రపశ్యన్తీత్యాదివిషయః. సంరాధ్యసంరాధకభావేన జీవబ్రహ్మభేదప్రసక్తివ్యుదాసకం • ప్రకాశాదివదితి సూత్రం- కర్మశబ్దః అఙ్గుష్ఠ్యాద్యుపాధిపరః. తేన సూర్యాదిప్రకాశః సవిశేష ఇవ భాతి- నతు వస్తుతస్తథాభూతః. బ్రహ్మణోఽపి సూర్యప్రకాశాద్యవైశేష్యం- తత్తుల్యత్వం. జీవప్రాజ్ఞయోరభేదస్యాభ్యాసేన ప్రతిపాదనాత్. *అతఇతి- అభేదస్య స్వాభావికత్వాత్ భేదస్యౌపాధికత్వాదనన్తేన- ప్రాజ్ఞేనైకతాం గచ్ఛతి జీవః- తథాహి * బ్రహ్మైవ భవతీత్యాదిలిఙ్గం. అస్మిన్నేవ సంరాధ్యసంరాధకభావే మతాన్తరం స్వమతవిశుద్ధ్యర్థముపన్యస్యతి *ఉభయవ్యపదేశాదితి - అవస్థాభేదాదంశభేదాచ్చ అనిరోధః సూత్రద్వయోక్తః. *పూర్వవద్వేతి- *ప్రకాశాదివచ్చావైశేష్యమితి సూత్రార్థసామ్యమర్థః. బన్ధపారమార్థ్యే జ్ఞానానివర్త్యతయాఽమోక్షశాస్త్రవైయర్థ్యాత్ భేదస్య లోకసిద్ధాఽనూదిత ఇతి తాత్పర్యం. *ప్రతిషేధాచ్చ- *అథాత ఆదేశో నేతి నేతీత్యాదిభిః ప్రపఞ్చప్రతిషేధాచ్చ నిష్ప్రపఞ్చబ్రహ్మమాత్రపరిశేషణాద్యథోక్తసిద్ధాన్త ఇతి. అత్ర బ్రూమః- సకలవిశేషమిథ్యాత్వమారమ్భణాధికరణసిద్ధం భవతాం. యది శ్రుతివిప్రతిపత్తిశమనార్థమారమ్భః- సోఽపి త్వదుదాహృతవాక్యేషు సంశయాభావాదనుపపన్నః. నహి *సర్వకర్మా సర్వకామః * అస్థూలమనణ్విత్యాదివిధినిషేధానాం విషయభేదేనావిరోధాత్ ప్రాబల్యదౌర్బల్యసంశయః. యది *నిర్గుణమిత్యాదివాక్యైర్విరోధః- తర్హి సామాన్యనిషేధస్య విహితేతరవిషయత్వాదపచ్ఛేదన్యాయావిషయత్వాచ్చ న బ్రహ్మగుణమిథ్యాత్వమితి ప్రాగేవోపపాదితత్వాత్ సిద్ధాన్తోఽనుపపన్నః. *సర్వగన్ధస్సర్వరసః *అగన్ధమరసమిత్యాదిష్వప్యేకస్యైకత్ర విధినిషేధవిషయత్వాయోగాదేవ విధేయతయా నిషేధ్యతయా చ ప్రతిపన్నానాం గన్ధరసాదీనామర్థాన్తరత్వముఙ్గీకార్యం. నచ నిషేధ్యార్థం గుణానువాదః- గన్ధరసాదీనాం పరమాత్మధర్మత్వేన లోకప్రసిద్ధ్యభావాత్. నచోపాసనార్థమారోపః- సార్వజ్ఞ్యాదీనాం స్వరూపపరవాక్యసిద్ధత్వాత్, ఉపాసనప్రకరణానధీతానామప్యుపాసనార్థత్వే జీవబ్రహ్మైక్యస్యాప్యుపాసనార్థత్వప్రసఙ్గాత్, ప్రకరణాధీతానామపి ప్రకరణస్థతామాత్రేణ ఉపాసనశేషత్వే సత్యైక్యస్యాపి *ఆత్మేత్యేవోపాసీతేత్యుపాసనప్రకరణస్థస్య మిథ్యాత్వప్రసఙ్గాచ్చ. కించ- మిథ్యాత్వపక్షే శ్రుతివిరోధశ్శమితస్స్యాత్- కిన్తు విరోధాదన్యతరాప్రామాణ్యమేవోక్తం స్యాత్- యథార్థవిషయత్వాభావాత్. కించ - సూత్రశైలీవిరుద్ధశ్చ సిద్ధాన్తః- *అదృశ్యత్వాదిగుణకః *సుఖవిశిష్టాభిధానాదేవ చేతి అదృశ్యత్వాదీనామపి గుణత్వం, సుఖాదినా విశిష్టానాం తద్విశిష్టవిషయత్వం చ వదన్ సూత్రకారః కథం నిర్విశేషత్వం నిర్ధారయేత్. కించ- *ధర్మోక్తేః *సర్వధర్మోపపత్తేశ్చేతి ధర్మవిశేషైస్సార్వజ్ఞ్యాదిభిః పరమాత్మత్వం ప్రసాధ్య కథం సాధకధర్మాణాం మిథ్యాత్వం వదేత్. నహి ధూమాభావేఽగ్నివత్త్వాభావసాధ్యం సిధ్యేత్. కించ- సూత్రయోజనాపి క్లిష్టతరా- లిఙ్గశబ్దస్తావత్ జ్ఞాప్యస్వరూపాతిరిక్తజ్ఞాపకపరః ప్రసిద్ధః- నిర్విశేషత్వధర్మానభ్యుపగమాత్ తస్య లిఙ్గశబ్దవాచ్యాసఙ్గతత్వమయుక్తం. కించ- ఉభయలిఙ్గం నేత్యేతావదుక్తం - అన్యతరపరిగ్రహే సవిశేషం న భవతీతి త్వశక్యం, *సర్వత్ర హీత్యుక్తే నిర్విశేషత్వప్రతిపాదనాదితి చాధ్యాహర్తవ్యం,. సవిశేషత్వప్రతిపాదనాదితి చాధ్యాహారే కో నివారకః. ప్రతిజ్ఞానుగుణ్యాభావ ఇతి చేత్. న- అన్యతరపరిగ్రహే సవిశేషమితి ప్రతిజ్ఞాయా అధ్యాహర్తుం శక్యత్వాత్. హేత్వానుగుణ్యాభావాన్నేతి చేన్న- అన్యోన్యాశ్రయస్యస్ఫుటత్వాత్. ఉపరితనసూత్రానుగుణ్యం న భవత్పక్ష ఇతి వక్ష్యామః. అథ స్యాత్ - సాకారత్వమేకం లిఙ్గం - సాకారనిరాకారత్వమప్యేకమితి తదుభయముభయశబ్దవాచ్యం- అతో న ద్వితీయప్రతిజ్ఞాధ్యాహారః, ప్రతిజ్ఞానుగుణహేతుసిద్ధౌ చ నాన్యోన్యాశ్రయ, ఇతి. తదయుక్తం - సూత్రాస్వారస్యాత్. సాకారనిరాకారత్వయోః పరస్పరవిరుద్ధయోరేకత్వేన నిర్దేశస్తావత్క్లిష్టః. ద్వయోరన్యతరవివక్షాయాం నియామకవిశేషాశ్రవణేఽపి స్వేచ్ఛయా కస్యచిద్వివక్షితత్వకథనమపి క్లిష్టం. ప్రత్యుపాధిభేదమశుద్ధత్వం చ తదుదాహృతశ్రుతౌ నాస్తి-*తేజోమయోఽమృతమయః పురుష ఇతి తేజస్విత్వనిర్వికారత్వానన్దరూపత్వాదిబహువిశేషప్రతీతేః. ఆత్మశబ్దశ్చ దేహప్రతిసమ్బన్ధిని వ్యాపిని నియన్తరి ధారకే శేషిణి రూఢ ఇతి సోఽపి నిర్విశేషత్వవిరోధీ. యతో నిర్విశేషత్వప్రతిపాదనమయుక్తం- అతఏవ *అపి చైవమేక ఇతి సూత్రం చ న భేదవ్యుదాసకశ్రుతివిషయం. శ్రుతిషు చ న ప్రామాణికభేదవ్యుదాస ఇత్యుక్తం- *అరూపవదిత్యత్రాపి చ శబ్దవైయర్థ్యం. అతత్ప్రధానేభ్యస్తత్ప్రధానప్రాబల్యనయోఽప్యత్ర నిర్విషయః- సాకారశ్రుతీనామతత్ప్రధానత్వాభావాత్. తాసాం చ తత్ప్రధానత్వమనువాదత్వోపాసనార్థత్వవ్యుదాసాత్ తాత్పర్యలిఙ్గావగమాచ్చ స్థితం. ఉపాసనశేషత్వవ్యుదాసాదేవ * ప్రకాశవదితి సూత్రే భవదుక్తావైయర్థ్యమప్యయుక్తం. ప్రకాశస్యోపాధికాకారయోగే దృష్టాన్తత్వాదవైయర్థ్యసమర్థనే దృష్టాన్తతయాఽన్వయో న ఘటతే. ప్రకాశతుల్యం బ్రహ్మ- అతస్సాకారశ్రుతిరౌపాధికాకారోపాసనార్థా - తస్మాదవైయర్థ్యమితి వాక్యభేదోఽధ్యాహారశ్చ. *ఆహ చేతి సూత్రం చ న నిర్విశేషసమర్పణక్షమం- విషయవాక్యే జ్ఞానఘనత్వావధారణస్య రసఘనత్వావధారణవత్ ప్రామాణికవిశేషాన్తరప్రతిషేధాసమర్థత్వాత్. నిర్విశేషత్వప్రతిపాదనాయోగాదేవ * దర్శయతి చేతి సూత్రం చ న నిర్విశేషపరశ్రుతివిషయం. శ్రుతౌ చాస్యావ్యావృత్తిముఖేన ప్రతిపాదనం న నిర్విశేషత్వం గమయేత్- వ్యావృత్తిమాత్రస్యాశాబ్దత్వాత్. స్వగతవిశేషప్రతిపాదనేఽసమ్భవత్యపి *నేతి నేతీత్యస్యావ్యావృత్తికథనం నిర్విశేషాభిప్రాయమితి చేన్న- వ్యావర్త్యభూతాన్యగతవిశేషపరిహారాభిప్రాయతయాఽప్యుపపత్తౌ ప్రామాణికవిశేషబాధకత్వకల్పనాయోగాత్. అతఏవ సూర్యాదిదృష్టాన్తోపన్యాసోఽపి నిర్దోషః

తదుభయపద్యమానోన ప్రాబల్యమితి విశేషబాధకః. *అమ్బువదిత్యాదిసూత్రద్వయస్య దృష్టాన్తదార్ష్టాన్తికయోః సర్వథా సారూప్యశఙ్కాతద్వ్యుదాసపరసూత్రపరత్వమితి మన్దం - తయోస్సర్వథాసారూప్యవిరహస్యాస్త్రీబాలం ప్రసిద్ధత్వాత్. అవశ్యపరిహరణీయశఙ్కాన్తరపరిహారపరత్వస్య స్వారసికత్వాచ్చ పరోక్తార్థపరత్వమయుక్తం. *వర్శనాదేస్తుల్యత్వాత్ తన్త్రత్వాత్ దేహస్యపాధ్యన్తరాను ప్రవేశదర్శనాదితివ్యాఖ్యానమప్యఫలం - వ్యాపకస్య పరమాత్మనస్సర్వత్రావస్థానే * గుహాం ప్రవిష్టావిత్యాదిషు బహుశ ఉక్తైవ ప్రతిపత్త్యభావాత్. * ప్రకృతైతావత్త్వమిత్యాదేః పృథగధికరణత్వేనాప్యయుక్తం- తావత్యావ్యవధానాఖ్యాంతదనుపపత్తేః, హిశబ్దేన పూర్వప్రతిజ్ఞోపపాదకత్వావగమాత్, *ఉభయలిఙ్గం సర్వత్ర హి *తథాపి లిఙ్గ... తస్మాత్ త్రాణామేకోపక్రమోపసంహారత్వప్రతీతేః, చ. నిషేధ్యోపస్థాపకస్యేతిశబ్దస్య ప్రకారవాచిత్వాత్ ప్రకారిణో బ్రహ్మణో నిషేధ్యత్వశఙ్కానోదేతి. తతశ్చ రూపద్వయం ప్రతిషేధ్యం చేత్- త్వప్రత్యయవైయర్థ్యం. యస్తు బ్రహ్మప్రతిషేధబాధకత్వేన * ప్రతిషేధాదితిప్రత్యేతి న్యాయ ఉక్తః- సఃరూపద్వయప్రతిషేధమపి నిరుణద్ధి. రూపాన్తరానువాదఇతి నదోషఇత్యపి నిరుక్తం- ప్రపఞ్చస్య బ్రహ్మకార్యత్వతదాత్మకత్వత్వాద్... యామ్యత్వతద్ధార్యత్వాదిము ఖేన బ్రహ్మరూపతాయాః ప్రమాణాన్తర ప్రసిద్ధ్యభావేనానువాద్యత్వాయోగాత్. అతస్తన్న్యాయ... * నహ్యేతస్మాదితి నేత్యన్యత్పరమస్తీతి వాక్యం చ న బ్రహ్మవ్యతిరిక్తం నిషేధతి, నాపి ప్రతిషేధరూపాదేశాదన్యదాదేశనం ప్రతిషేధతి,- పరోన్యశ్చ... రన్యతరస్య వైయర్థ్యాత్, అప్రతిషేధరూపాణాం బహూనామనుపదేశప్రసఙ్గాత్. చ. అతఏవ... వ్యర్థం... ఽనన్తరసూత్రద్వయస్యాగ్రాహ్యత్వగ్రాహ్యత్వపరస్యావిరోధోదుర్వచః. యతో జీవబ్రహ్మణోర్వ్యాప్యవ్యాపకత్వాదిలక్షణో... భేదః... ప్రతిషేధ్యః- అతఏవ, చ * ప్రకాశాదివచ్చేతి సూత్రస్య చ సంరాధ్యసంరాధకభావనిమిత్తభేదప్రదానపరత్వమయుక్తం. ఆపరోక్ష... గుణత్వాచ్చ- కర్మశబ్దస్య... కర్మణ్యభ్యాసాదిత్యన్వయస్వారస్యం చోక్తం. ... ప్రతిపాద్యతఇతి నిరఙ్కుశాధ్యాహారసామ్రాజ్యం, వాక్యభేదశ్చ. తదుభయకర్మాని ర్వాహోసమ్భవతీతి భుభయత్రయమయుక్తం. యత్తు... సూత్రాణాం త్వదుక్తార్థపరత్వానుపపత్తిః- అతఏవ * అతోనన్తేనేతి సూత్రం చ న బ్రహ్మణో జీవేనైక్యాపత్తివిషయం. లిఙ్గశబ్దస్య ప్రతిపాదితత్వా... క్తం. * ప్రత్యయోపమానాభ్యామితి శ్రుతేః ప్రత్యక్షశబ్దనిర్దిష్టత్వాత్, లిఙ్గశబ్దస్య చిహ్నపర్యాయత్వాచ్చ. *ఉభయవ్యపదేశాదితిసూత్రద్వయస్య సంరాధ్యసంరాధకభావేనుతాన్తరోపన్యాసపరత్వమప్యయుక్తం- *ప్రకాశాదివదితి సూత్రస్య తత్ప్రయుక్తజీవభేదప్రదానపరత్వాభావాత్. *ప్రకాశాశ్రయవద్వేతి సూత్రం న బ్రహ్మైకదేశత్వపరం- *తేజస్త్వాదిజాతియోగస్య హేతుతయా ప్రతిపాదనాత్. *ప్రకాశాదివదితిసూత్రస్యాపరోక్షార్థపరత్వాభావాదేవ *పూర్వవద్వేతి సూత్రం చ నతదర్థాతిదేశపరం. నను *అంశో నానేతి సూత్రస్యపాదాన్తరస్థత్వేయుక్తి... చేన్న- ఉభయవ్యపదేశనిర్వాహణార్థాతిదేశసూత్రేణ హి భయనిర్వాహపరసూత్రార్థస్యైవ ప్రత్యభిజ్ఞాపితత్వాత్. ... పాదాన్తరస్థమపి *అర్కకౌకస్త్వాదితి సూత్రం ప్రత్యభిజ్ఞాప్యతే. ఏవం ... ప్రతిపాదనానుపపత్తేరేవ *ప్రతిషేధాచ్చేతి సూత్రమపి న... ధపరం- కింతు బ్రహ్మణ్యనిష్టప్రతిషేధవాక్యవిషయమితియుక్తం. —— అపరేతు *ప్రతిషేధాచ్చేత్యన్తం సూత్రగణమేకాధికరణం సర్వ... ర్గుణవిద్యాసు కింకారణాత్మనా నిరాకారం కార్యప్రపఞ్చరూపేణ సాకారం చ బ్రహ్మోపాస్యం- ఉత నిరాకారమేవేతి విచార్య - నోభయలిఙ్గముపాస్యం- *అస్థూలమితి ప్రపఞ్చాకారస్యనిషిద్ధత్వాత్, సృష్టివాక్యానాం నిరాకారప్రతిపత్త్యర్థం దంపర్యాదిసిద్ధాన్తయన్తి *సర్వాణి వై ఖల్విదం ... ర్వపి వాత్మాసస్సమ్భృతా ఇతినాభిస్థానీయే బ్రహ్మణి జీవానాం మరస్థానీయతాశ్రవణేన భేదయూశ్శ... * భేదాదితి చేన్నేతి. కారణాత్మ... తుణమేవ బ్రహ్మోపాస్యం చేత్- నచోభయలక్షణముపాస్యం స్యాదిత్యాశఙ్క్యాహ *ప్రకాశవచ్చావైయర్థ్యాదితి- ప్రకాశ-అవభాసః. సోఽపి... ప్రకాశవత్. సత్యజ్ఞానాదివాక్యావైయర్థ్యాత్. భేదస్యాపాధికత్వే దృష్టాన్తః *సూర్యకాదివదితి. ప్రకాశాదివచ్చావైశేష్యమితి పదత్రయం వ్యత్యస్య... జయన్తి. తదయుక్తం - పౌనరుక్త్యప్రథావాత్. విద్యావిశేషేషూపాస్యాకారనిరూపణంహి తృతీయపాదకృత్యం. నోభయలిఙ్గం నిర్గుణవిద్యాసూపాస్య... మిత్యధ్యాహారబాహుళ్యం చ. తత్రాన్యోన్యాశ్రయాదీన్యనుపపత్త్యన్తరాణి పూర్వవత్. * భేదశబ్దస్య సాధారణత్వేఽపి స్వాపాద్యవస్థానాం ప్రస్తుతత్వాదవస్థాభేదాదితి వ్యాఖ్యానముచితం. స్వగుణమేవోపాస్య మిత్యసమర్థితత్వాదేవ న బోభయలక్షణమితి శఙ్కాఽనుచితా. * ఆనన్దాదయః ప్రధానస్యేతిఙ్ఞానానన్దాదీనాం సర్వబ్రహ్మవిద్యాస్వనువృత్తేర్వక్ష్యమాణత్వాచ్చ నాత్ర వక్తవ్యతా. ప్రాప్తప్రదర్శనపదనమపి పునరుక్తమితి నీలవిదః.——

*అన్యేతు * నస్థానత ఇత్యారభ్య * ప్రతిషేధాచ్చేత్యేవమన్తమధికరణచతుష్టయం వర్ణయన్తి - కార్యావస్థానిరూపితాః - కారణావస్థానిరూప్యన్తే. ఉభయలిఙ్గం - నామరూపాత్మకం. రూపం - శుక్లత్వాది. నామ - శబ్దప్రవృత్తిహేతుర్గోత్వాది. అధ్యాత్మమధిదైవం చాసఙ్ఖ్యేయు స్థానేషు అన్తఃకరణేషు బహిశ్చ స్థితస్యేశ్వరస్య స్థానతః స్వరూపపరిణామేన వా స్వరూపభేదోఽస్తి - నేతి విచారః. * యయేషాన్తరాదిత్యే * య ఏషోఽన్తరక్షిణీతి స్థానభేదాత్, * తావానస్య ప్రతిష్ఠితా ఇతి సప్తస్థామననాత్, * ఏతాన్యష్టావాయతనాన్యష్టా లోకా అష్టౌ దేవా అష్టౌ పురుషా స్సయస్తాన్ పురుషాన్ నిరూహ్య ప్రత్యుహ్యాత్యక్రామత్ తంత్వౌపనిషదం పురుషం పృచ్ఛామీతి నష్టామననాత్, * రూపంరూపం ప్రతిరూపో బభూవేత్యాది శ్రవణాత్, ప్రళయకాలేపి జీవానామివ సూక్ష్మభేదోపపత్తేః, * భోక్తా భోగ్యం ప్రేరితారమితివత్ *ఏక స్తథా సర్వభూతాన్తరాత్మేత్యాదిష్వేకత్వవ్యపదేశస్య జాత్యభిప్రాయతోప్యుపపత్తేః, చ ఈశ్వరస్య స్థానతస్స్వరూపభేదోఽస్తీతి ప్రాప్తే- నేత్యుచ్యతే-సర్వత్ర హి బ్రహ్మ సుఖస్య ప్రతిపాద్యతే *ఏతంహ్యేవబహ్వృచా మహత్యుక్థే మీమాంసన్త ఏతమగ్నావధ్వర్యవ ఏతం మహావ్రతే ఛన్దోగా ఇతి మహాభారతే ఏతం వాయా...

తమాకాశ ఏతమస్యైవ తమోషధీష్వేతం వనస్పతిష్వేతం చన్ద్రమస్యేతం నక్షత్రేష్వేతం సర్వేషు భూతేష్వేతమేవ బ్రహ్మేత్యాచక్షత ఇతి. నను * యే చాముష్మాత్పరాఞ్చో లోకాస్తేషాం చేష్టే దేవకామానాం చ * యే చైతస్మాదర్వాఞ్చో లోకాస్తేషాం చేష్టే మనుష్యకామానాం చ * తస్మైకతస్యైతద్దేవరూపం యదయమముష్యరూపం * తస్యోపనిషదహరిత్యధిదైవతం * తస్యోపనిషదహమిత్యధ్యాత్మమితి ఐశ్వర్యనామరూపభేదాత్స్వరూపభేద ఇతి చెన్న- మహావాక్యప్రత్యేకం - ప్రతిస్థానమతద్వచనాత్ - ఏకత్వవచనాత్. అపి చైవమేకశాఖిన స్తయోః స్థానద్వయవర్తినోః పరమభేదమభీయతే * య ఏవేహ తదముత్ర యదముత్ర తదన్విహ । మృత్యోస్స మృత్యుమిత్యాదినా. నలిన్యప్యక్షయాము శ్రుతిము హిరణ్యశ్మశ్రుత్వాదిరహితమేవ పరస్వరూపం- లిఙ్గి ప్రధానం- నిత్యం. ఇతరత్తు కార్యార్థమాగన్తుకమితి. అతో న పరమాత్మని స్వరూపభేద ఇతి. సోయమరమ్యః కృతికరత్వనిరస్తః - అస్త త్వామ్యధికరణేనన్నితస్మాత్. తత్ర హి * య ఇమం చ లోకం సర్వాణి చ భూతాని యో న్తరో యమయతీతి తత్ర తత్రావస్థితస్యైకతయా పరమాత్మత్వం స్మృతం. న చ వాచ్యమన్తర్యామిణః పరమాత్మత్వమాత్రం తత్ర సిద్ధం- న తు పృథివ్యాదిష్వవస్థితస్యైకత్వమితి. ఏకతయా వినా పరత్వాసిద్ధేః. ఏకైకస్థానావచ్ఛిన్నస్యైశ్వర్యం హి జీవేష్వపి సమ్భవతీతి తస్యేశ్వరత్వాత్ ఏయ ఏవ స్యాత్. తత్ర స్థానావచ్ఛిన్నైశ్వర్యభేదసమ్భవే న సఙ్ఖ్యాదిహేతవః ఇహాపరిహార్యా ఇతి చేన్న- పరాహేః సన్నిధానాత్. న హి తత్ర పరాహరపిముమాత్రమభిధేయః. సాధ్యోపయికత్వకృతో ప్యవస్థాభి ప్రాయికో వ్యాఖ్యేయ ఇతి చేత్, తర్హి తత్ర పరమాత్మైవ తత్ర తత్ర సమస్వయమేష తాదికరణే ష్వపి ప్రతీయతే యాం వ్యాఖ్యాతవ్యాః - అన్యథా తేషాం వాక్యానాం పరమాత్మని సమన్వయానిష్టే. యత్ర స్వపరమేసాధనీయ ప్రత్యేకత్వాదాగమమూహ ప్రతీతా- తస్యాం స్యైస్మిత నైమిత్తిద్విగుణ్యమప్రతి పరోహ్యామి ప్రతో భవితుమర్హతి - యథేన విరుణాన్తర పరః ప్రధానత్వమతుల్యసాఙ్గేష్వపి శ్రేష్ఠస్య వాగ్రూపమూపస్యైరసమానాకారతా ప్రతిషిధ్యతే ఽపి ప్రత్యే. ఆనన్దవల్ల్యాం * స య శ్చాయం పురుషే. యశ్చాసావాదిత్యే స ఏక ఇతి పురుష ఆదిత్యే చావస్థితస్యైకత్వాదగమాదాదిత్యాన్యదేవతావిశేషస్యైవ ఆనన్దమయత్వప్రత్యాఖ్యానాన్నక్షత్రాదిష్వపి ద్వారప్య ఇతి నైకత్వవ్యాఖ్యాతత్వాత్ స్థానభేదే ప్యైకత్వం పూర్వసిద్ధం. సూత్రాకారానసుగుణతా చ - సూత్రే న హ్యుభయవ్యపదేశస్య కిం నిమిత్తం. కిం నామరూపం - ఉత స్వరూపభేదః. నామరూపం చేత్ - అనిష్టం- తత్ర విహితత్వాత్. స్వరూపభేదశ్చేత్- అత్యాజ్యత్వం. జీవావస్థానస్య నామరూపపాణౌస్సమ్భవతయా వ్యాహారస్య ప్రకృతానుసారాదుచితః. * సర్వత్ర హి సర్వత్రాసర్వస్య ప్రతిపాదనాదిత్యనౌచిత్యం. అస్మాకం తు హి స్వాంశ న్యాయ ఏవ. * అపద్వచనాత్- ఏకత్వవచనాదిహాయుక్తం- మధువిద్యావాక్యే * యశ్చాయమస్మిన్ పృథివ్యాం తేజోమయో ఽమృతమయః పురుష ఇత్యాదావస్యైవ ప్రత్యేకమయుక్తత్వాత్, చ. ఈశ్వరైకత్వస్యాసమర్థనీయత్వాదేవ సూత్రాన్తరమారభ్యతే. * ప్రకాశవచ్చేత్యాధికరణాన్తరం- తత్ర * ఆదిత్యవర్ణం * మధ్యాహ్నం * భారూపత్వాదీనాం బోధలక్షణపరత్వం పూర్వవత్ప్రత్యపాదితమశాప్రతిపాదనసిద్ధాన్తయన్తి. న తేజసో భోక్తృత్వం- న బోధేఽపి రూపవత్త్వం- అతస్సాదృశ్యాభావాద్ద్వైయర్థ్యం. తదభావశ్చాద్వైయర్థ్యం. * ఆదిత్యవర్ణం- తేజోమాత్రం. * భారూప ఇత్యుక్తం. తేజోరూపస్య పరస్య భోక్తృత్వాదయో ఽవస్థానాభిప్రాయా జలసూర్యాద్యుపమా. దర్పణస్థానీయస్య స్వ స్వరూపస్వభావాప్యుపచరితాణాం. నాత్ర ముఖ్య ప్రతిబిమ్బభావః- జలస్థానీయ భూతాకరణం- తత్ర యథా భోక్త్రాణాం వృద్ధిహ్రాసభాక్త్వం- అన్తఃకరణపరిణామహీభోక్తాపి సర్వస్థితిలోమభ్యఅసభాగ్రత్వః- తస్మిన్ప్రతిహ్రాస మానే ప్రతిహ్రాస నేయావదణుభావః- ఏవం పరోఽప్యాత్మా స్వకశరీరస్థవృద్ధిహ్రాసభాక్త్వం భజతే. ఏవం దృష్టాన్తదార్ష్టాన్తికసామఞ్జస్యం. * దర్శనాత్- జీవవదనుప్రవేశదర్శనం * పురుష ఆవిశదితి. ఇదమప్యన్తరాదిష్వధికరణాదిష్వీశ్వరస్య దీప్తిమత్త్వస్య సిద్ధతయా కృతకరత్వాపయుక్తం. ఈశ్వరస్య స్వరూపవిసర్వతో నిర్వికారత్వ శ్రుతిద్వైయర్థ్యం చ. * ప్రకృతైతావత్త్వమిత్యత్ర చతుర్థాసంశయ్యరూపద్వయాతిరిక్తం బ్రహ్మేతి సిద్ధాన్తయన్తి. తత్ర బ్రహ్మప్రతిషేధశఙ్కాఽనుపపన్నేత్యుక్త్వా- ఇతిశబ్దస్య ప్రకారవాచితయా బ్రహ్మేత్యుపస్థాపకత్వాభావాత్. రూపద్వయస్య బ్రహ్మణా తాదాత్మ్యం నిషేధతీతి వచనశఙ్కనీయం- * బ్రహ్మణో రూపే ఇతి వ్యతిరేకనిర్దేశే తాదాత్మ్యప్రసక్త్యభావాత్. ప్రసక్తస్య హి ప్రతిషేధశఙ్కా నిరాసపరత్వం యుక్తం. తావద్గ్రన్థైర నన్తర్యాదిభిరధికరణాన్తరత్వమప్యయుక్తమిత్యుక్తం. ఏతావత్త్వం చ రూపద్వయమాత్రత్వం- తన్నిషేధేన ప్రపఞ్చాతిరిక్తం కారణరూపత్వమస్తీతి ప్రతిపాద్యత ఇతి చాయుక్తం- * బ్రవీతి చ భూయ ఇతి ప్యుపపాదనాత్. * అథ నామధేయమితి వాక్యం వ్యాపృతం ప్రత్యుక్తం- ప్రపఞ్చానతివర్తిత్వేఽపి హి * సత్యస్య సత్యమిత్యుపపద్యతే. అతశ్చ క్తగుణవిశిష్టతామాత్రనిషేధ ఇతి యుక్తం. యతో బ్రహ్మనిషేధో న శఙ్క్యః-అత ఏవ * తదవ్యక్తమిత్యాదిని సూత్రాణి న సర్వగతస్యాతీన్ద్రియత్వాదిభిరసమ్భవమిత్యాభావప్యుదాసపరాణి. యథా ప్రకాశః ప్రకాశాన్తరేణ, జలం శుద్ధజలేన, చ సంసృష్టమేకీభవతి- ఏవం సంరాధయతు స్సంరాధ్యేనాపి * సంరాధనాద్ద్వ ప్రపఞ్చాతిరిక్త బ్రహ్మసద్భావో, రుషితి బ్రహ్మసాక్షాత్కారాభావ, శ్చ నదోషః-అభ్యాససాధ్యత్వాత్ తస్యేతి యోజనాయాం * ప్రకాశశ్చేతి ప్రకాశశబ్దస్య స్వసూత్రస్థప్రకాశశబ్దసమానార్థత్వం స్వరససిద్ధం బాధ్యేత. యస్మాదణోరప్యస్య జీవస్య సంరాధ్యేనాద్వైకత్వం-అతో ఽన్యప్రపఞ్చాసహసోఽన్మత ఇతి సర్వకామావాప్తిరామ్నాయతే-అణోరప్యస్యానన్త్యాయ స్వరూపవిసర్పణే లిఙ్గం * వాలాగ్రేత్యాది శ్రుతిరితి యోజనా బాధ్యా పరబాహుల్య జహిహ్యాత్తేలిస్ఫుటం. ప్రపఞ్చాతిరిక్తస్య పరమాత్మనో భోక్తృభోగ్యవర్గయోశ్చ కార్యకారణభావప్రకారః * ఉభయవ్యపదేశాదిత్యధికరణే చిన్త్యతే- అసావ్యవ్యతదవస్థారూపేణ ఉపాదానోపాదేయాత్మక ఇతి * అహికుణ్డలవదిత్యుక్తం భేదాభేదయోర్ముఖ్యత్వాయ. అనేనేశ్వరస్య పరిణామః పూర్వపక్షీకృతః శక్తిమచ్ఛక్తిమత్త్వేపరూపేణోపాదానోపాదేయాత్మకః కార్యకారణభావ ఈశ్వరస్య నిర్వికారత్వాద యుక్తం * ప్రకాశాశ్రయవదితి- సూర్యకాన్తరత్నస్ఫటికాన్తర్గతమయూఖాదీనాం హి కారణానాం రశ్మిదహనసలిలాదినిష్పాదనే ప్రవేశతానస్వరూపవికారః. తర్హి కథమభేదవ్యపదేశ

౩౦॥ సూ. పరమతస్సేతూన్మానసమ్బన్ధభేదవ్యపదేశేభ్యః॥

ఇదానీమస్మాత్పరస్మాజ్జగన్నిమిత్తోపాదానరూపపరమకారణాత్పరబ్రహ్మణః పరమపి కించిత్తత్త్వమస్తీతి కైశ్చిద్దృష్టాన్తవాక్యైరాశఙ్క్య నిరాక్రియతే అస్యాపి పరస్య నిర్దోషత్వానవధికాతిశయాసఙ్ఖ్యేయకల్యాణగుణాకరత్వస్థేమ్నే. తత్రేదమాశఙ్క్యతే—యదిదం పరం బ్రహ్మోభయలిఙ్గం-ఏతస్మాన్నిఖిలజగత్కారణాత్పరమపి కించిత్తత్త్వమస్తి. కథం. *అథ య ఆత్మా స సేతుర్విధృతిరిత్యస్య పరస్య సేతుత్వవ్యపదేశాత్, సేతుశబ్దస్య చ లోకే కూలాన్తరప్రాప్తిహేతౌ ప్రసిద్ధేరితోఽన్యదనేన ప్రాప్యమస్తీతి గమ్యతే. తథా *ఏతం సేతుం తీర్త్వాన్ధస్సన్ననన్ధో భవతీతి తరితవ్యతా చాస్యాభిధీయతే - అతశ్చాన్యత్ప్రాప్యమస్తి. ఉన్మానవ్యపదేశాచ్చ- ఉన్మితం- పరిమితమిదం పరం బ్రహ్మ-*చతుష్పాద్బ్రహ్మ షోడశకలమిత్యున్మానవ్యపదేశాత్. స చాయమున్మానవ్యపదేశస్తేన సేతునా ప్రాప్యస్యానున్మితస్యాస్తితాం ద్యోతయతి. తథా సమ్బన్ధవ్యపదేశశ్చ సేతోస్సేతుమతః ప్రాపకత్వప్రాప్యత్వలక్షణో దృశ్యతే *అమృతస్య పరం సేతుం దగ్ధేన్ధనమివానలం *అమృతస్యైష సేతురితి. అతశ్చ పరాన్తరమస్తి. భేదేన చ పరాత్పరం వ్యపదిశ్యతే *పరాత్పరం పురుషముపైతి *పరాత్పరం యన్మహతో మహాన్తమితి, తథా *తేనేదం పూర్ణం పురుషేణ సర్వం। తతో యదుత్తరతరం తదరూపమనామయమితి, అత ఏభ్యో హేతుభ్యః పరస్మాద్బ్రహ్మణః పరమపి కించిదస్తీతి గమ్యత ఇతి. ....

ఏవం ప్రాప్తేఽభిధీయతే.

౩౧॥ సూ. సామాన్యాత్తు॥ తుశబ్దః పక్షం వ్యావర్తయతి. యత్తావదుక్తం సేతువ్యపదేశాత్పరాత్పరమస్తీతి-తన్నోపపద్యతే- న హ్యయమత్ర కించిత్ప్రాప్యం ప్రతి సేతురుచ్యతే-*ఏషాం లోకానామసమ్భేదాయేతి సేతుసామాన్యేన సర్వలోకాసఙ్కరకరత్వముచ్యతే. సినోతి-బధ్నాతి స్వస్మిన్ సర్వం చిదచిద్వస్తుజాతమసఙ్కీర్ణమితి సేతురుచ్యతే. * ఏతం సేతుం తీర్త్వేతి తరతిశ్చ ప్రాప్తివచనః- యథా వేదాన్తం తరతీతి.

ఇత్యత్రాహ *తేజస్త్వాదితి *భానుమరీచ్యోస్తైజసత్వేనైవ సత్త్వద్రవ్యత్వాదినా పరమాత్మనో జగతశ్చైకత్వమితి. అహికుణ్డలవదుభయవ్యపదేశాత్ప్రతిషేధ్యత్వా యా... *పూర్వవద్వేతి- అహికుణ్డలన్యాయేనాత్యన్తాభేదో బ్రహ్మాపేక్షయా జగతోఽభ్యుపగతః- ఈశ్వరస్య తు స్వాకారత్వాత్ తస్య జగతశ్చ మణిప్రభయోరివ శక్తిమేషు సమానేష్వివ కార్యకారణభావ ఇతి సిద్ధాన్తమాహుః. తదిదమసమ్బద్ధం- బ్రహ్మణ ఈశ్వరాతిరిక్తత్వే ప్రమాణాభావాత్, సకలప్రమాణన్యాయవిరోధాచ్చ. బహ్వాధ్యాహారాపేక్షత్వాచ్చ మధ్యమసూత్రస్య- సూత్రకారావివక్షితోఽయమర్థ ఇత్యవగమ్యతే ....

అహికుణ్డలాధికరణం సమాప్తమ్.

౩౦॥ సూ. పరమతస్సేతూన్మానసమ్బన్ధభేదవ్యపదేశేభ్యః॥ అవాన్తరసఙ్గతిమాహ (ఇదానీమితి) అస్మాదితి *అతశ్చేతి వ్యాఖ్యానం. ప్రకృతశ్చ * నస్థానతోఽపి పరస్యేతి సూత్రే పరశబ్దనిర్దిష్ట ఇతి జ్ఞాపయితుం పరస్మాదిత్యుక్తం. పరమకారణత్వప్రయుక్తోత్కర్షవాచీ పరబ్రహ్మణ ఇత్యత్ర పరశబ్దః. యద్వా- పరస్మాదితి పదేన ప్రాప్యతయా పరత్వం వివక్షితం. పరబ్రహ్మణ ఇత్యత్ర స్వకార్యాపేక్షయా పరత్వముచ్యతే. పరమకారణాదితి కారణాన్తరరాహిత్యం. (అస్యాపి పరస్యేతి) ఉభయలిఙ్గత్వస్థేమ్న ఇత్యర్థః. అన్యథా ప్రాప్యత్వతదుపాయోపభోగ్యగుణజాతస్యైకత్వేన తిరస్కృత్యుభయలిఙ్గత్వపాష్కల్యసిద్ధిరితి భావః. పూర్వాధికరణేషూభయలిఙ్గకత్వస్థేమ్నే నిర్దోషత్వవిషయనిరూపణం కృతం - అత్ర తు కల్యాణగుణాస్పదత్వవిషయనిరూపణమిత్యుక్తం భవతి. ఉభయలిఙ్గాద్బ్రహ్మణః పరం కిమస్తి- నేతి. అస్య పరత్వే సేతూన్మానాదివ్యపదేశా ఉపపన్నాః-న వేతి. అనుపపన్నత్వే పరాన్తరమస్తి. ఉపపన్నత్వే పరాన్తరం నాస్తీతి సిధ్యతి. (తత్రేదమిత్యాది) అసఙ్కరకరత్వాభిప్రాయస్సేతువ్యపదేశస్స్యాదితి శఙ్కాయామాహ (తథా ఏతం సేతుమితి) (సమ్బన్ధవ్యపదేశ ఇత్యాది) పూర్వం కేవలసేతుశబ్దః- అత్ర ప్రతిసమ్బన్ధినిర్దేశసహితసేతుశబ్దనిర్దేశః. (భేదేన చేతి) పరాత్ - జగత్కారణాత్. శ్రుతావపి పఞ్చమ్యన్తః పరశబ్దః కారణవిషయ ఇతి పూర్వపక్షిణో హృదయమ్. ....

రాద్ధాన్తసూత్రముపాదత్తే.

౩౧॥ సూ. సామాన్యాత్తు॥ అవయవార్థేనాప్యసఙ్కరకరత్వం దర్శయతి (సినోతి బధ్నాతీతి) *ఏతం సేతుం తీర్త్వేత్యస్య కోఽర్థ ఇత్యత్రాహ (ఏతం సేతుమితి) ....

౩౨॥ సూ. బుద్ధ్యర్థః పాదవత్ ॥ యో ఽయం *చతుష్పాద్బ్రహ్మ షోడశకలం *పాదో ఽస్య విశ్వా భూతాని ఇత్యున్మానవ్యపదేశః - స బుద్ధ్యర్థః - ఉపాసనార్థః. *సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ ఇత్యాదిభిర్జగత్కారణస్య బ్రహ్మణో ఽపరిచ్ఛిన్నత్వావగమాత్స్వత ఉన్మితత్వాసమ్భవాత్. జగత్కారణత్వం హి తస్యైవ శ్రూయతే *తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశస్సమ్భూతః *సో ఽకామయత బహు స్యాం ప్రజాయేయేతి. అతో యథా *వాక్పాదః ప్రాణః పాదః చక్షుః పాదో మనః పాద ఇత్యాదినా బ్రహ్మణో వాగాదిపాదవ్యపదేశ ఉపాసనార్థః - ఏవమయమపి................

స్వయమనున్మితస్య కథముపాసనార్థతయా ఉన్మానసమ్భవః. తత్రాహ

౩౩॥ సూ. స్థానవిశేషాత్ప్రకాశాదివత్ ॥ ప్రతిపన్నవాగాదిస్థానవిశేషరూపోపాధిభేదాత్తత్సమ్బద్ధితయోన్మితత్వానుసన్ధానం సమ్భవతి - యథా ప్రకాశాదేర్వితతస్య వాతాయనఘటాదిస్థానభేదైః పరిచ్ఛిన్నత్వానుసన్ధానసమ్భవ ఇత్యర్థః. ....

౩౪॥ సూ. ఉపపత్తేశ్చ ॥ యదుక్తం *అమృతస్యైష సేతురితి ప్రాప్యప్రాపకసమ్బన్ధవ్యపదేశాత్ప్రాపకాత్పరం ప్రాప్యమస్తీతి - తన్న - ప్రాప్యస్య పరమపురుషస్య స్వప్రాప్తౌ స్వస్యైవోపాయత్వోపపత్తేః. *నాయమాత్మా ప్రవచనేన లభ్యో న మేధయా న బహునా శ్రుతేన। యమేవైష వృణుతే తేన లభ్యస్తస్యైష ఆత్మా వివృణుతే తనూం స్వామిత్యనన్యోపాయత్వశ్రవణాత్ ....

౩౫॥ సూ. తథాన్యప్రతిషేధాత్ ॥ యత్పునరుక్తం *తతో యదుత్తరతరం *పరాత్పరం పురుషం *అక్షరాత్పరతః పర ఇత్యాదిభేదవ్యపదేశాత్పరాత్పరమస్తీతి - తన్నోపపద్యతే - తత్రైవ తతో ఽన్యస్య పరస్య ప్రతిషేధాత్ *యస్మాత్పరం నాపరమస్తి కిఞ్చిద్యస్మాన్నాణీయో న జ్యాయో ఽస్తి కశ్చిదితి. యస్మాదపరం పరం నాస్తి కిఞ్చిత్ - న కేనాపి ప్రకారేణ పరమస్తీత్యర్థః. తథా ఽన్యత్రాపి *న హ్యేతస్మాదితి నేత్యన్యత్పరమస్తీతి. ఇతి నేతి నిర్దిష్టాదేతస్మాద్బ్రహ్మణో ఽన్యత్పరం న హ్యస్తీత్యర్థః. తథా *న తస్యేశే కశ్చన తస్య నామ మహద్యశ ఇతి. తద్ధి జగదుపాదానకారణతయా ఽనన్తరముక్తం *సర్వే నిమేషా జజ్ఞిరే విద్యుతః పురుషాదధి స ఆపః ప్రదుఘే

౩౨॥ సూ. బుద్ధ్యర్థః పాదవత్ ॥ అపరిచ్ఛేదవాక్యం న జగత్కారణవిషయం. కిన్తు తదతిరిక్తతత్త్వవిషయమిత్యత్రాహ (జగత్కారణత్వం హీతి) *పాదవదితి సూత్రఖణ్డం వ్యాచష్టే (అతో యథేతి) న హి నిఖిలజగత్కారణస్యేశ్వరస్య వాక్ప్రాణచక్షురాదికతిపయవస్తుపరిచ్ఛిన్నత్వం సమ్భవతి - అతస్తస్యోపాసనార్థత్వం సమ్ప్రతిపన్నమితి భావః. ....

అనన్తరసూత్రశఙ్కామాహ (స్వయమనున్మితస్యేతి)

౩౩॥ సూ. స్థానవిశేషాత్ప్రకాశాదివత్ ॥ దృష్టాన్తభూతవాగాదివిషయమిదం సూత్రమ్...............................

౩౪॥ సూ. ఉపపత్తేశ్చ ॥ (అనన్యోపాయత్వశ్రవణాత్) ప్రాప్యస్యైవోపాయత్వశ్రవణాదిత్యర్థః. *వివృణుతే తనూం స్వామిత్యనేన ప్రాపకత్వం ప్రాప్యత్వం చ గమ్యతే...............................

౩౫॥ సూ. తథాన్యప్రతిషేధాత్ ॥ దూష్యాంశం వ్యఞ్జయన్వ్యాచష్టే (యత్పునరిత్యాదినా) తత్రైవ - శ్వేతాశ్వతరోపనిషది. ఉదాహృతవాక్యస్యాన్వయమాహ (యస్మాదపరమితి) తస్యార్థమాహ (న కేనాపీతి) * యస్మాదితి పఞ్చమ్యన్తపదేనాపరశబ్దస్యాన్వయే సతి సమాధికనిషేధః కృతస్స్యాత్. పరశబ్దస్యాన్వయే సతి సమనిషేధో న కృతస్స్యాత్ - తచ్చానిష్టం - తథా న తి పరమపురుషవేదనస్యైకస్యైవాపవర్గోపాయత్వం పూర్వోక్తం న సిద్ధ్యతి, సమాభ్యధికనిషేధపరశ్రుత్యన్తరవిరోధశ్చ. అపరశబ్దస్యైవార్థ్యం, చ స్యాత్ - పరత్వేన విశేషితరుద్రవ్యతిరిక్తవిషయో ఽయమపరశబ్ద ఇతి చేన్న - తావతైవ న పరత్వనిషేధస్య తః ప్రాప్తితస్యాన్యథాసిద్ధసఙ్కోచకాభావాత్. *తతో యదుత్తరతరమిత్యాదివాక్యం హి ఉక్తస్థానాన్యథాసిద్ధమితి భావః. *న తస్యేశ ఇతి వాక్యం జగత్కారణాతిరిక్తవిషయం స్యాదిత్యత్రాహ (తద్ధీతి) *హిరణ్యగర్భస్సమవర్తతాగ్రే *ప్రజాపతిః

ఉభేఇమేఇత్యాదినా. *అద్భ్యస్సమ్భూతో హిరణ్యగర్భ ఇత్యష్టావితి చ జగత్కారణం పురుషమేనం ప్రత్యభిజ్ఞాపయతి. *తతో యదుత్తరతరమితి కిముచ్యత ఇతి చేత్. పూర్వత్ర *వేదాహమేతం పురుషం మహాన్తమాదిత్యవర్ణం తమసః పరస్తాత్ *తమేవం విద్వానమృత ఇహ భవతి నాన్యః పన్థా విద్యతేఽయనాయేతి పరస్య బ్రహ్మణో మహాపురుషస్య వేదనమేవామృతత్వసాధనం-నాన్యోఽమృతత్వస్య పన్థా ఇత్యుపదిశ్య తదుపపాదనాయ *యస్మాత్పరం నాపరమస్తి కిఞ్చిద్యస్మాన్నాణీయో న జ్యాయోఽస్తి కశ్చిత్। వృక్ష ఇవ స్తబ్ధో దివి తిష్ఠత్యేకస్తేనేదం పూర్ణం పురుషేణ సర్వమితి పురుషస్య పరత్వం, తద్వ్యతిరిక్తస్య పరత్వాసమ్భవం, చ ప్రతిపాద్య *తతో యదుత్తరతరం తదరూపమనామయం। య ఏతద్విదురమృతాస్తే భవన్త్యథేతరే దుఃఖమేవాపియన్తీతి పూర్వోక్తమర్థం హేతుతోఽనుగమయతి. యదుత్తరతరం పురుషతత్త్వం- తదేవారూపమనామయం యతః- తతో య ఏతత్పురుషతత్త్వం విదుః-త ఏవామృతా భవన్తి- అథేతరే దుఃఖమేవాపియన్తీతి. అన్యథోపక్రమవిరోధోఽనన్తరోక్తవిరోధశ్చ. *పరాత్పరం పురుషముపైతి దివ్యమితి-పూర్వత్ర *అక్షరాత్పరతః పర ఇతి. అక్షరాత్ - అవ్యాకృతాత్ యః పరః- సమష్టిపురుషః - తస్మాత్పరో యోఽదృశ్యత్వాదిగుణకస్సర్వజ్ఞః పరమపురుషః - స ఏవేహాపి *పరాత్పర ఇతి సమష్టిపురుషాత్పరత్వేనోచ్యతే..

౩౬॥ సూ. ❀ అనేన సర్వగతత్వమాయామశబ్దాదిభ్యః॥ ❀ అనేన - బ్రహ్మణా సర్వగతత్వం- సర్వస్య జగతో వ్యాప్తత్వం ఆయామశబ్దాదిభ్యః - సర్వవ్యాప్తివాదిశబ్దేభ్యోఽవగమ్యమానమస్యత్పరం నాస్తీత్యవగమయతి. ఆయామశబ్దస్తావత్ *తేనేదం పూర్ణం పురుషేణ సర్వం *యచ్చ కిఞ్చిజ్జగత్యస్మిన్ దృశ్యతే శ్రూయతేఽపి వా। అన్తర్బహిశ్చ తత్సర్వం వ్యాప్య నారాయణః స్థితః *నిత్యం విభుం సర్వగతం సుసూక్ష్మం యద్భూతయోనిం పరిపశ్యన్తి ధీరాః. ఆదిశబ్దాత్ *బ్రహ్మైవేదం సర్వం *ఆత్మైవేదం సర్వమిత్యాదయో గృహ్యన్తే. అత ఇదం పరం బ్రహ్మైవ సర్వస్మాత్పరమ్......................................

పరాధికరణం సమాప్తమ్.

ప్రజా అసృజత *ధాతా యథాపూర్వమకల్పయదిత్యాదిభిర్హిరణ్యగర్భస్య కారణత్వప్రతిపాదనాత్ సద్బ్రహ్మాత్మాదిశబ్దైరపి స ఏవ కారణతయోచ్యతే- *శమ్భురాకాశమధ్య ఇత్యాదిభిరపి స ఏవోచ్యతే- *శమ్భుస్స్వయమ్భూర్బ్రహ్మేతి సైషా ఋక్కోశేతి శబ్దాయామాహ (అద్భ్యస్సమ్భూత ఇతి) అన్త్రైవ *విద్యుతః పురుషాదధీతి పురుషశబ్దా, ద్విత్వ్యుద్వర్ణత్వా, దతిదేశేన *అద్భ్యస్సమ్భూత ఇత్యాదివాక్యేఽప్యుక్తత్వప్రవణాత్, *యమన్తస్సముద్రే కవయో వయన్తీతి సముద్రశాయిత్వశ్రవణాత్, *తదేష రేషరమేవ్యామన్నితిపరమవ్యామసమ్బన్ధా, చ్చావగతపరమపురుషస్యైవ జగత్కారణప్రతిపాదకప్రకరణే నైకప్రకరణం *హిరణ్యగర్భస్సమవర్తతాగ్ర ఇత్యాదివాక్యమపి పరమపురుషస్యైవ జగత్కారణత్వమాహేత్యర్థః. అన్యథా బ్రహ్మణో ఇమాస్స్రజ్యత్వసంహార్యత్వశ్రుతివిరోధశ్చ. (తతో యదుత్తరతరమితి కిముచ్యత ఇతి) *యస్మాత్పరమిత్యాదివాక్యస్య సఙ్కోచకత్వేన పరోక్తమిదం వాక్యం అన్యథాసిద్ధమితీమమర్థం హృది నిధాయ తస్యాన్యథాసిద్ధిః కథమిత్యాహ (కిముచ్యత ఇతి) *తస్మాత్సర్వగతశ్శివ ఇత్యస్య పూర్వపఠితం *తేనేదం పూర్ణం పురుషేణేతి వాక్యం. తత్పశ్చాత్ *మహాన్ప్రభుర్వై పురుష ఇతి వాక్యం. తదుభయానురోధేన, సర్వాననశిరోగ్రీవత్వగుహాశయత్వభగవత్త్వాద్యనురోధేన, చ వర్ణనీయం. సర్వాననశిరోగ్రీవత్వాదికం హి *సహస్రశీర్షం దేవమిత్యాదిషు పురుషోత్తమాసాధారణత్వేనావగతమిత్యర్థః. *తతో-తస్మాద్ధేతోరిత్యర్థః. అరూపమనామయం- కర్మకృతదేహతత్కృతదుఃఖవిరోధి. తాపత్రయప్రతిభటమిత్యర్థః. ఉపక్రమవిరోధః- *నాన్యః పన్థా ఇతి వాక్యవిరోధః. *య ఏనం విదురితి వాక్యస్య పరమపురుషేతరవేదనపరత్వం హి *నాన్యః పన్థా ఇత్యనేన విరుద్ధం. (అనన్తరోక్తవిరోధశ్చ) *యస్మాత్పరం నాపరమిత్యాదివాక్యవిరోధశ్చేత్యర్థః. (పరాత్పరమిత్యాది) పరాత్పరమిత్యాదివాక్యేఽపి సమష్టిపురుషాత్పరత్వేన పరమపురుష ఉచ్యత ఇతి ప్రతిజ్ఞా- పూర్వవాక్యే సమష్టిపురుషవిలక్షణతయా ప్రతిపాద్యత్వేన నిశ్చితస్యాదృశ్యత్వాదిగుణకస్య పరాత్పరశబ్దేనాత్ర ప్రత్యభిజ్ఞానాదిత్యర్థః..........

౩౬॥ సూ. ❀ అనేన సర్వగతత్వమాయామశబ్దాదిభ్యః॥ ❀ పూర్వసూత్రైరధికవస్తువారణముక్తం - ఇహ స్వపక్షే ప్రమాణముచ్యతే. నియన్తృత్వేన వ్యాప్తిజ్ఞాపనార్థం *నిత్యం విభుమితి శ్రుతిరుపాత్తా. విభుం- ప్రభుం. ఇయం శ్రుతిః పురుషవిషయా- *పరాత్పరం పురుషముపైతి దివ్యం *దివ్యో హ్యమూర్తః పురుష ఇతి పురుషవిషయప్రకరణస్థత్వాత్. సూత్రస్థమాదిశబ్దం వ్యాచష్టే (ఆదిశబ్దాదితి) (ఇత్యాదయో గృహ్యన్త ఇతి) ఆదిశబ్దేన వ్యతిరిక్తతత్త్వనిషేధపరవాక్యాని, ధారకత్వనియన్తృత్వాదిపూర్వకవ్యాప్తిపరవాక్యాని, సమానాధికరణవాక్యాని, చ వివక్షి

38॥ సూ. ॥ ఫలమత ఉపపత్తేః ॥

ఉక్తముపాసిసిషోపజననార్థం జీవస్య సర్వావస్థాసు సదోషత్వం, ప్రాప్యస్య చ పరమపురుషస్య నిర్దోషత్వం కల్యాణగుణాకరత్వం సర్వస్మాత్పరత్వం, చ - అతః పరముపాసనం విదధతాముపాసీనానాం పరస్మాదేవాస్మాత్పురుషాత్ తత్ప్రాప్తిరూపమపవర్గాఖ్యం ఫలమితి సమ్ప్రతి బ్రూతే. తుల్యన్యాయతయా [illegible] స్త్రీ [illegible] మపి [illegible]

తాని. సర్వవిద్యోపాస్యవిశేషనిర్ణయపరనారాయణానువాకే "యచ్చ కిఞ్చిజ్జగత్ సర్వం దృశ్యతే శ్రూయతేఽపి వా । అన్తర్బహిశ్చ తత్సర్వం వ్యాప్య నారాయణః స్థితః" ఇతి వ్యాప్తిః *అన్తర్బహిశ్చేత్యాదినా, ధారకత్వం *తద్విశ్వముపజీవతి, శేషిత్వం *పతిం విశ్వస్యేతి చోక్తం-నియమనార్థవ్యాపనధారణశేషిత్వైః కృత్స్నప్రపఞ్చశరీరకత్వం బ్రహ్మణస్సిద్ధం. ఏవమీశ్వరస్య కృత్స్నప్రపఞ్చశరీరకత్వసిద్ధ్యా తదధికతత్త్వం నాస్తీత్యధికతత్త్వాభావే ప్రమాణముక్తం స్యాత్ - తత్త్వాన్తరసద్భావే సతి కృత్స్నశరీరకత్వాయోగాత్. కిఞ్చ *విశ్వతః పరమం నిత్యం *అన్తర్బహిశ్చ తత్సర్వం వ్యాప్య *విశ్వమేవేదం పురుష ఇతి త్రివిధపరిచ్ఛేదరాహిత్యముక్తం, తథా చ సహస్రశీర్షత్వాదివిశిష్టపురుషప్రతిపాదకతయైతత్సమానార్థ పురుషనారాయణే *యద్భూతం యచ్చ భవ్యం *సభూమిం విశ్వతో వృత్వా *పురుష ఏవేదం సర్వమితి త్రివిధపరిచ్ఛేదరాహిత్యముక్తం,- తతశ్చాధికవస్తునిషేధసిద్ధిః- అధికవస్తుసద్భావే వస్తుపరిచ్ఛేదాభావాయోగాత్. అత ఈదృశాని వాక్యాన్యనుసన్ధేయానీతి భావః. …

పరైస్తు సమ్బన్ధవ్యపదేశో నామ *సతా సోమ్య తదా సమ్పన్నః *ప్రాజ్ఞేనాత్మనా సమ్పరిష్వక్త ఇతి దర్శితః. భేదవ్యపదేశశ్చ *య ఏషోఽన్తరాదిత్యే హిరణ్మయః పురుషః *య ఏషోఽన్తరక్షిణి పురుష ఇతి దర్శితః. *స్థానవిశేషాదిత్యాదిసూత్రాణి సమ్బన్ధభేదవ్యపదేశపరిహారపరాణీతి వ్యాఖ్యాతాని- ఉపాధిభేదాపేక్షయా భేదవ్యపదేశః-న స్వరూపతః. భేదోపశమ ఏవ సమ్బన్ధ ఈదృశస్సమ్బన్ధ ఉపపద్యతే-*స్వమపీత ఇతి స్వరూపసమ్బన్ధశ్రవణాత్. *సర్వం తం పరాదాదిత్యాదిరన్యప్రతిషేధః. *అనేన-సేత్వాదివ్యపదేశనిరాకరణేన సర్వగతత్వం సిద్ధం భవతి-అన్యథా వస్త్వన్తరాద్వ్యావృత్తత్వే నాశ్యపరిచ్ఛేదస్స్యాత్. సర్వగతత్వం చాస్యాయామశబ్దాదిభ్యో జ్ఞాయత ఇతి వ్యాచక్షతే. తత్ర సతావజ్జగత్కారణాత్ బ్రహ్మణో విలక్షణవస్తుమాత్రమిహ నిషేధ్యం-కిన్తు ఉత్కృష్టం తత్త్వాన్తరం- ప్రామాణికస్య ప్రధానజీవేశ్వరవైలక్షణ్యస్యానిషేధ్యత్వాత్, కార్యకారణభేదనిషేధస్య చారమ్భణాధికరణే కృతత్వాత్, సేతూన్మానవ్యపదేశాదీనాం కార్యకారణభేదసాధకత్వాభావాచ్చ. న హి కారణమేవ స్వకార్యప్రాప్తిసేతురితి నియమః. సర్వగతత్వస్య సిద్ధాన్తహేతుత్వమో[illegible]త్వాచ్చ నాన్యసూత్రం ప్రతిక్షేప్యం- తస్య భేదసాధకత్వాత్. వ్యాప్తిర్హి వ్యాప్యవ్యాపకభేదమవగమయతి. అత ఉత్కృష్టతత్త్వనిషేధార్థత్వేఽధికరణస్య సిద్ధాన్తముపక్షిప్య ప్రతిపన్నస్సమ్బన్ధో నపూర్వపక్షబీజం భవతి- కారణాద్బ్రహ్మణస్సముత్పన్నస్యోత్కృష్టత్వాభావాత్. అత ఏవాదిత్యాదిరూపస్థానకృతభేదశ్చ న పూర్వపక్షయుక్తిః. అత ఏవ *స్థానవిశేషాదితి సూత్రం న సమ్బన్ధభేదవ్యపదేశపరిహారపరం. *కతమ ఆత్మేతి- యోఽయం విజ్ఞానమయ ఇత్యాదిప్రకరణేషు సుషుప్త్యుత్క్రాన్త్యోర్భేదేన వ్యపదేశాత్ పరమేశ్వరో వివక్షిత ఇతి సమర్థితత్వాత్ తన్నిరాసశ్చానుపపన్నః. *తథాన్యప్రతిషేధాదితి సూత్రం చ *యస్మాత్పరమిత్యాదివాక్యవిషయం- నతు *సర్వం తం పరాదాదిత్యాదివాక్యవిషయం- ఉత్కృష్టాన్యనిషేధస్యైవాధికరణకృత్యత్వాత్. అనేన-సేత్వాదివ్యపదేశనిరాకరణేనాన్యప్రతిషేధాశ్రయణేన చ సర్వగతత్వం సిధ్యతి - తచ్చాయామశబ్దాదిభిస్సిధ్యతీతి యోజనాయాం వాక్యభేద, స్తచ్ఛబ్దాధ్యాహారశ్చ. సర్వగతత్వం చ భేదసాధకత్వాద్భవతాం విరుద్ధం. న చ భేదే సతి వస్తుతః పరిచ్ఛేదస్స్యాత్- తస్య భేదరూపత్వాభావాత్.——అన్యే తు సమ్బన్ధభేదవ్యపదేశావయమేవ దర్శయన్త ఏవ *స్థానవిశేషాదితి సూత్రమపి తయోః పరిహారపరమాహుః - వికారవర్తినో బ్రహ్మణో బహిర్వికారమవస్థితం బ్రహ్మ ప్రతి సేతుత్వం - *అతో యదతః పరో దివో జ్యోతిర్దీప్యత ఇతి వికారస్థాదీశ్వరాద్భేదవ్యపదేశ ఇతి న స్వరూపభేద ఇతి. ఉపపద్యతే నైవం- అన్యభేశ్వరద్వయప్రసఙ్గాత్. *తస్మాత్సర్వగతశ్చ ఇత్యుక్తం సర్వగతత్వం *అనేన- సేత్వాదివ్యపదేశనిర్వాహేణోపపాదితం భవతి- తచ్చ *జ్యాయాన్ పృథివ్యా ఇత్యాదిభిరాయామశబ్దాదిభిస్సిద్ధమితి. తదపి న సాధీయః- అనవచ్ఛిన్నబ్రహ్మానుభవస్య బ్రహ్మోపాసనలభ్యత్వశాస్త్రాన్న దేశభేదాపేక్షం సేతుత్వం వాచ్యం-*సర్వం హ పశ్యః పశ్యతి *ఇమాన్ లోకాన్ కామాన్నీ కామరూప్యనుసఞ్చరన్నితి హి శ్రూయతే. వికారావస్థితాదీశ్వరాత్ పరమాకాశస్థస్యోత్తరత్వమితి నిర్వాహోఽప్యయుక్తః *వృక్ష ఇవ స్తబ్ధో దివి తిష్ఠత్యేకస్తేనేదం పూర్ణం పురుషేణ సర్వం తతో యదుత్తరతరమితి పరమాకాశస్థాత్పురుషాదుత్తరస్య ప్రతీతేః. *అనేన- సేత్వాదివ్యపదేశాన్యపరత్వకథనేన *తస్మాత్సర్వగతశ్చ ఇత్యుత్తరవాక్యస్థసర్వగతత్వముపపాదితం భవతీత్యప్యయుక్తం-పూర్వపక్షదృష్ట్యా పూర్వవాక్యోక్తాత్ కారణపురుషాత్ పరత్వేఽప్యుత్తరవాక్యప్రతిపాద్యస్య సర్వగతత్వే విరోధాభావాత్. అతో వాక్యాన్తరసిద్ధాయాః కారణవస్తునో వ్యాప్తేరసఙ్కోచ ఏవ తత ఉత్కృష్టస్యాభావే హేతుత్వేన వివక్షితః.……………………

పరాధికరణం సమాప్తమ్.

38॥ సూ. ॥ ఫలమత ఉపపత్తేః ॥ సిద్ధాన్తోపక్రమమిదమధికరణం. అవాన్తరసఙ్గత్యర్థమనువదతి (ఉక్తమితి) సర్వస్మాత్పరత్వం- ప్రాప్యత్వం. తత్కల్యాణగుణాకరత్వాన్తర్భూతమపి పృథగధికరణనిరూపితత్వాత్ పృథగుక్తం. సూత్రే ముక్తిరితి న నిర్దిష్టం - అపి తు *ఫలమితి సాధారణనిర్దేశః కృతః- అత స్తస్య ప్రయోజనమాహ (తుల్యన్యాయతయేతి) త్రివర్గప్రదకర్మారాధ్యత్వఫలప్రదత్వయోరపి తుల్యన్యాయతయా తదప్యత్ర నిరూపితం. అత ఉపాసనోపయోగ్యర్థవిచారానన్తరం తదుపయోగ్యర్థాన్తరం నిరూప్యత ఇతి సఙ్గతిరిత్యర్థః. ఫలత్వముక్తం- ఫలప్రదత్వం నిరూప్యత ఇతి చ సఙ్గతిః. తచ్చ కల్యాణగుణ ఇతి పాదాన్తర్భావః. పూర్వమీమాంసాయామపూర్వాధికరణే ద్వారమాత్రం నిరూపితం-అత్ర తు ద్వారి [illegible]

ముష్మికమపిఫలంఅతఏవ - పరస్మాత్పురుషాద్భవతీతిసామాన్యేన *ఫలమతఇత్యుచ్యతే. కుతఏతత్. (ఉపపత్తేః) సఏవహి సర్వజ్ఞస్సర్వశక్తిర్మహోదారో యాగదానహోమాదిభిరుపాసనేనచారాధిత ఐహికాముష్మికభోగజాతం, స్వస్వరూపావాప్తిరూపమపవర్గం, చదాతుమీష్టే. నహ్యచేతనంకర్మక్షణధ్వంసికాలాన్తరభావిఫలసాధనంభవితుమర్హతి. ....

౩౮॥ సూ. శ్రుతత్వాచ్చ॥ *సవాఏషమహానజఆత్మాన్నాదోవసుదానః *ఏషహ్యేవానన్దయాతీతి భోగాపవర్గరూపంఫలమయమేవదదాతీతిహిశ్రూయతే. ....

సమ్ప్రతిపూర్వపక్షమాహ

౩౯॥ సూ. ధర్మంజైమినిరతఏవ॥ అతఏవ - ఉపపత్తేః శాస్త్రాచ్చ యాగదానహోమోపాసనరూపధర్మమేవఫలప్రదంజైమినిరాచార్యోమన్యతే. లోకేహికృష్యాదికర్మ, దానాదికంచకర్మ, సాక్షాద్వాపరమ్పరయావాస్వయమేవఫలసాధనందృష్టం - ఏవంవేదేపియాగదానహోమాదీనాంసాక్షాత్ఫలసాధనత్వాభావేపిపరమ్పరయాఅపూర్వద్వారేణఫలసాధనత్వముపపద్యతే. తథా *యజేతస్వర్గకామఇత్యాదిశాస్త్రమపిసిషాధయిషితస్వర్గస్యకర్తవ్యతయాయాగాద్యభిదధదన్యథానుపపత్త్యా అపూర్వద్వారేణ ఫలసాధనత్వమవగమయతి. ....

౪౦॥ సూ. పూర్వంతుబాదరాయణోహేతువ్యపదేశాత్॥ తుశబ్దఃపక్షవ్యావృత్త్యర్థః. పూర్వోక్తంపరమపురుషస్యైవఫలప్రదత్వంభగవాన్బాదరాయణోమన్యతే. కుతః. (హేతువ్యపదేశాత్) *యజదేవపూజాయామితిదేవతారాధనభూతయాగాద్యారాధ్యభూతాగ్నివాయ్వాదిదేవతానామేవతత్తత్ఫలహేతుతయాతస్మింస్తస్మిన్నపివాక్యేవ్యపదేశాత్ *వాయవ్యంశ్వేతమాలభేతభూతికామోవాయుర్వైక్షేపిష్ఠాదేవతావాయుమేవస్వేనభాగధేయేనోపధావతిసఏవైనంభూతింగమయతీత్యాదిషు. కామినస్సిషాధయిషితఫలసాధనత్వప్రకారోపదేశోపివిధ్యపేక్షితఏవేతినాతత్పరత్వశఙ్కాయుక్తా. ఏవమపేక్షితేపిఫలసాధన

నిరూప్యతఇతిభిదా. కింసాపూర్వాత్కర్మోపాసనాత్స్వర్గాపవర్గఫలోత్పత్తిః-ఉతకర్మోపాసనారాధితాద్వాయ్వాదిదేవతారూపాత్కేవలాచ్చబ్రహ్మణఇతి. కిం *సఏవైనంభూతింగమయతి *యమేవైషవృణుతేతేనలభ్యఇత్యాదివాక్యశేషోవాయ్వాదిరూపస్యకేవలస్యచబ్రహ్మణఃఫలప్రదత్వమవగమయతి-నేతి. కింవాక్యశేషోయథాప్రతీతార్థపరః-ఉతాతత్పరఇతి.అతత్పరత్వేతత్తద్దేవతారూపస్యకేవలస్యచబ్రహ్మణఃఫలప్రదత్వాభావాత్సాపూర్వాత్కర్మోపాసనాత్ ఫలసిద్ధిస్స్యాత్.అనన్యపరత్వేతుదేవతారూపస్యకేవలస్యచేశ్వరస్యఫలప్రదత్వావగమకత్వాత్కర్మోపాసనారాధితాత్ తత్తద్దేవతారూపాత్కేవలాచ్చబ్రహ్మణఃఫలసిద్ధిః. సర్వజ్ఞత్వమర్థినామపేక్షితతద్విరోధితత్సారాసాదిజ్ఞానోపయోగి. సర్వశక్తిత్వంభోగ్యభోగోపకరణాదినిష్పాదనప్రతిబన్ధనిరసనోపయోగి. ద్వయమపిలుబ్ధస్యకించిత్కరమితిమహోదారత్వోక్తిః. ఈశ్వరస్యయోగ్యత్వముక్తం-కర్మణస్త్వయోగ్యత్వమాహ(నహీతి)....

౩౮॥ సూ. శ్రుతత్వాచ్చ॥ కేవలకర్మణోయోగ్యత్వాభావా, దీశ్వరస్యైవయోగ్యత్వా, త్తస్యైవఫలప్రదత్వం కల్ప్యమిత్యుక్తం- తత్కణ్ఠోక్తంచేత్యస్యసూత్రస్యార్థః. *అన్నాదః- అన్నదః..........................

అనన్తరసూత్రంపూర్వపక్షపరమిత్యాహ (సమ్ప్రతీతి)

౩౯॥ సూ. ధర్మంజైమినిరతఏవ॥ ఉపపత్తిందర్శయతి (లోకేచేతి) శాస్త్రందర్శయతి (ఏవంవేదేపీతి) *స్వర్గకామోయజేతేత్యత్ర ఫలసాధనత్వంశ్రుతమేవ-తత్రసద్వారకత్వంకల్ప్యమితినవిరోధః. సిద్ధాన్తసూత్రమాదత్తే. ....

౪౦॥ సూ. పూర్వంతుబాదరాయణోహేతువ్యపదేశాత్॥ (యజదేవేత్యాది) తథావ్యపదేశందర్శయతి (వాయవ్యమితి) మన్త్రార్థవాదయోరనుష్ఠేయార్థప్రకాశనస్తుత్యోరన్యశేషత్వాన్నస్వార్థేప్రామాణ్యమిత్యత్రాహ (విధ్యపేక్షితఏవేతి) మన్త్రార్థవాదయోః ప్రతీయమానార్థతాత్పర్యాభావేపి రాత్రిసత్రప్రతిష్ఠా,ఽవగోరణశతయాతనా సాధ్యసాధనభావ, శర్కరాఞ్జనద్రవ్య, పశువిశేష, దిరర్థవాదాద్యుక్తాస్స్వార్థోవిధ్యపేక్షితతయాభవద్భిరేవస్వీకృతఇతిభావః. దేవతానామపిఫలప్రదత్వమస్తు-తతఃకిమపూర్వస్యఫలప్రదత్వానభ్యుపగమఇత్యత్రాహ(ఏవమితి)

త్వప్రకారేశబ్దాదేవావగతే సతితత్పరిత్యాగమశ్రుతాపూర్వాదిపరికల్పనంచ ప్రామాణికానహన్తే. లిఙ్గాదయోపి దేవతారాధనభూత యాగాదేః ప్రకృత్యర్థస్యకర్తృవ్యాపారసాధ్యతాం వ్యుత్పత్తిసిద్ధాం శబ్దానుశాసనానుమతామభిదధతి - నాన్యదలౌకికమితి ప్రాగేవోక్తం. తదేవం *వాయుర్వైక్షేపిష్ఠాదేవతేత్యాదిశబ్దాద్వాయ్వ్వాదీనాంఫలప్రదత్వమవగమ్యతే- వాయ్వ్వాద్యాత్మనాచపరమపురుష ఏవారాధ్యతయాఫలప్రదాయిత్వేనచావతిష్ఠత ఇతి శ్రూయతే *ఇష్టాపూర్తంబహుధాజాతంజాయమానంవిశ్వంబిభర్తిభువనస్యనాభిః *తదేవాగ్నిస్తద్వాయుస్తత్సూర్యస్తదుచన్ద్రమాఇతి. అన్తర్యామి బ్రాహ్మణేచ *యోవాయౌతిష్ఠన్-యస్యవాయుశ్శరీరం *యోగ్నౌతిష్ఠన్ *యఆదిత్యేతిష్ఠన్నిత్యాదిశ్రూయతే. స్మర్యతేచ *యోయోయాంయాంతనుంభక్తశ్శ్రద్ధయార్చితుమిచ్ఛతి। తస్యతస్యాచలాంశ్రద్ధాంతామేవవిదధామ్యహం। సతయాశ్రద్ధయాయుక్తస్తస్యారాధనమీహతే। లభతేచతతఃకామాన్ మయైవవిహితాన్హితానితి, *అహంహిసర్వయజ్ఞానాంభోక్తాచప్రభురేవచేతి, ప్రభురితి-ఫలప్రదాయిత్యర్థః. *దేవాన్ దేవయజోయాన్తిమద్భక్తాయాన్తిమామపి *యాన్తిమద్యాజినోపిమామితి,చ. లోకేచకృష్యాదిభిర్వి చిత్రరూపాన్ ద్రవ్యవిశేషాన్సమ్పాద్యత్తై రాజానంభృత్యద్వారేణసాక్షాద్వార్చయన్తి- అర్చితశ్చరాజాతత్తదారాధనానుగుణంఫలంప్రయచ్ఛన్ దృశ్యతే. వేదాన్తాస్త్వతిపతితసకలేతరప్రమాణసమ్భావనాభూమింనిరస్తసమస్తావిద్యాదిదోషగన్ధంస్వాభావికానవధికాతిశయాపరిమితోదారగుణసాగరంపురుషోత్తమంప్రతిపాద్యతదారాధనరూపాణిచయాగదానహోమాద్యాత్మకాని,స్తుతినమస్కారకీర్తనార్చనధ్యానానిచ తదారాధనాని,ఆరాధితాత్పరస్మాత్పురుషాద్భోగాపవర్గరూపంఫలం,చవదన్తీతిసర్వంసమఞ్జసమ్.

ఫలాధికరణంసమాప్తమ్.

ఇతి శ్రీభగవద్రామానుజవిరచితే శారీరకమీమాంసాభాష్యే

తృతీయస్యాధ్యాయస్యద్వితీయః పాదః.

శ్రుతహానమశ్రుతకల్పనంచానుపపన్నమిత్యర్థః. అశ్రుతకల్పనంహికల్ప్యాపూర్వవాదే-వాచ్యాపూర్వవాదేతన్నాస్తీత్యత్రాహ (లిఙ్గాదయోపీతి) పూర్వస్మిన్పక్షేఅపూర్వమేవకల్ప్యం- అన్యత్రత్వపూర్వం, తస్యలిఙ్వాచ్యత్వం, చకల్ప్యమిత్యర్థః. ప్రాగేవ- ప్రథమాధికరణఏవేత్యర్థః. తతః కిమిత్యత్రాహ (తదేవమితి) తతఃకింపరమపురుషస్యఫలప్రదత్వఇత్యత్రాహ (వాయ్వాద్యాత్మనాచేతి) అయమర్థస్సమ్భవతీతిదర్శయతి (లోకేచేతి) విగ్రహాద్యభావంమెత్వనుమానాదిభిస్సాధయన్తి- తన్న,తేతదుక్తానుమానంకాలాత్యయాపదిష్టమిత్యభిప్రాయేణాహ (వేదాన్తాస్త్వితి) స్తుతినమస్కారాదీనాముపబృంహణసిద్ధత్వాత్ తేషాంధ్యానేనసహకీర్తనం. (సర్వంసమఞ్జసం) విధ్యర్థవాదమన్త్రాణాంసర్వేషాంసామఞ్జస్యమిత్యర్థః. .....

ఫలాధికరణంసమాప్తమ్.

ఇతి శ్రీహారీతకులతిలకవాగ్విజయిసూనునా శ్రీరఙ్గరాజదివ్యాజ్ఞాలబ్ధ వేదవ్యాసాపరనామధేయేన

శ్రీమద్వరదాచార్యపాదసేవాసమధిగత శ్రీభగవద్రామానుజవిరచితశారీరకమీమాంసాభాష్యహృదయేన

శ్రీసుదర్శనసూరిణావిలిఖితాయాం శ్రుతప్రకాశికాయాం తృతీయస్యాధ్యాయస్యద్వితీయఃపాదః.

శ్రీమతేరామానుజాయనమః.

సముదితాధికరణసఙ్ఖ్యా - ౮౭.— సముదితసూత్రసఙ్ఖ్యా - ౩౫౮.

శ్రీమచ్ఛ్రుతప్రకాశికాయుక్తశ్రీభాష్యమ్.

తృతీయాధ్యాయే— తృతీయః పాదః.

సర్వవేదాన్తప్రత్యయాధికరణమ్.

౧॥ సూ. సర్వవేదాన్తప్రత్యయంచోదనాద్యవిశేషాత్ ॥

ఉక్తం బ్రహ్మోపాసిసిషోపజననాయ వక్తవ్యం బ్రహ్మణః ఫలదాయిత్వపర్యన్తం - ఇదానీం బ్రహ్మోపాసనానాం గుణోపసంహారవికల్పనిర్ణయాయ విద్యాభేదాభేదచిన్తా ప్రస్తూయతే. ప్రథమం తావదేకస్యా వైశ్వానరవిద్యాదికాయాః అనేకశాఖాసు శ్రూయమాణాయాః కిమేకవిద్యాత్వం-ఉత విద్యాభేద ఇతి చిన్త్యతే. అవిశేషపునశ్శ్రవణస్య ప్రకరణాన్తరస్య చ భేదకత్వాచ్ఛాఖాన్తరే చోభయోరవర్జనీయత్వాద్విద్యాభేద ఇతి ప్రాప్తం. అత ఏవ *తేషామేవైతాం బ్రహ్మవిద్యాం వదేత శిరోవ్రతం విధివద్యైస్తు చీర్ణమితి శిరోవ్రతవతామాథర్వణికానామేవ విద్యోపదేశనియమ ఉపపద్యతే. విద్యైక్యే హి విద్యాఙ్గస్య శిరోవ్రతస్యాన్యేషామపి శాఖినాం ప్రాప్తేర్నియమో నోపపద్యతే. ... ...

ఏవం ప్రాప్త ఉచ్యతే సర్వవేదాన్తప్రత్యయమేకముపాసనమితి. కుతః. (చోదనాద్యవిశేషాత్) చోదనా తావదుపాసీత విద్యాదిత్యేవంజాతీయకో ధాత్వర్థవిశేషవిధిః. ఆదిశబ్దేన *ఏకం వా సంయోగరూపచోదనాఖ్యావిశేషాదితి కర్మకాణ్డశాఖాన్తరాధికరణసూత్రోక్తాస్సంయోగరూపాఖ్యా గృహ్యన్తే. ఏషాం చోదనాదీనామవిశేషాత్ సైవేయం విద్యేతి శాఖాన్తరే ప్రత్యభిజ్ఞాయతే. తథా హి- ఛాన్దోగ్యవాజసనేయకయోః *వైశ్వానరముపాస్త ఇతి చోదనా తావదేకరూపా,-

---

౧॥ సూ. సర్వవేదాన్తప్రత్యయంచోదనాద్యవిశేషాత్ ॥ పాదసఙ్గత్యర్థమనువదతి (ఉక్తమితి) అస్య త్రోపయోగాఙ్గం స్వీకారః ఉపసంహారః. తత్ర తత్రోక్తస్య తత్ర తత్రైవోపయోగో వికల్పః. తయోర్నిర్ణయాయేత్యర్థః. విద్యానామభేదే ఉపసంహారః - భేదే వికల్పః. ప్రథమాధికరణకృత్యమాహ (ప్రథమం తావదితి) (అనేకశాఖాసు శ్రూయమాణాయాః) ఏకసంజ్ఞకత్వే, సైకఫలత్వేన, శ్రూయమాణాయా ఇత్యర్థః. పూర్వమీమాంసాయాం శాఖాన్తరాధికరణే * శాఖాన్తరే కర్మభేద ఇతి సూత్రేణ పూర్వపక్షముక్త్వా * ఏకం వా సంయోగరూపచోదనాఖ్యావిశేషాదితి సిద్ధాన్తితం-అత్ర తు శాఖాన్తరాధికరణోక్తన్యాయో వేదాన్తవాక్యం కిం ప్రవర్తతే-ఉత నేతి సంశయ్య ప్రవర్తత ఇతి నిర్ణీయతే. నానాశాఖామ్నాతాయా వైశ్వానరవిద్యాదికాయాః కిం ప్రతిశాఖం భేదః - ఉతైకత్వమితి. కిం శాఖాన్తరే ప్రత్యభిజ్ఞానమైక్యమవగమయతి - నేతి. కిం శిరోవ్రతవతామాథర్వణికానాం విద్యోపదేశనియమో వేదాన్తవిహితవిద్యాసు శాఖాన్తరాధికరణన్యాయావతారం నిరుణద్ధి- నేతి. కిం శిరోవ్రతం విద్యాఙ్గం-ఉత అధ్యయనాఙ్గమితి. విద్యాఙ్గత్వే శాఖాన్తరనయావతారప్రతిబన్ధకత్వాత్ ప్రత్యభిజ్ఞానస్యైక్యానవగమకతయా విద్యాభేదః. అధ్యయనాఙ్గత్వే శిరోవ్రతస్య విద్యాసు శాఖాన్తరనయాప్రతిబన్ధకతయా ప్రత్యభిజ్ఞానస్యైక్యావగమకత్వాద్విద్యైకత్వమితి. తత్ర పూర్వపక్షయుక్తిమాహ (అవిశేషేతి) *అగ్నిహోత్రం జుహోతి *దధ్నా జుహోతీత్యాదిషు జుహోతిపదస్య పునశ్శ్రవణేపి ధాత్వవిశేషశ్శ్రూయతే- తద్వదన్యత్రాప్యర్థమవిశేషపునశ్శ్రవణస్యేత్యుక్తం. *ఇడో యజతి *బర్హిర్యజతి. *తనూనపాతం యజతీత్యాదిషు యజతిశబ్దాదేః పునశ్శ్రవణం భేదకం దృశ్యతే. ఏకస్యామపి శాఖాయాం మనసరణః భేదహేతుత్వమస్తు- తతః కిమిత్యత్రాహ (శాఖాన్తరే చేతి) శాఖాన్తరత్వాదేవ శాఖాన్తరాధికరణసిద్ధాన్తయుక్తిః - సైవాత్రాపి స్యాదితి తద్బలమితి శఙ్కాయామధికాం పూర్వపక్షయుక్తిమాహ (అత ఏవేతి) అత ఏవ- విద్యాభేదాదేవేత్యర్థః. కథమన్యథా నియమానుపపత్తిరిత్యత్రాహ (విద్యైక్య ఇతి) బ్రహ్మవిద్యాఙ్గస్య శిరోవ్రతస్యాన్యేషామపి శాఖినాం ప్రాప్తిరనిష్టా. విద్యైక్యే తదఙ్గస్య శిరోవ్రతస్యాన్యేషామపి ప్రాప్తేర్నియమానుపపత్తిః- తస్మాన్న విద్యైక్యమిత్యర్థః. ... ...

రాద్ధాన్తమవతారయతి (ఏవం ప్రాప్త ఇతి) సూత్రే ప్రతిజ్ఞాఖణ్డే సపూరకపదముపాదత్తే (సర్వేతి) సర్వవేదాన్తప్రత్యయం- సర్వేషు వేదాన్తేషు ప్రతీయమానమిత్యర్థః. కర్మకాణ్డసూత్రస్మారణపరత్వాత్ తత్రస్థమేకమితిపదమధ్యాహృతం. ఐక్యహేతుషు సంయోగనిర్దేశస్య ప్రాథమ్యేపి చోదనాయాః ప్రాధాన్యాత్ *చోదనాద్యవిశేషాదిత్యుక్తం. కర్మణ్యప్యత్రోపాసనవాచిధాత్వభిప్రాయేణ ధాత్వర్థవిశేషేత్యుక్తం. ఏకస్యాం శాఖాయాంది

వైద్యైక్యకనిరూపణీయ స్వరూపస్యవిధిపర్యాయవత్యేపాసేర్వైద్యభూత వైశ్వానరైక్యా(త్రా)వమున్యావిశిష్టం,- ఖ్యాచవైశ్వానరవిద్యేత్యవిశిష్టా,- ఫలసంయోగోప్యభయత్రాపిబ్రహ్మప్రా(ప్తి)ర్వావోఽవిశిష్టః ... త్యభిజ్ఞానా చ్ఛాఖాన్తరేపివిద్యైక్యమ్. ....

యత్తూక్తమవిశేషపునశ్శ్రవణాత్ప్రకరణాన్తరాచ్చవిధే
యభేదప్రతీతేర్నవిద్యైక్యమితి- తదనుభాష్యపరిహరతి.

౨॥ సూ. భేదాన్నేతిచేదేకస్యామపి॥ అవిశేషపునశ్శ్రుత్యాప్రకరణాన్తరాచ్చవిధేయభేదాన్నవిద్యైక్యమితిచేత్. ఏకస్యామపివిద్యాయాంప్రతిపత్తృభేదాత్పునశ్శ్రుతిః ప్రకరణాన్తరంచోపపద్యతే. యత్రహ్యేకస్మిన్ ప్రతిపత్తరిపునశ్శ్రుతిఃప్రకరణాన్తరంచవిద్యతే - తత్రాన్యథానుపపత్త్యావిధేయభేదాద్విద్యాభేదః-ప్రతిపత్తృభేదేతుతత్ప్రతిపత్త్రర్థతయాపునశ్శ్రుత్యాద్యుపపత్తేస్తత్రనవిధేయాన్తరకల్పనా.

యచ్చోక్తంశిరోవ్రతవతామాథర్వణికానామేవవిద్యోప
దేశనియమదర్శనాద్విద్యాభేదఃప్రతీయతఇతి- తత్రాహ

౩॥ సూ. స్వాధ్యాయస్యతథాత్వేహిసమాచారేధికారాచ్చసవవచ్చతన్నియమః॥ నైతదస్తి - శిరోవ్రతోపదేశనియమదర్శనంవిద్యాభేదంద్యోతయతీతి. శిరోవ్రతస్యవిద్యాఙ్గత్వాభావాత్. స్వాధ్యాయస్యతథాత్వేహితన్నియమః- స్వాధ్యాయస్యతథాత్వసిద్ధ్యర్థం- తజ్జన్యసంస్కారభాక్త్వసిద్ధ్యర్థంహి శిరోవ్రతోపదేశనియమః- నవిద్యాయాః. కుతఏతత్. * నైతదచీర్ణవ్రతోధీయీతేతితస్యాధ్యయనసంయోగాత్,. (సమాచారేఽధికారాచ్చ) సమాచారాఖ్యేగ్రన్థే * ఇదమపివేదవ్రతేనవ్యాఖ్యాతమిత్యతిదేశాత్,. *తేషామేవైతాంబ్రహ్మవిద్యాంవదేత - వేదవిద్యామిత్యర్థః. (సవవచ్చతన్నియమః) యథాహిసవహోమాః సప్తసూర్యాదయశ్శతోదనపర్యన్తా ఆథర్వణికైకాగ్నిసమ్బన్ధినస్తైర్వభవన్తి - నత్రేతాగ్నిషు. ...

త్యాదిని, శాఖాన్తరేఉపాసీతేతి, విధిపదేసతితత్రాప్యైక్యసిద్ధిరిత్యభిప్రాయేణవిధిపర్యాయస్యోపాసేరిత్యుక్తం. ద్రవ్యదేవతేకర్మణోరూపం. విద్యాయాఃప్రతిపాద్యైక్యనిరూపణీయత్వాత్తదేవరూపమ్..

అనన్తరసూత్రమవతారయతి (యత్తూక్తమితి)

౨॥ సూ. భేదాన్నేతిచేదేకస్యామపి శాఖాన్తరాధికరణసిద్ధాన్తసాధకహేతుస్సంక్షేపః ప్రథమసూత్రే- తత్రపూర్వపక్షశఙ్కాపరిహారస్సంక్షేపాద్ద్వితీయే. (విధేయభేదాన్నవిద్యైక్యమితి) విధేయంసామాన్యం - విధేయవిశేషఉపాసనం. (ప్రతిపత్తృభేదాదితి) ప్రకరణభేదాభ్యుపగమే ప్రతిపత్తృభేదాత్పరిహారః. ప్రకరణభేదోనాస్తీతివాపరిహార్యం. ప్రతిపత్తృభేదాదుపపత్తింవ్యతిరేకపూర్వకముపపాదయతి (యత్రహీతి) (అన్యథానుపపత్త్యేతి) ప్రతిపత్తృభేదాభావేఅవిశేషపునశ్శ్రవణప్రకరణభేదయోర్వైయర్థ్యరూపాఽనుపపత్తిః. ....

అనన్తరసూత్రంశఙ్కాముఖేనావతారయతి (యచ్చోక్తమితి)

౩॥ సూ. స్వాధ్యాయస్యతథాత్వేహిసమాచారేధికారాచ్చసవవచ్చతన్నియమః॥ శిరోవ్రతస్య విద్యాఙ్గత్వేసతిహివిద్యైక్యాత్సర్వశాఖినాంశిరోవ్రతప్రాప్తిః- విద్యాఙ్గత్వమేవనాస్తి- అధ్యయనాఙ్గత్వాదిత్యర్థః. (ఇదమపివేదవ్రతేనవ్యాఖ్యాతమితి) వేదవ్రతేన- శిరోవ్రతేనఇదమపివ్యాఖ్యాతమిత్యర్థః. శిరోవ్రతేపుష్కలోపదేశంకృత్వావ్రతాన్తరం ప్రస్తుత్యతత్రశిరోవ్రతోక్తక్రమమతిదిశద్వాక్యంశిరోవ్రతంవేదవ్రతశబ్దేననిర్దిదేశ. శిరోవ్రతం అధ్యయనాఙ్గంచేత్- * తేషామేవైతాంబ్రహ్మవిద్యాంవదేతేత్యస్యకోఽర్థఇత్యత్రాహ (తేషామితి) అధ్యయనాఙ్గంశిరోవ్రతంతేషామేవేతికథంనియమఇత్యత్రాహ (సవవచ్చేతి) తస్యాధికారవిశేషస్యశాఖావిశేషవతామసాధారణత్వంయథోక్తమిత్యర్థః. సప్తసూర్యాః-ఆరోగోభ్రాజఃపటరఃపతఙ్గఃస్వర్ణరోజ్యోతిషీమాన్విభాసఇతి.ఉక్తసప్తసూర్యదేవతాకంకర్మ. శతౌదనాఖ్యంచకర్మ. సప్తసూర్యోపక్రమాశ్శతోదనపర్యన్తాహోమాః ఆథర్వణికానామేకస్మిన్నగ్నావేవక్రియన్తే- నత్రేతాగ్నిషు- తద్వన్నియమఇత్యర్థః......

౪॥ సూ. ॥ దర్శయతి చ ॥ దర్శయతి చ శ్రుతిరుపాసనస్య సర్వవేదాన్తప్రత్యయత్వం. తథా హి - ఛాన్దోగ్యే "తస్మిన్యదన్తస్తదన్వేష్టవ్యమి"త్యుక్త్వా "కిం తత్ర విద్యతే యదన్వేష్టవ్యమి"తి ప్రశ్నపూర్వకం అపహతపాప్మత్వాదిగుణాష్టకవిశిష్టః పరమాత్మా తస్మిన్నుపాస్య ఇత్యుక్తం- తైత్తిరీయకేతు ఛాన్దోగ్యస్థం ప్రశ్నప్రతివచనముపజీవ్య "తత్రాపి దహ్రం గగనం విశోకస్తస్మిన్యదన్తస్తదుపాసితవ్యమి"తి గుణాష్టకవిశిష్టస్య పరమాత్మన ఉపాసనముచ్యతే- తదుభయత్ర విద్యైకత్వేన గుణోపసంహారాదేవోపపద్యతే. ....

తదేవం శాఖాన్తరాధికరణన్యాయసిద్ధం విద్యైక్యం స్థిరీకృత్య తత్ప్రయోజనమాహ

౫॥ సూ. ॥ ఉపసంహారోఽర్థాభేదాద్విధిశేషవత్సమానే చ ॥ ఏవం సర్వవేదాన్తేషు సమానే సత్యుపాసనే వేదాన్తాన్తరామ్నాతానాం గుణానాం వేదాన్తాన్తర ఉపసంహారః కర్తవ్యః. కుతః. విధిశేషవదర్థాభేదాత్ - యథైకస్మిన్వేదాన్తే శ్రుతో వైశ్వానరదహరాదివిధిశేషో గుణస్తద్విద్యాసమ్బన్ధాత్తదుపకారరూపప్రయోజనసిద్ధ్యర్థమనుష్ఠీయతే - తథా వేదాన్తాన్తరోదితోఽపి తద్విద్యాసమ్బద్ధిత్వేన తదుపకారావిశేషాదుపసంహర్తవ్య ఇత్యర్థః. చశబ్దోఽవధారణే. ....

సర్వవేదాన్తప్రత్యయాధికరణం సమాప్తమ్.

౪॥ సూ. ॥ దర్శయతి చ ॥ తైత్తిరీయకేఽపేక్షితాకథనాచ్ఛాన్దోగ్యోక్తార్థోపజీవనం సిద్ధం - తచ్చ విద్యానాం సర్వవేదాన్తప్రత్యయన్యాయవిషయత్వం ద్యోతయతీత్యర్థః. ....

అనన్తరసూత్రసఙ్గతిమాహ (తదేవమితి)

౫॥ సూ. ॥ ఉపసంహారోఽర్థాభేదాద్విధిశేషవత్సమానే చ ॥ (సమానే సత్యుపాసనే) ఏకసంజ్ఞకేఏకఫలే చోపాసనే సమాన ఇత్యర్థః. గుణశబ్దేనాఙ్గముచ్యతే. స్వశాఖోక్తగుణస్తద్విద్యోపకారకత్వాదేవ హ్యఙ్గీక్రియతే - తథా శాఖాన్తరోక్తోఽపి గుణస్తద్విద్యోపకారకత్వాదఙ్గీకార్య ఇత్యర్థః. ... ...

పరేతు ఆఖ్యాభేదం రూపభేదం భూమిభోజనాదివచ్ఛిరోవ్రతాదిధర్మభేదం పునశ్శ్రుతినిన్దాశక్తిసమాప్తివచనప్రాయశ్చిత్తాద్యర్థదర్శనాని శాఖాన్తరస్థాన్యప్రక్రియాశ్చ పూర్వపక్షహేతుతయా వర్ణయన్తి "తైత్తిరీయకం వాజసనేయకం శాట్యాయనకమి"త్యాఖ్యాభేదాశ్చ ప్రదర్శితాః. "భేదాన్నేతి చేదితి- గుణభేదాన్నేతి చేదితి వ్యాచక్షతే- వాజినః పఞ్చాగ్నివిద్యాయాం షష్ఠమప్యగ్నిమామనన్తి, ప్రాణసంవాదే చ వాక్చక్షుశ్శ్రోత్రమనోభ్యశ్ఛాన్దోగ్యసిద్ధేభ్యశ్చతుర్భ్యః ప్రాణేభ్యోఽధికం పఞ్చమం "రేతో హ వై ప్రజాపతి"రిత్యాదినా ఆమనన్తి,- అతో గుణభేదః. సామ్యాదికాస్తు యత్ప్రాయాపఞ్చసఙ్ఖ్యా-షష్ఠస్తు ఛాన్దోగ్యైరప్యుపసంహర్యః ప్రాణసంవాదే చాధికస్యోపసంహారో న విరుద్ధ ఇతి పరిహరన్తి. "దర్శయతీ"తి సూత్రమపి "సర్వే వేదా యత్పదమామనన్తీ"తి వేద్యబ్రహ్మైకత్వోపదేశాత్, "మహద్భయం వజ్రముద్యతమి"తి కాఠకోక్తభయహేతుత్వస్య "అథ తస్య భయం భవతీ"తి తైత్తిరీయకే భేదనిన్దయైవ పరామర్శాత్, వాజసనేయకోక్తస్య వైశ్వానరస్య "యస్త్వేతమేవం ప్రాదేశమాత్రమి"తి ఛాన్దోగ్యే సిద్ధవదుపాదానాచ్చ వేదోऽర్థప్రాయన్యాయేనోపాసనానామపి సర్వవేదాన్తప్రత్యయత్వసిద్ధిం దర్శయతీతి వ్యాచక్షతే. "విధిశేషవదితి-విధిశేషశబ్దశ్చాగ్నిహోత్రాదిధర్మపరత్వేన వ్యాఖ్యాతః. తత్ర తావత్తార్తీయ [illegible]న్యాయం హిత్వా బ్రహ్మజ్ఞానపక్షేన సఙ్గచ్ఛతే- ప్రత్యుత తద్విరుద్ధ ఏవ-శాస్త్రస్య నిర్విశేషవస్తుని తాత్పర్యాభ్యుపగమాత్, గుణోపసంహారస్య చ తద్విరుద్ధత్వాత్,. గుణానామతాత్త్వికత్వాన్న సఙ్గతిరితి చేత్ -అత ఏవ హ్యసఙ్గతిః. న హి తత్త్వప్రధానశాస్త్రస్యాతాత్త్వికగుణప్రతిపాదనపరత్వం యుక్తం. క్రముక్త్యుపాయత్వాత్ ఉచితమితి చేత్. క్రముక్తిర్నామ కిం సగుణప్రాప్తిపూర్వికా నిర్గుణబ్రహ్మప్రాప్తిః-తదయుక్తం-ప్రమాణాభావాత్. గుణవిశిష్టదహరోపాసనేన పరజ్యోతిః ప్రాప్తిః, తత్ప్రాప్తస్య నిరఙ్కుశైశ్వర్యం చ శ్రుతం. న హి పరజ్యోతిః ప్రాప్తేరన్యో మోక్షోऽస్తి. సగుణోపాసనేన నిర్గుణవిద్యోత్పత్త్యా ముక్తిః క్రముక్తిరితి చేన్న- సగుణోపాసనస్య విపరీతవాసనాజనకత్వేన నిర్గుణవిద్యోత్పాదనప్రత్యనీకత్వాత్. అదృష్టద్వారా నిర్గుణవిద్యోత్పాదకత్వమితి చేన్న- సగుణోపాసనస్యైవ పరబ్రహ్మప్రాప్తిం ప్రత్యవ్యవహితోపాయత్వప్రతిపాదకప్రమాణవిరోధాత్, అనన్తాధీనాం సర్వత్రానువృత్తేర్నిర్గుణవిద్యాయా అభావాచ్చ. అతః పాదోऽయం తత్పక్షేऽనుపయుక్తో విరుద్ధశ్చ. ఆద్యే తు శాఖాన్తరీయగుణోపసంహారఫలసమర్థకప్రయోజనసూత్రవశాత్ చిన్తాయాస్సర్వవిద్యాసాధారణతావగతేః తత్ర పూర్వపక్షస్య శాఖాన్తరీయసర్వవిద్యాసాధారణతయా తద్ధేతునాపి సాధారణ[illegible]యుక్తం-అతోऽవిశేష పునశ్శ్రుతిః ప్రకరణాన్తరం చేత్యుభయమపి భాష్యే నిర్దిష్టం. న త్వాఖ్యారూపభేదాదయః- తేషాం విద్యావిశేషాసాధారణ[illegible] సాధారణపూర్వపక్షానుగుణయోగాత్. అత ఏవ "భేదాదితి చేది"తి సూత్రే పి ఆఖ్యాదిభేదశ్శఙ్కితః- న తు గుణభేదాత్ -గుణభేదాద్యధీనభేదచి

౬॥ సూ. అన్యథాత్వం శబ్దాదితి చేన్నావిశేషాత్ ॥

ఏవం చోదనాద్యవిశేషాద్విద్యైకత్వం-ఏకత్వే చ గుణోపసంహారః కర్తవ్య ఇత్యుక్తం. అతః పరం కాశ్చన విద్యా అధికృత్య ప్రత్యభిజ్ఞాహేతుభూతచోదనాద్యవిశేషోఽస్తి - నేతి నిరూప్య నిర్ణీయతే. అస్త్యుద్గీథవిద్యా వాజినాం ఛన్దోగానాం చ. వాజినాం తావత్ *ద్వయా హ ప్రాజాపత్యా దేవాశ్చాసురాశ్చేత్యారభ్య *తే హ దేవా ఊచుః హన్తాసురాన్యజ్ఞ ఉద్గీథేనాత్యయామేత్యుద్గీథేనాసురవిధ్వంసనం ప్రతిజ్ఞాయోద్గీథే వాగాదిమనఃపర్యన్తదృష్టౌ అసురైరభిభవముక్త్వా *అథ హేమమాసన్యం ప్రాణమూచురిత్యాదినా ఉద్గీథే ప్రాణదృష్ట్యా అసురపరాభవముక్త్వా *భవత్యాత్మనా పరాస్య ద్విషన్ భ్రాతృవ్యో భవతి య ఏవం వేదేతి శత్రుపరాజయఫలా యోద్గీథే ప్రాణదృష్టిర్విహితా. ఏవం ఛన్దోగానామపి *దేవాసురా హ వై యత్ర సంయేతిర ఇత్యారభ్య *తద్ధ దేవా ఉద్గీథమాజహ్రురనేనైనానభిభవిష్యామ ఇత్యుద్గీథే నాసురపరాభవం ప్రతిజ్ఞాయ తద్వదేవోద్గీథే వాగాది దృష్టౌ దోషమభిధాయ *అథ హ య ఏవాయం ముఖ్యః ప్రాణస్తముద్గీథముపాసాఞ్చక్రిరే ఇత్యాదినా ఉద్గీథే ప్రాణదృష్ట్యా అసురపరాభవముక్త్వా * యథాశ్మానమాఖణమృత్వా విధ్వంసత ఏవం హైవ స విధ్వంసతే య ఏవం విది పాపం కామ

న్యాయానుపతితనాధికరణకార్యత్వాత్. భాష్యే ద్వితీయసూత్రస్థపూర్వపక్షహేతోరాద్యసూత్రే ఉపన్యాసః ప్రతిపత్తిసౌకర్యార్థః- పూర్వపక్షయుక్తిప్రతిపత్త్యనన్తరం సిద్ధాన్తయుక్తిప్రతిపత్తిర్హి సుకరా. కించ- తైత్తిరీయకం-వాజసనేయకమిత్యాదిరాఖ్యాభేదః పక్షాన్తరస్థితః- నతు భాష్యే- వైశ్వానరవిద్యా-దహరవిద్యేతివ తైత్తిరీయకవిద్యా-వాజసనేయకవిద్యేతి తత్తదృషిప్రవచననిమిత్తనామధేయానాం విద్యానామత్వేన ప్రసిద్ధ్యభావాత్, ప్రసిద్ధ్యభ్యుపగమేఽపి ప్రవచననిమిత్తనామధేయానాం విద్యాభేదాభేదయోరప్రయోజకత్వాచ్చ. తిత్తిరిణాఽపి ప్రవచననిమిత్తసంజ్ఞాభేదేఽపి దహరోపాసనమభిన్నం, తైత్తిరీయకమితి నామ్న ఏకత్వేఽపి పురుషవిద్యాదహరవిద్యయోర్భేదశ్చ దృశ్యతే. వేదాన్తానాం బ్రహ్మవిద్యాప్రధానత్వాత్ పాదాద్యే సాధారణేఽధికరణే వైశ్వానరాదివిద్యోదాహృతా- నతు ప్రాణవిద్యాదిః. *పర్మయచేత్యత్ర సర్వవేదాన్తప్రత్యయత్వే వేద్యబ్రహ్మైకత్వోపదేశో హేతుత్వేన వక్తుమయుక్తః- దహరవైశ్వానరాదివిద్యానామప్యభిన్నత్వప్రసఙ్గాత్. కాఠకతైత్తిరీయకయోర్భయహేతుత్వస్య గుణస్యోపన్యాసశ్చ న విద్యైక్యసాధకః- కాఠకే ఈశ్వరస్య నియన్తృత్వప్రతిపాదనాత్, *అథ తస్య భయం భవతీత్యుపాసనవిచ్ఛేదస్య భయహేతుత్వప్రతిపాదనాచ్చ వాక్యయోర్భిన్నార్థత్వాత్. *భీషాస్మాదిత్యాద్యుక్తభయహేతుత్వే వివక్షితేఽపి తైత్తిరీయకకఠవల్లీవాక్యయోర్విధస్యాకాఙ్క్షిత్వవిరహేణోపజీవ్యోపజీవకభావాభావేన తత్ప్రత్యైక్యజ్ఞాపనస్య నిష్ఫలత్వాచ్చ. వైశ్వానరవిద్యాయాం చ *యస్త్వేతమితి వాజసనేయకోక్తానువాదః- స్వశాఖావాక్యేనైవ పూర్వప్రతిపాదితస్యానువాదేన ఫలసమర్పకత్వసమ్భావనాస్య వాక్యస్య. అతః క్వచిదప్యన్యోపదేశశాఖాన్తరసాకాఙ్క్షతయాఽతిదేశకవాక్యత్వే లిఙ్గమితి సూత్రార్థోఽయుక్తః. విధిశేషశబ్దస్య స్వశాఖాసమర్పితవేద్యగుణపరత్వం యుక్తం- ఉపకారకత్వమాత్రాదపి తద్విద్యోపకారకత్వే దృష్టాన్తస్యాచిత్యాతిరేకాత్.—అన్యే తు ప్రయోజనసూత్రం పృథగధికరణమాహుః- శ్రుతిషు కస్యచిదఙ్గస్యాసక్తైరజ్ఞానమూలత్వాయోగాత్, దృష్టదేశే సతి కార్యస్యావశ్యంభావేన శాస్త్రాభావాయోగాచ్చ ఉపదేశాత్ క్వచిదనుక్తైః స్వరూపాభావనిబన్ధనత్వాత్, అనన్తానాం ధర్మాణాముపసంహారాయోగ్యత్వాచ్చ సత్యపి విద్యైకత్వే నాన్యత్ర శ్రుతా ధర్మా అన్యత్రోపసంహార్యా ఇతి పూర్వపక్షం కృత్వా- తచ్ఛాఖామ్నాతాఙ్గవదఙ్గాన్తరమప్యర్థాభేదాదుపసంహార్యం- క్వచిదవచనమన్యశాఖాన్తరీయాణాముపసంహారస్య వైకల్పికత్వసూచనార్థం- ప్రతికల్పం సమానేఽపి కర్మణి ప్రయోగభేదదర్శనాత్. తలవకారాదపి తాన్త్రికేఽధికమపి విషాదిషు దీక్షాదిసమ్పాదనం పురుషవిద్యాయాం కృతం- తదత్రోదాహరణమితి వర్ణయన్తి. కర్మైకత్వేఽపి తేషత్సత్త్వాజ్ఞానాముపసంహర్తవ్యత్వం శాఖాన్తరాధికరణ ఏవ సిద్ధమితి తత్ప్రకరణమాత్రస్య వ్యర్థత్వాత్, పూర్వపక్షోత్థానహేత్వాదికాభావాచ్చ పృథగధికరణత్వమయుక్తం. అనన్త్యాదికమపి హి తత్రాపి వక్తుం శక్యతే. తత్ర సిద్ధమప్యత్రోపజీవ్యత్వాత్ సౌకర్యాయ విస్తరణీయమితి చేన్న - శ్రుతిలిఙ్గాదిస్వరూపస్యాపి విస్తరణీయత్వప్రసఙ్గాత్. న చ శాఖాన్తరోక్తానాం సర్వేషాం వికల్పః- కింతు తుల్యోపకారాణామేవ. తలవకారతాన్త్రికస్య పురుషవిద్యామాత్రమిహ నోదాహార్యం - సర్వవిద్యాసాధారణత్వాభావాత్. ప్రదర్శనార్థముదాహృతమితి చేత్- ఉదాహ్రియతాం- సంశయాభావాత్తు పృథక్త్వం చారోనయుక్తమితి. ....

సర్వవేదాన్తప్రత్యయాధికరణం సమాప్తమ్.

---

౬. సూ. అన్యథాత్వం శబ్దాదితి చేన్నావిశేషాత్ ॥ అథ స్తరసఙ్గతిమాహ (ఏవమితి) సామాన్యేనోపాసనశాస్త్రీయసర్వశాఖాప్రత్యయన్యాయస్యావతీర్ణత్వముక్తం-తత్ర భేదాభేదహేతుసద్భావాసద్భావౌ విద్యావిశేషేషు నిరూప్యేతే ఇతి సఙ్గతిః. వైశ్వానరవిద్యాదికాయాశ్చోదనాద్యవిశేషాద్విద్యైక్యముక్తం- అత్రాపి తథాస్త్యాదితి శఙ్కయాఽవాన్తరసఙ్గతిః. (అస్తీత్యాది) *ద్వయాః-ద్వివిధాః. ఉద్గీథేనాత్యయామ- ఉద్గీథేన జయామేత్యర్థః. ఆసన్యం- ఆసన్నం. ముఖ్యమిత్యర్థః. భవత్యాత్మనేతి- అస్య ద్విషన్ భ్రాతృవ్యః అరాతిః పరాభవతీత్యర్థః. *సంయేతిరే- యుద్ధం చక్రుః. యథాశ్మానమిత్యాది- ఆఖన్యత ఇత్యాఖణః- మృత్పిణ్డః. యథా మృత్పిణ్డోఽశ్మానం ప్రాప్య విధ్వంసతే ఇత్యర్థః. సాత్ర వేదనవిధిత్వాయ

యత ఇతి శత్రుపరాభవాయ ఉద్గీథే ప్రాణదృష్టిర్విహితా. వేదనవిషయవిధిప్రత్యయాశ్రవణేऽపి ఫలసాధనత్వశ్రవణాద్వేదనవిషయో విధిః కల్ప్యతే. ఉద్గీథవిద్యాయాః క్రత్వర్థత్వే న క్రతుసాద్గుణ్యఫలత్వేऽప్యార్థవాదికమపి ఫలం తదవిరుద్ధం గ్రాహ్యమేవేతి దేవతాధికరణే ప్రతిపాదితం. తత్ర సంశయ్యతే- కిమత్ర విద్యైక్యం- ఉత నేతి. కిం యుక్తం. విద్యైక్యమితి. కుతః. ఉభయత్రోద్గీథస్యైవాధ్యస్తప్రాణభావస్యోపాస్యత్వశ్రవణాచ్చోదనాద్యవిశేషాత్. ఫలసంయోగస్తావచ్ఛత్రుపరిభవరూపో న విశిష్యతే,- రూపమప్యధ్యస్తప్రాణభావోద్గీథాఖ్యోపాస్యైక్యాదవిశిష్టం,- చోదనా చ విదిధాతుస్థగతా విశిష్టా, ఆఖ్యా చోద్గీథవిద్యేత్యవిశిష్టా. అత్ర రాద్ధాన్తచ్ఛాయయా పరిచోద్య పరిహరతి (అన్యథాత్వం శబ్దాదితి చేన్నావిశేషాదితి) యదుక్తం విద్యైక్యమితి- తన్నోపపద్యతే- రూపభేదాత్. రూపాన్యథాత్వం హి శబ్దాదేవ ప్రతీయతే. వాజసనేయకే హి *అథ హేమమాసన్యం ప్రాణమూచుస్త్వం న ఉద్గాయేతి తథేతి తేభ్య ఏష ప్రాణ ఉదగాయదిత్యుద్గానస్య కర్తరి ప్రాణదృష్ట్యాऽసురపరాభవముక్త్వా *య ఏవం వేదేతి కర్తర్యేవ ప్రాణదృష్టిరేవంశబ్దాదవగమ్యతే. ఛాన్దోగ్యే *అథ హ య ఏవాయం ముఖ్యః ప్రాణస్తముద్గీథముపాసాఞ్చక్రిర ఇత్యుద్గానస్య కర్మణ్యుద్గీథే ప్రాణదృష్ట్యాऽసురపరాభవముక్త్వా *య ఏవం విద్వానుద్గాయతీత్యేవంశబ్దాత్కర్మణ్యేవోద్గీథే ప్రాణదృష్టిర్విహితా- అత ఏకత్ర కర్తరి ప్రాణదృష్టిశ్శబ్దా, అన్యత్ర కర్మణి ప్రాణదృష్టిశ్శబ్దా, ఇతి రూపాన్యథాత్వం స్పష్టం. రూపాన్యథాత్వే చ విధేయభేదే సతి కేవలచోదనాద్యవిశేషో న కిఞ్చిత్కర ఇతి విద్యాభేద ఇతి చేత్. తన్న- (అవిశేషాత్) అవిశేషేణ హ్యుభయత్రోద్గీథసాధనకపరపరిభవ ఉపక్రమే ప్రతీయతే- వాజసనేయకే * తే హ దేవా ఊచుర్హన్తాసురాన్యజ్ఞ ఉద్గీథేనాత్యయామేత్యుపక్రమే శ్రూయతే- ఛాన్దోగ్యేపి *తద్ధ దేవా ఉద్గీథమాజహ్రురనేనైనానభిభవిష్యామ ఇతి. అత ఉపక్రమావిరోధాయ *తేభ్య ఏష ప్రాణ ఉదగాయదిత్యత్రాప్యధ్యస్తప్రాణభావ ఉద్గీథ ఉద్గానకర్మభూత ఏవ పాకాదిష్వేధనాదివత్స్వకార్యానిశ్చయవివక్షయా కర్తృత్వేనోచ్యతే - అన్యథోపక్రమగత ఉద్గీథశబ్దః కర్తరి లాక్షణికః స్యాత్. అతో విద్యైక్యమ్.

ఇతి ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే.

౭॥ సూ. ॥ న వా ప్రకరణభేదాత్పరోవరీయస్త్వాదివత్ ॥ న వేతి పక్షం వ్యావర్తయతి. నహ్యేతదస్తి-యద్విద్యైక్యమితి. కుతః. (ప్రకరణభేదాత్) *ఓమిత్యేతదక్షరముద్గీథముపాసీతేతి ప్రకృతముద్గీథావయవం ప్రణవం ప్రస్తుత్య *ఏతస్యైవాక్షరస్యోపవ్యాఖ్యానం భవతి దేవాసురా హ వై యత్ర సంయేతిర ఇత్యారభ్య * అథ హ య ఏవాయం ముఖ్యః ప్రాణస్తముద్గీథముపాసాఞ్చక్రిర ఇత్యుద్గీథావయవభూతే ప్రణవే ప్రయు

త ఇత్యత్రాహ. (వేదనవిషయేతి) ఫలసాధనత్వశ్రవణేన విహితవిధికల్పనం - ఫలసాధనత్వమేవ నాస్తి - ఉద్గీథవిద్యాయాః క్రతుసాద్గుణ్యమేవ ఫలమిత్యర్థవాదోక్తశత్రుపరాభవాదౌ తాత్పర్యాభావాదిత్యత్రాహ (ఉద్గీథవిద్యాయా ఇతి) అర్థవాదోऽపి ప్రాశస్త్యవకత్వేన విజనక - అసతా గుణేన న నిర్వ్యాజాయత ఇతి తత్రాపి తాత్పర్యమస్త్యేవేతి *తదుపర్యపి బాదరాయణ ఇత్యత్ర ప్రతిపాదితమిత్యర్థః. ఏవం విషయశుద్ధిం కృత్వా-అథ సంశయమాహ (తత్రేతి) కిముభయత్ర విద్యైక్యం- ఉత విద్యాభేదః కిముభయత్ర విద్యా ప్రత్యభిజ్ఞాయతే- నేతి. కిముభయత్రోద్గీథస్యైవోపాస్యత్వం- ఉత క్వచిదుద్గీథావయవః ప్రణవః, క్వచిదుద్గాతా, చోపాస్యః. *ఓమిత్యేతదక్షరముద్గీథముపాసీత *తేభ్య ఏష ప్రాణ ఉదగాయదితి వాక్యద్వయం కిముభయత్ర విహితస్యోపాసనస్యోద్గీథావయవవిషయతాముద్గాతృవిషయతాం చావగమయతి - నేతి. యదా నావగమయతి- తదోభయత్రోద్గీథస్యైవోపాస్యత్వేన విద్యాప్రత్యభిజ్ఞానాద్విద్యైకత్వం స్యాత్. యదా తు వాక్యద్వయముద్గీథావయవస్య ప్రణవస్యోద్గాతుశ్చోపాస్యతామవగమయతి - తదా రూపభేదేన ఛాన్దోగ్యవాజసనేయకయోర్విద్యాప్రత్యభిజ్ఞానాభావాద్విద్యాభేదస్స్యాదితి. సూత్రమవతారయతి (అత్రేతి) *త్వం న ఉద్గాయేతి తేభ్య ఏష ప్రాణ ఉదగాయదితి- ఉద్గాతరి ప్రాణదృష్టిం కృతవన్త ఇత్యర్థః. *ఏవం వేద * ఏవం విద్వానిత్యత్ర ఏవంశబ్దాభ్యాం కర్తరి ప్రాణదృష్టిః, కర్మణి ప్రాణదృష్టిః, కర్తవ్యేత్యర్థః. (కేవలచోదనాద్యవిశేషో న కిఞ్చిత్కర ఇతి) చోదనాద్యవిశేషసముచ్చయే విద్యైక్యప్రత్యభిజ్ఞానం- శబ్దాన్తరాదిష్వన్యతమం భేదకమిత్యర్థః. పూర్వపక్షే సిద్ధాన్తచ్ఛాయయా కృతం చోద్యం పరిహరతి (తన్నేతి) ఉపక్రమావిరోధాయోపసంహారగతః కర్తృవాచిశబ్ద ఔపచారికస్స్యాదిత్యర్థః....

౭॥ సూ. ॥ న వా ప్రకరణభేదాత్పరోవరీయస్త్వాదివత్ ॥ ఉద్గీథశబ్దస్యకృత్స్నోద్గీథపరత్వం *ఓమిత్యేతదిత్యనేన వ్యావర్తితం. పఞ్చభాగస్య హి సామ్నో ద్వితీయభాగ ఉద్గీథః. ప్రస్తావోద్గీథప్రతిహారోపద్రవనిధనాఖ్యాః పఞ్చ భాగాః - తేషు ద్వితీయస్యోద్గీథస్యావయవభూ

ముపాసనం ఛన్దోగా అధీయతే - వాజినస్తు తాణ్డ్యశప్రాచీనప్రకరణాభావాత్ * తే హోచురన్యస్మిన్నుద్గీథాత్యయామేతి కృత్స్నముద్గీథం ప్రస్తుత్య * అథ హేమమాసన్యం ప్రాణమూచుస్త్వం న ఉద్గాయేత్యాది కృత్స్నోద్గీథవిషయమధీయతే - అతః ప్రకరణభేదేన విధేయభేదః. విధేయభేదే చ రూపభేద ఇతి న విద్యైక్యం. కించ - * అథ హ య ఏవాయం ముఖ్యః ప్రాణస్తముద్గీథముపాసాంచక్రిర ఇతి పూర్వప్రకృతోద్గీథావయవభూతః ప్రణవ ఏవాథ్యస్తప్రాణభావశ్ఛన్దోగానాముపాస్యః - వాజినాం తు కృత్స్నస్యోద్గీథస్య కర్తోద్గాతా ప్రాణదృష్ట్యోపాస్య ఇతి * అథ హేమమాసన్యం ప్రాణమూచుస్త్వం న ఉద్గాయేతి తథేతి తేభ్య ఏష ప్రాణ ఉదగాయదిత్యుద్గాతరి ప్రాణాధ్యాసం నిర్దిశ్య * య ఏవం వేదేత్యుద్గాతైవాధ్యస్తప్రాణభావ ఉపాస్యో విధీయతే - అతశ్చ రూపభేదః. న చోద్గాతర్యుపాస్యే విహితే * ఉద్గీథేనాత్యయామేత్యాఖ్యాయికోపక్రమవిరోధశ్శఙ్కనీయః - ఉద్గాతురుపాసనే ఉద్గీథస్యోద్గానకర్మభూతస్యావశ్యాపేక్షితత్వాత్తస్యాపి పరపరిభవాఖ్యం ఫలం ప్రతి హేతుత్వాత్. అతో రూపభేదాద్విద్యాభేద ఇతి చోదనాద్యవిశేషేఽపి న విద్యైక్యం. (పరోవరీయస్త్వాదివత్) యథైకస్యామపి శాఖాయాముద్గీథావయవభూతే ప్రణవే పరమాత్మదృష్టివిధానసామ్యేఽపి హిరణ్మయపురుషదృష్టివిధానాత్పరోవరీయస్త్వాదిగుణవిశిష్టదృష్టివిధానమర్థాన్తరభూతమ్. ....

౮॥ సూ. ॥శ్రీ॥ సంజ్ఞాతశ్చేత్తదుక్తమస్తి తు తదపి॥ ॥శ్రీ॥ ఉద్గీథవిద్యేతిసంజ్ఞైక్యాత్ తత్ - విద్యైక్యముక్తం చేత్ - తత్ - సంజ్ఞైక్యం విధేయభేదేఽప్యస్త్యేవ - యథాఽగ్నిహోత్రసంజ్ఞా నిత్యాగ్నిహోత్రే, కుణ్డపాయినామయనాగ్నిహోత్రే, చ - యథా చోద్గీథవిద్యేతి ఛాన్దోగ్యప్రథమప్రపాఠకోదితాసు బహ్వీషు విద్యాసు, ...

౯॥ సూ. ॥శ్రీ॥ వ్యాప్తేశ్చ సమఞ్జసం॥ ॥శ్రీ॥ ఛాన్దోగ్యప్రథమప్రపాఠకే ఉత్తరాస్వపి విద్యాసూద్గీథావయవస్య ప్రణవస్య ప్రథమప్రస్తుతస్యోపాస్యత్వేన వ్యాప్తేశ్చ తన్మధ్యగతస్య * తద్ధ దేవా ఉద్గీథమాజ

ప్రణవః తస్మాదుద్గీథశబ్దేనాభిధానం స్వరసమితి సిద్ధాన్తః. (తాణ్డ్యశప్రాచీనప్రకరణాభావాదితి) ఉద్గీథావయవభూత ప్రణవస్యైవోద్గీథశబ్దేనాభిధానేన ప్రకృతం వాజసనేయకే - *ఓమిత్యేతదక్షరముద్గీథముపాసీతేతి వాక్యాశ్రవణాత్. ఉద్గీథశబ్దస్య స్వతో నిరఙ్కుశత్వాత్ కృత్స్నోద్గీథపరత్వం. ఉద్గీథస్య తత్త్వేఽప్యత్ర ప్రాణభావత్వేన సమానేఽపి ఉద్గీథావయవకృత్స్నోద్గీథవిషయత్వభేదాద్విద్యాభేదః. (అతః ప్రకరణభేదేనేతి) ప్రకరణం - విధేయరూపప్రతిపాదకప్రదేశవిశేషః. తద్భేదేన విధేయభేదః (విధేయభేదే చ రూపభేద ఇతి) విధేయభేదే రూపభేదః ఫలిత ఇత్యర్థః. * నేత్యాదినా పూర్వపక్షాశఙ్కితసిద్ధాన్తవిరోధప్రసఙ్గాన్నైతమర్థమాహ (కించేతి) యత్తు పూర్వపక్షిణా ఆశఙ్క్య పరిహృతం - సోఽపి సిద్ధాన్తహేతుకేష్వర్థః. అధ్యస్తప్రాణభావస్యోద్గాతురుపాస్యత్వే ఉపక్రమవిరోధ ఇత్యత్రాహ (న చేతి) సహ్యుపక్రమాధికరణే ఉపక్రమానవగతముపసంహారానుగుణ్యేన [illegible] - అపి తూపక్రమానుగుణ్యేన భఙ్క్తవ్య ఇతి - అత్ర తూపక్రమావగతం తదధికం చ స్వీక్రియతే. * ఉద్గీథేనాత్యయామేత్యుద్గాతృగీయమానోద్గీథే తాత్పర్యమిత్యర్థః. పరోవరీయస్త్వాదివదితి సామ్యం ప్రపదం. ఉపాస్యైకత్వే దృష్టివిశేషణైకత్వే చ సత్యపి దృష్టివిశేషణభేదమాత్రేణ హిరణ్మయత్వపరోవరీయస్త్వాదిధర్మభేదమాత్రాద్విద్యాభేదః కృతః - కిం పునరుపాస్యభేదే సతీత్యర్థః. • పరోరజా ఇతివత్ పరోవరీ[illegible]యసాం పరో తస్య భావః - పరోవరీయస్త్వం. ఏవం కర్మకర్తృవైషమ్యముక్తమ్. ....

౮॥ సూ. ॥శ్రీ॥ సంజ్ఞాతశ్చేత్తదుక్తమస్తి తు తదపి॥ ॥శ్రీ॥ కుణ్డపాయినామయనాగ్నిహోత్రం మాసమాత్రహోమాత్మకం. [illegible] * పాఞ్చదశ్యం ... [illegible] విద్యానామధేయానాం స్వవాక్యస్థత్వాభావేఽపి అవిచ్ఛిన్నసమ్ప్రదాయక్రమ ఏవ విద్యానాం తత్త్వావగమే [illegible]. ....

ప్రణవమాత్రస్యోద్గీథశబ్దాభిధానం పూర్వమేవ పర్యవసితం - అత్రతూ

ద్గీథశబ్దస్య కృత్స్నోద్గీథవిషయత్వాత్ విద్యైక్యమితి శఙ్కాయామాహ.

౯॥ సూ. ॥శ్రీ॥ వ్యాప్తేశ్చ సమఞ్జసం॥ ॥శ్రీ॥ (ఉత్తరాస్వపీతి) * ఓమిత్యేతదక్షరముద్గీథముపాసీతేత్యారభ్య * ఇతి తో న్వధ్యాత్మమిత్యధ్యాత్మమిత్యతః [illegible] యజుషస్స్వర ఏష ప్రవిశతి యదా వా ఋచమాప్నోతి ఓమిత్యాతిస్వరతీతి, తథా * అథ ఖలు య ఉద్గీథః స ప్రణవ ఓమితి హ్యేష స్వరన్నేతి

**ప్రాగిత్యుద్గీథశబ్దస్య ప్రణవవిషయత్వమేవ సమఞ్జసం. అవయవే చ సముదాయశబ్దః పటో దగ్ధ ఇత్యాదిషు దృశ్య-
తే. అతశ్చోద్గీథావయవభూతః ప్రణవ ఏవోద్గీథశబ్దనిర్దిష్ట ఇతి స ఏవ ప్రాణదృష్ట్యోపాస్యశ్ఛాన్దోగ్యే ప్రతిపత్తవ్యః-
వాజసనేయకే తు కృత్స్నోద్గీథవిషయ ఉద్గీథశబ్ద ఇతి కృత్స్నోద్గీథస్య కర్తోద్గాతా ప్రాణదృష్ట్యోపాస్య ఇతి విద్యా-
నానాత్వం సిద్ధమ్.** ....

అన్యథాత్వాధికరణం సమాప్తమ్.

తి, తథా * అథాధ్యాత్మం యదేవాయం ముఖ్యః ప్రాణస్తముద్గీథముపాసీత ఓమితి హ్యేష స్వరన్నేతీ, త్యాదిషూద్గీథశబ్దస్య ప్రణవవిషయత్వం స్ఫు-
టం. అవయవమాత్రే సముదాయవాచిశబ్దప్రయోగః కథమిత్యత్రాహ (అవయవే చేతి) (పటో దగ్ధ ఇతి) ఇదముదాహరణం వ్యాకరణోక్తం.
పటైకదేశే దగ్ధేపి పటో దగ్ధ ఇతి ప్రయోగః. హేతుం సంక్షిప్య నిగమయతి (అత ఇతి) ... ...

పరైస్తు పూర్వపక్షే విద్యయోరభేదం వదద్భిరేవ ఛాన్దోగ్యేప్యుద్గీథశబ్దేన కర్తృత్వం లక్ష్యమితి రూపభేదః పరిహృతః, సిద్ధాన్తే చ కర్తృపరత్వం లక్ష-
ణయా నిరస్తం,. భాష్యే తు వాజిభిరుక్తం కర్తృత్వం సాకల్యాభిప్రాయేణౌపచారికమితి పూర్వపక్షే రూపైక్యమభిహితం. తస్యాయమభిప్రాయః - ఫలనిర్దేశవదుప-
క్రమగతానేకోద్గీథశబ్దస్వారస్యాపరిత్యాగాత్. పరస్య హ్యుద్గీథశబ్దద్వయమస్వరసం-తచ్చోపక్రమస్థం,. ఉద్గీథస్య ఫలసాధనత్వనిర్దేశాస్వారస్యం, చ.
అతో భాష్యోక్తః పూర్వపక్షః ఉభయత్ర ఉద్గీథసాధనః ప్రబలః. ప్రబలస్య పూర్వపక్షస్య నిరాసశ్చ సిద్ధాన్తదృఢిమ్నే స్యాత్ - నతు మన్దస్య - తస్మిన్నిరస్తే-
పి హి తత్రోక్తదోషరాహిత్యాత్ ప్రబలః పూర్వః పక్షః ఉదేతీతి. * వ్యాప్తేశ్చ సమఞ్జసమితి సూత్రమధికరణాన్తరమాహుః - * ఓమిత్యేతదక్షరముద్గీథ-
ముపాసీతేతి వాక్యం విషయః. అధ్యాసాపవాదైకత్వవిశేషణపక్షేషు అన్యతమనిర్ధారణకారణాభావాదనిర్ధారణమితి పూర్వః పక్షః. త్రయాణామా-
ద్యపక్షాణాం సావద్యత్వా, ద్విశేషణపక్షస్య తదభావా, త్స ఏవోపాదేయ ఇతి సిద్ధాన్తః. అధ్యాసేఽన్యతరబుద్ధ్యా నాన్యతరబుద్ధినివృత్తిః- తదానీమోఙ్కా-
రముద్గీథాధ్యాసవిశిష్టముపాసీతేతి వాక్యస్యార్థః. అపవాదే త్వన్యతరబుద్ధ్యాన్యతరధీర్నివర్తత ఇతి భిదా - యథా సర్పం రజ్జుం జానీయాదిత్యుక్తే సర్పధీని-
వృత్తిః. బ్రాహ్మణో భూమిదేవ ఇతివదనతిరిక్తార్థత్వమేకత్వం. విశేషణత్వం నామ సామాన్యరూపేణ ప్రతిపన్నస్యార్థస్య విశేషణావచ్ఛిన్నతయా సమర్ప-
ణం- యథోత్పలస్య నీలమితి విశేషణం. ఓఙ్కారశ్చ సర్వవేదవ్యాపీ- తస్యోద్గీథశబ్దేన విశేషణం నామ ఉద్గీథావయవభూతస్య తస్య తథాత్వేన లక్షణయా స-
మర్పణం. తత్రాధ్యాసపక్షోఽనుపపన్నః- లక్షణాప్రసఙ్గాత్. ఉద్గీథశబ్దో హ్యోఙ్కారే లాక్షణికః- ఉద్గీథాధ్యాసవిశిష్టతాయాముద్గీథశబ్దార్థత్వాభా-
వాత్. ఏవమోఙ్కారశబ్దశ్చోద్గీథలాక్షణికః. ఫలం చ కల్ప్యం. * ఆపయితా హ వై కామానామితి ఫలం చాస్త్యాది- దృష్టిఫలమితి నరదప్రఫలం. అపవాదేపి ఫ-
లాభావస్తుల్యః. న చ మిథ్యాజ్ఞాననివృత్తిః ఫలం- అశ్మని భ్రమనివృత్తివత్ పురుషార్థరూపత్వాభావాత్. అశక్యశ్చాపవాదః-ఓఙ్కారోద్గీథబుద్ధ్యోరన్యతరస్యా
అనివృత్తేః. అనివృత్తిశ్చ పూర్వమేతయోరన్యోన్యాధ్యాసాభావాత్ - రజ్జుసర్పభ్రాన్తిమతః పురుషస్య హి సర్పం రజ్జుం జానీయాదిత్యుక్తే సర్పధీనివృత్తిః. ఏ-
కత్వపక్షోపి న యుక్తః- ఏకేన శబ్దేన వివక్షితార్థసిద్ధౌ శబ్దాన్తరవైయర్థ్యాత్. సన్దేహాద్యభావాచ్చ పికః కోకిల ఇతివన్న ప్రయోజనతా. కించ-ఉద్గీథశబ్ద-
స్య ద్వితీయవిభక్తివిషయత్వాదోఙ్కారాతిరిక్తవృత్తిః - ఓఙ్కారశబ్దోప్యుద్గీథావయవవ్యతిరిక్తప్రణవేపి వర్తమానత్వాదుద్గీథాతిరిక్తవృత్తిరితి నైకత్వపక్షో-
పి న్యాయ్యః. అతః పారిశేష్యాత్ సార్వత్రికమోఙ్కారముద్గీథశబ్దోఽవయవలక్షణయా విశినష్టీతి యుక్తం. న చాధ్యాసవిశేషణపక్షయోర్లక్షణాతుల్యేతి
నున్నవ్యా- అర్థాన్తరేఽర్థాన్తరబుద్ధిసమర్పణం విప్రకృష్టం- అవయవివాచకశబ్దేనావయవసమర్పణం సన్నికృష్టమితి- యథా పటాదిశబ్దానాం పటా-
ద్యేకదేశసమర్పణమితి వైషమ్యాత్. అతః * వ్యాప్తేః- ప్రణవస్య సార్వత్రికత్వాద్ధేతోస్తద్విశేషణత్వం సమఞ్జసమితి భక్త్యవయవో యః ప్రణవః తము-
పాసీతేతి విశేషణత్వం యుక్తమితి. ఏతత్సర్వం అపరేషాం యోజనాయామపి ప్రాయేణ తుల్యం. అత్ర బ్రూమః-* వ్యాప్తేశ్చేతి చశబ్దస్వారస్యాత్ పూర్వా-
ధికరణశేషత్వం ప్రతీయతే. తచ్చాపేక్షితం. తదా కృత్స్నోద్గీథైకదేశవిషయత్వలక్షణరూపభేదస్యానేన సూత్రేణ స్థాపనాసిద్ధేః. కించ - ప్రణవ-
స్యోద్గీథశబ్దవిశేష్యతాయాం హేతుః ఓఙ్కారశబ్దస్యోద్గీథావయవవ్యతిరిక్తవృత్తిత్వం వ్యాప్తిశబ్దవివక్షితమితీదమపి న సాధీయః ఉత్పలాతిరిక్తవృత్తిత్వేపి
నీలశబ్దస్య విశేష్యసమర్పకత్వాప్రసిద్ధేః. ఉత్పలవిశేషణత్వం హి ప్రసిద్ధం. తతశ్చోత్పలస్య నీలవిశేష్యత్వవదుద్గీథస్య ప్రణవవిశేష్యత్వమప్యవిరుద్ధం
స్యాత్. అత ఉత్తరవిద్యాస్వనుగమ ఏవోద్గీథశబ్దస్య ప్రణవవిషయత్వే సమఞ్జసో హేతుః. అతస్సూత్రస్య యథోక్తార్థపరత్వం పూర్వాధికరణశేషత్వం చ
యుక్తం.—— అన్యేషామప్యైకాధికరణ్యమేవాభిమతం. యోజనామాత్రే వైషమ్యం- * అన్యథాత్వం- విద్యాభేదః ఇతి వ్యాఖ్యాతం. తదయుక్తం- అ-
న్యత్వమిత్యనుక్తేః. శబ్దభేదాదితి పాఠభేదం కృత్వా * త్వం న ఉద్గాయస్వ * ఉద్గీథముపాసాం చక్రిరే ఇతి ప్రథమాద్వితీయావిభక్తిభేదాదితి వ్యాఖ్యా-
తం,- నాతిశేషాదితి విభక్తిభేదేప్యర్థావిశేషాదిత్యుక్తం,. తచ్చాయుక్తం - రూపభేదాద్విద్యాభేదస్య శఙ్కాసూత్రవివక్షితత్వే సమ్భవతి విభక్తిభేదాదితి
శఙ్కాయా అభావాత్ తద్విషయవ్యాఖ్యానస్య మన్దత్వాత్, అర్థైకత్వేపి * తముపాసీత - న ఉపాస్య ఇతి విభక్తిభేదసమ్భవస్య స్ఫుటత్వాత్, * ఉపదేశ-
భేదాన్నేతి చేన్నోభయస్మిన్నప్యవిరోధాదితి విభక్తిభేదకృతశఙ్కాయాః పూర్వమేవ పరిహృతత్వా, చ్చ. అతో రూపభేదప్రతిపాదకవాక్యాదితి వ్యా-
ఖ్యానముచితం * ప్రకరణభేదాత్ - ప్రకారభేదాత్ ఇతి చాపి వాస్వరసం- ప్రకరణశబ్దరూఢిభఙ్గాత్ భేదశబ్దాధ్యాహారాచ్చ.................

అన్యథాత్వాధికరణం సమాప్తమ్.

౧౦॥ సూ. సర్వాభేదాదన్యత్రేమే॥

ఛాన్దోగ్యవాజసనేయకయోః ప్రాణవిద్యా ఆమ్నాయతే *యో హ వై జ్యేష్ఠం చ శ్రేష్ఠం చ వేద జ్యేష్ఠశ్చ హ వై శ్రేష్ఠశ్చ భవతి ప్రాణో వావ జ్యేష్ఠశ్చ శ్రేష్ఠశ్చేత్యాది. తత్ర జ్యైష్ఠ్యశ్రైష్ఠ్యగుణకం ప్రాణముపాస్యం ప్రతిపాద్య- వాక్చక్షుశ్శ్రోత్రమనస్సు వసిష్ఠత్వప్రతిష్ఠాత్వసమ్పత్త్వాయతనత్వాఖ్యాన్ గుణాన్ ప్రతిపాద్య-వాగాదీనాం దేహస్య చ ప్రాణాయత్తస్థితిత్వేన తదాయత్తతత్కార్యత్వేన చ ప్రాణస్య శ్రైష్ఠ్యం ప్రతిపాద్య-వాగాదిసమ్బన్ధితయా శ్రుతాన్వసిష్ఠత్వాదీన్ గుణాంశ్చ ప్రాణసమ్బన్ధితయా ప్రతిపాదయతి. ఏవం ఛాన్దోగ్యవాజసనేయకయోర్జ్యైష్ఠ్యశ్రైష్ఠ్యగుణకో వసిష్ఠత్వాదిగుణకశ్చ ప్రాణ ఉపాస్యః ప్రతిపాద్యతే. కౌషీతకీనాం తు ప్రాణవిద్యాయాం తథైవ జ్యైష్ఠ్యశ్రైష్ఠ్యగుణకః ప్రాణ ఉపాస్యః ప్రతిపాదితః - న పునర్వసిష్ఠత్వాదయో వాగాదిసమ్బన్ధినో గుణాః ప్రాణసమ్బన్ధితయా ప్రతిపాదితాః. తత్ర సంశయః- కిమత్ర విద్యా భిద్యతే- ఉత నేతి. కిం యుక్తం. భిద్యత ఇతి. కుతః. రూపభేదాత్. యద్యప్యుభయత్ర ప్రాణ ఏవ జ్యైష్ఠ్యశ్రైష్ఠ్యగుణక ఉపాస్యః- తథాప్యేకత్ర వసిష్ఠత్వాదిభిరపి గుణైర్యుక్తః ప్రాణ ఉపాస్యః ప్రతీయతే- ఇతరత్ర తు తద్విధుర ఇత్యుపాస్యరూపభేదాద్విద్యాభేదః. ... ...

ఇతి ప్రాప్తే బ్రూమః (సర్వాభేదాదన్యత్రేమే) నాత్ర విద్యాభేదః- అన్యత్ర- కౌషీతకీనాం ప్రాణవిద్యాయామపి ఇమే - వసిష్ఠత్వాదయో గుణా ఉపాస్యాస్సన్తి. కుతః. (సర్వాభేదాత్) ప్రతిజ్ఞాతప్రాణజ్యైష్ఠ్యశ్రైష్ఠ్యోపపాదనప్రకారస్య సర్వస్య తత్రాప్యభేదాత్. తథాహి- ఛన్దోగవాజసనేయినాం ప్రాణవిద్యాయాం *తే హ వై దేవతా అహం శ్రేయసే వ్యూదిరే * అహం శ్రేయసే వివదమానా ఇతి చోపక్రమ్య వాగాద్యేకైకాపక్రమణే అన్యేషాం సప్రాణానామిన్ద్రియాణాం శరీరస్య చ స్థితిం తత్తత్కార్యం చావికలం ప్రతిపాద్య- ప్రాణోత్క్రమణే సర్వేషాం విశరణమకార్యకరత్వం చాభిధాయ సర్వేషాం ప్రాణాధీనస్థితిత్వ తదధీనకార్యత్వాభ్యాం ప్రాణస్య జ్యైష్ఠ్యశ్రైష్ఠ్యముపపాదితం. ఏవముపపాదితం వాగాదికార్యస్య ప్రాణాధీనత్వం *అథ హైనం వాగువాచ యదహం వసిష్ఠాస్మి త్వం తద్వసిష్ఠోసీత్యాదినా వాగాదిభిరనూద్యతే. కౌషీతకీనాం ప్రాణవిద్యాయామపి ప్రాణజ్యైష్ఠ్యశ్రైష్ఠ్యప్రతిపాదనాయ వాగాదిషు వసిష్ఠత్వాదయః ప్రతిపాదితాః. *అథ హేమా దేవతాః ప్రజాపతిం పితరమేత్యాబ్రువన్ కో వై నః శ్రేష్ఠ ఇత్యాదినా వాగాదిగతా గుణా వాగాదయశ్చ దేహశ్చ ప్రాణాధీనా ఇతి ప్రాణస్య జ్యైష్ఠ్యముపపాదితం- వాగాదిభిః స్వస్వగుణానాం వసిష్ఠత్వాదీనాం ప్రాణాధీనత్వానువాదమాత్రం తు న కృతం. నైతావతా రూపభేదః- వాగాదీనాం వసిష్ఠత్వాదిగుణాన్వితానాం ప్రాణాధీనకార్యత్వోపపాదనేనైవ ప్రాణస్య వాగాదివసిష్ఠత్వాదిగుణహేతుత్వస్య సిద్ధత్వాత్. తదేవ హి ప్రాణస్య వసిష్ఠత్వాదిగుణయోగిత్వం- యద్వాగాదివసిష్ఠత్వాదిహేతుత్వం. అతోఽత్రాపి వసిష్ఠత్వాదిగుణయోగాత్ప్రాణో జ్యేష్ఠః ప్రతిపన్న ఇతి నాస్తి విద్యాభేదః. ....

సర్వాభేదాధికరణం సమాప్తమ్.

౧౦॥ సూ. సర్వాభేదాదన్యత్రేమే॥ పూర్వాధికరణే దృష్టివిశేషణతయా ప్రాణః ప్రస్తుతః - తద్విషయస్వతన్త్రోపాసనం నిరూప్యత ఇతి సఙ్గతిః. ఛాన్దోగ్యేత్యాదినా విషయో దర్శ్యతే. *ప్రశస్యస్య శ్ర ఇతి ప్రశస్యశబ్దస్య శ్రాదేశాత్ శ్రైష్ఠ్యం- ప్రశస్యత్వం. * జ్య చ ఇతి ప్రశస్యశబ్దస్య జ్యాదేశః * వృద్ధస్య చేతి సూత్రేణ వృద్ధశబ్దస్య జ్యాదేశః - తస్మాదత్ర జ్యైష్ఠ్యం- ప్రవృద్ధత్వం. వసిష్ఠప్రతిష్ఠాసమ్పత్త్వాయతనశబ్దైర్వాక్చక్షుశ్శ్రోత్రమనసాం యథాక్రమం తత్తత్కార్యజననసామర్థ్యాని వివక్షితాని. కిం కౌషీతకిప్రాణవిద్యా ఛాన్దోగ్యవాజసనేయకోక్తప్రాణవిద్యాతో భిద్యతే- న వేతి. కిముభయత్ర వేద్యైక్యం- ఉత నేతి. కిముభయత్ర వసిష్ఠత్వాదిగుణకముపాసనం- ఉత కౌషీతకీనాం తద్విధురమితి. * యదహం వసిష్ఠాస్మి త్వం తద్వసిష్ఠోసీత్యనువాదాభావేపి వాగాదీనాం ప్రాణాధీనత్వాభిధానం వసిష్ఠత్వాది ప్రాప్తిం ప్రాణస్య గమయతి- నేతి. న చేత్- కౌషీతకిప్రాణవిద్యాయాం వసిష్ఠత్వాద్యప్రాప్తేరుపాసనస్యాతద్విషయత్వాత్తద్విషయాఽతద్విషయయోర్విద్యయోర్భేదః. గమయతి చేత్ - కౌషీతకినామపి వసిష్ఠత్వాదిప్రాప్తేరుపాసనస్య తద్విషయత్వేన రూపభేదాభావాదైక్యమితి. (ఇతరత్ర తు తద్విధుర ఇతి) స్వప్రకరణస్థగుణైర్నైరాకాఙ్క్ష్యాదితి భావః. ... ...

వ్యూదిర ఇతి ఛాన్దోగ్యపాఠః. *వివదమానా ఇతి వాజినాం పాఠః. వ్యూదిరే- వివాదం చక్రుః. *యదహం వసిష్ఠాస్మి త్వం తద్వసిష్ఠోసీతి - అహం యత్కార్యకరణసమర్థాస్మి- తస్య త్వదధీనత్వాత్త్వమేవ తత్కార్యసామర్థ్యమిత్యర్థః. ...

ప్రాణవిద్యాఙ్గవిషయమన్యదపి నిరూపణమనన్తరమేవ కరిష్యతే. యథా ప్రాణస్య వసిష్ఠత్వాద్యనుసన్ధానేన వినా జ్యైష్ఠ్యశ్రైష్ఠ్యానుసన్ధానానుపపత్తేరనుక్తానామపి వసిష్ఠత్వాదీనాం కౌషీతకిప్రాణవిద్యాయాం ప్రాప్తిః - తథా బ్రహ్మస్వరూపానుసన్ధానం యైర్గుణైర్వినా నోపపద్యతే - తే బ్రహ్మవిద్యాసు సర్వాస్వప్యనుసన్ధేయా ఇత్యయమర్థః ప్రతిపాద్యతే.

౧౧॥ సూ. ఆనన్దాదయః ప్రధానస్య॥

అత్ర బ్రహ్మస్వరూపగుణానాం సర్వాసు పరవిద్యాసూపసంహారోఽస్తి - నేతి విచార్యతే. అప్రకరణాధీతానాముపసంహారే ప్రమాణాభావాత్ ప్రకరణశ్రుతానామేవోపసంహార ఇతి. ... ...

ఏవం ప్రాప్తే బ్రూమః (ఆనన్దాదయః ప్రధానస్య) అభేదాదితి వర్తతే. ప్రధానస్య - గుణినో బ్రహ్మణస్సర్వేషూపాసనేష్వభేదాత్, గుణ్యపృథగ్భావాద్గుణానాం, సర్వత్రానన్దాదయస్తద్గుణా ఉపసంహర్తవ్యాః. ...

పరితుబాగాదిగతా గుణా వసిష్ఠత్వాదయః. ఇమే వసిష్ఠత్వాదయో గుణాః అన్యత్రాపి భవన్తి- సర్వశాఖాసు ప్రాణవిజ్ఞానస్యాభేదాత్. అభేదశ్చ ప్రాణసంవాదాదిసారూప్యాదితి వ్యాచష్టే. నచ శ్రుతహానిరశ్రుతకల్పనా వా- స్వదేశే ప్రసిద్ధా దేశాన్తరగుణా దేశాన్తరేఽపి హ్యభియోగవిశేషాత్ ప్రసిద్ధా భవన్తీతి చ పరిహృతం. తత్ర విజ్ఞానస్యాభేదశ్శబ్దశ్చేత్ - తదుపపాదకసారూప్యకథనోక్తిర్న స్యాత్. అభేదశబ్దేన సారూప్యవివక్షాయాం సర్వప్రకారసారూప్యం వివక్షితం చేత్ - విజ్ఞానసారూప్యం జ్ఞేయసారూప్యనిబన్ధనం- తత్సారూప్యం చ నవసిష్ఠత్వాద్యనన్వయే సిధ్యతీతి హేత్వసిద్ధిస్స్యాత్ - అతస్తత్పరిహారార్థముపపాదనప్రకారస్య సర్వస్యాభేదాదితి వ్యాఖ్యానం నిరాకాఙ్క్షత్వాన్నిస్సంశయత్వాచ్చ అత్యన్తముచితం. దేవదత్తగుణప్రసిద్ధిదృష్టాన్తశ్చాతిప్రసఙ్గాదనాదృతః.—— సర్వత్ర ప్రాణవిజ్ఞానస్య జ్యైష్ఠ్యశ్రైష్ఠ్యగుణయుక్తస్య ప్రత్యభిజ్ఞానాదిత్యపరే. తతోఽప్యుపపాదకసారూప్యాదిత్యుచితం - తత్ర వసిష్ఠత్వాదిప్రాప్తావసాధారణహేతుత్వాత్. *నచైకం ప్రతిశిష్యత ఇతి న్యాయాత్ అశ్రుతత్వమకించిత్కరమితి హ్యోక్తం. తత్సర్వసాధారణత్వాత్ పాదాద్యధికరణాత్ప్రతమిత్యత్రానుక్తిః.—— ...త్యతుఫలభేదాద్విద్యాభేద ఇతి పూర్వపక్షం వర్ణయన్తి- ఏకత్ర హి *జ్యేష్ఠశ్చ హ వై శ్రేష్ఠశ్చ భవతీతి శ్రుతం - అన్యత్ర తు *తస్మిన్నేతస్మిన్ విద్వాన్ సర్వేషాం భూతానాం ప్రాణమేవ ప్రత్యాత్మానమభ్యుద్యతమభినిష్క్రామయత్యైతస్యైవ స్వైరస్యాల్లోకాదుత్క్రామతి స వాయుః ప్రతిష్ఠ ఆకాశాత్మా స్వర్లోకేతి సద్యవతి యత్రైతద్దేవా స్తత్ప్రాప్య తదమృతో భవతి యదమృతా దేవా ఇతి శ్రుతం. ఉభయత్ర ప్రాణదేవతాసుసాయుజ్యస్యైవ ప్రధానఫలత్వాత్ జ్యైష్ఠ్యశ్రైష్ఠ్యగుణసమ్బన్ధఫలస్య ప్రధానఫలేఽన్తర్గతత్వాత్ విద్యైక్యం-అతో గుణా వసిష్ఠత్వాదయ ఉపసంహార్యా ఇతి సిద్ధాన్తయన్తి. ఫలభేదాద్విద్యాభేదవర్ణనమేవయుక్తం- నతు వసిష్ఠత్వాదిగుణానన్వయాత్ - గుణోపసంహారానుపసంహారౌ హి విద్యాభేదాభేదఫలభూతౌ- నతు భేదాభేదోపపాదకావితి. అత్ర బ్రూమః- అత్ర *స్వరేతి సత్యవతీతి స్వారాజ్యాధిపతిత్వముక్తం- స్వారాజ్యమభవదితివత్. స్వారాజ్యాధిపత్యం శ్రైష్ఠ్యాన్తర్గతం. అమృతత్వం చిరకాలస్థితిరూపతయా జ్యైష్ఠ్యాన్తర్గతం- వృద్ధతమత్వం హి జ్యైష్ఠ్యం. ఇదం చ *అపరాజితా లోకః *ఉపస్థితేఽతస్తద్వచనాదిత్యత్ర వక్ష్యమాణన్యాయసిద్ధం - తత్ర హి జయతు ణాదీనాం సత్యసఙ్కల్పత్వరూపఫలాన్తర్భావోఽవయ్యత ఇతి. తేన న్యాయేనఫలాన్తర్భావసమ్భవేన ఫలభేదాప్రతీతేర్నాపేక్ష్యతదుపన్యాసాభావః. * ఉపస్థితేఽత ఇతి సూత్రస్య యోజనాన్తరం తు తత్రైవ నిరసిష్యతే. అతః కృతకరస్యావర్జనీయత్వాదిహ ఫలభేదావర్ణనం తత్పరిహారానుక్తిశ్చ...

సర్వాభేదాధికరణం సమాప్తమ్.

మధ్యే సఙ్గతివిశేషేణ ప్రస్తుతమధికరణాన్తరం వ్యాచిఖ్యాసుః ప్రాణవిద్యాఙ్గవిషయనిరూపణస్య పశ్చాత్క్రియమాణత్వమాహ (ప్రాణవిద్యాఙ్గేతి) అనన్తరాధికరణసఙ్గతిమాహ (యథా ప్రాణస్యేతి) (అనుక్తానామపీతి) *త్వం తద్వసిష్ఠ ఇతి వా ప్రాణో వసిష్ఠ ఇతి వైద్యశవచనవ్యక్త్యాఽనుక్తానామిత్యర్థః.

౧౧॥ సూ. ఆనన్దాదయః ప్రధానస్య॥ స్వరూపగుణానాం- స్వరూపప్రతీత్యనుబన్ధిగుణానామిత్యర్థః. కిమానన్దాదయో గుణాస్సర్వాసు విద్యాసూపసంహార్యాః- ఉతయత్ర శ్రూయన్తే తత్రైవేతి. కిమానన్దాదీనామైశ్వర్యాదివత్ గుణ్యపృథక్స్థితిమాత్రం - ఉత బ్రహ్మస్వరూపవత్ ప్రతీత్యనుబన్ధిత్వమితి. ఫలఫలిభావస్స్ఫుటః. (అప్రకరణేతి) స్వప్రకరణే సమానప్రకరణే చానధీతానాముపసంహారేఽతిప్రసఙ్గాదితి భావః.

(అభేదాదితి వర్తత ఇతి) *సర్వాభేదాదన్యత్రేమ ఇతి సూత్రస్థాభేదశబ్దోఽత్రానువర్తత ఇత్యర్థః. * సర్వాభేదాదితి సమస్తస్యాప్యభేదశబ్దస్యానువర్తనముపపద్యతే - బుద్ధ్యా తావతోంఽశస్య నిష్కృష్య పరామర్శాత్. యథా *అథ శబ్దానుశాసనం కేషాం శబ్దానామిత్యత్రానుశాసనశబ్దస్యేతి భావః. సూత్రం ప్రధానశబ్దం వ్యాచష్టే (గుణిన ఇతి) అభేదాత్ - ఐక్యాత్. అభేదాదిత్యనేన ఫలితమాహ (గుణ్యపృథగితి) గుణానామితి సాధారణశబ్దనిర్దేశ ఉత్తరసూత్రశేషోఽత్రస్థానార్థః. ఆనన్దాదయః- ఆనన్దత్వాదయః. *ద్వ్యేకయోరితివత్ భావప్రధానో నిర్దేశః. ....

ఏవంతర్హి గుణ్యపృథగ్భావాదేవానన్దాదివత్ప్రియశిరస్త్వాదయోఽపి *తస్య ప్రియమేవ శిరః ఇత్యాదౌ బ్రహ్మగుణత్వేన శ్రుతాస్సర్వత్ర ప్రసజ్యేరన్. నేత్యాహ

౧౨॥ సూ. ప్రియశిరస్త్వాద్యప్రాప్తిరుపచయాపచయౌ హి భేదే॥ బ్రహ్మస్వరూపగుణానాం ప్రాప్తావుచ్యమానాయాం ప్రియశిరస్త్వాదీనామప్రాప్తిః. తేషామబ్రహ్మగుణత్వాత్. బ్రహ్మణః పుచ్ఛవిధత్వరూపణమాత్రాన్తర్గతత్వాత్ప్రియశిరస్త్వాదీనాం. అన్యథా శిరఃపక్షపుచ్ఛాద్యవయవభేదే సతి బ్రహ్మణోఽప్యుపచయాపచయౌ ప్రసజ్యేయాతాం. తథా చ సతి *సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మేత్యాది విరుధ్యతే. …

నన్వేవమేవ బ్రహ్మసమ్బన్ధినామైశ్వర్యగామ్భీర్యౌదార్యకారుణ్యాదీనాం గుణానామనన్తానాం గుణ్యపృథక్స్థితత్వమాత్రేణ తత్ర తత్ర శ్రుతానామప్యుపసంహారే సర్వే సర్వత్ర ప్రసజ్యేరన్, ఆనన్త్యాదుపసంహారాశక్తిశ్చ. తత్రాహ

౧౩॥ సూ. ఇతరే త్వర్థసామాన్యాత్॥ తుశబ్దశ్చోద్యం వ్యావర్తయతి. ఇతరే తు ఆనన్దాదయః అర్థసామాన్యాత్సర్వత్రానువర్తన్తే. యే త్వర్థసమానాః అర్థస్వరూపనిరూపణధర్మత్వేనార్థప్రతీత్యనుబన్ధినః, తే ఽర్థస్వరూపవత్సర్వత్రానువర్తన్తే. తే చ గుణాస్సత్యజ్ఞానానన్దామలత్వానన్తత్వాని. *యతో వా ఇమాని భూతానీత్యాదినా జగత్కారణతయోపలక్షితం బ్రహ్మ *సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ *ఆనన్దో బ్రహ్మేత్యాన

అనన్తరసూత్రస్యశఙ్కామాహ (ఏవంతర్హీతి)

౧౨॥ సూ. ప్రియశిరస్త్వాద్యప్రాప్తిరుపచయాపచయౌ హి భేదే॥ అబ్రహ్మగుణత్వాత్ - బ్రహ్మగుణత్వాభావాత్. తదేవోపపాదయతి (బ్రహ్మణ ఇతి) భేదపదం వ్యాచష్టే (అన్యథేతి) తతః కిమిత్యత్రాహ (తథా చేతి) ఆదిశబ్దాత్ *అస్థూలమనణ్విత్యాదివాక్యాని గృహ్యన్తే. నను అస్యాం యోజనాయాం విగ్రహవిశేషనిత్యత్వాభ్యుపగమో విరుధ్యతే - శిరఃపక్షాద్యవయవభేదే సత్యుపచయాపచయప్రసక్తేః. అతో వ్యాఖ్యాత్రన్తరకృతం యోజనాన్తరమేవ వరం. నైవం- యోజనాన్తరానుపపత్తేర్వక్ష్యమాణత్వాత్, అస్యాం యోజనాయాం కస్యచిదపి విరోధస్యాభావాచ్చ. తథా హి- నాత్ర కాలభేదేన వృద్ధిహ్రాసపరావుపచయాపచయశబ్దౌ - కిన్త్వాపేక్షిక ప్రచితత్వాప్రచితత్వతారతమ్యపరావితి సర్వవ్యాఖ్యాతృసమ్మతమిదం. అతః కాలభేదానపేక్ష ప్రకోష్ఠాఙ్గుళ్యోరివపీనత్వకృశత్వరూపావుపచయాపచయౌ సూత్రేణ ప్రసఞ్జనీయతయా వివక్షితౌ. ప్రకోష్ఠాఙ్గుళ్యాదయో హ్యవయవాః పీనాః కృశాశ్చోపలభ్యన్తే - న చ తే సాంస్థూలత్వకృశత్వే కాలభేదాయత్తే. కాలభేదాధీనవృద్ధిహ్రాసవివక్షాయాం హి నిత్యత్వవిరోధః కిం చ - న తావదనన్తత్వం సాక్షాదేవ సూత్రే ప్రసఞ్జనీయతయా వివక్షితం - ఉపచయాపచయశబ్దయోరనన్తత్వావాచిత్వాభావాత్, శిరఃపక్షాదిమత్త్వస్యానన్తత్వే ప్రయోజకత్వాభావాచ్చ. ఈశ్వరసఙ్కల్పాధీనవిషయత్వాదికం హి తత్ప్రయోజకం. నాప్యవయవప్రవేశనిర్గమౌ ప్రసఞ్జనీయౌ- నిత్యవిగ్రహేఽపి తయోరిష్టత్వాత్. పరమవ్యోమనిలయో హి భగవద్విగ్రహో తదంశభూతవ్యూహవిభవాదివిగ్రహప్రవేశనిర్గమౌ హి ప్రామాణికౌ. ఏవమపి పరిమాణతారతమ్యప్రసక్తో విగ్రహస్య దుర్వార ఇతి చేన్న- వికల్పాసహత్వాత్. కిం కాలభేదాయత్తం పరిమాణతారతమ్యం వివక్షితం- ఉత స్వేచ్ఛాయత్తం న ప్రథమః- హిరణ్యగర్భసనకసనన్దనాదిదేహేష్వప్రళయాదేకరూపేషు వ్యభిచారాత్. ద్వితీయేఽపి కిమిచ్ఛయా పరిమాణతారతమ్యార్హత్వం ప్రసఞ్జనీయం- తర్హీష్టప్రసఞ్జనం స్యాత్ - తదంశభూతేషు విగ్రహేషు బాల్యయౌవనవామనత్వమహీయస్త్వాదిదర్శనాత్. యది దేశవిశేషావచ్ఛిన్నస్యేశ్వరవిగ్రహవిశేషస్య తత్తారతమ్యం- తద్వ్యక్తిస్వభావాదనుపపన్నం. అతః స్థూలత్వకృశత్వరూపం ప్రదేశభేదేనయుగపద్భావిపరిమాణతారతమ్యమస్థూలత్వాదిశ్రుతివిరుద్ధం స్వరూపే ప్రసఞ్జనీయతయా వివక్షితమితి న కశ్చిద్విరోధ ఇతి. ……………………

అనన్తరసూత్రస్యశఙ్కామాహ (నన్వితి) ఏవమేవేత్యేవకారః ఏవమేవ ప్రసజ్యేరన్నిత్యుత్తరత్రాన్వయాత్ ప్రసఙ్గస్యావర్జనీయత్వపరః. (బ్రహ్మసమ్బన్ధినామేవేతి) అత్రైవకారో బ్రహ్మసమ్బన్ధదార్ఢ్యార్థః. తతశ్చ ఐశ్వర్యాదీనాం వాస్తవత్వసిద్ధిర్వివక్షితా భవతి.

౧౩॥ సూ. ఇతరే త్వర్థసామాన్యాత్॥ (అర్థస్వరూపనిరూపణధర్మత్వేనార్థప్రతీత్యనుబన్ధిన ఇతి) అర్థస్వరూపశబ్దేనధర్మిస్వరూపముచ్యతే. *అర్థస్వరూపవద్భాతి స్వరూపధీస్సోఽనుబధ్యత ఇతి హి సఙ్గ్రహవచనం. అర్థప్రతీతికాలే ప్రతీయమానత్వనియమస్సామాన్య శబ్దాభిహితం సామ్యమిత్యర్థః. తేషామానన్త్యాదసమ్భావితశఙ్కాం పరిహరన్ శక్యోపసంహారతాం దర్శయతి (తే చేతి) తేషామర్థప్రతీత్యనుబన్ధిత్వం శ్రుత్యా దర్శయతి (యతో వా ఇతి.) (జగత్కారణతయోపలక్షితమితి) తేషు చిదుపహసనేషు జగత్కారణత్వమనుసన్ధేయం *తజ్జలానితి శాన్త ఉపాసీతేత్యాదివాక్యవిహితేషు. తేషు చిన్న. ఏవం చ యత్రానుసన్ధేయం- తత్ర జ్ఞాప్యాన్తర్గతత్వాత్ జగత్కారణత్వం విశేషణం. యత్రతు నానుసన్ధేయం- తత్రోపలక్షణం- జ్ఞాప్యానన్తర్గతత్వాత్. అత ఏవ హి జన్మాదిసూత్రభాష్యే ఉపలక్షణత్వం విశేషణత్వమపి కారణత్వస్యాఙ్గీకృతం. ప్రకృతిపురుషకాలవిశిష్టస్యలక్షణం జ

ద్యాదిభిర్హి స్వరూపతో నిరూప్యతే. అతఉపాస్య బ్రహ్మస్వరూపావగమాయ సర్వాసు విద్యాస్వానన్దాదయోఽనువర్తన్తే- యే తు నిరూపితస్వరూపస్య బ్రహ్మణః కారుణ్యాదయో గుణాః ప్రతిపన్నాః- తేషాం గుణ్యపృథక్స్థితత్వేపి ప్రతీత్యనుబన్ధిత్వాభావాత్ యే యత్ర శ్రుతాః- తే తత్రోపసంహార్యా ఇతి నిరవద్యమ్. ....

యద్యప్యుపచయాపచయప్రసక్త్యా ప్రియశిరస్త్వాదయో బ్రహ్మణః పురుషవిధత్వరూపణమాత్రార్థాః- నతు బ్రహ్మగుణాః- తర్హ్యతథారూపస్య బ్రహ్మణస్తథాత్వేన రూపణం కిమర్థం క్రియతే. అతథాభూతస్య హి తథాత్వరూపణే కేనచిత్ప్రయోజనేన భవితవ్యం - యథా * ఆత్మానం రథినం విద్ధీత్యాదినోపాసకస్య తదుపకరణానాం చ రథిరథాదిత్వరూపణం ఉపాసనోపకరణభూతశరీరేన్ద్రియాదివశీకరణార్థం క్రియత ఇత్యుక్తం. న చేహ తథావిధం కించిత్ప్రయోజనం దృశ్యత ఇతి బలాద్బ్రహ్మగుణత్వం ప్రియశిరస్త్వాదీనామభ్యుపేత్యం. తత్రాహ

౧౪॥ సూ. ఆధ్యానాయ ప్రయోజనాభావాత్ ॥ ప్రయోజనాన్తరాభావాదాధ్యానాయాయం రూపణోపదేశః క్రియతే. ఆధ్యానం- అనుచిన్తనం. ఉపాసనముచ్యతే. * బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమిత్యుపదిష్టాధ్యానరూపవేదనసిద్ధయే హ్యానన్దమయబ్రహ్మప్రతిపత్త్యర్థం ఆనన్దమయం బ్రహ్మ ప్రియమోదాదిరూపేణ విభజ్య శిరఃపక్షాదిత్వేన రూపయిత్వోపదిశ్యతే. యథాఽన్నమయః పురుషః- అయం దేహః శిరః పక్షాదిభిః * తస్యేదమేవ శిర ఇత్యాదినా బుద్ధ్యావారోప్యతే, యథా చ ప్రాణమయ మనోమయ విజ్ఞానమయాః * తస్య ప్రాణ ఏవ శిర ఇత్యాదినా ప్రాణాద్యవయవైర్బుద్ధ్యావారోప్యన్తే,- ఏవమేభ్యోఽర్థాన్తరభూతస్తదన్తరాత్మా ఆనన్దమయోపి ప్రియమోదాదిభిరేకదేశైః శిరః ప్రభృతిత్వేన రూపితైరాధ్యానాయ బుద్ధ్యావారోప్యతే. ఏవమానన్దమయోపలక్షణత్వాత్ప్రియశిరస్త్వాదీనాం న సర్వదా ఆనన్దమయప్రతీతావనువర్తన్తే. ....

౧౫॥ సూ. ఆత్మశబ్దాచ్చ ॥ *అన్యోఽన్తర ఆత్మానన్దమయ ఇత్యాత్మశబ్దేన నిర్దేశాదాత్మనశ్చ శిరః పక్షపుచ్ఛాద్యసమ్భవాత్, ప్రియశిరస్త్వాదయస్తస్య సుఖప్రతిపత్త్యర్థం రూపణమాత్రమితి గమ్యతే. ...

నను *అన్యోఽన్తర ఆత్మా ప్రాణమయః *అన్యోఽన్తర ఆత్మా మనోమయ ఇత్యాత్మశబ్దస్యానాత్మస్వపి పూర్వం ప్రయుక్తత్వాత్ *అన్యోఽన్తర ఆత్మానన్దమయ ఇత్యాత్మశబ్దస్యాత్మవిషయత్వం కథం నిశ్చీయతే. తత్రాహ.

గత్కారణత్వం- తత్ర విశేష్యాంశస్య లక్షణమానన్దాదయః. తత్ర విశిష్టానుసన్ధానే కారణత్వమనుసన్ధేయం- నతు విశేష్యానుసన్ధాన ఇత్యభిప్రాయేణోపలక్షితమిత్యుక్తం. అమలత్వశ్రుతిః *నిష్కలం నిష్క్రియం *అపహతపాప్మేత్యాదిర్ద్రష్టవ్యా. స్వరూపతః- అసాధారణాకారేణ.................

అనన్తరసూత్రశఙ్కామాహ (యదీతి) అతథాభూతస్య తథాత్వరూపణే ప్రయోజనం దృష్టం- అత్ర తు ప్రయోజనాభావాత్ ప్రియశిరస్త్వాదికం న రూపణమాత్రం - అపితు గుణ ఏవేత్యర్థః.

౧౪॥ సూ. ఆధ్యానాయ ప్రయోజనాభావాత్ ॥ (ఆధ్యానమనుచిన్తనమితి) *స్యాచ్చిన్తా స్మృతిరాధ్యానమితి హి నైఘణ్టుకాః. ఉపాసనోపయోగిశాస్త్రజన్యజ్ఞానసిద్ధ్యర్థమిత్యర్థః. పరోక్షార్థస్య బుద్ధ్యావారోపణం శిరఃపక్షాదిరూపణాదేవ హి భవతి. (ప్రియమోదాదిభిరేకదేశైరితి) అతిశయితసుఖానామపి బ్రహ్మసుఖైకదేశత్వేన బ్రహ్మణోఽపరిచ్ఛిన్నసుఖత్వముక్తం భవతీతి భావః. (న సర్వదేతి) శాస్త్రేణ ప్రతిపత్త్యా బుద్ధ్యారోహణాయ ప్రియశిరస్త్వాది ప్రతిపత్తవ్యం- ఏవమపరిచ్ఛిన్నానన్దప్రతిపన్నే సత్యుపాస్త్యా ప్రియశిరస్త్వాదికం నానుసన్ధేయమిత్యర్థః. ....

౧౫॥ సూ. ఆత్మశబ్దాచ్చ ॥ ఆత్మనో నిరవయవత్వప్రసిద్ధిముపజీవ్య ప్రవృత్తమిదం సూత్రమిత్యభిప్రాయేణాహ (ఆత్మనశ్చేతి) ....

అనన్తరసూత్రశఙ్కామాహ (నన్వితి)

౧౬॥ సూ. ఆత్మగృహీతిరితరవదుత్తరాత్ ॥ అన్యోన్తర ఆత్మానన్దమయ ఇత్యత్రాత్మశబ్దేన పరమాత్మన ఏవ గ్రహణం ఇతరవత్ - యథేతరత్ర * ఆత్మా వా ఇదమేక ఏవాగ్ర ఆసీత్ స ఈక్షత లోకాన్ను సృజా ఇత్యాదిష్వాత్మశబ్దేన పరమాత్మన ఏవ గ్రహణం- తద్వత్. కుత ఏతత్. (ఉత్తరాత్) * సోఽకామయత బహుస్యాం ప్రజాయేయేత్యానన్దమయవిషయాదుత్తరాద్వాక్యాత్. ....

౧౭॥ సూ. అన్వయాదితి చేత్స్యాదవధారణాత్ ॥ పూర్వత్ర ప్రాణమయాదిష్వనాత్మస్వాత్మశబ్దాన్వయదర్శనాన్నోత్తరాన్నిశ్చేతుం శక్యత ఇతి చేత్. (స్యాదవధారణాత్) స్యాదేవ నిశ్చయః. కుతః. అవధారణాత్ - పూర్వత్రాపి * తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశస్సమ్భూత ఇతి పరమాత్మన ఏవ బుద్ధ్యాఽవధారితత్వాత్. అన్నమయానన్తరే ప్రాణమయే ప్రథమం పరమాత్మబుద్ధిరవతీర్ణా - తదనన్తరం చ ప్రాణమయానన్తరే మనోమయే - తతో విజ్ఞానమయే - తత ఆనన్దమయే ప్రక్రాన్తా పరమాత్మబుద్ధిస్తదనన్తరాభావా, దుత్తరాచ్చ * సోఽకామయతేతి వాక్యాత్ప్రతిష్ఠితేత్యుపక్రమ ఏవ పరమాత్మని పరమాత్మబుద్ధ్యా ఆత్మశబ్దాన్వయ ఇతి నిరవద్యమ్. ....

ఆనన్దాద్యధికరణం సమాప్తమ్.

౧౬॥ సూ. ఆత్మగృహీతిరితరవదుత్తరాత్ ॥ (ఇతరవదితి) * ఆత్మా వా ఇదమిత్యాదిష్వివ. ఉత్తరాత్ * స ఈక్షతేత్యాదివాక్యాత్ పరమాత్మన ఏవ గ్రహణమిత్యర్థః. ....

౧౭॥ సూ. అన్వయాదితి చేత్స్యాదవధారణాత్ ॥ (పూర్వత్రేత్యాది) ఉపక్రమాధికరణన్యాయేన పూర్వానుగుణముత్తరం నేయం- తస్మాదుత్తరవాక్యాత్ పూర్వస్యాత్మవిషయత్వం న నిశ్చేయమిత్యర్థః. (స్యాదిత్యాది) పరమాత్మన ఏవ బుద్ధ్యావధారితత్వాత్ - విషయీకృతత్వాత్. ఏవముపక్రమోపక్రమే పరమాత్మన ఏవాత్మబుద్ధిశబ్దవిషయత్వాన్నోత్తరవాక్యస్యోపక్రమబాధ ఇత్యర్థః. తర్హి మధ్యే త్వపరమాత్మని పరమాత్మవాచీ శబ్దః కథమిత్యత్రాహ (అన్నమయాదితి) ప్రాణమయాదిష్వప్యాత్మశబ్దోఽపరమాత్మబుద్ధ్యోపచారతో న ప్రయుక్తః- అపితు పరమాత్మబుద్ధ్యైవ ప్రయుక్తః. * అన్తః ప్రవిష్టశ్శాస్తా జనానామితి తత్తదన్తః ప్రవేశేన నియన్తృత్వం హ్యాత్మత్వం. తత్ర ప్రాణమయేఽన్నమయాదన్తరత్వమాత్రేణ పరమాత్మబుద్ధిర్జాతా. తస్యాప్యన్తరదర్శనేన తత్రాపి పరమాత్మబుద్ధిర్జాతా- పూర్వత్ర తు నివృత్తా. ఉత్తరోత్తరేష్వేతదన్తరే చాత్మశబ్దః ప్రయుక్తః. యస్యాన్యదన్తరం నాస్తి, ఈక్షణాదికం చ శ్రుతం,- తస్మిన్ పరమాత్మబుద్ధిరాత్మశబ్దశ్చ ప్రతిష్ఠితౌ. ఏవం పూర్వత్రాపి పరమాత్మబుద్ధివిషయ ఏవాత్మశబ్దప్రయోగాదయమప్యాత్మశబ్దః పరమాత్మవిషయ ఏవేతి నాత్రోపక్రమబాధ ఇత్యర్థః. ... ...

ఏతే తు ఆనన్దరూపత్వవిజ్ఞానఘనత్వసర్వగతత్వసత్యత్వసర్వాత్మత్వధర్మాణాం సర్వవిద్యానుగతత్వం పూర్వపక్షీకృత్య సర్వాభేదాత్ - సర్వత్ర బ్రహ్మణ ఏకత్వాత్ ఏషాం సార్వత్రికత్వమాహుః. తత్ర భాష్యే తు సర్వాత్మత్వసర్వగతత్వయోః పృథగనుక్తిరానన్త్యాన్తర్భావాత్. * సర్వాభేదాదిత్యత్రాభేదశబ్దమాత్రానువృత్తిర్యుక్తా- * అథ శబ్దానుశాసనం కేషాం శబ్దానామితివత్. సర్వస్యాభేదాత్ -సర్వత్రాభేదాదితి సమాసవైరూప్యప్రసఙ్గాత్ సర్వశబ్దానువృత్తిః పూర్వాధికరణేఽపి షష్ఠీసమాస ఇతి చేన్న- తదనుపపత్తేరుక్తత్వాత్. * ప్రియశిరస్త్వాదీతి- ప్రియం మోదః ప్రమోద ఇతి పరస్పరాపేక్షయా భోక్తృత్తరాపేక్షయాఽపచయోపచయాస్తు- అతస్సజాతీయస్వగతభేదరహితే బ్రహ్మణి న ప్రియశిరస్త్వాదయః. తే తు కోశధర్మాః- తథాపి బ్రహ్మగుణత్వాభ్యుపగమేన న్యాయః ప్రదర్శితః సంయద్వామత్వాదీనామసార్వత్రికత్వాదిత్యాహుః. తత్ర కోశధర్మత్వం ప్రాగేవ నిరస్తం. బ్రహ్మణో నిర్భేదత్వం చ ప్రమాణవిరుద్ధమితి బహుశ ఉక్తం. బ్రహ్మగుణానాం భోక్త్రన్తరగతమోదాద్యపేక్షయా నాపచయః, న తేషాం వృద్ధిరూపశ్చోపచయః,- కిన్తు సర్వేభ్యోఽతిశయః స చైకరూపః. న చ పరస్పరాపేక్షయా ప్రకర్షాపకర్షౌ- సర్వేషాం స్వరూపతో విషయతశ్చ నిరతిశయత్వాత్. అతశ్చోపచయాపచయప్రసఙ్గాన్న నిషేధః - కిన్తు శిరఆదిభేదసతిస్థూలత్వకృశత్వాన్వయప్రసఙ్గాదేవ. బ్రహ్మగుణత్వం ప్రియశిరస్త్వాదీనామిత్యుక్తం. అన్యథా శిరశ్శబ్దవైయర్థ్యం చ స్యాత్- ప్రియమోదాద్యప్రాప్తిరితి దావక్తవ్యం. * ఇతరేత్వితి- అర్థస్య- బ్రహ్మణః ఏకత్వాదిత్యతోఽపి తుల్యత్వాదితి తు స్వరసం. ఆనన్దజ్ఞానాదిశబ్దాః ఆనన్దత్వాదిసామాన్యముఖేన ప్రవృత్తాస్స్వార్థం పరిత్యజ్యాఖణ్డం వస్తులక్షయన్తి- అత ఆనన్దాదయః సర్వే ఏవ దాన్తా ఉపసంహర్తవ్యా ఇత్యప్యయుక్తం- శబ్దప్రమాణకే వస్తుని యథాశబ్దం గుణాభ్యుపగమస్యయుక్తత్వాత్, గుణాదివిశిష్టవాచిత్వేరితరశబ్దవైయర్థ్యాత్, అతద్వ్యావృత్తిముఖేన ప్రతిపత్తేస్సుఖ్యార్థాపవాదాధావే నాయుక్తత్వా, చ. శబ్దానాం చాపవాదాః ప్రాగేవ పరిహృతాః. * ఆభ్యానాయోర్వ్యతిరిక్తాన్తరం వ్యక్తం- * ఇన్ద్రియేభ్యః పరాహ్యర్థా ఇత్యాదిర్విషయః. ఇన్ద్రియాదిభ్యోఽర్థాదీనాం ప్రత్యేకం పరత్వం ప్రతిపాద్యం- తథా ప్రతిపన్నత్వాత్. ...

ద్వైకత్వాసమ్భవాత్ వాక్యభేదోనదోషఃఇతి పూర్వపక్షంకృత్వా వాక్యైకత్వసమ్భవాత్ పురుషస్యసర్వస్మాత్పరత్వం ప్రతిపాద్యం- ప్రత్యేకంపరత్వ
ప్రతిపాదనే ప్రయోజనాభావాత్, *దశమన్వన్తరాణీహతిష్ఠన్తీన్ద్రియచిన్తకాఃఇత్యాదిస్మృతఫలానామిహ శ్రుతత్వాత్, వాక్యైక్యేసమ్భవతి తత్కల్ప
నేన వాక్యభేదాయోగాత్, పరప్రతిషేధకాష్ఠాకాష్ఠాదిభిః పురుషప్రతిపత్త్యర్థత్వతాత్పర్యావగమాత్, *ఆత్మశబ్దాచ్చ- *గూఢోత్మా న ప్రకాశత ఇతిదు
రవగమత్వోక్తస్యాత్మనః ప్రతిపత్త్యర్థత్వా, చ్చేతివర్ణయన్తి. *అధ్యానశబ్దశ్చ ధ్యానపూర్వకసమ్యగ్దర్శనపర ఇతి. తదయుక్తం-కృతకరత్వాత్. అవా
న్తరవాక్యభేదాదురపహ్నవః- మహావాక్యైకత్వేనపరమపురుషపరత్వంచాధికరణద్వయేనసమన్వయాధ్యాయే చిన్తితం. న చ బహూనాంతతన్తతఃపరత్వ
ప్రతిపాదనస్యమహావాక్యభేదకత్వమిహాపరిహర్తవ్యం - బహూనాంప్రాణమయాదీనాంతత్తదన్తరత్వప్రతిపాదనవ, న్మనుష్యగన్ధర్వానన్దాదీనాం పూ
ర్వపూర్వానన్దాధికత్వప్రతిపాదనవ, చ్చ మహావాక్యైకత్వావిరోధస్యస్ఫుటతరత్వాత్. * ఆత్మగృహీతిరిత్యాదిచాధికరణాన్తరంవర్ణితం - *ఆత్మా
వాఇదమేకఏవేత్యాదిర్విషయః. *సఇమాంల్లోకానసృజతేతి లోకసృష్టిశ్రవణా, త్తస్యాశ్చ ప్రజాపతికర్తృకత్వప్రసిద్ధేః, పరమాత్మవిషయోఽయంమ
హాభూతాదిసృష్టేరవక్తవ్యత్వా, దీక్షతేతశ్రవణాత్, * ఆత్మైవేదమగ్రఆసీత్ పురుషవిధఇత్యాదిష్వాత్మశబ్దస్య సశరీరేహిరణ్యగర్భేఽపి ప్రయోగదర్శ
నాత్, *తాభ్యోగామానయత్ *తాభ్యోఽశ్వమానయదిత్యాదివ్యాపారా, చ్చపరమాత్మవ్యతిరిక్తఃకశ్చిదితిపూర్వపక్షీకృత్య * ఆత్మనఆకాశఇతివదిహా
పి పరమాత్మగృహీతిః- ఆత్మత్వాదిష్ఫుత్వాచ్చ- ఉత్తరాత్- *సఈక్షతేతి శ్రవణాత్. లోకసృష్టిప్రతిపాదకవాక్యాన్వయదర్శనాన్నపరఇతిచేన్న-
స్యాదవధారణాత్- ఇతిత్వావధారణాత్. లోకసృష్టిస్తుమహాభూతసృష్ట్యనన్తరభావినీతివ్యాచక్షతే. వర్ణితాన్తరంచకృతం - వాజసనేయకే * యోఽయంవి
జ్ఞానమయఇత్యాది, ఛాన్దోగ్యే *సదేవేత్యాది, చవిషయః. ఆమ్నానభేదాదతుల్యార్థత్వం- క్వచిదాత్మశబ్దేనోపక్రమః-అన్యత్ర సచ్ఛబ్దేనేతిపూ
ర్వపక్షముత్థాప్యసిద్ధాన్తయామాసుః- ఆత్మగృహీతిః- యథావాజసనేయినాం- ఉత్తరాత్ - తాదాత్మ్యోపదేశాత్. ఉపక్రమేఽప్యన్వయా, త్తత్రాపిచా
త్మశబ్దాశ్రవణాత్, నేతిచేత్. స్యాదవధారణాత్- ఏకవిజ్ఞానేనసర్వవిజ్ఞానావధారణాత్. అన్యథాసద్విజ్ఞానేనఆత్మాఽజ్ఞాతస్స్యాత్. సామాన్య
స్యసచ్ఛబ్దస్యవిశేషాకాఙ్క్షస్యవిశేషనిష్ఠతయాతుల్యార్థత్వంయుక్తమితి. ఉభయథాప్యధికరణంపాదాసఙ్గతం - విద్యాభేదాభేదవిచారాత్మకత్వాభా
వాత్. ఆద్యేపక్షేసమన్వయాధ్యాయఏవాయంవిచారః ప్రాప్తః - కారణవిషయత్వాత్. కృతకరత్వంచ - యదాప్యసతోఽభిధ్యాదినాపరమాత్మత్వ,
మాత్మనస్యచాగౌణత్వ, మాత్మశబ్దేనసాధితం- తదాఆత్మవిషయోఽమఈక్షణాదియుక్తైవాక్యైకస్సంశయః. అతఏవద్వితీయవర్ణకమప్యనపేక్షితం- ఈక్ష
త్యధికరణేసచ్ఛబ్దస్యప్రధానవిలక్షణబ్రహ్మపరత్వంహినిరూపితం. యదాఽన్తరరూపాధానామాకాశాదిశబ్దానామపికారణవాక్యస్థానాంపరమాత్మవి
షయత్వంస్థాపితం- తదాసాధారణస్యసచ్ఛబ్దస్యపరమాత్మవిషయత్వేకస్సంశయః. ఉదాహరణమప్యయుక్తం- *యోఽయంవిజ్ఞానమయఇతివాక్యస్య
జీవవిషయత్వాత్, ప్రకరణస్థజీవవాచిశబ్దానాంక్వచిత్పరమాత్మసామానాధికరణ్యేఽప్యకృతనిర్వాహత్వా, చ్చ.——— పూర్వమేవవర్ణకమపహ్నరాద్ధ్య
తం. అధికరణభేదేసూత్రయోజనాభేదేచయస్తూషణజాతముక్తం-తత్సర్వమపరేషాంపక్షేఽపిసమానం.——— అన్యేతుఆనన్దవిజ్ఞానైశ్వర్యతేజస్త్వా
దయోబ్రహ్మద్వారేణసన్నిధానోపపత్తేస్సర్వత్రోపసంహార్యాః-సత్యకామత్వాదీనాంతేషుగుణేషుయథాయోగమన్తర్భావఇత్యాహుః. భాష్యేత్వై
శ్వర్యశక్త్యాదీనాంపృథగనుక్తిరానన్త్యేఽన్తర్భావాత్. తేహివస్తుపరిచ్ఛేదాపయిక్తాః. గుణతోఽప్యానన్త్యమనన్తశబ్దేనవివక్షితమితిభాష్యవిదాంస్ఫు
టం. *ప్రియశిరస్త్వాద్యప్రాప్తి- ప్రియమోదప్రమోదాదీనాముపచయాపచయాత్మకత్వాదంశభేదేసతితేసమ్భవన్తి- నబ్రహ్మమాత్రే -తస్యనిరస్తసమస్తవి
కల్పత్వాత్. ఆనన్దజ్ఞానాదయోఽప్యుపచయాపచయరూపతయానసార్వత్రికాఃఇతిశఙ్కాయామాహ * ఇతరేత్వితి- ఐశ్వర్యాదయోఽర్థసామాన్యాత్ -
శక్తిరూపత్వాన్నోపచయాపచయాత్మకాః- అతస్సార్వత్రికాః. ఏతదుక్తంభవతి-ఆదిత్యాదిస్థానభేదాత్ అధిష్ఠేయభేదాద్వోపచయభేదాద్వఐశ్వర్య
జ్ఞానానన్దాదీనాముపచయాపచయాత్మకతయాతదవచ్ఛిన్నతయాబ్రహ్మణోఽంశభేదస్స్యాత్. న్యూనాధికోపచయాపచయాత్మకత్వైస్తుస్తైర్భేదః-నతేసా
ర్వత్రికాః-యేబ్రహ్మమాత్రసమ్బన్ధినశ్శక్తిమాత్రరూపాగుణాస్తేసర్వత్రోపసంహార్యాఇతి. తదయుక్తం-అర్థసామాన్యశబ్దస్యశక్తిపరత్వాభావాత్,
బ్రహ్మగుణానాంసర్వదాసర్వత్రస్వరూపతోవిషయతశ్చానవచ్ఛిన్నత్వాత్, జ్ఞానైశ్వర్యాదిశబ్దానాంశక్తివాచిత్వాభావాత్, ల[illegible]పితదవన్నప్రకృత్యా
దీనాంబ్రహ్మనియామ్యత్వధార్యత్వాదేః *యస్యపృథివీశరీరమిత్యాదిశరీరశరీరిభావశ్రుతిసిద్ధత్వా, చ్చ. అతఏవఉపచయాపచయరూపత్వాభావాచ్చ
తామ్- అధిష్ఠేయాదిభేదేఽపినాంశభేదః. తథాభవద్భిరేవ * నస్థానతోఽపీత్యత్ర * తస్మాన్నాధ్యాత్మ్యాదిస్థానభేదేనభేదఇతిప్రతిపాదితంచ. కిం
చ- ఈశ్వరస్యైవస్వవ్యాధిష్ఠేయభేదాత్ భేదః- తస్యతత్కృతాంశభేదాభావేఽభిహితేసవఏవబ్రహ్మాతిస్యాత్- బ్రహ్మణోనిర్భేదత్వాభ్యుపగమాత్, త
స్యచేశ్వరేదృష్టత్వాత్,. తతశ్చగుణభేదకగుణప్రాప్త్యనుపపత్తేఃశక్తిమాత్రరూపగుణానువృత్తిరిత్యనుపపన్నం. *ఆధ్యానాయేతిచాధికరణాన్తరమా
హుః - కఠవల్ల్యాం *యచ్ఛేద్వాఙ్మనసీఇత్యాద్యుక్తేన్ద్రియసంయమనంశరీరపుంవచ్చాదికల్పనంచవిషయః. ధ్యాననిధ్యసన్నిధానాత్ తత్ప్రతిప
త్త్యర్థమితిపూర్వపక్షః. * తదుక్తమేవాత్యాదౌచక్రత్వపారికల్పనస్యతత్వానాంబ్రహ్మవయవత్వజ్ఞాపనవత్ ప్రయోజనాన్తరాభావాత్, * జ్ఞానఆ
త్మని *అన్యోన్తరఆత్మేత్యాత్మశ్రుపదేశస్యధ్యానార్థతయాసఙ్గతత్వాత్, * బ్రహ్మవిదాప్నోతిపరం *దృశ్యతేత్వగ్ర్యయేతిధ్యానవిధేస్సన్నిహితత్వాత్,
అసన్నిధానేఽప్యుత్కృష్టాన్వయోపపత్తేః, ధ్యానార్థమితిసిద్ధాన్తితం. తత్రావక్తవ్యవల్ల్యామయుక్తం-ఇన్ద్రియసంయమనరూపప్రయోజనస్యావిద్య
నత్వాత్. కర్తృప్రతిసర్గక్రమస్యప్రతీయమానస్యావివక్షాప్రసఙ్గఇతిచేన్న- ప్రతిసర్గక్రమప్రతీత్యనుపపత్తేః. సాచప్రాగేవదర్శితా. తైత్తిరీయకే
చ *యోఽన్నంబ్రహ్మోపాస్తే *యేప్రాణంబ్రహ్మోపాసతఇత్యుపాసనైరర్థక్యాదీనఫలానాంచశ్రుతత్వేనసంశయఏవనాస్తి. శిరఃపక్షాద్యవయవోపాస
నస్యబ్రహ్మోపాసనాఙ్గత్వముపపాద్యమితిచేన్న- తస్యాశక్యోపపాదనత్వాత్. తచ్చతత్త్వప్రతిపత్తిరూపదృష్టఫలేసమ్భవత్యదృష్టకల్పనానుపపత్తేః.

౧౮॥ సూ. ॥ కార్యాఖ్యానాదపూర్వమ్ ॥

పూర్వప్రస్తుతప్రాణవిద్యాశేషభూతమిదానీం చిన్త్యతే. ఛాన్దోగ్యవాజసనేయకయోర్జ్యైష్ఠ్యం చ శ్రైష్ఠ్యం చ ప్రాణముపాస్యముక్త్వా ప్రాణస్య వాసస్త్వేనాపోఽభిధీయన్తే. ఛాన్దోగ్యే తావత్ *స హోవాచ కిం మే వాసో భవిష్యతీత్యాప ఇతి హోచుస్తస్మాద్వా ఏతదశిష్యన్తః పురస్తాచ్చోపరిష్టాచ్చాద్భిః పరిదధతి లమ్భుకో హ వాసో భవత్యనగ్నో హ భవతీతి. వాజసనేయకే *కిం మే వాస ఇతి ప్రాణేన పృష్టా వాగాదయ ఊచుః *ఆపో వాస ఇతి. తద్విద్వాంసః శ్రోత్రియా అశిష్యన్త ఆచామన్త్యశిత్వా చాచామన్త్యేతమేవ తదనమనగ్నం కుర్వన్తో మన్యన్తే తస్మాదేవంవిదశిష్యన్నాచామేదశిత్వా చాచామేదేతమేవ తదనమనగ్నం కురుత ఇతి. తత్ర సంశయః-కిమత్రాచమనం విధీయతే-ఉతాపాం ప్రాణవాసస్త్వానుసన్ధానమితి. *అశిష్యన్నాచామేదశిత్వా చాచామేదిత్యాచమనే విధిప్రత్య

ప్రతిపర్యాయం శ్రుతానాముపాసనానాం బ్రహ్మధ్యానాఙ్గత్వే వాక్యభేద ఇతి చేత్. తతః కిమ్. అవాన్తరవాక్యభేదో భవతామపి దురపహ్నవః. అసన్నిహితయిత్వా... ఉపాసనానాం తు ప్రఫలత్వే నాసన్నమయోపాసనవిధి ఏవ తద్ధ్యానజనితార్థతయా మహావాక్యైకత్వం తత్ర ప్రపద్యతే. అతో న బ్రహ్మధ్యానాఙ్గత్వమితి తస్మాదన్యార్థమప్రకరణభేదకల్పనమనుపపన్నమ్. *ఆత్మగృహీతిరిత్యాదికం చాధికరణాన్తరం వర్ణయన్తి - ఐతరేయకే *ఆత్మా వా ఇదమ్, వాజసనేయకే *నైవేహ కించనాగ్ర ఆసీన్మృత్యునైవేదమావృతమాసీదితి, చ విషయః. ఏకత్ర *ఈక్షత లోకాన్ను సృజా ఇతి, ప్రజాపతిరిత్యాదికం ప్రజాపతేశ్చేతనస్య ప్రాణ ఉత్క్రమిత్యేవవిద్యాదిరూపమహాప్రశ్నపూర్వకమీక్షిత్రా తత్రోపాసనే సృష్టిః ప్రాణశరీరోఽన్తర్యామీ ప్రతీయతే- వాజసనేయకేషు *ఉషా వా అశ్వస్య మేధ్యస్య శిరోఽయమసౌ సర్వ ఇత్యశ్వమేధోపాసనసన్నిధౌ పురుషః ప్రతీయతే. అత ఉభయత్రార్థప్రత్యభిజ్ఞానాభావాదర్థభేద ఇతి పూర్వపక్షం కృత్వా మృత్యుశబ్దేనాత్మగృహీతిః ఇతరవత్- *ఆత్మా వా ఇతివత్- ఉత్తరాత్- *తన్మనోఽకురుతేత్యాత్మన్వీ స్యామితి వాక్యాత్, *స ఇమాంల్లోకానసృజతేతివత్ *సా పృథివ్యభవదితి లోకసృష్టిప్రతీతివాక్యాచ్చ. వాజసనేయకేఽశ్వమేధాన్వయాత్, *అశనాయయా హి మృత్యురిత్యశనాయామృత్యుశబ్దాన్వయాచ్చార్థభేద ఇతి చేన్న; *ఆత్మా వా ఇదమ్ *నైవేహ కించనేత్యుభయత్రావధారణాదద్వైకత్వప్రతీతేః. అశనాయామృత్యుశబ్దౌ జగత్సంహర్తాయత్తపరమాత్మపరౌ. ఉపాసనప్రకరణముభయత్రాపరిసమాప్తమ్. అసమాప్తావపి తస్యాత్మైకత్వం సిధ్యతి- ఇహ సిద్ధ ఆత్మా పూర్వత్రాప్యపాస్యతయా సమ్బద్ధ ఇత్యాహుః. పక్షాన్తరం చ కృతమ్- *ఆత్మా వా ఇదమిత్యైతరేయకవాక్యమ్, *ఆత్మైవేదమగ్ర ఆసీత్ పురుషవిధ ఇత్యాదిబృహదారణ్యకవాక్యం, చ విషయః. ఏకత్రాశరీర ఆత్మా ప్రతిపన్నః- అన్యత్ర తు పురుషవిధః - సశరీరః *సోఽబిభేదితి భయారత్యాద్యుపేతశ్చేతి వాక్యయోరర్థభేద ఇతి పూర్వపక్షం కృత్వా ఏకత్ర *స ఈక్షత లోకాన్ను సృజా ఇత్యాదినా, అన్యత్ర *స ముఖాచ్చ యోనేర్హస్తాభ్యాం చాగ్నిమసృజతేత్యాదినా, చోక్తరవాక్యోరుభయత్ర దేవతాసృష్ట్యామ్నానాత్. శరీరభయాద్యన్వయాదర్థభేద ఇతి చేన్న- *ఆత్మైవేదమిత్యవధారణస్య పరత్వావగమాత్. అశరీరస్యాపి పరస్య హిరణ్యగర్భరూపేణ శరీరగ్రహణం భయాద్యన్వయశ్చ ఘటతే. ఈశ్వరవ్యూహేన సేవ బ్రహ్మాదీనాం సృజ్యత్వమ్, *యో వై వేదాంశ్చ ప్రహిణోతి విద్యాధిగమాది ప్రవృత్తిశ్చ లీలారూపా. సంసారధర్మం శరీరధర్మం శరీరప్రవృత్తిమీశ్వరో న గోఢుం తమః-నాన్య ఇతి భేదేతి వర్ణయన్తి. అత్ర బ్రూమః- ఇమ త్రోపాసనయోరేకత్వం నిషేధయిషితమ్ - ఉత కారణవాక్యయోరేకార్థత్వమ్. ప్రథమస్తు భవద్భిరేవ నిరస్తః *న హి వయముపాసనయోరేకత్వం బ్రూమ ఇతి వదద్భిః. ఉపపాదితం చ తద్విద్యయోరశ్వమేధమహావ్రతోక్థవిషయత్వాత్. ద్వితీయో త్వధ్యాయాసఙ్గతిః - కారణవిచారస్య సమన్వయాధ్యాయకృత్యత్వాత్. కృతకరత్వం చ- ఏకత్వావధారణసఙ్కల్పపూర్వకప్రపఞ్చసర్గాదిభిః పరమాత్మపరత్వనిర్ణయస్య పూర్వమేవ కృతత్వాత్, దధిక... అథావా, చ. అశనాయామృత్యుశబ్దాభ్యాం సంశయ ఇతి చేత్. *యస్య బ్రహ్మ చ క్షత్రం చోభే భవత ఓదన ఇతి వాక్యతుల్యత్వాదస్య వాక్యస్య, *అత్తా చరాచరగ్రహణాదిత్యనేనాత్తుః పరమాత్మనో మృత్యుశబ్దవాచ్యత్వోపపత్తేశ్చ. ఆకాశప్రాణాదిశబ్దాత్ మృత్యుశబ్దస్య కో విశేషః. కృతకరత్వాదేవ ద్వితీయం వర్ణకమపి నిరస్తమ్. తత్ర చ దేవతాసృష్ట్యైకత్వావధారణాదినా హి సిద్ధాన్తః. సంసారిచేతనాచిద్ధర్మాన్వయస్తు ప్రకృతిపురుషరూపేణావస్థితబ్రహ్మణస్సమ్భవతీతి *అవస్థితేరితి కాశకృత్స్న ఇత్యాదిషూపపాదితమ్. భవద్భిశ్చ *సర్వధర్మోపపత్తేశ్చేత్యత్ర సర్వమిదం దర్శితమితి కృతకరత్వమవగమనీయమ్. హిరణ్యగర్భస్య విద్యాధిగమాదన్యా లీలా ఇతి తు నయుక్తమ్- లీలాత్వకల్పకాభావాత్. *తస్మిన్నజ్ఞ్నస్వయం బ్రహ్మేతి వచనం పరమాత్మనః సర్వశరీరకత్వాన్నాన్యథా. హిరణ్యగర్భస్య తు క్షేత్రజ్ఞత్వం చానపోదితసృజ్యత్వశ్రుత్యాదిభిస్సిద్ధమ్, మోక్షధర్మప్రభృతిషు చోపబృంహణేషు స్ఫుటతరమితినా ప్రస్పష్టం స్వతే. అతః *అనన్తాపయ ఇత్యారభ్య సప్తానాం సూత్రాణామధికరణత్రైధకల్పనమయుక్తమ్.........

అనన్తాద్యధికరణం సమాప్తమ్.

---

* ౧౮॥ సూ. ॥ కార్యాఖ్యానాదపూర్వమ్ ॥ ఏకాన్తరిత పూర్వాధికరణేనాస్య సఙ్గతిః. *లమ్భుకో హ వాసో భవతి - అనగ్నో భవతి. *అనమ్- ప్రాణమ్. అత్ర కిం ప్రాణవిద్యాఙ్గభూతమాచమనమపూర్వం విధీయతే - ఉతాచమనీయానామపాం ప్రాణవాసస్త్వానుసన్ధానమ్. కిం వేదనే విధిప్రత్యయాశ్రవణేఽపి *కిం మే వాసః *ఆపో వాసః ఇత్యాద్యుపక్రమాదిపర్యాలోచనయా వాసోదృష్టిపరత్వం ప్రతీయతే. కిమ్. నాధి

యశ్రవణాత్, *ఏతమేవ తదనమనగ్నం కురుతఇతి వేదనే విధిప్రత్యయాంభావా, దనగ్నతాసఙ్కీర్తనస్య స్తుత్యర్థతయాఽన్వయోపపత్తే, శ్చ భోజనాఙ్గస్యాచమనస్య స్మృత్యాచారప్రాప్తత్వేన విధిప్రత్యయబలాత్ప్రాణవిద్యాఙ్గమాచమనాన్తరం విధీయతే. ... ...

ఇతి ప్రాప్తే బ్రూమః ఆచమనీయానామపాం ప్రాణస్య వాసస్త్వానుసన్ధానమేవేహ పూర్వమప్రాప్తం విధీయతే- (కార్యాఖ్యానాత్) అప్రాప్తాఖ్యానాత్. అప్రాప్తాఖ్యానే శబ్దస్యార్థవత్త్వాదిత్యర్థః. ఏతదుక్తం భవతి- * కిం మే వాసః * ఆపో వాసః * అద్భిః పరిదధతి * ఏతమేవ తదనమనగ్నం కురుత ఇత్యుపక్రమోపసంహారయోర్వాక్యస్యాపాం ప్రాణవాసోదృష్టిపరత్వప్రతీతే, రాచమనస్య స్మృత్యాచార ప్రాప్తత్వా, దాచమనమనూద్యాచమనీయాస్వప్సు ప్రాణవాసస్త్వానుసన్ధానం విధీయత ఇతి. అత ఏవ ఛాన్దోగ్యే * తస్మాద్వా ఏతదశిష్యన్తః పురస్తాచ్చోపరిష్టాచ్చాద్భిః పరిదధతీత్యద్భిః పరిధానమేవోక్తం- నాచమనమ్. ....

కార్యాఖ్యానాధికరణం సమాప్తమ్.

౧౯॥ సూ. సమాన ఏవం చాభేదాత్ ॥

వాజసనేయకేఽగ్నిరహస్యే శాణ్డిల్యవిద్యామ్నాతా *సత్యం బ్రహ్మేత్యుపాసీతాథ ఖలు క్రతుమయో

చమనాన్తరవిధిస్స్యాత్. ప్రతీయతే చేత్ - ఆచమనీయాస్వప్సు వాసోదృష్టివిధిస్స్యాత్. (స్తుత్యర్థతయాఽన్వయోపపత్తేశ్చేతి) నానుసన్ధానార్థతయేత్యర్థః. ... ...

రాద్ధాన్తమాహ (ఇతి ప్రాప్త ఇతి) అపూర్వపదవ్యాఖ్యానమప్రాప్తపదం. ఇహావిధీయత ఇతి- ఇహశబ్దః ప్రకరణపరః. దృష్టివిధ్యన్తరోపేతత్వం వివక్షితం. * యదిదం కించ ఆశ్వభ్య ఆకృమిభ్య ఆకీటపతఙ్గేభ్య స్తత్తేఽన్నమితి- తత్తత్ప్రాణ్యదనీయవస్తుని ప్రాణాన్నత్వదృష్టివిధిత్వేతితత్ప్రకారణాదపివాసస్త్వదృష్టివిధిర్యుక్త ఇతి భావః. ప్రాణవాసస్త్వానుసన్ధానమప్రాప్తం విధీయతే-అప్రాప్తాఖ్యానాదిత్యుక్తే హేతోస్సాధ్యావిశిష్టత్వస్యాదితి తన్నివృత్త్యర్థమాహ (అప్రాప్తాఖ్యానే శబ్దస్యేతి) నహి జ్ఞాతజ్ఞాపనే ప్రయోజనం. ప్రాణవాసస్త్వానుసన్ధానస్యాప్రాప్తత్వేఽపి ఆచమనే విధిప్రత్యయశ్రవణాత్ ద్వితీయాచమనస్యాప్రాప్తత్వాత్ తదేవ విధీయత ఇత్యత్రాహ (ఏతదుక్తమితి) ఏవం విద్వానాచామతీతి- *స్నాత్వా భుక్త్వేతి వత్. ప్రతిపన్నస్యైవాప్రాప్తత్వాత్, అప్రతిపన్నాప్రాప్తార్థాన్తరకల్పనాయోగా, దుపక్రమోపసంహారతాత్పర్యలిఙ్గోపేతత్వా, చ్ఛాఖాద్వయాన్వయాయిత్వా, చ్చ ప్రాణవాసస్త్వానుసన్ధానమేవ విధేయం- స్మృత్యాచారాభ్యాం ప్రాప్తత్వాత్, తాత్పర్యలిఙ్గాభావా, దప్రాప్తార్థాన్తరసమ్భవా, దేకశాఖామాత్రప్రతిపన్నత్వా, చ్చ నాచమనం విధేయమిత్యర్థః. ... ...

పరైస్త్వాచమనం వాసస్త్వానుసన్ధానముభయం విధేయం- ఉతాచమనం- ఉత వాసోదృష్టిరితి త్రిధా విచారః కృతః. భాష్యే తూభయవిధానపక్షే వాక్యభేదస్య స్ఫుటత్వాదనాదృతః. అత్ర [illegible] అవాంతరాస న్యకల్పనం విధేయమితి చ రాజయన్తి. పరిధానాఖ్యానస్య హేతుత్వాయోగాత్తదనాదరః. అత్ర [illegible]— ఆచమనీయాస్వప్సు వాసోదర్శనం విధేయం - అపరహణకర్తవ్యస్యాచమనస్య సఙ్కీర్తనాదిత్యపరేషాం యోజనా. [illegible] హేతుః [illegible] నస్యాత్ - కిం త్వాచమనీయాస్వప్సు కర్తవ్యతాయా హేతురుక్తస్స్యాత్. అతస్తదనాదరః.—అన్యే తు ఆచమనాన్తరం ప్రాణవిద్యాఙ్గం విధేయం-*ఆచామతీతి విధిప్రత్యయశ్రవణాత్. అనగ్నతాసఙ్కీర్తనం స్తుత్యర్థమితి సిద్ధాన్తయన్తి. అథవా- *ఆపో వాస ఇతి వాసోదృష్టిర్విహితా. తాస్వప్సు వాసోదృష్టిరిత్యపేక్షాయాం *ఆచామేదిత్యాచమనాన్తరవిధిః. అర్థాదాచమనీయాస్వప్సు వాసోదృష్టిర్విధీయత ఇతి. *అనగ్నం కురుత ఇత్యర్థవాదశ్చ విహితవాసోదృష్టిమనువదతీతి చ సిద్ధాన్తయన్తి. తదయుక్తం- *కిం మే వాసః- ఆప ఇతి హోచుః *అద్భిః పరిదధతి, *ఆపో వాసః *అనగ్నం కురుత, ఇత్యుభయత్రోపక్రమోపసంహారపర్యాలోచనయా వాసోదృష్టివిధానే తాత్పర్యావగమాత్ ఛాన్దోగ్యైకార్థ్యాచ్చ. న హి తత్రాచామతీతి విధిః. తత్రానుక్తమప్యాచమనం వివక్షితం- అనుక్తస్యాన్యతో గ్రాహ్యత్వాదితి చేత్. అన్యత్రాప్యనుక్తత్వాత్. ననూక్తం * ఆచామతీతి చేన్న - *తస్మాదేవం విదశిష్యన్నాచామేదితి వాక్యే *ప్రాఙ్ముఖో భుఞ్జీతేతి ప్రాఙ్ముఖత్వవద్వేదనస్య విధేయత్వప్రతీతేః. యది హ్యాచమనం విధేయం- తదా *ఏవం విదిత్యనర్థకం స్యాత్ - *అనగ్నం కురుత ఇత్యర్థవాదశ్రవణాదేవ తదర్థజ్ఞానస్య సిద్ధత్వాత్. న హి విధ్యన్తరశేషస్యార్థవాదికార్థజ్ఞానమేవం విదిత్యుచ్యతే. యతోఽస్య వాక్యస్యాచమనాన్తరవిధిపరత్వమయుక్తం-అత ఏవ వాసోదృష్ట్యనువాదేనాచమనాన్తరవిధిరితి పక్షోఽప్యనుపపన్నః. ....

కార్యాఖ్యానాధికరణం సమాప్తమ్.

౧౯॥ సూ. సమాన ఏవం చాభేదాత్ ॥ పూర్వాధికరణం ప్రాణవిద్యాశేషత్వేన ప్రసక్తం. తత్పూర్వాధికరణస్వరూప [illegible] ఏవం ధర్మసఙ్కల్పాత్వాత్ [illegible] ఇతి సఙ్గతిః.

యం పురుష ఇత్యారభ్య * స ఆత్మానముపాసీత మనోమయం ప్రాణశరీరం భారూపం సత్యసఙ్కల్పమాకాశాత్మానమితి. తథా తస్మిన్నేవ బృహదారణ్యకే పునరపి శాణ్డిల్యవిద్యామ్నాయతే * మనోమయో ఽయం పురుషో భాస్సత్యం తస్మిన్నన్తర్హృదయే యథా వ్రీహిర్వా యవో వా స ఏష సర్వస్య వశీ సర్వస్యేశానః సర్వస్యాధిపతిః సర్వమిదం ప్రశాస్తి యదిదం కిం చేతి. తత్ర సంశయః - కిమత్ర విద్యా భిద్యతే - ఉత నేతి. సంయోగచోదనాఖ్యానామవిశేషే ఽపి వశిత్వాద్యుపాస్య గుణభేదేన రూపభేదాద్విద్యాభేదః. ... ...

ఇతి ప్రాప్త ఉచ్యతే (సమానఏవమితి) యథా ఽగ్నిరహస్యే మనోమయః ప్రాణశరీరో భారూపః సత్యసఙ్కల్పత్వగుణగణః శ్రుతః- ఏవం బృహదారణ్యకే ఽపి మనోమయత్వాదికే సమానే సత్యధికస్య వశిత్వాదేశ్చ సత్యసఙ్కల్పత్వగుణాభేదాన్న రూపభేదః. అతో విద్యైక్యమ్. ....

సమానాధికరణం సమాప్తమ్.

౨౦॥ సూ. సమ్బన్ధాదేవమన్యత్రాపి॥

బృహదారణ్యకే శ్రూయతే * సత్యం బ్రహ్మేత్యుపక్రమ్య * తద్యత్సత్యమసౌ స ఆదిత్యో య ఏష ఏతస్మిన్మణ్డలే పురుషో యశ్చాయం దక్షిణే ఽక్షన్నిత్యుపక్రమ్య ఆదిత్యమణ్డలే ఽక్షిణి చ సత్యస్య బ్రహ్మణో వ్యాహృతిశరీరత్వేనోపాస్యత్వముక్త్వా * తస్యోపనిషదహరిత్యధిదైవతం * తస్యోపనిషదహమిత్యధ్యాత్మమితి ద్వే ఉపనిషదౌ-రహస్యనామనీ ఉపాసనశేషతయా ఽఽమ్నాయేతే. తే కిం యథాశ్రుతస్థానవిశేషనియతత్వేన వ్యవస్థితే-ఉతోభయ

కిమత్ర విద్యా భిద్యతే - నేతి. కిముభయత్ర రూపభేదో ఽస్తి - నేతి. కిమగ్నిరహస్యే వశిత్వాది ప్రాప్తిరస్తి- నేతి. కిం మనోమయభారూపసత్యసఙ్కల్పత్వామ్నానమేవ గుణిప్రత్యభిజ్ఞయా వశిత్వాది ప్రాప్తిం గమయతి- నేతి. న గమయతి చేత్ - వశిత్వాద్యప్రాప్త్యా రూపభేదాద్విద్యాభేదః. గమయతి చేత్ - వశిత్వాది ప్రాప్త్యా రూపాభేదాద్విద్యైక్యం. ... ...

బృహదారణ్యకే యద్వశిత్వాదికమధికముక్తం, యచ్చ వాజసనేయకే సత్యసఙ్కల్పత్వమధికముక్తం- తదుభయమపి తుల్యార్థమితి న రూపభేదః- సత్యసఙ్కల్పత్వకార్యత్వాద్వశిత్వాదేః. అధిపతిశబ్దోక్తం శేషిత్వం న సత్యసఙ్కల్పత్వాన్తర్భూతమితి చేన్న- శేషిత్వస్య నియమనాపర్యవసాయిత్వాత్. అన్యదీయో స్వతన్త్రో చ వస్తుని నియమనస్యహి కదాచిద్విహతిశఙ్కా భవతి- అత స్తదభావాద సఙ్కుచితైశ్వర్యం సత్యసఙ్కల్పత్వాన్తర్గతం. ... ...

పరత్వేకస్యాం శాఖాయాం పునరుక్తేః ప్రతిపత్తృభేదేన పరిహర్తుమశక్యత్వాత్ పఞ్చకృత్వో ఽభ్యాసాత్ ప్రయాజభేదవద్విద్యాభేదం పూర్వపక్షీకృత్య మనోమయత్వాది గుణకోపాస్యాభేదా, దగ్నిరహస్యే విద్యాం విధాయ స ఏవ బృహదారణ్యకే వశిత్వాది గుణవిధానాయ పఠ్యత ఇతి గుణవిధానాయ పునశ్శ్రుత్యుపపత్తేః, ప్రాక్ప్రతిహితమనోమయత్వాది గుణోపన్యాసస్య విహితవిద్యా ప్రత్యభిజ్ఞానార్థతోపపత్తే, ర్విద్యైక్యం సిద్ధాన్తయన్తి. అపరే పునరిదం తుల్యం. అన్యే పునరభ్యాసన్యాయేన విద్యాభేదం పూర్వపక్షీకృత్య పునః పాఠస్య- సత్యసఙ్కల్పత్వరూపైశ్వర్యస్య సాతిశయత్వసమ్భావనానిరాసాయ నిరతిశయత్వప్రతిపాదనార్థ ఐశ్వర్యవిశేషరూపవశిత్వాద్యనేకగుణవిధానాయానువాదరూపతోపపత్తేర్విద్యైక్యమాహుః. తత్ర * ప్రాప్తే కర్మణి నానేకో విధాతుం శక్యతే గుణ ఇతి న్యాయేనానేకగుణవిధానానుపపత్తిమాశఙ్క్య సత్యసఙ్కల్పత్వరూపైశ్వర్యస్య నిరఙ్కుశత్వసిద్ధ్యర్థం స ఏవైశ్వర్యగుణో నానావిధో విహిత ఇతి పరిహరన్తి. తత్ర సర్వేషాం పూర్వపక్షోత్థానాసమ్భవః - బృహదారణ్యకే * సర్వస్య వశీత్యాదేః శ్రూయమాణత్వాదాపాతప్రతీతిదశాయామేవ విశేషావగమాదవిశేషపునశ్శ్రవణనిమిత్తవిద్యాభేదశఙ్కానుపపత్తేః. అతో రూపభేదాత్ పూర్వపక్ష ఉచితః. కేచిదగ్నిరహస్యే అనుక్తాన్ గుణాన్ బృహదారణ్యకే విధీయన్త ఇతి పక్షే- తేషాం * ప్రాప్తే కర్మణి నానేకో విధాతుం శక్యతే గుణ ఇతి న్యాయేన ప్రాప్తాయాం విద్యాయామనేకగుణవిధానే వాక్యభేదః ప్రసజ్యేత్. ఐశ్వర్యగుణ ఏకో విధీయత ఇత్యన్యే పరిహరన్తి. గుణాన్తరత్వే సిద్ధే హి లభ్యానిర్వాహ ఉపపద్యతే - గుణవిశేషాన్తర్భావసమ్భావాత్తు భాష్యే తదనాదరః. ....

సమానాధికరణం సమాప్తమ్.

౨౦॥ సూ. సమ్బన్ధాదేవమన్యత్రాపి॥ యథా మనోమయత్వాదిగుణకస్యైవోపాస్యత్వేన విద్యైక్యం- ఏవమక్ష్యాదిత్యస్థ వ్యాహృతిశరీరకస్యైవోపాస్యత్వేన విద్యైక్యమితి శఙ్కయా సఙ్గతిః. * దక్షిణే ఽక్షన్ - దక్షిణే ఽక్షిణి. ఉపనిషదావితి వ్యాఖ్యేయపదం- రహస్యనామనీ ఇతి వ్యాఖ్యానం. కిమేతే నామనీ యథాశ్రుతస్థానవ్యవస్థితే-ఉత ఉభయత్రావ్యవస్థయోపసంహార్యే ఇతి. కిమత్ర విద్యైక్యం - ఉత నేతి. కిం వ్యాహృతిశరీరస్యోపాస్యత్వముభయత్ర విద్యైక్యం గమయతి - నేతి. కిముపాస్యగుణైక్యమాత్రమభేదహేతుః - ఉత స్థానైక్యమపీతి. స్థానం కిముపాస్యాన్తరం- ఉత నేతి. న చేత్ - ఉపాస్యగుణాభేదమాత్రమభేదహేతురితి వ్యాహృతిశరీరత్వస్యావిద్యైక్యగమకత్వాత్ [illegible]

శ్రోత్రే చాయమర్థ ఇదంశయేన సత్యస్య వ్యాహృతిశరీరస్యైవోపాస్యస్య బ్రహ్మణో ద్వయోః స్థానయోస్సమ్బన్ధాత్ తథాద్వైక్యైకరూపాభేదాత్ పుంయోగాద్యభేదాచ్చ విద్వైక్యాద్దనియమేనేతి ప్రాప్తం. తదిదముచ్యతే (సమ్బన్ధాదేవమన్యత్రాపీతి) యథా మనోమయత్వాది గుణవిశిష్టస్యైకత్వాముపాస్యైక్యేనరూపాభేదాద్విద్వైక్యాద్గుణోపసంహారః- ఏవమన్యత్రాప్యాదిత్యసమ్బన్ధినో బ్రహ్మణః సత్యస్యైకత్వేన విద్వైక్యాదుభయోరుభయత్రోపసంహారః...................................

ఇత్యేవం ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే

౨౧॥ సూ. ॥ నవావిశేషాత్ ॥ నవైతదస్తి- యద్విద్వైక్యాముపసంహారఇతి. కుతః. (విశేషాత్) ఉపాస్యరూపవిశేషాత్. బ్రహ్మణ ఏకత్వేప్యేకత్రాదిత్యమణ్డలస్థతయా ఉపాస్యత్వం- ఇతరత్రాక్ష్యాధారతయోపాస్యత్వమితి స్థానసమ్బన్ధిత్వభేదేన రూపభేదాద్విద్యాభేదః. నైవం శాణ్డిల్యవిద్యాయాః ఉపాస్యస్థానం భిద్యతే- ఉభయత్ర హృదయాధారత్వేనోపాస్యత్వాత్. అతో వ్యవస్థితేఇతి. ....

౨౨॥ సూ. ॥ దర్శయతిచ ॥ దర్శయతి చాక్ష్యాధారాదిత్యాధారయోర్గుణానుపసంహారం తస్యైతస్యతదేవరూపం యదముష్యరూపమిత్యాదినా రూపాద్యతిదేశేన. స్వతో హ్యప్రాప్తావ[illegible]శే సప్రాప్త్యపేక్షా. ....

సమ్బన్ధాధికరణంసమాప్తమ్.

౨౩॥ సూ. ॥ సమ్భృతిద్యువ్యాప్త్యపిచాతః ॥

తైత్తిరీయకే నారాయణీయానాం ఖిలేషుచ బ్రహ్మజ్యేష్ఠావీర్యాసమ్భృతాని బ్రహ్మాగ్రే జ్యేష్ఠం దివమాతతాన। బ్రహ్మభూతానాం ప్రథమోతజజ్ఞే తేనార్హతి బ్రహ్మణా స్పర్ధితుం కఃఇతి- బ్రహ్మణి జ్యేష్ఠానాం వీర్యాణాం సమ్భృతిః ద్యువ్యాప్తిశ్చేత్యాదిగుణజాతమామ్నాతం. తేషాముపాసనవిశేషమనారభ్యాధీతానాం గుణానాం సర్వాసు విద్యాసూపసంహారే ప్రాప్తఉచ్యతే. ... ...

(సమ్భృతిద్యువ్యాప్త్యపీతి) సమ్భృతిద్యువ్యాప్తీతి- సమాహారద్వన్ద్వత్వాదేకవద్భావః. సమ్భృత్యాదికమనారభ్యాధీతమపి అతఏవ- స్థానభేదాద్వ్యవస్థాప్యం- నసర్వత్రోపసంహర్తవ్యం. కథమనారభ్యాధీతానాం స్థానవిశేషనియతత్వం. స్వసామర్థ్యాదితి బ్రూమః. ద్యువ్యాప్తిస్తావద్ధృదయాద్యల్పస్థానగోచరాసువి

స్థానస్యోపాస్యత్వాపేక్షానైక్యముష్యభేదహేతురితి వ్యాహృతిశరీరత్వమాత్రేణవిద్వైక్యాన్నవగమ్యతేనవిద్యాభేదాన్నాన్యోర్వ్యవస్థితత్వమితి పూర్వపక్షస్యానుభాష్యత్రత్వదాహ (తదిదమితి) సూత్రస్యవాక్యార్థమాహ (యథేతి) ....

౨౧॥ సూ ॥ నవావిశేషాత్ ॥ (అతో వ్యవస్థితేఇతి) నామ్నాఇత్యర్థః .

౨౨॥ సూ ॥ దర్శయతిచ ॥ విద్వైక్యేనస్వతః ప్రాప్తౌ రూపాదీనాం నాతిదేశాపేక్షా- తస్మాదతిదేశో విద్యాభేదనిబన్ధనః - స్వాభావికానుపసంహారఇత్యర్థః ....

సమ్బన్ధాధికరణంసమాప్తమ్

౨౩॥ సూ. ॥ సమ్భృతిద్యువ్యాప్త్యపిచాతః ॥ పూర్వాధికరణే నామ్నః స్థానభేదాద్వ్యవస్థాకృతా - తథా ఽనారభ్యాధీతసమ్భృత్యాదికస్యాపి స్థానభేదాద్వ్యవస్థేతిసఙ్గతిః (ఉపాసనవిశేషమనారభ్య) అప్రస్తుత్యేత్యర్థః కింసమ్భృత్యాదిగుణానాం సర్వాసూపసంహారః- ఉత సామర్థ్యాత్. కిమనారభ్యాధీతానాం క్వాపిచిద్విన్యోగః- ఉతస్వర్వాసు కింసామర్థ్యం క్వాపిచిదేవవినియుక్తే- నేతి నచేత్- క్వచిద్వినియోగాభావాత్ సర్వత్రోపసంహారః. సామర్థ్యంక్వచిద్వినియోజకంచేత్- వినియోగలాభాత్ క్వాపిచిదేవోపసంహారః. ... ...

సమ్భృతిద్యువ్యాప్త్యోః క్వచిదేవ క్షిప్యమిత్యాశఙ్క్యాహ (సమాహారేతి) హృదయస్థస్య ద్యువ్యాప్త్యాదికమనుపపన్నంచేత్- కథంతర్హిదహరవిద్యాదిష్వర్థ

ద్యాసు నోపసంహర్తుం శక్యా - సమ్భృత్యాదయోఽపి తత్సహచారిణస్తత్తుల్యదేశా ఇత్యల్పస్థానవిషయాసు విద్యాస్వనుపసంహార్యాః. శాణ్డిల్యదహరాదివిద్యాస్వల్పస్థానవిషయాసు * జ్యాయాన్ పృథివ్యాః * యావాన్వా అయమాకాశస్తావానేషోఽన్తర్హృదయ ఆకాశ ఇత్యాదయస్తత్ర తత్రాశక్యోపసంహారాః, మనోమయత్వాపహతపాప్మత్వాదివిశిష్టస్యోపాస్యస్య మాహాత్మ్యప్రతిపాదనపరాః. ....

సమ్భృత్యధికరణం సమాప్తమ్.

౨౪॥ సూ. పురుషవిద్యాయామపి చేతరేషామనామ్నానాత్ ॥

తైత్తిరీయకే పురుషవిద్యామ్నాయతే *తస్యైవం విదుషో యజ్ఞస్యాత్మా యజమానశ్శ్రద్ధా పత్నీ శరీరమిధ్మమురో వేదిర్లోమాని బర్హిరిత్యాదికా. ఛాన్దోగ్యేఽపి పురుషవిద్యామ్నాయతే *పురుషో వావ యజ్ఞస్తస్య యాని చతుర్వింశతి వర్షాణీత్యాదికా. తత్ర సంశయః - కిమత్ర విద్యా భిద్యతే - ఉత నేతి. పురుషవిద్యేతి నామైక్యాత్, పురుషావయవేషు యజ్ఞావయవకల్పనసామ్యేన రూపైక్యాత్, తైత్తిరీయకే ఫలసంయోగాశ్రవణాత్ * ప్ర హ షోడశవర్షశతం జీవతీతి ఛాన్దోగ్యే శ్రుతస్యైవ పురుషవిద్యాఫలత్వాత్ ఫలసంయోగస్యాప్యవిశేషాద్విద్యైక్యం. ...

ఇతి ప్రాప్త ఉచ్యతే- ఉభయత్రామ్నాతయోర్విద్యయోః పురుషవిద్యాత్వేఽపి విద్యాభేదోఽస్త్యేవ. కుతః. (ఇతరేషామనామ్నానాత్) ఏకస్యాం శాఖాయామామ్నాతానాం గుణానామన్యత్రానామ్నానాత్. తథా హి- *యత్ప్రాతర్మధ్యన్దినం చ తాని సవనానీత్యాదయస్తైత్తిరీయకే ఆమ్నాతాః ఛాన్దోగ్యే సవనత్వేన నామ్నాయన్తే. త్రేధా విభక్తం పురుషాయుషం ఛాన్దోగ్యే సవనత్వేన కల్ప్యతే. ఛాన్దోగ్యే శ్రుతానామశిశిషాదీనాం దీక్షాదిత్వకల్పనం తైత్తిరీయకే న కృతం, యజమానపత్న్యాదిపరికల్పనం చాన్యథా. అతో రూపముభయత్ర

కస్యోపజ్యాయస్త్వాద్యుక్తిరిత్యత్రాహ (శాణ్డిల్యేతి) (మాహాత్మ్యప్రతిపాదనపరాః) స్వతోఽనన్తత్వరూపమాహాత్మ్యప్రతిపాదనపరా ఇత్యర్థః. న త్వేతద్విద్యాయాముపాస్యాకారపరా ఇత్యర్థః. అల్పస్థానవిషయదహరవిద్యాదిషు ద్యువ్యాప్త్యాదేరనుపసంహారశ్చేత్ - కథం సర్వవిద్యాసు యాయిత్వస్వస్థానాదిష్వనర్ఘ్యాతస్యానన్యస్యానుసన్ధేయత్వం. ఇత్థం- ఔపాధికాల్పత్వవతో బ్రహ్మణస్తస్మిన్నేవ స్థానే ఔపాధికమహత్త్వం విరుద్ధమితి తదనుపసంహార ఉక్తః. అనన్తాద్యనర్ఘ్యాతమానన్త్యం స్వాభావికమితి న విరోధః. ఔపాధికాల్పత్వానుసన్ధానే స్వాభావికమహత్త్వానుసన్ధానం చావిరుద్ధం - స్వతోఽపరిచ్ఛిన్నం బ్రహ్మ స్వదనుగ్రహాయోపాధికాల్పత్వవత్ స్థి[illegible]క్యం. అల్పత్వమహత్త్వయోరౌపాధికయోర్యుగపదేకత్రాన్వయో విరుద్ధ ఇత్యర్థః. ... ...

ఉభయత్ర సమానమనోమయత్వాదిగుణవత్ సమ్భృత్యాదీనాముపాస్యప్రత్యభిజ్ఞాపనాన్మనోమయత్వాదాధిదైవిక్యస్సమ్భృత్యాదయో నాధ్యాత్మం భవన్తీతి పరిహ్రియతే. తద్గుణవిశిష్టతాభేదాదప్రత్యభిజ్ఞాపనం చేత్ - క్వచిదపి గుణోపసంహారో న స్యాత్. అతో విరుద్ధగుణవిశిష్టబ్రహ్మవిషయవిద్యాసు నోపసంహార ఇత్యేవ యుక్తమ్. ....

సమ్భృత్యధికరణం సమాప్తమ్.

౨౪॥ సూ. పురుషవిద్యాయామపి చేతరేషామనామ్నానాత్ ॥ ద్యువ్యాప్తిసన్నిధిసమామ్నాతస్య సమ్భృత్యాదేస్తత్సమానస్థానానుప్రవేశాదేకవిద్యాన్వయ ఉక్తః- ఏవం బ్రహ్మవిద్యాసన్నిధిసమామ్నాతపురుషవిద్యాయాస్తచ్ఛేషత్వమితి సఙ్గతిః. కిముభయత్ర విద్యైక్యం- ఉత విద్యాభేద ఇతి. కిముభయత్ర రూపసంయోగాభేదః - ఉత నేతి. కిముభయత్ర * ప్ర హ షోడశవర్షశతం జీవతీత్యాయుః ప్రాప్తిరేవ ఫలం - ఉత తైత్తిరీయకవిద్యాయాం బ్రహ్మప్రాప్తిః ఫలం. కిం తైత్తిరీయకపురుషవిద్యా ప్రకృతబ్రహ్మవిద్యాఙ్గం - ఉత నేతి. కిం *తస్యైవం విదుష ఇతి నిర్దేశో బ్రహ్మవిద్యాఙ్గత్వం గమయతి - నేతి. న చేత్ - బ్రహ్మవిద్యాఙ్గత్వాభావేన బ్రహ్మప్రాప్తిఫలకత్వాభావాత్ ఆయుః ప్రాప్తిరేవ ఫలమితి ఫలాభేదాద్రూపాభేదాచ్చ విద్యైక్యం స్యాత్. యదా *తస్యైవమితి నిర్దేశో బ్రహ్మవిద్యాఙ్గత్వం గమయతి- తదా తైత్తిరీయకపురుషవిద్యాయాః బ్రహ్మవిద్యాఙ్గత్వేన బ్రహ్మప్రాప్తిఫలకతయా ఫలభేదాద్రూపభేదాచ్చ విద్యాభేదః. (ఫలసంయోగాశ్రవణాదితి) విరోధిఫలశ్రవణే సతి సంయోగభేదస్స్యాత్ - విరోధిఫలాశ్రవణే ఆఖ్యారూపయోరభేదేన ప్రత్యభిజ్ఞానాదనుక్తమపి ఫలమన్యత్ర స్వీకార్యమిత్యర్థః. కథం ఫలాశ్రవణం- పురుషవిద్యాయా ఉపరిష్టాత్ * బ్రహ్మణో మహిమానమాప్నోతీతి హి ఫలం శ్రూయతే. తన్న- కేవలపురుషవిద్యాయాః బ్రహ్మవిద్యాత్వాభావాత్ బ్రహ్మప్రాప్తిరూపం ఫలమయోగ్యత్వాత్ పురుషవిద్యాసమ్బన్ధమనవాప్య పూర్వానువాకోక్తబ్రహ్మవిద్యయాఽన్వితం భవతీత్యభిప్రాయేణ ఫలసంయోగాశ్రవణాదిత్యుక్తం. యథా *ద్వాదశాహీనస్యేతి వాక్యం సత్రప్రకరణేఽధీతమపి తత్ర సంబన్ధుమయోగ్యత్వాత్ తత ఉత్కృష్యాహీనప్రకరణే సంబధ్యతే తద్వత్. * ప్ర హ షోడశవర్షశతం జీవతీత్యత్ర ప్ర జీవతీత్యన్వయః. ... ...

భిద్యతే. తథా ఫలసంయోగోఽపి భిద్యతే- తైత్తిరీయకే హి పూర్వానువాకే *బ్రహ్మణే త్వా మహస ఓమిత్యాత్మానం యుఞ్జీతేతి బ్రహ్మవిద్యామభిధాయ తత్ఫలత్వేన *బ్రహ్మణో మహిమానమాప్నోతీత్యుక్త్వా *తస్యైవంవిదుష ఇత్యాదినా ఆమ్నాతా పురుషవిద్యా- ఽస్యైవ బ్రహ్మవిదుషో యజ్ఞత్వకల్పనమితి గమ్యతే. అతో బ్రహ్మవిద్యాఙ్గత్వాద్బ్రహ్మప్రాప్తిరేవాత్ర ఫలం. *ఫలవత్సన్నిధావఫలం తదఙ్గమితి న్యాయాత్తైత్తిరీయకామ్నాతా పురుషవిద్యా బ్రహ్మవిద్యాఙ్గమితి గమ్యతే. ఛాన్దోగ్యే త్వాయుఃప్రాప్తిఫలా పురుషవిద్యేత్యుక్తం. అతో రూపసంయోగయోర్భేదాద్విద్యాభేద ఇత్యేకత్రామ్నాతానాం గుణానామితరత్రానుపసంహారః.

పురుషవిద్యాధికరణం సమాప్తమ్.

౨౫॥ సూ. ॥ వేధాద్యర్థభేదాత్ ॥

ఆథర్వణికా ఉపనిషదారమ్భే *శుక్రం ప్రవిధ్య హృదయం ప్రవిధ్యేత్యాదీన్మన్త్రానధీయతే. సామగాశ్చ రహస్యబ్రాహ్మణారమ్భే * దేవ సవితః ప్రసువ యజ్ఞం ప్రసువేత్యాద్యామనన్తి. తాండకాస్తైత్తిరీయకాశ్చ *శం నో మిత్రశ్శం వరుణ ఇత్యాదికం. శాట్యాయనినశ్చ *శ్వేతాశ్వో హరితనీలోఽసీత్యాదికం. ఐతరేయిణస్తు మహావ్రతబ్రాహ్మణమధీయతే *ఇన్ద్రో హ వై వృత్రం హత్వా మహానభవదిత్యాది. కౌషీతకినోఽపి మహావ్రతబ్రాహ్మణమేవ *ప్రజాపతిర్వై సంవత్సరస్తస్యైష ఆత్మా యన్మహావ్రతమితి. వాజసనేయినస్తు ప్రవర్గ్యబ్రాహ్మణం *దేవా హ వై సత్త్రం నిషేదురిత్యాది. తత్ర సంశయః- కిముపనిషదారమ్భేష్వధీతాః *శుక్రం ప్రవిధ్య *శం నో మిత్ర ఇత్యాదయో మన్త్రాః ప్రవర్గ్యాదీని చ కర్మాణి విద్యాఙ్గం - ఉత నేతి. కిం యుక్తం. విద్యాఙ్గమితి. కుతః. సన్నిధిసమామ్నానాద్విద్యాఙ్గత్వప్రతీతేః. యద్యపి *శుక్రం ప్రవిధ్యేత్యాదీనాం మన్త్రాణాం ప్రవర్గ్యాదేశ్చ కర్మణః శ్రుతిలిఙ్గవాక్యైర్బలవద్భిర్యథాయథం కర్మసు వినియోగోఽవగమ్యతే - తథాపి *శం నో మిత్రః * సహ నావవత్విత్యాదేర్మన్త్రస్యాన్యత్ర వినియోగాభావాద్విద్యాధికారాచ్చ విద్యాఙ్గత్వమవర్జనీయమితి సర్వాసు విద్యాస్విమే మన్త్రాః ఉపసంహర్తవ్యాః. ... ...

ఏవం ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే (వేధాద్యర్థభేదాత్) *శుక్రం ప్రవిధ్య హృదయం ప్రవిధ్య *ఋతం వదిష్యామి సత్యం వదిష్యామి *ఋతమవాదిషం సత్యమవాదిషం * తేజస్వి నావధీతమస్తు మా విద్విషావహా ఇత్యాదిభిర్లిఙ్గైరభిచారాధ్యయనాదిష్వేషాం వినియోగావగమాన్న విద్యాఙ్గత్వం. ఏతదుక్తం భవతి- యథా *హృదయం ప్రవి

(అత ఇత్యాది) బ్రహ్మవిద్యాఙ్గత్వం కథమిత్యత్రాహ (ఫలవత్సన్నిధావితి) అఫలత్వం చ పూర్వముక్తం. పూర్వానువాకేఽపి * బ్రహ్మణో మహిమానమాప్నోతీతి బ్రహ్మప్రాప్తిశ్శ్రూయతే - ఉత్తరానువాకేఽపి * బ్రహ్మణో మహిమానమాప్నోతీతి శ్రూయతే - తత్ర పురుషవిద్యాయా అఫలత్వే * బ్రహ్మణో మహిమానమాప్నోతీతి వాక్యద్వయం పునరుక్తమితి చేన్న - పూర్వానువాకే శ్రూయమాణా బ్రహ్మప్రాప్తిస్స్వర్గకామపదవదధికారివిశేషణం. బ్రహ్మప్రాప్తికామ ఏవం కుర్యాదిత్యర్థః. ఉత్తరానువాకే తదఙ్గభూతం పురుషావయవేషు యజ్ఞపరికల్పనం విధాయ ఏవం సాఙ్గమభిహితాయా బ్రహ్మవిద్యాయాః ఫలం బ్రహ్మప్రాప్తిరితి * బ్రహ్మణో మహిమానమాప్నోతీతి నిగదయతీతి. ....

పురుషవిద్యాధికరణం సమాప్తమ్.

౨౫॥ సూ. ॥ వేధాద్యర్థభేదాత్ ॥ బ్రహ్మవిద్యాసన్నిధిసమామ్నాతాయాః పురుషవిద్యాయా అనఙ్గత్వముక్తం- ఏవం సన్నిధిసమామ్నాతానాం శం నో మిత్రాదిమన్త్రాణాం బ్రహ్మవిద్యాఙ్గత్వం స్యాదితి శఙ్కాయాస్సఙ్గతిః. (ప్రవర్గ్యాదీని చేతి) ఆదిశబ్దేన మహావ్రతాదికం గృహ్యతే. ప్రవర్గ్యాదేస్సంశయవిషయత్వాభావేఽప్యాపాతప్రతీత్యనుగుణస్సంశయ ఉక్తః. కిం * శుక్రం ప్రవిధ్యేత్యాదిమన్త్రాః ప్రవర్గ్యాదీని చ కర్మాణి విద్యాఙ్గాని- నేతి. కిమేషాం యథాయథం శ్రుతిలిఙ్గవాక్యైః కర్మసు వినియోగః- ఉత బ్రహ్మవిద్యాయాం ప్రకరణాద్వినియోగః. కిమేషాం ప్రకరణపాఠోఽఙ్గత్వాయ- ఉత దివాకీర్త్యారణ్యేఽనువాక్యవత్ పాఠః. యదాఽఙ్గత్వాయ- తదా ప్రకరణాద్వినియోగ ఇతి విద్యాఙ్గత్వం. యదా దివాకీర్త్యారణ్యేఽనువాక్యవత్ పాఠః- తదా యథాయథం శ్రుత్యాదిభిః కర్మసు వినియోగాన్న విద్యాఙ్గత్వం. విద్యాధికారాత్-విద్యాప్రస్తావాత్. ... ...

(ఏవం ప్రాప్త ఇతి) (వేధాదీతి) ఆదిశబ్దేన ఋతవదనాదికం గృహ్యతే. బ్రహ్మవిద్యాఙ్గత్వాభావః *శుక్రం ప్రవిధ్యేత్యాదీనాం స్పష్ట- తత్కథం మాత్రే వేధస్య కణ్ఠోక్తిరిత్యత్రాహ (ఏతదుక్తం భవతీతి) దృష్టాన్తతయేత్యర్థః. మన్త్రసామర్థ్యాత్ - మన్త్రావగతవస్తుసామర్థ్యాత్. లిఙ్గాదిత్యర్థః. త

ధ్యేత్యాదిమన్త్రసామర్థ్యాత్ *శుక్రం ప్రవిధ్యేత్యాదీనామభిచారాదిశేషత్వమవగమ్యతే-ఏవ[illegible]త్తరం వదిష్యామి *తేజస్వి నావధీతమస్త్విత్యాదిమన్త్రసామర్థ్యాదేవ స్వాధ్యాయశేషత్వం *శన్నో మిత్ర ఇత్యాదిమన్త్రాణామవగమ్యతే- అతో న తేషాం విద్యాఙ్గత్వమితి. *శుక్రం ప్రవిధ్యేత్యాదీనాం ప్రవర్గ్యాదిబ్రాహ్మణానాం చేహ పాఠో దివాకీర్త్యత్వారణ్యేఽనువాక్యత్వకృతః. ....

వేధాద్యధికరణం సమాప్తమ్.

౨౬॥ సూ. హానౌ తూపాయనశబ్దశేషత్వాత్కుశాచ్ఛన్దస్స్తుత్యుపగానవత్తదుక్తమ్॥

ఛన్దోగా ఆమనన్తి *అశ్వ ఇవ రోమాణి విధూయ పాపం చన్ద్ర ఇవ రాహోర్ముఖాత్ప్రముచ్య। ధూత్వా శరీరమకృతం కృతాత్మా బ్రహ్మలోకమభిసమ్భవామీతి. ఆథర్వణికాశ్చ *తథా విద్వాన్ పుణ్యపాపే విధూయ నిరఞ్జనః పరమం సామ్యముపైతీతి. శాట్యాయనినస్తు *తస్య పుత్రా దాయముపయన్తి సుహృదస్సాధుకృత్యాం ద్విషన్తః పాపకృత్యామిత్యాది. కౌషీతకినస్తు *తత్సుకృతదుష్కృతే ధూనుతే తస్య ప్రియా జ్ఞాతయస్సుకృతముపయన్తి అప్రియా దుష్కృతమితి. ఏవం క్వచిత్పుణ్యపాపయోర్హానిః, క్వచిత్ప్రియాప్రియేషు తత్ప్రాప్తిః, క్వచిదుభయం, చ శ్రుతం. తదుభయమప్యేకవిద్యాయాం శ్రుతమపి సర్వవిద్యాఙ్గమాస్థేయం - సర్వబ్రహ్మవిద్యానిష్ఠస్యాపి బ్రహ్మప్రాప్తివతః పుణ్యపాపప్రహాణస్యావశ్యంభావిత్వాత్, ప్రహీణవిషయత్వాచ్చోపాయనస్య. తచ్చిన్తనం చ విధీయమానం సర్వవిద్యాఙ్గం భవితుమర్హతి. తత్రేదం విచార్యతే- హానిచిన్తనముపాయనచిన్తనముభయచిన్తనం చ వికల్పేరన్- ఉపసంహ్రియేరన్వా. కిం యుక్తం. వికల్పేరన్నితి. కుతః. పృథగామ్నానసామర్థ్యాత్. సముచ్చయే హి సర్వత్రోభయానుసన్ధానం స్యాత్ - తచ్చ కౌషీతకివాక్యేనైవ సిద్ధమిత్యన్యత్రామ్నానమనర్థకమేవ స్యాత్. అతోఽనేకత్రామ్నానస్య వికల్ప ఏవ ప్రయోజనం. న చాధ్యేతృభేదేన పరిహర్తుం శక్యమనేకత్రామ్నానం- అవిశేషపునశ్శ్రవణం హ్యధ్యేతృభేదపరిహార్యం- అత్ర తు హానిరేవ ద్వయోశ్శాఖయోః- ఉపాయనమేవ హ్యేకస్యాం. న చ విద్యాభేదేన వ్యవస్థాపయితుం శక్యం- సర్వశేషభూతమిదమనుసన్ధానమిత్యుక్తత్వాత్.

న్తి తేషాం కథముపనిషద్భిస్సహ పాఠ ఇత్యత్రాహ (శుక్రమితి) అరణ్యేఽనువాక్యత్వం - అరణ్యే. నన్వరణ్యేఽనువాక్యత్వం రహస్యత్వాత్ - తచ్చ విద్యాసమ్బన్ధాదితి విద్యాఙ్గత్వమితి చేన్న- తస్యాన్యథాసిద్ధత్వాత్. అను[illegible]స్త్రైవ్యత్రవణార్థమదృష్టార్థం వా తత్వాత్ - యథా *ఏతదారణ్యకం సర్వం నావ్రతీ శ్రోతుమర్హతీతి. ... ...

నను ప్రకరణాద్విద్యాఙ్గత్వం- ప్రకరణవత్త్వాత్సర్వారణ్యకే ... వ్యాచిద్విద్యాయా అభావాత్. సన్నిధిమాత్రమకించిత్కరం- అన్యథా దర్శపూర్ణమాసాదీనామప్యన్యశేషత్వప్రసక్త్యాదితి పూర్వపక్షే పరిచోద్య ఆరణ్యకామ్నాయపరిగ్రహో న వినా కారణేన భవతి. కారణమరణ్యేఽనువాక్యత్వమితి చేత్ - తదపి విద్యాసమ్బన్ధనిబన్ధనా రహస్యత్వాదిత్యన్యే పరిహరన్తి. తదప్యరణ్యేఽనువాక్యత్వస్య పూర్వోక్తాన్యథాసిద్ధ్యైవ ప్రతిక్షిప్తం భవతి.

వేధాద్యధికరణం సమాప్తమ్.

౨౬॥ సూ. హానౌ తూపాయనశబ్దశేషత్వాత్కుశాచ్ఛన్దస్స్తుత్యుపగానవత్తదుక్తమ్॥ సన్నిధిసమామ్నాతానాం *శుక్రం ప్రవిధ్యేత్యాదీనామతదఙ్గత్వముక్తం- తథా సన్నిధిసమామ్నాతహానోపాయనచిన్తాఽనన్తరం ప్రాసఙ్గికీ సఙ్గతిః. (సర్వవిద్యాఙ్గమాస్థేయమితి) అఙ్గశబ్దేనాపేక్షితముచ్యతే. (ప్రహీణవిషయత్వాచ్చోపాయనస్యేతి) ప్రహీణవిషయశబ్దేన ప్రహీణసమ్బన్ధ ఉచ్యతే. ఉపాయనం - అన్యత్ర ప్రవేశః. *సుకృతముపయన్తీతి శ్రుత్యనుసారాదుపాయనమిత్యుక్తం. ప్రహీణసమ్బన్ధిత్వాదుపాయనస్య - ప్రహీణస్య కర్మణః క్వచిత్ప్రవేశో హ్యవశ్యంభావీత్యర్థః (తచ్చిన్తనం చ విధీయమానమితి) తత్క్రతున్యాయాత్ *ఏతమితః ప్రేత్యాభిసమ్భవితాస్మీతి యస్య స్యాదద్ధేతీతికరణశ్రవణాత్ అభిసమ్భావ్యస్యేవానుసన్ధానస్య శ్రుత్యా చ విధీయమానత్వం సిద్ధం. (సర్వవిద్యాఙ్గం) హానోపాయనచిన్తనస్య తత్సిద్ధ్యర్థత్వాత్ తచ్చిన్తనం సర్వవిద్యాఙ్గమిత్యర్థః. విషయవిషయకోక్తిరితి. సంశయమాహ (తత్రేతి) వికల్పేరన్- వికల్పేన తిష్ఠేయురిత్యర్థః. వికల్పేరన్నితి చ పాఠోఽస్తి. హానేరుపాయనస్యోభయస్య చ చిన్తనాని విహితాని కిం వికల్పేరన్- ఉత సముచ్చీయేరన్. కిముపాయనం హానిశేషతయా విద్యాఙ్గం- ఉత స్వతన్త్రతయేతి. కిముపాయనవాక్యం శాఖాన్తరాధీతమపి హానివాక్యశేషం- ఉత స్వతన్త్రం. కిం కౌషీతకినాముభయామ్నానముపాయనవాక్యస్య హానివాక్యశేషత్వావిరోధి- నేతి. విరోధిత్వే తూపాయనవాక్యస్య స్వాతన్త్ర్యాదుపాయనం స్వాతన్త్ర్యేణ విద్యాఙ్గమితి తచ్చిన్తనానాం వికల్పః. ఉభయామ్నానం శేషత్వావిరోధి చేత్ - ఉపాయనవాక్యస్య హానివాక్యశేషత్వేన ఉపాయనస్య హానిశేషతయా విద్యాఙ్గత్వమితి చిన్తనానాం సముచ్చయః. ... ...

అత్రేదముచ్యతే (హానౌ తూపాయనశబ్దశేషత్వాదితి) తుశబ్దః పక్షం వ్యావర్తయతి. హానావితి ప్రదర్శనార్థం. కేవలాయాం హానౌ కేవలే చోపాయనే శ్రూయమాణే తయోరితరేతరసముచ్చయోఽవశ్యంభావీ. కుతః. (ఉపాయనశబ్దశేషత్వాత్) ఉపాయనశబ్దస్య హానివాక్యశేషత్వాత్. ఉపాయనవాక్యస్య హి హానివాక్యశేషత్వమేవోచితం - విదుషా త్యక్తయోః పుణ్యపాపయోః ప్రవేశస్థానసమర్పణాదిత్వాదుపాయనవాక్యస్య. ప్రదేశాన్తరామ్నాతస్య వాక్యస్య ప్రదేశాన్తరామ్నాతవాక్యశేషత్వం దృష్టం తాదుపన్యస్యన్తే (కుశాచ్ఛన్దస్స్తుత్యుపగానవదితి) కాలాపినః * కుశా వానస్పత్యా ఇత్యామనన్తి. శాట్యాయనినాం తు *ఔదుమ్బర్యః కుశా ఇతి వాక్యం - సామాన్యేన వానస్పత్యత్వేనావగతాః కుశాః ఔదుమ్బర్య ఇతి విశింషత్తద్వాక్యశేషతామాపద్యతే. తథా * దేవాసురాణాం ఛన్దోభిరిత్యాదినా అవిశేషేణ దేవాసురాణాం ఛన్దసాం ప్రసక్తే *దేవచ్ఛన్దాంసి పూర్వమితి వచనం క్రమవిశేషం ప్రతిపాదయత్తద్వాక్యశేషతాం గచ్ఛతి. తథా *హిరణ్యేన షోడశినః స్తోత్రముపాకరోతీత్యవిశేషేణ ప్రాప్తే *సమయావిషితే సూర్యే షోడశినః స్తోత్రముపాకరోతీతి విశేషవిషయం వాక్యం తద్వాక్యశేషతాం భజతే. తథా * ఋత్విజ ఉపగాయన్తీత్యవిశేషప్రాప్తస్య * నాధ్వర్యురుపగాయేదితి వాక్యమనధ్వర్యువిషయతామవగమయత్తద్వాక్యశేషత్వమృచ్ఛతి. ఏవం సామాన్యేనావగతమర్థం విశేషే వ్యవస్థాపయితుం తు యస్య వాక్యస్య తచ్ఛేషత్వమనభ్యుపగచ్ఛద్భిస్తయోరర్థయోర్వికల్పస్సమాశ్రయితవ్యః - స చ సమ్భవన్త్యాం గతౌ నాయుజ్యతే. తదుక్తం పూర్వస్మిన్ కాణ్డే *అపి తు వాక్యశేషత్వాదన్యాయ్యత్వాద్వికల్పస్య విధీనామేకదేశః స్యాదితి. తదేవం కేవలహానోపాయనవాక్యయోరేకవాక్యత్వాత్ కేవలస్య హానస్య, కేవలస్య చోపాయనస్యాభావాద్వికల్పో నోపపద్యతే. కౌషీతకినాముభయామ్నానమవిశేషపునశ్శ్రవణత్వేన ప్రతిపత్తృభేదాదవిరుద్ధమ్....

హాన్యధికరణం సమాప్తమ్.

(అత్రేదమిత్యాది) (హానావితి ప్రదర్శనార్థం) ఉపాయనస్యాపి ప్రదర్శనార్థమిత్యర్థః. *ఉపాయనశబ్దశేషత్వాదిత్యుక్తే ఉపాయనశబ్దస్యాన్యచ్ఛేషభూతమితి ప్రతిభాతీతి తద్వ్యావృత్త్యర్థం వ్యాచష్టే (ఉపాయనశబ్దస్య హానివాక్యశేషత్వాదితి) హానివాక్యస్యోపాయనశబ్దః శేష ఇత్యర్థః. విపరీతం కిం న స్యాదిత్యత్రాహ (ఉపాయనవాక్యస్యేతి) తదుపపాదయతి (విదుషేతి) ప్రధానస్య తదుపయోగిత్వేన ప్రాప్తం హి శేషభూతం - అత్ర హి హానం, విదుషా2పేక్షితత్వేన ప్రధానం సుకృతదుష్కృతప్రహాణం - తదేవ హి తస్య ప్రయోజనం. ప్రహాణోపయోగి హ్యస్య ప్రవేశః - తస్మాద్ధానవాక్యం ప్రత్యుపాయనవాక్యం శేషభూతమిత్యర్థః. హానిప్రవేశనవాక్యయోః ప్రధానశేషభావేఽపి దృష్టాన్తాపేక్షా భూయత ఇతి తద్వ్యావృత్త్యర్థమాహ (ప్రదేశాన్తరేతి) కాలాపినః - వేదశాఖినః. శాఖాన్తరామ్నాతవాక్యం వనస్పతి సామాన్యవాచి - తస్య విశేషాకాఙ్క్షాయాం తత్సమర్పకత్వేన శేషభూతమిత్యర్థః. (తథేతి) దేవత్వాసురత్వాభ్యాం నిర్ధారితక్రమవిశేషస్య వాక్యస్య క్రమవిశేషనిర్ధారణముఖేన శేషభూతమిత్యర్థః. *దేవాసురాణామితి దేవాసురశబ్దక్రమాద్దేవఛన్దఃక్రమో జ్ఞాయత ఇతి న వాక్యాన్తరాపేక్షేతి చేన్న - క్రమావివక్షాయామప్యల్పాచ్తరత్వాద్దేవశబ్దస్య పూర్వనిపాతసమ్భవేన వాక్యాన్తరాపేక్షణాత్. స్తోత్రం - గానవిశేషవిశిష్టోచ్చారణం. శస్త్రం - కేవలమేకస్వరోచ్చారణం. ఉపాకరణం - ప్రస్తావః. అత ఏవోపాకరణశబ్దప్రయోగః - అధ్యయనారమ్భత్వాత్. *ఉపాకరోతి. ప్రస్తౌతీత్యర్థః. *సమయావిషితే - సమయ ఉదిత ఇత్యర్థః. అనిర్ధారితకాలవిశేషస్య వాక్యస్య కాలవిశేషం ప్రతిపాదయద్వాక్యం శేషభూతమిత్యర్థః. (తథేతి) సామాన్యప్రాప్తముపగానమృత్విగ్విశేషే వ్యవస్థాపయద్వాక్యం సామాన్యేనోపగానవాచివాక్యస్య శేషభూతమిత్యర్థః. (అవిశేషప్రాప్తస్య) ఉపగానస్యేత్యధ్యాహారః. ఇమాన్యుదాహరణాని కర్మవిచారోక్తాని. ఏతేషాం వాక్యానాం శాఖాన్తరామ్నాతవాక్యం ప్రతి శేషత్వానభ్యుపగమే కిం స్యాదిత్యత్రాహ (ఏవం సామాన్యేనేతి) (సచేతి) సాపేక్షబాధగర్భం వికల్పం వినా సముచ్చయేన గతౌ సమ్భవన్త్యామిత్యర్థః. తదుక్తమితి సూత్రఖణ్డః. తం పూరయతి (పూర్వస్మిన్కాణ్డ ఇతి) (ఏకవాక్యత్వాదితి) అన్యోన్యశేషశేషిభావేన అన్వయాదేకవాక్యత్వం. కేవలస్య హానస్య కేవలస్య చోపాయనస్యాభావాత్ - అప్రామాణికత్వాత్. (వికల్పో నోపపద్యతే) సర్వోపనిషత్స్వాభయముక్తం భవతీతి వికల్పో నోపపద్యత ఇత్యర్థః. (కౌషీతకీనామితి) అన్యతరోక్తావప్యన్యతరస్య ప్రాప్తత్వాత్ సర్వత్ర హానముపాయనం చోక్తం భవతీత్యవిశేషపునశ్శ్రవణమేవ - అత ఏవ ప్రతిపత్తృభేదాదివిరుద్ధం యుక్తమిత్యర్థః. ... ...

ఏతేషు హానోపాయనచిన్తావికల్పసముచ్చయవిషయం విచారమనిచ్ఛన్తో వస్తువిషయం విచారమాచక్షతే. ఉభయామ్నానేన సన్దేహః. ఉపాయనామ్నానే హానిరార్థికీ. కేవలహాన్యామ్నానే విశయః - కిం సుకృతదుష్కృతాభ్యాం ఉపాయనం హాన్యా సన్నిపతేత్ - ఉత నేతి. అశ్రుతత్వాద్, దన్యకర్తృకత్వే హానేః స్వకర్తృకోపాయనస్యావశ్యంభావాభావాత్, విద్యాన్తరశేషతయా శ్రుతస్యాన్యత్ర ప్రతీత్యయోగాచ్చ నోపాయనం సన్నిపతతీతి పూర్వపక్షం కృత్వా ఉపాయనస్య కౌషీతకివాక్యే హానశేషతయా సమధిగతత్వాత్ సన్నిపతతి. అనుక్తే కౌషీతక్యుపసంహారస్సైవ విద్యైకత్వాపేక్ష - న తు స్తుత్యర్థతయా కీర్తితస్య త

౨౭॥ సూ. ॥ సామ్పరాయే తర్తవ్యాభావాత్తథాహ్యన్యే ॥

సుకృతదుష్కృతయోర్హానముపాయనంచ సర్వాసు విద్యాసు చిన్తనీయమిత్యుక్తమ్. తద్ధానం కిం దేహవియోగకాలే, దేహాన్నిష్క్రాన్తస్యాధ్వని, చ-ఉత దేహవియోగకాల ఏవేతి విశయే ఉభయత్రేతియుక్తమ్, ఉభయథా శ్రుతత్వాత్. ఏవం హి కౌషీతకినస్సమామనన్తి *స ఏతం దేవయానం పన్థానమాపద్యాగ్నిలోకం గచ్ఛతీత్యుపక్రమ్య *స ఆగచ్ఛతి విరజాం నదీం తాం మనసైవాత్యేతి తత్సుకృతదుష్కృతే ధూనుత ఇతి. అత్ర వాక్యే అధ్వని సుకృతదుష్కృతహానిః ప్రతీయతే. తాణ్డినస్తు *అశ్వ ఇవ రోమాణి విధూయ పాపం చన్ద్ర ఇవ రాహోర్ముఖాత్ప్రముచ్య ధూత్వా శరీరమకృతం కృతాత్మా బ్రహ్మలోకమభిసమ్భవామీతి. అత్ర తు దేహవియోగకాల ఇతి ప్రతీయతే. శాట్యాయనకేపి *తస్య పుత్రా దాయముపయన్తి సుహృదస్సాధుకృత్యాం ద్విషన్తః పాపకృత్యామితి పుత్రాదా

స్యతయోపసంహారో విద్యాన్తరేపి యుజ్యతే. అర్థవాదాన్తరస్యార్థవాదాన్తరాపేక్షా దృష్టా- *ఏకవింశో వా ఇతోసావాదిత్య ఇత్యర్థవాదః *ద్వాదశ మాసాః పఞ్చర్తవః త్రయ ఇమే లోకా ఇత్యర్థవాదసాకాఙ్క్షః, *త్రిష్టుభా భవతి సేన్ద్రియత్వాయేత్యయమపి *ఇన్ద్రియం వై త్రిష్టుబిత్యాదిసాపేక్షో దృష్టః. అతో విద్యాస్తుతిప్రకర్షాయోపాయనం సన్నిపతతి. శాఖాన్తరే శ్రుతస్యాన్యత్రాపేక్షయాం దృష్టాన్తాః కుశాదయః. గుణోపసంహారచిన్తాయాం స్తుత్యుపసంహారచిన్తా ప్రాసఙ్గికీతి. విచారాన్తరం చ కుర్వతే- విధూననం నామ కమ్పనం- ఉతార్థాన్తరం. అయమర్థః ద్వైధీభావకమ్పనాదియోగాచ్చలనవద్వస్తుగతం కార్యాన్తరప్రతిబన్ధనం లక్షణయోచ్యత ఇతి పూర్వపక్షం కృత్వా లక్షణాయా ముఖ్యస్సన్నిహితోపాయనపదానుసారేణ ప్రహాణలక్షణోచితా. శాఖాన్తరస్థస్య శాఖాన్తరేపి సన్నిధౌ దృష్టాన్తాః కుశాదయః. ఉపాయనశేషత్వాదితి వక్తవ్యే *శబ్దశేషత్వాదితి నిర్దేశోఽన్యగతసుకృతదుష్కృతద్వారస్య త్రప్రవేశాసమ్భవేన స్తుతిపరత్వాభిప్రాయ ఇతి చాహుః. అపరే పాఠమపి తుల్యం. అన్యే తు స్తుత్యర్థత్వమనాదృత్య హానోపాయనయోర్యోగాన్తదభిన్నత్వమిచ్ఛన్తః చిన్తా వికల్పసముచ్చయనిర్ధారణాయ- కేవలహానే నోపాయనోపసంహారః- ప్రాప్తస్యావచనే కారణాన్తరాభావాదితి పూర్వపక్షం కృత్వా అనారభ్యాధీతసర్వవిద్యాసాధారణకౌషీతకివాక్యైకదేశప్రతిపన్నోపాయనస్య సర్వహానవాక్యానాం శేషత్వాత్ కేవలహానశ్రవణేప్యుపసంహర్తవ్యమిత్యాహుః. అత్ర బ్రూమః- అత్ర సాక్షాత్సఙ్గత్యభావః పరైరేవాభ్యుపేతః. తస్యాం సమ్భవన్త్యాం ప్రాసఙ్గికవిచారపరత్వమయుక్తం. నన్వాచరితనాధికరణద్వయం తవాపి ప్రాసఙ్గికమితి చేత్- సత్యం- సోస్మాకం యుజ్యతే- న తు భవతః- అధికరణవిశేషపశ్చాద్భావనియామకాభావాత్. ప్రాసఙ్గికేన హి విచారేణ ప్రసఙ్గకాన్తరభావినా భావ్యం. గుణోపసంహారః ప్రసఙ్గకశ్చేత్- స్తుత్యుపసంహారచిన్తయా ద్వితీయాదనన్తరం వా పాదాన్తే వా భవితవ్యం- న తు మధ్యే- విశేషహేత్వభావాత్. అస్మాకం తు హాన్యాదివిచారే సాక్షాత్సఙ్గతే సతి హాన్యాదేస్సమయవిశేషాదిచిన్తాయాః తదనన్తరభావిత్వం హి యుజ్యతే. అతస్సఙ్గత్యభావానుపపత్త్యా హాన్యాదిచిన్తావిషయోవిచారో భవితుమర్హతి. కేవలహానావుపాయనం సన్నిపతేత్- న వేతి విచారో న ఘటతే- సకలకర్మప్రహాణస్య సర్వబ్రహ్మవిద్యాఫలత్వస్యార్థసామర్థ్యసిద్ధత్వాత్, బ్రహ్మవేదనావ్యభిచారిసకలకర్మప్రహాణప్రత్యభిజ్ఞాపనేన విహితత్వాదుపాయనస్య- క్రత్వవ్యభిచారిజుహూప్రత్యభిజ్ఞాపనేన విహితపర్ణతాయా ఇవ సర్వాసు విద్యాసు సన్నిపాతోపపత్తేర్న్యాయాన్తరనిరపేక్షత్వాత్,. విద్యాన్తరగోచరార్థవాదస్యార్థవాదాన్తరేణ సన్నిపాతోపపత్తిరపి దుర్వచా- ఏకవింశత్వార్థవాదాదివత్ సాకాఙ్క్షత్వాభావాత్. ఏకవింశత్వస్యాపేక్షితత్వాత్తత్రాపేక్షణీయప్రతిపత్తిరాకాఙ్క్షితా- నైవం విధూననశ్రుతేరుపాయనమపేక్షితం- న హి పటుః పటహధ్వనిభిర్విధూతని ద్ర ఇత్యుక్తే నిద్రాయా అన్యైరుపాయనమపేక్షితం. తథాపి రక్షపటన్యాయేనోత్థాపితాకాఙ్క్షం సన్నిపతతీతి చేన్న- అతిప్రసఙ్గాత్. పునశ్చ కిం ప్రభావాదిత్యత్యపాకాఙ్క్షాముత్థాప్య భాతి చ తపతి చ కీర్త్యా యశసా బ్రహ్మవర్చసేనేయ ఏవం వేద *నాస్యాబ్రహ్మవిత్కులే భవతీత్యాదయోఽర్థవాదాః కస్మాన్నాకృష్యేరన్. పురుషాన్తరగతసుకృతదుష్కృతయోః పురుషాన్తరసఙ్క్రమణానుపపత్త్యాస్తుతిమాత్రమితి చేన్న- క్రియోత్పత్తియోగ్యవిషయయోరీశ్వరనిగ్రహానుగ్రహయోః పురుషాన్తరే ఫలదానానుగుణ్యలక్షణసఙ్క్రమణోపపత్తేః. నన్వుపాయనస్య సర్వవిద్యాశేషత్వే తచ్చిన్తనస్య సార్వత్రికత్వం స్వయమేవ సిధ్యతీత్యనారమ్భణీయతా స్యాదితి చేన్న- పృథగామ్నానసామర్థ్యస్య పూర్వపక్షహేతోః స్థితత్వాదారమ్భోపపత్తేః. ....

హాన్యధికరణం సమాప్తమ్.

౨౭॥ సూ. ॥ సామ్పరాయే తర్తవ్యాభావాత్తథాహ్యన్యే ॥ సఙ్గత్యర్థమనువదతి (సుకృతేతి) తాణ్డినః- ఛన్దోగాః. కిం విదుషస్సుకృతదుష్కృతహానం దేహవియోగకాలే అధ్వని చ - ఉత దేహవియోగకాల ఏవ. కిముభయత్ర హాని శ్రవణం - ఉత దేహవియోగకాల ఏవ. కిం *సుకృతదుష్కృతే ధూనుత ఇతి వాక్యావయవస్య *స ఏతం దేవయానమిత్యస్మాత్ప్రాగన్వయః- ఉత యథాపాఠమన్వయః. కిమశరీరస్య సుఖదుఃఖానుభవశ్రవణానురోధేన ప్రాగన్వయవర్ణనం న్యాయ్యం- ఉత దేవయానగతస్య సూక్ష్మదేహస్థిత్యర్థం యథాపాఠమన్వయవర్ణనం న్యాయ్యం. కిం సూక్ష్మదేహస్థితిః కర్మణా వినోపపద్యతే- నేతి. న చేత్ - సూక్ష్మదేహస్థితయే యథాపాఠమన్వయస్య న్యాయ్యత్వాత్ తథైవాన్వయ ఇత్యుభయత్ర హాని శ్రవణాద్దేహవియోగకాలేఽధ్వని చ హానం స్యాత్. సూక్ష్మదేహస్థితిః కర్మణా వినోపపద్యతే చేత్- ప్రాగన్వయవర్ణనస్య న్యాయ్యత్వేన తథైవాన్వయ ఇత్యుభయత్ర శ్రవణాభావాత్ దేహవియోగకాల ఏవ సుకృతదుష్కృతహానం స్యాత్.—— అత్రేతరేష సర్వేషు కౌషీతకివాక్యమాద్యావాహ్యాసామ్పరాయ...

యావత్సంఖ్యాన్తసమకాలంసుకృతదుష్కృతసంక్రమణంశ్రూయమాణం దేహవియోగకాలఇతిగమ్యతే. అత స్సుకృతదుష్కృతయోరేకదేశో దేహవియోగకాలేహీయతే- శేషస్త్వధ్వని. ... ...

ఇతిప్రాప్తఉచ్యతే (సాంపరాయేఇతి) సాంపరాయే-దేహాత్క్రమణకాలఏవవిదుషస్సుకృతదుష్కృతేనిరవశేషంహీయేతే. కుతః. (తర్తవ్యాభావాత్) విదుషోదేహవియోగాత్పశ్చాత్సుకృతదుష్కృతాభ్యాంతరితవ్యభోగాభావాత్. విద్యాఫలభూతబ్రహ్మప్రాప్తివ్యతిరేకేణహిసుకృతదుష్కృతాభ్యాంభోక్తవ్యసుఖదుఃఖేనవిద్యతే. తథాహ్యన్యేదేహవియోగాదూర్ధ్వంబ్రహ్మప్రాప్తివ్యతిరిక్తసుఖదుఃఖోపభోగాభావమధీయతే *అశరీరంవావసన్తంనప్రియాప్రియేస్పృశతః *ఏషసంప్రసాదోస్మాచ్ఛరీరాత్సముత్థాయపరంజ్యోతిరుపసంపద్యస్వేనరూపేణాభినిష్పద్యతే *తస్యతావదేవచిరంయావన్నవిమోక్ష్యేఽథసంపత్స్యఇతి....

౨౮॥ సూ. ఛన్దతఉభయావిరోధాత్ ॥ ఏవమర్థస్వాభావ్యాత్సుకృతదుష్కృతహానికాలే వర్ణ్యతేసత్యుభయావిరోధేన- శ్రుతేరర్థస్వభావస్యచావిరోధేనఛన్దతః - యథేష్టంపదానామన్వయోవర్ణనీయః. కౌషీతకీవాక్యే *తత్సుకృతదుష్కృతేధూనుతఇతిచరమశ్రుతోవాక్యావయవః *ఏతందేవయానంపన్థానమాపద్యేతిప్రథమశ్రుతావయవాత్ప్రాగనుగమయితవ్యఇత్యర్థః...........

అత్రపూర్వపక్షీప్రత్యవతిష్ఠతే.

౨౯॥ సూ. గతేరర్థవత్త్వముభయథాన్యథాహివిరోధః॥ సుకృతదుష్కృతయోరేకదేశస్యదేహవియోగకాలేహానిః- శేషస్యచపశ్చాదితిఉభయథాకర్మక్షయేసత్యేవగతేరర్థవత్త్వం - దేవయానగతిశ్రుతేరర్థవత్త్వమిత్యర్థః. (అన్యథాహివిరోధః) దేహవియోగకాలఏవసర్వకర్మక్షయే సూక్ష్మశరీరస్యాపివినాశఃస్యాత్- తథాసతికేవలస్యాత్మనోగమనంనోపపద్యతే. అత ఉత్క్రాన్తిసమయేవిదుషోనిశ్శేషకర్మక్షయోనోపపన్నః. ....

అత్రోత్తరం.

౩౦॥ సూ. ఉపపన్నస్తల్లక్షణార్థోపలబ్ధేర్లోకవత్ ॥ ఉపపన్నఏవోత్క్రాన్తికా

ధ్వనివేతిసంశయమాహుః. తదయుక్తం- వాక్యద్వయోత్థత్వాత్సంశయస్య. నహికౌషీతకీవాక్యమాత్రేణసంశయోజాయతే.——దాయసంక్రాన్తిసమకాలత్వమపిదేహవియోగకాలఏవప్రహాణస్యార్థాపత్తిః. ఉభయశ్రుత్యవైయర్థ్యంపూర్వపక్షహేతుః. ... ...

(ఇతిప్రాప్తఇత్యాది) (తర్తవ్యాభావాదితి) అత్రతరతిఃప్రాప్తివచనః. (అశరీరంవావసన్తమితి) శరీరవియోగానన్తరమేవేతిభావః. ....

౨౮॥ సూ. ఛన్దతఉభయావిరోధాత్॥ (అర్థస్వాభావ్యాదితి) శ్రుతివాక్యస్యాపి *తర్తవ్యాభావాదితిసూత్రోక్తత్వాదర్థస్వాభావ్యమేవాత్రహేతురుక్తః. (శ్రుతేరర్థస్వభావస్యచావిరోధేనేతి) శ్రుతేః- దేహవియోగఏవప్రహాణపరశ్రుతేః. (పదానామితి) మహావాక్యాపేక్షయాపదస్థానీయానాంవాక్యావయవానామిత్యర్థః. (ఛన్దతఇతి) యథేష్టమిత్యుక్తేకుత్రకేషామిత్యన్వయస్యాస్ఫుటత్వాత్ అనుపపన్నాన్వయోదాహరణాదితితదర్థమాహ (కౌషీతకీతి) యథా *అగ్నిహోత్రంజుహోతి *యవాగూంపచతీతివాక్యయోరర్థక్రమేణపాఠక్రమోబాధ్యతే- తద్వదిహాపి. *తత్సుకృతదుష్కృతేధూనుతే *సఏతందేవయానంపన్థానమాపద్యతేఇత్యర్థక్రమఇత్యర్థః..............................

అనన్తరసూత్రమవతారయతి (అత్రేతి)

౨౯॥ సూ. గతేరర్థవత్త్వముభయథాన్యథాహివిరోధః॥ కేవలస్యాత్మనోగమనంనోపపద్యతఇతికథం- అణుత్వాద్గమనంయుజ్యతఇతిచేన్న- కరణకలేబరరహితస్యప్రవృత్త్యశక్తత్వాత్, సత్యసంకల్పత్వాదేరనావిర్భూతత్వాచ్చ. *ఉపపన్నఇత్యుత్తరసూత్రారమ్భత్వాత్తత్సంఘటనార్థమనుపపన్నఇతిపూర్వసూత్రవ్యాఖ్యానంసమాపితమ్. ....

ఉత్తరసూత్రమవతారయతి (అత్రోత్తరమితి)

౩౦॥ సూ. ఉపపన్నస్తల్లక్షణార్థోపలబ్ధేర్లోకవత్॥ లక్షణశబ్దఃస్వరూపవాచీ. అకర్మహేతుకదేహసమ్బన్ధరూపప్రయోజనా

తేసర్వకర్మక్షయః. కథం. (తల్లక్షణార్థోపలబ్ధేః) క్షీణకర్మణోప్యావిర్భూతస్వరూపస్య దేహసమ్బన్ధ... పలబ్ధేః. *పరంజ్యోతిరుపసమ్పద్య స్వేనరూపేణాభినిష్పద్యతే * సతత్రపర్యేతిజక్షత్క్రీడన్రమమాణః * సః స్వరాడ్భవతితస్యసర్వేషులోకేషుకామచారోభవతి *సఏకధాభవతిత్రిధాభవతీత్యాదిషుదేహసమ్బన్ధార్థోహ్యుపలభ్యతే. అతః క్షీణకర్మణోపిసూక్ష్మశరీరయుక్తస్యదేవయానేనగమనముపపద్యతే. కథం సూక్ష్మశరీరముప్యారబ్ధకకర్మవినాశేవతిష్ఠతఇతిచేత్. విద్యామాహాత్మ్యాదితిబ్రూమః. విద్యాహిస్వయంసూక్ష్మశరీరస్యానారమ్భికాపి ప్రాకృతసుఖదుఃఖోపభోగసాధనస్థూలశరీరస్య సర్వకర్మణాంచనిరవశేషక్షయేపిస్వఫలభూతబ్రహ్మప్రాప్తిప్రదానాయదేవయానేనపథైనంగమయితుంసూక్ష్మశరీరంస్థాపయతి. (లోకవత్) యథాలోకేసస్యార్థమపఃప్రవర్తయతాం... తటాకాదికేతద్ధేతుష్వతదిచ్ఛాదిష్వవినష్టేష్వపితదేవతటాకాదికంఅశిథిలం కుర్వన్తస్తత్రపానీయపానాదికుర్వన్తి- తద్వత్. ...

అథస్యాత్ -జ్ఞానినాంసాక్షాత్కృతపరతత్త్వానాందేహపాతసమయేకర్మణోనిరవశేషక్షయాద్దేహపాతాదూర్ధ్వంసూక్ష్మశరీరమాత్రంగత్యర్థమనువర్తతే – సుఖదుఃఖానుభవోనవిద్యతఇతియదుక్తం- తన్నోపపద్యతే-వసిష్ఠావాన్తరతపః ప్రభృతీనాంసాక్షాత్కృతపరతత్త్వానాం దేహపాతాదూర్ధ్వందేహాన్తరసఙ్గమః, పుత్రజన్మవిపత్త్యాదినిమిత్తసుఖదుఃఖానుభవశ్చదృశ్యతఇతి. అతఉత్తరంపఠతి.

౩౧॥ సూ. ...యావదధికారమవస్థితిరాధికారికాణామ్॥ ... నాస్మాభిస్సర్వేషాంజ్ఞానినాందేహపాతసమయేసుకృతదుష్కృతయోర్వినాశఉక్తః- అపితుయేషాంజ్ఞానినాందేహపాతానన్తరమర్చిరాదికాగతిఃప్రాప్తా- తేషాందేహపాతసమయేసుకృతదుష్కృతహానిరుక్తా. వసిష్ఠాదీనాంత్వాధికారికాణాం నదేహపాతానన్తరమర్చిరాదిగతిప్రాప్తిః- ప్రారబ్ధస్యాధికారస్యాసమాప్తత్వాత్. తేషాంకర్మవిశేషేణాధికారవిశేషంప్రాప్తానాం యావదధికారసమాప్తితదారమ్భకంకర్మనక్షీయతే- ప్రారబ్ధస్యహికర్మణోభోగాదేవక్షయః. అతఆధికారికాణాంతదారమ్భకంకర్మయావదధికారమవతిష్ఠతే- అతస్తేషాంనదేహపాతాదనన్తరమర్చిరాదిగతిప్రాప్తిః. ....

సామ్పరాయాధికరణంసమాప్తమ్.

సలబ్ధైరిత్యర్థః. తదుపలబ్ధేరితివక్తవ్యేకిమర్థం * తల్లక్షణార్థోపలబ్ధేరితిశబ్దభూయస్త్వమితిచేత్. ఉచ్యతే - నహ్యావిర్భూతస్వరూపస్యకర్మకృతప్రాకృతదేహసమ్బన్ధోఽస్తి - తస్మాచ్ఛరీరత్వాకారేణ సజాతీయదేహసమ్బన్ధమాత్రమేవ - నత్వయమేవ కర్మకృతః ప్రాకృతదేహఇత్యభిప్రాయేణ * తల్లక్షణార్థోపలబ్ధేరిత్యుక్తం * లోకవదితిసూత్రమంశమవతారయితుమాహ (కథమితి) విద్యామాహాత్మ్యముపపాదయతి (విద్యాహీతి) పాపంయథాస్వఫలభూతదుఃఖభోగాయనిరయప్రాప్తిహేతుంప్రవృత్తిఃశతి, యథాపుణ్యంస్వఫలభూతసుఖభోగాయస్వర్గప్రాప్తిహేతుంప్రవృత్తిఃశతి,- తథాబ్రహ్మవిద్యాపిస్వఫలబ్రహ్మప్రాప్తిహేతుంశరీరంస్థాపయతీత్యర్థః. * లోకవదితిసూత్రఖణ్డంవ్యాచష్టే (యథేతి) అన్యహేతుకతయోత్పన్నస్యహేత్వభావేపికార్యాన్తరార్థంస్థితౌదృష్టాన్తఉక్తః. ....

అనన్తరసూత్రశఙ్కామాహ (అథస్యాదితి)

౩౧॥ సూ. ...యావదధికారమవస్థితిరాధికారికాణామ్॥ ... వసిష్ఠాదీనామర్చిరాదిగత్యభావముపపాదయతి(ప్రారబ్ధస్యేతి) అధికారః- పదం. తతఃకిమిత్యత్రాహ (తేషామితి) దేహపాతానన్తరప్రాప్తార్చిరాదిగతీనామేవవిదుషాందేహపాతసమకాలేసుకృతదుష్కృతక్షయః- నసర్వేషాం. వసిష్ఠాదీనామసమాప్తాధికారాణాంతద్ధేతోరసుఖవైకవినాశ్యస్యకర్మణోవిద్యమానతయానార్చిరాదిగతిరాసన్నా - అతోనదేహపాతసమకాలేకర్మక్షయఇతినదోషఇత్యర్థః. ... ...

అత్రతుద్వితీయసూత్రస్యపరైర్వ్యాఖ్యానాన్తరంచకృతం- కర్మక్షయహేతోర్యమనియమాదివిద్యాభ్యాసస్యదేహపాతాత్ పశ్చాద్భావకల్పనాయాత ద్ధేతుకర్మక్షయస్యానుపపత్తేఃదేహపాతాత్పూర్వమేవ *తద్వతః- ఇచ్ఛాతోఽనుష్ఠానం, తత్పూర్వకంసుకృతదుష్కృతహానం, చస్యాత్ - ఏవంచసతినిమిత్తనైమిత్తికయోరవిరోధఇతి. అధ్యాహారబాహుళ్యాత్, కౌషీతకినాంపాఠస్యపరిహారస్యవక్తవ్యత్వాచ్చ, తదనాదరః. దేవయానమధ్యేఽనుష్ఠానానుపపత్తేః ప్రహాణానుపపత్తిరితివా. సాధకావస్థాయామేవఛన్దతోఽనుష్ఠానం,తత్పూర్వకంచసుకృతదుష్కృతహానం, ఇతివాఽధ్యాహారఃకార్యః.

అస్మాకంతు [illegible] ॥ గతేరర్థవత్త్వముభయథాఽన్యథా హి విరోధః ॥ దేవయానపథః క్రమనియమేన సర్వత్ర సన్ని
ధత్తే - ఉపాసనాసహకారిత్వాత్ క్వచిన్నపఠితే క్వచిన్నపఠితాస్సర్వం - దేవయానపథే ఉపసంహర్తవ్యః ఉపాయనాదినా సుకృతదుష్కృతహానావసానే ఉత్తరోత్తరం
కృత్యం ఉపాసకస్యాథ కర్తవ్యం ఉభయథా - క్వచిత్సన్నిపతేత్ క్వచిన్నేతి విధాగేన భవతి - నిరస్తసమస్త బ్రహ్మభూయనిరస్తాదే
శాస్త్రకమునవిరోధాత్, పర్యఙ్కవిద్యాదిషు గమనహేతుభూతకారణభూతపర్యఙ్కారోహణాద్యుపపత్తేశ్చ లోకవత్ యథా గ్రామాన్తర ప్రా
ప్త్యర్థం గమనేన ఆరోగ్య ప్రాప్త్యర్థం గమనేచ - తద్వదితి పర్యుక్తం తదయుక్తం- నిర్గుణవిద్యాయామివ అప్రామాణికత్వాదపరాస్వారస్యాచ్చ
॥ అర్థవత్త్వముభయథా తత్త్వైవార్థవత్త్వం నైవ ప్రకారద్వయే ఉపపత్తిత్వం స్యాత్ ॥ దేవయానస్య క్వచిదసన్నిపాతో నామ తత్ర ప్రయోజనశూన్య
త్వం తథమర్థవత్త్వస్య ప్రకారోఽర్థశూన్యత్వం బ్రహ్మణోఽనన్తత్వే వ్యాపకస్య నిరస్తసమస్తనిర్వాణ కాలవిశేషమివ దేశవిశేషమపేక్షత ఇతి నవి
రోధః —— అపరేత్వాహు పరక్రియమాణస్సుకృతదుష్కృతయోః కథం పరత్ర సఙ్క్రాన్తిరిత్యాశఙ్కాయాం ॥ అన్యత్ర పరత్ర శుభాశుభసఙ్క్రా
న్తదీయసుకృతదుష్కృతాపత్తిః ॥ తద్యథానన్యయత్వాపంకేషు మానం తు గచ్ఛతీత్యాది శాస్త్రప్రామాణ్యాద్యుక్తయ, తన్మన్త్ర కౌషీతకీశాట్యా
యనశ్రుత్యోరవిరోధాత్ ఏవం పుణ్యమపి న రతే చేత్ కిమర్థా గతిరిత్యపేక్షాయాం ॥ గతేరర్థవత్త్వమిత్యాది గతేరర్థవత్త్వముభయథాపుణ్యపాప
నివృత్తిరూపప్రకారద్వయేన భవతి అన్యథా పుణ్యానువృత్తావనావృత్తిశ్రుతివిరోధః గతిశ్చ దేశవిశేషప్రాప్త్యర్థం యుజ్యతే తదాహ ॥ ఉపపన్న ఇ
తి ఉపపన్నో గత్యుపదేశః పర్యఙ్కవిద్యాయాం లోకఇవకార్యబ్రహ్మణాసంవాదాద్యుపపత్తేరితి తత్ర బ్రాహ్మః పరత్ర శుభాశుభసఙ్క్రాన్తిరిత్యు
క్తేఽపి పరకీయయోః కథమన్యత్ర ప్రవేశ ఇతి నంశయోఽవతిష్ఠతే తత్ర శాస్త్రప్రామాణ్యాదితి వక్తవ్యం తత కౌషీతకీశాట్యాయనశ్రుత్యోరవిరోధా
దిత్యేతావతాఽలం ॥ అన్యత ఇత్యస్య వైయర్థ్యం అనన్తరమాత్రస్యచ పుణ్యం నివర్తతే చేత్ కిమర్థా గతిరితి శఙ్కాపరిహారపరత్వముయుక్తం దేశవి
శేషప్రాప్తిరూపప్రయోజనస్యాకాఙ్క్షత్వాత్ కర్మణోస్త్యాగయోగస్యానావృత్తిశ్రుత్యవిరోధస్యచ గతిప్రయోజనత్వాభావాత్ సుకృతదుష్కృతప్ర
హాణం దేహవియోగసమయ ఏవ భవతీతి ప్రతిపాదితం తస్య పక్షాద్భావి గతిప్రయోజనత్వం హ్యయుక్తం అనావృత్తిశ్రుత్యవిరోధస్యచ గత్యపురుషసమవేత
త్వాభావేన గతిఫలత్వాసంభవ గతిప్రతిపాదకభాష్యపఙ్క్తిసంహితత్వస్యోచితం కార్యబ్రహ్మప్రాప్తిత్వం వాదాదిప్రయోజనమనన్తరమాత్రో క్తి
మక్తిరితి చేత్ తన్నాతిస్పష్టం —— అన్యేతు ॥ సామ్పరాయ ఇత్యాత్రం పూర్వపక్షవిషయం కృత్వా ద్వితీయం సిద్ధాన్తవిషయత్వమిష్టమితి శ్రుతి
ద్వయవిరోధపరిహారపరం ద్వితీయం ప్రమేయం వ్యాచక్షతే ॥ ఛన్దత ఉభయావిరోధాత్ ఉపాసనార్థమధ్వని సుకృతదుష్కృతత్యజనం కౌ
షీతకీవాక్యస్యార్థగృహీతత్వాత్ సర్వవిద్యాశేషత్వేనాయ చిన్తనార్థం ఇతరద్వాక్యం తత్త్వవస్తుపతద్విషయం ఏవ ముభయోశ్శ్రుత్యోరవిరోధ ఇతి
యద్వా నైర్గుణ్యకర్మహానమధ్వనిచిన్తితం తేషాం తదన్యస్యాత్ నైర్గుణ్యయోగేనచిన్తితం తేషాం తదేవమనన్తరమస్యాదితి ఛన్దత ఉభయథాఽవిరోధ
ఇత్యాహుః తత్ర ఛన్దత ఉపపత్తేః ముముక్షూణాంతత్త్వస్యైవచిన్తనీయత్వేన చిన్తనార్థం తదుపతత్త్వస్యాపి ఉభయానుపపత్తే
రితి క్రమేణాసిద్ధిస్స్యాత్ తత్త్వమేవస్యాత్ నచైవ చిన్తనైయర్థ్యం భవతి చేచ్చిన్తాపావిత్వం చ తదితరత్ర శాస్త్రానుసారతత్త్వ ది
పక్షత్యర్థతాయాం విత్త్వం చ ద్వితీయోఽప్యనుపపన్నః తుల్యబలత్వాదాదుపదానభేదే కల్ప్య యథానుపపత్తే సామ్పరాయపక్షో
హి వాక్యద్వయం పఠతి ఇతరస్మిన్నేవ ॥ తాన్ విధూయేతి శ్రుత్యా క్రమ నియమాభావాద్యగ్రాహితవచనమప్రాహ్యతాత్ కౌషీతకి
నాం పాఠక్రమాత్ ప్రబలత్వ ॥ గతేరర్థవత్త్వమిత్యధికరణాన్తరమాహు అర్చిరాదిగతిర్నతత్వప్రమేయత్వే విధీయతే అతత్త్వప్రతిప
త్త్యర్థముపాసనార్థం చేతి సంశయే గతిముపాసీతేతి విధ్యభావాత్ పూర్వపక్షః ఏకస్యాపి వాక్యాదిగతేః ఉపాసనాశేషత్వేన ఫలత్వా న్యూనతా
ధికభావవిరోధస్యోపాసనార్థతయాఽపరిహార్యత్వాత్ ధ్యానస్య ధ్యానవతాం తథాన్యథాప్రసక్తత్వా స్య ఉభయార్థమితి సిద్ధాన్తయన్తి ఇత్యాదిద్వి
ద్యాసు ప్రతిపాదితపర్వణాం తచ్చిన్తా గతిశ్రవణరహితాసు విద్యాసూపసంహారః సర్వపర్వాగతిశ్చ యథాతత్త్వముపాస్యసన్నిపత్త్యా
దిత్యాహుః ॥ ఏవమిత్యాదేర్నైవాధ్యారోపహేతి వచనాత్ తత్త్వవేదనముపాసనం చ గత్యామ్నానఫలమిత్యుక్తం వేదనశబ్దేనాపి విశేషితత్త్వజ్ఞానము
పాసనం చ వదతీతి ॥ ఉపపన్న ఇతి గతిశ్రుతేరుభయథార్థ ఉపపన్నః తత్ప్రమాణతయా ఊర్ధ్వగమనాద్యనిష్ప్రమకేన పురుషఫలే కథాని
ష్ప్రమణస్యాన్తరాళే పురుషేణ కర్తుమశక్యత్వాత్ న్యస్యత్వనిబన్ధనత్వాద్ధ్యాయమాననిర్వర్తనం కార్యం లోకేప శీలితేనాపనాగచ్ఛతి న
స్తమనే పినప్రయాణ్యతీతి వగయన్తి తదయుక్తం మార్గపర్వవిరోధస్యోపాసనార్థత్వేనవినాపి సుపరిహార్యత్వాత్ గతిపాదేపఠ్యమానత్వాత్ మార్గప
ర్వణాం న్యూనాధిక భావవిరోధః సర్వశాఖాప్రత్యయన్యాయేన సుపరిహరః పరిహరిష్యతే చ క్వచిత్ క్వచిదనామ్నాతస్యాన్యత్రాస్థ్యోపాదానత్వా
భావాత్ అన్యత్రామ్నాతస్యాసద్భావాయోగాత్ వస్తునివిష్టత్వయోగాచ్చ తథాతథోపాసనార్థమితిచేన్న ఉపాసనార్థత్వేనవినాప్యనామ్నా
తపర్వణః నహికర్మకాణ్డే క్వచిత్క్వచిదనామ్నానముపాసనార్థం నాప్యజ్ఞానాదినిబన్ధనం కింతు స్థానమిదమిత్యాపాదనీయం అనామవేదపాఠస్యాపర్యను
యోజ్యత్వాత్ మన్త్రబ్రాహ్మణభాగాః క్వచిదనఙ్గీకృతా అప్యామ్నాతాః క్వచిత్సఙ్గీకృతాః కోటిపర్యనుయోగః అనామ్నానస్యన్యాయసిద్ధోపాస
నార్థత్వే సర్వశాఖాప్రత్యయన్యాయశ్చభజ్యతే క్వచిదప్యనుక్తోపసంహారస్యానపేక్షితత్వాత్ ॥ ఏవం విద్వత్పర్యఙ్కం పాదేనైవాధ్యారోహతీతి శ్రుతి
శ్చ యథావస్థితమార్గవిషయతయోపపన్నా తస్యాశ్శ్రుతత్వేనన్యూనాధికపర్వవిశిష్టమార్గవిషయత్వేనియామకాభావాత్ నచఫలైకత్వేఽపిన్యూనాధికా
నుసన్ధానమయుక్తం నహిమార్గపర్వానుక్రమస్యచిత ప్రాప్తిరుపపద్యతే - నహిశ్రుతమద్వితీయానతిక్రమేణాదశమసోపాన ప్రాప్తిరుపపద్యతే ॥ ఉపపన్న

౩-౨॥ సూ. ॥ అనియమస్సర్వేషామవిరోధశ్శబ్దానుమానాభ్యామ్॥

ఉపకోసలాదిషు యేషూపాసనేష్వర్చిరాదిగతిః శ్రూయతే - కిం తన్నిష్ఠానామేవ తయా బ్రహ్మప్రాప్తిః- ఉత సర్వేషాం బ్రహ్మోపాసననిష్ఠానామితి సంశయే- ఇతరేష్వనామ్నానాత్, *యే చేమేఽరణ్యే శ్రద్ధా తప ఇత్యుపాసతే *శ్రద్ధాం సత్యముపాసతే ఇతీతరసకలబ్రహ్మవిద్యోపస్థాపకత్వే ప్రమాణాభావాచ్చ తన్నిష్ఠానామేవ.

ఇతి ప్రాప్తేఽభిధీయతే (అనియమ ఇతి) సర్వేషాం- సర్వోపాసననిష్ఠానాం తయైవ గన్తవ్యత్వాత్ తన్నిష్ఠానామేవేతి నియమో నాస్తి. సర్వేషాం తయైవ గమనే హి సతి శబ్దానుమానాభ్యాం- శ్రుతిస్మృతిభ్యామవిరోధః. అన్యథా విరోధ ఏవేత్యర్థః. శ్రుతిస్తావత్ ఛాన్దోగ్యవాజసనేయకయోః పఞ్చాగ్నివిద్యాయామర్చిరాదిమార్గేణ సర్వబ్రహ్మోపాసననిష్ఠానాం గమనమాహ * య ఏవమేతద్విదుర్యే చామీ అరణ్యే శ్రద్ధాం సత్యముపాసతే తేఽర్చిషమభిసమ్భవన్తీతి వాజసనేయకే, * తద్య ఇత్థం విదుర్యే చేమేఽరణ్యే శ్రద్ధా తప ఇత్యుపాసతే తేఽర్చిషమభిసమ్భవన్తీతి ఛాన్దోగ్యే, య ఇత్థం విదురితి పఞ్చాగ్నివిద్యానిష్ఠాః, యే చేమే ఇత్యాదినా శ్రద్ధాపూర్వకం బ్రహ్మోపాసీనానాం, శ్రుతిశ్చార్చిరాదికాం గతిరుపదిశ్యతే. * సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ * సత్యం త్వేవ విజిజ్ఞాసితవ్యమితి సత్యశబ్దస్య బ్రహ్మణి ప్రసిద్ధేః, తపశ్శబ్దస్యాపి తేనైకార్థ్యాత్, సత్యతపశ్శబ్దాభ్యాం బ్రహ్మైవాభిధీయతే. శ్రద్ధాపూర్వకం బ్రహ్మోపాసనం చాన్యత్ర శ్రుతం * సత్యం త్వేవ విజిజ్ఞాసితవ్యమిత్యుపక్రమ్య *శ్రద్ధా త్వేవ విజిజ్ఞాసితవ్యేతి. స్మృతిరపి *అగ్నిర్జ్యోతిరహశ్శుక్లః షణ్మాసా ఉత్తరాయణమ్ । తత్ర ప్రయాతా గచ్ఛన్తి బ్రహ్మ బ్రహ్మవిదో జనా ఇతి సర్వేషాం బ్రహ్మవిదామనేనైవ మార్గేణ గమనమిత్యాహ. ఏవం జాతీయకాః

ఇత్యాదిసూత్రార్థోఽప్యనుపపన్నః- మార్గస్య చ్ఛిన్నస్య ద్రష్టోపాయత్వానుపపత్తేః. న హి చిరానుష్ఠాతో రాజమార్గః ఉత్క్రాన్తేన ప్రాప్తుం శక్యతే. అతో యథాభాష్యమేవార్థ ఉపపన్నః. ....

సామ్పరాయాధికరణం సమాప్తమ్.

౩-౨॥ సూ. ॥ అనియమస్సర్వేషామవిరోధశ్శబ్దానుమానాభ్యామ్॥ అర్చిరాదిగతేః ప్రస్తుతత్వాత్ తన్నియమానియమచిన్తేత్యవాన్తరసఙ్గతిః. కిమర్చిరాదిగతిస్తత్ర తత్రాధిగతామ్నాతోపాసననిష్ఠానామేవ- ఉత సర్వవిద్యానిష్ఠానామ్. కిం ఛాన్దోగ్యవాజసనేయకయోః * తద్య ఇత్థం విదుః *య ఏవమేతద్విదురితి వాక్యయోః పఞ్చాగ్నివిద్యానిష్ఠానామేవార్చిరాదిగతిశ్రవణమ్- ఉత సర్వబ్రహ్మనిష్ఠానామ్. * యే చేమేఽరణ్యే శ్రద్ధా తప ఇత్యుపాసతే * యే చామీ అరణ్యే శ్రద్ధాం సత్యముపాసతే ఇతి కిం పఞ్చాగ్నివిద్యానిష్ఠానుద్దిశ్య గతిర్విధీయతే- కిమితరానప్యుపాసకాన్. కిం శ్రద్ధాసత్యతపశ్శబ్దైరుపాస్యబ్రహ్మోపస్థాపనముఖేనోపాసనాన్తరప్రతిపత్తిరస్తి- నేతి. కిముపకోసలవిద్యాయామ్ *ఆచార్యస్తు తే గతిం వక్తేతి గత్యనువాదః ఉపాసనాన్తరప్రతిపత్తిముపోద్బలయతి - నేతి. యదా నోపోద్బలయతి- తదా బ్రహ్మోపస్థాపనముఖేనోపాసనాన్తరాప్రతిపత్తేః ఇతరోపాసకానామనుక్తిప్రసక్త్యాత్ పఞ్చాగ్నివిద్యానిష్ఠానేవోద్దిశ్య గతివిధానాచ్ఛాన్దోగ్యాదౌ పఞ్చాగ్నివిద్యానిష్ఠవ్యతిరిక్తానామర్చిరాదిగతిశ్రవణాభావాత్ న సర్వబ్రహ్మవిద్యానిష్ఠానామితి స్యాత్. యదోపోద్బలయతి - తదా బ్రహ్మోపస్థాపనముఖేనోపాసనాన్తరప్రతిపత్తేరితరానప్యుద్దిశ్య విహితత్వేన ఛాన్దోగ్యాదౌ పఞ్చాగ్నివిద్యానిష్ఠవ్యతిరిక్తానామప్యర్చిరాదిశ్రవణాత్ సర్వబ్రహ్మనిష్ఠానామప్యర్చిరాదిగతిస్స్యాదితి. సిద్ధాన్త్యభిమతవాక్యస్య నిర్వాహమాహ (యే చేమ ఇతి) (ప్రమాణాభావాదితి) సత్యతపశ్శబ్దయోః బ్రహ్మవాచకత్వే కారణాభావాదభిప్రేతః. ... ...

(ఇతి ప్రాప్త ఇతి) (గమనే హి సతీతి) హి సతి శబ్దస్సూత్రయోజనాశేషః. (అవిరోధ ఇతి) శ్రుతిస్మృతిభ్యామస్యార్థస్యావిరోధ ఇత్యర్థః. ఉదాహృతవాక్యస్య సర్వబ్రహ్మవిద్యానిష్ఠానామర్చిరాదిగతిమత్త్వప్రతిపాదనం దర్శయతి (ఛాన్దోగ్య ఇత్థం విదురితి) సత్యశబ్దస్య బ్రహ్మవాచకత్వం దర్శయన్ తన్ముఖేన తపశ్శబ్దస్యాపి తద్వాచిత్వం దర్శయతి (సత్యం జ్ఞానమితి) తపశ్శబ్దస్యాపి *పరమం యో మహత్తప ఇత్యాదిషు ద్రష్టవ్యమ్.—— పరైస్తు విద్యాన్తరేణ కేవలశ్రద్ధాతపోభ్యామర్చిరాదిగతిలాభాసమ్భవస్య * విద్యయా తదారోహన్తి యత్ర కామాః పరాగతాః। న తత్ర దక్షిణా యన్తి నావిద్వాంసస్తపస్విన ఇత్యాది శ్రుతిసిద్ధత్వాత్ శ్రద్ధాతపఃపరాయణానాం విద్యానిష్ఠత్వమర్థమిత్యుక్తమ్. తదవిరుద్ధమ్. అర్థవాదమాత్రత్వం సమ్భవదుక్తతమమ్.—— * స ఏనాన్ బ్రహ్మ గమయతీతి బ్రహ్మప్రాప్తిఫలత్వాత్, ఫలస్య చ యథోపాసనభావిత్వాత్, తత్రోపాస్యతయా ప్రతీతం సత్యతపశ్శబ్దవాచ్యం బ్రహ్మైవేతి సిద్ధమ్. శ్రద్ధాపూర్వకం బ్రహ్మోపాసనస్య శ్రుత్యన్తరసిద్ధతాం దర్శయతి (శ్రద్ధాపూర్వకమితి) స్మృతివచనే * బ్రహ్మ బ్రహ్మవిదో జనా ఇత్యత్ర తాత్పర్యమ్. న విద్యావిశేష ఉక్తః. (ఏవం జాతీయకా ఇతి) * తయోర్ధ్వమాయన్నమృతత్వమేతి * సూర్యద్వారేణ తే విరజాః ప్రయాన్తి *అథోత్తరేణ తపసా బ్రహ్మచర్యేణ శ్రద్ధయా విద్యయాఽఽత్మానమన్విష్యాదిత్యమభిజయన్తే ఇత్యాదయశ్శ్రుతయః. * సహస్రశ్రుతిర్జిజ్ఞాస్యస్సమస్తైరేవమేవ తు। ద్రష్టవ్యస్త్వనుమన్తవ్యశ్శ్రోతవ్యశ్చ ద్విజాతిభిః। య ఏవమేనం జానన్తి యే చారణ్యకమాశ్రితాః। ఉపాసతే తపస్సత్యం

శ్రుతిస్మృతిభ్యాం చావగమ్యతే. ఏవం సర్వవిద్యాసాధారణీయం గతిః ప్రాస్తైవోపకోసలవిద్యాదావనూద్యతే. ....

అనియమాధికరణం సమాప్తమ్.

33॥ సూ. అక్షరధియాంత్వవరోధస్సామాన్యతద్భావాభ్యామౌపసదవత్తదుక్తమ్॥

బృహదారణ్యకే శ్రూయతే *ఏతద్వై తదక్షరం గార్గి బ్రాహ్మణా అభివదన్త్యస్థూలమనణ్వహ్రస్వమదీర్ఘమలోహితమస్నేహమచ్ఛాయమతమోఽవాయ్వనాకాశమసఙ్గమరసమగన్ధమచక్షుష్కమశ్రోత్రమవాగమనోఽతేజస్కమప్రాణమముఖమమాత్రమనన్తరమబాహ్యం న తదశ్నాతి కించన న తదశ్నాతి కశ్చన ఏతస్య వా అక్షరస్య ప్రశాసనే గార్గి సూర్యాచన్ద్రమసౌ విధృతౌ తిష్ఠత ఇతి. తథా ఆథర్వణే *అథ పరా యయా తదక్షరమధిగమ్యతే యత్తదద్రేశ్యమగ్రాహ్యమగోత్రమవర్ణమచక్షుశ్శ్రోత్రం తదపాణిపాదమితి. తత్ర సంశయః-కిమిమే అక్షరశబ్దనిర్దిష్టబ్రహ్మసమ్బన్ధితయా శ్రుతాః అస్థూలత్వాదయః ప్రపఞ్చప్రత్యనీకతాస్వరూపాస్సర్వాసు బ్రహ్మవిద్యాస్వనుసన్ధేయాః-

---

శ్రద్ధయాపరయా యుతాః। క్రమాత్తే సమ్భవన్త్యర్చిరహశ్శుక్లం తథోత్తరం। అయనం దేవలోకం చ సవితారం సవైద్యుతం। తత్ర తత్పురుషో దివ్యో మానవో బ్రహ్మలౌకికః। కరోతి పునరావృత్తిస్తేషామిహ న విద్యత ఇత్యాదికాః స్మృతయః, శ్చ వివక్షితాః. సర్వవిద్యాస్వర్చిరాదిగతిః ప్రాప్తా చేత్- ఛాన్దోగ్యే ప్రదేశద్వయే ఽర్చిరాదిగతేర్ద్విరుక్తిః కథమిత్యత్రాహ (ఏవం సర్వేతి) పూర్వపక్షే * తద్య ఇత్థం విదురిత్యాదివాక్యస్య సన్నిధోఽనువాదత్వం చ- సిద్ధాన్తే తు న తత్ప్రసఙ్గః- అన్యేషామనువాదత్వమాత్రమేవ. ఇదమధికరణమర్చిరాదిగతిచిన్తనస్య తత్ప్రసిద్ధ్యర్థత్వాత్. అర్చిరాదిగతేస్సర్వవిద్యాసు చిన్తనీయతయా కృతం- తద్వ్యక్తీభవిష్యతి. ... ...

ఇతరే సర్వేపి *యావదధికారమితి సూత్రమతః పరస్తాత్ పఠిత్వా అధికరణాన్తరమాహుః. తత్ర పరేతు విదుష ఉత్పన్నతత్త్వజ్ఞానస్య దేహాన్తరమ-ఉత్పద్యతే- న వేతి సంశయ్య బ్రహ్మవిదామపి వసిష్ఠాదీనామితిహాసపురాణేషు దేహాన్తరోత్పత్త్యవగమాద్విద్యాయాః పాక్షికం మోక్షహేతుత్వం-అహేతుత్వం వేతి పూర్వపక్షం కృత్వా వర్తమానబ్రహ్మవిదాం ప్రారబ్ధభోగక్షయ ఇవాధికారికపురుషాణామపి ప్రారబ్ధాధికారహేతుకర్మక్షయే మోక్ష ఇతి న పాక్షికహేతుత్వాహేతుత్వే ఇతి సిద్ధాన్తయన్తి. తదయుక్తం- ప్రత్యక్షయా శ్రుత్యా విద్యాయా అపవర్గహేతుత్వే శ్రుతే తద్విరుద్ధేతిహాసపురాణవచసామప్రమాణతయా విద్యాయా అపవర్గసాధనత్వే సంశయానుత్థానాత్. కించ- *యావదధికారమవస్థితిరిత్యుక్తైకథమహేతుత్వపరిహారః. యావదధికారమవస్థానేనైవ వర్తమానదేహానన్తరమప్యపవర్గాభావస్య సిద్ధత్వాదహేతుత్వమేవ సమర్థితం భవతి. నన్వధికారస్య ప్రారబ్ధకర్మకృతత్వాత్తదవసానే మోక్షహేతుత్వమేవ విద్యాయా మోక్షహేతుత్వమితి చేన్న- ప్రారబ్ధకర్మణోఽపి స్వాప్నాగ్వన్మిథ్యాత్వేన నివర్తకజ్ఞానే సతి స్థిత్యనుపపత్తేః. ప్రవృత్తఫలస్య కర్మాశయస్యాముష్మికస్వర్గక్షయాదివత్ఫలక్షయాన్నివృత్తిరితి చేన్న- స్వాప్నశరవేగస్యేవ మిథ్యాత్వేన బోధాదనన్తరం భోగానుపపత్తేః. నహి ముమోక్షణక్షణే పురుషే ప్రబుద్ధే శరశ్చవేగశ్చాబాధితౌ తిష్ఠతః. యది వసిష్ఠాదీనాం న నివర్తకజ్ఞానముదితం- తర్హ్యహేతుత్వశఙ్కాయా అభావాత్ సుతరామనారమ్భణీయతా.——అపరే తు వసిష్ఠాదీనాం దేహాన్తరోత్పత్తిదర్శనేన విద్యాయా అర్చిరాదినాఽపవర్గహేతుత్వవ్యభిచారశఙ్కానివారకం సూత్రం వ్యాచక్షతే. తన్మతే శ్రుతివిరోధే స్మృత్యప్రామాణ్యేన సంశయాభావాత్ అధికరణానారమ్భస్తుల్యః.——అన్యే తు అర్చిరాదిమార్గస్య ఋజుత్వాద్ ధూమాదిత్యాదీనాం పరిభ్రమణశీలత్వేన అత్ర నియమేనానవస్థానాద్ దాక్షిణ్యేన సదా దేవాశ్చిన్త్యాః- కింతు యదా యత్ర యస్తిష్ఠతి- స తత్ర తదా చిన్త్య ఇతి విచార్య- భ్రమతామపి సూర్యాదీనాం శరీరాన్తరేణ మార్గానుగుణస్థిత్యుపపత్తేర్మార్గానుగుణ్యేన సదా తే దేవాశ్చిన్తనీయా ఇతి సిద్ధాన్తయన్తి. తదయుక్తం- కృతకరత్వాత్. దేవతాధికరణే *అనేకప్రతిపత్తేర్దర్శనాదితి యుగపదనేకత్ర వృత్తివిరోధోఽనేకశరీరభేదేన పరిహృతః. యతో విచారాన్తరాణ్యయుక్తాని- అత ఏవాస్య సూత్రస్య విదుషో దేహాత్యయే సకలకర్మక్షయస్య వ్యభిచారశఙ్కాప్యుదాసపరత్వమేవ యుక్తం. యత్తదేవయుక్తం- అత ఏవ సామ్పరాయాధికరణశేషత్వమేవ ఘటత ఇతి అనియమసూత్రాత్ ప్రాగేవ పాఠస్సమీచీనః. నను అనియమసూత్రాత్ పరత్వముపపద్యతే- విదుషోఽర్చిరాదినాఽపవర్గప్రాప్త్యదర్శనపరిహారపరత్వేపి సఙ్గత్యుపపత్తేః. నైవం- అర్చిరాదిగతేర్దేహాన్తరభావిత్వచిన్తనపరత్వాభావాత్ అనియమసూత్రస్య 'సర్వవిద్యానిష్ఠసాధారణత్వం హి తేన సూత్రేణ నిరూపితం. అతో విద్యాఫలవిశేషస్య దేహపాతానన్తరభావిత్వచిన్తనపరస్య * యావదధికారమితి సూత్రస్య సామ్పరాయాధికరణశేషతయా పూర్వమేవ పఠనం యుక్తమ్. ....

అనియమాధికరణం సమాప్తమ్.

33॥ సూ. అక్షరధియాంత్వవరోధస్సామాన్యతద్భావాభ్యామౌపసదవత్తదుక్తమ్॥ అర్చిరాదిగతేస్సర్వవిద్యాసాధారణ్యముక్తం- తథాఽస్థూలత్వాదేరపి సర్వసాధారణ్యం నిరూప్యత ఇతి సఙ్గతిః. పూర్వాధికరణే ప్రకరణం పూర్వపక్షహేతుః- అత్రాపి తథేతి వా సఙ్గతిః. (ప్రపఞ్చప్రత్యనీకతాస్వరూపా ఇతి) ప్రపఞ్చప్రత్యనీకం- బ్రహ్మ. తస్య ప్రపఞ్చప్రత్యనీకత్వరూపస్వభావేన నిరూపకాః అస్థూలత్వాదిధర్మాః

ఉతయత్ర త్రయో యస్తత్రైవేతి. కింయుక్తః యత్ర త్రయాస్తత్రైవేతి. కుతః విద్యాన్తరస్య [illegible] నాం గుణానాం విద్యాన్తరస్యరూపత్వే ప్రమాణాభావాత్, ప్రతిషేధరూపాణాముపమానన్దాదివత్స్వరూపావగమోపాయత్వాభావా, చ్చ. ఆనన్దాదిభిరవగతస్వరూపేహి బ్రహ్మణి స్థూలత్వాదయః ప్రపఞ్చధర్మాః ప్రతిషిధ్యన్తే- నిరాలమ్బనప్రతిషేధాయోగాత్. ... ...

ఏవం ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే (అక్షరధియాం త్వవరోధ ఇతి) అక్షరబ్రహ్మసమ్బన్ధినామస్థూలత్వాదిధియాం సర్వబ్రహ్మవిద్యాస్వవరోధః-సఙ్గ్రహణమిత్యర్థః. కుతః (సామాన్యతద్భావాభ్యాం) సర్వేషూపాసనేషూపాస్యస్యాక్షరస్య బ్రహ్మణః సమానత్వా, దస్థూలత్వాదీనాం తత్స్వరూపప్రతీతౌ భావా, చ్చ. ఏతదుక్తం భవతి- అసాధారణాకారేణ గ్రహణం హి వస్తునో గ్రహణం. నచ కేవలానన్దాదిర్బ్రహ్మణోఽసాధారణమాకారముపస్థాపయతి- ప్రత్యగాత్మన్యప్యానన్దాదేర్విద్యమానత్వాత్. హేయప్రత్యనీకో హ్యానన్దాదిర్బ్రహ్మణోఽసాధారణం రూపం. ప్రత్యగాత్మనస్తు స్వతో హేయవిరహిణోపి హేయసమ్బన్ధయోగ్యతాఽస్తి. హేయప్రత్యనీకత్వం చ చిదచిదాత్మకప్రపఞ్చధర్మభూతస్థూలత్వాదివిపరీతరూపం. అతోఽసాధారణాకారేణ బ్రహ్మానుసన్దధతాఽస్థూలత్వాదివిశేషితజ్ఞానానన్దాద్యాకారం బ్రహ్మానుసన్ధేయమితి అస్థూలత్వాదీనామానన్దాదివద్బ్రహ్మస్వరూపప్రతీత్యన్తర్భావాత్సర్వాసు బ్రహ్మవిద్యాసు తథైవ బ్రహ్మానుసన్ధేయమితి. గుణానాం ప్రధానానువర్తిత్వే * దృష్టాన్తమాహ (ఔపసదవదితి) యథా జామదగ్న్యచతూరాత్రపురోడాశాద్యుపసద్గుణభూతః సామవేదపఠితః * అగ్నేర్వేర్హోత్రం వేత్విత్యాదికో మన్త్రః ప్రధానానువర్తితయా యాజుర్వేదికేనోపాంశుత్వేన ప్రయుజ్యతే. తదుక్తం ప్రథమే కాణ్డే * గుణముఖ్యవ్యతిక్రమే తదర్థత్వాన్ముఖ్యేన వేదసంయోగ ఇతి............

ఇత్యర్థః. కిం బ్రాహ్మణత్రయో బ్రాహ్మణేశ్రుతమస్థూలత్వాదికం తత్రైవోపసంహార్యం- ఉత సర్వాసు విద్యాసు. అస్థూలత్వాదీనాం కిం బ్రహ్మసాధారణతయా తత్స్వరూపనిరూపకత్వం- ఉత కేవలజ్ఞానానన్దాదీనామితి. కిమస్థూలత్వాదికం వినాశక్యత కృత్స్నదోషవ్యావృత్తిప్రతీతిరస్తి నేతి. అస్తి చేత్- కేవలజ్ఞానాదీనామేవ నిరూపకత్వేనాస్థూలత్వాదేరనుపసంహార్యత్వం. న చేత్- స్వరూపనిరూపకత్వాత్ సర్వాసూపసంహార్యత్వం. ప్రమాణాభావాత్- హేత్వభావాత్. వస్తుసామర్థ్యం ప్రమాణరూపశబ్ద [illegible] ప్రతిషేధతి (స్వరూపేతి) స్వరూపావగమోపాయత్వాభావం వివృణోతి (ఆనన్దాదిభిరితి) * [illegible] ఇత్యభిప్రాయః. ... ...

(అస్థూలత్వాదిధియామవరోధ ఇతి) సర్వబ్రహ్మవిద్యాస్వస్థూలత్వాదికమనుసన్ధేయమిత్యర్థః. * సామాన్యతద్భావాభ్యామితి సముచ్చితో హేతుః. సర్వవిద్యాసు బ్రహ్మానుగతం చేత్- కథమస్థూలత్వాదిగుణానాం తత్స్వరూపప్రతీత్యనుబన్ధిత్వమిత్యత్రాహ (ఏతదుక్తమితి) అత్ర వివక్షితా ప్రతీతిర్న యేనకేనచిదాకారేణ ప్రతీతిః- అపితు వ్యావృత్తాకారేణ ప్రతీతిర్వివక్షితా- తాదృశప్రతీత్యన్తర్భావోఽస్థూలత్వాదీనామస్త్యేవేత్యాహ (అసాధారణేతి) (ఆకారముపస్థాపయతి) స్వరూపముపస్థాపయతీత్యర్థః. హేయసమ్బన్ధాభావః ప్రత్యగాత్మనోఽప్యస్తి- తత్కథం హేయప్రత్యనీకానన్దాది బ్రహ్మణోఽసాధారణం రూపమిత్యత్రాహ (ప్రత్యగాత్మనస్త్వితి) బ్రహ్మణో హేయప్రత్యనీకత్వమసాధారణమస్తు- తత్రాస్థూలత్వాదికథమసాధారణమిత్యత్రాహ (హేయప్రత్యనీకత్వం చేతి) విపరీతరూపం. విరోధిరూపం. తత్తద్ధేయశబ్దవ్యాపకమిత్యర్థః. అస్థూలత్వాదివిశేషితేతి అస్థూలత్వాద్యుపేతత్వముక్తం. స్థూలత్వాదివిరోధిశబ్దాభిలప్య ఆకారోఽస్థూలత్వాదిః- భావాన్తరస్యైవాభావశబ్దార్థత్వాత్. అత ఏవ హ్యస్థూలత్వం సూక్ష్మశబ్దేనోక్తం శ్రుత్యన్తరే. అస్థూలత్వాదిధర్మైర్యథాయోగ్యం తత్తద్వ్యావృత్తిరవగన్తవ్యా. అచక్షుష్ట్వాప్రాణత్వాదిభిరిన్ద్రియాధీనజ్ఞానప్రాణాయత్తచేష్టితజీవవ్యావృత్తిః. అనణుత్వసూక్ష్మత్వాదిభిర్ముక్తస్యాపి వ్యవచ్ఛేదః. అనన్తత్వేన సర్వవ్యవచ్ఛేదేపి శఙ్కితస్థూలత్వాదివ్యవచ్ఛేదస్తు తద్విరోధ్యస్థూలత్వాదిభిరేవ సిధ్యేదిత్యవశ్యానుసన్ధేయత్వం. ఏతదధికరణార్థముపజీవ్య పూర్వమానన్దాదిష్వమలత్వం చ సహాపఠితం. * ఔపసదవదితి వక్ష్యమాణదృష్టాన్తః కర్మవిషయః- దార్ష్టాన్తికం తూపాసనం- తస్మాద్దృష్టాన్తోపజీవ్యమంశమాహ (గుణానాం ప్రధానానువర్తిత్వ ఇతి) జామదగ్న్యచతూరాత్రం- జమదగ్నినా మహర్షిణానుష్ఠితం చతూరాత్రం నామ కర్మ. తత్ర పురోడాశద్రవ్యకోపసదఙ్గభూతస్సామవేదపఠితో మన్త్రః. * ఉచ్చైస్సామ్నేతి వచనాత్ సామవేదపఠితత్వేన తస్య మన్త్రస్యోచ్చైర్గానే ప్రాప్తేపి * ఉపాంశు యజుషేత్యుపాంశుపఠితవ్యయజుర్వేదోక్తోపసత్కర్మశేషత్వేన తదనువర్తిత్వాదుపాంశుప్రయోగః ప్రాప్త ఇత్యర్థః. (గుణముఖ్యవ్యతిక్రమ ఇతి) వ్యతిక్రమః- విరోధః. యథా ప్రకరణాన్తరాధీతానామపి ప్రధానానువర్తిత్వం దృశ్యతే- తథా ప్రకరణాన్తరాధీతానామప్యస్థూలత్వాదిధర్మాణాం ప్రధానభూతధర్మ్యనువృత్తిరుపపన్నేత్యర్థః. అయం దృష్టాన్త ఆనన్దాదేరపి తుల్య ఇత్యభిప్రేతః.

నన్వేవం సర్వాసు బ్రహ్మవిద్యాసు బ్రహ్మణ ఏవ గుణిత్వాద్గుణానాంచ ప్రధానానువర్తిత్వాత్, * స ర్వకర్మా సర్వగన్ధస్సర్వరసః ఇత్యాదేర్గుణజాతస్య ప్రతివిద్యం వ్యవస్థితస్యాప్యవ్యవస్థా స్యాత్. తత్రాహ *

౩౪॥ సూ. ⁜ ఇయదామననాత్ ॥ ⁜ ఆమననం-అభిముఖ్యేన మననం, అనుచిన్తనం. ఆమననార్థత్వాదియదేవ గుణజాతం సర్వత్రానుసన్ధేయత్వేన ప్రాప్తం- యదస్థూలత్వాదివిశేషితమానన్దాదికం. యేన గుణజాతేన వినా బ్రహ్మస్వరూపస్యేతరవ్యావృత్తస్యానుసన్ధానం న సమ్భవతి - తదేవ సర్వత్రానువర్తనీయం. తచ్చేయదేవేత్యర్థః. ఇతరే తు సర్వకర్మత్వాదయః ప్రధానానువర్తినోపి చిన్తనీయత్వేన ప్రతివిద్యం వ్యవస్థితాః.

అక్షరధ్యధికరణం సమాప్తమ్.

అనన్తరసూత్రశఙ్కామాహ (నన్వేవమితి) అస్థూలత్వాద్యనేకగుణానాం బహుశాఖోక్తానాం సర్వవిద్యానుగతత్వే తేషాం బాహుళ్యాత్, ప్రధానానువర్తితయా ప్రాప్తానాం సర్వకర్మత్వాదీనాంచాసన్త్యాదుపసంహారాశక్తిస్స్యాదితి చాభిప్రాయః.

౩౪॥ సూ. ⁜ ఇయదామననాత్ ॥ ⁜ సూత్రస్యాక్షరార్థమాహ (ఆమననమిత్యాదినా) తాత్పర్యమాహ (యేనేతి) బ్రహ్మణో వ్యావృత్తాకారానుసన్ధానాయ ప్రాప్తం గుణజాతమియదేవేత్యర్థః. ... ...

అత్ర పరే తు *సామాన్యతద్భావాభ్యాం- ప్రతిషేధముఖేన ప్రతిపాదనప్రకారస్య సమానత్వాదక్షరస్య బ్రహ్మాభిన్నతయా ప్రత్యభిజ్ఞానాచ్చేతి యోజయన్తి. తతోఽపి వరముక్తార్థపరత్వం- నిదర్శనానుగుణ్యాత్. అక్షరాణాం ప్రధానానువర్తిత్వే హి నిదర్శనోపన్యాసః. భావాభావరూపధర్మావిశేషత్వాత్ *ఆనన్దాదయ ఇత్యనేన న పౌనరుక్త్యమిత్యాహుః. తదయుక్తం- సత్యాదివాక్యానామతద్వ్యావృత్తిపరత్వాభ్యుపగమాత్, తత్రాపి స్వరూపాతిరిక్తవ్యావృత్తిరూపధర్మానభ్యుపగమాత్, సకలేతరవ్యావృత్తస్వరూపస్య సత్యాదివాక్యప్రతిపన్నస్యవ్యవచ్ఛేద్యవిశేషవ్యావృత్తిప్రతిపత్తౌ ప్రయోజనాభావాచ్చ. నహి పాంసురాశేర్విక్షిప్తస్య పునః పునః ప్రత్యేకపాంసువ్యతిరేచనే కించిత్ప్రయోజనం. *ఋతం పిబన్తౌ *ద్వా సుపర్ణేతి వాక్యయోర్విద్యాభేదాభేదవిషయం *ఇయదామననాదితిసూత్రమధికరణాన్తరమాహుః - ఉభయోర్భోక్తృత్వే హ్యేకత్ర - ఏకస్యభోక్తృత్వమన్యస్య చాభోక్తృత్వమన్యత్రేతి విద్యాభేదముక్త్వా శ్రుత్యోరవిరోధాజ్జీవోపాదానస్య తాదాత్మ్యప్రతిపాదనార్థత్వాచ్చ రూపాభేదాద్విద్యైక్యమిత్యుక్తం. తదయుక్తం-భిన్నార్థాభిరైకత్వస్య *గుహాం ప్రవిష్టావాత్మానావిత్యత్ర సిద్ధత్వాత్, సూత్రాక్షరాణాం తదసాధారణత్వాభావాచ్చ. ఇయచ్ఛబ్దో హి దేశకాలస్వరూపసఙ్ఖ్యాయత్తాసాధారణః. కించ - యద్వాద్వైతశ్రుత్యనుసారేణ సత్త్వద్వితీయ ప్రత్యగాత్మపరత్వం *ద్వా సుపర్ణేతి వాక్యస్యాభిమతం - తదా ద్వయోరపి జీవసద్వితీయపరమాత్మపరత్వం వ్యాహతం. జీవసద్వితీయపరమాత్మపరత్వేపి పౌనరుక్త్యముక్తం. ననుపౌనరుక్త్యం - తత్ప్రతిపత్త్యానాస్థాహ్యాయమారమ్భ ఇతి చేన్న - అధికరణాన్తరనిరూప్యార్థానామిహ ప్రసక్త్యానాత్, అస్యతేభ్యోవైషమ్యాభావాచ్చ. కించ- *ఇయదితి స్తోత్రపదం చ నద్విత్వసఙ్ఖ్యావ్యవచ్ఛేదమేకాన్తతోఽవగమయతి - తతశ్చ *విశ్వమేవేదం పురుషః *సహస్రశీర్షా పురుష ఇత్యాదిమజగదాకారవ్యవచ్ఛేదేన నిర్వైక్యపరం సూత్రం కేన స్యాత్. యది సఙ్ఖ్యావ్యవచ్ఛేదకత్వమిహాభిమతం- తర్హి *త్రివిధం బ్రహ్మమేతత్ *చతుష్పాత్ బ్రహ్మేత్యాదిసఙ్ఖ్యాన్తరావచ్ఛిన్నబ్రహ్మపరవాక్యవిషయం కేన స్యాత్. సర్వత్ర భేదాభేదహేతవశ్చ ఉత్ప్రేక్షితుం శక్యాః. అతో యథాకథంచిన్నిర్వాహాణాదపేక్షితార్థపరత్వం సాధిష్ఠం.—— సూత్రాక్షరాణ్యన్యథా పునరుక్త్యా మేవా పరేషాం పతేప్యనిరణభేదోభ్యుదస్తః.——

అన్యే తు *సమ్భూతిం చ వినాశం చ యస్తద్వేదోభయం సహ। వినాశేన మృత్యుం తీర్త్వా సమ్భూత్యామృతమశ్నుత ఇతి సప్రపఞ్చబ్రహ్మోపాసనం, ప్రపఞ్చవినాశావస్థ నా మాత్ర బ్రహ్మోపాసనం, చేతిద్వివిధయోరపి బ్రహ్మోపాసనయోస్సముచ్చయమాహుః. తత్ర ప్రాణాద్యుపాసనంచ సమ్భూతిరేవ- జగదేకదేశసమ్బన్ధిత్వాత్. *అస్థూలమిత్యాదినాఽభిహితం వినాశోపాసనం ప్రాణాదిసమ్భూతిభిరపి కిం సముచ్చీయతే- నేతి చిన్తాయాం పూర్వపక్షేణ *సమ్భూతిం చ వినాశం చేతి శ్రుతత్వాత్, వినాశధర్మిణో బ్రహ్మణః ప్రాణాదిసమ్భూతిష్వభావేపి తద్ధర్మిణో బ్రహ్మణస్సమాక్షేప్యోపాసనసమ్భవాత్, సర్వాభిస్సమ్భూతిభిరపి వినాశస్సముచ్చీయత ఇతి పూర్వపక్షం కృత్వా గుణినో గుణానురోధిత్వాభావాత్ గుణానురోధేన గుణినో బ్రహ్మణస్సమాకర్షాయోగాత్, గుణానామేవ గుణ్యనురోధిత్వాత్ బ్రహ్మణోఽసద్భావే వినాశస్యాప్యయోగాత్, బ్రహ్మసమ్భూతిభిరేవ వినాశస్సముచ్చీయత ఇతి వర్ణయన్తి. తదయుక్తం- న ప్రపఞ్చనిష్ప్రపఞ్చబ్రహ్మోపాసనసముచ్చయస్య ప్రమాణవిరుద్ధత్వాత్. అక్షరవిద్యాశాణ్డిల్యవిద్యాదీనాం శ్రుతిస్వారస్యాదన్యోన్యనిరపేక్షోపాయత్వం హి ప్రతీయతే. సముచ్చయశ్రుతిబలాత్తాసామన్యసాపేక్షత్వం కల్ప్యత ఇతి చేన్న - కల్పకస్యార్థాన్తరవిషయత్వేనాన్యథా సిద్ధత్వాత్, అర్థాన్తరస్య స్వారసికత్వ(?)విద్యాన్తరస్వారస్యానుగుణతయా చాప్రకమ్ప్యత్వాత్,, సమ్భూతిశబ్దస్సమ్భవత్యనేనేతి సమ్భూతిరితి వ్యుత్పత్త్యా యూర్ధ్వపరః- *ఏతమితః ప్రేత్యాభిసమ్భవితాస్మి *బ్రహ్మలోకమభిసమ్భవామీతి చ ప్రయోగాత్, *అభిసమ్భవితాస్మీత్యుత్తమపురుషేణ *ఇతియస్య స్యాదద్ధా న విచికిత్సేత్యనేన చ మూర్ఖచిన్తాయాః కార్యత్వస్య సూచితత్వాచ్చ. వినాశశబ్దశ్చ సుకృతదుష్కృతవినాశవిషయః. అతో మార్గస్యకర్మవినాశస్య చ చిన్తనం విద్యాఙ్గత్వేన సముచ్చిత్య విధీయతే. న చ సమ్భూతివినాశశబ్దయోః సప్రపఞ్చనిష్ప్రపఞ్చబ్రహ్మణి స్వారస్యం, నాప్యనన్యథాసిద్ధప్రయోగః,, యతస్సముచ్చయోన ప్రామాణికః- అత ఏవ సంశయాభావాదనారమ్భణీయతా. *ఇయదామననాదిత్యత్ర చ సూత్రాక్షరాణామసై

౩౫॥ సూ. ॥ అన్తరాభూతగ్రామవత్స్వాత్మనోऽన్యథా భేదానుపపత్తిరితి చేన్నోపదేశవత్ ॥

బృహదారణ్యకే ఉషస్తప్రశ్న ఏవమామ్నాయతే *యత్సాక్షాదపరోక్షాద్బ్రహ్మ య ఆత్మా సర్వాన్తరః తం మే వ్యాచక్ష్వేతి, - తస్య ప్రతివచనం * యః ప్రాణేన ప్రాణితి స త ఆత్మా సర్వాన్తరో యోऽపానేనాపానితి స త ఆత్మేత్యాది,. అనుష్టేన తేన పునః పృష్ట ఆహ *న దృష్టేర్ద్రష్టారం పశ్యేర్న శ్రుతేశ్శ్రోతారం శృణుయాః న మతేర్మన్తారం మన్వీథాః న విజ్ఞాతేర్విజ్ఞాతారం విజానీయాః ఏష త ఆత్మా సర్వాన్తరోऽతోऽన్యదార్తమితి. తథా తదనన్తరం కహోలప్రశ్నే హ్యేవమామ్నాయతే *యదేవ సాక్షాదపరోక్షాద్బ్రహ్మ య ఆత్మా సర్వాన్తరః తం మే వ్యాచక్ష్వేతి,- ప్రతివచనం చ *యోऽశనాయాపిపాసే శోకం మోహం జరాం మృత్యుమత్యేతి ఏతం వై తమాత్మానం విదిత్వా బ్రాహ్మణాః పుత్రైషణాయాశ్చ విత్తైషణాయాశ్చేత్యాది * అతోऽన్యదార్తమిత్యన్తం,. తత్ర సంశయ్యతే- కిమనయోర్విద్యాభేదోऽస్తి- నేతి. కిం యుక్తం. భేద ఇతి. కుతః. రూపభేదాత్. ప్రతివచనభేదాద్రూపం భిద్యతే. ప్రశ్నస్యైకరూప్యేऽపి ప్రతివచనప్రకారో హి భేదేనోపలభ్యతే-పూర్వత్ర ప్రాణనాదీనాం కర్తా సర్వాన్తరాత్మత్వేనోచ్యతే- పరత్రాశనాయాపిపాసాదిరహితః. అతః పూర్వత్ర ప్రాణితా దేహేన్ద్రియబుద్ధిమనః ప్రాణవ్యతిరిక్తః ప్రత్యగాత్మోచ్యతే- పరత్ర తు తద్వ్యతిరిక్తోऽశనాయాపిపాసాదిరహితః పరమాత్మా. అతో రూపం భిద్యతే. భూతగ్రామవతశ్చ ప్రత్యగాత్మనస్తస్య భూతగ్రామస్య సర్వస్యాన్తరాత్మత్వేన సర్వాన్తరత్వముపపన్నం. యద్యపి ప్రత్యగాత్మనః సర్వాన్తరత్వం భూతగ్రామమాత్రాపేక్షత్వేనాపేక్షికం- తథాపి తదేవ గ్రాహ్యం. అన్యథా ముఖ్యాన్తరాత్మపరిగ్రహాల్లోభాత్పరమాత్మస్వీకారే ప్రతివచనభేదో నోపపద్యతే. ప్రతివచనం హి పూర్వత్ర ప్రత్యగాత్మవిషయం - పరమాత్మనః ప్రాణితృత్వాపానితృత్వాద్యసమ్భవాత్. పరం చ పరమాత్మవిషయం- అశనాయాద్యతీతత్వాత్. తదిదమాశఙ్క్యతే (అన్తరాభూతగ్రామవత్స్వాత్మనోऽన్యథా భేదానుపపత్తిరితి చేదితి) అన్తరా - సర్వాన్తరత్వేన ప్రథమప్రతివచనం భూతగ్రామవత్స్వాత్మనః. భూతగ్రామవాన్- తదన్తరః స్వాత్మా. ప్రత్యగాత్మా సర్వాన్తర ఇత్యుచ్యత ఇత్యర్థః. అన్యథా *యః ప్రాణేన ప్రాణితి * యోऽశనాయాపిపాసాద్యతీత ఇతి ప్రతివచనభేదానుపపత్తిరితి చేత్. ... ...

వా న్యాయ్యం పూర్వపక్షః. * ఋతం పిబన్తౌ *ద్వా సుపర్ణేతి వాక్యావగతజీవాత్మభోగానశనయోర్నిత్యభోగవిరోధాన్న సమ్భావితిషు సముచ్చయ ఇతి విచార్య భోగస్య కామినిర్విషయతయా, అనశనస్య కర్మఫలవిషయతయా వా న్తర్యామిపరమాత్మవిషయతయా వా, విరోధాభావాత్ సమ్భావితిషు సముచ్చయ ఇతి సిద్ధాన్త గ్రహణం చ సమ్భావితివినాశ సముచ్చయా ప్రాణనాదికర్తృత్వాదివాసుపపన్నం. భోగానశనయోర్విరోధస్తు భక్తిన్యాయేన వా ప్రయోజ్యప్రయోజకభావేన వా ఋతపానస్య విరోధాభావాత్ పూర్వమేవ పరిహృతః. అన్యథా తస్యాపరిహృతత్వే * గుహాం ప్రవిష్టావిత్యాద్యధికరణసిద్ధాన్తదౌస్థ్యప్రసఙ్గాత్. అతోऽధికరణభేదోऽనుపపన్న ఇతి,..

అన్తరత్వాధికరణం సమాప్తమ్.

౩౫॥ సూ. ॥ అన్తరాభూతగ్రామవత్స్వాత్మనోऽన్యథా భేదానుపపత్తిరితి చేన్నోపదేశవత్ ॥ హేయప్రత్యనీకత్వం బ్రహ్మణోऽసాధారణం చేత్- అశనాయాద్యతీతత్వవిశిష్టం బ్రహ్మ స్యాత్- ప్రాణితృత్వాదివిశిష్టస్తు జీవస్స్యాదితి శఙ్కాయాః సఙ్గతిః. ఉషస్తప్రశ్నశబ్దేన తన్నిరూపణం వివక్షితం. కిముషస్తకహోలప్రశ్నప్రతివచనశ్రుతయోర్విద్యాభేదః-ఉతవిద్యైక్యం. కిం పూర్వత్ర జీవ ఉపాస్యోऽన్యత్ర పరః-ఉతోభయత్ర పర ఏవేతి. కిమత్ర సర్వాన్తరత్వప్రాణితృత్వే దేహాదిజాగ్రదాద్యవస్థాపేక్షే- ఉతాసవచ్ఛిన్నే. *న దృష్టేర్ద్రష్టారమితి దృష్టివ్యతిరిక్తత్వనిషేధః-ఉత ప్రాణనాదికర్తుర్జీవస్య మన్తవ్యత్వనిషేధ ఇతి. యదా దృష్టిరూపతావ్యతిరేకనిషేధః- తదా తథాత్వస్య జీవే సమ్భవాత్ సర్వాన్తరత్వప్రాణితృత్వయోరపి ఆపేక్షికత్వేన పూర్వత్ర జీవ ఉపాస్య ఇతి విద్యాభిద్యతే. యదా శ్రవణాదికర్తురుపాస్యత్వనిషేధః- తదా సర్వాన్తరత్వప్రాణితృత్వయోరప్యనవచ్ఛిన్నత్వాయాః పూర్వత్రాపి పర ఏవోపాస్య ఇతి విద్యైక్యమితి. రూపభేదాదితి కథముచ్యతే- ప్రశ్నో హ్యేకరూప ఇత్యత్రాహ (ప్రతివచనభేదాదితి) ప్రతివచనప్రకారేణ హి ప్రశ్నార్థో జ్ఞాయత ఇతి భావః. తత్ కిమిత్యత్రాహ (అత ఇతి) సర్వాన్తరత్వం కథమిత్యత్రాహ (భూతగ్రామవతశ్చేతి) ఆత్మశబ్దస్య పరమాత్మవాచిత్వాద్వ్యావృత్త్యర్థం *స్వాత్మన ఇత్యుక్తం. స్వమేవాత్మా స్వాత్మా. సర్వాన్తరత్వమప్యాపేక్షికమస్య సమ్భవతీతి దర్శయితుం భూతగ్రామవచ్ఛబ్దః ప్రయుక్తః. (యద్యపీత్యాది) ఆపేక్షికం సమ్భవతు నామ - తథాప్యస్య సరసమితి భావః. పరిహరతి (తథాపీతి) అనేకపదవిరోధే హ్యేకపదస్యార్థస్యానుపపన్నమిత్యర్థః. శఙ్కాయా అసూత్రత్వమాహ (తదిదమితి) సూత్రఖణ్డం వ్యాచష్టే (అన్తరేత్యాదినా) సర్వాన్తరత్వేన ప్రతివచనం భూతగ్రామవత్స్వాత్మసమ్బన్ధీత్యర్థః. ...

అత్రోత్తరం (నేతి) న విద్యాభేద ఇత్యర్థః - ఉభయత్ర పరవిషయత్వాత్ప్రశ్నప్రతివచనయోః. తథా హి - *యత్సాక్షాదపరోక్షాద్బ్రహ్మ య ఆత్మా సర్వాన్తర ఇతి ప్రశ్నస్తావత్పరమాత్మవిషయ ఏవ - బ్రహ్మశబ్దస్య పరమాత్మాసాధారణత్వేపి ప్రత్యగాత్మన్యపి కదాచిదుపచరితప్రయోగదర్శనాత్తద్వ్యావృత్త్యా పరమాత్మప్రతిపత్త్యర్థం యత్సాక్షాద్బ్రహ్మేతి విశేషణం క్రియతే. అపరోక్షత్వమపి - సర్వదేశసర్వకాలసమ్బద్ధత్వం *సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మేత్యనన్తత్వేనావగతస్య పరమాత్మన ఏవోపపద్యతే. సర్వాన్తరత్వమపి *యః పృథివ్యాం తిష్ఠన్పృథివ్యా అన్తర ఇత్యారభ్య *య ఆత్మని తిష్ఠన్నాత్మనోఽన్తర ఇతి సర్వాన్తర్యామిణః పరమాత్మన ఏవ సమ్భవతి. ప్రతివచనమపి తథైవ పరమాత్మవిషయం - *యః ప్రాణేన ప్రాణితీతి నిరుపాధికం ప్రాణనస్య కర్తృత్వం పరమాత్మన ఏవ - ప్రత్యగాత్మనస్సుషుప్తౌ ప్రాణనప్రతికర్తృత్వాభావాత్. ఏవమజానతోషస్తేన ప్రాణనకర్తృత్వమాత్రముక్తమన్వానేన ప్రత్యగాత్మనోపి సాధారణత్వం ప్రతివచనస్య మత్వా అతుష్టేన పునః పృష్టస్తం ప్రతి ప్రత్యగాత్మనో వ్యావృత్తం నిరుపాధికత్వేన ప్రాణనస్య కర్తారం పరమాత్మానమాహ *న దృష్టేర్ద్రష్టారం పశ్యేరిత్యాదినా. ఇన్ద్రియాధీనానాం దర్శనశ్రవణమననవిజ్ఞానానాం కర్తారం ప్రత్యగాత్మానం ప్రాణనస్య కర్తృత్వేనోక్త ఇతి న మన్తవ్యథాః - తస్య సుషుప్తిమూర్ఛాదౌ ప్రాణనాదేరకర్తృత్వాత్. *కో హ్యేవాన్యాత్కః ప్రాణ్యాత్ యదేష ఆకాశ ఆనన్దో న స్యాదితి సర్వప్రాణిప్రాణనహేతుత్వం హి పరమాత్మన ఏవాన్యత్ర శ్రుతం. అతః పూర్వప్రశ్నప్రతివచనే పరమాత్మవిషయే. ఏవముత్తరేఽపి - అశనాయాద్యతీతత్వస్య పరమాత్మాసాధారణత్వాత్. ఉభయత్ర *అతోఽన్యదార్తమిత్యుపసంహారశ్చైకరూపః. ప్రశ్నప్రతివచనావృత్తిస్తు కృత్స్నప్రాణిప్రాణనహేతోః పరస్య బ్రహ్మణోఽశనాయాద్యతీతత్వప్రతిపాదనాయ. తత్ర దృష్టాన్తమాహ (ఉపదేశవదితి) యథా సద్విద్యాయాం *ఉత తమాదేశమప్రాక్ష్య ఇతి ప్రక్రాన్తే సదుపదేశే *భగవాంస్త్వేవ మే తద్బ్రవీత్వితి *భూయ ఏవ మా భగవాన్విజ్ఞాపయత్వితి ప్రశ్నస్య, *స య ఏషోఽణిమా ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వం తత్సత్యమితి ప్రతివచనస్య, చ భూయో భూయ ఆవృత్తిస్సతో బ్రహ్మణస్తత్తన్మాహాత్మ్యవిశేషప్రతిపాదనాయ దృశ్యతే - తద్వత్. అత ఏకస్యైవ సర్వాన్తరభూతస్య బ్రహ్మణః కృత్స్నప్రాణిప్రాణనహేతుత్వాశనాయాద్యతీతత్వప్రతిపాదనేన రూపైక్యాద్విద్యైక్యమ్. ....

అథ స్యాత్ - యద్యప్యుభే ప్రశ్నప్రతివచనే పరబ్రహ్మవిషయే - తథాపి విద్యాభేదోఽవర్జనీయః - ఏకత్ర సర్వప్రాణిప్రాణనహేతుత్వేనోపాస్యం - ఇతరత్రాశనాయాద్యతీతత్వేనేత్యుపాస్యగుణభేదేన రూపభేదాత్, ప్రష్టృభేదాచ్చ - పూర్వత్ర హ్యుషస్తః ప్రష్టా - ఉత్తరత్ర కహోళ ఇతి. తత్రాహ.

౩౬॥ సూ. ॥ వ్యతిహారో విశింషన్తి హీతరవత్ ॥ నాత్ర విద్యాభేదః - ప్రశ్నప్రతివచనాభ్యామేకరూపార్థవిషయాభ్యామేకేన చ విధిపదేనైకవాక్యత్వప్రతీతేః. ప్రశ్నద్వయం తావత్సర్వాన్తరాత్మత్వవిశిష్టబ్రహ్మవిషయం. ద్వితీయే ప్రశ్నే *యదేవ సాక్షాదపరోక్షాద్బ్రహ్మ య ఆత్మా సర్వాన్తర ఇత్యేవకారశ్చ పూర్వప్రోషస్తేన పృష్టగుణవిశిష్టబ్రహ్మవిషయత్వం కహోళప్రశ్నస్యావధారయతి. ప్రతివచనం చో

---

* భూతగ్రామవత్స్వాత్మన ఇతి పూర్వపక్షముక్త్వా *నేత్యుక్తే పరస్యైత్యర్థాదుక్తం భవతీత్యభిప్రాయన్నార్థం హేతుమాహ (ఉభయత్రేతి) ఏక మిత్యపేక్షాయాం తం వివృణోతి (తథా హీతి) సాక్షాద్బ్రహ్మశబ్దవాచ్యత్వమేకో హేతుః. హేత్వన్తరమాహ (అపరోక్షత్వమపీతి) దేశకాలసన్నికర్షో హ్యపరోక్ష్యేవిద్యతే - తస్మాద్బ్రహ్మణోఽపరోక్షత్వం నామ సర్వదేశసర్వకాలసన్నిహితత్వమిత్యర్థః. (నిరుపాధికం ప్రాణనస్య కర్తృత్వమితి) ప్రాణయితృత్వం వివక్షితం. నిరుపాధికశబ్దేన జీవవ్యావృత్తిః. స హి కర్మానుగుణదేహేన్ద్రియాదీనామధిష్ఠాతృత్వేన కదాచిత్ప్రాణయితా. నిరుపాధికప్రాణయితృత్వం పరమాత్మన ఏవేత్యుపపాదయతి (ప్రత్యగాత్మన ఇతి) పునః ప్రశ్నస్యార్థాన్తరవిషయత్వశఙ్కాం పరిహరతి (ఏవమితి) (ఇన్ద్రియాధీనానామితి) *దృష్టేర్ద్రష్టారమితి వ్యపదేశః ఓదనపాకం పచతీతివదితి భావః. పరమాత్మనస్సర్వదా సర్వప్రాణిప్రాణయితృత్వే శ్రుతిమాహ (కో హ్యేవాన్యాదితి) (ఉత్తరేఽపీతి) కహోళప్రశ్నప్రతివచనే ఇత్యర్థః..

(ప్రష్టృభేదాచ్చేతి) అత్ర ప్రష్టృద్వయసద్భావాద్విద్యాభేదస్సమ్భవతీత్యర్థః.

౩౬॥ సూ. ॥ వ్యతిహారో విశింషన్తి హీతరవత్ ॥ ప్రశ్నప్రతివచనైకరూప్యం విధిపదైక్యం చ వివృణోతి (ప్రశ్నద్వయమి

భయత్ర * సతఆత్మా సర్వాన్తర ఇతి సర్వాన్తరాత్మత్వవిశిష్టబ్రహ్మవిషయమేకరూపమేవ. విధిప్రత్యయశ్చా త్రైవ దృశ్యతే *తస్మాద్బ్రాహ్మణః పాణ్డిత్యం నిర్విద్య బాల్యేన తిష్ఠాసేదితి. ఏవం సర్వాన్తరాత్మత్వవిశిష్ట బ్రహ్మైకవిషయత్వే ద్వయోరవధృతే సత్యేకస్మిన్నేవ సర్వాన్తరాత్మత్వవిశిష్టబ్రహ్మణ్యుపాస్యే ఉషస్తక హోలయోరితరేతరబుద్ధివ్యతిహారః కర్తవ్యః. ఉషస్తస్య యా సర్వాన్తరాత్మనో బ్రహ్మణస్సర్వప్రాణిప్రాణ నహేతుత్వవిషయా బుద్ధిః- సా కహోలేనాపి ప్రష్ట్రా కార్యా,- యా చ కహోలస్య తస్యైవ బ్రహ్మణో ఽశ నాయాద్యతీతత్వవిషయా బుద్ధిః- సోషస్తేనాపి కార్యా. ఏవం వ్యతిహారే కృతే ఉభాభ్యాం సర్వాన్తరస్య బ్రహ్మ ణో జీవవ్యావృత్తిరవధృతా భవతి. ఏనం సర్వాన్తరాత్మానం ప్రత్యగాత్మనో వ్యావృత్తమవగమయితుం సర్వ ప్రాణిప్రాణన హేతుత్వాశనాయాద్యతీతత్వ ప్రతిపాదనేన విశింషన్తి హి యాజ్ఞవల్క్యస్య ప్రతివచనాని. అతో బ్రహ్మణస్సర్వాన్తరాత్మత్వమేవోపాస్యగుణః - ప్రాణనహేతుత్వాదయస్తు తస్యోపపాదకాః - నోపా స్యాః. నను ఉపాస్యగుణః సర్వాన్తరాత్మత్వమేవ చేత్ - ప్రాణనహేతుత్వస్య అశనాయాద్యతీతత్వస్య చ ప్ర ష్టృభిః వ్యతిహృత్యానుసన్ధానం కిమర్థం. తదుచ్యతే- సర్వప్రాణిప్రాణనహేతుత్వేన సర్వాన్తరాత్మని జీవాద్వ్యా వృత్తే బ్రహ్మణ్యుషస్తేనావధృతే సతి కహోలేన జీవస్య సర్వాత్మనా ఽసమ్భావితేన స్వభావవిశేషేణ సర్వా న్తరాత్మా వ్యావృత్తో ఽనుసన్ధేయ ఇతి కృత్వా పునః ప్రశ్నః కృతః - యాజ్ఞవల్క్యోపి తదభిప్రాయమభిజ్ఞాయ ప్ర త్యగాత్మనో ఽసమ్భావితమశనాయాదిప్రత్యనీకత్వముక్తవాన్. అతశ్చోపాస్యస్య వ్యావృత్తిప్రతీతిసిద్ధ్యర్థము భాభ్యాం పరస్పరబుద్ధివ్యతిహారః కర్తవ్యః. (ఇతరవత్) యథేతరత్ర - సద్విద్యాయాం భూయో భూయః ప్ర శ్నైః ప్రతివచనైశ్చ తదేవ సద్బ్రహ్మ వ్యవచ్ఛిద్యతే - న పునః పూర్వప్రతిపన్నాద్గుణాద్గుణాన్తరవిశిష్టతయోపా స్యం ప్రతిపాద్యతే - తద్వత్. ....

తత్రాపి ప్రశ్నప్రతివచనభేదే సతి కథమైక్యమవగమ్యత ఇతి చేత్. తత్రాహ

38॥ సూ. *** సైవ హి సత్యాదయః॥ *** సైవ హి సచ్ఛబ్దాభిహితా పరమకారణభూతా పరా దేవతైవ *సేయం దేవతైక్షత *తేజః పరస్యాం దేవతాయామితి ప్రకృతా *యథా సోమ్య మధు మధుకృతో నిస్తి ష్ఠన్తీత్యాదిషు పర్యాయేషు సర్వేషూపపాద్యతే- యతః *ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వం తత్సత్యం స ఆత్మేతి ప్రథమప

ర్యాదినా) (విః ప్రత్యయశ్చేతి) అవిశేషపునశ్శ్రవణం హి భేదహేతుః- అత్ర తదభావాద్వైక్యమితి భావః. * తిష్ఠాసేత్- బ్రహ్మణి తిష్ఠాసేత్. నిష్ఠాంలభేత. ఉపాసీతేత్యర్థః. (ద్వయోరవధృత ఇతి) ద్వయోః- ఉషస్తప్రశ్నప్రతివచనకహోలప్రశ్నప్రతివచనరూపవాక్యయోః. (కర్తవ్య ఇతి) వ్యతిహారస్య కర్తవ్యత్వం శ్రుత్యభిప్రేతమితి సూత్రకారాభిప్రాయ ఇత్యర్థః. వ్యతిహారం వివృణోతి (ఉషస్తస్యేతి) వ్యతిహారస్య ప్రయోజనమాహ (ఏవమితి) వ్యావృత్తబుద్ధిజననార్థం ప్రతివచనమితి వదన్ * విశింషన్తీతి సూత్రం పదం వ్యాచష్టే (ఏనం సర్వాన్తరాత్మానమితి) (అత ఇత్యాది) స ర్వాన్తరాత్మత్వస్య గుణస్యైకస్యోపాస్యత్వాద్రూపభేదం పరిహృతః. విద్యైక్యేపి వైశ్వానరవిద్యాయామూపమన్యవాదివత్ ప్రష్టృభేదస్సమ్భవతీతి స్పష్ట త్వాన్నకణ్ఠోక్తం. వ్యావృత్తబుద్ధిజననాయ పరస్పరం బుద్ధివ్యతిహార ఉక్తః- తత్ర సర్వప్రాణిప్రాణనహేతుత్వాశనాయాద్యతీతత్వయోరన్యతరేణైవ వ్యావృత్తబుద్ధిస్స్యాదితి అన్యతరేణ కిమిత్యభిప్రాయేణ చోదయతి (నన్వితి) పరిహరతి (తదుచ్యత ఇతి) కహోలస్య పునః ప్రశ్నస్సమ్భవతి- సర్వప్రాణి ప్రాణనహేతుత్వజ్ఞానేన వ్యావృత్తబుద్ధ్యనుదయాత్. యథోషస్తస్య సర్వప్రాణిప్రాణనహేతుత్వేనైతద్వ్యాయ పునః ప్రశ్నః - తద్వత్. అన్యతరే ణ వ్యావృత్తబుద్ధౌ ద్వయోర్జ్ఞాతయోః పరస్పరబుద్ధివ్యతిహారో ద్వయోరపి వ్యావర్తకధర్మభూయస్త్వహేతుకవ్యావృత్తబుద్ధ్యతిశయజననార్థమిత్యభిప్రా యేణాహ (సర్వప్రాణీతి) అతః - కహోలప్రశ్నస్య వ్యావృత్తివైశద్యార్థత్వదర్శనాత్. (వ్యావృత్తిప్రతీతిసిద్ధ్యర్థం) వ్యావర్తకధర్మభూయస్త్వయా వ్యావృత్తిబుద్ధ్యతిశయార్థమిత్యర్థః. ఏవం ధర్మభేదేన చ రూపభేదాశఙ్కా కృతోపి విద్యాభేదో నిరస్తః. ....

అథ దృష్టాన్తవిద్యైక్యం స్థాపయిష్యన్ సూత్రమవతారయితుం శఙ్కామాహ (తత్రాపీతి)

38॥ సూ. *** సైవ హి సత్యాదయః॥ *** (సైవ హీతి) * సేతి నిర్దేశః * సేయం దేవతైక్షతేతి సద్విద్యావాక్యస్యరోధాదితి భావః. (ఉపపాద్యతే) ప్రశ్నప్రతివచనముఖేన ప్రతిపాద్యత ఇత్యర్థః. తత్రాపి కారణభూతాయాః పరస్యా దేవతాయా ఏవోపాస్యత్వముపపాదయతి (యత ఇతి) పరమకారణత్వవిశిష్టదేవతైవోపాస్యా- కారణతోపయోగిగుణానాం సత్యత్వాత్మత్వజీవవిశేషాన్తర్యామిత్వాదిగుణానాం ప్రతిపర్యాయమూర్వ

త్యాయోరేతాన్యత్యాదయస్సర్వేషువర్యాయేషూపపాద్యోపసంహ్రియన్తే.— కేచిత్తు *వ్యతిహారోవిశింషన్తి హీతరవత్ *సైవహిసత్యాదయఇతిసూత్రద్వయమధికరణద్వయంవర్ణయన్తి. తత్రపూర్వేణ *త్వంవాహమస్మిభగవోదేవతేఅహంవైత్వమసిభగవోదేవతేతద్యోహంసోసౌయోసౌసోహమితివాక్యేజీవపరయోర్వ్యతిహారానుసన్ధానంప్రతిపాద్యతఇత్యుచ్యతఇత్యాహుః. తత్ *సర్వంఖల్విదంబ్రహ్మ *ఐతదాత్మ్యమిదంసర్వం *తత్త్వమసీత్యవగతసర్వాత్మభావవిషయత్వాదస్యవాక్యస్యనాత్రప్రతిపాదనీయమపూర్వమస్తీత్యనాదరణీయం. తత్తువక్ష్యతే *ఆత్మేతితూపగచ్ఛన్తిగ్రాహయన్తిచేతి. నచసర్వాత్మత్వానుసన్ధానాతిరేకేణపరస్మిన్ బ్రహ్మణి జీవత్వానుసన్ధానం, జీవేచపరబ్రహ్మత్వానుసన్ధానం, తథ్యంసమ్భవతి. ఉత్తరేణచసూత్రేణ *సయోహైతన్మహద్యక్షంప్రథమజంవేదసత్యంబ్రహ్మేత్యాదివాక్యప్రతిపాదితస్యసత్యోపాసనస్య *తద్యత్సత్యమసౌసఆదిత్యోయఏషఏతస్మిన్మణ్డలేపురుషోయశ్చాయందక్షిణేక్షిన్నిత్యాదివాక్యప్రతిపాదితోపాసనస్యచైక్యంప్రతిపాద్యతఇతి. తదప్యయుక్తం- ఉత్తరవాక్యఅక్ష్యాదిత్యస్థానభేదేనవిద్యాభేదస్యపూర్వమేవ *నవావిశేషాదిత్యనేనప్రతిపాదితత్వాత్. నచద్వయోరనయోర్వ్యాహృత్యాదిశరీరకత్వేనరూపవతోః *హన్తిపాప్మానంజహాతిచయఏవంవేదేతిపృథక్సంయోగచోదనావతోర్ద్వయోరుపాసనయోః *సయోహవైతన్మహద్యక్షంప్రథమజంవేదసత్యంబ్రహ్మేతిజయతీమాంల్లోకానితిసంయోగరూపాదిమత్తయాసిరపేక్షేణపూర్వేణైకేనోపాసనేనాభేదస్సమ్భవతి. నచ *హన్తిపాప్మానంజహాతీతిగుణఫలాధికారత్వం- ప్రమాణాభావాత్. పూర్వేణైకవిద్యాత్వంప్రమాణమితిచేత్. న- ఇతరేతరాశ్రయత్వాత్. ఏకవిద్యాత్వేనిశ్చితేపూర్వఫలస్యైవ ప్రధానఫలత్వేనోత్తరయోఃఫలయోర్గుణఫలత్వం - తయోర్గుణఫలత్వేనిశ్చితేసతిసంయోగభేదాభావాత్పూర్వేణవిద్యైక్యమితీతరేతరాశ్రయత్వమిత్యేవమాదిభిర్యథోక్తప్రకారమేవసూత్రద్వయమ్. ....

అన్తరత్వాధికరణంసమాప్తమ్.

త్త్వేనతత్రతాత్పర్యాదిత్యర్థః.— పరోక్తప్రకారమనూద్యదూషయతి(కేచిత్త్వితి)తస్యకథనుర్థంవర్ణయన్తీత్యత్రాహ(తత్రేతి) సాపివక్తవ్యవిశేషత్యత్రాహ (తత్తువక్ష్యతఇతి) నను *సర్వత్రప్రసిద్ధోపదేశాదితిజగత్తాదాత్మ్యపరవాక్యవిషయం- *ఆత్మేతీత్యాదికంతుజీవతాదాత్మ్యపరం. నాత్రసర్వాత్మభావఉచ్యతే- అపితుజీవబ్రహ్మణోరన్యోన్యభావారోపణమితిచేత్తత్రాహ (నచేతి) (తథ్యంనసమ్భవతీతి) గరుడాదిధ్యానవదసదారోపణంచేత్- నతదపవర్గోపాయః- తత్త్వజ్ఞానంహ్యపవర్గోపాయఇతిభావః. *త్వంవాహమస్మీత్యాదేరయమర్థః- త్వంవాహమస్మి- త్వంశబ్దబుద్ధివిషయఃపరమాత్మైవాహంశబ్దబుద్ధివిషయః. అహంవైత్వమసి- అహంశబ్దబుద్ధివిషయఏవత్వంశబ్దబుద్ధివిషయః. అస్మి, అసీ, ఇతినిర్దిశావహంత్వంశబ్దప్రయుక్తౌ. అహంత్వంశబ్దౌప్రవృత్తినిమిత్తభేదాత్ బ్రహ్మపర్యన్తౌ. *తద్యోహమిత్యాదేరప్యయమర్థః. అనన్తరసూత్రస్యపరోక్తార్థమనువదతి (ఉత్తరేణచేతి) దూషయతి (తదపీతి) తత్రకిమిత్యత్రాహ (నచేతి) *జహాతిచ- శరీరమిత్యధ్యాహారః. ప్రథమంద్వయోరితిపదంవాక్యపరం. ద్వితీయంతూపాసనపరం. ద్వయోరపివాక్యయోర్మధ్యేఉత్తరవాక్యప్రతిపాద్యోపాసనయోర్విద్యాభేదస్యసాధితత్వాత్ పరస్పరభిన్నవిద్యాద్వయేనపూర్వవాక్యోక్తస్యోపాసనస్యైక్యంనసమ్భవతి,, ఏకవిద్యాత్వేసాకాఙ్క్షతయాఽన్వయస్స్యాత్- పృథక్పృథక్సంయోగాదినాకుక్తత్వేననిరాకాఙ్క్షత్వాద్వ్యనైకవిద్యాత్వమిత్యర్థః. (నచేతి) గుణఫలం- అఙ్గఫలం. ప్రమాణాభావాత్- హేత్వభావాత్. ఉత్తరయోఃఫలయోః-పాపహానశరీరప్రహాణయోః, సంయోగభేదాభావాత్- ప్రధానఫలసంయోగభేదాభావాత్. (ఇత్యేవమాదిభిరితి) ఆదిశబ్దేనస్వోక్తార్థోపపత్తయోఽభిప్రేతాః. ... ...

ఏవం *వ్యతిహారఇత్యాదిసూత్రద్వయస్యయోజనాన్తరంనిరస్తం. ఆద్యసూత్రస్యయోజనాన్తరంపరిష్కృతం. కేచిత్ *అన్తరాభూతగ్రామవత్స్వాత్మనఇతిసూత్రంభక్ష్యసిద్ధాన్తవిషయంవర్ణయన్తి- అత్రద్విరామ్నానావిశేషాదవిశేషపునశ్శ్రవణన్యాయేన విద్యానానాత్వంపూర్వపక్షీకృత్యస్వాత్మనోవిద్యైక్యంస్యాత్- నహిద్వావసర్వాన్తరౌసమ్భవతః- తదాహ్యేకస్యసర్వాన్తరత్వమాపేక్షికంస్యాత్- యథాభూతగ్రామేపృథివ్యాదావబాదీనామాపేక్షికమన్తరత్వమితి. వైశద్యార్థంశబ్దావిశేషనిరాసార్థంచద్విరామ్నానసమ్భవఇతిసిద్ధాన్తయన్తి అత్రవ్యవహితాన్వయోఽధ్యాహారబాహుళ్యంచ. అన్యస్మిన్నేహిప్రతివచనశబ్దమాత్రమధ్యాహార్యం. *అన్యథాభేదానుపపత్తిరితిచేదిత్యపిసఘటతే - అన్యథాశబ్దోహిప్రకృతాదన్యథాత్వంబ్రూతే-సిద్ధాన్తస్యప్రకృతత్వేసత్యన్యథాశబ్దః[illegible]పక్షవిషయోభవితుమర్హతి. తతశ్చఅనభ్యుపగమ్యమానేవిద్యాభేదేద్విరామ్నానానుపపత్తిరితివ్యాఖ్యానమస్వరసం. విద్యైక్యానభ్యుపగమఇతిహ్యస్వరసార్థః- తదాచామ్నానభేదానుపపత్తేరితిహేతుర్నఘటతే. తస్మాత్ *ఇతిచేదిత్యన్తస్యపూర్వపక్షవిషయత్వం, తదపివాఖణ్డితత్వం, చయుక్తం. *భూతగ్రామవదితిపదస్య*ఏకోదేవఇతిశ్రుత్యన్తరోక్తసర్వభూతాన్తరాత్మత్వనిదర్శనపరత్వేనయోజనాన్తరమప్యనుపపన్నం - సిద్ధాన్తసూత్రత్వానుపపత్తేరేవ. *వ్యతిహారఇత్యాదిసూత్రయోరధికరణాన్తరద్వయవిషయత్వనిరాసఃకృతో క్తః.——

3౮॥ సూ. ॥ కామాదీతరత్ర తత్ర చాయతనాదిభ్యః ॥

ఛాన్దోగ్యే శ్రూయతే *అథయదిదమస్మిన్ బ్రహ్మపురే దహరం పుణ్డరీకం వేశ్మ దహరోఽస్మిన్నన్తర ఆకాశస్తస్మిన్యదన్తస్తదన్వేష్టవ్యమిత్యాది. వాజసనేయకే చ *స వా ఏష మహానజ ఆత్మా యోఽయం విజ్ఞానమయః ప్రాణేషు య ఏషోఽన్తర్హృదయ ఆకాశస్తస్మిఞ్ఛేతే సర్వస్య వశీ సర్వస్యేశాన ఇత్యాది. తత్ర సంశయః - కిమనయోర్విద్యాభేదః - ఉత నేతి. కిం యుక్తం. భేద ఇతి. కుతః. రూపభేదాత్. అపహతపాప్మత్వాదిగుణాష్టకవిశిష్ట ఆకాశశ్ఛాన్దోగ్యే ఉపాస్యః ప్రతీయతే - వాజసనేయకే త్వాకాశేశయానో వశిత్వాది గుణవిశిష్ట ఉపాస్యః ప్రతీయతే - అతో రూపభేదాద్విద్యాభేదః. ... ...

ఇతి ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే న భేద ఇతి. కుతః. రూపాభేదాత్. ఇతరత్ర తత్ర చ కామాద్యేవ హి రూపం-వాజసనేయకే ఛాన్దోగ్యే చ సత్యకామాదివిశిష్టమేవ బ్రహ్మోపాస్యమిత్యర్థః. కుత ఏతదవగమ్యతే. (ఆయతనాదిభ్యః) హృదయాయతనత్వ సేతుత్వ విధరణత్వాదిభిస్తావదుభయత్ర సైవ విద్యేతి ప్రత్యభిజ్ఞాయతే. వశిత్వాదయశ్చ వాజసనేయకే శ్రుతాః ఛాన్దోగ్యశ్రుతస్య గుణాష్టకాన్యతమభూతస్య సత్యసఙ్కల్పత్వస్యైవ విశేషా ఏవేతి సత్యసఙ్కల్పత్వసహచారిణాం సత్యకామత్వాదీనామపహతపాప్మత్వపర్యన్తానాం సద్భావమవగమయన్తి- అతో రూపం న భిద్యతే. సంయోగోఽపి *పరం జ్యోతిరుపసమ్పద్య స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యతే*అభయం వై బ్రహ్మ భవతీతి బ్రహ్మప్రాప్తిరూపో న భిద్యతే. ఆకాశశబ్దః ఛాన్దోగ్యే పరమాత్మవిషయ ఇతి * దహర ఉత్తరేభ్య ఇత్యత్ర నిర్ణీతం- వాజసనేయకే త్వాకాశేశయానస్య వశిత్వాదిశ్రవణాత్తస్యాకాశేశయానస్య పరమాత్మత్వే సతి తదాధారాభిధాయిన ఆకాశశబ్దస్య *తస్యాన్తే సుషిరం సూక్ష్మమితి హృదయాన్తర్గతస్య సుషిరశబ్దవాచ్యస్యాకాశస్యాభిధాయకత్వమవగమ్యతే. అతో విద్యైక్యమ్. ....

“ఉపదేశభేదాన్నేతి చేన్నోభయస్మిన్నప్యవిరోధాత్”... ఉభయత్ర ప్రతిపాద్యభేదసమర్థనపరమధికరణమిచ్ఛన్తో జీవప్రతిపాదనస్య బ్రహ్మోపాసనార్థతయా తత్ర పర్యవసానాద్విద్యైక్యం ఫలమితి వదన్తి. తదయుక్తం- పూర్వత్రాప్యుక్తహేతుభిః పరమాత్మపరత్వనిర్ధారణస్య ప్రతిపాద్యత్వాయోగాత్. స్యాన్మతే ఽవశ్యమనాన్యస్యాపి- తదాభూతత్రామవదాపేక్షికత్వం స్యాత్- అత ఉపదేశ్యభేదానుపపత్తిరితి చేన్న - ఉపదేశభేదవదుపదేశ్యభేదేన భవితవ్యం - ఉపదేశద్వయానర్థక్యాదితి... నాచక్షీరన్- అత్ర తు తన్నఽవ్యాహారాత్.—— అన్యే తు సమ్భూత్యుపాసనేషూభయేషు ప్రాణ్యత్వాదీనాం, మశనాయాద్యతీతత్వాదీనాం, చ సముచ్చయార్థం బ్రహ్మైకత్వవిషయత్వేన విద్యైక్యసమర్థనపరమాహుః. తత్ర సముచ్చయసిద్ధ్యర్థత్వమయుక్తం - సమ్భూతివినాశసముచ్చయస్య ప్రామాణికత్వాత్. *వ్యతిహారమిత్యాదిసూత్రద్వయస్య తత్క్రతుయోజనాపరతాయా వక్ష్యమాణత్వాదిత్యనిరస్తా. *తద్యోఽహం సోఽసౌ యోఽసౌ సోఽహమితి సామానాధికరణ్యం చ ఘటశరావశబ్దయోరివాంశద్వయవాచిత్వాదయుక్తం. అత ఏవ బ్రహ్మణో జీవత్వేఽహఙ్కారహృద్దేశదిక్కాలాదీనాం బ్రహ్మణి ప్రతిపత్తిః- జీవస్య బ్రహ్మత్వే తు జీవస్యజ్ఞానాసన్నైశ్వర్యాదీనాం ప్రతిపత్తిః ప్రయోజనమితి చాయుక్తం- ఘటశరావయోరివ పరస్పరాసాధారణగుణానామన్యత్రానుపపత్తేః, స్వాధారణగుణానాం చ ద్రవ్యత్వాదీనామివ యత్తద్వ్యపదేశ్యత్వదసామానాధికరణ్యప్రతిపాద్యత్వాభావాచ్చ..........................

అన్తరత్వాధికరణం సమాప్తమ్.

3౮॥ సూ. ॥ కామాదీతరత్ర తత్ర చాయతనాదిభ్యః ॥ ప్రాణిత్వాదీనామశనాయాద్యతీతత్వాదీనాం చ ధర్మిభేదాభావాద్వైక్యం సమర్థితం- అత్ర తు గుణాష్టకస్య వశిత్వాదిగుణస్య చ ధర్మిభేదశఙ్కయా సఙ్గతిః. కిమత్ర విద్యాభేదః - ఉత అభేద ఇతి. ఛాన్దోగ్యేఽపహతపాప్మత్వాదివిశిష్టవిషయముపాసనం- వాజసనేయకే వశిత్వాదివిశిష్టవిషయం,- ఉతోభయత్రాప్యపహతపాప్మత్వాదివిశిష్టవిషయమితి. కిం వాజసనేయకే సత్యసఙ్కల్పత్వసహచారాదపహతపాప్మత్వాదీనాం ప్రతిపత్తిరస్తి - నేతి. యదా నాస్తి ప్రతిపత్తిః - తదా రూపభేదాద్విద్యాభేదః. యదాప్యస్తి ప్రతిపత్తిః - తదా రూపాభేదాద్విద్యైక్యం. [illegible]స్మిన్నధికరణే పూర్వోక్తనిరాసః ఫలితో భవిష్యతి. ఆకాశాన్తర్వర్తినో గుణత్వేనాకాశస్య పరమాత్మత్వం దహరాధికరణే దర్శితం - ఆకాశాన్తర్వర్తినస్సవిశేషవస్తుత్వే సత్యాకాశస్య ప్రసిద్ధాకాశత్వమత్రోచ్యత ఇతి భిదా. (వశిత్వాదీతి) అతిశయేన *స వా ఏష మహానజ ఇత్యుక్తదహరత్వవిరోధిమహత్త్వం చ వివక్షితం. గుణాష్టకవిశిష్టః, వశి[illegible]దిగుణవిశిష్ట, ఇతి ధర్మభేద ఉక్తః. ఆకాశః, ఆకాశేశయాన, ఇతి ధర్మిభేద ఉక్తః. ఏవం ధర్మతో ధర్మితశ్చ రూపభేదాద్విద్యాభేద ఇత్యర్థః. ... ...

(ఇతి ప్రాప్త ఇతి) • ఇతరత్రేతి పదవ్యాఖ్యానార్థం, ధర్మమాత్రస్యోపాస్యత్వవ్యావృత్త్యర్థం, చాహ (వాజసనేయక ఇతి) (ఆకాశశబ్ద ఇత్యాది) ఆకాశశబ్దస్య భూతాకాశే ప్రసిద్ధిప్రాచుర్యాత్ తదేవ సర్వత్ర స్యాదితి ప్రాప్తం. తత్ర పరమాత్మాసాధారణగుణశ్రవణం ప్రసిద్ధిప్రాచు

అథస్యాత్ - యదుక్తం వాజసనేయకే వశిత్వాదిభిస్సహ సత్యకామత్వాదిసద్భావోఽవగమ్యత ఇతి తన్నోపపద్యతే- వశిత్వాదీనామేవ తత్ర పరమార్థతస్సద్భావాభావాత్. తదభావశ్చ *మనసైవానుద్రష్టవ్యం నేహ నానాస్తి కించన మృత్యోస్స మృత్యుమాప్నోతి య ఇహ నానేవ పశ్యతి ఏకధైవానుద్రష్టవ్యమేతదప్రమేయం ధ్రువమితి ప్రకృతేన వాక్యేన *స ఏష నేతి నేత్యాత్మేత్యుత్తరేణ చోపాస్యస్య బ్రహ్మణో నిర్విశేషత్వప్రతీతేరవగమ్యతే. అతో వశిత్వాదయోఽపి స్థూలత్వాణుత్వవన్నిషిధ్యా ఇతి ప్రతీయన్తే. అత ఏవ ఛాన్దోగ్యేఽపి సత్యకామత్వాదయో న బ్రహ్మణః పారమార్థికా గుణా ఉచ్యన్తే. అతోఽపారమార్థికత్వాదేవం జాతీయకానాం గుణానాం మోక్షార్థేషూపాసనేష్వలోప ఇతి. తత్రాహ

౩౯॥ సూ. ॥ఆదరాదలోపః॥ బ్రహ్మగుణత్వేన ప్రమాణాన్తరాప్రాప్తానాం గుణానామేషాం సత్యకామత్వాదీనాం *తస్మిన్ యదన్తస్తదన్వేష్టవ్యం *ఏష ఆత్మాపహతపాప్మా విజరో విమృత్యుర్విశోకో విజిఘత్సోఽపిపాసస్సత్యకామస్సత్యసఙ్కల్పః *సర్వస్య వశీ సర్వస్యేశానః *ఏష సర్వేశ్వర ఏష భూతాధిపతిరేష భూతపాల ఏష సేతుర్విధరణ ఏషాం లోకానామసంభేదాయేత్యాదిభిరనయోః శ్రుత్యోరస్యాసుచ మోక్షార్థోపాసనోపాస్యబ్రహ్మగుణత్వేన సాదరముపదేశాదేషామలోపః-అపితూపసంహార ఏవ కార్యః. ఛాన్దోగ్యే తావత్ *తద్య ఇహాత్మానమనువిద్య వ్రజన్త్యేతాంశ్చ సత్యాన్కామాన్ తేషాం సర్వేషు లోకేషు కామచారో భవతీతి సత్యకామత్వాదిగుణవిశిష్టస్య బ్రహ్మణో వేదనం విధాయ *అథ య ఇహాత్మానమనువిద్య వ్రజన్త్యేతాంశ్చ సత్యాన్కామాంస్తేషాం సర్వేషు లోకేషు కామచారో భవతీత్యవేదననిన్దా క్రియమాణా గుణవిశిష్టవేదనస్యాదరం దర్శయతి. తథా వాజసనేయకే * సర్వస్య వశీ సర్వస్యేశానః * ఏష సర్వేశ్వర ఏష భూతాధిపతిరేష భూతపాల ఇతి భూయోభూయ ఐశ్వర్యోపదేశాద్గుణేష్వాదరః ప్రతీయతే. ఏవమన్యత్రాపి. న చ మాతాపితృసహస్రేభ్యోఽపి వత్సలతరం శాస్త్రం ప్రతారకవదపారమార్థికాన్నిరసనీయాన్ గుణాన్ ప్రమాణాన్తరాప్రతిపన్నానాదరేణోపదిశ్య సంసారచక్రపరివర్తనేన పూర్వమేవ బమ్భ్రమ్యమాణాన్ముముక్షూన్ భూయోఽపి భ్రమయితుమలం. * నేహ నానాస్తి కించన *ఏకధైవానుద్రష్టవ్యమితి తు-సర్వస్య బ్రహ్మకార్యత్వేన తదాత్మకత్వాదేకథా

ర్యస్యాప్యవాదకం - తచ్ఛాన్దోగ్యేఽస్తి తత్రాకాశశబ్దస్య పరమాత్మపరత్వముక్తం. వాజసనేయకే తు తదభావాత్ ప్రసిద్ధిప్రాచుర్యమాత్రానువిధేయత ఇత్యర్థః..

అనన్తరసూత్రశఙ్కామాహ (అథస్యాదితి) ఛాన్దోగ్యే దహరవిద్యా సగుణవిషయా - ఫలవిశేషార్థగుణప్రతిపాదనపరత్వాత్. ఇయం తు నిర్గుణవిద్యా - అతో న విద్యైక్యమిత్యర్థః.

౩౯॥ సూ. ॥ఆదరాదలోపః॥ ఆదరం దర్శయతి (ఛాన్దోగ్య ఇత్యాదినా) (ప్రమాణాన్తరాప్రాప్తానామితి) అనేన నిషేధార్థమనువాదత్వం నిరస్తం, అపూర్వత్వరూపతాత్పర్యలిఙ్గం చోక్తం,. యథా అపూర్వతా తాద్రూప్యతో విపర్యయతశ్చాపరిచ్ఛిత్తిరూపా- తథా ఫలమపి స్వీకారాస్వీకారయోరనుకూలప్రతికూలరూపం. తదుభయమపి కామచారాకామచారాభ్యాముక్తం - భూయోభూయ ఇత్యభ్యాసో దర్శితః. (అవేదననిన్దా క్రియమాణా) గుణవిశిష్టవేదనముక్త్వా తద్విషయా వేదననిన్దా క్రియమాణేత్యర్థః. ఏవం సత్యకామత్వాదీనామపూర్వత్వం, వేదనే ఫలశ్రవణం, వేదనఫలకథనావేదననిన్దార్థమావృత్తిః- *ఏష సర్వేశ్వర ఇత్యాద్యావృత్తిః, *తస్మిన్యదన్తస్తదన్వేష్టవ్యం * తస్మిన్కామాస్సమాహితాః ఇత్యుపక్రమోపసంహారౌ, అర్థవాదః, అపూర్వత్వేన విహితస్య నిషేధాయోగరూపోపపత్తిరిత్యాదిభిరాదరో దృశ్యత ఇత్యర్థః. వాజసనేయకే ప్యేవమాదికమాదరలిఙ్గం ద్రష్టవ్యమిత్యభిప్రాయేణాహ (తథేతి) (న చ మాతాపితృసహస్రేభ్య ఇతి) గుణానాం ప్రమాణాన్తరాప్రతిపన్నత్వాన్నిషేధార్థమనువాద ఇతి వక్తుమశక్యమిత్యుక్తం. గుణకథనం విప్రలిప్సయా చేత్ - గుణనిషేధోఽపి తథా స్యాత్. హితోపదేశప్రవృత్తశాస్త్రస్య విప్రలమ్భకత్వమయుక్తం చేత్ - తద్గుణేష్వపి తుల్యం. ఫలవిశేషార్థమవిద్యమానగుణారోపణమితి చేత్ - గుణనిషేధోఽపి ఫలాయ స్యాదితి గుణాస్వరూపావస్తవస్స్యాత్. నిర్గుణవేదనస్యాపవర్గోపాయరూపత్వాన్నారోపణమితి చేత్ - సగుణవేదనస్యాప్యపవర్గోపాయరూపత్వాన్నాసదారోపణమితి. సగుణవేదనస్యాపవర్గోపాయత్వకథనం విప్రలిప్సామూలమితి చేత్ - నైర్గుణ్యకథనమపి తథా స్యాత్. హితోపదేశప్రవృత్తస్య శాస్త్రస్య విప్రలమ్భకత్వమయుక్తమితి చేత్ - తద్గుణప్రతిపాదనేఽపి తుల్యమిత్యభిప్రాయేణాపారమార్థికానిత్యాదివిశేషణముక్తం. *నేహ నానాస్తీత్యాదేః కోఽర్థ ఇత్యపేక్షాయాం శ్రుతిబలీయస్త్వేన పూర్వగ్రన్థాభిప్రేతస్య గుణనిషేధస్యాపరాభిమతనిర్విశేషపరత్వస్య చ దసనార్థం సామాన్యనిషేధస్య విహితవిశేషవ్యతిరిక్తవిషయత్వాత్ *నేహ నానాస్తీత్యాదేరబ్రహ్మాత్మకనానాత్వనిషేధపరత్వమాహ (నేహేత్యాదినా) *ఏకధైవానుద్రష్టవ్యం- కేషాంచిత్క్వాచిత్స్వనిష్ఠత్వమన్యపరతన్త్రత్వం వా నానుసన్ధేయం - అపి

సుదర్శనంవిధాయాబ్రహ్మాత్మకత్వేనపూర్వసిద్ధనానాత్వదర్శనంనిషేధతీత్యయమర్థః ప్రాగేవప్రపఞ్చితః.*స
ఏష నేతినేత్యాత్మేత్యత్రచేతిశబ్దేనప్రమాణాన్తరప్రతిపన్నంప్రపఞ్చాకారంపరామృశ్యనతథావిధం బ్రహ్మేతి
సర్వాత్మభూతస్యబ్రహ్మణః ప్రపఞ్చవిలక్షణత్వంప్రతిపాద్యతే. తదేవచానన్తరముపపాదయతి *అగ్రా
హ్యోనగృహ్యతేఅశీర్యోనహిశీర్యతేఅసఙ్గోనహిసజ్యతేఅవ్యథితోనవ్యథతేనరిష్యతీతి. ప్రమాణాన్తరాగ్రా
హ్యవిసజాతీయత్వాత్ప్రమాణాన్తరేణనగృహ్యతే - విశరణీయవిసజాతీయత్వాన్నవిశీర్యతే - ఏవముత్తర
త్రానుసన్ధేయం. ఛాన్దోగ్యేపి *నాస్యజరయైతజ్జీర్యతినవధేనాస్యహన్యతేఏతత్సత్యంబ్రహ్మపురమస్మిన్కా
మాస్సమాహితాఇతిసర్వవిసజాతీయత్వం బ్రహ్మణఃప్రతిపాద్యతస్మిన్ సత్యకామత్వాదయోవిధీయన్తే. ...

నన్వేవమపి *తద్యఇహాత్మానమనువిద్యవ్రజన్త్యేతాంశ్చసత్యాన్కామాంస్తేషాంసర్వేషులోకేషుకామచారోభవతిసయదిపితృలోకకామోభవతీత్యాదినాసత్యకామాదిగుణవిశిష్టవేదనస్యసాంసారికఫలసమ్బన్ధశ్రవణాన్ముముక్షోర్బ్రహ్మప్రేప్సోర్నసగుణంబ్రహ్మోపాస్యం. పరవిద్యాఫలంచ *పరంజ్యోతిరుపసమ్పద్యస్వేనరూపేణాభినిష్పద్యతఇతీదమేవ. అతస్సత్యకామత్వాదయోబ్రహ్మప్రేప్సోర్నోపసంహార్యాఇతి. అతఉత్తరంపఠతి.

౪౦॥ సూ. ఉపస్థితేఽతస్తద్వచనాత్॥ ఉపస్థితిః - ఉపస్థానం. బ్రహ్మోపసమ్పత్తిః. ఉపస్థితే - బ్రహ్మోపసమ్పన్నేసర్వబన్ధవినిర్ముక్తేస్వేనరూపేణాభినిష్పన్నేప్రత్యగాత్మనిఅతఏవ-ఉపసమ్పత్తేరేవహేతోస్సర్వేషులోకేషుకామచారఉచ్యతే *పరంజ్యోతిరుపసమ్పద్యస్వేనరూపేణాభినిష్పద్యతేసఉత్తమఃపురుషఃసతత్రపర్యేతిజక్షత్క్రీడన్రమమాణఃస్త్రీభిర్వాయానైర్వాజ్ఞాతిభిర్వానోపజనంస్మరన్నిదంశరీరంసస్వరాడ్భవతితస్యసర్వేషులోకేషుకామచారోభవతీతి. తదేతచ్చతుర్థేనిపుణతరముపపాదయిష్యతే. అతస్సర్వేషులోకేషుకామచారస్యముక్తోపభోగ్యఫలత్వాత్ ముముక్షోస్సత్యకామత్వాదయోగుణాఉపసంహార్యాః. ....

కామాద్యధికరణంసమాప్తమ్.

తుపరమాత్మపరతన్త్రతయైకరూప్యమేవద్రష్టవ్యమిత్యర్థః. * సఏషనేతినేతీత్యస్యవాక్యస్యప్రకరణానుగుణ్యాత్ ప్రపఞ్చసాజాత్యనిషేధపరత్వముక్తం- * అథాతఆదేశోనేతినేతీత్యస్యవాక్యస్యేయత్తానిషేధపరత్వమపితత్ప్రకరణానుగుణ్యాదుక్తం. ఇహోత్తరార్థస్యప్రకరణానుగుణ్యందర్శయన్ *అగ్రాహ్యఇత్యాదికంవ్యాచష్టే (ప్రమాణాన్తరేతి) (ఛాన్దోగ్యేపీతి) అస్యజరయానబ్రహ్మజీర్యతీత్యర్థః. ....

అనన్తరసూత్రశఙ్కామాహ (నన్వితి) సర్వలోకకామచారాదికంసాంసారికఫలం- * స్వేనరూపేణాభినిష్పద్యతఇతి సామోక్షికఫలంస్యాత్ - తద్విలక్షణత్వస్యశ్రవణాదిత్యర్థః.

౪౦॥ సూ. ఉపస్థితేఽతస్తద్వచనాత్॥ (అతఏవోపసమ్పత్తేరేవహేతోరితి) ఉపసమ్పత్త్యనన్తరంసర్వలోకకామచారకథనాద్ధేతుత్వమభిప్రేతమిత్యర్థః. బ్రహ్మానుభవతో జీవస్య సర్వలోకకామచారాద్యపేక్షాకథంస్యాదిత్యత్రాహ (తదేతచ్చతుర్థఇతి) నిగమయతి (అతఇతి) ... ...

పరేతుఛాన్దోగ్యస్థసత్యకామత్వాదిగుణజాతంవాజసనేయకే * సవాఏషమహానిత్యత్రసమ్బధ్యతే- తత్రశ్రుతంవశిత్వాదికంఛాన్దోగ్యసమ్బధ్యతే- ఆయతనత్వసేతుత్వాదిసామాన్యాత్. ఛాన్దోగ్యేసగుణవిద్యావివక్షితా. వాజసనేయకేనిర్గుణవిద్యా-* అసఙ్గోహ్యయంపురుషఃనేతినేతీత్యాదిశ్రవణాత్. అతఃఛాన్దోగ్యవశిత్వాదిసమ్బన్ధఉపాసనార్థః. అన్యత్రసత్యకామత్వాదిసమ్బన్ధస్స్తుతిపాఠ్యాల్యార్థః - ఉభయవిధాకాఙ్క్షాసమ్భవాత్, బ్రహ్మణసద్గుణసమ్బన్ధయోగ్యత్వాత్, దాయతనత్వాదిసామ్యబాహుళ్యాచ్చేతి. తదయుక్తం- నిషేధస్యవిహితగుణవిషయత్వాభావేనసగుణనిర్గుణవిభాగాభావాత్, * నేతినేతీత్యత్రాపి * అశీర్యోనహిశీర్యతే అసఙ్గోనహిసజ్యతే అవ్యథితోనవ్యథతేనరిష్యతీత్యాదినిషేధానాం * విశోకోవిజరోవిమృత్యురిత్యాదీనాంచతుల్యార్థత్వాచ్చ. ఆయతనత్వాదిసామ్యేనస్తుత్యాకాఙ్క్షయాసమ్బన్ధశ్చానుపపన్నః-తథాసతిశాణ్డిల్యవిద్యాస్థానాంమనోమయత్వసర్వకర్మత్వాదీనామపిసమ్బన్ధప్రసఙ్గాత్. తత్రాపిహి *ఏషమఆత్మాన్తర్హృదయే * జ్యాయాన్పృథివ్యాః * అవాక్యనాదరఇతిహృదయాయతనత్వంమహత్త్వంనిషేధవత్త్వంచసమానం. అస్తుసమ్బన్ధఇతిచేత్. పరస్పరభిన్నసర్వవిద్యోపాత్తగుణానాంసర్వత్రస్తుత్యర్థతయాసమ్బన్ధప్రసఙ్గః- తా

౪౧॥ సూ. తన్నిర్ధారణానియమస్తద్దృష్టేః పృథగ్ఘ్యప్రతిబన్ధః ఫలం॥
ఓమిత్యేతదక్షరముద్గీథముపాసీతేత్యాదీని కర్మాఙ్గాశ్రయాణ్యుపాసనాని కర్మాఙ్గభూతోద్గీథాదిముఖే

రణత్వనవ్యస్థాపాల్యకత్వనిత్యత్వపఠితత్వాదిషు కేనచిద్రూపేణ సామ్యస్య సర్వాసు విద్యాసు సద్భావాత్, ఆకాఙ్క్షాయాశ్చ నివారకాభావాత్, న ప్రత్యావృత్తాగుణేన స్తుతిరలమితి వ్యవస్థాపకమస్తి. స్వప్రకరణస్థగుణేన నైరాకాఙ్క్ష్యం చేత్-వాజసనేయకేపి తుల్యం.—అపరే తు నైరాకాఙ్క్ష్యం నిర్ధారణ్య స్తవః ఉపక్రమభేదమపి విద్యాభేదయుక్తిమాహుః. పరమాత్మలిఙ్గవత్ప్రకరణేషూపాస్యవిశేషణతయా వా వ్యావర్తకతయా వా మోక్షప్రదత్వలక్షణైశ్వ ర్యాధికతయా వా జీవప్రతిపాదనస్య సఙ్గతేర్బహుస్మృతత్వాత్ భాష్యే తదనుపన్యాసః.—అన్యే తు దహరవిద్యేతి సంజ్ఞా తద్భావాచ్చ భేదహేతుః. విరోధిసంజ్ఞాన్తరాభావాత్ అప్యపదేశమాత్రం న విద్యాభేదాయాలమిత్యనాదరః. అభ్యాసభేదో హి విద్యాభేదసాధకః. తత్రాపూర్వే తే ఆదరాది త్యాద్యనన్తరసూత్రద్వయమధికరణాన్తరం ప్రాణాగ్నిహోత్రవిషయం వర్ణయన్తి-తద్యద్భక్తం ప్రథమమాగచ్ఛేత్ తద్ధోమీయం స యాం ప్రథమామాహుతిం జుహుయాత్ ప్రాణాయ స్వాహేత్యారభ్య యఇతదేవం విద్వానగ్నిహోత్రం జుహోతీతి ప్రతిపాదితం ప్రథమోపనతభక్తద్రవ్యకం ప్రాణాగ్ని హోత్రం భోజనలోపేపి నలుప్యతే - కిన్త్వబాదినా ప్రతినిధినాపి నిర్వర్త్యతే - అతిథిభోజనేన భక్తక్షయే ప్రాణాగ్నిహోత్రలోపమాశఙ్క్య తత్పరిహా రాయ హి ప్రాథమ్యవిధిః. జాబాలశ్రుతౌ పూర్వోఽతిథిభ్యోఽశ్నీయాద్యథా హి వై స్వయమహుత్వాగ్నిహోత్రం పరస్య జుహుయాదేవం తదిత్యతిథిభోజన ప్రాథమ్యనిన్దనేనాదరదర్శనాచ్చ. న హి ప్రాథమ్యలోపాసహా శ్రుతిః ప్రాథమ్యవతోఽగ్నిహోత్రస్య లోపం సహేత. న చ భుజిప్రయుక్తభక్తసం యోగాత్ భోజనలోపే లోపః - తచ్చ కౌణ్డపాయినామగ్నిహోత్ర ఇవాగ్నిహోత్రశబ్దస్య నైయమికాగ్నిహోత్రగతధర్మాః ప్రకృత్యతిదేశార్థ త్వాత్ వయం ప్రకృతిమప్రాప్తద్రవ్యనియమార్థత్వాత్ తద్యద్భక్తమితి వాక్యస్య. అతో భోజనాభావాత్ గుణభూతద్రవ్యలోపేపి నాగ్నిహోత్రలోపః.-ఆదరాదితి పూర్వపక్షం కృత్వా భోజన ఉపస్థితే హోమస్య తదర్థభక్తసాధ్యతా ప్రతీతేః, ద్రవ్యేన స్వామ్యర్థధ్యానయనప్రయోజకత్వాభా వవత్ పరార్థద్రవ్యసాధ్యానాం కర్మప్రయోజకత్వాభావాత్, కౌణ్డపాయినామగ్నిహోత్ర ఇవ ప్రాణాగ్నిహోత్రేఽగ్న్యుద్ధరణాదిధర్మాయోగాత్, అగ్నిహోత్రశబ్దస్య విధ్యన్తరగతత్వాభావాత్, ఆస్యమాహవనీయమితి సామ్యాదికత్వదర్శనాత్, ప్రాగగ్నిహోత్రశబ్దస్య నైయమికాగ్నిహోత్రధ ర్మాతిదేశార్థత్వాభావేన, తద్యద్భక్తమితి వాక్యస్య ద్రవ్యవిశేషవిధానార్థత్వాభావాత్-ఆదరవచనస్యాతిథిభోజనపక్షే ప్రాథమ్యరూపాఙ్గవిధానార్థతయా హోమలోపపరిహారార్థత్వాభావాచ్చ భోజనలోపే లోప ఇతి సిద్ధాన్తయన్తి. అన్యే తు ద్రవ్యదేవతాసమ్బన్ధేనాపూర్వకర్మత్వావగమాత్ పరార్థద్రవ్యని యమమాత్రవిధిః ప్రాథమ్యవిధానం చాతిథిభోజనేన భక్తక్షయే ప్రాణాగ్నిహోత్రలోపపరిహారార్థమితి పూర్వపక్షమాహుః. అన్యత్తుల్యం. తదిదమ నుపపన్నం- ప్రాణాహుతిమాత్రవిషయత్వే విచారస్య విద్యాతదుపయోగివిషయత్వాభావేన పాదసఙ్గత్యభావాత్, ప్రాణాహుతిష్వగ్నిహోత్రదృష్టి విషయత్వేఽనన్తరాధికరణస్యాపి ఉద్గీథాద్యుపాసనానామివానియమస్య సిద్ధతయా కృతకరత్వాచ్చ. ఆహితాగ్నేరనియతమపి వాజినం తద్భాష య నాదేరప్రయోజకమిత్య నియతస్యాగ్నిహోత్రదృష్టిచిన్తనస్య ప్రయోజకత్వం హి దూరోత్సారితం. పూర్వపక్షహేత్వభావాచ్చ నారమ్భణీయ తా. న చాదరవచనం హేతుః - తస్యసాధకత్వాప్రతీతేః. పూర్వపక్షహేతవోపి హి యథా తదర్థప్రత్యక్షనిశ్చయం సాధ్యసాధకతయా ప్రతీయన్తే. కిన్త్వతి థిభోజనప్రాథమ్యనిన్దనం హేతుః- ఉత ప్రాణాగ్నిహోత్రప్రాథమ్యం. న ప్రథమః- నిన్దనస్య నిన్దితవిపరీతార్థవిధేయతావగమకత్వాత్. అపరో నిన్దాహేతున్నిమిత్తేన విధేయతాంగమయతి. అతోఽతిథిభోజనప్రాథమ్యనిన్దనం స్వామిభోజనప్రాథమ్యంగమయేత్ - న తు భక్తాభావేపి నిష్పాద్యతాం. న ద్వితీయః- ప్రాథమ్యవిధానస్యానుష్ఠానదశాయామప్రాథమ్యమాత్రనివర్తకత్వాత్. పరార్థద్రవ్యసాధ్యస్యాప్రయోజకత్వం చ వాజినవత్ప్రసుపదహోం సుగ్రహణాదిషు పూర్వకాణ్డసిద్ధం పదకర్మాప్రయోజకత్వం న యసస్య పరార్థత్వాదితి. అతోఽనారమ్భణీయతా..............................

కామాద్యధికరణం సమాప్తమ్.

———

౪౧॥ సూ. తన్నిర్ధారణానియమస్తద్దృష్టేః పృథగ్ఘ్యప్రతిబన్ధః ఫలం॥ సత్యకామత్వాదీనాముపసంహార్యత్వముక్తం- ఏవ ముద్గీథాద్యుపాసనానామపి నియమేనోపసంహార్యత్వమితి ప్రసక్తాత్ సఙ్గతిః. ఉద్గీథోపాసనాదీని కిం సర్వక్రతుషు ప్రాకృతాఙ్గావఘాతాదివన్నియమేనోపా దేయాని- ఉత గోదోహనాదివదనియమేనోపసంహార్యాణీతి విచారః. కిమేతాని క్రత్వర్థాని - ఉత గోదోహనాదివత్ పురుషార్థభూతాని. యశ్చైతదే వం వేద యశ్చ న వేదేత్యనియమదర్శనం కిం పురుషార్థతామవగమయతి-నేతి. వీర్యవత్తరత్వశ్రుతిః కిమపాపశ్లోకశ్రవణవదర్థవాదః- ఉత ఫలవిధిరితి. అర్థవా దశ్చేత్- యశ్చైతదేవమిత్యాదివాక్యస్య పురుషార్థతావగమకత్వాభావేన క్రత్వర్థత్వాన్నియమేనోపాదేయతా. ఫలవిధిశ్చేత్-అనియమవాక్యస్య పు రుషార్థత్వగమకతయా గోదోహనతుల్యత్వాదుపాదానానియమః. ఉపాసనస్య నిర్ధారణశబ్దవాచ్యత్వే హేతురయం- ఛాన్దోగ్యే తమేతమక్షరమేవ తదుద్గీథమితి విద్వాంశ్చ బహిర్గచ్ఛన్ ... తన్నిర్ధారణం. (ఓమిత్యేతదిత్యాది) క్రతుప్రకరణాధీతే జుహ్వాజుహోతీతి వాక్యేజు హూప్రాప్తిసాధనత్వేన విహితా. ప్రకరణాన్తరాధీతమపి యస్య పర్ణమయీ జుహూర్భవతీతి వాక్యం జుహూమనూద్యతస్యాః పర్ణమయత్వం విదధాతి. తత్ర జుహూద్వారా పర్ణమయత్వమఙ్గం- తద్వత్ప్రకరణాన్తరవిహితమప్యుపాసనముద్గీథద్వారా క్రత్వఙ్గమిత్యర్థః. ఉద్గీథాదివిషయస్యోపాసనస్య ప్రక రణాన్తరాధీతస్యాపి క్రత్వఙ్గత్వం హి నిరూప్యతే - తత్ర ప్రకరణాన్తరాధీతం క్రత్వఙ్గద్వారాతదఙ్గభూతం కిఞ్చిద్దృష్టాన్తీకర్తవ్యమిత్యభిప్రాయేణ ప్రకృ

నజుహ్వాదిముఖేనపర్ణతాదివత్కర్మాఙ్గత్వేన నియమేనానుష్ఠానానీత్యుద్గీథాద్యుపాసనసమ్బన్ధినో * యదేవవిద్యయాకరోతిశ్రద్ధయోపనిషదాతదేవవీర్యవత్తరంభవతీతివర్తమాననిర్దేశస్యపర్ణతాదిసమ్బన్ధవ్యపదేశశ్లోకశ్రవణవత్పృథక్ఫలత్వకల్పనాఽయోగాత్క్రతుషు నియమేనోపసంహార్యాణీతి. ... ...

ఏవంప్రాప్తేప్రచక్ష్మహే (తన్నిర్ధారణానియమఇతి) నిర్ధారణం-నిశ్చయేనమనసోఽవస్థాపనం. ధ్యానమిత్యర్థః. తన్నిర్ధారణానియమః - కర్మసూద్గీథాద్యుపాసనానామనియమః. కుతః. (తద్దృష్టేః) ఉపలభ్యతేహ్యుపాసనానుష్ఠానానియమః- * తేనోభౌకురుతోయశ్చైతదేవం వేదయశ్చనవేదేత్యవిదుషోప్యనుష్ఠానవచనాత్. నచాఙ్గత్వేసత్యుపాసనస్యానుష్ఠానానియమఉపపద్యతే. ఏవముపాసనస్యానఙ్గత్వేనిశ్చితేసత్యుపాసనవిధేఃఫలాకాఙ్క్షాయాంరాత్రిసత్రన్యాయేనవీర్యవత్తరత్వంకర్మఫలాత్పృథగ్భూతమేవఫలమిత్యవగమ్యతే. కిమిదంవీర్యవత్తరత్వం. కర్మఫలస్యైవాప్రతిబన్ధః. ప్రతిబధ్యతేహికర్మఫలంప్రబలకర్మాన్తరఫలేనతావన్తంకాలం-తదభావోఽప్రతిబన్ధఃకర్మఫలాత్స్వర్గాదిలక్షణాత్పృథగ్భూతమేవఫలం. తదిదముచ్యతే (పృథగ్ఘ్యప్రతిబన్ధఃఫలమితి) అతఃకర్మాఙ్గాశ్రయాణామపి పృథక్ఫలత్వాద్గోదోహనాదివత్కర్మసూద్గీథాద్యుపాసనానామనియమేనోపసంహారః. ....

తన్నిర్ధారణానియమాధికరణంసమాప్తమ్.

౪౨॥ సూ. • ప్రదానవదేవతదుక్తం॥

దహరవిద్యాయాం * తద్యఇహాత్మానమనువిద్యవ్రజన్త్యేతాంశ్చసత్యాన్కామానితిదహరాకాశస్యపరమాత్మనఉపాసనముక్త్వా * ఏతాంశ్చసత్యాన్కామానితిగుణానామపిపృథగుపాసనంవిహితం. తత్రసంశయః-గుణచిన్తనేపితద్గుణవిశిష్టతయాదహరస్యాత్మనశ్చిన్తనమావర్తనీయం- ఉతనేతి. దహరాకాశస్యైవాపహతపాప్మత్వాదీనాంగుణిత్వాత్, తస్యచసకృదేవానుసన్ధాతుంశక్యత్వాత్, గుణార్థంతచ్చిన్తనంనావర్తనీయం.

ణాదిషుసత్స్వపిపర్ణతాదృష్టాన్తితా. ఫలసాధనమేవహ్యనుష్ఠేయం-ఉపాసనస్యచపృథక్ఫలసాధనత్వేసత్యఙ్గత్వమనుపపన్నమిత్యత్రాహ (కర్మాఙ్గత్వేననియమేనానుష్ఠానానీతి)అఫలస్యాప్యఙ్గత్వేనానుష్ఠానంనిరూహ్యతఇత్యర్థః. పృథక్ఫలసాధనత్వంశ్రుతమితిశఙ్కాయాం•నపాపంశ్లోకంశృణోతీతిపర్ణతావ్యర్థవాదవదిదమప్యర్థవాదఇత్యాహ (ఉద్గీథాద్యుపాసనసమ్బన్ధినఇత్యాదినా) (వర్తమాననిర్దేశస్యేతి) వర్తమానవన్నిర్దేశోయస్యేతిబహువ్రీహిః. వీర్యవత్తరత్వస్యేత్యధ్యాహార్యం. •గోదోహనేనపశుకామస్యప్రణయేదిత్యత్రహివిధిప్రత్యయోఽస్తీతితద్వ్యావృత్తిః. పశుకామస్యప్రణయనసాధనత్వంహిగోదోహనస్యవిధేయం- నాన్యస్య-అతఃఫలేవిధికటాక్షోఽస్తి- సతునాత్రవిద్యతఇత్యర్థః. ఫలస్యవాక్యాన్తరస్థత్వాద్విప్రకర్షోప్యధిప్రేతః. ...

(ఏవంప్రాప్తఇతి) అర్థవాదోక్తమపిఫలంవిధ్యపేక్షితంస్వీకార్యమిత్యభ్యుపగమయితుంరాత్రిసత్రన్యాయేనేత్యుక్తం. (గోదోహనాదివదితి) నియమేనోపాదేయంహ్యఙ్గం. పశుకామనాఽస్తిచేత్ - గోదోహనోపసంహారః - నత్వన్యదా. అతోఽఙ్గత్వాభావాత్గోదోహనస్యనక్రత్వర్థత్వం-అపితుపురుషార్థత్వమేవేతినిర్ణీతంకర్మకాణ్డే. ... ...

అన్యేతు •యదేవవిద్యయాకరోతీతికర్మణివిద్యాయానియమితత్వాత్క్రత్వర్థమితిపూర్వపక్షయుక్తిమాహుః. తదయుక్తం-ఇతరఫలాతిశయప్రతీతేః. విద్యావతఃకర్మణోవీర్యవత్తరత్వాద్విద్యాహీనస్యకర్మణోవీర్యవత్త్వంహ్యనుజ్ఞాయతే. అతోవీర్యవత్తరత్వఫలసత్తాముపగమ్యతచ్ఛ్రవణస్యార్థవాదత్వంపూర్వపక్షిణావాచ్యం. అర్థవాదత్వంచపూర్వన్తరేణాఙ్గత్వేసిద్ధవక్తవ్యం - అతోఽవ్యభిచరితక్రతుసమ్బన్ధిపదార్థసమ్బన్ధఏవపూర్వపక్షహేతుః. ....

తన్నిర్ధారణానియమాధికరణంసమాప్తమ్.

౪౨॥ సూ. ప్రదానవదేవతదుక్తం॥ పూర్వాధికరణంప్రసఙ్గాన్నిరూపితం- అథతత్పూర్వదహరవిద్యావిషయనిరూపణంక్రియతఇతిసఙ్గతిః. దహరవిద్యాయాంతద్గుణచిన్తనేతద్గుణవిశిష్టతయాదహరచిన్తనమావర్తనీయం- నేతి. కిందహరమాత్రచిన్తనేగుణవద్దహరచిన్తనమపికృతం- నేతి. కృతంచేత్- అనావర్తనీయం. నచేత్- ఆవర్తనీయం. (దహరేత్యాది) కేవలగుణిచిన్తనంనామ- అనష్టత్వాదివిశిష్టస్వరూపచిన్తనం. గుణాష్టకచిన్తనంగుణచిన్తనం. (తస్యచసకృదేవానుసన్ధాతుంశక్యత్వాదితి) సకృదేవ - తస్మిన్నిత్యర్థః. స్వరూపచిన్తనార్థంగుణచిన్తనార్థంచతస్మిన్నేవానుసన్ధాతుంశక్యత్వాదిత్యర్థః. ... ...

ఇతి ప్రాప్త ఉచ్యతే (ప్రదానవదేవేతి) ప్రదానవదావర్తనీయమేవేత్యర్థః. యద్యపి దహరాకాశపక్షే అపహతపాప్మత్వాదిగుణానాం గుణీ, స చ ప్రథమం చిన్తితః,- తథాపి స్వరూపమాత్రాద్గుణవిశిష్టాకారస్య భిన్నత్వాత్, *అపహతపాప్మా విజర ఇత్యాదినా గుణవిశిష్టతయా చోపాస్యత్వేన విహితత్వాత్, పూర్వం స్వరూపేణానుసంహితస్యాప్యపహతపాప్మత్వాదివిశిష్టతయాఽనుసన్ధానార్థమావృత్తిః కర్తవ్యా- యథా *ఇన్ద్రాయ రాజ్ఞే పురోడాశమేకాదశకపాలం నిర్వపేత్ *ఇన్ద్రాయాధిరాజాయ* ఇన్ద్రాయ స్వరాజ్ఞ ఇతీన్ద్రస్యైవ రాజత్వాదిగుణవిశిష్టత్వేపి తత్తద్గుణసమ్బన్ధ్యాకారస్య భిన్నత్వాత్ప్రదానావృత్తిః క్రియతే. తదుక్తం సఙ్కర్షణే *నానా వా దేవతా పృథక్త్వాదితి.* ....

ప్రదానాధికరణం సమాప్తమ్.

౪౩॥ సూ. లిఙ్గభూయస్త్వాత్తద్ధి బలీయస్తదపి॥

తైత్తిరీయే దహరవిద్యానన్తరమధీయతే *సహస్రశీర్షం దేవం విశ్వాక్షం విశ్వశమ్భువం। విశ్వం నారాయణం దేవమక్షరం పరమం ప్రభుమిత్యారభ్య * సోఽక్షరః పరమస్స్వరాడిత్యన్తం. తత్ర సంశయః - కిం పూర్వప్రకృతవిద్యయైకవిద్యాత్వేన తదుపాస్యవిశేషనిర్ధారణమనేన క్రియతే - ఉత సర్వవేదాన్తోదితపరవిద్యోపాస్యవిశేషనిర్ధారణమితి. కిం యుక్తం. దహరవిద్యోపాస్యవిశేషనిర్ధారణమితి. కుతః. ప్రకరణాత్. పూర్వస్మిన్ననువాకే దహరవిద్యా హి ప్రకృతా *దహ్రం విపాప్మం పరవేశ్మభూతం యత్పుణ్డరీకం పురమధ్యసంస్థం। తత్రాపి దహ్రం గగనం విశోకస్తస్మిన్యదన్తస్తదుపాసితవ్యమితి. అస్మింశ్చానువాకే * పద్మకోశప్రతీకాశం హృదయం చాప్యధోముఖమిత్యాదినా హృదయపుణ్డరీకాభిధానమస్య నారాయణానువాకస్య దహరవిద్యోపాస్యనిర్ధారణత్వముపోద్బలయతీతి. ... ...

(గుణవిశిష్టాకారస్య భిన్నత్వాత్) గుణవిశిష్టాకారః- గుణసమ్బన్ధిరూపసముదాయ ఇత్యర్థః. తస్య స్వరూపమాత్రాద్భిన్నత్వాత్. న హి స్వరూపమాత్రం గుణానాం గుణినశ్చ సముదాయో భవతీత్యర్థః. (అపహతపాప్మా విజర ఇత్యాదినా గుణవిశిష్టతయా చోపాస్యత్వేన విహితత్వాదితి) * అపహతపాప్మా విజర ఇత్యాదిశబ్దానాం గుణిపర్యన్తాభిధాయిత్వాత్ * ఏతాంశ్చ సత్యాన్కామానిత్యత్రాపి గుణిపర్యన్తానామేవ గుణానాముపాసనం విహితమిత్యర్థః. ... ...

పరే చాపరే చ ఛాన్దోగ్యవాజసనేయకే చ అధ్యాత్మం వాగాదీనాం ప్రాణశ్రేష్ఠ్యోఽవధారితః- అధిదైవమగ్న్యాదీనాం వాయురితి తదేతదుభాభ్యాం వాయుప్రాణయోస్తత్త్వైక్యాదపృథక్చిన్తనమితి విమృశ్య పృథక్చిన్తనం సిద్ధాన్తయన్తి. అన్యే తు వాజసనేయకే * తద్యత్సత్యమసౌ స ఆదిత్యో య ఏష ఏతస్మిన్మణ్డలే పురుషో యశ్చాయం దక్షిణేఽక్షన్నిత్యే తదుదాహృత్య పూర్వవత్పూర్వపక్షసిద్ధాన్తావదన్తి. తదయుక్తం- * సమ్బన్ధాదేవమన్యత్రాపీత్యత్ర స్థానభేదే విద్యాభేదస్య సమర్థితత్వాత్. తస్య విద్యాభేదహేతుత్వం వేద్యాన్తర్భావాత్ - వేద్యబహిర్భావే విభిన్నభేదాపాదకత్వానుపపత్తేః. అతోఽమావాస్యాయాం దధిపయసోః ప్రదానవత్తన్త్రేణేతి పూర్వపక్షశఙ్కాఽనుపపన్నా- తత్ర హి తన్త్రవివాదైశ్యే ఇతి నోద్దేశ్యభేదః - అత్ర తూపాస్యరూపభేదాత్తన్త్రేణ చిన్తనం శఙ్కనీయం. స్థానద్వయవిశిష్టమేకమితి చిన్తా యుజ్యత ఇతి చేన్న - విద్యాద్వయమిత్ర్త్వేన ద్వయోరావృత్తిరనుష్ఠానాసిద్ధేః. తస్మాద్విద్యైకత్వే స్థితే పృథగపృథక్చిన్తనవిచారో యథోపపద్యతే- తథా విషయః ప్రదర్శనీయః - అతో దహరవిద్యాయామేవైషా చిన్తా యుక్తా. ....

ప్రదానాధికరణం సమాప్తమ్.

౪౩॥ సూ. లిఙ్గభూయస్త్వాత్తద్ధి బలీయస్తదపి ॥ పూర్వప్రకృతవిద్యైకవాక్యత్వేన సఙ్గతిః. (కిం పూర్వప్రకృతేతి) పరవిద్యేతి వ్యుత్పత్తివిధిత్యావృత్తిః. కిం సర్వాసు పరవిద్యాసు నారాయణ ఏవోపాస్యః - ఉత దహరవిద్యాయామేవ. కిం నారాయణానువాకే సర్వవిద్యానాముపాస్యవిశేషో నిర్ధార్యతే- ఉత దహరవిద్యాయా ఏవ. కిమత్ర దహరోద్దేశేన నారాయణత్వం విధీయతే - ఉత సర్వవిద్యోపాస్యోద్దేశేనేతి. కిం హృదయాయతనత్వశ్రవణమనురోద్ధవ్యం- ఉత లిఙ్గభూయస్త్వం. హృదయాయతనశ్రవణానురోధే- దహరోద్దేశేన నారాయణత్వవిధానాన్నారాయణానువాకస్య దహరవిద్యామాత్రోపాస్యవిషయత్వాత్ తస్యామేవ నారాయణ ఉపాస్యస్స్యాత్. లిఙ్గభూయస్త్వానురోధే - సర్వోపాస్యోద్దేశేన నారాయణత్వవిధానాన్నారాయణానువాకస్య సర్వవిద్యోపాస్యవిశేషనిర్ధారకతయా సర్వాసు పరవిద్యాసు నారాయణ ఏవోపాస్య ఇతి. * ఆత్మా గుహాయాం నిహితోఽస్య జన్తోరితి పూర్వానువాకే ఆత్మశబ్దశ్శ్రుతః. అత్రాపి * ఆత్మా నారాయణః పర ఇత్యాత్మశబ్దశ్రవణాత్ దహరవిద్యామాత్రాన్వయిత్వశఙ్కిద్ధం. ... ...

ఏవం ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే (లిఙ్గభూయస్త్వాదితి) అస్య నిఖిలపరవిద్యోపాస్యవిశేషనిర్ధారణార్థత్వే భూయాంసి లిఙ్గాని దృశ్యన్తే. తథాహి- పరవిద్యాస్వక్షరశివశమ్భుపరబ్రహ్మపరజ్యోతిఃపరతత్త్వపరమాత్మాదిశబ్దనిర్దిష్టము పాస్యం ప్రస్తుత్య తైరేవ శబ్దైరనూద్య తస్య నారాయణత్వం విధీయతే- భూయసీషు విద్యాసు శ్రుతానామనూద్యానాం నారాయణత్వవిధానభూయస్త్వం నారాయణ ఏవ సర్వవిద్యాసూపాస్య ఇత్యత్ర లిఙ్గం. ఆకాశాదిగుణకం పరం బ్రహ్మేతి విశేషనిర్ణయే భూయః-బహుతరం లిఙ్గం భవతి. అత్ర లిఙ్గశబ్దశ్చిహ్నపర్యాయః. చిహ్నభూతం వాక్యం బహుతరమస్తీత్యర్థః. తద్ధి ప్రకరణాద్బలీయః. తదప్యుక్తం ప్రథమకాణ్డే * శ్రుతిలిఙ్గవాక్యప్రకరణస్థానసమాఖ్యానాం సమవాయే పారదౌర్బల్యమర్థవిప్రకర్షాదితి. యత్తూక్తం * పద్మకోశప్రతీకాశమిత్యాదివచనం దహరశేషత్వము ప్యాపోర్గ్వలయతీతి-తన్న- బలీయసా ప్రమాణేన సర్వవిద్యోపాస్యనిర్ధారణార్థత్వే ప్రతిపన్నే సతి దహరవిద్యాయామపి తస్యైవ నారాయణస్యోపాస్యత్వేన తద్వచనోపపత్తేః. నచ * సహస్రశీర్షమిత్యాదిద్వితీయానిర్దేశేన పూర్వానువాకోదితోపాసినా సమ్బన్ధశ్శఙ్కనీయః * తస్మిన్ యదన్తస్తదుపాసితవ్యమిత్యుపాసి గతేనకృత్ప్రత్యయేనోపాస్యస్యకర్మణోఽభిహితత్వాత్తదుపాస్యే ద్వితీయానుపపత్తేః. * విశ్వమేవేదం పురుషః * తత్త్వం నారాయణః పర ఇత్యాదిప్రథమానిర్దేశాచ్చ ప్రథమార్థే ద్వితీయా వేదితవ్యా. * అన్తర్బహిశ్చ తత్సర్వం వ్యాప్య నారాయణః స్థితః * తస్యాశ్శిఖాయా మధ్యే పరమాత్మా వ్యవస్థితః। స బ్రహ్మ స శివస్సేన్ద్రః సోఽక్షరః పరమస్స్వరాడితి నిర్దేశైస్సర్వస్మాత్పరో నారాయణ ఏవ సర్వత్రోపాస్య ఇతి నిర్ణీయమానత్వాచ్చ ప్రథమార్థే ద్వితీయేతి నిశ్చీయతే.

లిఙ్గభూయస్త్వాధికరణం సమాప్తమ్.

(ఏవం ప్రాప్త ఇతి) (చిహ్నపర్యాయ ఇతి) నతు శ్రుతిలిఙ్గాదిషు లిఙ్గమిత్యర్థః. (పద్మకోశేత్యాది) యథా * ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వమితి సామాన్యేనోపక్రాన్తకత్వం * తత్త్వమసీతి జీవవిశేషే పర్యవసితం తథా నారాయణ ఏవ సర్వవిద్యోపాస్యః - తస్మాదస్మిన్నపి విద్యావిశేషే స ఏవోపాస్య ఇతి విశేషితత్వప్రదర్శనమిత్యర్థః. (నచ సహస్రశీర్షమిత్యాదౌ) * యేనావృతం ఖం చ దివం మహీం చేతి పదద్వయమధ్యాహ్రియతే ఇతి భావః. విశ్వమేవేదమిత్యాదినా ప్రథమార్థత్వమేవ సన్నికృష్టవాక్యైరుపపాదితం. ద్వితీయావిభక్తేర్నవవాక్యానుగుణం ప్రథమాన్తానివాక్యాని కిం న నేయానీతి శఙ్కాయాముపరితనవాక్యైశ్చ ప్రథమార్థత్వముపపాదయతి (అన్తర్బహిశ్చేతి) ఉపాసీతేతి విధిపదాధ్యాహారశ్చ స్యాదిత్యర్థసిద్ధం. విద్యాదుపాసీతేత్యాదివిధాయకపదరహితానాం భగవత్పరత్వపరాణామనేకవాక్యానాం పర్యాలోచనయా సర్వవిద్యాసూపాస్యవిశేషనిర్ధారణపరత్వమస్యానువాకస్య ప్రతీయతే పూర్వానువాకోక్తదహరవిద్యాశేషత్వే పూర్వాపరవాక్యానామర్థస్వభావవిరోధః, విధిపదాధ్యాహారః, ప్రథమానిర్దేశానామస్వారస్యం, చ- సర్వవిద్యోపాస్యవిశేషనిర్ధారణపరత్వే * యేనావృతం ఖం చ దివం మహీం చేత్యాదివత్ ద్వితీయాన్తపదమాత్రాస్వారస్యం - నతు విధిపదాధ్యాహారః, నాపి పూర్వాపరవాక్యగతార్థస్వభావవిరోధః, నను ప్రథమార్థత్వేఽపి పూర్వానువాకస్థేన * ఉపాసితవ్యమితి పదేనాన్వయో ఘటతే నైవం- స్వారసికేన సర్వస్మాత్పరత్వప్రతిపాదనేన వాక్యస్యపరాకాఙ్క్షత్వే సత్యపి పూర్వానువాకస్థపదాకర్షణేనాన్వయకల్పనాఽయోగాత్. (సర్వస్మాత్పరో నారాయణ ఏవేతి) అస్యాయమభిప్రాయః- కేచిత్ * నారాయణపరం బ్రహ్మేతి వాక్యే నారాయణపరమితి పదం నారాయణాత్పరమిత్యర్థకతత్పురుషసమాసంవదన్తి తదయుక్తం- ప్రాతిపదికేన విభక్త్యర్థలక్షణాభిసమాసస్య ముఖ్యార్థసమ్భవేఽలక్షణానుపపత్తేః, సమానేపి వివాదస్థసమాసే నారాయణ ఏవ పర ఇతి ప్రథమావిభక్తిస్వీకారోపపత్తేః, మహోపనిషది * నారాయణ పరం బ్రహ్మేతి వ్యాసేన సమానార్థావగమాత్, అన్యథా పూర్వాపరవాక్యవిరోధాత్, * తత్త్వం నారాయణః పర ఇతి విరోధాత్, శ్రుత్యక్షరవిరోధాత్, * సుపాం సులుగిత్యాదిసూత్రేణ విభక్తిలోపేనాసమానేపి నారాయణశబ్దస్య ప్రథమా సత్త్వసాధుత్వాచ్చేతి ఆత్మశబ్దశ్చ * ఆత్మా వా ఇదమేక ఏవ * అగ్ర ఆసీత్ * ఆత్మాన ఏవ లోకం * తమిన్ద్రకం ధ్యాయతాతా నమిత్యాత్మశబ్దస్య బహూపనిషత్సు దృష్టో నాత్ తేష్వపి నారాయణస్యైవోపాస్యత్వసాధకః ... ...

ఇతరేతరమపి *లిఙ్గభూయస్త్వాదితి సూత్రము త్తరాధికరణశేషం సిద్ధాన్తోపక్రమం వ్యాచక్షతే- * తాన్యేతానేవం విదే సర్వదాస ర్వాణిభూతాని చిన్వన్త్యపి స్వపత ఇత్యాదీని భూయాంసి లిఙ్గాని- లిఙ్గం చ ప్రకరణాద్బలీయ ఇతి * పూర్వవికల్ప ఇత్యాదిపూర్వపక్షసూత్రద్వయం తదయుక్తం- లిఙ్గస్యోపన్యస్తేన దుర్బల ప్రకరణేన పూర్వపక్షోత్థానాయోగాత్ ననువక్ష్యమాణన్యాయం ప్రాప్తగుణవాదేనాప్యుపపద్యమానం తల్లిఙ్గం న ప్రకరణం బాధితుముత్సహత ఇతి చేత్-తర్హి * శ్రుత్యాదిబలీయస్త్వాదితి సిద్ధాన్తదశాయామాదిశబ్దోపాత్తత్వం దుర్బలస్య లిఙ్గస్యానుపపన్నం, నను తత్ర ప్రాబల్యహేతుర్వివక్షిత ఇతి చేన్న - అశాబ్దత్వాత్ అభిప్రేత ఇతి చేత్ కథమభిప్రాయః శ్రుతవిధ్యుద్దేశానామన్యార్థదర్శనానాం తదితరవాక్యత్వాద్వక్తవ్యతాప్రాబల్యం- అత్ర తువిస్పష్టవిధ్యనరానుపలబ్ధేర్మన్త్రార్థవాదత్వం- కింతు * వచనానిత్వపూర్వత్వాదిత్యాదినా విధిః కల్పనీయ ఇతి చేత్ తర్హి * లిఙ్గభూయస్త్వాదితి సూత్రవైయర్థ్యం- అత్ర క్రతుసిద్ధాన్తహేతోర్నత్వాప్రాబల్యస్య చ సూత్రాన్తరసిద్ధత్వాత్. పృథగధికరణత్వేతు సత్రయోజనత్వం. * దర్శనాచ్చేత్యత-

౪౪॥ సూ. పూర్వవికల్పః ప్రకరణాత్స్యాత్క్రియా మానసవత్ ॥

వాజసనేయకే అగ్నిరహస్యే మనశ్చితాదయోఽగ్నయః శ్రూయన్తే * మనశ్చితో వాక్చితః ప్రాణచితశ్చక్షుశ్చితః శ్రోత్రచితః కర్మచితోఽగ్నిచిత ఇతి. తత్ర సంశయః - కిమేతే మనశ్చితాదయస్సమ్పాదికత్వేన విద్యారూపా అగ్నయః క్రియామయక్రత్వనుప్రవేశేన క్రియారూపాః- ఆహోస్విద్విద్యామయక్రత్వనుప్రవేశేన విద్యారూపా ఏవ. ఇతి విశయే క్రియారూపత్వం తావదాహ (పూర్వవికల్ప ఇత్యాదినా) చిత్యాగ్నిత్వేన సమ్పాదితానామేషాం మనశ్చితాదీనాం క్రత్వనుప్రవేశాపేక్షాణాం స్వదేశే క్రతువిధ్యభావాత్, పూర్వత్ర *అసద్వా ఇదమగ్ర ఆసీదిత్యాదినేష్టకచితస్యాగ్నేః ప్రకృతత్వాత్, తస్య చ క్రియామయక్రత్వవ్యభిచారిత్వేన తత్ర క్రతుసన్నిధానాత్, తత్ప్రకరణగృహీతా మనశ్చితాదయస్తేనేష్టకచితేనాగ్నినా వికల్ప్యమానాః క్రియారూపా ఏవ స్యుః. విద్యారూపాణామపి క్రియామయక్రత్వనుప్రవేశేన క్రియారూపత్వం మానసగ్రహవదుపపద్యతే. యథా ద్వాదశాహే అవివాక్యే దశమేఽహని మానసగ్రహస్య మనోనిష్పాద్యగ్రహణాసాదనస్తోత్రశస్త్రప్రత్యాహరణభక్షణత్వేన విద్యారూపస్యాపి క్రియామయక్రత్వఙ్గతయా క్రియారూపత్వం- తథేహాపి. ...

పూర్వోక్తలిఙ్గదర్శనాదిపరిచాపరిచాహుః. తదయుక్తం- *లిఙ్గభూయస్త్వాదిత్యనేన *శ్రుత్యాదీత్యాదిశఙ్కానపునరుక్తేః *దృష్టశ్చేతదుక్తమిత్యస్య- క్రియాప్రకరణాదుత్కర్షేణ స్వాతన్త్ర్యశఙ్కారో మనశ్చితాదీనాం న్యాయ్యః - రాజసూయప్రకరణాదవేష్టేరుత్కర్షో ద్రష్టవ్య ఇతి. తదుక్తం ... *అవేష్ట్యా యజ్ఞసంయోగాదితి తత్ర యోజ్యాహుః. తతోఽపి విధికల్పనపరత్వముచితం- స్వాతన్త్ర్యస్యాపి విధికల్పనమూలకత్వాత్. సహ్యనిహితస్యకస్యచి త్స్వాతన్త్ర్యం శక్యముపగన్తుం.—— అన్యేతు ప్రజ్ఞాన్తరశబ్దమేవమాహుః - *యోఽశ్వమేధేన యజతే య ఉ చైనమేవం వేదేత్యశ్వమేధాద్యుపాసనమశ్వమేధాదిభ్యః పృథగితి. తతోఽపి శాస్త్రైక్యవిద్యాదిపరత్వంయుక్తం- ప్రతిషిద్ధత్వాత్. మానసగ్రహస్య త్యాదిసామాన్యేన న క్రియాశేషత్వం- పురుషార్థత్వోపలబ్ధేరిత్యేతదర్థపరం *న సామాన్యాదితి సూత్రం పరే చాపరే చాహుః. విద్యామయస్య క్రియానుప్రవేశసమ్భవమాత్రే దృష్టాన్తత్వాన్మా, నసగ్రహస్య తత్ర పరిహరణీయాభావాత్, దతిదేశహేతోః పరిహరణీయత్వాచ్చ తదయుక్తం. *న హి లోకాపత్తిరిత్యస్యైవమర్థమాహుః- *లోకో వై అగ్నిరిత్యత్ర న హ్యగ్నేర్లోకస్వరూపతాపత్తిరితి. తతోఽపి పూర్వదృష్టాన్తస్యోపపాదకత్వంయుక్తం- హిశబ్దస్వారస్యాత్. *పరేణ చ - తాద్విధ్యం విద్యావిధిత్వమితి వ్యాఖ్యాతం. తస్యాప్రకృతత్వేన తచ్ఛబ్దోపస్థాప్యత్వాయోగాత్తదయుక్తమ్. ....

లిఙ్గభూయస్త్వాధికరణం సమాప్తమ్.

౪౪॥ సూ. పూర్వవికల్పః ప్రకరణాత్స్యాత్క్రియా మానసవత్ ॥ ప్రకరణాద్ద్వితీయసాధారణ్యేన నారాయణానువాకస్య సర్వవిద్యాసాధారణ్యముక్తం - ఇహ తు ప్రకరణస్య బాధకాభావాన్మనశ్చితాదయః క్రియామయక్రత్వనుప్రవేశేన ఇతి శఙ్కానిరాసః క్రియతే- సూత్రనిర్దిష్టానురోధేన క్రియారూపాః,- విద్యారూపా, ఇతి నిర్దిష్టం. తద్వివరణం- క్రియామయక్రత్వనుప్రవేశేన,- విద్యామయక్రత్వనుప్రవేశేనే, ౦ చ. మనశ్చితాదీనాం స్వరూపస్య విద్యారూపత్వే హి న విప్రతిపత్తిః - అఙ్గద్వారా విద్యారూపత్వే తు విప్రతిపత్తిః. అతస్సూత్రే క్రియాశబ్దో లాక్షణికః, క్రియామయక్రత్వఙ్గతయా క్రియాః- తత్సన్నిధిన ఇత్యర్థః. కిం మనశ్చితాదయః క్రియామయక్రత్వన్వయినః - ఉత విద్యామయక్రత్వన్వయినః, కిమిష్టకచితాగ్నిద్వారా సన్నిహితక్రియామయక్రతావేషాం వినియోగోఽస్తి- నేతి. కిం శ్రుతిలిఙ్గవాక్యైః విద్యామయక్రతౌ వినియోగో వా గమ్య తే - ఉత నేతి. కిమనుబన్ధాదిభిః అతిదిష్టఫలాన్వయాచ్చ విద్యావిధిః కల్ప్యః - ఉత నేతి. అకల్ప్యత్వే - తత్ర శ్రుత్యాదిభిర్వినియోగాభావాత్ ప్రక రణవినియోగేన క్రియామయక్రత్వన్వయినస్స్యుః. విధేః కల్ప్యత్వే - తత్ర శ్రుత్యాదిభిర్వినియోగాత్, ప్రకరణస్య దుర్బలత్వాచ్చ విద్యామయక్రత్వన్వయినః స్యుః. హోమానుష్ఠానత్వాదగ్నిశబ్దేన నిర్దేశః. స హి హోమానుష్ఠానమాత్రస్య క్రత్వనుప్రవేశ ఇతి తద్వ్యావృత్త్యర్థం చిత్యాగ్నిత్వేనే త్యుక్తం. ఇష్టకచితాగ్నిః ప్రకృతస్స్యాత్ - తతః కిం క్రియామయక్రత్వనుప్రవేశస్యేత్యత్రాహ (తస్య చేతి) క్రతుసన్నిధానం- బుద్ధిస్థత్వం. (సమ్పాదితానాం) తథాత్వేనానుసంహితానామిత్యర్థః. ఇష్టకచితాగ్న్యఙ్గత్వేన మనశ్చితాదిసమ్బన్ధత్వాత్తేషాం క్రియామయక్రత్వనుప్రవేశ ఇత్యత్రాహ (వికల్ప్యమానా ఇతి) విద్యారూపాణాం క్రియామయక్రత్వనుప్రవేశః కథమిత్యత్రాహ (విద్యారూపాణామపీతి) గ్రహా- హోత్ర విశేషః. తస్య విద్యారూపత్వముపపాదయతి (యథేతి) వివాక్యే- విగతవాక్యే. యద్వా- అవివాక్యే- వివిధవాక్యరహితే. మనో నిష్పాద్యోపయోగిత్వేన గ్రహస్య మానసత్వం- న హి స్వరూపేణ విద్యతే. ....

౪౫॥ సూ. అతిదేశాచ్చ॥ ఇతశ్చేష్టకచితేనాగ్నినామనశ్చిత్తాదీనాం వికల్పః క్రియారూపత్వం చావగమ్యతే. *తేషామేకైక ఏవ తావాన్ యావానసౌ పూర్వ ఇతి పూర్వస్యేష్టకచితస్యాగ్నేర్వీర్యం మనశ్చిత్తాదిష్వతిదిశ్యతే- తేన తుల్యకార్యత్వాద్వికల్పః. తతశ్చేష్టకచితవత్తత్క్రియానిర్వర్తనేన తదఙ్గభూతా మనశ్చిత్తాదయః క్రియామయక్రత్వనుప్రవేశేన క్రియారూపా ఏవేతి. ....

ఏవం ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే

౪౬॥ సూ. విద్యైవ తు నిర్ధారణాద్దర్శనాచ్చ॥ తుశబ్దః పక్షం వ్యావర్తయతి. యదుక్తం మనశ్చిత్తాదయః క్రియామయక్రత్వనుప్రవేశేన క్రియారూపా ఏవేతి- నైతదస్తి. విద్యారూపా ఏవైతే. విద్యారూపక్రత్వన్వయిన ఇత్యర్థః. కుతః. (నిర్ధారణాద్దర్శనాచ్చ) నిర్ధారణం తావత్ *తే హైతే విద్యాచిత ఏవ విద్యయా హైవైత ఏవం విదశ్చితా భవన్తీతి. వాఙ్మనశ్చక్షురాదివ్యాపారాణామిష్టకాదివచ్చయనానుపపత్తేర్మనసా సమ్పాదితాగ్నిత్వేన విద్యారూపత్వే సిద్ధేపి *విద్యాచిత ఏవ *విద్యయా హైవైత ఇతి చావధారణం విద్యామయక్రత్వన్వయేన విద్యారూపత్వజ్ఞాపనార్థమితి నిశ్చీయతే. దృశ్యతే చాత్ర్యైవైషాం శేషి విద్యారూపః క్రతుః * తే మనసైవాధీయన్త మనసైవాచీయన్త మనసైషు గ్రహా అగృహ్యన్త మనసాస్తువన్త మనసాశంసన్ యత్కించ యజ్ఞే కర్మ క్రియతే యత్కించ యజ్ఞియం కర్మ మనసైవ తేషు మనోమయేషు మనశ్చిత్సు మనోమయమక్రియతేతి. ఇష్టకచితేష్వగ్నిషు యత్క్రియామయం యజ్ఞియం కర్మ క్రియతే- తన్మనోనిర్వర్త్యేషు మనశ్చితాద్యగ్నిషు మనోమయమేవాక్రియతేతి వచనాత్ క్రతురపి విద్యామయోఽత్ర ప్రతీయతే. ....

నన్వత్రవిధిపదాశ్రవణాత్ఫలసమ్బన్ధాప్రతీతేశ్చేష్టకచితాగ్న్యవస్థాపితక్రియామయక్రతుప్రకరణాద్విద్యామయక్రత్వన్వయేన విద్యారూపత్వమేషాం బాధ్యేత. నేత్యాహ

౪౭॥ సూ. శ్రుత్యాదిబలీయస్త్వాచ్చ న బాధః॥ శ్రుతిలిఙ్గవాక్యానాం ప్రకరణాద్బలీయస్త్వేన శ్రుత్యాద్యవగతః క్రతురేషాం తదన్వయశ్చ దుర్బలేన ప్రకరణేన బాధితుం న శక్యతే. శ్రుతిస్తావత్ *తే హైతే విద్యాచిత ఏవేతి. తాం వివృణోతి *విద్యయా హైవైత ఏవంవిదశ్చితా భవన్తీతి - విద్యయా-విద్యామయేన క్రతునా సమ్బద్ధా మనశ్చిత్తాదయశ్చితా భవన్తీత్యర్థః. *తాన్ హైతానేవంవిదే సర్వదా సర్వాణి భూతాని చిన్వన్త్యపి స్వపత ఇతి లిఙ్గం. వాక్యం చ *ఏవంవిదే చిన్వన్తీతి. సమభివ్యాహారో వాక్యం. ఏవంవిదే- విద్యామయక్రతుమతే సర్వదా సర్వాణి భూతాని చిన్వన్తీత్యర్థః. సర్వభూతకర్తృకం సర్వకాలవ్యాపి చయనం మనసా సమ్పాదితం పరిమితకర్తృకాలక్రియామయేష్టకచితకార్యద్వారేణ క్రత్వనుప్రవేశసమ్భవమలభమానం విద్యామయక్రత్వనుప్రవేశే లిఙ్గం భవతి. ....

౪౫॥ సూ. అతిదేశాచ్చ॥ వీర్యం- కార్యకరత్వసామర్థ్యం. తము పకారం కుర్వన్తో మనశ్చిత్తాదయోఽఙ్గానీత్యత్రాహ (తతశ్చేతి) (ఏవం ప్రాప్త ఇతి) ....

౪౬॥ సూ. విద్యైవ తు నిర్ధారణాద్దర్శనాచ్చ॥ (విద్యారూపక్రత్వన్వయిన ఇతి) సూత్రే విద్యాశబ్దో లాక్షణిక ఇత్యర్థః. విద్యాచిత ఏవేత్యేతచ్ఛ్రుతిరేవోపపాదయతి (విద్యయా హైవైత ఇతి) *దర్శనాచ్చేతి సూత్రఖణ్డం వ్యాచష్టే (దృశ్యతే చేత్యాదినా) (మనసైష్వితి) *ఏషు- మనశ్చితాదిషు. యత్కించ యజ్ఞే కర్మ క్రియతే- ప్రధానభూతం కర్మ క్రియతే. యత్కించ యజ్ఞియం కర్మ- అఙ్గభూతం కర్మేత్యర్థః. ....

అనన్తరసూత్రశఙ్కామాహ (నన్వితి) విధిపదాశ్రవణేపి ఫలసమ్బన్ధే సతి విధిః కల్ప్యతే- సోపి నాస్తీత్యాహ (ఫలసమ్బన్ధాప్రతీతేశ్చేతి)

౪౭॥ సూ. శ్రుత్యాదిబలీయస్త్వాచ్చ న బాధః॥ (విద్యయేతి) ప్రయోజనతయా హేతుః. విద్యామయక్రతుసమ్బన్ధేన తత్సిద్ధ్యర్థతాం ప్రాప్తమిత్యర్థః. వాక్యముపపాదయతి (సమభివ్యాహార ఇతి) యథోక్తవిద్యామయక్రతుమత్పురుషస్యకృతే హ్యేతానగ్నీన్ సర్వభూతాని చిన్వన్తీత్యర్థః. లిఙ్గత్వముపపాదయతి (సర్వభూతేతి) సర్వభూతకర్తృకత్వేన సర్వకాలవ్యాపిత్వేన చ మనసా సమ్పాదితస్య చయనస్య పరిమితకాలకర్తృక

యచ్చేదముక్తం- విధిప్రత్యయాశ్రవణాత్ఫలసమ్బన్ధాప్రతీతేశ్చ క్రియా
మయాత్ క్రతోరన్యత్ర విద్యామయః క్రతుర్నసమ్భవతీతి- తత్రాహ

౪౮॥ సూ. అనుబన్ధాదిభ్యః ప్రజ్ఞాన్తరపృథక్త్వవద్దృష్టశ్చ తదుక్తం॥ ఇష్టకచితాత్ స్వయినః క్రియామయాత్ క్రతోర్విద్యామయోఽయం క్రతుః పృథక్త్వేన అనుబన్ధాదిభ్యః పృథక్త్వహేతుభ్యోఽవగమ్యతే. అనుబన్ధాః- యజ్ఞానుబన్ధినో గ్రహస్తోత్రశస్త్రాదయః *మనసైషు గ్రహా అగృహ్యన్త మనసాస్తువన్త మనసాశంసన్నిత్యాదినా ప్రతిపాదితాః. ఆదిశబ్దేన శ్రుత్యాదయః పూర్వోక్తా గృహ్యన్తే. శ్రుత్యాదిభిస్సానుబన్ధైః విద్యామయక్రతుః పృథగవగమ్యత ఇత్యర్థః. (ప్రజ్ఞాన్తరపృథక్త్వవత్) యథా ప్రజ్ఞాన్తరం- దహరవిద్యాది- క్రియామయాత్ క్రతోః పృథగ్భూతం శ్రుత్యాదిభిరవగమ్యతే - ఏవమయమపి. ఏవం చానుబన్ధాదిభిః పృథగ్భూతే విద్యామయే యజ్ఞేఽవగతే సతి విధిః పరికల్ప్యతే. దృష్టశ్చానువాదసరూపేషు కల్ప్యమానో విధిః. తదుక్తం *వచనానిత్వపూర్వత్వాదితి. ఫలం చ *తేషామేకైక ఏవ తావాన్ యావానసౌ పూర్వ ఇత్యతిదేశాత్ స్వక్రతుద్వారేణేష్టకచితస్యాగ్నేర్యత్ఫలం- తదేవ మనశ్చితాదీనామపి స్వక్రతుద్వారేణ ఫలమిత్యవగమ్యతే. ......

యత్పునరతిదేశేన తుల్యకార్యత్వావగమాత్ క్రియామ
యక్రత్వనుప్రవేశోఽవగమ్యత ఇత్యుక్తం - తత్రాహ

౪౯॥ సూ. నసామాన్యాదప్యుపలబ్ధేర్మృత్యువన్నహి లోకాపత్తిః॥ నావశ్యమతిదేశాదవాన్తరవ్యాపారస్యాపి తుల్యతయా భవితవ్యం- యేన క్రియామయక్రత్వనుప్రవేశ ఏషాం స్యాత్. యస్మాత్ కస్మాచ్చిత్సామాన్యమాత్రాదతిదేశోపలబ్ధేః. ఉపలభ్యతే హి *స ఏష ఏవ మృత్యుర్య ఏష ఏతస్మిన్మణ్డలే పురుష ఇత్యాదిషు సంహర్తృత్వాదిసామాన్యమాత్రాదతిదేశః. నహి తత్ర మణ్డలపురుషస్య మృత్యువత్తల్లోకాపత్తిః- తద్దేశప్రాప్తిరపి భవతి- ఏవమిహాపి మనశ్చితాదీనామిష్టకచితాగ్నివద్భావాతిదేశమాత్రేణేష్టకచితాగ్నిదేశరూపక్రియామయక్రత్వనుప్రవేశేనాపి నభవితవ్యం. అత ఇష్టకచితాగ్నేః స్వక్రతుద్వారేణ యత్ఫలం- తదేవ మనశ్చితాదీనామపి విద్యామయక్రతుద్వారేణ ఫలమిత్యతిదేశాదవగమ్యతే. ....

క్రియామయేష్టకచితతుల్యకార్యతయా క్రత్వనుప్రవేశాసమ్భవాద్విద్యామయక్రత్వనుప్రవేశే లిఙ్గమిత్యర్థః. విద్యామయః క్రతుస్సర్వకాలవర్తిత్వేన సర్వభూతకర్తృకత్వేన చానుసన్ధీయతే- అతస్తాదృశం చయనం తాదృశక్రత్వన్వయీతి భావః...........................

అనన్తరసూత్రమవతారయితుం పూర్వముక్తం పూర్వపక్షహేతుమనువదతి (యచ్చేదమితి)

౪౮॥ సూ. అనుబన్ధాదిభ్యః ప్రజ్ఞాన్తరపృథక్త్వవద్దృష్టశ్చ తదుక్తం॥ (దృష్టశ్చానువాదసరూపేష్వితి) ఫలసమ్బన్ధశ్రవణాద్విధికల్పనం శ్రుతహానప్రసఙ్గభయాన్న క్రియతే - తదత్రాపి తుల్యం. సానుబన్ధైః శ్రుత్యాదిభిర్విద్యామయక్రతోరవగతత్వాత్ శ్రుతహానప్రసఙ్గపరిహారార్థం విధిః కల్ప్యత ఇతి భావః. కించ- అధికం ఫలశ్రవణమప్యస్తీత్యాహ (ఫలం చేతి) (ఇష్టకచితస్యాగ్నేర్యత్ఫలమితి) ఫలకామనయా కృతం చేత్- తత్ఫలప్రాప్తిః- అన్యథా చేత్- ముక్తిః ఫలమితి భావః. ....

అనన్తరసూత్రశఙ్కామాహ (యత్పునరితి)

౪౯॥ సూ. నసామాన్యాదప్యుపలబ్ధేర్మృత్యువన్నహి లోకాపత్తిః॥ (అవాన్తరవ్యాపారస్య) క్రియామయక్రత్వనుప్రవేశస్యేత్యర్థః. తల్లోకాపత్తిరితి వ్యాఖ్యేయం పదం. తచ్ఛబ్దః పూర్వకతయోఽభ్యాహృతః. తద్వ్యాచష్టే (తద్దేశప్రాప్తిరితి) (అగ్నివద్భావాతిదేశమాత్రేణ) అగ్నివద్భావః- అగ్నితుల్యత్వం. (ఇష్టకచితాగ్నిదేశరూపేతి) దేశః- ఆశ్రయః. అఙ్గస్యాశ్రయోఽఙ్గీ. ఇష్టకచితాగ్న్యఙ్గిరూపేత్యర్థః...

ఏవం ప్రకరణాదపి ప్రబలైః శ్రుత్యాదిభిర్విద్యామయక్రత్వఙ్గత్వముక్తం- అథ ప్రకరణసామర్థ్యముపపాద్యతే.

౫౦॥ సూ. పరేణచశబ్దస్యతాద్విధ్యంభూయస్త్వాత్త్వనుబన్ధః॥ పరేణచ బ్రాహ్మణేనాస్యాపిమనశ్చితాద్యభిధాయినశ్శబ్దస్యతాద్విధ్యం-తద్విధత్వం-విద్యామయత్వప్రతిపాదిత్వమవగమ్యతే. పరేణహిబ్రాహ్మణేన *అయంవావలోకఏషోగ్నిశ్చితస్తస్యాపఏవపరిశ్రితా ఇత్యాదినా *సయోహైతదేవంవేదలోకంపృణానమేనంభూతమేతత్సర్వమభిసమ్పద్యతఇతి పృథక్ఫలావిద్యైవవిధీయతే, తథా వైశ్వానరవిద్యాదౌచవిద్యైవవిధీయతే,- అతోఽగ్నిరహస్యస్యక్రియైకవిషయత్వంనాస్తి. ఏవంతర్హివిద్యామయానామనశ్చితాదయోబృహదారణ్యకేఽనుబద్ధవ్యాః - కిమర్థమిహానుబధ్యన్తే. తత్రోచ్యతే (భూయస్త్వాత్త్వనుబన్ధఇతి) మనశ్చితాదిషుసమ్పాదనీయానామగ్న్యఙ్గానాంభూయస్త్వాత్తత్సన్నిధావిహానుబన్ధఃకృతః. ....

పూర్వవికల్పాధికరణంసమాప్తమ్.

౫౧॥ సూ. ఏకఆత్మనశ్శరీరేభావాత్॥

సర్వాసుపరవిద్యాసూపాస్యోపాసనస్వరూపవదుపాసకస్వరూపస్యాపిజ్ఞాతవ్యత్వముక్తం *త్రయాణామేవచైవముపన్యాసఃప్రశ్నశ్చేతి. వక్ష్యతిచాస్యప్రత్యగాత్మనఃపరమాత్మాత్మకత్వేనానుసన్ధానం *ఆత్మేతితూపగచ్ఛన్తిగ్రాహయన్తిచేతి.కిమయంప్రత్యగాత్మాజ్ఞాతాకర్తాభోక్తైహాముత్రసఞ్చారతయోఽనుసన్ధేయః- ఉతప్రజాపతివాక్యోదితాపహతపాప్మత్వాదిస్వరూపః. కింయుక్తం. జ్ఞాతృత్వాద్యాకారమాత్రఇత్యేకేమన్యన్తే. కుతః. అస్యోపాసకస్యాత్మనఃశరీరేభావాత్,. ఆత్మనశ్శరీరేవర్తమానస్యతాదృశమేవరూపం. తావతైవానుసన్ధానేనతత్ఫలసిద్ధ్యుపపత్తేశ్చ. నహికర్మస్వధికృతానాంస్వర్గాది ఫలార్థినాంజ్ఞాతృత్వాద్యతిరేకేణఫలానుభవదశాయాంయాదృశంరూపం- తాదృశంరూపంసాధనానుష్ఠానదశాయామనుసన్ధాతవ్యం- తావతైవసాధనానుష్ఠానతత్ఫలయోస్సిద్ధే,రతిరిక్తానుసన్ధానేప్రయోజనాభావాత్,. తదవిశేషాదిహాపితథైవ. ననుచాత్ర *యథాక్రతురస్మింల్లోకేపురుషోభవతితథేతఃప్రేత్యభవతీతివిశేషవచనాదపహతపాప్మత్వాద్యాకారఏవానుసన్ధాతవ్యఇత్యవగమ్యతే. నైవం- *తంయథాయథోపాసతఇత్యుపాస్యవిషయత్వాత్తస్య. ....

ఏవంప్రాప్తేప్రచక్ష్మహే

౫౨॥ సూ. వ్యతిరేకస్తద్భావభావిత్వాన్నతూపలబ్ధివత్॥ నత్వేతదస్తి- యజ్జ్ఞా

౫౦॥ సూ. పరేణచశబ్దస్యతాద్విధ్యంభూయస్త్వాత్త్వనుబన్ధః॥ * ఏషలోకః- ద్యౌః. అపః- సముద్రాః. పరిశ్రితాః- పరిస్తరణాని. ఏతల్లోకంపృణానం- *పృ-పాలనపూరణయోః. పూరయన్తం-ధువం. ఏతదేవంవేద- లిఙ్గవ్యత్యయః. ఏతమగ్నింవేదేత్యర్థః. ....

పూర్వవికల్పాధికరణంసమాప్తమ్.

౫౧॥ సూ. ఏకఆత్మనశ్శరీరేభావాత్॥ పూర్వాధికరణంప్రాసఙ్గికం- అతస్తత్పూర్వాధికరణేనసఙ్గతిః. తత్రసర్వవిద్యాసుభగవతఏవోపాస్యత్వముక్తం- తథాప్రత్యగాత్మాప్యనుసన్ధేయఇతిసఙ్గతిః సర్వాస్విత్యాదినాసూచితా. *త్రయాణామిత్యాదిసూత్రేత్రయాణామితిపదముపాయోపేయోపేతృపరంవ్యాఖ్యాతంభాష్యే - దీపసారయోరుపాస్యోపాసకోపాసనపరంవ్యాఖ్యాతం - ఏతదభిప్రాయేణాహ (సర్వాస్వితి) సిద్ధాన్తేప్రత్యగాత్మనఉపాస్యకోటినివేశస్యవక్ష్యమాణత్వాత్తదుపయోగిత్వేనాహ (వక్ష్యతిచేతి) సూత్రద్వయంజీవనేనేదమధికరణంప్రవర్తతఇత్యర్థః. పరమాత్మశరీరత్వేనానుసన్ధేయఃప్రత్యగాత్మా కింజ్ఞాతృత్వకర్తృత్వభోక్తృత్వమాత్రాకారోఽనుసన్ధేయః-ఉతాపహతపాప్మత్వాద్యాకారః. కిం*యథాక్రతురితియథోపాసనప్రాప్తివచనంపరవిషయం-ఉతప్రత్యగాత్మవిషయమపిభవతీతి. *తంయథాయథోపాసతఇతిచచ్ఛబ్దః కింపరమాత్మమాత్రపరః- ఉతజీవశరీరకపరమాత్మపరఇతి. పరమాత్మమాత్రపరత్వే- యథోపాసనప్రాప్తివచనస్యపరవిషయత్వాజ్జ్ఞాతృత్వాదిమాత్రాకారేణప్రత్యగాత్మాఽనుసన్ధేయః. జీవశరీరకపరమాత్మపరత్వే *యథాక్రతురితిశ్రుతేర్విశేషణభూతజీవాంశవిషయత్వస్యాపిసమ్భవాదపహతపాప్మత్వాద్యాకారోఽనుసన్ధేయస్స్యాత్. శరీరస్థస్వరూపంతాదృగస్తు - తతఃకింతథాఽనుసన్ధానస్యేత్యత్రాహ (తావతైవేతి) ఫలసిద్ధ్యుపపత్తిందర్శయతి (నహీతి) తావతాఫలసిద్ధ్యనుపపత్తిముఖేనచోదయతి (ననుచేతి) విషయవ్యవస్థయాపరిహరతి (నైవమితి) (ఏవంప్రాప్తఇతి) ....

౫౨॥ సూ. వ్యతిరేకస్తద్భావభావిత్వాన్నతూపలబ్ధివత్॥ *వ్యతిరేకఇత్యుక్తేధర్మమాత్రస్యాఽనుసన్ధేయత్వశఙ్కానివృ

తృత్వాద్యాకార ఏవానుసన్ధేయ ఇతి. అస్యాత్మనస్సంసారదశాయాం మోక్షదశాయాం చావ్యతిరేకః- సోఽపహతపాప్మత్వాదికోఽనుసన్ధేయః - అస్య మోక్షదశాయాం యాదృశం రూపం తాదృగ్రూపమేవోపాసనవేలాయామాత్మాఽనుసన్ధేయ ఇత్యర్థః. కుతః. తద్భావభావిత్వాత్తద్రూపాపత్తేః. *యథా క్రతురస్మిఁల్లోకే పురుషో భవతి తథేతః ప్రేత్య భవతి *తం యథా యథోపాసతే తదేవ భవతీతి యథోపాసనమేవ హి ప్రాప్తిః శ్రూయతే. న చ పరస్వరూపమాత్రవిషయమేవేదమితి వక్తుం శక్యతే- ప్రత్యగాత్మనోఽప్యుపాస్యభూతపరబ్రహ్మశరీరతయోపాస్యకోటినిక్షిప్తత్వాత్. అతః ప్రజాపతివాక్యోదితాపహతపాప్మత్వాదిగుణకప్రత్యగాత్మశరీరపరమాత్మోపాసనస్య తథారూపమేవ ప్రాప్యమిత్యుక్తం భవతి. అతఏవ *ఏవం క్రతుర్హాముం లోకం ప్రేత్యాభిసమ్భవితాస్మీత్యుచ్యతే. తస్మాత్ప్రత్యగాత్మా ప్రాప్యాకార ఏవానుసన్ధేయః. (ఉపలబ్ధివత్) బ్రహ్మోపలబ్ధివత్. యథా బ్రహ్మోపలబ్ధిర్హి తావద్యథావస్థితబ్రహ్మస్వరూపవిషయా - తథాత్మోపలబ్ధిరపి యథావస్థితాత్మస్వరూపవిషయేత్యర్థః. కర్మస్వాత్మస్వరూపానుసన్ధానం కర్మాఙ్గం- *యజేత స్వర్గకామ ఇతి కర్మానుష్ఠానమేవ హి ఫలాయ చోద్యతే. దేహాతిరిక్తజ్ఞాతృత్వాద్యాకారాత్మావగతిః కాలాన్తరభావిఫలసాధనకర్మాధికారార్థేతి తావన్మాత్రమేవ తత్రాపేక్షితమితి న కించిదపహీనమ్. ....

శరీరేభావాధికరణం సమాప్తమ్.

త్యర్థమాహ (అస్య మోక్షదశాయామితి) (తద్భావభావిత్వాత్తద్రూపాపత్తేరితి) అపహతపాప్మత్వాదిరూపాపత్తేస్తథాఽనుసన్ధానసద్భావభావిత్వాదిత్యర్థః. (న చేత్యాది) యథోపాసనఫలశ్రుతిర్న విశేష్యమాత్రవిషయా- అపి తు విశిష్టవిషయేత్యర్థః. ఫలితమర్థమాహ (అత ఇతి) తస్మాత్ప్రత్యగాత్మనామివ శుద్ధస్వరూపస్యాపి బ్రహ్మవిశేషణత్వాత్తదనుసన్ధేయమిత్యర్థః. *తం యథా యథోపాసత ఇత్యత్ర *ఛన్దోగ్యోక్తవిశిష్టవిషయ ఇతి భావః. (అతఏవేతి) ప్రాప్యాకారస్యానుసన్ధేయత్వాదేవ హి ప్రాప్తివచనముచ్యత ఇత్యర్థః. ... ...

పరే చాపరే చ దేహాత్మభేదసమర్థనపరమధికరణం వ్యాచక్షతే. తదయుక్తం- పాదసఙ్గత్యభావాత్. ఉపాసనే గుణోపసంహారానుపసంహారచిన్తాసంగతిపాదకత్వం. ప్రాసఙ్గికచిన్తనమపి శాస్త్రారమ్భే కరణీయం- దేహాత్మైక్యవాదే శాస్త్రస్యానారమ్భణీయత్వాత్. యే పునస్సాధనచతుష్టయం పూర్వవృత్తం వదన్తి- తేషాం *అథాతో బ్రహ్మజిజ్ఞాసేత్యస్యాపూర్వమేవ నివేశనీయం - దేహాతిరిక్తనిత్యాత్మవివేకస్య నిత్యానిత్యవస్తువివేకాన్తర్గతత్వాత్, ఇహాముత్రఫలభోగవిరాగముముక్షుత్వయోరప్యన్యాలత్వాచ్చ. ఏకశాస్త్ర్యం వదతామపి ధర్మజిజ్ఞాసాయాః పూర్వమేవ దేహాత్మవివేకః ప్రసఙ్గాదితి చేన్న- మాణవకహితైషిణ్యాపి శ్రుత్యాదిభిరధ్యయనే కారితే సత్యాపాతప్రతీత్యవగతవిలక్షణస్వర్గాదిఫలరాగాన్నిత్యానిత్యవస్తుపేక్షితముపపత్త్యనుసన్ధాననిరూపణాయ స్వయమేవ శాస్త్రప్రవృత్త్యుపపత్తేః దేహవ్యతిరేకనిశ్చయానపేక్షత్వాత్. ప్రవృత్తస్య చ దేహాతిరేకనిశ్చయో భవత్యేవ- *స ఏష యజ్ఞాయుధీ యజమానోఽఞ్జసా స్వర్గం లోకమేతీత్యత్ర లోకాన్తరప్రాప్తురాత్మనో దేహాతిరేకస్యాపి నిరూపితత్వాత్. *శారీర ఏవ యోఽనుఙ్క్తే ఇతి ప్రకారోక్తిస్తు న దేహాతిరేకమాత్రాభిప్రాయా- కింతు జడత్వజ్ఞానాత్మకత్వస్థూలత్వాదిభిః శ్రుత్వాణుత్వాద్యాకారవిషయా మన్తవ్యా. —— అన్యే తు బ్రహ్మోపాసనేఽస్మత్యుపాసనే స్థూలత్వాద్యాకారోఽహం బ్రహ్మేత్యేవమనుసన్ధేయం- మానసప్రతిపత్తేర్దృష్టసజాతీయాకారావికల్పితవిషయత్వనియమాత్, స్వప్నమాత్రమిత్యుక్తేపి కుణ్డలత్రికోణచతురశ్రాద్యాకారేణ వినా స్వప్నప్రతీత్యనుపపత్తేః నీహారం బ్రహ్మేత్యుక్తేపి దీపాదివన్నీలపీతాద్యవస్థాదేశ వినా ప్రతీత్యనుపపత్తేశ్చ స్థూలత్వాద్యాకారేణ వినా ఆత్మప్రతిపత్తిర్విధాతుమశక్యత్వాత్, విధిపూర్వపక్షోక్తత్వాత్ - దేహాతిరేకప్రతిపత్తవ్యః- *తం స్వాచ్ఛరీరాత్ప్రవృహేన్ముఞ్జాదివేషీకామిత్యాదిశాస్త్రప్రవృత్తేః శరీరవ్యతిరేకభావభావిత్వాత్. న చ నిరాకారప్రతిపత్త్యనుపపత్తిః- సన్నమసన్నం వా కంచన నీలపీతాద్యాకారమవజ్ఞనీయం మనః స్వయమేవ గృహిష్యతి. న చ మిథ్యాప్రతిపత్తిదోషః- అన్యథా తత్ప్రతీత్యనుపపత్తేః. *అఙ్గుష్ఠమాత్రో రవితుల్యరూప ఇత్యాదిరాకారశ్చ శాస్త్రోపదిష్టః. పరస్య చ మహారజనాద్యాకారోపదేశాత్, జీవస్యాపి తుల్యస్వభావత్వాత్, తాదాత్మ్యధ్యానసౌకర్యాయ తథాఽనుసన్ధేయ ఇత్యుపాసనే తు. వినాశోపాసనే స్థితిత్వముభయోరాకారః- *అస్తీత్యేవోపలబ్ధవ్యస్తత్త్వభావేన చోభయోరితి శ్రవణాత్. అతో దేహాతిరిక్త ఆత్మా బ్రహ్మాహమస్మీతి ప్రతిపత్తవ్య ఇతి సిద్ధాన్తయన్తి. తదయుక్తం - స్థూలత్వాదివిరహేణాపి సుఖాదివిశిష్టాత్మావభాసదర్శనాదశక్యవిధానత్వాప్రసక్తేః. నను సుఖదుఃఖాదయో హ్యౌపాధికాః- నిరుపాధికస్వరూపం దురనుసన్ధానమితి చేత్. సత్యం - తత్ర దేవనిరూపణీయం. శుభాశ్రయధ్యానేన మనఃపరిశోధనార్థం పూర్వం హితత్. తదా చాహం బ్రహ్మేత్యుపాసనమవిహితం- అశక్యత్వాదేవ. యదా తు శుభాశ్రయసంశీలనపరిశోధితమనసః కృతం చ మనః- తదా నిరుపాధికస్వరూపానుసన్ధానక్షమమితి నాశక్యవిధిః. అతఏవ నిర్ధారితం మిథ్యాభూతస్య యస్య కస్యచిదాకారస్యావలమ్బనేపి న దోష ఇతి కల్పనమప్యయుక్తం. నీలపీతాద్యాకారేణాత్మాఽనుసన్ధానం పరిశుద్ధాత్మసాక్షాత్కారస్య న దృష్టోపకారకం- విరుద్ధత్వాత్. అదృష్టోపకారకత్వం తు నిష్ప్రమాణకం. రవితుల్యరూపతోక్తిః ప్రకాశస్వరూపతాభిప్రాయా- *యథా ప్రకాశయత్యేక ఇతి వ్యాఖ్యాతత్వాత్. యది యత్కించి

౫౩॥ సూ. ॥ అఙ్గావబద్ధాస్తు న శాఖాసు హి ప్రతివేదమ్॥ ॥

ఓమిత్యేతదక్షరముద్గీథముపాసీత * లోకేషు పఞ్చవిధం సామోపాసీత * ఉక్థముక్థమితి వై ప్రజా వదన్తి తదిదమేవోక్థం ఇయమేవ పృథివీ * అయం వావ లోక ఏషోఽగ్నిశ్చిత ఇత్యేవమాద్యాః క్రత్వఙ్గాశ్రయా ఉపాసనా భవన్తి. తాః కిం యాసు శాఖాసు శ్రూయన్తే తాస్వేవ నియతాః - ఉత సర్వాసు శాఖాసూద్గీథాదిషు సమ్బధ్యన్త ఇతి విచారః. సర్వవేదాన్తప్రత్యయత్వేఽపి తేషాం ప్రతివేదం స్వరభేదాదుద్గీథాదయో భిద్యన్త ఇతి తత్ర తత్రైవ వ్యవతిష్ఠేరన్నితి యుక్తాశఙ్కా. కిం యుక్తం. వ్యవతిష్ఠేరన్నితి. కుతః. * ఉద్గీథముపాసీతేతి సామాన్యేనోద్గీథసమ్బన్ధితయా శ్రుతాయాస్తస్యామేవ శాఖాయాం స్వరవిశేషయుక్తస్యోద్గీథవిశేషస్య సన్నిధానాత్తస్మిన్నేవ విశేషే పర్యవసానం యుక్తమితి- ఏవమాద్యాస్తాస్వేవ శాఖాసు వ్యవతిష్ఠేరన్నితి. ... ...

ఏవం ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే (అఙ్గావబద్ధాస్త్వితి) తుశబ్దః పక్షం వ్యావర్తయతి. న హ్యుద్గీథాద్యఙ్గావబద్ధా ఉపాసనాస్తాస్వేవ శాఖాసు వ్యవతిష్ఠేరన్- అపి తు ప్రతివేదం సమ్బధ్యేరన్- సర్వాసు శాఖాస్విత్యర్థః. హిశబ్దో హేతౌ. యస్మాచ్ఛ్రుత్యైవోద్గీథాద్యఙ్గమాత్రావబద్ధాః- తస్మాద్యత్రోద్గీథాదయః- తత్ర సర్వత్ర సమ్బధ్యేరన్. యద్యపి స్వరభేదేనోద్గీథవ్యక్తయో భిద్యన్తే- తథాపి సామాన్యేనోద్గీథశ్రుత్యా సర్వా వ్యక్తయస్సన్నిహితా ఇతి న క్వచిద్వ్యవస్థాయాం ప్రమాణమస్తి. సర్వశాఖాప్రత్యయన్యాయేన చ సర్వాసు శాఖాసు క్రతురేకః- అతస్సర్వాసు శాఖాస్వేకస్య క్రతోస్సన్నిధానాత్ క్రత్వఙ్గభూతోద్గీథాదయోఽపి సన్నిహితా ఇతి నైకస్య సన్నిధివిశేషోఽస్తీతి న వ్యవస్థా. ....

స్నేహపీతాద్యాకారావలమ్బనేన చిన్త్యమితి సిద్ధాన్తః- తస్మిం పూర్వపక్షసిద్ధాన్తయోరవైషమ్యమేవ స్యాత్. మహారజనాద్యాకారేణ తాదాత్మ్యానుసన్ధాన మప్యయుక్తం-తస్యేశ్వరాకారత్వాత్. ఘటశరావయోరివ, తుల్యరూపయోర్దేవదత్తయజ్ఞదత్తయోరివ, చ జీవేశ్వరయోస్తాదాత్మ్యానుపపత్తేర్న యుక్తమ్ ధ్యానే. వినాశోపాసనే చాస్తిత్వముభయోరాకార ఇత్యపి దురుక్తం - జీవబ్రహ్మతాదాత్మ్యజ్ఞానస్య జీవఘటతాదాత్మ్యానుసన్ధానస్య చ వైషమ్యాభావాత్ * అసాధారణాకారానుసన్ధానే హి వైషమ్యసిద్ధిః - సత్తా చ సర్వసాధారణీ. సదస్మీత్యనుసన్ధానే చ శాస్త్రవైయర్థ్యం - న హ్యసదస్మీతి కశ్చిదాత్మానం జానాతి. అసాధారణాకారానుసన్ధానే చ భేదవిధానుసంహితస్స్యాత్ - న తు తాదాత్మ్యం. అసాధారణాకారప్రతిపన్నయోర్జీవపరయోస్సాధారణాకారానుసన్ధానమేవ తాదాత్మ్యప్రతిపత్తిరితి చేత్ - తర్హి ఖణ్డో ముణ్డో గౌరితివదేకజాతీయత్వమేవానుసంహితం స్యాత్. తతశ్చ తాదాత్మ్యవిధానవైయర్థ్యం- న హి సాధారణాకారవిధురం కించిద్ద్రవ్యమస్తి- * అస్తీత్యేవోపలబ్ధవ్య ఇతి శ్రుతిస్తు జన్మాదిభావవికారరాహిత్యవిషయా - న తు సన్మాత్రం బ్రహ్మేత్యేవంపరా అతో యథాభాష్యమేవాధికరణం యుక్తమ్. ....

శరీరే భావాధికరణం సమాప్తమ్.

౫౩॥ సూ. ॥ అఙ్గావబద్ధాస్తు న శాఖాసు హి ప్రతివేదమ్॥ ॥ యత్ర యత్ర బ్రహ్మణ ఉపాస్యత్వం - తత్ర తత్ర శుద్ధజీవస్యోపాస్యత్వముక్తం- ఏవం యత్ర యత్ర శాఖాసూద్గీథానుప్రవేశః- తత్ర తత్ర సర్వత్రోద్గీథాద్యుపాసనానుప్రవేశోఽస్తి- న వేతి శఙ్కాయాస్సఙ్గతిః. ఉద్గీథాద్యుపాసనాని కిం ప్రతిశాఖం వ్యవతిష్ఠేరన్ - ఉత నేతి * ఉద్గీథముపాసీతేత్యుద్గీథశబ్దః కిముద్గీథమాత్రే వర్తతే - ఉత స్వరాదిభేదభిన్నోద్గీథే. కిం స్వరాదివిశేషవిశిష్టోద్గీథవ్యక్తేస్సన్నిధిః- ఉత సర్వోద్గీథవ్యక్తీనాం సన్నిధిరితి. వ్యక్తివిశేషస్య సన్నిధిశ్చేత్ - తస్యైవోద్గీథశబ్దవాచ్యత్వాత్తత్తచ్ఛాఖావిశేషేషూపాసనవ్యవస్థా సర్వవ్యక్తిసన్నిధిశ్చేత్ - ఉద్గీథశబ్దస్యోద్గీథమాత్రవాచిత్వాత్తద్విషయోపాసనాని న వ్యవతిష్ఠన్త ఇతి. అధికరణారమ్భే హేతుశ్చాంపోహారతి (సర్వవేదాన్తేతి) యథా క్రతూపాసనం చ సర్వశాఖాస్వేకం - తథోద్గీథస్యాప్యేకత్వాత్సర్వత్రోద్గీథానుసారేణ ప్రాప్నువన్త్యుపాసనానీత్యధికరణారమ్భ ఇత్యుక్తః. ఉద్గీథాదీనాం స్వరభేదేన వ్యక్తిభేదాత్తత్తత్స్వరవిశేషవిశిష్టవ్యక్తివిషయా ఉపాసనాః - ఉత సర్వోద్గీథవ్యక్తివిషయా ఇతి సంశయస్స్యాత్ ఇత్యాక్షేపసమాధిరిత్యర్థః. (తస్మిన్నేవ విశేష ఇతి) లోకే గామానయేత్యాదిషు సామాన్యశబ్దానాం సన్నిహితవిశేషపర్యవసానదర్శనాదితి భావః ... ...

(ఏవం ప్రాప్త ఇతి) యస్మాచ్ఛ్రుత్యైవోద్గీథాద్యఙ్గమాత్రవిషయాః ప్రతీయన్త ఇతి - తస్మాదిత్యర్థః. పూర్వపక్షయుక్తిమనూద్య దూషయతి (యద్యపీతి) (న క్వచిద్వ్యవస్థాయాం ప్రమాణమస్తీతి) గామానయేత్యాదిషు సర్వవ్యక్తీనామానయనాయోగ్యత్వం వ్యక్తివిశేషే శబ్దస్య వ్యవస్థాపకం- న తు సన్నిధిః- సామాన్యేన వ్యక్తీనాం ధీస్థత్వాత్ ధీస్థత్వం హి సన్నిధిః అత్ర తు తాదృశాయోగ్యత్వాదివ్యవస్థాపకాభావాచ్ఛబ్దస్య స్వతః ప్రాప్తం సర్వవ్యక్తివిషయత్వం తిష్ఠతీతి భావః సన్నిహితాః- బుద్ధిస్థాః. అనేన సన్నిధేర్వ్యవస్థాపకత్వమపాస్తం- నిరఙ్కుశయా శబ్దశక్త్యా సర్వవ్యక్తీనాం బుద్ధిస్థత్వాత్. అథార్థస్వభావాదపి సర్వోద్గీథవ్యక్తిసన్నిధిమాహ (సర్వశాఖాప్రత్యయేతి) అఙ్గినస్సన్నిధానాదఙ్గాన్యపి సన్నిహితాని భవన్తీత్యర్థః. ....

౫౪॥ సూ. మన్త్రాదివద్వాఽవిరోధః॥ వాశబ్దశ్చార్థే. ఆదిశబ్దేన జాతిగుణసంఖ్యాసాదృశ్యక్రమద్రవ్యకర్మాణి గృహ్యన్తే. యథా మన్త్రాదీనామేకైకశాఖాస్వామ్నాతానామపి శేషిణః క్రతోస్సర్వశాఖాస్వేకత్వేన యథాయథం శ్రుత్యాదిభిస్సర్వాసు శాఖాసు వినియోగో న విరుధ్యతే - తద్వదిహాప్యవిరోధః.

అఙ్గావబద్ధాధికరణం సమాప్తమ్.

౫౫॥ సూ. భూమ్నః క్రతువజ్జ్యాయస్త్వం తథా హి దర్శయతి॥

*ప్రాచీనశాల ఔపమన్యవ ఇత్యారభ్య వైశ్వానరవిద్యా ఆమ్నాతా. తత్ర వైశ్వానరః పరమాత్మా త్రైలోక్యశరీర ఉపాస్యత్వేన శ్రుతః స్వర్లోకాదిత్యవాయ్వాకాశాప్పృథివ్యవయవః. తత్ర చ ద్యౌర్మూర్ధా- ఆదిత్యశ్చక్షుః- వాయుః ప్రాణః- ఆకాశస్సన్దేహః- మధ్యకాయ ఇత్యర్థః. ఆపో వస్తిః- పృథివీ పాదావిత్యవయవవిశేషాః. తత్ర సంశయః- కిమస్య త్రైలోక్యశరీరస్య వ్యస్తస్యోపాసనం కర్తవ్యం- ఉత వ్యస్తస్య సమస్తస్య చ- అథ సమస్తస్యైవేతి. కిం యుక్తం. వ్యస్తస్యేతి. కుతః. ఉపక్రమే వ్యస్తోపాసనోపదేశాత్. తథా హ్యుపదిశ్యతే- ఔపమన్యవాదయః కిలోద్దాలకషష్ఠాః కేకయమశ్వపతిముపసద్య *ఆత్మానమేవేమం వైశ్వానరం సమ్ప్రత్యధ్యేషి తమేవ నో బ్రూహీతి పప్రచ్ఛుః. స చ తేభ్యః ప్రత్యేకం స్వోపాస్యాన్ ద్యుప్రభృతీనుక్తవద్భ్యో మూర్ధాదిషు వ్యస్తేషూపాసనం తత్ర తత్ర ఫలం చోక్తవాన్ *అత్త్యన్నం పశ్యతి ప్రియం భవత్యస్య బ్రహ్మవర్చసం కులే య ఏతమేవమాత్మానం వైశ్వానరముపాస్తే మూర్ధా త్వేష ఆత్మన ఇతి ఏష వై సుతేజా ఆత్మా వైశ్వానర ఇత్యాదినా. తేషు తేషూపాసనేషూపాస్యస్య వైశ్వానరత్వం చాహ. అతో వ్యస్తస్యోపాసనం కర్తవ్యం. పరత్ర *యస్త్వేతమేవం ప్రాదేశమాత్రమభివిమానమాత్మానం వైశ్వానరముపాస్త ఇతి- ద్యుప్రభృతిప్రదేశావచ్ఛిన్నమాత్రే వైశ్వానరే ఉక్తస్య మూర్ధాద్యుపాసనస్య సమాసేనోపసంహార ఇత్యవగన్తవ్యం.——అపర ఆహ- ఏవమేవ సమస్తస్యాప్యుపాసనం కార్యమితి- పృథక్ఫలనిర్దేశాత్ *యస్త్వేతమేవం ప్రాదేశమాత్రమభివిమానమాత్మానం వైశ్వానరముపాస్తే స సర్వేషు లోకేషు సర్వేషు భూతేషు సర్వేష్వాత్మస్వన్నమత్తీతి. న చైతావతా వాక్యభేదః - యథా భూమవిద్యోపక్రమే నామాద్యుపాసనం తత్ఫలం చాభిధాయ *ఏష తు వా అతివదతి యస్సత్యేనాతివదతీత్యాదినా భూ

౫౪॥ సూ. మన్త్రాదివద్వాఽవిరోధః॥ వేదాన్తరోత్పన్నానాం *అగ్నేస్త్వా జుష్టం ప్రోక్షామ్యగ్నయే త్వా జుష్టం ప్రోక్షామీత్యాదిమన్త్రాణాం వేదాన్తరేఽపి పరిగ్రహో దృష్టః. బహ్వృచపఠితస్య *యో జాత ఏవ ప్రథమో మనస్వానితి సూక్తస్య *అధ్వర్యవే నజనీయం శస్యమితి వినియోగో దృష్టః. *అజోఽగ్నీషోమీయ ఇత్యుపదిష్టా జాతిస్తదుపదేశరహితే శాఖాభేదే *ఛాగస్య వపాయా మేదసోఽనుబ్రూహీత్యాశ్రీయతే. ఏవం గుణాదీనాం వినియోగో ద్రష్టవ్యః. ప్రకరణామ్నానమాత్రేణాస్య తత్ప్రవేశాభావే మన్త్రాదీనామపి శాఖాన్తరే ప్రవేశో న స్యాదిత్యతిప్రసఙ్గరూపస్తర్కోఽభిప్రేతః. అవిరోధః- శాఖావిశేషస్యాన్యత్ర ప్రవేశవిరోధాభావః. మన్త్రాదీనాం శ్రుత్యాదిభిర్వినియోగాదవిరోధశ్చేత్- ఇహాప్యుద్గీథపదశ్రుత్యా వినియోగాదవిరోధ ఇత్యభిప్రాయః. ఏవం సర్వశాఖాసూద్గీథానువృత్త్యా సర్వశాఖినాముపాసనేష్వధికారః ఫలమ్. ....

అఙ్గావబద్ధాధికరణం సమాప్తమ్.

౫౫॥ సూ. భూమ్నః క్రతువజ్జ్యాయస్త్వం తథా హి దర్శయతి॥ పూర్వాధికరణే ఉద్గీథాదికం ప్రస్తుతం - తత్ర సామావయవభూతోద్గీథాదేస్సమస్తస్య వ్యస్తస్య చోపాసనం శ్రుతిసిద్ధం - ఏవం వైశ్వానరవిద్యాయాం కిం సమస్తస్యోపాసనం కార్యం- ఉత వ్యస్తస్య- ఉతోభయస్యేతి శఙ్కాయా సఙ్గతిః. స్వర్లోకాదిషు కింకిమవయవభూతమిత్యత్రాహ (తత్ర చేతి) కిం వైశ్వానరవిద్యాయాం వ్యస్తోపాసనవిధిః - ఉత వ్యస్తస్య సమస్తస్య చ - ఉత సమస్తస్యైవ. కిం ప్రత్యవయవం ఫలశ్రవణాత్ *యస్త్వేతమేవమిత్యుపాసనసముదాయానువాదః - ఉత వ్యస్తే సమస్తే చ ఫలశ్రవణాదుభయత్ర విధిః కల్ప్యః- ఉత ప్రత్యేకఫలశ్రవణమర్థవాదః. ఆద్యే వ్యస్తోపాసనవిధిః. ద్వితీయే ఉభయవిధిః. తృతీయే సమస్తస్యైవ విధిః. *అత్త్యన్నం- అన్నమత్తి. ప్రియం పశ్యతి- అస్య కులే బ్రహ్మవర్చసం భవతీత్యన్వయః. వైశ్వానరోపాసనం హ్యుపక్రాన్తం - తత్కథం మూర్ధమాత్రోపాసనోపదేశ ఇత్యత్రాహ (వైశ్వానరత్వం చాహేతి) *ఏతమేవమాత్మానం వైశ్వానరముపాస్త ఇత్యాదిష్విత్యర్థః. వ్యస్తోపాసనం వివక్షితం చేత్ - కథం సమస్తస్యోపసంహార ఇత్యత్రాహ (పరత్రేతి) (వైశ్వానర ఉక్తస్య) వైశ్వానరవిషయత్వేనోక్తస్యేత్యర్థః.——(అపర ఆహేతి) పృథక్ఫలనిర్దేశాత్- వ్యస్తోపాసనఫలాత్పృథక్ఫలనిర్దేశాత్. వాక్యభేదః- మహావాక్యభేదః. అనేకార్థప్రతిపాదనే సత్యపి వాక్యైకత్వే దృష్టాన్తమాహ (యథా భూమేతి) సమస్తోపాసనం ప్రధానప్రతిపాద్యం - వ్యస్తోపాసనం ప్రాసఙ్గికమితి న విరోధ ఇతి భావః. ... ...

మవిద్యాముపదిశ్య *సస్వరాడ్భవతి తస్య సర్వేషు లోకేషు కామచారో భవతీతి తత్ఫలంచ వ్యపదిశతి- తత్ర భూమవిద్యాపరత్వేపి వాక్యస్య- నామాద్యవాన్తరోపాసనం తత్ఫలంచాఙ్గీక్రియతే- తథాత్రాపీతి.… …

ఏవం ప్రాప్తేఽభిధీయతే భూమ్నో జ్యాయస్త్వమితి. భూమ్నః-విపులస్య-సమస్తస్యైవ-జ్యాయస్త్వం-ప్రామాణికత్వమిత్యర్థః. ఏకవాక్యత్వావగతేః. తథాహి - *ప్రాచీనశాల ఔపమన్యవ ఇత్యుపక్రమ్య *ఉద్దాలకో హ వై భగవన్తోయమారుణిస్సమ్ప్రతీమమాత్మానం వైశ్వానరమధ్యేతి తం హన్తాభ్యాగచ్ఛామేతి వైశ్వానరాత్మబుభుత్సయా పఞ్చానామృషీణాముపసన్నాన్ తానుద్దాలకముపేత్య తత్ర వైశ్వానరాత్మవేదనమలభమానాస్తేన చ సహాశ్వపతిం కైకేయం వైశ్వానరాత్మవేదినముపసన్నాన్ *ఆత్మానమేవేమం వైశ్వానరం సమ్ప్రత్యధ్యేషి తమేవ నో బ్రూహీతి పృష్ట్వా తత్సకాశాత్ పరమాత్మానం వైశ్వానరం స్వర్లోకాది పృథివ్యన్తశరీరముపాస్యమవగమ్య తత్ఫలంచ సర్వలోకసర్వభూతసర్వాత్మసు భూతబ్రహ్మానుభవమవగతవన్త ఇత్యుపసంహారతో వాక్యస్యైకత్వమవగమ్యతే. ఏవమేకవాక్యత్వేఽవగతేసత్యవయవవిశేషోపాస్తివచనం ఫలనిర్దేశశ్చ సమస్తోపాసనైకదేశానువాదమాత్రమితి నిశ్చీయతే. (క్రతువత్) యథా *వైశ్వానరం ద్వాదశకపాలం నిర్వపేత్ పుత్రే జాత ఇతి విహితస్యైవ క్రతోరేకదేశాః *యదష్టాకపాలో భవతీత్యాదిభిరనూద్యన్తే- తథా సమస్తోపాసనమేవ న్యాయ్యం- న వ్యస్తోపాసనం. తథాహి దర్శయతీయం శ్రుతిః వ్యస్తోపాసనేఽనర్థం బ్రువతీ *మూర్ధా తే వ్యపతిష్యద్యన్మాం నాగమిష్య ఇతి, *అన్ధో భవిష్యసి యన్మాం నాగమిష్య ఇత్యాదికా. అత ఇదమప్యపాస్తం- యన్నామాద్యుపాసనసామ్యముక్తం- తత్ర హి నామాద్యుపాసనేష్వనర్థో న శ్రుతః, నామాద్యుపాసనేభ్యో భూమోపాసనస్యాతిశయితఫలత్వం శ్రుతం *ఏష తు వా అతివదతి యస్సత్యేనాతివదతీతి,. తత ఏవ తత్ర భూమవిద్యాపరత్వేపి వాక్యస్య-నామాద్యుపాసనానాం సఫలానాం వివక్షితత్వం- అన్యథాఽతిశయితఫలత్వనిమిత్తాతివాదిత్వభూమవిద్యాస్తుత్యనుపపత్తేః. అతస్సమస్తోపాసనమేవ న్యాయ్యమ్.…………

భూమజ్యాయస్త్వాధికరణం సమాప్తమ్.

౫౬॥ సూ. నానాశబ్దాదిభేదాత్ ॥ ౩-౩-౫౬ ॥

ఇహ బ్రహ్మవిద్యాస్సర్వాః బ్రహ్మప్రాప్తిరూపమోక్షైకఫలాః సద్విద్యా భూమవిద్యా దహరవిద్యోపకోసలవిద్యా శాణ్డిల్యవిద్యా వైశ్వానరవిద్యానన్దమయవిద్యాక్షరవిద్యాదికా ఏకశాఖాగతాశ్శాఖాన్తరగతా, శ్చోదా

(ఏవం ప్రాప్త ఇతి) భూమశబ్దో ధర్మిపరః. వైశ్వానరాత్మజిజ్ఞాసూన్ప్రతి వ్యస్తపృథివ్యాద్యవయవవిశిష్టవిషయోపాసనతత్ఫలోపదేశాదేకవాక్యత్వమవగతం. (అనువాదమాత్రమితి) నయుదాహృతోపాసనతత్ఫలే వివక్షితే- తదన్తర్గతతదేకదేశోపాసనతదేకదేశఫలకథనమనువాద ఇత్యర్థః. సమస్తోపాసనఫలే సర్వదేశసర్వకాలవర్తిసమస్తభోగ్యజాతం వ్యస్తగతమితి దర్శయితుం ఫలైకదేశానువాదః కృతః- నతు తథాఽనుష్ఠేయమితి జ్ఞాపయితుం- ఇతరథా వాక్యభేదాత్. వ్యస్తోపాసనే ప్రత్యవాయకథనాచ్చ యథోక్త ఏవార్థః. (అత ఇదమపీత్యాది) అనర్థాశ్రవణమేకం వైషమ్యమిత్యర్థః. వైషమ్యాన్తరమాహ (నామాద్యుపాసనేష్వితి) నామాద్యుపాసనానాం భూమవిద్యోపయోగిత్వమస్తి- ఆధిక్యస్య ప్రతియోగిత్వేనాపేక్షితత్వాత్. అతిశయితఫలశ్రవణమప్యత్ర లిఙ్గమిత్యత్రాహ (తత ఏవేతి) వివక్షితత్వముపపాదయతి (అన్యథేతి) ఏవమర్థాన్తరాణాం ప్రధానార్థోపయోగిత్వాన్న వాక్యభేదో భూమవిద్యాయాం- అత్ర తూపాసనానామన్యోన్యోపయోగిత్వాభావాద్వాక్యభేద ఇష్యత ఏవేత్యర్థః. అత ఇత్యధికరణార్థోపసంహారః. జ్యాయస్త్వశబ్దశ్రవణాద్వ్యస్తోపాసనపక్షోపి సూత్రకారాభిమత ఇతి చేన్న - వాక్యభేదాదిప్రసఙ్గాత్. జ్యాయస్త్వశబ్దస్తు ప్రామాణికత్వాభిప్రాయేణాప్యుపపన్నః. …

* క్రతువదితి- దర్శపూర్ణమాసప్రభృతిషు సామస్త్యేన సాఙ్గస్య ప్రధానస్యైకస్య వివక్షితత్వవదితి పరేవ్యాచక్షతే. తతోపి భాష్యోక్తదృష్టాన్తస్యైవ- సాదృశ్యప్రకర్షాత్.——— క్రతోరఙ్గోపచయాత్ఫలోపచయవదిత్యన్యే. తేవ్యస్తోపాసనస్య సూత్రానుమతిమపి మన్యన్తే. తదయుక్తం- జ్యాయస్త్వశబ్దస్యాన్యథాసిద్ధేః పూర్వోక్తత్వాత్, ఏకైకోపాసననిష్ఠా ఇతర ప్రశంసార్థత్వాభిప్రాయకల్పనాగౌరవాత్, తస్య చ గతిశూన్యత్వాభావేనానుపపత్తేః. …………………………………………

భూమజ్యాయస్త్వాధికరణం సమాప్తమ్.

౫౬॥ సూ. నానాశబ్దాదిభేదాత్ ॥ ౩-౩-౫౬ ॥ పూర్వం విద్యావిశేషవిషయచిన్తా కృతా-ఇదానీం సర్వవిద్యావిషయచిన్తా క్రియత ఇతి సఙ్గతిః. (అక్షరవిద్యాదికా ఇతి) ఆదిశబ్దేన న్యాసో వివక్షితః. సూత్రేపి-శబ్దాదిభేదవద్భ్యాత్. ఉదాహరణం-విషయ ఇత్యర్థః. కిం సర్వాసాం పరవిద్యా

హరణం- అన్యాః ప్రాణాద్యేకవిషయఫలాః, శ్రు. కిమత్ర విద్యైక్యం - ఉత విద్యాభేద ఇతి సంశయ్యతే. అత్ర హి వాసాం పరస్పరభేదే సమర్థితే సత్యేకస్యా దహరవిద్యాదికాయాః సర్వవేదాన్తప్రత్యయన్యాయః. కిం యుక్తం. విద్యైక్యమితి. కుతః. వేద్యస్య బ్రహ్మణ ఏకత్వాత్. వేద్యం హి విద్యాయా రూపం అతో రూపైక్యాద్విద్యైక్యమితి.

ఏవం ప్రాప్తేఽభిధీయతే (నానేతి) నానాభూతా విద్యాః. కుతః. శబ్దాదిభేదాత్. ఆదిశబ్దేనాభ్యాససంఖ్యాగుణప్రక్రియానామధేయాని గృహ్యన్తే. శబ్దాన్తరాదిభిరత్ర విధేయభేదహేతవోఽనుబన్ధభేదాః దృశ్యన్తే. యద్యపి వేదోపాసీతేత్యాదయః శబ్దాః ప్రత్యయావృత్త్యభిధాయినః, ప్రత్యయాశ్చ బ్రహ్మైకవిషయాః,- తథాపి తత్తత్ప్రకరణోదితజగదేకకారణత్వాపహతపాప్మత్వాది విశేషణవిశిష్టబ్రహ్మవిషయప్రత్యయావృత్త్యవబోధినః ప్రత్యయావృత్తిరూపాః విద్యా భిద్యన్తే. బ్రహ్మప్రాప్తిరూపఫలసమ్బన్ధ్యుపాసనవిశేషాభిధాయీని చ నిరాకాఙ్క్షాణి వాక్యాని ప్రతిప్రకరణం విలక్షణవిద్యాభిధాయీనీతి నిశ్చీయతే. అస్మిన్నర్థే * శబ్దాన్తరే కర్మభేదః ఇత్యాదిభిః పూర్వకాణ్డోదితైస్సూత్రైస్సిద్ధేఽపి పునరిహ ప్రతిపాదనం వేదాన్తవాక్యాన్యవిధేయజ్ఞానపరాణీతి కుదృష్టినిరసనాయ. అతో విద్యాభేద ఇతి స్థితమ్. …… ……

శబ్దాదిభేదాధికరణం సమాప్తమ్.

నానైక్యం - ఉత భేదః. కింసర్వాసాం బ్రహ్మైకర్మకత్వముక్తిఫలకత్వావిశేషాదైక్యం న్యాయ్యం - కిం విద్యానాం తత్తద్గుణవిశేషవిశిష్టతయా శ్రుతానాం తావతా నిరాకాఙ్క్షత్వాద్భేదో న్యాయ్యః. ప్రథమే విద్యైక్యం. ద్వితీయే విద్యాభేదః. పూర్వోక్తశబ్దాంతరాదిభిరవిశేష (అత్ర హి వాసామిత్యాదినా) అవిశేష పునశ్శ్రవణస్య ప్రకరణభేదస్య చ విద్యాభేదహేతుత్వే సిద్ధే సతి హి విద్యావిశేషాణాం భేదాభేదవిచారావతారః- తస్మాదత్రోక్తముక్తముపజీవ్య పూర్వం సర్వ[illegible]న్తప్రత్యయన్యాయోఽవతారితః- తదపేక్షితః పరస్పరభేదోఽత్ర నిరూప్యత ఇత్యర్థః. అవిశేషపునశ్శ్రవణస్య ప్రకరణభేదస్య చ భేదహేతుత్వే కర్మకాణ్డసిద్ధేఽపి ఫలతదుపపాదనమవిధేయభూతవాక్యార్థజ్ఞానమాత్రోపాయత్వనిరాసార్థమితీదం స్వయమేవ వక్ష్యతి. (కిం యుక్తమితి) రూపైక్యం ఫలైక్యం చ పూర్వపక్షహేతుః. … … … … … … … … …

(ఏవం ప్రాప్త ఇతి) విధేయం - సాఙ్గం ప్రధానం కర్మ. అనుబన్ధాః - తదేకదేశభూతాన్యాపయః. శబ్దాదయోఽనుబన్ధభేదహేతుత్వేన ప్రధానవిధేయభేదహేతవ ఇత్యర్థః. (యద్యపీత్యాది) విషయైక్యపి ధాత్వర్థభేదాద్రూపభేదో మా భూదితి ప్రత్యయావృత్త్యభిధాయిన ఇత్యుక్తం. యజతిదదాతి జుహోతీత్యాదయో భిన్నార్థత్వాత్ పునరుక్తేర్వ్యుత్పన్నాః- అతశ్శబ్దైరపి తేష్వర్థభూతానుబన్ధభేదజ్ఞాపకాః ఉపాసనధ్యానాదిశబ్దాః ఏకార్థత్వాద్ [illegible] స్త్వాః- వేదనోపాసనాదిశబ్దాశ్చ సామాన్యవిశేషభావేనైకార్థవిషయాః- తత్కథమనుబన్ధభేదజ్ఞాపకత్వమిత్యర్థః (తథాపీతి) * [illegible] విశేషాభిధాయితయా ధియామిత్యభిప్రాయః. నన్వేవం సతి రూపభేదాత్కో విశేషః. ఉచ్యతే- యాగదానహోమాదిషు ద్రవ్యప్రహాణే సమానేపి దేవతోద్దేశపరస్య త్యాగదేశవిశేషవిశిష్టప్రహాణగోచరతయా యజత్యాదిశబ్దానాం భిన్నార్థత్వవత్తత్తద్రూపవిశేషవిశిష్టప్రత్యయావృత్త్యవబోధకత్వమపి ఉపాసనాది శబ్దానాం తత్తత్ప్రకరణావగతానాం. తత్రైకవిద్యాశ్రవణవేలాయాం తేషామప్యుపాసనాదిశబ్దానాం విలక్షణప్రత్యయావృత్తిబోధకత్వావగమో భవతి. పశ్చాత్తాసాం విద్యానాం భేదాభేదబుభుత్సాయాం విలక్షణార్థతయా బుద్ధిస్థానుపాసనాదిశబ్దాః శబ్దాన్తరస్థానీయా ఇతి శబ్దాన్తరమవ… రాణ్. ఏవం రూపభేదశ్శబ్దాన్తరాభవతి. ప్రతిప్రకరణభేద ఉక్తః. అత్ర హి తదర్థప్రతిపాదనస్య ప్రయోజనమాహ (అస్మిన్నితి) (అవిధేయజ్ఞానపరాణీతి) అత్ర నిర్విశేషవిషయజ్ఞానపరత్వమపి నిరసనీయమనుసన్ధేయం. బహ్వేకకరణేఽపి బహూనామపి సూత్రైర్విస్తరేణోక్తార్థస్య సప్రతిహేతుస్మారణం [illegible] నిరసనం చ ప్రయోజనం. … … … … … … … … …

అన్యేతు * ఆత్మానం విద్యాదితి వేదనస్య ప్రత్యయనిష్ఠత్వాత్, [illegible] శబ్దేన వినాఽతిశయాన్తరానపేక్షేణ ప్రాప్తణావగతాదీనాం మిథో నాన్తరభేదాభావేన కర్మభేదాభావాత్, దానస్యైకత్వాత్, ద్వివిద్యైక్యమిత్యుక్త్వా - ఆత్మనః కార్యాన్తరానపేక్షేణ సన్నిధానాద్విద్యాదితి విధినా [illegible] న్యాయ్యత్వాత్, భావార్థప్రాధాన్యే సతి సాధ్యానామపూర్వాణాం భేదేన భిన్నానుష్ఠానానాం శ్రవణాదిప్రత్యయానాం భేదోపపత్తేః విద్యాభేద [illegible] దన్తి, * ఉపాసీత * శ్రోతవ్యో మన్తవ్య ఇతి శబ్దభేదాదిదం సూత్రం చ యోజయన్తి. తదయుక్తం- రాగప్రాప్తతయాఽనూదితయోశ్శ్రవణమననయోర్[illegible] న ధ్యానే నైక్యశబ్దానుదయాత్. అత ఏవ నిర్ధార్యేతే సాధ్యాపూర్వభేదాఙ్గీకారేణ భేదసమర్థనం చాయుక్తం. తేషాం విధేయత్వేపి నైక్యశబ్దా- [illegible] దిస్వరూపభేదస్య లోకసిద్ధత్వాత్, అజ్ఞాతప్రతీతిశ్రుతార్థప్రతిష్ఠాపనయైవశబ్దరూపకార్యభేదస్య ప్రసిద్ధత్వాత్. దృ. ……

శబ్దాదిభేదాధికరణం సమాప్తమ్.

౫౭॥ సూ. వికల్పోఽవిశిష్టఫలత్వాత్ ॥

బ్రహ్మప్రాప్తిఫలానాం సద్విద్యాదహరవిద్యాదీనాం నానాత్వముక్తమ్. - ఇదానీం తాసాం విద్యానామేకస్మిన్ పురుషే ప్రయోజనవత్త్వేన సముచ్చయోఽపి సమ్భవతి- ఉత ప్రయోజనాభావాద్వికల్ప ఏవేతి విశయః- కిం యుక్తం. సముచ్చయోఽపి సమ్భవతీతి. కుతః. ఏకఫలానాం భిన్నశాస్త్రార్థానామపి సముచ్చయదర్శనాత్. దృశ్యతే హ్యేకస్యైవ స్వర్గాదేస్సాధనానామగ్నిహోత్రదర్శపూర్ణమాసాదీనామేకస్యైవ స్వర్గస్య భూయస్త్వాపేక్షయైకత్ర పురుషే సముచ్చయః- ఏవమిహాఽపి బ్రహ్మానుభవభూయస్త్వాపేక్షయా సముచ్చయోఽపి సమ్భవతీతి.

ఏవం ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే- వికల్ప ఏవ- న సముచ్చయస్సమ్భవతీతి. కుతః. అవిశిష్టఫలత్వాత్. సర్వాసాం హి బ్రహ్మవిద్యానామనవధికాతిశయానన్దబ్రహ్మానుభవః ఫలమవిశిష్టం శ్రూయతే *బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరం* *స ఏకో బ్రహ్మణ ఆనన్దః శ్రోత్రియస్య చాకామహతస్య* *యదా పశ్యః పశ్యతే రుక్మవర్ణం కర్తారమీశం పురుషం బ్రహ్మయోనిం । తదా విద్వాన్ పుణ్యపాపే విధూయ నిరఞ్జనః పరమం సామ్యముపైతీ*త్యాదిభ్యః. బ్రహ్మ హి స్వస్య పరస్య చ స్వయమనుభూయమానమనవధికాతిశయానన్దం భవతి. స చ తాదృశో బ్రహ్మానుభవ ఏకయా విద్యయాఽవాప్యతే చేత్ - కిమన్యయేతి న సముచ్చయసమ్భవః. స్వర్గాదేర్హి దేశతః కాలతః స్వరూపతశ్చ పరిమితత్వేన తత్ర దేశాద్యపేక్షయా భూయస్త్వసమ్భవాత్తదర్థినస్సముచ్చయస్సమ్భవతి- ఇహ తు తద్విపరీతస్వరూపే బ్రహ్మణి తన్న సమ్భవతి. సర్వాశ్చ విద్యాః బ్రహ్మానుభవవిరోధ్యనాదికర్మావిద్యానిరసనముఖేన బ్రహ్మప్రాప్తిఫలా ఇత్యవిశిష్టఫలత్వాత్తాసాం వికల్ప ఏవ. ……

బ్రహ్మప్రాప్తివ్యతిరిక్తఫలాస్తు విద్యాస్స్వర్గాదిఫలకర్మవద్యథేష్టం వికల్పేరన్ - సముచ్చీయేరన్ వా- తాసాం పరిమితఫలత్వేన భూయస్త్వాపేక్షాసమ్భవాత్. తదాహ

౫౮॥ సూ. కామ్యాస్తు యథాకామం సముచ్చీయేరన్న వా పూర్వహేత్వభావాత్ ॥ అపరిమితఫలత్వాభావాదిత్యర్థః. ……

వికల్పాధికరణం సమాప్తమ్.

౫౭॥ సూ. వికల్పోఽవిశిష్టఫలత్వాత్ ॥ అస్మిన్నధికరణే న్యాసవిద్యాఽధిక్రియతా. సఙ్గతిమాహ (బ్రహ్మప్రాప్తీతి) భేదేనిర్ధారితానాం సముచ్చయవికల్పనిరూపణం యుక్తమితి భావః. కిం సర్వాసాం సముచ్చయః- ఉత వికల్పః. కిం బ్రహ్మప్రాప్తిరేకరూపా- ఉత స్వర్గప్రాప్తివద్విలక్షణేతి. విలక్షణ్యే- తదపేక్షయా సముచ్చయః. ఏకరూప్యే- వికల్పః. … … … … … … … … …

రాద్ధాన్తే- (పరమం సామ్యముపైతీతి) అనవధికాతిశయానన్దం బ్రహ్మస్వసదృశానన్దం దదాతి - తతోఽధికానన్దస్యాభావాన్న భూయస్త్వాపేక్షా సమ్భవ ఇతి భావః. బ్రహ్మానుభవస్య ఫలత్వం దర్శయతి (బ్రహ్మ హీతి) కాశ్చిద్విద్యాః విరోధినిరసనోపయుక్తాః- కాశ్చిద్బ్రహ్మప్రాప్తిఫలాః - అతస్సముచ్చయసమ్భవ ఇత్యత్రాహ (సర్వాశ్చ విద్యా ఇతి) ……

అనేన సూత్రేణ సఙ్గతముత్తరసూత్రార్థం సఙ్క్షేపేణాహ (బ్రహ్మప్రాప్తివ్యతిరిక్తఫలాస్త్వితి)

౫౮॥ సూ. కామ్యాస్తు యథాకామం సముచ్చీయేరన్న వా పూర్వహేత్వభావాత్ ॥ అత్ర వ్యాఖ్యేయం చరమపదం వ్యాచష్టే (అపరిమితేతి) *సముచ్చీయేరన్* వేత్యుక్తేఽపి సముచ్చయవికల్పయోః కిం నియామకమిత్యపేక్షాయామిచ్ఛా నియామికా స్యాదితి *యథాకామ*మితి పదస్యార్థః. … … … … … … … … …

విద్యానామేకరూపం ఫలం సమాధౌ సాక్షాత్కరణమితి పరే. తదయుక్తం- సమాధౌ సాక్షాత్కారస్య విద్యాశరీరాన్తర్భావాత్, తస్య చ ఫలభావే విత్తద్గుణవిశేషవిశిష్టవిషయతయా భిన్నరూపత్వాచ్చ వికల్పానుపపత్తేః. సాక్షాత్కారస్యైకరూపత్వేఽపి బన్ధనివృత్త్యనన్తరభావి బ్రహ్మానుభవ ఏవ … జ్ఞాననిరాసేన వినా సముచ్చయనిరాసాయోగాచ్చ బన్ధనివృత్తిపూర్వకబ్రహ్మానుభవఫలైకరూప్యం వక్తవ్యం.—— అన్యే తు సమ్భూయోపాసనవిషయం విచారమాహుః. తదయుక్తం- సమ్భూయ విద్యాభాగవిశిష్టోపాసనసముచ్చయస్యాప్రామాణికత్వోపపాదనాత్. తేచ- *యే చేమే*-రణ్య ఇత్యత్ర దేవయానపథస్య ఫలత్వేనోపాదానాదేకాధికారపరిగృహీతత్వాదాగ్నేయాదీనామివ సముచ్చయ ఇతి పూర్వపక్షం కృత్వా- ఆగ్నేయాదీనామివ ప్రకరణైక్యాదికారణాభావాత్ప్రతి ప్రకరణం నిరాకాఙ్క్షాణాం విద్యానాం మిథస్సమ్బన్ధానుపపత్తేః, *యే చేమే* ఇత్యాదివాక్యస్య గతివిధిపరత్వేన బ్ర

౫౯॥ సూ. ॥ అఙ్గేషు యథాశ్రయభావః ॥

ఉద్గీథాదిక్రత్వఙ్గేష్వాశ్రితాః "ఓమిత్యేతదక్షరముద్గీథముపాసీత" ఇత్యాదికా విద్యాః కిముద్గీథాదివత్క్రత్వఙ్గతయా క్రతుషు నియమేనోపాదేయాః - ఉత గోదోహనాదివత్పురుషార్థతయా యథాకామమితి విశయే-నియమేనోపాదేయా ఇతి యుక్తం. నను తాసాం పురుషార్థత్వేనానియమః ప్రతిపాదితః "తన్నిర్ధారణానియమస్తద్దృష్టేః పృథగ్ఘ్యప్రతిబన్ధః ఫలమ్" ఇత్యత్ర. సత్యం- తదేవ ద్రఢయితుం కైశ్చిల్లిఙ్గదర్శనైర్యుక్త్యా చాక్షిప్యతే. తత్ర హి "తేనోభౌ కురుతః" ఇత్యనియమదర్శనాత్పృథక్ఫలత్వముక్తం. ఉపాసనాశ్రయభూతోద్గీథాదివదుపాసనానామప్యఙ్గతయోపాదాన నియమే బహవో హేతవ ఉపలభ్యన్తే - న హ్యత్ర "గోదోహనేన పశుకామస్య ప్రణయేత్" ఇత్యాదివదుపాసనావిధివాక్యే ఫలసమ్బన్ధః శ్రూయతే. "ఉద్గీథముపాసీత" ఇత్యుద్గీథాదిసమ్బన్ధితయైవోపాసనం ప్రతీయతే. "యదేవ విద్యయా కరోతి శ్రద్ధయోపనిషదా తదేవ వీర్యవత్తరమ్" ఇతి వర్తమానాపదేశరూపవాక్యాన్తరాద్ధి ఫలసమ్బన్ధోఽవగమ్యతే - స్వవాక్యే నావ్యభిచరితక్రతుసమ్బన్ధ్యుద్గీథాదిసమ్బన్ధేనావగతక్రత్వఙ్గభావస్య వాక్యాన్తరస్థవర్తమానఫలసమ్బన్ధనిర్దేశోఽర్థవాదమాత్రం స్యాత్ - అపాపశ్లోకశ్రవణాదివత్. అతో యథోద్గీథాదయ ఉపాసనాశ్రయాః క్రత్వఙ్గతయా ప్రయోగవిధినా నియమేనోపాదీయన్తే- తథా తదాశ్రితాశ్చోపాసనాస్తన్ముఖేన క్రత్వఙ్గభూతా ఇతి నియమేనోపాదేయా ఏవ ……………………

హ్యప్రాప్తైరనూద్యమానతయాఽధికారవాక్యత్వాభావాత్, ఏకస్మిన్ దోషే విహితప్రాయశ్చిత్తానామివ వికల్ప ఇత్యాహుః. తదయుక్తం- "అథ య ఇష్టాపూర్తే దత్తమిత్యుపాసతే తే ధూమమభిసమ్భవన్తి" ఇతి పితృయాణపథస్య ఫలత్వేనోపాదానేఽపి ప్రత్యేకం ఫలసాధనత్వేన విహితానామిష్టాపూర్తదత్తాదీనామివ విద్యాదీనామపి సముచ్చిత్యైకఫలసాధనత్వశఙ్కానుత్థానాదధికారవాక్యభేదాదిభిః ప్రత్యేకమేకరూప ఫలసాధనత్వసిద్ధౌ సదృష్టాన్త దర్శితేఽపి ఫలాతిశయసమ్భవనయా జ్యోతిష్టోమదర్శపూర్ణమాసవిశ్వజిదాదీనామివ సముచ్చయాశఙ్కాయాః దుర్నివారత్వాచ్చ. అత ఏవ నావిశిష్టఫలత్వేన నిరాకార్యా. సముచ్చిత్య సాధనత్వే పూర్వపక్షితే ప్రత్యేకం నిరపేక్షసాధనత్వం సిద్ధాన్తిన స్సాధ్యం స్యాత్ - తత్ర చ "అవిశిష్టఫలత్వాత్" ఇతి హేతుర్న ఘటతే - సాధ్యావిశిష్టత్వాత్. అవిశిష్టం ఫలం ప్రతి నిరపేక్షసాధనత్వం హి సాధ్యం. తద్ధేతవాఽభిప్రేతా ఇతి చేత్ - అనపేక్షితకణ్ఠోక్తి, రపేక్షితస్యావచనం, సూత్రాస్వారస్యం, చ స్యాత్. అతో యథాభాష్యమేవార్థః.——— ఇతరే నన్వేవ "కామ్యాస్తు" ఇత్యాదిసూత్రమధికరణాన్తరమాహుః. తదయుక్తం - అవిశిష్టఫలత్వాభావస్య స్ఫుటత్వాత్. సూత్రప్రయోజనం తు విద్యాత్వసామాన్యప్రసక్తవికల్పనివారణం. కామ్యాసు విద్యాసు సూత్రస్వారస్యేన సామాన్యతో నిరూపితాస్వపి ముముక్షోశ్చ భవతి ప్రయోజనం - విద్యాఙ్గక్రతుసమ్బద్ధవ్యర్థానాముద్గీథాద్యుపాసనానాం క్రతుఫలప్రతిబన్ధకకర్మలాఘవభూయస్త్వాద్యానుగుణ్యేన వికల్పసముచ్చయాద్యాశ్రయణమ్. ……………………………………

వికల్పాధికరణం సమాప్తమ్.

౫౯॥ సూ. ॥ అఙ్గేషు యథాశ్రయభావః ॥ యథాకామమితి పదేన సఙ్గతిరభిప్రేతా. యథాకామం వికల్పస్సముచ్చయో వా స్యాదితి హ్యుక్తం- తథోద్గీథాదివిద్యా యథాకామముపాదేయా- న వేతి సంశయాత్సఙ్గతిః. కిముద్గీథాద్యుపాసనాని క్రతుషు నియమేనోపాదేయాని- ఉతానియమేన. కిం క్రత్వఙ్గోద్గీథాదిముఖేన పర్ణత్వాదివత్ క్రత్వర్థాని - ఉత ఫలశ్రవణాత్ పురుషార్థభూతాని. కిం గోదోహనాదీనాం పురుషార్థత్వం స్వవాక్యే ఫలసమ్బన్ధశ్రవణాత్ - ఉత క్రతుఫలాత్పృథక్ఫలసమ్బన్ధశ్రవణాత్. స్వవాక్యే ఫలశ్రుత్యా పురుషార్థత్వం చేత్ - తదభావేన పర్ణత్వాదివత్ క్రత్వర్థతయా నియమేనోపాదేయతా. పృథక్ఫలసమ్బన్ధశ్రవణమాత్రాచ్చేత్- ఉద్గీథాద్యుపాసనానామపి పృథక్ఫలతయా పురుషార్థత్వాన్న నియమేనోపాదేయతా. పౌనరుక్త్యం చోదయతి (నన్వితి) పరిహరతి (సత్యం తదేవేతి) సఙ్గతివిశేషాదధికరణాన్తరం ముఖ్యే ప్రాప్తం - అతో న తత్ర కృతమిత్యర్థః. తత్రోక్తాంశమాహ (తత్ర హీతి) అత్ర తద్విపరీతహేతుబహుత్వమాహ (ఉపాసనేతి) (న హ్యత్రేతి) గోదోహనస్య స్వవాక్యే శ్రూయమాణం పృథక్ఫలసాధనత్వమఙ్గత్వవిరోధి - అత్ర తు వాక్యాన్తరస్థత్వేన ఫలసమ్బన్ధస్య విలమ్బితప్రతీతిత్వాదర్థవాదమాత్రమితి న తదఙ్గత్వవిరోధీత్యర్థః. విరోధ్యభావముక్త్వా అనుకూలహేతుమాహ (ఉద్గీథమితి) ఉద్గీథగతా ద్వితీయా శ్రుతిరుపాసనస్య తచ్ఛేషత్వే ప్రమాణం- శ్రీహ్యాదిగతా ప్రోక్షణాదేరివేత్యర్థః. ఫలసమ్బన్ధస్య వాక్యాన్తరస్థత్వం దర్శయతి (యదేవేతి) వర్తమానాపదేశః -. వర్తమానవ్యపదేశః. స్వవాక్యస్థఫలసమ్బన్ధేన త్రాపి విధికల్పనాస్యాత్ - వాక్యాన్తరస్థత్వే సాపి నాస్తీతి భావః. ఫలితమర్థమాహ (స్వవాక్యే నైవేతి) నిర్జ్ఞాతః- నిశ్చితః. ప్రయోగవిధిః- అనుష్ఠాపకత్వదశాపన్నో విధిః. న తు జ్ఞాపకావస్థః. యథా స్వవాక్యానవగతఫలసమ్బన్ధస్య ప్రకరణాన్తరస్థస్యావ్యభిచరితక్రతుసమ్బన్ధిజుహూసమ్బన్ధేనజ్ఞాతక్రత్వఙ్గభావస్య పర్ణత్వస్యాపాపశ్లోకశ్రవణఫలమర్థవాదమాత్రం స్యాత్ - అతః పర్ణత్వం నియమేనోపాదేయం- తథేదమిత్యర్థః. ……………………………………

౬౦॥ సూ. శిష్టేశ్చ॥ శిష్టిః- శాసనం. విధానమిత్యర్థః. *ఉద్గీథముపాసీతేత్యుద్గీథాఙ్గతయోపాసనవిధానాచ్చోపాదాననియమః. *గోదోహనేన పశుకామస్య ప్రణయేదిత్యాదివద్విధివాక్యేఽధికారాన్తరాశ్రవణాదుద్గీథాద్యఙ్గభావ ఏవ హి విధేయ ఇతి గమ్యతే. ....

౬౧॥ సూ. సమాహారాత్॥ *హోతృషదనాద్ధైవాపి దురుద్గీథమనుసమాహరతీత్యుపాసనస్య సమాహారనియమో దృశ్యతే. దురుద్గీథం- వేదనవిహీనముద్గీథం. వేదనహానావన్యేన సమాధానం బ్రువంస్తస్య నియమేనోపాదానం దర్శయతి. ....

౬౨॥ సూ. గుణసాధారణ్యశ్రుతేశ్చ॥ ఉపాసనగుణస్య- ఉపాసనాశ్రయస్య ప్రణవస్య సోపాసనస్య *తేనేయం త్రయీవిద్యా వర్తతే ఓమిత్యాశ్రావయత్యోమితి శంసత్యోమిత్యుద్గాయతీతి సాధారణ్యశ్రుతేశ్చోపాసనసమాహారో గమ్యతే. *తేనేతి ప్రకృతపరామర్శాత్సోపాసన ఏవ ప్రణవస్సర్వత్ర సంచరతి - అత ఉపాసనస్య ప్రణవసహభావనియమదర్శనాచ్చోద్గీథాద్యుపాసనానాముద్గీథాదివన్నియమేనోపాదానమ్. ....

ఇతి ప్రాప్త ఉచ్యతే.

౬౩॥ సూ. నవా తత్సహభావాశ్రుతేః॥ నచైతదస్తి - యదుద్గీథాద్యుపాసనానాం క్రతుషూద్గీథాదివదుపాదాననియమ ఇతి. కుతః. (తత్సహభావాశ్రుతేః) ఉద్గీథాద్యఙ్గభావాశ్రుతేరిత్యర్థః. అఙ్గభావే హి సహభావనియమో భవతి. యద్యపి *ఉద్గీథముపాసీతేత్యస్మిన్పదసముదాయేఽధికారాన్తరం న ప్రతీయతే - తథాపి తదనన్తరమేవ *యదేవ విద్యయా కరోతి శ్రద్ధయోపనిషదా తదేవ వీర్యవత్తరం భవతీతి విద్యాయాః క్రతువీర్యవత్తరత్వం ప్రతి సాధనభావః ప్రతిపాద్యతే- తేన క్రతుఫలాత్పృథగ్భూతఫలసాధనభూతా

౬౦॥ సూ. శిష్టేశ్చ॥ పూర్వం యుక్తా - వ్యాప్తిరూపా హి యుక్తిః. విధివాక్యస్థఫలసమ్బన్ధిష్వఙ్గత్వాభావః, విధివాక్యస్థఫలవిరహేఽఙ్గత్వం, చ హి దర్శితం. అథ లిఙ్గాని ప్రదర్శ్యన్తే. గోదోహనస్యాప్యఙ్గత్వప్రసఙ్గ ఇత్యత్రాహ (గోదోహనేనేతి) ....

౬౧॥ సూ. సమాహారాత్॥ సమాహారః- సమాధానం. కథం దృశ్యత ఇత్యత్రాహ (దురుద్గీథమితి) ....

౬౨॥ సూ. గుణసాధారణ్యశ్రుతేశ్చ॥ ఉపాసనార్థత్వవివక్షయా తదాశ్రయస్య గుణత్వవ్యపదేశః. (సమాహారో గమ్యత ఇతి) సమాహారః- అనువృత్తిః. సోపాసనప్రణవానువృత్త్యోపాసనానువృత్తిర్గమ్యత ఇత్యర్థః. తదుపపాదయతి (తేనేతి) ....

౬౩॥ సూ. నవా తత్సహభావాశ్రుతేః॥ ఫలితమర్థమాహ (ఉద్గీథాఙ్గభావాశ్రుతేరితి) కథమయమర్థ ఇత్యత్రాహ (అఙ్గభావే హీతి) సహభావమాత్రస్య పూర్వపక్షిణాప్యఙ్గీకృతత్వాత్సహభావనియమ ఇత్యుక్తం. సహభావనియమ ఏవాఙ్గత్వం. అఙ్గత్వవిరోధిపృథక్ఫలసాధనత్వం సూత్రాభిప్రేతం. గోదోహనవాక్యసామ్యప్రతిపాదనేన తదుపపాదయతి (యద్యపీతి) స్వవాక్యస్థత్వం వాక్యాన్తరస్థత్వం చ న ప్రయోజకం- విశిష్యావిశిష్యైవ ప్రయోజకౌ. పర్ణతావిధివాక్యే విశిష్య ద్వయమస్తి- పర్ణతాయా అపాపశ్లోకశ్రవణం ప్రతి సాధనత్వాశ్రవణా, ఫలస్య వాక్యాన్తరస్థత్వా, చ. గోదోహనవాక్యే త్వన్యతరవిశిష్య ఏవ - ఫలస్య స్వవాక్యే శ్రవణాత్ పశుం ప్రతి గోదోహనస్య సాధనతామాత్రస్య కల్ప్యత్వాత్. ఏవం పర్ణతావిధివాక్యే విశిష్య ద్వయసద్భావాద్వాక్యస్వరససిద్ధాఙ్గత్వబాధాయోగాత్తత్ఫలశ్రుతిరర్థవాదః- ఏవం గోదోహనవాక్యే త్వన్యతరవిశిష్యాభావాత్ స్వతన్త్రఫలసాధనత్వమఙ్గత్వావిరోధి. ఏవమన్యతరవిశిష్యాభావసాధర్మ్యాత్ క్రత్వాదిదమపి పృథక్ఫలసాధనత్వమేవోపాసనస్య ప్రతిపాదయతీతి గోదోహనవదుపాసనమపి న క్రత్వఙ్గం. అతో విశిష్య ద్వయాభావేఽపి పర్ణతావాక్యవన్నేదం క్రత్వఙ్గతాం ప్రతిపాదయతీత్యర్థః. జుహ్వాః ప్రకృతిద్రవ్యాకాఙ్క్షాఽస్తి- నైవముద్గీథాదీనాముపాసనాకాఙ్క్షాఽస్తి- పర్ణతాయా అక్రియారూపత్వాత్ క్రత్వనుప్రవేశాకాఙ్క్షాఽస్తి- నైవముపాసనానాం- క్రియారూపత్వేనాన్యవ్యవధానేన పురుషార్థసంస్పర్శాత్, ఇతి చ పర్ణతాయై వైషమ్యం సిద్ధం. అధికారాన్తరం - ఫలాన్తరసాధనత్వం. (సాధనభావః ప్రతిపాద్యత ఇతి) అనేన గోదోహనవాక్యే సాధనభావః కల్ప్య ఇత్యన్యతరవిశిష్యసూచితః. ఏవం తత్రాప్యన్యపృథక్ఫలసాధనత్వముద్గీథవిద్యావిహితేత్యాహ (తేనేతి) తతః కిమిత్యత్ర

విద్యా "ఉద్గీథముపాసీత" ఇతి కర్తవ్యతయా విధీయతే. క్రతుఫలాత్పృథగ్భూతఫలసాధనతయాఽవగతస్యోపాసనస్య క్రత్వఙ్గభూతోద్గీథాఙ్గతయా వినియోగో నోపపద్యతే. అత ఉపాసనస్యాశ్రయాపేక్షాయాం సన్నిహితోద్గీథ ఆశ్రయమాత్రం భవతి. ఉద్గీథశ్చ క్రత్వఙ్గభూత ఇతి క్రతుప్రయుక్తోద్గీథాద్యాశ్రయ ఏవోపాసనే క్రత్వధికారిణ ఏవ క్రతోర్వీర్యవత్తరత్వేచ్ఛానిమిత్తమిదమధికారాన్తరమితి న క్రతుషు తదుపాదాననియమః. వీర్యవత్తరత్వం చ క్రతుఫలస్య ప్రబలకర్మాన్తరఫలేనాప్రతిబన్ధ ఇత్యుక్తం. క్రతోరవిలమ్బితఫలత్వమిత్యర్థః. పర్ణతాదీనాం తు "యదేవ విద్యయా కరోతి - తదేవ వీర్యవత్తరం భవతీ"తి విద్యాయాః ఫలసాధనత్వవదపాపశ్లోకశ్రవణాదిఫలం ప్రతి సాక్షాత్సాధనభావో న శ్రుత ఇతి క్రత్వఙ్గభూతజుహ్వాద్యఙ్గతయా వినియోగావిరోధాత్తదఙ్గభూతానాం ఫలాన్తరసాధనభావకల్పనానుపపత్తేస్తత్ర ఫలశ్రుతిరర్థవాదమాత్రం స్యాత్. ....

౬౮॥ సూ. దర్శనాచ్చ॥ దర్శయతి చ శ్రుతిరుపాసనోపాదానానియమం "ఏవంవిద్ధ వై బ్రహ్మా యజ్ఞం యజమానం సర్వాంశ్చర్త్విజోఽభిరక్షతీ"తి- బ్రహ్మణో వేదనేన సర్వేషాం రక్షణం బ్రువతీ. ఉద్గాతృప్రభృతీనాం వేదనస్యానియమే సత్యేతదుపపద్యతే. అనేన లిఙ్గేన పూర్వోక్తానాం సమాహారాదిలిఙ్గానాం ప్రాయికత్వమవగమ్యతే. అతోఽనియమ ఏవేతి స్థితమ్. ....

యథాశ్రయభావాధికరణం సమాప్తమ్.

లోపాయాముపాసనస్య క్రత్వఙ్గత్వమయుక్తమిత్యాహ (క్రతుఫలాదితి) "ఉద్గీథముపాసీతే"త్యుపాసనస్యోద్గీథశేషత్వం ప్రతీయత ఇత్యత్రాహ (అత ఉపాసనస్యేతి) (ఆశ్రయమాత్రం భవతి) న తు శేషీత్యర్థః. యథా గోదోహనం కిం సమ్బద్ధిపశుసాధనమిత్యపేక్షాయాం ప్రణయనసమ్బద్ధీతి ప్రణయనం సమ్బద్ధిమాత్రతయా ప్రతీయతే - తథా కింవిషయముపాసనం వీర్యవత్తరత్వసాధనమిత్యపేక్షాయాముద్గీథ ఆశ్రయమాత్రం భవతీత్యర్థః. ఉపాసనస్య పృథక్ఫలసాధనత్వేఽధికార్యన్తరానుష్ఠేయతా స్యాదిత్యత్రాహ (ఉద్గీథశ్చేతి). యథా క్రత్వధికారిణ ఏవ పశుకామనానిమిత్తమధికారాన్తరం భవతి గోదోహనే- తద్వదత్రాపీత్యర్థః. ఉద్గాత్రనుష్ఠితమప్యుపాసనం యజమానస్యైవ ఫలప్రదం. వీర్యవత్తరత్వస్య పృథక్ఫలతాం దర్శయతి (వీర్యేతి) పర్ణతావాక్యవైషమ్యమాహ (పర్ణతాదీనాం త్వితి) ఫలస్య వాక్యాన్తరస్థత్వేన విశేషతః స్పష్టతయా న కణ్ఠోక్తిః. ఫలసమ్బన్ధస్య విశేషద్వారోపాత్తత్వేనావిరోధిత్వాదఙ్గతయా వినియోగాత్, అఙ్గత్వేన తత్పృథక్ఫలకల్పనాఽయోగాత్, తత్ర ఫలశ్రుతిరర్థవాదః- అత్ర పునరన్యతరవిశేషసామ్యాత్ పృథక్ఫలసాధనత్వేనోపాసనస్య పురుషార్థతయా క్రత్వర్థత్వాభావాన్నోపాదాననియమ ఇత్యర్థః. ....

౬౮॥ సూ. దర్శనాచ్చ॥ పూర్వసూత్రే పూర్వపక్షయుక్తిర్నిరాకృతా- అత్ర లిఙ్గాని ప్రతివక్ష్యన్తే. అనియమస్య ప్రదర్శితత్వముపపాదయతి (ఉద్గాతృప్రభృతీతి) "యజమానం సర్వాంశ్చర్త్విజోఽభిరక్షతీ"త్యత్ర యజమానసంరక్షణం క్రతుఫలాప్రతిబన్ధకరణాదితి మన్తవ్యం. ఉద్గాతృప్రభృతివేదనఫలం హి క్రతుఫలాప్రతిబన్ధాది- తస్య బ్రహ్మకర్తృకవేదనేన సిద్ధౌ సత్యాం హ్యుద్గాతృప్రభృతివేదనానియమసిద్ధిః (సమాహారాదిలిఙ్గానాం ప్రాయికత్వమవగమ్యత ఇతి) ఆదావేవ క్రతుఫలాప్రతిబన్ధాయోద్గీథోపాసనం సఙ్కల్పితం చేత్- వేదనవిరహితోద్గీథే సమాధానం కర్తవ్యమిత్యర్థః. సోపాసనప్రణవసహభావనియమదర్శనమపి తథా సఙ్కల్పితక్రతావేవ. యద్వా- "తేనేతి" న సోపాసనప్రణవపరామర్శః - అపితు ప్రణవమాత్రపరామర్శః. ఉద్గీథసమ్బన్ధితయోపాసనవిధానం - స్వరూపోద్గీథవిశేషణతయేత్యనేన శిష్టిశ్చ పరిహృతా. ... ...

ఫలేతు కిముద్గీథాదిప్రత్యయాస్సముచ్చీయేరన్ - కిం యథాకామం స్యురితి విచారయన్తి. పురుషార్థత్వే యథాకామమనుష్ఠేయత్వం "కామ్యాస్తు యథాకామమి"తి సిద్ధం- అతః పురుషార్థత్వతదభావవిషయవిచారోఽయుక్తః. "తత్సహభావాశ్రుతే"రితి- "గ్రహం వా గృహీత్వా చమసం వోన్నీయ స్తోత్రముపాకరోతి స్తుతమనుశంసతి ప్రస్తోతః సామ్నా గాయ హోతరేతద్యజే"త్యాదినా స్తోత్రాదీనాం పరస్పరసహభావః శ్రుతః- ఇహ తథా న శ్రూయత ఇతి చాహుః. లిఙ్గాదీనామప్యఙ్గభావే ప్రమాణత్వాత్ సహభావాశ్రవణమాత్రేణ నాఙ్గత్వనివృత్తిః. సహభావాశ్రుతిర్వినియోగప్రమాణాభావప్రదర్శనార్థేతి చేత్ - సహభావశబ్దేన తన్నియమరూపమఙ్గత్వముపస్థాప్య వినియోజకప్రమాణాభావేన తద్వ్యుదాసపరత్వం సూత్రస్యేతి తతోఽపి వరం. —— అన్యే తు "శిష్టేశ్చ"- "యదేవ విద్యయా కరోతీ"త్యఙ్గత్వం శిష్యత ఇత్యాహుః: తతోఽపి వరం "ఉద్గీథముపాసీతే"తి విధానపరత్వం- శిష్టిశబ్దస్య విధానే స్వారస్యాత్, "యదేవ విద్యయే"త్యత్ర విధిపదాశ్రవణాచ్చ "దర్శనాచ్చ"- "తేనేయం త్రయీ విద్యా వర్తత" ఇత్యనియమదర్శనాదితి వ్యాచక్షతే. తదయుక్తం- "శిష్టేశ్చ" ఇత్యనేన పునరుక్తత్వాత్. ....

యథాశ్రయభావాధికరణం సమాప్తమ్.

ఇతి శ్రీభగవద్రామానుజవిరచితే శారీరకమీమాంసాభాష్యే
తృతీయస్యాధ్యాయస్య తృతీయః పాదః.

ఇతి శ్రీహారీతకులతిలకవాగ్విజయిసూనునా శ్రీరఙ్గరాజదివ్యాజ్ఞాలబ్ధవేదవ్యాసాపరనామధేయేన
శ్రీమద్వరదాచార్యపాదసేవాసమధిగతశ్రీభగవద్రామానుజవిరచితశారీరకమీమాంసాభాష్యహృదయేన
శ్రీసుదర్శనసూరిణా విలిఖితాయాం శ్రుతప్రకాశికాయాం తృతీయస్యాధ్యాయస్య తృతీయః పాదః.

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః.

సముదితాధికరణసఙ్ఖ్యా - ౧౦౫.— సముదితసూత్రసఙ్ఖ్యా- ౪౧౭.

శ్రీమతే రామానుజాయనమః.

శ్రీమచ్ఛ్రుతప్రకాశికాయుక్తశ్రీభాష్యమ్.

తృతీయాధ్యాయే— చతుర్థః పాదః.

పురుషార్థాధికరణమ్.

౧॥ సూ. పురుషార్థోతశ్శబ్దాదితిబాదరాయణః॥

గుణోపసంహారానుపసంహారఫలావిద్యైక్యకత్వనానాత్వచిన్తాకృతా- ఇదానీంవిద్యాతఃపురుషార్థః- ఉతవిద్యాఙ్గకాత్కర్మణఇతిచిన్త్యతే. కింయుక్తం. అతః. *విద్యాతఃపురుషార్థఇతిభగవాన్బాదరాయణోమన్యతే. కుతః. (శబ్దాత్) దృశ్యతేహ్యుపనిషదఃశబ్దోవిద్యాతఃపురుషార్థంబ్రువన్ *బ్రహ్మవిదాప్నోతిపరం *వేదాహమేతం పురుషంమహాన్తమాదిత్యవర్ణంతమసఃపరస్తాత్ తమేవంవిద్వానమృతఇహభవతినాన్యః పన్థావిద్యతేయనాయ *యథానద్యస్స్యన్దమానాస్సముద్రే అస్తంగచ్ఛన్తినామరూపేవిహాయ। తథావిద్వాన్నామరూపాద్విముక్తఃపరాత్పరంపురుషముపైతిదివ్యమిత్యాదిః. ....

అత్రపూర్వపక్షీప్రత్యవతిష్ఠతే.

౨॥ సూ. శేషత్వాత్పురుషార్థవాదోయథాన్యేష్వితిజైమినిః॥ నైతదేవం-యద్విద్యాతఃపురుషార్థావాప్తిశ్శబ్దాదవగమ్యతఇతి. నహ్యేష *బ్రహ్మవిదాప్నోతిపరమిత్యాదిశబ్దోవేదనాత్పురుషార్థావాప్తిమవగమయతి- కర్మసుకర్తృభూతస్యాత్మనోయాథాత్మ్యవేదనప్రతిపాదనపరత్వాత్. అతఃకర్తుస్సం

---

* ౧॥ సూ. పురుషార్థోతశ్శబ్దాదితిబాదరాయణః॥ పూర్వపాదేనాస్యాధికరణస్యసఙ్గతిమాహ (గుణేతి) ఉపాసనచిన్తానన్తరమఙ్గచిన్తనంక్రియతఇతిపాదసఙ్గతిరర్థసిద్ధా. తత్రవిద్యాయాఅఙ్గిత్వేసతిహితదఙ్గచిన్తనంకార్యం- తస్మాదఙ్గచిన్తనోపయోగిత్వేనవిద్యాయాఅఙ్గిత్వంప్రథమాధికరణేనిరూప్యతే. కింవిద్యాతఃపురుషార్థః- ఉతవిద్యాఙ్గకాత్కర్మణఇతి. కింవిద్యాక్రతుకర్తృభూతాత్మసంస్కారద్వారేణక్రత్వర్థా- ఉతాపునరావృత్తిఫలసాధనతయాపురుషార్థా. కిం *బ్రహ్మవిదాప్నోతీత్యాదయఃఫలాభిధయః- ఉతార్థవాదాః. పరవిద్యాసుకర్మీభూతోజీవః - ఉతతదన్యఃపరమాత్మా. కిమాచారదర్శనాదిలిఙ్గానుగృహీతం *తత్త్వమస్యాదిసామానాధికరణ్యముపాస్యస్యజీవభావమవగమయతి - నేతి. కిమిదంలిఙ్గమనైకాన్తికం- నేతి. అనైకాన్తికత్వాభావేతదనుగృహీతసామానాధికరణ్యేనోపాస్యస్యజీవభావావగమాత్పరవిద్యానాంస్వకర్మీభూతజీవసంస్కారత్వాదాత్మజ్ఞానఫలశ్రుతేరర్థవాదతయాపృథక్ఫలసాధనత్వాభావాద్విద్యాక్రత్వర్థేతితదఙ్గకాత్కర్మణఃపురుషార్థస్స్యాత్. లిఙ్గస్యానైకాన్తికత్వేతదనుగ్రహాభావేనసామానాధికరణ్యస్య జీవానతిరేకానవగమకత్వాత్పరవిద్యానాంజీవకర్మకత్వాభావేనతత్సంస్కారత్వాభావాదాత్మవిద్యాఫలశ్రుతేరర్థవాదత్వాభావేనపృథక్ఫలసాధనతయాపురుషార్థత్వాద్విద్యాతఃపురుషార్థసిద్ధిస్స్యాత్. ఇదంచసిద్ధాన్తోపక్రమం. విద్యాయాఃపూర్వపాదేప్రస్తుతత్వాదతశ్శబ్దేనపరోక్తా. *బ్రహ్మవిదాప్నోతీతివాక్యేవిద్యయాప్రాప్యావాప్తిరుక్తా. *వేదాహమిత్యత్రవిద్యాయాఃబ్రహ్మప్రాప్తిహేతుత్వంప్రతిబన్ధనివృత్తిద్వారకమిత్యర్థః. తత్రబ్రహ్మణోవిగ్రహాదివిశిష్టత్వముపాయాన్తరనిషేధశ్చసిద్ధః. ఉభయమప్యభిహితం *యథానద్యఇతివాక్యే. ....

ద్వితీయసూత్రప్రభృతిపూర్వపక్షవిషయం. తదాహ (అత్రేతి)

౨॥ సూ. శేషత్వాత్పురుషార్థవాదోయథాన్యేష్వితిజైమినిః॥ వ్యాచష్టే (నైతదిత్యాదినా) (నహీత్యాది) *ఆదితో వ్యాపకఇత్యాదిష్వివవచనతాత్పర్యమిత్యర్థః. కుతఇత్యతఆహ (కర్మస్వితి) వ్రీహ్యాదేఃప్రోక్షణాదివద్విద్యాఆత్మనశ్శేషత్వేనావగతా *ఆత్మాజ్ఞాతవ్యఇతి- *అతీత్యస్మాస్యన్నితిజ్ఞానమపికర్మశేషత్వేనావగతం - వ్రీహ్యాదిశేషభూతప్రోక్షణాదేఃక్రతుశేషత్వంద్వారభూతవ్రీహ్యాదేఃక్రతుశేషత్వేనైవయథోపపద్యతే- తథాఆత్మశేషభూతజ్ఞానస్యకర్మశేషత్వమాత్మనఃకర్మశేషత్వేనోపపద్యతఇతిజ్ఞాతవ్యఆత్మాక్రతుశేషభూతఏవ.కర్మశేషభూతత్వంచకర్మసుకర్తృభూతస్యాత్మనః - సచాత్మాజీవఏవేతితత్స్వరూపప్రతిపాదనపరంవేదాన్తవాక్యజాతమిత్యర్థః. ఆత్మజ్ఞానస్యాపృథక్ఫలసాధనత్వాత్కర్మాఙ్గత్వమిత్యభిప్రాయాహ (అతఇతి) *ఆత్మావాఅరేద్రష్టవ్యఇత్యాదిషు *స్వాధ్యాయోధ్యేతవ్యఇతివదాత్మనఃకర్మత్వావగమాత్ జ్ఞానేనసంస్కార్య

స్కారద్వారేణ విద్యాయాః క్రతుశేషత్వాత్ తత్ర ఫలశ్రుతిరర్థవాదమాత్రం- యథాఽన్యేషు ద్రవ్యాదిష్వితి జైమినిరాచార్యో మన్యతే. తదుక్తం. * ద్రవ్యగుణసంస్కారకర్మసు పరార్థత్వాత్ఫలశ్రుతిరర్థవాదస్స్యాదితి. నను చ కర్మసు కర్తుర్జీవాదన్యో ముముక్షుభిః ప్రాప్యతయా వేదాన్తేషు వేద్య ఉపదిశ్యత ఇతి ప్రాగేవోపపాదితం * నేతరోఽనుపపత్తేః * భేదవ్యపదేశాచ్చ * అనుపపత్తేస్తు న శారీరః * ఇతరపరామర్శాత్స ఇతి చేన్నాసమ్భవాదిత్యేవమాదిభిస్సూత్రైః. తదేవ బ్రహ్మ * తత్త్వమస్యాదిసామానాధికరణ్యేన జీవాదనతిరిక్తమిత్యేతదపి * అధికం తు భేదనిర్దేశాదిత్యేవమాదిభిర్నిరస్తం. సామానాధికరణ్యనిర్దేశశ్చ * ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వం * సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మేతి చేతనాచేతనసాధారణః * యః పృథివ్యాం తిష్ఠన్ * య ఆత్మని తిష్ఠన్నిత్యాదినాఽవగతతత్తదాత్మతయావస్థితినిబన్ధన ఇతి * అవస్థితేరితి కాశకృత్స్న ఇత్యాదిభిరుపపాదితం. తత్కథం కర్మసు కర్తురాత్మనో యాథాత్మ్యోపదేశపరా వేదాన్తశబ్దా ఇతి విద్యాయాః కర్మాఙ్గత్వం ప్రతిపాద్యతే. ఉచ్యతే- వేదాన్తవాక్యేష్వేవ విద్యాయాః కర్మప్రాధాన్యం సూచయద్భిర్లిఙ్గైస్తదుపబృంహితసామానాధికరణ్యనిర్దేశేన చ వేదాన్తశబ్దా దేహాతిరిక్తజీవస్వరూపయాథాత్మ్యోపదేశపరా ఇతి బలాదభ్యుపగమనీయమితి పూర్వపక్షిణోఽభిప్రాయః. నను చ కర్తృసంస్కారముఖేన విద్యాయాః క్రత్వనుప్రవేశో న శక్యతే వక్తుం- కర్తుర్లౌకికవైదికసాధారణత్వేనావ్యభిచరితక్రతుసమ్బన్ధిత్వాభావాత్. నైవం- లౌకికస్య కర్మణః కర్తుర్దేహాదవ్యతిరిక్తత్వేప్యుపపత్తేః, దేహాతిరిక్తనిత్యాత్మస్వరూపస్య క్రతావేవోపయోగాత్, తత్స్వరూపప్రతిపాదనముఖేన క్రత్వనుప్రవేశో న విరుధ్యతే. అతో విద్యాయాః క్రతుశేషత్వాన్నాతః పురుషార్థః. ....

కాని పునస్తాని లిఙ్గాని - యదుపబృంహితసామానాధికరణ్యనిర్దే
శేన వేదాన్తశబ్దా జీవస్వరూపపరా ఇతి నిర్ణీయన్తే. తత్రాహ

౩॥ సూ. ॥ ౩-౪-౩ ॥ ఆచారదర్శనాత్ ॥ ౩-౪-౩ ॥ బ్రహ్మవిదాం ప్రాధాన్యేన కర్మస్వేవాచారో దృశ్యతే. అశ్వపతిః కైకేయః కిలాత్మవిత్తమస్తద్విజ్ఞానాయోపగతాంస్తానృషీన్ ప్రత్యాహ * యక్ష్యమాణో వై భగవన్తోఽహమస్మీతి. తథా జనకాదయో బ్రహ్మవిదగ్రేసరాః కర్మనిష్ఠాః స్మృతిషు దృశ్యన్తే * కర్మణైవ హి సంసిద్ధిమాస్థితా జనకాదయః * ఇయాజ సోఽపి సుబహూన్ యజ్ఞాన్ జ్ఞానవ్యపాశ్రయ ఇతి. అతో బ్రహ్మవిదాం కర్మప్రధానత్వదర్శనాద్విద్యాయాః కర్తృస్వరూపవేదనరూపత్వేన కర్మాఙ్గత్వమేవేతి న విద్యాతః పురుషార్థః. ....

లిఙ్గమిదం- ప్రస్తీరుచ్యతామిత్యత్రాహ.

త్వం- అతో యజ్ఞాదేర్బ్రహ్మ్యాదిద్వారా ప్రోక్షణాదివద్విద్యాపి కర్తృసంస్కారరూపతయా కర్మశేషభూతా. తస్మాద్యథాఽవ్యభిచరితక్రతుసమ్బన్ధి[illegible]యా ద్వారా క్రతుశేషభూతపర్ణమయ్యాః అపాపశ్లోకశ్రవణమర్థవాదః - తద్వదవ్యభిచరితక్రతుసమ్బన్ధికర్తృద్వారా విద్యాయాః క్రతుశేషభూతాయాః ఫలశ్రుతిరర్థవాద ఇత్యర్థః. [illegible] రాధీతాయా విద్యాయాః క్రతుశేషత్వమపి సఙ్గతమేవోపపన్నం. ఆదిశబ్దవివరణార్థమాహ (తదుక్తమితి) చోదయతి (నన్వితి) అచేతనే [illegible] స్వరూపైక్యానుపపత్తిర్ద్యోతనార్థం * ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వం * సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మేతి వాక్యద్వయోపాదానం. [illegible] ప్రతిపాద్యమానత్వేన జీవప్రత్యభిజ్ఞాభావాత్ తద్ద్వారా విద్యాయాః కర్మాఙ్గత్వమనుపపన్నమిత్యర్థః. పరిహరతి (ఉచ్యత ఇ [illegible]) [illegible] పరత్వేనోక్తేష్వపి భావః. లిఙ్గానుగృహీతసామానాధికరణ్యమపి స్వరూపైక్యపరమిత్యాహ (తదు [illegible]) చోదయతి (నను చేతి) నహ్యస్య శేషమస్య శేషం భవతి- తదసాధారణమేవ హి తదఙ్గం- కర్తా తు లౌకికవైదికకర్మసాధారణః - అతః కర్తుర [illegible] క్రతుసమ్బన్ధిత్వాభావాత్ [illegible] తద్ద్వారా క్రత్వఙ్గత్వమిత్యర్థః. పరిహరతి (నైవమితి)..............................

అనన్తరసూత్రమవతారయతి (కానీతి)

[illegible] సూ. [illegible] ఆచారదర్శనాత్ ॥ [illegible] గుణముఖ్యవ్యతిక్రమే తదర్థత్వాన్ముఖ్యేన వేదసంయోగః - నతు గుణానుగుణం ముఖ్యోऽనేయః. తస్మాత్ [illegible] ప్రసజ్యేత కర్మణోఽనుష్ఠానం తస్య ప్రాధాన్యేనైవోపపద్యతే- అతో విద్యా కర్మాఙ్గమిత్యర్థః. ....

అనన్తరసూత్రమవతారయతి (లిఙ్గమితి) ప్రాప్తిః- ప్రమాణాన్తరసిద్ధిః. అనుప్రాకారముక్తం-
అనుగ్రాహ్యమపేక్షితమిత్యర్థః. ఆగమప్రమాణస్య ప్రతిలిఙ్గాదయోऽనుగ్రాహకాః.

౪॥ సూ. తచ్ఛ్రుతేః॥ శ్రుతిరేవహి విద్యాయాః కర్మాఙ్గత్వమాహ * యదేవ విద్యయా కరోతి శ్రద్ధయోపనిషదా తదేవ వీర్యవత్తరం భవతీతి. నేయం శ్రుతిః ప్రకరణాదుద్గీథమాత్రవిషయేతి వ్యవస్థాపయితుం శక్యా - యతః ప్రకరణాచ్ఛ్రుతిర్బలీయసీ - *యదేవ విద్యయా కరోతీతి విద్యామాత్రవిషయా హీయం శ్రుతిః.........

౫॥ సూ. సమన్వారమ్భణాత్॥ *తం విద్యాకర్మణీ సమన్వారభేతే ఇతి విద్యాకర్మణోస్సాహిత్యం చ దృశ్యతే- సాహిత్యం చోక్తేన న్యాయేన విద్యాయాః కర్మాఙ్గత్వే సత్యేవ భవతి. ....

౬॥ సూ. తద్వతో విధానాత్॥ విద్యావతః కర్మవిధానాద్విద్యా కర్మాఙ్గమిత్యవగమ్యతే. *ఆచార్యకులాద్వేదమధీత్య యథావిధానం గురోః కర్మాతిశేషేణాభిసమావృత్య కుటుమ్బే శుచౌ దేశ ఇత్యాదౌ- *వేదమధీత్యేత్యధ్యయనవతః కర్మాణి విదధదర్థావబోధపర్యన్తాధ్యయనవత ఏవ విదధాతి. అర్థావబోధపర్యన్తం హ్యధ్యయనమితి స్థాపితం. అతో బ్రహ్మవిద్యాపి కర్మసు వినియుక్తేతి న పృథక్ఫలాయావకల్పతే.........

౭॥ సూ. నియమాత్॥ ఇతశ్చ న విద్యాతః పురుషార్థః *కుర్వన్నేవేహ కర్మాణి జిజీవిషేచ్ఛతం సమా ఇత్యాత్మవిదః పురుషాయుషస్య సర్వస్య కర్మసు నియమేన వినియోగాత్కర్మణ ఏవ ఫలమిత్యవగమ్యతే. విద్యా తు కర్మాఙ్గమితి.........

ఏవం ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే

౮॥ సూ. అధికో●దేశాత్తు బాదరాయణస్యైవం తద్దర్శనాత్॥ తుశబ్దాత్పక్షో వ్యావృత్తః. విద్యాత●ఏవ పురుషార్థః. కుతః. (అధికోపదేశాత్) కర్మసు కర్తుర్జీవాద్ధేయప్రత్యనీకానవధికాతిశయాసఙ్ఖ్యేయకల్యాణగుణాకరత్వేనాధికస్యార్థాన్తరభూతస్య పరస్య బ్రహ్మణో వేద్యతయోపదేశాత్ భగవతో బాదరాయణస్య విద్యాతః ఫలమిత్యేవమేవ మతం. లిఙ్గాని తిష్ఠన్తు- వేద్యతయోపదేశస్తావత్కర్తుః ప్రత్యగాత్మనోఽధికస్యైవ. కథం. (తద్దర్శనాత్) ప్రత్యగాత్మన్యశుద్ధే శుద్ధేఽప్యసమ్భావనీయానన్తగుణాకరస్య వేద్యస్య నిరస్తనిఖిలహేయగన్ధస్య స్వసఙ్కల్పకృతజగదుదయవిభవలయలీలస్య సర్వజ్ఞస్య సర్వశక్తేర్వాఙ్మనసాపరిచ్ఛేద్యాన

౪॥ సూ. తచ్ఛ్రుతేః॥ విద్యయేతి తృతీయా శ్రుత్యాఽఙ్గత్వం గమ్యతే. (నేయమిత్యాది) తత్రైవమిత్యత్రాహ (యదేవేతి)...

౫॥ సూ. సమన్వారమ్భణాత్॥ అన్వారమ్భణం- స్పర్శః. తేన సమ్బన్ధో వివక్షితః. సాహిత్యం కర్మణా విద్యాఙ్గత్వే కథముపపద్యత ఇత్యత్రాహ (ఉక్తేన న్యాయేనేతి) కర్తురాత్మనః కర్మశేషత్వమాచారదర్శనమిత్యాదికం న్యాయశబ్దేన వివక్షితమ్. ....

౬॥ సూ. తద్వతో విధానాత్॥ * అతిశేషేణ నిశ్శేషమిత్యర్థః. అధ్యయనవతః కర్మాణి విదధీత - తతః కిం జ్ఞానస్య కర్మాఙ్గత్వ ఇత్యత్రాహ (అర్థావబోధపర్యన్తాధ్యయనవత ఏవేతి) అర్థజ్ఞానపర్యన్తత్వం కథమిత్యత్రాహ (అర్థావబోధేతి) (స్థాపితం) భాట్టైః ప్రాభాకరైశ్చ శ్రుతేరవివక్షితార్థత్వాదిదోషపరిహారార్థమిత్యర్థః. స్నాత్వా జుహుయాదిత్యుక్తే హి హోమః స్నానాఙ్గం న స్యాత్ - తథేదమపీతి భావః. న హి క్రతుజ్ఞానస్య తదనుష్ఠానమఙ్గం- అపి త్వనుష్ఠానస్యానుష్ఠేయజ్ఞానమఙ్గం స్యాత్ - తద్వదిహాపి. ....

౭॥ సూ. నియమాత్॥ కృత్స్నస్యాయుషః క్రతుశేషత్వాన్మధ్యే ప్రాప్తమన్యత్సర్వం తచ్ఛేషభూతమిత్యర్థః. ఇమాని పూర్వపక్షసూత్రాణి.........

ఉత్తరసూత్రమవతారయతి (ఏవం ప్రాప్త ఇతి)

౮॥ సూ. అధికోపదేశాత్తు బాదరాయణస్యైవం తద్దర్శనాత్॥ కథం విద్యాతః ఫలం- విద్యాయాః కర్మాఙ్గత్వే లిఙ్గాని దర్శితానీత్యత్రాహ (లిఙ్గాని తిష్ఠన్త్వితి) తద్దర్శనాదితి సూత్రఖణ్డోపాదానం. ఉపాసనవాక్యోపయోగిత్వాత్ స్వరూపపరవాక్యానాం- వేదనోపదేశవాక్య

ద్దస్య జీవాధిపస్య కృత్స్నప్రశాసితుః పరస్య బ్రహ్మణో వేదనోపదేశవాక్యేషు దర్శనాత్. *అపహతపాప్మా విజరో విమృత్యుర్విశోకో విజిఘత్సోఽపిపాసస్సత్యకామస్సత్యసఙ్కల్పః *తదైక్షత బహు స్యాం ప్రజాయేయేతి తత్తేజోఽసృజత *యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిత్ *పరాస్య శక్తిర్వివిధైవ శ్రూయతే స్వాభావికీ జ్ఞానబలక్రియా చ *స ఏకో బ్రహ్మణ ఆనన్దః *యతో వాచో నివర్తన్తే అప్రాప్య మనసా సహ। ఆనన్దం బ్రహ్మణో విద్వాన్ న బిభేతి కుతశ్చనేతి *ఏష సర్వేశ్వర ఏష భూతాధిపతిరేష భూతపాల ఏష సేతుర్విధరణః *స కారణం కరణాధిపాధిపో న చాస్య కశ్చిజ్జనితా న చాధిపః *ఏతస్య వా అక్షరస్య ప్రశాసనే గార్గి సూర్యాచన్ద్రమసౌ విధృతౌ తిష్ఠతః ఏతస్య వా అక్షరస్య ప్రశాసనే గార్గి ద్యావాపృథివ్యౌ విధృతే తిష్ఠతః *భీషాస్మాద్వాతః పవతే భీషోదేతి సూర్యః। భీషాస్మాదగ్నిశ్చేన్ద్రశ్చ మృత్యుర్ధావతి పఞ్చమః ఇత్యాదిషు. తస్మాద్వేదనోపదేశశబ్దైకగమ్యః ప్రత్యగాత్మనః ఖద్యోతకల్పస్యావిద్యాదిహేయసమ్బన్ధయోగ్యస్య గన్ధోఽపి నాస్తీతి పరమపురుషవిషయాయా విద్యాయాస్తత్ప్రాప్తిరూపమమృతత్వం తత్ర శ్రూయమాణం ఫలమితి విద్యాతః పురుషార్థ ఇతి సుష్ఠూక్తమ్..........

లిఙ్గాన్యపి సరస్యన్తే.

౯॥ సూ. తుల్యం తు దర్శనమ్॥ యదుక్తం బ్రహ్మవిదాం కర్మానుష్ఠానదర్శనాద్విద్యా కర్మాఙ్గమితి. తన్న. విద్యాయా అకర్మాఙ్గత్వేఽపి తుల్యం దర్శనమ్- బ్రహ్మవిదాం కర్మానుష్ఠానదర్శనమనైకాన్తికమిత్యర్థః. అననుష్ఠానస్యాపి దర్శనాత్. దృశ్యతే హి బ్రహ్మవిదాం కర్మత్యాగః *ఋషయః కావషేయాః కిమర్థా వయమధ్యేష్యామహే కిమర్థా వయం యక్ష్యామహ ఇత్యాదౌ. అతో బ్రహ్మవిదాం కర్మత్యాగదర్శనాన్న విద్యా కర్మాఙ్గమ్. కథమిదముపపద్యతే- బ్రహ్మవిదాం కర్మానుష్ఠానమననుష్ఠానం చ. ఫలాభిసన్ధిరహితస్య యజ్ఞాదికర్మణో బ్రహ్మవిద్యాఙ్గత్వాత్తథావిధస్య కర్మణోఽనుష్ఠానదర్శనముపపద్యతే. వక్ష్యతి చ *సర్వాపేక్షా చ యజ్ఞాదిశ్రుతేరశ్వవదితి. ఫలార్థస్య తు తస్యైవ యజ్ఞాదేః కర్మణో మోక్షైకఫలబ్రహ్మవిద్యావిరోధిత్వాత్తస్యాననుష్ఠానదర్శనముపపన్నతరమ్. విద్యాయాః కర్మాఙ్గత్వే కర్మత్యాగః కథమపి నోపపద్యతే ....

యదుక్తం శ్రుతేశ్చ విద్యాయాః కర్మాఙ్గత్వమవగమ్యత ఇతి- తత్రాహ.

౧౦॥ సూ. అసార్వత్రికీ॥ న సర్వవిద్యావిషయేయం శ్రుతిః- అపి తూద్గీథవిద్యావిషయైవ- *యదేవ విద్యయా కరోతీతి యచ్ఛబ్దస్యానిర్ధారితవిశేషస్య *ఉద్గీథముపాసీతేతి ప్రస్తుతోద్గీథవిశేషని

హితత్వాద్యుక్తమ్. స్వరూపపరవాక్యోక్తగుణానాముపాసనాపేక్షితత్వాదిత్యర్థః. శుద్ధ్యశుద్ధ్యుభయాకారజీవస్యాసమ్భావనీయానన్తకల్యాణగుణా ఉచ్యన్త ఇతి పరస్య బ్రహ్మణ ఇత్యర్థః. ఉక్తగుణవిశిష్టత్వే ప్రమాణమాహ (అపహతపాప్మేతి) జుహూవత్కర్తురాత్మనః ప్రత్యభిజ్ఞానే సతి హి తద్ద్వారా విద్యాయాః కర్మాఙ్గత్వమ్. వేదనోపదేశవాక్యేషు జీవవిలక్షణస్య ప్రతిపాద్యమానత్వేన జీవప్రత్యభిజ్ఞానాభావాన్న తద్ద్వారా విద్యాయాః కర్మాఙ్గత్వమితి శ్రూయమాణం ఫలమపి నార్థవాదమాత్రమ్- తస్మాద్విద్యాయాః పృథక్ఫలసాధనత్వేన న క్రత్వర్థత్వమ్- కింతు పురుషార్థత్వమేవేత్యర్థః. ....

ఉత్తరసూత్రాణాం కృత్యమాహ (లిఙ్గాన్యపీతి)

౯॥ సూ. తుల్యం తు దర్శనమ్॥ అస్మైకాన్తికశబ్దానానియతత్వముచ్యతే. *కిమర్థాః- కిం ప్రయోజనాః. అఙ్గిత్వే హ్యననుష్ఠానం నోపపద్యత ఇతి భావః. అనుష్ఠానాననుష్ఠానే వ్యాహతే ఇత్యభిప్రాయేణాహ (కథమితి) పరిహరతి (ఫలాభిసన్ధీతి) భవత్పక్షేఽపి వ్యాహతిరిత్యాహ (విద్యాయా ఇతి) బ్రహ్మవిద్యాఫలానామర్థవాదత్వేన మోక్షాఖ్యఫలానభ్యుపగమాత్కైకఫలం కర్మానుష్ఠేయమ్- త్రివర్గఫలం త్వననుష్ఠేయమితి విభాగానుపపత్త్యా వ్యాహతిస్సన్నైవేత్యర్థః. ....

అనన్తరసూత్రశఙ్కామాహ (యదుక్తమితి)

౧౦॥ సూ. అసార్వత్రికీ॥ ప్రకరణాచ్ఛ్రుతిర్బలీయసీత్యుక్తమితి శఙ్కాయాం విశేషపదసామర్థ్యం హి శ్రుతిః- అత్ర బాధా

శ్రుతత్వాత్. నహి యత్కరోతి-తద్విద్యయేతి సమ్బధ్యతే-యదేవవిద్యయాకరోతి-తదేవవీర్యవత్తరమితి-విద్యయా క్రియమాణం యచ్ఛబ్దేన నిర్దిశ్య తస్యహి వీర్యవత్తరత్వముచ్యతే. ....

యచ్చేదముక్తం * తంవిద్యాకర్మణీసమన్వారభేతే ఇతి విద్యాకర్మణోః సాహిత్యదర్శనాద్విద్యాకర్మాఙ్గమితి - తత్రాహ.

౧౧॥ సూ. విభాగశ్శతవత్ ॥ *తంవిద్యాకర్మణీసమన్వారభేతే ఇత్యత్రోక్తేనన్యాయేన విద్యాకర్మణోర్భిన్నఫలత్వాద్విద్యాస్వస్మైఫలాయ సమన్వారభతే- కర్మచస్వస్మైఫలాయేతివిభాగో ద్రష్టవ్యః. (శతవత్) యథా క్షేత్రరత్నవిక్రయిణం శతద్వయమన్వేతీత్యుక్తే క్షేత్రార్థంశతం- రత్నార్థంశతమితి విభాగః ప్రతీయతే - తథేహాపి. ....

౧౨॥ సూ. అధ్యయనమాత్రవతః ॥ యదుక్తం విద్యావతః కర్మవిధానాద్విద్యాకర్మాఙ్గమితి- నైతద్యుక్తం- *వేదమధీత్యేత్యధ్యయనమాత్రవతోఽపి విధానాత్. నచాధ్యయనవిధిరేవార్థావబోధే ప్రవర్తయతి - ఆధానవదధ్యయనస్యాక్షరరాశిగ్రహణమాత్రపర్యవసానాత్. గృహీతస్యచ స్వాధ్యాయస్య సఫలవత్కర్మావబోధిత్వదర్శనాత్తన్నిర్ణయఫలే తదర్థవిచారే పురుషః స్వయమేవ ప్రవర్తతే - తతః కర్మార్థీ కర్మజ్ఞానే

మర్థ్యం నాస్తీత్యభిప్రాయేణాహ (నహీతి) యత్కరోతి తద్విద్యయేత్యుక్తే విద్యాయుక్తత్వం విహితం స్యాత్ - నచ తథాఽన్వయః-యదేవ విద్యయా కరోతి-తదేవ వీర్యవత్తరమిత్యన్వయః. కథమసౌ యచ్ఛబ్దసమభివ్యాహృతస్య విద్యయా క్రియమాణస్య ప్రాపకప్రమాణాకాఙ్క్షాయాం ప్రకరణసన్నిహితోద్గీథవిద్యా *యదేవ విద్యయేతి విద్యాశబ్దం సఙ్కోచయతి- అతోఽనువాదరూపత్వాత్ ప్రమాణాన్తరసాపేక్షత్వేన స్వతోఽర్థనిశ్చయసామర్థ్యాభావాత్ *విద్యయేతి పదసామర్థ్యరూపా శ్రుతిర్న భవతీత్యర్థః. ....

అనన్తరసూత్రస్యాశఙ్కామాహ (యచ్చేదమితి)

౧౧॥ సూ. విభాగశ్శతవత్ ॥ సమన్వారమ్భణశ్రుతిస్సాంసారికఫలవిద్యాకర్మవిషయా. విద్యా స్వఫలప్రదానాయాన్వేతి- కర్మచ స్వఫలప్రదానాయేత్యర్థః. బ్రహ్మవిద్యాతదఙ్గకర్మవిషయా వా స్యాదియం శ్రుతిః. విద్యా *నేహాభిక్రమనాశోఽస్తీతి న్యాయాత్ ప్రారబ్ధావసానే ముక్తిదానాయాన్వేతి- కర్మ తదఙ్గస్సన్ స్వర్గాదిఫలోత్పాదనాయాన్వేతీత్యర్థః. ....

౧౨॥ సూ. అధ్యయనమాత్రవతః ॥ (ఆధానవదితి) *అగ్నీనాదధీతేత్యత్రాధానేనాగ్నిసమ్పాద్యత్వమాత్రముక్తం- నతూత్తరక్రతువినియోగః- శబ్దస్య తావన్మాత్రే ప్రసిద్ధిస్వారస్యాత్ - తథాఽత్రాపీత్యర్థః. ఏవం శబ్దస్వారస్యముపపాదితం-అథార్థానుపపత్తిరపి పరిహ్రియతే (గృహీతస్యచేతి) ప్రవర్తకాభావాన్మీమాంసాయా అనారమ్భణీయత్వం హ్యనుపపత్తిః- సాపి రాగతః ప్రవృత్త్యా పరిహృతేత్యర్థః. శ్రుతేరదృష్టార్థత్వమపి పరిహృతం భవతి. అధ్యయనవిధేః ప్రయోజనపర్యవసాయిత్వమపి పరమ్పరయోపపద్యతే - అర్థజ్ఞానపర్యన్తత్వపక్షవదితి. కర్మావబోధిత్వదర్శనాదిత్యాపాతప్రతీతిరుచ్యతే. తత్ర కర్మోపక్రమత్వాత్ ప్రథమం కర్మవిచార ఉపపద్యతే. ఆపాతప్రతీత్యా ప్రవృత్తావపి * అక్షయ్యం హ వై చాతుర్మాస్యయాజినస్సుకృతం భవతి * విజ్ఞానఘన ఏవైతేభ్యో భూతేభ్యస్సముత్థాయ తాన్యేవానువినశ్యతీత్యాదిభిర్వ్యాకులతయా న కేవలం బ్రహ్మవిచార ఏవ-కర్మవిచారోఽపి కర్తవ్య ఏవ. అధ్యయనవిధేరర్థజ్ఞానపర్యన్తత్వే *వేదమధీత్య స్నాస్యన్నిత్యధ్యయనానన్తరం సమావర్తనస్మృతేర్బాధితత్వాన్మీమాంసాశ్రవణస్యావసరః స్యాత్ - రాగతః ప్రాప్తౌ నావసర ఇతిచేన్న- క్త్వాప్రత్యయస్య సమానకర్తృకత్వపూర్వకాలత్వమాత్రపరః - నత్వానన్తర్యపరః- అతో న విరోధః. ఆనన్తర్యేఽపి స్వోపయోగ్యర్థజ్ఞానస్యావసరప్రదఏవ విధిః- యథా క్రతువిధిరర్థజ్ఞానాదేః. న కేవలం స్మృతిసిద్ధా సమావృత్తిః- శ్రుతిసిద్ధా చ- *అధీత్యాభిసమావృత్యేతి హి శ్రూయతే-అతో నాధ్యయనవిధిర్బాధ్యతే. కించ-శ్రుతిస్మృత్యోర్విరోధ ఏవ నాస్తి-యేన బాధ్యబాధకభావస్స్యాత్ - ఉభయత్రాప్యధ్యయనశబ్దస్యార్థజ్ఞానపర్యన్తత్వే వాఽక్షరగ్రహణపర్యన్తత్వే వా తుల్యార్థత్వాత్. సమావృత్తస్యాపి మీమాంసాశ్రవణావసరశ్శ్రావయితురివ స్యాదేవ. యావదర్థజ్ఞానం హితైషివచనాదనుష్ఠానమప్యుపపద్యతే - యథా బ్రహ్మచర్యే. న చ తావతా మీమాంసానైరపేక్ష్యం - హితైషికాముకత్వనిశ్చయార్థం స్వయం శిష్యాణాముపపాదనార్థం చ శ్రవణోపపత్తేః. న చాధ్యయనజన్యజ్ఞాననిరపేక్షం హితైషివచనాదనుష్ఠానే అపశూద్రాధికరణవిరోధః- హితైషివచనాదనుష్ఠానేఽపి మన్త్రబ్రాహ్మణవిశేషాణాం కృత్స్నవేదస్య చ జప్యత్వాత్, తస్య చాధ్యయనేనైవ సమ్పాద్యత్వాత్, అధ్యయనస్య చోపనయనాఙ్గకత్వాత్, ఉపనయనస్య త్రైవర్ణికాధికారత్వాచ్ఛూద్రాదేరుపనయనానధికారాదనుష్ఠానానుపపత్తేః. * న శూద్రాయ

ప్రవర్తతే- మోక్షార్థీ చ బ్రహ్మజ్ఞానఇతినవిద్యాకర్మాఙ్గం. యద్యప్యధ్యయనవిధిరేవార్థావబోధే ప్రవర్తయతి- తథాపినవిద్యాకర్మాఙ్గం- అర్థజ్ఞానాదర్థాన్తరత్వాద్విద్యాయాః. యథాజ్యోతిష్టోమాదికర్మస్వరూపవిజ్ఞానాత్ఫల సాధనభూతంతత్కర్మానుష్ఠానమర్థాన్తరం- తథార్థజ్ఞానరూపాద్బ్రహ్మస్వరూపవిజ్ఞానాదర్థాన్తరమేవధ్యానో పాసనాదిశబ్దవాచ్యాపురుషార్థసాధనభూతావిద్యేతినతస్యాః కర్మసమ్బన్ధగన్ధోవిద్యతే. ....

౧౩॥ సూ. నావిశేషాత్ ॥ యచ్చోక్తం *కుర్వన్నేవేహకర్మాణీత్యాత్మవిదంజ్ఞానాద్యావర్త్యయావజ్జీవంకర్మానుష్ఠానేనియమయతీతి- తన్నోపపద్యతే- (అవిశేషాత్) నహ్యయంనియమః ఫలసాధనభూతస్వతన్త్రకర్మవిషయఇతివిశేషహేతురస్తి- విద్యాఙ్గభూతకర్మవిషయతయాప్యుపపత్తేః. *కర్మణైవహిసంసిద్ధిమాస్థితాజనకాదయఇతిచవిదుషస్త్వాప్రయాణాదుపాసనస్యానువర్తమానత్వాత్ ....

ఏవమర్థస్వాభావ్యేనచోద్యంపరిహృత్య *కుర్వన్నేవేహకర్మాణీత్యస్యవాక్యస్యార్థమాహ.

౧౪॥ సూ. స్తుతయేనుమతిర్వా॥ వాశబ్దోఽవధారణార్థః. *ఈశావాస్యమిదంసర్వమితివిద్యాప్రకరణాద్విద్యాస్తుతయేసర్వదాకర్మానుష్ఠానానుమతిరియం. విద్యామాహాత్మ్యాత్సర్వదాకర్మ కుర్వన్నపినలిప్యతేకర్మభిరితిహివిద్యాస్తుతాభవతి. వాక్యశేషశ్చైవమేవదర్శయతి *ఏవంత్వయినాన్యథేతోఽస్తి నకర్మలిప్యతేనరఇతి. అతోనకర్మాఙ్గంవిద్యా. ....

౧౫॥ సూ. కామకారేణచైకే॥ అపిచైవమేకేశాఖినఃకామకారేణబ్రహ్మవిద్యానిష్ఠస్యగార్హస్థ్యత్యాగమధీయతే *కింప్రజయాకరిష్యామోయేషాంనోఽయమాత్మాయంలోకఇతి. విదుషోవిరక్తస్యకామకారేణగార్హస్థ్యకర్మత్యాగంబ్రువదిదంవచనంబ్రహ్మవిద్యాయాఃకర్మానఙ్గత్వందర్శయతి - యజ్ఞాదికర్మాఙ్గత్వేహివిద్యాయాః - విద్యానిష్ఠస్యకామకారేణగార్హస్థ్యత్యాగోనసమ్భవతి. అతోనవిద్యాకర్మాఙ్గమ్. ....

సుతిందధ్యాత్ *నచాస్యోపదిశేద్ధర్మమిత్యాదినిషేధాచ్చశూద్రాదేర్నోపదిశన్తి. అతోఽధ్యయనవిధేరర్థజ్ఞానపర్యన్తత్వాభావాదధ్యయనవతఃకర్మవిధానేస్యర్థజ్ఞానస్యకర్మవిధిశేషత్వాభావాన్నవిద్యాకర్మాఙ్గమిత్యర్థః. అర్థజ్ఞానపర్యన్తత్వంవిధేరభ్యుపగమ్యపరిహరతి (యద్యపీతి) (అర్థజ్ఞానాదర్థాన్తరత్వాత్) అధ్యయనశబ్దవాచ్యవ్యతిరిక్తత్వాద్విద్యాయా ఇత్యర్థః. నహ్యర్థజ్ఞానస్యజ్యోతిష్టోమాదికర్మశేషభూతం- విపరీతంహితత్- ఏవంశాస్త్రజన్యజ్ఞానముపాసనాఖ్యాయావిద్యాయాశ్శేషభూతమిత్యర్థః. ....

౧౩॥ సూ. నావిశేషాత్॥ పూర్వపక్షిణోక్తస్య *కర్మణైవేత్యాదివచనస్యాపివిద్యాఙ్గభూతకర్మవిషయత్వమభిప్రేత్యాహ (కర్మణైవహీతి) తస్యయావజ్జీవమనువృత్తిరఙ్గినఉపాసనస్యానువర్తమానత్వాదుపపన్నేత్యాహ (విదుషస్త్వితి)......................

ఉత్తరసూత్రసఙ్గతిమాహ (ఏవమితి) అర్థస్వాభావ్యం- విద్యాయాఅర్థజ్ఞానాదర్థాన్తరత్వంకర్మాతిరిక్తవ్యతాకత్వంచ.

౧౪॥ సూ. స్తుతయేనుమతిర్వా॥ *ఈశావాస్యమితి- ఈట్ఛబ్దస్తృతీయాన్తః- ఈశా. తేనవాస్యం. యద్వా- ఈశేనావాస్యం- ఈశ్వరపరతన్త్రమిత్యర్థః. *నరే- నరమతఇతినరః- నిస్పృహః. తస్మిన్ ఇతోఽన్యథానాస్తి - నరేత్వయినకర్మలిప్యతఇతీతోఽన్యథానాస్తి- ఇదమేవతత్త్వం- నస్తుతిమాత్రమిత్యర్థః. ....

౧౫॥ సూ. కామకారేణచైకే॥ గార్హస్థ్యత్యాగమధీయతఇత్యధ్యాహారః. (యజ్ఞాదీతి) నహ్యఙ్గభూతకర్మత్యాగేఽఙ్గినస్త్యాగఉపపద్యతే - తస్మాత్త్యాజ్యస్యకర్మణోఽఙ్గిత్వంనాస్తీత్యర్థః. ....

౧౬॥ సూ. ⁂ ఉపమర్దంచ॥ ⁂ పుణ్యాపుణ్యరూపస్య సమస్తసాంసారికదుఃఖమూలస్య కర్మణో బ్రహ్మవిద్యయోపమర్దంచ ప్రతివేదాన్తమధీయతే *భిద్యతే హృదయగ్రన్థిశ్ఛిద్యన్తే సర్వసంశయాః। క్షీయన్తే చాస్య కర్మాణి తస్మిన్ దృష్టే పరావరే ఇత్యాదికం. తద్విద్యాయాః కర్మాఙ్గత్వే న సఙ్గచ్ఛతే. ....

౧౭॥ సూ. ⁂ ఊర్ధ్వరేతస్సు చ శబ్దే హి॥ ⁂ ఊర్ధ్వరేతస్స్వాశ్రమేషు బ్రహ్మవిద్యాదర్శనాత్, తేష్వగ్నిహోత్రదర్శపూర్ణమాసాదికర్మాభావాచ్చ న విద్యాకర్మాఙ్గం. న చోర్ధ్వరేతస ఆశ్రమా న సన్త్యేవ-*యావజ్జీవమగ్నిహోత్రం జుహోతీత్యాదినాఽగ్నిహోత్రదర్శపూర్ణమాసాదీనాం యావజ్జీవాధికారశ్రుతేః, శ్రుతివిరుద్ధానాం స్మృతీనాం చాప్రామాణ్యాత్. అత ఆహ (శబ్దే హీతి) వైదిక ఏవ హి శబ్దే తేష్వాశ్రమేషు దృశ్యన్తే *త్రయో ధర్మస్కన్ధాః *యే చేమేఽరణ్యే శ్రద్ధా తప ఇత్యుపాసతే * ఏతమేవ ప్రవ్రాజినో లోకమిచ్ఛన్తః ప్రవ్రజన్తీత్యాదౌ. యావజ్జీవశ్రుతిస్త్వవిరక్తవిషయా. ....

౧౮॥ సూ. ⁂ పరామర్శం జైమినిరచోదనాచ్చాపవదతి హి॥ ⁂ యదిదం *త్రయో ధర్మస్కన్ధా ఇత్యాదౌ వైదికే శబ్దే ఊర్ధ్వరేతస ఆశ్రమా దృశ్యన్తే- అత స్తే సన్త్యేవేతి- నైతదుపపద్యతే యతః *త్రయో ధర్మస్కన్ధా ఇత్యాదిషు వాక్యేషు తేషామాశ్రమాణాం పరామర్శమాత్రం క్రియతే . అనువాదమాత్రమి త్యర్థః. కుత ఏతత్. (అచోదనాత్) అవిధానాదిత్యర్థః. న హ్యత్ర విధిశబ్దః శ్రూయతే. *త్రయో ధర్మస్కన్ధా ఇత్యాదినా హి ప్రకృతం ప్రణవేన బ్రహ్మోపాసనం స్తూయతే *బ్రహ్మసంస్థోఽమృతత్వమేతీత్యుపసంహారాత్. అతోఽన్యార్థమనువాదమాత్రమత్ర క్రియతే తేషామాశ్రమాణాం. *యే చేమేఽరణ్యే శ్రద్ధా తప ఇత్యుపాసత ఇత్యపి దేవయానవిధిపరత్వాత్ తత్రాపి నాశ్రమాన్తరవిధిసమ్భవః. అపి చాపవదతి హి శ్రుతిరాశ్రమాన్తరం * వీరహా వా ఏష దేవానాం యోఽగ్నిముద్వాసయత ఇత్యాదికా. అత ఊర్ధ్వరేతస ఆశ్రమా న సన్తీతి జైమినిరాచార్యో మన్యతే. ....

౧౯॥ సూ. ⁂ అనుష్ఠేయం బాదరాయణస్సామ్యశ్రుతేః॥ ⁂ గృహస్థాశ్రమవదాశ్రమాన్తరమప్యనుష్ఠేయం భగవాన్ బాదరాయణో మన్యతే. కుతః. (సామ్యశ్రుతేః) ఉపాదేయతయా గృహస్థాశ్రమసామ్యం హి తేషామప్యాశ్రమాణాం శ్రూయతే. *త్రయో ధర్మస్కన్ధా ఇత్యాదిభ్యః బ్రహ్మసంస్థపుణ్యలోకభాక్త్వయోగ్యతయా సజీవత్వసంగృహస్థాశ్రమస్యేతరేషాం చ సమానం. అథ గృహస్థాశ్రమస్యానువాదః ప్రాప్తత్వాదితి చేత్ నాప్రాప్తత్వస్య ప్రాప్తిరవశ్యాభ్యుపేత్యేతి మతం - తదితరేషామపి సమానం - అన్యత్రాభివిధానాత్. నను గార్హస్థ్యధర్మ ఏవ *యజ్ఞోఽధ్యయనం దానం తపో బ్రహ్మచర్యమితి సర్వైశ్శబ్దైరభిధీయతే బ్రహ్మచర్యతపసోర్గృహస్థస్యైవ సమ్భవాదితి యుక్తం- *త్రయో ధర్మస్కన్ధా ఇతి త్రిత్వేన సంగృహ్య *ప్రథమో ద్వితీయస్తృతీయ ఇతి విభాగవచనానుపపత్తేః. అతః *యజ్ఞోఽధ్యయనం దానమితి గృహస్థాశ్రమ ఉచ్యతే. అధ్యయనశబ్దో వేదా

౧౬॥ సూ. ⁂ ఉపమర్దంచ॥ ⁂ (తస్మిన్ దృష్టే పరావర ఇత్యాదికమితి) అత్ర ప్రధానోపసర్జనరూపమనుపపన్న మిత్యర్థః. (తద్విద్యాయా ఇతి) న హ్యఙ్గేనాఙ్గిన ఉపమర్ద ఉపపద్యతే- తస్మాదుపమర్దకా విద్యోపమర్దనీయస్య కర్మణో నాఙ్గమిత్యర్థః. ....

౧౭॥ సూ. ⁂ ఊర్ధ్వరేతస్సు చ శబ్దే హి॥ ⁂ స్మృతిష్వాశ్రమాః ప్రతీయన్త ఇత్యత్రాహ (శ్రుతివిరుద్ధానామితి) (ధర్మస్కన్ధాః- ధర్మాశ్రయాః. ఆశ్రమాః. ....

౧౮॥ సూ. ⁂ పరామర్శం జైమినిరచోదనాచ్చాపవదతి హి॥ ⁂ అన్యార్థం- బ్రహ్మోపాసనస్తుత్యర్థమ్ ....

౧౯॥ సూ. ⁂ అనుష్ఠేయం బాదరాయణస్సామ్యశ్రుతేః॥ ⁂ ఆశ్రమశబ్దో ధర్మపరః. స్తుత్యర్థతయాఽనువాదసామ్యం ప్రమాణాన్తరప్రాప్తిసామ్యం చోభయం సూత్రాభిప్రేతం. ఆశ్రమాన్తరకీర్తనే స్తుతిహి సామ్యం వక్తవ్యం- తదేవ నాస్తి - గార్హస్థ్యధర్మాణామేవ కీర్తనాది త్యాశఙ్క్యతే (నను గార్హస్థ్యేతి) పరిహరతి (త్రయ ఇతి) వ్యాఖ్యానాన్తరవ్యావృత్త్యర్థం వ్యాచష్టే (అతో యజ్ఞ ఇతి) బ్రహ్మసంస్థశబ్దస్సన్యాసా

ఖ్యానపరః. తపశ్శబ్దేన వైఖానసపారివ్రాజ్యయోర్గ్రహణం - ఉభయోః తపఃప్రధానత్వాత్. తపశ్శబ్దోహి కాయక్లేశరూపః - స చ ద్వయోరపి సమానః. బ్రహ్మచారిధర్మ ఏవ బ్రహ్మచర్యశబ్దేనాభిధీయతే. *బ్రహ్మసంస్థోఽమృతత్వమేతీతి పరత్ర శ్రూయమాణో బ్రహ్మసంస్థశబ్దో యౌగికః సర్వాశ్రమసాధారణః - సర్వేషామాశ్రమిణాం బ్రహ్మసంస్థాసమ్భవాత్. బ్రహ్మణి సంస్థా - సంస్థితిః - బ్రహ్మసంస్థత్వం. తచ్చ సర్వేషాం సమ్భవత్యేవ. బ్రహ్మనిష్ఠావికలాః కేవలాశ్రమిణః పుణ్యలోకభాజః - తేష్వేవ బ్రహ్మనిష్ఠోఽమృతత్వభాగ్భవతి. తదేతద్విస్పష్టముక్తం భగవతా పరాశరేణ *ప్రాజాపత్యం బ్రాహ్మణానామిత్యారభ్య *బ్రాహ్మం సన్న్యాసినాం స్మృతమిత్యన్తేన వర్ణానామాశ్రమాణాం చ కేవలానాం బ్రహ్మలోకప్రాప్త్యన్తం ఫలమభిధాయ * ఏకాన్తినస్సదా బ్రహ్మధ్యాయినో యోగినో హి యే। తేషాం తత్పరమం స్థానం యద్వై పశ్యన్తి సూరయ ఇతి తేష్వేవ బ్రహ్మనిష్ఠానాం బ్రహ్మప్రాప్తిరభిహితా. అతో గృహస్థాశ్రమతుల్యాః ఊర్ధ్వరేతస ఆశ్రమా అపి దృశ్యన్త ఇతి తేఽప్యనుష్ఠేయాః. *యే చేమేఽరణ్యే శ్రద్ధా తప ఇత్యుపాసత ఇతి చ - అరణ్య ఇతి తపఃప్రధానాశ్రమప్రాప్త్యపేక్షత్వాద్దేవయానవిధానస్య తత్ప్రాపితత్వాత్ప్రతిపత్తిరఙ్గీకరణీయా. ....

పరామర్శపక్షే విధానపక్షే చ గృహస్థాశ్రమతుల్యమేషామప్యనుష్ఠేయత్వమిత్యుప
పాద్య విధిరేవాయమాశ్రమాణాం సర్వేషాం నానువాద ఇత్యుపపాదయితుమాహ.

౨౦॥ సూ. *విధిర్వా ధారణవత్ ॥ ౩-౪-౨౦ ॥ వాశబ్దోఽవధారణార్థః. విధిరేవాయమాశ్రమాణాం. (ధారణవత్) యథాదిష్టాగ్నిహోత్రే *అధస్తాత్సమిధం ధారయన్ననుద్రవేదుపరి హి దేవేభ్యో ధారయతీత్యత్ర సహోపాదానేఽపి వాక్యస్యోపరిధారణస్యాప్రాప్తత్వాద్విధిరాశ్రీయతే. తదుక్తం శేషలక్షణే *విధిస్తు ధారణేఽపూర్వత్వాదితి. తథాఽత్రాప్యప్రాప్తత్వాద్విధిరేవాశ్రయణీయః. *బ్రహ్మచర్యం సమాప్య గృహీ భవేత్ గృహాద్వనీ భూత్వా ప్రవ్రజేత్ యది వేతరథా బ్రహ్మచర్యాదేవ ప్రవ్రజేత్ గృహాద్వా వనాద్వా యదహరేవ విరజేత్తదహరేవ ప్రవ్రజేదితి జాబాలానామాశ్రమవిధిమస్తమివ కృత్వైవ తేష్వన్యపరేష్వపి వాక్యేష్వాశ్రమప్రాప్తిరవశ్యాశ్రయణీయేత్యుపపాదితం. ఏవమాశ్రమాన్తరవిధానాదృణశ్రుతిర్యావజ్జీవశ్రుతిరపవాదశ్రుతిశ్చావిరక్తవిషయా ఏవేతి వేదితవ్యాః. అన్యాశ్చ బ్రహ్మవిదః కర్మణామాప్రయాణాదవశ్యకర్తవ్యతాభిధాయిన్యః శ్రుతయః స్మృతయశ్చ స్వస్వాశ్రమధర్మవిషయాః. అత ఊర్ధ్వరేతస్సు చ బ్రహ్మవిద్యావిధానాద్విద్యాతః పురుషార్థ ఇతి సిద్ధమ్ ....

పురుషార్థాధికరణం సమాప్తమ్.

శ్రమవిషయత్వపక్షే ద్వ్యాఖ్యాతః- తద్వ్యవచ్ఛేద్యమర్థమాహ (బ్రహ్మసంస్థ ఇతి) యౌగికః- యౌగికత్వాత్. అనేన *క్లృప్తావయవశక్త్యైవేత్యాద్యుక్తన్యాయేన బ్రహ్మసంస్థశబ్దస్య చతుర్థాశ్రమపరత్వానుపపత్తిరుక్తా- అర్థానుపపత్త్యాపి న తథాఽర్థో వర్ణనీయ ఇత్యాహ (సర్వేషామితి) తస్యామేవ శ్రుతౌ *పుణ్యలోకభాజ ఇత్యుక్తం- తద్వ్యనక్తి (బ్రహ్మనిష్ఠావికలా ఇతి) (తదేతదిత్యాది) అభిహితం పరాశరేణేత్యన్వయః. *యే చేమేఽరణ్య ఇత్యాది వాక్యస్య దేవయానవిధిపరత్వాదాశ్రమవిధిపరత్వాభావ ఉక్తః పూర్వపక్షిణా - తత్పరిహరతి (యే చేమేఽరణ్య ఇతి) దేవయానవిధానార్థం కృతోఽప్యనువాదో వానప్రస్థపారివ్రాజ్యయోః ప్రమాణాన్తరప్రాప్తిమపేక్షత ఇతి తత్ప్రాప్తివిధిరస్త్యేవేత్యర్థః. ....

ఉత్తరసూత్రసఙ్గతిమాహ (పరామర్శపక్ష ఇతి)

౨౦॥ సూ *విధిర్వా ధారణవత్ ॥ ౩-౪-౨౦ ॥ ఇయమస్మిన్సూత్రే కృత్యావిచిన్తేత్యాహ (బ్రహ్మచర్యం సమాప్యేత్యాదినా) ఋణశ్రుతిః *త్రిభిరృణవా జాయత ఇత్యాదికా. అపవాదశ్రుతిః *వీరహా వా ఏష దేవానాం యోఽగ్నిముద్వాసయత ఇత్యేషా. *స ఖల్వేవం వర్తయన్యావదాయుషమిత్యాదికాః ఆశ్రమవిశేషధర్మానువృత్తిపరాః శ్రుతయోఽపి తత్తదాశ్రమిణాం తత్తద్ధర్మానువృత్తిపరాః- న త్వాశ్రమాన్తరధర్మాణాం బ్రహ్మవిద్యాఙ్గత్వవిరోధిన్య ఇత్యాహ (అన్యాశ్చేతి) అధికరణార్థముపసంహరతి (అత ఇతి) ఊర్ధ్వరేతసాం బ్రహ్మవిద్యావిధానేన విద్యాయా గృహస్థాశ్రమధర్మం ప్రత్యఙ్గత్వాభావేన స్వతః ఫలసాధనత్వాత్ విద్యాతః పురుషార్థసిద్ధిరిత్యర్థః. ... ...

౨౧॥ సూ. స్తుతిమాత్రముపాదానాదితి చేన్నాపూర్వత్వాత్ ॥

ఇదమిదానీం చిన్త్యతే * సఏష రసానాం రసతమః పరమః పరార్ధ్యోఽష్టమో యదుద్గీథ ఇతి ఏవంజాతీయకాని వాక్యాని క్రత్వవయవభూతోద్గీథాదిస్తుతిమాత్రపరాణి- ఆహోస్విదుద్గీథాదిషు రసతమాదిదృష్టివిధానార్థానీతి. అత్ర ప్రతిపాదితముపాసనపరత్వమఙ్గీకృత్యోపాసనస్య పురుషార్థత్వేన క్రతుషూపాదానానియమ ఉక్తః. కింయుక్తం. స్తుతిమాత్రపరాణీతి. కుతః. ఉద్గీథాద్యుపాదానాత్. క్రత్వఙ్గభూతాని హ్యుద్గీథాదీన్యుపాదాయ తేషాం రసతమాదిత్వం ప్రతిపాదితం. యథా జుహ్వాదీనాం పృథివ్యాదిత్వం ప్రతిపాదయతో వచనస్య * ఇయమేవ జుహూః స్వర్గో లోక ఆహవనీయ ఇత్యాదికస్య తత్స్తుతిమాత్రపరత్వం-తథేహాపి. తదిదమాశఙ్క్యతే (స్తుతిమాత్రముపాదానాదితి చేదితి) ఉద్గీథాద్యుపాదానాత్తత్స్తుతిమాత్రమేవైషాం వాక్యానాం వివక్షితమితి చేత్.

అత్రోత్తరం (నాపూర్వత్వాదితి) న స్తుతిమాత్రత్వముపపద్యతే. కుతః. (అపూర్వత్వాత్) అప్రాప్తత్వాత్. న హ్యుద్గీథాదయో రసతమాదితయా ప్రమాణాన్తరేణ ప్రతిపన్నాః - యేన తత్ప్రాశస్త్యబుద్ధ్యుత్ప

ఇతరేత్రయోపి * నిధనమిత్యుపాసీతేత్యత్ర పురుషభేదేన విభాగపరతామాహుః-అఖ్యాంశతం దేయమిత్యుక్తైకఖ్యాశదేకస్య-పఞ్చాశదన్యస్యేతి విభాగవదితి. తదయుక్తం- * యది ద్యాకర్మణీ సమన్వారభేతే ఇత్యేకస్మిన్నేవ పురుషే ద్వయోరన్వారమ్భణ ప్రతీతేర్నవచ రోధేన విభాగస్య దర్శనీయత్వాత్.——— పరే చాపరే చ అధ్యయనస్యార్థావబోధపర్యన్తతామిచ్ఛన్తో యత్ర శబ్దస్య వేదాన్తసిద్ధమాత్మజ్ఞానం వ్యవచ్ఛేద్యమితి తస్య న కర్మశేషతేత్యాహుః. తచ్చాయుక్తం- సూత్రాస్వారస్యాత్, ద్ర్ఞ్వబోధపర్యన్తతాయాః శబ్దస్వారస్యార్థానుపపత్తివిరహావిధ్వంసత్వాత్. చ.——— త్రయోపి * నావిశేషాదితి సూత్రం విద్యావిషయం నియమ ఇతి విశేషాభావాదవిద్వద్విషయోయం * కుర్వన్నేవేతి నియమ ఇతి వ్యాచక్షతే. తదప్యయుక్తం- బ్రహ్మవిదః ప్రత్యయిత్వాత్. అతస్స్వతన్త్రకర్మవిషయత్వే విశేషాభావాత్ విద్యాఙ్గకర్మపరత్వేనాపి నియమోపపత్తిరూపతయా వ్యాఖ్యానం యుక్తం.———అన్యేతు పరామర్శం జైమినిరిత్యాద్యధికరణాన్తరం వర్ణయన్తి. తదపి తాదర్థ్యసైరన్తర్యాఖ్యాయుక్తం.——— పరిప్లవార్థాధికరణ్యమిచ్ఛన్తఏవ * విధిర్వాధారణవదిత్యత్ర * త్రయోధర్మస్కన్ధా ఇత్యాదౌ విషయే తపశ్శబ్దార్థవనస్థమాత్రపరః- బ్రహ్మసంస్థశబ్దోపి ప్రాడ్వాచీ - త్రయాణాం పుణ్యలోకభాక్త్వముక్త్వా బ్రహ్మసంస్థస్యామృతత్వప్రాప్తివదనాత్. యథా దేవదత్తయజ్ఞదత్తౌ మన్దప్రజ్ఞౌ - అన్యతరో మహాప్రాజ్ఞ ఇత్యుక్తే విష్ణుమిత్రో మహాప్రాజ్ఞ ఇత్యుక్తం స్యాత్- నతు యజ్ఞదత్తః- తద్వదితి. తదనుపపన్నం - తపశ్శబ్దస్య వనస్థమాత్రపరత్వేపి బ్రహ్మసంస్థశబ్దస్య యౌగికత్వసమ్భవేన ప్రాప్తేర్న్యాయాత్ పరివ్రాజిరూఢికల్పనానుపపత్తేః ప్రకృతాశ్రమత్రయమాత్రావలమ్బనత్వేనాస్య వచనస్య పరివ్రాజామృతత్వప్రాప్తౌ ప్రమాణత్వాభావప్రసఙ్గాత్. అతః * తేషాం ఖల్వేషాం భూతానాం త్రీణ్యేవ బీజాని భవన్త్యణ్డజం జీవజముద్భిజ్జమిత్యవధారణే సత్యపి స్వేదజోద్భిజ్జయోరివానవధారణస్థలేతపశ్శబ్దేనాశ్రమద్వయస్యతన్త్రేణోపాదానోపపత్తేః, పుణ్యలోకభాక్త్వామృతత్వయోస్సైష్వేవాశ్రమేషు విద్వదవిద్వద్విషయత్వేనోపపత్తేః, * ప్రాజాపత్యం గృహస్థానామిత్యాదిస్మృత్త్యైకార్థ్యాత్, చత్వార ఆశ్రమా ఇతి చతుష్ట్వయవిధిః. నచ కర్మావరుద్ధత్వేనాశ్రమాన్తరాణామాత్మానుసన్ధానావకాశః-కర్మానవరుద్ధకాలబాహుళ్యాత్. నహి సర్వస్మిన్నహోరాత్రే ఉపాసీతేతి విధిః. అన్యథా జనకాదీనామాత్మవేదనాదపవర్గప్రాప్తివచనానుపపత్తేః. ఉభయథాపవనానిష్ఠగోచరశాస్త్రవైయర్థ్యం చ స్యాత్. యత్తు దేవదత్తయజ్ఞదత్తౌ మన్దప్రజ్ఞౌ- అన్యతరో మహాబుద్ధిరితి నిదర్శనం - తత్రాపి కాలభేదేన యజ్ఞదత్తాదివిషయత్వం యుజ్యతే. దృష్టాన్తవైషమ్యం చ- తత్ర ధర్మ్యన్తరోపస్థాపకాన్యతరశబ్దసమభివ్యాహారాద్యౌగికస్య మహాబుద్ధిశబ్దస్య ధర్మ్యన్తరనిష్ఠత్వం యుక్తం- ఇహ తు బ్రహ్మసంస్థశబ్దాతిరేకేణ విశేష్యసమర్పకపదాభావాత్ ప్రకృతవిషయత్వమేవ స్యాత్. ....

పురుషార్థాధికరణం సమాప్తమ్.

౨౧॥ సూ. స్తుతిమాత్రముపాదానాదితి చేన్నాపూర్వత్వాత్ ॥ అనన్తరాధికరణద్వయం ప్రాసఙ్గికం. బ్రహ్మసంస్థస్తుత్యర్థమనూదితత్వం పూర్వపక్షీకృత్యాశ్రమద్వయస్య విధానముక్తం- ఏవం స్తుతిప్రసఙ్గాత్ రసతమత్వప్రతిపాదకవాక్యాని స్తుతిపరాణి- ఉత నేతి శఙ్కా జాయత ఇతి ప్రాసఙ్గికీ సఙ్గతిః. పూర్వం సప్తానాం రసానాం ప్రతిపాదితత్వాత్ ఉద్గీథస్యాష్టమరసత్వం * సఏష రసానామిత్యాదివాక్యాని కిముద్గీథాదిస్తుతిమాత్రపరాణి- ఉతోద్గీథాదిషు రసతమత్వాదిదృష్టివిధిపరాణి. కిమేషామర్థవాదత్వసమాశ్రయణం న్యాయ్యం - ఉత విధిపరత్వం. అపూర్వత్వం కిం విధిత్వమవగమయతి- నేతి. నచేత్- అర్థవాదత్వస్య న్యాయ్యత్వాత్ స్తుతిపరాణి. అవగమయతి చేత్- విధిపరత్వస్య న్యాయ్యత్వాత్ రసతమత్వాదిదృష్టివిధిపరాణి. ఉద్గీథాద్యుపాసనానాం పురుషార్థత్వం ప్రాగుక్తం - తత్కథముపాసనసంశయ ఇత్యత్రాహ (అత్ర ప్రతిపాదితమితి) ఉద్గీథాద్యుపాదానాదిత్యేతద్వివృణోతి (క్రత్వఙ్గేతి) తతః కిమిత్యత్రాహ (యథేతి) నను క్రత్వఙ్గోపాదానపూర్వకప్రతిపాదనం స్తుతిశ్చేత్- క్రత్వఙ్గజుహూపాదానపూర్వకపర్ణతాప్రతిపాదనమపి స్తుతిస్స్యాత్. నైవం- క్రత్వఙ్గోపాదానపూర్వకస్య పురుషేణ సాధయితుమశక్యగుణప్రతిపాదనస్యైవ స్తుతిరూపత్వాత్. శఙ్కాయాం అనుద్యోత్తరమాహ (తదిదమితి) ఉక్తమర్థం మాత్రాక్షరైర్దర్శయతి (ఉద్గీథాదీతి) ... ...

(అత్రోత్తరమిత్యాది) *అపూర్వత్వాదిత్యేతద్వ్యాచష్టే (అప్రాప్తత్వాదితి) తదుపపాదయతి (నహీతి) స్తుతిర్హి ప్రమాణాన్తరప్రాప్తగుణానువా

త్త్యర్థం రసతమాదిత్వేనానూద్యేరన్. నచోద్గీథాదివిధిరత్ర సన్నిహితః- యేన * ఇయమేవజుహూరాదిత్యః కూర్మస్స్వర్గో లోక ఆహవనీయ ఇత్యాదివత్తదేకవాక్యత్వేన యయాకయాచనవిధయా తత్స్తుతిపరత్వమాశ్రీయేత. అతః క్రతువీర్యవత్త్వాదిఫలసిద్ధ్యర్థముద్గీథాదిషు రసతమాదిదృష్టివిధానమేవ న్యాయ్యమ్.…………

౨౨॥ సూ. భావశబ్దాచ్చ॥ * ఉపాసీతేత్యాదిభావశబ్దాచ్చ విధిపరత్వమేవ న్యాయ్యం. విధిప్రత్యయయుక్తోహి క్రియాశబ్దో విధేయమేవస్వార్థమవగమయతి. తస్మాదుపాసనవిధానార్థా ఏతాశ్శ్రుతయః. ……………………

స్తుతిమాత్రాధికరణం సమాప్తమ్.

౨౩॥ సూ. పారిప్లవార్థా ఇతి చేన్న విశేషితత్వాత్ ॥

ప్రతర్దనో హ వై దైవోదాసిరిన్ద్రస్య ప్రియం ధామోపజగామ * శ్వేతకేతుర్హారుణేయ ఆస ఇత్యేవమాదీని వేదాన్తేష్వాఖ్యానాని కిం పారిప్లవప్రయోగార్థాని - ఉత విద్యావిశేషప్రతిపాదనార్థానీతి విశ్రాయాం- * ఆఖ్యానానిశంసన్తీత్యాఖ్యానానాం పారిప్లవే వినియోగాన్నవిద్యాప్రధానత్వం న్యాయ్యమితి చేత్. …

న- సర్వాణ్యాఖ్యానాని * పారిప్లవప్రయోగే సవినియోగమర్హన్తి. కుతః. విశేషితత్వాద్వినియోగస్య. * ఆఖ్యానానిశంసన్తీత్యుక్త్వా తత్రైవ * మనుర్వైవస్వతో రాజేత్యాదినా మన్వాదీనామాఖ్యానాని విశేష్యన్తే- అతస్తేషామేవ తత్ర వినియోగ ఇతి గమ్యతే. తస్మాన్న సర్వవేదాన్తేష్వాఖ్యానశ్రుతయః పారిప్లవప్రయోగార్థాః- అపితు విద్యావిధ్యర్థాః.……………………

జేన వా- అప్రాప్తగుణవిధానేన వా- ముఖ్యవృత్త్యుపస్థాపితగుణాసమ్భవే వృత్త్యన్తరోపనీతగుణాన్వయేన వా- క్రియతే. తత్ర ప్రథమా న సంభవతి ప్రాప్తగుణానువాదరూపస్తుత్యనుపపత్తౌ హేతుస్సూత్రే కణ్ఠోక్తః. తర్హ్యప్రాప్తగుణవిధానేన స్తుతిరియం స్యాత్- యద సతమత్వాదికథనమితి చేన్న- ఉద్గీథాద్యేః రసతమత్వాదికస్యాయోగ్యత్వాత్, దయోగ్యస్య విధాతుమశక్యత్వాత్, తద్విధానేన స్తుత్యనుపపత్తేః ఇతి పరిహారస్సూత్రే ధ్వనిప్రతీతిః. ననుముఖ్యార్థాయోగ్యత్వేసతి * ఇయమేవజుహూరిత్యాదావివవృత్త్యన్తరోపనీతగుణాన్వయేన స్తుతిస్స్యాత్, యదిస్వరూపేణాన్వయాయోగ్యస్యాపి రసతమత్వాదేరారోపణస్యశక్యత్వాద్దృష్టివిధిః- తర్హి * ఇయమేవజుహూరిత్యాదిష్వపిదృష్టివిధిస్స్యాత్,- తత్రాహ (నచోద్గీథాదివిధిః) ఆదిశబ్దేన పృథ్వ్యాదిసామవిధ్యాది సంగృహ్యతే. (యయాకయాచనవిధయా) అముఖ్యవృత్త్యేత్యర్థః. * ఇయమేవేత్యాదివాక్యస్యకర్మవిధిప్రకరణసన్నిధానాత్ * సమ్భవత్యేకవాక్యత్వే వాక్యభేదస్తు నేష్యత ఇతి న్యాయాదేకవాక్యత్వసిద్ధ్యర్థమముఖ్యవృత్త్యా స్తుతిత్వమాశ్రితం- అత్ర తు కర్మాసన్నిహితత్వాభావేనైకవాక్యత్వాభావాత్ స్తుతిత్వానుపపత్తిరిత్యర్థః. సూత్రవ్యాఖ్యానమగ్రిమగ్రన్థేన నిగమయతి (అత ఇతి).…………………………

పూర్వపక్షయుక్తిం పరిహృత్య- స్వపక్షసాధకహేత్వన్తరమనన్తరసూత్రేణాభిధీయతే.

౨౨॥ సూ. భావశబ్దాచ్చ॥ ఉద్గీథాదినిర్ధేరత్రాభావఉక్తః పూర్వసూత్రే- అత్రతూపాసనవిధేస్సద్భావ ఉచ్యతే. భావశబ్దః- క్రియా. విధిప్రత్యయయుక్తో భావశబ్దోఽత్రవివక్షితః. …………………………

స్తుతిమాత్రాధికరణం సమాప్తమ్.

౨౩॥ సూ. పారిప్లవార్థా ఇతి చేన్న విశేషితత్వాత్ ॥ ఇదమపి ప్రాసఙ్గికమధికరణం. రసతమాదివాక్యానాం స్తుత్యర్థత్వం పూర్వపక్షీకృత్యోపాసనపరత్వం స్థాపితం- ఏవం ప్రాతర్దనాదివ్యాఖ్యానాని కింస్తుత్యర్థాని- ఉత పారిప్లవార్థానీతి శఙ్కాయాం సఙ్గతిః. పారిప్లవాః- ఆఖ్యానాని. ఇహ పారిప్లవశబ్దేనాఖ్యానశంసనం వివక్షితం. * శ్వేతకేతుర్హారుణేయ ఇత్యాదివాక్యాని కింపారిప్లవప్రయోగార్థాని - ఉత విద్యావిధానార్థాని. కిం పారిప్లవే సర్వాఖ్యానానాం వినియోగః- ఉత మన్వాద్యాఖ్యానానామేవేతి. కిం * ఆఖ్యానానిశంసన్తీత్యాఖ్యానశబ్దః సర్వాఖ్యానపరః. ఉత మన్వాద్యాఖ్యానపరః. కిమాఖ్యానవిశేషాణ్యాన మాఖ్యానశబ్దస్య విశేషపరతామవగమయతి. నేతి. నచేత్-ఆఖ్యానశబ్దస్య సర్వాఖ్యానపరతయా సర్వేషాం తత్ర వినియుక్తత్వాత్ సర్వాఖ్యానాని పారిప్లవార్థాని స్యుః. విశేషపరతామవగమయతిచేత్ - ఆఖ్యానశబ్దస్య మన్వాద్యాఖ్యానవిశేషవిషయతయా తేషామేవ పారిప్లవే వినియోగాత్ శ్వేతకేత్వాద్యాఖ్యానాదీని విద్యావిధానార్థాని స్యుః. (విద్యావిశేషప్రతిపాదనార్థాని) స్తావకత్వేన ప్రతిపాదనార్థానీత్యర్థః. …
(విద్యావిధ్యర్థా ఇతి) విద్యావిధేః స్తావకతయా శేషభూతా ఇత్యర్థః. ప్రకరణోపాత్తమాత్రసఙ్గ్రాహకమాఖ్యానానస్వాదకశక్యత్వం చ స్యాత్.

౨౪॥ సూ. తథా చైకవాక్యోపబన్ధాత్ ॥ *ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్య ఇత్యాది విధినైకవాక్యతయోపబన్ధాచ్చాఖ్యానానాం విద్యావిధ్యర్థాన్యేవతాని ఇతి గమ్యతే - యథా *సోరోదీదిత్యేవమాదేః కర్మవిధ్యర్థత్వం - న పారిప్లవార్థత్వమ్. ……………………

పారిప్లవార్థాధికరణం సమాప్తమ్.

౨౫॥ సూ. అత ఏవ చాగ్నీన్ధనాద్యనపేక్షా ॥

స్తుతిప్రసఙ్గాదవాన్తరసఙ్గతివిశేషేణార్థద్వయం చిన్తితం. విద్యావన్త ఊర్ధ్వరేతస ఆశ్రమిణస్సన్తీత్యుక్తం *ఊర్ధ్వరేతస్సు చ శబ్దే హీత్యాదిభిస్సూత్రైః - ఇదానీమూర్ధ్వరేతసో యజ్ఞాద్యభావాత్ తదఙ్గికా విద్యా న సమ్భవతీత్యాశఙ్క్యాహ. … … … … … … … …

(అత ఏవ చాగ్నీన్ధనాద్యనపేక్షేతి) యత ఊర్ధ్వరేతస ఆశ్రమిణో విద్యాసమ్బన్ధిత్వేన శ్రూయన్తే *బ్రహ్మసంస్థోఽమృతత్వమేతి *యే చేమేఽరణ్యే శ్రద్ధా తప ఇత్యుపాసతే *ఏతమేవ ప్రవ్రాజినో లోకమిచ్ఛన్తః ప్రవ్రజన్తి *యదిచ్ఛన్తో బ్రహ్మచర్యం చరన్తీత్యాదికయా - అత ఏవోర్ధ్వరేతస్సు విద్యా అగ్నీన్ధనాద్యనపేక్షా. అగ్నీన్ధనం - అగ్న్యాధానం. ఆధానపూర్వకాగ్నిహోత్రదర్శపూర్ణమాసాదికర్మానపేక్షా తేషు విద్యా. కేవలస్వాశ్రమవిహితకర్మాపేక్షేత్యర్థః. ……………………

అగ్నీన్ధనాద్యధికరణం సమాప్తమ్.

౨౬॥ సూ. సర్వాపేక్షా చ యజ్ఞాదిశ్రుతేరశ్వవత్ ॥

యది విద్యా యజ్ఞాద్యనపేక్షైవామృతత్వం సాధయతి - తర్హి గృహస్థేష్వపి తదనపేక్షైవ సాధయితుమర్హతి. యజ్ఞాదిశ్రుతిరపి *వివిదిషన్తీతి శబ్దాత్ కర్మణో వేదనాఙ్గతాం న ప్రతిపాదయతీతి. … …

అత ఆహ (సర్వాపేక్షేతి) యజ్ఞాదిసర్వకర్మాపేక్షైవ విద్యా కర్మవత్సు గృహస్థేషు. కుతః. (యజ్ఞాదిశ్రు

౨౪॥ సూ. తథా చైకవాక్యోపబన్ధాత్ ॥ ఉపబన్ధః - అన్వయః. (యథేతి) హిరణ్యదక్షిణ్యత్వవాక్యైకవాక్యతయోపబన్ధాత్ *సోరోదీదిత్యేవమాదేః కర్మవిధ్యర్థత్వమిత్యర్థః. ……………………

పారిప్లవార్థాధికరణం సమాప్తమ్.

౨౫॥ సూ. అత ఏవ చాగ్నీన్ధనాద్యనపేక్షా ॥ వ్యాఖ్యాతయోరధికరణయోః ప్రాసఙ్గికత్వమాహ (స్తుతిప్రసఙ్గాదితి) అస్యాధికరణస్య ప్రథమాధికరణేన సఙ్గతిమాహ (విద్యావన్త ఇతి) (ఆశఙ్క్యాహేతి) సూత్రే చశబ్దశ్శఙ్కాద్యోతక ఇతి భావః. కిం పరివ్రాజాం బ్రహ్మవిద్యాధికారోఽస్తి - నేతి. కిం యజ్ఞాద్యఙ్గికైవ విద్యా - ఉతాశ్రమప్రయుక్తధర్మాఙ్గికా. కిమూర్ధ్వరేతసాం విద్యాసమ్బన్ధప్రతిపాదకవాక్యాని విద్యాయా ఆశ్రమధర్మాఙ్గకత్వమవగమయన్తి - నేతి. న చేత్ - యజ్ఞాద్యఙ్గకత్వాద్విద్యాయాః పరివ్రాజామనధికారః. అవగమయన్తి చేత్ - ఆశ్రమధర్మాఙ్గకతయా పరివ్రాజాం బ్రహ్మవిద్యాధికారః. … … … … … … … … … … …

అతశ్శబ్దార్థమాహ (యత ఇతి) … … … … … … … … … … …

పరేత్విదం సూత్రమాద్యాధికరణఫలనిగమనపరమాహుః - అత ఏవ - విద్యాతః పురుషార్థత్వాద్విద్యయా ఫలోత్పత్తౌ న కర్మాపేక్షేతి. ఇదం చ నిగమనముత్పత్తావేవ కర్మాపేక్షేత్యనన్తరసూత్రే వక్ష్యతి. తదిదం మన్దఫలత్వాత్ అనాదరణీయం. పూర్వపక్షే యుక్త్యన్తరే సమ్భవతి సఙ్గతే చ సతి తన్నిరాసపరత్వం హి సప్రయోజనం. ఊర్ధ్వరేతఆశ్రమసద్భావ ఆసన్నత్వాత్ *అత ఇతి పరామర్శయోగ్యశ్చ. ……………………

అగ్నీన్ధనాద్యధికరణం సమాప్తమ్.

౨౬॥ సూ. సర్వాపేక్షా చ యజ్ఞాదిశ్రుతేరశ్వవత్ ॥ సఙ్గతిస్స్ఫుటా. కిం గృహస్థస్య యజ్ఞాదికర్మవతో విద్యాయామధికారః - ఉత తద్రహితస్యేతి. యజ్ఞాదికర్మ విద్యాఙ్గం - నేతి. *యజ్ఞేనేత్యాదిశ్రుతిర్విద్యాఙ్గతయా యజ్ఞాదికర్మ వినియుఙ్క్తే - నేతి. కిం కర్మణో విద్యోత్పాదకత్వం సమ్భవతి - నేతి. అసమ్భవే - వినియోగాభావాత్ యజ్ఞాదేర్విద్యాఙ్గత్వాభావాత్ తద్రహితస్య గృహస్థస్య విద్యాధికారస్సమ్భవేత్. సమ్భవతి చేత్ - వినియోగాద్యజ్ఞాదేర్విద్యాఙ్గతయా తద్వతో గృహస్థస్య విద్యాధికారః. (యజ్ఞాదిశ్రుతిరపీతి) ఇచ్ఛాసాధనత్వం వదతీతి భావః. … …

(యజ్ఞాదిసర్వకర్మాపేక్షైవేతి) సూత్రే ప్రతిజ్ఞాపదానన్తరశ్చశబ్దోఽవధారణార్థ ఇతి భావః.

తే॥) *తమేతం వేదానువచనేన బ్రాహ్మణా వివిదిషన్తి యజ్ఞేన దానేన తపసాऽనాశకేనేత్యాదినా యజ్ఞాదీనాం హి విద్యాఙ్గత్వేన శ్రూయన్తే. యజ్ఞాదినా వివిదిషన్తి-వేదితుమిచ్ఛన్తి. యజ్ఞాదిభిర్వేదనం ప్రాప్తుమిచ్ఛన్తీత్యర్థః. యజ్ఞాదీనాం జ్ఞానసాధనత్వే సత్యేవ యజ్ఞాదిభిర్జ్ఞానం ప్రాప్తుమిచ్ఛన్తీతి వ్యపదేశ ఉపపద్యతే- యథాఽసేర్హనన సాధనత్వే సత్యసినా జిఘాంసతీతి వ్యపదేశః. అతో యజ్ఞాదీనాం జ్ఞానసాధనత్వమవగమ్యతే. జ్ఞానం చ వాక్యార్థజ్ఞానాదర్థాన్తరభూతం ధ్యానోపాసనాదిశబ్దవాచ్యం విశదతమప్రత్యక్షతాపన్నస్మృతిరూపం నిరతిశయప్రియమహరహరభ్యాసాధేయాతిశయమాప్రయాణాదనువర్తమానం మోక్షసాధనమిత్యుక్తమస్మాభిః పూర్వమేవ. వక్ష్యతి చ *ఆవృత్తిరసకృదుపదేశాదిత్యాదినా. ఏవంరూపం చ ధ్యానమహరహరనుష్ఠీయమానైర్నిత్యనైమిత్తికకర్మభిః పరమపురుషారాధనరూపైః పరమపురుషప్రసాదద్వారేణ జాయత ఇతి యజ్ఞాదినా వివిదిషన్తీతి శాస్త్రేణ ప్రతిపాద్యతే. అతః కర్మవత్సు గృహస్థేషు యజ్ఞాదినిత్యనైమిత్తికసర్వకర్మాపేక్షా విద్యా. (అశ్వవత్) యథా గమనసాధనభూతోఽశ్వః స్వపరికరబన్ధపరికర్మాపేక్షః- ఏవం మోక్షసాధనభూతాపి విద్యా నిత్యనైమిత్తికకర్మపరికరాపేక్షా. తదిదమాహ స్వయమేవ భగవాన్ *యజ్ఞదానతపఃకర్మ న త్యాజ్యం కార్యమేవ తత్ । యజ్ఞో దానం తపశ్చైవ పావనాని మనీషిణామ్ *యతః ప్రవృత్తిర్భూతానాం యేన సర్వమిదం తతమ్ । స్వకర్మణా తమభ్యర్చ్య సిద్ధిం విన్దతి మానవ ఇతి. ……

సర్వాపేక్షాధికరణం సమాప్తమ్.

౨౭॥ సూ. *(శ్రీ॰భా॰) శమదమాద్యుపేతస్స్యాత్తథాపి తు తద్విధేస్తదఙ్గతయా తేషామవశ్యానుష్ఠేయత్వాత్ ॥ (శ్రీ॰భా॰) గృహస్థస్య శమదమాదీన్యప్యనుష్ఠేయాని- ఉత నేతి చిన్తాయామ్- ఆన్తరబాహ్యకరణవ్యాపారరూపత్వాత్ కర్మానుష్ఠానస్య, శమదమాదీనాం తద్విపరీతరూపత్వాచ్చ నానుష్ఠేయాని. … … …

(జ్ఞానసాధనత్వే సత్యేవేతి) కరణసాధ్యేచ్ఛయా వినా ఉపాన్తరసాధ్యేషు ప్రవృత్తిర్నోపపద్యతే - యథా స్వర్గేచ్ఛయా వినా స్వర్గార్థయజ్ఞాదౌ ప్రవృత్త్యనుపపత్తిః. ఏవం జ్ఞానేచ్ఛయా వినా తదర్థత్వాన్నిర్ధ్వన్య ప్రవృత్త్యనుపపత్తేః, సంజాతజ్ఞానేచ్ఛస్య చేచ్ఛానిర్వర్త్యప్రవృత్తిసాపేక్ష్యా, చ్ఛ యజ్ఞాదేరిచ్ఛాసాధనత్వం నోపపద్యత ఇతి భావః. జ్ఞానస్య న యజ్ఞాద్యపేక్షా - వాక్యాదేవ తదుత్పత్తేరిత్యత్రాహ (జ్ఞానం చేతి) (ఆప్రయాణాదనువర్తమానమితి) ఆగ్నేయోఽనువృత్త్యా తదఙ్గస్య కర్మణోఽనువృత్తిరపేక్షితేతి భావః. యజ్ఞాదిషు ప్రవృత్తిర్ధ్యానవిరోధినీ స్యాత్ - ప్రవృత్తిరూపత్వాదిత్యత్రాహ (ఏవంరూపం చేతి) అదృష్టద్వారోపకారకత్వాన్న దోష ఇత్యర్థః. … … … … …

*అశ్వవత్-రథచర్యాయోగ్యోఽశ్వో లాఙ్గలాకర్షణే యుజ్యతే-తథా ఫలోత్పత్తౌ న కర్మాపేక్షత ఇతి పరే వ్యాచక్షతే. ఫలోత్పత్తావనపేక్షత్వే ప్రాగనన్తరేఽప్యుత్పత్తావపేక్షైవ సూత్రప్రతిపాద్యా- *సర్వాపేక్షేతి ప్రతిజ్ఞాతత్వాత్. అతః పరోక్తవ్యాఖ్యానం క్లిష్టం.— అపరే తు విద్యాయాః ఫలోత్పత్తావనుగ్రాహకత్వేన యజ్ఞాద్యపేక్షాఽస్తి- నేతి విచార్య అస్తీతి సిద్ధాన్తయన్తి. యజ్ఞాదివాక్యే ఫలసిద్ధావపేక్షాప్రతీత్యభావాత్ - వేదనసాధనత్వమాత్రం హి ప్రాగవగమ్యతే- తేన న విద్యాయాః ఫలసిద్ధావుపకారకత్వం- అశాబ్దత్వాత్. *నిచాయ్య *తస్మిన్ దృష్టే *తమేవం విద్వానిత్యాదిభిరుత్పన్నస్య వేదనస్య మోక్షసాధనత్వేఽన్యానపేక్షత్వప్రతీతిస్వారస్యాచ్చ తదనుపపన్నం.— అన్యే తు విద్యాయా యజ్ఞాద్యపేక్షత్వే పరివ్రాజాం విద్యానధికారప్రసఙ్గాత్ గృహస్థస్యాపి యజ్ఞాద్యనపేక్షేతి పూర్వపక్షం కృత్వా-గృహిణాం పరివ్రాజాం చాపేక్షమాణేఽపి సఙ్గతినివృత్తిరూపపారివ్రాజ్యస్య గార్హస్థ్యస్థానవిహితత్వాత్, తద్గతనివృత్తిరూపయోర్గార్హస్థ్యపారివ్రాజ్యయోః గ్రహణాగ్రహణవద్వికల్పోపపత్తేః, పరివ్రాజకేషు విద్యాయామనపేక్షితస్య యజ్ఞాదికర్మణో గృహిష్వపేక్షా యుజ్యత ఇతి సూత్రద్వయమేకాధికరణం వర్ణయన్తి. తదయుక్తం- అధికరణభేదస్యైవ యుక్తత్వాత్. తథా హి-కిముభయం సిద్ధాన్తసూత్రం - తర్హి యతిష్వనపేక్షాయా, గృహిష్వపేక్షాయాః, పరస్పరవిరోధాదర్థ్యాభావాత్ సాధ్యద్వయం స్యాత్. తదానీమేకాధికరణ్యమయుక్తం. యద్యుచ్యేత- ఆద్యం సూత్రం పూర్వపక్షవిషయం-యతిష్వనపేక్షత్వాత్ గృహిష్వనపేక్షైవేత్యేవమర్థపరమితి. తన్న- యతిషు యజ్ఞానపేక్షవిద్యాధికారస్యాధికరణాన్తరసాధ్యత్వాత్, తస్య చ తన్మూలపూర్వపక్షస్యైకసూత్రప్రతిపాద్యత్వే వాక్యభేదప్రసఙ్గాచ్చ. *ఊర్ధ్వరేతస్సు చ శబ్దే హీత్యత్రైవ తత్పక్షస్య మూలభూతప్రాయికమిలితవచనవాచ్యం-విద్యానఙ్గత్వసమర్థనోపక్షేపణస్య సూత్రస్య విద్యాధికారసమర్థనపరత్వకల్పనే గౌరవప్రసఙ్గాత్. అత ఆద్యసూత్రస్యాధికరణాన్తరత్వం యుక్తం. తథా సత్యనన్తరాధికరణపూర్వపక్షహేతురర్థసిద్ధస్స్యాత్. అతోఽధికరణభేదస్స్వారసిక ఇత్యాహుః.

సర్వాపేక్షాధికరణం సమాప్తమ్.

౨౭॥ సూ. *(శ్రీ॰భా॰) శమదమాద్యుపేతస్స్యాత్తథాపి తు తద్విధేస్తదఙ్గతయా తేషామవశ్యానుష్ఠేయత్వాత్ ॥ (శ్రు॰ప్ర॰) సఙ్గతిః పూర్వపక్షే స్థాన

ఇతి ప్రాప్త ఉచ్యతే - యద్యపి గృహస్థః కరణవ్యాపారరూపకర్మసు ప్రవృత్తః - తథాపి స విద్యాంగశమదమాద్యుపేతస్స్యాత్. కుతః. (తదంగతయా తద్విధేః) విద్యాంగతయా తేషాం విధేః ॥తస్మాదేవంవిచ్ఛాన్తో దాన్త ఉపరతస్తితిక్షుస్సమాహితో భూత్వాఽఽత్మన్యేవాత్మానం పశ్యేదితి॥ విద్యోత్పత్తౌ చిత్తసమాధానరూపత్వేన దృష్టపరికరత్వాచ్ఛమాదీనాం- విద్యానిర్వృత్తయే తేషాం - శమాదీనామవశ్యానుష్ఠేయత్వాత్, చ్ఛాన్తాన్యప్యనుష్ఠేయాని. నచ కరణవ్యాపారతద్విపర్యయరూపత్వేన కర్మణాం శమదమాదీనాం చ పరస్పరవిరోధః - భిన్నవిషయత్వాత్. విహితేషు కరణవ్యాపారః - అవిహితేషు ప్రయోజనశూన్యేషు చ తదుపశమ ఇతి. నచ కరణవ్యాపారరూపకర్మసు వర్తమానస్య వాసనావశాచ్ఛమాదీనాముపాదేయత్వాసమ్భవః - విహితానాం కర్మణాం పరమపురుషారాధనతయా తత్ప్రసాదద్వారేణ నిఖిలవిపరీతవాసనోచ్ఛేదహేతుత్వాత్. అతో గృహస్థస్యాపి శమదమాదయోఽప్యనుష్ఠేయాః. ....

శమదమాద్యధికరణం సమాప్తమ్.

౨౮॥ సూ. ॥ సర్వాన్నానుమతిశ్చ ప్రాణాత్యయే తద్దర్శనాత్ ॥

వాజినాం ఛన్దోగానాం చ ప్రాణవిద్యాయాం ॥ నహ వా అస్యానన్నం జగ్ధం భవతి నానన్నం పరిగృహీతం భవతి ॥ నహ వా ఏవంవిది కించ నానన్నం భవతీతి ప్రాణవిదః సర్వాన్నానుమతిస్సంకీర్త్యతే. కిమియం సర్వాన్నానుమతిః ప్రాణవిద్యానిష్ఠస్య సర్వదా- ఉత ప్రాణాత్యయాపత్తావితి విశయే- విశేషానుపాదానాత్సర్వదా. ఇతి ప్రాప్త ఉచ్యతే (ప్రాణాత్యయ ఇతి) చశబ్దోఽవధారణే. ప్రాణాత్యయాపత్తావేవేత్యర్థః. కుతః. (తద్దర్శనాత్) దృశ్యతే హ్యన్యత్ర బ్రహ్మవిదామపి ప్రాణాత్యయాపత్తావేవ సర్వాన్నాభ్యనుజ్ఞా- కింపునః

ముఖేన స్ఫుటా. కిం విద్యానిష్ఠగృహస్థస్య శమాదీన్యుపాదేయాని- ఉత నేతి. కిం యజ్ఞాదీనాం శమాదీనాం చ విరోధోఽస్తి- నేతి. కిమత్ర విధీయమానాకరణవ్యాపారోపరతిరూపాశాన్తిర్యజ్ఞాదివ్యతిరిక్తవ్యాపారశాన్తిః- ఉత సర్వవ్యాపారశాన్తిః. సర్వశాన్తిశ్చేత్ - విరోధాదనుపాదేయాని. నచేత్ - అవిరోధాద్గృహస్థస్యాప్యుపాదేయాని. ... ...

(యద్యపీత్యాది) విహితత్వాత్, దృష్టముఖేనోపకారకత్వాచ్చ శమాద్యనుష్ఠేయమిత్యర్థః. (అవిహితేషు ప్రయోజనశూన్యేషు చేతి) శరీరధారణార్థమితభోజనాదివ్యావృత్త్యర్థం ప్రయోజనశూన్యేష్విత్యుక్తం. యద్వా - అవిహితేషు - అవిహితాప్రతిషిద్ధేషు. ప్రయోజనశూన్యేషు- ముముక్షోః ప్రయోజనశూన్యాని కామ్యకర్మాణి- తేష్విత్యర్థః. ... ...

పరే త్విదం సూత్రం పూర్వాధికరణేఽన్తర్భావ్య వ్యాచక్షతే- యజ్ఞేన వివిదిషన్తీతి వర్తమానాపదేశతయా న యజ్ఞాదివిధిః- కిన్తు యజ్ఞాదిపరికరవతీషు ఫలభాగావిద్యేతి విద్యాస్తుతిరిత్యాశఙ్క్య- ఏవం యజ్ఞాద్యనపేక్షాయామపి శమాద్యుపేతస్స్యాత్- శమాదీనాం విధానాత్, విహితానామవశ్యానుష్ఠేయత్వాత్, యజ్ఞాదీని చానుష్ఠేయాని- వివిదిషాసంయోగస్యాప్రాప్తత్వేన విహితత్వాత్. తాని బాహ్యతరాణి - శమాదీని తు ప్రత్యాసన్నసాధనానీతి. శఙ్కాతావదయుక్తా- యజ్ఞాద్యపేక్షయా శమాదేర్విరోధాభావాత్. తతశ్చ ॥తథాపీతి॥ యదర్థ్యం. వివిదిషాసంయోగస్యాప్రాప్తతయా యజ్ఞాదేరవ్యనుష్ఠేయత్వమవివక్షితమశాబ్దం చ. పూర్వసూత్రవివక్షితస్యాత్ర కథనమితి చేన్న- తతోఽపి వరం పూర్వసూత్రస్య స్తుత్యర్థతాపరత్వం విహాయ వివిదిషాసంయోగసమర్థనపరతయా వ్యాఖ్యానం. వివిదిషార్థత్వం చాయుక్తమిత్యుక్తం. తదభ్యుపగమేఽపి యజ్ఞాదీనాం శమాదీనాం చోపాదేయతాసమర్థనస్య నిష్ప్రయోజనత్వాభావాత్ సూత్రద్వయస్యైకాధికరణ్యమయుక్తమ్. ....

శమదమాద్యధికరణం సమాప్తమ్.

౨౮॥ సూ. ॥ సర్వాన్నానుమతిశ్చ ప్రాణాత్యయే తద్దర్శనాత్ ॥ బ్రహ్మవిదాం శమాదయోఽనుష్ఠేయా ఇత్యుక్తం - తత్ర భోజననియమరూపశ్శమవిశేషోఽస్తి- న వేతి విచార్యత ఇతి సఙ్గతిః. ప్రాణవిదస్సర్వాన్నానుమతిః కిం సర్వదా-ఉత ప్రాణసంశయాపత్తౌ. కిం బ్రహ్మవిద ఉషస్తస్య ప్రాణసంశయే సత్యుచ్ఛిష్టానుమతిదర్శనం ప్రాణవిదః సర్వాన్నానుమతేరాపద్విషయత్వమవగమయతి - నేతి. న చేత్ - సర్వదాఽనుమతిస్స్యాత్. బ్రహ్మవిదోఽపి ప్రాణసంశయేఽనుమతిమవగమయతి చేత్ - కైముత్యన్యాయాత్ ప్రాణవిదః సర్వాన్నానుమతిః ప్రాణసంశయాపత్తావేవ స్యాత్. ప్రాణవిద్యానిష్ఠస్యాపి సర్వాన్నానుమతేః దర్శనాద్బ్రహ్మవిదః కింపునస్సర్వాన్నానుమతిరితి పూర్వపక్షః. సూత్రం ప్రాణవిద్యామాత్రవిషయం- తథాపి బ్రహ్మవిదన్నానుమతిః పూర్వపక్షేఽభిప్రేతా. ... ...

ప్రాణవిదః. ఉషస్తిః కిల చాక్రాయణో బ్రహ్మవిదగ్రేసరో మటచీహతేషు కురుషు మహత్యాపదిభ్యగ్రామే వసన్ననశనేన ప్రాణసంశయమాపన్నః బ్రహ్మవిద్యానిష్పత్తయే ప్రాణానామనవసాదమాకాఙ్క్షమాణ ఇభ్యం కుల్మాషాన్ ఖాదన్తం భిక్షమాణస్తేన చ *ఉచ్ఛిష్టేభ్యో నేతో విద్యన్త ఇతి ప్రత్యుక్తః పునరపి * ఏతేషాం మే దేహీత్యుక్త్వా తేన చేభ్యేనోచ్ఛిష్టేభ్య ఆదాయ దత్తాన్ కుల్మాషాన్ ప్రతిగృహ్యానుపానం ప్రతిగ్రహమిభ్యేనార్థితః *ఉచ్ఛిష్టం మే పీతం స్యాదితి వదంశ్చాక్రాయణః *కిమేతే కుల్మాషా అనుచ్ఛిష్టా ఇతి ఇభ్యేన పర్యనుయుక్తః *న వా అజీవిష్యమిమానఖాదన్ కామో మ ఉదపానమితి - కుల్మాషాఖాదనే స్వస్య ప్రాణసంశయాపత్తేస్తావన్మాత్రఖాదనేన ధృతప్రాణస్య స్వస్యోచ్ఛిష్టోదకపానం కామకారితం నిషిద్ధం స్యాదిత్యుక్త్వా స్వఖాదితశేషం జాయాయై దత్త్వా తయా చ రక్షితాన్ పరేద్యుర్యాజనేనార్జిజీషయా జిగమిషుః పునరపి ప్రాణసంశయమాపన్నస్తానేవేభ్యోచ్ఛిష్టభూతాన్ స్వోచ్ఛిష్టభూతాన్ పర్యుషితాంశ్చ ఖాదన్ - అతో బ్రహ్మవిదామపి ప్రాణసంశయ ఏవ సర్వాన్నానుమతిదర్శనాదత్రావిశేషేణ కీర్తితమపి ప్రాణవిదస్సర్వాన్నీనత్వం ప్రాణాత్యయాపత్తావేవేతి నిశ్చీయతే.

౨౯॥ సూ. (శారీర) అబాధాచ్చ॥ (శారీర) *ఆహారశుద్ధౌ సత్త్వశుద్ధిః సత్త్వశుద్ధౌ ధ్రువా స్మృతిరితి బ్రహ్మవిదోఽప్యుత్పత్తావాహారశుద్ధివిధానాబాధాదపి బ్రహ్మవిదాం సర్వాన్నీనత్వమాపద్విషయమవగమ్యతే. ఏవం బ్రహ్మవిదామతిశయితశక్తీనామపి సర్వాన్నీనత్వస్యాపద్విషయత్వాత్ ప్రాణవిదోఽల్పశక్తేః సర్వాన్నానుమతిరాపద్విషయైవ. ....

౩౦॥ సూ. (శారీర) అపి స్మర్యతే॥ (శారీర) అపి చ - ఆపద్విషయమేవ సర్వాన్నీనత్వం బ్రహ్మవిదామన్యేషాం చ స్మర్యతే. *ప్రాణసంశయమాపన్నో యోఽన్నమత్తి యతస్తతః । లిప్యతే న స పాపేన పద్మపత్రమివామ్భసేతి. ....

౩౧॥ సూ. (శారీర) శబ్దశ్చాతోఽకామకారే॥ (శారీర) యతో బ్రహ్మవిదామన్యేషాం చ సర్వాన్నీనత్వమాపద్విషయమేవ - అత ఏవ సర్వేషామకామకారే శబ్దః - కామకారస్య ప్రతిషేధకః శబ్దో వర్తతే. అస్తి హి కఠానాం సంహితాయాం కామకారస్య ప్రతిషేధకః శబ్దః * తస్మాద్బ్రాహ్మణస్సురాం న పిబతి పాప్మనా నోత్సృజా ఇతీతి. పాప్మనా సంసృష్టో న భవానీతి మత్వా బ్రాహ్మణః సురాం న పిబతీత్యర్థః. ....

సర్వాన్నానుమత్యధికరణం సమాప్తమ్.

మటచీ- అశ్మవృష్టిః. ఇభ ఇతి ఇభ్యః- హస్తిపః. కుల్మాషః-మాషవిశేషః. బ్రహ్మవిదామపి సర్వాన్నానుమతిః ప్రాణాత్యయే- కింపునర్దుర్బలప్రాణవిద్యానిష్ఠస్యేతి కైముత్యన్యాయాత్సిద్ధాన్తః. ....

౨౯॥ సూ. (శారీర) అబాధాచ్చ॥ (శారీర) పూర్వసూత్రే బ్రహ్మవిదనుష్ఠానదర్శనాత్ కైముత్యన్యాయ ఉపపాదితః - అత్ర బ్రహ్మవిద్విషయవచనేన స ఏవ కైముత్యన్యాయ ఉపపాదితః. ....

౩౦॥ సూ. (శారీర) అపి స్మర్యతే॥ (శారీర) న కేవలం సర్వాన్నానుమతేర్బ్రహ్మవిద ఆపద్విషయత్వాత్ ప్రాణవిద ఆపద్విషయత్వం కల్ప్యం- సర్వేషామపి స్మృతౌ కణ్ఠోక్తమేవేతి భావః. ....

౩౧॥ సూ. (శారీర) శబ్దశ్చాతోఽకామకారే॥ (శారీర) బ్రాహ్మణశబ్దస్యాసఙ్కుచితవృత్తిత్వాత్ బ్రహ్మవిదామపీదం వాక్యం సాధారణం- కిం పునః ప్రాణవిద ఇతి భావః. ... ...

పరే చాపరే చ సర్వాన్నాసజ్ఞానం కింశబ్దాదివత్ విద్యాఙ్గం విధీయతే- ఉతస్తుత్యర్థం సఙ్కీర్త్యత ఇతి విచార్య - ఉపదేశస్య ప్రవృత్తికరత్వోపపత్తేః ప్రాణవిద్యాసన్నిధానాత్ అఙ్గవిధిః - భక్ష్యాభక్ష్యశాస్త్రం *న హ వా అస్యానన్నం భవతీతి వాక్యేన బాధ్యమితి పూర్వపక్షం కృత్వా - విధాయకాభావా

౩౨॥ సూ. విహితత్వాచ్చాశ్రమకర్మాపి॥

యజ్ఞాదికర్మాఙ్గికా బ్రహ్మవిద్యేత్యుక్తం- తానిచయజ్ఞాదీనికర్మాణ్యముముక్షుణా కేవలాశ్రమిణాప్యనుష్ఠేయాని- ఉత నేతిచిన్తాయాం- విద్యాఙ్గానాం సతాం కేవలాశ్రమశేషత్వే నిత్యానిత్యసంయోగవిరోధః ప్రసజ్యత ఇతి యజ్ఞాదీనాం కేవలాశ్రమధర్మత్వం న సమ్భవతి. ... ...

ఇతి ప్రాప్త ఉచ్యతే (ఆశ్రమకర్మాపీతి) ఆశ్రమస్య కర్మాపి భవతి. కేవలాశ్రమిణాప్యనుష్ఠేయానీత్యర్థః. కుతః. *యావజ్జీవమగ్నిహోత్రం జుహోతీత్యాదినా విహితత్వాత్ - జీవననిమిత్తతయా నిత్యవద్విహితత్వాదిత్యర్థః. ......

తథాచ విద్యాఙ్గతయా * తమేతం వేదానువచనేనేత్యాదినా విహితత్వాద్విద్యాశేషతయాప్యనుష్ఠేయానీత్యాహ.

౩౩॥ సూ. సహకారిత్వేనచ॥ విద్యోత్పత్తిద్వారేణ విద్యాసహకారితయాప్యనుష్ఠేయాని. అగ్నిహోత్రాదీనామివ జీవనాధికారస్య స్వర్గాధికారవద్వినియోగపృథక్త్వేనోభయార్థత్వం న విరుధ్యత ఇత్యర్థః. ......

న్న సర్వాన్నానుజ్ఞావిధిః- కింతు సర్వం ప్రాణస్యాన్నమితి విజ్ఞానప్రశంసార్థోఽర్థవాదః- ప్రాణాత్యయే హి సర్వాన్నానుజ్ఞా దృశ్యతే - న సర్వదేతి వ్యాచష్టే. తదయుక్తం- సూత్రేఽర్థవాదశబ్దాధ్యాహారేణ ప్రతిజ్ఞాయా వర్ణనీయత్వాత్. భాష్యోక్తయోజనాయాం హి ప్రాణాత్యయ ఏవైతావత్ప్రతిజ్ఞార్థః.——— అన్యేతు కిం సర్వాన్నానుమతిః క్రియతే - ఉతార్థవాద ఇత్యుపోద్ఘాతవిచారం కృత్వా - జ్యైష్ఠ్యశ్రైష్ఠ్యగుణకప్రాణవిద్యాఙ్గభూతస్య సర్వం ప్రాణస్యాన్నమితి జ్ఞానస్య ఫలత్వాత్ తదుక్తిరర్థవాదమాత్రమితి పూర్వపక్షం కృత్వా *సర్వమిదం ప్రాణస్యాన్నమితి వాక్యసామర్థ్యాత్ విధేః కల్ప్యత్వాత్, తత్ప్రతీతవిజ్ఞానతద్విధికల్పనాఽయోగాత్ యేన కేనచిదన్నేన ప్రాణో రక్షితవ్య ఇతి విధిరితి నిశ్చిత్య- పశ్చాత్స్వోద్వేచారమాహుః-కిమియం సర్వాన్నానుమతిః సర్వదా - ఉత ప్రాణాత్యయ ఇతి. అవిశేషాత్సర్వదేతి పూర్వపక్షః. అప్రతిషిద్ధాన్నే నాన్యదా రక్షణసిద్ధేః ప్రాణాత్యయ ఇతి సిద్ధాన్తః కృతః. తత్రోపోద్ఘాతచిన్తాయామప్రతీతవిజ్ఞానతద్విధికల్పనగౌరవం తదుక్తమయుక్తం - *స హోవాచ కిం మేఽన్నం భవిష్యతీత్యుక్త్వా *యత్కిఞ్చిదిదమాశ్వభ్య ఆశకునిభ్య ఇత్యుక్త్వా * న హ వా ఏవంవిది కించనానన్నమితి - ఏవంవిత్ఫలత్వేన వచనస్యాభిహితత్వాత్. అత ఏవాశ్రుతస్య ప్రాణరక్షణస్య తద్విధేశ్చ కల్పనమప్యయుక్తమ్. ......

సర్వాన్నానుమత్యధికరణం సమాప్తమ్.

౩౨॥ సూ. విహితత్వాచ్చాశ్రమకర్మాపి॥ అవాన్తరసఙ్గతిమాహ (యజ్ఞాదీతి) పరమప్రకృతేన సఙ్గతిరిత్యర్థః. కిం విద్యాఙ్గభూతాన్యాశ్రమకర్మాణి కేవలాశ్రమిణాప్యనుష్ఠేయాని- నేతి. కిమేషాం విద్యాఙ్గత్వే కేవలాశ్రమాఙ్గత్వం సమ్భవతి- నేతి. కిం కేవలాశ్రమాఙ్గత్వే నిత్యానిత్యసంయోగవిరోధః ప్రసజ్యతే- నేతి. ఆశ్రమాఙ్గత్వే విద్యాఙ్గత్వే చ కర్మాన్తరత్వమస్తి- నేతి చ. కర్మాన్తరత్వే సత్యేకస్య కర్మణో వినియోగపృథక్త్వాభావేన నిత్యానిత్యసంయోగవిరోధప్రసఙ్గేన కేవలాశ్రమాఙ్గత్వాసమ్భవాదముముక్షోరననుష్ఠేయాని. కర్మాన్తరత్వం నాస్తి చేత్ - వినియోగపృథక్త్వేన నిత్యానిత్యసంయోగవిరోధాభావాత్ కేవలాశ్రమాఙ్గత్వసమ్భవాత్ కేవలాశ్రమిణోప్యనుష్ఠేయాని. (నిత్యానిత్యసంయోగవిరోధ ఇతి) యావజ్జీవమనుష్ఠానం, మోక్షేచ్ఛానుగుణమనుష్ఠానం, చ విరుద్ధమిత్యర్థః. కేవలాశ్రమధర్మత్వం- ముముక్షారహితాశ్రమధర్మత్వం. ఆశ్రమిణీతి పాఠో దృష్టశ్చేత్ - కేవలశబ్దో ముముక్షుపరః. ... ...

(అనుష్ఠేయానీత్యర్థ ఇతి) యజ్ఞాదీని కర్మాణీత్యధ్యాహారః. ......

అనేన సఙ్గతముత్తరసూత్రార్థమాహ (తథా చేతి)

౩౩॥ సహకారిత్వేనచ॥ సముచ్చయవ్యావృత్త్యర్థం విద్యోత్పత్తిద్వారేణేత్యుక్తం. నిత్యానిత్యసంయోగవిరోధమాశఙ్క్యాహ (అగ్నిహోత్రాదీనామివేతి) (వినియోగపృథక్త్వేన) వినియోగః- శేషత్వజ్ఞాపకవిధిః. వినియోగపృథక్త్వదర్శనేన నిత్యానిత్యసంయోగవిరోధపరిహారస్యాత్ర ద్వయోః ఫలం- నత్వేకస్య - వినియోగద్వైవిధ్యస్యైకేనాదర్శితత్వాత్. ......

తద్వా దేవకర్మాన్తరత్వమపినాస్తీత్యాహ-

౩౪॥ సూ. ॥ సర్వథాపితఏవోభయలిఙ్గాత్ ॥ సర్వథా - విద్యార్థత్వేఆశ్రమార్థత్వేపితఏవయజ్ఞాదయఇతిప్రతిపత్తవ్యం- నకర్మస్వరూపభేదఇత్యర్థః. కుతః (ఉభయలిఙ్గాత్) ఉభయత్ర శ్రుతౌయజ్ఞాదిశబ్దైః ప్రత్యభిజ్ఞాప్యవినియోగాత్, కర్మస్వరూపభేదేప్రమాణాభావాచ్చ ....

---

౩౫. సూ. ॥ అనభిభవంచదర్శయతి ॥ ధర్మేణపాపమపనుదతీత్యాదిభిశ్చ తానేవ యజ్ఞాదిధర్మాన్నిర్దిశ్యతైర్విద్యాయాఅనభిభవం- పాపకర్మభిరుత్పత్తిప్రతిబన్ధాభావందర్శయతి. అహరహరనుష్ఠీయమానైర్హి యజ్ఞాదిభిర్విశుద్ధే ఽన్తఃకరణేప్రత్యహంప్రకృష్యమాణావిద్యోత్పద్యతే. అతస్తేఏవోభయత్ర యజ్ఞాదయః ....

విహితత్వాధికరణంసమాప్తమ్.

౩౬॥ సూ. ॥ అన్తరాచాపితుతద్దృష్టేః ॥

చతుర్ణామాశ్రమిణాంబ్రహ్మవిద్యాయామధికారోఽస్తి, విద్యాసహకారిణఆశ్రమధర్మా, ఇతిచోక్తం- యేపునరాశ్రమాన్తరావర్తన్తైవిధురాదయః- తేషాంబ్రహ్మవిద్యాయామధికారోఽస్తి - నవేతివిశయే-ఆశ్రమధర్మైతికర్తవ్యతాకత్వాద్విద్యాయాః, అనాశ్రమిణాంచాశ్రమధర్మాభావా, న్నాస్త్యధికారః. ... ...

ఇతిప్రాప్తఉచ్యతే (అన్తరాచాపిత్వితి) తుశబ్దఃపక్షవ్యావృత్త్యర్థః. చశబ్దోఽవధారణే.అన్తరావర్తమానానాం-అనాశ్రమిణామపివిద్యాయామధికారోఽస్త్యేవ. కుతః.(తద్దృష్టేః) దృశ్యతేహిరైక్వభీష్మసంవర్తాదీనామనాశ్రమిణామపిబ్రహ్మవిద్యానిష్ఠత్వం. నచాశ్రమధర్మైరేవవిద్యానుగ్రహఇతిశక్యంవక్తుం- యజ్ఞేనదానేనతపసానాశకేనేతిదానాదీనామాశ్రమేష్వనైకాన్తికానామప్యనుగ్రాహకత్వశ్రవణాత్. యథోర్ధ్వ

ఉత్తరసూత్రకృత్యమాహ (తద్వేతి)

౩౪॥ సూ. ॥ సర్వథాపితఏవోభయలిఙ్గాత్ ॥ అగ్నిహోత్రశబ్దస్యతుల్యత్వేపికుణ్డపాయినామయనాగ్నిహోత్రే మాసమగ్నిహోత్రంజుహోతీతివిహితేస్వరూపభేదోదృశ్యతఇత్యత్రాహ (కర్మస్వరూపభేదే ప్రమాణాభావాచ్చేతి) కర్మాన్తరత్వవ్యుదాసస్యతత్త్రైగాను స్తానంఫలమ్...

౩౫॥ సూ. ॥ అనభిభవంచదర్శయతి ॥ ఆదిశబ్దోయజ్ఞాదివాక్యపరః. అభ్యర్హితంపదతా • యజ్ఞేనదానేనేత్యాదినాయజ్ఞాదిధర్మానిర్దిష్టాః - అభ్యర్హితేనకించిత్కారంవదద్వాక్యమపియజ్ఞాదిపర్యాయశబ్దైననిర్దిశతీత్యర్థః. (దర్శయతి) శ్రుతిరితిశేషః. కించిత్కారంవివృణోతి (అహరహరితి) ... ...

•సర్వాపేక్షేతివిద్యాఙ్గత్వముక్తం- సహకారిత్వేనచేతిఫలవిరోధినిరసనేనసముసముచ్చయఉక్తఇత్యన్యే. విద్యాయావిశప్రతిబన్ధకనివర్తనశాస్త్రివశాత్, బ్రహ్మప్రాప్తినిత్యతయాసాధ్యత్వానుపపత్తేః, సహభావశ్రవణస్యాఙ్గభావవిషయతయాఽన్యథాసిద్ధత్వా,చ్ఛత్రభాగివిభాగకల్పనమయుక్తం. సూత్రభేదస్తుశఙ్కాభేదనిబన్ధనః. •ఉభయలిఙ్గాదితి- •తమేతంవేదానువచనేన అనాశ్రితఃకర్మఫలమిత్యాదిశ్రుతిలిఙ్గాత్స్మృతిలిఙ్గాచ్చసిద్ధజ్ఞానరూపాదిత్యాహుః తతోపిశ్రుతావేవవాక్యద్వయేప్రత్యభిజ్ఞాపనపరత్వంయుక్తం-అనన్యత్వస్యసాధ్యత్వాత్.......................

విహితత్వాధికరణంసమాప్తమ్.

౩౬॥ సూ. ॥ అన్తరాచాపితుతద్దృష్టేః ॥ అనాన్తరసఙ్గతిమాహ (చతుర్ణామితి) కింవిధురాదీనాంబ్రహ్మవిద్యాధికారోఽస్తి- నేతి. కింతేషాంసాఙ్గబ్రహ్మవిద్యోపసంహారసామర్థ్యమస్తి- నేతి. కిమాశ్రమాణాంసాధారణధర్మాఙ్గికావిద్యాభవతి-నేతి. తపసాబ్రహ్మచర్యేణేత్యాదివివిదిషాగోచరబృంహితంరైక్వాదీనాంవిద్యానిష్ఠత్వదర్శనంవిద్యాయాస్సాధారణధర్మాఙ్గకత్వమవగమయతి- నేతి. నచేత్ - సాధారణధర్మాఙ్గకత్వాసమ్భవాత్ సాఙ్గవిద్యోపసంహారాసామర్థ్యేనవిధురాదీనామనధికారః. అవగమయతిచేత్ - సాధారణధర్మాఙ్గకత్వేనవిద్యాయాః- తదుపసంహారసామర్థ్యాత్ విధురాదీనాంబ్రహ్మవిద్యాధికారః. విధురః- మృతదారః. ఆదిశబ్దాపాస్తాఽకృతదారః. ... ...

(నచేతి) ఆశ్రమధర్మానుపపత్త్యావర్ణధర్మైరనుగ్రహఉపపద్యతఇత్యర్థః. అనైకాన్తికానాం - అనియతానామ్.........................

రేతస్సువిద్యాసత్త్వదర్శనాదస్మి న్నాశ్రమాదివ్యతిరిక్తైరేవవిద్యానుగ్రహః క్రియతే- తథాఽనాశ్రమిష్వపివి ద్యాదర్శనాదాశ్రమానియతైర్ద్రవ్యోపవాసదానదేవతారాధనాదిభిర్విద్యానుగ్రహశ్శక్యతేకర్తుమ్. ....

౩౭॥ సూ. ❈ అపిస్మర్యతే॥ ❈ అపిచ- అనాశ్రమిణామపిజపాదిభిరేవవిద్యానుగ్రహః స్మర్యతే ❋జప్యేనాపిచసంసిద్ధ్యేద్బ్రాహ్మణో నాత్ర సంశయః। కుర్యాదన్యన్నవాకుర్యాన్మైత్రో బ్రాహ్మణఉచ్య తఇతి. సంసిద్ధ్యేత్ - జపాద్యనుగృహీతయావిద్యయాసిద్ధో భవతీత్యర్థః. ....

౩౮॥ సూ. ❈ విశేషానుగ్రహశ్చ॥ ❈ నకేవలంన్యాయస్మృతిభ్యామయమర్థస్సాధనీ యః- శ్రూయతేచానాశ్రమనియతైర్ధర్మవిశేషైర్విద్యానుగ్రహః ❋తపసాబ్రహ్మచర్యేణశ్రద్ధయా విద్యయా త్మానమన్విష్యేదితి. ....

౩౯॥ సూ. ❈ అతస్త్వితరజ్జ్యాయోలిఙ్గాచ్చ॥ ❈ తుశబ్దోఽవధారణే. అతః - అనాశ్ర మిత్వాదితరత్ - ఆశ్రమిత్వమేవజ్యాయః. అనాశ్రమిత్వమాపద్విషయం- శక్తస్యత్వాశ్రమిత్వమేవోపాదేయ మిత్యర్థః. భూయోధర్మకాల్పధర్మకయోరతుల్యకార్యత్వాత్. (లిఙ్గాచ్చ) స్మృతేరేవేత్యర్థః. స్మర్యతేచశక్తం ప్రత్యాశ్రమస్యోపాదేయత్వం ❋అనాశ్రమీనతిష్ఠేత్తుదినమేకమపిద్విజఇత్యాదినా. నివృత్తబ్రహ్మచర్యస్యమృత భార్యస్యచావైరాగ్యేసతిదారాలాభఆపత్. ....❋

విధురాధికరణంసమాప్తమ్.

౩౭॥ సూ. ❈ అపిస్మర్యతే॥ ❈ ❋బ్రాహ్మణః - బ్రహ్మవిద్యానిష్ఠః. అత్రజపాదినావిద్యానుగ్రహఃకథంజ్ఞాయతఇత్యత్రా హ (జపాద్యనుగృహీతయేతి) ....

౩౮॥ సూ. ❈ విశేషానుగ్రహశ్చ॥ ❈ విశేషశబ్దంసమాసంచవ్యాచష్టే (ధర్మవిశేషైర్విద్యానుగ్రహఇతి) ....

ఆశ్రమానియతధర్మైరేవానుగ్రహఉపపద్యతేచేత్ - ఆశ్రమప్రాప్తిశ్శాస్త్ర

విరాశ్రమాఉపేక్ష్యేరన్ - తతశ్చయజ్ఞాదిశ్రుతివైయర్థ్యంస్యాదిత్యత్రాహ.

౩౯॥ సూ. ❈ అతస్త్వితరజ్జ్యాయోలిఙ్గాచ్చ॥ ❈ (భూయోధర్మకాల్పధర్మకయోరతుల్యకార్యత్వాదితి) శక్తంప్రత్యతుల్యకా ర్యత్వాదిత్యర్థః. శ్రుతేరనుమాపకత్వాత్స్మృతిర్లిఙ్గశబ్దేనోచ్యతే. ఆపచ్ఛబ్దార్థమాహ (నివృత్తబ్రహ్మచర్యస్యేతి) పారివ్రాజ్యవ్యావృత్త్యర్థమాహ (అవైరాగ్యేసతీతి) బ్రహ్మనిష్ఠేష్వనుయాయివైరాగ్యంనామ- లోకాన్తరజన్మాన్తరభోగ్యనైరపేక్ష్యం- అతఇదమవైరాగ్యమవిరుద్ధం. యద్వా- గార్హస్థ్యధర్మశ్రద్ధా అవైరాగ్యం. ... ...

పరేచాపరేచ ❋అపిస్మర్యతఇతిసూత్రంసంవర్తాదీనామాశ్రమబహిష్ఠనగ్నచర్యాస్మరణపరంవ్యాచక్షతే- ❋విశేషానుగ్రహశ్చేత్యేతత్ ❋జప్యే నైవతుసంసిద్ధ్యేదిత్యనేనసాధారణధర్మవిశేషైర్విద్యానుగ్రహసమ్భవపరం, ❋అనేకజన్మసంసిద్ధఇతిపూర్వకృతసుకృతైర్విద్యానుగ్రహపరం, చవ్యా చక్షతే. తదయుక్తం - విద్యాయాస్సాధారణధర్మానుగ్రాహ్యత్వేనగ్నచరణస్యవిరుద్ధత్వాత్. నహినగ్నచర్యానామసర్వాశ్రమసాధారణోధర్మః. నతుక్వచిచ్చోదితః. అతస్సూత్రద్వయస్యసాధారణధర్మానుగ్రహపరశ్రుతిస్మృతివిషయత్వంయుక్తం. ఉన్మత్తచర్యాస్మరణేనాశ్రమానపేక్షత్వంసి ధ్యతీతిచేన్న- ఉన్మత్తచర్యాయాః ❋జనేనావమతోయోగీయోగసిద్ధించవిన్దతీతిజనావమానజనితయోగసిద్ధయేస్వప్రకర్షాచ్ఛాదనార్థత్వాత్, దృష్టేస మ్భవత్యదృష్టకల్పనస్యాన్యాయ్యత్వాత్, విధ్యన్తరాదర్శనాచ్ఛాదనార్థతయాప్యుపపన్నేనోన్మత్తాచరణేన విద్యాయాఆశ్రమనైరపేక్ష్యకల్పనా యోగాత్, తత్కల్పనస్య ❋అతస్త్వితరజ్జ్యాయఇత్యనన్తరసూత్రవిరోధా, దనాశ్రమిత్వనిషేధకవచనాన్తరవిరోధా, చ్చ. ❋లిఙ్గాచ్చేత్యేతస్య ❋అగ్నౌ గృహాఃపతేసుగృహపతిఃతేనైతి బ్రహ్మవిత్పుణ్యకృత్తైజసశ్చేతిగార్హస్థ్యప్రాశస్త్యగమకశ్రౌతలిఙ్గా, దనాశ్రమనిన్దాపరస్మృతిలిఙ్గా, చ్చేత్యర్థమాహుః. తత్ర జ్యాయస్త్వప్రతీతేరస్ఫుటత్వాచ్ఛ్రౌతలిఙ్గానాదరః. ....

విధురాధికరణంసమాప్తమ్.

౪౦॥ సూ. తద్భూతస్య తు నాతద్భావో జైమినేరపి నియమాత్తద్రూపాభావేభ్యః॥ నైష్ఠికవైఖానసపరివ్రాజకాశ్రమేభ్యః ప్రచ్యుతానామపి బ్రహ్మవిద్యాయామధికారోఽస్తి- నేతి. ఛ న్త్రాయాం- విధురాదివదనాశ్రమికాత్త్వైర్దానాదిభిర్విద్యానుగ్రహసమ్భవాదస్త్యధికారః. ... ...

ఇతి ప్రాప్త ఉచ్యతే (తద్భూతస్య తు నాతద్భావ ఇతి) తుశబ్దః పక్షవ్యావృత్త్యర్థః. తద్భూతస్య- నైష్ఠికాద్యాశ్రమనిష్ఠస్య నాతద్భావః. అతథాభావః- అనాశ్రమిత్వేనావస్థానం న సమ్భవతి. కుతః. తద్రూపాభావేభ్యో నియమాత్. తద్రూపాణి- తేషాం- నైష్ఠికాదీనాం రూపాణి- వేషాః. ధర్మా ఇత్యర్థః. తేషామభావాః- తద్రూపాభావాః. తేభ్యః శాస్త్రీయనియమాత్. నైష్ఠికాద్యాశ్రమప్రవిష్టానాం స్వాశ్రమధర్మనివృత్తిభ్యో నియచ్ఛన్తి హి శాస్త్రాణి *బ్రహ్మచార్యాచార్యకులవాసీ తృతీయోఽత్యన్తమాత్మానమాచార్యకులేఽవసాదయన్నితి, *అరణ్యమియాత్తతో న పునరేయాదితి, *సన్న్యస్యాగ్నిం న పునరావర్తయేదితి, చ. అతో విధురాదివన్నైష్ఠికాదీనామనాశ్రమిత్వేనావస్థానాసమ్భవాన్న తానధికరోతి బ్రహ్మవిద్యా. జైమినేరపీత్యవిగానం దర్శయన్నుక్తం స్వాభిమతం ద్రఢయతి.........................

అథ స్యాత్- నైష్ఠికాదీనాం బ్రహ్మచర్యాత్ప్రచ్యుతానాం ప్రాయశ్చిత్తాదధికారస్సమ్భవతి. అస్తి చ ప్రాయశ్చిత్తమధికారలక్షణే నిరూపితం *అవకీర్ణిపశుశ్చ తద్వదితి. అతః ప్రచ్యుతబ్రహ్మచర్యస్య ప్రాయశ్చిత్తసమ్భవాత్కృతప్రాయశ్చిత్తో బ్రహ్మవిద్యాయామధికరిష్యతీతి. తత్రాహ.

౪౧॥ సూ. నచాధికారికమపి పతనానుమానాత్తదయోగాత్॥ అధికారలక్షణోక్తమపి ప్రాయశ్చిత్తం నైష్ఠికాదీనాం తచ్ఛ్రిష్టానాం న సమ్భవతి. కుతః. (పతనానుమానాత్తదయోగాత్) నైష్ఠికాదీనాం ప్రచ్యుతానాం పతనస్మృతేస్తస్య ప్రాయశ్చిత్తస్యాసమ్భవాత్ *ఆరూఢో నైష్ఠికం ధర్మం యస్తు ప్రచ్యవతే ద్విజః। ప్రాయశ్చిత్తం న పశ్యామి యేన శుద్ధ్యేత్స ఆత్మహేతి. అతోఽధికారలక్షణోక్తం ప్రాయశ్చిత్తమితరబ్రహ్మచారివిషయమ్.........................

౪౨॥ సూ. ఉపపూర్వమపీత్యేకే భావమశనవత్తదుక్తం॥ నైష్ఠికాదీనాం బ్రహ్మ

౪౦॥ సూ. తద్భూతస్య తు నాతద్భావో జైమినేరపి నియమాత్తద్రూపాభావేభ్యః॥ విధురాదేర్విద్యాధికార ఉక్తః- అనాశ్రమిత్వసామ్యాత్ ఆశ్రమభ్రష్టానామపి విద్యాధికార ఇతి శఙ్కాయాం సఙ్గతిః. నైఖానసః- వానప్రస్థః. కిం నైష్ఠికాద్యాశ్రమభ్రష్టానాం బ్రహ్మవిద్యాధికారోఽస్తి- నేతి. కిమేషాం సాఙ్గవిద్యోపసంహారసామర్థ్యమస్తి- నేతి. కిమేషాం ప్రాయశ్చిత్తాత్ శుచిత్వం సమ్భవతి - నేతి. కిం * యో బ్రహ్మచారీ స్త్రియముపేయాదితి విహితం ప్రాయశ్చిత్తం సర్వబ్రహ్మచారివిషయం- ఉత నైష్ఠికాదివ్యతిరిక్తవిషయం. * ప్రాయశ్చిత్తం న పశ్యామీతి ప్రాయశ్చిత్తాభావస్మరణం కిం ప్రాయశ్చిత్తస్య వ్యతిరిక్తబ్రహ్మచారివిషయతామవగమయతి- నేతి. న చేత్- ప్రాయశ్చిత్తస్య సర్వవిషయతయా శుద్ధిసమ్భవేన సామర్థ్యాదధికారః. అవగమయతి చేత్ - ప్రాయశ్చిత్తస్యోపకుర్వాణవిషయతయా శుద్ధ్యసమ్భవేనాసామర్థ్యాత్ బ్రహ్మవిద్యానధికారః. ...
*బ్రహ్మచారీత్యాది శ్రుతిర్నైష్ఠికవిషయా...

అనన్తరసూత్రమవతారయతి (అథ స్యాదితి) అధికారలక్షణే- షష్ఠేఽధ్యాయే. * అవకీర్ణిపశుః- గర్దభః. * బ్రహ్మచార్యవకీర్ణీ నైరృతం గర్దభమాలభేతేత్యుక్తం- బ్రహ్మచర్యభ్రష్టోఽవకీర్ణీ- బ్రహ్మచర్యం - స్త్రీనియమః. సాధ్యసాధ్య వ్యతిరిక్తానాం క్రియాణామపి తుల్యా- తస్మాత్తేషామవకీర్ణిప్రాయశ్చిత్తం కర్తవ్యమితి పూర్వపక్షాభిప్రాయః.

౪౧॥ సూ. నచాధికారికమపి పతనానుమానాత్తదయోగాత్॥ తర్హ్యాధికారికప్రాయశ్చిత్తం కింవిషయమిత్యత్రాహ (అత ఇతి) యః ఉపకుర్వాణబ్రహ్మచారీ భ్రష్టః- తద్విషయమవకీర్ణిప్రాయశ్చిత్తమిత్యర్థః.........................

౪౨॥ సూ. ఉపపూర్వమపీత్యేకే భావమశనవత్తదుక్తం॥ ఇదం చోద్యసూత్రం. బ్రహ్మచర్యప్రచ్యవనస్య మహాపాతకమధ్యపరిగణితత్వాత్, ఉపకుర్వాణబ్రహ్మచారిణః స్త్రీనియమాతిక్రమస్యోపపాతకాన్తర్గతస్య ప్రాయశ్చిత్తకథనా, తస్య చ నైష్ఠికాదివ్యతిరేకాత్,

చర్యప్రచ్యవనముపపూర్వం- ఉపపాతకం- మహాపాతకేష్వపరిగణితత్వాదితి తత్ర ప్రాయశ్చిత్తస్యభావం- విద్యమానతామప్యేకేఆచార్యామన్యన్తే. (అశనవత్) యథామధ్వశనాదినిషేధస్తత్ప్రాయశ్చిత్తంచోపకుర్వాణస్యనైష్ఠికాదీనాంచసమానం. తదుక్తంస్మృతికారైః *ఉత్తరేషాంచైతదవిరోధీని. గురుకులవాసినోయదుక్తం - తత్స్వక్రమావిరోధ్యుత్తరేషామప్యాశ్రమిణాం భవతీత్యర్థః. తద్వదిహాపిబ్రహ్మచర్యప్రచ్యవనే ప్రాయశ్చిత్తసద్భావాద్బ్రహ్మవిద్యాయోగ్యతాప్యస్తి.........

౪౩॥ సూ. ⁅బహిస్తూభయథాపిస్మృతేరాచారాచ్చ॥⁆ తుశబ్దోముఖ్యాన్తరవ్యావృత్త్యర్థః. ఉపపాతకత్వేమహాపాతకత్వేప్యేతేబహిర్భూతాఏవబ్రహ్మవిద్యాధికారిభ్యః. బ్రహ్మవిద్యాయామనధికృతాఇత్యర్థః. కుతః. (స్మృతేః) పూర్వోక్తాత్ పతనస్మరణాత్. యద్యపికల్మషనిర్హరణాయతైశ్చ్యవ్యైశ్చ నైః ప్రాయశ్చిత్తాధికారోవిద్యతే. తథాపికర్మాధికారానుగుణశుద్ధిహేతుప్రాయశ్చిత్తంనసంభవతి. *ప్రాయశ్చిత్తంనపశ్యామియేనశుధ్యేత్సఆత్మహేతిస్మృతేరిత్యర్థః. (ఆచారాచ్చ) విశిష్టాహినైష్ఠికాదీన్భ్రష్టాన్కృతప్రాయశ్చిత్తానపివర్జయన్తి - తేభ్యోబ్రహ్మవిద్యాదికంనోపదిశన్తి. అతస్తేషాంనాస్తిబ్రహ్మవిద్యాయామధికారః.........

తద్భూతాధికరణంసమాప్తమ్.

ప్రాయశ్చిత్తంప్రాప్తమిత్యర్థః. *ఉత్తరేషాంచైతదవిరోధీత్యనేనైతద్భ్రష్టోపూర్వోక్తధర్మాః ప్రాయశ్చిత్తంచపరామృశతి స్వాశ్రమావిరోధిశబ్దః స్త్రీసంసర్గాదినిమిత్తప్రాయశ్చిత్తాదేర్గృహస్థాదిష్వనాపాతార్థః.........

సిద్ధాన్తసూత్రమాహ.

౪౩॥ సూ. ⁅బహిస్తూభయథాపిస్మృతేరాచారాచ్చ॥⁆ *ఉభయథేత్యపపంవ్యాచష్టే (ఉపేతి) అతిదేశవచనేనప్రాయశ్చిత్తంప్రాప్తం, పతనస్మృతిశ్చాऽస్తి-తయోశ్చకథమవిరోధఃస్యాదిత్యయత ఇత్యత్రాహ(యద్యపీతి) కల్మశక్తిస్త్వియం- ప్రత్యవాయకరీ, వైదికకర్మాధికారప్రతిబన్ధకరీ, సజాతీయకర్మరుచికరీ, చేతి. తత్రకానిచిత్ప్రాయశ్చిత్తానిశక్తిత్రయవినాశకాని- కానిచిదన్యతమశక్తివినాశకాని. అత్రాతిదేశపతనస్మృత్యవిరోధే2 తిదేశస్మృతిః ప్రత్యవాయజననశక్తివినాశకంప్రాయశ్చిత్తమాహ-పతనస్మృతిస్తువైదికకర్మాధికారశక్తివినాశకప్రాయశ్చిత్తాభావమాహ - * యేనశుధ్యేదిత్యుక్తత్వాత్. తస్మాదవిరోధః. అతోऽతిదేశసిద్ధప్రాయశ్చిత్తైస్సరకానుభవశుభావేऽప్యపతనస్మృతివచనాన్న బ్రహ్మవిద్యాధికారఇత్యర్థః. ఆచారాచ్చేతిసూత్రఖణ్డోపాదానం. వర్జనఫలమాహ (నోపదిశన్తీతి) *అనాశ్రమీనతిష్ఠేదిత్యనాశ్రమిత్వంనిషిద్ధం- ఆశ్రమభ్రంశోపినిషిద్ధః- ఏవంనిషేధసమానైకఫలకత్వనిద్యాధికారో, ఽన్యత్రాప్యధికారః. ఉచ్యతే - అనాశ్రమిణామపివిద్యాధికారశ్శాస్త్రత్వంచశ్రుతం- ఆశ్రమప్రచ్యుతానాంతునతథేతివిశేషఇతి. ... ...

పరేతుతద్భూతస్యైత్యేకం సూత్రంపృథగధికరణంవదన్తి - తత్రోర్ధ్వరేతసామాశ్రమప్రత్యవరోహః ప్రామాణికః - నవేతిసంశయః. తేబ్రహ్మవిద్యాధికారసిద్ధ్యర్థం. పూర్వాశ్రమధర్మస్యాసస్థానికర్మయోగాదినావాసమ్భవతీత్యుక్త్వానియమశ్రుత్యాతదప్రామాణికత్వంసిద్ధాన్తయన్తి. *నచాధికారికమపీత్యధికరణాన్తరంనైష్ఠికాదీనామాశ్రమభ్రష్టానాంప్రాయశ్చిత్తసద్భావాసద్భావవిషయంవదన్తోऽసద్భావఇతిసిద్ధాన్తయన్తి. యదాఆశ్రమభ్రష్టానాంప్రత్యవాయవచనాన్నిదృశ్యన్తే, ప్రాయశ్చిత్తాసద్భావోపిసంశయస్పదంభవతి,- తదాకథంభ్రంశస్యసద్భావేప్రమాణవిరుద్ధత్వేచసన్దేహః-అతస్సన్దేహాభావాద్విచారోऽనుపపన్నః. అతః *నాతద్భావఇతిసూత్రమపిమూలవిచారేహేతుర్నస్యం.———ఏకాధికరణ్యమప్యుక్తాంఅపరిహామపిప్రచ్యుతిరస్తి-నేతివిచారఉక్తన్యాయాదనుపపన్నః.——— అన్యేషామపితద్భూతసూత్రస్యపృథగధికరణత్వంసంశయాభావాదయుక్తం. *ఆశ్రమాదాశ్రమంగచ్ఛేదిత్యవిశేషవచనాత్, పతనవచనస్యానాశ్రమిత్వరూపేణప్రచ్యవనవిషయత్వసమ్భవా, చ్చవిచారఇతిచేన్న - *సన్యస్యాగ్నింనపునరావర్తయేదిత్యాశ్రమప్రత్యవరోహనిషేధశ్రుతేస్స్ఫుటార్థతయాసమ్భావితార్థాన్తరస్మృతివచనేనసన్దేహానుదయాత్. అవిదితనిషేధవాక్యస్యసన్దేహోదయఇతిచేత్-అవిదితస్మృతివచనస్యసన్దేహాభావాదనారమ్భస్స్యాత్. విదితస్మృతివచనస్యావిదితనిషేధవాక్యస్యసన్దేహఇతిచేత్-తర్హితత్తదేకదేశాజ్ఞాననిమిత్తసన్దేహస్యాదనన్తాధికరణకల్పనప్రసఙ్గః. *నచాధికారికమితి-ఊర్ధ్వరేతసామాశ్రమభ్రష్టానాంప్రాయశ్చిత్తాభావస్మరణాత్ విద్యానధికారఇతిపూర్వపక్షసూత్రంకృత్వా*వార్ధుషికత్వంవ్రతాచ్చ్యుతిరితివ్రతచ్యుతేరుపపాతకత్వాత్, మద్యశనోపపాతకప్రాయశ్చిత్తస్యాత్రాపిప్రాప్తిస్మరణా, చ్ఛ్రుతస్యావకీర్ణిప్రాయశ్చిత్తస్యబ్రహ్మచారిత్వసామాన్యేననైష్ఠికేపిప్రాప్తత్వాత్, * వానప్రస్థోదీక్షాభేదేకృచ్ఛ్రంద్వాదశరాత్రంవర్ధ

౪౪॥ సూ. స్వామినః ఫలశ్రుతేరిత్యాత్రేయః॥

కర్మాఙ్గాశ్రయాణ్యుద్గీథాద్యుపాసనాని కిం యజమానకర్తృకాణి-ఉతర్త్విక్కర్తృకాణీతి చిన్తాయాం- యజమానకర్తృకాణీత్యాత్రేయో మన్యతే. కుతః. (ఫలశ్రుతేః) వేదాన్తవిహితేషు దహరాద్యుపాసనేషు ఫలోపాసనయోరేకాశ్రయత్వదర్శనాత్, ఇహ చ క్రతుఫలప్రతిబన్ధరూపస్యోద్గీథోపాసనఫలస్య యజమానాశ్రయత్వశ్రవణాత్, ఇత్యర్థః. నచ గోదోహనాదివదఙ్గాశ్రయత్వేన యజమానకర్తృకత్వాసమ్భవః-గోదోహనాదిష్వప్యధ్వర్యుకర్తృకప్రణయనాశ్రయగోదోహనోపాదానస్యైవాశక్యం- ఇహ తూద్గాతృకర్తృకేప్యుద్గీథే తస్యోద్గీథాదేః రసతమత్వానుసన్ధానం యజమానేనైవ కర్తుం శక్యతే..........

ఇతి ప్రాప్తేఽభిధీయతే.

౪౫॥ సూ. ఆర్త్విజ్యమిత్యౌడులోమిస్తస్మై హి పరిక్రీయతే॥ ఆర్త్విజ్యం-ఋత్విజః కర్మోద్గీథాద్యుపాసనమిత్యౌడులోమిరాచార్యో మన్యతే. కుతః. తస్మై హి- ప్రయోజనాయ ఋత్విక్పరిక్రీయతే. ఫలసాధనభూతస్య సాఙ్గస్య క్రతోరుపాదానాయేత్యర్థః. కర్మవిధిషు *ఋత్విజో వృణీతే *ఋత్విగ్భ్యో దక్షిణాం దదాతీతి ఋత్విక్కర్తృకత్వశాస్త్రేణ ఫలసాధనభూతం సాఙ్గం కర్మ ఋత్విగ్భిరనుష్ఠేయమిత్యవగమ్యతే - తదన్తర్గతాని కాయికాని మానసాని చ కర్మాణి ఋత్విక్కర్తృకాణ్యేవ. నచ శక్త్యశక్తిస్యనిబన్ధనం.

యేదిత్యాదివచనాత్, ప్రాయశ్చిత్తాభావస్మృతేః ప్రాయశ్చిత్తగౌరవాభిప్రాయత్వసమ్భవాత్, చ- ప్రాయశ్చిత్తాభావస్మరణస్యమూలాదర్శనాత్, తత్సద్భావస్మరణస్య బ్రహ్మచారిత్వాదిరూపసామాన్యన్యాయమూలత్వేన శాస్త్రసంస్పర్శసమ్భవాత్, *శాస్త్రస్థావాతన్నిమిత్తత్వాదితి న్యాయేన శాస్త్రసంస్పర్శవతః ప్రాబల్యాత్, ప్రాయశ్చిత్తేన బ్రహ్మవిద్యాధికార ఇతి *ఉపపూర్వమితి సూత్రేణ సిద్ధాన్తయన్త్యన్యే. *ఉపపూర్వమపీత్యేకే *బహిస్తూభయథాపీతి సూత్రస్వారస్యవిరోధాత్తదయుక్తం. ఏకఇత్యపదేశపూర్వపక్షత్వం, తుశబ్దేనతద్వ్యావృత్తి, రుభయథాశబ్దేన పతనీయత్వేఽపతనీయత్వే చ బహిష్కార్యత్వం, హి ప్రతీయతే. ప్రాయశ్చిత్తాభావస్మరణస్య న శాస్త్రసంస్పర్శ ఇత్యప్యయుక్తం - బాధకాభావే శ్రుతిమూలత్వసిద్ధేః. శాస్త్రసంస్పృష్టం ప్రాయశ్చిత్తస్మరణం బాధకమితి చేన్న- *యేన శుధ్యేదితి ప్రాయశ్చిత్తాభావవచనస్య శుద్ధిహేత్వభావవిషయత్వాత్, ప్రాయశ్చిత్తసద్భావవచనస్య తు కల్మషనిబర్హణవిషయత్వేనాప్యుపపత్తేః అధికారాపాదకప్రాయశ్చిత్తసద్భావానవగమకతయా, చ విరోధాభావాత్ బాధకత్వానుపపత్తేః. అనన్యథాసిద్ధం హి బాధకం *బహిస్తూభయథాపీతి సూత్రమకృతప్రాయశ్చిత్తానామాశ్రమభ్రష్టానామనధికారసమర్థనపరమధికరణాన్తరం వర్ణయన్తి. తదప్యయుక్తం- సంశయాభావాత్. ప్రాయశ్చిత్తతో విశుద్ధ్యాసందిగ్ధాయామకృతప్రాయశ్చిత్తతయా నిశ్చితాశుద్ధీనాం కథం బ్రహ్మవిద్యాధికారసమ్భావనా. నను *ఇన్ద్రనార్థముశుష్కాణాం బ్రహ్మణానామవకాశ్యమిత్యాదేరుపపాతకత్వాత్, తాదృశం కుర్వతామితరైస్సంవ్యవహారాదినా స్త్రియానుష్ఠానాదిదర్శనాత్, ఆశ్రమభ్రంశస్యాప్యుపపాతకత్వావిశేషాత్, తత్సంశయ ఇతి చేత్. తర్హి అనధికార ఇతి సిద్ధాన్తోఽనుపపన్నః- అశుష్కగ్రమశాతనాదికారిణః కర్మానధికారాసంవ్యవహారరూపహేత్వభావస్య భవద్భిరేవోక్తత్వాత్. ఉపపాతకేష్వపి గురులఘుపాపకారిషు హేతుసద్భావ ఇతి చేత్-తర్హి తేషు పూర్వోక్తన్యాయేన సంశయాభావాదేవానారమ్భణీయతా.................

తద్భూతాధికరణం సమాప్తమ్.

౪౪॥ సూ. స్వామినః ఫలశ్రుతేరిత్యాత్రేయః॥ ఇదమధికరణం ప్రాసఙ్గికం. ఉపాసనానుష్ఠాతృననుష్ఠాతృవిభాగప్రసఙ్గేనోద్గీథోపాసనాదేరనుష్ఠాతృననుష్ఠాతృవిభాగ విన్తాక్రియత ఇతి సఙ్గతిః. క్రత్వఙ్గాశ్రయాణ్యుపాసనాని కిం యజమానకర్తృకాణి-ఉత ఋత్విక్కర్తృకాణీతి కిం దహరాద్యుపాసనానామివ ఫలికర్తృకత్వం న్యాయ్యం- ఉత గోదోహనాదేరివర్త్విక్కర్తృకత్వం. కిం గోదోహనాదిషు ఋత్విక్కర్తృకత్వం యజమానేనాశక్యోపాదానతయా-ఉత సాఙ్గప్రధానానుష్ఠానాయ ఋత్విక్పరిక్రయశ్రవణాత్. అశక్యతయా చేత్-తదభావాత్ఫలికర్తృకత్వోపపత్తేః యజమానకర్తృకత్వం. పరిక్రయణశ్రవణాచ్చేత్- గోదోహనాదావివర్త్విక్కర్తృకత్వస్య న్యాయ్యత్వాత్ ఋత్విక్కర్తృకత్వం. ఉద్గీథాద్యుపాసనానీత్యుక్తే ఉపాసనస్య కర్మాఙ్గత్వం మా భూదితి కర్మాఙ్గాశ్రయాణీత్యుక్తం. (నచేత్యాది) ప్రణయనస్యాధ్వర్యుకర్తృకత్వాత్ తదాశ్రయస్య గోదోహనస్యోపాదానం యజమానేన ఫలాశ్రయభూతేనాపి కర్తుమశక్యం- అత్ర తు శక్యత్వాత్ ఫలాశ్రయ ఏవ కర్తేత్యర్థః. ....

సిద్ధాన్తసూత్రమాహ.

౪౫॥ సూ. ఆర్త్విజ్యమిత్యౌడులోమిస్తస్మై హి పరిక్రీయతే॥ తస్మై ప్రయోజనాయేతి చతుర్థీవ్యాఖ్యానం. ఫలసాధనేత్యాదినా తచ్ఛబ్దవ్యాఖ్యానం. *పరిక్రియత ఇత్యేతద్వివృణోతి (కర్మవిధిష్వితి) తతః కిమిత్యత్రాహ (తదన్తర్గతానీతి) (నచశక్త్యశక్తిస్యనిబన్ధనమితి) శ

యద్యప్యుద్గీథాద్యుపాసనంపురుషార్థః-తథాపిక్రత్వధికృతాధికారత్వాత్, తత్క్రతోశ్చసాఙ్గస్యఋత్విక్కర్తృకత్వాత్, *యదేవవిద్యయాకరోతి - తదేవవీర్యవత్తరమితిఋత్విక్కర్తృకక్రియోపయోగిత్వేనవిద్యాయాస్తదేకకర్తృకత్వశ్రవణాత్, ఋత్విక్కర్తృకాణ్యేతాని. దహరాదిషూపాసనేషుఋత్విక్కర్తృకత్వాశ్రవణాత్, * శాస్త్రఫలంప్రయోక్తరీతిన్యాయాచ్చఫలికర్తృకత్వమేవ. ....

స్వామ్యధికరణంసమాప్తమ్.

౪౬॥ సూ. సహకార్యన్తరవిధిఃపక్షేణతృతీయంతద్వతోవిధ్యాదివత్ ॥

* తస్మాద్బ్రాహ్మణఃపాణ్డిత్యంనిర్విద్యబాల్యేనతిష్ఠాసేత్ బాల్యంచపాణ్డిత్యంచనిర్విద్యాథమునిరిత్యత్రబాల్యపాణ్డిత్యవన్మౌనమపివిధీయతే. ఉతానూద్యతఇతివిశయే- మౌనపాణ్డిత్యశబ్దయోర్జ్ఞానార్థత్వాత్ *పాణ్డిత్యంనిర్విద్యేతివిహితమేవజ్ఞానం *అథమునిరిత్యనూద్యతే - విధిశబ్దోనహ్యత్రశ్రూయతఇతి. ... ...

ఏవంప్రాప్తేబ్రూమః (సహకార్యన్తరవిధిరితి) తద్వతః - విద్యావతః. (విధ్యాదివత్) విధీయతేఇతి యజ్ఞాదిస్సర్వాశ్రమధర్మఃశమదమాదిశ్చవిధిశబ్దేనోచ్యతే. ఆదిశబ్దేనశ్రవణమననేగృహ్యేతే. సహకార్యన్తరవిధిరిత్యత్రాపి- విధీయతఇతివిధిః. సహకార్యన్తరంవిధిశ్చేతిసహకార్యన్తరవిధిః. ఏతదుక్తంభవతి- యథా

హిఋత్విజాఽన్యేనక్రియమాణమన్యేనకర్తుమశక్యం-తస్మాద్వచననిబన్ధనంగోదోహనేఫలికర్తృకత్వమిత్యర్థః. అఙ్గత్వేనతిహిఋత్విక్కర్తృకత్వం-నేదముఞ్జమిత్యాహ (యద్యపీతి) పరిహరతి (తథాపీతి) ఋత్విక్కర్తృకకర్మోపయోగిత్వేనప్రోక్షణాదివదిదమపిఋత్విక్కర్తృకం-అఙ్గప్రాయన్యాయాదిత్యభిప్రేత్యాహ (క్రత్వధికృతేతి) (యదేవవిద్యయేతి) ఋత్విక్కర్తృకకర్మణావీర్యవత్తరత్వసాధనభూతాయాః విద్యాయాః ... యాఅన్తరఙ్గబహిరఙ్గన్యాయేనాసన్నర్త్విక్కర్తృకత్వంన్యాయ్యమితిన్యాయోపేతాత్ * విద్యయాకరోతీతివాక్యస్వారస్యాచ్చోద్గీథాద్యుపాసనానిఋత్విక్కర్తృకాణీత్యర్థః. *ఏవంవిద్ధవైబ్రహ్మయజ్ఞంయజమానంసర్వాంశ్చర్త్విజోఽభిరక్షతి * తస్మాదుహైవంవిదుద్గాతాబ్రూయాత్కంతేకామమాగాయానీత్యాదివాక్యైఃఋత్విక్కర్తృకవేదనఫలస్యయజమానగామిత్వప్రతిపాదనంతుహేతుతయాఽనుసన్ధేయం-తస్యన్యాయసిద్ధార్థానువాదరూపత్వాత్తన్మూలయుక్తిమాత్రసాపేక్షత్వంభాష్యే. దహరాదిషుఫలికర్తృకత్వేకోవిశేషఇత్యత్రాహ (దహరాదిష్వితి) ఋత్విక్కర్తృకత్వాశ్రవణంద్వైవిధ్యమిత్యర్థః. తచ్ఛ్రవణమన్యత్రఫలికర్తృకత్వస్యాపవాదకమ్. ....

స్వామ్యధికరణంసమాప్తమ్.

౪౬॥ సూ. సహకార్యన్తరవిధిఃపక్షేణతృతీయంతద్వతోవిధ్యాదివత్ ॥ పూర్వంయజ్ఞాదిశ్శమాదిశ్చవిద్యాసహకారీనిరూపితః- ఇదానీంసహకార్యన్తరంనిరూప్యతఇతిసఙ్గతిః.అధికరణాన్తరాణితుసఙ్గతివిశేషప్రాప్తాని. మననస్యప్రవృత్తిరూపత్వేపిధ్యానాలమ్బనశుభాశ్రయగోచరత్వేనాతద్ధావరేభ్యోయజ్ఞాదిభ్యశ్శమాదిభ్యశ్చవిలక్షణత్వాదతత్ప్రోదరత్వసాధర్మ్యేణయజ్ఞాదీన్ శమాదీంశ్చనిరూప్యపశ్చాన్మననంనిరూప్యతే. శుభాశ్రయగోచరత్వవైలక్షణ్యాద్యజ్ఞాదేశ్శమాదేశ్చమధ్యేనిరూపణాభావః. విద్యాసహకారిత్వసామ్యాత్తదుభయతదనుబన్ధిచిన్తానన్తరంనిరూపణంప్రాప్తమిత్యుక్తంభవతి. కిమస్మిన్వాక్యేమౌనంవిధీయతే- ఉతానూద్యతఇతి. కింపాణ్డిత్యమేవమౌనం- ఉతార్థాన్తరంమననరూపమితి. కిమననంవిధాతుంయోగ్యం-ఉతనేతి. కింమననస్యయజ్ఞాదిశ్రుతివిరోధోఽస్తి- ఉతనేతి. కింమననంకర్మానుష్ఠానప్రతిక్షేపకం-ఉతనేతి. స్వప్రకరణేప్రకరణాన్తరేచకథితయాశ్రమధర్మానుక్తిర్మననస్యకర్మానుష్ఠానప్రతిక్షేపకత్వముపోద్బలయతి- ఉతనేతి. కింకతిపయోక్తిరనుక్తానాదరమూలైవస్యాత్ - ఉతానుక్తప్రదర్శనార్థాచస్యాదితి. యదాకతిపయోక్తిరనుక్తానాదరమూలైవస్యాత్-తదానీంతత్తత్ప్రకరణభేదేనసర్వాశ్రమధర్మాణామనుక్తత్వావిశేషాదనాదరగర్భ్యాతదనుక్తిఃమననస్యాశ్రమధర్మప్రతిక్షేపకత్వముపోద్బలయతీతితత్ప్రతిక్షేపకత్వేమననస్యయజ్ఞాదిశ్రుతివిరుద్ధత్వేనవిధాతుమయోగ్యత్వాన్మౌనశబ్దోమననపరత్వాయోగేనప్రాప్తపాణ్డిత్యానువాదీతిమౌనమనూద్యతఇతిఫలంస్యాత్. యదాకతిపయోక్తిరనుక్తప్రదర్శనార్థాపిభవేత్ - తదానీంతత్తత్ప్రకరణభేదేనాశ్రమధర్మాణామనుక్తత్వావిశేషేప్యనుక్తైరనాదరగర్భత్వాభావాత్తదుక్తిర్మననస్యాశ్రమధర్మప్రతిక్షేపకత్వంనోపోద్బలయతీతిమననస్యతదప్రతిక్షేపకతయాయజ్ఞాదిశ్రుతివిరోధాభావేనవిధాతుంయోగ్యత్వాత్ మౌనశబ్దోనవాక్యాన్తరప్రాప్తపాణ్డిత్యానువాదీతిమౌనస్యవిధేయత్వంఫలంస్యాత్. *తద్వతః- విద్యావతఃతృతీయం- మౌనంసహకార్యన్తరరూపోవిధిః-సహకారిత్వేనవిధేయం. యజ్ఞదానశమదమాదివత్. పక్షేణ- ప్రకృష్టమననశీలేవ్యాసాదౌప్రయోగదర్శనాదితిసూత్రార్థః. (మౌనపాణ్డిత్యశబ్దయోర్జ్ఞానార్థత్వాదితి) మౌనశబ్దస్యమననార్థత్వాత్, మననస్యశ్రవణప్రతిష్ఠార్థజ్ఞానవిశేషరూపత్వాత్, పణ్డితశబ్దస్యవిద్వద్విషయతాప్రసిద్ధే, శ్చమౌనపాణ్డిత్యశబ్దయోర్జ్ఞానార్థత్వం. ... ...

తద్వతఇతివ్యాఖ్యేయంపదం. విధిశబ్దంవ్యాచష్టే, (విధీయతఇతి) పదార్థాఉక్తాః- అథసూత్రస్యవాక్యార్థమాహ (ఏతదితి) ....

* తమేతం వేదానువచనేన బ్రాహ్మణా వివిదిషన్తి యజ్ఞేన దానేనేత్యాదినా *శాన్తో దాన్త ఇత్యాదినా చ సహకారియజ్ఞాదిశ్శమదమాదిశ్చ విధీయతే, యథా చ *శ్రోతవ్యో మన్తవ్య ఇతి శ్రవణమననే చార్థప్రాప్తే విద్యాసహకారిత్వేన గృహ్యేతే,-తథా *తస్మాద్బ్రాహ్మణః పాణ్డిత్యం నిర్విద్యేత్యాదినా పాణ్డిత్యం బాల్యం మౌనమితి త్రితయం విద్యాయాస్సహకార్యన్తరం విధీయత ఇతి. మౌనం చ పాణ్డిత్యాదర్థాన్తరమిత్యాహ (పక్షేణేతి) మునిశబ్దస్య పక్షేణ ప్రకృష్టమననశీలే వ్యాసాదౌ ప్రయోగదర్శనాత్ మౌనం పాణ్డిత్యబాల్యయోర్ద్వయోస్తృతీయం. యద్యపి *అథ మునిరిత్యత్ర విధిప్రత్యయో న శ్రూయతే- తథాపి మౌనస్యాప్రాప్తత్వాద్విధేయత్వమఙ్గీకరణీయం అథ మునిః స్యాదితి. ఇదం చ మౌనం శ్రవణప్రతిష్ఠార్థాన్మననాదర్థాన్తరభూతముపాసనాలక్షణస్య పునఃపునస్సంశీలనం- తద్భావనారూపం. తదేవం వాక్యార్థః- *బ్రాహ్మణః విద్యావాన్పాణ్డిత్యం నిర్విద్య- ఉపాస్యం బ్రహ్మతత్త్వం పరిశుద్ధం పరిపూర్ణం చ విదిత్వా. శ్రవణమననాభ్యాం ప్రాప్తం వేదనం ప్రతిలభ్యేత్యర్థః. తచ్చ భగవద్భక్తికృతసత్త్వవివృద్ధికృతం- యథోక్తం *నాహం వేదైరిత్యారభ్య *భక్త్యా త్వనన్యయా శక్యః- జ్ఞాతుమితి. శ్రుతిశ్చ *యస్య దేవే పరా భక్తిః *నాయమాత్మా ప్రవచనేనేత్యాదికా: బాల్యేన తిష్ఠాసేత్ - బాల్యస్వరూపం చానన్తరమేవ వక్ష్యతే. బాల్యం చ పాణ్డిత్యం చ నిర్విద్యాథ మునిస్స్యాత్ - బాల్యపాణ్డిత్యే యథావదుపాదాయ పరిశుద్ధే పరిపూర్ణే బ్రహ్మణి మననశీలో భవేత్ నిదిధ్యాసనరూపవిద్యావాన్ స్యాత్. ఏవమేవ త్రితయోపాదానేన లబ్ధవిద్యో భవతీత్యాహ *అమౌనం మౌనం చ నిర్విద్యాథ బ్రాహ్మణ ఇతి. అమౌనం- మౌనేతరసహకారికలాపః. తం చ మౌనం చ యథావదుపాదానో విద్యాకాష్ఠాం తదేకనిష్ఠాం ప్రాప్య ఆలభేతేత్యర్థః *స బ్రాహ్మణః కేన స్యాదితి- ఉక్తాదుపాయాదన్యస్యోపాయస్యాప్రవృత్తే *యేన స్యాత్తేనేదృశ ఏవేతి - యేన మార్గేణ వర్తేత తేన బ్రాహ్మణః స్యాదిత్యుక్తం- తేనైవేదృశః స్యాత్ - న కేనాప్యన్యేనోపాయేనేతి పరిహృతం. అతస్సర్వేషామాశ్రమేషు స్థితస్య విహితో యజ్ఞాదిస్స్వాశ్రమధర్మవత్పాణ్డిత్యాదికం మౌనతృతీయం విద్యాయాస్సహకార్యన్తరం విధీయతే. ....

అథ స్యాత్ - యది సర్వేష్వాశ్రమేషు స్థితానాం విహితాన్తత్తదాశ్రమధర్మసహకారిణో మౌనతృతీయస్య విద్యా బ్రహ్మప్రాప్తిసాధనముచ్యతే- కథం తర్హి ఛాన్దోగ్యే *అభిసమావృత్య కుటుమ్బే శుచౌ దేశ ఇత్యారభ్య *స ఖల్వేవం వర్తయన్యావదాయుషం బ్రహ్మలోకమభిసమ్పద్యతే న చ పునరావర్తత ఇతి యావదాయుషం గార్హస్థ్యధర్మేణ స్థితిదర్శనముపపద్యతే. అత ఆహ.

౪౮॥ సూ. కృత్స్నభావాత్తు గృహిణోపసంహారః॥ తుశబ్దశ్చోద్యం వ్యావర్తయతి. (కృత్స్నభావాత్) కృత్స్నేషు భావాత్. కృత్స్నేష్వాశ్రమేషు విద్యాయాస్సద్భావాత్ గృహిణోఽప్యస్తీతి తేనోపసంహారః- తస్మాత్సర్వాశ్రమధర్మప్రదర్శనార్థో గృహిణోపసంహార ఇత్యభిప్రాయః. ....

తథైతస్మిన్నపి వాక్యే *బ్రాహ్మణాః పుత్రైషణాయాశ్చ విత్తైషణాయాశ్చ లోకైషణాయాశ్చ వ్యుత్థాయాథ భిక్షాచర్యం చరన్తీతి పారివ్రాజ్యైకాన్తధర్మం ప్రతిపాద్య *తస్మాద్బ్రాహ్మణః పాణ్డిత్యం నిర్విద్యేత్యాదినా పారివ్రాజ్యధర్మస్థితిహేతుకమౌనతృతీయసహకారివిధానం ప్రదర్శనార్థమిత్యాహ.

౪౯॥ సూ. మౌనవదితరేషామప్యుపదేశాత్॥ సర్వైషణావినిర్ముక్తస్య భిక్షాచరణపూర్వకమౌనోపదేశః సర్వేషామాశ్రమధర్మాణాం ప్రదర్శనార్థః. కుతః. ఏవంవిధమౌనోపదేశవదితరేషామాశ్రమిణామపి *త్రయో ధర్మస్కన్ధా ఇత్యారభ్య *బ్రహ్మసంస్థోఽమృతత్వమేతీతి బ్రహ్మప్రాప్త్యుపదేశాత్.

౪౮॥ సూ. కృత్స్నభావాత్తు గృహిణోపసంహారః॥ ....

౪౯॥ సూ. మౌనవదితరేషామప్యుపదేశాత్॥ (ఏవంవిధమౌనోపదేశవత్) సర్వైషణావినిర్ముక్తస్య భిక్షాచరణపూర్వకమౌనోపదేశవదిత్యర్థః.... ... ...

ఏతేతు విద్యాసహకారిణో మౌనస్య బాల్యపాణ్డిత్యవద్విధిః. *గార్హస్థ్యమాచార్యకులం మౌనం వానప్రస్థమితి ప్రకరణాన్మునిశబ్దస్య చతుర్థాశ్రమ

ఉపపాదితశ్చ పూర్వమేవ బ్రహ్మసంస్థశబ్దః సర్వాశ్రమిసాధారణ ఇతి. అతస్స్వాశ్రమోక్తం యజ్ఞాదిసర్వాశ్రమధర్మవన్మౌనం తృతీయః పాణ్డిత్యాదిర్విద్యాసహకారిత్వేన విధీయత ఇతి. ....

సహకార్యన్తరవిధ్యధికరణం సమాప్తమ్.

పరత్వవ్యవచ్ఛేదాయాహ * తృతీయమితి - తృతీయమిదం మౌనం. జ్ఞానాతిశయరూపమిత్యర్థః. విద్యావత్త్వే ప్రాప్తేఽప్యతిశయః - కింవిధినేత్యత్రాహ * పక్షేణేతి - యస్మిన్పక్షే భేదదర్శనప్రాబల్యాద్విద్యోపక్రమవేళాయామేకత్వజ్ఞానస్య నాతిశయః - తస్మిన్పక్షే విధిః- దర్శపూర్ణమాసవిధ్యాదావఙ్గవిధివత్. హాఙ్క్రమే బాల్యాది ప్రధానేఽపి ఛాన్దోగ్యే గృహిణోపసంహారః కథమిత్యత్రాహ * కృత్స్నభావాత్తు గృహిణోపసంహార ఇతి - గృహిణో యజ్ఞాదికర్మాణ్యహింసేన్ద్రియసంయమనాదీని చ యథాసమ్భవం విద్యన్తే - అతస్తేనోపసంహారః - నతు గార్హస్థ్యమాత్రపర్యవసానాదితి. మౌనగార్హస్థ్యాశ్రమద్వయోపన్యాసాదితరాశ్రమాభావశఙ్కాం వ్యుదస్యతి * మౌనవదితరేషామప్యుపదేశాదితి - యథా మౌనగార్హస్థ్యాశ్రమౌ ప్రామాణికౌ - తథా వానప్రస్థగురుకులవాసావపి- ఉపదేశావిశేషాత్. బహువచనం తత్ప్రభవాన్తరప్రభేదాపేక్షయేతి వర్ణయన్తి. తత్ర తావత్ షష్ఠీసమాసాదపి సహకార్యన్తరం విధేయమిత్యయుక్తం- *విద్యాదివద్విధిశబ్దస్య విధేయవాచిత్వాత్, తద్వైకరూప్యస్యోచితత్వాచ్చ. తస్యాపి విధానవాచిత్వే షష్ఠ్యన్తాధ్యాహారప్రసక్తిః. తృతీయవిధిశబ్దయోస్సామానాధికరణ్యే సత్యేకవాక్యత్వం స్యాత్ - వ్యధికరణత్వేతు తస్య తృతీయం మౌనం విధీయత ఇతి వాక్యభేదకల్పనం స్యాత్. తచ్చ నిష్ప్రయోజనం. కించ- * విద్యాదివద్విధిశబ్దస్య విద్యాఙ్గభూతయజ్ఞాదివిషయత్వం యుక్తం- అఙ్గమాత్రే దృష్టాన్తసమర్పణాదపి విద్యాఙ్గత్వే దృష్టాన్తసమర్పణౌచిత్యాత్. * పక్షేణేత్యత్ర భేదదర్శనప్రాబల్యాదతిశయో విధేయ ఇత్యధ్యాహారోఽపి వ్యాసాదౌ ప్రయోగాదిత్యధ్యాహారౌచిత్యాత్, జ్ఞానార్థస్య మునిశబ్దస్య తద్విశేషవిషయత్వే హేతోర్వక్తవ్యత్వాత్. విద్యావతోఽతిశయప్రాప్తేరవిధేయత్వశఙ్కా చాపాకరణీయేతి చేన్న - అతిశయమాత్రవాచిత్వాభావాన్మునిశబ్దస్య. ముఖ్యాశ్రయమననసంహితోఽధ్యేయం - తత్సాక్షిత్వం ప్రయోగాత్, మౌనశబ్దస్య ధ్యానసమాధిపర్యాయత్వాభావాత్,. తత్త్వద్విషయవిశేషసంశీలనం హి మననం- నతు నిరన్తరస్మృతిః, న చ సమాధిః, తచ్చ విద్యావతస్సిద్ధమితి చేన్న- *తద్వత ఇతి పదస్య ప్రారబ్ధవిద్యావిషయత్వాత్. తచ్చానుక్తసహకారిసాపేక్షత్వాదవగమ్యతే. బ్రాహ్మణశబ్దశ్చ న జాతివాచీ- *అథ బ్రాహ్మణ ఇత్యుక్తేః. జాతిస్తు ప్రాగేవ సిద్ధా. * కృత్స్నభావాదిత్యనన్తరసూత్రస్య చేతరాశ్రమసద్భావపరత్వమయుక్తం- * విధిర్వా ధారణవదిత్యత్రాశ్రమవిధీనాముపపాదితత్వాత్. యదా ఆశ్రమాన్తరస్య విద్యాఙ్గత్వే విరోధపరిహారపరం *కృత్స్నభావాదితి సూత్రం- తదా ప్రదర్శనార్థతయా వ్యాఖ్యానే సమీచీనముత్తరం స్యాత్ -నతు గృహస్థైకకృత్స్నత్వాత్ తస్మాద్బ్రహ్మచర్యమౌనాదిసద్భావపరత్వేన వ్యాఖ్యానే. అత ఏవ కథం గృహిణః కృత్స్నమిత్యాశఙ్క్య మౌనవచ్ఛమాదీనామపి గృహమేధిని ఉపదేశాదితి- కార్త్స్న్యోపపాదకత్వేన తృతీయసూత్రస్య వ్యాఖ్యానమప్యయుక్తం- పూర్వసూత్రస్య గృహస్థైకకృత్స్నధర్మపరత్వాభావాత్.—అన్యేతు *ఏతమేవ విదిత్వా మునిర్భవతీతి వాక్యస్యైతదర్థత్వా, త్ఫలార్థవాదస్స్యాత్- బ్రాహ్మణ్యసాహచర్యాచ్చ *అథ మునిరితి విద్యాఫలకీర్తనమితి పూర్వపక్షం కృత్వా- మౌనం నామ పారివ్రాజ్యం విధీయతే-*గార్హస్థ్యమాచార్యకులం మౌనం వానప్రస్థమితి ప్రయోగాత్, భవతీత్యధ్యాహారాదప్యపూర్వతయా భవేదిత్యధ్యాహారస్య యుక్తత్వాత్, పూర్వత్ర *వ్యుత్థాయాథ భిక్షాచర్యం చరన్తీతి పారివ్రాజ్యప్రస్తావాత్,. స్తుతేశ్చ విధ్యర్థత్వాచ్చ *మునిర్భవతీత్యత్రాపి లిఙ్యమేవార్థ ఇతి. బ్రాహ్మణ్యమపి న విద్యాఫలం- కింతు సహకార్యన్తరం విధేయం. తచ్చ సర్వాశ్రమధర్మపరిత్యాగరూపం- దుర్వాససస్సంవర్తాదీనాం నగ్నచర్యాదర్శనాత్, *నైతాదృశం బ్రాహ్మణస్యాస్తి విత్తం యథైకతా సమతా సత్యతా చ, శీలం స్థితిర్దణ్డనిధానమార్జవం తతస్తతశ్చోపరమః క్రియాభ్య ఇతి భారతవచనాత్,. ఇదం చ యతీనామేవ- సంవర్తస్యైవాప్రవ్రజ్యకరణదర్శనాదితి సిద్ధాన్తయన్తి. బాల్యపాణ్డిత్యాపేక్షయా తృతీయం మౌనం న నిత్యవదనుష్ఠేయం- కింతు పక్షేణ-ఇచ్ఛయా వికల్పేన. విధ్యాదివత్ -*అథ యద్యజ్ఞ ఇత్యాచక్షత ఇత్యాదివాక్యోక్తయజ్ఞేష్టసత్త్రాయణానాశకాయనారణ్యాయనాదివత్. తేషు మౌనస్యాపరస్తాత్ గార్హస్థ్యస్యామరణాచ్ఛ్రవణాత్. ఛాన్దోగ్యే గృహిణోపసంహారః తత్ర విద్యాపరికరసద్భావాత్ -నతు మౌనబ్రాహ్మణ్యాదిరహితత్వాదిత్యాహుః. *మౌనవదిత్యధికరణాన్తరం- బ్రహ్మచర్యవానప్రస్థయోః న విద్యాఙ్గత్వం-అవిధానాదితి పూర్వపక్షం కృత్వా *తమేతమిత్యాదివాక్యే వేదానువచనతపోనాశకశబ్దైర్వాక్యాన్తరైశ్చ బ్రహ్మచారిణాం వానప్రస్థానాముపదేశాద్విద్యాఙ్గత్వమితి సిద్ధాన్తయన్తి- అత్ర బ్రూమః- ఫలకీర్తనమితి పూర్వపక్షోఽనుపపన్నః- జ్ఞానవ్యతిరేకేణ ఫలవిశేషవాచిత్వాప్రతీతేః. జ్ఞానమేవ చేత్ ఫలం- తర్హి పాణ్డిత్యానువాద ఇతి పూర్వపక్షో యుక్తః. పారివ్రాజ్యవిధిరితి సిద్ధాన్తోఽప్యనుపపన్నః-*వ్యుత్థాయ భిక్షాచర్యం చరన్తీతి పూర్వత్రైవ విహితత్వాత్. లిఙాద్యశ్రవణముభయత్ర తుల్యం. విధికల్పనం తు తత్రైవోచితం- బహ్వర్థసాధారణ్యాన్మునిశబ్దాదపి తత్ర పారివ్రాజ్యస్ఫుటప్రతీతేః. న చ బ్రాహ్మణ్యం నామ సర్వాశ్రమధర్మపరిత్యాగః- అశాబ్దత్వాత్. *తతస్తతశ్చోపరమః క్రియాభ్య ఇతి వచనం తు లౌకికవ్యాపారవిషయతయోపపన్నం. సంవర్తాదీనాం నగ్నచర్యావచనం న సర్వాశ్రమధర్మత్యాగే ప్రమాణం - జనావమానకృతయోగసిద్ధయే స్వప్రకర్షచ్ఛాదనార్థతయాప్యుపపన్నత్వాత్. అప్రవ్రజ్యకరణేన గార్హస్థ్యాపరిత్యాగావగమాత్, ఆశ్రమధర్మాణామాత్మధ్యానస్యైవచ్ఛన్నానుష్ఠానసమ్భవాచ్చ. తథా హి స్మరన్తి *యం న సన్తం న చాసన్తం నాశ్రుతం న బహుశ్రుతం । న సువృత్తం న దుర్వృత్తం వేద కశ్చిత్స బ్రాహ్మణః । గూఢధర్మాశ్రితో విద్వానజ్ఞాతచరితం చరేత్ । అన్ధవజ్జడవచ్చాపి మూకవచ్చ మహీం చరేదితి. ద్వితీయసూత్రే గృహిణోపసంహారస్య నిర్వాహ్యత్వాదాద్యసూత్రే * పక్షేణేతి పారివ్రాజ్యస్య వికల్పేనోపాదేయత్వం

౪౯॥ సూ. అనావిష్కుర్వన్నన్వయాత్ ॥

*తస్మాద్బ్రాహ్మణః పాణ్డిత్యం నిర్విద్య బాల్యేన తిష్ఠాసేదిత్యత్ర విదుషా బాల్యముపాదేయతయా శ్రుతం. బాలస్య భావః కర్మ వా బాల్యం. బాలభావస్య వయోఽవస్థావిశేషస్యానుపాదేయత్వాత్ తత్ర బాల్యకర్మ చేదత్ర కిం బాలస్య కర్మ కామచారాదికం సర్వం విదుషోపాదేయం, ఉత డమ్భాదిరహితత్వమాత్రమితి విశయే. విశేషాభావాత్సర్వముపాదేయం. నియమశాస్త్రాణి చ విశేషవిధినాఽనేన బాధ్యన్త ఇతి. ... ...

ఏవం ప్రాప్తేఽభిధీయతే (అనావిష్కుర్వన్నితి) బాలస్య యత్స్వభావానావిష్కారరూపం కర్మ తదుపాదదానో వర్తేత విద్వాన్. కుతః. (అన్వయాత్) తస్యైవాన్వయాత్. *బాల్యేన తిష్ఠాసేదిత్యస్మిన్విధౌ తస్యైవ హ్యన్వయసమ్భవః. ఇతరేషాం విద్యావిరోధిత్వశ్రవణాత్ *నావిరతో దుశ్చరితాన్నాశాన్తో నాసమాహితః। నాశాన్తమానసో వాపి ప్రజ్ఞానేనైనమాప్నుయాత్ *ఆహారశుద్ధౌ సత్త్వశుద్ధిరిత్యాదిషు. .....

అనావిష్కారాధికరణం సమాప్తమ్.

౫౦॥ సూ. ఐహికమప్రస్తుతప్రతిబన్ధే తద్దర్శనాత్ ॥

ద్వివిధా విద్యా — అభ్యుదయఫలా, ముక్తిఫలా, చ. తత్రాభ్యుదయఫలా స్వసాధనభూతైః పుణ్యకర్మభిః పుణ్యకర్మానన్తరమేవ ఉత్పద్యతే — ఉతానన్తరం కాలాన్తరే వేత్యనియమ ఇతి సంశయః. పూర్వకృతైః పుణ్యకర్మభిర్హి విద్యా జాయతే — యథోక్తం భగవతా *చతుర్విధా భజన్తే మాం జనాస్సుకృతినోఽర్జునేతి. సాధననిర్వృత్తైః శక్త్యహేత్వభావాదనన్తరమేవ.... ... ...

చాసముగ్ధనీయం. విద్యాఙ్గత్వేన గార్హస్థ్యస్య ప్రామాణికత్వబుద్ధౌ సత్యాం పారివ్రాజ్యనియమశఙ్కానుపపత్తేః. *తద్వత ఇత్యస్య విద్యావత ఇతి వ్యాఖ్యానమనుచితం. న తు బాల్యపాణ్డిత్యవత ఇతి. విద్యాయాః ప్రకృతత్వాత్, పారివ్రాజ్యనియమస్యాసముగ్ధనీయత్వాచ్చ. యతో మౌనబ్రాహ్మణశబ్దౌ న పారివ్రాజ్యసర్వాశ్రమధర్మత్యాగపరౌ. కింతు శుభాశ్రయమనననిదిధ్యాసనలాభపరౌ. అత ఏవ తయోరనియతత్వమప్యనుపపన్నం. సర్వాసు విద్యాసు శుభాశ్రయమననస్యాపేక్షితత్వాత్, ఉపాసనస్య నిదిధ్యాసనరూపత్వాచ్చ. ద్వితీయసూత్రనిర్వాహో బాదరాయణోక్తః. బ్రహ్మచర్యవాన ప్రస్తయోర్విద్యాఙ్గత్వ ర్యాఙ్గోపకరణయోఽధికరణాన్తరత్వం చ *మౌనవదితరేషామప్యుపదేశాత్ ఇతి సూత్రస్యాయుక్తం. *సర్వాపేక్షా చ యజ్ఞాదిశ్రుతేరశ్వవత్ *తమేతమిత్యాదివాక్యేన విద్యాయాస్సర్వాశ్రమధర్మాఙ్గకత్వస్య సమర్థితత్వాత్ ....

సహకార్యన్తరవిధ్యధికరణం సమాప్తమ్.

౪౯॥ సూ. *అనావిష్కుర్వన్నన్వయాత్ ॥ సఙ్గతిస్స్ఫుటా. బాల్యోపాదానే కిం కామచారాదికమప్యుపాదేయం, ఉత దమ్భాద్యనావిష్కరణమేవ. కిం బాల్యశబ్దస్సర్వబాలకర్మపరః, ఉత దమ్భాద్యనావిష్కారరూపబాలస్వభావవిశేషపరః. *నావిరత ఇత్యాది శ్రుతిః కిం బాల్యశబ్దస్యానావిష్కారపరతామవగమయతి. నేతి. న చేత్ — సర్వబాలకర్మపరతయా బాల్యశబ్దస్య — కామచారాదేరుపాదేయత్వం. అవగమయతి చేత్ — అనావిష్కారపరత్వం బాల్యశబ్దస్య — దమ్భాదిరాహిత్యమేవోపాదేయం స్యాత్. నను కథం రాగప్రాప్తస్య కామచారాదేర్విధేయత్వశఙ్కా. నైవం. రాగప్రాప్తస్యాపి ఋతుగమనాదేర్నియమనార్థం విధానదర్శనాత్. ఋతుగమనం నాత్ర నిషిద్ధం. రాగప్రాప్తనిషిద్ధం కథం విధేయమితి చేన్న. ప... ప్యనిషిద్ధపదార్థవిధానస్య సమ్భావితత్వాత్. (నియమశాస్త్రాణి చేతి) నియమశాస్త్రాణి బ్రహ్మవిద్వ్యతిరిక్తవిషయాణీతి భావః. ... ...

రాద్ధాన్తమాహ (ఏవం ప్రాప్త ఇతి) (బాలస్యేతి) స్వభావః — అకుటిలత్వాదిః. నియమశాస్త్రాణాం బ్రహ్మవిద్వ్యతిరిక్తవిషయత్వం పరిహృతం. ఏవం చానేన మన్త్రస్య విశేషతో నియమదర్శనాదిత్యర్థః..............................

అనావిష్కారాధికరణం సమాప్తమ్.

౫౦॥ సూ. *ఐహికమప్రస్తుతప్రతిబన్ధే తద్దర్శనాత్ ॥ అఙ్గవిన్యాకృతా. ఆశ్రమనిష్ఠాసిద్ధిసముదాయో నిరూప్యత ఇతి సఙ్గతిః. కి... విద్యోపాసనం స్వసాధనపుణ్యకర్మానన్తరమేవోత్పద్యతే — ఉతానన్తరం కాలాన్తరే వేత్యనియమః. కిం తదుత్పత్తేః ప్రతిబన్ధస్సమ్భవతి. నేతి. న చేత్ — ఆనన్తర్యనియమః. సమ్భవే త్వనియమః. ఉద్గీథాద్యుపాసనరహితయజ్ఞాదికృత్యైర్విద్యానిష్పత్తావయం విచారః. విద్యాయాః పుణ్యహేతుకత్వే నిర్ధార్యాయం విచార ఇత్యత్రాహ (యథోక్తమితి)..............................

ఐహికాధికరణం సమాప్తమ్.

ఇతిప్రాప్తఉచ్యతే (ఐహికమప్రస్తుతప్రతిబన్ధఇతి) ఐహికం- అభ్యుదయఫలముపాసనం- అప్రస్తుతప్రతిబన్ధే- అప్రస్తుతేప్రబలకర్మాన్తరరూపప్రతిబన్ధేసత్యనన్తరం, ప్రతిబన్ధేసతితదుత్తరకాల, మిత్యనియమః కుతః (తద్దర్శనాత్) దృశ్యతేహిప్రబలకర్మాన్తరేణకర్మఫలప్రతిబన్ధాభ్యుపగమః శ్రుతౌ- యదేవవిద్యయాకరోతిశ్రద్ధయోపనిషదాతదేవవీర్యవత్తరమిత్యుద్గీథవిద్యాయుక్తస్యకర్మణఃఫలాప్రతిబన్ధశ్రవణాత్ . .

ఐహికాధికరణంసమాప్తమ్.

౫౧॥ సూ. ఏవంముక్తిఫలానియమస్తదవస్థావధృతేస్తదవస్థావధృతేః॥

ముక్తిఫలస్యాప్యుపాసనస్యస్వసాధనభూతైరతిశయితకర్మభిరుత్పత్తావేవమేవకాలానియమః- తస్యాపిపూర్వవత్ప్రతిబన్ధాభావప్రతిబన్ధసమాప్తిరూపావస్థావధృతేః- అత్రాపితస్యహేతోస్సమానత్వాదిత్యర్థః. సర్వేభ్యః కర్మభ్యోముక్తిఫలవిద్యాసాధనస్యకర్మణః ప్రబలత్వాత్ప్రతిబన్ధాసమ్భవఇత్యధికాశఙ్కా. తత్రాపిబ్రహ్మవిదపచారాణాంపూర్వకృతానాంప్రబలానాంసమ్భవాత్ప్రతిబన్ధసమ్భవఇతిపరిహారః. ద్విరుక్తిరధ్యాయపరిసమాప్తింద్యోతయతి. ……………………

ముక్తిఫలాధికరణంసమాప్తమ్.

ఇతిశ్రీభగవద్రామానుజవిరచితేశారీరకమీమాంసాభాష్యే

తృతీయస్యాధ్యాయస్యచతుర్థఃపాదః.

సమాప్తశ్చాధ్యాయః.

౫౧॥ సూ. ఏవంముక్తిఫలానియమస్తదవస్థావధృతేస్తదవస్థావధృతేః॥ సఙ్గతిస్స్ఫుటా. కింముక్తిఫలముపాసనంస్వసాధనకర్మానన్తరమేవోత్పద్యతే- ఉతానన్తరంకాలాన్తరేవేత్యనియమః. కింపరవిద్యాసాధనాత్కర్మణఃప్రబలకర్మాన్తరంసమ్భవతి- నేతి. అసమ్భవేనియమః. సమ్భవేత్వనియమఇతి. ముక్తిఫలశబ్దాబహువ్రీహిః.ఉద్గీథాద్యుపాసనరహితయజ్ఞాదినిష్పాద్యపరవిద్యానిష్పత్తివిషయోఽయంవిచారః. తస్యహేతోః పూర్వోక్తహేతోః. … … … … … … … … …

అధికాశఙ్కామాహ (సర్వేభ్యఇతి) భగవత్ప్రీత్యతిశయహేతుత్వేనప్రాబల్యాన్నతత్ప్రతిబన్ధకమస్తీతిశఙ్కా. … … …

బ్రహ్మవిదపచారః ప్రతిబన్ధకఇతిపరిహారః. … … … … … … …

ఇతరేత్రయోపీదమధికరణద్వయంవిద్యాసాధనానన్తరంవిద్యోత్పత్తివిషయం, నిష్పన్నాయాంవిద్యాయాంతత్ఫలభూతముక్తివిషయం, చవర్ణయన్తి. తత్రపరేతు ఐహికమిత్యత్రవిద్యోత్పత్తిరప్రతిబన్ధేసత్యస్మిఞ్జన్మనిస్యాత్ -అన్యథాఅన్యత్రేతిసిద్ధాన్తయన్తి. తత్రవిచారస్యైహికోపాసనవిషయత్వాభావమాత్రేవిరోధః. తత్త్వనన్తరాధికరణవిచారానుపపత్తైరనుపపన్నం. అనన్తరాధికరణస్యకోవిచారః. ముక్తిరూపఫలేప్యుత్కర్షనికర్షకృతఃకశ్చిద్విశేషప్రతినియమఃఫలత్వాత్సమ్భవతీత్యాశఙ్కాపరిహ్రియతే- ముక్తైరేకరూపత్వావధృతేరితిచేత్. ఉచ్యతే-ఉత్కర్షనికర్షకృతవిశేషప్రతినియమఇతికింస్వరూపగతవిశేషః - ఉతవిళమ్బావిళమ్బరూపవిశేషోవివక్షితః. నప్రథమః- ఇహాసఙ్గతత్వాత్. చతుర్థస్యచతుర్థపాదేహితస్యనిరూప్యతా. నిరూప్యతేచ సమ్పద్యావిర్భావఇతి. ద్వితీయేపికింవిద్యాయామనిష్పన్నాయాంవిళమ్బావిళమ్బవిచార్య- ఉతనిష్పన్నాయాం. ప్రథమేనితర్తానిష్పత్తౌనివర్త్యనివృత్తైః ప్రసఙ్గాభావేనవిళమ్బనిశ్చయాదనారమ్భః. ద్వితీయేపనిష్ఠాదీనామధికారికాణాంవిద్యావతామపివిళమ్బస్యపూర్వంసమర్థితత్వా, దిదానీంతనానాంబ్రహ్మజ్ఞానవతాం దేహపాతవిళమ్బా, చ్చవిళమ్బావిళమ్బరూపవిశేషప్రతినియమనిరాసోఽనుపపన్నః. అతఉపాసనభేదస్థైవాధికరణవర్ణనంయుక్తం.— అపరేతువిద్యాఫలమాత్మాపరోక్ష్యంకిమిహైవజన్మని- ఉతేహాన్యత్రవేత్యనియమఇతివిచార్య-పూర్వాధికరణేనానియమఇతిసిద్ధాన్తయన్తి. అనన్తరేచ- అపరోక్ష్యేసతితద్దేహపాతేమోక్షః - దర్శనమాత్రేకర్మక్షయశ్రుతేరితిపూర్వపక్షంకృత్వా - అపరోక్ష్యేతా

రతమ్యసమ్భవాత్ తత్ర వా౽న్యత్ర వేత్యనియమః. మోక్షస్త్వేకరూపః- పరమాత్మావస్థాహి ముక్తిరవధృతేత్యాహుః. తేషామపి మోక్షైకరూపత్వం నిర్ధారణాచ్చేత్- పూర్వపదసఙ్గతిః పునరుక్తిశ్చ. విశిష్టావిశిష్టసమ్భవే నిరూప్య *యావదధికారమిత్యనేనగతార్థత్వా, దనారమ్భణీయతా. సంశయాభావా, చ్చ. ఆపరోక్ష్యమాత్రే ముక్తిశబ్దస్య కేనసమ్భావ్యతే.—— అన్యైస్తు సాక్షాత్కారసాధనానీహైవా ప్రతిబన్ధాః- సతితు ప్రతిబన్ధే౽న్యత్ర జన్మని సాక్షాత్కారంజనయన్తీతిపూర్వాధికరణేనిశ్చిత్య- చరమాధికరణే బ్రహ్మసాక్షాత్కారఫలస్యముక్తేస్తద్దేహావసానభావిత్వంస్వతః- సతితు ప్రతిబన్ధజన్మాన్తరే - ఆధికారికేషువసిష్ఠాదిషుముక్త్యవస్థావధృతేః. అయంచన్యాయఃకర్మఫలేషుస్వర్గాదిషుచ. సూత్రకారేణ ప్రసఙ్గాదిహ ప్రతిపాదితఇత్యాహుః. ఏతామపిచరమాధికరణసిద్ధాన్తస్యప్రాగేవసిద్ధతయా౽ధికరణద్వయవిభాగానుపపత్తిఃపూర్వవదనుసన్ధేయా. యజ్ఞాదికర్మఫలానామిహవిచారస్తునసూత్రవివక్షితః- ముక్తిఫలశబ్దోపాదానాత్. నహి * ఫలమతఉపపత్తేరితివత్సాధారణశబ్దనిర్దేశః. అనపేక్షితత్వాదభిప్రాయకల్పనంచానుపపన్నం. యజ్ఞాదీనాంవిద్యాఙ్గత్వాదపేక్షితమితిచేత్- తత్పూర్వసూత్రేణకృతమిత్యనపేక్షితత్వం. అత ఉపాసనభేదవిషయతయైవాధికరణద్వయవర్ణనం యుక్తమితి......

ముక్తిఫలాధికరణంసమాప్తమ్.

ఇతి శ్రీహారీతకులతిలకవాగ్విజయిసూనునా శ్రీరఙ్గరాజదివ్యాజ్ఞాలబ్ధ వేదవ్యాసాపరనామధేయేన
శ్రీమద్వరదాచార్యపాదసేవాసమధిగత శ్రీభగవద్రామానుజవిరచితశారీరకమీమాంసాభాష్యహృదయేన
శ్రీసుదర్శనసూరిణావిలిఖితాయాం శ్రుతప్రకాశికాయాం తృతీయస్యాధ్యాయస్య చతుర్థఃపాదః.

సమాప్తశ్చాధ్యాయః.

శ్రీమతేరామానుజాయనమః.

సముదితాధికరణసఙ్ఖ్యా- ౧౨౩.— సముదితసూత్రసఙ్ఖ్యా- ౪౬౮.

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః.

శ్రీమచ్ఛ్రుతప్రకాశికాయుక్తశ్రీభాష్యమ్.

చతుర్థాధ్యాయే — ప్రథమః పాదః.

ఆవృత్త్యధికరణమ్.

— ❀ —

౧॥ సూ. ❀ ఆవృత్తిరసకృదుపదేశాత్ ॥ ❀

తృతీయేఽధ్యాయే సాధనైః సహ విద్యాశ్చిన్తితాః - అథేదానీం విద్యాస్వరూపవిశోధనపూర్వకం విద్యాఫలం చిన్త్యతే. తత్ర *బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరం *తమేవం విద్వానమృత ఇహ భవతి *బ్రహ్మ వేద బ్రహ్మైవ భవతి *యదా పశ్యః పశ్యతే రుక్మవర్ణమిత్యాది వేదాన్తవాక్యేషు బ్రహ్మప్రాప్తిసాధనతయాఽభిహితం వేదనం కిం సకృత్కృతమేవ శాస్త్రార్థః- ఉతాసకృదావృత్తమితి సంశయః. కిం యుక్తం. సకృత్కృతమితి. కుతః. *బ్రహ్మ వేద బ్రహ్మైవ భవతీతి వేదనమాత్రస్యైవ విధానాత్, అసకృదావృత్తౌ ప్రమాణాభావాత్,. న చావఘాతాదివద్వేదనస్య బ్రహ్మాపరోక్ష్యం ప్రతి దృష్టోపాయత్వాద్యావత్కార్యమావృత్తిరితి శక్యం వక్తుం- వేదనస్యదృష్టోపాయత్వాభావాత్. జ్యోతిష్టోమాదికర్మాణి, వేదాన్తవిహితం చ వేదనం, పరమపురుషారాధనరూపం - ఆరాధితాచ్చ పరమపురుషాద్ధర్మార్థకామమోక్షాఖ్యపురుషార్థావాప్తిరితి హి *ఫలమత ఉపపత్తేరిత్యత్ర ప్రతిపాదితం. అతో జ్యోతిష్టోమాదివద్యథాశబ్దం సకృత్కృతమేవ శాస్త్రార్థః. ....

ఇతి ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే (ఆవృత్తిరసకృదితి) అసకృదావృత్తమేవ వేదనం శాస్త్రార్థః. కుతః. (ఉపదేశాత్) ధ్యానోపాసనపర్యాయేణ వేదనశబ్దేనోపదేశాత్. తత్పర్యాయత్వం చ విద్యుపాస్త్యోర్ధ్యాయతీనాం చైకస్మిన్విషయే వేదనోపదేశపరవాక్యేషు ప్రయోగాదవగమ్యతే. తథా హి - *మనో బ్రహ్మేత్యుపాసీతేత్యుపాసినోపక్రాన్తోఽర్థః *భాతి చ తపతి చ కీర్త్యా యశసా బ్రహ్మవర్చసేన య ఏవం వేదేతి విదినోపసంహ్రియతే,- తథా *యస్తద్వేద యత్స వేద స మయైతదుక్త ఇత్యుపక్రమే విదినోక్తం రైక్వస్య జ్ఞానం *అను మ ఏతాం భగవో దేవతాం శా

౧॥ సూ. ❀ ఆవృత్తిరసకృదుపదేశాత్ ॥ ❀ అధ్యాయసఙ్గతిమాహ (తృతీయ ఇతి) తృతీయే పాదద్వయేన ప్రథమముపాసనోపయోగివాక్యవిషయవైతృష్ణ్యభగవత్తృష్ణాజననహేతూక్తిరూపణీయం హి నిరూపితం. తృతీయే విద్యాభేదాభేదచిన్తా. చతుర్థేఽఙ్గచిన్తేతి తృతీయాధ్యాయే విద్యైవ నిరూపితేత్యర్థః. చతుర్థే ఫలమేవ ప్రధానతః ప్రతిపాద్యం. విద్యావిషయే పూర్వమనిరూపితాంశశ్చ నిరూప్యతే- అన్యసాధ్యస్యైవం సాధనమితి సాధ్యసాధనభావసమ్బన్ధజ్ఞాపనార్థం, భక్తిరూపాపన్నజ్ఞానస్య ప్రీతిరూపతయా ఫలకోటినివేశజ్ఞాపనార్థం, చ. కర్మయోగాపేక్షయా చ సాధ్యత్వమస్తీత్యత్ర చిన్త్యతే. (తత్రేత్యాది) కిం వేదాన్తవిహితవేదనం సకృత్కృతం శాస్త్రార్థః- ఉతాసకృదావృత్తమితి. కిం *బ్రహ్మవిదాప్నోతీత్యాదిభిర్వేదనమాత్రం విధీయతే- ఉత నిదిధ్యాసనం. కిమత్ర విదిశబ్దో జ్ఞానమాత్రపరః - ఉతోపాసనపరః. ఉపక్రమోపసంహారాభ్యాం వాక్యాన్తరాచ్చ ఉపాసనపరత్వం విదిశబ్దేఽవగమ్యతే- నేతి. న చేత్ - ఉపాసనపరత్వాభావేన వేదనమాత్రం విధీయత ఇతి సకృత్కృతః శాస్త్రార్థః. అవగమ్యతే చేత్ - విదిశబ్దస్యోపాసనపరత్వాన్నిదిధ్యాసనపరం వేదనం విహితమిత్యసకృదావృత్తమేవ శాస్త్రార్థః. ఆవృత్తౌ ప్రమాణాభావేఽపి దృష్టోపయోగే స్యాదావృత్తిః క్రియత ఇత్యత్రాహ (న చేతి) అదృష్టోపాయత్వం సిద్ధాన్తినైవోక్తమిత్యాహ (జ్యోతిష్టోమాదీతి) ... ...

సిద్ధాన్తమాహ (ఇతి ప్రాప్త ఇతి) (ధ్యానోపాసనపర్యాయేణ వేదనశబ్దేనేతి) అత్ర నిమిత్తభేదేఽప్యేకార్థపర్యవసాయిత్వం పర్యాయత్వం వివక్షితం, పర్యాయత్వం కథమిత్యత్రాహ (తత్పర్యాయత్వం చేతి) *కీర్తిః- పరత్వవిషయప్రథా. యశః - సౌలభ్యప్రథా. తాభ్యాం భాతి- బ్రహ్మవర్చసేన తపతీత్యర్థః. యథా భక్తిస్నేహౌ పరత్వసౌలభ్యవిషయావభిధీయేతే- తథా కీర్తియశసీ- *స్నేహో మే పరమో రాజన్ - భక్తిశ్చ నియతా వీరేత్యత్ర తథా దృశ్యతే. రఞ్జనవాచినా రాజన్ శబ్దేన వీరశబ్దేన చ స్నేహభక్త్యోః సౌలభ్యపరత్వవిషయత్వమవగమ్యతే. *నాథయోనిసహస్రేష్విత్యత్ర *తేషు తేష్వచ్యుతా భక్తిరితి, తత్రైవ ప్రకరణే *యా ప్రీతిరవివేకానామితి, చ పఠ్యతే. తథా కీర్తియశసోర్భేదః. *యస్తద్వేద- యో వేదితా. యత్స వేద - యచ్చ వేద్యం- స మయైతదుక్తః- స వేదితా రైక్వః, తద్వేద్యం బ్రహ్మ, బోధయన్మయోక్తమిత్యర్థః. పుల్లిఙ్గనిర్దేశో వైశ్వానరప్రాయేణ. *అను మ ఇత్యాది-

ధియాం దేవతాముపాస్స్వ ఇత్యుపాసినోపసంహ్రియతే, తథా *బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమిత్యాదివాక్యసమానార్థేషు వాక్యేషు *ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్యః శ్రోతవ్యో మన్తవ్యో నిదిధ్యాసితవ్యః *తతస్తు తం పశ్యతే నిష్కలం ధ్యాయమానః ఇత్యాదిషు ధ్యాయతినా వేదనమభిధీయతే. ధ్యానం చ చిన్తనం. తచ్చ స్మృతిసన్తతిరూపం - న స్మృతిమాత్రం. ఉపాస్తిరపి తదేకార్థః - ఏకాగ్రచిత్తవృత్తినైరన్తర్యే ప్రయోగదర్శనాత్. తదుభయైకార్థ్యాదసకృదావృత్తసన్తతస్మృతిరిహ *బ్రహ్మ వేద బ్రహ్మైవ భవతి *జ్ఞాత్వా దేవం ముచ్యతే సర్వపాశైరిత్యాదిషు వేదనాదిశబ్దైరభిధీయత ఇతి నిశ్చీయతే. ....

౨॥ సూ. లిఙ్గాచ్చ ॥ ౪।౧।౨॥ లిఙ్గం స్మృతిః. స్మృతేశ్చాయమర్థోఽవగమ్యతే. స్మర్యతే హి మోక్షసాధనభూతం వేదనం స్మృతిసన్తతిరూపం *తద్రూపప్రత్యయే చైకాగ్ర్యా సన్తతిశ్చాన్యనిస్పృహా। తద్ధ్యానం ప్రథమైః షడ్భిరఙ్గైర్నిష్పాద్యతే తథేతి. తస్మాదసకృదావృత్తమేవ వేదనం శాస్త్రార్థః. ....

ఆవృత్త్యధికరణం సమాప్తమ్.

మానసాధీన్యస్వయః- *వ్యవహితాశ్చాపి సూత్రాత్. (ఉపసంహ్రియత ఇతి) ఉపక్రమోక్తిరుపాదానాదనూద్యత ఇత్యర్థః. ఏకైకత్ర విద్యుపాస్త్యోరేకార్థవిషయత్వోఽప్రయోగోఽస్తి:- అథానేకత్ర ప్రదేశభేదేనైకైకస్య ప్రయోగం దర్శయతి (తథేతి) అత్ర *ధ్యానో వా ముక్తి(?)వర్గాదితిన్యాయో(?)ఽప్రసక్తః. ధ్యాయతినా సహోపాదానేన *నిదిధ్యాసితవ్య ఇత్యత్ర సన్నిధ్యయస్యే(?)వ్యమాణప్రధానత్వం దర్శితం. ధ్యాయతినా వేదనముచ్యతాం - తదేకమసకృదావృత్తైతిత్యత్రాహ (ధ్యానం చ చిన్తనమితి) *ధ్యై చిన్తాయామితి హి ధాతుః. అసకృదావృత్తత్వం విచ్ఛేదే వ్యుపపద్యత ఇతి తద్వావృత్త్యర్థమాహ (అసకృదావృత్తసన్తతస్మృతిరితి) ....

౨॥ సూ. లిఙ్గాచ్చ ॥ ౪।౧।౨॥ లిఙ్గశబ్దం వ్యాచష్టే (లిఙ్గం స్మృతిరితి) ... ...

పరే వా పరే వ శ్రవణమనననిదిధ్యాసనానామావృత్తిరపేక్షితా నా- నేతి చారయన్తి. తదయుక్తం- శ్రవణమననయోరఙ్గప్రస్తుత్వేనయో- ఽవస్థానిశ్చయాత్ తదావర్తనస్య ప్రస్తుత్వాత్. *అసకృత్త్వం హేత్వంశవిషయమాహుః- *శ్రోతవ్యో మన్తవ్యో నిదిధ్యాసితవ్య ఇత్యసకృదుపదేశాదితి. తదయుక్తం- శ్రవణాదిశబ్దైరేకస్యావృత్త్యభావాత్. ఉపదేశక్రియాయా ఆవృత్తివివక్షితేతి చేత్; తర్హి సకృచ్ఛ్రవణేన సకృన్మననేన సకృన్నిదిధ్యాసనేన చ తస్యోపదేశస్య సఫలతయా తేషాం ప్రత్యేకావృత్తౌ ప్రమాణత్వాభావాత్. తేషామాత్మసాక్షాత్కారార్థత్వాద్దృష్టార్థానామావృత్తిస్స్యేవ దృష్టార్థత్వాదావృత్తిసిద్ధిరితి చేత్, తర్హి *అసకృదుపదేశాదితి హేతురహేతుస్స్యాత్- దృష్టార్థత్వాదిత్యేవ సూత్రయితవ్యం. అసకృచ్ఛబ్దస్యావృత్తివిశేషణత్వం తు సఫలం- ఆవృత్తిశబ్దస్య ద్విత్రిప్రత్యయమాత్రేణాపి కృతార్థత్వాత్. ఆవృత్తిశ్చాత్మోపలబ్ధ్యుపాయః- సకృచ్ఛ్రుతాద్వాక్యాదప్రతిపన్నార్థస్యావర్తనేన సమ్యక్ప్రతిపత్తిదర్శనాత్,- తదాపరోక్ష్యం చ బన్ధనివృత్తౌ దృష్టోపాయః- రజ్జ్వాపరోక్ష్యేణ సర్పభ్రమనివృత్తిదర్శనాత్, ఇతి చాయుక్తం- *ధాతుః ప్రసాదాద్వీతశోకః *మన్త్రకృత్స్వర్వదురితాని మత్ప్రసాదాత్తరిష్యసీతి శ్రుతిస్మృతివిరోధాత్. జ్ఞాన వేదన శబ్దాన్వితవాక్యాన్యేవ విషయః- న తు ధ్యానాదిశబ్దాన్వితాని- ధ్యానాదిపదానామావృత్తప్రత్యయవిషయత్వే సంశయాభావాత్. ఆత్మనో నిత్యాపరోక్షత్వాద్ వ్యవగమస్సదా వృత్తిసాధ్యం. జన్యేవ లక్షణా సాక్షాత్కారస్తు న వాక్యజన్యప్రత్యయావృత్త్యా భవతి - జ్యోతిష్టోమాదివాక్యార్థప్రత్యయావృత్తేస్తదర్థాపరోక్ష్యహేతుత్వాభావాత్, ఏకశ్చన్ద్ర ఇతి వాక్యజన్యప్రత్యయావృత్త్యా చన్ద్రైకత్వాపరోక్ష్యాభావాచ్చ. తిమిరాద్యపగమే జాయత ఇతి చేత్, తర్హి చక్షుషి జాయతే- న వాక్యైకత్వప్రత్యయావృత్తిమాత్రాత్- తదనుగృహీతాదికశ్చన్ద్ర ఇతి వాక్యాద్వా. తిమిరాదిస్థానీయదోషభేదవాసనా చేత్- తత్ర వక్తవ్యం సర్వం

• ప్రాగేవోక్తం. నిర్గుణబ్రహ్మణో వేద్యత్వాభావాత్ *బ్రహ్మ వేదేత్యాదివాక్యానాం క్లిష్టతా. తత్ర కల్పనాపోహేన సమ్యగ్నిశ్చయాదయా యత్ర వాదాద్యావృత్తిస్వభేదయా- తదనుష్ఠానమన్తరేణైకతయా నిర్గుణబ్రహ్మప్రత్యయావృత్తిరితి పక్షోఽప్యయుక్తః- ధ్రువానుస్మృతివిరోధాత్. విజాతీయప్రత్యయావ్యవహితప్రత్యయసన్తానం హి ధ్రువానుస్మృతిః. భేదో మిథ్యా- నిర్విశేషజ్ఞప్తిమాత్రం సత్యమితి భావనాయాః విజాతీయప్రత్యయవ్యవధానే ధ్రువానుస్మృత్యసిద్ధిః. సమాధివిధిశ్చానుపపన్నః- సమాధౌ మనసః ప్రకరణానాముబహిర్వ్యాపారానర్హత్వం- న తు వినాశః- అనుపపన్నత్వాత్. బన్ధనివర్తకం వాక్యార్థజ్ఞానం మనోవినాశరూపసమాధిజన్యం వా- జనకం వా. న ప్రథమః - మనసో నాశే వాక్యస్య జ్ఞానజనకత్వాయోగాత్. శబ్దో హి మనస్సాపేక్ష్యమాణ ఏవార్థజ్ఞానం జనయతి. న ద్వితీయః- వాక్యార్థజ్ఞానస్యైకత్వప్రపఞ్చమిథ్యాత్వవిషయస్యదేహస్థితౌ మనోమాత్రప్రశమయహేతుత్వానుపపత్తేః, పునరనుత్పత్త్యనుపపత్తేః, కిం చ. న హి జ్ఞాననివృత్తస్య బన్ధస్య పునరుదయః. పూర్వం జ్ఞాననివృత్తస్యాపి రజ్జుసర్పస్య తత్పశ్చాదుదయోపపత్తిరితి చేత్- తర్హి బన్ధస్యాపి పునరుదయప్రసక్తిః. దోషానివృత్త్యా రజ్జుసర్పస్య పునరుదయస్సమ్భవేత్- తదభావాద్బన్ధస్య పునరుదయాభావ ఇతి చేత్, మ

౩॥ సూ. ॥ ఆత్మేతి తూపగచ్ఛన్తి గ్రాహయన్తి చ॥

ఇదమిదానీం చిన్త్యతే- కిముపాస్యం బ్రహ్మోపాసితురన్యత్వేనోపాస్యం- ఉతోపాసితురాత్మత్వేనేతి. కిం యుక్తం. అన్యత్వేనేతి. కుతః. ఉపాసితుః ప్రత్యగాత్మనోఽర్థాన్తరత్వాత్ బ్రహ్మణః. అర్థాన్తరత్వం చ అధికం తు భేదనిర్దేశాత్ * అధికోపదేశాత్ * నేతరోఽనుపపత్తేరిత్యాదిషూపపాదితం. యథావస్థితం చ బ్రహ్మోపాస్యం- అయథోపాసనే హి బ్రహ్మప్రాప్తిరప్యయథాభూతా స్యాత్ - * యథాక్రతురస్మిఁల్లోకే పురుషో భవతి తథేతః ప్రేత్య భవతీతి న్యాయాత్. అతోఽన్యత్వేనోపాస్యమితి. ... ...

ఏవం ప్రాప్తేఽభిధీయతే (ఆత్మేతి త్వితి) తుశబ్దోఽవధారణే. ఉపాసితురాత్మత్వేనైవోపాస్యం. ఉపాసితా ప్రత్యగాత్మా స్వశరీరస్య స్వయం యథా ఆత్మా- తథా స్వాత్మనోఽపి పరం బ్రహ్మాత్మేత్యేవోపాసీతేత్యర్థః. కుతః. ఏవం హ్యుపగచ్ఛన్తి పూర్వే ఉపాసితారః *త్వం వా అహమస్మి భగవో దేవతే అహం వై త్వమసీతి. ఉపాసితురర్థాన్తరభూతం బ్రహ్మోపాసితారోఽహమితి కథమభ్యుపగచ్ఛన్తీత్యత్రాహ (గ్రాహయన్తి చేతి) ఇమమర్థమవిరుద్ధముపాసితౄన్ గ్రాహయన్తి శాస్త్రాణి- తాన్ ప్రత్యుపపాదయన్తీత్యర్థః- *య ఆత్మని తిష్ఠన్నాత్మనోఽన్తరో యమాత్మా న వేద యస్యాత్మా శరీరం య ఆత్మానమన్తరో యమయతి స త ఆత్మాన్తర్యామ్యమృత ఇతి, తథా * స

నో నివర్తకస్యాపి వాక్యార్థజ్ఞానస్య దోషనివర్తకత్వాత్పునర్న సముత్పత్త్యనుపపత్తిః. క్రియావిశేషేణ మనసః ప్రశయః- న తు వాక్యార్థజ్ఞానేనేతి చేన్న- ఉత్పాదకక్రియావిశేషాభావేన మనసముత్పత్త్యనుపపత్తేః. కించ- మనః ప్రశయస్య వాక్యార్థజ్ఞానోత్పత్తివిరోధిత్వాన్ముముక్షోస్సమాధిరకర్తవ్యస్స్యాత్. ముక్తస్య సర్వజ్ఞత్వే ప్రాక్తనభగవదలాభానుసన్ధానేనానన్తదుఃఖిత్వమితి చేన్న- స్వసంసరణస్య భగవల్లీలాత్వానుసన్ధానస్య సుఖరూపత్వాత్. నను ముక్తస్యానన్తాధిక్యే సార్వజ్ఞ్యం హీయేత- అతిశయితానన్తస్య మోహనత్వదర్శనాదితి చేన్న- తమోగుణసంమిశ్రణప్రయుక్తత్వాన్మోహనత్వస్య. మనో హి గుణత్రయాత్మకం.——— ఇతరే త్వనోపి *లిఙ్గాచ్చేతి సూత్రమేవం వ్యాచక్షతే *రశ్మిబహుత్వం పర్యావర్తయేదితి - బహుపుత్రతాయై రశ్మిబహుత్వోపాసనపరవాక్యే ఆవృత్తిశబ్దేనోపాసనానువాదశ్చావృత్తౌ లిఙ్గమితి. ఏకస్మిన్నపి నేసకృచ్ఛిన్నేపి దినభేదేనావృత్తిమాత్రేణాప్యావృత్తిశబ్దవ్యపదేశోపపత్తేర్నిరన్తరావృత్తౌ లిఙ్గత్వాయోగాత్తదనాదరః.——— అన్యేత్విమం విచారమహంగ్రహోపాసనవ్యతిరిక్తవిషయమాహుః - తస్య ధ్యానస్య ఫలసాక్షాత్కారపర్యన్తత్వాదావృత్తిసిద్ధిరితి. తదయుక్తం- తస్య సాక్షాత్కారపర్యన్తత్వే, అన్యేషామతత్పర్యన్తత్వే, చ నియామకాభావాత్. బ్రహ్మప్రాప్తిస్సర్వోపాసనసాధారణీ. కించ- అహమర్థమాత్రసాక్షాత్కారో నిత్యసిద్ధ ఇతి నోపాస్తిసాధ్యతా. ఈశ్వరతాదాత్మ్యం ఘటస్య శరావత్వవదతాత్త్వికమితి శబ్దప్రతీతిమాత్రసిద్ధస్య తస్య న సాక్షాత్కార ఉపపద్యతే. ......

ఆవృత్త్యధికరణం సమాప్తమ్.

౩॥ సూ. ॥ ఆత్మేతి తూపగచ్ఛన్తి గ్రాహయన్తి చ॥ ఉక్తస్యాసకృదావృత్తస్యోపాసనస్యోపాస్యం బ్రహ్మ కిముపాసితురన్యత్- ఉత తస్యైవాత్మేతి జిజ్ఞాసాయాం వ్యతిరేకోపదేశజ్ఞాపనాయ పూర్వప్రకృతవాక్యస్థాత్మశబ్దార్థో నిరూప్యత ఇతి సఙ్గతిః. (ఆత్మత్వేనేతి) ఆత్మశబ్దః స్వవాచీ. ఆత్మత్వేన- అహమర్థసామానాధికరణ్యేన. అన్యత్వేన- వైయధికరణ్యేనేత్యర్థః. అథవా- ఆత్మశబ్దశ్శరీరప్రతిసమ్బన్ధిపరః. ఆత్మత్వేన- జీవం ప్రతి శరీరిత్వేన. అన్యత్వేన- శరీరశరీరిభావసమ్బన్ధశూన్యత్వేనేత్యర్థః. ఏవం సతి బ్రహ్మోపాసనవిధిః కిం దృష్టివిధిః - ఉత నేతి ఫలితో భావః. ముముక్షోః కిం బ్రహ్మ వైయధికరణ్యేనోపాస్యం- ఉత సామానాధికరణ్యేన. కిముపాస్యం బ్రహ్మోపాసితురన్యత్వేనోపాస్యం- ఉతాత్మత్వేన. కిమాత్మత్వేనోపాసనే *పృథగాత్మానమితి విహితపృథక్త్వానుసన్ధానవిరోధః ప్రసజ్యతే- నేతి ప్రసజ్యతే చేత్-అన్యత్వేనోపాసనం. న చేత్-ఆత్మత్వేనోపాసనమితి. నను *అంశో నానావ్యపదేశాదిత్యాదిషు జీవపరయోశ్శరీరశరీరిభావే, శరీరవాచిశబ్దానాం శరీరిపర్యన్తాభిధానే, చ సిద్ధే యథావస్తూపాసనే చ కర్తవ్యే కథం సంశయోత్థానం. ఉచ్యతే- అహమర్థసామానాధికరణ్యేన వైయధికరణ్యేన చ బ్రహ్మోపాసనాని విహితాని. శాణ్డిల్యవిద్యాదిషు సామానాధికరణ్యోపాసనేషు వ్యధికరణోపాసనేష్వప్యయం విచారోఽనుపయుక్తః స్యాత్. యత్ర సామానాధికరణ్యోపాసనే దృష్టివిధిత్వశఙ్కా సమ్భవతి- * యోఽన్నం బ్రహ్మేత్యుపాస్తే * యో ప్రాణం బ్రహ్మేత్యుపాస్తే *విజ్ఞానం బ్రహ్మ చేద్వేదేత్యాదిషు జీవే బ్రహ్మదృష్టివిధిదర్శనాత్, * ఆత్మేత్యేవేతి వాక్యే ఇతికరణదర్శనాచ్చ తత్ర దృష్టివిధిత్వశఙ్కావ్యుదాసార్థమారమ్భణీయత్వమితి. (అయథాభూతా స్యాదితి) సంసారిత్వప్రాప్తిస్స్యాదిత్యర్థః. ... ...

రాద్ధాన్తమాహ (ఏవం ప్రాప్త ఇతి) సామానాధికరణ్యఫలితమర్థమాహ (స్వశరీరస్య స్వయమితి) (ఉపగచ్ఛన్తి) గత్యర్థా బుద్ధ్యర్థాః. ఉపాసత ఇత్యర్థః. *త్వం వా అహమస్మి- అహం బుద్ధిరహంశబ్దశ్చ త్వత్పర్యవసాయినౌ. అహంశబ్దయోగాదుత్తమపురుషః. అహం వై త్వమసి - అహం బుద్ధిశబ్దపర్యవసానభూమిస్త్వం. త్వంశబ్దయోగాన్మధ్యమపురుషః. ఉభయస్మిన్వాక్యే అహం త్వం శబ్దప్రయోగే సత్యపి అహంశబ్దార్థతాత్పర్యవిషయోత్తమపురుషః- త్వంశబ్దార్థతాత్పర్యేణ మధ్యమపురుషః. అహం త్వం- త్వమహమితి సామానాధికరణ్యేనార్థలబ్ధైకార్థమవ్యవహితపదప్రయోగ ఇతి చేత్. ఉచ్యతే- అస్తి భాతోస్సత్తావాచ్యర్థః- తేనేదం తాదాత్మ్యం యుక్తమితి దర్శితం భవతి. ఉపపాదకశాస్త్రాణి దర్శయతి (య ఆత్మనీతి) *స న్యాసా ఇత్యాదా

లాన్సోమ్యేమాస్సర్వాః ప్రజాస్సదాయతనాస్సత్ప్రతిష్ఠాః ఐతదాత్మ్యమిదంసర్వం *సర్వంఖల్విదంబ్రహ్మత జ్జలానితి, చ - సర్వస్యచిదచిద్వస్తునస్తజ్జత్వాత్తల్లత్వాత్తదనత్వాత్తన్నియామ్యత్వాత్తచ్ఛరీరత్వాచ్చసర్వ స్యాయమాత్మా - అతస్సతదాత్మా - అతోయథాప్రత్యగాత్మనస్స్వశరీరంప్రత్యాత్మత్వాద్దేవోహంమనుష్యోహ మిత్యనుసన్ధానం- తథాప్రత్యగాత్మనోఽప్యాత్మత్వాత్పరమాత్మనస్తస్యాప్యహమిత్యేవానుసన్ధానంయుక్తమితి. ఏవం శాస్త్రైరుపపాదితం సర్వబుద్ధీనాంబ్రహ్మైకనిష్ఠత్వేనసర్వశబ్దానాం బ్రహ్మైకనిష్ఠత్వమభ్యుపగచ్ఛన్తః *త్వంవాఅహమస్మిభగవోదేవతేఅహంవైత్వమసిభగవోదేవతేఇతివ్యతికరేణోక్తవన్తః. ఏవంచ * అథయో ఽన్యాందేవతాముపాస్తేఅన్యోసావన్యోహమస్మీతినసవేదఅకృత్స్నోహ్యేషఆత్మేత్యేవోపాసీత *సర్వంతంప రాదాద్యోఽన్యత్రాత్మనస్సర్వంవేదేత్యాత్మత్వాననుసన్ధాననిషేధః, * పృథగాత్మానంప్రేరితారంచమత్వే తిపృథక్త్వానుసన్ధానవిధానంచావిరుద్ధం. అహమితిస్వాత్మతయాఽనుసన్ధానాదన్యత్వానుసన్ధాననిషేధోరక్షి తః, స్వశరీరాత్స్వాత్మనోఽధికత్వానుసన్ధానవత్స్వాత్మనోపిపరమాత్మనోఽధికత్వానుసన్ధానాత్పృథక్త్వాను సన్ధానవిధానంచరక్షితం, అధికస్యబ్రహ్మణఃప్రత్యగాత్మనఆత్మత్వాత్, తస్యచబ్రహ్మశరీరత్వాన్నిషేధవా క్యే *అకృత్స్నోహ్యేషఇత్యుక్తం. అతఉపాసితురాత్మత్వేనబ్రహ్మోపాస్యమితిస్థితమ్. ....

ఆత్మత్వోపాసనాధికరణంసమాప్తమ్.

వపిసదాయతనత్వతదనత్వాత్మ్యామాత్మ్యత్వసిద్ధిః. *సమూలాఇత్యాదివాక్యాపేతస్య * యఆత్మనీత్యాదివాక్యస్యార్థమాహ (సర్వస్యేతి) కార్యకారణ భావ,కార్యకారణభూతజగద్బ్రహ్మసామానాధికరణ్యోపయోగీ- అత్రతుశుద్ధస్వరూపజీవసామానాధికరణ్యోపయోగిశరీరశరీరిభావఏవ. నియామ్య త్వంహిశరీరలక్షణత్వేనోక్తం. యదుక్తమిత్యుపపాదయన్తీత్యన్వయః. ఏవం చేత్యాదినాఐకత్వపృథక్త్వశ్రుత్యోరవిరోధమాహ. తద్వివిచ్యదర్శయతి (అహమితి) గుణగుణిరూపార్థద్వయసద్భావాభిప్రాయాః భేదశ్రుతయః- తత్రద్వయోరపిస్వనిష్ఠత్వంనాస్తీత్యన్యతరస్యప్రకారినిష్ఠత్వాద్గుణభూ తవస్తునస్స్వనిష్ఠత్వనిషేధపరాః అభేదశ్రుతయఇతివిభాగఇత్యర్థః. తదుపపాదయతి (అధికస్యేతి) * అకృత్స్నః- అపూర్ణః. గుణమాత్రపరత్వేపిన పూర్తిః- విశిష్టఏవపూర్ణః. ఈదృశాపూర్తివచనంగుణగుణిభేదేసత్యేవోపపద్యతఇత్యర్థః. ఏవంశరీరాత్మభావగోచరస్యసామానాధికరణ్యస్యప్రామా ణికత్వానుపపన్నత్వయోరభావాన్మోక్షఫలశ్రవణాచ్చనదృష్టివిధిత్వమిత్యుక్తంభవతి. అధికరణార్థముపసంహరతి (అతఇతి) ... ...

ఏతేతుజీవపరయోరైక్యంసిద్ధాన్తయన్తి. తత్రవిరుద్ధధర్మయోగాదైక్యానుపపత్తిః, ఈశ్వరస్యజీవత్వేఈశ్వరాభావప్రసక్తిః, జీవస్యేశ్వరత్వే శాస్త్రస్యానికారివిరహః, అహందుఃఖీత్యాదిప్రత్యక్షవిరోధ, శ్చేతిపరిచోద్య- ఈశ్వరాభావంతస్యప్రామాణికత్వాత్పరిహరన్తి తదయుక్తం- ప్రామా ణికపరిత్యాగప్రసక్తఇతిచోదితేప్రామాణికత్వాదితిపరిహారాయోగాత్. నహిప్రసఞ్జనీయవిపర్యయప్రసఞ్జనేనప్రసఞ్జకధర్మఃపరిహ్రియతే-సర్వత ర్కోచ్ఛేదప్రసఙ్గాత్, ప్రసఞ్జకప్రసఞ్జనీయవ్యాప్తేరభగ్నత్వాత్, చ. తత్త్వావబోధాత్ప్రాగధికారిలాభఇత్యధికారివిరహంపరిహరన్తి. తదప్యయుక్తం- ఈశ్వరస్యసర్వజ్ఞత్వాత్, స్వస్యైకస్య చిన్మాత్రస్యజ్ఞాతృత్వాభావాత్, జ్ఞాతుశ్చ స్వనాశస్యాపురుషార్థత్వాత్ శాస్త్రప్రద్వేషవత్త్వేన, చ తత్రయోగాభావ ప్రవృత్తికారానుపపత్తేః. శ్రవణాత్పూర్వంస్వనాశానభిజ్ఞత్వాత్ప్రవృత్త్యుపాయిత్తమాత్రైమార్థానభిజ్ఞఇతివతరతీతిచేన్న-అత్రతేపిశాస్త్రేసాగణాం నాంసర్వేషాం తత్త్వజ్ఞానాయావాదినాంముక్తౌస్వనాశత్వస్యప్రసిద్ధిప్రాచుర్యేణాప్రత్యభిజ్ఞత్వాత్లోకస్య. ప్రత్యక్షాదీనాంసంసారావ్యావహారికవిషయత్వాదవిరోధఇతి చాయుక్తం- నియమేనహేయానర్హతదర్హయోర్నియమేనత్జ్ఞానర్హతదర్హయోశ్శమహిమయోరైక్యవిరోధస్యావర్జనీయత్వాత్. దుఃఖయోగస్యమి థ్యాత్వాదవిరోధఇతిచాయుక్తం-మిథ్యాభూతహేయానర్హతదర్హయోర్విరోధస్యావర్జనీయత్వాత్.మహిమవిషాణమపిత్వన్యతేమిథ్యా-తథాపిశశమహి మయోస్స్వరూపవిరోధాఽభ్యుపగతః. నమస్వాప్నశశమహిమయోస్స్వప్నావస్థాయామేవవిరోధః- నప్రబోధే-విషాణస్యనివృత్తత్వాత్.ఏవమవిద్యా నివృత్తౌదుఃఖనివృత్తేస్సపరయోర్నస్వభావవిరోధఇతిచేత్. తర్హిస్వాప్నశశమహిమయోరివజీవేశ్వరయోరుభయోరపివినాశఏవావిరోధనిర్వాహకస్స్యాత్. తతశ్చేశ్వరనిత్యత్వశ్రుతివిరోధః. స్వభావవిరోధస్యాపరిహృతః-యావత్సత్తాకంవిరోధస్యావస్థితత్వాత్. యదిప్రబాధేపిపరస్యహేయానర్హత్వంతిష్ఠత్యే వ-జీవస్యహేయార్హత్వమేవనివర్తతఇత్యుచ్యేత-తథాపిజాగ్రదనుభూతశశస్వాప్నమహిమయోరివనతయోరేకత్వసమ్భవః- సత్తయాహేయానర్హఈ శ్వరః-వినాశాత్తదర్హోజీవఇతివిద్యమానదశాయాంహేయార్హత్వతదనర్హత్వయోః, ర్వినాశిత్వావినాశిత్వయో, శ్చవిరోధస్యావస్థితత్వాత్. ఈశ్వరత్వం పరమార్థశ్చేత్- నిర్విశేషత్వహానిః. నచేత్- ఈశ్వరాభావః. ఐశ్వర్యాదిగుణాభావేపిస్వరూపమవతిష్ఠతఇతిచేత్- రజతత్వనివృత్తావప్యధిష్ఠానమవతిష్ఠత ఇతిశుక్తిరూపైశ్వర్యమోరద్వైతమప్యభేదవస్స్యాత్. జీవేశ్వరైకత్వవిధీనాందృష్టివిధిత్వంభూర్వపక్షఆశఙ్క్య- భేదనిషేధానాతదయుక్తమితిపరిహృతం. తద ప్యయుక్తం- దృష్ట్యుపాసననిష్ఠస్యభేదానుసన్ధానేప్రత్యవాయపరతయాపిభేదనిషేధశ్రుత్యుపపత్తేర్భేదతాత్త్వికత్వాబాధకత్వాత్. నహిగరుడాత్మ నోభేదదృష్టావిషంననశ్యతీతిగరుడనరేణ్ణైకత్వంతాత్త్వికంస్యాత్.——హేయానర్హత్వతదర్హత్వరూపస్వభావవిరోధస్యావర్జనీయత్వాదపరేషాం

౪॥ సూ. ॥ న ప్రతీకే న హి సః ॥

మనో బ్రహ్మేత్యుపాసీత *స యో నామ బ్రహ్మేత్యుపాస్తే ఇత్యాది ప్రతీకోపాసనేష్వప్యాత్మత్వానుసన్ధానం కార్యం- ఉత నేతి చిన్తాయాం - *మనో బ్రహ్మేత్యుపాసీతేతి బ్రహ్మోపాసనత్వసామ్యాత్, బ్రహ్మణశ్చోపాసితురాత్మత్వాత్, ఆత్మేత్యేవోపాసీతేతి.... ... ...

ఏవం ప్రాప్తేఽభిధీయతే (న ప్రతీక ఇతి) ప్రతీకే నాత్మత్వానుసన్ధానం కార్యం. (న హి సః) న హ్యుపాసితురాత్మా ప్రతీకః. ప్రతీకోపాసనేషు ప్రతీక ఏవోపాస్యః - న బ్రహ్మ. బ్రహ్మ తు తత్ర దృష్టివిశేషణమాత్రం- ప్రతీకోపాసనం హి నామ - అబ్రహ్మణి బ్రహ్మదృష్ట్యాఽనుసన్ధానం. తత్రోపాస్యస్య ప్రతీకస్యోపాసితురాత్మత్వాభావాన్న తథాఽనుసన్ధేయమ్. ....

నన్వత్రాపి బ్రహ్మైవోపాస్యం - బ్రహ్మణ ఉపాస్యత్వసమ్భవే మన ఆదీనామచేతనానామల్పశక్తీనాం చోపాస్యత్వాశ్రయణస్యాన్యాయ్యత్వాత్. అతో మన ఆదిదృష్ట్యా బ్రహ్మైవోపాస్యమితి. తత్రాహ

౫॥ సూ. ॥ బ్రహ్మదృష్టిరుత్కర్షాత్ ॥ మన ఆదిషు బ్రహ్మదృష్టిరేవ యుక్తా - న బ్రహ్మణి మన ఆదిదృష్టిః- బ్రహ్మణో మన ఆదిభ్య ఉత్కర్షాత్, తేషాం చ విపర్యయాత్,. ఉత్కృష్టే హి రాజని భృత్యదృష్టిః ప్రత్యవాయకరీ- భృత్యే తు రాజదృష్టిరభ్యుదయాయ.......................................

ప్రతీకాధికరణం సమాప్తమ్.

ఏకోఽప్యనుపపన్నః.——— అన్యేషాం తు గరుడోఽహమితి వదీశ్వరోఽహమితి జ్ఞానస్యాతత్త్వవిషయత్వాదతత్త్వజ్ఞానాన్మోక్షస్స్యాత్, యథోపాసనం ఫలమితి ముక్తావపి భ్రాన్త్యనుగమస్స్యాత్,. యది సదహమితి సదైక్యోపాస్తిర్విధీయతే- తదయుక్తం- అతస్సత్త్వస్య లోకసిద్ధత్వాత్సదైక్యానుసన్ధానస్యావిధేయత్వాత్. నియన్తృంశేన భోక్త్రంశస్య సదాకారతైకత్వమనుసన్ధేయమితి చేత్. ఘటేనాపి తాదృశైక్యం సమానమితి జీవస్య పరమాత్మైకత్వం ఘటాత్మైకత్వతుల్యం స్యాత్, జగతో బ్రహ్మైకత్వం నామ జాత్యైక్యం స్యాత్,. ....

ఆత్మత్వోపాసనాధికరణం సమాప్తమ్.

౪॥ సూ. ॥ న ప్రతీకే న హి సః ॥ ఆత్మత్వేనోపాసనముక్తం- తత్ప్రతీకోపాసనేఽస్తి- నేతి శఙ్కాయామాహ. కిం *మనో బ్రహ్మేత్యాది ప్రతీకోపాసనేష్వాత్మత్వేనానుసన్ధానం కర్తవ్యం- ఉత నేతి. తేషూపాస్యం కిముపాసితురాత్మా- నేతి. కిం బ్రహ్మణః ప్రతీకోద్దృష్టివిశేషణం- ఉత ప్రతీకస్య బ్రహ్మ-దృష్టివిశేషణమితి. ప్రతీకస్య దృష్టివిశేషణత్వే- బ్రహ్మణ ఉపాస్యత్వాత్ తస్య చాత్మత్వాత్ తత్రాప్యాత్మత్వేనానుసన్ధానం కార్యం స్యాత్. బ్రహ్మణః ప్రతీకే దృష్టివిశేషణత్వే- ప్రతీకస్యైవోపాస్యత్వాత్తస్య చోపాసకం ప్రత్యాత్మత్వాభావాదాత్మధీర్న కార్యా స్యాత్. (మన ఇత్యాది) (బ్రహ్మోపాసనత్వసామ్యాదితి) బ్రహ్మశబ్దనిర్దేశాత్ప్రతీకేష్వపి బ్రహ్మైవోపాస్యం- అతో బ్రహ్మోపాసనత్వసామ్యమిత్యర్థః. ... ...

(ఏవం ప్రాప్త ఇతి) ప్రతీకోపాసనేష్వప్యుపాస్యం బ్రహ్మ- తచ్చోపాసితురాత్మా - అతో బ్రహ్మోపాసనత్వసామ్యాదాత్మేత్యుపాస్యమిత్యత్రాహ (ప్రతీకోపాసనేష్వితి) తర్హి బ్రహ్మశబ్దనిర్దేశః కథమిత్యత్రాహ (బ్రహ్మత్వితి) ....

అనన్తరసూత్రశఙ్కామాహ (నన్వితి)

౫॥ సూ. ॥ బ్రహ్మదృష్టిరుత్కర్షాత్ ॥ అచేతనమనః ప్రభృతేరుపాస్యత్వాసమ్భవాదభిమానిదేవతో పాస్యత్వేన పరిహృత ఇతి భావః. ... ...

ఇతరే త్రయోఽపి *బ్రహ్మదృష్టిరితి సూత్రమధికరణాన్తరమాహుః - నియామకాభావాత్పూర్వపక్షముత్కర్షాత్సిద్ధాన్తమాహుః. తదయుక్తం- శాఙ్కరవ్యాఖ్యానే కాధికరణ్యసిద్ధేః.——— పరే తు *న ప్రతీక ఇత్యత్ర సిద్ధాన్తయుక్తిమేవమాహుః- ప్రతీకానాం బ్రహ్మభిన్నత్వాత్తస్యాత్మత్వమితి చేత్. వికారస్వరూపోపమర్దేన బ్రహ్మత్వం స్యాత్ - యథా జీవస్య జీవభావప్రవిలయేన బ్రహ్మత్వం, స్వస్తికస్య తదాకారోపమర్దేన స్వర్ణాత్మకత్వం,. ఏవం స్వరూపోపమర్దే సతి ప్రతీకస్యైవాభావాత్తస్యాత్మత్వమేవ న స్యాదితి. తదప్యయుక్తం- జీవస్య బ్రహ్మశరీరతయా తత్పర్యన్తత్వేన జీవభావప్రవిలయేన వినా బ్రహ్మతాదాత్మ్యసిద్ధివత్ప్రతీకానామపి బ్రహ్మశరీరత్వాదుపపత్తేస్తద్భావప్రసక్త్యభావాత్.——— అపరే తు *నామోపాస్తే *ఆదిత్యో బ్రహ్మేత్యత్ర తత్తద్దృష్టాదీనామేవ మన ఆద్యుపాసనే బ్రహ్మణశ్చోదితత్వాభావాదనుపాస్యత్వమితి. తదయుక్తం - తత్ర తత్తద్దృష్టాదినిర్దేశాభా

౬॥ సూ. ॥ ఆదిత్యాదిమతయశ్చాఙ్గ ఉపపత్తేః ॥ ౬ ॥

య ఏవాసౌ తపతి తముద్గీథముపాసీతేత్యాదిషు కర్మాఙ్గాశ్రయేషూపాసనేషు సంశయః - కిముద్గీథాదౌ కర్మాఙ్గే ఆదిత్యాదిదృష్టిః కర్తవ్యా - ఉతాదిత్యాదిషూద్గీథాదిదృష్టిరితి. ఉత్కృష్టదృష్టిర్నికృష్టే కర్తవ్యేతి న్యాయాత్, ఉద్గీథాదీనాం చ ఫలసాధనభూతకర్మాఙ్గత్వేనాఫలేభ్య ఆదిత్యాదిభ్య ఉత్కృష్టత్వాదాదిత్యాదిషూద్గీథాదిదృష్టిః ... ...

ఇతి ప్రాప్తే ఽభిధీయతే (ఆదిత్యాదిమతయశ్చాఙ్గ ఇతి) చశబ్దో ఽవధారణే. క్రత్వఙ్గే ఉద్గీథాదావాదిత్యాదిదృష్టయ ఏవ కార్యాః. కుతః. (ఉపపత్తేః) ఆదిత్యాదీనామేవోత్కృష్టత్వోపపత్తేః. ఆదిత్యాదిదేవతారాధనద్వారేణ హి కర్మణామపి ఫలసాధనత్వం- అత స్తద్దృష్టిరుద్గీథాద్యఙ్గే. ....

ఆదిత్యాదిమత్యధికరణం సమాప్తమ్.

వా, దిహతు బ్రహ్మసామానాధికరణ్యా, చ్చ దృష్టాన్తవైషమ్యాత్. అతో ఽనాదరః. నను దృష్టివిధిత్వే సిద్ధే హి బ్రహ్మవా - మనో వా దృష్టివిశేషణమితి విశవా, ... య్యః - ప్రతీకస్యాపి బ్రహ్మశరీరతయా తత్త్వోపాసనపరత్వే సమ్భవతి కథమతత్త్వోపాసనపరత్వాఙ్గీకారేణ బ్రహ్మణో దృష్టివిశేషణత్వపరం ద్వితీయమాత్రం ఘటతే. ఉచ్యతే - ఇతికరణ వైయర్థ్యం, హేతుః. ఉద్దేశ్యత్వజ్ఞాపకేన ప్రథమనిర్దేశేన విశేష్యతావగమ, శ్చ. క్వచిత్ప్రతీకగతద్వితీయావిభక్తి, రపి హేతుః ....

ప్రతీకాధికరణం సమాప్తమ్.

౭॥ సూ. ॥ ఆదిత్యాదిమతయశ్చాఙ్గ ఉపపత్తేః ॥ ౭ ॥ దేవతాయా ఉత్కర్షాద్దృష్టివిశేషణత్వముక్తం - తదుత్కర్షాక్షేపేణ కర్మణ ఏవోత్కర్షశఙ్కయా ఽవాన్తరసఙ్గతిః. క్రత్వఙ్గాశ్రయోపాసనేషు కిమాదిత్యాదావుద్గీథదృష్టిః - ఉతోద్గీథాదావాదిత్యాదిదృష్టిః. ఫలసాధనతయోత్కర్షః కిమాదిత్యాదేః - ఉతోద్గీథాదేః. ఉద్గీథాదేశ్చేత్ - ఆదిత్యాదావుద్గీథాదిదృష్టిః. ఆదిత్యాదేశ్చేత్ - ఉద్గీథాదావాదిత్యాదిదృష్టిః కార్యా స్యాత్. నను ఫలసాధనత్వం దేవతాయా ఇతి పూర్వమేవ సిద్ధం. స ఏవైనం భూతిం గమయతీతి - తత్కథముద్గీథాదేః ఫలసాధనత్వశఙ్కయా పూర్వపక్షోత్థానం. సత్యం - ఫలసాధనతయా విహితత్వాత్ప్రధానస్య కర్మణః కాష్ఠానాం జ్వాలావద్దేవతా ప్రీతిరవాన్తరవ్యాపారమాత్రమిత్యప్రాధాన్యమాశఙ్క్యతే. బ్రహ్మణి వదాదిత్యాదిమతయో ఽపీతి చశబ్దార్థః. మనో బ్రహ్మేత్యుపాసీతేత్యత్రోపాస్యం ప్రథమనిర్దిష్టం - దృష్టివిశేషణం చరమనిర్దిష్టం - ఏవమత్రాపి య ఏవాసౌ తపతి తముద్గీథమిత్యుద్గీథస్య చరమనిర్దేశాత్ దృష్టివిశేషణం - దేవతాయాం యద్యప్యుత్కర్షో గాత్ప్రథమాచ్ఛోద్దేశ్యత్వమిత్యపి పూర్వపక్షయుక్తిః ప్రేతా. అఫలేభ్యః - అఫలసాధనేభ్యః. ... ...

రాద్ధాన్తే - (ఆదిత్యాదిదేవతారాధనద్వారేణేతి) అర్యమ్ణే చరుం నిర్వపేదిత్యాది ద్రష్టవ్యం. దేవతాయాః స్థిరత్వేనావ్యవహితసాధనతయా, లోకవత్సేవ్యసేవాన్యాయేనారాధనస్యారాధ్యదేవతాప్రధానత్వా, చ్చ దేవతోత్కర్షసిద్ధిర్యద్వృత్తాద్యస్వారస్యం సోఢవ్యమితి భావః. ... ...

పరే తూద్గీథాదిత్యాదీనాం దృష్టివిశేషణత్వమనియమేన స్యాత్ - నియామకాభావాదితి చ పూర్వపక్షమాహుః. నియామకసద్భావాత్తదనాదరః. ఏవం చ పూర్వపక్షో నిరస్తః - ఉద్గీథాదీనాం కర్తృసమవాయితయా క్రియారూపాణాం ఫలసాధనతయోత్కర్షః. ఇయమేవర్గగ్నిస్సామేత్యాదౌ ... పృథివ్యగ్న్యోరభిధానం చ ఋక్సామాధ్యాసనిబన్ధనం- ... రాజాధ్యాసాద్రాజశబ్ద-నరాధ్యాస... ఏతదేవ స్పష్ట మిత్యాహ ... లోకేషు పఞ్చవిధం సామోపాసీతేతి లోకానామధికరణత్వశ్రవణాత్తత్ర క్రత్వఙ్గాధ్యాస... పృథివీ హిఙ్కార ఇత్యాదిష్వధ్యాసాభావాత్. లోకేషు పఞ్చవిధం సామోపాసీతేతి ... యదేవ విద్యయా కరోతి. తదేవ వీర్యవత్తరమితి ... హిఙ్కారత్వాదిదృష్టివిధిరితి పూర్వపక్షహేతవ ఉపన్యస్తాః. ... అత ఆదిత్యాదిమతిభిరుద్గీథాదికర్మస్వతిశయ ఉపపద్యతే - నతూద్గీథాదిమతిభిరాదిత్యాదీనాం కర్మణో వీర్యవత్తరత్వం శ్రుతం- నసిద్ధరూపద్రవ్యస్య- అత ఆదిత్యాదిమతిభిరుద్గీథాదికర్మస్వతిశయ ఉపపద్యతే ... అతః కర్మస్వతిశయావహత్వా, దాదిత్యాది ప్రధానకర్మణాం. కర్మణో ఽప్యపూర్వసన్నికర్షః - సత్త్వాదిత్యాదీనాం- అసాధితస్యకరణత్వాయోగాత్. ... ఓమిత్యేతదక్షరముద్గీథముపాసీతేత్యుపక్రమే ద్వితీయా శ్రుతిర్లోకాదిఫలస్యాదిత్యాది ప్రాప్తిలక్షణత్వాత్ఫలాత్మకతయా, చాదిత్యాదీనాం ప్రాధాన్యం. ... యఏవం విద్వాన్సామగాయతీత్యఙ్గాశ్రయవిజ్ఞానం... ఇయమేవర్గగ్నిస్సామేత్యత్రోపక్రమే పృథివీత్వం విధేయమవగతం. య ఏవం విద్వాన్సామగాయతీత్యఙ్గాశ్రయవిజ్ఞానఫలాదిషు ... ఉపసంహారం అత ఆదిత్యాదేర్దృష్టివిశేషణత్వం. పృథివ్యాదృక్పదసిద్ధేః ... మాత్రముపేక్షితే - నతూత్కర్షమితి ... సామాన్యనా లోకేషు పఞ్చవిధం సామోపాసీతేతి ... సప్తమీమాత్రవిపరిణామో వరం. పృథివీ హిఙ్కార ఇత్యాది క్రమో ... సర్వత్ర ... అతో ఽత్ర ... ఆదిత్యాదిదృష్టివిధిరితి సిద్ధాన్తయన్తి. ఉపపత్తేరితి - కర్మోపపత్తిరిత్యర్థః. ... యాగోత్కర్షస్యాపూర్వమాత్రప్రకృతత్వాత్ ... స్యోపపత్తేరితి వ్యాఖ్యానముచితం. సత్త్వాన్తరస్య ఉత్కర్షశ్చ ప్రాగుక్తలక్షణః. కర్మస్వతిశయాధాయకత్వేన ఫలాత్మకత్వేన చ ప్రాధాన్యముత్కర్షః ... ఉద్గీథేనోపక్రమః, సామ్నోపసంహార, శ్చ సర్వేషు దేవతాదృష్టివిధిష్వననుగతావితి వ్యవహితహేతుర్వ్యాఖ్యాతో ఽభిహితః. లోకేషు పఞ్చవి

౭॥ సూ. ఆసీనస్సమ్భవాత్॥

మోక్షసాధనతయా వేదాన్తశాస్త్రవిహితం జ్ఞానం ధ్యానోపాసనాదిశబ్దవాచ్యమసకృదావృత్తం సన్తతస్మృతిరూపమిత్యుక్తం. తదనుతిష్ఠన్నాసీనశ్శయానస్తిష్ఠన్గచ్ఛంశ్చ విశేషాభావాదనియమేనానుతిష్ఠేత్. ...

ఇతి ప్రాప్త ఉచ్యతే (ఆసీన ఇతి) ఆసీన ఉపాసనమనుతిష్ఠేత్. కుతః (సమ్భవాత్) ఆసీనస్యైవ హ్యేకాగ్రచిత్తతాసమ్భవః. స్థితిగత్యోః ప్రయత్నసాపేక్షత్వాత్, శయానే చ నిద్రాసమ్భవాత్,. పశ్చాద్ధారణప్రయత్ననివృత్తయే సోపాశ్రయ ఆసీనః కుర్యాత్. ....

థం సామ *సప్తవిధం సామోపాసీత* ఇత్యాదిషు విభక్తిద్వయవిపరిణామాభావాద్దేవలోకస్య దృష్టివిశేషణత్వోపపాదనం మన్దం. నహి ద్వితీయా విభక్త్యర్థోऽనన్వితః. లోకాదిశబ్దానాం దేవతాపరత్వే ప్రమాణికసత్యుత్కర్షాద్దేవ దేవతాయా దృష్టివిశేషణత్వం-న చేద్యథా ప్రతిపన్న స్వీకారే వ్యవిరోధః. *పృథివీ హిఙ్కార* ఇత్యాదిరప్యేతేన వ్యాఖ్యాతః. అతో భాష్యోక్తప్రకారేణ సారతరయుక్త్యభిప్రాయం సూత్రం.——అన్యే తు ఫలసాధనతయోత్కర్షాద్దేవపూర్వపక్షం కృత్వా ఏవం సిద్ధాన్తయాహుః- ఉద్గీథాదిష్వాదిత్యాదిదృష్టిః - కర్మసమృద్ధ్యర్థేషూపాసనేష్వధికృతాధికారోపపత్తేః. ఆదిత్యాదీనాం కర్మాఙ్గద్రష్ట్యోపాస్యత్వే హి క్రత్వధికృతే నైవ కర్తవ్యత్వనియమో న స్యాత్. తన్నియమశ్చ *యదేవ విద్యయా కరోతి* ఇతి శ్రుత్యాऽవగమ్యతే. *య ఏవాసౌ తపతి తముద్గీథముపాసీత* *య ఏవాయం ముఖ్యః ప్రాణస్తముద్గీథముపాసాఞ్చక్రిర* ఇత్యాదిషు యచ్ఛబ్దయోగప్రాథమ్యాభ్యాముద్దేశ్యత్వావగమాదాదిత్యాదీనాముపాస్యత్వమితి చేన్న- ఓమిత్యేతదక్షరముద్గీథముపాసీతేత్యుద్గీథోపాస్యతాయా ఉపక్రమసిద్ధత్వాత్, క్రత్వధికృతాధికారోపపత్తేశ్చ. కర్మసమృద్ధివ్యతిరిక్తఫలేష్వఙ్గాశ్రితేషూపాసనేషు *లోకేషు పఞ్చవిధం సామోపాసీత* ఇత్యాదిషు క్రత్వధికృతాధికారసమ్బన్ధే ప్రమాణాభావాన్న క్రత్వఙ్గేషు దేవతాదృష్టిరితి నియమః. తత్రైవం నిర్వాహః- త్రివిధముపాసనం-భూతార్థ, మధ్యాస, స్సమ్పదితి. భూతార్థం-యథార్థవిషయం. న తత్ర కించిన్నిరూప్యం. అధ్యాసః-అన్యస్మిన్నన్యధర్మాధ్యాసః. యథా- ఉద్గీథేऽసురపాప్మవిధ్వంసనాదయః ప్రాణధర్మా, ఉద్యత ఉపహత్యాదయ ఆదిత్యధర్మాః. అన్యసాదృశ్యానుసన్ధానం సమ్పత్. యథా- పఞ్చవిధత్వసప్తవిధత్వాద్యనుసన్ధానం. తచ్చ వాక్యైరేవోపపాదనాదవగమ్యతే. అధ్యాససమ్పత్తిర్వా నికృష్టగతధర్మతత్త్వాద్దృశ్యవిషయే చేత్- ఉపాస్యం నికృష్టం కృతం స్యాత్- ఉత్కృష్టగతధర్మతత్త్వాద్దృశ్యవిషయే చేత్-ఉపాస్యముత్కృష్టం కృతం స్యాత్. తతో మహోత్కృష్టమేవోపాస్యం. తత్ర దృష్టివిశేషణనిర్ణయస్తూపక్రమోపసంహారవాక్యశేషప్రాథమ్యయచ్ఛబ్దయోగమహత్త్వాద్యనురోధేన వర్ణనీయః. *లోకేషు పఞ్చవిధం సామోపాసీత* ఇత్యాదిషు సామప్రతియోగికం సాదృశ్యం లోకేషు విధీయతే - ప్రథమనిర్దిష్టత్వాత్ సప్తమ్యాశ్చ స్వారస్యాచ్చ. సామశబ్దస్సామసాదృశ్యపరః. లోకసామశబ్దయోరన్యతరస్య లక్షణాయా అవర్జనీయత్వేऽపి సామ్ని లోకసాదృశ్యే విభక్తిసప్తమీ న ఘటతే. *ఇయమేవర్గగ్నిస్సామ* ఇత్యత్రాపి పృథివ్యా ఋగాత్మకత్వం వివక్షితం- నిర్దేశప్రాథమ్యాత్, ఏవకారాన్వయస్య *ఉత్తర ఏవ వేదిరి*త్యత్ర వ్యభిచారాత్,. పృథివ్యేవ నాన్యదృక్తిరితి వాక్యశేషశ్చేత్-పృథివ్యా ఋగాత్మకత్వం విధేయం స్యాత్-ఋక్పృథివ్యేవ న పృథివ్యా అన్యేతి వాక్యశేషశ్చేత్-ఋచః పృథివీత్వవిధానం స్యాత్. కర్మసమృద్ధ్యర్థోపాసనవ్యతిరిక్తేషు-న కర్మాఙ్గేషు దేవతాదృష్టినియమః. కర్మసమృద్ధ్యర్థేషూపాసనేషు- క్రత్వఙ్గేషు దేవతాదృష్టిరితి స్థితిరితి. అత్రాపి క్రత్వఙ్గవ్యతిరిక్తేషు దేవతాదృష్టినియమాభావోऽనుపపన్నః- అధ్యాససమ్పత్త్యోర్నికృష్టధర్మసాదృశ్యవిషయత్వానుపపత్తేః స్వయమేవ ప్రతిపాదితత్వాత్. అతః క్రత్వఙ్గవిషయేష్వితరవిషయేషు చోపాసనేషు దేవతావివక్షయా స్వస్వాక్తత్వే దేవతాయా ఉత్కర్షాద్దేవ దృష్టివిశేషణత్వం - వివక్షావిరహే యథాశ్రుతాఙ్గీకారశ్చ యుక్త ఇతి ఉత్కర్షవివాదోపపత్తిశబ్దవివక్షితో హేతుర్భవితుమర్హతి - అర్థస్వభావాత్ప్రకృతత్వాచ్చ. అతస్సర్వత్రోత్కర్షస్యైవ దృష్టివిశేషణత్వే ప్రయోజకత్వాత్ క్రత్వధికృతానుష్ఠేయత్వస్య ప్రయోజకమిత్యుపపత్తిశబ్దస్యోత్కృష్టలోపపత్తిపరత్వముక్తం భాష్యే. క్రత్వఙ్గవిషయేషు క్రత్వధికృతానుష్ఠేయత్వమప్యభ్యుచ్చయ హేతుస్స్యాత్ - సర్వత్రాప్యుత్కర్షానుగుణమేవ దృష్టివిశేషణత్వనిర్ణయో యుక్తః......................

ఆదిత్యాదిమత్యధికరణం సమాప్తమ్.

౭॥ సూ. ఆసీనస్సమ్భవాత్॥ అథ అనన్తరసఙ్గతిమాహ (మోక్షేతి) అనన్తరాధికరణయోః ప్రాసఙ్గికత్వాత్ పరమప్రకృతేన ప్రధానభూతేన బ్రహ్మోపాసనేన సఙ్గతిరుక్తా. యద్వా - దృష్ట్యుపాసనానామప్యాసనసాపేక్షత్వే హ్యాసనసమర్థనహేతోర్నైకాగ్ర్యస్యాద్యాధికరణసమర్థితత్వాన్నైన సఙ్గతిరుక్తా. కిమాసీనశ్చిన్తయేత్ - ఉతాసీనశ్శయానస్తిష్ఠన్గచ్ఛన్వేతి. కిం గమనాదిషు ధ్యానం సమ్భవతి- నేతి. సమ్భవతి చేత్ - ఆసనానియమః. న సమ్భవతి చేత్- తన్నియమః.——ఉపాసనసమ్భవాదిత్యతో ప్యైకాగ్ర్యతాసమ్భవాదిత్యుచితం- ఉపాసనసమ్భవాదిత్యుక్తేऽపి కథమిత్యపేక్షాయామైకాగ్ర్యతాభిప్రాయేణ శమయితవ్యత్వాత్, *యత్రైకాగ్రతా తత్రావిశేషాత్* ఇత్యైకాగ్ర్యతాయాస్సన్నిహితత్వాద్యోగ్యత్వాచ్చ.——*ఉపవిశ్యాసనే యుఞ్జ్యాద్* ఇతి స్మృతివచనస్యమనోనుకూలతాభిప్రాయతాం మత్వా పూర్వపక్షీ ప్రత్యవతిష్ఠతే. ... ...

తదవశ్యంభావాత్తత్పరిహారః. ....

౮॥ సూ. ధ్యానాచ్చ॥ *నిదిధ్యాసితవ్య ఇతి ధ్యానరూపత్వాదుపాసనస్య- ఏకాగ్రచిత్తతాఽవశ్యంభావినీ. ధ్యానం హి విజాతీయప్రత్యయాన్తరావ్యవహితమేకచిన్తనమిత్యుక్తమ్.......

౯॥ సూ. అచలత్వం చాపేక్ష్య॥ నిశ్చలత్వం చాపేక్ష్య పృథివ్యన్తరిక్షాదిషు ధ్యానవాచోయుక్తిః ప్రయుజ్యతే *ధ్యాయతీవ పృథివీ ధ్యాయతీవాన్తరిక్షం ధ్యాయతీవ ద్యౌః ధ్యాయన్తీవాపో ధ్యాయన్తీవ పర్వతా ఇతి. అతః పృథివీపర్వతాదివదేకాగ్రచిత్తతయా నిశ్చలత్వముపాసకస్యాసీనస్యైవ సమ్భవేత్.........

౧౦॥ సూ. స్మరన్తి చ॥ స్మరన్తి చాసీనస్యైవ ధ్యానం *శుచౌ దేశే ప్రతిష్ఠాప్య స్థిరమాసనమాత్మనః। నాత్యుచ్ఛ్రితం నాతినీచం చేలాజినకుశోత్తరం। తత్రైకాగ్రం మనః కృత్వా యతచిత్తేన్ద్రియక్రియః। ఉపవిశ్యాసనే యుఞ్జ్యాద్యోగమాత్మవిశుద్ధయ ఇతి..........

౧౧॥ సూ. యత్రైకాగ్రతా తత్రావిశేషాత్॥ ఏకాగ్రతాతిరిక్తదేశకాలవిశేషాశ్రవణాదేకాగ్రతానుకూలో య ఏవ దేశః కాలశ్చ- స ఏవోపాసనస్య దేశః కాలశ్చ. *సమే శుచౌ శర్కరావహ్నివాలుకావివర్జిత ఇతి వచనమేకాగ్రతైకాన్తదేశమాహ- న తు దేశం నియచ్ఛతి- *మనోఽనుకూల ఇతి వాక్యశేషాత్..........

ఆసనాధికరణం సమాప్తమ్.

౧౨॥ సూ. ఆప్రయాణాత్తత్రాపి హి దృష్టం॥

తదిదమపవర్గసాధనముక్తిలక్షణముపాసనమేకాహాపవసమ్పాద్యం - ఉతాప్రయాణాత్ప్రత్యహమనువర్తనీయమితి విశయే- ఏకస్మిన్నేవాహని శాస్త్రార్థస్య కృతత్వాత్తావతైవ పరిసమాపనీయం. ... ...

ఇతి ప్రాప్త ఉచ్యతే (ఆప్రయాణాదితి) ఆమరణాదనువర్తనీయం. కుతః. (తత్రాపి హి దృష్టం) ఉపాసనోద్యోగప్రభృత్యాప్రయాణాన్మధ్యే యః కాలః- తత్ర సర్వత్రాపి దృష్టముపాసనం *స ఖల్వేవం వర్తయన్యావదాయుషం బ్రహ్మలోకమభిసమ్పద్యత ఇతి..........

ఆప్రయాణాధికరణం సమాప్తమ్.

౮॥ సూ. ధ్యానాచ్చ॥ *ధ్యానాదితి భావప్రధాననిర్దేశ ఇత్యభిప్రాయేణోక్తం ధ్యానస్వరూపత్వాదితి. స్థితిగత్యోర్విజాతీయప్రత్యయసమ్భవాత్ తదైకాగ్ర్యవిరోధిగత్యాదికమిత్యర్థః..........

౯॥ సూ. అచలత్వం చాపేక్ష్య॥ *ఆప ఇతి- స్థిరం తటాకాదిజలం వివక్షితం. నిశ్చలత్వమాత్రసామ్యం వివక్షితం. నిశ్చలత్వహేతుకాగ్ర్యవృత్తిః- తచ్చాసీనస్యైవ- గత్యాదౌ విజాతీయప్రత్యయోదయసమ్భవాదిత్యర్థః..........

౧౦॥ సూ. స్మరన్తి చ॥ న కేవలమర్థసామర్థ్యాత్ - వచనాదపి తత్సిద్ధిరిత్యర్థః..........

౧౧॥ సూ. యత్రైకాగ్రతా తత్రావిశేషాత్॥ (స ఏవోపాసనస్య దేశః కాలశ్చేతి) తిథినక్షత్రాదినియమో నాస్తీత్యర్థః- వర్ణాశ్రమధర్మావిరుద్ధకాలవిశేషసమ్భవాత్. ఆసనసహపఠితో దేశాదిరప్యైకాగ్ర్యసిద్ధ్యర్థమపేక్ష్యతే- కిం పునరాసనమితి సూత్రాభిప్రాయః.
ఇతరే తు ఇహాపి యత్రైకాగ్రతేతి సూత్రమధికరణాన్తరమాహుః - వైదికకర్మసు దేశకాలాదినియమదర్శనాదుదగయనాదిపరిగ్రహ ఇతి పూర్వపక్షం కృత్వా నియమ ఇతి సిద్ధాన్తయన్తి. ఉక్తప్రకారేణ పూర్వాధికరణశేషత్వోపపత్తేర్నాధికరణాన్తరత్వం యుక్తమ్..........

ఆసనాధికరణం సమాప్తమ్.

౧౨॥ సూ. ఆప్రయాణాత్తత్రాపి హి దృష్టం॥ సఙ్గత్యాదిస్స్ఫుటం. ఉక్తలక్షణముపాసనం కిమేకస్మిన్నహని కర్తవ్యం- ఉతాప్రయాణాదితి. కిమేకదినానుష్ఠానేన శాస్త్రార్థస్య కృతత్వం- నేతి. కృతత్వం చేత్-ఏకస్మిన్నహని కర్తవ్యం. న చేత్- ఆప్రయాణాత్కర్తవ్యమితి....

౧౩॥ సూ. తదధిగమ ఉత్తరపూర్వాఘయోరశ్లేషవినాశౌ తద్వ్యపదేశాత్ ॥

ఏవం విద్యాస్వరూపం విశోధ్య విద్యాఫలం చిన్తయితుమారభతే. బ్రహ్మవిద్యాప్రాప్తౌ పురుషస్యోత్తరపూర్వాఘయోరశ్లేషవినాశౌ శ్రూయేతే. *తద్యథా పుష్కరపలాశ ఆపో న శ్లిష్యన్త ఏవమేవంవిది పాపం కర్మ న శ్లిష్యతే *తస్యైవాత్మా పదవిత్తం విదిత్వా న కర్మణా లిప్యతే పాపకేనేత్యుత్తరాఘాశ్లేషః. తద్యథేషీకతూలమగ్నౌ ప్రోతం ప్రదూయేతైవం హాస్య సర్వే పాప్మానః ప్రదూయన్తే *క్షీయన్తే చాస్య కర్మాణి తస్మిన్ దృష్టే పరావర ఇతి పూర్వాఘవినాశః. ఏతావశ్లేషవినాశౌ విద్యాఫలభూతావుపపద్యేతే నేతి సంశయః. కిం యుక్తం. నోపపద్యేతే ఇతి. కుతః. *నాభుక్తం క్షీయతే కర్మ కల్పకోటిశతైరపీత్యాదిశాస్త్రవిరోధాత్. అశ్లేషవినాశవ్యపదేశస్తు మోక్షసాధనభూతవిద్యావిధాయివాక్యశేషగతః కథంచిద్విద్యాస్తుతిప్రతిపాదనేనాప్యుపపద్యతే. న చ విద్యా పూర్వోత్తరాఘయోః ప్రాయశ్చిత్తతయా విధీయతే యేన ప్రాయశ్చిత్తేనాఘవినాశ ఉచ్యతే. విద్యా హి *బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరం *బ్రహ్మ వేద బ్రహ్మైవ భవతీతి బ్రహ్మప్రాప్త్యుపాయతయా విధీయతే. అతో విద్యార్థవాదో ఽయమఘవినాశాశ్లేషవ్యపదేశ ఇతి. ... ...

పరే తు సాక్షాత్కృతాత్మతత్త్వస్యానియోజ్యత్వాదనువర్తయేదితి శాసనమశక్యం - అతో ఽభ్యుదయఫలోపాసనవిషయమేతదితి నైతి. తదయుక్తం- *యావదాయుషమేవం వర్తయన్ బ్రహ్మలోకమభిసంపద్యతే న చ పునరావర్తతే *ప్రాయణాన్తమోఙ్కారమభిధ్యాయీతేత్యత్ర పునరావృత్తిలక్షణమోక్షసాధనవిద్యాస్వేవాప్రయాణాదనువృత్తేః శ్రుతత్వాత్. యావచ్ఛరీరపాతం శాస్త్రవశ్యత్వాదనియోజ్య ఇతి చాయుక్తం. అనిమప్రత్యయస్య మోక్షహేతుత్వదర్శనాత్, తదౌపయికాహారశుద్ధ్యాదిసాపేక్షత్వాచ్చ శాస్త్రవశ్యత్వమవర్జనీయం. న చానిమప్రత్యయశాస్త్రం ముముక్షువిషయం- ముముక్షువిషయతయైవ ప్రతిపాదితత్వాత్. *ప్రయాణకాలే మనసాచలేన *స తం పరం పురుషముపైతి దివ్యమితి హ్యుచ్యతే. న చ సాక్షాత్కృతతత్త్వస్య భేదదర్శనాభావాన్నానిమప్రత్యయాపేక్షేతి వాచ్యం- దేహపోషణాదిషు ప్రవృత్తిదర్శనాత్. తేషు మిథ్యాత్వజ్ఞానమస్తీతి చేత్. తథాప్యనిమప్రత్యయః కార్య ఏవ - తద్ద్వైకల్యేన హ్యుదిభరతస్యమృగత్వప్రాప్తిః. న చ తస్య దేహాదిషు మిథ్యాత్వధర్మాస్తీతి వాచ్యం - విప్రజనసిద్ధార్థాత్ తజ్జ్ఞానాతిరిక్తజ్ఞానాభావాత్. అతశ్శాస్త్రవశ్యత్వమస్త్యేవ. కిం చ - కిమిదమశాస్త్రవశ్యత్వం నామ. కిముచ్చార్యమాణమపి శాస్త్రం శ్రోత్రపథం న గృహ్ణాతి - ఉత శ్రుత్వాప్యర్థం న ప్రత్యేతి - ఉత సత్యప్యర్థప్రతీతౌ బ్రాహ్మణ్యాద్యుపాధ్యర్థత్వాదేశాభావాన్మాహం కర్తవ్య ఇతి జానాతి- అర్థప్రతీతేఽపి కిం నానుతిష్ఠతి- ఉతానుతిష్ఠతో న ప్రత్యవాయః- ఉతేష్టానిష్టప్రాప్తినివృత్తీ న స్యాతామితి. న ప్రథమద్వితీయౌ- ప్రతిబుద్ధాత్మానాం వసిష్ఠాదీనాముక్తిప్రత్యుక్తిదర్శనాత్. న తృతీయః-ఆత్మని బ్రాహ్మణ్యాద్యభావేఽప్యుపాధేరనివృత్తత్వాత్, తదభావజ్ఞానవతాం వసిష్ఠజనకశుకాదీనామనుష్ఠానదర్శనాచ్చ. న చతుర్థః- అజ్ఞస్యాననుతిష్ఠతో ఽప్యశాస్త్రవశ్యత్వప్రసఙ్గాత్. న పఞ్చమః - ఆదిభరతాదీనాం ప్రత్యవాయదర్శనాత్, నిప్రజన్మని *సతాం మార్గమమూషయన్స్థితి వచనాచ్చ. న షష్ఠః- అముముక్షుత్వప్రసఙ్గాత్. ఐష్టనివృత్తిశ్చాపి హి ముముక్షో. ముక్తస్య న ముముక్షేతి చేన్న- శుకాద్యుపదేశమాయ ప్రవృత్తిదర్శనాత్. అతో ఽనువృత్తివిధివశ్యత్వాదాప్రయాణాత్పరవిద్యాఽనువర్తనీయా.——— అన్యే తు సాక్షాత్కారఫలత్వాదుపాసనస్య తత్పర్యన్తత్వమితి పూర్వపక్షయన్తి. తదయుక్తం - పరమపురుషప్రీతిఫలకత్వాదుపాసనస్య, ప్రీతేశ్చ యథాశాస్త్రమనుష్ఠానస్య త్వాత్. అతశ్శాస్త్రార్థస్యకృతత్వాదిత్యేవ పూర్వపక్షయుక్తిర్యుక్తా. అత ఏవ సిద్ధాన్తేఽపి సాక్షాత్కారమాత్రఫలకత్వాభ్యుపగమేనానిమప్రత్యయసిద్ధ్యర్థమనువర్తనీయతోక్తిరపి న యుక్తా- కిం తు యథాశాస్త్రమనుష్ఠానసిద్ధయే ఽనువర్తనీయత్వమేవ వక్తవ్యమ్.....................

ఆప్రయాణాధికరణం సమాప్తమ్.

౧౩॥ సూ. తదధిగమ ఉత్తరపూర్వాఘయోరశ్లేషవినాశౌ తద్వ్యపదేశాత్ ॥ ప్రీతికారాసఙ్గతిమాహ (ఏవమితి) ఉపాయభూతోపాసనస్య స్వాన్యనిరతిశయప్రియత్వేన స్వయమపి ప్రియరూపత్వాదుపేయరూపత్వమప్యస్తీత్యత్ర తన్నిరూపణం కృతం. *పశ్యన్నాసో ముహూర్తస్తైః నవిభవాత్మనో గాత్రం తత్కృతాహ్లాదసంస్థితః *తచ్చిత్తవిమలాహ్లాదక్షీణపుణ్యచయస్తదేత్యాదిభిః ప్రీతిరూపత్వం హ్యవగమ్యతే. (బ్రహ్మవిద్యాప్రాప్తావితి) బ్రహ్మవిద్యాప్రాప్తిః- సాక్షాత్కారావస్థోపాసనలబ్ధిర్వివక్షితా. *తస్మిన్ దృష్టే క్షీయన్త ఇతి హి విషయవాక్యం. ప్రాప్తిః-ఉపక్రమః. విద్యాప్రాప్తిశబ్దస్యాధారణ్యాత్ ప్రపదననిష్ఠత్వేఽపి ద్యోతకః. సంశ్లిష్టస్య పూర్వాఘస్య శ్లేషరోగాదివినాశ ఏవ- ఉత్తరాఘస్యాశ్లేషః ఇతి వేతి రోగ్యతావశాద్విభాగః. అశ్లేషవినాశప్రతీతిసంశయాభావాత్తయోరుపపత్త్యనుపపత్తివిషయస్సంశయ ఉక్తః. కిం విదుష ఉత్తరపూర్వాఘయోరశ్లేషవినాశౌ సమ్భవతః- నేతి. కిమశ్లేషవినాశశాస్త్రయథాశ్రుతార్థపరే- ఉత *నాభుక్తం క్షీయత ఇత్యనేన విరోధాత్ విద్యాస్తుత్యర్థతయా నేయే. కిమశ్లేషవినాశశాస్త్రయోః, రథముక్తకర్మాపతిక్షయశాస్త్రస్య, చ విరోధ ఏవ - ఉతావిరోధస్సమ్భవతి. విరోధ ఏవ చేత్- విద్యాస్తుత్యర్థత్వాదశ్లేషవినాశాసమ్భవః. అవిరోధసమ్భవే శాస్త్రస్య యథాశ్రుతార్థపరత్వాదశ్లేషవినాశసమ్భవ ఇతి. నాభుక్తమిత్యాదిపూర్వపక్షోపన్యాసః. అననుభవే సిత కర్మణాం ప్రాయశ్చిత్తేన వినాశో దృశ్యత ఇత్యత్రాహ (న చేతి) ... ...

ఏవం ప్రాప్తేఽభిధీయతే (తదధిగమ ఇతి) విద్యాప్రాప్తౌ పురుషస్య విద్యామాహాత్మ్యాదుత్తరపూర్వాఘయోరశ్లేషవినాశావుపపద్యేతే. కుతః. ఏవంవిధంహి విద్యామాహాత్మ్యమవగమ్యతే- *ఏవంవిది పాపంకర్మ న శ్లిష్యతే *ఏవంహాస్య సర్వే పాప్మానః ప్రదూయన్త ఇత్యాదివ్యపదేశాత్. నచ *నాభుక్తం క్షీయతే కర్మేతి శాస్త్రస్య విరోధః- భిన్నవిషయత్వాత్. తద్ధి కర్మణాం ఫలజననసామర్థ్యప్రతిబన్ధావిషయం- ఇతరత్తూత్పన్నాయా విద్యాయాః ప్రాక్కృతానాం పాప్మనాం ఫలజననశక్తివినాశసామర్థ్యం, ముత్పత్స్యమానానాంచ ఫలజననశక్త్యుత్పత్తిప్రతిబన్ధకరణసామర్థ్యం, చ ప్రతిపాదయతీతి ద్వయోర్విషయో భిద్యతే. యథా అగ్నిజలయోరౌష్ణ్య తన్నివారణసామర్థ్యవిషయయోర్ద్వయోః ప్రమాణయోరపి విషయభేదాత్ప్రామాణ్యం - ఏవమత్రాపీతి నకశ్చిద్విరోధః. అఘస్యాశ్లేషకరణం- వైదికకర్మాయోగ్యతావాసనా ప్రత్యవాయహేతుశక్త్యుత్పత్తిప్రతిబన్ధకరణం. అఘాని హి కృతాని పురుషస్య వైదికకర్మాయోగ్యతాం, సజాతీయకర్మాన్తరారమ్భరుచిం, ప్రత్యవాయం, చ కుర్వన్తి. అఘస్య వినాశకరణం- ఉత్పన్నాయాస్తచ్ఛక్తేర్వినాశకరణం. శక్తిరపి పరమపురుషాప్రీతిరేవ. తదేవం విద్యావేదితుర్విద్యాత్యర్థప్రియత్వేన స్వయమపి నిరతిశయప్రియా సతీ వేద్యభూతపరమపురుషారాధనస్వరూపా పూర్వకృతాఘసంచయజనితపరమపురుషాప్రీతిం వినాశయతి, సైవ విద్యా స్వోత్పత్త్యుత్తరకాలభావ్యఘనిమిత్తపరమపురుషాప్రీత్యుత్పత్తిం చ ప్రతిబధ్నాతి. తదిదమశ్లేషవచనం ప్రామాదికవిషయం మన్తవ్యం- *నావిరతో దుశ్చరితాదిత్యాదిభిశ్శాస్త్రైః ప్రాయాణాదహరహరుత్పద్యమానాయా ఉత్తరోత్తరాతిశయభాగిన్యాః విద్యాయాః దుశ్చరితవిరతినిష్పాద్యత్వావగమాత్. ....

తదధిగమాధికరణం సమాప్తమ్.

(ఏవం ప్రాప్త ఇతి) *నాభుక్తమిత్యాదివచనవిరోధం పరిహరతి (నచేతి) అత్ర శక్తిశబ్దః కర్మానుష్ఠానజనితభగవన్నిగ్రహపరః. భిన్నవిషయత్వే నవచసోరవిరోధే దృష్టాన్తమాహ (యథేతి) అశ్లేషవినాశౌ వివృణోతి (అఘస్యేతి) ఉత్పత్స్యమానాయాః ఉత్పత్స్యమానస్య కర్మణస్స్వకార్యకరణశక్తేః ప్రతిబన్ధోఽశ్లేషః. ఉత్పన్నస్య కర్మణః ఉత్పన్నాయాః కార్యకరణశక్తేర్వినాశకరణం వినాశ ఇత్యర్థః. శక్తిశబ్దార్థమాహ (శక్తిరపీతి) ఏతదుపపన్నమిత్యాహ (తదేవమితి) బ్రహ్మానుభవస్య స్వతః ప్రాప్తత్వేనాసాధ్యత్వాత్ ప్రతిబన్ధనివృత్తిరూపసాధ్యే ప్రాయశ్చిత్తతుల్యైవ బ్రహ్మవిద్యా. స్వర్గాదేస్సాధ్యత్వాత్ తత్సాధనస్య కర్మణో న ప్రతిబన్ధనివర్తకత్వం - అత్ర తు ప్రతిబన్ధనివృత్తేరేవ సాధ్యత్వాత్ విద్యాయాః తద్ధేతుత్వం యుక్తమిత్యర్థః. తర్హి బ్రహ్మవిదోఽపి ఫలాన్తరాభావః స్యాదిత్యత్రాహ (తదిదమితి) నను బ్రహ్మవిద్యాయా అపి పాపప్రాయశ్చిత్తత్వవచనాత్ కృచ్ఛ్రాదీనామివ బుద్ధిపూర్వపాపనివర్తకత్వమపి స్యాత్. నైవం- ప్రామాదికాఘప్రాయశ్చిత్తత్వేనైవ తద్విధానాత్. •అపి చేత్సుదురాచార ఇతి గీతావాక్యం తు [illegible] ... వ్యుచ్యతే. నను పూర్వం శరీరపాతాన్తరం కర్మక్షయ ఉక్తః- అత్ర తూపాసనారమ్భే కర్మప్రహాణముక్తం- కథమిదముపపద్యతే. ఉచ్యతే- ఉపాసనారమ్భ సమాప్త్యోర్భగవత్ప్రీతివిశేషాభిప్రాయత్వాదధికరణద్వయయోరవిరోధః. ఉపాసనారమ్భే ప్రీతః పరమాత్మా తస్యోపాసకస్యాఘం దుర్విమోచమితి సఙ్కల్పయతి- సమాప్తౌ తు [illegible] ఇతి సఙ్కల్పయతి. అతోఽధికరణద్వయార్థ ఉపపన్నః. ... ...

పరితు జ్ఞానస్యాభిధేయత్వేన కర్మక్షయోద్దేశేన విద్యాయాః ప్రాయశ్చిత్తకర్మవద్విధానాభావాత్ తయా కథం కర్మక్షయ ఉక్త ఇత్యాశఙ్క్య- సగుణవిద్యాయాం తావద్విధానమస్తి- నిర్గుణవిద్యాయాం తు వస్తుసామర్థ్యాత్కర్మక్షయః - కాలత్రయేఽపి నాహం కర్తా భోక్తేత్యవగమాదితి పరిహరన్తి. తదయుక్తం- నాహం కర్తా నాహం భోక్తేతి జ్ఞానే సత్యపి దృష్ట్వైనేన కర్మణా స్వదేహం లిప్సతస్తదలిప్తపురుషస్య లేపతో దకర్మకృతసుఖదుఃఖాన్వయదర్శనాత్. నాపి తత్కర్తృత్వాభావాత్ సుఖాద్యన్వయ ఇతి చేన్న- *వృక్షాగ్నే ... ఇతి [illegible] వ్యక్తా నేదేహ సుఖదుఃఖాద్యన్వయప్రామాణికత్వాత్. నిర్గుణవిద్యాయా అప్రామాణికత్వాచ్చ వస్తునస్స్వభావనిర్వహణవద్వర్థః ప్రయాసః. కర్మఫలభోగానవశ్యంభావేఽపి దేశకాలనిమిత్తాపేక్షాపేక్షత్వాదితి పరేణోక్తం- తథా చేత్కర్మఫలవదనిత్యత్వప్రసఙ్గ ఇతి సిద్ధాన్తినా పరిహారశ్చానుపపన్నః. నివర్తకజ్ఞానోదయానన్తరభావిన్యా అవిద్యానివృత్తేరనిత్యత్వప్రసఙ్గాత్. ప్రాగభావనివృత్తిరస్తీతి చేత్- శాస్త్రనైయర్థ్యం.——— అపరే తు *నాభుక్తమితి స్మరణమవిద్వద్విషయమిత్యాహుః. విద్యాభావే ... వ్యవస్థాఫలం- విద్యాయాః కర్మణాం ఫలోత్పాదనశక్తివినాశసామర్థ్యమస్తి కర్మణాం ఫలజననసామర్థ్యం విద్యారహితేషు భవతీతి జ్ఞాయతే అవిద్వద్విషయత్వమాశఙ్క్యాభిహితే తద్విషయత్వం నిర్ధ్యతీతి భాష్యమూలయుక్తిరుక్తా.——— అన్యే త్వాహుః- అఘఫలం ద్వివిధం - లేపో విపాకశ్చేతి. తత్ర లేపః- అప్రాయత్యం. స్నానాద్యపనేయం. విపాకః - నరకపాతాదిః. సుకృతస్యాపి లేపః - మహత్త్వప్రఖ్యాతిపావనత్వశాపానుగ్రహసామర్థ్యకామ్యకర్మరుచిరూపః. విపాకః - స్వర్గాదిః. తత్ర మహత్త్వంనామ *సవనగతౌ శుక్రియవైశ్యాబ్రాహ్మణౌ బ్రహ్మహణమ ... ... ప్రాదేశం నోపస్పృశేదిత్యవగమ్యతే. తత్ర లేపః - స్వసామర్థ్యప్రసూతం ఫలం. విపాకః- నైమిత్తికఫలం. ఏతం జ్ఞానస్యాపి స్వసామర్థ్యప్రభావితం,

౧౪॥ సూ॥ ఇతరస్యాప్యేవమసంశ్లేషః పాతే తు॥

శైవాగికం, వేదోక్తఫలం ద్వివిధం తత్ర పురుషశుద్ధిలక్షణస్య మాహాత్మ్యస్య శబ్దాద్యేనకల్మషవిరోధినాపూర్వకల్మషవినాశః, ఉత్తరాఘానామప్రాయత్యకరణ రూపసంశ్లేషవిధానం, చ. జ్ఞానస్యాప్యైహికఫలంతు దేహపాతే ఽత్యన్తప్రత్యయసాపేక్షం సుకృతదుష్కృతప్రహాణం, బ్రహ్మభావావిష్కరణం, చ ఉత్తరేషామఘానామశ్లేష ఏవ- నవినాశః అత ఏవ "సుకృతదుష్కృతే ధూనుతే తస్య ప్రియా జ్ఞాతయస్సుకృతముపయన్త్యప్రియాదుష్కృత మితి ధూననవచన, మప్రియజ్ఞాత్యుపాయనవచనం, చ ఉత్తరాఘవిషయమితి అత్రోచ్యతే- యద్యపి కర్మణామధికారానధికారసజాతీయకర్మాన్తర రుచిస్వర్గనరకాదిఫలవిశ్లేషో ఽస్తి- తథాపి సామర్థ్యప్రభావితస్త్యైహికఫలవిభాగో నోపపన్నః- భగవత్ప్రీత్యప్రీతివ్యతిరేకేణ సామర్థ్యాభావాన్నిరోగా భావాచ్చ తద్వ్యతిరేకేణ సామర్థ్యనిరోగాభ్యుపగమేఽపి శేషవచనస్య లేపవిధూతమాత్రవిషయత్వం, ధూననోపాయనవచనయోరుత్తరాఘమాత్రవి షయత్వం చా, నుపపన్నం తథాహి - ఉత్తరాఘస్య విపాకహేతుశక్తిరుత్పన్నా- న వా, నచేత్ - లేపవిధూతో ఽశ్లేషవిధిరుపాదానవైయర్థ్యం స్యాత్, అస్మదీయపక్షపరిగృహీతశ్చ భవేత్, ఉత్పత్తిపక్షే- క్రియా ప్రీతికర్మశక్తిరాత్మధర్మభూతా- పరమాత్మప్రీత్యప్రీతిరూపా వా స్యాత్ ఉభయ థాప్యశ్లేషవచనమనుపపన్నం స్యాత్- ఆత్మధర్మత్వే తత్సహవేతత్వా, త్పరమాత్మప్రీత్యప్రీత్యోశ్చేతనవిషయత్వాచ్చ విపాకశక్తేరశ్లేషస్త్వప్రష్టః- తే పవిధూతపివాశ్లేషరూపతయా ఽభిమత ఇతి చేత్ - తర్హ్యశ్లేషవచనసఙ్కోచస్స్యాత్ "సుకృతదుష్కృతే ధూనుత" ఇతి ధూననశ్రవణబలాదవర్జనీయ స్సఙ్కోచ ఇతి చేత్ తర్హ్యనుత్పన్నస్య ధూననాయోగాద్విపాకశక్త్యుత్పత్తికల్పనగౌరవంచ స్యాత్ నచానుత్పన్నస్య ధూననాయోగాత్తదుత్పత్తిః కల్పనీ యా భవేత్- ఉత్పన్నస్యాప్యదృష్టస్య పాంసుభస్మతృణకరీషాదివత్ సంయోగవిభాగాద్యభావాత్ ధూననానుపపత్తేస్తత్కల్పనవైయర్థ్యాత్ ధూననశబ్దేన వినాశో లక్ష్యత ఇతిచేన్న- వినష్టస్య ప్రియాప్రియజ్ఞాతిసంక్రమాయోగాత్ పురుషగతాదృష్టవినాశేఽపి ప్రియాప్రియేషు నష్టసజాతీయా దృష్టాన్తరోత్పత్తిరేవ తత్సఙ్క్రమణమితిచేత్ కర్తృగతాదృష్టవినాశస్య, పురుషాన్తరగతాదృష్టాన్తరోత్పత్తే, శ్చ కింకరస్స్వభావ ఏవ కారణం- తర్హి స ర్వేషాం సర్వాణి కర్మాణి నశ్యేయుః, పురుషాన్తరేష్వదృష్టం జనయేయుశ్చ తేఽనేకతర్హ్యాకర్మాణాం భోగాభావో ఽన్యేషాం భోగనియమ, శ్చ స్యాత్ అ భుక్తఫలస్యాకృతప్రాయశ్చిత్తస్య కర్మణో ఽయం స్వభావ ఇతి చేత్ తర్హి ద్వాదశవార్షికాదియుక్తేన చిరసుప్తిలేమురిద్విషతాం బ్రహ్మహత్యాదిదోషా స్స్వయమేవ సంవ్యవహారాదిబుబహిష్కార్యతా స్యాత్ యద్యుచ్యేత నాత్ర కర్మస్వభావః కారణం అపితు పరవిద్యామాహాత్మ్యమేవ తత్పురుషస్య తత్పూ ర్వాఘం వినాశ్య తత్ప్రియేషు తాదృశమఘం జనయతీతి తర్హ్యుత్తరాఘప్రతిబద్ధం, ప్రియాప్రియేషు తాదృశాదృష్టం, చ విద్యాకరోతీత్యభ్యుపగమోవ రం- తథా సత్యుత్పత్తికల్పనగౌరవాభావాత్ ఏవంచ ధూననోపాయనయోరుత్తరాఘమాత్రవిషయత్వోక్తిర్వ్యర్థోక్తిర్నిరవకాశస్స్యాత్- విద్యాయాః పూర్వాఘ వినాశనే జ్ఞాతిషు తాదృశాఘజననే, చ విద్యాసామర్థ్యస్యోపపన్నత్వా ద్ఏవంచసతి "సుకృతదుష్కృతే ధూనుత" ఇత్యత్ర, సుకృతదుష్కృతశ బ్దయోరసఙ్కోచస్స్యాత్- అన్యథాసఙ్కోచోఽనిర్నిబన్ధనస్స్యాత్ - నష్టస్యకర్మణో ఽన్యత్ర సఙ్క్రమణాయోగరూపస్య సఙ్కోచహేతోః పరిహృత త్వాత్ పురుషాన్తరేతాదృగదృష్టాన్తరోత్పత్తిరుపాయనమితి త్వయైవాభ్యుక్తం ఇయాన్విశేషః- ఏకస్మిన్పక్షే ఽశ్లేషవచనస్య ధూననోపాయనవచ నయోశ్చ సఙ్కోచో, విపాకశక్త్యుత్పత్తికల్పనగౌరవం, చ- పక్షాన్తరేతు సర్వత్ర సఙ్కోచాభావో లాఘవం చేతి —— అత్రాయమర్థో ఽనుసన్ధేయ విదుషఃకర్మణాం చతస్రో ఽవస్థాః శ్రుతాః వినాశో ఽశ్లేషో, ధూనన ముపాయనం చేతి క్రియామాత్రవినాశస్య లోకసిద్ధత్వాత్, క్రియాయా అశ్లేషధూననసఙ్క్రమణానామయోగ్యత్వా చ్చావస్థాచతుష్టయం క్రియాప్రీతిర్గశక్తివిషయం నిశ్చితం సా చ శక్తి ష్పాపివిఘటిత్వాత్ ఇణ పరమాత్మప్రీ త్యప్రీతిరూపా - అన్యథా శ్రుతహానాశ్రుతకల్పనప్రసఙ్గాదితి ప్రాగేవోపపాదితం తత్ర వినాశాశ్లేషవచనయోః పూర్వోత్తరాఘవిషయత్వాత్ ఉ పాయనవచనస్య పురుషాన్తరే తత్సమానాదృష్టోత్పత్తివిషయత్వం చార్థసామర్థ్యాత్సర్వైరభ్యుపగన్తవ్యం అశేషవచనం దత్వతో ఽప్యుత్తరాఘవిషయం అసఙ్కోచస్య స్వతః ప్రాప్తత్వాత్ అశ్లేషశ్చ ప్రతిబద్ధోదయత్వం ఉత్పత్తికల్పనగౌరవాభావాత్, లక్షణ్యా నేపి ధూననసఙ్క్రమణాయోగాత్ ఏవంచ విద్యాయాః పూర్వాఘవినాశనే, ఉత్తరాఘప్రతిబన్ధే ప్రియాప్రియేషు సజాతీయాదృష్టజననే సామర్థ్యం చ సిద్ధం ఏవం విద్యాయాః వినష్ట ప్రతిబద్ధాదృష్టసజాతీయాదృష్టజననసామర్థ్యాత్ ఉపాయనశ్రుతిశ్చనోత్తరాఘమాత్రవిషయా అపితు పూర్వోత్తరాఘవిషయా స్యాత్ తథా చో పాయనవాక్యస్థ సుకృతదుష్కృతశబ్దాసఙ్కోచశ్చ భవేత్ తత్ర వినాశః- భగవతః పూర్వోత్పన్నాకారఫలదిత్సానివృత్తిః అశ్లేషస్తు ఉత్తరకర్మఫలది త్సాప్రతిబన్ధః తౌ చ యథార్థోపహితౌ- యథాయం ప్రపన్నమనుపాసనం సమాపయేత్ - పూర్వాపరాగసకర్మణో ఫలం న దాస్యామీతి సఙ్కల్ప రూపౌ హి తౌ సమాప్తే తు కర్మఫలం నైవ దాస్యామీతి సఙ్కల్పో విధూననశ్రుత్యర్థ ప్రవృత్తః- లోకే సేవాపరం సమాపనయోం ప్రీతితారతమ్యదర్శనాత్, శా స్త్రేషు తీర్థసేవాద్యుపక్రమసమాపనయోః ఫలతారతమ్యదర్శనా, చ్చ లోకే రాజాదీనామివ పరమాత్మనోఽపి స్వసేవకవిషయప్రీత్యతిశయేన తత్ప్రియాప్రి యజనేషు తదనురూపేష్టానిష్టఫలదిత్సా చ భవతి ఏవం పూర్వోత్తరాఘవినాశప్రతిబన్ధధూననోపాయనహేతుర్విద్యామాహాత్మ్యమితి

తదధిగమాధికరణం సమాప్తమ్

౧౪॥ సూ॥ ఇతరస్యాప్యేవమసంశ్లేషః పాతే తు॥ అవాన్తరసఙ్గతిస్స్ఫుటా. "ఇతరస్యాప్యసంశ్లేష" ఇతి ప్రతిజ్ఞానిర్దేశః. ఏవమితి న్యాయాతిదేశః ఉత్తరపూర్వసుకృతయోరశ్లేషవినాశౌ కిం సమ్భవతః- నేతి కిం "పాపం కర్మ న శ్లిష్యతే" "సర్వే పాప్మానః ప్రదూయన్త" ఇతి

ఉత్తరపూర్వాఘయోర్విద్యయా అశ్లేషవినాశావుక్తౌ- ఇతరస్య- పుణ్యస్యాప్యేవం- ఉభయోరపి నాశ్లేషవినాశౌ విద్యయా స్యాతాం- విద్యాఫలవిరోధిత్వసామాన్యాద్వ్యపదేశాచ్చ. భవతి చ వ్యపదేశః ఉభే సుకృతదుష్కృతే నిర్దిశ్య *సర్వే పాప్మానోఽతో నివర్తన్త ఇతి, *తత్సుకృతదుష్కృతే ధూనుత ఇతి, చ. ముముక్షోరనిష్టఫలత్వాత్సుకృతస్యాపి పాప్మశబ్దేన వ్యపదేశః.... .. ..

సుకృతస్యాపి శాస్త్రీయత్వాత్, తత్ఫలస్య కేషాంచిదిష్టత్వదర్శనాచ్చ విద్యయా అవిరోధశఙ్కాం నివర్తయితుమతిదేశః. .. ..

నను విదుషోఽపి సేతికర్తవ్యతాకోపాసననిర్వృత్తయే వృష్ట్యన్నాదిఫలానీష్టాన్యేవ - కథం తేషాం విరోధాద్వినాశ ఉచ్యతే. తత్రాహ (పాతేత్వితి) శరీరపాతే తు తేషాం వినాశః. శరీరపాతాదూర్ధ్వం తు విద్యానుగుణాదృష్టఫలాని సుకృతాని నశ్యన్తీత్యర్థః.......................... ....

ఇతరాధికరణం సమాప్తమ్.

౧౫॥ సూ. అనారబ్ధకార్యే ఏవ తు పూర్వే తదవధేః॥

బ్రహ్మవిద్యోత్పత్తేః పూర్వోత్తరభావినోస్సుకృతదుష్కృతయోరశ్లేషవినాశావుక్తౌ. తతః పూర్వభావినోస్సుకృతదుష్కృతయోః కిమవిశేషేణ వినాశః - ఉతానారబ్ధకార్యయోరేవేతి విశయే-*సర్వే పాప్మానః ప్రదూయన్త ఇతి విద్యాఫలస్యావిశేషశ్రవణాత్, విద్యోత్పత్త్యుత్తరకాలభావిన్యాశ్చ శరీరస్థితేః కులాలచక్రభ్రమణాదివత్సంస్కారవశాదప్యుపపత్తేః, అవిశేషేణ . .. .

- - - - - - - -

వాక్యద్వయం సుకృతదుష్కృతాశ్లేషవినాశపరం- ఉత దుష్కృతమాత్రాశ్లేషవినాశపరం కిము త్ర పాపకర్మశబ్దో నిషిద్ధపరః - ఉత విద్యావిరోధిఫలకర్మపరః *సర్వే పాప్మాన ఇతి వాక్యం కిం పాపశబ్దస్య విద్యావిరోధిఫలకర్మపరతామవగమయతి- నేతి *న సుకృతం న దుష్కృతం సర్వే పాప్మానోఽతో నివర్తన్త ఇతి హి శ్రూయతే నచేత్- పాపశబ్దస్య నిషిద్ధమాత్రపరతయా వాక్యయోః దుష్కృతమాత్రాశ్లేషవినాశపరత్వాన్న సుకృతాశ్లేషవినాశసమ్భవః అవగమయతి చేత్- పాపశబ్దస్య విద్యావిరోధిఫలకర్మపరత్వేన వాక్యయోస్సుకృతదుష్కృతాశ్లేషవినాశపరత్వాత్ పూర్వోత్తరసుకృతయోరశ్లేషవినాశసమ్భవ ఇతి *ఏవం శబ్దం వ్యాచష్టే (ఉక్తేనేతి) ఉక్తం న్యాయం వివృణోతి (విద్యాఫలేతి) ఏవం శబ్దేన పూర్వసూత్రానుకృష్టవ్యపదేశశబ్దార్థముపపాదయతి (భవతీతి) పుణ్యస్యాపి పాప్మశబ్దవాచ్యత్వే శ్రుతిం దర్శయతి (ఉభే ఇతి) ఉభయోః పృథగభిధానే శ్రుతిమాహ (తత్సుకృతేతి) ... .

* అతిదేశస్యాధిక్యాశఙ్కామాహ (సుకృతస్యేతి) . ...

సూత్రశిష్టావశిష్టస్య శఙ్కామాహ (నన్వితి) విద్యానుగుణదృష్టఫలానీష్టాని చేత్- తాని శరీరపాతాదూర్ధ్వం నశ్యన్తీత్యర్థః ... ...

పరే చాపర ఏవ *పాతేత్వితి సూత్రఖణ్డమేవం వ్యాచక్షతే- అశ్లేషవినాశసిద్ధౌ దేహపాతే ముక్తిరవశ్యంభావినీ- తుశబ్దోఽవధారణ ఇతి తన్నిష్ప్రయోజనం సర్వశ్రుతిషు దేహపాతే మోక్షస్య వక్ష్యమాణప్రకారేణ నిస్సంశయత్వాత్, సర్వత్రార్థకరాన పరేషు యే సతి దేహపాతే మోక్షస్యోపరితనాధికరణనిరుద్ధత్వాచ్చ ——— అన్యైస్త్వనేనాధికరణేనాశ్లేషమాత్రాతిదేశః- న వినాశాతిదేశ ఇతి వదన్తి తదయుక్తం - వినాశశ్రవణరూపహేతోరసిద్ధత్వాత్, పాపశబ్దస్యోభయవాచిత్వోపపాదనాచ్చ దేహస్థితిపర్యన్తం పరిగ్రహాదవినాశ ఇతి చేన్న- ద్విషద్భ్యః పరిగ్రహేణ దుష్కృతస్యాప్యవినాశప్రసఙ్గాత్ సుకృతస్యాశేషనామ- కామ్యకర్మరుద్ధ్యనుపపత్తిః పవిత్రపావనత్వాదిలక్షణమాహాత్మ్యస్య తు విద్యయావిరోధాభావాన్నాశ్లేషః ఏవం స్వసామర్థ్య ప్రతిపాదితం జ్ఞానఫలం నిరూపితం- కదాచిత్ప్రాసఙ్గికఫలం సుకృతదుష్కృతప్రహాణమిత్యపేక్షాయామాహ *పాతేత్వితి- దేహపాతపర్యన్తమిత్యాహ *పాత ఇత్యస్య వ్యాఖ్యానమనుపపన్నం- నిష్ఫలత్వాదేవ తచ్చ *సామ్పరాయ ఇత్యత్ర ప్రాగుక్తత్వాత్ అపేక్షితాకథనం చ - భాష్యే శఙ్కాయా అపహరణీయత్వాత్ అతో యథాభాష్యమేవార్థః ... .

ఇతరాధికరణం సమాప్తమ్

౧౫॥ సూ. అనారబ్ధకార్యే ఏవ తు పూర్వే తదవధేః॥ అవాన్తరసఙ్గతిమాహ (బ్రహ్మవిద్యోత్పత్తేరితి) (తతః పూర్వభావినో) విద్యోత్పత్తి పూర్వభావినోరిత్యర్థః కిం పూర్వే సుకృతదుష్కృతే అవిశేషేణ నశ్యతః- ఉతానారబ్ధఫలే. కిం * సర్వే పాప్మాన ఇతి సర్వశబ్దస్వారస్యానుగుణో న్యాయ్యః- ఉత *తస్య తావదేవ చిరమితి శ్రుత్యనురోధః కిం కులాలచక్రభ్రమణవత్ కర్మవినాశే సంస్కారేణ శరీరధారణముపపద్యతే- నేతి కిమీశ్వరప్రీత్యప్రీతివ్యతిరేకేణ సంస్కారకల్పనాయాం ప్రమాణమస్తి- నేతి అస్తి చేత్ - తేన శరీరధారణోపపత్తేః సర్వశబ్దస్వారస్యానురోధస్య న్యాయ్యత్వాదవిశేషేణ నశ్యతః నచేత్ - సంస్కారేణ శరీరధారణాయోగాత్ చిరమ్పశ్రుత్యనురోధేనానారబ్ధఫలే ఏవ నశ్యత ఇతి సిద్ధాన్తి ... ...

ఇతి ప్రాప్త ఉచ్యతే (అనారబ్ధకార్యే ఏవ తు పూర్వే ఇతి) విద్యోత్పత్తేః పూర్వే సుకృతదుష్కృతే అనారబ్ధకార్యే అప్రవృత్తఫలే ఏవ విద్యయా నశ్యతః. కుతః. (తదవధేః) *తస్య తావదేవ చిరం యావన్న విమోక్ష్యే అథ సమ్పత్స్య ఇతి శరీరపాతవిళమ్బావధిశ్రుతేః. నచ పుణ్యాపుణ్యకర్మజన్య భగవత్ప్రీత్యప్రీతివ్యతిరేకేణ శరీరస్థితిహేతుభూతసంస్కారసద్భావే ప్రమాణమస్తి. ....

అనారబ్ధకార్యాధికరణం సమాప్తమ్.

౧౬॥ సూ. అగ్నిహోత్రాది తు తత్కార్యాయైవ తద్దర్శనాత్ ॥

*ఇతరస్యాప్యేవమసంశ్లేష ఇతి విద్యాబలాత్సుకృతస్యాప్యసంశ్లేష ఉక్తః. అగ్నిహోత్రాదీనాం నిత్యనైమిత్తికానాం స్వాశ్రమధర్మాణామపి సుకృతత్వసామాన్యేన తత్ఫలస్యాశ్లేషాదనిచ్ఛతోఽననుష్ఠానే ప్రాప్త ఉచ్యతే. ... ...

(అగ్నిహోత్రాదిత్వితి) తుశబ్దస్సుకృతాన్తరేభ్యో విశేషణార్థః. అగ్నిహోత్రాద్యాశ్రమధర్మాః ఫలాశ్లేషాసమ్భవాదనుష్ఠేయా ఏవ. తదసమ్భవశ్చ తత్కార్యార్థత్వాత్తేషాం. విద్యాఖ్యకార్యాయైవ హి విదుషోఽగ్నిహోత్రాద్యనుష్ఠానం. కథమిదమవగమ్యతే (తద్దర్శనాత్) దృశ్యతే హి *తమేతం వేదానువచనేన బ్రాహ్మణా వివిదిషన్తి యజ్ఞేన దానేన తపసాఽనాశకే నేత్యాదినాఽగ్నిహోత్రాదీనాం విద్యాసాధనత్వం. విద్యాయాశ్చ ప్రయాణాదభ్యాసాధేయాతిశయాయా అహరహరుత్పాద్యత్వాత్తదుత్పత్త్యర్థమాశ్రమకర్మాణ్యహరహరనుష్ఠేయమేవ - అన్యథా ఆశ్రమకర్మలోపే మలిషితాన్తఃకరణస్య విద్యోత్పత్తిరేవ న స్యాత్.......

యది అగ్నిహోత్రాది సాధుకృత్యా విద్యోత్పత్త్యర్థాః, విద్యోత్పత్తేః ప్రాచీనం చ సుకృతం *యావత్సమ్పాతముషిత్వా *ప్రాప్యాన్తం కర్మణ ఇత్యనుభవేన వినష్టం, భుక్తశిష్టం చ ప్రారబ్ధఫలం,- *సుహృదస్సాధుకృత్యామిత్యస్య కో విషయః. తత్రాహ.

౧౭॥ సూ. అతోఽన్యాపి హ్యేకేషాముభయోః॥ అతః అగ్నిహోత్రాదిసాధుకృ

సర్వమిథ్యాత్వవాదినామిదమధికరణం విరుద్ధం- ప్రారబ్ధకర్మణోఽపి మిథ్యాత్వేన బాధాత్ స్థిత్యనుపపత్తేః. ద్విచన్ద్రజ్ఞానవైషమ్యం ప్రాగేవోక్తం. ప్రవృత్తఫలస్య కర్మణః కులాలచక్రవేగవదన్తరాళే ప్రతిబన్ధాసమ్భవ ఇత్యపి దురుక్తం- స్వాప్నకులాలచక్రభ్రమణవత్ -ద్వితీయక్షణే ప్రబోధేన తితిక్షస్య బాధితత్వదర్శనాత్. సంస్కారాద్దేహధారణం చేత్ - క్షీణాయుషామవిదుషామపి దేహధారణం స్యాత్..........................

అనారబ్ధకార్యాధికరణం సమాప్తమ్.

౧౬॥ సూ. అగ్నిహోత్రాది తు తత్కార్యాయైవ తద్దర్శనాత్ ॥ అవాన్తరసఙ్గతిమాహ (ఇతరస్యాపీతి) ఊర్ధ్వరేతస్స్వగ్నిహోత్రాదినైరపేక్ష్యదర్శనాత్ అనూర్ధ్వరేతసామపి తన్నైరపేక్ష్యశఙ్కాయాం *సర్వాపేక్షేతి సూత్రం. యజ్ఞాదేరాశ్రమధర్మత్వే విద్యాఙ్గత్వే చ నిత్యానిత్యసంయోగవిరోధపరిహారార్థం *సహకారిత్వేన చేతి సూత్రం. సుకృతఫలాశ్లేషాదననుష్ఠేయత్వశఙ్కాపరిహారార్థం *అగ్నిహోత్రాదీతి సూత్రం. ఏవం సూత్రాణామపౌనరుక్త్యావహేఽపి శఙ్కావిశేషేఽపి సూత్రాణాముత్థానాత్సముచ్చయవాదోఽనిరవకాశః. కిమగ్నిహోత్రాద్యాశ్రమధర్మైర్విదుషః కార్యాశ్లేషాదననుష్ఠేయః - ఉతానుష్ఠేయః. కిమశ్లేషవచనం సర్వసుకృతవిషయం - ఉత విద్యాఙ్గాశ్రమధర్మవ్యతిరిక్తసుకృతవిషయం. కిం విద్వత్సమ్బన్ధ్యాశ్రమధర్మస్యాపి ఫలం విద్యావ్యతిరిక్తం- ఉత విద్యైవేతి. వ్యతిరిక్తం చేత్ - అశ్లేషవచనస్య సర్వసుకృతవిషయతయా కార్యాశ్లేషాదననుష్ఠేయతా. విద్యైవ ఫలం చేత్ - అశ్లేషవచనస్య విద్వత్సమ్బన్ధ్యాశ్రమధర్మవ్యతిరిక్తవిషయత్వేన కార్యాశ్లేషాభావాదనుష్ఠేయతా. పూర్వపక్షమాహ (ఇతరస్యేత్యాదినా) ... ...

రాద్ధాన్తస్తు (అగ్నిహోత్రాదిత్విత్యాది) తర్హి సకృదనుష్ఠేయమిత్యత్రాహ (విద్యాయాశ్చేతి) ... ...

ఉత్తరసూత్రస్య శఙ్కామాహ (యద్యగ్నిహోత్రాదీతి) (సుహృదస్సాధుకృత్యామిత్యస్య కో విషయ ఇతి) ఉత్తరపాపకృత్యాయాః ప్రాగ్భుక్తఫలత్వాత్, ప్రారబ్ధఫలత్వాభావాత్, విద్యార్థత్వాభావాచ్చ *ద్విషన్తః పాపకృత్యామిత్యస్యోత్తరాఘవిషయస్యాస్త్వితి మత్వా సుహృదస్సాధుకృత్యామిత్యస్య కో విషయ ఇత్యుక్తమ్..

౧౭॥ సూ. అతోఽన్యాపి హ్యేకేషాముభయోః॥ భుక్తం, భుజ్యమానం, భోక్ష్యమాణం, ప్రతిబద్ధఫలం, చేతి వివిధం కర్మ.

త్యాయాః విద్యోత్పత్త్యర్థాయాః అన్యాపి-విద్యాధిగమాత్పూర్వోత్తరయోరుభయోరపి పుణ్యకర్మణోః ప్రబలకర్మప్రతిబద్ధఫలా సాధుకృత్యాఽనన్తాసమ్భవత్యేవ- తద్విషయమిదమేకేషాం శాఖినాం వచనం *తస్య పుత్రా దాయముపయన్తి సుహృదస్సాధుకృత్యామితి. విద్యయాఽశ్లేషవినాశశ్రుతిశ్చ తద్విషయా. ....

అనుష్ఠితస్యాపి కర్మణః ఫలప్రతిబన్ధసమ్భవం పూర్వోక్తం స్మారయతి.

౧౮॥ సూ. యదేవ విద్యయేతి హి॥ *యదేవ విద్యయా కరోతి - తదేవ వీర్యవత్తరమిత్యుద్గీథవిద్యాయాః క్రతుఫలాప్రతిబన్ధఫలత్వవచనేనానుష్ఠితస్యాపి కర్మణః ఫలప్రతిబన్ధస్సూచ్యతే హి. అతో వినష్టోఽనుష్ఠితప్రతిబద్ధఫలవిషయం *సుహృదస్సాధుకృత్యామితి శాట్యాయనికమ్. ....

అగ్నిహోత్రాద్యధికరణం సమాప్తమ్.

తత్ర పూర్వకృతం, పశ్చాత్ప్రవృత్తస్నానాదిహేతోః కృతం, ప్రతిబద్ధఫలం కర్మాస్తి - తద్విషయా *సుహృదస్సాధుకృత్యామితి శ్రుతిరశ్లేషవినాశశ్రుతిశ్చేత్యర్థః. ....

అనన్తరసూత్రసఙ్గతిమాహ (అనుష్ఠితస్యాపీతి) (పూర్వోక్తం స్మారయతీతి) *పృథగ్ఘ్యప్రతిబన్ధః ఫలమితి సూత్రేణ కణ్ఠోక్తమత్ర స్మారయతీత్యర్థః.

౧౮॥ సూ. యదేవ విద్యయేతి హి॥ (సూచ్యతే హీతి) అయం హి శబ్దః *పృథగ్ఘ్యప్రతిబన్ధః ఫలమిత్యత్ర హిశబ్దవన్నోపపత్తిప్రసిద్ధిద్యోతకః- కిన్తూపపాదితప్రసిద్ధిద్యోతకః.... ... ...

పరే తు *తత్కార్యాయేతి- జ్ఞానస్య యత్కార్యం- మోక్షః- తదర్థమితి వ్యాఖ్యాయ- జ్ఞానకార్యస్య మోక్షస్య కర్మకార్యత్వం విద్యోత్పత్తిద్వారేణత్యౌపచారికమితి వదన్తి. తతో వరం జ్ఞానాఖ్యకార్యాయేతి వ్యాఖ్యానం. ఉత్పన్నే సమ్యగ్దర్శనే విదుషస్సఞ్చితశక్త్యాభావాద్విద్యాయాః ప్రాగనుష్ఠితకర్మవిషయం తత్కార్యార్థత్వాభిధానం. యద్వా- సగుణవిద్యాసు కర్తృత్వానతివృత్తేర్విద్యోత్పత్త్యావపితస్యాగ్నిహోత్రాదిసమ్భవాత్ తద్విషయమితి చాహుః. తదపి-సమ్యగ్దర్శనవతామపి ప్రత్యహమన్తఃకరణశుద్ధ్యర్థమగ్నిహోత్రాదేరనువర్తనీయతాయాః *సఖల్వేవం వర్తయన్యావదాయుషమితి శ్రుతిసిద్ధత్వాత్, సగుణనిర్గుణవిద్యావిభాగస్యాప్రామాణికత్వాచ్చానుపపన్నం. *అతోఽన్యాపీతి-సాధుకృత్యావాక్యం కామ్యవిషయమిత్యాహుః.

*యదేవ విద్యయేతి సూత్రమధికరణాన్తరమాహుః- *తేనోభౌ కురుతః యశ్చైతదేవం వేద యశ్చ న వేదేత్యుద్గీథాదివిద్యాసంయుక్తమసంయుక్తం చ కర్మ. తత్ర విద్యాసంయుక్తం కర్మ ప్రకృష్టం. *బ్రాహ్మణాయ దద్యాదిత్యుక్తేఽపి *విద్యాం ప్రతవతే దద్యాన్న మూర్ఖాయేతి విశిష్టవిషయత్వసిద్ధివత్ *యజ్ఞేనేత్యవిశేషేణోక్తేఽపి విద్యాసంయుక్తవిశిష్టకర్మవిషయత్వసిద్ధ్యా విద్యాసంయుక్తకర్మణ ఏవ జ్ఞానార్థత్వమితి పూర్వపక్షం కృత్వా- *తదేవ వీర్యవత్తరమితి శ్రవణాద్విద్యావిధురస్య వీర్యవత్త్వమాత్రం గమ్యత ఇతి తావదుపకారహేతుత్వాదవిశేషేణాసంయుక్తమపి కర్మ జ్ఞానార్థమనుష్ఠేయమితి సిద్ధాన్తయన్తి. తదయుక్తం- *యజ్ఞేనేత్యవిశేషశ్రవణాద్వేదానువచనదానాదీనామివ విద్యావిధురస్య యజ్ఞస్య జ్ఞానార్థత్వప్రతీతేః. యజ్ఞస్యైవ హ్యక్షా క్రమోపాసనం - న దానాదేః. *బ్రాహ్మణాయేత్యుక్తేఽపి విశిష్టపాత్రసిద్ధివదిత్యప్యయుక్తం- *దానమశ్రోత్రియే యథా *అశ్రోత్రియే శ్రాద్ధమధీతమవ్రతమిత్యాదినిషేధవచనాన్తరవాసితమనస్కస్య తద్దానాద్యావిశేషవిషయత్వప్రతీతిః- న తు వచనాన్తరనిరపేక్షా. ఇహ తు వాక్యాన్తరేణ విద్యావిధురయజ్ఞస్య జ్ఞానార్థత్వప్రతిషేధాదర్శనాత్ యజ్ఞవిశేషవిషయప్రతీత్యభావ ఏవ- యథా *స్వర్గకామో యజేత *యజ్ఞేన దేవేభ్య ఇత్యాదిషు విద్యాసంయుక్తయజ్ఞాప్రతీతిః. అతః పూర్వపక్షోనుత్థానాదనారమ్భణీయమేవ.—— అపరే తు *తత్కార్యాయ-అపవర్గాయేతి సముచ్చయపరమాహుః. తదయుక్తం- జ్ఞానకర్మసముచ్చయస్యాప్రామాణికత్వాత్. తేచ *యదేవ విద్యయేతి సూత్రముపాక్షిపత. తదయుక్తం-యదాపరోక్తరీత్యా జన్మైవ స్యాత్ తదా హ్యనర్థక్యం - ప్రతిబద్ధకర్మద్యోతనరూపప్రయోజనసద్భావాదపరేషాం మతిమాన్ద్యమేవ తేన ద్యోతితం.—— సముచ్చయాప్రామాణికత్వదోషోఽన్యేషామపి తుల్యః. అన్యే తు విద్యాసహకారిణాం కర్మణాం విద్యయా ప్రహాణసమ్భవనాయాపి బాధాభావాత్ విద్యాధిగమాత్ప్రాగజ్ఞానాన్తరే చానుష్ఠితకామ్యవ్యతిరిక్తనిత్యనైమిత్తికకర్మవిషయమిదమధికరణం వ్యాచక్షతే. రాజనియోగానుష్ఠాయినాం సమ్యక్ప్రాప్తివత్స్వాధికారార్థానామప్యగ్నిహోత్రాదీనామపవర్గోఽవాన్తరఫలం భవతీత్యప్రహాణమితి సిద్ధాన్తయన్తి. *యఆత్మా నమేహలోకతుష్టా స్తేన హస్య కర్మక్షీయత ఇతి వచనమత్ర ప్రమాణయన్తి- *యస్య తు ఖలు సంస్కారా...కదేశో వ్యష్టా వాత్మగుణా అథస బ్రహ్మణస్సాయుజ్యం సాలోక్యం చ గచ్ఛతీతి గర్భసంస్కారాదేరపవర్గార్థత్వవిషయస్మృత్యుపబృంహితత్వాత్ప్రాగనుష్ఠితస్యాపవర్గార్థత్వసిద్ధిరితి. తదయుక్తం-ఉదాహృతవచనస్య విద్యాధిగమాత్ప్రాగనుష్ఠితకర్మవిషయత్వే స్వరసతః ప్రామాణ్యాభావాత్, కథంచిదాపాద్యమానస్యానుపపన్నత్వాచ్చ. కర్తృత్వమమతాఫలవిషయత్రివిధ[illegible]గాభావే కర్మణోఽపవర్గార్థత్వాయోగాద్వా, ద్వాదశలక్షణ్యా పూర్వం త్రివిధపరిత్యాగానుపపత్తేశ్చ తదాఽనుష్ఠితస్యాపవర్గార్థత్వాయోగాత్. విద్యాసహకారిణాం కథం

౧౯॥ సూ. భోగేనత్వితరే క్షపయిత్వాథసమ్పద్యతే॥

యయోఃపుణ్యపాపయోరశ్లేషవినాశావుక్తౌ- తాభ్యామితరే ఆరబ్ధకార్యే పుణ్యపాపే కిం విద్యాయోనిశరీరావసానే - ఉత తచ్ఛరీరావసానే శరీరాన్తరావసానే వేత్యనియమ ఇతి సంశయే- *తస్య తావదేవ చిరం యావన్న విమోక్ష్యే ఇతి తచ్ఛరీరవిమోక్షావసానత్వశ్రవణాత్తదవసానే. ... ...

ఇతి ప్రాప్త ఉచ్యతే (భోగేనత్వితి) తుశబ్దః పక్షవ్యావృత్త్యర్థః. ఇతరే - ఆరబ్ధకార్యే పుణ్యపాపే స్వారబ్ధఫలభోగేన క్షపయిత్వా తత్ఫలభోగసమాప్త్యనన్తరం బ్రహ్మసమ్పద్యతే. తే చ పుణ్యపాపే యద్యేకశరీరభోగ్యఫలే చేత్ - తచ్ఛరీరావసానే సమ్పద్యతే- అనేకశరీరభోగ్యఫలే చేత్ - తదవసానే సమ్పద్యతే- భోగేనైవ క్షపయితవ్యత్వాదారబ్ధఫలయోః కర్మణోః. *తస్య తావదేవ చిరం యావన్న విమోక్ష్యే ఇతి చ భోగేన తయోః కర్మణోః వినాశ ఉచ్యతే- దేహావధినియమాశ్రవణాత్. తదేవం బ్రహ్మవిద్యాయాః ప్రాగనుష్ఠితమభుక్తఫలమనారబ్ధఫలం పుణ్యపాపరూపం కర్మానాదికాలసంచితమనన్తం విద్యామాహాత్మ్యాద్వినశ్యతి - విద్యారమ్భోత్తరకాలమనుష్ఠితం చ న శ్లిష్యతి. తత్ర పుణ్యరూపం సర్వం విముషస్సుహృదో గృహ్ణన్తి- పాపం చ ద్విషన్త ఇతి నిరవద్యమ్.

ఇతరక్షపణాధికరణం సమాప్తమ్.

ఇతి శ్రీభగవద్రామానుజవిరచితే శారీరకమీమాంసాభాష్యే.

చతుర్థస్యాధ్యాయస్య ప్రథమః పాదః.

విద్యయా ప్రహాణాశక్తేరితి చేన్న - అశ్లేషవినాశశ్రుతిబలేన విద్యాసహకారిత్వనిశ్చయస్య ప్రతిబద్ధత్వాత్తద్విషయశ్రుతేరర్థవాదత్వాశ్రయణోపపత్తేః. పరవిద్యాకార్యమపి జనయన్తి యజ్ఞాదయః - కిం పునస్స్వర్గమితి హి ప్రష్టుం శక్యం. అతః ప్రాగనుష్ఠితవిషయత్వమనాదృత్య విద్వత్స్వర్గార్థత్వశ్రుతేరర్థవిషయత్వాశ్రయణం యుక్తం. *అతోన్యాపీతి సూత్రేణ ప్రహాణవచనం వినియోగవచనం చ కామ్యవిషయమిత్యుక్తే- మోక్షార్థం కర్మ తు న ప్రహీయతే- కిం త్వా బ్రహ్మలయాత్తమనుగచ్ఛతి- ఏవం కామ్యాని విజ్ఞానాని చ దేహాన్తే ప్రహీయన్తే- నిత్యాని విజ్ఞానాని విద్వాంసమనుగచ్ఛన్తీతి కర్మసు జ్ఞానేషు చ విభాగముక్త్వా- నిత్యాని విజ్ఞానాని న సన్తీతి శఙ్కాముపాద్య- తత్పరిహారపరం * యదేవ విద్యయేతి సూత్రం వ్యాచక్షతే - కర్మసమృద్ధ్యర్థం విజ్ఞానం హి నిహితం. తత్ర కామ్యకర్మసమృద్ధ్యర్థం విజ్ఞానం ప్రహీయతే- మోక్షార్థకర్మసమృద్ధ్యర్థం విజ్ఞానమనుగచ్ఛతీతి. అత్ర బ్రూమః- మోక్షార్థం కర్మ విద్వాంసమనుగచ్ఛతీత్యేతన్ముముక్షోశ్చరమదేహపాతే- ఉత తద్వ్యతిరిక్తదేహపాతే. ప్రథమేకల్పే నాయం విభాగః- జ్ఞానకర్మసముచ్చయస్య నిరస్తతయా విద్యోత్పాదనమాత్రచరితార్థస్య కర్మణో మోక్షమనుగత్యనుపపత్తేః. ద్వితీయే తు - కృత్స్నసుకృతదుష్కృతప్రహాణాభావాత్ కామ్యం కర్మ ప్రహీయతే - మోక్షమనుగచ్ఛతీతి విభాగోఽనుపపన్నః. యతః కర్మణాం విద్యాఙ్గత్వమేవ- న మోక్షార్థత్వం- అత ఏవ మోక్షార్థకర్మసమృద్ధ్యర్థం విజ్ఞానమనుగచ్ఛతి - కామ్యకర్మసమృద్ధ్యర్థం విజ్ఞానం ప్రహీయత ఇతి చ విభాగోఽనుపపన్నః. నను ముముక్షోశ్చరమేతరదేహపాతేఽపి విద్యాఙ్గకర్మసమృద్ధ్యర్థం విజ్ఞానమనుగచ్ఛతి- ఇతరత్ప్రహీయత ఇతి విభాగపరం సూత్రం స్యాదితి చేత్. చరమదేహపాతాత్పూర్వమశేషసుకృతదుష్కృతప్రహాణాభావేన సుకృతసమృద్ధ్యర్థజ్ఞానస్యాపి ప్రహాణాయోగాత్. ఉపకార్యానుగమాననుగమానుగుణౌ హ్యుపకారకానుగమాననుగమౌ. అత ఏవ హి మోక్షార్థకర్మసమృద్ధ్యర్థవిజ్ఞానానుగమస్స్వమోత్ప్రేక్ష్యతే. అతః ప్రతిబద్ధఫలసాధుకృత్యోపపాదనమాకాఙ్క్షితమితి తత్పరత్వమేవ సూత్రస్య యుక్తమ్. ....

అగ్నిహోత్రాద్యధికరణం సమాప్తమ్.

౧౯॥ సూ. భోగేనత్వితరే క్షపయిత్వాథసమ్పద్యతే॥ సూత్రం స్పష్టం. ఆరబ్ధకార్యే పుణ్యపాపే కిం విద్యాయోనిశరీరావసానే- ఉత తచ్ఛరీరావసానే దేహాన్తరావసానే వేత్యనియమః. కిం *తస్య తావదితి వాక్యం విద్యాయోనిశరీరావసానమవగమయతి - ఉత శరీరమతన్త్రీకృత్య ఫలభోగావసానమవగమయతీతి. ప్రథమే- విద్యాయోనిశరీరావసానత్వం. ద్వితీయే త్వనియమః. ... ...

పూర్వపక్షహేతుం పరిహరతి (తస్యతావదితి) *యావన్న విమోక్ష్య ఇత్యత్ర దేహస్తదవధిశ్చ న శ్రుతౌ. *సూత్వా శరీరమకృతం కృతాత్మేత్యత్ర శరీరం శ్రుతం - అవధిస్తు న శ్రుతః. శరీరమిత్యేకవచనమపి జాతివిషయం- * అశ్వ ఇవ రోమాణి విధూయ పాపమితి పూర్వఖణ్డస్థపాపశబ్దైకవచనవదిత్యభిప్రాయేణ దేహావధినియమాశ్రవణాదిత్యుక్తం. అస్మిన్పాదే బహ్వధికరణోక్తార్థస్యానుగ్రహాత్వాయాహ (తదేవమితి) ... ...

పరే తు *అనారబ్ధకార్యే ఇత్యత్ర యద్వ్యవస్థితం- తస్య కర్మణః క్షయప్రకారం దర్శయదిదం సూత్రమిత్యాహుః. తత్ప్రయోజనశూన్యత్వాదనాదరణీయం - అనారబ్ధకార్యయోర్జ్ఞానదాహ్యత్వేఽభిహితే తదితరయోర్హి భోగేన క్షయః స్ఫుటః.——— అపరే తు కర్తృత్వస్యావిద్యామూలత్వా,

ద్విరుపక్షా విద్యానివృత్తౌ భోక్తృత్వానమ్భవాత్, బహుశరీరప్రవృత్తైకకర్మణో దేహాన్తరోపాధౌ * తస్య తావదేవేతి శ్రుతివశేన భోగాసమ్భవాత్, ప్రారబ్ధస్యాపి జ్ఞానేనైవ క్షయ ఇతి పూర్వపక్షం కృత్వా- * తస్య తావదిత్యవశేషితస్య కర్మణో జ్ఞానదాహ్యత్వాయోగాత్, ద్విరుపాపి సుఖదుఃఖానుభవదర్శనేన ప్రారబ్ధభోగానుగుణావిద్యాలేశానువృత్తేరభ్యుపగన్తవ్యత్వాత్, * తస్య తావదితి శ్రుతేః ప్రారబ్ధసర్వకర్మక్షయావధిపరత్వోపపత్తేః, అత ఏవ ప్రారబ్ధస్య దేహాన్తరోపాధౌ జ్ఞానదాహ్యత్వాశ్రయణాయోగాత్, చ భోగేనైవ క్షయ ఇతి సిద్ధాన్తయన్తి. తదయుక్తం- * అనారబ్ధకార్యే ఏవ తు తత్ర సమర్థితత్వాత్. ఏవకారార్థో హి ప్రారబ్ధస్య జ్ఞానాదాహ్యత్వం. తచ్చ * తస్య తావదిత్యవధిశ్రవణేన సమర్థితం. అవిద్యాపూర్వకత్వాత్కర్తృత్వస్య- తదభావాద్భోగానుపపత్తిః పరిహరణీయేతి చేత్. యది సా పరిహార్యా - తర్హి తత్రైవ పరిహర్తవ్యా. ఇహ సూత్రే పితత్పరిహారస్యాధిప్రాయికత్వం వక్తవ్యం-తత్రైవ వక్తుం యుక్తం- సాధ్యసిద్ధ్యుపయోగస్యావిశిష్టతయా తదాపయిరార్థానాం తత్రైవ వక్తవ్యత్వాత్. యుక్తిరపి నిర్మూలా- * జుష్టి దృప్రమాణ ఇతి ముక్త్వా పరం బ్రహ్మోపసమ్పన్నస్యాపి కర్తృత్వశ్రవణేన తస్యావిద్యాపూర్వకత్వాభావాత్. కర్మఫలభోగాదికర్తృత్వం చౌపాధికమితి పూర్వపక్షయుక్తేర్నిర్మూలతయాఽనారమ్భణీయతా. అతః * అనారబ్ధకార్యే ఇత్యత్ర ప్రారబ్ధస్య భోగవినాశ్యత్వే నిర్ధారితదవధేరేవచి న్తనీయత్వం యుక్తం.— —అన్యే తు ఏకస్యాపి కర్మణో బహుశరీరప్రదత్వసమ్భవాత్, * తస్య తావదిత్యస్య కర్మక్షయావధిపరత్వోపపత్తేః, వ్యాసాదీనాం పునర్జన్మదర్శనాచ్చ విద్యాయోనిశరీరావసానత్వనియమాభావం పూర్వపక్షీకృత్య- విద్యాయోనిశరీరావసానే ప్రారబ్ధస్యాపి కర్మణో విరతవ్యాపారత్వా, ద్విరతవ్యాపారస్యానారబ్ధతుల్యత్వేన విద్యావినాశ్యత్వాత్, * తస్య తావదితి వాక్యస్య తద్దేహావధివిషయత్వోపపత్తే, ర్వ్యాసాదీనామాధికారికత్వాదవిరతవ్యాపారేణ పూర్వకర్మణైవ బహుశరీరగ్రహణోపపత్తే, శ్చ విద్యాయోనిశరీరావసానత్వం సిద్ధాన్తయన్తి. తదయుక్తం- విద్యాయోనిశరీరపాతే ప్రారబ్ధకర్మణో విరతవ్యాపారత్వే ప్రమాణాభావాత్. ప్రత్యుత వ్యాసాదీనాం బహుదేహపరిగ్రహస్త ద్విరుద్ధ ఉపలభ్యతే. తేషాం కర్మణోఽవిరతవ్యాపారత్వే సమ్ప్రతిపన్నే తదితరేషామేకస్మిన్విద్యాయోనిదేహాన్త ఏవ విరతవ్యాపారత్వే కిం ప్రమాణం. * తస్య తావదితి శ్రుతేస్త్వవధివిశేషాశ్రవణాత్తద్దేహపాతావధిపరత్వమనుపపన్నం. న హి విద్యాయోనేశ్శరీరాద్యావన్న విమోక్ష్య ఇతి శ్రూయతే. తస్మాద్విద్యాయోనిశరీరావసానత్వనియమాభావ ఏవ సిద్ధాన్తీకర్తవ్యః. ....

ఇతరక్షపణాధికరణం సమాప్తమ్.

ఇతి శ్రీహారీతకులతిలకవాగ్విజయిసూనునా శ్రీరఙ్గరాజదివ్యాజ్ఞాలబ్ధ వేదవ్యాసాపరనామధేయేన
శ్రీమద్వరదాచార్యపాదసేవాసమధిగతశ్రీమద్భగవద్రామానుజవిరచితశారీరకమీమాంసాభాష్యహృదయేన
శ్రీసుదర్శనసూరిణా విలిఖితాయాం శ్రుతప్రకాశికాయాం చతుర్థస్యాధ్యాయస్య ప్రథమః పాదః.

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః.

సముదితాధికరణసఙ్ఖ్యా- ౧౩౪.— సముదితసూత్రసఙ్ఖ్యా-౪౮౭.

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః.

శ్రీమచ్ఛ్రుతప్రకాశికాయుక్తశ్రీభాష్యమ్.

చతుర్థాధ్యాయే — ద్వితీయః పాదః.

వాగధికరణమ్.

౧॥ సూ. వాఙ్మనసి దర్శనాచ్ఛబ్దాచ్చ॥

ఇదానీం విదుషో గతిప్రకారం చిన్తయితుమారభతే. ప్రథమం తావదుత్క్రాన్తిశ్చిన్త్యతే. తత్రేదమామ్నాయతే *అస్య సోమ్య పురుషస్య ప్రయతో వాఙ్మనసి సమ్పద్యతే మనః ప్రాణే ప్రాణస్తేజసి తేజః పరస్యాం దేవతాయామితి. అత్ర *వాఙ్మనసి సమ్పద్యత ఇతి వాచో మనసి సమ్పత్తిశ్రుతిః కిం వాగ్వృత్తిమాత్రవిషయా- ఉత వాగ్విషయేతి విశయే- వృత్తిమాత్రవిషయేతి యుక్తం. కుతః. మనసో వాక్ప్రకృతిత్వాభావాత్ తత్ర వాక్స్వరూపసమ్పత్త్యసమ్భవాత్. వాగాదివృత్తీనాం మనోధీనత్వేన వృత్తిసమ్పత్తిశ్రుతిః కథంచిదుపపద్యత ఇతి. ... ...

ఏవం ప్రాప్తేఽభిధీయతే (వాఙ్మనసీతి) వాక్స్వరూపమేవ మనసి సమ్పద్యతే. కుతః. (దర్శనాత్) దృశ్యతే హి వాగిన్ద్రియ ఉపరతేఽపి మనసః ప్రవృత్తిః. వృత్తిమాత్రసమ్పత్త్యాపి తదుపపద్యత ఇతి చేత్. తత్రాహ (శబ్దాచ్చేతి) *వాఙ్మనసి సమ్పద్యత ఇతి వాక్స్వరూపసమ్పత్తావేవ హి శబ్దః- న వృత్తిమాత్రసమ్పత్తౌ. న హి తదానీం వృత్త్యుపరమే వాగిన్ద్రియం ప్రమాణాన్తరేణోపలభ్యతే- యేన వృత్తిమాత్రమేవ సమ్పద్యత ఇత్యుచ్యేత. యదుక్తం మనసో వాక్ప్రకృతిత్వాభావాద్వాచో మనసి సమ్పత్తిర్నోపపద్యత ఇతి - తత్ *వాఙ్మనసి సమ్పద్యత ఇతి వచనాన్మనసా వాక్సంయుజ్యతే - న తు తత్ర లీయత ఇతి పరిహర్తవ్యమ్. ...

౨॥ సూ. అత ఏవ సర్వాణ్యను॥ యతో వాచో మనసా సంయోగమాత్రం సమ్పత్తిః- న తు లయః- అత ఏవ వాచమను సర్వేషామిన్ద్రియాణాం మనసి సమ్పత్తిశ్రుతిరుపపద్యతే *తస్మాదుపశాన్తతేజా అపునర్భవమిన్ద్రియైర్మనసి సమ్పద్యమానైరితి. ...

వాగధికరణం సమాప్తమ్.

౧॥ సూ. వాఙ్మనసి దర్శనాచ్ఛబ్దాచ్చ॥ శరీరస్థితిసమయే యద్విద్యాఫలం- తదుక్తం - అథ గత్యుపక్రమశ్చిన్త్యత ఇతి సాపేక్షసఙ్గతిః. గతేరుపక్రమః- ఉత్క్రాన్తిః. సా చిన్త్యతే. కిమియం సమ్పత్తిర్వాగ్వృత్తివిషయా - ఉత వాక్స్వరూపవిషయేతి. కిం వాక్శబ్దస్య ముఖ్యార్థగ్రహణముపపన్నః- నేతి. కిమియం సమ్పత్తిర్లయరూపా- ఉత వ్యాపారనివృత్తిపూర్వకసంయోగరూపేతి. ఇన్ద్రియాన్తరసమ్పత్తివచనం కిం లయపరత్వేఽప్యుపపద్యతే- ఉత సంయోగపరత్వ ఏవేతి. యదా లయపరత్వేఽప్యుపపద్యతే - తదా సమ్పత్తేర్లయరూపతయా వాక్శబ్దస్య ముఖ్యార్థపరిగ్రహాయోగాత్ సమ్పత్తిర్వృత్తివిషయా స్యాత్. యదా సంయోగపరత్వ ఏవోపపత్తిః- తదా సమ్పత్తేస్సంయోగరూపత్వేన వాక్శబ్దస్య ముఖ్యార్థత్వాత్ సమ్పత్తిస్స్వరూపవిషయా స్యాత్. (కుత ఇత్యాది) కారణే హి లయః- న వాచో మనః కారణం- తత్ప్రవృత్తేరేవ కారణం మన ఇతి వృత్తివిషయా సమ్పత్తిరిత్యర్థః. వాగ్వృత్తేర్హి వాగాశ్రయభూతా- న మనః- అతస్తద్వృత్తిహేతుస్వరూపవ్యాపారస్య మనసి లయ ఇత్యస్వారస్యాభిప్రాయేణ కథంచిదిత్యుక్తం. ... ...

(వాఙ్మనసీతి) వాక్శబ్దస్య వృత్తిపరత్వే లక్షణా స్యాత్ - స్వరూపపరత్వే తు న లక్షణా. సమ్పత్తిశబ్దో లయవాచీ, సంయోగవాచీ, చ. లయవాచిత్వే ప్రసిద్ధిప్రాచుర్యాత్సంయోగవాచిత్వమస్వరసమితి చేత్. పూర్వపక్షిణోఽపి లయవాచిత్వమయుక్తం- ఉపాదానే హి లయః. వాగ్వృత్తేర్వాగేవోపాదానం- మనస్తు నిమిత్తం. ఏవం వాక్శబ్దసమ్పత్తిశబ్దయోరుభయోరపి లాక్షణికత్వాస్వారస్యప్రసఙ్గః పూర్వపక్షే. అస్మాకం తు సమ్పత్తిశబ్దాస్వారస్యమేవ- న వాక్శబ్దలక్షణేతి విశేష ఇత్యర్థః (దృశ్యతే హీతి) ప్రవృత్తవ్యాపారం మనః- నివృత్తవ్యాపారం వాగిన్ద్రియం. తత్ర ప్రవృత్తస్య కార్యే మనసి నివృత్తస్య కార్యం వాగిన్ద్రియమస్తంగతం భవితుమర్హతి- యథా ప్రవృత్తస్య కార్యే దారుణి నివృత్తస్య కార్యోఽగ్నిరస్తమ్యాత ఇతి భావః. (వృత్తిమాత్రేతి) యద్యప్యనివృత్తస్య కార్యం- తత్ర తత్ప్రవృత్తస్య కార్యేఽస్తంగతం భవతీతి న వ్యాప్తిరస్తి- అతో వృత్తిమాత్రసమ్పత్త్యాపి వాగిన్ద్రియోపరమే మనః ప్రవృత్తిదర్శనముపపద్యత ఇత్యర్థః. దర్శనాచ్ఛబ్దాచ్చేతి ద్వయమప్యేకో హేతుః. ...

౨॥ సూ. అత ఏవ సర్వాణ్యను॥ (వాచమను) వాచః పశ్చాదిత్యర్థః...

వాగధికరణం సమాప్తమ్.

3॥ సూ. తన్మనః ప్రాణ ఉత్తరాత్ ॥

తత్ సర్వేన్ద్రియసంయుక్తం మనః ప్రాణే సమ్పద్యతే - ప్రాణేన సంయుజ్యతే - న మనోవృత్తిమాత్రం. కుతః. (ఉత్తరాత్) *మనః ప్రాణ ఇతి వాక్యాత్. ... ...

అధికాశఙ్కా తు *అన్నమయం హి సోమ్య మన ఇతి వచనాన్మనసోఽన్నప్రకృతిత్వమవగమ్యతే - అన్నస్య చ *తా అన్నమసృజన్తేత్యప్కార్యత్వం సిద్ధం. *ఆపోమయః ప్రాణ ఇతి చాప్ప్రకృతిత్వం ప్రాణస్యావగమ్యతే. అతో మనః ప్రాణే సమ్పద్యత ఇత్యత్ర ప్రాణశబ్దేన ప్రాణప్రకృతిభూతా అపో నిర్దిశ్యన్తే తాసు మనస్సమ్పత్తిప్రతిపాదనే పరమ్పరయా స్వకారణే లయ ఇతి సమ్పత్తివచనముపపన్నం భవతీతి. ... ...

పరిహారస్తు *అన్నమయం హి సోమ్య మనః ఆపోమయః ప్రాణ ఇతి మనః ప్రాణయోరన్నాద్భ్యశ్చాప్యాయనముచ్యతే - న తత్ప్రకృతిత్వం - ఆహఙ్కారికత్వాన్మనసః, ఆకాశవికారత్వాచ్చ ప్రాణస్య. ప్రాణశబ్దేనాపాం లక్షణా న స్యాదితి. ...

మనోధికరణం సమాప్తమ్.

3॥ సూ. తన్మనః ప్రాణ ఉత్తరాత్ ॥ సఙ్గతిః స్ఫుటా. కిమత్ర మనసో లయ ఉచ్యతే - ఉత సంయోగః. కిమత్ర *ప్రాణ ఇత్యపాం నిర్దేశః - ఉత ప్రాణస్యైవ. *ఆపోమయ ఇతి వాక్యం కిం ప్రకృతివికారభావపరం - ఉతాప్యాయనపరం. ప్రకృతివికారపరత్వే - ప్రాణ ఇత్యపాం నిర్దేశాత్ సమ్పత్తిర్లయస్స్యాత్ - ఆప్యాయనపరత్వే - ప్రాణస్యైవ నిర్దేశాత్ సమ్పత్తిస్సంయోగస్స్యాత్. తచ్ఛబ్దం వ్యాచష్టే (సర్వేన్ద్రియేతి) (ఆకాశజత్వాది) (పరమ్పరయా స్వకారణే లయ ఇతి) స్వకారణపృథివీద్వారేణాన్నమయస్య మనసః ప్రాణశబ్దలక్షితాస్వప్సు లయ ఇత్యర్థః. ... ...

పరిహరతి (పరిహారస్త్వితి) ... ...

నను తత్ర త్రివృత్కరణశ్రుతేః పార్థివస్యాన్నస్య సమ్పద్యత ఇతి పూర్వపక్షం కృత్వా - వాచో మనః ప్రకృతికత్వాభావేన తత్ర లయాయోగాత్, వాగ్వేదేశనా జన్యాయాః అగ్నివృత్తేరప్యుపశమమాత్రేణ వృత్త్యుద్భవాభిభవరూపే ప్రకృతిసమాశ్రయత్వాత్ సమ్పత్తిః, వృత్త్యా వాగ్వృత్తిర్మనసి సమ్పద్యతే - ఏవమిన్ద్రియాన్తరవృత్తిర్మనసి సమ్పద్యత ఇతి సిద్ధాన్తయన్తి. *శబ్దాదితి - వాక్యశబ్దస్యాపి వృత్త్యభేదోపచారాదుపపత్తిరితి వ్యాచష్టే. తదయుక్తం - వాక్యశబ్దయోర్వ్యక్త్యుపపత్తిపరత్వే లాక్షణికత్వప్రసఙ్గాత్, అర్థవిరోధాచ్చ. అర్థవిరోధశ్చ శ్రుతిస్వారస్యహాన్యాధిక్యరూపః. వాక్యశబ్దస్య వృత్తిపరత్వం, *మనసీతి సప్తమ్యాః నిరర్థకత్వం, లయవాచినస్సమ్పత్తిశబ్దస్యోపశమపరత్వం, చ. స్వావస్థాప్రహాణేన కారణసంశ్లేషో హి లయః - ఉపశమమాత్రం. జలసంసర్గో హ్యగ్నేర్నిర్హేతుః - నష్టానం - అభిజ్వలనాభావో హ్యగ్నేర్వ్యవయవాశ్రయః. అప్సు సోఽగ్నిర్లీయత ఇతి నేత్యపి నాశో వ్యాపృతిరిత్యుచ్యతే - నష్టశ్చ నాశ్యత ఇతి. బహుజలప్రక్షేపే త్వగ్నేర్నాశాన్నిర్హేతురేవ జలం - నత్వభిజ్వలనాభావాధికరణం. బహుసలిలస్యాఽజ్ఞాతాధికరణతయా వివేకాభావాన్నిర్ధనోఽప్సు నశ్యతీతి వ్యవహారః. అతశ్శ్రుతిస్వారస్యభఙ్గాధిక్యం. అస్మాకం తు సమ్పత్తిశబ్దాస్వారస్యమాత్రమేవేత్యపి విశేషోపపన్నః. *తన్మనః ప్రాణ ఇత్యనన్తరాధికరణస్యాపి మనోవృత్తిలయపరత్వముక్తదోషగ్రస్తం. — అపరే త్వస్మిన్నధికరణే తుల్యాధిప్రాయాస్సూత్రప్రతీకాం - హేతుర్నిరుక్తమేవ - బ్రహ్మణి లయశ్రుతివిరోధాత్, దవిదుపాపిదేహాన్తరప్రతిపత్తౌ కరణానువృత్త్యనుపపత్తేః, శ్రవాగ్వృత్తేర్లయ ఇతి. తత్రాద్యో హేతురయుక్తః. తథా హి - మనసి వాగ్వృత్తిలయశ్చేత్ - బ్రహ్మణి సర్వవస్తులయశ్రుతివిరోధః. మనసా బ్రహ్మభిన్నత్వాదవిరోధశ్చేత్ - స్వరూపలయేఽపి తుల్యం. ద్వితీయస్తు స్వరూపలయాభావహేతుత్వాదస్మత్పక్షానుగుణః. — అన్యే తు వాగాదిబాహ్యేన్ద్రియాణాం మనస్యేవ లయః - ఉతాస్య త్రైతసి చార్యః - మనశ్శబ్దలక్షితేఽహఙ్కారే లయ ఇతి పూర్వపక్షం కృత్వా - సమ్పత్తిశబ్దేన వృత్తివిలోపాయ సంయోగస్య వివక్షితత్వాన్మనస్యేవ సమ్పత్తిరితి సిద్ధాన్తయన్తి. *తన్మన ఇతి - ప్రాణశబ్దలక్షితేఽహఙ్కారే మనసో లయ ఇత్యాశఙ్క్య - పూర్వవత్సిద్ధాన్తయన్తి. ముఖ్యప్రాణే మనస్సంశ్లేషశ్చేత్ - సమాహారాన్తిర్వ్యాఖ్యా - న తు పక్షాత్. * సర్వే ప్రాణా అనూత్క్రామన్తీతి పశ్చాదుత్క్రాన్తిశ్రవణాత్ సర్వేన్ద్రియసంయుక్తస్య మనసో న ప్రాణసంయోగ ఇత్యధికాశఙ్కాముక్త్వా - అనర్థపశ్చాద్భావపరః - కిన్తు తృతీయార్థకర్మప్రవచనీయః. తస్మాత్సహోత్క్రామతీత్యధికం పరిహారమాహుః. తత్ర విచారస్య సద్విప్రస్థానవిషయత్వాదపి సమ్పద్యమానవస్తువిషయత్వముచితం - *ఆకాశాద్వాయుః వాయోరగ్నిః అగ్నేరాప ఇత్యుత్పత్తివచనవత్సమ్పత్తివాక్యేపి *వాఙ్మనసి - మనః ప్రాణే ప్రాణస్తేజసీతి శృఙ్ఖలితనిర్దేశే పూర్వాపరయోర్మనశ్శబ్దయోః ప్రాణశబ్దయోశ్చైకార్థస్యస్వరసప్రాప్తత్వేన అహఙ్కారవాచిత్వం మనోవాచిత్వాహఙ్కారవాచిత్వప్రాణవాచిత్వాశ్రయణాయోగాదేకస్మిన్నధిగ్రాహ్య - తత్రాపి ముఖ్యార్థస్యస్వరసప్రాప్తత్వాత్, మనః ప్రాణశబ్దయోరముఖ్యైకరూపార్థస్వీకారే సత్యహఙ్కారపరత్వాత్తయోరుత్తరవాక్యాన్వయాయోగాత్, ముఖ్యార్థస్య స్వరసప్రాప్త ఇతి - యథా ప్రసిద్ధత్వాద్ధి స్వీకృతే సతి క్రియయా విచారస్సమ్పద్యమానవస్తువిషయ ఏవ భవితుమర్హతీతి. పశ్చాదుత్క్రాన్తిశ్రవణమిన్ద్రియాణాం ప్రాణసంశ్లేషబాధకమిత్యధికాశ

౪॥ సూ. సోఽధ్యక్షే తదుపగమాదిభ్యః॥

యథా *వాఙ్మనసి సమ్పద్యతే మనః ప్రాణ ఇతి వచనానురోధేన మనః ప్రాణయోరేవ వాఙ్మనసయోస్సమ్పత్తిః- తథా *ప్రాణస్తేజసీతి వచనాత్తేజస్యేవ ప్రాణస్సమ్పద్యతే.... ... ...

ఇతి ప్రాప్త ఉచ్యతే (సోఽధ్యక్ష ఇతి) సః- ప్రాణః అధ్యక్షే- కరణాధిపే జీవే సమ్పద్యతే. కుతః. (తదుపగమాదిభ్యః) ప్రాణస్య జీవోపగమస్తావచ్ఛ్రూయతే *ఏవమేవేమమాత్మానమన్తకాలే సర్వే ప్రాణా అభిసమాయన్తీతి. తథా జీవేన సహ ప్రాణస్యోత్క్రాన్తిః శ్రూయతే *తముత్క్రామన్తం ప్రాణోఽనూత్క్రామతీతి. ప్రతిష్ఠా చ జీవేన సహ శ్రూయతే *కస్మిన్నుత్క్రాన్త ఉత్క్రాన్తో భవిష్యామి కస్మిన్వా ప్రతిష్ఠితే ప్రతిష్ఠాస్యామీతి. ఏవం జీవేన సంయుజ్య తేన సహ తేజస్సమ్పత్తిరిహ *ప్రాణస్తేజసీత్యుచ్యతే- యథా యమునాయాః గఙ్గయా సంయుజ్య సాగరగమనేఽపి యమునా సాగరం గచ్ఛతీతి వచో న విరుధ్యతే- తద్వత్. ....

అధ్యక్షాధికరణం సమాప్తమ్.

౫॥ సూ. భూతేషు తచ్ఛ్రుతేః॥

*ప్రాణస్తేజసీతి జీవసంయుక్తస్య ప్రాణస్య తేజసి సమ్పత్తిరుక్తా. సా సమ్పత్తిః కిం తేజోమాత్రే- ఉత సంహతేషు సర్వేషు భూతేష్వితి విశయే- తేజోమాత్రశ్రవణాత్తేజసి.... ... ...

ఇతి ప్రాప్త ఉచ్యతే (భూతేష్వితి) భూతేషు సమ్పద్యతే. కుతః. (తచ్ఛ్రుతేః) *పృథివీమయ ఆపోమయస్తేజోమయ ఇతి జీవస్య సఞ్చరతస్సర్వభూతమయత్వశ్రుతేః. ....

ఙ్కా చానుపపన్నా- ప్రాణశబ్దస్యాహఙ్కారపరత్వం పూర్వపక్షియతామనభిమతం- పూర్వపక్షవిరుద్ధత్వాచ్ఛఙ్కాయాః. పూర్వపక్షసాధకయుక్త్యాధిక్యమూలా హ్యాధిక్యశఙ్కా- మనసోఽహఙ్కారలీనత్వే ముఖ్యప్రాణాత్పృథగిన్ద్రియోత్క్రమణం హి విరుధ్యతే. తస్మాద్ద్వివారాధికశఙ్కా యథాభాష్యమేవోపపన్నా.

మనోఽధికరణం సమాప్తమ్.

౪॥ సూ. సోఽధ్యక్షే తదుపగమాదిభ్యః॥ సఙ్గతిస్స్ఫుటా. కిం ప్రాణస్తేజసి సమ్పద్యతే- ఉత జీవే. కిం *ప్రాణస్తేజసీతి వాక్యం జీవసమ్పత్తిపూర్వకతేజస్సమ్పత్తిపరం- ఉత కేవలతేజస్సమ్పత్తిపరం. జీవసమ్పత్తిపూర్వకతేజస్సమ్పత్తిపరత్వే *ప్రాణస్తేజసీతి వాక్యస్వారస్యం హీయతే- నేతి. హీయతే చేత్- వాక్యస్య కేవలతేజస్సమ్పత్తిపరత్వాన్న జీవే సమ్పత్తిః. న హీయతే చేత్- జీవసమ్పత్తిపూర్వకతేజస్సమ్పత్తిపరత్వాత్ ప్రాణస్య జీవే సమ్పత్తిః. (యథేత్యాది) ... ...

ఉపగమః- సమ్పత్తిః. తేజశ్శబ్దేన భూతసూక్ష్మాంశా వివక్షితాః. ఆదిశబ్దవివక్షితానాహ (తథేతి) అన్యేన సంయుజ్య పదార్థాన్తరసమ్పత్తావప్యన్యతరవాచిశబ్దనిర్దేశే దృష్టాన్తమాహ (యథేతి) ... ...

ఇతరేతరయోస్సహశ్రుతత్వాదితి పూర్వపక్షహేతుమాహుః. హేత్వన్తరే సమ్పత్త్యశ్రవణమాత్రస్యాహేతుత్వాదగ్రప్రాయన్యాయోఽభాష్యే దర్శితః. సిద్ధాన్తే చ స్రుఘ్నాత్పాటలీపుత్రగమనస్య మథురావ్యవధానేఽపి స్రుఘ్నాత్పాటలీపుత్రగమనవ్యవహారో దృష్టాన్తితః. తతోఽపి గఙ్గాసాహిత్యకృతోఽన్తరహితయమునాసాగరగమనవ్యవహారదృష్టాన్త ఉచితః- పాటలీపుత్రగమనే స్రుఘ్నమథురయోస్సహగమనాభావాత్, ఇహ తు సహగమనసద్భావాత్, గఙ్గాస్థానీయజీవాపేక్షయా యమునాస్థానీయస్య ప్రాణస్య గుణభావాచ్చ. సహావస్థానస్య శ్రుతిం *స విజ్ఞానో భవతీత్యుదాహరన్తి- విజ్ఞాయతేఽనేనేతి వ్యుత్పత్త్యా విజ్ఞానానీన్ద్రియాణి- సేన్ద్రియ ఇత్యర్థః. తస్యావిశదార్థత్వాత్ప్రతిష్ఠావిషయశ్రుత్యన్తరముదాహృతం భాష్యే..............................

అధ్యక్షాధికరణం సమాప్తమ్.

౫॥ సూ. భూతేషు తచ్ఛ్రుతేః॥ సఙ్గతిస్స్ఫుటా. కిమత్ర భూతాన్తరసంసృష్టతేజస్సంయోగః- ఉత తేజోమాత్రసంయోగ ఇతి. కిం తేజశ్శబ్దస్తేజోమాత్రపరః- ఉత భూతాన్తరసంసృష్టపరః. కిం *పృథివీమయ ఆపోమయ ఇత్యాది వాక్యం యుగపదనేకభూతసంసర్గం దర్శయతి- నేతి. కిం త్రివృత్కరణశ్రుతిః పఞ్చీకరణస్మృతిశ్చ సంహతానామేవ కార్యసామర్థ్యం దర్శయతః- నేతి. న చేత్- *పృథివీమయ ఇత్యాదినా యుగపద్వ్యప్రదర్శనాభావేన తేజశ్శబ్దస్య తేజోమాత్రపరతయా తేజోమాత్రసంయోగస్స్యాత్. దర్శయతశ్చేత్- పృథివీమయత్వాదిశ్రుత్యా యుగపదనేకభూతసంసర్గప్రదర్శనేన తేజశ్శబ్దస్య భూతాన్తరసంసృష్టతేజఃపరతయా భూతాన్తరసంసృష్టతేజస్సంయోగస్స్యాత్. ...

(సర్వభూతమయత్వశ్రుతేరితి) భూతమాత్రే ప్రకృతేఽపి సామర్థ్యాద్భూతమయత్వపరామర్శిత్వసిద్ధిస్తచ్ఛబ్దస్య ఫలితేతి భావః....

ననుతేజః ప్రభృతి ష్వేకైకస్మిన్ క్రమేణసమ్పత్తావపి
* పృథివీమయ ఇత్యాదికాశ్రుతిరుపపద్యతే. అతఆహ

౬॥ సూ. *శ్రీః* నైకస్మిన్దర్శయతోహి॥ *శ్రీః* నైకస్మిన్- ఏకైకస్యకార్యాక్షమత్వాత్. ద ర్శయతోహ్యక్షమత్వం శ్రుతిస్మృతీ. *అనేనజీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణి తాసాం త్రివృతం త్రివృతమేకైకాంకరవాణీతి నామరూపవ్యాకరణయోగ్యత్వాయ త్రివృత్కరణముపదిశ్యతే, *నానావీర్యాః పృథగ్భూతాః తతస్తే సంహతిం వినా। నాశక్నువన్ ప్రజాస్స్రష్టుమసమాగమ్య కృత్స్నశః। సమేత్యాన్యోన్యసం యోగం పరస్పరసమాశ్రయాః। మహదాద్యా విశేషాన్తా హ్యణ్డముత్పాదయన్తి త ఇతి, అతః *ప్రాణస్తేజసీతి తేజశ్శబ్దేన భూతాన్తరసంసృష్టమేవ తేజోఽభిధీయతే అతో భూతేష్వేవ సమ్పత్తిః . . . .

భూతాధికరణం సమాప్తమ్

౭॥ సూ *శ్రీః* సమానా చాసృత్యుపక్రమాదమృతత్వం చానుపోష్య॥ *శ్రీః*

ఇయముత్క్రాన్తిః కిం విద్వదవిదుషోస్సమానా- ఉతావిదుష ఏవేతి చిన్తాయాం- అవిదుష ఏవేతి ప్రాప్తం. కుతః విదుషోఽనన్తరమేవామృతత్వవచనాత్, ముత్క్రాన్త్యభావాత్, విదుషో హ్యనన్తరమేవామృతత్వం శ్రావ్యతే *యదా సర్వే ప్రముచ్యన్తే కామా యేఽస్య హృది స్థితాః। అథ మర్త్యోఽమృతో భవత్యత్ర బ్రహ్మ సమశ్నుత ఇతి

అస్య పరసూత్రశఙ్కామాహ (నన్వితి)

౬॥ సూ *శ్రీః* నైకస్మిన్దర్శయతోహి॥ *శ్రీః* పఞ్చీకృతేషు త్రివృత్కృతేషు వా భూతేష్వేకైకమేవ కార్యసమర్థం - నత్వత్రివృ త్కృతమేకైకం కార్యసమర్థం *ఆపః పురుషవచస ఇతి భవ న్తీత్యత్ర త్రివృత్కృతానామేవాపాం కార్యకరత్వదర్శనాత్ అజామేకామిత్యత్ర తేజశ్శబ్ద స్త్రివృత్కృతాన్యాయ తత్సామ్యం శఙ్కతే

అత్రపరేచాపరేచ * నైకస్మిన్నితి సూత్రాన్తమేకమధికరణం వర్ణయన్తి - కథం తత్ప్రాణస్తేజసీతి శ్రుతిర్వ్యపదేశోయాం తన్నిర్వాహార్థం *భూతేషు తచ్ఛ్రుతేరితి సూత్రం సః ప్రాణసమ్పృక్తోఽధ్యక్షస్తేజస్సచివభూతేషు వర్తత ఇత్యవగన్తవ్యం- తచ్ఛ్రుతేః- *ప్రాణస్తేజసీతి శ్రుతేరితి వ్యాఖ్యా య తావతా ప్రాణస్య సాక్షాత్తైజః ప్రాప్తిశ్రుతివిరోధస్యాపరిహృతత్వాత్ స్రుఘ్నం పాటలీపుత్ర దృష్టాన్తేన విరోధం శమయన్తి ఏకమేవ తేజః శ్రూయతే- న భూతాన్తరమిత్యాశఙ్కాయాం *నైకస్మిన్నితి సూత్రమవతారయన్తి *దర్శయతః ప్రశ్నప్రతివచనే *ఆపః పురుషవచస ఇతి వ్యాఖ్యాతం త్ర్యాత్మ కత్వాదితి *పృథివీమయ ఆపోమయ *అణ్వ్యో మాత్రా వినాశిన్యో దశార్ధానాం తు యాః స్మృతాః। తాభిస్సార్ధమిదం సర్వం సమ్భవత్యనుపూర్వశ ఇతి స్మృతిర్దర్శయత ఇతి వేతి * భూతేష్వితి సూత్రే దృష్టాన్తస్యకణ్ఠోక్త్యభావాత్ అభిప్రాయకల్పనాయాం సాక్షాత్తైజస్సమ్పత్తిశ్రుతివిరోధపరిహా రాదృష్టాన్తాభిప్రాయకల్పనం చ *సోఽధ్యక్ష ఇతి సూత్రఏవకర్తుం యుక్తం తత్ర జీవసమ్పత్తిపరతాయాః స్ఫుటత్వాత్, *భూతేష్వితి సూత్రే జీవసహి తప్రాణవిశేషాభావాత్, భూతశబ్దగతబహువచనస్వారస్యేన సర్వభూతసంసర్గపరత్వస్య స్ఫుటత్వాత్, తత్ర చ ప్యుదసనీయశఙ్కాభేదసద్భావాదధికర ణభేదస్యాన్యాయ్యత్వాత్ నను *నైకస్మిన్నిత్యనేనపునరుక్తిరితి చేన్న- తస్య చప్యుదసనీయశఙ్కాన్తరసోపపన్నత్వాత్ ------ అస్యైవాధికరణభేదం వర్ణయన్త ఏవ *తచ్ఛ్రుతేరితి *ప్రాణస్తేజసీతి శ్రుతేరితి వ్యాచక్షతే తదయుక్తం తత్ర తేజోమాత్రశ్రవణేన పూర్వపక్షబీజతయా తస్య కారణత్వ త్వాభావాత్ అతః *పృథివీమయ ఇత్యాది శ్రుతిరేవ తత్ర హేతుర్వాచ్యా అతః *నైకస్మిన్నిత్యత్ర త్రివృత్కరణపఞ్చీకరణవాక్యే ఏవోదాహర్తవ్యే ప ఞ్చాగ్నివిద్యావాక్యస్య *దశార్ధానామితి స్మృతేశ్చ పునస్సమ్భవవిషయతయా విద్వదవిదుషోస్సమానత్వాభావాత్ భాష్యేతదనాదరః .

భూతాధికరణం సమాప్తమ్

౭॥ సూ *శ్రీః* సమానా చాసృత్యుపక్రమాదమృతత్వం చానుపోష్య॥ *శ్రీః* సఙ్గతిస్స్ఫుటా కిమియముత్క్రాన్తిర్విద్వదవిదుషోస్సమా నా ఉతావిదుష ఏవేతి *తయోర్ధ్వమాయన్నమృతత్వమేతీతి శ్రుతిః కిం విదుష ఉత్క్రాన్తిం నిరుపగమయతి - నేతి కిమేషా శ్రుతిరమృతత్వ శ్రుత్యుత్క్రా న్తి నిషేధశ్రుతిభ్యాం వ్యాహన్యతే నేతి ఇహామృతత్వం కిమాత్యన్తికవినాశరూపం- ఉత సర్వబన్ధమోక్షరూపం, నిషిధ్యమానా చోత్క్రాన్తిః కిం శరీరా పాదానా ఉత శారీరాపాదానేతి, చ యదేహామృతత్వం సర్వబన్ధనిర్మోక్షరూపం, ఉత్క్రాన్తిశ్చ శరీరాపాదానా,- తదా తద్విషయశ్రుతిభ్యాం *త యోర్ధ్వమాయన్నితి శ్రుతేర్వ్యాఘాతాదవిదుష ఏవోత్క్రాన్తిః యదేహామృతత్వమత్యన్తవినాశరూపం, నిషిద్ధోత్క్రాన్తిశ్చ శారీరాపాదానా,- త దా తద్విషయశ్రుతిభ్యాం *ఊర్ధ్వమాయన్నితి శ్రుతేరవిరోధాద్విదుషోఽప్యుత్క్రాన్తిం సాఽవగమయతీత్యుత్క్రాన్తిర్విద్వదవిదుషోస్సమానేత్యత్ర పూర్వపక్షహేతుమాహ (విదుష ఇతి) ... ...

ఏవం ప్రాప్తేఽభిధీయతే (సమానా చాసృత్యుపక్రమాదితి) విదుషో హ్యాసృత్యుపక్రమాదుత్క్రాన్తిః సమానా. ఆసృత్యుపక్రమాత్ - అగత్యుపక్రమాత్. నాడీప్రవేశనాత్ప్రాగిత్యర్థః. విదుషో పిహి నాడీవిశేషేణోత్క్రాన్త్యా గతిః శ్రూయతే *శతంచైకాచహృదయస్య నాడ్యస్తాసాం మూర్ధానమభినిస్సృతైకా। తయోర్ధ్వమాయన్నమృతత్వమేతి విష్వఙ్ఙన్యా ఉత్క్రమణే భవన్తీతి. ఏవం నాడీవిశేషేణ గతిశ్రవణాద్విదుషోప్యుత్క్రాన్తిరవర్జనీయా. సాచ నాడీప్రవేశాత్ప్రాగ్విశేషాశ్రవణాత్సమానా. తత్ప్రవేశదశాయాంచ విశేషః శ్రూయతే * తేనప్రద్యోతేనైష ఆత్మా నిష్క్రామతి చక్షుషో వా మూర్ధ్నో వా అన్యేభ్యో వా శరీరదేశేభ్య ఇతి. *శతంచైకాచ హృదయస్యేత్యనయా శ్రుత్యైకాఖ్యమూర్ధన్యనిష్క్రమణం విద్వద్విషయం. ఇతరద విద్వద్విషయం. యదుక్తం విదుషోఽత్రైవామృతత్వం శ్రూయత ఇతి - తత్రోచ్యతే (అమృతత్వం చానుపోష్యేతి) చశబ్దోఽవధారణే. అనుపోష్య - శరీరేన్ద్రియాదిసమ్బన్ధమదగ్ధ్వైవ యదమృతత్వం - ఉత్తరపూర్వాఘయోరశ్లేషవినాశరూపం ప్రాప్యతే - తదుచ్యతే *యదా సర్వే ప్రముచ్యన్త ఇత్యాదికయా శ్రుత్యేత్యర్థః. *అత్ర బ్రహ్మ సమశ్నుత ఇతి చ - ఉపాసనవేళాయాం యో బ్రహ్మానుభవః - తద్విషయమిత్యభిప్రాయః. ....

౮॥ సూ. తదాపీతేః సంసారవ్యపదేశాత్ ॥ అవశ్యం చ తత్ - అమృతత్వమదగ్ధదేహసమ్బన్ధస్యైవేతి విజ్ఞేయం. కుతః. (ఆపీతేః సంసారవ్యపదేశాత్) అపీతిః - అప్యయః. బ్రహ్మప్రాప్తిః. సా చార్చిరాదినా మార్గేణ దేశవిశేషం గత్వేతి వక్ష్యతే. ఆ తదవస్థాప్రాప్తేః సంసారః - దేహసమ్బన్ధలక్షణో హి వ్యపదిశ్యతే *తస్య తావదేవ చిరం యావన్న విమోక్ష్యేఽథ సమ్పత్స్య ఇతి, *అశ్వ ఇవ రోమాణి విధూయ పాపం చన్ద్ర ఇవ రాహోర్ముఖాత్ప్రముచ్య। ధూత్వా శరీరమకృతం కృతాత్మా బ్రహ్మలోకమభిసమ్భవామీతి, చ. ....

౯॥ సూ. సూక్ష్మం ప్రమాణతశ్చ తథోపలబ్ధేః॥ ఇతశ్చ విదుషోపి బన్ధో నాత్ర విదగ్ధః - యతస్సూక్ష్మం శరీరమనువర్తతే. కుత ఇదమవగమ్యతే. (ప్రమాణతస్తథోపలబ్ధేః) ఉపలభ్యతే హి దేవయానేన పథా గచ్ఛతో విదుషః *తం ప్రతిబ్రూయాత్ సత్యం బ్రూయాదితి చన్ద్రమసా సంవాదవచనేన శరీరసద్భావః అతస్సూక్ష్మశరీరమనువర్తతే. అతశ్చ బన్ధో న దగ్ధః. ....

౧౦॥ సూ. నోపమర్దేనాతః॥ అతః *యదా సర్వే ప్రముచ్యన్తే కామా యేఽస్య హృది శ్రితాః। అథ మర్త్యోఽమృతో భవత్యత్ర బ్రహ్మ సమశ్నుత ఇతి వచనం న బన్ధోపమర్దేనామృతత్వం వదతి. ....

రాద్ధాన్తే- (విష్వఙితి) *అన్యాః నాడ్యో విష్వఙ్ఙితతాః- తాశ్చ ముముక్షూణాముత్క్రమణార్థా ఇత్యర్థః. *తేన ప్రద్యోతేన- ప్రకాశేన. *తస్య హైతస్య హృదయస్యాగ్రం ప్రద్యోతతే తేనైష ఆత్మా నిష్క్రామతీతి పూర్వం శ్రుతేః. మూర్ధ్నో నిష్క్రమత ఏవ ఊర్ధ్వయా నాడ్యా ప్రకాశితద్వారయా నిష్క్రమణమిత్యర్థః- వస్తుసామర్థ్యాత్. (అనుపోష్య) *ఉష దాహ ఇతి ధాతుః. ....

౮॥ సూ. తదాపీతేః సంసారవ్యపదేశాత్ ॥ ఉత్క్రాన్తస్యాపి గచ్ఛతస్సూక్ష్మశరీరసమ్బన్ధాదాపీతేస్సంసార ఇత్యభిప్రాయః. బ్రహ్మణస్సర్వగతత్వాదత్రైవహి బ్రహ్మప్రాప్తమితి శఙ్కా వ్యావృత్త్యర్థమాహ (సా చార్చిరాదినేతి)..........

౯॥ సూ. సూక్ష్మం ప్రమాణతశ్చ తథోపలబ్ధేః॥ పూర్వసూత్రాభిప్రేతసూక్ష్మశరీరసమ్బన్ధే ప్రమాణమిహోచ్యతే. ......

౧౦॥ సూ. నోపమర్దేనాతః॥ జీవన్ముక్తినిరాచికీర్షాతిశయాదిదం సూత్రముక్తం. ఉపాసనవిధానాత్ తస్యా ప్రయాణాభావ సమ్పత్తి శ్రుతేః, రుక్షాదిశ్రుతేః, రశ్మ్యాదిమార్గశ్రుతేః, దేశవిశేషప్రాప్యాసర్వబన్ధవిమోక్షశ్రుతేః, రీదృశానేకశ్రుతీనాం బాధప్రసఙ్గాత్ ప్రత్యక్షవిరోధాచ్చ జీవన్ముక్తిరనుపపన్నేతి భావః. తదుక్తం భగవతా ఆపస్తమ్బేన * వేదానిమం లోకమముం చ పరిత్యజ్యాత్మానమన్విచ్ఛేద్బుద్ధేక్షేమప్రాపణం త

౧౧॥ సూ. అస్యైవచోపపత్తేరూష్మా॥ అస్య - సూక్ష్మశరీరస్యక్వచిద్విద్యమాన త్వోపపత్తేర్విదుషఃప్రక్రాన్తమరణస్యమరణాత్ప్రాగూష్మాస్థూలేశరీరేక్వాచిత్క ఉపలభ్యతే. నచస్థూలస్యైవశరీరస్యాయమూష్మా- అన్యత్రానుపలబ్ధేః.తతశ్చోష్మణఃక్వచిదుపలబ్ధిర్విదుషస్సూక్ష్మశరీరస్యోత్క్రాన్తినిబన్ధనేతిగమ్యతే. తస్మాద్విదుషోప్యాసృత్యుపక్రమాత్సమానోత్క్రాన్తిరితిసుష్ఠూక్తమ్. ....

పునరపివిదుషఉత్క్రాన్తిర్నసమ్భవతీత్యాశఙ్క్యపరిహ్రియతే

౧౨॥ సూ. ప్రతిషేధాదితిచేన్నశారీరాత్స్పష్టోహ్యేకేషాం॥ యదుక్తంవిదుషోప్యుత్క్రాన్తిస్సమానేతి- తన్నోపపద్యతే - విదుషఉత్క్రాన్తిప్రతిషేధాత్. తథాహి - *సఏతాస్తేజోమాత్రాస్సమభ్యాదదానోహృదయమేవాన్వవక్రామతీత్యుపక్రమ్య *తేనప్రద్యోతేనైషఆత్మానిష్క్రామతితముత్క్రామన్తంప్రాణోనూత్క్రామతీత్యవిదుషఉత్క్రాన్తిప్రకారమభిధాయ *అన్యన్నవతరంకల్యాణతరంరూపంకురుతఇతిదేహాన్తరపరిగ్రహంచాభిధాయ *ప్రాప్యాన్తంకర్మణస్తస్యయత్కించేహకరోత్యయం।తస్మాల్లోకాత్పునరేత్యస్మైలోకాయకర్మణఇతినుకామయమానఇత్యవిద్వద్విషయంపరిసమాప్య * అథాకామయమానోయోకామోనిష్కామఆప్తకామఆత్మకామఃనతస్యప్రాణాఉత్క్రామన్తిబ్రహ్మైవసన్బ్రహ్మాప్యేతీతివిదుషఉత్క్రాన్తిఃప్రతిషిధ్యతే. తథా పూర్వత్రఆర్తభాగప్రశ్నేపివిదుషఉత్క్రాన్తిప్రతిషేధోదృశ్యతే * అపపునర్మృత్యుంజయతీతివిద్వాంసంప్రస్తుత్య *యాజ్ఞవల్క్యేతిహోవాచయత్రాయంపురుషోమ్రియతేఉదస్మాత్ప్రాణాఃక్రామన్త్యాహోనేతిపృష్టః * నేతిహోవాచయాజ్ఞవల్క్యోఽత్రైవసమవలీయన్తేసఉచ్ఛ్వయత్యాధ్మాతోమృతఃశేతఇతి. అతో విద్వానిహైవామృతత్వంప్రాప్నోతీతిచేత్. తన్న- శారీరాత్ - ప్రత్యగాత్మనఃప్రాణానాముత్క్రాన్తిరత్రప్రతిషిధ్యతే- నశరీరాత్. * నతస్యప్రాణాఉత్క్రామన్తీత్యత్ర తచ్ఛబ్దేన *అథాకామయమానఇతిప్రకృతశ్శారీరఏవపరామృశ్యతే- నానన్తరంశరీరం. *తస్యేతిషష్ఠ్యాప్రాణానాంసమ్బన్ధిత్వేనశారీరోనిర్దిష్టః- నతూత్క్రాన్త్యపాదానత్వేన-ఉత్క్రాన్త్యపాదానంతుశరీరమేవేతిచేత్. న- అపాదానాపేక్షాయామశ్రుతాచ్ఛరీరాత్సమ్బన్ధితయా శ్రుతస్యాత్మనఏవసన్నిహితత్వేనాపాదానతయాపిగ్రాహ్యత్వాత్. కిఞ్చ- ప్రాణానాం జీవసమ్బన్ధితయైవప్రజ్ఞాతానాం తత్సమ్బన్ధకథనే ప్రయోజనాభావా

చ్ఛాస్త్రైర్విప్రతిషిద్ధంబుద్ధచేల్ క్షేమప్రాపణమిత్యేవనదుఃఖముపలభేతేతి. శాస్త్రైరితిబహువచనేనానేకశాస్త్రవిరోధోవివక్షితః. విప్రతిషిద్ధం- విశేషప్రతిషిద్ధం. ప్రకరణసమవన్నసమబలేనప్రతిరోధః- కాలాత్యయాపదిష్టవద్దుర్బలేనవిరోధః. అనేకశాస్త్రవిరోధాదితిభావః......................

౧౧॥ సూ. అస్యైవచోపపత్తేరూష్మా॥ స్థూలశరీరస్యోష్మా,సార్వత్రికః-*సన్తాపయతిస్వందేహమాపాదతలమస్తకమితిశ్రుతేః. అతఉత్క్రాన్తికాలేక్వాచిత్కఊష్మాసూక్ష్మశరీరస్యక్వాచిత్కత్వేన-తత్రైవసర్వదేహవ్యాప్తాగ్నిశిఖాయాఃక్రమేణోపసంహ్రియమాణత్వాదిత్యర్థః.

(పునరపీతి) పూర్వమిహామృతత్వశ్రుతినిబన్ధనఉత్క్రాన్త్యసమ్భవోపరిహృతః - అథోత్క్రాన్తినిషేధశ్రుతినిబన్ధనస్తదసమ్భవఃపరిహ్రియతఇత్యర్థః.

౧౨॥ సూ. ప్రతిషేధాదితిచేన్నశారీరాత్స్పష్టోహ్యేకేషాం॥ (యదుక్తమిత్యాది) *తేజోమాత్రాః - భూతసూక్ష్మాంశాః. హృదయమేవాన్వవక్రామతి- హృదయాన్నిష్క్రామతీత్యర్థః. *తేనప్రద్యోతేనేత్యాదివాక్యస్యకథమవిద్వదుత్క్రాన్తిపరత్వమితిచేత్. ఉచ్యతే- చతుర్ముఖలోకగన్తురుపాసకస్యార్చిరాదికాంగతింపూర్వపక్షీమన్యతే - నతుముక్తస్య. తస్మాదవిదుషఇత్యుక్తంపూర్వపక్షే. సిద్ధాన్తేతువిద్వద్విషయమేవేదంవాక్యం. *అకామయమానోయోకామోనిష్కామఇత్యత్రపుత్రవిత్తవిషయైషణాత్రయరాహిత్యంవివక్షితం. *ఉదస్మాత్ప్రాణాఃక్రామన్తి- ఉత్క్రామన్తీత్యన్వయః. సమవలీయన్తే- అత్రైవ - శరీరేలీయన్తఇత్యర్థః. సఉచ్ఛ్వయత్యాధ్మాతః- వాయునాపూరితఃఉచ్ఛూనోభవతీత్యర్థః. (తన్నేత్యాది) ప్రకృతపరామర్శినస్తచ్ఛబ్దస్యశారీరపరత్వాత్ తస్మాత్ప్రాణానుత్క్రాన్తిరుచ్యతఇత్యర్థః. చోదయతి (తస్యేతి) షష్ఠ్యాస్తత్సమ్బన్ధినిర్దిష్టశ్శారీరోఽస్తు- తత్సమ్బన్ధినాంప్రాణానాముత్క్రాన్త్యపాదానంశరీరమేవేత్యర్థః. షష్ఠ్యాఉపకరణోపకరణిత్వలక్షణసమ్బన్ధపరత్వముఖ్యత్వమవగమ్యపరిహరతి (నేతి) అశ్రుతస్యధర్మిణ, స్తస్యాపాదానత్వస్య, బోధకయోఃకల్ప్యత్వాదపిసిద్ధరూపస్యైవధర్మిణఅపాదానత్వమాత్రకల్పనమేవయుక్తమిత్యర్థః. షష్ఠ్యఏవాపాదానత్వపరతామాహ (కిఞ్చేతి) ప్రాణానాంజీవసమ్బన్ధకథననైరర్థ్యాత్, షష్ఠ్యాఅపాదానవాచకత్వాచ్ఛారీరఏవాపాదానమిత్యర్థః. నా

త్సంబన్ధమాత్రవాచిత్వాద్వ్యవస్థాయా అపాదానమేవ విశేషణమితి నిశ్చీయతే — యథా నటస్య శృణోతీతి. న చాత్ర వివదితవ్యం — స్పష్టో హ్యేకేషాం మాధ్యన్దినానామామ్నాయే శారీరో జీవ ఏవాపాదానమితి «యో కామో నిష్కామ ఆప్తకామ ఆత్మకామో న తస్మాత్ప్రాణా ఉత్క్రామన్తి» ఇతి. శారీరాత్ప్రాణానాముత్క్రాన్తిప్రసఙ్గాభావాత్తన్నిషేధో నోపపద్యత ఇతి చేన్న — «తస్య తావదేవ చిరమ్» ఇతి విదుషశ్శరీరవియోగకాలే బ్రహ్మసమ్పత్తివచనేన ప్రాణానామపి తస్మిన్కాలే శారీరాద్విదుషో వియోగః ప్రసజ్యతే — తతశ్చ దేవయానేన పథా బ్రహ్మసమ్పత్తిర్నోపపద్యత ఇతి «న తస్య ప్రాణా ఉత్క్రామన్తి» — దేవయానేన పథా బ్రహ్మప్రాప్తేః ప్రాక్ జీవాద్విదుషోపి ప్రాణా న విశ్లిష్యన్తీత్యుచ్యతే. ఆర్తభాగప్రశ్నేపి యదావిద్వద్విషయః — తదాఽయమేవ పరిహారః — సత్త్వవిద్వద్విషయః — తత్ర ప్రశ్నప్రతివచనయోః బ్రహ్మవిద్యాప్రసఙ్గాదర్శనాత్. తత్ర హి గ్రహాతిగ్రహరూపేణేన్ద్రియేన్ద్రియార్థస్వభావో, ఽపామగ్న్యన్నత్వం, మ్రియమాణస్య జీవస్య ప్రాణాపరిత్యాగో, మృతస్య నామవాచ్యకీర్త్యనువృత్తి, స్తస్య చ పుణ్యపాపానుగుణగతిప్రాప్తి, రిత్యేతేఽర్థాః ప్రశ్నపూర్వకం ప్రత్యుక్తాః. తత్ర చ «అప పునర్మృత్యుం జయతి» ఇతి — అపామగ్న్యన్నత్వజ్ఞానాదగ్నిజయ ఏవ మృత్యుజయ ఉచ్యతే. అతో నాత్ర విదుషః ప్రసఙ్గః. అవిదుషస్తు ప్రాణానుత్క్రాన్తివచనం — స్థూలదేహవత్ప్రాణా న ముఞ్చన్తి — అపితు భూతసూక్ష్మవజ్జీవం పరిష్వజ్య గచ్ఛన్తీతి ప్రతిపాదయతీతి నిరవద్యమ్. ....

౧౩॥ సూ. ॥ స్మర్యతే చ ॥ స్మర్యతే చ విదుషోపి మూర్ధన్యనాడ్యోత్క్రాన్తిః «ఊర్ధ్వమేకః స్థితస్తేషాం యో భిత్త్వా సూర్యమణ్డలం । బ్రహ్మలోకమతిక్రమ్య తేన యాతి పరాం గతిమ్» ఇతి............

ఆసృత్యుపక్రమాధికరణం సమాప్తమ్.

యమర్థః కథంచిదర్థానుగుణ్యాదవగమ్యః — అపితు కణ్ఠోక్త ఇత్యాహ (న చాత్రేతి) (స్పష్టో హ్యేకేషామితి) వ్యాఖ్యేయం పదద్వయం వ్యాచష్టే (మాధ్యన్దినానామితి) యథా «యో విజ్ఞానే తిష్ఠన్» ఇత్యత్ర విజ్ఞానశబ్దస్య మాన ప్రకరణస్థేన «య ఆత్మని తిష్ఠన్» ఇత్యాత్మశబ్దేనాత్మపరో నిర్ణీయతే — తథా «తస్మాత్» ఇతి పఞ్చమ్యన్తపదం «తస్మాత్» ఇతి పఞ్చమ్యన్తపదేన పఞ్చమ్యర్థం నిశ్చీయత ఇత్యర్థః. చోదయతి (శారీరాదితి) ప్రసక్తస్య హి ప్రతిషేధః — అత్ర తదభావాన్న నిషేధోపపత్తిరిత్యర్థః. పరిహరతి (నేతి) (శరీరవియోగకాలే) ప్రారబ్ధకర్మహేతుకచరమశరీరవియోగకాల ఇత్యర్థః. తదానీం శారీరాత్ప్రాణానాం వియోగస్యానిష్టత్వేన ప్రతిహతస్నిషేధః కార్య ఇత్యత్రాహ (తతశ్చ దేవయానేనేతి) «న తస్య ప్రాణా» ఇత్యస్యార్థమాహ (న తస్యేతి) (ఆర్తభాగేత్యాది) (గ్రహాతిగ్రహరూపేణ) గ్రహః — పాత్రవిశేషః. తత్స్థద్రవ్యమతిగ్రహః. తద్రూపేణ. ఆకర్షకరజ్జుతత్ప్రయోక్తృపురుషరూపేణ వా. అపామగ్న్యన్నత్వం — అగ్నిరపాం భక్షకత్వాదనుసన్ధానం విహితం ఫలవిశేషాయ. «ఉదస్మాత్ప్రాణాః క్రామన్తి» ఇత్యాదినా జీవస్య ప్రాణాపరిత్యాగకథనం. «అప పునర్మృత్యుం జయతి» — మృత్యుశబ్దవాచ్యమగ్నిమపజయతి. «ఉదస్మాత్» ఇత్యాద్యవిద్వద్విషయం చేత్ — కథం ప్రాణానుత్క్రాన్తివచనమిత్యత్రాహ (అవిదుషస్త్వితి)...

౧౩॥ సూ. ॥ స్మర్యతే చ ॥ «ఊర్ధ్వమేకః» ఇత్యాదివచనం యాజ్ఞవల్క్యస్మృతౌ. తేషాం — నాడీవిశేషాణాం. ... ...

పరేతు «సమానా చ» ఇత్యాదిసూత్రమేకం పృథగధికరణయన్తి — నిర్గుణబ్రహ్మవిద ఇవ సగుణోపాసకస్యాప్యమృతత్వప్రాప్తిశ్రవణేన పునర్భవాభావాత్ పునర్భవహేతుభూతభూతాశ్రయవిశిష్టోత్క్రాన్తిస్సగుణనిష్ఠస్యాపి న సమ్భవతి — విద్యాప్రకరణేషూత్క్రాన్తికథనం స్వాపాదివత్సర్వప్రాణిసాధారణోత్క్రాన్త్యనువాదస్తైజసస్సమ్పత్తిస్థానభూతపరదేవతాతాదాత్మ్యప్రతిపాదనార్థమితి పూర్వపక్షం కృత్వా — అవిదుషస్సగుణవిదుషశ్చ సమానోత్క్రాన్తిర్నాడీప్రవేశాత్పూర్వమితి సిద్ధాన్తయన్తి. నిర్గుణవిద్యాయా అప్రామాణికత్వాదేవ తద్విషయత్వం. «తదాపీతేః» ఇత్యాదికమధికరణాన్తరమాహుః — «తేజః పరస్యాం దేవతాయామ్» ఇతి సాధ్యక్షస్య సప్రాణస్య సకరణగ్రామస్య తేజసః ఆత్యన్తికప్రలయ ఉచ్యతే — బ్రహ్మణస్సర్వప్రకృతిత్వాత్తత్ర లయోపపత్తేరితి పూర్వపక్షం కృత్వా — జ్యోతిష్టోమాదివిధానవిద్యాశాస్త్రవైయర్థ్యాదిభిస్సుషుప్తిప్రలయవన్నాత్యన్తిక ఇతి సిద్ధాన్తయన్తి. తదప్యయుక్తం — కృతకరత్వాత్. «స ఏవ తు కర్మానుస్మృతిశబ్దవిధిభ్యః» ఇత్యత్ర సుషుప్తౌ నిరూపితో హ్యయమర్థః. న చ శఙ్కాన్తరమస్తి. అతః అధికరణత్వమయుక్తం. ఇయం చ తేషాం సూత్రయోజనా — తచ్చ తేజో భూతాన్తరసంసృష్టం సూక్ష్మం — నాడీనిష్క్రమణ ఉష్ణరూపప్రమాణాత్సూక్ష్మమనుపలభ్యతే — అతఏవ పార్శ్వస్థైరనుపలమ్భో భూతాన్తరాప్రతిఘాతశ్చేతి. «అత ఏవ — సూక్ష్మత్వాత్ స్థూలదేహోపమర్దనే నోపమృద్యత» ఇతి. ఇదమధికరణమవిదుష ఉత్క్రాన్తికలయాభావసమర్థనార్థం చేత్ — «సూక్ష్మమ్» ఇత్యాదిసూత్రత్రయమనపేక్షితం — సూక్ష్మదేహసమర్థనస్యానుపయోగాత్, భూతసూక్ష్మసంసర్గస్య పఞ్చాగ్నివిద్యాయాం నిరూపితత్వాచ్చ. నన్వవిదుష ఆత్యన్తికలయాభావే తస్య సూక్ష్మదేహవతో నిస్సరతః ఉపలబ్ధిప్రసఙ్గః పరిహర్తవ్య ఇతి చేన్న — వె

తారాదిస్థూలశరీరస్యాప్యదృశ్యత్వేస్థితేతథందృశ్యత్వశఙ్కాభావాత్. యద్యపికస్యచిత్స్యాత్- అతిమన్దతయానపరిహర్తవ్యా. యద్యపిపరిహర్తవ్యా-... దన్తరప్రతిపత్త్యాదిత్యత్రైవపరిహర్తవ్యా. కృతకత్వస్యోక్తత్వాదేవసర్వమిదమసఙ్గతం. * ప్రతిషేధాదితిచేన్నశారీరాదితిసూత్రస్యపరిహారత్వాత్ * స్పష్టోహ్యేకేషామితిసిద్ధాన్తసూత్రం తదాభాజయన్తి. తత్రావదతఃరాననుగుణం- హిశబ్దేనపూర్వోక్తోపపాదకత్వప్రతీతేః. *స్పష్టోహ్యేకేషామితి - అర్థభాగప్రశ్నప్రతివచనవాక్యముదాహరన్తి. అత్రప్రాణానుత్క్రాన్తేరమృతత్వాభావశఙ్కాంశమయితుం * అత్రైవసమవలీయన్త ఇతి ప్రాణవిలయ ఉక్తః. *అస్మాదితిశారీరాదపదిశ్యతే-*సమచ్ఛ్వయతీత్యుచ్ఛ్వయనాదిధర్మోక్తేః. తద్ధికార్యాత్ * నతస్మాత్ప్రాణా ఉత్క్రామన్తీత్యత్రాపిశారీరాదుత్క్రాన్తినిషిధ్యతే. *తస్మాదిత్యస్యప్రకృతపరామర్శిత్వేప్యథేదోపచారాదుచ్ఛ్వయనాదిమతో దేహస్యైవనిర్దేశః - అర్తభాగప్రశ్నే కార్యాత్, అ ప్రాప్తస్యనిషేధాయోగాత్, చ. నచశారీరాదుత్క్రాన్తేః ప్రాప్తిరస్తి- అతస్తాననిషేధ్యా. వాక్యసామఞ్జస్యంచనస్యాత్- కామయమానస్యోత్క్రాన్తిముక్త్వా *అథాకామయమానఇత్యకామయమానంపృథఙ్నిర్దిశ్యతస్యాప్యుత్క్రాన్తిమనోపదేశేహిపృథగ్వ్యపదేశోహత్రమాత్రాప్తజల్పకత్వాత్ *న తస్యప్రాణా ఇతిషష్ఠ్యవగతసమ్బన్ధమాత్రస్యకరణత్వకరణత్వాదిలక్షణవిశేషపర్యవసాననిర్దేశః *నతస్మాత్ప్రాణా ఇతివాక్యాన్తరావగతవిశేషపర్యవసానాకాఙ్క్షాచనాస్తి. తత్రచతచ్ఛబ్దశ్శరీరపరఇత్యుక్తం. * స్మర్యతేచేతిసూత్రేణ * సర్వభూతాత్మభూతస్యసమ్యగ్భూతానిపశ్యతః। దేవాపిమార్గేము హ్యన్త్యపదస్యపదైషిణఇతినిషేధస్మృతిరపిప్రతిత్యాహుః. శుకస్యాదిత్యమణ్డలప్రాప్తిర్విశిష్టదేశదేహత్యాగాయ - నతుముక్త్యార్థగమనాపేక్షయేతివాహుః. అత్రబ్రూమః- నిర్గుణవిద్యాయాఅభావా, న్నిర్గుణప్రాప్త్యభావా, చ్చసగుణనిష్ఠవిషయవిద్యానిష్ఠేః. సద్విద్యాదిష్వప్యనన్తరాద్యనుగ మాత్, *అథపరాయణమూర్ధకమధిగమ్యతఇత్యుపక్రమ్య*యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిదిత్యామననాత్, పరంజ్యోతిరుపసమ్పన్నస్స్వేనరూపేణాభినిష్పద్యతఇత్యామననాత్, *సత్యంజ్ఞానమిత్యత్రసర్వకామనిశిష్టబ్రహ్మనుభవవర్ణనా, చ్చ. సగుణవిద్యానిష్ఠస్యైవసర్వేవేదాన్తాఃగతిమామనన్తి *అస్మాచ్ఛరీరాత్సముత్థాయపరంజ్యోతిరుపసమ్పద్య *తయోర్ధ్వమాయన్నమృతత్వమేతి *తేనప్రద్యోతేనైషఆత్మానిష్క్రామతిచక్షుషోవామూర్ధ్నోవా *యత్రాసౌకేశాన్తోవివర్తతే వ్యపోహ్యశీర్షకపాలేఇతి- * సఏతమేవసీమానంవిదార్యైతయాద్వారాప్రాపద్యతైసావిద్యతిర్నామేత్యుపక్రమ్య *సయఏవంవిద్వానస్మాచ్ఛరీరభేదాదూర్ధ్వముత్క్రమ్యాముష్మిన్స్వర్గేలోకేసర్వాన్కామానాప్త్వాఽమృతస్సమభవత్ *అపునర్భావాయకోశంభిన్నత్రికోశంభిత్వాశీర్షకపాలంభిన్నత్రిశీర్షకపాలంభిత్వాపృథివీంభిన్నత్రీత్యారభ్య * ఆకాశంభిత్వాఽవ్యక్తంభిన్నతి-అక్షరంభిన్నతి- మృత్యుంభిన్నతిమృత్యుర్వైపరేదేవఏకీభవతీతి. యదుక్తమర్థభాగప్రశ్నే కార్యోచ్ఛ్వయనాద్యనాన్వయవాక్యాసామఞ్జస్యాప్రాప్తనిషేధాయోగవిశేషపర్యవసానవైరాకాఙ్క్షైశ్శరీరాదుత్క్రాన్తిర్నిషిధ్యతఇతి - తదయుక్తం. తథాహి- అర్తభాగప్రశ్నస్యవిద్వద్విషయత్వాభావాత్తద్ధికార్యక్రమనమేవేతం. తత్రసర్వసాధారణః. తత్రచ *అస్మాత్ప్రాణాః మమ్రుషతనేతి ప్రశ్నోనశరీరాదుత్క్రాన్తివిషయః- కిన్తుశరీరాత్- శరీరేప్రాణస్థిత్యభావేన తతఉత్క్రాన్తైరసిద్ధత్వాత్. అతః ప్రతివచనమపిశరీరాదనుత్క్రాన్తివిషయం. * అత్రైవ-జీవేసమవలీయన్తే- సంపృజ్యన్తే. *సమచ్ఛ్వయతీత్యభేదోపచారాదదూమధిరూనవిషయఉదేహనిర్దేశః- యథావర పఠేత్ *యోకామోనిష్కామఆప్తకామఆత్మకామః నతస్యప్రాణాఉత్క్రామన్తీతిచచ్ఛన్దనిర్దేశః. అతోవిద్వచ్ఛరీరాస్యనతద్ధికార్యాపేక్షా. అర్తభాగప్రశ్నస్యవిద్వద్విషయత్వేపిశరీరవిషయత్వందర్శితం. వాక్యాసామఞ్జస్యంచనాస్తి - కామయమానాకామయమానయోస్సమానాయామప్యుత్క్రాన్తౌబ్రహ్మప్రాప్త్యభావతద్భావరూపవైషమ్యకృతత్వాద్వాక్యభేదస్య. సకామనిష్కామవిషయతయాప్రకరణభేదః-నోత్క్రాన్త్యనుత్క్రాన్తివిషయతయా- *కామమయఏవంపురుషఇత్యుపక్రమ్య *ఇతిముకామయమానఇత్యుపసంహృత్య *అథాకామయమానఇతిప్రస్తావాత్. తదాన్యవైషమ్యంబ్రహ్మప్రాప్తితదభావాభ్యాం-నోత్క్రాన్తితదభావాభ్యామితివాక్యసామఞ్జస్యసిద్ధిః. అప్రాప్తనిషేధాపినాస్తి-అర్ధప్రాప్తవిషయత్వాన్నిషేధస్య. సర్వశాఖాప్రత్యయన్యాయేనసర్వాసువిద్యాసుదేహపాతసమయేసుకృతదుష్కృతప్రహాణముక్తంభవతి-అతోథోక్త్యాఖ్యావేనలోకాన్తరగమనాభావాత్ విదుషాలోకాన్తరగత్యేయికప్రాణాదివిశ్లేషశ్శరీరస్యార్థవశాత్ప్రాప్తః. అతశ్శరీరాదుత్క్రాన్తిరర్థప్రాప్తప్రతిషేధ్యాస్యాదప్రాదిగత్యుపపత్త్యర్థం.షష్ఠ్యవగతస్యసమ్బన్ధస్యోపకార.కోపకార.తిత్వాదిలక్షణసమ్బన్ధవిశేషపర్యవసానేనసమ్బన్ధస్యపిఉత్క్రాన్తిమనస్యోపాదానాపేక్షాయాం సన్నిహితస్యైవోపాదానత్వకల్పనోపపత్తేర్విశేషసాకాఙ్క్షస్యసమ్బన్ధమాత్రస్యాకాఙ్క్షితోపాదానత్వవిశేషపర్యవసానంన్యాయ్యం- నత్వనాకాఙ్క్షితకరణత్వకరణత్వాదిరూపే.అపాదానస్యాకాఙ్క్షితత్వాదేవచ్ఛాగపశున్యాయాద్వాక్యాన్తరావగతాపాదానవిశేషపర్యవసాయిత్వంచన్యాయ్యం. యత ఉత్క్రాన్తినిషేధఃశ్రుతౌనాస్తి-అతఏవ *స్మర్యతేచేత్యత్రాపిఉత్క్రాన్తివిషయస్మృతివచనమపోదాహర్తవ్యం. *దేవాపిమార్గేముహ్యన్తీతివచనంత్వపదస్యవ్యాపారాభావాత్మ్యగతిషేధపరం-కిన్తుగతేర్దుర్వగమత్వపరం-తథాచపరపదస్యసా వయికత్వాచ్చనోదాహర్తవ్యం. తస్యవనగతినిషేధపర త్వాభావోమోక్షధర్మవివరణవిధానాదవగమ్యతే *తేతిర్యాదుర్వరంజిత్వనిర్విమలంసతః। తతస్తాంత్స్వకృతింత్స్వాన్స్వోర్యవహతిరశ్మిభిః। పద్మతన్తువ దావిశ్యప్రవహన్విహాయసాన్నృప। తత్రతాన్ప్రవహన్వాయుః ప్రతిగృహ్ణతిభారత।వీతరాగాన్యతీంత్సిద్ధాన్ధియాయుక్తాం తపోధనాన్।సూక్ష్మశ్శీతస్సుగన్ధిశ్చసుఖస్పర్శశ్చభారత।సప్తానాంమరుతాం శ్రేష్ఠోలోకాన్గచ్ఛతియశ్శుభాన్।సతాన్వహతికౌన్తేయనభసఃపరమాంగతిం। తమోవహతిలోకేశ రజసఃపరమాంగతిం। రజోవహతిరాజేన్ద్రసత్త్వస్యపరమాంగతిం। సత్త్వంవహతిశుద్ధాత్మాపరంనారాయణంప్రభుం। ప్రభుర్విశుద్ధాత్మాపరమాత్మాసమాత్మనా। పరమాత్మానమాసాద్యతద్భూతాయతమానసాః। అమృతత్వాయకల్పన్తేనివర్తన్తేచవైవిభో।పరమాసాగతిస్తేషాంనిర్ద్వన్ద్వానాంమహాత్మనాం।ఆత్మా కేవలతాంప్రాప్తోయత్రగత్వానశోచతి। ఊర్ధ్వంతంపరమంస్థానంనిరయాన్తి-చకాఙ్క్షిణఇతి. యత్తుశుకోత్పత్తానంవిశిష్టదేశదేహత్యాగాయ

౧౫॥ సూ. తానిపరే తథా హ్యాహ॥

సకరణగ్రామస్సప్రాణః కరణాధ్యక్షః ప్రత్యగాత్మా ఉత్క్రాన్తివేలాయాం తేజఃప్రభృతి భూతసూక్ష్మేషు సమ్పద్యత ఇత్యుక్తం. సైషా సమ్పత్తిర్విదుషోఽవిదుషశ్చ సమానేత్యాశఙ్క్యపరిహృతం. తాని పునర్జీవపరిష్వక్తాని భూతసూక్ష్మాణి కిం యథాకర్మ యథావిద్యం చ స్వకార్యాయ గచ్ఛన్తి - ఉత పరమాత్మని సమ్పద్యన్త ఇతి విశయే మధ్యే పరమాత్మసమ్పత్తౌ సుఖదుఃఖోపభోగరూపకార్యాదర్శనాత్తదుపభోగానుగుణ్యేన యథా కర్మ యథా విద్యం చ గచ్ఛన్తి.... ... ...

ఇతి ప్రాప్త ఉచ్యతే (తానిపర ఇతి) తాని పరస్మిన్నాత్మని సమ్పద్యన్తే. కుతః. తథా హ్యాహ శ్రుతిః *తేజః పరస్యాం దేవతాయామితి. యథాహ శ్రుతిస్తదనుగుణం కార్యం కల్ప్యమిత్యర్థః. సుషుప్తిప్రలయయోర్యథా పరమాత్మసమ్పత్త్యా సుఖదుఃఖోపభోగాయాసవిశ్రమః- తద్వదిహాపి. ....

పరసమ్పత్త్యధికరణం సమాప్తమ్.

౧౬॥ సూ. అవిభాగో వచనాత్॥

సేయం పరమాత్మని సమ్పత్తిః కిం ప్రాకృతలయవత్కారణాపత్తిరూపా ఉత *వాఙ్మనసి ఇత్యాదివదవిభాగరూపేతి విచారాయాం- పరమాత్మనస్సర్వేషాం యోనిభూతత్వాత్కారణాపత్తిరూపా. ... ...

నతుముక్తౌ మూర్ధా పేక్షేతి- తదప్యయుక్తం- *దృష్టో మార్గః ప్రస్నుత్తో స్మి లిగలిచన్నాయకం మార్గస్య దృష్టత్వాభిధానాత్, *భూతై స్సమితి వా... ఇత్యాదివాహి కైర తివాహనస్యోక్తత్వాచ్చ స్థూలశరీరేణా సూర్యమణ్డలాద్గమనం యోగప్రభావఖ్యాపనార్థమిత్యుక్తం *దర్శయిత్వా ప్రభావం స్వమితి. *సర్వభూతగతో భవదిచ్ఛా నేన సర్వభూతవ్యాప్తిరుక్తా - *సర్వం హ పశ్యః పశ్యతి సర్వమాప్నోతి సర్వశ ఇత్యాది శ్రుతేః.——— అన్యే త్వప్రాప్తయా శ్శారీరాదుత్క్రాన్తిర్నేతి కథం ప్రతిషేధ ఇత్యేతదేవం పరిహరన్తి- నాత్ర శారీరాదుత్క్రాన్తిః ప్రతిషిధ్యతే. కిన్తు *అత్ర బ్రహ్మ సమశ్నుత ఇతి వక్ష్యమాణవాదః. సంజాతవిద్యః పురుషః ప్రారబ్ధవశాదనుత్క్రాన్త ప్రాణో జీవదశాయామేవ బ్రహ్మానుభవతీత్యర్థ ఇతి. తదవిరుద్ధం. తథాపి తద్వచనాదదే కారణమస్తి- శారీరాదనుత్క్రాన్త్యనువాదేనాత్ర బ్రహ్మప్రాప్త్యభిధానే పిగతి ప్రతిషేధశఙ్కాపరిహారస్సిద్ధ్యేత్- తథాపి *స శారీరాత్ స్వష్టోఽస్యైకేషామితి వదతస్సూత్రకారస్య- శారీరాదుత్క్రాన్తిర్నోక్తా త్వాభావప్రాప్తా ప్రతిషిధ్యత ఇత్యేవాభిప్రాయ ఇతి.......................................

ఆసృత్యుపక్రమాధికరణం సమాప్తమ్.

౧౫॥ సూ. తానిపరే తథా హ్యాహ॥ అవాన్తరసఙ్గతిమాహ (సకరణేతి) (సైషేతి) పూర్వం *సమానా చాసృత్యుపక్రమాదితి నాడీప్రవేశాత్పూర్వం ముముక్షుసంసారిణోర్గతేస్సమానత్వముక్తం - తత్రవక్ష్యమాణాధికరణద్వయప్రతిపాద్యాయాం పరమాత్మసమ్పత్తౌ ముక్తస్యాక్తిత్వనాస్తిత్వవిగానం నాస్తి. యతః పూర్వాధికరణప్రతిపాదితార్థ ఏవ విప్రతిపత్తిః- అతః *తదోకోగ్రజ్వలనమిత్యేతస్మాత్పూర్వాధికరణప్రతిపాద్యేఽర్థే విద్వదవిదుషోస్సమానేఽపి *తానిపర ఇత్యధికరణాత్పూర్వత్రైవ విద్వదవిదుషోస్సమానత్వవిప్రతిపత్తిరితి హృది కృత్వా సూత్రకారోఽస్య సమానత్వముక్తమిత్యభిప్రాయేణాత్ర సైషా సమ్పత్తిర్విదుషోఽవిదుషశ్చ సమానేత్యాశఙ్క్య పరిహృతమిత్యుక్తం భాష్యే. కిం తేజఃప్రభృతీని సూక్ష్మాణి భూతాని జీవపరిష్వక్తాని యథాకర్మ యథావిద్యం గచ్ఛన్తి- ఉత పరమాత్మని సమ్పద్యన్తే. కిమత్ర పరదేవతాశబ్దో గన్తవ్యస్థానావస్థపరమాత్మపరః- ఉతాతదవస్థపరమాత్మపర ఇతి. కిమత్ర సమ్పత్తౌ ప్రయోజనం సమ్భవతి- నేతి. అసమ్భవే- పరమాత్మశబ్దస్య గన్తవ్యప్రదేశవిశేషావస్థపరమాత్మపరత్వేన యథాకర్మవిద్యం గచ్ఛేయుః. సమ్భవేతు- అతదవస్థపరమాత్మపరత్వేన తస్మిన్సమ్పద్యేరన్. పూర్వపక్షమాహ (మధ్య ఇతి) *తేజః పరస్యామితి శ్రుతిః పరస్యాత్మనస్సర్వాధారత్వమాత్రపరేతి పూర్వపక్ష్యభిప్రాయః. ... ...

రాద్ధాన్తే- (తథా హ్యాహ శ్రుతిరితి) *వాఙ్మనసి సమ్పద్యత ఇత్యాది నిర్దేశేన సర్వవస్తుసాధారణాధారత్వాభిప్రాయః- అతస్సమ్పత్తిరేవార్థ ఇతి భావః. ....

పరసమ్పత్త్యధికరణం సమాప్తమ్.

౧౬॥ సూ. అవిభాగో వచనాత్॥ సఙ్గతిపూర్వపక్షావుచ్యేతే (సేయమిత్యాదినా) కిమియం సమ్పత్తిర్లయరూపా- ఉతావిభాగరూపా. కిం *తేజః పరస్యామితి వచనస్య కారణాపత్తిపరత్వం న్యాయ్యం- ఉతావిభాగమాత్రపరత్వమితి. ప్రథమే లయరూపత్వం. ద్వితీయే త్వవిభాగరూపత్వం. ... ...

ఇతి ప్రాప్త ఉచ్యతే (అవిభాగ ఇతి) అపృథగ్భావః పృథగ్వ్యవహారానర్హసంసర్గ ఇత్యర్థః. కుతః. (వచనాత్) * తేజః పరస్యాం దేవతాయామిత్యత్రాపి * వాఙ్మనసి సమ్పద్యత ఇత్యత్ర సమ్పద్యత ఇతి వచనస్యానుషఙ్గాత్, తస్య చ సంసర్గవిశేషవాచిత్వాత్, అనుషక్తస్యాభిధానవైరూప్యే ప్రమాణాభావాత్, ఉత్క్రాన్తివేలాయాం కారణాపత్తిప్రయోజనాభావాత్, పునస్తత్రావ్యక్తాదిసృష్ట్యవచనాచ్చ. ……………………

అవిభాగాధికరణం సమాప్తమ్.

(అవిభాగ ఇతి) అనుషక్తము పి పదము క్త కారణాపత్తివాచిత్వ త్రాహ (అనుషక్తస్యేతి) (ఉత్క్రాన్తివేలాయాం కారణాపత్తిప్రయోజనాభావాదితి) భారవాహకస్య దేహేనస్స భారస్యైవ యస్త్యవస్యస్యైనవి శ్రమతుల్యస్సుషుప్తావి శ్రమః- అపనీతభారస్యవి శ్రమతుల్యో మహా ప్రళయే. యథా చక్షుష్కోష్ఠీ సవల స్త్రదహితస్య చవి శ్రమః- తద్వత్కారణలీనస్య కరణకళేబరరహితస్య ద్విపరార్ధకాలేవి శ్రమ ఇతి ప్రయోజనవిభాగస్సుషుప్తి ప్రళయయోశ్శరీరాన్వయవ్యతిరేకాభ్యామవగతః. తదభావాదిత్యర్థః. అవ్యక్తాదేః పునస్సృష్టిరుక్తా చేత్- కారణాపత్తిః ప్రయోజనం చకల్ప్యం- సా చ నాస్తీత్యాహ (పునస్తత్రావ్యక్తాదిసృష్ట్యవచనాచ్చేతి) సుషుప్తౌ జీవమాత్రస్యావిభాగాపత్తిః- ప్రళయ ఏవ విశిష్టస్య లయాపత్తిః- ఉత్క్రాన్తిస్తు సూక్ష్మవిశిష్టస్య లయానుపపత్త్యా సంయోగమాత్రమేవ. విశేష్యాంశస్య ప్రళయ ఇతి చేత్. తేజశ్శబ్దస్య విశేష్యభూతజీవమాత్రవాచిత్వాభావా, దనుషక్తపదార్థవైరూప్యాయోగాదిత్యర్థః. ఏవం విభాగానర్హభూతసూక్ష్మవిశిష్టస్య లయానుపపత్త్యా, ప్రయోజనాభావావ్యక్తాదిసృష్ట్యవచనాభ్యాం, చ సమ్పత్తిస్సంయోగః. నిత్యాన్తరవస్థితే పి సరమాత్మని తదానీం సంసర్గవిశేషత్వాన్నైమిత్తికసమధిగమ్యః.… … … … …

పరే తు ఇదమధికరణద్వయం పరవిద్యానిష్ఠవిషయం వ్యాచక్షతే- తత్ర * గతాః కలాః పఞ్చదశ ప్రతిష్ఠా ఇతి ప్రతిష్ఠాశబ్దవాచ్యస్వకారణేషు కలానాం లయం పూర్వపక్షీకృత్య * షోడశకలాః పురుషం ప్రాప్యాస్తం గచ్ఛన్తీతి శ్రుత్యా బ్రహ్మణి లయః. ఇయం విద్వద్దృష్టిః- స్వకారణేషు లయోక్తిస్త్వవిద్వద్దృష్ట్యాస్యాత్. స్వకారణేషు లయేపి తైః పృథివ్యాదిభిస్సహ బ్రహ్మణి లయశ్చోపపన్న ఇతి సిద్ధాన్తయన్తి ప్రథమే. సచ బ్రహ్మవిదః పరమాత్మని కలాప్రళయస్సావశేషః- ఉత్క్రాన్త్యాదావివేతి పూర్వపక్షం కృత్వా * భిద్యేతే చాసాం నామరూపే పురుష ఇతి వచనాద, దవిద్యాకల్పితానాం విద్యానిమిత్తప్రళయే సావశేషత్వానుపపత్తేః, శ్శనిరవశేషః ప్రళయ ఇతి ద్వితీయే సిద్ధాన్తయన్తి. తత్రాద్యే బ్రహ్మణ్యేవ లయసమర్థనం ప్రత్యక్షవిరుద్ధం శ్రుతివిరుద్ధం చ- భస్మావ్యవస్థో హి దేహః పృథివ్యాదిషు లీయమానో దృష్టః, * పృథివ్యప్సు ప్రలీయతే ఆపస్తేజసి లీయన్త ఇతి చ శ్రుతిః,. నాయమవిద్వద్దృష్ట్యా లయ ఉచ్యతే- * ఇన్ద్రియాణి తన్మాత్రేషు తన్మాత్రాణి భూతాదౌ లీయన్తే భూతాదిర్మహతి లీయతే ఇత్యాదినోక్తస్య నేన్ద్రియాణాం తన్మాత్రాదీనాం భూతాదిప్రకృతిషు లయస్యావిద్వద్దృష్ట్యాప్యనవగతత్వాత్. సాక్షాద్దృష్టిరీయమితి చేత్. తతః కిం. యతశ్శ్రుత్యవిరోధః- తత్ర సాక్షాద్దృష్టి శ్రుతియోశ్చాన్యత్ర నిరాకరణీయతా. * తద్ధైక ఆహుః- కులస్తు ఖలు సౌమ్యైవం స్యాదితి వత్పరమతత్త్వేనోపన్యస్య శ్రుత్యైవ నిరాకృతత్వాభావాచ్చనోపేక్ష్యత్వా. పరాశరాద్యుపబృంహణానుగృహీతా చేయం శ్రుతిః. సర్వస్యత ఇత్యస్య శ్రుతివిరోధాత్పరమతత్త్వమితి చేన్న- సర్వస్య తజ్జత్వశ్రుతివిరోధేన * ఆకాశాద్వాయురిత్యాద్యుక్తసర్వస్యాపి పరమతత్త్వప్రసఙ్గాత్. తత్తదవస్థబ్రహ్మణః కారణత్వాదవిరోధశ్చేత్- లయేపి తుల్యం. అత ఏవ * పురుషం ప్రాప్యాస్తం గచ్ఛన్తీతి చోపపన్నం. ఏవమద్వారకలయస్య శ్రుతి ప్రత్యక్షవిరోధా, త్సద్వారకలయస్య సర్వసాధారణతయా శ్రుతిప్రత్యక్షసిద్ధతయా బ్రహ్మవిదో విశేషాభావా, చ్చాద్యాధికరణవర్ణనమయుక్తం. ఉత్తరత్ర చ నిరవశేషలయో నామ కిం నిరవయవవినాశః- ఉత పృథివ్యాదిప్రహాణం- ఉత ముక్తస్య పునస్సంసారస్యాయోగ్యత్వం - ఉత చేతనాన్తరము క్తస్యాపి దేహారమ్భాయోగ్యత్వం, న ప్రథమః - * తదేతదక్షయం నిత్యం జగన్మునివరాఖిలం! ఆవిర్భావతిరోభావజన్మనాశవికల్పవదితి నిత్యత్వవచనాత్. న ద్వితీయః- బ్రహ్మవిద్దేహస్యాపి ఛేదనదహనాదిదశాయాం పృథివ్యాద్యనువృత్తిదర్శనాత్, పృథివ్యాదిప్రహాణస్య సముష్టితత్త్వలయదశాభావిత్వాత్, తస్య చ ప్రాకృతప్రళయభావిత్వాత్, నైమిత్తికాదిప్రళయేషు పృథివ్యాదిప్రహాణస్య ప్రమాణాభావాత్, * భిద్యేతే చాసాం నామరూపే ఇతి శ్రుతేస్తు నదీసముద్రాదినామరూపవిషయతయా ప్రాకృతప్రళయవిషయతయా చార్థవత్త్వా. చ్చ. న తృతీయః- ముక్తస్య పునరావృత్తేర్వక్ష్యమాణన్యాయేన ప్రతిదేహారమ్భకత్వశక్త్యా సమ్భవేనావిచార్యత్వాత్. న చ తుర్థః- నియామకాభావాత్. న హి దేవదత్తస్యాభుక్తీయతయా పరిత్యక్తసకాంశో యజ్ఞదత్తం ప్రతిసతథాభవితుమర్హతీతి నియన్తుం శక్యం. అతో౽ నుపపన్నం.—— అపరే తు * తాసభవ ఇతి సూత్రం సపృథగధికరణయన్తి- వైశ్వానరాద్యుపాసినః ప్రవృత్తిః. తత్రానుపపత్తిశ్చ పూర్వవత్. అవిభాగసూత్రనిర్వాహేపి పూర్వోక్తదూషణదిశానిరస్తః—— అన్యేతు వాగాదిలయస్య ముఖ్యత్వాదస్య గౌణసంయోగపరత్వే పి గౌణలయస్య ముఖ్యత్వాత్తైజసప్రకృతిభూతానాం స్వకారణేష్వితి పూర్వపక్షం కృత్వా - తన్మాత్రాదీనాం భస్మావస్థానామప్యశోభనా వినాశదర్శనానుగృహీతాత్ * తేజః పరస్యామితి వచనాద్ధృదిస్థే పరమాత్మని లయ ఇత్యాద్యే సిద్ధాన్తయన్తి. అనన్తరే చ సమిపమరణే భూతలయః కిం స్థూలశేషశక్తి లేశవ న్వ నరసంశ్లేషమాత్రం- ఉత జీవానామివ స్థూలశేషనివృత్త్యా సూక్ష్మశక్తిశేషయోగేన వనీరమేరన్యాయేన విభాగప్రాప్తిః కిమితి సంశయ్య- పూర్వవాక్యత్రయానుష క్తస్యసమ్పత్తిశబ్దస్యాత్రానువృత్త్యా సంశ్లేషమాత్రమితి పూర్వపక్షం కృత్వా- మరణే * భూతేభ్యస్సముత్థాయ తాన్యేవానువినశ్యతీతి జీవవినాశదర్శనాత్తద్వదవిభాగాపత్తిరితి సిద్ధాన్తయన్తి. భూతానాం కారణానాం నమహాప్రళయే సూక్ష్మశక్తిశేషోపి నాశయిష్యతి- మరణే తు సో౽ వశిష్యతే- శరీరాన్తరార్థం తేషాం గమనోపపత్తేరితి చాహుః. తత్ర తావద్ధ

౧౬॥ సూ. {తదోకోఽగ్రజ్వలనం తత్ప్రకాశితద్వారో విద్యాసామర్థ్యాత్తచ్ఛే
షగత్యనుస్మృతియోగాచ్చ హార్దానుగృహీతశ్శతాధికయా॥}

ఏవం గత్యుపక్రమావధివిద్వదవిదుషోస్సమానాకారోత్క్రాన్తిప్రకార ఉక్తః- ఇదానీం విదుషో విశేష ఉచ్యతే. తత్రేదమామ్నాయతే *శతం చైకా చ హృదయస్య నాడ్యస్తాసాం మూర్ధానమభినిస్సృతైకా। తయోర్ధ్వమాయన్నమృతత్వమేతి విష్వఙ్ఙన్యా ఉత్క్రమణే భవన్తీతి. అనయా నాడీనాం శతాధికయా మూర్ధన్యనాడ్యైవ విదుషో గమనం- అన్యాభిరేవ చావిదుషో గమనమిత్యయం నియమ ఉపపద్యతే- నేతి సంశయః. కిం యుక్తం. నియమో నోపపద్యత ఇతి. కుతః. నాడీనాం భూయస్త్వాదతిసూక్ష్మత్వాచ్చ దుర్వివేచతయా పురుషేణోపాదాతుమశక్యత్వాత్. *తయోర్ధ్వమాయన్నమృతత్వమేతి విష్వఙ్ఙన్యా ఉత్క్రమణే భవన్తీతి యాదృచ్ఛికీముత్క్రాన్తిమనువదతీతి యుక్తమితి. ... ...

ఏవం ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే (శతాధికయేతి) విద్వాన్ శతాధికయా మూర్ధన్యయైవ నాడ్యోత్క్రామతి. న చాస్యాః విదుషో దుర్వివేచత్వం- విద్వాన్ హి పరమపురుషారాధనభూతాత్యర్థప్రియవిద్యాసామర్థ్యాత్, తద్విద్యాశేషభూతతయాత్మనోఽత్యర్థప్రియగత్యనుస్మరణయోగాచ్చ ప్రసన్నేన హార్దేన పరమపురుషేణానుగృహీతో భవతి. తతశ్చ తదోకః- తస్య- జీవస్య స్థానం- హృదయం అగ్రజ్వలనం భవతి. అగ్రజ్వలనం ప్రకాశనం యస్య- తదిదమగ్రజ్వలనం. పరమపురుషప్రసాదాత్ప్రకాశితద్వారో విద్వాంస్తాం నాడీం విజానాతీతి తయా విదుషో గతిరుపపద్యతే. ....

తదోకోధికరణం సమాప్తమ్.

ఏయస్తుః పరదేవతా ప్రాజ్ఞాత్మశబ్దవాచ్యః పరమాత్మా నామహేశ్వర ఏవ. తత్ర లయో ముఖ్య ఇత్యనుపపన్నం - ఈశ్వరాంశస్య నిమిత్తకారణత్వాత్. అస్య యోనావపిలయో దృష్ట ఇతి చేన్న- భస్మాద్యవస్థతన్త్వాదిష్వపి సామ్యే వనుపాదానత్వేపి ప్రణాడ్యోపాదానత్వాత్పృథివ్యాః- తత్ర లయ ఉపపన్నః - ఈశ్వరః ప్రణాడ్యాపి న భూతకరణగ్రామోపాదానమితి న తత్ర ముఖ్యో లయస్సమ్భవః. సన్మాత్రే లయ ఇతి చేన్న - తస్య పరదేవతా ప్రాజ్ఞాత్మశబ్దవాచ్యత్వాభావాత్, దంశత్రయవ్యతిరేకేణ సన్మాత్రస్యకస్యచిచ్ఛటశరావాద్యవస్థవ్యద్వదవస్థానానభ్యుపగమాచ్చ. తస్మాల్లయ ఇతి సిద్ధాన్తే పస్య ముఖ్యత్వే ఽభ్యుపగతే సత్యస్య వాఙ్మనసౌ పరమాత్మని లయ ఇత్యప్యనుపపన్నం. వచనన్తు *వాఙ్మనసీ ఇవ వన్యథాసిద్ధత్వాదస్వరూపాలయే ప్రమాణం న స్యాత్. అనన్తరే చాధికరణే స్థూలభేదనివృత్త్యా జీవన దవిభాగ ఇతి యత్- తన్నిరూపణీయం. భూతకరణానాం మహాప్రళయవద్వినాశస్తావదనభ్యుపగతః - లోకాన్తరగమన శ్రవణాత్. సూక్ష్మశక్తిభేదావశేషస్థూలభేదవిశేషనివృత్తిర్నామ కిం మనుష్యాదిసన్నివేశ ప్రహాణం- ఉత పృథివీత్వాది ప్రహాణం. న ప్రథమః- సంస్థానాపగమస్య ప్రత్యక్షతయా నిరూపణీయత్వాభావాత్. న ద్వితీయః - లోకాన్తరగమనానుపపత్తేః. యది నివృత్తస్థూలాకారాణాం పరమాత్మని సమ్పత్తిర్నిరూప్యా- సాతు *తాని పర ఇత్యత్ర నిరూపితేతి నిరూపణీయాభావాదవిభాగాధికరణానారమ్భ ఏవ స్యాత్ ....

అవిభాగాధికరణం సమాప్తమ్.

౧౬॥ సూ. {తదోకోఽగ్రజ్వలనం తత్ప్రకాశితద్వారో విద్యాసామర్థ్యాత్తచ్ఛే
షగత్యనుస్మృతియోగాచ్చ హార్దానుగృహీతశ్శతాధికయా॥} అథాన్తరసఙ్గతిమాహ (ఏవమితి)

ఉత్క్రాన్తౌ బ్రహ్మవిదపి విద్వదవిదుషోస్తుల్యత్వాత్ *సమానా చేత్యాదిసూత్రమత్రైవ వక్తవ్యం- తథా న కృతం. తత్ర హేతుర్విదుషో బ్రహ్మనప్రాప్త్యవివాదః. (తత్రేత్యాది) కిం విదుషో మూర్ధన్యనాడ్యైవ గమననియమస్సమ్భవతి- నేతి. కిం *తయోర్ధ్వమాయన్నితి యాదృచ్ఛికగమనానువాదః- ఉత నాడీవిశేషేణ గమననియమవిధిః. కిం నాడ్యో దుర్వివేచాః- ఉత సువివేచాః. దుర్వివేచత్వే- యాదృచ్ఛికగత్యనువాదపక్షః స్యాన్న్యాయ్యత్వాన్నియమాసమ్భవః. సువివేచత్వే- నియమవిధిపరత్వోపపత్తేర్గతినియమసమ్భవః.—— పరేత్యుపరవిద్యావిషయమిదం విచారమాహుః తత్పూర్వపక్షవదయుక్తమ్ ...

తస్యహైతస్యహృదయస్యాగ్రం ప్రద్యోతతే తేన ప్రద్యోతేనైష ఆత్మా నిష్క్రామతీతి దం వాక్యమత్రాపేక్షితం - పూర్వత్రోపాత్తత్వాన్నాత్రోదాహృతమ్. ....

తదోకోధికరణం సమాప్తమ్.

౧౭॥ సూ.. ॥ రశ్మ్యనుసారీ ॥

విదుషో హృదయాచ్ఛతాధికయా మూర్ధన్యయా నాడ్యా నిర్గతస్యాదిత్యరశ్మీననుసృత్యాదిత్యమణ్డలగతిః శ్రూయతే *అథ యత్రైతదస్మాచ్ఛరీరాదుత్క్రామత్యథైతైరేవ రశ్మిభిరూర్ధ్వమాక్రమతే ఇతి. తత్ర రశ్మ్యనుసారేణైవేత్యయం గతినియమస్సమ్భవతి- నేతి చిన్తాయాం- నిశి మృతస్య విదుషో రశ్మ్యనుసారాసమ్భవాదనియమః. వచనన్తు పక్షప్రాప్తవిషయం. ... ...

ఇతి ప్రాప్త ఉచ్యతే (రశ్మ్యనుసారీతి) రశ్మ్యనుసార్యేవ విద్వానూర్ధ్వం గచ్ఛతి. కుతః. *అథైతైరేవ రశ్మిభిరిత్యవధారణాత్. పాక్షికత్వే హ్యేవకారోఽనర్థకః స్యాత్. యదుక్తం నిశి మృతస్య రశ్మ్యసమ్భవాద్రశ్మీననుసృత్య గమనం నోపపద్యత ఇతి- తన్న- నిశ్యపి సూర్యరశ్మ్యనుసారస్సమ్భవతి - లక్ష్యతే హి నిశ్యపి నిదాఘసమయే ఊష్మోపలబ్ధ్యా రశ్మిసద్భావః. హేమన్తాదౌ తు హిమాభిభవాద్దుర్దిన ఇవోష్మానుపలమ్భః. శ్రూయతే చ నాడీరశ్మీనాం సర్వదాఽన్యోన్యాన్వయః *తద్యథా మహాపథ ఆతత ఉభౌ గ్రామౌ గచ్ఛతీమం చాముం చైవమేవైత ఆదిత్యస్య రశ్మయ ఉభౌ లోకౌ గచ్ఛన్తీమం చాముం చ అముష్మాదాదిత్యాత్ప్రతాయన్తే తా ఆసు నాడీషు సృప్తాః ఆభ్యో నాడీభ్యః ప్రతాయన్తే తేఽముష్మిన్నాదిత్యే సృప్తా ఇతి. తస్మాన్నిశ్యపి రశ్మిసమ్భవాన్నిశి మృతానామపి విదుషాం రశ్మ్యనుసారేణైవ బ్రహ్మప్రాప్తిరస్త్యేవ. ....

రశ్మ్యనుసారాధికరణం సమాప్తమ్.

౧౮॥ సూ. ॥ నిశి నేతి చేన్న సమ్బన్ధస్య యావద్దేహభావిత్వాద్దర్శయతి చ ॥

ఇదమిదానీం చిన్త్యతే- విదుషో నిశి మృతస్య బ్రహ్మప్రాప్తిరస్తి- నేతి. యద్యపి నిశాయాం సూర్యరశ్మిసమ్భవాద్రశ్మ్యనుసారేణ గతిర్నిశాయామపి సమ్భవతి- తథాపి నిశామరణస్య శాస్త్రేషు గర్హితత్వాత్పరమపురుషార్థలక్షణబ్రహ్మప్రాప్తిర్నిశామృతస్య న సమ్భవతి. శాస్త్రేషు దివామరణం ప్రశస్తం, విపరీతం నిశామరణం, *దివా చ శుక్లపక్షశ్చ ఉత్తరాయణమేవ చ। ముమూర్షూణాం ప్రశస్తాని విపరీతం తు గర్హితమితి. దివామరణనిశామరణయోః ప్రశస్తత్వవిపరీతత్వే చోత్తమాధమగతిహేతుత్వేన స్యాతాం. అతో నిశిమరణమధోగతిహేతుత్వాన్న బ్రహ్మప్రాప్తిహేతురితి చేత్. ... ...

తన్న- విదుషః కర్మసమ్బన్ధస్య యావద్దేహభావిత్వాత్. ఏతదుక్తం భవతి- అనారబ్ధకార్యాణామధోగతి

౧౭॥ సూ. ॥ రశ్మ్యనుసారీ ॥ అవాన్తరసఙ్గతిస్స్ఫుటా. కిం రశ్మ్యనుసారేణ గమననియమో విదుషస్సమ్భవతి- నేతి. కిం *రశ్మిభిరూర్ధ్వమాక్రమత ఇతి వాక్యం పాక్షికగమనానువాదకం- ఉత నియమవిధిపరం. కిం నిశి మృతస్య రశ్మ్యనుసారేణ గమనం సమ్భవతి - నేతి. కిం నిశి రశ్మయస్సమ్భవన్తి- నేతి. న చేత్ - నిశి రశ్మ్యనుసారాసమ్భవాచ్ఛ్రుతేః పాక్షికగత్యనువాదకతయా నియమాసమ్భవః. సన్తి చేత్ -నిశి రశ్మ్యనుసారసమ్భవాచ్ఛ్రుతేర్నియమవిధిపరతయా రశ్మిభిరేవ గతినియమసమ్భవః.... ... ...

పూర్వపక్షముక్త్వా రాద్ధాన్తమాహ (ఉచ్యత ఇతి) ఊష్మోపలమ్భయోగ్యరశ్మిసద్భావే సత్యప్యన్ధకారస్థితిరుపపద్యతే- రశ్మీనామల్పత్వాత్. యథోద్ధృతాగ్నౌ ప్రదేశే సూక్ష్మావయవసమ్పర్కాదౌష్ణ్యోపలబ్ధావపి సూక్ష్మావయవైర్న తిమిరం నిరస్యతే - తద్వదితి. *నాడీషు సృప్తాః - సంబద్ధా ఇత్యర్థః...

రశ్మ్యనుసారాధికరణం సమాప్తమ్.

౧౮॥ సూ. ॥ నిశి నేతి చేన్న సమ్బన్ధస్య యావద్దేహభావిత్వాద్దర్శయతి చ ॥ సఙ్గతిస్స్ఫుటా. కిం నిశి మృతస్య విదుషో బ్రహ్మప్రాప్తిస్సమ్భవతి - నేతి. కిం నిశామరణస్యాధోగతిహేతుత్వం నిశి మృతస్య బ్రహ్మప్రాప్త్యభావం జ్ఞాపయతి- నేతి. నిశామరణనిన్దావచనం కిమవిద్వద్విద్వత్సాధారణం- ఉతావిద్వద్విషయమితి. సాధారణత్వే- నిశిమరణస్యాధోగతిహేతుత్వేన బ్రహ్మప్రాప్త్యభావావగమాన్నిశి మృతస్య న బ్రహ్మప్రాప్తిః. అవిద్వద్విషయత్వే- నిశామరణస్యాధోగతిహేతుతయా బ్రహ్మప్రాప్త్యభావానవగమాన్నిశి మృతస్యాపి బ్రహ్మప్రాప్తిస్స్యాత్.... ... ...

పూర్వపక్షముక్త్వా రాద్ధాన్తమాహ (తన్నేతి) ప్రారబ్ధకర్మణోఽనేకదేహహేతుత్వసమ్భవాత్కథం కర్మసమ్బన్ధస్య యావద్దేహభావిత్వం,- ప్రారబ్ధసమాప్తిరస్తు- అథ తత్పూర్వాణ్యపి కర్మాణి సన్తి - కర్మణో యావద్దేహభావిత్వే నకథం నిశామరణస్యాధోగతిహేతుత్వం పరిహృతం,- తథా చ సతి నిశామరణనిన్దావచనస్య కా గతి, రిత్యత్రాహ (ఏతదుక్తమితి) దివానిశావిభాగనిరపేక్షం ప్రారబ్ధకర్మావసానే మోక్షశ్రవణాత్ *తస్య తావదేవ చిరమితి

హేతుభూతానాం కర్మణాం విద్యాసమ్బన్ధేనైవ వినాశాత్, ఉత్తరేషాం చాశ్లేషాత్, ప్రారబ్ధకార్యస్య చ చరమదేహావధిత్వాత్, బన్ధహేత్వభావాద్విదుషో నిశామృతస్యాపి బ్రహ్మప్రాప్తిస్సిద్ధైవ. దర్శయతి చ శ్రుతిః *తస్య తావదేవ చిరం యావన్న విమోక్ష్యేఽథ సమ్పత్స్య ఇతి. *దివా చ శుక్లపక్షశ్చేత్యాదివచనమవిద్వద్విషయమ్.

నిశాధికరణం సమాప్తమ్.

౧౯॥ సూ. ॥ అతశ్చాయనేఽపి దక్షిణే॥

నిశి మృతస్యాపి విదుషో బ్రహ్మప్రాప్తౌ యో హేతురుక్తః – తత ఏవ హేతోర్దక్షిణేఽప్యయనే మృతస్య బ్రహ్మప్రాప్తిస్సిద్ధా.

అనికాశజ్ఞాస్తు *అథ యో దక్షిణే ప్రమీయతే పితృణామేవ మహిమానం గత్వా చన్ద్రమసస్సాయుజ్యం గచ్ఛతీతి దక్షిణాయనే మృతస్య చన్ద్రప్రాప్తిశ్రవణాత్, చన్ద్రప్రాప్తానాం చ *తేషాం యదా తత్పర్యవైత్యథైతమేవాధ్వానం పునర్నివర్తన్త ఇతి పునరావృత్తిశ్రవణాత్, భీష్మాదీనాం చ బ్రహ్మవిద్యానిష్ఠానాముత్తరాయణప్రతీక్షాదర్శనాత్, దక్షిణాయనే మృతస్య బ్రహ్మప్రాప్తిర్న సమ్భవతి.

పరిహరన్తి: అవిదుషాం పితృయాణేన పథా చన్ద్రం ప్రాప్తానామేవ పునరావృత్తిః విదుషస్తు చన్ద్రం ప్రాప్తస్యాపి *తస్మాద్బ్రహ్మణో మహిమానమాప్నోతీతి వాక్యశేషాత్తస్య దక్షిణాయనమృతస్య చన్ద్రప్రాప్తిః బ్రహ్మప్రపిత్సతో విశ్రమహేతుమాత్రమిత్యవగమ్యతే. వాక్యశేషాభావేఽపి పూర్వోక్తాదేవ బన్ధహేత్వభావాత్ విదుషశ్చన్ద్రం ప్రాప్తస్యాపి బ్రహ్మప్రాప్తిరనివార్యా. భీష్మాదీనాం యోగప్రభావాత్ స్వచ్ఛన్దమరణానాం ధర్మప్రవృత్తినాయోత్తరాయణప్రాశస్త్యప్రదర్శనార్థస్తథావిధాచారః ...

క్రియమాణస్య సర్వస్య ప్రారబ్ధకాలే [illegible] శరీరం చరమం స్యాత్ [illegible] ప్రాప్తిసిద్ధిః [illegible] నైవం *అథ యో దక్షిణే ప్రమీయతే పితృణామేవ మహిమానం గత్వా [illegible] దక్షిణాయనాద్య [illegible] మృతస్యాపి [illegible] కాలమరణేన హేతునా చరమదేహాన్తం న బాధ్యం [illegible]

ఇతరేతరయో [illegible] విషయ [illegible] – నాడీరశ్మి [illegible] తథా *అముష్మాదాదిత్యాత్ప్రతాయన్తే [illegible] బ్రహ్మప్రాప్తిర్నస్యాత్ [illegible] – దివా [illegible] – రాత్రౌ మృతస్య బ్రహ్మప్రాప్తిర్నస్యాత్ [illegible] సశరీరస్య [illegible] బ్రహ్మప్రాప్తిర్నస్యాదితి [illegible] విద్యాయా [illegible] నిశామరణస్య [illegible] నిశి మృతస్య మోక్షసమ్బన్ధమితి [illegible] నాడీరశ్మి [illegible] ప్రతిజ్ఞా [illegible] ప్రాయికత్వవర్ణనమ్ [illegible] – అన్యథా [illegible] ప్రతిజ్ఞాయా [illegible] ప్రతిజ్ఞాహేతో [illegible] ప్రాయికత్వకల్పనా [illegible] ప్రాయికత్వకల్పనం న్యాయ్యమితి ...

నిశాధికరణం సమాప్తమ్.

౧౯॥ సూ. ॥ అతశ్చాయనేఽపి దక్షిణే॥ అత్రాన్తరసఙ్గతిస్స్ఫుటా. కిం దక్షిణాయనమృతస్యాపి విదుషో బ్రహ్మప్రాప్తిస్సమ్భవతి – నేతి కిం * అథ యో దక్షిణ ఇతి దక్షిణాయనమృతస్య చన్ద్రప్రాప్తివచనం బ్రహ్మప్రాప్త్యభావపరమ్ [illegible] నేతి చన్ద్రప్రాప్తానామావృత్తివచనం విద్వదవిద్వత్సాధారణమ్. ఉతావిద్వద్విషయమితి. కిం భీష్మాదీనాం కాలప్రతీక్షా కాలవిధానస్మరణం చాకృతిసామాన్యశ్రుత్యనురోధేన సాధారణత్వసమాశ్రయణం న్యాయ్యమ్. ఉత *బ్రహ్మణో మహిమానమితి వాక్యశేషానురోధేనావిద్వద్విషయత్వసమాశ్రయణం న్యాయ్యమితి. సాధారణ్యాశ్రయణే న్యాయ్యే సతి – ఆవృత్తివచనస్య సాధారణ్యేన బ్రహ్మప్రాప్త్యభావావగమకతయా న బ్రహ్మప్రాప్తిః. అవిద్వద్విషయత్వాశ్రయణే న్యాయ్యే సతి – ఆవృత్తివచనస్యావిద్వద్విషయతయా *అథ యో దక్షిణ ఇతి వాక్యస్య బ్రహ్మప్రాప్త్యభావానవగమకత్వాత్ దక్షిణాయనమృతస్య విదుషోఽపి బ్రహ్మప్రాప్తిస్స్యాదితి

(దక్షిణాయనమృతస్యేతి) *ఉదగయనే ప్రమీయతే * దక్షిణే ప్రమీయత ఇత్యత్ర ధూమాదిమార్గలిఙ్గాభావాత్, బ్రహ్మప్రాప్తివచనాచ్చార్చిరాదిగతస్యైవ మరణకాలవిశేషేణ మార్గసమ్బన్ధవిశేష ఉచ్యత ఇత్యర్థః ....

ననుచ విదుషో ముమూర్షోః ప్రతి పునరావృత్త్యపునరావృత్తి హేతుత్వేన కాలవిశేషవిధిర్దృశ్యతే *యత్ర కాలే త్వనావృత్తిమావృత్తిం చైవ యోగినః । ప్రయాతా యాన్తి తం కాలం వక్ష్యామి భరతర్షభ। అగ్నిర్జ్యోతిరహశ్శుక్లః షణ్మాసా ఉత్తరాయణం। తత్ర ప్రయాతా గచ్ఛన్తి బ్రహ్మ బ్రహ్మవిదో జనాః। ధూమో రాత్రిస్తథా కృష్ణః షణ్మాసా దక్షిణాయనం। తత్ర చాన్ద్రమసం జ్యోతిర్యోగీ ప్రాప్య నివర్తతే। శుక్లకృష్ణే గతీ హ్యేతే జగతశ్శాశ్వతే మతే। ఏకయా యాత్యనావృత్తిమన్యయావర్తతే పునరితి. తత్రాహ

౨౦॥ సూ. యోగినః ప్రతి స్మర్యేతే స్మార్తే చైతే॥ నాత్ర ముమూర్షోః ప్రతి మరణకాలవిశేషోపాదానం స్మర్యతే. అపి తు యోగినః యోగనిష్ఠాన్ ప్రతి స్మార్తే స్మృతివిషయభూతే స్మర్తవ్యే దేవయానపితృయాణాఖ్యే గతీ స్మర్యేతే. యోగాఙ్గతయాఽనుదినం స్మర్తుం. తథా హ్యుపసంహారః *నైతే సృతీ పార్థ జానన్యోగీ ముహ్యతి కశ్చన। తస్మాత్సర్వేషు కాలేషు యోగయుక్తో భవార్జున ఇతి. *అగ్నిర్జ్యోతిః *ధూమో రాత్రిరితి చ దేవయానపితృయాణే ప్రత్యభిజ్ఞాయేతే. ఉపక్రమే చ *యత్ర కాలే త్వితి కాలశబ్దః కాలాభిమానిదేవతాతివాహికపరః. అగ్న్యాదేః కాలత్వాసమ్భవాత్. అతః *తేర్చిషమభిసమ్భవన్తీతి విహితదేవయానానుస్మృతిరత్ర విద్యానిష్ఠాన్ ప్రతి విధీయతే. న ముమూర్షోః ప్రతి మరణకాలవిశేషః. ....

దక్షిణాయనాధికరణం సమాప్తమ్.

ఇతి శ్రీభగవద్రామానుజవిరచితే శారీరకమీమాంసాభాష్యే చతుర్థస్యాధ్యాయస్య ద్వితీయః పాదః.

ఉత్తరసూత్రం శఙ్కాపూర్వమాహ (నన్వితి)

౨౦॥ సూ. యోగినః ప్రతి స్మర్యేతే స్మార్తే చైతే॥ స్మార్తే ఇతి సౌత్రం పదం. తద్వ్యాచష్టే (స్మృతీతి) *యోగయుక్తో భవ. మార్గానుసన్ధానరూపయోగయుక్తో భవేత్యర్థః. అన్యథా సఙ్గత్యభావప్రసఙ్గాత్. (యత్ర కాలే త్వితి) మధ్యే ఉపసంహారే చ మార్గవిధానపరత్వదర్శనాన్మహావాక్యస్వారస్యేనోపక్రమో బాధ్యత ఇత్యభిప్రాయేణ *అగ్నిర్జ్యోతిరిత్యాదివచనముక్తం. *యోగిన ఇతి సౌత్రయోగిశబ్దశ్చ తు ద్వివిధభగవదుపాసకసాధారణః. భక్తియోగస్య తేషాం సాధారణత్వాత్. తత్ర ముముక్షోర్దేవయానానుసన్ధానం, ఐశ్వర్యార్థయోగినః పితృయాణానుసన్ధానమితి విధీయత ఇతి. శ్రుతౌ గతిద్వయం విహితం తదనుసన్ధానమత్ర విధీయత ఇత్యర్థః. (న ముమూర్షుం ప్రతి మరణకాలవిశేష ఇతి) విధీయత ఇత్యన్వయః.

అత్ర పరే చాపరే చ *యోగినః ప్రతీతి సూత్రమేవం వ్యాచక్షతే. యోగినః ప్రతి స్మార్తో పాసనార్థో యం స్మార్తః కాలనియోగః. ప్రత్యాసన్నత్వాత్. అతశ్శ్రౌతేషూపాసనేషు నావతరతి. యదితత్రాపి కాలవాచిశబ్దః కాలాభిమానిదేవతాపరః - తదా న శ్రుతివిరోధ ఇతి. అగ్న్యాదిశబ్దానాం కాలాచిత్వాభావేన, * నైతే సృతీ ఇతి నిగమనాచ్చ కాలనిషపరత్వాయోగాత్ విషయవ్యవస్థయా నిర్వాహో భాష్యే నాదృతః.— అన్యే త్విదం సూత్రమేవం వ్యాచక్షతే. యోగినః ప్రాణాయామనవాయువిజయపరాః. యోగినః ప్రత్యేతావయనరూపకాలౌ స్మర్యేతే. తేహి శక్నువన్తీస్వస్వచ్ఛన్దేన మర్తుముదగ్గుం చేతి. తదయుక్తం. ప్రశస్తకాలే మర్తవ్యమితి విధిశ్చేత్ అగ్న్యాదికీర్తనస్య విఫలత్వాత్, *నైతే సృతీ ఇత్యుక్తత్వాచ్చ, సృతిశబ్దమార్గప్రత్యభిజ్ఞాభఙ్గప్రసఙ్గాచ్చ, ...

దక్షిణాయనాధికరణం సమాప్తమ్,

ఇతి శ్రీహారితకులతిలకవాగ్విజయిసూనునా శ్రీరఙ్గరాజదివ్యాజ్ఞాలబ్ధవేదవ్యాసాపరనామధేయేన శ్రీమద్వరదాచార్యపాదసేవాసమధిగతశ్రీమద్భగవద్రామానుజవిరచితశారీరకమీమాంసాభాష్యహృదయేన శ్రీసుదర్శనసూరిణా విలిఖితాయాం శ్రుతప్రకాశికాయాం చతుర్థస్యాధ్యాయస్య ద్వితీయః పాదః.

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః.

సముదితాధికరణసఙ్ఖ్యా- ౧౮౫.— సముదితసూత్రసఙ్ఖ్యా-౫౦౭.

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః.

శ్రీమచ్ఛ్రుతప్రకాశికాయుక్తశ్రీభాష్యమ్.

చతుర్థాధ్యాయే— తృతీయః పాదః.

అర్చిరాద్యధికరణమ్.

౧॥ సూ. అర్చిరాదినా తత్ప్రథితేః॥

విదుష ఉత్క్రాన్తస్య నాడీవిశేషేణ హార్దానుగ్రహాత్ తదుపక్రమ ఉక్తః. తస్య గచ్ఛతో మార్గ ఇదానీం నిర్ణీయతే. తత్ర శ్రుతిషు మార్గప్రకారాః బహుధా ఆమ్నాయన్తే. ఛాన్దోగ్యే తావత్ *యథా పుష్కరపలాశ ఆపో న శ్లిష్యన్తే ఏవమేవంవిది పాపం కర్మ న శ్లిష్యతే ఇత్యుపక్రమ్య బ్రహ్మవిద్యాముపదిశ్యామ్నాయతే *అథ యదు చైవాస్మిన్ శవ్యం కుర్వన్తి యది చ నార్చిషమేవాభిసమ్భవన్తి అర్చిషోఽహరహ్న ఆపూర్యమాణపక్షమాపూర్యమాణపక్షాద్యాన్ షడుదఙ్ఙేతి మాసాంస్తాన్ మాసేభ్యః సంవత్సరం సంవత్సరాదాదిత్యమాదిత్యాచ్చన్ద్రమసం చన్ద్రమసో విద్యుతం తత్పురుషోఽమానవః స ఏనాన్ బ్రహ్మ గమయత్యేష దేవపథో బ్రహ్మపథః ఏతేన ప్రతిపద్యమానా ఇమం మానవమావర్తం నావర్తన్తే నావర్తన్తే ఇతి, తథా తత్రైవాష్టమే *అథైతైరేవ రశ్మిభిరూర్ధ్వమాక్రమత ఇతి, కౌషీతకినశ్చ దేవయానమార్గమన్యథాధీయతే *స ఏతం దేవయానం పన్థానమాపద్యాగ్నిలోకమాగచ్ఛతి స వాయులోకం స వరుణలోకం స ఆదిత్యలోకం స ఇన్ద్రలోకం స ప్రజాపతిలోకం స బ్రహ్మలోకమితి, తథా బృహదారణ్యకే *య ఏవమేతద్విదుర్యే చామీ అరణ్యే శ్రద్ధాం సత్యముపాసతే తేఽర్చిషమభిసమ్భవన్తి అర్చిషోఽహరహ్న ఆపూర్యమాణపక్షమాపూర్యమాణపక్షాద్యాన్ షణ్మాసానుదఙ్ఙాదిత్య ఏతి మాసేభ్యో దేవలోకం దేవలోకాదాదిత్యమాదిత్యాద్వైద్యుతం వైద్యుతాత్పురుషో మానవః స ఏత్య బ్రహ్మలోకాన్ గమయతీతి, తత్రైవ పునరన్యథా *యదా వై పురుషోఽస్మాల్లోకాత్ప్రైతి స వాయుమాగచ్ఛతి తస్మై స తత్ర విజిహీతే యథా రథచక్రస్య ఖం తేన స ఊర్ధ్వమాక్రమతే స ఆదిత్యమాగచ్ఛతి తస్మై స తత్ర విజిహీతే యథా ఆడమ్బరస్య ఖం తేన స ఊర్ధ్వమాక్రమతే స చన్ద్రమసమాగచ్ఛతి తస్మై స తత్ర విజిహీతే యథా దున్దుభేః ఖమిత్యాది, తత్ర సంశయః - కిమర్చిరాదిరేక ఏవ మార్గ ఆభిః శ్రుతిభిః ప్రతిపాద్యత ఇత్యేతేనైవ బ్రహ్మ గచ్ఛతి విద్వాన్ - ఉత తస్మాదన్యేఽన్యత్ర మార్గా ఇతి వైకల్పికేనైవ వేత్యనియమ ఇతి. కిం యుక్తం. అనియమ ఇతి. కుతః. అనేకరూపత్వాన్నైరపేక్ష్యాచ్చేతి. ... ...

ఏవం ప్రాప్తేఽభిధీయతే (అర్చిరాదినేతి) అర్చిరాదిరేక ఏవ మార్గస్సర్వత్ర ప్రతిపాద్యతే- అతోఽర్చిరాదినైవ గచ్ఛతి. కుతః. (తత్ప్రథితేః) తస్యైవ సర్వత్ర ప్రథితేః. ప్రథితిః- ప్రసిద్ధిః. తస్యైవ సర్వత్ర ప్రత్యభిజ్ఞానాదిత్యర్థః. ప్రత్యభిజ్ఞానాత్ ఏక ఏవ మార్గస్సర్వత్ర న్యూనాధికభావేన ప్రతిపాద్యత ఇతి విద్యాగుణోపసంహారవదన్యత్రోక్తానామన్యత్రోపసంహారః క్రియతే. ఛాన్దోగ్యే తావదుపకోసలవిద్యాయాం పఞ్చాగ్నివిద్యాయాం

౧॥ సూ. అర్చిరాదినా తత్ప్రథితేః॥ పాదసఙ్గతిమాహ (విదుష ఇతి) బ్రహ్మవిదో మార్గ ఇతి దర్శయితుం *యథా పుష్కరపలాశ ఇత్యాద్యుదాహృతం. *శవ్యం- శవయోగ్యం సంస్కారం. యత్ - యది. శవసంస్కారం యది కుర్వన్తి- యది చ న కుర్వన్తి- అర్చిషమేవ తేఽభిసమ్భవన్తి- ప్రాప్నువన్తీత్యర్థః. ఉదఙ్- ఆదిత్య ఇత్యధ్యాహార్యం. ఛాన్దోగ్యేఽర్చిరాదికా గతిః శ్రూయతే - కౌషీతకివాక్యేఽగ్నిలోకాదికా- బృహదారణ్యకేఽప్యర్చిరాదికా- తత్రైవ వాయ్వాదికా చ. *ఆడమ్బరం- వాద్యవిశేషః. (అన్యత్ర) విద్యాన్తరే. కిం విద్వానర్చిరాదినైవ మార్గేణ గచ్ఛతి- ఉత తతో మార్గాన్తరేణ వేత్యనియమః. కిం సర్వవిద్యాస్వేకో మార్గ ఆమ్నాయతే - ఉత నానా మార్గా ఇతి. కిం క్రమాన్తరామ్నానాన్నానా మార్గసమాశ్రయణం న్యాయ్యం- ఉతాదిత్యాది ప్రత్యభిజ్ఞానేన మార్గైకత్వాశ్రయణం న్యాయ్యమితి. నానామార్గాశ్రయణస్య న్యాయ్యత్వే - నానావిద్యాసు నానామార్గామ్నానాదనియమః. మార్గైకత్వాశ్రయణే న్యాయ్యే- సర్వవిద్యాసు మార్గైకత్వామ్నానాదర్చిరాదినైవేతి నియమః. (అనేకరూపత్వాదితి) అనేన క్రమభేదః క్రమిభేదశ్చ వివక్షితః.... ... ...

(ఏవం ప్రాప్త ఇతి) క్రమక్రమిభేదాత్ కథం మార్గైక్యమిత్యత్రాహ (సర్వత్రేతి) ప్రత్యభిజ్ఞాం దర్శయతి (ఛాన్దోగ్యే తావదితి) (అల్పా

షైకరూపపవామ్నాయతే, వాజసనేయకే చ పఞ్చాగ్నివిద్యాయాం తథైవార్చిరాదిరల్పాన్తరఆమ్నాయతే - అ
తస్తత్రాపి స ఏవేతి ప్రతీయతే, అన్యత్రాపి సర్వత్రాగ్న్యాదిత్యాదయః ప్రత్యభిజ్ఞాయన్తే ....

అర్చిరాద్యధికరణం సమాప్తమ్.

౨॥ సూ. ॥ వాయుమబ్దాదవిశేషవిశేషాభ్యామ్ ॥

అర్చిరాదినైవ గచ్ఛతి విద్వానిత్యుక్తమ్. తత్రార్చిరాదికే మార్గే ఛాన్దోగ్యే మాసాదిత్యయోరన్తరాలే సంవత్సరమధీయతే "మాసేభ్యః సంవత్సరం సంవత్సరాదాదిత్యమ్" ఇతి. వాజసనేయినస్తు తయోరేవాన్తరాలే దేవలోకమ్ "మాసేభ్యో దేవలోకం దేవలోకాదాదిత్యమ్" ఇతి. ఉభయత్రాపి మార్గస్యైకత్వాదుభావుభయత్రోపసంహార్యౌ. తత్ర మాసాదూర్ధ్వమభిహితయోస్సంవత్సరదేవలోకయోః పౌర్వాపర్యాభిహితస్య క్రమస్య తుల్యత్వేఽపి "అర్చిషోఽహరహ్న ఆపూర్యమాణపక్షమాపూర్యమాణపక్షాద్యాన్ షడుదఙ్ఙేతి మాసాంస్తాన్" ఇత్యధికకాలానాం న్యూనకాలేభ్య ఉత్తరోత్తరత్వేన నివేశదర్శనాత్సంవత్సరస్యైవ మాసానన్తరం బుద్ధౌ విపరివృత్తేః సంవత్సరమేవ మాసాదూర్ధ్వం నివేశయితవ్య ఇతి తత ఊర్ధ్వం దేవలోక ఇతి నిశ్చీయతే. అన్యత్ర వాజసనేయినః "యదా వై పురుషోఽస్మాల్లోకాత్ప్రైతి స వాయుమాగచ్ఛతి తస్మై స తత్ర విజిహీతే యథా రథచక్రస్య ఖం తేన స ఊర్ధ్వమాక్రమతే స ఆదిత్యమాగచ్ఛతి" ఇత్యాదిత్యాత్పూర్వం వాయుమధీయతే. కౌషీతకినస్తు "స ఏతం దేవయానం పన్థానమాపద్యాగ్నిలోకమాగచ్ఛతి స వాయులోకమ్" ఇత్యగ్నిలోకశబ్దనిర్దిష్టాదర్చిషః పరం వాయుమధీయతే. తత్ర కౌషీతకినాం పాఠక్రమేణార్చిషః పరత్వేన ప్రాప్తస్య వాయోర్వాజసనేయినాం "తేన స ఊర్ధ్వమాక్రమతే స ఆదిత్యమాగచ్ఛతి" ఇత్యూర్ధ్వశబ్దనిర్దిష్టక్రమేణ పాఠక్రమాద్బలీయసా ఆదిత్యాత్పూర్వం ప్రవేశో నిశ్చీయతే. అత ఆదిత్యాత్పూర్వం సంవత్సరాదూర్ధ్వం దేవలోకో వాయుశ్చ ప్రాప్తౌ. తత్రేదం చిన్త్యతే - కిం దేవలోకో వాయుశ్చ స్థానాన్తరభూతౌ యథేష్టక్రమేణ విద్వానభిగచ్ఛేత్ - ఉతానన్తరత్వేన సంవత్సరాదూర్ధ్వం దేవ

న్తర ఇతి) సంవత్సరశబ్దస్థానే దేవలోకశబ్ద ఇతి భావః. (సర్వత్రేతి) బహుషు ప్రదేశేష్విత్యర్థః. పరవిద్యాసు బ్రహ్మప్రత్యభిజ్ఞానేపి గుణానాం న్యాయేనోపసంహారో న శక్యత ఇతి విద్యైక్యాసమ్భవః - మార్గాన్వయినాం పదార్థానాం ద్వాదశసఙ్ఖ్యానియతత్వాచ్చిహ్నాదియోగ్యతయా ... గ్న్యాదిప్రత్యభిజ్ఞానుగుణ్యసమాన్తైక్యమితి భావః ....

అత్ర పరే తు భిన్నవిద్యాశేషత్వాచ్ఛభిన్నత్వం - "అథైతైరేవ రశ్మిభిరూర్ధ్వమాక్రమతే" , "యావత్క్షిప్యేన్మనస్తావదాదిత్యం గచ్ఛతి" ఇతి శ్రుత్యవధారణాచ్చేతి పూర్వపక్షయుక్తిరాహుః. భిన్నవిద్యాశేషత్వేఽపి సుకృతదుష్కృతప్రహాణే భిన్నత్వాదర్శనాన్న ద్వైరూప్యమితి వేద్యమ్. "రశ్మిభిరేవ" ఇత్యవధారణస్య ప్రమాణసిద్ధబాధకత్వాభావాత్, అర్చిరాదీనాం దేవతాత్వేన మార్గస్థైర్గత్యోహేతుత్వాదాతివాహికత్వప్రాప్త్యవిరోధ ఇతి. తదనాస్థాయ.——— అన్యే తు "మొదత్వార్థపక్షస్య దేవయానా ఇతి ..." ఇత్యాదౌ బహుత్వావగమాచ్చ పూర్వపక్షమాహుః. అర్చిరాదికా, వాయ్వాదికా, "సూర్యద్వారేణ" ఇతి సూర్యాదికా, రశ్మిమతీ, దేవలోకవతీ, వరుణలోకాదిమతీ, చేతి వక్ష్యమాణాధిక్యాదనుముక్షువిషయత్వాచ్చ తదనుపన్యాసః. ఋత్విగ్వర్గస్తు హోతురాక్రమ్యాణి ప్రాప్నోతి - ఐష్టికపాశుకసౌమికదార్విహోమికగత్యాని ప్రాప్నోతి........................

అర్చిరాద్యధికరణం సమాప్తమ్.

౨॥ సూ. ॥ వాయుమబ్దాదవిశేషవిశేషాభ్యామ్ ॥ సఙ్గతిః స్ఫుటా. సంవత్సరాదిత్యయోర్మధ్యప్రాప్తౌ వాయుదేవలోకౌ కిమనియతక్రమేణ నివేశయితవ్యౌ - ఉత నేతి. కిం వాయుదేవలోకశబ్దావర్థాన్తరపరౌ - ఉత నేతి. కిం దేవలోకశబ్దస్య దేవావాసపరత్వం న్యాయ్యమ్ - ఉత వాయ్వాద్యుపర్యుపరి శ్రవణానురోధేన వాయుపరత్వం న్యాయ్యమ్. దేవావాసపరత్వే న్యాయ్యే - తయోశ్చ స్థానాన్తరపరత్వాదనియతక్రమేణ నివేశః. వాయుపరత్వే సతి - అర్థాన్తరపరత్వాభావాదనియతక్రమేణ నివేశాభావస్స్యాత్. (అర్చిరాదినైవేత్యాది) సంశయం పక్షం చ విషయం చ దర్శయతి (తత్రేత్యాదినా) శ్రుత్యర్థపాఠప్రవృత్తిముఖ్యస్థానక్రమప్రమాణాని. తత్ర ప్రాతిపదికాభిహితో విభక్త్యభిహితశ్చ క్రమ ఉపవేత్తవ్యః పఞ్చమ్యభిహితం సంవత్సరదేవలోకయోర్మాసాదూర్ధ్వత్వమవిశిష్టమ్. తత్ర సంవత్సరస్య మాసాదూర్ధ్వభావిత్వే అధికకాలానాం న్యూనకాలోత్తరనివేశదర్శనం హేతురుక్తః - అతో మాసానన్తరం సంవత్సరః ప్రాప్తః, తత ఊర్ధ్వమాదిత్యాత్పూర్వం దేవలోక ఇతి స్థితమ్. బృహదారణ్యకే సత్రాదిత్యాత్పూర్వం వాయుః శ్రుతః. కౌషీతకివాక్యే ... పరత్వేన వరుణాత్పూర్వత్వేన వాయుః పాఠక్రమసిద్ధః. తత్ర పాఠక్రమాద్బలీయసా వాజసనేయకస్థక్రమేణ పాఠక్రమప్రాప్తస్యాగ్న్యనన్తరత్వస్య బాధకత్వాదాదిత్యాత్పూర్వత్వమేవ వాయుః ప్రాప్తః, దేవలోకశ్చ ప్రాప్తః - తత్ర సంశయ ఇత్యర్థః.

లోకం సన్తం వాయుమభిగచ్ఛేదితి. కిం యుక్తం. భిన్నార్థత్వం - ప్రసిద్ధేః. భిన్నార్థత్వే చోర్ధ్వశబ్దేనపఞ్చమ్యా చొభయోస్సంవత్సరాదిత్యాన్తరాళే శ్రుతిక్రమేణ ప్రాప్తత్వాద్విశేషాభావాచ్చ యథేష్టం. ... ...

ఇతి ప్రాప్త ఉచ్యతే (వాయుమబ్దాదితి) వాయుం సంవత్సరాదూర్ధ్వమభిగచ్ఛేత్. కుతః. అవిశేషవిశేషాభ్యాం వాయోరేవ నిర్దిష్టత్వాత్. దేవలోకశబ్దో హ్యవిశేషేణ- సామాన్యేన దేవానాం లోక ఇత్యనేన రూపేణ వాయుమభిధత్తే- *సవాయుమభిగచ్ఛతి తస్మై స తత్ర త్రైతి వాయుశబ్దో విశేషేణ వాయుమభిధత్తే. అతో దేవలోకవాయుశబ్దాభ్యాం అవిశేషవిశేషాభ్యాం వాయురేవాభిధీయత ఇతి సంవత్సరాదూర్ధ్వం వాయుమేవాభిగచ్ఛేత్. కౌషీతకినాం వాయులోకశబ్దశ్చాగ్నిలోకశబ్దవద్వాయుశ్చాసౌ లోకశ్చేతి వ్యుత్పత్త్యా వాయుమేవాభిధత్తే. వాయుశ్చ దేవానామావాసభూత ఇత్యన్యత్ర శ్రూయతే *యోఽయం పవత ఏష దేవానాం గృహా ఇతి. ...

వాయ్వధికరణం సమాప్తమ్.

3॥ సూ. ॥ తటితోఽధివరుణస్సమ్బన్ధాత్ ॥

కౌషీతకినాం *సఏతం దేవయానం పన్థానమాపద్యాగ్నిలోకమాగచ్ఛతి స వాయులోకం స వరుణలోకం స ఆదిత్యలోకం స ఇన్ద్రలోకం స ప్రజాపతిలోకం స బ్రహ్మలోకమిత్యత్రాగ్నిలోకశబ్దస్యార్చిః పర్యాయత్వేన ప్రాథమ్యమభిగీతం- వాయోశ్చ సంవత్సరాదూర్ధ్వం నివేశ ఉక్తః. ఆదిత్యస్యాప్యత్ర ప్రాప్తపాఠక్రమబాధేన *దేవలోకాదాదిత్యమాదిత్యాచ్చన్ద్రమసమితి వాజసనేయకోక్తిశ్రుతిక్రమాద్దేవలోకశబ్దాభిహితాద్వాయో

---

*మాసేభ్యో దేవలోకం దేవలోకాదాదిత్యమితి దేవలోకస్య ఆదిత్యాత్పూర్వత్వం పఞ్చమ్యభిహితం- *సదూర్ధ్వమాక్రమత ఇతి వాయోరాదిత్యాత్పూర్వత్వం ప్రాతిపదికాభిహితం. (విశేషాభావాచ్చేతి) యథా- పూర్వం సంవత్సరస్యమాసానన్తరత్వే పఞ్చమీమాత్రాదధికో? ... కాలం నాంస్యానన్తరనివేశో హేతురుక్తః- తథాఽత్ర శ్రుతిప్రమాణాదధికం ప్రమాణం నాస్తీత్యర్థః. ... ...

సిద్ధాన్తమాహ (వాయుమితి) అవిశేషవిశేషాభ్యాం- సామాన్యవిశేషాభ్యాం. దేవలోకశబ్దస్సామాన్యశబ్దః - వాయుశబ్దో విశేషః. లోకపరత్వవ్యావృత్త్యర్థమాహ (వాయుశ్చాసావితి) ఉక్తస్యావయవార్థస్య ప్రామాణికత్వం దర్శయతి (వాయుశ్చ దేవానామితి) నను *సంవత్సరో వై దేవానాం పూరితి శ్రుత్యనురోధేన దేవలోకశబ్దస్య సంవత్సరవిషయత్వం కిం న స్యాత్. నైవం - సంవత్సరస్య దేవపురత్వోక్తేః స్తుతిమాత్రత్వాత్, వాయోస్తు దేవగృహత్వస్యాప్రస్తుతత్వాద్వాచా ప్రవక్తుమనర్హస్వీకారస్యాన్యాయ్యత్వాచ్చ. జ్యోతిర్మయత్వాత్ ... దేవతాగణస్య వాయుపాశధృతత్వాద్వాయోర్దేవగృహత్వం హి యథార్థః. ... ...

పరేచాపరేచాహుః- మాసానన్తరపఠితక్రమాత్ సంవత్సరః- తదనన్తరం దేవలోకః - తదనన్తరం వాయురితి, *వాయుమబ్దాదితి సూత్రనిర్దిష్టశ్రుత్యపేక్షః- తత్ర సంవత్సరస్యపఠితత్వాదితి. తదయుక్తం- దేవలోకవాయుశబ్దయోస్సామాన్యవిశేషగామ్యేకార్థత్వే సమ్భవత్యర్థభేదకల్పనానుపపత్తేః. దేవలోకాదూర్ధ్వం వాయోర్నివేశే సతి *దేవలోకాదాదిత్యమితి శ్రౌతక్రమభఙ్గశ్చ. దేవలోకస్య సూత్రే నానిరూపితత్వం చ స్యాత్- వాయోరబ్దాదూర్ధ్వం నివేశపరత్వాదస్య, సూత్రాన్తరాభావాచ్చ. నన్వత్రైకైనాన్యాయశ్చ న క్తవ్య ఇతి- *సదూర్ధ్వమాక్రమతే స ఆదిత్యమాగచ్ఛతి *దేవలోకాదాదిత్యమితి శ్రౌతక్రమసామ్యాద్భవతి న సంశయః. వాయుదేవలోకయోరేకత్వే చ న సంశయస్సమ్భవః. అత ఏవ *అవిశేషవిశేషాభ్యామితి సూత్రపదస్య వాయోరగ్న్యనన్తర్యేశబ్దక్రమవిశేషాభావాదాదిత్యాత్పూర్వత్వే చోర్ధ్వశబ్దేన విశేషావగమాచ్చేతి వ్యాఖ్యానమప్యయుక్తం. అతో యథాభాష్యమేవ సూత్రార్థః.——— అస్మిన్ ... వాయోః కిమగ్నేరుపరి నివేశయితవ్యః- ఉత సంవత్సరస్యోపరి - ఉత ఆదిత్యస్యాధస్తాదితి సంశయ ఉక్తః. తదయుక్తం- అగ్నేరానన్తర్యపక్షస్యానవకాశః- తస్య పాఠక్రమప్రతిపన్నస్య శ్రౌతక్రమేణాస్ఫుటత్వాత్. సంశయకోటిద్వయం తు వాయుదేవలోకయోరేకత్వేఽనుష్ఠితం స్యాత్- అతః పృథక్త్వైకత్వే సంశయితవ్యే. ఏకత్వే నియమేన వాయుప్రాప్తిః - పృథక్త్వే వికల్పేన వాయుప్రాప్తిశ్చ ఫలం. అత స్సహేతుకస్య ఫలస్య సంశయాభాష్యోక్తిరేవ జ్యాయసీ...

వాయ్వధికరణం సమాప్తమ్.

3॥ సూ. ॥ తటితోఽధివరుణస్సమ్బన్ధాత్ ॥ కిం వరుణాదయో యథాపాఠం నివేశయితవ్యాః - కిం విద్యుతోఽధీతి. కిం వరుణస్య విద్యుత్సమ్బన్ధానురోధ ఉపపన్నః - నేతి. అనుపపత్తౌ యథాపాఠం నివేశః - ఉపపత్తౌ విద్యుతోఽధినివేశః. కౌషీతకినామిత్యాదినా వాక్యమాకాఙ్క్షాశబ్దాయత్పూర్వోక్తార్థం ద్రఢయతి. తత్రార్చిషః ప్రాథమ్యే, వాయోస్సంవత్సరాదూర్ధ్వత్వే, ఆదిత్యస్య వాయోరూర్ధ్వత్వే, చ కౌషీతకివాక్యాదిగానం ... దౌర్బల్యం చానిరూపితాంశనిరూపణీయాంశప్రదర్శనార్థం కౌషీతకినామిత్యాదినా. (ఆదిత్యస్యాపీతి) అత్ర *- కౌషీతకివాక్యే.

రుపరి నివేశస్సిద్ధః. ఇదానీం వరుణేన్ద్రప్రజాపతయశ్చిన్త్యన్తే. కిమేతే వరుణాదయో యథాపాఠం వాయోరూర్ధ్వం నివేశయితవ్యాః - ఉతాహోస్విద్విద్యుత ఊర్ధ్వమితి విశయే - అర్చిః ప్రభృతిషు సర్వేషు "అర్చిషోఽహరిత్యాది శ్రుతిక్రమావగమాద్విద్యుతః పరస్తాచ్చ "తత్పురుషోఽమానవస్స ఏనాన్ బ్రహ్మ గమయతి" ఇతి విద్యుత్పురుషస్య బ్రహ్మగమయితృత్వశ్రవణాచ్చ సర్వత్రావకాశాభావేన ప్రాప్తోపదేశానైయత్యాయోగాదవశ్యం కస్యచిద్బాధ్యత్వే - పాఠక్రమానురోధేన వాయోరనన్తరం వరుణో నివేశయితవ్యః - వాయ్వాదిత్యయోః క్రమస్య బాధితత్వే నేన్ద్రప్రజాపతీ అపి హ్యన్త ఏవ నివేశయితవ్యౌ. ... ...

ఇతి ప్రాప్త ఉచ్యతే (తటితోఽధి వరుణః ఇతి) వరుణస్తావద్విద్యుత ఉపరిష్టాన్నివేశయితవ్యః. కుతః. (సమ్బన్ధాత్) మేఘోదరవర్తిత్వాద్విద్యుతో వరుణేన సమ్బన్ధో లోకవేదయోః ప్రసిద్ధః. ఏతదుక్తం భవతి - వరుణాదీనామనుపదేశానైయత్యాయోగ్యాత్క్వచిన్నివేశయితవ్యత్వే సతి పాఠక్రమాదర్థక్రమస్య బలీయస్త్వాద్విద్యుతోఽధి వరుణో నివేశయితవ్యః. తతశ్చామానవస్య గమయితృత్వం వ్యవధానసహమిత్యవగమ్యతే. తస్య చ వ్యవధానసహత్వాదిన్ద్రాదేశ్చానుపదిష్టస్యావశ్యం నివేశయితవ్యస్య వరుణాదుపర్యుపదిష్టత్వాదాగన్తూనామన్తే నివేశయితవ్యత్వాచ్చ వరుణాదుపరీన్ద్రప్రజాపతీ నివేశయితవ్యావితి. ....

వరుణాధికరణం సమాప్తమ్.

౪॥ సూ. ॥౪।౩।౪॥ ఆతివాహికాస్తల్లిఙ్గాత్ ॥౪।౩।౪॥

ఇదమిదానీం చిన్త్యతే. కిమర్చిరాదయో మార్గచిహ్నభూతాః - ఉత భోగభూమయః - అథవాఽమీషాం బ్రహ్మప్రేప్సూనాం నేతార ఇతి. కిం తావత్ప్రాప్తం. మార్గచిహ్నభూతా ఇతి. కుతః. ఉపదేశస్య తథావిధత్వాత్. దృశ్యతే హి లోకే గ్రామాదీన్ ప్రతిగన్తౄణామేవంవిధోద్దేశైరుపదేశః - ఇతో నిష్క్రమ్యాముకం వృక్షమముకాం నదీమముకం చ పర్వతపార్శ్వం గత్వాఽముకం గ్రామం గచ్ఛేతి.—— అథవా - భోగభూమయ ఏతాస్స్యుః - కాలవిశేషతయా ప్రసిద్ధానామహరాదీనాం మార్గచిహ్నత్వానుపపత్తేః, తస్య తస్య చ మార్గచిహ్నభూతత్వైతేషామనభిధాయకత్వాత్, భోగభూమిత్వం చ "ఏత ఏవ లోకా యదహోరాత్రాణ్యర్ధమాసా మాసా

(ఉపదేశానైయత్యాయోగాత్) క్రమబాధాదపి క్రమబాధో న్యాయ్య ఇతి భావః. (ఇన్ద్రప్రజాపతీ అపి హ్యన్త ఏవ నివేశయితవ్యావితి) వరుణవాయ్వన్తరే సతి ఇన్ద్రప్రజాపత్యోరన్తనివేశే క్రమద్వయభఙ్గస్స్యాత్ - తస్మాదేకక్రమమాత్రభఙ్గేన తదనన్తరమపి క్రమేణాస్యావకాశత్వం యుక్తమితి భావః, ...

(వరుణస్తావదిత్యాది) ఉదకస్య వరుణాభిమానివిషయం జలం, చ మేఘోదరస్థం - తత్ర విద్యుదస్ఫుటతరదృశ్యత్వాత్, సలిలస్య తథా దృశ్యత్వాభావాచ్చ సలిలస్య నిత్యతదుపశ్లిష్టత్వస్యాప్తే విషయాభిమానివిషయత్వాత్ సమ్బన్ధానురూపమభిమానిదేవతయోరపి సమ్బన్ధో న్యాయ్య ఇతి తటిదభిమానినదూర్ధ్వం జలాభిమానీ వరుణ ఇతి భావః. కించ - ద్యుపర్జన్యపృథివీక్రమేణ పర్జన్యస్య పాదనస్థగత్వ - తటిత్తతోఽర్ధస్థానాత్ - తటిత్పురుషస్యోర్ధ్వం వరుణస్య మేఘోదరే. తటిత్సమ్బన్ధోఽస్తు - తేన పాఠక్రమం బాధిత్వా కథం తటిదుపరి వరుణస్య నివేశః, కథం చేన్ద్రప్రజాపత్యోస్తత్రావకాశః, ఇత్యత్రాహ (ఏతదుక్తమితి) అర్థక్రమస్య పాఠక్రమాద్బలీయస్త్వేన వరుణస్య తటిదుపరి నివేశః - కౌషీతకీపాఠక్రమానురోధాత్, ఆగన్తూనామన్తే నివేశయితవ్యత్వరూపాద్ధి మాంసానిదన్న్యాయాచ్చేన్ద్రప్రజాపత్యోర్వరుణోపరి నివేశః. తటితో గమయితృత్వాద్వ్యవధానాయ వరుణస్తటితః పూర్వం నివేశ్యః - తథా సతి మేఘోదరసమ్బన్ధరూపార్థక్రమోఽపి స్యాదితి చేన్న - తథా సతీన్ద్రప్రజాపత్యోర్యథాపాఠం వరుణతటినోర్మధ్యే నివేశే ద్విగుణక్రమభఙ్గాత్. తటిదానన్తర్యే వరుణేన్ద్రప్రజాపతీనాం పాఠక్రమభఙ్గప్రసఙ్గః - తస్మాత్పాఠక్రమానురోధేనార్థక్రమానువిధానేన సమ్పాదితపాఠక్రమభఙ్గో యుక్తః. తటితో గమయితృత్వమవ్యవహితమితి న శ్రుతం - తస్మాత్తస్య గమయితృత్వం వ్యవధానసహమిత్యయమేవ క్రమ ఇత్యర్థః. అత్రాన్యదాచార్యాణాం వరదమిశ్రాణాం శ్లోకః - అగ్నిరహస్సితపక్షోదగయనాబ్దమరుదర్కవిధుమ్నః । అపి వైద్యుతవరుణేన్ద్రప్రజాపతీనాతివాహికానాహురితి. ....

వరుణాధికరణం సమాప్తమ్.

౪॥ సూ. ॥౪।౩।౪॥ ఆతివాహికాస్తల్లిఙ్గాత్ ॥౪।౩।౪॥ అత్ర స్తరసఙ్గతిస్స్ఫుటా. కిమర్చిరాదయో మార్గచిహ్నభూతాః - ఉత భోగభూమయః - ఉత వాహకా ఇతి. కిం తావదుపదేశప్రక్రమానురోధో న్యాయ్యః - కిం "ఏత ఏవ లోకా యదహోరాత్రాణ్యర్ధమాసా మాసా ఋతవస్సంవత్సర" ఇతి వాక్యానురోధో యుక్తః - ఉత గమయితృత్వలిఙ్గానురోధ ఇతి. ఆద్యే మార్గచిహ్నత్వం. ద్వితీయే భోగభూమిత్వం. తృతీయే త్వాతివాహికత్వం. (అథవేత్యాది) భోగభూమిత్వస్యాప్యవాచకాస్సర్వ ఇత్యత్రాహ (ఏత ఏవ లోకా ఇతి) లోకా అహరాదిశబ్దాభ్యామ్ ఇత్యస్య వాక్యస్యార్థ ఇతి పూర్వపక్షాభిప్రాయః.

ఋతవస్సంవత్సరా ఇత్యహరాదీనాం లోకత్వవచనాదుపపద్యతే. అత ఏవ చ కౌషీతకినః *అగ్నిలోకమాగచ్ఛతీత్యాదినా లోకశబ్దానువిధానేనార్చిరాదీనావతస్థిరే. ... ...

ఏవం ప్రాప్తే బ్రూమః (ఆతివాహికా ఇతి) ఏమపామతివాహేపరమపురుషేణ నియుక్తాః ఆతివాహికాః దేవతావిశేషా ఏతేఽర్చిరాదయః. కుతః. (తల్లిఙ్గాత్) అతివహనలిఙ్గాత్. అతివహనం హి - గన్తౄణాం గమయితృత్వం. తచ్చ *తత్పురుషోఽమానవస్స ఏనాన్ బ్రహ్మ గమయతీత్యుపసంహారే శ్రూయమాణం పూర్వేషామప్యవిశేషశ్రుతానాం సర్వేషాం సమ్బద్ధమితి గమయతి. యద్యప్యర్చిరాదయః శబ్దాః అర్చిరాద్యాత్మభూతానభిమానిదేవతావిశేషాన్- *తం పృథివ్యబ్రవీదితివత్. ....

యద్యేవం *తత్పురుషోఽమానవస్స ఏనాన్ బ్రహ్మ గమయతీతి వైద్యుతస్యైవ పురుషస్య బ్రహ్మగమయితృత్వశ్రుతేర్విద్యుతః పరేషాం వరుణాదీనాం కథమాతివాహికత్వేనాన్వయ ఇత్యత ఆహ

౫॥ సూ. వైద్యుతేనైవ తతస్తచ్ఛ్రుతేః॥ తతః - విద్యుత ఉపరి వైద్యుతేన - అమానవేనైవాతివాహికేన విదుషాం బ్రహ్మప్రాప్తిగమనం. కుతః. (తచ్ఛ్రుతేః) *స ఏనాన్ బ్రహ్మ గమయతీతి తస్యైవ గమయితృత్వశ్రుతేః. వరుణాదయస్త్వనుగ్రాహకా ఇతి తేషామప్యాతివాహికత్వేనాన్వయో విద్యుత ఏవ. ....

ఆతివాహికాధికరణం సమాప్తమ్.

అత్రాహరాదికాలవిశేషాణాం లోకశబ్దవాచ్యత్వముక్తం స్యాత్-నహి గన్ధమాదనాదిశబ్దవాచ్యత్వమిత్యత్రాహ (అత ఏవ కౌషీతకిన ఇతి) లోకశబ్దానువిధానం- అనువృత్తిః. *తస్మిన్ సతత్ర విజిహీర్షతే ఇత్యపి లోకత్వసాధకహేతురగ్నిసిద్ధః. ... ...

రాద్ధాన్తమాహ (ఏవమితి) తర్హ్యర్చిరాదిశబ్దాః కథం దేవతావాచిన ఇత్యత్రాహ (యద్యపీతి) *తం పృథివ్యబ్రవీత్ *ఆపో వా అకామయన్త *అగ్నిర్వాగ్భూత్వా ముఖం ప్రావిశత్ - ఆదిత్యశ్చక్షుర్భూత్వాఽక్షిణీ ప్రావిశదితివదితి భావః. ....

ఉత్తరసూత్రశఙ్కామాహ (యద్యేవమితి)

౫॥ సూ. వైద్యుతేనైవ తతస్తచ్ఛ్రుతేః ॥ *తతో బ్రహ్మపర్యన్తగమనపరత్వవ్యావృత్త్యర్థం వ్యాచష్టే (తతో విద్యుత ఇతి) తర్హ్యాతివాహికేషు వరుణాదీనామన్వయః కథమిత్యత్రాహ(వరుణాదయస్త్వితి) ... ...

పరేషాం పక్షేనాతివిరోధః - సగుణోపాసకవిషయమిత్యేతావత్తు పూర్వమేవ ప్రత్యుక్తం. తేషామపరేషాం చ పక్షేఽపపాదనప్రకారస్త్వేవ - నతూపపాద్యవైషమ్యం. * స ఏనాన్ బ్రహ్మ గమయతీతి గమయితుర్మానవత్వం దర్శయతి- ఇదం చ విశేషణం మానవగమయితృవ్యవచ్ఛేదకత్వాత్ పూర్వేషాం మానవత్వేన గమయితృత్వే లిఙ్గం. అమానవత్వం నామ-మనోఽప్రాకృతత్వం. అచేతనానామగ్న్యాదీనాం గమయితృత్వాయోగాత్, సపిణ్డీకరణగ్రామస్యోత్క్రాన్తస్యాపి స్వాతన్త్ర్యేణ గమనాయోగాత్, అర్చిరాద్యభిమానినో దేవా ఆత్మనో గమయితారోఽభ్యుపగన్తవ్యా ఇతి. అమానవశబ్దస్య యౌగికత్వేఽపి వ్యవచ్ఛేద్యస్య మానవత్వం గమయేత్ -నతు గమయితృత్వం. విశేషణం హి స్వప్రత్యనీకాకారయోగం వ్యవచ్ఛేద్యస్య దర్శయతి- నత్వాకారాన్తరసామ్యం. చన్ద్రమసాం సంవాదాదిదర్శనాదత్యన్తాపటుకరణత్వమపి దుర్వచం. అతస్తదనాదరః.——— అన్యే తు వరుణస్య తటిత్సమ్బన్ధో వర్షద్వారకః- సతస్య వాయ్వాదిత్యాభ్యాముభయతుల్యః- *వాయుర్వై వృష్ట్యా ఈశే ఏతస్మాద్వాయుః ప్రచ్యుతాదివో వృష్టిరితి, *యాభిరాదిత్యస్తపతి రశ్మిభిస్తాభిః పర్జన్యో వర్షతీతి, చ తయోర్వృష్టిహేతుత్వశ్రవణాత్. తతశ్చ కేవలార్థక్రమేణ విద్యుత ఉపరి నివేశనాదపి పాఠక్రమసహకృతార్థక్రమవశాదాదిత్యస్యాధస్తాద్వరుణో నివేశనీయ ఇతి సిద్ధాన్తయన్తి. *తటితోఽధీతి సూత్రం విద్యుత ఉపరి వరుణనివేశపరం వ్యాఖ్యాతం. తత్ర వాయ్వాదిత్యతటిత్సమ్బన్ధస్య సమానతయాఽతిప్రసఙ్గపరిహారార్థం శబ్దాన్తరమేవముపన్యస్తం- *స ఏనాన్ బ్రహ్మ గమయతీతి శ్రవణాద్విదుషామన్యేన నేతవ్యత్వం ప్రతీయతే-నతు స్వయం గన్తృత్వం. తత్ర ప్రజాపతిపర్యన్తచేతనత్వాత్స్వస్వలోకావధినేతారః- విద్యుతస్త్వచేతనత్వాదిన్ద్రలోకావధినేతృత్వానుపపత్తేర్నేతృవిశేషాకాఙ్క్షాయాం వరుణస్య విద్యుత్సమ్బన్ధశ్రుతేరాకాఙ్క్షాసహకృతాత్సమ్బన్ధాద్విద్యుత ఉపరి వరుణో నివేశనీయ ఇత్యుక్త్వా- తర్హ్యర్చిరాదీనామప్యచేతనత్వేన నేతృత్వానుపపత్తేస్తత్రాపి నేతృభిరన్యైర్భవితవ్యమితి శఙ్కాపరిహారార్థమర్చిరాదీనాం చేతనత్వేన నేతృత్వపరసైరాకాఙ్క్షప్రతిపాదకం *ఆతివాహికాః ఇత్యాదిసూత్రం వ్యాఖ్యాతం. అస్మిన్ సూత్రే అర్థపర్యన్తత్వం భోగభూమిత్వం చార్చిరాదీనాం పూర్వపక్షీకృత్య దేవతాత్వం సమర్థితం- తలవకారిణాం *గుహా సి దేవోసీత్యాదిశ్రుతౌ *తమగ్నిరభిప్రవహతితం వాయురభిప్రవహతీత్యాదినా పృథివ్యగ్నిర్వాయురన్తరిక్షలోకో దిశోఽహోరాత్రేఽర్ధమాసా మాసా ఋతవస్సంవత్సరో దివ్యగన్ధర్వా

౬॥ సూ. కార్యం బాదరిరస్య గత్యుపపత్తేః ॥ ౪-౩-౬ ॥

అర్చిరాదినైవ గచ్ఛతి విద్వాన్, అర్చిరాదిరమానవాన్తశ్చ గణ ఆతివాహికో విద్వాంసం బ్రహ్మ గమయతీ త్యుక్తం. ఇదమిదానీం చిన్త్యతే- కిమయమర్చిరాదికో గణః కార్యం హిరణ్యగర్భముపాసీనాన్నయతి - ఉత పర బ్రహ్మోపాసీనానేవ- అథ పరబ్రహ్మోపాసీనాన్, ప్రత్యగాత్మానం బ్రహ్మాత్మకతయోపాసీనాం, శ్చేతి విశయే- కార్యముపాసీనానేవ గమయతీతి బాదరిరాచార్యో మన్యతే. కుతః. అస్య - హిరణ్యగర్భముపాసీన స్యైవ గత్యుపపత్తేః. నహి పరిపూర్ణం సర్వజ్ఞం సర్వగతం సర్వాత్మభూతం పరం బ్రహ్మోపాసీనస్య తత్ప్రాప్త యే దేశాన్తరగతిరుపపద్యతే- ప్రాప్తత్వాదేవ. నిత్యప్రాప్తపరబ్రహ్మవిషయావిద్యానివృత్తిమాత్రమేవహి పరవిద్యాకార్యం. కార్యం తు హిరణ్యగర్భరూపం బ్రహ్మోపాసీనస్య పరిచ్ఛిన్నదేశవర్తి ప్రాప్యప్రాప్త్యర్థం గమనముపపద్యతే. అతోఽర్చిరాదిరాతివాహికగణస్తమేవ నయతి. ....

ప్వరసాద్వా ... ఆదిత్యశ్చన్ద్రమా ఇత్యాతివాహికా ఉచ్యన్తే- తఏవైతేఽర్చిరాదయః- తత్రాన్యానుక్తేయ క్రమప్రత్యభిజ్ఞానలిఙ్గాత్. *దేవానామేవమహిమానం గత్వా ఆదిత్యస్య సాయుజ్యం గచ్ఛతీతి దుహాత్ర సాయుజ్యప్రాప్తిరర్చిరాదీనాం దేవతాత్వే లిఙ్గం. అతో న తత్ర నేతృత్వనిరాపేక్షా- విద్యుత ఊర్ధ్వం చేతనలయాత దపేక్షా స్థితి తస్యాఉపరి వరుణాదేస్తేఽపూర్వపక్షం పరిసమాప్య సిద్ధాన్త ఉచ్యతే*వైద్యుతేనైవ తతస్తచ్ఛ్రుతేః. *ఆదిత్యాద్వైద్యుతం వైద్యుతాత్ పురుషో మానవ ఏత్య బ్రహ్మలోకాన్ గమయతీత్యమానవస్య పురుషస్య బ్రహ్మలోకగమయితృత్వం వైద్యుతస్యాఽపాదానత్వం చావగమ్యతే- అతో విద్యుదధిమానీ పురుషో వైద్యుతః- స ఏవ బ్రహ్మలోకాదర్వాచీనేషు లోకేషు నేతేతి ప్రతీతం- అతో నేతృన్తరనిరాకాఙ్క్షత్వాద్వరుణాదయః శ్రుతివాక్యోపర్యేవ వర్తతే- నతు తస్యాప్తి నేతృత్వమితి సిద్ధాన్తసూత్రం వర్ణయన్తి. అత్రోచ్యతే- ఆదిత్యాదధస్తాద్వరుణనివేశనస్య సిద్ధాన్తితత్వం తావదయుక్తం- పాఠక్రమార్థక్రమయోరుభయోరపి శ్రౌతక్రమబాధ్యత్వాత్. *స వాయుమాగచ్ఛతి తస్మై స తత్ర విజిహీతే యథా రథచక్రస్య ఖం తేనోర్ధ్వ ఆక్రమతే స ఆదిత్యమాగచ్ఛతీతి, *దేవలోకాదాదిత్యమితి, చ వాయోరనన్తరమాదిత్యస్య శ్రౌతక్రమప్రాప్తత్వాత్ తయోర్మధ్యే *స వాయులోకం స వరుణలోకం స ఆదిత్యలోకమితి పాఠక్రమానురోధేన వరుణనివేశనం హి శ్రౌతక్రమబాధితం స్యాత్. ఏతదుక్తం భవతి- వాయ్వాదిత్యయోర్మధ్యే, తటిదుపరి, చ వరుణనివేశనమర్థక్రమప్రాప్తమ్- తత్ర వాయ్వాదిత్యయోరర్థక్రమస్య శ్రౌతక్రమబాధితత్వాద్ బాధితార్థక్రమేణ తటిదుపరి వరుణనివేశనమేవాయుక్తమితి. కించ, - అర్థక్రమానుగృహీతపాఠక్రమేణ క్రమనిర్ణయోఽర్థక్రమస్యైవ ప్రాప్తి హేతుత్వాదర్థక్రమానువేన * స ఆదిత్యలోకం స చన్ద్రలోకం స ప్రజాపతిలోకమితి పాఠక్రమేణాదిత్యాదుపరి చన్ద్రనివేశనప్రసక్తిః *ఆదిత్యాచ్చన్ద్రమసమితి శ్రౌతక్రమవిరోధాత్ తదయుక్తమితి చేత్- పూర్వస్మాత్ శ్రౌతక్రమవిరోధాదా దిత్యాదూర్ధ్వం వరుణనివేశనమప్యయుక్తం. యదిత్యాదిత క్రమావిరోధాద్విద్యుత ఉపరి వరుణనివేశనమేవాయుక్తం- అతఏవ *తటితోఽధి సిద్ధాన్తసూత్రం నతు పూర్వపక్షవిషయం. అతఏవ *ఆతివాహికా ఇత్యాదిసూత్రద్వయమన్యకరణాన్తరం భవితుమర్హతీతి తస్య పరోక్తయోజనాఽనుపపన్నా. ....

ఆతివాహికాధికరణం సమాప్తమ్.

౬॥ సూ. కార్యం బాదరిరస్య గత్యుపపత్తేః॥ అవాన్తరసఙ్గతిమాహ (అర్చిరాదినైవేతి) (కార్యం హిరణ్యగర్భముపాసీనానితి) కార్యోపాసకస్య కార్యప్రాప్తిః, పరోపాసకస్య పరప్రాప్తిః, శ్చ తత్క్రతున్యాయసిద్ధా - అతః ఉపాసిత్రవిశేషేఽప్యస్తి ప్రాప్తిసద్భావాభావాత్, సంశయస్య ఉపాసిత్రభేదమూలత్వాత్, *స ఏనాన్ బ్రహ్మ గమయతీతి ఉపాసిత్రాణాం ప్రతిపన్నత్వాత్ ఉపాసీనానిత్యత్ర వ్యాఖ్యాతం. సంశయపక్షం సిద్ధాన్తసూత్రాద్వాక్యత్రయం. కిమర్చిరాదికో గణః కార్యం హిరణ్యగర్భముపాసీనాన్నయతి- ఉత పరం బ్రహ్మోపాసీనానేవ- ఉత పరం బ్రహ్మోపాసీనాన్, ప్రత్యగాత్మానం బ్రహ్మాత్మకతయోపాసీనాం, శ్చేతి. కిం పరబ్రహ్మణి ప్రాప్యే ఉత బ్రహ్మలోకశబ్దాద్యుపపద్యతే- నేతి. బ్రహ్మోపాసీనానామేవ గమయితృత్వే *తద్యథేత్యాది దుర్వచేమిత్యాదివాక్యసామఞ్జస్యమస్తి - నేతి. యదానోపపద్యతే- తదా కార్యముపాసీనానేవ నయేత్. యదా గతిర్బ్రహ్మలోకశబ్దాద్యుపపద్యతే, యదా చ *తద్యథేత్యాదివాక్యసామఞ్జస్యమస్తి- తదా బ్రహ్మోపాసీనానేవ నయేత్. యదా సామఞ్జస్యం నాస్తి- తదా పరం బ్రహ్మోపాసీనాన్, ప్రత్యగాత్మానం బ్రహ్మాత్మకతయోపాసీనాం, శ్చ నయేత్. ఉపాస్తిసమయేఽప్యవ్యయోర పరిచ్ఛిన్నహిరణ్యగర్భః (కార్యముపాసీనానిత్యాది) సర్వగత్వాద్బ్రహ్మణో ముక్తైస్తత్ప్రాప్తిర్వక్తవ్యం నత్వపరిచ్ఛిన్నత్వం. సర్వగత్వేఽపి దేశవిశేష ప్రాప్త్యా సేవజానాతి- నాన్యముపనయతి- సర్వేష్వపి నయసాక్షాత్కారం వక్తవ్యం- సర్వజ్ఞత్వాత్. క్వచిత్కల్యాణగుణపూర్తిః క్వచిదపూర్తిరితి నతద్గుణం వక్తవ్యం- సర్వతః పరిపూర్ణత్వాత్. సమ్యక్ సర్వవిశేష సమ్పాదనాయ నాన్యత్ర గన్తవ్యం- సర్వాత్మత్వాదివిశేషణానాం తాత్పర్యం. నిత్యప్రాప్తిశ్చేత్- ఉపాసనానైయర్థ్యమిత్యత్రాహ (నిత్యప్రాప్తైతి) ....

౭॥ సూ. విశేషితత్వాచ్చ॥ *పురుషోమానవపత్య బ్రహ్మలోకాన్గమయతీతిలోక [illegible]శబ్దేన బహులోకవిశేషవర్తినం హిరణ్యగర్భముపాసీనమేవామానవో గమయతీతి విశేష్యతే. కించ- *ప్రజాపతేస్సభాం వేశ్మ ప్రపద్య ఇతి కార్యస్య హిరణ్యగర్భస్య సమీపగమనమర్చిరాదినా గతోఽభిసన్ధత్తే. ..

నన్వేవం * తత్పురుషోమానవస్స ఏనాన్ బ్రహ్మ గమయతీత్యయం నిర్దేశో నోపపద్యతే- హిరణ్యగర్భనయనే హి స ఏనాన్ బ్రహ్మాణం గమయతీతి నిర్దేష్టవ్యం స్యాత్. అత ఆహ.

౮॥ సూ. సామీప్యాత్తు తద్వ్యపదేశః॥ *యో బ్రహ్మాణం విదధాతీతి హిరణ్యగర్భస్య ప్రథమజత్వేన బ్రహ్మసామీప్యాత్తస్య బ్రహ్మశబ్దేన వ్యపదేశ ఇతి గత్యనుపపత్తివిశేషణాదిభిరుక్తైర్హేతుభిర్నిశ్చీయత ఇత్యర్థః ....

అథ స్యాత్- అర్చిరాదినా హిరణ్యగర్భప్రాప్తౌ * ఏష దేవపథో బ్రహ్మపథ ఏతేన ప్రతిపద్యమానా ఇమం మానవమావర్తం నావర్తన్తే * తయోర్ధ్వమాయన్నమృతత్వమేతీత్యమృతత్వప్రాప్త్యపునరావృత్తివ్యపదేశో నోపపద్యతే - హిరణ్యగర్భస్య కార్యభూతస్య ద్విపరార్ధకాలావసానే వినాశశాస్త్రాత్, * ఆబ్రహ్మభువనాల్లోకాః పునరావర్తినోఽర్జునేతి వచనాద్ధిరణ్యగర్భం ప్రాప్తస్య పునరావృత్తేరవర్జనీయత్వాత్, ఇత్యత్రాహ.

౯॥ సూ. కార్యాత్యయే తదధ్యక్షేణ సహాతః పరమభిధానాత్ కార్యస్య బ్రహ్మలోకస్యాత్యయే తదధ్యక్షేణ- హిరణ్యగర్భేణాధికారికేణావసితాధికారేణ విమపా సహ స్వయమపి తత్రాధిగతవిద్యః అతః- కార్యాద్బ్రహ్మలోకాత్పరం బ్రహ్మ ప్రాప్నోతీత్యర్చిరాదినా గతస్యామృతత్వప్రాప్త్యపునరావృత్త్యభిధానాత్, * తే బ్రహ్మలోకే తు పరాన్తకాలే పరామృతాత్పరిముచ్యన్తి సర్వే ఇతి వచనాచ్చావగమ్యతే. ....

౧౦॥ సూ. స్మృతేశ్చ॥ స్మృతేశ్చాయమర్థోఽవగమ్యతే *బ్రహ్మణా సహ తే సర్వే సంప్రాప్తే ప్రతిసంచరే। పరస్యాన్తే కృతాత్మానః ప్రవిశన్తి పరం పదమితి. అతః కార్యముపాసీనమేవార్చిరాదికో గణో నయతీతి బాదరేర్మతమ్. ....

అత్ర జైమినిః పక్షాన్తరపరిగ్రహేణ ప్రత్యవతిష్ఠతే.

౭॥ సూ విశేషితత్వాచ్చ॥ *ఏతం బ్రహ్మలోకం న విన్దన్తీత్యాదిషు [illegible] తద్వ్యా[illegible] నచేత్యుక్తం బహువచనాన్తలోకశబ్దతాత్పర్యం ....

ఉత్తరసూత్రశఙ్కామాహ (నన్వితి)

౮॥ సూ సామీప్యాత్తు తద్వ్యపదేశః॥ (గత్యనుపపత్తివిశేషణాదిభిరితి) ఆదిశబ్దేన [illegible] కార్యకారణోపచార ఇత్యర్థః ....

ఉత్తరసూత్రశఙ్కామాహ (అథ స్యాదితి)

౯॥ సూ. కార్యాత్యయే తదధ్యక్షేణ సహాతః పరమభిధానాత్॥ అయమర్థః [illegible] ఇత్యత్రాహ (తే బ్రహ్మలోక ఇతి) *పరామృతాత్- పరామృతం ప్రాప్య [illegible] ఇతి పూర్వపక్షిణోఽభిప్రాయః ....

౧౦॥ సూ. స్మృతేశ్చ॥ *పరస్య- బ్రహ్మణః ....

(అత్రేతి) పక్షాన్తరపరిగ్రహేణ-పూర్వపక్షత్వపక్షాన్తరేణ. [illegible]

౧౧॥ సూ. పరం జైమినిర్ముఖ్యత్వాత్ ॥ పరం బ్రహ్మోపాసీనానర్చిరాదిర్నయతీతి జైమినిరాచార్యో మన్యతే. కుతః. (ముఖ్యత్వాత్) *తత్పురుషోఽమానవస్స ఏనాన్ బ్రహ్మ గమయతీతి బ్రహ్మశబ్దస్య పరస్మిన్నేవ బ్రహ్మణి ముఖ్యత్వాత్. ప్రమాణాన్తరేణ కార్యత్వనిశ్చయే సత్యేవ హి లాక్షణికత్వం యుక్తం. న చ గమనానుపపత్తిః ప్రమాణం - పరస్య బ్రహ్మణస్సర్వగతత్వేఽపి విశిష్టదేశగతస్యైవావిద్యానివృత్తిశాస్త్రాత్. యథా హి విద్యోత్పత్తిర్వర్ణాశ్రమధర్మశౌచాచారదేశకాలాద్యపేక్షా *తమేతం వేదానువచనేనేత్యాదిశాస్త్రాదవగమ్యతే- తథా నిశ్శేషావిద్యానివర్తనరూపవిద్యానిష్పత్తిరపి విశిష్టదేశగతిసాపేక్షేతి గతిశాస్త్రాదవగమ్యతే. విముక్తతాన్త్రిప్రతిషేధాదితు పూర్వమేవ పరిహృతం. యత్తు *బ్రహ్మలోకానితి లోకశబ్దబహువచనాభ్యాం విశేషణాత్ కార్యభూతహిరణ్యగర్భప్రతీతిరితి- తదయుక్తం-నిషాదస్థపతిన్యాయేన బ్రహ్మైవ లోకో బ్రహ్మలోక ఇతి కర్మధారయస్యైవ యుక్తత్వాత్, అర్థస్యైకత్వే నిశ్చితే బహువచనస్య *అదితిః పాశానితివదుపపత్తేః. పరస్య బ్రహ్మణః పరిపూర్ణస్య సర్వగతస్య సత్యసఙ్కల్పస్య స్వేచ్ఛాపరికల్పితాః స్వాసాధారణా అప్రాకృతాశ్చ లోకా నాత్యన్తాయ సన్తి- శ్రుతిస్మృతీతిహాసపురాణప్రామాణ్యాత్. ……

౧౨॥ సూ. దర్శనాచ్చ ॥ దర్శయతి చ శ్రుతిః మూర్ధన్యనాడ్యా నిష్క్రమ్య దేవయానేన గతస్య పరబ్రహ్మప్రాప్తిం *ఏష సంప్రసాదోఽస్మాచ్ఛరీరాత్సముత్థాయ పరం జ్యోతిరుపసమ్పద్య స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యత ఇతి. ……

యదుక్తం *ప్రజాపతేస్సభాం వేశ్మ ప్రపద్య ఇత్యర్చిరాది
నాగతస్య కార్యే ప్రత్యభిసన్ధిర్దృశ్యత ఇతి- తత్రోత్తరం.

౧౩॥ సూ. న చ కార్యే ప్రత్యభిసన్ధిః ॥ న చాయం ప్రత్యభిసన్ధిః కార్యే హిరణ్యగర్భే అపి తు పరస్మిన్నేవ బ్రహ్మణి- వాక్యశేషే *యశోఽహం భవామి బ్రాహ్మణానామితి తస్యాభిసన్ధాతుస్సర్వావిద్యావిమోకపూర్వకసర్వాత్మభావాభిసన్ధానాత్, *అశ్వ ఇవ రోమాణి విధూయ పాపం చన్ద్ర ఇవ రాహోర్ముఖాత్ప్రముచ్య । ధూత్వా శరీరమకృతం కృతాత్మా బ్రహ్మలోకమభిసమ్భవామీత్యభిసమ్భావ్యస్య బ్రహ్మలోకస్యాకృతత్వశ్రవణాత్, సర్వబన్ధవినిర్మోకస్య చ సాక్షాచ్ఛ్రవణాత్,. అతః పరమేవ బ్రహ్మోపాసీనమర్చిరాదిరాతివాహికో గణో నయతీతి జైమినేర్మతమ్. ……

ఇదానీం బాదరాయణస్తు భగవాన్ స్వమతేన సిద్ధాన్తమాహ

౧౧॥ సూ. పరం జైమినిర్ముఖ్యత్వాత్ ॥ (విద్యానిష్పత్తిః) విద్యా హి స్వరూపతః [illegible] శరీరస్థితి హేతురనువర్తతే తస్యాః- నిష్పత్తిః- కార్యకరత్వావస్థాపత్తిః, యద్వా - నిష్పత్తిః- నితరాం [illegible] సాఙ్గతిసాపేక్షేత్యర్థః. నిత్యత్వేఽపి కాలవిశేషాపేక్షావత్సర్వగతత్వేఽపి దేశవిశేషాపేక్షాయుక్తైతి భావః నిత్యము క్తతయా కాలవిశేషాపేక్షా న చేత్- శాస్త్రవైయర్థ్యం ప్రత్యక్షవిరోధశ్చ. ఉత్క్రాన్త్యనుపపత్త్యా న [illegible] చేత్. తత్రాహ (విముక్త ఇతి) (యత్త్విత్యాది) (నాత్యన్తాయ న సన్తి) న సన్తి- నిషేధప్రసక్తో నాస్తి సన్త్యేవ. అత్యర్థం సన్త్యేవేత్యర్థః. పరమవ్యోమకల్పాదీనాం హృదయగుహాదిస్థానపరత్వాహ [illegible] లోకవిశేషపరత్వోపనయ[illegible]- * [illegible] * హిరణ్మయే పరే కోశే విరజం బ్రహ్మ నిష్కలం । తచ్ఛుభ్రం జ్యోతిషాం జ్యోతిస్తద్యదాత్మవిదో విదురితి * తదక్షరే పరమే వ్యోమన్ ఇత్యాదిభిర్నిర్దిష్టస్య [illegible] ప్రమాణదార్ఢ్యం వివక్షితమ్. ……

౧౨॥ సూ. దర్శనాచ్చ ॥ ఉత్క్రాన్త్యాదిపూర్వకస్య [illegible] దేవయానేన ప్రాప్తిసిద్ధిః ……

ఉత్తరసూత్రం శఙ్కాపూర్వకమాహ (యదుక్తమితి)

౧౩॥ సూ. న చ కార్యే ప్రత్యభిసన్ధిః ॥ ఉపపాదకవాక్యబలాత్ పరస్మిన్నేవేత్యుక్తమ్. ……

౧౪॥ సూ. అప్రతీకాలమ్బనాన్నయతీతి బాదరాయణ ఉభయథా చ దోషాత్తత్క్రతుశ్చ॥ అప్రతీకాలమ్బనాన్- ప్రతీకాలమ్బనవ్యతిరిక్తాన్ నయత్యర్చిరాదిరాతివాహికో గణ ఇతి భగవాన్ బాదరాయణో మన్యతే. ఏతదుక్తం భవతి- కార్యముపాసీనాన్నయతీతి నాయం పక్షస్సమ్భవతి, పరమేవోపాసీనానిత్యయమపి నియమో నాస్తి, న చ ప్రతీకాలమ్బనానపి నయతి, అపి తు యే పరం బ్రహ్మోపాసతే, యే చాత్మానం ప్రకృతివియుక్తం బ్రహ్మాత్మకముపాసతే,- తానుభయవిధాన్నయతి - యే తు బ్రహ్మకార్యాన్తర్భూతనామాదికం వస్తు దేవదత్తాదిషు సింహాదిదృష్టివత్ బ్రహ్మదృష్ట్యా- కేవలం వా తత్తద్వస్తూపాసతే - న తాన్నయతి. అతః పరం బ్రహ్మోపాసీనాన్, నాత్మానం చ ప్రకృతివియుక్తం బ్రహ్మాత్మకముపాసీనాన్, న్నయతీతి. కుతః. (ఉభయథా చ దోషాత్) కార్యముపాసీనాన్నయతీతి పక్షే * అస్మాచ్ఛరీరాత్సముత్థాయ పరం జ్యోతిరుపసమ్పద్యేత్యాదికాః శ్రుతయః ప్రకుప్యేయుః- పరమేవోపాసీనానితి నియమే * తద్య ఇత్థం విదుర్యే చేమేఽరణ్యే శ్రద్ధా తప ఇత్యుపాసతే తేఽర్చిషమభిసమ్భవన్తీతి పఞ్చాగ్నివిదోఽర్చిరాదిగణో నయతీతి శ్రుతిః ప్రకుప్యేత్ - అతః ఉభయస్మిన్నపి పక్షే దోషః స్యాత్. తస్మాదుభయవిధాన్నయతీతి. తదేతదాహ (తత్క్రతుశ్చేతి) తత్క్రతుః - తథోపాసీనస్తథైవ ప్రాప్నోతీత్యర్థః. * యథాక్రతురస్మింల్లోకే పురుషో భవతి తథేతః ప్రేత్య భవతి * తం యథా యథోపాసత ఇతి న్యాయాత్, పఞ్చాగ్నివిదోఽప్యర్చిరాదినా గతిశ్రవణాత్, అర్చిరాదినా గతస్య బ్రహ్మప్రాప్త్యపునరావృత్తిశ్రవణాచ్చ. అత ఏవ తత్క్రతున్యాయాత్ప్రకృతివినిర్ముక్తబ్రహ్మాత్మకాత్మానుసన్ధానం సిద్ధం. నామాదిప్రాణపర్యన్తప్రతీకాలమ్బనానాం తూభయవిధశ్రుతిసిద్ధోపాసనాభావాద్, దవిమిశ్రోపాసనే తత్క్రతున్యాయా, చ్చార్చిరాదినా గతిర్బ్రహ్మప్రాప్తిశ్చ న విద్యతే. ....

తమిమం విశేషం శ్రుతిరేవ దర్శయతీత్యాహ.

౧౫॥ సూ. విశేషం చ దర్శయతి॥ * యావన్నామ్నో గతం తత్రాస్య యథా కామచారో భవతీత్యాదికా శ్రుతిర్నామాదిప్రాణపర్యన్తప్రతీకముపాసీనానాం గత్యనపేక్షం పరిమితఫలవిశేషం చ దర్శయతి. తస్మాదచిన్మిశ్రం కేవలం వాఽచిద్వస్తు బ్రహ్మదృష్ట్యా తద్వియోగేన చ య ఉపాసతే- న తాన్నయతి- అ

౧౪॥ సూ. అప్రతీకాలమ్బనాన్నయతీతి బాదరాయణ ఉభయథా చ దోషాత్తత్క్రతుశ్చ॥ ప్రతీకాలమ్బనవ్యతిరిక్తపదవహిఃపరం బ్రహ్మోపాసీనః- తం నయతీత్యంశాత్ జైమినిమతాత్ సిద్ధాన్తిమతస్య కో విశేష ఇత్యత్రాహ (ఏతదుక్తమితి) కార్యముపాసీనోఽపి ప్రతీకాలమ్బనః- నామాదిషు బ్రహ్మదృష్ట్యోపాసీనశ్చ ప్రతీకాలమ్బనః. (న చ ప్రతీకాలమ్బనానితి) అత్ర ప్రతీకాలమ్బనశబ్దో దృష్ట్యుపాసనపరమాహ- గోబలీవర్దన్యాయాత్. ప్రతీకాలమ్బనవ్యతిరిక్తేషు కేషాంచిదర్చిరాదిగతిర్జైమినినోక్తా- ప్రతీకాలమ్బనవ్యతిరిక్తత్వోపాధిర్యుక్తాన్ సర్వాన్నయతీతి సిద్ధాన్తిమతమితి విశేషః. (కార్యముపాసీనాన్నయతీతి నాయం పక్ష ఇతి) హిరణ్యగర్భోపాసీనానామర్చిరాదిగతిరనుపపన్నా- అర్చిరాదినా గతస్య పరబ్రహ్మప్రాప్తేః. న హి హిరణ్యగర్భోపాసకస్య పరబ్రహ్మప్రాప్తిః- యథోపాసనం హి ఫలం. తస్మాదర్చిరాదినా పరబ్రహ్మోపాసక ఏవ గచ్ఛతి- న కార్యోపాసక ఇత్యర్థః. ఉదాహృతశ్రుతివాక్యప్రతిపన్నయోరన్యతరస్య ప్రతీకాలమ్బనత్వాత్ * అప్రతీకాలమ్బనాన్నయతీతి ప్రతిజ్ఞానం వ్యాహతమిత్యత్రాహ (పఞ్చాగ్నీతి) తత్ర ప్రతిపన్నయోరుభయోరపి అప్రతీకాలమ్బనత్వం సాధయితుం సూత్రకారః * తత్క్రతుశ్చేత్యుక్తవానిత్యర్థః. * తద్య ఇత్థం విదుర్యే చేమేఽరణ్యే శ్రద్ధా తప ఇత్యుపాసత ఇత్యత్ర పఞ్చాగ్నివిద్యానిష్ఠస్యార్చిరాదిగతిశ్రవణా, త్తయా గతస్య బ్రహ్మప్రాప్త్యపునరావృత్తిశ్రవణాత్, ఫలస్య చ యథోపాసనభావిత్వా, దర్చిరాదినా బ్రహ్మప్రాప్తిఫలోపాసననిష్ఠః పఞ్చాగ్నివిద్యానిష్ఠో బ్రహ్మోపాసక ఏవ. తత్ర * తద్య ఇత్థం విదుః, యే చేమేఽరణ్యే శ్రద్ధా తప ఇత్యుపాసత, ఇతి విభాగాన్యథానుపపత్త్యా స్వాత్మవిశిష్టబ్రహ్మోపాసనం, బ్రహ్మాత్మకస్వాత్మోపాసనం, చేతి కల్ప్యం- బ్రహ్మప్రాప్త్యనుగుణత్వాత్, పృథఙ్నిర్దేశాన్యథానుపపత్త్యా, చేత్యర్థః. కే పునరత్ర ప్రతీకాలమ్బనా ఇత్యత్రాహ (నామాదీతి) ....

౧౫॥ సూ. విశేషం చ దర్శయతి॥ * యావన్నామ్నో గతం- దేవాదినామ్నో గోచర ఇత్యర్థః. * బ్రహ్మణా సహ తే సర్వ ఇత్యాదివచనం నార్చిరాదిగతపురుషవిషయం- అపి తు చతుర్ముఖలోకస్థయోగివిషయం. * తే బ్రహ్మలోక ఇతి- బ్రహ్మైవ లోకో బ్రహ్మలోకః. తత్ర వర్తమానాః- బ్రహ్మనిష్ఠాః పరాన్తకాలే - * అన్తకాలే చ మామేవేత్యుక్తచరమదేహావసానసమయే పరామృతాత్ - ప్రసన్నాద్బ్రహ్మణో హేతోస్సర్వే పరిముచ్యన్త ఇత్యర్థః. బ్రహ్మలోకశబ్దస్య కర్మధారయస్స్వతః ప్రాప్తః, వర్తమానశబ్దాధ్యాహారస్తుల్యః, అన్తకాలశబ్దస్య చరమదేహావసానపరత్వం స్మృతిప్రసిద్ధం,- అతోఽస్మిన్నేవ పక్షే స్వారస్యం. అధికరణార్థముపసంహరతి (తస్మాదితి) ... ...

పితుపరం బ్రహ్మోపాసీనా, నాత్మానం చ ప్రకృతివియుక్తం బ్రహ్మాత్మకముపాసీనా, నాతివాహికో గణో నయతీతి సిద్ధమ్...

కార్యాధికరణం సమాప్తమ్.

ఇతి శ్రీభగవద్రామానుజవిరచితే శారీరకమీమాంసాభాష్యే
చతుర్థస్యాధ్యాయస్య తృతీయః పాదః.

అత్ర పరేషాం పూర్వపక్షసూత్రాణ్యేవ సిద్ధాన్తసూత్రాణి. *పరం జైమినిరిత్యాదిసూత్రత్రయం పూర్వపక్షవిషయం. తత్తు సర్వాధికరణరీతివిరోధాత్సూత్రకారాభిప్రాయవిరుద్ధం. సత్యపి సిద్ధాన్తోపక్రమే ఽధికరణసిద్ధాన్తావసానత్వం సర్వత్ర దృష్టం- న తు పూర్వపక్షావసానత్వం. పరవిద్యాప్రకరణగతిశ్రవణసంస్తుత్యర్థమిత్యనుపపన్నం. అన్యఫలతయావగమ్యమానే నాన్యస్తుత్యనుపపత్తేః. గతిశ్చ సగుణవిద్యాఫలత్వేన మతా. యదుక్తం *ప్రజాపతేస్సభామిత్యత్ర కార్యప్రత్యభిసన్ధిరుపపద్యతే - *తేయదన్తరేతి పూర్వవాక్యవిచ్ఛేదాత్. ప్రకరణాద్ధి శ్రుతివాక్యే బలీయసీ ఇతి - తదయుక్తం- *యశోఽహం భవామి బ్రాహ్మణానామితి సర్వాత్మత్వకీర్తనాత్, సగుణబ్రహ్మణస్సర్వాత్మత్వకీర్తనానుపపత్త్యా, చ పరప్రకరణావిచ్ఛేద ఇతి యతః. న చ వాచ్యం సగుణేపి బ్రహ్మణి సర్వకామత్వాదివదుపాసనార్థం ప్రశంసార్థం వాతిదితి. అత్ర పూర్వాపరవాక్యయోః పరవిషయత్వేఽవగమ్యమానే మధ్యగతవాక్యస్య పదశ్రుతేర్వా అగ్నినాసిక్షేదితివదయోగ్యార్థత్వేన దుర్బలత్వాత్, ప్రజాపతిశబ్దస్య పరవిషయత్వేపి *ప్రజాపతిశ్చరతి గర్భే అన్తరితివత్ప్రయోగోపపత్తేః, పరవిషయత్వే కార్యవిషయత్వయోరేకవాక్యత్వానుపపత్త్యా వాక్యభేదకల్పనప్రసఙ్గాత్, ఏకవాక్యత్వే సమ్భవతి వాక్యభేదాయోగాచ్చ ప్రత్యభిసన్ధిరనుపపన్నః. పరబ్రహ్మణ ఏవ నిరవధికకల్యాణగుణకస్య సర్వాన్తరాత్మత్వాత్సర్వాత్మత్వకీర్తనస్య ప్రశంసార్థత్వమప్యయుక్తం. యదప్యుక్తం- విభోర్గన్తవ్యత్వానుపపత్తిః, భాగితేన ప్రదేశాన్తరగమనవత్ ప్రయసో వక్త్యాద్యవస్థాపత్తివత్ ...ంశభేదేనావస్థాభేదేన వా గన్తవ్యత్వాయోఽనుపపన్నః- నిరంశత్వాదవస్థాభేదశూన్యత్వాచ్చ బ్రహ్మణః, గన్తుశ్చ జీవస్య బ్రహ్మావయవత్వే తద్వికారత్వే చ తత్ప్రహాణేన స్థిత్యభావాత్ ... మనసమయుక్తం, మధ్యమపరిమాణత్వే ఽనిత్యత్వాదణుత్వే కృత్స్నశరీరవేదనానుపపత్తేః వ్యాపిత్వే గత్యనుపపత్తేశ్చ సమ్యగ్గమనం, సంసారాత్మనః పారమార్థ్యే బన్ధాదనిర్మోక్షః మోక్షే స్వరూపనాశ, ఇత్యాదితర్కబలాత్ *పరం జైమినిరిత్యాదిసూత్రాణాం పూర్వపక్షవిషయతేతి. తదప్యయుక్తం- గ్రామాదిగతేరివ బ్రహ్మసంయోగార్థత్వాభావాదచిరాదిగతేః. నిశ్శేషప్రతిబన్ధనివృత్తస్వర్ధామాసా. తస్యాశ్చ కాలాపేక్షా ... యుజ్యతే. *యావన్న విమోక్ష్య ఇతి కాలాపేక్షాప్యుపలభ్యతే పరిమాణవికల్పేన గమనానుపపత్తిరపరవిద్యాఫలత్వేపి ప్రసజేదితి స్వవ్యాఘాతః. న చ గతేర్మిథ్యాత్వేన తత్రోపపత్తిః- విభుత్వస్య గతిమాత్రవిరోధిత్వాత్. సత్యగమనస్యైవ విభుత్వవిరోధీతి చేన్న- దృష్టాన్తాభావాద్వ్యాప్త్యసిద్ధేః. విభుత్వగత్యోర్విరోధో నామ నియమేన భిన్నాధారత్వలక్షణః. తదర్శనే యత్ర విభుత్వాభావః- తత్రైవ సత్యగతిదర్శనాద్విరోధో నిశ్చయేత. న చ విభుత్వాన్నాశ్రయఘటాదివిషయం గమనం సత్యత్వే సత్యం - తస్మాద్గతిమాత్రం విభుత్వవిరోధీతి స్వవ్యాఘాతో దుస్తరః. అణుత్వే కృత్స్నదేహవేదనానుపపత్త్యాపత్తిరుల్కావ్యాఘాతః. తత్రాపి వ్యాప్తపక్షకృత్స్నవేదనసై ... త్వనిరోధ ఇతి చేత్. పూర్వవద్దృష్టాన్తాభావాద్వ్యాప్త్యసిద్ధేః. ప్రభాప్రభావన్న్యాయేనానుపపత్తిరపి నాస్తీతి ప్రాగేవోక్తం. సంసారిత్వస్య పారమార్థ్యేపి స్వరూపత్వాభావాదణుమోక్షే స్వరూపనాశానవస్థా ... యత్తు సంసారస్య కర్మనిమిత్తత్వే- సాక్షాత్పరాధసమ్భవా, తన్నివృత్త్యశక్తిసమ్భవా, త్వనిశ్చిత కర్మక్షయానుపపత్త్యాదిజల్పితం- తత్ *జ్ఞానాగ్నిస్సర్వకర్మాణి భస్మసాత్కురుత ఇతి శాస్త్రబలాత్, ఈశ్వరప్రసాదద్వారేణైవ కర్తనీయత్వాన్నోపపన్నం. యాతుస్స్వపక్షే మోక్షోపపత్తిః- సా చ ప్రాగేవ ధ్వస్తా. *అప్రతీకాలమ్బనానితి పృథగధికరణ యన్ని - సగుణబ్రహ్మవ్యతిరిక్తవికారాలమ్బనాః ప్రతీకాలమ్బనాః. తేషాం పితృయాణతృతీయస్థానసమ్బన్ధాభావాత్, ప్రతీకవిశేషణత్వేన బ్రహ్మణోఽప్యుపాసితత్వాత్, *రయిరమేవైత్యత్ర తేషాముపపాదానాత్, సర్వాణ్యేవ కారాలమ్బనాని సమానవత్ బ్రహ్మలోకం నయతీతి పూర్వపక్షం కృత్వా- ప్రతీకాలమ్బనాన్ నయతి, తద్వ్యతిరిక్తాన్వికారాలమ్బనాన్నయతీ, త్యుభయథా ఽభ్యుపగమేపి దోషాభావాదితి బాదరాయణ ... తత్ర తావదధికరణభేదోఽనుపపన్నః. త్రిభిస్సూత్రైర్విచారే జైమినిపక్షస్య సిద్ధాన్తత్వైకదేశమతత్వాత్, *అప్రతీకాలమ్బనానిత్యస్య సాఙ్క్షిప్తసిద్ధాన్తపరత్వా, దధికరణభేదానుపపత్తిః. *ఉభయథా చ దోషాదితి వక్ష్యమాణత్వాద్ దోషాదితి పదమనుపపన్నం. *ఉభయథా దోషాదిత్యర్థాన్తరం వ్యంచ - స్వపక్షే దోషాభావమాత్రమపి పరపక్షే దోషోద్ఘాటనం హి స్వపక్షదార్ఢ్యహేతుః.——— అపరే తు *సామీప్యాత్తు తద్వ్యపదేశ ఇత్యన్తం పూర్వపక్షముక్త్వా సిద్ధాన్తం వక్తుమన్తరాదిజ్ఞాస్యపరం *కార్యాత్యయ ఇత్యేతద్వ్యాచక్షతే - కార్యబ్రహ్మప్రాప్తానాం పునరావృత్తిరస్తి- *తేషా మిహ న పునరావృత్తిరితి వాజసనేయకే ఇహశబ్దశ్రవణా, త్తస్య కల్పవిషయత్వా, త్కల్పాన్తరే చావృత్తిరితి పూర్వపక్షం కృత్వా *స్వభావేన సర్వే పదితి స్వభావస్యైవ సర్వకల్పానామితి శాస్త్రార్థత్వాదితి చ, దర్శనాదావృత్తిస్స్యాత్ - ఇహ స్యాదితి వాక్యభేదప్రసఙ్గాత్, *ఏతయా యా ... ద్యనావృత్తిమన్వయావగతే పునరిత్యుక్త ... ప్రసఙ్గా, చ్చ కార్యబ్రహ్మప్రాప్తానామపి నావృత్తిరితి - అతస్తత్ప్రాప్యస్య కార్యాత్యయకదధ్యక్షేణ సహ పరబ్రహ్మప్రాప్తిరిత్యేకం నిర్ణయః. *పరం జైమి

నిరతి కార్యోక్తస్య కార్యపక్షస్య సిద్ధాన్తయూపాః. తత్ర చాప్రతీకాలమ్బనాన్ - ప్రతీకాలమ్బనవ్యతిరిక్తాన్ కార్యబ్రహ్మోపాసకాన్, పర
బ్రహ్మోపాసకాంశ్చ నయతి. హిరణ్యగర్భోపాంధవిష్యామీతి ప్రవృత్తాః కార్యబ్రహ్మోపాసకాః. ఉభయేషామప్యర్చిరాదిమార్గేణ గతిః- *త
యోర్ధ్వమాయన్నమృతత్వమేతి శ్రుతేః, పఞ్చాగ్నివిద్యా పఞ్చాగ్నివిద్యయోః కార్యబ్రహ్మోపాసకస్యార్చిరాది శ్రవణాత్,. కార్యబ్రహ్మవిదః క్రమ
ముక్తిః - అతో నావృత్తిః. పరబ్రహ్మవిదస్తు సద్యోముక్తిః. అర్చిరాదినా సత్యలోకమతిక్రమ్య కారణే బ్రహ్మణి సూక్ష్మదేహస్య కరణానాం చ ప్రవిల
య ఇతి *పరం జైమినిరిత్యనేన న విరోధః. బ్రహ్మణో విభుత్వేపి కార్యమణ్డలాతిక్రమరూపా గతిః. జీవస్య స్వాభావిక [illegible] గమనమేవ గతిరితి సిద్ధాన్త
యన్తి. తత్ర హిరణ్యగర్భం ప్రాప్తానాం సర్వేషామపునరావృత్తిశ్చ వక్తవ్యా- బ్రహ్మలోకగతానాం శ్వేతమహర్షిప్రభృతీనాం పునరావృత్తిస్మరణాత్. త
త్ర జ్ఞానినామపునరావృత్తిశ్చేత్- అభిమతా. యస్తు హిరణ్యగర్భోపాంధవిష్యామీతి కార్యబ్రహ్మోపాసీనానామర్చిరాదిగత్యా తత్ప్రాప్తిః - తద
యుక్తం- హిరణ్యగర్భస్యైవ [illegible] తదుపాసకానామమృతత్వప్రాప్త్యభావాదేవార్చిరాదిగత్యనుపపత్తేః. తస్య చ కార్యత్వేన [illegible] త్వాదుపా
స్యత్వాదిదమనుపపాదితం- అతస్తదుపాసకానామప్రతీకాలమ్బనత్వమయుక్తం. జాపకోపాఖ్యానే బ్రహ్మకాయం ప్రవిశతో జాపకస్య [illegible]
యానిష్ప్రాప్తస్య మూర్ధన్యనాడ్యా నిష్క్రమణాభావాదర్చిరాదిగత్యభావః [illegible]. *అథవా నేచ్ఛసే తత్ర బ్రహ్మకాయనివేశనం । ఉత్క్రామ [illegible]
మార్గస్థశ్శీఘ్రభూతో నిరామయ ఇతి బ్రహ్మకాయనివేశనమనిచ్ఛతో [illegible] హిరణ్యగర్భం ప్రాప్నువతో నార్చిరాదిగ
తిః. అర్చిరాదినా ప్రాప్యత్వం చ న చతుర్ముఖలోకస్యోపపద్యతే- నారదాదీనామాదిత్య[illegible] బ్రహ్మలోకగమనదర్శనాత్, *ఊర్ధ్వమేకః స్థితస్తేషాం
భిత్త్వా [illegible] కపాలం [illegible] వృత్తిమాస్థాయ [illegible] *ఆద్యన్తు [illegible] దర్శనాత్, బ్ర
హ్మణ్యతిదావరకార్యహిరణ్యగర్భత్వాదవ్యక్తాక్షరతమసాం, చ. సహైతేనాపి [illegible] శ్రూయతే- *[illegible] కపాలం [illegible]
త్యభిధాయ పృథివ్యాదిభేదనప్రతిపాదనస్య [illegible] దావరణవిషయతాయా అవశ్యనీయత్వాత్. జాపకోపాఖ్యానే *ద్వావేవ [illegible]
త్రిదివం [illegible] ప్రాప్యస్య పరమస్థానస్య గుణత్రయాతీతత్వాభిధానాత్, *[illegible] ప్రతిపాదనాత్, బ్ర
హ్మలోకస్య చ ప్రాకృతత్వేన గుణత్రయాతీతత్వాయోగాత్, ద్విపరార్ధావసానత్వేనాకాలత్వాయోగాత్, అత ఏవ *[illegible]
మరత్వశ్రవణవిరోధా, చ్చతమస పరత్వాద్యయోగా, చ్చ న చతుర్ముఖలోకోర్చిరాదిప్రాప్యః. కార్యబ్రహ్మోపాసకాన్ పరబ్రహ్మోపాసకాం
శ్చ నయతీత్యుభయథా [illegible] వ్యాఖ్యానమనుపపన్నం - ఏవముభయథాభావవివాదో మాభూత్. [illegible] *కారణం [illegible]
షిధ్యతే. క్రమముక్తిపక్షేపి గమనవిరోధ ఇతి చేన్న- అర్చిరాదిగ [illegible] త్వాత్. *సహ [illegible]
క్రమేణ గమయతీతి. హిరణ్యగర్భాదీనాం మోక్షప్రదత్వాభావాదేవ [illegible] పాసకానామర్చిరాదిగత్యయోగా [illegible]
సకస్యాప్యర్చిరాదిగత్య [illegible] పఞ్చాగ్నివిద్యాదికం ప్రమాణమితి చేన్న - కారణత్వ [illegible] ప్రతిష్ఠాపక [illegible]
సతస్యాప్యుపాస్యసమర్పకశబ్దస్య కార్యపరత్వాసిద్ధేః [illegible] కారణత్వ [illegible]
అన్యత్వాపత్తేః- కార్యం బ్రహ్మ హిరణ్యగర్భలోకః- *పరం చాపరం చ [illegible] *స సామభిరున్నీయతే బ్రహ్మలోకమితి ప్రయోగదర్శనాత్, సర్వ
గతస్య పరబ్రహ్మణో గన్తవ్యత్వాయోగాత్, పఞ్చాగ్నివిద్యాయాం ప్రదర్శిత [illegible] దర్శనా, ద్ధిరణ్యగర్భసామీప్యేన [illegible]
వాద్యతోప్యుపపత్తే, [illegible] ప్రాప్తి [illegible] బ్రహ్మ [illegible] హిరణ్యగర్భస్య [illegible] ప్రాప్యత్వే [illegible]
యుక్తీనాం సత్త్వాత్, [illegible] చతుర్ముఖ [illegible] బ్రహ్మలోకే [illegible] హిరణ్యగర్భ [illegible] సిద్ధాన్త [illegible]
చతుర్ముఖలోకప్రాప్తిరేవ విద్యాఫలం- తత్ర ప్రవిశ్య [illegible] బ్రహ్మలోకప్రా
ప్త్యనన్తరమేవ బ్రహ్మణి లయం- [illegible] బ్రహ్మలోకేనేపరాన్తకాలే [illegible]
జైమినేరభిప్రాయ ఇతి [illegible] భవతి. *అప్రతీకాలమ్బనాన్ [illegible] దేవయానేన బ్రహ్మలోకం [illegible]
నేతి చిన్తా. తత్ర దేవయానేన గతాంస్సర్వానమానవః పరం బ్రహ్మ హిరణ్యగర్భం [illegible] *[illegible] దేవానాము [illegible]
మర్త్యానామితి మార్గద్విత్వం ప్రతిజ్ఞాయ *అథ [illegible] లోకం జయ [illegible] ప్రాప్తి [illegible]
తద్వ్యక్తి [illegible] సర్వోపాసకానాముత్తరమార్గస్య [illegible] బ్రహ్మవిదాం [illegible] శ్రవణాత్, *[illegible] బ్రహ్మ
లోకానభి [illegible] బ్రహ్మవిత్త్వ [illegible] పఞ్చాగ్నివిత్ప్రభృతి [illegible] బ్రహ్మ [illegible] గమన [illegible]. *[illegible]
మర్చిషమభిసమ్భవన్తీత్యాదివిద్యా [illegible] దేవయాన శ్రవణాత్, *విద్యయా తదారోహన్తి [illegible] బ్రహ్మలోకప్రాప్తి
శ్రవణాచ్చ సర్వోపాసకానాం దేవయానప్రాప్తిసిద్ధౌ [illegible] దేవయానేన గతాన్ సర్వానమానవో బ్రహ్మ గమయ
తీతి [illegible] *యావదాత్మా [illegible] గతమిత్యాదిభిః ప్రాప్తా బ్రహ్మలోకస్య దేవయానాపేక్ష [illegible] దేవయాన
[illegible] పఞ్చాగ్నివిత్ప్రభృతీనామపి బ్రహ్మలోకప్రాప్తతయా ప్రమాణసిద్ధానాం [illegible] తదేవ - [illegible]
[illegible] బ్రహ్మవిదామపి [illegible]- ఏవముభయథాభావేదోషాభావాత్, సర్వేషాం బ్రహ్మప్రాప్తౌ బ్రహ్మకర్తృస్య కార్యవచనత్వే పరవచన
త్వే [illegible] బ్రహ్మవిదామితరతుల్యఫలత్వమితరేషాం బ్రహ్మవిత్తుల్యఫలత్వం, చేతి దోషప్రసక్తాత్, తత్క్రతున్యాయవిరోధాత్. అ
[illegible] దేవయానేన బ్రహ్మలోకగతేష్వ బ్రహ్మవిదో న బ్రహ్మ గమయతి- బ్రహ్మవిదస్తు గమయతి. అబ్రహ్మవిదోపి తత్ర లబ్ధజ్ఞానాశ్చేత్ - క్రమేణాము

వ్యస్తై-యథా పఞ్చాగ్నివిదః, యథా చ చిత్యాగ్నివిద, ఇతి సిద్ధాన్తయన్తి. అత్ర బ్రూమః- కార్యం బ్రహ్మ బ్రహ్మలోకః- చతుర్ముఖభవనం బ్రహ్మేత్య యుక్తం- తస్యాపి స్రష్ట్రత్వశ్రవణానవారితేన కార్యబ్రహ్మత్వస్యావగమాత్. న చ తత్ర బ్రహ్మగుణానాం జ్ఞానసత్యత్వాదీనాం నిత్యానిరస్తప త్వాత్పరమాత్మత్వం - వేదాపహారాదిషు జ్ఞానశక్త్యైశ్వర్యాదీనాం పరిమితత్వదర్శనాత్, యోగాదినా భగవత్సాక్షాత్కారత్వత బాహితపర్గ శక్తిత్వదర్శ నా. ఉభయథాపి నాస్వరూపేణోపాస్యత్వావగమా, చ్చ. * బ్రహ్మ విశ్వసృజస్స్వయమమ్భః ప్రజాపతిస్సంవత్సర ఇతి, *సంవత్సరోసావాదిత్యో య ఏష ఆదిత్యే పురుషస్స పరమేష్ఠీ బ్రహ్మాత్మేత్యా, దిశ్రుతయస్తు బ్రహ్మాణ్డోదరవర్తితద్విభూతివిశేషనిర్వాహకత్వాభిప్రాయతయా న నిరస్తనిశ్శేషైశ్వర్యే ప్రమాణం. * హిరణ్యగర్భస్సమవర్తతాగ్రే ఇత్యాద్యపూర్వం త్వాకాశప్రాణాదివాక్యతుల్యన్యాయత్వాదుపపత్త్యన్తరైశ్చ పరమపురుషపరమితి సమర్థితం. అపరేషాం ప్రతిజ్ఞేపెదస్మిన్నైర్యాసన్యాయె ద్దేవయానమార్గస్య చతుర్ముఖలోకప్రాప్తిహేతుత్వమయుక్తమితి తన్నసిద్ధాన్తే ఽనుసన్ధేయం. ప్రాదనదీవ్యస్య సంస్థానాదియోగో న చతుర్ముఖలోకత్వే ప్రమాణం- తలవకారసామ్ని *స తమాహ బ్రహ్మలోక ఇత్యుపక్రమ్య * ఉత పరస్మాదుతాపరస్మాత్పరస్యతీ యాంపఖవా చతుర్థాత్ । సహస్రస్థూణే విమితే దృఢ ఉగ్రే యత్ర దేవానామధిదేవ ఆస్త ఇతి చతుర్ముఖలోకాత్పరతః పరత్ర సహస్రస్థూణాదివిశిష్టస్థానవిశేషావగమాత్. అతస్సత్యలోకచతుర్ముఖయోర్దేవయానప్రాప్యత్వపరబ్రహ్మత్వాభావాత్ చతుర్ముఖలోకే గుణాష్టకావిర్భావ, అప్రళయాన్ముక్తానాం తత్రావస్థానం, తతః పరమాకాశప్రాప్తి, రిత్యనుపపన్నం. అనన్తరం చాబ్రహ్మవిదోపి దేవయానేన గచ్ఛన్తీతి న యుక్తం- *సఏనాన్ బ్రహ్మ గమయతీతి దేవయానగతానామవిశేషేణ బ్రహ్మప్రాప్తిశ్రవణాత్. న పఞ్చాగ్నివిదాం బ్రహ్మప్రాప్తిశ్రవణం * సఏనానితి వాక్యసఙ్కోచకం- తేషామబ్రహ్మవిత్త్వే ప్రమాణాన్తరాభావాత్, దేవయానగతిశ్రవణేనైవ తత్రాపి బ్రహ్మవేదనస్య కల్ప్యత్వాత్,. చిత్యాగ్నివిదాం ప్రకరణే దేవయానశ్రవణం ప్రాసఙ్గికమిహ నసనయాత్పరవిద్యాప్రకరణాన్వయిస్యాత్,. * తే నైతి బ్రహ్మవిత్పుణ్యకృత్తైజసశ్చేత్యత్ర బ్రహ్మవిద ఏవ పదాన్తరవిశేష్యత్వసమ్భవాత్ తదపి నాబ్రహ్మవిదాం దేవయానగతౌ ప్రమాణం. *ద్వే సృతీ అశృణవమిత్యత్ర ద్విత్వావధారణమపి నాస్మిన్నర్థే ప్రమాణం- * అథ యే యజ్ఞేన దానేనేతి వాక్యస్య పరవిద్యావ్యతిరిక్తశ్రేయః ప్రదర్శనార్థత్వసమ్భవాత్. ఏవం సర్వత్ర బ్రహ్మవేదనకల్పన, ప్రకరణోత్కర్ష, సామానాధికరణ్య, ప్రదర్శనార్థత్వా, దిభిర్నిర్వాహసమ్భవాన్న కాచిదపి శ్రుతిరబ్రహ్మవిదాం దేవయానగమనే ప్రమాణం. అత ఏవ దేవయానగతానా మ్పునరావృత్తి- న వేతిచిన్తా నిరవకాశా. హిరణ్యగర్భమేవాపరం బ్రహ్మమన్వానస్య - నాబ్రహ్మవిదాం పరబ్రహ్మప్రాప్తి, స్తత్ర గుణాష్టకావిర్భావా ద్బ్రహ్మసమానభోగః, తత్ర పరబ్రహ్మప్రాప్తానామపునరావృత్తి, రితి సర్వమిదమనుపపన్నం-అబ్రహ్మవిదాం శ్వేతమహాభిషప్రైవత ప్రభృతీనాం బ్రహ్మసభాయామానికా ప్రతిపాదనాత్, క్షుత్పిపాసాశోకాద్యభిభవపునర్జన్మప్రతిపాదనా, చ్చ. శ్వేతాదీనామబ్రహ్మవిత్త్వం చ పునరావృత్త్యైవ సిద్ధం. న స్వబ్రహ్మవిదాం దేవయానేన పరబ్రహ్మప్రాప్తిరేవ నివార్యతే, న తు పరబ్రహ్మప్రాప్తిమాత్రం. అమానవేన నయనం దేవయానగత బ్రహ్మవిదామేవ- నాన్యేషాం. అమానవనీతానామేవ అపునరావృత్తిః- నాన్యేషాం బ్రహ్మప్రాప్తానాం. అతస్సర్వముపపన్నమితి. నైవం- *నాన్యః పన్థా అయనాయ విద్యత ఇతి బ్రహ్మవిద్వ్యతిరిక్తానాం బ్రహ్మప్రాప్తినిషేధాత్. తత్రాప్యబ్రహ్మవిదాం దేవయానేన బ్రహ్మప్రాప్తిర్నిషిధ్యతే - న బ్రహ్మప్రాప్తిమాత్రమితిచేత్. తర్హ్యబ్రహ్మవిత్తయాభిమతానాం పఞ్చాగ్నివిదాం దేవయానగతిర్న స్యాత్. యద్యుచ్యేత - విశిష్టమిహ నిషేధ్యం- అబ్రహ్మవిదాం దేవయానవిశిష్టబ్రహ్మప్రాప్తిర్నాస్తీతి. తస్మాదబ్రహ్మవిదాం బ్రహ్మప్రాప్తివిధురదేవయానగతి, ర్దేవయానగతివిధురబ్రహ్మప్రాప్తి, శ్చోపపద్యత ఇతి. తదయుక్తం- *అయనాయేత్యేతావన్మాత్రస్య శ్రుతత్వాత్, దేవయానేన బ్రహ్మణ ఇత్యధ్యాహారప్రసఙ్గా, చ్చ. నను నాధ్యాహారాపేక్షా- అయనం చేత్- దేవయానపూర్వకం బ్రహ్మకర్మకం చ వివక్షితమితిచేన్న-త్వయా దేవయానవిధురబ్రహ్మప్రాప్తే, ర్బ్రహ్మప్రాప్తివిధురదేవయానగతే, శ్చాభ్యుపగతత్వాత్. కిఞ్చ- అయనశబ్దస్య కస్సఙ్కోచః- యేన విశిష్టాయనవిషయో శ్రియేత. అబ్రహ్మవిదాం దేవయానగమనశాస్త్రం, బ్రహ్మప్రాప్తానాం కేషాంచిత్పునరావృత్తిశాస్త్రం, చేతిచేన్న - తయోస్తద్విషయత్వేఽయనశబ్దసఙ్కోచః - తత్సఙ్కోచేన తయోస్తద్విషయత్వమిత్యన్యోన్యాశ్రయప్రసఙ్గాత్. తస్మాద్యస్మిన్మతే శ్రుత్యసఙ్కోచః శాస్త్రద్వయార్థవత్త్వం చ- తదేవోపపన్నమితి తావకః పక్షోఽనుపపన్నః. కిఞ్చ- స్వైరిత్వైరధికరణభేదో వ్యక్తః. తదయుక్తం- సూత్రకారశైలీవిరోధాత్. అస్మింశ్చాస్త్రే సర్వత్ర బాదరాయణకీర్తనస్య బుద్ధ్యన్తరమతవ్యావృత్తి విషయమూలత్వం తావద్దృశ్యతే- *తదుపర్యపి బాదరాయణస్సమ్భవాదిత్యత్ర కర్మకాణ్డదేవతాధికరణప్రసిద్ధజైమినిమతాద్వైషమ్యవివక్షయా బాదరాయణకీర్తనం దృష్టం, *మధ్వాదిష్వసమ్భవాదనధికారం జైమినిః *భావం తు బాదరాయణోఽస్తి హి, *ధర్మం జైమినిః * పూర్వం తు బాదరాయణః, *శేషత్వాత్పురుషార్థవాదో యథాన్యేష్వితి జైమినిః * అధికోపదేశాత్తు బాదరాయణస్యైవం తద్దర్శనాత్, *పరామర్శం జైమినిః * అనుష్ఠేయం బాదరాయణ, స్సామ్యశ్రుతే, రిత్యధికరణేషు పూర్వసూత్రోపన్యస్తబుద్ధ్యన్తరమతవ్యావృత్త్యర్థత్వం బాదరాయణకీర్తనస్య దృష్టం,. యత్ర బుద్ధ్యన్తరమతముత్కీర్తితం- తత్ర న బాదరాయణకీర్తనం దృష్టం - యథా * అనుస్మృతేర్బాదరిః, * సమ్పత్తేరితి జైమినిః, *సుకృతదుష్కృతే ఏవేతి తు బాదరిః, *అవస్థితేరితి కాశకృత్స్నః, *తద్భూతస్య తు నాతద్భావో జైమినేరపి, * ఆర్త్విజ్యమిత్యౌడులోమి, రిత్యాదిషు,. బుద్ధ్యన్తరాణాం మిథో విరుద్ధమతకీర్తనస్థలేషు సాక్షాత్కారాత్ బాదరాయణమతస్య పృథక్కీర్తనాభావశ్చ దృష్టః- *ప్రతిజ్ఞాసిద్ధేర్లిఙ్గమాశ్మరథ్యః *అవస్థితేరితి కాశకృత్స్నః, *చరణాదితి చేన్నోపలక్షణార్థేతి కార్ష్ణాజినిః *సుకృతదుష్కృతే ఏవేతి తు బాదరిః, *స్వామినః ఫలశ్రుతేరిత్యాత్రేయః *ఆర్త్విజ్యమిత్యౌడులోమిః, ఇత్యాదిషు సూత్రేషు,. అతో బాదరాయణకీర్తనం బుద్ధ్యన్తరమతవైషమ్యప్రదర్శనార్థం. ఉభయశబ్దశ్చోపన్యస్తాకారద్వయపరో దృష్టః- *ఉపపూర్వమపి త్వేకే *బహిస్తూభయథాపి, *అభావం బాదరిః *భావం జైమినిః *ద్వాదశాహవదుభయవిధం, మితి చ. ఏవముభయశబ్దస్యోక్తమతద్వయవ్యావృత్త్యర్థత్వదర్శనా, త్సావకాశ

జాతత్వస్య బుభుత్స్యతయా తస్య ప్రదర్శనార్థత్వాత్, అతఏవతత్రోపక్రమస్యనవ్యాపృతత్వాయోగాత్, ఛాన్దోగ్యశిరస్కవిచారాస్పదైకార్థవిషయత్వం కార్యంబాదరిరిత్యాదిసూత్రసముదాయస్యస్వరసతః ప్రతిపన్నమితియుక్తైకాధికరణ్యం. దర్శనాచ్చేతిసూత్రే తయోర్ధ్వమాయన్ తస్య శావతలివివాక్యంఇతరత్రైరుదాహృతం. తతోపి పరంజ్యోతిరుపసమ్పద్యేతివాక్యోదాహరణంనఫలం - అస్యవాక్యస్యసాక్షాన్మోక్షపరత్వసమ్ప్రతిపత్త్యా క్రమముక్తివిషయత్వేననిర్వాహస్యానుపపన్నత్వాత్, తత్రచశరీరాదుత్థానశ్రవణేనార్చిరాదిగతివిషయత్వస్యదురపహ్నవత్వాత్, చ. ....

కార్యాధికరణంసమాప్తమ్.

ఇతి శ్రీహారీతకులతిలకవాగ్విజయిసూనునా శ్రీరఙ్గరాజదివ్యాజ్ఞాలబ్ధవేదవ్యాసాపరనామధేయేన
శ్రీమద్వరదాచార్యపాదసేవాసమధిగతశ్రీమద్భగవద్రామానుజవిరచితశారీరకమీమాంసాభాష్యహృదయేన
శ్రీసుదర్శనసూరిణావిలిఖితాయాం శ్రుతప్రకాశికాయాం చతుర్థస్యాధ్యాయస్య తృతీయఃపాదః.

శ్రీమతేరామానుజాయనమః.

సముదితాధికరణసఙ్ఖ్యా- ౧౫౦.— సముదితసూత్రసఙ్ఖ్యా-౫౨౨.

శ్రీమచ్ఛ్రుతప్రకాశికాయుక్తశ్రీభాష్యమ్.

చతుర్థాధ్యాయే— చతుర్థః పాదః.

సమ్పద్యావిర్భావాధికరణమ్.

సమ్పద్యావిర్భావస్స్వేనశబ్దాత్ ॥

పరం బ్రహ్మోపాసీనానాం, ఆత్మానం చ ప్రకృతివియుక్తం బ్రహ్మాత్మకముపాసీనానాం, అర్చిరాదినా మార్గేణాపునరావృత్తిలక్షణా గతిరుక్తా. ఇదానీం ముక్తానామైశ్వర్యప్రకారం చిన్తయితుమారభతే. ఇదమామ్నాయతే * ఏవమేవైష సంప్రసాదోఽస్మాచ్ఛరీరాత్సముత్థాయ పరం జ్యోతిరుపసమ్పద్య స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యత ఇతి. కిమస్మాచ్ఛరీరాత్సముత్థాయ పరం జ్యోతిరుపసమ్పన్నస్య దేవాదిరూపవత్సాధ్యేన రూపేణ సమ్బన్ధోఽనేన వాక్యేన ప్రతిపాద్యతే, ఉత స్వాభావికస్య స్వరూపస్యావిర్భావ ఇతి సంశయే— సాధ్యేన రూపేణ సమ్బన్ధ ఇతి యుక్తం. అన్యథా హ్యపురుషార్థావబోధిత్వం మోక్షశాస్త్రస్య స్యాత్ - స్వరూపస్య స్వతోఽపురుషార్థత్వదర్శనాత్. న హి సుషుప్తౌ దేహేన్ద్రియవ్యాపారేషూపరతేషు కేవలస్యాత్మస్వరూపస్య పురుషార్థసమ్బన్ధో దృశ్యతే. న చ దుఃఖనివృత్తిమాత్రం పరం జ్యోతిరుపసమ్పన్నస్య పురుషార్థః, యేనాస్య స్వరూపావిర్భావ ఏవ మోక్ష ఇత్యుచ్యేత- *స ఏకో బ్రహ్మణ ఆనన్దః శ్రోత్రియస్య చాకామహతస్య *రసం హ్యేవాయం లబ్ధ్వానన్దీ భవతీత్యాదిభ్యో ముక్తస్య సుఖానన్త్యశ్రవణాత్. న చాపరిచ్ఛిన్నానన్దరూపచైతన్యమేవాస్య స్వరూపం-తచ్చ సంసారదశాయామవిద్యయా తిరోహితం పరం జ్యోతిరుపసమ్పన్నస్యావిర్భవతీతి శక్యం వక్తుం- జ్ఞానస్వరూపస్య తిరోధానాసమ్భవాత్. ప్రకాశపర్యాయస్య జ్ఞానస్య తిరోధానం తద్వినాశ ఏవేతి హి పూర్వమేవోక్తం. న చ ప్రకాశమాత్రస్యానన్దతా సమ్భవతి- సుఖస్వరూపతా హ్యానన్దస్వరూపతా. సుఖస్వరూపత్వం చాత్మనోఽనుకూలత్వం- ప్రకాశమాత్రాత్మవాదినః కస్య ప్రకాశోఽనుకూల ఇతి? యోఽథ ఏవ ప్రకాశమాత్రాత్మవాదినః కథం ఇదం స్యాదానన్దస్వరూపతాముపపాదా. స్వరూపాపత్తిమాత్రే చ సాధ్యే స్వరూపస్య నిత్యసిద్ధత్వాదుపసమ్పన్నస్య * స్వేన

౧॥ సూ. సమ్పద్యావిర్భావస్స్వేనశబ్దాత్ ॥ పాదసఙ్గతిమాహ (పరం బ్రహ్మేత్యాదినా) ... ఇతి శ్రవణాత్ అపునరావృత్తిరుక్తా. కిం *అస్మాచ్ఛరీరాదిత్యాదివాక్యేన సాధ్యేన రూపేణ సమ్బన్ధః ప్రతిపాద్యతే- ఉత స్వాభావికస్వరూపావిర్భావః. కిం స్వరూపావిర్భావపరత్వే మోక్షశాస్త్రస్య పురుషార్థావబోధిత్వం సమ్భవతి నేతి. కిం స్వరూపస్య స్వతోఽపరిచ్ఛిన్నానన్దత్వం సమ్భవతి- నేతి. కిం జ్ఞానస్వరూపస్య తిరోధానం సమ్భవతి- నేతి, కిమావిర్భావపరత్వే దుఃఖనివృత్తిమాత్రం ... నేతి, ... యదా ... యదా తిరోధానాసమ్భవే స్వతోఽపరిచ్ఛిన్నానన్దత్వాభావాన్మోక్షశాస్త్రస్య పురుషార్థపర్యవసానం,- తదా సాధ్యేన రూపేణ సమ్బన్ధః ప్రతిపాద్యస్స్యాత్. యదా ... యదా తిరోధానసమ్భవే స్వతోఽపరిచ్ఛిన్నానన్దత్వోపపత్తేర్మోక్షశాస్త్రస్య పురుషార్థపర్యవసానం,- తదా స్వాభావికరూపావిర్భావః ప్రతిపాద్యస్స్యాత్. రూపేణ- ఆకారేణ. (న చ దుఃఖనివృత్తిమాత్రం పరం జ్యోతిరుపసమ్పన్నస్య పురుషార్థ ఇతి) ... దుఃఖనివృత్తిమాత్రం మోక్షశ్చేత్- సంసారస్యాశేషస్యాపి పురుషార్థాపురుషార్థమిశ్రత్వాత్, దుఃఖనివృత్తిస్సుఖ ... , సుఖనివృత్తిర్దుఃఖ ... - తత్ర దుఃఖనివృత్తేరిష్టత్వాత్, సుఖనివృత్తేరనిష్టత్వాత్ ... సంసార ... పురుషార్థమిశ్రో న మోక్ష ఇతి. స్వరూపభూతస్యాపరిచ్ఛిన్నస్యానన్దస్య తిరోధాననివృత్త్యా తథాత్వం ప్రకాశత ఇతి ... (న చేతి) తదుపపాదయతి (జ్ఞానస్వరూపస్యేతి) తిరోధానతన్నివృత్త్యోస్సమ్భవేఽపి పురుషార్థరూపత్వం స్వరూపస్య ప్రతిపాదయతి (న చ ప్రకాశేతి) (కస్యేతి) అనుకూలత్వం నామ సప్రతియోగికో ధర్మవిశేషః- ప్రకాశత ఇత్యర్థః. అన్యథాఽనుకూలత్వానుపపత్తిరిత్యర్థః. ... (స్వరూపాపత్తీతి) (అనర్థకం స్యాత్) అభినిష్పత్తిశబ్దానర్థక్యమిత్యర్థః. స్వేనశబ్దవైయర్థ్యమిత్యాహ (స్వేనేతి) స్వశబ్దోఽపార్థ

రూపేణాభినిష్పద్యత ఇతి వచనమనర్థకం స్యాత్. అతోఽపూర్వేణ సాధ్యేన రూపేణ సమ్బధ్యతే. ఏవం చ *అభినిష్పద్యత ఇతి వచనం ముఖ్యార్థమేవ భవతి. *స్వేన రూపేణేత్యప్యాగన్తుకేనాసాధారణేనాభినిష్పద్యత ఇతి సఙ్గచ్ఛత ఇతి. ... ...

ఏవం ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే (సమ్పద్యావిర్భావ ఇతి) అయం ప్రత్యగాత్మార్చిరాదినా పరం జ్యోతిరుపసమ్పద్య యం దశావిశేషమాపద్యతే- స స్వరూపావిర్భావరూపః- నాపూర్వాకారోత్పత్తిరూపః. కుతః. (స్వేనశబ్దాత్) *స్వేన రూపేణేతి విశేషణోపాదానాదిత్యర్థః. ఆగన్తుకవిశేషపరిగ్రహే హి *స్వేన రూపేణేతి విశేషణమనర్థకం స్యాత్- అవిశేషణేఽపి తస్య స్వకీయరూపత్వసిద్ధేః ....

యత్తూక్తం స్వరూపస్య నిత్యప్రాప్తత్వాత్ *ఉపసమ్పద్యాభినిష్పద్యత ఇతి వచనమనర్థకమితి- తత్రోత్తరం.

౨॥ సూ. ముక్తః ప్రతిజ్ఞానాత్ ॥ కర్మసమ్బన్ధతత్కృతదేహాదివినిర్ముక్తః స్వాభావికరూపేణావస్థితోఽత్ర *స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యత ఇత్యుచ్యతే- అతో నిత్యప్రాప్తస్యాపి స్వరూపస్య కర్మరూపావిద్యాతిరోహితస్య తిరోధాననివృత్తిరత్రాభినిష్పత్తిరుచ్యతే. కుతః. (ప్రతిజ్ఞానాత్) సా హి ప్రతిపాద్యతయా ప్రతిజ్ఞాతా. కుత ఇదమవగమ్యతే. *య ఆత్మేతి ప్రకృతం ప్రత్యగాత్మానం జాగరితాద్యవస్థాత్రయవినిర్ముక్తం, ప్రియాప్రియహేతుభూతకర్మారబ్ధశరీరవినిర్ముక్తం, చ ప్రతిపాదయితుం *ఏతం త్వేవ తే భూయోఽనువ్యాఖ్యాస్యామీతి పునః పునరుక్త్వా *ఏవమేవైష సమ్ప్రసాదోఽస్మాచ్ఛరీరాత్సముత్థాయ పరం జ్యోతిరుపసమ్పద్య స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యత ఇత్యభిధానాత్. అతః కర్మణా సమ్బద్ధస్య పరం జ్యోతిరుపసమ్పద్య బన్ధనివృత్తిరూపా ముక్తిః స్వేన రూపేణాభినిష్పత్తిరుచ్యతే. స్వరూపావిర్భావేఽప్యభినిష్పత్తిశబ్దో దృశ్యతే - యుక్త్యాఽయమర్థో నిష్పద్యత ఇత్యాదిషు..

రణ్యపరః- నత్వసాధ్యత్వపరః- అభినిష్పత్తివచనాత్. స్వరూపేణాభినిష్పద్యతే- రూపవిశిష్టతయా సాధ్యత ఇతి- రూపం సాధ్యమిత్యర్థః. (ఏవం చేతి) స్వశబ్దాభినిష్పత్తిశబ్దావుభావపి ముఖ్యావిత్యర్థః ... ...

రాద్ధాన్తం వక్తుం సూత్రముపాదత్తే (సమ్పద్యేతి) (యం దశావిశేషమితి) దశా- అవస్థా. జ్ఞానసఙ్కోచావస్థాత్వం, జ్ఞానస్య వికాసావస్థాత్వాత్స్వాభావికత్వం,. (స్వేన రూపేణేతి విశేషణమనర్థకం స్యాదితి) కథమానర్థక్యం- స్వాసాధారణ్యం హ్యుక్తమిత్యత్రాహ (అవిశేషణేఽపీతి) *పరం జ్యోతిరుపసమ్పద్యాభినిష్పద్యత ఇత్యేతత్సమ్బన్ధాదేవ తదసాధారణత్వం సిద్ధం- నహ్యన్యస్వరూపేణాన్యో నిష్పద్యతే. అత ఉపసమ్పద్య సమ్బన్ధాదేవ తదసాధారణ్యం సిద్ధమితి స్వేన పదమనర్థకం స్యాదిత్యర్థః. ....

ఉత్తరసూత్రశఙ్కామాహ (యత్తూక్తమితి)

౨॥ సూ. ముక్తః ప్రతిజ్ఞానాత్ ॥ *ముక్త ఇతి ప్రతిజ్ఞాఖణ్డం వ్యాచష్టే. (కర్మేతి) తతః కిమిత్యత్రాహ (అత ఇతి) పూర్వమసిద్ధాయాస్తిరోధాననివృత్తేర్వాచకత్వాదభినిష్పత్తిశబ్దో నానర్థక ఇత్యర్థః. *ప్రతిజ్ఞానాదితి హేతుం వ్యాచష్టే (సా హీతి) సా - తిరోధాననివృత్తిః. నివృత్తతిరోధానం స్వరూపం ప్రతిజ్ఞాతమితి భావః. తథా ప్రతిజ్ఞాతమితి కథమవగతమిత్యాహ (కుత ఇదమితి) (య ఆత్మేత్యాది) జాగ్రదాద్యవస్థాసూచ్యమానానుప్రత్యవస్థం *ఏతం త్వేవ తే భూయోఽనువ్యాఖ్యాస్యామీత్యుక్తం. తత్ర *ఏతం త్వేవ తేఽనువ్యాఖ్యాస్యామీతి ప్రతిపర్యాయముక్తపైతచ్ఛబ్దస్య ప్రకృతపరామర్శిత్వాత్, *య ఆత్మేత్యాదినా ప్రకృతస్యాపహతపాప్మత్వాదిగుణకత్వాత్, అపహతపాప్మత్వాదీనాం చ జాగ్రదాద్యవస్థాస్వనన్వయాత్, గుణాష్టకయుక్తస్వాభావికరూపకథనమేవ ప్రతిజ్ఞాతం- శ్రోతురాశయపరీక్షార్థం జాగరాదికథనం. తస్మాత్ *వ్యాఖ్యాస్యామీత్యుక్తం వ్యాఖ్యాతవ్యరూపం స్వాభావికమేవేత్యర్థః. తతః కిమిత్యత్రాహ (అతః కర్మణేతి) అభినిష్పత్తిశబ్దః కథం వాచక ఇత్యత్రాహ (స్వరూపావిర్భావేఽపీతి) (నిష్పద్యత ఇత్యాదిష్వితి) ఆదిశబ్దేన *విచార్య చ పునః పునః। ఇదమేకం సునిష్పన్నమిత్యాది ప్రయోగో వివక్షితః. ఏవమయమర్థః సాధ్యత ఇతి సిద్ధిపర్యాయత్వేన ప్రయుజ్యమానోఽభినిష్పత్తిశబ్ద ఆవిర్భావస్యాపి వాచక ఇత్యర్థః..

౧౯౫

యచ్చోక్తమాత్మస్వరూపస్య సుషుప్తావపురుషార్థత్వదర్శనాత్స్వరూపావి
ర్భావే మోక్షశాస్త్రస్యాపురుషార్థావబోధిత్వం స్యాదితి కృత్వా దేవాద్యవస్థావ
త్సుఖసమ్బన్ధ్యవస్థాన్తరప్రాప్తిరభినిష్పత్తిరితి - తత్రోత్తరం.

3॥ సూ. ॥ఆత్మా ప్రకరణాత్॥ స్వరూపేణైవాయమాత్మా అపహతపాప్మత్వాదిసత్యసఙ్కల్పత్వపర్యన్తగుణకః ప్రకరణాదవగమ్యతే - *య ఆత్మాఽపహతపాప్మా విజరో విమృత్యుర్విశోకో విజిఘత్సోఽపిపాసస్సత్యకామస్సత్యసఙ్కల్ప ఇతి హి ప్రజాపతివాక్యప్రక్రమః. ఇదం చ ప్రకరణం ప్రత్యగాత్మవిషయమితి *ఉత్తరాచ్చేదావిర్భూతస్వరూపస్త్విత్యత్ర ప్రతిపాదితం. అతోఽపహతపాప్మత్వాదిస్వరూప ఏవాయమాత్మా సంసారదశాయాం కర్మాఖ్యావిద్యయా తిరోహితస్వరూపః పరంజ్యోతిరుపసమ్పద్యావిర్భూతస్వరూపో భవతి. అతః ప్రత్యగాత్మనోఽపహతపాప్మత్వాదయః స్వాభావికా గుణాః పరంజ్యోతిరుపసమ్పన్నస్యావిర్భవన్తి- నోత్పద్యన్తే. యథోక్తం భగవతా శౌనకేనాపి *యథా న క్రియతే జ్యోత్స్నా మలప్రక్షాళనాన్మణేః। దోషప్రహాణాన్న జ్ఞానమాత్మనః క్రియతే తథా। యథోదపానకరణాత్క్రియతే న జలామ్బరం। సదేవ నీయతే వ్యక్తిమసతస్సమ్భవః కుతః। తథా హేయగుణధ్వంసాదవబోధాదయో గుణాః। ప్రకాశ్యన్తే న జన్యన్తే నిత్యా ఏవాత్మనో హి త ఇతి. అతో జ్ఞానానన్దాదిగుణానాం కర్మణా ఆత్మని సఙ్కుచితానాం పరంజ్యోతిరుపసమ్పన్నస్య కర్మరూపబన్ధక్షయే వికాసరూపావిర్భావో నానుపపన్న ఇతి సూక్తం 'సమ్పద్యావిర్భావ' ఇతి. ....

సమ్పద్యావిర్భావాధికరణం సమాప్తమ్.

ఉత్తరసూత్రశఙ్కామాహ (యచ్చోక్తమితి)

3॥ సూ. ॥ఆత్మా ప్రకరణాత్॥ పరమాత్మవిషయం హీదం వాక్యమిత్యత్రాహ (ఇదం చేతి) స్వాభావికత్వే సర్వదోపలబ్ధిస్స్యాదిత్యత్రాహ (అత ఇతి) ఆనన్దాదేః - ఔపాధికాకారసమ్బన్ధనిబన్ధనో సఙ్కోచః. సంసారదశాయాం స్వాభావికానన్దస్య తిరోహితత్వాదౌపాధికరూపసమ్బన్ధసాపేక్ష ఆనన్దయోగో భవతి. అత ఏవ సుషుప్తౌ చానన్దాభావః- సత్త్వానన్దస్యౌపాధికాకారహేతుత్వస్వాభావ్యాత్. తిరోధాననివృత్తౌ స్వాభావిక ఏవానన్ద ఆవిర్భవతీతి - స్వరూపావిర్భావపరత్వే మోక్షశాస్త్రస్యాపురుషార్థావబోధిత్వమిత్యర్థః. ... ...

పరిహారస్తు *పరంజ్యోతిరితి జ్యోతిశ్శబ్దస్య స్వాభావికపరస్వరూపాభిధాయిత్వాత్ విషయత్వప్రతిపాదకం *ఆత్మా ప్రకరణాదితి సూత్రం వ్యాచష్టే తదయుక్తం-అస్యార్థస్యోత్తరసూత్రేణాపి సిద్ధత్వాత్, నైవ *జ్యోతిర్దర్శనాదిత్యత్ర సమర్థితత్వాచ్చ, భౌతికవిషయత్వశఙ్కానుదయాచ్చాధికశఙ్కాహేత్వభావాచ్చ. అతోఽపురుషార్థత్వపరిహారపరత్వం యుక్తం. అనధ్యాహారేసూత్రస్యైయర్థ్యాత్ తత్పరిహారార్థోఽధ్యాహారో న దోషాయ - అపి తు గుణాస్సైవ తస్యేత్యస్యాభ్యాసత్వాత్ సమ్బన్ధిత్వయా ప్రతిగుణానాం పదాధ్యాహారో న్యాయ్యః కిం పునర్విశేషపూర్వావస్థాత ఇతి శఙ్కాయాం ద్వితీయసూత్రమవతారయన్తి. తత్ర పరైః ప్రష్టవ్యాః- కిం కాల్పనికాకారనివృత్తిస్స్వరూపం వా- తదతిరిక్తం వేతి. ఆద్యే మోక్షో హేయస్సైయర్థ్యం ద్వితీయే నివృత్తిస్సత్యా వా-న వా. బాధ్యా చేత్ - అపునరావృత్తిశ్రుతివిరోధః అబాధ్యా చేత్ - పరమార్థనిశేషత్వం. నివృత్తిర్జడా వా- న వా. జడా చేత్ - అజడస్య జడధర్మత్వం స్యాత్. తతశ్చ భవద్భిరుక్తావిద్యాదోషస్స్యాత్, విజాతీయనానాత్వం చ స్యాత్,. అజడా చేత్ - సజాతీయనానాత్వం స్యాత్. సా చ నివృత్తిః కస్మై ప్రకాశతే. యది బ్రహ్మణః- తదయుక్తం - స్వానుభవస్వభావస్యావిద్యయా వినాప్యన్యానుభవరూపత్వవిరోధాత్. యది స్వస్మై-తదా ప్రత్యగర్థ్వయప్రసఙ్గః.——అన్యే తు పరంజ్యోతిరుపసమ్పన్నస్య జక్షణాదిశ్రవణాద్విలక్షణసాంసారికఫలప్రాప్తేయం ముక్తిరితి పూర్వపక్షం కృత్వా- ముక్తాత్మప్రతిపాదనప్రతిజ్ఞానాత్, జక్షణాదేస్సాఙ్కల్పికత్వోపపత్తేః స్వసిద్ధాన్తపరమధికరణాన్తరం ద్వితీయసూత్రం వ్యాచక్షతే. తదయుక్తం-*సఙ్కల్పాదేవ పితర ఇత్యత్ర పిత్రాదిలోకాదిసృష్టేస్సత్యసఙ్కల్పకసాఙ్కల్పికతాయా ఉపపాదయిష్యమాణత్వాత్ అత్ర వక్తవ్యాభావాత్, విశిష్టవిషయే పూర్వపక్షాసమ్భవాత్, పూర్వాధికరణేఽపి పరంజ్యోతిరుపసమ్పన్నస్య సంసారిత్వశఙ్కానుదయాత్,. అభినిష్పన్నం రూపం కిముపహతపాప్మత్వాదివిశిష్టస్వరూపం - ఉత జక్షణాదినిష్పాదనశక్తివిశిష్టమితి విచారే - పూర్వం కర్మసమ్బన్ధాత్ పాప్మప్రాగభావప్రధ్వంసాభావరూపాపహతపాప్మత్వాద్యయోగాత్తదావిర్భావానుపపత్తేర్జక్షణాదిశక్తిరితి పూర్వపక్షం కృత్వా - పుణ్యపాపహేతుభూతవ్యాపారవిరహే ద్యుత్యాదివిశోకాదిహేతుభూతస్వభావ ఏవ ప్రతిబన్ధకశక్తిధ్వంసే ప్రకాశత ఇత్యపహతపాప్మత్వాదిరూపేణావిర్భావోపపత్తేః, జక్షణాదిశక్తేరపి సత్యసఙ్కల్పత్వాన్తర్భావాత్, అపహతపాప్మత్వాదిలక్షణస్స్వరూపమితి సిద్ధాన్తపరమధికరణాన్తరం తృతీయం సూత్రం వ్యాచక్షతే. తదయుక్తం- అపహతపాప్మత్వాదిలక్షణస్య స్వరూపమితి వ్యవస్థాపితే సతి *ప్రాగ్భాగ ఇత్యధికరణస్యానుత్థానప్రసఙ్గాత్. అతోఽపురుషార్థాభినిష్పత్తివచనవైయర్థ్యశఙ్కాపరిహారపరత్వమేవ సూత్రద్వయస్య న్యాయ్యమ్. ....

సమ్పద్యావిర్భావాధికరణం సమాప్తమ్.

౪॥ సూ. ॥ అవిభాగేనదృష్టత్వాత్ ॥

కిమయంపరంజ్యోతిరుపసంపన్నః సర్వబన్ధవినిర్ముక్తః ప్రత్యగాత్మా స్వాత్మానంపరమాత్మనః పృథగ్భూతమనుభవతి - ఉత తత్ప్రకారతయా తదవిభక్తమితి విశయే- *సోఽశ్నుతే సర్వాన్ కామాన్ సహ బ్రహ్మణా విపశ్చితా *యదా పశ్యః పశ్యతే రుక్మవర్ణం కర్తారమీశం పురుషం బ్రహ్మయోనిమ్। తదా విద్వాన్ పుణ్యపాపే విధూయ నిరఞ్జనః పరమం సామ్యముపైతి *ఇదం జ్ఞానముపాశ్రిత్య మమ సాధర్మ్యమాగతాః। సర్గేఽపి నోపజాయన్తే ప్రలయే న వ్యథన్తి చ ఇత్యాది శ్రుతిస్మృతిభ్యాం ముక్తస్య పరేణ సాహిత్యసామ్యసాధర్మ్యావగమాత్ పృథగ్భూతమనుభవతి. ... ...

ఇతి ప్రాప్త ఉచ్యతే (అవిభాగేనేతి) పరస్మాద్బ్రహ్మణః స్వాత్మానమవిభాగేనానుభవతి ముక్తః. కుతః. (దృష్టత్వాత్) పరం బ్రహ్మోపసంపన్నస్య నివృత్తావిద్యాతిరోధానస్య యాథాత్మ్యేన స్వాత్మనో దృష్టత్వాత్. స్వాత్మనః స్వరూపం హి *తత్త్వమసి *అయమాత్మా బ్రహ్మ *ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వం *సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మేత్యాదిసామానాధికరణ్యనిర్దేశైః, *య ఆత్మని తిష్ఠన్నాత్మనోఽన్తరో యమాత్మా న వేద యస్యాత్మా శరీరం య ఆత్మానమన్తరో యమయతి స త ఆత్మాన్తర్యామ్యమృతః *అన్తః ప్రవిష్టః శాస్తా జనానాం సర్వాత్మేత్యాదిభిః శ్చ పరమాత్మాత్మకం తచ్ఛరీరతయా తత్ప్రకారభూతమితి ప్రతిపాదితం *అవస్థితేరితి కాశకృత్స్నః ఇత్యత్ర-అతోఽవిభాగేనాహం బ్రహ్మాస్మీత్యేవానుభవతి. సామ్యసాధర్మ్యవ్యపదేశౌ బ్రహ్మప్రకారభూతస్యైవ ప్రత్యగాత్మనః స్వరూపం తత్సమమితి-దేవాదిప్రకృతిరూపప్రహాణేన బ్రహ్మసమానశుద్ధిం ప్రతిపాదయతః. సహశ్రుతిరపి స్వప్రకారతయా తదవిభాగోఽస్తీతి *సఙ్కల్పాదేవ తచ్ఛ్రుతేరిత్యాది, నవిరుధ్యతే-*అధికం తు భేదనిర్దేశాత్ *అధికోపదేశాదిత్యాది,చ. ....

అవిభాగేనదృష్టత్వాధికరణం సమాప్తమ్.

౪॥ సూ. ॥ అవిభాగేనదృష్టత్వాత్ ॥ అవాన్తరసఙ్గతిం స్పష్టా. ముక్తః కిమాత్మానం పరమాత్మనః పృథగ్భూతమనుభవతి - ఉత తత్ప్రకారతయా తదవిభక్తం. కిం సాహిత్యసామ్యసాధర్మ్యవచనాన్యవిభాగేనానుభవే విరుధ్యన్తే- నేతి. కిం ప్రకారభూతస్యైవ సాహిత్యాదికముపపన్నం- నేతి. నచేత్- తద్వచనవిరోధాత్ పృథగ్భావేనానుభవః. ఉపపన్నం చేత్ - తద్వచనావిరోధాదవిభాగేనానుభవః. యథావస్థితస్యోపాస్యత్వే, యథోపాసనభావిత్వే చ ఫలస్య, స్థితే కథం పూర్వపక్షోత్థానమితి శఙ్కాయాం సహశ్రుతిసామ్యశ్రుతిసాధర్మ్యస్మృతీనాం బలాత్ తత్ప్రకృతిన్యాయానాం. సోఽది తత్ ఇత్యభిప్రాయేణ పూర్వపక్షమాహ (సహ బ్రహ్మణేతి) శ్రుతేరిత్యుక్తిః సాహిత్యపరత్వం పూర్వపక్షిణో మతం. సామ్యసాధర్మ్యశబ్దానాం భేదవివక్షయా ప్రయుక్తా - అపి తు దాహృతశ్రుతిస్మృతివచనస్థత్వాత్ప్రయుక్తా. సామ్యస్య పారమ్యసతి ప్రకారప్రకారిభావాదిలక్షణే వైషమ్యం బద్ధావస్థాయామేవేతి పూర్వపక్షిణోఽభిప్రాయః.... ... ...

(అవిభాగేనేతి) యాథాత్మ్యేన స్వరూపం దృష్టమస్తు- తత్ కిమిత్యత్రాహ (స్వాత్మనః స్వరూపం హీతి) స్వరూపైక్యవ్యావృత్త్యర్థమాహ (య ఆత్మనీతి) (అహం బ్రహ్మాస్మీత్యేవానుభవతీతి) అహమర్థస్య తత్పర్యన్తత్వేన తద్బుద్ధిశబ్దయోశ్చ తత్పర్యన్తత్వాత్ తథాత్వేనానుభవతీత్యర్థః. (నకశ్చిద్విరోధః) సహశ్రుతేర్భోగ్యసాహిత్యపరత్వాత్, భోగ్యసాహిత్యస్య బ్రహ్మపర్యన్తత్వేఽపిసమ్భవాత్, తత్పర్యన్తత్వేనానుభవేన నవిరోధ ఇత్యర్థః. ఉక్తప్రకారఏవావిభాగః- నతు స్వరూపైక్యమవిభాగః- తథా సతి పూర్వాపరవైఘట్యాదిత్యాహ (బ్రహ్మప్రకారతయేతి)... ... .

పరేత్వత్ర *సతత్ర పర్యేతీత్యధికరణాధికరణవ్యభావేనో, పసమ్పన్నైకరస్యకథనేన, చ భేదం పూర్వపక్షీకృత్య- *తత్త్వమసీత్యాదివాక్యైః పరమాత్మనో దృష్టత్వాత్, దృష్టాదర్శనం ఫలత్వాత్, నదీసముద్రనిదర్శనాదిభిః, అవిభాగం సిద్ధాన్తయన్తి. *స్వే మహిమ్ని ప్రతిష్ఠిత ఇతివత్ *సతత్ర పర్యేతీత్యాదిసామర్థ్యః. అస్మిన్పక్షే పరవిద్యాప్రకరణస్థానాం ముక్తాభేదశ్రుతీనాం గుణానుభవశ్రుతీనాం చాముఖ్యార్థత్వమితి - తాసామభేదశ్రుతీనాం చ ముఖ్యార్థత్వానుగుణ్యమేవ ప్రబలః.——— భేదశ్రుత్యముఖ్యార్థత్వదోషః ఉపరేషామపి సమానః. ఔపాధికానాముపాధిప్రహాణేన సంశ్లేషేఽపి ఘటాకాశనదీసముద్రఘటకరకాకాశాదిరితి సర్వముపపన్నం.——— అన్యేతు *సహ బ్రహ్మణా *యథోదకం శుద్ధే శుద్ధమాసిక్తం తాదృగేవ భవతి, తాదృక్త్వముక్తం- నతు తద్భావః. *సర్వ స్వాత్మస్వన్నమత్తీత్యాది భేదవ్యపదేశాత్, ముక్తస్య స్వపరవిజ్ఞానవత్తయా స్వాపప్రలయయోరివ విభాగశక్తిముక్తయోర్నిర్వాహకయోగాత్, *కుతస్సర్వగతో భూత్వా సర్వాత్మా సర్వతోముఖః। ప్రత్యభావత భర్మ్యాత్మా, భేదజ్ఞానానునాదయన్నితి సర్వాత్మభూతస్యాపి పశ్యత్వాదిదర్శనాత్, శ్వేతాశ్వతరే *యఏవం వేదాహం బ్రహ్మాస్మీతి స ఇదం సర్వం భవతీత్యామ్నాతో ముక్తస్య సర్వాత్మభావస్సంశ్లేషమాత్ర

౫॥ సూ. ॥ బ్రాహ్మేణ జైమినిరుపన్యాసాదిభ్యః ॥

ప్రత్యగాత్మనః పరంజ్యోతిరుపసమ్పద్య నివృత్తతిరోధానస్య స్వరూపావిర్భావ ఇత్యుక్తం- తత్ర యేన స్వరూపేణాయమావిర్భవతి- తత్స్వరూపం శ్రుత్యైవ విధ్యాద్వివిచార్యతే. కిమపహతపాప్మత్వాదికమేవాస్య స్వరూపమితి తేన రూపేణాయమావిర్భవతి- ఉత విజ్ఞానమాత్రమేవేతి తేన రూపేణ-అథోభయోరవిరోధ ఇత్యుభయరూపేణేతి. కిం తావత్ప్రాప్తం. బ్రాహ్మేణేతి జైమినిరాచార్యో మన్యతే. బ్రాహ్మేణ-అపహతపాప్మత్వాది నేత్యర్థః. అపహతపాప్మత్వాదయో హి దహరవాక్యే బ్రహ్మసమ్బన్ధితయా శ్రుతాః. బ్రాహ్మేణేతి కుతోఽవగమ్యతే. (ఉపన్యాసాదిభ్యః) ఉపన్యాసస్తావద్బ్రహ్మగుణాః అపహతపాప్మత్వాదయః ప్రత్యగాత్మనోఽపి ప్రజాపతివాక్యే *య ఆత్మాఽపహతపాప్మేత్యాదినా * సత్యసఙ్కల్ప ఇత్యన్తేన. ఆదిశబ్దేన సత్యసఙ్కల్పత్వాదిగుణాయత్తాః జక్షణాదయః *జక్షత్క్రీడన్రమమాణ ఇత్యాదివాక్యావగతా వ్యవహారా గృహ్యన్తే. అత ఏభ్య ఉపన్యాసాదిభ్యః ప్రత్యగాత్మనో విజ్ఞానమాత్రస్వరూపత్వం న సమ్భవతీతి జైమినేర్మతమ్. ....

మితి పూర్వపక్షం కృత్వా- భోక్తృభోగ్యయోః స్వాభావికభేదస్య, క్షీరనీరవ, దవిభాగం గచ్ఛతి - నామరూపప్రవిలయప్రతిపాదనసామానాధికరణ్యాభ్యాం, *పరేఽవ్యయే సర్వ ఏకీభవన్తీత్యాదిశ్రుతౌ, స్వ. శక్తిభేదస్యావిద్యమానత్వాత్ భేదవాదా అవిరుద్ధాః. అవిభాగాపత్తావపి స్వపరసమ్బాధకోపపన్నః-సుషుప్తావివ పరాధీనజ్ఞానత్వే సమ్పరతకరణత్వాభావాత్. అతః సర్వ ఏవ సర్వాత్మభావే శరీరభేదే న విహర్తుమిచ్ఛతి చేత్ - విహరతీతి సిద్ధాన్తయన్తి. అస్మిన్ పక్షే పూర్వపక్షసిద్ధాన్తస్య శబ్దమాత్రేణ భేదః- నస్వర్థతః- స్వపరసమ్బాధ విభాగశక్త్యనపగమాత్, తత్కార్యసమ్బాధస్య పృథగ్వ్యవహారాణాం చ విద్యమానత్వాత్, కదాచిదసమ్బాధే నానిష్టమితి చేత్. తదయుక్తం- కరణానపేక్షజ్ఞానస్య సఙ్కోచకాభావాత్. యద్యప్యసమ్బాధః- తథాపి సుఖుస్తాత్మనాం పరస్య చైక్యాభావాత్ ... దేహద్వయాధిష్ఠానాత్ పరస్యైక్యమితి చేత్-త్వమ్హ్యామ్ యత్ర సత్త్వాదివ భేదోఽనుపపన్నః. అవిభక్తశక్తిమాత్రశేషత్వాభావాన్నానావత్త్వాత్ ... ఇతి చేత్. త్వన్నీనిస్సమ్బాధేఽపి సన్నిశ్వరాత్సర్వజ్ఞాద్భవస్య వ్యదేవ- అన్యతరశ్శక్తిభేదకధర్మస్యావిద్యమానత్వాదేవ. కించ- యద్యయుతసిద్ధిరవిభాగః- అపృథక్సిద్ధాన్తాభ్యుపగమస్స్యాత్. నహ్యత్యన్తభేదనివృత్తిః- బ్రహ్మజ్ఞానపక్షప్రసఙ్గాత్, నాప్యౌపాధికభేదనివృత్తిః- ... రమతాదవిశేషాపాతాత్. నాప్యేకసముదాయాన్తర్భావః- దేవదత్తస్యపితృత్వాసామానాధికరణ్యవత్ *సఙ్ఘదం సర్వమితి సామానాధికరణ్యస్య ముఖ్యత్వాయోగాత్. నాపి సర్వథా భేదనివృత్తిః- శక్తితో భేదస్యాభ్యుపగమాత్. విభాగశక్తివ్యతిరిక్తభేదాభావ ఇతి చేత్. కిం తదావిభాగో నాస్తి- కింతు విభాగశక్తిరేవేతి మతం. తన్న- అనుత్పన్నస్యశక్తిత్వాత్. అనుత్పన్నం త్యక్తం- నవా. త్యక్తం చేత్- సర్వపఘటమణిధరాదీనామివ స్వరూపగతపరిమాణపరిణామాభ్యుపగమే స్వరూపానిత్యత్వమేవ స్యాత్. న చేత్- విభాగశక్తివ్యతిరిక్తభేదస్సన్నితౌ నావిభాగః. కించ- విభాగశక్తివ్యతిరిక్త నిత్యభేదానభ్యుపగమే- విభాగశక్త్యా కదాచిదాత్మనం విభజ్య విహరన్ముక్తః కిం పూర్వముక్తపివాత్మా వా - రామకృష్ణాదివత్పరమాత్మైకదేశో వేతి వికల్పే ... ఇదానీముత్పన్నకరస్య పూర్వప్రలీనశరీరాంశానన్యత్వే నిశ్చయస్యైవ దేవదత్తాత్మానన్యత్వనిశ్చయస్య దుష్కరత్వాన్ముక్తైశ్వరాంశ నష్కర స్స్యాత్. తతశ్చ కదాచిన్ముక్తస్యాపి జగద్వ్యాపారసమ్భవస్స్యాత్. ఈశ్వరస్సర్వజ్ఞత్వాచ్ఛక్తియా త్రాపరికమపి ముక్తమనర్థ్యం జానాతీతి జగద్వ్యాపారప్రసఙ్గ ఇతి చేత్. తద్వ్యసఙ్కల్పతయా జ్ఞానం భేదకాకారేణ వినా స్వరూపభేదేన వా వినాఽనుపపన్నమితి విభాగశక్తివ్యతిరిక్తభేదాభావరూపావిభాగోఽనుపపన్నః. భోక్తృభోగ్యేశ్వరాణాం విముక్తస్వభావత్వాత్ ప్రముక్తస్యైతరవిభాగోఽప్యనుపపన్నః. అతః పూర్వపక్షాద్విశేష సిద్ధిర్దురుపపాదా.......

అవిభాగేన దృష్టత్వాధికరణం సమాప్తమ్

౫॥ సూ. ॥ బ్రాహ్మేణ జైమినిరుపన్యాసాదిభ్యః ॥ అథాన్తరసఙ్గతిమాహ (ప్రత్యగాత్మన ఇతి) ప్రథమాధికరణేన సఙ్గతిరిత్యర్థః. (అపహతపాప్మత్వాదికమేవేతి) ఏతదాకారేణ స్వప్రకాశత్వవ్యావృత్తిః. (విజ్ఞానమాత్రమేవేతి) మాత్రశబ్దేన అంశతో జాడ్యవ్యుదాసః. ఏవకారేణ గుణాన్తరవ్యుదాసః. కింగుణాష్టకవిశిష్టమేవాస్య స్వరూపం - ఉత విజ్ఞానమాత్రమేవ - ఉతోభయం స్వరూపం. కిం గుణాష్టకవైశిష్ట్యజ్ఞానమాత్రస్వరూపత్వవిషయశ్రుత్యోః ప్రాబల్యదౌర్బల్యవిభాగో యుజ్యతే- నేతి. తదుభయోః కిమవిరోధస్సమ్భవతి- నేతి. విజ్ఞానఘన ఏవేత్యవధారణం కింగుణాన్తరం వ్యావర్తయితుం శక్నోతి- నేతి. యదాఽవధారణం గుణాన్తరవ్యావర్తనక్షమం - తదానీమవిరోధాసమ్భవేన ప్రాబల్యదౌర్బల్యవిభాగాశ్రయణస్యన్యాయ్యత్వాద్విప్రతిపత్తయస్సమ్భవస్యైకస్వరూపత్వసిద్ధిః. యదా న వ్యావర్తనక్షమం - తదావిరోధాభావేన ప్రాబల్యదౌర్బల్యవిభాగాశ్రయణాన్యాయ్యత్వాదుభయస్వరూపత్వం. అపహతపాప్మత్వాదేః కథం బ్రాహ్మత్వమిత్యత్రాహ (అపహతపాప్మత్వాదయో హీతి) వ్యవహారాః-ప్రవృత్తయః. (న సమ్భవతీతి) స్వరూపం జడం- జ్ఞానత్వే జ్ఞానాద్యాశ్రయత్వాయోగాదితి భావః. ....

౬॥ సూ. చితితన్మాత్రేణ తదాత్మకత్వాదిత్యౌడులోమిః ॥ చైతన్యమాత్రమేవాస్య స్వరూపమితి తేనరూపేణావిర్భవతీత్యౌడులోమిరాచార్యో మన్యతే. కుతః. (తదాత్మకత్వాత్) తావన్మాత్రాత్మకత్వాదస్య ప్రత్యగాత్మనః. * సయథా సైన్ధవఘనోఽనన్తరోఽబాహ్యః కృత్స్నో రసఘన ఏవ। ఏవం వా అరేఽయమాత్మాఽనన్తరోఽబాహ్యః కృత్స్నః ప్రజ్ఞానఘన ఏవ *విజ్ఞానఘన ఏవేత్యవధారణాత్ విజ్ఞానమాత్రమేవాస్య స్వరూపమిత్యవగమ్యతే. అతోఽస్య గుణాన్తరాభావాత్ * అపహతపాప్మత్వాదయః శబ్దాః వికారసుఖదుఃఖాద్యవిద్యాత్మకధర్మవ్యావృత్తిపరా ఇతి చితితన్మాత్రరూపేణావిర్భావ ఇత్యౌడులోమేర్మతమ్.....................

సమ్ప్రతి భగవాన్ బాదరాయణః స్వమతేన సిద్ధాన్తమాహ.

౭॥ సూ. ఏవమప్యుపన్యాసాత్పూర్వభావాదవిరోధం బాదరాయణః॥ ఏవమపి-విజ్ఞానమాత్రస్వరూపత్వప్రతిపాదనే సత్యపి సత్యకామత్వాదీనాం పూర్వోక్తానాం గుణానాం అవిరోధం బాదరాయణ ఆచార్యో మన్యతే. కుతః. (ఉపన్యాసాత్పూర్వభావాత్) ఔపనిషదాత్ *య ఆత్మాఽపహతపాప్మేత్యాద్యుపన్యాసాత్ప్రమాణాత్ పూర్వేషాం- అపహతపాప్మత్వసత్యకామత్వాదీనాం భావాత్ -విద్యమానత్వాత్. తుల్యప్రమాణకానామితరేతరబాధో న యుజ్యత ఇత్యర్థః. న చ వస్తువిరోధాదపహతపాప్మత్వాదీనామవిద్యాపరికల్పితత్వం న్యాయ్యం-విశేషాభావాద్విపరీతం కస్మాన్న భవతీతి న్యాయాత్. తుల్యబలత్వే హ్యశక్యస్యావధారణస్యాన్యపరత్వమేవ న్యాయ్యం. ఏవమప్యవిరోధ ఇత్యభ్యుపగమ్య వదన్- జ్ఞానమాత్రమేవాస్య స్వరూపం నాన్యదితి-ఇతి అస్తీత్యయమర్థః *విజ్ఞానఘన ఏవేత్యాదిభిర్న ప్రతిపాద్యత ఇతి మన్యతే. కస్తర్హి *విజ్ఞానఘన ఏవేత్యవధారణార్థః. కృత్స్నస్యాప్యాత్మనో జడవ్యావృత్తస్స్వప్రకాశః-నాన్యాయత్తప్రకాశః స్వల్పోఽపి ప్రదేశోఽస్తీత్యయమర్థో వాక్యాదేవ సువ్యక్తః *స యథా సైన్ధవఘనోఽనన్తరోఽబాహ్యః కృత్స్నో రసఘన ఏవ। ఏవం వా అరేఽయమాత్మాఽనన్తరోఽబాహ్యః కృత్స్నః ప్రజ్ఞానఘన ఏవేతి. న చైవం ప్రత్యగాత్మనో ధర్మిస్వరూపస్య కృత్స్నస్య విజ్ఞానఘనత్వేఽప్యపహతపాప్మత్వసత్యసఙ్కల్పత్వాదిధర్మసమ్బన్ధో వాక్యాన్తరావగతో విరుధ్యతే- యథా సైన్ధవఘనస్య కృత్స్నస్య రసఘనత్వే రసనేన్ద్రియావగతే చక్షురాద్యవగతాః రూపకాఠిన్యాదయో న విరుధ్యన్తే. ఇదమత్ర వాక్యతాత్పర్యం- యథా

౬॥ సూ. చితితన్మాత్రేణ తదాత్మకత్వాదిత్యౌడులోమిః॥ (తేనేతి) సూత్రే భాష్యే చ తృతీయాన్తనిర్దేశ ఔపచారికః. (వికారసుఖదుఃఖాదీతి) ఆదిశబ్దాదుపేక్షాగ్రహణం *విజర ఇత్యాదిపదాని నిర్వికారత్వపరాణి. విశోకః- నిర్దుఃఖః. సత్యకామః-సత్యం- అకాదాచిత్కం సుఖమస్యేతి సత్యకామపదం కాదాచిత్కసుఖరాహిత్యపరం - న తు నిత్యసుఖత్వపరం. సత్యసఙ్కల్పః - ఉపేక్షారహితః. న హ్యుపేక్షకస్సత్యసఙ్కల్పః. మోఘసఙ్కల్పరహిత ఇతి వా పూర్వపక్ష్యర్థః. ....

౭॥ సూ. ఏవమప్యుపన్యాసాత్పూర్వభావాదవిరోధం బాదరాయణః॥ విజ్ఞానమాత్రప్రతిపాదనపరత్వాపాతప్రతీతిం *విజ్ఞానఘన ఏవేత్యాదివాక్యస్యాభ్యుపగమ్య పరిహరతి (ఏవమపీత్యాదినా) *అపహతపాప్మేత్యాదికవాక్యే సత్యపి తత్పూర్వపక్షీకృత్యపహ్నవదౌడులోమినయో రుదీరితమితి శఙ్కాయాం సూత్రతాత్పర్యమాహ (తుల్యప్రమాణకానామితి) ఏవకారః కస్యచిద్వాక్యస్య శేషభూతతయా న స్వార్థప్రతిపాదకః అవధారణీయసాపేక్షత్వాదవధారణస్య. అతశ్శేషభూతైవకారస్వారస్యాయ న శేషిభూతపదజాతభఙ్గః కార్యః - అపి తు శేషిణమభఙ్క్త్వా శేషభూతభఙ్గ ఏవ కార్యః. తస్మాదేవకారస్వారస్యార్థం వాక్యాన్తరగతా గుణా న భఙ్క్తనీయా ఇతి విజ్ఞానరూపత్వమపహతపాప్మత్వాదికం చ తుల్యప్రమాణకత్వాదేవకారభఙ్గేనాప్యఙ్గీకర్తవ్యమిత్యర్థః. (న చ వస్తువిరోధాదితి) వస్తువిరోధః- జ్ఞానస్య జ్ఞానాన్తరాశ్రయత్వాసమ్భవః. స కిం వ్యాప్త్యాఽభిధీయతే- ఉత శ్రుతిబలాత్. వ్యాప్త్యా చేత్ -జ్ఞానం కస్యచిద్గుణభూతం దృష్టమితి బ్రహ్మ చ తథా స్యాత్. శ్రుతిప్రతిపన్నత్వాన్న గుణభూతమితి చేత్ -తత ఏవ శ్రుతిబలాజ్జ్ఞానాశ్రయత్వమప్యఙ్గీక్రియతాం. యత్తు న జ్ఞానం జ్ఞానాన్తరాశ్రయమితి-తన్న జ్ఞానత్వప్రయుక్తం- అపి తు గుణభూతజ్ఞానత్వప్రయుక్తం ఆత్మనస్తు గుణత్వాభావాజ్జ్ఞానస్వరూపస్యాపి జ్ఞానాశ్రయత్వే వ్యాప్తివిరోధోఽపి నాస్తీత్యనుసన్ధేయం. (విశేషాభావాదితి) ఉభయమపి శ్రుతిసిద్ధత్వావిశేషాన్నాన్యోన్యస్య బాధకం- బాధకం చేత్ -విపర్యయేణ స్యాదిత్యర్థః. అశక్యస్య- గుణాన్తరాబాధేన నిర్వోఢుమశక్యస్య. అన్యపరత్వం- అవిరుద్ధార్థాన్తరపరత్వం. అభ్యుపగమ్య వదతస్తాత్పర్యమాహ (ఏవమపీతి) అపహతపాప్మత్వాదివిరుద్ధార్థప్రతీత్యభావం మన్యత ఇత్యర్థః. తమేవ చోద్యపూర్వకముపపాదయతి (కస్తర్హీత్యాదినా) వాక్యాదేవ సువ్యక్తత్వం వాక్యైకదేశభూతదృష్టాన్తవాక్యేనోపపాదయతి (స యథేతి) ఆత్మనస్సర్వత్ర విజ్ఞానఘనత్వం స్యాత్ - తతః కిం గుణాశ్రయత్వేఽస్యేత్యత ఆహ (న చైవమితి) *స యథేతి దృష్టాన్తవాక్యస్యావిరోధః కథమవగత ఇత్యత్రాహ (యథేతి) దృష్టాన్తవాక్యగతావధారణస్యార్థః,

రసవత్త్వస్య ప్రఫలాదిమధ్యగాదిప్రదేశభేదేన రసభేదే సత్యపి సైన్ధవఘనస్య సర్వత్రైకరసత్వం — తథాత్మనోపి సర్వత్ర విజ్ఞానస్వరూపత్వం — స్వప్రకాశస్వరూపత్వమిత్యర్థః. ....

బ్రాహ్మాధికరణం సమాప్తమ్.

౮॥ సూ. సఙ్కల్పాదేవ తచ్ఛ్రుతేః॥

ముక్తః పరం బ్రహ్మోపసమ్పద్య జ్ఞానస్వరూపోఽపహతపాప్మత్వాదిసత్యసఙ్కల్పత్వపర్యన్తగుణకఆవిర్భవతీత్యుక్తం. తమధికృత్య తస్య సత్యసఙ్కల్పత్వప్రయుక్తా వ్యవహారాః శ్రూయన్తే *స తత్ర పర్యేతి జక్షత్ క్రీడన్ రమమాణః స్త్రీభిర్వా యానైర్వా జ్ఞాతిభిర్వేతి. కిమస్య జ్ఞాత్యాదిప్రాప్తిః ప్రయత్నాన్తరసాపేక్షా — ఉత పరమపురుషస్యేవ సఙ్కల్పమాత్రాదేవ భవతీతి విశయె — లోకే రాజాదీనాం సత్యసఙ్కల్పత్వేన వ్యవహ్రియమాణానాం కార్యనిష్పాదనే ప్రయత్నాన్తరసాపేక్షత్వదర్శనాదస్యాపి తత్సాపేక్షా. ... ...

తత్ప్రాపకీభ్యాం శఙ్క, ఇత్యత్రాహ (ఇదమత్ర వాక్యతాత్పర్యమితి) ప్రదేశభేదే జడత్వం వ్యావర్త్యమిత్యర్థః. విజ్ఞానస్వరూపత్వమిత్యేతద్వ్యాచష్టే (స్వప్రకాశస్వరూపత్వమితి) ... ...

పరేతు తృతీయం సూత్రమేవం వర్ణయన్తి — జ్ఞానమాత్రస్వరూపత్వేపి సత్యసఙ్కల్పత్వాదీనాం వ్యావహారికత్వాదవిరోధం బాదరాయణో మన్యత ఇతి. తదయుక్తం — వ్యావహారికత్వే శ్రుయనస్య విరోధఫలత్వేన అవిరోధసూత్రప్రణయనస్య నిష్ప్రయోజనత్వాత్, సమ్భవత్యవిరోధాదుభయ [illegible] వ్యావహారికత్వాశ్రయణాయోగాత్, సత్యకామత్వాదీనాం దుఃఖాద్యభావపరత్వేన నిర్వాహోఽపి మతే తేషాం పదానాం ముఖ్యత్వాత్. ... — అపన్నైరవిరోధః — అన్యేషాం పక్షే సన్మాత్రరూపేణ సర్వాత్మభావేనస్థితవిహాన్యేన విభక్తేన రూపేణ నానాశరీరవర్తినా విహారతీతి యదుక్తం — తన్నిరూప్యం. కిం స్వరూపం సర్వాత్మభావే నతిష్ఠతి — విసర్పతా జ్ఞానేనాధిష్ఠితశరీరో నిహరతీత్యభిప్రాయః — తత్ర స్వరూపస్య సర్వాత్మభావోఽనుపపన్నః — అణుత్వాత్. తత్పరిహాణేన సన్మాత్ర [illegible] జలబిన్దోస్సముద్రప్రహాణేన సముద్రాపత్తితుల్యా — తతశ్చ [illegible] తరఙ్గస్యపూర్వప్రలీనబిన్దువిశేషాశ్రయత్వనిర్ధారణవద్విసర్గతో జ్ఞానస్య ముక్తాత్మవిశేషాశ్రయత్వనిర్ధారణాయోగాత్ [illegible] యుక్తం. నను ముక్తస్యాత్మభావో నామ జలబిన్దోస్సముద్ర ఇవ సభేదకాకార ప్రహాణేన లయః — కిన్తు తీరేనీరస్యేవ భేదకాకారాప్రహాణేన సంసర్గః. తస్య చ స్వరూపస్య విసర్పణసద్భావేపి భాగాంశభాగ [illegible] యస్య. అతో విభాగశక్త్యా విభక్తైకదేశో విహరతీతి చేత్. విభక్తాంశః కిమిదన్తయా భాతి — ఉతాహమితి. ఆద్యే చ సోంఽశోఽనాదిశ్చేత్ — ధర్మభూతనిత్యజ్ఞానవికాసాద్యభ్యుపగమాదస్మదీయ [illegible] స్యాత్. సాదిశ్చేత్ — ప్రత్యక్త్వైకదేశస్య [illegible] నిర్వికారత్వశ్రుతిభఙ్గః. అహమితి భాతీతి చేత్ — తస్యాహమితి భాసమానస్య విభక్తస్యాంశస్య అంశాన్తరం కిమిదన్తయా భాతి — ఉతాహన్తయా. ఆద్యే తదాత్మాన్తరత్వం, విభక్తస్యాంశస్యాదిమత్త్వం, ధ్రువస్యైకస్య పరిణామిత్వం, చ స్యాత్. ద్వితీయే చ పరస్పరాపేక్షయా — అహమితి భాసమానావంశౌ కిమహం చాహం చేతి సముచ్చయార్థాభవతః — కిమహం నవేతి అద్వైత [illegible] భేదకధర్మగ్రహణేన వినా సముచ్చయానుపపత్తేః [illegible] జీవాన్తరవ్యవచ్ఛేదాయోగ్యత్వగ్రహణం చ స్యాత్. తన్నైవ [illegible], రహస్యత్యాగకత్వం, చవక్తవ్యం — అతఏకం ప్రత్యేకస్యాహన్త్వయా ఇదన్తయా చ భానం విరుధ్యేత. సముచ్చయానర్హమహం నవేతి భాతీతి చేత్ — తన్నిభేదకధర్మాభావాద్విభక్తత్వాయోగాత్ [illegible] స్యాత్ అవిశిష్టే యదేహభేదసమ్బన్ధ ఏవ భేదకాకార ఇతి చేన్న — ధర్మభూతజ్ఞానసమ్బన్ధేనాపి కరచరణాదీనామివాధిష్ఠేయత్వోపపత్తేః. అతస్సన్మాత్రరూపేణ సర్వాత్మభావేనావస్థానం, మన్యేన విభక్తరూపేణ నానాశరీరవర్తినా విహరణం, చానుపపన్నం. ....

బ్రాహ్మాధికరణం సమాప్తమ్॥

౮॥ సూ. సఙ్కల్పాదేవ తచ్ఛ్రుతేః॥ అవాన్తరసఙ్గతిమాహ (ముక్త ఇతి) *విజ్ఞానఘనమేవేతిచేత్ *సఙ్కల్పాదేవేత్యవధారణస్య సఙ్కల్పసఙ్కల్పయోరవసఙ్గతిరభిప్రేతా. (ప్రయత్నాన్తరేతి) ప్రయత్నశబ్దస్సఙ్కల్పవ్యతిరిక్తవ్యాపారపరః. సత్యసఙ్కల్పత్వం కిం ప్రయత్నాన్తరసాపేక్షం — ఉత నేతి విశయ ఇత్యర్థః. ముక్తస్య కిం జ్ఞాత్యాదిప్రాప్తిః ప్రయత్నాన్తరసాపేక్షా — ఉత సఙ్కల్పమాత్రమూలా. కిమస్య సత్యసఙ్కల్పత్వం రాజాదీనామివ భవతి — ఉత పరమపురుషస్యేవ కిం *సఙ్కల్పాదేవేత్యవధారణం రాజాదితుల్యతాం నివర్తయితుం ప్రభవతి — నేతి. కిం ముక్తస్య సఙ్కల్పస్య [illegible] సఙ్కల్పస్యామోఘత్వం సమ్భవతి — నేతి. కిమస్య జీవత్వాదనాద్యవిద్యారూపతయా బన్ధకారణవత్త్వే — నేతి. బద్ధకాశ్చేత్ — తత్సఙ్కల్పస్య [illegible] ప్రతిభూతసమ్భవే నేశ్వరవత్తత్సఙ్కల్పస్యామోఘత్వాభావేనావధారణస్య రాజాదితుల్యతానివర్తనాయుక్తత్వాన్ముక్తస్య జ్ఞాత్యాదిప్రాప్తిః ప్రయత్నాన్తరసాపేక్షా స్యాత్. యథాబద్ధకాలేపి [illegible] తవాముక్తాత్మనః కర్మాధీనప్రతిభూతాసమ్భవేన తత్సఙ్కల్పవదమోఘసఙ్కల్పత్వసమ్భవేనావధారణస్య రాజతుల్యత్వనివర్తనాయుక్తత్వాన్ముక్తస్య జ్ఞాత్యాదిప్రాప్తిస్సఙ్కల్పమాత్రమూలా స్యాత్. (అప్యాప్రతిబన్ధాపేక్షేతి) జ్ఞాత్యాదిప్రాప్తిః ప్రయత్నాన్తరసాపేక్షేత్యర్థః. *సఙ్కల్పాదేవేత్యవధారణం [illegible] విజ్ఞానఘనమేవేతివదయోగవ్యవచ్ఛేదపరం — నత్వన్యయోగవ్యవచ్ఛేదపరమిత్యభిప్రాయః.

ఇతి ప్రాప్త ఉచ్యతే (సఙ్కల్పాదేవేతి) తుశ్శబ్దః (తచ్ఛ్రుతేః) *సయది పితృలోకకామో భవతి సఙ్కల్పాదేవాస్య పితరస్సముత్తిష్ఠన్తి ఇతి హి సఙ్కల్పాదేవ పిత్రాదీనాం సముత్థానం శ్రూయతే. నచ ప్రయత్నాన్తరసవ్యపేక్షత్వాభిధాయి శ్రుత్యన్తరం దృశ్యతే. యేనాస్య *సఙ్కల్పాదేవేత్యవధారణస్య *విజ్ఞానఘనఏవేతివద్వ్యవస్థాపనం క్రియతే. ....

౯॥ సూ. అత ఏవ చానన్యాధిపతిః॥ యతో ముక్తస్సత్యసఙ్కల్పః అత ఏవానన్యాధిపతిశ్చ. అన్యాధిపతిత్వం హి విధినిషేధయోగ్యత్వం. విధినిషేధయోగ్యత్వే హి ప్రతిహతసఙ్కల్పత్వం భవేత్. అతస్సత్యసఙ్కల్పత్వశ్రుత్యైవానన్యాధిపతిత్వం చ సిద్ధం. అత ఏవ *సస్స్వరాడ్భవతీత్యుక్తమ్..............

సఙ్కల్పాధికరణం సమాప్తమ్.

రాద్ధాన్తే- (విజ్ఞానఘనఏవేతివదితి) అనేన సజాతీయవిశేషవ్యావృత్తిః ప్రతిషిద్ధా. ....

౯॥ సూ. అత ఏవ చానన్యాధిపతిః॥ సత్యసఙ్కల్పత్వోపపాదకమిదం సూత్రం- జపుణాదివ్యాపారాణాం పుణ్యపాపరూపత్వేన సఙ్కల్పప్రతిహతిసమ్భవాన్నోక్తసఙ్కల్పత్వశ్రుత్యా ఏవదానేనావధారణస్య సఙ్కోచనిరాసకం హీదం. అథ రాద్ధాన్తమాహ (యత ఇతి) అనన్యాధిపతిత్వం వివృణోతి (విధినిషేధేతి) అనన్యాధిపతిత్వసత్యసఙ్కల్పత్వయోరుపపాద్యోపపాదకభావం వ్యతిరేకేణ దర్శయతి (విధినిషేధయోగ్యత్వే హీతి) నను సత్యసఙ్కల్పత్వాద్విధినిషేధానర్హత్వం- తదయోగ్యత్వాత్సత్యసఙ్కల్పత్వమిత్యన్యోన్యాశ్రయ ఇత్యత్రాహ (అతస్సత్యసఙ్కల్పత్వశ్రుత్యైవేతి) *సఙ్కల్పాదేవేత్యవధారణాసఙ్కోచస్స్వతః ప్రాప్తః. ముక్తస్య జపుణాదివ్యాపారాణాం పుణ్యపాపరూపత్వమశ్రుతం. న చ తత్కల్ప్యం- స్వర్గాణాంకర్మఫలభూతేషు, తిరశ్చాం వ్యాపారేషు, చ వ్యభిచారాత్. అతస్సఙ్కోచకాభావాదసఙ్కుచితేనావధారణేన సత్య సఙ్కల్పత్వం సిద్ధమితి తద్బలాచ్ఛ్రుత్యా విధినిషేధాగోచరత్వం చ జ్ఞాపితమిత్యర్థః. ఉక్తతర్కానుగృహీతం శ్రుత్యక్షరం చ విధినిషేధాయోగ్యత్వే ప్రమాణమిత్యాహ (అత ఏవేతి) అనేన సూత్రస్థచశబ్దార్థో వ్యాఖ్యాతో భవతి. ఏవమనేన సూత్రేణ ముక్తానామీశ్వరవద్బ్రహ్మగుణాన్వయః ప్రతిష్ఠాపితో భవతి- అపహతపాప్మత్వం నామ న పాపప్రధ్వంసమాత్రం- అపి తు పుణ్యపాపజాతీయవ్యాపారేషు సత్స్వపి తత్ఫలసమ్బన్ధానర్హత్వమిత్యత్రైవ హి స్పష్టం దర్శితం. అత్రానధిపతిరితి నోక్తం- కిం తు *అనన్యాధిపతిరితి. అత్రాయమభిప్రాయః- స్వాభావికశేషిణః పరమపురుషాదన్యో నాధిపతిర్ముక్తస్యేతి. అన్యథా హ్యనధిపతిరిత్యేతావతాఽలం. అన్యశబ్దో బహువ్రీహిసమాసనార్థ ఇతి చేన్న- *అనన్యాధిపతిరిత్యుక్తే హ్యన్యే షామితి సమాససద్భావాత్. అతోఽన్యశబ్దస్యోక్త ఏవార్థ ఇతి సమ్ప్రదాయః. ... ...

పరే తు సఙ్కల్పాదేవ పిత్రాదిస్సృజన్నపి ముక్తోఽనన్యాధిపతిః- న స్వామిసఙ్కల్పాయత్త ఇత్యేతదర్థపరమనన్యాధిపతిశబ్దమాహుః. తత్ర కో హేతుః. స్వామిపారతన్త్ర్యస్యాపురుషార్థత్వాదితి చేత్- పిత్రాదిపారతన్త్ర్యేఽపి తుల్యం. పిత్రాదయః ప్రియంకరాశ్చ స్యుః- అతస్సత్యసఙ్కల్ప ఇతి చేత్- తత్స్వామినోఽపి తుల్యం. అతో నాయమర్థ ఉపపన్నః.——— అపరే పామపితుల్యేయమనుపపత్తిః.——— అన్యే తు *అత ఏవేతి సూత్రమకరణాన్తరమాహుః- సర్వేశ్వరత్వపరవాక్యైర్ముక్తస్యాపీశ్వరోఽధిపతిరితి పూర్వపక్షం కృత్వా- ముక్తస్య సత్యసఙ్కల్పాదేవ నాన్యాధిపతిరిత్యాహుః. కథం దుఃఖహేతువిరహేణ ముక్తే తదాపాదనాయోగాత్, దుఃఖాసద్భావాదేవ తన్నివర్తనాయోగాత్, స్వతస్సిద్ధానన్తయా తదాపాదన తన్నివర్తనాయోగాత్, ప్రవృత్తస్య విఘాతే, నివృత్తస్య ప్రవర్తనే, చ ప్రవృత్తినివృత్తివిషయసఙ్కల్పరహితమోఘత్వప్రసఙ్గాచ్చ. *అథ య ఇహాత్మానమనువిద్య వ్రజన్త్యేతాంశ్చ సత్యాన్కామాం స్తేషాం సర్వేషు లోకేషు కామచారో భవతి ఇత్యన్యరాజత్వం దర్శయన్నాత్మవిదోఽనన్యరాజత్వం దర్శయతి. *సస్స్వరాడ్భవతీత్యాదేశ్చాయమేవార్థ ఇతి. అత్ర బ్రూమః- అధిపతిశబ్దస్య శేషివాచిత్వమభిమతం చేత్- తదప్రతిషేధ్యం- శేషలక్షణస్య ముక్తాత్మన్యవిరోధాసమ్భవాత్. యది నియన్తృత్వం వివక్షితం- తచ్చ ముక్తం ప్రతిసమ్భవత్యేవ. తథాహి- నియమనశబ్దేన యది నియమనసామాన్యం వివక్షితం- తదాధారణమపి తదన్తర్గతత్వేన వివక్షితం స్యాత్. తత్తావదప్రతిషేధ్యం- *సగుణాన్సమతీత్యైతాన్ బ్రహ్మభూయాయ కల్పతే। బ్రహ్మణో హి ప్రతిష్ఠాహమితి వచనాత్. స్వేచ్ఛయా పరప్రవృత్తినివృత్త్యోరుత్పాదనరూపనియమనవిశేషో యది వివక్షితః- తత్ప్రతిషేధస్తావత్స్వపక్షవ్యాహతిః- *జగద్వ్యాపారవర్జమిత్యత్ర- ఈశ్వరాధీనం ముక్తస్య సఙ్కల్పాది ప్రవర్తతే- అస్య జగద్వ్యాపారవర్జితేషు స్వభోగార్థమనిత్యం సఙ్కల్పాభావాత్, మాభూత్తత్సఙ్కల్పనిరుద్ధేషు జగద్వ్యాపారేష్వపి, త్వపవర్గప్రదానసమయ ఏవేశ్వరస్య సఙ్కల్ప ఇత్యభ్యుపగమాత్. అపవర్గప్రదానోత్తరకాలే తు న తాదధీన్యమితి చేన్న- జగద్వ్యాపారవిషయసఙ్కల్పోత్పత్తిప్రతిబన్ధే తత్ప్రతిబన్ధకేశ్వరసఙ్కల్పస్య నిత్యస్య తాత్కాలసంజాతస్య వావిద్యమానత్వస్యాపేక్షితత్వాత్. న హి ప్రతిబన్ధకాసన్నిధౌ కార్యప్రతిబన్ధస్సమ్భవతి. అథ మతం- ప్రాథమికసఙ్కల్పజన్యశక్తిదరిద్రయా ముక్తాత్మగతస్సర్వదా జగద్వ్యాపారం ప్రతిబధ్నాతి- న తదీశ్వరనియామ్యత్వం- న హ్యతిశయాధాయకానాం నియన్తృత్వం- ఆధాయకవినాశేఽప్యతిశయస్య కార్యకరత్వదర్శనాదితి. తన్న- కల్పనాగౌరవప్రసఙ్గాత్. ఈశ్వరసఙ్కల్పజన్యాతిశయస్య స్థాయిత్వాభ్యుపగమాదపి వరం హీశ్వరసఙ్కల్పస్యైవ స్థాయిత్వోపగమః. అతస్స్వవచనవ్యాహతిః. సర్వేశ్వరత్వవాచిశ్రుతి

౧౦॥ సూ. అభావం బాదరిరాహ హ్యేవమ్॥

కిం ముక్తస్య దేహేన్ద్రియాణి న సన్తి- ఉత సన్తి- అథవా యథాసఙ్కల్పం సన్తి న సన్తి చేతి విశయే- శరీరేన్ద్రియాణామభావం బాదరిరాచార్యో మన్యతే. కుతః.(ఆహ హ్యేవం) *న హ వై సశరీరస్య సతః ప్రియాప్రియయోరపహతిరస్తి॥ అశరీరం వావ సన్తం న ప్రియాప్రియే స్పృశత ఇతి- శరీరసమ్బన్ధే దుఃఖస్యావర్జనీయత్వమభిధాయ *అస్మాచ్ఛరీరాత్సముత్థాయ పరం జ్యోతిరుపసమ్పద్య స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యత ఇతి ముక్తస్యాశరీరత్వం హ్యాహ శ్రుతిః. ......

౧౧॥ సూ. భావం జైమినిర్వికల్పామననాత్॥ ముక్తస్య శరీరేన్ద్రియభావం జైమినిరాచార్యో మన్యతే. కుతః. (వికల్పామననాత్) వివిధః కల్పో వికల్పః. వైవిధ్యమిత్యర్థః. *స ఏకధా భవతి త్రిధా భవతి పఞ్చధా సప్తధేత్యాదిశ్రుతేః. ఆత్మన ఏకస్యాచ్ఛేద్యస్యానేకధాభావాసమ్భవాత్ త్రిధాభావాదయః శరీరనిబన్ధనా ఇత్యవగమ్యతే. అశరీరత్వవచనం తు కర్మనిమిత్తశరీరాభావపరం - తదేవ హి శరీరం ప్రియాప్రియహేతుః. ......

భగవాంస్తు బాదరాయణః స్వమతేన సిద్ధాన్తమాహ.

స్వారస్యభఙ్గశ్చ స్యాత్. *యస్యాత్మా శరీరమితి శ్రుతివిరోధశ్చ- కాష్ఠాప్రాప్తం నియామ్యం హి శరీరం. స చాత్మశబ్దో బద్ధమాత్రపరః - సర్వదేవ సర్వభూతానాం బద్ధానాం తన్నియామ్యత్వస్యోక్తత్వాత్. నాప్యన్తఃకరణవిషయః - అముఖ్యత్వాదాత్మశబ్దస్య, *మనో మనసీతి పృథఙ్నిర్దేశేన పునరుక్తత్వాచ్చ. *యేన యేన ధాతా గచ్ఛతి తేన తేన సహ గచ్ఛతీతి ముక్తస్య పరమాత్మానువిధానశ్రుతివిరోధశ్చ. నిత్యస్య పరసాపేక్షత్వమీశ్వరప్రమితినిత్యపదార్థగతపరిమాణాదిషు సర్వసమ్ప్రతిపన్నత్వాత్సమ్భవతి. ......

సఙ్కల్పాధికరణం సమాప్తమ్.

౧౦॥ సూ. అభావం బాదరిరాహ హ్యేవమ్॥ (యథాసఙ్కల్పమితి) అనేన సఙ్గతిర్దర్శితా. కిం ముక్తస్య దేహేన్ద్రియాణి న సన్తి-ఉత సన్తి- ఉత యథాసఙ్కల్పం సన్తి న సన్తి చేతి. తదర్థం *స ఏకధా భవతీత్యాదిశ్రుతిరశరీరత్వశ్రుతిం సఙ్కోచయితుం శక్నోతి-నేతి. కిం *స ఏకధా భవతీత్యాదిశ్రుతిర్ముక్తస్య సశరీరత్వం ప్రతిపాదయితుం ప్రభవతి-ఉత న. ప్రతిపాదనేऽపి కిం సశరీరత్వమాత్రం ప్రతిపాదయతి-ఉత తస్యైచ్ఛికత్వమప్యవగమయతి. తదర్థం *ఏకధాభవనత్రిధాభవనాదికం ముక్తస్య శరీరేణ వినా సమ్భవతి- ఉత న. అసమ్భవే చ ముక్తస్య బ్రహ్మానుభవైకభోగస్య తద్వ్యతిరిక్తదేహసద్భావాదివిచ్ఛాదికం సమ్భవతి- నేతి. అణోర్జీవస్యానేకశరీరపరిగ్రహస్సమ్భవతి- నేతి చ. యదాऽనేకశరీరపరిగ్రహో న సమ్భవతి, యదా చ శరీరేణ వినాపి త్రిధాభవనాదికముపపద్యతే,-తదా *స ఏకధేత్యాదివాక్యస్య శరీరప్రతిపాదకత్వాభావేనాశరీరత్వశ్రుతిసఙ్కోచనాసామర్థ్యాన్ముక్తోऽశరీర ఏవ స్యాత్. యదాऽణోరప్యనేకశరీరయోగస్సమ్భవతి, యదా చ శరీరేణ వినా త్రిధాభవనాదికమనుపపన్నం, బ్రహ్మానుభవైకభోగస్య దేహసద్భావాదీచ్ఛా చ న స్యాత్,- తదా శరీరస్యావశ్యాపేక్షితత్వాదిచ్ఛాధీనాన్వయవ్యతిరేకత్వాభావాచ్చ తత్ప్రతిపాదకవాక్యేనాశరీరత్వశ్రుతిసఙ్కోచే సతి ముక్తస్య శరీర ఏవ స్యాత్. యదాऽనేకశరీరపరిగ్రహోపపత్తిః, అనేకధాభవనం చ శరీరసాపేక్షం, బ్రహ్మానుభవైకభోగస్య దేహసద్భావాదివిచ్ఛా చ సమ్భవతి,- తదానీమైచ్ఛికశరీరప్రతిపాదనపక్షేణ *స ఏకధా భవతీత్యాదివాక్యేనాశరీరత్వశ్రుతేస్సఙ్కోచే సతి ముక్తో యథేచ్ఛం సశరీరోऽశరీరశ్చ స్యాదితి. (శరీరేన్ద్రియాణామభావమితి) అభావప్రతిసమ్బన్ధికమిత్యపేక్షాయాం *తస్య భావ ఇతి సూత్రస్థతనుశబ్దేన ప్రతియోగివిశేషావగమ ఇతి భావః. (శరీరసమ్బన్ధ ఇతి) శరీరత్వప్రయుక్తం దుఃఖహేతుత్వమితి భావః. ఏవమశరీర ఏవేత్యేకః పక్షః. ......

౧౧॥ సూ. భావం జైమినిర్వికల్పామననాత్॥ అత్ర శరీరవాచిశబ్దానభిధానాదాశఙ్క్యాహ (ఆత్మన ఏకస్యేతి) ద్విధాశబ్దాదీనాం ధర్మిభేద ఏవ స్వారస్యం-*తదణ్డమభవద్ద్వేధేత్యాదిప్రయోగాత్, ద్రవ్యత్వపృథివీత్వాదిజాతిసంయోగాదిగుణపరిస్పన్దరూపక్రియాసు ప్రాప్తేష్వపి ద్వేధా త్రిధా నవధా సప్తధా భూరితి ప్రయోగాభావాచ్చ. తథాప్యాత్మని స్వరూపభేదాసమ్భవాత్ శరీరద్వారకమిత్యర్థః. తర్హ్యశరీరత్వశ్రుతిః కథమిత్యత్రాహ (అశరీరత్వవచనం త్వితి) స్వవాక్యేనైవ తదుపపాదయతి (తదేవ హీతి) ప్రియాప్రియహేతుతయా శరీరస్య నిషేధాత్. ప్రియాప్రియయోశ్చ కర్మఫలత్వాత్, కర్మకృతశరీరవిషయో నిషేధ ఇత్యర్థః. అతస్సశరీరత్వశ్రుతేర్నికారకాభావాత్, బాధాచిత్యహేత్వన్తరాసత్త్వాచ్చ సర్వదా సశరీరత్వం ఫలితమితి సూత్రాభిప్రాయః. ......

సిద్ధాన్తసూత్రమవతారయతి (భగవాంస్త్వితి)

౧౨॥ సూ. ద్వాదశాహవదుభయవిధం బాదరాయణోఽతః॥ సఙ్కల్పాదేవేత్యేతదతశ్శబ్దేన పరామృశ్యతే. అత ఏవ - సఙ్కల్పాదుభయవిధం - సశరీరమశరీరం చ ముక్తం భగవాన్ బాదరాయణో మన్యతే- ఏవం చోభయీ శ్రుతిరుపపద్యతే. (ద్వాదశాహవత్) యథా *ద్వాదశాహమృద్ధికామా ఉపేయుః *ద్వాదశాహేన ప్రజాకామం యాజయేదిత్యుపైతియజతిచోదనాభ్యాం సఙ్కల్పభేదేన సత్రమహీనం చ భవతి..........................

యదాఽశరీరాద్యుపకరణవత్త్వం - తదాఽఽత్మా శరీరాద్యుపకరణాని స్వేనైవ సృష్టానీతి నాస్తి నియమ ఇత్యాహ.

౧౩॥ సూ. తన్వభావే సన్ధ్యవదుపపత్తేః॥ స్వేనైవ సృష్టతనుప్రభృత్యుపకరణాభావే పరమపురుషసృష్టైరుపకరణైర్భోగోపపత్తేః సత్యసఙ్కల్పోఽపి స్వయం న సృజతి. యథా స్వప్నే *అథ రథాన్ రథయోగాన్ పథస్సృజతే ఇత్యారభ్య *అథ వేశాన్తాన్ పుష్కరిణీస్స్రవన్తీస్సృజతే స హి కర్తేతి *య ఏష సుప్తేషు జాగర్తి కామం కామం పురుషో నిర్మిమాణః। తదేవ శుక్రం తద్బ్రహ్మ తదేవామృతముచ్యతే। తస్మింల్లోకాశ్శ్రితాస్సర్వే తదు నాత్యేతి కశ్చనేతి ఈశ్వరసృష్టై రథాద్యుపకరణైర్జీవో భుఙ్క్తే- తథాముక్తోఽపి లీలాప్రవృత్తేనేశ్వరేణ సృష్టైః పితృలోకాదిభిర్లీలారసం భుఙ్క్తే. ... .

౧౪॥ సూ. భావే జాగ్రద్వత్॥ స్వసఙ్కల్పాదేవ సృష్టతనుప్రభృతిపితృలోకాద్యుపకరణభావే జాగ్రత్పురుషభోగవన్ముక్తో లీలారసం భుఙ్క్తే. పరమపురుషోఽపి లీలార్థం దశరథవసుదేవాదిపితృలోకానాత్మనః సృష్ట్వా తైర్మనుష్యధర్మలీలారసం యథా భుఙ్క్తే - తథాయం ముక్తోఽపి స్వలీలార్థం పితృలోకాదికం స్వయమేవ సృజతి కదాచిత్, కదాచిచ్చ ముక్తాః సత్యసఙ్కల్పత్వాత్పరమపురుషలీలాన్తర్గతస్వపితృలోకాదికం స్వయమేవ సృజన్తి, ఇతి సర్వముపపన్నం. ....

౧౨॥ సూ. ద్వాదశాహవదుభయవిధం బాదరాయణోఽతః॥ అతఃపదం వ్యాచష్టే (సఙ్కల్పాదేవేతి) త్రిభావనాదే ద్వితీయత్వాత్కాష్ఠాయాం సత్యసఙ్కల్పత్వశ్రుతిరేవ పూరయతి- వ్యాపారాన్తరేష్వపి తస్యైవ హేతుత్వశ్రవణేనేత్యాదిభావః. సూత్రస్య వాక్యార్థమాహ (అత ఏవేతి) ఉభయీం శ్రుతిమితి సశరీరత్వాశరీరత్వశ్రుతీ వివక్షితే. అశరీరత్వశ్రుత్యేకార్థ్యస్య శరీరపరత్వముక్తం- కర్మకృతశరీరాభావపరత్వాదస్తి - తత్కృతం కదాచిదశరీరత్వే సా ప్రమాణం. నైవం- ప్రమాణతయా వివక్షితత్వాభావాత్ సత్యసఙ్కల్పాదివాక్యానుగృహీతయా సశరీరత్వశ్రుత్యా యథేచ్ఛశరీరత్వే చాభ్యుపగతే సత్యశరీరత్వశ్రుతిరప్యర్థవతీ, సశరీరత్వశ్రుతిరప్యదానితా, స్యాదితి భావః. (సఙ్కల్పభేదేన) సత్రత్వాహీనత్వే చ ప్రామాణికే సతి తత్ప్రయోగవిశేషే సఙ్కల్పభేదో నియామక ఇత్యర్థః. ఉపయజతిభ్యాం సఙ్కల్పాత్సత్రం, యజతిసఙ్కల్పాదహీనమ. ......

పూర్వసూత్రసఙ్గతముత్తరసూత్రార్థం సంక్షిప్య సూత్రముపతారయతి(యదేతి)

౧౩॥ సూ. తన్వభావే సన్ధ్యవదుపపత్తేః॥ (పరమపురుషసృష్టైః) అద్వారకసృష్టైరిత్యర్థః. (భోగోపపత్తేః) దేహాదిసృష్టేర్బ్రహ్మానుభవానన్తర్గతత్వే, తత ఏవ తదిచ్ఛాద్యసమ్భవే, ఉపభ్యుపగమ్యమానేఽపి పితృభావనాదిశ్రవణబలాత్పితృగుణప్రకారకసఙ్కల్పనేన నిర్వాహో న్యాయ్య ఇతి భావః. (యథేతి) అస్య నిర్వాహస్యౌచిత్యప్రదర్శనార్థం సూత్రే సన్ధ్యసృష్టాన్తోపాదానమిత్యపి ప్రయోజనమ్యూహ్యమాహ. ....

౧౪॥ సూ. భావే జాగ్రద్వత్॥ సూత్రం యోజయతి (స్వసఙ్కల్పాదేవేతి) ననుముక్తస్య పిత్రాదిసఙ్కల్పసాపేక్షత్వే బ్రహ్మానుభవాదన్యపరత్వం, బ్రహ్మణి భోగ్యతావైకల్యం, పిత్రాదీచ్ఛాయా అకర్మకృతత్వం, చ న స్యాదితి శఙ్కాయామాహ (పరమపురుషోఽపీతి) పితృలోకాదిసృష్టేర్భగవల్లీలాన్తర్గతత్వేన దశరథాదిసృష్టిః. తదన్తర్గతత్వాద్దేవపిత్రాదిసృష్టావపి ముక్తస్య న బ్రహ్మానుభవాదన్యపరత్వం. బ్రహ్మసఙ్కల్పలీలావిశేషస్యానుకూలత్వం బ్రహ్మణః ప్రియతమత్వాతిశయనిబన్ధనం. అత ఏవ న బ్రహ్మణః ప్రాప్యత్వవైగుణ్యం. ముక్తాత్మనాం పిత్రాదీచ్ఛాయా అకర్మకృతత్వం భగవతో వసుదేవాదికల్పనేచ్ఛాయా ఇవోపపన్నమిత్యర్థః. ....

నన్వాత్మాఽణుపరిమాణ ఇత్యుక్తం. కథమనేకశరీరేష్వేకస్యాణోరాత్మాభిమానసమ్భవ ఇత్యత్రాహ

౧౫॥ సూ. ప్రదీపవదావేశస్తథాహి దర్శయతి॥ యథా ప్రదీపస్యైకస్యైకస్మిన్ దేశే వర్తమానస్య స్వప్రభయా దేశాన్తరావేశః- తథాత్మనోఽప్యేకదేహస్థితస్యైవ స్వప్రభారూపేణ చైతన్యేన సర్వశరీరావేశో నానుపపన్నః. యథా చైకస్మిన్నపి దేహే హృదయాద్యేకప్రదేశవర్తినోఽపి చైతన్యవ్యాప్త్యా సర్వస్మిన్ దేహ ఆత్మాభిమానః- తద్వత్. ఇయాన్విశేషః- అముక్తస్య కర్మణా సఙ్కుచితజ్ఞానస్య దేహాన్తరేష్వాత్మాభిమానానుగుణా వ్యాప్తిర్న సమ్భవతి- ముక్తస్య త్వసఙ్కుచితజ్ఞానస్య యథాసఙ్కల్పమాత్మాభిమానానుగుణా, వ్యాప్తిరిదమిత్యగ్రహణానుగుణా, చ నానుపపన్నా. తథా హి దర్శయతి *వాలాగ్రశతభాగస్య శతధా కల్పితస్య చ। భాగో జీవస్స విజ్ఞేయస్స చానన్త్యాయ కల్పత ఇతి. అముక్తస్య కర్మనియామకం - ముక్తస్య తు స్వేచ్ఛేతి విశేషః.

నను పరం బ్రహ్మ ప్రాప్తస్యాన్తరబాహ్యజ్ఞానలోపం దర్శయతి శ్రుతిః *ప్రాజ్ఞేనాత్మనా సమ్పరిష్వక్తో న బాహ్యం కిఞ్చన వేద నాన్తరమితి. తత్కథం ముక్తస్య సార్వజ్ఞ్యముచ్యతే. తత్రోత్తరం.

౧౬॥ సూ. స్వాప్యయసమ్పత్త్యోరన్యతరాపేక్షమావిష్కృతం హి॥ నేదం వచనం ముక్తివిషయం- అపి తు స్వాప్యయసమ్పత్త్యోరన్యతరాపేక్షం. స్వాప్యయః-సుషుప్తిరిత్యుక్తం. సమ్పత్తిశ్చ మరణం. *వాఙ్మనసి సమ్పద్యత ఇత్యారభ్య * తేజః పరస్యాం దేవతాయామితి వచనాత్తయోశ్చావస్థయోః ప్రాజ్ఞప్రాప్తిర్నిస్సమ్బోధత్వం చ విద్యేతే. అతస్తయోరన్యతరాపేక్షమిదం వచనం. సుషుప్తిమరణయోర్నిస్సమ్బోధత్వం, ముక్తస్య చ సర్వజ్ఞత్వ, మావిష్కృతం హి శ్రుత్యా- *నాహ ఖల్వయమేవం సమ్ప్రత్యాత్మానం జానాత్యయమహమస్మీతి నో ఏవేమాని భూతాని వినాశమేవాపీతో భవతి నాహమత్ర భోగ్యం పశ్యామీతి - సుషుప్తివేలాయాం నిస్సమ్బోధత్వముక్త్వా తస్మిన్నేవ వాక్యే ముక్తమధికృత్య *స వా ఏష ఏతేన దివ్యేన చక్షుషా మనసైతాన్ కామాన్ పశ్యన్ రమతే య ఏతే బ్రహ్మలోక ఇతి సర్వజ్ఞత్వముచ్యతే, తథా *సర్వం హ పశ్యః పశ్యతి సర్వమాప్నోతి సర్వశ ఇతి చ స్పష్టమేవ సర్వజ్ఞత్వముచ్యతే, తథా మరణే చ నిస్సమ్బోధత్వం *ఏతేభ్యో భూతేభ్యస్సముత్థాయ తాన్యేవానువినశ్యతీత్యుక్తం, న పశ్యతీత్యర్థః. అతః ప్రాజ్ఞేనాత్మనేతి వచనం స్వాప్యయసమ్పత్త్యోరన్యతరాపేక్షమ్. ....

అభావాధికరణం సమాప్తమ్.

ఉత్తరసూత్రశఙ్కామాహ (నన్వితి)

౧౫॥ సూ. ప్రదీపవదావేశస్తథా హి దర్శయతి॥ అత్ర వక్తవ్యం సర్వం *గుణాద్వాలోకవదిత్యత్రాపేక్షితత్వాదుక్తం. స్వరూపస్యైకదేశస్థత్వేఽపి ధర్మస్య ప్రదేశాన్తరే కార్యకరత్వమాత్రం దృష్టాన్తోపజీవ్యం. తస్మిన్ వక్తవ్యాన్తరాణ్యపి జ్ఞానేనాధితిష్ఠేదిత్యత్రాహ (ఇయానితి) (ఆత్మాభిమానానుగుణేతి) ప్రవర్తకత్వశక్తివిశిష్టేత్యర్థః. ఆత్మాభిమానో హి శరీరత్వాభిమానః- తదేకప్రవర్త్యం హి శరీరం- తత్ప్రేరకత్వం శరీరిత్వమితి. ఇదమిత్యగ్రహణానుగుణేతి- ప్రకాశకత్వశక్తిరుక్తా. (తథా హి దర్శయతి) స్వరూపాణుత్వే, జ్ఞానేనానేకశరీరిత్వోపపత్తౌ, చ శ్రుతిరస్తీత్యర్థః. అముక్తేష్వపి సౌభర్యాదిష్వనేకశరీరపరిగ్రహో దృశ్యతే- ముక్తస్య కో భేదః, ముక్తోఽనేకశరీరపరిగ్రహముపచ్ఛేత్ - పూర్వావస్థాయామపి కరోత్వి, త్యత్రాహ (అముక్తస్య కర్మేతి)..

ఉత్తరసూత్రశఙ్కామాహ (నన్వితి)

౧౬॥ సూ. స్వాప్యయసమ్పత్త్యోరన్యతరాపేక్షమావిష్కృతం హి॥ *సతా సోమ్య తదా సమ్పన్నో భవతీత్యాదిభిః స్వాపే బ్రహ్మసమ్పత్తిః ప్రసిద్ధేతి స్మృతౌ బ్రహ్మసమ్పత్తివిషయం ప్రమాణమాహ (తేజః పరస్యామితి) అస్య వాక్యస్య మరణవిషయత్వద్యోతనాయ *వాఙ్మనసీత్యాదికముక్తం. బ్రహ్మసమ్పత్తినిర్బోధత్వయోస్తదా సమ్పన్నే సతి వాక్యస్య వాక్యస్య తయోరన్యతరపరత్వమితి శఙ్కావ్యావృత్త్యర్థమాహ (తయోశ్చావస్థయోరితి) ఇతి వచనాద్ద్వయోరేకత్వాన్వయః. సూత్రభాష్యాక్షరం వ్యాచష్టే (సుషుప్తీతి) సతా సోమ్య * తేజః పరస్యాం దేవతాయామితి చ సుషుప్తిమరణయోర్బ్రహ్మసమ్పత్తిశ్రుతిశ్చానుసన్ధేయా. ... ...

౧౭॥ సూ. ॥ జగద్వ్యాపారవర్జం ప్రకరణాదసన్నిహితత్వాచ్చ ॥

కిం ముక్తస్యైశ్వర్యం - జగత్సృష్ట్యాది - పరమపురుషాసాధారణం సర్వేశ్వరత్వమపి - ఉత తద్రహితం కేవలపరమపురుషానుభవవిషయమితి సంశయః. కిం యుక్తం. జగదీశ్వరత్వమపీతి. కుతః. *నిరఞ్జనః పరమం సామ్యముపైతి* ఇతి పరేణ పురుషేణ పరమసామ్యాపత్తిశ్రుతేః సత్యసఙ్కల్పత్వశ్రుతేశ్చ. న హి పరమసామ్యసత్యసఙ్కల్ప

---

*సఙ్కల్పాదేవే*త్యనేన మనస్సిద్ధశరీరేన్ద్రియవిషయాణాం చ విచారః ఇతి పక్షైరుక్తం. శరీరాభావపక్షేఽపి న భోగానుపపత్తిః. అత్ర దృష్టాన్తః *సన్ధ్యవదితి*. తత్ర శరీరావస్థానం మనోఽవస్థానాయ, న భోగాయ, శరీరస్థితేరన్యథాసిద్ధత్వాదితి *తన్వభావ* ఇత్యస్యార్థమాహుః. తత్ర మనస్సృష్టావీశ్వరస్యైవ కర్తృత్వాభ్యుపగమస్య ముక్తస్య మనోనపేక్షసఙ్కల్పోపపత్తేః సఙ్కల్పాన్న సిద్ధిరనుపపన్నా. స్వప్నే చేశ్వరసృష్టదేహాదిసద్భావస్య ప్రామాణికత్వాన్మనోమాత్రేణ భోగోపపత్త్యా న స్వప్నో దృష్టాన్తస్స్యాత్.——— అపరే తు స్వప్నే మానసభోగస్య ప్రాప్తిసిద్ధత్వాత్, శరీరభోగస్య కర్మకృతత్వాత్, ముక్తస్య ప్రాప్తికర్మణోఽభావాత్, భోగాసమ్భవం పూర్వపక్షీకృత్య *మనసైతాన్ కామాన్* *స ఏకధా భవతీ*త్యాదిశ్రుతేః, స్వప్నే కేవలమానసభోగదర్శనాచ్చ ప్రాప్తికర్మణోఽభావేఽపి భోగసమ్భవం రాద్ధాన్తయన్తః *తన్వభావ* ఇత్యధికరణార్థమాహుః. తత్ర బాదరాయణస్యైవ పక్షత్వాదధికరణాన్తరత్వమయుక్తం. ఈశ్వరసృష్టదేహాభావాదేవ మానసైర్భోగేఽపి న దృష్టాన్తః.—— అన్యే త్వైకాధికరణ్యం వదన్తః స్వప్నే మానసైరరూపసాధ్యసుఖభావాద్ దృష్టాన్తః స్వప్నధీశ్చ న స్మృతిః కిన్త్వనుభవః దోషసచివత్వాద్భ్రాన్తిః. ముక్తస్య తు యోగసచివత్వాద్యథార్థత్వమాహుః. తదపి పూర్వవదుత్తరం. అత ఈశ్వరసృష్టదేహవత్త్వే ప్రమాణాని కేషాంచిత్స్వప్నజాగరాద్ దృష్టాన్తౌ కేవలేశ్వరప్రయత్నసృష్టత్వ, జీవవ్యాపారద్వారకేశ్వరప్రయత్నసృష్టత్వాభిప్రాయావితి యుక్తం. తదుపన్యాసశ్చ దేహసృష్టౌ జీవపరయోరభిప్రాయావిరోధజ్ఞాపనార్థ ఇతి యుక్తం ——* *ప్రదీపవదావేశ*స్తథాహీత్యాదిసూత్రద్వయమధికరణాన్తరమితి కేచిద్వర్ణయన్తి. *స ఏకధా భవతి త్రిధా భవతీ*తి ముక్తస్య సృష్టాని శరీరాణి సాలభఞ్జికావన్నిరాత్మకాని నిర్మనస్కాని - ఆత్మనో మనసశ్చ భేదానుపపత్తేరితి పూర్వపక్షం కృత్వా - మనస ఏకత్వేఽప్యేకమనోనువర్తీని మనస్యన్యేషు శరీరాణి సత్త్వసత్తాత్త్వాత్ సృష్ట్యాదిభేదసిద్ధిస్సమ్భావితా తాస్స్వాధిభూతాన్యధితిష్ఠతి. తదేకం బీజానీయాదిత్యాదిభిర్ముక్తస్య ద్వితీయదర్శనాభావాదనేకశరీరాధిష్ఠానం లయస్థానస్వర్గ్యానుపపత్తిపరిహారపరం *స్వాప్యయసమ్పత్త్యోరి*తి సూత్రం. సుషుప్తౌ కైవల్యే చ ద్వితీయదర్శనాభావః. తదధికారవశాత్ తదాదిష్టం తం హి. సగుణవిద్యావిపాకస్య స్వర్గాదివదవస్థాన్తరమితి తత్రైశ్వర్యోపపత్తిరితి పరే వ్యాచక్షతే. తత్ర బాదరాయణస్యైవ స్వర్గ్యాధ్యాయమధికరణభేదానుపపత్తిః. మనస్సృష్టావీశ్వరస్యైవ మనోనపేక్షసఙ్కల్పోపపత్తేః, ఆత్మభేదస్యాన్తఃకరణోపాధికత్వాభావాత్, నైకమనోమూలత్వనిర్వ్యూఢత్వానుపపన్నః సగుణవిద్యాయా అవిపరవిద్యాత్వాత్, సాపేక్షత్వాత్ పరవిద్యాఫలత్వాత్, ద్విజ్ఞానప్రతిషేధస్యావ్యయకైవల్యవిషయత్వ, నైశ్వర్యస్య సగుణవిద్యావిపాకత్వవచనం చానుపపన్నం.——
అపరే తు సుషుప్త్యాదౌ సవిషయజ్ఞానప్రతిషేధ ఇతి వదన్తి. తత్పక్షేఽపి విరుద్ధాంశః ప్రాగేవ ప్రత్యుక్తః - ఆత్మభేదస్య నిరుపాధికత్వాత్.——
అన్యే తు అనేకానేకశరీరప్రత్యయోగా, స్వహత్త్వేఽపి భృత్యాదిశరీరప్రత్యైః పురుషార్థత్వా, ముక్తానాం ముక్తాన్తరానుప్రవేశనత్వాత్, బద్ధముక్తానాం మోక్షస్థానారోహణాయోగా, బద్ధజీవాన్తరావేశానుయోగాన్ముక్తస్య శరీరాణి నిరాత్మకానీతి పూర్వపక్షం కృత్వా - విభాగశక్తియోగాన్ముక్తావస్థావపి మానాదాత్మసహస్రాత్మత్వైః, *ఆత్మనాం తు సహస్రాణి బహూని భరతర్షభ । యోగీ కుర్యాద్బలం ప్రాప్య తైశ్చ సర్వైర్మహీం చరేదితి* స్మృత్యా సఙ్కల్పవిభాగాదిశక్తిస్స్వీకృతత్వా, తేష్వపి శరీరేష్వహఙ్కారకరణాత్, స్వాత్మాదిశరీరేష్వహఙ్కారకరణాకరణయోర్విరోధాభావాత్, భృత్యాదిశరీరేషు చైతన్యప్రభాసంసర్గేణాహఙ్కారాకరణా, తథా హి కూటస్థపురుషస్య జీవసమష్టిర్వ్యష్టిజీవత్వేనానుప్రయుక్తాపంశాద్విభజ్య తత్తచ్ఛరీరేష్వాత్మప్రవేశనోపపత్తేః, శరీరాణి సాత్మకానీతి సిద్ధాన్తయన్తి. తత్ర ముక్తానాం పరస్పరగుణభావాభావేఽపీశ్వరానుసంచరణాయ సంసారమణ్డలేఽపి స్వాత్మాదిసఙ్కల్పనం భవతీత్యముక్తానాం మోక్షస్థానారోహణానుపపత్తిర్న వక్తవ్యా. అతిపివభృత్యాదిశరీరేష్వనుప్రవేశస్యాపురుషార్థత్వాదిసవక్తవ్యం. అవిభక్తనామరూపజీవసమూహవ్యతిరేకేణ కూటస్థపురుషో నామ న కశ్చిత్ప్రామాణికః - జీవసమూహవిషయత్వే చ తద్వచనోపపత్తేః. యచ్చైకస్యాత్మనో బహుధా సఙ్కల్పనం విభాగశక్తిమత్త్వాదితి - తత్పూర్వమేవ నిరస్తం. *ఆత్మనాం తు సహస్రాణీ*త్యత్రాత్మశబ్దో దేహవచన ఇతి న తద్వచనం విభాగశక్తౌ ప్రమాణం. స్వాత్మాదిశరీరేష్వహఙ్కారకరణాకరణే - భృత్యాదిశరీరేషు చైతన్యప్రభాసంసర్గేణాహఙ్కారం న కరోతీతి విభాగకల్పనా చ నిర్మూలా. భృత్యాదిభావస్యానిష్టత్వాత్స్వయమేవాహఙ్కారకరణాభావశ్చేత్ - శరీరసమ్బన్ధస్యైవ దుఃఖహేతుత్వదర్శనాచ్ఛరీరసృష్టిరపి న స్యాత్. స్వేచ్ఛాయత్తతయా శరీరస్య దుఃఖాహేతుత్వం చేత్ - భృత్యాదిభావేనాధిష్ఠేయత్వేఽపి తుల్యమ్. ....

అభావాధికరణం సమాప్తమ్.

౧౭॥ సూ. ॥ జగద్వ్యాపారవర్జం ప్రకరణాదసన్నిహితత్వాచ్చ ॥ సత్యసఙ్కల్పతావిచారరూపత్వాత్సఙ్గతిరర్థసిద్ధా (జగత్సృష్ట్యాదిసర్వేశ్వరత్వం) సర్వేశ్వరత్వప్రకారో హి సృష్ట్యాదిః. (పరమపురుషానుభవవిషయం) తదనుభవాన్తర్గతశరీరసర్గాదివిషయం. కిం ముక్తస్య జగద్వ్యాపారవిషయమైశ్వర్యమస్తి - నేతి. పరమసామ్యసత్యసఙ్కల్పత్వశ్రవణం కిం ముక్తైశ్వర్యస్య జగద్వ్యాపారవిషయత్వమవగమయితుం శక్నోతి - నేతి. కిం జగన్నియమనస్య ముక్తైశ్వర్యాన్తర్భావే, *యతో వా ఇమాని* ఇత్యాది బ్రహ్మలక్షణవాక్యం విరుధ్యతే - నేతి. కిం ముక్తస్య సృష్టిప్రకరణాస

త్వే సర్వేశ్వరాసాధారణజగన్నియమనేనవినోపపద్యేతే- అతస్సత్యసఙ్కల్పత్వపరమసామ్యోపపత్తయే సమస్తజగన్నియమనరూపమపి ముక్తస్యైశ్వర్యమితి... ... ...

ఏవం ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే (జగద్వ్యాపారవర్జమితి) జగద్వ్యాపారః-నిఖిలచేతనాచేతనస్వరూపస్థితిప్రవృత్తిభేదనియమనం. తద్వర్జంనిరస్తనిఖిలతిరోధానస్యనిర్వ్యాజబ్రహ్మానుభవరూపంముక్తస్యైశ్వర్యం. కుతః. (ప్రకరణాత్) నిఖిలజగన్నియమనంహిపరంబ్రహ్మప్రకృత్యామ్నాయతే *యతోవాఇమానిభూతానిజాయన్తే యేనజాతానిజీవన్తి యత్ప్రయన్త్యభిసంవిశన్తి తద్విజిజ్ఞాసస్వ తద్బ్రహ్మేతి. యద్యేతన్నిఖిలజగన్నియమనంముక్తానామపిసాధారణంస్యాత్- తతఇదంజగదీశ్వరత్వరూపంబ్రహ్మలక్షణంనసఙ్గచ్ఛతే-అసాధారణస్యహిలక్షణత్వం. తథా*సదేవసోమ్యేదమగ్రఆసీదేకమేవాద్వితీయంతదైక్షతబహుస్యాంప్రజాయేయేతితత్తేజోఽసృజత *బ్రహ్మవాఇదమేకమేవాగ్రఆసీత్ తదేకంసన్నవ్యభవత్ తచ్ఛ్రేయోరూపమత్యసృజతక్షత్త్రంయాన్యేతానిదేవక్షత్త్రాణి ఇన్ద్రోవరుణస్సోమోరుద్రః పర్జన్యోయమోమృత్యురీశానఇతి *ఆత్మావాఇదమేకఏవాగ్రఆసీత్ నాన్యత్కిఞ్చనమిషత్ సఈక్షతలోకాన్నుసృజాఇతి సఇమాఁల్లోకానసృజత *ఏకోహవైనారాయణఆసీన్నబ్రహ్మా నేశానో నేమేద్యావాపృథివీ ననక్షత్రాణి నాపో నాగ్నిర్నసోమో నసూర్యః సఏకాకీనరమేత తస్యధ్యానాన్తస్థస్యైకాకన్యాదశేన్ద్రియాణీత్యాదిషు, *యఃపృథివ్యాంతిష్ఠన్పృథివ్యాఅన్తరఇత్యారభ్య *యఆత్మనితిష్ఠన్నిత్యాదిషు, చనిఖిలజగన్నియమనంపరమపురుషంప్రకృత్యైవశ్రూయతే. (అసన్నిహితత్వాచ్చ) నచైతేషునిఖిలజగన్నియమనప్రసఙ్గేషుముక్తస్యసన్నిధానమస్తి- యేనజగద్వ్యాపారస్తస్యాపిస్యాత్. ...

౧౮॥ సూ. ప్రత్యక్షోపదేశాన్నేతిచేన్నాధికారికమణ్డలస్థోక్తేః॥ సస్వరాడ్భవతి తస్యసర్వేషులోకేషుకామచారోభవతి *ఇమాఁల్లోకాన్కామాన్నీకామరూప్యనుసంచరన్నితి ప్రత్యక్షే

న్నిధానేనజగద్వ్యాపారస్య బ్రహ్మలక్షణత్వాశ్రయణంన్యాయ్యం - ఉతముక్తస్యవికారలోకానుసంచరణశ్రవణేనజగన్నియమనస్య బ్రహ్మలక్షణత్వాశ్రయణంనన్యాయ్యం. కిం ముక్తస్య వికారలోకానుసఞ్చరణం నియమనార్థం - ఉత కేవలభోగార్థం. కేవలభోగార్థత్వే కిం ముక్తస్యాపరిచ్ఛిన్నానన్దత్వవిరోధస్స్యాత్- ఉత నేతి. అత్ర ప్రథమపక్షో విచారప్రయోజకః- కిం వికారలోకానాం భోగ్యానిత్యత్వేనానన్దానిత్యతా స్యాత్ - ఉత నేతి. కిం వికారలోకానాం భోగ్యత్వం వికారాత్మకత్వాత్ - ఉత బ్రహ్మవిభూతిత్వాత్. కించ - కిం ముక్తస్యాస్వాతన్త్ర్యమానన్దవైకల్యమాపాదయతి - ఉత నేతి. స్వాతన్త్ర్యం స్వాతన్త్ర్యరూపత్వాదానన్దావహం- ఉతాత్మాభిమానానురూపత్వాత్. కించ- అస్వాతన్త్ర్యస్యానావృత్తిస్సమ్భవతి- నేతి. కిమనావృత్తిశ్రుతిర్ముక్తస్యాక్షయ్యఫలత్వశ్రుతివచ్చిరాభిప్రాయా - ఉత ముఖ్యార్థా. కిం ముక్తానాం నావర్తనవిషయస్సఙ్కల్ప ఈశ్వరస్య సమ్భవతి- ఉత సమ్భవతీతి. యదా న సమ్భవతి- తదా నావృత్తిశ్రుతేశ్చిరాభిప్రాయత్వేనావృత్తిసమ్భవాదానన్దవిచ్ఛిద్యతే, స్వాతన్త్ర్యం స్వాతన్త్ర్యరూపత్వాత్సుఖరూపం చేత్ - తదైవకల్యాదానన్దవైకల్యం, వికారలోకానాం వికారాత్మకతయా భోగ్యత్వే- తదనిత్యత్వాదానన్దానిత్యత్వం, - అతః కేవలభోగార్థత్వాభావేన వికారలోకానుసంచరణస్య నియమనార్థత్వాజ్జగద్వ్యాపారస్య బ్రహ్మలక్షణత్వాశ్రయణమన్యాయ్యమితి తస్యలక్షణత్వాభావేన తదవిరోధాత్ పరమసామ్యాదిశ్రవణస్య ముక్తైశ్వర్యే జగద్వ్యాపారాన్తర్భావావగమకత్వాజ్జగద్వ్యాపారవిషయమైశ్వర్యం ముక్తస్య సమ్భవేత్. యదా ముక్తానావర్తనవిషయస్సఙ్కల్ప ఈశ్వరస్య సమ్భవతి- తదా నావృత్తిశ్రుతేర్ముఖ్యత్వేనానావృత్తిసమ్భవాన్నానన్దానిత్యత్వం, యదా చ స్వాతన్త్ర్యమాత్మాభిమానానురూపాత్సుఖరూపం- తదా ముక్తస్య శేషత్వాభిమానానురూపత్వాత్ పారతన్త్ర్యస్య - తదైవకల్యాన్నానన్దవైకల్యం, యదా చ వికారలోకానాం ముక్తభోగ్యత్వం బ్రహ్మవిభూతితయా- తదా వికారరూపస్యానిత్యత్వేఽపి సర్వావస్థాసు జగతో బ్రహ్మవిభూతిత్వస్యానపాయిత్వేన నానన్దవిచ్ఛేదః, - ఏవం వికారలోకానుసంచరణస్య నియమనార్థత్వాభావేఽపి అపరిచ్ఛిన్నానన్దత్వావిరోధాత్ కేవలభోగార్థతయా తదవిరోధేన జగద్వ్యాపారస్య బ్రహ్మలక్షణత్వాశ్రయణస్య న్యాయ్యత్వాత్పరమసామ్యాదిశ్రవణస్య ముక్తైశ్వర్యే జగన్నియమనాన్తర్భావావగమకత్వాజ్జగద్వ్యాపారవర్జమేవ ముక్తైశ్వర్యం స్యాత్. యది *అనావృత్తిశ్శబ్దాదిత్యధికరణాన్తరం - తదానావృత్త్యసమ్బద్ధసివిచారపరమ్పరాపృథగనుసన్ధేయా. తాదర్థ్యసమ్భవస్తుసఙ్గతిరూపోపయోగోఽపి ద్రష్టవ్యః. ... ...

పూర్వపక్షముక్త్వా రాద్ధాన్తమాహ (జగదితి) (నిర్వ్యాజబ్రహ్మానుభవరూపం) యథావస్థితబ్రహ్మానుభవరూపమిత్యర్థః. సృష్ట్యాదేరపి నియమనవిశేషరూపత్వాజ్జగద్వ్యాపారశబ్దోక్తిః. *కన్యా- మనః. ప్రకాశకత్వాత్. *కనదీప్తావితి ధాతుః.......................................

౧౮॥ సూ. ప్రత్యక్షోపదేశాన్నేతిచేన్నాధికారికమణ్డలస్థోక్తేః॥ కామాన్నీత్యకామరూపీత్య సర్వలోకసంచారశ్రు

ణ- శ్రుత్యాముక్తస్యజగద్వ్యాపారఉపదిశ్యతే- అతోనజగద్వ్యాపారవర్జమితిచేత్. తన్న- (ఆధికారికమ ణ్డలస్థో క్తేః) ఆధికారికాః- అధికారేషునియుక్తాహిరణ్యగర్భాదయః. మణ్డలాని- తేషాంలోకాః. తత్స్థాః-భో గాఃముక్తస్యాకర్మవశ్యస్యభవన్తీత్యయమర్థః*తస్యసర్వేషులోకేషుకామచారోభవతీత్యాదినోచ్యతే. అకర్మ ప్రతిహతజ్ఞానోముక్తోవికారలోకాన్ బ్రహ్మవిభూతిభూతాననుభూయయథాకామంతృప్యతీత్యర్థః. తదేవం వికారాన్తర్వర్తినఃఆధికారికమణ్డలస్థాన్ సర్వాన్భోగాన్బ్రహ్మవిభూతిభూతాన సుభవతీత్యనేనవాక్యేనో చ్యతే- నజగద్వ్యాపారః. ....

యదిసంసారివన్ముక్తోపివికారాన్తర్వర్తినోభోగాన్భుఙ్క్తే-తర్హిబద్ధస్యే వముక్తస్యాప్యన్తవదేవభోగ్యజాతమల్పంచస్యాత్. తత్రాహ.

౧౯॥ సూ. వికారావర్తిచతథాహిస్థితిమాహ॥ వికారే- జన్మాదికేనవర్తతఇతివి కారావర్తి. నిర్ధూతనిఖిలవికారంనిఖిలహేయప్రత్యనీకకల్యాణైకతానంనిరతిశయానన్దంపరంబ్రహ్మసవిభూతి కంసకలకల్యాణగుణమనుభవతిముక్తః - తద్విభూత్యన్తర్గతత్వేనవికారవర్తినాంలోకానామపి ముక్తభోగ్య త్వం. తథాహిపరస్మిన్బ్రహ్మణినిర్వికారేऽనవధికాతిశయానన్దేముక్తస్యానుభవితృత్వేనస్థితిమాహశ్రుతిః*యి దాహ్యేవైషఏతస్మిన్నదృశ్యేऽనాత్మ్యేऽనిరుక్తేऽనిలయనేऽభయంప్రతిష్ఠాంవిన్దతేఅథసోభయంగతోభవతి*ర సోవైసః రసంహ్యేవాయంలబ్ధ్వానన్దీభవతీత్యాదికా. తద్విభూతిభూతంచజగత్తదన్తర్వర్తతే- *తస్మిన్లోకా శ్శ్రితాస్సర్వేతదునాత్యేతికశ్చనేతిశ్రుతేః. అతస్సవిభూతికంబ్రహ్మానుభవన్వికారాన్తర్వర్తినఆధికారికమణ్డల స్థానపిభోగాన్భుఙ్క్తఇతి *సర్వేషులోకేషుకామచారఇత్యాదినోచ్యతే- నముక్తస్యజగద్వ్యాపారః. ...

౨౦॥ సూ. దర్శయతశ్చైవంప్రత్యక్షానుమానే॥ అస్యప్రత్యగాత్మనోముక్తస్యని యామ్యభూతస్యనియన్తృభూతపరమపురుషాసాధారణంజగద్వ్యాపారరూపంనియమనంనసమ్భవతీత్యుక్తం- నిఖిలజగన్నియమనరూపోవ్యాపారఃపరమపురుషాసాధారణఇతిదర్శయతః శ్రుతిస్మృతీ. భీషాస్మాద్వాతఃపవతే భీషోదేతిసూర్యః। భీషాస్మాదగ్నిశ్చేన్ద్రశ్చమృత్యుర్ధావతిపఞ్చమఇతి, *ఏతస్యవాఅక్షరస్యప్రశాసనేగార్గిసూ ర్యాచన్ద్రమసౌవిధృతౌతిష్ఠతఇత్యాది, *తథా- ఏషసర్వేశ్వరఏషభూతాధిపతిరేషభూతపాలఏషసేతుర్విధర ణఏషాంలోకానామసంభేదాయేతి, చ శ్రుతిః. స్మృతిరపి *మయాధ్యక్షేణప్రకృతిస్సూయతేసచరాచరం। హే తునానేనకౌన్తేయజగద్విపరివర్తతఇతి, * విష్టభ్యాహమిదంకృత్స్నమేకాంశేనస్థితోజగదితి, చ. తథాముక్తస్య సత్యసఙ్కల్పత్వాదిపూర్వకస్యాప్యానన్దస్యపరమపురుషఏవహేతురితిశ్రుతిస్మృతీదర్శయతః *ఏషహ్యేవాన న్దయాతి *మాంచయోవ్యభిచారేణభక్తియోగేనసేవతే। సగుణాన్సమతీత్యైతాన్బ్రహ్మభూయాయకల్ప తే। బ్రహ్మణోహిప్రతిష్ఠాహమమృతస్యావ్యయస్యచ। శాశ్వతస్యచధర్మస్యసుఖస్యైకాన్తికస్యచేతి. యస్య

వశాజ్జగత్తదధీనత్వంసిద్ధమితిముక్తస్యైశ్వరత్వమపిస్యాదితిపూర్వపక్షోత్థానం. ప్రత్యక్షేణేతి - వ్యాఖ్యేయస్య వ్యాసేనోపాదానం. తద్వ్యాచష్టే (శ్రుత్యేతి) వికారలోకాన్- కార్యభూతలోకాన్. వికారశబ్దోధర్మిపరః. హేయమాతీతస్యముక్తస్యహేయాస్పదవికారలోకభోగాపేక్షేకథమిత్య త్రాహ (అతస్మిత్రి) భగవద్విభూతిత్వేనాత్యన్తభోగ్యతాస్యాదిత్యర్థః. ఏవం *కామాన్నీత్యాదిశ్రుతివాక్యంవ్యాఖ్యాతం. ఉక్తశ్రుతివాక్యార్థప్రతిపా దకస్యసూత్రస్యార్థంనిగమయతి (తదేవమితి) ....

ఉత్తరసూత్రశఙ్కామాహ (యదీతి)

౧౯॥ సూ. వికారావర్తిచతథాహిస్థితిమాహ॥ ముక్తస్యసవిభూతికబ్రహ్మానుభవితృత్వేనస్థితివచనాత్సర్వత్ర కామచా రాదయోభవన్తి- ననియన్తృత్వాదికమిత్యర్థః. ....

౨౦॥ సూ. దర్శయతశ్చైవంప్రత్యక్షానుమానే॥ *బ్రహ్మణోహిప్రతిష్ఠాహమితి- బ్రహ్మ - జీవః. అమృతం - మో క్షః. శాశ్వతధర్మః- జ్ఞానం. సుఖం-ఆనన్దః. అస్యాధీనత్వనిత్యత్వయోర్విరోధమాశఙ్క్యపరిహరతి (యద్యపీత్యాదినా) తస్య - అపహతపాప్మత్వాది

ప్యపహతపాప్మత్వాదిస్సత్యసఙ్కల్పత్వపర్యన్తో గుణగణః ప్రత్యగాత్మనః స్వాభావిక ఏవావిర్భూతః-తథావిధస్య తథావిధత్వమేవపరమపురుషాయత్తం,తస్యనిత్యస్థితిశ్చ తదాయత్తా. పరమపురుషస్యైతన్నిత్యతాయాః నిత్యేప్సితత్వాన్నిత్యతయావర్తత ఇతి నకశ్చిద్విరోధః. ఏవమేవపరమపురుషభోగోపకరణస్యలీలోపకరణస్యచనిత్యతయా శాస్త్రావగతస్యపరమపురుషస్యనిత్యేష్టత్వాదేవతథాఽవస్థానమస్తీతిశాస్త్రాదవగమ్యతే. అతో ముక్తస్యసత్యసఙ్కల్పత్వం పరమపురుషసామ్యం చ జగద్వ్యాపారవర్జమ్..............................

౨౧॥ సూ. భోగమాత్రసామ్యలిఙ్గాచ్చ॥ బ్రహ్మయాథాత్మ్యానుభవరూపభోగమాత్రే ముక్తస్య బ్రహ్మసామ్యప్రతిపాదనాచ్చలిఙ్గాజ్జగద్వ్యాపారవర్జమిత్యవగమ్యతే *సోఽశ్నుతే సర్వాన్కామాన్సహ బ్రహ్మణా విపశ్చితేతి. అతో ముక్తస్య పరమపురుషసామ్యం సత్యసఙ్కల్పత్వం చ పరమపురుషాసాధారణనిఖిలజగన్నియమనప్రముఖ్యాను గుణ్యేనవర్ణనీయమితి జగద్వ్యాపారవర్జమేవముక్తైశ్వర్యమ్. ....

యది పరమపురుషాయత్తం ముక్తైశ్వర్యం- తర్హి తస్య స్వతన్త్రత్వే

న తత్సఙ్కల్పాన్ముక్తస్య పునరావృత్తి సమ్భవాశఙ్క్యత్రాహ

౨౨॥ సూ. అనావృత్తిశ్శబ్దాదనావృత్తిశ్శబ్దాత్॥ యథా నిఖిలహేయప్రత్యనీకకల్యాణైకతానో జగజ్జన్మాదికారణం సమస్తవస్తువిలక్షణస్సర్వజ్ఞస్సత్యసఙ్కల్పః ఆశ్రితవాత్సల్యైకజలధిః పరమకారుణికో నిరస్తసమాభ్యధికసమ్భావనః పరబ్రహ్మాభిధానః పరమపురుషోఽస్తీతి శబ్దాదవగమ్యతే - ఏవమహరహరనుష్ఠీయమానవర్ణాశ్రమధర్మానుగృహీతతదుపాసనరూపతత్సమారాధనప్రీతః ఉపాసీనాననాదికాలప్రవృత్తానన్తదుస్తరకర్మసంచయరూపావిద్యాం వినివర్త్య స్వయాథాత్మ్యానుభవరూపానవధికాతిశయానన్దం ప్రాపయ్య పునర్నావర్తయతీత్యపి శబ్దాదేవావగమ్యతే. శబ్దశ్చ *స ఖల్వేవం వర్తయన్యావదాయుషం బ్రహ్మలోకమభిసమ్పద్యతే నచ పునరావర్తత ఇత్యాదికః. తథా చ భగవతా స్వయమేవోక్తం *మాముపేత్య పునర్జన్మ దుఃఖాలయమశాశ్వతం। నాప్నువన్తి మహాత్మానస్సంసిద్ధిం పరమాం గతాః। ఆ బ్రహ్మభువనాల్లోకాః పునరావర్తినోఽర్జున।

గుణస్య. తథావిధత్వం- స్వాభావికత్వం. తస్య- ప్రత్యగాత్మస్వరూపస్యనిత్యస్థితిస్తదాయత్తేత్యర్థః. తదుపపాదయతి (పరమపురుషస్యేతి) ముక్తస్వరూపతద్గుణనిత్యత్వం పరసఙ్కల్పాయత్తమిత్యుక్తం- అన్యదపినిత్యంవస్తుతదధీనస్థిత్యాదికమిత్యాహ (ఏవమితి) ముక్తస్యనియన్తృత్వాభావాన్నసత్యసఙ్కల్పత్వవైకల్యం- ప్రత్యుతతత్పూష్కల్యమేవ- సర్వేషాంహి స్వాత్మాభిమానానుగుణా భోగ్యవ్యవస్థా తద్విపర్యయవ్యవస్థా చ- తథా పురుషపశ్వాదిషు దృశ్యతే. తస్మాదాత్మన ఆవిర్భూతయథావస్థితస్వరూపస్య శేషత్వమేవ స్వాభావికం రూపమపరోక్షయతస్స్వశేషి పరమపురుషపరిచరణమేవ ప్రియతమం స్యాత్- తద్విపర్యయే నియన్తృత్వమత్యన్తానిష్టమేవ. తస్మాన్నాననవైకల్యం- అపితు తత్పూష్కల్యమేవ.................. ....

౨౧॥ సూ. భోగమాత్రసామ్యలిఙ్గాచ్చ॥ (బ్రహ్మేత్యాది) *స యథైవం విద్వాన్సర్వేషాం భూతానాం మతో భవతి యథైషా దేవతైవం సయథైతాం దేవతాం సర్వాణి భూతాన్యవన్తి ఏవం హైవంవిదం సర్వాణి భూతాన్యవన్తి తేనో ఏతస్యై దేవతాయై సాయుజ్యం సలోకతాం జయతీత్యాదివాక్యాన్యప్యత్ర ప్రేతాని. *భోగోమాత్ర ఏవ సామ్యాదితి న్యాయాత్ స్వేనావగతం సామ్యం భోగసామ్యే దృష్టం తాదృశ సామ్యవిశేషే పర్యవస్యతీతి భావః. పరమాత్మనియామ్యత్వాదిశ్రుత్యనుగుణ్యాచ్చాయమర్థ ఇతి వదన్నధికరణార్థముపసంహరతి (అత ఇతి) ....

అనన్తరసూత్రం శఙ్కాముఖేనావతారయతి (యదీతి) అపునరావృత్తిశ్రుతిః పాఠికబిషు

యా- - ఈశ్వరస్వాతన్త్ర్యేణ ముక్తస్య చిదనావృత్తిసమ్భవాదితిచ పూర్వపక్షస్త్వత్ర ప్రాయః.

౨౨॥ సూ. అనావృత్తిశ్శబ్దాదనావృత్తిశ్శబ్దాత్॥ (యథేత్యాది) భగవతా ముక్తస్యాపరిత్యాజ్యత్వోపపాదనార్థం, ముక్తస్య బ్రహ్మానుభవజిహాసానుదయజ్ఞాపనార్థం, ప్రామాణికత్వేదృష్టాన్తసిద్ధ్యర్థం, చ నిఖిలహేయప్రత్యనీకత్వాదిగుణాదుక్తాః. అన్యేనసనివృత్తిశబ్దావ్యావృత్త్యర్థం నిరస్తసమాభ్యధికసమ్భావన ఇతి పదం. * సయదిపితృలోకకామ ఇత్యాద్యుక్తభగవత్పరిచరణార్థవిగ్రహాద్యావృత్త్యర్థం * పునర్జన్మదుఃఖాలయమశాశ్వతమితి వచనముపాత్తం. దుఃఖాలయత్వాదివిశేషణాధానేస్వతన్త్రైకార్థ్యం స్యాదిత్యభిప్రాయేణ *పునర్జన్మనవిద్యత ఇతి వచనముదాహృతం. అనేన అవృత్తిః కర్మకృతా న భవతి- *ఇమం మానవమావర్తం నావర్తన్త ఇత్యాదిషు పుత్రహేతుత్వేన సమ్భావితానీతరాంస్తాస్త్ర్యేక

మాముపేత్య తు కౌన్తేయ పునర్జన్మ న విద్యత ఇతి. నచాచ్ఛిన్నకర్మబన్ధస్యాసఙ్కుచితజ్ఞానస్య పరబ్రహ్మానుభవైకస్వభావస్యతదేకప్రియస్యానవధికాతిశయానన్దం బ్రహ్మానుభవతోऽన్యాపేక్షా తదర్థారమ్భాద్యసమ్భవాత్పునరావృత్తిశఙ్కా. నచ పరమపురుషస్సత్యసఙ్కల్పోऽత్యర్థప్రియం జ్ఞానినం లబ్ధ్వా కదాచిదావర్తయిష్యతి- య ఏవమాహ *ప్రియో హి జ్ఞానినోऽత్యర్థమహం స చ మమ ప్రియః। ఉదారాస్సర్వ ఏవైతే జ్ఞానీ త్వాత్మైవ మే మతం। ఆస్థిత

పరిహరతి (నచేత్యాదినా) ప్రమాణస్యానుగ్రాహకతర్కకృతార్థతాం చ దర్శయతి. స్వేచ్ఛయా వా- కర్మణా వా- భగవత్సఙ్కల్పాద్వా - త్రయమేవ పునరావృత్తిహేతుతయా సమ్భావితం. తత్ర స్వేచ్ఛాకర్మణోరావృత్తిశఙ్కాం పరిహరతి (నచేతి) (తదర్థారమ్భాద్యసమ్భవాదితి) కర్మ విద్యమానం చేత్- సజాతీయకర్మాన్తరారమ్భరుచిరూపాం వాసనాముపజనయ్య తద్ద్వారా కర్మాన్తరం కారయతి- కర్మణస్సవాసనస్య వినష్టత్వాత్కర్మాన్తరాసమ్భవాన్న కర్మ పునరావృత్తిహేతుః, అనవధికాతిశయానన్దభగవదనుభవైకతానస్యాన్యాపేక్షాభావాన్న స్వయం స్వస్య పునరావృత్తిహేతురిత్యర్థః. భగవత్సఙ్కల్పస్య పునరావృత్తిహేతుత్వం పరిహరతి (నచేతి) ముక్తాన్పునర్నావర్తయిష్యామీతి సఙ్కల్పాన్నాన్యథా స్యాదిత్యభిప్రాయేణ సత్యసఙ్కల్ప ఇత్యుక్తం. జ్ఞానినోऽత్యర్థప్రియత్వాచ్చ తథా సఙ్కల్పః. అత్యర్థప్రియత్వే ప్రమాణం దర్శయతి (య ఏవమాహేతి) ఏవం నచాచ్ఛిన్నేత్యాదినా అపునరావృత్తిశ్రుతేరనుగ్రాహకస్తర్క ఉక్తో భవతి.——— పరేతు *ప్రత్యక్షోపదేశాదితి చేత్ *ఆప్నోతి స్వారాజ్యమిత్యుదాహృత్య సవితృమణ్డలాదిస్థానేషు భోగోక్తేస్సజగద్వ్యాపార ఇత్యాహుః. స్వారాజ్యశబ్దస్య పరమాకాశావస్థానేప్యుపపత్తేర్నస్యానుపాదానం. సర్వలోకక్రమణశబ్దో బీజత్వాదిమాన్ లోకానిత్యాద్యుపాదానముచితం- తేన హి నిరఙ్కుశైశ్వర్యం దర్శితం భవతి. వికారరూపం, వికారావర్తి చ నిత్యముక్తం, పరం బ్రహ్మ- ద్విధా హి స్థితిమాహ *పాదోऽస్యేతి. *న తత్ర సూర్యో భాతి * న తద్భాసయతే సూర్య ఇతి ప్రత్యక్షోపదేశేన చ వికారావర్తిత్వం దర్శయత ఇతి వ్యాచక్షతే. కిమర్థం సూత్రద్వయమితి చేత్- వికారాలమ్బనానాం నిర్వికారపరరూపప్రాప్తిరనుపపన్నా - అతత్క్రతుత్వాదిత్యభిప్రాయ ఇతి చాహుః. ఇదమపి వికారాలమ్బనా న ప్రాప్నువన్తీత్యధ్యాహారసాపేక్షత్వాదనుపపన్నం. అధ్యాహారేऽపి జగద్వ్యాపారవర్జనస్యానుపయోగి సూత్రద్వయం. పరం నాప్నువన్తి- సగుణేऽపి సనిరవగ్రహైశ్వర్యమితి జ్ఞాపనార్థమితి చేత్- అతిదూరాభిప్రాయకల్పనమేవ దోషః. *తథా హి స్థితిమాహేత్యత్రైవ నిర్వికారస్వరూపవిషయశ్రుతీనామపి వివక్షితత్వే పునః ప్రత్యక్షశబ్దేన పరస్వరూపవిషయశ్రుత్యుపాదానవైయర్థ్యం చ. ఐశ్వర్యం చేత్-అన్తవత్- తస్మాదావృత్తిశఙ్కావ్యుదాసార్థం *అనావృత్తిశ్శబ్దాదితి సూత్రమితి- నిర్గుణప్రాప్తావావృత్తిశఙ్కాయా అభావాదిత్యాహుః. తదయుక్తం- అకర్మకృతసహజైశ్వర్యే ఐశ్వర్యత్వాదావృత్తిశఙ్కాయా అనవతరత్వాత్. అతః పారాధీన్యకృతావృత్తిశఙ్కావ్యుదాసపరత్వమేవ యుక్తం సూత్రస్య. సగుణనిష్ఠవిషయత్వం చాయుక్తం- నిర్గుణప్రాప్తేరప్రామాణికత్వాద్విశేషణవైయర్థ్యం. నిర్గుణప్రాప్త్యభావాదేవావృత్తిశఙ్కానుదయశ్చానుపపన్నః.——— అపరేతు వేదాన్తవిహితముక్తస్య భేదేనావస్థానం మన్యమానానాం మతమభ్యుపగమ్య తత్ర సావధికమైశ్వర్యమితి ప్రతిపాదనార్థమిదమధికరణమిత్యాహుః. తత్ర పరేషామివ సూత్రయోజనా. అస్మిన్పక్షే వికారప్రళయే తదాశ్రితైశ్వర్యప్రళయాదావృత్తిస్స్యాదేవ- అవిభాగపక్ష ఏవానావృత్తిరిత్యాహ *అనావృత్తిశ్శబ్దాదిత్యాహుః. తత్రావదయుక్తం- అప్రామాణికపక్షస్య నిరసనమేవ హి కర్తవ్యం- న తు తదభ్యుపగమేన నిర్వాహః. సావధికైశ్వర్యప్రతిపాదనమేవ తన్నిరసనమితి చేన్న- ప్రతీకాలమ్బనోపాసనానాం సావధికైశ్వర్యకథితేऽపి తేషాం నిరస్తత్వాభావాత్. అప్రామాణికత్వసమర్థనం హి నిరసనం. సావధికైశ్వర్యం ప్రామాణికం చేత్- కథం తస్య నిరాసః. అనావృత్తిసూత్రమవిభాగపక్ష ఏవేత్యశబ్దం- అవిభాగశబ్దస్యాప్రకృతత్వాత్. అర్థస్వభావాదవిభాగపక్షవిషయత్వమితి చేన్న - ఇతరపరమవ్యోమగతానాం ముక్తానామైశ్వర్యప్రచ్యుత్యసమ్భవాదేవార్థస్వభావాసిద్ధేః వికారలోకాశ్రితమైశ్వర్యం ప్రధ్వస్తమితి చేత్. తతః కిం- ఈశ్వరస్యేవ తదానీమప్రచ్యుతగుణాష్టకత్వాదపరిచ్ఛిన్నానన్దత్వోపపత్తేః. న హి జగత్ప్రళయాదీశ్వరస్యైశ్వర్యభఙ్గః. తథా తదవస్థతదనుభవరూపమైశ్వర్యం ముక్తానామపి న భ్రశ్యేత. అతః సూత్రాసఙ్గతిః. నను విభాగపక్షే సావధికైశ్వర్యప్రసఙ్గో వివక్షితః- న తు తత్పక్షనిర్వాహ ఇతి చేన్న- జగద్వ్యాపారవర్జ్యప్రసఙ్గ ఇతి సూత్రితత్వాభావాత్. యథా *నిత్యోపలబ్ధ్యనుపలబ్ధిప్రసఙ్గః *కృత్స్నప్రసక్తిరితి చ. తస్మాత్సూత్రస్వారస్యవిరోధః. * వికారావర్తీత్యాదిసూత్రద్వయవైయర్థ్యాతిదూరతాదోషః పూర్వవత్. అవిభాగపక్షే వా కథం *జక్షత్క్రీడన్రమమాణః *సఙ్కల్పాదేవాస్య పితరస్సముత్తిష్ఠన్తీత్యాద్యైశ్వర్యముపపద్యతే. కిమీశ్వరవ్యాపారా ఏవ తదభిన్నస్య ముక్తస్య క్రీడాత్వేనోచ్యన్తే- ఉత వ్యాపారాన్తరాణి. ప్రథమే బద్ధస్యాపి తదభిన్నత్వాదీశ్వరవ్యాపారా ఏవ క్రీడాః కిం న స్యుః. ఉపాధితో భిన్నత్వాదితి చేత్. తర్హీశ్వరస్యాపి తే వ్యాపారా లీలా న స్యుః- తస్యాపి సవితృమణ్డలాద్యుపాధిభిర్భిన్నత్వాత్. భిన్నత్వేऽపి సర్వజ్ఞత్వలీలాత్వే న సర్వత్ర ప్రత్యభిసన్ధత్త ఇతి చేత్- తర్హి బద్ధవ్యాపారేష్వపి ప్రత్యభిసన్ధానాత్ దుఃఖిత్వేన లీలాత్వం తద్వ్యాపారాణాం న స్యాత్. ఏవం ముక్తానామపీశ్వరాదభిన్నత్వాత్ప్రత్యభిసన్ధానాచ్చ దుఃఖిత్వమితి తేషామవిభాగపక్ష ఏవావృత్తిః. యదీశ్వరవ్యాపారాద్వ్యాపారాన్తరాణి ముక్తానాం లీలా - తర్హి వ్యాపారాన్తరత్వమాశ్రయభేదాత్స్యాత్ - అన్యథేశ్వరవ్యాపారానతిరేకేణ ప్రాగుక్తదోషప్రసఙ్గాత్. ఆశ్రయభేదేన వ్యాపారాన్తరత్వే ముక్తైశ్వర్యవిభాగపక్ష ఏవాఙ్గీకృతస్స్యాత్.——— అన్యే తు వర్ణయన్తి- *ప్రకరణాదితి- *య ఆత్మేత్యాది ముక్తప్రకరణస్య భోగగోచరత్వాన్న జగద్వ్యాపార ఇతి. *అసన్నిహితత్వాత్ - సృష్టిప్రకరణేష్వసన్నిహితత్వాత్. పరమాకాశస్థస్య ముక్తస్య వికారస్థానేష్వసన్నిహితత్వాదితి. *ప్రత్యక్షోపదేశాదితి - *ఆప్నోతి స్వారాజ్యమిత్యుపదేశాన్నిరవగ్రహం ముక్తస్యైశ్వర్యమితి చేత్- ఆధికారికపదావచ్ఛేదకదేశవిశేషేషు హిరణ్యగర్భసాయుజ్యగతస్య తదధీనభోగోక్తేః. న తు పరమాకాశస్థస్యేతి. *వికారావర్తీతి- *పరమే వ్యోమన్ సోऽశ్నుత ఇతి ముక్తైశ్వర్యస్య పరమాకాశస్థస్య వికారస్థానావర్తితయా పరమాత్మనపి

స్థితః స హి యుక్తాత్మా మామేవానుత్తమాం గతిమ్। బహూనాం జన్మనామన్తే జ్ఞానవాన్మాం ప్రపద్యతే। వాసుదేవస్స ర్వమితి స మహాత్మా సుదుర్లభ ఇతి. సూత్రకారోఽప్యాశాస్త్రపరిసమాప్తిం ద్యోతయతీతి సర్వం సమఞ్జసమ్. ...
జగద్వ్యాపారవర్జాధికరణం సమాప్తమ్.

ఇతి శ్రీభగవద్రామానుజవిరచితే శారీరకమీమాంసాభాష్యే
చతుర్థస్యాధ్యాయస్య చతుర్థః పాదః.

సమాప్తశ్చాధ్యాయః॥ శాస్త్రంచ సమాప్తమ్.

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః.
శ్రీమతే నిగమాన్తగురవే నమః.
అవిస్తృతాస్సగమ్భీరా రామానుజమునేర్గిరః । దర్శయన్తు ప్రసాదేన స్వం భావమఖిలం ధ్రువమ్॥

వ జగదనుప్రవేశాదిరితి. *దర్శయతశ్చైవమితి- *యత్పురాణమాకాశం తత్ర ప్రతిష్ఠానం కుర్వతే పునర్భవాయేత్యాది శ్రుతిస్మృతిశ్చ పరమాకాశస్థితిం దర్శయత ఇతి. *సోఽశ్నుత ఇతి భోగమాత్ర సామ్యలిఙ్గాచ్చ న జగద్వ్యాపారః. *ఇమం మానవమావర్తం *తేషు బ్రహ్మలోకేషు పరాః పరావతో వసన్తి తేషామిహ న పునరావృత్తిరితి ఇమమంశస్తైర్హి శబ్దవిశేషితత్వాద్బ్రహ్మలోకగతానామన్యస్మిన్మానవ ఆవర్తే పునరావృత్తిశ్శఙ్క్యేద్యదస్యతి *అనావృత్తిశ్శబ్దాదితి- ఇమమంశబ్దైర్హి శబ్దాసన్నిహితత్వమాత్రావలమ్బనౌ- నతు వ్యక్తివిశేషపరౌ. శ్రుతేరనిత్యార్థత్వప్రసఙ్గాత్. అతో నావర్తాన్తరే పునరావృత్తిః. మానవఆ వర్తాజన్మాభావోఽనావృత్తిశబ్దేనోచ్యతే- గమనమాత్రం న ప్రతిషిధ్యతే- అతః *సర్వేషు లోకేషు కామచారో భవతీత్యదోషః. బ్రహ్మలోకగతానాం మానవావర్తగమనం స్వదేశాత్పరదేశగమనవదుపపన్నం. తస్మాన్న బ్రహ్మలోకగతానామిహ పునర్జన్మేత్యనావృత్తిరుపపన్నా. తదేవం ముక్తస్యైశ్వర్యం నిరవగ్రహమితి. తత్ర బ్రూమః- ముక్తప్రకరణే భోగప్రతిపాదనస్య హేతుతయా క్తిర్విఫలా- తావతా జగద్వ్యాపారాప్రతిషేధాత్. వికారస్థానేష్వ సన్నిధానాదితి చాయుక్తం- అన్తిమసూత్రే ముక్తస్య స్వదేశాత్పరదేశగమనవత్సర్వలోకసంచరణస్యాభ్యుపగమాత్, *ఇమాన్ లోకానితి శ్రుతత్వా చ్చ అదితేః త్రజస్య హిరణ్యగర్భస్యోభయభావనాన్వితస్య ముక్తప్రాప్యత్వాయోగాత్, న్యక్తస్వతత్త్వారతన్త్రియోగాత్, చ ద్వితీయసూత్రార్థోఽనుపపన్నః. వికారస్థానే సంచరణాభ్యుపగమాదేవ అనన్తరసూత్రద్వయార్థోఽనుపపన్నః. *తథా హి స్థితిమాహేత్యస్య *ప్రత్యక్షోపమానేఇతి ప్రత్యక్షశబ్దేన పునరుక్తిశ్చ. శ్రుత్యన్తరవిషయః ప్రత్యక్షశబ్ద ఇతి చేన్న- వికారవిషయానేకశ్రుత్యుపాదానస్య హేతుభేదసాపేక్షత్వాభావాత్, తద్భావే చ సూత్రాన్తరాణామపి కరణప్రసఙ్గాచ్చ. యదితర సూత్రద్వయం ముక్తైశ్వర్యస్య పరమాకాశస్థితిమాత్రపరం- తన్నిరవగ్రహైశ్వర్యవిరుద్ధం. యది తత్త్రైవావస్థానపరం- తదా వికారస్థానసంచరణతదభ్యుపగమవిరోధః. అన్తిమసూత్రస్య చేమాదిశబ్దానాం సన్నిహితార్థమాత్రపరతయాఽన్యస్మిన్మానవర్తే పునరావృత్తిశఙ్కావ్యుదాసపరత్వం చానుపపన్నం- వైదికశబ్దానామనిత్యవ్యక్తివిశేషతాచిత్యశఙ్కాయాః *సమాననామరూపత్వాదిత్యత్రైవ నిరస్త త్వేనాత్ర తచ్ఛఙ్కాయా ఏవానుత్థానాత్. అత ఈశ్వరవ్యాపారాతిరిక్తప్రయుక్తశక్త్యైవాత్ర పరిహర్తవ్యా. సా చ సుపరిహృతా. అతో యథాభాష్యమే వాధికరణవర్ణనం యుక్తం.—— (ఇతి సర్వం సమఞ్జసమితి) సర్వశబ్దేన భేదశ్రుత్యభేదశ్రుతిఘటకశ్రుతిగుణాదివిధినిషేధశ్రుతిభగవచ్ఛాస్త్ర ప్రామాణ్యాదిపరవాక్యప్రత్యక్షాదీన్యపి ప్రేత్య తేషాం సామఞ్జస్యముక్తం. ఇతిశబ్దోఽఖిలభువనేత్యాదిభాష్యోక్తాశేషార్థపరామర్శీ. సర్వశబ్దేనానుపాదేయాశ్రుతిన్యాయేతిహాసపురాణవచాంసి తదనుగ్రాహకతర్కజాతం చ వివక్షితం. తేషామనయా దిశా సామఞ్జస్యం ద్రష్టవ్యం. ఉక్తార్థబాధకత్వేనయాని ప్రమాణతర్కాః పరైః ప్రయుక్తాః - తేషాం సర్వేషాం పరిహారోఽత్ర శాస్త్రే కృత ఏవ- ఏతదనన్తర్భూతార్థో నాస్తి. తస్మాదుక్తప్రకారేణ బాధకప్రమాణతర్కపరిహారశ్చాను సన్ధేయ ఇత్యపి ప్రాయేణ ఇతి సర్వం సమఞ్జసమిత్యుక్తమ్. ....

జగద్వ్యాపారవర్జాధికరణం సమాప్తమ్.

ఇతి శ్రీహారితకులతిలకవాగ్విజయిసూనునా శ్రీరఙ్గరాజదివ్యాజ్ఞాలబ్ధవేదవ్యాసాపరనామధేయేన శ్రీమద్వరదాచార్యపాదసేవాసమధిగతశ్రీమద్భగవద్రామానుజవిరచితశారీరకమీమాంసాభాష్యహృదయేన శ్రీసుదర్శనసూరిణా విలిఖితాయాం శ్రుతప్రకాశికాయాం చతుర్థస్యాధ్యాయస్య చతుర్థః పాదః.

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః.

సమాప్తశ్చాధ్యాయః- శాస్త్రం చ పరిసమాప్తమ్.

సముదితాధికరణసఙ్ఖ్యా- ౧౫౬.— సముదితసూత్రసఙ్ఖ్యా-౫౪౫.

గురవే వరదార్యాయ కుర్వే

దామ్భోజసేవానస్మై వేదాన్తసమ్పదమ్॥ శ్రీమతే వ్యాసవిదుషే యతీన్ద్రాఙ్ఘ్రిరజోజుషే। నమః కారుణ్యవపుషే మాయావాదతమోముషే॥ వ్యాసార్యచరణామ్భోజయుగళం శరణం భజే। యద్గిరాం పరిణామస్య ఫలం నో భాష్యవేదనమ్॥

శుద్ధపత్రిక.

పు-సం.	ప-సం.	అశుద్ధం.	శుద్ధం.
౧	౩	బృహ్మిత	బృంహిత
,,	౧౯	మిథో	మిథో
౨	౩౫	ఊర్ధ్వ	ఊర్ధ్వ
౩	౭	ప్రధాన	ప్రధాన
,,	,,	దీక్షుః దీక్షా-	దీక్షుః. దీక్షా-
౪	౨౧	భయాచ్చ. సుధేవ	భయాచ్చసుధేవ
౫	౨౦	శబ్దఅనన్తర్యే	శబ్దఆనన్తర్యే
,,	౨౨	వ్యాఖ్యేయా	వ్యాఖ్యేయా-
,,	,,	వ్యాఖ్యానం	వ్యాఖ్యానం.
,,	౩౩	వైయర్థ్య	వైయర్థ్య
,,	౩౬	తోవ్యజ్ఞార	తోవ్యజ్ఞార
౬	౫	స్థాపితం. బ్రహ్మ	స్థాపితం బ్రహ్మ
,,	౩౨	విభాగో థాతో	విభాగః •అథాతో
౭	౨౩	సాధన	సాధన
,,	౨౫	వద్భ్రిహ్మ	వద్భ్రిహ్మ
,,	౩౨	త్తనిర్ణయా	త్తన్నిర్ణయా
,,	౩౬	పష్ట్యా	షష్ఠ్యా
౯	౧	బృహత్వ	బృహత్త్వ
,,	,,	బృహత్వం	బృహత్త్వం
,,	౧౫	బృహత్వం	బృహత్త్వం
,,	౧౭	తత్వతో	తత్త్వతో
,,	౨౧	బ్రహ్మయతి	బృంహయతి
,,	,,	ద్బృహ్మ	ద్బృంహణ
,,	,,	బృహ్మణ	బృంహణ
,,	౨౨	బృహ్మణత్వ	బృంహణత్వ
,,	౨౩	బృహ్మణత్వం	బృంహణత్వం
,,	౨౪	వత్వం	వత్త్వం
,,	౩౫	బృహత్వ	బృహత్త్వ
,,	౩౬	త్ర్యసరేణు	త్రసరేణు
,,	౩౮	బృహత్వగుణ	బృహత్త్వగుణ
౧౦	౧౦	అన్యథా	అన్యథా
,,	,,	వైయర్థ్యాత్	వైయర్థ్యాత్
,,	౨౫	వ్యాహరేణలౌకిక	వ్యాహరేణ లౌకిక
,,	౨౯	వాఖ్యేయ	వ్యాఖ్యేయ
,,	,,	జిజ్ఞాసేతి	జిజ్ఞాసేతి
,,	౩౧	తత్సిధ్యర్థ	తత్సిద్ధ్యర్థ
,,	౩౬	సనన్త	సన్నన్త
,,	౩౮	సనన్తనిర్దేశో	సన్నన్తనిర్దేశో
,,	౪౦	మాత్మేపతితతతోపి	మాత్మేపతితి. తతోపి
౧౧	౫	సనన్త	సన్నన్త
,,	,,	జ్ఞాథాతో	జ్ఞాథాతో
,,	౬	ప్రధానాదితత్వానా	ప్రధానాదితత్త్వానా
,,	౧౦	వేదార్థ	వేదార్థ
,,	౨౩	గ్రస్థేన	గ్రన్థేన
,,	౨౭	ప్రబన్ధ	ప్రబన్ధ
,,	౩౬	తస్యైవ	తస్యైవ
,,	౩౯	ద్వా •సర్వే	ద్వా. •సర్వే
౧౨	౨	బ్రూమః. అథాతో	బ్రూమః. •అథాతో
౧౨	౧౦	ప్రథమమథాతో	ప్రథమం *అథాతో
,,	,,	అథవా- అథాతో	అథవా- *అథాతో
,,	౧౫	ప్రథమప్రతిజ్ఞా	ప్రథమప్రతిజ్ఞా
,,	౧౬	ప్రాథమ్యా	ప్రాథమ్యా
,,	౨౫	తత్వేనా	తత్త్వేనా
,,	౩౦	భేదః. పూర్వ	భేదః, పూర్వ
,,	౩౧	సిద్ధె	సిద్ధె
,,	౩౬	జుహోతి, •ఆహవనీయే జుహోతి. *న హింస్యాత్.	జుహోతి • ఆహవనీయే జుహోతి - *న హింస్యాత్.
,,	౩౭	కర్మణ్యాత్. •అతో	కర్మణ్యాత్ •అతో
,,	౩౮	శేషత్వం.	శేషత్వం-
౧౩	౧	శాస్త్రమథాతో	శాస్త్రం *అథాతో
,,	౨	త్యారభ్యానావృత్తి	త్యారభ్య •అనావృత్తి
,,	౩	తద్వత్ దేవతా	తద్వత్. దేవతా
,,	౨౧	మర్థాంతరా	మర్థాన్తరా
,,	౨౪	హితే. తాభ్యా	హితేతాభ్యా
,,	౨౭•	జైమినే	జైమినే
,,	౨౮	తత్వబుద్ధి	తత్త్వబుద్ధి
,,	౨౯	త్యత్రనైష్ఠికా	త్యత్రనైష్ఠికా
,,	,,	ధిథానాత్	ధిథానాత్
,,	౩౦	శ్రద్ధ	శ్రద్ధ
౧౪	౪	సిద్ధయే	సిద్ధయే
,,	౩౧	క్రమయోగ్య	క్రమాయోగ్య
,,	౩౬	ప్రస్తుతా	ప్రస్తుతా
,,	౩౮	సిద్ధిః	సిద్ధిః
౧౫	౪	దితి. ప్రతి	దితిప్రతి
,,	౨౦	ఇత్యాత్తనే	ఇత్యాత్మనే
,,	౨౫	వివక్షితః	వివక్షితః
,,	౨౬	ఇత్యత్రస్వరితేత్యాది	ఇత్యత్ర •స్వరితేత్యాది
,,	౨౯	ప్రాయార్థత్వే	ప్రాయార్థత్వే
,,	౩౦	చే. స్త్రైవం.	చేత్. స్త్రైవం-•
,,	౩౨	సంస్కారవిశిష్టమాణ వకసిద్ధి	సంస్కారవిశిష్టమాణవకసిద్ధి
,,	౩౩	సిద్ధే	సిద్ధే
౧౬	౫	త్వా, చ్చ	త్వా, చ్చ
,,	౭	విధి	విధి
,,	౮	నోవపద్యతే	నోపపద్యతే
,,	౧౦	సిద్ధేః	సిద్ధేః
,,	౧౪	విచ్ఛేదేన	విచ్ఛేదేన
,,	౧౭	యథావ్రీహీ	యథా •వ్రీహీ
,,	౨౯	ననుకర్మత్వ	ననునకర్మత్వ
,,	౩౧	ప్రసిద్ధిః	ప్రసిద్ధిః
౧౭	౧౫	*యథాగ్ని	యథా *అగ్ని
,,	౧౭	త్రిధా	త్రిధా
,,	౨౨	సిద్ధిః	సిద్ధిః
,,	,,	స్వర్గ	స్వర్గ

పు-సం.	పం-సం.	అశుద్ధం.	శుద్ధం.
,,	౨౮	రుణాద్ధిజాప	రుణాద్ధి- జాప
,,	౩౫	వత్వేన	వ త్త్వేన
౧౮	౬	స్వభావానుపపత్యైవ	స్వభావానుపపత్త్యైవ
,,	౭	నాభావో	న *అభావో
,,	౨౨	ప్రాపణస్య	ప్రావణస్య
,,	౩౭	ద్విద	ద్విధ
,,	౩౯	భన్ధో	భన్దో
౧౯	౮	వినియోగః	వినియోగః.
,,	౧౧	క్రియ- తేతద్వత్	క్రియతే- తద్వత్
,,	౧౮	విత్తృపస్య	త్రృపస్య
,,	౩౪	తథేత్యర్దః. చక్షుజ్ఞా	తథేత్యర్థః. చక్షుశ్జ్ఞా
,,	౩౯	వత్వం	వ త్త్వం
,,	,,	వత్వ	వ త్త్వ
౨౦	౧	పరిక్ష్య	పరీక్ష్య
,,	౩	తత్వతో	త త్త్వతో
,,	౪	మితి౹ప్రోదాచప్రబ్రూయాదిత్యర్థః.బ్రహ్మ	మితి *బ్రహ్మ
,,	౫	రాధ్యవ	రాద్ధ్యవ
,,	,,	నాన్వః	నాన్యః
,,	౬	సాఙ్గ. వేదా	సాఙ్గవేదా
,,	౨౩	వత్వ	వ త్త్వ
,,	౨౫	స్థిర	స్థిర
,,	౨౯	సపునరి	నపునరి
,,	౩౪	నచుచేతి	ననుచేతి
౨౧	౧౩	భసతి	భవతి
,,	,,	ర్భ్రిహ్మ	ర్బ్రిహ్మ
,,	౧౫	తద్రైవ	తత్రైవ
,,	౧౮	నర్వా	సర్వా
,,	౨౮	భిథేయాః	భిధేయాః
,,	౩౦	ముపానితే	ముపానీతే
,,	౩౨	నైయ్యర్థ్యం	నైయర్థ్యం
,,	౩౪	జ్ఞానమిత్యత్రాహ	జ్ఞానమిదమితిత్వయానజ్ఞాతమిత్యర్థః.అత్రకింప్రధానేప్రతిపాద్యంజ్ఞానమిత్య[త్రాహ
,,	౩౭	తయోక్తం-	తయోక్తం.
౨౨	౨	నసాతౌ	నతుసాతౌ
,,	౧౧	క్షితస్య	క్షితస్య
,,	౨౧	సముచ్చయకి.	సముచ్చయః.
,,	౨౯	పరమతి	పరమితి
,,	౩౪	ద్భావే, చప్రాప్తే	ద్భావే, ప్రాప్తే
,,	,,	దృష్టాన్తే. దాష్టాన్తి	దృష్టాన్తే, దార్ష్టాన్తి
,,	౩౫	న్యైవ	నైవ
,,	౩౭	సిద్ధాన్తి	సిద్ధాన్తి
,,	౩౯	చ్ఛశబ్దతో. ర్థ	చ్ఛ. శబ్దతో. ర్థ
,,	౪౦	జ్ఞ	జ్ఞ
౨౩	౪	జాన	జ్ఞాన
,,	౧౩	ముభయథా	ముభయథా
,,	౧౭	వలమ్బనై	వలమ్బనై
,,	౨౧	భాబాధ	బాబాధ
,,	౨౫	సమ్బన్ధా	సమ్బద్ధా

పు-సం.	పం-సం.	అశుద్ధం.	శుద్ధం.
,,	౨౫	జ్ఞానస్య	జ్ఞానస్య
,,	౨౯	శాస్త్రేఃశాస్త్రంతిశాస్త్రరం॥	శాస్త్రేఽ*
,,	,,	ముచ్యతేః	ముచ్యతే
,,	౩౮	స్ఫుటా	స్ఫుటా
౨౪	౧	తమేవ	తమేవం
,,	౭	సత్యజ్ఞాన	సత్యంజ్ఞాన
,,	౯	తమవేతి-	తమేవమితి
,,	౧౨	ర్థత్వా. దతర్థో	ర్థత్వా,దతర్థో
,,	౧౬	ఫలవత్వం. క్రుత్య	ఫలత్వం, చ. క్రుత్య
,,	౧౭	మోక్షోపత్తా	మోక్షోత్పత్తా
,,	౨౦	మిత్యర్థః	మిత్యర్థః
,,	౨౧	వెవనం	వెదనం
,,	౨౬	వ్యాక్యేన	వాక్యేన
,,	౨౮	త్యుక్తం-	త్యుక్తం.
,,	,,	వికల్పకి.	వికల్పః-
,,	,,	స్యాత్.	స్యాత్,*
,,	౩౨	అక్షరక్షోపాయతామితి)	(అక్షరక్షోపాయతామితి)
,,	౩౪	సముచ్చయేన	సముచ్చయేన
,,	౩౬	శబ్దః	శబ్దః.
,,	౩౭	వివిదిషోత్పత్త్య	వివిదిషోత్పత్తి
౨౫	౬	వివేకకః	వివేకః
,,	౧౫	శంఙ్క్యాహ	శఙ్క్యాహ
,,	౧౬	రూపాణియానిస్యుః-	రూపాణిస్యుః-
,,	,,	వాక్యార్థజ్ఞానే	*వాక్యార్థజ్ఞానే
,,	౨౧	అర్థస్వభావాదేవ	అర్థస్వభావాదేవ
,,	౨౩	పూర్వవృత్తత్వం	పూర్వవృత్తత్వం
,,	౨౪	వృత్తాన్తర	వృత్తాన్తర
,,	౩౧	అపారమార్థికం	అపారమార్థికం
,,	౩౨	బన్ధత్వా	బన్ధత్వా
,,	౩౩	అపారమార్థికత్వా	అపారమార్థికత్వా
,,	౩౯	వివిదియాషామితి	వివిదిషాయామితి
౨౬	౬	చిన్న	భిన్న
,,	౭	వివర్థన	వివర్ధన
,,	౮	సంహూతి	సంహారతి
,,	౧౩	ప్రతిబన్ధ	ప్రతిబన్ధ
,,	౧౭	కరణతత్వాప్రిపణే	కరణతత్వాప్రిపణ
౨౭	౨	లిఙ్గాదిభిర్భాధక	లిఙ్గాదిభిర్బాధక
,,	౩	జ్ఞానోత్పత్త్యైవ	జ్ఞానోత్పత్త్యైవ
,,	౬	జ్ఞానభాధ్యత్వా	జ్ఞానబాధ్యత్వా
,,	౨౧	ప్రసఙ్గాత్	ప్రసఙ్గాత్-
,,	౨౨	తద్రైవ	తత్రైవ
,,	౨౩	స్థితి	స్థితి
,,	౩౪	త్ప్రంహ్య	త్ప్రహ్య
,,	౩౯	నివృత్త్యై	నివృత్త్యై
,,	,,	వాక్యార్థ	వాక్యార్థ
౨౮	౪	*స్వజిజ్ఞాసితవ్య	స్వవిజిజ్ఞాసితవ్య
,,	౫	విద్యవిజ్ఞానే	విద్యవిజ్ఞానే
,,	౧౧	సామాన్యశబ్దః	సామాన్యశబ్దః.

పు-సం.	ప-సం.	అశుద్ధం.	శుద్ధం.
,,	౨౧	శైత్యాద్యముక్త్వా	శైత్యాద్యనుక్త్వా
,,	౩౦	కేవలోపదేశ	కేవలోపదేశ
,,	౩౭	విధిత్వనిశ్చయ	విధిత్వనిశ్చయ
౨౯	౨	సంహార	సంహర
,,	౩	యపివరవేద	యపివశంవేద,*
,,	,,	త్వేనోపాసీత	త్వేనోపాసీత,*
,,	౪	దెవతా	దేవతా
,,	,,	స్వఇతి	స్వఇతి,
,,	౧౧	యద్వా-	యద్వా-*
,,	౧౩	వాదవత్.	వాదవత్
౩౦	౨	దౌర్బల్య	దౌర్బల్య
,,	,,	తయోర్ద్వార	తయోర్ద్వార
,,	౭	ప్రామాణ్యత్వాX	ప్రామాణ్యత్వాX
,,	౧౦	రోగాచ్చ.	యోగాచ్చ
,,	౧౧	పృథగుపాయత్వం-	పృథగుపాయత్వం.
,,	౧౪	పశ్యతే	పశ్యతి
,,	౧౯	సముచ్చయొ.	సముచ్చయే
,,	౨౫	అతస్తదేవ	అతస్తదేవ
,,	౨౮	సిద్ధి	సిద్ధి
,,	,,	తస్మాద్బ్రహ్మణః	తస్మాద్బ్రహ్మణః
,,	౨౯	సిద్ధత్వాత్	సిద్ధత్వాత్
,,	,,	యుష్యతే	యుష్యతే*
,,	౩౧	సత్వాత్	సత్త్వాత్
౩౧	౨	మిథ్యుక్తం*	మిథ్యుక్తం.*
,,	౪	స్మృతిద్దర్శనా	స్మృతిద్దర్శనా
,,	౫	స్మృతిద్దర్శనరూపా	స్మృతిద్దర్శనరూపా
,,	౧౨	వృత్యా	వృత్త్యా
,,	౧౬	సిధ్దా	సిద్ధా
,,	౧౯	వ్యావృత్యర్థం	వ్యావృత్త్యర్థం
,,	౨౦	వేదసముపాసనం	వెదనముపాసనం
,,	౨౧	విభిన్న	విచ్ఛిన్న
,,	౩౫	పృధివ్యాం	పృధివ్యాం
,,	,,	పృథ్వీమూత్రై	పృథ్వీమూత్రై
,,	౩౬	దర్శయతి.యహేనైష నైష. ఆత్మావృణుతెతె నైతలభ్యఇత్యుక్తమితి.	దర్శయతి (యమేవైష ఆత్మా వృణుతే తే నైవలభ్యఇత్యుక్తమితి)
,,	౩౮	స్వవివాస్య.	స్వవివాస్య
౩౨	౩	తఇతి	తఇతి*
,,	౪	ప్రియాయస్య	ప్రియాయస్య-
,,	౬	తమెవ	తమెవం
,,	౯	తత్వేన	తత్త్వేన
,,	,,	పరంతప	పరస్తప*
,,	౧౨	స్మిత్యర్థః.	స్మిత్యర్థః.*
,,	౧౬	ప్రీతిమత్వ	ప్రీతిమత్త్వ
,,	౧౭	మత్వ	మత్త్వ
,,	౨౦	నిరుపధికా	నిరవధికా
,,	౨౫	పర్యాయత్వం	పర్యాయత్వం.
,,	౩౬	బృహ్మణో	బృంహణో
,,	,,	బృహ్మణీ	బృంహణీ
,,	,,	తత్వతో	తత్త్వతో
,,	౩౮	వేద్రరిత్యనేన	వేదైరిత్యనేన
౩౩	౩	త్తదుత్పరయొ	త్తదుత్పత్తయే
,,	౧౨	నోషపద్యతే	నోపపద్యతే
,,	౨౪	సూక్తియత్వళ్య	సూక్తియత్వస్య
,,	౨౮	చశ్చజ్ఞా	చశ్శజ్ఞా
,,	౩౩	తల్లబ్ధి	తల్లబ్ధి
,,	౩౬	సముచ్చయొ	సముచ్చయే
,,	,,	దర్శయతు	దర్శయతు
౩౪	౨	సత్వ	సత్త్వ
,,	౧౨	త్వాత్వికా	త్వాత్త్వికా
,,	౧౭	రయేనసవికారా	రయెన- సవికారా
,,	౨౧	జ్ఞాయతే.	జ్ఞాయతే.*
,,	౨౨	సాపేక్షత్వేన	సాపేక్షత్వేన*
,,	౨౮	నఘార్థోర్థాత్ప్రధ్యతీతి	నఘర్థోర్థాత్ప్రధ్యతీతి
,,	౩౧	దైన్యం.	దైన్యం
,,	౩౬	ఏవవిరోధే.	ఏవవిరోధే,
౩౫	౪	కస్మైవ	కస్మైవ.
,,	౬	శ్రుత్యన్తరం-	శ్రుత్యన్తరం
,,	౧౪	మృత్యుం (జ్ఞానోత్పత్తివిరోధీతి)	(మృత్యుంజ్ఞానోత్పత్తివిరోధీతి)
,,	౧౭	పస్టా	పష్ఠా
,,	౨౫	*సత్వేతం	సతు *ఏతం
,,	౩౧	యదనుక్తం	యదనుక్తం-
,,	౩౪	విద్యాఙ్గంకర్మ-	విద్యాఙ్గంకర్మ.
,,	,,	పాపం, చ	పాపం, చ.
,,	౩౫	కామచేతి ప్రతిపదంయదభిధేయం	కామచేతి. ప్రతిపదం యదభిధేయం-
౩౬	౧	నిరోధిత్వే	విరోధిత్వే
,,	౫	యథార్థ	యథార్థ
,,	౮	పాశబ్ద	పాపశబ్ద
,,	,,	చశజ్ఞా	చశ్శజ్ఞా
,,	౧౨	తస్యాన్తరా యా	తస్యాన్తరాయా
,,	౧౮	నివృత్తి	నిమిత్త
,,	౨౮	ఉన్నినీషాథోనిష	ఉన్నినీషాథానిష
,,	౩౪	వర్థయతి	వర్థయతి
,,	,,	దృఢప్రజ్ఞాః	దృఢప్రజ్ఞః
,,	౩౫	నరఇతిచతత్ర	నరఇతిచ. తత్ర
,,	,,	కర్మాణి	కర్మాణి,
,,	,,	నాశయతీతి-	నాశయతీ, తిచ
,,	౩౬	కర్మదేదతా	కర్మదేవతా
,,	౩౭	సాదథు	సాథు
,,	౩౯	ప్రకశా	ప్రకరణా
,,	౪౦	సోర్జాన	సోజ్ఞాన
,,	,,	ప్రస్తు	ప్రస్తు
౩౭	౨	మపనుదతీతి	మపనుదతీతి.
,,	౯	ఇదాంనీం	ఇదానీం
,,	౧౨	యజ్ఞోదానంతపః	*యజ్ఞదానతపః
,,	,,	*యజ్ఞోదానం	యజ్ఞాదానం
,,	౨౯	సూత్రం	సూత్రం.
,,	౩౩	తత్తన్యాయై	తత్తన్న్యాయై
,,	౪౦	సహ్యపాత	సహ్యపాత

పు-సం.	ప-సం.	అశుద్ధం.	శుద్ధం.
౩౮	౫	వివెకస్య	వివేకస్య
,,	౬	త్రైయసిద్ధిః	త్రైయససిద్ధిః
,,	౮	శ్రవణాపయి.	శ్రవణాపయి
,,	౧౧	దుస్సంపాద్యఇతి	దుస్సమ్పాదఇతి
,,	౨౪	తదుపాదేయమతి.	తదుపాదేయమితి
,,	౨౭	మిమాంసాయా	మీమాంసయా
,,	౩౧	వివిక్ష	వివక్ష
,,	౩౨	సత్వా	సత్త్వా
,,	౩౬	నైరాకాఙ్క్షియేణ	నైరాకాఙ్క్ష్యేణ
,,	౩౭	విరహేవ	విరహెూప
౩౯	౬	సూత్రస్య	సూత్రస్య.
,,	౧౭	ద్యల్వాప్థిర	ద్యల్వాష్ఠిర
,,	౨౭	దర్శనార్థ	దర్శనార్థ
,,	౨౮	కర్మసమృద్ధ్య	*కర్మసమృద్ధ్య
,,	౩౧	నీత్యర్థః (ఇతిన్యా.తా)	నీత్యర్థః. ఇతిన్యా.తా.
,,	౩౩	ప్రతిపాదితం	ప్రతిపాదితం.
,,	,,	రూపాణీతి.	రూపాణీతి
,,	౩౫	ఉభయాపేషయా	ఉభయాపేక్షయా
,,	౩౮	విద్యాజ్ష	విద్యాజ్ఞ
౪౦	౧౫	విరోధా	*విరోధా
,,	౧౬	పృథగాత్మా	*పృథగాత్మా
,,	౧౮	క్రియాపా	*క్రియాపా
,,	౨౪	తద్వైయ్యర్థ్య	తద్వైయర్థ్య
,,	౩౦	ప్రథమం	ప్రథమం
,,	౩౧	జ్ఞాత్రాదయః	జ్ఞాత్రాదయః.
,,	,,	స్వగతావా	స్వగతావా.
,,	౩౪	వెత్యేవ	వేత్యేవ
,,	౩౬	మిథ్యాత్వం	మిథ్యాత్వం
,,	౩౭	ప్రకృతై	*ప్రకృతై
,,	౩౮	నేహనానా స్తి	*నేహనానా స్తి
౪౧	౧	అథ	అథ
,,	౬	పశ్యతి	పశ్యతి
,,	౧౬	ప్రథను	ప్రథమ
,,	౧౭	ప్రపఞ్చనాత్	ప్రపఞ్చనాత్.
,,	౩౫	మంకన్యాయ	మంకవాక్యన్యాయ
౪౨	౪	*రెుతు	రెుతు
,,	౧౮	(వేణురష్ట్రైతి)	(వేణురఞ్రైతి)
,,	౨౦	శరీరాణ్యుచ్యన్తె	శరీరాణ్యుచ్యన్తె.
,,	౩౩	అభ్యుష్టో	అబ్భుష్టో
౪౩	౩	సత్యానాంసతామన్నృత	సత్యానామనృత
,,	౫	అనాది	అనాది
,,	౬	సుస్తో	సుప్తా
,,	౨౫	విధేత్యాదినా	విధేత్యాదినా.
,,	౩౮	వస్త్వస్తికింమహి	*వస్త్వస్తీకిం *మహి
౪౪	౩౭	సిద్ధరెు	సిద్ధరెు
,,	౩౮	గ్రాహయస్తిచ *ఆ త్మేత్యేవాపాసీత	గ్రాహయస్తిచ - ఆ త్మేత్యేవోపాసీత.
౪౫	౨౦	చబాధకత్వ	బాధకత్వ
,,	౨౫	విలమ్బాభ్యాం	విలమ్బాభ్యాం
,,	౩౧	మిత్యర్థః	మిత్యర్థః
,,	౪౦	వత్వం	వత్త్వం

పు-సం.	ప-సం.	అశుద్ధం.	శుద్ధం.
౪౬	౧౨	బన్ధః	బద్ధః
,,	౧౩	ప్రపఞ్చః.	ప్రపఞ్చః.
,,	౧౯	ఆదితో్య	*ఆదిత్యో
,,	౨౦	ఆదిత్యోయూపఇతి	*ఆదిత్యోయూపఇతి
,,	౨౬	బాధ్యత్వం	బాధ్యత్వం
,,	,,	మిథ్యాత్వ త్తి	మిథ్యాత్వ త్తి
,,	౨౭	ప్రసర్పన్తిఅధ్వర్యుం	ప్రసర్పన్తిఅధ్వర్యుం
,,	౩౫	బాధిత్వే	బాధితైవ
,,	,,	ప్రాబల్యమితి	ప్రాబల్యమితి.*
౪౭	౧౦	జహన్క్రీడ	జహత్క్రీడ
,,	౨౨	వైయ్యర్థ్య	వైయర్థ్య
,,	౨౬	గుణాస్పత్య	*గుణాస్పత్య
౪౮	౧	విధేయం	విధేయం-
,,	౨౦	తథాహి	తథాహి
,,	౨౪	ద్విరోధి	ద్విరోధి
,,	౨౯	వత్వ	వత్త్వ
,,	౩౦	వత్వం	వత్త్వం
,,	౩౬	తథాపి	తథాపి
,,	౩౮	గజ్ఞాపద	గజ్ఞాపదే.
,,	౪౧	నిశ్చయః	నిశ్చయః.
౪౯	౭	వ్యావృత్త	వ్యావృత్త
,,	౧౩	ప్రతీతేరితి	ప్రతీతేరితి
,,	౩౧	తత్త్వమస్యాది	*తత్త్వమస్యాది
,,	౩౪	వ్యావత్తరెు	వ్యావృత్తరెు
,,	౪౦	ద్వావ	ద్వావ
౫౦	౪	నైకార్థ్యం	నైకార్థ్యం.
,,	౨౦	ఐక్యం.	ఐక్యం,
,,	,,	భేద	భేద్య,
,,	౨౨	కార్త్స్న	కార్త్స్నచ
,,	౨౮	తమీశ్వరాణాంపరమంమహేశ్వరం సకారణమ్	*తమీశ్వరాణాంపరమంమహేశ్వరం *సకారణం
౫౧	౬	వృత్తత్వాత్.	వృత్తత్వాత్
,,	౨౪	గజాపద	గజ్ఞాపద
,,	౩౬	సిద్ధివలిజాదెః	సిద్ధివల్లిజాదెః
,,	౩౮	శేషస్యమాణికత్వే	శేషస్యప్రామాణికత్వే
,,	,,	తత	తత్ర
,,	౩౯	ప్రసజాత్	ప్రసక్తాత్
,,	,,	తతశక్తి	తత్రశక్తి
౫౨	౨౩	పరిహరతి	పరిహరతి
,,	౩౨	వ్యవహార	వ్యవహార
౫౩	౧౨	వః	వః.
,,	౨౮	(అన్యథాస్వరూపమేవస్యాత్)	అన్యథాస్వరూపమేవస్యాత్
,,	౩౧	జాతియాన్య	జాతీయా
౫౪	౧	ననుచ.	ననుచ
,,	౩	వ్యావృత్తిః	వ్యావృత్తిః.
,,	౨౪	దూషయితి	దూషయతి
,,	౨౫	స్థానరేణాపి	స్థానన్తరేణాపి
,,	౨౯	మానస్య	మాననిరాసస్య
౫౫	౧౩	ఇత్యర్థః	ఇత్యర్థః

పు-సం.	ప-సం.	అశుద్ధం.	శుద్ధం.
,,	౨౧	యఇతి	యతిఇతి
,,	౨౨	తదశ స్తరమితి	తదన స్తరమితి-
,,	౨౫	భావాద్దుర్ని	భావాత్, దుర్ని
,,	౩౦	శాన్వప్రష్టి	నాస్ప్రిష్ట
౫౬	౩	వ్యఙ్జక	వ్యఞ్జక
,,	౪	రూపాదిపదితి	(రూపాదిపదితి)
,,	౩౨	నిర్ణయః	నిర్ణయః
,,	౩౪	శ్రయణం	శ్రయణం-
,,	౩౯	గ్రాహ్యం	గ్రాహ్యం-
౫౭	౧౧	దిక్వితీయం	ద్వితీయం
,,	౧౪	ధర్మః	ధర్మః-
౫౮	౧	తరాం	తరాః
,,	౬	యస్తి	యస్తి-
,,	,,	స్పత్వే	స్పత్త్వ
,,	౧౭	స్వస్మిౕ స్త	స్వస్మిం స్త
,,	౩౩	త్రైత్వా	త్రైత్వా,
,,	,,	భూతా	భూతా,
౫౯	౨	సర్వత్వార్.	సర్వత్వాత్
,,	౩	ప్రతిబద్ధా	ప్రతిసంబద్ధా
,,	౧౩	కారా స్తతరా	కారా స్తరా
,,	౨౩	వికా న్తరా	వికారా న్తరా
,,	౨౪	పదితి	పదితి.
,,	౨౯	యఞ్యోతి	యఞ్జోతి
,,	౩౮	వపుష	వపుష
,,	౩౯	దృష్టాన్త	దృష్టాన్త
౬౦	౩	కర్తృత్వా	కర్తృత్వా
,,	౧౦	వ్యఙ్జ్య	వ్యఙ్గ్య
,,	౧౮	(అతిక్రయఇతి)	(అతిక్రియఇతి)
,,	౨౨	నాహంఖల్విత్యాది	నాహఖల్విత్యాది
,,	౨౮	అనాత్మనఃఅహఙ్కార	అనాత్మనోఽహఙ్కార
,,	౨౯	స్య.	స్య
,,	౩౫	వ్యఙ్జకో	వ్యఞ్జకో
౬౧	౯	నాహంఖల్వయ	నాహఖల్వయ
,,	౨౩	జ్ఞాన	జ్ఞాన
౬౨	౧౧	త్వాత్	త్వాత్.
,,	౧౨	ప్రాధావ్యేన	ప్రాధాన్యేన
,,	౨౧	భూతిత్వం	భూతిత్వం.
,,	౨౪	ద్యోభయనా	ద్యోభాయనా
౬౩	౨	మనుభావానాం	మనుభవానాం
,,	౩౮	పచ్ఛిన్న	పచ్ఛిన్న
౬౪	౯	సాధ్యమితి	సాధ్యమితి.
,,	౩౧	విభాగాత్	విభాగాత్.
౬౫	౧౧	ద్దైము	పిద్దైము
,,	౨౧	యేతేతి	రమేతేతి.
,,	౨౮	మాత్ర,	మాత్రా
,,	౩౫	త్వాత్. త	త్వాత్త
,,	,,	మితిచేత్	మితిచేత్.
,,	౩౯	గ్రహాత్	గ్రహాత్
౬౬	౧	శిష్టతా.	శిష్టతా
,,	౧౬	జ్ఞాత	జ్ఞాత
౬౬	౨౮	ఏవషం	ఏవసషం
,,	౩౯	బేదా	భేదా
౬౭	౧	మిదంమంశ	మిదమంశ
,,	౩౯	నియమ్యా	నియామ్యా
౬౮	౧౪	శేషత్వవిషయ	శేషవిషయ
,,	౧౬	యత్వ	యస్త్వ
,,	౨౧	సత్వం	సత్త్వం
,,	౨౩	వద్రూపాదిరవ	వద్రూపాదివ
,,	౨౫	సిద్ధా	సిద్ధా
,,	౩౭	పవత్తా	పపత్తా
౬౯	౨	ప్రత్యే	ప్రత్య
,,	,,	నేని	నేనని
,,	౭	సజ్యే	సజ్యే
,,	౨౨	యదేత్యా	యథేత్యా
,,	౨౬	ప్రతిషేధప్రసజ్య	ప్రసజ్య
,,	౩౯	విషయిత్వే	విషయత్వే
౭౦	౧౫	శేషత్వాత్.	శేషత్వాత్
౭౧	౭	సదృశస్య.	సదృశస్య
౭౨	౧	దోతయతి	ద్యోతయతి
,,	౨	నార్థత్వా	నార్థత్వా
,,	౬	వృత్తైరపార	వృత్తైః అపార
,,	౨౫	సన్నిత్య	స్పన్నిత్య
,,	౨౮	సదనభూ	సదనుభూ
,,	౨౯	భేవా	భేదా
,,	౩౦	ఆత్మావా	ఆత్మావా
,,	౩౧	ద్యేతి	ధ్యేతి
,,	౩౨	పరత్వా, త్తస్య	పరత్వాత్తస్య,
,,	౩౩	*నాస్త్యే	నాస్త్యే
,,	౩౪	చ్ఛఅద్రేశ	చ్ఛ. అద్రేశ్య.
,,	,,	దృశ్యత్వా	దృశ్యత్వా
,,	౩౭	పక్షీకారే	పక్షీకారే
౭౩	౯	ర్బ్రహ్మ	ర్బ్రహ్మ.
,,	౧౮	నైక్య	నైక్య
,,	౩౪	భావాత్.	భావాత్
,,	౩౬	వ్యపా	వ్యపా
,,	౩౮	పచ్ఛిన్న	పచ్ఛిన్న
,,	౪౦	ఘటోస్తి	ఘటాస్తి
౭౪	౧౨	పానరుక్త్యం	పానరుక్త్యం.
,,	౩౦	జ్ఞాన	జ్ఞాన
,,	౩౩	వ్యత్వాద	వ్యత్వాది
,,	౪౦	విపిష్టతా	విశిష్టతా
౭౫	౧౦	స్త్రీతి	స్త్రీతి.
,,	౧౪	సమత్త్వం	సత్త్వం
,,	౨౭	త్వావస్థం	త్వాప్రమాణత్వావ
,,	౩౩	నియమః-	నియమః
౭౬	౧౦	ప్రతీతిస్వ	ప్రతీతిశ్వ
,,	౨౧	జాడ్యై	బాడ్యై
,,	౨౬	విహాయ	విహాయ
,,	,,	లక్షైవ	లక్షైవ
,,	౨౮	నభావో	నాభావో

పు-సం.	ప-సం	అశుద్ధం.	శుద్ధం.
౭౬	౨౯	లిజ్ఞ	లిఙ్గ *
,,	౩౦	విషయా	విషయా
,,	౩౮	తృష్ణా	తృష్ణా
౭౭	౧	ప్రతీయ	ప్రతీతంచేత్ - సంవేదన విషయో ఘటాదిరశేషా లానవచ్ఛిన్నః ప్రతీయ
,,	౩	యంతీతి	యస్తీతి
,,	౬	మూర్ధ్నా	మూర్ధ్నా
,,	౧౫	(ఏవమావేతి)	(ఏవమితి)
,,	౨౪	ర్విషయా	ర్విషయ
,,	౨౫	లబ్ధే	లబ్ధి
,,	౩౦	దుస్సాధనమిత్యుక్త	దుస్సాధమిత్యుక్త
,,	౩౩	ముచ్యతే	ముచ్యతే
౭౮	౧౬	సరణ	స్మరణ *
,,	౨౪	రహితావా	రహితావా.
,,	౩౨	ఇయత్త	ఇయత్తం
,,	౩౩	ఇతి	ఇతి.
,,	౪౦	యథాఘటస్య	ఘటస్య
౭౯	౧౨	తమః	*తమః
,,	౩౮	జ్ఞాత్రోః	జ్ఞాత్రోః
,,	౩౯	జ్ఞానస్య	జ్ఞానస్య
౮౦	౨	త్తైసై	త్తైస్తై
,,	౨౩	సవి	సంవి
,,	౩౦	ప్రకాశః	ప్రకాశః.
,,	౩౬	త్మేపే	త్మేపే
,,	,,	దితత్వా	దితత్వా
,,	౩౮	నిర్దోషో	నిర్దోషో
,,	౩౯	త్యర్థః	ర్థః.
,,	,,	అయమేమర్థః	అయమర్థః
౮౧	౧	వ్యవహారా	వ్యవహారా
,,	౫	రత్వం	రత్వం,
,,	,,	నిరోధా	నిరోధా,
౮౨	౨	అత్మా	ఆత్మా
,,	౨౪	స్వవత	స్వత
,,	౩౨	యుష్మ	*యుష్మ
,,	౩౩	నిపుణశ్శబ్దో	నిపుణః *శబ్దో
,,	౩౪	త్వాద్వేతో	త్వాత్. హేతో
,,	౩౮	ప్రమాణ్యం	ప్రామాణ్యం
౮౩	౪	జ్ఞోత	జ్ఞాత
,,	౩౨	శబ్ద్యాహా	శబ్ద్యాహా
౮౪	౧	ప్రథయా	స్వప్రథయా
,,	౩	త్వాచ్చ.	త్వాచ్చ
,,	,,	ధర్మ్యైత్	ధర్మ్యైత్.
౮౫	౫	తృక్రియః	తృక్రియః.
,,	౧౨	ఉద్యంతం	*ఉద్యన్తం
,,	౨౦	యవ	యవి
,,	౩౯	పుష్కల	పుష్కల
౮౬	౧౬	దార్షాన్తి	దార్ష్టాన్తి
,,	౩౧	జ్ఞానత్వ	జ్ఞానత్వ
,,	౩౨	ప్రసక్తాత్	ప్రసక్తాత్
౮౭	౧౫	యాజ్ఞా	[illegible]
,,	౨౩	పగమాత్.	పగమాత్
,,	౨౮	ము క్తంపరపక్షే.	ము క్తం. పరపక్షే
,,	౨౯	వాద్యూమకా	వాత్. మూమకా
,,	౩౯	ఉతక్షా	ఉరక్షా
,,	,,	త్తసాదితి	త్తస్మాదితి
,,	,,	ఇమాస్వాత్మా	ఇమాస్వాత్మా
౮౮	౧౬	స్వపక్షేఽనాత్మ	స్వపక్షే- అనాత్మ
,,	౨౬	ధికణ్యం	ధికరణ్యం
,,	౩౮	వాద్యశా	వాద్యశా
౮౯	౩౪	న్యా్యదిి	న్యాది
౯౦	౧	నిర్త్వత్వం	నిత్యత్వం
,,	౩౫	ఉతాపార	ఉతాపర
౯౧	౩	అదర్శ్యావదివ	అదర్శ్యాదివ
,,	౪	శాస్త్రాగార	శాస్త్రాక్షార
,,	౧౨	త్వాభ్యుపగమాత్	త్వాభ్యుపగమాత్
,,	౧౩	నసంభవతి	నస్సవతి
,,	౧౭	జ్ఞాతృత్వ	జ్ఞాతృత్వ
,,	౧౯	జ్ఞానజ్ఞాత్రోః	జ్ఞానజ్ఞాత్రోః
,,	౨౨	జ్ఞాతృ	జ్ఞాతృ
,,	౨౨	జ్ఞాతృత్వ	జ్ఞాతృత్వ
,,	౨౩	జ్ఞాతృత్వస్య	జ్ఞాతృత్వస్య
,,	౨౫	దర్శనార్థం	ప్రదర్శనార్థం
,,	౨౭	అనుదితాస్తమిత స్వరూపప్రకాశం	(అనుదితా నస్తమిత స్వరూపప్రకాశం)
,,	౩౦	నభ్యుపగమే	నభ్యుపగమే
,,	౩౩	వజ్య	వ్యజ్య
,,	౩౭	ఇత్యత్రాపేతు	ఇత్యపేతు
౯౨	౧	అనుభవాస్తరా	అనుభవాస్తరా
,,	౮	పోద్యత్వా	పునోద్యత్వా
,,	౨[illegible]	చానునుపపన్న	చానుపపన్న
,,	౨౫	కర్తృ	కర్తృ
,,	౩౬	త్వాభావాత్	త్వాభావాత్.
,,	౩౮	మిత్యర్థః	మిత్యర్థః
౯౪	౮	నాహం	నాహ
,,	౨౧	స్ఫుమస్తా	స్ఫుమస్తా
,,	౨౮	సిద్ధ	సిద్ధ,
౯౬	౧౫	యథా.	యథా
,,	౧౭	నాహం	నాహ
౯౭	౧౧	తేషుమహం	*తేషుమహం
౯౮	౨౫	హేతురహంకారః	హేతుః. అహంకారః-
౯౯	౧౭	మితి	మితి.
,,	౩౨	జ్ఞాన	జ్ఞాన
౧౦౦	౯	పురుషాగో	పురుషార్థరాగో
,,	౧౫	గమ్యతఇత్య	గమయతీత్య
,,	౨౨	భజ్ఞః	భఙ్గః
,,	౩౬	విరుద్ధః-	విరుద్ధః.
౧౦౨	౧౨	ఉతజ్ఞాన	ఉరజ్ఞాన
౧౦౩	౯	వస్థా	వస్థా
,,	౪౦	జ్ఞానే	జ్ఞానే.

పు-సం.	పం-సం.	అశుద్ధం	శుద్ధం.
౧౦౪	౧౧	జ్ఞాత్వా	జ్ఞాత్వా
,,	౧౩	గగనకుసుమమదితి	(గగనకుసుమమదితి)
౧౦౫	౩	రోమా	*రోమా
,,	౧౪	నైయాత్మక్యం	నైయాత్మక్యం-
,,	౩౯	సౌష్ఠ్యకం	సౌష్ఠ్యకం
౧౦౬	౨౦	శనేకు	పనేకు
,,	౩౯	భుత్రం	భుత్రం
౧౦౭	౨౬	ప్రసజ్ఞా	ప్రసజ్ఞా,
౧౦౯	౩౩	మదర్శనీయ	మదర్శనీయ
౧౧౦	౨౬	జ్ఞాతు	జ్ఞాతు
౧౧౨	౧౩	ప్రవ	ప్రవ
,,	౧౬	రూపాది	రుపాది
,,	౧౮	పరాస్య	పరాస్య
,,	౩౪	అతీర్వాద	అతీర్వాద
౧౧౩	౭	పంక్త్యాత	పంకత
,,	౧౦	జైమిని	జైమిని
,,	౨౪	నితి	నితితి
౧౧౪	౧౦	రమ్యతే	రంనమతే
,,	౨౬	మిథ్యర్థః	మిథ్యర్థః
,,	౨౮	జ్ఞానం చోపాసనా త్మకమితి	(జ్ఞానంచోపాసనా త్మకమితి)
,,	౪౦	పేతాయాం	పేతాయాం
౧౧౫	౯	బహుధా	బహుధా
,,	౨౦	త్రాది	త్రాతిది
,,	౨౪	తస్త్రిదత్	తస్త్రిత్వదత్
,,	౩౦	తేత్యుక్తం	తేత్యుక్తం
౧౧౬	౧౪	రూాస్త్రియా	రూాః నియా
,,	౨౦	*నసవేద	నసవేద
,,	,,	తేజైవ	తేతి ఐ
,,	౨౧	సార్థత్వం	సార్థత్వం
,,	,,	ధ్యానేన	ధ్యానే
,,	౨౭	నిర్వాహికా	నిర్వాహికా
౧౧౭	౩	చేతి	చేతి
,,	౬	విశ్లేశ్య	విశ్లేశ్య
,,	౯	తేధః	తేదః
౧౧౮	౮	రాాగాదతోవిషయ	రాాగాద్విషయ
,,	౨౪	ఉపాకస్య	ఉపాసకస్య
౧౧౯	౩౧	కథాచనేతి	*కథాచనేతి
౧౨౧	౧	లేశో	లేశా
౧౨౨	౧	•సంభత్రాతి	సంభత్రాతి
,,	౩	*వస్త్రి	వస్త్రి
౧౨౩	౩౧	త్యాదిత్య	త్వాదిత్య
,,	౩౩	సిద్ధైవ	సిద్ధైవ
౧౨౫	౪	ప్రథానం	ప్రథానం
,,	౨౧	ప్రమాణాశోనుసా	ప్రమాణానాను
,,	౨౬	వసురోధే	వసురాధే
౧౨౭	౨౨	క్యథికః	క్యథికః
౧౨౮	౨౩	కల్పా	కల్పా
,,	౩౭	కల్పా	కల్పా

పు-సం	పం-సం	అశుద్ధం	శుద్ధం
౧౨౯	౧	జిజ్ఞా	జిజ్ఞా
,,	౧౩	పురాణ	పురాణ
,,	౧౭	సిద్ధఇతి	సిద్ధఇతి
,,	౨౩	వత్వం	వత్త్వం
,,	౩౨	ప్రతిరిష్య	ప్రతిరిష్య
౧౩౦	౭	సాత్విక	సాత్త్వికే
౧౩౧	౧౦	లైజేద	లైజేద
,,	,,	ద్వితీయో	ద్వితీయో
,,	౨౯	జ్జిగద్ధాతా	జ్జిగద్ధాతా
,,	౪౦	బాధక	బాధక
౧౩౨	౧౧	నజ్ఞాన	నజ్ఞాన
,,	౧౮	పంఞ్చ్యధి	పఞ్చ్యధి
౧౩౩	౨	నైయ్య	నైయ
౧౩౪	౧౫	విధాః	విధాః
,,	౨౭	పురుషావ్యక్త	పురుషవ్యక్తి
౧౩౫	౧౮	పురుషవ్యక్త	పురుషవ్యక్తి
,,	,,	పురుషః	పురుషః
౧౩౭	౩౨	ప్రథానః	ప్రథానః
౧౩౮	౮	రక్షి	రక్షి
,,	౧౧	నీయః	నీయః
,,	౧౮	ఇత్యర్థః	ఇత్యర్థః
,,	౩౧	షడ్డాది	షడ్డాది
౧౩౯	౨౬	లత్యేనాహం	లత్యేశాహం
౧౪౦	౭	నశ్నత్వా	నశ్నత్వా
,,	౨౦	జత్తు	జన్తు
,,	౩౪	విశేణం	విశేషణం
౧౪౧	౩౦	రంథ	రమ్భ
౧౪౨	౧౨	ద్దర్శ	ద్దర్శ
,,	౩౧	అతస్వాద్వష్య	అతస్వాద్య
౧౪౪	౨౫	త్ప్రతీకా	త్ప్రతీకా
,,	౨౭	•అయంచ	అయంచ*
,,	౩౪	జంతుసు	౦న్తుషు
౧౪౫	౮	వాక్యం	వాక్యం
,,	౨౩	పున	పున
౧౪౬	౩	త్వత్వం	త్విత్వం
,,	౨౧	రంభే	రమ్భే
,,	౨౪	కల్పా	కల్పా
౧౪౮	౮	కల్పనె	కల్పనే
,,	౨౩	వచ్చిన్నా	వచ్ఛిన్నా
,,	౩౪	ష్వల్యా	ష్వల్యా
౧౪౯	౧౬	ఏతథి	ఏతదధి
	౩౭	తస్వాప్వా	తస్వాప్వా
,,	౪౦	బాధో	బాధో
౧౫౦	౫	పాధ్యాసో	పాధ్యాసో
,	౨౩	రూపజ్ఞాన	రూపాజ్ఞాన
౧౫౧	౫	న్యధర్థ	న్యదర్థ
,,	౨౦	ధర్థ	దర్థ
౧౫౪	౨౦	స్వాభిమతః	స్వాభిమతః,
,,	౨౨	మంగి	మఙ్గి
,,	౨౮	ర్తై	ర్తై

పు-సం.	పం-సం.	అశుద్ధం.	శుద్ధం.
౧౫౬	౧౫	ధమున	[illegible]
౧౬౭	౧౭	కాక్య	కాదక్య
౨౧౫	౨౮	గమనా	గమనా
౨౧౮	౧౯	బహ్మణా	బ్రహ్మణ
౨౫౬	౬	వ్యుత్పాదకము	వ్యుత్పాదకము
౨౭౯	౭	విధానాత్ శాస్త్రి గవ	విధానాశాస్త్రిగవ
౨౮౯	౨౫	శాంతి	శాంత్యి
౩౧౮	౧౦	నహి	నహి
౩౩౨	౩౨	బ్రహ్మ	బ్రహ్మవ
౩౮౪	౧౫	ప్రవృత్తి	ప్రవృత్తి
౩౯౧	౨౫	విరోధాదృష్ట	విరోధాదదృష్ట
౩౯౯	౩౧	ముక్తాత్మన్య	ముక్తాత్మన్య
౪౦౯	౯	కిర్త్యతే	కీర్త్యతే
౪౧౩	౨౨	ప్రధాన్య	ప్రాధాన్య
౪౨౦	౧౦	విద్యాప్రాప్తిహే	విద్యాప్రాప్తిహ్య
,,	౩౩	తస్మిప్రతి	తస్మిన్ప్రతి
౪౨౨	౩౮	పస్త్వ	పస్త్వత
౪౨౮	౩౯	కర్రాఘ్య	కర్మాణ్ర
౪౨౯	౧౨	ఖపురు	పురుష
,,	౩౭	కర్త్య	కర్త్య
౪౩౦	౧౦	ఆధాస్మిన్నాప్తి ణ	అధాస్మిన్నాప్తిణ
౪౫౨	౩౨	ఇష్యామ	యిష్యామ
౪౫౪	౩	త్రయాణ	త్రయాణా
,,	౪౧	సైన్యవ	సైన్యవ
౪౫౭	౩౭	ప్రదర్శనో	ప్రతర్దనో
౪౭౭	౨౧	వ్యాఖ్యాన	వ్యాఖ్యాన
౪౮౫	౩౭	అతో౽ప	అతో౽వ
౪౯౦	౯	కారక	కారక
,,	౩౪	కిమత	కిమత్ర
౫౦౪	౨౨	బ్రహ్మణో	ద్విబ్రహ్మణో
౫౧౧	౯	తేషాంమిదం	తేషామిదం
౫౧౩	౨౭	తద్వబ్రహ్మణో	తద్వద్విబ్రహ్మణో
౫౬౨	౪౧	తుల	తుల్య
౫౬౪	౨౦	ఉతి	ఇతి
౫౭౨	౨౩	[illegible]	[illegible]
౫౭౫	౩౯	[illegible]	[illegible]
౫౭౮	౩౧	[illegible]	[illegible]
౫౮౩	౧౬	[illegible]	[illegible]
౫౮౭	౨౮	[illegible]	[illegible]
౫౯౬	౨౩	[illegible]	[illegible]
,,	౩౪	[illegible]	[illegible]
,,	౩౬	[illegible]	[illegible]
౫౯౯	౧౪	తశాస్త్రి	త్రశాస్త్రి
౬౦౬	౨౪	[illegible]	[illegible]
౬౧౫	౫	ముక్తప్రాణో నూ శాస్త్రింమతి	ముక్తంప్రాణో నూ శాస్త్రిమతి
౬౧౭	౧౪	శాక్య	ప్రాక్య
,,	౩౫	సమసపన్నః	సమసన్నః
౬౨౦	౩౮	వ్యక్యతే	వ్యావ్యతే
౬౩౯	౧౩	పృథపృథ	పృథక్పృథ
,,	౧౬	వ క్తమనో	వ క్తమానో
౬౪౭	౨	కించిత త్త్వ	కించి త త్త్వ
,,	౧౬	సామాన్యా	సామాన్యా
౬౪౯	౧	అదృష్టస	అదృష్టస్య
౬౫౬	౨౭	యాజ్ఞో	యాజ్ఞో
,,	౩౦	తతసిద్ధ	తత్రసిద్ధ
౬౬౧	౧౬	తతో౽వ్య	తతో౽వ్యవ
,,	౨౦	తసద్భవతి	సతద్భవతి
౬౮౪	౨	పాణ్డిత్యనిర్విద్యం	పాణ్డిత్యంనిర్విద్య
,,	౨౪	అ త్రి, ఇ	అత్రి, ఇ
౬౯౩	౩౪	కృత్వను	క్రత్వను
౭౯౮	౨౮	తస్య_యాస్యజతి	తస్య_యాసజతి
౭౧౪	౨	బ్రహ్మస్పంస్థో	బ్రహ్మసంస్థో
౭౨౦	౧౪	శాస్త్రసరాస్వ	శాస్త్రస్వరాస్వ
౭౨౩	౨౫	ద్విప్రిమ్మణో	ద్విప్రిమ్మణో
౭౨౮	౧౦	తక్షః- ६	తక్షః-
౭౩౧	౩౪	ఉతేహా౽పా	ఉతేహా౽పా౽
౭౩౩	౧౫	ఫలమతి	ఫలమతి
౭౩౮	౨౯	రుశ్యాము	ఋశ్యాము